PROCEEDING BOOK

EGE 12. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ

İZMİR
26 - 30 ARALIK 2024

EGE
12. ULUSLARARASI
SOSYAL BİLİMLER
KONGRESİ

EGE
12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
DECEMBER 26-30, 2024
Izmir

Cilt 1

ISBN : 978-625-5962-08-9
Academy Global Publishing House

EGE 12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
DECEMBER 26-30, 2024
IZMIR

Edited By
PROF. DR. DWI SOLISWORO

CONGRESS ORGANIZING BOARD
Head of Conference: *Prof. Dr. Hülya Çiçek*
Prof. Dr. Ali Bilgili
Prof. Dr. Naile Bilgili
Prof. Dr. Başak Hanedan
Prof. Dr. Hajar Huseynova
Prof. Dr. Dwi Sulisworo
Prof. Zain Musa
Prof. Dr. Sameer Jain
Prof Yakup Babayev
Prof. Dr. Suyatno
Assoc. Prof. Dr. Dhesi Ari Astuti
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat Baran
Assoc. Prof. Dody Hartanto
Assoc. Prof. Dr. Rungchacadaporn
Assoc. Prof. Nazile Abdullazade
Assoc. Prof. Dr. Elif Akpınar Külekçi
Assoc Prof. Dr. Feran Aşur
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti
Assoc. Prof. Ivaylo Staykov
Assoc. Prof. Dr. Abbas Ghaffari
Assoc. Prof. Dr. Yasemin Taş
Assoc. Prof. Dr. Yeganə Qəhrəmanova
Assist. Prof. Ihwan Ghazali
Assist. Prof. Dr. Abışov Elşad Şərəfxan oğlu
Assist. Prof. Dr. Mahrukh Dovlatzade
Dr. Dadash Mehravari
Dr. Gültekin Gürçay
Aynurə Əliyeva
Khorram Manafidizaji

All rights of this book belong to Academy Global Publishing House
Without permission can't be duplicate or copied.
Authors of chapters are responsible both ethically and juridically.
Academy Global–2024 ©

CONFERENCE ID

EGE
12TH INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES

DATE – PLACE
DECEMBER 26- 30, 2024
IZMIR

ORGANIIZATION
ACADEMY GLOBAL CONFERENCES& JOURNALS

EVALUATION PROCESS
All applications have undergone a double-blind peer review process.

PARTICIPATING COUNTRIES
Turkey – Azebaijan- Malaysia – Nigeria- Serbia - South Africa. - Thailand – Lebanon – China - Israel – Qatar - Saudi Arabia - Kuwait - USA – UAE – Korea – Cyprus – Mauritius – Kazakhstan-Greece – Romania - India - Indonesia - Czech Republic – Pakistan – Libya – Almaty – Singapore – Portugal – Ireland – Taiwan – Russia – Switzerland – Spain – Hungary – Slovenia - México, - Cape Tow – Croatia - Tanzania. – Brazil - Senegal – Sweden – Czech Republic – Poland -

PRESENTATION
Oral presentation

ASSOCIATION & ACADEMIC INCENTIVES :
In the conference 571 papers have been presented by participants from Turkey and 668 papers by foreign participants
Members of the organizing committees of the conference perform their duties with an "official assignment letter"

LANGUAGES
Turkish, English, Russian, Persian, Arabic

Issued: 31.12.2024
ISBN: 978-625-5962-08-9

Scientific & Review Committee

Prof. Dr. Ali BILGILI – Turkiye
Prof. Dr. Naile BİLGİLİ – Türkiye
Prof. Dr. Başak HANEDAN – Türkiye
Prof. Dr. Hülya Çiçek KANBUR – Turkiye
Prof. Dr. Emine KOCA – Turkiye
Prof. Dr. Fatma KOÇ – Turkiye
Prof Dr. Bülent KURTİŞOĞLU – Turkiye
Prof. Dr. Hajar Huseynova – Azerbaijan
Prof. Dr. Dwi SULISWORO – Indonesia
Prof. Dr. Natalia LATYGINA – Ukraina
Prof. Dr. Yunir ABDRAHIMOV – Russia
Prof. Muntazir MEHDI – Pakistan
Prof. Dr. Raihan YUSOPH – Philippines
Prof. Dr. Akbar VALADBIGI – Iran
Prof. Dr. F. Oben ÜRÜ – Turkiye
Prof. Dr. T.Venkat Narayana RAO – India
Prof. Dr. İzzet GÜMÜŞ – Turkiye
Prof. Dr. Mustafa BAYRAM – Turkiye
Prof. Dr. Saim Zeki BOSTAN – Turkiye
Prof. Dr. Hyeonjin Lee – China
Assoc. Prof. Dr. Abdulsemet AYDIN – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mehmet Fırat BARAN - Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Dilorom HAMROEVA - Ozbekstan
Assoc. Prof. Dr. Abbas GHAFFARI – Iran
Assoc. Prof. Dr. Yeliz ÇAKIR SAHİLLİ - Turkiye
Assoc. Prof. Ivaylo STAYKOV - Bulgaria
Assoc. Prof. Dr. Dini Yuniarti – Indonesia
Assoc. Prof. Dr. Ümit AYATA – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Okan SARIGÖZ – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Eda BOZKURT – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Ahmet TOPAL – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Abdulkadir Kırbaş – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mesut Bulut – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Fahriye Emgili – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Sandeep GUPTA – India
Assoc. Prof. Dr. Veysel PARLAK – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Mahmut İSLAMOĞLU – Turkiye
Assoc. Prof. Dr. Nazile Abdullazade – Azerbaijan
Assist. Prof. Dr. Göksel ULAY – Turkiye
Assist. Prof. K. R. PADMA – India
Assist. Prof. Dr. Omid AFGHAN - Afghanistan
Assist. Prof. Dr. Maha Hamdan ALANAZİ - Saudi Arabia

Assist. Prof. Dr. Dzhakipbek Altaevich ALTAYEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amina Salihi BAYERO – Nigeria
Assist. Prof. Dr. Baurcan BOTAKARAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ahmad Sharif FAKHEER - Jordania
Assist. Prof. Dr. Gültekin GÜRÇAY – Turkiye
Assist. Prof. Dr. Dody HARTANTO - Indonesia
Assist. Prof. Dr. Mehdi Meskini HEYDALOU – Iran
Assist. Prof. Dr. Bazarhan İMANGALİYEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Keles Nurmaşulı JAYLIBAY - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Mamatkuli JURAYEV – Ozbekistan
Assist. Prof. Dr. Kalemkas KALIBAEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bouaraour KAMEL – Algeria
Assist. Prof. Dr. Alia R. MASALİMOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Amanbay MOLDIBAEV - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Ayslu B. SARSEKENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Bhumika SHARMA - India
Assist. Prof. Dr. Gulşat ŞUGAYEVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. K.A. TLEUBERGENOVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Cholpon TOKTOSUNOVA – Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Hoang Anh TUAN - Vietnam
Assist. Prof. Dr. Botagul TURGUNBAEVA - Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Dinarakhan TURSUNALİEVA - Kirgizia
Assist. Prof. Dr. Yang ZİTONG – China
Assist. Prof. Dr. Gulmira ABDİRASULOVA – Kazakhstan
Assist. Prof. Dr. Imran Latif Saifi – South Africa
Assist. Prof. Dr. Zohaib Hassan Sain – Pakistan
Assist. Prof. Dr. Murat GENÇ – Turkiye
Assist. Prof. Dr. Monisa Qadiri – India
Assist. Prof. Dr. Vaiva BALCIUNIENE – Lithuania
Assist. Prof. Dr. Meltem AVAN – Turkiye
Aynurə Əliyeva - Azerbaijan
Sonali MALHOTRA - India

T.C.
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Tıp Fakültesi

Sayı : E-98102723-903.07-475454
Konu : Görevlendirme Talebi

REKTÖRLÜK MAKAMINA

İlgi : 27.03.2024 tarihli ve E--903.07-474236 sayılı yazı

Fakültemiz Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı'nda görevli öğretim üyesi Prof. Dr. Hülya ÇİÇEK'in Yükseköğretim Genel Kurulunun 15.06.2023 tarihli, 10 sayılı oturumunda alınan 2023.10.183 sayılı kararı gereğince Doçentlik Başvuru Şartlarında bulunan ve doçent olacak adaylardan istenen "Diğer uluslararası/ ulusal bilimsel toplantının düzenleme komitesinde resmi olarak görevlendirilmiş üniversite akademisyen temsilcisi bulunması zorunludur." maddesi gereğince, Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz ve yevmiyesiz olarak görevlendirilme talebi ile ilgili dilekçesi ekte gönderilmiştir

Adı geçen öğretim üyesinin Academy Global Conference & Journals tarafından yapılan kongrelerin düzenleme kurullarında yolluksuz, yevmiyesiz olarak görevlendirilmesinde Dekanlığımızca bir sakınca bulunmamaktadır.

Onaylarınıza arz ederim

Prof.Dr. Şevki Hakan EREN
Dekan

OLUR

Prof.Dr. Arif ÖZAYDIN
Rektör

Ek:İlgi Dilekçe (1 Adet)

Dağıtım:
Gereği:
Tıbbi Biyokimya Anabilim Dalı Başkanlığı

Bilgi:
Sayın Prof.Dr. Hülya ÇİÇEK

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : Gaziantep Üniversitesi Kampus Alanı, Tıp Fakültesi Dekanlığı, Şehitkamil - 27310 - GAZİANTEP
Telefon : 0 (342) 360 60 60 Faks:0 (342) 360 16 17
e-Posta : tipfaksek@gmail.com Web : www.gantep.edu.tr/~tipdekanlik/bilgipaketi
Kep Adresi : gauntipdek@hs01.kep.tr

Bilgi için : Hüseyin Temel
Unvanı : Bilgisayar İşletmeni V.

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
December 26 - 30 2024
Izmir

NO : **UBM- 12K - 2024. 358S– 027**
Konu : Akademik Teşvik Uygunluğu 31/12/2024

İLGİLİ MAKAMA

Ege 12. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, 26 – 30 Aralık 2024 tarihlerinde İzmir'de 43 farklı ülkeden akademisyenin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Kongre kapsamında sunulan 1239 bildirinin 571'i Türkiye'den, 668'i ise farklı 43 ülkeden akademisyenler tarafından sunulmuştur. Kongre, 16 Ocak 2020 Akademik Teşvik Ödeneği Yönetmeliğine getirilen "Tebliğlerin sunulduğu yurt içinde veya yurt dışındaki etkinliğin uluslararası olarak nitelendirilebilmesi için Türkiye dışında en az beş farklı ülkeden sözlü tebliğ sunan konuşmacının katılım sağlaması ve tebliğlerin yarıdan fazlasının Türkiye dışından katılımcılar tarafından sunulması esastır." değişikliğine uygun olarak düzenlenmiştir.

Bilgilerinize arz ederiz

Saygılarımızla

Prof. Dr. Hülya Çiçek

www.akademikongre.org

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=fOYazCWBmbAiWrHygjKSjkbbSvotfd.1

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR

Kongre Bağlantı Linki :

Join Zoom Meeting

https://us06web.zoom.us/j/88571518350?pwd=fOYazCWBmbAiWrHygjKSjkbbSvotfd.1

Meeting ID: 885 7151 8350

Passcode: 202224

ÖNEMLİ AÇIKLAMA (Lütfen okuyunuz)

- ZOOM bağlantısı için yukarıda verilen bağlantıyı veya yine yukarıda verilen giriş bilgilerini kullanabilirsiniz.
- Oturum içerisinde en KIDEMLİ olan moderator olarak seçilir. Moderatörün oturum düzenini gözetmesi, akademisyen adaylarını yönlendirmesi beklenmektedir.
- Oturuma bağlanmadan önce Salon numaranızı adınızın önüne aşağıdaki gibi ekleyiniz. Bu sayede kongre açılışında beklemeden oturumlarınıza gönderilebileceksiniz. Ör. 5 Ahmet Ahmetoglu
- Sunum süresi 10 dakikadır. Bu sürenin aşılmamasını moderatörler temin edecektir.
- Sunum sonrası 5 dakikayı geçmeyen soru-cevap, tartışma süresi verilmektedir.
- Sunumlar TÜRKÇE veya İNGİLİZCE yapılabilmektedir.
- Kameralar, oturum süresince toplam % 70 oranında açık olmak zorundadır.
- Sunum yapan katılımcının kamerası açık olmak zorundadır.
- Sunum yapmak zorunludur. Herhangi bir nedenle sunum yapmamış olan katılımcıya sertifika verilmesi ve çalışmasının yayınlanması sözkonusu olamaz.
- Katılımcı, kendi oturumda, oturum bitene kadar bulunmak zorundadır.
- Katılımcıların kendi oturumları dışındaki oturumlara katılma zorunluluğu yoktur.
- ZOOM platformunun kapasite sınırı nedeniyle, DİNLEYİCİ, sadece kapasite izin verdiği sürece kabul edilebilmektedir.

IMPORTANT, PLEASE READ CAREFULLY

- To be able to make a meeting online, login via https://zoom.us/join site, enter ID instead of “Meeting ID
- or Personal Link Name” and solidify the session.
- The Zoom application is free and no need to create an account.
- The Zoom application can be used without registration.
- The application works on tablets, phones and PCs.
- Speakers must be connected to the session **10 minutes before** the presentation time.
- All congress participants can connect live and listen to all sessions.
- During the session, your camera should be turned on **at least %70** of session period
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.

TECHNICAL INFORMATION

- Make sure your computer has a microphone and is working.
- You should be able to use screen sharing feature in Zoom.
- Attendance certificates will be sent to you as pdf at the end of the congress.
- Moderator is responsible for the presentation and scientific discussion (question-answer) section of the session.
- Before you login to Zoom please indicate your name surname and hall number,

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Prof. Dr., RECEP ÖNAL**	1	ASTRONOMY SCHOLARS WHO ARE FAMOUS FOR THEIR WORKS IN THE ANDALUSIAN SCIENCE BASIN	Prof. Dr., RECEP ÖNAL
		2	AN EVALUATION OF THE EXISTENCE AND CREATION OF THE UNIVERSE IN TERMS OF RELIGION, PHILOSOPHY AND SCIENCE	Prof. Dr., RECEP ÖNAL Yüksek Lisans Öğrencisi, İBRAHİM BOZKAYA
		3	HADİSLERLE İSLAM ADLI ESERDE NİKÂH HAKKINDAKİ HADİSLERE GETİRİLEN YORUMLARIN FIKHÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	Öğr. Gör. Mehmet ZEYREK
		4	TASAVVUFÎ YÖNÜYLE AHİLİK VE BÂCİYÂN-I RÛM	Lütfiyenur YILDIZ SOYMAZ, Prof. Dr. Hüseyin KURT
		5	SEBEP KELİMESİNİN SEMANTİK ANALİZİ -KEHF SURESİNDEKİ KULLANIMLARININ MEAL VE TEFSİRLERDEKİ FARKLI YANSIMALARI ÜZERİNE-	Öğr. Gör. Merve ZEYREK
		6	EVRENDE DÜZEN Mİ VAR? YOKSA KAOS MU? SORUSUNUN GENEL BİR ANALİZİ	Dr, Mehmet Akif SEYİTOĞULLARI
		7	BAKARA SURESİNİN ALTMIŞINCI AYETİNİN FİZİKİ COĞRAFYA PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ (YER ALTI SULARI)	Dr, Mehmet Akif SEYİTOĞULLARI
		8	GARÎBU'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA EL-HEREVÎ'NİN KİTABU'L-GARİBEYN Fİ'L-KUR'ÂN VE'L-HADİS ADLI ESERİNE GENEL BİR BAKIŞ	Dr. Bayram AKTAŞ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Öğr.Gör. Rabia ACEMİOĞLU**	1	AN INVESTIGATION OF MIDDLE SCHOOL STUDENTS' GENERAL ATTITUDES TOWARDS ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TERMS OF GRADE LEVELS	Expert Teacher Pınar EROĞLU Prof.Dr. Alev DOĞAN
		2	INVESTIGATION OF MIDDLE SCHOOL STUDENTS' SCIENCE ANXIETY LEVELS IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES	Expert Teacher Pınar EROĞLU Prof.Dr. Alev DOĞAN
		3		
		4	'EXAMINATION OF DEEP LEARNING ARTIFICIAL INTELLIGENCE LANGUAGE MODELS IN HIGH SCHOOL LEVEL ENGLISH TEACHING STUDENTS' KNOWLEDGE OF SPEAKING	Mehmet Çağdaş KÜPÇÜ Prof. Dr. Fatma Filiz TILFARLIOĞLU
		5	BİYOLOJİ EĞİTİMİ LİSANSÜSTÜ ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKÂ KULLANIM DURUMLARININ İNCELENMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, Aytaç BAŞARAN Dr. Öğr. Üyesi Sultan ÇIKRIK
		6	INVESTIGATION OF LEARNING OUTCOMES AND PROCESS COMPONENTS OF PRIMARY SCHOOL SCIENCE CURRICULUM IN TERMS OF HIGHER-ORDER THINKING SKILLS	Prof. Dr. Hasan Güner BERKANT Res. Asst. Berkay KILIÇ
		7	EXAMINATION OF THE MEB MAARIF MODEL MIDDLE SCHOOL MATHEMATICS CURRICULUM IN THE CONTEXT OF 21ST-CENTURY SKILLS	Master's Student, FATMA TUBA ER Associate Professor Dr, MELİKE ÖZYURT

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / Dec 26, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Öğr. Gör., İlker VURAL**	1	EVALUATION OF HEALTH TOURISM-AUTHORIZED TRAVEL AGENCY WEBSITES IN CAPPADOCIA REGION	Assoc. Prof. Nihat ÇEŞMECİ Masters's Student Bengi AKDEMİR
		2	CURRENT STATUS OF THERMAL TOURISM IN BAYRAMHACI HOT SPRINGS IN THE LIGHT OF ONLINE VISITOR REVIEWS	Assoc. Prof. Nihat ÇEŞMECİ Masters's Student Kadriye YENİLMEZ
		3	DIGITAL TRANSFORMATION IN GASTRONOMY MUSEOLOGY	Assoc. Prof. Dr. İbrahim ÇEKİÇ Res. Assist. Çağlar BAYAR
		4	ANALYZING ONLINE COMMENTS ON CULTURAL ASSETS IN KÜTAHYA PROVINCE WITH SENTIMENT ANALYSIS METHOD	Öğr. Gör., İlker VURAL Doç Dr., Elif Tuba TAMER
		5	RANKING OF GREEN KEY AWARDED HOTELS IN TURKEY USING MULTI-CRITERIA DECISION MAKING METHODS	Doç Dr., Elif Tuba TAMER Öğr. Gör., İlker VURAL
		6	GASTRONOMİ SEKTÖRÜNDE ÇALIŞMAKTA OLAN KADIN İŞGÖRENLERİN YAŞADIKLARI SORUNLARIN TESPİT EDİLMESİ ÜZERİNDE NİTEL BİR ARAŞTIRMA	Doç. Dr. Furkan BALTACI Fatma Zehra DAĞLI Ömer KURT Beyza ASLAN Gülşah YAMAN YILMAZ
		7	HANE MUTFAKLARINDA İSRAFA NEDEN OLAN FAKTÖRLERİN BELİRLENMESİ VE ATIKSIZ MUTFAK ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA: GAZİANTEP İLİ ÖRNEĞİ	Doç. Dr. Furkan BALTACI Aslı YILDIRIM Murat BAĞDAŞ Tuba EKİCİ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Prof. Dr. DENİZ SEZGİN**	1	A REVIEW OF POSTGRADUATE THESES ON "SHARENTING" IN TÜRKİYE	Dr, İBRAHİM YILDIZ
		2	ONLİNE TOPLANTILARDA BEDEN DİLİNİN ÖNEMİ VE ETKİSİ	Dr. Öğr. Üyesi, HACER FİLİZ
		3	TOPLUMUN HAFIZASINA İZ BIRAKMAK: BİRLEŞİK KRALLIK DEMANS FARKINDALIK KAMPANYALARI	Prof. Dr. DENİZ SEZGİN
		4	THE IDEOLOGICAL ROLE OF SERGEI EISENSTEIN'S CINEMA AFTER THE 1917 REVOLUTION	Sibel SEBUKTEKİN Doç. Dr. Yasemin KILINÇARSLAN
		5	CONSTRUCTIVIST ART: SOCIAL TRANSFORMATION AND FUNCTIONAL AESTHETICS	Sibel SEBUKTEKİN Doç. Dr. Yasemin KILINÇARSLAN
		6	SANAL TOPLUM YANILGISI: HAKARET ETME HAKKI	Eymen BERBER Prof. Dr. Esra ÇİZMECİ ÜMİT
		7	CULTURAL GENDER ROLES IN SOCIAL MEDIA AND MASS COMMUNICATIONS	Lecturer Türkan AYDOĞAN
		8	EXAMINATION OF ONLINE SHOPPING BEHAVIOR WITHIN THE FRAMEWORK OF THE DIFFUSION OF INNOVATIONS THEORY	Dr. Bedriye Taylı Assoc. Prof. Dr. Hayriye Nur GORKEMLI,
		9	REFLECTIONS OF HUMOR: THE IMPACT OF CARTOON ART ON THE FORMATION OF POLITICAL MEMORY IN TURKEY DURING THE 1980S	Doctorant Gülçin SAĞIR KESKİN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Psikolojik Danışman, Şeyma MIZRAK**	1	ÇOCUK KORUMADA BAĞLANMA VE ŞİDDETE DUYARLIK	Prof. Dr. Özkan ÇIKRIKÇI Dr. Öğr. Üyesi Neslihan ÇIKRIKÇI Uzm. Psk. Dan. Elifnur BARIŞ
		2	TRANSDİAGNOSTİK YAKLAŞIMDA GENİŞLETİLMİŞ-BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİLER (G-BDT) ÇERÇEVESİNDE 6 AYLIK TAKİPLİ BULİMİYA NERVOZA TEDAVİSİ: BİR OLGU SUNUMU	Psikolog,CANSU YAZICI DR.Klinik Psikolog,ELİT BİLGE BIYIKOĞLU
		3	THE FOUR HORSEMEN OF RELATIONSHIPS: EXAMINING CONFLICT MANAGEMENT IN MARRIAGE THROUGH THE GOTTMAN APPROACH	Counselor FUNDA YILMAZ Associate Professor SEVAL KIZILDAĞ ŞAHİN
		4	KARİYER YAPILANDIRMA KURAMI TEMELLİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMININ LİSE ÖĞRENCİLERİNİN KARİYER YAPILANDIRMALARINA KARİYER KARAR VERME GÜÇLÜKLERİNE VE KARİYER KAYGILARINA ETKİSİ	Dr. Psikolojik Danışman, Şeyma MIZRAK
		5	DEZAVANTAJLI BÖLGELERDE ÇALIŞAN ÖĞRETMENLERİN YILMAZLIK DÜZEYLERİNDE UMUT, YAŞAM DOYUMU VE DUYGU DÜZENLEMENİN ROLÜ	Dr. Psikolojik Danışman Şeyma MIZRAK Uzman Psikolojik Danışman Seda Altınok KALKAN Uzman Psikolojik Danışman Ayşe AYAZ Prof. Dr. Ramin ALİYEV
		6	A QUALITATIVE EXAMINATION OF THE SPOUSE SELECTION PROCESS FROM THE PERSPECTIVES OF MARRIED COUPLES	School Counselor, HATİCE ALTAN ÇAKIL Assoc. Prof., SEVAL KIZILDAĞ ŞAHİN
		7	DIVORCED WOMEN'S FATHER-DAUGHTER RELATIONSHIPS: A QUALITATIVE STUDY	Psychological Counselor Ceren YILMAZ DEREL Assoc. Prof. Dr. Seval KIZILDAĞ ŞAHİN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assoc. Prof. Dr. Nihal TAŞ**	1	INTEGRAL TYPE REICH CONTRACTIONS ON BIPOLAR *p* -METRIC SPACES	Assoc. Prof. Dr. Nihal TAŞ
		2	SOME EXISTENCE FIXED-CIRCLE RESULTS WITH THE FUNCTION Ω ON S- METRIC SPACES	Assoc. Prof. Dr. Nihal TAŞ
		3	AN APPLICATION OF THE AKBARI-GANJI METHOD	FİRDEVS GÜZEN Prof. Dr. Tanfer TANRIVERDİ
		4	A SECOND ORDER EQUATION APPLICATION OF THE AKBARI- GANJI METHOD	ESMA KARASAKAL Prof. Dr. Tanfer TANRIVERDİ
		5	TRANSVERSAL DOMINATION OF LEXICOGRAPHIC PRODUCT	Dr. Öğr. Üyesi Hande TUNÇEL GÖLPEK
		6	STABILITY ANALYSIS OF A DISCRETE-TIME POPULATION MODEL INCLUDING REFUGE EFFECT	Graduate Student, Salih Can EFE, Asst. Prof. Dr., Sure KÖME
		7	SAIQR GRİP MODELİNİN DİNAMİKLERİ ÜZERİNE MATEMATİKSEL BİR YAKLAŞIM	Dr Ghaus ur RAHMAN Dr Ahmet YILDIRIM Dr Fazal HAQ Dr Emile F Doungmo GOUFO

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Asst. Prof. Dr., Fatih TAKTAK**	1	THE IMPACT OF THE ZONING PEACE LAW ON URBAN TRANSFORMATION PROCESSES: A SWOT ANALYSIS AND TOWN MATRIX APPROACH	Asst. Prof. Dr., Fatih TAKTAK
		2	USAK PROVINCE SOILLESS AGRICULTURE PROJECT: LAND SELECTION, SWOT ANALYSIS, AND FEASIBILITY STUDY	Asst. Prof. Dr., Fatih TAKTAK
		3	REMOTE SENSING-BASED ANALYSIS OF LARGE-SCALE FOREST FIRES USING EFFIS, GWIS AND OGM DATA: THE 2021 MANAVGAT FIRE CASE STUDY	Mühendis Zeynep Derya Çetin Prof. Dr. Kutalmış GÜMÜŞ Dr. Öğr. Üyesi Münevver Gizem GÜMÜŞ
		4	EFFECTS OF DIFFERENT SURFACE MODIFICATION AGENTS ON CONTACT ANGLES OF A304 AND A316 STEEL SURFACES	Öğr. Gör. Çiğdem OVACI BEJİ Dr.Öğr.Üyesi Nilhan ÜRKMEZ TAŞKIN
		5	KRİGİNG VE IDW YÖNTEMLERİ İLE ORTA KARADENİZ'DE KURAKLIK DAĞILIMININ BELİRLENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Tahsin BAYKAL Öğr. Gör. Dr. Ahmet İLKER
		6	BİNALARDAKİ ISI YALITIMININ ENERJİ VERİMLİLİĞİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN YAPAY SİNİR AĞLARI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	Dr.Öğr.Üyesi Çağatay TEKE Yüksek Lisans Öğrencisi Tuğba CİĞAL
		7	AR-GE PROJELERİNİN DEĞERLENDİRME KRİTERLERİNİN BULANIK AHP YÖNTEMİYLE TESPİT EDİLMESİ: İKLİMLENDİRME FİRMASI ÖRNEĞİ	Doç. Dr. Ayten YILMAZ YALÇINER End. Müh. Öykü SEVİM
		8	KRİPTO PARA YATIRIMLARINDA YATIRIMCILARIN KARARLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN BULANIK AHP ve BULANIK TOPSİS YÖNTEMLERİYLE ARAŞTIRILMASI	Doç.Dr. Ayten YILMAZ YALÇINER
		9	KARMA KAPASİTELİ TAŞIMALI EĞİTİMDE ARAÇ ROTALAMA PROBLEMİ İÇİN BİR ÇÖZÜM ÖNERİSİ	Cemile AKDEDE YÜKSEL Prof. Dr. Şafak KOCAKALAY

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU**	1	TÜKETİCİ DAVRANIŞI TEORİSİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Miyase GÜLER Doç. Dr. Turhan MOÇ Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTÇU
		2	TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINDA PAZARLAMANIN 4P'SİNİN ÖNEMİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Özlem DİKMEN Doç. Dr. Turhan MOÇ Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTÇU
		3	TÜKETİCİ PAZARLARINI BÖLÜMLERE AYIRMA	Emirhan PINAR Doç. Dr. Leyla AKGÜN Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTÇU
		4	TÜKETİCİ HAKLARI VE TÜKETİCİNİN KORUNMASI	Yüksek Lisans Öğrencisi Ebru YİKİT Doç. Dr. Turhan MOÇ Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU
		5	İŞLETMELER ARASINDAKİ REKABETİN YENİ BOYUTU: DİJİTAL PAZARLAMA	İlteriş Kağan TAŞKINSU Dr. Öğr. Üye. Barış ARMUTCU
		6	7P PAZARLAMA KARMASI	Büşra KAYA Doç. Dr. Duygu ARSLANTÜRK ÇÖLLÜ Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU
		7	E- TİCARET VE SATIN ALMA	Umut ÇİÇEK Doç. Dr. Ahmet TAN Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU
		8	AİLE İŞLETMELERİ VE GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ	Lale MADEN Dr. Öğr. Üyesi Ercan İNCE Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU
		9	YEŞİL PAZARLAMA VE TÜKETİCİ SATIN ALMA İLİŞKİSİ	Neriman MEMİŞ Doç. Dr. Duygu ARSLANTÜRK ÇÖLLÜ Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU
		10	ÇEVRE BİLİNCİ VE PAZARLAMA: TÜKETİCİ PERSPEKTİFİ	Kerem MOÇ Dr. Öğr. Üyesi Ercan İNCE Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU
		11	TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINDA BENLİK ALGISI TEORİSİ	Gülay AKKILIÇ Doç. Dr. Turhan MOÇ Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / Dec 26, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Doç.Dr. Meltem AKCA**	1	CONTENT ANALYSIS OF GRADUATE THESIS STUDIES ON THE CONCEPT OF SUSTAINABILITY IN THE AVIATION SECTOR	Öğr.Gör.Dr. Hakan GÖKGÖZ
		2	ENVIRONMENTAL, SOCIAL AND CORPORATE GOVERNANCE IN AIRLINES: THE EMIRATES CASE	Öğr.Gör.Dr. Hakan GÖKGÖZ
		3	JOB CUFFING: A CONCEPTUAL INVESTIGATION	Asst.Prof.Dr., İbrahim YIKILMAZ Asst.Prof.Dr., Nida PALABIYIK
		4	DIGITAL PRESENTEEISM: A CONCEPTUAL INVESTIGATION	Asst.Prof.Dr., İbrahim YIKILMAZ Asst.Prof.Dr., Nida PALABIYIK
		5	VIEW OF LIFE OF GENERATIONS X, Y, AND Z: AN EVALUATION WITHIN THE FRAMEWORK OF MATERIALIST AND VOLUNTARY AUSTERE LIFESTYLES	Öğr. Gör. Dr. İbrahim TÜRKMEN Doç. Dr., Şerafettin ERTEN
		6	A STUDY ON THE MERIT PRINCIPLE PREFERENCE OF HEALTH MANAGEMENT STUDENTS	Doç. Dr., Şerafettin ERTEN Öğr. Gör. Dr. İbrahim TÜRKMEN
		7	ÖRGÜTSEL ŞİZOFRENİ ve İŞLETME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	Arş. Gör. Kevser ÖZYAŞAR
		8	FAALİYET RAPORLARINDA YÖNETİCİ DUYGU DURUMLARININ FİRMA PERFORMANSINA ETKİSİ: BİR DUYGU ANALİZİ YAKLAŞIMI	Aslı KILIÇ Prof. Dr. Banu DİRİ
		9	ÇALIŞMA ORTAMINDA KADINLARA FARKLI BİR BAKIŞ: KRALİÇE ARILAR VE PEMBE TACİZ	Doç.Dr. Meltem AKCA
		10	KADIN PİLOTLARIN HAVACILIK SEKTÖRÜNDEKİ YERİ	Gizem DALKIRAN Doç.Dr. Meltem AKCA

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Doç. Dr. Ersin KIRAL**	1	HAVA YOLU YOLCU TALEBİNİN PSO-GM(1,1) MODELİ TAHMİN EDİLMESİ	Doç. Dr. Orhan ECEMİŞ
		2	SEÇİLİ AVRUPA ÜLKELERİNİN DÖNGÜSEL EKONOMİ PERFORMANSLARININ ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI	Doç. Dr. Orhan ECEMİŞ
		3	KAMU PERSONEL SEÇME SINAVI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK ANALİZİ	Mikail KOÇER Prof. Dr. Mehmet GÜLLÜ
		4	TÜRKİYE'DE ÇEŞİTLİ SEKTÖRLERDEKİ YÖNETİCİLERİN BOŞ ZAMANLARI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK ANALİZİ	Mikail KOÇER Prof. Dr. Mehmet GÜLLÜ
		5	BEDEN EĞİTİMİ DERSİ İLGİLİ YAPILMIŞ (ÖLÇEKLERİN) ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK DERLEMESİ	Ahmet Yusuf ADIGÜZEL Prof. Dr. Mehmet GÜLLÜ
		6	BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR BÖLÜMLERİ LİSANS ÖĞRENCİLERİN BOŞ ZAMANLARIYLA İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK DERLEMESİ	Ahmet Yusuf ADIGÜZEL Prof. Dr. Mehmet GÜLLÜ
		7	BİTCOİN VOLATİLİTESİ TAHMİNİNDE GARCH MODELLERİNİN KIYASLANMASI	Dr. Öğr. Üyesi Semih KARACAN
		8	A SYSTEMATIC ANALYSIS OF NULL PROGRAM RESEARCH	Asst. Prof. Dr. Mustafa POLAT Dr. Okan DEDE
		9	A SYSTEMATIC REVIEW OF CURRICULUM ADAPTATION RESEARCH	Asst. Prof. Dr. Mustafa POLAT Dr. Okan DEDE
		10	TÜRKİYE'DE ENERJİ SEKTÖRÜNÜN YILLIK SERA GAZI EMİSYONU ANALİZİ VE TAHMİNİ	Doç. Dr. Ersin KIRAL Prof. Dr. Gülsen KIRAL
			ÜSTEL FONKSİYON MODELLEMESİ İLE NÜFUS TAHMİNİ: ADANA İLİ ÖRNEĞİ	Doç. Dr. Ersin KIRAL Prof. Dr. Gülsen KIRAL

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / Dec 26, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Doç. Dr. Esra KÜRÜM**	1	BOUND BY NORMS, FREED BY CHOICE: DIVERGING PATHS OF WOMEN IN FAY WELDON'S *THE LIFE AND LOVES OF A SHE-DEVIL*	Gökçenaz GAYRET
		2	FORM AND MEANING INTERTWINED: *CAT IN THE RAIN* BY HEMINGWAY	Gökçenaz GAYRET
		3	ZEHRA ROMANINDA NATÜRALİZMİN İZLERİ VE KARAKTERLERİNİN BİLİNÇDIŞI ANALİZLERİ	Doç. Dr. Esra KÜRÜM
		4	İSTANBUL'UN GÖZLERİNİ KAPATANLARA GÖRÜNEN MANZARASI: SERİN SERİN KAPALIÇARŞI!	Doç. Dr. Esra KÜRÜM
		5	EDEBİYAT-TARİH İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA ROLAND DESTANI ÖRNEĞİ	Doç.Dr.Ahmet YILMAZ
		6	ÖZ KURMACA VE BİTMEMİŞ ROMAN ÖRNEĞİ OLARAK ALBERT CAMUS'NÜN İLK ADAM ROMANINI BABA VE TANRI İMGESİ ÜZERİNDEN OKUMAK	Doç.Dr.Ahmet YILMAZ
		7	GEÇMİŞTEN GELECEĞE BİR MİRAS: DİVÂNU LÜGÂTİ'T-TÜRK	Doç. Dr. Nermin Zahide AYDIN
		8	USÛLÜ'L-MELÂHİM'İN BİR TERCÜMESİ ÜZERİNE	Dr. Öğr. Ü. Onur YILDIRIM
		9	THE STRUGGLE OF OPPRESSED PEOPLE IN CEYHUN ATUF KANSU'S POEMS AND THE EXAMPLE OF LUMUMBA	Dr. Fatih DEMİR
		10	KURAMSAL FEMİNİST KİTAP ÇEVİRİLERİNDE FEMİNİST ÇEVİRİ STRATEJİLERİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ	Sinem GÜVENİR Doç. Dr. Onur ÖZCAN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 1	**Adelokun Gambo**	1	DECODING COGNITIVE PATHWAYS: EXPLORING THE INTRINSIC PROBLEM-SOLVING MECHANICS OF THE HUMAN MIND	Dr. Leila Niyazi
		2	UTOMATED GENERATION OF SCREEN-RECORDED VIDEOS: AN ALGORITHMIC FRAMEWORK FOR DIGITAL CONTENT CREATION	Dr. Farshad Zandavi
		3	ONTOLOGICAL FRAMEWORKS FOR INTELLIGENT MUSIC EDUCATION SYSTEMS: ENHANCING KNOWLEDGE REPRESENTATION AND UTILIZATION	Prof. Dr. Andreas Papadakis, Dr. Nikolaos Chatzis
		4	ENHANCING ENGINEERING EDUCATION IN LABORATORIES USING ACTIVE LEARNING: A COMPREHENSIVE APPROACH FOR STUDENT SKILL DEVELOPMENT	Jun Li, Ying Zhang, Hui Chen
		5	AUTONOMOUS AGENT LEARNING THROUGH CONSTRUCTIVIST PRINCIPLES: A SEQUENTIAL BOTTOM-UP LEARNING FRAMEWORK AND TOOL (CON-LEARN)	Carlos Hernández, Martín López, Sofía Márquez
		6	REVOLUTIONIZING MANUFACTURING LINES WITH DEEP LEARNING: A NEW ERA IN PRODUCT IDENTIFICATION	Assoc. Prof. Dr. Amina Bouzid
		7	ASSESSING THE ECONOMIC IMPACT OF ARTS AND EDUCATION PROGRAMS IN PUBLIC UNIVERSITIES OF KWARA STATE, NIGERIA: A HUMAN CAPITAL APPROACH	Adetunji Ayodele
		8		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 2	**Assis. Prof. Dr. Amanda Jones**	1	EMBRACING INDUSTRY 4.0 WITH AI: OPTIMIZING ASSEMBLY LINE EFFICIENCY USING DEEP LEARNING-BASED PRODUCT IDENTIFICATION	Oluwaseun Adebayo
		2	EVALUATING THE ECONOMIC IMPACT OF HUMANITIES AND EDUCATION PROGRAMS IN PUBLIC UNIVERSITIES OF OSUN STATE: A DISCIPLINE-BASED ASSESSMENT	Adebayo Adekunle Chinonso Okafor
		3	A NEW APPROACH TO E-LEARNING: AN EXAMINATION OF STUDENT ENGAGEMENT WITH VARIOUS DIGITAL LEARNING TOOLS	Assoc. Prof. Dr. John Smith Dr. Emily Brown Dr. William Davis University of Canada
		4	UNVEILING THE HIDDEN STRUGGLE: A QUANTITATIVE EXPLORATION OF ANXIETY PREVALENCE AMONG DYSLEXIC STUDENTS IN HIGHER EDUCATION	C. Barzen Annika Victoria
		5	NAVIGATING THE CHALLENGES OF UNIVERSITY CURRICULUM POLICYMAKING IN BRAZIL: A CASE STUDY OF REFORM AND INNOVATION	Ana Silva Rafael Costa
		6	TRANSFORMATIVE IMPACT OF COLLABORATION: EMPOWERING MIDDLE GRADE EDUCATORS THROUGH A SHARED LEARNING CULTURE	Elena Georgiou, Andreas Papadopoulos, Dimitris Nikolaidis, Maria Vasilaki
		7	EXPLOITING CHATBOTS' POTENTIAL: A VISION FOR THEIR ROLE IN HIGHER EDUCATION	Eleni Papadopoulou, Nikos Georgiou,
		8		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 3	**Assoc. Prof. Kyoko Tominaga**	1	COPYRIGHT SYSTEMS MODELS: STRIKING A BALANCE BETWEEN RIGHTS, INNOVATION, AND ACCESS	O. N. Ivanov
		2	MODERN CHALLENGES IN RUSSIAN SPORTS LAW	Dr. Ivanov Dmitry
		3	ENHANCING THE MODERNIZATION OF THE EUROPEAN COMPETITION NETWORK (ECN)	Dr. Anna Kowalska
		4	WOMEN'S RIGHTS AND CULTURAL AUTONOMY: CHALLENGES IN BALANCING CULTURAL ACCOMMODATION	Assist. Prof. Dr. Ayesha Siddiqui
		5	SOCIAL MOVEMENTS AND THE DIFFUSION OF TACTICS AND REPERTOIRES: ACTIVISTS' NETWORK IN ANTI-GLOBALISM MOVEMENT	Assoc. Prof. Kyoko Tominaga
		6	DISCRIMINATION IN CIVIL SERVICE HIRING: A THREAT TO MERITOCRATIC PRINCIPLES	Wang Hui, Zhang Ming
		7	DEPENDENCY THEORY AND THE UNITED STATES-MIDDLE EAST RELATIONSHIP: A CASE STUDY OF IRAN, SAUDI ARABIA, AND TURKEY	Assoc. Prof. Dr. Mahmoud El-Badawi
		8	SELECTION CRITERIA FOR NATIONAL TEAMS: THEORY AND APPLICATION	Ivan Petrov
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 4	**Assis. Prof. Dr. Suwit Sadsunk**	1	THE DESIGN INFLUENCED BY THE ARCHITECTURAL AESTHETICS OF PHRA MAHA CHEDI AT WAT ARUN DURING THE RATTANAKOSIN ERA	Assoc. Prof. Dr. Kritchai Thammasan
		2	COMPARATIVE ANALYSIS OF RELIGIOUS FESTIVAL COSTUMES IN ASEAN COUNTRIES	Somchai Rattanakosin
		3	LOAN GUARANTEE SCHEMES: PUBLIC AND PRIVATE CASE STUDIES	Assoc. Prof. Dr. Simeon Petrov Maciej Kowalski
		4	THE USE OF RHIZOPHORA WOOD IN DESIGNING WALKING STICKS FOR SENIORS	Sanjay Verma Priya Reddy
		5	RHIZOPHORA CHARCOAL: AN ECO-FRIENDLY ALTERNATIVE FOR INNOVATIVE DESIGN APPLICATIONS	Nattawut Srisuk, Thanapong Phattharathit, Kritsana Suwanpichai
		6	FABRIC PRINTING DESIGN: INFLUENCES FROM KOREAN TRADITIONAL ART	Assoc. Prof. Dr. Jihoon Park
		7	"REVEALING THE ECOLOGICAL SPIRIT OF MUEANG THROUGH ENGLISH MATERIALS"	Dr. Nattapong Srisuk Assoc. Prof. Phatchara Chaiwut

EGE
12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
December 26-30, 2024 -IZMİR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / December 26, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 5	**Assoc. Prof. Tereza Dolečková**	1	THE IMPACT OF ECONOMIC FACTORS ON NATIONAL INVESTMENT	Omar El-Mansouri Fatima Al-Hassan
		2	ASSESSMENT OF THE IMPACT OF RURAL WOMEN'S PARTICIPATION IN SUSTAINABLE WATER SUPPLY IN MALI	Fatoumata Sissoko, Aissatou Diakité, Mariam Coulibaly
		3	INTERNAL CONFLICT AND ARMED GROUPS: AN EXAMINATION OF THE ALGERIAN CONTEXT	Dr. Karim Benali, Dr. Nadia Belkacem
		4	LEADERSHIP STRATEGIES IN ADDRESSING EMPLOYEES' COUNTERPRODUCTIVE BEHAVIOR IN THE WORKPLACE	Ahmed Hassan, Sara El-Masry
		5	FINANCIAL STATEMENT FRAUD: THE NEED FOR A PARADIGM SHIFT TO FORENSIC ACCOUNTING	Ifedapo Francis Awolowo
		6	CUSTOMER ADOPTION AND ATTITUDES IN MOBILE BANKING IN SRI LANKA	Dr. Prasansha Kumari
		7	SERVICE EVALUATION OF MILITARY PERSONNEL IN THE ARMY OF POLAND IN RELATION TO BUDGETARY ALLOCATIONS	Assoc. Prof. Karolina Nowak Dr. Andrzej Kowalski
		8	PECULIARITIES OF IMPLEMENTATION OF BRANDING PRINCIPLES	Dr. Leila Kadir, Dr. Arif Turaev,
		9	MARKET SEGMENTATION AND CONJOINT ANALYSIS FOR APPLE FAMILY DESIGN	Dr. Ali Karimzadeh Dr. Fatima Zahra

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 6	**Assis. Prof. Saowapa Phaithayawat**	1	A SIMILAR APPROACH: TO EMBRACE CLOUD COMPUTING OR STAY TRADITIONAL	Sofia Petrova Ivan Dimitrov
		2	THE IMPACT OF ZHOU ENLAI ON CHINA'S DIPLOMATIC STRATEGIES	Ibrahim C. Yildirim, Ayesha S. Kazmi, Qiang Z. Li
		3	FINGERPRINTS ON BALLISTIC MATERIALS AFTER GUNSHOT IMPACT	Somchai Phongtharuk Apinya Rattanawong
		4	THE EVOLUTION OF DIGITAL LEARNING PLATFORMS IN EDUCATIONAL INTEGRATION	Tanapat Kittipong Somchai Preechawong Apichart Phimphiwat
		5	DISCLOSURE IN THE SOCIAL SPHERE TO REDUCE CONFLICTS BETWEEN CITIZENS AND GOVERNMENTS: A STUDY OF THE MAHAKAN FORTRESS, BANGKOK	Dr. Nattapong Somwong Assoc. Prof. Kritsada Kittiwong
		6	THE POTENTIAL OF DIGITAL TOOLS IN JUNIOR SCHOOL ART LESSONS TO ENHANCE ARTISTIC ABILITY USING TAMAZIGHT FONTS	Dr. Khaled Ben Ali Prof. Amina El-Mansouri
		7	THE CREATIVE DESIGN OF CHILDREN'S PICTURE BOOKS INSPIRED BY AMPHAWA FIREFLIES LEGENDS	Dr. Somchai Rattanapong Prof. Ananya Chansiri Dr. Preecha Jirakosol

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 7	**Assoc. Prof. Dr. Najwa Alsayed Omar**	1	WEB CONTENT EXAMINATION OF THE MAJOR TOURIST DESTINATIONS IN ITALY: EVALUATION BY FRENCH TRAVELERS	Dr. Marc Dupont, Elena Bellini
		2	DISABILITY VARIETY MANAGEMENT: A CASE STUDY OF THE BANKING SECTOR IN QATAR	Assoc. Prof. Dr. Laila Al-Thani
		3	ITALIC HANDWRITING IN THE DIGITAL AGE	Michel Lefevre
		4	THE IMPACT OF PARENTAL ENGAGEMENT IN THE DEVELOPMENT OF PRESCHOOL CHILDREN WITH DISABILITIES	Dr. Zhang Wei
		5	THE SIGNIFICANCE OF CONCERNS FOR THE YOUTH IN VOTER DECISION-MAKING: A CASE STUDY AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN INDONESIA	Assoc. Prof. Dr. Ayu Pratiwi
		6	THE USE OF ENGLISH IN JAPANESE TRAVEL LITERATURE	Dr. Taro Sato
		7	EXAMINING THE UTILIZATION OF ONLINE METACOGNITIVE READING STRATEGIES BY POSTGRADUATE EFL STUDENTS IN EGYPT	Dr. Omar Sherif Mohamed Youssef
		8	CULTURAL SIGNIFICANCE IN THE DESIGN OF COMMUNITY SOUVENIR PRODUCTS	Assoc. Prof. Dr. Amina El-Khatib

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 8	**Prof. DR . Levan Sabauri**	1	IMPACT OF ORGANIZATIONAL DYNAMIC CAPABILITIES ON INNOVATIVE PERFORMANCE	Dr. Ana Pavlic, Ivan Horvat
		2	A MODIFIED PARTICLE SWARM OPTIMIZATION-BASED NELDER-MEAD ALGORITHM FOR TERM STRUCTURE MODEL CALIBRATION	Nadia Bensaid, Karim Haddadi, Salma El Malki
		3	IMPACT OF FLUCTUATING OIL PRICES ON RENEWABLE ENERGY ADOPTION	Ahmed M. Alharthi
		4	LEAN HEALTHCARE: CHALLENGES AND FACILITATORS IN THE BRAZILIAN CONTEXT	Assis. Prof. Dr. Gabriela Santos, Felipe Costa
		5	IDENTIFICATION OF LEAN IMPLEMENTATION CHALLENGES IN INDIAN INDUSTRIES	Vikram Sharma
		6	PROMOTING REGIONAL GROWTH THROUGH LOCAL PRODUCT DEVELOPMENT AND CUSTOMER EXPERIENCE	Wardana, Ayuningtyas
		7	EXAMINATION OF THE CAUSES BEHIND THE DETERIORATED STANDING OF ENGINEERING COMPANIES DURING THE FINANCIAL CRISIS	Prof. DR . Levan Sabauri
		8		
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 9	**Assis. Prof. Dr. Shilpi Tyagi,**	1	EDUCATION OF PROCUREMENT SPECIALISTS IN AUSTRIA: A COMPETENCY-DRIVEN APPROACH	Dr. Johann Bauer
		2	DEVELOPING A COMPREHENSIVE AUDIT QUALITY FRAMEWORK FOR EMERGING ECONOMIES	Fatemeh Ranjbar, Parisa Ghodsi, Mehdi Karimi
		3	DETERMINANTS OF PROFITABILITY IN EGYPTIAN PHARMACEUTICAL COMPANIES UNDER THE NEW INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS REGIME	Assis. Prof. Dr. Ahmed Hassan, Sara El-Sayed
		4	DETERMINANTS OF PROFITABILITY IN MOROCCAN PHARMACEUTICAL COMPANIES UNDER THE NEW INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS REGIME	Assis. Prof. Dr. Youssef Benchekroun, Leila El-Mansouri
		5	FACTORS INFLUENCING EARNINGS RESPONSE COEFFICIENT IN EMERGING ECONOMIES	Sara Tavakoli, Parisa Ghanbari
		6	CHALLENGES AND OBSTACLES IN ACCOUNTING INFORMATION SYSTEMS OF KUWAITI COMPANIES	Fatma M Alhajri
		7	STRATEGIC OPTIMIZATION OF SUPPLY CHAINS WITH INTEGRATED RISK AND SUSTAINABILITY OBJECTIVES	Fatimah Al-Bahar, Salem H. Al-Kandari, Omar A. Al-Sabah
		8	EVALUATION OF CORPORATE GOVERNANCE IN NETWORK MARKETING: ETHICS AND CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY PERSPECTIVES	Priya Ramaswamy
		9	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN FINANCIAL REPORTING TRANSPARENCY AND INVESTMENT EFFICIENCY: EVIDENCE FROM EGYPT	Ahmed Hassan, Mona Khalil

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 10	**Assoc. Prof. Dr. Shorena Tsiklauri**	1	EXAMINING ABUSES OF LEGAL POWER WITHIN THE SOCIETY	Lamin J. Fofana Musa K. Diop
		2	SOCIAL STRUCTURES, UNINTENTIONAL RELATIONSHIPS, AND URBAN DISADVANTAGE	Ali Rezaei Sara Maleki Mohammad Jafari
		3	TRANSFER OF EXPERTISE AND TECHNICAL DOCUMENTATION	Dr. Fatima El-Mansouri, Dr. Khalid Al-Farsi, Dr. Samira Jamil
		4	THE IMPACT OF ISLAMIC ART ON TRADITIONAL WEAVING PATTERNS IN OMAN	Fatima Al-Mansoori Aisha Al-Harthy Khalid Al-Shehhi
		5	MANAGING THE INTRICACIES OF COMPLEX SYSTEM DESIGN: MODEL, STRUCTURE, AND CHANGES	Hycham Aboutaleb Bruno Monsuez
		6	UNDERSTANDING EUROPE'S ROLE IN THE AREAS OF FREEDOM, SECURITY, AND JUSTICE AS A GLOBAL PLAYER	Dr. Anna Kowalska, Prof. Piotr Nowak, and Dr. Maria Wisniewska
		7	THE METHODOLOGY OF MIGRATION OUT OF GEORGIA	Nino Kvaratskhelia Tamar Beridze Giorgi Mikeladze Tamar Lomidze
		8	A COMPREHENSIVE ANALYSIS OF OPEN DATA PLATFORMS AS A DEVELOPING PUBLIC E-GOVERNMENT SERVICE	Jana Nováková, Petr Horák, Marek Dvořák
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 11	**Assoc. Prof. Nikolas Papadakis**	1	ANALYSIS OF DRIVING CONDITIONS AND MEDIA PREFERENCES FOR DISTRACTION	Hyun-Woo Kim, Ji-Yeon Park
		2	A COMPARATIVE ANALYSIS OF POLITICAL DEFECTION IN SOUTH ASIA	Priya Menon, Rajat Bhattacharya
		3	THE RUSSIAN CONSTITUTIONAL COURT'S APPROACH TO BALANCING RIGHTS AND BANKING SECRECY	Prof. Dr. Ivanova M. Alekseev
		4	PROTECTION AND RECOGNITION OF TRADITIONAL COMMUNITIES IN INDONESIA	Arif Setiawan, Intan Ayu Lestari
		5	DEVELOPING NATIONAL SPACE POLICIES FOR EMERGING SPACEFARING STATES	Adeel Khan, Li Wei
		6	CIVIL RIGHTS IN CONFLICT ZONES UNDER INTERNATIONAL LAW	Assoc. Prof. Nikolas Papadakis
		7	FORENSIC INVESTIGATIONS OF SALIVA EVIDENCE POST-WASHING	Gulnara Tulegenova
		8	OVERCOMING BARRIERS TO ADMITTING DIGITAL EVIDENCE IN COURTS	Dr. Mariana Ribeiro Campos
		9	THE ROLE OF THE EUROPEAN UNION IN SHAPING GLOBAL POLICY	Altin Xhafa
		10	ANTI-CORRUPTION STRATEGIES DURING MIGRATION CRISES IN EUROPE	Todor Stoyanov Dimitrov

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Öğr. Üyesi Habibe DİLSİZ**	1	ÇOCUK HASTA İLE ÇALIŞAN KLİNİSYENLERİ İLGİLENDİREN İKİ ÖNEMLİ UNSUR: 1. AİLE MERKEZLİ TRANSDİSİPLİNER YAKLAŞIM 2. GELİŞİMSEL VE PSİKO-SOSYAL DESTEK	Dr. Öğr. Üyesi Habibe DİLSİZ
		2	SAĞLIK KURUMLARINDA TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ VE HEMŞİRELERİN KALİTE ALGI DÜZEYİ: KIRŞEHİR EĞİTİM VE ARAŞTIRMA HASTANESİNDE BİR UYGULAMA	Yüksek Lisans Öğrencisi Şerife AYVA Dr.Öğr.Üyesi Abdullah MISIRLIOĞLU
		3	HEALTH PROMOTİON POLİCİES AND STRATEGİES İN WORKPLACES İN THE WORLD AND TÜRKİYE	Doç. Dr. Semra KOCATAŞ Safiye Seda IŞIK
		4	ACİL SERVİSTTE ÇALIŞAN HEMŞİRELERİN EL HİJYENİ İNANÇLARI VE EL HİJYENİ UYUMLARI TANIMLAYICI KESİTSEL ÇALIŞMA	Öğrenci Hemşire Merve AYDOĞDU Dr.Öğr.Gör. Burcu NAL Prof.Dr. Duygu PERÇİN RENDERS
		5	CLIMATE CHANGE AND CHILDREN'S HEALTH: THE FUTURE OF A VULNERABLE GENERATION	Asst. Prof. Dr. Melike TAŞDELEN BAŞ Assoc. Prof. Dr. Funda ÖZPULAT
		6	THE IMPACT OF DIGITAL BURNOUT ON EMPATHY ABILITY IN NURSING STUDENTS	Asst. Prof. Dr. Melike TAŞDELEN BAŞ Assoc. Prof. Dr. Funda ÖZPULAT
		7	THE ROLE OF ADITUS ORBITAE IN SEX DETERMINATION	Mehlika KÜÇÜK YANAR Asst. Prof. Sibel ATEŞOĞLU KARABAŞ Assoc. Prof. Duygu AKIN SAYGIN Prof. Dr. Ganime Dilek EMLİK Asst. Prof. Emrah DÖNMEZ
		8	MADDE KULLANIM BOZUKLUĞU TANILI HASTALARDA BİLİŞSEL ÇARPITMALAR VE İŞLEVSEL OLMAYAN TUTUMLAR İLE SALDIRGANLIK DÜZEYLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİ	Kübra SAMANCI Doç. Dr. Nurgül ÖZDEMİR
		9	COMMON ERRORS IN HEEL PRICK BLOOD COLLECTION: LITERATURE REVIEW	Nurse Merve Selenay KAŞ Prof. Dr. Ayşe Sonay TÜRKMEN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Prof.Dr. HATİCE SELMA ÇELİKYAY	1	EVALUATION OF ANCIENT ROADS IN THE CONTEXT OF CULTURAL ROUTES	Arş. Gör. Dr. Ayşegül AĞAN
		2	HAFİF ÇELİK HANGARLARIN SİSMİK PERFORMANSININ SONLU ELEMANLAR METODU İLE ANALİZİ	Nagihan Küçükönder Ali İhsan Çelik
		3	MAHALLE SAKİNLERİNİN İYİ OLUŞ MEKÂNI: KAFE GRANADA	Prof.Dr. HATİCE SELMA ÇELİKYAY
		4	THE INEVITABLE RISE OF THE NEIGHBOURHOOD IN THE NEW WORLD ORDER AFTER THE PANDEMIC	Prof.Dr. HATİCE SELMA ÇELİKYAY Arş.Gör.Dr.Rukiye Gizem ÖZTAŞ KARLI
		5	DEVELOPMENT OF ARCHITECTURAL AND NATURE TOURISM IN SAFRANBOLU WITHIN THE CONTEXT OF SUSTAINABILITY: OPPORTUNITIES, RISKS AND RECOMMENDATIONS	Doç. Dr. Merve TUNA KAYILI Dr. Öğr. Üyesi Fuat FİDAN Doç. Dr. Beyza ONUR
		6	SAFRANBOLU'DA TURİZMİN GELİŞTİRİLMESİNE YÖNELİK DOĞAL MİRAS POTANSİYELLERİNİN ANALİZİ VE ÖNERİLER	Dr. Öğr. Üyesi Fuat FİDAN Doç. Dr. Beyza ONUR Doç. Dr. Merve TUNA KAYILI
		7	İÇMİMARLIK EĞİTİMİNDE TASARIM STÜDYOSU DERSLERİ KAPSAMINDA GELİŞTİRİLEN PROJE FİKİRLERİ: SOSYODİJİTAL MÜZE ÖRNEĞİ	Doçent Elif ÖZDOĞLAR Doçent Dr. Çağrı YALÇIN
		8	MİTOLOJİNİN MODERNİZASYONU ALACAKARANLIK SERİSİ VE KURGUSAL MEKAN	Doçent Dr. Çağrı YALÇIN Doçent Elif ÖZDOĞLAR İç Mimar İlayda KUŞ
		9	MİMARLIK TARİHİNİN İZİNİ SÜRMEK: TÜRKİYE'DEKİ LİSANS PROGRAMLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	Eren GÜLER Mücahit ÖZTAV Selehattin SARIKAYA Araştırma Görevlisi Hande EYÜBOĞLU

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / Dec 26, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Doç. Dr. Mehmet KARAMAN**	1	ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE OF MANUFACTURING ENTERPRISES IN ALBANIA AND FUTURE CHALLENGES	Ina Vejsiu Erald Kola Saimir Beqo
		2	GROWTH DYNAMICS IN ABIES ALBA AND PINUS NIGRA MODULATED BY CLIMATIC VARIABILITY	Edmond Pasho Arben Q. Alla Fatos Koka
		3	PINUS NIGRA GROWTH DYNAMICS MODULATED BY COMPETITION AND CLIMATE VARIABILITY	Edmond Pasho Arben Q. Alla Leonard Lleshi
		4	SELECTION OF SOME ADVANCED STAGE BREAD WHEAT (*Triticum aestivum L.*) LINES WITH GGE BIPLOT ANALYSIS IN DIYARBAKIR-HAZRO CONDITIONS	Doç. Dr. Mehmet KARAMAN
		5	SUSTAINABILITY in POULTRY PRODUCTION	Dr. Öğr. Ü. H. Cem GÜLER Dr. Öğr. Ü. Çiğdem ŞEREMET
		6	USE OF RHIZOBACTERIA TO PROMOTE PLANT GROWTH IN ABIOTIC STRESSES IN SUSTAINABLE AGRICULTURE	Research Assist. Merve KARAKOYUN Assoc. Prof. Dr. Şeyma ARIKAN
		7	ARE CONSUMERS WILLING TO PAY MORE FOR SUSTAINABLE CULTIVATED MUSHROOMS?	Arş. Gör. Dr. Çağla KART Dr. Neşe ADANACIOĞLU Prof. Dr. Hakan ADANACIOĞLU
		8	BIODIESEL PRODUCTION FROM NON-EDIBLE OIL PLANTS: EXPLORING POTENTIAL, ENVIRONMENTAL IMPACTS, AND SUSTAINABILITY EVALUATION	Halit TUTAR

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç. Dr. İpek AGCADAĞ ÇELİK**	1	KİMLİK SORUNSALI BAĞLAMINDA MODERN VE POSTMODERN KİMLİK VE ÖZNENİN TEZAHÜRÜ	Arş. Gör. Yunus Emre SARIKAYA
		2	KALKOLİTİK ÇAĞDAN GÜNÜMÜZE YAHUDİ TOPLUMUNUN EVRELERİ	Arş. Gör. Yunus Emre SARIKAYA
		3	Türkiye'de Suriyeli Göçmen Kadınların İşgücüne Katılımı: Cinsiyet ve Göç Ekseninde Yapısal Bir Analiz	Res. Assist. Fatmanur Parlak
		4	TÜRKİYE'DE ETNİSİTENİN SİYASAL SOSYOLOJİSİ: TARİHSEL SÜREÇ, GÜNCEL DİNAMİKLER VE TOPLUMSAL YANSIMALAR	Tahsin KUTLU
		5	TÜRKİYE'DE KADIN İÇ GÖÇÜNÜ GÜNCEL İSTATİSTİKLER EKSENİNDE DEĞERLENDİRMEK	Doç. Dr. İpek AGCADAĞ ÇELİK
		6	ESKİ MAHKÛMLARIN YENİ YAŞAMLARINDAKİ KAVRAM: SOSYAL DIŞLANMA	Doç. Dr. İpek AGCADAĞ ÇELİK
		7	TO EXİST (OR NOT) AS A WOMAN İN ACADEMİA	Şahender AŞKAL
		8	SURİYELİ GÖÇMEN KADINLARDA NAZAR İNANCI: GAZİANTEP İLİ ÖRNEĞİ	Tuğba Aykal

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Öğr. Üyesi Şaziye DURUKAN**	1	PETROLCÜ-BİLİM ADAMI KHOSHBAKHT YUSİFZADEH: GERÇEK BİR KİŞİLİĞİN SANATSAL GÖRÜNTÜSÜ	ZAKİRE ALİYEVA
		2	BİR KADIN OLARAK İSTANBUL: TEVFİK FİKRET'İN "SİS" ŞİİRİNDE CİNSİYETÇİ (SEXİST) DİL	Dr. Özden Savaş
		3	A NIETZSCHEAN ANALYSIS OF MORALITY AND POWER DYNAMICS IN LORD OF THE FLIES	Master's Student, GÜLSÜM ZENGİN
		4	ON THE LOVE OF NATURE AND THE DESTRUCTİVENESS OF MAN IN ROALD DAHL'S ''THE MAGIC FINGER''	Doç. Dr. Sevra Fırıncoğulları
		5	SA'Dİ SHIRAZI'S BOSTAN: AN ISLAMIC CANDLE FOR CENTURIES	Öğr. Gör. MURAT GÖKMEN
		6	AN ANALYSIS ON THE STORIES IN OLGUN ÇOCUK MAGAZINE: BİZ YAPARIZ. TÜRKKAL. Y. 2500	Dr. Öğr. Üyesi Şaziye DURUKAN
		7	BİR YOL METAFORU: YEDİ DAĞIN ÇİÇEĞİ	Ayşe KARATAŞ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Öğr. Üyesi Burcu DEDEOĞLU**	1	PRACTICAL TRAİNİNG İN MEDİCAL BİOCHEMİSTRY FOR LABORATORY TECHNOLOGY PROGRAM STUDENTS	Asst. Prof. Dr. Melek GÖKMEN KARAKAYA
		2	MOLECULAR DOCKING AND DIABETES: NEW THERAPEUTIC APPROACHES	Dr. Öğr. Üyesi Adem NECİP
		3	COMPUTATIONAL ANALYSIS OF FLOW CHARACTERISTICS IN BENCHMARK NOZZLE CONFIGURATIONS	Technician, SEDA KÖK KOCA Assisstant Professor, MESUDE AVCI
		4	GREEN ANALYTICAL CHEMISTRY AND MULTIVARIATE OPTIMIZATION APPROACHES	Arş. Gör. Seçkin FESLİYAN Prof. Dr. Adil ELİK Prof. Dr. Nail ALTUNAY
		5	USE OF GREEN SOLVENTS IN THE MICROEXTRACTION OF HEAVY METALS Pb AND Cd FROM COFFEE AND DIFFERENT FOOD SAMPLES	Arş. Gör. Seçkin FESLİYAN Prof. Dr. Adil ELİK Prof. Dr. Nail ALTUNAY
		6	UV-ACTIVABLE ZWITTERIONIC POLYMERIC COATINGS FOR MICRO-PATTERNED BIO-IMMOBILIZATION	Dr. Tugce Nihal Gevrek
		7	BENCHMARKİNG COMPUTATİONAL METHODS FOR ENTHALPY OF FORMATİON: FROM POLYCYCLİC AROMATİC HYDROCARBONS TO HETEROCYCLİC AROMATİC COMPOUNDS	Dr. Öğr. Üyesi Burcu DEDEOĞLU

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Arş. Gör. Gizem Gül KATIRCIOĞLU	1	DEVELOPMENT OF A NON-DESTRUCTIVE OVERLOAD CLUTCH FOR LOW-POWER AGRICULTURAL MACHINERY	Sedat KAHRAMAN Ar.Gör. Yunus Emre NEHRİ Doç.Dr. Alaaddin TOKTAŞ Prof. Dr. Ali ORAL
		2	SOLAR PANEL PRODUCTION PROCESS WITH HALF CELL TECHNOLOGY AND PARAMETERS AFFECTING ENERGY PERFORMANCE	YASİN AKMEN Doç. Dr. OĞUZHAN ERBAŞ
		3	YENİLİKÇİ - TEK VEYA ÇİFT ÇIKIŞLI KULLANILABİLEN IN-LINE BALYA MAKİNASININ GELİŞTİRİLMESİ	Sedat KAHRAMAN İsmail KAYIKÇI Kadir SAPANCI Bülent İYİHUYLU
		4	BİR İKLİMSEL TEST ODASINDA HAVA ISITMALI ve FOTOVOLTAİK GÜNEŞ PANELLERİNİN PERFORMANSLARININ İNCELENMESİ	Fatma PAPATYA Doç. Dr. Mehmet DAŞ Prof. Dr. Ebru AKPINAR
		5	FOTOVOTAİK GÜNEŞ PANELİ PERFORMANSININ İKLİMSEL TEST ODASINDAKİ İNCELENMESİ ve MAKİNE ÖĞRENMESİ ALGORİTMALARI ile MODELLENMESİ	Fatma PAPATYA Doç. Dr. Mehmet DAŞ Prof. Dr. Ebru AKPINAR
		6	PLAKALI ISI DEĞİŞTİRİCİLERİNDE RADYASYON VE DOĞAL TAŞINIMIN TERMAL PERFORMANSA ETKİLERİNİN CFD ANALİZİ	Usame YILDIZ Ar. Gör. Sayit ÖZBEY Dr. Öğr. Üyesi İsmet TIKIZ
		7	NACA 63421 KANAT PROFİLİNDE TÜRBÜLANS MODELLERİNİN ISI TRANSFERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN İNCELENMESİ	Usame YILDIZ Ar. Gör. Sayit ÖZBEY Dr. Öğr. Üyesi İsmet TIKIZ
		8	VİRAJ DENGE ÇUBUKLARINDA DEKARBÜRİZASYON MİKTARININ YORULMA ÖMRÜNE ETKİS	ÖMER FARUK TALAY
		9	DAİRESEL VE ELİPS BORULU ENERJİ DEPOLAMA SİSTEMLERİNİN ISI DEPOLAMALARININ KARŞILAŞTIRILMASI	Doç. Dr. Burak KURŞUN Öğr. Gör. Mehmet BALTA
		10	DÖNEL ÇOKLU BORULU SİSTEMLERDE FAZ DEĞİŞİM MALZEMESİYLE ENERJİ DEPOLAMA PERFORMANSININ ARAŞTIRILMASI: SAYISAL BİR ARAŞTIRMA	Doç. Dr. Burak KURŞUN Öğr. Gör. Mehmet BALTA
		11	FOTOVOLTAİK GÜNEŞ PANELLERİNDE YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI	Arş. Gör. Gizem Gül KATIRCIOĞLU Doç. Dr. Mehmet DAŞ Prof. Dr. Ebru AKPINAR
		12	NEREDEYSE SIFIR ENERJİLİ BİNA İÇİN YENİLENEBİLİR ENERJİ UYGULAMALARI	Arş. Gör. Gizem Gül KATIRCIOĞLU Doç. Dr. Mehmet DAŞ Prof. Dr. Ebru AKPINAR

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Prof. Dr. Mehmet Ali KIRPIK**	1	THE EFFECET OF STUBBLE FİRE ON GLOBAL WARMING	Prof. Dr. Mehmet Ali KIRPIK
		2	A GUIDE TO NATURAL LIFE IN ADAPTATION TO GLOBAL WARMING AND CLIMATE DISTRURBANCE	Prof. Dr. Mehmet Ali KIRPIK
		3	ZERCONID MITES (ACARI: ZERCONIDAE) RECORDED FROM THE MEDITERRANEAN REGION, TÜRKİYE	Assoc. Prof. Mehmet KARACA (Ph.D.) Prof. Raşit URHAN (Ph.D.)
		4	ALTITUDE AND HABITAT PREFERENCES OF ZERCONID MITES (ACARI: ZERCONIDAE) IN THE HONAZ MOUNTAIN NATIONAL PARK, TÜRKİYE	Prof. Raşit URHAN (Ph.D.) Assoc. Prof. Mehmet KARACA (Ph.D.)
		5	EVALUATION OF Carduus nutans L. (ASTERACEAE)'S LIPOXYGENASE, α-AMYLASE, TYROSINASE AND XANTHINE OXIDASE INHIBITORY EFFECTS	Assoc. Prof. Dr. Hülya DOĞAN Prof. Dr. Hatice BAŞ
		6	CONTROL OF THE GREATER WAX MOTH, WİTH Anthemis wallii Hub.-Mor. & Reese (ASTERACEAE)	Prof. Dr. Hatice BAŞ Assoc. Prof. Dr. Hülya DOĞAN
		7	DESCRIPTIVE OSTEOLOGY OF SEMINEMACHEILUS ATTALICUS YOĞURTÇUOĞLU, KAYA, GEIGER & FREYHOF, 2020	Dr. Burak SEÇER Doç. Dr. Sevil SUNGUR Shygyla KALYBEK Laura OXIKBAY Arif ÖZTÜRK
		8	DESCRIPTIVE OSTEOLOGY OF SEMINEMACHEILUS DURSUNAVSARI ÇIÇEK, 2020	Dr. Burak SEÇER Doç. Dr. Sevil SUNGUR Aruzhan BERDIONGOROVA Ussen ZHIBEK Arif ÖZTÜRK

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Dr. Öğretim Üyesi Mahmut Ulu**	1	DİN DİLİNİN MANTIKİ STATÜSÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	Doç. Dr. Ergin ÖGCEM
		2	TANRI'NIN FİLLERİ VE İNSANIN ÖZGÜRLÜĞÜ PROBLEMİ	Doç. Dr. Ergin ÖGCEM
		3	SUFİ ELEMENTS İN THE POEMS OF AKSARAY MİNSTREL SURURİ BASHAR	Dr. Öğretim Üyesi Mahmut Ulu
		4	THE DEVELOPMENT PROCESS OF NARRATİVE COMMENTARİES İN THE SAFAVİD PERİOD	Doktora Öğrencisi, Gaybullah Şayik
		5	YUNAN ÖNCESİ FELSEFİ DÜŞÜNCENİN SEYRİ	Prof. Dr. Ibrahim Bor
		6	An Evaluation of Imam Maturidi's Responses to Prophet Deniers in the Context of Contemporary Deist Claims	Öğr. Gör. Dr. Samet Yahya BAL
		7	YAŞLI BİREYLERDE ÖLÜM KAYGISI VE DİNDARLIK	Yüksek Lisans Öğrencisi HALİL UYGUN Doç. Dr. ÖMER FARUK SÖYLEV

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

26 Aralık / Dec 26, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Asst. Prof. Dr.Abdullah Nuri DİCLE**	1	ÖRGÜT YAPISININ OLUŞUMUNDA İŞVEREN TUTUMLARI VE MESLEKİ AİDİYET İLE İLİŞKİLİ ÇALIŞMALARIN DERLENMESİ	Prof. Dr. Hatice Zekavet KABASAKAL Psk. Dan. Belen ÇİNBİLGEL Psk. Dan. Mehmet GÜMÜŞ Psk. Dan. Zühre Nur AYDIN
		2	OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE ÇOCUĞU OLAN BABALARIN KATILIMININ BABALARIN ALGILADIĞI ANNE BEKÇİLİĞİ İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ	Psk. Ayda Nur GÖNÜL Dr. Öğr. Üyesi Melisa EBEOĞLU DUMAN
		3	GÖÇ SÜRECİNDE YAŞANAN PSİKOLOJİK DURUMLAR VE ALT BOYUTLARI	Tuba GÖZAÇIK
		4	ERGENLERDE YAYGIN KAYGI BOZUKLUĞU VE DUYGU DÜZENLEME SÜRECİNDE BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİNİN ETKİSİ	Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ Psikolojik Danışman Eylül Can ŞİMŞEK
		5	YETİŞKİNLERDE ÖZ-ANLAYIŞIN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	Psikolojik Danışman Sema Zeynep AYDIN Prof. Dr. Seydi Ahmet SATICI
		6	PRESCHOOL TEACHERS' AWARENESS OF CHILD ABUSE AND NEGLECT: THE CASE OF SAMSUN PROVINCE	Asst. Prof. Dr.Abdullah Nuri DİCLE
		7	THE EFFECT OF FAMILY COMMUNICATION SKILLS PSYCHOEDUCATION PROGRAM ON COMMUNICATION SKILLS OF WOMEN ON PROBATION	Asst. Prof. Dr.Abdullah Nuri DİCLE
		8	MUHAFAZACILIK DEĞERLERİ İLE AYRIMCILIK ARASINDAKİ İLİŞKİDE YETKECİLİĞİN ARACI ROLÜ	Arş. Gör. Ayşe KONUK Prof. Dr. Nihal Mamatoğlu

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / Dec 26, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Doç. Dr. Volkan KOÇ**	1	ADAPTATION OF THE PROACTIVE VITALITY MANAGEMENT SCALE TO TURKISH	Yüksek Lisans Öğrencisi Ülke Erenay KASAP Doç. Dr. Demet VURAL YÜZBAŞI Prof. Dr. Burcu KÜMBÜL GÜLER
		2	AŞI TUTUMLARININ GEREKÇELERİNİN SOSYAL MEDYA ANALİZİ İLE İNCELENMESİ	Tezli Yüksek Lisans Öğrencisi Kadirhan ÖNK Prof. Dr. Burcu KÜMBÜL GÜLER
		3	A PRELIMINARY ADAPTATION STUDY ON THE PRO-CLIMATE BEHAVIOR SCALE	Dr. Öğr. Üyesi, Ezgi KAŞDARMA Dr. Öğr. Üyesi, Çiğdem GÜLÇAY YENİÇIRAK
		4	YETİŞKİNLERDE NARSİSİSTİK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ, DUYGU DÜZENLEME VE BAĞLANMA STİLLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ	Nazmiye TORAMAN Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜRSOY
		5	MENTAL HEALTH LITERACY AND DIGITAL MEDIA	Research Assistant Aylin UZUN
		6	POSITIVE PSYCHOLOGY AND HOPE	Research Assistant Aylin UZUN
		7	EVLİ BİREYLERİN KÖK AİLE İLİŞKİLERİNİN AFFETME BECERİLERİNE ETKİSİ	Cansel TORAMAN Doç. Dr. Yaşar BARUT
		8	BENLİK BELİRGİNLİĞİ VE PSİKOLOJİK BELİRTİLER ARASINDAKİ İLİŞKİDE BENLİK FARKLILAŞMASI İLE BENLİK SAYGISININ ROLÜ	Doç. Dr. Volkan KOÇ
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / Dec 26, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 12	**Doç. Dr. Tarık YAZAR**	1	TİYATRONUN ÇOK BOYUTLU YAPI VE ETKİLEŞİMLERİNİN GÖRSELLEŞTİRİLMESİ	Dr. Öğr. Üyesi, İBRAHİM GÜNGÖR
		2	THE ROLE AND IMPORTANCE OF ILLUSTRATION IN INFOGRAPHIC DESIGNS: THE CASE OF KIZILIRMAK DELTA BIRD PARADISE	Doç. Dr. Tarık YAZAR Gamze BEKTAŞOĞLU Kader TALAN
		3	VISUAL COMMUNICATION DESIGN IN THE NOBEL PRIZE PROMOTION PROCESS PORTRAIT ART AS A TOOL OF EXPRESSION	Doç. Dr. Tarık YAZAR
		4	TİYATRODA ALT TÜRLER ve MİMETİK KÖKENLERİ	Mehmet KARAMAN Prof. Dr. Aslıhan ÜNLÜ
		5	YUNAN MİTOLOJİSİ'NDEN İZLER: ANGELOPOULOS'UN KUMPANYA FİLMİ	Arş. Gör. Semih KAŞIKÇI
		6	POST STRUCTURALIST APPROACH TO TURKISH COMEDY CINEMA: A STUDY OF ATA DEMIRER, CEM YILMAZ and ŞAHAN GOKBAKAR FILMS	Öğr. Gör. Dr. Melih TOMAK
		7	AİLE VE BAĞIMLILIK ÜZERİNE BEAUTIFUL BOY VE MÜSLÜM FİLMLERİNİN İNCELENMESİ	Öğr. Gör. Dr. Melih TOMAK
		8	FROM CAMERA OBSCURA TO DIGITAL PHOTOGRAPHY THE RELATIONSHIP BETWEEN PAINTING AND PHOTOGRAPHY	Gazi DURMAZ Doç. Şuayyip YÜCEL
		9	A SPACE BETWEEN REALITY AND DREAM: KATSURA FUNAKOSHI'S WOOD SCULPTURES	Arş.Gör. Ahmet Aydın ATMACA
		10	ASAMBLAJ SANATININ ELEŞTİREL BİR YÜZÜ: EDWARD KIENHOLZ	Tuncay KOÇAY

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 1	**Assoc. Prof. Elena Ivanova**	1	ADVOCATING GENDER EQUALITY WITHIN ISLAMIC TRADITION THROUGH CONTEXTUALIST APPROACH	Dr. Amina Hussain Dr. Ahmed Al-Rashid
		2	IMPACT OF ARAB MODERNISM ON EGYPTIAN WOMEN WRITERS IN THE 1950S AND 1960S	Samar El-Fayoumi Tariq El-Mansour Layla Abdallah
		3	HUMAN-ENVIRONMENT INTERACTIONS: AN ETHICAL PERSPECTIVE	Dr. Farhan Yusof Dr. Lina Noviani
		4	SAFEGUARDING HUMAN RIGHTS IN EUROPE: THE ROLE OF LEGISLATIVE BODIES	Assoc. Prof. Elena Ivanova
		5	EFFECTS OF EISENHOWER'S FAREWELL SPEECH: INITIAL AND LONG-TERM IMPACTS	B. van der Meer
		6	PROVIDERS OF HUMAN SECURITY IN FRAGILE STATES UNDER ASYMMETRIC WAR CONDITIONS	Dr. Nour Al-Hussein
		7	DEVELOPING A MULTIDIMENSIONAL FRAMEWORK FOR MEDIA CREDIBILITY ASSESSMENT	Amina Abdel Rahman Ahmed
		8	ANALYZING GENDER DISPARITIES IN ACADEMIC RESEARCH: FUNDING, COLLABORATION, AND PRODUCTIVITY	Dr. Amara Singh Dr. Ibrahim Al-Fadhli
			A FRAMEWORK FOR GLOBAL COLLABORATION: BUILDING CULTURAL BRIDGES FOR DEVELOPMENT	Ahmad Rashid, Leila Masoud, Yasir Khan
		9	OBSTACLES TO MARITAL EXPECTATIONS AMONG INDIVIDUALS WITH HEARING IMPAIRMENT: A CASE STUDY IN SINDH, PAKISTAN	Dr. Nadia Farooq, Ayesha Ahmed

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
SALON 2	**Assoc. Prof. Imran Khurshid**	1	A MODEL OF COGNITIVE FUNCTIONALITY IN THE CONTEXT OF COMPUTATIONAL ANALYSIS	Dr. Sofia Ivanova
		2	THE SIGNIFICANCE OF LIFE MEANING IN RECOVERING ADDICTS: A PAKISTANI PERSPECTIVE	Saira Tanveer, Tariq Ali
		3	FOSTERING ORGANIZATIONAL JUSTICE IN THE ALLOCATION OF INCENTIVES IN THE PAKISTANI PUBLIC SECTOR	Assoc. Prof. Imran Khurshid
		4	EXAMINING GENDER VARIANCES IN AUTOBIOGRAPHICAL MEMORY AND ADAPTIVE REMEMBERING	Mariam Al-Fahad, Omar Al-Mansouri
		5	CULTURAL ANXIETY AMONG INTERNATIONAL STUDENTS IN KUALA LUMPUR: A CASE STUDY OF STUDENTS' LIFE IMPACT	Rina Masri, Muhammad Arif
		6	RE-VICTIMIZATION OF VICTIMS: A COMPARATIVE STUDY OF TREATMENT MODELS	Dr. Lina Ahmed
		7	USING NARRATIVE THEORY TO EXAMINE THE UNCERTAINTY IN ORGANIZATIONAL TRANSFORMATIONS: INSIGHTS FROM CORPORATE MERGERS	Prof. Dr. Ahmed Hossain
		8	DEVELOPMENT AND APPLICATION OF A NEW MEASURE OF GROUP BEHAVIOR IN ORGANIZATIONS	Khaled Nasr, Leila Zayed
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assis. Prof. Zhang Rui**	1	DYNAMICS OF COLLABORATIVE DECISION-MAKING IN MULTI-AGENT ENVIRONMENTS	Abdirahman Yusuf, Dr. Salma Ahmed
		2	ADVANCING NEURAL NETWORK-BASED CLASSIFICATION OF HEALTH CONDITIONS	Zhang Wei, Liu Fang
		3	RHETORICAL STRATEGIES IN SCIENTIFIC COMMUNICATION: ANALYSIS OF NEUROSCIENCE DISCOURSE	Chen Lijuan, Huang Min
		4	LINGUISTIC AND PRAGMATIC FACTORS IN RULE-BASED REASONING TASKS	Nguyen Thanh Phong, Le Thi Thanh
		5	NEURAL CORRELATES OF LEXICAL PROCESSING IN SYMBOL-BASED LANGUAGES	Sook-Hwa Kim, Jin-Seok Park
		6	ETHICAL AND PRACTICAL CHALLENGES OF DIGITAL TOOLS IN PSYCHOLOGICAL COUNSELING	Liu Wei, Assis. Prof. Zhang Rui
		7	IMPACT OF MATERNAL BEHAVIORS ON CHILDHOOD OBESITY RISKS: A GLOBAL META-ANALYSIS	Chen Yu, Wang Ling
		8	EVALUATING FAMILY-CENTERED APPROACHES TO CHILDHOOD OBESITY INTERVENTIONS	Tariq Al-Mansoor, Aisha Al-Naimi
		9	CULTIVATING PRO-ENVIRONMENTAL ATTITUDES IN ELEMENTARY STUDENTS	Dr. Wei-Ling Zhang, Dr. Hui-Min Fang

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Amina Rahman**	1	SENSORY AND COGNITIVE INTERACTIONS IN CHILDREN WITH AUTISM: INSIGHTS FROM SAUDI ARABIA	Hala Ibrahim, Omar Khaled
		2	PARENTING STYLES AND THEIR IMPACT ON CHILDREN'S SOCIAL ADAPTATION	Farah Mahbub, Layla Noreen, Hafeez Khan
		3	TEACHERS' AND STUDENTS' PERCEPTIONS OF CLASSROOM ENGAGEMENT AND DISRUPTION	Chen Xiaoling, Wang Jiayi, Huang Yutong
		4	AN IMPROVED FRAMEWORK FOR SENTIMENT ANALYSIS IN PRODUCT REVIEWS	Rahul Sharma, Priya Desai, Sameer Rathi
		5	MONTE CARLO SIMULATIONS FOR ASSESSING RISK-INVESTMENT RELATIONSHIPS	Ahmed Farouk, Khaled Hassan, Amr Said
		6	CONSUMER RIGHTS AND DIGITAL AUCTIONS: A REFORM PROPOSAL	Amina Rahman
		7	DIGITAL PROCUREMENT IN CONSTRUCTION: OVERCOMING CHALLENGES AND MAXIMIZING BENEFITS	Chunhua Zhang, Wei Liu
		8	DIGITAL PROCUREMENT IN CONSTRUCTION: OVERCOMING CHALLENGES AND MAXIMIZING BENEFITS	Chunhua Zhang, Wei Liu
		9	ACHIEVING PERSONALIZED WEB INTELLIGENCE MATURITY IN DIGITAL MARKETING	Dae-Jung Kim

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof. Dr. Adebayo Akintola**	1	OVERCOMING CITIZEN ADOPTION BARRIERS IN E-GOVERNANCE SYSTEMS	Assoc. Prof. Dr. Asha Sharma
		2	OPTIMIZING TAX STRATEGIES THROUGH ADVANCED PRICING METHODS IN GLOBAL MARKETS	Linh Nguyen
		3	AN OPTIMIZATION APPROACH TO INDEX ARBITRAGE STRATEGIES	Zhang Lei, Liu Meng
		4	RISK-BASED SIMULATION FOR CONSTRUCTION BID PRICING	Ahmed Al-Mahmoud, Youssef Al-Rahman, Fatima Al-Zahrani
		5	INTEGRATING TECHNOLOGY INTO LANGUAGE TEACHING: STRATEGIES AND BENEFITS	Prof. Dr. Adebayo Akintola
		6	SUPPORTING RESEARCH STUDENTS THROUGH ENHANCED LEARNING PROGRAMS	Assis.Prof. Nguyen Thi Lan Anh, Dr. Tran Van Binh
		7	LANGUAGE PROFICIENCY AND EDUCATIONAL OUTCOMES IN ENGINEERING STUDENTS	Maria Isabel Santiago, Ramon De La Cruz, Carla Hernandez
		8	RELATIONSHIP BETWEEN STUDENT INVOLVEMENT AND INCIDENTAL VOCABULARY LEARNING IN MULTIMODAL CONTEXTS	Ali Reza Shamsi, Fatemeh Noorani
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Samuel K. Obafemi,**	1	DEVELOPING TEACHING STRATEGIES THROUGH CONCEPT CARTOONS: A FRAMEWORK FOR PRE-SERVICE TEACHERS IN PAKISTAN	Aisha Javed, Sana Malik
		2	EFFECTIVENESS OF AN INTEGRATED LEARNING MODEL ON STUDENTS' COGNITIVE AND EMOTIONAL DEVELOPMENT	Dr. Samuel K. Obafemi, Chidi Eze
		3	OVERCOMING TRADITIONAL CONSTRAINTS: A STUDY ON EDUCATIONAL INNOVATION IN KENYA	Abdi Yusuf, Amina Hassan
		4	ENHANCING EDUCATIONAL ACCESS THROUGH QR CODE TECHNOLOGY IN EARLY CHILDHOOD EDUCATION	Lin Mei Wong, Hui Yang
		5	INTEGRATING TECHNOLOGY INTO LANGUAGE LEARNING: AN INTERDISCIPLINARY APPROACH	Wei Zhang, Hua Li
		6	SOCIAL HUBS AS FACILITATORS OF KINSHIP COMMUNICATION	Fatima Bassey, Assoc. Prof. Ibrahim Okechukwu
		7	RELIGION, POLITICS, AND SECURITY IN CENTRAL ASIA	Aigerim Dauletova, Yerzhan Nurlan, Anara Alibek
		8	GENDER AND GAMING BEHAVIOR IN SOCIAL NETWORK GAMES	Minseo Choi, Hyejin Park
		9	BUILDING TRUST IN ELECTRONIC VOTING SYSTEMS	Laila Abou Zeid, Omar Tarek

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assoc. Prof. Leonardo Conti**	1	DEVELOPMENT OF A TAILORED FOOTWEAR MODEL FOR OPTIMAL COMFORT USING ARTIFICIAL NEURAL NETWORKS	Amira El Khateeb
		2	ECONOMIC IMPACT OF URBAN REGENERATION ON MIXED-USE DEVELOPMENTS IN THE UAE	Fatima Al Marzouqi
		3	POLITICAL ENGAGEMENT AND MEDIA EXPOSURE IN THE KUALA LUMPUR METROPOLITAN AREA	Dr. Nurul Afiqah
		4	URBAN TRANSFORMATIONS IN THE MEDITERRANEAN: A CASE STUDY OF TUNIS	Hanan Bouazizi
		5	STATISTICAL MODELING FOR URBAN ZONING IN SOUTHERN ITALY	Dr. Giovanni Esposito, Assoc. Prof. Leonardo Conti
		6	AGRICULTURAL EFFICIENCY IN BANGLADESH: AN EMPIRICAL ANALYSIS USING DEA	Farida Alam, Rahman Karim, Ayesha Hossain
		7	SUSTAINABILITY STRATEGIES IN SMALL-SCALE HOUSING ENTERPRISES IN INDONESIA	Dian Kusuma, Budi Santoso, Rini Handayani

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Dr. Sorin Petrescu**	1	MOTIVATIONS FOR ADOPTING ISLAMIC BANKING IN MALAYSIA	Nur Adilah, Farhan Abdullah, Hidayah Shafiq
		2	DYNAMICS OF NEW ENTRANTS IN RUSSIA'S BANKING SECTOR	Andrei Ivanov, Natalia Smirnova
		3	URBAN BURIAL PRACTICES AND LAND MANAGEMENT IN JAKARTA	Siti Rahma, Ahmad Sofyan
		4	PHILOSOPHICAL EVOLUTION OF EMIL CIORAN IN THE EUROPEAN CONTEXT	Elena Popescu, Dr. Sorin Petrescu
		5	DYNAMICS OF SOCIO-SPATIAL STRATEGIC PLANNING IN MULTI-PARADIGM SOCIETIES	Amara Chawla, Devesh Rathi
		6	TECHNOLOGY ADOPTION AND SUPPLY CHAIN INNOVATION AMONG LOGISTICS PROVIDERS IN PENANG	Liang Wei Zhou, Chen Yuhang
		7	ORGANIZATIONAL AND HUMAN FACTORS IN SUPPLY CHAIN COLLABORATION: INSIGHTS FROM THE CASTING INDUSTRY	Eva Korhonen, Mika Vainio
		8	IMPACT OF WEBSITE CHARACTERISTICS ON INITIAL CONSUMER TRUST IN ONLINE RETAILING	Jiaqi Zhang, Meihua Liang
			CONTINUOUS IMPROVEMENT THROUGH INTEGRATED MANAGEMENT SYSTEMS IN ORGANIZATIONAL PRACTICES	Adil Shah, Aisha Khan
		9	CONTINUOUS IMPROVEMENT THROUGH INTEGRATED MANAGEMENT SYSTEMS IN ORGANIZATIONAL PRACTICES	Adil Shah, Aisha Khan

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Assoc. Prof. Dr. Bubpha Makesrithongkum**	1	THE ROLE OF CREDIT IN AGRICULTURAL PRODUCTION EFFICIENCY IN RURAL COMMUNITIES	Fola Adebayo, Kemi Odunsi
		2	THE GLOBAL APPEAL OF FILM INDUSTRIES IN ASIA AND THEIR FACTORS FOR INTERNATIONAL SUCCESS	Amir Khan
		3	THE EVOLUTION OF TRADITIONAL CENTRAL ASIAN THEATRE AND ITS COMPARATIVE STUDY WITH EUROPEAN AND RUSSIAN PERFORMANCE ART	Assis. Prof. Dr. Rina Kuralbayeva
		4	THE CULTURAL AND POLITICAL ROLE OF BORIA PERFORMANCES IN MALAYSIAN SOCIETY	Ismail Ahmad
		5	THE IMPACT OF MEDIA EXPOSURE ON TEENAGER'S MEDIA LITERACY IN THAILAND	Suriya Chaiyaporn
		6	KNOWLEDGE MANAGEMENT AND POWER DISTANCE IN THE DIGITAL AGE OF CUSTOMER SERVICE	Jamil Raza, Dr. Nila Sharma
		7	THE IMPACT OF TRADITIONAL ART FORMS ON CULTURAL UNDERSTANDING AMONG ETHNIC COMMUNITIES :	Zhamilya Boldykova, Assel Berdigulova
		8	UNDERSTANDING THE SUCCESS OF PRESS COUNCILS IN PROMOTING ETHICAL JOURNALISM: A COMPARATIVE STUDY FROM THAILAND	Assoc. Prof. Dr. Bubpha Makesrithongkum
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Prof. Dr. Adriana Ávila Zúñiga Nordfjeld**	1	THE IMPACT OF BIO-ECOLOGICAL FACTORS ON PREGNANT WOMEN'S RISK AWARENESS AND SUBSTANCE USE IN SOUTH AFRICA	Mutshinye Manguvhewa, Maria Florence, Mansoo Yu
		2	EXPLORING HUMAN BIAS IN QUALITY MANAGEMENT AND LEAN THEORIES WITHIN THE SHIPBUILDING INDUSTRY	Prof. Dr. Adriana Ávila Zúñiga Nordfjeld
		3	THE EFFECTIVENESS OF SPECIFIC MOBILITY EXERCISES IN IMPROVING PSYCHOMOTOR AND FUNCTIONAL ABILITIES IN INTELLECTUALLY DISABLED CHILDREN	Assist. Prof. J. Samuel Jesudoss
		4	THE IMPACT OF PERSONALITY TRAITS AND LONELINESS ON LIFE SATISFACTION: EXPLORING THE MEDIATING ROLE OF ONLINE FLOW EXPERIENCES	Nina Petrova, Oliver J. Kleiner, Lukas H. Meyer
		5	CAREER GUIDANCE FOR UNIVERSITY FRESHMEN: EXPLORING THE ROLE OF PERSONALITY AND ONLINE FLOW EXPERIENCES	Ming Liu, Jiawen Zhang, Zhiwen Chen
		6	UNDERSTANDING HATE SCHEMAS IN PRISONERS WITH ANTISOCIAL PERSONALITY DISORDER: A COMPARATIVE STUDY OF EMOTIONAL RESPONSES	Ahmed Ali, Nour H. Zakaria, Khaled M. Youssef
		7	MEDIA AND INFORMATION LITERACY FOR YOUTH IN SOUTHEAST ASIA: DEVELOPING CRITICAL THINKING IN THE DIGITAL AGE	Indah R. Pratama, Agus S. Wibowo, Rani D. Wijaya
		8	THE IMPACT OF JOB STRESS ON QUALITY OF LIFE IN REMOTE WORK ENVIRONMENTS: A STUDY AMONG E-WORKERS IN THE PHILIPPINES	Carlos M. Perez, Reynaldo B. Santos, Juan C. Delgado
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
26 Aralık / December 26, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Assoc. Prof. Dr. Ephraim Osei,**	1	IMPROVING THE DYNAMICS OF EDUCATIONAL LEADERSHIP IN DEVELOPING ECONOMIES: A CASE STUDY ON THE ROLE OF TRADE UNIONS IN PROFESSIONAL GROWTH	Dr. Farida Al-Munir, Dr. Amina Yusuf, Dr. Ibrahim Al-Mahmoud
		2	ENHANCING LISTENING COMPREHENSION IN EFL STUDENTS USING BLENDED LEARNING STRATEGIES	Dr. Mariam Hassan, Dr. Khaled El-Sayed, Dr. Layla Zahid
		3	INFLUENCING FACTORS ON ARCHITECTURE STUDENTS' DESIGN PRODUCTIVITY: A CASE STUDY OF THE FIRST YEAR DESIGN STUDIO	Dr. Yara Kamil, Dr. Ahmed Bakir, Dr. Omar Al-Turk
		4	QUALITY AND SIZE OF STRATEGIC NETWORKS AMONG EDUCATIONAL INSTITUTIONS IN DEVELOPING COUNTRIES	Dr. Fatimah Othman, Dr. Idris Abdul Aziz, Dr. Nur Ali
		5	THE ROLE OF MENTORS AND MENTEES IN ONLINE EDUCATION	Ariella Nkosi,
		6	PROMOTING SUSTAINABILITY IN UNIVERSITIES THROUGH EDUCATION FOR TRANSFORMATIONAL LEARNING	Assoc. Prof. Dr. Ephraim Osei,
		7	STRATEGIC INNOVATION IN HIGHER EDUCATION: A COMPREHENSIVE APPROACH	Oluwaseun Ayodele,
		8	USING VISUAL ART TO GAIN INSIGHT INTO STUDENT EXPERIENCES IN HIGHER EDUCATION	Zainab Amira,
		9	ROMA IDENTITY AND INCLUSIVE EDUCATION IN SLOVAKIA: A CULTURAL PERSPECTIVE	Petra Varga,

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Dr. Öğr. Üyesi. SEMA ÜSTGÖRÜL	1	MENOPOZUN ÖNCÜL VE ARDIL ETKİLERİ: PICOS YÖNTEMİ İLE LİTERATÜR İNCELEMESİ	Dr. Öğr. Üyesi. SEMA ÜSTGÖRÜL
		2	A SCIENTOMETRIC REVIEW OF THE LITERATURE ON SEXUALLY TRANSMITTED DISEASES AND CERVICAL CANCER: AN ANALYSIS OF HPV, HPV VACCINE, AND SMEAR TEST	Assist. Prof. Dr. SEMA ÜSTGÖRÜL
		3	NON-INVASIVE REPLACEMENT OF AN ANTERIOR TOOTH USING DIGITAL DENTISTRY	Diş Hekimi Protez Uzmanı Bahar ELTER
		4	BIOLOGICAL AGE DETERMINATION BASED ON DNA METHYLATION	Dr. Fatma CAVUS YONAR
		5	INTEGRATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN FORENSIC SCIENCE: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES	Dr. Fatma CAVUS YONAR
		6	PASİF SGARA İÇİCİLİĞİNİN ÇOCUKLARDA SÜT DİŞİ ERKEN KAYBINA ETKİSİ	Arş. Gör. ELİF BUSE KAPLAN Prof. Dr. AYSUN AVŞAR
		7	EBEVENLERİN BİRİNCİ DAİMİ AZI DİŞİNİN VARLIĞI VE FARKINDALIĞININ DEĞERLENDİRİLMESİ	Arş. Gör. ELİF BUSE KAPLAN Prof. Dr. AYSUN AVŞAR Uzmn. Dt. Nazlı Başak AYNA Arş. Gör.Behnaz REZAİ
		8		
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Doç. Dr. Halime GÖKTAŞ KULUALP**	1	STRATEJİK KARAR ALMA SÜRECİNDE ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN ROLÜ: GÜNCEL BİR LİTERATÜR TARANMASI	Doç. Dr. BÜLENT AKKAYA
		2	ENDÜSTRİ 4.0 VE ENDÜSTRİ 5.0'A YÖNETİM PERSPEKTİFİNDEN SCİENTOMETRİC BİR BAKIŞ: TREND ÇALIŞMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	Doç. Dr. BÜLENT AKKAYA
		3	A CONCEPTUAL EVALUATION OF THE IMPACT OF WORKPLACE STRESS ON EMPLOYEE PERFORMANCE	Assoc. Prof. Dr. Erhan Kilinc Prof. Dr. Recep Yucel
		4	MORAL DECISION-MAKING FROM THE PERSPECTIVE OF MANAGERS	Prof. Dr. Recep Yucel Assoc. Prof. Dr. Erhan Kilinc
		5	HVAC SEKTÖRÜNDE LİDERLİK, YÖNETİM VE ÇALIŞAN MOTİVASYONUNUN İLİŞKİSİNDE KARİYER GELECEĞİNİN ARACI ETKİSİ,	Dr. Öğr. Gör. Turhan KARAKAYA
		6	THE EFFECT OF EMPLOYERS ON TRAUMA LEVELS AND EMOTIONAL EXHAUST AFTER THE EARTHQUAKE: A FIELD RESEARCH	Prof. Dr. Salih YEŞİL, Yüksek Lisans Öğrencisi, Kerem ÇINAR, Uzm. Ömer Faruk ERDOĞAN, Yüksek Lisans Öğrencisi, Nazlı Ceren KAZANCI, Uzm. Ayşegül ÖZBAĞIŞ,
		7	YÖNETİCİLERİN LİDERLİK TARZLARININ ÖRGÜTSEL ÇEŞİTLİLİĞE YANISIMASI	Yüksek Lisans Öğrencisi, BERNA BELİS SABANCI Prof. Dr. Derya KELGÖKMEN İLİC
		8	Çalışanların İş Değeri Algısını Etkileyen Faktörlere Yönelik Nicel Bir Araştırma	Doç. Dr. Halime GÖKTAŞ KULUALP
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / Dec 27, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Doç. Dr. Ezgi TOKDİL**	1	ENVIRONMENTAL ART AND THE VULNERABILITY OF ART IN PUBLIC SPACE	Doç. Dr. Ezgi TOKDİL
		2	GÜNÜMÜZ LEVHA TEZYİNATINDA HALKÂRÎ BOYAMA TEKNİĞİ	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet NUHOĞLU Yeşim KARAMIK JANDAR
		3	MAĞARA ALEGORİSİ'NİN GÜNÜMÜZ SANATINDA YENİDEN DENEYİMLENMESİ	Doç. Dr., FİRDEVS SAĞLAM
		4	SIMRYN GILL'IN ÇALIŞMALARI ÜZERİNDEN KÜLTÜREL BELLEK VE DOĞA İLİŞKİSİNE YÖNELİK BİR OKUMA	Doç. Dr., FİRDEVS SAĞLAM
		5	THE LANGUAGE OF FORM AND CONTENT IN HELLENISTIC PERIOD SCULPTURE ART	Research Assistant Tolga Yurtözveri
		6	FANTASTIC IMAGES IN ALBRECHT DÜRER'S ENGRAVINGS	Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ÖZDEMİR Dr. Öğr. Üyesi Yelda USAL
		7	THE EFFECT OF LIGHT AND SHADOW IN PORTRAIT ART: AESTHETIC AND TECHNICAL APPROACHES	Bilal Nadir ERSAN Doç. Şuayyip YÜCEL
		8		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç.Dr. Özden ŞAHİN İZMİRLİ**	1	MATEMATİK ÖĞRETİMİ İÇİN DİJİTAL HİKAYE ÜRETİMİNDE JİGSAW TEKNİĞİ KULLANIMI	Doç.Dr. Özden ŞAHİN İZMİRLİ
		2	ÖĞRETİM ÜYE VE ELEMANLARININ KULLANDIKLARI UZAKTAN EĞİTİM UYGULAMALARININ AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ	Merve MAZLUM Prof. Dr. Gül KALELİ YILMAZ
		3	MATEMATİK ÖĞRETİMİNDE BİLGİSAYAR DESTEKLİ GEOMETRİ PROGRAMLARININ ÖĞRENME DÜZEYİNDE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ	Dr. Senem KALAÇ
		4	TEKNOLOJİ DESTEKLİ MATEMATİK ÖĞRETİMİ VE TEKNOLOJİK ALAN BİLGİSİ	Dr. Senem KALAÇ
		5	5. SINIF MATEMATİK DERS KİTABININ 2024 ÖĞRETİM PROGRAMINDA YER ALAN DEĞERLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Enes TEPE Dr. Öğr. Üyesi Ramazan YURTSEVEN
		6	DETERMINING THE ARTIFICIAL INTELLIGENCE AWARENESS OF MATHEMATICS AND SCIENCE TEACHERS	Prof. Dr. Tolga GÜYER Esma ORAK SAYGINER
		7	İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN DİJİTAL EĞİTİM MATERYALLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ: VAN İLİ ÖRNEĞİ	Dr. Öğretim Üyesi Gülsen KILINÇ Fadime Nurefşan ÇİÇEK
		8	EXAMINING THE COMPONENTS OF STEM EDUCATION IN MIDDLE SCHOOL MATHEMATICS TEACHAER EDUCATION PROGRAMS	Dr. Öğr. Üyesi Ebru ERSARI
		9	INVESTIGATING THE POTENTIAL EFFECTS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON MIDDLE SCHOOL STUDENTS' MATHEMATICAL THINKING SKILLS	Dr. Öğr. Üyesi Ebru ERSARI
		10	SCRATCH DESTEKLİ MATEMATİK EĞİTİMİ ETKİLERİNİN FARKLI AÇILARDAN İNCELENMESİ	Doç. Dr. Emine Özgür ŞEN Asel YALIM

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Doç.Dr. İlker KÖMÜRCÜ	1	THE CONCEPT OF MODULATION IN TURKISH POP MUSIC SONGS	Dr., Yağmur Eylül DÖNMEZ
		2	PİYANO EĞİTİMİNDE KULLANILAN GELENEKSEL VE MODERN ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Ozan DEMİRTAŞ Dr. Öğr. Üyesi Elmas GÜN
		3	ENTHEO-MUSICKING PHENOMENON WITHIN THE CONTEXT OF PEGANUM HARMALA CEREMONY	Umut Tugay Temel
		4	GÖRME ENGELLİ ÖĞRENCİLERİN ÇALGI EĞİTİMİ: BRAİLLE MÜZİK NOTASYONUN EĞİTİM MATERYALİ OLARAK KULLANILMASI	Doç.Dr. İlker KÖMÜRCÜ
		5	AS A COURSE MATERIAL IN HARMONY EDUCATION THE USE OF J.S.BACH CHORALES	Doçent Bahadır ÇOKAMAY
		6	AN ANALYSIS OF THE FIRST MOVEMENT OF JEAN SIBELIS'S VIOLIN CONCERTO OP.47 IN TERMS OF INTERPRETATION	Doçent Eda DELİKÇİ Doçent Bahadır ÇOKAMAY
		7	BAĞLAMA METOTLARINDA YER ALAN SOL EL TEKNİKLERİNİN İNCELENMESİ	Öğr.Gör. Gökhan ÇAĞIRGAN Doç.Dr.Elvan GÜN
		8	AFYON TÜRKÜLERİNİN MÜZİKAL ANALİZ ÇERÇEVESİNDE SINIFLANDIRILMASI	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet ŞİMŞEK
		9	NÖROLOJİK HASTALAR ÖZELİNDE MÜZİK TERAPİSİ ALANINDA YAPILAN YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, Figen KESGİN Doç. Dr. Öğr. Üyesi Emine Ceylan Ünal Akbulut
		10	BİREYSEL MÜZİK TERAPİ YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ	Osman NERGİS Doç. Dr. Emine Ceylan Ünal Akbulut

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Öğr. Üyesi, Dilek ATILGAN**	1	CONCEPT OF YOUTH UNEMPLOYMENT AND PESTLE ANALYSIS OF THE ENTREPRENEURIAL ECOSYSTEM IN TURKEY	Graduate Student, Emine Örs
		2	DÖNGÜSEL EKONOMİ UYGULAMALARININ ÇEVRESEL PERFORMANS ÜZERİNE ETKİSİ	Doktora Öğrencisi Sena Esin İMAMOĞLU Doç. Dr. Serhat ERAT Prof. Dr. Hüseyin İNCE Dr. Hülya TÜRKCAN
		3	AN EMPIRICAL ANALYSIS OF THE INTEREST RATE-INFLATION RELATIONSHIP IN TURKEY (1988-2023): EVIDENCE SUPPORTING THE FISHER HYPOTHESIS	Ögr.Gör.Dr, Atilla ÜNLÜ
		4	THE DYNAMIC IMPACT OF SOCIAL AND DEMOGRAPHIC FACTORS ON GDP FOR EU COUNTRIES AND TURKEY	Öğr. Gör. Dr., Zekiye ÖRTLEK Dr., Cansu GÜVEN
		5	DETERMINANTS OF INFLATION: PANEL COINTEGRATION ANALYSIS FOR FRAGILE FIVE COUNTRIES	Dr. Öğr. Üyesi, Dilek ATILGAN
		6	INTRA-INDUSTRY TRADE AND REVEALED COMPARATIVE ADVANTAGE ANALYSIS BETWEEN TURKEY AND SOUTH KOREA (2004-2023)	Prof. Dr. Fatih MANGIR PhD Student Halime KARA
		7	THE RELATIONSHIP BETWEEN INTERNATIONAL CAPITAL INFLOWS AND CREDIT RATINGS	Doktorant. Gülden Şensoy Prof. Dr. Yusuf Bayraktutan
		8	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN GLOBALIZATION AND ECONOMIC GROWTH IN TRANSITION ECONOMIES USING THE CANNING-PEDRONI CAUSALITY APPROACH	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇELİK
		9	THE IMPACT OF FINANCIAL DEVELOPMENT ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT INFLOWS: AN EMPIRICAL ANALYSIS FOR TURKEY	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇELİK
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Prof.Dr.Rezzan KASIM**	1	ORGANİK MEYVE YETİŞTİRİCİLİĞİNDEKİ SON GELİŞMELER	Dr. Öğr. Üyesi Halil İbrahim SAĞBAŞ
		2	MAŞ FASULYESİNİN [Vigna radiata (L.) Wilczek] BİTKİSEL ÜRETİMDE VE İNSAN BESLENMESİNDEKİ ÖNEMİ	Arş. Gör. Mehmet BEDİR Arş. Gör. Meliha Feryal SARIKAYA Doç. Dr. Muhammad Azhar NADEEM
		3	BİNGÖL OVASI KOŞULLARINDA KIŞLIK BUĞDAYIN SULAMA PLANLAMASI	Prof. Dr. Sebahattin KAYA
		4	ÇEMEN BİTKİSİNİN ÖNEMİ VE TÜRKİYE'DEKİ GÜNCEL DURUMU	Ayşe TAŞKIN Doç. Dr. Muhammad Azhar NADEEM
		5	DETERMINATION OF SOME GERMINATION AND SEEDLING CHARACTERISTICS OF BERSEEM CLOVER (*Trifolium alexandrinum* L.) GROWN UNDER SALT STRESS	Dr. Öğr. Üyesi Semih AÇIKBAŞ
		6	EFFECT OF SALICYLIC ACID PRIMING ON GERMINATION AND SEEDLING PARAMETERS OF PSYLLIUM (*Plantago ovata* L.)	Dr. Öğr. Üyesi Semih AÇIKBAŞ
		7	MEYVE VE SEBZELERDE ÜŞÜME ZARARI İLE KALSİYUM İLİŞKİSİ	Prof.Dr.Rezzan KASIM Prof.Dr.M.Ufuk KASIM
		8	YENİLEBİLİR ÇİÇEKLERDE HASAT SONRASI KALİTE	Prof.Dr.Rezzan KASIM Prof.Dr.M.Ufuk KASIM
		9	DETERMINATION OF FRUIT TYPES AND SEED CHARACTERISTICS OF EXOTIC PLANTS GROWING IN TÜRKİYE	Assoc. Prof. Alper UZUN Assoc. Prof. Seyran PALABAŞ UZUN
		10	POPULATION ANALYSIS OF TAURUS ALDER (ALNUS GLUTINOSA SUBSP. ANTITAURICA) GENE FOREST (ADANA / TÜRKİYE)	Assoc. Prof. Alper Uzun İsmail KEÇE

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / Dec 27, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Res. Asst. Dr. Ayhan YILMAZ**	1	TÜRKİYE'YE ENDEMİK CAMPANULA MACROSTYLA BOİSS. ET HELDR. TÜRÜNÜN KLOROPLAST GENOMUNUN YAPISAL KARAKTERİZASYONU	Aydın KOÇAK Doç. Dr. Kurtuluş ÖZGİŞİ
		2	EVALUATION OF THE EFFECT OF CURCUMIN AND ELLAGIC ACID ON LUCIDIN-INDUCED DNA DAMAGE TO HUMAN PERIPHERAL LYMPHOCYTES BY COMET ASSAY	MSc. Ümit HARURLUOĞLU Assoc. Prof. Dr. Deniz ALTUN ÇOLAK
		3	KURKUMİN KAPLI AG NANOPARTİKÜLLERİNİN ANTİKANSER AKTİVİTELERİNİN BELİRLENMESİ	Dr. Tuğba ATICI Doç. Dr. Deniz ALTUN ÇOLAK
		4	Lampreys and fishes of Kazakhstan; an annotated checklist-2025	Prof. Dr. Erdoğan ÇİÇEK Aruzhan BERDIONGOROVA Ussen ZHIBEK Doç. Dr. Sevil SUNGUR Shygyla KALYBEK Laura OXIKBAY
		5	BİYOLOJİDE YAPAY ZEKA UYGULAMALARI	Zehra YİĞİT Doç. Dr. Sevil SUNGUR Arif ÖZTÜRK Prof. Dr. Erdoğan ÇİÇEK
		6	MORPHOLOGICAL VARIATION OF SOME *Gobio* CUVIER, 1816 SPECIES (TELEOSTEI: CYPRINIDAE) AT LAKE DISTINCT (TURKEY)	Dr. Burak SEÇER Doç. Dr. Sevil SUNGUR Prof. Dr. Erdoğan ÇİÇEK Uzman Biyolog Muhammed KELLECİ
		7	PLANT TISSUE CULTURE METHODS IN THE PRODUCTION OF SECONDARY METABOLITES	Res. Asst. Dr. Ayhan YILMAZ Assoc. Prof. Dr. Burcu ÇETİN
		8	PRODUCTION OF ORNAMENTAL PLANTS USING PLANT TISSUE CULTURE METHODS	Assoc. Prof. Dr. Burcu ÇETİN Res. Asst. Dr. Ayhan YILMAZ
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Assistant Prof. Dr. Özden İŞBİLİR**	1	INVESTIGATION OF SURFACE ROUGHNESS AND HEAT AFFECTED ZONE IN CO2 LASER CUTTING OF PMMA SHEET BY EXPERIMENTAL AND ARTIFICIAL NEURAL NETWORK METHODS	Dr. Öğr. Üyesi Kutay AYDIN Prof. Dr. Levent UĞUR
		2	THE EFFECT OF CUTTING ANGLES ON POWER AND SPECIFIC ENERGY CONSUMPTION IN TURNING AL 7075-T6 ALLOY	Dr. Öğr. Üyesi Kutay AYDIN Prof. Dr. Levent UĞUR
		3	KOLAY AÇILIR KAPAKLARIN DIŞ YÜZEYİNDE KOROZYONUN ÖNLENMESİ İÇİN PROSES PARAMETRELERİNİN OPTİMİZASYONU	Ece ŞENER Nihat Can BAĞCI İbrahim Can TARMAN
		4	NUMERICAL INVESTIGATION OF A SINGLE IMPACT IN SHOT PEENING PROCESS	Assistant Prof. Dr. Özden İŞBİLİR
		5	ÇEVRE NEMİNİN YAKIT-HAVA ISITMALI GAZ TÜRBİNLİ KOJENERASYON TESİSLERİNİN TERMOEKONOMİK PERFORMANSINA ETKİSİ	Öğr.Gör.Dr. Arzu KEVEN Doç.Dr. Rabi KARAALİ
		6	ÇEVRE SICAKLIĞININ YAKIT-HAVA ISITMALI GAZ TÜRBİNLİ KOJENERASYON TESİSLERİNİN TERMOEKONOMİK PERFORMANSINA ETKİSİ	Öğr.Gör.Dr. Arzu KEVEN Doç.Dr. Rabi KARAALİ
		7	BATMAN İLİ İÇİN GÜNEŞ IŞINIM ŞİDDETİNİN OPTİMUM YALITIM KALINLIĞINA ETKİSİNİN BELİRLENMESİ	Fırat HAMARAT Doç. Dr. Hakan KARAKAYA
		8	USE OF RECYCLED POLYMER-ADDED ABS IN THE PRODUCTION OF HINGE PLATES USED IN REFRIGERATORS BY PLASTIC INJECTION MOLDING	Duygu CANDAR Hakan ŞAHLAN Melih ŞENGÖZ
		9	NUMERICAL ANALYSIS OF AL ALLOY METALLIC BEAMS JOINED BY “V” SHAPED BUTT WELDING FOR DIFFERENT WELD BOTTOM GAP DISTANCES	Assist. Prof. Dr. Muhammet Raci AYDIN
		10	EXPERİMENTAL OPTİMİZATİON OF CURİNG AND SURFACE TEMPERATURE USİNG SHORT-WAVE INFRARED HEATİNG SYSTEMS İN POWDER COATİNG OVENS	MSc Uğur DEMİR Recep Gürkan ERGÜÇ Gözde KADIRMAN Halil İbrahim GÜVEN Burak KAPTAN
		11	EFFICIENCY OPTIMIZATION WITH IMPROVED CYCLONE DESIGN IN THE POWDER COATING INDUSTRY AND INTEGRATION WITH THE SMART CODE SYSTEM	Halil İbrahim GÜVEN MSc Uğur DEMİR Gözde KADIRMAN Burak KAPTAN
		12	DEVELOPMENT OF ANTI-STATIC POWDER COATING FOR ELECTROSTATIC POWDER COATING EQUIPMENT	Asejan ÖZDEN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Doç. Dr. Burcu GEZER ŞEN**	1	VALUE DIFFERENCES BETWEEN PARENTS AND THEIR CHILDREN	Doç. Dr. Burcu GEZER ŞEN
		2	PARENTAL BURNOUT	Doç. Dr. Burcu GEZER ŞEN,
		3	COVİD-19 PANDEMİSİ SONRASI KONTAMİNASYON TEMELLİ OKB YAYGINLIĞI VE BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİNİN ETKİSİ	Prof. Dr. Fatma Ebru İkiz Psikolojik Danışman Ozan Umut Kara
		4	LİDERLİK VE LİDERLİK TÜRLERİNİN ÇALIŞANLARIN MOTİVASYONUNA ETKİSİNİN İNCELENMESİ	Psikolojik Danışman Ozan Umut KARA Prof. Dr. Hatice Zekavet KABASAKAL
		5	ASMR (OTONOM DUYUSAL MERİDYEN TEPKİSİ) DENEYİMİ İLE İLİŞKİLİ PSİKOLOJİK FAKTÖRLER	Dr. Öğr. Üyesi Neslihan YORTAN Arş. Gör. İlkyaz KAYA YILDIRIM Arş. Gör. Dr. Bükre KAHRAMANOL Arş. Gör. Dr. Esra DEMİRKAN
		6	TRAUMA-INFORMED CARE: A BIOMETRIC ANALYSIS STUDY	Doktora Öğrencisi Yağmur ATALI Doç. Dr. Tuba BAĞATARHAN
		7	A BIOMETRIC ANALYSIS OF ARTICLES ON SELF-REGULATION IN UNIVERSITY STUDENTS	Dr. Öğr. Üyesi Rukiye AYDOĞAN Doç. Dr. Tuba BAĞATARHAN
		8	KISIR DÖNGÜDEN KURTULMA: MADDE BAĞIMLILIĞI İLE MÜCADELEDE UMUT ODAKLI MÜDAHALE YAKLAŞIMLARI	Dr. Çiğdem KEVEN-AKLİMAN
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	Doç. Dr. MEHMET FATİH YÜKSEL	1	ARE WE AWARE OF THE EFFECTS OF EXERCİSİNG AND SPORTS	Uzman Öğretmen, Yavuz AYDIN Öğrenci, Ayça AYDINOĞLU
		2	TARİHSEL VE GÜNCEL PERSPEKTİFLERDEN KIRGIZ KADINLARININ GELENEKSEL SPORLARA KATILIMI	Doç. Dr. Fatih KARAKAŞ Doktora Öğrencisi Faik ÖZ
		3	GELENEKSEL SPORLARIN TURİZME KATKISI	Doktora Öğrencisi Faik ÖZ Doç. Dr. Fatih KARAKAŞ
		4	EXAMINATION OF FAIR PLAY BEHAVIORS OF STUDENTS OF SPORTS SCIENCES FACULTY	Doktora Öğrencisi, Ahmet Furkan ÇETİNKAYA Doç. Dr., Ayla KARAKULLUKÇU Doç. Dr., Abdurrahman KIRTEPE Dr. Öğr. Üyesi., Muhammed GÜLER
		5	EXAMINATION OF PSYCHOLOGICAL NEEDS OF ATHLETES FROM DIFFERENT BRANCHES IN SPORTS	Yüksek Lisans Öğrencisi Sevil TEKELİ Dr. Metin YILMAZ Doç. Dr. Şaban ÜNVER Prof. Dr. Tülin AKMAN
		6	The Role of Core Exercises in the Development of Agility: An 8-Week Study on 11–13-Year-Old Football Players	Şafak Özaydın Mehmet Sarıkaya Akan Bayrakdar
		7	Evaluation of Physical and Physiological Benefits of Padel Sport - A Systematic Review	Edanur Şahin, Mehmet Sarıkaya, Akan Bayrakdar
		8	THE ROLE OF EXERCISE IN THE MOTOR DEVELOPMENT OF MENTALLY DISABLED CHILDREN	Doç. Dr. MEHMET FATİH YÜKSEL
		9	FOOTBALL AND VIOLENCE: ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES	Mustafa GÜNDOĞDU Doç. Dr. Mehmet İMAMOĞLU
		9	DIABETES AND EXERCISE APPROACH	Arş. Gör. Polat Yücedal Prof. Dr. Vedat Çınar
		10	POSTURE DISORDERS AND EXERCISE APPROACH	Arş. Gör. Polat Yücedal Prof. Dr. Vedat Çınar
		11	THE EFFECT OF CORE STABİLİZATİON EXERCİSES ON DRİBBLİNG SPEED AND SHOOTİNG AND LAYUP PERCENTAGE İN ADOLESCENT BASKETBALL PLAYERS	Prof. Dr. Serdar ORHAN Deniz ATLI

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Marek Vasiliev**	1	EXPLORING THE ROLE OF META-TEACHING IN IMPROVING TEACHER EFFICACY IN CLASSROOM SETTINGS	Hassan A. Olayemi, Aisha A. Bello, Chukwuemeka I. Obi
		2	COGNITIVE DEFICITS AND THEIR IMPACT ON SPELLING DISORDERS IN ADOLESCENTS	Prof. Dr. Katarzyna Wójcik
		3	THE INFLUENCE OF MEDIA REPRESENTATIONS ON FEMALE BEAUTY IDEALS IN KOREA	Minji Lee
		4	IMPACT OF TRAUMATIC BRAIN INJURY ON ADULTS' SELF-ESTEEM AND STRESS LEVELS IN REHABILITATION	Dr. Carlos D. Ribeiro
		5	RECONCEPTUALIZING THE RAPE MYTH: CULTURAL AND METHODOLOGICAL CHALLENGES	Marina Gonzalez, Ricardo Pereira
		6	THE ROLE OF SOCIAL INTEGRATION IN ETHNIC TOLERANCE	Dr. Marek Vasiliev
		7	REFLECTIVE PROCESSES IN UNDERSTANDING AGGRESSIVE BEHAVIOR	Anastasia Ivanova
		8	PSYCHOANALYTIC PERSPECTIVES IN POLITICAL DISCOURSE	Aditya Ramesh
			THE IMPACT OF REAL OPTIONS ON CAPITAL INVESTMENT DECISIONS	Carlos Eduardo Silva
		9	SOCIAL ANXIETY DISORDER: A CASE STUDY USING COGNITIVE BEHAVIORAL THERAPY	Siti Nurul Aisyah Binti Halim, Mohd Zainul Arifin

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Javier Ruiz**	1	EXPERT WITNESS TESTIMONY IN DOMESTIC VIOLENCE CASES: A STUDY ON BWS AND JURY DECISIONS	Emilia Garcia, Dr. Javier Ruiz
		2	FLASHBULB MEMORY AND ITS RELIABILITY: STUDY OF NATURAL DISASTERS AND PERSONAL EVENTS	Liang Chen, Ming Zhang, Xiao Lin
		3	CULTURAL AND COGNITIVE INFLUENCES ON THE CONCEPT OF VALUES IN ORGANIZATIONAL DECISION MAKING	Yun He, Wei Li School of Management,
		4	IMPACT OF GOVERNMENT EXPENDITURE ON PRIVATE CONSUMPTION IN INDONESIA: AN ECONOMIC ANALYSIS	Arifin Zainal, Budi Santoso, Siti Rahmah
		5	COMMUNITY-BASED FACILITY MANAGEMENT PERFORMANCE IN THE EDUCATIONAL SYSTEM OF KEDIRI, INDONESIA	Siti Maesaroh, Rizky Darmawan, Fajar Hidayat
		6	ESSENTIAL CONSIDERATIONS IN COST CONTRIBUTION ARRANGEMENTS WITHIN MULTINATIONAL COMPANIES	Dr. Karel Novák, Hana Šťastná, Dr. Petr Dvořák
		7	APPLICATION OF ADAPTIVE NEURO-FUZZY INFERENCE SYSTEM IN FORECASTING ECONOMIC CRISIS IN THE UNITED STATES	Marek Král, Jakub Novotný, Eliška Hrochová
		8	INTEGRATION OF INDUSTRIAL DESIGN AND ENGINEERING DESIGN IN OFFICE EQUIPMENT DEVELOPMENT	Aminata Binta Kamara, Hassan Sanni
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. Carlos González, Dr. Javier Rodríguez**	1	ATTRIBUTIONS MADE BY TEAM MEMBERS FOR TEAM OUTCOMES IN AFRICAN WORKPLACES	Kwame Adu, Chinedu Okafor
		2	DOES CORPORATE GOVERNANCE IMPACT FOREIGN DIRECT INVESTMENT IN SOUTH AMERICA?	Prof. Dr. Carlos González, Dr. Javier Rodríguez
		3	ERP IMPLEMENTATION SUCCESS IN AFRICA: IMPACT OF SYSTEM QUALITY AND VENDOR SUPPORT	Mamadou Diakité, Ibrahim Bamba
		4	SOCIAL COMMERCE: THE INTERSECTION OF E-COMMERCE AND SOCIAL MEDIA IN AFRICA	Chinonso Nwachukwu
		5	THE IMPACT OF CUSTOMER COMPLAINT MANAGEMENT ON LOYALTY AND SATISFACTION: A CASE STUDY OF AIRLINE PASSENGERS	Fatima Zahra Benali, Ahmed Badran
		6	FOOD INSECURITY IN DEVELOPING COUNTRIES: A STUDY OF RURAL COMMUNITIES IN NIGERIA	Chinonso Ijeoma Eze, Olufemi Adeyemi
		7	IMPROVING THE WORKPLACE ENVIRONMENT FOR WOMEN: THE ROLE OF DESIGN MANAGEMENT IN KENYA	Amina Gachiri, Joseph Ochieng
		8	ADVANCING AFFORDABLE HOUSING THROUGH INCLUSIONARY ZONING IN CAPE TOWN, SOUTH AFRICA	Sibusiso Dlamini
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Zhanara Dzhaksybek**	1	PRIORITIZING FOOD SAFETY CULTURE IN SOUTH AFRICAN FOOD INDUSTRIES: A NEW APPROACH TO FOOD SAFETY SYSTEMS	Zanele M. Mthembu
		2	UNDERSTANDING CORRUPTION IN THE PUBLIC SECTOR: A STUDY OF GOVERNMENT OFFICIALS IN GHANA	Kwame Nkrumah Agyemang, Nana Yaw Mensah
		3	STRATEGIC INITIATIVES FOR PROMOTING ECONOMIC EQUITY IN THE NORTH EAST REGION OF INDIA	Aakash Rathi, Rina Ghosh
		4	THE ROLE OF DIASPORA IN THE EVOLUTION OF KAZAKH LITERATURE: THE LEGACY OF MAZHIT AITBAYEV	Dr. Damir Toktabayev, Ayan Omarov, Dr. Zhanara Dzhaksybek
		5	CULTURAL PRACTICES IN CENTRAL ASIA: CUSTOMS AND TRADITIONS IN TURKESTAN IN THE EARLY 20TH CENTURY	Kamil Mamedov, Gulnar Bekzhanova
		6	THE DYNAMICS OF PRIVACY IN THE DIGITAL AGE: EXAMINING THE ROLE OF THE SELF IN THE ONLINE WORLD	Lydia Thompson
		7	EXAMINING THE ADOPTION OF E-GOVERNMENT IN THE GULF REGION: A UTAUT-BASED APPROACH TO CITIZEN ACCEPTANCE IN THE UAE	Fatima Al-Mansouri, Khalid Al-Hamadi
		8	ENSURING THE SAFETY OF MIGRANTS IN GLOBAL CONTEXTS	Lina Kowalska, Yara Nasser
		9	THE RISE OF ETHNIC NATIONALISM AMONG YOUTH IN SOUTH KOREA: IMPACTS ON DEMOCRACY	Min Ji Park, Jung Hoon Lee

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof. dr. Sofia Lindström, Dr. Karolina Andersson**	1	MIGRATION AND UNEMPLOYMENT DURATION: A COMPARATIVE STUDY OF OECD COUNTRIES	Michał Sienkiewicz, Thomas Bergström
		2	THE ROLE OF DEIXIS AND PERSONALIZATION IN PERSUASIVE ADVERTISING	Prof. dr. Sofia Lindström, Dr. Karolina Andersson
		3	THE IMPERATIVE TO IMPLEMENT ENVIRONMENTAL ACCOUNTING FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT	Isabella Rinaldi, Luca Verdi
		4	TRENDS AND FUTURE PROSPECTS IN GREEN COMPUTING	Rami Khamis, Ziad Ali
		5	SUSTAINABLE FISHERIES MANAGEMENT THROUGH ECOLABELING AND CERTIFICATION SYSTEMS	A. Banarjee, S. Mishra
		6	DRIVERS OF CUSTOMER LOYALTY IN ONLINE PURCHASES OF HERBAL PRODUCTS IN THAILAND	K. Wongwattananun, P. Somboon
		7	APPLICATION OF NEURAL NETWORK MODELS FOR PREDICTING ECONOMIC GROWTH IN AFRICAN COUNTRIES	S. Adedeji, T. Olayinka
		8	ENHANCING SOFTWARE RISK MANAGEMENT THROUGH DYNAMIC FRAMEWORKS	M. Sadiq, A. Iqbal
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Ananya Chatterjee,**	1	INTEGRATING FUZZY MEMBERSHIP FUNCTIONS IN SMOOTHING TRANSITION MODELS FOR ECONOMIC FORECASTING	T. Nwachukwu, R. Eze
		2	SUCCESS FACTORS IN THE IMPLEMENTATION OF ERP SYSTEMS IN SOUTHEAST ASIA	Aung Thura, Myo Zaw Thiha
		3	AN ECONOMIC MECHANISM FOR DETECTING SYBIL ATTACKS IN DISTRIBUTED SYSTEMS: APPLICATION TO TOR NETWORK	Ananya Chatterjee, Rakesh Kumar Singh, Sunil Kumar Yadav
		4	ROLE OF NEGOTIATION AGENTS IN DESIGN DECISIONS: A CASE STUDY FROM THE MALAYSIAN ENERGY SECTOR	Zainal Abidin Ismail, Faizal Mokhtar
		5	IMPACT OF GOVERNMENT SPENDING ON PRIVATE CONSUMPTION IN INDONESIA: A QUANTITATIVE ANALYSIS	Aditya Junaidi
		6	VALUE ENGINEERING FOR ENERGY COST OPTIMIZATION IN INDUSTRIAL SECTORS IN IRAN	Mohammad Ali Ramezanian, Reza Shirazi, Khosro Shaterian
		7	THE IMPACT OF E-COMMERCE PLATFORMS ON TRADITIONAL MARKET STRUCTURES: A JORDANIAN PERSPECTIVE	Omar Al-Momani, Noura Abu Zayed

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Hassan Ali Qureshi**	1	THE ROLE OF TECHNOLOGY IN CONTEMPORARY SOCIAL STRUCTURES	Lucia Khumalo, Thabo Ndlovu, Zanele Mthembu
		2	POLITICAL FINANCE IN AFRICA: THE CHALLENGES OF ELECTION FUNDING IN ETHIOPIA	Samuel W. Assefa, Mahir T. Kibret
		3	COMPARING SCIENTIFIC PARKS: ARCHITECTURAL AND URBAN DESIGN IN IRAN AND THE WEST	Ali Rezaei, Marjan Hosseini, Kian M. Nouri
		4	ECONOMIC CONSEQUENCES OF ROAD ACCIDENTS IN EGYPT: A COST ANALYSIS	Ahmed F. ElSayed, Dalia M. Khalil
		5	REGULATIONS ON FERTILITY IN ISLAM: AN OVERVIEW OF HEALTH AND SOCIAL IMPACTS	Hassan Ali Qureshi
		6	THE ROLE OF MULTIPURPOSE CADASTRE IN ENHANCING URBAN DEVELOPMENT PLANS IN IRAN	Ali Rezaei, Niloofar Jafari
		7	STREET NETWORK DYNAMICS IN BANDUNG CITY: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN THE CITY CENTER AND NEW COMMERCIAL HUBS	Aditya Pramudita, Maya Sulaeman
		8	EFFECTIVENESS OF TEMPORARY HOUSING IN DISASTER RESPONSE: CASE STUDY OF EARTHQUAKES IN IRAN	Sima Valiollahi, Reza Behzad
		9	ACCOUNTABILITY IN ISLAMIC RELIGIOUS ORGANIZATIONS: EXPLORING THE ROLE OF ACCOUNTING IN RELIGIOUS CONTEXTS	Dr.Fauzan Nurrahman, Dr. Hanifa Dewi

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Kianoosh Shariati, Valiollah Khameneh**	1	TECHNOLOGIES AND STRATEGIES FOR ENERGY CONSERVATION IN TRANSPORTATION: FIGHTING AIR POLLUTION IN IRAN	Kianoosh Shariati, Valiollah Khameneh
		2	USER ENGAGEMENT AND SATISFACTION WITH INFORMATION SYSTEMS	Ahmad Al-Farsi, Sara Z. Amin
		3	DEVELOPING A FRAMEWORK FOR PREDICTING POLITICAL RISK USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE	Tariq Yusuf, Layla Osman
		4	KNOWLEDGE SHARING NETWORKS IN VIRTUAL COMMUNITIES	Kadir Al-Amin, Nour Al-Hassan, Faiza Ibrahim
		5	ANALYZING PENSION EXPENDITURES WITH SYSTEM DYNAMICS SIMULATION	Fadil Al-Jabari, Mohammed Al-Mansouri, Ali Al-Khalifa
		6	ASSESSING WATER RESOURCE SUSTAINABILITY IN IRAN: A FOCUS ON FARS PROVINCE	Mahdi Jafari, Reza Khajeh, Mariam Javid
		7	IMPACT OF CULTURAL DIMENSIONS ON TECHNOLOGY ADOPTION IN ORGANIZATIONS	Ahmed Al-Sabah, Fatimah Al-Farsi, Mohammad Al-Balushi
		8	INNOVATIVE APPROACHES IN URBAN PLANNING FOR SUSTAINABLE GROWTH	Ali Rezaei, Hossein Mohammadi, Zeynab Jafari
		9	ENHANCING ROAD SAFETY WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE-BASED DROWSINESS DETECTION	Ravi Kumar, Neha Mehra
		10	FOSTERING ENTREPRENEURIAL SKILLS AMONG FARMERS IN IRAN THROUGH ALTERNATIVE EDUCATION	Mohammad Ali Khorasani, Zahra Ahmadi, Dr. Saeed Pourhosseini
		11	DEVELOPMENT OF AGRO-ENTREPRENEURSHIP IN INDIA: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES	Dr. Raghav Singh, Assis . Prof. Dr. Aarti Mehta

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Assoc. Prof. Dr. Kabelo Mthembu**	1	TOWARDS A HOLISTIC APPROACH TO SOCIAL JUSTICE: INTEGRATING TRADITIONAL AND MODERN ELEMENTS IN PUBLIC POLICY FORMULATION IN SOUTH AFRICA	Assoc. Prof. Dr. Kabelo Mthembu
		2	EXAMINING RURAL TELECENTER EXPECTATIONS: A CASE STUDY OF COMMON SERVICE CENTERS IN MAURITIUS	Rajesh Patel, Anjali Sharma
		3	ANALYZING THE EVOLUTION OF VISUAL STORYTELLING IN SOUTHEAST ASIAN CINEMA: A FOCUS ON HYPERMEDIATED IMAGES	Pongpon Jirakittikul, Nuttapong Kittisupakorn
		4	CLOUD-BASED KNOWLEDGE MANAGEMENT: ADVANTAGES AND CHALLENGES IN ALGERIA	Mounir Khodja, Salima Benabbas
		5	EMIGRATION OF MEDICAL PROFESSIONALS: CHALLENGES AND IMPACTS IN PAKISTAN	Zahid Ali Khan, Hira Bano, Imran Bashir
		6	KNOWLEDGE MANAGEMENT SYSTEMS FOR ENHANCING COLLABORATIVE LEARNING IN ORGANIZATIONS	Eunice Adedeji, Samuel Okoro, Adebayo Temidayo
		7	UNDERSTANDING ORGANIZATIONAL CITIZENSHIP BEHAVIOR THROUGH VIRTUOUSNESS PERCEPTIONS	Ali Hassan, Huda Ali, Raza Ahmad
		8	ANALYZING TRUST AND LEARNING IN VIRTUAL ORGANIZATION DECISION MAKING	Bashir Ahmed, Fatima Iqbal, Zainab Rehman
		9	ADVANCED AUTOMATED CLASSIFICATION OF ALCOHOLICS USING VISUAL EVOKED POTENTIAL SIGNALS	Akinwale Adeyemi, Olaoluwa Akinbode, Chidimma Okafor

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Yuki Hirano,**	1	RHETORICAL STRATEGIES IN SCIENTIFIC COMMUNICATION: EXAMINING COGNITIVE NEUROSCIENCE TEXTS IN THE CONTEXT OF KNOWLEDGE DISSEMINATION	Yuki Hirano, Satoshi Tanaka
		2	CHAOTIC DYNAMICS IN HEMODYNAMIC RESPONSES DURING BRAIN ACTIVITY MEASUREMENT	Takashi Suzuki, Haruto Yamamoto
		3	ANALYSIS OF EEG SIGNALS FOR KANJI CHARACTER RECOGNITION IN JAPANESE LANGUAGE PROCESSING	Mitsuru Iwata, Rika Kobayashi
		4	INVESTIGATING CHAOTIC ATTRIBUTES OF MOTOR IMAGERY TASKS IN fNIRS SIGNALS	Akira Watanabe, Keisuke Fujiwara
		5	EXPLORING GENDER DIFFERENCES IN SPATIAL NAVIGATION PERFORMANCE: EVIDENCE FROM 2-D MATRIX AND DRIVING SCENE TASKS	Jin Su Lee, Minji Park
		6	ECONOMIC EVALUATION OF ECOLOGICAL PARKS: A CASE STUDY OF KHO CHANG NATIONAL PARK	Suriya Thongma, Preecha Ratanawut
		7	EXAMINING THE IMPACT OF INSTITUTIONS ON ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT	Ali Kianian, Mohammad Reza Moradi, Fatemeh Najafi

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Carlos Gomez,**	1	A THEORETICAL FRAMEWORK FOR CUSTOMER KNOWLEDGE MANAGEMENT IN EUROPEAN E-COMMERCE	Lars Johansson, Caroline Lindgren, Henrik Olsson
		2	DEVELOPING A COMPREHENSIVE E-MARKET FRAMEWORK USING INTELLIGENT AGENTS	Carlos Gomez, Laura Perez
		3	A NOVEL METHOD FOR SELECTING COMPLEX GOODS IN ONLINE MARKETS	Sofia Martins, Ricardo Costa, Marta Oliveira
		4	ANALYZING MIS DEGENERATION UNDER DYNAMIC CONDITIONS: A MATHEMATICAL APPROACH	Fatima Al-Mahdawi, Karim Al-Mansouri
		5	LEARNING MANAGEMENT LESSONS FROM CONTROL SYSTEMS: A THEORETICAL APPROACH	Jamal Zidan, Rania Al-Salem
		6	EXPLOITING SIP FOR ENHANCED MOBILITY IN MEDICAL COMMUNICATION SYSTEMS	Mansur Zayed, Fakhruddin Rashid, Jamil Al-Zahrani
		7	COGNITIVE REPRESENTATION OF VALUES IN ORGANIZATIONAL DECISION-MAKING	Kari Heikkinen, Dr. Markus Virtanen, Dr. Liisa Aalto
		8	EXPLORING THE USE OF SERIOUS GAMES IN SUPPORTING AUTISTIC CHILDREN'S DEVELOPMENT	Afiqah Rani, Nor Azura Zainuddin, Farhan Salleh
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Doç. Dr. Yaşar AYAZ	1	KENTİÇİ RAYLI SİSTEMLERDE RAY PROFİLİNDEKİ YANAL AŞINMA VE AZALTMA YÖNTEMLERİ	Yüksek İnşaat Mühendisi Hüseyin ÇINAR Prof. Dr. İsmail Şahin
		2	STREAM FLOW PREDICTION FOR MURAD RIVER BRANCHES	Ibrahim A. HASAN Mehmet Ishak YUCE
		3	EXAMINATION OF CALIFORNIA BEARING TEST (CBR) RESULTS OF CLAY SOILS REINFORCED WITH BASALT GEOGRID	Civil Eng., Yusuf DEMİR Prof. Dr. Sedat SERT Research Assistant, Eylem ARSLAN
		4	VALUATION OF RESIDENTIAL REAL ESTATES USING MACHINE LEARNING TECHNIQUES	Reyyan AYDOĞDU Dr. Öğr. Üyesi Olcay GENÇ Dr. Öğr. Üyesi Serkan AYDINLI
		5	KAHRAMANMARAŞ DEPREMLERİ SONRASINDA MALATYA BÖLGESİNDE MEYDANA GELEN HASARLARIN ANALİZİ	Doç. Dr. Yaşar AYAZ
		6	TARİHİ YIĞMA BİR CAMİNİN SİSMİK DEĞERLENDİRİLMESİ	İnşaat Yüksek Müh. Öznur AKDENİZ Prof. Dr. Erkut SAYIN
		7	INVESTIGATING THE POTENTIAL OF WASTE PINE NEEDLES AS FIBER ADDITIVES IN GYPSUM COMPOSITES: AN EVALUATION OF ENGINEERING PROPERTIES	Assoc. Prof. Dr. Muhammed Yasin DURGUN Assoc. Prof. Dr. Ahmet Hayrullah SEVİNÇ
		8	EVALUATION OF PVC SHAVING WASTES IN GYPSUM-BASED COMPOSITES: MECHANICAL PROPERTIES AND RECYCLING POTENTIAL	Assoc. Prof. Dr. Ahmet Hayrullah SEVİNÇ Assoc. Prof. Dr. Muhammed Yasin DURGUN
		9	EFFECT OF GRAIN SIZE AND SALTWATER CURING ON INTERFACE SHEAR BEHAVIOR BETWEEN SOIL AND PVC GEOMEMBRANE	İnci DEVELİOĞLU Hasan Fırat PULAT
		10	OPTIMIZATION OF PILED RAFT FOUNDATIONS WITH SUPERSTRUCTURE INTERACTION	Civil Eng., Damla KILIÇ Prof. Dr., PhD., MSc., Civil Eng., Sedat SERT Research Assistant, MSc., Civil Eng., Eylem ARSLAN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Öğr. Gör. Dr. Aydın SEVER	1	THE PROSTATE CANCER CLASSIFICATION AND IDENTIFICATION OF POTENTIAL BIOMARKERS WITH MACHINE LEARNING METHODS BASED ON CLINICAL DATA	Dr. Şeyma YAŞAR Prof. Dr. Cemil ÇOLAK
		2	THE PERFORMANCE COMPARISON OF BOOSTING-BASED MACHINE LEARNING METHODS IN BREAST CANCER RISK ANALYSIS	Dr. Şeyma YAŞAR Prof. Dr. Cemil ÇOLAK
		3	INVESTIGATION OF CISPLATIN-AURORA B COMBINATION IN CACO-2 CELL LINE	Öğr. Gör. Dr. Aydın SEVER
		4	KANSER ARAŞTIRMALARINDA SİTOTOKSİSİTE TESTLERİ CYTOTOXICITY TESTS IN CANCER RESEARCH	Öğr. Gör. Dr. Aydın SEVER
		5	NADİR AKUT KARIN SEBEBİ: JEJUNAL VOLVULUS	Doç. Dr. FARUK PEHLİVANLI Doç. Dr. OKTAY AYDIN Opr. Dr. İLKER KAPLAN
		6	SIRADIŞI KARACİĞER KİST HİDATİK KOMLİKASYONU: KİSTOTOKOLESİSTİK FİSTÜL	Doç. Dr. OKTAY AYDIN Doç. Dr. FARUK PEHLİVANLI Opr. Dr. İLKER KAPLAN
		7	ORTA YAŞTAKİ KADIN HASTADA PSÖDOHİPERTANSİYON OLGU SUNUMU	Uzm. Dr. Ela GÜVEN AVCI Doç. Dr. Atila ALTUNTAŞ Uzm. Dr. Muammer AVCI
		8	SİSPLATİNİN MCF-7 MEME KANSERİ HÜCRELERİNİN SFEROİD OLUŞTURMA POTANSİYELİ ÜZERİNE ETKİSİNİN MORFOLOJİK OLARAK İNCELENMESİ	Araş. Gör. Emre ÇETİNDAĞ Öğr. Gör. Esra SAKALLI, Dr. Öğr. Üyesi Derya Deniz KANAN Doç. Dr. Işıl AYDEMİR
		9	Investigation Of The Protective Effects Of Nintedanib On The Esophageal Stricture Formation İn An Experimental Rat Model Of Esophageal Burn	Dr.Lokman Soysal, Dr Burhan Beger
		10	ELEKTİF SEZARYEN VAKALARINDA CERRAHİ SONRASI HIZLANDIRILMIŞ İYİLEŞME PROTOKOLÜNÜN, POSTOPERATİF İYİLEŞME SÜREÇLERİNE ETKİSİ	Op.Dr.ELİF KELEŞ TAYFUR
		11	KALPTEKİ GİZLİ TEHLİKE MİXOMALAR: 12 YILLIK TEK MERKEZ DENEYİMİ	Doç. Dr. KAPTANIDERYA TAYFUR

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assist. Prof. Dr. Mustafa FİLİZ**	1	EFFECTIVENESS AND EVALUATION OF TECHNOLOGIES IN RURAL HEALTH SERVICES	Assist. Prof. Dr. Mustafa FİLİZ Prof. Dr. Yalçın KARAGÖZ
		2	EXAMINATION OF HEALTH BELIEFS ABOUT TRADITIONAL AND COMPLEMENTARY MEDICINE IN THE COMMUNITY ACCORDING TO VARIOUS DEMOGRAPHIC VARIABLES.	Assist. Prof. Dr. Mustafa FİLİZ Prof. Dr. Yalçın Karagöz
		3	SAĞLIK ÇALIŞANLARINDA ÖRGÜTSEL BAĞLILIK	Yüksek Lisans Öğrencisi: Emine Hatun ÜNLÜLER ÖZKAN
		4	QUIET QUITTING AND QUIET FIRING IN THE HEALTH SECTOR: A REVIEW ON CAUSES, CONSEQUENCES AND PREVENTION POLICIES	Yüksek Lisans Öğrencisi Sena Nur Solmaz Prof. Dr. Hatice Ulusoy
		5	GÖÇ EDEN POPÜLASYONLARIN EV SAHİBİ ÜLKELERDE SAĞLIK SİSTEMİNE OLAN GÜVENLERİ	Dr. Öğretim Üyesi Nihal ALOĞLU Dr. Öğretim Görevlisi Ayla GÜLLÜ
		6	KADIN SAĞLIĞI ÇALIŞANLARININ İŞ TATMİNİNİN BELİRLENMESİ	Dr. Öğretim Üyesi Nihal ALOĞLU Dr. Öğretim Görevlisi Ayla GÜLLÜ
		7	İÇSEL PAZARLAMA FAALİYETLERİNİN SAĞLIK ÇALIŞANLARININ YARATICILIĞINA VE İŞ DOYUMUNA ETKİLERİ	Sebahat Koç Dr. Öğretim Üyesi Özlem Akbulut Dursun .
		8	Examination of Graduate Theses on the Health Transformation Program in Turkiye(2003)	Assoc. Prof. Mehmet YORULMAZ Res. Assist. Muhammet Raşit AKSOY
		9	SKS (Health Quality Standards) Review of Current Sets	Assoc. Prof. Mehmet YORULMAZ Res. Assist. Muhammet Raşit AKSOY
		10	TÜRKİYE'DE TIBBİ BEYİN GÖÇÜ OLGUSU	Yüksek Lisans Öğr., Deniz Doğan, Prof. Dr. Arzu KARACA
		11	KADIN AKADEMİSYENLERİN GÖRÜNMEYEN EMEĞİ	Bilim Uzmanı, Zeynep FİDAN Prof. Dr. Arzu KARACA
		12	DİJİTAL İKİZ TEKNOLOJİLERİ ve SAĞLIK HİZMETLERİ SUNUMUNDA UYGULAMALARI	Serpil ALTINPINAR Asude Yasemin ZENGİN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Asst. Prof. Hamdullah Baycar**	1	Different Motivations of South-South Migration: Cases from across the Middle East	Asst. Prof. Hamdullah Baycar Assoc. Prof. Emrah Atar
		2	THE ROLE OF CİRCULAR MİGRATİON İN PROMOTİNG SUSTAİNABLE DEVELOPMENT: OPPORTUNİTİES, CHALLENGES, AND POLİCY IMPLİCATİONS	Doç. Dr. Emrah Atar Dr. Öğr. Üyesi Hamdullah Baycar
		3	MISIR ARAP CUMHURİYETİ'NİN DİJİTAL DÖNÜŞÜM STRATEJİLERİ	Aya Abdelhafez Mahmoud Abdelhafez Doç. Dr. Çiğdem AKMAN,
		4	MISIR ARAP CUMHURİYETİ'NDE MERKEZİYETÇİLİKTEN ADEMİ MERKEZİYETÇİLİĞE GEÇİŞ SÜRECİ	Aya Abdelhafez Mahmoud Abdelhafez Doç. Dr. Çiğdem AKMAN,
		5	TERÖRİZMİN FİNANSMANINDA VEKİL-ASİL AKTÖR AYRIMI: ORTADOĞU ÖRNEĞİ	İrem BİLGETÜRK KÜÇÜK Prof. Dr. Sibel TURAN
		6	THE IMPACT OF THE ETHIOPIAN GREAT RENAISSANCE DAM ON THE SECURITY OF THE COUNTRIES IN THE REGION	KADİR UZGUR
		7	DEVLETLERİN TERÖRİZME DESTEĞİ VE DESTEK ŞEKİLLERİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Yiğit Yaşar DEMİRER
		8		
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Öğretim Üyesi Fatma KARAKAYA DEMİRKUTLU**	1	TÜRKİYE'DE MUHASEBE MESLEĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZ DİJİTAL DÜNYASINDA Kİ YERİ	Öğr. Gör. Memiş KARAER Doç. Dr. Ali ANTEPLİ
		2	GÜNÜMÜZ TEKNOLOJİSİNDE YAPAY ZEKANIN TARİHÇESİ	Doç. Dr. Ali ANTEPLİ Öğr. Gör. Memiş KARAER
		3	AGILE ACCOUNTING IN THE DIGITAL AGE AND ITS EFFECTS ON BUSINESS	Dr. Öğr. Üyesi Elçin Dalkılıç Arş. Gör. Çağrı Köylü
		4	PAYMENT METHODS IN FOREIGN TRADE: TRADITIONAL AND BLOCKCHAIN-BASED APPROACHES	Doç. Dr. Gizem KIRBAŞ Aysun ÇATAK
		5	SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK MUHASEBESİ VE RAPORLAMASI : SİSTEMATİK BİR İNCELEME	Dr. Öğretim Üyesi Hüseyin İSKENDER
		6	CARBON ACCOUNTING: GLOBAL AND LOCAL PERSPECTIVES ON EDUCATIONAL PROGRAMS	Dr. Öğretim Üyesi Fatma KARAKAYA DEMİRKUTLU
		7	The Rise of Blockchain in Accounting and Finance Literature: Analysing The Period 2016-2024	Doç. Dr. Yasin ŞEKER Prof. Dr. Fatih KONAK Yüksek Lisans Öğr. Hülya ŞAR
		8	A REVIEW ON INTERNATIONAL MONETARY SYSTEMS	Prof. Dr. Fatih KONAK Doç. Dr. Yasin ŞEKER Fatih YAKTU
		9	Sürdürülebilir Çevre Bilinci Kapsamında Önlisans Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumlarının İncelenmesi	Öğr.Gör.Dr. Nurcan GÜNCE Doç.Dr.Gönül KONAKAY
		10	ACCOUNTING OF POPLAR TREES WITHIN THE SCOPE OF IAS-41 AGRICULTURAL ACTIVITIES STANDARD	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Murat GUTNU Yüksek Lisans Öğrencisi Cüneyt YAŞAR

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr.Esin ŞENOL**	1	Türkiye'de Sosyal Hizmet Eğitiminde Toplumsal Cinsiyet Derslerinin İncelenmesi: Bir Doküman Analizi	Dr. Öğrencisi, Dilan GÜNDOĞAN
		2	THE PLACE OF CHILD EMPLOYEES IN THE CIVIL SERVANTS LAW NO. 657, LABOR LAW NO. 4857 AND ILO CONVENTIONS	Dr.Esin ŞENOL
		3	YAŞLILIK ÇALIŞMALARINDA YAŞLILIĞIN KADINLAŞMASI OLGUSUNUN İFADESİ VE YAŞLI KADINLARIN GÜÇLENDİRİLMESİ	Prof. Dr. Harun CEYLAN Doktorant Özlem ŞAKAR
		4	CONTENT ANALYSIS OF INTERNATIONAL STUDIES ON DRUG USE AMONG YOUNG PEOPLE	Öğr. Gör. Dr., Rabia TATLIDİL Öğr. Gör. Dr., Ramazan Rüçhan KAYA
		5	İKLİM GÖÇÜ VE YEŞİL SOSYAL HİZMET	Shu-EMDR Terapisti Nursel YILDIZ
		6	MADDE BAĞIMLILIĞI POLİTİKALARININ İNCELENMESİ: GÜNEY AFRİKA VE TÜRKİYE CUMHURİYETİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, Zübeyr Ali ÜNLÜLER
		7	TÜRKİYE'DE EMEKLİLİK YAŞININ AZALMASININ İKTİSADİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ	Arş. Gör, SEMİH ÇAĞAN
		8	ÇOCUĞU SOSYAL VE EKONOMİK DESTEK HİZMETİNDEN FAYDALANDIRILAN PARÇALANMIŞ AİLELERİN BAZI SOSYO-DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER AÇISINDAN YAŞAM DOYUMLARI İLE OLUMLU GELECEK BEKLENTİLERİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, Bengül KOCA BAY

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Assoc. Prof. Dr. Abidin ŞAHİNOĞLU	1	PNÖMATİK SİSTEM İLE SAC LEVHALARIN KESİLMESİ	Oktay TEKİNAY Dr. Eymen AKDENİZ Prof. Dr. Mustafa BOZDEMİR
		2	SİLAH SİSTEMLERİNDE ATEŞLEME İĞNE DEFORMASYONUNUN DENEYSEL İNCELENMESİ	Dr. Eymen AKDENİZ Mehmet Kutay GEZER Buğrahan ILGAZ Prof. Dr. Mustafa BOZDEMİR
		3	EFFECT OF HYDROGEN ADDITION TO BIODIESEL FUEL ON DIESEL ENGINE PERFORMANCE, COMBUSTION AND EMISSIONS	Ümit NAS Prof. Dr. Ali Etem GÜREL, Serhat ARAMAK
		4	OTOMOBİLLERDE KULLANILAN HELİSEL YAYLARIN TASARIM DEĞİŞİKLİĞİ İLE AĞIRLIĞININ HAFİFLETİLMESİ	Ali Osman ÖZCAN
		5	INVESTIGATION OF AISI 52100 MACHINABILITY IN DIFFERENT HARDNESSES AND CUTTING CONDITIONS	Assoc. Prof. Dr. Abidin ŞAHİNOĞLU
		6	ÇAMAŞIR MAKİNASI ÖN PANEL TASARIMI İÇİN MODAL ANALİZ SONUÇLARININ KULLANILMASI	Mücahid Nazım Özkan Servet Kaptı
		7	PINN YAKLAŞIMI İLE MÜHENDİSLİK PROBLEMLERİNİN ÇÖZÜMÜ: BİR ÖRNEK UYGULAMA	Dr. Öğr. Üyesi Murat BALCI Prof. Dr. Ömer Gündoğdu
		8	TERS PROBLEMLERİN PINN YÖNTEMİ İLE ÇÖZÜLMESİ: ÖRNEK BİR UYGULAMA	Dr. Öğr. Üyesi Murat BALCI Doç. Dr. Recep KILIÇ
		9	NUMERICAL ANALYSIS OF NATURAL FREQUENCIES OF MICRO MODULAR GEARS PRODUCED BY ADDITIVE MANUFACTURING	Doç. Dr. Tuğçe TEZEL
		10	NATURAL FREQUENCY ANALYSIS OF AlSi10Mg HEAT SINK WITH TOPOLOGY OPTIMIZATION VIA ADDITIVE MANUFACTURING	Doç. Dr. Tuğçe TEZEL

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Prof. Dr. Hakkı M. AY**	1	VERGİ MÜKELLEFLERİNİN TUTUM VE DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE TÜRKİYE'DE DURUM	Prof. Dr. Hakkı M. AY Öğr. Gör Nihal GÜNEŞ AY
		2	DÜNYADA BORÇ-DOĞA TAKASI ÖRNEKLERİ	Prof. Dr. Hakkı M. AY Öğr. Gör Nihal GÜNEŞ AY
		3	TÜRKİYE'DEKİ VERGİ YAPISININ YANSIMALARI	Prof. Dr. Hakkı M. AY Öğr. Gör Nihal GÜNEŞ AY
		4	TÜRKİYE'DE VERGİ YÜKÜNÜN BÖLGESEL DAĞILIMI	Prof. Dr. Hakkı M. AY Öğr. Gör Nihal GÜNEŞ AY
		5	DOLAYLI VERGİLER VE MÜLKİYETİN ADALETSİZLİĞİ: PROUDHON'UN 'MÜLKİYET NEDİR?' PERSPEKTİFİNDEN BİR ANALİZ	Dr. Özgür KIZILTOPRAK
		6	TÜRK VERGİ SİSTEMİNİN VERGİ ADALETİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ	Gelir Uzman Yardımcısı, Ahmet GÖKMEN Prof. Dr. Hayriye IŞIK,
		7	VERGİ KAYIP VE KAÇAKÇILIĞININ ÖNLENMESİNDE VERGİ DENETİMİNİN ROLÜ ÜZERİNE	Gelir Uzman Yardımcısı, Ahmet GÖKMEN Prof. Dr. Hayriye IŞIK
		8	ANALYSIS OF THE CENTRAL GOVERNMENT BUDGET IN TURKIYE FROM THE PERSPECTİVE OF HUMAN RIGHTS RESPONSIVE BUDGETING APPROACH	Arş. Gör. Dr. Merve BEYDEMİR

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Doç. Dr. Celalettin KORKMAZ**	1	EĞİTİMDE YAPAY ZEKA DESTEKLİ ÖĞRENME ARAÇLARI: BİR İNCELEME	Doç. Dr. Okan KOÇ
		2	BİBLİYOMETRİK ANALİZ: TÜRKİYE ADRESLİ BİLGİ BİLİM ALANINDA WEB OF SCİENCE İNDEKSLİ YAYINLAR (1994-2024)	Doç. Dr. Okan KOÇ
		3	BİR SOSYAL SORUMLULUK PROJESİ ÖRNEĞİ: GELENEKSEL OYUN UYGULAMALARI	Dr. Gamze BİLİR-SEYHAN
		4	ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ EDEBİYATI DERSİ İÇİN SINIF DIŞI ÖĞRENME ÖRNEĞİ: İZMİR KİTAP FUARI GEZİSİ	Dr. Gamze BİLİR-SEYHAN
		5	THE INVESTIGATION OF READING MOTIVATION OF SECOND-GRADE PRIMARY SCHOOL STUDENTS	Prof. Dr. Sabri SİDEKLİ Yüksek Lisans Öğrencisi Sebahat Şenocak
		6	EXAMINATION OF FEAR LEVELS TOWARDS MATHEMATICS AMONG THIRD AND FOURTH GRADE PRIMARY SCHOOL STUDENTS	Prof. Dr. Sabri SİDEKLİ Yüksek Lisans Öğrencisi Sude ÖLMEZ
		7	ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK BİLGİSAYARSIZ BİLGİSAYAR BİLİMİ ETKİNLİKLERİNİN BİLGİ-İŞLEMSEL DÜŞÜNME BECERİSİNE ETKİSİ	Elvan YILMAZ Tolga GÜYER
		8	EĞİTİM BAĞLAMINDA SIĞINMACI, MÜLTECİ VE GÖÇMEN KAVRAMINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME	Doç. Dr. Celalettin KORKMAZ
		9	ÖZEL EĞİTİM SINIFLARINDA GÖREVLENDİRİLEN ÖĞRETMENLERİN YAŞADIKLARI SORUNLARA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ	Doç. Dr. Celalettin KORKMAZ
		10	AN INVESTIGATION OF TEACHERS CANDIDATES INDIVIDUAL INNOVATIVENESS PROFILES ACCORDING TO VARIOUS VARIABLES	Engin Balıkçı Prof. Dr. Tarık Kışla

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / Dec 27, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Doç.Dr. Ferah YILDIZ**	1	DEĞİŞKEN VE SABİT MALİYETLERİN E-TİCARET İŞ MODELLERİNDEKİ ROLÜ: DİNAMİK FİYATLANDIRMA STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ	Doç.Dr. Ferah YILDIZ
		2	KARBON SALINIMINI AZALTMA HEDEFİNDE YEŞİL TAHVİLLERİN ROLÜ	Doç.Dr.Ferah YILDIZ Uzm.Furkan ŞEN
		3	THE USE OF MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING TECHNIQUES IN FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS: A BIBLIOMETRIC PERSPECTIVE ON CURRENT TRENDS	Assoc. Prof. Abdullah KILIÇARSLAN
		4	KİRALAMA İŞLEMLERİNİN FİNANSAL RAPORLAMASI: TMS/TFS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK KARŞILAŞTIRMASI	Doç. Dr. Hakan ÖZÇELİK
		5	FİNANSAL KARARLARDA SOSYAL MEDYA ETKİSİ: "TÜRKİYE ÜZERİNE BİR UYGULAMA"	Yüksek Lisans Öğrencisi Yasin Güneş Dr. Öğr. Üyesi Tuğberk Çitilci
		6	COVİD-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN İNŞAAT FİRMALARININ FİNANSAL BAŞARISIZLIK RİSKLERİNİN Z SKOR MODELİ İLE İNCELENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Emrah ŞAHİN
		7	KAHRAMANMARAŞ DEPREMİNİN SEKTÖREL ENDEKSLER ÜZERİNE ETKİSİ: BORSA İSTANBUL'DAN KANITLAR	Öğr. Gör. Dr. Fazlı IRMAK
		8	FİNTECH VE BANKACILIK: REKABETTEN İŞ BİRLİĞİNE GİDEN YOL	Ceyda Sekizkardeş Keskin
		9	TÜRKİYE'DE DAVRANIŞSAL FİNANS KONUSUNDA HAZIRLANAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZ İLE İNCELENMESİ	Dr.Öğr.Üyesi Hakan KIRBAŞ Pembe Nur PEKİNCE
		10	ENDEKS VE PARİTE ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ: "DAX40 ENDEKSİ VE EURUSD PARİTESİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA"	Dr. Tuğberk Çitilci

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

27 Aralık / Dec 27, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Arş. Gör. Nazlıcan TAŞTAN**	1	BOKS SPORU YAPAN 10-12 YAŞ GRUBUNDAKİ SPORCU AİLELERİNİN PSİKOLOJİK KAZANIMLARININ İNCELENMESİ	Zehra Elvan GÜLER Prof.Dr.Yağmur Akkoyunlu
		2	MİLLİ EĞİTİME BAĞLI ÖZEL ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN REKREATİF FAALİYETLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ (EDİRNE İLİ ÖRNEĞİ)	Arş. Gör. Nazlıcan TAŞTAN Dr. Öğr. Üyesi Gamze Yıldırım ARAZ Arş. Gör. Berkant AYDEMİR Doç. Dr. Cüneyt TAŞKIN
		3	SPORCULARIN YAKLAŞMA-UZAKLAŞMA TEPKİLERİNİN FARKLI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Gamze YILDIRIM ARAZ Arş. Gör. Berkant AYDEMİR Arş. Gör. Nazlıcan TAŞTAN Doç. Dr. Cüneyt TAŞKIN
		4	TURKEY'S PARALYMPIC REPORT CARD IN TERMS OF TRADITIONAL SPORTS (2004-2024)	Dr. Öğr. Üyesi Burak CANPOLAT Prof. Dr. Cemal GÜNDOĞDU Doç. Dr. Yalın AYGÜN
		5	DURUMLUK BİLİNÇLİ FARKINDALIK ÖLÇEĞİ'NİN SPOR BİLİMLERİ EVRENİNE UYARLAMA ÇALIŞMASI	Arş. Gör. Berkant AYDEMİR Doç. Dr. Cüneyt TAŞKIN Arş. Gör. Nazlıcan TAŞTAN Dr. Öğr. Üyesi Gamze YILDIRIM ARAZ
		6	SPORDA PSİKOLOJİK YETİMLİK ÖLÇEĞİ'NİN BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR EVRENİNE UYARLAMA ÇALIŞMASI	Doç. Dr. Cüneyt TAŞKIN Arş. Gör. Nazlıcan TAŞTAN Dr. Öğr. Üyesi Gamze YILDIRIM ARAZ Arş. Gör. Berkant AYDEMİR
		7	SPOR CAMİASINDA SOSYAL MEDYA OKUR YAZARLIĞININ GELİŞTİRİLMESİ VE MEDYA İLETİLERİNDE DEZENFORMASYON İLE NEFRET SÖYLEMİ	Doç. Dr. Abdurrahman KIRTEPE Muhammed Bahadır SANDIKÇI Duygu Büşra SANDIKÇI
		8	FIFA KADINLAR U-20 DÜNYA KUPASI'NDA TAKIMLARIN HÜCUM PERFORMANSLARININ ATAK YÖNLERİNE GÖRE İNCELENMESİ	Alpay AYDOĞDU Doç. Dr. Erdal ARI
		9	TÜRKİYE SÜPER LİGİ'NE YÜKSELEN TFF 1. LİG TAKIMLARININ GOL PERFORMANSININ İNCELENMESİ	Alpay AYDOĞDU Doç. Dr. Erdal ARI
		10	BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR UYGULAMALARINDA TERS YÜZ ÖĞRENME	Subhan MAMMADZADA Dr. Öğr. Üyesi Sevim Handan YILMAZ
		11	SPORTS and INTEGRAYON: RECREATION APPLICATIONS	Prof.Dr.İ.Bülent FİŞEKÇİOĞLU Mustafa TUĞ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Olga Lebedeva**	1	PROGRESS OF REMOTE REHABILITATION TECHNOLOGY IN JAPAN: A SOLUTION TO GEOGRAPHICAL BARRIERS FOR THE DISABLED	Naoya Takahashi, Kenta Sato, Haruto Inoue
		2	DRIVER BEHAVIOR AND PREFERENCE FOR INFORMATION MEDIA IN ROUTE CHANGES: A STATISTICAL ANALYSIS	Jin-Soo Lee, Hyeon-Seok Kim, Sun-Ju Park
		3	AGGRESSIVE BEHAVIOR AND SELF-REFLECTION: EXAMINING THE INFLUENCE OF THE "SIGNIFICANT OTHER"	Elena Ivanova, Sergei Petrov, Olga Lebedeva
		4	THE ROLE OF PSYCHOANALYSIS IN SHAPING POLITICAL PHILOSOPHY: A COMPARATIVE STUDY	Anwar Uthman, Leila Jafari, Huda Abou Zeid
		5	INTEGRATING COGNITIVE PSYCHOLOGY AND PROBLEM-BASED LEARNING IN HUMAN-COMPUTER INTERACTION	Mohamed Karim, Mariam Al-Farsi, Ahmed Abdullah
		6	THE IMPACT OF EDUCATION ON WELL-BEING: A COMPARATIVE STUDY IN EUROPE	Luca Ferrara, Chiara Montini, Valeria Rossi
		7	IMPROVING GAIT RECOGNITION USING MULTI-VIEW NEURAL NETWORKS	Omar Zaki, Farah Mohamed, Khaled Hassan
		8	EXAMINING THE VALIDITY OF LANGUAGE TEST INTERPRETATIONS: A CASE STUDY	Ali Saleh, Nora Al-Shammari, Hassan Khaled
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Alexander Petrov**	1	EXPLORING LIFE MEANINGFULNESS AND PSYCHOSOCIAL FACTORS AMONG RECOVERING SUBSTANCE USERS: A STUDY IN INDIA	Ravi Kumar, Priya Sharma
		2	THE ROLE OF ORGANIZATIONAL JUSTICE IN INCENTIVE DISTRIBUTION WITHIN THE PUBLIC SECTOR IN THAILAND	Prof. Dr. Sirikorn Chaiwattanakul
		3	CULTURAL CHALLENGES AND THEIR IMPACT ON INTERNATIONAL STUDENTS' EXPERIENCES AT WUHAN UNIVERSITY	Mei Ling Zhou, Jun Zhang
		4	THE INFLUENCE OF PERSONALITY DIMENSIONS ON JUDGMENTS OF FRIENDSHIP TRAITS: A STUDY IN IRAN	Mojtaba Ghaffari, Sahar Rezaei, Ali Taghavi
		5	ADDRESSING TRAUMA IN BORDERLINE PERSONALITY DISORDER: A CRITICAL APPROACH TO TREATMENT	Isabella Volkov, Dr. Alexander Petrov
		6	EVALUATING THE IMPACT OF NURSE SUPERVISION ON CHILDREN'S BEHAVIORAL DEVELOPMENT IN CARE SETTINGS	Amir Hossein Ranjbar, Leila Khosravi
		7	INVESTIGATING THE ROLE OF WIND CATCHERS IN ACHIEVING SUSTAINABLE ARCHITECTURE IN DRY CLIMATES: A CASE STUDY OF YAZD, IRAN	Niloofar Riazi, Ali Reza Jafari
		8	COMPARATIVE ANALYSIS OF GREEN CITY CONCEPTS IN ASIAN AND OCEANIC CITIES: GARDEN CITY VERSUS GREEN BELT	Siti Nur Ain Binti Mohd, Faisal Ahmed
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Mikako Nishimuko**	1	EXAMINING THE FAMILY STRUCTURE AND ITS IMPACT ON VIOLENCE AGAINST WOMEN IN IRAN	Sima Yazdani, Ahmad Fathi
		2	THE PREVALENCE OF SHOPLIFTING IN RIYADH, SAUDI ARABIA: A COMPREHENSIVE STUDY	Tariq Al-Mutairi
		3	EXPLORING THE IMPACT OF INTERNET USAGE ON SOCIAL CAPITAL AMONG STUDENTS IN IRAN	Mojtaba Karimi, Zahra Vali
		4	SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN THE CONSTRUCTION SECTOR IN MALAYSIA	Junaidah Ahmad, Hanafi Ibrahim, Nurul Huda Zain
		5	THE IMPACT OF ENVIRONMENTAL RESTRUCTURING IN THE GOLF COURSE INDUSTRY IN JAPAN	Tetsuya Okada, Haruto Watanabe, Saki Tanaka
		6	EVOLUTIONARY DYNAMICS IN COOPERATIVE AND COMPETITIVE BEHAVIORAL PATTERNS	Kaito Mizuno, Takashi Yamamoto, Haruki Fujimoto
		7	EXPLORING PERSONALIZED STYLING THROUGH INTERACTIVE 3D TECHNOLOGY	Xiao Jun Chen, Yu Yan Lee, Zhi Wei Tan
		8	CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY IN GREEK COMPANIES: A PERSPECTIVE ON IMPLEMENTATION AND IMPACT	Nikolaos Dimitriou, Evangelos Tsakalos, Maria Karagouni
		9	THE CONTRIBUTION OF RELIGIOUS GROUPS IN FOSTERING DEMOCRATIC PROCESSES: ATTAINING UNIVERSAL PRIMARY EDUCATION IN SIERRA LEONE	Mikako Nishimuko

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**D. Charvatova**	1	ETHICAL TRAFFIC MANAGEMENT IN URBAN SETTINGS	Yusuf Akil, Amina Hassan
		2	ASSESSING OPERATIONAL RISKS IN CONSTRUCTION PROJECTS IN MALAYSIA	Zulkifli Azman, Nurul Huda Ibrahim
		3	CREATING SECURE AND EFFICIENT MOBILE APPLICATIONS	Hassan Al-Saadi, Faysal Benaboud, Samira El Amrani
		4	EXPLORING ELECTORAL VIOLENCE IN AFRICA: A CASE STUDY OF ETHIOPIA	Assoc. Prof. Dr. Mulugeta Berhanu
		5	POSTCOLONIAL READINGS IN AMAZIGH LITERATURE: RESISTANCE AND IDENTITY IN LATE COLONIAL NARRATIVES	Moulay Rachid Souissi
		6	RELATIONSHIP BETWEEN COMMUNICATION EFFECTIVENESS AND THE EXTENT OF COMMUNICATION AMONG ORGANIZATIONAL UNITS	D. Charvatova
		7	THE IMPACT OF DIGITAL TECHNOLOGY ON READING HABITS: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN TRADITIONAL BOOKS AND HYPERTEXTS	Yuki Tanaka, Haruto Kinoshita
		8	ECOLOGICAL AND SOCIO-CULTURAL IMPACTS OF CAMPUS DEVELOPMENT: CASE STUDY ON UNIVERSITY ENVIRONMENTS	Linh Mai, Minh Hoang
		9	THE ROLE OF STAKEHOLDER ENGAGEMENT IN INTERNET GOVERNANCE: CHALLENGES AND FUTURE PERSPECTIVES	Elisabeth Jonas

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Agnès Garletti**	1	CHALLENGES IN THE IMPLEMENTATION OF MASTER PLANS IN URBAN DEVELOPMENT: A CASE STUDY OF LAHORE	Ahmed Shahzad, Bilal Hussain
		2	CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN MOBILE TV BROADCASTING: A GLOBAL PERSPECTIVE	Tafadzwa Nyoni, Mutsa Chirwa
		3	EVALUATION PATTERN OF COGNITIVE PROCESSES IN LANGUAGE IN WRITTEN COMPREHENSION	Agnès Garletti
		4	RELIABILITY AND TRUST IN VIRTUAL COLLABORATIONS	Zhang Wei, Li Han, Wu Tian Xi'an Jiaotong-Liverpool
		5	EPISTEMOLOGICAL IMPASSE IN GUIDANO'S COGNITIVE PSYCHOLOGY THEORY	Carlos Mendoza Gómez, Sofía García López
		6	IMMIGRATION AND NATIONAL IDENTITY IN THE SWEDISH DEMOCRATIC STATE	Erik Nilsen, Henrik Larsson, Johan Karlsson
		7	IMPROVING ESL STUDENTS' WRITING SKILLS THROUGH STRATEGIC PREWRITING	Mohammad Reza Farahani, Zahra Aliakbari, Hossein Jafari

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Ana Jovanović**	1	VALIDITY OF C-TEST AND CLOZE PROCEDURE IN ENGLISH PROFICIENCY ASSESSMENT	Fahd Al-Hamadi, Amal Al-Mansoori, Khalid Al-Bayati
		2	KOSOVO'S INDEPENDENCE: A GLOBAL PERSPECTIVE AND THE IMPACT ON REGIONAL SECURITY	Marek Popović, Elena Vuković
		3	URBAN LAND MANAGEMENT REFORM IN SERBIA: A MARKET-BASED APPROACH	Ana Jovanović
		4	ASSESSING THE IMPACT OF INNOVATIVE U-TURN INTERSECTIONS ON TRAVEL TIME	Luka Marković, Ivana Petrović, Milica Jovanović
		5	TRIBAL DEVELOPMENT AND REHABILITATION: A CASE STUDY OF THE KOVVADA RESERVOIR IN INDIA	Vikram Verma
		6	EXAMINING MOTIVATION IN ONLINE COLLABORATION: A STRUCTURAL PERSPECTIVE	Sung-Ho Kim, Ji-Hye Lee
		7	E/B-LEARNING ACTIVITIES AND HIGH SCHOOL TEACHING METHODS	Rui Antunes
		8	MACHINE TRANSLATION OF ENGLISH TO URDU USING AN EXPERT SYSTEM	Zainab Afreen, Bilal Shahzad, Hamza Ali, Qasim Raza
		9	DEVELOPMENT OF A RELATIONAL DATA APPROACH FOR MULTIWORD EXPRESSIONS IN MT	Bilal Shahzad, Zainab Afreen, Hamza Ali, Qasim Raza

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Carlos Gomez,**	1	THE ROLE OF MYTH IN POLITICAL DISCOURSE AS A REFLECTION OF LINGUISTIC CONSCIOUSNESS	Amina Sadykova, Talgat Zhumadilda
		2	COMPARATIVE STUDY OF MICRO-READING AND TRADITIONAL READING BASED ON SCHEMA THEORY	Li Wei, Zhang Rui
		3	THE ROLE OF ONLINE COLLABORATIVE EDUCATION IN REMOTE SCHOOLS	Jinwoo Park, Hyun Joo Kim
		4	UTILIZING VIRTUAL NETWORK LABS FOR ENHANCED COMPUTER NETWORKS EDUCATION	Luka Ivkovic, Ana Jovanovic
		5	RESPONDING TO EDUCATIONAL RACIAL INEQUALITY IN AMERICAN SCHOOLS	Youssef Mohamed, Samira Rashid
		6	A FRAMEWORK FOR IMPROVING COMPUTER SCIENCE EDUCATION THROUGH VISUALIZATION	Ranya Al-Farsi, Ayman Al-Muqbel
		7	USING BLOGGING TO DEVELOP CRITICAL THINKING IN SECONDARY EDUCATION	Leila Haddad, Zainab Khaled
		8	INTEGRATING MULTIMEDIA IN SCIENCE EDUCATION: A CASE STUDY FROM SOUTH KOREA	Sung Jin Park, Seung Min Lee
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Taro Yamaguchi**	1	DEVELOPMENT OF A MULTIAGENT-BASED TUTORING SYSTEM IN JORDAN	Omar Al-Saleh, Laila Al-Mousa
		2	PROJECT-BASED LEARNING IN FLUID DYNAMICS EDUCATION IN JAPAN	Taro Yamaguchi
		3	PARENTS-TEACHERS ENGAGEMENT IN MALAYSIAN PRIMARY SCHOOLS: A CULTURAL PERSPECTIVE	Amina Hassan, Tariq Aziz
		4	EXPLORING STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS MOBILE LEARNING IN KUWAIT	Fatimah Al-Kandari, Noura Al-Mansoori
		5	IMPACT OF COOPERATIVE LEARNING ON NUMERICAL METHODS IN NEW ZEALAND	Ravi Kumar, Hannah Fitzgerald
		6	THE ROLE OF COMMUNITY ENGAGEMENT IN IMPROVING ELECTRONICS ENGINEERING OUTCOMES IN THE PHILIPPINES	Carlos Eduardo Mendoza, Li Wei Li
		7	EXAMINING THE IMPACT OF MODALITY IN INCIDENCE OF VOCABULARY LEARNING IN IRAN	Reza Rahimi, Amir Alavi
		8	PROPOSING A TRAINING PROGRAM FOR POSTGRADUATES IN EGYPT ON CREATING CONCEPT CARTOONS FOR KINDERGARTEN EDUCATION	Samar Talaat El-Sayed, Ahmed Hossam Ibrahim
		9	CHALLENGES AND SOLUTIONS IN MANAGING EDUCATION SYSTEMS IN NIGERIA: A COMPREHENSIVE REVIEW	Grace Oluwaseun Adedeji, Temidayo Adefolalu

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Mariam Al-Hashimi**	1	ATTACHMENT STYLES AMONG CHILDREN IN IRAN: NURSERY CARE VERSUS FAMILY CARE	Mohammad Reza Khosravi, Zeynab Sadeghi
		2	FACTORS INFLUENCING AGGRESSIVE BEHAVIOR IN ADOLESCENTS: A MULTIFACETED APPROACH	Ayesha Khalid, Omar Saeed
		3	THE SIGNIFICANCE OF COGNITIVE DIVERSITY IN AUTISM SPECTRUM: A CASE STUDY FROM KUWAIT	Fatima Al-Mutairi, Khaled Al-Mansoor
		4	FRAMEWORK FOR EXPLORING DIGITAL ADDICTION	Laila Hassan, Mohamed Fathy
		5	ENHANCING SELF-DIRECTED LEARNING THROUGH LOGBOOKS IN PROBLEM-BASED LEARNING: A STUDY IN MALAYSIA	Rina Siti, Harith Mohamad
		6	SELF-DESTRUCTIVE BEHAVIOR IN PRISONS: PSYCHOLOGICAL ASPECTS AND COPING MECHANISMS	Mariam Al-Hashimi
		7	ASSESSING INTERNET ANXIETY AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN IRAN: A STUDY IN HIGHER EDUCATION CONTEXT	Reza Movahedi, Yasmin Hashemi
		8	ASSESSING INTERNET ANXIETY AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN IRAN: A STUDY IN HIGHER EDUCATION CONTEXT	Reza Movahedi, Yasmin Hashemi
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Giulia Rossi,**	1	EFFECTIVENESS OF PHYSICAL EXERCISES AND SPECIAL GAMES IN IMPROVING PSYCHOMOTOR AND FUNCTIONAL ABILITIES AMONG INTELLECTUALLY DISABLED CHILDREN UNDER 14	Aisha Bello, Chukwudi Eze
		2	INNOVATIVE APPROACHES IN COMPUTER SCIENCE EDUCATION USING VISUAL TECHNOLOGIES	Siti Zainab Al-Farouq, Muhammad Haseeb
		3	KNOWLEDGE MANAGEMENT IN EDUCATION THROUGH DATA ANALYSIS: THE EDULOGIC+ TOOL IN INDIAN ENGINEERING INSTITUTIONS	Rajesh Kumar, Meena Gupta
		4	THE IMPACT OF VIRTUAL WORLDS ON EDUCATION: A PRACTICAL APPROACH TO TEACHING AND LEARNING	Diana Rodriguez, Carlos Gutierrez
		5	THE ROLE OF 3D VIRTUAL WORLDS IN EDUCATION: EXPLORING VIRTUAL CAMPUS CREATION	Sophia Tan, Han Wei Zhang
		6	THE EFFECT OF INSTRUCTIONAL IMMEDIACY ON ONLINE STUDENT ENGAGEMENT AND SUCCESS	Lina Rodriguez, Marco Silva
		7	SOCIAL ISOLATION AND EMOTIONAL WELL-BEING AMONG ITALIAN ADULTS: A COMPARATIVE STUDY	Giulia Rossi, Alessandra Bianchi
		8	PROMOTING CREATIVE THINKING IN ENGINEERING THROUGH PROBLEM-BASED LEARNING	Mohammed Al-Sabah, Hassan Al-Mutairi
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
27 Aralık / December 27, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Temidayo Akinyele**	1	THE ROLE OF SCHOOL PRINCIPALS IN SCHOOL GOVERNANCE: IMPACT ON EDUCATIONAL OUTCOMES	Yasmin Ali, Ahmed Zubair
		2	USING SOCIAL MEDIA TO ENHANCE LEARNING EXPERIENCES IN INDONESIAN UNIVERSITIES: A STUDY ON THE IMPACT OF FACEBOOK	Rizki Dharmawan, Sofyan Fadhilah,
		3	THE ROLE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY IN ADVANCING SCIENCE EDUCATION IN KENYA: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT	Akinyi Wambui, Joseph Kimani, Sylvia Ochieng
		4	TRANSFORMATION OF THE EDUCATIONAL SYSTEM IN ALBANIA: FROM TRADITIONAL PRACTICES TO MODERN APPROACHES (1999-2012)	Kreshnik Lleshi, Elira Kola, Drita Gashi
		5	EXPLORING STUDENT UNDERSTANDING IN CHEMICAL BONDING THROUGH DISCUSSION-BASED LEARNING MODELS	Lai Ying Wong
		6	THE ROLE OF KNOWLEDGE EXCHANGE IN POLISH ACADEMIA: A STUDY ON INFORMATION SHARING PRACTICES	Piotr Kowalski
		7	ADAPTING MOODLE LMS TO MEET THE NEEDS OF TANZANIAN SECONDARY SCHOOLS	Juma Abdulrahman
		8	GENDER INFLUENCE ON JOB COMPETENCIES IN CHEMICAL INDUSTRIES IN NIGERIA	Temidayo Akinyele
		9	MIGRATING NARRATIVES IN JOSEPH O'NEILL'S GLOBAL LITERATURE: A STUDY OF NETHERLAND AND THE DOG	Nina Kowalczuk

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR

YÜZYÜZE

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 11:00 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Doç. Dr., Muhammet İbrahim AKYÜREK**	**11:00 – 11.10**	HAFIZALARIMIZDAKİ AFETLERİN ÖĞRENME-ÖĞRETME SÜRECİNE YANSIMALARININ ÖĞRENCİ VE ÖĞRETMEN DENEYİMLERİ ÜZERİNDEN İNCELENMESİ: BİR OLGUBİLİM ÇALIŞMASI	Yüksek Lisans Öğrencisi Melike KARS Doç. Dr. Galip ÖNER
		11:10-11:20	TURKISH ADAPTATION OF THE ARTIFICIAL INTELLIGENCE LITERACY SCALE: VALIDITY AND RELIABILITY STUDY (TARGETING EDUCATION STAKEHOLDERS)	Doç. Dr., Muhammet İbrahim AKYÜREK
		11:20-11:30	TEACHER TRAINING & ASSIGNMENT & DEVELOPMENT MODEL PROPOSAL (MİA MODEL)	Doç. Dr., Muhammet İbrahim AKYÜREK
		11:30-11:40	Azərbaycan maarifçi-realist nəsrində İslam dəyərləri və qəhrəman tipologiyası	Məhrux Dövlətzadə
		11:40-11:50	Azərbaycan romantizmində türkçülük və ümmətçilik problemi (Abbas Səhhətin yaradıcılığı əsasında)	Prof Təyyar Salamoğlu
		11:50-12:00	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN PRESCHOOL CHILDREN'S PEER RELATIONSHIPS AND PARENTS' EMOTIONAL SOCIALIZATION BEHAVIORS	Asst. Prof. Yeşim YURDAKUL
		12:00-12:10	BİR 2209-A PROJESİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN AKRAN DESTEKLİ ÖĞRENME DENEYİMİ: EGE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	Emine ÇAKMAK Dr. Gamze BİLİR-SEYHAN
		12:10-12:20	EVALUATION OF "NEUROCITIES" AN INTERDISCIPLINARY CONCEPT, IN THE CONTEXT OF CITY GEOGRAPHY	Research Assistant Dr. Sema ÇETİNKAYA
		12:20-12:30	ÖZEL OKUL ÖĞRETMENLERİNİN AKILLI TAHTA KULLANIMLARININ DERS İŞLEYİŞİNE VE SINIF YÖNETİMİNE ETKİLERİ	Yüksek Lisans Öğrencisi, Sadiye TOPSAKAL Yüksek Lisans Öğrencisi, Eda TOPSAKAL
		12:40-12:50	AN ANALYSIS OF EDUCATION FACULTY STUDENTS' CONCEPTUAL PERCEPTIONS OF ART AND AESTHETICS	Asst. Prof. Peyruze Rana ÇETİNKAYA
		12:50-13:00	EĞİTİMDE DİJİTALLEŞMENİN OKUL YÖNETİCİLERİNİN ROLLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	Dr. Kübra YENEL
		13:00-13:10	VERİ TEMELLİ EĞİTİM YÖNETİMİ: TÜRKİYE'NİN POTANSİYELİ	Dr. Kübra YENEL

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR

YÜZYÜZE

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 11:00 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Oyku BİLGİN**	**11:00 – 11.10**	GAMIFICATION IN THE EDUCATIONAL PROCESS	Sharmukhanbet Saltanat Gulnur Turmukhanova Nurgul Baytemirova Danagul Kudabayeva
		11:10-11:20	TARİHİ YAPILARIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK İLKESİ KAPSAMINDA YENİDEN İŞLEVLENDİRİLMESİ	Dr. Öğr. Üyesi, SERDAR KASAP Doç. Dr. PARİSA GÜNEŞ Yüksek Mimar, GİZEM SERİ YEŞİL
		11:20-11:30	ANALYSIS OF THE ARCHITECTURAL HERITAGE OF THE CITY OF TRAVNIK	Dr. Öğr. Üyesi SERDAR KASAP Doç. Dr. PARİSA GÜNEŞ Araş. Gör. ADİVE BEGÜL BULUT
		11:30-11:40	ENRICHMENT OF ŞENKAYA COAL WITH SWEEPING AND CLEANING FLOTATION METHOD	Assoc. Prof. Dr. Oyku BİLGİN
		11:40-11:50	TARİHİ KÖPRÜLERİN KORUNMASI VE YAPISAL ÖZELLİKLERİNİN ANALİZİ: BİLECİK-BAŞKÖY, KEMER KÖPRÜ ÖRNEĞİ	Dr. Öğr. Üyesi Serdar KASAP Doç. Dr. Parisa GÜNEŞ Arş. Gör. Adive Begül BULUT Mimar Gizem SERİ YEŞİL
		11:50-12:00	KABİL KENTİ 11. BÖLGESİNDE TOPLU TAŞIMA ODAKLI GELİŞME YAKLAŞIMININ UYGULANABİLİRLİĞİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA	FRAIDOON SAKHAI Prof.Dr. DOĞAN DURSUN
		12:00-12:10	EVALUATION OF PERSONAL PROTECTIVE EQUIPMENT WITH ANALYSIS OF QUALITY FUNCTION DEPLOYMENT AND FAILURE MODE EFFECT ANALYSIS IN BUILDING AND CONSTRUCTION SECTOR	Doç.Dr. Yusuf Sait TÜRKAN İzzet CALAYOĞLU
		12:10-12:20	VALUE STREAM MAPPING AND AN APPLICATION FOR IMPROVING PRODUCTION PROCESSES IN THE CHEMICAL INDUSTRY	Zeynep Ece ÖZDEMİR Doç.Dr. Yusuf Sait TÜRKAN
		12:20-12:30	MACHINE LEARNING FOR MATHEMATICAL OBJECT GENERATION: GANS AND REAL-ROOTED POLYNOMIALS	Research Assistant Başak KARAKAŞ Assoc. Prof. Mehmet GÖKTÜRK
			DİNLEYİCİ	Burcu Atmaca

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR

YÜZYÜZE

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 13:00 – 14:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Prof. Dr. Zeki Taştan**	**13:00-13:10**	HUNTING SCENES IN THE ART OF DEPICTION DURING THE HITTITE EMPIRE	Assist. Prof. Dr. Ebru ORAL
		13:10-13:20	From Occupation to Victory: Çığır	Prof. Dr. Zeki Taştan
		13:20-13:30	Heroes Who Led Shusha to Victory	
		13:30-13:40	THE EFFECT OF THE FEBRUARY REVOLUTION OF 1917 ON THE GALICIA FRONT	Doç. Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER Mustafa Kemal KAYA
		13:40-13:50	THE LANGUAGE OF MYSTIC POETRY: A DISCOURSE ANALYSIS	Doç. Dr. SÜLEYMAN BAŞARAN
		13:50-14:00	A COMPARATIVE ANALYSIS OF YUNUS EMRE'S AND WILLIAM BLAKE'S POETRY	
		14:00-14:10		
		14:10-14:20	The Use of Rebus in English Vocabulary Teaching: Practical Examples	Yüksek Lisans Öğrencisi, Vahid Hosseinzadeh Doç. Dr., Ekrem Ziya DUMAN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR

YÜZYÜZE

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 14:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Gamze Tan**	**14:00-14:10**	PRODIGY COMPOUND OF HALOPHILIC BACTERIA: ECTOIN	Prof. Dr. Furkan ORHAN Assoc. Prof. Dr. Derya EFE
		14:10-14:20	THE IMPROVEMENT OF *Anoxybacillus gonensis* $G2^T$'s GLUCOSE ISOMERASE BY SITE-DIRECTED MUTAGENESIS	Asst. Prof. HAKAN KARAOĞLU Master's graduate OSMAN RAMOĞLU Assoc. Prof. DERYA EFE
		14:20-14:30	DYES REMOVAL ROLE OF GREEN SYNTHESIZED IRON OXIDE NANOPARTICLES	Assoc. Prof. Dr. Gamze Tan
		14:30-14:40	*In Silico* Identification of a Potential Binder for the MiniSOG-p28 Fusion Protein	MSc student, Bahtinur İSPAHİ PhD candidate, Tuğba TAŞ ÖZDEMİR Assoc. Prof. Dr. Deryanur KILIÇ Assoc. Prof. Dr. Yağmur ÜNVER
		14:40-14:50	Gallus gallus domesticus EMBRİYOLARINDA BOR MARUZİYETİ ETKİLERİNİN HİSTOLOJİK OLARAK DEĞERLENDİRİLMESİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Didem TUTAK Doç. Dr. Mert GÜRKAN
		14:50-15:00	Investigation of The Cytotoxic Effects of Fe_3O_4 @PEI_{10kDa} Nanoparticles on Human Glioblastoma Cells	MSc student, Şeymanur SANCAKTUTAN Assoc. Prof. Dr. Yağmur ÜNVER Prof. Dr. Ahmet MAVİ
		15:10-15:20	**10 DAKİKA ARA**	
		15:20-15:30	*Bacillus subtilis'in yhdp* VE *ykkd* NAKAVT MUTANTLARI KOBALT METALİNE KARŞI DİRENÇLİDİR	Çisem YILMAZ Dr.Anara BABAYEVA Tuğçe KELHASANOĞLU Dr.Ögr.Üyesi Esra DİBEK Doç.Dr.Bekir ÇÖL
		15:30-15:40	*Bacillus subtilis'in dacA, pbuE ve nasA* NAKAVT MUTANTLARI VANKOMİSİN ANTİBOTİĞİNE KARŞI DİRENÇLİDİR	Tuğçe KELHASANOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Esra DİBEK Çisem YILMAZ Dr. Anara Babayeva Doç.Dr. Bekir ÇÖL
		15:40-15:50	Inducible Komagataella phaffii Expression Systems	MSc student, Bahtinur İSPAHİ Assoc. Prof. Dr. Yağmur ÜNVER

		15:50-16:00	Hyperthermia For The Treatment of Brain Tumors	MSc student, Şeymanur SANCAKTUTAN Assoc. Prof. Dr. Yağmur ÜNVER
		16:00-16:10	DETERMINING BLACK TEA CONSUMPTION HABITS OF TEA CONSUMERS IN TURKEY	Assoc. Prof. Özge Can NİYAZ ALTINOK Şura UĞUR Serhat OĞUR Semih DEMİREL Tolga DALKIRAN
		16:10-16:20	İRAN'IN KUZEY BÖLGESİNDE İKLİM KRİZİNİN ZAMANSAL/MEKÂNSAL ANALİZİ	Sahar RAVESHI Prof. Dr. Hanefi BAYRAKTAR
		16:20-16:30	KİTOSAN VANİLİN SCHİFF BAZI TEMELLİ ALJİNAT/ FUKOİDAN/ ARI SÜTÜ KOMPOZİTİNİN SENTEZLENMESİ VE KARAKTERİZASYONUNUN İNCELENMESİ	Tuba BAŞTAN KESKİNSOY Prof. Dr. Mustafa ŞAHİN
		16:30-16:40	OPTIMIZATION AND CHARACTERIZATION OF ELECTROSPUN BIOPOLYMER MATS	Yağmur CAMCI Prof. Dr. Mahmut ÖZACAR
		16:40-16:50	RSM FOR OPTIMIZATION OF CIP ADSORPTION WITH MENENGİÇ (PİSTACİA TEREBİNTHUS) COFFEE WASTE	Muhammed KARABULUT Deniz BİNGÖL Seda KARAYÜNLÜ BOZBAŞ
		16:50-17:00	YENİ NESİL TASARIMLARLA DAHA VERİMLİ VE KALİTELİ ARI ZEHRİ ÜRETİMİ MÜMKÜN MÜDÜR?	Öğr.Gör.Dr.Uğur Bekçibaşı Göktürk Alperen Aytekin Doç.Dr.Rahşan İvgin Tunca
			DİNLEYİCİ	Meryem Toksoy

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR

YÜZYÜZE

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Doç. Dr. ÜMİT DENİZ İLHAN	15:00-15:10	KÜRESEL KUŞAK OLGUSU BAĞLAMINDA Z KUŞAĞI ÇALIŞMA DEĞERLERİ: TÜRKİYE ÖZELİNDE İNCELEME	Doç. Dr. ÜMİT DENİZ İLHAN
		15:10-15:20	YouTuber Influence on Users' Perspectives of Migration: The Case of Germany	Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ERDAL
		15:20-15:30	MACROECONOMIC DETERMINANTS OF INCOME DISTRIBUTION: AN ANALYSIS OF OECD COUNTRIES	Assoc. Prof. Dr. SEMA YAŞAR
		15:30-15:40	COVİD-19 PANDEMİ SÜRECİNİN ŞİRKET KARLILIĞINA VE FİNANSAL PERFORMANSA ETKİSİ: BİST SPOR ENDEKSİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA	Öğr. Gör. Şevval ÇAKIR YALÇIN Öğr. Gör. Dr. İrem DOĞAN Öğr. Gör. Dr. Ümit Hasan GÖZKONAN
		15:40-15:50	KURUMSAL AR-GE HARCAMALARI VE KAMU AR-GE DESTEKLERİNİN MEDİKAL İNOVASYON ÜZERİNE ETKİLERİ: ÜLKELER ARASI AMPİRİK KANITLAR	Dr. Öğr. Üyesi, İPEK AKAD
		15:50-16:00	METAVERSE MARKETING	Assoc. Prof. Dr. İbrahim Halil Efendioğlu
		16:10-16:20	SOSYAL MEDYA PAZARLAMA AKTİVİTELERİNE YÖNELİK TUTUMUN VE ÇEVRİMİÇİ KARAR VERME TARZLARININ SATIN ALMA NİYETİNE ETKİSİ	NİHAL BÜLBÜL Doç.Dr.FİLİZ ÇAYIRAĞASI Doç.Dr.İBRAHİM HALİL EFENDİOĞLU
		16:20-16:30	Quiet Quitting and Brain Drain in the Health Sector: A Review on Causes, Consequences and Prevention Policies	Yüksek Lisans Öğrencisi Tuğçe Kuzucuoğlu Çimen Prof. Dr. Hatice Ulusoy
		16:30-16:40	GENÇ ARAŞTIRMACILARDA GELECEK KAYGISI ÜZERİNE NİTEL BİR ÇALIŞMA	Arş. Gör. Zahide Gül AKTEPE Prof. Dr. Seydi Ahmet SATICI Dr. Öğr. Üyesi Hasan KÜTÜK Doç. Dr. Begüm SATICI Prof. Dr. M. Engin DENİZ
		16:40-16:50	KABUL VE KARARLILIK TERAPİSİ TEMELLİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMININ PSİKOLOJİK DANIŞMAN ADAYLARININ PSİKOLOJİK ESNEKLİK DÜZEYLERİNE ETKİSİ	BURCU BAYSAL Doç. Dr., BEGÜM SATICI
		16:50-17:00	GREEN MARKETING PRACTICES AND CHALLENGES FACED BY BUSINESSES: A STUDY IN UŞAK PROVINCE	Doç. Dr. Mustafa SOBA Doç. Dr. Gülten DEMİRAL Ayşe Esra KATRANCI ALTAY

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Doç. Dr. Gülşah BARĞI	1	KRONİK OBSTRÜKTİF AKCİĞER HASTALIĞINDA (KOAH) QİGONG EGZERSİZİNİN ETKİLERİ	Uzm. Fzt. MERYEM AKSARI GEDİKLİ Doç. Dr. ESRA PEHLİVAN
		2	THE ROLE OF OXİDATİVE STRESS İN POSTMENOPAUSAL OSTEOPOROSİS AND THE PROTECTİVE EFFECTS OF ESTROGEN	Dr. Öğr. Üyesi Suzan ONUR Uzm. Ebe Hatice KINACI
		3	EFFECT OF PHYSICAL ACTIVITY LEVEL ON FATIGUE AND ENERGY LEVELS IN POSTMENOPAUSAL WOMEN	Doç. Dr. Şule ŞİMŞEK Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nur OYMAK SOYSAL
		4	COMPARISON OF HEALTHY LIFESTYLE BEHAVIORS OF STUDENTS WHO ARE EDUCSATED IN DIFFERENT ASSOCIATE DEGREE PROGRAMS	Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nur OYMAK SOYSAL Doç. Dr. Şule ŞİMŞEK
		5	THE EFFECTIVENESS OF YOGA BREATHING ON RESPIRATORY FUNCTIONS IN PATIENTS WITH CHRONIC RESPIRATORY DISEASES	PhD Student Berfu ERTARMAN PhD Student Ezgi GUCLU Assoc. Prof. Dr. Esra PEHLIVAN
		6	EFFECTIVENESS OF ECCENTRIC TRAINING IN CHRONIC RESPIRATORY PATIENTS	PhD Student Ezgi GUCLU PhD Student Berfu ERTARMAN Assoc. Prof. Dr. Esra PEHLIVAN
		7	COVID-19 GEÇİREN BİREYLERDE EGZERSİZ EĞİTİMİ	Doç. Dr. Gülşah BARĞI Prof. Dr. Özlem ÇİNAR ÖZDEMİR
		8	OKÇULARDA FİZİKSEL PARAMETRELERİN İNCELENMESİ	Prof.Dr.Özlem ÇİNAR ÖZDEMİR Doç.Dr.Gülşah BARĞI
		9	INVESTIGATION OF THE RELATIONSHIP BETWEEN GRIP STRENGTH AND COUGHING FORCE IN ELDERLY PEOPLE LIVING IN A NURSING HOME: PILOT STUDY	Çağlayan Pınar Öztürk Neriman Temel Aksu Zeliha Başkurt Ferdi Başkurt

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	Prof. Dr. Nilgün GÜNEROĞLU	1	INTERACTION OF TALL BUILDINGS AND URBAN TOURISM: THE CASE OF DUBAI, UNITED ARAB EMIRATES	Prof. Dr. Nilgün GÜNEROĞLU
		2	PLANTING DESIGN APPROACHES FOR ROUNDABOUTS	Prof. Dr. Nilgün GÜNEROĞLU
		3	EXAMINING THE PLACE OF WATER USE IN URBAN PARKS THROUGH PROJECT EXAMPLES	Demet Ülkü GÜLPINAR SEKBAN Makbulenur ONUR
		4	MEMORY AND SPACE: A MEMORY PALACE PERSPECTIVE IN URBAN DESIGNS	Elif SAĞLIK Emine Berfin MİNKARA Merve TEMİZ TOPSAKAL
		5	PRESERVING ECOLOGICAL BALANCE THROUGH PLANETARY BOUNDARIES AND THE ROLE OF LANDSCAPE ARCHITECTURE	Doç. Dr. Elif SAĞLIK Yl. Öğr. Fatma YETİŞİR
		6	EVALUATION OF DIYARBAKIR CITY CENTER IN TERMS OF OBSTACLED LANDSCAPE	Candidate PhD., Medine ÇELİK Prof. Dr., Mehmet Akif IRMAK
		7	EXAMINING THE SPATIAL CHANGE OF KÜLTÜRPARK FROM THE 1970S TO THE PRESENT THROUGH FILM LANDSCAPE	Dr. Esra ÇETİNKAYA ÖZKAN
		8	The Effects of Different Coat Numbers on Certain Surface Properties of Teak (Tectona grandis L.) Wood Coated with Yacht Varnish	Doç. Dr. Göksel ULAY Doç. Dr. Ümit AYATA
		9	Application of Wax on Loquat (Eriobotrya japonica L.) Wood	Doç. Dr. Göksel ULAY Doç. Dr. Ümit AYATA
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Prof. Dr. Hatice KANBUR ÇAVUŞ	1	Deprem Riskiyle Mücadelede Stratejik Bir Yaklaşım: Güvenli Yapılar Üzerine Bir Değerlendirme	Özge KENAR Dr. Günay BEYHAN
		2	RELATIONSHIPS BETWEEN BRAZILIAN TENSILE STRENGTH AND P-WAVE VELOCITY FOR DIFFERENT ROCK TYPES	Jeo. Müh. Furkan KILIÇ Prof. Dr. Zülfü GÜROCAK
		3	EVALUATION OF RARE EARTH ELEMENTS; APPLICATIONS, OCCURRENCES, DISCOVERIES, ANALYSIS, RECYCLING, AND ENVIRONMENTAL IMPACTS FROM A GEOLOGICAL AND GEOCHEMICAL APPROACH	PhD Student, Mustafa BATUHAN ERTEKİN Assoc. Prof. Dr., Berna YAVUZ PEHLİVANLI
		4	GRAPHITE DEPOSITS IN KAYSERI REGION AND TURKIYE GRAPHITE POTENTIAL	Assoc. Prof. Dr., Berna YAVUZ PEHLİVANLI Prof.Dr., Hatice KANBUR ÇAVUŞ
		5	KEMİKLİTEPE (KARAMAN-TÜRKİYE) BOKSİT CEVHERİNDEN ASİDİK LİÇ YÖNTEMİYLE NADİR TOPRAK ELEMENTİ KAZANIMI	Doç. Dr. Turan UYSAL
		6	ARAZİ VE ÇATI TİPİ GÜNEŞ ENERJİ SANTRALLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	Emrah DEMİRTAŞ Dr. Erhan BERGİL
		7	THE CURRENT VOLTAGE CHARACTERISTICS OF Au/CdTe SCHOTTKY DIODES AT HIGH TEMPERATURES	Prof. Dr. Hatice KANBUR ÇAVUŞ
		8	DESIGN AND OPTIMIZATION OF A HYBRID RENEWABLE ENERGY SYSTEM ON MARMARA ISLAND AND COMPARISON OF STORAGE STRATEGIES	Öğr. Gör. Dr. Tuba TEZER
		9	COMPARISON OF PSO AND GA PERFORMANCES TO DETERMINE OPTIMUM PID CONTROL PARAMETERS	Assist. Prof. Dr. Hüseyin DOĞAN
		10	NANOPARTİKÜL AKIŞKANLI PARABOLİK GÜNEŞ YOĞUNLAŞTIRICI SİSTEM TASARIMI VE ANALİZİ	Dr. Öğr. Üyesi, MEHMET ONUR KARAAĞAÇ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Prof. Dr. Aynur Keskin Kaymakci**	1	EXPLORING OF GENERALIZED FIBONACCI AND LUCAS HYPERCOMPLEX NUMBERS	Graduate Student, Betül YILDIRIM, Asst. Prof. Dr., Sure KÖME
		2	ORLICZ-SOBOLEV UZAYLARINDA YEREL OLMAYAN BİR PROBLEM	Prof. Dr. Bilal T. Bilalov Doç. Dr. Yonca Sezer Ümit Ildız
		3	THE t-BASİS AND ANALYSIS OF TRIGONOMETRIC SYSTEMS IN BOCHNER SPACES	Master's Student Afra Hatice BUYUKARSLAN Prof. Bilal BILALOV Assoc. Prof. Yonca SEZER
		4	E-□-T ½ -SPACES	Prof. Dr. Aynur Keskin Kaymakci
		5	THREE FUNCTIONS FOR E-□-OPEN SETS	Prof. Dr. Aynur Keskin Kaymakci
		6	THE LINEAR BEZIER CURVES IN PROJECTIVE PLANE	Doç. Dr. Muhsin İNCESU
		7	PREMIUM PRICING IN HIERARCHIAL CREDIBILITY	YAĞMUR ÖZDEMİR Prof. Dr. MERAL EBEGİL

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ**	1	YAŞLILARIN SOSYAL BAĞLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME: 6 ŞUBAT DEPREMLERİ ÖRNEĞİ	Doç. Dr. Şerif ESENDEMİR Doç. Dr. Olgun GÜNDÜZ
		2	6 ŞUBAT DEPREMLERİNDE YERLERİNDEN OLAN YAŞLILARIN YENİDEN TOPARLANMA SÜRECİNDE SERMAYE BİÇİMLERİNİN ROLÜ	Gülden ERDEN Gülsüm KİŞİ
		3	THE APPEARANCE OF SUBSTANCE ABUSE IN THE MEDIA IN TURKEY: AN ANALYSIS ON THE NEWS OF 2024	Sosyal Hizmet Uzmanı Aleyna TUĞCU Doç. Dr. Hande ALBAYRAK
		4	ASSESSMENT OF MIGRANT ELDERLY ACCESS TO HUMANITARIAN AID SERVICES IN DISASTERS	Görkem KELEBEK KÜÇÜKARSLAN Hande ALBAYRAK
		5	EVALUATION OF DOMESTIC VIOLENCE AGAINST CHILDREN WITH PHYSICAL DISABILITIES	Kübra MARAL Nisanur ŞEN
		6	SOSYAL SORUN OLARAK BAĞIMLILIK VE KENTSEL SUÇLAR İLİŞKİSİ	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ
		7	KENTSEL ALANDA YAŞLI SORUNLARI VE YAŞLI DOSTU KENTLER	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet YILMAZ
		8		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Prof. Dr. Aylin M. DELİORMANLI**	1	BAKIR OKSİT İÇEREN BİYOAKTİF CAM PARTİKÜLLERİNİN SOL-JEL YÖNTEMİ İLE HAZIRLANMASI VE KARAKTERİZASYONU	Prof. Dr. Aylin M. DELİORMANLI
		2	GASTRİK ÜLSER TEDAVİSİNDE KULLANILMAK ÜZERE BARYUM OKSİT İÇEREN BİYOAKTİF CAM PARTİKÜLLERİNİN SOL-JEL YÖNTEMİ İLE SENTEZİ	Prof. Dr. Aylin M. DELİORMANLI
		3	BİTKİSEL YAĞ İLE BİRLEŞİK MODİFİKASYON İŞLEMİNİN KARAÇAM (PİNUS NİGRA) ODUNUNUN SU ALMA DAVRANIŞI ÜZERİNE ETKİSİ	Doç. Dr. Gonca DÜZKALE SÖZBİR
		4	ENDÜSTRİYEL ALANLARDA HAFİF KOMPOZİT MALZEMELERİN KULLANIMININ SAĞLADIĞI AVANTAJLAR	Doç. Dr. Gonca DÜZKALE SÖZBİR
		5	KOMPOZİT MALZEMELERDE LAZER AŞINDIRMA İŞLEMİNİN SAYISAL ANALİZ İLE İNCELENMESİ	Öğr. Gör. Hasan İlker ÇELİKER Doç. Dr. Belgin GENÇ ÖZTOPRAK
		6	BOR KATKISININ FLEKS PU SÜNGERİN RADYASYON ZIRHLAMA PARAMETRELERİNE ETKİSİ	Sıla TOPÇU Eren ERTİK Murat ZENGİN Prof. Dr. Fatih ÇALIŞKAN
		7	FİLMAŞİNLERİN Zn-P KAPLAMA HAVUZ ATIK ÇAMURUNUN KARAKTERİZASYONU VE BULK ÜRETİM POTANSİYELİNİN İNCELENMESİ	Muhammet Barış EKİCİ Sıla TOPÇU Murat ZENGİN Ebru YILMAZ Prof. Dr. Fatih ÇALIŞKAN
		8	ÇİNKO FOSFAT KAPLAMA PROSESİNDE DURULAMA HAVUZ ÇAMURUNUN İNCELENMESİ VE YOĞUNLAŞTIRILMIŞ ÜRÜN ELDE ÇALIŞMASI	Muhammet Barış EKİCİ Sıla TOPÇU Murat ZENGİN Prof. Dr. Fatih ÇALIŞKAN
		9	SERAMİK SAĞLIK GEREÇLERİ SIRLARINDA KULLANILAN BAĞLAYICI VE BAKTERİ ÖNLEYİCİ MALZEMELERİN YÜZEY ÖZELLİKLERİNE ETKİLERİ	Beste Bultan TUNA İrem ALTINOK Sezer KULLUK Orçun ZIRTIL Prof. Dr. Fatih ÇALIŞKAN
		10	DENİZ KABUĞU KULLANIMININ SERAMİK SAĞLIK GEREÇLERİ SIR ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	Beste Bultan TUNA İrem ALTINOK Sezer KULLUK Orçun ZIRTIL Prof. Dr. Fatih ÇALIŞKAN
		11	ALTERNATİF HAMMADDE OLARAK PİRİNÇ KABUĞU KÜLÜNÜN SERAMİK SIRLARINDA KULLANIMI VE PERFORMANS ANALİZİ	İrem ALTINOK Sezer KULLUK Beste Bultan TUNA Orçun ZIRTIL Prof. Dr. Fatih ÇALIŞKAN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Timur Abzalov**	1	THE IMPACT OF WORKPLACE ENVIRONMENT ON EMPLOYEE MOTIVATION AND JOB SATISFACTION	Ahmed A. El-Baz, Sara M. Shams
		2	REVITALIZING HERITAGE TOURISM THROUGH SUSTAINABLE CITY PLANNING: A STUDY ON ALEXANDRIA, EGYPT	Hassan A. Yousri, Nada M. El-Sayed
		3	THE ROLE OF EDUCATION IN PROMOTING MENTAL WELL-BEING AMONG WORKERS IN SOUTH AFRICA: A STUDY OF COPING MECHANISMS AND STRESS MANAGEMENT	Bongani T. Zulu, Lungile P. Moyo
		4	SOCIAL DYNAMICS OF RURAL COMMUNITIES IN NIGERIA: EXPLORING THE IMPACT OF LOCAL SECURITY MEASURES ON FARMERS' LIVELIHOODS	Chukwuemeka N. Okoro, David A. Chijioke
		5	PSYCHOLOGICAL FACTORS IN UNDERSTANDING MORAL DECISION-MAKING: A COGNITIVE APPROACH	Fatima A. Bakr, Khalid M. Soliman
		6	NEGATIVE EMOTIONS AND WAYS OF OVERCOMING THEM IN PRISON ENVIRONMENTS	Olga Khamidullina, Timur Abzalov
		7	THE DETERMINANTS AND OUTCOMES OF PATHOLOGICAL INTERNET USE (PIU) AMONG URBAN TEENS: A COMPREHENSIVE FRAMEWORK	Fatima Juma, Amina Bakir
		8	INTERNET ANXIETY AND ITS IMPACT ON STUDENTS IN HIGHER EDUCATION IN SERBIA: A STUDY OF THE RESEARCH PROCESS	Djordje Novakovic, Dragana Stojanovic
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Lukáš Svoboda**	1	ISLAMIC CIVILIZATION IN WEST AFRICA: THE ROLE OF THE SOKOTO CALIPHATE IN SCIENCE AND TECHNOLOGY DEVELOPMENT	Mohammad Buba, Ibrahim Aliyu
		2	TEACHERS' PERCEPTIONS OF THE IMPACT OF TOBEPHOBIA ON JOB SATISFACTION AND EMOTIONS	Kwame Mensah, Akosua Yeboah
		3	KNOWLEDGE MANAGEMENT FOR SUSTAINABLE ENVIRONMENTAL MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	Julian Vargas, Maria Gomez
		4	META-TEACHING SKILLS AND IMPROVEMENTS IN CLASSROOM TEACHING QUALITY	Zainab Haji, Faiza Amin
		5	THE ROLE OF STUDENT COUNSELORS IN PROMOTING WELL-BEING AMONG SCHOOLCHILDREN IN THE MIDDLE EAST	Hassan Al-Farhan
		6	THE EFFECTIVENESS OF DRAMA-BASED LEARNING IN FOSTERING CREATIVITY IN PRESCHOOL EDUCATION	Michaela Nováková
		7	PARENTS' PERSPECTIVES ON THE FUTURE OF EDUCATION: A STUDY FROM CENTRAL EUROPE	Lukáš Svoboda
		8	GENDER AND ACADEMIC PERFORMANCE IN STATISTICS: A LEBANESE PERSPECTIVE	Jad Assi
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assis. Prof. Dr. Daniel Brooks**	1	EXPLORING THE CULTURAL SHIFT BETWEEN ONLINE AND FACE-TO-FACE LEARNING ENVIRONMENTS	Yara Shani, Roni Ben-David
		2	THE IMPACT OF CODE SWITCHING IN TERTIARY LEVEL LANGUAGE CLASSROOMS: A MALAYSIAN PERSPECTIVE	Dr. Maya Iskandar
		3	INTEGRATING TECHNOLOGY INTO HIGHER EDUCATION TEACHING PRACTICES: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN THE PHILIPPINES AND CHINA	Lei Zhou, Ying Lin
		4	THE ROLE OF HOTS ACTIVITIES IN PRE-SERVICE TEACHER PREPARATION: A CASE STUDY FROM ISRAEL	Tariq Sharif, Fadi Mahfouz
		5	FLIPPED CLASSROOM MODEL FOR NON-SCIENCE MAJORS: INSIGHTS FROM THE UNITED STATES	Assis. Prof. Dr. Daniel Brooks
		6	DESIGNING A DIGITAL WRITING TOOL TO ENHANCE STUDENT LEARNING: A US-BASED STUDY	Emily Larson, Jason Walker

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Siti Zainab binti Khalid**	1	IMPACT OF ONLINE ASSESSMENT ON CRITICAL THINKING IN MATHEMATICS EDUCATION	Fatimah Al-Khouri, Zainab Al-Hassan, Faris Nasser
		2	ENGLISH LANGUAGE LEARNING FACTORS AT THE UNIVERSITY OF KHARTOUM	Amal Abdulrahman, Mohamed Ibrahim, Huda Al-Mustafa
		3	PROMOTING MOTIVATION FOR SELF-DIRECTED LEARNING AT THE OPEN UNIVERSITY OF TUNISIA	Omar Ben Ali, Leila Toumi, Rami Fathi
		4	THE ROLE OF OPEN EDUCATIONAL RESOURCES IN ONLINE MATHEMATICS LEARNING	Jamilah Said, Ahmad Zahid, Omar Al-Karim
		5	REIMAGINING GENERAL EDUCATION: ALIGNING CURRICULA WITH INSTITUTIONAL MISSION AND VALUES	Adem Kadir Özdemir
		6	EXPANDING THE ROLE OF BIG DATA IN EDUCATIONAL INNOVATION: IMPLICATIONS FOR LEARNING ANALYTICS	Siti Zainab binti Khalid
		7	THE USE OF FACEBOOK AS AN INNOVATIVE LEARNING PLATFORM IN MALAYSIA: A STRUCTURAL EQUATION MODELING APPROACH	Muhammad Rizal bin Zainal Abidin, Noraini Mohamed, Haris Abdul Rahman
		8	HARNESSING INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGY FOR SCIENCE EDUCATION: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN NIGERIA	Ezinne Okwudili Ikenna
		9	TRANSNATIONAL HIGHER EDUCATION IN THE MIDDLE EAST: DEVELOPING A STUDENT SUCCESS MODEL FOR PRE-CLINICAL MEDICAL STUDENTS	Amina Al-Farsi

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assoc. Prof . Dr. Carlos Soto, Javier Garcia, Dr. Elena Pérez**	1	COLLABORATIVE LEARNING IN HIGHER EDUCATION: A STUDY ON TEAMWORK AND MOTIVATION IN STUDENT GROUPS	Mohammad Al-Mansoori
		2	THE ROLE OF TEACHER TALK IN STUDENT-CENTERED LEARNING ENVIRONMENTS	Lin Xiao
		3	THE IMPACT OF CONSTRUCTIVIST TEACHING ON ENGLISH READING SKILLS FOR MAJOR STUDENTS	Lin Xiao
		4	VIRTUAL SCIENCE HUB: AN OPEN-SOURCE PLATFORM TO ENRICH SCIENCE EDUCATION	Assoc. Prof . Dr. Carlos Soto, Javier Garcia, Dr. Elena Pérez
		5	A TRAINING COURSE DEVELOPMENT TO PROMOTE LEARNING ACTIVITIES OF 2ND YEAR, FACULTY OF EDUCATION STUDENTS USING MULTIPLE INTELLIGENCES THEORY	Chaiwat Waree, Kalanyoo Petcharaporn
		6	ACCESS TO HIGHER EDUCATION IN KENYA: THE UNIVERSITY OF NAIROBI PRE-DEGREE PROGRAM EXPERIENCE	Joseph M. Odhiambo, Grace Akinyi, Samuel W. Njoroge
		7	THE EFFECTIVENESS OF COLLABORATIVE LEARNING IN MATHEMATICS EDUCATION FOR POSTGRADUATES	Siti M. Rahman, Fadil D. Othman, Hani Z. Ahmad
		8	EXPLORING THE CONNECTION BETWEEN ARM ACUPRESSURE POINTS AND TRADITIONAL THAI MASSAGE PRACTICES	Ratchaporn V. Wong, Sarawut T. Jit, Amorn K. Thong
		9	THE ROLE OF RUBRICS IN VOCATIONAL EDUCATION IN MALAYSIA	Ismail Z. Hossain, Nadia R. Sani, Baharuddin N. Ibrahim

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Sophie Ngunjiri**	1	KNOWLEDGE OF DRUG USE AND ANTIBIOTIC PRESCRIPTION PRACTICES AMONG STUDENTS IN THAILAND	Suporn R. Orawan
		2	THE ROLE OF ONLINE LEARNING IN ENHANCING CURRICULUM AND INSTRUCTION FOR MASTER'S DEGREE STUDENTS	Yasmin Mwangi, Chinedu Okoro, Idris Alhassan
		3	FOSTERING COLLABORATIVE LEARNING AMONG LECTURERS IN HIGHER EDUCATION	Siti Rahmah Ahmad, Farah Nurul Kamarudin, Imran Zulfakar
		4	THE DEVELOPMENT OF PERSONALIZED EDUCATIONAL GAMES THROUGH STORYTELLING TECHNIQUES	Hana Lee, Jae Ho Park, Seung Il Lee
		5	EXPLORING VOICE IN THE DEVELOPMENT OF PRE-SERVICE TEACHERS IN EDUCATION PROGRAMS	Oluwaseun Adeyemi, Bola Adeola, Yewande Eniola
		6	MPROVING PRACTICUM PLACEMENTS TO DEVELOP STUDENT TEACHERS INTO PROFESSIONAL EDUCATORS	Amina Mohammed, Kofi Anani, Yaw Obeng
		7	LEARNING PREFERENCES AND TEACHING METHODS IN UNIVERSITY STUDENTS IN TAIWAN: AN EXPLORATORY STUDY	Wei-Ming Lin
		8	THE IMPACT OF COLLABORATIVE LEADERSHIP ON STUDENT ACHIEVEMENT IN SECONDARY EDUCATION: A COMPARATIVE STUDY	Sophie Ngunjiri
		9	EVALUATING THE EFFECTIVENESS OF REPEATED READING TECHNIQUES FOR IMPROVING READING FLUENCY IN CHILDREN WITH LEARNING DISABILITIES IN INDONESIA	Rina Suryani

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Dr. Glenda A. Gunter**	1	ONLINE LEARNING ENVIRONMENTS AND THEIR IMPACT ON STUDENT ENGAGEMENT AND COLLABORATION IN MAURITIUS	Arvind Goorah
		2	SECURING ONLINE ASSESSMENTS THROUGH REMOTE AUTHENTICATION TECHNOLOGIES: A REVIEW OF DEVELOPMENTS IN NORWAY	Assis. Prof. Dr. Eva Kristensen
		3	THE IMPACT OF INTRINSIC MOTIVATION ON STUDENTS' WILLINGNESS TO ENGAGE WITH SOFTWARE APPLICATIONS	Jin Ho Park, Min Ji Lee
		4	TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF EDUCATIONAL MANAGEMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	Zhanar Tulegenova, Aida Zhumabekova
		5	THE DEVELOPMENT OF AN INTERACTIVE LEARNING GAME FOR REAL-TIME CONTROL	Alexandros Vasilakis, Maria Koutsou
		6	CATEGORIZING E-LEARNING ACTIVITIES BASED ON MEANINGFUL LEARNING	Eko Prasetyo, Rina Oktaviani, Faisal Sulaiman
		7	EXPLAINING THE RELATIONSHIP BETWEEN LEARNING MOTIVATION AND PERFORMANCE OUTCOMES	Hiroshi Yamamoto
		8	THE EFFECTS OF THE IMPACT OF INSTRUCTIONAL IMMEDIACY ON COGNITION AND LEARNING IN ONLINE CLASSES	Dr. Glenda A. Gunter
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Dr. R. Figueiredo**	1	IMPACT OF TECHNOLOGY-ENHANCED EDUCATION ON YOUTH DEVELOPMENT AND SOCIAL INTEGRATION	L. Wong, S. Ng
		2	EFFECT OF STRUCTURED SUCCESS IN MATHEMATICAL TASKS ON SELF-BELIEF AMONG MIDDLE SCHOOL STUDENTS	Y. Chen, H. Li
		3	EVALUATING RESEARCH COMPETENCIES AMONG DOCTORAL STUDENTS IN SUSTAINABILITY RESEARCH	R. Petrov, M. Ivanova
		4	STUDENTS' COMMITMENT TO SUSTAINABILITY AT UNIVERSITY OF NOVA LISBOA (PORTUGAL)	Dr. R. Figueiredo
		5	IMPROVING STUDENT OUTCOMES IN OUTCOME-BASED EDUCATION THROUGH STUDENT-CENTERED LEARNING	I. Šimonaitė, L. Jonaitė
		6	IMPACT OF TECHNOLOGY-ENHANCED EDUCATION ON YOUTH DEVELOPMENT AND SOCIAL INTEGRATION	L. Wong, S. Ng
		7	EFFECT OF STRUCTURED SUCCESS IN MATHEMATICAL TASKS ON SELF-BELIEF AMONG MIDDLE SCHOOL STUDENTS	Y. Chen, H. Li
		8	EVALUATING RESEARCH COMPETENCIES AMONG DOCTORAL STUDENTS IN SUSTAINABILITY RESEARCH	R. Petrov, M. Ivanova
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Assoc. Prof. Dr. Stefan Anna**	1	STUDENTS' COMMITMENT TO SUSTAINABILITY AT UNIVERSITY OF NOVA LISBOA (PORTUGAL)	R. Figueiredo
		2	IMPROVING STUDENT OUTCOMES IN OUTCOME-BASED EDUCATION THROUGH STUDENT-CENTERED LEARNING	I. Šimonaitė, L. Jonaitė
		3	THE IMPACT OF CURRICULUM INNOVATION ON LANGUAGE EDUCATION PROGRAMS	Amina Okoye, Chijioke Okwu, Muna Abed
		4	ENHANCING E-LEARNING EFFECTIVENESS IN POSTGRADUATE EDUCATION THROUGH STUDENT FEEDBACK	Zoe Constantinou, Elias Georgiou
		5	DEVELOPING A TEACHER SELF-EFFICACY SCALE FOR HIGH SCHOOL PHYSICAL EDUCATION IN TAIWAN	Ming-Chi Wang, Hua-Mei Lin
		6	DESIGNING AN INCLUSIVE VIRTUAL LEARNING ENVIRONMENT FOR DEAF CHILDREN	Daria Ivanova, Valeria Solovyova
		7	DIGITAL STORYTELLING AS A TOOL FOR ENGAGING MEDIA-INTENSIVE STUDENTS IN READING	Assoc. Prof. Dr. Stefan Anna
		8		
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Ishaan Kaur**	1	THE IMPACT OF COGNITIVE ABILITIES AND PERSONALITY TRAITS ON ENGINEERING STUDENTS' ACADEMIC SUCCESS	Arundhati Sen, Ishaan Kaur
		2	PAY STRUCTURE AND ITS EFFECT ON EMPLOYEE RETENTION IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	Adebayo Alabi, Funmilayo Adekunle
		3	TECHNOLOGY INTEGRATION IN TEACHER EDUCATION: A CASE STUDY OF ICT USAGE BY PRE-SERVICE TEACHERS	Zhi Ling, Mei Shan
		4	RIDGING THE SKILLS GAP IN STEM EDUCATION THROUGH EXPERIENTIAL LEARNING	Leila Hassan, Karim Ezzahra
		5	DEVELOPMENT OF A SYSTEMATIC FRAMEWORK FOR CREATIVE THINKING IN STRUCTURAL DESIGN EDUCATION	Wang Lei, Zhang Min
		6	THE IMPACT OF CULTURAL CONTEXT ON TEACHING AND LEARNING: A MULTI-GROUP HLM APPROACH	Kim Eun-ji, Park Ji-hoon
		7	EVALUATION OF ICT TRAINING EFFECTIVENESS FOR EDUCATORS IN EGYPTIAN OPEN LEARNING SYSTEMS	Ahmed Hassan, Fatima El-Sayed
		8	A NEW INSTRUMENT FOR EVALUATING MULTIPLE INTELLIGENCES IN CHILDREN	Nguyễn Văn Tâm, Lê Thị Hương
		9	ENHANCING STUDENT ASSESSMENT WITH A DIGITAL FEEDBACK TOOL	Saleh Al-Mutairi, Aisha Al-Balushi

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Dr. Malik Thompson**	1	ACTIVE LEARNING STRATEGIES AND THEIR INFLUENCE ON STUDENT SUCCESS	Akilah Johnson, Dr. Malik Thompson
		2	TECHNOLOGY-ENHANCED LANGUAGE LEARNING: A BALANCED APPROACH TO ENVIRONMENTAL AND ARTEFACT INFLUENCES	Linh X. Tran
		3	CHALLENGING ACCESS TO STEM EDUCATION: REDEFINING STRATEGIES FOR MATHEMATICS READINESS	Xing Y. Zhang
		4	SEMIOTICS IN DESIGN EDUCATION: A STUDY ON COLOR AND VISUAL PERCEPTION	Rahul D. Banerjee, Priya S. Rao
		5	STUDENT SATISFACTION IN WORKPLACE LEARNING: DATA ANALYSIS AND RECOMMENDATIONS	Amina H. Okoro, Chijioke B. Ibe
		6	IMPROVING THE USABILITY OF EDUCATIONAL PORTALS: A CASE STUDY FROM LIBYA	Omar H. Saleh, Layla A. Mansour
		7	TEACHING ENGLISH FOR CRITICAL THINKING IN ENGINEERING EDUCATION	Li Wei Zhang

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Prof.Dr.Ramazan İLGÜN**	1	THE EFFECT of MALVİDİN and DEXPANTHENOL TREATMENT on CORTİSOL and CREATİNE KİNASE LEVELS in AGED MİCE	Dr., SİMGE GARLI
		2	MORPHOLOGICAL EVALUATIONS ON THE ANATOMY AND FUNCTIONAL STRUCTURE OF THE TAIL IN DOMESTİC CATS	Prof.Dr.Ramazan İLGÜN
		3	EVALUATIONS ON MALE GENITAL SYSTEM MORPHOLOGY AND ENDOCRINE MECHANISM OF SPERMATOGENESIS IN DOGS	Prof.Dr.Ramazan İLGÜN Doç.Dr.Caner ÖZTÜRK
		4	THE PRESENCE OF SOME FOODBORNE PATHOGENS IN FROZEN RAINBOW TROUT FILLETING PROCESS	Fadime ACAR Dr. Öğr. Üyesi Pelin KOÇAK KIZANLIK Dr. Öğr. Üyesi Cemil ŞAHİNER Prof. Dr. Ergün Ömer GÖKSOY
		5	ALGAE FROM FARM TO TABLE; EFFECTS OF SPIRULINA THAT INCREASE THE BENEFITS OF TRADITIONAL FOODS	Betül Güroy
		6	AKUAPONİK SİSTEMİNLERİN SWOT ANALİZİ, GELİŞTİRİLMESİ VE STANDARDİZASYONU	Dr. Veysel PARLAK Doç. Dr. Arzu UÇAR Prof.Dr. Gonca ALAK Prof.Dr. Muhammed ATAMANALP
		7	MAVİ GIDALARDA ÇEŞİTLİLİĞİN KÜRESEL VE BÖLGESEL BELİRLEYİCİLERİ	Dr. Veysel PARLAK Doç. Dr. Arzu UÇAR Prof.Dr. Gonca ALAK Prof.Dr. Muhammed ATAMANALP
		8	THE USE OF CHECKLISTS IN NET CAGES AT A MARINE FISH FARMING FACILITY	Fishery Engineer Necati Serkan KARAKAYA Assoc. Prof. Fatih PERÇİN
		9	FARKLI FİKSATİFLERİN BAZI TESTİS HÜCRELERİNDEKİ AQP-9 İMMUNOREAKTİVİTESİ ÜZERİNE ETKİLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI	Prof. Dr. Ali BAYRAKDAR Hatice Gül FAZLIOĞLU
		10	EFFECTS OF GENOTYPE AND ENVIRONMENTAL ENRICHMENT ON BODY SURFACE TEMPERATURES IN BROILER CHICKENS	Assist. Prof. Dr. SOLMAZ KARAARSLAN
		11	THE EFFECTS OF SUSHI CONSUMPTION ON HUMAN HEALTH	İrem KILINÇ Berna KILINÇ
		12	INSULIN PRODUCTION FROM FISH WASTES FOR DIABETICS	Berna KILINÇ İrem KILINÇ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Nural MADAK**	1	ANALYSIS OF ENERGY PERFORMANCE AND HUMAN WALKING BEHAVIOR BY STRIP PIEZOELECTRIC INTEGRATED ON CLOTHING	Nural MADAK Prof. Dr. Mustafa KURT
		2	FABRICATION OF SUPERHYDROPHOBIC SURFACES WITH NANO BORON NITRIDE FOR DENIM FABRICS	AR-GE Uzmanı Tuncay TOYDEMİR Doç.Dr. Serkan DAYAN
		3	FARKLI ELYAF KARIŞIMLARINDAN YAPILAN İPLİKLERİN KALİTE ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ	Kübra BAYKAN ÖZDEN Çağla Deniz ŞENTÜRK Büşra BOZYER Ersen ÇATAK Cansu BATCIK
		4	GERİ DÖNÜŞTÜRÜLMÜŞ PAMUK KARIŞIMLARI İLE ÜRETİLEN ÖRME KUMAŞLARIN FİZİKSEL ÖZELLİKLERİNİN İNCELENMESİ: %80-%20 VE %90-%10 HARMAN ORANLARININ KARŞILAŞTIRILMASI	Çağla Deniz ŞENTÜRK Kübra BAYKAN ÖZDEN Büşra BOZYER Ersen ÇATAK Cansu BATCIK
		5	DİJİTAL DÖNÜŞÜM ÇAĞINDA TEKSTİLVE MODA SEKTÖRÜNDE YAPAY ZEKA UYGULAMALARI	Nejla ÇEVEN Doç. Dr. Gizem KARAKAN GÜNAYDIN Prof. Dr. Erhan KENAN ÇEVEN
		6	ÇEVRE DOSTU DOĞAL YAPIDAKİ KİMYASAL AJAN İLE GÜÇ TUTUŞUR ÖZELLİKTE SÜRDÜRÜLEBİLİR FONKSİYONEL KUMAŞLARIN GELİŞTİRİLMESİ	Gözde EMİROĞLU Doç. Dr. Zeynep ÖMEROĞULLARI BAŞYİĞİT Özlem ÖZRAK
		7	MODAL KUMAŞ ÜRETİMİNDE FİBRİLASYON VE YAĞ SÖKME İŞLEMLERİNİN ENTEGRE EDİLMESİYLE SÜREÇ OPTİMİZASYONU	Zeynep ATLAS Aslınur KAYGISIZ Aliye AKARSU ÖZENÇ Prof. Dr. Semiha EREN
		8	BEBEK BEZİ ARKA KULAKLARINDA TEK BIÇAK KULLANIMININ PROSES ÜZERİNDE YAPILABİLİRLİĞİNİN ARAŞTIRILMASI	Mehmet Şakir ERBOZ Mustafa ÖZGEÇ Şeyma ÖZDEMİR
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Asis. Prof. Dr. Mehmet Murat YAŞAR**	1	EFFECT OF THICKNESS OF DOUBLE LAYER TiO 2 /Al 2 O 3 ANTIREFLECTION COATING ON CRYSTAL SILICON SOLAR CELL	Dr. TUĞBA BAYAZIT Dr. İMRAN KANMAZ
		2	ANNEALİNG EFFECTS of STRUCTURAL and MORPHOLOGICAL PROPERTİES of CuO NANOPOWDERS	Öğr. Gör. Tarık BAYDAR Doç. Dr. Hüseyin ERTAP Prof. Dr. Seydi DOĞAN
		3	INFLUENCE OF THE SOLUTION STIRRING RATE AND pH ON THE PHOTO DEGRADATION OF ORGANIC DYE WITHOUT USING PHOTOCATALYST FOR ENVIRONMENTAL CLEANING	Dr. Sultan GÖKTAŞ Dr. Öğr. Üyesi Gülsen ŞAHİN Prof. Dr. Abdullah GÖKTAŞ
		4	PHOTOCATALYTIC PROPERTIES OF CHEMICALLY DERIVED ZnO NANORODS: IMPACT OF SOLUTIN STIRRING SPEED RATE	Dr. Öğr. Üyesi Gülsen ŞAHİN Prof. Dr. Abdullah GÖKTAŞ
		5	Hf KATKILI ZNO İNCE FİLMLERİNİN GAMMA IŞINI ZIRHLAMA PERFORMANSININ TEORİK İNCELENMESİ	Öğr. Gör. Dr. FATİH BULUT
		6	INVESTIGATION OF THE EFFECT OF RADIATION DAMAGE-INDUCED PHASING ON INSULIN BY MOLECULAR DYNAMICS SIMULATION METHOD	Asis. Prof. Dr. Mehmet Murat YAŞAR

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Öğretim Üyesi Nursel KIRATLI YILMAZÇOBAN**	1	CATALYTIC REDUCTION PROCESS AND PROSPECTS IN WATER TREATMENT	Nazli TURKTEN Yunus KARATAS
		2	Atık Su Arıtımında Titanyum Dioksit, Demir Oksit ve Gümüş Oksit Nanopartiküllerinin Kullanımı ve Geri Kazanımı	Doktora Öğrencisi, Saynur ARSLAN Prof. Dr., Meltem SARIOĞLU CEBECİ
		3	Tarımsal Atıklardan Biyokömür Elde Edilmesi ve Atık Sulardan Ağır Metal Giderimi Uygulamaları	Doktora Öğrencisi Zeynal ZEYNALLI Prof. Dr. Meltem SARIOĞLU CEBECİ
		4	THE DRINKING WATER MICROBIOME: TRACES OF LIFE IN EVERY DROP	Dr. Öğretim Üyesi Nursel KIRATLI YILMAZÇOBAN
		5	METABOLIC DYNAMICS OF MICROORGANISMS IN DRINKING WATER INFRASTRUCTURE	Dr. Öğretim Üyesi Nursel KIRATLI YILMAZÇOBAN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Öğr. Gör. Dr.,Erhan ÖZTÜRK Öğr. Gör. Dr.,Yasemin KEŞKEK KARABULUT Doç. Dr. Zeynep Şilan TURHAN**	1	AĞIR METALLERİN İNKLÜZYON KOMPLEKSLERİNE OLAN ETKİSİNİN İNCELENMESİ VE OLUŞAN İNKLÜZYON KOMPLEKSİNİN KARAKTERİZASYONUN YAPILMASI	Fatma Güven Prof. Dr. Ümüt Ay
		2	SÜRDÜRÜLEBİLİR TEKNOLOJİ: ÇAMAŞIR MAKİNELERİNDE GERİ DÖNÜŞTÜRÜLMÜŞ VE BİYOBAZLI PLASTİKLERİN GELECEĞİ	Pınar TABAN Gözde CİNİVİZ
		3	BAZI 1,3,4- OKSİDAZOL TÜREVLERİNİN ANTİMİKROBİYAL AKTİVİTELERİNİN DFT YÖNTEMİYLE BELİRLENMESİ	Öğr. Gör. Dr.,Erhan ÖZTÜRK Öğr. Gör. Dr.,Yasemin KEŞKEK KARABULUT Doç. Dr. Zeynep Şilan TURHAN
		4	MOLEKÜLER DOKİNG İLE BAZI 1,3,4-OKSADİAZOL TÜREVLERİNİN ANTİMİKROBİYAL AKTİVİTE ÇALIŞMASI	Öğr. Gör. Dr.,Yasemin KEŞKEK KARABULUT Öğr. Gör. Dr.,Erhan ÖZTÜRK Doç. Dr. Zeynep Şilan TURHAN
		5	Poli(Metil Metakrilat-co-Akrilamit) Nanojellerinin Sentezi ve Karakterizasyonu	Orhun HAKKOYMAZ Prof. Dr. Hidayet MAZI
		6	Poli(Etil Metakrilat-co-Akrilamit) Nanojellerinin Sentezi ve Karakterizasyonu	Orhun HAKKOYMAZ Prof. Dr. Hidayet MAZI
		7	SYNTHESIS OF NEW ACETAMIDE DERIVATIVE COMPOUNDS CONTAINING PIPERIDINE AND PYRROLIDINE RINGS AND INVESTIGATION OF THEIR EFFECTS ON MONOAMINE OXIDASE ENZYME	Damla ÖZDEMİR Doç. Dr. Hamdi ÖZKAN Dr. Öğr. Üyesi Doğukan DOYDUK
		8	THE ROLE OF ACTIVATED CARBON ON REMOVAL OF ANTIBIOTIC	Pelin Demircivi Şeyda Karadirek Nergiz Kanmaz

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Prof.Dr.Mehmet Ufuk KASIM**	1	Carbon Footprint Analysis in Agricultural Enterprises: A Case Study From Good Agricultural Practices in Izmir	Öğr. Gör. Dr. Yasemin ERGÜNER Mezun, Yasemin AKBAŞ Mezun, Çağrı ÜNLÜ Mezun, Furkan ÇİFTÇİ
		2	Investigation of Medicinal and Industrial Aspects of Stevia rebaudiana (Bertoni) Plant	Assist. Prof. Dr. Emine YURTERİ Res. Assist. Aysel ÖZCAN AYKUTLU Prof. Dr. Fatih SEYİS
		3	Determination of Antioxidant Activity of Hypericum perforatum (L.) Collected from the Plateaus of Rize	Assist. Prof. Dr. Emine YURTERİ Res. Assist. Aysel ÖZCAN AYKUTLU Prof. Dr. Fatih SEYİS
		4	FARKLI DOZLARDA UYGULANAN SİLİSYUM VE POTASYUMUN DOMATES (Solanum lycopersicum L.) FİDESİ GELİŞİMİ ÜZERİNE ETKİSİ	Doç.Dr. Özlem ÜZAL Yük. Zir.Müh. Ramazan PARAN Prof. Dr. Fikret YAŞAR
		5	TUZ STRESİ ALTINDAKİ ACI VE ÇARLİSTON BİBER ÇEŞİTLERİNİN YAPRAKLARINDAKİ MAKRO ELEMENT BİRİKİMLERİ	Prof. Dr. Fikret YAŞAR Yük. Zir.Müh. Merve Gül ARSLAN Doç.Dr. Özlem ÜZAL
		6	ASTER (ASTER AMELLUS L.)'İN MORFOLOJİK, EKOLOJİK VE KULLANIM ÖZELLİKLERİNİN ARAŞTIRILMASI	Yük. Zir. Müh.Ömer ÖZTAŞ Prof. Dr. Fikret YAŞAR Doç. Dr. Özlem ÜZAL
		7	MİKRO YEŞİLLİK NEDİR? ÜRETİMİ VE İNSAN BESLENMESİNDEKİ YERİ	Prof.Dr.Mehmet Ufuk KASIM Prof.Dr.Rezzan KASIM
		8	BİTKİSEL ATIKLARIN GERİ DÖNÜŞÜMÜ	Prof.Dr.Mehmet Ufuk KASIM Prof.Dr.Rezzan KASIM

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assis. Prof. Dr. Natthaporn Buranasiri**	1	DESIGNING TACTILE TEXTURES TO ENHANCE BLIND STUDENTS' SENSORY IMAGINATION	Assis. Prof. Dr. Natthaporn Buranasiri
		2	IMPLEMENTING ENGLISH TEACHING REFORMS IN NORTH AFRICA: THE CASE OF MOROCCO	Amina El Khalfi
		3	FOSTERING DIGITAL LITERACY THROUGH INFORMATION CULTURE EDUCATION	Ruslan A. Tursunov
		4	ENHANCING COLLABORATIVE LEARNING IN HIGHER EDUCATION THROUGH DIGITAL PLATFORMS	Fatima Al-Mansouri
		5	EXPLORING MOTIVATIONAL STRATEGIES IN ONLINE LEARNING ENVIRONMENTS	Assis .Prof. Dr. Maria Clara Garcia
		6	TOWARD INCLUSIVE MODELS FOR STUDENT-DRIVEN KNOWLEDGE CREATION IN ONLINE ENVIRONMENTS	Yoon-Seok Kim, Ji-Hoon Park, Min-Young Lee
		7	EXPANDING ACCESS THROUGH OPEN LEARNING: ADDRESSING CHALLENGES AND OPPORTUNITIES IN GHANA	Kwame Mensah, Akwasi Owusu, Ama Serwaa
		8	POLICIES AND TECHNOLOGIES FOR SUSTAINABLE DISTANCE EDUCATION IN INDONESIA	Rizky Ahmad, Putri Anjani, Dian Suryawan
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Sibusiso Dlamini**	1	FACULTY PERSPECTIVES ON ENHANCING ONLINE LEARNING ENVIRONMENTS IN SOUTH AFRICA	Thabo Nkosi, Lerato Mokoena, Sibusiso Dlamini
		2	STUDENT-CENTERED EDUCATION IN TECHNOLOGY FIELDS: A STUDY FROM VIETNAM	Thanh Le, Minh Tran, Ngoc Nguyen
		3	INCORPORATING WEBLOGS INTO HISTORY EDUCATION TO ENHANCE STUDENTS' ANALYTICAL SKILLS	Yan Zhen, Minghao Liu
		4	EMPOWERING HIGH-SCHOOL GIRLS THROUGH DIGITAL DESIGN IN STEM EDUCATION	Aissatou Bah, Ibrahim Sissoko
		5	UNDERSTANDING SELF-DIRECTED LEARNING AMONG YOUNG STUDENTS IN MALAYSIA	Sameera Abdul, Ayesha Rashid
		6	COMMUNITY-DRIVEN EDUCATIONAL INNOVATION IN LOCAL SCHOOL GOVERNANCE	Farah Al-Salem, Layla Abu-Khalid
		7	MULTILINGUAL MOBILE SEARCH FOR E-COMMERCE PRODUCTS	Rami El-Haddad, Amira Bouziane
		8	MANAGEMENT SCIENCE IN HEALTHCARE: OPPORTUNITIES FOR IMPROVEMENT	Oliver Schmidt, Anna Becker
		9	FUTURES TRADING: DESIGN OF A STRATEGY	Jan Zeman

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Assis. Prof. Ayesha Noor**	1	MOBILE CUSTOMER SATISFACTION: NEW DIRECTIONS IN MCRM	Ali Reza Khan, Zainab Faridi
		2	ECONOMIC IMPACT ANALYSIS OF KAFUE NATIONAL PARK	Moses Chibale, Esther Mwansa
		3	INSTITUTIONAL INFLUENCE ON ECONOMIC GROWTH AND DEVELOPMENT	Fatima Abdulkarim, Aisha Musa
		4	CUSTOMER KNOWLEDGE MANAGEMENT: A MODEL FOR EMERGING AFRICAN E-COMMERCE	Kwame Mensah, Abena Adu
		5	IMPROVING E-TAX SYSTEMS IN DEVELOPING COUNTRIES: A CASE STUDY OF TANZANIA	Ahmed Salim, Halima Juma
		6	DEVELOPING A MULTI-AGENT SYSTEM FOR E-MARKET MANAGEMENT	Faisal Khan, Ayesha Noor
		7	A DYNAMIC APPROACH TO SOFTWARE RISK MANAGEMENT USING FINANCIAL ANALOGIES	Arun Prasad, Kavita Iyer
		8	INVESTIGATING THE IMPACT OF WI-FI ADOPTION IN INDIAN EDUCATIONAL INSTITUTIONS	Ramesh Chandra, Deepa Sharma
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Nguyen Minh Chau,**	1	OPTIMIZING ERP SELECTION THROUGH SYSTEMATIC METHODOLOGIES	Ahmed El-Sayed, Fatima Rashid
		2	EXAMINING THE ROLE OF EMPLOYEE INVOLVEMENT IN ORGANIZATIONAL CULTURE	Fatoumata Diop, Amadou Cissé
		3	MODELING INTERACTIVE STOCK MARKET PATTERNS WITH DYNAMIC NETWORKS	Nguyen Minh Chau, Tran Van An
		4	THE ROLE OF FINANCIAL DEREGULATION IN ENHANCING STOCK MARKET INTEGRATION IN EAST ASIA	Li Wei, Zhang Hui
		5	INSTITUTIONAL CHALLENGES IN INFORMATION SECURITY MANAGEMENT IN CENTRAL ASIA	Askarov Timur, Alimzhanova Dina
		6	TECHNOLOGICAL ADOPTION AND SUPPLY CHAIN OPTIMIZATION AMONG LOGISTICS PROVIDERS IN SOUTHEAST ASIA	Phan Anh, Tran Quoc
		7	EXPLORING THE DYNAMICS OF INNOVATION TEAMS IN EMERGING TECHNOLOGY PROJECTS	Kim Min-Jun, Choi Ji-Woo

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Carlos Ferreira,**	1	THE INFLUENCE OF PACKAGING DESIGN ON CONSUMER TRUST IN SUSTAINABLE FOOD PRODUCTS	Ahmed Saidi, Fatima Abdi
		2	SUSTAINABLE CERTIFICATION SYSTEMS IN AQUACULTURE: IMPACT AND CHALLENGES	Chiang Wei-Lin
		3	MACHINE LEARNING MODELS FOR PREDICTING ECONOMIC INDICATORS: AN APPLICATION IN GDP FORECASTING	Sebastian Meier
		4	DETERMINANTS OF ONLINE LOYALTY IN HERBAL PRODUCT MARKETS: A CASE STUDY OF MALAYSIA	Nur Amirah Zakaria, Siti Aishah Ibrahim
		5	FINANCIAL DISTRESS FORECASTING USING HYBRID INTELLIGENT MODELS: AN EMPIRICAL STUDY	Farid El-Haddad
		6	PREDICTING CUSTOMER SATISFACTION THROUGH SERVICE QUALITY DIMENSIONS: A MACHINE LEARNING APPROACH	Abdullah Khan, Sara Ali
		7	THE IMPACT OF BANK PRIVATIZATION ON THE SURVIVAL OF COMMERCIAL BANKS IN THE RUSSIAN MARKET	Carlos Ferreira, Ana Souza
		8	THE EFFECT OF CORPORATE SOCIAL RESPONSIBILITY ON CUSTOMER LOYALTY IN THE MOBILE SERVICE SECTOR IN THAILAND	Pichai Sritan, Kamonchanok Lertpanyachai
		9	SERVICE FAILURE AND RECOVERY IN INFORMATION TECHNOLOGY SERVICES: A CUSTOMER SATISFACTION APPROACH	Liang Wang, Jiawei Liu, Feng

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Tomasz Nowak, Michal Kowalski**	1	MEASURING OPERATIONAL RISK IN THE BANKING SECTOR: A COMPARATIVE SCENARIO ANALYSIS APPROACH	Tomasz Nowak, Michal Kowalski
		2	THE IMPACT OF INVESTMENT UNCERTAINTY ON ECONOMIC GROWTH: EVIDENCE FROM PAKISTAN	Ali Murtaza, Faizan Rehman, Fatima Zahra
		3	REAL OPTIONS AND CAPITAL BUDGETING UNDER UNCERTAINTY: A COMPARATIVE STUDY	Xiaojun Li, Han Lin, Mei Zhang
		4	MONTE CARLO SIMULATION AND THE ROLE OF UNCERTAINTY IN INVESTMENT DECISION-MAKING	Jin Wu, Bo Yang, Li Xu
		5	THE EVOLUTION OF E-AUCTIONS AND THEIR IMPACT ON CONSUMER RIGHTS	Sophie Tan, William Lee, Edward Chen
		6	STRATEGIC MAPS IN SUPPLY CHAIN MANAGEMENT	Liu Wei, Chen Hong, Zhang Mei
		7	THE ROAD TO WEB INTELLIGENCE EVOLUTION	Milan Jovanovic, Ana Petrović, Igor Kovač
		8	AN EXPLORATORY STUDY ON THE MANAGEMENT OF SOCIAL CRISIS IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	Abdulrahman Alim, Amirbek Dzhusipov, Nurtas Beknazarov
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Assis. Prof. Dr. Surya Wibowo**	1	ANALYSIS OF MOTIVATIONAL FACTORS IN FILM PIRACY ONLINE	Igor Hruby, Jana Novak, Petr Sliva
		2	NATIONAL SECURITY AND POLITICAL STABILITY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN	Madiyar Tulegenov, Altynbek Zhumabayev, Nurlan Utepov
		3	SELF-DIRECTED LEARNING AND TECHNOLOGICAL ADAPTABILITY IN THE SOUTH AFRICAN CONTEXT	Lindiwe Mthembu
		4	ENVIRONMENTAL MIGRATION AND PRESS NARRATIVES: A CASE STUDY FROM PORTUGAL	Maria João Silva
		5	DEVELOPING GRADUATE ATTRIBUTES AND EMPLOYABILITY IN THE UK CONTEXT	Dr. Hannah Williams
		6	MANAGING ONLINE PRESENCE AND PRIVACY IN A CONNECTED WORLD: ETHICAL IMPLICATIONS AND PERSONAL REPUTATION	Mei Li, Wei Zhang, Li Hua
		7	A FRAMEWORK FOR SHARING TACIT KNOWLEDGE IN SOCIAL MEDIA ENVIRONMENTS	Chia Cheng, Xiaoming Hu, Qian Wu
		8	AN ISLAMIC APPROACH TO ETHICAL GUIDELINES FOR CORPORATE DIRECTORS	Amirah Nor, Zainal Abidin, Rizal Sani
		9	SPATIAL IMPLICATIONS OF RIVERFRONT HOUSING IN YOGYAKARTA: A STUDY OF SOCIAL AND ECONOMIC BEHAVIOR	Assis. Prof. Dr. Surya Wibowo

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Assoc. Prof. Dr. Ana Djukic**	1	EXPECTATIONS AND CHALLENGES IN THE IMPLEMENTATION OF RURAL TELECENTRES: A STUDY FROM INDIA	Pradeep Kumar, Anjali Singh, Neelam Verma
		2	CLUSTER DEVELOPMENT OPPORTUNITIES IN EASTERN EUROPEAN REGIONS	Luka Marković, Ivana Jurić
		3	IMPACT OF CLASS ATTENDANCE AND GPA ON STUDENT PERFORMANCE IN ENGINEERING COURSES	Omar Al-Mousa, Rami Al-Farhan, Hani Al-Khaled
		4	THE CHALLENGE OF IMPLEMENTING ORGANIZATIONAL MEMORY SYSTEMS IN MALAYSIAN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS	Maya Rani, Sharifah Shima, Zainab Ibrahim
		5	EXPLORING SOCIAL NETWORKS AND FIRM INNOVATION CAPACITY	Vera Anderson, Maxine Young
		6	E-GOVERNMENT AND KNOWLEDGE SOCIETY DEVELOPMENT IN MONTENEGRO	Assoc. Prof. Dr. Ana Djukic
		7	ENHANCING THE VISUAL INTERPRETATION OF PRESENTATIONS THROUGH STUDENT EYE-TRACKING	Ahmad Zaki, Ayse Sevim, Fadil Moyo
		8	OPTIMIZING E-WASTE TREATMENT DESIGN THROUGH LEAN THINKING APPROACH	Lukas Wenzel, Peter Nduka, Daniela Rodrigues
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Prof. Dr. Luis González**	1	THE IMPACT OF PRINCIPALS' EMOTIONAL INTELLIGENCE ON TEACHERS' SATISFACTION IN SOUTH AFRICAN SCHOOLS	Sibongile Ndlovu
		2	STRATEGIC MANAGEMENT IN HIGHER EDUCATION NETWORKS FOR INTERNATIONAL COLLABORATION	Prof. Dr. Luis González
		3	THE ROLE OF LIBRARY AND READING HABITS IN UGANDA'S SECONDARY STUDENTS' ACADEMIC PERFORMANCE	Isaac Ndyanababu, Harriet Nakitende, James Otim
		4	INCREASING STUDENT ENGAGEMENT AND MOTIVATION THROUGH INNOVATIVE TEACHING METHODS	Hassan M. Al-Farsi, Layla S. Al-Hashmi
		5	THE IMPACT OF VISUAL GESTURES ON MEMORY RETENTION IN L1 AND L2 SPEAKERS	Andreas P. Georgiou
		6	EXAMINING THE EVOLUTION OF LITERACY PRACTICES IN THE SLOVAK REPUBLIC	Marek Kováč, Jana Novotná
		7	DEVELOPING GLOBAL CITIZENS THROUGH INTERNATIONAL STUDY TOURS: INSIGHTS FROM AUSTRALIAN STUDENTS	Michael B. Carter, Olivia M. Reed
		8	EXPLORING THE ROLE OF VIRTUAL REALITY IN EDUCATION: OPPORTUNITIES AND CHALLENGES	Zoe T. Dimitriou, Elias K. Vasilakis
		9	THE EMERGING ROLE OF VIRTUAL SPACES IN EDUCATION	Amara Adeyemi, Jide Ajayi

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Miroslav Novák,**	1	THE IMPACT OF INSTRUCTIONAL IMMEDIACY ON LEARNER ENGAGEMENT IN ONLINE EDUCATION	Siti Zahara, Hasnul Baharuddin
		2	A STUDY ON THE STRUCTURAL RELATIONSHIPS OF KNOWLEDGE MANAGEMENT CRITERIA IN ORGANIZATIONS IN SOUTH KOREA	Jung Seok, Lee Minhyuk, Hyojin Kim
		3	ANALYSIS OF JOB ADVERTISEMENTS IN DATA SCIENCE PROFESSIONS USING DATA MINING TECHNIQUES	Maria Chaves, Ricardo Gomes
		4	THE HISTORICAL SIGNIFICANCE OF MEDICAL TEXTS IN 16TH CENTURY OTTOMAN TURKISH: A STUDY ON KITÂB-I TIBB	Serkan Aydın, Ayşe Aktaş
		5	EMOTICONS IN POLITE COMMUNICATION: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN ENGLISH AND SLOVAK	Miroslav Novák, Lucia Kováčová
		6	CHILD-REARING STYLES AND FAMILY COMMUNICATION: A STUDY AMONG UNIVERSITY STUDENTS IN ISLAMABAD	Saira Abbas, Ahmed Ali
		7	IMPACT OF CLIMATE CHANGE ON HISTORICAL BUILDINGS IN PAKISTAN	Sultan Mehmood, Anwar Aziz
		8	TRADITIONAL HOUSING DESIGN AND CLIMATE OPTIMIZATION IN THE MIDDLE EAST	Mohammad Ibrahim, Mustafa Al-Shahrani
		9	THE ETHICAL AND SOCIAL CHALLENGES OF THE INTERNET FOR YOUNG PEOPLE AND THE ROLE OF CURRICULUM	Zhen Li, Xue Jing

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Liu Fang**	1	LEAN THINKING FOR OPTIMIZING ELECTRONIC WASTE TREATMENT IN GREECE	Dimitrios Papadopoulos, Giorgos Zorbas
		2	SUSTAINABLE CORPORATE DEVELOPMENT THROUGH SOCIAL RESPONSIBILITY PRACTICES	Liu Wei, Zhang Yu, Li Ming
		3	KNOWLEDGE MANAGEMENT IN FORENSIC SCIENCE: INNOVATIVE APPLICATIONS IN BRAZIL	Fernanda Oliveira, José Carlos Silva, Pedro Martins
		4	EQUALIZING EXTRACURRICULAR EDUCATION RESOURCES IN MEGACITIES: A SPATIAL ANALYSIS APPROACH	Chen Mei, Liu Fang
		5	THE ROLE OF ENVIRONMENTAL ETHICS IN MODERN ENVIRONMENTAL MANAGEMENT	Mohammad Reza Farhadi, Ali Daryaei, Sohrab Karami
		6	ENHANCING SOFTWARE SYSTEMS SAFETY: A SECURITY-FOCUSED APPROACH IN MODERN TECHNIQUES	Sahar Ghaffari, Reza Karimi
		7	PRESERVING HISTORICAL MONUMENTS IN THE FACE OF CLIMATIC AND ENVIRONMENTAL CHALLENGES	Farah Hosseini, Valiollah Moradi
		8	EXPLORING THE CONCEPT OF 'SENSE OF PLACE' IN ARCHITECTURAL RESEARCH	Nura Ali, Kamaluddin Zainal
		9	DEVELOPMENT OF E-GOVERNMENT CITIZEN ACCEPTANCE IN THE MIDDLE EAST: A CASE STUDY OF SAUDI ARABIA	Sami Al-Harbi, Fatima Al-Shamari

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 12	**Sutthirat Poonwong**	1	CULTURAL HERITAGE PRESERVATION IN TAIWAN: EVALUATING PRIORITIES FOR SUSTAINABLE RESOURCE ALLOCATION IN URBAN DEVELOPMENT	Chih-Hsiu Lin, Chao-Hsiu Hsu
		2	RESIDENTIAL LOCATION CHOICE AND ITS IMPACT ON COMMUTE PATTERNS: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN IRAN AND WESTERN COUNTRIES	Nima Sadeghi, Morteza Kiani
		3	DISASTER MANAGEMENT IN HISTORIC AREAS: CHALLENGES AND STRATEGIES FOR EVACUATION ROUTE PLANNING IN JAPAN	Takuya Sato, Yuki Nakamura
		4	CITIZEN ENGAGEMENT IN DRUG PREVENTION INITIATIVES IN A RURAL COMMUNITY IN THAILAND	Sutthirat Poonwong
		5	CAREER SUCCESS AND WORK SATISFACTION AMONG FEMALE EXECUTIVES IN EDUCATION IN BANGKOK, THAILAND	Chanida Tiptiphan
		6	A METHODICAL APPROACH TO DEVELOPING CRITERIA FOR DECISION-MAKING IN ORGANIZATIONAL SETTINGS	Liam L. Jensen
		7	META-ANALYSIS RESEARCH IN MEDIA VIOLENCE: AN IN-DEPTH DOCUMENTARY STUDY	Meilin Xue
		8	ISLAMIC LITERATURE IN MODERN MALAYSIAN LITERATURE: A STUDY OF ITS INFLUENCE AND DEVELOPMENT	Syafiqah Ahmad
		9	THE IMPACT OF SPIRITUALITY ON PROSOCIAL BEHAVIOR IN VOLUNTEERS DURING NATURAL DISASTERS	Hassan Mohammed, Amina Yusuf

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / December 28, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 13	**Mariama Jallow**	1	THE IMPACT OF PRINCIPALS' EMOTIONAL INTELLIGENCE ON TEACHERS' JOB SATISFACTION J	amal Okpara
		2	INTEGRATING SOCIAL MEDIA INTO UNIVERSITY CURRICULUMS: A STRATEGIC APPROACH	Ananya Kiran
		3	EXAMINING TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT PRACTICES IN SINGAPORE SECONDARY SCHOOLS	Ravi Tan
		4	PROMOTING ENTREPRENEURIAL THINKING THROUGH UNIVERSITY TRANSFORMATION: THE CASE OF SWEDEN	Lena Persson, Erik Olsson
		5	THE EFFECT OF GENDER ON STUDENT PERFORMANCE IN STATISTICS COURSES IN LEBANON	Maya Farah
		6	THE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ON LEARNING IN HIGHER EDUCATION: A STRATEGIC APPROACH	Aminata Diop, Idriss Bah
		7	ENHANCING TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT: A STUDY FROM A SECONDARY SCHOOL IN GAMBIA	Mariama Jallow
		8	BUILDING ENTREPRENEURIAL UNIVERSITIES: THE CASE OF EGYPTIAN INSTITUTIONS	Hassan El-Sharif, Mona Abdelrahman
		9	GENDER AND ACADEMIC PERFORMANCE IN STATISTICS: A CASE STUDY FROM NIGERIA	Chinonso Okoro, Fatimah Bello

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Doç. Dr. Ali İMAMOĞLU**	1	EXAMINATION OF PRE-SCHOOL EDUCATION INSTITUTIONS IN TERMS OF OCCUPATIONAL HEALTH AND SAFETY	Doç. Dr. Raziye PEKŞEN AKÇA Doç.Dr. Rukiye ARSLAN
		2	EXAMINATION OF DIGITAL FOOTPRINT AWARENESS IN PRESCHOOL TEACHERS	Doç. Dr. Rukiye ARSLAN Doç. Dr. Raziye PEKŞEN AKÇA
		3	EXAMINING CHARACTERS IN CARTOONS IN TERMS OF RESILIENCE	Psk. Ayça BİLGEHAN Prof. Dr. Ender DURUALP
		4	EARTHQUAKE PERCEPTION AND EMOTIONAL REFLECTIONS: AN EVALUATION BASED ON PRESCHOOL CHILDREN'S DRAWINGS	Bil. Uzm. Mehtap MORKAN ŞAHİN Prof. Dr. Ender DURUALP
		5	FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMENLERİNİN YENİLENEN 2024 FEN BİLİMLERİ DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ	Erkan KAYA Doç. Dr. Murat OKUR
		6	WHAT THE 2024 GEOGRAPHY CURRİCULUM REVEALS	Dr. Ramazan ÇİMEN
		7	Necropolitical Geographies: Migrants' Death Migration in the Mediterranean	Dr. Öğretim Üyesi Mazlum AR
		8	The Economic and Ecological Importance of Some Wetland Plants Found in Turkey	Doç. Dr. Ali İMAMOĞLU
		9	Eco-Tourism and Recreational Potential of Yeralan Waterfalls and İncised Meanders	Doç. Dr. Ali İMAMOĞLU
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Öğretim Üyesi Muhittin ÇEKEN**	1	ALTIN ORDU TARİHİNİN BAZI SORUNLARI (Ş.MERCANİ ARAŞTIRMALARINA GÖRE)	Temirlan MARATULI, Aitkul Şayimkulkyzy MAHAEVA, Vecihi Sefa Fuat HEKİMOĞLU,
		2	İNGİLİZ BASININDA AYASOFYA (1918-1923)	Dr. Öğr. Üyesi Abdullah TOK Dr. Öğrencisi Burcu ÖZTÜRK GENÇ
		3	A MEMORY IN TRANSMITTING GAZİANTEP'S CULTURAL HERITAGE: ASIM MIHÇIOĞLU	Doç. Dr. Ayşenur ÖZDAL Müjde ATICI
		4	1724 İRAN SEFERİ SIRASINDA ALINAN FETVALAR IŞIĞINDA OSMANLI KLASİK DÜŞÜNCESİNDE İRAN ALGISI	Dr. Fatih ÇUHADAROĞLU
		5	BİZANS, SELÇUKLU VE HAÇLILARIN MÜCADELE ALANI OLARAK İZNİK (NİKEA)	Dr. Öğretim Üyesi Muhittin ÇEKEN
		6	HOLISTIC CONSERVATION APPROACH ON TANGIBLE AND INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE: BOZBURUN PENINSULA EXAMPLE	GÜNSU ÖZBOZDAĞ ALİ KAZIM ÖZ
		7	YEDİSU BÖLGESİNİN TARİHİ COĞRAFYASI	Dr. Cebrail NERGİZ
		8	SYMBOLS AND VİSUAL LİTERACY İN SHAMANİC CULTURE	Yüksek Lisans Öğrencisi Handan ŞENER ÇAKIR Doç. Dr. Üyesi Reyhan YÜKSEL GEMALMAYAN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU**	1	İRAN GATE OLAYI: ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE ÇIKARLAR VE STRATEJİK HESAPLAR BAĞLAMINDA BİR ANALİZ	Doç. Dr. Ahmet İŞLER Dr. Öğr. Üyesi İlhan ÇELİKER
		2	MIDDLE POWER NUCLEAR DIPLOMACY: THE CASE OF THE NUCLEAR WEAPON 'BAN TREATY'	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÜÇÜK
		3	FRAMING AND GUIDING ECONOMIES: THE IMF AND WORLD BANK IN THE GULF COOPERATION COUNCIL ECONOMIES	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa KÜÇÜK
		4	THE PERSEVERANCE OF ISOLATIONIST TENDENCIES IN U.S. FOREIGN POLICY	Dr. Öğr. Üyesi Volkan KALENDER
		5	WHICH WOULD BE BETTER FOR TURKEY: TRUMP OR HARRIS PRESIDENCY?	Dr. Öğr. Üyesi Volkan KALENDER
		6	TURKEY'S ACCESSION TO THE INTERNATIONAL ENERGY AGENCY	Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
		7	Application of Axiological Lexicon in Paremological Units (Axiological Analysis of The Peace-War Concept)	Hudaykulova Şehnoza Suvanovna
		8	ÇOCUKLUK DÖNEMİ SİYASİ TOPLUMSALLAŞMASI ÜZERİNE BAZI NOTLAR	Doç. Dr. Ender AKYOL

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Öğr.Gör., Öznur AKTAŞ**	1	VAKIF ÜNİVERSİTELERİNİN SOSYAL MEDYA POSTLARINDAKİ ADAY ÖĞRENCİLERİNE YÖNELİK VAATLERİNİN GÖSTERGEBİLİMSEL ANALİZİ	Doç. Dr. Sevim KOÇER Yüksek Lisans Öğrencisi Aylin MUTAFOĞLU
		2	PUBLIC RELATIONS PRACTIES IN HOSPITALS AND A STUDY ON ZONGULDAK BULENT ECEVIT UNIVERSITY HOSPITAL	Graduate Student, Hilal ABASIZ Assist. Prof. Dr. Özlem BAHADIR
		3	UTILIZING FESTIVALS AS AN ENVIRONMENTALLY AWARE PUBLIC RELATIONS ACTIVITY: A RESEARCH ON ENVIRONMENTAL FEST	Yüksek Lisans Öğr. Kağan ORHAN Prof. Dr. Gülsüm ÇALIŞIR
		4	FESTIVALS AS PUBLIC RELATIONS ACTIVITIES: ANTALYA GOLDEN ORANGE FILM FESTIVAL	Yüksek Lisans Öğr. Kağan ORHAN Prof.Dr. Gülsüm ÇALIŞIR
		5	THE NEW ACTOR OF THE MARKETİNG WORLD: ARTİFİCİAL İNTELLİGENCE	Öğr.Gör., Öznur AKTAŞ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Doçent Dr. Mehmet BOYACI**	1	APPLICATION OF SOLUTION-FOCUSED BRIEF FAMILY COUNSELING/THERAPY: A CASE STUDY	Doçent Dr. Mehmet BOYACI
		2	THE FUTURE OF FAMILY COUNSELING/THERAPY PRACTICES IN TURKEY: 2024 PERSPECTIVE	Doçent Dr. Mehmet BOYACI
		3	AİLE DANIŞMANLIĞININ EVLİLİK UYUMUNA ETKİSİ İLE İLGİLİ ARAŞTIRMALARIN İNCELENMESİ	Nurgül EVİN Doç. Dr. Yaşar BARUT Arş. Gör. Emre DEMİRTAŞ
		4	ÇOCUKLARIN CİNSİYETİNİN EBEVEYNLERİN AKADEMİK BAŞARI BEKLENTİSİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ	Edanur İNCE Doç. Dr. Yaşar BARUT Arş. Gör. Emre DEMİRTAŞ
		5	PROBLEM ÇÖZME BECERİLERİ VE EVLİLİK UYUMU	Ebru TEMUR Doç. Dr. Yaşar BARUT Arş. Gör. Emre DEMİRTAŞ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Que-Nhu DUONG**	1	TOURISM SHOWDOWN: VIETNAM VS CHINA THROUGH THE LENS OF PRICING	Ngoc-Giau TRAN Thuy-Quyen Thi NGUYEN Ngoc-Chau NGUYEN Duong-Bao Anh HUYNH Anh-Ngoc TRAN Ngoc-Han Thi NGUYEN Que-Nhu DUONG
		2	VIETNAM'S GREEN GROWTH: AN ANALYSIS OF GREEN GDP FROM 2006 TO 2022	Minh-Anh Hien NGUYEN Nhat-Khang LE Phuong-Linh Nguyen HO Trung-Hau Thai HA Phuong-Nhi TRINH Que-Nhu DUONG
		3	PERCEIVED IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON EMPLOYMENT – A CASE FROM THE FINANCIAL SECTOR IN ALBANIA	Petrit Dollani
		4	SOCIAL MEDIA STRATEGY IN ENHANCING UNIVERSITY BRANDING: A CONCEPTUAL APPROACH	Mohammad Luthfi IMAMA Suyatno
		5	LEARNING INTEREST AND LEARNING OUTCOMES OF ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS THROUGH THE PROJECT-BASED LEARNING MODEL	Siti LATIFAH Aprilia Tina LIDYASARI Ika MARYANI
		6	ANALYSIS OF STUDENT LEARNING STYLES FOR DIFFERENTIATED INSTRUCTION IN THE CONTEXT OF MERDEKA CURRICULUM	Feby KHARISNA Suparman
		7	ENHANCING LANGUAGE ACQUISITION AND CULTURAL ADAPTATION FOR INTERNATIONAL STUDENTS THROUGH IMMERSIVE LEARNING MODELS: A LITERATURE REVIEW	Faujia UMASUGI Dwi SULISWORO

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:30 – 19:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Carlos Ramirez**	1	IMPROVING SELF-IGNITION BEHAVIOR OF HYDROGEN-PROPANE MIXTURES IN CATALYTIC MICRO-CHANNELS IN ASIA	Zhang Wei, Li Jie
		2	TECHNO-ECONOMIC ANALYSIS OF WIND ENERGY APPLICATION IN ISLAND GRIDS IN SOUTH EAST ASIA	Vikram Thapa, Siti Aisyah
		3	PATENT ANALYSIS OF RENEWABLE ENERGY TECHNOLOGIES IN LATIN AMERICA	Carlos Ramirez
		4	EVOLUTIONARY APPROACH FOR FEATURE SELECTION IN GENETIC ALGORITHMS APPLIED TO CANCER GENE DATA IN EAST ASIA	Xiaoming Zhang, Mei Li
		5	EFFICACY OF OIL-MIXED PLANT DERIVATIVES AGAINST FISH BEETLES ON AFRICAN CATFISH PRESERVATION	Amara O. Chika, Babajide O. Oluwaseun
		6	PREPARATION AND CHARACTERIZATION OF CHITOSAN-CASEIN MICROPARTICLES FOR SUSTAINED DRUG DELIVERY	Suresh R. Kannan, Subramanian V. Manohar
		7	IMMUNE RESPONSE OF HUMBACK GROUPER TO VIBRIO ALGINOLYTICUS ADHESIN PROTEIN	Wira J. Sutrisno, Hendra W. Taufik
		8	PROTEASE ACTIVITY OF BACILLUS STRAIN M IN NATURAL RUBBER LATEX PROCESSING	Alimuddin Z. Taufik, Rina S. Yusof
		9	PHYTASE PRODUCTION BY ENDOPHYTIC FUNGI FROM SOYBEAN AND RICE BRAN	Yanti W. Pertiwi, Desti R. Kurnia

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:30 – 19:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Ananya Gupta**	1	GLUCOSE-DEPENDENT HETEROGENEITY IN INSULINOMA CELLS: A STUDY OF FUNCTIONAL VARIABILITY	Rashid S. Kahlil, Tariq H. Baha
		2	A NOVEL APPROACH FOR SOMATIC EMBRYOGENESIS IN MANGO (MANGIFERA INDICA)	Ravi Kumar, Nisha Rani
		3	MICROBIOLOGICAL QUALITY PREDICTION OF FARMED SALMON (SALMO SALAR) IN EUROPEAN AQUACULTURE SYSTEMS BASED ON ENVIRONMENTAL PARAMETERS	Luca Ferrara, Sofia Tommasini, Fabio Santoro, Elena Rossini
		4	MODELING AMINO ACID INTERACTIONS IN PROTEIN STRUCTURE NETWORKS: A THEORETICAL APPROACH	Aminata Diouf, Omar Ndiaye
		5	SIMULATION OF RADIAL HEAT AND MASS TRANSFER IN CATALYTIC REACTORS: OPTIMIZING REACTOR PERFORMANCE	Zainab Khatun, Fariha Sultana
		6	PHASE BEHAVIOR OF CO2 AND CH4 GAS HYDRATES IN NANOPOROUS MEDIA: THERMODYNAMIC MODELS AND EXPERIMENTAL VALIDATION	Ananya Gupta, Arun Joshi,
		7	IMPROVING WAX FORMATION PREDICTION USING A NEW MULTI-SOLID THERMODYNAMIC APPROACH	Mohammad Hassan Jafari, Amir Ali Ghobadi
		8	PREDICTING REACTION RATE CONSTANTS USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNIQUES	László Horváth, Zoltán Kocsis
		9	EFFECTS OF pH ON PHASE BEHAVIOR IN AQUEOUS TWO-PHASE SYSTEMS CONTAINING POLY (PROPYLENE GLYCOL)	Yasir M. Ibrahim, Nour Eldin Mohamed

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:30 – 19:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Harcharan Singh Ranu**	1	APPLICATION OF MIXED AMINE SOLUTIONS IN GAS SWEETENING PROCESSES	Ahmed Mansour, Fawzi J. Mahmud
		2	IMPACT OF SURFACTANTS ON ACTIVATED SLUDGE NITRIFICATION AND OXYGEN UPTAKE RATE	Mohamed M. Saeed, Hossam A. El-Gohary
		3	DESIGN THE BOWTIE ANTENNA FOR THE DETECTION OF THE TUMOR IN MICROWAVE TOMOGRAPHY	Muhammd Hassan Khalil, Xu Jiadong
		4	ON THE DESIGN OF SHAPE MEMORY ALLOY LOCKING MECHANISM: A NOVEL SOLUTION FOR LAPAROSCOPIC LIGATION PROCESS	Reza Yousefian, Michael A. Kia, Mehrdad Hosseini Zadeh
		5	WHY WE ARE TALLER IN THE MORNING THAN GOING TO BED AT NIGHT – AN IN VIVO AND IN VITRO STUDY	Harcharan Singh Ranu
		6	ANTIOXIDANT BIOSENSOR USING MICROBE	Dyah Iswantini, Trivadila, Novik Nurhidayat, Waras Nurcholis
		7	ADVANCED TREATMENT METHODS FOR INDUSTRIAL WASTEWATER CONTAINING HAZARDOUS COMPOUNDS	Chijioke Obi, Adebayo Adeyemi
		8	MODELING OF BIOETHANOL PRODUCTION FROM CHEESE WHEY BY CANDIDA PSEUDOTROPICALIS	Siti Nurhaliza, Roni Hidayat
		9	KINETIC ANALYSIS OF GLUCONIC ACID FERMENTATION USING ASPERGILLUS NIGER	Arief Santoso, Hendrikus Setiawan

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:30 – 19:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Petar Ivanov** **Alexander Georgiev**	1	DEVELOPMENT OF AN INTELLIGENT SYSTEM FOR ANKLE AND KNEE REHABILITATION	Petar Ivanov, Alexander Georgiev
		2	EARLY DETECTION OF MYCOBACTERIUM TUBERCULOSIS USING A CNTFET BIOSENSOR	Wei-Cheng Lin, Yi-Peng Chou
		3	EFFECT OF POLYMER SURFACES ON THE LUBRICITY OF MUCINS FOR MEDICAL DEVICES	Khaled Al-Hassan
		4	ENHANCING WEAR RESISTANCE IN TITANIUM ALLOYS FOR BIOMEDICAL IMPLANTS	Amit Kumar, Rajesh S. Pandey, Ravi Verma
		5	IMPACT OF PRESS FIT DESIGN ON THE OSSEOINTEGRATION OF HIP REPLACEMENTS	Abdul Aziz, Imran Malik, Faisal Qureshi
		6	NONLINEAR FINITE ELEMENT ANALYSIS OF SOIL-FOOTING SYSTEMS UNDER LOCALIZATION EFFECTS	Morteza Haghshenas
		7	EVALUATION OF PUBLIC WORKS DISBURSEMENT PROCEDURES IN INDONESIA	Siti Rahmah, Taufik Fadhilah
		8	SUSTAINABILITY STRATEGIES IN STRUCTURAL DESIGN OF HIGH-RISE BUILDINGS	Ariya Chan, Selim Abdul
		9	CLIMATE IMPACT ON EXTREME FLOW EVENTS IN EAST ASIA	Hao Wu, Yu Bai

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:30 – 19:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Takahiro Yamada,**	1	SEISMIC RESPONSE AND DAMAGE ASSESSMENT OF CURVED STEEL BRIDGES IN JAPAN	Takahiro Yamada, Kenjiro Sato
		2	EVALUATION OF OFFSHORE PLATFORM INTEGRITY AND RISK MANAGEMENT IN MALAYSIA	Nor Azhar Ahamad, Zainal Abidin Mohd Noor
		3	DESIGN OPTIMIZATION OF GFRG WALLS FOR HIGH-RISE BUILDINGS IN CHINA B	Yuan Fang, Li Jian Department of Civil Engineering, Fudan University, Shanghai, China
		4	WIND LOAD ESTIMATION IN THE SAHARA REGION OF LIBYA	Ahmed A. Saeed, Hassan M. Alghamdi
		5	FINITE ELEMENT ANALYSIS OF PROXIMAL FEMUR FAILURE USING QCT IMAGES: VALIDATION AND PREDICTION	Mohammad R. Sadeghian, Farid M. Hosseini, Reza M. Karami, Ali G. Vali
		6	UNIFORM ENERGY DISTRIBUTION IN FOCUSED ULTRASOUND THERMAL THERAPY	Cheng-Hsiung Yang, Jun-Ling Wu, Jia-Hsin Lin, Chia-Hsiu Chen
		7	ADVANCED IMAGE PROCESSING TO DISTINGUISH RETINAL HEMORRHAGES FROM ARTIFACTS IN DIABETIC RETINOPATHY	Khaled S. Al-Mansoori
		8	REGISTRATION OF BINARY OBJECTS USING WEIGHTED RATIO IMAGE ANALYSIS	Hassan F. Al-Zahrani, Mustafa T. Al-Bassam
		9	A COMPREHENSIVE STUDY ON FUZZY INFERENCE SYSTEM APPLICATIONS IN AUTOMATING CANCER DIAGNOSIS THROUGH SPECTRAL DATA ANALYSIS	Yuki Tanaka, Wei Zhang

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:30 – 19:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**David M. Thompson**	1	THE IMPACT OF FLOW STABILITY IN BYPASS TRANSITIONS: A DETAILED STUDY OF TRANSITION MECHANISMS	Huan Li, Jun Zhang
		2	NHANCING TELEMEDICINE THROUGH SMARTPHONE INTEGRATION FOR REMOTE DIAGNOSTIC APPLICATIONS	Viktor Novak
		3	REDUCTION OF IMPULSE NOISE IN MAGNETIC RESONANCE IMAGING USING FUZZY FILTERING TECHNIQUES	Liam P. Williams, David M. Thompson
		4	COMPARATIVE ANALYSIS OF DIAGNOSTIC TEST SENSITIVITY FOR HEPATITIS B AND C AMONG BLOOD DONORS IN PAKISTAN	Fatima Khan, Ali Abbas
		5	DEACTIVATION AND REGENERATION OF PALLADIUM CATALYSTS IN ENVIRONMENTAL WATER TREATMENT: CHALLENGES AND SOLUTIONS	Ahmed Nour, Rania El-Sayed, Youssef Habib
		6	OPTICAL PROPERTIES OF DOPED TIN OXIDE FILMS ON POLY-CRYSTALLINE SILICON SUBSTRATES FOR DEVICE APPLICATIONS	Mohammed El Kadi, Samir Benyahia, Rachid Chouba
		7	METHANE AND NON-METHANE HYDROCARBON EMISSIONS FROM FLARING IN KUWAIT OILFIELDS: IMPACT ON AIR QUALITY	Mona Al-Sabah, Ali Al-Mutairi, Khalid Al-Fahad
		8	ADSORPTION OF MERCURY (II) IONS ON PALM SHELL POWDER: EQUILIBRIUM AND KINETIC STUDIES	Aminata Doumbia, Ibrahim Kamara, Sory Kone
		9	KINETIC STUDY OF SILVER (I) COMPLEXATION WITH TETRA (P-CARBOXYPHENYL) PORPHYRIN	Abdelhakim Boudjema, Fatiha Chabane, Karim Djeddi

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:30 – 19:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Lukas Novotny**	1	INVESTIGATION OF ELECTRONIC PROPERTIES OF SCHOTTKY DIODE USING CURRENT-VOLTAGE TECHNIQUE	Ibrahim Khamis, Ehsan Sulaiman
		2	SEPARATION OF VITAMINS B2 AND B12 USING IMPREGNATED HPTLC PLATES WITH BORIC ACID	Zainab Malek, Rajab Sadeghian
		3	EXERGY ANALYSIS OF C2+ RECOVERY PLANTS IN REFRIGERATION CYCLES: THE IMPACT OF VALVE PRESSURE DROP	Mohammad Nouri, Ali Rezaei
		4	OPTIMIZATION OF OSMOTIC DEHYDRATION PARAMETERS IN BEETROOT USING RESPONSE SURFACE METHODOLOGY	Ehsan Jafari, Shayan
		5	APPLICATION OF FEED-FORWARD NEURAL NETWORKS IN CRYSTALLIZATION PROCESS CONTROL	Carlos Fernandes, Laura Martins
		6	UNDERSTANDING THE DYNAMICS OF UNOBSERVED NEURONS IN ELECTROPHYSIOLOGICAL EXPERIMENTS Author(s):	Hiroshi Yamada, Keisuke Saito
		7	A UNIFIED APPROACH TO GENOME REARRANGEMENT AND SEQUENCE ALIGNMENT IN BIOINFORMATICS Author(s):	Ravi Kumar Patel, Ananya Verma, Priya Sharma
		8	ADVANCING PROTEIN HOMOLOGY DETECTION USING STRING-BASED SCORING METHODS Author(s):	Mouhamed Fadi, Kamilah Hossain
			PHYLOGENETIC NETWORK RECONSTRUCTION IN HONEY BEES USING MAXIMUM PARSIMONY Author(s):	Aditya Singh, Prakash Singh, Radhika Kapoor
		9	CROP HYBRIDIZATION AND THE ROLE OF GENETIC DIVERSITY IN PLANT BREEDING Author(s):	Victor Ochieng, Naomi Achieng, Elisha Kibet

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:30 – 19:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Lukas Novotny**	1	THE IMPACT OF GENETIC PERTURBATIONS ON NETWORK INFERENCE FROM TIME SERIES DATA	Lihua Zhang, Wei Chen
		2	COMPARISON OF FEATURE SELECTION TECHNIQUES FOR DIAGNOSIS OF NON-HODGKIN'S LYMPHOMA SUBTYPES	Takumi Sato, Kenta Tanaka
		3	EFFECT OF GUANIDINE HYDROCHLORIDE ON THE PHASE BEHAVIOR OF AQUEOUS TWO-PHASE SYSTEMS	Rashid Alavi, Sima Yeganeh
		4	USING NANOFILTERS FOR IMPROVING WATER QUALITY IN THE PERSIAN GULF AND OMAN SEA BASINS	Ali Khosravi, Mohammad Reza Gharibi, Leila Fadaei
		5	ANALYSIS OF EIA REPORT QUALITY AND ITS IMPACT ON ENVIRONMENTAL PROTECTION: A CASE STUDY FROM PAKISTAN	Assist. Prof. Dr. Fahad Imran, Muhammad Ahsan
		6	ASSESSMENT OF GROUNDWATER POLLUTION SOURCES IN BAGHAN WATERSHED, IRAN	Dr. Alireza Jafari, Samira Karami
		7	METHODS FOR EVALUATING POLLUTION REDUCTION: A CASE STUDY IN AIR QUALITY MANAGEMENT	Dr. Krzysztof Nowak, Aneta Kozłowska
		8	FEASIBILITY OF HYDROGEN PRODUCTION USING BIOMASS RESOURCES IN JAPAN	Takahiro Suzuki, Yuki Watanabe
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:30 – 19:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Igor Ivanov**	1	EFFECT OF CELLULOLYTIC MICROORGANISMS ON RUBBER FACTORY WASTE COMPOSTING IN THAILAND	Dr. Poomi Phumphan, Chatree Suphan
		2	ENERGY EFFICIENCY IN INDUSTRIAL WORKPLACES: A FOCUS ON MIDDLE-AGED AND OLDER WORKERS' HEALTH	Yasuo Tanaka, Takumi Sasaki
		3	AIR POLLUTION AND PROPERTY PRICES: A STUDY IN MOSCOW'S URBAN ENVIRONMENT	Igor Ivanov
		4	WATER POLLUTION AND ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN SOUTH AFRICA: A CASE STUDY OF SOSHANGUVE	Sibongile Mthembu, Themba Zungu
		5	EXAMINING HONG KONG'S LOW FERTILITY RATE: IMPACT OF MAINLAND CHINESE BIRTHS	Qing Liao
		6	ADAPTIVE E-LEARNING AND KNOWLEDGE MANAGEMENT: AN AGENT-BASED APPROACH	Violeta Dimova, Antonina Petrova
		7	IMPACT OF DOCTOR EMIGRATION ON PAKISTAN'S HEALTHCARE SYSTEM	Amin Raza, Amina Bibi, Rehman Ali
		8	FROM SEPARATISM TO NATIONAL INTEGRATION: A STUDY OF TAMIL NADU'S DRAVIDIAN POLITICS	Karthik Raj, Priya Lakshmi, Ananya Reddy
		9	KNOWLEDGE MANAGEMENT FRAMEWORK FOR COLLABORATIVE ORGANIZATIONS	Farhan Ahmed, Sara Ali, Zubair Khan

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:30 – 19:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Hiroshi Yamamoto,**	1	MOTIVATING USERS: SATISFACTION AND ENGAGEMENT WITH INFORMATION SYSTEMS	Oluwaseun Adedayo, Chinyere Okeke, Tolu Oduwole
		2	HUMAN ACTIVITIES AND THEIR IMPACT ON WATER QUALITY IN YASUJ CITY	Sadegh Farhadi, Ali Rezaei, Mahdi Soleimani
		3	PREDICTING POLITICAL RISK USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A BAYESIAN NETWORK APPROACH	Hiroshi Yamamoto, Kenta Tanaka
		4	ORGANIZATIONAL INNOVATIVENESS IN THE HOUSING SECTOR: A CASE STUDY OF PUBLIC COMPANIES IN SINGAPORE	Siti Nur Azimah, Haris Zulkifli
		5	COMMUNITY-LED INNOVATION FOR SUSTAINABILITY: LESSONS FROM CASE STUDIES IN SOUTH KOREA	Jinsoo Kim, Minji Lee, Hyunsoo Park
		6	EXPLORING THE ANTIBACTERIAL PROPERTIES OF CHITOSAN IN MEDICAL AND FOOD APPLICATIONS	Chinwe Okafor, Ngozi Adewale
		7	NEUROGENIC EFFECTS OF CLITORIA TERNATEA IN ENHANCING COGNITIVE FUNCTIONS	Amina Abdallah, Ali Mohammed
		8	DEVELOPMENT OF VAGINAL SUPPOSITORIES CONTAINING LACTOBACILLUS FOR MICROBIAL STABILITY	Zhen Li, Mei Zhang
		9	THEMATIC ROLE EXTRACTION USING SHALLOW PARSING	Mehrnoush Shamsfard, Maryam Sadr Mousavi

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

28 Aralık / Dec 28, 2024 / 17:30 – 19:30 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Hiroshi Tanaka, Yuka Sato**	1	APPLICATION OF DATA MINING IN DRUG DESIGN: CLASSIFICATION METHODS AND THEIR IMPACT	Hiroshi Tanaka, Yuka Sato
		2	PHARMACOKINETIC SIMULATION STUDY OF SALBUTAMOL SULPHATE-ETHYLCELLULOSE MICROCAPSULES USING CONVOLUTION METHOD	Chen Xu, Wenjia Li
		3	ANTIBACTERIAL ACTIVITY OF ETHANOL EXTRACTS FROM SELECTED CHINESE MEDICINAL PLANTS AGAINST CAMPYLOBACTER JEJUNI	Jian Li, Xiaoyan Wang
		4	OPTIMAL CONTROL STRATEGIES FOR PERMANENT-MAGNET SYNCHRONOUS MOTOR DRIVE SPEED REGULATION	Liu Yang, Li Na
		5	OPTIMAL VOLT/VAR CONTROL USING NSGA IN DISTRIBUTION SYSTEMS WITH DISTRIBUTED GENERATION	Rajesh Kumar,
		6	DYNAMIC HANDWRITTEN SIGNATURE VERIFICATION USING CONJUGATE GRADIENT NEURAL NETWORKS	Fatima El-Sayed, Ahmed Fawzi
		7	SPEECH ENHANCEMENT USING SPECTRAL ENTROPY AND WAVELET PACKET TRANSFORM	Samiha Zayed, Omar Farouk, Rania Ibrahim
		8	FLASH EVAPORATION DESALINATION USING OCEAN THERMOCLINE AND WASTE HEAT	Kenji Takahashi, Hiroshi Sato
			NETWORK DEVICE DISCOVERY USING SNMP FOR NETWORK MANAGEMENT SYSTEMS	Nashit Khan, Harshad Verma
		9	INTELLIGENT IMAGE PROCESSING SYSTEM FOR CHILDREN'S SAFETY	Ali Jafari, Reza Hashemi

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / Dec 29, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Dr. Öğr. Üyesi GÖKÇE ÖZKILIÇCI**	1	ERGENLERDE ÖZ ÇEKİM İLE PSİKOLOJİK İYİ OLUŞ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	DOÇ.DR, ÖZLEM GÖZÜN KAHRAMAN ÖĞR. GÖR, MELİSA AKKÖSE KAYA
		2	4-6 YAŞ ARASINDAKİ ÇOCUKLARIN EMPATİ BECERİLERİ İLE EBEVEYN STRESİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	DOÇ.DR, ÖZLEM GÖZÜN KAHRAMAN ÖĞR. GÖR, MELİSA AKKÖSE KAYA
		3	Yeme Davranışları ve Benlik Saygısının Obeziteli Bireylere Yönelik Önyargılara Etkisinin İncelenmesi	Yüksek Lisans Öğrencisi Ömer Furkan Bök
		4	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN FLÖRT ŞİDDETİ TUTUMLARININ İNCELENMESİ	Hatice Nur GÜLER Betül DURSUN ACEMOĞLU
		5	AN INVESTIGATION OF POLITICAL SOCIALISATION LEVELS OF UNIVERSITY STUDENTS IN VIEW OF PERSONALITY CHARACTERISTICS AND POLITICAL ATTITUDES	Dr. Öğr. Üyesi GÖKÇE ÖZKILIÇCI
		6	YALNIZLIĞIN YORDAYICISI OLARAK OLUMLU ÇOCUKLUK YAŞANTILARI	Psikolojik Danışman Selami ÇİFTÇİ
		7	SCIENTIFIC ETHICAL SENSITIVITY AND PRONENESS TO ETHICAL VALUES CONCERNING UNIVERSITY STUDENTS	Assoc. Prof. Dr. Süleyman BALCI Aysel CAYMAZ
		8	YETİŞKİN BİREYLERDE BİLİMSEL ETİK DEĞERLER VE AHLAKİ OLGUNLUK	Doç. Dr. Süleyman BALCI Ezgi DURMAZ
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Prof. Dr. Elif AKTAŞ**	1	PRE-SERVICE TEACHERS'LEVEL OF USE OF GAMES AND EDUCATIONAL MATERIALS	Assoc.Prof. Dr. Nuri Can AKSOY Halime GÖREN
		2	SAMPLE CURRICULUM DESIGN FOR ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN PRESCHOOL TEACHER TRAINING	Dr. Serkan ÇİFTCİ
		3	YABANCI DİL OLARAK TÜRKÇE DERS KİTAPLARINDAKİ HAZIRLIK ÇALIŞMALARININ İŞLEVLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	Prof. Dr. Elif AKTAŞ
		4	ÇOCUK EDEBİYATINDA AKRAN ZORBALIĞI TEMASININ ELE ALINIŞ BİÇİMİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	Prof. Dr. Elif AKTAŞ
		5	SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNDE TARİHİ HİKÂYENİN KULLANIMI	Prof.Dr.Baykal BİÇER Yüksek Lisans Öğrencisi, Beyza Nur SIĞIRCI
		6	THE EFFECTS OF EARTHQUAKES ON CHILDREN'S PERCEPTIONS: A CASE STUDY ON 5-6-YEAR-OLDS IN PRESCHOOL EDUCATION IN TUNCELİ	Assistant Professor Gülsüm HOŞ Associate Professor Hatice ÇOBAN KENEŞ Archaeologist Evun Sevgi OKUMUŞ
		7	THEORY OF MIND IN PICTURE STORYBOOKS	Assistant Professor Gülsüm HOŞ
		8	ÇOKTAN SEÇMELİ TESTLERDEKİ ŞANS BAŞARISININ İNCELENMESİ	Dr. Emrah BÜYÜKATAK
		9	EXAMINATION OF CHILDREN'S EMOTION REGULATION IN TERMS OF SEVERAL SOCIODEMOGRAPHIC VARIABLES	Teacher, Elif Duygu KESKİN Prof. Dr. Zeliha YAZICI
		10	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ PERSPEKTİFİNDEN KAMPÜS YAŞAMININ BESLENME ALIŞKANLIKLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Öğr.Gör. Rabia ACEMİOĞLU Öğrt. Adem MÜLAZIMOĞLU
		11	AFET BİLİNCİ DERSİNİ ALAN ÖĞRENCİLERİN DOĞAL AFETLERE YÖNELİK TUTUMLARININ VE ÖĞRENCİ TUTUMLARINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ	Yakup GÜRKAN Prof. Dr. Canan KOÇ
		12	TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ EĞİTİMİNİN 4. SINIF ÖĞRENCİLERİNİN TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ TUTUMLARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Prof. Dr. Canan KOÇ Aleyna DURASI Rümeysa ÇETİNKAYA Şerife SARIKAVAK Dilan CANTEKİN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Doç. Dr. Selin BİTİRİM OKMEYDAN**	1	POPÜLER STRATEJİLER ÜZERİNDEN YEŞİL AKLAMA ÖRNEKLERİ	Doç. Dr. Selin BİTİRİM OKMEYDAN
		2	PANDEMİDE İŞ YAŞAMININ DÖNÜŞÜMÜ: UZAKTAN ÇALIŞMANIN ETKİLERİ VE GELECEĞİ	Doç. Dr. Selin BİTİRİM OKMEYDAN
		3	NEW MEDIA, ARTIFICIAL INTELLIGENCE, AND TRADİTİONAL JOURNALISM: THE TRANSFORMATION OF JOURNALISTIC COMPETENCIES IN TURKEY	Associate Professor Dr. Muhammet Kemal KARAMAN Associate Professor Dr. Önder DENİZ
		4	ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND ETHCAL VIOLATIONS IN JOURNALISM: CHALLENGES AND IMPLICATIONS	Associate Professor Dr. Önder DENİZ Associate Professor Dr. Muhammet Kemal KARAMAN
		5	DİJİTAL DİPLOMASİ: DEVLETLERİN SİBER DİPLOMASİ FAALİYETLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Serhat BEKAR Öğr. Gör. Dr. Akın AY
		6	YEREL MEDYANIN GOOGLE ALGORİTMALARINI KULLANMA DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİNE YÖNELİK NİTEL BİR ÇALIŞMA	Öğr. Dr. Akın AY Dr. Öğr. Üyesi Serhat BEKAR
		7	ANDOR DİZİSİNİN JOSEPH CAMPBELL'IN MONOMİT KURAMI BAĞLAMINDA İNCELENMESİ	Öğretim Görevlisi Dr. Elif Taşdemir Şanlı
		8	STUDY ON BRAND PLACEMENT APPLICATIONS IN MOVIE POSTERS	Doç. Dr. Ömer AYDINLIOĞLU Doç. Dr., BİRGÜL ALICI
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ÇİFTÇİ**	1	DUTY OF LOYALTY IN BROKERAGE AND SOLE PROPRIETORSHIP AGREEMENTS	Asst. Prof. Dr. Hamide Merve GÜÇLÜ
		2	6413 SAYILI KANUN KAPSAMINDA ASKERİ KİMLİĞİN PAYLAŞILMASI ÜZERİNE DEĞERLENDİRME	Oğuz ÇOBAN
		3	EVIDENCE OBTAINED FOR THE OFFENCE OF TAX EVASION WITHIN THE SCOPE OF A SEARCH CONDUCTED IN ACCORDANCE WITH THE GENERAL PROVISIONS OF THE CPC	Osman Alp MORİLİPINAR Dr. Öğr. Üyesi Mustafa UYANIK
		4	TÜRK HUKUKUNDA SORUMLULUK SİGORTALARINDA SİGORTACININ ZARAR GÖRENDEN BİLGİ ALMA HAKKI	Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ÇİFTÇİ
		5	HAS THE “SPECİAL PRİNCİPLES” PROCEDURE BEEN ABOLİSHED?	Burak PINAR
		6	EVALUATİON OF MEDİATİON PRACTİCES İN REİNSTATEMENT DİSPUTES	Dr. Onur Musab KARAKAŞ
		7	Ensuring Wage Security for Occupational Physicians to Uphold Professional Independence in Occupational Health and Safety: Challenges and Proposals	Dr. Onur Musab KARAKAŞ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / Dec 29, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Prof. Hajar Huseynova**	1	AN ANALYSIS OF CAUSES AND SOLUTIONS ATTENTION DEFICIES IN READING AMONG ELT STUDENTS	ASUMAN AŞİROĞLU Prof. Dr. Filiz YALÇIN TILFARLIOĞLU
		2	FİRST EXPERİMENTS İN LANGUAGE ACQUİSİTİON AND EXAMPLES OF LİNGUİSTİC-SOCİAL ISOLATİON	Doç. Dr. Mehmet Akif Duman
		3	LANGUAGE ACQUİSİTİON İN SEVERELY INTELLECTUALLY DİSABLED CHİLDREN WİTHİN THE FRAMEWORK OF NATİVİST APPROACH	Doç. Dr. Mehmet Akif Duman
		4	REFLECTIONS AND POSSIBILITIES OF INTERTEXTUALITY IN KURDISH LITERATURE	Dr. Mehmet Yıldırımçakar
		5	USE OF BODY LANGUAGE İN TEACHİNG TURKISH AS A FOREIGN LANGUAGE	Dr. Öğrencisi Esra ÖZTÜRK Dr. Öğrencisi Esma KARABEY
		6	EXPRESSION OF QUANTITY IN AZERBAIJANI DIALECTS	Prof. Hajar Huseynova
		7	RANKING OF ASSENT EXPRESSIONS IN THE VOCABULARY OF TURKISH TURKEY	Dr. Öğr. Üyesi Ali KOÇ
		8	CURRENT APPROACHES TO THE ANALYSIS OF LANGUAGE AND STYLE IN POETRY	Dr. Öğr. Üyesi Ali KOÇ
		9	PRACTICING LANGUAGE SKILLS VIA LITERATURE: A SAMPLE LESSON	Ongan Uyanık
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / Dec 29, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Doç. Dr. Levent Değirmencioğlu**	1	Investigation of Graduate Studies in Secondary School Level Music Education Between 2020-2024	MEHMET URAL Assistant Professor, ELMAS GÜN
		2	OPINIONS OF MIDDLE SCHOOL STUDENTS WITH MILD INTELLECTUAL DISABILITIES ON MUSIC LESSONS	Ebru ÖZEN Prof. Gökay YILDIZ
		3	LİSANS DÜZEYİNDE PİYANO EĞİTİMİ DERSİ BAŞARI PUANLARININ ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	Beyza CENGİZ Dr. Öğr. Üyesi H. Ozan Demirtaş
		4	MÜZİK ÖĞRETMENLİĞİ LİSANS PROGRAMI BİREYSEL ÇALGI EĞİTİMİ GİTAR DERSİ İÇERİĞİNDEKİ TEKNİKLERİN İNCELENMESİ	Barış DEMİR Dr.Öğr. Üyesi Elmas GÜN
		5	OPINIONS OF GUITAR INSTRUCTORS ON THE “GUITAR EDUCATION AND ACCOMPANIMENT” COURSE INCLUDED IN THE 2018 MUSIC TEACHING UNDERGRADUATE PROGRAM OF THE COUNCIL OF HIGHER EDUCATION	Alperen YAZICI Prof. Dr. Feyza SÖNMEZÖZ
		6	THE VIEWS OF THE INSTRUCTORS REGARDING THE 2018 MUSIC TEACHING UNDERGRADUATE PROGRAM	İlgim Sıla SUBAŞI Prof. Dr. Feyza SÖNMEZÖZ
		7	MUSIC DEPARTMENT SPECIAL TALENT EXAM PREPARATIONS: INSTRUMENT AND SONG PREFENCES	Doç. Dr. Levent Değirmencioğlu
		8	TRADITIONAL MELODIES WITH MODERN HARMONIES: A GLOBAL PERSPECTIVE	Dr. Res. Assist. Vildan ÖZDEMİR SELÇUK
		9	REVIEW OF GRADUATE THESES MADE IN THE FIELD OF ORCHESTRA BETWEEN 2020-2024	Yüksek Lisans Öğrencisi Nihan Dağlı Dr. Öğr. Üyesi H. Ozan Demirtaş
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Asst. Prof., Hümeyra ÇETİN BABAOĞLU**	1	BİRACILIKTA KULLANILMIŞ TAHILLARIN GIDA ENDÜSTRİSİNDE KULLANIMI	MERVE KAHRAMAN ANI KUŞCU
		2	ÜVEZ (*Sorbus aucuparia*) MEYVESİ EKSTRAKTININ DOĞAL KORUYUCU OLARAK FIRINCILIK ÜRÜNLERİNDE KULLANIMI	MERVE KAHRAMAN ANI KUŞCU
		3	DETERMINATION OF THE PHYSICAL AND TEXTURAL PROPERTIES OF BREADS MADE WITH PURPLE WHEAT FLOUR	Asst. Prof., Hümeyra ÇETİN BABAOĞLU
		4	Evaluation of Pollen's Antioxidant Effects on the Oxidative Stability and Quality Attributes of Ground Meat Under Refrigerated Conditions	Tahire Nur Saksağan Umar Abu Hafs Burak Günçavdı Doç. Dr. Ali Samet Babaoğlu
		5	MOISTURE SORPTION ISOTHERM OF AMARANTH GRAIN	Sultan ARSLAN TONTUL
		6	DETERMINATION OF SOME QUALITY CHARACTERISTICS OF SWEET POTATO DRIED BY MICROWAVE METHOD	Lecturer Dr. Senem TÜFEKÇİ Prof. Dr. Sami Gökhan ÖZKAL

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / Dec 29, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Doç. Dr. Aysel KURNAZ**	1	SINIRLI BABA ÇOCUK İLİŞKİSİ ÜZERİNE SOSYOLOJİK BİR DEĞERLENDİRME	Prof. Dr. Dolunay ŞENOL Dr. Gıyasettin YILDIZ
		2	MODERN TOPLUMLARDA GENÇLİK VE GELECEK KAYGISI: KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	Prof. Dr. Dolunay ŞENOL Dr. Gıyasettin YILDIZ
		3	BİR SOSYAL DIŞLANMA UNSURU OLARAK: CİNSEL KİMLİK	Asude Zeynep Aral
		4	KOVANCILAR VOCATIONAL SCHOOL STUDENTS' VIEWS ON OSTENTATIOUS CONSUMPTION	Davut HACEK Öğr. Gör. Dr. Damla TOPÇU
		5	GÖÇ VE GÖÇLERİN İNSAN ÇEŞİTLİLİĞİ ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Fırat KOÇ
		6	CONTRİBUTİON TO SOCİAL WELFARE OF DİSABLED PEOPLE OF LOCAL GOVERNMENTS: MALTEPE EXAMPLE	Doç. Dr. Hamza Kurtkapan
		7	CONTRİBUTİON TO SOCİAL PARTİCİPATİON OF DİSABLED PEOPLE OF LOCAL GOVERNMENTS: SULTANGAZİ EXAMPLE	Doç. Dr. Hamza Kurtkapan
		8	TÜRKİYE'DE İSLAMCILIK AKIMININ GELİŞİMİ: SAĞ SİYASET VE PARTİLER	Yüksek lisans öğrencisi Eda BAŞER
		9	ANALYSIS OF CULTIVATION THEORY	Doç. Dr. Aysel KURNAZ
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Dr. Öğr. Üyesi, ESRA TAYAT	1	BİTKİLERDEN İSTİLACI YABANCI OTLARA: MEKANİZMALAR, ÖZELLİKLER VE SONUÇLAR	Cemal TÜLEK
		2	TÜRKİYE'DE İSTİLACI YABANCI OTLAR: ETKİLERİ, YÖNETİM STRATEJİLERİ VE GELECEK YÖNLER	Cemal TÜLEK
		3	SAKSILI SÜS BİTKİLERİNDE BÜYÜMEYİ GECİKTİRİCİ UYGULAMALAR	Arş. Gör. Melek DEMİREL Prof. Dr. Rezzan KASIM Prof. Dr. M. Ufuk KASIM
		4	TİMOL UYGULAMALARININ KESME ÇİÇEKLERDE VAZO ÖMRÜNE ETKİLERİ	Arş. Gör. Melek DEMİREL Prof. Dr. Rezzan KASIM Prof. Dr. M. Ufuk KASIM
		5	THE SIGNIFICANCE OF UTILIZING MICROALGAE AS BIOFERTILIZERS IN PLANT TISSUE CULTURE METHODS	Assoc. Dr. Aykut TOPDEMIR Dr. Gökçe KENDİRLİOĞLU ŞİMŞEK Lect. Tuba OKUTAN
		6	ASSESSMENT OF KNOWLEDGE LEVELS OF MUGLA PROVINCE BEEKEEPERS ABOUT BEE DISEASES AND PESTS	Ziraat Yük. Mühendisi Ahmed KARAHAN Prof. Dr. Halil Selçuk BİRİCİK Prof. Dr. İsmail KARACA
		7	TÜRKİYE KAYISI YETİŞTİRİCİLİĞİNDE SORUN OLAN BÖCEKLER VE BÖLGESEL DAĞILIMLARI	Arş. Gör. Dilek DOĞAN Öğr. Gör. Nagihan KILIÇ
		8	THE PERFORMANCE OF THE EGG PARASITOID TRICHOGRAMMA BRASSICAE IN PREVENTING EPHESTIA KUEHNIELLA FROM DAMAGING STORED BAGGED PRODUCTS	Dr. Öğr. Üyesi, ESRA TAYAT Prof. Dr., NİHAL ÖZDER
		9	DETERMINATION OF SOME SITE CHARACTERISTICS OF THE SIDERITIS BREVIDENS P. H. DAVIS ENDEMIC TO MERSIN	Ali TOPAL Seyran PALABAŞ UZUN
		10	EFFECT OF DIFFERENT SOWING RATES AND NITROGEN DOSES ON GRAIN YIELD *IN TRITICUM TURGIDUM VAR. MIRABILE*	Agricultural Engineer Murat AKDAĞOĞLU Prof. Dr. İsmet BAŞER
		11	Comparison of Wild and Modern Wheats in terms of Morphological Characteristics	Zir. Müh. Merve Barut Prof. Dr. İsmet BAŞER Arş. Gör. Dr. Damla B. GÖÇMEN Prof. Dr. Oğuz BİLGİN Doç. Dr. Alpay BALKAN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / Dec 29, 2024 / 10:00 – 12:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Ass. Prof. Kartal SOMUNCU**	1	THE IMPACT OF EXCHANGE RATE AND INTEREST RATE ON FINANCIAL MARKETS	Arş. Gör. Dr. Buket AYDIN
		2	ECONOMIC DEVELOPMENT AND DEMOCRACY: VALIDITY OF THE LIPSET HYPOTHESIS	Prof. Dr. Kerem KARABULUT Arş. Gör. Dr. Buket AYDIN
		3	ENFLASYON VE FAİZ POLİTİKASININ BANKA AKTİF-PASİF DENGESİNE ETKİSİ	ADEM EMRE KÖSE
		4	PORTFOLIO OPTIMIZATION FOR THE BIST-30 INDEX WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND MACHINE LEARNING	Ass. Prof. Kartal SOMUNCU
		5	RISK MANAGEMENT WITH THE SEMI-VARIANCE METHOD: A STUDY ON BIST-30 INDEX STOCKS	Ass. Prof. Kartal SOMUNCU
		6	PARA, BİLGİ VE GELECEK: FİNANSAL EĞİTİMLE YENİ NESİL EKONOMİK GÜÇLENME	Mine ÇAVDAR GÖKSÜN
		7		
		8		
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Amir Faisal Al-Mansoori**	1	POLITICAL PARTY DEVELOPMENT AND MODERNIZATION IN KAZAKHSTAN	Muratbek Zhanatov, Aisha Nurzhanova
		2	DESIGNING A RESCUE SYSTEM FOR EARTHQUAKE-DAMAGED AREAS: CASE STUDY OF TEHRAN	Hassan Jafari, Reza Farahani, Ali Khosravi
		3	AGING WORKFORCE: CHALLENGES AND SOLUTIONS FOR MALAYSIA	Zara Hashim, Noor Halimah Salleh
		4	DRIVER BEHAVIOR AT INTERSECTIONS: A CASE STUDY OF TEHRAN	Reza Asgarian, Valiollah Karami, Mahdieh Shaterian
		5	THE SOCIAL MARGINALIZATION INDEX IN ROMANIA: A SPATIAL ANALYSIS	Ion Gheorghe, Sorina Ionescu
		6	BORIA: A TRADITIONAL PERFORMANCE IN MALAYSIA	Jasmine Rani, Ahmad Zamri
		7	THE IMPACT OF INDIGENOUS LANGUAGES IN NATIONAL POLICY AND DEVELOPMENT PLANNING: A SOCIOLINGUISTIC PERSPECTIVE ON THE NIGERIAN NATIONAL REBRANDING EFFORTS	Chijioke Emeka Umeh
		8	E-GOVERNANCE AND CITIZENS' PERCEPTIONS IN THE UNITED ARAB EMIRATES: A STUDY ON SATISFACTION AND DEMOGRAPHIC INFLUENCES	Amir Faisal Al-Mansoori
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Amir Faisal Al-Mansoori**	1	RESOURCE ALLOCATION FOR CULTURAL HERITAGE PRESERVATION IN TAIWAN: AN INTEGRATED DECISION-MAKING MODEL FOR SUSTAINABLE URBAN DEVELOPMENT	Ying-Hsiu Lee, Huan-Chang Kuo
		2	THE EFFECT OF RESIDENTIAL LOCATION SELECTION ON COMMUTING BEHAVIOR IN TEHRAN: A COMPARATIVE STUDY WITH WESTERN COUNTRIES	Niloofar Tavakkol, Saeed Khodadad
		3	SECURING EVACUATION ROUTES IN HISTORIC AREAS DURING DISASTERS: A CASE STUDY IN JAPAN	Kenji Hoshino, Haruki Ishikawa
		4	CITIZEN ENGAGEMENT IN DRUG PREVENTION PROGRAMS IN BANGKOK, THAILAND: A DEMOGRAPHIC STUDY	Somchai Chuthavong, Naree Prawat
		5	GENDER AND CAREER SUCCESS AMONG FEMALE EXECUTIVES IN BANGKOK, THAILAND	Sukanya Jitkasem
		6	A NOVEL APPROACH TO DEVELOPING DECISION-MAKING CRITERIA IN COMPLEX ENVIRONMENTS	Jari Kauppinen
		7	MEDIA VIOLENCE: DOCUMENTARY ANALYSIS OF META-ANALYSIS RESEARCH TRENDS AND FUTURE DIRECTIONS	Siriwat Jirapun
		8	THE IMPACT OF ISLAMIC LITERATURE ON MODERN MALAYSIAN LITERATURE	Farah Zulkifli
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Amir Faisal Al-Mansoori**	1	THE ENTHRONEMENT CEREMONY OF TURKIC-MONGOL KAGANS AND POLITICAL INTERACTIONS	Bektur Yessentayev
		2	THE ROLE OF THE KAZAKH MIDDLE CLASS IN MARKET CONSUMPTION PRACTICES	Askarbek Toktarov, Aigerim Duisenbayeva
		3	COLOR-BLIND FRIENDLY IMAGE CONVERSION TECHNIQUE FOR THE TOKYO SUBWAY MAP	Hiroshi Tanaka, Yuki Saito
		4	DISPLACED POPULATION SATISFACTION IN THE DEVELOPMENT OF NAYA RAIPUR, INDIA	Ravi Kumar
		5	THE IMPACT OF GENDER ON PERFORMANCE IN A BASIC MATH QUIZ IN STATISTICS COURSES IN LEBANON	Lina Mroue, Fadi Ghanem
		6	EXPLORING THE DIFFERENCES BETWEEN ONLINE AND FACE-TO-FACE LEARNING ENVIRONMENTS IN A QUALITATIVE RESEARCH METHODS COURSE	Dalia Aboud, Yara Kassem
		7	THE ROLE OF CODE SWITCHING IN ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN VIETNAM: STUDENTS' PERSPECTIVES	Mai Lan, Thanh Hoang
		8	THE TRANSFORMATION OF TEACHING PRACTICES IN HIGHER EDUCATION: A STUDY ON DIGITAL INTEGRATION IN CLASSROOMS IN CHINA AND THE PHILIPPINES	Yang Meng, James L. Patnao
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Tomasz Nowak**	1	ENHANCING COGNITIVE DEVELOPMENT THROUGH HOTS ACTIVITIES WITH GEOGEBRA IN PRE-SERVICE TEACHER EDUCATION	Ibrahim Al-Khatib, Hassan Jawhar
		2	FLIPPED CLASSROOM FOR NON-SCIENCE MAJORS: A CASE STUDY IN BIOLOGY EDUCATION	Ahmad Zaki, Fatimah Al-Din
		3	DESIGNING A DIGITAL WRITING TOOL FOR STUDENT SELF-ASSESSMENT IN HIGHER EDUCATION	Mohammed Al-Sami, Rania Al-Hassan
		4	DIFFERENT DRIVERS OF B2C ECOMMERCE ADOPTION ACROSS NATIONS	Xiang Wei, Lei Zhang, Mei Chen
		5	APPLICATIONS OF STABLE DISTRIBUTIONS IN DATA MODELING AND RISK MANAGEMENT	Liu Ping, Zhang Hui
		6	COOPERATION MECHANISMS AND BUSINESS NETWORKS IN SMALL-SCALE INDUSTRIES	Rashid Khan, Amina Siddiqui
		7	STRATEGY MAP DESIGN USING STRUCTURAL EQUATION MODELING	Wei Li, Xue Feng
		8	TRADE, MULTILATERALISM, AND REGIONAL CONVERGENCE: INSIGHTS FROM ASEAN AND SAARC	Tomasz Nowak
		9	OPTIMIZING PRODUCTION PLANS USING MULTI-CRITERIA PROGRAMMING	Ewa Kowalska,

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Kwame Adu**	1	STOCK PRICE PREDICTION USING HYBRID INTELLIGENT SYSTEMS	Abdullah Khalil, Omar Hamid
		2	SUSTAINABLE BUSINESS PRACTICES AND CORPORATE PERFORMANCE IN GHANA	Kwame Adu, Nana Asante
		3	MULTI-CRITERIA DECISION SUPPORT FOR BRIDGE MATERIAL SELECTION	Nguyen Minh Duc, Tran Thanh Binh
		4	CUSTOMER VALUE ENHANCEMENT THROUGH CRM SYSTEMS IN SOUTH KOREA	Ji-Hoon Park, Min-Soo Kim
		5	IMPACT OF STOCHASTIC PROCESS ERRORS ON INVESTMENT STRATEGIES	Liang Wei, Zhang Hui
		6	LEGAL FRAMEWORK FOR HOTEL GUEST LIABILITY IN CONTRACTUAL DISPUTES	Andreas Müller
		7	THE IMPACT OF MOBILE APP PERSONALITY ON CONSUMERS' TRUST IN DIGITAL PLATFORMS	Meiling Zhang, Xiaoming Chen, Yu Liu
		8	EXPECTATION VS. REALITY: DIGITAL DOCUMENT EXCHANGE IN POLAND'S PUBLIC ADMINISTRATION	Agnieszka Kowalska
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Stefan Dumitrescu**	1	THE ROLE OF AGRICULTURAL CREDIT IN ENHANCING FARM PRODUCTIVITY IN BANGLADESH	Tahmina Akhter, Faisal Rahman, Shakil Hasan
		2	DRIVERS OF ADOPTION FOR ISLAMIC BANKING IN INDONESIA	Rizki Santoso, Eka Pratama, Nurul Hidayah
		3	DYNAMIC INTERACTIONS IN STOCK MARKETS: LESSONS FROM EASTERN EUROPE	Andrei Popescu, Maria Ionescu, Stefan Dumitrescu
		4	EXPLORING THE SCOPE AND CHALLENGES OF OPERATIONAL AUDITING IN EGYPT	Hassan Mahmoud, Ayman Naguib, Layla Khalil
		5	EVALUATION OF THE ECONOMIC VALUE OF BIODIVERSITY THROUGH MARKET MECHANISMS	Zhang Mingyu, Wang Meilin
		6	BRIDGING THE INNOVATION GAP IN DEVELOPING COUNTRIES	Lin Xuefeng
		7	COLLABORATIVE APPROACHES IN STUDENT SATELLITE PROJECTS: ACADEMIA AND INDUSTRY PARTNERSHIPS	Chen Wei, Liu Jiayi, Zhang Haoran
		8	CUSTOMER PREFERENCES FOR ISLAMIC BANKING SERVICES: AN EMPIRICAL STUDY	Malik Faheem, Asif Rehman
		9	SIMULATION-BASED OPTIMIZATION FOR ENHANCING PORT STORAGE STRATEGIES	Kim Daejung, Park Jihyun, Lee Sungmin

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Anna Kowalska, Piotr Zielinski**	1	DEFINING ROLES FOR IT PROJECT SUCCESS IN ORGANIZATIONS	Ali Mustafa, Ahmed Javed
		2	AN INTEGRATED APPROACH TO STOCK MARKET FORECASTING USING COOPERATIVE ALGORITHMS	Ali Darwish, Fatima El-Sayed
		3	CHALLENGES IN ASSESSING INNOVATION PERFORMANCE METRICS	Chen Liang, Mei Xiu, Zhang Lei
		4	GREEN TRANSFORMATION IN AUTOMOTIVE INDUSTRY: STRATEGIC HRM AND TECHNOLOGICAL INNOVATION	Ying Jie, Xiao Yun, Wang Rui
		5	BIOETHANOL AS A SUSTAINABLE ENERGY SOLUTION FOR DEVELOPING NATIONS	Ahmed Malik, Sarah Alvi
		6	FUTURE DIRECTIONS IN KNOWLEDGE SHARING: A BEHAVIORAL PERSPECTIVE	Amara Yusuf, Ibrahim Khalid
		7	THE RELATIONSHIP BETWEEN CONSUMER ENGAGEMENT AND BRAND LOYALTY IN THE POLISH MARKET	Anna Kowalska, Piotr Zielinski
		8	STRATEGIES FOR REVITALIZING LOCAL ENTREPRENEURSHIP IN THAILAND: A FOCUS ON CULTURAL HERITAGE	Somchai Rattanapong, Ananya Jirapat
		9	ADVANCED TRADING SYSTEMS USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND MOVING AVERAGES	Luca Romano, Giulia Bellini

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Kwame Mensah**	1	RISK MANAGEMENT STRATEGIES AMONG PUBLIC COMPANIES IN SOUTHEAST ASIA	Wei-Ling Tan
		2	THE IMPACT OF HIGH-PERFORMANCE WORK PRACTICES ON BUSINESS OUTCOMES IN SOUTHEAST ASIA	Dewi Kusuma
		3	EVALUATING INFORMATION SECURITY STRATEGIES IN EAST AFRICA: A CASE STUDY OF TANZANIAN COMPANIES	Elijah Mwangi, Grace Wanjiru
		4	INVESTMENT RISK AND RETURN ANALYSIS IN THE GHANAIAN MARKET: A COMPARISON OF PROPERTY AND EQUITIES	Kwame Mensah
		5	THE INFLUENCE OF STAKEHOLDER ENGAGEMENT ON CORPORATE GOVERNANCE IN INDONESIA	Lina Rahardjo, Arif Kusnadi
		6	THE STRATEGIC SIGNIFICANCE OF THE EURASIAN ECONOMIC UNION: KAZAKHSTAN'S ROLE IN REGIONAL INTEGRATION	Askar Mukhanov, Ainur Sadykova
		7	THE IMPACT OF HUMAN CAPITAL STRATEGIES ON ORGANIZATIONAL RESILIENCE: A CASE STUDY FROM IRAN	Fatemeh Mohammadi, Hamed Rezaei
		8	THE IMPACT OF EU SUBSIDIES ON AGRICULTURAL COMPETITIVENESS IN LITHUANIA	Rasa Petrauskiene, Tomas Laurinavicius
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Eitan Kaplan**	1	CORPORATE GOVERNANCE MECHANISMS AND FINANCIAL DISCLOSURE: EVIDENCE FROM GHANA	Kwabena Asare, Nana Boateng
		2	OPTIMIZING R&D PROGRAM EVALUATION THROUGH ADVANCED POLICY FRAMEWORKS: A CASE FROM SOUTH KOREA	Ji-Hoon Kim
		3	EFFECT OF CORPORATE GOVERNANCE AMENDMENTS ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE IN INDONESIA	Agus Santoso, Dian Pratama
		4	CHALLENGES TO SUSTAINABLE TOURISM DEVELOPMENT IN KENYA	Mutua Kimani
		5	STRATEGIES FOR STAKEHOLDER ENGAGEMENT IN TECHNOLOGY DEVELOPMENT IN THE PHILIPPINES	Carlos Dela Cruz, Maria Luisa Santos
		6	FINANCIAL LITERACY AND DECISION-MAKING IN OMAN	Ahmed Al-Balushi, Nasser Al-Salmi
		7	TEACHING MUSIC READING TO STUDENTS WITH DYSLEXIA: A MULTISENSORY APPROACH	Eitan Kaplan
		8	COMPARATIVE STUDY OF FATIGUE AND DROWSINESS IN THE NIGHT-TIME TRANSPORTATION INDUSTRY IN SOUTH KOREA	Minho Park, Seojin Lee
		9	EXPLORING THE IMPACT OF NEUROSCIENCE IN JUDICIAL SENTENCING OF PSYCHOPATHIC OFFENDERS IN GERMANY	Lena Tobias

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Jana Svobodov**	1	THE ROLE OF EMOTIONAL INTELLIGENCE IN STUDENT WELL-BEING: A COMPARATIVE STUDY BETWEEN HIGH AND LOW EI STUDENTS IN POLAND	Marta Kowalska, Tomasz Nowak, Agnieszka Zielinska
		2	EPILEPSY TYPES AND EEG-LORETA FINDINGS: A COMPREHENSIVE STUDY IN TURKEY	Ahmet Can, Fatma Aksoy, Burhanettin Demir
		3	THE EVOLUTION OF BLOOM'S TAXONOMY IN ADULT EDUCATION IN ITALY: A CASE STUDY APPROACH	Giovanni Rossi, Martina Bianchi
		4	PERSONALITY TRAITS AND THE IMPACT OF EMOTIONS ON GAME ADDICTION	Mei-Ling Zhang, Bo Chen
		5	THE ROLE OF EMOTICONS IN POLITE DIGITAL COMMUNICATION IN ENGLISH AND CZECH	Jana Svobodová
		6	FAMILY COMMUNICATION AND CHILD REARING: A STUDY AMONG STUDENTS IN IRAN	Mohammad Reza Shirazi
		7	CLIMATE CHANGE AND ITS IMPACT ON HISTORIC BUILDINGS IN IRAN	Ramin Khosravi, Arash Parsa
		8	UTILIZING CLIMATE IN TRADITIONAL HOUSING DESIGN IN IRAN	Mohammad Ali Kharrazi, Reza Karimi
		9	THE CHALLENGES OF ONLINE EDUCATION IN THE ERA OF SOCIAL MEDIA AND HOW THE CURRICULUM CAN ADDRESS THESE ISSUES	Tariq Akin, Elif Demir, Hasan Tuncel

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Niloofar Akbari**	1	THE CHALLENGES OF ONLINE EDUCATION IN THE ERA OF SOCIAL MEDIA AND HOW THE CURRICULUM CAN ADDRESS THESE ISSUES	Tariq Akin, Elif Demir, Hasan Tuncel
		2	CORPORATE SUSTAINABILITY THROUGH SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE TEXTILE INDUSTRY	Yao Zhang, Ling Li, Wei Sun
		3	KNOWLEDGE MANAGEMENT IN FORENSIC SCIENCES: CASE STUDY FROM BRAZIL	Carlos Almeida, Bruno Silva, Mariana Costa
		4	EDUCATIONAL RESOURCE DISTRIBUTION AND SPATIAL PERFORMANCE IN MEGACITIES	Hao Liu, Jun Li, Yufei Zhang
		5	THE IMPACT OF ETHICAL APPROACHES ON ENVIRONMENTAL MANAGEMENT STRATEGIES	Mohammad Reza Tabrizian, Ahmad Reza Dastjerdi, Maryam Shaterian
		6	THE ROLE OF INTERNET SECURITY IN THE PROTECTION OF NATIONAL INFRASTRUCTURE	Niloofar Akbari
		7	EFFECTS OF CLIMATIC CHANGE AND POLLUTION ON THE PRESERVATION OF HISTORIC BUILDINGS: SOLUTIONS AND STRATEGIES	Reza Maleki, Javad Ali Akbarian
		8	THE SIGNIFICANCE OF PLACE IDENTITY IN DESIGNING SPACES: A STUDY OF HUMAN-PLACE CONNECTIONS	Farzad Tabari, Reza Zeynali
		9	EXPLORING THE ACCEPTANCE OF E-GOVERNMENT SERVICES AMONG SAUDI CITIZENS: A UTAUT MODEL APPROACH	Maha Al-Dosari, Ali Al-Shahrani

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 10:30 – 12:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 12	**Florin Popescu**	1	POLITICAL PARTIES AND DEMOCRATIC TRANSITION IN KAZAKHSTAN	Ayanov B. M., Nurlanov D. S., Zharaskhanov K. T.
		2	IMPROVING RESCUE SYSTEM EFFICIENCY IN EARTHQUAKE-PRONE TEHRAN	Hassan Tabrizian, Mohammad Jafari, Reza Khosravi
		3	AGING POPULATION AND ITS IMPACT ON MALAYSIAN WORKFORCE PRODUCTIVITY	Amirul Hakim Azmi, Rizal Effendy, Siti Mariah
		4	DRIVER BEHAVIOR AND SAFETY AT INTERSECTIONS IN TEHRAN	Ali Ghaffari, Saeed Azizi, Parviz Rezai
		5	SOCIAL INCLUSION AND MARGINALIZATION IN ROMANIA: A SPATIAL PERSPECTIVE	Mihai Ionescu, Florin Popescu
		6	CULTURAL INFLUENCES ON COLOR PREFERENCES IN PRODUCT DESIGN	Jin Wei, Hong Li, Xu Fang
		7	THE BORIA TRADITION IN MALAYSIAN PERFORMANCE ARTS	Sharifah Azman, Noraini Abdul Rahman
		8	THE IMPACT OF INDIGENOUS LANGUAGES ON NATIONAL DEVELOPMENT POLICIES: A FOCUS ON CULTURAL INTEGRATION AND SUSTAINABILITY	Jae-Hyun Lee, Min-Jung Kim
		9	E-GOVERNANCE IN THE MIDDLE EAST: CITIZEN PERCEPTIONS AND CHALLENGES IN THE UNITED ARAB EMIRATES	Sami Al-Fahad, Ahmed Al-Dosari

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	Prof.Dr.Arzu EREN ŞENARAS	1	ATAMA PROBLEMLERİNİN ÇÖZÜMÜ İÇİN ARI KOLONİSİ OPTİMİZASYONU İLE PYTHON UYGULAMASI	Dr.Onur Mesut ŞENARAS Doç.Dr.Şahin İNANÇ Prof.Dr.Arzu EREN ŞENARAS
		2	YOL PLANLAMASI İÇİN PARÇACIK SÜRÜ OPTİMİZASYONU İLE PYTHON UYGULAMASI	Dr.Onur Mesut ŞENARAS Doç.Dr.Şahin İNANÇ Prof.Dr.Arzu EREN ŞENARAS
		3	PROJE EFOR TAHMINI İÇIN MAKINE ÖĞRENMESI MODELLERININ GELIŞTIRILMESI	Esma Nur KAYA Dr. Öğretim Üyesi Yasin GÖRMEZ
		4	Aviation and AeroSpace Industry Test Process Management Systems	Emrah SEZER
		5	Integrated Customer Management System	Metin İÇİAK
		6	Oracle ERP ile MES Entegrasyonu Projesi	Ayşenur İRİOL
		7	RISK BASED AUTHENTICATION IN E-COMMERCE	ÇAĞLAR ERDAL GÜLAY ÖZDEMİR
		8	LABVIEW TABANLI TITREŞIM-GENLIK ÖLÇÜM KANALLARININ ANALIZI VE SIMÜLASYONU	Leyla Hüseynova
		9	BITCOIN PRICE PREDICTION WITH MLP	Asst. Prof. Dr, I. SIBEL KERVANCI Prof. Dr. M.FATIH AKAY
		10	GÖRÜNTÜLERDEN BİTKİ HASTALIKLARININ TANINMASI: POPÜLER DERİN SİNİR AĞI MİMARİLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ	Yerkebulan NURLANULY Shukırbek RYSBAY
		11	PERFORMANCE EVALUATİON OF DEEP LEARNİNG MODELS FOR CLASSİFİCATİON OF BRAİN TUMOR IMAGES	Asst. Prof. Dr. Yusuf ALACA Lecturer Dr.Berkay EMIN
		12	SPORTS PERFORMANCE & ANALYTICS TECHNOLOGY	BURAK BOLAT İSMAİL KOÇDEMİR

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / Dec 29, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assist Prof. Dr. Elif GİLANLI**	1	MODERN TRENDS IN ENSURING THE OPERATION OF INTERNATIONAL LOGISTICS SYSTEMS	Albina Chingiz gızı HASHİMOVA Mehpara Mehman gızı SABİRZADA Tahnagul Gurbanali gızı GURBANOVA
		2	EVALUATION OF THE COMPETITIVENESS OF TURKEY'S OLIVE OIL EXPORT IN FOREIGN TRADE	YL Öğrenci Deniz TOPÇU Dr. Öğretim Üyesi Muhammet KARANFİL
		3	REVIEW OF LITERATURE STUDIES ON THE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE LOGISTICS SECTOR	Assist Prof. Dr. Elif GİLANLI
		4	PLASTIC WASTE TRADE AND ITS ENVIRONMENTAL IMPLICATIONS: A STUDY OF MAJOR IMPORTING AND EXPORTING NATIONS	Dr. Arş. Gör. H. Handan ÖZTEMİZ
		5		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Doç. Dr. M. Hadin ÖNER**	1	BIBLIOMETRIC MAPPING ANALYSIS OF STUDIES IN TÜRKİYE IN THE FIELD OF BANKING	Assist. Prof. Ali Rauf KARATAŞ Assoc. Prof. Ahmet Tayfur AKCAN
		2	BIOMETRIC MAPPING ANALYSIS OF STUDIES ON INFLATION IN TÜRKİYE	Assist. Prof. Ali Rauf KARATAŞ Assoc. Prof. Ahmet Tayfur AKCAN
		3	DEGROWTH'UN ÖNÜNDEKİ ENGELLER: SOSYAL, EKONOMİK VE POLİTİK SINIRLILIKLAR	İnan BOZKURT Doç. Dr. Haluk TANDIRCIOĞLU
		4	ECONOMIC IMPACT OF FOREIGN INVESTMENT ON DEVELOPING COUNTRIES	Öğr. Gör. Havva ARABACI Dr. Öğr. Üyesi Duygu YÜCEL
		5	İKTİSADİ AHLAK ANLAYIŞININ DÖNÜŞÜMÜ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ercan KILIÇ Araş. Gör. Muhammed Fatih COŞKUN
		6	TÜRKİYE'NİN "İKTİSADİ YÜKSELİŞİ" ÜZERİNE "ULUSLARIN DÜŞÜŞÜ" ADLI ESER ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME	Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ercan KILIÇ Araş. Gör. Mehmet Latif TURGUT
		7	FAİZ İNDİRİMLERİ, DRAGHİ RAPORU VE AB'NİN GELECEĞİ SONRASI	MEHMET ALİ KOÇAKOĞLU
		8	THE EFFECTS OF IMITATION AND ADULTERATION IN FOOD PRODUCTS ON CONSUMERS IN TURKEY: THE CASE OF HATAY PROVINCE	Assoc.Prof. Bekir DEMİRTAŞ MSc. Esma GÖKKÜÇ
		9	THE ECONOMICS OF CROWDFUNDING: EFFECTS OF INFLATION AND THE CONSUMER CONFIDENCE INDEX	Doç. Dr. M. Hadin ÖNER
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Doç. Dr. Engin ÇEVİK	1	EFFECT OF COLD PLASMA ON ROUGHENED ALUMINIUM SURFACES ADHESIVELY BONDED WITH EPOXY RESIN	Nagihan ÇAKMAKCI Esmanur ERDOĞAN Doç. Dr. Ömür ARAS
		2	THE EFFECT OF SURFACE TREATMENT METHODS ON THE BONDING STRENGTH OF ALUMINUM AND POLYPROPYLENE PLATES BONDED WITH EPOXY ADHESIVE	Zümre OYMAK Assoc. Prof. Dr. Ömür ARAS
		3	KONTİNÜ DÖKÜM PROSESİNDE ROMBİKLİK PROBLEMİNİN NEDENLERİ VE OPTİMİZASYONU	Nurdan GÜNDOĞAN Celal Erkal KAHRAMAN Hakan ERÇAY Doç. Dr. Tuncay DİKİCİ
		4	1.2738 PLASTİK KALIP ÇELİĞİNİN ISIL İŞLEM SONRASI SERTLİK OPTİMİZASYONU VE KARAKTERİZASYON ÇALIŞMALARININ YAPILMASI	Caner TUNA Gürkan GÜMÜŞ Hakan ERÇAY Doç. Dr. Tuncay DİKİCİ
		5	FARKLI ORANLARDA Mg İÇEREN AA1050/B 4 C KOMPOZİTLERİN POTANSİYODİNAMİK POLARİZASYON TEST SONUÇLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ	Doç. Dr. Engin ÇEVİK Prof. Dr. Yavuz SUN
		6	FARKLI ORANLARDA Mg İLAVESİNİN ALSİ12/B 4 C KOMPOZİTLERİN TERMAL GENLEŞMESİNE ETKİSİ	Doç. Dr. Engin ÇEVİK Prof. Dr. Yavuz SUN
		7	SINTERLEME SÜRESİNİN BIR FONKSIYONU OLARAK MEKANIK ALAŞIMLAMA VE FAST SINTERLEME İLE YENI BIR MGNI ALAŞIMININ GELIŞTIRILMESI	Ezgi DEDEBAŞ Prof.Dr. Rasim İPEK
		8	Poliol Yöntemi ile Metalik Bakır Nano tozların Sentezi	Doktora Öğrencisi, Aydan ZEYNALOVA Doç. Dr. Kürşad Oğuz OSKAY
		9	Ni-Im@GO KATALİZÖRLÜĞÜNDE NİTROBENZENİN HİDROJENASYONU	Doç. Dr. Dilek KILINÇ
		10	ECO-DESIGN 2021 DİREKTİFİNE UYGUN, FOLYO AG SARGILI, YÜKSEK GÜÇLÜ (20 MVA), OLTC'LI DAĞITIM TRANSFORMATÖRÜ TASARIMI, PROTOTİP İMALATI VE TESTLERİ	Makina Mühendisi MELTEM SELEK, Endüstri Mühendisi KÜBRA ÖRNEK KOCABY
		11	STRUCTURAL IMPROVEMENT AND LIGHTENING STUDY ON COMMERCIAL VEHICLE SEATS	MEHMED EMRE KÜÇÜKKAYA EMRE ORUÇ Doç. Dr. AHMET YILDIZ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / Dec 29, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Doç. Dr. Pınar AKSU KILIÇLE**	1	INSIGHT INTO THE POTENTIAL EFFECTS OF NANOPESTICIDES ON THE BLOOD-BRAIN BARRIER BY MOLECULAR DOCKING	Araş. Gör. Dr. Ayşe YENİLMEZ Araş. Gör. Dr. Serap DEMİREL
		2	ÇAMLIK NATIONAL PARK (YOZGAT) EPIPHYTIC LICHENS	Öğrenci Merve Nur TANRIVERDİ Doç. Dr. Mustafa KOCAKAYA Öğr. Gör. Dr. Mehmet Ünsal BARAK Öğr. Gör. Dr. Esra Özge AYGÜL
		3	DAĞ ANIĞI (*CYMBOCARPUM ANETHOİDES* DC. EX CA.MEY.) YAPRAK ETANOL EKSTRAKTININ FARE KEMİK İLİĞİ HÜCRELERİNDE GENOTOKSİK-ANTİGENOTOKSİK ETKİLERİNİN ARAŞTIRILMASI	Doç. Dr. Pınar AKSU KILIÇLE
		4	FARE KEMİK İLİĞİ HÜCRELERİNDE MİTOMİSİN-C NİN OLUŞTURDUĞU GENETİK HASARA KARŞI IŞKIN (*RHEUM RİBES* L.) EKSTRAKTININ OLASI KORUYUCU ETKİSİNİN MİKRONÜKLEUS TESTİ İLE BELİRLENMESİ	Doç. Dr. Pınar AKSU KILIÇLE
		5	SPATIAL VARIATIONS IN OTOLITH MASS ASYMMETRY OF THE GARFISH, Belone belone (LINNAEUS, 1761) SAMPLED FROM THE BLACK SEA AND MARMARA SEA	Assoc. Prof. Dr., MELEK ÖZPİÇAK Asst. Prof., SEMRA SAYGIN Prof. Dr., SAVAŞ YILMAZ
		6	ENUMERATION OF AMMONIA OXIDIZING BACTERIA BY CULTURE-INDEPENDENT QPCR USING AMMONIUM MONOOXYGENASE FUNCTIONAL GENE	Duygu ERDOĞAN Prof. Dr. İhsan YAŞA
		7	Laccase Recovery from Commercial Agaricus bisporus Wastes by Aqueous-Two Phase System	Ebru GÜLEÇ Prof. Dr. İhsan YAŞA
		8	NATURE TOURISM and MACROZOOBENTHIC COMMUNITY STRUCTURE of DÜDEN STREAM: THE EXAMPLE OF DÜDEN CAVE, SARICAKAYA (ESKİŞEHİR, TÜRKİYE)	Çağatay Eray YILDIZ Assist. Prof. Dr. Deniz MERCAN Ahmet MUTİMOL Prof. Dr. Naime ARSLAN
		9	THE MICROBIOTA of BENTHIC MACROINVERTEBRATES: NEW PERSPECTIVES FOR ECOSYSTEM HEALTH AND ENVIRONMENTAL MONITORING	Assist. Prof. Dr. Deniz MERCAN
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / Dec 29, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Öğr. Gör. Uğurcan YARDIMCI**	1	PARÇALI YARIM KÜRE TÜRBÜLATÖRLERİN ISI TRANSFERİNE ETKİSİNİN SAYISAL OLARAK İNCELENMESİ	Öğr. Gör. Uğurcan YARDIMCI Arş. Gör. Dr. Volkan TUĞAN
		2	Rulman Bozulmalarının Tespiti	Mustafa PEKSARI Buğra ÇAVUŞOĞLU Galip ÇAPÇI
		3	ÖRNEK BİR ENDÜSTRİYEL TESİSTE PASİF HARMONİK FİLTRE TASARIMI VE GÜÇ FAKTÖRÜ ÜZERİNE ETKİSİ	İbrahim Halil YILMAZ Prf.Dr.Nuran YÖRÜKEREN
		4	ÖRNEK BİR RÜZGAR SANTRALİNDE SEKONDER KORUMA RÖLELERİNİN KOORDİNASYONU	İbrahim Halil YILMAZ Necmi Cemal ÖZDEMİR
		5	ZİEGLER-NICHOLS YÖNTEMİ İLE OPTİMİZE EDİLMİŞ P, PI, PID KONTROL ALGORİTMALARININ BUCK DÖNÜŞTÜRÜCÜ ÜZERİNDE TASARIMI VE KARŞILAŞTIRILMASI	Yüksek Lisans Öğrencisi Mücahit ÖZBAY Doç. Dr. Mehmet DAL
		6	DC-DC DÜŞÜRÜCÜ DEVRE TASARIMI VE SİMÜLASYONLARININ LTspice PROGRAMINDA İNCELENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Necmi Cemal Özdemir İmam Eyyüp Elçi
		7	A MULTIPURPOSE SOLAR TRACKING SYSTEM ON A UNIVERSITY CAMPUS	Hasan Hüseyin Çevik Muhammed Gül
		8	REAL-TIME IMAGING WITH A CUSTOM-BUILT INVERSE SYNTHETIC APERTURE RADAR SYSTEM	E. E. Eng. Serdar AKCIL Prof. Dr. Askin DEMIRKOL Assist. Prof. Dr. Ridvan Firat CINAR
		9	KESTİRİMCİ BAKIM İLE ÜRETİM VERİMLİLİĞİNİN ARTIRILMASI	İlyas Güvenç PİRGE Doç. Dr. İlhan BAŞTÜRK
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	Dr. Öğr. Üyesi Fatma CEVAHİR	1	YARA İYİLEŞME AŞAMALARI	Dr. Öğr. Üyesi Muhammed DENİZ Doç. Dr. Mustafa MAKAV
		2	YARA TEDAVİSİNDE mTOR SİNYAL YOLAĞI VE mTOR İNHİBİTÖRLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Muhammed DENİZ Doç. Dr. Mustafa MAKAV
		3	THE ROLE OF PUBLIC HEALTH NURSE IN HEALTHY CITY POLICIES AND HEALTH IMPROVING CITIES	Doç. Dr. Semra KOCATAŞ Hemşire Sümeyye FIRAT
		4	THE EFFECT OF BUERGER ALLEN EXERCISES ON LOWER EXTREMITY PERFUSION AND WOUND HEALING AMONG TYPE 2 DIABETES MELLITUS PATIENTS WITH FOOT ULCER: A RANDOMIZED CONTROLLED TRIAL	Emine KAYA Prof. Dr. Naile BİLGİLİ
		5	DİSMENORE	Dr. Öğr. Üyesi Döndü BATKIN ERTÜRK Uzman Dr. Songül BATKIN
		6	ÇOCUKLUK ÇAĞINDAKİ EPİLEPSİ YÖNETİMİNDE PEDİATRİ HEMŞİRESİNİN ROLÜ	Arş. Gör. Sinem BAŞDEMİR Doç. Dr. Şeyda BİNAY YAZ Doç. Dr. İlknur BEKTAŞ
		7	DEĞİŞEN İKLİM KOŞULLARINDA ÇOCUK SAĞLIĞI VE PEDİATRİ HEMŞİRESİNİN ROLÜ	Arş. Gör. Sinem BAŞDEMİR Öğr. Gör. Emine ÇUBUKCU Prof. Dr. Hatice BAL YILMAZ
		8	KÜRESEL BİR TEHDİT OLAN SITMA (MALARYA) VE KONTROLÜ	Dr. Öğr. Üyesi Fatma CEVAHİR
		9	GEBELİKTE TOXOPLAZMOZİS	Dr. Öğr. Üyesi Fatma CEVAHİR
		10	KİSTİK FİBROZİSTE BESLENME MÜDAHALESİNİN HASTANIN MİKROBİYOTASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Öğr. Gör. Beyza MENDEŞ Doç. Dr. Sine YILMAZ Doç. Dr. Güzide DOĞAN Dr. Öğr. Üyesi Özcan ERDOĞAN Arş. Gör. Ali TOPRAK Prof. Dr. Erkan ÇAKIR
		11	LITERATURE ON DIGITAL PARENTING AND THE ROLE OF THE PEDIATRIC NURSE	MSc. Büşra Nur SARI Prof. Dr. Ayşe Sonay TÜRKMEN
		12	REFLECTION OF THE TERM DIGITAL PARENTING ON THESIS STUDIES	Prof. Dr. Ayşe Sonay TÜRKMEN MSc. Büşra Nur SARI

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	Lecturer İlksen ALVEROĞLU	1	AN INNOVATIVE APPROACH TO GAMIFICATION OF ARCHITECTURAL HISTORY COURSE	Mimar Hatice AKAY Dr. Öğretim Üyesi Meltem BARIŞ ARARAT
		2	ENERGY CONSUMPTION ANALYSIS WITH HBIM: GAZIANTEP TAHTANI MOSQUE	Mimar Hatice KARDAŞ Dr. Öğretim Üyesi Merve ANAÇ
		3		
		4		
		5	TAVŞANCIL'DA TARİHİ AHŞAP BİR YAPININ ISIL PERFORMANS ANALİZİ	Prof. Dr. Cahide AYDIN İPEKÇİ Mimar Bilge DÜMEN DERELLİ
		6	ANALYSIS OF THE RESTORE-OPERATE-TRANSFER SYSTEM IN THE UTILIZATION OF HISTORICAL BUILDINGS	Lecturer İlksen ALVEROĞLU Prof.Dr. Hicran Hanım HALAÇ
		7	CULTURAL HERITAGE AND TOURISM: CHANGES IN VISITOR DYNAMICS OF UNDERGROUND CITIES OVER THE YEARS	Lecturer İlksen ALVEROĞLU Prof.Dr. Hicran Hanım HALAÇ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Doç.Dr. Sevda KOÇ AKRAN	1	Üniversite Öğrencilerinin"İnternet Bağımlılığı" Kavramına Yönelik Metafor Algıları	Öğr. Gör. Dr., Zehra YILMAZER
		2	OTİZM SPEKTRUM BOZUKLUĞU FARKINDALIĞINA YÖNELİK YAPILAN ÇALIŞMALARIN İNCELENMESİ	Murat BAŞ Dr. Öğretim Üyesi Pınar YAŞAR HAYAL
		3	ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK DÜZEYİNİN DUYGUSAL ZEKA VE BİLİŞSEL ESNEKLİK İLE İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ	Habibe KORTİDİS
		4	OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN DEĞERLERİN KAZANDIRILMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ	Başak KUYMULU Dr. Öğr. Üyesi İrem GÜRGAH OĞUL
		5	ÖZEL YETENEKLİ ÖĞRENCİLERİN ARKADAŞ KAVRAMINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ	Dr., Yıldız YENEN AVCI
		6	MESLEK YÜKSEKOKULLARINDA ÇALIŞAN ÖĞRETİM ELEMANLARININ İŞ TATMİNİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLER: KARABÜK ÜNİVERSİTESİ ÖRNEĞİ	Berrak ÇÖREKÇİOĞLU Prof. Dr. Abdullah KARAKAYA
		7	FROM UNIVERSITY TO 'MULTIVERSITY' AND 'OMNIVERSITY' IN A GLOBALIZING WORLD: THE NEW ROUTE OF INSTITUTIONALIZATION OF HIGHER EDUCATION	Assist. Prof. Dr. Birgül ULUTAŞ
		8	MEASURING 5TH GRADE STUDENTS' SCIENTIFIC CREATIVITY	Öğrenci Başak YAĞSIZ Doç. Dr. Seda OKUMUŞ
		9	KONTEYNERDE YAŞAYAN DEPREMZEDE ÖĞRENCİLERİN RESİM İŞ DERSİNE YÖNELİK TUTUMLARI İLE YAŞAM MEMNUNİYETLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİNİN İNCELENMESİ	Duygu BENTLİ Doç. Dr. ALİ Ertuğrul KÜPELİ
		10	ÖĞRETMEN ADAYLARININ YAZI ÇEMBERİ TEKNİĞİ İLE ÖZEDÖNÜK ZEKALARININ KULLANIMINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ	Doç.Dr. Sevda KOÇ AKRAN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Dr. Öğr. Üyesi Sultan ÇIKRIK**	1	ÖĞRETMEN ADAYLARININ AKADEMİK OKURYAZARLIK VE AKADEMİK İSTEKLİLİK DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Sultan ÇIKRIK
		2	ÖĞRETMEN ADAYLARININ BESLENME OKURYAZARLIĞI DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Sultan ÇIKRIK
		3	ÖZ DÜZENLEMELİ ÖĞRENMEDE YAPAY ZEKÂNIN ROLÜ	Yüksek Lisans Öğrencisi Alperen Fatih SAY Prof. Dr. Gülgün BANGİR ALPAN
		4	EDUCATION AND SCHOOL ADMINISTRATION IN THE DIGITAL AGE	Cansu BARBAROS ÖZER Assoc. Prof. Dr. Hakan POLAT
		5	DİJİTAL HİKÂYELERİN DEĞERLER EĞİTİMİNE YÖNELİK TASARIMI VE İNCELENMESİ	Lale AYGÜN Doç. Dr. Ali Ertuğrul KÜPELİ
		6	ANALYSIS OF ATTITUDES TOWARD SUSTAINABLE PACKAGING DESIGNS AMONG GRAPHIC DESIGN STUDENTS	Hilal KAHVECİ Doç. Dr. Ali Ertuğrul KÜPELİ
		7	ANALYSIS OF ACADEMIC PUBLICATIONS ON LEGO MINDSTORMS EV3 IN THE LAST DECADE: TRENDS AND APPLICATION AREAS BASED ON SCOPUS DATABASE	Beyza MERCAN Prof. Dr. Bülent ÇAVAŞ
		8	BİLİM TARİHİ ALANINDA HAZIRLANAN TEZLERİN İÇERİK ANALİZİ	Esma Elif PARLAK Prof. Dr. Şebnem Kandil İNGEÇ
		9	5. SINIF ÖZEL YETENEKLİ ÖĞRENCİLERİN QR KOD UYGULAMASINA İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ	Dr. Harun YALÇIN Dr. Mehmet Akif ARDUÇ
		10	ÖZEL YETENEKLİ ÖĞRENCİLERİN ARTIRILMIŞ GERÇEKLİK UYGULAMASINA İLİŞKİN TUTUMLARININ BAZI DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ	Dr. Harun YALÇIN Dr. Mehmet Akif ARDUÇ
		11	EXAMINATION OF VALIDITY AND RELIABILITY EVIDENCE OF EVIDENCE-BASED CLASSROOM MANAGEMENT SCALE (EBCMS) ACCORDING TO CLASSICAL TEST THEORY AND ITEM RESPONSE THEORY	Prof. Dr. Nevin GÜNER Doç. Dr. Çetin TORAMAN Dr. Öğr. Üyesi Turgut BAHÇALI Dr. Hasan KÖSE

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 14:00 – 16:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Doç. Dr. Demet KARDAŞ**	1		
		2	Sınıf Öğretmeni Adaylarının Ters Yüz Öğrenmeye İlişkin Görüşleri	Arş. Gör. Dr. Şeyma AKSAKAL TAŞKIRAN Çağlar TÜRKYILMAZ Prof. Dr. İrfan EMRE
		3	ROSES PROJESİ SONUÇLARINA GÖRE ÖĞRENCİLERİNİN FEN DERSLERİNE YÖNELİK TUTUMLARI: CİNSİYET TEMELLİ BİR ANALİZ	Prof.Dr.Bülent ÇAVAŞ
		4	Perceptions of Turkish as a Foreign Language Learners on Using Films for Language Learning	Doç. Dr. Demet KARDAŞ
		5	A Study on the Use of ChatGPT in Academic Writing Courses by Students Learning Turkish as a Foreign Language	Doç. Dr. Demet KARDAŞ,
		6	EXAMINATION OF ANXIETY, LONELINESS AND SOCIAL DISSATISFACTION LEVELS OF FIVE-YEAR-OLD CHILDREN WITH AND WITHOUT MONTESSORI EDUCATION	Lecturer AYŞEN YALIN
		7	ANALYSIS OF STUDIES CONDUCTED WITHIN THE SCOPE OF SOCIAL EMOTIONAL LEARNING SKILLS IN PRIMARY SCHOOL PERIOD	Mürüvvet Elif TOK Prof. Dr. Pınar ÇAVAŞ
		8	INVESTİGATİON OF CLASSROOM TEACHER CANDİDATE'S MOTİVATİONS FOR CHOOSİNG A PROFESSİON AND FİELD	Prof. Dr. Pınar ÇAVAŞ Mürüvvet Elif TOK
		9	AN INVESTIGATION INTO LITERACY SKILLS IN 2024 CURRICULUM FOR THE COURSE OF T.R. REVOLUTION HISTORY AND KEMALISM	Yüksek Lisans Öğrencisi, Emine Seda UYAR Doç. Dr., Ekrem Ziya DUMAN
		10	VELİ GÖZÜYLE UZAKTAN BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR DERSLERİ (Covıd-19 Pandemi Dönemi Uzaktan Eğitim)	Doç.Dr.Müberra ATALAY ÇELEBİ
		11	INCLUSİVE STEPS IN SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS: TÜRKİYE'S STRATEGIC VISION	Dr, İREM ALTAN-AKSU

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Parviz Karami**	1	THE IMPACT OF OLIVE LEAF EXTRACT ON ANTIOXIDANT ACTIVITY IN DIABETIC RATS	Nashit K. Abdullah, Layla R. Amiri
		2	EFFECTS OF GARLIC OIL AND TURMERIC POWDER ON NUTRIENT DIGESTIBILITY IN BALOOCHI LAMBS	Fardin M. Ramin, Nima P. Shabani, Hamed H. Jafari
		3	EFFECTS OF COX INHIBITORS ON REPRODUCTION IN MEDAKA FISH	Kamil P. Nowak, Anna B. Wojcik, Zbigniew L. Jankowski
		4	EVALUATION OF PROTEIN DIGESTIBILITY IN CANOLA MEALS IN CAECECTOMISED AND INTACT COCKERELS	Mohammad S. Azizi, Ali R. Tehrani, Farid H. Karamian
		5	IDENTIFYING CONGESTION HOT SPOTS IN MPLS USING THE PRAGATI NODE POPULARITY (PNP) APPROACH	Jin Wei, Ming Li
		6	EFFECT OF L-ARGININE ON NEUROMUSCULAR TRANSMISSION IN CHICK MUSCLE	Ali Mahdavi, Parviz Karami
		7	ROCK SLOPE STABILITY AND PROTECTION FOR INFRASTRUCTURE IN THE HIGHLANDS OF JABAL OMAR, SAUDI ARABIA	Alaa Eldin Shama, Hossam Youssef
		8	HYBRID LIVING: A SUSTAINABLE APPROACH TO MODERN URBAN CHALLENGES	Katerina Georgiou, Stelios Christou
		9	OPTIMIZATION OF ROCK SLOPE FAILURE SURFACE USING HYBRID MODELS	Reza Hashemi, Mahdi Golzar

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof. Dr. Mohammed A. Al-Khatib**	1	PREDICTION OF IN SITU PERMEABILITY FOR LIMESTONE ROCK USING ROCK QUALITY DESIGNATION INDEX	Dr. Faisal Al-Mansoori, Assoc. Prof. Dr. Yara Al-Din
		2	EFFECT OF NANO-SIO2 SOLUTION ON THE STRENGTH CHARACTERISTICS OF KAOLINITE	Dr. Nima Esfahani, Assoc. Prof. Dr. Reza Mohammadifar
		3	ROOT GROWTH OF MORUS ALBA AS AFFECTED BY SIZE OF CUTTINGS AND POLYTHENE LOW TUNNEL	Prof. Dr. Ali Aydin, Assis. Prof. Dr. Hasim Yilmaz
		4	RENEWED URBAN WATERFRONT: SPATIAL CONDITIONS OF A CONTEMPORARY URBAN SPACE TYPOLOGY	Dr. Sándor Kovács, Prof. Dr. Erzsébet Németh
		5	ONE-POT FACILE SYNTHESIS OF N-DOPED GRAPHENE SYNTHESIZED FROM PARAPHENYLENEDIAMINE AS METAL-FREE CATALYSTS FOR THE OXYGEN REDUCTION USED FOR ALKALINE FUEL CELLS	Prof. Dr. Tarek Salah, Assoc. Prof. Dr. Hossam Gharib
		6	SELECTION OF MATERIALS FOR FOOTWEAR INSOLES BASED ON PERFORMANCE AND DURABILITY	Dr. Khaled S. Al-Saleh, Assoc. Prof. Dr. Samir J. Al-Zoubi
		7	IMPACT OF TEST ENVIRONMENT ON SLIDING WEAR BEHAVIOR OF METAL ALLOYS AND COMPOSITES	Prof. Dr. Ahmed S. Al-Hassan, Dr. Fadi T. Kanaan
		8	PREDICTION OF CUTTING TOOL LIFE IN DRILLING COMPOSITES USING FUZZY LOGIC	Assoc. Prof. Dr. Mohammed A. Al-Khatib
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Prof. Dr. Hanan Hassan,**	1	MATERIAL SELECTION FOR MANUAL WINCH DESIGN: A MULTI-ATTRIBUTE DECISION MAKING APPROACH	Dr. Peter O. Akinyi, Assoc. Prof. Dr. Moses N. Origa
		2	DEVELOPMENT OF UV-CURED COATINGS BASED ON BIO-BASED ACRYLATED EPOXIDIZED SOYBEAN OIL	Dr. Rania F. Al-Sabah, Prof. Dr. Imad F. Al-Khouri
		3	EXPERIMENTAL STUDY ON OVER-CUT IN ULTRASONIC MACHINING OF WC-CO COMPOSITE MATERIAL	Dr. Han Kim, Prof. Dr. Woo Seung Choi, Assoc. Prof. Dr. Jae Su Lee
		4	FABRICATION OF ALUMINUM-CARBON NANOTUBE NANOCOMPOSITE USING INDUCTION MELTING	Dr. Hamza Ali, Assoc. Prof. Dr. Fatima Zahra, Prof. Dr. Karim Abdel Rahman
		5	EFFECT OF MILLED WASTE GLASS ON CLAY CERAMIC FOAM PROPERTIES PRODUCED VIA DIRECT FOAMING	Dr. Mikhail Ivanov, Assoc. Prof. Dr. Elena Volodina, Prof. Dr. Dmitry Sergeev
		6	CRACK PROPAGATION IN COMPOSITE LAMINATES: ROLE OF INTERFACE PROPERTIES	Prof. Dr. Koji Tanaka, Assoc. Prof. Dr. Tetsuya Saito, Dr. Hiroshi Yamada
		7	GENETIC IDENTIFICATION OF DGAT2 GENES IN EGYPTIAN OLIVE CULTIVARS	Dr. Ahmed Farag, Prof. Dr. Hanan Hassan, Assoc. Prof. Dr. Rania Ibrahim
		8	EFFECT OF POLLEN SOURCES ON FRUIT SET AND QUALITY OF 'LONG RED B' WAX APPLE IN TAIWAN	Dr. Li Wei Zhang, Assoc. Prof. Dr. Yu Ming Lee
		9	ISOLATION AND IDENTIFICATION OF FIBRINOLYTIC PROTEASE-PRODUCING ENDOPHYTIC FUNGI FROM HIBISCUS IN MALAYSIA	Dr. Noor Hidayah Hassan, Prof. Dr. Muhammad Shamsul Bahari

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Prof. Dr. Khalid M. Al-Harbi,**	1	DEVELOPMENT OF CARBON NANOTUBE-BASED SUPERCAPACITORS FOR ADVANCED ENERGY STORAGE	Assoc. Prof. Dr. Sayeed Ahmed Shah, Prof. Dr. Ahmed Nadeem Khan
		2	OPTIMIZATION OF B-GALACTOSIDASE ACTIVITY IN YEAST USING ORGANIC SOLVENTS AND STATISTICAL MODELS	Prof. Dr. Manoj Kumar Sharma, Assoc. Prof. Dr. Rekha S. Gupta
		3	EFFECT OF FIELD TYPE ON COPPER CONCENTRATION IN LAMBS IN MOUNTAIN AND PLAIN REGIONS	Dr. Fadila Benkhaldoun, Assoc. Prof. Dr. Ali El Hadj
		4	VALIDITY, RELIABILITY AND OBJECTIVITY OF THE 90º PUSH-UPS TEST IN SPORTS SCIENCE STUDENTS	Dr. Zainal Abidin, Prof. Dr. Amirul Hakim, Assoc. Prof. Dr. Syafiq Hassan
		5	IMPACT OF CALCIUM CARBIDE ON SPERM MORPHOLOGY AND VIABILITY IN ALBINO MICE	Dr. Joseph O. Akpan, Assoc. Prof. Dr. Richard O. Okon, Dr. Anita O. Okafor
		6	EFFECTS OF THYMOQUINONE ON CADMIUM-INDUCED NEPHROTOXICITY IN RATS	Prof. Dr. Khalid M. Al-Harbi, Assoc. Prof. Dr. Jamal A. Al-Ghamdi, Dr. Rami M. Al-Omari
		7	PREVALENCE OF ADULT TAENIA SAGINATA IN CATTLE AT MAJOR ABATTOIRS IN PORT HARCOURT, NIGERIA	Dr. Chijioke O. Duru, Assoc. Prof. Dr. Obioma E. Nwachukwu
		8	ATTACKS ON THE ELLIPTIC CURVE DISCRETE LOGARITHM PROBLEM OVER PRIME AND BINARY FIELDS	Dr. Wei Zhang, Assoc. Prof. Dr. Liang Chen
		9	COMPARATIVE STUDY OF AUTOMATED JAVA TESTING USING JUNIT AND ASPECTJ D	Dr. Ahmed Al-Sayed, Prof. Dr. Khaled Zahran

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Assoc. Prof. Dr. Fatima Al-Rashid**	1	FORMAL DEVELOPMENT OF THE WIRELESS TRANSACTION PROTOCOL IN EVENT-B	Assoc. Prof. Dr. Fatima Al-Rashid, Dr. Nabil Jamil
		2	COOPERATION EMERGENCE IN DEMOGRAPHIC MULTI-LEVEL DONOR-RECIPIENT GAMES	Dr. Lian Zhang, Assoc. Prof. Dr. Wei Liu
		3	SOLAR POWERED CLUSTER HEAD RELOCATION ALGORITHM FOR WIRELESS SENSOR NETWORKS	Dr. Yunfei Zhao, Prof. Dr. Li Wei
		4	DESIGN OF A VIA-LESS ULTRA-WIDEBAND MICROSTRIP FILTER	Assoc. Prof. Dr. Marcus Fischer, Dr. Elena Schmidt
		5	LOCALIZATION OF BLUETOOTH DEVICES USING IMPROVED RSSI-BASED TRILATERATION METHOD FOR THE VISUALLY IMPAIRED	Ahmad Younis, Imran Khan, Sadiq Ali
		6	DEVELOPMENT OF MAINTENANCE MANAGEMENT SYSTEM FOR FERTILIZER PLANT PERFORMANCE OPTIMIZATION	Khaled Al-Masri
		7	MULTI-AGENT SYSTEM MODELING OF INDUSTRIAL CONTROL SYSTEMS USING AGR FRAMEWORK	Rachid Boudraa, Ahmed Zeggai, Mohamed Dahmani
		8	OPTIMIZING LOGISTICS ROUTES IN COURIER DELIVERY SYSTEMS WITH CONGESTION FACTORS IN AMMAN	Jamal Hassan, Anwar Rashed, Omar Al-Fahad
		9	ADOPTION OF M-COMMERCE IN INDIA: A REVISED TECHNOLOGY ACCEPTANCE MODEL	Ravi Kumar, Pankaj Sharma, Manish Gupta

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Sergei Ivankov**	1	SECURITY MEASURES IN AT-HOME MEDICAL CARE SYSTEMS USING SENSOR NETWORKS	Nadia Raza, Tasneem Akhtar, Farida Khatoon
		2	DETECTION OF ATRIOVENTRICULAR HEART BLOCK IN ECG SIGNALS USING A COMPOUND NEURAL NETWORK	Moussa Djedid, Yassine Bencherif, Khaled Boudraa
		3	SIMULATION AND VALIDATION OF MULTIBODY MECHANICAL SYSTEMS WITH REVOLUTE JOINTS UNDER CLEARANCE	Mohammad Nasser, Ali Kamal, Abdelghani Mechaal
		4	DEVELOPING NON-FUNCTIONAL REQUIREMENTS FOR DECISION SUPPORT SYSTEMS IN THE HEALTHCARE SECTOR	Ahmed Sadiq
		5	RELIABILITY COST OF DISTRIBUTION CENTERS IN MULTI-CAPACITY SUPPLY CHAINS UNDER FAILURE SCENARIOS	Hassan Jafari, Reza Parsa, Fathollah Saeedi
		6	FACTORS AFFECTING ESTIMATION OF WORK EFFORT IN SOFTWARE DEVELOPMENT AND ENHANCEMENT PROJECTS	Sergei Ivankov
		7	ADVANCEMENTS IN SOFTWARE ARCHITECTURE FOR EFFICIENT SYSTEM DESIGN	Hassan Jamil, Yusra Alhassan
		8	AUTONOMOUS CONTROL STRATEGY FOR MULTI-ROTOR UAVs IN COMPLEX ENVIRONMENTS	Ahmed Taha, Khaled Mansour
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Sami Benkhelifa**	1	THERMAL STRESS ANALYSIS IN LIQUID-PROPELLANT ROCKET ENGINES USING THE SUBSTRUCTURE METHOD	Tariq Alhaj, Lina Mustafa
		2	IMPROVEMENTS IN TITANIUM ALLOY FORMABILITY THROUGH INCREMENTAL SHEET FORMING	Khalil Mansouri, Yasmine Hachem
		3	IMU/GPS INTEGRATION ALGORITHM FOR ENHANCED NAVIGATION IN LAND VEHICLES	Sami Benkhelifa, Rania Fadili
		4	MAGNETIC EFFECTS ON FERROFLUID FLOW OVER A ROTATING POROUS DISK: A COMPARATIVE STUDY	Jin H. Lee, Min J. Park
		5	CREEP BEHAVIOR OF FUNCTIONALLY GRADED CYLINDER UNDER INTERNAL PRESSURE: A NUMERICAL STUDY	Ahmed A. Fayed, Rania M. Abdel-Mottaleb
		6	MAGNETO-VISCOUS EFFECTS ON FERROFLUID FLOW OVER A POROUS ROTATING DISK WITH SUCTION/INJECTION	Dinesh K. Sharma, Arvind K. Yadav
		7	OPTIMAL DESIGN OF LANDING GEARS FOR LIGHT UNMANNED AIRCRAFT VEHICLES	Tariq A. Al-Khayat, Khalid M. Al-Fahad
		8	ADVANCEMENTS IN SATELLITE-BASED RAINFALL PREDICTION: A COMPREHENSIVE REVIEW	Olivia K. Nwabueze, Chuka O. Okoye
		9	ADVANCEMENTS IN SOFTWARE ARCHITECTURE FOR EFFICIENT SYSTEM DESIGN	Hassan Jamil, Yusra Alhassan

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Sami Benkhelifa**	1	AUTONOMOUS CONTROL STRATEGY FOR MULTI-ROTOR UAVs IN COMPLEX ENVIRONMENTS	Ahmed Taha, Khaled Mansour
		2	THERMAL STRESS ANALYSIS IN LIQUID-PROPELLANT ROCKET ENGINES USING THE SUBSTRUCTURE METHOD	Tariq Alhaj, Lina Mustafa
		3	IMPROVEMENTS IN TITANIUM ALLOY FORMABILITY THROUGH INCREMENTAL SHEET FORMING	Khalil Mansouri, Yasmine Hachem
		4	IMU/GPS INTEGRATION ALGORITHM FOR ENHANCED NAVIGATION IN LAND VEHICLES	Sami Benkhelifa, Rania Fadili
		5	IMPACT OF AEROBIC EXERCISE ON PANCREATIC HORMONES IN MALE STUDENTS	Olumide Adesola, Chijioke Okafor
		6	FACTORS INFLUENCING VOLUNTEER COMMITMENT IN SPORT EVENTS	Amina Nkosi, Titiola Ayodele, Fola Adegoke
		7	FOOD HABITS AND NUTRITIONAL STATUS OF RUGBY PLAYERS IN FIJI	Mariana Tui, Niko Vakarau, Sera Nabangi
		8	EFFECT OF STRENGTH CAPABILITIES ON HANDSTAND PERFORMANCE QUALITY	Milan Novák, Eva Hronová, Petr Dostál
			EVALUATION OF THE OBJECTIVITY AND RELIABILITY OF PUSH-UP TESTING AMONG UNDERGRADUATE STUDENTS IN SPORT SCIENCE PROGRAMS	Amir Hussein Ali, Fatima Zahra Amsari
		9	COMPARATIVE PLAYING PATTERNS OF WINNING AND LOSING FIELD HOCKEY TEAMS IN DELHI 2012 TOURNAMENT	Adebayo Olayemi, Kamal Ibraheem, Bamidele Ajayi

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Lucia Černá, Peter Novák**	1	ANALYSIS OF THE GRAND JETÉ: BIOMECHANICAL PERFORMANCE IN CLASSICAL DANCE	Lucia Černá, Peter Novák
		2	APPLICATION OF A COMPOSITE NEURAL NETWORK FOR DIAGNOSING ATRIOVENTRICULAR HEART BLOCK (AVB) USING ECG SIGNALS	Rachid Ait Mansour, Amine Benabdellah, Hafid Karim
		3	IMPACT OF CEMENT AND LIME ON SHEAR STRENGTH PARAMETERS OF LOESS SOILS IN GORGAN, IRAN	Hossein Ali Rezaei, Mahin Talebian, Reza Moradi
		4	CLOUD-BASED DEVELOPMENT OF BIM SOFTWARE FOR THE AEC INDUSTRY	Dong-Ho Lee
		5	MAGNETIC PROPERTIES OF MATERIALS CHARACTERIZATION USING C-SHAPED ELECTROMAGNETS	Carlos Martínez, Isabel Ríos
		6	CULTURAL FACTORS IN SUSTAINABLE BUILDING DESIGN	Mohammad Rahman, Leila Khatami, Niloofar Omidvar
		7	CONVECTIVE HEAT TRANSFER IN LIGHTWEIGHT TIMBER BUILDINGS INSULATED WITH MINERAL WOOL	Lukas Fuchs
		8	ANALYSIS OF CONSTRUCTION SITE SAFETY RISKS AND MANAGEMENT PRACTICES	Jiang Wu, Qing Liu
		9	OPTIMIZATION OF STABILITY IN FUNCTIONALLY GRADED PIPES CONVEYING FLUID	Ahmed Al-Mansoori, Samar Y. El-Sayed

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Laila R. Kone,**	1	OPTIMAL DESIGN OF LAUNCHING NOSE FOR INCREMENTAL BRIDGE CONSTRUCTION	Yuxuan Li, Jie Liu, Hao Zhang
		2	ENVIRONMENTAL IMPACT ESTIMATION USING MATERIAL ACCOUNTING TECHNIQUES	Lena Thompson, Michael Barker, Sarah Smith
		3	SIMULATION OF SPRINGBACK IN STEELS USED FOR PRESSURE EQUIPMENT FABRICATION	Anil K. Joshi, Ramesh N. Patel
		4	MOLECULARLY IMPRINTED POLYMERS FOR REMOVAL OF CARBAMAZEPINE FROM AQUEOUS SOLUTIONS	Fatoumata Diallo, Mohamed Konate, Amadou Traoré
		5	REMOVAL OF PENTACHLOROPHENOL VIA ADSORPTION AND BIODEGRADATION	Laila R. Kone, Salif T. Dembélé
		6	DEVELOPMENT AND EVALUATION OF VAGINAL SUPPOSITORIES CONTAINING LACTOBACILLUS PARACASEI HL32	Amit Patel, Rina Singh, Vikas Rathi
		7	PHYSICAL CHARACTERISTICS AND PERFORMANCE OF SILK SERICIN FILMS FOR WOUND HEALING	Sarika Yadav, Manisha Verma, Nikhil Joshi
		8	OPTIMIZATION OF RP-HPLC METHOD FOR DETERMINING NORFLOXACIN IN HUMAN PLASMA	Mariam Nasser, Ahmed El-Mansy, Rania Ahmed, Hossam Fawzy
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Monika Kováčová**	1	ANTIBACTERIAL EFFICACY OF PLUMERIA ALBA PETALS AGAINST COMMON BACTERIAL STRAINS	Abdul Karim, Fatima Nazir, Omar Salahuddin, Amina Zahir
		2	ENHANCING DRUG-DRUG INTERACTION ALERT SYSTEMS: A SOLUTION TO FALSE ALERTS	Jin Xu, Mei Zhang, Xiaofeng Li, Zheng Xu
		3	COMPARATIVE EVALUATION OF ANTIBACTERIAL PROPERTIES OF ETHANOLIC AND ISOPROPYL-HEXANE EXTRACTS FROM GINGER ROOT (ZINGIBER OFFICINALE)	Noura Alavi, Ramin Vahidi
		4	NEUROGENIC POTENTIAL OF CLITORIA TERNATEA ROOT EXTRACT: A PATHWAY FOR ENHANCING MEMORY AND LEARNING	Aisha Adeyemi
		5	EXAMINING CORPORATE GOVERNANCE NETWORKS AND INTERLOCKING DIRECTORATES IN POLAND	Piotr Zawisza, Krzysztof Malinowski
		6	INFLUENCE OF STAKEHOLDER COMMUNICATION STRATEGIES ON CONSUMER ACCEPTANCE AND FINANCIAL PERFORMANCE IN THE MALAYSIAN FERTILIZER INDUSTRY	Zainab Abdul Rahman, Anwar Ibrahim, Tan Hui Mei
		7	ECOLOGICAL EFFICIENCY IN RUBBER WASTE UTILIZATION AT PANDORA PRODUCTION COMPANY LIMITED	Miroslav Novak, Jakub Svoboda
		8	STUDY ON PUBLIC CONSCIOUSNESS AMONG UNDERGRADUATE STUDENTS AT UNIVERSITY OF ECONOMICS, PRAGUE	Monika Kováčová
		9	RENEWABLE ENERGY SYSTEMS FOR SMALL INDUSTRIAL APPLICATIONS IN DEVELOPING ECONOMIES	Javier Mendoza, Rafael Rios, Juan Gonzalez

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / December 29, 2024 / 14:30 – 16:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 12	**Samuel Nwachukwu**	1	PREDICTING FINANCIAL STRESS IN AFRICAN BANKING SYSTEMS USING MACHINE LEARNING	Chukwuemeka Obi, Adebayo Olamide, Samuel Nwachukwu
		2	SUSTAINABLE CITY GOVERNANCE AND COMPETITIVENESS: A COMPARATIVE STUDY OF MAJOR URBAN CENTERS	Li Wei, Zhang Ying, Wang Jun
		3	FORECASTING ECONOMIC GROWTH USING NEURO-FUZZY SYSTEMS IN DEVELOPING COUNTRIES	Mahir Yılmaz, Elif Bozkurt, Hüseyin Kaya
		4	REDUCING PAYMENT DELAYS IN THE MALAYSIAN CONSTRUCTION SECTOR	Aminah Tan, Zuraida Abdullah, Rashid Mohd
		5	THE DEVELOPMENT STATUS OF MANUFACTURING CONTROL SYSTEMS IN LIBYAN INDUSTRIES	Ali Mohamed Al-Jabari
		6	ASSESSING URBAN LAND DEVELOPMENT TRENDS IN KABUL CITY, AFGHANISTAN	Khalid Rahimi, Fahim Sediqi
		7	PLACE IDENTITY AND WALKABILITY: A STUDY OF TWO STREETS IN ISFAHAN, IRAN AND LEFKOSA, CYPRUS	Amina Rostami
		8	TRANSFORMATION OF URBAN WATERFRONTS: CASE STUDY OF EUROPEAN CITIES' DEVELOPMENT STRATEGIES	Sophia Braun, Maximilian Schuster
		9	THE INTERACTION OF AIR, WATER, LIGHT, AND TRANSIT IN THE SUPERILLES OF BARCELONA: A HUMAN-SCALE PERSPECTIVE	Carlos Sánchez

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / Dec 29, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Doç. Hava KÜÇÜKÖNER**	1	HAT SANATININ TÜRK RESİM SANATINA YANSIMALARI	Doç. Hava KÜÇÜKÖNER Prof. Mustafa KÜÇÜKÖNER
		2	GELENEKSEL TÜRK SANATLARINDA TAŞ BASKI YAZMACILIK	Doç. Hava KÜÇÜKÖNER Prof. Mustafa KÜÇÜKÖNER
		3	THE FACE OF MODERN ART: AN ANALYSIS OF IMPRESSIONISM, CUBISM AND FAUVISM IN THE CONTEXT OF PORTRAIT PAINTING	Ümmühan TUTAK KURU Prof. Dr. Aylin GÜRBÜZ
		4	ÖĞRENCİLERİN YEREL FESTİVALLERE YÖNELİK ALGILARININ YAPTIKLARI RESİMLERİNE YANSIMASI: "BOCUK GECESİ" FESTİVALİ ÖRNEĞİ	Gözde ÇALIŞAN DİNÇER Prof. Dr. Aylin GÜRBÜZ
		5	GRAPHIC DESIGNS FOR READY-TO-WEAR PRODUCTS INFLUENCED BY THE BAUHAUS MOVEMENT	Sibel KIZILKAYA Zeynep DUMAN
		6	GELENEKSEL SANATIN DİJİTAL SANATA DÖNÜŞÜMÜ: ÇİNİ SANATI	Burcu Hacer ŞENOL
		7	POLİTİK PROPAGANDA: İSRAİL İŞGALİ VE FİLİSTİN MESELESİNE AFİŞLER ÜZERİNDEN BAKMAK	Dr. Tuncay Türkyılmaz Doç. Dr. Mustafa C. Sadakaoğlu
		8	HALI TASARIM YARIŞMALARI KAPSAMINDA GÜNCEL TASARIMLARIN YORUMLANMASI	Doç. Dr. Pınar TOKTAŞ Sanatta Yeterlik Öğrencisi Özgecan BÜLBÜL YENER
		9	3B PENS AS A NEW CREATION TOOL IN TEXTILE AND FASHION DESIGN	Dr. Öğr. Üy.Fatma BULAT
		10	KADIN BEDENİ VE GÜZELLİĞİN GÜCÜ: TOPLUMUN AYNASI	Gülesin GELENBEVİ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Doç. Dr. Ekin Su Kuzu**	1	Typographic Analyzes in Logo Designs: Analyzing Music Instrument Logos	Doç. Dr. Ekin Su Kuzu
		2	VERİLERDEN GRAFİKLERE ESTETİK BİR ANLATI: DENİZ CEM ÖNDUYGU	Yüksek Lisans Öğrencisi, Medine ŞAN
		3	SATRANÇ VE SANAT İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	Sibel ERKOÇ Doç. Dr. Hüda Sayın
		4	RESİM SANATINDA MEZAR TEMASININ İNCELENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Tuğba ÇELEBİ
		5	KİMLİK TEMSİLİNDE SANAT NESNESİ OLARAK HEYKEL	Dr. Öğr. Üyesi Merve DUYDU
		6	ARMAND FERNANDEZ PRATİKLERİ ÜZERİNDEN SIRADAN OLANIN SIRADIŞILIĞI	Doç. Ayşe Karabey Tekin
		7	DOĞANIN DOKUSUNUN GİYSİ TASARIMLARINA DÖNÜŞÜMÜ	Dr.Öğr.Üyesi Hüseyin ÖZDEMİR Yüksek Lisans Öğrencisi Nazmiye Çiçek GÜMÜŞ
		8	TÜRKAN ŞORAY FİLM KOSTÜMLERİNİN GÜNÜMÜZ MODA TASARIMLARINDA YAŞATILMASI	Dr.Öğr.Üyesi Hüseyin ÖZDEMİR Yüksek Lisans Öğrencisi Zeynep CAN
		9	ŞAM TARİHİNİN TAKI TASARIMCILARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	Margharita SATTOUF
		10	A STUDY ON TYPOGRAPHIC DESIGN WITH ARTIFICIAL INTELLIGENCE APPLICATIONS	Mine ÇOLAK Dr. Öğr. Üyesi Gürbüz Doğan EKŞİOĞLU Doç. Dr. Nihat DURSUN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / Dec 29, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Dr. Öğr. Üyesi Serhat SOYŞEKERCİ**	1	ARİSTOTELES VE BERGSON'DA ZAMAN	Yüksek Lisans Öğrencisi, BETÜL BOZOK
		2	İLKÇAĞ YUNAN FİLOZOFLARININ DOĞA DÜŞÜNCESİNDE AKLIN ANLAMI	Dr. Öğr. Üyesi İlyas ÖZDEMİR
		3	HIRİSTİYANLIK BİR TÜR YENİ-PLATONCULUK MUDUR?	Dr. Öğr. Üyesi İlyas ÖZDEMİR
		4	SİYASETTE BİR YÖNTEM OLARAK STRATEJİ ÜZERİNE İNCELEME	Hajagha MEHDIYEV
		5	MADDE, BİLİNÇ, "BEN"İN İNŞASI ve RİMBAUD: "BEN BİR BAŞKASIDIR"	Dr. Öğr. Üyesi Serhat SOYŞEKERCİ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Dr. Öğr. Üyesi Hatice UZUN**	1	INDUSTRY 5.0: BIBLIOMETRIC ANALYSIS	Prof. Dr. Nevin AYDIN
		2	WHY BIG DATA IN THE FOOD INDUSTRY?	Prof. Dr. Nevin AYDIN
		3	E-TİCARET VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN BİBLİYOMETRİK OLARAK İNCELENMESİ: SCOPUS VERİTABANI ÜZERİNDE BİR ÇALIŞMA	Çağatay Murat YILDIZ Doç. Dr. Alper GEDİK
		4	INTEGRATION OF DECISION-MAKING TECHNIQUES IN SOCIAL SCIENCES WITH DIFFERENT DISCIPLINES	Dr. Öğr. Üyesi Bülent ORDU Doç. Dr. Hakan Tahiri MUTLU Yüksek Lisans Öğrencisi Mehmet Nur ALSAK
		5	ANALYSIS OF THE EFFECTIVENESS OF PREDICTION MODELS	Doç. Dr. Hakan Tahiri MUTLU Dr. Öğr. Üyesi Bülent ORDU Yüksek Lisans Öğrencisi Mehmet Nur ALSAK
		6	ANALYSIS OF 2023 OCCUPATIONAL ACCIDENT DATA BY TEMPORARY INCAPACITY DAYS	Öğr. Gör. Hatice ÖZDEMİR
		7	BİST SPOR ENDEKSİNİN MAKİNE ÖĞRENİMİ VE SİNİR AĞLARIYLA KAPANIŞ FİYATLARININ ÖNGÖRÜLMESİ	Dr. Osman Nuri AKARSU
		8	BİST SPOR ENDEKSİ, DÖVİZ KURLARI VE ALTIN FİYATLARI ARASINDAKİ UZUN VE KISA DÖNEM İLİŞKİLERİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ	Dr. Osman Nuri AKARSU
		9	DİJİTAL DÜNYA, DİJİTAL ETİK	Dr. Öğr. Üyesi Hatice UZUN
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Lecturer Dr. Nihal Gökçe**	1	HALKA AÇIK ANONİM ŞİRKETLERDE YÖNETİM KURULUNDA KADIN TEMSİLİ	Şura DURMUŞ Dr. Çiçek ERSOY KEKEVİ
		2	ETKİLEME TAKTİKLERİ, BİLGİ PAYLAŞIMI VE GÖREV PERFORMANSI İLİŞKİSİ: EĞİTİM SEKTÖRÜNDE BİR ARAŞTIRMA	Çağla ÇILĞIN Doç. Dr. Serhat ERAT
		3		
		4	İNSAN KAYNAKLARI PERSPEKTİFİNDEN SOSYAL GÜVENLİK UYGULAMALARI	Rabia Rumeysa KARADAĞ Rümeysa KIZILKAYA
		5	INDUSTRY 4.0: BIBLIOMETRIC ANALYSIS	Prof. Dr. Nevin AYDIN
		6	LOGISTICS AND ARTIFICIAL INTELLIGENCE	Prof. Dr. Nevin AYDIN
		7	EFFECTS OF CLIMATE CHANGE ON AGRICULTURE AND FOOD SECURITY	Lecturer Dr. Nihal Gökçe
		8	FOOTPRINTS OF CONSUMER BEHAVIOR IN CLIMATE CHANGE	Lecturer Dr. Nihal Gökçe
		9	EXAMINING THE USE OF SEXUAL CONTENT IN TELEVISION ADVERTISEMENTS WITH CONTENT ANALYSIS METHOD	Rasul HUSEYNLİ Prof. Dr. Erkan ÖZDEMİR
		10	EXAMINATION OF ENVIRONMENTAL TELEVISION ADVERTISEMENTS WITHIN THE SCOPE OF GREEN MARKETING BY USING CONTENT ANALYSIS	Arezoo SHOJAEİ Prof. Dr. Erkan ÖZDEMİR

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / Dec 29, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Assist. Prof. Dr. Oya ÖNALAN**	1	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF PARADOXICAL LEADERSHIP STUDIES	Çağla ÖZGEN ŞAFAK Assoc. Prof. Dr. Ebru DOĞAN
		2	ÖRGÜTLERDE İŞ YÜKÜ VE ROL BELİRSİZLİĞİNİN İŞ YAŞAM KALİTESİNE ETKİSİ: BİR UYGULAMA	Bilim Uzmanı. Burcu ENİS Doç.Dr. Yunus ZENGİN
		3	YÖNETİM ORGANİZASYON PERSPEKTİFİNDEN İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ	Öğr. Üye Dr. Cihan Serhat KART Öğr. Gör. Dr.Evin MİSER
		4	İŞ KAZALARININ VE MESLEK HASTALIKLARININ EKONOMİK ETKİLERİ	Öğr. Üye Dr. Cihan Serhat KART Öğr. Gör. Dr.Evin MİSER
		5	NECESSITY FOR ORGANIZATIONAL AGILITY	Assist. Prof. Dr. Oya ÖNALAN
		6	MANAGEMENT 4.0: MANAGERIAL REFLECTIONS OF INDUSTRY 4.0	Dr. Öğr. Üyesi Derya YÜCEL
		7	MEASUREMENT OF SWITCHING COSTS WITHIN THE SCOPE OF CHANGE MANAGEMENT: A SCALE STUDY IN THE TOURISM SECTOR	Prof. Dr. Rahmi YÜCEL Dr. Öğr. Üyesi Derya YÜCEL
		8	COVİD-19 SONRASI HAVACILIK YÖNETİMİNDE ALTERNATİF İŞ DÜZENLEMELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ	Dr. Gülşah ŞİŞMAN
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / Dec 29, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Doç. Dr. Demet DÖNMEZ**	1	İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİNDE AMO ÇERÇEVESİ	Doç. Dr., Devrim VURAL YILMAZ
		2	İŞYERİNDE GERİDE KALAN SENDROMU	Doç. Dr., Devrim VURAL YILMAZ
		3	The Effects of Career Congruence and Optimism on Academic Perseverance	Doç. Dr. Hilal KUŞCU KARATEPE Mesut KARAMAN
		4	The Effect of Emotional Intelligence on Psychological Resilience	Doç. Dr. Hilal KUŞCU KARATEPE Mesut KARAMAN
		5	Strategic Management: Environmental and Social Transformation in Applied Sciences	Doç. Dr. Demet DÖNMEZ
		6	Applied Sciences in Global Competition: An Analysis from a Strategic Management Perspective	Doç. Dr. Demet DÖNMEZ
		7	SMART CITIES: ARTIFICIAL INTELLIGENCE ALGORITHMS	Prof. Dr. Nevin AYDIN
		8	BIG DATA AND ITS APPLICATIONS IN VARIOUS INDUSTRIES	Prof. Dr. Nevin AYDIN
		9	THE ROLE OF COMPANIES IN GREEN MARKETING	Prof. Dr. Nevin AYDIN
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3) U

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8 U	**Dr. Öğr. Üyesi Oya MERT COŞKUN**	1	URBANİZATİON PROCESS İN AZERBAİJAN	Jalal BABAZADE Doç. Dr. Suna MUĞAN ERTUĞRAL Doç. Dr. Sezgi GEDİK ARSLAN
		2	Strategic Public Administration: Participatory Governance Models and Innovative Approaches in the 21st Century	Doç. Dr. Demet DÖNMEZ
		3	Postmodern Public Administration: The Impact of Strategic Management on Social Policies	Doç. Dr. Demet DÖNMEZ
		4	2024 DEMOKRATİK ULUSAL KONGRESİNDEKİ BAZI ÖNEMLİ KONUŞMALARIN ANALİZİ	Prof. Dr. Buğra ZENGİN Dr. Öğr. Üyesi Rabia KORKMAZ TAN Dr. Öğr. Üyesi Oya MERT COŞKUN
		5	MATERİAL PRODUCTİON AND THE CONSTRUCTİON OF SOCİAL CONSCİOUSNESS: MYTHOLOGİCAL AND RELİGİOUS NARRATİVES FROM MARX'S PERSPECTİVE	Olkan SENEMOĞLU
		6	THE IMPACT OF NEOLİBERALİSM ON LİBERAL DEMOCRACY	Olkan SENEMOĞLU
		7	AHP YÖNTEMİ İLE SAHRA HASTANESİ KURULUM YERİ SEÇİMİ: BİLECİK İLİ ÖRNEĞİ	Buket MÜSÜROĞLU Doç. Dr. Aslı ERGENEKON ARSLAN
		8	TOPSIS YÖNTEMİ İLE SAHRA HASTANESİ KURULUM YERİ SEÇİMİ: BİLECİK İLİ ÖRNEĞİ	Buket MÜSÜROĞLU Doç. Dr. Aslı ERGENEKON ARSLAN
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
29 Aralık / Dec 29, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Doç. Dr. KENAN ATEŞGÖZ**	1	"MAVİ EN SICAK RENKTİR" FİLMİNDE CİNSİYET VE KİMLİK TEMSİLLERİ: QUEER TEORİSİ PERSPEKTİFİNDEN BİR ANALİZ	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GAZİ
		2	TWİTTER'DA (X) FİLİSTİN-İSRAİL ÇATIŞMASININ DUYGU HARİTASI: KAMUOYU ALGISININ DERİNLEMESİNE ANALİZİ	Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali GAZİ
		3	MEDYA VE YARATICILIĞIN DÖNÜŞÜMÜ: DİJİTAL YARATICILIK	Doç. Dr. KENAN ATEŞGÖZ
		4	MEDYA VE ÇOCUK İLİŞKİSİ: ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ MEDYA KULLANIMINDA EBEVEYN VE EĞİTMENLERİN ROLÜ	Doç. Dr., Kenan ATEŞGÖZ
		5	DİJİTAL İYİ OLUŞ HALİ VE YALNIZLIK İLİŞKİSİ: ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME	Doç.Dr. ERSİN DİKER
		6	TÜRK TELEVİZYON DİZİLERİNDE SAHNE GEÇİŞLERİNDE MANZARA KULLANIMI: "İNCİ TANELERİ" DİZİSİ ÖRNEĞİ	Dr. Öğr. Üyesi İRFAN ARIK
		7	MAY 1 PROPAGANDA OF THE SOVIET UNION	Öğr. Gör. Dr. Mehmet Ozan GÜLADA
		8	THE MILITARY RECRUITMENT PROPAGANDA IN THE UNITED KINGDOM DURING THE FIRST WORLD WAR	Öğr. Gör. Dr. Mehmet Ozan GÜLADA
		9	SUCCESS STRATEGIES OF FRENCH ANIMATION INDUSTRY AND SUGGESTIONS FOR TURKEY	Assoc. Prof. Dr. İlkay Kanık
		10	STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS DIGITAL ADVERTISING: CASE OF INTERNATIONAL UNDERGRADUATE STUDENTS IN TURKIYE	PhD. Student, Orou Issiaka SOUNON Prof. Dr., Ahmet GÜRBÜZ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Dr. Öğr. Üyesi M. Özer ÖZKANTAR**	1	THE LOSS OF PRIVACY: EXAMINING THE CONCEPTS OF PANOPTICON, SYNOPTICON, AND OMNIPTICON THROUGH CINEMA	Dr. Öğr. Üyesi M. Özer ÖZKANTAR
		2	THE REFLECTIONS OF THE MAGICAL REALISM MOVEMENT IN POST-2000 TURKISH CINEMA: AN ANALYSIS THROUGH THE FILMS NAMED ULAK (2008) AND GÖLGESİZLER (2009)	Dr. Öğr. Üyesi M. Özer ÖZKANTAR
		3	MESAJLAŞMA PLATFORMLARINDAKİ HABER İÇERİKLERİNDE EMOJİ KULLANIMI: TELEGRAM ÖRNEĞİ	Doç. Dr. Mustafa MAYDA Şükran YAVUZ
		4	YENİ MEDYA BELGESELİNİN TOPLUMSAL BELLEK OLUŞUMUNDAKİ ROLÜ	Arş. Gör. Dr. Deniz OĞUZCAN
		5	NEGATIVE IMPACT OF SOCIAL MEDIA ALGORITHMS ON E- COMMERCE	Öğr. Gör. Şükrü GÜVEN Doç. Dr. Alper GEDİK
		6	UNDERSTANDING OF RELIGION IN SOCIAL MEDIA: THE EFFECT OF DIGITALIZATION ON THE WORLD OF FAITH	Öğr. Gör. Şükrü GÜVEN Doç. Dr. Alper GEDİK
		7	Yeşil Reklam Stratejilerinin Marka İmajı Oluşturmada Rolü ‘Cif Temizken Güzel‘ Reklam Filmi Örneği	Yüksek lisans öğrencisi Fadile Torun
		8	MODERN BİREYİN VAROLUŞ KRİZİ: THE WORST PERSON IN THE WORLD (2021) FİLMİ ÖRNEĞİ	Arş. Gör. Melike ÇELİK
		9	SİNEMA VE MEDYA SEKTÖRÜNDE DERİN SAHTEKÂRLIK (DEEPFAKE) KULLANIMININ ETİK BOYUTLARI	Öğr. Gör. Mustafa GÜLSÜN Doç. Dr. Fikriye ÇELİK
		10	OYUN KÜLTÜRÜ VE DİJİTAL DEĞİŞİMİ	Mert Züriyet

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

29 Aralık / Dec 29, 2024 / 17:00 – 19:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Dr. Öğr. Üyesi Aliye YILMAZ**	1	HORASAN ERENLERİ BAĞLAMINDA KONYA'DA BİR YERLEŞİM YERİNİN TEŞEKKÜLÜ: HÜYÜK ÖRNEĞİ	Dr. Öğr. Üyesi Davut ŞAHBAZ
		2	MENZİL TEŞKİLATI'NIN OSMANLI DEVLETİ GÜNDELİK YAŞAMINDAKİ ROLÜ VE ÖNEMİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Melek BAYİR
		3	GAZETECİ BURHAN CAHİT'İN ANADOLU NOTLARI (1919)	Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
		4	EDİRNE MEBUSU MEHMET ŞEREF AYKUT'UN MİLLÎ MÜCADELE HATIRALARI	Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ
		5	M.Ö. 2. BİNYILDA ANADOLU'DA SUÇ VE ADALET	Sefa BAĞCİVAN Doç.Dr.Deniz SARI
		6	NESİMİ ON THE MIGRATION ROUTE AND ITS EFFECT ON CULTURAL TRANSMISSION	Dr. Öğr. Üyesi Aliye YILMAZ
		7	SECOND WORLD WAR IN THE KURDISH PRESS	Dr. Sinan Çakar
		8	OSMANLI REFORMLARINDA AZINLIKLARIN ROLÜ: TANZİMAT FERMANININ GAYRİMÜSLİM TOPLULUKLAR ÜZERİNDEKİ İDEOLOJİK ETKİSİ	Doç. Dr. Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU
		9	OSMANLI DİPLOMASİSİNDE EKONOMİK ANLAŞMALAR: TİCARET ANTLAŞMALARININ DİPLOMATİK STRATEJİ OLARAK KULLANIMI	Doç. Dr. Hüseyin Vehbi İMAMOĞLU
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / Dec 30, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1		1		
		2		
		3	YÜK ALTINDA KADEME DEĞİŞTİRİCİ 3000kVA 34,5-0,4kV KURU TİP TRAFO PROTOTİP İMALATI VE TESTLERİ	Halime BOZ
		4	ENERGY EFFICIENCY AND OPTIMIZATION WITH AUTONOMOUS SOLAR TRACKING SYSTEM	Öğr. Gör. Dr., Beytullah BOZALİ Fırat ÇAĞLAYAN Prof. Dr., Ali ÖZTÜRK
		5	DESIGN AND APPLICATION OF AUTONOMOUSLY OPERABLE PORTABLE FIRE FIGHTING ROBOT	Öğr. Gör. Dr., Beytullah BOZALİ Fırat ÇAĞLAYAN Prof. Dr., Ali ÖZTÜRK
		6	INSULATION FAILURES DETECTION IN SOCKET ASSEMBLY WITH CONVOLUTIONAL NEURAL NETWORKS	Dr.Öğr.Üyesi Bahadır ELMAS Hakan KORKMAZ
		7	TOPLU TAŞIMA ARAÇLARINDA BULUNAN GENEL GÜVENLİK SİSTEMLERİNDE UYARI İŞARETLERİNİN REGÜLASYON KAPSAMINDA ARAÇLARDA UYGULANMASI	Ar-Ge Homologasyon ve Test Mühendisi, Berhan Can DONAT Ar-Ge Elektrik Yazılım Mühendisi, Mehmet Kuş
		8	DC-DC CONVERTERS AND PRACTICAL APPLICATIONS	Elektrik-Elektronik Mühendisi Fatih SAMAN Doç.Dr.Ayhan GÜN
		9	PI SLIDING MODE CONTROL FOR CUK CONVERTER AND THEIR TUNING USING CHEETAH OPTIMIZER AND REINFORCEMENT LEARNING	Asst. Prof. Murat Erhan ÇİMEN
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Assoc. Prof., FİDEL ÇAKMAK**	1	EXPLORING HUMAN EMOTIONS DURING INTERACTIONS WITH CHATGPT	Assoc. Prof., FİDEL ÇAKMAK
		2	TECHNOLOGY-ENHANCED MATERIAL DEVELOPMENT: CHALLENGES FOR PRE-SERVICE TEACHERS OF ENGLISH	Assoc. Prof., FİDEL ÇAKMAK
		3	TÜBİTAK DOĞA EĞİTİMİ VE BİLİM OKULLARI PROJESİ : GÖLLER YÖRESİNİN YAKARIŞI 2	ZUHAL KONDU
		4	INVESTIGATION OF THE SEVENTH GRADE SCIENCE CURRICULUM IN THE CONTEXT OF CREATIVE THINKING SKILLS	PhD. Student Osman CESUR PhD. Student Sera KARAGÜLLE
		5	CULTURAL ADAPTATION OF THE GENERAL SELF-EFFICACY SHORT FORM INTO TURKISH	Assoc. Prof. Dr. Öner Uslu
		6	CULTURAL ADAPTATION INTO TURKISH OF THE PARENTAL INFLUENCE ON CAREER CHOICE SCALE	Assoc. Prof. Dr. Öner Uslu
		7	İLKÖĞRETİM KADEMESİNDE BRANŞ ÖĞRETMENLERİNİN KARŞILAŞTIKLARI SINIF İÇİ İSTENMEYEN DAVRANIŞLAR VE İSTENMEYEN DAVRANIŞLARIN ÇÖZÜM YOLLARINA İLİŞKİN ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİ	ZEYNEP CEYLAN Prof. Dr. AHMET ÜSTÜN
		8	PEDAGOJİK FORMASYON EĞİTİMİ ALAN ÇOCUK GELİŞİMİ MEZUNU ÖĞRETMEN ADAYLARININ EĞİTİM-ÖĞRETİM PROGRAMI VE ÖĞRETMEN YETİŞTİRME SİSTEMİNDE YAPILAN DEĞİŞİKLİKLER HAKKINDAKİ GÖRÜŞLERİ	Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Celal EROL
		9	AN EVALUATION ON FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION-LEARNING IN THE CONTEXT OF MIGRATION AND IMMIGRANTS	Assoc. Prof. Sıddık BAKIR
		10	EVALUATION OF THE POST MIGRATION PROCESS IN TERMS OF TURKISH EDUCATION: NEW STUDENT-TEACHER ROLES AND COMPETENCIES	Assoc. Prof. Sıddık BAKIR
		11	AN INVESTIGATION OF UNIVERSITY STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS TREES AND ENVIRONMENT	Res. Ass. Yavuz Selim KARASU Undergraduate Student Esranur AKTAŞ Undergraduate Student Nihal KOÇAK Undergraduate Student Ceren GÖRMEZ Undergraduate Student Belinay ÇALIK
		12	EXAMINING THE RELATIONSHIP BETWEEN CHILD DEVELOPMENT STUDENTS' SOCIAL MEDIA ADDICTION AND THEIR DESIRE TO BE LIKED	Res. Ass. Yavuz Selim KARASU Undergraduate Student Ceren GÖRMEZ Undergraduate Student Belinay ÇALIK Undergraduate Student Esranur AKTAŞ Undergraduate Student Nihal KOÇAK

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	Doç. Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER	1	BAYT AL-HIKMA AND THE TOLEDO SCHOOL OF TRANSLATORS: A COMPARATIVE STUDY ON THEIR SCIENTIFIC CONTRIBUTIONS AND ROLES IN INTERCULTURAL KNOWLEDGE TRANSFER	Öğr. Gör. Dr. Özlem GÜL
		2	ESKİ TÜRK İNANIŞLARINDAN TAŞ-KAYA KÜLTÜNÜN ANKARA'DAKİ İZLERİ	Cihan TEKİN
		3	TÜRKLERDE PLASENTA RİTÜELLERİ VE OKUNYEV KÜLTÜRÜ İLE İLİŞKİSİ	GEDİZ TULUĞ
		4	The Compilation Process of Islamic Works in the David Collection in Denmark	Meryem Aktaş Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Nuhoğlu
		5	LORD BYRON: FİLHELENİST Mİ, TÜRK DÜŞMANI MI?	Doç Dr Günseli GÜMÜŞEL
		6	DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE YENİ YAKLAŞIMLAR: COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMİ İLE OSMANLI DÖNEMİ MEKÂNSAL ANALİZ	Arş. Gör. Dr. Muazzez GÜNDÜZ OĞUL
		7	SEVEN YEARS IN STORY FOLK SONGS	Doç. Dr. Ümmügülsüm CANDEĞER
		8	KONYA ŞER'İYYE SİCİLLERİ VE OSMANLI ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA KONYA SURU	Yüksek Lisans Öğrencisi Şeyma Nur AKDEMİR
		9	BİR BASKIRESİM PROJESİ: KLASTROFOBİ	Doç. Cemile Didem ÖZIŞIK Ferhat ŞAVLUK
		10	SANATIN SNOB TAVRI: JEFF KOONS	Doç. Cemile Didem ÖZIŞIK Muhammed Burhan AKYÜZ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / Dec 30, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Doç. Dr. ALPASLAN ALKIŞ**	1	GARÎBU'L-KUR'ÂN BAĞLAMINDA EL-HEREVÎ'NİN KİTABU'L-GARİBEYN Fİ'L-KUR'ÂN VE'L-HADÎS ADLI ESERİNE GENEL BİR BAKIŞ	Dr. Bayram AKTAŞ
		2	4-6 EXAMINATION OF THE EFFECTS OF SPIRITUAL EDUCATION ON AGE CHILDREN	Yüksek Lisans Öğrencisi Hasibe AKYÜN Doç. Dr. Ömer Faruk ERDOĞAN
		3	PROBLEMS ENCOUNTERED DURING THE ADAPTATION PROCESS IN QURAN COURSES FOR 4-6 YEARS OLDS AN COURSE INSTRUCTORS	Yüksek Lisans Öğrencisi Selma GÜN Doç. Dr. Ömer Faruk SÖYLEV
		4	DAUGHTERS	Assistant Professor KENAN KARAGÖZ
		5	INVESTIGATING THE EFFECTS OF HAVING A SINGLE PARENTHOOD ON FAMILY LIFE AND CHILDREN	Yüksek Lisans Öğrencisi Emine SÖNMEZGİL Doç. Dr. Ömer Faruk SÖYLEV
		6	SPIRITUAL DEVELOPMENT IN PRESCHOOL AND USE OF LOVE LANGUAGE IN RELIGIOUS EDUCATION	Yüksek Lisans Öğrencisi Ayten ESKİ, Doç. Dr. Ömer Faruk SÖYLEV,
		7	İSLAM HUKUKUNDA KOCANIN MALİ SORUMLULUKLARI	Doç. Dr. ALPASLAN ALKIŞ
		8	İSLAM VE POZİTİF HUKUK AÇISINDAN BOŞANMA NAFAKASI	Doç. Dr. ALPASLAN ALKIŞ
		9	KUR'ÂN'A GÖRE YAHUDİLERDEKİ ÖLÜMSÜZLÜK ARZUSU	KÜBRA ÜSTÜNER Dr. Öğr. Üyesi ZEYNEP CERAN
		10	POET ABDULLAH SHAMSADDIN: LIFE AND POEMS	Dr. Öğr. Üyesi Muhammet Berat CAN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	Dr. Öğr. Üyesi Gülcan GÜRSES	1	INVESTIGATION OF 50BP INS/DEL (RS36232792) AND RS2234694 POLYMORPHISM OF SOD1 GENE IN HEALTHY TURKISH	M.Sc.Bio. FATIMA CEREN TUNÇEL TUĞÇE KARADAĞ ŞÜKRİYE BEYZA KOPARAN Prof.Dr. SACİDE PEHLİVAN
		2	INVESTIGATION OF 50BP INS/DEL POLYMORPHISM OF SOD1 GENE IN CIGARETTE ADDICTS IN TURKISH	M. Sc. ÜLGEN SEVER Prof .Dr. MEHMET ATİLLA UYSAL M. Sc. Bio. FATIMA CEREN TUNÇEL Prof. Dr. SACİDE PEHLİVAN
		3	ISOLATION OF β-GLUCANASE ENZYME PRODUCING MICROORGANISMS FROM DIFFERENT SOURCES, OPTIMIZATION OF PRODUCTION MEDIA AND OPTIMIZATION AT FERMENTER SCALE	MSc. Karcan IŞIK MSc. Hüseyin EVLAT
		4	ISOLATION OF PHYTASE ENZYME PRODUCING MICROORGANISMS FROM DIFFERENT SOURCES, OPTIMIZATION OF PRODUCTION MEDIA AND OPTIMIZATION AT FERMENTER SCALE	MSc. Hüseyin EVLAT MSc. Karcan IŞIK
		5	İNSÜLİN İLE İNDÜKLENEN HİPOGLİSEMİNİN HİPOTALAMUS-HİPOFİZ-ADRENAL (HPA) AKS ÜZERİNE OLAN ETKİSİ	Uzm. Mol. Biyolog Samed YORA Prof. Dr. Serpil TAHERİ Zeynep Yılmaz Şükranlı Mehmet MEMİŞ Burcu AKBEYAZ
		6	GENOTYPING of PLASMODIUM VIVAX USING MICROSATELLITES	Prof. Dr. Nebiye YENTÜR DONİ Dr. Öğr. Üyesi Gülcan GÜRSES
		7	ANTIFUNGAL EFFECT OF ALOE VERA PLANT EXTRACTS AGAINST CANDIDA ALBİCANS	Dr. Öğr. Üyesi Gülcan GÜRSES Prof. Dr. Nebiye YENTÜR DONİ
		8	NANOMALZEMELER, SENTEZ VE TARIM UYGULAMALARI	Sena GÜLER Prof. Dr. Nihal DOĞRUÖZ GÜNGÖR
		9	Karakuyu Gölü (Afyonkarahisar) Su Kalitesinin Bazı İndeks ve İstatistiksel Analizler Kullanılarak Belirlenmesi	Yüksek lisans öğrencisi Eda DEMİRKIRAN Prof. Dr. Selda TEKİN-ÖZAN
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Asst. Prof. Dr. Emine Dilek ÖZYILMAZ**	1	SOME TRADITIONAL AND PHARMACOLOGICAL USES OF Juglans regia L.	Assist. Prof. Dr. Hülya ÖZPINAR Associate Professor Dr. Necati ÖZPINAR
		2	AN OVERVIEW OF THE USE OF Cucurbita pepo L. and Persea gratissima Gaertner SPECIES IN WEIGHT CONTROL AND TRADITIONAL USES	Assist. Prof. Dr. Hülya ÖZPINAR Associate Professor Dr. Necati ÖZPINAR
		3	IN VITRO EVALUATION OF METFORMIN HYDROCHLORIDE HYDROGELS DEVELOPED WITH EXPERIMENTAL DESIGN	Asst. Prof. Dr. Emine Dilek ÖZYILMAZ
		4	Investigation of the Effects of Hasbambulut (Heliotropium haussknechtii) Extracts on Healthy Cell Lines	Hasan DAĞLI, İ.Seyfettin Çelik
		5	BAZI ENDEMİK ASTRAGALUS TÜRLERİNİN TOPLAM FENOLİK VE TOPLAM FLAVONOİD MADDE İÇERKLERİNİN BELİRLENMESİ	Dr. Öğr. Üyesi Deniz İRTEM KARTAL Ph.D. Zafer YAREN M.Sc. Yağmur MERİÇ M.Sc. Meryem AKGÜL
		6		
		7		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / Dec 30, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Dr.Öğr.Üyesi Tuğba YILDIZ**	1	BUILDING ETHICAL AND SUSTAINABLE BRAND IDENTITY: A CASE STUDY OF H&M	Prof.Dr. PINAR SEDEN MERAL
		2	BEHAVIORAL INNOVATION IN MARKETING: RESHAPING CUSTOMER EXPERIENCE WITH THE NUDGING APPROACH	Öğr. Gör. Dr. Kader EROL Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR
		3	THE ROLE OF MARKETING CAMPAIGNS IN CREATING FINANCIAL AWARENESS ABOUT INVESTMENT PRODUCTS	Doç. Dr. Sezen GÜNGÖR Öğr. Gör. Dr. Kader EROL
		4	AMBALAJ TASARIMININ TÜKETİCİ ALGISI ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN NEUROVISION UYGULAMASI İLE İNCELENMESİ: BEBEK BEZİ AMBALAJLARI ÜZERİNE BİR UYGULAMA	Arş. Gör. Refik Erdem KOÇ
		5	INFLUENTIAL MARKETING: AN EXAMINATION ON SPORT CONSUMER IN SPORT INDUSTRY	Yls.öğr. BATUHAN AYDAN Doç.Dr. Zühal YURTSIZOĞLU
		6	Çevrimdışı Kişilerarası Bilgisel Etki, Çevrimiçi Değerlendirmelere Yönelik Tutum, Satın Alma Niyeti ve Satın Alma Davranışı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi	Arş. Gör. Dr. Abdulaziz SEZER Prof. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ
		7	Şirket İtibarı, Marka Memnuniyeti, Marka Güveni ve Marka Sadakati Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Perakende Ulusal Zincir Marketler Üzerine Bir Araştırma	Prof. Dr. Abdulvahap BAYDAŞ Arş. Gör. Dr. Abdulaziz SEZER
		8	PERAKENDE KANALLARINDAKİ PAZARLAMA İLETİŞİMİNİN TÜKETİCİLERİN SATIN ALMA EĞİLİMLERİNE ETKİSİ	İlhan DEMİR
		9	Havayolu Sektöründe Markaya Yönelik Tutumun Olumlu Duygular ve Algılanan Değer Çerçevesinde Araştırılması	Öğrenci, Ayşegül UĞURLU Dr.Öğr.Üyesi Tuğba YILDIZ
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SEVİNÇ**	1	A Defining Moment in Palestine's Struggle and Regional Transformation	Juliana Al Massri
		2	Psychological Trauma and Healing in Post-Conflict Palestine	Juliana Al Massri
		3	ADNAN MENDERES'İN LİBYA SEYAHATİ SONRASINDA TÜRKİYE-LİBYA İLİŞKİLERİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Esin GÜZEL Prof. Dr. Nalan TURNA
		4	SUAT HAYRİ ÜRGÜPLÜ HÜKÜMETİ'NİN DIŞ POLİTİKASI	Dr. Öğr. Üyesi İlhan ÇELİKER Doç. Dr. Ahmet İŞLER
		5	PANOPTİK GÖZETİMİN İZDÜŞÜMÜ: GEORGE ORWELL'İN 1984 ROMANINDA İKTİDAR VE KONTROL MEKANİZMALARI	Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SEVİNÇ
		6	TÜRKİYE-KRG RELATİONS İN THE CONTEXT OF THE INDEPENDENCE REFERENDUM	Yüksek Lisans Öğrencisi, MOHAMMED SHAKOR MAHMOOD MAHMOOD
		7	AB VE GKRY BAĞLAMINDA AVRUPA BİRLİĞİ'NİN DOĞU AKDENİZ'DEKİ NORMATİF GÜCÜ	Dr. Hasan BOZTÜRK
		8	A COMPARATIVE ANALYSIS OF THE CYBER SECURITY POLICIES OF TÜRKIYE, THE UNITED STATES, CHINA AND RUSSIA	Muharrem BAYRAK Fevzi KIRBAŞOĞLU Ferhat Çağrı ARAS
		9	TERROR, TERRORISM AND ASYMMETRIC WARFARE	Muharrem BAYRAK Fevzi KIRBAŞOĞLU Ferhat Çağrı ARAS
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / Dec 30, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Kevser AYYILDIZ**	1	DEPREM SONRASI GÖÇ VE İKİNCİL STRES KAYNAKLARI: YAŞANAN ZORLUKLAR VE PSİKOLOJİK ETKİLERİ	Psikolog Mehmet Ökten Dr. Öğr. Üyesi Atik Aslan
		2	Psikodrama ve Sosyal Beceriler: Bir Doküman Analizi Çalışması	Kevser AYYILDIZ Doç. Dr. Nilgün ÖZTÜRK
		3	Psikodrama ve Terapötik Spiral Model: Bir Doküman Analizi Çalışması	Zeynep GÜNDOĞDU Doç. Dr. Ezgi SUMBAS
		4	Türkiye'de Psikodrama ve Depresyon: Doküman Analizi Çalışması	Merve Kaçar Doç. Dr. Ezgi Sumbas
		5	COUPLE BURNOUT IN SPOUSES OF CANCER PATIENTS IN PALLIATIVE CARE: A QUALITATIVE STUDY	Psychological Counselor Hüsna Rumeysa YAKAR Assoc. Prof. Dr. Seval KIZILDAĞ ŞAHİN
		6	TRAVMATİZE OLMUŞ BİREYLER İLE ÇALIŞAN PSİKOLOJİK DANIŞMANLARIN PSİKOLOJİK DANIŞMA ÖZ YETERLİĞİNİN FARKLI DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ	Berrin KILIÇARSLAN Doç. Dr. Begüm SATICI
		7	Turkish Adaptation of the Santa Clara Brief Compassion Scale	Mustafa Subasi Hakan Karaman Emre Gürkan Onur Akbaş Sefa Bulut
		8	Turkish Versions of the Langer Mindfulness/Mindlessness Scale	Mustafa Subasi Hakan Karaman Emre Gürkan Onur Akbaş Sefa Bulut
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Doç. Dr. Sevilay KONYA**	1	TÜRKİYE'DE DİJİTAL PARA BİRİMLERİNİN VERGİLENDİRİLMESİ: YASAL DÜZENLEMELER VE UYGULAMA ÖRNEĞİ	Prof. Dr. Ferhat PEHLİVANOĞLU Dr. Muhammed Sami AKKUŞ
		2	Why did CBDC launch in these countries: Zimbabwe, Nigeria, Bahamas, Jamaica?	Muhammed Taha Salman
		3	TARİHSEL SÜREÇTE SAĞLIK EKONOMİSİ	Prof. Dr. Müslüme NARİN Doç. Dr. Göktuğ ŞAHİN
		4	ENVIRONMENTAL TAX POLICY OF THE EUROPEAN UNION'S FOUNDING MEMBER STATES	Dr., Özden Şentürk Prof. Dr. Seyhun Doğan
		5	A STUDY ON THE RELATIONSHIP BETWEEN INTEREST RATES, INFLATION AND ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF TURKEY	Yüksek Lisans Öğrencisi Selçuk ÇELİK
		6	The Moderating Role of Digital Infrastructure in the Relationship Between Financial Structure and Environmental Pollution: An Econometric Analysis on Upper Middle- Income Economies	Doç. Dr. Sevilay KONYA
		7	EFFECTS OF FINANCIAL INTERMEDIARIES ON CONTRIBUTION AMOUNT IN RETIREMENT SAVINGS	Zeynep AKTAŞ KORAL Prof. Dr. Halit YANIKKAYA Prof. Dr. S.Haluk ÇİTÇİ
		8	THE GUIDING POWER OF THE ANCHORING EFFECT IN DONATION DECISIONS	Asst. Prof. Asena Gizem YİĞİT
		9	KÜRESELLEŞME, İŞSİZLİK VE DOĞUMDA BEKLENEN YAŞAM SÜRESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ: ORTA VE DOĞU AVRUPA ÜLKELERİ VAKASI	Doç. Dr. Hikmet AKYOL Dr. Öğr. Üyesi Kübra GÜL
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 11:00 – 13:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 11	**Doktor Öğr. Üyesi Yusuf Erdem TUNÇ**	1	THE RELATINSHIP BETWEEN PUBLIC EDUCATION EXPENDITURES AND THE RATE OF YOUNG PEOPLE NOT IN EDUCATION, EMPLOYMENT OR TRAINING (NEET)	Doktor Öğr. Üyesi Yusuf Erdem TUNÇ
		2	THE RELATIONSHIP BETWEEN THE ADEQUACY OF BENEFITS AND THE LABOUR MARKET	Doktor Öğr. Üyesi Yusuf Erdem TUNÇ
		3	REGIONAL DYNAMICS AND ECONOMIC EFFECTS IN THE TOURISM SECTOR	Dr. Öğr. Üyesi Nazif ÇETİN
		4	MENA Borsaları ve Brent Petrol Fiyatları Arasındaki Uzun Dönem İlişkisi: VAR Analizinden Kanıtlar	Dr. Öğr. Üyesi Semih KARACAN
		5	THE IMPACT OF FOREIGN DIRECT INVESTMENT ON INCOME INEQUALITY IN TURKIYE	Dr. Maya MOALLA Assoc. Prof. Dr. Erdal ALANCIOĞLU Assoc. Prof. Dr. Seyit Ali MIÇOOĞULLARI
		6	THE ROLE OF THE WATER-ENERGY-FOOD NEXUS FOR ENVİRONMENTAL SUSTAİNABİLİTY: EMPİRİCAL EVİDENCE FROM THE EURO- MEDİTERRANEAN REGİON	Dr. Maya MOALLA Assoc. Prof. Dr. Seyit Ali MIÇOOĞULLARI Assoc. Prof. Dr. Erdal ALANCIOĞLU
		7	EVALUATION OF THE COMPETITIVENESS OF THE OLIVE MARKET IN THE WORLD AND TURKEY	Zehra YALNIZ Prof. Dr. Figen BÜYÜKAKIN
		8	BRICS-T ÜLKELERİNDE TASARRUFLARI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ: PANEL VERİ ANALİZİ	Prof. Dr., Figen BÜYÜKAKIN Öğr., Sinan BEDİR Öğr., İsmail ERGÜN
		9	THE ROLE OF MEDIUM AND HIGH-TECH EXPORTS ON ECONOMIC GROWTH: EVIDENCE FROM JAPAN (1990-2021)	Özgür Özaydın Can Apaydın
		10	THE IMPACT OF FISHERY PRODUCTION ON ECONOMIC GROWTH: THE CASE OF PERU (1960-2020)	Özgür Özaydın Can Apaydın

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26 - 30, 2024 Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Chigozie Chukwuma Okoro**	1	EVALUATION OF TRAFFIC CONTROL STRATEGIES: COMPARING SIGNALIZED INTERSECTIONS AND ROUNDABOUTS	Oluwaseun Abiola Adeyemi, Chigozie Chukwuma Okoro
		2	URBAN PLANNING AND ADAPTATION IN CHINA: EXAMINING THE CASE OF CHANGSHOU DISTRICT	Wang Hao, Liu Qing
		3	HYBRID LIVING MODELS IN THE POST-CRISIS ERA: REDEFINING SPACES AND SOCIAL CONNECTIONS	Ming Zhao, Hui Li
		4	EXPLORING THE POTENTIAL OF SNAKE SKIN FOR DRUG DELIVERY APPLICATIONS	Viktor Novák, Katerina Tomicová
		5	PRECISION CONTROL IN DRUG DELIVERY: IMPACT OF POLYVINYL PYRROLIDONE AND ETHYL CELLULOSE ON DRUG RELEASE KINETICS	Nikolai Petrov, Anastasia Ivanova
		6	ENHANCING PET IMAGING WITH AMINOPOLYETHER-CONJUGATED 18F-FDG	Jing Wei, Mei Liu
		7	FIBRINOLYTIC PROTEASE-PRODUCING ENDOPHYTIC FUNGI FROM PLANT LEAVES AS A SOURCE OF BIOACTIVE COMPOUNDS	Dr. Amina Zhen, Dr. Meiling Chen
		8	DESIGNING A MECHANICAL FORCE GAUGE FOR INNOVATIVE WATERMELON MOLDING TECHNIQUES	Dr. Radhika Sharma, Dr. Poonam Kaur
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26 - 30, 2024 Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Dr. Salma Ismail, Dr. Akinwale Adeyemi**	1	IMPACT OF EXERCISE ON REPRODUCTIVE PERFORMANCE IN SAHIWAL BULLS: GUIDELINES FOR OPTIMAL BREEDING PRACTICES	Dr. Salma Ismail, Dr. Akinwale Adeyemi
		2	EFFECTS OF HERBAL SEED SUPPLEMENTATION ON CARCASS YIELD AND ANTIOXIDANT STATUS IN BROILER CHICKENS	Dr. Nabilah Samir, Dr. Kareem Amr
		3	ENHANCEMENT OF MEMBRANE DISTILLATION PERFORMANCE IN FRUIT JUICE CONCENTRATION THROUGH MEMBRANE SURFACE MODIFICATION	Dr. Hasim Hossain, Dr. Ashok Kumar
		4	DEVELOPMENT OF A NEW TYPE OF FRUIT VINEGAR USING AN ISOLATED ACETOBACTER STRAIN FROM TURKISH APRICOTS	Ahmet Yılmaz, Elif Karaoğlu, Mehmet Çelik
		5	OPTIMAL FERMENTATION TIME FOR XANTHAN GUM PRODUCTION USING SUGAR BEET MOLASSES AS A CARBON SOURCE	Zeynep Arslan, Bahar Korkmaz, Selin Tunç
		6	EFFECT OF FRUIT JUICE WASTE MIXTURE ON BROILER PERFORMANCE AND FEED EFFICIENCY IN INDONESIAN DIETS	Budi Santoso, Rina Dewi, Ahmad Syaifuddin
		7	IMPACT OF NANOCROP ADOPTION ON FOOD SECURITY: A CASE STUDY FROM INDONESIA	Siti Aisyah, Reza Wijaya, Riko Wulandari
		8	APPLICATION OF SOUS VIDE PACKAGING FOR EXTENDING SHELF LIFE OF SALAD WITH MEAT IN MAYONNAISE	Agnese Straujuma, Ilze Sproģe, Anna Dzenīte
		9	COMPARATIVE ANALYSIS OF BACTERIAL CELLULOSE PRODUCED BY GLUCONACETOBACTER XYLINUS FROM ALTERNATIVE SUGARS	Liam Chua, Sarah Tan, Wei Lin Cheong

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26 - 30, 2024 Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Adebayo Olanrewaju**	1	STUDY OF PHYSICOCHEMICAL PROPERTIES AND FATTY ACID PROFILE OF COCONUT OIL AND PALM OIL: A COMPARATIVE APPROACH	Adebayo Olanrewaju, Chidi Nwosu, Ngozi Akinwumi
		2	EFFECT OF MODIFIED YAM STARCH ON PHYSICAL STABILITY OF OIL-IN-WATER EMULSIONS	Ikramah Amin, Faridah Ibrahim, Suhaimi Abdullah
		3	OPTIMIZATION OF PHENOLIC COMPOUNDS EXTRACTION FROM AVICENNIA MARINA USING CENTRAL COMPOSITE DESIGN	Anju Kumari, Mohd Rashid, Tharun Kumar
		4	EVALUATION OF COWPEA SEED PROTEIN FROM GIZAN REGION: CHEMICAL AND BIOLOGICAL PROPERTIES	Hassan Ibrahim, Khalid Alhassan, Muna Abubakar
		5	INTERACTION EFFECT OF DGAT1 AND BETA-KAPPA CASEIN COMPOSITE GENOTYPE ON MILK PRODUCTION TRAITS IN CROSSBRED DAIRY CATTLE	Maria Silva, João Oliveira, Carlos Ferreira
		6	CASEIN MICELLE DISPERSION IN HIGH SALT ENVIRONMENTS: A STUDY ON PARTICLE SIZE EVOLUTION	Lina Zhang, Wei Liu, Xiaoyan Zhang
		7	PROCESSING OF RAW OYSTER MEAT USING GAMMA IRRADIATION FOR SAFE CONSUMPTION	Nida Hassan, Zainab Muhammad, Farida Ibrahim
		8	EFFECT OF BLANCHING ON THE PHENOLIC CONTENT AND ANTIOXIDANT ACTIVITY OF DILL UNDER DRYING CONDITIONS	Maja Petrović, Ivana Savić, Jelena Marković
		9	CHARACTERIZATION OF MOLECULAR MOBILITY IN WATER-SENSITIVE FOODS UNDER VARIED TEMPERATURE CONDITIONS	Ming Wei, Jun Zhang, Shun Li

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26 - 30, 2024 Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Samuel Nwachukwu**	1	OPTIMIZATION OF ENERGY CONSUMPTION IN GAS-FIRED HEATERS	Amir Hossein Jafari, Mohammad Reza Tabrizi
		2	DESIGN OF AUTONOMOUS ROBOTS FOR GUIDED MOBILE NAVIGATION USING MAGNETIC SENSORS	Hyun Suh, Min Joo Park
		3	SUPERVISORY CONTROL FOR SAFE SWITCHING IN DYNAMIC SYSTEMS	Vassilis K. Stefanou, Irini P. Konstantinou
		4	EOMETRIC DESIGN OPTIMIZATION FOR COLLISION-FREE PATH PLANNING IN PACKING APPLICATIONS	Daisuke Tanaka, Keisuke Shimizu, Hiroshi Sato
		5	HEURISTIC METHODS FOR EFFICIENT PROJECT SCHEDULING WITH LIMITED RESOURCES	Jan Urban, Lukas Černý
		6	FUZZY LOGIC CONTROLLER FOR ADAPTIVE ANTI-LOCK BRAKING SYSTEMS ON DIVERSE ROAD SURFACES	Omid Amiri, Farzad Soleimani
		7	DESIGN AND SIMULATION OF AN INNOVATIVE HYBRID VEHICLE FOR URBAN TRANSPORTATION	Li Wei, Zhang Hao, Wang Tian
		8	A KNOWLEDGE-BASED SYSTEM FOR AUTOMOBILE MALFUNCTION DIAGNOSIS	Sami Ahmed, Youssef Al-Sayed, Omar Saeed
		9	LIMIT CYCLE OSCILLATIONS IN A NEURAL CONTROLLER WITH DELAYED FEEDBACK	Johannes Schmidt, Klaus Wagner

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES - December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Joseph Ndongo**	1	MAGNETIC COUPLING IMPACTS ON SENSORLESS CONTROL OF SWITCHED RELUCTANCE MOTORS	Ahmed Nguema, Issa Mounkaila, Joseph Ndongo
		2	ADVANCED PI CONTROLLER DESIGN FOR INDUCTION MOTOR SPEED REGULATION	Rachid Djeghloul, Ali Lounis, Ahmed Belkacemi
		3	FUZZY LOGIC CONTROL OF A THREE-PHASE INDUCTION MOTOR FOR OPTIMAL PERFORMANCE	Ahmad Zahir, Li Mei, Jun Tanaka
		4	AUTOMATED MOTOR QUALITY INSPECTION BASED ON SOUND ANALYSIS USING MACHINE LEARNING	Xue Fang, Wei Liu, Lin Zhang
		5	ANTI-SURGE CONTROL IN INDUSTRIAL COMPRESSORS: A COMPREHENSIVE APPROACH	Adem Kocak, Efe Yılmaz
		6	DESIGNING MOVING SLIDING SURFACES FOR VARIABLE STRUCTURE CONTROL IN DYNAMIC SYSTEMS	Carlos Pires, Sofia Martins
		7	USING BANANA PEELS FOR MANGANESE REMOVAL IN WATER TREATMENT: AN ECO-FRIENDLY APPROACH	Dr. Amina Sayeed
		8	EXAMINING THE ANTIBACTERIAL AND ANTIFUNGAL PROPERTIES OF Eucalyptus camendulensis ESSENTIAL OIL AGAINST SELECTED MICROORGANISMS	PhD Candidate Ahmad Tabrizi, Dr. Reza Khaleghi, Prof. Dr. Zahra Mousavi
		9	ADVANCING SQUARE WATERMELON SHAPING TECHNOLOGY: THE DEVELOPMENT OF A PRECISION FORCE MEASUREMENT DEVICE	Dr. Alireza Farhadi, Prof. Dr. Faezeh Soltani

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26 - 30, 2024 - IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Paolo Castaldo, Dr. Luigi Esposito**	1	DISCOVERY OF FIBRINOLYTIC PROTEASE-PRODUCING FUNGI FROM HIBISCUS LEAVES IN ALGERIA	Dr. Mourad Belhadj, Dr. Samia Amine, Prof. Dr. Ahmed Bouziane
		2	EFFECTS OF BOVINE COLOSTRUM SUPPLEMENTATION ON INTESTINAL ENZYME ACTIVITY IN JUVENILE DOURADO (Salminus brasiliensis)	Dr. Mohamed Jebali, Prof. Dr. Yassir Abdelghani University of Tunis, Tunisia
		3	THE INNOVATIVE DESIGN OF A MECHANICAL FORCE GAUGE FOR SQUARE WATERMELON SHAPING	Dr. Paolo Castaldo, Dr. Luigi Esposito
		4	CYTOTOXICITY SCREENING OF NIGELLA SATIVA EXTRACTS: FRACTIONATION AND EVALUATION USING SULFORHODAMINE-B ASSAY	Ali Kamara, Mariama Ba, M'barka N'Dour
		5	IMPACT OF AMINOPOLYETHER ON 18F-FDG STABILITY AND PET IMAGING PERFORMANCE	Luciana Costa, João Santos, Pedro Martins
		6	Amino Acid-Driven Biodegradable Micelles for Targeted Drug Delivery	Ricardo Almeida, Sofia Pereira, Elena Costa
		7	EVALUATING THE CONSEQUENCES OF LOST TO FOLLOW-UP ON TUBERCULOSIS PATIENTS' QUALITY OF LIFE IN MOROCCO	Fatimah Benali, Ibrahim Tazi, Khadija Benlahcen
		8	UNVEILING THE ANTIBACTERIAL EFFICACY OF CHLOROBUTANOL: SYNTHESIS AND APPLICATIONS IN INFECTIOUS DISEASE THERAPY	Samira Jafari, Ali Rezaei, Niloofar Mohammadi
		9	ANTIBIOTIC STEWARDSHIP IN ACUTE CARE SETTINGS OF ALGERIA: AN ANALYSIS OF PRESCRIBING PATTERNS AND STRATEGIES FOR IMPROVEMENT	Hassan Belkacem, Karim Khellaf, Anwar Lakhdar

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Dr. Rachid Benhalima, Dr. Samira Ziani**	1	HEPATOPROTECTIVE EFFECTS OF SHARBAT DEENAR: A STUDY ON CARBON TETRACHLORIDE-INDUCED LIVER DAMAGE IN RATS	Sara Gul, Usman Ahmad, Faisal Rehman
		2	EVALUATING THE ANTIMICROBIAL EFFICACY OF CHLOROBUTANOL: SYNTHESIS, CHARACTERIZATION, AND POTENTIAL APPLICATIONS	Musa Adamu, Kola Oyelami, Ibrahim Musa
		3	OPTIMIZING FENOFIBRATE DISPERSIBLE TABLETS FOR PEDIATRIC USE: A FORMULATION STUDY AND EVALUATION	Mona Al-Sabah, Zainab Habib, Khalid Al-Mansour
		4	EXPLORING THE ANTIFUNGAL PROPERTIES OF TRADITIONAL KENYAN MEDICINAL PLANTS: A STUDY BASED ON INDIGENOUS KNOWLEDGE	Joseph Kamau, Naomi Wambui, Patrick Muriuki
		5	EXPLOITING THE MEDICINAL POTENTIAL OF TOXIC PLANTS: A STUDY ON TRADITIONAL MEDICINE IN TLEMCEN, ALGERIA	Dr. Rachid Benhalima, Dr. Samira Ziani
		6	ENHANCING ANTIPLATELET THERAPY USING SILVER DIAMINE FLUORIDE IN DRUG DELIVERY SYSTEMS: A DETAILED STUDY	Dr. Anand Choudhary, Dr. Rahul Mehta
		7	DEVELOPING A NOVEL BIOMIMETIC MODEL USING SHED SNAKE SKIN FOR TRANSDERMAL DRUG DELIVERY STUDIES	Dr. Leila Hachemi, Dr. Nouria Belkacem
		8	ENHANCING GLIBENCLAMIDE DELIVERY USING POLYMERIC MATRICES: A STUDY ON RELEASE KINETICS AND EFFICACY	Dr. Zohra Benouda, Dr. Samir Zaki
		9	OPTIMIZING NITROGEN FERTILIZATION USING MICROORGANISM-ASSISTED BIOSORPTION IN AGRICULTURE	Dr. Marco Bellini, Dr. Anna Giordano

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26 - 30, 2024 Izmir Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**. Prof. Dr. Ibrahim Kamara**	1	ENHANCING THE GROWTH AND YIELD OF NIGELLA SATIVA L. USING ORGANIC AMENDMENTS: A COMPARATIVE STUDY	Dr. Adebayo Oluwaseun, Assoc. Prof. Dr. Ibrahim Kamara
		2	COMPREHENSIVE STUDY ON THE NUTRITIONAL AND FUNCTIONAL BENEFITS OF OATS	Dr. Kwame Mensah, Dr. Nana Yaw Osei
		3	REVOLUTIONIZING AGRICULTURE WITH AMBIENT INTELLIGENCE: A REVIEW OF INNOVATIVE PRACTICES	Dr. Yue Li, Assoc. Prof. Dr. Jian Zhao
		4	THE IMPACT OF LEAD ON THE PHYSIOLOGICAL RESPONSES OF TWO BROAD BEAN VARIETIES	Dr. Ahmed Farouk, Dr. Samira Elham
		5	CLIMATE CHANGE IMPACT ON MAIZE PRODUCTION IN NORTHEAST CHINA: A THIRTY-YEAR ANALYSIS	Dr. Wei Zhang, Dr. Lian Liu
		6	REVOLUTIONIZING SUSTAINABLE FARMING WITH AMBIENT INTELLIGENCE: A FUTURISTIC PERSPECTIVE	Dr. Anwar Hassan, Assoc. Prof. Dr. Sarah Li
		7	PROMOTING INNOVATIVE SKILLS IN ENGINEERING DRAWING: A NEW APPROACH FOR DEVELOPING DESIGN COMPETENCIES	Dr. Josefa Hernández, Prof. Abel Lemos, Antonio García, Helena Sanz
		8	IMPROVING PROPAGATION EFFICIENCY IN MORUS ALBA: THE ROLE OF CUTTING SIZE AND POLYTHENE TUNNELS	Amina Durojaiye, Salim Zainab, Fola Akinsanya, Kola Olanrewaju
		9	EVALUATING MICROBIOLOGICAL RISKS IN DRINKING WATER SOURCES IN KUWAIT: A COMPREHENSIVE STUDY	Dr. Nabil Al-Jabari

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26 - 30, 2024 - Izmir Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Assoc. Prof. Maria Sanchez**	1	EXPLORING EPIGENETIC MODIFICATIONS IN DROSOPHILA MELANOGASTER EXPOSED TO ALPHA PARTICLES: A COMPUTATIONAL STUDY	Dr. Mariama Okafor, Prof. Zainab Amadi, Kamal Sulaimon
		2	IMPROVING REPRODUCTIVE PERFORMANCE IN SAHIWAL BULLS: THE ROLE OF EXERCISE IN SEXUAL BEHAVIOR AND SEMEN QUALITY	Dr. Ravi Kumar,
		3	OPTIMIZING GLIBENCLAMIDE RELEASE FOR SUSTAINED DIABETES MANAGEMENT USING POLYVINYL PYRROLIDONE AND ETHYL CELLULOSE	Dr. Emran Shaikh, Assoc. Prof. Nadira Bashir
		4	PRE-WEANING GROWTH TRAITS IN GENTILE DI PUGLIA LAMBS: IMPACT OF ENVIRONMENTAL FACTORS AND HERITABILITY	Dr. Ahmed Mirza, Assoc. Prof. Fatima Rashid
		5	HERITABILITY OF LACTATION TRAITS IN MALTESE GOATS: A QUANTITATIVE GENETICS STUDY	Dr. Juan Hernandez, Assoc. Prof. Maria Sanchez
		6	EXPLORING THE DUAL ROLE OF HYDERGINE IN ANTICOAGULATION AND NEUROPROTECTION	Dr. Karim Al-Hamadi, Prof. Leila Bakr
		7	CONVERTING CARROT WASTE INTO VALUABLE ANIMAL FEED ADDITIVES: A SUSTAINABLE APPROACH	Dr. Alia Benkhaled, Prof. Sami Haddad, Assoc. Prof. Hana Jebali
		8	EFFECTS OF TURMERIC SUPPLEMENTATION ON EGG PRODUCTION IN AGED HENS: A COMPARATIVE STUDY	Dr. Aslam Javed, Dr. Iqbal Shahid
		9	EFFECT OF HERBAL SEED SUPPLEMENTATION ON GROWTH PERFORMANCE AND OXIDATIVE STRESS IN BROILER CHICKENS	Dr. Rania Suleiman, Dr. Yara El-Shafie

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES - December 26 - 30, 2024 - Izmir Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 11:30 – 13:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Elena Dumitrescu,**	1	ENHANCING COMPOSITE MATERIAL STRENGTH THROUGH NANOPARTICLE MODIFICATION: A REVIEW OF RECENT ADVANCES	Dr. Adnan Riaz, Dr. Talha Kamran
		2	EFFECT OF TRICHODINIASIS ON HISTOLOGICAL AND GROWTH PARAMETERS IN RAINBOW TROUT FARMING	Dr. Munir Hossain, Dr. Ahmed M. Rahman
		3	LEAD POISONING EFFECTS ON BEHAVIOR AND LEARNING CAPACITY IN RATS: AN EXPERIMENTAL STUDY	Dr. Khaled Hassan, Dr. Sara M. Farouk
		4	IMPACT OF COPPER AND ZINC DEFICIENCY ON DAIRY COW MILK YIELD IN NORTHEASTERN ROMANIA	Elena Dumitrescu, Mihai Neagu, Gabriela Ionescu
		5	AVIAN IMMUNE RESPONSE TO TUBERCULIN, TETANUS IMMUNOGLOBULIN, AND DPT VACCINE MITOGENS IN BROILER CHICKENS	Hassan Ali, Fatima Razaq, Kamran Shah
		6	TIMING OF COLOSTRUM CONSUMPTION AND IMMUNOGLOBULIN ABSORPTION IN NEWBORN CAMEL CALVES: IMPLICATIONS FOR CORTISOL AND THYROXIN LEVELS	Mohammed Al-Sahli, Rami Ghabash, Sara Ben Zayed
		7	EFFECT OF GOAT MILK FRACTIONS ON SERUM IgE RESPONSE AND LEUKOCYTE COUNT IN DINITROCHLOROBENZENE-SENSITIZED RATS	Rina Suryani, Taufik Darmawan, Indah Sulastri
		8	EMBRYO TRANSFER IN FARM ANIMALS: CURRENT PRACTICES AND FUTURE PROSPECTS	Yulia Sari, Arihanta Wibowo, Lutfiah Pramesti
		9	IMPACT OF OLIVE OIL SUPPLEMENTATION ON SEMEN QUALITY AND STORAGE STABILITY IN MALE CHICKENS	Sami B. Al-Kadhim, Layla R. Abdul-Sahib, Taha J. Al-Hassani

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / Dec 30, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Assoc. Prof. Dr. Abdurrahman Ensari**	1	TÜRK POZİTİF HUKUKUNUN İSLAM HUKUKU İLE BENZERLİĞİ	Öğr. Gör. Dr. Ali Veysel AKCAN
		2	FIKHIN DERİNLEMESİNE BİR KAVRAYIŞ OLUŞU	Öğr. Gör. Dr. Ali Veysel AKCAN
		3	ORUÇ AYETLERİ ÖZELİNDE KUR'AN-SÜNNET İLİŞKİSİNE DAİR BİR DEĞERLENDİRME	Assoc. Prof. Dr. Abdurrahman Ensari
		4	TÜRK DİZİLERİNDE POP-PSİKOLOJİK ve SPİRİTÜEL ÖĞELER ÜZERİNE BİR İNCELEME	Araş. Gör. Dr. Ahmet Selim DEMİRYÜREK
		5	ŞAM'DA KIRAAT İLMİNİN GELİŞME SÜRECİ (İbn Âmir Dönemi, Yedili tasnif dönemi, Onlu tasnif Dönemi)	Ramazan ERASLAN
		6	UMUTSUZLUK VE MANEVİYAT	Yüksek Lisans Öğrencisi RABİA ERBEY Doç. Dr. ÖMER FARUK SÖYLEV
		7	MODERN DÖNEM TEFSİR YÖNELİMLERİ	Fadıl Sami KOÇAK Vedat YETKİN
		8		
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Öğr. Gör. Dr. Derya KAMAN**	1	DIGITAL STATE POLICIES AND MEASURES IN TURKEY WITHIN THE SCOPE OF DEVELOPMENT POLICIES	DOÇ. DR YILDIZ ATMACA ÖĞR. GÖR. ERDAL YILDIZ
		2	THE IMPORTANCE OF COMMUNICATION SKILLS IN POLITICS MARKETING: MARKETING STRATEGIES THAT CAN BE APPLIED IN POLITICS	Master's Degree Student, Aytaç DEMİR Assist. Prof. Dr. Ahmet AYDIN
		3	THE POLITICALISATION STRETCH OF THE CIVIL BUREAUCRACY FROM THE YOUNG TURKS TO THE REPUBLIC	Öğr. Gör. Dr. TALHA TURHAN
		4	KÜLTÜREL BİR PARADİGMA OLARAK SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK: MONDİACULT	Öğr. Gör. Dr. Derya KAMAN
		5	TÜRKİYE'DE DİJİTAL DEMOKRASİ ÜZERİNE HAZIRLANAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ: BİR META ANALİZ ÇALIŞMASI	Öğr. Gör. Dr. Derya KAMAN
		6	SATISFACTION LEVEL OF TURKISH WOMEN WITH THE MUNICIPALITY'S GARBAGE AND ENVIRONMENTAL WASTE COLLECTION SERVICE AND RELATED FACTORS	Prof. Dr. Ömer ALKAN Bedri Berkcan KARACAOĞLU
		7	KOLLUK MEMNUNİYETİNİN, BİREYLERİN GÜVENLİK ALGISINA ETKİSİ ÜZERİNE BİR SAHA ARAŞTIRMASI	Yüksek Lisans Öğrencisi Ferhat ÖZTÜRK
		8	ADOPTION AND IMPLEMENTATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE SOLUTIONS IN PUBLIC SERVICE DELIVERY: THE USA AND ESTONIA	Dr.Yakup KARACA
		9	ETHICAL DECISION MAKING IN PUBLIC ADMINISTRATION	Yüksek Lisans Öğrencisi Elif Miray KASAP Doç. Dr. Nazlı NALCI ARIBAŞ
		10	KÜRESELLEŞME VE TEKNOLOJİK DEĞİŞİM BAĞLAMINDA SENDİKALARIN GELECEĞİ	Dr. Hakan SARAÇ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Dr. Öğr. Üyesi Mukadder BEKTAŞ**	1	THE IMPACT OF TOURİSM ON THE ECONOMY OF VAN PROVİNCE	Dr. Öğr. Üyesi Fatma EBAN
		2	A Study on the Bodrum Example of Water Use in Accommodation Establishments within the Framework of Circular Economy	Doç. Dr. Suna MUĞAN ERTUĞRAL Doç. Dr. Sezgi GEDİK ARSLAN Dr. Öğretin Üyesi Hacer Neyir Tekeli
		3	Suggestions for Addressing Accounting Issues in Reclamation	Dr. Öğretim Üyesi Zekeriya Emre Erkal Dr. Öğretim Üyesi Hacer Neyir Tekeli
		4	TOURISM CONCEPTS IN THE VOCABULARY OF ADIYAMAN PROVINCE AND REGIONAL DIALECTS	Doktora Öğrencisi Ramazan KELEPÇE Öğr. Gör. Dr. Güray KARACIL
		5	SÜRDÜRÜLEBİLİR SAĞLIK TURİZMİ BAĞLAMINDA TERMAL TURİZMDE DİJİTAL İKİZ KULLANIMI	Dr. Öğr. Üyesi Mukadder BEKTAŞ
		6	THE LEVEL OF NUTRITION KNOWLEDGE OF GASTRONOMY AND CULINARY ARTS STUDENTS AND IDENTIFICATION OF EATING HABITS	Emirhan DADAŞOĞLU Dr. Öğr. Üyesi Mahmut BALTACI Dr. Öğr. Üyesi Erol GEÇGİN
		7	THE EFFECT OF RESTAURANT ATMOSPHERE ON PERCEIVED VALUE AND REPURCHASE INTENTION: THE VAN CASE	Dilan ATAMAN Dr. Öğretim Üyesi Pelin KOÇ Dr. Öğretim Üyesi Erol GEÇGİN
		8	DÜZCE İLİ COĞRAFİ İŞARETLİ ÜRÜNLERİNDEN YENİ REÇETELER GELİŞTİREREK GASTRONOMİ TURİZMİNE KATKI SAĞLAMAYA DAİR BİR ÇALIŞMA: FINDIKLI VE KESTANE BALLI SAKIZ ÖRNEĞİ	Lisansüstü Öğrenci Eren TALAY Dr. Öğretim Üyesi Arif GÜNGÖR
		9		
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	Prof. Dr. Mehmet DEMİR	1	WOMEN'S MOTIVATIONS FOR FREEBIRTH: A LITERATURE REVIEW ON UNDERSTANDING WOMEN WHO CHOOSE TO BE THEIR OWN MIDWIVES	Dr. Öğr. Üyesi Vasviye EROĞLU Dr. Öğr. Üyesi Demet Çakır Öğr. Gör. Arslan SAY
		2	ACHIEVE OPTIMAL PELVIC FLOOR HEALTH WITH YOGA AND BREATHING AWARENESS EXERCISES	Dr. Öğr. Üyesi Vasviye EROĞLU Öğr. Gör. Arslan SAY Dr. Öğr. Üyesi Demet Çakır
		3	TİP 2 DİYABET HASTALARI İÇİN FONKSİYONEL ATIŞTIRMALIK ÜRETİMİ	Yüksek Lisans Öğrencisi Mervenur Gökmen Diyetisyen Nilsu Bulut Dr. Öğr. Üyesi Zehra Gülsünoğlu Konuşkan
		4	OPINIONS OF KAHRAMANMARAS SUTCU IMAM UNIVERSITY FACULTY OF HEALTH SCIENCES MIDWIFE AND NURSING STUDENTS ABOUT THE ANATOMY COURSE	Prof. Dr. Mehmet DEMİR
		5	INVESTIGATION OF BRAIN MORPHOLOGY IN MARAŞ POWDER USERS	Aybüke Safiye KAYA Prof. Dr. Mehmet DEMİR Prof. Dr. Deniz TUNCEL BERKTAŞ Prof. Dr. Ebru FINDIKLI Uzm. Dr. Kamil DOĞAN Doç. Dr. Adil DOĞAN Doç. Dr. Adem DOĞANER
		6	BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF GRADUATE THESES PRODUCED ON OCCUPATIONAL DISEASES IN TURKEY	YL Öğrencisi Talha GÖKÇE Doç.Dr. Kamuran ÖZDİL
		7	A BİBLİOMETRİC ANALYSİS OF STİGMA İN AUTİSM SPECTRUM DİSORDER: TRENDS AND PATTERNS İN RESEARCH	Uzm. Buket TAN YAVUZ Uzm. Polen ÇINGILOĞLU Prof. Dr. Figen GÜRSOY
		8	INTERPERSONAL RELATIONSHIPS AND SOCIAL RHYTHM THERAPY: A HOLISTIC APPROACH TO THE TREATMENT OF MENTAL PROBLEMS	Res. Asst. Dr. Kübra GÜLIRMAK GÜLER Res. Asst. Dr. Elif Güzide EMİRZA
		9	PHYSIOGNOMY AND MENTAL DISORDERS: A REVIEW ON THE ROLE OF FACIAL EXPRESSIONS IN THE PROCESS OF IDENTIFYING PSYCHOLOGICAL STATES	Res. Asst. Dr. Elif Güzide EMİRZA Res. Asst. Dr. Kübra GÜLIRMAK GÜLER
		10		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Doç. Dr. Okan KOÇ**	1	GENE EXPRESSION IN HCC AND HCV-ASSOCIATED LıVER TISSUES: DISCOVERY OF POSSIBLE BIOMARKERS	Dr. Zeynep KÜÇÜKAKÇALI Dr. İpek BALIKÇI ÇİÇEK
		2	IDENTIFY RISK FACTORS FOR CHRONIC KIDNEY FAILURE USING MACHINE LEARNING BASED ARTIFICIAL INTELLIGENCE	Dr. Zeynep KÜÇÜKAKÇALI Prof. Dr. Cemil ÇOLAK
		3	EFFECT OF BOOTSTRAP SAMPLING METHOD ON CLASSIFICATION PERFORMANCE IN DIABETES DATASET	Dr. İpek BALIKÇI ÇİÇEK Prof. Dr. Cemil ÇOLAK
		4	COMPARATIVE ANALYSIS OF MULTILAYER PERCEPTRON AND RADIAL BASIS FUNCTION NEURAL NETWORKS IN BREAST CANCER DIAGNOSIS	Dr. İpek BALIKÇI ÇİÇEK Dr. Zeynep KÜÇÜKAKÇALI
		5	SPORCU SAĞLIĞINDA YAPAY ZEKÂ UYGULAMALARI: GÜNCEL YAKLAŞIMLAR VE GELECEK PERSPEKTİFLERİ	Doç. Dr. Okan KOÇ
		6	SAĞLIK OKURYAZARLIĞI VE BİLGİ OKURYAZARLIĞI: TIBBİ DOKÜMANTASYON VE SEKRETERLİK PROGRAMI ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ	Doç. Dr. Okan KOÇ
		7	ENTITY MATCHING ON PURCHASE ORDER AND INVOICE LINES USING DEEP LEARNING TECHNIQUES	Ufuk İlke Avcı Murat Öz Barış Deveci
		8	React Native vs Flutter: Comparison of Performance and Energy Consumption of Cross-Platform Software Development Tools Using Native Hardware Features	Master's Student Berk BAY Assistant Professor Dr. İlker KOCABAŞ
		9	VERİ OLGUNLUĞU PLATFORMUNDA KULLANICI PROFİLLERİNİN OLUŞTURULMASI İÇİN KÜMELEME ALGORİTMALARININ KULLANIMI	SEDAT KARADAĞ Dr. SENEM ŞAHAN VAHAPLAR MEHMET HAKKI ERSOY Doç. Dr. AHMET FEYZİOĞLU
		10	AKILLI İŞLETMELERİN ANAHTARI: İŞ ZEKASI ARACI İLE VERİYE DAYALI KARAR ALMA	FURKAN CAN KARAAĞAÇ NİLÜFER COŞKUNER Dr. SENEM ŞAHAN VAHAPLAR MEHMET HAKKI ERSOY Doç. Dr. AHMET FEYZİOĞLU
		11	FONKSİYONEL KULLANIM SUNAN TRENÇKOT-MONT TASARIMI	Ahmet KUPAL Doç. Dr. Ahmet FEYZİOĞLU Dr. Trevor Uyi OMORUYİ
		12	GİZLİ DİRİCHLET AYRIMI VE WORD2VEC YÖNTEMLERİYLE DOĞAL DİL İŞLEME ALANINDA KONU EVRİMİ ANALİZİ	Arş. Gör. Aylin SABANCI BAYRAMOĞLU

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION December 26 - 30, 2024 IZMIR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / Dec 30, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Dr. Öğretim Üyesi NECDET KARAKOYUN**	1	NİKEL FERRİT PEROVSKİT KATALİZÖRÜNÜN SENTEZİ VE ANTİBİYOTİK GİDERİLMESİ	Fatma Betül TÜRK Hasan SOYAK
		2	KALSİYUM TİTANAT PEROVSKİT KATALİZÖRÜNÜN SENTEZİ VE ANTİBİYOTİK GİDERİLMESİ	Tarek KOUKA Sude ÇAYCI
		3	ÇAPRAZ AKIŞLI NANOFİLTRASYON YÖNTEMİYLE NF90 MEMBRAN KULLANILARAK SERAMİK ENDÜSTRİSİ ATIKSULARINDAN BULANIKLIK GİDERİMİ ARAŞTIRILMASI	Kimya Mühendisi, Hatice Özbek Prof. Dr., Duygu Kavak
		4	NANOFİLTRASYON YÖNTEMİYLE SIVI ORGANİK YARASA GÜBRESİ ENDÜSTRİSİ ATIKSUYUNDAN ASKIDA KATI MADDE GİDERİMİ	Kimya Mühendisi, Aligismat Ibrahimzade Prof. Dr., Duygu Kavak
		5	CEFOTAKSİM, SEFAZOLİN VE SEFUROKSİM MOLEKÜLLERİNİN YAPISAL OPTİMİZASYONU VE POLAR HACİM HESAPLAMALARI	Dr. Öğretim Üyesi NECDET KARAKOYUN
		6	AMPİSİLİN, AZLOSİLİN VE PENİSİLİN MOLEKÜLLERİNİN YAPISAL OPTİMİZASYONU VE POLAR HACİM HESAPLAMALARI	Dr. Öğretim Üyesi NECDET KARAKOYUN
		7	SYNTHESIS, FUNCTIONALITY AND STRUCTURAL CHARACTERIZATION OF CH/AG/SSPW COMPOSITE PARTICLES	Res. Assist. Elif AYKUT Assoc. Prof. Dr. Deniz AKIN ŞAHBAZ
		8	İÇ CEPHE ÜRÜN GRUBUNDA PAZAR BEKLENTİSİNİ KARŞILAYAN ANTİBAKTERİYEL BOYA GELİŞTİRİLMESİ	Ahmet Can ÜNAL, Esra ÇANTAY,
		9	SU BAZLI İÇ CEPHE ÜRÜNLERİNDE ÜRETİM SÜRECİ DEĞİŞİKLİKLERİNİN MALİYET, KAPASİTE VE ÜRÜN PERFORMANSINA ETKİSİNİN İNCELENMESİ	Koray DEDEOĞLU Erdem AKYÜZ Serkan YILMAZSÖNMEZ
		10	FINDIK ZURUF ATIĞINDAN TEK ADIMDA NANOMATERYAL SENTEZİ VE KOZMETİKTE CIVA TAYİNİNDE KULLANIMI	MEHMET AKİF ORHAN HÜMEYRA SEMİZ
		11	INVESTIGATION OF THE USABILITY OF CHEMICALLY MODIFIED WASTE FROM THE BORON MINERAL ENRICHMENT PROCESS AS AN ADSORBENT FOR THE REMOVAL OF ACID BLUE-113 DYE FROM AQUEOUS SOLUTIONS	MSc. Yağmur Dilan SEVİL Prof. Dr. Asım OLGUN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Doç.Dr. Bilge VİLLİ Dr.Öğr. Üyesi Reyhan BAHAR**	1	ÇALIŞAN DEĞER ÖNERMESİ NEDİR, NE DEĞİLDİR?	Prof. Dr. BURCU ÖKSÜZ MALİKE ORMANCI
		2	MÜŞTERİ DENEYİMİ YÖNETİMİ AÇISINDAN YAPAY ZEKA	MALİKE ORMANCI Prof. Dr. BURCU ÖKSÜZ
		3	SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM PERSPEKTİFİNDEN VEGAN GIDA MARKALARININ İNTERNET SAYFALARININ VE SOSYAL MEDYA HESAPLARININ İNCELENMESİ ÜZERİNE NİTEL BİR ARAŞTIRMA	Doç.Dr. Bilge VİLLİ Dr.Öğr. Üyesi Reyhan BAHAR
		4	SÜRDÜRÜLEBİLİR MODA PAZARLAMASI UYGULAMALARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR TÜKETİM DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	Dr.Öğr. Üyesi Reyhan BAHAR Doç.Dr. Bilge VİLLİ
		5	PARASOSYAL ETKİLEŞİM ÜZERİNE SİSTEMATİK BİR DERLEME	Öğr. Gör. Dr., AHMET TAŞ Doç. Dr., KAMİL ÇELİK
		6	İNSTAGRAM ÜZERİNDEN ALIŞVERİŞ: SİSTEMATİK DERLEME	Öğr. Gör. Dr., AHMET TAŞ Doç. Dr., KAMİL ÇELİK
		7	YÖNETİCİ VE ÇALIŞANIN EGO DURUMU UYUMUNUN İLİŞKİ KALİTESİ VE ÇATIŞMA DÜZEYİ İLE İLİŞKİSİ	Prof. Dr. HABİBE TUĞBA EROL KORKMAZ
		8	The Effect of Interpersonal Conflict in Organisations on Firm Performance: The Moderator Role of Effective Remuneration	Lecturer. Dr. Seçkin DOĞAN
		9	EFFICIENCY MEASUREMENT OF TURKISH LOGISTICS COMPANIES WITH DATA ENVELOPMENT ANALYSIS	Yüksek Lisans Öğrencisi, Gülsever TOHAN Prof. Dr, Arzum BÜYÜKKEKLİK
		10	AĞIR İŞ YATIRIMI BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ	Doç.Dr.Ethem TOPÇUOĞLU Doç.Dr.Selen UYGUNGİL ERDOĞAN

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Öğr. Gör. Dr. Zafer DURAN**	1	CUSTOMER COMPLAINTS and COMPARISON OF KIRIKKALE PROVINCE (2020 – 2021 PERIOD) WITH TURKEY ON THE DOWNWARD TREND IN THE NUMBER OF APPLICATIONS TO CONSUMER ARBITRATION COMMITTEES	Mehmet Kürşad ASLIYÜCE Doç.Dr.Cihat KARTAL Prof.Dr.Tülin DURUKAN Dr.Öğr.Üye.Serhat KARAOĞLAN
		2	THE ATTITUDES OF HEALTH WORKERS TOWARDS CIVIL SERVANT UNIONS AND DETERMINATION OF THE FACTORS AFFECTING THEIR MEMBERSHIP	Nevzat KURT
		3	TEAM DYNAMICS IN HUMAN-AI COLLABORATION: THE ROLE OF FEAR OF INNOVATION IN THE RELATIONSHIP BETWEEN CAREER CONCERNS AND AI APPROACHES	Master's Student Mehtap BÜYÜKGÜZEL Doç. Dr. Aydın ÇİVİLİDAĞ
		4	ÖRGÜN EĞİTİMDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİNİN KAZANIMLARI	İlyas KAÇMAZ Dr.Öğretim Üyesi Süreyya YİĞİTALP RENÇBER
		5	MESLEKİ EĞİTİMDE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ: TÜRKİYE'DEKİ DURUM, ZORLUKLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ	Nuray YILDIZ Dr.Öğretim Üyesi Süreyya YİĞİTALP RENÇBER
		6	SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK STRATEJİSİ OLUŞTURURKEN ESG RİSK SKORLARININ FİNANSAL ESENLİK ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİ ANLAMAK	Şevval GÜNGÖR Özlem KUTLU FURTUNA
		7	EVALUATION OF SERVICE QUALITY IN LEISURE AIRLINES WITH MEREC-WASPAS INTEGRATED METHOD	Öğr. Gör. Dr. Zafer DURAN
		8	THE IMPORTANCE OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN ENHANCING SUPPLY CHAIN RESILIENCE: AN EVALUATION WITH SWARA METHOD	Öğr. Gör. Dr. Zafer DURAN
		9	THE EFFECT OF ACCESS TO FINANCIAL SERVICES ON AGRICULTURAL EMPLOYMENT: THE CASE OF TÜRKİYE	Asst. Prof. Dr, Hilal OK ERGÜN Asst. Prof. Dr, Nuran ÖZTÜRK OFLUOĞLU
		10	EXAMINATION OF BASEL CRITERIA AND CAPITAL ADEQUACY RATIO: THE CASE OF THE TURKISH BANKING SECTOR	Assist. Prof.Dr. Hatice Nur GERMİR
		11	THE ROLE OF BANKS IN THE DEVELOPMENT OF SAVINGS IN TURKEY AND A COMPARISON OF THE SAVING TENDENCY WITH SOME WORLD COUNTRIES	Assist. Prof.Dr. Hatice Nur GERMİR

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES
EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES
ArtWorld 5th INTERNATIONAL GROUP EXHIBITION
December 26 - 30, 2024
IZMIR
Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224

30 Aralık / Dec 30, 2024 / 15:00 – 17:00 Time zone in Turkey (GMT+3)

Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	Dr.Öğr. Gör. Nuray VURAL ÇINAR	1	TÜRKİYE YÜZYILI MAARİF MODELİ 2024 ORTAÖĞRETİM TARİH DERSİ ÖĞRETİM PROGRAMINDA ALAN BECERİLERİNE YER VERİLME DURUMUNUN İNCELENMESİ	Prof. Dr. Refik TURAN
		2	GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMENLİĞİNE KAYNAKLIK EDEN PROGRAMLAR: MEB TALİM VE TERBİYE KURULU KARARLARI ÇERÇEVESİNDE BİR İNCELEME	Prof. Dr. Refik TURAN
		3	ÖZDÜZENLEMELİ ÖĞRENMEYİ SINIFLARDA AKTİVE ETMEDE ÖĞRETMENLERİN ROLÜ	Dr.Öğr. Gör. Nuray VURAL ÇINAR
		4	OKUL YÖNETİCİLERİNİN KULLANDIĞI GÜÇ KAYNAKLARININ ÇALIŞANLARIN VERİMLİĞİ ÜZERİNDEKİ ROLÜNÜN İNCELENMESİ	Onur Halit TÜRKAN Doç. Dr. Emre SÖNMEZ
		5	RESIMLI ÇOCUK KITAPLARINDA KÖTÜ MUAMELE KAVRAMININ ELE ALINIŞ ŞEKLINI NE KADAR FARKINDAYIZ?	Fethiye Nur AKSOY Dr. Öğr. Üyesi Aysun TURUPCU
		6	YARATICI DRAMA UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRMELERİNE İLİŞKİN ÖĞRENCİ GÖRÜŞLERİ: ERZİNCAN ÖRNEĞİ	Doç Dr. Serap UZUNER YURT Selim AĞGÜL Nülüfer YÜKSEL İshak ŞAHİN Tuğba TATLI
		7	YARATICI DRAMA İLE ÇOCUK KİTAPLARINA YOLCULUK: ZERDALİ DEDEMLE BİR YIL ÖRNEĞİ	Doç Dr. Serap UZUNER YURT Selim AĞGÜL Şura BARUTCU Eda Nur ŞENGÜL Merve ATÇI
		8	BİR DERLEME ÇALIŞMASI: ÖĞRENEN OKULLAR	Dr. Öğr. Üyesi Uğur EPÇAÇAN
		9	BİR DERLEME ÇALIŞMASI: FARKLILAŞTIRILMIŞ ÖĞRETİM	Dr. Öğr. Üyesi Uğur EPÇAÇAN
		10	ORTAOKUL 5.SINIF TÜRKÇE DERS KİTABINDA YER ALAN ETKİNLİKLERİN SÜREÇ TEMELLİ YAZMA YAKLAŞIMINA GÖRE İNCELENMESİ	Dr. Uğur ÖZBİLEN
		11	TÜRKÇE EĞİTİMİ ALANINDA OKUMA VE YAZMA BECERİLERİ KAPSAMINDA YAPILAN ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMALARININ TEMATİK BETİMSEL ANALİZİ	Dr. Uğur ÖZBİLEN
		12	OKUL ÖNCESİ DÖNEMDE YAPAY ZEKÂ KULLANIMI	Öğr. Gör. Çiğdem KAYA BAĞDAŞ
		13	SOSYAL MEDYANIN 5-6 YAŞ ÇOCUKLAR ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	Öğr. Gör. Çiğdem KAYA BAĞDAŞ

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 1	**Siti Nurul A. Rahman**	1	EFFECT OF RAW FIBER SUPPLEMENTATION ON THE GROWTH PERFORMANCE AND BLOOD PROFILE OF SUCKLING HOLSTEIN CALVES	Ali M. Jafari, Marjan S. Moradi, Hamid R. Ghaffari
		2	EFFECTS OF PROBIOTICS ON SUCRASE ACTIVITY IN THE SMALL INTESTINE OF BROILER CHICKS	Morteza S. Khorami, Mehrdad J. Rostami
		3	SPERM PRODUCTION AND RESERVES IN SOKOTO RED (MARADI) GOATS IN A TROPICAL ENVIRONMENT	Zainab A. Sani, Yusra K. Bashir
		4	SVM-BASED EVOLUTIONARY METHODS FOR GENE SELECTION IN MICROARRAY DATA CLASSIFICATION	Rajendra S. Banerjee, Yoshiki T. Matsuda
		5	EFFECT OF PLANT-BASED OIL MIXTURES ON BEETLES INFESTING AFRICAN CATFISH	Ahmed T. Bello
		6	IMMUNOLOGICAL ROLE OF VIBRIO ALGINOLYTICUS ADHESIN IN GROUPER IMMUNE RESPONSE	Siti Nurul A. Rahman
		7	ENZYME CHARACTERIZATION OF PHYTASE PRODUCED BY ENDOPHYTIC FUNGI	Faisal H. Ali, Hanan F. Zaki
		8	SOMATIC EMBRYOGENESIS IN SCAVOELA AEMULA FOR PLANT PROPAGATION	Vera S. Hartono, Lestari J. Sumadi
		9	STRUCTURAL BASIS OF ANTIMICROBIAL PEPTIDE RESISTANCE IN HELICOBACTER PYLORI	Siti A. Damanik, Reza P. Utomo

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 2	**Laila Zulkifli, Rahman Salleh**	1	MICROBIAL COMMUNITIES OF AMMONIA-OXIDIZING ARCHAEA AND BACTERIA IN NITRIFYING WASTEWATER TREATMENT SLUDGE	Laila Zulkifli, Rahman Salleh
		2	BIOMIMETIC COATING SURFACE DERIVED FROM HUMAN ELASTIN TO PROMOTE CELL GROWTH	Feng Lin, Jia Li
		3	PREVALENCE AND PARASITE-HOST RELATIONSHIPS OF LIGULA INTESTINALIS IN SATTARKHAN LAKE (EAST AZERBAIJAN, IRAN)	Morteza Rahimi, Samira Eslami
		4	Vocalization and Communication in SOOTY-HEADED BULBUL (PYCNONOTUS AURIGASTER): A STUDY ON CALL TYPES AND PATTERNS	Amara Khamis, Hassan Al-Mansoori
		5	IMPACT OF POLYMER CONCENTRATION ON GLIBENCLAMIDE RELEASE KINETICS IN EXTENDED RELEASE FORMULATIONS	Anwar Asad, Bilal Sayeed
		6	EXAMINING THE EFFECTS OF EXPLOSION WAVES ON BUILDING STRUCTURES IN URBAN AREAS	Ali Kazemian, Sohrab Molaei
		7	MULTI-ROUTE SENSOR NETWORK FOR CRACK DETECTION IN METAL STRUCTURES USING FUZZY LOGIC	Chandran Kumar, Rajesh Rathi
		8	ADVANTAGES OF LARGER DIAMETER STRANDS IN PRECAST CONCRETE HIGHWAY INFRASTRUCTURE	Eduardo Silva, Marco Almeida
		9	TORSION BEHAVIOR OF HIGH-STRENGTH CONCRETE BEAMS REINFORCED WITH GFRP BARS	Mohamed El-Sayed, Ahmed Saeed

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 3	**Carlos Jiménez, Adrián López**	1	DEVELOPMENT OF CLOUD-BASED BIM SOFTWARE FOR CONSTRUCTION MANAGEMENT	Hyunsoo Park, Jinwoo Lee
		2	APPLICATIONS OF CARBON FIBERS IN INDUSTRIAL COMPOSITES	Ali Rezaei, Ali Farhadi
		3	ANALYSIS OF SAFETY RISKS IN CONSTRUCTION SITES AND THE PRIORITY OF IMPROVEMENT MEASURES FROM MULTIPLE PERSPECTIVES	Jiang Wei, Cheng Yu, Hua Wang
		4	STABILITY ASSESSMENT OF STEEL THIN-WALLED BEAMS UNDER LATERAL RESTRAINTS AND THEIR BUCKLING BEHAVIOR	Jan Novak, Martin Kováč, Tomáš Vacek
		5	MULTI-OBJECTIVE OPTIMIZATION OF DISTRIBUTION SYSTEMS WITH DISTRIBUTED GENERATION USING PARTICLE SWARM OPTIMIZATION (PSO)	Farhan Alavi, Shahram Rezaei
		6	DESIGN AND CONTROL OF A HIGH FREQUENCY AC CONVERSION CIRCUIT FOR INDUCTION HEATING APPLICATIONS	Ahmed Mohamed, Tarek Soliman
		7	IMPROVED MAXIMUM POWER POINT TRACKING ALGORITHM FOR PHOTOVOLTAIC SYSTEMS	Carlos Jiménez, Adrián López
		8	OPTIMAL IMPULSE RESPONSE SHORTENING IN DISCRETE MULTITONE TRANSCEIVERS USING CONVEX OPTIMIZATION	Sami Ahmed, Ali Nasser
		9	INHIBITION KINETIC DETERMINATION OF TRACE AMOUNTS OF RUTHENIUM(III) BY THE SPECTROPHOTOMETRIC METHOD WITH RHODAMINE B IN MICELLAR MEDIUM	Mohsen Keyvanfard

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 4	**Gesine Hellwig**	1	BREAST SKIN-LINE ESTIMATION AND BREAST SEGMENTATION IN MAMMOGRAMS USING FAST-MARCHING METHOD	Roshan Dharshana Yapa, Koichi Harada
		2	ENHANCEMENT OF SCATTERER DENSITY IN EDGE AND APPLICATION OF COHERENCE-ENHANCING NONLINEAR ANISOTROPIC DIFFUSION FOR REDUCING MEDICAL ULTRASOUND SPECKLE.	Ahmed Badawi, J. Michael Johnson, Mohamed Mahfouz
		3	T-WAVE DETECTION BASED ON ADJUSTED WAVELET TRANSFORM MODULUS MAXIMA.	Samar Krimi, Kaïs Ouni, Noureddine Ellouze
		4	CLOSING THE MENTAL GAP BETWEEN CONVOLUTION APPROACH AND COMPARTMENTAL MODELING IN FUNCTIONAL IMAGING: TYPICAL EMBEDDING OF AN OPEN TWO-COMPARTMENT MODEL INTO THE SYSTEMS THEORY APPROACH OF INDICATOR DILUTION THEORY.	Gesine Hellwig
		5	HYBRID ASSOCIATION CONTROL SCHEME FOR OPTIMIZING PERFORMANCE IN WIRELESS NETWORKS	Sung-Mo Kim, Hyeon-Jeong Park
		6	PROBABILISTIC BROADCASTING IN WIRELESS NETWORKS USING PERCOLATION THEORY	Li Wei, Zhang Xin
		7	CAPACITY ANALYSIS IN DYNAMIC MIMO SYSTEMS WITH SPATIAL MULTIPLEXING	Xiaoyu Li, Zhiqiang Zhang
		8	APPLICATIONS OF FIBER OPTIC SENSORS IN INDUSTRIAL AND MEDICAL FIELDS	Niloofar Rahimi, Reza Soltani
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 5	**Hassan Farooq**	1	APPLICATION OF DATA MINING AND FORMAL CONCEPT ANALYSIS FOR MEDICAL DIAGNOSTICS	Ibrahim Asad, Zainab Shahid, Fareeha Hameed
		2	IMPLEMENTING CASE-BASED REASONING IN MEDICAL DIAGNOSIS SYSTEMS	Yara El-Gamal
		3	DETECTING DIABETIC RETINOPATHY USING ANALOG ALGORITHMS IN RETINA IMAGES	Anca Popescu, Adrian Ionescu
		4	OPTIMIZING MEDICAL IMAGE COMPRESSION THROUGH FRACTAL ENCODING	Lina Melih, Burak Celik
		5	TRAFFIC CRASH PREDICTION USING A LOW-COST METHODOLOGY IN KARACHI	Hassan Farooq
		6	INTEGRATED APPROACH FOR LAND REORGANISATION IN RURAL DEVELOPMENT USING FUZZY MULTI-OBJECTIVE PROGRAMMING	Kumar Shubham, Priya K. Sahoo
		7	EXAMINING THE SPATIAL DYNAMICS OF THE JAKARTA METROPOLITAN AREA: IMPLICATIONS FOR REGIONAL GROWTH	Arifin Hasan, Tania S. Gultom
		8	SUSTAINABLE URBAN PLANNING: PRESERVING HERITAGE IN HISTORIC CITIES IN IRAN	Morteza Khodabandeh, Leila Sharifi
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 6	**Ahmed H. Salim**	1	RECYCLING CIGARETTE BUTTS INTO LIGHTWEIGHT BUILDING MATERIALS: A SUSTAINABLE APPROACH	Siti Khadijah Binti Mohd, Faizal Mohd. Ali
		2	ADVANCED COMPUTATIONAL GRID SYSTEM FOR WEATHER PREDICTION: A CASE STUDY USING HOAPS DATA	Neha Verma, Rajesh K. Singh
		3	IMPROVING CLUSTERING ANALYSIS AND VISUALIZATION THROUGH SELF-ORGANIZING FEATURE MAPS IN DATA SCIENCE	Liu Xian, Wang Yu, Zhang Ming
		4	IMPACT OF CONFINEMENT SHAPES ON THE BEHAVIOR OF REINFORCED CONCRETE BEAMS UNDER LOADING	Yin Zhou, Li Fei
		5	EVALUATING THE USE OF CONTOUR STRIPS OF BIO-FUEL GRASS IN WATER QUALITY MANAGEMENT	Zhao Wei, Li Cheng
		6	SOLAR-POWERED SMALL-SCALE WASTEWATER TREATMENT SYSTEM FOR EGYPT'S RURAL AREAS	Ahmed H. Salim
		7	A NEW CONDITION RATING SYSTEM FOR WASTEWATER TREATMENT PLANTS INFRASTRUCTURES	Ahmad Saleh, Tuan F. Ha, Ming Zhao
		8	IMPACT OF STONE CUTTING WASTE ON THE MECHANICAL PROPERTIES OF CONCRETE	Rami M. Al-Omari, Samir H. Al-Khudari
		9	COMPARATIVE ANALYSIS OF HEAVY METAL REMOVAL IN WASTEWATER USING ADSORPTION AND MEMBRANE TECHNOLOGIES	Nashit M. Sadiq, Ehsan A. Shaterian

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 7	**Carlos Martinez, Adriana Garcia**	1	STATISTICAL RISK ASSESSMENT OF AIR POLLUTANTS: A CASE STUDY ON SULFUR DIOXIDE	Mohammad R. Karim, Abbas M. Youssef
		2	EFFECTIVENESS OF GRAVEL BED FLOCCULATORS IN LOW-COST WATER TREATMENT PLANTS	Khalid T. Al-Saadi
		3	E-WASTE RECYCLING SYSTEMS IN SOUTH KOREA AND TAIWAN: A COMPARATIVE STUDY	Jae Hoon Lee, Ming-Hsiu Wu
		4	PREDICTING WATER QUALITY IN RIVERS USING FUZZY LOGIC: A CASE STUDY OF THE GANGES RIVER	Ravi Sandeep
		5	EVALUATING THE ROLE OF MICROORGANISMS IN STORMWATER WETLANDS IN CANADA	Lin Zhang, Mei Huang
		6	OPTIMIZING SEWAGE MANAGEMENT IN URBAN AREAS: A SIMULATION STUDY FROM MEXICO CITY	Carlos Martinez, Adriana Garcia
		7	EVAPORATION LOSS PREDICTION IN RESERVOIRS USING ARTIFICIAL INTELLIGENCE: CASE STUDY OF THE NILE RIVER BASIN	Ahmed Abdallah, Fatma Hussein
		8	OXYGEN TRANSFER THROUGH INCLINED MULTIPLE WATER JETS FOR EFFICIENT WATER TREATMENT	Adeel M. Khan, Liang Z. Wang
		9	ENHANCEMENT OF LANDSLIDE ANALYSIS USING ADVANCED HEIGHT SYSTEMS AND ERROR REDUCTION TECHNIQUES	Mohammad A. Jasim, Mazen S. Khader

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 8	**Zeljko Panian**	1	PERFORMANCE ANALYSIS OF LOAD BALANCING STRATEGIES IN DISTRIBUTED COMPUTING SYSTEMS	Tariq J. Ahmed, Fadwa M. Al-Khaled
		2	PHOTOCATALYTIC TREATMENT OF DAIRY WASTEWATER USING TiO2 FOR SUSTAINABLE ZERO EFFLUENT DISCHARGE	Ranya F. Al-Zoubi, Sami Y. Al-Mazawi
		3	WAVELET-BASED OPTIMIZATION OF STRUCTURAL DESIGN UNDER FREQUENCY CONSTRAINTS FOR STEEL FRAMES	Omar H. Rahman, Ali M. Al-Fadhli
		4	CONCEPTUAL METHOD FOR FLEXIBLE BUSINESS PROCESS MODELING	Adla Bentellis, Zizette Boufaïda
		5	USING ONTOLOGY SEARCH IN THE DESIGN OF CLASS DIAGRAM FROM BUSINESS PROCESS MODEL	Wararat Rungworawut, Twittie Senivongse
		6	A QUANTITATIVE APPROACH TO STRATEGIC DESIGN OF COMPONENT-BASED BUSINESS PROCESS MODELS	Eakong Atiptamvaree, Twittie Senivongse
		7	A NEW DIMENSION OF BUSINESS INTELLIGENCE: LOCATION-BASED INTELLIGENCE	Zeljko Panian
		8	COMPUTATIONAL MODELING IN STRATEGIC MARKETING	Petr Cernohorsky, Jan Voracek
		9		

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 9	**Yoshiko Tanaka**	1	MEASURING BUSINESS AND INFORMATION TECHNOLOGY VALUE IN BPR: AN EMPIRICAL STUDY IN THE JAPANESE ENTERPRISES	Michiko Miyamoto, Shuhei Kudo, Kayo Iizuka
		2	PREDICTING REINFORCEMENT IN CONCRETE BEAMS USING ADVANCED MACHINE LEARNING MODELS	Zhang Wei, Li Jun, Xu Fang
		3	REVITALIZING PUBLIC TRANSPORTATION IN YOGYAKARTA, INDONESIA: A COMPREHENSIVE STUDY	Siti Aisyah, Rahman Syukri, Budi Santoso
		4	ENVIRONMENTAL SUSTAINABILITY IN MANUFACTURING: A SYSTEMS-BASED APPROACH FOR SMEs	Miguel Torres, João Pereira, Pedro Silva
		5	DRIVING BUSINESS TRANSFORMATION THROUGH SERVICES COMPUTING IN THE DIGITAL AGE	Amit Rao, Rajesh Gupta
		6	DESIGNING A MODEL FOR ENTERPRISE PERFORMANCE IN INFORMATION SYSTEMS IMPLEMENTATION	Khalid Al-Hassan, Noura Al-Saadi
		7	DEVELOPING FLEXIBLE BUSINESS PROCESS MODELS FOR RAPID ADAPTATION	Farah Al-Fassi, Nour Chabib
		8	UTILIZING ONTOLOGY SEARCH IN BUSINESS PROCESS MODELING FOR CLASS DIAGRAM DESIGN	Akira Nakamura, Yoshiko Tanaka
		9	DESIGNING REUSABLE COMPONENTS FOR BUSINESS PROCESS MODELS: A QUANTITATIVE APPROACH	Samuel Mwangi, Alice Njeri

EGE 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON SOCIAL SCIENCES 12th INTERNATIONAL CONFERENCE ON APPLIED SCIENCES December 26-30, 2024 -IZMİR Meeting ID: 885 7151 8350 Passcode: 202224				
30 Aralık / December 30, 2024 / 15:30 – 17:30 Time zone in Turkey (GMT+3)				
Salon	Moderator		Bildiri No ve Başlığı / Paper ID and Title	Authors
HALL / SALON 10	**Lukas Novotny**	1	LOCATION-BASED INTELLIGENCE: A NEW FRONTIER IN BUSINESS INTELLIGENCE	Lukas Novotny
		2	STRATEGIC MARKETING THROUGH COMPUTATIONAL MODELS: HYBRID APPROACH	Tomislav Horvat, Petra Kralj
		3	EMPIRICAL STUDY ON BUSINESS AND IT VALUE IN JAPANESE ENTERPRISES: BPR ANALYSIS	Yuki Takahashi, Aiko Sato
		4	IMPROVING MAXIMUM POWER POINT TRACKING FOR SOLAR ENERGY SYSTEMS USING ESTIMATED POWER VALUES	Ayesha Bakar, Faris Al-Karim
		5	EFFECT OF COLLECTOR ASPECT RATIO ON THE THERMAL EFFICIENCY OF WAVY FINNED SOLAR AIR HEATERS	Adnan Karim, Rami Boudali
		6	THERMAL SCALE-UP SIMILITUDE FOR MULTIPHASE REACTORS IN THE CU-CL HYDROGEN PRODUCTION CYCLE	Mohammed Nabil, Samira Khalil
		7	ENHANCING THE THERMAL PERFORMANCE OF LATENT HEAT STORAGE SYSTEMS FOR SOLAR ENERGY APPLICATIONS	Omar H. Zaid, Khalid Al-Tahhan
		8	TECHNICAL ANALYSIS OF COMBINED SOLAR WATER HEATING SYSTEMS FOR COLD CLIMATES	Laila Zekri, Hassan Nasr
		9	TECHNO-ECONOMIC EVALUATION OF SOLAR ENERGY IN STEAM GENERATION IN THE MIDDLE EAST	Hassan Al-Mansoori, Layla Bint Ali

CONTENTS

EVRENİN VAROLUŞU VE YARATILIŞ BAHİSLERİ İLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME 1
ENDÜLÜS İLİM HAVZASINDA ÇALIŞMALARIYLA MEŞHUR OLAN ASTRONOMİ ÂLİMLERİ 10
EVRENDE DÜZEN Mİ VAR? YOKSA KAOS MU? SORUSUNUN GENEL BİR ANALİZİ 21
BAKARA SURESİNİN ALTMIŞINCI AYETİNİN FİZİKİ COĞRAFYA PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ (YER ALTI SULARI) 31
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKAYA YÖNELİK GENEL TUTUMLARININ SINIF DÜZEYLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ 39
ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN FEN KAYGI DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ 48
KAPADOKYA BÖLGESİNDE SAĞLIK TURİZMİ YETKİLİ SEYAHAT ACENTESİ WEB SİTELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 56
GASTRONOMİ MÜZECİLİĞİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM 69
TÜRKİYE'DEKİ YEŞİL ANAHTAR ÖDÜLLÜ OTEL İŞLETMELERİNİN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE SIRALANMASI 76
KÜTAHYA İLİNDE YER ALAN KÜLTÜR VARLIKLARINA İLİŞKİN ÇEVRİMİÇİ YORUMLARIN DUYGU ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ 85
TÜRKİYE'DE "SHARENTING" KONUSUNDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE BİR İNCELEME 95
TOPLUMUN HAFIZASINA İZ BIRAKMAK: BİRLEŞİK KRALLIK DEMANS FARKINDALIK KAMPANYALARI 110
EXAMINATION OF ONLINE SHOPPING BEHAVIOR WITHIN THE FRAMEWORK OF THE DIFFUSION OF INNOVATIONS THEORY 121
ÇOCUK KORUMADA BAĞLANMA VE ŞİDDETE DUYARLIK 146
TÜKETİCİ DAVRANIŞI TEORİSİ 154
TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINDA PAZARLAMANIN 4P'SİNİN ÖNEMİ 167
TÜKETİCİ PAZARLARINI BÖLÜMLERE AYIRMA 187
TÜKETİCİ HAKLARI VE TÜKETİCİNİN KORUNMASI 206
İŞLETMELER ARASINDAKİ REKABETİN YENİ BOYUTU: 225
DİJİTAL PAZARLAMA 225
7P PAZARLAMA KARMASI 241
E- TİCARET VE SATIN ALMA 251

AİLE İŞLETMELERİ VE GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ 267
YEŞİL PAZARLAMA VE TÜKETİCİ SATIN ALMA İLİŞKİSİ 276
ÇEVRE BİLİNCİ VE PAZARLAMA: TÜKETİCİ PERSPEKTİFİ 292
TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINDA BENLİK ALGISI TEORİSİ 307
X, Y VE Z KUŞAKLARININ HAYATA BAKIŞI: MATERYALİST VE GÖNÜLLÜ SADE HAYAT TARZLARI ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME 322
SAĞLIK YÖNETİMİ ÖĞRENCİLERİNİN LİYAKAT İLKESİ TERCİHİ 338
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA 338
ÖRGÜTSEL ŞİZOFRENİ ve İŞLETME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ 348
MISIR ARAP CUMHURİYETİ'NDE DİJİTALLEŞME SÜRECİ 358
MISIR ARAP CUMHURİYETİ'NDE MERKEZİYETÇİLİKTEN ADEMİ MERKEZİYETÇİLİĞE GEÇİŞ SÜRECİ 365
ÇALIŞMA ORTAMINDA KADINLARA FARKLI BİR BAKIŞ: KRALİÇE ARILAR VE PEMBE TACİZ 373
KADIN PİLOTLARIN HAVACILIK SEKTÖRÜNDEKİ YERİ 379
Seçili Avrupa Ülkelerinin Döngüsel Ekonomi Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Karşılaştırılması 388
HAVA YOLU YOLCU TALEBİNİN GM(1,1) MODELLERİ İLE TAHMİN EDİLMESİ 401
KAMU PERSONEL SEÇME SINAVI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK ANALİZİ 409
TÜRKİYE'DE ÇEŞİTLİ SEKTÖRLERDEKİ YÖNETİCİLERİN BOŞ ZAMANLARI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK ANALİZİ 421
BEDEN EĞİTİMİ DERSİ İLGİLİ YAPILMIŞ (ÖLÇEKLERİN) ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK DERLEMESİ 433
BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR BÖLÜMLERİ LİSANS ÖĞRENCİLERİN BOŞ ZAMANLARIYLA İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK DERLEMESİ 442
BİTCOİN VOLATİLİTESİ TAHMİNİNDE GARCH MODELLERİNİN KIYASLANMASI 453
MENA BORSALARI VE BRENT PETROL FİYATLARI ARASINDAKİ UZUN DÖNEM İLİŞKİSİ: VAR ANALİZİNDEN KANITLAR 461
İHMAL EDİLEN PROGRAM ARAŞTIRMALARINA YÖNELİK BİR SİSTEMATİK ANALİZ ÇALIŞMASI 472
PROGRAM UYARLAMA ARAŞTIRMALARININ SİSTEMATİK OLARAK İNCELENMESİ 497
ÜSTEL FONKSİYON MODELLEMESİ İLE NÜFUS TAHMİNİ: ADANA İLİ ÖRNEĞİ 528

TÜRKİYE'DE ENERJİ SEKTÖRÜNÜN YILLIK SERA GAZI EMİSYONU ANALİZİ VE TAHMİNİ 537
İSTANBUL'UN GÖZLERİNİ KAPATANLARA GÖRÜNEN MANZARASI: SERİN SERİN KAPALIÇARŞI! 548
ZEHRA ROMANINDA NATÜRALİZMİN İZLERİ VE KARAKTERLERİNİN BİLİNÇDIŞI ANALİZLERİ 557
GEÇMİŞTEN GELECEĞE BİR MİRAS: DİVÂNU LÜGÂTİ'T-TÜRK 568
KURAMSAL FEMİNİST KİTAP ÇEVİRİLERİNDE FEMİNİST ÇEVİRİ STRATEJİLERİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ 581
ESKİ MAHKÛMLARIN YENİ YAŞAMLARINDAKİ KAVRAM: SOSYAL DIŞLANMA 589
TÜRKİYE'DE KADIN İÇ GÖÇÜNÜ GÜNCEL İSTATİSTİKLER EKSENİNDE DEĞERLENDİRMEK 599
AKADEMİDE KADIN OLARAK VAR OL(AMA)MAK 606
SURİYELİ GÖÇMEN KADINLARDA NAZAR İNANCI: GAZİANTEP İLİ ÖRNEĞİ 618
PETROLCÜ-BİLİM ADAMI KHOSHBAKHT YUSİFZADEH: GERÇEK BİR KİŞİLİĞİN SANATSAL GÖRÜNTÜSÜ 628
ROALD DAHL'IN MATHİLDA ESERİNDE BİR ÇOCUK GÖZÜYLE YETİŞKİNLERİN DEĞER ANLAYIŞI ve TUTUMLARI 638
BOSTAN AS A GLISTERING CANDLE OF ISLAM 645
BİR YOL METAFORU: "YEDİ DAĞIN ÇİÇEĞİ" 669
SAFEVÎLER DÖNEMİNDE RİVAYET TEFSİRLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ 676
İmam-ı Mâtürîdî'nin Peygamber İnkârcılarına Verdiği Cevapların Günümüz Deist İddialar Bağlamında Değerlendirilmesi 690
ÖRGÜT YAPISININ OLUŞUMUNDA İŞVEREN TUTUMLARI VE MESLEKİ AİDİYET İLE İLİŞKİLİ ÇALIŞMALARIN DERLENMESİ 702
ERGENLERDE YAYGIN KAYGI BOZUKLUĞU VE DUYGU DÜZENLEME SÜRECİNDE BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİNİN ETKİSİ 736
OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN ÇOCUKTA İHMAL VE İSTİSMAR FARKINDALIĞI: SAMSUN İLİ ÖRNEĞİ 750
AİLE İLETİŞİM BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMININ DENETİMLİ SERBESTLİK TEDBİRİNDEKİ KADINLARIN İLETİŞİM BECERİLERİNE ETKİSİ 773
AŞI TUTUMLARININ GEREKÇELERİNİN SOSYAL MEDYA ANALİZİ İLE İNCELENMESİ 788
PROAKTİF CANLILIK YÖNETİMİ ÖLÇEĞİ'NİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI 800
İKLİM YANLISI DAVRANIŞLAR ÖLÇEĞİNE İLİŞKİN BAŞLANGIÇ DÜZEYLİ BİR ADAPTASYON ÇALIŞMASI 814

YETİŞKİNLERDE NARSİSİSTİK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ, DUYGU DÜZENLEME VE BAĞLANMA STİLLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ 825
POZİTİF PSİKOLOJİ VE UMUT 839
RUH SAĞLIĞI OKURYAZARLIĞI VE DİJİTAL MEDYA 844
EVLİ BİREYLERİN KÖK AİLE İLİŞKİLERİNİN AFFETME BECERİLERİNE ETKİSİ 849
BENLİK BELİRGİNLİĞİ VE PSİKOLOJİK BELİRTİLER ARASINDAKİ İLİŞKİDE BENLİK FARKLILAŞMASI İLE BENLİK SAYGISININ ROLÜ 878
TİYATRONUN ÇOK BOYUTLU YAPI VE ETKİLEŞİMLERİNİN GÖRSELLEŞTİRİLMESİ 885
İNFOGRAFİK TASARIMLARINDA İLLÜSTRASYONUN YERİ VE ÖNEMİ: KIZILIRMAK DELTASI KUŞ CENNETİ ÖRNEĞİ 893
NOBEL ÖDÜLLERİ TANITIM SÜRECİNDE GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI İFADE ARACI OLARAK PORTRE SANATI 910
YUNAN MİTOLOJİSİ'NDEN İZLER: ANGELOPOULOS'UN KUMPANYA FİLMİ 922
TÜRK KOMEDİ SİNEMASINA POST YAPISALCI YAKLAŞIM: ATA DEMİRER, CEM YILMAZ ve ŞAHAN GÖKBAKAR FİLMLERİNİN İNCELENMESİ 932
CAMERA OBSCURA'DAN DİJİTAL FOTOĞRAFÇILIĞA 945
RESİM VE FOTOĞRAF İLİŞKİSİ 945
ASAMBLAJ SANATININ ELEŞTİREL BİR YÜZÜ: EDWARD KIENHOLZ 960
STRATEJİK KARAR ALMA SÜRECİNDE ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN ROLÜ: GÜNCEL BİR LİTERATÜR TARANMASI 974
Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0'a Yönetim Perspektifinden Scientometric Bir Bakış: Trend Çalışmaları Üzerine Bir Araştırma 982
İŞYERİNDE STRESİN ÇALIŞAN PERFORMASINA ETKİSİNE İLİŞKİN BİR KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME 991
İşletmelerde Yöneticiler Açısından Ahlaki Karar Verme 1003
DEPREM SONRASI İŞVERENLERİN TRAVMA DÜZEYLERİ VE DUYGUSAL TÜKENMİŞLİK ÜZERİNE ETKİSİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI 1012
ÇALIŞANLARIN İŞ DEĞERİ ALGISINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERE YÖNELİK NİCEL BİR ARAŞTIRMA 1025
ÇEVRESEL SANAT VE KAMUSAL ALANDA SANATIN SAVUNMASIZLIĞI 1042
GÜNÜMÜZ LEVHA TEZYİNATINDA HALKÂRÎ BOYAMA TEKNİĞİ 1066
MAĞARA ALEGORİSİ'NİN GÜNÜMÜZ SANATINDA YENİDEN DENEYİMLENMESİ 1081
SIMRYN GILL'IN ÇALIŞMALARI ÜZERİNDEN KÜLTÜREL BELLEK VE DOĞA İLİŞKİSİNE YÖNELİK BİR OKUMA 1090
Hellenistik Dönem Heykel Sanatının Biçim ve İçerik Dili 1102

ALBRECHT DÜRER'İN GRAVÜRLERİNDEKİ FANTASTİK İMGELER 1112
PORTRE SANATINDA IŞIK VE GÖLGENİN ETKİSİ: 1126
ESTETİK VE TEKNİK YAKLAŞIMLAR 1126
MATEMATİK EĞİTİMİNDE JİGSAW TEKNİĞİ İLE DİJİTAL HİKAYE ÜRETİMİ 1143
ÖĞRETİM ÜYE VE ELEMANLARININ KULLANDIKLARI UZAKTAN EĞİTİM UYGULAMALARININ AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ 1149
MATEMATİK ÖĞRETİMİNDE BİLGİSAYAR DESTEKLİ GEOMETRİ PROGRAMLARININ ÖĞRENME DÜZEYİNDE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ 1170
5. SINIF MATEMATİK DERS KİTABININ 2024 ÖĞRETİM PROGRAMINDA YER ALAN DEĞERLER AÇISINDAN İNCELENMESİ 1175
MATEMATİK VE FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMENLERİNİN YAPAY ZEKA FARKINDALIKLARININ BELİRLENMESİ 1184
İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN DİJİTAL EĞİTİM MATERYALLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ: VAN İLİ ÖRNEĞİ 1193
SCRATCH DESTEKLİ MATEMATİK EĞİTİMİ ETKİLERİNİN FARKLI AÇILARDAN İNCELENMESİ 1200
TÜRK POP MÜZİK ŞARKILARINDA MODÜLASYON KAVRAMI 1211
PİYANO EĞİTİMİNDE KULLANILAN GELENEKSEL VE MODERN ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ 1219
ENTHEO-MUSICKING PHENOMENON WITHIN THE CONTEXT OF 1231
PEGANUM HARMALA CEREMONY 1231
GÖRME ENGELLİ ÖĞRENCİLERİN ÇALGI EĞİTİMİ: BRAILLE MÜZİK NOTASYONUN EĞİTİM MATERYALİ OLARAK KULLANILMASI 1251
ARMONİ EĞİTİMİNDE BİR DERS MATERYALİ OLARAK 1265
J.S.BACH KORALLERİN KULLANIMI 1265
JEAN SIBELIUS'UN OP.47 KEMAN KONÇERTOSU'NUN BİRİNCİ BÖLÜMÜNÜN YORUMCULUK BAKIMINDAN İNCELENMESİ 1275
BAĞLAMA METOTLARINDA YER ALAN 1291
SOL EL TEKNİKLERİNİN İNCELENMESİ 1291
NÖROLOJİK HASTALAR ÖZELİNDE MÜZİK TERAPİSİ ALANINDA YAPILAN YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ 1305
BİREYSEL MÜZİK TERAPİ YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ 1314
TÜRKİYE'DE GENÇ İŞSİZLİK KAVRAMI ve GİRİŞİMCİLİK EKOSİSTEMİNİN PESTLE ANALİZİ 1327

DÖNGÜSEL EKONOMİ UYGULAMALARININ ÇEVRESEL PERFORMANS ÜZERİNE ETKİSİ 1348
GSYH ÜZERİNDE SOSYAL VE DEMOGRAFİK FAKTÖRLERİN SEÇİLMİŞ ÜLKELER YÖNÜNDEN DİNAMİK ETKİSİ 1356
ENFLASYONUN BELİRLEYİCİLERİ: KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİ İÇİN PANEL EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ 1368
Intra-Industry Trade and Revealed Comparative Advantage Analysis between Türkiye and South Korea (2004-2023) 1377
ULUSLARARASI SERMAYE GİRİŞLERİ İLE KREDİ NOTLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: SEÇİLMİŞ ÜLKELER İÇİN NEDENSELLİK ANALİZİ 1396
GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE KÜRESELLEŞME VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN PANEL NEDENSELLİK YAKLAŞIMI İLE İNCELENMESİ 1409
FİNANSAL GELİŞMİŞLİĞİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM GİRİŞLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ 1418
COVİD-19 PANDEMİSİ SONRASI KONTAMİNASYON TEMELLİ OKB YAYGINLIĞI VE BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİNİN ETKİSİ 1426
LİDERLİK VE LİDERLİK TÜRLERİNİN ÇALIŞANLARIN MOTİVASYONUNA ETKİSİNİN İNCELENMESİ 1440
TRAVMA BİLGİLİ BAKIM: BİBLİYOMETRİK ANALİZ ÇALIŞMASI 1471
ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE ÖZ DÜZENLEME KONUSUNU ELE ALAN MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ 1487
KISIR DÖNGÜDEN KURTULMAK: MADDE BAĞIMLILIĞI İLE MÜCADELEDE UMUT ODAKLI MÜDAHALE YAKLAŞIMLARI 1502
GELENEKSEL SPORLARIN TURİZME KATKISI 1513
TARİHSEL VE GÜNCEL PERSPEKTİFLERDEN KIRGIZ KADINLARININ GELENEKSEL SPORLARA KATILIMI 1520
SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN FAİR PLAY DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ 1525
EXAMINATION OF PSYCHOLOGICAL NEEDS OF ATHLETES FROM DIFFERENT BRANCHES IN SPORTS 1533
Çevikliğin Gelişimine Yönelik Core Egzersizlerinin Rolü: 11-13 Yaş Grubu Futbolcularda 8 Haftalık Bir Çalışma 1541
Padel Sporunun Fiziksel ve Fizyolojik Faydalarının Değerlendirilmesi – Sistematik Bir Derleme . 1545
ZİHİNSEL ENGELLİ ÇOCUKLARIN MOTOR GELİŞİMİNDE EGZERSİZİN ROLÜ 1550
FUTBOL VE ŞİDDET: LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ANALİZİ 1560

DİYABET VE EGZERSİZ YAKLAŞIMI 1572
DURUŞ BOZUKLUKLARI VE EGZERSİZ YAKLAŞIMI 1579
Adölesan Basketbol Oyuncularinda Core Stabilizasyon Egzersizlerinin Dripling Hizi Ile Şut Ve Turnike Yüzdesine Etkisi 1590
KIRSAL SAĞLIK HİZMETLERİNDE TEKNOLOJİLERİN ETKİNLİĞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ 1602
TOPLUMUN GELENEKSEL VE TAMAMLAYICI TIP SAĞLIK İNANIŞLARININ ÇEŞİTLİ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ 1607
SAĞLIK SEKTÖRÜNDE SESSİZ İSTİFA VE SESSİZ İŞTEN ÇIKARMA: NEDENLERİ, SONUÇLARI VE ÖNLEME POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DERLEME ÇALIŞMASI 1613
GÖÇ EDEN POPÜLASYONLARIN EV SAHİBİ ÜLKELERDE SAĞLIK SİSTEMİNE OLAN GÜVENLERİ 1620
KADIN SAĞLIĞI ÇALIŞANLARININ İŞ TATMİNİNİN BELİRLENMESİ 1625
SKS (Sağlıkta Kalite Standartları) Güncel Setlerin İncelenmesi 1632
Türkiye'de Sağlıkta Dönüşüm Programı (2003) Üzerine Yapılan Lisansüstü Tezlerin İncelemesi .. 1640
TERÖRİZMİN FİNANSMANINDA VEKİL-ASİL AKTÖR AYRIMI: ORTADOĞU ÖRNEĞİ ... 1647
DEVLETLERİN TERÖRİZME DESTEĞİ VE DESTEK ŞEKİLLERİ 1664
TÜRKİYE'DE MUHASEBE MESLEĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZ DİJİTAL DÜNYASINDA Kİ YERİ 1679
GÜNÜMÜZ TEKNOLOJİSİNDE YAPAY ZEKANIN TARİHÇESİ 1689
DİJİTAL ÇAĞDA ÇEVİK (AGILE) MUHASEBE VE İŞLETMELER ÜZERİNE ETKİLERİ 1696
DIŞ TİCARETTE ÖDEME YÖNTEMLERİ: GELENEKSEL VE BLOKZİNCİR TABANLI YAKLAŞIMLAR 1708
ULUSLARARASI PARA SİSTEMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME 1721
BLOCKCHAİN'İN MUHASEBE VE FİNANS LİTERATÜRÜNDEKİ YÜKSELİŞİ: 2016-2024 DÖNEMİ ANALİZİ 1727
Sürdürülebilir Çevre Bilinci Kapsamında Önlisans Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumlarının İncelenmesi 1734
ÇOCUK ÇALIŞANLARIN 657 SAYILI DEVLET MEMURLARI KANUNU, ... 1751
4857 SAYILI İŞ KANUNU VE ILO SÖZLEŞMELERİNDE YERİ 1751
YAŞLILIK ÇALIŞMALARINDA YAŞLILIĞIN KADINLAŞMASI OLGUSU VE YAŞLI KADINLARIN GÜÇLENDİRİLMESİ 1761
VERGİ MÜKELLEFLERİNİN TUTUM VE DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE TÜRKİYE'DE DURUM 1771
DÜNYADA BORÇ-DOĞA TAKASI ÖRNEKLERİ 1782

TÜRKİYE'DEKİ VERGİ YAPISININ YANSIMALARI 1800
TÜRKİYE'DE VERGİ YÜKÜNÜN BÖLGESEL DAĞILIMI 1818
TÜRKİYE'DE MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİNİN İNSAN HAKLARINA DUYARLI BÜTÇELEME YAKLAŞIMI AÇISINDAN ANALİZİ 1837
EĞİTİMDE YAPAY ZEKA DESTEKLİ ÖĞRENME ARAÇLARI: BİR İNCELEME 1851
BİBLİYOMETRİK ANALİZ: TÜRKİYE ADRESLİ BİLGİ BİLİM ALANINDA YAPAY ZEKA KONULU WEB OF SCİENCE İNDEKSLİ YAYINLAR (1994-2024) 1861
BİR SOSYAL SORUMLULUK PROJESİ ÖRNEĞİ: GELENEKSEL OYUN UYGULAMALARI 1876
ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ EDEBİYATI DERSİ İÇİN SINIF DIŞI ÖĞRENME ÖRNEĞİ: İZMİR KİTAP FUARI GEZİSİ 1881
İLKOKUL İKİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA MOTİVASYONLARININ İNCELENMESİ 1886
İLKOKUL ÜÇÜNCÜ VE DÖRDÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MATEMATİK DERSİNE YÖNELİK KORKULARININ İNCELENMESİ 1900
EĞİTİM BAĞLAMINDA SIĞINMACI, MÜLTECİ VE GÖÇMEN KAVRAMINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME 1912
ÖZEL EĞİTİM SINIFLARINDA GÖREVLENDİRİLEN ÖĞRETMENLERİN YAŞADIKLARI SORUNLARA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ 1921
KARBON SALINIMINI AZALTMA HEDEFİNDE YEŞİL TAHVİLLERİN ROLÜ 1926
DEĞİŞKEN VE SABİT MALİYETLERİN E-TİCARET İŞ MODELLERİNDEKİ ROLÜ: DİNAMİK FİYATLANDIRMA STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ 1934
FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİNDE ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİNİN KULLANIMI: GÜNCEL EĞİLİMLER ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR PERSPEKTİF 1944
KİRALAMA İŞLEMLERİNİN FİNANSAL RAPORLAMASI: TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK/MSUGT KARŞILAŞTIRMASI 1966
COVİD-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN İNŞAAT FİRMALARININ FİNANSAL BAŞARISIZLIK RİSKLERİNİN Z SKOR MODELİ İLE İNCELENMESİ 1977
KAHRAMANMARAŞ DEPREMİNİN SEKTÖREL ENDEKSLER ÜZERİNE ETKİSİ: BORSA İSTANBUL'DAN KANITLAR 1989
FİNTECH VE BANKACILIK: REKABETTEN İŞBİRLİĞİNE GİDEN YOL 2006
TÜRKİYE'DE DAVRANIŞSAL FİNANS KONUSUNDA HAZIRLANAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZ İLE İNCELENMESİ 2021

ENDEKS VE PARİTE ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ: "DAX40 ENDEKSİ VE EURUSD PARİTESİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA"..... 2028

EVRENİN VAROLUŞU VE YARATILIŞ BAHİSLERİ İLE İLGİLİ BİR DEĞERLENDİRME

AN EVALUATION OF THE EXISTENCE AND CREATION OF THE UNIVERSE IN TERMS OF RELIGION, PHILOSOPHY AND SCIENCE

***Prof. Dr., RECEP ÖNAL**
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ, İlahiyat Fakültesi, onal1975@gmail.com-ORCID ID: 0000-0002-2571-9949
**** YL Öğrencisi İBRAHİM BOZKAYA**
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ, İlahiyat Fakültesi, bozkaya136@gmail.com, ORCID ID: 0009-0000-1479-1833

ÖZET
İnsanlık, tarih boyunca "nasıl", "neden" ve "niçin" gibi varoluşuyla ilgili temel sorulara cevap arayışında olmuştur. Bu soruların birçoğu insanların dünya görüşünü şekillendirmiş ve çeşitli kültürel, dini ve bilimsel açıklamalara yol açmıştır. (Örneğin; Dinler, Mitler, Pozitif İlimler vb.) Şüphesiz, bu sorular arasında en karmaşık ve çözülmesi en zor olanları, "Ontoloji/Yaratılış" konularıdır. Evrenin ve insanın nasıl var olduğu, insanın varlığının bir amacı olup olmadığı, her şeyin bir sebebi olduğunda ilk sebebin ne olduğu gibi sorular insanın düşündüğü temel konular arasında yer almaktadır. Bazıları, bu temel sorulara verdikleri cevapları mitolojik anlatılarda bazıları da dinlerde bulmuşlardır. Bazıları da her ikisini de yetersiz bularak bu tür varoluşsal sorulara daha tutarlı ve sistematik cevaplar arayışı içinde olmuşlardır. Birçok insan, araştırma yaparak, daha fazlasını merak edip keşfetmeye çalışarak nesilden nesile geçen bir bilgi birikimi oluşturmuştur. Bu birikim, zaman içinde günümüz bilim dallarının temellerini oluşturarak, insanın bilgi dünyasını zenginleştirmiştir. Araştırmamızda bu arayışın zaman içindeki gelişimine ve nasıl bir hal aldığına mercek tutacağız. Mitlerle başlayan ve günümüzde modern bilimin geldiği noktayla daha da karmaşık hale gelen bu konuyu sade ve anlaşılır bir biçimde açıklamaya çalışacağız. Özellikle dinlerin yaratılış konusundaki fikirlerini modern ilimlerin görüşleriyle kıyasını yaparak günümüzde insanlara yansıtılan din-bilim çatışmasının doğruluk-yanlışlık payını inceleyeceğiz.
Anahtar Kelimeler: İslam, Kelam Yaratılış, Evren, Big Bang.

ABSTRACT
Humanity, since its inception, has sought answers to fundamental questions about its existence by questioning the "how," "why," and "for what purpose." Many of these questions have shaped people's worldviews and led to various cultural, religious, and scientific explanations (e.g., religions, myths, positive sciences, etc.). Undoubtedly, among these questions, the most complex and challenging ones revolve around the topics of "Creation." Questions such as how the universe and humans came into existence, whether there is a purpose to human existence, and what the initial cause was in a universe where everything has a reason are among the fundamental issues that occupy human thought. Some have found answers to these fundamental questions in mythological narratives. However, over time, with the inadequacy of

myths, there has been a search for more consistent and systematic answers, leading to the emergence of religions. Many individuals, not content with relying solely on myths and religions, have conducted research, delving into curiosity, and contributing to a cumulative knowledge passed down from generation to generation. This accumulation of knowledge has played a crucial role in laying the foundations of contemporary branches of science over time, enriching humanity's understanding of the world. In our research, we'll trace the evolution of this quest from myths to modern science, simplifying the complex topic. By comparing religious and scientific views on creation, we'll explore the accuracy of the conflict presented to contemporary society.
Keywords: Islam, Kalam, Creation, Universe, Bigbang

1. GİRİŞ

Evrenin veya insanın yaratılışıyla ilgili izah ve tasvirleri, antik çağlardan tutup en gelişmiş çağlara kadar görmekteyiz. İnsanlık tarihinin en eski fikriyatlarını aktaran mitolojilerin, içerisinde yaratılışla ilgili izah ve tasvirler barındırdığı bilinen bir husustur. Ancak tabiat, anlaşılacağı üzere herkes tarafından aynı anlaşılmamıştır. Yaratılış hakkındaki bahislerindeki farklılıklarda bu sebeptendir (Yücedoğru, 2006, 1). Özellikle Mitlerin, insanlık tarihinde ilk insanlardan itibaren, insanların yaratılış sorununu ele alışını ve bu sorunu çözme çabalarını göstermesi açısından önemli bir rolü vardır. Öte yandan evrenin var olma meselesi ise, insanlık için temel bir sorun olup, bu sorunun geniş bir perspektiften yine mitlere yansıtıldığı açıktır. Bu konuda yapılan izahları, Semavi dinlerin çıkışından önce yapılmaları bakımından, Mitolojilerde ve Antik Yunan Felsefesinde olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür.

2. ANTİK MEDENİYETLERİN MİTOLOJİLERİNDEKİ YARATILIŞ ÖRNEKLERİ

Sümer inancında, Apsu (tatlı su tanrısı) ve eşi Tiamat (tuzlu su tanrıçası) olmak üzere iki çeşit ilkel tanrı bulunur. Efsaneye göre başlangıçta bu ilkel tanrılar, bomboş gökyüzü ile birlikte bulunmaktaydılar. Bu ilkel Tanrılar evlenir ve birçok çocukları olur ancak daha sonra Apsu, tahtını kaybetme korkusu yüzünden onlara savaş açar ve bu savaşta öldürülür. Buna çok öfkelenen Taimat ise kocasını öldürenlerle savaşırken Marduk tarafından öldürülür. Marduk, Tiamat'ın bedenini ikiye böler ve Tiamat'ın üst yarısından gökyüzünü, alt yarısından ise yeryüzünü yaratarak evreni düzenler (Hançerlioğlu, 1980, Yaratılış"mad). Milattan önce, eski Mısır mitolojilerinde yaratılış tasvirleri şöyle yapılır: "Başlangıçta sadece çamur ve su bulunmaktadır. Sonra sular çekilmeye başlamış ve sonrasında sadece bataklıktan bir ada ortaya çıkmıştır. Bu tasvirde görüldüğü gibi dünyanın varoluşu, suların azalması/alçalmasıyla açıklanmıştır." (Rousseau, 1970, 24). Çin kaynaklarına bakıldığı zaman ise, diğer tasvirlerden farklı olarak, her şeyden önce havanın mevcut olduğunu görüyoruz. Onlara göre ilk ilahi varlık olan "PenGu", mevcut olan bu havadan oluşmuştur. PenGu, ilk unsur kabul edilen havayı, gökyüzünü ve yeryüzünü var edecek şekilde böler ve yok olur. Efsaneye göre PenGu'nun nefesinden rüzgârlar, saçından gökteki yıldızlar, gözlerinden güneş ve ay, terinden yağmurlar, gövdesinden dağlar, kanından ırmaklar ve denizler meydana gelir (Hançerlioğlu, 1981, 48). Nitekim bu inanç içerik bakımından, Hinduizm'deki Pruşa'nın devasa bedeninden kastları yaratmasına da benzemektedir. Antik Yunan Mitolojisinde ise, Başlangıçta sadece Kaos (boşluk, kargaşa) vardı. Kaos, şekilsiz, sınırsız ve düzensiz bir boşluktu.

Kaos'tan sonra Gaia (Toprak Ana), Tartarus (Yeraltı), Eros (Aşk), Erebus (Karanlık) ve Nyx (Gece) doğar. Gaia, evrenin temel yapısını oluşturur. Gaia, kendi kendine Uranos'u (Gök) yaratır ve onunla birleşir (Miate, 2023,Gaia mad.)

2.1. Antik Yunan Felsefesindeki Yaratılış Bahisleri

Antik Yunan felsefesinin özelikle Helenistik döneminde, başlangıcı Thales olmak üzere Platon'a kadar olan düşünürler âlemde belli başlı birkaç ana özü kabul etmişlerdir. Tanrılar ise, genellikle evrenin yaratıcısı değil, sadece evren içinde hükmedici olarak görülmüştür (Yücedoğru, 2006, 3). Ancak, bu temel özlere atfedilen nitelikler ve temel özellikler genellikle değişmemiştir. İlk madde, her zaman kadim ve ebedi olarak kabul edilmiştir: "Her şey ondan çıkmıştır ve yine ona geri dönecektir." (Aydın, 1987, 25). Thales (MÖ 624-546), her şeyin temelinde suyun yattığını savunmuştur. Ona göre, evrenin başlangıcı ve temel maddesi (arche) sudur (Aristoteles, 1996, 983 b 20).

Su, dönüşebilen ve hayatın kaynağı olan bir madde olarak görülmüştür. Anaksimandros (MÖ 610-546), archenin belirsiz ve sonsuz bir madde olan "apeiron" (sonsuzluk) olduğunu ileri sürmüştür. Apeiron, belirli niteliklere sahip olmayan, sınırsız bir ilktir ve evrendeki tüm karşıtlıkları (sıcak-soğuk, kuru-ıslak) içinde barındırır. Anaksimandros'a göre, evren bu karşıtlıkların bir araya gelmesi ve ayrılmasıyla oluşur (Arslan, 2006, 31). Empedokles (MÖ 494-434), evrenin dört temel öğeden (toprak, su, hava ve ateş) oluştuğunu ileri sürmüştür. Bu öğeler, sevgi (philia) ve nefret (neikos) güçleri tarafından bir araya getirilir veya ayrılır. Bu dinamik süreç, evrenin sürekli bir dönüşüm ve değişim içinde olduğunu açıklar (Arslan, 2006, 234). Atom nazariyesini ilk defa gündeme getirmesiyle tanınan Yunan filozofu Demokritosa göre cisimlerde, ne kadar parçalanırsa parçalansın sonunda bölünemez bir parça kalmalıdır. İşte ona göre cisimlerdeki bu son parçalanamayan şeyler atomlardır. Demokritosa göre Atomlar, çok küçük olmalarından veya gözle görülemez boyutta olmalarından değil, parçalanamayacak kadar sert olmalarından dolayı bölünemezler. Atomlar yapıları bakımından aynı nitelikte olup yalnız ebatları, ağırlıkları ve şekilleri bakımından birbirlerinden ayrılmaktadırlar. Tüm bu alt zemin dâhilinde, atomlar arasındaki çarpışmalar ve bu çarpışmalar neticesinde oluşan basınç gibi unsurlar evrenin var olmasını mümkün kılmıştır (Yücedoğru, 2006, 4). Platon'da (MÖ 427-347), evrenin yaratılışını "Timaeus" adlı eserinde ele almıştır. Ona göre evren, Demiurgos (usta zanaatkâr) tarafından ebedi ideaları (formlar) örnek alarak, belirsiz ve şekilsiz olan kadim maddeye suret vermesiyle oluşmuştur. Demiurgos, esinlendiği bu idealar âleminden maddeye suret kazandırmış ve nesneler dünyasını dediğimiz içinde bulunduğumuz dünya böyle oluşmuştur (Cevizci, 2015, 63-66). Bu şekilde Platon'nun Tanrısı, evreni kaotik maddeden düzenli bir kosmos haline getirmiştir. Aristoteles'e (MÖ 384-322) göreyse evren, ezeli ve ebedidir, yani başlangıcı ve sonu yoktur. Aristoteles, Platon'dan farklı olarak, görülen âlemin gerçek olduğunu ve âlemin form (Platon'un idealar âlemine karşılık gelen) ile bunun dışında kalan her şeyi kapsayan maddeden oluştuğunu öne sürmektedir (Cevizci, 1998, 116-120). Evrenin hareket ve değişimi, "ilk hareket ettirici" (uncaused cause) olan Tanrı tarafından sağlanır. Ancak bu ilk hareket ettirici, Platon'un Demiurgos'undan farklı olarak yaratıcı ya da zanaatkâr değildir; o, düzenin kaynağı ve nihai amaçtır (telos). Evrendeki her madde, kendi potansiyelini gerçekleştirmek ve saf forma yaklaşmak ister. İşte âlemi var eden hareket ve değişim, maddenin bu potansiyelden aktüaliteye geçme çabasından kaynaklanır (Cevizci, 1998,

128-129). Öte yandan Plotinus (M.S. 204-270), evrenin kökeni üzerine kurulan inanç ağırlıklı bir görüş sunar. Ona göre evren, "Bir" (The One) olarak adlandırdığı aşkın bir kaynaktan türemiştir. Bir, her şeyin kaynağıdır. Evren, Bir'den yayılan(emanation) süreçler aracılığıyla oluşur. Bu süreç, varlıkların giderek daha az mükemmel hale gelmesini ifade eder, ancak evrenin bütünü, Bir'e geri dönüş arzusu taşır (Cevizci, 2015, 110-112).

3. SEMAVİ DİNLER YARATILIŞ

3.1. Yahudilik'te ve Hristiyanlık'ta Yaratılış

Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat'ın Yaratılış (Tekvin/Bereşit) adlı ilk bölümünde, Rab Tanrı'nın evreni nasıl yarattığı hakkında birçok açıklama mevcuttur. Bu bölüm, "Rab Tanrı ilk önce yeri ve göğü yaratmıştır." (Tevrat, Tekvin, I, 1) ifadesiyle başlayarak, devamında yer alan izahatlarla yaratılış sürecini hem genel hatlarıyla aktarmakta hem de önemli ayrıntılara yer vermektedir.

İlk başta yeryüzü şekilsiz, boş ve karanlıklarla kaplıdır (Tevrat, Tekvin, I, 2). Önce Rab Tanrı "Işık Olsun" demiş ve ışığı yaratarak gece ve gündüzü yaratmıştır (Tevrat, Tekvin, I, 3-5). Akabinde, suların ortasında bir kubbe yaratarak suları birbirinden ayırmış ve gök kubbeyi yaratmıştır (Tevrat, Tekvin, I, 6-8). Bu gök kubbenin altında kalan suları ise bir yere toplayarak, kuru toprağı görünür kılmış ve kuru olan alana "Kara", toplanan sulara ise "Deniz" adını vermiştir (Tevrat, Tekvin, I, 9-10). Üçüncü günde ise yeryüzüne, bitkiler, türüne göre tohum veren otlar ve tohumu kendisinde bulunan meyve ağaçlarını üretmesi için buyruk vererek tabiatın oluşmasındaki ilk adımı atmıştır (Tevrat, Tekvin, I, 11-13). Yaratılışın bu aşamasına kadar Rab Tanrı'nın genel olarak alemi yoktan var ederek biçim kazandırmasından bahsedilir. Bu biçimlendirme aşaması ilk üç güne tekabül etmektedir. Daha sonraki merhalelerde ise Rab Tanrı, yarattığı alemi doldurmaya başladığını görülmektedir:

Önce Rab Tanrı buyruğuyla, gök kubbede gündüz ile geceyi belirleyecek ve yeryüzünü aydınlatacak iki büyük ışık (Güneş ve Ay) ve yıldızları yaratır (Tevrat, Tekvin, I, 14-19). Sularda canlıları ve gökyüzünde uçan kuşları yaratır (Tevrat, Tekvin, I, 20-23). Son olarak yeryüzünde "çeşit çeşit yaratık" (evcil-yabani hayvanlar, sürüngenler) ve onlara hükmedecek olan kendi suretinde insanı yaratarak onları kutsamış ve altıncı günde yaratılışını tamamlayıp dinlenmiştir (Tevrat, Tekvin, I, 24-31).

Hristiyanlık ise, yukarıda bahsedilen yaratılış bahisleri bağlamında Yahudilik ile büyük ölçüde ortak temellere dayanmaktadır. Bunun temel sebebi, Hristiyanlığın, Yahudiliğin kutsal metinlerini (Eski Ahit/Tanah) de kutsal kabul etmesidir. Bu bağlamda, Yahudilerin kutsal kitabı olan Tevrat'ın Yaratılış (Tekvin/Bereşit) bölümü, Hristiyanların da kutsal metinleri arasında yer alır ve yaratılış anlatısına dair birçok temel öğeyi paylaşırlar. Ancak Yahudilik ve Hristiyanlık, yaratılış konusundaki benzer temeller üzerinde şekillense de Hristiyanlığın Mesih merkezli yorumları ve kurtuluş öğretisi bu temellere farklı bir boyut kazandırmıştır. Özellikle Yuhanna İncil'inde geçen "Başlangıçta Söz vardı; Söz Tanrı'yla birlikteydi ve Söz Tanrı'ydı" (Yuhanna 1,1) ifadesi, yaratılışın Tanrı'nın kelamı aracılığıyla gerçekleştiğini ve Mesih'in bu yaratılışta aktif bir rolü olduğunu vurgular (Turhan, 2003, 195). Bu tür bir vurgu, Yahudilikte bulunmaz.

3.2. İslamiyet'te Yaratılış

Âlemin yoktan ve sonradan yaratıldığı inancı, İslam'ın temel esaslarından biridir ve doğrudan Tevhid inancıyla ilişkilidir. Kur'an-ı Kerim'de âlemin yaratılışına dair pek çok ayet bulunmakla birlikte, bu anlatımlar eski Ahit'teki yaratılış bahislerinde görülen mitolojik unsurlardan ve detaylı açıklamalardan farklıdır. Kur'an'da yaratılış konusu, detaylara inilmeden, temel unsurlar üzerinden ve daha çok metaforik bir üslupla ele alınır. Bu yaklaşımın temel amacı, yaratılışın süreçlerinden ziyade, âlemin bir yaratıcısı olduğu gerçeğini ve bu yaratıcının benzersiz kudretini gözler önüne sermektir.

Bu doğrultuda Kur'an-ı Kerim'de göklerin ve yerin yaratılışı, çeşitli ayetlerde ve farklı şekillerde açıklanmaktadır. Bu açıklamalar, yaratmanın yalnızca Allah'a ait olduğunu ve evrenin yaratılışının mükemmel bir düzen ve hikmetle gerçekleştirildiğini vurgulamaktadır. Örneğin, "O, gökleri ve yeri hiç yoktan, eşsiz ve benzersiz şekilde yaratandır" (En'âm, 6/101) ifadesi, yaratılışın Tanrı'nın mutlak kudretiyle gerçekleştiğini belirtmektedir. Ayrıca, yaratılış sürecinin zamanlamasına dair şu ayet de yer almaktadır: "Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı gün içinde (altı evrede) yaratan, sonra da Arş'a kurulup işleri yerli yerince düzene koyan Allah'tır" (Yunus, 10/3). Kur'an'da ayrıca, evrenin yaratılışının bir noktada başladığı ve Allah'ın kudretiyle şekillendirildiği belirtilmektedir: "İnkâr edenler, göklerle yer bitişikken, bizim onları ayırdığımızı ve diri olan her şeyi sudan meydana getirdiğimizi görmediler mi?" (Enbiyâ 21/30). Son olarak, evrenin düzeni ve işleyişiyle ilgili olarak Kur'an'da şu şekilde bir ifade yer almaktadır: "O, gökleri ve yeri belli bir gâye, büyük bir hikmet ve şaşmaz bir nizam üzere yaratmıştır. Sürekli olarak geceyi gündüzün üzerine sarıyor, gündüzü de gecenin üzerine sarıyor. Güneşi ve ayı da emrine boyun eğdirmiştir. Her biri belli bir süreye kadar kendi yörüngesinde akıp gidiyor…" (Zümer 39/5). Bu ayet, yaratılışın bir amaç doğrultusunda, kusursuz bir düzen ve hikmetle yapıldığını belirtirken, evrenin işleyişine dair belirli fiziksel yasaların varlığını da ima etmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de göklerin yapısı ve yaratılışı hakkında da çeşitli ifadeler yer almaktadır. Özellikle, göklerin yedi kat olarak yaratılmasına dair şu ayetler dikkat çekicidir: "Yeryüzünde ne varsa hepsini sizin için yaratan, sonra semâya yönelip onları yedi kat gök olarak tastamam tanzîm eden O'dur" (Bakara, 2/29). Bu yaratılışın zamanlamasına ve her bir katmanın bir amaca hizmet etmek üzere düzenlendiğine dair diğer bir ayet ise şu şekildedir: "Ve Böylece onları yedi kat gök olarak iki günde yarattı ve her bir göğe vazîfesini bildirdi. Dünya göğünü de kandillerle süsledik ve onu bozulmaktan koruduk" (Fussilet, 41/12). Kur'an'da ayrıca göklerin başlangıcındaki haliyle ilgili bir anlatım da bulunmaktadır: "Sonra duman hâlinde bulunan göğe yöneldi; ona ve yeryüzüne, 'İsteyerek veya istemeyerek gelin' dedi. İkisi de, 'İsteyerek geldik' dediler" (Fussilet, 41/11). Bu ayette, evrenin yaratılışı sırasında göklerin duman hâlinde olduğunu ifade etmektedir. Bu durum, göklerin ilk halinin bir tür düzensizlik veya başlangıç hâli olduğunu ve ardından Allah'ın kudretiyle düzenlendiğini ima edebilir. Bununla beraber, evrenin sürekli genişlediği de Kur'an'da şu şekilde belirtilmiştir: "Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz" (Zâriyât, 51/47). Bu ifade, evrenin yaratılışının ardından sürekli bir genişleme sürecinde olduğunu ve bu genişlemenin Allah'ın kudretiyle sürdürüldüğünü belirtmektedir.

4. MODERN BİLİMDE VAROLUŞ TEORİLERİ

Evrenin nasıl var olduğuyla ilgili modern bilimde birkaç teori bulunmaktadır. Bunların içinde günümüzde hala kabul edilirliğini koruyan ve bilim insanlarının çoğunun da mutabık kaldığı Big Bang (Büyük Patlama) teorisidir. Big Bang Teorisine göre, başlangıçta (13,8 milyar yıl) son derece yoğun ve sıcak bir tekillikten başlayan evren, zamanla genişleyerek bugünkü halini almıştır (Uslu, 2007, 20).

4.1. Big Bang Teorisinin Gelişim Süreci

Albert Einstein'ın (ö. 1955) 1905 yılında kaleme aldığı makaleler, fizik ve astronomi alanlarında yeni bir sayfa açılmasına neden olmuştur (Hawking, 2002, 4). Bu makalelerin en çarpıcı olanı İzafiyet Teorisi idi ve bu teoride dahi, Isaac Newton'un (ö. 1727) öne sürdüğü sonsuz genişlikteki evrene olan inanç devam ediyordu. Einstein da başlangıçta bu düşünceye katılıyordu fakat sonradan da anlaşılacağa gibi Newton'un bu modeli, kâinattaki gerçek durumu açıklamada yetersizdi ve sorunları çözemedi (Filkin, 1998, 59).

Einstein, 1916'da durağan bir evren modeli öne sürdü, ancak bu modelin kararsız ve çökmeye yatkın olduğu anlaşıldı. Bu sorunu çözmek için "kozmik itme" fikrini ortaya attı, ancak daha sonra kâinatın genişleyebileceğini öngörerek 1917'deki eserinde bu fikri paylaştı (Silk, 2000, 235). 1922 yılına gelindiği zaman Rus ve Sovyet fizikçi Alexander Alexandrovich Friedmann (ö. 1925), Einstein'ın formüllerini inceleyerek sanılanın aksine kâinatın aslında genişliyor olduğunu belirtti. Benzer tarihlerde Belçikalı gökbilimci Georges Lemaitre (ö. 1966), Einstein'ın formüllerine dayanarak genişleyen bir kâinatın dinamik bir yapıya sahip olduğunu keşfetti. Genişleyen evren, çekim kuvvetini dengeleyerek yıldızların birbirinden uzak kalmasını sağlıyordu. Kâinatın bugünkü boyutlarına ulaşabilmesi için geçmişte daha küçük ve yoğun olması gerekiyordu ve bu nedenle Lemaitre, kâinattaki en evvel ve temel faktörün aşırı yoğun ve sıcak bir madde olduğu fikrini 1927'de ortaya attı (Einstein, 2001, 122-123). Bu model, Einstein'ın formüllerinin genişleme konusundaki sorunlarını çözüyordu ve Lemaitre, bu kusursuz kâinat modelini bulduğuna inanıyordu.

4.2. Ana Hatlarıyla Big Bang Teorisi

İlk olarak teorik bir zeminde ortaya atılan Big Bang Teorisi, daha sonra devasa teleskoplardan yapılan gözlemlerle doğrulandı. Amerikalı astronom Edwin Hubble'ın (ö. 1953) 1929'daki incelemeleri, tüm galaksilerin birbirinden uzaklaştığını gösterdi (Alpher, 2000, 17). Hubble, bu genişlenmeyi "Doppler Etkisi" ile açıkladı ve gözlediği galaksilerin kırmızıya kaydığını göstererek kâinatın genişlediğini ortaya koydu. Ayrıca Hubble, gözetleyebildiğimiz bu yıldız ve gökadaların giderek bize uzaklaştığını ve bu uzaklaşmanın yaklaşık 50 km/saniye hızlara ulaştığını tespit etti (Yücedoğru, 2006, 141). Tüm bu gözlemlere karşın, başta İngiliz astronom Fred Hoyle (ö. 2001) olmak üzere birkaç bilim adamı, evrenin genişlemesine rağmen durağan bir yapıya sahip olduğunu savunan Durağan Durum Teorisi'ni öne sürdüler. Ancak bu teori, termodinamiğin birinci kanununa uymayan sürekli madde yaratma iddiasını içeriyordu (Kırbıyık, 2001, 110). Big Bang Teorisi birçok farklı bilimsel disiplinden gelen güçlü kanıtlarla desteklenmiştir ki bu da İngiliz bilim insanı William Whewell'in (ö. 1866) "birleşmeli tümevarım" metoduna uygun bir şekilde ortaya çıkışını sağlamıştır (Butts, 1999, 850-851). Farklı dalgalanma boylarındaki radyo dalgaları ve mikrodalgaların araştırılması, evrenin

ortalama yoğunluğunu ve bileşimini anlamamıza yardımcı olmuştur. Detaylı araştırmalar, evrendeki temel elementlerin %73'ünün hidrojen ve %25'inin helyum olduğunu göstermiştir, bu da Big Bang Teorisi'nin öngördüğü modelle uyumludur (Ross, 1993,32). Entropi, yıldızların detaylı incelenmesi ve radyoaktif elementlerin kullanılması gibi farklı alanlardan elde edilen veriler, kâinatın bir başlangıcının olması gerektiği konusunda önemli bulgular sağlamıştır. Bu bulgular, birleşmeli tümevarımın gücüyle desteklenmiş ve Big Bang Teorisi'nin kapsamlı bir bilimsel temele dayanmasını sağlamıştır (Taslaman, 2003, 64-75).

Sonuç olarak, Big Bang Teorisi, farklı bilim dallarından gelen güçlü ve çeşitli kanıtların birleştirilmesiyle ortaya çıkan bir bilimsel başarı öyküsüdür. Bu teori, gözlemler, deneyler ve çeşitli araştırma yöntemleriyle desteklenerek, evrenin sırlarını anlamamıza önemli bir katkı yapmıştır. Bu teori, Durağan Durum Teorisi gibi rakip teorilere karşı güçlü kanıtlar sunarak, farklı alanlardan gelen verilerin birleşmesiyle elde edilen "Birleşmeli Tümevarım" ilkesine uygunluğunu göstermiştir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yaratılış, insanın varoluşunu anlamlandırma çabasıyla mitolojilerden felsefi düşüncelere, vahiy esaslı semavi dinlerden bilimsel açıklamalara kadar geniş bir yelpazede ele alınmıştır. İnsanlık, her çağda varoluşun ve yaradılışın sırrını çözmeye çalışarak hem kendi varlığını hem de evrenin düzenini anlamaya gayret etmiştir. Bu arayışın ilk izlenimlerini mitolojilerde görmek mümkündür. Bununla beraber çoğu mitolojilerde dikkat çeken bazı ortak temalar da bulunmaktadır. Örneğin, genel olarak mitlerde kaostan düzene bir geçiş görmekteyiz. Ayrıca, doğa unsurlarının kutsallığına da sıkça rastlanır, özellikle suya yönelik yoğun bir ilgi vardır. İlkel sular ve yer-gök ayrımı gibi bahisler, pek çok mitolojik anlatıda yer bulur. (Mısır, Sümer, Babil ve Çin gibi) Öte yandan Mitolojilerde yaratılış ya tanrılar tarafından ya da dolaylı yoldan tanrıları da var edecek şekilde meydana gelir. Genellikle, yaratılışta insan ana odak değildir; daha çok kozmik düzenin, tanrılar arası çatışmaların ya da rastlantısal olayların sonucunda âlem şekillenir. Antik Yunan düşünürleri ise, mitolojilerdeki bu açıklamalardan farklı olarak ezeli ilk madde/maddeler veya ezeli bir ilk neden arayışına girmişlerdir. Thales, suyu evrenin temel maddesi olarak kabul ederken, Demokritos atomculuğu savunmuş ve evrenin atomlardan oluştuğunu öne sürmüştür. Platon ise, evreni ideal bir dünyadan türetilmiş bir yapılar bütünü olarak görmüş, yaratıcı bir figür olarak bir bilince ve iradeye sahip olan ancak yoktan var etme gücüne sahip olmayan bir "zanaatkâr" (Demiurgos) fikrini ortaya koymuştur. Aristoteles, Platon'un zanaatkâr görüşünden farklı olarak, evrende ilk hareket ettiriciyi tanımlamış ve onu yaratıcı bir figür değil, nihai amaç (telos) ve düzenin kaynağı olarak ele almıştır. Yeni Platonculuğun kurucusu Platon'un öğrencisi olan Plotinos (Platinus), Tanrı anlayışını evrenin mükemmelliğinden taşan bir güç olarak açıklamıştır.

Semavi dinler, yaratılış konusunda benzer bazı öğretilere sahip olsalar da bu öğretiler farklı şekillerde anlatılmaktadır. Yahudilik, Hristiyanlık ve İslam dinlerinde yaratılış bahisleri temel itibarıyla benzerdir. Üç semavi dinin âlemin yaratılışıyla ilgili ortak noktaları; Tanrı'nın yoktan var etmesi, başlangıçta yalnızca Tanrı'nın var olması, âlemi bir plan ve irade doğrultusunda yaratması gibi faktörleri içerir. Yer ve göğün yaratılması, âlemin yaratılışındaki suya yapılan referanslar, altı günde yaratma ve âlemin insanın emrine sunulması gibi unsurlar bu dinlerin yaratılış anlatılarında benzer şekilde yer alır. Ancak Eski Ahit'teki yaratılış bahislerinde

mitolojik unsurlar ve detaylı anlatımlar söz konusu iken, Kur'an'da yaratılış süreci daha çok metaforik bir üslupla açıklanır. Kur'an, âlemin hangi süreçlerden geçerek yaratıldığını anlatmaktan ziyade, evrenin bir yaratıcısının var olduğu fikrine odaklanır. Modern bilim ise, temellerini Georges Lemaître'in attığı ve Edwin Hubble'ın gözlemleriyle doğrulanan Big Bang Teorisi üzerinden âlemin varoluşunu açıklamaya çalışmaktadır. Bu teori ise, evrendeki tüm maddenin, yoğunluğu ve sıcaklığı sonsuz olan bir tekilliğin genişlemesiyle oluştuğunu öne sürmektedir.

6. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yaratılışın açıklanması, insanlık tarihinin her döneminde farklı düşünce akımları ve inanç sistemleri tarafından ele alınmıştır. Mitolojik, felsefi, dini ve bilimsel açıklamalar, farklı bakış açıları sunarak insanlığın evrenin ve varoluşun sırrına dair merakını beslemiştir. Öte yandan şu an evrene dair en somut bilgileri Modern bilim sayesinde almaktayız. Ancak biliminde bu noktaya gelmesinde geçmiş tecrübeler ile dini ve felsefi akımların da etkisinin oldukça büyük olduğunu söylemek yanlış olmaz. Yaratılış, zamanla değişen ve evrilen bir düşünsel çaba olarak, insanlığın entelektüel tarihinde her zaman önemli bir yer tutmuştur ve tutmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

Alpher, R. A. *Genesis of Big Bang,* New York, Oxford University Press, 2000.

Aristoteles. *Metafizik,* çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 1996.

Arslan, A. *İlkçağ Felsefe Tarihi: Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi,* İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Aydın, H. *İlim Din ve Felsefe Açısından Yaratılış ve Gayelilik*, Ankara, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.

Butts, R. E. "William Whewell", *The Cambridge Dictionary of Philosophy,* ed. Robert Audi, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Cevizci, A. *Felsefenin Kısa Tarihi,* İstanbul, Say Yayınları, 2015.

Cevizci, A. *İlkçağ Felsefesi Tarihi*, Bursa, Asa Kitap Evi, 1998.

Einstein, A. *İzafiyet Teorisi*, çev. Nihat Fındıklı, İstanbul, Say Yayınları 2001.

Filkin, D. *Stephen Hawking'in Evreni*, çev. Mehmet Harmancı, Ankara, Aksoy Yayıncılık 1998.

Hançerlioğlu, O. "Yaratılış", *Felsefe Ansiklopedisi*, İstanbul, Ebabil Yayınevi, 1998.

Hawking, S. *Ceviz Kabuğundaki Evren*, çev. Kemal Çömlekçi, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002.

Kaçar, T. "Ebioniteler'den Arius'a: Eskiçağ Doğu Hristiyanlığında İsa Teolojisi Tartışmaları", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/2 (2003): 187-206.

Kırbıyık, H. *Babillerden Günümüze Kozmoloji*, Ankara, İmge Kitabevi, 2001.

Miate, L. "Gaia", *World History Encyclopedia,* yy., ts. 2023.

Ross, H. *The Creator and The Cosmos*, Colorado, Naupress, 1993.

Rousseau, H. *Dinler*, çev. Osman Pazarlı, İstanbul, Remzi Yayınevi, 1970.

Silk, J. *Evrenin Kısa Tarihi*, çev. Murat Alev, Ankara, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, 2000.

Taslaman, C. *Big Bang ve Tanrı*, İstanbul, İstanbul Yayınevi, 2003.

Uslu, F. *Tanrı ve Fizik -Büyük Patlama ve Öncesi-*, Ankara, Nobel Yay., 2007.

Yücedoğdu, T. *Geçmişten Günümüze İlim ve Din Açısından Yaratılış*, Bursa, Emin Yayınları, 2006.

ENDÜLÜS İLİM HAVZASINDA ÇALIŞMALARIYLA MEŞHUR OLAN ASTRONOMİ ÂLİMLERİ

ASTRONOMY SCHOLARS WHO ARE FAMOUS FOR THEIR WORKS IN THE ANDALUSIAN SCIENCE BASIN

Prof. Dr., RECEP ÖNAL
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ, İlahiyat Fakültesi, onal1975@gmail.com-ORCID ID: 0000-0002-2571-9949

ÖZET
Genelde İslam medeniyetinin özelde Müslüman İspanya'nın medarı iftarı olan Endülüs İslam Medeniyeti, Ortaçağ Avrupası'nın bilimde, teknikte, edebiyatta ve sanatta vb. çeşitli alanlarda en parlak dönemini oluşturan ve yaklaşık beş yüz yıl sürecince, dünya çapında kültür ve medeniyet meşalesini elinde tutmayı başaran bir medeniyeti temsil eder. Bunun dışında Grek ve Doğu İslam dünyasının ilmî ve kültürel birikimini Avrupa'ya taşıyarak medeniyetler arası köprü vazifesi gören ve Rönesans ve Reform hareketine de ilham kaynağı olan bir medeniyeti ifade eder. Kaynaklarda Endülüs Medeniyetinin dünya kültür ve medeniyetler tarihine pek çok alanda önemli katkılar sağladığı açıkça zikredilmektedir. Bu katkılarından biri de hiç şüphesiz "astronomi" alanındaki çalışmalara ev sahipliği yapması ve bu alanda şöhretleri Endülüs sınırlarını aşan ve Batı'daki astronomik araştırmalara yön veren Müslüman âlimler yetiştirmiş olmasıdır. Bunun birçok sebebi olmakla birlikte bunlar arasında dikkat çeken en önemli unsur Endülüslü Müslüman devlet adamlarının ve idarecilerin astronomik araştırmalara ve incelemelere özel bir önem ve itibar göstermeleridir. Bu destek sayesinde astronomi alanında önemli gelişmeler yaşanmış ve birçok astronom ve ilim adamı yetişmiştir. Bu âlimler sayesinde insanlar astronomi hakkında bilgi sahibi olmuşlar, ilerleyen süreçte astronomik icatlar gerçekleştirmişler ve bu alana dair temel kaynak niteliğinde birçok müstakil kitap yazmışlardır. Endülüs'te astronomik faaliyetlere yönelik bu ilgi ve başarının bir diğer nedeni de astronominin namaz ve oruç vakitleri ile kıblenin tespit edilmesi, denizde ve karada yön tayini, tarımsal faaliyetlerin zamanlanması gibi dinî-dünyevî pratik faydalarının bulunmasıdır. Endülüslü Müslümanlar, bu yüzden astronomiyi bilimsel olarak incelenmeye başlamışlar, bu alanda yürüttükleri araştırmalar ve ilmî keşifleriyle büyük gelişme kaydetmişlerdir. Bu tebliğimizde Endülüs ilim havzasında astronomi alanında yetişmiş astronomi âlimleri tespit edilip, tanıtılmaya çalışılacaktır.
Anahtar Kelimeler: İslam Medeniyet, Emevîler, Endülüs, Bilim, Astronomi.

1. GİRİŞ
İslâm düşünce tarihinde ilm-i felek, ilm-i nücûm, ilm-i hey'e, sınâat-i nücûm" gibi farklı terimlerle ifade edilen "astronomi" kavramı musiki, geometri ve aritmetikle birlikte matematik ilimlerini de kapsayacak biçimde bir muhtevası bulunan ilim dalına karşılık gelmektedir (Fârâbî, 2020, 33; Nasr, 2006, 95; Fehd, 2000, 22). Terim anlamı ise göksel cisimlerin hareketlerini,

sayılarını, şekillerini, birbirlerine olan nispetlerini, evrendeki yerlerini, büyüklüklerini ve uzaklıklarının miktarını inceleyen bir ilim dalıdır (Fârâbî, 2020, 33-34). Bir diğer ifadeyle belli bir yörüngede hareket eden gök cisimlerinin hareketlerini araştırır, geometriden de istifade ederek bu hareketlerin nasıl gerçekleştiğini inceler, yörüngelerin konum ve şekillerini tespite çalışan bir bilim dalıdır (İbn Haldûn, 2004, 2: 698). Bilim insanları, bu ilim sayesinde mevsimleri, zaman dilimlerini, güneş ve ay tutulmalarını hesaplayabilmektedirler (Fârâbî, 2020, 33-34). Bu yönüyle astronomi, astrolojiden ayrılmaktadır. Çünkü müneccimlik, yıldız falı, yıldız falcılığı ve yıldız bakıcılığı gibi farklı anlamlarda kullanılan astroloji, gök cisimleri aracılığıyla gaybı keşfetme ve gelecekten haber verme vasıtası olarak başvurulan sözde ilim dalı" olarak tanımlanmaktadır. Yani astroloji gezegen ve yıldızlar aracılığıyla yeryüzü hakkında tahminde bulunmayı veya bunların konum ve hareketleri yorumlanarak yeryüzündeki olayların gerçekleşmeden önceden bilineceğini iddia etmektedir (Yabacı, 2019, 166; Burckhardt, 1999, 217). Sözde bu ilim dalı Batı dillerinde "astroloji," Arapçada ise "ilmü't-tencîm" ve "ilmü ahkâmi'n-nücûm" şeklinde adlandırılmaktadır (Çelebi, 2013, 43: 545).

İslam düşünce geleneğinde astroloji ile daha çok yıldızların konum ve hareketlerinin oluş ve bozuluş âleminde sebep olduğu değişim ve dönüşümleri önceden bilmeyi; geçmişte gerçekleşen olaylardan veya gelecekte gerçekleşeceklerden haber vermeyi, insanın kaderi üzerine kehânette bulunmayı kendine konu edinen alan kastedilmektedir (Unat, 2013, 43: 536-537). Halbuki yıldızlardan hüküm çıkarma bilimi veya sanatı diye anılan astroloji ile yakın ilişkisi bulunan "astronomi" ise göksel cisimlerin hareketlerini, sayılarını, şekillerini, birbirlerine olan nispetlerini, evrendeki yerlerini, büyüklüklerini ve uzaklıklarının miktarını inceleyen bir ilim dalıdır (Fârâbî, 2020, 33-34; Sezgin, 2007, 2: 3). Buna göre yıldızları kendine konu edinen ilim iki kısma ayrılmaktadır. Biri yıldız ve gezegenlerin konumları ve yörüngelerini, doğmaları ve batmalarını inceleyen astronomi, diğeri de bunların barış, savaş, doğum, ölüm, talih veya keder, yağmur vb. dünya olaylarıyla olan ilişkisinden bahseden astroloji'dir (Zeydan, 2012, 2: 154-155). Dolayısıyla astronomi hem matematiksel bilimler arasında yer alması hem de konusu ve yöntemi itibariyle astrolojiden ayrılmaktadır (Karalar, 2020, 3/1: 97). Çünkü astroloji tabiatta gerçekleşen hadiselerden çıkartılan işaretlere ve bazı spekülasyonlara dayanmaktadır. Yani gök cisimlerinin hareket ve konumlarının bir işaret sistemi oluşturduklarına ve bunun sayesinde geçmişe veya geleceğe yönelik bilgi elde edilebileceği inancını taşır (Fehd, 2000, 22: 124, 126). Müslüman filozofların çoğunluğu astroloji ve astronomi arasındaki bu ayrımı kabul edip savunmuşlardır (Fehd, 2000, 22: 126). Nitekim Fârâbî, eserlerinde bu duruma dikkat çekmiş, astronomi ve astroloji birbirinden ayırarak ikisi arasındaki farkı ortaya koymaya çalışmıştır (Fârâbî, 2020, 33). Dolayısıyla meşşâî filozofları astronomiyi değerli bir ilim dalı olarak kabul ederken, astrolojiyi bu kategoride değerlendirmemişlerdir (Meral, 2022, 33/3: 735).

İslam medeniyetinde başta filozoflar olmak üzere kelamcılar ve fıkıhçılar astronominin namaz ve oruç vakitleri ile kıbleyi tespit etme, denizde ve karada yön bulma, tarımsal faaliyetlerde zamanı ayarlama gibi dinî-dünyevî birçok pratik faydası olması sebebiyle bu ilmi önemsemişlerdir (Aydın, 2011, 9/1, 182; Göl, 2022, 148-149). Nitekim Emeviler döneminden itibaren Müslüman âlimler gök cisimlerinden daha ilmî manada yararlanma adına astronomiyi bilimsel olarak incelenmeye başlamışlar, Abbâsîler döneminde de bunu devam ettirmişlerdir (Meral, 2022, 33/3: 736). Endülüs Emevî Devleti dönemine gelindiğinde ise astronomik araştırmalarını daha sistematik bir hale dönüştürmüşler, bu alanda yürüttükleri araştırmalar ve

ilmî keşiflerle büyük gelişme kaydetmişlerdir. Bu teorik zemini dikkate alarak hazırladığımı bu çalışmamızda Endülüs ilim havzasının astronomi alanında yetiştirdiği, meşhur astronomi âlimlerini müstakil başlıklar halinde tanıtmaya çalışacağız.

2. ENDÜLÜS'TE YETİŞEN MEŞHUR ASTRONOMİ ÂLİMLERİ

Endülüslü Müslüman âlimler, X. yüzyılda başlayıp XII. yüzyılda zirveye ulaşan ve XVI. yüzyıla kadar sürecek olan yoğun çeviri faaliyetlerinin temellerini atmışlardır. Çeviri ve kültür merkezi olan Toledo, Granada, Kurtuba ve Sevilla'da Doğu İslam dünyasının başta astronomi olmak, matematik, tıp, simya, kimya, fizik vb. alanlarda yazılmış birçok eser, batı dillerine tercüme edilmiştir (Sezgin, 2007, 2: 11; Tartut, 2015, 110). Bu tercümeler sayesinde Endülüs toplumunda gerek devlet ve ulema gerekse halk düzeyinde özellikle astronomiye karşı büyük bir ilgi uyanmıştır. Hatta dinî ve dünyevî faydaları sebebiyle astronomi ilmi, Müslüman ilim adamlarının önde gelen uğraşlarından biri olmuştur. XI. yüzyıldan itibaren astronomiyi bilimsel olarak incelenmeye başlayan Endülüslü Müslümanlar bu alanda yürüttükleri araştırmalarla büyük gelişme kaydetmişlerdir (Sıddıkî, 1991, 74; Nasr, 2006, 92, 133). Öyle ki II. Abdurrahman (821-852), I. Muhammed (852-886), II. Hakem (961-976) ve Mülûkü't-Tavâif (1031-1090) dönemlerinde Endülüs astronomisi İslâm astronomisi açısından "Altın Çağ"ını yaşamıştır. Bu dönemlerde özellikle şöhretleri ülke sınırlarını aşan, eserleriyle astronomiye büyük katkılar sağlayan ve Batı'daki çalışmaları da etkileyen Endülüslü birçok astronom yetişmiştir. Bunları şu şekilde zikretmek mümkündür:

2.1. Abbas b. Firnâs (ö. 274/887)

Tam adı Ebü'l-Kasım Abbâs b. Firnâs b. Verdûs'tür. Filozof, astronom ve şair yönüyle tanınan Firnâs, astronomi, felsefe, kimya, edebiyat fizik ve teknoloji alanlarında ön plana çıkan Endülüslü bir bilim adamıdır. Tarihte bilinen ilk uçuş denemesini yapan kişi olarak tanınmaktadır. Şöhretini de bu uçma denemesiyle kazanmıştır. Rivayetlerde Firnâs'ın belirli bir mesafede uçmayı başardığı zikredilmektedir (Sezgin, 2007, 1: 18; Kırbıyık, 1998, 1: 24). Ayrıca Firnâs, taşlardan cam yapımını keşfetmiş, gök cisimlerinin hareketlerini seyredip inceleyebileceği kendine has uzay laboratuvarı geliştirmeyi başarabilmiştir (Özdemir, 2012, 244). Onun bu alanda temel kaynak niteliğinde olan "Sindhind tabloları" adlı eseri Endülüs'e getirdiği ve gözden geçirerek yeniden çizdiği de bilinmektedir (Hourani, 2000, 2/6: 204). Bunların dışında Firnâs, sultana sunmak üzere, namaz vakitlerinin tayini için menkane (mîkate) diye adlandırılan bir kum saati de icat etmiştir. Firnâs, astronomi alanındaki keşifleri ve çalışmalarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Ancak bu durum aleyhine olmuş, başarılarını kıskanan bazı kesimler onu sihirbazlık ve zındıklıkla suçlanmışlardır (Şeyban, 2014, 198; Kara, 2018, 77).

2.2. Belensî el-Kurtubî (ö. 295/908)

Tam adı Ebû Ubeyde Ahmed el-Belensî el-Kurtubî'dir. Kurtubî, gençlik döneminde doğuya birçok kez ilmi seyahatlerde bulunmuştur. Hem astroloji hem de astronomi ve matematik alanında kendini yetiştirmiş ve yıldızların hareketleri üzerinde yürüttüğü çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. Matematik ve astronomi ile de meşgul olduğundan "sahibü'l-kıble" lakabıyla tanınmıştır (Endelüsî, 2014, 170; Zeydan, 2012, 2: 138).

2.3. Arîb b. Sa‘d (ö. 370/980)

Endülüs’te yetişmiş bir diğer âlim ise Arîb b. Sa‘d’dır. Çizmiş olduğu Kurtuba Cetveli ile meşhur olmuş olmuştur (Endelüsî, 2014, 172; Adıgüzel, 2018, 478-480). Ayrıca Takvîmü’l-Ḳurtuba eseriyle de tanınan Sa‘d, burada ayın ve güneşin hareketlerine bağlı olarak gerçekleşen değişmelerin yeryüzündeki canlılar üzerindeki olumlu ve olumsuz tesirleri ve bu konuda yapılması gereken önlemleri açıklamaya çalışmıştır (Aykaç, 1991, 3: 360).

2.4. Mecrîtî (ö. 398/1007)

Astronomi ve matematik alanında Endülüs’ün ilk büyük siması ve en seçkin bilginlerinden olan Mecrît’nin tam künyesi Ebü’l-Kâsım Mesleme b. Ahmed el-Farazî el-Mecrîtî’dir. Onun astronomi ve matematik alanında yürüttüğü çalışmaları ve yetiştirdiği öğrencileri Endülüs bilim tarihi ve seyri bakımından büyük bir öneme sahip olup, sadece Endülüs’ü değil, Batı’daki çalışmaları da önemli ölçüde etkilemiştir. Mecrîtî’nin öğrencileri arasına İbnü’s-Semh el-Mühendis, İbnü’s-Saffâr, Zehrâvî, Kirmânî, İbn Haldûn ve İbnü’l-Hayyât’ı zikredebiliriz (Endelüsî, 2014, 180; Zeydan, 2012, 2: 139; Yılmaz, 2008, 187-188).

Endülüs’ün Öklid’i olarak da anılan Mecrîtî, özellikle Batlamyus’un el-Mecistî’si ile Hârizmî ve Bettânî’nin gezegenlere ait astronomi cetvellerini (Zîc) yeniden gözden geçirip, tashih ederek Ta‘dîlü’l-Kevâkib adıyla bir kitapta özetlemiştir. Ayrıca matematik alanında el-Muâmelât adıyla bir kitap da yazmıştır (Endelüsî, 2014, 178). Onun bu gayret ve çalışmalarıyla astronomi ve matematik Endülüs’te müstakil birer ilim dalı haline gelmiştir (Şeyban, 2014, 210-211; Adıgüzel, 2018, 480-481). Bu yüzden kendisinden “Asrının İmamü-r-Riyaziyesi” diye bahsedilmiştir (Zeydan, 2012, 2: 139). Onun ilmi çalışmalarının birçoğu Latince ve İbraniceye tercüme edilmiştir.

Mecrîtî, kimya ilmiyle de meşgul olmuş, bu alanda Sırrü’l-kimyâ’yı telif etmiş ve Endülüs’te bu ilmin simyadan arındırılarak bir bilim dalı haline gelmesinde önemli rol oynamıştır. Ona aidiyeti tartışmalı olan bazı eserler de kendisine nisbet edilmektedir. Örneğin astroloji, müneccimlik, simya, sihir, büyü, cefr ve gizli ilimler konusunda yazılmış olan Rütbetü’l el-Hâkim ve Gâyetü’l-ḥakîm adlı iki eser onun tarafından yazıldığı söylenmektedir (Hitti, 2011, 783; Kaya, 2019, 11/6: 2320; Sıddıki, 1991, 78-79). Ancak Mecrîtî hakkında çalışma yapan Sâid el-Endelüsî, İbnü’l-Kıftî ve İbn Ebû Usaybia gibi müellifler onun gizli ilimler hakkında bir çalışmasından bahsetmemişlerdir. Kaldı ki söz bu eserlerin bir kısmı da Mecrîtî’nin vefatından sonra kaleme alındığı bilinmektedir. İşte bu hususlar dikkate alındığında söz konusu iddiaların doğru olmadığı anlaşılmaktadır (Alper, 2003, 28: 279). Ayrıca Endülüs İle ilgili çalışmalarıyla meşhur olan batılı yazar, Juan Vernet de bu konuya dikkat çekmiş, iki eserin yanlışlıkla astrolog Ebü’l-Kâsım Mesleme el-Mecrîtî’ye nisbet edildiğini, halbuki bu eserlerin Madridli Ebu Mesleme el-Mecrîtî’ye ait olduğunu özellikle ifade etmektedir (Vernet, 2019, 190).

2.5. İbnü’l-Gurbâlî (ö. 403/1013)

Endülüs’te yetişmiş bir diğer meşhur âlim de İbnü’l-Gurbâlî’dir. Tam künyesi Ebû Bekr Abdullah b. Hüseyn b. İbrâhîm b. Hüseyn b. Âsım es-Sekafî el-Kurtubî’dir. Başta astronomi olmak üzere coğrafya, meteoroloji ve ziraat gibi çeşitli ilim alanlarında geniş bir bilgiye sahip bulunan Gurbâlî, bu alanlara dair *Kitâbü’l-Envâ ve'l-ezmine* adlı bir eser de yazmıştır (Şeyban,

2014, 209). Bu eser, Müslüman Arapların meteorolojisi ve halk astronomisine dair birikimlerini aktarması bakımından türünün en önemli örneği kabul edilmiştir (Alper, 2000, 21: 50).

2.6. İbnü's-Semh (ö. 426/1035)

Endülüslü astronom ve matematikçilerden bir diğeri de Mecrîtî'nin öğrencilerinden olan İbnu's-Semh'dir. Tam adı Ebü'l-Kâsım Asbağ b. Muhammed b. es-Semh el-Gırnâtî'dir. İbnü's Semh de astronomi, matematik, aritmetik ve geometri alanlarında yazdığı iki eser eseriyle meşhur olmuştur. Bunlardan biri usturlabın yapımından, kullanılışı ve faydalarından bahseden ve iki makale şeklinde tertip edilen *el-Amel bil-usturlâb ve Kitâbü't-ta'rif bi-süreti san'ati-usturib*'dır. Diğeri de Sindhind metodu üzerine yazdığı *ez-Zîcü'l-muhtasar/Zic alâ mezhebi's-Sindhind* adlı eserleridir (Endelüsî, 2014, 180, 182; Şeyban, 2014, 209).

2.7. İbnü'l-Hayyât (ö. 447/1055)

Tam adı Ebû Bekir Yahyâ b. Ahmed olan İbnü'l-Hayyât, Mecrîtî'nin yetiştirdiği öğrencilerindendir. Astroloji alanında meşhur bir âlim olmuştur (Endelüsî, 2014, 210).

2.8. Halef el-İsticî

Astronomi ve astroloji alanında meşhur olan bir diğer Endülüslü âlim de Ebû Mervân Abdullah b. Halef el-İsticî'dir. Kaynaklarda kendisi hakkında Endülüs'te onun gibi astronomi ve astrolojinin esrarını bilen bir kişi olmadığından bahsedilmiştir. İsticî, yıldızların hareketlerinden, ışıkların yansımasından, bazı astroloji ve astronomi meselelerinden bahseden, daha önce kimsenin benzerini yazmadığı bir risâle yazmıştır (Endelüsî, 2014, 211).

2.9. İbn Hayy (ö. 456/1064)

Tam adı, Hüseyn b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Hayy et-Tücîbî'dir. Kurtuba doğumlu İbn Hayy, astronomi, geometri, ilimleriyle meşgul olmuş, yıldızların ta'dili üzerinde araştırmalar yapmıştır. Sind-Hind ekolü üzere bir muhtasar zîci vardır (Endelüsî, 2014, 186, 188).

2.10. Sâid el-Endelüsî (ö. 463/1070)

Tam ismi Ebü'l-Kâsım Sâid b. Ahmed b. Abdirrahmân el-Endelüsî el-Kurtubî et-Tuleytılî'dir. Önde gelen bir astronom ve tarihçi olmakla birlikte coğrafi problemleri de bilimsel olarak ele almıştır. Telif ettiği *Tabakâtü'l-ümem* adlı kitabında bilim tarihine özel bir önem vermiştir (Ahmed, 1991, 51). Bu eseri özellikle Endülüs'ün bilim ve düşünce tarihi için temel kaynaklardan biri kabul edilmiştir. Sultan Yahya el-Me'mûn döneminde (1043-1075) Toledo kadısı olarak görev yapan Endelüsî de astronomi alanında çalışmalar yapmıştır. Bu alanda temel kaynak niteliğinde *Islâhu harekâti'n-nücûm* ve *hatai'r-râsidin* adlı bir eser yazmıştır. Ayrıca astronomi çalışmaları yapılabilmesi için onun başkanlığında bir de rasathane kurulmuştur (Kaya, 2008, 556; Adıgüzel, 2018, 478).

2.11. İbn Muâz (ö. 471/1079)

Endülüs'ün yetiştirdiği bir başka önemli astronomi âlimi ise İbn Muâz olarak meşhur olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Muâz el-Ceyyânî'dir. İbn Muâz, astronomi alanında *Matrahu şu'â'âti'l-kevâkib* ile güneş tutulmasını konu alan *ez-Zîcü'l-Ceyyânî* eserlerini telif etmiştir. Bu iki eseri Latinceye çevrilmiştir (Dizer, 1999, 20: 208; Adıgüzel, 2018, 483). İbn Muâz, güneş doğmadan önce ve battıktan sonra ufukta beliren aydınlığı "tan olayı" olarak isimlendirmiştir.

Gündüz tanının başlamasında ve akşam tanının sona ermesinde güneşin depresyon açısının ufkun altında 18 derece olduğunu da tespit etmiştir. Günümüz modern astronomisi de İbn Muâz'ın bu tespitini aynen kabul etmiştir. Ayrıca İbn Muâz, astronomik-trigonometrik yolla atmosfer yüksekliğinin tespiti sorununu da çözüme kavuşturmuştur (Şeyban, 2014, 205).

2.12. İbnü'z-Zerkâle (ö. 493/1100)

Endülüs'ün önde gelen astronomlarından birisi olan Zerkâle'nin tam adı Ebû İshak İbrahim b. Yahyâ en-Nakkaş et-Tuleytuli'dir. Daha çok İbnü'z-Zerkâle lakabıyla tanınmaktadır. Kendinden sonra Bitrûcî, İbn Bâcce ve İbn Rüşd gibi meşhur pek çok bilginin yetişmesine katkıda bulunmuştur. İslâm Bilim Tarihi'nde ilk defa, yıldızlara göre güneşin evç noktasının yer değiştirmesini ispat etmiş, astronomik müşahedeleri zamanın en iyi müşahedeleri olarak kabul edilmiş, astronomik âletleri tekemmül ettirerek milletlerarası bir ün kazanmıştır (Durant, 1974, 209-210). Nitekim kaynaklarda kendi devrinin en başta gelen astronomi gözlemcisi ve astronomi aletlerini en iyi yapan kişi olarak gösterilmektedir (Hitti, 2011, 784; Adıgüzel, 2018, 483). Zerkâle, ilk kez *ṣafîḥa zerḳâliyye* (evrensel disk) adı verilen bir çeşit "usturlap" icad edip, geliştirmiş ve yıldızlardan istifade etmek suretiyle güneşin dünyadan uzaklığının değişken olduğunu ispat etmiştir. Gezegenlerin hareketlerini gösteren ve "Toledo Tablosu" denilen gezegen cetvellerini düzenlemiştir. Onun bu tablosu uzun zaman bütün Avrupa'da kullanılmıştır (Sezgin, 2007, 2/83; Durant, 1974, s. 209-210; Sıddıki, 1991, 79-80). Zerkâle'nin Tuleytula'da kurulan rasathanesi de Hristiyanlar üzerinde etkili olmuştur (Nasr, 2006, 105). Astronomi alanında telif ettiği *Tuleytula Zîci* adlı eseri de batı dillerine çevrilmiştir. Bu Zîc, aynı zamanda Alfonsine Cetvelleri'nin tekrar dizayn edilmesinde kullanılmıştır (Fehd, 2000, 22: 128). Zerkâlî, "Zîcü Tuleytula", "Sabit Yıldızlar Kitabı" ve "Safihatü'z-Zerkâlî" adlı eserleri kaleme almıştır (Kaya 2018, 79).

2.13. Ebü's-Salt ed-Dânî (ö. 529/1134)

Astronomik çalışmalarıyla dikkat çeken bir diğer âlim ise Ebü's-Salt ed-Dânî'dir (ö. 529/1135). Tam adı Ebü's-Salt Ümeyye b. Abdil'azîz b. Ebi's-Salt ed-Dânî el-İşbîlî el-Endelüsî'dir. ed-Dânî, astronomiyle uğraşmış ve bu alanda eserler kaleme almıştır. Bunlardan biri olan el-ʿAmel bi'l-usṭurlâb eseri astronomi aletlerinden usturlap ve kullanılışı hakkında doksan babdan oluşmaktadır. *el-Vecîz fî ʿilmi'l-heyʾe* adlı eseri, kullanışlı bir astronomi el kitabıdır. *Dîvânü'r-resâʾil* ise tabiat felsefesi kapsamında kendisine sorulan matematik, astronomi, fizik ve kozmografya konularındaki altı soruya verdiği cevapları içermektedir (Akpınar, 1994, 10: 341). Onun Makkarî'nin naklettiği bir şiirinde Kahire dışında Karâfe yakınlarındaki bir vadide bulunan rasathâneyi tanıtıp övmesi dikkate alınırsa rasat işiyle de meşgul olduğu söylenebilir (Adıgüzel, 2018, 484).

2.14. İbn Bâcce (ö. 533/1138)

Endülüs'ün yetiştirdiği en büyük filozoflardan biri olan İbn Bacce'nin tam adı Ebû Bekir Muhammed İbn Yahya İbn es-Sâiğ et-Tucûbî el-Endelûsî es-Sarakustî'dir (Zeydan, 2012, 2: 139). Felsefe, astronomi, fizik, mantık ve geometri bilimleriyle meşgul olmuştur. Farklı ilim dallarında yaklaşık 75 eser telif etmiştir. Astronomiye dair en önemli eseri Fîl Hey'e adlı çalışmasıdır. Eserinde Batlamyus'un gezegen modelindeki bazı hataları tespit edip, sert bir biçimde tenkit etmiştir. Bu alanda el-Bitrûcî ve İbn Tufeyl gibi kendisinden sonra gelen

bilginlere Batlamyus sistemine yönelik yapılacak eleştirilere ön ayak olmuştur (Kaya, 2018, 79). İbn Bâcce'nin özellikle tabiat felsefesi ve astronomi alanlarına birtakım yeni açılımlar getirdiği ve sonraki filozoflar vasıtasıyla Hristiyan Batı'da karşılık bulduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde yapılan pek araştırmada İbn Bâcce'nin hareket ve dinamik alanlarında ileri sürdüğü fikirlerin modern fiziğin kuruluş sürecine önemli katkı sağladığını ortaya koymuştur (Aydınlı, 1999, 19: 349).

2.15. Câbir b. Eflah (ö. 545/1150)

Endülüs'te astronomi ve matematik alanında ön plana çıkan Câbir b. Eflah'ın asıl adı Ebû Muhammed Câbir b. Eflâh'tır. Batı Dünyası'nda daha çok "Geber" adıyla bilinmektedir. Astronomi alanında yaptığı ölçüm ve gözlemlerin yanı sıra, astronomi aleti yapımıyla da dikkatleri üzerine çekmiştir. Astronomi alanında Batlamyus'un *el-Mecisti'*si üzerine yapmış olduğu *Kitâbü'l-Heye fî Islâhi'l-Mecistî* çalışması onun Endülüslü astronomlar arasında önemli bir mevki sahibi ve kendisinden sonra Batlamyus'un astronomik sistemine yöneltilen eleştirilerde dayanak noktalarından biri olmasını sağlamıştır. Ayrıca o, bilim tarihine "geber teorisi" olarak geçen formülü ortaya koyan kişi olarak da bilinmektedir (Adıgüzel, 2018, 484, 513; Şeyban, 2014, 199). Daha çok Batlamyus'u eleştiren astronom olarak meşhur olan Câbir'in bilim dünyasına yaptığı asıl katkısı, Batı trigonometrisi üzerinde olmuştur. Onun bu alandaki etkisi, 1533'te yayımlanan "Üçgenler Hakkında" (Regiomontanus'un De Triangulis) adlı çalışmasında hissedilmiştir. Batı'da yapılan araştırmalara bakıldığında bu konuya dair bilgilerin çoğunun Câbir'den alındığı görülmektedir (Şeyban, 2014, 199).

Eflah, *Kitâbü'l-Heye* eserinde çok sert bir biçimde Ptolemy'yi tenkit etmiş ve haklı olarak dünyaya en yakın gezegen olarak bilinen Venüs ve Merkür'ün gözle müşahede edilebilen paralaks'lara sahip olmadıklarını açıklamıştır (Hitti, 2011, 784). Batı'da "torquetum" adıyla meşhur olan aleti de geliştirilmiştir. Alet ufuk, ekvator ve ekliptik düzlemlerini üst üste döndürülebilir olarak temsil etmektedir (Sezgin, 2007, 2: 154). Öte yandan birçok matematik tarihçisi, onun Batlamyus'u Batlamyus'un "Almagest" (Mecistî) adlı eserini bazı açılardan eleştiren ve düzelten "Almagest Kritiği/Almagest'in Düzeltilmesi" adıyla bilinen kuramsal çalışmasının trigonometri bölümünün Avrupa'da bu disipline çok büyük bir etkide bulunduğunu muş kabul etmiştir (Sezgin, 2007, 1: 34-35). Bunların dışında Eflah, Batlamyus'un *Zâtü'ş-şu'Beteyn* aletini de tanıtmıştır. Ayrıca kendisinin icad ettiği başka bir aletle ilgili açıklamalar da yapmıştır. Eflâh'ın gök cisimlerinin gözleminde kullanılan Azimut Kadranı'nın yeni bir çeşidi olan "Çubuklu Güneş Saatini" yaptığı da varsayılmaktadır. Batı'da onun yaptığı bu alet "Geber Teodiliti" olarak bilinmektedir (Kaya, 2018, 80).

2.16. Şerîf el-İdrîsî (ö. 560/1165)

Endülüs'ün yetiştirdiği meşhur şahsiyetlerden ve Avrupalılar arasında en fazla itibarı olanlardan biri olan İdrîsî'nin tam adı Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdillâh b. İdrîs eş-Şerîf es-Sebtî es-Sıkıllî'dir. Özellikle astronomi ilminde yaptığı çalışmalarıyla şöhret kazanmıştır. Ayrıca coğrafya alanında Nüzhetü'l-müştâḳ fi'htirâkı'l-âfâk (Terhetü'l-Müştak) ismiyle bir kitap yazmıştır. Bu kitap, Batı'da 350 yıl coğrafya tarihinin kökeni olarak itibar görmüştür (Ziya Paşa, 1305, 5/128-129; Şeşen, 2000, 493).

2.17. İbn Tufeyl (ö. 581 1185)

Asıl adı Ebû Bekir Muhammed b. Abdülmelik b Tufeyl el-Kaysî'dir. Felsefe, astronomi ve tıp alanında çalışmalarıyla meşhur olan İbn Tufeyl'in astronomi alanındaki en önemli başarısı Batlamyus astronomi teorisini eleştiren Endülüslü âlimlerin öncülerinden biri olmasıdır. Bilindiği üzere İbn Bâcce, ilk kez "Yeni fizikî astronomi"yi başlatmıştır. Ancak onu formüle edip geliştiren ise İbn Tufeyl olmuştur. Bu yeni yaklaşım (fizikî astronomi) Batlamyus'un başlattığı "matematik astronomi" modelinin Aristo fiziğine uymayan unsurlar içermesi nedeniyle ortaya atılmıştır (1999, 20: 419). İbn Tufeyl, Batlamyus'un modelinin Aristo fiziğine aykırı olduğunu iddia etmiş, bunun yerine İbn Bâcce'nin başlattığı "fizikî astronomi" modelinin kullanılmasını savunmuştur (Kara, 2018, 81).

2.18. İbn Rüşd (ö. 595/1198)

Endülüs'ün yetiştirdiği en önemli filozoflardan bir diğeri olan İbn Rüşd'in asıl adı Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî'dir. Batı Dünyası'nda "Averroes" olarak tanınan İbn Rüşd de astronomi alanındaki çalışmalarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. Astronomi alanındaki çalışmalarıyla sonraki bilginler üzerinde oldukça etkili olan İbn Rüşd, bu konuda *Makâle fî cevheri'l-felek, Mâ yuhtâcü ileyhi min Kitâbi Öklîdis fi'l-Mecistî, Makâle fi'l-cirmi's-semâvî ve Makâle fî hareketi'l-cirmi's-semâvî* ve *Muhtasaru'l-Mecistî* olmak üzere beş eser telif etmiştir (Karlığa, 1999, 20: 279; Bakkal, 2013, 245-246). Ayrıca Batlamyus'u eleştirenler arasında en önemli dünürlerden birisi kabul edilen İbn Rüşd'ün Batlamyus'un yer merkezli sistemine karşı getirdiği eleştirileri Rönesans döneminde oldukça ilgi çekmiştir. İbn Rüşd, tıbbî konularda bilim dışı yollarla tedavi görülmesine karşı çıkmış, gök cisimlerinin dünya ve insan bedeni üzerinde etkili olduğunu savunan ve buna göre tedavi usulleri geliştiren astrolojiyi, fal ve büyü gibi her türden bilim dışı şifa aramayı reddetmiştir (Unat, 2003, 106: 48-53; Karlığa, 1999, 20: 267).

2.14. Bitrûcî (ö. 600/1204)

Müslüman İspanya'nın sonuncu astronomi âlimleri arasında en ileri gelenlerinden biri de İbn Tufeyl'in öğrencilerinden biri olan Bitrûcî'dir. Tam adı Ebû İshâk Nûrüddîn el-Bitrûcî el-İşbîlî'dir (Kaya, 1992, 6: 229). Astronomi alanında yürüttüğü çalışmalarıyla ön plana çıkmıştır. Batlamyus'un gezegen teorisi üzerinde araştırmalar da yapan Bitrûcî "Sarmal hareket teorisi"ni ve İslam'ın batısında Batlamyusçu astronomiye karşı olan en gelişmiş eleştiriyi ortaya koymuştur. Batlamyus'a karşı ilk eleştiri daha önce İbn Sînâ yapmış olsa da bu eleştiri geleneğinin zirvesini Bitrûcî temsil etmiştir (Hitti, 2011, 785; Nasr, 2006, 105-106). Bu âlimlerin eleştirileri sayesinde İslâm dünyasında artık Batlamyus'un gökküre ve gezegenlerle ilgili hipotezleri terkedilmeye başlanmıştır (Fehd, 2000, 22: 128; Nallino, 1978, 1: 688). Bitrûcî, göklerde bulunan gezegen ve yıldızların birbirlerine kıyasla bulundukları yer ve durumları kendine konu edinen ve Batlamyus'un astronomik sistemini eleştiren meşhur eseri *Kitâbü'l-Hey'e'i* (Astronomi Kitabı) yazmıştır (Hitti, 2011, 785). Bu eser, İbranice'ye ve Latince'ye çevrildikten sonra, 13. ve 14. yüzyıllarda Avrupa'da doğa bilimsel-astronomik düşünceyi ilerletici tarzda etkilemiştir (Sezgin, 2007, 2: 10). Ayrıca eser Bitrûcî'den sonra Batı'da yapılan astronomi çalışmaları üzerinde önemli etkiler bırakmış, Rönesans döneminde yapılan

Batlamyus eleştirileri için önemli bir ilham kaynağı ve dayanak noktalarından biri olmuştur (Adıgüzel, 2018, 485, 513).

2.14. İbn Ebu'ş-Şükr (ö. 682/1283)

Endülüslü astronom ve matematikçi olan eş-Şükr'ün tam adı Ebu'l-Feth Muhyiddîn Yahya b. Muhammed b. Ebi'ş-Şükr el-Magribî el-Kurtubî'dir. Hakîm el-Mağribî adıyla meşhur olan eş-Şükr, Endülüs'te önde gelen bir astronom ve matematikçidir. İbn Ebu'ş-Şükr'ün astronomi, astroloji ve trigonometri alanında birçok eser kaleme almıştır (Müftüoğlu, 1999, 19: 474-475; Şeyban, 2014, 202). Ebü'ş-Şükr'ün bu alanlarda telif ettiği eserleri arasında *Edvârü'l-envâr, Erbaʿu makâlât fi'n-nücûm, el-Ahkâm ʿalâ kırânâti'l-kevâkib fi'l-burûci'l-isnâ ʿaşer, Tahrîrü'l-Mecistî/Mülahhasü'l-Mecistî* ve *Tastîhu'l-Usturlâb* yer almaktadır (Müftüoğlu, 1999, 19: 475).

2.14. İbnü'r-Rakkâm (ö. 715/1315)

Yaşadığı dönemin en önemli astronom ve matematikçilerinden olan İbnü'r-Rakkâm'ın tam adı, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrâhîm b. Muhammed b. Alî el-Evsî el-Mürsî'dir. İbnü'r-Rakkâm, astronomi tabloları hakkında birçok eser kaleme almıştır. Bunlar arasında en meşhur olanları *ise ez-Zîcü'l-kavîm, ez-Zîcü'ş-şâmil, ez-Zîcü'l-müstevfî* ve *Risâle fi ʿilmi'z-zılâl'dir* (Mürsî'dir (Özel, 2020, 618; Adıgüzel, 2018, 486).

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Endülüslü Müslüman âlimler, X. yüzyılda başlayıp XVI. yüzyıla kadar sürecek olan yoğun çeviri faaliyetlerinin temellerini atmışlardır. Çeviri faaliyetleri neticesinde başta astronomi olmak, matematik, tıp, simya, kimya, fizik vb. alanlarda Müslümanlar tarafından Arapça telif edilen birçok eser, batı dillerine tercüme edilmiştir. Bu sayede Endülüs toplumunda özellikle namaz ve oruç vakitleri ile kıbleyi tespit etme, denizde ve karada yön bulma, tarımsal faaliyetlerde zamanı ayarlama gibi dinî-dünyevî birçok pratik faydası olması sebebiyle astronomiye karşı büyük bir ilgi uyanmıştır. Bu ilim, Müslüman ilim adamlarının önde gelen uğraşlarından biri haline gelmiştir. Endülüslü Müslüman âlimler, XI. yüzyıldan itibaren astronomiyi bilimsel olarak incelenmeye başlamış, bu alanda büyük gelişme kaydetmişlerdir. Öyle ki II. Abdurrahman döneminden Mülûkü't-Tavâif (1031-1090) dönemine kadar Endülüs astronomisi İslâm astronomisi açısından "Altın Çağ"ını yaşamıştır. Bu dönemlerde yaptıkları araştırmalar ve yazdıkları eserleriyle astronomiye büyük katkılar sağlayan ve bu konuda Batı'daki çalışmalara yön veren Endülüslü birçok astronom yetişmiştir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Endülüs'ün Hristiyanlar tarafından 1492'de işgal edilerek İspanya'da İslâm hâkimiyetinin son bulmasıyla astronomi alanındaki araştırmalar son bulmuştur. İspanyolların ülkeyi istilası neticesinde Batıda İslam astronomisi sona ermiş, Endülüs medeniyetine ait bilimsel eserlerin çoğu da tahrip edilmiştir. Ancak özellikle astronomi ve matematiğe dair yazılan bazı eserler bu yıkımdan korunabilmiş ve muhafaza edilerek günümüze kadar ulaşabilmiştir. Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız Endülüslü Müslüman astronomi âlimler, gerek eserleriyle gerekse ilmî keşifleriyle medeniyet tarihini birçok bakımdan etkilemişlerdir. Bu etki bilhassa bilimsel deneyin kullanılması, rasathanelerin kurulması, gök cisimlerinin gözleme dayalı olarak

incelenmesi, usturlâb gibi yeni astronomi aletlerinin keşfi, mevcut aletlerin ise geliştirilmesi, astronomik çalışmalarda kendini göstermiştir. Zira XII. yüzyıldan sonra Müslüman astronomi âlimleri Batlamyus teorisine karşı çıkmaları ve bunu eleştirmeleri bu teori için ciddi bir tehdit oluşturmuştur. Böylece hem bu teori yeniden gözden geçirilmiş, hem de mevcut teorilerden daha başarılı ve gelişmiş bir teorinin oluşturulabileceği inancı zihinlere yerleşmiştir (Unat, 2003,48). Neticede Batlamyus'un yıldızların hareketine ilişkin teorisi çürütülmüştür. Müslüman âlimlerin astronomi alanındaki bu çalışmaları ve keşifleri sayesinde matematiğe dayalı astronomi astrolojiden ve hurafelerden ayrılmış ve müstakil bir ilim dalı haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Adıgüzel, C. E.. "Endülüs'ün İlmi Tarihine Bir Bakış", *Endülüs İlim Havzasında İslam Düşüncesinin Öncü Şahsiyetleri,* haz. İsmail Kurt-Seyit Ali Tuz, 23-63, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2022.

Ahmed, N., "Coğrafya", *İslam Düşüncesi Tarihi*, ed. M.M. Şerif, çev. Alp Aker, İstanbul, İnsan Yay., 1991.

Akpınar, C., "Ebü's-Salt Ed-Dânî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 10: 340-342, İstanbul, TDV Yay., 1994.

Alper, Ö. M.. "Mâşâallah b. Eserî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 28:104, Ankara, TDV Yay., 2003.

Alper, Ö.M., "İbnü'l-Gurbâlî". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 21: 50, İstanbul, TDV Yy., 2000.

Aydın, H., "Kozmolojik Temelleri Işığında İhvân es-Safâ'da Astroloji ve Astrolojinin Meşruluğu Sorunu", *Kelam Araştırmaları* 9/1(2011): 179-198.

Aydınlı, Y., "İbn Bâcce", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 19: 348-353, İstanbul, TDV Yay., 1999.

Aykaç, M., "Arîb b. Sa'd", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 3: 359-360, İstanbul, TDV Yay., 1991,

Bakkal, A., "İslam Astronomi Tarihinde İbn Rüşd", *Büyük İslam Filozofu İbn Rüşd*, ed. Ali Osman Parlak, 237-252, Anakara, DİB Yay., 2013.

Burckhardt, T., *Astroloji ve Kimya*, çev. Mehmet Temelli, İstanbul, Verka Yay., 1999.

Çelebi, İ. "Yıldıznâme", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 43: 545-547, İstanbul, TDV Yay., 2013.

Dizer, M. "İbn Muâz", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 20: 208-209, İstanbul, TDV Yay., 1999.

Durant, W., *İslam Medeniyeti*, çev. Orhan Bahaeddin, İstanbul, Tercüman Yay., 1974.

Endelüsî, S., *Tabakâtü'l-Ümem: Milletlerin Bilim Tarihi*, çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.

Fehd, T., "İlm-i Ahkâm-ı Nücûm", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 22: 124-126, İstanbul, TDV Yay., 2000.

Göl, Y. S., "İslam Medeniyetinde Pozitif İlimlerin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme". *ATEBE*, 8 (2022): 139-156.

Hitti, P. K. *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev. Salihh Tuğ, İstanbul, İFAV Yay., 2011.

Hourani, G. F. "Endülüs'te Aklî Bilimlerin İlk Gelişimi", çev. Mehmet Özdemir, *Dini Araştırmalar,* 2/6 (2000): 199-211.

İbn Haldûn. *Mukaddime*, çev. Halil Kendir, Ankara, Yeni Şafak Yay., 2004.

Kaya, M. "Bitrûcî". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 6: 229-230, İstanbul, TDV Yay., 1992.

Kaya, M. "Sâid El-Endelüsî", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 35: 556-557, İstanbul, TDV Yay., 2008.

Kaya, S.. "Ortaçağ Arap-İslam Devletlerinde İlm-i Nücum ve Müneccimlik", *History Studies*, 11/6 (2019): 2311-2324.

Kaya, S. *Selçuklular Döneminde Astronomi*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ, 2018.

Karalar, Ş.. "Fuat Sezgin'in İslam Bilim Tarihi Çalışmalarında Astronomi", *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/1 (2020): 92-117.

Karlığa, B. "İbn Rüşd", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 20: 257-288, İstanbul, TDV Yay., 1999).

Kırbıyık, K. "Abbas b. Firnâs", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 1: 24, İstanbul, TDV Yay., 1998.

Komisyon. *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarih*, ed. Hakkı Dursun Yıldız İstanbul, Çağ Yay., 1998.

Kutluer, İ. "İbn Tufeyl", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 20: 418-425, İstanbul, 1999

Meral, Y. "İbn Meymun'un Astrolojiye Dair Görüşleri", *Journal of Islamic Research*, 33/3 (2022):734-747.

Müftüoğlu, F. "İbn Ebü'ş-Şükr", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 19: 474-475, İstanbul, TDV Yay., 1999.

Nallino, C. A. "Astronomi", *MEB İslam Ansiklopedisi*, 1: 686-693, İstanbul, Millî Eğitim Basımevi, 1978.

Nasr, S. H. *İslam ve Bilim*, çev. İlhan Kutluer, İstanbul, İnsan Yay., 2006.

Özel, A. "İbnü'r-Rakkām", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, EK 1: 618-619, Ankara, TDV Yay., 2020.

Özdemir, M. *Endülüs Müslümanları: Kültür ve Medeniyet*, Ankara, TDV Yay., 2012.

Sezgin, F. *İslam'da Bilim ve Teknik*, Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, 2007.

Sıddıki, M.R. "Matematik ve Astronomi", *İslam Düşüncesi Tarihi*, 4: 67-82, ed. M.M. Şerif, çev. Orhan Örs, İstanbul: İnsan Yay., 1991.

Şeşen, R. "İdrîsî, Şerîf". *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 21: 493-495, İstanbul, TDV Yay., 2000.

Şeyban, L. *Endülüs*, İstanbul, Albaraka Yayınları, 2014.

Tartut, E. *Geçmişten Günümüze Musikîşinas Ali b. Nafi' (Ziryab)'nin Endülüs Kültür Hayatına ve Avrupa'ya Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2015.

Unat, Y. "Yıldız", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, 43: 534-538, İstanbul, TDV Yay., 2013.

Unat, Y. "Ortaçağ İslam Dünyası'nda Astronomi Çalışmaları ve Batı'ya Etkileri", *Bilim ve Ütopya*, 106 (2003): 48-53.

Vernet, J. *Endülüs Mirası: Avrupa İslam'a Neler Borçlu?*, çev. Nesrin Karavar İstanbul, Say Yay., 2019.

Yabacı, H. "İslam Medeniyetinde Fikri Bir Alan Olarak Astrolojinin Bugünü ve Yarını", *Doğu-Batı Medeniyetlerinin İnşasında Tarih, Kültür, Sanat, Felsefe ve Din*, 164-174, Konya, Türkiye İmam Hatipliler Vakfı Yayınları, 2019.

Yılmaz, Ş. *Kurtuba*, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2008.

Zeydan, C. *İslam Uygarlıkları Tarihi*, çev. Necdet Gök, İstanbul, İletişim Yay., 2012.

Ziya Paşa. *Endülüs Tarihi*, İstanbul, Karabet ve Kasbar Matbaası, 1305.

EVRENDE DÜZEN Mİ VAR? YOKSA KAOS MU? SORUSUNUN GENEL BİR ANALİZİ

Mehmet Akif SEYİTOĞULLARI[1]

[1]Milli Eğitim Bakanlığı, Hüseyin Çelik Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, Coğrafya, Van
akif198200@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-2982-1155

Öz: Son yıllarda, özellikle çeşitli kitle iletişim araçlarında evrende düzen mi var kaos mu? sorusu zaman zaman gündeme gelmektedir. Bir konunun doğru bir şekilde anlaşılmasında kelime ve kavramlara yüklenen anlamlar önem arz etmektedir. Bu çalışmada öncelikli olarak düzen, kural ve kaos gibi kelimelerin anlamlarının verilmesinin nedeni konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Çünkü kanaatimizce olayın iyice anlaşılmamasının bir nedeni de kavram kargaşasının yapılmasıdır. Bu çalışma, ulusal ve uluslararası literatürden elde edilen verilerin incelendiği nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır. Veriler, İslami kaynaklar ve bilimsellik açısından analiz edilmiştir. Daha sonra tüm veriler toplanmış ve betimsel olarak değerlendirilmiştir. Bu çalışmayla, evrenin aslında mükemmel derecede düzenli olduğu, doğada her bir parçanın diğer her parçayla denge/uyum içinde işlendiği büyük bir düzenin/nizamın olduğu sonucuna varılmıştır. Bu düzen yada nizamı doğanın kendisi yapamayacağına göre o zaman tüm doğayı her an yöneten sonsuz ilim (bilgi), irade (bilinç) ve kudret (güç) sahibi bir yaratıcının olması kaçınılmazdır.

Anahtar kelimeler: Evren, Düzen, Kaos

IS THERE ORDER IN THE UNIVERSE? OR CHAOS? A GENERAL ANALYSIS OF THE QUESTION

Abstract: In recent years, especially in various mass media, the question of whether there is order or chaos in the universe has been raised from time to time. The meanings attributed to words and concepts are important in understanding a subject correctly. The reason for giving the meanings of words such as order, rule and chaos in this study is to provide a better understanding of the subject. Because, in our opinion, one of the reasons why the event is not well understood is the confusion of concepts. This study is designed as a qualitative research in which the data obtained from national and international literature is analyzed. The data was analyzed in terms of Islamic sources and scientificity. All data were then collected and analyzed descriptively. With this study, it was concluded that the universe is in fact perfectly ordered, and that there is a great order/alignment in nature in which each part is in balance/harmony with every other part. Since nature itself cannot create this order, it is inevitable that there must be a creator with infinite knowledge, will (consciousness) and might (power) that governs all of nature at all times.

Key words: Universe, Order, Chaos

Giriş

Bir fikir veya düşüncenin anlatılmasında/anlaşılmasında kelime ve kavramların önemi çok büyüktür. Kelime ve kavramlar değiştikçe cümleler, dolayısıyla anlatılmak istenen şeyler de değişir. Kelime ve kavramlara yüklenen anlamlar iyi anlaşılırsa o fikir ve sistem de iyi anlaşılır. Aksi durumda o fikrin ve sistemin yanlış/hatalı anlaşılmasına neden olur. Bu minvalde bir düşünce sistemindeki temel kavramların çok iyi anlaşılması lazımdır (Karagöz, 2024). Düzen; yasa/kurallılık demektir. Herhangi bir sözlüğe yada diğer kaynaklara bakıldığında düzen için kullanılan tanım genel olarak bu şekildedir (Aydoğdu, 2021). Bu minvalde Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre düzen; belli yöntem, ilke/yasalara göre kurulmuş olan durum; nizam, sistemdir. Bununla beraber düzen, varlık, mükemmellik veya önem ölçeğinde bir dereceye sahip olan veya doğası/karakteri gereği diğerlerinden ayırt edilen bir sınıf, grup, tür/çeşit, kişi, varlık veya şey anlamına gelir (Nasr, 1996). Eski Yunanca kozmos (düzen, sistem, nizam; evren, kâinat) sözüne dayanmaktadır. Kozmos, yine Eski Yunanca olan kosméo (düzenlemek, sistemleştirmek, idare etmek) yüklemiyle bağlantılı görünmektedir. Çünkü kozmos'ta bir düzenlilik egemendir. Diğer bir ifadeyle Eski Yunan felsefesinde âlem anlamına gelen kozmos aynı zamanda düzen demektir (Kutluer, 2007; Aksözlük, 2020).

Diğer taraftan bir sanata, bir bilime, bir düşünce ve davranış sistemine temel olan, yön veren ilke; kaide, nizam, usul anlamlarına gelen kavrama Kural denir (TDK, 2022). Bu minvalde genel kurallar, tüm davranış düzlemlerinde geçerli olan kurallar iken özel kurallar ise davranış düzlemiyle ilgili kurallar topluluğu ve her davranış düzlemine ilişkin özel kuralları kapsamaktadır (Demirkasımoğlu, 2015). Bununla beraber Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre evrenin düzene girmeden önceki biçimden yoksun, uyumsuz ve karışık durumuna kaos yada kargaşa denilmektedir. The Britannica Dictionary göre de kaos, tam bir karışıklık ve düzensizlik: davranış ve olayların hiçbir şey tarafından kontrol edilmediği durum anlamına gelmektedir.

Çeşitli galaksiler, gezegenler ve milyonlarca yıldızdan oluşan evren; genişliği ve büyüklüğü ile insanları hep hayrete düşürmüştür. Evrenin bir başlangıcının olup olmadığı ya da bu düzenin nereden geldiği gibi sorular, insanlığın en büyük merakıdır. Tarihin her zaman diliminde insan, her ne nerede bir düzen örneği görse bunun kendi kendine ortaya çıkmadığı gözlemi ve bu gözlemi dönüştürdüğü rasyonel bir ilkeden hareketle bir düzen koyucunun varlığını çıkarsamış ve bu akıl yürütmeyi evrenin düzeni için genelleştirerek bir yaratıcının varlığı için kullanılan geleneksel bir kanıt haline getirmiştir. Bu minvalde düşünce tarihinde ilkçağdan beri tartışılan evrenin düzeninin şans eseri mi? yoksa Yaratıcı'nın eseri mi? olduğu sorusuna verilebilecek cevap, aklın ve doğanın birbirleriyle uyumlu olan işleyişlerinde bulunabilmektedir (Özgökman, 2014). Diğer taraftan içinde bulunduğumuz evrendeki düzen, inanmayı tercih eden bir insan açısından yaratıcının varlığına yeterli bir delildir. Bu düzen atomların hareketinden galaksilere kadar bütün maddelerde bulunduğu gibi, hücrenin yapısından insana kadar bütün biyolojik varlıklarda da bulunmaktadır (Soğukoğlu, 2024).

Yöntem

Bu çalışmada başvurulan yerli/yabancı literatür kaynakları, içerik analizi yaklaşımı uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Bu yaklaşım, araştırmacıların toplanan literatürde ortaya çıkan kalıpları, eğilimleri ve anahtar kavramları tanımasına olanak tanır. İçerik analizi, literatürde yer alan bilgilerin sistematik bir şekilde tanımlanmasında avantajlara sahip bir yöntemdir (Farhan, 2023). Bu bağlamda çalışmada kullanılan literatür kaynakları ulaşılabilen çevrimiçi ve çevrimdışı arama yöntemleriyle taranmıştır. Bu minvalde öncelikle literatürde yer alan ilgili kaynaklar tasnif edilip, tasnif edilen kaynaklardan alınan ilgili bölümler çalışmada kullanılmıştır.

Bulgular ve Tartışma

Evrenin var olması ve yaşamın ortaya çıkışı ile ilgili olarak iki temel yaklaşım vardır. Bunlar: Evrenin ve yaşamın bir irade ve bilinç tarafından meydana getirildiği düşüncesine dayalı olarak dillendirilen kozmos(yaratılışçı, düzenleyici), diğeri ise tamamen şans ve tesadüfün egemen olduğu kaos anlayışıdır (Barbour, 2004; aktaran Karaağaç, 2024). Yaratılışçı düşünceye göre yaratıcı, evreni ve yaşamı tasarlayarak ve irade ederek yaratmıştır. Canlı, cansız var edilen her şeyde bir gaye/amaç söz konusudur(Karaağaç, 2024).

Günümüzde genel olarak ateizm savunucuları metafizik diye adlandırdıkları olayları reddetmektedirler. Diğer bir ifadeyle bilimsel olmayan hiçbir şeyi kabul etmemektedirler. Diğer taraftan salt düşüncelerini ve tezlerini yüzyıllarca önce yaşamış filozof ya da felsefecilerin görüşlerine dayandırmakta ve adeta onlardan ilham almaktadırlar. Bu noktada bir çelişki görülmektedir çünkü bir taraftan bilimsel olmayan bir olay kabul edilmemekte ancak diğer taraftan bir kişinin öznel görüşü bilimselmiş gibi kabul edilmektedir.

Bu çalışmanın ana temasını ateistlerin evrende düzen olmamasının ötesinde tamamen bir kaos ve karmaşa söz konusu olduğu iddiasına bir cevap olarak değerlendirmek mümkündür. Bununla birlikte onların kendi iradeleriyle akıl, kalp ve ruh dünyalarından kaynaklanan psikolojik bir kaos kuruntusu da olabilir. Çünkü bu tür insanlar muhtemelen düzen ve kaosu insan psikolojisi açısından düşünmeleri mümkündür. Hâlbuki bir dizi kurala (fizik yasaları) göre işleyen evren, insan psikolojisi tarafından yönetilmemektedir. Ancak evren bir şekilde düzenlidir, çünkü adeta programlanmış bir robot gibi sürekli olarak aynı kurallara uymaktadır. Zaten aynı kuralların yapılan tekrarlar sonucu hep aynı sonucu vermesi, bu sonuçların verilerle ifade edilmesi ve formüle edilebilmesiyle bilimsel bilgi ortaya çıkmaktadır.

Diğer bir ifadeyle evren o kadar büyük ve bir o kadar da bizce karmaşık! görülmesine rağmen, kendiliğinden bir kaos/kargaşa ortaya çıkmamaktadır. Örneğin; şu anda uzayda baş döndürücü müthiş bir trafik var ki milyonlarca gök cismi hem kendi eksenleri etrafında hem başka gök cisimlerinin etrafında dönmelere rağmen adeta akılları, şuurları varmışçasına kimse kimsenin işine karışmamaktadır. Hâlbuki büyük bir kargaşanın/kaosun çıkması gerekirdi. Ancak tam tersine muhteşem bir düzen içinde faaliyetleri şu anda da devam etmektedir. O zaman kaostan bahsetmek imkansız geriye muazzam bir nizamın düşünülmesi zorunludur. O halde Evrende belirli bir ölçü ve düzen bulunmaktadır. Bu kapsamda yıldızlar, gezegenler, galaksiler bir düzen içerisinde bulunmaktadırlar.

Nitekim atomlardan galaksilere kadar canlı cansız bütün varlıklar kendilerine özgü dilleriyle yaratıcılarının varlığını ve birliğini okumakta/okutmaktadırlar. Çünkü kâinatın her atomunda/zerresinde san‘at, kast ve nizam bulunmaktadır. Sanat, sanatkârı; Kast: bilerek, isteyerek yapan birisini; Nizam: düzenleyici, kanun koyucu birisini gösterir. Örneğin, her bir hava atomu yaratıcının Adil ve Mukaddir isimlerini yansıtmaktadır. Çünkü Atmosferde hiçbir şey rastgele, gelişigüzel değildir. Her şey belli bir ölçü ve sayı ile yaratılmıştır. Atmosferde bulunan ve oranı değişmeyen elementlerden; %78 ile azot ilk sırada, %21 ile oksijen ikinci sırada bulunmaktadır. Geriye kalan %1'lik kısımda ise asal yani serbest halde bulunan gazlardır. İşte, bu cansız, ne yaptığını bilmeyen hava atomlarının, ölçülü ve miktarlı, bileşimleri/yaratılışları, girdiği yerlerde yaptığı harika işler, ilim, irade, kudret sahibi, her işi düzgün, yerli yerince yapan bir yaratıcının memuru olduklarının delilidir (Görmez, 2024).

Bilimin düzen kabulü ile yapıldığı, bilimin en temel varsayımının düzen olduğu ve bilimin amacının da evrendeki bu düzeni keşfetmek olduğu bilimle uğraşanların bileceği ve kabul edeceği bir gerçektir. Bununla beraber hem bir süreç hem de bir sonuç olan bilim, düzenli/organize bir bilgi bütünüdür. Düzen, nizam demek, varlıkların belli bir gaye/amaç doğrultusunda hareket etmesi demektir. Bu güne kadar yapılmış bütün bilimsel çalışmalar, gayesiz, amaçsız hareket eden hiç bir varlığın olmadığını kanıtlamıştır (Yıldırım, 2010; Aydoğdu, 2021; URL, 2).O halde bilim savunucularının evrende bir kaosun olduğunu söylemesi bilimin ruhuna aykırıdır.

Evren sürekli ve evrensel bir kaos halinde olsaydı, makro ve mikro kozmos şeklinde düzenli bir yapıda bulunmasaydı, bilimlerden söz etmek mümkün olamazdı. Bu anlamda bilimler, evrendeki düzenin dolayısıyla yaratılışın ve Yaratıcı'nın en büyük delilidir. Çünkü kanun, kanun koyucu'nun kanıtıdır. Bu çerçevede akıl-bilim-evrensel düzen şeklinde dış ve iç dünya arasında bir bütünlük meydana gelmektedir (Akça, 2021). Bilim ve onu anlamak, bir yaratıcıya olan inancı destekler. Aslında, evrendeki gizem katmanlarını çözdükçe, bunun son derece olasılık dışı bir evren olduğu keşfedilmektedir. Ve evrenin varlığına, evrenin yaratıcısına da değinmeden evreni anlamak imkânsızdır. Dikkatlice incelendiğinde, doğal süreçlerin bilimsel açıklamaları aslında hiçbir zaman salt kaostan ortaya çıkan düzen/biçimsizlikten ortaya çıkan biçim hakkında değildir. Tam tersine, herşeyin doğasında zaten var olan, çoğu zaman gizli/saklı bir düzenin açığa çıktığı görülmektedir. Gelişigüzel görünen, kendiliğinden düzenli örüntüler oluşturan durumlar görüldüğünde, her durumda gelişigüzel gibi görünen şeylerin aslında çok büyük bir düzene sahip olduğu görülmektedir (Holmes, 2023).

Doğada Bir Düzen/Nizam/Mizan/Tanzim Var mıdır, Yoksa Her Şey Kaos/Kargaşa ve Şanstan mı İbarettir?

Evren aslında dikkat çekici derecede düzenlidir. Doğada her bir parçanın diğer her parçayla denge ve uyum içinde işlediği büyük bir düzen görülmektedir. Bu düzen yada nizamı doğanın kendisi yapamayacağına göre o zaman tüm doğayı canlandıran ilim, irade ve kudret sahibi bir yaratıcının olması kaçınılmazdır.

Bu minvalde kâinatın harika nizamıyla ilgili onlarca tespit ve ispatı bulunan Said Nursi'nin bazı ifadeleri şöyledir: "*Evet şu kâinatı idare eden zât, her şeyi nizam ve mizan içinde muhafaza ediyor. Nizam ve mizan ise; ilim ile hikmet ve irade ile kudretin tezahürüdür. Çünki görüyoruz*

her masnu'(sanatlı yapılan) vücudunda, gayet muntazam ve mevzun (biçimli/düzgün) yaratılıyor". Bu minvalde Said Nursi, evrenin ilahi bir düzen içinde işlediğini, yaratıcının niteliklerini yansıtan ve amaçlı bir yaratılışı vurgulayan denge, ölçü ve güzelliği sergilediğini ifade etmekte (Özdemir, 2024) ve göklerdeki düzenli hareketin, cansız ve şuursuz maddelerin hikmet dolu sonuçlar doğurmasının, canlıların ihtiyaçlarını karşılayan sistemlerin varlığının, yaratılışın bilinçli bir tasarımcı tarafından gerçekleştirildiğinin en büyük delil olduğunu belirtmektedir (Kırkkılıç ve Ulaş, 2024).

Evrendeki canlı ve cansız nesneler üstünde/arasında bilimin, doğa kanunları ve dinin sünnetullah diye adlandırdığı değişmez kurallar/yasalar geçerlidir. Dış ve iç dünyada gerçekleşen düzenli faaliyetler, bu kanunların eseridir (Akça, 2021). Nitekim evrende fiziksel, kimyasal, biyolojik ve elektronik kurallar/kanunlar/yasalar vardır. Evrende düzen olmazsa insanların adlandırdıkları Hubble kanunu, Kepler'in Gezegensel Hareket kanunları, Newton'un Evrensel Kütle Çekim kanunu ve Termodinamik gibi kanunlar/yasalar olmazdı. Evrendeki her şey bu yasalara göre belirlenmekte ve formüle edilmektedir. Kanun yoksa dolayısıyla düzen olmasaydı fen bilimleri ortaya çıkamazdı. Çünkü her bir fen genel-geçer kuralları ortaya koymaktadır. O halde bilimden söz edilemezdi. Çünkü bilim evrendeki parçalarda genel-geçer kuralların olduğunu ve bu kurallara uyulduğunu gözlem, istatistik/veri analizi, tümevarım/tümdengelim gibi yöntemlerle ortaya çıkarmaktadır. Bu minvalde evrende nizamın içinde mizan (ölçü) vardır. Söz konusu nizam olmazsa hayat olmazdı. Bununla birlikte nizamın içinde mizanın olması ve tanzimin varlığı ancak bir ilim, irade ve kudretin ortaya çıkmasının sonucudur. Öte yandan milyonlarca yıldır işleyen bir düzen, aksamayan bir program/plan ve dakik/hassas bir ölçü vardır.

Genel olarak Kaos Teorisine bakıldığında olayların kesin sınırlarının olmadığını, olaylar arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını, nedenler ve sonuçların birbirleriyle orantılı olmadığını ve küçük olarak görülen nedenlerin büyük sonuçlara yol açabileceğini ileri sürmektedir. Diğer bir ifadeyle kaos, istikrarsız, periyodik ve doğrusal olmayan sistemlerin dinamik hareketleriyle ilgilenir. Kaotik yapılar, özelliği gereği, başlangıç durumundan bağımsız olarak, küçük bir etki/müdahale neticesinde, denge noktasından hareket ederek, yeni bir çekim merkezinde/kritik noktada denge sağlarlar. Ancak, kaotik sistemler, dengelerini uzun vadede korumak yerine, en küçük bir etki ile harekete geçip, farklı hareket kalıpları içinde yeni dengeler bulurlar. Dolayısıyla, değişim süreci öngörülemeyen yapıların yeni dengelerinin hesap edilmesine katkısı nedeniyle, Kaos Teorisi psikoloji, fizik, işletme, yönetim, biyoloji, ekonomi ve stratejik yönetim gibi bilim sahalarında uygulama olanağı bulmaktadır (Ertürk, 2012; Gökmen, 2014). Bu bilgilerden hareketle kaotik/kaos denilen hareketin mevcut devam eden olayların/sistemin bir sonraki aşamada/süreçte nasıl hareket edebileceğini tahmin edilememesi yada öngörülmemesi olarak değerlendirmek mümkündür. Yoksa evrende bilimin doğa yasaları dediği dinin de sünnetullah dediği kanunlara/yasalara aykırı bir durum söz konusu değildir. Bununla birlikte Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre teori veya kuram, sistemli bir biçimde düzenlenmiş birçok olayı açıklayan ve bir bilime temel olan kurallar, yasalar bütünüdür. Bu minvalde bilimde bir olgunun, sürekli olarak doğrulanmış gözlem ve deneyler temel alınmasıyla bu kural/yasa ortaya çıkmaktadır halde kavramların anlaşılması ve o kavram kargaşasının giderilmesi bir konunun anlaşılmasında önemlidir. Nitekim kanaatimizce günümüz ateizm savunucuları genel olarak bu tür kavramlar üzerinden yanlışa/hataya

düşmektedirler. Bu durum sadece tartıştığınız bir kişinin argümanını yanlış bir şekilde yorumlayıp o kendi yorumladığınız halini çürütmeye çalışma hatası olan saman adam safsatası'ndan (straw man fallacy) başka bir şey değildir. Söz konusu bu çevreler sanal ortamda olsun yazılı/görsel/sosyal medyada olsun hakikati, bilimsel dayanağı olmadan kendilerince subjektif olarak açıklamışlardır.

Evrendeki Düzen Nereden Geliyor?

Dünya üzerindeki varoluşsal durumu insanı doğrudan düzen arayışına götürmektedir. Aslında, düzen için kullanılan Yunanca kelime, kozmos, hala algılanabilir olan ve doğa bilimci filozofların gerçeklikle özdeşleştirdiği dış gerçekliğin bütününe atıfta bulunmak için kullanılır. Maddi evreni inceleyen bazı kişiler onun bir yönünü çok şaşırtıcı bulurlar. Bu nedir? İnsan işleri çok düzensizken, maddi evren çok düzenlidir. Astronomi, astrofizik, kimya gibi tüm bilim alanları evren boyunca harikulade bir tasarım uyumu ortaya koymaktadır. Eğer mevcut bilimsel verilere yoğunlaşılırsa ve gerçekler kasıtlı olarak görmezden gelinmezse, evrensel düzenin her şeye gücü yeten bir İlk Neden'e, bir Yaratıcı'ya atıfta bulunmadan mantıksal olarak açıklanması mümkün değildir. Nitekim Sonsuz küçükten sonsuz büyüğe, atomlardan galaksilere kadar evren, mükemmel bir organizasyonla karakterize edilir. Bir atom, bir düzen harikası iken bir tür adeta minyatür olan ise güneş sistemidir. Atomdaki aynı mizanlı/intizamlı düzenleme güneş sisteminde de bulunur. Güneş, dönen gezegenleri ve uyduları hakkında *The World We Live In* kitabında şöyle bir bilgi belirtilir*: "Tüm karmaşıklığına rağmen güneş sistemi, göklerin hareketlerini yöneten yasaları düşünen bilim insanlarını her zaman etkilemiş bir düzen ve uyum da ortaya koyar.*" Daha da büyük bir düzlemde, ada evrenler olarak düzenlenmiş gök cisimlerinin geniş sistemleri olan galaksiler vardır. Her galaksi, yıldızlar ve gezegenler gibi milyonlarca/yüz milyonlarca gök cismi içermektedir. Bu devasa kütle, bir atomun/güneş sisteminin içinde gerçekleştiği gibi, merkezi bir eksen etrafında da dönmektedir. Peki tüm bu muhteşem düzen nereden gelmiştir? Mükemmel bir organizasyon, mükemmel bir organizatör olmadan ortaya çıkar mı? (URL, 1). Bununla birlikte evreni oluşturan canlı ve cansız maddelerde hassas bir düzen bulunmaktadır. Varlığın belirli bir düzene sahip olması varlıkların farklı/çeşitli olmasını gerektirmektedir. Zira evrende farklılık ve karşıtlıklar olmasaydı, uyumlu bir bütünden söz edilemezdi. Bütün zıtlıklara rağmen cisimlerde görülen ahenk/güzellik her şeyi yerli yerine koyan yüce bir varlık sayesinde mümkün olmaktadır (Altındaş, 2019). Günümüzde bilim insanlarının ezici çoğunluğu Carl Sagan'ın şu özlü sözüne katılmaktadır: "*Evrenin düzeni bir varsayım değil, gözlemlenen bir gerçektir.*" Bu yüzden evrene kozmos denilmektedir, düzen anlamına gelen ve her şeyin derin bir şekilde birbirine bağlı olduğunu ima eden bir Yunanca kelimedir. Öyleyse evren düzenliyse - karmaşık ve incelikli yollarla bir araya getirilmişse - onu kim veya ne düzenledi? Düzenin varlığı bir düzenleyiciyi mi ima ediyor? Filozoflar ve ilahiyatçılar bu sorunun iki olası cevabı olduğunu söylemektedir: ya bir Yaratıcı ya da hiçbir şey. Birçok insanın hayatın anlamını ararken anladığı bu temel soruya verilen yanıtlar, tüm inançların ve tüm felsefelerin iç çekirdeğini temsil eder. Bunun yanıtlanma şekli, hayatın nasıl ve neden yaşandığının belirlenmesine ve diğer tüm yaşamlar arasındaki rolünün anlaşılmasına yardımcı olacaktır (Langness, 2022).

Kâinatta canlı ve cansız varlıklar arasında yardımlaşma, dayanışma ve birbirinin ihtiyacına cevap veren bir düzen ve denge mevcuttur. Yeryüzündeki bu uyumlu dengenin

sürdürülmesinde, türiçi veya türlerarası ilişkiler önemlidir (Alaş, 2024). Bu bağlamda yunuslarda bulunan oldukça karmaşık! bir biyolojik olay olarak görülen ekolokasyon olayı örneği verilebilir. Yunuslar ekolokasyon için klik adı verilen kısa ve yoğun ses dalgaları üretir. Bu sesler, genellikle burunlarının üzerindeki melon adı verilen yağ dokudan oluşmuş organlarından kaynaklanır. Yunusların çıkardıkları ses dalgaları bulundukları ortamda nesnelere ve diğer canlılara çarpar ve yansır. Yansıyan ses dalgaları yunusun alt çenesine gelir ve buradan iç kulağa iletilir. Yansıyan ses dalgaları iç kulaktan beyne iletilir. Beyin, gelen sinyalleri analiz ederek nesnenin ya da canlının boyutu, şekli, mesafesi ve hareketi hakkında bilgi edinmiş olur. Yunuslar ekolokasyon sayesinde karanlık ve bulanık sularda bile avlarını kolaylıkla bulabilirler, karmaşık su altı ortamlarında yönlerini bulabilirler, tehlikelerden korunabilirler ve kendi aralarında bir sosyal etkileşim oluşturabilirler. Dünya üzerinde farklı tuzluluk seviyelerinde yaşayan çok sayıda yunus bulunur. Genel olarak bütün yunuslar ultrasonik sesler çıkararak ekolokasyon yapma özelliğiyle yaratılmışlardır. Ancak bulunduğu ekosistemin şartlarına göre farklı adaptasyonlar gösterebilir. Örneğin derin denizlerde yaşayan yassı yunus (*Pseudorca crassidens*) diğer türlere göre daha yüksek basınç altında bile etkili bir ekolokasyon yapabilme özelliğine sahiptir, şişe burunlu yunus (*Tursiops truncatus*) ise hem yüksek frekanslı klikler hem de geniş bantlı sesler üretebilir, öteyandan Amazon nehri yunusu (*Inia geoffrensis*) tatlı sularda yaşar ve bulanık ortamlarda bile ekolokasyon yapabilir. Yine bulundukları ekosistemin farklılığına göre yunuslar farklı frekanslarda ses dalgaları üretebilir, bazı türler daha detaylı bir tarama kullanırken bazı türler daha genel taramalar yapabilir. Farklı türlerdeki farklı şekillerde gerçekleşen ekolokasyon olayı bu türlerin bütün ihtiyaçlarını bilen ve bulunduğu ortama göre farklı özellikler bahşeden bir Yaratıcının varlığı ile açıklanabilir. Yunuslar için hayati öneme sahip böyle karmaşık! bir özellik ancak bilinçli bir planla/programla ortaya çıkmıştır. Bu özellik, biyolojik organizasyon/fonksiyon açısından büyük bir düzen ve amaçlılık göstermektedir (Kavasoğlu ve Uysal, 2024). Her şeyde ve her yerde hükmeden rahmet, inayet ve adalet yasaları, israfsızlık ve iktisat kuralları yardımlaşma, düzen, intizam, sevgi/şefkat dersleri vermekte; Kur'anın iktisat ve temizlik emrini, düzenli olma prensibini doğrudan doğadan da ders alabilmektedir. Kuran'a ait gerçeklerin tabiat laboratuvarı ile birlikte sunulduğu eğitim ortamlarında bilimler marifetullah konumuna çıktığı gibi; öğrenilenler insani kemalatın, faziletlerin ve değerlerin kazanma vasıtası halini alacaktır. İlahî düzene hayran olmalarını sağlayabilecek gözlem yapma, ilişkilendirme, sonuç çıkarma, bilgiye erişme gibi becerilerin geliştirilmesi ile düşünen ve araştıran, hayret etmesini bilen insanlar yetişecektir. Böylece bilimsel düşünen ve güzellikten/sanattan anlayan, çevreyi koruma şuuru yüksek cemiyet olmanın yolları açılacaktır (Çakmak, 2024).

Evrendeki Düzen Bir Yaratıcının Varlığına İşaret Ediyorsa "Düzensizlik"! Neden Var?

Said Nursi'nin bu soruyla ilgili bazı ifadeleri şöyledir; *"Tâbiatları lâtif, ince ve lâtif san'atlara meftun bazı insanlar, bilhassa has bahçelerinde pek güzel hendesevâri (planlı) bir şekilde şekilleri, arkları, havuzları, şadırvanları yaptırmakla bahçelerine pek muntazam bir manzara verirler. Ve o letâfetin (hoş), o güzelliğin derecesini göstermek için bazı çirkin kaya, kaba, gayr-ı muntazam (düzenli olmayan) -mağara ve dağ heykelleri gibi- şeyleri de ilâve ediyorlar ki, onların çirkinliğiyle, adem-i intizamıyla (düzensizlik) bahçenin güzelliği, letâfeti fazlaca parlasın. "Kezâlik –(Böylece), dünya bahçesinde nizam ve intizamın son sisteminde bulunan mahlukat ve masnuat (sanatlı yapılan) arasında hayvanlarda olsun, nebatatta (bitki) olsun,*

cemâdâtta (cansız) olsun- bazı çirkin, intizamdan hâriç şeyler bulunur. Bunların çirkinliği, intizamsızlıkları, dünya bahçesinin güzelliğine, intizamına bir zînet, bir süs olmak üzere Sâni-i Hakîm (hikmet sahibi olan yaratıcı) tarafından kasden yapılmış olduğunu, pek yüksek, geniş, şâirane bir hayal ile dünyanın o bahçe manzarasını nazar altına alabilen adam görebilir."

Yukarıdaki alıntıda çirkin/zararlı gibi görülen birçok varlıkların/olayların çok gizli güzellikleri ve derin hikmetleri olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu hikmetlerden birisi de yeknesaklık ve ülfet perdesiyle nazarlardan saklanan birçok güzelliğin açığa çıkması ve seyredilmesidir. Bu amaca kuvvet veren kaide/kural anlatılmaktadır: Eşya zıddıyla bilinir. Örneğin, hiç gece olmasaydı gündüzün güzelliği gizli kalırdı. Hiç açlık olmasaydı gıdaların değeri bilinmezdi, hiç hastalık olmasaydı sağlık nedir bilinemezdi. Bu evrende her şey nizam ve intizamın son sisteminde yaratılmıştır. İşte bu mükemmel nizama dikkatleri çekmek üzere bazı çirkin şeyler ve hoşa gitmeyen olaylar kasten yaratılmış ve sergilenmiştir. Yine düz bir çizgiden, çoğu zaman, fazla bir anlam çıkmaz. Yazıyı anlamlı kılan ondaki harflerin farklı şekilleridir. İşte gerek hayattaki farklı olaylar, gerek bu evrende sergilenen ve değişik/çirkin varlıklar, olaylar yazıdaki farklı harfler ve kelimeler gibidir (URL, 3).

Sonuç

Günümüzde bazı ateist kişiler ve oluşumlar, sosyal/görsel/yazılı medyada evrenin düzeniyle ilgili kendilerince çeşitli çarpıtılmış bazı argümanlar oluşturmakta ve çeşitli iletişim araçlarıyla insanlara sunmaktadırlar. Aslında asıl görevleri takipçilerini yanıltmak ve kavram kargaşasıyla kafa karışıklığı oluşturmaktır. Diğer taraftan maalesef günümüzde bilgiye kolay ulaşmanın yansıra öznel yaklaşımları -hatta alanında uzman olmayanların teoloji karşıtı kişisel düşünceleri bile- ilimle/bilimle karıştırmak/kabul etmek mümkün olabilmektedir. Ancak gerçek bilginin kaynağı ilimdir/bilimdir. Ortalama son iki yüzyıldır bilim dünyası materyalist felsefenin etkisi altına girmiş bulunmaktadır. Bu minvalde kişilerin ideolojilerini ilim ya da bilim olarak kabul etmek büyük bir yanılgı ve dipsiz bir kuyudan başka bir şey değildir. Maalesef bu yoldan gidenler hiçbir zaman gerçek hakikatin yolunu bulamadılar/bulamayacaklardır. Çünkü bilimin en temel varsayımının düzen olduğu ve bilimin amacının da evrendeki bu düzeni keşfetmek olduğu bilim adamlarının kabul edeceği bir gerçektir. Zaten evren sürekli/evrensel bir kaos halinde olsaydı, makro ve mikro kozmos şeklinde düzenli bir yapıda bulunmasaydı, bilimlerden söz etmek mümkün olamazdı.

Kuran, tevhidi kanıtlamak için evrendeki tasarım ve düzene/nizama sık sık vurgu yapmaktadır. Doğada boşluklar veya kargaşa/kaos yoktur. Çünkü şuan da çıplak gözle görülen ya da bilimsel araç/gereçlerle gözlemlenen atomlardan güneş sistemlerine kadar bir faaliyet/işleyiş vardır. Diğer bir ifadeyle şuur sahibi olmayan varlıklar çok şuurlu hareket etmektedirler ancak adeta programlanmış bir robot gibi işinin başında görevini yerine getirmekte kimse kimsenin işine engel olmamaktadır. Aslında tam tersine bir kaosun/kargaşanın olması gerekirdi. Hâlbuki insan gibi akıl sahibi varlıkların bazı iş/işlemlerinde bile bir karmaşıklığın veya düzensizliğin olduğu göz önündedir. O halde bu işin arkasında evrenin otoritesini ve hâkimiyetini elinde bulunduran kudret, irade ve ilim gibi vasıflara sahip bir yaratıcının olması zorunludur. Bu işleyişin sebeplerle, doğa kanunlarıyla yada tesadüfle açıklanması imkânsızdır. Çünkü onların saydığımız vasıflara sahip olmadığı açıktır. Bu minvalde yaratılan her şeyin davranış kalıpları/biçimleri/ölçüleri Allah tarafından bahşedilmiştir ve kesinlikle sınırlıdır. "*Şüphesiz biz*

her şeyi bir ölçüye göre yarattık" ayetini bu anlamda okumak ve değerlendirmek mümkündür. Öte yandan Kuran evrende bir kargaşa, kaos yada düzenin olmadığını savunanlara "*Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak; (kusur arayan) göz aradığını bulamadan bitkin olarak sana dönecektir*" ayetiyle meydan okumaktadır.

Kaynakça

Ak Sözlük., http://aksozluk.org/kozmos ,2020. (Erişim Tarihi: 24.08.2024)

Akça, E., *Bilim ve Din Işığında İnsan ve Kâinat İlişkisi*, Risale Akademi Org, 2021.

Alaş, A., *Canlılar Arasında Yardımlaşma, Dayanışma Örnekleri ve Birbirinin İhtiyacına Cevap Verme Düzeni*, VIII. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi, Özet Kitapçığı, 24-26 Ekim 2024.

Altındaş, M. *Ontolojik ve Sosyo-Kültürel Farklılıklar Açısından Tevhid,* Diyanet İlmi Dergi *55*(4), 921-949, 2019.

Aydoğdu, O. K., *Felsefe ve Evrenin Düzeni,* Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi, Biyoloji Bölümü, Ankara, 2021.

Çakmak, O., *Tebliğde Tekvinî Ayetlerin Yer Alması ve Hakikat Dilinin İnşası*, VIII. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi, Özet Kitapçığı, 24-26 Ekim 2024.

Demirkasımoğlu, Y. D. D. N. *Toplum Yaşamında Kurallar: Birey-Kural İlişkisi*. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13(1), 138-156, 2015.

Ertürk, A., *Kaos Kuramı: Yönetim ve Eğitimdeki Yansımaları.* Kastamonu Education Journal, *20*(3), 849-868, 2012.

Farhan, L.P., *Harmonıous Relatıonshıp Between Islam and Scıence ın The Perspectıve Of The Qur'an,* Al-Nahdlah: Jurnal Pendidikan Islam**,** 3(2), 2023.

Gökmen, A., *Kaos Teorisi'nin Genel Bir Değerlendirmesi.* Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 2(2), 61-77, 2014.

Holmes, G., *The Order of The Universe*, https://www.nelsonanglican.nz/korero/the-order-of-the-universe , 2023, (Erişim Tarihi: 24.08.2024)

Karagöz, İ., *Kur'an'ın Anlaşılmasında Kavramların Önemi ve Kur'an'ın Temel Kavramları*, Diyanet Aylık Dergisi, 4236, 2024.

Kavasoğlu, M, ve Uysal, K., *Yunuslarda Ekolokasyon,* VIII. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi, Özet Kitapçığı, 24-26 Ekim 2024.

Kırkkılıç, H.A, ve Ulaş, A.H., *Mikro ve Makro Âlemin Uyumu: Akıllı Tasarımın Bilimsel Delilleri,* VIII. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi, Özet Kitapçığı, 24-26 Ekim 2024.

Kutluer, İ., *Nizam*, TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/nizam, 2007. (Erişim Tarihi: 24.08.2024)

Langness, D. (2022). *Is The Universe Ordered Or Chaotic? Part 3 In Serıes What Powers Our Realıty?* https://bahaiteachings.org/is-the-universe-ordered-or-chaotic/, 2022. (Erişim Tarihi: 25.08.2024)

Nasr, S. H., *Religion &The Order of The Nature,* Oxford University Press,1996.

Nursi, S., *Mesnevi-i Nuriye* (Risale-i Nur Külliyatından), RNK Neşriyat, İstanbul, 2012.

Nursi, S., *Sözler* (Risale-i Nur Külliyatından), RNK Neşriyat, İstanbul, 2012.

Özdemir, İ., *Yaratılışın Ahlaki Sonuçları: Nursi'nin Bakış Açısı,* VIII. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi, Özet Kitapçığı, 24-26 Ekim 2024.

Özgökman, F., Entropi, *Şans ve Tanrı.* Felsefe Dünyası, *0*(59), 77-112, 2014.

Soğukoğlu, F., *İmam Mâtürîdîye Göre Kur'ân'da Yaratmayla İlgili Kelimelerin Yoktan Yaratılışa Delaleti,* VIII. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi, Özet Kitapçığı, 24-26 Ekim 2024.

TDK (Türk Dil Kurumu)., https://sozluk.gov.tr/ ,2022, (Erişim Tarihi: 24.08.2024)

The Britannica Dictionary., https://www.britannica.com/dictionary/chaos , 2024. (Erişim Tarihi: 24.08.2024)

URL 1., Then is Finished The Mystery of God, 2024, https://wol.jw.org/en/wol/d/r1/lp-e/101971539 (Erişim Tarihi: 24.08.2024)

URL 2., https://sorularlaislamiyet.com/evrenin-tamamen-kaotik-oldugu-iddiasina-ne-dersiniz, 2020, (Erişim Tarihi: 25.08.2024)

URL 3., https://sorularlarisale.com/ilem-eyyuhel-aziz-tabiatlari-latif-ince-ve-latif-sanatlara-meftun-bazi-insanlar-bilhassa-has-bahcelerinde-pek-guzel (Erişim Tarihi: 24.08.2024)

Yıldırım, C., *Bilim Felsefesi,* Remzi Kitapevi, İstanbul, 2010.

Görmez, İ. (2024). *Zerrelerin Dilinden Yaratıcı ve Yaratılış*, VIII. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi, Özet Kitapçığı, 24-26 Ekim 2024.

Karaağaç, O. (2024). *Evrim, Yaşamın Anlamsızlığı ve Hiçlik,* VIII. Uluslararası Bilimler Işığında Yaratılış Kongresi, Özet Kitapçığı, 24-26 Ekim 2024.

BAKARA SURESİNİN ALTMIŞINCI AYETİNİN FİZİKİ COĞRAFYA PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ (YER ALTI SULARI)

Mehmet Akif SEYİTOĞULLARI[1]

[1]Milli Eğitim Bakanlığı, Hüseyin Çelik Kız Anadolu İmam Hatip Lisesi, Coğrafya, Van
akif198200@gmail.com https://orcid.org/0000-0003-2982-1155

ÖZ

Günümüz dünyasında doğa olayları materyalizm, determinizm yada naturalizm perspektifinden ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle evrendeki tüm doğa olayları ya sebepler ya doğanın kendisi yada kendiliğinden meydana gelmiştir argümanı bilimsel çalışmalarda yoğunluktadır. Hâlbuki doğa olaylarının intizamlı, mizanlı ve ahenkli bir şekilde işleyişi göz önündedir ki bilim bunu verilerle, analizlerle ifade etmekte ve kanıtlamaktadır. O halde tüm evrende doğa olaylarının arkasında bir ilim (bilgi), irade (bilinç) ve kudret (güç) eli vardır ki Kur'ân bize bunu söylemektedir. Bu bağlamda Litosfer, hidrosfer ve atmosferde çıplak gözle görebildiğimiz yada bilimsel araç-gereçlerle gözlemleyebildiğimiz hava, su, toprak ve madenler gibi şuursuz doğal unsurların eliyle ortaya çıkan/sonuçlanan tüm eserler ölçülü, intizamlı ve mükemmel faaliyetlerdir. Doğadaki bu işleyişi konu edinen ve bu faaliyetleri adlandıran bilim coğrafyadır. Bu minvalde bu makalede Kur'an ve bilim perspektifinden fiziki coğrafyanın ana unsurlarından olan yeraltı sularına ve çıkarabileceklerine atıfta bulunan Bakara Suresi'nin 60. Ayeti değerlendirilmiştir. Günümüzde ulaşılan bilimsel veriler eşliğinde ayetlerin ve ilgili lafızların hangi muhtemel anlamlara gelebileceği hakkında tarafımızca fikir yürütülmüştür. Bu minvalde makalenin konusu olan Bakara Suresi'nin 60. Ayeti artezyene bir gönderme olarak anlaşılabilir. Böylelikle yeraltı sularından faydalanmak için yapılan aletler/icadlar insanlar tarafından kullanılmaya başlanmadan asırlar önce Kur'an-ı Kerim'de atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır.

ANALYSIS OF THE SIXTIETH VERSE OF SURAH AL-BAQARA FROM THE PERSPECTIVE OF PHYSICAL GEOGRAPHY (GROUNDWATER)

ABSTRACT

In today's world, natural phenomena are expressed from the perspective of materialism, determinism or naturalism. In other words, the argument that all natural phenomena in the universe are either caused by causes, nature itself or spontaneously generated is prevalent in scientific studies. However, the orderly, harmonious and harmonious functioning of natural phenomena is evident, and science expresses and proves this with data and analysis. Therefore, there is a hand of knowledge, will (consciousness) and might (power) behind the natural phenomena in the entire universe, as the Qur'an tells us. In this context, all the works we can see with the naked eye or observe with scientific instruments in the lithosphere, hydrosphere and atmosphere by the hand of unconscious natural elements such as air, water, soil and minerals are measured, orderly and perfect activities. The science that deals with this functioning in nature and names these activities is geography. In this respect, in this article, verse 60 of Surat al-Baqarah, which refers to groundwater, one of the main elements of physical geography, and what it can extract, is evaluated from the perspective of the Qur'an and science.

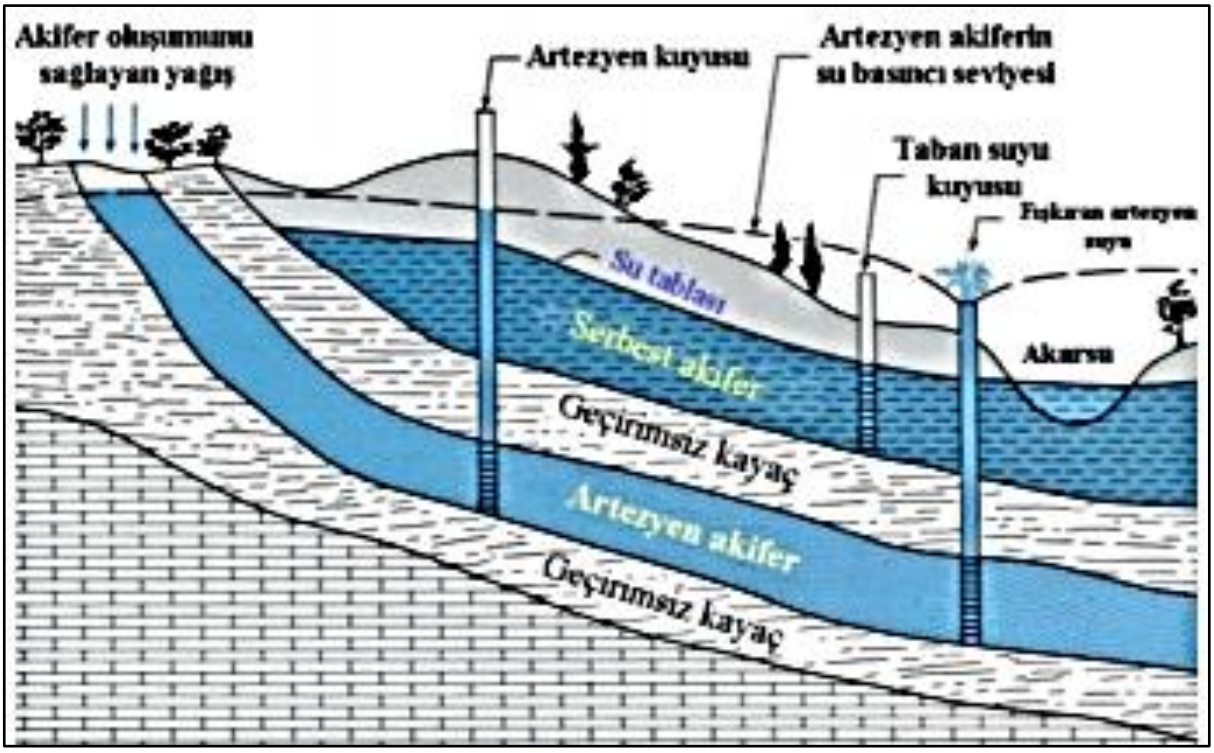
In the light of the scientific data available today, we have speculated on the possible meanings of the verses and the related phrases. In this respect, verse 60 of Surat al-Baqarah, which is the subject of this article, can be understood as a reference to artesian artesium. Thus, it is understood that the Qur'an refers to the tools/inventions made to utilize groundwater centuries before they were used by humans.

GİRİŞ

Yüzey ve yeraltı suyu arasındaki ayrım, suyun aktığı veya bulunduğu yere göre yapılır: yüzey suyu akarsularda ve göllerde bulunurken, yeraltı suyu akiferlerde ve diğer yeraltı alanlarında mevcuttur. Görünen ve görünmeyen su arasındaki bu ayrım belirli bir yerde ve belirli bir anda nettir. Alan ne kadar büyükse, yüzey suyu ve yeraltı suyu sistemleri arasında göç eden hareketli suyun payı da genel olarak o kadar büyüktür. Genellikle yeraltı suyu akışının tamamı olmasa da büyük bir kısmı, özellikle kaynaklar şeklinde ortaya çıkar ve en istikrarlı ve kalıcı akış bileşeni olan taban akışını oluşturduğu akarsulara katılır. Yeraltı suyu büyüleyici bir konudur. Yağmur yağdığında, suyun toprağın içinde kaybolduğunu ve başka bir yerde yeniden ortaya çıkarak nehirleri oluşturduğu ve beslendiği gözlemlenir. Arada ne olduğunu görülmemekte, sadece tahmin edilebilmektedir. Neyse ki, keskin gözlemler ve bilimsel analizler, yeraltı sularının dünyasını anlamayı sağlamada yardımcı olmaktadır. Diğer taraftan bu görünmez yeraltı suyu, hidrolojik döngünün en öngörülemez ve ilgi çekici parçası olmaya devam etmektedir. Öte yandan Dünya nüfusunun yaklaşık yarısı her gün yeraltı suyu içmektedir. Yeraltı suyu tarım için hayati öneme sahiptir ve dünyadaki sulu ürün üretiminin yarısından fazlasına katkıda bulunmakta; sulak alanları ve nehirleri beslemekte, toprağa istikrar sağlamaktadır. Dolayısıyla, yeraltı suyu kaynaklarının durumuna gereken önemi vermek için pek çok neden bulunmaktadır (Margat and Van der Gun, 2013).

Yeryüzünün işlenmesinde yeraltı suyu dolaylı olarak önemli etkiye sahiptir. İçerdiği oksijen, karbondioksit ve organik asitlerin yardımıyla feldspatların parçalanmasına yol açarak dirençli katılaşım kayaçların çözülmesine, kumtaşlarının çimentosunu eriterek bunların zamanla kum yığını haline gelmesine neden olur. Kökenlerine göre Meteroik, Juvenil ve Rejenere sular olmak üzere üç tip yer altı suyu bulunmaktadır. Yenilenebilir ve aynı zamanda bol miktarda bulunan bir doğal kaynak olan yeraltı suyu, akifer adı verilen tabakalarda bulunur. Suyun depolandığı hazneler/su taşıyan tabakalar olan akifer, önemli miktarda suyu depolayabilen/verebilen geçirgen malzemeden oluşan jeolojik bir oluşum veya onun bir parçasıdır. Su bir akiferde gözeneklik ve geçirgenlik koşullarına bağlı olarak yüzlerce veya binlerce yıl kalabilir. Öte yandan akiferler, Serbest, Tünemiş ve Tutuklu akiferler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Kara yüzeyinin altında bulunan yeraltı suyunun doymuş bölgesinin üst yüzeyine su tablası denir. Su tablası bölgenin fiziksel özellikleri, meteorolojik koşullar, yeniden beslenme ve kullanma oranları gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak derin veya sığ olabilir. Su taşıyan bir kayaç, suyu kuyulara/kaynaklara kolayca iletiyorsa bu akiferdir. Akiferlere kuyular açılabilir ve su dışarı pompalanabilir. Yağış, sonunda akiferin gözenekli kayacına su (yeniden besleme) ekler. Yeraltı suyu bazen sızıntı bazen de kuvvetli kaynaklar halinde yüzeye çıkar. Bu sızıntılar ve kaynaklar farklı şekillerde meydana gelebilir. Bazıları topoğrafya yüzeyinin yeraltı su seviyesini kestiği yerlere bağlıdır. Bazıları ise yeraltı suyunu taşıyan geçirimli tabaklarının, daha alttaki bir geçirimsiz tabaka ile temas sahasında yer

almışlardır. Geçirimlilik derecesi ve litoloji bakımından heterojen sahalarda, dislokasyonlara uğramış olan bölgelerde yeraltı suyunun ve kaynakların oluşumu homojen ve yapı bakımından basit bölgelere oranla çok daha karışıktır. Bu gibi sahalarda çeşitli kaynak tipleri meydana gelebilir. Kaynaklar, serbest veya artezyen akiferlerin yüzeyde ortaya çıktığı yerlerde gelişebilir (Şekil 1). Kaynaklar, akarsuların o kadar derinden oyduğu yerlerde gelişir ki akifer, kaynak hatlarının geliştiği vadi yamaçları boyunca açığa çıkar. Kaynak, yeraltı suyunun yüzey suyuna dönüşmesidir. Kaynaklar, suyun çıkış şekline/çıktıkları sahanın konumuna göre (vadi, yamaç, etek, çanak, deniz dibi/kenarı vb.),suyun debi ve çıkış şekline (sürekli ve aralıklı), sıcaklıklarına göre (soğuk, sıcak/termal), kimyasal bileşimine göre (tatlı, tuzlu ve maden suyu gibi), akifer

tiplerine göre (serbest, tünemiş ve artezyen kaynakları) sınıflandırılmaktadır (Akkuş, 1998; USGS, 2001; Erinç, 2015; Hoşgören, 2017; IGRAC, 2018; USGS, 2019; NGWA, 2024).
Şekil 1.Yeraltısuyu sistemi (URL 3; 2021).

Amaç ve Yöntem

Müslümanlar kutsal kitaplarının derinliklerine gerçekten dalmış olsalardı bilim ve araştırmanın şampiyonu olurlardı. Bu, geçmiş çağlarda geçici olarak başarılmış olsa da, Müslümanların var olduğu dönem göz önüne alındığında, Müslümanların Kur'an araştırmaları, bilime katılımının çok küçük bir kısmıdır. Bugün durum daha da vahimdir. Hâlbuki Kur'an, bugün Batı'nın savunduğu çeşitli bilim kategorilerine ait ipuçlar ve işaretler yoluyla ele almıştır. Kur'an bize Allah'ın yarattığı varlıktaki olasılıkları verir. Kur'an, düşünen, dinleyen, akleden, gören, işiten vb. insanlar için işaretler ve göstergeler olduğunu defalarca ifade etmiştir. Bu minvalde Allah'ın yarattıklarına dair sorgulayıcı zihni ve analitik düşünceyi teşvik eder, zorunlu kılar ve ödüllendirir. İslam'ın düşünmede aklı kullanmaya yönelik teşviki, araştırma pratiğiyle sonuçlanır. Diğer bir ifadeyle Kur'an, yaratılış ile ilgili inananlar, düşünenler, akıl edenler, akıl sahipleri, algılayanlar, işitenler vb. için işaretler/göstergeler/ipuçlar olduğunu defalarca teşvik

etmiştir. Tüm bunlar Allah'ın yarattıklarını anlamanın farklı yollarını göstermektedir (Rahman, 2021). Bu minvalde çalışmanın örneklem grubunu fiziki coğrafyanın ana unsurları olan yeraltı suları oluştururken, aynı olay/olgulara Kur'an penceresinden bakılarak söz konusu unsurlar üzerinde derinlemesine düşünme ve inceleme amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada başvurulan yerli/yabancı literatür kaynakları, içerik analizi yaklaşımı uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Bu yaklaşım, araştırmacıların toplanan literatürde ortaya çıkan kalıpları, eğilimleri ve anahtar kavramları tanımasına olanak tanır. İçerik analizi, literatürde yer alan bilgilerin sistematik bir şekilde tanımlanmasında avantajlara sahip bir yöntemdir (Farhan, 2023). Bu bağlamda çalışmada kullanılan literatür kaynakları ulaşılabilen çevrimiçi ve çevrimdışı arama yöntemleriyle taranmıştır. Bu minvalde öncelikle literatürde yer alan ilgili kaynaklar tasnif edilip, tasnif edilen kaynaklardan alınan ilgili bölümler çalışmada kullanılmıştır.

Bulgular

Genel olarak yeraltı su bulma teknikleri ve yöntemleri

Yeraltı suyu, petrol endüstrisine benzer yöntemler kullanılarak dünya yüzeyinin altından çıkarılır. Akiferlere kuyular açılır ve yeraltı suyunu yüzeye çıkarmak için pompalar kullanılır. Bazı durumlarda yeraltı suyu doğal olarak bir kuyudan akabilir, bu artezyen akışı olarak bilinir. Jeolojik oluşumların yeraltı haritalaması ve eski akarsu kanallarının konumu, bir alanın nasıl oluştuğuna ve yeraltı suyunun nerede bulunabileceğine dair bir resim oluşturmaya yardımcı olabilir. Bu, bir bölgenin potansiyel yeraltı suyu kaynakları hakkında bilgi edinmenin sistematik ve bilimsel bir yoludur ve nispeten uygun maliyetli bir ilk adımdır. Günümüzde çeşitli yöntemler olmasına rağmen yüzey altı oluşumlarının doğasını tahmin etmek için mevcut olsa da, bunu öğrenmenin hala tek bir kesin yolu vardır ve o da sondaj yapmaktır. Yeraltı tabakalarının ve yeraltı suyunun en sık kullanılan ve güvenilir tanımlayıcısı, genellikle kuyu logları olarak adlandırılan sondaj yüklenicisinin kayıtlarıdır. Kuyu logları, sondaj sırasında karşılaşılan malzemeyi, verim bilgileri ve fiziksel boyutlar gibi genel ayrıntıları tanımlar. Kuyu logları ayrıca test pompasının sonuçlarını da gösterir (URL, 1; 2024). Bununla beraber yeraltı suyu kaynaklarını belirlemek ve sondaj kuyusu kazmak için en iyi yeri belirlemek, bilimsel bilgi, jeolojik bilgi ve bazen profesyonellerin yardımının bir kombinasyonunu içerir. İşte sondaj kuyusu delme için yeraltı suyunu belirlemek için kullanılan bazı yaygın yöntemler şunlardır: ***Hidrojeolojik Çalışmalar***: Yeraltı suyu araştırmalarında uzmanlaşmış hidrojeologlara/jeologlara danışmak önemli bir ilk adımdır. Jeolojik oluşumları, yeraltı suyu potansiyelini, su tablasına olan derinliği değerlendirebilir ve sondaj için uygun yerler önerebilirler. ***Jeofizik Araştırmaları:*** Yüzeyin altındaki yeraltı suyu potansiyelini belirlemek için çeşitli jeofizik yöntemler kullanılabilir. Yaygın jeofizik teknikleri arasında Elektriksel Direnç Tomografisi (ERT), Yer Penetrasyon Radarı (GPR), Sismik Kırılma ve Elektromanyetik araştırmalar bulunur. ***Topoğrafik Haritalar ve Uydu Görüntüleri*:** Topoğrafik haritaların ve uydu görüntülerinin analizi, yeraltı suyunun bulunabileceği potansiyel alanların (vadiler, çöküntüler veya genellikle yeraltı suyuyla beslenen bitki örtüsüne sahip alanlar) belirlenmesine yardımcı olabilir. Kaya birimlerinin eğimi ve alanın topografyası, yeraltı suyu akış yönünü, potansiyel su besleme alanlarını, kaynakları ve deşarj noktalarını belirlemek için incelenebilir. ***Yeraltı Suyu Keşif Sondajı*:** Bazen, farklı derinliklerdeki yeraltı suyunun varlığını ve kalitesini

değerlendirmek için küçük çaplı keşif sondajları açılabilir. Bu keşif kuyuları, sondaj kuyusu açmadan önce önemli bilgiler sağlar. Bu minvalde bir arazi sahibi bir inşaat alanına yaklaşık yüz fit mesafede bir kuyu açmak isterse, seçilen hemen hemen her yer bir kuyuya su verme açısından benzer potansiyele sahip olacaktır. Çünkü genellikle aynı tip kayalar o küçük alanın altında bulunur (King, 2020; URL, 2; 2024).

Kur'an Terminolojisi

Kur'an-ı Kerim tevhid inancını hemen hemen her surede dile getirerek yüzyıllar sonra anlaşılacak olan doğa/doğa kanunlarının! incelenmesine başvurmaktadır. Kur'an, peygamberleri manevi olduğu kadar maddi alanlarda da rehber olarak göstermektedir. Ayrıca insanoğlunun bilim ve teknikte ilerlemesi için örnekler ve teşvikler vermektedir. Bu minvalde Kur'an'da önemli bilimsel gelişmeler için birçok ipucu veya teşvik vardır (Zafer Araştırma Grubu, 2017; Shah, 2023). Bu çalışmanın konusu olan Bakara Suresi'nin 60. ayeti de artezyene bir gönderme olarak anlaşılabilir. Yeraltı sularından faydalanmak için yapılan aletler/icadlar insanlar tarafından kullanılmaya başlanmadan asırlar önce Kur'an-ı Kerim'de atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır. Nitekim mucize olan ve her asrın insanına hitap eden Kur'an'da, modern bilimlerin alanına giren konularla ilgili ayetler mevcuttur. Böylelikle Kur'an ve bilim perspektifinden fiziki coğrafyanın ana unsurlarından olan yeraltı sularına ve çıkarabileceklerine atıfta bulunan aşağıda Türkçe meali verilen ayet değerlendirilmiştir.

Diyanet İşleri Türkçe Meali (Yeni): ***"Bir zamanlar Mûsâ kavmi için su istemiş, biz de ona, "Asânı taşa vur!" demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fışkırdı.*** ***Her topluluk kendi içeceği yeri bildi. "Allah'ın rızkından yiyin için; yeryüzünde fitne fesat çıkarmayın" (dedik)"*** (Bakara Suresi- 60. Ayet).

Hem Hazret-i Mûsâ (as) bir mucizesini beyan eden ***"Asânı taşa vur!" demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fışkırdı"*** bu âyet işaret ediyor ki, zemin tahtında (yeraltında) gizli olan rahmet hazinelerinden, basit aletlerle istifade edilebilir. Hattâ taş gibi bir sert yerde, bir asâ ile âb-ı hayat (hayat suyu) celb edilebilir. İşte, şu âyet, bu mânâ ile beşere der ki: Rahmetin en lâtif feyzi (nimeti) olan âb-ı hayatı, bir asâ ile bulabilirsiniz. Öyle ise haydi, çalış, bul. Cenâb-ı Hak, şu âyetin lisan-ı remziyle (işaret dili), mânen diyor ki: "Ey insan! madem bana itimat eden bir abdimin eline öyle bir asâ veriyorum ki, her istediği yerde âb-ı hayatı onunla çeker. Sen de benim kavânîn-i rahmetime (rahmet kanunları) istinat etsen (dayansan), şöyle ona benzer veyahut ona yakın bir aleti elde edebilirsin. Haydi, et!" İşte, beşer terakkiyâtının mühimlerinden birisi, bir aletin icadıdır ki, ekser yerlerde vurulduğu vakit suyu fışkırtıyor. Şu âyet, ondan daha ileri nihâyât ve gayât-ı hududunu çizmiştir (Nursi, 2016). Kur'an'daki ifadeler bir zaman dilimine, bir mekâna/amaca hasredilemez. Allah Teâlâ'nın sözlerinden oluşan Kur'an ayetleri, sınırsız anlamlar/hedefler içermektedir ki, bunlar her zaman geçerliliğini korumaktadır. Diğer taraftan ilmî tefsir, Kur'ân metnindeki bilimsel ıstılahları açıklamaya, onlardan çeşitli bilimleri çıkarmaya çalışan bir tefsir şeklidir. Bu minvalde Nursi (2016), ***"Asânı taşa vur!" demiştik. Bunun üzerine taştan on iki göze fışkırdı"*** âyetinde anlatılan mucizeyi sondaj ve pompanın icadına, neticede teknolojik gelişmelerin işareti olarak görmektedir (Demirci, 2020). Ayrıca Nursi (2016), söz konusu bu ayeti aynı zamanda naturalist felsefeye karşı da kullanmıştır. Her şeyi maddede arayanlara karşı bu ayetten çıkardığı farklı bir anlama dikkatleri çekmiştir. Nitekim sertlik dediğimiz şey de bir emre tabidir. Yani ilahi bir emre muvafık hareket

etmektedir (Yagır, 2017). Neticede ilgili ayetin işaretlerinden, günümüz ilminin son sınırının vurgulandığı, o konuda bilimsel çalışmalara teşvik yapıldığı görülmektedir. Örneğin; Musa (as)'nın mucizesiyle yeraltı kaynaklarından yararlanmanın mümkün olduğuna dikkat çekilmektedir. Bu kaynaklara ulaşmak için bir aletle su, petrol, doğalgaz çıkarılabileceği ifade edilmektedir (Çelik, 2016).

Kur'an'da pek çok bilimsel ipucu/işaret vardır ve bunlar bilimsel/teknolojik gelişimin sonuçlarının bulgularından sonra kanıtlanmıştır. Bilimsel ipuçları arasında yukarıda meali verilen ve değerlendirilen ayette yer almaktadır. Bu bağlamda Kur'an'ın geçmiş ve gelecek olayları/bilgileri çeşitli yönleriyle içerdiğini söylemek mümkündür.

Sonuç ve değerlendirme

Bu çalışmada yeraltı suları ve yeraltı sularından faydalanmada kullanılan aletlerle/icadlarla ilgili ayet ve bilimsel bilgiler incelenmiştir. Böylelikle okuyucuların bilgi edinmelerini ve yeni bir bakış açılarını kazanmalarını sağlamak amaçlanmıştır.

Mucize olan ve her asrın insanına hitap eden Kur'an'da, modern bilimlerin alanına giren konularla ilgili ayetler veya o bilimin alanına ait atıflar/işaretler mevcuttur. Bu bağlamda araştırmanın konusu olan Bakara Suresi'nin 60. Ayeti artezyene bir gönderme olarak anlaşılabilir. Nitekim yeraltı sularının kullanılması için yapılan aletlerin/icadların insanlar tarafından kullanılmaya başlanmadan asırlar önce Kur'an-ı Kerim'de atıfta bulunduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

Akkuş, A., *Genel Fiziki Coğrafya,* Nobel Yayın Dağıtım, 1998.

Çelik, A., *Kur'an'da Geçen Peygamber Mucizelerinin Günümüz Teknolojisine İşaretleri: (Risale-i Nur Külliyatı Özelinde).* Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, *15*(58), 2016.

Demirci, S., *İlmî/Fennî Tefsir ve Örnekleri*, Atlas Journal, *6*(26), 240-255, 2020.

Erinç, S. *Jeomorfoloji-II* (Güncelleştirenler Ahmet Ertek, Cem Güneysu), Der Yayınları, 2015.

Farhan, L.P.**,** *Harmonıous Relatıonshıp Between Islam and Scıence ın The Perspectıve of The Qur'an,* Al-Nahdlah: Jurnal Pendidikan Islam**,** *3*(2), 2023.

https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/ Kur'an Yolu Tefsiri (Erişim Tarihi: 03.08.2024)

https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma (Erişim Tarihi: 03.08.2024)

King, H.M., Dowsing as a Method of Finding Underground Water, https://geology.com/articles/water-dowsing/ , 2020. (Erişim Tarihi: 24.07.2024).

Hoşgören, M.Y., *Jeomorfoloji Terimleri Sözlüğü*, Çantay Kitapevi, 2017.

IGRAC (International Groundwater Resources Assessment Centre), 2018. http://www.un-igrac.org/what-groundwater What is Groundwater? (Erişim Tarihi: 24.07.2024).

Margat, J., & Van der Gun, J., *Groundwater Around The World: A Geographic Synopsis*. Crc Press, 2013.

Nursi, S., *Sözler* (Risale-i Nur Külliyatından), Envar Neşriyat, İstanbul, 2016.

NGWA, (National Ground Water Association)., 2024. https://www.ngwa.org/what-is-groundwater/About-groundwater Groundwater Fundamentals, (Erişim Tarihi: 24.07.2024).

USGS (United States Geological Survey)., 2001. https://www.usgs.gov/faqs/what-groundwater What is groundwater? (Erişim Tarihi: 24.07.2024).

NGWA (National Ground Waterv Association., 2024. https://www.ngwa.org/what-is-groundwater/About-groundwater/springs (Erişim Tarihi: 24.07.2024).

USGS (United States Geological Survey)., *Aquifers and Groundwater*, 2019. https://www.usgs.gov/special-topics/water-science-school/science/aquifers-and-groundwater (Erişim Tarihi: 24.07.2024).

URL 1., 2024. https://www.marlborough.govt.nz/repository/libraries/id:2ifzri1o01cxbymxkvwz/hierarchy/documents/environment/groundwater/groundwaters-of-marlborough-list/F%20Chapter5.pdf (Erişim Tarihi: 27.07.2024).

URL 2., 2024. https://www.quora.com/What-is-the-best-way-to-identify-ground-water-to-dig-a-borewell (Erişim Tarihi: 27.07.2024).

URL 3., 2021, https://www.hidropolitikakademi.org/uploads/editor/images/YAS%20RAPORU%20.pdf (Erişim Tarihi: 30.07.2024).

Rahman, M.A. M., Scientific and research ındications in the holy Quran, 2021. https://www.researchgate.net/publication/350086589_Scientific_and_Research_Indications_in_The_Holy_Quran (Erişim Tarihi 24.07.2024)

Shah, Z.H., The miracle of water and the miracle of the Quran, 2023, https://thequran.love/2023/05/19/the-miracle-of-water-and-the-miracle-of-the-quran/ (Erişim Tarihi 24.07.2024)

Yagır, M.Y., *Said Nursi'nin Kur'an'da Geçen Bazı Peygamberlerin Mucizelerine Yaklaşımı,* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 37, 95- 115, 2017.

Zafer Araştırma Grubu., Gelişen Teknolojiler vVe Kur'an'ın Mucizevi Bir Ayeti https://www.zaferdergisi.com/makale/11039-gelisen-teknolojiler-ve-kuranin-mucizevi-bir-ayeti.html , 2017. (Erişim Tarihi 24.07.2024)

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN YAPAY ZEKAYA YÖNELİK GENEL TUTUMLARININ SINIF DÜZEYLERİ AÇISINDAN İNCELENMESİ

AN INVESTIGATION OF MIDDLE SCHOOL STUDENTS' GENERAL ATTITUDES TOWARDS ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN TERMS OF GRADE LEVELS

Uzman Öğretmen, PINAR EROĞLU[1], Prof.Dr. Alev DOĞAN[2]

[1]Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, pakgulbale@gmail.com-ORCID ID: 0000-0001-8343-0003

[2]Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, alevd@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8907-1344

ÖZET

Son yıllarda yapay zeka teknolojileri öğrencilerin bireysel hızlarına ve öğrenme tarzlarına göre materyal sunabilmesi ve kavramları daha anlaşılır hale getirebilmesi açısından öğrenenler için önemli bir araç haline gelmiştir. Öğrencilerin yapay zekaya yönelik tutumları, onların eğitim teknolojilerini ne kadar etkili ve verimli kullanacaklarını belirleyecektir. Bu nedenle bu araştırmanın amacı ortaokul öğrencilerinin yapay zekaya yönelik genel tutumlarını incelemektir. Araştırmanın örneklemi 2024-2025 eğitim öğretim yılında Ankara Altındağ İlçesi'nde bir devlet ortaokulunda öğrenim görmekte olan rastgele seçilen toplam 380 öğrenciden(5,6,7 ve 8.sınıf) oluşmaktadır. Araştırma verileri Schepman ve Rodway (2020) tarafından geliştirilen Cronbach Alfa değerleri sırasıyla 0,88 ve 0,83 olan pozitif ve negatif tutum olmak üzere iki alt faktörlü; Kaya ve diğerleri (2022) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 5'li likert tipi 20 maddeden oluşan, "Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği" ile toplanmıştır. Elde edilen veriler SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Ortaokul öğrencilerinin yapay zekâya yönelik genel tutum ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ile sınıf düzeyi arasında anlamlı fark olup olmadığının belirlenmesinde ilişkisiz örneklemler için tek yönlü Anova testi yapılmıştır. Veriler değerlendirildiğinde ölçekten alınan puanların ortalamaları ile sınıf düzeyi açısından istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir fark tespit edilmemiştir. Dikkate değer sonuçlar arasında, ölçeğin maddelerine öğrencilerin verdiği cevaplara ilişkin yüzde ve frekansları incelendiğinde ise öğrencilerin; %55,3'ünün kuruluşların yapay zekâyı etik olmayan bir şekilde kullandığını düşündüğü; %41,8'inin yapay zekânın tehlikeli olduğunu düşündüğü ve %41,3'ünün yapay zekâlı sistemlerin birçok hata yaptığını düşündüğü tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra öğrencilerin; %40,5'inin yapay zekânın birçok faydalı uygulaması olduğunu düşündüğü ve %34,7'sinin günlük hayatında yapay zekâ sistemlerini kullanmanın ilgisini çektiği ve %29,7'sinin yapay zekâyı heyecan verici olarak düşündüğü de belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay zeka, ortaokul, sınıf düzeyi, genel tutum

ABSTRACT

In recent years, artificial intelligence technologies have become an important tool for learners in terms of providing materials according to students' individual speeds and learning styles and making concepts more understandable. Students' attitudes towards artificial intelligence will determine how effectively and efficiently they will use educational technologies. Therefore, the aim of this study is to examine the general attitudes of middle school students towards artificial intelligence. The sample of the study consists of 380 randomly selected students (5th, 6th, 7th and 8th grade) studying in a public secondary school in Ankara Altındağ District in the 2024-2025 academic year. The research data were collected with the "General Attitude Towards Artificial Intelligence Scale", which was developed by Schepman and Rodway (2020) with two sub-factors as positive and negative attitudes with Cronbach's alpha values of 0.88 and 0.83, respectively, and adapted into Turkish by Kaya et al. The data obtained were analyzed using the SPSS program. One-way Anova test for unrelated samples was performed to determine whether there was a significant difference between the mean scores of secondary school students from the general attitude towards artificial intelligence scale and their grade level. When the data were evaluated, no statistically significant difference was found between the mean scores obtained from the scale and the grade level. Among the noteworthy results, when the percentages and frequencies of the students' responses to the items of the scale were examined, it was found that 55.3% of the students thought that organizations used artificial intelligence unethically, 41.8% thought that artificial intelligence was dangerous and 41.3% thought that artificial intelligence systems made many mistakes. In addition, 40.5% of the students think that artificial intelligence has many useful applications, 34.7% are interested in using artificial intelligence systems in their daily lives and 29.7% think that artificial intelligence is exciting.

Keywords: Artificial intelligence, middle school, grade level, general attitude

1. GİRİŞ

Sağlıktan eğitim alanına kadar birçok alanda kullanılmaya başlayan ve gün geçtikçe etkisini arttıran yapay zekâ çağımızın kritik teknolojilerinden biridir (Tabier ve Bakanay, 2023; Moor, 2006). Yapay zekâ, insanların rutin ve tekrarlayan işlerini yapmakta sıklıkla kullanılan, duygulardan bağımsız olarak insan gibi düşünmeye ve çözüm üretmeye odaklı teknoloji olarak tanımlanabilir. 2022 yılında ChatGPT'nin kullanılmaya başlanmasıyla birlikte yaygınlığı artan yapay zekâ, insanların günlük yaşamlarında önemli bir yer edinmektedir (Wiredu, 2023). Üretken yapay zekâ uygulamalarının sayısının artmasıyla eğitim süreçleri içine entegrasyonu gerçekleştirilen yapay zekâ öğrencilere daha verimli ve etkili öğrenme deneyimleri sunma potansiyeline sahiptir (Russell ve Norvig, 2021). Öyle ki ABD, Çin gibi bazı gelişmiş ülkelerde öğrenenlerin bireysel farklılıklarına ve öğrenme hızlarına göre ilerleme sağlayan yapay zeka uygulamaları eğitimde yoğun bir şekilde kullanılmakta olup Türkiye'de de benzer şekilde yapay zeka programları MEB ve YÖK başkanlığı bünyesinde gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Elçiçek, 2024). Son yıllarda eğitim alanında yapılan araştırmalara ve bilimsel toplantılara bakıldığında yapay zeka okuryazarlığı, yapay zekanın eğitime etkileri ve yapay zekanın öğrenme süreçleri üzerindeki çalışmaların konu olarak çeşitlendiği görülmektedir (Popenici &

Kerr, 2017; Mart ve Kaya, 2024). Yine yapılan alanyazın taramasından hareketle eğitimin farklı kademelerinde yapay zekâya yönelik çeşitli çalışmaların yapıldığı da görülmüştür. Genellikle eğitim alanında yapılan yapay zekâ araştırmalarının öğretmen ve öğretmen adayları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Son zamanlarda yapılan araştırmalara bakıldığında: Mart ve Kaya (2024), 235 gönüllü okul öncesi öğretmen adayı ile çalışmış, öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik genel tutumlarını ve yapay zekâ okuryazarlık düzeylerini tespit etmişlerdir. Eker ve Halıcı-Gürbüz (2024), ortaokulda görev yapan 69 matematik öğretmeni ile çalışmış ve ortaokul matematik öğretmenlerinin yapay zekâ kullanımına yönelik yeterlilik algılarını farklı değişkenlere göre belirlemişlerdir. Çam ve ark. (2021), 34'ü fen bilgisi, 34'ü bilgisayar ve öğretim teknolojileri öğretmen adayı olmak üzere 68 kişi ile çalışmış ve yapay zeka teknolojilerine yönelik öğretmen adaylarının farkındalıklarını belirlemişlerdir. Buna karşı alanyazında doğrudan ortaokul öğrencilerinin yapay zekâya yönelik genel tutumlarını ele alan ulusal bir çalışmanın olmadığı görülmektedir. Bunun yanı sıra öğrencilerle yapılmış bazı çalışmalar mevcuttur. Örneğin Soylu (2023), yaptığı araştırmada yapay zeka temelli eğitim ile ortaokul öğrencilerinin yapay zeka okur yazarlıklarının değişimini incelemiştir. Mutugu ve Erdoğan (2024), gönüllü 202 ortaokul öğrencisi ile çalışmış ortaokul öğrencilerinin kendi öğrenmelerindeki yapay zeka kullanımlarına yönelik öğretim programının geliştirilmesine ilişkin bir ihtiyaç analizi yapmışlardır. Yaptıkları araştırma sonrasında ortaokul öğrencilerinin yapay zekâ kullanım eğilimlerinin düşük olduğunu tespit etmişlerdir.

Temel eğitimde öğrenciler üzerinden veri toplanarak yapılan, yapay zekanın kullanımına ve etkilerini araştıran çalışmalar literatüre önemli bilgi kaynağı oluşturur (Martin & ark., 2024). Eğitimde teknoloji kullanımının hızla arttığı ve dijital çağda öğretmen olmanın getirdiği özellikler düşünüldüğünde ve ayrıca ortaokul öğrencileri ile yapılan çalışmaların sınırlı olduğu görüldüğünden böyle bir çalışmanın alana katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Bu nedenle araştırmada ortaokul öğrencilerinin yapay zekâya yönelik genel tutumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla aşağıda yer alan sorulara yanıt aranmıştır.

1. Ortaokul öğrencilerinin yapay zekâya yönelik genel tutumları nasıldır?

2. Ortaokul öğrencilerinin yapay zekâya yönelik genel tutumları sınıf düzeyleri açısından anlamlı düzeyde bir farklılık göstermekte midir?

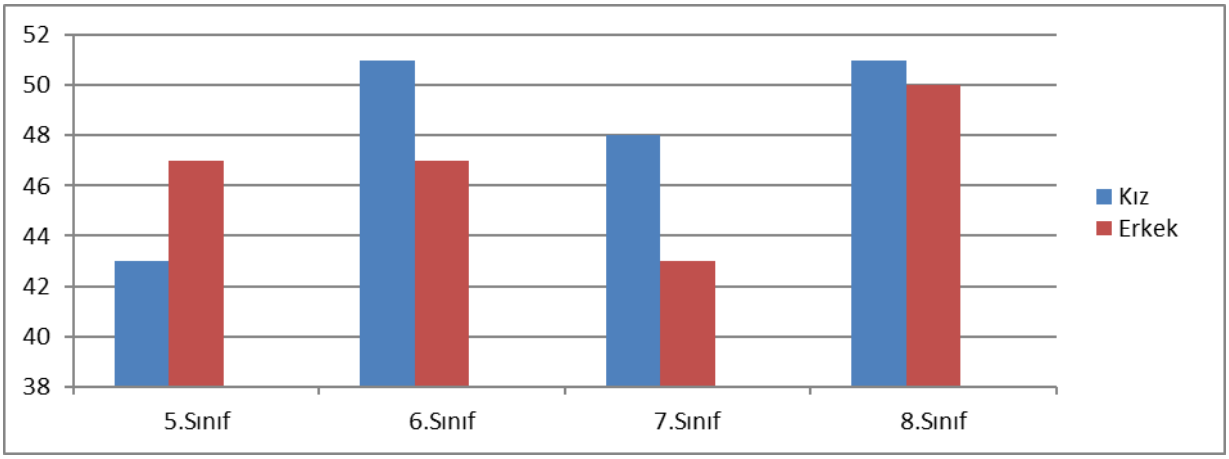
2. DENEYSEL UYGULAMALAR

2.1. Araştırmanın Modeli

Araştırmada ortaokul öğrencilerinin yapay zekaya ilişkin genel tutumlarının sınıf düzeyi açısından incelenmesi amacıyla betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Tarama araştırması, bir grubun belirli özelliklerini tespit etmek amacıyla verilerin toplandığı araştırma modelidir ve veriler özelliği tespit edilecek topluluğu temsil eden bir örneklemden toplanır (Büyüköztürk &ark., 2021).

2.2. Araştırmanın Katılımcıları

Araştırmaya Ankara Altındağ İlçe'nin bir devlet ortaokulunun 5., 6., 7. ve 8. sınıfında öğrenim gören toplam 380 gönüllü öğrenci katılmıştır. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet ve sınıf düzeyleri Grafik 1.'de verilmiştir.

Grafik 1. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet ve sınıf düzeylerine göre dağılımı

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri Schepman ve Rodway (2020) tarafından geliştirilen Cronbach Alfa değerleri sırasıyla 0,88 ve 0,83 olan pozitif ve negatif tutum olmak üzere iki alt faktörlü; Kaya ve diğerleri (2022) tarafından Türkçe'ye uyarlanan 5'li likert tipi 20 maddeden oluşan, "Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği" ile toplanmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada veriler "Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği" kullanılarak, toplam 380 ortaokul öğrencisinden toplanmıştır. Araştırmada elde edilen verilerin analizinde SPSS 22 paket programı kullanılmıştır. Parametrik testler uygulanmadan önce testlerin normalliği sınanmış ve elde edilen verilerin normal dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Normal dağılım gösteren veriler için parametrik testler kullanılmıştır (Büyüköztürk, 2013). Ortaokul öğrencilerinin yapay zekâya yönelik genel tutumlarını değerlendirmek amacıyla betimsel olarak analiz yapılmış, ölçek maddelerinin yüzde ve frekansları incelenmiştir. Ardından ortaokul öğrencilerinin yapay zekâya yönelik genel tutum ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ile sınıf düzeyi arasında anlamlı fark olup olmadığının belirlenmesinde ilişkisiz örneklemler için tek yönlü Anova testi yapılmıştır.

3. SONUÇLAR

3.1. Ortaokul Öğrencilerinin Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği Betimsel İstatistik Bulguları

Ortaokul öğrencilerinin "Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği"nden aldıkları puanların betimsel istatistik analiz sonuçları yüzde ve frekans olarak Çizelge 1.'de verilmiştir.

Çizelge 1. Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği Betimsel İstatistik Bulguları

Maddeler	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
1.Günlük hayatımda yapay zekâ sistemlerini kullanmak ilgimi çekiyor	23	6,1	36	9,5	65	17,1	132	34,7	124	32,6
2.Yapay zekânın birçok faydalı uygulaması vardır.	10	2,6	14	3,7	58	15,3	144	37,9	154	40,5
3.Yapay zekâ heyecan vericidir.	20	5,3	41	10,8	94	24,7	113	29,7	112	29,5
4.Yapay zekâ bu ülke için yeni ekonomik fırsatlar sağlayabilir.	19	5	30	7,9	115	30,3	102	26,8	114	30
5.Yapay zekâyı kendi işimde kullanmak isterim.	29	7,6	44	11,6	94	24,7	113	29,7	100	26,3
6.Yapay zekâya sahip bir yazılım/robot, birçok rutin işi bir insandan daha iyi yapabilir.	78	20,5	81	21,3	103	27,1	66	17,4	52	13,7
7.Yapay zekânın yapabileceklerinden etkilendim.	26	6,8	43	11,3	88	23,2	138	36,3	85	22,4
8.Yapay zekânın insanların iyi oluşları üzerinde olumlu etkileri olabilir.	14	3,7	27	7,1	124	32,6	129	33,9	86	22,6
9. Yapay zekâlı sistemler insanların daha mutlu hissetmelerine yardımcı olabilir.	35	9,2	64	16,8	143	37,6	91	23,9	47	12,4
10.Yapay zekâlı sistemler insanlardan daha iyi performans gösterebilir.	63	16,6	74	19,5	130	34,2	67	17,6	46	12,1
11.Toplumun çoğu, yapay zekâ ile donatılmış bir gelecekten faydalanacaktır.	29	7,6	38	10	109	28,7	118	31,1	86	22,6
12.Rutin işlemler için, bir insan yerine yapay zekâlı bir sistemle etkileşime girmeyi tercih ederim.	109	28,7	85	22,4	100	26,3	54	14,2	32	8,4
13.Yapay zekânın tehlikeli olduğunu düşünüyorum.	62	16,3	55	14,5	159	41,8	61	16,1	43	11,3
14.Kuruluşlar yapay zekâyı etik olmayan bir şekilde kullanırlar.	50	13,2	54	14,2	210	55,3	43	11,3	23	6,1
15.Yapay zekâyı şeytani/kötü niyetli buluyorum.	110	28,9	97	25,2	110	28,9	35	9,2	28	7,4
16.Yapay zekâ insanları gözetlemek için kullanılır.	112	29,5	88	23,2	107	28,2	37	9,7	36	9,5
17.Yapay zekânın gelecekteki kullanımlarını düşündüğümde üzüntüden titriyorum.	138	36,3	105	27,6	88	23,2	30	7,9	19	5
18.Yapay zekâ insanların kontrolünü ele geçirebilir.	65	17,1	77	20,3	97	25,5	83	21,8	58	15,3
19.Yapay zekâlı sistemlerin birçok hata yaptığını düşünüyorum.	41	10,8	74	19,5	157	41,3	72	18,9	36	9,5
20.Yapay zekâ gitgide daha fazla kullanılırsa benim gibi insanların zarar göreceğini düşünüyorum.	69	18,2	81	21,3	100	26,3	70	18,4	60	15,8

Çizelge 1 incelendiğinde araştırma bulguları, ortaokul öğrencilerinin yapay zekâya yönelik genel tutumlarının farklı boyutlarda çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymuştur.

3.2.Farklı Sınıf Düzeylerinin Ölçekten Aldıkları Puanlara İlişkin Bulgular

Ortaokul öğrencilerin ölçek genelinde aldıkları puanların ortalamaları sınıf düzeylerine göre de Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2. Farklı Sınıf Düzeylerinin Ölçekten Aldıkları Ortalama Puanlar

Sınıf Düzeyi	N	$\overline{X}$
5. Sınıf	90	63,46
6.Sınıf	98	62,03
7.Sınıf	91	61,01
8.Sınıf	101	63,62

Çizelge 2. incelediğinde farklı sınıf düzeylerinde bulunan öğrencilerin yapay zekâya yönelik genel tutum ölçeğinden aldıkları puanların ortalamasının birbirine yakın ve benzer olduğu tespit edilmiştir. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 100 iken 5.sınıf öğrencilerinin ölçekten aldıkları puanların ortalaması 63,46; 6.sınıf öğrencilerinin ölçekten aldıkları puanların ortalaması 62,03; 7.sınıf öğrencilerinin ölçekten aldıkları puanların ortalaması 61,01 ve 8.sınıf öğrencilerinin ölçekten aldıkları puanların ortalaması 63,62 olarak bulunmuştur. Bu durumda 20-50 puan aralığı olumsuz tutum, 51-70 puan aralığı nötr tutum, 71-100 puan aralığı olumlu tutum olarak sınıflandırılırsa çalışmaya katılan tüm sınıf düzeylerindeki öğrencilerin yapay zekaya yönelik nötr tutum içinde oldukları söylenebilir

3.3. Yapay Zekâya Yönelik Genel Tutum Ölçeği Puanlarının Sınıf Düzeylerine Göre Bulguları

Ortaokul öğrencilerinin yapay zekâya yönelik genel tutum ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ile sınıf düzeyi arasında anlamlı fark olup olmadığının belirlenmesinde ilişkisiz örneklemler için tek yönlü Anova testi yapılmıştır. Çizelge 3.'te öğrencilerin sınıf düzeyine göre Anova testi sonuçları verilmiştir.

Çizelge 3. Farklı Sınıf Düzeylerindeki Öğrencilerin Yapay Zekaya Yönelik Genel Tutum Ölçeği Puanlarına İlişkin Anova Testi Analizi Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı (KT)	Serbestlik derecesi (sd)	Kareler Ortalaması (KO)	F	p
Gruplar arası	432,225	3	144,075	2,228	0,085
Gruplar içi	24313,922	376	64,665		
Toplam	24746,147	379			

*p>0,05

Çizelge 3. incelendiğinde Anova testi sonucunda, bütün sınıfların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada, ortaokul öğrencilerinin yapay zekâya yönelik genel tutumları sınıf düzeyleri açısından incelenmiştir. Araştırmanın sonuçları incelendiğinde, Çizelge 1'e göre öğrencilerin %55,3'ünün kuruluşların yapay zekâyı etik olmayan bir şekilde kullandığını düşündüğü; %41,8'inin yapay zekânın tehlikeli olduğunu düşündüğü, %41,3'ünün yapay zekâlı sistemlerin birçok hata yaptığını düşündüğü tespit edilmiş dikkate değer sonuçlar arasındadır. Alanyazınına bakıldığında yapay zeka ile yapılan araştırmalarda farklı yaş gruplarının da benzer görüşlere sahip olduğu söylenebilir. Bostrom (2014) yapay zekanın gelecekte kontrol edilemez olabileceği ve insanlık için tehdit oluşturabileceğine vurgu yapmıştır. Aynı şekilde Zuboff (2019), yapay zekâ teknolojilerinin bireylerin mahremiyetini ihlal edebileceği riskine dikkat çekmiştir.

Sonuçlarımıza göre öğrencilerin; %40,5'inin yapay zekânın birçok faydalı uygulaması olduğunu düşündüğü ve %34,7'sinin günlük hayatında yapay zekâ sistemlerini kullanmanın ilgisini çektiği ve %29,7'sinin yapay zekâyı heyecan verici olarak düşündüğü de tespit edilmiştir. Son yıllarda yapılan çalışmalara bakıldığında eğitim alanında öğrenen bireylerin bireysel farklılıklarına uygun alternatifler sunması ve öğrenme hızlarına uygun süreç oluşturması açısından yapay zekâ uygulamalarını faydalı bulan çalışmalar mevcuttur (Drigas & Ioannidou 2012; Fahimirad & Kotamjani, 2018). Çizelge 2'ye göre öğrencilerin ölçekten aldıkları puanların ortalamaları 51-70 aralığında olup bu durum öğrencilerin yapay zekaya genel tutumlarının nötr olduğunu gösterir. Ayrıca elde edilen sonuçlara göre öğrencilerin yapay zekâya yönelik genel tutumları ile sınıf düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir fark bulunmamıştır (Çizelge 3). Bu durumun öğrencilerin benzer çevresel faktörlere sahip olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Literatür incelendiğinde farklı sınıflarda öğrenim gören öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik genel tutumlarının sınıf düzeyi ile değişmediği belirlenmiştir (Mart ve Kaya, 2024). Benzer şekilde yapılan bir başka araştırmada da grafik tasarım bölümü öğrencilerinin yapay zekâya yönelik tutumları sınıf düzeyi, cinsiyet gibi çeşitli değişkenler açısından incelenmiş ve sınıf düzeyi ile yapay zekâya yönelik genel tutum arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir (Kum, 2023).

Genel olarak çalışmanın sonuçları değerlendirildiğinde öğrencilerin yapay zekâya yönelik hem olumlu hem olumsuz ifadelere sahip olduğu belirlenmiştir. Bu sonuçlar, yapay zekâya yönelik tutumların daha çok bireysel, çevresel ve pedagojik faktörlere bağlı olabileceğini düşündürmektedir. Öğrencilerin bireysel özellikleri (örneğin teknolojiye aşinalık düzeyi, dijital okuryazarlık, yapay zekâ ile etkileşim deneyimi) yapay zekâya yönelik tutumlar üzerinde daha belirgin bir etkiye sahip olabilir. Öğrencilerin olumsuz tutumlarını azaltabilmek için öğretim süreçlerine yapay zekâ destekli ders materyalleri ve yapay zekâ temelli uygulamaların daha fazla entegrasyonu sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Bostrom, N. Superintelligence: Paths, dangers, strategies. Oxford University Press. 2014.

Büyüköztürk, Ş. Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem Yayıncılık., Genişletilmiş 18. Baskı, 2013

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2021.

Çam, M. B., Çelik, N. C., Turan Güntepe, E. & Durukan, Ü. G., (2021). Öğretmen Adaylarının Yapay Zekâ Teknolojileri ile İlgili Farkındalıklarının Belirlenmesi. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18 (48), 263-285.

Drigas, A., & Ioannidou, R. Artificial intelligence in special education: A decade review. International Journal of Engineering Education, 28(6), 1365-1375, 2012.

Eker, C., & Halıcı Gürbüz, S. (2024). Matematik Öğretmenlerinin Matematik Dersinde Yapay Zekâ Kullanımına Yönelik Yeterlilik Algıları. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, *7*(7), 513–528. https://doi.org/10.26677/TR1010.2024.1425 (Erişim tarihi:16.11.2024)

Elçiçek, M. (2024). Öğrencilerin yapay zeka okuryazarlığı üzerine bir inceleme. *Bilgi ve İletişim Teknolojileri Dergisi, 6*(1), 24-35. https://doi.org/10.53694/bited.1460106 (Erişim tarihi: 16.12.2024)

Fahimirad, M., & Kotamjani, S. Intelligent educational systems based on artificial intelligence. International Journal of Educational Technology in Higher Education, 15(1), 1-14, 2018.

Kaya F., Aydin F., Schepman A., Rodway P., Yetişensoy O. & Demir-Kaya M.(2022) The Roles of Personality Traits, AI Anxiety, and Demographic Factors in Attitudes toward Artificial Intelligence, International Journal of Human–Computer Interaction, DOI: 10.1080/10447318.2022.2151730 (Erişim tarihi: 05.10.2024)

Mart, M., & Kaya, G. Okul öncesi öğretmen adaylarının yapay zekâya yönelik tutumları ve yapay zekâ okur yazarlığı arasındaki ilişkinin incelenmesi. Edutech Research, 2(1), 91-109, 2024.

Martin, F., Zhuang, M., & Schaefer, D. (2024) Systematic review of research on artificial intelligence in K-12 education (2017–2022). Computers and Education: Artificial Intelligence, 6, 100195. https://doi.org/10.1016/j.caeai.2023.100195. (Erişim tarihi: 16.11.2024)

Moor, J. (2006). The dartmouth college artificial ıntelligence conference: The next fifty years. *AI Magazine*, *27*(4), 87. https://doi.org/10.1609/aimag.v27i4.1911 (Erişim Tarihi: 22.11.2024)

Mutugu Y. E., Erdoğan D. G., Ortaokul Öğrencilerinin Kendi Öğrenmelerindeki Yapay Zeka Kullanımlarına Yönelik Öğretim Programının Geliştirilmesine İlişkin Bir İhtiyaç Analizi. XI. Internatıonal Eurasıan Educatıonal Research Congress, 362-363, Kocaeli Üniversitesi, 2024.

Popenici, S. A., & Kerr, S. (2017). Exploring the impact of artificial intelligence on teaching and learning in higher education. *Research and Practice in Technology Enhanced Learning*, 22(12). https://doi.org/10.1186/s41039-017-0062-8 (Erişim tarihi: 16.12.2024)

Russell, S. J., & Norvig, P. (2021). Artificial Intelligence: A Modern Approach. 4th Edition. Pearson.

Schepman, A., & Rodway, P. (2020). Initial validation of the general attitudes towards Artificial Intelligence Scale. Computers in Human Behavior Reports, 1, 100014. https://doi.org/10.1016/j.chbr.2020.100014 (Erişim tarihi: 05.10.2024)

Soylu, E. (2023) Ortaokul Öğrencilerine Yönelik Geliştirilen Yapay Zekâ Eğitim İçeriğinin Yapay Zekâ Okuryazarlığına Etkisi. Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Tabier, E., & Bakanay, Ç. D. Okul Öncesi Eğitimde Müze Eğitim Ortamları ve Yapay Zekâ Uygulamaları. Journal Of Social Humanities and Administrative Sciences, 9(65), 3082-3088. https://doi.org/10.29228/JOSHAS.70500. 2023(Erişim tarihi: 16.11.2024)

Wiredu, J. (2023). An investigation on the characteristics, abilities, constraints, and functions of artificial intelligence (ai): The age of chatgpt as an essential. *Information and Management*, *108*(3), 62614-62620.

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN FEN KAYGI DÜZEYLERİNİN ÇEŞİTLİ DEĞİŞKENLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF MIDDLE SCHOOL STUDENTS' SCIENCE ANXIETY LEVELS IN TERMS OF VARIOUS VARIABLES

Uzman Öğretmen, PINAR EROĞLU[1], Prof.Dr. Alev DOĞAN[2]

[1]Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, pakgulbale@gmail.com-ORCID ID: 0000-0001-8343-0003

[2]Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, alevd@gazi.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-8907-1344

ÖZET

Öğrencilerin derslere karşı kaygı düzeyi öğrenme süreçlerinin yürütülmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Bu durum da derse karşı duyulan kaygı o dersin ilke ve kavramlarının öğrenilmesinde öğrenenlerin ilgi ve motivasyonlarını olumsuz etkileyebilir; sınavlarda veya ders içi etkinliklerde daha düşük performansa neden olabilir. Bu bağlamda fen bilimleri dersindeki başarının artması ve verimli bir öğrenme sürecinin yürütülebilmesi için de öğrencilerin fene karşı kaygı düzeylerinin incelenmesi gereklidir. Bu nedenle bu çalışmanın amacı ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik kaygı düzeylerinin, sınıf ve cinsiyet değişkenleri açısından incelenmesidir. Araştırma 2024-2025 eğitim öğretim yılında Ankara Altındağ İlçesi'nde bulunan bir devlet ortaokulunun 5., 6., 7. ve 8.sınıflarında öğrenim gören seçkisiz atama yöntemiyle toplam 380 öğrenci ile gerçekleştirilmiştir. Araştırmada Çelik (2021) tarafından geliştirilen, 5'li Likert tipi 13 maddeden oluşan "Ortaokul Öğrencilerinin Fen Kaygısı Ölçeği" kullanılmıştır. Kullanılan ölçeğin Cronbach's Alfa değeri 0.81'dir. Elde edilen verilerin analizinde SPSS paket programı kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre öğrencilerin fen kaygı düzeyi ölçeğinden aldıkları puanların ortalamalarının sınıf düzeyleri ve cinsiyet bakımından benzemekte olduğu tespit edilmiştir. Ortaokul öğrencilerinin fen kaygı düzeyi ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ile sınıf düzeyi arasında anlamlı fark olup olmadığının belirlenmesi ilişkisiz örneklemler için tek yönlü Anova testi ile yapılmıştır. Aynı zamanda ortaokul öğrencilerinin fen kaygı düzeyi ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ile cinsiyet arasında anlamlı fark olup olmadığının belirlenmesi adına bağımsız örneklemler için t-testi kullanılmıştır. Elde edilen verilere göre 5.sınıf düzeyinde öğrenim gören öğrencilerin diğer sınıf düzeyleriyle karşılaştırıldığında kaygı düzeyi düşük olmakla beraber istatistiksel olarak anlamlı bir fark gözlenmemiştir. Aynı şekilde cinsiyet faktöründe her sınıf düzeyinde karşılaştırma yapıldığında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ortaokul, fen bilimleri, kaygı düzeyi

ABSTRACT

Students' anxiety level towards the courses has an important place in terms of the execution of learning processes. In this case, anxiety against the course may negatively affect the interest and motivation of learners in learning the principles and concepts of that course; it may cause lower performance in exams or in-class activities. In this context, it is necessary to examine students' anxiety levels towards science in order to increase success in science courses and to carry out an efficient learning process. Therefore, the aim of this study is to examine the anxiety levels of middle school students towards science course in terms of class and gender variables. The study was conducted with a total of 380 students who were randomly assigned to 5th, 6th, 7th and 8th grades of a public secondary school in Ankara Altındağ District in the 2024-2025 academic year. In the study, the "Science Anxiety Scale of Secondary School Students" developed by Çelik (2021), consisting of 13 items in 5-point Likert type, was used. The Cronbach's Alpha value of the scale used is 0.81. SPSS package program was used to analyze the data obtained. According to the results of the analysis, it was determined that the mean scores of the students' science anxiety level scale were similar in terms of grade level and gender. The determination of whether there is a significant difference between the mean scores of secondary school students on the science anxiety level scale and the grade level was made with the One-Way Anova test for unrelated samples. At the same time, t-test for independent samples was used to determine whether there was a significant difference between the averages of the scores obtained by middle school students from the science anxiety level scale and gender. According to the data obtained, although the anxiety level of the students studying at the 5th grade level was low compared to the other grade levels, no statistically significant difference was observed. Likewise, it was determined that there was no statistically significant difference in the gender factor when comparisons were made at each grade level.

Keywords: Middle school, science, anxiety level

1. GİRİŞ

Kaygı, insanın sahip olduğu temel duygular arasında yer alır. Farklı araştırmacılar tarafından yapılan farklı kaygı tanımlarına bakıldığında kaygının korku, huzursuzluk ve olumsuz duygularla ilişkilendirildiği görülmüştür. Kaygı, Sapir ve Aranson (1990) tarafından iyi ve hoş olmayan durumlarda kötü şeyler olacağı beklentisiyle duyulan endişe, korku, belirsizlik ve huzursuzluk olarak tanımlanmıştır. Yıldırım ve Şimşek (2008) ise kaygıyı bireyde endişe ve gerginlik duyguları oluşturan ve merkezi sinir sistemini uyaran olumsuz bir durum olarak adlandırmışlardır. Connolly ve ark. (2009) göre kaygı genellikle bir kavramın yanlış anlaşılması durumunda ortaya çıkan duygudur. Kaygının kaynağı tam olarak belli olmasa da kaygı düzeyi bireyler arasında farklılık göstermektedir (Zeidner, 1998).

Eğitim öğretim faaliyetleri düşünüldüğünde bir derse karşı hissedilen kaygı düzeyinin yüksek ya da düşük olması o dersin öğrenilmesini zorlaştırmakta ve derse karşı duyulan ilgi ve motivasyonun azalmasına sebep olmaktadır (Baymur, 1994; Okur ve Bahar, 2010; Taşmış Işık

& Doğru, 2024). Bu açıdan bireylerin sahip olduğu kaygı düzeylerinin gerekenden fazla ya da az olması istenilmeyen bir durumdur. Fen eğitimi de öğrencilerin aktif bir şekilde dünyayı keşfetmelerine, bilimsel yöntemleri kullanarak doğru verilere ulaşmalarına yardımcı olur ve günlük yaşamda karşılaşılan sorunlarla başa çıkabilme yetisi kazandırılarak toplumsal gelişime de katkı sağlar. Bu nedenle fen eğitimi, sadece bireysel öğrenme açısından değil, toplumsal ve ekonomik kalkınma açısından da önemlidir. Ancak fen eğitiminde somut kavramlar olduğu kadar soyut kavramlar da vardır ve öğrenciler bazen olgu ve olayları açıklamada yetersiz kalır, günlük yaşamda karşılaştığı sorunlara çözüm bulamayabilir ve çağın gerektirdiği becerileri kazanamayabilir (Kavak & Köseoğlu, 2001). Bu nedenle fen bilimleri dersine yönelik kaygı bireylerin öğretimini etkileyen duyuşsal faktörler içerisinde önemli bir yere sahiptir (Mallow ve ark., 2010; Okur & Bahar, 2010; Güzel, 2021)

Mallow ve ark. (2010) göre fen bilimlerine karşı duyulan kaygı, öğrenci için derse yönelik ciddi bir engel teşkil etmektedir. Bu kapsamda fene yönelik kaygının ve buna sebep olan etmenlerin incelenmesi önemli bir konudur (Üldaş, 2005). Bu nedenle fen bilimleri öğretiminin verimli olması için fen bilimlerine karşı duyulan kaygı ve nedenleri derinlemesine incelenmelidir. Alan yazınındaki çalışmalar doğrultusunda bu araştırmanın temel amacı ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik kaygı düzeylerinin, sınıf ve cinsiyet değişkenleri açısından incelenmesidir.

2. DENEYSEL UYGULAMALAR

2.1. Araştırmanın Modeli

Bu araştırmanın modeli bir konuya ya da olaya ilişkin bireylerin görüşlerinin, ilgi, beceri, tutum vb. özelliklerinin tespit edilmeye çalışıldığı, geniş kitlelerin özelliklerini betimlemeyi amaçlayan betimsel tarama modelidir (Büyüköztürk & ark., 2021). Betimsel tarama modelinde araştırmacılar, görüşlerin ve özelliklerin neden kaynaklandığından ziyade araştırmaya katılan bireylerin görüş ya da özelliklerinin nasıl dağıldığıyla ilgilenmektedirler (Fraenkel & Wallen, 2006).

2.2. Araştırmanın Katılımcıları

Araştırmanın katılımcılarını 2024-2025 eğitim-öğretim yılında Ankara Altındağ ilçesinde bir devlet ortaokulunda 5., 6., 7. ve 8. sınıfında okuyan toplam 380 gönüllü öğrenci oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin özellikleri Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. Araştırmaya katılan öğrencilerin özellikleri

	Kız		Erkek		Toplam
	N	%	N	%	
5. Sınıf	43	47,8	47	52,2	90
6. Sınıf	51	52	47	48	98
7. Sınıf	48	52,7	43	47,3	91
8. Sınıf	51	50,5	50	49,5	101
Toplam	193	50,8	187	49,2	380

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma verileri, Çelik (2021) tarafından geliştirilen "Ortaokul Öğrencilerinin Fen Kaygısı Ölçeği"(OÖFKÖ) ile toplanmıştır. Ölçek beşli Likert tipinde olup "kesinlikle katılıyorum", "katılıyorum", "kararsızım", "katılmıyorum" ve "kesinlikle katılmıyorum" şeklinde toplam 13 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin Cronbach Alfa değeri 0,81'dir. Olumlu cümlelerin puanlanmasında kesinlikle katılıyorum seçeneğinden kesinlikle katılmıyorum seçeneğine doğru 5'den 1'e doğru puanlama yapılmış; olumsuz cümlelerde ise tam tersi 1'den 5'e doğru puanlama yapılmıştır.

2.4. Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan ortaokul öğrencilerinin fen kaygısı ölçeğinden elde edilen verilerin analizleri SPSS paket programından yararlanılarak çözümlenmiştir. Araştırmada veriler normalliği sağladığı için parametrik testler kullanılmıştır. Ortaokul öğrencilerinin fen kaygı düzeyi ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ile sınıf düzeyi arasında anlamlı fark olup olmadığının belirlenmesi ise ilişkisiz örneklemler tek yönlü Anova testi yapılmıştır. Aynı zamanda ortaokul öğrencilerinin fen kaygı düzeyi ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ile cinsiyet arasında anlamlı fark olup olmadığının belirlenmesi adına bağımsız örneklemler için t-testi kullanılmıştır.

3. SONUÇLAR

Ortaokul öğrencilerinin fen kaygı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi amacıyla yapılan bu araştırmada farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerin fen kaygı düzeyi ölçeği puanlarına ilişkin aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2. Sınıf seviyelerine göre aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri

SINIF SEVİYELERİ	N	$\overline{X}$	s
5.Sınıf	90	28,122	7,737
6.Sınıf	98	29,775	7,601
7.Sınıf	91	29,120	6,528
8.Sınıf	101	28,594	5,815
Toplam	380	28,913	6,947

Ortaokul öğrencilerinin fen kaygı düzeyi ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ile sınıf düzeyi arasında anlamlı fark olup olmadığının belirlenmesi ilişkisiz örneklemler için tek yönlü Anova testi ile yapılmış olup test sonucuna ilişkin bulgular Çizelge 3'te verilmiştir.

Çizelge 3. Farklı Sınıf Düzeylerindeki Öğrencilerin Fen Kaygı Düzeyi Ölçeği Puanlarına İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Kaynak	Kareler Toplamı (KT)	Serbestlik derecesi (sd)	Kareler Ortalaması (KO)	F	p
Gruplar arası	143,391	3	47,797	0,990	0,397*
Gruplar içi	18150,744	376	48,273		
Toplam	18294,134	379			

*p>0,05

Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 65 'dir. Bu durum düşünüldüğünde öğrencilerin aldıkları puanların ortalaması, farklı sınıf seviyelerindeki öğrencilerin düşük düzeyde kaygılarının olduğunu göstermektedir. Çizelge 2 incelendiğinde sınıf düzeyleri farklılaşsa da ölçekten elde edilen puanların ortalamalarının yakın değerler aldığı görülmüştür. Çizelge 3 incelendiğinde ise 5., 6., 7. ve 8. sınıf öğrencilerinden oluşan 380 kişilik grubun, kaygı düzeyleri arasında fark olup olmadığını sınamak için, sınıf düzeylerine göre oluşturulan grupların fen kaygı düzeyi ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ilişkisiz örneklemler için tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ile karşılaştırılmış, test sonunda, 5.sınıf öğrencilerinin puanlarının ortalaması ($\bar{X}$=28,122), 6.sınıf öğrencilerinin puanlarının ortalaması ($\bar{X}$=29,775), 7.sınıf öğrencilerin puanlarının ortalaması ($\bar{X}$=29,120) ve 8.sınıf öğrencilerin ortalamasının ($\bar{X}$=28,594) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark gözlenmemiştir. Bu sonuçlara göre sınıf düzeyinin fen kaygı düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

Ortaokul öğrencilerinin fen kaygı düzeyi ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları ile cinsiyet arasında anlamlı fark olup olmadığının belirlenmesi adına bağımsız örneklemler için t-testi kullanılmış olup test sonuçları Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. Cinsiyete Göre Öğrencilerin Fen Kaygı Düzeyi Ölçeği Puanlarının Ortalamalarına İlişkin t-testi Sonuçları

Gruplar	N	$\bar{X}$	s	sd	t	p
Kız	193	28,466	6,747	378	-1,275	0,203*
Erkek	187	29,374	7,136			

*p>0,05

Çizelge 4 incelendiğinde 193 kız ve 187 erkek öğrenciden oluşan 380 kişilik grupta, kızlarla erkeklerin fen kaygı düzeyi arasında anlamlı fark olup olmadığını ortaya koymak için yapılan bağımsız örneklemler t-testinin sonucuna göre, kızların fen kaygı düzeyi ölçeği puanlarının ortalamaları ($\bar{X}$=28,466) ile erkeklerin fen kaygı düzeyi ölçeği puanlarının ortalamaları ($\bar{X}$=29,374) arasında anlamlı bir fark gözlenmemiştir. Bu sonuçlara göre cinsiyetin fen kaygı düzeyi üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME

Ortaokul öğrencilerinin fen bilimleri dersine yönelik kaygı düzeylerinin, sınıf ve cinsiyet değişkenleri açısından incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışmada öğrencilerin kaygı düzeyi ölçeğinden aldıkları puanların ortalamaları farklı sınıf düzeylerine karşılaştırıldığında en yüksek puan ortalamasının 6.sınıf öğrencilerinde, en düşük puan ortalamasının ise 5.sınıf öğrencilerine ait olduğu belirlenmekle beraber sınıflar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Literatürde fen kaygısının, öğrencilerin bireysel özelliklerinden, öğretim süreçlerinden ve çevresel faktörlerden etkilendiği belirtilmektedir (Mallow, 2006; Udo, Ramsey & Mallow, 2004). Ancak bu çalışmada, sınıf ve cinsiyet gibi bireysel demografik değişkenler anlamlı bir fark yaratmamıştır. Bu durumun sebebi olarak, örneklem grubu öğrencilerin demografik özelliklerinin benzer olması ve benzer çevresel faktörlerden etkilendiği düşünebilir. Ayrıca fen kaygısının, daha çok lise veya üniversite düzeyinde belirginleştiği ve akademik rekabetin yoğunlaştığı süreçlerde artış gösterdiği literatürde belirtilmiştir (Britner, 2008). Ortaokul düzeyinde ise öğrenciler henüz akademik başarı için rekabet etmiyor olabilir. Alanyazına bakıldığında benzer sonuçları içeren çalışmaların mevcut

olduğu görülmüştür. Fene yönelik kaygı düzeyinin sınıf düzeyi açısından incelendiği araştırmalarda bazı araştırmalarda anlamlı bir fark bulunurken bazı araştırmalarda anlamlı bir fark bulunmadığı görülmüştür. Örneğin Çelik (2021) yapmış olduğu araştırmasında 659 ortaokul öğrencisi ile çalışmış ve çalışmasının sonucunda sınıf düzeyleri ile fene yönelik kaygı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğunu belirtmiştir. Öte yandan Yenilmez ve Midilli (2006) yaptığı araştırmada toplam 171, 5. ve 6. sınıf öğrencisi ile çalışmış ve sınıf düzeylerine göre öğrencilerin kaygı düzeylerinde anlamlı bir farklılık tespit etmemiştir. Yine benzer bir çalışmada Uçakçı (2014) 622 ortaokul öğrencisi ile çalışmış ve elde ettiği verileri sınıf düzeyi, cinsiyet, akademik başarı gibi çeşitli değişkenler açısından incelemiştir. Araştırmasının sonuçlarına göre sınıf düzeyi ile fene yönelik kaygı düzeyi arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bizim araştırmamızın analizleri sonucunda da öğrencilerin cinsiyetleri dikkate alındığında erkek ve kız öğrencilerin ölçekten aldıkları puan ortalamalarının benzer olduğu belirlenmiştir. Literatür incelendiğinde gerek sosyal bilimlerde gerekse fen bilimlerinde kaygı düzeylerinin cinsiyet faktörü açısından farklılık göstermediğini içeren çalışmalar mevcuttur. Warren, Good ve Velten (1984) ortaokul (7, 8 ve 9. sınıf) öğrencileri ile yaptığı çalışmasında cinsiyete ilişkin öğrencilerin kaygı düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığını belirtmişlerdir. Yine benzer şekilde 2002 yılında Erkan ve ark. yaptığı çalışmasında da toplam 782 lise öğrencisi ile çalışılmış ve öğrencilerin kaygı düzeyleri ile cinsiyet arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Yine Akman ve ark. (2007) ilköğretim öğrencilerinin fene karşı tutumlarının sınav kaygı düzeylerine etkisini incelemek için yaptıkları çalışmada 145 ortaokul öğrencisi ile çalışmış ve kaygı ölçeğinden elde ettikleri puanların ortalamalarının cinsiyet faktörüne göre anlamlı farklılık oluşturmadığını belirtmişlerdir. Ortaokul öğrencileri ile yapılan başka bir araştırmada öğrencilerin fen bilimleri kaygı düzeyleri çeşitli değişkenler açısından incelenmiş ve yine cinsiyet değişkeni açısından öğrencilerin kaygı puanları ile cinsiyet değişkeni arasında anlamlı bir farkın olmadığı belirlenmiştir (Kağıtçı, 2014). Bu çalışmalarda öğrencilerin benzer çevreye sahip olması, aile özelliklerinin benzer olması ve bireysel motivasyon gibi değişkenlerin bu durumu etkilediği vurgulanmaktadır.

Öğrencilerin derslere yönelik kaygı düzeylerinin yüksek olması öğrenme isteklerinin önüne geçmekte ve derslerde başarısız olmalarına sebep olabilir. Bu nedenle öğrenci başarılarını arttırmak için öğrencilerin kaygı düzeyleri ve nedenleri detaylı araştırılmalı ve kaygı düzeylerini azaltmak için gerekli önlemler alınmalıdır.

KAYNAKÇA

Akman, B., İzgi, Ü., Bahçe, H., Akıllı, H. İ., *İlköğretim Öğrencilerinin Fen'e Karşı Tutumlarının Sınav Kaygı Düzeylerine Etkisi,* Education and Science Vol. 32, No.146, 2007.

Britner, S.L. (2008). *Motivation in high school science students: A comparison of gender differences in life, physical and earth science courses*. Journal of Research in Science Teaching 45(8). https ://doi .o/10.1002 /çay .20249 (Erişim Tarihi: 23.11.2024)

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş., & Demirel, F. *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Yayıncılık, 2021.

Connolly C., Murphy E., Moore S., *"Programming Anxiety Amongst Computing Students—A Key İn he Retention Debate?",* Ieee Transactions on Education, 52(1), 52-56, 2009.

Çelik, M. E., *Ortaokul Öğrencilerinin Fen Kaygısı Ölçeği'nin Geliştirilmesi ve Uygulanması*, Yüksek Lisans Tezi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Kırşehir, 2021.

Erkan, Z., Güçray, S., & Çam, S. *Ergenlerin Sosyal Kaygı Düzeylerinin Ana Baba Tutumları ve Cinsiyet Açısından İncelenmesi*. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10(10), 2002.

Fraenkel, J. R., & Wallen, N. E. *How to design and evaluate research in education.* (6th ed.). New York: McGraw-Hill InternationalEdition, 2006.

Güzel, H. (2021). Covid-19 pandemi sürecinde öğrencilerin fen öğrenimine yönelik kaygıları, uzaktan eğitime katılımları ve uzaktan eğitime yönelik görüşleri. Journal of Social and Humanities Sciences Research, 8(78), 3259- 3271. http://dx.doi.org/10.26450/jshsr.2877.

Kağıtçı, B., *Fen Dersine Yönelik Kaygı Ölçeği Geliştirilmesi ve Ortaokul Öğrencilerinin Fen Dersi Kaygı İle Tutum Puanlarının Çeşitli Değişkenlere Göre İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya, 2014.

Kavak, N. & Köseoğlu, F. *Fen öğretiminde yapılandırıcı yaklaşım.* Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 21(1), 139-148, 2001.

Mallow, J. V. Science anxiety: Research and action. *Handbook of College Science Teaching,* 3, 1–12, 2006.

Mallow, J. V., Kastrup, H., Bryant, F. B., Hislop, N., Shefner, R., & Udo, M. *Science anxiety, science attitudes, and gender: Interviews from a binational study.* Journal of Science Education and Technology, 19(4), 356–369, 2010.

Okur, M. ve Bahar, H. H. *"Learning Styles of Primary Education Prospective Mathematics Teachers; States of Trait-Anxiety and Academic Success"*, Procedia Social and Behavioral Sciences, 2, 3632-3637, 2010.

Sapir, S., Aranson, A.E..*The Relationship Between Psychopathology and Speech and Language Disorder in Neurological Patients*. Journal of Speech Hearing Disorders, *55*, 503-509, 1990.

Taşmış Işık, S., Doğru, M. *Elektrik Devre Elemanları Ünitesinde Robotik-Kodlama Uygulamalarının 5.Sınıf Öğrencilerinin Akademik Başarı, Fen'e Yönelik Kaygı ve Motivasyonlarına Etkisinin İncelenmesi*, Fen, Matematik, Girişimcilik ve Teknoloji Eğitimi Dergisi, 7(1): 76-90, 2024.

Udo, M. K., Ramsey, G. P., & Mallow, J. V. (2004). Science anxiety and gender in students taking general education science courses. *Journal of Science Education and Technology, 13*(4), 435–446.

Üldaş, İ. *Öğretmen ve Öğretmen Adaylarına Yönelik Matematik Kaygı Ölçeği (MKÖ-Ö)'nin Geliştirilmesi ve Matematik Kaygısına İlişkin Bir Değerlendirme.* Yüksek Lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Warren, R., Good, G.ve Velten, E. "Measurement of Social Evaluative Anxiety ın Junior High School Students," Adolescence,.XIX (75), 643-648, 1984.

Yenilmez K., ve Midilli, P. İlköğretim Öğrencileri ve Velilerinin Matematik Kaygı Düzeyleri. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, c. 7, sy. 2, 2006.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri,* Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2008.

Zeidner, M. *Test Anxiety,* New York: Plenum Press,13, 1998.

KAPADOKYA BÖLGESİNDE SAĞLIK TURİZMİ YETKİLİ SEYAHAT ACENTESİ WEB SİTELERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Nihat ÇEŞMECİ[1]
Erciyes Üniversitesi
ncesmeci@erciyes.edu.tr – ORCID ID: 0000-0003-0736-4133

Yüksek Lisans Öğrencisi Bengi AKDEMİR[2]
Erciyes Üniversitesi
bengitemiz6638@gmail.com – ORCID ID: 0009-0006-6535-2850

ÖZET

Seyahat acenteleri, sağlık turizmi destinasyonlarında farklı alanlarda sağlık hizmeti arayan turistler için büyük öneme sahip aracı kuruluşlar olarak bilinmektedir. Sağlık hizmeti veren hastane ve kliniklerin hizmetlerinin yanı sıra, destinasyonun kültürel ve doğal çekiciliklerinin tanıtılması, uzak bölgelerdeki turistlere pazarlanması ve talep oluşması durumunda turistlerin seyahatlerinin organize edilmesi, sağlık turizminde yer alan seyahat acentelerinin başlıca faaliyetleri arasında bulunmaktadır. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle birlikte seyahat acenteleri, çoğunlukla web siteleri aracılığıyla potansiyel turistlere (hastalara) ulaşmakta ve onları destinasyondaki sağlık hizmetleri ve tesisleri hakkında bilgilendirmektedir. Bu bilgilerden yola çıkarak, bu araştırmanın temel amacı, dünyaca tanınan bir turistik destinasyon olan Kapadokya bölgesi genelinde sağlık turizmi yetki belgesine sahip olan seyahat acentalarını tespit ederek, bu işletmeleri web sitelerinin incelemek ve değerlendirmektir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere 2024 yılı Kasım ayında, Geniş Kapadokya olarak adlandırılan bölge sınırları içerisinde yer alan Nevşehir, Kayseri, Aksaray ve Niğde illerinde sağlık turizmi yetki belgesi almış olan seyahat acentaları tespit edilmiş ve bunların web siteleri incelenerek, literatür taramasına dayalı olarak önceden hazırlanmış veri toplama formu ile web siteleri özellikleri hakkında veri toplanmıştır. Toplanan veriler içerik analizi ile sınıflandırmaya tabi tutulmuş ve tanımlayıcı istatistik analizleri kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma bulguları, sağlık turizmi yetki belgeli aracıların Geniş Kapadokya bölgesi içerisinde sadece Nevşehir ve Kayseri illerinde bulunduğunu ve bunların web sitelerinde önemli eksiklikler olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Turizmi, Aracılar, Seyahat Acentaları, Web Sitesi, Kapadokya.

EVALUATION OF HEALTH TOURISM-AUTHORIZED TRAVEL AGENCY WEBSITES IN CAPPADOCIA REGION

ABSTRACT

Travel agencies are known as intermediaries of great importance for tourists seeking different health services in health tourism destinations. The primary responsibilities of travel agencies engaged in health tourism encompass the promotion of healthcare services and the cultural and natural attractions of the destination, the marketing of these offerings to tourists in distant

[1] Turizm Fakültesi, Turizm Rehberliği Bölümü, Kayseri, Türkiye
[2] Sosyal Bilimler Enstitüsü, Disiplinlerarası Sağlık Turizmi Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye

locations, and the organization of tourist travel when the demand arises. Nowadays, with the development of technology, travel agencies reach potential tourists (patients) and inform them about the health services and facilities in the destination, mostly through their websites. Based on this information, the main purpose of this research is to identify the travel agencies with a health tourism authorization certificate throughout the world-renowned Cappadocia destination and to examine and evaluate their websites. To achieve this aim, travel agencies with health tourism authorization certificates within the borders of the Greater Cappadocia region (Nevşehir, Kayseri, Aksaray, and Niğde provinces) were identified in November 2024. The websites were then examined and data about their characteristics were collected using a pre-prepared data collection form based on a literature review. The collected data was subjected to content analysis and evaluated using descriptive statistical analyses. The findings indicate that intermediaries engaged in health tourism in the Greater Cappadocia region are located only in the Nevşehir and Kayseri provinces and that their websites exhibit notable deficiencies.

Keywords: Health Tourism, Intermediaries, Travel Agencies, Website, Cappadocia.

1. GİRİŞ

Sağlığın insan yaşamında çok önemli bir yeri olmasından dolayı, ülkeler sağlık hizmetlerini sürekli iyileştirme ve geliştirme çabası içerisindedirler. Ancak, bazı durumlarda kendi ülkelerinde sunulan sağlık hizmetlerinin pahalı, ulaşılması güç veya yetersiz olması gibi nedenlerle insanlar ihtiyaç duydukları sağlık hizmetini almak için başka ülkelere seyahat etmektedirler. Bu durum, sağlık turisti ve sağlık turizmi kavramlarını ortaya çıkarmıştır (Göde vd., 2021). Günümüzde, Türkiye'de sağlık turizmi hızla gelişmekte ve sağlık turizmi kapsamında ülkemize gelen turist sayısı her geçen yıl artmaktadır (Koç, 2023; Özçelik Heper ve Kayuk, 2024). Her alanda olduğu gibi, sağlık turizminde de web siteleri araştırma ve bilgi edinme süreçlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Farklı ülkelerdeki hizmetlerden yararlanmak isteyen bireylerin, belirli hizmetten yararlanmaya karar vermesiyle, hizmeti almak için gidilen destinasyona gelişinden kendi ülkesine dönüşüne kadar olan tüm aşamalar planlanmalı ve ayrıntılı olarak tasarlanmalıdır. Seyahat organizasyonu ve planlaması konusunda uzman olan seyahat acenteleri tam da bu aşamada kendisine uygun sağlık hizmetini almak isteyen turist ile o hizmeti sunan sağlık kuruluşu arasında bir köprü vazifesi görmektedir. Sağlık turizmi konusunda uzmanlaşan seyahat acentası web siteleri, uluslararası alanda sağlık hizmeti arayışına giren bir kişi için genellikle ilk temas noktasıdır (Maguire vd., 2016). Bu bağlamda günümüzde bireyler, herhangi bir sağlık kuruluşuyla doğrudan iletişim kurmadan, sadece seyahat acentelerinin internet sitelerini ziyaret ederek bile tedavileri veya ihtiyaç duydukları sağlık hizmetleri hakkında ön bilgi alabilirler ve sonrasında satın almaya karar verdikleri hizmetin verildiği destinasyona olan seyahatlerini de seyahat acentası vasıtasıyla gerçekleştirebilirler. Türkiye'de Sağlık Bakanlığı tarafından yayımlanan (Akoğlan Kozak ve Şahin, 2022) "Uluslararası Sağlık Turizmi ve Turistin Sağlığı Hakkında Yönetmelik (2017)" ile sağlık turizmi alanında faaliyet gösterecek uluslararası sağlık turizmi aracı kuruluşlar "Bakanlıkça yetkilendirilen A grubu seyahat acentaları" olarak tanımlanmıştır. Aynı yönetmeliğin 7. Maddesinde ise acentaların yetkilendirilmesi için hangi kriterleri taşımaları gerektiği de belirtilmiştir. Bu kriterlerden bazıları seyahat acentaları web sitelerinin içeriğini de kapsamaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak, bu araştırmanın temel amacı, dünyaca tanınan bir turistik destinasyon olan Merkez Kapadokya ve onun çevresindeki illeri de kapsayan Geniş Kapadokya bölgesi genelinde sağlık turizmi yetki belgesine sahip olan seyahat acentalarını tespit ederek, bu işletmelerin web sitelerini incelemek ve değerlendirmektir. Kapadokya'da kültür turizminin yanı sıra, diğer turizm çeşitleriyle de turistlerin ilgisini çekerek, ürün

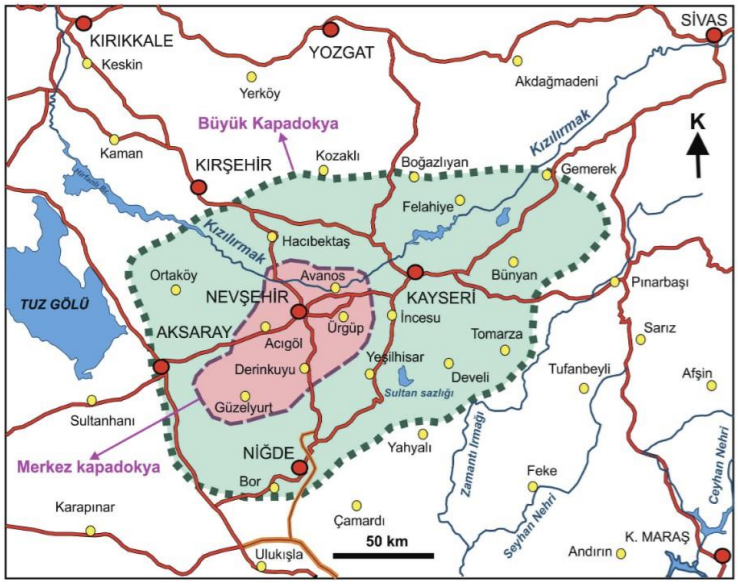
çeşitliliğini arttırmak ve bölge içindeki diğer illere de turizm gelirini dağıtmak amacıyla, sağlık turizmi iyi bir alternatif olarak önerilebilir. Bu iller arasından özellikle Kayseri ve Nevşehir illeri son yıllarda sağlık turizminde kayda değer bir gelişme göstermeye başlamıştır (Koç, 2021; 2023; Akın, 2024; Çeşmeci ve Demirtepe, 2024).

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ LİTERATÜR

2.1. Sağlık Turizmi ve Kapadokya'da Sağlık Turizmi

Sağlık turizmi, sağlığın korunması, geliştirilmesi ve hastalıkların tedavi edilmesi amacıyla yaşanılan yerden başka bir yere seyahat etmeyi ve gidilen yerde en az 24 saat kalınarak sağlık ve turizm olanaklarından faydalanmayı kapsamaktadır. Belirtilen amaçlarla seyahat eden kişilere de "sağlık turisti" denilmektedir. Sağlık turizmi türlerine bakıldığında ağırlıklı olarak; medikal turizm, termal/SPA/wellness turizmi, yaşlı turizmi ve engelli turizmi olmak üzere dörtlü bir sınıflama yoluna gidildiği görülmektedir (Kaya vd., 2013). Sağlıkla ilgili kaygıların ve tedavi ihtiyacının yanı sıra, turistik bölgelerde bulunan turistik çekicilikler de sağlık turistinin en temel motivasyon unsurlarındandır (Aktepe, 2013). Sağlık turizmi, ulaşım maliyetlerindeki düşüş, hızlı ve konforlu ulaşım imkanlarının birçok noktaya yönelik olarak artması sebebiyle, bireylerin hem uluslararası seyahat ederek uygun fiyatlı sağlık hizmeti alabilmesi, hem de bu süreçte tatil yapabilmesini mümkün kılmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde daha uygun fiyatlı, hızlı ve kaliteli sağlık hizmetlerinin bulunması, bazı gelişmiş ülkelerdeki bireyleri yurtdışında sağlık hizmeti arayışına yönelterek sağlık turizminin popülerliğini arttırmıştır (Şafak vd.,2022).

Kapadokya bölgesi son yıllarda Türk turizminin lokomotif destinasyonlarından biri haline gelmiştir. Özellikle kültür turizmi ile ön plana çıkan bölge için gelecekte sağlık turizmi de çok önemli bir seçenek olarak görülebilir. Çok sayıda termal kaynağın bulunduğu "Geniş" veya "Büyük Kapadokya" olarak adlandırılan (Görsel 1) ve turist yoğunluğunun görece daha az olduğu alanlarda sağlık turizmine yönelik bir altyapının oluşumu da söz konusudur. Aksaray ilinde Ziga, Nevşehir'de Kozaklı, Niğde'de Nar Gölü ve Çiftehan, Kayseri'de ise Bayramhacı Kaplıcaları. Bunların yanı sıra, Nevşehir ve özellikle Kayseri ilinde (Koç, 2021; 2023), medikal turizm konusunda da oldukça gelişmiş bir altyapı bulunmaktadır. Ancak, tanıtım eksikliği, nitelikli personel eksikliği, paydaşlar arasında koordinasyonsuzluk, yetersiz bilgi ve farkındalık (Karaca vd., 2024), mevzuata ve turizme yönelik bilinçsizlik (Akın, 2024) gibi faktörler bu alandaki gelişimi yavaşlatmakta ve potansiyelin kullanımını engellemektedir.

Görsel 1. "Merkez" ve "Geniş/Büyük Kapadokya" Alanları (Kazancı ve Suludere, 2020)

2.2. Sağlık Turizminde Aracı Kuruluşlar (Seyahat Acentaları)

Son 15-20 yıl içerisinde dünyada sağlık turizmi literatüründe, "sağlık turizmi aracı kuruluşu" adıyla yeni bir iş tanımı şekillenmiştir (Cormany ve Baloglu, 2011). Sağlık turizmi aracı kuruluşları, bu alanda önemli bir rol üstlenerek, yabancı bir ülkede sağlık hizmeti almak isteyen uluslararası hastalara çeşitli hizmetler sunmaktadır. Bu hizmetler arasında; danışmanlık, seyahat düzenlemeleri ve sağlık hizmetiyle ilgili işlemlerin organizasyonu gibi bir dizi işlem yer almaktadır. Türkiye'de sağlık turizminde aracı kuruluş görevi, diğer turizm türlerinde de olduğu gibi seyahat acentalarına verilmiştir ve uluslararası hastalar ile tedavi almak istedikleri sağlık hizmeti sunucuları arasında aracılık etmektedirler (Uyanık Çavuşoğlu, 2018). Turizm literatürü açısından bakıldığında, bu aracı kuruluşlar, aslında sağlık turizmi alanında uzmanlaşmaya başlayan seyahat acentalarıdır (Mihajlović, 2020). Sağlık konusunda uzmanlaşan seyahat acentalarının görevleri arasında sağlık hizmetleri seçenekleri hakkında turistlere ayrıntılı bilgi vermek, vize işlemlerine yardımcı olmak, ulaşım, konaklama ve sağlık kuruluşlarındaki rezervasyon ya da randevuları ayarlayarak, sağlık hizmeti sağlayıcısı ile turist arasında sorunsuz bir koordinasyon sağlamak yer almaktadır (Türk ve Arı, 2024).

Sağlık turizmi alanında uzmanlaşan acentalar, hem yerel hem de uluslararası sağlık turistlerine profesyonel hizmet sunmak ve süreci kolaylaştırmak için önemli bir role sahip olmasının yanında, özellikle acenta web siteleri, ulusal ve uluslararası hastalara ulaşmak, sunulan hizmetleri tanıtmak, online rezervasyon imkanı sunmak, güven tesis etmek ve müşteri deneyimini kolaylaştırmak açısından büyük önem arz etmektedir.

2.3. Web Sitelerinin Sağlık Turizmindeki Yeri ve Konuya Yönelik Araştırmalar

Bilişim teknolojilerindeki ilerlemeler işletmelerin de bu teknolojiden yararlanmak suretiyle değişik alanlarda faaliyetlerini gerçekleştirmesini sağlamıştır. Özellikle pazarlama alanında internetin kullanımı işletmelere çok önemli kazanımlar sağlamaktadır. Müşteriler hakkında bilgi sağlama, onlarla iletişim kurma, ticari işlemler yapma ve dağıtım gibi alanlarında istifade edebilecek çeşitli araçlar ve imkanlar internet ve özellikle web siteleri ile sağlanmaktadır. Web siteleri ve e-posta hizmeti, işletmelerin kendileri hakkında bilgi verme, tanıtım ve satış yapma konularında kullanabilecekleri araçlar olarak ortaya çıkmaktadır (İnan, 2002). Turistlere dijital ortamda bilgiyi hızla ve zahmetsizce sunarak, seyahat ve tatil planlamasını kolaylaştıran web sitelerinin turizm endüstrisinde çok verimli kullanıldığı dikkat çekmektedir (Özdemir, 2007).

Yeni bilgi teknolojileri, seyahat sektöründeki işletmelerin verimliliğini doğrudan etkileyerek, onların rekabetçiliklerini artırmış ve pazarlama faaliyetlerini daha da verimli hale getirmiştir. Ancak, bu teknolojilere uyum sağlayamayan işletmeler, ciddi sorunlarla karşılaşarak faaliyetlerini sonlandırma noktasına gelmiştir (Yüksek, 2013). Web siteleri, farklı özellikler taşıyan ve beklentileri de karmaşık olan günümüz turistlerinin ilk bilgi kaynaklarından biridir. Bu nedenle işletmeler, başarı düzeylerini artırmak için farklı müşteri ihtiyaçlarını karşılayan web siteleri oluşturmak ve yönetmek zorundadır. Özellikle müşteri ile etkileşimi daha iyi olan web siteleri çok daha verimli kullanılabilmektedir (İnci ve Sancar, 2017).

Sağlık turizmi alanında hem sağlık hizmeti sunan işletmelerin (hastane veya kliniklerin) web sitelerine yönelik hem de aracıların (seyahat acentalarının) web sitelerine yönelik yapılmış araştırmalar bulunmaktadır. Örneğin, Birdir ve Buzcu (2014) ile Mesci ve Sağlık (2020) Türkiye'deki JCI akreditasyon belgeli sağlık kuruluşlarının; Şafak vd. (2022) Türkiye genelindeki sağlık turizmi yetki belgesine sahip 169 sağlık tesisinin; Özyurt (2022) Güneydoğu Anadolu Bölgesi hastanelerinin; Aydın, (2022) Kayseri'deki; Çetinkaya ve Bostan (2023) Aydın'daki; Şimşek ve Yazıcı Ayyıldız (2023) Kuşadası'ndaki; Taşar ve Buluk Eşitti (2024) Çanakkale'deki; Fırtına İlhan ve Övey (2024) Antalya'daki, Işıkdemir ve Altıok Gürel (2024) ise Ege Bölgesi'nde bulunan sağlık turizmi yetki belgeli sağlık kuruluşlarının web sitelerini incelemişlerdir. İnci ve Sancar (2017) ise Türkiye'deki 164 termal turizm tesisinin web sitesini incelemişlerdir.

Sağlık turizmi aracılarının web sitelerine yönelik araştırmalar da mevcuttur. Örneğin, Cormany ve Baloglu (2011) tarafından yapılan bir araştırmada, yurtdışında tıbbi tedavi arayan bireylere yardımcı olan sağlık turizmi aracılarının (kolaylaştırıcılarının) web sitelerinde sunulan içerik ve hizmetler analiz edilmiştir. Araştırma, beş kıtadaki 57 web sitesini karşılaştırmış ve sağlanan bilgi ve hizmetlerdeki farklılıklara odaklanmıştır. Bulgular, Kuzey Amerika web sitelerinin genelleştirilmiş bilgi ve hastane akreditasyonunu vurgularken, diğer bölgelerin kişiselleştirilmiş hizmetler ve lojistik desteğe öncelik verdiği gibi önemli bölgesel farklılıklar vurgulamıştır. Benzer bir şekilde Temizkan ve Konak (2018), medikal turizm kapsamında aracı kurum olarak faaliyet gösteren medikal seyahat planlayıcılarının web sitelerini içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma, Türkiye'den Map2heal ve ABD'den MedRetreat web sitelerini değerlendirmiştir. Analizde web siteleri 7 boyut ve 43 ifade üzerinden değerlendirilmiştir. Bulgular, medikal seyahat planlayıcılarının turizm ve sağlık hizmetlerini birlikte sunarak detaylı bilgi verdiğini ve kullanıcıların ihtiyaçlarına odaklandığını göstermiştir. Öne çıkan hizmetler arasında otel konaklaması, paket fiyatlar ve çeşitli ödeme seçenekleri yer almaktadır . Maguire vd. (2016), "Health on the Net (HON)" kodunun değiştirilmiş bir versiyonunu kullanarak, 13 Avrupa ülkesinden 27 medikal seyahat acentesi (MTA) web sitesinde sağlanan bilgilerin kalitesini incelemiştir. Bu çalışma, sağlık turizmi risklerini, faydalarını ve hizmetlerin iletişimini değerlendirmiştir. Bulgular, web siteleri arasında önemli tutarsızlıklar olduğunu ve hiçbir sitenin HON kriterlerine tam olarak uymadığını ortaya koymuştur. Ortak sorunlar arasında bilimsel referansların ve risk oranlarının bulunmaması, sınırlı şeffaflık ve potansiyel riskleri ele almak yerine düşük maliyet ve turizm gibi faydaları öne çıkarma ve teşvik etme konusuna odaklanma yer almaktadır. Çalışma, bilgi kalitesini standartlaştırmak ve hastaları korumak için politika müdahalelerine duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Çullu Kaygısız (2021) ise çalışmasında, uluslararası sağlık turizmi yetki belgesine sahip 89 seyahat acentesinin web sitesini içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma, web sitelerinin kurum bilgileri, hizmet bilgileri ve kolaylaştırıcı işlemler gibi konularda yeterli içerik sağladığını, ancak finansal bilgilere (örneğin fiyat ve paket fiyat bilgileri) sınırlı düzeyde yer verdiğini ortaya koymuş ve sağlık turizmi acentelerinin web sitelerini kullanıcıların ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde geliştirmesi gerektiğini vurgulamıştır. Göde vd. (2021) çalışmalarında, sağlık turizmi

yetki belgesi almış 113 seyahat acentesinin web sitesini içerik analizi yöntemiyle incelemiştir. Çalışma kapsamında acentelerin web siteleri temel bilgiler, rezervasyon hizmetleri, hizmet bilgilendirmesi, iletişim bilgileri ve sağlık turizmi bilgileri gibi kriterlere göre değerlendirilmiştir. Bulgular, acentelerin çoğunlukla büyük şehirlerde yoğunlaştığını ve web sitelerinin sağlık turizmi açısından etkin ve verimli kullanılmadığını ortaya koymuştur. Araştırmacılar, acentelerin web sitelerini yenileyerek kullanıcı ihtiyaçlarını daha iyi karşılamalarını önermiştir. Gedik vd. (2022) çalışmalarında, sağlık turizmi yetki belgesi alan 443 aracı kuruluşun web sitelerini içerik analizi yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışma, kurum bilgisi, çok dillilik, sözleşmeli hastane bağlantıları ve canlı destek gibi kriterlere odaklanmıştır. Araştırma, kurumların %61,4'ünün aktif bir web sitesine sahip olduğunu ve bu sitelerde sıklıkla kurumsal bilgi (%81,3) ve çok dillilik seçeneklerinin (%89,4) yer aldığını göstermiştir. Ancak canlı destek hizmetinin yalnızca %39 oranında mevcut olduğu tespit edilmiştir. Saatcı vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada, sağlık turizmi yetki belgesine sahip 246 aracı kuruluşun web sitesi içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Bunlardan 203'ünün web sitesine ulaşılmış ve bunların sadece 153'ünün sağlık turizmi alanında aktif hizmet sunduğunu belirlenmiştir. Bulgular, Marmara Bölgesi'nde 83 kuruluşla hizmet yoğunluğunun en fazla olduğu, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise sağlık turizmi hizmeti sunan kuruluşun bulunmadığını göstermiştir. Sağlık hizmetleri açısından ise en yaygın hizmetler ağız ve diş sağlığı, estetik cerrahi ve saç sağlığı alanlarında sunulduğu belirlenmiştir. Aladağ Bayrak ve Dalkıran (2020) Türkiye'deki sağlık turizmi yetki belgeli aracı kurumların web siteleri içerik analizi yöntemiyle değerlendirmişlerdir. 126 aracı kurumun web sitesi incelenmiş ve bu sitelerin %76,2'sinin aktif olduğu tespit edilmiştir. Web sitelerinde mobil uyumluluk oranı %95,9 olarak belirlenmiş, sosyal medya entegrasyonunun %85,7 gibi yüksek bir oranda olduğu görülmüştür. Ancak, canlı destek hizmetinin %40,8 oranında sunulması ve iş ortaklarına ait bağlantıların yalnızca %36,7'sinde yer alması dikkat çekici eksiklikler arasında yer almıştır. Çalışma, web sitelerinin sağlık turizmine yönelik içerik üretme ve görsellerin kullanımında başarılı olduğunu, ancak hizmet çeşitliliği ve erişilebilirlik açısından iyileştirmelere ihtiyaç olduğunu vurgulanmıştır. Sağlık turizmi pazarındaki medikal turizme odaklanma eğilimi dikkat çekerken, diğer alt pazarlar (örneğin ileri yaş ve engelli turizmi) yeterince temsil edilmemiştir.

Görüldüğü üzere, sağlık turizmi aracılarının (seyahat acentalarının) web sitelerine yönelik araştırmalar bulunsa da bunlar arasında destinasyon bazında yapılmış araştırma bulunmamaktadır. Bu eksiği gidermek ve alandaki bilgi birikimine küçük de olsa bir katkıda bulunmak için, özellikle Geniş Kapadokya destinasyonu içerisinde sağlık turizmi alanında faaliyet gösteren Sağlık Bakanlığı tarafından yetkilendirilmiş acentaların web sitelerinin incelenerek değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

3. YÖNTEM

Araştırma amacı doğrultusunda 2024 yılı Kasım ayında, Kapadokya destinasyonu sınırları içerisinde yer alan Nevşehir, Kayseri, Aksaray ve Niğde illerinde sağlık turizmi yetki belgesi almış olan seyahat acentaları tespit edilmiş ve bunların web siteleri incelenerek, literatür taramasına da dayalı olarak, önceden hazırlanmış veri toplama formu ile web sitesi özellikleri hakkında veri toplanmıştır. Veri toplamada kullanılan temel kriterler, benzer bir araştırmada Göde vd. (2021) tarafından kullanılmış kriterler temel alınarak ve bazı eklemeler de yapılarak geliştirilmiştir. Toplanan veriler içerik analizi ile sınıflandırmaya tabi tutulmuş ve tanımlayıcı istatistik analizleri kullanılarak değerlendirilmiştir. İçerik analizi 6 temel kategoride yapılmıştır: (a) acenta ile ilgili temel bilgiler, (b) rezervasyon hizmetleri, (c) acenta hizmetleri ile ilgili bilgiler, (d) iletişim ve sosyal medya bilgileri, (e) web sitesi yönetimi/araçları ve (f) acentanın sağlık turizmindeki alan yönelimi ile ilgili bilgiler. Sağlık turizmi alanında faaliyet

gösteren acentelerin dijital ortamda hangi bilgileri vererek hangi hizmetleri ön planda tuttukları, web sitelerinin kullanıcı dostu olup olmadığı, iş birliği yaptıkları sağlık kuruluşları hakkında yeterli bilgi olup olmadığı, farklı dillerde içeriğin olup olmadığı ve sosyal medya hesaplarına da bağlantılar olup olmadığı, belirlenmesi hedeflenen temel özellikler arasındadır. Bu sayede, sağlık turizmi sektöründe yer alan bu aracı işletmelerin dijital pazarlama stratejilerine yönelik ipuçlarının da elde edilebileceği umulmaktadır.

4. BULGULAR

Geniş Kapadokya Bölgesi içerisindeki illerde tespit edilen sağlık turizmi yetkili 9 acentadan birinin web sitesi bulunamadığından, bir diğerinin web sitesinde sadece Hac-Umre turizmi hakkında bilgi verildiğinden, diğer 3 acentanın sitelerinde ise sadece kültür turizmi ile ilgili bilgilendirme yapıldığından dolayı, toplamda sadece 4 acentanın web sitesi içerik analizine dahil edilmiştir.

Çizelge 1. Geniş Kapadokya Bölgesindeki İllerde Toplam A Grubu Acenta Sayıları, Sağlık Turizmi Yetkili Acentalar ve İçerik Analizine Dahil Edilen ve Edilmeyen Web Siteleri

İller	Toplam A Grubu Acenta Sayısı*	Sağlık Turizmi Yetkili Acenta Sayısı**	Sağlık Tur. Belgeli Acentaların Tplam İçindeki Payı	Web Sitesi Analiz Edilen Acenta Sayısı	Web Sitesi Kapsam Dışı Bırakılanlar
Aksaray	25	-	-	-	-
Kayseri	122	2	%1,63	1	1
Nevşehir	561	7	%1,25	3	4
Niğde	20	-	-	-	-
Toplam	**728**	**9**	**%1,24**	**4**	**5**

* T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2024), Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü 25 Kasım verilerine göre.
** T.C. Sağlık Bakanlığı (2024), Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı 25 Kasım verilerine göre.

Sağlık Bakanlığı tarafından uluslararası sağlık turizmi yetki belgesi alan ve incelenmeye değer görülen 4 seyahat acentasının web sitesi, 6 temel kategori altında toplanmış 44 kriter açısından incelenmiştir. İnceleme ile elde edilen bulgulara takip eden bölümde yer verilmiştir.

4.1. Web Sitelerinde Acenta Temel Bilgileri ile İlgili Bulgular

Çizelge 2'de de görüldüğü üzere, analiz edilen tüm web sitelerinde sağlık hizmeti tanıtım fotoğrafları, hizmetler bölümü, acenta logosu ve "hakkımızda" bölümü eksiksiz olarak bulunmaktadır. Destinasyon tanıtım fotoğrafları ise sadece bir web sitesinde bulunamamıştır. Bu durum, acentaların temel bilgilerini web sitelerinde eksiksiz bir şekilde sunduğu ve site kullanıcılarını çekmek ve güvenini sağlamak açısından başarılı olduğunu göstermektedir.

Çizelge 2. Web Sitelerinde Acenta Temel Bilgilerine Yönelik Tanımlayıcı İstatistikler

Kriterler	Frekans		Yüzde %	
	Var	Yok	Var	Yok
Sağlık Hizmeti Tanıtım Fotoğrafları	4	-	100	-
Destinasyon Tanıtım Fotoğrafları	3	1	75	25
Hizmetler Bölümü	4	-	100	-
Hakkımızda Bölümü	4	-	100	-
Acenta Logosu / Amblemi	4	-	100	-

4.2. Web Sitelerinde Rezervasyon ve Çevrimiçi Hizmetlerle İlgili Bulgular

Analiz edilen acentaların sadece ikisinin (%50) web sitelerinde çevrimiçi rezervasyon özelliği bulunmaktadır. Güvenli çevrimiçi ödeme seçeneği ise hiçbir sitede bulunmamaktadır (Çizelge

3). Bu durum daha ziyade acentaların site üzerinden satış yapmamasıyla açıklanabilir. Fiyat teklifi alma, sıkça sorulan sorular bölümü, çevrimiçi müşteri desteği ve memnuniyet anketi gibi özellikler oldukça düşük oranlarda (%25) web sitelerinde yer almıştır. Bu tür özelliklerin web sitelerinde yer almaması ziyaretçi ilgilenimini düşürebileceği gibi potansiyel müşteri kaybına da neden olabilecektir. Web sitelerinde bu tür araçların eksikliği, etkileşimi azaltmakta ve kullanıcı deneyimini olumsuz etkileyebilmektedir.

Çizelge 3. Web Sitelerinde Rezervasyon ve Çevrimiçi Hizmetlerle İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Kriterler	Frekans		Yüzde %	
	Var	Yok	Var	Yok
Çevrimiçi Rezervasyon	2	2	50	50
Güvenli Çevrimiçi Ödeme	-	4	-	100
Fiyat Teklifi Alma	1	3	25	75
İletişim Formu	3	1	75	25
Banka Hesap Bilgileri	2	2	50	50
Sıkça Sorulan Sorular	1	3	25	75
Çevrimiçi Müşteri Hizmetleri	1	3	25	75
Memnuniyet Anketi	1	3	25	75

4.3. Web Sitelerinde Acenta Hizmetlerine Yönelik Bilgilerle İlgili Bulgular

Çizelge 4'te de görüldüğü gibi, incelenen acentaların web sitelerinde tedavi danışmanlığı ve anlaşmalı sağlık kuruluşlarının adres bilgileri hiçbir web sitesinde bulunmamaktadır. Anlaşmalı sağlık kuruluşları web sitelerine linkler ise iki web sitesinde bulunmaktadır (%50). Seyahat acentasında çalışanların tanıtımı ve uzmanlık alanları hakkında bilgilerin verilmesi potansiyel müşterilere güven verecek diğer temel bir unsurdur ancak Çizelge 4' te yer aldığı üzere, web sitelerin çoğunda (%75) bu tür bilgiye yer verilmemiştir. Bunun yanı sıra, seyahat acentaların temel faaliyetleri arasında bulunan uçak bileti satışı ve seyahat organizasyonu, oteller/konaklama ile vize hizmetleri hakkında da web sitelerin çoğunda (%75) bilgi yer almamaktadır. Benzer bir biçimde tur programları ve tercümanlık hizmetleri konusunda da incelenen web sitelerin %50'sinde bilgi bulunamamıştır. Özel asistan hizmetleri konusunda ise web sitelerin çoğunda (%75) bilgi bulunmaktadır.

Çizelge 4. Web Sitelerinde Acenta Hizmetlerine Yönelik Bilgilerle İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Kriterler	Frekans		Yüzde %	
	Var	Yok	Var	Yok
Turlar ve Tur Programları	2	2	50	50
Tedavi Danışmanlığı	-	4	-	100
Acenta Ekip Tanıtımı	1	3	25	75
Özel Asistan Hizmeti	3	1	75	25
Tercümanlık Hizmeti	2	2	50	50
Uçak Bileti ve Seyahat Organizasyonu Hizmetleri	1	3	25	75
Otel ve Konaklama Hizmetleri	1	3	25	75
Vize Hizmetleri	1	3	25	75
Anlaşmalı Sağlık Kuruluşlarının Web Siteleri	2	2	50	50
Anlaşmalı Sağlık Kuruluşlarının Adresleri	-	4	-	100

4.4. Web Sitelerinde Acenta İletişim ve Sosyal Medya Linkleri ile İlgili Bulgular

İncelenen acenta web sitelerinde telefon, fiziksel adres ve e-posta gibi iletişim bilgileri tüm web sitelerinde eksiksizdir (Çizelge 5). Sadece iki acentanın (%50) konum bilgisi sitesinde harita üzerinde gösterilmemiştir. Sosyal medya linkleri (Instagram, X [Twitter]) çoğu (%75) web sitesinde bulunmamaktadır. Yalnızca Facebook linki, iki sitede (%50) tespit edilmiştir. Çağrı merkezi hizmeti ise sadece bir seyahat acentası web sitesinde %25 belirlenmiştir. Özetlemek gerekirse, acentaların web sitelerinde iletişim bilgileri yeterli düzeyde olsa da sosyal medya

kullanımı ve blog içeriklerinin eksikliği, dijital pazarlama stratejilerinde eksiklikler olduğunu göstermektedir.

Çizelge 5. Web Sitelerinde İletişim ve Sosyal Medya Bilgileriyle İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Kriterler	Frekans		Yüzde %	
	Var	Yok	Var	Yok
Telefon	4	-	100	-
Whatsapp Hattı	2	2	50	50
Adres	4	-	100	-
Harita Konum Bilgisi	2	2	50	50
Çağrı Merkezi	1	3	25	75
E-Posta	4	-	100	-
Facebook Linki	2	2	50	50
X (Twitter) Linki	1	3	25	75
Instagram Linki	1	3	25	75
Blog	1	3	25	75

4.5. Web Sitelerinde Site Yönetimi ve Araçlarıyla İlgili Bulgular

İncelenen acenta web sitelerinde mobil uyumluluk ve site içi harita tüm web sitelerinde mevcuttur (Çizelge 6). Acenta web sitelerinin üçünde (%75) Türkçe ve İngilizce dışında en az bir yabancı dilde daha dil seçenekleri bulunmaktadır. Ancak, KVKK bilgilendirmesi yalnızca bir sitede bulunmakta, site içi arama motoru ile siteye üyelik imkânı ise hiçbir sitede tespit edilememiştir. Teknik altyapının genel olarak iyi olduğu gözlemlense de KVKK bilgilendirmesi gibi yasal gereklilikler eksiktir. Ayrıca, siteye üyelik imkânı ve site içi arama motoru gibi özellikler ziyaretçi ilgilenimini arttıracağı gibi acentanın bir müşteri veri tabanı oluşturmasına da katkı sağlayabilecektir. Siteye üyelik uygulaması çoğu zaman bazı güvenlik tehditleri içerse de site ziyaretçileriyle etkileşimi arttıran bir uygulamadır.

Çizelge 6. Web Sitelerinde Site Yönetimi ve Araçlarıyla İlgili Tanımlayıcı İstatistikler

Kriterler	Frekans		Yüzde %	
	Var	Yok	Var	Yok
Mobil Uyumluluk	4	-	100	-
KVKK Bilgilendirmesi	1	3	25	75
Site İçi Üyelik	-	4	-	100
Site İçi Haritalandırma	4	-	100	-
Site İçi Arama Motoru	-	4	-	100
Dil Seçenekleri (En az üç dil desteği Tr + Eng +1)	3	1	75	25

4.6. Web Sitelerinde Acenta Sağlık Turizmi Alan Yönelimi ile İlgili Bulgular

Analiz sonucuna göre, acenta web sitelerinin tümünde sağlık turizmi ile ilgili temel bilgiler ve medikal turizm hakkında bilgiler yer alırken (Çizelge 7), Termal/SPA/wellness ve İleri yaş/yaşlı bakımı ve engelli turizmi gibi alanlarda hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Bu durum, Kapadokya bölgesi sağlık turizmi belgeli acentaların çoğunlukla medikal turizm alanında faaliyet gösterdiğine işaret etmektedir. Sağlık turizmi sertifikaları ise sadece bir seyahat acentası web sitesinde (%25) yer almıştır.

Çizelge 7. Web Sitelerinde Sağlık Turizmi Alan Yönelimi Bilgilerinin Tanımlayıcı İstatistikleri

Kriterler	Frekans		Yüzde %	
	Var	Yok	Var	Yok
Sağlık Turizmi Hakkında Bilgi	4	-	100	-
Sağlık Turizmi Sertifikaları	1	3	25	75
Medikal Turizm	4	-	100	-
Termal, SPA ve Wellness Turizm	-	4	-	100
İleri yaş, Yaşlı Bakım ve Engelli Turizmi	-	4	-	100

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmanın amacı, Kapadokya Bölgesinde Sağlık Bakanlığı tarafından sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanmış olan seyahat acentalarını tespit ederek, bu işletmelerin web sitelerini incelemek ve değerlendirmekti. Bu amaç doğrultusunda, araştırmanın en temel bulgularından birincisi, Geniş Kapadokya bölgesini kapsayan 4 ilde, sağlık turizmi yetki belgesi almış olan 9 acentanın sadece 4'ünün sağlık turizmi açısından incelenmeye değer bir web sitesi sahibi olmasıdır. Bu durum, Sağlık Bakanlığı'nın seyahat acentaları web sitelerini yeterince denetlemediğini düşündürmektedir. Ayrıca, bu 4 ildeki toplam A grubu seyahat acentası sayısı 728 olmasına rağmen, bunların çok küçük bir bölümünün (%1,24'ünün) sağlık turizmi yetki belgesi almış olması da düşündürücüdür. Bu durumun temel nedeni, yurtdışından doğrudan uçuş sayılarının Kayseri ve Nevşehir havaalanlarına yönelik çok az sayıda olması olabilir. İstanbul, Ankara, İzmir ve Antalya gibi büyük şehirlerdeki uluslararası uçuşların daha fazla olan havaalanların bulunması ve sağlık kuruluşlarının buralarda yoğunlaşması, sağlık turizmi yetki belgeli acentaların da buralarda yoğunlaşmasına neden olmuş olabilir. Nitekim, Aladağ Bayrak ve Dalkıran (2020), Türkiye'deki sağlık turizmi yetki belgeli seyahat acentalarının %85'inin bu dört büyük şehirde olduğunu tespit etmişlerdir. Benzer bir biçimde, Göde vd. (2021) bu acentaların çoğunluğunun büyük şehirlerde yoğunlaştığını bulgulamışlardır.

Araştırmada web sitesi incelenen dört aracı kuruluştan biri Kayseri'de, diğer üçü ise Nevşehir'de bulunmaktadır. Aksaray ve Niğde illerinde sağlık turizmi belgesi almış aracı kuruluş tespit edilememiştir. İncelenen web sitelerinin özelliklerine bakıldığında, acentaların temel bilgileri ve iletişim bilgileriyle ilgili çoğu kriterde oldukça başarılı olduğu tespit edilmiştir. Ancak birçok konuda eksikliklerin bulunduğu da belirlenmiştir. Web sitelerindeki eksiklikler şöyle sıralanabilir:

- Fiyat teklifi alma, sıkça sorulan sorular bölümü, çevrimiçi müşteri desteği ve memnuniyet anketi gibi özellikler oldukça düşük oranlarda web sitelerinde yer almıştır
- Tedavi danışmanlığı ve anlaşmalı sağlık kuruluşlarının fiziki adres bilgileri hiçbir web sitesinde yer almamaktadır.
- Çalışanların tanıtımı ve acenta temel faaliyetlerinden olan uçak bileti satışı, seyahat organizasyonu, oteller/konaklama ve vize hizmetleri hakkında web sitelerin çoğunda bilgi yer almamaktadır.
- Web sitelerinin hiçbirinde «siteye üye olma» imkânı ve «site içi arama motoru» bulunmamaktadır.
- Web sitelerinin çoğunda sosyal medya kanallarının linkleri ve blog bulunmamaktadır, oysa günümüzde bütünleşik pazarlama iletişimi açısından sosyal medyanın aktif kullanımı büyük önem arz etmektedir.

Bütün bunların yanı sıra, acentaların web sitelerindeki içeriklerin incelenen örneklemin tamamında medikal turizm ağırlıklı olduğu belirlenmiştir. Sağlık turizminin diğer alt dallarına yönelik herhangi bir içerik tespit edilememiştir. Bu sonuç da Aladağ Bayrak ve Dalkıran (2020) tarafından yapılan araştırma sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir.

Seyahat acentaları web siteleri ile sadece anlaşmalı sağlık işletmeleri ve hizmetlerini tanıtmakla kalmayarak, dünya çapında Türkiye'yi ve bulundukları destinasyonu da tanıtarak, ülke turizmine de hizmet vermektedir. Çoğu küçük ve orta ölçekli olan bu işletmelerin, sağlık turizminin geliştirilmesine daha çok katkı sağlayabilmeleri için, web sitesi kurma, optimizasyon ve web tasarımı gibi konularda yardımcı olacak uzman ekiplerin Sağlık Bakanlığı veya Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı tarafından kurulması ve belirlenen kriterlerin daha sıkı bir şekilde denetlenmesi önerilebilir.

Bu araştırma, Kapadokya bölgesindeki sağlık turizmi yetki belgeli seyahat acentalarının web sitelerini detaylı bir şekilde inceleyerek, bu alanda eksikliklerin tespit edilmesine ve iyileştirilmesi gereken alanların belirlenmesine katkıda bulunmuştur. Elde edilen bulgular, bölgesel sağlık turizmi potansiyelinin daha verimli kullanılabilmesi için önemli ipuçları sunmaktadır. Çalışma, özellikle medikal turizmin odak noktası olduğu bu web sitelerinin eksik yönlerini ortaya koyarak dijital pazarlama stratejileri, müşteri deneyimi ve etkileşim artırma konusunda yol gösterici olmuştur. Sağlık turizmi yetki belgeli acentaların tanıtım ve hizmet kalitesini artırmak için yapılabilecek düzenlemelere dair öneriler, hem yerel hem de ulusal düzeyde turizm sektörüne katkı sağlayabilecek niteliktedir.

Bu çalışmanın en önemli sınırlılığı, yalnızca belirli bir bölgeyle sınırlı olması ve analiz edilen örneklem büyüklüğünün görece küçük kalmasıdır. Ayrıca, incelenen web sitelerindeki veriler, belirli bir zaman dilimine ait olduğu için bu sitelerin gelecekteki güncellemelerini içermemektedir. Gelecekteki çalışmalar, kullanıcı deneyimi odaklı bir araştırma yaklaşımı benimsenerek, web sitelerinin potansiyel sağlık turistleri üzerindeki etkisi de değerlendirilebilir. Ayrıca, acentaların sadece medikal turizm değil, termal, wellness ve yaşlı/engelli turizmi gibi diğer alt dallarda da faaliyet göstermesi için bu alanda çalışan aracıların web siteleri üzerinde yoğunlaşacak araştırmalarla yönlendirici politikaların geliştirilmesi adına yeni araştırmalar yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akın, M. H. (2024). Kayseri'nin sağlık turizmi potansiyeline ilişkin öncelikli kriterlerin tespitine yönelik bir araştırma. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi,* 19(75), 352-372. https://doi.org/10.19168/jyasar.1424381

Akoğlan Kozak, M. ve Şahin, Z. (2022). Sağlık turizminde yeni bir uygulama: "Sağlık Turizmi Yetki Belgesi". *Sivas Interdisipliner Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1-2), 107-122.

Aktepe, C. (2021). Sağlık turizminde yeni fırsatlar ve Türkiye'de yerleşik sağlık işletmelerinin pazarlama çabaları. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 170–188. Geliş tarihi gönderen https://isarder.org/index.php/isarder/article/view/106

Aladağ Bayrak, Ö. ve Dalkıran, G. B. (2020). Sağlık turizminde aracı kurumların web sitelerine yönelik bir değerlendirme: Türkiye örneği. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 6 (Özel Sayı), 171-180.

Aydın, A. (2022). The evaluation of the web sites of the health care institutions in Kayseri having medical tourism license in terms of medical tourism. *International Journal of Health Management and Tourism,* 7(3), 332-351.

Cormany, D. and Baloğlu, Ş. (2011). Medical travel facilitator websites: An exploratory study of web page contents and services offered to the prospective medical tourist. *Tourism Management*, 32(4), 709-716. https://doi.org/10.1016/j.tourman.2010.02.008

Çeşmeci, N., and Demirtepe, F. (2024). Traditional and complementary medicine in health tourism: Cupping and leech therapy case from Kayseri. *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 6(2), 149-164. https://doi.org/10.51525/johti.1552728

Çetinkaya, U. M. ve Bostan, A. (2023). Sağlık turizmi yetki belgesine sahip sağlık tesislerine ait web sitelerinin kalite yönetimi ve sağlık turizmi perspektifinde incelenmesi: Aydın İli Örneği. *Journal of Travel and Tourism Research*, 22(22), 96-115.

Çullu Kaygısız, N. (2021). Sağlık turizmi yetki belgesi bulunan seyahat acentelerinin web sitelerinin değerlendirilmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 152-163. https://doi.org/10.26677/tr1010.2021.657

Fırtına İlhan, C. ve Övey, İ. S. (2024). Antalya'da sağlık turizmi yetki belgesi olan kurumlarda dijital pazarlamanın etkisi. *Eurasian Journal of Health Technology Assessment*, 8(1), 13-24. https://doi.org/10.52148/ehta.1474280

Gedik, Ö., Aydoğan, S., & Gedik, M. (2022). Investigation of the websites of intermediary institutions with health tourism authorization certificate. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 8(3), 352-361.

Göde, A., Yorulmaz, M. ve Aydoğdu, A. (2021). Sağlık turizmi yetki belgesi almaya hak kazanan acentelerin web sitelerinin incelenmesi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 208-224.

İnan, H. (2002). Yeni bir pazarlama aracı olarak internet ve firmalar arası pazarlamada internet kullanımını etkileyen faktörlerin sınıflandırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(9), 123-135.

İnci, B. and Sancar, O. (2017). Website marketing communication in health tourism: a content analysis of website attributes of thermal tourism facilities in Turkey. *Journal of Tourism and Hospitality Management*, 5(2). https://doi.org/10.17265/2328-2169/2017.04.002

Işıkdemir, İ. ve Altıok Gürel, P. (2024). Ege Bölgesi'nde bulunan "Sağlık turizmi yetki belgesine" sahip sağlık kuruluşlarının dijital pazarlama kanallarının incelenmesi. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*. https://doi.org/10.21325/jotags.2024.-1419

Karaca, M., Yılmaz, M. ve Karamustafa, K. (2024). Medikal turizm potansiyelinin özel ve kamu hastaneleri kapsamında değerlendirilmesi: Kayseri ili örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13(4), 1540-1566. https://doi.org/10.33206/mjss.1414953

Kaya, S., Yıldırım, H. H., Karsavuran, S. ve Özer, Ö. (2013). *Türkiye Medikal Turizm Değerlendirme Raporu 2013*. T. C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı, Ankara: Pozitif Matbaa.

Koç, A. (2023). Kayseri ilinin sağlık turizmi potansiyelinin tespitine yönelik nitel bir araştırma. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(2), 15-28.

Koç, A. (2021). *Kayseri ve Nevşehir illerinin sağlık turizmi potansiyelinin tespiti ve sağlık turizmi potansiyelini artırabilmek için yapılabilecekler*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Maguire, Á., Bussmann, S., Köcker, C. M. z., Verra, S., Giurgi, L. A., & Ruggeri, K. (2016). Raising concern about the information provided on medical travel agency websites: a place for policy. *Health Policy and Technology*, 5(4), 414-422. https://doi.org/10.1016/j.hlpt.2016.07.001

Mesci, G., ve Sağlık, E. (2020). Sağlık turizminde dijital iletişim: JCI akreditasyon belgesini almış hastaneler üzerinde bir araştırma. *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 2(1), 74-90.

Mihajlović, I. (2020). The impact of socio-economic changes in tourism on the business specialization of travel agencies. *Wseas Transactions on Business and Economics*, 17, 345-367. https://doi.org/10.37394/23207.2020.17.35

Özçelik Heper, F. ve Kayuk, A. (2024). Sağlık turizmi kapsamında medikal turizmde mevcut durum analizi: İstanbul örneği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 176-191. https://doi.org/10.17336/igusbd.1142964

Özdemir, Y. G. (2007). Destinasyon pazarlamasında internetin rolü. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 2(8), 889-898. https://doi.org/10.19168/jyu.11263

Özyurt, M. (2022). Sağlık turizmi yetki belgesine sahip sağlık tesislerinin web sitelerinin incelenmesi: Güneydoğu Anadolu Bölgesi hastaneleri üzerine bir araştırma. *Bilgi Yönetimi*, 5(1), 180-198. https://doi.org/10.33721/by.961102

Saatcı, G., Gül, M. K. ve Öztürk, Ö. (2022) sağlık turizmi yetki belgesine sahip aracı kuruluşların sundukları hizmetlerin incelenmesi. *Journal of Gastronomy, Hospitality and Travel*, 5(1), 55-65.

Şafak, K., Yılmaz, M., & Karamustafa, K. (2022). Sağlık Turizmi Yetki Belgeli Sağlık Tesislerinin Web Sitelerinin İçerik Analizi ile Değerlendirilmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 320-344. https://doi.org/10.17494/ogusbd.1169073

Şimşek, B. ve Yazıcı Ayyıldız, A. (2023). Sağlık Turizmi İşletmelerinde Dijital Pazarlama Uygulamalarının Analizi: Kuşadası Örneği. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 10(1), 108-125. https://doi.org/10.52880/sagakaderg.1204536

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2024). Seyahat Acentası Arama. https://yatirimisletmeleruygulama.kultur.gov.tr/Acente.Web.Sorgu/Sorgu/acentesorgu Erişim Tarihi: 25.11.2024.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2024), Sağlık Turizmi Daire Başkanlığı. Yetkili Sağlık Tesisleri ve Aracı Kuruluşlar. https://shgmturizmdb.saglik.gov.tr/TR-25360/yetkili-saglik-tesisleri-ve-araci-kuruluslar.html Erişim Tarihi: 25.11.2024.

Taşar, M. T. ve Buluk Eşitti, B. (2024). Sağlık Turizmi Yetki Belgesi Bulunan Sağlık Tesislerinin Web Sitelerinin İncelenmesi: Çanakkale Örneği. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 13(2), 151-179. https://doi.org/10.7460/turar.1520705

Türk, E. and Arı, Y. (2024). The role of health tourism travel agencies in health tourism. *Bulletin of the International University of Tourism and Hospitality*, 5(3), 6-14. https://doi.org/10.62867/3007-0848.2024-3/5.01

Uluslararası Sağlık Turizmi ve Turistin Sağlığı Hakkında Yönetmelik. (2017, 13 Temmuz). Resmî Gazete, (Sayı: 30123). Erişim adresi: https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2017/07/20170713-3.htm Erişim Tarihi: 12.11.2024

Uyanık Çavuşoğlu, A. (2018). Sağlık Turizmi Aracı Kuruluşu Hizmet Standartları Hakkında Düşünce ve Öneriler. *Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Dergisi*, 1(2), 1-5.

Yüksek, G. (2013). Seyahat İşletmelerinde Bilgi Teknolojilerinin Rolü ve Küresel Dağıtım Sistemlerine Bir Örnek: AMADEUS. *AJIT-E: Academic Journal of Information Technology*, 4(12), 17-28. https://doi.org/10.5824/1309-1581.2013.3.002.x

GASTRONOMİ MÜZECİLİĞİNDE DİJİTAL DÖNÜŞÜM

DIGITAL TRANSFORMATION IN GASTRONOMY MUSEOLOGY

İbrahim ÇEKİÇ[1]

Çağlar BAYAR[2]

ÖZ

Gastronomi müzeciliği, yemek kültürünü, bu kültürün değişim ve geniş kitlelerle paylaşmayı amaçlayan, disiplinler arası bir inceleme alanıdır. İlk zamanlarda klasik müzecilik anlayışın bir tezahürü olarak ortaya çıkan bu alan, teknolojik gelişmeler doğrultusunda, müze sınırlarını aşan, erişim imkânlarını genişleten, duyu organlarını bütüncül bir biçimde etkileyen ve kültürel aktarımı çok boyutlu bir şekilde zenginleştiren bir yapıya bürünmüştür. Bu çalışmada, gastronomi müzelerinin dijitalleşme sürecinde benimsediği yenilikçi yaklaşımlar ve sanal gerçeklik (VR), artırılmış gerçeklik (AR), dijital arşivleme, interaktif ekranlar, duyusal uyarıcılar ve çevrim içi sergiler gibi dijital unsurların ziyaretçi deneyimine katkıları ele alınmıştır. Bu bağlamda ilk olarak müzecilik ile ilgili literatür ayrıntılı bir şekilde taranmış; elde edilen bilgiler fişleme metodu kullanılarak kayıt altına alınmıştır. Literatür taramasının ardından dijital uygulamaları bünyesinde barındıran gastronomi temalı müzeler bazı müzelerin faaliyetleri şekil ve içerik bakımından incelenmiştir. Araştırma sonuçları, gastronomi müzeciliğinde yaşanan dijital dönüşümün ziyaretçi kitlesinin çeşitlenmesine, sürdürülebilir kültürel etkileşiminin gerçekleşmesine, bilgi aktarımının kolaylaşmasına ve gastronomik mirasın geniş bir kesime tanıtılmasına olanak tanıdığını ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Gastronomi, Müzecilik, Gastronomi Müzeciliği, Dijital Dönüşüm.

ABSTRACT

Gastronomy museology is an interdisciplinary field of study that aims to share the food culture, its changes and wide masses. This field, which emerged as a manifestation of the classical understanding of museology in the early days, has taken on a structure that transcends museum boundaries, expands access opportunities, affects the senses in a holistic manner and enriches cultural transmission in a multidimensional way in line with technological developments. In this study, the innovative approaches adopted by gastronomy museums in the digitalization process and the contributions of digital elements such as virtual reality (VR), augmented reality (AR), digital archiving, interactive displays, sensory stimuli and online exhibitions to the visitor experience are discussed. In this context, firstly, the literature on museology was reviewed in detail and the information obtained was recorded by using the fiche method. Following the literature review, the activities of some gastronomy-themed museums that incorporate digital applications were analyzed in terms of form and content. The results of the research revealed that the digital transformation in gastronomy museology enables the diversification of the

[1] Doç. Dr. İbrahim ÇEKİÇ, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, ORCID ID: 0000-0001-7375-1866, İbrahim.cekic@gibtu.edu.tr

[2] Arş. Gör. Çağlar BAYAR, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, ORCID ID: 0009-0009-0049-2942, caglar.bayar@gibtu.edu.tr

visitor audience, the realization of sustainable cultural interaction, the facilitation of information transfer and the promotion of gastronomic heritage to a wide audience.

Keywords: Gastronomy, Museology, Gastronomy Museology, Digital Transformation.

GİRİŞ

Gastronomi, kültürel mirasın taşıyıcısı ve toplumsal kimliğin bir yansıması olarak yüzyıllardır insanlık tarihinin en önemli unsurlarından biri olmuştur. Kültürel kimliklerin korunması, aktarılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanması amacıyla müzecilik faaliyetleri, bu mirası bir araya getirerek toplumun hafızasında kalıcı izler bırakmaktadır (Mankan, 2017). Geleneksel müzecilik anlayışında gastronomi, fiziksel objeler ve sözlü anlatımlar üzerinden sergilenirken, küreselleşme, dijitalleşme ve teknolojinin hızlı ilerleyişiyle birlikte müzecilik anlayışı köklü bir dönüşüm geçirmektedir. Bu dönüşüm, yalnızca teknolojik araçların müze pratiklerine entegrasyonunu değil, aynı zamanda ziyaretçi deneyimlerinin dijitalleşmesini ve etkileşimli hale gelmesini de kapsamaktadır (İhtiyar, 2011). Dijital dönüşüm, günümüzde gastronomi müzelerinin hem içeriğini hem de erişim yöntemlerini yeniden tanımlamaktadır. Geleneksel sergi anlayışından dijital sergi konseptlerine geçiş, müze ziyaretçilerine mekân bağımsız ve zaman kısıtlaması olmaksızın kültürel içeriklere erişim imkânı sunmaktadır. Özellikle pandemi sonrası dönemde, dijital araçlar ve sanal platformlar, kültürel mirasın korunması ve sergilenmesinde kritik bir rol üstlenmiştir. Artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR), yapay zekâ tabanlı uygulamalar, interaktif multimedya araçları ve dijital envanter sistemleri gibi teknolojiler, gastronomi müzelerinin ziyaretçiyle kurduğu iletişimi daha etkili ve sürdürülebilir bir hâle getirmektedir (Yanar vd., 2021). Bu bağlamda dijital dönüşüm, müzecilikte yalnızca bir seçenek değil, aynı zamanda kültürel mirasın çağdaş dünyaya entegre edilmesinde bir zorunluluk hâline gelmiştir. Gastronomi müzeleri, geçmişten günümüze uzanan zengin yemek kültürlerini sergileyen, bu kültürleri belgeler ve hikâyeler aracılığıyla geleceğe taşıyan önemli kurumlardır. Ancak geleneksel müzecilik yöntemleri, özellikle Z Kuşağı gibi dijital dünyaya doğmuş ziyaretçi profilleri için yeterli ilgiyi çekememektedir. Dijital dönüşüm sayesinde gastronomi müzeleri, ziyaretçilerin sadece pasif izleyici olmaktan çıkıp aktif katılımcılar hâline gelmesine olanak tanımaktadır (Okan, 2016). Bu yeni yaklaşım, deneyim odaklı müzecilik anlayışını destekleyerek gastronominin duygusal ve kültürel boyutlarını daha etkili bir şekilde ziyaretçilere aktarmaktadır. Gastronomi müzeciliğinde dijital dönüşümün önemi, sadece kültürel mirasın sergilenmesiyle sınırlı kalmamakta; aynı zamanda gastronomik değerlerin korunması, yeniden yorumlanması ve topluma benimsetilmesi açısından da büyük bir potansiyel sunmaktadır. Dijital teknolojilerin sunduğu imkânlar sayesinde ziyaretçiler, etkileşimli uygulamalar aracılığıyla bir yemeğin tarihini, yapılış aşamalarını ve hikâyesini deneyimleyebilmektedir. Bu sayede gastronomi müzeleri, geleneksel sergi anlayışının ötesine geçerek birer dijital bilgi merkezi hâline dönüşmektedir (Savaşkan, 2021). Örneğin, sanal mutfak uygulamaları, dijital tarif arşivleri ve interaktif atölyeler, gastronominin somut olmayan kültürel miras boyutunu güçlü bir şekilde vurgulamakta ve ziyaretçilerin bireysel deneyimlerini zenginleştirmektedir. Bu çalışmanın amacı, gastronomi müzeciliğinde dijital dönüşümün boyutlarını, olanaklarını ve mevcut örnekler üzerinden sunduğu avantajları ortaya koymaktır. Aynı zamanda, gastronomi müzelerinin dijitalleşme sürecinde karşılaştıkları zorluklar, çözüm önerileri ve gelecekteki potansiyelleri detaylı bir şekilde ele alınarak konuya bilimsel bir katkı sağlanması hedeflenmektedir. Literatürde gastronomi müzeciliği ve dijital dönüşüm konuları

ayrı ayrı ele alınmış olsa da, bu iki kavramın kesişim noktasında yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu nedenle, çalışma mevcut alanyazına yenilikçi bir bakış açısı getirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, dijital dönüşüm, gastronomi müzeciliği açısından bir dönüm noktası niteliğindedir. Dijital araçların etkin kullanımı, gastronomik mirasın korunması ve tanıtılmasına yönelik çabaların daha geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlamakta ve kültürel sürdürülebilirliği desteklemektedir. Bu bağlamda, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde dijital dönüşümün gastronomi müzelerine sağladığı yenilikler, başarılı uygulama örnekleri ve geleceğe yönelik öneriler kapsamlı bir şekilde ele alınacaktır.

GASTRONOMİK MİRASTA DİJİTAL ARAÇLARIN ROLÜ

Gastronomi, insanlık tarihinin en köklü kültürel unsurlarından biri olarak sadece beslenme alışkanlıklarını değil, aynı zamanda toplumların kimliklerini, değerlerini ve yaşam biçimlerini de yansıtır (Özdemir & Altıner, 2019). Bu mirasın korunması, aktarılması ve gelecek nesillere ulaştırılması, günümüz koşullarında çeşitli yöntemlerle gerçekleştirilmektedir. Özellikle dijital araçların hızlı gelişimi, gastronomik mirasın korunması ve yeniden yorumlanması süreçlerinde önemli bir dönüşüm yaratmıştır. Geleneksel yöntemlerin sınırlı kalabildiği durumlarda, dijital teknolojiler hem erişim olanaklarını genişletmekte hem de etkileşimli ve sürdürülebilir bir yapı inşa etmektedir (Aydin & Uçkan Çakir, 2022). Bu bağlamda, gastronomi mirasında dijital araçların rolü giderek daha belirgin ve kaçınılmaz bir hâle gelmiştir. Dijital araçların gastronomi mirasındaki rolü birkaç temel boyutta ele alınabilir. İlk olarak, koruma ve arşivleme faaliyetleri, dijital teknolojilerin sunduğu imkânlar sayesinde çok daha etkin bir şekilde gerçekleştirilmektedir. Geleneksel arşivleme yöntemleri zaman içerisinde fiziki yıpranmalar ve kayıplar yaşarken, dijital arşivleme yöntemleri bu riskleri minimize etmekte ve bilgilere sürdürülebilir erişim sağlamaktadır. Gastronomi mirasına ait tarifler, sofra kültürleri, yöresel yemeklerin hikâyeleri ve üretim süreçleri gibi veriler, dijital platformlarda kaydedilerek küresel bir erişim alanı oluşturulmaktadır. Böylelikle, yerel gastronomi kültürleri yalnızca bulundukları coğrafyalarda değil, dünyanın dört bir yanında araştırmacılara, gastronomi meraklılarına ve gelecek nesillere sunulmaktadır (Çelebi, t.y.). İkinci olarak, dijital araçlar yeniden yorumlama ve deneyim odaklı öğrenme süreçlerini desteklemektedir. Artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR) ve interaktif multimedya araçları, gastronomik mirası ziyaretçiler ve kullanıcılar için daha erişilebilir ve ilgi çekici bir hâle getirmektedir. Örneğin, bir yemeğin hazırlanış sürecini birebir deneyimlemek isteyen bir ziyaretçi, sanal mutfak uygulamaları aracılığıyla bu deneyimi yaşayabilir. Aynı şekilde, artırılmış gerçeklik teknolojisi sayesinde bir yemek tarifi sadece metinsel bir içerik olarak kalmayıp, kullanıcıya görsel ve işitsel yönergelerle sunulabilir. Böylelikle, gastronomi mirası yalnızca bir bilgi yığını olmaktan çıkıp, bireylerin aktif katılım sağladığı bir öğrenme ve deneyim alanına dönüşmektedir (Güner & Aydoğdu, 2022). Bir diğer önemli katkı ise yaygın erişim ve kapsayıcılık boyutunda görülmektedir. Dijital araçlar, coğrafi ve fiziksel engelleri ortadan kaldırarak gastronomi mirasını geniş kitlelerle buluşturur. Özellikle pandemi dönemiyle birlikte dijitalleşmenin hız kazanması, sanal müzeler ve online gastronomi etkinlikleri gibi yenilikçi uygulamaların yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu sayede, dünyanın farklı noktalarındaki bireyler, gastronomik değerleri keşfetme fırsatı bulmuştur. Ayrıca, dijital araçların kullanımıyla gastronomi mirasına yönelik farkındalık oluşturma çalışmaları da hız kazanmıştır. Özellikle genç nesiller, dijital platformlarda etkileşimli içeriklerle daha fazla ilgilenmekte ve gastronomi kültürlerine dair bilgi sahibi olmaktadır. Dijital teknolojilerin sunduğu bu olanaklar, aynı zamanda sürdürülebilirlik ve yenilikçilik açısından da büyük bir potansiyel barındırmaktadır (Lokman vd., 2022). Gastronomi mirasının korunması sürecinde sürdürülebilir yöntemlerin benimsenmesi, kültürel değerlerin uzun vadede yaşatılmasını

sağlamaktadır. Dijital platformlarda oluşturulan veri tabanları, gastronomik unsurların kaybolma riskini ortadan kaldırırken, bu bilgilerin yeniden yorumlanmasını da mümkün kılmaktadır. Örneğin, yapay zekâ destekli dijital tarif sistemleri, geleneksel yemek tariflerini modern mutfak teknikleriyle harmanlayarak yenilikçi yorumlar sunabilmektedir. Bu durum, gastronomik mirasın hem korunmasına hem de güncel ihtiyaçlara cevap verecek şekilde yeniden şekillendirilmesine olanak tanır. Bu bilgiler ışığında, dijital araçların gastronomi mirasında oynadığı rol, kültürel değerlerin korunması, yaygınlaştırılması ve sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Teknolojik gelişmelerin sunduğu imkânlar sayesinde gastronomi mirası, yalnızca birer geçmişten kalan iz olarak kalmamakta; aynı zamanda dinamik, etkileşimli ve çağdaş bir kültürel miras alanı hâline gelmektedir. Dijital araçlar, bu bağlamda gastronomi kültürünü daha geniş kitlelerle buluşturarak, kültürel çeşitliliğin korunmasına ve gastronominin bir kültürel miras unsuru olarak değerinin artmasına katkı sağlamaktadır. Gelecekte bu teknolojilerin daha da gelişmesiyle birlikte gastronomi mirasının korunması ve aktarılması süreçlerinin çok daha yenilikçi ve kapsayıcı hâle geleceği öngörülmektedir.

BULGULAR

Bu çalışmanın bulguları, gastronomi mirasının korunması, aktarılması ve yeniden yorumlanmasında dijital araçların etkin kullanımına yönelik elde edilen veriler üzerinden şekillenmiştir. Bulgular, dijital koruma ve arşivleme, etkileşimli ziyaretçi deneyimi, kapsayıcı erişim olanakları ve yeniden yorumlama pratikleri bağlamında analiz edilmiştir. Dijital teknolojilerin gastronomi mirasını koruma sürecindeki rolü incelendiğinde, fiziksel materyallerin dijital ortamlara aktarılması ve sürdürülebilir bir şekilde arşivlenmesinin büyük bir önem taşıdığı görülmüştür (Yalçınkaya, 2019). Geleneksel yöntemlerle saklanan tarifler, yöresel yemek hikâyeleri ve mutfak kültürüne ait objeler zamanla kaybolma riski taşırken, dijital arşiv sistemleri bu riski büyük oranda ortadan kaldırmaktadır. Özellikle UNESCO'nun Somut Olmayan Kültürel Miras Listesi'nde yer alan mutfak kültürleri, dijital kütüphaneler aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaştırılmakta ve korunmaktadır (Oğuz, 2013). Dijitalleştirilen gastronomik veriler, tariflerin hazırlanış süreçlerini, kullanılan malzemeleri ve yemeklerin tarihsel bağlamlarını detaylı bir şekilde belgeleyerek kültürel bir hafıza oluşturmakta ve araştırmacılar için erişilebilir bir kaynak hâline gelmektedir. Bulgular, aynı zamanda dijital araçların etkileşimli ziyaretçi deneyimleri oluşturarak gastronomi mirasının tanıtımını güçlendirdiğini göstermektedir. Artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR) ve interaktif multimedya teknolojileri sayesinde, gastronomi müzeleri geleneksel sergileme yöntemlerinin ötesine geçerek ziyaretçilerin aktif katılımını sağlamaktadır. Örneğin, sanal mutfak uygulamaları, geleneksel yemeklerin hazırlanışını ziyaretçilere birebir deneyimleme fırsatı sunmakta ve böylelikle gastronomi mirasını soyut bir bilgi olmaktan çıkararak somut bir deneyime dönüştürmektedir (Çobanoğlu vd., 2021). Aynı şekilde, dijital platformlarda etkileşimli tarifler ve görsel-işitsel yönergelerle desteklenen içerikler, gastronomi mirasının daha ilgi çekici ve anlaşılır bir şekilde sunulmasına olanak tanımaktadır. Özellikle genç nesillerin dijital araçlara olan ilgisi, bu yöntemlerin etki gücünü artırmakta ve gastronomi kültürünün geleceğe aktarılmasını kolaylaştırmaktadır. Elde edilen veriler, dijital teknolojilerin kapsayıcı erişim olanakları sunarak gastronomi mirasını daha geniş kitlelerle buluşturduğunu da ortaya koymaktadır. Geleneksel müzecilik anlayışında coğrafi ve fiziksel sınırlılıklar nedeniyle erişim imkânı kısıtlı kalırken, dijital müzecilik uygulamaları bu engelleri ortadan

kaldırmaktadır (Bostancı, 2019). Sanal müzeler, dijital sergiler ve çevrim içi gastronomi etkinlikleri aracılığıyla dünyanın farklı coğrafyalarındaki bireyler, kültürel mirasa dair bilgi edinme fırsatı bulmaktadır. Özellikle pandemi döneminde dijital dönüşümün hız kazanmasıyla birlikte gastronomi mirasına yönelik sanal etkinliklerin yaygınlaşması, kültürel aktarım süreçlerini daha da güçlendirmiştir. Bu durum, gastronomi mirasının sadece yerel topluluklarla sınırlı kalmadan küresel bir bağlamda tanıtılmasını sağlamaktadır (Arslan, 2020). Çalışmanın bir diğer bulgusu, dijital araçların gastronomi mirasını yeniden yorumlama süreçlerindeki potansiyelini ortaya koymaktadır. Dijitalleşme sayesinde geleneksel yemekler ve mutfak kültürleri, modern teknolojilerle harmanlanarak yenilikçi içeriklere dönüştürülmektedir. Yapay zekâ destekli tarif uygulamaları, geleneksel lezzetleri modern mutfak teknikleriyle yeniden yorumlamakta ve gastronomi mirasına yeni bir perspektif kazandırmaktadır (Yiğit, 2023). Aynı şekilde, dijital platformlarda oluşturulan interaktif içerikler, gastronomik unsurların farklı anlatım teknikleriyle yeniden keşfedilmesine olanak tanımaktadır. Böylelikle gastronomi mirası, geçmişten gelen değerlerini korurken, günümüz ihtiyaçlarına uygun şekilde yenilenmekte ve sürdürülebilir hâle getirilmektedir. Böylelikle, bulgular dijital araçların gastronomi mirasının korunması, erişilebilirliği ve yeniden yorumlanmasında kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Dijital teknolojilerin sunduğu olanaklar sayesinde gastronomi mirası, sadece birer kültürel değer olarak korunmakla kalmamakta, aynı zamanda geniş kitlelere erişerek etkileşimli ve yenilikçi bir yapıya kavuşmaktadır. Bu durum, gastronomi mirasının sürdürülebilirliğini desteklemekte ve gelecek nesillerle daha güçlü bir bağ kurmasını sağlamaktadır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışma, gastronomi müzeciliğinde dijital dönüşümün gastronomi mirasının korunması, tanıtılması ve sürdürülebilirliğine katkı sağlama noktasında oynadığı rolü kapsamlı bir şekilde ele almıştır. Dijital araçların sağladığı imkânlar, geleneksel müzecilik anlayışının sınırlarını genişleterek gastronomi mirasını daha erişilebilir, etkileşimli ve yenilikçi bir biçimde sunmaktadır. Bulgular doğrultusunda yapılan değerlendirmelerde, dijital dönüşümün dört temel katkısı ön plana çıkmaktadır: kültürel mirasın korunması, yenilikçi ziyaretçi deneyimi, kapsayıcı erişim ve yeniden yorumlama ve sürdürülebilirlik. Gastronomi mirasının korunması bağlamında, dijital araçlar sayesinde fiziksel belgelerin ve materyallerin kaybolma riski azaltılmış, somut olmayan kültürel miras unsurları kalıcı hâle getirilmiştir. Dijital arşivleme sistemleri, geleneksel tariflerin, mutfak gereçlerinin ve kültürel hikâyelerin detaylı bir şekilde belgelenmesini sağlayarak gastronomi alanındaki araştırmalar için güçlü bir altyapı sunmuştur. Bu durum, özellikle yerel mutfak kültürlerinin modernleşme süreçlerinde unutulmasının önüne geçmekte ve kültürel hafızayı güçlendirmektedir. Geleneksel gastronomi mirasının dijitalleştirilmesi, yalnızca koruma odaklı bir yaklaşımı değil, aynı zamanda bu mirasın gelecek kuşaklara aktarılmasını sağlayan sürdürülebilir bir modeli de ortaya koymaktadır. Ziyaretçi deneyimlerinin dijital araçlarla yeniden şekillendirilmesi, gastronomi müzelerinin eğitimsel ve kültürel işlevlerini daha etkin yerine getirmesine olanak tanımıştır. Artırılmış gerçeklik (AR), sanal gerçeklik (VR) ve interaktif multimedya uygulamaları gibi teknolojiler, ziyaretçileri pasif izleyici konumundan aktif katılımcı hâline getirmiştir. Bu sayede, geleneksel yemeklerin hazırlanış süreçleri, mutfak ritüelleri ve sofra kültürü gibi unsurlar, ziyaretçiler tarafından doğrudan deneyimlenebilir hâle gelmiştir. Özellikle genç nesillerin dijital platformlara olan ilgisi, gastronomi müzelerinin kültürel değerleri aktarmada daha etkili ve ilgi çekici bir yol

izlemesini sağlamıştır. Dijital dönüşüm, aynı zamanda gastronomi mirasının küresel ölçekte daha kapsayıcı bir şekilde erişilebilir olmasını sağlamaktadır. Geleneksel müzecilikte fiziksel mekân sınırlılığı nedeniyle yerel ya da belirli bir bölgeyle sınırlı kalan kültürel miras, sanal müzeler ve çevrim içi platformlar sayesinde dünyanın dört bir yanındaki bireylerle buluşmaktadır. Bu durum, özellikle coğrafi ve ekonomik sınırlamaları olan topluluklar için büyük bir fırsat sunmaktadır. Pandemi döneminde hız kazanan dijital dönüşüm süreci, gastronomi mirasının küresel bağlamda görünürlüğünü artırarak, bu mirasa yönelik farkındalığı ve ilgiyi güçlendirmiştir. Dijital erişim araçları, gastronomi mirasının yalnızca bir coğrafyaya ait birikim olmasının ötesinde, evrensel bir kültürel değer olarak kabul görmesini desteklemektedir. Bununla birlikte, dijital dönüşüm gastronomi mirasının yeniden yorumlanmasına ve sürdürülebilir hâle gelmesine de imkân tanımaktadır. Yapay zekâ destekli tarif sistemleri ve modern mutfak tekniklerinin geleneksel yemeklerle entegre edilmesi, gastronomi mirasının günümüz ihtiyaçlarına ve beklentilerine uygun bir şekilde yeniden şekillenmesini sağlamaktadır. Dijital platformlarda oluşturulan yenilikçi anlatım teknikleri, geleneksel yemeklerin hikâyelerini farklı bağlamlarda sunarak kültürel mirasın daha geniş kitleler tarafından ilgi görmesine olanak tanımaktadır. Bu durum, gastronomi mirasının geçmişten kopmadan geleceğe taşınmasını sağlayan dinamik bir yapı oluşturmakta ve sürdürülebilirliğini güvence altına almaktadır. Sonuç olarak, dijital dönüşüm, gastronomi müzeciliğinde sadece bir araç olmanın ötesine geçerek, kültürel mirasın korunmasını, yeniden yorumlanmasını ve küresel ölçekte erişilebilir olmasını sağlayan güçlü bir katalizör hâline gelmiştir. Dijital araçların sunduğu yenilikçi çözümler, gastronomi mirasının geleceğe taşınmasını desteklerken, aynı zamanda kültürel aktarım süreçlerini daha etkili, etkileşimli ve sürdürülebilir bir biçimde yeniden tanımlamaktadır. Bu bağlamda, gastronomi müzeciliğinde dijital dönüşümün benimsenmesi, hem kültürel mirasın korunması hem de gelecek kuşaklara aktarılması açısından kaçınılmaz bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Gelecekte bu dönüşümün daha ileri düzeyde teknolojilerle desteklenmesi, gastronomi müzeciliğini daha kapsayıcı ve yenilikçi bir noktaya taşıyacaktır.

KAYNAKÇA

Arslan, E. (2020). Çevrimiçi gastronomik turist deneyimlerinin içerik analiziyle incelenmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Turizm Fakültesi Dergisi*, *23*(2), 442-460.

Aydin, Ş., & Uçkan Çakir, M. (2022). Gastronomi ve dijitalleşme. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, *12*(4), 2143-2159. https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1123324

Bostancı, M. (2019). Dijital müzecilik ve interaktif iletişim: Sfmoma ve mori dijital sanat müzesi örneklemleri. *Unimuseum, 2*(2), 34-39.

Çelebi, F. (t.y.). *Dijital dönüşüm ve dijitalleşme*. Geliş tarihi 19 Aralık 2024, gönderen https://www.duvaryayinlari.com/Webkontrol/IcerikYonetimi/Dosyalar/dijital-donusum-guncel_icerik_g3783_5Ro7Vszu.pdf

Çobanoğlu, F., Tunalıoğlu, R., & Tok, N. (2021). The Aydın'da arkeoloji ve tarımın turizm potansiyeline katkısı. *Uluslararası Kırsal Turizm ve Kalkınma Dergisi (IRTAD) E-ISSN: 2602-4462, 5*(2). http://turizmvekalkinma.org/index.php/irtadjournal/article/view/503

Güner, D., & Aydoğdu, A. (2022). Gastronomi alanındaki teknolojik gelişmelere yönelik bir değerlendirme: Dijital gastronomi. *Aydın Gastronomy*, *6*(1), 17-28.

İhtiyar, M. N. (2011). *Çağdaş müzecilik ve kent müzeciliği: Yeni bir program önerisi*. https://polen.itu.edu.tr/items/d45238c3-47e9-4a3d-8db8-9a40a7fb8133

Lokman, U., Yarmacı, N., & Güdül, H. (2022). Turizmde Çekicilik Unsuru Olarak Gastronomi Müzeleri: Adatepe Zeytinyağı Müzesi Örneği (Gastronomy Museums as Attractive Elements in Tourism: The Case of Adatepe Olive Oil Museum). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, *10*(1), 380-399.

Mankan, E. (2017). Destinasyon pazarlamasında çekici bir faktör olarak türkiye'ki gastronomi müzeleri örneği. *Electronic Turkish Studies*, *12*(4). https://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&profile=ehost&scope=site&authtype=crawler&jrnl=13082140&asa=Y&AN=122100910&h=s%2Bdfkg8dtstFX%2FVNcKXhFWhM5ZTWcrvU4R5A4z2wbYZCdsONAFvDGrxLl5lReT0mFkpDcyLFTqQ1WHxEMJlJXQ%3D%3D&crl=c

Oğuz, M. Ö. (2013). Terim olarak somut olmayan kültürel miras. *Milli Folklor*, *25*(100), 5-13.

Okan, B. (2016). Günümüzde müzecilik anlayışı. *Anadolu Üniversitesi Sanat & Tasarım Dergisi*, *5*(9). https://doi.org/10.20488/austd.24699

Özdemir, G., & Altıner, D. D. (2019). Gastronomi kavramlari ve gastronomi turizmi üzerine bir inceleme. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *12*(1), 1-14.

Savaşkan, Y. (2021). Türkiye'deki gastronomi müzelerine genel bakış. *Turizm Çalışmaları Dergisi*, *3*(2). https://dergipark.org.tr/en/pub/tucade/issue/67722/1020901

Yalçınkaya, B. (2019). *Değişen paradigmada dijital arşivler*. https://avesis.marmara.edu.tr/yayin/f46bc269-0371-41f0-bdc8-c59d723a04fc/bilgi-merkezleri-kutuphaneler-arsivler-muzeler

Yanar, A., Karadeniz, C., & Karaöz, B. T. (2021). Müzelerin geleceğine dijital bir bakış: Bir çevrim içi serginin çağdaş müzecilik yaklaşımlarıyla analizi. *Unimuseum*, *4*(1), 1-9.

YİĞİT, S. (2023). Yapay Zekâ Gastronomi Eğitimine Katkı Sunabilir Mi? ChatGPT Örneği (Can Artificial Intelligence Contribute to Gastronomy Education? Example of ChatGPT). *Journal of Tourism & Gastronomy Studies*, *11*(3), 1970-1982.

TÜRKİYE'DEKİ YEŞİL ANAHTAR ÖDÜLLÜ OTEL İŞLETMELERİNİN ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE SIRALANMASI

Doç Dr., Elif Tuba TAMER
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
eliftuba.beydilli@dpu.edu.tr - 0000-0002-1192-5370

Öğr. Gör., İlker VURAL
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
ilker.vural@dpu.edu.tr - 0000-0002-3357-7725

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, turizm sektöründe çevresel sürdürülebilirliği teşvik eden Yeşil Anahtar ödüllü otel işletmelerinin performanslarının çok kriterli karar verme yöntemlerinden TOPSIS ve Entropi Yöntemleriyle değerlendirilmesidir. Çalışmada, etstur.com platformundan elde edilen kullanıcı verilerinden yararlanılmıştır. Tavsiye etme oranı, fiyat-performans, oda, yüzme, hizmet ve yemek kriterlerine ilişkin veriler, çalışmanın temel veri setini oluşturmuştur. Analiz kapsamında, entropi yöntemi ile kriter ağırlıkları nesnel bir şekilde belirlenmiş, ardından TOPSIS yöntemi ile otel işletmeleri performanslarına göre sıralanmıştır. Sonuçlar, Prive Bodrum otelinin en yüksek performansı gösterdiğini, yemek kriterinin ise kullanıcı değerlendirmelerinde en önemli faktör olarak öne çıktığını göstermiştir. Çalışma, otel işletmelerinin kullanıcı odaklı veri analitiği kullanarak stratejik kararlarını yönlendirmelerine katkı sunmayı hedeflemektedir. Gelecekteki çalışmalarda, daha geniş veri setleri ve farklı analiz yöntemleriyle elde edilen bulguların genellenebilirliği artırılabilir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Anahtar ödüllü oteller, çok kriterli karar verme, ENTROPI, TOPSIS, sürdürülebilir turizm

RANKING OF GREEN KEY AWARDED HOTELS IN TURKEY USING MULTI-CRITERIA DECISION MAKING METHODS

ABSTRACT

The purpose of this study is to evaluate the performances of Green Key award-winning hotel establishments, which promote environmental sustainability in the tourism sector, by using TOPSIS and Entropy Methods, which are multi-criteria decision making methods. In the study, user data obtained from etstur.com platform was utilized. Data on recommendation rate, price-performance, room, swimming, service and food criteria constituted the basic data set of the study. Within the scope of the analysis, the criteria weights were objectively determined using the entropy method, and then the hotel establishments were ranked according to their performance using the TOPSIS method. The results show that the Prive Bodrum hotel has the highest performance, while the food criterion stands out as the most important factor in user evaluations. The study aims to contribute to hoteliers to guide their strategic decisions by using user-oriented data analytics. In future studies, the generalizability of the findings can be increased with larger data sets and different analysis methods.

Keywords: Green Key awarded hotels, multi-criteria decision making, ENTROPI, TOPSIS, sustainable tourism

1. GİRİŞ

Son yıllarda turizm sektöründe çevre dostu uygulamalar giderek önem kazanmaktadır. Çevresel sürdürülebilirlik ilkesini benimseyen ve uluslararası düzeyde tanınan "Yeşil Anahtar Ödülü" ile sertifikalandırılan otel işletmelerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Yeşil Anahtar ödüllü otel işletmeleri, çevreye duyarlı işletme anlayışını benimseyerek müşteri memnuniyeti, kalite ve hizmet standartlarını artırmayı hedeflemektedir. Ancak, bu otel işletmelerinin değerlendirilmesinde, müşterilerin otel işletmelerine ilişkin görüşleri ve bu işletmelerin sunduğu hizmetlerin çok boyutlu olarak ele alınması gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Huang ve Peng, 2012).

Bu çalışmada, çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden ENTROPI ve TOPSIS kullanılarak, Yeşil Anahtar ödüllü otellerin performans sıralamaları gerçekleştirilmiştir. ENTROPI yöntemi, verilerin bilgi yoğunluğunu ölçerek kriter ağırlıklarının objektif bir şekilde belirlenmesini sağlarken (Shannon, 1948; Deng, Yeh, ve Willis, 2000), TOPSIS yöntemi ise alternatiflerin ideal ve negatif ideal çözümlere olan uzaklıklarına göre sıralanmasını sağlamaktadır (Behzadian, Otaghsara, Yazdani, ve Ignatius, 2012). Araştırmada, otel işletmelerinin kullanıcılar tarafından değerlendirilmesine olanak sağlayan bir platform olan etstur.com verilerinden yararlanılmıştır. Otel işletmelerinin tavsiye etme oranı, fiyat-performans, oda, yüzme, hizmet ve yemek gibi kriterlere yönelik puanları analiz edilmiş ve değerlendirmeler objektif bir yaklaşımla ele alınmıştır. Çalışma, hem ÇKKV yöntemlerinin turizm sektöründeki uygulanabilirliğini göstermekte hem de müşterilerin çevre dostu otel seçimlerinde karar sürecini destekleyici bilgiler sunmaktadır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Çok kriterli karar verme (MCDM) yöntemleri, turizm yönetiminin ve destinasyon rekabet gücünün geliştirilmesinde çok önemli bir rol oynamaktadır. VIKOR tekniği ve Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP) gibi çeşitli yaklaşımlar turizm bölgelerini değerlendirmek ve destinasyon özelliklerini önceliklendirmek için kullanılmıştır. Örneğin Moghadam (2024) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, yaptırımların İran'ın turizm bölgeleri üzerindeki etkisini değerlendirmek için VIKOR tekniği kullanılmış ve orta bölgenin yabancı turizmin azalması nedeniyle en çok zarar gördüğü sonucuna ulaşılmıştı. Ramos vd., (2024) ise turist tercihlerinde dinlenme/sadeliğin ve kültürel farklılıkların önemini vurgulayarak temel turizm türlerini belirlemek için AHP yöntemini kullanmışlardır. Ek olarak, Zheng ve Huang (2024), turistlerin özelleştirilmiş turlar için davranışsal tercihlerini içeren ve MCDM'nin çeşitli turist ihtiyaçlarını karşılamada uyarlanabilirliğini gösteren hibrit bir yöntem önermişlerdir. Chen vd., (2024) değerlendirme kriterlerinin karşılıklı bağımlılığını vurgulayarak spor turizmi sürdürülebilirliğini değerlendirmek için dilsel bir nötrosofik yöntem geliştirmişlerdir. Sukerti (2023) ise TOPSIS yöntemi uygulaması ve gerçek dünya senaryolarında pratik MCDM uygulamalarını sergileyerek Nusa Penida'da verimli turistik cazibe önerilerini kolaylaştırmışlardır (Sukerti, 2023).

Farklı Çok Kriterli Karar Verme (MCDM) yaklaşımları, bir destinasyonun çekiciliğine katkıda bulunan çeşitli özellikleri değerlendirmek ve önceliklendirmek için yapılandırılmış metodolojiler sağlayarak turizm destinasyonlarının rekabet gücünü önemli ölçüde etkiler. Örneğin, TODIM ile birleştirilen Rough SWARA gibi hibrit MCDM yöntemleri, politika yapıcıların turizm rekabetçiliğini etkileyen çeşitli kriterleri göz önünde bulundurarak bilinçli kararlar almalarına olanak tanır ve nihayetinde Seyahat ve Turizm Rekabet Endeksi'ni (TTCI) (Aydoğan ve Özmen, 2020)] geliştirir. Ek olarak, performansa dayalı yaklaşımlar,

destinasyonları sıralamada ve rekabet durumlarını iyileştirmede kritik olan güvenlik, hijyen ve kültürel kaynaklar gibi göreceli faktörlerin önemini vurgulamaktadır (Hanafiah vd., 2016;Önder vd., 2013). Ayrıca, AHP ve TOPSIS gibi metodolojiler, temel özelliklerin ve optimal alternatiflerin tanımlanmasını kolaylaştırarak paydaşların rekabet gücü boşluklarını etkili bir şekilde ele almalarını sağlar (Peng vd., 2012;Önder vd., 2013). Bu nedenle, MCDM yaklaşımının seçimi, stratejik karar vermeyi ve turizm destinasyonlarının genel rekabet gücünü doğrudan etkiler.

ENTROPI ve TOPSIS metodolojilerinin entegrasyonu, turizm destinasyonlarının rekabet gücünü etkileyen temel özellikleri belirlemek için sağlam bir çerçeve sağlar. Araştırmacılar, çeşitli değerlendirme endekslerine öznel ağırlıklar atamak için Bilgi Entropi Ağırlıklarını (IEW) kullanarak, Sichuan ve Yangtze Nehri Deltası gibi bölgelerdeki çalışmalarda gösterildiği gibi, turizm rekabet gücünü etkileyen farklı faktörlerin önemini etkili bir şekilde ölçebilirler (Gu vd., 2019; Yan, 2009). TOPSIS, ideal çözümlere yakınlıklarına göre destinasyonların sıralamasını kolaylaştırarak bu analizi daha da geliştirir ve kentsel turizm rekabetçiliğinin net bir karşılaştırmasına olanak tanır (Yan, 2009). Ek olarak, bu metodolojilerin kruvaziyer turizmi analizinde uygulanması, stratejik kalkınma kararlarını bilgilendirebilecek belirli güçlü ve zayıf yönleri vurgulayarak liman şehirleri arasındaki eşitsizlikleri ortaya koymaktadır (Guan-zhi, 2010). Genel olarak, ENTROPI ve TOPSIS'in birleşik kullanımı sadece kapsamlı değerlendirmelere yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda hedeflenen iyileştirmeler yoluyla turizm rekabetçiliğini artırmayı amaçlayan politika önerilerini de destekler (Gu vd., 2019; Zhang & Hao, 2022).

Turizmde “Yeşil Anahtar” ödüllü tesisler üzerine yapılan araştırmalar, sürdürülebilir uygulamaların konaklama sektörüne entegrasyonunu vurgulayarak çevre dostu girişimlerin ve toplum katılımının önemini vurgulamaktadır. Araştırmalar, turistlerin önemli bir bölümünün, özellikle gençlerin, seyahat seçimlerinde sürdürülebilirliğe öncelik verdiğini ve %90'dan fazlasının kaynak yönetiminin önemini kabul ettiğini, ancak yalnızca% 52.9'unun bu tür girişimler için daha fazla ödeme yapmaya istekli olduğunu göstermektedir (Floričić, 2020). Sırbistan'daki Zlatibor gibi başarılı örnekler, kamu ve özel çabaların bir destinasyonun yeşil turizm alanı statüsünü nasıl yükseltebileceğini ve hem yerli hem de uluslararası ziyaretçileri çekebileceğini göstermektedir (Ljubisavljević & Radović-Stojanović, 2024). Genel olarak, yeşil turizme yönelik eğilim, kaynak verimliliğini ve ziyaretçi deneyimlerini artıran sağlam politika çerçeveleri ve teknolojik gelişmelerle desteklenmektedir (Sumariadhi, 2023).

3. YÖNTEM

Çalışmada çok kriterli karar verme tekniklerinden ENTROPI ve TOPSIS yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmada, etstur.com sitesinde “Yeşil Anahtar Ödüllü Tesisler” filtrelenmiş ve otellere ilişkin öncelikle genel değerlendirme puanları ve yorum sayıları belirlenmiştir. Yeşil anahtar ödüllü tesisler, genel değerlendirme puanı 9 ve üzerinde olan ve en az 500 yoruma sahip otel işletmeleri çalışmaya dahil edilmiştir. Çalışmada yapılan sınırlandırma ile 8 otel işletmesi analiz kapsamına alınmıştır. Daha sonra ets.com sitesinden 8 otel işletmesine ait tavsiye etme, fiyat-performans, oda, yüzme, hizmet ve yemek kriterlerine ait değerlendirme puanları toplanmıştır. ENTROPI yöntemi objektif bir yöntem olduğu için karar vericiler ya da uzmanlar tarafından oluşturulan herhangi bir karar matrisine ihtiyaç duyulmamaktadır. Bu sebeple kullanıcılar tarafından yapılan kriter değerlendirme puanları üzerinden öncelikle kriterlerin ağırlıkları hesaplanmış daha sonra ise hesaplanan ağırlık değerleri ve TOPSIS yöntemi yardımıyla otellerin sıralaması yapılmıştır.

3.1. ENTROPI YÖNTEMİ

Entropi yöntemi, çok kriterli karar verme (ÇKKV) tekniklerinden biri olup, özellikle bir karar probleminde kriterlerin önem ağırlıklarını belirlemede kullanılır. Bu yöntem, her kriterin bilgi miktarını ölçerek ağırlıklandırma yapar ve karar vericilere daha nesnel bir analiz sunar. Entropi yöntemi, bilgilerdeki belirsizliği ve düzensizliği değerlendirerek kriterlerin "enformasyon değerini" hesaplar; daha yüksek bilgi miktarına sahip kriterlere daha fazla ağırlık atar.

Entropi yöntemi, ilk olarak termodinamik ve bilgi teorisi alanlarında Claude Shannon tarafından geliştirilmiş bir kavramdır. Bilgi teorisinde, entropi, bilgi miktarını veya sistemdeki belirsizliği ifade eder. ÇKKV alanında entropi, veri kümesindeki her kriterin bilgi yoğunluğunu analiz ederek kriterlerin ağırlığını belirlemekte kullanılır (Zeleny, 1982; Shannon, 1948).

Entropi yöntemi aşağıdaki temel adımları izler:

1. Normalizasyon: İlk olarak, karar matrisindeki veriler normalize edilir, böylece farklı ölçekteki kriterler aynı ölçeğe getirilir. i=1,2,3,...,m alternatif, j=1,2,3,...,n kriter ve xij fayda değeri olmak üzere Pij normalize değeri ifade etmektedir.

$$P_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=1}^{n} x_{ij}}$$

2. Entropi Hesaplaması: Her bir kriterin bilgi değeri, entropi formülleri kullanılarak hesaplanır. ej entropi değeridir

$$e_j = -k \sum_{i=1}^{m} P_{ij} ln P_{ij}$$

dir.

3. Ağırlıklandırma: Belirlenen entropi değerine göre her kriterin göreli ağırlığı belirlenir. Bilgi yoğunluğu daha yüksek olan kriterler, karar probleminde daha fazla ağırlık kazanır (Deng vd., 2000).

$$w_j = \frac{1 - e_j}{\sum_{j=1}^{n} (1 - e_j)}$$

Bu yöntemin turizm ve destinasyon değerlendirme gibi alanlarda kullanımı yaygındır. Entropi yöntemi, kriterlerin subjektif değerlendirmelerden bağımsız olarak, veriye dayalı ağırlıklandırma yapılmasını sağlar ve bu sayede karar sürecine nesnellik katar (Huang ve Peng, 2012).

3.2. TOPSIS YÖNTEMİ

TOPSIS (Technique for Order Preference by Similarity to Ideal Solution), 1981 yılında Hwang ve Yoon tarafından geliştirilen çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden biridir. TOPSIS, bir dizi alternatifin en iyi çözüm ve en kötü çözüme olan uzaklıklarına göre sıralanmasını sağlar. Temel olarak, ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözüme en uzak olan alternatif en uygun olarak seçilir. Bu yöntem, karar vericilerin karmaşık kriterler arasında kolaylıkla karşılaştırma yapmalarına imkân tanır.

TOPSIS Yönteminin Adımları

1. Karar Matrisi Oluşturma ve Normalizasyon: İlk olarak, alternatifler ve kriterlerden oluşan bir karar matrisi kurulur ve bu matris normalize edilir, böylece her kriterin aynı ölçek üzerinde değerlendirilmesi sağlanır.

$$f_{ij} = \frac{d_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m} d_{ij}^2}}$$

2. Ağırlıklandırılmış Karar Matrisi: Her bir kriterin ağırlığı belirlenir ve bu ağırlıklar, kriter değerlerine uygulanarak ağırlıklandırılmış karar matrisi elde edilir.

$$r_{ij} = f_{ij}.w_{ij}$$

3. İdeal ve Negatif İdeal Çözüm: İdeal çözüm, her kriterin en yüksek değerlerini, negatif ideal çözüm ise en düşük değerlerini içerecek şekilde tanımlanır.

$$A^+ = \{a_j^+ : \forall\, j\ için\ {}^{max}_{i}(r_{ij})\}$$ ve

$$A^- = \{a_j^- : \forall\, j\ için\ {}^{min}_{i}(r_{ij})\}$$

4. Uzaklıkların Hesaplanması: Her bir alternatifin ideal çözüme ve negatif ideal çözüme olan uzaklığı hesaplanır.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{j=1}^{n}(r_{ij} - a_j^+)^2}$$ ve

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^{n}(r_{ij} - a_j^-)^2}$$

5. Yakınlık Oranı Hesaplama ve Sıralama: Her alternatifin ideal çözüme yakınlık oranı hesaplanır ve bu oranlara göre alternatifler en uygun olandan en uygunsuz olana doğru sıralanır (Hwang ve Yoon, 1981).

$$P_i = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-}$$

Bulunan P_i değerlerine göre büyükten küçüğe doğru sıralanır ve en iyi alternatif bulunmuş olur.

TOPSIS yöntemi, basitliği ve pratikliği nedeniyle mühendislik, finans, sağlık ve turizm gibi birçok alanda kullanılmaktadır. Örneğin, turizmde destinasyon seçimi gibi karar verme problemlerinde çoklu kriterleri değerlendirmede etkin bir araç olarak kullanılır (Behzadian vd., 2012; Shih vd., 2007).

Çalışmaya ait veriler 28.11.2024-30.11.2024 tarihleri arasında etstur.com internet sitesi üzerinden elde edilmiştir. Belirlenen kısıtlar çerçevesinde 8 otel analiz kapsamına dahil edilmiştir. Değerlendirmeye alınan 8 otel işletmesine ilişkin bilgiler Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Otel Bilgileri ve Alternatif Kodları

Alternatif Kodu	Tesis adı	Konum	Puan	Yorum Sayısı
Y1	Prive Bodrum	Bodrum, Muğla, Türkiye	9,6	808
Y2	Liberty Hotels Lara Beach	Antalya Merkez, Antalya, Türkiye	9,6	536
Y3	Voyage Torba	Bodrum, Muğla, Türkiye	9,5	5842

Y4	NG Phaselis Bay	Kemer, Antalya, Türkiye	9,5	1042
Y5	Megasaray Club Belek	Belek, Antalya, Türkiye	9,5	834
Y6	Adalya Elite Lara	Antalya Merkez, Antalya, Türkiye	9,3	571
Y7	Anadolu Hotels Didim Club	Didim, Aydın, Türkiye	9,2	780
Y8	Club Felicia Village	Manavgat, Antalya, Türkiye	9,1	1277

Kaynak: ("Etstur",2024)

Çalışmada etstur.com sitesinde yer alan kriterlerden yararlanılmıştır. Bu kriterler tavsiye etme, fiyat-performans, oda, yüzme, hizmet ve yemek puanlarından oluşmaktadır. Bu kriterlere kullanıcılar tarafından puanlar 10 üzerinden verilmektedir. Etstur.com sitesinde otel değerlendirme kriterleri içinde yer alan "tavsiye etme" ve "fiyat performans" ölçümleri ise yüzdelik olarak değerlendirilmektedir. Etstur.com'da yapılan %100 üzerinden puanlamalar gerekli dönüşümler ile 10'lu puanlama üzerinden olacak şekilde dönüştürülmüştür. Örneğin, fiyat performans için %96'lik değerlendirme puanı, onluk sistemde 9,6 puan olarak dönüştürülmüştür.

4. ANALİZ VE BULGULAR

etstur.com sitesinden elde edilen veriler ile oluşturulan karar matrisi Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2. Karar Matrisi

Alternatif Kodu	Tavsiye Etme	Fiyat Performans	Oda	Yüzme	Hizmet	Yemek
Y1	9,9	9,6	9,1	9,6	9,9	9,6
Y2	9,8	9,5	9,4	9,4	9,8	9,6
Y3	9,7	8,8	9,5	9,4	9,7	9,5
Y4	9,7	9	9,5	9,6	9,5	9,5
Y5	9,5	9,2	9,4	9,5	9,6	9,5
Y6	9,6	9,2	9,3	9,2	9,5	9,2
Y7	9,3	9,1	9,1	9,5	9,3	8,9
Y8	9,5	9,3	9,2	8,9	9,4	8,8

Kaynak: ("Etstur",2024)

4.1. ENTROPİ YÖNTEMİ İLE KRİTER AĞIRLIKLARININ TESPİTİ

Çizelge 2'de verilen karar matrisi yardımıyla kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Entropi yöntemi objektif bir yöntem olduğu için anket uygulamaya gerek yoktur. Yöntem kısmında bahsedilen formüller yardımıyla kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Entropi yöntemine göre hesaplanan kriter ağırlıkları Çizelge 3'de gösterilmiştir.

Çizelge 3. Entropi Yöntemine göre Kriter Ağırlıkları

	YEMEK	FİYAT PERFORMANS	YÜZME	HİZMET	TAVSİYE ETME	ODA
Ağırlıklar(W_j)	**0,3148**	**0,2097**	**0,1690**	**0,1191**	**0,1047**	**0,0827**
Sıra (Rank)	1	2	3	4	5	6

Çizelge 3'e göre kriterler arasında ilk sırada yemek kriteri yer almıştır. Daha sonra oda, yemek, tavsiye etme ve hizmet kriterleri sıralanmıştır.

4.2. ENTROPI- TOPSIS YÖNTEMİ İLE ALTERNATİFLERİN SIRALANMASI

Entropi yöntemine göre kriter ağırlıkları Çizelge 3'de verilmiştir. Hesaplanan kriter ağırlıkları yardımıyla yöntem kısmında verilen formüller ile TOPSIS yöntemine göre elde edilen sıralama Çizelgesu, Çizelge 4'de verilmiştir.

Çizelge 4. ENTROPI-TOPSIS Yöntemine Göre Alternatiflerin Sıralaması

Yeşil Anahtar Ödüllü Otelleri	Tavsiye Etme	Fiyat Performans	Oda	Yüzme	Hizmet	Yemek	Pi	Sıra
Prive Bodrum	0,0381	0,0772	0,0286	0,0611	0,0435	0,1145	0,91083	1
Liberty Hotels Lara Beach	0,0377	0,0764	0,0295	0,0598	0,0430	0,1145	0,87881	2
Megasaray Club Belek	0,0365	0,0740	0,0295	0,0605	0,0422	0,1133	0,70969	3
NG Phaselis Bay	0,0373	0,0724	0,0298	0,0611	0,0417	0,1133	0,64877	4
Voyage Torba	0,0373	0,0708	0,0298	0,0598	0,0426	0,1133	0,57931	5
Adalya Elite Lara	0,0369	0,0740	0,0292	0,0586	0,0417	0,1098	0,48460	6
Anadolu Hotels Didim Club	0,0357	0,0732	0,0286	0,0605	0,0408	0,1062	0,31827	7
Club Felicia Village	0,0365	0,0748	0,0289	0,0566	0,0413	0,1050	0,26991	8

Çizelge 4'e göre en iyi alternatif Prive Bodrum otel olarak bulunmuştur. En son sıradaki otel ise Club Felicia Village'dır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, turizm sektöründe çevre dostu uygulamaları teşvik eden Yeşil Anahtar ödüllü otel işletmelerinin değerlendirilmesi amacıyla çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinden ENTROPI ve TOPSIS kullanılmıştır. Etstur.com platformundan elde edilen kullanıcı değerlendirme verileri, otel işletmelerini tavsiye etme oranı, fiyat-performans, oda, yüzme, hizmet ve yemek gibi kriterler çerçevesinde analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, Prive Bodrum oteli, tüm kriterler bazında en yüksek performansı göstererek ilk sırada yer almıştır. Bu oteli sırasıyla Liberty Hotels Lara Beach ve Megasaray Club Belek izlemiştir. Kriter ağırlıkları incelendiğinde, kullanıcı değerlendirmelerinde yemek kriterinin en yüksek ağırlığa sahip olduğu, bunu fiyat-performans ve yüzme kriterlerinin izlediği görülmüştür. Dolayısıyla, kullanıcıların otel seçiminde yemek hizmetlerinin kalitesine verdikleri önemin diğer kriterlere kıyasla daha belirgin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada ayrıca, ENTROPI yöntemi ile elde edilen nesnel kriter ağırlıkları ve TOPSIS yöntemi ile yapılan sıralamanın, otel performanslarının objektif bir şekilde değerlendirilmesine katkı sağladığı görülmüştür.

Çalışmaya göre yemek kriterinin kullanıcılar açısından en önemli değerlendirme ölçütü olduğu ortaya çıkmıştır. Bu nedenle, otel işletmelerinin menülerini çeşitlendirmesi, yöresel lezzetlere daha fazla yer vermesi ve yemek kalitesini artırmaya yönelik yatırımlar yapması, müşteri memnuniyetini ve tercih edilme oranlarını artırabilir. Fiyat-performans kriteri kullanıcılar için belirgin bir diğer önemli faktördür. Oteller, müşterilerine sundukları hizmetlerin kalitesini korurken uygun fiyatlandırma stratejileri geliştirmelidir. Özellikle yüksek sezonlarda rekabetçi fiyat politikaları, otellerin daha geniş bir müşteri kitlesine ulaşmasını sağlayabilir. Yeşil

Anahtar ödüllü otellerin çevre dostu uygulamaları teşvik eden bir yapı sunması, bu tesislerin rekabet avantajını artırmaktadır. Otel işletmelerinin enerji tasarrufu, atık yönetimi ve su tasarrufu gibi sürdürülebilirlik uygulamalarını güçlendirmesi, hem çevresel hem de ekonomik faydalar sağlayacaktır. Kullanıcı değerlendirmelerinin analize dayalı olarak dikkate alınması, işletmelerin hizmet kalitesini geliştirmesi için yol gösterici olabilir. Otellerin çevrim içi platformlardan gelen geri bildirimleri düzenli olarak takip etmesi ve bu doğrultuda iyileştirme çalışmaları yapması önerilmektedir. Çalışmada kullanılan ENTROPI ve TOPSIS yöntemleri, otellerin farklı kriterlerdeki performansını ölçmek için etkili bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Otel işletmelerinin benzer yöntemler kullanarak kendi performanslarını düzenli olarak değerlendirmesi, rekabet avantajı sağlamalarına katkıda bulunabilir.

Sonuç olarak, bu çalışma, Yeşil Anahtar ödüllü otel işletmelerinin performansının çok boyutlu analizine olanak sağlamış ve kullanıcı odaklı değerlendirme kriterlerinin, otel işletmelerinin stratejik kararlarında önemli bir rol oynadığını ortaya koymuştur. Gelecekteki araştırmalarda, daha geniş bir veri seti ve farklı ÇKKV yöntemlerinin kullanılması, elde edilen bulguların genellenebilirliğini artırabilir ve turizm sektörüne daha kapsamlı bir bakış açısı sunabilir.

KAYNAKÇA

Aydoğan, E. K., & Özmen, M. (2020). Travel and Tourism Competitiveness of Economies Around the World Using Rough SWARA and TODIM Method. Strategic Innovative Marketing and Tourism, 765–774. https://doi.org/10.1007/978-3-030-36126-6_84

Behzadian, M., Otaghsara, S. K., Yazdani, M., & Ignatius, J. (2012). A state-of the-art survey of TOPSIS applications. *Expert Systems with Applications, 39*(17), 13051-13069.

Chen, Z., Luo, S., & Zheng, F. (2024). Sustainability evaluation of sports tourism using a linguistic neutrosophic multi-criteria decision-making method. PLOS ONE, 19(3), e0300341. https://doi.org/10.1371/journal.pone.0300341

Cheng, D., Zheng, Z., Yu, G., & Huang, H. (2024). A Hybrid Multi-Attribute Decision-Making Method Considering Tourists' Behavioral Preferences for Customized Tours. International Journal of Fuzzy System Applications, 13(1), 1–13. https://doi.org/10.4018/ijfsa.357693

Deng, H., Yeh, C. H., & Willis, R. J. (2000). Inter-company comparison using modified TOPSIS with objective weights. Computers & Operations Research, 27(10), 963-973.

Etstur. (2024). Yeşil anahtar ödüllü tesisler. Erişim adresi: https://www.etstur.com/Yesil-Anahtar-Odullu-Tesisler?&adult_1=2&minPrice=0&maxPrice=0&filters=PointFilter--9.0&sortType=popular&sortDirection=desc

Floričić, T. (2020). Sustainable Solutions in the Hospitality Industry and Competitiveness Context of "Green Hotels." Civil Engineering Journal, 6(6), 1104–1113. https://doi.org/10.28991/cej-2020-03091532

Gu, T., Ren, P., Jin, M., & Wang, H. (2019). Tourism destination competitiveness evaluation in Sichuan province using TOPSIS model based on information entropy weights. Discrete and Continuous Dynamical Systems - S, 12(4 & 5), 771–782. https://doi.org/10.3934/dcdss.2019051

Hanafiah, M. H., Hemdi, M. A., & Ahmad, I. (2014). Tourism destination competitiveness. Tourism Economics, 22(3), 629–636. https://doi.org/10.5367/te.2014.0446

Huang, J., & Peng, K. (2012). Fuzzy Rasch model in TOPSIS: A new approach for generating fuzzy numbers to assess the competitiveness of the tourism industries in Asian countries. *Tourism Management, 33*(2), 456–465.

Hwang, C. L., & Yoon, K. (1981). *Multiple Attribute Decision Making: Methods and Applications, A State-of-the-Art Survey*. Springer-Verlag.

Ljubisavljević, T., & Radović-Stojanović, J. (2024). GREEN TOURIST DESTINATIONS IN THE FUNCTION OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT: THE CASE STUDY OF CLIMATIC SITE ZLATIBOR. The Eighth International Scientific Conference TOURISM AND GREEN INVESTMENTS Conference Proceedings, 471–481. https://doi.org/10.52370/tisc24471tl

Moghadam, S. (2024). Assessing the Impacts of Sanctions on Iran's Tourism Zones Using the Multi-Criteria Decision-Making Methods. Proceedings of the International Conference of Contemporary Affairs in Architecture and Urbanism-ICCAUA, 7(1), 1055–1068. https://doi.org/10.38027/iccaua2024en0216

Ni Wayan Sumariadhi. (2023). Green Tourism: Promoting Sustainable Practices for a Responsible Future. Samā Jiva Jnānam (International Journal of Social Studies), 1(1), 19–25. https://doi.org/10.25078/ijoss.v1i1.2976

Nie, L., & Dong, G. (2010). A study on competitiveness of cruise tourism in port cities based on entropy-TOPSIS. In Tourism Forum (Vol. 3, No. 6, pp. 789-794).

Önder, E., Yıldırım, B. F., & Ozdemir, M. (2013). Multi criteria decision making approach for evaluating tourism destinations in Turkey. Academic journal of tourism and management researches, 1(1), 1-15.

Peng, K.-H., & Tzeng, G.-H. (2012). Strategies for Promoting Tourism Competitiveness Using a Hybrid MCDM Model. Intelligent Decision Technologies, 107–115. https://doi.org/10.1007/978-3-642-29920-9_12

Ramos, C. M. Q., Vanti, A., & Solana-González, P. (2024). Multicriteria Decision for Selecting Tourist Destinations and Increase Its Competitiveness. Tourism, 72(3). https://doi.org/10.37741/t.72.3.6

Shannon, C. E. (1948). A mathematical theory of communication. *The Bell System Technical Journal, 27*(3), 379-423.

Shih, H. S., Shyur, H. J., & Lee, E. S. (2007). An extension of TOPSIS for group decision making. *Mathematical and Computer Modelling, 45*(7-8), 801-813.

Sukerti, N. K. (2023). PENERAPAN MULTI ATTRIBUTE DECISION MAKING DALAM MEREKOMENDASIKAN OBJEK WISATA DI PULAU NUSA PENIDA. Jurnal Informatika Komputer, Bisnis Dan Manajemen, 17(3), 63–71. https://doi.org/10.61805/fahma.v17i3.75

Zeleny, M. (1982). Multiple Criteria Decision Making, McGraw-Hill, Company.

Zhang, H., Chaolin, G., & Yan, Z. (2009). Evaluation on urban tourism competitiveness based on Topsis & Information entropy weight-A case study in the Yangtze River Delta. Economic Geography, 29(12), 2044-2049.

Zhang, Y., & Hao, K. (2022). Analysis of Coordinated Development of Tourism and New Urbanization in Anhui Province based on Entropy Weight-TOPSIS. Proceedings of the International Conference on Big Data Economy and Digital Management, 41–46. https://doi.org/10.5220/0011156400003440

KÜTAHYA İLİNDE YER ALAN KÜLTÜR VARLIKLARINA İLİŞKİN ÇEVRİMİÇİ YORUMLARIN DUYGU ANALİZİ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ

Öğr. Gör., İlker VURAL
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
ilker.vural@dpu.edu.tr - 0000-0002-3357-7725

Doç Dr., Elif Tuba TAMER
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
eliftuba.beydilli@dpu.edu.tr - 0000-0002-1192-5370

ÖZET

Bu çalışmada, Kütahya ilinde yer alan kültür varlıklarına yönelik çevrimiçi yorumların duygu analizi yöntemiyle incelemesi amaçlamaktadır. Araştırmada, Tripadvisor seyahat platformundan elde edilen 599 yorum, veri madenciliği aracı olan Orange yazılımı kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlerde VADER duygu analizi yöntemi tercih edilmiş ve pozitif, negatif, nötr olmak üzere üç temel duygu kategorisi üzerinden yorumların sınıflandırılması yapılmıştır. Analiz sonucunda, yorumların %75,96'sının pozitif, %16,36'sının negatif ve %7,68'inin nötr olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca TF-IDF yöntemiyle anahtar kelime analizi gerçekleştirilmiş ve Kütahya'yı temsil eden kelimelerin öne çıktığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Kültür Varlıkları, Metin Madenciliği, Duygu Analizi, Tripadvisor, Orange Veri Madenciliği

ANALYZING ONLINE COMMENTS ON CULTURAL ASSETS IN KÜTAHYA PROVINCE WITH SENTIMENT ANALYSIS METHOD

ABSTRACT

This study aims to analyze online comments on cultural assets in Kütahya province using sentiment analysis method. In the study, 599 reviews obtained from Tripadvisor travel platform were analyzed using Orange software, a data mining tool. VADER sentiment analysis method was preferred in the analysis and the comments were classified into three basic sentiment categories: positive, negative and neutral. As a result of the analysis, it was determined that 75.96% of the comments were positive, 16.36% were negative and 7.68% were neutral. In addition, keyword analysis was conducted with the TF-IDF method and it was determined that words representing Kütahya were prominent.

Keywords: Kütahya, Tourism, Text Mining, Sentiment Analysis, Tripadvisor, Orange Data Mining

1. GİRİŞ

Dijital platformlar, bireylerin deneyimlerini paylaşmaları ve bilgiye erişim sağlamaları açısından çağımızın en etkili araçlarından biri haline gelmiştir. Özellikle turizm sektöründe, çevrimiçi yorumlar, turistlerin destinasyon tercihlerini Görsellendirirken, destinasyon yönetimi ve pazarlama süreçleri için kritik bir veri kaynağı olarak kabul edilmektedir (Hutto ve Gilbert, 2014). Bu bağlamda, çevrimiçi platformlarda toplanan büyük veri yığınlarının analiz edilmesi, turistik destinasyonların güçlü ve zayıf yönlerini belirleme, müşteri memnuniyetini artırma ve stratejik karar alma süreçlerine ışık tutmaktadır.

Çevrimiçi kullanıcı yorumlarının analiz edilmesi, doğal dil işleme (NLP) ve duygu analizi gibi yöntemlerin entegrasyonunu gerektirir. Duygu analizi, metinlerdeki pozitif, negatif veya nötr duygusal tonların belirlenmesini sağlayan bir tekniktir ve sosyal medya verilerinde özellikle etkili sonuçlar vermektedir. Bu çalışmada, TripAdvisor seyahat platformunda Kütahya iline ait öne çıkan kültür varlıklarına yönelik paylaşılan kullanıcı yorumları analiz edilmiştir. Araştırmada, metinlerin bağlama duyarlı bir Görselde değerlendirilmesini sağlayan VADER (Valence Aware Dictionary and Sentiment Reasoner) algoritması kullanılmıştır (Hutto ve Gilbert, 2014). Ayrıca, TF-IDF yöntemiyle yapılan anahtar kelime analizi, kullanıcıların kültürel varlıklara ilişkin hangi özelliklere vurgu yaptığını detaylı bir Görselde ortaya koymuştur.

Araştırma, çevrimiçi yorum analizinin turizm destinasyonlarının algısal değerlendirilmesi üzerindeki etkilerini ve potansiyel katkılarını ele almaktadır. Elde edilen bulgular, Kütahya'nın turistik cazibesini artırmaya yönelik stratejik planlamalara rehberlik etmesi açısından önemlidir. Çalışmanın bulguları, Kütahya'nın öne çıkan değerlerini ve turistlerin bu yerleri nasıl algıladığını netleştirerek, turizm sektörüne yönelik somut öneriler geliştirilmesine katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, çevrimiçi yorum analizinin turizm sektörü için sunduğu fırsatların vurgulanması ve Kütahya özelinde gerçekleştirilen bu çalışmanın, diğer destinasyonlar için bir model oluşturması hedeflenmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Doğal dil işlemenin (NLP) hayati bir bileşeni olan duygu analizi, geleneksel kural tabanlı yöntemlerden sofistike makine öğrenimi ve derin öğrenme tekniklerine doğru evrilmiştir. Son çalışmalar, lojistik regresyon, random forest ve naive Bayes gibi çeşitli yaklaşımları vurgulamaktadır; lojistik regresyon, genel İngilizce ve Nijerya metinleri gibi çeşitli veri kümelerinde genellikle üstün performans göstermektedir (Abia ve Johnson, 2024). Naive Bayes, Destek Vektör Makineleri ve random forest gibi makine öğrenmesi teknikleri sağlamlıkları ve basitlikleri nedeniyle tercih edilirken, Evrişimli ve tekrarlayan sinir ağları gibi DL yöntemleri metinsel verilerdeki karmaşık örüntüleri yakalamada mükemmeldir (Tsiligaridis, 2024; Zhang, 2024; Modi, 2024). Ek olarak, duygu analizi farklı seviyelerde gerçekleştirilebilir: belge, cümle ve varlık yönü seviyeleri, metinlerde ifade edilen duygulara ilişkin nüanslı içgörülere izin verir (Modi, 2024). Son gelişmeler arasında BERT gibi sofistike NLP modellerinin ve duygu tespitinin doğruluğunu artıran Flair ve Pattern gibi kütüphanelerin kullanımı da yer almaktadır (Radecki ve Rybicki, 2024). Ayrıca, konvolüsyonel ve tekrarlayan sinir ağları gibi derin öğrenme mimarileri karmaşık örüntüleri tanımlamada üstünlük sağlarken, destek vektör makineleri gibi geleneksel yöntemler sağlamlık ve basitlik sunar (Zhang, 2024; J, Dr., 2024). Özellikle iki dilli bağlamlarda ve belirli kültürel veri kümelerinde nüanslı duyguların ve önyargıların tespit edilmesi gibi zorluklar devam etmektedir (Gupta vd., 2024). Genel olarak bu alan, artan dijital metin verisi hacminden (Gupta vd., 2024) etkili duygu çıkarımı ihtiyacından hareketle ilerlemeye devam etmektedir (Singh, 2024). Ayrıca yöntem seçimi, yorumlanabilirlik, performans ve ölçeklenebilirliği dengeleyen özel uygulama ihtiyaçlarına bağlıdır (Zhang, 2024;Vishwakarma, 2023).

Çevrimiçi platformlardaki duygu analizi çalışmaları, insan duygularını anlamak ve yorumlamak için çeşitli yapay zeka tekniklerinden yararlanarak önemli bir ilgi kazanmıştır. Yapılan araştırmalarda, duygusal durumların, metinsel verilerden, ifadelerden ve kullanıcı geri bildirimlerinden çıkarılabileceği ve sosyal medyada ile çevrimiçi öğrenme ortamlarında duygu analizinin kullanılabileceği vurgulamaktadır (Kumari ve Jijia, 2023; Anwar vd., 2023; Hou vd., 2024). Örneğin, çalışmalar, çok sınıflı sınıflandırma yöntemlerinin, özellikle depresyon gibi zihinsel sağlık sorunlarını belirlemede, duyguları doğru bir Görselde sınıflandırmada ikili yaklaşımlardan daha iyi performans sergilediğini göstermiştir (Kumari ve Jijja, 2023). Eğitim bağlamlarında, duygu analizi öğrenci memnuniyeti ile ilişkilendirilmiştir ve çevrimiçi öğrenmedeki duygusal içgörüler yoluyla ele alınabilecek zorlukları ortaya çıkarmıştır (Anwar vd., 2023). Ek olarak, çevrimiçi öğrenmede duygu analizi için özel olarak tasarlanmış veri kümeleri geliştirilmiştir ve makine öğrenimi uygulamaları için kıyaslamalar sağlanmıştır (Feng vd., 2022). Evrişimli Sinir Ağları (CNN'ler) gibi teknikler de video geri bildirimini analiz etmek ve duygu tanımada yüksek doğruluk elde edilmiştir (Chitteti vd., 2024). Ayrıca, duygu analizi Weibo gibi platformlardaki halk sağlığı olaylarına uygulanmış ve krizler sırasında halkın duyarlılığını anlamadaki faydasını göstermiştir (Hou vd., 2024).

Çevrimiçi yorumlara ilişkin yapılan duygu analizi çalışmalarında, turizm sektörünün farklı yönlerine odaklanarak kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin çeşitli boyutları araştırılmıştır. Örneğin, Zakarija vd. (2014). Dubrovnik'teki ziyaretçi deneyimlerini incelemiş, 2022 ve 2023 yıllarındaki değerlendirmeleri analiz etmek için RoBERTa'ya dayalı bir duygu analizi modeli kullanarak konaklama ve restoranların ötesindeki cazibe merkezlerine dikkat edilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Nguyen ve Dao (2014), Michelin tanınırlığının Vietnam restoranları üzerindeki etkisini araştırmış, ödül sonrası genel duyarlılıkta bir düşüş olduğu ve en çok etkilenen boyutun gıda olduğu sonucuna ulaşmışlardır. George ve Ramos (2014), sağlıklı yaşam turizmine ilişkin duyguları analiz ederek spa gibi hizmetlerle ilişkili temel olumlu duyguları tespit etmişlerdir. Bu çalışmaların yanı sıra otel değerlendirmelerini sınıflandırmak için derin öğrenme yaklaşımlarının kullanıldığı ve duyarlılık sınıflandırması için Transformatörlerden Çift Yönlü Kodlayıcı Temsilleri gibi modellerin etkinliğinin gösterildiği çalışmalar da bulunmaktadır (Juliet, 2023;“Deep Learning-based Sentiment Analysis of TripAdvisor Reviews”, 2023). Yapılan çalışmalar, turizm sektöründe hizmet kalitesinin artırılması ve tüketici algılarının anlaşılmasında duygu analizinin öneminin altını çizmektedir.

Turizmde duygu analizi, gezginlerin görüşlerini anlamak ve müşteri deneyimlerini geliştirmek için hayati bir araç olarak değerlendirilmektedir. Çeşitli çalışmalarda, gezgin yorumlarının, sosyal medya etkileşimlerinin ve belirli turizm bileşenlerine ilişkin geri bildirimlerin değerlendirilmesi gibi uygulamaların önemi ve turizme olan katkısı tartışılmıştır. Örneğin, Gupta ve Kumar (2024), paydaşların bilinçli kararlar almasına yardımcı olan gezgin yorumlarından öznel verileri çıkararak sürdürülebilir turizmin teşvik edilmesinde duygu analizinin rolünü vurgulamaktadır. Bino vd. (2024), turizm geri bildirimlerini analiz etmede makine öğrenimi modellerinin etkinliğini göstererek duygu sınıflandırmasında yüksek doğruluk elde etmiştir. Ayrıca, Chun vd. (2024), duygu unsurlarının çıkarılmasını geliştiren ve belirli cazibe merkezlerinin değerlendirilmesinde faydasını gösteren gelişmiş bir yön tabanlı duygu analizi modelini tanıtmaktadır. Kumar vd. (2024), kullanıcı tarafından oluşturulan yorumları analiz etmek için sofistike özellik çıkarma teknikleri kullanmakta ve Random Forest sınıflandırıcıları ile kayda değer doğruluk elde etmektedir. George ve Ramos (2024) ise sağlıklı yaşam turizminde turistlerin oluşturduğu içerikleri inceleyerek turistlerin motivasyonları ve memnuniyet düzeyleri hakkında içgörüler ortaya koymuşlardır. Bu çalışmalar en genel ifadeyle turizm endüstrisinin tüketici ihtiyaçlarına yanıt verebilirliğini artırmada duygu analizinin çok yönlü uygulamalarını göstermektedir. Bu bağlamda mevcut çalışma, Kütahya ilinde bulunan kültür turizmine konu olan kültür varlıklarına ilişkin çevrimiçi yorumların duygu analizi

yöntemiyle incelenmesine odaklanmaktadır. Kütahya özelinde bu tarz bir çalışmanın hem Kütahya ilinin tanıtımına hem de turizm alanına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

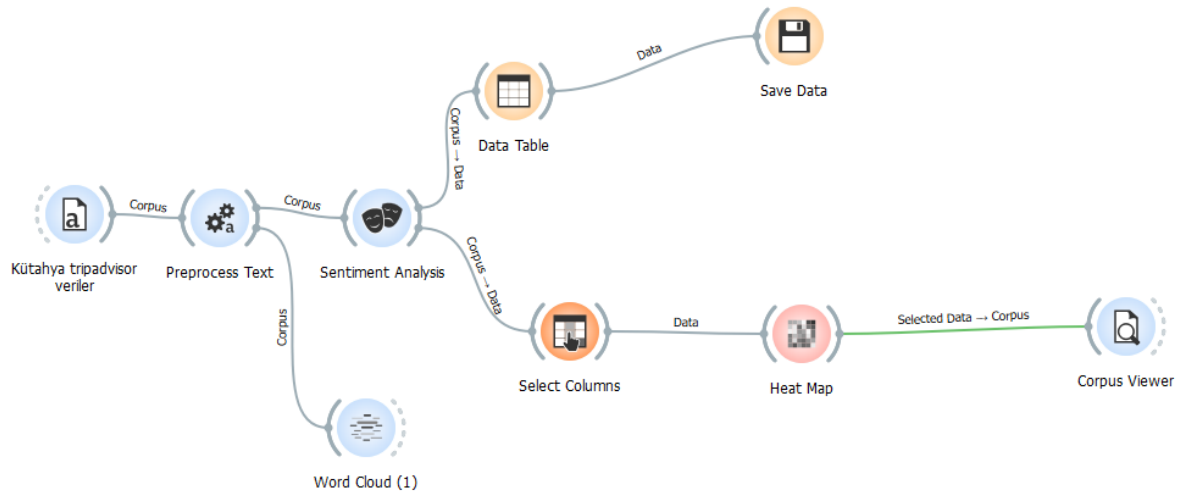
3. YÖNTEM

Çalışmada Kütahya ilinde bulunan kültür varlıklarına ilişkin çevrimiçi yorumların duygu analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bu kapsamda Aizona Antik Kenti, Kütahya Arkeoloji Müzesi, Çini Müzesi, Çiniciler Çarşısı, Çinili Camii, Dumlupınar Şehitliği, Germiyan Sokağı, Hayme Ana Türbesi, Kütahya Kalesi, Macar Evi ve Ulu Cami'ye ait tüm yorumlar("Tripadvisor", 2024) web kazıma programı Instant Data Scraper ile toplanmış daha sonra yorumlar İngilizce diline çevrilmiştir. Yorumların veri madenciliği programı olan Orange programı aracılıyla duygu analizi yapılmıştır. Duygu analizi için Orange programında farklı metotlar bulunmaktadır. Bu metotlar Liu Hu, Vader, Multilingual Sentiment, Sentiart, Lilah Sentiment ve Custom Dictionary yöntemleridir. Bu çalışmada VADER sözlüğü kullanılmıştır. VADER (Valence Aware Dictionary and sEntiment Reasoner), sosyal medya gibi bağlamsal metinlerde duygu analizi yapmak için geliştirilmiş bir sözlüktür (Hutto ve Gilbert, 2014). Hem pozitif hem de negatif kelime puanlarını içeren bir kelime listesi ve bağlama duyarlı kurallar seti ile çalışan VADER, metinlerin duygusal tonunu ölçmek için kullanılır. Özellikle çevrimiçi yorumlar gibi kısa metinlerde etkili sonuçlar sağlamaktadır (Hutto ve Gilbert, 2014). Veriler TripAdvisor seyahat platformu üzerinden 22.11.2024 tarihinde Instant Data Scraper programı aracılıyla toplanmıştır. Toplam 599 yorum üzerinden analiz gerçekleştirilmiştir.

4. ANALİZ VE BULGULAR

Analiz için toplanan 599 yorum önce veri temizleme işlemine tabii tutulmuştur. Bu kapsamda emojiler, stopwords kelimeler, URL bağlantıları, küçük-büyük harf dönüşümleri ve regexp (düzenli ifadeler) vb. dönüşüm, filtreleme ve tokenizasyon işlemleri uygulanmıştır. Daha sonra veriler duygu analizi için Orange veri madenciliği programında Görsel 1'de verilen adımlar ile analiz edilmiştir.

Görsel 1. Duygu Analizi için Orange programında oluşturulan model

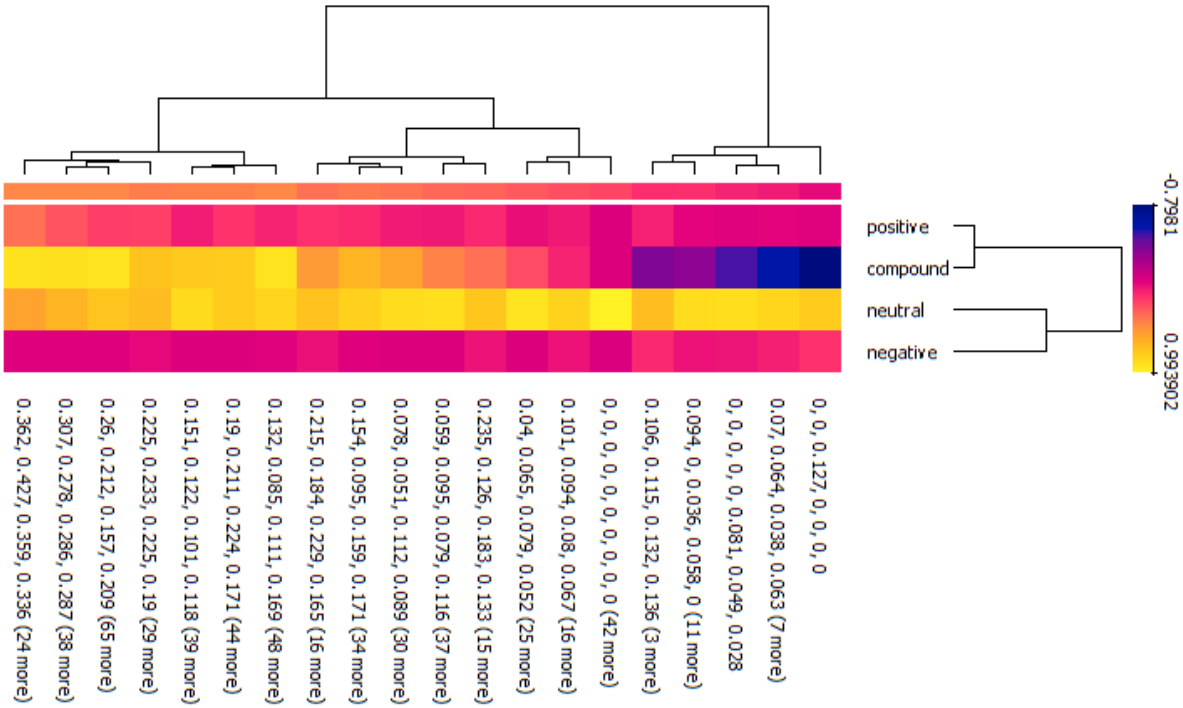

Duygu analizi için Vader sözlüğünden faydalanılmıştır. Yorumların "Sentiment Analysis" üzerinden "Heat Map" ısı haritası ve "Data Table" üzerinden de yorumlara ilişkin pozitif, negatif, nötr ve birleşik değer ortalaması (compound) değerlerine ulaşılmıştır. Bileşik değer ortalaması, -1 ile +1 arasında normalize edilmiş tüm pozitif ve negatif duyguların toplamını

hesaplayan bir sözlük metriğidir (Arya vd., 2022: 53). Ulaşılan değerler "Save Data" ile excel formatında kayıt edilmiştir.

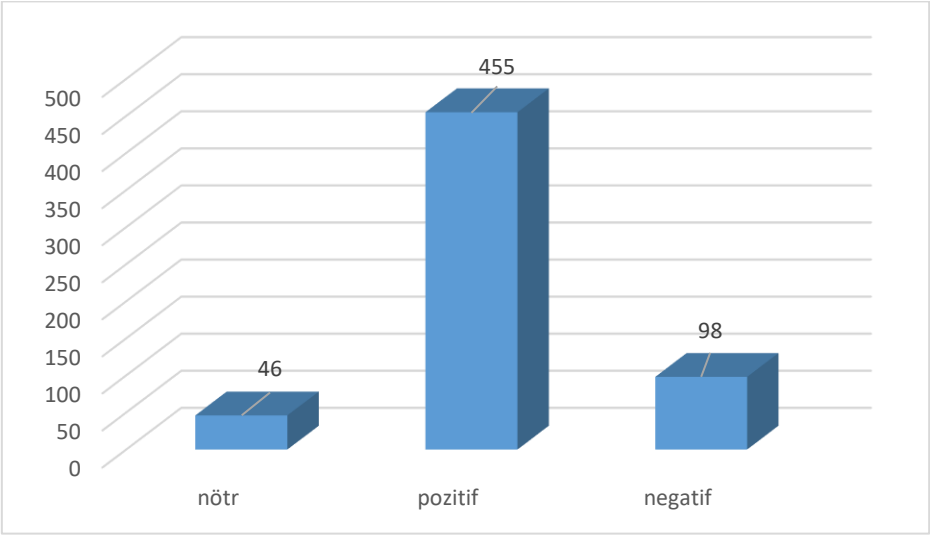
Analiz sonucu elde edilen ısı haritası Görsel 2'de verilmiştir.

Görsel 2. Isı Haritası

Görsel 3'te Orange programı ile yapılan analiz sonucu elde edilen veriler incelendiğinde yorumların %75,96'sının pozitif, %16,36'sının negatif ve %7,68'sinin ise nötr yorum olduğu tespit edilmiştir.

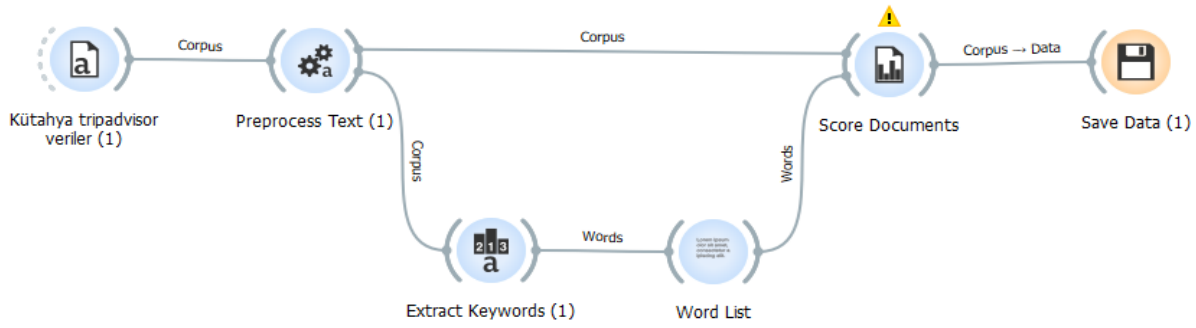
Görsel 3. Pozitif, Negatif ve Nötr Yorum Sayıları

Yorumlar ayrıca anahtar kelime analizine tabii tutulmuştur. Burada TF-IDF yöntemini kullanılarak anahtar kelimeleri çıkar aracı ile karakteristik kelimeler belirlenmiştir. Araç metin içinde en çok geçen kelimelerden bir kelime listesi döndürür ve çıktıya göndermek için en üst

sıradaki kelimeleri seçmemize yardımcı olur. Bunun için yorumlar önce ön işleme tabii tutulmaktadır. Daha sonra Orange üzerinde Görsel 3'te gösterilen adımlar takip edilerek yorumlar içinde en çok geçen ilk 10 anahtar kelime çıkartılmış ve kelime listesi oluşturulmuştur. Oluşturulan listeler "Score Documents" üzerinden görüntülendikten sonra "Save Data" ile excel olarak veriler kayıt edilmiştir. Yorumlarda en çok geçen ilk 10 kelime "Extract Keywords" aracı üzerinden belirlenmiş ve ortalama değer üzerinden tespit edilmiştir.

Görsel 4. Anahtar Kelime Tespiti

Görsel 4'te oluşturulan modele göre yorumlarda en çok geçen ilk 10 kelime listesi ve TF-IDF puanları Çizelge 1'de verilmiştir. TF-IDF bir metindeki veya dizideki kelimelerin metinle ne kadar alakalı olduğunu hesaplanmak için kullanılan bir metottur. TF-IDF doğal dil işleme, makine öğrenmesi ve metin madenciliği gibi uygulamalarda sıkça kullanılan bir yöntemdir.

Çizelge 1. Anahtar Kelime Listesi

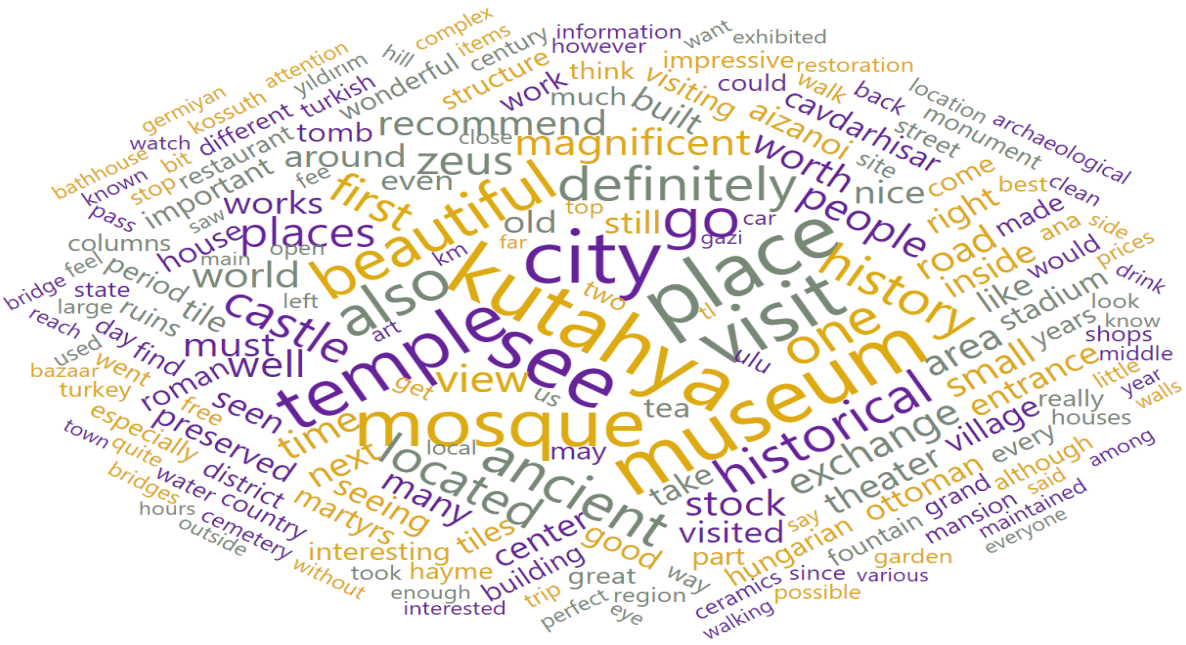
Anahtar Kelime	**TF-IDF Puanı (Ortalama)**	**Kelime Frekansı**
Museum	0,026	205
Kutahya	0,025	338
Mosque	0,024	160
Place	0,024	211
Visit	0,021	171
Temple	0,020	159
Beautiful	0,019	128
Castle	0,019	96
Historical	0,018	107
Ancient	0,017	114

Anahtar kelimeler incelendiğinde kelimelerin Kütahya'yı temsil eden kelimeler olduğu görülmektedir. Yorumlarda en çok geçen ilk 10 kelime Kütahya ilinde yer alan tarihi ve turistik

yerleri işaret etmektedir. Yorumlara ilişkin yapılan anahtar kelime incelemesinde 599 yorum içinde 66 yorumda Çizelge 1'de verilen anahtar kelimelerin hiç geçmediği tespit edilmiştir. Yani program aracılıyla belirlenen anahtar kelime listesindeki kelimelerin yorumlarda yaklaşık olarak %89 oranında geçtiği tespit edilmiştir.

Orange programı üzerinden tüm yorumlara ilişkin yapılan kelime bulutu Görsel 5'te verilmiştir.

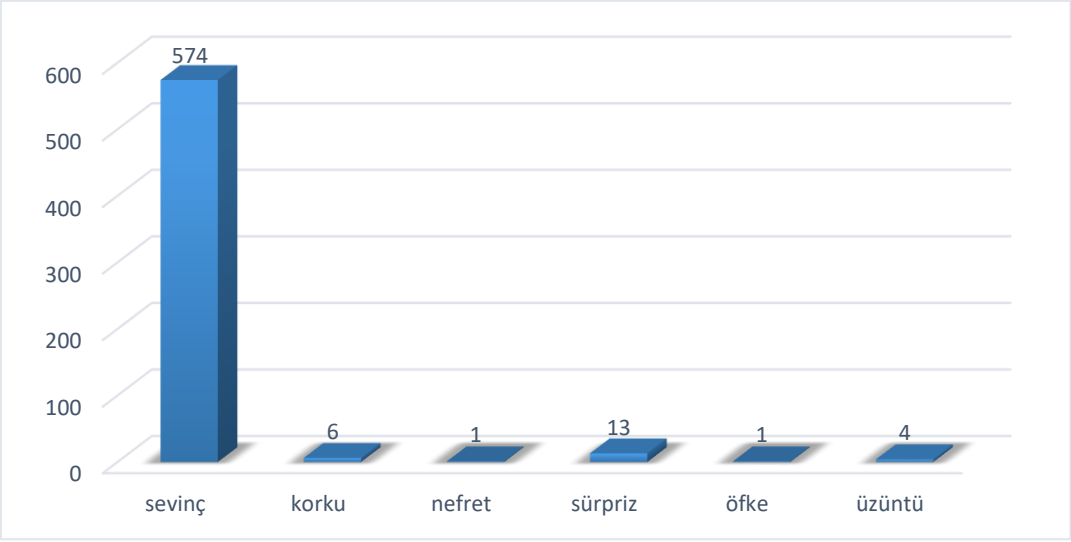
Görsel 5. Kelime Bulutu

Çizelge 1'de Görsel 5'te verilmiş olan kelime bulutunda yer alan bazı kelimelere ilişkin kelime frekansları verilmiştir.

Görsel 6'da 599 yorumuna ilişkin yapılan duygu analizinde 599 yorumun 574'ü sevinç, 13'ü sürpriz, 6'sı korku, 4'ü üzüntü ve 1'er yorumda öfke ve nefret içermektedir.

Görsel 6. Yorumların Duygu Durumları

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Kütahya iline ait önemli kültürel varlıklara yönelik çevrimiçi yorumları analiz ederek, bu yerlere ilişkin algısal durumu ortaya koymayı hedeflemiştir. Duygu analizi sonuçlarına göre, yorumların %75,96'sı pozitif, %16,36'sı negatif, ve %7,68'i nötr olarak sınıflandırılmıştır. Ayrıca, analiz edilen duygu durumları arasında yorumların çoğunluğunun sevinç (%95,99) ve sürpriz (%2,17) içerdiği görülmüştür. Daha az sıklıkla öfke, nefret, üzüntü ve korku gibi olumsuz duygular tespit edilmiştir. Bu durum, Kütahya'nın genel olarak olumlu bir algıya sahip olduğunu, ancak belirli olumsuz deneyimlerin ziyaretçilerin memnuniyetini düşürebildiğini göstermektedir. TF-IDF yöntemiyle yapılan anahtar kelime analizi, ziyaretçilerin en çok ilgilendiği noktaların müzeler, camiler, tarihi yapılar ve doğal güzellikler olduğunu ortaya koymuştur. Özellikle "museum", "castle" ve "beautiful" gibi kelimelerin yüksek frekansla kullanılması, Kütahya'nın kültürel ve tarihi mirasının ziyaretçiler için önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Özellikle korku, üzüntü ve öfke gibi duyguları içeren yorumların içerik analizi yapılmalı ve bu olumsuz deneyimlerin nedenleri belirlenerek çözüm stratejileri geliştirilmelidir. Sevinç duygusunun ön planda olması, ziyaretçi memnuniyetinin artırılmasında önemli bir avantajdır. Bu olumlu algıyı daha da güçlendirmek için ziyaretçilere unutulmaz deneyimler sunulabilir. Örneğin, rehberli turlar, interaktif sergiler veya ziyaretçi odaklı etkinlikler düzenlenebilir. Pozitif yorumların etkili bir Görselde kullanılması, Kütahya'nın dijital pazarlama stratejilerine de katkı sağlayabilir. Özellikle sıkça vurgulanan anahtar kelimeler etrafında içerik oluşturularak, çevrimiçi tanıtım kampanyaları güçlendirilebilir. Yabancı turistlerin ihtiyaçlarına yönelik bilgi ve hizmetlerin artırılması, kültür varlıklarının uluslararası düzeyde daha cazip hale gelmesini sağlayabilir. İngilizce içeriklerin zenginleştirilmesi ve çok dilli rehberlik hizmetleri bu amaca hizmet edebilir.

Bu çalışma, Kütahya'nın turizm potansiyelinin daha etkin bir Görselde değerlendirilmesine katkı sağlamakta ve destinasyon yönetimi için somut öneriler sunmaktadır. Uygulanacak iyileştirmelerle, destinasyonların algısı güçlendirilerek turizm gelirlerinin artırılması mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Abia, V. M., & Johnson, E. H. (2024). Sentiment Analysis Techniques: A Comparative Study of Logistic Regression, Random Forest, and Naive Bayes on General English and Nigerian Texts. Journal of Engineering Research and Reports, 26(9), 123–135. https://doi.org/10.9734/jerr/2024/v26i91268

Anwar, A., Ur Rehman, I., Nasralla, M. M., Bin Altaf Khattak, S., & Khilji, N. (2023). Sentiment Analysis and Student Emotions: Improving Satisfaction in Online Learning Platforms. 2023 IEEE International Smart Cities Conference (ISC2), 1–7. https://doi.org/10.1109/isc257844.2023.10293422

Arya, V., Mishra, A. K. M., & González Briones, A. (2022). Analysis of sentiments on the onset of COVID-19 using machine learning techniques. *ADCAIJ: Advances in Distributed Computing and Artificial Intelligence Journal*, 11(1), 45-63

Bino, D., Dhanalakshmi, V., & Udupi, P. K. (2024). Sentiment Analysis and Machine Learning for Tourism Feedback Data Analysis. AI Technologies for Personalized and Sustainable Tourism, 215–252. https://doi.org/10.4018/979-8-3693-5678-4.ch009

Chitteti, C., Kopparam, R., Ganesh, B. V. S. S., Sutraya, S., Kamakshi, V., & Jangam, S. (2024). ML-driven Emotion Identification For Feedback Analysis In E-learning Platforms. 2024 OPJU International Technology Conference (OTCON) on Smart Computing for

Innovation and Advancement in Industry 4.0, 1–5. https://doi.org/10.1109/otcon60325.2024.10687860

Feng, X., Yuan, K., Guan, X., & Qiu, L. (2022). An emotion analysis dataset of course comment texts in massive online learning course platforms. Interactive Learning Environments, 32(4), 1219–1233. https://doi.org/10.1080/10494820.2022.2115517

George, O. A., & Ramos, C. M. Q. (2024). Sentiment analysis applied to tourism: exploring tourist-generated content in the case of a wellness tourism destination. International Journal of Spa and Wellness, 7(2), 139–161. https://doi.org/10.1080/24721735.2024.2352979

Gupta, C. P., & Kumar, V. V. R. (2024). A Study on Sustainable Tourism and Application of Sentiment Analysis in the Tourism Industry. 2024 International Conference on Emerging Techniques in Computational Intelligence (ICETCI), 52–57. https://doi.org/10.1109/icetci62771.2024.10704180

Gupta, S., Ranjan, R., & Singh, S. N. (2024). Comprehensive Study on Sentiment Analysis: From Rule-based to modern LLM based system. *arXiv preprint arXiv:2409.09989*.

Hutto, C. J., & Gilbert, E. (2014). *VADER: A parsimonious rule-based model for sentiment analysis of social media text*. In Proceedings of the International AAAI Conference on Web and Social Media (Vol. 8, No. 1, pp. 216-225).

J, Dr. B. (2024). A STUDY AND DEVELOPMENT OF APPLICATION ON SENTIMENT ANALYSIS. International Scientific Journal of Engineering and Management, 03(03), 1–7. https://doi.org/10.55041/isjem01354

Kiran Kumar, B. S., Prajwal, M. L., & Nivedita. (2024). Sentiment Analysis of Indian Tourist Place Reviews: A Machine Learning-Based Exploration. 2023 4th International Conference on Intelligent Technologies (CONIT), 1–5. https://doi.org/10.1109/conit61985.2024.10626602

Kumari, P., & Jijja, A. (2023). Sentiment Analysis on Online Social Networking Data for the Identification of Depression Using Several AI Techniques: A Literature Review. 2023 International Conference on Communication, Security and Artificial Intelligence (ICCSAI), 457–464. https://doi.org/10.1109/iccsai59793.2023.10420945

Modi, A. (2024). Sentiment Analysis on Textual Data - A comparison of accuracy using different algorithms. INTERANTIONAL JOURNAL OF SCIENTIFIC RESEARCH IN ENGINEERING AND MANAGEMENT, 08(06), 1–5. https://doi.org/10.55041/ijsrem36009

Nguyen, H. L., & Dao, T. H. (2024). Text Mining: Sentiment Analysis of Reviews on TripAdvisor for Vietnam's Michelin-Starred and Selected Restaurants in the 2023 Michelin Guide. Journal of Multimedia Information System, 11(2), 131–148. https://doi.org/10.33851/jmis.2024.11.2.131

Radecki, A., & Rybicki, T. (2024). Comparison of Sentiment Analysis Methods Used to Investigate the Quality of Teaching Aids Based on Virtual Simulators of Embedded Systems. Electronics, 13(10), 1811. https://doi.org/10.3390/electronics13101811

Raja, J. G. J. S., & Juliet, S. (2023). Deep Learning-based Sentiment Analysis of Trip Advisor Reviews. 2023 2nd International Conference on Applied Artificial Intelligence and Computing (ICAAIC), 560–565. https://doi.org/10.1109/icaaic56838.2023.10140848

Tripadvisor. (2024). Kütahya gezilecek yerler. Erişim adresi: https://www.tripadvisor.com.tr/Attractions-g1413798-Activities-Kutahya.html

Tsiligaridis, J. (2024). Approaches of Classification Models for Sentiment Analysis. Advanced Natural Language Processing, 81–86. https://doi.org/10.5121/csit.2024.141007

Vishwakarma, S. (2023). A Review Paper on Sentiment Analysis using Machine Learning. International Journal for Research in Applied Science and Engineering Technology, 11(11), 528–531. https://doi.org/10.22214/ijraset.2023.56545

Xu, C., Wang, M., Ren, Y., & Zhu, S. (2024). Enhancing Aspect-based Sentiment Analysis in Tourism Using Large Language Models and Positional Information. *arXiv preprint arXiv:2409.14997*.

Zakarija, I., Škopljanac-Mačina, F., Marušić, H., & Blašković, B. (2024). A Sentiment Analysis Model Based on User Experiences of Dubrovnik on the Tripadvisor Platform. Applied Sciences, 14(18), 8304. https://doi.org/10.3390/app14188304

Zhang, J. (2024). Enhancing Sentiment Analysis through Text Classification Using Data Mining Approach. 2024 2nd International Conference on Mechatronics, IoT and Industrial Informatics (ICMIII), 857–865. https://doi.org/10.1109/icmiii62623.2024.00166

Zhen, H., Weiyi, T., Jingfei, D., Yang, L. (2024). Research on Emotion Analysis Based on a Topic Emotion Fusion Model: The Case of the "Post-holiday Symptoms of Pharyngitis" Event on the Weibo Platform. Research in health science. doi: 10.22158/rhs.v9n3p45

TÜRKİYE'DE "SHARENTING" KONUSUNDA YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLER ÜZERİNE BİR İNCELEME

Dr., İBRAHİM YILDIZ [1]

[1] T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Dış İlişkiler ve Tanıtım Dairesi Başkanlığı, ibrahim.yildiz@devletarsivleri.gov.tr - 0000-0002-2542-389X

ÖZET

Günümüzde ebeveynler, büyük ölçüde teknolojinin ilerlemesine bağlı olarak çocuklarını dijital kültürün hâkim olduğu bir ortamda yetiştirmektedir. Bu dijital kültürün önemli bir aracı olan sosyal medya, ebeveynlerin çocuklarının mahremiyetine ilişkin sorumluluklarında köklü değişimler meydana getirmiştir. Sosyal medyada ebeveynlerin çocukları hakkında çok sayıda ayrıntılı bilgiyi çevrimiçi olarak paylaşması sharenting kavramı ile açıklanmaktadır. Sosyal medya ile bağlantılı bir kavram olarak sharenting çeşitli bilimsel çalışmalara konu olmaktadır. Bu araştırmanın temel amacı, Türkiye'de sharenting konusunda yapılan lisansüstü tezlerin mevcut durumunu saptamak ve elde edilen verilerin analizine dayanarak bu konuda gelecekte yapılacak çalışmalar için öngörüler sunmaktır. Çalışmada verilerin toplanması için doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında "sharenting" konusunu ele alan 15 lisansüstü tez çalışması incelenmiş ve analizi yapılmıştır. Elde edilen veriler daha sonra frekans tablolarında gösterilerek değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda şu bulgular elde edilmiştir: tez sayısında zaman içinde belirgin bir artış eğilimi görülmemiştir; doktora düzeyinde ve yabancı dillerde lisansüstü tez oranı çok azdır; devlet üniversitelerinde daha fazla tez yapılmıştır, sharenting ile birlikte sosyal medya kelimesi baskın bir anahtar kelimedir. Yabancı literatüre göre yürütülen çalışma sayısının yetersiz olduğu sonucuna varılmıştır. İletişim bilimlerinde bu konuda önemli bir boşluk olduğu belirlenmiştir. Özellikle iletişim bilimleri alanında yeni çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sharenting, sosyal medya, ebeveyn, çocuk, lisansüstü tezler.

A REVIEW OF POSTGRADUATE THESES ON "SHARENTING" IN TÜRKİYE

ABSTRACT

In the contemporary era, parents are raising their children in an environment that is pervasively shaped by digital culture, largely as a consequence of the exponential advancement of technology. The advent of social media has precipitated a profound shift in the responsibilities that parents bear with regard to their children's privacy. The concept of "sharenting" is defined as the act of sharing a great deal of detailed information about one's children on social media platforms. As a phenomenon closely related to social media, sharenting has been the subject of

numerous scientific studies. The primary objective of this study is to ascertain the current status of postgraduate theses on sharenting in Turkey and to offer insights for future studies on this subject based on an analysis of the data obtained. The document analysis method was employed to collect data in this study. In the context of this research project, a comprehensive analysis was conducted on 15 postgraduate thesis studies on the phenomenon of "sharenting," as documented in the Council of Higher Education National Thesis Center. Subsequently, the data were evaluated by means of frequency tables. The research yielded the following findings: there was no discernible upward trend in the number of theses over time; the proportion of postgraduate theses at the doctoral level and in foreign languages was minimal; a greater number of theses were conducted in state universities; and the term social media was a dominant keyword, along with sharenting. It was concluded that the number of studies conducted in accordance with foreign literature is insufficient. It has been determined that there is a significant gap in communication sciences with regard to this subject. It is recommended that new studies be conducted, particularly in the field of communication sciences.

Keywords: Sharenting, parents, social media, child, graduate theses.

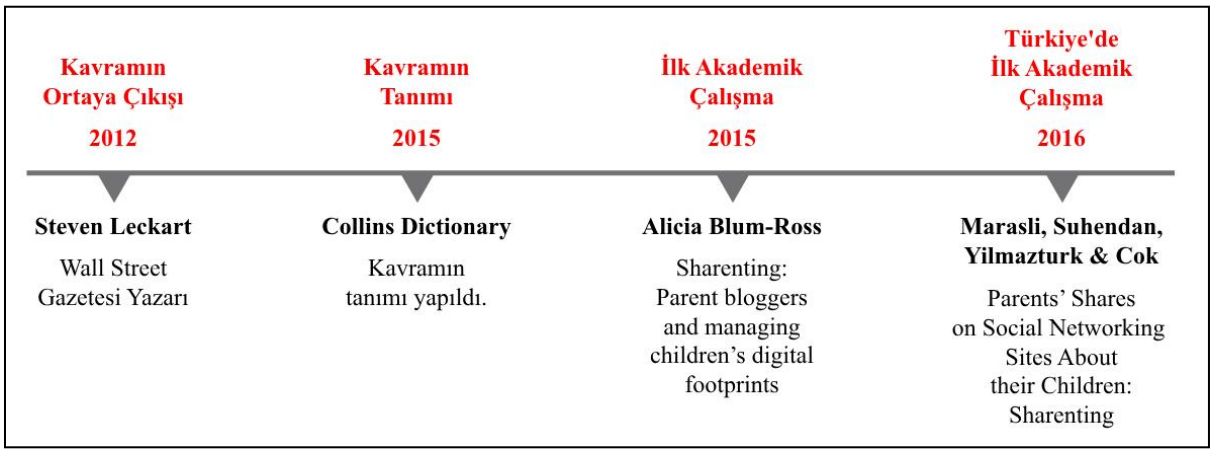
1. GİRİŞ

Günümüz dijital dünyasında internet teknolojileri temeline dayalı çevrimiçi ortamlar insanlar arasındaki mesafeleri kaldırarak yeni iletişim yolları ortaya çıkarmıştır. Çevrimiçi teknolojilerin ve özellikle sosyal medyanın ortaya çıkışı, bireylerin bilgiye erişim ve bilgiyi yayma biçiminde köklü bir dönüşüme yol açmıştır. İnsanlar çevrimiçi ortamların sunduğu imkanlar çerçevesinde her türlü bilgiye erişebildiği gibi kendilerine ait pek çok bilgi ve deneyimi paylaşabileceği özgür bir ortama kavuşmuştur. Bu özgür ortamda insanların kendi özel yaşam alanları ile ilgili pek çok bilgi ve fotoğraf da paylaşıma dahil olmaktadır. Söz konusu paylaşımlar bireyin kendisi ile sınırlı olmayıp ebeveynlerin çocukları ile ilgili özel yaşam alanlarını kapsayacak şekilde genişlemiştir.

Ebeveynler teknolojinin geldiği nokta itibari ile dijital öncelikli bir kültür içerisinde çocuklarını yetiştirmektedir. Zaman ve mekân sınırını ortadan kaldıran sosyal medya aynı zamanda ebeveynlerin çocuklarının gizliliğine ilişkin rol ve sorumluluklarında da radikal bir değişime neden olmuştur. Bu durum önceki nesillere göre farklı bir ebeveynlik sorumluluğu meydana getirmektedir. Ebeveynler sosyal medyada sevinç hallerini ve zorluklarını paylaşarak çocuklarının hayatına dair içerikleri artan bir sıklıkta kamuya açık hale getirmektedir. Sosyal medyanın etkileşimli yapısı da bu tür paylaşımların yapılmasını neredeyse bir norm haline getirmiştir. Sonuç olarak bir çocuk henüz yürümeye bile başlamadan sosyal medyada kendisine ait çok sayıda bilgi, fotoğraf ve paylaşıma sahip olmaktadır. Ebeveynlerin çocukları ile ilgili yaptıkları bu faaliyetler literatürde "sharenting" kavramı ile açıklanmaktadır. Collins sözlüğünde sharenting "ebeveynlerin çocuklarının yaşamlarına ilişkin çok sayıda ayrıntılı bilgileri çevrimiçi olarak iletmek için düzenli olarak sosyal medyayı kullanma uygulaması" olarak tanımlanmaktadır (Brosch, 2016; Steinberg, 2017). Ancak Brosch (2018) bu tanımı çocukların mahremiyetini kapsamadığı eleştirisini yaparak yetersiz bulmuş ve daha geniş bir tanım yapmıştır. Buna göre sharenting kavramını "ebeveynlerin, çocukların mahremiyetini ihlal

edecek şekilde, çocukları hakkında çok sayıda ayrıntılı bilgi, fotoğraf ve videoyu medya aracılığıyla kamuoyuyla paylaşması" olarak yeniden tanımlamıştır.

Sharenting üzerine çalışmalar 2012 yılında başlamış olsa da kavramla ilgili ilk akademik çalışma 2015 yılında gerçekleştirilmiştir. Türkiye'de sharenting kavramı üzerine ilk çalışma 2016 yılında yapılmıştır (Maraşlı vd., 2016).

Görsel 1. Sharenting Kavramının Gelişimi
(Kaynak: Kopuz vd. 2022: 382)

Sharenting kavramı share (paylaşım) ve parenting (ebeveynlik) kelimelerinin birleşiminden meydana gelmiştir. Türkçe literatürde "paylaşan annebabalık" şeklinde kullanılsa da henüz tam olarak bir karşılığı bulunmamaktadır (Erişir ve Erişir, 2018: 53). Sharenting esasen ebeveynlerin çocukları hakkındaki paylaşımlarına ilişkin bir kavramdır. Çevrimiçi ortamlarda ebeveynlerin çocuklarına ait fotoğraf, bilgi ve paylaşımları ifade etmesi bakımından bir sorumluluğu da ifade etmektedir. Bu anlamda çocukların mahremiyetine dair ebeveynlerin tutumlarını açıklamakta kullanılır.

Her yaştan insan, arkadaşlıkları sürdürmek veya genişletmek, bilgi toplamak veya paylaşmak gibi çok çeşitli insani deneyimleri için giderek daha önemli hale geldikçe sosyal medya platformlarının aktif kullanıcıları haline gelmiştir (Ouvrein ve Verswijvel, 2019: 319). Çocukluğun ve aile yaşamının sosyal medyanın etkisi ile giderek medyatikleşmesi, çevrimiçi fotoğraf paylaşımındaki artışla yönlendirilen çevrimiçi görselleştirmenin yaygınlaşmasına yol açmaktadır. Bu fenomen, 'çevrimiçi biyografilerin' inşasına katkıda bulunmaktadır (Donovan, 2020). Ebeveynlik ve sosyal medya platformlarında rutin paylaşımların iç içe geçmesi çağdaş dijital kültürde görünür ve tanınabilir bir tema haline gelmiştir. Aynı zamanda, ebeveynlerin bazı dijital paylaşım uygulamalarını tanımlamak için "sharenting" kavramı günlük söylemde yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Bu kapsamda sharenting özellikle "yoğun ebeveynlik" içerenler olmak üzere belirli çağdaş ebeveynlik kültürleri ile birlikte ortaya çıkar ve mevcut ebeveynlik söylemlerinde var olan gerilimleri yansıtır (Lazard vd. 2019).

Dijital medyanın ev ortamında giderek yaygınlaşması, ebeveynlerin dijital teknoloji ve sosyal medya platformlarının kullanımına yönelik tutumlarında kayda değer bir değişime yol açmıştır (Cino, 2022: 128). Ebeveynler sosyal medyada çocuklarının doğumundan itibaren -bazen

doğumlarından önce- onlara ait çok sayıda bilgi, fotoğraf ve görüntü paylaşarak çevrimiçi günlükler oluşturmaktadır. Küresel ölçekte internet kullanımı ve sosyal medya etkileşimleri katlanarak artmaya devam ettikçe ve bunun doğal bir sonucu olarak sharenting fırsatları arttıkça, bu amaçla sosyal medya olanaklarını kullanan kişi sayısının önemli ölçüde artacağı öne sürülmektedir (Ugwudike, Lavorgna & Tartari, 2024). Yapılan bir araştırmaya göre ABD'de iki yaşın altındaki çocukların %92'sinin sosyal ağlarda bir şekilde yer aldığı ve bunların yaklaşık üçte birinin doğumlarından öncesine ait bilgilerinde paylaşıldığı çevrimiçi günlükler olduğu belirlenmiştir (Garmendia, Martínez ve Garitaonandia, 2022). Başka bir araştırmada 2014 yılında Michigan Üniversitesi C.S. Mott Çocuk Hastanesi Çocuk Sağlığı Ulusal Anket sonuçlarına göre annelerin yarısından fazlası (%56) ve babaların yaklaşık üçte biri (%34) sosyal medyada ebeveynlikle ilgili paylaşım yapmaktadır. Yine aynı araştırmada sosyal medya kullanan ebeveynlerin çoğunluğu (%74) sosyal medyada çocuğu hakkında çok fazla bilgi paylaşan başka bir ebeveyn tanıdığını söylerken; bu ebeveynler arasında çocuğu hakkında utanç verici bilgiler veren (%56), çocuğunun yerini tespit edebilecek kişisel bilgiler sunan (%51) veya çocuğunun uygunsuz fotoğraflarını paylaşan (%27) ebeveynler de bulunmaktadır (Davies, 2015). Araştırmalardan çıkan sonuçlarda görüldüğü üzere sharenting konusunda ebeveynlerin büyük bir kısmının yoğun bir şekilde bu faaliyetlere yöneldiği, aynı zamanda çocukları hakkında bazı ihlaller yaptıkları görülmektedir.

Ebeveynlerin çocukları ile ilgili yoğun paylaşım yapmaları bilimsel olarak araştırılmış ve bu konuda yapılan bazı araştırmalarda ebeveynlerin sharenting karar mekanizmasını etkileyen ve onları paylaşıma yönelten çeşitli faktörler bulunmuştur. Bu faktörler, "aynı deneyimlere sahip diğer ebeveynlerle bağlantı kurmak, uzaktaki aile üyelerini ve arkadaşlarını güncel tutmak, destek ve ebeveynlik tavsiyesi aramak ve almak, kendilerini yetenekli ebeveynler olarak sunmak ve çocukların büyümesini takip etmek" olarak tespit edilmiştir (Peng, 2023). Ebeveynleri sharenting konusunda harekete geçiren nedenlere bakıldığında sosyal medyanın sağladığı imkânlara ilişkin farklı motivasyonlar etkili olmaktadır. Dolayısıyla sosyal medyanın etkileşimli yapısı ebeveynleri bu yönde harekete geçirmektedir.

Ebeveynlerin sıklıkla aileleri ve çocukları hakkında düzenli olarak sosyal medya platformlarında dijital anlatılar paylaşmaları günümüzde yaygın bir uygulamadır. Ebeveynler için paylaşım, ebeveynlikle ilgili zorluklar hakkında tavsiye alışverişinde bulunmanın veya onay ve sosyal destek almanın bir yoludur (Verswijvel vd., 2019; Siibak ve Traks, 2019). Bilgi paylaşımı, özellikle yeni ebeveynler için, genellikle ilişkileri pekiştirme ve topluluk oluşturma amacına hizmet eder. Akran desteği de özellikle yeni ebeveynler için, sosyal medya kullanımında önemli bir motivasyondur (Ranzini, Newlands ve Lutz, 2020). Ancak bu durum aynı zamanda aile hayatının kalıcı bir dijital kaydını sağlar. Ebeveynlerin çevrimiçi davranışlarının, çocukları hedef alan dijital gözetim tekniklerinin artan kullanımıyla karakterize edilen çağdaş dijital toplum bağlamında gerçekleştiğini kabul etmek oldukça önemlidir. Çocuk verilerinin metalaştırılması, anlatıların paylaşılması sonucunda ortaya çıkabilecek herhangi bir gizlilik ihlalinin sonuçlarını daha da kötüleştirmeye hizmet eder. Ebeveynlerin çocuklarının izni olmadan oluşturdukları kalıcı dijital ayak izi, platform tabanlı yüz tanıma yazılımının kullanımı ve daha erken yaşta çekilen çocukların fotoğraflarının geriye dönük olarak etiketlenmesi

olasılığı dahil olmak üzere kurumsal gözetim süreçleri yoluyla daha da büyütülmektedir (Barnes ve Potter, 2021).

Ebeveynlerin çocuklarının hayatlarını sosyal medyada paylaşma motivasyonu, beğeni, takipçi ve ticari sponsorluk kazanma isteğinin yanı sıra mutluluğu sergileyen görsel bir aile albümü oluşturma isteği gibi çeşitli faktörlere bağlanabilir. Bu fenomen, çocukların kişisel yaşamlarının dijital platformlarda görüntülenme biçimini yeniden şekillendirmektedir. Bu eğilim ister kasıtlı ister kasıtsız olsun, bireysel eylemlerle çevrimiçi olarak oluşturulan ve kaydedilen verilerden oluşan bir "dijital ayak izi" kavramını kapsamaktadır. Bu platformlarla aktif olarak ilgilenen birçok çocuk, kendi kimliklerini tanımlama yeteneğine sahip olmadan yıllar önce dijital ayak izleri oluşturmaya başlamaktadır. Bu dijital ayak izleri aynı zamanda dijital kimliklerinin ayrılmaz bir parçası olabileceği anlamına gelir (Vizcaíno-Verdú, Aguaded ve Ortega-Tudela, 2023: 13). Çevrimiçi olarak paylaşılan materyal, orijinal gönderi daha sonra kaldırılsa bile süresiz olarak kamuya açık kalabilir. Çoğu zaman, fotoğrafı veya bilgileri paylaşılan çocuk, sosyal medyanın doğasını ve potansiyel risklerini anlayacak veya rıza gösterecek yaşta değildir (Amon vd., 2022). Bu uygulamalar, mahremiyet ihlali oluşturmanın yanı sıra dijital gözetimin artmasına da katkıda bulunur. Bu nedenle, çocuğun en iyi çıkarları ve mahremiyetinin korunması ile ebeveynlerinin istekleri ve eylemleri arasında yoğun bir çatışmaya yol açabilir (Garmendia, Martínez ve Garitaonandia, 2022: 148).

Ebeveynlerin çoğu, çocuklarının kişisel bilgilerini ve fotoğraflarını çevrimiçi platformlarda paylaşırken iyi niyetle hareket ederler. Dijital medyada paylaşmanın birçok avantajı vardır ve normal koşullarda, ebeveynler ailelerinin çevrimiçi paylaşıma katılmasının en doğru zamanını belirlemek için en uygun konumdaki kişilerdir. Ancak, ebeveynler sıklıkla çevrimiçi ifşalarının sonuçlarını kapsamlı bir şekilde anlamadan paylaşım yaparlar ve birçoğu paylaşımlarının uzun vadeli sonuçlarının farkında değildir (Steinberg, 2017). Aynı şekilde endişe verici olan ise, sharenting uygulamalarında çocuğun mahremiyetine yönelik sonuç doğuran bir ihlal olması ve çocukların bunu olumsuz bir etki olarak deneyimlemesidir (Stormer vd., 2023). Dolayısıyla çocuğa ait bilgilerin dijital ortamda paylaşılması bir takım potansiyel riskleri beraberinde getirmektedir. Brosch (2018) sharenting konusunda yaşanabilecek potansiyel risklere ilişkin iki ölçütün dikkate alınması gerektiğini belirtir. Bunlardan birincisi geniş bir kitlenin varlığı, ikincisi ise çocuğun kimliğinin tespit edilebilme olasılığıdır. Bu iki ölçüt temelinde sharenting konusunda ortaya çıkan bazı önemli sorunlar tartışılmaktadır.

Çocukların görüntülerinin ve bilgilerinin çevrimiçi ortamlarda paylaşılmasındaki temel sorun yalnızca ifşa edilen bilginin miktarı değildir. Aksine, endişe, bu tür bilgilerin söz konusu çocuklar üzerinde hem şimdi hem de gelecekte yaratabileceği potansiyel etkidir. Çevrimiçi ortamda daha fazla bilgi paylaşıldıkça, veri hırsızlığı, siber zorbalık, kimlik avı, pazarlama ve yüz tanıma, zararlı durumlar veya bireylerin orta ve uzun vadede kişisel ve profesyonel yaşamlarında olumsuz sonuçlar doğurma ve başkaları tarafından kötüye kullanılabilecek utanç verici bilgilerin ortaya çıkması riski daha da artmaktadır. Ayrıca çevrimiçi olarak yayınlanan fotoğraf ve videoların çocukları pedofillere veya çevrimiçi kandırmaya maruz bırakabileceği konusunda uyarılar bulunmaktadır (Blum-Ross ve Livingstone, 2017: 110; Garmendia, Martínez ve Garitaonandia, 2022: 148).

Özellikle aile hayatı ve çocuklar hakkında dijital izlerin çevrimiçi ortamda üretilmesi, ebeveynlerin çocukları hakkında kişisel bilgileri sosyal medya aracılığıyla paylaşma ve ifşa etme olgusu hızla artmaktadır. Bu nedenle, sosyal medya ile bağlantılı yeni bir kavram olarak sharenting konusu dünya çapında giderek artan sayıda bilim insanı tarafından araştırma konusu haline gelmiştir (Brosch, 2016; Cino, 2022). Bu çalışma sharenting konusunda Türkiye'de yapılan lisansüstü tezlere odaklanmaktadır. Çalışma bu kapsamda sharenting konusunun lisansüstü tezlerdeki durumunu incelemeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda mevcut literatürün gözden geçirilmesinin alandaki boşluğu doldurmaya yönelik bir katkı ve gelecek araştırmalar için yol gösterici veriler sağlaması beklenmektedir.

2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

2.1. Araştırmanın Amacı

Sharenting konusunda literatürde birtakım çalışmalar olmasına karşın kavramla ilgili bibliyometrik analiz içeren sadece bir çalışma bulunmaktadır. Karataş ve Aydoğan (2024) tarafından Web of Science veri tabanında yer alan yayınlar üzerine yapılan bu çalışma, kavramın uluslararası literatür kısmını incelemektedir. Sharenting hakkında Türkiye'de lisansüstü tezlere yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Konunun ulusal literatür boyutunun ele alınmadığı ve bu alanda bir boşluk olduğu düşünülmektedir. Mevcut literatürde boşluğun doldurulması için sharenting konusunda yapılmış lisansüstü tezlerle ilgili durumun ortaya çıkarılması önem taşımaktadır. Buradan hareketle araştırmanın temel amacı, sharenting konusunda Türkiye'de yapılan lisansüstü tezlerin durumunu belirleyerek bu alanda ileride yapılacak çalışmalar için konunun yönelimini mevcut veriler ışığında ortaya koymaktır. Araştırma amacına uygun olarak aşağıdaki amaç sorularına cevap aranmaktadır:

- Sharenting konusundaki lisansüstü tezlerin türlerine göre dağılımı ne şekildedir?
- Sharenting konusundaki lisansüstü tezlerin yıllara göre dağılımı nasıldır?
- Sharenting konusundaki lisansüstü tezlerin yayın diline göre dağılımı nedir?
- Sharenting konusundaki lisansüstü tezlerin üniversitelere göre dağılımı ne şekildedir?
- Sharenting konusundaki lisansüstü tezlerin enstitü ve ana bilim dallarına göre dağılımı nasıldır?
- Sharenting konusundaki lisansüstü tezlerde hangi anahtar kelimeler öne çıkmaktadır?
- Sharenting konusundaki lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerine göre durumu nedir?
- Sharenting konusundaki lisansüstü tezlerin danışman unvanlarına göre dağılımı ne şekildedir?

2.2. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışma, araştırma konusunun kapsamlı bir betimlemesini sağlamak, ayrıntılı bir şekilde tanımlamak ve altında yatan ilkeleri ortaya çıkarmak amacıyla betimsel tarama modeline uygun olarak tasarlanmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında yer alan sharenting konulu lisansüstü tezler araştırmanın veri setini oluşturmaktadır. Çalışmada veri toplama yöntemi olarak doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Doküman analizi, araştırılan olgu veya olgularla ilgili yayınlanan yazılı ve görsel materyallerin kapsamlı şekilde incelenmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2000: 140). Verilerin toplanmasında 1 Aralık 2024 tarihi itibari ile YÖK Ulusal Tez

Merkezi veri tabanında "sharenting" kelimesi ile arama yapılmış ve toplam 15 lisansüstü tez çalışmasına ulaşılmıştır. Bu kapsamda sharenting konusunda ulaşılan 15 lisansüstü tez çalışmasının içerik analizi yapılmış ve elde edilen veriler frekans tablolarında gösterilerek değerlendirilmiştir.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırma kapsamında incelenen 15 lisansüstü tez çalışması yayın türü, yayın yılı ve yayın diline, çalışmanın yapıldığı üniversite, enstitü ve bilim dallarına, danışman unvanlarına, kullanılan anahtar kelime ve araştırma yöntemlerine göre incelenmiş, elde edilen bulgular tablolar halinde verilerek analiz edilmiştir.

Çizelge 1. Lisansüstü Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tez Türü	n	Yüzde (%)
Yüksek Lisans	14	93,33%
Doktora	1	6,67%
Toplam	**15**	**100,00%**

Çizelge 1'de sharenting konusunda yazılan lisansüstü tezlerin türlerine ait veriler bulunmaktadır. Buna göre toplam 15 lisansüstü tez çalışmasının 14'ü yüksek lisans, sadece 1'i doktora tezidir. Bu bulgulara göre sharenting konusunun doktora düzeyinde yeterince ele alınmadığı görülmektedir.

Çizelge 2. Lisansüstü Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıl	n	Yüzde (%)
2021	2	13,33%
2022	5	33,33%
2023	2	13,33%
2024	6	40,00%
Toplam	**15**	**100,00%**

Çizelge 2'de sharenting konusunda yazılmış tezlerin yıllara göre dağılımı verilmiştir. Buna göre sharenting konusundan yapılan ilk tez çalışması 2021 yılında yayınlanmıştır. Sadece 4 yıllık bir geçmişi olan sharenting konusu ile ilgili tezler yıllara göre inişli çıkışlı bir grafik sergilemektedir. 2022 yılında 5 tez çalışması yayınlanmış olsa da 2023 yılında tez çalışmasının 2'ye düşmüş olması dikkat çekicidir. En fazla tez çalışmasının 2024 yılında (n=6) yayınlandığı görülmektedir.

Çizelge 3. Lisansüstü Tezlerin Yayın Diline Göre Dağılımı

Dil	Yüksek Lisans (n)	Doktora (n)	Yüzde (%)
Türkçe	13	1	93,33%
İngilizce	1	-	6,67%
Toplam	**14**	**1**	**100 %**

Çizelge 3'te sharenting konusunda yapılan lisansüstü tezlerin yayın dillerine bakıldığında toplam 15 tezin 14'ü Türkçe olarak hazırlanmıştır. Lisansüstü tezlerden sadece 1'i İngilizce

olarak hazırlanmıştır. İngilizce olarak hazırlanan lisansüstü tez yüksek lisans düzeyindedir. Sharenting konusunun lisansüstü tezlerde Türkçe olarak ele alındığı anlaşılmaktadır.

Çizelge 4. Lisansüstü Tezlerin Üniversite Türüne Göre Dağılımı

Üniversite	n	Yüzde (%)
Devlet	11	73,33%
Vakıf	4	26,67%
Toplam	**15**	**100,00%**

Lisansüstü tezlerin üniversite türlerine göre dağılımının yer aldığı Çizelge 4'e göre, sharenting konulu tezlerin 11'i devlet üniversitelerinde, 4'ü vakıf üniversitelerinde hazırlanmıştır. Sharenting konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin büyük bir kısmının devlet üniversitelerinde hazırlandığı görülmektedir. Sharenting konusuna devlet üniversitesindeki öğrencilerin daha fazla ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır.

Çizelge 5. Lisansüstü Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	n	Yüzde (%)
Giresun Üniversitesi	2	13,33%
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa	2	13,33%
Aksaray Üniversitesi	1	6,67%
Ankara Üniversitesi	1	6,67%
Bahçeşehir Üniversitesi	1	6,67%
Beykent Üniversitesi	1	6,67%
Haliç Üniversitesi	1	6,67%
İnönü Üniversitesi	1	6,67%
İstanbul Bilgi Üniversitesi	1	6,67%
Marmara Üniversitesi	1	6,67%
Mersin Üniversitesi	1	6,67%
Ordu Üniversitesi	1	6,67%
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	1	6,67%
Toplam	**15**	**100,00%**

Çizelge 5'te sharenting konusunda lisansüstü tezlerin hangi üniversitelerde hazırlandığını gösteren veriler yer almaktadır. Buna göre sharenting konulu tezlerin 13 farklı üniversitede hazırlandığı görülmektedir. Üniversiteler arasında tez sayılarının dağılımı büyük oranda eşit olmakla birlikte sadece Giresun Üniversitesi ile İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa diğer üniversitelerden bir fazla tez çalışması ile ayrılmaktadır. Tez çalışmalarının üniversiteler arasındaki dengeli dağılımı sharenting konusunun birçok üniversitede ele alındığını ortaya koymaktadır.

Çizelge 6. Lisansüstü Tezlerin Enstitülere Göre Dağılımı

Enstitü	n	Yüzde (%)
Sosyal Bilimler Enstitüsü	6	40,00%
Eğitim Bilimleri Enstitüsü	3	20,00%
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü	3	20,00%

Adli Tıp ve Adli Bilimler Enstitüsü	2	13,33%
Lisansüstü Programlar Enstitüsü	1	6,67%
Toplam	**15**	**100%**

Sharenting konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin enstitülere göre dağılımına ilişkin veriler Çizelge 6'da yer almaktadır. Buna göre tezlerin %40'ı sosyal bilimler enstitüsünde, %20'si eğitim bilimleri ve lisansüstü eğitim enstitüsünde, %13,33'ü adli tıp ve adli bilimler enstitüsünde ve %6,67'si ise lisansüstü programlar enstitüsünde hazırlandığı belirlenmiştir. Verilere bakıldığında sharenting konusunun en çok sosyal bilimler alanında tez konusu yapıldığı görülmektedir. Sosyal bilimler haricinde sharenting konusunun eğitim bilimlerine ve adli tıp bilimlerine konu olduğu anlaşılmaktadır. Enstitülerle ilgili dağılım incelendiğinde farklı alanlarda sharenting konusuna ilgi olduğu söylenebilir.

Çizelge 7. Lisansüstü Tezlerin Ana Bilim Dallarına Göre Dağılımı

Ana Bilim Dalı	n	Yüzde (%)
Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı	3	20,00%
Psikoloji Ana Bilim Dalı	3	20,00%
Çocuk Hakları Ana Bilim Dalı	2	13,33%
Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı	2	13,33%
Temel Eğitim Ana Bilim Dalı	2	13,33%
Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Ana Bilim Dalı	1	6,67%
Bilişim ve Teknoloji Hukuku Bilim Dalı	1	6,67%
Radyo Televizyon ve Sinema Ana Bilim Dalı	1	6,67%
Toplam	**15**	**100%**

Çizelge 7'de sharenting konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin ana bilim dallarına göre dağılımı verilmiştir. Sharenting konusu buna göre en fazla eğitim bilimleri ve psikoloji ana bilim dallarına konu olmuştur. Bu durum sharenting konusunun eğitim ve psikoloji açısından önemini yansıtmaktadır. Öte yandan çocuk hakları, sosyal bilimler, temel eğitim ana bilim dalları da sharenting konusunun çalışıldığı diğer bilim dallarıdır. Çocuk hakları ana bilim dalı konunun hukuki önemini ortaya koymaktadır. Sharenting konusu bilişim teknolojileri açısından da tezlere konu olmuştur. Bu kapsamda bilgisayar ve öğretim teknolojileri eğitimi ana bilim dalının yanı sıra bilişim ve teknoloji hukuku bilim dalında tez çalışması yapılmıştır. Bilişim ve teknoloji hukuku ana bilim dalı sharenting konusunun hem teknolojik hem de hukuki boyutunu yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Diğer taraftan sharenting konusunun iletişim bilimlerine yeterli düzeyde konu olmadığı tespit edilmiştir. Nitekim toplam 15 tez çalışmasından sadece bir tez çalışmasının radyo televizyon ve sinema ana bilim dalında hazırlandığı görülmektedir. Dolayısıyla sharenting konusunda iletişim bilimleri açısından önemli bir boşluk olduğu söylenebilir.

Çizelge 8. Lisansüstü Tezlerin Anahtar Kelime Dağılımı

Anahtar Kelime	n
Sharenting	9
Sosyal Medya	9

Paylaşan Ebeveynlik	4
Çocuk	3
Çocuk Hakları	3
Ebeveyn	3
Ebeveynlik	3
Ölçek Geliştirme	3
Paylaşım	2

Çizelge 8'de sahrenting konusunda yapılan lisansüstü tezlerde en az iki defa kullanılan kelimelerden oluşturulan anahtar kelime dağılımı bulunmaktadır. Toplam 42 farklı anahtar kelimenin kullanıldığı tezlerde en fazla kullanılan anahtar kelimeler sharenting (n=9) ve sosyal medya (n=9) kelimeleridir. Bu iki kelimeden sonra sharenting kelimesinin Türkçe'ye çevirisi olan paylaşan ebeveynlik (n=4) kelimesinin kullanıldığı görülmektedir. Yine benzer anlamda ebeveyn ve ebeveynlik kelimeleri 3'er kez kullanılmıştır. Konunun adı olarak sharenting ve paylaşan ebeveynlik kelimelerinin en sık kullanılan anahtar kelimeler olması beklenen bir sonuçtur. Konuyla bağlantılı olarak en fazla kullanılan kelimenin sosyal medya olması sharenting kavramnın hem bu mecralarla bağlantısınının hem de sosyal ağlar çevresinde çok defa ele alındığının işaretidir. 3'er kez kullanılan diğer iki kelime ise çocuk ve çocuk haklarıdır. Bu kelimeler sharenting konusunun çocuk hakları ile ilgili hukuki boyutunu yansıtması bakımından önemlidir. Anahtar kelimelerde bir diğer dikkat çekici kelime ise ölçek geliştirmedir. Toplam 15 tez çalışması içerisinde 3 kez ölçek geliştirme anahtar kelimesinin geçmesi sharenting konusunun derinlemesine araştırılmasına yönelik çabaları göstermesi bakımından anlamlıdır.

Çizelge 9. Lisansüstü Tezlerin Araştırma Yöntemleri Dağılımı

Araştırma Yöntemi	n	Yüzde (%)
Nicel	9	60,00%
Nitel	5	33,33%
Karma (Nicel-Nitel)	1	6,67%
Toplam	**15**	**100,00%**

Sharenting konusunda yapılan lisansüstü tezlerin araştırma yöntemlerinin dağılımını gösteren Çizelge 9'a bakıldığında tezlerin %60'ında nicel araştırma yöntemi kullanıldığı görülmektedir. Tezlerin %33,33'ünde nitel yöntem, %6,67'sinde ise karma yöntem tercih edilmiştir. Araştırma yöntemleri bakımından sharenting konusunun hem nitel hem de nicel yöntemlerle araştırıldığı görülmektedir. Araştırma yöntemlerine ait veriler konunun yöntemsel açıdan ne şekilde ele alındığını yansıtması bakımından önemlidir. Sharenting konusunun daha çok nicel yöntemler kullanılarak araştırıldığı ama bunun yanında nitel yöntemler kullanılan araştırmaların olduğu da anlaşılmaktadır.

Çizelge 10. Lisansüstü Tezlerin Danışma Unvan Durumuna Göre Dağılımı

Unvan	n	Yüzde%
Dr. Öğr. Üyesi	6	40,00%
Doç. Dr.	4	26,67%

Prof. Dr.	5	33,33%
Toplam	**15**	**100,00%**

Çizelge 10'da sharenting konusundan yapılan lisansüstü tezlerin danışman unvanlarına göre dağılımına bakıldığında genel olarak dengeli bir dağılım görülmektedir. Tez çalışmalarının %40'ı "Dr. Öğr. Üyesi" unvanına sahip akademisyenlerin danışmanlığında yürütülürken, %33,33'ü "Profesör" ve %26,67'si ise "Doç. Dr." unvanlı akademisyenlerin danışmanlığında yapılmıştır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Teknoloji alanında yaşanan hızlı değişimler, sosyal medyanın kullanımını bireyin hayatındaki rutinlerden biri haline getirmiş ve ebeveynlerin sosyal medya platformlarında fotoğraf, video, hikâye ve durum güncellemelerini kullanarak çocuklarıyla ilgili bilgileri paylaşması "sharenting" olarak tanımlanan bir kavramı ortaya çıkarmıştır. Ebeynlerin çocukları hakkındaki paylaşımlarının giderek yoğunlaşması sharenting konusunu önemli bir araştırma konusu haline getirmiştir. Bu çalışmada sharenting konusunda Türkiye'de hazırlanan lisansüstü tezlerin analizi yapılmıştır. YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında sharenting konusunda yapılmış 15 tez çalışmasına incelenmiştir.

Araştırmada elde edilen ilk sonuç toplam lisansüstü tez sayısıdır. Karataş ve Aydoğan (2024) tarafından Web of Science veri tabanında yapılan araştırmada toplam 95 araştırma makalesinin olduğu dikkate alındığında lisansüstü tezlerle ilgili sayının yeterli olduğunu söylemek güçtür. Araştırmada tezlerin tamamına yakınının (%93,33) yüksek lisans düzeyinde yapıldığı tespit edilmiştir. Bu sonuç sharenting konusunda doktora düzeyinde önemli bir boşluk olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla sharenting konusu gelecekte yapılacak doktora tezleri için önemli bir araştırma alanı oluşturmaktadır. Diğer taraftan sharenting konusunda yapılan tezlerin neredeyse tamamının Türkçe olduğu dolayısıyla konu hakkında yabancı dilde hazırlanan tezler açısından önemli bir eksiklik olduğu saptanmıştır. Yabancı dilde yapılacak lisansüstü tezlerin sayısının artması uluslararası literatüre ulusal ölçekte bir katkı sağlayacaktır.

Sharenting konusunda ilk tez çalışmalarının 2021 yılında başladığı belirlenmiştir. Kavramla ilgili dünyada ilk çalışmanın 2015 yılında, Türkiye'de yapılan ilk akademik çalışmanın 2016 yılında (Kopuz, Turgut ve Aslan, 2022) olduğu düşünüldüğünde görece yeni bir konu olarak sharenting hakkındaki tez çalışmalarının bu yılda başlaması normal bir sonuç olarak okunabilir. Ancak daha sonraki dönemde sayıca az çalışma olduğu gibi yayın sayılarında istikrarsız bir grafik görülmektedir. Özellikle küresel salgın döneminde dijital yaşam ve sosyal medya kullanımının arttığı dikkate alındığında lisansüstü öğrencilerin bu konuya daha fazla yönelmeleri önerilmektedir. Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç ise tez danışmanları ile ilgilidir. Lisansüstü tezlerin hazırlanmasında danışman unvanı açısından birbirine yakın bir dağılım olduğu tespit edilmiştir.

Üniversiteler açısından sonuçlara bakıldığında sharenting konusundaki lisansüstü tezlerin 13 farklı üniversitede, ağırlıklı olarak da devlet üniversitelerde yapıldığı belirlenmiştir. Bu sonuca göre konuya devlet üniversitesi öğrencilerinin daha fazla ilgi gösterdiği anlaşılmaktadır.

Üniversiteler arasında dengeli yayın dağılımı olması sharenting konusunun çok sayıda üniversitede akademik bir araştırma alanı olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Tezlerin hazırlandığı enstitülere bakıldığında sosyal bilimler ve eğitim bilimlerinin ön planda olduğu belirlenmiştir. Az sayıda olmakla birlikte adli bilimler enstitülerinde yapılan tezlerin olması sharenting konusunun hukuki boyutlarının araştırmaya konu olduğuna işaret etmektedir. Ana bilim dalları konunun hangi alanlarda önemsendiğini göstermesi bakımından önemlidir. Bu kapsamda sharenting konusunun psikoloji, eğitim ve hukuk ana bilim dallarında araştırmaya konu olduğu belirlenmiştir. Sosyal medya ile doğrudan bağlantılı bir konu olarak sharenting kavramının radyo televizyon ve sinema ana bilim dalında yapılan bir tez çalışmasını istisna tutarsak iletişim bilimlerine konu olmaması çok büyük bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Web of Science veri tabanında sharenting konulu çalışmaların yaklaşık %41'inin iletişim alanında yapıldığı belirlenmiştir (Karataş ve Aydoğan, 2024: 144). İletişim bilimleri öğrencilerinin bu konuya bir araştırma alanı olarak yeterli ilgiyi göstermediği anlaşılmaktadır. Günümüz dijital iletişim dünyasında sosyal medyanın bu denli yoğun kullanımının bir uygulaması olarak sharenting konusunun iletişim bilimlerindeki lisansüstü öğrenciler için önemli bir araştırma alanı olduğu düşünülmektedir.

Akademik çalışmalarda kullanılan yöntem, bir araştırma konusunun ne şekilde ele alındığını göstermesi bakımından büyük önem taşır. Sharenting konusunda yapılan lisansüstü tezlerin daha çok nicel yöntemler kullanılarak hazırlandığı tespit edilmiştir. Hem nicel hem de nitel yöntemin kullanıldığı karma yöntem sadece bir tez çalışmasında kullanılmıştır. Karma yöntemlerle yapılacak çalışmaların sayısının artması konu hakkında alana derinlik kazandırabilir. Ortak anahtar kelime analizine göre en fazla kullanılan kelime sosyal medyadır. Sosyal medyanın ardından çocuk haklarına ilişkin kelimelerin gelmesi konunun sosyal medya ve çocuk haklarına ilişkin hukuki yönden ele alındığını göstermektedir. Anahtar kelimeler açısından dikkat çekici bir diğer sonuç ise ölçek geliştirme anahtar kelimesinin kullanım sıklığıdır. Az sayıdaki tez çalışmasında bu sıklıkta ölçek geliştirme çalışması yapılmış olması konunun daha fazla akademisyen tarafından derinlemesine araştırılması için önemli bir katkı niteliğindedir. Ölçek geliştirme çalışmalarının sharenting konusunda gelecekte yapılacak çalışmaların sayısını artırması muhtemeldir.

Bu çalışma, sonuçları itibari ile alandaki eğilimi ve boşlukları yansıtmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen lisansüstü tezler genel olarak değerlendirildiğinde doktora düzeyinde ve yabancı dilde yapılan tezlerin sayısının yeterli düzeyde olmadığı düşünülmektedir. Araştırmada elde edilen en önemli sonuçlardan birisi iletişim bilimlerinde sharenting konusunda büyük bir boşluk olduğudur. Sharenting konusu iletişim alanında gelecekteki çalışmalar için öncelikli konular arasında olmalıdır. İletişim alanında yapılacak çalışmaların sayısının artması konuya farklı bakış açıları kazandıracaktır.

KAYNAKÇA

Amon, M.J., Kartvelishvili, N., Bertenthal, B.I., Hugenberg, K., & Kapadia, A. (2022). Sharenting and Children's Privacy in the United States: Parenting Style, Practices, and

Perspectives on Sharing Young Children's Photos on Social Media. *Proceedings of the ACM on Human-Computer Interaction, 6*, 1 - 30. https://doi.org/10.1145/3512963

Barnes, R., & Potter, A. (2020). Sharenting and Parents' Digital Literacy: An Agenda For Future Research. *Communication Research and Practice*, *7*(1), 6–20. https://doi.org/10.1080/22041451.2020.1847819

Blum-Ross, A., & Livingstone, S. (2017). "Sharenting," Parent Blogging, and The Boundaries of The Digital Self. *Popular Communication*, *15*(2), 110–125. https://doi.org/10.1080/15405702.2016.1223300

Brosch, A. (2016). When the Child is Born into the Internet: Sharenting as a Growing Trend among Parents on Facebook. *New Educational Review, 43*, 225-235. https://doi.org/ 10.15804/TNER.2016.43.1.19

Brosch, A. (2018). Sharenting – Why Do Parents Violate Their Children's Privacy? *The New Educational Review*. *54*, 75-85.

Cino, D. (2022). Beyond the Surface: Sharenting as a Source of Family Quandaries: Mapping Parents' Social Media Dilemmas. *Western Journal of Communication*, *86*(1), 128–153. https://doi.org/10.1080/10570314.2021.2020891

Davis, M.M. (2015). Parents on Social Media: Likes and Dislikes of Sharenting, C.S. MottChildren's Hospital. *University of Michigan System*. *23(2)*. http://mottnpch.org/sites/default/files/documents/031615_sharenting_0.pdf (Erişim tarihi: 23.11.2024)

Donovan S. (2020) "'Sharenting': The Forgotten Children of the GDPR" *Peace Human Rights Governance*, *4*(1), 35-59. https://doi.org/10.14658/PUPJ-PHRG-2020-1-2

Erişir, R. M., & Erişir, D. (2018). Yeni Medya ve Çocuk: Instagram Özelinde "Sharenting" "Paylaşanababalık" Örneği. *Yeni Medya*, *4*, 50-64.

Garmendia, M., Martínez, G., & Garitaonandia, C. (2022). Sharenting, Parental Mediation and Privacy Among Spanish Children. *European Journal of Communication*, *37*(2), 145-160. https://doi.org/10.1177/02673231211012146

Karataş, S. ve Özçelik Aydoğan, Ş. (2024). Sosyal Medyada İhlal "Sharenting" Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz. *İNİF E- Dergi*, *9*(1), 134-157. https://doi.org/10.47107/inifedergi.1417863

Kopuz, T., Turgut, Y.E., & Aslan, A. (2022). Sharenting: Kavramsal Bir Çözümleme. *Intermedia International E-journal. 9(17)*, 379-390. https://doi.org/10.56133/intermedia.1169655

Lazard L, Capdevila R, Dann C, Locke A and Roper S (2019). Sharenting: Pride, Affect and the Day-To-Day Politics of Digital Mothering, *Social and Personality Psychology Compass*, *13*(4), DOI: 10.1111/spc3.12443

Marasli, M., Suhendan, E., Yilmazturk, N.H., & Çok, F. (2016). Parents' Shares on Social Networking Sites About Their Children: Sharenting. *The Anthropologist, 24*, 399-406. https://doi.org/10.1080/09720073.2016.11892031

Ouvrein, G & Verswijvel, K. (2019). Sharenting: Parental Adoration or Public Humiliation? A Focus Group Study on Adolescents' Experiences with Sharenting Against the Background of Their Own Impression mManagement, Children and Youth Services Review, *99*, 319-327, https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.02.011.

Peng, Z. (2023). A Privacy Calculus Model Perspective That Explains Why Parents Sharent. *Information, Communication & Society*, *27*(11), 2129–2152. https://doi.org/10.1080/1369118X.2023.2285462

Ranzini, G., Newlands, G., & Lutz, C. (2020). Sharenting, Peer Influence, and Privacy Concerns: A Study on the Instagram-Sharing Behaviors of Parents in the United Kingdom. Social Media + Society, 6(4), 1-13. https://doi.org/10.1177/2056305120978376

Siibak, A., & Traks, K. (2019). The Dark Sides of Sharenting. *Catalan Journal of Communication & Cultural Studies*, *11*(1), 115-121. DOI:10.1386/CJCS.11.1.115_1

Steinberg, S.B. (2017). Sharenting: Children's Privacy in the Age of Social Media. *Emory Law Journal, 66*, 839. https://doi.org/10.15804/TNER.2018.54.4.06

Stormer, B., Chandler-Ofuya, N., Baker, A. J. L., Balin, T., Brassard, M. R., Kagan, J., & Rosenzweig, J. F. (2024). Caregiver Psychological Maltreatment Behaviors Toward Children on TikTok. *Child maltreatment*, *29*(4), 587–600. https://doi.org/10.1177/10775595231211616

Ugwudike, P., Lavorgna, A., & Tartari, M. (2023). Sharenting in Digital Society: Exploring the Prospects of an Emerging Moral Panic. *Deviant Behavior, 45*, 503-520.

Verswijvel, K., Walrave, M., Hardies, K., & Heirman, W. (2019). Sharenting, İs İt A Good Or A Bad Thing? Understanding How Adolescents Think and Feel About Sharenting on Social Network Sites. *Children and Youth Services Review. (104).* https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104401

Vizcaíno-Verdú, A., Aguaded, I., & Ortega-Tudela, J.M. (2023). "'No Moral Integrity': Influencer Sharenting and Parental Protective Perception". *Anàlisi: Quaderns de Comunicació i Cultura*, *69*, 11-31. DOI: https://doi.org/10.5565/rev/analisi.3611

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2000). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 2.Baskı, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

TOPLUMUN HAFIZASINA İZ BIRAKMAK: BİRLEŞİK KRALLIK DEMANS FARKINDALIK KAMPANYALARI

Prof. Dr. Deniz SEZGİN
Ankara Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
dsezgin@media.ankara.edu.tr – ORCID: 0000-0002-6136-5244

ÖZET

Demans, beyin fonksiyonlarında ilerleyici bir bozulma ile karakterize edilen, bellek kaybı, düşünme ve karar verme yeteneklerinin azalması gibi belirtilerle kendini gösteren bir hastalıktır. Küresel olarak yaşlı nüfusun artması sonucunda demans vakalarının hızla arttığı bilinmektedir. Dünya Sağlık Örgütü, demansı bir halk sağlığı önceliği olarak kabul etmekte ve ülkelerin bu konuda stratejik planlar oluşturmasını teşvik etmektedir. 2024 yılında dünyada yaklaşık 55 milyon kişinin demans ile yaşadığı tahmin edilmektedir ve bu sayının 2050 yılına kadar üç katına çıkması öngörülmektedir. Bu artış, sağlık hizmetleri üzerinde ciddi bir yük oluşturmanın yanı sıra, toplumsal bilincin artırılmasını da gerekli kılmaktadır.

Demans hastalığı sadece tıbbi bir sorun veya bireysel bir konu değil, aynı zamanda toplumsal bir meseledir. Hastalığın ilerleyen sürecinde hastaların bağımsızlıklarını yitirmeleri ve bakıma ihtiyaç duymaları hastaları, ailelerini aynı zamanda sağlık sistemlerini de etkilemektedir. Hastalık ile ilgili farkındalığın oluşturulması hem bireyler hem de toplum açısından önemlidir. Bilgilendirme kampanyaları, erken teşhis ve müdahale olanaklarını teşvik ederek, hastalığın ilerlemesini yavaşlatabilecek tedavi süreçlerinin başlatılmasını kolaylaştırmaktadır. Gelişmiş ülkelerde demans farkındalığı artarken, düşük ve orta gelirli ülkelerde bilgilendirme kampanyalarının eksikliği devam etmektedir.

Bu çalışma demans hastalığı farkındalık çalışmalarını inceleyerek, toplum bilgilendirmelerindeki gelişimi ve değişimi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda tüm farkındalık çalışmaları bu çalışmanın evrenini, Birleşik Krallık'ta 1980-2024 yılları arasında gerçekleştirilen demans farkındalık çalışmaları ise örneklemini oluşturmaktadır. Sağlık iletişimi perspektifinden örnek olay inceleme yöntemi ile yürütülen çalışmalar incelenmiştir.

Birleşik Krallıktaki demans farkındalık kampanyaları 1980'lerden 2024'e kadar önemli ölçüde değişmiştir. Kampanyalar demansın yaşlanmanın kaçınılmaz bir yönü olmaktan

ziyade ciddi bir sağlık durumu olduğu yönündeki anlayışı yansıtmıştır. İlk dönemlerde demans hastalığı hakkında farkındalık yaratmaya odaklanan bu kampanyalar giderek damgalama, kamuoyundaki yanlış anlamalar, erken teşhis ve müdahalenin önemine değinmiştir. Sonuç olarak, demans hakkında farkındalık artırıcı kampanyalar, hastaların damgalanmasını önlemeyi, toplumun empati ve anlayış geliştirmesini sağlamayı hedeflemektedir. Özellikle dijital platformlarda yürütülen kampanyalarla geniş kitlelere ulaşılmakta ve hastalık hakkında yanlış bilinen birçok bilgi düzeltilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Demans, farkındalık, sağlık iletişimi, Birleşik Krallık

1. Giriş

Demans, bellek, düşünme, karar verme ve problem çözme gibi bilişsel işlevlerde ilerleyici bir bozulmaya yol açan, nörodejeneratif bir hastalık grubu olarak tanımlanmaktadır. Genellikle ileri yaşlarda ortaya çıkmakla birlikte, bireyin günlük yaşam aktivitelerini bağımsız bir şekilde sürdürmesini giderek zorlaştırmaktadır (Rice et al., 2019). Toplumsal yaşlanma olgusunun belirginleştiği 21. yüzyılda demans, küresel ölçekte önemli bir halk sağlığı sorunu haline gelmiş ve ülkelerin sağlık politikalarında öncelikli bir yere konumlanmıştır.

Demans, farklı nedenlere bağlı olarak gelişebilmekte; en yaygın formu Alzheimer hastalığı olsa da vasküler demans, frontotemporal demans veya Lewy cisimcikli demans gibi alt tipleri de bulunmaktadır. Bellek yitimi, dil ve iletişim becerilerinde bozulma, muhakeme yeteneğinde azalma, duygu durumunda değişkenlik ve davranışsal sorunlar, demansın temel semptomatik özellikleridir (Ahmad et al., 2010; Arvanitakis et al., 2019). Bu semptomlar, zamanla hastanın bağımsız yaşama kapasitesini azaltmakta ve aile üyeleri ile topluma, hastaya yönelik bakım ve destek konusunda önemli bir sorumluluk yüklemektedir.

Küresel çapta yaşlı nüfusun artması, demans görülme sıklığını da beraberinde getirmektedir. 2024 itibariyle yaklaşık 55 milyon kişinin demansla yaşadığı tahmin edilmektedir ve bu sayının 2050 yılına kadar üç kat artması öngörülmektedir (Arvanitakis et al., 2019). Bu artış, sağlık sistemlerinin sürdürülebilirliği, bakım hizmetlerinin yeterliliği ve ekonomik kaynakların dağılımı üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır. Giderek artan bu hasta popülasyonu, sadece gelişmiş ülkelerde değil, düşük ve orta gelirli ülkelerde de sağlık gündemini şekillendirmekte ve ülkeler arasında ciddi farklar ortaya çıkarmaktadır.

DSÖ, demansı halk sağlığı önceliği olarak kabul etmekte ve üye ülkeleri ulusal stratejiler geliştirmeye teşvik etmektedir. Bu stratejiler; erken teşhis, bakım hizmetlerinin iyileştirilmesi, araştırma fonlarının artırılması, toplumsal farkındalığın yaygınlaştırılması ve sağlık personelinin eğitimi gibi birçok unsuru içermektedir. DSÖ'nün bu konudaki

rehberliği, ülkelerin politikalarını belirlerken ve eylem planlarını oluştururken önemli bir referans kaynağı oluşturmaktadır.

Demansın halk sağlığı önceliği olarak kabul edilmesinin temel nedenleri arasında hastalığın giderek artan prevalansı, sağlık sistemleri üzerindeki maliyetli ve karmaşık yük, aileler ve bakım verenler üzerinde yaratılan sosyal ve duygusal baskı ile hastaların yaşam kalitesine dair endişeler bulunmaktadır. Bu durum, politika yapıcıları, sivil toplum kuruluşlarını ve sağlık iletişimi profesyonellerini, toplumsal farkındalığı artırmak ve erken dönemde müdahale edilebilecek stratejiler geliştirmek için harekete geçmeye zorlamaktadır.

Bu çalışma demans hastalığı farkındalık çalışmalarını inceleyerek, toplum bilgilendirmelerindeki gelişimi ve değişimi ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda tüm farkındalık çalışmaları bu çalışmanın evrenini, Birleşik Krallık'ta 1980-2024 yılları arasında gerçekleştirilen demans farkındalık çalışmaları ise örneklemini oluşturmaktadır. Sağlık iletişimi perspektifinden örnek olay inceleme yöntemi ile yürütülen çalışmalar incelenmiştir.

Demansın Toplumsal Boyutu

Demans hastalığı, tıbbi bir sorun olmanın ötesine geçerek toplumsal yaşamı derinlemesine etkileyen çok boyutlu bir olgudur. Demans, beyin işlevlerindeki ilerleyici bozulma nedeniyle bireyin günlük yaşam aktivitelerini tek başına sürdürmesini zorlaştırmaktadır. Ancak bu bozulma yalnızca hastayı etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda hasta yakınlarını, iletişimde oldukları kişileri ve daha geniş çerçevede toplumu doğrudan veya dolaylı olarak etkisi altına almaktadır. Hastalık ilerledikçe bağımsızlık kaybı, sosyal hayattan kopma ve bakım ihtiyacı, toplumsal yapıda bir dönüşüm gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Bu dönüşüm, demansla yaşayan bireylerin toplumun bir parçası olmaya devam edebilmeleri için sosyal politikaların, hizmet sunum modellerinin ve iletişim stratejilerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Demans hastalığı, bakım verenler açısından zorlu bir süreçtir. Özellikle aile bireyleri çoğu zaman herhangi bir profesyonel eğitim almaksızın hastalara bakım vermekte, bu süreçte fiziksel ve duygusal olarak yıpranmaktadır. Bakımın zorluğu, iş gücü kaybı, ekonomik sıkıntılar, stres ve depresyon gibi sorunlar yaygınlaşmaktadır. Öte yandan sağlık sistemleri, artan hasta sayısı ile başa çıkmak ve uygun bakım modelleri geliştirmek konusunda baskı altında kalmaktadır. Bu durum, bakım hizmetlerine yatırım yapma, sağlık personelini eğitme, konaklama ve bakım evlerinin kalitesini artırma gibi çok yönlü önlemleri gerektirmektedir.

Demansın toplumsal etkileri, sadece insani ve sağlıkla ilgili boyutlarla sınırlı değildir; ekonomik anlamda da ülkelerin sağlık bütçelerinde ve genel ekonomilerinde büyük bir yük

oluşturmaktadır. Uzun süreli bakım maliyetleri, ilaç giderleri, yardımcı teknolojiler, kurumsal bakım merkezlerinin oluşturulması ve işletilmesi, toplam maliyetleri önemli ölçüde artırmaktadır (Geldmacher David & Whitehouse Peter). Bu maliyetlerin karşılanması için devlet, özel sektör ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliği, sigorta sistemlerinin güncellenmesi, vergi politikalarının yeniden ele alınması ve sosyal güvenlik ağlarının güçlendirilmesi gündeme gelmektedir. Ayrıca demans, kırsal ve kentsel alanlarda farklı bakım ihtiyaçları doğurarak toplumsal yapının hizmet sunum altyapılarını da etkilemekte, şehir planlamasından konut düzenlemelerine kadar geniş bir yelpazede uyum gerektirmektedir.

Demanslı bireyler, yalnızca hastalığın getirdiği bilişsel ve işlevsel kayıplarla değil, aynı zamanda toplumsal algı ile de mücadele etmek durumundadır. Hastalık sıklıkla yaşlanmanın doğal bir parçası olarak görülmekte veya "kaçınılmaz bir kader" olarak kabul edilmektedir. Bu durum, yanlış anlamaları ve damgalamayı beslemekte, hastaların toplumdan dışlanmasına, önyargılı davranışlara maruz kalmasına ve erken teşhis olanaklarından yararlanamamasına neden olmaktadır. Demansın toplumsal boyutu, hastalığın bireysel düzeydeki klinik belirtilerinden daha geniş bir etki alanına yayıldığını göstermektedir. Hem ailelerin hem de toplumun bu süreçteki rolü, bakımın niteliği, ekonomik etkiler ve damgalamanın önlenmesi gibi konular, gelecekteki farkındalık kampanyalarının, sağlık politikalarının ve sosyal hizmet modellerinin merkezine yerleşmektedir. Bir sonraki bölümde ele alınacak olan farkındalık ve bilgilendirme kampanyaları, tam da bu toplumsal boyutun anlaşılmasında ve dönüşümünde kilit rol oynamaktadır.

3. Demans Farkındalığı ve Bilgilendirme Kampanyalarının Rolü

Demansla mücadelede en etkili stratejilerden biri, toplumsal farkındalığı artırmaya yönelik bilgilendirme kampanyalarıdır. Bu kampanyalar, yalnızca hastalığı tanıtmakla kalmamakta, aynı zamanda erken teşhisi teşvik ederek hem hastaların hem de ailelerin yaşam kalitesini yükseltmeyi amaçlamaktadır. Aynı şekilde, yanlış anlaşılmaların ve damgalamanın önüne geçilmesi, toplumun desteğinin sağlanması ve doğru bilginin yaygınlaştırılması, bu kampanyaların uzun vadede yaratabileceği olumlu etkiler arasındadır.

Demans belirtilerinin erken dönemde tanınması, hastalığın ilerleme hızını yavaşlatabilecek tedavi ve bakım stratejilerinin uygulanabilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Bilgilendirme kampanyaları, bireyleri bellek kaybı, dil becerilerinde gerileme, dikkat ve planlama güçlükleri gibi ilk uyarı işaretlerine karşı daha duyarlı hale getirmektedir. Bu sayede, bireyler ve aileler olası belirtileri daha çabuk fark ederek sağlık hizmetlerine daha erken başvurabilirler (Bartlett, 2014; Devlin et al., 2007; Heger et al., 2020). Erken teşhis hem farmakolojik hem de farmakolojik olmayan müdahalelerin

etkinliğini artırarak hastalara ve bakım verenlere uzun vadede daha iyi bir yaşam kalitesi sunmaktadır.

Demans hakkında toplumsal algıda mevcut olan pek çok yanlış bilgi, hastaların sosyal çevrelerinden dışlanmasına ve hastalığın "yaşlanmanın kaçınılmaz bir parçası" olarak görülmesine neden olur. Farkındalık kampanyaları, bu yanlış algıları düzeltmek, hastalığı patolojik bir süreç olarak tanıtmak ve bireylerin bu süreçte profesyonel destek aramaya yönlendirilmesini sağlamak için yürütülmektedir. Bu kampanyalar sayesinde, damgalama ve önyargılar azalmakta, hastaların ve ailelerin çevreleriyle etkileşimi kolaylaşmakta, böylece toplumun empati düzeyi yükselmektedir. Doğru bilginin yaygınlaşması, hastaların daha saygın, destekleyici ve anlayışlı bir toplumsal bağlamda yaşamasına katkı sağlamaktadır.

Demans farkındalığı, coğrafi ve ekonomik koşullar çerçevesinde değişkenlik göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde uzun yıllardır süren kampanyalar, medya desteği, sivil toplum kuruluşlarının aktif çalışmaları ve sağlık personelinin nitelikli eğitimi sayesinde demans konusundaki bilgi düzeyi genellikle daha yüksektir. Ancak düşük ve orta gelirli ülkelerde, sağlık altyapılarının yetersizliği, ekonomik zorluklar, kültürel tabular ve kısıtlı medya erişimi gibi nedenlerle bu farkındalık düzeyine ulaşılamamaktadır. Sonuç olarak, bu ülkelerde hastalar geç teşhis edilmekte, bakım süreçleri daha güç yürütülmektedir. Burada uluslararası kuruluşlar, hükümetler ve sivil toplum aktörlerine büyük görevler düşmektedir. Kapasite geliştirme, bilgi alışverişi ve eğitim programlarının yaygınlaştırılması, farkındalık eksikliklerinin giderilmesinde kritik önem taşımaktadır.

Teknolojik gelişmeler ve dijital iletişim araçlarının yaygınlaşması, farkındalık kampanyalarının etki alanını genişletmiştir. Sosyal medya, online eğitim materyalleri, mobil uygulamalar, video konferanslar ve interaktif web seminerleri sayesinde hedef kitlelere daha hızlı, daha düşük maliyetle ve daha yaygın bir erişim sağlanmaktadır.

Sonuç olarak, demans bilgilendirme ve farkındalık kampanyaları, hastalığın erken teşhisi, doğru anlaşılması, toplumsal destek mekanizmalarının güçlenmesi ve damgalamanın azaltılması için hayati bir rol oynamaktadır. Bu kampanyalar, coğrafi ve ekonomik koşullara bağlı olarak farklı zorluklarla karşılaşsa da teknolojik yenilikler ve uluslararası iş birlikleri sayesinde küresel düzeyde daha etkili ve sürdürülebilir hale getirilebilir.

4. Birleşik Krallık Örneği: 1980-2024 Arası Demans Farkındalık Kampanyalarının Tarihsel Gelişimi

Birleşik Krallık demans farkındalık kampanyalarının uzun vadeli seyrinin incelenebileceği önemli bir örnek sunmaktadır. 1980'lerden 2024'e uzanan süreçte, halk sağlığı politikaları, sivil toplum girişimleri, medya stratejileri ve teknolojik gelişmelerin etkisiyle

demans farkındalığı giderek artmış ve içerik açısından çeşitlenmiştir (Innes & Manthorpe, 2012; Limb, 2011; Turner & Cannon, 2018).

1980'ler Temel Bilinçlendirme Çabalarının Başlangıcı

1980'li yıllarda demans, genellikle yaşlanmanın doğal bir parçası olarak algılanan ve tıbbi müdahale gerektirmeyen bir durum olarak görülmüştür. Bu dönemde kampanyalar sınırlı kapsamda, sivil toplum kuruluşlarının girişimleriyle yürütülmüştür. Amaç, hastalığın temelde biyolojik bir rahatsızlık olduğuna dikkat çekerek toplumun en azından basit düzeyde bilgilendirilmesi olmuştur. Medya desteği sınırlı, sağlık personelinin konuya dair uzmanlaşması ise yetersiz kalmıştır. Erken teşhis kavramı henüz yaygınlık kazanmamış, politik düzeyde ise demans henüz belirgin bir gündem konusu haline gelmemiştir.

1990'lar – 2000'ler Damgalama ile Mücadele ve Erken Müdahale Vurgusu

1990'lı yıllarla birlikte Birleşik Krallık'ta demansa yönelik tutumlarda belirgin bir değişim gözlemlenmiştir. *Alzheimer's Society* gibi organizasyonlar, medyanın desteğiyle hastalığın sadece yaşlılıkla ilişkili değil, tıbbi ve toplumsal bir sorun olduğu yönünde mesajlar vermeye başlamıştır. Damgalamanın azaltılması ve hastaların toplumla bütünleşmesini hedefleyen kampanyalar, özellikle gazete ve televizyon aracılığıyla geniş kitlelere ulaşmıştır (Devlin et al., 2007). 2000'li yıllarda ise erken teşhis ve müdahale vurgusu güçlenmiştir. Bu dönemde hükümet politikaları da devreye girmiş; araştırma fonlarının artırılması, bakım hizmetlerinin iyileştirilmesi ve uzman sağlık personeli yetiştirilmesi konularında stratejik planlar hazırlanmıştır.

Remember Me kampanyası, Birleşik Krallık'ta demans farkındalığı konusunda 1990'ların sonları ile 2000'lerin ilk yılları arasında yürütülmüş örnek girişimlerden biridir. Bu kampanya, demansın yalnızca yaşlılığın doğal bir sonucu olmadığı, aynı zamanda tıbbi müdahale, destek ve erken teşhis gerektiren ciddi bir sağlık durumu olduğu mesajını topluma iletmeyi amaçlamıştır. Kampanya, öncelikle demans belirtilerinin erken dönemde fark edilmesi, hastaların ve yakınlarının doğru zamanda profesyonel yardım aramaya yönlendirilmesi ve hastalığa ilişkin damgalayıcı yaklaşımların azaltılması üzerine yoğunlaşmıştır (Haapala et al., 2019). Hastalığın yalnızca bellek kaybından ibaret olmadığı, düşünme, iletişim ve günlük yaşam aktivitelerini sürdürme becerilerini de etkilediği vurgulanarak, bireylerin belirtileri ciddiye almaları teşvik edilmiştir. Kampanya kapsamında televizyon, radyo, gazete ve dergilerde yayınlanan kamu spotları, broşürler, posterler ve bilgilendirici materyallerle geniş kitlelere ulaşılmaya çalışılmıştır. Özellikle ulusal medya organları üzerinden yürütülen iletişim, demansın toplumsal gündeme taşınmasını sağlamış; aile hekimleri, eczaneler ve yerel sağlık merkezleri aracılığıyla dağıtılan basılı materyaller, halka kolayca erişilebilir bilgiler sunmuştur. Bu dönemde internet kullanımının henüz yaygınlaşma aşamasında olması nedeniyle, ağırlıklı olarak

geleneksel medya kanalları kullanılmış, ancak yerel sivil toplum kuruluşları ve hasta dernekleri aracılığıyla yüz yüze bilgilendirme toplantıları da düzenlenmiştir.

Remember Me kampanyası, halkın demans belirtilerine karşı daha uyanık hale gelmesine yardımcı olarak erken teşhis oranlarının artmasına katkı sağlamış, aynı zamanda hastaların sosyal çevrelerindeki kişilerle etkileşiminde damgalama düzeyini azaltmaya yönelik bir adım olmuştur. Hükümet politikalarının ve sağlık kuruluşlarının kampanyayı desteklemesi, bakım hizmetlerinin iyileştirilmesi ve uzman sağlık personelinin eğitimi konusundaki girişimlere paralel olarak yürümesi, kampanyanın etkisini artırmıştır.

Özetle, Remember Me kampanyası, Birleşik Krallık'ta demansın toplumsal algısını dönüştürme sürecinde önemli bir basamak işlevi görmüş, hastalık hakkındaki yanlış anlama ve önyargıların kırılmasında, erken teşhisin özendirilmesinde ve profesyonel desteğe erişimin artırılmasında rol oynamıştır.

2010'lar Dijital Dönüşüm ve Toplumsal Duyarlılığın Artışı

2010'lar, demans farkındalığı kampanyalarının dijital platformlara taşındığı ve kitlesel katılımın arttığı bir dönem olarak öne çıkar. Sosyal medya, kısa videolar, etkileşimli web siteleri ve çevrimiçi topluluklar sayesinde mesajlar daha hızlı ve etkin bir şekilde yayılmaya başlamıştır.

Dementia Friends kampanyası, Birleşik Krallık'ta Alzheimer's Society tarafından başlatılan ve hükümetin de destek verdiği bir farkındalık girişimidir. 2010'ların başlarında hayata geçirilen bu programın amacı, toplum genelinde demansa yönelik anlayışı güçlendirmek, yanlış algıları azaltmak ve daha destekleyici, duyarlı topluluklar oluşturmaktır. Dementia Friends kavramı, bireylerin kısa bir eğitim sürecinden geçerek "demans dostu" hale gelmelerini, yani demansla yaşayan kişileri daha iyi anlayarak onlarla empati kurabilmelerini sağlayacak temel bilgileri edinmelerini hedeflemiştir (Turner & Cannon, 2018). Program, internet üzerinden sunulan kısa video eğitimleri, yüz yüze toplantılar ve interaktif atölye çalışmaları aracılığıyla demansın belirtileri, hastaların karşılaştığı zorluklar ve onlara nasıl yardımcı olunabileceğine dair temel bilgiler sunmaktadır. Toplumun her kesiminden bireylere yöneliktir. Bu sayede, yalnızca sağlık sektörü çalışanlarının değil, sıradan vatandaşların da hastaların yaşamını kolaylaştıracak küçük ama anlamlı adımlar atması sağlanmaktadır. Kampanya, yalnızca bireysel farkındalığı değil, aynı zamanda yerel işletmelerin, okulların, kütüphanelerin, toplu taşıma ağlarının ve kamu hizmetlerinin de "demans dostu" hale getirilmesini desteklemektedir. Bu yaklaşım sayesinde, şehirler ve kasabalar demansla yaşayan kişiler için daha erişilebilir, güvenli ve anlayışlı ortamlara dönüşmektedir.

"Dementia Friends", Birleşik Krallık'ta yüz binlerce insanın demans hakkında bilgi edinmesini, önyargılardan arınmasını ve günlük yaşantısında küçük ama etkili

değişiklikler yapmasını sağlamıştır. Hastalık hakkındaki korku ve damgalama azaltılmış, insanlar hem bireysel hem de kurumsal düzeyde demansla yaşayanlara daha destekleyici yaklaşarak toplumsal empati kapasitesini genişletmiştir. Kampanya, uluslararası alanda da ilgi çekerek diğer ülkelerde benzer girişimlere esin kaynağı olmuş ve demans farkındalığına yönelik küresel çabaları güçlendirmiştir.

2020'ler Politika Desteği, Stratejik İletişim ve Süreklilik

2020'lere gelindiğinde Birleşik Krallık, demans farkındalığı konusunda stratejik bir konum elde etmiştir. Hükümetin 2012'de başlattığı *Prime Minister's Challenge on Dementia* sürecinde elde edilen deneyimler, 2020'li yıllarda daha bütüncül kampanyaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Medya ve dijital kanalların yanı sıra sağlık kurumları, okullar, iş yerleri ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliğine dayalı kampanyalar yürütülmektedir (Farina et al., 2020; Heger et al., 2020). Bu iş birlikleri sayesinde farkındalık mesajları yalnızca hastalığın belirtilerine değil, aynı zamanda hastaların ve ailelerinin karşılaştığı zorlukların anlaşılmasına, destek ağlarının genişletilmesine ve özel sektörün de bu sürece katılmasına odaklanır hale gelmiştir.

Prime Minister's Challenge on Dementia, Birleşik Krallık'ta 2012 yılında dönemin Başbakanı David Cameron tarafından başlatılan, demans konusunda kapsamlı ve uzun vadeli stratejik hedefler ortaya koyan bir girişimdir. Bu politikanın temel amacı, demansı ulusal sağlık gündeminin merkezine yerleştirerek erken teşhis olanaklarını geliştirmek, bakım hizmetlerini iyileştirmek, araştırma faaliyetlerini teşvik etmek ve toplumsal farkındalığı artırmaktır. Challenge kapsamında Birleşik Krallık genelinde demans tanı oranlarının artırılması, hastaların ve ailelerinin ihtiyaç duydukları desteğe daha hızlı erişebilmeleri hedeflenmiştir. Bu amaçla, genel pratisyen hekimlerin eğitimine yatırım yapılmış, bakım hizmetlerinin kalitesi ve sürekliliği güçlendirilmiştir. Program, demans üzerine yürütülen bilimsel araştırmaların ve klinik çalışmaların desteklenmesini öncelik haline getirmiştir. Araştırma fonlarının artırılması, yeni tedavi yöntemlerinin keşfi ve hastaların yaşam kalitesini yükseltecek teknolojik yeniliklerin teşvik edilmesi, girişimin önemli ayaklarından biridir(Van Asbroeck et al., 2021). Farkındalık kampanyalarının yaygınlaştırılması, sivil toplum kuruluşları, hastalar, aileler ve topluluklarla iş birliğinin artırılması bu stratejinin önemli bir unsurudur. Bu sayede toplumun genelinde demansa karşı daha anlayışlı, duyarlı ve destekleyici bir ortamın inşa edilmesi amaçlanmıştır.

Prime Minister's Challenge on Dementia, Birleşik Krallık'ta demansla ilgili politikalara kapsamlı bir çerçeve sağlamış, hastaların ve ailelerinin ihtiyaçlarına daha bütüncül bir perspektifle yaklaşılmasına katkıda bulunmuştur. Bu girişim sayesinde, bakım kalitesinde iyileşme, demans araştırmalarında ilerleme ve kamuoyunda hastalığa yönelik tutumların olumlu yönde değişmesi sağlanmıştır.

DEĞERLENDİRME

Demans, küresel ölçekte hızla büyüyen bir halk sağlığı sorunu olarak, bireylerin yaşam kalitesini ve toplumların sosyal dokusunu derinden etkilemektedir. Demans günümüz dünyasında yalnızca klinik bir tablo olmayıp, aynı zamanda sosyoekonomik, kültürel ve politik boyutlarıyla toplum genelinde çözüm odaklı, çok yönlü stratejiler gerektiren bir konudur. Bu bağlamda demans farkındalığı ve bilgilendirme kampanyaları, erken teşhis, destek mekanizmalarının güçlendirilmesi, bakım hizmetlerinin kalitesinin artırılması, damgalamanın azaltılması ve toplumsal empati kapasitesinin yükseltilmesi açısından öneme sahiptir.

Birleşik Krallık örneği, 1980'lerden 2024'e uzanan süreçte, demans farkındalığının iletişim stratejileriyle nasıl dönüştürülebileceğini ve bu dönüşümün toplumun genel yaklaşımını nasıl şekillendirebileceğini göstermiştir. Geleneksel medya kampanyalarından dijitalleşmenin sunduğu imkânlara, sivil toplum örgütlerinin girişimlerinden devlet politikalarına uzanan çok katmanlı çabalar, toplumun demansa karşı daha bilinçli ve duyarlı bir konuma gelmesini sağlamıştır. Özellikle "Remember Me", "Dementia Friends" gibi özgün kampanyalar ve "Prime Minister's Challenge on Dementia" gibi politik girişimler, demans farkındalığının arttırılmasında önemli aşamalara işaret etmektedir.

Gelecekte, demans farkındalığı çalışmalarının sürdürülebilirlik ve süreklilik ilkeleriyle güçlendirilmesi gerektiği açıktır. Bu, yalnızca farkındalık mesajlarının yayılmasıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda, küresel iş birlikleri, düşük ve orta gelirli ülkelerde kapasite geliştirme, eğitim ve kaynak paylaşımı, teknolojik yenilikler ve yapay zekâ destekli çözümlerin uygulanması gibi adımları da içermektedir.

Demans farkındalığı kampanyaları, etkileri zamanla daha da belirginleşen, çok boyutlu bir toplumsal dönüşümün yapı taşlarıdır. Süreklilik, sürdürülebilirlik ve toplumsal dayanışma ilkeleri doğrultusunda yürütülecek, bilimsel kanıtlara dayalı, kapsayıcı ve çok paydaşlı kampanyalar, demansla yaşayan bireyler ve aileleri için daha destekleyici bir geleceğe açılan kapıları aralamaya devam edecektir. Bu çabalar, aynı zamanda sağlık sistemlerinin güçlenmesine, toplumsal refahın artmasına ve insani değerlerin daha görünür kılınmasına da katkı sağlamaktadır.

Birleşik Krallık örneği, uzun vadeli strateji, sivil toplum katılımı ve dijital araçların etkin kullanımı sayesinde demans farkındalığının nasıl artırılabileceğine dair çarpıcı bir model sunmaktadır. Yine de toplumsal algıdaki bazı dirençler, bakım hizmetlerindeki eşitsizlikler ve ekonomik kısıtlar gibi zorluklar devam etmektedir. Bu süreçten çıkarılan dersler, diğer ülkeler için yol gösterici olabilir. Birleşik Krallık'ın deneyimi, demans farkındalığı kampanyalarının yalnızca mesaj iletmekle kalmaması, aynı zamanda toplumsal yapıya entegre edilerek sürekli bir öğrenme ve destek alanı yaratması gerektiğini göstermektedir.

Sonuç olarak, Birleşik Krallık, 1980'lerden 2024'e uzanan süreçte demans farkındalığını oluşturma, yaygınlaştırma ve sağlamlaştırma konusunda önemli mesafeler kat etmiştir.

Bu gelişim süreci, iletişim stratejilerinin çeşitliliği, politika desteği ve dijitalleşmeyle birleşerek hastalığın kamusal alanda daha görünür ve daha anlaşılır bir konuma yerleşmesine katkı sağlamıştır.

Kaynakça

Ahmad, S., Orrell, M., Iliffe, S., & Gracie, A. (2010). GPs' attitudes, awareness, and practice regarding early diagnosis of dementia. *British Journal of General Practice*, *60*(578), e360. https://doi.org/10.3399/bjgp10X515386

Arvanitakis, Z., Shah, R. C., & Bennett, D. A. (2019). Diagnosis and Management of Dementia: Review. *JAMA*, *322*(16), 1589-1599. https://doi.org/10.1001/jama.2019.4782

Bartlett, R. (2014). Citizenship in action: the lived experiences of citizens with dementia who campaign for social change. *Disability & Society*, *29*(8), 1291-1304. https://doi.org/10.1080/09687599.2014.924905

Devlin, E., MacAskill, S., & Stead, M. (2007). 'We're still the same people': developing a mass media campaign to raise awareness and challenge the stigma of dementia. *International Journal of Nonprofit and Voluntary Sector Marketing*, *12*(1), 47-58. https://doi.org/https://doi.org/10.1002/nvsm.273

Farina, N., Hughes, L. J., Jones, E., Parveen, S., Griffiths, A. W., Galvin, K., & Banerjee, S. (2020). Evaluation of a dementia awareness programme in UK schools: a qualitative study. *Public Health*, *185*, 348-355. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.puhe.2020.05.050

Geldmacher David, S., & Whitehouse Peter, J. Evaluation of Dementia. *New England Journal of Medicine*, *335*(5), 330-336. https://doi.org/10.1056/NEJM199608013350507

Haapala, I., Carr, A., & Biggs, S. (2019). What you say and what I want: Priorities for public health campaigning and initiatives in relation to dementia. *Australasian Journal on Ageing*, *38*(S2), 59-67. https://doi.org/https://doi.org/10.1111/ajag.12647

Heger, I., Köhler, S., van Boxtel, M., de Vugt, M., Hajema, K., Verhey, F., & Deckers, K. (2020). Raising awareness for dementia risk reduction through a public health campaign: a pre-post study. *BMJ Open*, *10*(11), e041211. https://doi.org/10.1136/bmjopen-2020-041211

Innes, A., & Manthorpe, J. (2012). Developing theoretical understandings of dementia and their application to dementia care policy in the UK. *Dementia*, *12*(6), 682-696. https://doi.org/10.1177/1471301212442583

Limb, M. (2011). UK government spends £2m to raise awareness of dementia. *BMJ*, *343*, d7235. https://doi.org/10.1136/bmj.d7235

Rice, H., Howard, R., & Huntley, J. (2019). Professional caregivers' knowledge, beliefs and attitudes about awareness in advanced dementia: a systematic review of qualitative studies. *International Psychogeriatrics*, *31*(11), 1599-1609. https://doi.org/10.1017/S1041610218002272

Turner, N., & Cannon, S. (2018). Aligning age-friendly and dementia-friendly communities in the UK. *Working with Older People*, *22*(1), 9-19. https://doi.org/10.1108/WWOP-12-2017-0036

Van Asbroeck, S., van Boxtel, M. P. J., Steyaert, J., Köhler, S., Heger, I., de Vugt, M., Verhey, F., & Deckers, K. (2021). Increasing knowledge on dementia risk reduction in the general population: Results of a public awareness campaign. *Preventive medicine*, *147*, 106522. https://doi.org/https://doi.org/10.1016/j.ypmed.2021.106522

EXAMINATION OF ONLINE SHOPPING BEHAVIOR WITHIN THE FRAMEWORK OF THE DIFFUSION OF INNOVATIONS THEORY[1]

Dr. Bedriye Taylı

Selcuk University Graduated Student

bedriyetayli@gmail.com, ORCID: https://orcid.org/0000-0001-8525-674X

Assoc. Prof. Dr. Hayriye Nur GORKEMLI

Selcuk University, Faculty of Communication

ngorkemli@selcuk.edu.tr ORCID: 0000-0001-5506-1343

ABSTRACT

In this study, Rogers' model is applied to consumers' online shopping and the reasons under the process of acceptance or rejection of online shopping by consumers are tried to be revealed. The first three sections of the study, which consists of four chapters, are based on theoretical and theoretical information. In the fourth part, where the study is explained methodologically and the findings are interpreted, the role of innovations in the online shopping behavior of consumers in the light of the characteristics of innovations within the framework of the model is examined.

In the study, data were collected through an online survey from 861 internet users aged 18 and over from different regions and cities of Turkey and analyzed with statistical methods. Research findings were evaluated and presented with conclusions and recommendations.

From the results of the study, supportive findings were obtained in terms of the 4 basic elements of Rogers' (1983) diffusion of innovations theory (communication channels, innovation, time and social system). It was found that the reasons, behaviors and attitudes of Internet users to purchase online are significantly related to age, income and education level. In this aspect of the theory, it was seen that the reasons for the participants to prefer or not to prefer online shopping from the internet were consistent.

Keywords: Consumption, consumer society, consumer behavior innovation, diffusion of innovations model, Everett Rogers, internet, online shopping, online shopping behavior.

1. INTRODUCTION

Consumer behavior is an interdisciplinary subject that blends elements of psychology, sociology, social anthropology, anthropology, ethnography, marketing and economics, technology, especially behavioral economics. The study of consumer behavior encompasses all aspects of buying behavior, from pre-purchase activities to post-purchase consumption, evaluation and disposal activities.

[1] This study was prepared from the data of the doctoral thesis titled "Examination of Online Shopping Behavior within the Framework of the Diffusion of Innovations Model" conducted at Selçuk University Institute of Social Sciences in 2020.

Today, digital developments, increasing competition and service expectations are changing the functioning of organizations and the services they provide along with the corporate structure. Businesses are now able to appeal to a wider audience by providing their services in virtual stores that also allow online shopping, and they can create discounts that will attract consumers in existing product sales prices by gaining cost advantages. In this digital change process, it is of great importance for businesses to identify the sources of consumers' adoption and resistance behavior in line with the spread and increased use of innovations in terms of internet technologies and web 2.0 technology.

It is possible to explain the adaptation of consumers to the digital change process realized on the axis of innovation in many ways. Within the framework of the diffusion of innovations model created by Rogers, the concept of advantage emerges as the first basic variable. According to this theory, when individuals think that an innovation is more beneficial for them, they adopt it much more easily and the diffusion of the innovation can accelerate. The second basic variable in the model is the concept of adaptation. In the model, an individual may adopt an innovation faster or later depending on the degree of overlap with existing values, experiences and needs. In addition to these characteristics, variables such as the reliability, complexity and observation of the results of the innovation also have an impact on the diffusion and acceptance of innovations. Another point that needs to be emphasized is the choice of the right communication channel during the diffusion of innovations. As much as the benefits provided by the innovation, explaining it to individuals in the right way is also important in the adoption of innovations (Karasar, 2004: 118- 119).

In this study, based on the diffusion of innovations model within the framework of digital innovations, the reasons why consumers prefer online shopping and the factors affecting online shopping attitudes will be emphasized. In addition, the study will investigate the purposes for which individuals shop and their consumer attitudes towards online shopping.

2. THE CONCEPT OF INNOVATION AND DIFFUSION OF INNOVATIONS

The sustainable advantage of firms in competitive markets depends on the knowledge and application of innovation and innovation-related concepts. For this reason, firms can be expected to gain advantage in the competitive market by knowing the concepts and definitions related to innovation before the transition to innovation and to realize transformations in this direction. For this reason, it is extremely important to know which variables innovation includes, which advantages it provides and what the advantages are before the transition to innovation. In this section, the concept of innovation and the variables in the diffusion of innovations will be explained in detail and it is aimed to provide detailed information about the theoretical explanations and variables of innovation.

2.1.Innovation

Innovation, which is referred to by the Latin words “innovate, innovare, innovatus”, is a term that literally means the emergence of things that are out of the ordinary and different (Oxford Dictionary, 2011: 45). The concept of innovation is also defined as the process of developing solutions by utilizing a scientific and technological infrastructure in terms of the needs of creative individuals, innovative companies, society and individuals. This definition emphasizes the process characteristic of the concept of innovation and considers all innovations as the

continuation of past innovation activities (Trott, 2008: 15). There are two main approaches in the literature on the definition of innovation. In some studies, the concept of innovation is defined as a "thing" (the first time a product is recognized in a market or region), while in other studies it is defined as a "process" (the process of creating and discovering a new product for the first time). The concept of innovation is defined by Rogers (1983) as "ideas, practices or objects that are perceived as new by individuals or other units that adopt them" and by Dosi as "the adoption and commercialization of a new product, method or organizational structure by researching, discovering (inventing), experimenting, developing or imitating it". When both concepts are considered together, it can be emphasized that innovation as defined by Rogers (1988) defines a product and innovation as defined by Dosi (1988) defines a process (Roger and Dosi as cited in Oğuztürk, 2003: 254).

2.2.Innovation Process

Innovation, which is essentially a process, covers all the research and development phases from the discovery of an idea to its implementation. The innovation process can be handled within a five-stage model. These are; emergence of need, research and collection of innovation ideas, development, implementation and commercialization (Davenport, 1993,25). These processes cover a period of time from the start of the innovation to its completion. the stages related to the innovation process in this time period will be discussed in detail under the following headings.

2.3.Rogers' Diffusion of Innovations Theory

The concepts that need to be discussed in the diffusion of innovations theory are innovation and diffusion. Rogers (1983) emphasizes the 4 basic elements of diffusion of innovations theory as communication channels, innovation, time and social system. Innovation is basically a term that combines abstract and tangible characteristics.

Communication Channels: Communication channels are defined as the channels that participants mutually create and share with each other to reach a common level of understanding (Rogers, 2003: 18). Communication channels between individuals have a significant impact on the change in existing attitudes in terms of the diffusion of innovation. A communication channel is known as a means of passing messages from one to another. Mass media channels are known as the fastest and most efficient means to inform a potential audience about the existence of an innovation.

Innovation: Rogers (1995) defined the concept of innovation within the framework of diffusion of innovations theory as "the totality of ideas, practices and objects perceived as new by an organization". Today, the diffusion of innovations model is defined as a communication field of study based on how individuals adopt or reject innovations (Mutlu, 1998:371). Rogers (1995) listed the concept of innovation as follows:

- Relative advantage: It is the feature related to the perception of the benefit or feature offered by consumers of any product offered to the market as more profitable or advantageous on the basis of innovation.

- Compatibility: The extent to which the product or service offered is compatible with meeting the needs of the individual or group.

- Complexity: The difficulty in the degree of use and adoption of any innovation refers to the degree of complexity. Innovations that are easy and comfortable to use are more preferred by consumers.

- Trialability: It is a feature related to the level of potential customers trying the product and the risk they take. When a consumer tries a product, he/she takes a financial risk and it is very important to reduce this risk.

- Observability: It is about the ability of others to see the results of the innovation.

Time: The third element in the model is the time factor. The time factor, which directly affects the decision process, covers the time period from the first time information about the innovation is obtained until the innovation is adopted and implemented. Time is the name given to the process from the first moment the innovation is recognized until the innovation is accepted or rejected (Rogers, 2003: 20). Rogers (1983) states that the time element in the innovation-decision process includes the sequence of information, persuasion, decision, implementation and approval. The measure of innovation and its adoption and categorization by system members is based on the relative time in the adoption of an innovation.

Social Systems: The fourth element in the model is social systems. Social systems are systems consisting of elements that are closely interrelated in order to achieve common goals or solve a common problem (Rogers, 2003: 23). Social systems are important because they create behavioral patterns within them and within each social system there are certain norms that members must comply with. Thus, social systems have the potential to become one of the main obstacles for the diffusion of innovations (Cegielski, 2001: 36).

3. ONLINE SHOPPING

With the rapid development of technology and its becoming a part of human life, many traditional behaviors have started to be replaced by online behavior patterns. In parallel with the rapid expansion and cheapening of the internet network, the opportunity cost of being online has started to increase and this has accelerated the transformation of traditional marketing in parallel with the increase in the time spent on the internet. Advantages such as the fact that online marketing offers a more comprehensive marketing method, the cost of traditional marketing is higher than online marketing, people have opportunities such as commenting and asking questions in online marketing, people are more comfortable in using time more effectively than traditional marketing, and online marketing is more comprehensive than traditional marketing can be listed as the most important reasons for this situation (Alan, et al, 2018: 294). Online marketing, which offers more advantages than traditional marketing in terms of cost, communication, time loss, consumer communication, scope, usability, experience, consumer and brand surveillance and language, causes traditional marketing to fall further behind and online marketing to increase its usability.

Online marketing can be defined as a marketing tool that introduces and conveys products, services and ideas to customers through the use of interactive wireless media tools, providing time and space sensitive, individualized information and thus generating value for all stakeholders (Marangoz et al., 2012: 727). With online marketing, businesses were previously at a disadvantage in terms of cost and time, but nowadays, many information such as presenting

campaigns effectively, knowing the usage habits of the product, knowing the shopping trends about the customer can be made possible by businesses through online marketing.

Due to these advantages offered by online marketing activities, the widespread use of these activities by both producers and consumers is increasing day by day. Especially the fact that online marketing is up-to-date and constantly renewing itself can be considered as a factor that accelerates this situation. In addition, the fact that online marketing has been reduced to the mobile dimension eliminates the concept of constancy by providing convenience in terms of usability and accessibility.

Online retailing brings consumers together interactively in the internet environment and increases the strength of the consumer and retailer relationship in the virtual environment. Electronic commerce, which is an important development within the scope of online marketing, is defined as a concept that includes all economic transactions in which parties can mutually communicate and create value on the basis of telecommunication networks in the context of individual and organizational communication (Erdag and Batuman, 2006: 2). The concept of e-commerce is based on the whole of product design, production and commercial activities diversified on the basis of computer networks (Ekin, 1998: 76-77). The World Trade Organization, on the other hand, defines the concept as a system in which all promotion, presentation and marketing activities of goods and services are carried out on the basis of the Internet (Akkaya, 2015: 16).

When the characteristics of electronic commerce are evaluated in general terms, we are talking about a trade environment in which basic trust between producers and consumers is ensured, producers interact more quickly with more consumers in a competitive environment, and e-commerce is more preferred as this interaction is cheap and relatively less costly. These features of e-commerce expand its use for both consumers and producers and allow the economy to operate within frameworks that are monitored but also structured by governments.

The biggest advantages of online shopping are fast and easy access to information, increased choice, time and cost savings for both businesses and consumers, but consumers' lack of trust in online shopping systems regarding money transfers and the service or product provided may still cause traditional shopping to be frequently preferred (Lin, 2007: 433).

The features of convenience with online shopping can be summarized as follows: Consumers can shop from their homes; they do not need the necessities they need when shopping in traditional ways. Therefore, it is accepted that online shopping requires less effort. It is also considered to save time; consumers can easily search for products and prices through advanced search engines. Thanks to tracking devices, a consumer can always check where their package is. Another convenience aspect of online shopping is that it allows the consumer to shop at any time of the day and not have to worry about whether the store is open on the days and hours the consumer wants to shop.

4. EXAMINATION OF ONLINE SHOPPING BEHAVIOR WITHIN THE FRAMEWORK OF DIFFUSION OF INNOVATIONS THEORY

In this part of the study, it is tried to evaluate the online shopping behavior preferences and attitudes towards online shopping sites of individuals who are internet users within the framework of the diffusion of innovations theory. In this direction, the online shopping behavior preferences of individuals and their attitudes towards online shopping sites were examined by comparing them according to gender, education and income level variables by descriptive comparison method. In the research, online survey technique was applied as data collection technique, analyzes were evaluated in IBM SPSS 25 program and findings were interpreted based on different statistical tests.

This study aims to examine online shopping and online shopping behavior within the framework of Rogers' (2003) diffusion of innovations model, which emerged as a result of the meeting of the internet, which has rapidly entered our lives as an innovation and has become indispensable, with consumption and consumer behavior, which is a vital part of our lives. With the findings of the research, it is expected to provide useful information and suggestions to companies that want to innovate and to provide important data for companies to determine their strategies to be developed on consumer attitudes in the process of introducing new products/services to the market.

In the research, 4 main questions were identified and 12 hypotheses were formed based on these questions.

Research Question 1: Do the reasons why Internet users do not prefer online shopping differ according to demographic variables?

H1. The reasons why Internet users do not prefer online shopping differ according to their gender.

H2. The reasons why Internet users do not prefer online shopping differ according to their education levels.

H3. The reasons why Internet users do not prefer online shopping differ according to their income level.

Research Question 2: Do the reasons why Internet users prefer online shopping differ according to demographic variables?

H4. The reasons why Internet users prefer online shopping differ according to gender.

H5. The reasons why Internet users prefer online shopping differ according to their level of education.

H6. The reasons why Internet users prefer online shopping differ according to their income level.

Research Question 3: Do the factors affecting the purchasing behavior of Internet users when they prefer online shopping differ according to demographic variables?

H7: There is a significant difference between the factors affecting the purchasing behavior of Internet users when choosing online shopping and gender.

H8: There is a significant difference between the factors affecting the purchasing behavior of Internet users when choosing online shopping and their education level.

H9: There is a significant difference between the factors affecting the purchasing behavior of Internet users when choosing online shopping and their income level.

Research Question 4: Do the factors affecting the consumer attitudes of Internet users who prefer online shopping differ according to demographic variables?

H10: The factors affecting the consumer attitudes of Internet users who prefer online shopping differ according to gender.

H11: The factors affecting the consumer attitudes of Internet users towards online shopping differ according to their educational levels.

H12: Factors affecting consumer attitudes towards Internet users' preference for online shopping differ according to income levels.

The survey questions were created using the infrastructure provided by Google's survey platform, and access was provided to people from different age and occupational groups on different online group pages and through whatsapp application between 19.12.2018-06.03.2019. In the preparation of the online survey form, the literature review on the diffusion of innovations model was taken as the main variable. In this study, the concept of innovation was determined as the dependent variable and the perceived characteristics of innovation within the diffusion of innovations theory; relative advantage, adaptability, trialability, observability and complexity components were determined as independent variables.

In the study, the online shopping process was analyzed within the framework of innovation, communication channels, time and social system elements, which are the diffusion process of innovation. Question 8 “What is your purpose of using the internet?”, question 14 “Do you shop online?”, question 15 “I do not shop online, because” and question 16 “I shop online, because” were asked for the first element, adoption of innovation and examination of the benefits and harms that innovation will provide for the individual. In order to examine the status of communication channels that play an important role in the spread of online innovation and in changing the existing attitude of the consumer; 9. “Do you have an account on social networking sites?”, 10. “Have you clicked on an advertisement you saw on the internet and entered a shopping site?”, 11. “Do you trust the products recommended on the internet and user comments describing their experiences with the product?”, and 13. “In which channels do you trust user comments before purchasing a product?”. The third element, time, covers the period starting from the first moment of realization of the innovation until its acceptance or rejection. For this, the 13th, 14th, 15th, 16th, and 17th consumer attitudes towards online shopping questions were asked. The last element, the social system, covers the decisions consumers make against the innovation and consumers are categorized according to these decisions. The demographic data and attitudes of consumers who accept and reject online shopping are analyzed within the framework of question 17.

The first part of the questionnaire for the determination of demographic characteristics consists of a total of 6 questions. These include information on gender, age, educational status,

occupation and marital status. In the second part of the questionnaire, multiple-choice questions were asked to reveal consumers' internet usage rates, relative advantages and purposes. In this section, there are multiple-choice questions to determine the purposes of consumers who prefer and do not prefer online shopping, which is the basis of the study. In the third part, in order to determine the effects of the factors affecting the purchasing behavior of consumers in the decision process, five-point Likert scale was used and the following options were created: definitely does not affect, does not affect, undecided, affects, definitely affects.

4.1.Population and Sample of the Study

The universe of this research consists of internet users over the age of 18 who are citizens of the Republic of Turkey. The sample was created by taking into account the universe of internet user statistics over the age of 18. In this context, considering the date range in which the data was collected (19.12.2018-06.03.2019), it was stated that according to TÜİK data in 2018, there were 54.3 million internet users in Turkey, which has a population of 81 million, constituting 67% of the population, and 51 million of them connected to the internet from their phones. Again, in 2019, it was seen that the population reached 82 million and 59.36 million internet users, constituting 72% of the population, increased by 9%, i.e. 5 million. It has been determined that approximately 56.3 million of the population connects to the internet from their phones (http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27819: 2020)

A non-probability sampling method, the purposeful sampling technique, was used to determine the individuals in the research group. However, since the number of the universe was not known, the sample was calculated with the formula below regarding the appropriate sample calculation method for this situation.

The number of people to be reached to create a sample was determined using the following sample number determination formula (Yazıcıoğlu and Erdoğan, 2004).

n (Sample Size) = $\frac{N.t^2.p.q}{d^2.(N-1)+t^2.p.q}$

N: Number of people in the universe

n: Sample size

p: The frequency of occurrence of the event under investigation (probability of occurrence)

q: The frequency of the event under investigation (probability of non-occurrence)

t: Theoretical value found according to t table at a certain significance level

d: Sampling error accepted according to the frequency of occurrence of the event

The number of people in the universe (N), the confidence interval determined for this study is 95%, and the value of this value in the T table (t) is 1.96. The sampling error (d) is 0.05 and the variance value selected to reach the largest sample to be reached is 0.50 for (p) and (q). As a result of placing these values in the formula above, the sample number to be reached was determined as approximately 390 people. With the calculation of this formula, the sample was calculated as; n=(1.96)2(0.5)(0.5)(0.05)2 n= 384.16 (minimum sample size)

The minimum reasonable sample number was calculated as 384.16 in order to make statistical estimates with an unknown number of the universe and a ±5% sampling error at a 95% confidence interval. As a result of this result, a survey was applied to 861 people in order to ensure that the selected sample could represent the universe.

4.2.Findings

The demographic characteristics of the participants were evaluated with gender, age, income, occupation, marital status and internet usage duration..

Tablo 1. Demographic Characteristics

Sex	**Frequency (f)**	**%**	**Occupation**	**Frequency (f)**	**%**
Female	531	61,7	Student	115	13,4
Male	330	38,3	Public Servant	410	47,6
Total	861	100	Private Sector	154	17,9
Age	**Frequency (f)**	**%**	Academician	39	4,5
25 and below	201	23,3	Retired	35	4,1
26–35	356	41,3	Housewife	64	7,4
36–45	234	27,2	Unemployed	44	5,1
46– 55	58	6,7	Total	861	100
56 and above	12	1,4	**Income Level**	**Frequency (f)**	**%**
Total	861	100	2000 TL and below	97	11,3
Marital Status	**Frequency (f)**	**%**	2001 TL – 3000 TL	98	11,4
Single	362	42,0	3001 TL – 5000 TL	205	23,8
Married	459	53,3	5001 TL – 7000 TL	232	26,9
Divorced	40	4,6	7001 TL and above	108	12,5
Total	861	100	No regular inome	121	14,1
Education	**Frequency (f)**	**%**	Total	861	100
Primary	20	2,3	**Internet Usage Duration**	**Frequency (f)**	**%**
Highschool	95	11,0	1 – 3 hours	481	55,9
University	550	63,8	4 – 6 hours	298	34,6
Masters/Doctorate	196	22,8	7 – 9 hours	53	6,2
Total	861	100	10 hours and above	29	3,4
			Total	861	100

61.7% of the subjects are female, 38.3% are male. 41.3% of the participants are in the 26-35 age group. The share of the 25 and under age group is 23.3% and the share of the 36-45 age group is 27.2%. These high rates indicate that the participants are young and middle-aged individuals. It is seen that 53.3% of the subjects are married, 42% are single and 4.6% are divorced. When the occupational groups are examined, it is seen that 47.6% of the survey respondents are public servants, 17.9% are private sector employees, 13.4% are students, 7.4% are housewives, 5.1% are unemployed, 4.5% are academicians and 4.1% are retired. In terms of occupation, it is seen that the majority of the sample consists of participants working in the public and private sectors. It is seen that 11.3% of the participants have an income of 2000 TL and below, 11.4% between 2001-3000 TL, 23.8% between 3001-5000 TL, 26.9% between 5001-7000 TL, 12.5% have an income of 7001 TL and above, and 14.1% of the participants do not have a regular income. It is seen that the sample generally has an income distribution between 2000 TL and 7000 TL. It is seen that 2.3% of the participants are primary/secondary school graduates, 11% are high school graduates, 63.8% are university graduates, and 22.8% are postgraduate/doctoral graduates. In terms of educational status, it is seen that the majority of the sample consists of participants who have graduated from university or above. It is seen

that the highest internet usage time is 1-3 hours with 56%. It was revealed that the internet usage time between 4-6 hours was 35%, and the internet usage time between 7-9 hours and 10 hours and above was 10% in total. It was seen that the majority of the individuals in the research sample used the internet between 1 and 6 hours per day.

Table 2. Purpose of Using the Internet

I shop online because…	Yes	%	No	%
Because there are discounts on prices	577	80,7	138	19,3
To save time	437	61,1	278	38,9
Because I live in a small city	234	32,7	481	67,3
To adapt to the social environment	16	2,2	699	97,8
Because I am curious about online shopping	21	2,9	694	97,1
Because I can find the best product	251	35,1	464	64,9
Because I can make multiple price comparisons for the same product	492	68,8	223	31,2
Because it offers the opportunity to buy products from abroad	198	27,7	517	72,3
Because I am encouraged to shop when I come across advertisements related to the product I am looking for while surfing the internet	54	7,6	661	92,4
Because it offers the opportunity to easily purchase products/services	408	57,1	307	42,9

The information about the participants' internet usage was measured with a total of 8 questions. The first question is "What is your purpose in using the internet?" This question is a multiple choice question and the answers to the questions are shown in Table 10. When Table 10 is examined, it is seen that the highest "yes" rate is "to access social networks". 82.5% of the participants stated that they use the internet to access social networks. Secondly, it is seen that 64.5% of the participants answered yes to the "to do research" option. 52.8% of the participants stated that they use the internet to shop. Another striking element is that 94.5% and 76.4% of the participants answered no to the "to entertain children and play games" options, respectively. It was observed that the participants used the internet to a high extent to access social networks.

Table 3. Trust User Reviews on Various Media Before Purchasing a Product

Before purchasing a product, on which platforms do you trust user reviews the most?	Yes	%	No	%
User comments on online shopping sites	478	55,5	383	44,5
Comments about the product on social media (Facebook, Instagram)	279	32,4	582	67,6
Comments on forum sites	370	43,0	491	57,0
Comments on complaint sites	500	58,1	361	41,9
Comments about the product on news sites	173	20,1	688	79,9
Comments on YouTube video sites	136	15,8	725	84,2

The participants were asked the question "Which platforms do you trust user comments on more before purchasing a product?" and the answers are shown in Table 3. When Table 14 is examined, it is seen that the highest rate is "comments made on complaint sites" with 58.1%, "user comments on online shopping sites" with 55.5% and the lowest rate is "comments made on YouTube video sites" with 15.8%. Today, marketing activities are expanding as much as possible and consumers take into account the suggestions and evaluations of other online shopping users in their purchasing decisions. With the establishment of online shopping platforms where consumers can produce and share content, word-of-mouth communication has come to the forefront thanks to the sharing of opinions and experiences about products and

services on these platforms. In this respect, online customer complaints appear as a determining factor in this shopping process.

Table 4. Factor Statistics Affecting Consumer Purchasing Behavior

Do the statements mentioned affect your purchasing behavior as a consumer?	Definitely Does Not Affect	%	Does Not Affect	%	No Idea	%	Affects	%	Definitely Affects	%	$\bar{X}$
Family	112	13,0	187	21,7	76	8,8	374	43,4	112	13,0	3,22
Society	131	15,2	235	27,3	125	14,5	296	34,4	74	8,6	2,94
Past Product Field Experience	60	7,0	97	11,3	62	7,2	420	48,8	222	25,8	3,75
Belief	185	21,5	192	22,3	124	14,4	269	31,2	91	10,6	2,87
Culture	118	13,7	170	19,7	125	14,5	359	41,7	89	10,3	3,15
Payment Process	78	9,1	140	16,3	81	9,4	387	44,9	175	20,3	3,51
Sales Promotion	88	10,2	156	18,1	121	14,1	355	41,2	141	16,4	3,35
Availability of Services	62	7,2	115	13,4	98	11,4	385	44,7	201	23,3	3,64
Changing Lifestyle	85	9,9	133	15,4	120	13,9	398	46,2	125	14,5	3,40
Personal Feeling	85	9,9	103	12,0	101	11,7	382	44,4	190	22,1	3,57
Personal Performance	69	8,0	123	14,3	96	11,1	371	43,1	202	23,5	3,60
Service Knowledge	81	9,4	97	11,3	91	10,6	392	45,5	200	23,2	3,62

The participants were asked “do the statements mentioned affect your purchasing behavior as a consumer?” and the answers received are shown in Table 4. When the table is examined, it is seen that the answers given to the multiple choice questions are more in the “agree” option and the highest average is “past product purchase experience” with X=3.75. Many studies in the literature reveal that the quality of the user comment belonging to the source person who makes online shopping has a high impact on the decisions of individuals. In this respect, customers see interpersonal communication and comments on the internet about products and services as a more reliable source of information than the content created by the seller.

Table 5. Statistics of Online Shopping Status

		Frequency	%
Do you shop online?	**Yes**	715	83,0
	No	146	17,0
	Total	861	100

Participants were asked the question “Do you shop online?” and the answers are shown in Table 15. When the table is examined, it is seen that the rate of those who stated that they shop online is 83.0%, while the rate of those who stated that they do not shop online is 17.0%.

Table 6. Reasons for Not Preferring Online Shopping

I don't shop online because …	Yes	%	No	%
I don't want to give my ID information	92	63,0	54	37,0
I want to try the product physically	96	65,8	50	34,2
I don't want to give my credit card information	75	51,4	69	48,6

I believe I will have problems with the return	75	51,4	71	48,6
I want to have the product immediately	30	20,5	116	79,5
I believe the product will never be delivered	21	14,4	125	85,6
I don't believe the right product will arrive	72	49,3	74	50,7
I don't know how to shop online	12	8,2	134	91,8
I don't use a credit card	23	15,8	123	84,2
I'm afraid it will be addictive	12	8,2	134	91,8
I believe it won't be delivered on time	17	11,6	129	88,4
I think I will have problems with the shipping	29	19,9	117	80,1
I don't trust online shopping	62	42,5	84	57,5

Participants were asked the question “I don’t shop online because” and the answers received are shown in Table 6. When the answers given by participants who do not shop online (n=146) are examined, it is interestingly seen that the answer “no” to all questions was given more often. When the options to which the participants gave the highest rate of “yes” were taken into consideration, 65.8% stated that they wanted to try the product physically and 63% stated that they did not want to give their identification information. Again, approximately 51% of the participants stated that they did not prefer online shopping due to the concerns of “not wanting to give their credit card information” and “having problems with the return”.

Table 7. Reasons for Preferring Online Shopping

I shop online because…	**Yes**	**%**	**No**	**%**
Because there are discounts on prices	577	80,7	138	19,3
To save time	437	61,1	278	38,9
Because I live in a small city	234	32,7	481	67,3
To adapt to the social environment	16	2,2	699	97,8
Because I am curious about online shopping	21	2,9	694	97,1
Because I can find the best product	251	35,1	464	64,9
Because I can make multiple price comparisons for the same product	492	68,8	223	31,2
Because it offers the opportunity to buy products from abroad	198	27,7	517	72,3
Because I am encouraged to shop when I come across advertisements related to the product I am looking for while surfing the internet	54	7,6	661	92,4
Because it offers the opportunity to easily purchase products/services	408	57,1	307	42,9
Because I can easily choose products without a sales representative	265	37,1	450	62,9

The participants were asked the question “I shop online because” and the answers received are shown in Table 7. In the analysis conducted on the answers given by the participants who shop online, 80.7% of the participants stated that they shop online because there is a discount on prices, 68.8% because they can make multiple price comparisons for the same product, 61.1% because it saves time and 57.1% because it offers the opportunity to easily purchase products/services. Another striking element is that 97.8%, 97.1% and 92.4% of the participants who shop online answered no to the questions “To adapt to the social environment, because I am curious about online shopping and because I come across advertisements related to the product I am looking for while surfing the internet encourages me to shop”. This result obtained in the research is an important indicator of the price-oriented approach of internet consumers. When the platforms used intensively by online shopping consumers are examined, it is seen that individuals prefer price comparison sites that compare different shopping sites or systems for any product. Similarly, previous studies have shown that affordability and ease of use are among the most important factors in consumers' online shopping.

The responses received in response to the questions directed to the participants in order to learn the factors affecting "consumer attitudes towards online shopping sites" are shown in Table 8. It was observed that the participants mostly agreed positively and highly with the attitude statements of the attitude scale "it is easy to make comparisons in online shopping", "it is easy to find what I want in online shopping sites", online shopping is useful in searching for and purchasing products", "I complete online shopping faster than normal shopping", "I find products cheaper in online shopping than normal shopping" and "it is easy to use online shopping sites".

Table 8. Consumer Attitudes Towards Online Shopping Sites

	Strongly Disagree	%	Disagree	%	No Idea	%	Agree	%	Strongly Agree	%	$\bar{X}$
I think that online shopping sites are not opportunistic	69	9,7	130	18,2	274	38,3	192	26,9	50	7,0	3,03
Shopping online is more exciting than normal shopping	94	13,1	128	17,9	216	30,2	210	29,4	67	9,4	3,04
Shopping online arouses my curiosity	86	12,0	134	18,7	193	27,0	236	33,0	66	9,2	3,09
I think online shopping sites are honest	53	7,4	120	16,8	285	39,9	209	29,2	48	6,7	3,11
I think online shopping sites keep their promises to their customers	56	7,8	103	14,4	284	39,7	216	30,2	56	7,8	3,16
Shopping online is more enjoyable than normal shopping	74	10,3	117	16,4	193	27,0	252	35,2	79	11,0	3,20
I think I can find someone to talk to about problems encountered after sales	60	8,4	109	15,2	233	32,6	247	34,5	66	9,2	3,21
I think online shopping sites are credible	52	7,3	96	13,4	268	37,5	243	34,0	56	7,8	3,22
Using the internet for shopping is an attractive idea	53	7,4	78	10,9	183	25,6	294	41,1	107	15,0	3,45
The live support function of online shopping sites affects my decision to shop online	46	6,4	79	11,0	167	23,4	310	43,4	113	15,8	3,51
The function of on-site search engines affects my decision to shop online	46	6,4	83	11,6	155	21,7	318	44,5	113	15,8	3,52
Using the internet for shopping is a satisfying idea	46	6,4	74	10,3	166	23,2	316	44,2	113	15,8	3,53
Using the internet for shopping can be a nice idea	49	6,9	74	10,3	150	21,0	329	46,0	113	15,8	3,54
I will recommend people around me to use the internet for shopping	46	6,4	64	9,0	164	22,9	307	42,9	134	18,7	3,59
I access all the information about the product I want to buy when shopping online	40	5,6	68	9,5	151	21,1	334	46,7	122	17,1	3,60
The accuracy of the information provided affects my decision to shop online	48	6,7	77	10,8	128	17,9	325	45,5	137	19,2	3,60
Shopping It is a positive idea to use the internet for	43	6,0	59	8,3	156	21,8	331	46,3	126	17,6	3,61
The transactions on online shopping sites are quite clear and understandable	39	5,5	67	9,4	109	15,2	394	55,1	106	14,8	3,64
The clarity of the information provided affects my decision to shop online	48	6,7	63	8,8	117	16,4	342	47,8	145	20,3	3,66
Using the internet for shopping is a smart idea	45	6,3	61	8,5	130	18,2	334	46,7	145	20,3	3,66
The availability of the information provided affects my decision to shop online	49	6,9	60	8,4	105	14,7	366	51,2	135	18,9	3,67
The openness of online shopping sites to consumer comments affects my decision to shop online	42	5,9	61	8,5	121	16,9	346	48,4	145	20,3	3,69
Using the internet for shopping is a good idea	43	6,0	58	8,1	124	17,3	344	48,1	146	20,4	3,69
Shopping online provides a less stressful shopping experience	41	5,7	64	9,0	113	15,8	337	47,1	160	22,4	3,71
The up-to-dateness of the information provided affects my decision to shop online	43	6,0	58	8,1	113	15,8	350	49,0	151	21,1	3,71
I find all kinds of products in online shopping	40	5,6	56	7,8	91	12,7	369	51,6	159	22,2	3,77

I will continue to use the internet for shopping in the future	41	5,7	55	7,7	110	15,4	334	46,7	175	24,5	3,77
The reliability of online shopping sites affects my decision to shop online	46	6,4	64	9,0	105	14,7	288	40,3	212	29,7	3,78
The ease of returning the purchased product affects my decision to use the online shopping site	42	5,9	69	9,7	94	13,1	290	40,6	220	30,8	3,81
The protection of my personal information affects my decision to use the online shopping site	48	6,7	63	8,8	98	13,7	272	38,0	234	32,7	3,81
It is easy to use online shopping sites	48	6,7	41	5,7	43	6,0	441	61,6	143	20,0	3,82
I find products cheaper than normal shopping in online shopping	34	4,8	46	6,4	94	13,1	383	53,6	158	22,1	3,82
I complete my online shopping faster than normal shopping	40	5,6	50	7,0	76	10,6	365	51,0	184	25,7	3,84
Online shopping is useful for searching and purchasing products	33	4,6	44	6,2	86	12,0	389	54,4	163	22,8	3,85
It is easy to find what I want on online shopping sites	42	5,9	40	5,6	52	7,3	422	59,0	159	22,2	3,86
It is easy to make comparisons in online shopping	31	4,3	44	6,2	62	8,7	397	55,5	181	25,3	3,91

4.3.Testing of Hypotheses:

In this study, where online shopping behavior is examined in terms of many variables within the framework of the diffusion of innovations theory, significant findings and results were reached through the analysis of the data.

In relation to the first research question, the hypothesis and sub-hypotheses "The reasons why internet users do not prefer online shopping over the internet differ according to gender" were tested. According to the research findings, except for one sub-hypothesis, no significant relationship was found between the reasons why users do not prefer online shopping and their gender in the entire hypothesis. It was observed that there were no significant differences in terms of gender in terms of internet users' status of providing their identity and credit card information, wanting to try the product physically, the perception that there will be problems with owning and returning the product immediately, the thought that the product will not be delivered on time or at all and that the right product will not be delivered, the tendency to use a credit card in online shopping, the concern that there will be problems with the cargo and not trusting online shopping. However, there are significant relationships between internet users' status of not knowing how to shop online and their gender. When this situation is examined in detail, it is seen that although participants from both genders have a high level of internet shopping awareness, women have a higher rate of not knowing how to shop online compared to men. All these findings reveal that the reasons for not shopping online are similar in terms of Hypothesis 1 and sub-hypotheses. These findings are similar to the research findings of Farag et al. (2003: 47), Bhatnagar and Ghose (2004: 221) and Dai (2007: 67) in the literature. According to Farag et al. (2003: 49), although the tendency towards online shopping and the status of following innovative applications are similar in both genders, male consumers are more competent and competent in online shopping. Similarly, Bhatnagar and Ghose (2004: 221-222) stated that women have inadequate knowledge and skills required for online shopping due to their lower computer usage skills and higher computer anxiety. However, Dai (2007: 69) stated that despite women's concerns about the risks of online purchasing and their lack of knowledge, they are more than men in terms of both online shopping population and expenditures.

The hypothesis "The reasons why internet users do not prefer online shopping vary according to their education levels" was tested in relation to the first research question. According to the findings of the study, no significant relationship was found between the reasons why internet users do not prefer online shopping and their education levels. It was observed that internet users with different education levels had similar views and thoughts in terms of providing their identity and credit card information, wanting to try the product physically, the perception that there will be problems in immediately owning and returning the product, the thought that the product will not be delivered on time or at all and that the right product will not be delivered, the tendency to use a credit card in online shopping, the concern that there will be problems in cargo, not trusting online shopping and not knowing how to shop online. These findings contradict the research findings conducted by Losh (2013: 1982) and Tarafdar and Vaidya (2006: 428-29) in the literature. According to Tarafdar and Vaidya (2006: 430), education and individuals' competence in information technologies have significant effects on online shopping. In particular, the lack of education and training of users constitutes significant

obstacles to the adoption of new technologies in internet shopping. In addition, most of the research findings show that the better educated use internet technologies purposefully for various jobs, services and multi-faceted consumption processes (Losh, 2013: 1983). This basis leads to the conclusion that the education levels of professionals can be an important factor in understanding the online shopping and service usage behaviors. In this context, the finding that there is no significant relationship between the reasons why internet users do not prefer online shopping and their education levels can be examined in depth with qualitative research methods. Regardless of the level of education, it appears as an important factor for everyone in terms of the spread and adoption process of internet shopping. According to Rogers (1995: 17-18), in the process of spreading, adopting and transforming innovations into use, innovation indicates the knowledge or experience of the individual regarding the emerging innovation, the presence of people who do not have knowledge and competence in this regard, and the existence of communication channels connecting all individuals to each other. In this context, all individuals with low or high education levels have potential similarities in terms of activities and widespread use in online shopping processes.

Another hypothesis tested in the study in relation to the first research question is “The reasons why internet users do not prefer online shopping vary according to monthly income”. According to the research findings, no significant relationship was found between the reasons why internet users do not prefer online shopping and their monthly income. It was observed that internet users in all income groups have similar reasons for not preferring online shopping in terms of providing their identity and credit card information, wanting to try the product physically, the perception that there will be problems in owning the product immediately and returning it, the thought that the product will not be delivered on time or at all and that the right product will not be delivered, the tendency to use a credit card in online shopping, the concern that there will be problems with cargo, not trusting online shopping and knowing how to shop online.

Previous literature on the effect of income on online purchasing has yielded contradictory results. For example, Shiu and Dawson (2002: 147) revealed that Internet consumer behavior and not preferring online shopping in the UK and Taiwan did not differ between different income groups. However, Farag et al. (2006: 43) revealed that high-income participants were more likely to purchase online and that the economic factors affecting online purchases included income levels, and that the difference between income groups using online purchases was significant. In this context, according to Farag et al. (2006: 44-45), especially low socio-economic and income groups stated that Internet users did not prefer online shopping due to concerns about the security of their identity and credit card information, problems in testing the quality of the product, trying it out and returning it, and other problems. However, according to the researchers, considering shopping habits on the basis of cultural and social habits would contribute to reaching more meaningful results.

In the second question of the research, the reasons for preferring online shopping over the internet were examined comparatively according to the variables of gender, education and income status. In this context, first the hypothesis “The reasons why internet users prefer online shopping over the internet differ significantly by gender” and related sub-hypotheses were analyzed. According to the research findings, a significant relationship was found between the

reasons why internet users prefer online shopping over the internet and their gender in three hypotheses. According to the analysis, the opinions of internet users differ according to gender in terms of discounts on prices, finding the best product and the opportunity to buy products from abroad. According to the findings of the study, men attach more importance to discounts on prices, finding the best product and the opportunity to buy products from abroad in online shopping compared to women. In addition, it was observed that both genders had similar opinions in terms of saving time in online shopping, living in a small city, being curious about online shopping, making multiple price comparisons for the best product, online advertisements encouraging shopping, being able to buy and prefer products/services easily and without intermediaries. These findings are similar to the research findings of Teo and Lim (2004: 283-84), Hwang et al. (2006: 3) and Rodgers and Harris (2003: 322).

Teo and Lim (2004: 283) stated that one of the user characteristics with empirical support in the relationship between online behavior and shopping preferences is gender, and similarly, Hwang et al. (2006: 3) drew attention to group differences in terms of gender. Rodgers and Harris (2003: 322) revealed that women experience less emotional and lower satisfaction with online purchases and that men, who describe the internet purchasing method as more 'difficult' than men, prioritize the price, supply and availability of the product. According to the researchers, the differences between the two genders are based on cultural differences and past experiences in internet shopping (Husing, Selhofer, 2002: 19).

In another finding of the study, regarding the second research question, the hypothesis "The reasons why internet users prefer online shopping vary according to their level of education" was tested. According to the analysis, the situation of internet users preferring this type of shopping to save time differed significantly in terms of education level. In other sub-hypotheses, the reasons for preferring internet shopping do not differ according to education level. According to the findings of the study, participants with a higher level of education prefer this type of shopping to save time at a higher rate. In another finding of the study, regarding the second research question, the hypothesis "The reasons why internet users prefer online shopping to save time vary according to income level" was tested. According to the analysis, there is no significant relationship between income level and preference for online shopping. It has been observed that participants with different income levels have similar views in terms of discounts in online shopping, saving time, living in a small city, being curious about online shopping, being able to find the best product and making multiple price comparisons on this issue, online advertisements encouraging shopping, being able to supply products from abroad, being able to purchase and prefer products/services easily and without intermediaries. According to Burkolter and Kluge (2018: 11), education and income are positively related to online shopping (Norum, 2008). In addition, Lightner (2003) has shown that education and income are positively related to the reasons for online purchases and the satisfaction felt from these experiences. In the study conducted by these researchers, the education and income levels of the participants affect the status of accessing content such as the right price, amount of information and product and price comparison on the basis of saving time and therefore shopping online. According to the researchers, especially people with a high level of education exhibit positive behaviors and performances in online shopping with an effective internet time management strategy and purposeful consumer behaviors.

In the third question of the research, the factors affecting the purchasing behavior of internet users in the process of preferring online shopping were analyzed comparatively in terms of gender, education and income level variables. According to the research findings, a significant difference was observed between the genders in terms of the factors affecting the purchasing behavior of internet users while preferring online shopping. According to the findings of the study, women consider the internal and external factors affecting the purchasing behavior of internet users while preferring online shopping more important than men. These findings are similar to the research results conducted by Cheung et al. (2005: 1-2), Beneke, Scheffer and Du (2010: 212) and Bubaš and Hutinski (2006: 27). According to Cheung et al. (2005: 1-3), socio-demographic factors, especially gender, have quite high effects on the attitudes of individuals towards online purchasing behavior. Beneke, Scheffer and Du (2010: 213) stated that especially female internet users have a more purposeful, selective and careful approach and positive consumer attitudes in internet shopping due to many internal and external factors. When the factors affecting the purchasing behaviors of internet users while preferring online shopping are examined in terms of the educational backgrounds of the participants, significant differences were reached. According to the findings of the study, participants with high school and lower level of education see external factors as more important compared to university and above level of education graduates. On the other hand, it was observed that high school and university graduates give more importance to internal factors. According to Jin, Drozdenko and Bassett (2007: 149), differences can be seen in consumption habits due to differences in understanding the necessary information, subject knowledge, technical skills and perception of competence obtained/possessed when individuals use internet services. Therefore, research on the online purchasing attitudes of individuals with different educational levels can expand the important psychological and philosophical discussion on business strategies. While participants with higher education levels prioritize the socio-psychological characteristics and consumption needs of themselves and those in their immediate circle, individuals with lower education levels prioritize external factors such as product price and advertising more. According to Rogers (2003: 172), individuals employ processes that include information, persuasion, decision, implementation and approval to reduce the complexity of the advantages and disadvantages of an innovation they encounter. In this context, people's knowledge-based competencies come to the forefront to a certain extent in online shopping. When the factors affecting the purchasing behaviors of internet users while preferring online shopping are examined according to the income levels of the participants, no significant differences were found. Internet users with different income levels see both internal and external factors as equally important in their purchasing behaviors while preferring online shopping. These findings are similar to the research findings of Rahman et al. (2018: 1-2) and Constantinides (2004: 111). According to these researchers, internet users with all income levels see both internal and external factors as important in online shopping. In online shopping, the web platform, the error-free nature of online payment systems and the consumption processes until the product reaches the buyer at its source are taken into consideration by all users and are decisive in their shopping preferences.

In the fourth question of the study, the factors affecting the participants' consumer attitudes towards online shopping sites were examined in terms of gender, education and income level

variables and answers were sought. According to the analysis, no significant difference was found in terms of the factors affecting the consumer attitudes of internet users towards online shopping according to their gender. It was observed that male and female internet users had similar views and attitudes in terms of perceived ease of use, usability, trust, pleasure, information quality, system quality, service quality, attitude and intention factors. Another finding reached in the study is about the comparison of the factors affecting the participants' consumer attitudes towards online shopping according to their education levels. According to the analysis, there are significant differences in the service quality factor in terms of consumer attitudes according to the participants' education levels. No attitude differences were found in other factors according to their education levels. According to the findings of the study, university and graduate participants see service quality as more important and think that it affects consumer attitudes. Another finding reached in the study is about the comparison of the factors affecting the participants' consumer attitudes towards online shopping according to their income levels. According to the analysis, users see the factors affecting their consumer attitudes towards online shopping as similarly important. These findings are similar to the research findings of Bhatnagar and Ghose (2004: 221) and Tarafdar and Vaidya (2006: 428).

Bhatnagar and Ghose (2004: 221) and Tarafdar and Vaidya (2006: 428) revealed that the educational status of people who shop online is an important factor in their consumer attitudes. According to these researchers, people with a high level of education greatly question and attach importance to the quality of online product procurement processes and the quality of the service provided. In a study conducted by Lin et al. (2016: 401), it was revealed that when user comments on online shopping sites were analyzed, especially the complaints of people with a high level of education about online shopping services came to the forefront and this affected people's shopping intentions.

As a result, it was observed that there were significant differences in the online shopping behaviors and attitudes of the participants in this study in terms of gender, education and economic status. According to the research findings, there is a partial relationship between the reasons why users do not prefer online shopping and their gender. In the study, it was observed that women were more likely than men to not know about online shopping. Similarly, no significant relationship was found between the reasons why internet users do not prefer online shopping and their education levels and economic status. It was observed that participants with different education and economic status had similar reasons for not preferring online shopping. There are significant differences in terms of the reasons for preferring online shopping based on gender, education and income variables. Significant relationships were found between the reasons why internet users prefer online shopping based on their gender. Internet users' opinions differ according to gender in terms of discounts on prices, being able to find the best product and the opportunity to buy products from abroad. Men attach more importance to discounts on prices, being able to find the best product and the opportunity to buy products from abroad in online shopping compared to women. In the study, the situation of internet users preferring this type of shopping to save time differed significantly in terms of education level. Participants with a higher level of education prefer this type of shopping to save time more. Contrary to all these findings, no significant difference was found in the participants' preference for online shopping according to their income level.

In the third question of the study, the factors affecting the purchasing behaviors of internet users in their online shopping preferences differed according to gender and education levels, whereas income level did not have a significant effect. When internet users prefer online shopping, women see the internal and external factors affecting their purchasing behaviors more important than men. However, participants with high school or lower education levels see external factors more important than university and above graduates. On the other hand, it was found that high school and university graduates care more about internal factors.

Finally, it was found in the study that the participants' attitudes towards online shopping sites did not differ according to gender and economic status. However, education level is an important factor in consumer attitudes in online shopping. In the study, significant differences were found in the service quality factor in terms of consumer attitudes according to the participant education levels. Participants with university and postgraduate education levels see service quality more important in online shopping

Supportive findings were reached in the study in terms of the 4 basic elements of Rogers' (1983) diffusion of innovations theory (communication channels, innovation, time and social system). Within the framework of the diffusion of innovation theory, it is important to focus on gathering information about the adaptation process to innovation and reducing uncertainty. In this aspect of the theory, it was observed that the reasons why the participants preferred or did not prefer online shopping over the internet were consistent. In the research, it was observed that the participants' status of providing their identity and credit card information, wanting to try the product physically, the perception that there will be problems in having the product immediately and returning it, the thought that the product will not be delivered on time or at all and that the right product will not be delivered, the tendency to use a credit card in online shopping, the concern that there will be problems in cargo and the lack of trust in online shopping were important.

Rogers (2003) pointed out the importance of the "knowledge" element in the first stage of the innovation decision-making process, which he addressed on an individual basis in the adoption of innovation. Consistent with this basic principle of the model, the research participants stated that the fact that they did not know how to shop online was an important factor in online shopping over the internet.

Again, in the model, the benefit that an innovation perceived as an important idea for the individual will provide in their own use comes to the fore. According to the research findings, the majority of the participants expressed the beneficial aspects of online shopping in terms of noticing discounted prices, finding the best product, saving time, living in a small city, making multiple price comparisons for the best product, being able to purchase and prefer products/services easily and without intermediaries. According to Rogers' (1983) model of diffusion of innovations, the individual performs an analysis that includes the advantages and disadvantages of the innovation for him/herself. In the decision stage, the individual determines which attitude he/she will develop towards the innovation, whether negative or positive. The individual chooses the one that suits him/herself among the two options. In the last stage, the individual adopts the innovation and makes it a part of his/her daily life and gets rid of his/her reservations towards the innovation. In this whole process, the knowledge and attitudes of the

individuals regarding the innovation process are decisive. In this respect, when the research findings are examined, it is seen that the participants with a high school or lower level of education see external factors as more important compared to university graduates and above. On the other hand, it is seen that high school and university graduates attach more importance to internal factors. People with a high level of education question and attach importance to the process of procuring products from the internet, their quality and the quality of the service provided. In addition, the study found that internet users consider the perceived ease of use, usability, trust, pleasure, information quality, system quality, service quality, attitude and intention factors as important and have similar attitudes.

Based on the findings and results of the research, the hypotheses were evaluated and tested as follows.

Table 10. Hypotheses Tested in the Research

	1st Research question hypotheses	
H1	The reasons why internet users do not prefer online shopping vary by gender.	Accepted
H2	The reasons why internet users do not prefer online shopping vary by education level.	Rejected
H3	The reasons why internet users do not prefer online shopping vary by income level.	Rejected
	2nd Research question hypotheses	
H4	The reasons why internet users prefer online shopping vary according to their gender.	Accepted
H5	The reasons why internet users prefer online shopping vary according to their education level..	Rejected
H6	The reasons why internet users prefer online shopping vary according to their income level..	Rejected
	3rd Research question hypotheses	
H7	There is a significant difference between the factors affecting the purchasing behavior of internet users when they prefer online shopping and their gender.	Accepted
H8	The factors affecting the purchasing behavior of internet users when they prefer online shopping vary according to their education level.	Accepted
H9	The factors affecting the purchasing behavior of internet users when they prefer online shopping vary according to their income level.	Rejected
	4th Research question hypotheses	
H10	There is a significant difference between the factors affecting consumer attitudes towards online shopping of internet users and their gender..	Rejected
H11	There is a significant difference between the factors affecting consumer attitudes towards online shopping of internet users and their education levels.	Accepted
H12	There is a significant difference between the factors affecting consumer attitudes towards online shopping of internet users and their income levels..	Rejected

5. CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

Internet users' online purchasing reasons, behaviors, and attitudes are significantly related to age, income, and education level. The results can provide important information for policy makers and stakeholders of online shopping on how to encourage online purchasing. Determining the factors that direct consumers to a particular online shopping platform can make significant contributions to improving the quality of online shopping processes and developing models.

In the future, mixed model studies can be conducted where qualitative and experimental research models are carried out together to reveal the effects of online shopping applications on consumers and users. Multivariate studies can be designed to compare the effects of different approaches in online shopping on consumer attitudes and tastes. Comparative studies can be conducted to reveal consumer trends and attitudes in online and traditional shopping. Strategic planning and action plans should be developed on innovation applications that will increase the online shopping capacities of businesses.

The Covid 19 pandemic, which emerged especially after the period of 19.12.2018-06.03.2019 when the study was conducted and the survey was applied (in March 2020), has brought serious limitations to the lives of individuals due to quarantine and curfew applications all over the world. During this period, individuals who fulfill all their needs in a traditional way have turned to online shopping completely and necessarily. Companies have also rearranged their sites and made them ready for online shopping. In this context, research can be conducted on the effects of unexpected situations on online shopping behavior and attitudes.

REFERENCES

1. Alan, A. K., Kabadayı, E. T., ve Erişke , T. İletişimin Yeni Yüzü: Dijital Pazarlama ve Sosyal Medya Pazarlaması. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, *17*(66), 493-504, 2018.
2. Beneke, J., Scheffer, M., ve Du, W. Beyond price – An exploration into the factors that drive young adults to purchase online. International Journal of Marketing Studies, 212-222, 2010.
3. Bhatnagar, A., ve Ghose, S. Online İnformation Search Termination Patterns Across Product Categories And Consumer Demographics. Journal of Retailing, 221-228, 2004.
4. Burkolter, D., ve Kluge, A. Online consumer behavior and its relationship with socio-demographics, shopping orientations, need for emotion, and fashion leadership. Journal of Bussiness and Media Psychology, 11-21, 2018.
5. Cegielski, C. G. *A Model of The Factors That Affect The Integration of Emerging Information Technology Into Corporate Strategy,*. University Of Mississippi, 2001.
6. Cheung, C., Chan, G. W., ve Liyamem, M. Critical Review Of Online Consumer Behavior. Empirical research. Journal of Electronic Commerce in Organizations, *3*(1), 1-19, 2005.
7. Constantinides, E. Influencing the online consumer's behavior: The web experience. Internet Research, *14*(2), 111-126, 2004.
8. Dağtaş, E. "Tüketim Kültürü, Yaşam Tarzlari, Boş Zamanlar ve Medya Üzerine Bir Literatür Taramasi". Eğitim bilim Toplum Dergisi, *4*(14), 4-34, 2011.
9. Dai, B. *The ımpact of online shopping experience on risk and online purchase intentations: The moderating role of product category and gender.* . A thesis submitted to the Graduate Faculty of Auburn University in partial fulfillment of the requirements for the Degree, 2007.

10. Davenport, T. H. *Process Innovation: Reengineering Work Through Information Technology.* Boston: Harvard Business School Press, 1983.
11. Dictionary Oxford English. *"Oxford English Dictionary".* Oxford University Press UK, 1989.
12. Dosi, G. *The Nature of Innovate Process "Technical Chnage and Economic Theory".* London: Printer Publishers , 1988.
13. Ekin, N. *Bilgi Ekonomisinde Elektronik Ticaret,*. https://www.academia.edu/20374736/Bilgi_Ekonomisinde_G%C3%BCven_ve_Elektronik_Ticaret_G%C3%BCven_Bile%C5%9Fenleri (Erşim Tarihi: 01.02.2018), 1998.
14. Farag, S., Krizek, K. J., ve Dijst, M. Exploring the use of e-shopping and its impact on personal travel behaviour in the Netherlands. *Transportation Research Record, 18*, 47-54, 2003.
15. Farag, S., Krizek, K. J., ve Dijst, M. E-Shopping and its relationship with in-store shopping: Empirical evidence from the Netherlands and the USA. *Transport Reviews, 26*, 43-61, 2006.
16. Husing, T., ve Selhofer, H. *Measuring the digital divide a proposal for a new ındex.* Gdansk: ECIS Conference, 2002.
17. Hwang, W., Jung, H., ve Salvendy, G.. Internationalisation Of E-Commerce: A Comparison Of Online Shopping Preferences Among Korean, Turkish And Us Populations. *Behaviour & Information Technology, 25*, 3-18, 2006.
18. Jin, K., Drozdenko, R., ve Bassett, R. Information technology professionals' perceived organizational values and managerial ethics: An empirical study. Journal of Business Ethics,, *71*, 149-159, 2007.
19. Lightner, N. J. What Users Want İn E-Commerce Design: Effects Of Age, Education and Income. Ergonomics, *46*, 153-168, 2003.
20. Lim, Y. J., Shahrul, N., Romle, S. A., ve Safizal, A. (2016). Factors Influencing Online Shopping Behavior: The Mediating Role of Purchase Intention. Procedia Economics and Finance,(35), 401-410.
21. Losh, S. C. Gender And Educational Digital Chasms in Computer and Internet Access and Use Over Time. *IT&SOCIETY, 1*(4), 73-86, 2013.
22. Marangoz, M., Çelikkan, H., ve Aydın, A. E. *"Tüketicilerin Mobil Tabanlı İzinli Pazarlama Uygulamalarına Yönelik Kararlarını Etkileyen Faktörler".* 17. Ulusal Pazarlama Kongresi Bildiri Kitabı, Balıkesir Üniversitesi Burhaniye Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, 2012.
23. Norum, P. S. Student İnternet Purchase. Family and Consumer Sciences Research Journal, *4*, 373-388, 2008.
24. Oğuztürk, B. S. Yenilik Kavramı ve Teorik Temelleri. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, *8*(2), 253-273, 2003.

25. Rahman, M., Islam, M., Esha, B. E., Sultana, N., Chakravorty, S., ve Molnar, A. Consumer buying behavior towards online shopping: An empirical study on Dhaka city, Bangladesh. Cogent Business & Management, *5*(1), 2-14, 2018.
26. Rodgers, S., ve Harris, M. A. Gender And E-Commerce: An Exploratory Study. Journal of Advertising Research, *43*, 322-329, 2003.
27. Rogers, E. M. *"Diffusion of Innovations"*. Canada: A Division of Macmillan Publishing, 1983.
28. Rogers, E. M. *"Diffusion of Innovations"*. Newyork, 1995.
29. Rogers, E. M. *Diffusion of Innovations.* Newyork: Free Press, 2003.
30. Shiu, E. C., ve Dawson, J. A. Cross-National Consumer Segmentation Of Internet Shopping For Britain And Taiwan. The Service Industries Journal, 147-166, 2002.
31. Tarafdar, M., ve Vaidya, S. D. Challenges in The Adoption of E-Commerce Technologies in India: The Role of Organizational Factors. International Journal of Information Management, *26*, 428-441, 2006.
32. Tek, Ö. B. *"Pazarlamada Değer Yaratmak-Pazarlamada Değer Çağı Türkiye'de Değer Pazarlaması", Hayat Yayıncılık, İstanbul'dan aktaran Bihter Karagöz, Berna Çağlar (2011). "Perakende Sektöründe Mobil Pazarlama Uygulamalarına Karşı Tüketici Davranışlarının İncelenmesi".* AJIT-E/Academiz Journal of Infirmation Tecnology, 2006.
33. Teo, T., ve Lim, V. Gender Differences İn Internet Usage And Task Preferences. Behaviour and Information Technology, *19*, 283-295, 2004.
34. Trott, P. I*nnovation Management and New Product Development.* Pearson Education, 2008.
35. TÜİK. http://www.tuik.gov.tr/PreHaberBultenleri.do?id=27819 (Erişim Tarihi 06.02.2020) 2020.
36. Yazıcıoğlu, Y., ve Erdoğan, S. *Spss Uygulamalı Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Ankata: Detay Yayınları, 2004.

ÇOCUK KORUMADA BAĞLANMA VE ŞİDDETE DUYARLIK

Prof. Dr. Özkan ÇIKRIKÇI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

ozkan.cikrikci@gop.edu.tr

0000-0002-9789-5888

Dr. Öğr. Üyesi Neslihan ÇIKRIKÇI

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi

neslihan.cikrikci@gop.edu.tr

0000-0002-6091-9356

Uzm. Psk. Dan. Elifnur BARIŞ

elifnur.baris0823@gop.edu.tr

0000-0002-5340-9489

ÖZET

Çalışmanın amacı çocuk korumada bağlanma ve şiddete duyarlık arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Bu kapsamda annelerin bağlanma stilleri ile çocuğa yönelik şiddete duyarlıkları arasındaki ilişkiler ele alınmıştır. Çalışma nicel araştırma desenine dayalı olarak ilişkisel desende gerçekleştirilmiş. Kişisel bilgi formu, üç boyutlu bağlanma stilleri ölçeği ve çocuğa yönelik şiddete duyarlık ölçeği maddelerini içeren dijital bir form anneler ile paylaşılarak 155 veri toplanmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda on iki data setten çıkarılmış ve 143 veri ile analizler gerçekleştirilmiştir. Betimsel istatistik analizlerine göre katılımcıların yaşları 28 ile 61 arasında değişmektedir. Katılımcıların çocuk sayılarının ise bir ile beş arasında değişiklik gösterdiği söylenebilir. Annelerin 92'si (%64) çocuğuna şiddet uygulamadığını, 34'ü (%23.8) fiziksel şiddet uyguladığını ve 17'si (%11.9) psikolojik şiddet uyguladığını belirtmiştir. Annelerin kendi çocukluk deneyimlerini nasıl değerlendirdiği incelendiğinde ise 24'ünün (%16.8) çok iyi, 45'inin iyi (%31.5), 61'inin (42.7) orta, 12'sinin (%8.4) kötü ve 1' inin (% .7) çok kötü olarak nitelendirdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Annelerin bağlanma stilleri ile çocuğa yönelik şiddete duyarlıkları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı Tekniği kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre çocuğa yönelik şiddete duyarlığın, güvenli bağlanma stili (r = .16 , p <. 05) ve kaçınan bağlanma stili (r = -.18 , p <. 05) ile ilişki olduğu belirlenmiştir. Çocuğa yönelik şiddete duyarlık ile kaygılı kararsız bağlanma stili arasında (r = -.01 , p >. 05) ile anlamlı düzeyde ilişkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çocuk Koruma, Bağlanma Stilleri, Şiddete Duyarlık

1.GİRİŞ

1989 tarihli Çocuk Hakları Sözleşmesinin on dokuzuncu maddesinde çocukların anne ve babası, yasal vasileri veya bakımından sorumlu herhangi bir kişinin fiziksel saldırı, şiddet, ihmal gibi çeşitli kötü muamelelere karşı korunması için yasal, idari, toplumsal ve eğitsel önlemler alınması gerektiği vurgusu yer almaktadır (UNİCEF, 2004). Bu kapsamda çocukların korunmasına yönelik çalışmaların önemli olduğu ve farklı kurum ve uzmanlık alanları tarafından çocukların korunmasına yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi gerektiği söylenebilir. Yaygınlık oranları incelendiğinde çocukların karşı karşıya kaldığı önemli problem alanlarından birinin şiddet olduğu gözlemlenmiştir. Örneğin Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yayınlanan Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuk İstatistikleri 2023 Yılı Raporuna (TÜİK, 2024) göre güvenlik birimlerine suç mağduru olarak gelen veya getirilen 217 bin 915 çocuğun %61.3'ü yaralama, %11.8'i cinsel suçlar, %8.6'sı aile düzenine karşı suçlar, %4.4'ü tehdit, %13.9'u diğer nedenlerden dolayı mağduriyet yaşamıştır. Bu kapsamda çocukların en çok yaralama yani fiziksel şiddet ile karşı karşıya kaldığı söylenebilir. UNİCEF'e göre ise (2024) beş yaş altı her on çocuktan altısı evlerinde psikolojik ya da fiziksel şiddet ile karşı karşıya kalmaktadır. Dünya sağlık örgütü, (2024) on sekiz yaş altı çocuklarda her yıl 40.150 cinayet ölümü gerçekleştiğini ve bu ölümlerin çocuk istismarı ile ilişkili olabileceğini belirtmektedir. Özetle çocuğa yönelik şiddetin yaygın olduğu ve çocukların korunmasına yönelik gerçekleştirilecek önleyici çalışmalarda çocuğa yönelik şiddetin ele alınması gerektiği değerlendirilmektedir.

Çocuğa yönelik şiddet alanında önemli kavramlardan biri şiddete duyarlıktır. Şiddete duyarlık bireylerin bir davranışı şiddet olarak değerlendirip değerlendirmemesindeki bireysel farklılıkları temsil etmektedir. Bu kavram ile şiddete duyarlı olan ve şiddete toleransı yüksek olan bireylerin bir davranışı şiddet olarak değerlendirme konusunda farklı tutumlar sergilediği vurgulanmaktadır (Collyer ve arkadaşları, 2011). Çocuğa yönelik şiddete duyarlı olmak, şiddete gösterilen tepkiler ile de ilişkilidir. Bireylerin şiddete yönelik algılarının ve duyarlıklarının şekillenmesinde ise bireysel ve toplumsal çeşitli faktörler etkili olabilmektedir (Özyürek, 2017). Çocuğa yönelik şiddete duyarlık ile ilgili olan yapıların belirlenmesinin çocukları korumaya yönelik düzenlenecek önleyici çalışmalar için değerli bir katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda temel bakım vericilerin, kendi bakım verenleri ile kurdukları bağlanma stilinin çocuğa yönelik şiddete duyarlıkları ile ilişki olabilecek değişkenlerden biri olduğu değerlendirilmektedir. Benzer biçimde Dünya Sağlık Örgütü (2024), yeni doğan bebek ile bağ kurmada yaşanan zorluğun çocuk istismarı için risk faktörlerinden biri olduğunu vurgulamıştır. Bu kapsamda mevcut çalışma temel bakım vericilerin şiddete duyarlıkları ile bağlanma stillerinin ilişkili olabileceği temelinde oluşturulmuştur.

Bağlanma, bireylerin geliştirdiği duygusal bağları temsil etmektedir (Bowbly, 1977). Bireylerin geliştirdiği bu duygusal bağlar farklı modeller ile incelenmiştir (Ainsworth, 1979; (Bartholomew ve Horowitz, 1991; Hazan ve Shaver, 1987). Bu modellerden biri Ainworth (1979)' ün üç boyutlu bağlanma stilleri modelidir. Modelde güvenli bağlanma stili, kaçınan bağlanma stili ve kaygılı-kararsız bağlanma stili yer almaktadır. Ainworth (1979)' ün oluşturduğu sınıflandırmada çocukların annelerinden ayrılma ve tekrar bir arada olma

durumlarında verdikleri tepkiler temel alınarak bir sınıflandırma yapılmıştır. Güvenli bağlanma stilinde çocukların annelerinin varlığından aldıkları güven ile etraflarını keşfettikleri, ayrılık anlarında keşiflerinin azaldığı ve tekrar bir araya gelme dönemlerinde anneleri ile bağlantı kurmaya devam ettikleri rapor edilmiştir. Kaçınan bağlanma stilinde, ayrılma dönemine yoğun tepkilerin eşlik etmediği ve anne ile tekrar bir araya gelme dönemlerinde etkileşim kurmaya yönelik bir tutumun olmadığı vurgulanmıştır. Kaygılı-kararsız bağlanma stilinde ise ayrılık döneminin yoğun bir duygusal tepki ile karşılandığı, tekrar bir araya gelme dönemlerine ise hem bir arada olma istediği hem de bir arada olmaya direnme gözlenmiştir. Mevcut çalışmanın amacı annelerin bağlanma stilleri ile çocuklara yönelik şiddete duyarlıkları arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Bu kapsamda aşağıda yer alan hipotezler sınanacaktır.

Hipotez 1

H_0: Annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlık ölçümleri ile güvenli bağlanma stili ölçümleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_A: Annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlık ölçümleri ile güvenli bağlanma stili ölçümleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 2

H_0: Annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlık ölçümleri ile kaçınan bağlanma stili ölçümleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_A: Annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlık ölçümleri ile kaçınan bağlanma stili ölçümleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Hipotez 3

H_0: Annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlık ölçümleri ile kaygılı-kararsız bağlanma stili ölçümleri arasında anlamlı bir ilişki yoktur.

H_A: Annelerin çocuğa yönelik şiddete duyarlık ölçümleri ile kaygılı-kararsız bağlanma stili ölçümleri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2.YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Deseni

Bağlanma stilleri ve çocuğa yönelik şiddete duyarlık düzeyi arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlayan çalışma nicel araştırma desenine dayalı olarak ilişkisel desende gerçekleştirilmiştir. İlişkisel desende iki veya daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi belirleyebilmek için korelasyon analizi kullanılmaktadır (Creswell, 2012).

2.2.Araştırma Grubu

Araştırma grubu 143 kadın katılımcıdan oluşmaktadır. Katılımcıların yaşları 28 ile 61 arasında değişmektedir. Katılımcıların çocuk sayılarının ise bir ile beş arasında değişiklik gösterdiği söylenebilir. Annelerin 92'si (%64) çocuğuna şiddet uygulamadığını, 34'ü (%23.8) fiziksel şiddet uyguladığını ve 17'si (%11.9) psikolojik şiddet uyguladığını belirtmiştir. Annelerin kendi çocukluk deneyimlerini nasıl değerlendirdiği incelendiğinde ise 24'ünün (%16.8) çok iyi, 45'inin iyi (%31.5), 61'inin (42.7) orta, 12'sinin (%8.4) kötü ve 1' inin (% .7) çok kötü olarak nitelendirdiği bulgusuna ulaşılmıştır.

2.3.Veri Toplama Araçları

Mevcut çalışmada kişisel bilgi formu, üç boyutlu bağlanma stilleri ölçeği ve çocuğa yönelik şiddete duyarlık ölçeği kullanılmıştır.

2.3.1Kişisel Bilgi Formu

Çalışmanın yazarları tarafından oluşturulan kişisel bilgi formunda, yaş, kaç çocuğa sahip olunduğu, annelerin çocuklarına daha önce şiddet uygulayıp uygulamadı, eğer uyguladıysa hangi tür şiddet uyguladığı şeklinde sorular yer almaktadır.

2.3.2.Üç Boyutlu Bağlanma Stilleri Ölçeği

Erzen (2016) tarafından geliştirilen üç boyutlu bağlanma stilleri ölçeği on sekiz maddeden oluşmaktadır. Beşli likert tipi bir derecelendirmeye sahiptir. Ölçme aracı on sekiz maddedir ve ters madde bulunmamaktadır. Güvenli bağlanma stili (örnek madde: Sorunu olan birisini gördüğümde kendimi onun yerine koyabiliyorum), kaçınan bağlanma stili (örnek madde: Karşımdaki insanlar benim kadar değerli değiller) ve kaygılı-kararsız bağlanma stili (örnek madde: Birisiyle çok fazla samimi olduğumda sorun çıkabileceğinden kaygılanıyorum) olmak üzere üç alt boyuta sahiptir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonuçları ile modelin iyi uyumlu gösterdiği (RMSEA:.05, CFI:.90, GFI:.93) rapor edilmiştir. İç tutarlık katsayıları güvenli bağlanma stili alt boyutu için .80, kaçınan bağlanma stili alt boyutu için .69 ve kaygılı-kararsız bağlanma stili alt boyutu için .71 olarak belirtilmiştir.

2.3.3.Çocuğa Yönelik Şiddete Duyarlık Ölçeği

Özyürek (2017) tarafından geliştirilen çocuğa yönelik şiddete duyarlık ölçeği tek boyuttan ve on dokuz maddeden (örnek madde: Çocuğun şiddete tanık olmasını önlemek, gelecekte şiddet uygulayan bir birey olmasını önleyebilir) oluşmaktadır. Ölçme aracı üçlü likert tipi bir

derecelendirmeye sahiptir. Ölçme aracında beş ters madde bulunmaktadır. Gerçekleştirilen güvenirlik analizi bulgularında ölçme aracının iç tutarlık katsayısının .82 olduğu bildirilmiştir.

2.4.İşlem

Çalışma kapsamında belirlenen veri toplama araçları bir dijital form olarak biçimlendirilmiş ve anneler ile paylaşılmıştır. Katılımcılar çalışmanın amaç ve kapsamı hakkında bilgilendirilmiştir. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına göre şekillendirilmiş ve dijital form içerisinde gönüllü katılım sağladıklarına dair onam bölümüne yer verilmiştir. Katılımcıların mahremiyetinin korunması amacı ile ad, soy ad gibi tanımlayıcı bilgilere yer verilmemiştir. Oluşturulan dijital form anneler ile paylaşılarak 155 veri toplanmıştır. Gerçekleştirilen analizler sonucunda on iki data setten çıkarılmış ve 143 veri ile analizler gerçekleştirilmiştir.

2.5.Verilerin Analizi

Araştırma kapsamında elde edilen veriler SPSS programı ile analiz edilmiştir. Anne bağlanma stilleri ile çocuğa yönelik şiddete duyarlık arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı Tekniği kullanılmıştır.

3.SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Değişkenlerin normallik varsayımını karşılayıp karşılamadığı çarpıklık ve basıklık değerleri analiz edilerek incelenmiştir. Yapılan analiz kapsamında güvenli bağlanma stili alt boyutu için çarpıklık değeri -.25, kaçınan bağlanma stili alt boyutu için çarpıklık değeri .33, kaygılı-kararsız bağlanma stili alt boyutu için çarpıklık değeri .16 ve son olarak çocuğa yönelik şiddete duyarlık toplam puanı için çarpıklık değeri -.31 olarak saptanmıştır. Güvenli bağlanma stili alt boyutu için basıklık değeri -.23, kaçınan bağlanma stili alt boyutu için basıklık değeri .20, kaygılı-kararsız bağlanma stili için basıklık değeri .20 ve çocuğa yönelik şiddete duyarlık toplam puanı için basıklık değeri -.68'dir. -1.5 ve + 1.5 arasında bulunan basıklık ve çarpıklık değerlerinin, dağılımın normalden aşırı sapmadığı şeklinde yorumlandığı (Tabachnick & Fidell, 2007) göz önünde bulundurularak normal dağılımın varsayımının karşılandığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çocuğa yönelik şiddete duyarlık, güvenli bağlanma stili, kaçınan bağlanma stili, kaygılı-kararsız bağlanma stili arasındaki ilişkileri incelemek amacı ile Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı tekniği uygulanmıştır. Analiz sonuçları Çizelge 1' de sunulmaktadır.

Çizelge 1. Değişkenler Arası İlişkiler

Değişken	X	SS	Çarpıklık	Basıklık	1	2	3	4
ÇYŞD (1)	51.46	3.49	-.315	-.681	1			
GBS(2)	19.97	2.57	-.259	-.239	.16*	1		
KBS (3)	13.60	3.83	.330	.206	-.18**	-.21**	1	
KKBS(4)	15.15	3.64	.166	.201	-.01	-.28**	.49**	1

Not. ** p < .01, * p < .05 ÇYSD= Çocuğa Yönelik Şiddete Duyarlık, GBS= Güvenli Bağlanma Stili, KBS= Kaçınan Bağlanma Stili, KKB= Kaygılı-Kararsız Bağlanma Stili,

Çizelge 1 incelendiğinde analiz sonuçlarına göre çocuğa yönelik şiddete duyarlığın, güvenli bağlanma stili (r = .16 , p <. 05) ve kaçınan bağlanma stili (r = -.18 , p <. 05) ile ilişki olduğu

belirlenmiştir. Çocuğa yönelik şiddete duyarlık ile kaygılı kararsız bağlanma stili arasında (r = -.01 , p >. 05) ile anlamlı düzeyde ilişkili olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

4. GENEL DEĞERLENME VE SONUÇLAR

Mevcut çalışmada annelerin bağlanma stilleri ve çocuğa yönelik şiddete duyarlık düzeyleri arasındaki ilişkilerin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma bulgularına göre çocuğa yönelik şiddete duyarlık ve güvenli bağlanma stili arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki, kaçınan bağlanma stili ile ise negatif yönde anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Çocuğa yönelik şiddete duyarlık ve kaygılı-kararsız bağlanma stili arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Çalışma bulguları Ainworth (1979)' ün üç boyutlu bağlanma stili modeli temel alınarak, bağlanma stillerinin doğası temelinde açıklanabilir. Güvenli bağlanma stiline sahip olan bireylerin kendilerini sevilmeye değer, diğer bireyleri ise güvenilir olarak algılamaları ve yakın ilişkiler geliştirme, destek arama ve destek sunma konularında güçlük yaşamamaları çocuklara yönelik şiddete duyarlık düzeyi ile olan pozitif yönde anlamlı ilişkiyi açıklayabilecek özellikler olarak değerlendirilebilir. Kaçınan bağlanma stiline sahip olan bireylerin bağ kurma ve yakın ilişkiler geliştirme konusunda yaşadıkları güçlük ve kaygılı kararsız bağlanma stiline sahip olan bireylerin bir arada olma ve olmama istediğine yönelik değişen düşünce yapıları şiddete duyarlık ile istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamaması ile bağlantılı olarak değerlendirilebilir.

Alan yazın incelemesi yapıldığında doğrudan annelerin bağlanma stilleri ile şiddete duyarlık düzeyleri arasındaki ilişkileri inceleyen bir çalışmanın yer almadığı görülmektedir. Ancak bağlanma stilleri ve şiddet ile ilgili farklı değişkenleri inceleyen çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Deleş ve arkadaşları (2021) bağlanma stilleri ile şiddet içeren ve içermeyen suç davranışları arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmalarında güvenli bağlanma stiline sahip olan bireylerin şiddet içeren ve şiddet içermeyen suç davranışlarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kandemir ve Kıran (2021) çalışmalarında bağlanma stilleri ve şiddete eğilim arasındaki ilişkileri incelemişlerdir. Araştırma kapsamında güvenli bağlanma stiline sahip olan bireylerin şiddete eğilimlerinin daha düşük olduğu saptanmıştır. Roth (2021) ve arkadaşları ise annelerin hamilelik döneminde bağlanma güvenliğinin anne çocuk istismarı ile çocuklarda duygusal ve davranışsal sorunlar arasındaki ilişkiye aracılık ettiğini rapor etmişlerdir. Ve bu kapsamda annelerin bağlanma güvenliğini sağlamaya yönelik gerçekleştirilecek müdahalelerin erken yaşam dönemi sorunlarının nesiller arası aktarımını azaltabileceği yönünde bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışma bulgularımız kapsamında da çocuğa yönelik şiddete duyarlığın güvenli bağlanma ile pozitif yönde anlamlı bir ilişkiye sahip olduğu bulgusu yer almaktadır. Bu kapsamda çalışma bulguları göz önünde bulundurularak çocuk koruma alanında organize edilecek çalışmalarda çocuğa yönelik şiddete duyarlık ile bağlanma stilleri arasındaki ilişki göz önünde bulundurulabilir ve bakım verenlerin güvenli bağlanma stili geliştirmeleri üzerine birey ya da grup temelli çalışmalar düzenlenebilir. Ek olarak koruyucu aile sürecinde de bakım verenlerin bağlanma stilleri değerlendirilerek, çocuklarla birlikte yaşama süreci başlamadan önce bağlanma stillerini güçlendirmek amacı ile müdahale çalışmaları gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Ainsworth, M. D. S. (1979). Infant-mother attachment. *American Psychologist, 34*(10), 932-937.

Bartholomew, K., ve Horowitz, L. M. (1991). Attachment styles among young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality And Social Psychology*, *61*(2), 226-244.

Bowlby, J. (1977). The making and breaking of affectional bonds. I. Aetiology and psychopathology in the light of attachment theory. An expanded version of the Fiftieth Maudsley Lecture, delivered before the Royal College of Psychiatrists, 19 November 1976. *The British Journal of Psychiatry, 130*(3), 201–210.

Collyer, C. E., Brell, A., Moster, A., & Furey, J. (2011). Individual differences in sensitivity to violence. *Perceptual and Motor Skills, 113(*3), 703–714.

Creswell, J. W. (2012). *Educational research: Planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research* (4rd ed.). Pearson.

Deleş, B., Emre, O., & Ulutaş Keskinkılıç, A. (2021). Çocuk gelişimci adaylarının bağlanma stillerinin şiddet içeren ve şiddet içermeyen suç davranışlarına etkisinin incelenmesi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, *25*(13), 602-615.

Erzen, E. (2016). Three dimensional attachment style scale. *Inonu University Journal of the Faculty of Education, 17*(3), 01-21.

Hazan, C., & Shaver, P. (1987). Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality And Social Psychology*, *52*(3), 511-524.

https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Guvenlik-Birimine-Gelen-veya-Getirilen-Cocuk-Istatistikleri-2023-53674

https://www.unicef.org/press-releases/nearly-400-million-young-children-worldwide-regularly-experience-violent-discipline

https://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarinaDairSozlesme.pdf

https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment

Kandemir, H., & Kıran, B. (2021). Üniversite öğrencilerinde bağlanma stillerine göre reddedilme duyarlılığı ve şiddet eğiliminin incelenmesi. *International Socıal Mentalıty and Researcher Thınkers Journal*, *7*(53), 3223-3232.

Özyürek, A. (2017). Çocuğa yönelik şiddete duyarlık ölçeği geliştirme çalışması. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *7*(2), 462-472.

Roth, M. C., Humphreys, K. L., King, L. S., Mondal, S., Gotlib, I. H., & Robakis, T. (2020). Attachment security in pregnancy mediates the association between maternal

childhood maltreatment and emotional and behavioral problems in offspring. *Child Psychiatry & Human Development, 52*(5), 966–977.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics* (5th ed.). New York: Pearson.

TÜKETİCİ DAVRANIŞI TEORİSİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Miyase GÜLER
Iğdır Üniversitesi/ İşletme Anabilim Dalı
miyaseguler0@gmail.com - 0009-0000-0246-8625

Doç. Dr. Turhan MOÇ
Iğdır Üniversitesi/İşletme Anabilim Dalı
turhan.moc@igdir.edu.tr - 0000-0001-9639-2974

Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTÇU
Iğdır Üniversitesi /İşletme Anabilim Dalı
baris.armutcu@igdir.edu.tr – 0000-0002-4865-026X

ÖZET

Bu derleme çalışması, tüketici davranışları teorisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma, tüketicilerin mal ve hizmetleri elde etme, kullanma ve karar verme süreçlerini etkileyen faktörleri ele alarak, tüketim davranışlarının çeşitli boyutlarını analiz etmektedir. Özellikle kişisel, psikolojik, sosyal ve kültürel faktörlerin tüketici kararları üzerindeki etkisi vurgulanmıştır. Çalışma, tüketici satın alma davranışlarını açıklamak için klasik ve modern teorileri tartışmakta ve bu teorilerin hangi yönlerden birbirlerini tamamladığını göstermektedir. Tüketici satın alma kararı süreci, ihtiyaçların fark edilmesinden, alternatiflerin değerlendirilmesine ve nihai satın alma kararına kadar olan adımlarla detaylandırılmaktadır. Çalışmanın sonunda, işletmelerin tüketici davranışlarını daha iyi anlayarak pazarlama stratejilerini bu doğrultuda geliştirmeleri gerektiği ve tüketicilerin tatmin düzeylerini artırmaya yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tüketici, Tüketici Satın Alma Davranışını Etkiyen Faktörler, Tüketici Satın Alma Karar Süreci

1. GİRİŞ

İlerleyen çağ ile birlikte gelişen sanayileşme hızlı nüfus artışı tüketim talebini de arttırmıştır. Eski dönemlerde tüketici sadece istek ve ihtiyaçları doğrultusunda tüketim yapıyorken gelişen ve ilerleyen teknoloji, kitle iletişim araçları ve sosyal medya gibi etkiler ihtiyaçların yanı sıra güçlü bir pazarlama stratejisi ihtiyaçların dışında da tüketimi doğurmuştur (Çubukçu, 2009:278). Tüketim kelimesinden oluşan tüketici, belli bir bedel karşılığı ile alınan mal veya hizmeti kullanan kişidir. Bir başka ifade ile bireyin kendi öz veya yakın çevresinin istekleri

ihtiyaçlarını karşılama ve doyum alabilmek için ürünü ya da hizmeti satın alan, kullanan kişidir (İslamoğlu ve Altunışık, 2017: 5).

İktisadi manada tüketim, üretilmiş olan mal ve hizmetlerin; ihtiyaç ve isteklerin karşılamaları için insanlar tarafından kullanılması anlamına gelmektedir. Tüketici ise dar anlamda mal ve hizmet satın alan kullanan veya tüketen anlamına gelmektedir. Mal ve hizmet talep eden ihtiyaçlarının tatminde kullanan yine tüketicidir (İslamoğlu ve Altunışık, 2010: 3).

Tüketicilerin, piyasada yaptıkları seçimlerle kendilerini ifade etmekte, bağımsız bireyler olarak kabul edilerek bir perspektif sunulmaktadır. Bu bağlamda, mükemmellik ilişkisi kapsamında tüketicilerin tercihleri ve özgürlükleri ön plana çıkmakta; bu özgürlüğün medeni haklardan öte, kişisel tercihlerden kaynaklandığı dile getirilmektedir (Gay, 1996: 76).

Tüketici ve müşteri kavramları arasında önemli farklılıklar vardır. Tüketici, bir ürün veya hizmetin son kullanıcısıdır; yani ürünü kendi ihtiyaçları ya da istekleri doğrultusunda satın alır ve kullanır. Müşteri ise daha geniş bir kavramdır. Müşteri, bir mal veya hizmeti satın alırken sadece kişisel ihtiyaçlarının yanı sıra aynı zamanda başkalarının ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurabilir (Durmaz, 2008: 4).

Giriş bölümüne takriben ikinci bölümde kavramsal çerçeve başlığı altında tüketim ve tüketici kavramları, satın alma davranışını etkileyen faktörleri, tüketici satın alma karar süreçlerini ve üçüncü bölümde metodoloji dördüncü bölümde literatür taraması son bölümde sonuç ve öneriler ele alınarak çalışma sonlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Tüketim ve Tüketici Kavramları

Somut ve soyut ihtiyaçların karşılanması, hayatımızın sürdürülebilmesi için tüketim önemli bir olgudur. Tüketimin bir süreç şeklinde gidişatını düşünürsek, ihtiyaçların karşılanması amacı ile mal ve hizmet aramak, bulmak, satın almak ve kullanmak, en son aşamada ise kullanarak yok olmayı içermektedir (Odabaşı, 2013: 16). Tüketimin hem somut hem de soyut dağılımı vardır. Somutluk açısından tüketim, el ile standart olarak gözlemlenen bir ürünü kullanmayı ifade ederken, soyut açıdan tüketim; tüketicinin almış olduğu hizmet veya ürünü kullanılmasıyla yetinilmeyip ürüne farklı yeni manalar katması bunun sonucunda ise manevi anlamda duyabileceği haz ve zevki ifade edebilmektedir (Grıskevıcıus ve Kenrıck, 2013: 23, Moç, 2022). Tüketici davranışları; bireylerin mal ve hizmet gibi ekonomik değeri olan ürün ve hizmetleri elde etmek, kullanmak ve bu faaliyetlere yol açan karar alma sürecini içermektedir (Tek ve Özgül, 2010: 164). Tüketici davranışları, ürünü almış olan müşterileri ve kullanan bireyleri daha pek çok örnekleri içermektedir. Satın alma kararı ve diğer süreçler ile tüketici davranışı ilgilenmektedir (Priest vd, 2013). Kişisel ya da ailevi ihtiyaçlar için bir ürün veya hizmet satın almak, tüketici davranışının başlangıcıdır. Hangi ürünü veya hizmetin alındığı, nasıl alındığı, nereden alındığı ve ne zaman ihtiyaç duyulduğu karşılayıp karşılamadığı ile ilgili bir işlemlerde tüketici davranışları kapsamında ifade edilmektedir (Öz, 2012: 3).

2.2. Tüketici Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörler

Tüketici davranışını etkileyen faktörler aşağı tabloda görüldüğü gibi; kişisel, psikolojik, sosyal ve kültürel olmak üzere üç grup altında incelenmektedir (Mucuk, 2017:77).

Çizelge 1. Tüketici Satın Alma Davranışını Etkileyen Faktörler

SOSYAL FAKTÖRLER	PSİKOLOJİK FAKTÖRLER	KİŞİSEL FAKTÖRLER
Danışma Grupları	Tutum ve İnanç	Ekonomik Durum
Roller ve Statüler	Güdülenme	Öğrenim Düzeyi
Sosyal Sınıf	Öğrenme	Yaşam Tarzı
Alt Kültür	Algılama	Meslek
Kültür	Kişilik	Yaş
Aile		

Kaynak: İslamoğlu ve Altunışık (2017)

2.2.1. Kişisel Faktörler

Yere ve zamana göre, her insanın kişisel özellikleri değişmektedir. Bu durum müşterilerin satın alma alışkanlıklarını büyük ölçüde etkiler. Kişilik, bireyin ne giydiğini değil, farklı durumlarda nasıl davrandığının bir sonucudur (Gajjar, 2013:12). Kişinin özellikleri, tüketicinin satın alma kararını, isteklerini ve ihtiyaçlarını etkilemektedir. Kullanıcıların malı veya hizmeti satın alma kararını etkilemekte olan birçok kişisel faktör vardır (Mucuk, 2017: 77).

Demografik faktörler kişilerin yaş ve yaşam süreci, cinsiyet, eğitim durumu, mesleği, ekonomik anlamda ne durumda olduğunu ifade etmektedir (Mazlum, 2010: 62). Bireyin hangi ürünü, modeli ve stili tercih ettiğini belirlemede yaş ve yaşam süreci etkili olmaktadır. Bireyin yaşı tüketicilerin sayısını pek çok alt kültüre ayırır. Her birey hayatı boyunca çeşitli ürünlere çeşitli zamanlarda ihtiyaç duymakta ve tüketmektedir. Bebeklikte mama, bez, çocuklukta oyuncak gençlikte kıyafetler vb. verilebilir (Devrez, 1998: 8).

Kişinin satın alma gücü eğitimle doğrudan bağlantılıdır. Eğitim ve gelir arasında önemli bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Bireyin eğitim durumu, davranış çerçevelerini belirler. Eğitim durumu nedeniyle insanların kavrama becerisi değişir. Bu durumda, insanların beklentileri ve tüketim alışkanlıkları da değiştirmektedir (Demir ve Kozak, 2013: 83).

Meslek, bireylerin tükettiği ürünler üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Örneğin, üst düzey yöneticilerin sıklıkla pahalı ve lüks ürünler satın aldıkları, çeşitli dernek veya kulüplere üye oldukları ve pahalı arabalar kullandıkları görülürken işçi sınıfının daha dayanıklı ve daha ucuz ürünleri tercih ettikleri görülebilir (Karafakıoğlu, 2006: 99). Tüketicilerin satın alma davranışları, tüketici bireylerin ekonomik durumuna büyük ölçüde bağlıdır. Kişinin ekonomik durumu, onun nasıl alışveriş yaptığını etkiler. Tüketicilerin finansal durumunda meydana gelen değişiklikler, gelir dağılımındaki değişimlerle de ilişkilidir (Gültaş ve Yıldırım, 2016: 34).

Bir müşterinin satın alma sürecinde meydana gelen ani olaylar ve koşullar, durumsal faktörler olarak bilinir. İnsanlar beklenmedik bir anda gelişen durumlarla karşılaşma olasılığı vardır. Bu durumlar insanı alışveriş yapmaya teşvik eder. Örneğin, çok acele eden bir kişinin araba benzininin bittiğinde benzin almaya karar vermesi veya araba arızalanması sonucunda, bireyin

yeni bir araba satın almaya karar vermesine neden olabilir. Durumsal Değişkenler, satın alma davranışlarını negatif bir yönde etki eder (Mucuk, 2017: 82).

2.2.2. Psikolojik Faktörler

Psikolojik faktörler, bireylerin tamamen kendilerinden kaynaklanan ve genel davranışlarını etkileyen olaylardır. Başlıca psikolojik faktörler, motivasyon (güdülenme), algılama, öğrenme, tutumlar ve kişilik olarak sıralanmaktadır (Mucuk, 2017: 78). Bir müşteriyi satın alma eylemine teşvik eden etken, motivasyon olarak bilinmektedir (Aslan, 2013: 10). Duygusal ve algı düzeyleri, insanların dış dünya hakkında bilgi edinmelerine yardımcı olur. Duyu organları ilk olarak bireylere bilgi verir, daha sonra bu bilgiyi algılarlar. Duyumlar bir hammadde olarak değerlendirildiğinde bu hammaddenin işlenmesi de algılamayı ifade edebilir (İslamoğlu ve Altunışık, 2010: 108).

İnsanların önceki deneyimleri nedeniyle düşüncelerindeki değişiklikler, öğrenme olarak da tanımlanabilir. Öğrenme, bireylerin tepkilerini belirlemektedir (Perreault vd, 2008: 118). Tutum aynı zamanda insanların bir şeye veya duruma olumlu ya da olumsuz bir şekilde tepkilerini de ifade eder. Aynı zamanda müşterilerin satın alma alışkanlıklarıyla da ilgilidir ve doğrudan etkiye sahiptir (Şahin ve Akballı, 2019: 54).

2.2.3. Sosyal ve Kültürel Faktörler

Sosyal ve kültürel faktörler genel olarak referans grupları, kültür, alt kültür, sosyal sınıflar, roller ve aile olmak üzere sınıflandırılmaktadır. Arkadaş grupları, aile, iş arkadaşları ve sosyal gruplar referans grupları arasında bulunmaktadır ve markayı önemli ölçüde etkilemektedir. Referans grupları kişilerin davranışlarını ve inançlarını etkiler. Bu satın alma durumunda bireyi, grupların görüşleri ve fikirleri etkilemektedir (Mirzaei ve Ruzdar, 2010: 3). Kültür, inanç, ahlak, örf, adet, bilgi, sanat ve bireylerin bir toplum üyesi olarak kazandıkları yetenekler ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütün olarak tanımlanabilir. Kültür, bireylerin yaşadığı, aldığı kararlar ve tükettiği şeylerden, aileden, çevrede bulunan her şeyden edinilebilme potansiyeline sahiptir (Kotler ve Kelvin, 2000:160). Sosyal sınıflar, toplumdaki eşitsizliklerin ana göstergesi olarak görülüyor. Sosyal sınıflar, benzer özelliklere sahip bireyleri belirli kurallara göre gruplara ayırır (Özsungur ve Güven, 2016: 132).

Odabaşı ve Barış (2016), aileyi "Aile; en geniş anlam ile kan bağı, evlilik gibi bileşenler nedeni ile birlikte yaşamakta olan iki ya da daha fazla kişinin oluşturduğu toplumsal bir grup" olarak tanımlamıştır. Bireylerin aileleri çok önemlidir. Bebeklik dönemlerinden itibaren insanlar ailelerinden etkilenir (Durmaz ve Bahar, 2011: 66).

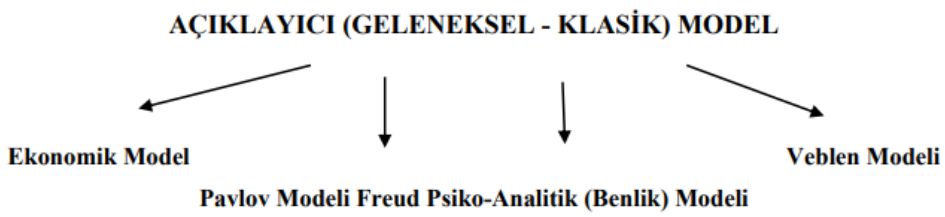
2.3. Tüketici Satın Alma Davranışı Modelleri

Kişisel ya da ailevi ihtiyaçlar için bir ürün veya hizmet satın almak, tüketici davranışının başlangıcıdır. Tüketici davranışı hangi ürün veya hizmetin alındığı, nasıl alındığı, nereden alındığı ve ne zaman ihtiyaç duyulduğu kabul edip etmediği ile ilgili bir süreç olarak da tanımlanabilir (Öz, 2012: 3). Tüketici davranışı sadece satın alma sırasında meydana gelir. Satın almadan önceki ve sonraki durumları bu aşamalarda meydana gelen deneyimi ve değişkenleri de incelemektedir (Koç, 2019: 35).

2.3.1. Klasik (Açıklayıcı- Geleneksel) Davranış Modelleri

Klasik modeller, genellikle tüketici davranışlarını açıklanması için tasarlanmıştır ve geliştirmiş olan insanın isimi ile anılmaktadır. Açıklayıcı modeller, tüketici davranışının rasyonel davranış sonucunda yalnızca bilinçaltına ait olan grup, kültür ve koşullu öğrenme gibi faktörlerden etkilendiğini ifade etmektedir (Eroğlu, 2012: 10).

Tüketici davranışının güdülere dayandığını gösteren modellerdir. Tüketicinin tercihlerini güdülere dayanarak açıklar, ancak tüketim sürecinin nasıl ilerlediğini belirtmez. Açıklayıcı modeller, tüketicilerin davranışını açıklamak için tek başlarına yetersizdir. Bu modeller, tüketicilerin davranışının oluş şeklinden daha fazla davranışı temsil ediyor. Açıklayıcı tüketici davranış modellerinin dört farklı grubu vardır.

Görsel 1. Açıklayıcı (Geleneksel- Klasik) Modeli, 2024

Aktaran: Ünal (2024)

2.3.1.1. Ekonomik model

Tüketici, iktisadi güdülerle hareket eden ve pazar hakkında tüm bilgiye sahip olan bireylerdir. Marshall; tüketici, ihtiyaçlarını nasıl en iyi şekilde karşılanması gerektiğinin farkında olup, bu modeli tanımlamaktadır. Ekonomik model, tüketici davranışının fiyat-gelir bileşenleri tarafından nasıl etkilendiğini incelemektedir (Seyidov, 2013: 29). Bir diğer adı "Marjinal Fayda Kuramı" olarak da bilinen bu teoriye göre, müşterilerin davranışlarında en önemli unsur çıkar sağlamadır (Papatya, 2005: 223-224).

2.3.1.2. Pavlov modeli

Ivan Pavlov, 1927 yılında yaptığı çalışmada öğrenme modelini inceledi. Pavlov, köpeklerle yaptığı deneylerde, birbiriyle alakası olmayan iki uyaranı bir ödül vererek birbiriyle bağlantılı olabileceğini keşfetti. Bu klasik koşullu öğrenme modelinde, köpek yemeği ve zili zihninde duyduğunda salyasının akmaya başlaması örneğiyle gösterilmektedir. Bu modelden öğrenmeyi, bireylerin irade dışı olduğu ve deneme-yanılma yöntemiyle kendiliğinden otomatik olarak tepkisel öğrenme ile açıklanmaktadır. Ivan Pavlov, öğrenme eyleminin benzerliklerini dayalı bir prosedür olduğunu öne sürmektedir (Kalan, 2010: 59). Özetle, bu model, köpek deneyinden elde edilmiş sonuçlara dayanarak, bir ürünün veya

markanın tüketicilere benzer davranış sergilemesini sağlayabilmektedir (İslamoğlu ve Altunışık, 2010: 37).

2. 3.1. 3. Freud Psiko-Analitik (Benlik) modeli

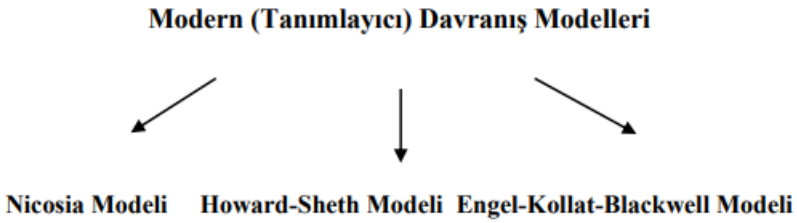
Psikoanaliz teorisi, insanların tek başına başa çıkamayacağı duygularla doğduğunu ve bu duyguları içlerinde taşıdığını söylüyor. Freud'a göre insan üç benlikten oluşur. Bunlar ilkel benlik, üst benlik ve benlik olarak bilinmektedir (Ak ve Hira, 2004: 33). Bu modele göre, birey karar verme aşamasında ya da davranışında bulunurken bu üç unsura göre karar vermektedir. Psikoanalitik ya da bilinçaltı ile davrandıklarında fiyat konusunu düşünmek, durumsal değişkeni göz ardına almaktadır ve bu da modelin eksik yanını oluşturmaktadır.

2.3.1. 4. Veblen modeli

Veblen'in teorisine göre, insanlar çevrelerindeki grupların en üstünde olmak ister. Bu şekilde davranmanın amacı daha iyi yaşama ve daha refah bir yaşam sürmektir. Bunun mümkün olmadığı durumlarda, onların kullanmış olduğu mal ve hizmeti taklit ederek bir üst grupta olduğunu hissetmelerini sağlarlar (Şan ve Hira, 2004: 7-8).

2.3.2. Modern (Tanımlayıcı) Davranış Modelleri

Geleneksel modelin yetersiz kalmış olduğu noktaları doldurmak için tanımlayıcı davranış modelleri geliştirildi. Bu modelleri, müşterilerin satın alma kararlarını nasıl etkilediğini ve hangi faktörler bu kararları etkilediğini açıklamaktadır (İslamoğlu, 2008: 88).

Görsel 2. Modern (Tanımlayıcı) Davranış Modelleri, 2024
Aktaran: Ünal (2024)

2. 3. 2.1. Nicosia modeli

1996 yılında Francesco Nicosia tüketici güdüsü ve davranış uzmanı tarafından Nicosia Modelini geliştirdi. Bu model, gelecekteki müşteriler ile şirket arasındaki ilişkiyi tahmin etmeyi amaçlanmaktadır. Nicosia, modelde insanları sistemin bir parçası gibi algılayarak görüyor ve uyarıcıları sistemin bir parçası yani girdisi, tüketicilerin davranışını ise sistemin çıktısı olarak kabul ettiği bir davranış modelidir. Fiyat ve hizmetler ile ilgili pazarlamacılar tarafından gönderilen mesajların tüketicilerin ilgisini etkili bir şekilde etkilemesi ve böylece ürüne ve firmaya bakış açısına katkıda bulunmayı belirtmektedir. Böyle bir durumda müşteri ürünü beğenir olması durumunda satın alma kararını etkilemektedir (Agarwal, 2015: 92).

2. 3. 2. 2. Howard-Sheth modeli

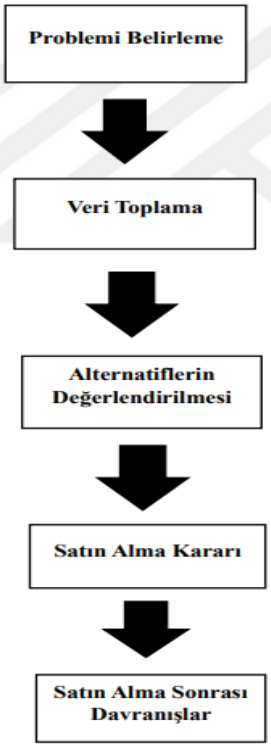
Howard davranış modeli ise Pavlov'un öğrenme modelinin sistematik olarak uygulandığı şeklidir. Model, her satın alma eyleminin benzer olmadığını ve her satın alma eyleminde farklı satın alma hallerinin olabileceğini varsayıyor. Satın alma, temel olarak üç şekilde gerçekleşir (Coşkun, 2011: 69).

2.3.2.3. Engel-Kollat-Blackwell modeli

Tüketici davranışı, Engel-Kollat-Blackwell davranış modelinin karar verici hareketi olarak tanımlanır. Sorunları çözme adımını ise tüketicileri kullanır. Bu modelde müşteri dört farklı şekilde sorunu çözmektedir. İlk öncelik sorunun ne olduğunu belirleme karar vermektedir sonra ürünün satıcısına ait kişisel bilgileri kullanarak satın alma ve ardından değerlendirmeler yapılmaktadır. Model tüketicinin karar verme sürecini altı aşamadan oluşan bir süreç olarak tanımlamaktadır (Karatekin, 2009:18-19).

2.4. Tüketici Satın Alma Karar Süreci

Başarılı olmayı ve rakipler ile rekabet etme gücünü hedefleyen işletmeler, müşterilerinin mal ve hizmet satın alırken nasıl karar verdiklerini anlamak zorundadır. Satın alma kararını kimin vereceği, satın almada karar seçenekleri belirlemek en önemli görev olmalıdır (Kotler, 1997: 189).

Görsel 3. Tüketici Satın Alma Karar Süreci, 2012
Kaynak: Karafakıoğlu (2012**)**

2.4.1. Sorunun/İhtiyacın Belirlenmesi veya Fark Edilmesi

Günlük sürdürülen yaşantıda bulunan çeşitli uyarıcılar nedeniyle, müşteriler her gün yeni bir ihtiyaç ve isteğinin olduğunun farkındadır. Bu farkındalıkla bireylerde bir dengesizlik durumuna neden olur ve sorun veya sorunun ortaya çıkmasıyla, arzu edilen ya da arzulanan durum ile gerçek durum arasında bir fark olduğunun bilincine varılmaktadır. Bu sorunların basit veya zor olması fark etmez, çözülmesi gerekmektedir (Mete, 2020: 72).

2.4.2. Bilgi Toplama ve Alternatiflerin (Seçeneklerin) Belirlenmesi

Veri toplamak, tüketici satın alma karar sürecinin ikinci aşamasıdır. Tüketiciler, bu basamaktaki ihtiyaçlarını karşılamak için ürünler hakkında bilgi edinmek için bir yöntem kullanmaktadır (Solomon, 2004: 299).

2.4.3. Alternatiflerin Değerlendirilmesi

Piyasa koşullarında rekabet edebilen ürünler genellikle alternatif ürünler olabilmektedir. Tüketiciler piyasada rağbet gören ve pahalı ürünler tercih edilirken, ucuz ürünleri tercih eden tüketiciler alternatiflere karşı fazla bakmamaktadırlar (Solomon, 2006: 162).

2.4.4. Satın Alma Karar Aşaması

Tüketici, bu basamakta satın alacağı ürünlerin bazı değerlendirmesini yaptıktan sonra satın alma kararı vermektedir. Müşteriler genellikle kendilerini tatmin etmeyi tercih ederler. Tüketicinin önceden seçtiği diğer seçeneklerin arasından alacağı ürün veya markasını inceledikten sonra mağazaya giderek satın alırlar (Erdem, 2006: 117).

2. 4.5. Satın Alma Sonrası Değerlendirme Aşaması

Tüketiciler, satın aldıkları ürünlerden beklentilerini karşılamasını istedikleri için bazı durumlarda tatmin olabilir veya tatmin olmayabilirler. Tüketicinin beklentilerini karşılayan ürün, tüketiciyi tatmin ederken aynı zamanda beklentilerini karşılar. Kullanıcı, beklentilerini karşılanmayan üründen hayal kırıklığı ve tatminsizlik yaşamaktadır (Çabuk ve Yağcı, 2003: 75).

3. METEDOLAJİ

Bu derleme çalışmasında, tüketici davranış teorisi ile ilgili mevcut literatür kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve sistematik bir yaklaşım benimsenmiştir. Çalışmanın metodolojisi, daha önce yayımlanmış akademik makaleler, kitaplar, raporlar ve ilgili diğer bilimsel kaynakların analizine dayanmaktadır. Literatür taraması sırasında, özellikle tüketici satın alma faktörlerini açıklamaya yönelik teoriler, modeller ve ampirik bulgular odak noktası olarak alınmıştır. Kaynaklar, güvenilir bilimsel veri tabanlarından seçilmiş ve yayımlanan çalışmalar önceliklendirilmiştir. Araştırmada, tüketici davranışını bireysel, çevresel ve kültürel faktörlerle ilişkisini ele alan çalışmalar sistematik bir şekilde sınıflandırılmıştır. Ayrıca, ele alınan literatürün, konuya getirdiği teorik katkılar ve uygulamadaki yansımaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu metodolojik yaklaşım, hem tüketici davranışı alanındaki mevcut bilgi birikimini sentezlemeyi hem de gelecekte yapılacak araştırmalar için yönlendirici olmayı amaçlamaktadır.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Laoouar, (2022) yılında yazmış olduğu tezinde Instagram kullanıcılarının platformda karşılaştıkları sağlık takviye ürün reklamlarının tüketici davranışı üzerinde etkisi incelemiştir. Marakeş'te yaşayan 384 katılımcı ile anket çalışması yapılmıştır. Anket sonuçlarında Instagram reklamlarının tüketici davranışları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Katılımcıların Instagram'da karşılaştıkları reklamların, satın alma niyetlerini ve tutumlarını etkilediği belirlenmiştir.

Ahmadi, (2023) yılında Türkiye ve Afganistan'dan seçilen katılımcılar ile tüketici etnosantrizminin satın alma niyetleri üzerindeki etkilerini inceleyen bir çalışma yapmıştır. Türkiye ve Afganistan'dan 18 yaş ve üzeri, ahlaki ve finansal olarak güçlü kabul edilen bireylerden oluşan toplam 400 kişi ile anket çalışması yapmıştır. Araştırma sonucunda tüketici etnosantrizminin hem Türkiye hem de Afganistan'dan gelen katılımcıların satın alma niyetleri üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle, Afgan katılımcıların yabancı ürünlere karşı satın alma niyetinin Türklere göre daha fazladır.

Malik, (2023) yılında Covid-19 pandemisi tüketici davranışını nasıl değiştirdiğini incelemiştir. İnceleme için 500 kişi ile anket gerçekleştirmiştir. Katılımcıların %53'ü erkek %47'si kadından oluşmaktadır. Çalışma sonucunda COVID-19 döneminde, sosyal etkileşim ve grup alışverişinde azalma yaşandığı için bireysel hedonik satın alma davranış artmıştır. İnsanlar, duygusal tatmini sağlamak amacıyla daha fazla hedonik ürün (örneğin, moda aksesuarları ve ev dekorasyon ürünleri) satın almaya yöneldiği sonucuna ulaşmıştır.

Hijjol, (2023) yılında Türkiye'de 200 turist üzerinde anket çalışması ile sosyal medya pazarlamasının tüketici davranışı üzerinde etkisini incelemiştir. Anket sonuçlarına göre Türkiye'deki medikal turizm tüketicilerinin karar verme davranışları üzerinde sosyal medya pazarlamasının önemli bir etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ndıaye, (2024) yılında tüketici davranışları ve sosyal medya etkisini ölçen bir çalışma yapmıştır. Toplamda 350 katılımcı ile anket çalışması yapmıştır. Sosyal medya tüketicilerin çevrimiçi müşteri kitlesinin yüksek düzeyde olması, karar verme tercihindeki iyileşme ve satın alma niyetinin artmasıyla tüketicilerin ilgisini çekmeye yardımcı olmaktadır. Araştırma, sosyal medyanın tüketici sadakatini artırdığını göstermektedir. Katılımcıların büyük bir kısmı, sosyal medyanın sunduğu fırsatları ve ürün çeşitliliğini olumlu değerlendirmektedir.

Öcal, (2024) hizmet kalitesi beklentisinin müşteri sadakatine etkisi çalışmasında otel müşterilerinin hizmet kalitesi beklentilerinin müşteri sadakati üzerinde olumlu yönde etkisi olduğunu başka bir ifade ile otelin müşterilerine sunduğu hizmetin kalitesi arttıkça müşteriler otele karşı daha fazla sadık kalmaktadırlar.

Şakiroğlu, (2024) yılında sosyal medya hesapları üzerindeki iş birliklerine odaklanan vaka analizi yöntemi kullanarak, belirli bir dönem içinde gerçekleşen paylaşımları incelemiş ve içerik analizi yapmıştır. Kişisel ilişikler, sosyal kanıt, bilişsel önyargılar ve ikna psikolojisi gibi faktörler tüketici davranışını önemli ölçüde etkilemekte satın alma kararlarını şekillendirme ve değiştirmektedir.

Yıldız, (2024) yılında Fırat Üniversitesi akademik personelleri ile Beş Büyük Kişilik Özellikleriyle satın alma davranışları arasında bulunan ilişkiyi inceleme amacıyla 326 akademisyenle anket çalışması yapılmış 5'li Likert ölçeği kullanarak toplanmıştır. Sonuç olarak Beş Büyük Kişilik Özellikleri (Dışadönüklük, Uyumluluk, Duygusal Denge, Deneyime Açıklık, Sorumluluk) ile akademisyenlerin satın alma davranışı arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Yani, akademisyenlerin kişilik özellikleri satın alma davranışlarını etkilememektedir. Anketin bulguları akademik personelin kişilik özelliklerinin satın alma davranışını etkilemediği ve demografik faktörler davranışlar üzerinde farklılık yaratmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Arpacı, (2024) yılında kamu çalışanlarına yönelik 409 kamu sektöründe çalışan bireye anket uygulamıştır. Çalışmanın amacı sosyal medya pazarlama faaliyetlerinin tüketici davranışının üzerindeki etkilerini incelemek ve analiz etmektir. Sonuç olarak sosyal medya kullanımının kamuda çalışanların satın alma davranışları üzerinde belirgin etkisi olduğuna ulaşılmıştır.

Ünal, (2024) yılında Yozgat ilinde ikamet eden 51 kişi ile birebir görüşme yaparak sosyo-demografik faktörler ve israf ölçeği üzerinde sorular içermektedir. Tüketici davranışları ve satın alma karar süreçleri üzerine odaklanmıştır. Tüketicilerin markaya olan bağlılığı fiyat performans değerlendirmeleri alışveriş tercihleri gibi faktörler incelenmiştir. Yapılan çalışma sonucunda israfın toplumsal refah üzerinde olumsuz etkisi konusunda hemfikir oldukları israfı aşmanın birbirlerini teşvik etmek ile mümkün olacağına dair görüşler belirlenmiştir.

Kılıç, (2024) yılında pazarlamanın davranış üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla araştırma yapılmıştır. Araştırmada nitel ve nicel veriler kullanılmıştır. 316 kişiye yönelik 33 sorudan oluşan anket yapılmış, daha sonra derinlemesine görüşme verileri toplanmıştır. Anket çalışması ile geniş kitleye ulaşırken yüz yüze yapılan görüşmeler net ve objektif bilgiler elde etmede yardımcı olmuştur. Sonuç olarak sosyal medya katılımcıların büyük kısmının üzerinde satın alma niyetinde olumsuz tutum sergilemektedir.

5. SONUÇ

Toplumların tüketim odaklı yapıları, geleneksel tüketim kültürünü yeniden şekillendirerek modern kültürü yaratmıştır. Modern kültür ve tüketim alışkanlıkları, bireylerin refah seviyelerini doğrudan etkilemekte ve kültür, tüketici davranışları üzerinde önemli bir rol oynamaktadır. Tüketim, insan, teknoloji ve çevresel faktörlerdeki gelişmelerle sürekli artmış, bu da tüketicilerde farklı etkiler ve davranışlar ortaya çıkarmıştır. Tüketici, farklı etmenler doğrultusunda ve kendi ihtiyaçları çerçevesinde sürekli olarak tüketime yönelmiş, bu durum çeşitli davranışları tetiklemiştir.

Tüketici davranışını etkileyen pek çok faktör bulunmaktadır ve bu faktörler doğrudan ya da dolaylı olarak birbirleriyle bağlantılıdır. Yapılan literatür taramaları, tüketici davranışlarının farklı rollerle ilişkili olduğunu ve çevresel faktörlerden etkilendiğini göstermektedir. Tüketici davranışları, farklı kişiler arasında da değişiklik gösterebilir. Tüm canlılar, yaşamlarını sürdürebilmek için gerekli olan besin ve sağlık ürünlerinden başlayarak, ihtiyaç dışı ürünlere kadar çeşitli şeyleri tüketirler. İnsanların tüketimi ise sadece gereksinimlerini karşılamakla sınırlı kalmaz; arzularına ve isteklerine göre şekillenir. İnsanların tüketimi, ekonomik, ticari ve toplumsal alanlarda geniş bir etki alanı yaratır.

Tüketici davranışları, bireylerin mal ve hizmetleri seçme, satın alma ve kullanma aşamalarındaki tutum ve hareketlerini kapsar. Bu davranışları anlamaya yönelik araştırmalar, tüketicilerin hangi kaynakları nasıl kullanacaklarına dair karar süreçlerini incelemeyi hedefler. Tüketiciler, satın alma kararlarını verirken, ürün ya da hizmeti hangi şirketten temin edeceklerini de göz önünde bulundururlar. Bu nedenle, şirketler, tüketicilerin alışkanlıklarını etkileyebilmek için fiyat indirimleri ve çeşitli tanıtım stratejileri kullanarak hedef kitlelerine ulaşmayı planlar.

KAYNAKÇA

Ak, T., *Marka Yönetimi ve Tüketici Karar Sürecine Etkileri,* Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, 2009.

Arpacı, H., *Sosyal Medya Pazarlaması Faaliyetlerinin Tüketici Davranışlarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Ensititüsü, Ankara, 2024.

Coşkun, S., *Küreselleşme Sürecinde Tüketim Toplumu ve Tüketim Kültürü,* Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2011.

Çabuk, S., *Pazarlamaya Çağdaş Yaklaşım,* İstanbul, Nobel Yayınevi/İstanbul, 2003.

Çınar, R., Çubukçu, İ., Tüketim Toplumunun Şekillenmesi Ve Tüketici Davranışları-Karşılaştırmalı Bir Uygulama, Nisan, 13, 1, 2009.

Devrez, G., Satıcı, Ö., *Tüketici Pazarları ve Alıcı Davranışları Tüketici Satın Alma Davranışlarını Etkileyen Faktörler,* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998.

Durmaz, Y. *Tüketici Davranışı,* Detay Yayınları/Ankara, 2008.

Durmaz, Y., ve Reyhan, B., Tüketicilerin Satın Alma Davranışları Üzerinde Sosyolojik Faktörlerin Etkisinin İncelenmesine Yönelik Ampirik Bir Çalışma*,* Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Yaz, 37, 10, 2011.

Erdem, A. *Tüketici Odaklı Bütünleşik Pazarlama İletişimi,* Nobel Yayıncılık/Ankara, 2006.

Eroğlu, E*., Tüketici Davranışı Kavramı ve Özellikleri ve Tüketici Davranışları,* Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayıncılık/ Eskişehir, 2012.

Gajjar, N., Factors Affecting Consumer Behavior, International Journal of Research in Humanities and Social, April, 2,1, 2013.

Gay, P., *Consumption and Identity at Work, London*, Sage Publications/ London, 1996.

Griskevicius, V., Kenrick, D. T., Fundamental Motives: How Evolutionary Needs İnfluence Consumer Behavior, Journal Of Consumer Psychology, March, 3, 23, 2013.

Gültaş, P., Yıldırım, Y., İnternetten Alışverişte Tüketici Davranışını Etkileyen Demografik Faktörler, Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Haziran, 6, 10, 32-51 2016.

Agrawal, G. (2016). Consumer Behaviour, SBPD Publications, https://books.google.com.tr/books?id=7XG2DQAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=tr&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false, (Erişim Tarihi: 04.11.2021)

İslamoğlu, H., Altunışık R., *Tüketici Davranışları*, Beta Basım Yayın/İstanbul, 2010.

Kalan, Ö, G., *Tüketici Davranışları. İstanbul Üniversitesi Halkla İlişkiler Lisans Tanımlama Programı Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Kitabı,* YAYINEVİYOK/İstanbul, 2010.

Karafakıoğlu, M., *Pazarlama ilkeleri,* Literatür Yayıncılık/ İstanbul, 2006.

Karafakıoğlu, M., *Uluslararası Pazarlama Yönetimi,* Beta Yayıncılık/ İstanbul, 2012.

Karatekin, U., *Sosyal Sınıflar İçinde Mesleklere Göre Tüketicilerin Otomobil Alma ve Kullanma Alışkanlıklarına Etkisinin İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009.

Kılıç, T., *Tüketici davranışlarında etkileyici pazarlamanın rolü,* Yüksek Lisans Tezi, Doğuş Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2024.

Koç, E., *Tüketici Davranışı Ve Pazarlama Stratejileri Global Ve Yerel Yaklaşım,* Seçkin Yayıncılık/Ankara, 2019.

Kotler, P., *Marketing Management. Prentice Hall International Inc*, Upper Saddle River/ New Jersey, 1997.

Kotler, P., *Pazarlama Yönetimi,* Beta Basım/ İstanbul, 2000.

Kucukemiroglu, O. (1999). Market segmentation by using consumer lifestyle dimensions andethnocentrism: An empirical study. European Journal of Marketing.

Laaouar, N., *The İmpact Of Instagram Advertisement Of Non-Prescribed Health Supplement Products On Consumer Behaviour İn Morocco* Master's Thesis, Altınbaş Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2022.

Mazlum, M., *Pazarlama İlkeleri,* Çağ Üniversitesi Yayınları/ Adana, 2010.

Mete, C., *Sağlık Hizmetlerinde Davranışsal Ekonominin Tüketici Satın Alma Davranışlarına Etkileri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2020.

Mirzaei, H., Ruzdar, M., The Impact Of Social Factors Affecting Consumer Behavior On Selecting Characteristics Of Purchased Cars, Journal of Payame Noor University, 1,11, 2010.

Moç, S. (2022). Bireylerin Sosyal Medya Kullanım Düzeyleri İle Hedonik (Hazcı) Tüketim Eğilimleri Arasındaki İlişki. İletişim ve Medya Alanında Uluslararası Araştırmalar XI (Ed. Çiğdem Dirik). Eğitim Yayınevi., Konya.

Mucuk, İ., *Pazarlama İlkeleri,* Türkmen Kitabevi/ İstanbul, 2017.

Ndıaye, M. F., *Impact Of Social Media On Consumer Behaviour: A Survey İn Gambia*, Yüksek Lisans Tezi, Istanbul Tıcaret Unıversıty, Graduate School Of Socıal Scıences, 2024.

Odabaşı, B., *Tüketici Davranışları*, Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını/ Eskişehir, 2013

Öcal, S. (2024). Hizmet Kalitesi Beklentisinin Müşteri Sadakatine Etkisi. Iğdır İli Otelleri Üzerinde Bir Araştırma. Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi, 12(3), 1225-1251. https://doi.org/10.19145/e-gifder.1517181

Öz, M., İş Hayatında Başarının İki Temel Koşulu: Tüketici Davranışlarını Anlayabilmek Ve Müşteri Memnuniyetini Sağlamak, Akademik Bakış Dergisi, Kasım,33, 1-13, 2012.

Özsungur, F., Güven, S., Tüketici Davranışlarını Etkileyen Sosyal Faktörler ve Aile, International Journal of Eurasian Education and Culture, Ekim, 2,3, 127-142, 2016.

Papatya, N., Tüketici davranışları ile ilgili motivasyon modelleri: bir perakende işletmesinde temizlik ve kişisel bakım ürünlerine bağlı bir araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Mart, 10,1, 221- 240, 2005.

Perreault, W.,, Mccarthy, J., Cannon, Jack., Learning Aid for Use with Essentials of Marketing: A Marketing Strategy Planning Approach, McGraw-Hill/ NewYork, 2008

Priest, J., Statt, D., Carter, S.,*Consumer behaviour: Edinburgh Business School,* Hariot–Watt University, UK.

Prudance, M.R., *Pottery Analysis*, The University of Chicago Press/Chicago and London, 1987.

Rahımı, Z., Hasnat, M., Kara, M., Ahmad,, F., Consumer Ethnocentric Tendencies İn Purchasing Foreign Products: A Study İn Afghanistan, Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi, Ekim, 7,2, 2023.

Seyidov, İ., *Tüketici Davranışları Ve İslami Bağlılık*, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.

Solomon, M., *Consumer Behavior, Buying, Having and Being*. Prentice Hall Pearson Education International/ New York, 2004.

Solomon, M., Gary, B., Askegaard S., Hogg, M, K., *Consumer Behaviour: European Perspective 3. Edition*, Prentice Hall/ New York, 2006

Soyuk, S. & Moç,. T. (2022). Etnosentrizm Ve Dindarlığın Marka Sadakatine Etkisi Iğdır İli Örneği. https://doi.org/10.5281/zenodo.7590799

Şahin, G., Akballı, E., Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler ve Yöntem Analizi, Uluslararası Sosyal Bilimler ve Eğitim Dergisi, Eylül, 1, 1, 43-85, 2019.

Şakiroğlu, M, H., *Sosyal Medya Reklamcılığında İkna Ve Bilgisayar Tabanlı Sosyal Medya Fenomenlerinin Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2024.

Şan, M. K., Hira, İ., Modernlik ve Postmodernlik Bağlamında Tüketim Toplumu Kuramları, Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi, Kasım, 8, 1,19, 2004.

Şirvan, D.Ş., *Tüketici Davranışları,* Detay Yayıncılık/Ankara, 2013.

Tek, Ö., Özgül, E., *Modern Pazarlama İlkeleri- Uygulamalı Yönetimsel Yaklaşım,* Birleşik Matbaacılık/ İzmir, 2010,

Uzkurt, C., & Özmen, M. (2004). Tüketici Etnosentrizmi ve Ülke Orijini Etkisinin TüketicilerinYerli ve Yabancı Ürünlere Yönelik Tutumlarına Etkileri. Ulusal Pazarlama KongresiBildiriler Kitabı, 262, 274.

Ünal, S., *İslami Bağlılık Ve İsraf Anlayışının Tüketici Davranışlarına Etkisi Yozgat İli Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yozgat, 2024.

Yıldız, O., *Beş Büyük Kişilik Faktörünün Tüketici Davranışı Satın Alma Davranışına Etkisi: Fırat Üniversitesi Örneği* ,Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ, 2024.

Zamil, A. M., Ali, S., Akbar, M., Zubr, V., Rasool, F., The consumer purchase intention toward hybrid electric car: A utilitarian-hedonic attitude approach. Frontiers in Environmental Science, February, 11, 1101258, 2023.

TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINDA PAZARLAMANIN 4P'SİNİN ÖNEMİ

Yüksek Lisans Öğrencisi Özlem DİKMEN
Iğdir Üniversitesi
ozlmkopnn@gmail.com-0009-0007-9157-3662

Doç. Dr. Turhan MOÇ
Iğdir Üniversitesi/Işletme Anabilim Dalı
turhan.moc@iğdir.edu.tr - 0000-0001-9639-2974

Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTÇU
Iğdir Üniversitesi/Işletme Anabilim Dalı
baris.armutcu@igdir.edu.tr-0000-0002-4865-026X

ÖZET

Tüketici davranışları, bireylerin ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ürünleri seçme, satın alma, kullanma ve sonrasında bunlara ilişkin çeşitli kararlar alma süreçlerini ifade etmektedir. Teknolojinin ilerlemesi ve ticaretin dijitalleşmesi, pazarlama anlayışında önemli değişikliklere yol açmıştır. Pazarlama karması, ürün, fiyat, dağıtım ve tutundurma unsurlarını kapsayan önemli bir strateji çerçevesidir. Bu unsurlar, işletmelerin hedef pazarlarına ulaşırken dikkate alması gereken kritik faktörlerdir. Tüketici davranışları, karmaşık ve dinamik bir yapıya sahip olup, bireylerin ürünler hakkında bilgi edinme, tutum geliştirme ve karar alma süreçlerinde etkili olan faktörleri içermektedir. Bu davranışlar, sadece bireysel tercihlere dayalı olmayıp, kültür, sosyal sınıf, aile yapısı ve diğer çevresel faktörlerden de etkilenmektedir. Pazarlama stratejilerinin başarısı, tüketici beklentilerini ne ölçüde karşılayabildiğine bağlıdır. Tüketici davranışları, pazarlama karmasının her bir öğesi ile etkileşim halindedir ve işletmelerin pazarlama stratejilerini şekillendirirken bu etkileşimi göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. Pazarlama karması, işletmelerin tüketicilerin ihtiyaçlarını doğru şekilde anlamalarına, bu ihtiyaçlara uygun çözümler sunmalarına ve sonuç olarak müşteri memnuniyetini artırmalarına yardımcı olabilir. Tüketici davranışlarının ve pazarlama karmasının uyumlu bir şekilde çalışması, işletmelerin sürdürülebilir başarı elde etmeleri için kritik öneme sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Davranışları, Pazarlama Karması, Teknolojik Değişim, Müşteri Memnuniyeti

1. GİRİŞ

İşletmeler, tüketicilerin belirli taleplerine yanıt vermek ve ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla üretim faaliyetlerini sürdürmektedirler. Bu süreçte işletmelerin temel amacı, tüketicilerin gereksinim duyduğu mal ve hizmetleri üreterek bunları pazara sunmaktır. Üretim faaliyetleri sırasında işletmeler, yönetim, finansman, üretim ve pazarlama gibi temel fonksiyonları kullanarak faaliyetlerini organize ederler. Tüm bu fonksiyonların ortak hedefi, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılayacak ürün ve hizmetleri pazara sunmaktır (Dağdaş, 2013: 15). Tarihsel

süreçte tüketim kavramı, insanoğlunun ihtiyaçlarına bağlı olarak sürekli değişim ve gelişim göstermiştir. Günümüzde tüketim, fikirlerin, mal ve hizmetlerin geliştirilmesi, uygun fiyatlandırılması, tanıtılması ve nihayetinde piyasaya sunulması süreçlerini kapsamaktadır. Bu süreçler, tüketim kavramının modern anlamda tanımlanmasına katkıda bulunmuştur (Sali, 2018: 11; Ebren, 2006: 22).

Tüketici davranışları ise toplumun ihtiyaçları ile taleplerini giderebilmesi yani elde edilen ürünün talep edilmesi, ücret karşılığında alınması akabinde tüketme süreçlerini ifade etmektedir. Bu davranışlar, tüketicilerin belirli bir ürüne yönelik algılarını ve kararlarını etkileyen birçok faktörü içerir. Teknolojinin gelişmesi ve ticaretin dijitalleşmesi, pazarlama anlayışında da köklü değişikliklere yol açmıştır. Pazarlama karması bu değişimin önemli bir üyesi olarak, ürün (product), fiyat (price), dağıtım (place) ve tutundurma (promotion) unsurlarını kapsamaktadır (Solomon, 2020: 6). Pazarlama karmasının temelleri, Culliton (1948) ve Borden (1956) tarafından atılmış, McCarthy (1964) tarafından "4P" olarak sistematik hale getirilmiştir. Daha sonra, bu geleneksel yaklaşım, Lauterborn tarafından müşteriye odaklanan "4C" (müşteri değeri, müşteri maliyeti, müşteri iletişimi ve müşteri kolaylığı) modeliyle zenginleştirilmiştir (Borden, 1984; Kotler, 2003; Ilgaz Sümer ve Eser, 2006: 180; Constantinides, 2006; Goi, 2009: 3).

Bir ürünü satın alma sürecindeki tüketici davranışları, karmaşık ve dinamik bir yapıya sahiptir. Tüketiciler, ürün hakkında bilgi edindikten sonra bu bilgiye dayalı olarak satın alma kararlarını şekillendirirler. Bu süreçte tüketicilerin ürünle ilgili geliştirdiği tutum ve tavırlar, bireysel tercihlerle şekillenmektedir. Bu tutumlar, tüketicilerin karar alma süreçlerini etkileyen ve satın alma davranışlarının temelini oluşturan önemli bir unsurdur (Düzgün, 2015: 4). Pazarlama karması sadece işletmelerin perspektifinden değil, aynı zamanda tüketicilerin bakış açısından da değerlendirilmelidir. Çünkü bir ürünün tüketiciler üzerindeki etkisi ve algısı, pazarlama stratejisinin başarısında kritik bir rol oynayabilir. Eğer bir pazarlama stratejisi tüketici beklentilerini karşılamıyorsa, bu durum pazarda ciddi sorunlara yol açabilir (Torlak, 2019: 109).

Bu çalışmada, tüketici davranışlarının pazarlama üzerindeki etkisi, pazarlama karması bağlamında ele alınacaktır. Ayrıca pazarlama karması ve "4P" modeli detaylı şekilde açıklanarak, tüketici davranışları ile olan ilişkisi tartışılacaktır. Çalışmanın metodolijisi açıklanarak, literatürdeki çalışmaların taranmasıyla elde edilen veriler yorumlanacak ve konuyla ilgili analizler sonuç sunulacaktır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Tüketici Kavramı (Tanımı)

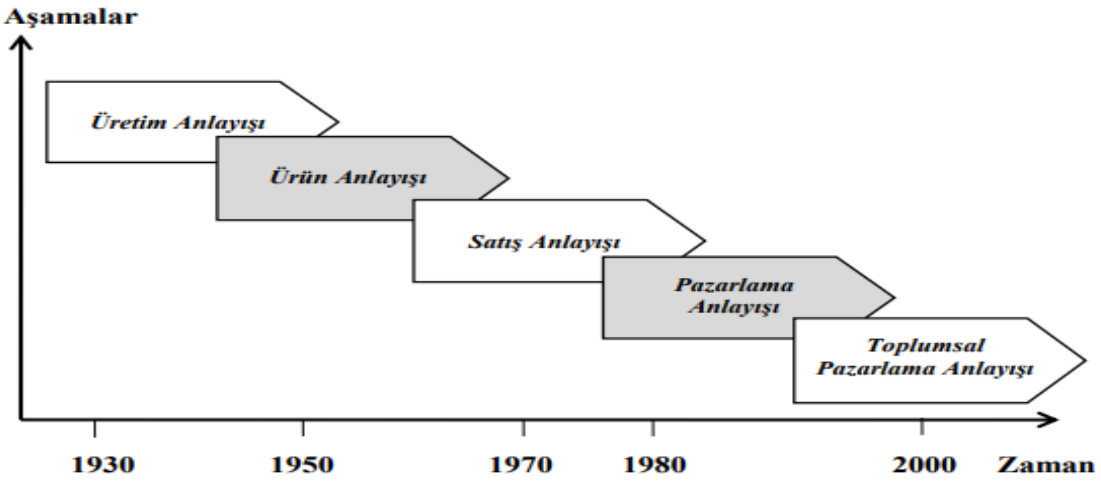
"Türk Dil Kurumu, tüketici kavramını, mal ve hizmetlerden yararlanan, satın alıp kullanan, tüketen kimse olarak" açıklamaktadır (Türk Dil Kurumu, 2018). Hukuki anlamda ise, "28 Kasım 2013 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun (TKHK), tüketiciyi 3. maddesinin (k) bendinde ticari veya mesleki olmayan amaçlarla hareket eden gerçek veya tüzel kişi" olarak tanımlamıştır. Bu tanım, tüketici olmanın temel koşulunun, satın alma sürecinde ticari ya da mesleki bir amaç taşımamak olduğunu vurgulamaktadır. Dolayısıyla, kişinin gerçek ya da tüzel kişi olması bu tanım çerçevesinde bir

önem taşımamaktadır. Aynı Kanun'un 3. maddesinin (l) bendinde yer alan "tüketici işlemi" kavramı ise, tüketiciler ile ticari veya mesleki amaçlarla hareket eden gerçek ya da tüzel kişiler arasında gerçekleştirilen tüm hukuki işlemleri kapsamaktadır. Bu işlemler arasında eser sözleşmeleri, taşıma, simsarlık, sigorta, vekâlet ve bankacılık gibi farklı türdeki sözleşmeler de yer almaktadır (Tuna, 2018: 14).

Tüketici kavramı, literatürde farklı bakış açılarıyla ele alınmıştır. Örneğin, İslamoğlu (1999: 105), tüketiciyi, kişisel ihtiyaç ve isteklerini karşılamak amacıyla mal ve hizmet satın alan ya da bu tür bir satın alma eğiliminde olan birey olarak tanımlamaktadır. Odabaşı ve Barış'a (2003: 20) göre ise, tüketici ve müşteri kavramları arasında bir ayrım yapılması gerekmektedir. Onlara göre, tüketici, ürün ya da hizmeti kullanan kişi iken, müşteri, belirli bir mağaza ya da firmadan düzenli olarak alışveriş yapan kişidir. Tüketicinin davranışlarını ve satın alma kararlarını etkileyen faktörler, pazarlama stratejileri açısından büyük bir öneme sahiptir. Özellikle tüketicilerin ihtiyaçlarına uygun pazarlama yaklaşımları geliştirilmesi, işletmelerin rekabet gücünü artırmada kritik bir rol oynamaktadır.

2.2. Pazarlama Kavramı (Tanımı)

Pazarlama, temelde iki ya da daha fazla kişi arasında gerçekleştirilen bir mübadele, yani değiş-tokuş sürecine dayanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, pazarlamanın köklerinin insanlık tarihinin ilk dönemlerine kadar uzandığı ifade edilebilir (Bilgin, 2015: 25). Tarihsel olarak incelendiğinde, pazarlama sürecinin M.Ö. 7000'li yıllarda başladığı, bu dönemlerde ticaretin temel yapı taşlarını oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak, pazarlama literatürünün akademik bir disiplin olarak gelişimi, daha çok 20. yüzyılın ilk üç çeyreğinde gözlemlenmiştir. Bu dönemde pazarlama, geleneksel yöntemlerle yürütülen bir faaliyet alanı olarak tanımlanmıştır. Geleneksel pazarlamadan ilişkisel pazarlamaya geçiş sürecinde ise pazarlamanın kapsamının genişlediği ve çeşitli teoriler ile uygulamaların bu sürece eşlik ettiği görülmektedir (Gülmez ve Kitapçı, 2003: 82).

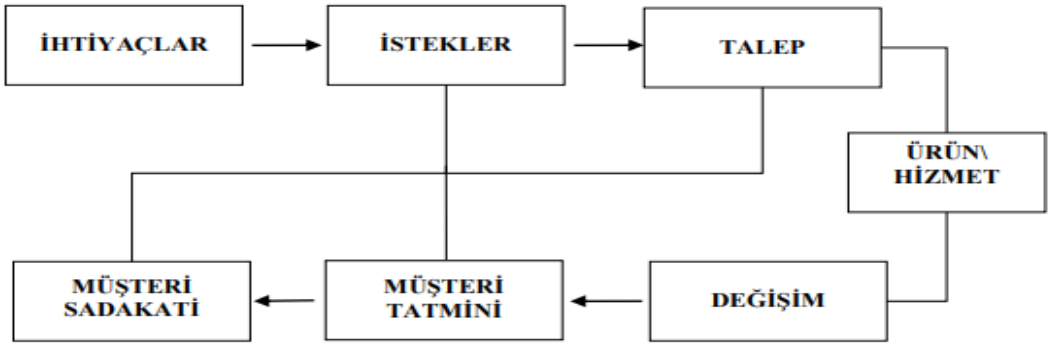

Görsel 1. Pazarlama Anlayışındaki Gelişim
Kaynak: Altunışık vd., (2006).

1930'lu yıllardan günümüze pazarlama anlayışında önemli değişimler yaşanmıştır. Görsel 1.`de de görüldüğü gibi, 1930`lar üretim odaklı bir yaklaşımı temsil ederken, 1950`lerde ürün odaklı bir anlayış ön plana çıkmıştır. 1960`lar ve 1970`ler satış odaklı pazarlama yaklaşımlarının geliştiği yıllar olmuş, 1980`lerden itibaren ise müşteri ihtiyaçlarını temel alan modern pazarlama anlayışı hâkim olmuştur. 2000`li yıllara gelindiğinde ise toplumsal pazarlama kavramı, sosyal sorumluluk ve sürdürülebilirlik gibi unsurları ön plana çıkararak pazarlama disiplininde yeni bir dönemi başlatmıştır (Altunışık, 2006: 16).

Pazarlama kavramının akademik temelleri, 1960`ların başında Jerome McCarthy tarafından atılmıştır. McCarthy, pazarlama karmasını "4P" (ürün, fiyat, dağıtım ve tanıtım) olarak tanımlayarak bu kavramın pazarlama süreçlerinin yönetilebilirliğini artırdığını belirtmiştir (McCarthy, 1964). Bu model, pazarlama faaliyetlerini sistematik bir şekilde ele alarak modern pazarlama teorisinin yapı taşlarından biri haline gelmiştir (Gronroos, 2004). Pazarlama, yalnızca ürün ve hizmetlerin nihai tüketiciye ulaştırılmasını değil, aynı zamanda tüketicilerle işletme arasında uzun vadeli ilişkilerin kurulmasını da kapsayan bir süreçtir. Genç (2012: 8), pazarlamayı, işletmelerin ürün ve hizmetlerine olan talebi artırmak için üretimden tüketime kadar tüm süreçleri yöneten ve koordine eden faaliyetler bütünü olarak tanımlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, pazarlama, müşterilerin ihtiyaç ve taleplerine uygun olarak ürünlerin geliştirilmesi, fiyatlandırılması, tanıtımı ve dağıtımına ilişkin planlama ve uygulama sürecini ifade etmektedir (Mucuk, 2001: 5).

Pazarlamanın farklı tanımları içinde, Baysal`ın (2005: 25) "3H" modeli dikkate değerdir. Bu modele göre, pazarlama, tüketicinin zihnine (Head) ve duygularına (Heart) hitap ederek, onların pazarda ellerini (Hand) uzatıp belirli bir markayı tercih etmelerini sağlamayı amaçlar. Bu yaklaşım, pazarlamanın tüketici davranışları üzerindeki etkisini anlamak için etkili bir model sunmaktadır. Kotler (2005: 11), pazarlamayı, karşılanmamış ihtiyaçları belirlemek ve bu ihtiyaçları tatmin edecek çözümler geliştirmek amacıyla işletmelerin hangi hedef pazarlara hizmet edeceğini belirlemesi olarak tanımlamaktadır. Bu süreç, sadece ürün geliştirmeyi değil, aynı zamanda işletme içindeki tüm çalışanların müşteri odaklı bir bakış açısı geliştirmesini de içermektedir. Ünüsan ve Sezgin (2007: 31) ise pazarlamayı, işletmelerin tüketicilerin arzularını uzun vadeli olarak tatmin etmelerini sağlayan bir değişim süreci olarak tanımlamaktadır. Sonuç olarak, pazarlama, müşteri ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik stratejik bir süreç olup, işletmelerin kârlarını artırırken müşteri memnuniyetini önceliklendiren bir disiplindir.

Görsel 2. Pazarlama Çevrimi

Kaynak: Altunışık vd., (2006).

Görsel 2.`de gösterildiği gibi, insanın temel ihtiyaçlarının müşteri isteklerine dönüşmesi, pazarlama çevriminin başlangıç noktasıdır. Bu süreçte, tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamaya yönelik talep oluşur ve ürün ya da hizmetlerin değişim süreci sonucunda müşteri tatmini ve müşteri sadakati sağlanır. Pazarlama çevriminin bu döngüsü, müşterinin tatminiyle başlayan ve sadakatiyle devam eden bir yapıya sahiptir. Müşteri tatmini, müşterilerin ihtiyaçlarının ve beklentilerinin, doğru zamanda ve istenen şekilde karşılanmasıyla mümkün olur. Müşteri taleplerine verilen bu yanıt, müşteriyle işletme arasındaki bağı güçlendirerek sadakat oluşturur. Diğer bir ifadeyle, müşteri memnuniyetinin sağlanması, talebin sürekliliğini ve müşteri sadakatini beraberinde getirir (Öcal, 2024:18; Altunışık, 2002: 45).

2.3. Tüketici Davranışları İle Pazarlama Arasındaki İlişki

"Türk Dil Kurumu Sözlüğüne göre tüketim; tüketme işi, üretilen veya yapılan şeylerin kullanılıp harcanması, yoğaltım, istihlak, üretim karşıtı" olarak tanımlanmaktadır."(Türk Dil Kurumu, 2022). Bu tanım, bireylerin ürün ve hizmetlere yönelik davranışlarının geniş bir süreçte değerlendirildiğini göstermektedir. Benzer şekilde, Hoyer, Maclnnis ve Pieters (2012: 3), tüketici davranışını ürünlerin, hizmetlerin veya faaliyetlerin zamanla satın alınması, tüketilmesi ve elden çıkarılması süreçlerini kapsayan karar verme süreçleri olarak tanımlamaktadır.

Amerikan Pazarlama Derneği'ne göre tüketici davranışı, bireylerin duygu, biliş ve davranışlarının çevreleriyle olan dinamik etkileşimlerinin bir sonucudur (Peter ve Olson, 2010: 6). Tüketim kavramı ise, insanların hem maddi hem de manevi ihtiyaçlarını karşılayarak yaşamlarını sürdürebilmelerini sağlayan bir süreç olarak görülmektedir. Akboz (2019: 21). Pazarlama süreci, bireylerin ihtiyaçlarının ve isteklerinin belirlenmesiyle başlayarak, bu ihtiyaçlara uygun stratejiler geliştirilmesiyle devam eder (Sali, 2018: 18). Tüketici, bu süreçte yalnızca bir hedef kitle değil, pazarlama faaliyetlerinin merkezinde yer alan bir faktör olarak değerlendirilir. İnsanların doğal yaşamda hayatta kalabilmek için tüketim eğiliminde bulunmaları, üretim anlayışının temelini oluşturmuş ve modern pazarlama anlayışına zemin hazırlamıştır (Yürük, 2017: 24). Stephens (2017: 6) ise, tüketici davranışlarını, tüketicilerin ürün ve hizmet pazarındaki açık eylemleri ve karar verme süreçleri olarak tanımlamaktadır.

Tüketici davranışlarının pazarlama açısından yapısı, çeşitli unsurları içermektedir. Sert (2017: 58) bu unsurları şu şekilde sıralamaktadır:

- **Satın alma davranışları sonrası oluşan etkiler:** Tüketici davranışları, genellikle bireylerin satın alma kararları sonrasında şekillenir.
- **Kültür ve değerlerin etkisi:** Tüketici davranışları, bireylerin yaşadığı kültür ve değer sistemleri tarafından yönlendirilir.
- **Bilimsel yaklaşımlar:** Tüketici davranışlarının incelenmesinde bilimsel yöntemler kullanılmalıdır.
- **Objektif analiz:** Tüketici davranışlarının değerlendirilmesinde tarafsız bir yaklaşım benimsenmelidir.

Tüketici davranışlarının bu yönleri, pazarlama stratejilerinin geliştirilmesinde dikkate alınması gereken temel unsurlar arasında yer almaktadır. Bu unsurlar, işletmelerin müşteri ihtiyaçlarına

yanıt verebilme kapasitelerini artırmak ve sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmek için kritik bir öneme sahiptir.

Çizelge 1. Tüketici Davranışının Özelikleri

TÜKETİCİ DAVRANIŞLARI, GÜDÜLENMEYE YÖNELİK AMAÇLARDIR	TÜKETİCİ DAVRANIŞI SADACE BİR FAALİYETİ DEĞİL BİRÇOK FAALİYETİ BARINDIRAN BİR DAVRANIŞTIR. BİR ÜRÜNÜ SATIN ALMADAN ÖNCE ARAŞTIRMAK, BİLGİ TOPLAMAK, MAĞAZA GEZMEK, GÖZLEM YAPMAK DA TÜKETİCİ DAVRANIŞI OLDUĞU GİBİ TÜKETİM SONRASINDAKİ FAALİYETLERİN DE TÜKETİCİ DAVRANIŞI OLARAK KABUL EDİLEBİLİR.
TÜKETİCİ DAVRANIŞI, HİYERARŞİK BİR YAPIDA GEREÇKLEŞİR VE DİNAMİK BİR GÜCE SAHİPTİR.	TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINDA SÜREÇ, BİRBİRİNİ İZLEYEN ADIMLARDAN OLUŞUR. BUNLAR; İHTİYACIN MEYDANA GELMESİ, İHTİYAÇ SONRASI SATIN ALMA VE ONU KULLANMAKTIR.
TÜKETİCİ DAVRANIŞI, ÇEŞİTLİ FAALİYETLERDEN OLUŞMAKTADIR.	BİZ TÜKETİCİLER BİR ÜRÜN SATIN ALIRKEN HER ZAMAN PLANLI DAVRANMAYIZ. ÖRNEĞİN; AKLIMIZDA BİR MARKA ÜRÜNÜ SATIN ALMAK VARKEN GİDİP FARKLI BİR MARKA ÜRÜNÜ SATIL ALABİLİRİZ. FAKAT BİR ÜRÜN İÇİN ÖNCEDEN BİLGİ TOPLAMAK, SATIŞ ELEMANI İLE GÖRÜŞMEK PLANLI YAPILAN BİR FAALİYETTİR. BU DA TÜKETİCİLERİN İHTİYACI, DÜŞÜNCESİ, KARAR AŞAMALARININ FARKLI OLMASINDAN KAYNAKLANMAKTADIR.
TÜKETİCİ DAVRANIŞI, KARMAŞIK KARARLAR İÇERMEKTEDİR.	BURADA TÜKETİCİLER, ÖNEMLİ BİR TÜKETİM KARARI ALIRKEN UZUN BİR ZAMANA İHTİYAÇ DUYARLAR. KARAR ALABİLMEK İÇİN BAŞKALARININ ÖNERİLERİNDEN FAYDALANMA İHTAYİCI DUYABİLİRLER.
TÜKETİCİ DAVRANIŞLARININ FARKLI ROLLERİ VARDIR.	TÜKETİCİ DAVRANIŞINDA BELLİ BİR SATIN ALMADA BAŞLATICI, ETKİLEYİCİ, KARAR VERİCİ, SATIN ALICI VE KULLANICI GİBİ OLASI ROLLERDEN BAHSEDİLEBİLİR.
TÜKETİCİ DAVRANIŞI, ÇEVRE FAKTÖRLERİNDEN ETKİLENİR.	İNSANLAR SATIN ALMA SÜRECİNDE ÇEVRESEL FAKTÖRLERDEN MUTLAKA ETKİLENİR. ÖRNEĞİN YAĞMURLU BİR GÜNDA ŞEMSİYENİN TELLERİNİN KIRILMASI SONUCU ÖNÜMÜZE ÇIKAN İLK UYGUN MAĞAZADAN ŞEMSİYE ALMAK GİBİ.
TÜKETİCİ DAVRANIŞI, KİŞİLERİN FARKLI ÖZELLİKLERİNE GÖRE FARKLILIK GÖSTEREBİLİR.	HER BİREY FARKLIDIR VE TÜKETİCİ DAVRANIŞINDA FARKLILIK BUNUN DOĞAL BİR SONUCUDUR.

Kaynak: Odabaşı vd., (2012).

Çizelge 1,'de görüldüğü gibi, tüketici davranışlarının pazarlama açısından önemli özellikleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2012: 32-33). Bu özellikler, tüketicilerin karar alma süreçlerini ve bu süreçlerin pazarlama faaliyetlerine olan etkilerini açıklamak için temel bir çerçeve sunmaktadır.

Tüketici davranışı, yedi temel aşamayı içermektedir (Wilkie ve ark., 1986: 10-20, Aktaran: Erdoğan, 2009:21-22; Solomon, 2020: 6).

1. Tüketici Davranışı Güdülenmiş Bir Davranıştır

Tüketici davranışı, belirli bir hedefe ulaşmak için bireyin motive edilmesini içermektedir. Davranışın özü, pazarlama stratejileri aracılığıyla belirlenen hedeflere ulaşmayı sağlamak için

bir araç olarak hareket etmesidir. Burada varolan davranış bir araç, talep ve isetnilen ürün ise bir amaç olarak gözlenmektedir.

2. Tüketici Davranışı Birçok Faaliyeti Kapsar

Tüketici davranışları, bireyin gerçekleştirdiği çeşitli faaliyetlerden oluşmaktadır. Bu faaliyetler, ürün ya da hizmetlerin satın alınması, kullanılması ve bu süreçte yaşanan deneyimleri kapsar. Örneğin bir malzeme satın alınmasına karar vermek için aynı ürünün emsalleri ile kıyaslama yapılarak karar verilmektedir. Karar verme aşamasında ise alacağımız ürün yerine emsalini veya başka bir ürünü de alma kararına varılabilmektedir. Bu da birden fazla davranışın etki etmesinden kayankalanmaktadır.

3. Tüketici Davranışı Bir Süreçtir

Tüketici davranışı, ürünlerin seçimi, satın alınması, tüketilmesi ve elden çıkarılmasını kapsayan bir süreçtir. Bu süreç, bireyin ihtiyaçlarını karşılamak için izlediği yol haritasını ifade eder. Bu yol haritası aşamaında karar alıcı belli başlı davranışların etki ettiği görülmektedir. Bir ürünü satın alabilmek için sürecin gözden geçirilmesi gerekmektedir.

4. Tüketici Davranışı Zaman ve Karmaşıklık Açısından Farklıdır

Tüketici davranışı, zaman ve karmaşıklık unsurlarına bağlı olarak değişkenlik gösterir. Alınan kararın zorluğu ve bu karara ulaşmak için harcanan zaman, davranışın karmaşıklığını artırabilir. Örneğin, bir tüketicinin yeni bir çamaşır makinesi alma aşamasındaki karar süreci ile yeni bir ev alma sürcindeki karar süreci farklı olmaktadır. Yani düşündüğünüzde karmaşık ürün seçimlerinde daha fazla zaman harcanması gerekebilir.

5. Tüketici Davranışı Çeşitli Roller İçerir

Tüketiciler, satın alma sürecinde farklı roller üstlenebilir. Bazı durumlarda, birden fazla kişi aynı satın alma işlemi için farklı roller oynayabilir. Örneğin, bir kişi satın alma kararını verirken bir başkası bu kararı uygulayabilir.

6. Tüketici Davranışı Dış Etkenlerden Etkilenir

Tüketicilerin karar alma süreçleri, büyük ölçüde dış çevreden etkilenmektedir. Kültür, sosyal sınıf, aile yapısı ve referans grupları gibi dış etkenler, tüketici davranışlarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu faktörler, bireyin ürün ya da hizmet tercihlerini doğrudan etkileyebilir.

Solomon'a göre "insanlar kendi kişiliklerine benzer marka kişilikleri taşıyan ürünleri tercih ederler. Örnek olarak, Mercedes marka araç sahipleri araç konusunda kedisini daha elit hissederken, Fiat marka araç sahipleri ise daha gündelik hissedebilirler.

7. Farklı İnsanların Farklı Davranışları Vardır

Her bireyin kendine özgü özellikleri ve tercihleri bulunduğu için tüketici davranışları kişiden kişiye değişiklik gösterir. Bu bireysel farklılıklar, pazarlama stratejilerinde pazar

segmentasyonu ya da çeşitlendirme gereksinimini ortaya çıkarır. Pazarlama faaliyetleri, bu farklılıkları göz önünde bulundurarak şekillendirilmelidir.

Bu yedi temel özellik, tüketici davranışlarının pazarlama açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. İşletmeler, tüketici davranışlarını anlamak ve bu davranışları dikkate alarak stratejiler geliştirmek suretiyle müşteri memnuniyeti ve sadakati oluşturabilir.

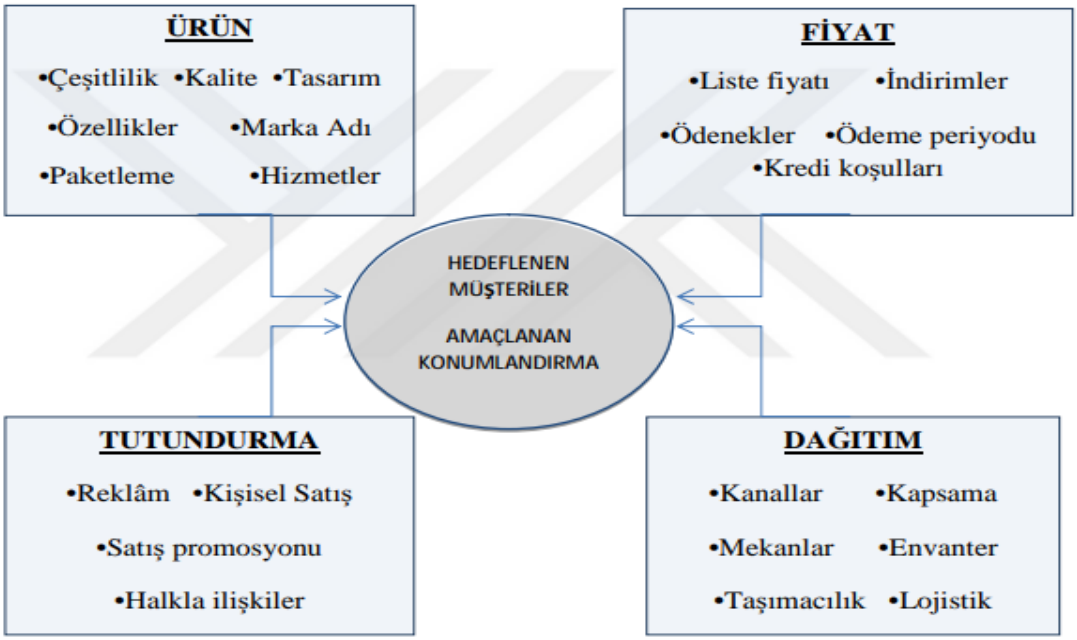
2.4. Pazarlamanin Karmasi (4p) Tanımı

Pazarlama karması, pazarlamanın temel yaklaşımlarından biri olarak kabul edilmektedir (Grönroos, 1989: 52-53; Van Waterschoot & Van den Bulte, 1992: 83). Borden (1984: 7), pazarlama karmasını, bir pazarlama yöneticisinin hedef pazarları memnun etmek için kontrol edebileceği tüm faktörlerin bir bileşimi olarak tanımlamaktadır. 1964 yılında McCarthy, bu on iki öğeyi daha sade bir şekilde gruplandırarak "4P" modelini geliştirmiştir.

McCarthy'nin çalışması, pazarlama karmasını dört temel unsura indirgemiştir. Bu unsurlar şunlardır: ürün (Product), fiyat (Price), dağıtım (Place) ve tutundurma (Promotion) (Rafiq & Ahmed, 1995: 4-5). McCarthy'nin geliştirdiği 4P modeli, pazarlama karması literatüründe en yaygın kabul gören sınıflamalardan biridir. Bu model, pazarlama yöneticilerinin pazarlama stratejilerini planlamalarına ve uygulamalarına rehberlik eden temel bir yapı sunmaktadır. "Pazarlamanın 4P'si" olarak bilinen bu model, İngilizce terimlerin baş harflerinden türetilmiştir:

- **Product (Ürün):** İşletmenin hedef pazarın ihtiyaçlarına yanıt verecek şekilde geliştirdiği mal veya hizmettir.
- **Price (Fiyat):** Ürünün hedef pazara sunulurken belirlenen değeri, fiyat politikalarını ve kâr marjını içerir.
- **Place (Yer/Dağıtım)**: Ürünün doğru zamanda, doğru yerde ve uygun koşullarda tüketiciye ulaştırılmasını sağlayan dağıtım kanallarını ifade eder.
- **Promotion (Tutundurma):** Tüketicilerin ürüne olan farkındalığını artırmak ve satın alma davranışını teşvik etmek amacıyla kullanılan reklam, halkla ilişkiler, satış promosyonları gibi faaliyetleri kapsar (Kotler, 2000: 57-59).

McCarthy'nin bu modeli, pazarlama stratejilerinin sistematik bir şekilde ele alınmasına olanak tanımış ve pazarlama literatüründe uzun süre etkili olmuştur. Pazarlama karmasının 4P formülü, pazarlama terimleinde en sık kullanılan sistemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Bu formül, pazarlama faaliyetleri için ihtiyaç duyulan verilerin sistematik bir şekilde ele alınmasını sağlayarak, çalımacılar tarafından vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir (Allison, 2012: 1; Van Waterschoot & Van den Bulte, 1992: 85).

Görsel 3. 4P ve 4C Pazarlama Karması Elemanları
Kaynak: Kotler vd., (2011).

Pazarlama Karması ve 4P'nin Unsurları

Aşağıda belirtilen dört unsur, pazarlamacılar tarafından pazarın kapısını açan dört önemli anahtar olarak değerlendirilmektedir (Kök, 2010: 17).

- Product (Ürün): Hedef kitlenin ihtiyaç ve isteklerine uygun olarak geliştirilen mal ya da hizmettir. Ürünün kalitesi, tasarımı, özellikleri ve müşteri ihtiyaçlarını karşılama düzeyi, başarılı bir pazarlama stratejisinin temelini oluşturur.
- Price (Fiyat): Bir ürün ya da hizmetin müşterilere sunulurken belirlenen değeridir. Fiyatlandırma stratejileri, tüketicinin algısını ve talebini etkileyerek pazar payını artırabilir.
- Place (Dağıtım): Ürünün doğru zamanda ve doğru yerde müşterilere ulaştırılmasını sağlar. Dağıtım kanalları, ürünün tüketiciyle buluşmasını kolaylaştıran önemli bir unsurdur.
- Promotion (Tanıtım-Tutundurma): Reklam, halkla ilişkiler, satış promosyonları ve diğer tanıtım araçlarıyla ürün ya da hizmetin farkındalığını artırmayı ve tüketicilerin satın alma davranışını teşvik etmeyi amaçlar.

Bu unsurlar, pazarlama süreçlerinde stratejik kararların temelini oluşturur ve işletmelerin hedef pazarlarına etkin bir şekilde ulaşmasına olanak tanır.

2.4.1. Ürün (product)

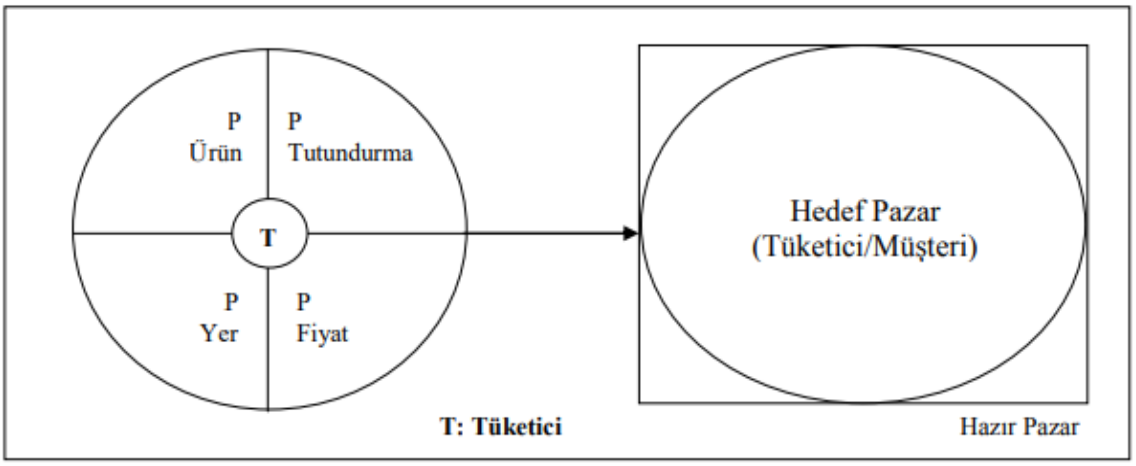
Pazarlama süreçlerinin başlangıç noktası olarak kabul edilen ürün, işletmelerin tüketici ihtiyaçlarına yönelik olarak ürettiği ve pazara sunduğu mal veya hizmettir (Kasapoğlu, 2019: 62). Tüketici ya da tüketici gruplarının ihtiyaçlarını karşılamayan bir ürünün başarılı bir şekilde satılabilmesi için, pazarlama faaliyetlerinde hedef pazarların ve ilgili koşulların detaylı bir şekilde analiz edilmesi gereklidir. Ürünün pazarda varlığını sürdürebilmesi, yaşam

döngüsündeki aşamalar olan başlangıç, büyüme, doygunluk ve gerileme süreçlerinin satış hacmi göstergeleri ile düzenli olarak değerlendirilmesine bağlıdır (Aitken ve ark., 2003).

Ürünün pazarda algılanışı, tüketici imajı ile doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, ürün konumlandırma kavramı, bir ürüne belirli bir pazar segmentinde anlam ve aidiyet kazandırma süreci olarak tanımlanabilir (Kasapoğlu, 2019: 63). Ürün konumlandırma, ürünün hedef kitlenin zihninde uygun bir yer edinmesini sağlayarak, rakip ürünlerden ayrışmasını hedefler.

Kotler'e göre ürün, bir ihtiyaç veya isteği karşılamak amacıyla piyasaya sunulan, dikkat çeken, satın alınan, kullanılan ya da tüketilen herhangi bir şeydir (Kotler, 2012: 232). Bu tanım, ürünün yalnızca fiziksel bir mal olarak değil, aynı zamanda tüketicilerin farklı ihtiyaçlarına hitap edebilecek bir hizmet, fikir ya da deneyim olabileceğini de vurgulamaktadır.

Kotler, ürün kavramını şu şekilde daha detaylı ifade eder: "Mevcut bir şeyi satmak, tüketicilerin talep ettiği bir ürünü pazara sunmak, gelecekte talep edileceği öngörülen bir şeyi önceden üretmek ya da henüz talep edilmemiş ancak tüketicilere büyük bir keyif sağlayacak bir şeyi yaratmak" (Kotler, 2005: 185). Bu yaklaşım, ürünün yalnızca talebe yanıt veren bir araç değil, aynı zamanda talep yaratma ve tüketici beklentilerini aşma sürecinin de bir parçası olduğunu ortaya koymaktadır.

Görsel 4. Pazarlama Karması
Kaynak: Kotler vd., (2012).

2.4.2. Fiyat (Price)

Pazarlama karmasının önemli unsurlarından biri olan fiyat, bir ürünün birim değeri olarak tanımlanabileceği gibi, tüketicilerin o ürüne sahip olma veya kullanma karşılığında ödedikleri toplam değer olarak da açıklanmaktadır (McCarthy ve Perreault, 1991: 446; Kotler ve Armstrong, 1999: 284). Fiyat, pazarlama karmasının "4P" modelinde yer alan ikinci unsur olup, genel anlamıyla bir ürün ya da hizmet için belirlenen para miktarını ifade eder.

Fiyatlandırma, bir ürünün hedef kitleye sunulmasında dikkate alınması gereken en kritik unsurlardan biridir. Fiyatın belirlenmesinde hem ürünün özellikleri hem de hedef kitlenin ekonomik koşulları göz önünde bulundurulmalıdır. Bu süreçte farklı fiyatlama stratejileri değerlendirilerek en uygun yöntem seçilmelidir. (Arıkan, 2002: 171). Fiyat, işletmeler için

temel bir gelir kaynağı olmasının yanı sıra, müşterilerin ürün algısını şekillendirmede ve paydaşları etkilemede önemli bir role sahiptir (Enache, 2011: 26; Uraltaş ve Ekici, 2013: 30). Ancak, özellikle hizmet sektöründe fiyatlandırma süreci daha karmaşıktır. Fiyat, pazarlama karmasının diğer unsurları (ürün, dağıtım, tutundurma) ile karşılaştırıldığında en esnek yapıya sahip unsurdur. Fiyat, gelir fonksiyonu sağlayan tek pazarlama unsuru olarak öne çıkarken, diğer unsurlar (örneğin, dağıtım ve tutundurma) daha çok maliyet faktörleri olarak kabul edilir (Ay ve ark., 2010: 37). Bu durum, fiyatı işletmelerin finansal performansını doğrudan etkileyen kritik bir araç haline getirmektedir.

2.4.3. Tutundurma (Promosyon)

Pazarlama karmasının önemli unsurlarından biri olan tutundurma, ürünlerin ve hizmetlerin hedef kitleye tanıtılması, hatırlatılması ve satın alma kararlarını etkilemek amacıyla yürütülen faaliyetlerdir. Tutundurma, tüketicileri mevcut pazar hakkında bilgilendirme, ikna etme ve hatırlatma gibi işlevleri yerine getiren bir pazarlama aracı olarak tanımlanır (Aytekin, 2010: 129).

İngilizce "promotion" kelimesi, Türkçede "satış artırıcı çabalar, promosyon, pazarlama iletişimi, tutundurma" gibi çeşitli terimlerle ifade edilmektedir (Odabaşı, Yavuz ve Oyman, 2011: 83). Bu terimlerin her biri, tutundurma faaliyetlerinin farklı yönlerini ve pazarlama süreçlerindeki rolünü yansıtmaktadır. Pazarlama yöneticileri, bu araçları kullanarak hedef kitleyi etkilemeye yönelik stratejiler geliştirebilir. Örneğin, satış geliştirme faaliyetleriyle tüketicilere ek teşvikler sunulabilir, reklamlar aracılığıyla marka bilinirliği artırılabilir ya da halkla ilişkiler çalışmalarıyla kurumun imajı güçlendirilebilir. Bunun yanı sıra, itme (push) ve çekme (pull) stratejileri gibi yöntemler, tutundurma faaliyetlerinin etkinliğini artırmak için kullanılabilir (Korkmazyürek, 2020: 60-86).

Tutundurma faaliyetleri, bilgilendirme, ikna etme ve harekete geçirme gibi temel amaçlar doğrultusunda iletişim sürecinin önemli bir parçasını oluşturur. Bu süreçte, paydaşların verilen mesajlardan nasıl etkileneceği ve ne tür tepkiler vereceği dikkatle analiz edilmelidir. Çizelge 2`de, bu sürecin etkileri ve sonuçları ayrıntılı şekilde gösterilmektedir (Kotler, 2003: 568). Tutundurma araçlarının kullanımı sırasında, verilen mesajların kurumun genel konumlandırma stratejisi ve diğer pazarlama karması unsurlarıyla uyumlu olması büyük önem taşır. Bu uyum, pazarlama faaliyetlerinin bütüncül bir yapıya sahip olmasını sağlayarak hedef kitlenin algısını olumlu yönde etkiler (Kotler ve Fox, 1995: 353).

Çizelge 2. Tepki Hiyerarşisi Modelleri

Safhalar	AIDA Modeli	Etkiler Hiyerarşisi Modeli	Yenilikleri Benimseme Modeli	İletişim Modeli
Bilgilenme	Dikkat etme	Farkında olma Bilgilenme	Farkında olma	Sunum Kabul Bilgilenme
Etkilenme	İlgilenme Arzulama	Hoşlanma Tercih etme İkna olma	İlgilenme Değerlendirme	Tutum oluşturma Niyetlenme
Harekete geçme	Harekete geçme	Satın alma	Deneme Benimseme	Davranma

Kaynak: Kotler vd., (1995).

2.4.4. Dağıtım (Place)

Dağıtım, bir ürün ya da hizmetin üreticiden son kullanıcıya ulaşmasını sağlayan faaliyetlerin tümünü kapsar. Bu süreç, ürünlerin tüketiciye doğru bir şekilde ulaştırılmasını sağlamak amacıyla pazarlama karmasının önemli bir unsuru olarak öne çıkar (Kotler, 2003: 505; Uraltaş ve Ekici, 2013: 42). Birçok işletme, ürünlerini tüketiciye doğrudan satmanın yanı sıra, distribütörler, toptancılar, ulaşım firmaları ve perakendeciler gibi aracı kurumlarla çalışarak dağıtım faaliyetlerini yürütmektedir.

İşletmelerin dağıtım süreçlerinde kullandığı temel fonksiyonlar dört ana başlıkta toplanabilir:

- **Bilgi:** Pazarlama işletmeleri, müşteri ihtiyaçlarını anlamak ve bu ihtiyaçlara uygun çözümler geliştirmek için bilgi toplama ve analiz etme süreçlerine ihtiyaç duyar. Aynı zamanda müşteriler de işletmenin sunduğu olanaklar hakkında bilgi sahibi olmalıdır.
- **Satış:** Dağıtım sürecinde, pazarlamacı işletmelerin ürünlerini pazarda konumlandırabilmek ve tüketicilere ulaştırabilmek için fiyat ve satış koşullarında çeşitli anlaşmalar yapması gereklidir. Bu süreç, satış fonksiyonu olarak tanımlanır.
- **Depolama ve Ulaştırma:** Ürünlerin depolanması ve tüketicilere ulaştırılması, dağıtım süreçlerinde hayati bir öneme sahiptir. Doğru depolama ve ulaşım stratejileri, ürünlerin zamanında ve güvenli bir şekilde tüketicilere ulaşmasını sağlar.
- **Finansman:** İşletmelerin dağıtım faaliyetlerini sürdürebilmesi için finansal kayıtların düzenli tutulması, envanter yönetiminin doğru bir şekilde yapılması ve bu süreçlerle ilgili risklerin etkin bir şekilde yönetilmesi gereklidir (Doyle, 2003: 371). Dağıtım türünün temel unsurlarından biri, üretici, tüketici ve satıcının dolaylı yollarla bir araya getirilmesidir. Plansız dağıtım faaliyetleri, yer ve zaman faydasını ortadan kaldırarak işletmelere ek maliyetler yaratabilir ve ekonomik problemler doğurabilir (Korkmazyürek, 2020: 60-86).

Günümüzde, e-ticaret siteleri, alışveriş merkezleri, mağazalar ve kiosklar gibi satış noktaları, bireysel tüketici tercihlerine uygun stratejilerle dağıtım sürecini şekillendirmektedir (Burnett, 2008). Bu çeşitlilik, dağıtım süreçlerinde esnekliğin ve müşteri odaklı yaklaşımın önemini artırmaktadır. Dağıtım, fikir, ürün ve hizmet gibi ticari değere sahip varlıkların üretim veya çıkış noktasından son kullanım noktasına ulaştırılmasını sağlayan, birbirine bağlı kurum ve

kuruluşların oluşturduğu bir organizasyon sistemidir (Tek, 1999: 519-520). Bu sistemin etkin yönetimi, işletmelerin pazarlama başarısını doğrudan etkileyen önemli bir faktördür.

2.5. Tüketıcı Davranışlarında Pazarlamanın 4 P'sinin Önemi

Pazarlamanın karmasınında tüketici davranışları ele alınırken (Kaya, 2023:31, 32, 33)'nın yapmış olduğu pazarlama karma startejilerinden bahsedilebilir. Kaya`ya göre (2023) pazarlama karmasında bahsedilen ana startejiler;

a) **Ürün stratejisi**; bir ürünün oluşması için o ürünün özelliklerini, faydalarını, kalitesini, markasını, ambalajını ve yaşam döngüsünü belirler. Apple'ın iPhone serisini Ürün stratejisine örneği olarak verebiliriz. **Apple şirketi, iPhone markasını** yüksek kaliteli, yenilikçi ve kullanıcı dostu akıllı telefonlar olarak konumlandırmış ve devamlı olarak kendini geliştirerek yeni modeller sunarak müşterilerinin beklentilerini karşılamaktadır.

b) **Fiyatlandırma stratejisi;** ürün maliyetlerini, talebi, rekabeti, hedef pazarı ve değer algısını dikkate almaktadır. Bu hususların dışında da ayrıca indirimler, krediler, ödeme koşulları ve garanti gibi konuları da dikkate almaktadır. Fiyatlandırma stratejisi örneği olarak Starbucks'ın kahve çeşitlerinde uguladığı ücret politikasını yani fiyatlarını verebiliriz. **Starbucks, kahvelerini** yüksek fiyatlarla satışa sunarak kalite, prestij sunan bir marka imajı yaratılmıştır.

c) **Dağıtım stratejisi;** bir şirketin ürün veya hizmetlerini müşterilerine ulaştırması esnasında belirleyeceği plandır. Dağıtım stratejisi, dağıtım kanallarını, aracıları, lojistiği ve fiziksel dağıtımı içermektedir. Dağıtım stratejisi ayrıca yer seçimi, stok yönetimi, taşıma ve depolama gibi konuları da içine almaktadır. Dağıtım stratejisi örneği olarak Amazon uygulamasının online perakende modelini verebiliriz. **Amazon, müşterilerine** geniş bir ürün yelpazesi sunmak için aynı ürünü üreten çeşitli işletmelerle çalışmış ve ürünleri hızlı ve uygun maliyetli bir şekilde teslim etmek için kendi lojistik/ulaşım ağını kurmuştur.

d) **Promosyon stratejisi;** bir ürün veya hizmetin tanıtımı ve satışını artırmak için kullanılan pazarlama yöntemlerinden oluşur. Promosyon stratejisi örneği olarak spor giyim sektöründe lider bir marka olan **Nike markasını** verebiliriz. Nike markasının promosyon stratejisi; ürün yenilikleri, Nike'ın pazarlama stratejisinin temelini oluşturumaktadır. Marka, müşterilerinin ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılamak için sürekli olarak yeni tasarımlar ve çeşit yelpazesi sunar.

Burada özellikle pazarlama karmasının, satınalma düşünceleriyle ilgili tüketici davranışını etkilemesi temel olarak amaçlanmaktadır (Khayru ve Issalillah, 2021: 3). David Jobber'ın (2001) ifadesiyle: "4P yaklaşımının gücü, pazarlama kararalma sürecinde, hafızada yereden ve pratik bir çerçeve sunmasıdır. Büyük ölçekli bir onaya sahip olan pazarlamanın 4P'sinin, aynı zamanda Amerikan Pazarlama Birliği tarafından da formüle edildiği gibi pazarlama terimiyle eşanlamlı hale gelmesi pek de şaşırtıcı değildir (Constantinides, 2006: 409). Stanton (2001) pazarlamayı, piyasada varolan müşteri ve halihazırda bulunan tüketici ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla ürün ve hizmetlerin planlanması, fiyatların belirlenmesi, tanıtım ve dağıtımı olarak tanımlamıştır (Ramli vd., 2015: 116). Bu tanım aslında "4P" ile aynı anlamda kullanılmıştır. Pazarlama sürecinde başarılı olmak için pazarlamacıların tüketicinin istek ve ihtiyaçlarını etkileyen faktörleri tam olarak anlaması gerekir (Gilaninia vd., 2013: 57)

3. METODOLOJİ

Bu derleme çalışmasında, tüketici davranışlarında pazarlamanın 4p'sinin önemi ile ilgili mevcut literatür kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve sistematik bir yaklaşım benimsenmiştir. Çalışmanın metodolojisi, daha önce yayımlanmış akademik makaleler, kitaplar, raporlar ve ilgili diğer bilimsel kaynakların analizine dayanmaktadır. Literatür taraması sırasında, özellikle tüketici davranışlarında pazarlamanın 4p'sinin önemini açıklamaya yönelik teoriler, modeler ve amprik bulgular odak noktası olarak alınmıştır. Kaynaklar, güvenilir bilimsel veri tabanılarından (örneğin, Web of Science, Scopus, Google Scholar) seçilmiş ve yayımlanan çalışmalar önceleklendirilmiştir. Ayrıca, ele alınan literatürün, konuya getirdiği teorik katkılar ve uygulamadaki yansımaları detaylı bir şekildeincelenmiştir. Bu metodolojik yaklaşım, hem tüketici davranışlarında pazarlamanın 4p'sinin önemi alanındaki mevcut bilgi birikimini sentezlemeyi hem de gelecekte yapılacak araştırmalar için yönlendirici olmayı amaçlamaktadır.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Altunışık vd.'nin 2006 yılında yapmış olduğu çalışmasında pazarlama anlayışının tarihsel döngüde gelişim sürecinden bahsetmiştir. Yapılan çalışmada; 1930'lu yıllardan, 1950'li, 1960'lı, 1970'li yıllara kadar satış görüşünün ve 1980 sonrası yıllarda pazarlama görüşü ile 2000'li yıllar da toplumsal pazarlama görüşünün hakim olması hakkında bilgi vermiştir. Bu süreçte, tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini karşılamaya yönelik taleplerin oluşarak ürün ya da hizmetlerin değişim süreci sonucunda müşteri tatmininn ve müşteri sadakatini açıklamaktadır. Söz konusu çalımada ayrıca pazarlama çevriminde yer alan döngünün müşterinin tatminiyle başlayan ve sadakatiyle devam eden bir yapıya sahip olduğu hususudan da bahsedilmektedir. Yapılan çalışmadan snuçla, müşteri tatmininin, müşterilerin ihtiyaçlarının ve beklentilerinin, doğru zamanda ve istenen şekilde karşılanmasıyla mümkün olabileceği kanısı yer almaktadır.

Rafiq ve Ahmed'in 1995 yılında yapmış oldukları yayınında McCarthy'nin 1964 yılında pazarlama karmasını 4P olarak yeniden gruplandırarak yeni bir sınıflama oluşturduğu hakkında bilgi vermiştir. Yapılan çalışmada; McCarthy'nin geliştirmiş olduğu 4P modelinin, pazarlama karması sözlüğünde en yaygın kabul gören sınıflamalardan biri olarak yer aldığı ve anlatılan modelin, pazarlama yöneticilerinin pazarlama stratejilerini planlamalarına ve uygulamalarına rehberlik eden temel bir yapı sunduğu gözlemlenmektedir. Çalışmada, pazarlama stratejilerinin sistematik bir şekilde ele alınmasına olanak sağlayan McCarthy'nin modelinin pazalrama sisteminde uzun süreli etkili olduğu görülmektedir.

Kotler, P.'nin 2000 yılında yapmış olduğu çalışmasında pazarlama karmasının tanımı ve özelliklerine değinmiştir. Pazarlamma karmasını oluşturun 4P'nin yani Product (ürün), Price (fiyat), Place (yer), Promotion (tutundurma)'nın tanımı hakkında bilgi vermiştir. Pazarlama karmasının 4P formülü, pazarlama terimleinde en sık kullanılan sistemlerden biri olarak kabul edilmektedir. Çalışmada bahsedilen bu formülün pazarlama faaliyetleri için ihtiyaç duyulan verilerin sistematik bir şekilde ele alınmasını sağlayarak, çalışmacılar tarafından vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir 4P formülü, pazarlama faaliyetlerinde izlenecek stratejilerin belirlenmesinde sıkça kullanılan bir rehber niteliği taşımakla beraber pazarlama yöneticilerinin ise belirtilen model aracılığıyla hedef pazara yönelik uygun ürünlerin geliştirilmesi,

fiyatlandırılması, dağıtılması ve tanıtılmasına yönelik stratejiler geliştirebelecekleri kanısı oluşabilmektedir.

Gülmez ve Kitapçı (2003) yayınlarında, başlangıcı M.Ö. 7000'e kadar dayanan pazarlama sunüçeni tarihsel olarak inceleyerek pazarlamanın zaman içersinide insan ihtiyaçlarının giderilmesi için yapı taşı olarak adlandırılabileceği, günümüzde ise geleneksel yöntemlerle yürütülen bir faaliyet alanı haline geldiğinden bahsedilmiştir. Çalışmada geleneksel pazarlamadan ilişkisel pazarlamaya geçiş sürecinde ise pazarlamanın kapsamının genişlediği ve çeşitli teoriler ile uygulamaların bu sürece eşlik ettiği görülmektedir Pazarlamanın bu gelişim süreci, yalnızca mal ve hizmetlerin alım-satımıyla sınırlı kalmayan, aynı zamanda müşteri ilişkilerini de kapsayan bir yaklaşıma doğru evrilmiştir. Özellikle ilişkisel pazarlama anlayışı, müşteriyi merkeze alan ve uzun vadeli ilişkiler kurmayı hedefleyen bir strateji olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, pazarlama faaliyetlerinin sadece ekonomik değil, aynı zamanda sosyal bir boyuta sahip olduğunu göstermektedir.

Doyle'nin 2003 yılında yapmış olduğu çalışmasında işletmelerin dağıtım süreçlerinde kullanmış olduğu dört temel fonksiynlarından bahsedilmektedir. Bu fonksiyonların; bir malı satabilmek için müşteri ihtiyaçlarını anlamak ve bu ihtiyaçlara uygun çözümler geliştirerek mek bilgi toplama ve analiz etme süreçlerine ihtiyaç duyuduğu, ürünün dağıtım sürecinde, pazarlamacı işletmelerin ürünlerini pazarda konumlandırabilmek ve tüketicilere ulaştırabilmek için fiyat ve satış koşullarında çeşitli anlaşmalar yapması gerektiği ve ürünlerin dorğu bir şekilde depolanması sonucunda alıcıya ulaşması aşamasında gerekli finansal işlemlerin etkin bir şekilde yapılması halinde süreçte yer alan risk etkenlerinden azami şekilde etkilenbileceği gözlenmektedir.

Gilaninia'nın 2013 yılında yapmış olduğu yayınında tüketici davranışlarını etkileyen yedi temel hususdan bahsetmektedir. Belirtmiş olduğu yedi temel husus kapsamında tüketici davranışının, belirli bir hedefe ulaşmak için bireyin motive edilmesinin gerektiğinden bunula beraber tüketicinin ürünlerin seçimi, satın alınması, tüketilmesi ve elden çıkarılmasını kapsayan bir süreç ile ilerleyerek ihtiyaçlarını karşılamak bir yol haritasını izlediğinden bahsedilmektedir. İzlenen bu yol haritasından yola çıkılarak tüketici davranışının, zaman ve karmaşıklık unsurlarına bağlı olarak değişkenlik gösterdiğinden karar alma süreç aşamasında ise büyük ölçüde dış çevreden etkilendiği gözlemlenmektedir. Kültür, sosyal sınıf, aile yapısı ve referans grupları gibi dış etkenlerin, tüketici davranışlarında belirleyici bir rol oynadığı görülmektedir. Bu yedi temel özellik, tüketici davranışlarının pazarlama açısından ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. İşletmeler, tüketici davranışlarını anlamak ve bu davranışları dikkate alarak stratejiler geliştirmek suretiyle müşteri memnuniyeti ve sadakati oluşturabilir.

Solomon'un 2020 yılında yapmış olduğu yayınında tüketici davranışlarını belirleyen süreçlerden bahsetmekdir. Yapılan çalışmada tüketici davranışlarının toplumun ihtiyaçlarını giderebilmesi için alınan ürünün talep edilmesi, ücret karşılığında alınması akabinde tüketme süreçlerini ifade etmektedir. Çalışmada bahsedilen bu davranışların, tüketicilerin belirli bir ürüne yönelik algılarını ve kararlarını etkileyen birçok faktörün olduğundan bahsedilmele birlikte varolan zamanda yer almakta olan teknolojinin gelişmesi ve ticaretin dijitalleşmesi ile birlikte pazarlama anlayışında da köklü değişikliklere yol açtığıda gözlemlenebilmektedir.

Arıkan'ın 2002 yılında yapmış olduğu konulu yayınında pzarlama karmasının tanımı ve pazarlama karmasının ikinci "P" si olarak bilinen fiyatın açıklayıcı tanımından bahsetmektedir. Yapılan çalışmada özellikle fiyatlandırma yöntemleri içerisinde yer alan fiyatlama stratejileri hakkında bilgi vermektedir. Fiyatlandırmanın, bir ürünün hedef kitleye sunulmasında dikkate alınması gereken en kritik unsurlardan biri olduğu aynı zamanda bir malın fiyatının belirlenmesinde hem ürünün özelliklerinin hem de hedef kitlenin ekonomik koşullarının göz önünde bulundurulması sonucu oluşan bir süreçten geçtiğinden bahsedilmektedir. Belirtilen süreçte farklı fiyatlama stratejilerinin değerlendirilerek en uygun yöntemin seçilmesi gerektiği, ayrıca üretim ve satış maliyetlerinin detaylı analizi yapılarak brüt kârın dağıtım, garanti, satış sonrası hizmetler, harcama giderleri ve malzeme maliyetlerini karşılayıp karşılamadığı kontrol edilmesi gerektiği hususundan da bahsedilmektedir.

Dağdaş'ın 2013 yılında yapmış olduğu çalışmasında işletmelerin, müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için mal, hizmet ve fikir üreterek ihtiyaçlarını karşılamaya çalıştığından bahsetmektedir. Yapılan çalışmada işletmenin faaliyetlerini belli başlı fonksiyonlar aracılığıyla yerine getirdiği hususu üzerinde durulmuştur. Çalışma kapsamında belirtilen fonksiyonlardan; yönetim fonksiyonu ile birlikte finansman fonksiyonu, üretim fonksiyonu ve pazarlama fonksiyonu hakkında ayrıntılı olarak bilgi vermektedir.

Düzgün'ün 2015 yılında yapmış olduğu çalışmada tüketicilerin pazarlama karması algısının tüketici temelli marka değeri üzerindeki etkilerini araştırmıştır. İşletmelerin pazarlama karması içerisinde yer alan müşteri memmnuniyeti ve markaya duyulan güven üzerinde durularak tüketici davranışları hakkında araştırma yapılmıştır. Yapılan bu araştırmada farklı kültürlere sahip tüketicilerin farklı sektörlerde bulunan; Sütaş, Mavi Jeans ve Mudo firmaların birbirine olan etkisini hipotez yöntemini kullanmak suretiyle analiz etmeye çalışmıştır. Hizmet ve dayanıklı tüketim sektöründeki tüketiciler hakkında yapılan analiz sonucunda müşteri güveni ve mutluluğu üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

5. SONUÇ

Tüketici davranışları karmaşık bir yapıya sahiptir. Hem içsel uyaranlardan hem de çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Tüketicilerin istek ve ihtiyaçlarına yönelik hazırlanmış pazarlama karmasının da işletmeler için hayati önemi bulunmaktadır. Bu nedenle, işletmelerin pazarlama hedeflerine uygun, aynı zamanda da tüketicilerin memnuniyetini sağlayacak pazarlama karmasını oluşturmaları genel olarak amaçlanmalıdır. Hem işletmenin hedeflerine hem de tüketicilerin beklentilerine uygun olarak hazırlanmış güvenilir bir pazarlama karması aynı zamanda tüketici davranışlarının doğru şekilde okunmasına yardımcı olmaktadır. Aslında pazarlamanın "4P"si ve tüketici davranışları birbirini etkileyen ve aynı anda hareket edilmesini sağlayan bir sarmal olarak değerlendirilebilir.

Pazarlamanın 4P'si (Product - Ürün, Price - Fiyat, Place - Dağıtım, Promotion - Tutundurma), tüketici davranışlarının şekillenmesinde kritik bir rol oynamakta ve firmalar için stratejik bir öneme sahiptir. Bu dört unsur, tüketicilerin karar alma sürecini doğrudan etkileyerek marka tercihlerini ve sadakatlerini belirlemede temel faktörlerden biri olmuştur. Literatür taramasına dayalı araştırma sonuçlarına göre, tüketicilerin satın alma kararlarında fiyat, ürün kalitesi, dağıtım kanalının etkinliği ve tutundurma çalışmaları önemli bir rol oynadığını ifde edebiliriz.

Pazarlama karmasının tüm bilesenlerinin uyum içinde yürütülmesi, tüketici beklentilerine daha etkin yanıt verilmesini sağlayacaktır. İşletmelerin 4P stratejilerini dinamik bir yapıda sürekli olarak güncellemesi, hem mevcut müşteri memnuniyetini artıracak hem de yeni müşteri kazanımına katkı sağlayacaktır. Tüketici davranışlarındaki hızlı değişim, firmaların esnek ve yenilikçi yaklaşımlar geliştirmesini zorunlu kılmaktadır.

KAYNAKÇA

Aitken, J., Childerhouse, P., Towill D., *The Impact of Product Life Cycle on Supply Chain Strategy, International Journal of Production Economics*, 2003.

Akboz, A., *Davranışsal İktisat Bağlamında İnternetten Yapılan Alışverişlerde Tüketici Davranışlarının İncelenmesi*: *Mersin Örneği,* Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin. 2019.

Allison, S., *The marketing mix: from products to life enhancing experiences. Academy of Marketing Annual Conference'da sunulmuş bildiri*, Southampton Management School, University of Southampton, 2012.

Altunışık R., Özdemir Ş. ve Torlak Ö., *Modern Pazarlama*, 4. Baskı, Değişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Arıkan S., *Girişimcilik, Temel Kavramlar ve Bazı Güncel Konular*, Ankara, 2022.

Ay, C., ve Kahraman, A. *Fiyatlandırmada Etik*, Ay, C., Kartal, B., Ve Nardalı, S. (Ed.), *Pazarlamada Etik Yaklaşımlar* İçinde, 58-86, Detay Yayıncılık 1. Baskı, Ankara, 2010.

Aytekin, *Tutundurmada Etik.Ay, C., Kartal, B., Ve Nardalı, S. (Ed.), Pazarlamada Etik Yaklaşımlar İçinde* Ankara: Detay Yayıncılık, 1. Baskı, 129- 155, 2012.

Baysal, *Yeni Pazarlama Trendleri*, İstanbul: MediaCat Kitapları, 2005.

Bilgin, *İşbirlikçi Pazarlama Yaklaşımının Otel İşletmelerinin Pazarlama Anlayışları Çerçevesinde İrdelenmesi,* Doktora Tezi, Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Düzce, 2015.

Borden, N. H., *The concept of the marketing mix*. Journal of Advertising Research,1984.

Burnett, *Core Concepts of Marketing*, Zurich, Switzerland, Jacobs Foundation, 2018.

Constantinides, E., *The Marketing Mix Revisited: Towards the 21st Century Marketing. Journal of Marketing Management*, 22(3), 407-438. DOI: 10. 1362/026725706776861190, Classics, II (September), 7-12, 2006.

Dağdaş, *Işletmelerde Retro Pazarlama Uygulamalarinin Müşteri Bağlılığına Etkileri Üzerine Bir Araştirma* Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2013.

Doyle, Peter, *Değer Temelli Pazarlama*, Ed. Gülfidan Barış, İstanbul,Mediacat, 2003.

Düzgün, *Tüketicilerin Pazarlama Karması Algısı Ve Satın Alma Tarzlarının Müşteri Memnuniyeti, Markaya Duyulan Güven Ve Tüketici Temelli Marka Değeri Üzerindeki Etkileri* Yüksek Lisans Tezi, Doğuş Üniversitesi, İstanbul, 2015.

Ebren, F., *Bütünleşik Pazarlama İletişiminin Algılanışı ve Uygulanması: Reklam Ajansları ve Firmalar Düzeyinde Araştırmalar*, Antalya, 2006.

Enache, I. C., *Marketing Higher Education Using The 7 PS Framework, Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Series V: Economic Sciences*, 4 (53/1), 23 – 30, 2011.

Erdoğan U., *Tüketici Davraniş Modellerinin Tüketici Pazarlari Için Tasarlanan Ürünlere Etkisi* (Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi. İstanbul, 2009.

Eroğlu, E. *Tüketici Davranışı Kavramı ve Özellikleri. Y. Odabaşı içinde, Tüketici Davranışları* Anadolu Üniversitesi Yayınları. Eskişehir, (s. 2-23), 2012.

Genç, E., *Otel İşletmelerinin İlişkisel Pazarlama Faaliyetleri: Zonguldak, Karabük ve Bartın İllerinde Bir Uygulama* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bülent Ecevit Üniversites, Zonguldak, 2012.

Gilaninia, S., Taleghani, M. ve Azizi, N., *Marketing Mix and Consumer Behavior,* Kuwait Chapter of Arabian Journal of Business and Management Review, 2013.

Grönroos, C., *Defining marketing: a market-oriented approach. European Journal of Marketing*, 1989.

Grönroos, C., *On defining marketing: finding a new roadmap for marketing*, Marketing Theory, 6(4), 395-417. http://dx.doi.org/10.1177/1470593106069930, 2006.

Grönroos, C., *The Relationship Marketing Process: Communication*, Interaction, Dialogue, Value. Journal of Business & Industrial Marketing, 99-113, 2004

Gülmez, M. ve Kitapçı, O., *İlişki Pazarlamasının Gelişimi ve Yakın Geleceği. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2003.

Hoyer, W. D., Maclnnis, D. J. ve Pieters, R., *Consumer Behavior, 6. Baskı, Mason, South-Western Cengage Learning,* 2012.

İslamoğlu, A.H. (1999). *Pazarlama Yönetimi – Stratejik ve Global Yaklaşım* (1), İstanbul: BetaYayınevi, 1999.

Kasapoğlu, *Market Markali Ürünlerin Pazarlanmasinda Pazarlama Iletişiminin Önemi Ve Bir Araştirma Konu*lu Doktora Tezi, Maltepe Üniversitesi, İstanbul, 2019.

Kaya, *Kültürel Farkliliklarin Uluslararasi Pazarlama Stratejilerindeki Rolü Üzerine Bir Araştirma* konulu Yüksek Lisans Tezi, Afyonkocatepe Üniversitesi, Afyon, 2023.

Khayru, R.K. and F. Issalillah., *Study on Consumer Behavior and Purchase of Herbal Medicine Based on The Marketing Mix. Journal of Marketing and Business Research*, 1(1), 1-14, 2021.

Korkmazyürek, Y., *Organik Tarım Ürünlerinde Pazarlama Karması (4P) ve Bu Bağlamda Önemli Kavramlar,* Girişimcilik İnovasyon ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi, 2020

Kotler, P. ve Armstrong, G., *Principles of Marketing, Prentice Hall,* Eight Edition, United States of America, 1999.

Kotler, P. ve Fox, K. F. A., *Strategic Marketing for Educational Institutions, Prentice Hall, Second Edition,* United States of America, 1995.

Kotler, P., Armstrong, G., *Marketing Principle, Pazarlama İlkeleri*, Pearson Education INC, çev. Prof. Dr. A. Ercan Gegez, 2012.

Kotler, P., *Marketing Management*. Prentice Hall, Eleventh Edition, United States of America, 2003.

Kotler, P., *Pazarlama Yönetimi (10. Basım)*, (Çeviren: Nejat Muallimoğlu), İstanbul: Beta Yayınları, 2005.

Kotler, P., *Pazarlama Yönetimi* (Onuncu Baskı), (Çeviren: Nejat Muallimoğlu). İstanbul: Beta Yayınları, 2000.

Kotler, P., *Pazarlama*, 3.0, çeviren: Kıvanç Dündar, İstanbul, Optimist Yayınları, 2016.

Kotler, Philip ve Kevin Lane Keller, *Marketing Management*, 14th Edition, New Jersey: Prentice Hall, 2012.

McCarthy, E. J. ve Perreault, W. D., *Essentials of Marketing*. Von Hoffman Press, Fifth Edition, United States of America, 1991.

McCarthy, E. J., *Basic Marketing, a Managerial Approach. Homewood*, Ill.: Richard D. Irwin, 1964.

Mucuk, İ., *Pazarlama İlkeleri*, İstanbul: Der Yayınları, 2001

Mucuk, İ., *Pazarlama İlkeleri*, Onbeşinci Basım, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2006.

Öcal, S. (2024). Reklam Okuryazarlığın Marka Sadakatine Etkisi. Iğdır İli Tüketicileri Üzerine Bir Araştırma. *Parion Akademik Bakış Dergisi, 3*(2), 19-41.

Odabaşı, Y. ve Barış, G., *Tüketici Davranışı (1),* İstanbul: MediaCat Yayınları, 2003.

Odabaşı, Y., & Barış, G., *Tüketici Davranışı,* İstanbul: Mediacat Akademi, 2014.

Odabaşı, Yavuz ve Oyman, Mine, *Pazarlama İletişimi Yönetimi*: MediaCat Yayıncılık, 2011.

Özcan, S. O., *"İnternet Pazarlama Faaliyetlerinde Tüketici Satın Alma Karar Süreci"*. İnternet Uygulamaları ve Yönetimi Dergisi, 2010.

Peter, J. P. ve Olson, J. C., *Consumer Behavior & Marketing Strategy*, 9. Baskı. New York, McGraw-Hill/Irwin, 2010.

Rafiq, M., & Ahmed, P. K., *Using the 7Ps as a generic marketing mix: an exploratory survey of UK and European marketing academics*,Marketing Intelligence & Planning, 13(9), 4-15, 1995.

Ramli, N., Marikan, D. A. A., Karim, N. A. A., Haşim, E., *The İnfluence of 4P Marketing on Housewives' Spending Patterns in Malaysia, Malaysian Journal of Society and Space*, 11(7), 16-124. DOI: 10.18196/mb.11295, 2015.

Rath, P. M., Bay, S., Petrizzi, R. ve Gill, P., *The Why of the Buy Consumer Behavior and Fashion Marketing*, 2. Baskı, New York: Fairchild Books, Inc., 2014.

Sali, *Tüketici Davranişlarina Yönelik Çalişmalara Alan Araştirmasi Yöntemiyle Analitik Bir Yaklaşim* Tezil Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2018).

Sert, A., *Yeşil Pazarlama ve Tüketicilerin Satın Alma Davranışları: Üniversite Öğrencelerine Yönelik Bir Araştırma* Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

Solomon, M., *Tüketici Davranışları Satın Alma Sahip Olma ve Varoluş*, (çev. N. Parıltı, E. A. Ergin), 2020.

Stephens, D. L., *Essentials of Consumer Behavior*, New York and London: Taylor & Francis, 2017.

TDK, *Pazarlama Kavramı*. https://sozluk.gov.tr/ (Erişim Tarihi, 21.08.2022), 2022.

Tek, Ö. B. , *Pazarlamada Değer Yaratmak*. İstanbul: Hayat Yayıncılık, 2006.

Torlak, Ö.,*Pazarlama Karması ve Pazarlama Kararları*, Torlak, Ö. Ve Özmen, M. (Ed.), Pazarlama ilkeleri içinde (s. 109-137), Erişim adresi: https://ets.anadolu.edu.tr/, 2019.

Tuna, *Finansal Tüketici Kavramı, Finansal Krizler Ve Finansal Tüketicinin Korunmasina Yönelik Türkiye'deki Gelişmeler* Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi, İstanbul, 2018.

Ünüsan, Ç. ve Sezgin, M., *Pazarlama İlkeleri* (1. Baskı), İstanbul: LiteraTürk Yayınevi, 2007.

Uraltaş, N. T. ve Ekici K. M., *Hizmet Pazarlaması*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2013.

Van Waterschoot, W., & Van den Bulte, C., *The 4P classification of the marketing mix revisited. Journal of Marketing,* 56 (October), 83-93, 1992.

Wilkie, William, *Consumer Behavior, New York:* John Wiley and Sons, 1986.

Yürük, S., *Davranışsal İktisat Bağlamında Tüketici Davranışlarının İncelenmesi: Örnek Çıpalama Uygulaması* Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir, 2017.

TÜKETİCİ PAZARLARINI BÖLÜMLERE AYIRMA

Emirhan PINAR
Iğdır Üniversitesi / İstanbul Emniyet Müdürlüğü
emirhanoyanpinar@gmail.com.tr - 0009-0005-0194-6273

Doç. Dr. Leyla AKGÜN
Iğdır Üniversitesi /İşletme Ana Bilim Dalı
leyla.akgun@igdir.edu.tr- 0000-0001-5876-0211

Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTÇU
Iğdır Üniversitesi /İşletme Ana Bilim Dalı
baris.armutcu@igdir.edu.tr- 0000-0002-4865-026X

ÖZET

Tüketiciler, genellikle binlerce çeşit üretim arzı arasından belirli ürünleri talep etmektedir. Bunun temel nedenlerinden biri, seçilen ürünlerin farklı yaşam tarzlarıyla bağlantılı olmasıdır. Özellikle aitlik duygusu yaratan ve tüketicinin kendisiyle bağdaştırdığı ürünlerde, yaşam tarzına yönelik pazar bölümleme stratejileri daha etkili sonuçlar vermektedir. Sürekli değişen ve dinamik yapısını koruyan bu pazar ortamında, başarılı bir pazarlama politikası geliştirmek için tüketici kitlesini yakından takip etmek ve onların taleplerini doğru bir şekilde analiz etmek kritik önem taşımaktadır.

Pazarı homojen olmayan geniş bir yapıdan, daha homojen ve belirgin küçük gruplara ayırarak hedef pazar seçimi yapmak, pazar bölümlemenin temel amaçlarından biridir. Bu çalışmada, tüketici pazarı ve piyasasını inceleyerek, bu süreçlerin kavramsal bir çerçevede ele alınması amaçlanmıştır. Araştırmada, kaynak tarama yöntemiyle tüketici pazarları analiz edilmiş ve bu pazarların tüketici üzerindeki etkileri incelenmiştir. Pazar bölümlemesi sonucu ortaya çıkan stratejiler ve politikalar da değerlendirmeye dâhil edilmiştir.

Bu amaç doğrultusunda, öncelikle tüketici pazarlarında pazar bölümlendirme ve hedef pazar seçimiyle ilgili temel kavramlar ve konular ele alınmış, literatür çalışmaları ışığında konular detaylandırılarak açıklığa kavuşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Hedef, Pazar, Tüketici, Pazar Bölümleme, Hedef Pazar.

1. GİRİŞ

Piyasadaki rekabetin sert ve sürekli artışı neticesinde, tüketicinin aldığı üreticinin sattığı mal ve hizmet çeşidi de artmış, zaman içinde bu ürünleri içeriğine bağlı özelliklerin benzerlerinden kategorileştirme ihtiyacı meydana gelmiştir. Bu nedenle üreticiler hem ürünlerini diğerlerinden ayırmak hem de tüketiciye sundukları belirli bir kaliteyi sürdürebilmek amacıyla markalaşma sürecine girmiştir. Ürünleri ilk kez satın alınmadan önce herhangi bir deneme şansı bulunmayan tüketiciler, reklamlar ve diğer iletişim araçları aracılığıyla bu markalar hakkında bilgi edinmiştir. Bu hareket bir markanın kimlikleşmesi sürecine girmesini ifade etmektedir (Bener, 1995: 115).

Marka, bir isim, işaret, sembol, logo veya renk gibi farklı unsurlardan oluşmaktadır. Marka, tüketicilere, tanıdıkları mal ve hizmetleri denemek, cezbedici olan ürün veya markaları tekrar satın almak ve diğerlerinden kaçınmak için bir pazarlama aracı sunmaktadır (Bişkin, 2010: 412).

Pazarlama işi ile uğraşan bireyler pazarı bölümlere ayırmada içgüdüsel yöntemlere güvenmektedir. Bu bireyler, pazarın etkinliği, faydası ve müşteri topluluğu gibi konularda çalışmalar yapmak yerine sezgilerine güvenerek farkındalık yaratabilmektedir. Bazı yöneticiler ise, her pazarlama alanında çalışmalar yapan pazar liderini kendilerine örnek almaktadır. Fakat en önemlisi ar-ge araştırmalarının yapılmasıdır. Bu kapsamda pazarlama araştırması yapılarak belirgin pazar fırsatları daha etkili biçimde karşımıza çıkabilmektedir (Aslan, 2022: 181).

Global süreçte, özellikle sanayi devrimi sonrası seri üretim ile beraber tüketicilerin tercihleri ve yahut yönelimleri sürekli değişmektedir. Tüketenin, üreten kurumlar için büyük önemi vardır. Günümüz rekabet ortamında tüketicilerin istekleri, ihtiyaçları, ilgileri çok iyi belirlenmeli ve buna göre tüketicilerin ihtiyaçları karşılanmalıdır (Değerli, 2014: 127-141). Bu nedenle tüketiciye en cazip ürünleri sunabilmek için tüketici pazarları bölümlere ayrılmalıdır. Üreten işletmelerin, tüketen için bu değişken isteklerine göre hangi ürünü, hangi zaman aralığında, hangi tüketici alım noktasından ve ne şekilde satın alacaklarını keşfetmeleri ve satın almadan sonra nasıl faaliyetlerde bulunacaklarını öngörmeleri günümüzde daha da önemli hale gelmiştir.

Piyasada bütün tüketenler benzer özelliklere sahip değildir. Alıcılar davranışlarına, değerlerine, geçmişlerine göre sınıflandırarak pazarı kategorize eden işletmeler için daha verimli olmuştur. Piyasalar çeşitli yöntemler ile sınıflandırılmaktadır. Örneğin marka, sektör, tüketen yaşına, tüketen cinsiyetine, coğrafyaya, fiziki özelliklerine göre bölümlere ayrılmaktadır (Değerli, 2014: 127-141).

Tüketici merkezli pazarlama teknikleri geliştirebilmelerinin ve aynı kategorideki ürünlerin daha farklı olabilmelerinin yolu, çok çeşitli istek ve ihtiyaçlara sahip ve bu gereksinimleri giderek değişen tüketenler gözünden iyi tanımalarından geçmektedir.

Ekonomik hayatın temel yapı taşları olan işletmeler, mal ve hizmet üreterek insanların ihtiyaçlarını karşılamakta ve uzun vadede üreten kurumlara ve yöneticilerine gelir sağlamaktadır. Pazara dayalı ekonomilerde işletmenin ana amacı genellikle kar elde etmek olsa da, satışları artırmak, sosyal sorumluluk projelerine öncelik vererek tüketici gözünde değer

kazanmak, marka değerini yükseltmek ve toplum içinde itibar ile saygınlık kazanmak gibi hedefler de zaman zaman öne çıkmaktadır. Genel olarak, bir işletmede belirli bir büyüklüğe ulaşıldığında, kar elde etmenin yanı sıra bu tür amaçlar da önemli hale gelmektedir (Almalı, 2009: 46).

İşletmeler, tüketici ihtiyaç ve isteklerini karşılayarak hedeflerine ulaşmak için çeşitli faaliyetlerde bulunmaktadır; bunlar arasında üretim, pazarlama, finansman ve insan kaynakları yönetimi gibi fonksiyonlar yer almaktadır. Küçük veya orta ölçekli bir işletme göz önünde bulundurulduğunda, "işletme fonksiyonları" olarak adlandırılan uzmanlaşmış faaliyet gruplarının, işletmenin ana bölümleri için temel oluşturduğu görülmektedir. Konumuz olan pazarlar, üretimle birlikte işletmelerin başarısını sağlayan önemli fonksiyonlardan biridir. Çünkü her toplumun ekonomisinin temel taşını, ürünlerin üretimi ve pazarlanması teşkil etmektedir. Kurumlar toplumların, tüketicilerin ve yatırımcıların ihtiyaçlarını karşılamak için temel işlevlerini yerine getirmek zorunda ve görevi verim sağlama yoluyla gerçekleştirmektedir. Fayda kavramı, üretim ve pazarlama arasındaki karşılıklı ilişkiyi daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır (Azabağaoğlu, 2014).

Günümüzde piyasanın çeşitlenmesi nedeniyle birçok işletme, tüm pazara tek bir pazarlama karması ile hitap eden kitlesel pazarlamadan uzaklaşmakta ve hedef pazara yönelik daha odaklanmış bir yaklaşım benimsemektedir. Hedef pazar belirleme, pazarı kategorilere ayırma, bu kategorilerden bir veya birkaçını seçerek her birine uygun ürünler geliştirme ve uygun pazarlama karması oluşturma, temel pazarlama faaliyetleri arasında yer almaktadır (Armstrong ve Kotler, 2000).

İşletmeler, hedef alıcı kitlesini tespit ettikten sonra, bu alıcı kitlesini bölümlere ayırarak bir veya birden fazla pazarlama bileşeniyle önceden tespit edilen pazara istikamet belirlemektedir. Kitle iletişim araçlarının giderek çoğalmasıyla, pazarın etkin bir şekilde bölümlenmesi artık daha kolay ve etkileri ölçülebilir duruma gelmiştir. Tüketicinin tercih ettiği ürünlerde kendilerini en iyi hissettikleri, kendi yaşam biçimlerine en faydalı olan, kendilerini en iyi yansıtan ürünleri tercih etmektedir. Tüketicilerin o an bulunmuş oldukları ruhsal durumları, sosyal statüleri, bulunmuş oldukları kültür yapıları ve maddi durumları tercih edecekleri ürünleri etkilemektedir (Erdoğan, 2009: 5).

Heterojen bir pazarın homojen bölümlere ayrılmasının temelinde, işletmenin her bir pazar bölümünün ihtiyaçlarının, ayrı bir pazarlama karmasıyla daha etkili bir şekilde karşılanacağı düşüncesi yatmaktadır (Mucuk, 2001: 9). Pazarı kategorilere ayırma, pazar içindeki heterojen grupları, tüketicinin alma davranışları ve ihtiyaçları doğrultusunda homojen gruplara dönüştürmektir. Bir pazar bölümü, bu bölümlendirme süreci sonucunda ortaya çıkmakta ve benzer ürün/hizmet ihtiyaçlarına yol açan bir veya daha fazla ortak özelliği paylaşan kişi veya örgütler grubunu ifade etmektedir (Pride ve Ferrell, 2000).

Bu çalışmada, giriş bölümü olan 1. bölümü takiben 2. bölümde kavramsal çerçeve başlığı yer almaktadır. Kavramsal çerçeve başlığı altında; pazarlamanın tanımı, pazarlama araştırması, tüketici tipleri, endüstriyel ve uluslararası pazarlar konularına değinilmiştir. 3.

bölümde metodoloji 4. bölümde literatür taraması, 5. bölümde sonuç ve öneriler şeklinde çalışma sonlandırılmıştır.

2. PAZARLAMA VE BÖLÜMLENDİRİLMESİ İLE İLGİLİ KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Pazarlama, mal veya hizmetlerin tüketicilere sunulması sürecinde onların ihtiyaç ve isteklerini karşılama amacını taşıyan bir dizi faaliyetler bütünüdür. Temel amacı müşteri memnuniyetini sağlarken işletme hedeflerini gerçekleştirmektir. Heterojen yapıya sahip geniş bir pazarı, daha homojen ve benzer ihtiyaçlara sahip alt gruplara ayırma sürecidir. Bu süreç, belirli tüketici gruplarına odaklanmayı ve onlara özel pazarlama stratejileri geliştirmeyi kolaylaştırmaktadır. Kavramsal çerçevenin önemi ise daha dar ve spesifik müşteri grupları hedef alınarak verimliliği artırmaktır. Daha iyi konumlandırma stratejileri ile rekabette fark yaratmak ile bütçe ve zamanı etkin kullanmaktır. Bu yaklaşım, pazarlama planlamasının temelini oluşturmakta ve işletmelerin değişken tüketici ihtiyaçlarına hızlı şekilde yanıt vermesine yardımcı olmaktadır.

2.1.Pazarlamanın Tanımı

Pazarlamanın birden fazla boyutu ile ele alınmasından dolayı bir o kadar da farklı tanımlama karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda bir bilim adamı, "pazarlamanın hem bireyler hem de toplumla olan ilişkisini anlamada, özellikle dinamik bir makro çevre ortamında esnek olmanın önemini" vurgulamaktadır (Groucutt J, 2005: 5).

Pazarlamanın tanımlama sürecinde eski bir (1948'de yapılmış ama, formel olarak 1960 tarihli) kavramsal tanımlaması şu şekildedir: pazarlama, mal ve hizmetlerin üreticiden tüketiciye veya kullanıcıya doğru akışını yönelten işletme faaliyetlerinin yerine getirilmesidir. Belirtilen açıklanmanın global akademi çevresince oldukça geniş ve yeterli bir tanımlama olmadığını belirtmekte fayda vardır, buna rağmen bu tanımda yalnızca üretim sonrası faaliyetlere odaklanılmış, mübadele ve satış işlemleri ön plana çıkarılmıştır. Uzun bir süre boyunca bu yaklaşım, geleneksel bir anlayış olarak pazarlama literatüründe varlığını sürdürmüştür. Zamanla, pazarlamanın yalnızca örgütsel bir eylem olmadığını ve tekelden ibaret görülmemesi gerektiğini savunan görüşler ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, pazarlamanın kar amacı gütmeyen kuruluşları da kapsayacak şekilde tanımının genişletilmesi ve tanıma toplumsal (sosyal) boyutların eklenmesi gerektiği tartışılmıştır (Altun, 2016: 10).

Ürün şekilleri bölümlere göre farklılık göstermektedir. Tüketici davranış modelleri, doğru bir şekilde anlaşılabilmesi ve etkin stratejiler geliştirilebilmesi için ayrıntılı bir şekilde belirlenmelidir. Çünkü ürünün zevk ve beğenisi yönünde sahip olacak birey tüketicinin kendisidir. Tasarımcıların, üreticilerin ve pazarlamacıların ortak hedefi, tüketici ile ürün arasında bir bağ kurmak ve tüketiciyi yeniden satın almaya teşvik ederek marka sadakati oluşturmaktır. Tüketim bir taraftan isteklere cevap verirken bir taraftan da tüketicilerin kendilerini, kişiliklerini yansıtma biçimi olaraktan karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla artık kişiler, kendisine sunulan ürünleri satın alan negatif bir bölgeden çıkarak, talepleri ve istekleriyle ürünlerin biçimini şekillendiren önemli bir etki alanı olarak öne çıkmaktadır (Erdoğan, 2009: 3).

Pazarlama, bir organizasyonun hedeflerine ulaşabilmek için ürün veya hizmetleri hedef kitleye sunma, bu kitleyi etkileme ve onların ihtiyaçlarını, isteklerini karşılama sürecidir. Pazarlama, sadece ürün satışıyla ilgili değil, aynı zamanda müşteri memnuniyetini sağlamak, marka imajı oluşturmak ve uzun vadeli müşteri ilişkileri kurmakla da ilgilidir (Kotler ve Armstrong, 2018). Pazarlamanın ana unsuru, doğru zamanda, doğru ürünü, doğru fiyata, doğru müşteriye sunarak değer yaratmaktır (Çelik, 2019). Temelde, pazarlama şu üç unsura dayanmaktadır: Ürün veya Hizmet: Pazarlamanın temeli, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılayacak bir ürün veya hizmetin sunulmasıdır. Pazar Araştırması: Müşterilerin ve pazarın ihtiyaçlarını doğru şekilde belirlemektir. Dağıtım ve İletişim: Ürün ya da hizmetin doğru kanallar aracılığıyla hedef kitleye ulaştırılmasıdır. Pazarlama, "4P" modeliyle sıkça tanımlanmaktadır: Bu dört temel bileşen 'Product (Ürün), Price (Fiyat), Place (Dağıtım), Promotion (Tanıtım)' pazarlama stratejilerinin merkezini oluşturmaktadır.

2.1.1. Pazarlamanın Özellikleri

Pazarlamanın özellikleri aşağıdaki gibi sıralanabilir:

1. Pazarlama, oldukça geniş ve çeşitli bir eylemler ya da organizasyonlar bütünüdür.

2. Pazarlama bir örgütsel eylem grubu olarak, hareketli ve uygun bir yapı ve ortamda geliştirilir.

3. Pazarlama, insan ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir değişim sürecidir, fakat güncellenebilir olması ve değişen çağa, şartlara ayak uydurabilmesi değişimin, çeşitli gerekliliklerle ilintilidir. En az iki veya daha fazla taraf (kişi, grup veya örgüt) bulunmalı ve her taraf, karşı tarafa sunabileceği değerli bir şeye sahip olmalıdır; üretici ve tüketicinin istekli olması ve üretici tüketici iletimine dayalıdır (Kotler ve Armstrong, 1969: 8).

4. Mal, hizmet ve fikirler pazarlamanın temelidir; bununla birlikte yerler, ülkeler, olaylar ve örgütler de pazarlama sürecine dahil edilebilir. Çünkü "mamul" terimi, pazarlanan herhangi bir şeyi ifade eder.

5. Bir ürünün reklamını veya satışını yapmakla sınırlı olmayan pazarlama, üretim öncesine kadar ürünün düşünsel ve ihtiyaca yönelik olarak planlanıp ar-ge faaliyetleri ile geliştirilmesinden başlayarak, fiyatlandırılması, arz meselesi olması ve lojistiği ile ilişkilidir (Odabaşı ve Oyman, 2002: 109). Bu temel hususları belirten kolay pazarlama tabiri de bu şekildedir: uygun ürünün ar-ge'sinin yapılması, tüketiciyi cezbedecek şekilde fiyatlandırılması, uygun şekilde tutundurulması ve uygun şekilde üreticiye ulaştırılması önemlidir.

2.1.2. Pazarlama Araştırması

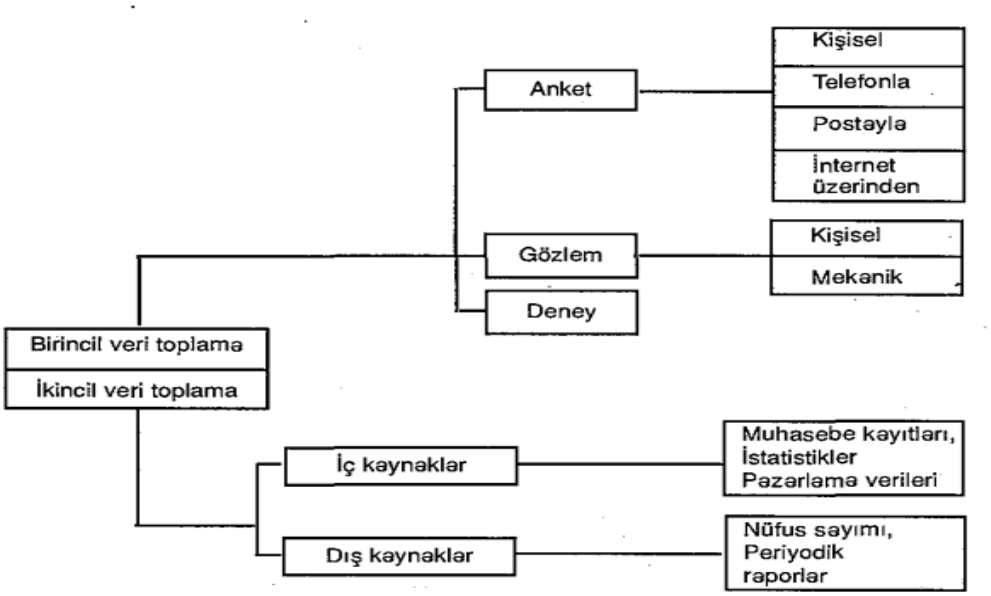
Bir işletme, doğru kararlar alıp bunları etkili bir şekilde hayata geçirebilmek için pazarlama dış çevresini yakından tanımalı, kendi güçlü ve zayıf yönlerini analiz etmeli ve pazardaki mevcut fırsatlarla olası tehditleri kapsamlı bir şekilde değerlendirebilmelidir. Bu süreç, işletmenin yeterli pazarlama bilgilerine sahip olmasını gerektirmektedir. Gerçekten de, bir işletmenin performansını büyük ölçüde belirleyen unsur, yönetim kararlarının dayandığı bilgilerin doğruluk ve güvenilirliğidir. Araştırma ve bilgi toplama faaliyetleri, işletmeye geri bildirim sağlayarak bu karar süreçlerini destekler, çünkü üretilen ürünün tüketicideki karşılığı

bilinmeden örgütün, kurumun üretici ile arasında bilgi akışı olmadan pazarlama emekçileri piyasanın değişkenlerini ve değişkenliğini sorgulayamaz ve karar alamazlar (Mucuk, 2016: 51).

Pazarlama araştırmalarının artması, karar alma sürecini daha objektif ve sistematik hale getirmekte; çünkü araştırma, sezgilere dayanmaktan bilimsel problem çözme yöntemine geçiş anlamına gelmektedir. Yalnızca sezgiyle karar veren yöneticiler, kişisel bilgi ve deneyimlerine dayanarak hareket ederken, bilimsel karar alma süreçleri objektif veri toplama ve sistematik, mantıklı bir çalışma üzerine kuruludur. Bununla birlikte, sezginin de önemli bir rolü bulunmaktadır ve başarılı yönetim kararları, araştırma ve sezginin bir kombinasyonu olarak şekillenmektedir (Pride ve Ferrell, 1989: 182-184).

2.1.3. Pazarlama Araştırmasında Veri Toplama Metotları

Pazarlama araştırmasında veri toplama metotları, işletmelerin ve çalışma yapan kişilerin hedef topluluğu ve pazarları daha faydalı olacak şekilde anlamalarına yardımcı olmaktadır. Bu uygulamalar, yapılan çalışmaların gerçekliği, güvenilirliği ve geçerliliğini etkileyen önemli unsurların başında gelmektedir (Aker ve diğerleri, 2013).

Şekil 1: Birincil Veri Toplama ve İkincil Veri Toplama Metotları

Kaynak: Pride and Ferrell 1997 s:116

Birincil ve İkincil (dolaylı) veriler, araştırmayı yürüten kişi ya da kuruluşun dışındaki başka kişi veya kurumlar tarafından kendi amaçlarına yönelik olarak önceden toplanmış bilgilerdir (Karafakıoğlu, 2005: 205). Araştırmacılar için erişimi kolay ve hazır durumda olan bu veriler genellikle iki ana kaynaktan elde edilmektedir;

1. İşletme İçi Kaynaklar: Örgütün veya kurumun gündelik eylemleri için şirket hafızasında arşivlediği türlü dokümanlardır (bilanço, kar ve zarar hesapları, satış kayıtları vb.),

2. İşletme Dışı Kaynaklar: İşletme dışı kaynaklar, işletme dışında yer alan ve işletmenin dış çevresinde bulunan kurumlar, kuruluşlar veya bireyler tarafından sağlanan verilerdir. Bu kaynaklar, genellikle işletme tarafından doğrudan kontrol edilmez, ancak

işletmeye önemli bilgiler sağlamaktadır. İşletme dışı kaynaklardan elde edilen veriler, özellikle piyasa trendleri, rekabet, tüketici davranışları gibi dışsal faktörleri anlamada yardımcı olmaktadır.

Mucuk 2001 yılında gerçekleştirdiği çalışmasında, işletme dışı kaynakların başlıca örneklerini aşağıdaki şekilde sıralamıştır:

1. Devlet Planlama Teşkilatı (DPT),
2. Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE),
3. Bakanlıklar,
4. Merkez Bankası,
5. Tapu Sicil Müdürlükleri,
6. Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler),
7. Nüfus İdareleri,
8. Hazine Müsteşarlığı,
9. Dış Ticaret Müsteşarlığı,
10. Dünya Bankası,
11. IMF (Uluslararası Para Fonu),
12. Birleşmiş Milletler ve yan kuruluşları,
13. OECD (Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü),
14. AB (Avrupa Birliği),
15. Uluslararası Ticaret Odası.

Bunlar, işletmenin dış çevresine ait kurum ve kuruluşlar olup genellikle ekonomik veriler ve raporlar sağlamaktadır (Mucuk, 2001).

İkincil verilerin avantajlarına bakıldığında bunlar; zaman, emek ve maliyetten tasarruf sağlanması, veri toplamanın daha kolay olması ve nitelikli araştırmacı edinme zorluğunu ortadan kaldırmasıdır. İkincil verilerin dezavantajları ise, bilgilerin güncel olmaması, amaçlar arasındaki farklılıklar, sınıflandırma ve birim ölçüdeki tutarsızlıklar ve verilerin belirli bir tarafa ait olma ihtimali gibi durumlarla karşılaşılabilmesidir (Mucuk, 2016: 51). Birincil verilerin avantajları; bilgilerin güncel olmaması veya hatalı olmasının düşük olması, amaçlara göre hazırlandığında isteklere doğrudan ve eksiksiz sonuç verilmesi, ayrıca araştırmacı kendisinin veri toplaması nedeniyle anket formu ve benzeri düzenlemelerin istediği şekilde yapılabilmesidir. Birincil verilerin dezavantajları ise zaman, emek ve maliyet açısından yüksek bir yük getirmesi ve yetenekli, uzman araştırmacı bulmanın zorluğudur. Görüldüğü gibi, birincil verilerin avantajları, ikincil verilerin dezavantajlarını, ikincil verilerin avantajları ise birincil verilerin dezavantajlarını karşılamaktadır. Birincil veya birinci elden veriler, araştırmacının

talep eden kişiler, lojistik firmalar, satıcılar gibi çeşitli birey ve kuruluşlardan bizzat topladığı orijinal verilerdir (Mucuk, 2016: 51). İkincil verilerde kaynaklar ön planda iken, birincil verilerde veri toplama yöntemleri dikkate alınmaktadır. Başlıca birincil veri toplama yöntemleri ise aşağıda belirtilmiştir:

1. Anket Yöntemi,
2. Gözlem Yöntemi,
3. Deney Yöntemi.

Bu yöntemler bağımsız olarak incelenmekle birlikte, pratikte en çok tercih edilen yöntem anket yöntemidir. Temel veri kaynakları ve veri toplama teknikleri bir arada sunulmaktadır (Nakip, 2004: 80).

2.2. Tüketici Tipleri

Tüketiciler, piyasayı, üretimi ve arz talep dengesini doğrudan etkilemektedir. Mal ve hizmetlerin üretimi, dağıtımı ve fiyatlandırma stratejileri, genellikle tüketici davranışlarına dayanarak şekillendirilmektedir. Tüketiciler, kendilerine sunulan farklı ürünlerin yanı sıra bu ürünlere ek olarak sunulan hizmetleri de beklemektedir (Bişkin, 2010: 416). Örneğin, bazı süpermarketlerin geç vakitlere kadar açık olması veya eve teslimat gibi hizmetler, tüketicilerin beklediği hizmetlerden bazılarıdır. Pazarlama araştırmaları, tüketicilerin alışveriş davranışlarının bir birinden farklı olduğunu ve heterojen bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Birçok çalışma, yaş ve cinsiyet gibi temel faktörlerin tüketici davranışlarını etkilediğini göstermektedir (Warsink, 2003: 23).

Tüketici davranışının değişkenliği ve karmaşıklığı, onu yorumlamayı ve anlamayı zorlaştırmaktadır. Genellikle tüketiciden istenen, parasını harcayarak en iyi ve en fazla değeri elde etmesidir. Ancak, tüketici davranışları incelendiğinde, bu beklentinin ötesinde bazı farklı davranışların da sergilendiği görülmektedir. Bütün tüketen yönelimleri tüketicinin ihtiyaçları ve onu karşılama güdüsüne yaslanmakla birlikte, gerçek seçimler diğer ruhsal parametrelere bağımlı olan arzuları yerine getirmek için yapılabilmektedir. Bu nedenle tüketici yönelimleri, tüketicinin seçiminde çoğunlukla bir sonraki adım konumundadır. Tüketici yönelimlerinin yanı sıra, tüketici tercihini etkileyen başka bazı faktörler de bulunmaktadır. Tüketicinin seçimlerini şekillendiren iki temel etken öne çıkmaktadır (Macchiette ve Abhijit, 1994: 57).

- Tüketenin karakteri,
- Mal ve hizmetin özellikleri.

Bu etkenler, satın alma sürecinde hem tüketiciye hem de ürüne bağlı bazı faktörlerin etkili olabileceğini ortaya koymaktadır. Tüketiciye bağlı faktörler arasında alışkanlıklar, algı ve yönelim gibi unsurlar bulunmakta ve bunlar, satın alma sürecinde farklı aşamaların yaşanmasına yol açabilmektedir. Ürüne bağlı faktörler ise, ürünler arasındaki farklılıklar olup, tüketicinin bu farklardan dolayı belirli bir ürünle daha fazla ilgilenmesini sağlayabilmektedir. Tüketiciler, satın alma amaçlarına göre iki ana grupta incelenebilir (Mucuk, 2001: 261).

• Nihai tüketici,

• Endüstriyel (örgütsel) tüketiciler, kişisel ya da ailevi ihtiyaçlarını karşılamak için mal veya hizmet talep edip satın alan ve nihai tüketici grubunu oluşturan tüketicilerden ayrılır. Buna karşın, bir mal veya hizmeti başka bir mal ya da hizmetin üretiminde kullanılmak üzere talep eden ve satın alan tüketiciler ise endüstriyel tüketici grubunu oluşturmaktadır. Tüketici davranışlarını inceleyen çalışmalar tüketicileri aşağıdaki kategorilerde sınıflandırmaktadır (Bayraktar, 1994: 3).

• Tüketenin sürekliliğine bağlı değişmeyen davranışlar, değişmeyen marka seçimi yapan tüketici,

• Rasyonel seçime duyarlı olan tüketici,

• Mal veya hizmet alımında fiyatı göz önünde tutan tüketici,

• Hızlı karar veren mal veya hizmetin ambalaj yahut fiziğine önem veren, markayı ikincil planda tutan tüketici,

• Duygusal davranan tüketici,

• Yeni ve davranışları henüz belirgin olmayan tüketiciler konusunda, psikologlara göre tüketicileri belirli davranışlarına göre sınıflandırmak mümkündür. Ancak, insanın isteklerinin ve ruhsal durumlarının sürekli değişen dinamik yapısı nedeniyle, tüketici davranışlarını kesin ve sabit kategorilere yerleştirmek mümkün değildir (Tek, 1999: 126).

2.2.1. Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler

Yeniden değerlendirilen demografik ve ekonomik özellikler, piyasa satış ve reklam çalışanları için oldukça faydalı bilgiler sunmasına rağmen, tüketicilerin neden birbirinden farklı davrandığını tam anlamıyla açıklayamamaktadır. Örneğin, tüketici neden "A" markasını "B" markasına tercih etmektedir?, neden belirli ürünleri her zaman belirli bir yerden satın alma eğilimindedir?. Bu tür soruların yanıtlarını bulmak genellikle oldukça zordur. Hatta bazen, tüketiciler kendi satın alma davranışlarının gerçek nedenlerini tam olarak anlayamamaktadır (Boone ve Kurtz, 2015). Ancak, tüketicilerin temel ihtiyaçlarını ve davranış kalıplarını anlamak, işletmenin pazarlama stratejilerini bu doğrultuda şekillendirebilmesi açısından büyük bir önem taşımaktadır.

Tüketen hareketleri, bu davranışların arkasında yatan faktörleri açıklamak güçtür ve bu durum, konunun karmaşık bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim yukarıda belirtilen sorulara yanıt bulmak, çok boyutlu etki ve tepkileri dikkate almayı gerektirmektedir. Tüketici davranışları, bir yandan bireyin ihtiyaçları, güdüleri, öğrenme süreçleri, kişilik özellikleri, algıları, tutum ve inançlarının etkisiyle, diğer yandan, kişinin içinde bulunduğu toplumun kültürü, sosyal sınıfı, referans grupları ve ailesi gibi sosyo-kültürel faktörlerin etkisiyle şekillenmektedir. Buna ek olarak, işletmelerin pazarlama çabaları da bu davranışlar üzerinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Psikoloji ve sosyoloji gibi davranış bilimleri, bu konuda aydınlatıcı bilgiler sunarken, tek başına iktisat biliminin açıklayıcı gücü sınırlı kalmaktadır. Ancak, iktisat teorisinin de kendine özgü bir yaklaşımı vardır. Konuyu disiplinler arası bir perspektiften ele alırken davranış bilimlerine ağırlık vermeden önce, iktisat teorisinin bu konudaki bakış açısına kısaca değinmek faydalı olacaktır (Özkan, 2007: 16).

İktisat teorisi, davranış bilimlerinden farklı olarak, insanların ihtiyaçlarının nasıl ortaya çıktığı ya da nasıl değiştiğiyle ilgilenmez. Bunun yerine, sınırlı bir gelire sahip bireylerin, belirli ihtiyaçlar ve tercihler doğrultusunda, ürün fiyatlarını dikkate alarak paralarını nasıl harcadıklarına odaklanır.

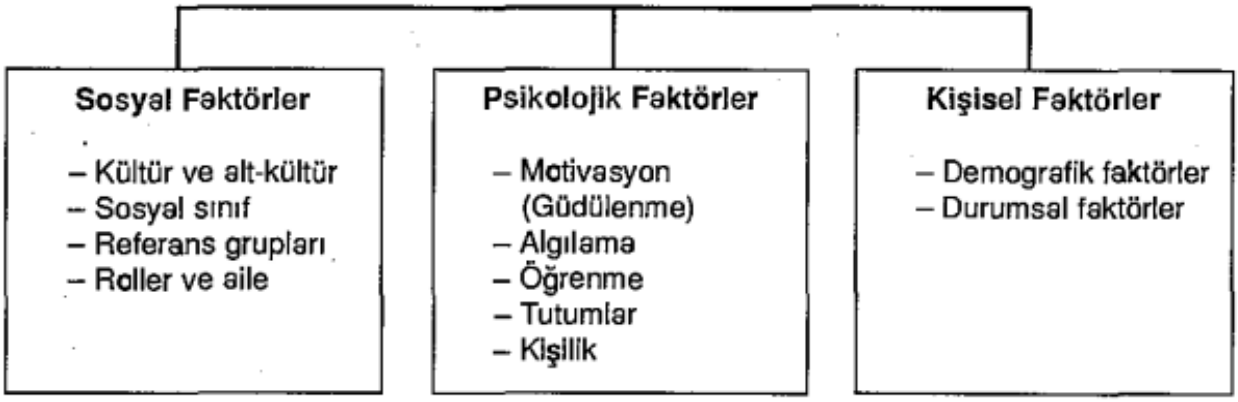
Bu model, ekonomik insan varsayımına dayanarak, faydayı en üst düzeye çıkarmaya çalışan tüketiciyi temel almaktadır. Tüketici, sınırlı gelirini kullanarak mümkün olan en yüksek faydayı sağlamaya çalışırken, azalan marjinal fayda ilkesini dikkate almaktadır. Buna göre, bir malın tüketilen son biriminden elde edilen tatmin (marjinal fayda) azalma eğilimindedir. Tüketici, bir malın marjinal faydası ile maliyeti (fiyatı) arasındaki oran, diğer mallar için geçerli olan oranla eşitlenene kadar o malı satın almaktadır. Bu şekilde, satın aldığı tüm mallardan elde edeceği toplam faydayı en üst düzeye çıkarmış olur. Ancak, bu yaklaşımda, tüketicinin her malın sağlayacağı maksimum faydayı hesaplayabildiği varsayılmaktadır.

Ekonomik model, bazı faydalı davranışsal tezler ortaya koymaktadır. Örneğin, bir ürünün fiyatı yükseldiğinde talep azalır, ikame bir malın fiyatı düştüğünde o malın talebi artar ve markanın sürekli görünür olması için yapılan harcamalar arttıkça talep de artar. Ancak, bu tezler genellikle ortalama sonuçlar olarak değerlendirilir ve tek başına ekonomik açıklamalar yeterli olmayabilir. Pazarlama alanında, bu model genellikle fazla basit bulunur, çünkü mamul ve marka tercihlerine dair yalnızca sınırlı bir açıklama sunabilmektedir. Ayrıca, insanların tam bilgiye sahip olduğu, her malın sağladığı faydayı eksiksiz bildiği gibi varsayımlara dayanmaktadır.

Günümüzde kurumsal hayatta, davranışları anlamak ve açıklamak için sosyoloji ve psikoloji gibi bilimlerden yararlanılmakta ve disiplinler arası bir yaklaşım benimsenmektedir. Tüketicilerin satın alma kararları ve davranışları gibi oldukça karmaşık konuların açıklanmasında, davranış bilimleri değerli ipuçları sunmaktadır. Tüketici satın alma kararları üzerinde sosyal (sosyo-kültürel), psikolojik ve kişisel faktörlerin güçlü etkileri olduğu gözlemlenmektedir. Bu faktörler, pazarlamacının doğrudan kontrol edemediği, ancak tüketici kararları üzerindeki etkilerini dikkate almak zorunda olduğu unsurlardır. Söz konusu faktörler, genel olarak şu üç ana gruba ayrılabilir: 1. Sosyal faktörler, 2. Psikolojik faktörler, 3. Kişisel faktörler.

1. Sosyal etkenler: Kültür ve alt kültür, sosyal sınıf, referans grupları, görevler ve aile bilinci.
2. Psikolojik etkenler: Arzulama, algılama, davranışlar, öğrenme ve kişilik.
3. Kişisel faktörler: Demografik ve durumsal faktörler ile yaşam biçimidir (Pride ve Ferrell, 1989: 182-184). Bu faktörler görülmekte olup, aşağıda ele alınarak kısaca açıklanacaktır. Faktörlerin başlıcaları: Kültür, alt kültür, sosyal sınıf, referans (danışma) grupları ile roller ve ailedir. Kültür ve alt kültür: Kişinin isteklerinin en temel nedeni veya belirleyicisi olan kültür, insanların yarattığı değer sisteminin, ört, adet, ahlak, tutum, inanç, davranış, sanat ve bir toplumda paylaşılan diğer sembollerin karışımıdır. Sosyoloji ve sosyal antropoloji kitaplarında genellikle yer alan bir tanıma göre: Kültür

bilgiyi, imanı, sanatı, ahlaki, hukuku, ört ve âdeti ve insanın toplumun bir üyesi olması dolayısıyla kazandığı diğer bütün maharet ve alışkanlıkları kapsayan bir bütündür (Gelekçi, 2011). Kültür, yaşamsal faaliyetler bütünü bina, seyahat, sosyal aktiviteler gibi somut kavramları olduğu gibi, eğitim, refah, yasalar gibi soyut kavramları da kapsamaktadır. Kültürel faktörler günlük yaşamımızın önemli bir kısmını oluşturduğu için satın alma kararlarını etkilemektedir (Skinner, 1990:152). Ne yenilip içileceği, nasıl giyinileceği, nerede yaşanıp nereye seyahat edileceği büyük ölçüde kültür tarafından belirlenmektedir. Alt kültür ise, nüfus artışı ve kültürel homojenliğin bozulmasıyla ortaya çıkan, bölgesel, dini, etnik ve benzeri ortak özelliklere dayalı alt gruplardır. Örneğin, Karadeniz veya Güney bölgelerine özgü alt kültürler gibi. Alt kültür, genel kültürün belirli bir yaşam tarzını veya davranış biçimini öngören bir alt kategorisidir ve genellikle bölgesel bir karakter taşımaktadır. Çünkü belirli bir bölgede yaşayan insanlar, yoğun etkileşimler ve çeşitli dış faktörlerin etkisi altında benzer düşünce ve davranış kalıpları geliştirme eğilimindedir. Alt kültür, bireylerin davranışlarının şekillenmesinde önemli bir etkiye sahiptir.

Şekil 2: Tüketici Davranışlarını Etkileyen Davranışlar

Kaynak: Steven J, Skinner ,Marketing, Baston: 1990:152

2.3. Endüstriyel ve Uluslararası Pazarlar

Endüstriyel pazarların, bireysel tüketiciyi hedef alan pazarlardan bir diğer farkı, oldukça geniş bir satın alma yelpazesini kapsamasıdır. Bu bağlamda, bir firmanın bir düzine matkap satın alması da, bir fabrika kurmak için trilyonluk bir arsa alımı da endüstriyel pazarlar kapsamına girer ve bu durum, çeşitli alanlara etki eden bir yapıyı ortaya koymaktadır (Minett, 2002: 5)

Bireyler ve onların oluşturduğu organizasyonlar, istek ve ihtiyaçlarını çeşitli mal ve hizmetler üreterek ve bunları birbirleriyle değiş tokuş ederek karşılamaktadır. Pazarlama, bu değişimi kolaylaştıran bir sosyal ve yönetim sürecidir. Dolayısıyla, pazarlama ile değişim arasında güçlü bir bağ bulunmaktadır (Karafakıoğlu, 2005: 2).

Endüstriyel veya örgütsel pazarlar, başkalarına satılmak, kiralanmak veya tedarik edilmek üzere alınan ürün ve ihtiyaçları (endüstriyel mallar veya üretici malları) temin eden tüm bireyler ve organizasyonlardan oluşmaktadır (Tek, 1995: 163). Endüstriyel ürün ve hizmetlere olan talep, genellikle tüketim mallarına olan talep kadar sabit ve düzenli değildir, daha fazla dalgalanma ve oynaklık göstermektedir. Özellikle yeni tesis ve ekipman talepleri büyük dalgalanmalar gösterebilmektedir. Bu durum, ekonomideki harcamalardaki artışın, denge milli gelirindeki artışa oranla daha büyük bir etki yaratmasıyla tanımlanan çarpan (multiplier) etkisine benzer bir özellik taşımaktadır (Krueger, 2001).

2.3.1. Endüstriyel Pazarların Önemi ve Çeşitleri

Endüstriyel veya örgütsel pazarlar, "üretici" alıcılardan oluşmaktadır. Bu alıcılar oldukça çeşitlidir ve dördüncü bölümde detaylı olarak incelendiği gibi, başlıcaları mal ve hizmet üreticileri, yeniden satmak amacıyla satın alma yapan toptancılar ve perakendeciler, hükümet birimleri ve kar amacı gütmeyen kuruluşlardır. Endüstriyel alıcılar terimi, nihai tüketicilerin dışında kalan tüm tüketicileri kapsar ve "örgütsel alıcı" veya "endüstriyel kullanıcı" gibi ifadelerle de kullanılabilmektedir. Endüstriyel örgütler ya da üreten tüketiciler, kişisel ya da ailevi ihtiyaçlarını karşılayan nihai tüketicilerden farklıdır ve aynı zamanda farklı düzeylerde, belirli ölçülerde birbirlerinden de ayrılmaktadır (Doyle, 2008). Bu yapılar, doğaları gereği organizasyona bağlı kuruluşlardır ve organizasyon olarak yapılandırılmış tüketim birimleri veya alıcılar, nihai tüketicilerden çok daha büyük farklara sahip olabilmektedir. Bu nedenle, konu özellikle bu farklılıklar üzerinden ele alınacaktır. Önem arz etmemek ile birlikte, üretim için olan pazarlar toplam satışlar bakımından çok büyük boyutludur ve bunun başlıca nedeni alım satım hacminin yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Üretilen malların yaklaşık %50'sinin bu pazara satıldığı, tarımsal ürünlerin %80'inin yanı sıra maden, orman ve deniz ürünlerinin büyük kısmının endüstriyel mal olduğu ve işlenmek üzere işletmelere satıldığı belirtilmektedir. Tüm imalatçılar, üretim makineleri ve ekipmanları ile çeşitli tesisleri bulunan fabrikalar ve ofislere sahiptir ve bunlar da endüstriyel mallar arasında yer almaktadır. Ayrıca, marketler ve diğer ticari işletmelerin satmak amacıyla aldıkları ürünler ve kendi faaliyetleri için kullandıkları araç ve yardımcı malzemeler de bu kategoriye dahildir.

Endüstriyel piyasanın değerinin bir diğer parametresi de, bu piyasayı meydana getiren endüstrilerin çeşitliliğidir. Bu şekilde kategorize edilebilir:

- İmalat sanayi,

- Ziraat, ormancılık ve balıkçılık,

- Madencilik,

- İnşaat,

- Ulaştırma, haberleşme ve kamunun sağladığı elektrik, su vb. temel hizmet sektörleri,

- Toptan ticaret ve perakende ticaret,

- Finans, sosyal güvence ve gayrimenkul sektörleri,

- Hizmet üreten sektörler,

- Hükümetin faaliyetleri,

-Kar amacı gütmeyen örgütler (Mollenkopf ve Closs, 2005: 103-115).

Çeşitli alanlarda faaliyet gösteren endüstriyel alıcıların başlıcaları; mal ve hizmet üreticileri, satıcılar (toptancılar ve perakendeciler), hükümet birimleri ve kar amacı gütmeyen kuruluşlardır. Bu alıcılar göz önünde bulundurulduğunda, önemli endüstriyel pazarlar dört ana grupta toplanabilir:

- Üretici Piyasaları,

- Satıcı İşletme Piyasaları,

- Hükümet Piyasaları,

- Kurumsal (kar amacı gütmeyen) piyasaları (Pride ve Ferrell, 1989: 151-154).

2.3.2. Üretici Pazarları

Sermaye ve kar etme güdüsüyle kendi ürünlerini üretiminde veya olağan işlerinin yürütülmesinde kullanmak üzere üretim materyallerini (ham madde vb.) satın alma yapanlar, "üretici pazarları" olarak sınıflandırılmaktadır. Üretici pazarları, kendi üretim süreçlerinde kullanmak amacıyla hammadde, yarı mamul ve işlenmiş malzeme satın alan tüm alıcıları kapsamaktadır. Örneğin, bakkaliye dükkânları ve süpermarketler, plastik poşet, kâğıt torba, ambalaj için gazete ve diğer kağıtlar, temizlik malzemeleri, tezgâhlar, yazarkasalar gibi birçok ürünü, faaliyetlerinde destekleyici malzemeler olarak kullandıkları için üretici pazarlarının bir parçasıdır. Ayrıca, çiftçiler tohumluk buğday, gübre ve tarım makineleri gibi ürünleri endüstriyel alıcı olarak temin etmektedir. Ormancılık, balıkçılık, madencilik, inşaat, ulaşım, haberleşme ve çeşitli hizmet sektörleri de geniş bir endüstriyel alanı temsil eder ve üretici pazarlarını oluşturmaktadır. Üretici pazarı, en geniş kapsamlı ve en fazla çeşitliliğe sahip olan endüstriyel pazardır. Üreticiler genellikle belirli alanlarda veya bölgelerde yoğunlaşan tüketici grupları ya da alıcılardır. Bu yerel odaklı yapılar, üreticilere daha etkin ve özelleşmiş hizmet sunulmasını mümkün kılmakta, böylece endüstriyel pazarlamanın daha verimli ve çeşitli hizmetler sunmasına olanak tanımaktadır (Ekmekçi, 2006: 12).

2.3.3. İşletme Pazarları

İktisadi açıdan, satıcıların alıcılara kıyasla daha avantajlı olduğu bir satıcı piyasası ile karışmaması için burada "satıcı işletme pazarı" terimi kullanılmaktadır. Bu pazarlar, dar bir anlamda, kâr elde etmek amacıyla ürünleri tekrar satan aracılardan oluşmaktadır. Aracı olan toptancı ve perakendeciler, ticaretini yaptıkları ürünlerde bazen küçük değişiklikler yapsalar da, genellikle malların fiziksel özelliklerini değiştirmezler. Üreticilerin nihai tüketiciye doğrudan sattığı ürünler hariç, diğer tüm mallar öncelikle satıcı pazarlarında alınıp satılmaktadır (Ekmekçi, 2006: 5).

2.3.4. Hükümet Pazarları

Merkezi devlet teşkilatları, ordu, belediyeler, yerel yönetimler ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler), bunlara bağlı müesseseler ile devlet teşkilatına bağlı diğer kuruluşlar

hükümet pazarlarını oluşturmaktadır. Her yıl, ülkenin yıllık gelirinin veya gayri safi milli hasılasının önemli bir kısmı devlet tarafından harcanmaktadır. Bu nedenle, hükümet pazarları büyük bir iş hacmine sahip olup, devlet pek çok mal ve hizmeti sürekli olarak satın almaktadır. Hükümet pazarlarındaki talep edilen mal ve hizmetlerin türü ve miktarı, devletin üstlendiği toplumsal görevler ve sağladığı hizmetlerle doğrudan bağlantılıdır ve bu özellikleri yansıtmaktadır. Çok sayıda üretici ve satıcı, devlete farklı mal ve hizmetler sunmaktadır. Bu pazarlarda alımlar çoğunlukla ihale usulü ile yapılır. Ülkemizde de devlet alımları, yasal gerekliliklere göre ihale ile gerçekleştirilmektedir. Teklifler kapalı zarf usulü ile alınmakta ve en uygun teklif, Devlet İhale Kanunu'na göre belirlenmektedir. Bazı durumlarda ise işlerin, yüklenici işletmelere pazarlık usulü ile yapılan kontratlar aracılığıyla verilmesi söz konusu olabilir. Devlet harcamaları, yasa, tüzük ve yönetmeliklerle belirli esaslara bağlanmış olduğundan, hükümet birimleriyle yapılan işlerde bürokrasi ve ödeme gecikmeleri gibi zorluklarla karşılaşılabilmektedir. Ancak devlet teşkilatının ve özellikle savunma alanındaki alımların işletmelere büyük satış fırsatları sunduğu da bir gerçektir (Ekmekçi, 2006: 6).

2.3.5. Kurumsal Pazarlar

Kar amacı gütmeyen organizasyonlar, kar, pazar payı veya yatırım getirisi gibi geleneksel örgütsel hedeflerle ilgisi olmayan kurumlardır ve bu kurumlar kurumsal pazarları oluşturmaktadır. Kısacası, kar amacı gütmeyen kuruluşlar, bu pazarların alıcıları veya satın alma karar birimleridir. Kızılay, vakıflar, müzeler, yardım organizasyonları, çeşitli sendikalar, dernekler ve benzeri kuruluşlar, bu tür pazarlara örnek olarak verilebilir (Ekmekçi, 2006: 6).

3. METODOLOJİ

Bu çalışmada, tüketici pazarlarını bölümlere ayırma ile ilgili mevcut literatür kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve sistematik bir yaklaşım benimsenmiştir. Çalışmanın metodolojisi, daha önce yayımlanmış akademik makaleler, kitaplar, raporlar ve ilgili diğer bilimsel kaynakların analizine dayanmaktadır. Literatür taraması sırasında, özellikle tüketici pazarlarını bölümlere ayırma ile ilgili açıklamaya yönelik teoriler, modeller ve ampirik bulgular odak noktası olarak alınmıştır. Kaynaklar, güvenilir bilimsel veri tabanlarından seçilmiş ve yayımlanan çalışmalar önceliklendirilmiştir. Ayrıca, ele alınan literatürün, konuya getirdiği teorik katkılar ve uygulamadaki yansımaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu metodolojik yaklaşım, tüketici pazarlarını bölümlere ayırma alanındaki mevcut bilgi birikimini sentezlemeyi hem de gelecekte yapılacak araştırmalar için yönlendirici olmayı amaçlamaktadır.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Çiğdem Aytekin ve Alper Değerli 2014 yılında yapmış olduğu çalışmada sosyal medyanın insan duyularına, tercih ve karakterlerine yönelik etkisini incelemiştir ve bu etkilerin farklı ölçümlenmelerle ilişkisi üzerinde bir araştırma yapmıştır. Aytekin'in çalışmaları sosyal medyada ölçüm, fikir madenciliği ve doğal dil işleme gibi konulara odaklanmaktadır. Değerli ise sosyal ağlar, yeni medya yönetimi, iletişim teorileri ve sosyal medya ölçümü gibi alanları kapsamaktadır. Özellikle sosyal medyada viral olan içeriklerin yayılmasına dair çalışmalarda bulunmuştur. Bu iki araştırmacı yeni medya alanlarında önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Armstrong ve Kotler'in 2000 yılında yayımladığı "Marketing: An Introduction" adlı çalışması, pazarlamanın temel ilkelerini ve modern pazarlama uygulamalarını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Literatür taraması açısından, bu çalışmada pazarlamanın tüm yönlerine dair çeşitli teorik ve pratik bilgilerin yanı sıra, pazarlama çevresini, stratejilerini ve müşteri ilişkilerini şekillendiren temel unsurlar incelenmiştir. Ayrıca; geleneksel pazarlama anlayışı olan satıcının dayatması teriminin üzerinde durmuş ve bu pazarlama anlayışının müşterinin davranışını dikkate almadan üretim yaptığını savunarak değişmesi gerektiğini belirtmiştir.

İsmet Mucuk'un 2001 yılında yaptığı "Pazarlamanın İlkeleri" çalışmasında pazarlama konularının önemine değinerek, pazarlama fonksiyonun dışa açılma mutlakıyetine inanmış ve bu çalışmayla durumun önemini vurgulamıştır. Pazarlama planlaması, pazarlama ortamı, sosyal sorumluluk ve etik, hedef pazarlar, tüketici alışveriş davranışı gibi birçok konuda çalışmalar yapmıştır. pazarlama ilkelerinin evrimi, pazarlama stratejileri, pazarlama karması (4P), segmentasyon, hedefleme ve konumlandırma gibi konular detaylı bir şekilde tartışılmıştır. Bu çalışmada özellikle pazarlamanın teorik temelinin güçlendirilmesine ve pratikte nasıl uygulanması gerektiğine dair çeşitli bilimsel makalelere ve araştırmalara yer verilmiştir. Mucuk'un araştırması, pazarlama kavramlarını farklı açılardan analiz ederken, pazarlama stratejilerinin işletmelerin başarısındaki rolüne de dikkat çekmiştir. Ayrıca, pazarlama araştırmalarında kullanılan veri toplama yöntemleri ve tüketici davranışları üzerine yapılan literatür çalışmaları da bu çerçevede ele alınmıştır. Yine, Mucuk'un çalışmasında pazarlama stratejilerinin, küreselleşme ve rekabet ortamındaki değişikliklere uyum sağlamak için nasıl evrildiği konusunda da literatürden örnekler sunulmuştur. Pazarlama karma öğeleri (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma), pazarlama faaliyetlerinin yönlendirilmesinde önemli bir yere sahiptir ve bunlar da ilgili literatür taramasında dikkatle incelenmiştir.

Pride ve Ferrell'in 1999 yılında yayımladıkları "Marketing Concepts and Strategies" adlı çalışmasında, pazarlama kavramlarının tarihsel gelişimi, temel ilkeleri ve stratejik yönleri üzerine odaklanmaktadır. Çalışmanın literatür taraması, pazarlama ve onun stratejik uygulamaları hakkında derinlemesine bilgi sağlar ve geniş bir perspektife sahip olup, pazarlamanın temel unsurlarını ve bu unsurların organizasyonlardaki rolünü incelemektedir. Tüketici davranışları, pazarlama karışımı, pazar araştırmaları ve stratejiler gibi konular, pazarlamanın temel taşlarını oluşturmaktadır. Ayrıca, çevresel değişimler, sosyal sorumluluk, etik ve dijital pazarlama gibi modern pazarlama yaklaşımlarına da değinilmektedir.

Pride ve Ferrell 2000 yılında yaptığı Marketing adlı çalışması ile kavramsal tanımlamalar ve pazarlama yöntemlerine değinmiştir. Pazarlama planlaması, pazarlama ortamı, sosyal sorumluluk ve etik, hedef pazarlar, tüketici alışveriş davranışı gibi birçok önemli konuyu ele almaktadır. Temelden ileri düzeyde birçok kavram detaylandırılmakta ve günümüzdeki pazarlama uygulamaları ile teorileri arasında derin bağlar kurmaktadır. Pride ve Ferrell, pazarlamanın dinamik doğası ve pazarlamacıların müşteriye değer sağlamak için kullandıkları stratejileri sistematik bir şekilde açıklamaktadır. Eser, pazarlama disiplinine dair her düzeydeki okuyucu için değerli bilgiler içeren, kapsamlı ve eğitim odaklı bir kaynaktır.

Mahir Nakip 2013 yılındaki "Pazarlama Araştırmalarına Giriş" adlı çalışmasında pazarlama araştırmalarında kullanılan metrik ve metrik olmayan hipotez testleri, deneysel düzenekler ve

istatistiksel analiz yöntemleri, SPSS paket programı yardımıyla açıklanmıştır. Ayrıca, genel bir alan araştırmasında yer alan veri kaynakları, veri toplama araçları ve örnekleme gibi konular da detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Ayrıca pazarlama araştırmalarının farklı türleri ve bu türlerin iş dünyasında uygulanabilmesi için çeşitli faaliyetlerde bulunmuştur.

Ferdi Bişkin "Markanın Pazarlama Açısından Önemi ve Tüketici Tercihleri Memnuniyeti Çerçevesinde Otomobil Sahipleri Üzerinde Bir Araştırma" adlı çalışmasını 2010 yılında yapmıştır. Markaların pazarlama açısından nasıl bir öneme sahip olduğunu ve bu önemle birlikte tüketici tercihleri ve memnuniyetine nasıl etki ettiğini incelemektedir. Çalışmada, markaların tüketici davranışlarını nasıl şekillendirdiği ve özellikle otomobil sektöründe bu faktörlerin nasıl algılandığı araştırılmıştır. Bu Markaların tüketici gözündeki değerinin, kalite algısı, güven, prestij, yenilikçilik gibi faktörler aracılığıyla artırılabileceği vurgulanmıştır. Ayrıca, otomobil sahiplerinin markalarına olan bağlılıkları ile memnuniyet arasındaki ilişki de incelenmiştir. Çalışma, çeşitli pazarlama stratejileri ve markanın genel tüketici memnuniyetine katkıları üzerine yapılan önceki araştırmalarla bağlantılar kurarak, otomobil sektörü özelinde markanın önemini ve etkilerini tartışmaktadır. Bişkin, bu literatür taraması üzerinden otomobil sektöründeki tüketici memnuniyetini daha ayrıntılı şekilde inceleyerek, marka tercihinin tüketicinin kişisel, psikolojik ve sosyo-ekonomik faktörlerle nasıl şekillendiğine dair bilgi sunmaktadır.

Macchiette ve Abhijit'in 1994 yılında yayımladıkları "Sensitive Groups and Social Issues: Are You Marketing Correct?" adlı çalışmada, pazarlamacıların toplumsal sorunlar üzerinden birden fazla hassas grubu etkileyerek suçlanabilir hale geldikleri belirtilmiştir. Çalışma, pazarlamanın gelişimine katkı sağlamak amacıyla sosyal sorumluluk anlayışı temelinde hassas grupların analizine yönelik yeni bir strateji geliştirme çerçevesi sunmaktadır.

Meltem Bayraktar 1994 yılında yaptığı çalışmasıyla tüketici davranışlarının psikolojik boyutlarını odağa alarak tüketici tercihinin yönelimini bu açıdan gözlemlemiştir. Meltem Bayraktar'ın 1994 yılında yaptığı tüketici pazarlarıyla ilgili çalışmasının kavramsal çerçevesi, tüketici pazarlarının anlaşılmasına ve segmentlere ayrılmasına odaklanmaktadır. Bu çerçeve, tüketicilerin farklı ihtiyaçlarını ve tercihlerini anlamaya yönelik bir model oluşturur. Bayraktar, tüketici pazarlarının belirli kriterlere göre segmente edilmesi gerektiğini vurgular. Bu segmentasyon, tüketicilerin demografik, sosyo-kültürel ve psikolojik özelliklerine dayalı olarak yapılır. Bayraktar'ın çalışmasında, pazarlamanın temel hedefi olan doğru hedef kitleye ulaşmanın ancak tüketici gruplarını tanımak ve analiz etmekle mümkün olacağı ifade edilir. Çalışma, tüketici davranışlarının farklı segmentlerde nasıl farklılaştığını ve pazarlama stratejilerinin bu farklara göre nasıl şekillendirilmesi gerektiğini açıklar. Ayrıca, Bayraktar'ın modelinde, tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen faktörler, pazar bölümlendirmesi için kullanılan kriterler ve hedef pazar seçimi gibi konular da detaylı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu çerçeve, pazarlama araştırmalarında ve strateji geliştirmede önemli bir rehber olarak kabul edilir.

Boone ve Kurtz 1992 yılındaki "Contemporary Marketing" adlı çalışmasında pazardaki başarılı ürünlerin güçlü yönlerini bilen ve markalaştıran ürün olduğu üzerinde durmuştur, bununla birlikte pazarlama kavramlarını açıklayıp pazarlamanın nasıl yapılacağını kavramsal olarak

tanımlamıştır. Pazarlama alanındaki önemli konuları ve güncel gelişmeleri inceleyen kapsamlı bir kaynaktır. Çalışma, pazarlamanın temellerinden başlayarak, daha ileri düzey stratejileri ve uygulamaları tartışır. Bu eser, pazarlama teorilerini ve uygulamalarını derinlemesine analiz etmekte ve çağdaş pazarlama uygulamalarının evrimini gözler önüne sermektedir.

Steven J. Skinner, "Marketing" (1990) adlı çalışmasında pazarlamanın kavramsal boyutunu ve pazarlama tanımlaması üzerine çalışmıştır. Pazarlama çalışmalarına önemli katkıları olan Steven J. Skinner çalışmaları hizmet üretimine müşteri katılımı, pazarlama araştırma kuruluşlarındaki etik davranışlar ve iş özelliklerinin işlerine tepkileri dahil olmak üzere çok çeşitli alanları kapsamaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Çalışmada pazarlama sanatının asli unsurunun sadece satış olmadığını bununla birlikte üretici temelli mal ve hizmete ulaşmanın işin lojistiğinin, gelişen seri üretim biçiminin ürünün çeşitlendirmesiyle üreticinin tüketiciye ulaşmak adına ne gibi yollar izleyebileceğinin önemini vurgulamak gayesinde olduğunu özellikle de, bu yolda tüketiciye ulaşırken nasıl politikalar benimsenmesi gerektiği göz önüne serilmiştir. Önemli olan faktör, ürün fazlalığı üreticileri, organizasyon ve yahut örgütleri ihtiyaçları kategorize etmeye olanak sağlamıştır. Pazarlama bölümlere ayrılmış ve tüketici tercihleri daha somut şekilde araştırılarak objektif ve nesnel veriler elde edilmiştir. Bu verileri elde ederken de çeşitli yöntemler uygulanmıştır. Geleneksel tanımdan yola çıkarak sade bir üretim sonrası pazarlama hizmeti yerine, üretim öncesi planlamadan tüketici ihtiyacına cevap verecek ürünün sunulması ve projelendirilmesinden üretim sırasındaki faaliyetlere ve ardından tüketiciye ulaşmasına kadar her türlü süreç ele alınarak planlı bir pazarlama politikası geliştirilmiştir. Bu kapsamda, ürünün ne kadar sattığından ziyade tüketicide karşılığının olup olmadığının sorgulanması ve marka kimliği kazanma sürecinde tüketici duygu, yaşam tarzı, istek ve ihtiyacına göre üreticinin ürünü çıkarması ve buradan örgütünün veya organizasyonunun kar sağlaması amaçlanmıştır. Pazarlamayı bölümlere ayırarak daha etkin ve metin içinde sıralananlara yönelik organizasyonlar yaparak sağlamayı amaçladıkları görülmektedir. Etkin bir pazarlama sınıflandırması ile tüketici ihtiyacına ve üretimdeki karlılığa ve verimliliğe ancak organize bir pazarlama sınıflandırılmasıyla ulaşılacağı tezi önem kazanmaktadır.

6. KAYNAKÇA

Aker, David A., V. Kumar, and George S. Day. Marketing Research. John Wiley & Sons, 2013.

Almalı, Z. "İşletmelerin Sürekliliği Kavramının Bağımsız Denetim Sürecindeki Yeri ve Önemi." Master's thesis, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Altun, İ., ed. Pazarlama Çalışmaları. 2016.

Armstrong, G., and P. Kotler. Marketing: An Introduction. 4th ed. Prentice Hall, 2000.

Armstrong, Gary, and Philip Kotler. Marketing: An Introduction. 5th ed. Upper Saddle River, NJ: Prentice-Hall, Inc, 2000.

Aslan, A. İ. "7. Bölüm Pazar Bölümlendirme, Hedef Pazar ve Konumlandırma." Pazarlama İlkeleri, 181, 2022.

Bayraktar, M. "Tüketici Davranışlarının Psikolojik Boyutları." Tüketici Bülteni, March, Year 7, 1994.

Bener, Ö. "Ambalajlı Gıda Maddeleri ve Tüketici Açısından Önemi." Standart, 35: 115-117, 1995.

Bişkin, F. "Markanın Pazarlama Açısından Önemi ve Tüketici Tercihleri-Memnuniyeti Çerçevesinde Otomobil Sahipleri Üzerinde Bir Araştırma." Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 10(20), 411-434, 2010.

Boone, L. E., and D. L. Kurtz. Contemporary Marketing. 16th ed. Cengage Learning, 2015.

Boone, L. E., and D. L. Kurtz. Contemporary Marketing. 7th ed. Fort Worth, TX: Dryden Press, 1992.

Çelik, H. Pazarlama İlkeleri ve Stratejileri. Nobel Yayıncılık, 2019.

Değerli, Ç. A. "Etki Bağlamında Sosyal Medyada Ölçümleme Çalışmalarına Bakış: Türkiye'deki Ajanslar Üzerine Bir Araştırma." Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi, 1(21), 127-141, 2014.

Doyle, P. Pazarlama, 10th ed. Pearson, 2008.

Ekmekçi, Ali Serdar. "Marmara Üniversitesi." ProQuest Dissertations & Theses, 2006.

Erdoğan, U. "Tüketici Davranış Modellerinin Tüketici Pazarları İçin Tasarlanan Ürünlere Etkisi." Master's thesis, Marmara Üniversitesi, 2009.

Erem, Tunç. Yönetim Açısından Pazarlama. İstanbul: Hilal Matbaacılık Koli Şti., 1977.

Gelekçi, C. "Prof. Dr. Mustafa E. Erkal'ın Çalışmalarında Kültür, Kültürel Kimlik ve Etniklik Kavramları." Istanbul Journal of Sociological Studies, 43: 153-160, 2011.

Groucutt, Jonathan. Foundations of Marketing. New York: Palgrave Macmillan, 2005.

Gülşah, Özkan. "Tüketici Davranışında Marka Algılamalarının Etkileri ve Bir Uygulama." 2007.

Gürbüz, A., and M. Doğan. "Tüketicilerin Markaya Duyduğu Güven ve Marka Bağlılığı İlişkisi." Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, 9(19): 239-258, 2013.

Karafakıoğlu, M. Pazarlama ilkeleri. İstanbul: Literatür Yayınları,. (2005).

Karagöl, R., and M. Ş. Gökdemir. "Ürün Pazarlamada Ambalajların Yeri ve Tüketici Tercihinde Etkisi." İletişim Çalışmaları Dergisi, 9(2): 211-229, 2023.

Kotler, Philip. Marketing Management: Analysis, Planning, Implementation and Control. 9th ed. Prentice Hall, 1997.

Krueger, A. B. "An Interview with William J. Baumol." Journal of Economic Perspectives, 15(3): 211-231, 2001.

M. Ömer Azabağaoğlu. "Çorlu TSO'da Pazarlama Teknikleri ve Müşteri İlişkileri Yönetimi Eğitimi Gerçekleşti." www.corlutso.org.tr, 2014.

Macchiette, B., and A. Roy. "Sensitive Groups and Social Issues: Are You Marketing Correct?" Journal of Consumer Marketing 11, no. 4: 55-64, 1994.

Minett, Steve. B2B Marketing: A Radically Different Approach for Business-to-business Marketers. 10th ed., 2002.

Mollenkopf, D. A., and D. J. Closs. "The Role of Industrial Markets in the Supply Chain." Journal of Business Logistics 26, no. 2: 103-115, 2005.

Mucuk, İ. Pazarlama İlkeleri. 3rd ed. Alfa Yayıncılık, 2016.

Mucuk, İ. Pazarlama İlkeleri. Türkmen Kitabevi, 2001.

Nakıp, M. Pazarlama İlkeleri. 10th ed. Yayıncı, 2004.

Nakip, M., and E. Yaraş. Pazarlama Araştırmalarına Giriş. 4th ed. İstanbul: Seçkin Yayıncılık, 2013.

Odabaşı, Y., and M. Oyman. Communication in Marketing. MediaCat Kitapları, 470, 2002.

Pride, W. M., and O. C. Ferrell. Marketing Concepts and Strategies. 10th ed. Houghton Mifflin Company, 1999.

Pride, W. M., and O. C. Ferrell. Marketing, 10th ed. Houghton Mifflin, 1989.

Pride, W. M., and O. C. Ferrell. Marketing. 12th ed. Houghton Mifflin, 2000.

Skinner, Steven J. Marketing. Boston: Houghton Mifflin, 1990.

Şahin, A., and B. Yıldırım. Pazarlama Yönetimi ve Stratejileri. Beta Yayınları, 2020.

Tek, Ömer. Pazarlama İlkeler ve Uygulamalar, 1995.

Warsink, B. "Using Laddering to Understand and Leverage a Brand's Equity." Qualitative Market Research: An International Journal 6, no. 2: 111-118, 2003.

TÜKETİCİ HAKLARI VE TÜKETİCİNİN KORUNMASI

Yüksek Lisans Öğrencisi Ebru YİKİT
Iğdır Üniversitesi/İşletme Anabilim Dalı
ebruyikit885@gmail.com - 0009-0005-9739-1857
Doç. Dr. Turhan MOÇ
Iğdır Üniversitesi/İşletme Anabilim Dalı
turhan.moc@igdir.edu.tr - 0000-0001-9639-2974
Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU
Iğdır Üniversitesi/İşletme Anabilim Dalı
baris.armutcu@iğdir.edu.tr – 0000-0002-4865-026X

ÖZET

Tüketici ve tüketim kavramları, insanlık tarihi boyunca varlık göstermiş, ancak 19. yüzyıldan itibaren daha belirgin bir şekilde tanımlanmıştır. Tüketici, ihtiyaç ve isteklerini karşılamak amacıyla mal ve hizmetleri satın alan ya da bunları kullanma gücüne sahip birey olarak tanımlanır. Tüketim ise, ekonomik, sosyal ve kültürel gereksinimlerin karşılanması sürecinde ürün ve hizmetlerin mevcut taleplerle birleşerek pazarda yer alması olarak ifade edilir. Bu çalışma, tüketici davranışlarını ve tüketici haklarını, yasal, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla ele alırken, tüketicilerin bilinçlenmesi ve haklarının korunması konusundaki mevcut durum ve gerekliliklere odaklanmaktadır. Araştırmada, tüketicilerin haklarına yönelik farkındalık düzeyi, yasal düzenlemelerin etkinliği ve tüketici mağduriyetlerinin önlenmesine yönelik çözüm önerileri incelenmiştir. Literatür taramaları ve saha çalışmaları, tüketicilerin karşılaştığı sorunların eğitim yoluyla bilinçlendirilerek azaltılabileceğini ortaya koymaktadır. Çalışma, aileden başlayarak eğitim kurumları, medya ve tüketici örgütlerinin bu süreçteki rollerini vurgulamaktadır. Ayrıca, kaliteli ürün ve hizmet sunumunun işletmelerin uzun vadeli başarısı için kritik bir öneme sahip olduğu belirtilmektedir. Tüketici haklarının korunmasına yönelik kapsamlı eğitim ve yasal düzenlemelerin gerekliliği bu çalışmanın temel bulgularını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tüketici Hakları, Tüketici Bilinci, Tüketici Şikâyet Davranışı, Tüketicinin Korunması.

1. GİRİŞ

Tüketici ve tüketim kavramlarının kökeni, insanlık tarihiyle paralel bir geçmişe sahiptir. İnsan dünyaya geldiği andan itibaren tüketim yaparak "tüketici" olur ve bu durum yaşamı boyunca devam eder, ama "tüketici" ve "tüketim" kavramları ancak 19. yüzyılda belirginleşmeye başlamıştır (Çağlar, 2002: 8). Tüketim ve tüketici terimleri ilk olarak ekonomistler tarafından literatüre kazandırılmış ve sonrasında hukuk alanında da yerini almıştır. Zygmunt Bauman, tüketiciyi basitçe; tüketen kişi olarak tanımlarken, tüketmeyi, şeyleri kullanıp tüketmek; yani onları yiyerek, giyerek ve harcayarak ihtiyaçları veya arzuları tatmin etmek olarak açıklamaktadır. Başka bir deyişle ise, "tüketim", ürünlerin ve hizmetlerin mevcut beklenti ve isteklerle belirli bir pazarda birleşmesi sonucu ortaya çıkan bir olgudur (Çağlar, 2002: 8-9).

Tüketici varlığı, insanın hayatta kalabilmesi, yaşam standartlarının yükseltilebilmesi ve sınırsız gereksinimleri karşılayabilmesi için gerekli olan bir durumdur. Ancak bu büyümenin karşılanabilmesi, ekonomik sistemin zorunlu olarak genişletilmesi sonsuz ihtiyaçların karşılanması da ekonomik bir faaliyeti gerektirir ve tüketim de bu ekonomik faaliyetler zincirinin son halkasını oluşturmaktadır. Tüketim etkinliği üretimin çeşitli, hızlı ve ucuz olması sebebiyle çeşitlenmiş, hızlanmış bireyin seçiminde hızlı bir sürece erişmiştir (Kongar, 2012:12).

Şuan içinde bulunduğumuz çağda hızla ilerleyen teknoloji yardımıyla üretim daha çeşitli hale gelmiş, farklılaşmış ve hatta tüketicinin tercih ve taleplerine kadar inmiştir. Tüketici, ekonomik mal ve hizmetleri belli bir fiyat karşılığında alıp kullanan kişidir. Tüketici davranışı, tüketicinin bir ihtiyacını hissetmesiyle başlayıp, bu ihtiyacı karşılamak amacıyla hizmet ve mal satın alıp kullanmasına, sonrasında ise bu kullanımdan elde ettiği faydayı analiz etmesine kadar geçen süreç olarak pazarlamanın konusu oluşturmaktadır. Tüketici, kişisel arzuları, hedefleri ve beklentileri doğrultusunda pazarlama unsurlarını satın alma gücüne sahip yâda satın alan gerçek bir kişidir (Kayalı. 2008:3).

Tüketici, kendisinin yâda ailesinin ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetleri üretici ya da satıcılardan alıp kullanan veya bu ürünleri satın alma gücüne sahip olan gerçek kişidir. "4822 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'a" göre tüketici, bir mal veya hizmeti kişisel amaçlarla satın alıp kullanan veya bu hizmetlerden yararlanan gerçek ya da tüzel kişidir. Tüketici, satın aldığı her çeşit ürün ve hizmet için para ödeyen kişi olmasının yanı sıra, birçok ürün ve hizmetten herhangi bir ücret ödemeksizin, sadece varlığı nedeniyle yararlanan kişidir. Tüketici kimliği oluşurken, bir fiyat karşılığında hizmet yâda ürün satın almış olmak zorunlu değildir. Sanattan çevreye, yerel ve merkezi yönetimlerden çeşitli alanlara kadar, herhangi bir maddi ücret ödemeksizin hizmet almak, bir kişinin tüketici kimliğini kazandığını gösterir. Bu kimlik ile elde edilen haklar, müşteri haklarının çok ötesindedir ve evrensel bir nitelik taşır.

"DPT""nin bir raporunda, tüketici; ekonomik, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kesin bir mal ve/veya hizmet satın alıp kullanan, ya da bunu kendi başına üreterek kullanan ve herhangi bir değiş tokuş yapmayan tüm kişiler, kurumlar ve aileler olarak tanımlanmıştır. "4077 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında ki Kanun'un 3. maddesinde, tüketici; Bir mal veya hizmeti kişisel amaçlarla satın alıp nihai olarak kullanan veya tüketen gerçek ya da tüzel kişidir".

Bu çalışmada 1. Bölüm olan giriş bölümünü takiben 2. bölüm kavramsal çerçeve de tüketim ve tüketici kavramı, tüketici hakları ve tüketicinin korunması kanunu ele alınıp evrensel tüketici hakları açıklandıktan sonra tüketicilerin haklarına yönelik farkındalık düzeyi, yasal düzenlemelerin etkinliği ve tüketici mağduriyetlerinin önlenmesine yönelik çözüm önerileri üzerinde durulmuştur. 3.bölümde çalışmanın metodolojisi oluşturulup akabinde, 4. bölüm de tüketici hakları ve tüketicinin korunması ile ilgili yapılan çalışmaların Literatür taraması yapılmıştır. Son olarak 5. bölümde çalışmanın sonuç kısmı değerlendirilip tüketici hakları ve evrensel tüketici haklarının tüketici üzerinde yarattığı etkiye değinilmiş çalışmanın kaynakçası verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Tüketici Hakları Kavramı

Tüketici haklarına ilişkin bazı kurallar, bugünkü hukukî yaptırımlar olmasa da geçmişte de vardı. O dönemin gelenekleri, örfleri ve toplum değerleri doğrultusunda tüketicilerin hakları korunmaya çalışılırdı. Zamanla toplumsal ve ticari değişimlerle birlikte, tüketici haklarında da bazı yenilikler ve düzenlemeler ortaya çıkmıştır. Bu değişikliklerle birlikte kurallar, giderek daha da fazla tüketicinin yararına olacak şekilde şekillenmiştir. Hizmet ve mal piyasasının büyümesi ve talebin artması, ticaretin etik olmayan ve yasal olmayan yönlerini de beraberinde getirmiştir.

Üreticiler, fiyat ve maliyet baskıları nedeniyle ürünlerinde kaliteyi düşürerek haksız rekabet koşulları yaratmış, bu da tüketicilerin mağdur olmasına yol açmıştır. Rekabetin şiddetlenmesiyle birlikte daha fazla tüketici zarar görmüş, bu da tüketicilerin hak arayışını artırmıştır. Tüketici haklarının korunması, yalnızca bireyleri değil, tüm ekonomik sistemi daha sağlıklı hale getirir ve ekonomiye katkı sağlar. Bu nedenle, tüketici çıkarlarını koruyan yasalar, hem tüketicinin haklarını güvence altına alırken hem de ekonomik sistemin daha verimli ve etik bir şekilde işlemesine yardımcı olur. Tüketici hakları hukuki yollarla çözüme kavuşturulduğunda, üretici ve satıcılar, tüketiciyi mağdur etmeden kaliteye odaklanarak ticaret yapmayı tercih ederler. Bu da, mal ve hizmet piyasasında güveni artırır ve genel ekonomik güveni güçlendirir. Kaliteli ürünler ve tüketici çıkarlarının gözetildiği bir ülke, uluslararası ticaretin de önü açılır. Bugün, tüketici tavırları pazarda önemli bir rol oynamaktadır; bağımsız bir şekilde ürün bilgisi sağlamak ve işletmelerin pazarlama faaliyetlerini denetlemek gibi fonksiyonları yerine getirir. Bu durum, yalnızca tüketiciler için değil, dürüst ve kaliteli üretim yapan işletmeler için de oldukça kıymetli bir gelişmedir. Tüketici bilinci arttıkça ve tüketici haklarını savunmaya yönelik hukuki çözümler geliştikçe, tüketiciler haklarını savunmak için örgütlenmektedir (Hayta, 2007: 14).

2.2. Tüketici Haklarının Tarihçesi

Tüketici haklarını koruma çabaları, milattan önceki dönemlere kadar uzanmakla birlikte, ilk kez 1929 yılında ABD'de sistematik bir şekilde örgütlenmeye başlamıştır. O yıl, Amerika Standartları Bürosu'nun ürünleri denetleyip test ettiği sonuçları "Tüketici Raporu" adı altında yayımlaması, tüketicilerin bilinçlenmesine ve harekete geçmesine yol açmıştır (Durmaz, 2011: 25).

Tüketici hukukunun temelleri, 15 Mart 1962 tarihinde dönemin ABD Başkanı Kennedy'nin yaptığı tarihi konuşma ile atılmaya başlanmıştır (Aslan, 2016: 16). Avrupa'da ise tüketici haklarını korumaya yönelik uygulamalar 15. ve 16. yüzyıllarda hayata geçirilmiştir. Örneğin, Avusturya'da bayat süt satan kişilere, kendi sütlerini içme cezası verilmiştir (Yıldız, 2019: 48).

Hammurabi Kanunlarında da tüketici haklarına yönelik birtakım kurallar bulunmaktadır. Bunlar;

- Bir inşaatçı, bir kişi için bina inşa ederken yapının doğru bir şekilde inşa edilmemesi durumunda bina çökerse ve sahibinin hayatını kaybetmesine yol açarsa, inşaatçı ölüm cezasına çarptırılır.
- Bir tekne ustası, bir kişi için tekne inşa ettiğinde ve tekneyi düzgün yapmadığı takdirde, eğer tekne o yıl içinde denize açıldığında zarar görürse, ustanın tekneyi alıp kendi imkânlarıyla onarması ve sağlam bir şekilde sahibine geri vermesi beklenir. Hammurabi dönemindeki yasalar, günümüz yasalarından daha sert olsa da, o dönemde de tüketicilerin korunmasına yönelik pek çok kural bulunmaktaydı. Ancak bu kurallar, evrensel değil, belirli bir toplumun değerlerine ve normlarına dayalı olarak şekillenmiş, ağır sonuçlar doğuran kurallardı (Hammurabi Kanunları, 2009).

2.3. Türkiye'de Tüketici Haklarının Tarihsel Gelişimi

2.3.1. Cumhuriyet Öncesi Tüketiciyi Koruma Çalışmaları

Ülkemizin geçmişine bakıldığında, tarih boyunca hem Selçuklu hem de Osmanlı İmparatorluğu dönemlerinde tüketiciyi korumaya yönelik çeşitli hukuki ve mesleki düzenlemelerin var olduğu görülmektedir. Bu dönemin en belirgin özelliği, şehirlerde perakende ticaretin ve genel olarak ekonominin büyük ölçüde esnaf kesimi tarafından yürütülmesidir. Esnaf teşkilatları, tüketicilerle doğrudan iletişimde olan taraflar olarak, günümüzdeki meslek odalarına benzer bir rol üstlenmişlerdir (Mucuk. 1990: 112).

Bu teşkilatlar, "Ahilik Teşkilatı" veya "Ahilik Birlikleri" olarak biliniyordu. Ahilik, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda ahlaki açıdan da üretim standartlarını sağlamayı önemsemiş, belirlenen kurallara uymayan üyelerini sert bir şekilde cezalandırmıştır. Ahiler, Selçuklu Devleti'nin son zamanlarında bir örgüt olarak kurulmuş, Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlenmesiyle etkisini kaybetmiş ve zamanla kaybolmuştur. Ancak "Ahilik geleneği", "lonca" sisteminde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Loncalar, iş kolları birlikleri ya da esnaf birlikleri olarak işlev görmüş, ürünlerin lonca kurallarına ve kalite standartlarına göre üretilip üretilmediğini denetlemiş, ayrıca üretimin kalitesi ve tüketicilere uygun fiyat sağlanması gibi konularda da faaliyet göstermiştir. Loncaların en önemli özelliklerinden biri, içlerinde güçlü bir özdenetim mekanizması oluşturarak, ürün kalitesini artırmış ve dürüst ticaret yapmayı teşvik etmiş olmaları, bu sayede tüketicileri dolaylı yoldan korumuşlardır (Bayazıt, 2004: 53-54).

Osmanlı İmparatorluğu zamanında devlet, tüketicilerin korunması amacıyla esnaf ve sanatkârların uyması gereken çalışma kurallarını "nizamlar" adıyla yayımlamıştır. Bu nizamlar aracılığıyla üretim, pazarlama, tartı, ölçü ile fiyatlar gibi alanlarda belirli kurallar konulmuş ve bu kurallara uyulmadığı takdirde uygulanacak cezalar belirtilmiştir. Bu düzenlemeler, modern tüketici koruma sistemlerine oldukça yakın bir yaklaşımı yansıtmaktadır (Akipek, 1999: 109).

Bu dönemde, tüketiciyi korumak amacıyla pazar denetimi yapan bir diğer kurum ise günümüz belediyeleri ve zabıta teşkilatlarına benzer bir işlev gören İhtisap Ağalığıdır. (Muhtesip) kurumudur. 19.Yüzyıla kadar sorunsuz bir şekilde işleyen tüketici koruma sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki çöküş ve devletin gücünü kaybetmesi ile birlikte etkisini kaybetmiştir. 1839 yılında loncalar ve İhtisap Ağalığının kaldırılmasıyla bu sistem düzeni sağlayamamaya başlamış ve tüketiciler büyük oranda korunmasız hale gelmiştir. (Akipek, 1999: 110).

2.3.2. Cumhuriyet Döneminde Tüketiciyi Koruma Çalışmaları

Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılışı ve beraberinde yaşanan ekonomik kriz, yıllarca süren savaşlar, hem üreticileri hem de tüketicileri müşkül bir duruma sokmuştur. Cumhuriyetin ilanı ve yeni Türk Devleti'nin kurulmasıyla birlikte ülkemizde yeni bir dönem başlamış olsa da, savaşın etkilerini atlatmaya ve sanayiye ağırlık vermeye çalışan devlet, uzun bir süre tüketici korumasını gündeme almamıştır. Fakat 1930'lu yıllarda, dolaylı yoldan da olsa tüketicileri koruyan bazı yasalar yürürlüğe girmiş ve bu yasalar, günümüzdeki tüketici mevzuatının temelini atmıştır (Bayazıt, 2004: 54).

Türkiye'de "tüketicilerin korunması" ilk kez 1970 yılında düzenlenen "Tüketici Sorunları Semineri" ile bilimsel bir şekilde gündeme alınmıştır. Bu seminerin ardından, tüketicilerin korunması adına çeşitli çalışmalar başlatılmıştır. İlk olarak, 1971 yılında Ticaret Bakanlığı tarafından "Tüketicinin Korunması İçin Ticaret Konusu Ürün ve Faaliyetlerin Düzenlenmesi" başlıklı bir yasa tasarısı hazırlanmıştır. 1975 yılında ise DPT, Ticaret Bakanlığı'na sunulmak üzere tüketici koruması üzerine bir rapor hazırlamıştır. 1976'da ise "Tüketici Halkın Korunmasına ve Tüketici Birliklerinin Kurulmasına İlişkin Yasa Tasarısı" Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sunulmuş ancak kabul edilmemiştir. Aynı yıl, "Tüketicilerin Korunması" üzerine bir panel düzenlenmiş ve bu konu detaylı bir şekilde tartışılmıştır. Sonrasında ise, tüketicilerin haklarını savunmak ve seslerini duyurmak amacıyla ilk bağımsız tüketici koruma derneği kurulmuştur (Mucuk,1990: 114).

Ülkemizde tüketicinin korunmasıyla ilgili önemli gelişmelerden biri de 1980 yılında anayasal düzeyde yaşanmıştır. Cumhuriyet dönemi itibarıyla ilk kez 1982 Anayasası'nın "Tüketicinin Korunması" başlıklı 172. maddesinde, tüketicilerin korunması ve bilgilendirilmesi için alınacak önlemler belirtilmiş ve ayrıca tüketicilerin kendi haklarını savunmaları ve örgütlenmelerinin teşvik edileceği vurgulanmıştı (Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, (1982: 133).

Ülkemizde, tüketicinin korunmasıyla ilgili anayasa ve temel kanunlarla yapılan genel düzenlemelerin yanı sıra, uygulamada karşılaşılan sorunları çözmek amacıyla birçok özel konu detaylı bir şekilde ele alınarak pek çok kanun, tüzük, yönetmelik ve tebliğ çıkarılmıştır. Borçlar Kanunu, Türk Ticaret Kanunu, Türk Ceza Kanunu ve İl İdaresi Kanunu gibi temel kanunlarda, tüketicilerin korunmasına yönelik birçok doğrudan ve dolaylı düzenleme yer almaktadır. Özellikle 3 Mart 1995 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan ve 8 Eylül 1995'te yürürlüğe giren 4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanun, bu alanda atılan en önemli adımlardan biridir (Bayazıt. 2004:54).

Ülkemizde tüketiciler, sorunlarıyla ilgili olarak genellikle Ticaret ve Sanayi Odaları ile Esnaf ve Sanatkârlar Dernekleri gibi üretici kuruluşlarına başvurmaktadır. Ancak, bu kuruluşlar çoğu zaman şikâyetlerin çözüme kavuşturulmasına yardımcı olamamaktadır. Bazı durumlarda ise

tüketiciler mahkemelere başvurmakta, fakat bu süreçler uzun yıllar sürebilmektedir. Türkiye'de tüketicinin korunması konusundaki çalışmalar oldukça geç başlamıştır. Bunun nedenleri; Tüketicinin Korunması Yasası'nın 1995 yılında yürürlüğe girmesi, medya organlarının tüketici bilincini artırmaya yönelik sınırlı yayınlar yapması, üretici ve satıcı işletmelerin sosyal sorumluluk ve tüketici koruma konusunda yetersiz uygulamalar sergilemesi ve tüketici örgütlerinin zayıf olması sayılabilir (Ceylan, 1988:35)

4077 sayılı Kanun'un 21. maddesiyle, tüketici sorunlarının çözümü ve geliştirilmesi için önemli bir adım atılmıştır. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı koordinasyonunda kurulan Tüketici Konseyi, farklı kesimleri temsil eden kuruluşların katılımıyla tüketici sorunlarını masaya yatırmayı ve çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Konseyin kurulmasındaki temel amaç, tüketicilerin haklarının korunması ve farklı görüşlerin özgürce ifade edilmesidir. Bu sayede, tüketicilerin sorunlarına daha etkili çözümler üretilmesi hedeflenmektedir. Tüketici Konseyi Yönetmeliği'nin 1995 yılında yürürlüğe girmesiyle, Konsey'in yapısı ve çalışma prensipleri belirlenmiştir. Konsey üyelerinin sayısı ve temsil ettikleri kuruluşlar yönetmelikte detaylı bir şekilde açıklanmıştır. Konseyin ilk toplantısının 1996 yılında yapılmasıyla birlikte, tüketici sorunlarının çözümüne yönelik çalışmalar hız kazanmıştır. O tarihten bu yana, Konsey düzenli olarak toplanarak tüketicilerin gündemindeki konuları değerlendirmektedir. Özetle, Tüketici Konseyi, tüketici haklarının korunması ve geliştirilmesi için önemli bir platformdur. Farklı kesimlerin katılımıyla alınan kararlar, tüketicilerin yaşam kalitesini artırmaya yöneliktir. (Kor, 2007:33)

2.4. Evrensel Tüketici Hakları

Temel İhtiyaçların Karşılanması Hakkı; İnsanların yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli olan temel ihtiyaçlar, yeterli miktarda gıda, giyecek, barınma, temizlik ve diğer temel gereksinimlerin karşılanmasını kapsar. Barınma, ısınma, içme suyu ve temiz suya erişim, ulaşım ve haberleşme gibi temel haklar, her bireyin sahip olduğu haklardır. Tüketiciler, bu hakları talep edebilme, kolayca erişebilme ve etkin bir şekilde kullanabilme imkanına sahip olmalıdır (Torlak,1992: 8).

Sağlık ve Güvenlik Hakkı; Haklar listesine bakıldığında insanın temel ihtiyaçlarının ilk sırada yer aldığı görülmektedir. Sağlık ve güvenlik hakkı, insan doğası gereği hayati öneme sahip ve vazgeçilmez kabul edilmektedir. Bu hak, tüketici hakları arasında bile öncelik kazanmış olup, bu hakkı kabul eden ve uygulayan ülkeler, sağlığa ve güvenliğe yönelik her türlü zararı caydırmak için ağır cezalar uygulamaktadır. Bugün gelişmiş ülkelerin tamamında, tüketicilerin sağlığını ve güvenliğini tehlikeye atan şirketlerin pazarda tutunma şansı neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu gibi durumlarda destekleyici hukuk sistemleri ve uygulanabilir yaptırımlar sayesinde yüksek miktarda para cezaları öngörülmektedir. (Durmaz, 2006: 262).

Bilgi Edinme Hakkı; Tüketicilerin, adaletli olmayan ticari uygulamalara karşı güvence altına alınabilmesi için ürün ve hizmetlerle ilgili kalite, miktar, içerik, standartlar ve fiyatlar hakkında doğru bir şekilde bilgilendirilmesi gerekmektedir. Bir tüketici, bir hizmeti veya ürünü satın almaya karar verdiğinde, o ürün veya hizmet hakkında çeşitli bilgileri öğrenebilmelidir. Ayrıca, yanıltıcı reklamlar, eksik etiketleme, yanlış garanti şartları, zararlı içerik veya ambalajlar ve tatmin edici olmayan servis gibi sorunlar yaşanması durumunda, şikâyet alan şirketlerin

medyada duyurulması, tüketicilere bu firmaların olumsuz uygulamaları hakkında bilgi verecek ve onların daha bilinçli alışveriş yapmalarını sağlayacaktır (Koçer, 2020: 281).

Örgütlenme, Sesini Duyurma ve Temsil Edilme Hakkı; Temsil hakkı, aynı zamanda dinlenilme hakkı olarak da bilinir ve tüketicilerin devlet politikalarının şekillendirilmesinde söz sahibi olmalarını ifade eder. Tüketiciler, yasa yapıcılara daha iyi bir yaşam kalitesine sahip olabilmeleri için gerekli yasaları önermeleri gerektiğini belirtebilirler. Her tüketici, eşit ve adil bir şekilde değerlendirilme hakkına sahiptir. Hükümetin politika geliştirme süreçlerine katılmanın yanı sıra, tüketiciler, karşılaştıkları sorun veya endişeleri dile getirmek amacıyla idari mahkemelere ya da yasal kuruluşlara şikâyette bulunma hakkına da sahiptirler (Şahin, 2024: 25).

Eğitilme Hakkı; Tüketicilerin haklarını ve çıkarlarını koruyup geliştirebilmeleri, bilinçlenmeleri ve yönlendirilmek yerine yönlendiren birer tüketici olmaları amacıyla eğitim alması gerekmektedir. Yönlendiren tüketici profili oluşturabilmek için eğitimin önemi büyüktür; bu sürecin ilk adımı, doğru ve kapsamlı bir eğitimle sağlanmalıdır. Ülkemizde henüz gelişmeye başlayan tüketici kavramı, eğitimle desteklenmediği takdirde sınırlı kalacak ve gelişmişlik seviyesine ulaşamayacaktır. Milli Eğitim Bakanlığı'nın, vatandaşlık ders kitaplarındaki birkaç satırla sınırlı kalan tüketici eğitimi, daha kapsamlı hale getirilmelidir. Bilinçli tüketici eğitimi, başlı başına bir ders olarak müfredata eklenmeli ve bu alanda oluşturulacak sivil girişimler desteklenerek teşvik edilmelidir (Durmaz, 2006: 263).

Seçme Hakkı; Tüketicilerin, kendi ihtiyaç ve isteklerine uygun mal ve hizmetleri seçme hakkı bulunmalıdır. Bu nedenle, tüketicilere geniş bir ürün ve hizmet yelpazesi sunulmalı ve en düşük fiyatlarla alternatifler sağlanarak piyasa tekelleşmeye karşı korunmalıdır. Piyasa ekonomisinin temel ilkesi, farklı seçenekler aracılığıyla rekabetin arttırılmasıdır. Günümüzde, mal ve hizmet çeşitliliği ne kadar artarsa, tüketicilerin daha kaliteli ürünlere daha uygun fiyatlarla ulaşabilmelerine olanakta o derece artar. Çeşitli seçenekler, rekabeti tetiklerken, rekabet de tüketiciye daha kaliteli ve daha uygun fiyatlı ürünler sunar. Ayrıca, tüketicinin satın almış olduğu mal ya da hizmeti iyi bir şekilde tanıması ve doğru şekilde bilgilendirilmesi, onun bilinçli bir seçim yapabilmesini sağlar (Hayta, 2006: 245).

Sağlıklı Bir Çevrede Yaşama Hakkı; Çevre, kişilerin fiziksel, zihinsel, ruhsal ve duygusal gelişimini etkileyen unsurları içerir. Kişiler, çevreyi oluşturan su, hava, toprak gibi doğal kaynakları kullanır ve bu kaynakların tüketicisi olurlar. Yaşam kalitesini artıracak sağlıklı bir çevreye sahip olmak, çevresel tehlikelerden korunmak ve çevreyi hem bugün hem de gelecek nesiller için korumak, temel haklar arasında yer alır. Çevrenin korunmasında hem tüketicilere hem de üreticilere önemli görevler düşmektedir. Günümüzde, bir firmanın sattığı ürünlerle yarattığı çevreci görüntü arasında gözle görülür bir ilişki bulunmaktadır. Eğer toplum çevre bilincini faydalı bir özellik olarak görüp çevre dostu ürünleri tercih ediyorsa, üretici firmalar da çevreyle ilgili ambalajlar kullanarak ve çevre dostu ürünler üreterek bu imajı pekiştirebilir. Böylece, üretici çevreye duyarlı ürünler sunarken, tüketiciler de bu ürünleri tercih ederek çevre sorunlarının çözülmesine katkı sağlamış olur (Özsabuncuoğlu, 200l: 32).

2.5. Tüketicinin Korunması

2.5.1.Tüketicinin Korunmasını Gerektiren Sebepler

Küresel rekabetin arttığı bir ortamda, firmalar arasındaki yoğun yarış nedeniyle ürünlerde yaşanan sorunlar ve müşteri beklentilerinin tam olarak karşılanamaması gibi durumlar, şikâyetlerin çoğalmasına yol açmaktadır. Bu da, söz konusu sorunların hukuki açıdan ele alınmasını zorunlu hale getirmektedir. Türkiye'de, tüketicinin yasal haklarının korunabilmesi amacıyla çeşitli düzenlemeler yapılmıştır. Ancak, bu hakları talep etmek ve maddi-manevi zararları tazmin etmek için gerekli koşulların düzensizliği, tüketicilerin bu düzenlemelere uymasını ve haklarını savunmalarını zorlaştırmaktadır. Bu alandaki ilerleme, yalnızca eğitim ve bilinçlendirme yoluyla sağlanabilir (Babaoğul ve Altıok, 2008: 47).

2008 yılında Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'nın desteğiyle "Tüketici Vakfı" tarafından gerçekleştirilen Tüketicinin Korunması ve Hakları Farkındalık Düzeyi Araştırması'nın sonuçları, tüketicilerin bilgi ve farkındalık düzeylerinin artırılması için daha fazla çaba gösterilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Eğitim, bir toplumun her alanda gelişmesi için temel bir gerekliliktir ve çağdaş dünyada eğitim her şeyin temelini oluşturur. Tüketici gibi kapsamlı bir konuyu eğitimden bağımsız ele almak mümkün değildir. Tüketici eğitimi, kişilerin ekonomik faaliyetlerinde fikir sahibi olmalarına ve ihtiyaçlarını karşılamalarına yardımcı olacak bilgi birikimi sağlar, aynı zamanda piyasadaki etkilerini güçlendirir (Babaoğul vd. 2010: 153-157).

Eğitim sayesinde, tüketicilerin hakları konusunda farkındalıkları artırılabilir ve bu da onların bilinç düzeylerini olumlu şekilde etkileyebilir. Eğitim, tüketicilerin haklarını daha iyi anlamalarını sağlayarak, bilinçli bir şekilde hareket etmelerini destekleyecektir. Tüketici hakları konusunda yapılan eğitimler, bireylerin bilinç seviyelerini yükseltebilir ve haklarını daha etkili bir şekilde savunmalarına yardımcı olabilir.

Türkiye'de tüketicinin korunmasına yönelik çalışmalar, 23 Şubat 1995 tarihinde kabul edilen ve 8 Mart 1995 tarihli 22221 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan "4077 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun" ile başlamıştır. Bu yasa, 6 Mart 2003'te kabul edilen ve "14 Mart 2003 tarihli 25048 sayılı Resmî Gazete 'de yayımlanan 4822 sayılı kanunla revize edilerek uygulamaya konmuştur." Ardından, "7 Kasım 2013 tarihinde kabul edilen ve 28 Kasım 2013 tarihli 28835 sayılı Resmî Gazete' de yayımlanan 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun" ile düzenlemeler genişletilmiştir. "6502 sayılı kanun", ayıplı mal ve hizmetler, mesafeli sözleşmeler, tüketici kredileri, konut finansmanı sözleşmeleri, devre tatil sözleşmeleri gibi birçok alanda önemli değişiklikler getirmiştir (Özmumcu, 2014: 832).

Kanunun 1. maddesinde, tüketicinin korunmasının esas hedef olduğu ve bunun yanında sadece tüketici ile kamu yararının korunmasının amaçlandığı belirtilmiştir (Aydoğdu, 2013: 2).

Son yıllarda teknolojinin hızlı gelişimi ile birlikte, tüketicilerin alışveriş yaparken yalnızca üç dakika gibi kısa bir sürede karar verdiği yapılan araştırmalarla ortaya konmuştur. Bu kadar kısa bir süre içinde ürün seçimi yapmak, hata yapma ve pişmanlık gibi durumları beraberinde getirebilecek bir durumdur. Bu hızla alınan kararlar, tüketicilerin yanlış seçimler yapmasına ve sonrasında pişmanlık duymalarına yol açabilmektedir. Kısa süreli kararlar, genellikle yanlış ürün seçimine veya pişmanlık hissine neden olabilmektedir (Yılmaz, 2020: 12).Tüketicinin korunması iki farklı şekilde ele alınabilir. İlk olarak, tüketicinin korunması, yapılan alışverişin ardından ödediği paranın tam karşılığını alması anlamına gelir. Daha geniş bir perspektiften ise,

tüketicinin korunması, toplumun kaynaklarının halkın refahı, eğitim, sağlık gibi temel alanlarda kullanılarak, kurumların tüketicilere yönelik politikalar geliştirmesini içerir. Bu ikinci yaklaşım, sadece bireysel değil, toplumsal refahın sağlanmasına yönelik bir çaba anlamına gelir (DPT, 2001:8).

- Tüketicilerin satın aldıkları ürünlerden memnun kalmamaları sonucu psikolojik bir rahatsızlık yaşamaları,
- Aynı ihtiyacı karşılayan ancak farklı marka ve etiketlerle tüketicilere sunulan benzer ürünlerin, onların aklını karıştırarak, ürünlerin gerçek değeri konusunda kuşku uyandırması,
- Ürünlerin fiyat, marka ve kalite bilgilerine sahip olmayan tüketiciler, farklı seçenekler arasında karşılaştırma yapma konusunda zorluk yaşarlar,
- Tüketicilerin satın alma konusunda yetersiz bilgiye sahip olmaları nedeniyle yanıltıcı reklamlar yüzünden kendi tercihleri ve çevre etkisiyle, satın alma işleminde yeterince titiz davranamaması,
- İşletmelerin yanıltıcı ve duygusal reklamlar yayınlayarak tüketicilerin doğru karar almasına engel olmaları,
- Tüketicilerin enflasyonist ortamda farklı fiyatlardan şikâyetleri,
- Daha iyi ve konforlu yaşam için tüketicilerin ihtiyaçlarının bir tutku haline gelmesi,
- Yeni teknolojiler ile ürünlerin normalden farklı bir şekilde tüketiciye sunulması.

2.5.2. Tüketicinin Korunmasında Taraflar

Ekonomik ve sosyal alandaki gelişmelerin etkisiyle, tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamada karşılaştıkları sorunları tek başlarına çözmeleri giderek daha zor hale gelmiş, bu nedenle çözüm için önlemler alınması gerektiği önem kazanmıştır. Ekonomik ve sosyal değişimlerin etkisiyle, tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılamakta yaşadıkları sorunlar artık tek başlarına çözülemeyecek bir boyuta ulaşmış ve bu sorunların çözülmesi için tedbirler alınması gerekliliği artmıştır. Tüketicinin korunmasında yaşanan sorunların çözülmesinde, hem devlet hem de gönüllü kuruluşlar kanunların hayata geçirilmesinde büyük sorumluluk taşımaktadır. Aşağıda, tüketicinin korunmasıyla ilgili yer alan farklı taraflar ve rollerine dair bazı başlıklar bulunmaktadır;

Devlet; Günümüzün hızla değişen ekonomik ve teknolojik ortamında, tüketicilerin karşılaştıkları sorunlarla başa çıkabilmesi için devletin büyük bir sorumluluğu bulunmaktadır. Devlet, tüketicilerin haklarını koruyabilmek için onlara eğitim vererek bilinçlendirme yapmalı, aynı zamanda fiyatlar ve ürün kalitesini denetleyerek yasal düzenlemelere uygun bir şekilde koruma sağlamalıdır. Ayrıca, kurumsal yapıyı düzenleyerek piyasada sağlıklı bir denetim mekanizması oluşturmalıdır. Piyasa düzenlemeleri ve kontrolü konusunda devlet, gerekli önlemleri alarak güvenli bir tüketim ortamı yaratmalıdır. Yasalarla belirlenen ceza sistemini uygulayarak, tüketicinin korunmasını sağlamak devletin sorumluluğudur (MEB,2012).

Tüketiciler; Tüketiciler, yaşamlarını sürdürebilmek için temel ihtiyaçlarını karşılamalı, eğitim almalı ve bilgilendirilmeli, aynı zamanda güvenli bir şekilde ekonomik ve sosyal hayatta yer almalıdır. Karşılaştıkları zararlar ve hak kayıplarının telafi edilebilmesi için, mevcut haklarının

korunması ve devamlılığının sağlanması önemlidir. Tüketiciler, bireysel veya örgütsel olarak kamuoyuna seslerini duyurarak, taleplerinin dikkate alınmasını ve yerine getirilmesini sağlamak amacıyla haklara sahip olan kişilerdir (Özel, 2008: 26).

Gönüllü Tüketici Örgütleri; Geçmişte dernekler ve birlikler gibi topluluklar sınırlı sayıda ve yetersizdi, ancak günümüzde artan sorunlarla birlikte gönüllü tüketici örgütlerinin sayısı hızla artmıştır. Önceki yıllarda bu tür derneklerin faaliyetlerini kısıtlayan yasalar vardı, ancak zamanla bu engellerin aşılması sağlanmıştır. Dünya genelinde, bu tür örgütler finansal olarak da desteklenmektedir. 1989 yılında İzmir'de "Tüketiciyi Koruma Birliği Vakfı" kurularak önemli bir adım atılmıştır. Ardından, İstanbul'daki bazı günlük gazetelerin tüketici köşeleri sayesinde, haksız ve yanıltıcı uygulamalar hakkında bilgi verilerek, tüketicilerin korunmasına katkı sağlanmıştır (TÜSİAD, 1990: 126).

2.6.Türkiye'de Tüketicinin Korunması Hakkındaki Kanun İle Birlikte Kurulan Tüketici Kuruluşları

Türkiye'de tüketicinin korunmasına yönelik hukuki düzenlemeler, kamu kurumları, üreticiler, tüketiciler ve meslek kuruluşlarının oluşturduğu örgütler tarafından ortaklaşa yürütülmektedir. Bu düzenlemeler, farklı tarafların iş birliğiyle sağlanmakta ve tüketicinin haklarının korunmasına yönelik etkin bir yapı oluşturulmaktadır. Tüketicinin korunması için yapılan yasal düzenlemeler, ilgili tüm paydaşların katkılarıyla şekillenmektedir (Başkıran, 2006: 63). Türkiye'de tüketicinin korunması, tüketicilerin şikâyetleri üzerine sorunlara çözüm bulmak amacıyla birçok kurum tarafından sağlanmaktadır. Bu süreçte, "Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, TSE, Sağlık Bakanlığı, Belediyeler ve tüketici örgütleri" gibi gönüllü kuruluşlar önemli görevler üstlenmektedir. Tüketicilerin karşılaştığı sorunlara çözüm üretmek için, devlet kurumları ve gönüllü kuruluşlar birlikte çalışarak, hakların korunmasını sağlamaktadır. Tüketicinin korunmasına yönelik çeşitli şikâyetlerin çözülmesinde, bu kurumlar önemli bir rol oynamaktadır (MEB,2012).

Tüketici Mahkemeleri; Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un uygulanmasından kaynaklanan anlaşmazlıkların çözülmesi amacıyla oluşturulmuştur. Bu mahkemeler, tüketici haklarıyla ilgili çıkan uyuşmazlıkların çözülmesi için özel olarak görevlendirilmiştir. Tüketici mahkemelerinin temel amacı, tüketicilerin haklarının ihlal edilmesini engellemek ve onlara adil bir çözüm sunmaktır (Başkıran, 1997: 63).

Türkiye'de tüketicinin korunması, tüketicilerin şikâyetleri üzerine yaşanan sorunlara çözüm bulmak amacıyla birçok kurum tarafından sağlanmaktadır. Bu bağlamda, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, TSE, Sağlık Bakanlığı, Belediyeler ve tüketici örgütleri gibi gönüllü kuruluşlar önemli rol oynamaktadır. Tüketici haklarının korunması için, çeşitli devlet ve özel sektör kurumları birlikte hareket ederek çözüm üretmektedir. Tüketicilerin karşılaştığı sorunlara çözüm arayışında, bu kurumlar büyük sorumluluk üstlenmektedir (MEB, 2012).

Tüketici Konseyi; "6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'u" uygulamak için, bu alandaki tedbir ve önerileri değerlendirip ilgili mercilere iletmek amacıyla Tüketici Konseyi kurulmuştur. Bu konsey, tüketici haklarının korunmasıyla ilgili önemli kararlar almak ve düzenlemeler önererek ilgili yetkililere sunmakla sorumludur. Tüketici Konseyi, Tüketici

Konseyi Yönetmeliği'ne dayanarak oluşturulmuş olup, aşağıda belirtilen görevleri yerine getirmektedir.

- Tüketicilerin ihtiyaçlarının karşılanması ve haklarının korunması için gerekli araştırma yapmak.
- Tüketici sorunlarını, evrensel tüketici haklarına uygun bir şekilde çözmek ve ilgili yasaların uygulanmasını sağlamak.
- Tüketicilerin korunmasına yönelik yeni yasa, yönetmelik ve tebligat hazırlamak için görüşler oluşturmak ve öneriler sunmak.
- Tüketicilerin hakları konusunda yaşanan gelişmeleri takip ederek değerlendirmek.
- Tüketicilerin eğitilmesinde ve bilinçlendirilmesinde destek olmak için çeşitli materyaller hazırlamak.
- Tüketici örgütleri arasında reklam kurulu üyesi seçmek ve tüketici konseyinin diğer çalışmalarına katılmak.
- Konseyin amaçları doğrultusunda belirlenen diğer görevleri yerine getirmek.

Reklam Kurulu; Reklam Kurulu'nun yetki ve amaçları, Ticaret Bakanlığı, Tüketicinin Korunması ve Piyasa Gözetimi Genel Müdürlüğü'nün internet sitesinde şu şekilde açıklanmıştır: "Ticari reklamlarda uyulması gereken ilkeleri belirlemek ve haksız ticari uygulamalara karşı tüketiciyi koruyacak düzenlemeler yapmak. Bu ilkeler doğrultusunda inceleme ve gerektiğinde denetimler gerçekleştirmek, inceleme ve denetim sonuçlarına göre "6502 sayılı Kanun'un 61. maddesine aykırı reklamları durdurmak, düzeltmek, para cezası uygulamak veya gerektiğinde üç aya kadar tedbiren durdurma cezası vermek amacıyla bir Reklam Kurulu oluşturulmuştur." Bu düzenlemeler, reklamların hukuka uygunluğunu sağlamak ve tüketiciyi korumak için alınan önlemleri kapsamaktadır (Eşiyok, 2018: 600).

Tüketici Sorunları Hakem Heyeti; Tüketici hakem heyetleri, 6502 sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'a dayanarak, tüketici işlemleri ve tüketicilere yönelik uygulamalardan kaynaklanabilecek anlaşmazlıkları çözmek amacıyla kurulmuş heyetlerdir. Bu heyetlerin başkanlığı, illerde ticaret il müdürü, ilçelerde ise kaymakam veya onların görevlendirdiği bir memur tarafından yürütülmektedir. Tüketici hakem heyetlerinin diğer üyeleri ise belediye, baro, tacir/esnaf ve tüketici örgütleri temsilcilerinden oluşmaktadır (ticaret.gov.tr).

2.7.Tüketici Hakem Heyetlerinin Kuruluşu ve Görev Alanları

"Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun (Yeni TKHK), hakem heyetlerinin görevini, "tüketici işlemleri ve tüketicilere yönelik uygulamalardan kaynaklanabilecek anlaşmazlıkları çözme" şeklinde belirlemiştir. Kanun, hakem heyetlerinin işlevini, tüketicilerin yaşadığı sorunlara çözüm üretmek olarak tanımlamaktadır (Budak, 2015: 80).

"21.09.2022 tarihli ve 31960 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Tüketici Hakem Heyetleri ile ilgili hükümler doğrultusunda, tüketici hakem heyetlerinin görev alanları Madde 6'da şu şekilde belirtilmiştir" (resmigazete.gov.tr, 2022)

- "Tüketici hakem heyetleri, tüketici işlemleri ve tüketicilere yönelik uygulamalardan kaynaklanabilecek anlaşmazlıklarla ilgili başvuruları çözme ve karara bağlama yetkisine sahiptir."
- "Tarafların 9/6/1932 tarihli ve 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu'nda yer alan hakları saklı kalmak şartıyla; değeri otuz bin Türk Lirasının altında olan uyuşmazlıklarda tüketici hakem heyetlerine başvurmak zorunludur. Ancak, bu tutarın üzerinde olan uyuşmazlıklar için tüketici hakem heyetlerine başvuru yapılması mümkün değildir."
- "Tüketici hakem heyetine yapılan başvurularda, başvuru tarihi itibarıyla geçerli olan parasal sınır göz önünde bulundurulur."
- "Başvurunun yalnızca bir uyuşmazlıkla ilgili olması ve uyuşmazlık konusunun bu maddede belirtilen parasal sınırı geçmesi durumunda, sınırı aşan kısmından feragat edilerek tüketici hakem heyetine başvuru yapılabilir. Ancak, parasal sınırı aşan kısım için tekrar tüketici hakem heyetine başvurulması mümkün değildir."
- "Bu maddede belirtilen parasal sınır, her takvim yılının başında geçerli olmak üzere, o yıl için 4/1/1961 tarihli ve 213 sayılı Vergi Usul Kanunu'nun mükerrer 298. maddesi uyarınca belirlenen yeniden değerleme oranına göre artırılarak uygulanır. Artış hesaplanırken, bin Türk Lirası'nın küsuratı dikkate alınmaz."
- "Tüketici hakem heyetleri, görev ve yetki sınırları içinde yer alan başvuruları inceleyip gerekli işlemleri yapmak üzere kabul etmekle yükümlüdür.(Bu madde, tüketicilerin ilgili mevzuat çerçevesinde alternatif uyuşmazlık çözüm yöntemlerine başvurmalarını engellemez)."

2.7.1 Tüketici Hakem Heyetlerine Başvurularda Parasal Sınırlamalar

Tüketici hakem heyetlerinin görev alanını belirleyen parasal sınırlar, her yıl "Hazine ve Maliye Bakanlığı" tarafından açıklanan yeniden değerleme oranına göre tüketici uyuşmazlıklarının değerleri açısından güncellenmektedir. Bu kapsamda;

2023 yılı için; "104.000,00-TL ve üzerindeki uyuşmazlıkların karara bağlanması amacıyla tüketici hakem heyetlerine başvuru yapılamaz."

2024 yılı için; "104.000,00-TL'nin altında bulunan uyuşmazlıklarda İlçe ya da İl Tüketici Hakem Heyetlerine başvuru yapılması zorunludur" (ticaret.gov.tr).

2.7.2. Tüketici Hakem Heyetlerine Başvurular

"Tüketici hakem heyetleri, illerde Ticaret İl Müdürlükleri ve ilçelerde ise Kaymakamlıklar bünyesinde faaliyet göstermektedir. Ancak her ilçede bir tüketici hakem heyeti bulunmamaktadır. Bazı tüketici hakem heyetleri, daha geniş bir yetki sınırına sahip olacak şekilde, kendi bölgesinde ki hakem heyeti bulunmayan ilçeleri de kapsayacak şekilde yetkilendirilerek hizmet vermektedir. Tüketici hakem heyetlerinin bulunmadığı yerlerde, başvurular ilgili kaymakamlıklarda yer alan irtibat personeli tarafından alınmakta ve TÜBİS sistemine kaydedilmektedir"(ticaret.gov.tr).

Çizelge 1. Tüketici Hakem Heyetine Yapılan Başvurulara İlişkin Dilekçe Örneği

BAŞVURU FORMU
(…) TÜKETİCİ HAKEM HEYETİ BAŞKANLIĞINA
BAŞVURU TARİHİ:
BAŞVURU NUMARASI:
BAŞVURU SAHİBİNİN KİMLİK BİLGİLERİ:
T. C. Kimlik Numarası*:
Adı ve Soyadı*:
BAŞVURU SAHİBİNİN İLETİŞİM BİLGİLERİ:
İkamet Ettiği il/İlçe*:
Adres*:
Elektronik Postası:
Telefon Numarası*:
VARSA BAŞVURU SAHİBİNİN VEKİLİNİN
T. C. Kimlik Numarası:
Adı ve Soyadı:
Adresi:
İletişim Bilgileri:
ŞİKÂYET EDİLENİN BİLGİLERİ
Ticaret Ünvanı*:
Adresi:
İli/İlçesi:
Telefonu:
Faksı:
UYUŞMAZLIK KONUSUNA İLİŞKİN BİLGİLER
Uyuşmazlık Tarihi:
Uyuşmazlık Bedeli*:
Uyuşmazlık Konusu:
Başvuru Sahibinin Talebi*:
Başvuru Sahibinin İmzası*:
(*) İle işaretlenen alanların doldurulması zorunludur.

Kaynak: Şahin (2024)

3. METODOLOJİ

Bu derleme çalışmasında, tüketici hakları ve tüketicinin korunması ile ilgili mevcut literatür kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve sistematik bir yaklaşım benimsenmiştir. Çalışmanın metodolojisi, daha önce yayımlanmış akademik makaleler, kitaplar, raporlar ve ilgili diğer bilimsel kaynakların analizine dayanmaktadır. Literatür taraması sırasında, özellikle tüketici hakları ve tüketicinin korunması açıklamaya yönelik teoriler, modeller ve ampirik bulgular odak noktası olarak alınmıştır. Kaynaklar, güvenilir bilimsel veri tabanlarından seçilmiş ve yayımlanan çalışmalar önceliklendirilmiştir. Ayrıca, ele alınan literatürün, konuya getirdiği teorik katkılar ve uygulamadaki yansımaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu metodolojik yaklaşım, hem tüketici hakları ve tüketicinin korunması alanındaki mevcut bilgi birikimini sentezlemeyi hem de gelecekte yapılacak araştırmalar için yönlendirici olmayı amaçlamaktadır.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Alkan ve Kaynak (2008) birlikte yapmış oldukları çalışmada yasalar çerçevesinde tüketici haklarının korunması konusunda tüketicilerin bilinç seviyelerini ölçmek yer almaktadır. Bu doğrultuda Erzurum İl merkezinde yaşayan 543 kişi üzerinde anket yapılmıştır. Ankete katılanların; %61,7'si erkek, %75,1'i evli, %73,3'ü çalışanlardan oluşmaktadır. Yaş verilerine bakıldığında , %24,1 ile 41 yaş ve üzeri bireyler, %28,5 ile ailede 4 kişi bulunanlar, %28,4 ile lisans mezunları, %43,6 ile memurlar ve %34,4 ile 501–1.000 TL gelir grubundakiler ilk sırada yer almaktadır. Literatürde, turist şikâyetlerini çeşitli açılardan araştırıp, onları şikâyet etmeye yönlendiren etkenleri ele alan pek çok araştırma bulunmaktadır. Bu çalışmalar, genellikle tüketicilerin ürün ve hizmetleri satın aldıktan ve depoladıktan sonra faydasını elde edememeleri durumunda ortaya çıkan duygular ile şikâyet etme düşünceleri arasındaki bağlantıları irdelemektedir. Yapılan bu çalışmada tüketicilerin yeterli bilinç düzeyine sahip olmadıkları tespit edilmiştir.

Kayalı (2008) yapmış olduğu çalışmasında tüketicilerin yasalarla kendilerine sağlanan haklardan ne kadar haberdar olduklarını ortaya koymayı amaçlamış ve alışverişleri sırasında karşılaştıkları mağduriyetlere nasıl tepki verdiklerini, sahip oldukları hakları ne kadar kullandıklarının bir değerlendirilmesini yapmıştır.

Şahin (2024) araştırmasında tüketim faaliyetlerinin en önemli aktörü olan tüketicilerde temel tüketici haklarına ilişkin oluşmuş bilincin yarattığı farkındalık düzeyi ile tüketici hakları farkındalığının tüketici şikâyet tutumuna etkisini incelemiştir.

Karagöz (2009) çalışmasında, öncelikle tüketici kavramı ve yasal dayanağı ele almış, daha sonra, Türkiye'de yaşayan tüketicilere söz konusu yasa ile getirilen hakları incelemiştir. Son bölümde ise, Avrupa Birliği Komisyonu'nun konu ile ilgili direktiflerini dikkate alarak belgeler üzerinden Türkiye'deki tüketici haklarını karşılaştırmalı olarak analiz etmiştir.

Durmaz (2006) yapmış olduğu çalışmasında toplumun bilinçli bir tüketici olabilmesi için tüketicilere haklarının neler olduğunun öğretilmesi ve haklarını iyi bilip iyi örgütlenmeleri gerektiği konusunda bilgi vermiştir.

Ballaji (2024 çalışmasında dolandırıcılık, gizlilik, veri koruma, şeffaflık ve yargısal karmaşıklıklar gibi dijital ödemeleri çevreleyen temel zorlukları ele alıyor. Bu çalışmada, mevcut yasal çerçeveleri değerlendirerek ve önemli endişeleri vurgulayarak dijital ödemeler çağında tüketici korumasının mevcut durumuna ilişkin kapsamlı bir genel bakış sunmayı amaçlamıştır. Araştırma ayrıca, tüketici korumasını iyileştirmek için bu sorunlara yanıtlar sağlamayı amaçlamaktadır.

Almalki (2021) Suudi Arabistan'da e-ticaret ve ticaret korumasına yönelik mevcut düzenlemelerin seçeneklerini hedeflemektedir. Çalışma, Suudi Arabistan'daki turizm koruma yasalarının ve bu süreçte toplumsal bilgilerin aktarıldığı eğitim, reklamlar, hükümetin desteklenmesi ve savunulan sivil toplum üyelerinin rolünün önemini vurgulamaktadır. Ayrıca araştırma, e-ticaret platformlarında istismarın zarar görmesini engellemek amacıyla dolandırıcılıkla mücadelede denetim ve cezai yaptırımlar yıpranmaların ortaya çıktığını ortaya koyuyor. Bununla birlikte, Suudi Arabistan'daki e-ticaret yasalarında bazı oturum açma

işlemleri ve çevrim içi tüm işlemlerin sınıflandırılması, kişisel verilerin korunmasını sağlayan kapsamlı bir yasaya ihtiyaç duyulduğundan bahsediyor.

Ukaegbu (2020) Araştırmacı, tüketici talebini ve kuruluş itibarını nasıl etkilediğini değerlendirmek için Delta Soap reklamını kullanarak bir anket yürütmüştür. Çalışma katılımcılarının oy birliğiyle, yanlış pazarlama stratejilerinin uzun vadede işletme satışlarını olumsuz etkilediği ve tüketici güvenini azalttığı konusunda hemfikir olmuştur. Çoğu tüketici, aldatıcı pazarlama teknikleri kullanan işletmelerin farkına varıp ve nihayetinde bu tür ürünleri satın almaktan kaçınmıştır. Öcal (2024) çalışmasında, günümüz dijital dünyasında tüketicilerin bilinçlendirilmesinde reklam okuryazarlığının aldatıcı pazarlama tekniklerin üstesinden gelmede giderek önem kazandığını ifade etmektedir.

Komal (2021) yaptığı çalışmada, çevrimiçi tüketici davranışını ve çevrimiçi perakende sektörüyle ilişkisini düşünmeyi amaçlamaktadır. Etkileşimli platformlar geliştirerek tüketicilerin doğrudan şirketle bağlantı kurabileceği ve şikâyetlerini ve geri bildirimlerini onlarla paylaşabileceği bulunmuştur. Şirketin tüketicilerin ihtiyaçlarını ve isteklerini anlamasına ve taleplerini karşılamak için ürünü veya hizmeti buna göre değiştirmesine yardımcı olmuştur. Ayrıca, çevrimiçi perakendeciler tarafından tüketici hizmet seviyelerini iyileştirmek için kullanılan bağlı kuruluş pazarlaması, yönlendirme pazarlaması, bloglar ve sosyal medya pazarlaması gibi farklı pazarlama araçlarının benimsenmesini de içermektedir.

Li. Yong (2022) yazmış olduğu makalede Çin pazarını örnek almıştır. Makalede, Yeni Tüketici Yasası'nın yasal amacını, sahte ürün satın alma amacını belirlemek için birincil ölçütün pratik ikilemini ve bu *kişilerin Tüketici Yasası'nın revizyonu boyunca konum değişikliğini analiz etmek için vaka çalışması ve karşılaştırmalı analiz yöntemlerini uygular ve "bilerek sahte ürün satın alan" bir tüketicinin Yeni Tüketici Yasası* tarafından korunup korunmadığının, alıcının işletme sahiplerine kıyasla dezavantajlı bir konumda olup olmadığına göre belirlenmesi gerektiğini savunmayı amaçlamaktadır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Teknolojinin hızla gelişmesi, üretim ve hizmet çeşitliliğini artırarak tüketiciler için hem avantajlar sunmakta hem de bazı olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu olumsuzlukların en başında tüketici mağduriyetleri yer almaktadır. Günümüzde, mal ve hizmet satın alan tüketicilerin karşılaştığı mağduriyetler giderek artmaktadır. Bu artışa yönelik çözüm üretmek amacıyla, yetkililer çeşitli önlemler almaktadır.

Ülkemizde tüketicinin korunmasına yönelik yasal düzenlemeler olsa da, pek çok tüketici bu düzenlemelerden habersiz kalmakta ve karşılaştıkları sorunlar karşısında başvurabilecekleri yerleri bilememektedir. Ayrıca, hukuki süreçlerin yavaş işlemesi ve açılan davaların yıllarca sürmesi, tüketicilerin haklarını koruma konusunda büyük bir engel oluşturmaktadır. Tüketicilere, haklarının bulunduğu ve bu hakları nasıl kullanacakları konusunda eğitim verilmesi büyük önem taşımaktadır. Tüketicilerin bilinçlenmesi, haklarını bilmeleri ve güçlü üretici ile satıcılara karşı kendilerini savunabilmeleri için, ülkemizde tüketici eğitimi konusunda gerekli adımlar atılmalıdır. Bu çalışmalar, okul öncesi döneme kadar inşa edilmeli ve tüketicinin korunması bilinci erken yaşlardan itibaren kazandırılmalıdır.

Her bireyin tüketici olarak eğitilmesinde en önemli rolü aile üstlenmektedir. Hem kırsal hem de kentsel alanlarda, özellikle ev kadınları başta olmak üzere, tüm bireylere yönelik eğitim programları hazırlanmalıdır. İlk ve orta öğretim okullarında tüketicinin korunmasıyla ilgili konular ders müfredatına dâhil edilmelidir. Ayrıca üniversitelerde, ilgili fakültelerde ve yüksekokullarda tüketici eğitimi üzerine dijital okuryazarlık, reklam okuryazarlığı gibi dersler verilerek bu konuda daha bilinçli bir toplum yetiştirilmelidir.

Okul dışındaki alanlarda ise, tüketicinin korunması konusunda eğitimde büyük bir rol, tüketici örgütlerine ve medya kuruluşlarına (gazeteler, radyo, televizyon) düşmektedir. Tüketici örgütleri, çeşitli konferanslar ve seminerler düzenleyerek, broşürler dağıtarak tüketicilerin bilinçlenmesini sağlamalıdır. Ayrıca, tüketici örgütleri ve bu alanda faaliyet gösteren devlet kurumları (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, TSE vb.) basılı yayınlar, radyo ve televizyon aracılığıyla tüketicileri bilgilendirici yayınlar yaparak, bu çalışmaların hızla yayılmasına katkıda bulunabilir. Kamu kurumlarına ait laboratuvarların, tüketici örgütleri ve tüketiciler tarafından erişilebilir olması sağlanmalıdır.

Günümüzde satıcılar, sadece ürün satmakla yetinmemelidir. Aynı zamanda, sattıkları ürünlerin kaliteli ve tüketicilerin ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde olmasına da dikkat etmelidirler. Çünkü bir işletmenin uzun vadeli başarısının temel kaynağı, o işletmenin müşterileri, yani tüketicileridir. İşletmeler, müşteri taleplerine uygun ürün ve hizmet sundukça, varlıklarını sürdürebilir ve büyütebilirler.

KAYNAKÇA

Akipek, Ş. Ankara: Türk Hukuku ve Mukayeseli Hukuk Açısından Tüketici Kredileri. 1999. *Aşkun, BO Şikâyet iletilerinin örgütsel öğrenme üzerine etkisi. Marmara Üniversitesi İİ BF Dergisi*, *24*(1), 221-243, *2008*

Alkan, Y. ve Kaynak, S. Tüketicinin Şikâyet Düşüncesini Etkileyen Faktörler. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 63(2), 2-20, 2008.

Almalki, A. Suudi Hukukuna Göre E-Ticarette Tüketicinin Yasal Korunması (Amerika Birleşik Devletleri Yasalarıyla İlgili Betimsel, Analitik ve Karşılaştırmalı Bir Çalışma). *Beijing Law Review*, 12, 1131-1147, 2021.

Aydoğdu, M. 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un Getirdiği Yeniliklere Genel Bakış, Sözleşmeye Aykırılık, Ayıplı İfa Kavramlarına Getirdiği Farklı Yaklaşım ve Bu Konudaki Önerilerimiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *15*(2), 1-62, 2013.

Babaoğul, M. & Altıok, N. Tüketici eğitimi, önemi; Türkiye ve çeşitli ülkelerdeki uygulamalar. *Standart Ekonomik ve Teknik Dergisi*, *47*(550), 56-61,2008.

Babaoğul, M. Şener, A. & Buğday, E. B. Tüketici yazıları (II). *Tüketici-Pazar- Araştırma-Danışma Test ve Eğitim Merkezi*, *153*, 157. 2010. (Erişim tarihi 17.12.2024)

Ballaji, N. Dijital Ödemeler Çağında Tüketicinin Korunması: Yasal Zorluklar ve Çözümler. *Beijing Law Review*, *15*, 1268-1290,2024.

Başkıran, Ü. *Tüketiciyi Korumaya yönelik örgütler: TÜKoder (Tüketiciyi Koruma Derneği) örneğinin incelenmesi* (Master's thesis, Anadolu University (Turkey)), 2006. (Erişim tarihi 18.12.2024)

Bayazıt, A. Tüketicinin Korunması. *Standart Ekonomik ve Teknik Dergi, 43*(507), 54, 2004.

Budak, A. C. 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'a Göre Tüketici Hakem Heyetleri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *16*, 77-103, 2015.

Ceylan, A. Tüketicinin Korunması, BÜSĐAD Yayınları, Ajans Site Matbaası,1988.

Çağlar, F. 4077 Sayılı Kanunla Ortaya Çıkan Tüketicinin Hak Arama Yolları. *Uzmanlık Tezi, TC Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Tüketicinin ve Rekabetin Korunması Genel Müdürlüğü, Ankara, 2001.*

Durmaz, Y. Bahar, R. & Kurtlar, M. Kişisel faktörlerin tüketici satın alma davranışlarına etkisi üzerine bir araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, *2*(1), 114- 133,2011.

Durmaz, Y. Modern Pazarlamada Tüketici Memnuniyeti ve Evrensel Tüketici Koçer, L. L. 2020. Tüketici Hakları ve Kullanımı, 13, 281,2006.

Eşiyok, E. Türkiye'de Reklamların Denetimi: Reklam Kurulu Kararları Üzerinden Bir İnceleme. *İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, *9*(2), 593-606,2018.

Hayta, A. B. Tüketici Haklarının Tüketici Eğitimindeki Rolü. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 26(3), 239-250, 2006.

Hayta, A. B. Tüketicinin Korunmasında Tüketici Örgütlerinin Rolü ve Önemi. Kastamonu Eğitim Dergisi, 15(1), pp. 13 – 20,2007.

Karagöz, Ö. Y. *Avrupa Birliği ve Türkiye'de tüketici hakları mevzuatının karşılaştırmalı analizi* (Master's thesis, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2009.

Kayalı, F. *Tüketicinin korunması ve tüketici hakları konusundaki bilgi düzeyinin tüketicinin korunmasındaki rolü* (Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2008.

Kayalı, F. *Tüketicinin korunması ve tüketici hakları konusundaki bilgi düzeyinin tüketicinin korunmasındaki rolü* (Master's thesis, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2008.

Komal Tüketicinin Şikâyet Davranışı ve Memnuniyetsizliği Üzerine Bir Literatür İncelemesi: Çevrimiçi Perakende Sektörüne Özel Referansla Pazarlama Stratejilerinin Etkisi. *Açık İşletme ve Yönetim Dergisi*, 9, 496-511, 2021.

Kongar, H. Basında Tüketici Yurttaş Kimliği Yaratma Çabaları. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi| İstanbul University Faculty of Communication Journal, 1*(12), 2012.

Li, Y. ve Ye, X. Tüketici Kimliğinin Reddi ve Sahte Ürün Satın Alan Kişilerin Korunması Üzerine Çin Pazarı Örneği. *Beijing Law Review*, 13, 528-543, 2022. (Erişim tarihi 16.12.2024)

MEB, T. *Aile ve tüketici hizmetleri tüketici davranış modelleri*, 2012

Mucuk, İ. AT'de tüketiciyi koruma politikaları ve Türkiye'de durum. *TÜSİAD Yayını, Yayın, 90*, 132,1990.

Öcal, S. (2024). Reklam Okuryazarlığın Marka Sadakatine Etkisi. Iğdır İli Tüketicileri Üzerine Bir Araştırma. *Parion Akademik Bakış Dergisi, 3*(2), 19-41.

Özel, Ç. Hukuksal Açıdan Tüketicinin Korunması ve Tüketicinin Korunma Gerekliliğine İlişkin Bir Değerlendirme. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *26*(1), 2008.

Özmumcu, S. 6502 Sayılı Tüketicinin Korunması Hakkında Kanun'un Hükümleri ve Yargıtay Kararları Çerçevesinde Tüketici Mahkemelerinin Görev Alanına Giren Uyuşmazlıklara Genel Bir Bakış. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 16, 831-871, 2014.

Özsabuncuoğlu, İ.Tüketici Haklarının Korunmasına İlişkin Gözlemler. *Standart Ekonomik ve Teknik Dergisi*, *24*(471), 32-36, 2001.

Resmi Gazete Ticaret Bakanlığından: Tüketici Hakem Heyetleri Yönetmeliği, www.resmigazete.gov.tr. , 2022. (Erişim tarihi 17.12.2024)

Şahin, A. & KOR, Ö. Mersin'de Yaşayan Tüketicilerin Tüketici Hakları Konusundaki Bilinç Düzeylerini Etkileyen Faktörleri İnceleyen Bir Araştırma. *Anadolu University Journal of Social Sciences/Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(2), 2009.

Şahin, C. Tüketici Bilinç Düzeyi Ve Tüketici Hakları Farkındalığının Tüketici Şikâyet Davranışlarına Etkisi Üzerine Bir Araştırma, 25,2024. (Erişim tarihi 18.12.2024)

Teşkilatı, D. P. & Komisyonu, E. S. Ö. İ. *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Elektronik Sanayii Özel İhtisas Komisyonu raporu*. DPT,2001. (Erişim tarihi 18.12.2024)

Torlak, Ö. Pazarlama Tüketime Değil Tatmine Yönelik Olmalıdır. *Pazarlama Dünyası Dergisi*, *6*, 36, 1992.

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. Tüketici hakem Heyetlerine İlişkin Bilgilendirme Metni, Erişim Tarihi: https://ticaret.gov.tr/tuketici/tuketici- hakemheyetleri/tuketici-hakem-heyetlerine-iliskin-bilgilendirme-metni, 2023. (Erişim tarihi 18.12.2024)

Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. Tüketici hakem Heyetlerine İlişkin Bilgilendirme Metni, Erişim Tarihi: https://ticaret.gov.tr/tuketici/tuketici- hakemheyetleri/tuketici-hakem-heyetlerine-iliskin-bilgilendirme-metni,2024. Erişim tarihi (19.12.2024)

Tüsiad. AT'de tüketiciyi Koruma Durumları Politikalar ve Türkiye'de Durum, İstanbul, 1990.

Ukaegbu, R. Aldatıcı Reklamcılık ve Tüketici Tepkisi: Delta Sabun Reklamları Üzerine Bir Çalışma. *Açık Erişim Kütüphanesi Dergisi*, 7, 1-7, 2020.

Velioğlu Yılmaz, G. *6502 sayılı tüketicinin korunması hakkında kanun kapsamında tüketici uyuşmazlıkları ve çözüm yolları* (Master's thesis, Hasan Kalyoncu Üniversitesi) ,2020.

Yıldız, Y. G *Tüketici haklarının farkındalığı ve tüketici haklarına yönelik bilgi düzeyinin sosyo demografik değişkenlere göre incelenmesi: İstanbul'daki tüketiciler üzerine bir araştırma* (Master's thesis, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü), 2019.

İŞLETMELER ARASINDAKİ REKABETİN YENİ BOYUTU: DİJİTAL PAZARLAMA

İlteriş Kağan TAŞKINSU
Iğdır Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı
Tezli YL Öğrencisi
ilteristaskinsu@gmail.com - 0000-0003-3131-4873

Dr. Öğr. Üye. Barış ARMUTCU
Iğdır Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı
baris.armutcu@igdir.edu.tr – 0000-0002-4865-026X

ÖZET
Dijital pazarlama, teknolojinin hızla gelişmesi ve internetin yaygınlaşmasıyla birlikte geleneksel yöntemlere kıyasla daha etkili, ekonomik ve ölçülebilir bir pazarlama stratejisi olarak öne çıkmaktadır. Dijital pazarlama içerisinde yer alan sosyal medya pazarlaması, arama motoru pazarlaması ve e-mail pazarlaması, işletmelere hedef kitlelerine doğrudan erişim sağlayarak marka bilinirliğini artırma, müşteri memnuniyetini güçlendirme ve sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etme imkânı sunmaktadır. Bu çalışma, dijital pazarlamanın işletmeler açısından önemini ve sunduğu avantajları ele almaktadır. Bu bağlamda, çalışmada dijital pazarlamanın tanımı, dijital pazarlama araçları ve avantajları detaylı bir şekilde incelenmiş ve literatür taramaları aracılığıyla mevcut uygulamalar değerlendirilmiştir. Çalışma, dijital pazarlama süreçlerine ilişkin kapsamlı bir çerçeve sunarak, bu alandaki literatüre katkı sağlamayı ve uygulama rehberi niteliği taşımayı hedeflemektedir. Araştırma sonucunda, dijital pazarlama uygulamalarının işletmelerin başarıları ve hayatlarını devam ettirebilmeleri açısından önemli bir araç olarak kullanıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte dijital pazarlama stratejilerinin başarıya ulaşmasında hedef kitle analizi, teknolojiye adaptasyon ve stratejik planlamanın kritik öneme sahip olduğu ortaya konulmuştur. Sonuç olarak, dijital pazarlama günümüz işletmelerinin ve bireylerinin başarıya ulaşmasında kritik bir rol oynamakta olduğu ve dijital çağın sunduğu fırsatları etkili bir şekilde değerlendiren işletmelerin hem yerel hem de küresel pazarlarda güçlü bir konum elde edebileceği ifade edilmektedir.
Anahtar Kelimeler: Dijital pazarlama, sosyal medya pazarlaması, sosyal medya, pazarlama.

1. GİRİŞ
Pazarlama türlerinden olan dijital pazarlama, özellikle internet ve sosyal medya mecraları gibi dijital platformları kullanarak gerçekleştirilen bir pazarlama çeşididir (Aktaş, 2019: 15). Günümüzde birçok işletme, çağın gerekliliklerine uygun hareket ederek dijital pazarlama tekniklerini etkin bir şekilde kullanmaktadır (Armutcu ve Tan, 2022: 4). Miller'e (2012) göre, dijital pazarlama stratejilerinin etkin bir şekilde uygulanması işletmelere pazarda daha güçlü bir rekabet avantajı sağlarken, aynı zamanda müşterilerle daha yakın ve sürdürülebilir ilişkiler geliştirmelerine olanak sağlamaktadır. Aynı zamanda dijital pazarlama stratejileri geleneksel pazarlama yöntemlerine kıyasla daha ekonomik olmaktadır. Dijital pazarlama unsurları

işletmelerin kazançlarını maksimize ettiği gibi aynı zamanda siyasi partilerin ve hükümetlerin oy oranları üzerinde de önemli bir etkendir (Armutcu ve Tan, 2022: 1). Bunun yanı sıra, dijital pazarlamanın esas hedefini yeni müşteriler kazanmak olarak tanımlayan Chaffey (2012), uzun vadeli müşteri ilişkilerinde dijital pazarlamanın önemini vurgulamaktadır.

Tüm pazarlama süreçlerinin dijital platformlar üzerinden yürütülmesine imkân tanıyan dijital pazarlama, geleneksel yöntemlerin teknolojiyle birleşerek dijital ortama uyarlanmış bir versiyonu olarak tanımlanabilir. Bununla birlikte, sunduğu avantajlar sayesinde, klasik yöntemlere göre çok daha etkili ve verimli sonuçlar ortaya koymaktadır (Dholakia ve Bagozzi, 2001: 168).

Sürekli gelişen teknolojinin getirdiği yeni düzen ve internetin hayatın tümüne yayılmasıyla birlikte, ticari sistemin bir parçası olan kurumlar da nüfuz ettikleri alanlara ulaşabilmek için bu yeni düzenin sunduğu fırsatları kullanmaya başlamıştır. Dijital dönüşümün en temel unsurlarından biri olan internet, müşterilerin geri bildirimlerini almaktan düşük maliyetli tanıtım aktivitelerine, hızlı güncelleme imkânından en uygun strateji geliştirmeye kadar pek çok alanda faydalar sunmaktadır. Dolayısıyla tüketici ihtiyaçlarına göre pazarlama yöntemi geliştirmek ve bu yöntemlerin hayata geçirilmesinde her adımı izleyip değerlendirme yaparak somut verilere ulaşmak amacıyla, yeni teknolojilerin pazarlama süreçlerine dahil edilmesi, klasik pazarlama anlayışından oldukça farklı ve modern bir yaklaşımın ortaya çıkmasını sağlamıştır (Bulunmaz, 2016: 350-351).

Hedef kitleyle bağlantı kurmak, ilişkileri başlatmak ve mevcut bağlantıları geliştirmek amacı taşıyan dijital pazarlama, çevrimiçi araçlar ve iletişim kanallarından oluşmaktadır. Bu pazarlama yöntemi, potansiyel müşterilere ulaşarak onları sadık müşterilere dönüştürmek için dijital teknolojilerin planlı ve ölçülebilir şekilde kullanılmasını ifade etmektedir. İşletmeler açısından dijital pazarlamanın en önemli avantajlarından biri, belirli bir kitleye doğrudan erişim imkânı sunmasıdır. Televizyon ve radyo gibi geleneksel medya araçlarıyla bu tür bir hedef kitleye ulaşmak zor olabilirken, sosyal medya ve çevrimiçi platformlar sayesinde şirketler, kullanıcıların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi, gelir seviyesi ve ilgi alanları gibi demografik bilgilerini belirleyerek daha etkili reklam stratejileri geliştirebilmektedir (İsmayılov, 2022: 121)

Bu çalışmada, giriş bölümünü takiben ikinci bölümde kavramsal çerçeve başlığı altında pazarlama kavramı, dijital pazarlama ve alt başlıkları açıklanmıştır. Üçüncü bölümde metodoloji, dördüncü bölümde konuyla ilgili literatüre yer verilmiş, son bölümde ise sonuçlar değerlendirilerek önerilerde bulunulmuştur.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Pazarlama Kavramı

Pazarlama, müşterilerin gereksinimleri ortaya çıkarmaya ve bunlara en uygun çözümler sunmayı hedefleyen özel yöntemler olarak tanımlanmaktır (Borden, 1984: 9-10). Ayrıca, işletmelerin hedeflerine ulaşabilmeleri için müşterilerinin ihtiyaçlarını tespit edip, ihtiyaç ve

beklentilerini ayrıntılı bir şekilde analiz ederek, rakiplerinden daha etkili, verimli ve yenilikçi yöntemlerle karşılamayı esas almaktadır (Baker, 1999: 4).

Pazarlamanın tanımlarına bakıldığında bir başka ifade ile tüketicilerin taleplerini karşılamak amacıyla üretilen ürün ve hizmetlerin, üretimden başlayarak maliyet belirleme, dağıtım yolları ve tanıtım araçlarıyla geniş kitlelere ulaştırılma süreci olarak ifade edilmektedir (Kurtoğlu, 2007: 126) Ticari olarak işletmelerin kâr elde etmesini amaçlayan pazarlama, müşterilerin beklentilerini karşılayarak, memnuniyetlerini en üst düzeye çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, hedef pazarların ihtiyaç ve beklentilerini karşılamak üzere pazarlama karması unsurları planlı bir şekilde bir araya getirilerek etkili stratejiler oluşturulabilir (Grönholm, 2012: 5).

Pazarlama, bir dizi faaliyeti içeren bir sistem ya da süreçtir. Bu süreçte birçok farklı çalışma gerçekleştirilebilmektedir. Pazarlama süreci, ürünlerin üretiminden ya da pazara sunulmasından önce başlamakta ve satış sonrasında da sürdürülmektedir. Üretim öncesinde, ürünle ilgili yapılması gereken araştırma-geliştirme çalışmaları ve tasarım kararları gibi önemli adımlar bulunmaktadır. Ürünün satışı tamamlandıktan sonra ise işletme ile müşteri arasındaki etkileşim devam etmektedir. Ürünle ilgili geri dönüşler; müşteri anketleri ve şikâyetler gibi kaynaklardan elde edilmektedir. Ayrıca, satış sonrasında müşterilere sunulan çeşitli hizmetler de bu faaliyetlerin bir parçasıdır. Tüm bu süreçlerin bir kısmı, pazarlama alanında uzmanlaşmış kişiler tarafından yürütülmektedir (Özmen vd., 2013: 8)

2.2 Dijital Pazarlama

Dijital pazarlama, son yıllarda teknolojik ilerlemelerin hız kazanmasıyla birlikte, işletmelerin pazarlama stratejilerini şekillendirmelerinde vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. Yaşanan bu gelişmeyle birlikte işletmelerin verimliliği, satış oranları, ürün çeşitlilikleri de bu niteliğe göre değişkenlik gösterebilmektedir (Yuryevskaya, 2012: 94). 20. yüzyılın sonlarında başlayan ve hızla gelişim gösteren sanayi devrimiyle birlikte, dijitalleşmeye paralel olarak internet kullanımı da artmıştır. 1960'lı yıllarda güvenlik ve askeri amaçlar için kullanılan internet, 1990'lı yıllardan sonra sosyal ve ticari alanlarda da kullanılmaya başlanmıştır (Çizmeci ve Ercan, 2015: 153).

Pazarlama uzmanlarının ana amacı, marka için en uygun pazarlama kanalını tespit ederek markayı doğru araçlarla hedef kitleye ulaştırmaktır. Çoğu zaman, hedef kitleye etkili bir şekilde erişebilmek için hem dijital hem de geleneksel pazarlama yöntemleri bir arada kullanılmaktadır. Bu süreçte her kanalın sunduğu fırsatlar ve dezavantajlar değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, pazarlama uzmanı, elindeki bütçeyi en yüksek verimi alabileceği şekilde yönlendirmeyi tercih etmektedir (Batıyev, 2021: 29)

Teknolojinin hızla ilerlemesine bağlı olarak gelişen teknolojik cihazlara insanlar yoğun ilgi göstermiş ve bu cihazların kullanımında artış görülmüştür. Teknolojik cihazların kullanımındaki bu artış ise işletmelerin iletişim ve pazarlama için dijital mecralara yönelmesine neden olmuştur. Hedef kitlelerin daha aktif olduğu dijital platformlar, bu kitleler ile direkt

erişim ve etkileşim sağlanabilecek önemli bir kanal olarak ön plana çıkmıştır. Bununla birlikte, bu dijital platformlar işletmelerin etkinliklerini ölçümleyebilecek ve buna göre yatırımlarını dizayn edebilecekleri önemli mecralar olmuştur (Güleryüz, 2016: 36).

Bir iletişim aracı olarak günümüzde aktif bir şekilde kullanılan ve sürekli gelişen internet, buna bağlı olarak da süreç içerisinde karmaşık bir hale gelebilmektedir. Sanal bir ortam olan internette, bir şirketi önerme, ürün pazarlaması yapma gibi imkanlar gün geçtikçe genişlemektedir. Bununla birlikte yeni bir pazarlama alanı olarak karşımıza çıkan internet, pazarlama yapısında hedeflere ulaşmayı sağlayacak yeni bir yönlendirme sistemine duyulan ihtiyacı belirgin hale getirmiştir. Bu durumla ilgili araştırma yapan yabancı uzmanlar internet pazarlama, çevrimiçi pazarlama, elektronik pazarlama, web pazarlama ve dijital pazarlama gibi bazı terimler kullanmışlardır (Vanishvili, 2017: 7).

Yabancı kaynaklarda "internet pazarlama" terimine ilişkin farklı tanımlamalar yer almaktadır. Eley ve Tilley (2009), internet pazarlamayı "e-posta dahil olmak üzere internette reklamcılık" olarak tanımlamaktadır. Buna karşın, Chaffey (2006), internet pazarlamasını reklamcılık işlevlerinden ayrı bir çerçevede ele almıştır. Çevrimiçi pazarlamayı, dijital teknolojilerden faydalanarak pazarlama hedeflerine ulaşılma süreci olarak ifade etmiştir.

2.2.1 Dijital Pazarlama Araçları

Dijital pazarlama, geleneksel pazarlamadan ayrışarak, tüketiciyle daha etkileşim içerisinde bir iletişim kurmayı mümkün kılmıştır. Özellikle 90'lı yılların sonunda hızla gelişen internet ve teknolojik ilerlemeler sayesinde bu yol hızla yaygınlaşmıştır. Fakat bu yaygınlaşma sadece teknolojik ilerlemelerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda tüketicilerin bilinç düzeylerinin artması, alışveriş alışkanlıklarının değişmesiyle de önemli bir ivme kazanmıştır (Güleryüz, 2016: 44)

Dijital pazarlama stratejilerinin etkili bir şekilde uygulanabilmesi için belirli unsurlara dikkat edilmesi önerilmektedir. Bunlar arasında kullanıcıların dikkatini çekecek ve onları etkileyecek içeriklerin sunulması, tüketicilerin sürece aktif katılımını sağlayacak içeriklerin oluşturulması ve geri bildirimlerin alınarak değerlendirilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Ayrıca, tüketici tercihlerini ve beklentilerini anlamaya yönelik çalışmalar yapılması, bu doğrultuda stratejiler geliştirilmesi gereklidir. Müşterilerle birebir ve kişiselleştirilmiş bir iletişim kurulması da dijital pazarlamanın başarısını artıran kritik bir faktör olarak öne çıkmaktadır (Parsons vd., 1998: 34)

2.2.1.1 Arama Motoru Pazarlaması (SEM)

Arama motoru pazarlaması (Search Engine Marketing/SEM), web sitelerindeki içeriklerin görünürlüğünü artırmak ve geniş kitlelere ulaşmak için çeşitli yöntemlerin bir araya getirildiği bir dijital pazarlama yaklaşımıdır. Genellikle, kullanıcıların Google, Yandex veya Opera gibi arama motorlarında belirli anahtar kelimeleri aramasıyla süreç başlamaktadır. Müşterilere ulaşabilmek için yalnızca organik sonuçları değil, aynı zamanda ücretli reklamları da içeren kapsamlı bir yapıya sahiptir (Gülten, 2016; Akt. Kelleci, 2020: 28).

Arama Motoru Pazarlaması (SEM), pazarlama açısından daha hedef odaklı bir kavramdır. SEM, dijital pazarlama alanında en yoğun rekabetin yaşandığı mecraların başında gelmektedir. İnternet ortamında bir ürün veya hizmetin belirli bir şekilde tanıtılması amacıyla kullanılan SEM, arama motorlarında üst sıralarda yer almak için üreticilerin arama motoru firmalarıyla finansal bir iş birliği yapmasını ifade etmektedir (Moran ve Hunt, 2005: 2-3).

2.2.1.2 Sosyal Medya Pazarlaması

Zaman ve yer sınırlaması olmaksızın her yerden ve her an etkileşim kurmayı mümkün kılan sosyal medya, tüm ülkelerde yaygın olarak kullanılan bir iletişim aracı ve küresel bir platform olarak karşımıza çıkmaktadır (Bodugöz, 2019: 47). Farklı bir deyişle, kullanıcıların görseller, videolar paylaştığı; iletişimde bulunduğu kişilere yorum ve değerlendirmeler yapabildiği bir dijital mecradır (Yılmaz, 2021: 36). Sosyal medya pazarlamasının ana hedefi, kullanıcıların sosyal medya platformlarındaki davranışlarını, tercihlerini, aktif oldukları zamanları ve ilgi alanlarını analiz etmektir. Bu analiz sayesinde işletmeler, müşterilere hangi ürün veya hizmetleri, hangi zaman diliminde ve hangi yöntemle sunmaları gerektiğine dair kapsamlı bilgiler elde etmektedir. Bu bilgiler ışığında, gerçekleştirilen analizlerin ardından pazarlama stratejileri oluşturulup uygulanmaktadır (Say, 2015: 20).

Şirketler, sosyal medya pazarlamasını markalarını daha geniş kitlelere duyurmak, satışlarını artırmak ve web sitelerine daha fazla müşteri yönlendirmek amacıyla kullanmaktadır. Koronavirüs pandemisi sırasında, birçok işletmenin faaliyetlerini durdurmak zorunda kalması ve bazı müşterilerin güvenlik amacıyla online alışverişe yönelmesi, şirketleri dijital pazarlama kanallarını daha yoğun bir şekilde kullanmaya itmiştir. Bu süreçte, reklam yapmanın en pratik yollarından biri olan sosyal medya pazarlaması, şirketler tarafından sıklıkla tercih edilmiştir. Ürün ve hizmetlerini online olarak sunabilen işletmelerin yanı sıra, tamamen kapalı olan diğer işletmeler de müşterileriyle iletişimlerini sürdürerek işlerinin unutulmasını önlemeye çalışmıştır (Batıyev, 2021: 18-19)

İşletmelerin pazarlama tekniklerinden sosyal medyayı kullanarak ulaşmak istedikleri hedefleri şu şekilde sıralayabiliriz (Özgen ve Doymuş, 2013: 96):

- Güçlü ve süreklilik sağlayan bir marka bilinirliği oluşturmak,
- Müşterilere anlık ve ayrıntılı bilgiler sunarak doğru tanımlamalar yapmak,
- Geleneksel pazarlama yöntemlerinin ötesinde yenilikçi ve alternatif pazarlama teknikleri geliştirme imkânı sağlamak,
- Tüketicileri işletmenin web sitesini ziyaret etmelerini sağlayarak daha geniş bir müşteri kitlesini bir araya toplamak,
- Sosyal medya mecralarından web sitelerine doğrudan erişimi mümkün kılmak,
- Müşteriler arasında sosyal medya aracılığıyla gerçekleşen etkileşimlerde ürün, hizmet, marka veya firma adının görünürlüğünü artırmaktır.

2.2.1.2.1 Facebook

Kullanıcıların en çok tercih ettiği sosyal medya platformlarından biri olan Facebook, bireylerin birbirleriyle iletişim kurmasını ve bilgi paylaşımında bulunmasını amaçlayan bir sosyal ağ platformudur. Harvard Üniversitesi öğrencisi Mark Zuckerberg liderliğinde, 4 Şubat 2004 tarihinde Harvard Üniversitesi öğrencileri için "Thefacebook" adıyla hayata geçirilmiştir (Hoffman, 2008).

Başlangıçta dar bir çerçevede faaliyet gösteren Facebook, dünyanın hemen hemen her dilinde aktif olan altyapısı ile günümüzde dünyanın en çok kullandığı sosyal medya platformlarından bir tanesi olmuştur (Yazıcı, 2014: 51). Facebook'un bir ülke olduğu varsayıldığında, nüfus bakımından Çin ve Hindistan'dan sonra dünyanın üçüncü en kalabalık ülkesi olacağı belirtilmektedir. Facebook'u kullanan bireylerin büyük bir çoğunluğu, hesaplarını her gün düzenli olarak kontrol etmektedir. Bunun yanı sıra, 250 milyondan fazla kişi Facebook'a mobil cihazlarını kullanarak erişim sağlamaktadır (Bal, 2013: 261).

Facebook, bireylerin veya işletmelerin sosyal medya hesapları aracılığıyla kendilerini ifade etmelerine veya diğer kullanıcılarla etkileşimde bulunmalarına olanak tanıyan bir sosyal ağ olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu platform, kullanıcıların fotoğraf ve video paylaşmasına, gönderilere yorum bırakmasına ve bulundukları yerleri işaretlemesine imkân sağlamaktadır. Aynı zamanda, kullanıcılar kişisel bilgilerini ve çevrimiçi alışkanlıklarını bu platformda paylaşmaya yönlendirilmektedir (Padyap vd., 2016: 1). Ürün ve hizmetlerini tanıtmayı amaçlayan şirketlere özel olarak uyarlanmış pazarlama yöntemleri sunarak da karşımıza çıkan Facebook'ta, reklamlar belirli hedef gruplara göre özelleştirerek doğrudan ilgili kitlelere ulaştırma avantajına sahiptir. Bu filtreleme süreci, kullanıcıların ilgi alanları veya demografik özellikleri temel alınarak gerçekleştirilmektedir. Facebook üzerinden reklam vermek isteyenler, tanıtımlarını hangi kullanıcı gruplarına ve hangi kriterlere göre göstereceklerini belirleyerek hedefleme yapmaktadır (Lukka vd., 2014: 2).

2.2.1.2.2 X (Twitter)

Facebook ile birlikte dünyanın en popüler sosyal medya mecralarından biri olan X (Twitter) ise 2006 yılında Jack Dorsey tarafından hayata geçirilmiştir. Kuruluşunun ardından X de kısa sürede en hızlı büyüyen sosyal medya platformlarından biri haline gelmiştir (Alakuşu, 2014). X'in, işletmelere müşteri hizmetleri ve halkla ilişkiler alanında önemli bir avantaj sağladığı yaygın olarak bilinmektedir. Sosyal medya aracılığıyla sunulan hızlı, etkili ve kullanıcı odaklı iletişim hizmeti hem şirketlerin hem de müşterilerin zamandan ve bütçeden tasarruf etmelerine olanak tanımaktadır. X'i aktif şekilde kullanan şirketler, yalnızca kendi alanlarında değil, farklı sektörlerde de bağlantılar kurarak piyasa trendlerini kolayca takip edebilmekte ve müşteri portföylerini genişletebilmektedir. Bu çerçevede X, ürün bilinirliğini artırmak, hızlı geri bildirim almak ve oluşturulan dijital ağlar sayesinde geniş kitlelerin ürün ve şirket hakkındaki düşüncelerini paylaşmalarını sağlamak için kullanılmaktadır (Biçer, 2015).

X'in sosyal medya diline kazandırdığı Hashtag (etiket) özelliği, belirli bir konu veya birbiriyle bağlantılı içeriklerin bir arada toplanmasını sağlayarak kullanıcılara kolay erişim sunmaktadır.

Bu sayede içerikler, sadece takipçilere değil, takipçiler dışında çok daha geniş bir kullanıcı kitlesine ulaşma potansiyeli taşımaktadır. Anlık gelişmelerin paylaşıldığı bir platform olarak karşımıza çıkan X, gündemde öne çıkan konuları etiketler aracılığıyla kullanıcılarına sunmakta ve markaların bu konuları kendi içeriklerinde kullanarak yüksek oranda etkileşim elde etmelerine olanak tanımaktadır. Ayrıca, X'in sunduğu "Promoted Trend" özelliği, markaların oluşturduğu sloganları veya etiketleri "Trending Topic" yani popüler konular listesinde ülke gündeminde üst sıralara taşıyarak, daha fazla kullanıcıya erişim imkânı tanımaktadır (Yadav ve Rahman, 2017: 225).

2.2.1.2.3 Instagram

Bir diğer sosyal medya platformu olan Instagram ise bireylerin veya şirketlerin fotoğraf, video ve grafikler gibi görsel içeriklerini paylaşabildiği bir mecradır. Instagram da bireysel kullanımların yanı sıra işletmelerin sosyal medya pazarlama stratejilerinde etkin bir şekilde kullandığı bir platformdur. Müşterilerin tercihlerini ve ilgi alanlarını analiz etmek, bu doğrultuda uygun içeriklerle dikkatleri çekmek isteyen markalar için Instagram, günümüzde oldukça etkin bir araç olarak öne çıkmaktadır. Facebook ve X'te olduğu gibi Instagram da kullanıcılarına içeriklerini etiketler aracılığıyla paylaşma imkânı tanımaktadır. Bu özellik sayesinde aynı konuya dair farklı paylaşımlara kolayca erişilebilmektedir. Ayrıca kullanıcılar dilediklerinde belirli bir hesabı takip ettikleri gibi etiketleri de takip edebilmekte ve bu etiketle paylaşılan içeriklere ana sayfalarında hızlı bir şekilde ulaşabilmektedirler. Bu avantajlarıyla Instagram, markalara doğal içerik pazarlaması yapabilmeleri için uygun bir ortam sunmaktadır (Eralp, 2018: 33).

Zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın pazarlama faaliyetlerinin gerçekleştirilmesine olanak tanıyan Instagram'da pek çok işletme ve girişimci, kendi iş alanlarını inşa etmekte ve faaliyetlerini bu mecra üzerinden yürütmektedir. Instagram, özellikle küçük ölçekli işletmeler ve bireysel girişimciler için düşük maliyetle geniş bir kitleye ulaşma imkânı sunduğundan, etkili bir tanıtım ve pazarlama aracı olarak öne çıkmaktadır. Kullanıcılar açısından değerlendirildiğinde ise, farklı kalite ve fiyat aralıklarına sahip ürünlerin bir arada sunulması, Instagram üzerinden alışveriş yapmayı daha çekici kılmaktadır (Dariswan ve Indriani, 2014: 14).

2.2.1.2.4 Youtube

Çevrimiçi video paylaşım sitesi olan Youtube, kullanıcılarının videolarını web siteleri, mobil cihazları veya diğer platformlar aracılığıyla kolaylıkla yükleyip paylaşmalarına olanak tanır. Yüklenen videolara, izleyiciler tarafından beğeni ve yorum yapılabilmekte olup, bunlar listelenip daha sonra da izlenebilmektedir. Ancak, Youtube'un kullanım koşullarına göre, kullanıcıların çoğunlukla telif hakkıyla korunan içerikleri yüklemesine izin verilmemektedir (Vardarlıer, 2016: 40).

Kullanıcılar, izlemek istediği videoları konularına göre anahtar kelimeleri "arama" kısmına yazarak ilgili videoları bulup ücretsiz bir şekilde izleyebilmektedir. Youtube'da video izlemek için üyelik şartı bulunmazken, bireyler ve işletmeler kanal açarak video yükleyebilmek için

platforma ücretsiz bir şekilde kayıt olmalıdır (Sugözü ve Demir, 2011: 58-59). Youtube, görsel içeriklerin diğer içerik türlerine kıyasla daha popüler hale geldiği günümüzde, kullanıcılarına kendi ürettikleri orijinal video içeriklerini paylaşma imkânı sunmaktadır. Büyük bir kullanıcı kitlesi bulunan Youtube hem bireysel kullanıcılar hem de işletmelerce önemli bir pazarlama aracı olarak değerlendirilmektedir (Baiturova, 2019: 62).

2.2.1.3 E-mail Pazarlaması

Günümüzün popüler e-mail uygulamaları olan Yahoo, Outlook, Gmail ve Yandex, servislerini kullanan kullanıcılara bedava e-mail hesabı sağlamaktadır. Bu da e-mail kullanımının dünya genelinde artmasına katkı sağlamıştır. İnternetin sağladığı bu faydayı dijital pazarlama alanında değerlendirmek amacıyla ortaya çıkan e-mail pazarlaması, firmaların müşterilerine sunduğu ürün ve hizmetleri hakkında bilgilendirme yapması ve kampanya duyurularını iletmesi üzerine kurulu bir strateji olarak gelişmiştir. E-mail pazarlaması, kullanıcılarla etkin bir şekilde iletişim kurma amacının net bir şekilde belirlenmesi ve buna uygun postların oluşturulması noktasında kritik bir öneme sahiptir (Penpece, 2013: 107-109).

Bu pazarlama tekniği, firmaların tüketicilerle daha hızlı ve verimli bir şekilde bağlantı kurmalarını sağlayan önemli bir iletişim aracı olarak kabul edilmektedir (İnan, 2002: 134). Ayrıca, dijital mecrada yaygın bir şekilde kullanılan yöntemlerden biri olarak karşımıza çıkan e-mail pazarlaması, potansiyel ya da mevcut müşterilere ulaşmayı sağlayan, düşük maliyetli ve oldukça etkili bir doğrudan pazarlama tekniği olarak öne çıkmaktadır (Hudák vd., 2017: 344). Dolayısıyla e-mail pazarlaması, müşteri ilişkileri oluşturmayı ve mevcut ilişkileri güçlendirmeyi sağlayan, aynı zamanda bütçe dostu bir yöntemdir (Maina, 2017: 26).

2.2.2 Dijital Pazarlamanın Avantajları

Geleneksel pazarlama yöntemleri, gün geçtikçe etkisini yitirmektedir. Teknolojideki hızlı gelişmeler, insanların yaşam kalitelerini değiştirirken, alışveriş ve tüketim alışkanlıklarını da farklı bir yöne kaydırmıştır. Bu durum, işletmelerin rekabet ortamında fark yaratmalarını ve dikkat çekmelerini her geçen gün daha zor hale getirmiştir. Teknoloji ile birlikte değişen koşulları fark eden şirketler, dijital platformları kullanarak müşterilerine daha kolay ve hızlı ulaşmanın yollarını aramış ve tanıtım bütçelerinin önemli bir kısmını bu alanlara aktarmıştır. Dijital pazarlama alanında bazen, geniş kitlelere ulaşmaya çalışmak yerine, doğru hedef kitleyi tespit etmek ve bu kitleyle doğrudan iletişim kurmak daha etkili sonuçlar doğurabilmektedir. Bunun yanı sıra, dijital pazarlama sonuçlarının ölçülebilir olması, geleneksel pazarlama yöntemlerine kıyasla çok daha büyük bir avantaj sunmaktadır. Bu özellik, işletmelerin dijital pazarlama çalışmalarına daha fazla odaklanmasına neden olmuştur. Dijital pazarlama, şirketlere iki temel fayda sağlamaktadır. Bunlar, belirlenen hedef kitleye yönelik özel stratejiler oluşturabilme ve bu stratejilerin etkilerini verilerle değerlendirebilme olanağıdır. Bu faydalar, dijital pazarlamanın şirketler için her geçen gün daha değerli bir araç haline gelmesini sağlamakta ve bu alana olan ilgiyi sürekli artırmaktadır (Royle ve Laing, 2014: 68).

Genel olarak bakıldığında, dijital pazarlama stratejilerinde gönderilerin çevrimiçi platformlarda paylaşılması, müşterilerin bu içeriklere her yerde ve her zaman erişebilmesine imkân

tanımaktadır (Nibusiness, 2021). Bu sayede, tüketiciler dilediklerinde işletmenin web sayfalarına veya sosyal medya hesaplarına erişerek ürünler ve hizmetler hakkında bilgi alabilmekte, online alışveriş yapıp geri dönütlerde bulunabilmektedir. Ayrıca dijital pazarlama, müşterilerine farklı işletmelerin ürün ve hizmetlerini maliyet ve zaman açısından kolayca karşılaştırma imkânı sunmaktadır (Bala ve Verma, 2018: 335-336).

3. METODOLOJİ

Bu derleme çalışmasında, dijital pazarlama ile ilgili mevcut literatür kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve sistematik bir yaklaşım benimsenmiştir. Çalışmanın metodolojisi, daha önce yayımlanmış akademik makaleler, kitaplar, raporlar ve ilgili diğer bilimsel kaynakların analizine dayanmaktadır. Literatür taraması sırasında, özellikle dijital pazarlamayı açıklamaya yönelik teoriler, modeller ve ampirik bulgular odak noktası olarak alınmıştır. Kaynaklar, güvenilir bilimsel veri tabanlarından seçilmiş ve yayımlanan çalışmalar önceliklendirilmiştir. Araştırmada, dijital Pazarlama'nın bireysel, çevresel ve kültürel faktörlerle ilişkisini ele alan çalışmalar sistematik bir şekilde sınıflandırılmıştır. Ayrıca, ele alınan literatürün, konuya getirdiği teorik katkılar ve uygulamadaki yansımaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu metodolojik yaklaşım, hem dijital pazarlama alanındaki mevcut bilgi birikimini sentezlemeyi hem de gelecekte yapılacak araştırmalar için yönlendirici olmayı amaçlamaktadır.

4. LİTERATÜR TARAMASI

Tan ve Armutcu (2020), dijital politik pazarlama unsurlarının Türkiye'deki siyasi partilerin oy oranları üzerindeki etkisini incelemiştir. Araştırmada, Türkiye'de en fazla oy alan iki siyasi partinin politik pazarlama kapsamında dijital kanalları ne ölçüde etkin kullandığı analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçlarına göre, her iki siyasi partinin de dijital pazarlama kanallarını politik pazarlama amacıyla aktif bir şekilde kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca, siyasi partiler ve liderlerinin dijital pazarlama unsurlarını etkili bir şekilde kullandığı seçim kampanyalarının, diğer partilere ve liderlere karşı bir üstünlük sağladığı gözlemlenmiştir.

Zeren ve Kaya (2020), dijital pazarlama konusundaki ulusal yazını sistematik bir şekilde değerlendirmiştir. Bu çerçevede, YÖKTEZ veri tabanlarında "dijital pazarlama" ifadesini içeren toplam 334 çalışma bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Analiz sonuçları, 2003 yılından bu yana dijital pazarlama alanında gerçekleştirilen çalışmaların her yıl artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, bu alandaki araştırmalarda en çok kullanılan anahtar kelimelerin "dijital pazarlama," "sosyal medya pazarlaması," "mobil pazarlama" ve "dijital içerik pazarlaması" olduğu tespit edilmiştir.

Kayacan (2023), Web of Science veri tabanında 2006-2022 yılları arasında "digital marketing" ifadesini içeren 1.140 makaleyi, VOSviewer yazılımını kullanarak bibliyometrik analiz yöntemiyle incelemiştir. Araştırmanın sonuçları, dijital pazarlama literatüründe en fazla makale yayımlayan ve en çok atıf alan ülkelerin Amerika ve İngiltere olduğunu ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra, literatürde en sık tercih edilen anahtar kelimelerin "dijital pazarlama" ve "sosyal medya" olduğu belirlenmiştir.

Gürsu (2019), sosyal medya etkileşiminin ve marka ilişki kalitesinin marka sadakati üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamıştır. Araştırmada, tüketicilerin sosyal medya üzerinden takip ettikleri markalarla olan etkileşim düzeyleri ve marka ilişki kalitesi algılarının marka sadakati üzerindeki etkisi incelenmiştir. Sonuçlar, sosyal medya etkileşimi ve marka ilişki kalitesi ile marka sadakati arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Çiçekdağı (2022), yapmış olduğu çalışmada dijital pazarlama uygulamalarının Y kuşağı tüketicilerin satın alma davranışları üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmada, dijital pazarlama uygulamalarının bilgilendiricilik, güvenilirlik, rahatsız edicilik ve ikna edicilik boyutlarına göre etkileri araştırılmıştır. Araştırma kapsamında, 1980-1999 yılları arasında doğmuş olan Y kuşağı tüketicilerden kolayda örneklem yöntemiyle 402 kişiye çevrimiçi anket uygulanmıştır. Araştırma sonucunda, dijital pazarlama uygulamalarının bilgilendiriciliği, güvenilirliği ve ikna ediciliği ile Y kuşağı tüketicilerin satın alma davranışları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Buna karşın, dijital pazarlama uygulamalarının rahatsız ediciliği ile satın alma davranışları arasında anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir.

Fidan ve Yıldırım (2020) tarafından yürütülen çalışmada, dijitalleşme süreci ele alınmış hem dünya genelindeki hem de Türkiye'deki örnekler incelenmiş ve dijital pazarlama yöntemlerinin işletmelere sağladığı avantajlar değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında, dijital pazarlamayı etkin bir şekilde kullanan bir marka temsilcisiyle derinlemesine mülakat gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonuçları, dijital pazarlama yöntemleri sayesinde doğru hedef kitlelere ulaşmanın ve yapılan çalışmaların analizini kolaylaştırmanın mümkün olduğunu göstermiştir. Bu bağlamda, dijitalleşmeye öncelik veren işletmelerin gelecekte daha fazla tercih edileceği öngörülmektedir.

Eyice Basev (2023) yaptığı araştırmada, Z kuşağı tüketicilerinin çevrimiçi ortamlardaki davranışları ve bu davranışların pazarlama stratejilerine etkisi incelenmiştir. Çalışmada, yeni dünya düzeninde geleneksel ve dijital pazarlamanın Z kuşağı üzerindeki etkisini katılımcı görüşleriyle değerlendirilmiştir. Nitel bir yöntem olan durum çalışması kullanılarak, 18 yaş üstü 14 gönüllüyle online olarak yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılmıştır. Veriler, betimsel analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma, alanyazına önemli katkılar sunmayı amaçlamaktadır.

Şamlı ve Yöndar (2018), Türkiye'deki dijital pazarlama sektöründe marka ve tüketici arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışmada, dijital pazarlama konusundaki literatürdeki benzer araştırmalar incelenmiş ve bu alanda karşılaşılan mevcut sorunlar ele alınmıştır. Ayrıca, Türkiye'de dijital pazarlama farkındalığını ölçmek ve marka-tüketici ilişkilerini değerlendirmek amacıyla bir anket çalışması gerçekleştirilmiştir. E-pazarlama veya çevrimiçi pazarlama olarak da bilinen dijital pazarlamanın hem dünyada hem de Türkiye'de özellikle son yıllarda giderek daha popüler hale geldiği tespit edilmiştir.

Jaas (2022), dijital pazarlama ve stratejileri üzerine gerçekleştirdiği çalışmasında, dijital pazarlama stratejilerinin temel kavramlarını, özelliklerini, avantajlarını ve dezavantajlarını detaylı bir şekilde ele almıştır. Çalışmada, dijital pazarlamanın etkin bir şekilde

uygulanabilmesi için uygun altyapının sağlanması gerektiği ve internetin yaygınlaşmasının dijital pazarlamayı modern çağın bir zorunluluğu haline getirdiği vurgulanmıştır. Araştırma, doğru pazarlama stratejilerinin dikkatlice planlanmasının önemine dikkat çekmiştir. Sonuç olarak, çalışma dijital pazarlama stratejilerinin, işletmelere rekabet avantajı sağlama ve pazarda stratejik bir yer edinme fırsatı sunduğunu; ancak müşteri güveni kazanmak ve dijital iletişim kültürünü oluşturmak gibi zorlukların da devam ettiğini ortaya koymaktadır.

Yao (2024), sürdürülebilir dijital pazarlama ile tüketici davranışları arasındaki ilişkiyi incelemiş ve korelasyon analizi yoluyla çok yönlü bulgular sunmuştur. Çalışmada, pazarlamacıların tüketicileri dijital içerikle etkilemek için içerik fazlalığından kaçınarak hassas bir denge kurmasının gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca, tüketicilerin sürdürülebilirlik konularındaki farkındalıkları ile gerçek davranışları arasında bir boşluk olduğu belirtilmiş ve bu boşluğun giderilmesinde eğitici girişimlerin ve şeffaf iletişim stratejilerinin önemine dikkat çekilmiştir. Araştırma, sürdürülebilirlik mesajlarının tüketici davranışlarını yönlendirme potansiyelini ve sürdürülebilirlik çabalarına duyulan güvenin kritik bir rol oynadığını ortaya koymuştur.

Akter ve Sultana (2020), COVID-19 pandemisi sürecinde Bangladeş'te kozmetik ürünlerine yönelik dijital pazarlama iletişiminin tüketicilerin satın alma karar süreçleri üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma, Dakka şehrinde 665 kişilik bir örneklem üzerinden gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, web siteleri ve sosyal medya gibi dijital iletişim kanallarının pandemi döneminde müşteriler tarafından akıllı telefonlar ve bilgisayarlar aracılığıyla aktif olarak kullanıldığı belirtilmiştir. Çalışma, tüm satın alma karar süreçlerinin dijital pazarlama iletişiminden büyük ölçüde etkilendiğini ortaya koymuştur.

Tembo ve diğerleri (2022), Zambiya'da inşaat sektöründeki küçük ölçekli müteahhitler için sosyal medya pazarlama çerçevesi geliştirmeyi ve bu çerçevenin bileşenlerini belirlemeye yönelik bir araştırma yapmıştır. Araştırmada, 35 inşaat firmasının katıldığı ve açık uçlu ile kapalı uçlu sorular içeren bir anket uygulanmıştır. Çalışmada, sosyal medya pazarlamasının etkin kullanımında hedef kitle analizi, içerik oluşturma ve yatırım getirisi değerlendirmesinin, etkileyicilerden ve üsluptan daha önemli olduğunu ortaya koyulmuştur. Ayrıca, müşteri gönderilerinin ve rakiplerin izlenmesinin, daha sonraki pazarlama faaliyetleri için büyük bir önem taşıdığı belirlenmiştir. Bu bulguların, küçük ölçekli müteahhitlerin pazarlama performanslarını ve görünürlüklerini artırmaları için önemli bir yol haritası sunduğu görülmüştür.

Ayswarya ve diğerleri (2019), Facebook'un sosyal medya pazarlamasındaki rolünü analiz ettikleri çalışma, 100 kişinin görüşlerine dayanarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada, sosyal medya platformlarının, özellikle Facebook'un, reklamcılık için önemli bir araç olduğunu ortaya koyulmuştur. Katılımcıların %76'sı sosyal medya pazarlaması hakkında arkadaşları aracılığıyla bilgi edindiğini, %61'i sosyal medya pazarlamasında maliyetin en etkili yöntem olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, katılımcıların %50'si sosyal medya sitelerindeki tanıtım faaliyetleri sayesinde zaman zaman çevrimiçi alışveriş yaptığını ifade etmiştir. Çalışmada, tüketici

perspektifinden sosyal medya pazarlaması ile geleneksel medya arasındaki farkları inceleyerek sosyal medya pazarlamasının etkili yönlerini vurgulanmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Dijital pazarlama, teknolojinin hızla gelişmesi ve internetin hayatın her alanında yaygınlaşmasıyla birlikte günümüzde işletmeler ve bireyler için vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. Pazarlama süreçlerini daha etkili, ekonomik ve ölçülebilir kılan bu teknik, aynı zamanda tüketiciyle daha yakın ve etkileşimli bir ilişki kurmanın da anahtarı olmuştur. Bunun yanı sıra dijital pazarlama, yalnızca bir satış veya tanıtım yöntemi değil, aynı zamanda işletmelerin marka imajını güçlendiren, müşteri sadakatini artıran ve uzun vadede sürdürülebilir bir başarı sağlayan bir stratejidir.

Dijital pazarlamanın başarılı bir şekilde uygulanabilmesi için hedef kitle analizinin detaylı ve doğru bir şekilde yapılması kritik bir öneme sahiptir. Tüketicilerin demografik özellikleri, ilgi alanları ve çevrimiçi alışkanlıklarının belirlenmesi, dijital kampanyaların daha etkili bir şekilde planlanmasına olanak tanımaktadır. Bu doğrultuda, müşterilerin ihtiyaçlarına uygun içerikler oluşturulmalı, özellikle görsel ve etkileşim odaklı içeriklerle müşterilerin ilgisi çekilmelidir. Sosyal medya, e-mail pazarlaması ve arama motoru optimizasyonu gibi araçların entegre şekilde kullanımı ise daha geniş bir erişim sağlayarak işletmelerin hedeflerine ulaşmasını kolaylaştırmaktadır.

Dijital pazarlama sürecinde günden güne gelişen ve değişen teknolojiye uyum sağlamak ve yenilikçi çözümler üretmek büyük bir gerekliliktir. Yapay zekâ destekli analiz araçları, artırılmış gerçeklik uygulamaları ve büyük veri analitiği gibi ileri teknolojilerin pazarlama süreçlerine entegre edilmesi, yalnızca verimliliği artırmakla kalmayacak, aynı zamanda daha hedefli ve bireyselleştirilmiş kampanyalar oluşturulmasını da sağlayacaktır. Bu teknolojiler, işletmelerin doğru zamanda doğru mesajı iletmelerine olanak tanıyacak ve olumlu geri dönütler sağlayacaktır.

Dijital pazarlama faaliyetlerinin düzenli olarak ölçümlenmesi ve analiz edilmesi, başarıya ulaşmanın temel taşlarından biridir. Yürütülen kampanya sonuçlarının analiz edilmesi, hangi stratejilerin etkili olduğunu ortaya koyarken gelecekte yapılacak çalışmalar için de yol gösterici olmaktadır. Tüketicilerden alınan geri bildirimlerin dikkatlice değerlendirilmesi, işletmelerin hem stratejilerini optimize etmelerini hem de müşteri memnuniyetini artırmalarını sağlamaktadır. Böylece, dijital pazarlamanın dinamik yapısına uygun, sürekli gelişen ve yenilenen bir pazarlama anlayışı ortaya koyulabilecektir.

Sonuç olarak, dijital pazarlama günümüz işletmelerinin ve bireylerinin başarıya ulaşmasında kritik bir rol oynamaktadır. Stratejik planlama, teknolojiye hızlı adaptasyon ve müşteri odaklı yaklaşımlar, dijital pazarlamanın etkisini artıran başlıca unsurlar arasında yer almaktadır. İşletmeler, bu unsurlara öncelik vererek sadece günümüzün rekabetçi piyasasında öne çıkmakla kalmayacak, aynı zamanda tüketicileriyle uzun vadeli ve sürdürülebilir ilişkiler kurma fırsatını da yakalayacaktır. Dijital çağın sunduğu fırsatları etkili bir şekilde değerlendiren işletmeler hem

yerel hem de küresel pazarlarda güçlü bir konum elde edebilecek ve bu başarılarını geleceğe taşıyabilecektir.

6. KAYNAKÇA

Aktaş, B. Dijital pazarlama. *Sosyal Bilimler Dergisi,* 5 (1), 10-20. 2015.

Akter, M. and Sultana, N. Digital Marketing Communication and Consumer Buying Decision Process in Pandemic Standpoint (COVID-19): An Empirical Study of Bangladeshi Customers' in Branded Cosmetics Perspective. *Open Journal of Business and Management,* 8, 2696-2715. doi: 10.4236/ojbm.2020.86167. 2020.

Alakuşu, Ş. *Viral pazarlama*. Ankara: Akademisyen Kitabevi. 2014.

Ayswarya, R., Telreja, S., Praveena, S. and Ilankadhir, M. Facebook—A Boon or Bane towards Social Media Marketing. *Journal of Service Science and Management,* 12, 628-638. doi: 10.4236/jssm.2019.125043. 2019.

Bal, H. *İletişim Sosyolojisi* (1. Baskı). Ankara: Sentez Yayıncılık. 2013.

Bala, M., ve Verma, D. A Critical Review of Digital Marketing. *International Journal Of Management, IT & Engineering.* Vol: 8(10) , 321-339. 2018)

Batıyev, Elvin Elçin. *Rəqəmsal Marketinqin Alıcıların Alış Davranışına Təsirinin Tədqiqi*. Yüksek Lisans Tezi. Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi, Bakü. 2021.

Biçer, D. F. *Sosyal medyanın viral (elektronik ağızdan ağıza) pazarlama ve tüketici satın alım niyetine etkileri.* Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum. 2015.

Bodugöz, E. Tüketici Satın Alma Kararında Dijital Pazarlama Etkisi: THY Örneği. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü. 2019

Bulunmaz, B. Gelişen teknolojiyle birlikte değişen pazarlama yöntemleri ve dijital pazarlama. *TRT Akademi,* 1(2), 348-365. 2016.

Chaffey D., "Internet Marketing": Strategy, Implementation and Practice / F. Ellis Chadwick, R. Mayer, K. Johnston // Pearson Education, s. 579. 2006.

Çiçekdağı, İlker Barış. *Dijital Pazarlama Uygulamalarının Tüketici Satın Alma Davranışları Üzerindeki Etkisi: Y Kuşağı Üzerine Bir Araştırma.* Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı. İstanbul, 2022.

Dariswan, P.P. ve Indriani, M.T.D. *Consumers' Attitude Toward Shopping Through Instagram Social Media,* Proceedings of 7th Asia-Pacific Business Research Conference 25-26 August 2014, Bayview Hotel, Singapore ISBN: 978-1-922069-58-0, 14. 2014.

Dholakia, U., & Bagozzi, R. P. Consumer behavior in digital environments. *Digital marketing,* 163-200. 2001.

Eley B., Tilley S., "Online Marketing Inside Out", SitePoint Pty Ltd. s. 21. 2009.

Eyice Basev, S. Yeni Dünya Düzeninde Geleneksel Pazarlama ve Online (Dijital) Pazarlamanın Karşılaştırması: Z Kuşağı Etkisi. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 10(1), 144-171. https://doi.org/10.17336/igusbd.952731. 2023.

F.Çizmeci-T.Ercan, "The Effect of Digital Marketing Communication Tools in the Creation Brand Awareness By Housing Companies", *Megaron Dergisi*, C.10, S.2, İstanbul. s.153. 2015.

Fidan, K. Yıldırım, F. Dijital Pazarlama Stratejileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Girişimcilik Dergisi,* 4(8), 137-150. 2021.

Grönholm, T. Marketıng Concepts In Practıse. (International Business Bachelor's thesis). Lahti University of Applied Sciences, 5. 2012.

Güleryüz, Selim Sinan. *Pazarlama, Modern Pazarlama ve Dijital Pazarlama*. Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi, 2019.

Gülten, K. *Sorularla SEO*, İstanbul: Dahi Yayıncılık, 8. 2016.

Gürsu, Cem. *Sosyal Medya Etkileşiminin ve Marka İlişki Kalitesinin Marka Sadakati Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi.* İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Pazarlama Bilim Dalı. İstanbul. 2019.

Hoffman, C. *The battle for facebook.* 2008. (Erişim Tarihi: 01.12.2024)

Hudák, M., Kianičková, E., & Madleňák, R. The importance of e-mail marketing in e-commerce. *Procedia Engineering*, 192, 342-347. 2017.

İnan, H. Yeni bir pazarlama aracı olarak internet ve firmalar arası pazarlamada internet kullanımını etkileyen faktörlerin sınıflandırılması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 9(9), 123-135. 2002.

İsmayılov, E. Dijital Pazarlamaya Yönelik Bir İnceleme. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi,* 7(1), 119-126. https://doi.org/10.24013/jomelips.1112184. 2022.

Jaas, A. E-Marketing and Its Strategies: Digital Opportunities and Challenges. *Open Journal of Business and Management,* 10, 822-845. doi: 10.4236/ojbm.2022.102046. 2022.

Kayacan, İ. Dijital Pazarlama: Web Of Science Veri Tabanının Bibliyometrik Analizi. *Yalvaç Akademi Dergisi*, 8(1), 53-64. https://doi.org/10.57120/yalvac.1256555. 2023.

Kelleci, E. *Dijital pazarlama araçları kullanımının pitaya üreticileri üzerinde incelenmesi: Mersin ili örneği*. Yüksek Lisans Tezi. Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletmen Yönetimi Ana Bilim Dalı, Mersin. 2020.

Kyial Baiturova. *İçerik Paylaşım Sitelerindeki Reklamlara Yönelik Tüketicilerin Tepkileri: Youtube Örneği.* Yüksek Lisans Tezi. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, Konya. 2019.

Liu, S., Li, W., Hong, X. *ve diğerleri.* Öfke ve tetikleyici kimliğin üniversite öğrencileri arasında tetiklenen yerinden edilmiş saldırganlık üzerindeki etkileri: "havlayan köpeği tekmeleme etkisi"ne dayalı. *BMC Psychol* 12,641. https://doi.org/10.1186/s40359-024-02118-5 2024. (Erişim Tarihi: 11.12.2024)

Lukka, V., James P.T.J: 2014 "Attitudes toward Facebook advertising'', *Journal of Management and Marketing Research,* 1-26.

Maina, C. N. Effect of digital marketing tools on performance of businesses in real estate sector in Nairobi county (Doctoral dissertation, Kca University). 2017.

Mayank Yadav, Zillur Rahman, *Social Media Marketing: Literature Review and Future Research Directions, International Journal of Business Information Systems 25 no.2,* 225. 2017.

Moran, M ve Hunt, B. *Search engine marketing, inc.: Driving search traffic to your company's website,* New Jersey: IBM Press, 10. 2015.

Nibusiness. *Develop a digital marketing plan*. https://www.nibusinessinfo.co.uk: https://www.nibusinessinfo.co.uk/content/advantages-and-disadvantages-digital-marketing (Erişim Tarihi: 01.12.2024)

Özgen, E. ve Doymuş, H. Sosyal medya pazarlamasında farklılaştırıcı bir unsur olarak içerik yönetimi konusuna iletişimsel bir yaklaşım. *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology, 4(11),* 92-103. 2013.

Özmen, M., Uzkurt, C., Özdemir, Ş., Altunışık, R., & Torlak, Ö. *Pazarlama ilkeleri*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını, 3012. 2013.

Parsons, A.J., Zeisser, M., & Waitman, R. Organizing today for the digital marketing of tomorrow. *Journal of Interactive Marketing,* 12, 31 - 46. 1998.

Penpece, D. *Dijital içerik pazarlaması.* 1.Baskı, Adana: Karahan Kitabevi, 25. 2013

Royle, J., & Laing, A. The digital marketing skills gap: Developing a Digital Marketer Model for the communication industries. *International Journal of Information Management,* 34(2), 65-73. 2014.

S.Kurtoğlu, "Sosyal Pazarlama Kavramının Analizi", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, İstanbul, 2007.

Say, S. Pazarlama aracı olarak sosyal medya kullanımı: Gıda sektöründe Facebook örneği, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 28,* 19-39. 2015.

Sugözü, İbrahim Halil ve Sait Demir. *İnternet Teknolojisi ve Elektronik Ticaret,* Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 2011.

Şamlı, R., & Yöndar, D. Türkiye'de Dijital Pazarlamada Marka ve Tüketici İlişkisinin İncelenmesi. *İstanbul Arel Üniversitesi İletişim Çalışmaları Dergisi*, 7(14), 65-87. 2019.

Tan, A., & Armutcu, B. Türkiye'de Dijital Politik Pazarlama. *International Journal of Business and Economic Studies*, 2(1), 1-14. 2020.

Tembo, C., Muleya, F. and Bulaya, G. Developing a Social Media Marketing Framework for Small-Scale Contractors in the Construction Industry. *Open Journal of Business and Management,* 10, 77-100. doi: 10.4236/ojbm.2022.101005. 2022.

Üstündağ Eralp, Merve. *Sosyal Medyada Gerçek Zamanlı Pazarlamanın Rolü: Hızlı Tüketim Markalarının Twitter Paylaşımları Üzerine İnceleme*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İletişim Sanatları Anabilim Dalı. 2018.

Vanishvili M.G., "Применение инструментов интернет-маркетинга в системе продвижения компании на примере салона женской одежды «Ballare»", (Bayan giyim salonu "Ballare" örneğinde şirket tanıtım sisteminde İnternet pazarlama araçlarının kullanımı), Çelyabinsk, s.7-15. 2017.

Vardarlıer, Pelin. *Sosyal Medya Stratejisi*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık. 2016.

Yao, L. How Does Sustainable Digital Marketing Affect Consumer Behavior?. *American Journal of Industrial and Business Management*, 14, 261-282. doi: 10.4236/ajibm.2024.143013. 2024.

Yazıcı, G. *İnternetten Pazarlamada Yeni Bir Boyut: Sosyal Medyanın Tüketicilerin Marka Tercihlerine Etkisi Üzerine Bir Araştırma.* Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara. 2014.

Yuryevskaya E.M., "Роль Интернет-Маркетинга В Современном Направлении Деятельности Предприятий", (İşletme Faaliyetlerinin Modern Çizginde İnternet Pazarlamasının Rolü), s. 94. 2012.

Zeren, D., & Kaya, N. Dijital Pazarlama: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(1), 35-52. 2020.

7P PAZARLAMA KARMASI

Büşra KAYA
Iğdır Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı Öğrencisi
busrakaya487@gmail.com- 0009-0000-5717-1271
Doç. Dr. Duygu ARSLANTÜRK ÇÖLLÜ
Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü, Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı
duygu.arslanturk@igdir.edu.tr - 0000-0002-8023-3888
Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU
Iğdır Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü,
Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı
baris.armutcu@igdir.edu.tr- 0000-0002-4865-026X

Özet

Mevcut çalışma, işletmelerin başarılı olmasında büyük önem taşıyan 7P pazarlama karmasına odaklanmaktadır. Başlangıçta 1960'larda McCarthy tarafından geliştirilen geleneksel 4P modeli, hizmet sektörünün ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmış ve Booms ile Bitner'in katkılarıyla 7P modeli geliştirilmiştir. 7P modeline; insan, fiziksel kanıtlar ve süreç unsurları eklenerek hizmet sektöründeki işletmelerin daha verimli ve etkili pazarlama stratejileri oluşturmasını sağlamak hedeflenmektedir. Çalışmada, pazarlama karması kavramının tarihçesi ve gelişimi ele alınmıştır. Pazara giren bir işletmenin o pazarda başarılı olabilmesi ve uzun vadede ayakta kalabilmesi için pazarlama karmasının doğru kullanılması gerekmektedir. 7P modelinin her bir bileşeni, işletmelerin müşteri memnuniyetini artırmak ve rekabet avantajına katkı sağlamak açısından oldukça önemlidir. Pazarlama modeli ürün ve fiyat gibi temel unsurların yanı sıra insan faktörünün hizmet sektöründeki kritik rolünün, çalışanların müşteriyle etkileşimini doğrudan etkileyen bir faktör olduğunu vurgulamıştır. Fiziksel kanıtlar ise soyut olan hizmeti somut hale getirerek, müşterinin güvenini kazanmayı amaçlamaktadır. Mevcut çalışma, 7P modelinin farklı hizmet alanlarındaki uygulamalarını örneklerle incelemekte ve işletmelerin teknolojik gelişmelere uyum sağlayarak pazarda sürdürülebilir başarıyı nasıl elde edebileceği üzerinde durmaktadır. Sonuç olarak, 7P pazarlama modelinin doğru uygulanmasının işletmelere rekabet avantajı sağladığı ve uzun vadeli başarıyı desteklediği tespit edilmiştir.

Anahtar kelime: Pazarlama, Tüketici, 7P, 4P

Abstract

The current study focuses on the 7P marketing mix, which is of great importance for firm to be successful. Initially, the traditional 4P model, developed by McCarthy in the 1960s, was

insufficient to meet the needs of the service industry, leading to the development of the 7P model with contributions from Booms and Bitner. By adding the elements of People, Physical Evidence, and Process, the 7P model aims to help firm in the service sector create more efficient and effective marketing strategies. The paper discusses the history and evolution of the marketing mix concept. For a firm entering a market to be successful and sustainable in the long term, the correct use of the marketing mix is essential. Each component of the 7P model is crucial for firm to enhance customer satisfaction and gain a competitive advantage. The marketing model highlights the critical role of the human factor in the service sector, emphasizing how employees' interactions with customers directly affect the service experience. Physical evidence aims to make the intangible service tangible, helping to build customer trust. This study examines the applications of the 7P model in various service areas through examples and explores how firm can achieve sustainable success in the market by adapting to technological developments. In conclusion, it has been determined that the proper application of the 7P marketing model provides firm with a competitive advantage and supports long-term success.

Keywords: Marketing, Consumer, 7P, 4P

1.GİRİŞ

Farklı çevrelerde faaliyet gösteren işletmelerin, uzun süreli tutunmak ve o pazarda başarılı olabilmek için çevresel şartlara uyum sağlamaları gerekmektedir (Sümer ve Eser 2006: 165). İşletmeler bir pazara girmeden önce o pazarı araştırmalı ve incelemelidir. Girecekleri pazardaki tüketici davranışları başta olmak üzere rekabet edecekleri işletmeleri de incelenmeli ve araştırılmalıdırlar. Pazarı araştırması yaparak pazara giren işletmelerin daha başarılı olması beklenmektedir. Tüketici için neyin değerli olduğunu anlamak, onu üretip müşteriye ulaştırmak ve onu memnun etmek pazarlamanın en önemli noktalarından birini oluşturmaktadır (Gilaninia, 2014: 53).

McCarthy tarafından 1960'larda ortaya atılan 4P pazarlama karması işletmeler tarafından benimsenmiştir. Geleneksel bir yöntem olan 4P (Ürün, Fiyat, Dağıtım ve Tutundurma) modeli uzun bir süre işletmeler için dayanak olmuştur (Altın, 2024: 390). Ancak gelişen dünya ile 4P karmasının hizmetler için yeterli olmadığı fark edilmiş ve genişletilmiş olan 7P karması önerilmiştir. 7P modeli, hizmeti daha geniş ve detaylı bir şekilde ele almıştır. 7P modeli, 4P'nin yanı sıra süreç, fiziksel kanıtlar ve insan unsurlarına da öncelik vermektedir. Bu bileşenlerin amacı hizmet kalitesini arttırmak, müşteri memnuniyetini sağlamak ve işletmelerin rekabet avantajını kazanmasına yardımcı olmaktır. Üreticilerin hizmet pazarlamasında rakiplerinden farklılaşması için 7P adımlarını doğru uygulamasının, işletmelerinin verimli ve etkili bir şekilde gelişmesini destekleyeceği beklenmektedir.

Hizmet sektöründeki işletmeler, pazarlama karmalarını doğru ve etkili bir şekilde kullanarak kısa ve uzun vadede pazarda yer edinebilir ve performansını arttırabilir. Doğru uygulanan pazarlama karması işletmenin hizmet pazarlama stratejilerini güçlendirmesine ve hedefine daha hızlı ulaşmasına destek olur. Aynı zamanda rakipleriyle arasındaki farkları görünür kılar. Pazarda stratejiyle hareket etmek sadece var olan müşteri memnuniyetini yükseltmekle kalmaz

aynı zaman da yeni müşteri oluşumuna da destek sağlar. Bu tür adımlar işletmenin pazarda sürdürülebilir başarıya ulaşmasına katkıda bulunur. Bu çalışmada pazarlama karması modeli olan 7P modeli kavramsal olarak araştırılmış ve kullanılan alanlarla ilgili bir değerlendirme yapılmıştır. Bu çalışmada giriş bölümünden sonra ikinci bölümde kavramsal çerçeve başlığı altında pazarlama karması kavramı ve gelişimi açıklanmıştır. Üçüncü bölümde konuyla ilgili literatüre yer verilmiştir. Son bölümde ise çalışmayla ilgili sonuç ve öneriler bulunmaktadır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Pazarlama Karması Kavramı ve Gelişimi

Pazarlama teorisinin temel kavramlarından biri olan ve ilk olarak James Culliton tarafından yayımlanan makalede pazarlama karması kavramı kullanılmıştır. Borden, pazarlama karması elemanlarının ürün planlama, fiyatlandırma, markalama, reklam gibi on iki başlık altında toplamış ve bu başlıkların işletmeye göre değiştirilebilir olduğunu ifade etmiştir (Anderson ve Taylor, 1995: 2). Pazarlama karması kavramının bir model olarak kavramsallaştırılması ise E. Jerome McCarthy tarafından yapılmıştır (Berry, 1990: 10).

4P içinde yer almakta olan hizmet pazarlamasındaki amaç, o hizmeti planlamak ve geliştirmektir. Burada önemli olan husus, pazarlama karması elemanlarının karar vericilerce doğru bir şekilde bir araya getirilip karıştırılmasıdır (Anderson ve Taylor, 1995: 2). Ancak McCarthy tarafından ortaya konulan 4P eleştirilere maruz kalmıştır. Bu durum zaman içinde pazarlama karmasındaki başlıkların artmasıyla sonuçlanmıştır. Booms (1981), Bitner ve Magrath (1986) kabul edilen 4P modelini sadece satışı yapılacak ürünler için geçerli olduğunu ve hizmet için yetersiz kaldığını iddia etmişlerdir. Bu düşüncenin üstüne hizmet için daha etkili olacak 7P modeli öne sürmüşlerdir (Rafiq ve Ahmed, 1995: 4).

2.1.2. 7P Pazarlama Karması

Pazarlama karması bir teori değildir, bir yönetim analizi bir kavramsal çerçevedir. Pazara giren işletmenin kısa vadeli yöntemlerle pazarda uzun vadede tutunmasına destek olur (Palmer, 2004 akt. Öndoğan, 2010: 7). Geleneksel yöntem olan 4P modeli, değişen ve gelişen dünyayla beraber artık tüketiciye hitap etmekte yetersiz kalmıştır. Bu yetersizliği kapatmak için geliştirilen 7P modeli pazara girmiştir. Pazarlama karması, bir üreticinin gireceği pazarda isteği olumlu tepkiyi alabilmek için kullandığı bir araçtır (Ivy, 2008 akt. Altın, 2024: 390). 7P pazarlama modeli bir işletmenin tüketiciye hitap etmesi için gereken temel 7 özelliği bir araya toplar. 7P modeli 4P modelinin geliştirilmiş halidir.

a) Ürün: Değişime müsait olan ve tüketicinin istek ve ihtiyacını karşılan her şey üründür (Durceylan, 2013: 3). Tüketiciye sunulan mal veya hizmeti kapsar. Pazarlama unsurlarının en temelidir. Bir işletme pazara girmeden önce o pazarla ilgili araştrma yapmalıdır, müşterilerin beklentilerini ve ihtiyaçlarını araştırmalıdır. Hoffmann ve Bateson (2006) yaptıkları çalışmada hizmeti müşteri tarafından görülen ve görülmeyen şeklinde ikiye ayırmışlardır. Hizmetin tüketiciye yansıttığı bölümü cansız çevre, tüketicilere yansıtmadığı kendi içinde arkadan yürüttüğü kısım ise örgüt ve sistemlerdir (Akt. Durceylan, 2013: 3). Hizmetin başarısı bir zincir halkası gibi en baştan en sona tüm çalışanlara bağlıdır. Havayolları gibi şirketlerin sunduğu ürün soyuttur. Havayolları hizmetlerin kalitesini yolcu konforu, yolcuyu karşılama, uçak içi düzen gibi yollarla

tüketiciyi memnun etmeye çaba gösterir. Ürünü özellikleri pazardaki diğer ürünlerden ayırır. Sunulan ürünün kalitesi müşteri memnuniyeti için büyük önem taşır. Müşteriler ürünün işlevselliğine, dayanıklılığına ve amacına uygunluğuna dikkat eder. Bir işletme uzun vadede pazarda kalıp başarılı olmak istiyor ise yeniliğe ve gelişime açık olmalıdır.

b) Fiyat: Fiyat ürünün değerinin ve tüketicinin o ürüne sahip olmak için ödemeye razı olduğu bedelin belirlenmesidir. Fiyat, hizmetin somut değeridir. Doğru ödeme planları, müşteri isteğini ve hedef edilen karlılığı etkiler (Kotler ve Armstrong, 2012). Fiyat ekonomik düzenin temelidir, işletmenin pazardaki rolüdür ve müşterinin ürünü algılamasında büyük rolü vardır (Öndoğan, 2010: 15). Fiyatlama yapılırken ya pazardaki rekabet edilen diğer işletmelere ya da ürüne yapılan masrafa göre fiyat belirlenir. İşletmenin girdiği pazarda tam rekabet var ise işletme diğer işletmelerin fiyatlarını baz almalıdır (Öndoğan, 2010: 16). Restoran gibi işletmelerin kullandığı fiyatlama yöntemleri vardır. Maliyete dayalı fiyatlama, talebe dayalı fiyatlama, rekabete dayalı fiyatlama gibi yöntemlerdir. Bu fiyatlama yöntemini sadece restoran tarzı işletmelere değil de birçok işletmeye uyarlayabilir. Her sektörün, işletmenin fiyatlama yöntemi farklılık gösterebilir.

c) Dağıtım: Dağıtım, bir işletmenin ürün ya da hizmetlerini müşteriye ulaştırma sürecidir. Üreticinin bulunduğu konum pazara yakın ve üreticinin hizmet vermek istediği tüketici kesiminin o alanda olmasına dikkat etmelidir. İşletme dağıtım için kurulduğu pazarın fiziki koşullarını da göz önünde bulundurmalıdır. Bir işletme için pazara yakınlık önemli bir unsurdur. İşletme hedef kitlesine en verimli ve hızlı bir şekilde ulaşmak için doğru dağıtım yollarını seçmelidir. İşletme tüketicilere doğrudan ve dolaylı ürünlerini ulaştırabilir. İşletme dağıtım kanalarını kullanarak satış yapıp yapmayacağını genellikle hedef pazarın nüfusunu, sunacağı kampanyaları, ürün fiyatlandırmaları, tüketicilerin satın aldıktan sonra kısa zamanda tekrar ihtiyaç duyacağı hizmetlerin toplam düzeyi gibi etkenlere bağlıdır (Hanaysha, 2017: 3). Dağıtım unsurunda zaman, hız gibi unsurlara da dikkat edilmelidir. Bu adımdaki amaç ürünleri en kısa vadede hedef kitleye ulaştırıp memnuniyeti sağlamaktır.

d) Tutundurma: Tutundurma ürün veya hizmeti hedef kitleye duyurulmasını ve tanıtılmasını sağlayan faaliyetler içerir. İşletme rekabet arttıkça pazarlama araçlarına daha fazla önem verilmelidir ki rakiplere fark atıp öne çıkabilsin. Tutundurma hedef kitleye ürünü daha kısa sürede tanıtmayı ve daha fazla iletişim kaynağına ulaşmak için bazı iletişim kaynakları kullanır. Bunlardan bazıları reklam kanalları, kişisel satış alanları, günümüzün gelişen koşullarıyla dijital pazarlama alanları da kullanılır. Reklam tutundurma için en önemli araçlardan biridir. Televizyon, radyo, sosyal medya gibi birçok mecradan reklam aracılığıyla hedef kitleye ulaşılabilir. İşletme tüketici ile kişisel satış yöntemini kullanarak doğrudan iletişim kurabilir ve ürünü veya hizmeti tanıtabilir. Müşteri ile doğrudan iletişim kurmak, onların ihtiyaçlarını anlamayı ve müşteriyi hizmetin faydalarına ikna etmek için faydalıdır. Tutundurma unsurları birbirini destekleyecek şekilde kullanıldığında bir işletme için daha güçlü bir etki yaratır.

Tüketicilere ürün ile ilgili bilgileri yaymayı amaçlayan, pazarlama iletişim araçlarını kullanarak tüketicinin aklında aktif etmeyi amaçlar (Akçi, Yıldız, Kılınç 2020: 10). Tüketiciye yönelik bir şekilde ve stratejik adımlarla geliştirildiğinde müşteri memnuniyeti sağlanır ve işletme uzun vadede pazara tutunabilir.

e) İnsan: Pazarlamadaki en büyük etken insandır. Bir işletmenin en önemli parçası çalışanlarıdır. İnsan hem işletmenin içinde çalışanları hem de dışarıdan müşteri ile doğrudan iletişim halinde olan tüm çalışanları kapsar. Bu unsur müşteri deneyimini ve hizmeti doğrudan etkiler. Bu insanlar müşteriyle birebir iletişimde olur ve işletmeyi temsil ederler. Hizmet sektöründe çalışan insanların rolü kuruluşların başarısı için kilit öneme sahiptir (Febriansah, 2024 akt. Altın, 2024: 397). Müşteriler bir ürünü alırken sadece ürünü değil aldığı hizmeti de değerlendirir. Müşterilere çalışan tarafından olumlu bir izlenim vermek müşteri kazanımını arttırır. İnsanlar, doğrudan veya dolaylı dahi olsa tüm sürece dahil olan kişilerdir (Kotler ve Keller, 2006: 4). Çalışanların hizmet kalitesini arttıracak şekilde düzenli olarak eğitim alması gerekmektedir. Özellikle hizmet sektöründeki çalışanlar müşteriyle doğrudan iletişim halinde olduğu için aldıkları eğitimlerle müşteri ilişkileri, sorun çözme becerileri, çalışan bağlılığı gibi çalışan müşteri ilişkisini olumlu etkileyecek konular üzerinde durulmalıdır. İletişim pazarlamanın en önemli unsurlarından biridir. İyi bir iletişim müşteri bağlılığını sağlar. İşletmenin başarılı bir çalışan yönetimi müşteri sadakatini sağlayarak işletmenin uzun vadede başarılı olmasına destek sağlar.
f) Fiziksel Kanıtlar: Fiziksel kanıtlar soyut olan hizmet sektörünü somut hale getirir. Müşteri alacağı hizmeti somut olarak görmek hissetmek ister. Hizmeti satın alınan, alana girildiğinde gözle görünen ürünler müşteriye gösterilen fiziksel kanıtlardır. Bir otelin girişte lobisinin düzeni temiz görünüşü müşteri memnuniyetini ilk girişten etkiler. Aynı zamanda hizmet alanlarındaki çalışanlarda hastanede hizmet veren doktor hemşire gibi, bir kuruluşta hizmet veren memurlar gibi, bir havalimanında hizmet veren personeller gibi birçok alanda soyut olan hizmeti somutlaştıran insanlar mevcuttur. Utami'ye (2016) göre fiziksel olanaklar, işletmenin pazarda olmak istediği yere ulaşmasında etken bir faktördür. İşletmeler doğru fiziksel kanıtları kullanarak müşteri güvenini kazanabilir, marka imajını güçlendirebilir ve verdiği hizmet kalitesini arttırabilir.
g) Süreç: Süreç düzenli bir şekilde operasyonun yönetilmesidir. Süreç ürünün üretilmesinden başlar teslimatına kadar süren tüm süreyi kapsar. Süreç yönetimi, işletmenin pazarlama yöntemlerini düzenli bir şekilde bir araya getirerek en doğru şekilde hizmet sürecini yönetmeyi amaçlar. Hizmet pazarlamasında süreç yönetimi büyük önem taşımaktadır. Müşteri memnuniyetini arttırmak, kaliteyi güvence altına almak, rekabet seviyesini arttırıp o süreçten istenilen hedefe ulaşmak için öneme sahiptir (Altın, 2024: 400). Hizmet süreçleri doğrudan tüketiciyi etkiler. Müşteri hizmet süreci boyunca her aşamayı deneyimler ve bu deneyimler müşterinin memnuniyetini şekillendirir. Süreçlerin düzenli, özenli işleyişi müşteri de olumlu etki yaratır. İyi yönetilen süreçler işletmelere verimliliği arttırma da destek olur. Hizmetlerin doğrudan etkili bir şekilde müşteriye sunulması için süreçlerin hızlandırılması, kaynakların özenli

kullanılması ve zaman alacak gereksiz adımların ortadan kaldırılması gerekmektedir. Süreç yönetimi sadece verimliliği hedeflemez değişen, gelişen müşteri istek ve ihtiyaçlarını karşılamak için hizmet süreçlerinde yeniliğe gider. Müşteri memnuniyetini, taleplerini analiz edilebileceği anketler gibi geribildirimlerin ulaşabileceği yöntemler kullanılmalıdır. Bu geribildirimler sayesinde işletme müşteri memnuniyetini arttırır ve işletme pazarda güçlü bir konuma ulaşır.

2.2.Çeşitli Hizmet Alanların da 7P Pazarlama Modelinin Kullanımı

Teknolojinin gelişimi ile tüketici hakkında bilgi edinme yöntemleri farklılaşmıştır. Teknoloji odaklı pazarlama unsurları müşteri davranışları incelemesinde kullanılmıştır. Gelişen ve değişen dünyamızdaki en hızlı gelişmelerin temelinde teknoloji yatmaktadır. Hızla gelişen ve değişen dünyaya uyum sağlanma zorunluluğu ile daha değişiklikler olmadan öngörüp bu değişikliğe hazırlıklı olmak gerekmektedir (Aydoğan ve Semiz, 2004: 116). Günümüz koşullarında artan teknoloji kullanımı ile işletmeler uzun vadede var olabilmek için teknoloji üretmeli ya da üretilmiş olan teknolojiye hızlı uyum sağlayıp başarılı bir şekilde kullanmalıdır. Müşteri istekleri ve ihtiyaçları hızla değişiklik gösterebiliyor. Bu yüzden işletme müşterilerinin istek ve ihtiyaçlarını karşılayacak şekilde yenilikler yapmalıdır. İşletme yenilikçiliği "müşterinin pazar için yeni, yaratıcı ve etkili fikirler ve çözümler ile sonuçlanan kalıcı bir firma yeteneğine dair algısıdır." (Akt. Koçoğlu ve Demir, 2020: 849). Pazara tutunabilmek için yenilik önem arz etmektedir.

7P pazarlama modelinin sağlık kuruluşlarında kullanılması hasta memnuniyetini arttırmayı ve hizmetin kalitesini arttırmayı amaçlar. Sağlık kuruluşlarında kullanılan araçlar ihtiyaca göre belirlenmeli ve yenilikçi tedavi yöntemleri kullanılmalıdır (Apaydın, 2021: 70). Sağlık kuruluşların da her kurum gibi pazarda uzun vadede bulunmak için yeniliğe ve gelişime açık olmalıdır. Sağlık kuruluşun olacağı alanı seçerken erişilebilirliğe dikkat edilmelidir.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında askeri amaçlı kullanılan havacılığın sivil amaçlarla kullanılmaya başlamasıyla havacılık alanının gelişimi başlamıştır (Yılmaztürk ve Akdoğan, 2023: 131). Havalıkta pazarda kalabilmek için gelişim şarttır. Talep gün geçtikçe artmaktadır. Talep arttıkça havayollarının sürekli gelişip hizmet bekleyen insanları memnun etmek için daha fazla bir çaba göstermeleri gerekmektedir. Havacılık sektöründe pazarlama talep eden müşterilerin ihtiyalarını belirleme, öngörme ve bu talepleri yerine getirme amacı taşırken karlılık gözeten bir yönetim sürecidir. Havayolu işletmeleri hizmet üreten işletmelerdir. Hizmeti en iyi şekilde verip müşteri memnuniyetini sağlamayı amaçlayarak pazarda varlığı sürdürmek istenir.

3.LİTARATÜR TARAMASI

Bu çalışma litaratür taramasına uygun bir şekilde 7P pazarlama modelinin hizmet sektöründeki uygulamalarını incelemeyi amaçlamıştır. Bu araştırma da hem kavramsal hem de sektörel bağlamda litaratürdeki araştırmalardan faydalanarak bir değerlendirme yapılması hedeflenmiştir. Çalışma 7P pazarlaması kavramının ortaya çıkışı ve gelişimini, hizmet sektöründeki gelişimini ele almıştır. 7P modelinin pazarlama stratejisindeki yerini ve önemini farklı kaynaklar üzerinden değerlendirmiştir. Bu analizde pazarlama elemanlarının hizmet sektöründeki farklı alanlarda kullanımı, müşteri memnuniyetindeki artışı ve işletme için

sağladığı faydalar gibi konular üzerinde durulmuştur. Çalışmada 4P ve 7P modellerinin karşılaştırması yapılmış, her iki modelinde gücünün ve gelişiminin üzerinde durmuştur. Böylece gelişen pazara uyum sağlayan pazarlama unsurlarını ve hizmet sektöründe rekabet ortamında fark yaratacak stratejilerin nasıl oluşturulacağına dair fikirler sunulmuştur. Çalışmada litaratürde yer alan dergi, makaleler, kitaplar, sektörel araştırma verileri gibi araştırma verilerinden faydalanılmıştır. Çalışmanın amacı 7P pazarlama modelinin hizmet sektöründeki uygulamalarını olabildiğince incelenmesidir.

Sümer ve Eser (2006) çalışmalarında farklı sektörlerdeki işletmelerin rekabet ortamında başarılı olabilmeleri için iç ve dış faktörlere uyum sağlamaları gerektiğini belirtmiştir. Söz konusu çalışmaya, McCarthy tarafından kabul edilen 4P pazarlama karmasının elemanlarının farklılaşan pazarlama anlayışı çerçevesinde uğramış olduğu değişim konu edilmiştir. Araştırma sonucunda tüketicilerin pazarlama unsurlarını kalite, fiyat gibi faktörlere göre farklı şekillerde değerlendirmiş ve müşteri memnuniyetini etkilediği görülmüştür.

Ivy (2008) MBA[1] pazarlaması için 7P adlı çalışmasındaki amacı Güney Afrika bölgesindeki işletme okullarının pazarlama girişimlerine yönelik tutum ve görüşlerine dayalı yeni bir pazarlama yöntemi sunmaktır. Bu araştırma 4P, 5P, 7P gibi pazarlama karması yöntemlerini denemiş ve geliştirdikçe 7P'nin daha uygun olduğuna karar vermiştir.

Öndoğan (2010) restoran pazarlamasıyla ilgili yaptığı araştırmasında değişen tüketici beklentilerine değinmiştir. Pazarlama karmaları her sektöre göre farklılık gösterebilir, restoran da rekabetin en fazla olduğu sektörlerden biridir. Bu rekabette önde olmak için restoranlar kendi pazarlama karmasını üretici ve tüketici yönlü düzenlemeler doğrultusunda yapmalıdır. Çalışma restoranların pazarlama stratejilerini geliştirmek ve değiştirmek için temel 4P unsurlarının nasıl kullanılabileceğini aktarmıştır.

Kunz, Schmitt, Meyer (2011) yaptığı çalışmada inovasyonların pazarda kabul görmesi ve gelişimde tüketici merkezli bir bakış açısını ele almıştır. Bir yeniliğin pazarda başarılı olmasını ve o pazarda kalmasını tüketici belirler. Tüketiciler üretilen ürüne uzmanlar gibi teknik ve işlevsel bakmazlar onlar o ürünün yaşamlarına uyup uymamasıyla ilgilenirler. Bu çalışma işletmelerin inovasyona daha geniş bir açıyla bakmalarını önermektedir.

Lin (2011) yaptığı çalışmada fast food pazarında başarılı olmak için kullanılan pazarlama yöntemlerini araştırmıştır. Fast food pazarı rekabetin en çok olduğu pazarlardan biridir. Bu araştırmada DEMATEL ve ANP yöntemleri kullanılarak fast food sektöründe pazarlama yöntemi olan 7P araştırılmıştır. Çalışma sonucunda 7P pazarlama karmasının batılı fast food endüstrisinin performansını etkileyen önemli faktörler olduğu bulunmuştur.

Gürbüz (2018) yaptığı çalışmada pazarlama karması modelinden ve bu modelleri işletme doğru kullanırsa alacağı olumlu sonuçlardan bahsetmiştir. Çalışmada 4P'nin zamanla ihtiyaç ve istekleri karşılayabilmek için genişletilmesi yer verilmiştir. Tüketici istek ve ihtiyaçlarını karşılarken işletme, müşteriyle uzun süreli ilişkiler kurup güven vermelidir. Bu çalışma güveni pazarlama modeline sekizinci unsur olarak eklenmesini önermektedir. Çalışmasında temel

[1] MBA: işletme ve yönetim ana dalında verilen bir yükseklisans eğitimi

kavramlar olan pazarlama modelinin tekrardan değerlendirilmesi ve yeni unsurlar önerilmesiyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur.

Koçoğlu ve Demir'in (2020) çalışmasında rekabetin gelişen ve değişen dünyayla daha fazla arttığını ve bu durumda işletmelerin müşteri davranışlarını ve isteklerini gözeterek pazarlama stratejilerine önem vermesi gerektiğine vurgu yapmıştır. Çalışma pazarlama karması ve teknoloji temellidir. Çalışmasında pazarlama karmasının teknolojiyle ilişkili olduğunu ve bu durumun müşteri memnuniyetini direkt etkilediğine dikkat çekmiştir. Çalışma teknoloji temelli pazarlamanın müşteri memnuniyeti, satın alma niyeti ile aracı değişken rolünü üstlendiğini vurgulamıştır.

Apaydın (2021) yaptığı çalışmada sağlık hizmetlerinde pazarlamaya sıcak bakılmamasına değinmiştir. 1970'lerin başlarında talep artmasıyla beraber sağlık sektöründe pazarlama görülmeye başlamıştır. Apaydın'ın bu çalışmadaki amacı tüketicilerin beklentileri incelemek ve sağlık sektörünün diğer sektörlerden ayrışan yanlarını ele alıp sağlık sektörü için en uygun pazarlama faaliyetlerini açıklamaktır. Bu çalışma da sağlık sektörönün tanıtımı, rekabet stratejileri, satın alma davranışları gibi konu başlıklarıyla sektördeki pazarlama faaliyetleri sağlık sektöründen örnekler verilerek açıklanmıştır.

Yılmaztürk ve Akdoğan (2023) çalışmalarında dünyanın dört bir yanında bulunan markalar müşteri deneyimi yönetim yaklaşımını kabul ettiğini ve müşterilerin ayırt edici bir deneyim arayışına girdiğine değinmiştir. Bu araştırma müşteri değeri, müşteri deneyimi, müşteri sadakati ve müşteri memnuniyeti gibi kavramlar arasındaki ilişkiyi model haline getirmiştir.

4.SONUÇ

Bu çalışma 7P pazarlama modelinin sektörlerdeki etkisini ve uygulanabilirliğini incelemiştir. Bir işletmenin pazarlama modellerini kullanarak pazarlama stratejilerini güçlendirmeye olan katkısı üzerinde durulmuştur. Geleneksel yöntem olan 4P modeli zamanla sektörler için yetersiz kalmıştır. Booms ile Bitner'in katkısıyla 7P modeli geliştirilmiştir. Bu model sektörde müşteri memnuniyetini arttırmaya yönelik stratejilerin oluşmasına destek olmuştur. Özellikle hizmet sektöründe insan ve süreç faktörleri işletmelerin rekabet avantajı elde etmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Müşteriyle doğrudan iletişim kuran insanlar bir işletmenin kalitesini belirleyen en önemli unsurların arasında yer almaktadır. Hizmetin soyut halden somut hale getirilmesi, müşteriye sunulması ve o müşterinin güveninin kazanılması için fiziksel kanıtlar ve süreç önemli bir alana sahiptir. İşletmeler aynı zamanda gelişen ve değişen dünyada uzun vadede başarılı olabilmek için teknolojii ile de iç içe olmalıdır. Çalışmada bazı sektörler hakkında bilgi verilmektedir. Sağlık sektöründe kullanılan tedavi yöntemleri, kullanılan araçların yenilikçi olmasıyla hasta memnuniyeti artar ya da havacılık sektörü gibi sürekli gelişen bir sektör de müşteri memnuniyetini sağlamak için yeniliğe, gelişime uyum sağlanmalıdır. Sonuç olarak 7P modeli bir işletme için pazarlama stratejilerini ele alarak, müşteri memnuniyetini ve güvenirliliği arttırmak, işletme verimliliğini yükseltmek ve uzun vadede başarılı olmayı sağlamak için güçlü bir araçtır.

Hizmet sektöründe başarıyı yakalamak için önce çalışanlara yönelik eğitimler ve çalışan motivasyonunu arttırmaya yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Çalışanlara müşteri ile iletişim

kalitesini arttırmaya yönelik eğitimler verilmelidir. İşletmeler teknolojik gelişmeleri yakından takip etmeli ve dijitalleşmeye uyum sağlamalıdır. Soyut olan hizmetleri somut hale getirmek için fiziksel kanıtlar unsuru işletmeler tarafından doğru kullanılmalıdır. İşletmeler pazarlama stratejilerini müşteri beklentilerine ihtiyaçlarına göre düzenlemelidirler. Hizmet süreçlerini düzenli yöneten işletmeler, müşteri memnuniyetini arttırır. Ayrıca süreç iyileştirmeleri işletmeler için daha düşük maliyetle hizmet sunmalarına yardımcı olur. Fiyat belirlerken pazardaki rekabet koşullarına ve müşteri taleplerine göre esneklik sağlanmalıdır. Fiyatlandırma da kullanılan yöntemler sektörler arası farklılık gösterebilir. Örneğin, havayolu işletmeleri farklı yolcu grupları için özel fiyatlandırma sunabilirler. İşletmeler yoğun rekabet ortamında rakiplerinden farklılaşacak stratejileri geliştirmelidirler. Bu stratejiler ürün ve hizmet kalitesi, inovasyonlar, müşteri ilişkileri yönetimi gibi konulara özen göstermeyle yapılabilir. İşletmeler günümüz koşullarına uyum sağlamak ve rekabet avantajını ellerinde tutabilmek için sürekli inovasyon yapmalıdırlar.

KAYNAKÇA

Altın, S. 7P Pazarlama Karması, Tüketici Davranışlarında Kullanılan Teoriler 2024.

Anderson, L. M., & Taylor, R. L. (1995). McCarthy's 4Ps: timeworn or time-tested? *Journal of Marketing Theory and Practice*, *3*(3), 1-9.

Apaydın, F. (Ed.). Sağlık Sektöründe Pazarlama. Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.

Aydoğan, E., & Semiz, S. İşletmelerde Teknoloji Yönetimi Bağlamında İleri Üretim Teknolojileri ve Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 115-133, 2004.

Durceylan, A. N. Havayolu Yolcu Taşımacılığı Hizmetinde Yaşanan Kritik Olayların Kabin Personeli Bakış Açısıyla Araştırılması (Master's Thesis, Anadolu University (Turkey)), 2013.

Değişen pazarlama anlayışı: Yenı pazarlama yaklaşımları II: Sürdürülebilir pazarlama. In *nobel akademik yayıncılık eğitim danışmanlık: nobel academıc publıshıng educatıon consultancy* (p. 195). Copyright 2020, nobel academıc publıshıng educatıon consultıng trade. ltd. stı. certıficate no.: 40340.

Febriansah, R. The Analysis Of Services Marketing Mix On Students' Decisions In Choosıng Unıversıtas Muhammadıyah Sıdoarjo. JRMSI- Jurnal Rıset Managemen Sains Indonesia, 15(01),46-57, 2024.

Gilaninia, S., Taleghani, M. Ve Azizi, N. Marketing Mix And Consumer Behavior. Kuwait Chapter Of Arabian Journal Of Busıness And Management Review, 2(12), 53-58, 2013

Gürbüz, E. Pazarlama Karması Elemanları ve Güven. Electronic Turkish Studies, 13(30), 1-32, 2018.

Hanaysha, J. R. (2017). Impact of social media marketing, price promotion, and corporate social responsibility on customer satisfaction. *Jindal Journal of Business Research, 6*(2), 132-145.

Ivy, J. A New Higher Education Marketing Mix: The 7Ps For MBA Marketing. International Journal Of Educational Management, 22(4),288-299, 2008.

Koçoğlu, İ., & Demir, Ş. N. Teknoloji Temelli Pazarlama Stratejilerinin Müşteri Davranışlarına Etkisi. Business & Management Studies: An International Journal, 8(1), 846-882, 2020.

Kotler, P. & Armstrong, G. Princples Of Marketing. New Jersey: Prentice Hall, 2012.

Kotler, P., & Keller, K. L. Marketing Management 12'e. New Jersey, 143, 2006.

Kunz, W., Schmitt, B., & Meyer, A. How Does Perceived Firm İnnovativeness Affect The Consumer? Journal Of Business Research, 816-822, 2011.

Lin, S. M. Marketing Mix (7P) And Performance Assessment Of Western Fast Food İndustry İn Taiwan: An Application By Associating Dematel And Anp. African Journal Of Business Management, 5(26), 10634-10644, 2011.

Magrath, A. J. "When Marketing Services 4ps Are Not Enough", Business Horizons, Vol.:29, Issue: 3, Pp,44-50, 1986.

Oguz, G. V., Yildiz, A., Akci, Y., Kilinc, K., Bacaksiz, P., Onen, V., ... & Tarakci, I. E. (2020).

Öndoğan, Y. E. N. Restoran Pazarlamasında Kullanılan Temel Pazarlama Karma Elemanları. Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi, 1(1), 1-25, 2010. Https://Doi.Org/10.18354/Esam.81748

Rafiq, M., & Ahmed, P. K. (2000). Advances in the internal marketing concept: definition, synthesis and extension. *Journal of services marketing*, *14*(6), 449-462.

Sümer, S. I., & Eser, Z. Pazarlama Karması Elemanlarının Evrimi. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(1), 165-186, 2006.

Utami, C. W. Manajemen Ritel Strategi Dan İmplementasi Bisnis Ritel Modern Di Indonesia (Edisi Ke-3). Jakarta: Salemba Empat, 2016.

Uyar, S. İkinci Bölüm İçsel Pazarlama. Sağlıkta Güncel Pazarlama Yöntemleri Evrimi, 17, 2024.

Yıldız, A. İçsel Pazarlama. Değişen Pazarlama Anlayışı: Yenı Pazarlama Yaklaşımları II, 25, 2020.

Yılmaztürk, Y., & Akdoğan, Ç. Pazarlamada Seçme Konular: Kavramlar ve Çalışmalar, 2023.

E- TİCARET VE SATIN ALMA

Umut ÇİÇEK

Iğdır Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı

umutcck16@gmail.com – 0009-0000-6691-9106

Doç. Dr. Ahmet TAN

Iğdır Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı

ahmet.tan@igdir.edu.tr - 0000-0001-9972-4372

Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU

Iğdır Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı

baris.armutcu@igdir.edu.tr – 0000-0002-4865-026X

ÖZET

E-ticarette geleneksel ticarete kıyasla artan ürün ve hizmet çeşitliliği ile bu ürün veya hizmetlere daha hızlı ve kolay erişim, e-ticaretin yaygınlaşmasına katkıda bulunan temel faktörler olarak kabul edilmektedir. Bu araştırma, e-ticarette teknolojinin gelişim aşamalarını ve e-ticarette artan ürün çeşitliliği ve erişilebilirliğin rolünü tüketici özelinde kapsamlı bir şekilde incelemektedir. Çalışma ayrıca, teknoloji ve sosyal medya kullanımı yaygınlaştıkça, daha önce ürün veya hizmetlere erişimde zorluk yaşayan bireylerin e-ticaret alışkanlıklarında ve bakış açılarında meydana gelen değişikliklere odaklanmaktadır. Araştırma, ürün veya hizmetlere hızlı ve kolay erişimin ve ürün çeşitliliğinin toplumun karar verme sürecini nasıl etkilediğine dair önemli bilgiler sunmaktadır. Yapılan literatür taraması sonucunda tüketim kültürünün yaygınlaşması ve marka çeşitliliğinin artmasının, sosyal medya ve influencer'lardan etkilenen bireyler arasında e-ticarete daha fazla yönelime yol açtığı gözlemlenmiştir. E-ticaretin yaygınlaşmasının bir diğer nedeni de Covid-19 pandemisi nedeniyle değişen tüketim alışkanlıkları olmuştur. 2019'da 136 milyar TL olan e-ticaret hacmi, Covid-19 pandemisinin ardından hızla artarak 2022'de 800,7 milyar TL'ye ulaşmıştır. Ancak e-ticaretin yaygınlaşması, bazı güvenlik risklerini ve yerel nüfusun geleneksel alışkanlıklarındaki değişimlere ilişkin endişeleri de beraberinde getirmektedir. Sosyal çevrelerin deneyimleri, influencer'ların etkisi ve web sitelerindeki kullanıcı yorumları ve derecelendirmeleri bu endişelerin hafifletilmesinde önemli rol oynamaktadır. Sonuç olarak e-ticaret, geniş ürün çeşitliliği ve bu ürün ve hizmetlere hızlı ve kolay erişim sayesinde tüketici taleplerinin karşılanmasında giderek daha önemli bir etkiye sahip olmakta ve arz tarafında da önemli gelişmelere yol açmaktadır.

Anahtar kelimeler: Satın Alma, E-ticaret, Sosyal Medya, Tüketici

1.GİRİŞ

E-ticaret platformları, yüzlerce işletmenin ürün veya hizmetlerini tüketici ile buluşturmak için yola çıktığı dijital bir ortam olarak tanımlanabilir. İnternet ortamından ürün veya hizmetlerin pazarlandığı bu ortamda rekabet etmek işletmeler için hiç de kolay değildir. Değişen tüketici taleplerine ve gelişen teknolojiye ayak uydurmak zorundadırlar. İşletmelerin ürün pazarladığı platformun tercih edilmesi ise güven, güvenilirlik, güncellik, ürün çeşitliliği, yüksek kaliteli ürün gibi birçok konuya bağlıdır (Özbek, 2022).

İnsanoğlu tarih boyunca kritik evrelerden geçmiştir. Savaş, kriz, hastalık gibi bütün dünyayı etkileyen bu olaylar, akabinde de insan davranışlarını ve alışkanlıklarını uzun vadede değiştiren ve etkileyen olaylar olmuştur (Soydan, 2022). 2019 un son günlerin de yaşadığımız COVİD-19 pandemisi de insanların satın alma tercihlerini değiştiren önemli etkenlerin başında gelmektedir (Şahin, 2023). Savaş, kriz, hastalık gibi konuların yanı sıra internet ağının gelişmesi ve yaygınlaşması da ürün çeşitliliğine daha az zahmet ile ulaşma imkânı ile birlikte e-ticaretin, satın alma yöntemleri arasında popülaritesinin artmasına ve tercih edilmesine imkân sağlamıştır (Üzümcü vd., 2021). İşletmenin tüketiciye ulaşım yöntemleri, tüketicinin de ürüne ulaşmak için kullandığı yolların değişmesine sebep olmuştur. Ticaretteki yeni ürün pazarlama yöntemleri de işletmeler için yeni fırsatlar sunmaktadır. Küreselleşen piyasada değişen tüketici talepleri sebebiyle işletmeler e-ticaret sayesinde internet ortamından sadece ulusal değil uluslararası pazarlara da ulaşmayı başarmışlardır (Ari, 2020).

Teknolojinin gelişimi ve sürekli değişen tüketici talepleri nedeniyle e-ticarette tüketicilerin işletmelerin ürün veya hizmet pazarlamak için kurduğu sitelerle kurduğu ilişki büyük öneme sahiptir. Rekabet ortamında piyasadan geri kalmamak ve satışlarda rakip firmaların gerisinde kalmamak için e-ticaret sitelerinin tüketici beklentilerini karşılaması gerekmektedir (Güven, 2020). E-ticaretin en büyük kullanıcı alanı ülke dışında ki tüketicilerdir. Ülke sınırları dışından alışverişin en çok kullanıldığı ülkelerin başında gelen Danimarka'da ülkede yaşayan insanların yüzde 51'i ülke dışında ki işletmelerden ürün veya hizmet almıştır. Türkiye'de ise bu oranlar gelişmiş ülkelere göre değişiklik göstermektedir (Ari ,2019: 14).

Bu işletmeler sosyal medya platformlarını ve reklamları kullanarak e-ticaret ürünlerini daha çok insana ulaştırmaktadırlar. Aynı zamanda işletmeler ürünlerini büyük şehirlerde mağazalarda sergileyerek tüketiciye ulaştırırken, ülkenin her yerinde aynı satış politikasını yakalayamamaktadırlar (Altındal, 2013:1088). Mağaza açamayıp doğrudan hitap edemediği bu kesime ise reklam ve sosyal medya aracılığıyla internet üzerinden ulaşıp ürünlerini tüketiciyle buluşturabilmektedir. Günün her saati ulaşılabilir olma özelliği, internet kullanım oranının yüksek olan ülkemizde e-ticarete yönlendirmektedir. Dünya ve Avrupa ile kıyasladığımızda ise güvensizlik sebebiyle birçok ülkenin gerisinde kalmaktayız.

Genel olarak e-ticaretin müşteriler açısından avantajları ve popülaritesinin artması Geniş ve çeşitli seçim yapabilme olanağı, hizmet kalitesinin yükselmesi, önemli fiyat avantajları ve ihtiyaçlara hızlı geri dönüş sağlanması, 24 saat istenilen ürüne ulaşılabilme imkanları olarak sayılabilir. İşletmelerin e-ticaret sayesinde sağladığı faydalar şu şekilde özetlenebilir: maliyetlerin azalması ve ürün ve hizmetlerin daha çok insana ulaşabilmesi, daha hızlı bir sürede pazarlama sürecinin tamamlanması, ürün hakkında toplanan bilginin daha fazla

içeriğe sahip olması, iletişimin hızlı ve devamlı olması, sektöre girişte ki zorlukların azalması ve bütün tüketicilere eşit bir şekilde ürün inceleme olanağı tanınması olarak değerlendirilebilir (Pense, 2020: 1).

İşletmeler ürün veya hizmet pazarlamalarında ki en temel amaç kâr amacı gütmeleridir. Küreselleşen piyasada ki ürünleri satmak için diğer firmalar ile rekabet etmeleri gerekmektedir. İnternet ortamının gelişmesi ve tüketici portföyünün e-ticarete ilgisinin artması veya zaruri sebeplerden e-ticarete yönelmesi sebebiyle piyasadan geri kalmamak adına işletmeler e-ticaret konusunda kendilerini geliştirmelilerdir. Yaptığım bu çalışmada, e-ticaret ve satın almanın tanımına, e-ticaretin klasik ticarete göre olumlu ve olumsuz yönlerine değinerek, küreselleşen dünyada ürün veya hizmet arz eden tüketici taleplerinin yönelimleri, konuyla ilgili literatür çalışması yapılarak incelenmektedir.

Bu çalışmada giriş bölümünü takiben ikinci bölümde kavramsal çerçeve başlığı altında e-ticaret, e-ticaretin avantajları ve dezavantajları, e-ticarette güvenlik ve e-ticaret ve satın alma kavramları açıklanmıştır. Üçüncü bölümde metodoloji, dördüncü bölümde konu ile ilgili literatüre yer verilmiş, son bölümde ise sonuçlar değerlendirilerek önerilerde bulunulmuştur.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1.E-ticaret nedir?

Elektronik ticaret ile ilgili farklı düşünce ve açıklamaların olması genele yayılacak bir şekilde tanım yapılmasını mümkün kılmamaktadır (Türkmen vd., 2010: 3). E-Ticaret konusunda birçok araştırmacı tarafından farklı açıklamalar yapılmıştır. Bu açıklamalardan bazılar şöyledir.

Dünya Ticaret Örgütüne göre e-ticaret ürün veya hizmetlerin satışının elektronik ortam üzerinden alıcıya aktarılmasıdır (Marangoz, 2011: 13). Japonya Elektronik Ticaret Komisyonu'nun 1996 senesindeki açıklamalarına göre "Elektronik ticaret, her türlü bilgisayar ağları üzerinden, ürünün tasarımı, üretilmesi ve tanıtımın yapılması ile ticari muameleler ve hesapların ödenmesi gibi tüm faaliyetlerin yerine getirilmesidir" (Marangoz, 2011: 13). Türkiye Elektronik Ticaret Kurulu'na göre; elektronik ticaret, mal ve hizmetlerin üretim, tanıtım, satış, sigorta, dağıtım ve ödeme işlemlerinin bilgisayar ağları üzerinden yapılmasıdır (ETİK, 2010).

E-ticaret yalnızca elektronik ortamda ki alış ve satışları kapsamaz, aynı anda fiziki olarak gözle görülen temas edilen ürün ve hizmetleri de kapsar (Büyükyıldırım, 2014: 1). E-ticareti kısaca talep edilen hizmet veya ürünün alıcıya elektronik ortam vasıtasıyla aktarılmasıdır (Pınar, 2005: 2). Buna göre e-ticaret işletmeleri telekomünikasyon ağı sayesinde ürün ile ilgili resim, yazı, fotoğraf şeklinde ki sembollerin internet ortamında muhafaza edilip alıcıya gönderilmesi durumudur (Coşkun, 2004: 3).

E-ticaret günümüzde çok duyulmaya ve kullanılmaya başlanmış olsa da tarihi eskiye dayanmaktadır. Günümüzde daha yaygın kullanılmasının sebebi ise gelişen teknoloji ile birlikte internetin herkes tarafından kullanılması ve ulaşılabilir olmasıdır. Teknolojik gelişmeler kronolojik olarak incelendiğinde internet kullanımının 1995 yılında arttığı görülmektedir. E-ticaret ve internet ağı bu denli yaygınlaşmadan önce ise işletmelerin kendi içlerinde veya belirli

müşteriler ile iletişime geçtikleri 'intranet' veya 'ekstranet' adı verilen uygulamalar vardı. İnternet ağı üzerinden yapılan ticaret ise 'intranet' ve 'ekstranet' ten farklı olarak 3.kişilerle de iletişimi mümkün kılmaktadır (Özel, 2013: 3)

E-ticaret müşterilerin ürün veya hizmet alışveriş alışkanlıklarına ve işletmelerin özellikle de perakendecilerin iş modellerinin yeniden şekillenmesine sebep olmaktadır. E-ticaret ülke ekonomisinde kayıt dışılığı azaltır, rekabet ve istihdamı artırır. Lojistik sektörünü ve bilgi işlem sistemlerine ihtiyaç olduğu için gelişmelerine yardımcı olur. İşletmelerin ürünlerini yurtdışına tanıtımlarının kolay, hızlı ve daha uygun bir yöntemle olmasını sağlar. Hem üretici firmalar hem de devletler için farkına varılıp benimsenen bu yararları sayesinde e-ticaret gelişmekte ve yaygınlaşmasının artmasını sağlamaktadır. Bu sebepler nedeniyle dünya ticaret anlayışının tekrar şekillenmesini sağlamaktadır (Akyazı, 2018). E-ticarete yönelim sağlayan işletmelerin büyüme hızlarının arttığı ve rakiplerine göre ürün veya hizmet satışında önce geçtiği gözlemlenmiştir (Almousa, 2013:66).

2.2.E-Ticaretin Avantajları ve Dezavantajları

E-ticaretin olumlu yönlerinin başında, aranılan ürüne veya hizmete dünyanın her yerinde ve her saatin de ulaşılabilir olmasıdır. Ayrıca müşteri alacağı ürün veya hizmeti hızlı ve kolay şekilde diğer işletmelerin ürünleri ile mukayese etme imkânı tanımaktadır (Büyükyıldırım, 2014: 5).

E-ticaret işletme ve alıcı arasında başka bir aracı olmadan ilişki kurduğu için daha hızlı ve hesaplı olması nedeniyle tercih edilme oranı klasik ticarete göre daha fazla olmaktadır. E-ticaretin 24 saat açık ve ulaşılabilir olması sebebi de klasik ticarete göre bir adım önde olmasını sağlıyor (Kavaklı 2018: 2). Olağan ticaret usulleri ile ürün veya hizmet için hammadde imal eden firmalar hammadde ellerine geçene kadar çok aracı ile temasa geçmeleri gerekirken, e-ticaret yapan firmalar bu aracılar olmadan doğrudan ürün veya hizmetini tüketiciye ulaştırmaktadır (Kalaycı, 2008: 8).

Ürün veya hizmet pazarlayan firmaların ülke içi ve yurtdışında alanda daha kolay ve ulaşılabilir faaliyet yapmasını sağlar (Elibol vd., 2004). E-ticaret, yaygınlığı ve sağladığı kolaylıklarla ekonomik hayatın her alanında uygulanma ve gelişme fırsatları bulmuştur. Bu ilerlemenin temel nedeni, elektronik ticaretin internet üzerinden anında erişilebilir olmasından kaynaklanmaktadır. E-ticaretin sahip olduğu bu özellikler, onu ekonomik yaşamın birçok alanında kullanılabilir hale getirmiştir. (Gökmen, 2019:30).

E-ticaretin birçok olumlu yönü olsa da olumsuz yönleri azımsanmayacak kadar fazladır. Yapılan literatür taramasında incelediğim araştırmalarda yapılan anketler ile çeşitli sorular sorulan insanların bu olumsuzları belirttikleri anlaşılmıştır. Bu olumsuzlukların en başında güven problemi gelmektedir. İnternet ortamında pazarlanan ürün veya hizmeti tanımadığı insanlardan almak tüketicilerin dolandırılma korkusu yaşatmaktadır. Ürün veya hizmet satın alanların birçoğu sanal ortamdan yaptığı alışverişi güvenli bulmamaktadır. Bunun sebebi ise çok yaygın olmayan telekomünikasyon sitelerinden yaptıkları alışveriş sonrasında

dolandırılmalarıdır (Keleş, 2018: 7). İşletme ve tüketici arasında yüz yüze bir temas olmaması en olumsuz yönü olarak değerlendirilmektedir. Bazı ürün veya hizmetlerin tüketiciye yüz yüze anlatılması gerekmektedir (Keleş, 2018: 6).

İnsanlar internet ortamına herhangi bir yasal prosedür veya denetim olmaksızın erişebilmektedir. E-ticarette teknik olarak incelendiğinde denetlenmesinin mümkün olmadığı görülmektedir. Bu sebeple, sanal ortamda gelişebilecek kural dışı davranışlara, hatalara, usulsüzlüklere yaptırım uygulayacak denetim mekanizması söz konusu değildir. İnternet ortamında ki bu güvenli açığı internet sağlayıcıları tarafından dikkate alınıp incelenmesi gereken önemli bir konudur (Kayahan, 2016: 52).

İnternet ortamından alışverişin artması ile birlikte reyonlarda duran satıcılar, ürün pazarlamacılar, yöneticiler, işletmelerin diğer çalışanlarına ihtiyaç kalmamaya başlanmıştır. E-ticaret ile klasik ticaret unsurları olan insan gücü ve yönetici ihtiyacının ortadan kalkmasıyla birlikte işsizlik sorunu ortaya çıkmıştır (Albayrak, 2008). Tüketicilerin e-ticareti tercih sebepleri, e-ticaretin geleneksel ticarete göre olumlu ve olumsuz yönlerine göre belirlenmektedir.

2.3.E-Ticarette Güvenlik

Bir sistemin güvenli sayılabilmesi için birkaç temel özelliğe sahip olması gerekir. Gizlilik, sanal sitenin güvenliği ve gerçeklik bunların en önemlileridir. Gizliliğin tanımı, işletmeden ürün veya mal alışverişi yapan tüketicinin kişisel bilgilerinin başkaları tarafından ulaşılamaması şeklinde yapılabilir. Sanal sitenin güvenliği doğru bir şekilde sağlanmaz ise tüketici kullanıcı bilgileri kötü amaçlı yazılımlar tarafından ele geçirilebilir. Son olarak gerçeklik, pazarlanan ürün veya hizmetin orijinalliğinin doğrulamış ve güvenilir olması demektir. Bu üç unsur e-ticarette güvenliğin ana karakterlerini oluşturmaktadır. (Yiğit vd, 2014). E-ticarette satıcı ve alıcı arasındaki güven konusu da çok önemli bir yere sahiptir. Güvenli bir ticaret ortamının sağlanması ile birlikte işletme ve satıcı arasında alışveriş daha sağlıklı bir şekilde yapılabilecektir (Karakaya, 2013: 5).

E-ticaret alışverişlerinde dolandırıcılar genellikle kullanıcı ismi ve parola gibi önemli bilgileri ele geçirmeye amaçlarlar. Bunu da tüketiciye sahte e-posta, link vb. göndererek kullanıcı bilgilerini öğrenmeye çalışırlar. Teknik olarak donanımlı sanal dolandırıcılar ise alışveriş yapılan siteleri modelleyerek sahte linkler ile tüketiciyi kendi kurduğu sayfaya yönlendirmeye çalışır (Diker vd., 2013: 2). Bu sanal ortamda yapılan hırsızlık Amerika'da yapılan araştırmaya göre milyar dolarları bulmuş olup, 1319 işletme ile yapılan görüşmelere göre ankete oy verenlerin %78'i kurulan güvenlik sisteminin aşılmasında dolayı maddi kayıp yaşadıklarını ve 20 kullanıcı da en az 1 milyon $ para kaybettiklerini söylemişlerdir (Singh ve Frolick, 2000: 59). Dolandırıcılık sonucu kayıpların bu denli büyük rakamlara ulaşabiliyor olması sebebiyle güvenlik konusu e-ticarette hem işletmeler hem de tüketiciler için hayati öneme sahiptir.

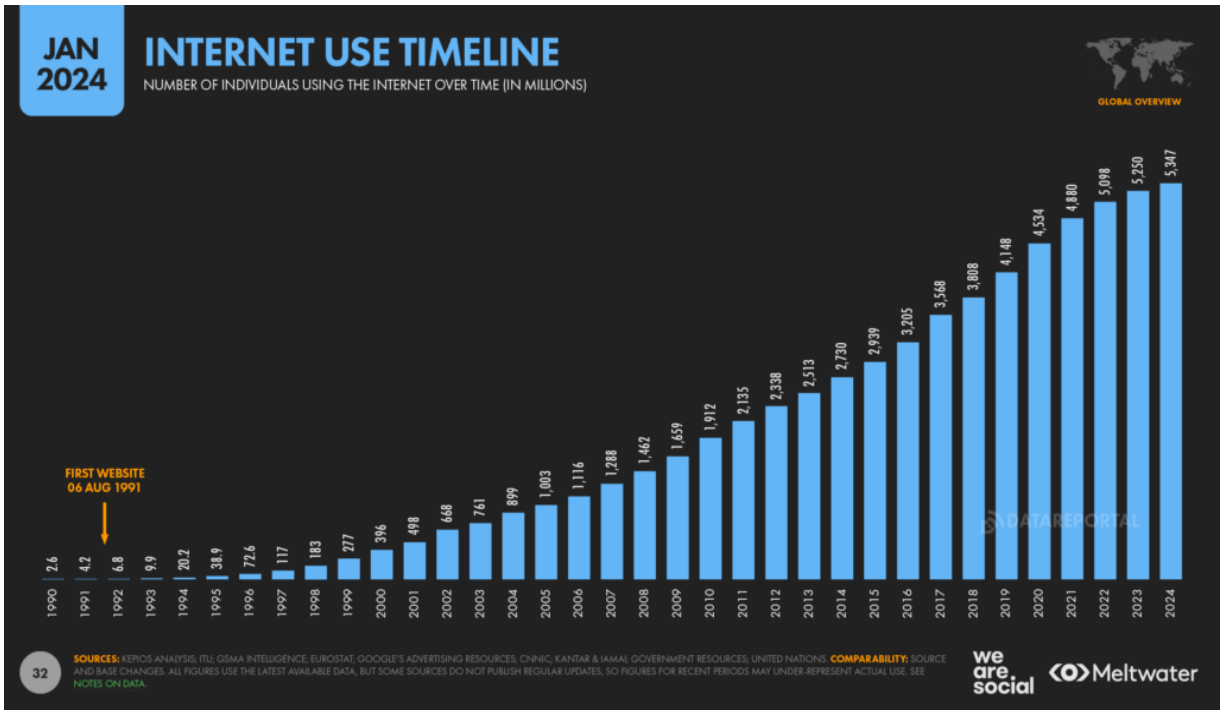
İşletmeler E-ticaret yaparken internet ortamında güvenliği sağlamak için birçok yöntem kullanmaktadır ve her geçen gün bu güvenlik önlemlerine yenileri eklenmektedir (Karakaya, 2013: 6). Amerika Birleşik Devletleri'nde 1960 senelerinde Elektronik Veri Alışverişi (EDI) sistemi ile internet ortamında işletmeci ve tüketici iletişime geçmekteydi. Bu sistem, işletme ve tüketicinin internet ortamından iletişim kurarak ticari ilişkilere girmeyi sağlayan bütün kullanıcılara açık olan sistemlerdir. Bununla birlikte EDI sistemi internet ortamı ile kıyaslandığı zaman daha maliyetli ve düşük bütçe ile kurulan işletmeler için kurulumu ve kullanımı zor olan bir sistemdir. Bu sebeplerden dolayı EDI sisteminin kullanılmasının tercih edilmesi yerine e-ticaret kullanma fikri daha mantıklı bir hale gelmiştir (Diker vd., 2013: 1).

2.4.E-Ticaret ve Satın Alma

Her birey hizmet veya ürün satın alan birer tüketicidir. Bireylerin hizmet veya ürün alırken ki davranışları modern pazarlamanın nasıl şekilleneceğini de belirlemektedir. İşletmeler bu nedenle küreselleşen dünyada ki rekabet ortamında piyasanın gerisinde kalmamak için tüketici davranışlarını ve bu davranışlarda ki değişimleri takip etmeleri gerekmektedir (Durmaz vd, 2011).

1900'lü yıllarda bilgisayarlar insanlara ulaşmaya başlamıştır. Bilgisayarlar arasında veri aktarımının gerekli olması kanısına varılarak internetin altyapısı oluşturulmuştur. Bu nedenle ABD vasıtasıyla net-ileri araştırma projeleri ajansı ağı keşfedilmiş olup, veri toplama ağı ilk defa kurulmuş ve dünyada internetin öncüsü haline gelmiştir. Bu sayede bilgi ve belgeye erişim kolay ve hızlı bir hal almıştır. 1990'lı senelerde bilgisayar ve internet ağları gelişim sürecini devam ettirmiş olup insanların bu basit duruma adapte olması hızlanmıştır. Bununla beraber e-ticaret kavramı da insanların gündelik yaşamlarına yerleşmeye başlamıştır (Özen, 2023).

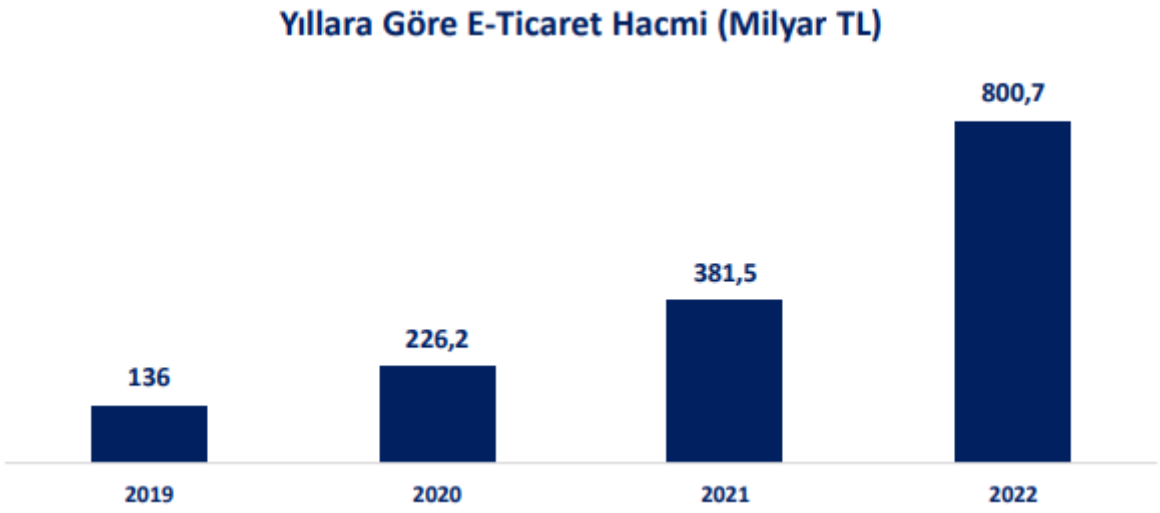
Çizelge 1. Dünyada ve Türkiye'de internet kullanım oranı

Kaynak: https://omgiletisim.com

Çizelge 1'de ki tablo değerlendirildiğinde 2024 yılında yayımlanan raporda internet kullananlar son 1 yılda %1,8 artış göstererek dünyada 5,35 milyar insana ulaşmıştır. Türkiye ise %86,5 oranla dünya sıralamasında 36. sırada yer almaktadır. Bir önceki seneye göre bir sıra yükselmiş olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Yılara göre e-ticaret hacmi (Milyar TL)

Kaynak: https://www.eticaret.gov.tr

Çizelge 2'de TÜİK verilerine göre Türkiye'deki e-ticaret hacimleri gösterilmiştir. 2019 yılında 136 milyar TL olan hacim Covid-19 salgın süreci ve sonrasında hızla artarak 2022 yılında 800,7 milyar TL'yi bulmuştur.

Türkiye'nin 2023'deki elektronik ticaret hacmi 1,85 trilyon TL olmuştur. 2022 yılına göre %115,15 oranla artış olmuştur. 2024 yılı için ise 3,4 trilyon TL'yi bulması beklenmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, Mayıs 2024).

E-ticarete yönelimde internet kullanımının artması ve yaygınlaşmasının yanı sıra insanların fiziki temaslarının kısıtlandığı dönemlerde olmuştur. 2020 yılı itibariyle ortaya çıkmış Covid-19 bireylerin satın alma davranışlarının da değişmesine neden olmuştur. Yaşanan bu süreçte tüm dünya ülkeleri virüsün yayılmasını engellemek veya en aza indirgemek sebebiyle çeşitli tedbirler almışlardır. Bu tedbirlerde sosyo-ekonomik değişimler yaşanmasına sebep olmuştur. Tüketicilerin bu süreçte internet üzerinden alışverişe yöneldiği ve bu alışkanlığın devam ettiği görülmektedir (Yılmaz ve Bayram, 2020). Tüm dünyada yurtdışı ve yurtiçi alışveriş düzenini olumsuz yönde etkileyen bu süreçte çok sayıda işletme, ürettiği mal veya hizmeti tüketici ile buluşturmakta zorlanmıştır. Yüz yüze temasın kısıtlandığı ve karantina uygulanan bu dönemde işletmeler ürün veya hizmetlerini tüketici ile buluşturmak için klasik ticarete alternatif kanallara yönelmeyi tercih etmişlerdir (Yılmaz ve Bayram, 2020).

Birleşmiş Milletler (BM) 2020 yılı Dünya Ekonomik Durumu ve Beklentiler Raporu'nda küresel ekonominin Covid-19 sebebiyle 2020 yılında yüzde 3,2 oran ile küçüleceği öngörüldü. 1930'lu senelerden bu yana en önemli ekonomik küçülmenim olacağına dikkat çekilen raporda, Covid-19 sebebiyle 2020 ve 2021 yıllarında yaklaşık 8,5 trilyon dolarlık bir zarar olacağı ve son 4 yıldaki kazanımların silineceğinin öngörüldüğü ifade edildi. (United Nations, 2020).

Bu salgın nedeniyle e-ticaret yönelimi artmış olup yaşanan talep yoğunluğunu karşılamak zorlaşmaya başlamıştır. Özellikle bu yıllarda e-ticaret sitelerine yönelik tüketici şikayetleri artmaya başlamıştır. Tüketici şikayetlerini değerlendirmek ve mevcut sorunları çözmek, alışılmış klasik ticarette ki memnuniyeti sağlamak önemli bir unsurdur. İşletmelerin e-ticaret sektöründe büyümesi, rekabet ortamında yer alabilmesi, pazar payını artırabilmesi ve uzun dönemli müşteri ilişkisi kurabilmesi tüketici-işletme ilişkilerinin gelişmesinin en başında gelen unsurlardandır (Güven, 2020:18).

Yukarıda araştırmacıların da bahsettiği gibi düşük maliyet, internet kullanımının artması, aracısız alışveriş imkânı vb. sebeplerin yanı sıra Covid-19 salgını da tüketicileri e-ticarete yönlendiren sebeplerden olmuştur. E-ticarete artan yönelim, internet ortamında ki eksiklikleri ve dikkat edilmesi gereken noktaları da gündeme getirmiştir. İşletmelerin bu rekabet ortamında ürünlerini pazarlayabilmesi için çağın gerisinde kalmaması ve sürekli kendini yenilemesi gerekmekte olduğu anlaşılmıştır.

3.METODOLOJİ

Bu derleme çalışmasında, e-ticaret ve satın alma ile ilgili mevcut literatür kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve sistematik bir yaklaşım benimsenmiştir. Çalışmanın metodolojisi, daha önce yayımlanmış akademik makaleler, kitaplar, raporlar ve ilgili diğer bilimsel kaynakların analizine dayanmaktadır. Literatür taraması sırasında, özellikle e-ticaret ve satın almayı

açıklamaya yönelik teoriler, modeller ve ampirik bulgular odak noktası olarak alınmıştır. Kaynaklar, güvenilir bilimsel veri tabanlarından seçilmiş ve yayımlanan çalışmalar önceliklendirilmiştir. Ayrıca, ele alınan literatürün, konuya getirdiği teorik katkılar ve uygulamadaki yansımaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu metodolojik yaklaşım, hem e-ticaret ve satın alma alanındaki mevcut bilgi birikimini sentezlemeyi hem de gelecekte yapılacak araştırmalar için yönlendirici olmayı amaçlamaktadır.

4.LİTERATÜR TARAMASI

E-Ticaret ile ilgili yapılan araştırmada birçok yayın, dergi ve makale incelenmiş olup bunların bir kısmı aşağıda yayın tarihlerine göre sıralanmıştır;

Yıldız ve diğerleri (2020) yapmış oldukları çalışmada, tüketicilerin bireysel özellikleri ile risk alma ve güven duyma arasındaki ilişkiyi belirlemeyi ve duyulan güven ve risk alarak yapılan satın alma niyeti arasındaki bağlantıları belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırma Erzurum'da e-ticaret üzerinden ürün veya hizmet satın alan kişiler üzerine yapılmıştır. Yapılan 412 anket korelasyon analizi ile değerlendirilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda duyulan güven ve alınan risk ile internet ortamdan yapılan ürün satın alma davranışları üzerine yapılan analizde aralarında olumlu bir ilişki olduğu anlaşılmıştır.

Soydan (2022) yapmış olduğu çalışmada, yerli ve yabancı literatür çalışmalarını temel alarak Covid-19 sonrası tüketici davranışlarındaki değişimleri incelemiştir. Çalışmasında, Türkiye'de ve dünyada milyonlarca insanın ölümüne yol açan Covid-19 salgınının hala etkisini sürdürdüğünden bahsetmiştir. Yapılan çalışmada salgın dönemi boyunca hastalığın bulaşma korkusunun ve sokağa çıkma yasaklarının insanların tüketim alışkanlıklarını değiştirdiğini tespit edilmiştir.

Varnalı (2023) yapmış olduğu çalışmada e-ticaret üzerinden yapılan alışverişin vergilendirilmesi, bu vergilendirmenin yasal altyapısıyla ilgili eksikleri ve vergilendirme sisteminin günümüzdeki durumu ile ilgili bilgiler vermektedir. Araştırmada elde ettiği verileri makaleler, internet ortamı, tezler ve dergilerden toparlamış ve analiz etmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda gelişen e-ticaret sayesinde şirketlerin kar oranının arttığı tespit edilmiştir. Bu kar oranın ülkelerin ekonomilerine vergilendirmeyle alakalı mevzuat eksikliğinden kaynaklı aynı oranda yansımadığı sonuna varılmıştır.

Elibol ve Kesici (2004) yapmış oldukları çalışmada e-ticaretin tanımını, e-ticaretin içerdiği konuları, e-ticaret türlerini ve e-ticarette ödeme seçeneklerini açıklamıştır. Araştırmada elde ettiği verileri makaleler, internet ortamı, tezler ve dergilerden toparlamıştır. Yapılan çalışma sonucuna göre e-ticaret ile ilgili makalede belirtilen sorunların çözümü halinde, ülkemizin uluslararası ticaretten büyük bir pay almasını sağlayacağını ifade etmektedirler.

Gedik (2021) yaptığı çalışmada e-ticaretin tanımını, e-ticaretin tarihçesini, e-ticaretin unsurlarını ve e-ticaretin klasik ticaretten farklılıklarını açıklamıştır. Çalışmasında elde ettiği verileri tez, makale ve e-ticaret ile ilgili internet ortamında ki bilgilerden elde etmiştir. Yapılan çalışma e-ticaretin avantajlarına ve dezavantajlarına değinerek üreticileri ve tüketicileri e-ticaret konusunda bilgilendirmektedir.

Ülger ve arkadaşları (2020) yaptıkları çalışmada e-ticaret ile ilgili sitelerin erişilebilirliğinin ve başarısına etki eden unsurların tespit edilmesi hedeflenmiştir. Araştırmada Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesinde öğrenim gören 418 kişiyle görüşme yapılmış ve elde edilen bulgular SPSS programıyla analiz edilmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda e-ticaret sitelerinin kullanımının artmasının internet sitelerinin tasarımıyla doğru orantılı olup olmadığına yönelik faktörler ortaya konacaktır.

Diker ve diğerleri (2013) yaptıkları çalışmada e-ticaretin tanımından, e-ticaretin çeşitlerinden, e-ticarette güvenlik konuları ve karşımıza çıkan yasal prosedürlerden bahsetmişlerdir. Çalışmasında dergi, makale ve tezleri inceleyerek veri toplamıştır. Yapılan çalışma sonucunda, e-ticaretin gelişip yaygınlaşabilmesi için teknolojik altyapının güçlendirilmesi ve hukuki güvenlik sorunlarının çözüme kavuşturulması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Arı (2019) yaptığı çalışmada Türkiye ve dünyadaki uluslararası e-ticaretteki yönelimler ve uluslararası satın alma eğilimleri üzerine durum analizi gerçekleştirmeyi hedeflemiştir. Çalışmasında ETTK verileri, tezler ve internet sitelerinden elde etmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda Türkiye'de e-ticaretin büyümesinin önünde klasik yaklaşımların olduğu, uluslararası dilde hizmet verebilecek çağrı merkezlerinin kurulması, ulaşım sürelerinin kısaltılması ve ödemelerin basitleştirilmesinin ise e-ticaretin yaygınlaşmasını sağlayacağını açıklamıştır.

Cui ve diğerleri (2023) yaptıkları çalışmada satıcı için en uygun fiyatlandırma kararını elde etmeyi ve platformun komisyon oranının tedarik zinciri firma karlarını nasıl etkilediğini araştırmışlardır. ABD'de Amazon live, Çin'de Douyin, batı ülkelerinde Live me, Facebook live vb uygulamaları kullanan insanlar üzerinde araştırma yapılmıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda canlı yayın yapmanın tüketicilere doğrudan ulaşmayı sağladığı ve ürün uyum belirsizliğini azalttığını tespit etmişlerdir.

Ballerini ve diğerleri (2024) yaptıkları çalışmada çevrimiçi kanal yönetimi fenomenini üreticilerin bakış açısından ele alan literatür taramalarını toplayarak sistematik bir hale getirmeye çalışmışlardır. Araştırmada 31 Aralık 2021 yılına kadar yayımlanmış 367 makale analiz edilmiştir. Yapılan çalışma akademisyenlerin literatür taraması yapmasını kolaylaştıracaktır.

Ho ve arkadaşları (2023) yaptıkları çalışmada C2C e-ticaret yetkinliklerini geliştirmeyi ve bu yetkinliklerin e-ticaret performansıyla nasıl ilişkili olduğunu öğrenmeyi amaçlamaktadır. Araştırmalarını Yahoo E-ticaret Fikir Yarışması'nın (ECIC) katılımcıları üzerinde yapmışlardır. Yapılan çalışmanın sonucunda e-ticaretin gelişimi için yalnızca artan rekabet gücünün yeterli olmadığı, iş uygulamalarında yüksek öğrenimin gelişmesinin de gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Hong (2006) yapmış olduğu çalışmada firmaların e-ticareti kabullenmelerini ve kullanmalarını etkileyen etmenleri araştırmıştır. Araştırmada çeşitli sektörlerdeki 1036 firmayla anket yapılarak toplanan veriler regresyona dayalı olarak analiz edilmiştir. Araştırma sonucuna göre firmaların internet ortamına geçiş yapmakta yavaş ve temkinli olma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir.

Ariansiyah ve arkadaşları (2021) yaptıkları çalışmada, Endonezyalı bireylerin çevrimiçi alışveriş yapma kararını etkileyen temel faktörleri araştırmayı amaçlamışlardır. Araştırmada

veriler Endonezya'nın 34 ilini kapsayan ülke çapında bir anket aracılığıyla toplanmıştır. Yapılan çalışmanın sonucunda bireyin erkek, genç, evli, yüksek eğitimli ve girişimci olmasının yanı sıra internet erişimini kullanabiliyor olması e-ticareti kullanarak çevrimiçi alışveriş yapma olasılığının arttığı tespit edilmiştir.

Gaudenzi ve arkadaşları (2021) yaptıkları çalışmada moda sektöründeki firmaların e-ticaret konusunda gelişmeleri için alternatif yolları, kaynakları ve yetenekleri araştırmayı amaçlamışlardır. Araştırmada 2011-2019 yılları arasında moda endüstrisindeki dört İtalyan şirketiyle gerçekleştirilen 35 derinlemesine görüşme yoluyla bulgular toplanmıştır. Yapılan çalışma sonucunda yönetim organizasyonunun gelişmesinin firmaların e-ticaretteki başarısını olumlu yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Grönberg (2022) yılında yaptığı çalışmada e-ticaret paketlerini fazla havayla dolduruluyor olmasını ve bununla ilişkili olarak ortaya çıkan sorunları araştırmıştır. Araştırmada, 33 görüşme, saha ziyaretleri ve bir çalıştay ile veriler elde edilmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda son zamanlarda parsellerdeki aşırı havanın çok fazla ilgi görmesine rağmen, bu sorunun her zaman çok öncelikli olmadığı ve firmalar için dikkate alınması gereken pek çok hususun yalnızca biri olduğu sonucuna varmaktadır.

Alamdari ve diğerleri (2007) yaptıkları çalışmada e-ticaret ile ilgili araştırma yapacaklara yakın zaman içerisinde yayınlanan makaleleri incelemeyi, bu makaleler ile ilgili yöntemleri, türleri ve gelişen görüşlerini ayrıntılı olarak göstermeyi amaçlamaktadırlar. Araştırmada SLR kapsamında 2007-2012 yılları arasında yayınlanan 34 makale incelenmiştir. Yapılan çalışmanın sonucunda araştırma sınırlamalarının makale seçiminden, analiz yöntemlerinden ve inceleme yöntemlerinden kaynaklandığı sonucuna varmışlardır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Gelişen teknoloji, ürün çeşitliliğine her bölgeden aynı şekilde ulaşım kolaylığı olmaması, işletmelerin kira, personel gideri gibi konulardan tasarruf ederek maliyet düşürmesi, işletmelerin internet sayesinde müşteri portföyünü genişletme olanağı e-ticaretin popülaritesini her geçen gün artırmaktadır. İnternet ortamı sayesinde tüketiciler yenilenen ürün yelpazesinden hızlı bir şekilde bilgi sahibi olabilmektedirler. Tüketici bu ürün ve hizmetlere hızlı ulaşılmasının yanında ürün çeşitliliği ve fiyat kıyaslamasını da internet ortamında yapabilmektedir. Bu da e-ticareti klasik ticarete göre avantajlı konuma getirmektedir. Tüketicilerin, yaşadıkları coğrafi bölgenin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak ürün veya hizmetlere erişimde zorluklar yaşadığı durumlar da söz konusu olabilmektedir. Küçük şehirlerde yaşayan insanlar, genellikle istedikleri ürün çeşitliliğine erişememekten şikâyet etmektedirler. Yapılan araştırmalar neticesinde e-ticaretin, küçük şehirlerde yaşayan tüketicilerin bu sorununa bir çözüm olduğu kanısına varılmıştır.

İşletmeler ve girişimciler, zamanla daha yoğun rekabet ortamıyla karşı karşıya kalmaktadır. Değişen tüketici taleplerini karşılayabilmek ve rekabet ortamından geri kalmamak adına teknolojiye ayak uydurmak zorundadırlar. Ülkemizde de internet kullanımının artması sebebiyle, e-ticaret gelecek dönemde popülaritesini artıracaktır. İşletmelerin, popülaritesi her geçen gün artan e-ticaret ile ilgili rekabet ortamından geri kalmaması adına kaliteli ürün üretebilmek de önemli bir kriterdir. İşletmeler, tüketici taleplerini ve memnuniyetlerini

karşılamak pazarladıkları ürün veya hizmette kalite konusuna oldukça önem vermelilerdir. Müşteriler aldıkları ürün veya hizmetin kalitesi ile ilgili memnuniyeti yüksek düzeyde olur ise, işletmeye olan sadakati artar. Bu memnuniyet sonucunda işletme ürünü veya hizmeti hakkında çevresindeki insanların da olumlu şekilde etkiler. Bunun da işletmelerin satışlarının artması ve finansal olarak durumlarını iyileştirmesi ile doğru orantılı olduğu anlaşılmıştır.

Aynı zamanda yapay zekanın ilerlemesi, e-ticaret sektöründe kişiye özel alışveriş deneyimleri, otomatik müşteri destek sistemleri ve envanter yönetimi gibi alanlarda işletmelere daha verimli ve etkili çözümler sunarak rekabet üstünlüğü kazandırmaktadır. Bunun yanı sıra, yapay zeka tabanlı veri analiz araçları, işletmelerin müşteri davranışlarını daha iyi anlamalarına ve gelecekteki talepleri tahmin etmelerine önemli ölçüde katkı sağlamaktadır.

E-ticaret ile ilgili birçok araştırma da güven konusunun en önemli kriter olduğundan bahsedilmiştir. İnsanların, tarihi klasik ticaretten daha yeni olan e-ticarete alışmaları ve güvenmeleri zamana yayılmış bir şekilde gerçekleşmiştir. Yayınların çoğunda klasik işletme-tüketici arasındaki güven problemine dikkat çekilirken, sadece bir kısmında e-ticarete olan güven ile ilgili araştırma yapılmıştır. İşletme ve tüketici arasında güven konusu sağlandıktan sonra tüketici daha kolay ikna edilebilecektir. E-ticarete olan güven kaygıları ise zaman ile sağlanacaktır.

2019 yılında covid-19 salgınının yaşanması sebebiyle dünya genelinde birtakım kısıtlamalara gidilmiştir. Sokağa çıkma kısıtlaması gibi yasaklar getirilen bu dönemde insanlar evlerinden dışarı çıkamamışlardır. Dışarı çıkma kısıtlaması getirilen bu bireylerin tüketim alışkanlıklarında da değişiklikler meydana gelmiştir. Bu sebeplerle toplumda ki bireylerin ihtiyaçlarını karşılayabilmek için gelişen teknolojinin etkisi altına girmesi hızlanmıştır.

E-ticaretin klasik ticarete göre avantajları olduğu gibi dezavantajları da olduğu anlaşılmıştır. Satıcıyla doğrudan temas kuramaması, güven problemleri, alacağı ürünleri fiziki olarak görememesini bu dezavantajlardan birkaçı olarak sayılabilir. Çalışmamda araştırma konum ile ilgili makale ve araştırmalar incelenerek teknolojinin her geçen gün gelişmesi ile beraber tüketicilerinin talepleri de çeşitlenmekte olduğu ve küçük şehirlerde geniş ürün yelpazesine ulaşım zorluluğu, bu küçük şehirlerde talep edilen ürün çeşitliliğine ulaşmak için e-ticaretin öneminden ve e-ticarette tüketiciler için güven duygusunun kazanılmasının önemine değinilmiştir. Yapay zekanın gelişmesi, e-ticaret sektöründe kişiselleştirilmiş alışveriş deneyimleri, otomatik müşteri hizmetleri ve stok yönetimi gibi alanlarda işletmelere daha etkin ve verimli çözümler sunarak rekabet avantajını artırmaktadır

KAYNAKÇA

Aksoy, R. (2006). Bir pazarlama değeri olarak güven ve tüketicilerin elektronik pazarlara yönelik güven tutumları. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, *2*(4), 79-90.

Akyazı, A. (2018). Dijitalleşen ticaret: yaşlı dostu e-ticaret siteleri üzerine bir araştırma. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, *8*(4), 602-614.

Alamdari, P. M., Navimipour, N. J., Hosseinzadeh, M., Safaei, A. A., & Darwesh, A. (2020). A systematic study on the recommender systems in the E-commerce. *Ieee Access, 8, 115694-115716.*

Altındal, M. (2013). Dijital pazarlamada marka yönetimi ve sosyal medyanın etkileri. *Akademik Bilişim Konferansı, Akdeniz Üniversitesi*, *23*, 25.

Ari, Y. O. (2019). Türkiye'de ve dünyada sınır ötesi elektronik ticaret. *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *1*(2), 11-22.

Ariansyah K., Sirait E., Nugroho B. ve Suryanegara M. (2021) Drivers of and barriers to e-commerce adoption in Indonesia: Individuals' perspectives and the implications. *Telecommunications Policy*

Ballerini, J., Yahiaoui, D., Giovando, G., & Ferraris, A. (2024). E-commerce channel management on the manufacturers' side: ongoing debates and future research pathways. *Review of Managerial Science*, *18*(2), 413-447.

Büyük yıldırım, Ü. (2014). Yeni başlayanlar için e-ticaret. *Yeni başlayanlar için e-ticaret kitabı.*

Coşkun, N. (2004). Elektronik ticaretin gelişiminde temel dinamikler ve gelişimi önündeki engeller. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *13*(2), 243-258.

Cui, X., Li, Y., Li, X., & Fang, S. (2023). Livestream e-commerce in a platform supply chain: A product-fit uncertainty reduction perspective. *International Journal of Production Economics*, *258*, 108796.

Diker, A., & Varol, A. (2013, May). E-Ticaret ve güvenlik. In *1st International Symposium on Digital Forensics and Security (ISDFS'13)* (Vol. 20, No. 21, pp. 29-33).

Durmaz, Y., Bahar, R., & Kurtlar, M. (2011). Kişisel faktörlerin tüketici satın alma davranışlarına etkisi üzerine bir araştırma. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, *2*(1), 114-133.

Elibol, H., & Kesici, B. (2004). Çağdaş işletmecilik açısından elektronik ticaret. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 303-329.

Gaudenzi, B., Mola, L., & Rossignoli, C. (2021). Hitting or missing the target: Resources and capabilities for alternative e-commerce pathways in the fashion industry. *Industrial marketing management*, *93*, 124-136.

Gedik, Y. (2021). E-Ticaret: Teorik bir çerçeve. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(1), 184-198.

Grönberg, S. B., & Hulthén, K. (2022). Disembedding air from e-commerce parcels: A joint challenge for supply chain actors. *Industrial Marketing Management, 107, 396-406.*

Güven, H. (2020). Covid-19 sürecinde e-ticaret sitelerine yöneltilen müşteri şikâyetlerinin incelenmesi. *Turkish Studies Dergisi*, *15*(4), 511-530.

Ho, SC ve Chen, JL (2023). Oyunlaştırılmış bir yarışmadan girişimcilik eğitimi için e-ticaret yeterliliğinin geliştirilmesi. *Uluslararası Yönetim Eğitimi Dergisi* , *21* (1), 100737.

Hong, W., & Zhu, K. (2006). Migrating to internet-based e-commerce: Factors affecting e-commerce adoption and migration at the firm level. *Information & management*, *43*(2), 204-221.

Kalaycı, C. (2008). Elektronik ticaret ve kobilere etkileri. *Uluslararası iktisadi ve idari incelemeler Dergisi*, (1).

Karakaya, T. (2013). Küreselleşme sürecinde e-ticaretin önemi ve pazar payı (Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).

Kavaklı, İ. (2018). *E-ticaret Rehberi*. *kodlab yayın dağıtım yazılım ltd. şti.*

Kayahan, L. (2016). Türkiye'deki e-ticaretin ekonomideki yeri ve geleceği *(Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).*

Keleş, A. (2018). Türkiye'nin e-ticaret işlem hacmi ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler. *Electronic Turkish Studies*, *13*(3).

Marangoz, M. (2011). Girişimciler için sınırsız ticaret: E-ticaret. *www.arastirmax.com*

Merdan, K. (2021). Türkiye'de E-ticaret. *İktisat Alanında Seçilmiş Konular Dergisi*, 25-44.

Özbek, A., & Sırakaya, ö. (2022). Türkiye'de kullanılan e-ticaret platformlarının performanslarının karşılaştırılması. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *12*(2), 469-492.

Özen, M. (2023). *E-ticaret lojistik uygulamalarının tüketicinin satın alma niyeti üzerindeki etkisi: Trendyol örneği* (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü).

Pense, F. (2008). Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde, e-ticaretin rekabet şartlarına etkilerinin araştırılması *(Doctoral dissertation, Marmara Universitesi (Turkey)).*

Pınar, İ. (2005). Turizm endüstrisinde e-ticaret. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi28-55.*

Singh, C., & Frolick, M. N. (2000). Ibuttons: Building the Infrastructure for More Secure E-commerce. *Inf. Secur. J. A Glob. Perspect.*, *8*(4), 1-8.

Soydan, S. (2022). Pandemi (Covid-19) Sonrası Tüketici Davranışlarındaki Değişim ile İlgili Bir Derleme Çalışması. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *9*(18), 2148-1415.

Soydan, S. (2022). Pandemi (Covid-19) sonrası tüketici davranışlarındaki değişim ile ilgili bir derleme çalışması. *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *9*(18), 1-15.

Şahin, E., & Fatma, K. A. Y. A. (2019). Tüketiciden tüketiciye e-ticaret olanağı sağlayan web sitelerinin deneyimsel pazarlama faaliyetlerinin tüketicilerin plansız satın alma davranışlarına ve tatminlerine etkisi: Konya ili örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (41), 255-280.

Türkiye Elektronik Ticaret Kurulu'na göre; "Elektronik ticaret, mal ve hizmetlerin üretim, tanıtım, satış, sigorta, dağıtım ve ödeme işlemlerinin bilgisayar ağları üzerinden yapılmasıdır" (ETİK, 2010).

Türkmen, B., & Songür, N. (2010). Kobiler de e-ticaret kullanımına yönelik bir araştırma: OSTİM Örneği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 231-242.

Tzavlopoulos I., Gotzamani K., Andronikidis A. ve Vassiliadis C. (2019). Determining the impact of e-commerce quality on customers' perceived risk, satisfaction, value and loyalty. *International Journal of Quality and Service Sciences Emerald Publishing Limited*

United Nations. (2020). *World economic situation and prospects (WESP)* mid-2020 report.

Ülger, Y. T., & toksarı, M. (2020). E-ticaret sitelerinin kullanılabilirliği ve başarısını etkileyen faktörlerin belirlenmesi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *6*(2), 116-128.

Üzümcü, B., Tan, A., & Armutçu, B. (2021) e-ticaret ve satın alma ilişkisi. *https://www.researchgate.net/*

Varnalı, T. (2023). ELEKTRONİK TİCARETİN VERGİLENDİRİLMESİ: ÜLKELER ARASI DURUM VE SORUNLAR. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *6*(2), 286-308.

Yıldız, S., & Kırmızıbiber, A. (2020). Kişilik özellikleri ile güven ve risk arasındaki ilişki: e–ticaret müşterileri üzerine bir uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *11*(2), 494-507.

Yılmaz, Ö., & bayram, O. (2020). COVID-19 pandemi döneminde Türkiye'de e-ticaret ve e-ihracat. *Kayseri Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *2*(2), 37-54.

Yiğit, R., & Bahtiyar, Ş. (2014). E-Ticaret Güvenliği. *M. Akgül, U. Çağlayan, E. Derman ve A. Özgit (Dü.), XVI. Akademik Bilişim Konferansı Bildirileri. İçin de (197-201).*

https://omgiletişim.com/we-are-social-dijital-2024-global-raporu-yayinlandi/

(Erişim Tarihi: 21.12.2024)

https://www.eticaret.gov.tr

(Erişim Tarihi: 21.12.2024)

https://ticaret.gov.tr/duyurular/turkiyede-e-ticaretin-gorunumu-raporu-yayimlandi#:~:text=Ticaret%20Bakanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1nca%202024%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20e,20%2C3'e%20ula%C5%9Ft%C4%B1.

(Erişim Tarihi: 27.05.2024)

AİLE İŞLETMELERİ VE GİRİŞİMCİLİK ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

Lale MADEN
Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
lalemaden2525@gmail.com ORCID 0009-0003-1242-7714

Dr. Öğr. Üyesi Ercan İNCE
Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
ercan.ince@igdir.edu.tr ORCID 0000-0003-4821-8140

Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU
Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
b.armutcu2765@gmail.com ORCID 0000-0002-4865-026X

ÖZET

Aile şirketleri ve girişimcilik, küresel ekonomide önemli bir rol oynayan birbiriyle bağlantılı kavramlardır. Aile işletmeleri bir veya daha fazla ailenin mülkiyet ve yönetim üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu, genellikle uzun vadeli sürdürülebilirliğe ve mirasa öncelik veren organizasyonlardır. Girişimcilik inovasyon ve risk alma yoluyla fırsatları belirleme ve kullanma süreci bu şirketlerde yeni girişim yaratma ve büyümenin temel itici gücüdür. Girişimci ruhları ve uzun vadeli odaklanmalarıyla aile şirketleri, ekonomik büyümeye, istihdama ve inovasyona önemli ölçüde katkıda bulunur. Bu işletmelerin benzersiz özelliklerini, zorluklarını ve fırsatlarını anlamak, nesiller boyunca başarıları ve sürdürülebilirlikleri için çok önemlidir. Girişimciliği benimseyerek ve aile katılımının karmaşıklıklarını yöneterek, aile şirketleri hızla değişen küresel bir ortamda gelişebilir. Bu araştırmanın amacı, "Girişimcilik ve Aile İşletmeleri" anahtar kelimelerini kullanan bilimsel araştırmalara ilişkin bibliyometrik analiz yapmaktır. Bu kapsamda Scopus veri tabanı kullanılarak bulunan çalışmaların VOSviewer yazılımı kullanılarak veri ağı yoğunluğu ortaya çıkarılmıştır. Araştırma bulgularına göre en sık kullanılan anahtar sözcüğün 729 tekrar ile girişimcilik, en fazla atıf alan eserin ise Howard Aldrich'e ait olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aile Şirketi, Girişimcilik, Kültür

1. GİRİŞ

Girişimcilik ve aile işletmeleri genel olarak araç-amaç ilişkisi ile etkileşimde bulunmaktadır. Aile işletmesi alanı, ailenin işletmeyi aile mülkiyetinde tutma (kontrol, liderlik ve yönetime katılım olarak yansır) ve gelecek nesiller boyunca yönetilme arzusuna dayanır (Chua vd., 1999). Girişimcilik, çevredeki değişikliklere göre fırsatlardan yararlanma sürecinin anlaşılması olarak gelişmiş, sağlam ve sürdürülebilir iş önerilerine yol açmıştır (Shane ve Venkataraman, 2000). Bu nedenle girişimcilik, aile işletmesinin uzun vadeli hayatta kalma, sürdürülebilirlik, büyüme ve yenilenme amacına giden araç görevi görür. Bundan dolayı aile işletmesi ve girişimciliğin sıklıkla birbirine bağlantılı şekilde kullanıldığı görülmektedir (Miller ve Le Breton-Miller, 2006). Aile işletmeleri dünya çapında çok sayıda ekonomide kayda değer bir rol oynayarak, ülkelerin gayri safi milli hasılalarına önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır. Aile işletmeleri dünya GSYİH'sinin %70'ini temsil etme kapasitesi ile küresel iş gücünün %60 istihdamını sağlamaktadır (UNCTAD, 2021).

Aile işletmesi kelimesi ailenin yaşam geçimiyle sorumlu bir bireyin başında bulunduğu işletmeler (Özalp, 1971:64) olarak belirtildiği gibi işletme ve ailenin bir bütününü oluşturan düzen olarak da (Longeneker, vd., 1991:117) ele alındığı söylenebilir. Bu ifadeler, zaman içinde sosyal, ekonomik, kültürel ve hukuki alanlardaki gelişmelere paralel olarak aileyi ve işletmeyi oluşturan bireyler doğrultusunda yeniden şekillenmiştir. Buna göre, aile işletmesi; aile reisinin veya ailenin yaşam tarzını yansıtan bir sorumlu kişinin şirketin yönetiminde bulunması ve şirketin en az iki kuşaktır aile tarafından yönetiliyor olması şartını taşıyan işletmeler olarak tanımlanabilir (Chua vd., 1999:20). Aile şirketlerinde belirgin bir biçimde olan kültürel altyapı şirketin kuşaktan kuşağa geçmesinde büyük bir avantaj olarak görülebilir. İşletmenin her çeşit kararı alması ya da problem çözmede akrabalarının ön planda bulunması, yetkinin bir veya birkaç kişinin elinde olması, firma sahibi olan patronun baskıcı ya da yasaklayıcı bir yönetim göstermesi, değişime açık olmaması, aile üyesi ile firma menfaatinin uyuşmaması, aile üyelerinin arasında çıkan düşünce ayrılıkları ya da rekabet ile gelecekte yönetimin kime geçeceğini bilinmemesi de aile işletmelerinde dezavantaj olarak sayılmaktadır (Çelik vd., 2004:191; Destici, 1999; 146). Aile işletmeleri bağlamında yapılan çalışmalar, bir aile şirketinin girişimci davranışının hem şirketteki aile katılımı (sahiplik, yönetim ve yönetişim) hem de aile statüsü tarafından önemli ölçüde şekillendirildiğini göstermiştir (Carnes ve Ireland, 2013 ; Hernández-Linares ve López-Fernández, 2018 ; Minola vd., 2021).

2. YÖNTEM

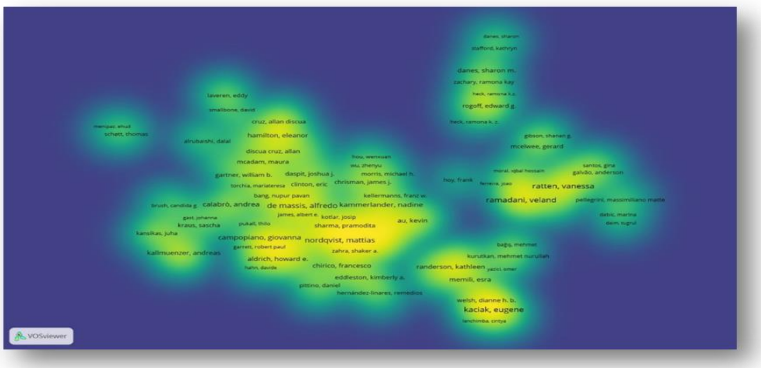
Bu çalışmada, aile işletmeleri ve girişimcilik üzerine yapılan çalışmaların detaylı bir şekilde araştırmak ve anlamak için bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analizin araştırmalarında son dönemlerde popülerliği artmıştır. Bu durum, Gephi, Leximancer, VOSviewer gibi bibliyometrik yazılımların yanı sıra Scopus ve Web of Science gibi bilimsel veri tabanlarının gelişimiyle bağlantılı olabilir (Donthu vd., 2021). Doküman veya içerik analizinden farklı olarak, alanın dinamiklerini, değişimlerini ve eğilimlerini ortaya koymada etkili bir yöntemdir. Bibliyometrik analiz, kitaplar, makaleler ve dergiler gibi çeşitli kaynaklar üzerinde uygulanabilen matematiksel ve istatistiksel bir yöntemdir. Analiz yapılan kaynağın belirlenen özellikleri incelenerek istatistiksel veriler elde edilir ve bu veriler doğrultusunda yorumlar yapılır. Örneğin, atıf analizi sayesinde belirli bir konuya ilişkin bir makalede en çok kullanılan kaynaklar tespit edilebilir. Ayrıca, dokümanların veya yayınların dergi, konu, yazar sayısı ve yayımlandığı yer gibi belirli özelliklerinin analizi, bibliyometrik analiz olarak tanımlanmaktadır (Al ve Coştur, 2007).

3. BULGULAR

Bu bölümde çalışmaların ortak yazar analizi, yazar atıf analizi, anahtar sözcük analizi, ülke atıf analizi ve eserlerin bibliyometrik eşleşme analizi yer verilmiştir.

3.1. Ortak Yazar Analizi

Bu analiz, birbirleriyle en sık ve yoğun iş birliği içerisinde olan yazarları belirten bir network oluşturularak gerçekleştirilmiştir. Bu analiz için, yazarların birbirleri ile yayınlarının ve ortak atıflarının bulunması temel kriter olarak belirlenmiştir. Ortak yazar analizi görsel 1'de verilmiştir.

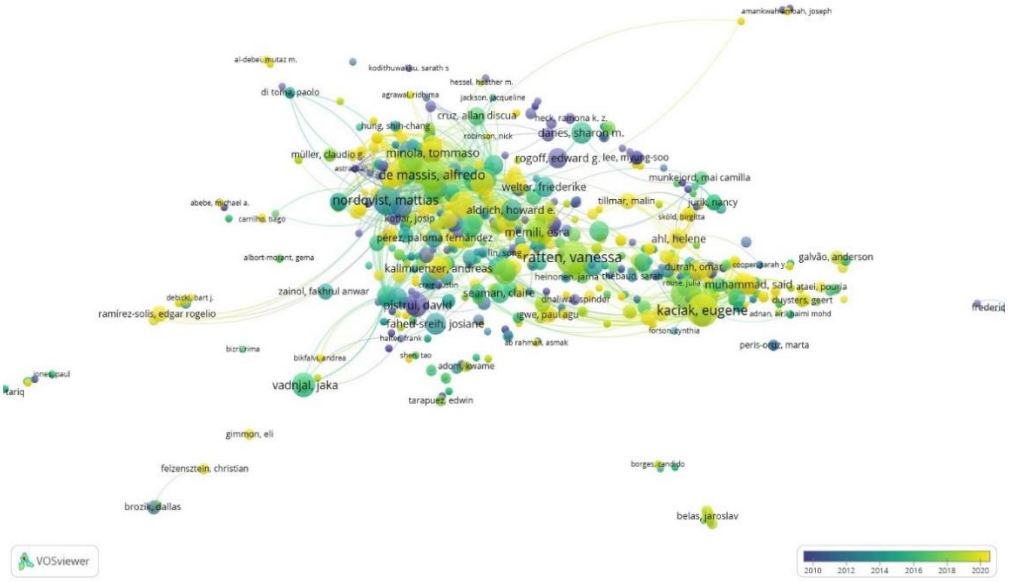

Görsel 1. Ortak Yazar Analizi

Görsel 1'e göre, toplamda 275 bağlantıya sahip 28 kişiden oluşan bir küme tespit edilmiştir. Bulgular, en etkili ara bağlantılara sahip yazarları da gözler önüne sermiştir. En yüksek atıf sayısına sahip yazarlar arasında Howard Aldrich, Zahra Shaker ve Nordqvist Mattias yer alırken, bu yazarların en bağlantılı yazarlar arasında olmadığı görülmüştür. Öte yandan, en fazla eser üreten yazarlar arasında Vanessa Ratten (23 bağlantı), Eugene Kaciak (27 bağlantı) ve Veland Ramadani (25 bağlantı) bulunmakta ve bu yazarların en bağlantılı yazarlar arasında yer aldığı tespit edilmiştir.

3.2. Yazar Atıf Sayısı

Referans networkları ortaya koymak için, minimum 1 bilimsel çalışma ve 10 atıf şartları esas alınarak yazar atıf analizine yönelik bir network haritası tasarlanmıştır. Birbiri ile ilintili 984 birimin çözümlenmesini kapsayan bu araştırma, toplamda 26 kategori, 10.118 ilişki ve 13.330 toplam ilişki gücünü ortaya koymuştur. Bilimsel çalışmalarda tespit edilen yazarların alıntı sayılarına ilişkin bulgular Görsel 2'de verilmiştir.

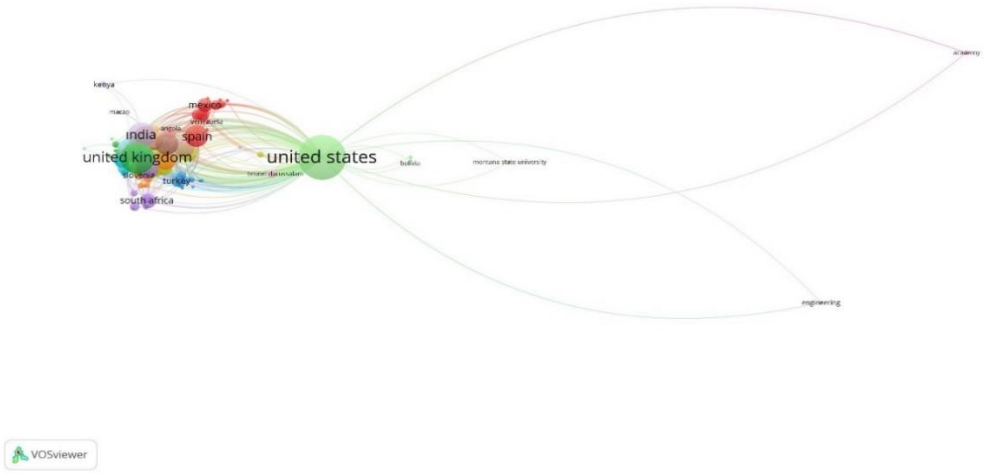

Görsel 2. Yazar Atıf Sayısı

Görsel 2'e göre en çok referans gösterilen yazarlar; Howard Aldrich (1736), Zahra Shaker (1392) ve Nordqvist Mattias (1294) gerçekleşmiştir. Bunun yanı sıra toplam ilişki ağı gücü açısından; Nordqvist Mattias 533 bağlantı ile birinci, Randerson Kathleen 339 bağlantı ile ikinci ve Discua Cruz Allan 336 bağlantı ile üçüncü sırada yer almaktadır.

3.3. Ülke Atıf Analizi

Yayınların kaynak ülkelerine dayalı referansların tespit edilmesi için, menşei ülkeden 1 yayın ve 1 referans kriteri kullanılarak bir network ortaya çıkarılmıştır. Bu network, belirtilen standartları sağlayan 82 ülke dahil edilerek oluşturulmuş ve sonuç olarak 4 kategori, 966 ilişki ve toplam 7552 ilişki ortaya konulmuştur. Ülke referans analizine ilişkin bulgular Görsel 3'de verilmiştir.

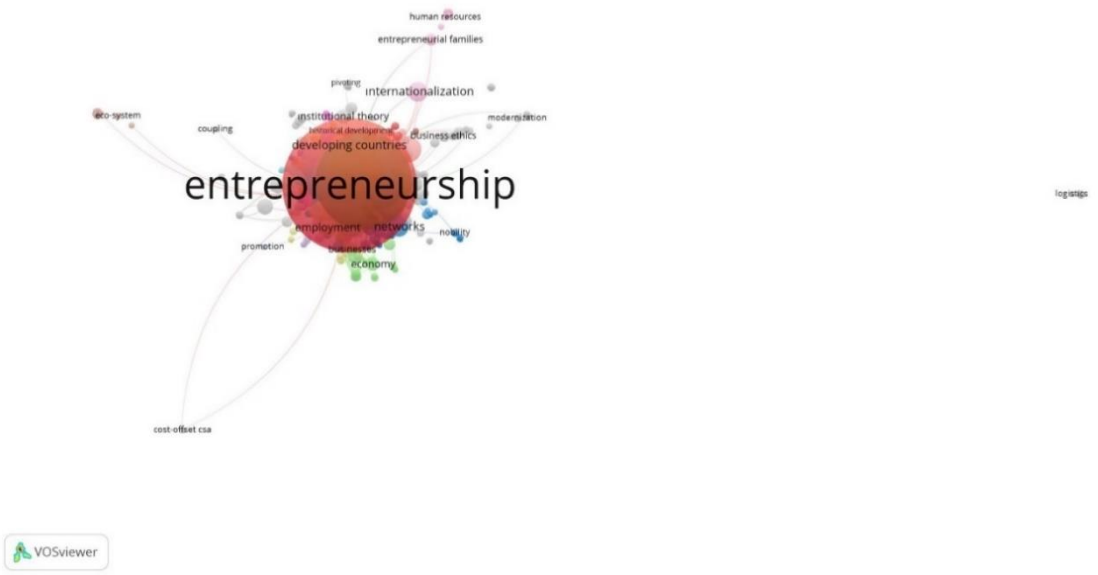

Görsel 3. Ülke Atıf Analizi

Görsel 3'e göre en fazla referans alan ülkeler sırasıyla ABD (20.815 atıf), İngiltere (8.115 atıf) ve Kanada (5.684 atıf) olmuştur. Toplam ilişki gücü bakımından ise ABD (354 bağlantı), İngiltere (217 bağlantı) ve Kanada (134 bağlantı) en yüksek bağlantılı ülkeler olarak belirlenmiştir. Yayın sayısına göre yapılan sıralamada ise ABD (511 yayın) ilk sırada yer alırken, onu İngiltere (256 yayın) ve Hindistan (178 yayın) takip etmiştir.

3.4. Anahtar Sözcük Analizi

Araştırma kapsamında bulunan bilimsel çalışmalarda en sık kullanılan anahtar sözcükler Görsel 4'de gösterilmiştir.

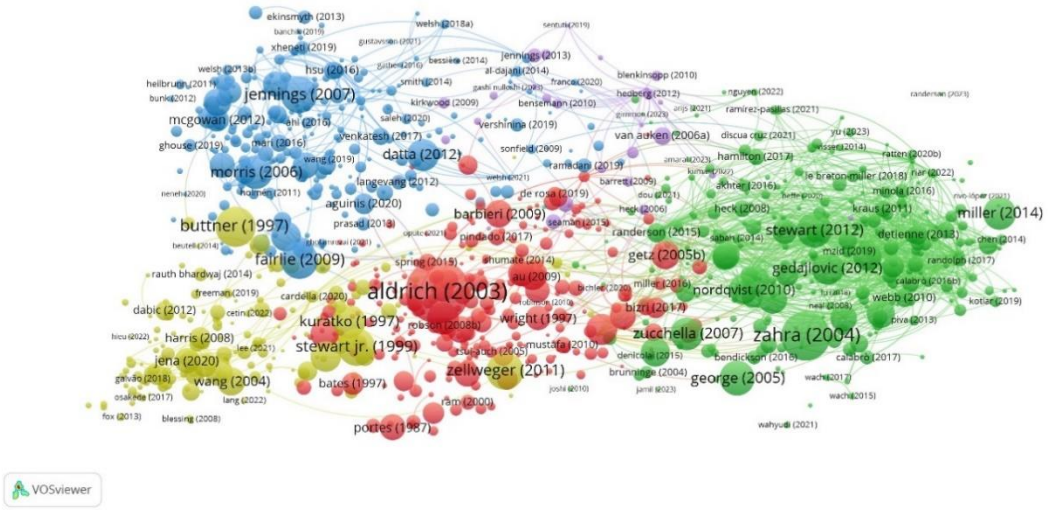

Görsel 4. Anahtar Sözcük Analizi

Görsel 4'e göre, en sık kullanılan anahtar kelimeler arasında 729 tekrar ile "girişimcilik" (entrepreneurship), 373 tekrar ile "aile şirketleri" (family business), 20 tekrar ile "kültür" (culture) ve 2 tekrar ile "çalışan" (work) ifadeleri öne çıkmaktadır. Toplam ilişki gücü bakımından en etkili sözcükler "girişimcilik" ve "aile şirketleri" gerçekleşmiştir. Sadece 2 defa geçen ve birbirleri ile ilişkili olan 1000 veri noktası üzerinden ortaya konan inceleme sonucunda, toplam 36 kategori, 7874 ilişki ve 11.125 toplam ilişki gücü ortaya çıkarılmıştır.

3.5. Eserlerin Bibliyometrik Eşleşme Analizi

Bibliyografik eşleştirme, iki farklı kaynağın aynı çalışmaya referans vermesi durumunu ifade eder. En az 5 atıf alma kriterini karşılayan ve birbirleriyle bağlantılı olan 1000 çalışma birimi seçilerek bir analiz yapılmıştır. Bu analiz sonucunda, 6 küme, 107.004 bağlantı ve toplam 215.881 bağlantı gücü belirlenmiştir. Eserlerin bibliyometrik eşleşme analizi ilişkin bulgular Görsel 5'de verilmiştir.

Görsel 5. Eserlerin Bibliyometrik Eşleşme Analizi

Görsel 5'e göre, en fazla bibliyografik eşleşmeye sahip eserler sırasıyla 1379 atıf ile Aldrich (2003), 801 atıf ile Zahra (2004) ve 540 atıf ile Buttner (1997) olmuştur. Toplam bağlantı gücü en yüksek olan çalışmalar ise Randerson (2015), McKelvic (2014) ve Bettinelli (2014) olarak belirlenmiştir.

4. SONUÇ

Bu araştırma, aile şirketleri ve girişimcilik alanındaki literatürü sistematik bir analiz ve bibliyometrik yöntemlerle inceleyerek literatüre önemli bir katkı sağlamıştır. Sistematik literatür taramasının yanı sıra bibliyometrik analiz, akademik eğilimleri takip etmek, sayısal veriler sağlamak ve genel bir bakış açısı sunmak amacıyla kullanılan etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Bibliyometrik analiz, aile şirketleri ve girişimcilik alanındaki mevcut durumu kapsamlı bir şekilde değerlendirme imkânı sunmuştur. Bu analiz yaklaşımı ülkelerin, yazarların, üniversitelerin ve dergilerin üretkenliğini değerlendirme, araştırma alanlarındaki güçlü ve zayıf yönleri belirleme, literatürdeki boşlukları tespit etme ve işbirlikçi ağları ortaya çıkarma gibi çok çeşitli boyutlara odaklanmaktadır.

Araştırmanın bulgularına göre; En az 1 yayın ve 1 atıf kriteri ile yapılan analizde, 28 yazarın tek bir küme içinde birleştiği ve toplamda 275 bağlantının bulunduğu görülmüştür. En fazla atıf alan yazarlar arasında Howard Aldrich E, Zahra Shaker A. ve Nordqvist Mattias şeklinde gerçekleşmiş olup, Vanessa Ratten, Eugene Kaciak ve Veland Ramadani ise en fazla eser üreten yazarlar olarak belirlenmiştir. Yazar atıf sayısı analizi, en az 1 yayın ve en az 10 atıf kriteri ile gerçekleştirilmiştir. 984 birim üzerinde yapılan analizde toplamda 26 küme, 10118 bağlantı ve 13330 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. En fazla atıf alan yazarlar Howard Aldrich E.,

Zahra Shaker A. ve Nordqvist Mattias olup, toplam bağlantı gücü açısından Nordqvist Mattias, Randerson Kathleen ve Discua Cruz Allan önemli bir yer tutmaktadır. Ülke atıf analizi, yayınların menşei ülkelerine göre atıfların incelenmesi ile gerçekleştirilmiştir. 82 ülke üzerinde yapılan analizde en fazla atıf alan ülkeler sırasıyla ABD, İngiltere ve Kanada olarak belirlenmiştir. Toplam bağlantı gücü açısından ise ABD, İngiltere ve Kanada ilk üç sırada yer almaktadır. Anahtar sözcük analizi, bulunan bilimsel çalışmalarla ile ilgili yayınlarda en sık kullanılan anahtar kelimeleri incelemiştir. Aile şirketleri, girişimcilik, kültür ve çalışma gibi ifadeler en çok öne çıkan anahtar kelimelerdir. Son olarak da metinlerin Bibliyometrik eşleşme analizi ise alıntıların incelenmesiyle yapılmıştır. En az 5 atıf alan eserler arasında yapılan analizde en fazla bibliyografik eşleşmeye sahip yayınlar Aldrich (2003), Zahra (2004) ve Buttner (1997) olarak belirlenmiştir. Bağlantı gücü açısından ise Randerson (2015), Mckelvic (2014) ve Bettinelli (2014) önemli bir etkiye sahiptir.

KAYNAKÇA

Al, U., ve Coştur, R. Türk Psikoloji Dergisi'nin bibliyometrik profili. Türk Kütüphaneciliği, 21(2), 142-163, 2007.

Carnes, C.M. and Ireland, R.D. "Familiness and innovation: resource bundling as the missing link", Entrepreneurship: Theory and Practice, Vol. 37 No. 6, pp. 1399-1419, doi: 10.1111/etap.12073, 2013.

Chua J. H., Chrisman J. J., Sharma P. Defining the family business by behavior. Entrepreneurship Theory and Practice, 23(4), 19-39, 1999.

Çelik, A., Akgemci, T., Şimşek M. Ş., Girişimcilik ve Küçük İşletme Yönetimi, Ankara : Gazi Kitabevi, 2013.

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., and Lim, W. M., How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. Journal of Business Research, 133(C), 285-296, 2021.

Hernández-Linares, R. and López-Fernández, M.C., "Entrepreneurial orientation and the family firm: mapping the field and tracing a path for future research", Family Business Review, Vol. 31 No. 3, pp. 318-351, doi: 10.1177/0894486518781940, 2018

Minola, T., Kammerlander, N., Kellermanns, F.W. and Hoy, F., "Corporate entrepreneurship and family business: learning across domains", Journal of Management Studies, Vol. 58 No. 1, pp. 1-26, doi: 10.1111/joms.12672, 2021.

Miller D., Le Breton-Miller I., The best of both worlds: Exploitation and exploration in successful family businesses. In Silverman B. (Series Ed.) & Baum J. A. C., Dobrev S. D., Van Witteloostuijn A. (Vol. Eds.), Advances in strategic management: Vol. 23. Ecology and strategy (pp. 215-240). Amsterdam, Netherlands: Elsevier, 2006.

Shane S., Venkataraman S., The promise of entrepreneurship as a field of research. Academy of Management Review, 25, 217-226, 2000

Özalp, Ş., Küçük İşletmeler, E.İ.T.İ.A, Yayın No:90/49, Ankara,1971.

Longeneker J., Moore, C. W., Small Business Managemnt: an Entrepreneurial Emphasis, South- Western Publishing Co., Cincinati, 1991.

UNCTAD,https://unctad.org/news/empowering-family-businesses-fast-track-sustainable-development (Erişim Tarihi: 18.12.2024)

YEŞİL PAZARLAMA VE TÜKETİCİ SATIN ALMA İLİŞKİSİ

Neriman MEMİŞ

Iğdır Üniversitesi, İşletme Ana Dilim Dalı

neri_tso_04@hotmail.com - 0009-0007-8866-087X

Doç. Dr. Duygu ARSLANTÜRK ÇÖLLÜ

Iğdır Üniversitesi -İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-

İşletme Bölümü-Muhasebe ve Finansman Anabilim Dalı

Duygu.Arslanturk@İgdir.Edu.Tr - 0000-0002-8023-3888

Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU

Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi-İşletme Bölümü

Üretim Yönetimi ve Pazarlama Anabilim Dalı

baris.armutcu@igdir.edu.tr- 0000-0002-4865-026X

ÖZET

Günümüzde çevresel sorunların artması ve sürdürülebilirlik kavramı üzerinde sıklıkla durulması, yeşil pazarlama konusunun önemine işaret etmektedir. Yeşil pazarlama, çevre dostu ürün ve hizmetlerin tanıtımını hedefleyerek, tüketicilerin çevresel kaygıları dikkate alarak doğaya duyarlı bir yaklaşım benimsemelerini teşvik etmektedir. Bu çalışma yeşil pazarlamanın tüketici satın alma alışkanlıkları üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, yeşil pazarlamanın etkileri, tüketicilerin çevre bilincinin artması ve bu bilincin, satın alma kararlarını nasıl şekillendirdiği üzerinde yoğunlaşılmaktadır. Konuya ilişkin yapılan çalışmalar, yeşil pazarlama uygulamalarının yalnızca çevresel fayda sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda markaların imajını yükselterek rekabet avantajı elde etmelerini de yol açtığını ortaya koymaktadır. Çıkarımlar, işletmelerin yeşil pazarlama stratejilerini geliştirirken çevresel sorumluluğu ve sürdürülebilirliği ön planda tutmaları gerektiğini vurgulamaktadır. Ayrıca, tüketicilerin bilinçli seçimler yaparak çevreye duyarlı ürünleri tercih etmelerinin, gelecek nesillere daha sağlıklı bir dünya bırakma sorumluluğu taşıdıkları bir misyon olduğunu kabul etmeleri gerektiği sonucuna varılmaktadır. Bu bağlamda, yeşil pazarlama sadece ekonomik fayda sağlamak değil, aynı zamanda sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmek adına kritik bir strateji haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Pazarlama, Tüketici, Sürdürülebilirlik, Ürün.

GREEN MARKETING AND CONSUMER PURCHASE RELATIONSHIP

ABSTRACT

Today, the increase in environmental problems and the frequent emphasis on the concept of sustainability indicate the importance of green marketing. Green marketing aims to promote environmentally friendly products and services, encouraging consumers to adopt a nature-sensitive approach by taking environmental concerns into account. This study aims to examine the effects of green marketing on consumer purchasing habits. The study focuses on the effects of green marketing, the increase in environmental awareness of consumers, and how this awareness shapes purchasing decisions. Studies on the subject reveal that green marketing practices not only provide environmental benefits, but also enable brands to gain competitive advantage by improving their image. The conclusions emphasize that businesses should prioritize environmental responsibility and sustainability when developing green marketing strategies. In addition, it is concluded that consumers should accept that making conscious choices and preferring environmentally friendly products is a mission they carry the responsibility of leaving a healthier world for future generations. In this context, green marketing has become a critical strategy not only for providing economic benefits, but also for acting with social responsibility awareness.

Keywords: Green Marketing, Consumer, Sustainability, Product.

1. GİRİŞ

İnsanoğlu, tarih boyunca doğayla etkileşim içinde yaşamış ve bu ilişkisini çoğu zaman hükümdarlık kurma çabasıyla sürdürmüştür. Teknolojik gelişmeler ve küreselleşme ile birlikte, sosyalleşme ihtiyacı artmış ve bu ihtiyaç, tüketimle karşılanmaya başlanmıştır. Ancak, bu aşırı tüketim talebi, üreticilerin doğal kaynaklar üzerinde baskı oluşturmasına ve çevresel zararların artmasına yol açmıştır. Bazı tüketicilerin çevresel kaygıları arttıkça, yeşil pazarlama unsurları gündeme gelmiştir. Bu unsurlar, doğanın korunması ve sürdürülebilir bir gelecek sağlanması hedefiyle şekillenmiştir. Yeşil pazarlama, tüketicilerin çevre dostu ürünleri tercih etmeleri doğrultusunda üreticilerin de daha sürdürülebilir uygulamalara yönelmesine zemin hazırlamıştır. Temel prensibi, doğanın atalarımızdan miras değil, gelecek nesillere bırakılacak bir emanet olduğu anlayışıdır. Bu kaygıyı taşıyan tüketiciler, yeşil pazarlama çatısı altında birleşerek, çevre bilinci oluşturmuş ve bu doğrultuda hareket eden markalara destek olmuştur (Opus,2020:4).

Günümüzde, çevresel sorunların artışı ve sürdürülebilirlik kavramının önemi, işletmelerin pazarlama stratejilerini yeniden değerlendirmelerine neden olmuştur. Yeşil pazarlama, çevre dostu ürün ve hizmetlerin tanıtımını hedefleyen bir yaklaşım olarak, bu dönüşümün önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Tüketicilerin çevresel bilincinin artması, onları çevreye duyarlı ürünleri tercih etmeye yönlendirmiştir. Bu durum, işletmelerin yeşil pazarlama stratejilerini

benimsemelerini ve uygulamalarını güçlendirmelerini zorunlu hale getirmiştir (Uydacı, 2011:26-27). Günümüzde pazarlama, yalnızca tüketici talepleri ve beklentilerinin karşılanmasının ötesinde, aynı zamanda toplumsal sorumlulukları da yerine getirmeyi amaçlamaktadır (Mucuk, 2001:5). Yeşil pazarlama, yalnızca çevresel fayda sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda tüketicilerin satın alma kararlarını etkileyen kritik bir unsurdur. Tüketicilerin, ürün seçiminde çevresel faktörleri göz önünde bulundurmaları, markaların sürdürülebilirlik stratejilerini benimsemelerini teşvik etmektedir. Araştırmalar, tüketicilerin yeşil ürünlere yönelik ilgisinin, bilgi düzeyi, tutumlar ve sosyal normlar gibi çeşitli faktörlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, yeşil pazarlamanın tüketicilerin satın alma alışkanlıkları üzerindeki etkilerini araştırmayı hedeflemektedir. Özellikle, tüketicilerin çevre dostu ürünlere yönelimlerinin arkasındaki motivasyonları ve bu motivasyonların satın alma kararları üzerindeki yansımalarını analiz edecektir. Bu bağlamda, yeşil pazarlama uygulamalarının etkinliği ve şirketlerin bu uygulamalardan nasıl faydalandıkları araştırılacaktır. Yeşil pazarlama ve tüketici satın alma ilişkisi, hem akademik hem de pratik açıdan önemli bir konudur. Bu çalışma, yeşil pazarlama stratejilerinin etkisini değerlendirmeyi ve işletmelere sürdürülebilirlik odaklı yaklaşımlar geliştirmeleri için yol gösterici bilgiler sunmayı hedeflemektedir. Yeşil pazarlama ve tüketici satın alma ilişkisi, günümüz iş dünyası için de kritik bir öneme sahiptir. İşletmelerin çevresel sürdürülebilirliği göz önünde bulundurarak stratejiler geliştirmeleri, yalnızca tüketici beklentilerini karşılamakla kalmaz, aynı zamanda rekabet avantajı elde etmelerine de olanak tanır.

2.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1 Yeşil Pazarlamanın Tanımı

Yeşil pazarlama, çevresel duyarlılıkla bağlantılı olmanın ötesinde, sürdürülebilirlik, etik tüketim, doğal kaynakların verimli kullanımı ve çevreye duyarlı üretim süreçlerini içeren bir pazarlama anlayışıdır. Bu yaklaşım, yalnızca ürünlerin çevre dostu özellikleri ile sınırlı kalmaz, aynı zamanda bu ürünlerin üretiminden dağıtımına kadar olan tüm aşamalarda çevre üzerindeki etkiyi azaltmayı hedefler (Wanjiru, 2011:5). Örneğin, bir şirket sadece geri dönüştürülmüş malzemeler kullanarak bir ürün üretse bile, yeşil pazarlama anlayışı bunun çok ötesine geçer. Bu süreç, üretim tesislerinden lojistik zincirinden, enerji tüketimine, atık yönetimine kadar her aşamanın çevresel etkilerinin minimuma indirilmesini de kapsar. Yeşil pazarlama, tüketicilerin çevreye duyarlı seçimler yapma konusunda bilinçlenmesiyle birlikte ilerlemiştir. Ancak, bu durum sadece "çevre dostu" ürünlerin satışıyla ilgili değil, aynı zamanda şirketlerin sürdürülebilir iş uygulamaları ve sosyal sorumluluk projeleriyle de ilgilidir. Markaların "yeşil" etiketlerini doğru bir şekilde kullanmaları, pazarlama stratejilerini şeffaflık, doğruluk ve güvenilirlik ile desteklemeleri önemlidir. Yeşil pazarlama sadece çevreye duyarlı ürünlerin tanıtımını değil, aynı zamanda bütünsel bir yaklaşım gerektirir. Hem çevresel sorumluluk hem de ticari hedeflerle uyumlu sürdürülebilir iş modelleri oluşturmak, uzun vadeli başarıyı beraberinde getirir.

Yeşil pazarlama, çevre dostu ürünlerin tanıtımı ve pazarlanmasından çok daha geniş bir kavramdır ve **kurum kültürü** ile sıkı bir şekilde bağlantılıdır. Sadece çevre dostu terimler örneğin, "geri dönüştürülebilir", "ozon dostu", "doğal" gibi kullanmak yeşil pazarlamanın

yalnızca yüzeysel bir parçasını oluşturur. Gerçekten etkili ve sürdürülebilir bir yeşil pazarlama stratejisi, **çevre dostu düşünce tarzı ve sürdürülebilirlik ilkelerinin** tüm organizasyonla süreçlere entegre edilmesini gerektirir. Bu, **kurum** kültürüne yerleşmiş bir çevre bilincini ve bu bilincin tüm iş süreçlerine yansımasını sağlar (Erbaşlar, 2010:1).

2.1.1.Yeşil Pazarlamanın Önemi

Yeşil pazarlama, günümüz iş dünyasında sadece çevresel sorumluluk taşımakla kalmayıp, aynı zamanda işletmelerin sürdürülebilirliği, toplumsal refahı ve ekonomik başarıyı bir arada sağlamalarını mümkün kılan stratejik bir yaklaşımdır. Bu anlayış, işletmelerin hem çevresel hem de toplumsal sorumluluklarını yerine getirerek, uzun vadede daha güçlü ve güvenilir bir pazar konumu elde etmelerini sağlar. Yeşil pazarlama, aynı zamanda **tüketicilerin değişen beklentilerine** ve **toplumun genel çevresel farkındalığındaki artışa** uygun bir şekilde şekillenen bir yaklaşım olup, işletmelerin rekabet avantajı elde etmelerine de yardımcı olur (Ekinci, 2007:20).

Yeşil pazarlama, çevresel etkilerin analizini ve sorumlu tüketim anlayışını benimseyen bir iş stratejisidir. Bu strateji, kirlilik, enerji harcaması ve yenilenemeyen kaynakların avantajlarını ve dezavantajlarını değerlendirerek, toplumun ve tüketicilerin taleplerini sorumluluk bilinciyle karşılamayı amaçlar. Aynı zamanda, bu yaklaşımın uzun vadeli **karlılık** sağlamayı da amaçladığını vurgular. Yeşil pazarlama hem çevresel hem de ekonomik sürdürülebilirliği bir arada tutarak işletmelere rekabet avantajı sunar (Aktaran: Erbaşlar, 2010:2).

2.1.2 Yeşil Pazarlamanın Gelişimi

Ticaretin sosyal ve çevresel sonuçları, tarihsel olarak önemli bir konu olmuştur ve bu kaygılar çok eski dönemlere kadar uzanır. Ancak son 30 yıl içinde bu endişeler daha da artmış ve küreselleşen dünyada çevresel ve sosyal sorunların kapsamı genişlemiştir. Özellikle **pazarlama** ve **fiziksel çevre** arasındaki ilişki, modern ticaretin en önemli tartışma konularından biri haline gelmiştir. Yeşil pazarlama, çevresel ve toplumsal sorunları dikkate alarak, işletmelerin hem sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmalarını hem de **kar elde etmelerini** sağlayan bir stratejidir. Zararlı ürünlerin azaltılması, üretim süreçlerinin daha sürdürülebilir hale getirilmesi ve çevresel sorumluluk taşıyan iş uygulamaları ile bu strateji, geleceğin iş dünyasında önemli bir rol oynamaktadır. İşletmeler, yeşil pazarlama sayesinde yalnızca çevreyi korumakla kalmaz, aynı zamanda **toplumsal fayda** yaratır ve **pazar paylarını artırırlar** (Peattie, 2001:130).

2.1.3 Ekolojik Pazarlama

Yeşil pazarlama, günümüzde çevreye duyarlı uygulamaların giderek daha fazla ön plana çıktığı bir stratejidir. Ekolojik pazarlama veya çevresel pazarlama olarak bilinen bu yöntem, işletmelerin çevresel etkilerini en aza indirmelerine ve sürdürülebilirlik ilkelerine odaklanmalarına yardımcı olur. Ekonomik, sosyal, teknolojik vb. alanlardaki hızlı değişimler doğanın kötü kullanmasına neden olmuş, bundan dolayı da çevre dengesi gittikçe bozulmuştur (Tıraş, 2012:58). Tüm bu sebeplerle beraber sanayileşmenin yol açtığı küresel ısınma riski, tarım arazilerinin verimliliğini ve doğal yaşamı tehdit etmektedir. Ayrıca, sanayileşme

şehirleşmeye de neden olmuştur. Nükleer santraller ise kullanılan maddelerin üretimi ve santral atıkları nedeniyle çevre kirliliğine neden olmuştur. Ayrıca Reaktörlerden kaynaklanan kazalar ve çevresel problemler de mevcuttur. Dikmen (2004:31).'e göre "Çevre yönetim sisteminin oluşturulmasında, çevre politikası ve programlarının bilinçli uygulanmasında insan kaynakları isteminin etkisi büyüktür" (Nemli, 2001:179-181)."Son yıllarda sosyal sorumluluk anlayışının ön plana çıkması, artan rekabet koşullarıyla birlikte reklam faaliyetlerinde de bu sorumluluklara uygun hareket edilmesini zorunlu kılmaktadır" (Özkaya, 2010:254-255).

2.1.4 Çevreci Pazarlama

Yeşil pazarlama, "çevreyi koruma kuralına uyumlu olarak ürün üretimiyle ilgilenir. Çevresel sorumluluk bilinciyle üretime yönelmiştir" (Uydacı, 2002:84). Çevresel pazarlama, tüketici istek ve gereksinimlerini karşılamaya yönelik her türlü çevre ve doğa dostu pazarlama faaliyetlerini içerir. Bu istek ve gereksinimleri karşılanırken doğal çevreye minimum zarar verilmesine dikkat edilmelidir. "Çevreye duyarlı ürün üretme stratejilerinde ilerleme kaydetmek için üç aşamalı bir yol izlenmelidir" (Erbaşlar,2007:7):

1. Geçmişe yönelik bir perspektifle bu yaklaşımı benimsemek, ekonomik ve toplumsal faydalar da sağlayabilir.
2. Ürünü çevreci hale getirmek ve çevresel etkilerini yaşam boyu sürekli değerlendirmek, yalnızca çevreyi korumakla kalmaz, aynı zamanda uzun vadeli ekonomik faydalar da sağlar.
3. Tüketicilerle sürekli irtibat halinde olmak ve kaliteli, sürekli ulaşılabilir ve güvenli ürünler üretmek, sürdürülebilir bir iş modeli için oldukça önemlidir.

2.1.5 Sürdürebilir Pazarlama

Tüketicilerin talep ve beklentilerini yerine getiren, hedefe ulaşmasını sağlayan, ekosistemle uyumlu ürünlerin tasarlanması fiyatlandırılması, tutundurulması, ulaştırılmasını sağlayan ve kontrol eden bir süreçtir (Keleş, 2007:19). Sürdürebilir kalkınmanın asıl amacı gelecek nesillerin kaynaklarını tehlikeye atmadan bugünün istek ve ihtiyaçlarını karşılamak. Sürdürülebilir pazarlama makro pazarlama faaliyetlerinin İlerletmek kalkınma düşünce anlayışını yansıtmaktadır (Ay ve Ecevit, 2005:239).

2.1.6. Yeşil Pazarlamada Kalite

Kalite, mal ya da hizmetin üretiminden başlayarak satışa kadar ve bundan sonraki hizmeti kapsayan bir süreçtir. Eskiden bugüne kalite bakımından belirli bir düzeye kadar sürekli farklılaşan ihtiyaçlar, ilerleyen teknoloji, bilgi gibi etmenlerin neticesine göre ilerlemiştir. Kalite ihtiyaca göre ve kullanıma göre tasvir edilmiştir (Şimşek ve Nursoy, 2002:15). Avrupa Kalite Kontrol Birliği'nin yaptığı kalite tanımına göre; bir mal veya hizmetin, belirli bir ihtiyacı karşılama kapasitesinin tamamı olarak tanımlanmış ve bu özellikler arasında boyut, şekil, kimyasal-fiziksel özellikler, dayanıklılık ve güvenilirlik gibi unsurlar yer almıştır (Kovancı, 2004:2).

2.1.7. Yeşil Pazarlama Yaklaşımının Aşamaları

"Yeşil pazarlama, yeşil hedeflerin belirlenmesi, çevre dostu stratejilerin oluşturulması, çevresel odaklanma ve işletmenin sosyal sorumluluk taşıyan bir organizasyon olarak görülmesi gibi dört aşamadan meydana gelmektedir" (Uydacı, 2011:140-141):

İlk Aşama Yeşil Hedefleme "Bu aşamada, yeşil ürünlerin üretimiyle birlikte, yeşil olmayan ürünlerin üretimi de sürdürülmektedir. Yeşil ürünler, çevre bilincine sahip tüketicilere yönelik olarak tasarlanmaktadır." İkinci Aşama Yeşil Stratejilerin Geliştirmesi "Yeşil ve yeşil olmayan ürünlerin üretimi devam ederken, işletmeler çevre odaklı stratejiler geliştirmeye ve politikalar oluşturma çabası içindedir." Üçüncü Aşama Çevresel Oryantasyon "Sadece yeşil ürünlerin üretildiği ve yeşil olmayan ürünlerin üretiminin durdurulduğu aşamadır." Dördüncü Aşama İşletmeyi Sosyal Yönden Sorumlu Organizasyon Olarak Görme "Yeşil konular, fırsat eşitliği ve asgari ücret gibi güncel sosyal meselelerle de ilgilenilmektedir. Yeşil gelişmeler, sosyal sorumluluğun bir unsuru haline gelir ve pazarlama departmanı, işletmenin diğer işlevleriyle entegre olur. İşletmenin genel yaklaşımı ve dışsal faktörler, yeşil pazarlamaya yönelik süreçte işletmenin yapısını şekillendirmektedir."

2.2 Yeşil Pazarlamanın Amaçları

Kullanıcıların bilinçlerini artırılması ve toplumsal sorumlulukları firmalar tarafından önemsenmesini mecburi olarak meydana getirilmesiyle beraber doğaya daha az zarar veren ya da nötr olabilecek malların üretilmesini mecburi hale getirmek bu yönden ilerleyen firmalara avantaj sağlamaktadır. Bu avantajlardan bazıları şunlardır (Peattıe ve Charter, 2003:25):

- Örgütler için fazla gelir sağlamaya katkı sağlar.
- İlk aşta bir zorluk gibi görünse de sonraki zamanlarda maliyeti azaltıyor.
- Tabiata uyumlu ürünleri piyasaya sunulmasında öneli rol oynar.
- Bu alanda oluşan yeni piyasalara ve imkânlara ulaşma sağlar.
- Teşkilat çalışan personelinin birlikte olan çalışmaya pozitifliğini artırır. Bahsi geçen nedenler yeşil pazarlamanın teşkilat yapısına çok yüksek oranda katkı sağlamaktadır.

2.2.1. Yeşil Pazarlamanın Geleneksel Pazarlama Üzerindeki Etkileri

Yeşil pazarlamanın çıkmasına sebep olan asıl neden, küreselleşme olup bu durumun geleneksel pazarlama üzerinde önemli etkileri olmuştur (Turgul,2009:4). Tüketicilerin şahsi ihtiyaçlarını öne çıkarmasıyla yeni pazarlama olanakları gün yüzüne çıkmış ve geleneksel pazarlama çeşitlerine yeni yöntemler eklenmiştir. Bu durum geleneksel pazarlamada önemli bir değişim yaşanmasına yol açmıştır. Böyle değişimler yeşil pazarlamanın önemini daha da artırmış ve işletmeleri, tüketiciler ve tüketim alışkanlıkları hakkında daha fazla bilgi toplamaya itmiştir. Şahsi satış ve bu satışların geliştirilmesi konusunda değişikliğe gidilmiştir. Bu durum, geleneksel pazarlamaya bir çeşit yenilik ve değişimler getirmiştir. Söz konusu değişimler (Turgul, 2009:40-41);

- Daha büyük ve küresel bir merkezi sürdürülebilirlik: Küresel ısınma, iklim değişimi ve ozon tabakasının delinmesi gibi temalara değinerek, tabiat konusuna küresel bir bakış açısına dikkat çekilmesini sağlamıştır. Bu bakış açısı geleneksel pazarlama düzenine yansımıştır.
- Yeni pazar imkanları: Çok sayıda endüstride doğaya hassas mal ve hizmetleri kavrayan pazarlar meydana gelmiştir. Ekoturizm ve yeşil plasmanlar gibi kavramlar ortaya çıkmış, sanayide ani ilerleme kazanılmıştır.
- Var olan ürünleri tutundurma fırsatları: pazardaki var olan ürünler yenileme yoluna gidilerek pazarda tutunmaya devam etmiş çevresel güçlerine yönelterek, bu konuda yeşile dönüşüm sağlatarak başarılı bir tutundurmayı becermişlerdir.
- Üretim yöntemlerine verilen önem: Yeşil pazar yeşil ürün üreten şirketler üretim metotlarıyla farklı bir yöntemle ilerleme sağlamışlardır. Üretime sağladıkları fayda yoluna gitmişlerdir.
- Ambalaja yöneltilen dikkat: Pazarlama bölümündeki tesirlerin en büyüğü ambalaj kaplaması türünden olmuştur. Geri dönüşümlü malzemelerin kullanımı ya da dış kaplama ambalajın kullanılmaması, asıl ürün özelliklerine veya ürün asıl maddesine bir zarar vermezken, maliyetlerin azalmasına sebep olmuştur.
- Yeni ortaklıklar: yeni başarı konusunda etkilenen firmalar, başarılarını ve yenilikçiliklerini değiştirmek için yeni ortaklıklara açılmışlardır.
- Kanunlara uygunluğun ötesine geçilmesi: Çevresel olarak rekabete girmek istemeyen firmalar da geleneksel olarak ‘sadece kanunlara uygun olanı uygulama’ planına yönelerek fark etmişlerdir.

2.2.2. Yeşil Pazarlama ve Geleneksel Pazarlama Stratejileri Arasındaki Farklar

Yeşil pazarlama izleme esası ilkesi olarak, ihtiyaç gidermenin dışında, direk tüketime ihtiyaçmış gibi gösteren geleneksel pazarlamanın tersi olarak meydana gelmiştir. Bu durumda pazarlamanın mal ve hizmeti tüketiciyle bir araya getirmesini sağlayan ve kolaylaştıran bir yön olarak değerlendirildiğinde, yeşil pazarlama ile geleneksel pazarlama arasında esas pazarlamaya ait benzerlikler bulunulmaktadır. Yeşil pazarlamanın iklim değişikliğinin etkilerini hafifletmek için çevreci ve gerçek amaçlar ortaya koymak geleneksel pazarlamanın amaçlarından farklı olmasa da buda hedef ve amaçlar n geleneksel pazarlamanın asıl amacı veya geleneksel pazarlamanın tarzı olduğu açıklanamaz (Turgul, 2009:55-56). Her iki pazarlamanın çıkışı aynı asıl amacı kullansa da sonuç olarak süreçleri ve varışları birbirinden farklıdır. Vardıkları. Geleneksel pazarlama ve yeşil pazarlama farklıkları için temel amaçla olan kısımları kesin olarak belirtmeleri gerekmektedir bu süreçlerde kolaylıklar sağlayacaktır.

2.3.İşletmelerin Yeşil Pazarlamaya Yönelme Nedenleri

İşletmelerin iktisadi yönden ilerlemeye odaklanması ve varlıklarını devam ettirmeleri için tek çarenin büyüme olduğunu inancı çevreci gruplar tarafından zararlı bulunmakta ve bu fikirin dünyaya zararlı olduğuna inanılmaktadır (İsaoğlu, 2014:86). Diğer taraftan çevreci grupların

baskısının artması ve sosyal sorumluluk eylemlerinin önemsenmeye başlanılması gibi sebeplerden dolayı işletmeler yeşil pazarlama fikrine yönelmeye başlamıştır (Aytekin, 2007:3).

Firmalar doğanın tahribatına sebep olmada büyük rol oynamaktadırlar. Firmalar tarafından doğal çevreye verilen bu zararların engellemek için çok sayıda önlem alınması gerekmektedir. Bundan dolayı firmalar, vizyon, misyonlarının ve hedeflerini çevresel duyarlılıklar kapsamında belirlemeli ve imalattan sonra meydana gelen tüm atıkları ve zararlı maddelerin azaltılması gibi tüm aşamalar için bir yol haritası oluşturmalıdır. Doğadaki kaynakların zaman geçtikçe geri dönüşümü olmayacak şekilde zarar görmesinden dolayı firmalar çevrenin kaynaklarını koruma yönünden stratejiler üretmek zorunda kalmışlardır (Leblebici ve Kacur, 2008: 69).

Yeşil pazarlama konusunda yapılan en önemli hatalardan biri özellikle bir çevreci ürüne odaklanmak veya çevreye nadir zarar veren malları üretmeye yönelmektir. Bu durum arzu edilen bir durum olmakla birlikte yeşil pazarlama konusunda tek başına yeterli değildir. Bir ürünü, çevreci hale getirme sürecinde başarıyı yakalayabilmek için firmaların uzun süreçte neden olacağı ekolojik zararları en aza indirmek ve tüketicilerin ihtiyaçlarını nasıl karşılayabileceği yönünde metotlar geliştirmeleri de gerekmektedir. Çok sayıda firma gerçek yeşil pazarlama görüşüne sahip değildirler (Aslan, 2007: 51).

2.3.1. İşletmelerin Yeşil Pazarlamanın Seçilme Nedenleri ve Yeşil Pazarlama Yaklaşımının Aşamaları

Geleneksel pazarlama ile yeşil pazarlama arasındaki etkileşimden dolayı şirketler yeşil pazarlama döngüsü içinde yolunu bulmaya çalışmaktadırlar. Bu döngüde bulunma nedenlerini günümüze uyarlamalarını sağlamak gerekmektedir (Turgul, 2009:44). Şirketler koydukları hedeflere ulaşmak için yeşil pazarlamayı bir fırsat olarak görmektedirler. Şirketlerin ayrıca Yeşil Pazarlamayı seçmelerinin diğer bir sebebi de hükümetin bu dönüşümü tercih etmesi ve desteklemesidir. Ayrıca firmaların doğayı korumaları, rakip olarak gördükleri diğer firmaların önüne geçerek tercih edilen olmayı hedeflemeleri noktasında da işlerine yaramaktadır. Bundan dolayı işletmeler doğaya zarar veren ürünleri üretimden kaldırıp yerine doğa dostu olan ürünleri üreterek mevcut pazardaki yerlerini koruyup ve daha da ilerleterek rakiplerini geride bırakabilmektedir. Özellikle endüstride çıkan atık ürünleri doğaya atmak yerine onları tekrar kullanarak, geri dönüştürülebilir ürünler tercih etmektedirler (Şua,2012:8). Yeşil pazarlamayı hedefleyen bir firma için yeşil pazarlamaya geçiş dört aşamadan oluşmaktadır (Tuncoğlu,2009:144):

Birinci Aşama: Çevreye ve doğaya duyarlı tüketicilerin taleplerine uygun ürün üretmek.
İkinci Aşama: Yeşil stratejiler geliştirerek, firmaların imalat sonrasında çok az miktarda atık ortaya çıkarmak ve enerji verimliliği sağlayacak önlemler almak.
Üçüncü Aşama: Doğa dostu olmayan ürünleri üretmeyi tamamen durdurmak. Bu aşamaya ulaşan üretici artık yeşil dostu olmaya çok yakın olmuş demektir.
Dördüncü Aşama: Bu aşamada ise üretici artık tamamen çevre dostu olmuş demektir. Tümüyle sosyal sorumluluk bilinci gelmiş ve sürdürebilirlik aşamasına ulaşılmıştır.

2.4. Yeşil Pazarlama Stratejileri

Yeşil pazarlama kapsamında uygulanan çeşitli stratejiler mevcuttur. Bunlar (Özkaya, 2010:247-258). "Yeşil Ürün Stratejisi, çevreye zarar vermeyen, doğayı kirletmeyen, doğal kaynakları az tüketen, geri dönüştürülebilen veya doğanın kaynaklarını koruyan ürünler olarak tanımlanır. Yeşil Ürün kavramı, ''4S'' Formülü ile ifade edilir" (Duru ve Şua, 2013: 128):

- Tatmin (Satisfaction): Tüketicilerin arzu ve taleplerinin son noktaya erişmesidir.
- Sürdürülebilirlik (Sustainability): Ürünlerin sürekliliğini sağlamak.
- Sosyal Kabul (SocialAcceptibility): Ürünün ya da hizmet veren işletmenin doğaya zarar vermesini engellemenin toplumsal olarak kabul edilmesi
- Güvenlik (Safety): ürünün kişilerin sağlığına zarar vermesinin engellenmesi.

2.4.1 Yeşil Fiyat

İşletmelerde yeşil pazarlama stratejileri gerçekleştirilirken, firmalara ek maliyetler çıkmaktadır. Firmalar bu maliyetleri tazmin edebilmek üzere ürün fiyatlarını yükseltmektedir. Tüketicinin bütçesine yansıyan bu durum, doğa dostu olan tüketicilerin fazla para ödeme konusunda istekli olmalarına bağlıdır. Ancak bu yaklaşım çoğunlukla tüketiciler üzerinden olumsuz bir etki oluşturmaktadır. Yeşil politika stratejisini benimseyen işletmeler kısa vadede ciddi maliyetler ile karşılaşsalar dahi uzun vadede bu maliyetleri düşürebilirler (Kuduz ve Zerenler, 2013: 149).

Doğa dostu olan ürünler üretimi için yapılan yatırımlar için katlanılan masraflar, ürünün son fiyatına ekleme yapılarak fiyatın artırılmasına neden olmaktadır. Tüketicileri zor durumda bırakan bu durumu aşmak üzere söz konusu ürünün gelecekte çevreye sağlayacağı faydalar açıklanarak tüketici bilinçlendirilmelidir. Bu maksada ulaşılması noktasında ise zaman içinde çevreye dostu ürünlerin maliyetleri azaltılabilir (Kuduz ve Zerenler, 2013:149). İlk aşamada fiyata önem veren tüketici için artırılan maliyet tüketicinin alım isteğini olumsuz olarak etkilese de, bu olumsuzluğu ortadan kaldırmak için pazarlama stratejilerini iyi kullanarak tüketicilerle iletişime geçmek gerekir. Bu konuda tüketiciler bilinçlendirilerek aşağı çekilen fiyatların uygun olduğu mesajı verilmeye çalışılmalıdır. Maliyeti düşen çevre dostu ürünün tüketiciye ihtiyacı olan ürün olduğu kabul ettirilerek almaya teşvik etmek gerekir (Varinli, 2008: 39).

2.4.2 Yeşil Tutundurma

Yeşil tutundurma ürünün tüketicinin talep etiği şekilde üretilmesinden dolayı ürün meydan getirilirken ürünün orijinalinin fiyatına yansıtılmasını haklı çıkaracak gerçekler tüketicisine net ve haklı olarak yansıtıldığında yeşil pazarlama da faydalı adımlar atılmış olur. İşletmeler çevre dostu konularda misyon edindikleri amaç için hedef aldıkları kitlelere ulaşmalıdır (Akyol ve Altuğ, 2018:196). Firmalar kalitelerini ve amaçlarını ortaya koyarken çevreye olan duyarlılıklarını ispatlayan araçlar kullanmalıdır. Firmalar çevre dostu imajını kazanmak amacıyla tüm araç ve amaçlarını bir arada bulundurularak kalitesini ispat etmeleri gerekmektedir.

2.4.3.Yeşil Dağıtım Stratejisi

Doğayı korumada en önemli etkenlerden biriside dağıtım politikasının doğa duyarlılığı amacına uygun olarak gerçekleştirilmesidir. Bunun için daha az yakıt tüketilerek tüketicilere doğa dostu ürünleri kısa sürede ve az yakıt tüketilerek ulaştırmak gerekmektedir. Çevreye duyarlı pazarlar oluştukça, yeni dağıtım yolları ve geri dönüşüm kanallarının da oluşumu hızlanacaktır (Yüksel, 2002:86). Dağıtım piyasasından kullanılacak araçların belirlenmesinde, yakıtın çeşidi ve taşıma süresinin çevreye vereceği kirliliği artıracak olan etkileri de göz önünde bulunduran kuruluşların tercih edilmesi faydalı olacaktır (Türk ve Gök, 2010: 207).

2.4.4. Yeşil Tüketici Kavramı ve Yeşil Tüketimi Etkileyen Faktörler

2.4.4.1.Yeşil Tüketici Kavramı ve Yeşil Tüketici Profili

Eskiden tüketiciler sadece ihtiyaçlarını giderecek ürünler satın alıp tüketirlerdir. Değişen dünya koşulları içerisinde çevreye sürekli verilen zararlar, tüketicilerin gelecek hakkındaki endişelerinden dolayı doğayı korumaları ve yeşil tüketici olmaları noktasında insanları harekete geçirmiştir. Bu bilinçten dolayı yeşil tüketici sayısı gittikçe artmış ve yeşil pazarlar oluşmaya başlamıştır (Yücel ve Ekmekçiler, 2008: 328). Yeşil pazarlamanın odak kitlesi çevreye karşı olan sorumluluk bilincinden tüketmek istedikleri ürünlere dikkat eden yeşil tüketicilerdir (Emgin ve Türk, 2004:7).

Her geçen gün çoğalan çevre bilincine sahip tüketicilerin talepleri ve istekleri tespit edilerek, işletmelerin planlarını yapmaları ve ürünleri üretmeleri konularında nasıl bir yol izleyecekleri yöntem, pazarlama politikaları ve dağıtım açısından oldukça önemlidir (Karaca, 2013: 99). Yeşil tüketicinin, tüketimi diğer tüketicilere göre çevre konusunda daha duyarlıdırlar. Yeşil tüketiciler kaynakların kıt olmasıyla ve tüketim sonrası konularla ilgilenmektedirler (Kuduz ve Zerenler, 2013:170). Bu kapsamda gereksiz ambalaj olumsuz olarak algılamaktadır. Doğa dostu olan ürünler artık tercih edilmektedirler. Tüketiciler bir defaya mahsus kullanıp atılan ürünler yerine daha çok dayanıklı ürünleri tercih etmektedirler.

2.4.4.2. Yeşil Tüketimi Etkileyen Faktörler

“Bugüne kadar yapılan pek çok yeşil pazarlama araştırmasında, yeşil tüketici genel tüketici profiline bürünerek, tüketicilerin demografik ve psikolojik özelliklerini belirlemeyi amaçlamıştır” (Kuduz ve Zerenler, 2013:180). Şimdiki çevre bilincinin, yeşil tüketici çoğalmasıyla sonuçlanacağı ve gelecek nesillere güzel bir dünya bırakma düşüncesinin gittikçe artığı görülmekte olup bu durumun yeşil ürün tüketimini artıracağı açıktır (Biner, 2014:79). Çevre bilinci tüketicilerde özellikle demografik özellikler, psikografik özellikler ve çevreci tutumlu davranışlar olalar üç başlık olarak değerlendirmişler (Kuduz ve Zerenler, 2013:180).

- Demografik Özellikler: Yapılan çalışmalarda çevreci ve tüketim alışkanlığıyla demografik farklılıklarla bir bağlantı olduğu benimsenmiştir. Bu düşüncenin

pazarlamacılar tarafından demografik farklılıklara nazaran pazarların çeşitlenmesine çok ekili olduğu kanısına varılmıştır (Kuduz ve Zerenler, 2013:180).

- Yaş: Eski dönemlerden şimdiye kadar yapılan araştırmalarda yaş faktörün üzerinden çok durulmuştur. Yapılan araştırmalara göre yaş ve çevreye duyarlılık ilişkisi bazen önemli sebepler oluştururken bazen de olumsuz sonuçlar elde edilmiştir. Bu sebebi de yaş olgunluğu artıkça çevreye olan duyarlılıkta artmıştır. Bunun nedeninde orta yaş grubun çevreye olan duyarlığın daha fazla olması sosyal etkinliklere ve İyi işlere daha çok ilgilenmeleridir. Bazı araştırmalara görende bu fikir tam tersinedir (Kuduz ve Zerenler, 2013:181).
- Cinsiyet ve Medeni Durum: Yapılan çok sayıda araştırmalara göre cinsiyetin çevreye olan duyarlılıkları satın alma alışkınlarında etkilidir. Araştırmalara göre satın almalarda kadınlar erkeklere göre daha çok çevreci olduğu görülmüştür. Toplum içindeki aile faktöründe erkek ve kadının rolleri değişiklik gösteren kadınların daha çok dikkatli oldukları görülmüştür. (Armağan, 2014: 6). Araştırmalara göre çevrecilik duyarlılığa kadınlar erkeklere göre daha çok çevreci oldukları görülmüştür (Kuduz ve Zerenler, 2013:181-182).
- Gelir: Çok sayıda yapılan araştırmalarına göre; gelir seviyesi çevreye olan duyarlılık arasında olumlu sonuçlar bulunurken, bazı araştırmalara göre yüksek gelirlilerin az gelirliye göre çevreye olan duyarlılıkları daha çok olduğu ortaya koymuştur. Bazı araştırmalara göre de gelir düzeyin çevreye olan duyarlılık konusunda hiçbir etkisi olmadığı görülmüştür (Kuduz ve Zerenler, 2013: 182).
- Eğitim Düzeyi: Araştırmalara göre tüketicilerin eğitim düzeyi, doğaya, çevreye olan duyarlılıklarını ve tüketime olan davranışlarını etkileyen bir demografik değişkendir. İnsanların eğitim düzeyleri ve ekonomik seviyeleri artıkça çevreye olan duyarlılıkları artmaktadır (Armağan, 2014:7).

3.LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Bu derleme çalışmasında, yeşil pazarlama ve tüketici satın alma ilişkisi ile ilgili mevcut literatür kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve sistematik bir yaklaşım benimsenmiştir. Çalışma, daha önce yayımlanmış akademik makaleler, kitaplar, raporlar ve ilgili diğer bilimsel kaynakların analizine dayanmaktadır. Literatür taraması sırasında, özellikle yeşil pazarlama ve tüketici satın alma ilişkisini açıklamaya yönelik teoriler, modeller ve ampirik bulgular odak noktası olarak alınmıştır. Kaynaklar, güvenilir bilimsel veri tabanlarından seçilmiş ve yayımlanan çalışmalar önceliklendirilmiştir. Ayrıca, ele alınan literatürün, konuya getirdiği teorik katkılar ve uygulamadaki yansımaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu metodolojik yaklaşım, hem yeşil pazarlama ve tüketici satın alma ilişkisi alanındaki mevcut bilgi birikimini sentezlemeyi hem de gelecekte yapılacak araştırmalar için yönlendirici olmayı amaçlamaktadır. Bu kapsamda konuya ilişkin olarak Pujarı, (2003), İngiliz üreticiler arasında çevresel yeni ürün geliştirme(ENPD) üzerine geniş bir araştırma projesi geliştirerek ENPD ve performans arasındaki ilişkiye yönelik bir çalışma yapmıştır. Bu çalışma sonucunda ENPD faaliyetleri çerçevesinde yeni ürünler için Pazar ve eko-performans arasındaki ilişki belirlenerek

işletmelere ‘’yeşil ve rekabetçi’’ olma hakkında bilgi verilmiş ve çevreci ürün üretmeleri konusunda bilgilendirilmeleri amaçlanmıştır.

Çabuk (2003) yılında yaptığı çalışmada çevrecilik, sosyal pazarlama, yeşil pazarlama ve çevreci tüketicilik hakkında Adana ilinin deki en büyük alışveriş merkezinde alışveriş yapan tüketiciler üzerinden gerçekleştirilmiştir. Çalışma sonucunda tüketicilerin çevreci duyarlılıkları ve satın alma ilişkisi olduğu ve yüksek çevreci hassasiyetine sahip olan tüketiciler, çevreci satın alma davranışlarının yüksek olduğu görülmüştür.

Koçoğlu (2017) yılındaki çalışmasında pazarlama faaliyetleri ve çevre unsuru konusuna odaklanmış ve araştırmasını öğrenciler üzerinde yapmıştır. Öğrencilerin hem tüketici hem de gelecekte yönetici adayı konumunda olmasından dolayı, araştırma kapsamında turizm eğitimi alan 400 öğrenciden destek alınmıştır. Sonuca göre öğrencilerin çoğunluğunun çevreye duyarlı ürünler satın aldığı tespit edilmiştir.

Boz (2020) yapmış olduğu çalışma ile tüketicilerin çevre bilinci ile yeşil pazarlama ve tüketici satın alma kararları arasındaki bağlantının tespit edilmesi için Kütahya İli Sera alışveriş merkezinde 210 tüketiciye anket uygulaması yapılmıştır. Elde edilen bulgular, çevre duyarlılığı ile tüketici satın alma kararı arasında olumlu yönde anlamlı bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur. Ürünlerin tercihini fark eden işletmeler bunun üzerinde üretim yapmaya başlamıştır.

Karaman (2021) yılında yapmış olduğu çalışmada demografik özelliklere göre yeşil ürün satın alma davranışının farklı olup olmadığı Antalya ilinde X, Y, Z Kuşağından oluşan 579 katılımcı üzerinde araştırmıştır. Sonuçta X, Y Kuşağında yeşil ürün satın alma davranışının etkili olduğu, ancak Z Kuşağında yaşam tatmininin yeşil ürün satın alma davranışını etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Rustamov, E. (2023) yıllındaki çalışmasında küreselleşen dünyada teknolojik atıklar ve çevre sorunlarına değinmiştir. Küresel iklim değişikliğinde sürdürebilirlik üzerine çalışmalar gittikçe artmış ve üreticiler bilinçlendirilmeye başlanmıştır. Bu konuda firmaların uyguladıkları stratejileri incelemek için dört büyük firma incelenmiştir. Mercedes, Benz, Toyota, Apple ve McDonalds’ın 2022 yıllı Haziran-Kasım ayları arasındaki firma Sürdürebilirlik raporları incelenmiş ve küresel ölçekte büyük firmaların sürdürülebilirlik raporlarının incelenmesinin, çevresel etkilerin azaltılmasında ve teknolojik atıkların yönetilmesinde önemli stratejik değişikliklerin yapıldığını ortaya koyduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, sürdürülebilirlik konusunda farklı sektörlerin farklı stratejiler izlediği ancak ortak bir küresel sorumluluk bilinci ile hareket ettikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Aqra, (2023) çalışmasında Selçuk Üniversitesinde okuyan 400 öğrenciye yeşil ürünlerinin satın alma yönündeki görüşleri sorulmuştur. Elde edilen veriler SPSS 24.0 Paket programla analiz edilmiş ve yeşil pazarlama faaliyetlerinin öğrencilerin satın alma davranışlarını olumlu

etkilediği, çevre bilinci düzeylerinin yüksek olduğu ve çevre dostu oldukları sonucuna ulaşılmıştır.

Şancı (2024) yaptığı çalışmayı, işletmelerin yeşil pazarlama faaliyetlerinin kurumsal sosyal sorumluluk üzerindeki etkisi, tüketicilerin algısı ve işletmelerin markalarına olan güven sadakatini ölçmek üzere gerçekleştirmiştir. Elde edilen verilerde SPSS ve AMOS programları ile değerlendirilmiş ve kurumsal sosyal sorumluluk bilinci olan firmalarda tüketici algısının pozitif yönde olduğu tespit edilmiştir.

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Her geçen gün küresel ısınma başta olmak üzere çevresel sorunlara yönelik insanların hassasiyetleri gittikçe artmaktadır. İnsanlar çevreye verilen zararları önlemek ve daha kaliteli bir yaşam sürmek üzere çevresel sorunlara çözüm bulma yoluna yönelmişlerdir. Bu durum tüketicilerin satın alma alışkanlıklarını değiştirmesine kadar ilerlemiştir. Doğayı korumaya yönelik istekler, firma ve özelikle pazarlama yöneticileri tarafından oldukça önemsenen bir konu haline gelmiştir. Nitekim bu kapsamda ortaya yeşil pazarlama ve yeşil tüketici kavramları çıkmıştır.

Yeşil pazarlama ve yeşil tüketici konularına ilişkin yapılan çalışmalarda tüketicilerin yeşil ürün satın alıp tüketmeleri yönünde birçok teşvik edici neden olduğu ortaya koyulmuştur. Bu yönden işletmeler yeşil pazarlama stratejilerini oluştururken, amaç edindikleri şey tüketicileri daha iyi anlamak, taleplerini yerine getirmek ve yeşil ürün ve hizmetler hakkında tüketicileri konuya ilişkin bilinçlendirmektir.

Yeşil pazarlama stratejilerini geliştirmede maksat, doğa dostu ürün ve hizmetler üretmek, düşük maliyetler ile kıt olan kaynakları tekrar geri dönüştürmek, marka imajını yükseltmek ve rekabet avantajı sağlamak noktasında yoğunlaşmaktadır. Ancak işletmeler yeşil pazarlama uygulamalarını sadece kar sağlamak, maddi yönden güçlenmek ve piyasa itibarını artırmak yönünden değerlendirmemelidir. Geleceğin teminatı olan yeni nesillere temiz ve sürdürülebilir bir dünya bırakmak için, tüm insanlık adına geleceğimize sahip çıkmak düşüncesini misyon edinmeli ve sosyal sorumluluk bilinciyle duyarlı hareket edilmelidir. Bu kapsamda tüketicilerin de ürünleri kullanırken aynı bilinçte olmaları hem kendileri için hem de gelecek nesiller için büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

Akyol, A. Ç., Altuğ, T. Kurumsal Yeşil İmajın Kurumsal Web Sitelerinde Aktarımı: Arçelik ve bosch örneği. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, *3*(1), 194-212. 2018

Algın, A. Çevreye Duyarlı İşletmecilik Uygulamalarının Rekabet Üstünlüğüne. Etkileri: Antalya Organize Sanayi Bölgesi Firmaları Üzerine Bir Araştırma. 2015.

Aslan, F. Yeşil Pazarlama Faaliyetleri Çerçevesinde Kafkas Üniversitesi Öğrencilerinin Çevreye Duyarlı Ürünleri Kullanma Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars . 2007.

AY, Canan, Ecevit, Zümrüt "Çevre Bilinçli Tüketiciler". *Akdeniz İİBF Dergisi,* s. 238-263. 2005.

Aytekin, P. Yeşil Pazarlama Stratejileri. Leblebici Kacur, L.Yeşil Pazarlama ve Kayseri'deki İşletmeler Üzerine Bir Uygulama, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri. . 2008.

Aqra, S. W. M. Türkiye'de Yeşil Pazarlamanın Yeşil Ürünlere Yönelik Tüketici Davranışlarına Etkisi. 2023.

Biner, N. Tüketicilerin Yeşil Ürün Satın Alma Davranışlarının İncelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne. 2014.

Boz, D., Duran, C., & Başköy, S. Yeşil pazarlama faaliyetlerinin tüketiciler üzerindeki etkileri. *OPUS International Journal of Society Researches, 15*(22), 1346-1372. 2020.

Çabuk, Serap. "Çevreci pazarlama ve tüketicilerin çevreci tutumlarının satın alma davranışlarına etkileri ile ilgili bir uygulama." *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 12.12 2003.

Dikmen, A. Ç. "Enerji ve Çevre Ekseninde Ulusal Güvenlik", Görüş. Eylül, 31-32. 2004.

Duru, M. N. ve Şua, E. "Yeşil Pazarlama ve Tüketicilerin Çevre Dostu Ürünleri Kullanma Eğilimleri", *Ormancılık Dergisi,* 9 (2), 126-136. 2013.

Ekinci, B. Tolga. .Yeşil Pazarlama Uygulamalarında Yaşanan Sorunlar ve Örnek Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2007.

Ekinci, B. Tolga . "Yeşil Pazarlama Uygulamalarında Yaşanan Sorunlar ve Örnek Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2007.

Emgin, Ö. ve Türk, Z. "Yeşil Pazarlama", *Mevzuat Dergisi,* 7 (78), 11-25. 2004.

Erbaşlar, Gazanfer. *Yeşil Pazarlama. Paradoks, Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, (E-Dergi), Http://Www.Paradoks.Org/Makale/Yil3*_Sayi1/Gerbaslar31.Pdf, Erişim 2010.

Rustamov, E. Sürdürülebilir Pazarlama Stratejileri Bağlamında Yeşil Pazarlama ve Pazarlamada Minimalist Yaklaşımlar. 2023.

İsaoğlu, A.E. Elektronik Haberleşme Sektöründe Yeşil Uygulamalar. Ve Türkiye İçin Öneriler. Uzmanlık Tezi. Ankara: Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı. 2014.

Karaca, Ş. "Tüketicilerin Yeşil Ürünlere İlişkin Tutumlarının İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Ege Akademik Bakış Dergisi,* 13 (1), 99-111.2013.

Karaman, D. Yeşil pazarlama bilgi düzeyi ve yaşam tatmininin yeşil ürün satın alma davranışına etkisi: Kuşaklararası bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (58), 155-176. 2021.

Keleş, Ceyda .Yeşil Pazarlama Tüketicilerin Yeşil Ürünleri Tüketme Davranışları ve Yeşil Ürünlerin Tüketiminde Kültürün Etkisi ile İlgili Bir Uygulama. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana. 2007.

Koçoğlu, Cenk Murat, and Yağmur Koçoğlu. "Yeşil Pazarlama Kapsamında Çevreye Duyarlı Ürünlerin Satın Alma Eğilimleri: Lisans Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Öğrenciler Üzerinde Bir Araştırma." *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi* 13.13 .417-427. 2017

Kovancı, A. Toplam kalite yönetimi fakat nasıl? (3. Baskı). İstanbul: Sistem Yayıncılık. 2004.

Kuduz, N. ve Zerenler, M. Yeşil Pazarlama, Ankara: *Nobel Yayıncılık.* 2013.

Mary Wanjiru, K. Green Marketing InterventionStrategiesAndSustainable Development. *A ConceptualPaper International Journal* Of 5. 5. 2011.

Mucuk, İ. Pazarlama İlkeleri, İstanbul. *Türkmen Kitabevi.* 2001.

Nemli, E. "Çevreye Duyarlı Yönetim Anlayışı", *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. No: 23-24. 2001.

Opus ,Yeşil Pazarlama Faaliyetlerinin Tüketiciler Üzerindeki Etkileri *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*- (4) 2020.

Özkaya, B. "İşletmelerin Sosyal Sorumluluk Anlayışının Uzantısı Olarak Yeşil Pazarlama Bağlamında Yeşil Reklamlar", *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Öneri Dergisi*. Sayı: 34, Cilt: 9, s. 247-258. 2010.

Özkaya, B. İşletmelerin sosyal sorumluluk anlayışının uzantısı olarak yeşil pazarlama bağlamında yeşil reklamlar-Greenadvertisements in thecontext of greenmarketing as an extension of thesocialresponsibilityunderstanding of companies. *Öneri Dergisi*, *9*(34), 247-258. 2010.

Peattıe, K. and Charter, M. Greenmarketing. The Marketing Book 5. Edition. *EditBy.Michael J Baker*. s.726-775. 2003.

Peattıe, K. TowardsSustainability: The Third Age of Gren Marketing. *The Marketing Review*,2, pp.129-146. 2001.

Peattıe, Ken "TowardsSustainability: The Third Age Of Green Marketing". *Marketing Review*, Vol. 2. 2001.

Rustamov, Elnur. Sürdürülebilir Pazarlama Stratejileri Bağlamında Yeşil Pazarlama ve Pazarlamada Minimalist Yaklaşımlar. 2023.

Şancı, Ş., & Özkan, B. Yeşil Pazarlama Kapsamında Yapılan Kurumsal Sosyal Sorumluluk (KSS) Faaliyetlerine Yönelik Faktörlerin Satın Alma Niyetine Etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, *16*(1), 86-102.2024.

Şenkal, A. Küreselleşme, sosyal politikanın dönüşümü ve sivil toplum örgütleri. In *Journal of Social Policy Conferences* (No. 45, pp. 97-126). Istanbul University. 2003.

Şimşek, M. ve Nursoy, M. Toplam kalite yönetiminde performans ölçme (örnek uygulamalar). *İstanbul: Hayat Yayıncılık.* 2002.

Şua, E. Yeşil pazarlama ve tüketicilerin çevre dostu ürünleri kullanma eğilimleri *(Master'sthesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü).* 2012.

Tıraş H. H. "Sürdürülebilir Kalkınma ve Çevre: Teorik Bir İnceleme", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İibf Dergisi,* Sayı: 2, 57-73. 2012.

Tuncoğlu, M. Kurumsal itibar yönetiminde yeşil pazarlamanın yeri ve önemi (*Master'sthesis, Marmara Üniversitesi (Turkey).* 2009.

Turgul, Ç. Geleneksel pazarlama ile yeşil pazarlama stratejilerinin karşılaştırmalı analizi (*Master'sthesis, Marmara Üniversitesi (Turkey*) 2009.

Türk, Mevlüt ve Gök, Ayda "Yeşil Pazarlama Anlayışı Açısından Üretici İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 32 (9), 199-220. 2010.

Uydacı, M. *Yeşil pazarlama (2. Baskı). İstanbul: Türkmen Kitabevi*. 2011.

.

Uydacı, Mert, *Yeşil Pazarlama- İş Ahlakı ve Çevresellik Açısından Yaklaşımlar. İstanbul: Türkmen Kitabevi*. 2002.

Varinli, İ. *Pazarlamada Yeni Yaklaşımlar, Ankara: Detay Yayıncılık* 2008.

Yücel, M. ve Ekmekçiler, S. "Çevre Dostu Ürün Kavramına Bütünsel Yaklaşım", Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 7 (26), 320-333. 2008.

Yüksel, H. "Üretim Yönetimi Fonksiyonları ile Çevre Yönetim İlkelerinin Bütünleştirilmesi: Çevreye Duyarlı Üretim", Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 3 (2), 85–86. 2002.

ÇEVRE BİLİNCİ VE PAZARLAMA: TÜKETİCİ PERSPEKTİFİ

Kerem MOÇ
Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
keremmoc@hotmail.com ORCID 0009-0007-8447-4471

Dr. Öğr. Üyesi Ercan İNCE
Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
ercan.ince@igdir.edu.tr ORCID 0000-0003-4821-8140

Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU
Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
b.armutcu2765@gmail.com ORCID 0000-0002-4865-026X

ÖZET

Yeşil pazarlama, çevresel açıdan duyarlı ve faydalı bir ürünün tanıtımını ifade etmektedir. Yeşil ürünler, çevre dostu ürünler ya da yeşil pazarlama, pazarlama araştırmalarında giderek önem kazanan bir konu haline gelmiştir. İnsanlar, ürün tüketimi, üretimi ve artan atık yan ürünlerin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini önlemeye odaklanmıştır. Aynı zamanda, ürünlerin gerçek veya algılanan çevresel sürdürülebilirliklerine dayalı olarak geliştirilmesi ve tanıtılması pratiğini de içermektedir. Çevresel pazarlama ya da eko-pazarlama olarak da adlandırılan bu yaklaşım, bir organizasyonun çevreyi koruma gerekliliği konusunda farkındalık yaratarak imajını geliştirmesini sağlar. Eğer bir şirketin yeşil pazarlama faaliyetleri, kayda değer yatırımlar veya operasyonel değişikliklerle desteklenmiyorsa, bu durum sahte veya yanıltıcı reklamcılık olarak eleştirilebilir. Tüketiciler, yeşil ürünlerin pazarlama iletişimlerine yeterince maruz kalmamaktadır ve bu durum, çevre dostu ve etkili ürünleri teşvik etmek için pazarlama ve markaların daha fazla kullanılmasını gerektirir. Çevreyle ilgili çeşitli sorunlara dair artan farkındalık, tüketicilerin yaşam biçimlerinde bir değişime yol açmıştır. Tüketici tutumları, yeşil bir yaşam tarzına doğru kaymaktadır. Bu çalışmanın amacının yeşil pazarlama ile tüketici satın alma ilişkisinin ortaya konulması oluşturmaktadır. Bu kapsamda alan yazında ki çalışmalar araştırılarak değişkenler arasında ki ilişki tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmaya göre yeşil pazarlamanın çevresel etkileri en aza indirerek ürün ve hizmetleri ön plana çıkardığı ve bu durumun tüketicilerin çevre dostu ürünlere yönelmesine etki ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeşil Pazarlama, Tüketici, Satın Alma Davranışı

1. GİRİŞ

Çağdaş ve dinamik ekonomik manzara, etkili pazarlama stratejilerinin uygulanmasını gerektirir. Temel olarak pazarlama, kuruluşların stratejik hedeflerine ulaşmalarını sağlamak için ürünlerin, hizmetlerin ve kavramların oluşturulması, fiyatlandırılması, tanıtımı ve dağıtımının sistematik planlanmasını ve yürütülmesini kapsar. Tüketici taleplerini ele alırken mal ve hizmetlerin satışını kolaylaştırmanın ikili amacına hizmet eden pazarlama disiplini, teknolojik gelişmelerden, ekonomik dalgalanmalardan ve seçici tüketicilerin ortaya çıkmasından etkilenen çeşitli aşamalardan geçer. Mevcut bağlamda, pazarlamanın, yalnızca tüketici tercihlerini ve gereksinimlerini yerine getirmenin ötesine geçen bir dizi toplumsal sorumluluğu ele alması gerekmektedir (Mucuk, 2001:5). Teknolojinin gelişmesi ve medyanın büyümesi sayesinde, 1960'lardan itibaren tüketiciler çevre hakkında bilgi edinmeye başlamıştır. Karbon dioksit salınımı nedeniyle küresel ısınma ve doğal kaynakların tükenmesi gibi endişeler, hükümetlerin ve işletmelerin çevre konusunda çalışmalar yapmasını beklemektedir. Özellikle Amerika'da, her 10 tüketiciden 8'i çevre dostu davranışlar sergilemektedir ve bu durum, işletmelerin bu yönde çalışmalar yapmalarını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu süreçte, pek çok kurum çevreyi kurumsal hedeflerinin bir aşaması olarak değerlendirmeye başlamıştır. Çevreyle ilgili çeşitli sorunlara dair artan farkındalık, tüketicilerin yaşam biçimlerinde ve tüketim tarzlarında çevreye duyarlı, gelecek nesillerin devamını düşünen, doğal ürünler tüketme ve geri dönüşebilen ürünleri ifade eden yeşil tüketim kavramının doğmasına ve gelişmesine neden olmuştur. Yeşil tüketim bilincinin artmasıyla birlikte işletimler bilinçlenen tüketicilerin dikkatini çekebilmek için ürün ve hizmetlerinin pazarlanmasında geleneksel pazarlamadan yeşil pazarlamaya doğru everilmeye başlamışlardır (Situmorang, 2011:134).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Yeşil Pazarlama

Çevreye ve sağlığa dayalı bir iş anlayışı oluşturmayı amaçlayan stratejik çabalardan biri olarak Yeşil Pazarlama kavramı, 1980'lerin sonları ve 1990'ların başlarında tanınmıştır. Yeşil Pazarlama, çevre sorunlarına yönelik kamu ilgisinin artmasıyla gelişmiş ve insanlar işletmelerin faaliyetlerini yürütürken sorumluluk almasını talep etmiştir. Amerikan Pazarlama Derneği'ne (AMA) göre, Yeşil Pazarlama, ürün modifikasyonları, üretim süreçlerindeki değişiklikler, ambalajlama ve reklam stratejileri gibi çeşitli faaliyetleri birleştirerek çevre için güvenli kabul edilen ürünlerin pazarlanmasıdır (Situmorang, 2011:134).

Yazdanifard ve Mercy (2011: 640), Yeşil Pazarlama'yı çevre güvenliği üzerinde olumlu bir etkisi olan ve gelecekteki nesiller için çevreyi korumayı amaçlayan bir araç olarak tanımlamaktadır. Çevre koruma konusundaki endişeler, yeşil pazarlar olarak adlandırılan yeni pazarların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Toplumda çevresel ve sosyal sorunlara yönelik endişeler, şirketlerin pazarlama kararlarını alırken farklı çıkar gruplarının görüşlerini dikkate almasını zorunlu kılmaktadır. Stern ve Ander (2008: 40), Yeşil Pazarlama'nın uygulamasında dört ana unsuru olduğunu belirtmiştir: Yeşil düşünmek (çevreci bir vizyona sahip olmak), Yeşil hareket etmek (çevreci tesis ve altyapılarla iş yapmak), Yeşil satmak (çevre dostu ürünler satmak) ve Yeşil iletmek (tüketicileri çevreci olmaya davet etmek).

Diğer uzmanlara göre, Yeşil Pazarlama, çevre üzerinde olumsuz etkileri en aza indirmek için tasarlanmış ürünlerin geliştirilmesi ve pazarlanmasıdır (Dahlstrom, 2011:5). Yeşil Pazarlama'daki "yeşil" terimi, doğayla uyumu ifade ettiği için kritik bir öneme sahiptir. Bu, çevre dostu ürünlerin yaratılmasını ima eder. Stern ve Ander 'e (2008: 40) göre, yeşil düşünmek, üreticinin çevreye yönelik dikkat ve korumayı şirketin temel değeri olarak kabul etmesi anlamına gelir. Yeşil hareket etmek, enerji tasarrufu sağlayan üretim süreçlerini ifade eder; örneğin, su veya elektrik tasarrufu yapmak ve yeniden kullanılabilir içme şişelerini teşvik etmek gibi. Yeşil satmak, Yeşil Pazarlama'ya bağlı kalan şirketlerin çevre dostu ürünler, yani yeşil ürünler satmasını ifade eder. Yeşil iletmek ise tüm ilgili tarafları Yeşil Pazarlama programına dahil etmeye ve bu programın bir parçası olmaya davet etmek anlamına gelir.

Karna'ya (2003) göre, yeşil pazarlama, tüketicilerin sergilediği çevreci tutum ve davranışlarla uyumlu olarak pazarlama ve ekoloji kavramlarının birleşimidir. Yeşil pazarlama yönetiminin sorumluluklarını ve çevresel sorunların etkilerini ve işletmelerin bu konudaki görevlerini kapsamaktadır. Karnaya, yeşil pazarlamanın ayrıntılarını şu şekilde tanımlamaktadır (Karna, 2003:55):

- Şirketin sosyal, teknolojik, ekonomik ve fiziksel yaklaşımlarını dengeleyerek gelecekteki adımlarını belirler.
- Kısa vadeli nicel büyüme yerine, kurumun uzun vadeli sürdürülebilir niteliksel büyümesine önem verir.
- Kurumun azalmış ve parçalı teori ve pratiğini bütünsel bir yaklaşıma dönüştürmeyi amaçlar.
- Tüketicilerin yapay isteklerini değil, gerçek ihtiyaçlarını karşılamaya yönelir.
- İnsanları ekonomik varlıklar olarak değil, insan olarak saygı gösterir.

- Tüketicinin ve toplumun çok yönlü ve bazen çelişkili istek ve ihtiyaçlarını karşılar.
- Kurumun ve faaliyetlerinin görüşü, küçük yerel markaların daha fazla tanınmasına yol açacaktır. Büyük ve uzun mesafeli ekonomiler sürdürülemezdir.
- Çevre performansı benimsemiş kurumlar, herhangi bir pazarlama etkinliği düzenlemez; çevresel etkileri, ürün kullanımında ve sonrasında yaratılan izlenimi, ürünün pazardaki konumunu ve pazarlama çabalarını değerlendirir.
- Sosyo-çevresel bir etki yaratmaya çalışmak, teknoloji ve çevre gelişmeleriyle birlikte gelir.

Uzmanların yukarıda tanımladığı tüm Yeşil Pazarlama tanımlarına dayanarak, Yeşil Pazarlama'nın, ürün geliri, fiyatlandırma, dağıtım zinciri seçimi ve promosyonları içeren, tüketicilerin ihtiyaç ve isteklerini çevreye az ya da hiç olumsuz etki yaratmadan karşılamayı amaçlayan bir tanıtım faaliyeti olduğu sonucuna varılabilir. Şirketler, yeşil düşünmek, yeşil hareket etmek, yeşil satmak ve yeşil iletmek olmak üzere Yeşil Pazarlama'nın dört unsurunu uyguladığında, çevreye duyarlı bir iş modeli geliştirebilirler.

2.1.1. Yeşil Pazarlama Araçları

Yeşil pazarlama araçları, müşterilerin çevre dostu ürünler hakkında farkındalıklarını artırmalarını sağlar. Ayrıca, bu araçlar müşterilerin kişisel farkındalıklarını kolayca geliştirmelerine, yeşil ürünlerin faydalarını tanımalarına ve çevre dostu ürünleri satın alma motivasyonu kazanmalarına yardımcı olur. Aşağıda, Setyaningrum ve diğerlerine (2015: 315) göre yeşil pazarlama araçlarının açıklaması bulunmaktadır:

a. Eko-etiketler: Eko-etiketler, ürünlerin fiziksel olmayan özellikleri hakkında bilgi sağlayan yeşil pazarlama araçlarıdır. Örneğin, ürün kalitesi ve derecelendirmeleri gibi bilgileri müşterilerle paylaşır. Bu etiketler, çevreci tüketim bilincini teşvik ederek tüketicilerin çevre dostu ürünleri tercih etmelerini sağlar.

b. Eko-marka: Eko-markalama, ürünlerin çevreye zarar veren uygulamalardan kaçınılarak tasarlanmasını içerir. Şirketler, müşterilerin yeşil ürünleri kolayca ayırt etmelerine ve geleneksel ürünlerle karşılaştırmalarına olanak tanımak için eko-markaları kullanır.

c. Çevresel Temalı Reklamlar: Reklam, bireylerin ve şirketlerin ürünlerini halka tanıtmak için yaygın olarak kullandıkları bir tanıtım aracıdır. Bu tür reklamlar, özel ihtiyaçlara göre uyarlanabilir ve çeşitli şekillerde sunulabilir. Ancak, bir reklamın kalitesi, tanıtımın başarısını veya başarısızlığını belirlediği için kritik öneme sahiptir. Genellikle, daha kaliteli reklamlar

daha pahalıdır çünkü kaliteli medya ve materyaller gerektirir. Reklamın etkinliği, onun iyi ya da kötü olarak değerlendirilmesini belirler. Çevresel temalı reklamlar, halkı çevre bilinci oluşturarak ve onları çevreyi korumaya yönelik düşünmeye ve harekete geçmeye teşvik ederek ikna etmeyi amaçlar. Bu reklamlar, çevresel sorunları önlemek için farkındalık yaratır.

2.1.2. Yeşil Pazarlamanın Amaçları

Yeşil pazarlamanın tarihi, kamuoyu endişelerine ve çevreye duyarlı grupların varlığına dayanmaktadır. Martins'e (2017: 15) göre sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir tüketim ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi hedeflerken aynı zamanda çevrenin korunmasını amaçlayan bir kalkınma biçimidir. Sürekli üretimin ekolojik dengelere dikkat edilmeksizin gerçekleştirilmesi, şirketleri çevreye daha duyarlı ve farkındalıklı olmaya zorlamaktadır.

Yeşil pazarlamanın temel amacı, çevresel kaygıları ele almayı hedefleyen pazarlama faaliyetleri gerçekleştirmektir. Yeşil pazarlamanın ortaya çıkışı, tüketicilerin çevre bilinciyle tercihler yapmalarını açıklamaktadır. Bu nedenle, çevreyi koruma isteği, yeşil pazarlamanın amaçları arasında daha belirgin bir konuma sahiptir. Reklamların içeriğinde "yeşil" olgusunun yer alması, yeşil pazarlama amaçlarının anlaşılmasını güçlendirmektedir.

Yeşil Pazarlama kavramında geçen "yeşil" terimi, çevreye duyarlılığı ifade etmektedir. Çevre koşullarına dikkat etmenin yanı sıra, yeşil pazarlama şirketlerin kârlılığını artırmayı da hedefler. Situmorang'da (2011: 135), Yeşil Pazarlama'nın uygulanma amaçlarını üç aşamada açıklamıştır:

a. Yeşil (Green): Bu aşama, markanın veya şirketin çevreye duyarlı olduğunu iletişim yoluyla ifade etmeyi amaçlar. Yeşil Pazarlama konseptini uygulayan şirketler için bu, ilk aşamadır.

b. Daha Yeşil (Greener): Ticarileşme, şirketin ana hedefi olmakla birlikte, çevresel etkileri iyileştirmeye yönelik hedefler de benimsenir. Şirketler, tüketicilerin ürünleri kullanım biçimlerini değiştirmeye çalışır. Örneğin, plastik kullanımını azaltmak için, şirket kendi tasarımıyla yeniden kullanılabilir su şişeleri sunabilir.

c. En Yeşil (Greenest): Bu aşamada şirket, tüketici kültürünü çevreye daha duyarlı bir hale dönüştürmeyi hedefler. Bu kültürde, tüketicilerin çevreyi tüm faaliyetlerinde öncelikli olarak önemsemeleri beklenir ve bu durum, şirketin sunduğu ürünlerden bağımsızdır.

2.1.3. Yeşil Pazarlama Karmasının 4p'si.

Yeşil pazarlama karması, geleneksel pazarlama prensiplerini sürdürülebilirlik ve çevresel sorumlulukla birleştiren bir kavramdır. Sunyoto'ya (2012: 60) göre, pazarlama karması,

pazarlama sisteminin temelini oluşturan, şirketlerin alıcıların veya tüketicilerin tepkilerini etkilemek için kontrol edebileceği değişkenler veya faaliyetlerin bir kombinasyonudur. Şirketler, bu faaliyetleri en etkili şekilde birleştirip koordine ederek pazarlama görevlerini yerine getirmelidir. Bu, sadece en iyi faaliyet kombinasyonuna sahip olunmasını değil, aynı zamanda pazarlama değişkenlerinin etkin bir şekilde koordine edilmesini de sağlar.

Kotler ve Armstrong'a (2008: 62) göre, pazarlama karması, çevre dostu ürün veya hizmetlerin piyasaya sunulmasını içerir ve **4P** olarak bilinen dört temel bileşenden oluşur: Ürün, Fiyat, Yer ve Tutundurma. Tiwari ve diğerlerine (2011: 2) göre, yeşil pazarlama bağlamında pazarlama karması, çevresel sorunlara duyarlı olmalı ve pazara ürün geliştirme ve tanıtımında 'yeşil' bir bakış açısına sahip olmalıdır.

2.1.3.1. Yeşil ürün

Çevre dostu ürünler, hem kullanıcılar hem de çevre için uzun vadeli güvenliği ön planda tutarlar. Tiwari ve diğerlerine (2011: 2) göre, yeşil ürün planlamasındaki ekolojik hedef, kaynak tüketimini ve kirliliği en aza indirirken sınırlı kaynakların korunmasını artırmaktır. Ottman (2011: 5) ise yeşil ürünleri, genellikle dayanıklı, sağlığa zararsız, geri dönüştürülmüş malzemelerden üretilmiş ambalajlara sahip ürünler olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, çevre dostu ürünler, tüketiciler ve çevre için güvenli malzemeler kullanır, uzun ömürlüdür ve yenilenebilir kaynaklardan üretilir (Sumarwan, 2012: 235). Şirketler, çevreye zarar vermeyen ürünler geliştirmek ve yenilik yapmak için sürekli bir çabanın içindedirler.

Tüketiciler de daha seçici hale gelmiş, daha güvenli ürünleri tercih etmeye başlamıştır. Yukarıdaki tanım ve ifadelere dayanarak, yeşil ürünlerin hem kullanıcılar için fayda sağlayacak hem de çevreye zarar vermeyecek şekilde tasarlandığı sonucuna varılabilir. Bu ürünler, tüketicilere yüksek değer sunarken ekolojik dengeyi koruma amacı taşır ve doğaya olumsuz bir etki yaratmazlar. Arseculeratne ve Yazdanifard'a (2014: 133) göre, bir ürünün yeşil olarak adlandırılabilmesi için üretim sürecinin çevre dostu olması ve çevresel zararın en aza indirilmesi gerekmektedir.

Yeşil ürünlere ilişkin genel yönergeler şunlardır:

a. Üretim süreçlerinde çevre kirliliğini en aza indirmek.

b. Ürünlerde kullanılan hammaddelerin doğal kaynakları koruyacak şekilde temin edilmesi.

c. İyi bir atık yönetimi uygulamak.

d. Çevre dostu tasarımlar benimsemek ve ambalajları kirliliği ve tehlikeleri en aza indirecek şekilde tasarlamak.

Kotler ve Armstrong (2012: 410) ayrıca şu tasarım parametrelerini eklemiştir:

a. Biçim: Ürünler, şekil, boyut ve model açısından farklılaştırılabilir.

b. Özellikler: Çoğu ürün, temel işlevlerini tamamlayan çeşitli özelliklerle sunulabilir.

c. Kalite: Alıcılar, ürünlerin yüksek standartları karşılamasını ve belirli özelliklere sahip olmasını bekler.

d. Dayanıklılık: Normal koşullarda bir ürünün beklenen ömrü, genel kalite açısından önemlidir.

2.1.3.2. Yeşil Fiyat

Fiyat, yeşil pazarlamada önemli bir unsurdur. Yeşil ürünler genellikle geleneksel ürünlerden daha pahalıdırlar. Sahay'a (2006: 138) göre fiyat, kaynaklar için ödenecek değeri yansıtırken, yeşil pazarlamada fiyat, uzun vadeli maliyet döngüsünü içeren çevre dostu maliyet yapısını yansıtır. Yeşil ürünler genellikle yüksek bir fiyatla sunulur ve bu durum tüketicilerin zihninde yeşil ürünlerin her zaman oldukça yüksek fiyatlara sahip olacağı algısını yaratabilmektedir..

Arseculeratne ve Yazdanifard (2014: 133) yeşil olmanın pahalı olduğunu çünkü yeni teknolojiler, makineler, insan eğitimi, dış maliyetlerin üstlenilmesi ve atıkların geri dönüştürülmüş ürünlere dönüştürülmesi gibi birçok maliyeti içerdiğini belirtmektedir. Tiwari ve diğerleri (2011: 2), fiyatın yeşil pazarlama karmasında temel bir faktör olduğunu vurgulamıştır.

Yeşil pazarlamada müşteriler, ürünün geliştirilmiş kaliteye ve çevre dostu bir tasarıma sahip olması durumunda daha fazla ödeme yapmaya isteklidir (Miryala, 2016: 138). Birçok tüketici, ürünün performans, işlevsellik, tasarım, görsel çekicilik veya lezzet gibi ek değerler sunduğunu algılarsa daha yüksek bir fiyat ödemeye hazırdır. Yeşil pazarlama, bu olgudan yararlanarak daha yüksek fiyat politikası uygulayabilir. Ancak, çevresel kaygıları önceliklendiren tüketiciler, ürünün algılanan ek değeri, sağlık yararları ve çevresel etkisine dayanarak satın alma kararları verirler.

2.1.3.3. Yeşil Yer

Yeşil yer, çevresel zararı en aza indirirken ürünleri tüketicilere kolayca ulaştırmak için kurumsal dağıtım kanallarını seçmeyi ifade etmektedir. Sahay'a (2006: 138) göre, geleneksel

pazarlamada şirketler ürünün işlevsel olarak desteklediği kanalları belirlerken, yeşil pazarlamada bu daha çok taşıma, depolama ve elleçlemeden kaynaklanan atık ve kirliliği en aza indirmeye yöneliktir.

LMI Government Consulting tarafından "Yeşil Tedarik Zincirinin Uygulanmasında En İyi Uygulamalar" adlı çalışmada (Maharani, 2010), çevre dostu dağıtım kanalları, dağıtım yöntemlerini çevresel açıdan yeniden düzenleme çabaları olarak tanımlanmıştır.

Tiwari ve diğerleri (2011: 2), yeşil ürünlerin mevcudiyetinin müşteriler üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu ve çevre dostu dağıtım kanallarının çevresel zararları azaltmada önemli olduğunu vurgulamıştır.

2.1.3.4. Yeşil Tutundurma

Yeşil tutundurma, ürünlerin çevresel faydalarını vurgulayan pazarlama iletişim faaliyetlerini içerir. Tiwari ve diğerleri (2011: 2), yeşil tutundurmayı üç şekilde tanımlamıştır:

1. Ürün veya hizmet ile biyofiziksel çevre arasındaki ilişkiyi vurgulayan kampanyalar.
2. Ürün veya hizmeti öne çıkararak yeşil bir yaşam tarzını teşvik eden kampanyalar.
3. Şirketin çevresel sorumluluk imajını sergileyen kampanyalar.

Kotler ve Armstrong'a (2012: 117) göre pazarlama karması, reklamcılık, satış promosyonu, halkla ilişkiler, kişisel satış ve doğrudan pazarlama yoluyla uygulanabilir. Yeşil tutundurma, sağlıklı bir yaşam tarzını ve yeşil konsepti vurgulayan ürün veya hizmetleri ve şirketin çevresel sorumluluk imajını sunmayı içeren bir stratejidir.

2.2. Tüketici Satın Alma Niyeti

2.2.1. Tüketici Satın Alma Davranışı

Tüketici satın alma davranışı, insanların maddi ve manevi ihtiyaçlarını, isteklerini ve çıkarlarını ortaya koyan, özgün ve özel bir davranış türüdür. Bir tüketicinin satın alma kararı, bir ürünün satın alınmasının belirlenmesinde ve ardından genel satın alma kararında büyük bir rol oynayan bir niyettir (Tao et al., 2022). Tüketici satın alma davranışı, sosyal, kültürel, kişisel ve psikolojik özelliklerden önemli ölçüde etkilenmektedir. Kişisel özellikler, tüketici davranışlarını etkileyebilir. Yaşam tarzı, mali durum, istihdam, yaş, kişilik ve özkonsept, satın alma davranışlarını etkileyen bazı önemli kişisel unsurlardır. Tüketici satın alma davranışı, dört temel psikolojik unsurdan etkilenmektedir. Bunlar; algı, arzu, eğitim, inançlar ve tutumlardır. Sosyal değişkenler, tüketicilerin satın alma kararları üzerinde etkili olmaktadır. Referans grupları, aileler, roller, sosyal medya ve statü, önemli sosyal etkilerdir. Kültür, bir kişinin ailesinden ve

diğer önemli gruplardan öğrenerek toplumda sahip olduğu temel inançlar, değerler, istekler ve davranışların bir birleşimidir. Temelde kültür, her toplumun ayrılmaz bir bileşeni olup, kişisel istekler ve eylemler üzerinde temel bir itici güçtür. Farklı kültürler, tüketici davranışı üzerinde farklı etkiler yaratmaktadır (Jisana, 2014). Bununla birlikte, müşterilerin pazarlama uyaranlarına nasıl tepki verdiğini öğrenmek isteyen firmalar, tüketici davranışını incelemek amacıyla "uyaran-tepki modeli"ni geliştirmiştir. Ancak bu pazarlama uyaranları, fiyat, ürün, yer veya promosyon gibi faktörlere bağlı olarak değişebilir. Ayrıca, bu olaylara ek olarak, ekonominin durumu, teknolojik gelişmeler, politik gelişmeler veya kültürel algılardaki değişimler gibi dışsal faktörler de tüketici davranışını etkileyebilir (Kotler, 2011).

2.2.2. Tüketici Satın Alma Karar Süreci

Tüketici davranışı ilkesinin klasik görüşüne göre, birçok tüketici davranışı çalışmasının sonucunda, karar verme modelinin beş farklı aşamadan oluştuğu belirlenmiştir. Bu beş aşama; ihtiyaç tanıma, bilgi arayışı, alternatiflerin değerlendirilmesi, ürün kararı ve satın alma sonrası davranış olarak sıralanabilir (Kotler ve Keller, 2012).

a. İhtiyaç Tanıma

Bir tüketici, yaşam tarzı değişiklikleri nedeniyle bir gereksinim, istek veya yerine koyma ihtiyacından kaynaklanarak bir ihtiyaç veya problem fark eder. Bu ihtiyaçlar, geniş bir şekilde fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlar olarak kategorize edilebilir (Michael, 2006). Maslow'a (1954) göre, kişisel ihtiyaçlar daha da ayrılabilir; bunlar arasında sosyal etkileşim, özsaygı, fiziksel sağlık, güvenlik ve kendini gerçekleştirme bulunmaktadır. Tüketiciler, önceki ihtiyaçlarına dayalı olarak ihtiyaçlarını tanımlar ve bu ihtiyaçlar hiçbir zaman tamamen tatmin olmayabilir.

b. Bilgi Arayışı

İhtiyacın açıkça tanımlanmasından sonra, tüketici ilgili bilgileri aramaya başlar. Tüketici, sorunun çözülmesine yardımcı olabilecek bilgileri arar; bu bilgiler, ürün, mevcut alternatifler ve diğer satın alma seçenekleriyle ilgili olabilir (Punj ve Moore, 2009).

c. Alternatiflerin Değerlendirilmesi

Tüketicilerin çeşitli kaynaklardan topladığı bilgiler, ihtiyaçlarına ne kadar iyi cevap verdiğine göre değerlendirilir. Bu aşama, alternatiflerin tüm faydalarını ve dezavantajlarını dikkate alarak, değerlendirme ve karar verme için farklı kriterlerin uygulanmasını içerir (Hallaq ve Pettit, 1983).

d. Satın Alma Kararı

Seçenekler değerlendirildikten sonra, alıcı bir satın alma kararı verir ve bu aşamada gerçek işlem gerçekleşir. Hoyer ve MacInnis (2008) ise, alıcının tüm adımları dikkatlice takip etmesine rağmen, satın alma kararının genellikle stok durumu, mağaza yönetimi, fiyat, garanti ve bakım gibi faktörlerden etkilendiğini belirtmişlerdir.

e. Satın Alma Sonrası Davranış

Satın almanın yeterliliği, tüketicilerin ihtiyaçlarının karşılanıp karşılanmadığına göre belirlenir. Eğer ihtiyaç karşılanmışsa, tüketicilerin ürünü başkalarına tavsiye etme olasılığı yüksektir (Amira ve Nermine, 2020). Tüketici yorumları, diğer tüketicilerin kararları ve satın almaları üzerinde önemli bir rol oynar (Ofir ve Simonson, 2005). Satın alma sonrasında, tüketiciler üç durumdan birinde olabilir: tamamen memnun ve aynı markadan tekrar satın alma olasılığı yüksek, kısmen memnun ve belirsiz, veya memnun olmayan ve ürünü tekrar satın alması beklenmeyen (Aysel, 2020).

Başka bir deyişle, bir satın alma kararı vermeden önce bir ihtiyacın ortaya çıkması gerekmektedir. Bu ihtiyaç doğrultusunda, tüketiciler, ihtiyaçlarının önemini ve büyüklüğünü araştırır ve bundan sağlanan tatminin derecesini değerlendirirler. Daha sonraki aşamalarda, tüketiciler, alternatifler arasında seçim yaparken bu elde ettikleri bilgileri kullanarak satın alma niyetlerini şekillendirirler. Bir sonraki aşamada ise, tüketicilerin satın alma kararı oluşur ve sonuç olarak ürün, ürün veya hizmetten beklentilerine bağlı olarak satın alınır, süreç satın alma kararının sonuçlarının değerlendirilmesiyle sonlanır (Gürbüz vd., 2015:380).

2.2.3. Yeşil Satın Alma Niyeti

Yeşil satın alma niyeti, bir kişinin çevresel olarak ihtiyaç ve isteklerine göre bir ürün satın alma istekliliğidir (Netemeyer vd., 2005). Kumar ve Bhasker (2016) göre, tüketici satın alma niyeti, bir tüketicinin ürünü değerlendirdikten sonra satın alma işlemi yapmaya hazır olmasıdır. Yeşil satın alma niyeti üç ölçüm içerir: bir ürünün çevresel kaygılar nedeniyle satın alınma niyeti, çevresel performansı nedeniyle gelecekte tekrar satın alma niyeti ve sadece çevre dostu olduğu için bir ürünü satın almaktan duyulan memnuniyet (Chen ve Chang, 2012). Yeşil pazarlamanın geniş bir şekilde yayılması ve bunun sonucunda ürünler, fiyatlar ve diğer ilgili unsurlar gibi farklı öğelere yönelik çeşitli pazarlama yaklaşımlarının uygulanmasıyla birlikte, tüketicilerin satın almak istedikleri ürünler, farklı mallar ve markalar arasından yapılacak tercihe bağlı olarak şekillenmektedir. Bununla birlikte, satın alma niyeti, karar verme eylemini içerir. Bu nedenle, tüketicilerin ne tür bir marka almak istedikleri ya da hangi tür malları satın almak

istedikleri, karar verme sürecine bağlıdır. Tüketicilerin almak istedikleri ürünle ilgili niyetlerinin anlaşılması önemlidir (Nawaz vd., 2021). Gerçek davranış ve tüketici niyeti birbirinin yerine geçebilir.

Bugün dünya, insanlar, tüketiciler ve pazarlamacılar için birçok artan sorunla karşı karşıyadır. Bu nedenle, mevcut olan geleneksel akıl, tüketim desenlerinin sürdürülemezliğine odaklanmaktadır; çünkü doğal kaynaklara olan talep artmakta ve arz ise azalmaktadır. Ayrıca, kirlenme, nüfus artışı, iklim değişikliği ve doğal kaynakların azalması gibi çeşitli ekolojik zorluklar mevcuttur (Vlek ve Steg, 2007). Kaynakların korunması en önemli husustur çünkü bu kaynakların ve tüm dünyadaki çevrenin korunması gerekmektedir. Hem tüketiciler hem de işletmeler için zorluklar bulunmaktadır. Doğal çevre ile ilgili bir endişe, üretim ve satın alma niyeti ile doğrudan ilişkilidir (Laroche vd., 2001).

3. SONUÇ

Yeşil pazarlama, günümüzde birçok şirket tarafından çevresel sorunlarla ilgili insanların büyük bir duyarlılık gösterdiği bir dönemde rekabet avantajlarını artırmak için kullanılan bir araçtır. Yeşil pazarlama uygulanırken, işletmeler kullanıcıların ihtiyaçlarını ve isteklerini karşılamak zorundadır. Yeşil pazarlama sadece çevre koruma aracı değil, aynı zamanda bir pazarlama stratejisidir (Yazdanifard ve Mercy 2011). Birçok firma, yeşil pazarlamanın faydalarını anlamış ve daha sürdürülebilir bir yaklaşımın markalarına nasıl değer katabileceğini görmüştür. Dahası, bu yaklaşım, gelecek nesillerin gezegeni bizim kadar keyifle kullanabilmelerine yardımcı olmanın bir yoludur. Çalışma ortamınızı daha çevre dostu hale getirmek için mevcut çevresel etki değerlendirmelerinizi takip etmeli ve bazı stratejileri izlemelisiniz. Ayrıca ofis ürünleri, temizlik ürünleri, elektrik, gıda tercihleri, atık azaltma, yeniden kullanım, geri dönüşüm, rahat kıyafet kodu, yerel kalma, masa düzeni ve yeşil aylık zorluklar gibi uygulamalardan yararlanmalısınız. İleriye dönük bir çalışma, tüketicilerin çevre dostu davranışlarını inceleyebilir, yeşil ürünlerin benimsenmesine yönelik engelleri ve itici güçleri araştırabilir ve daha sürdürülebilir bir dünya için çalışan çevresel şirketlere odaklanabilir.

Yeşil pazarlama, çevresel etkileri en aza indiren ürün ve hizmetlerin faydalarını ön plana çıkarır ve bu durum, tüketicilerin çevre dostu ürünlere yönelmesine neden olabilir. Bu pazarlama türü, tüketicilerin çevreye duyarlı olmasına katkı sağlayarak, çevresel konularda daha fazla bilinçlenmelerini teşvik edebilir. Ayrıca, çevre dostu markalar, tüketicilerin marka değerleriyle daha güçlü bir bağ kurmalarını sağlayabilir. Yeşil pazarlama, firmaların sürdürülebilirlik

hedeflerine ve çevre dostu uygulamalara olan bağlılıklarını vurgular, bu da tüketicilerin bu markaları tercih etmelerini ve markaya sadakat geliştirmelerini teşvik eder. Ürün ve ambalaj tasarımı, yeşil pazarlamanın diğer önemli bileşenlerindendir. Çevre dostu tasarımlar, tüketicileri bu tür ürünleri satın alarak çevreye katkı sağlamaya yönlendirebilir. Markalar, çevresel sorumluluklarını sergileyerek olumlu bir imaj yaratabilir, bu da tüketicilerin markayı tercih etmelerine yol açar. Tüketiciler, çevreye duyarlı bir markayı destekleyerek, kendi çevresel değerlerini yansıttıklarını hissedebilirler. Ancak, yeşil pazarlama çabalarının etkili olabilmesi için bu çabaların samimi ve güvenilir olması gerekmektedir. Tüketiciler, yeşil pazarlamanın yalnızca bir strateji olduğunu düşündüklerinde, bu pazarlamanın etkisi sınırlı kalabilir.

KAYNAKÇA

Amira M. Omar., Nermine Atteya (2020). “The Impact of Digital Marketing on Consumer Buying Decision Process in the Egyptian Market.” International Journal o f Business and M anagem ent, Vol. 15, No. 7.

Arseculeratne, Dinuk., Yazdanifard, Assoc. Prof. Dr. Rashad. (2014). How Green Marketing Can Create a Sustainable Competitive Advantage for a Business. International Business Research. 7. 130-137. 10.5539/ibr.v7n1p130

Aysel, Kazimova. (2020). Data driven approaches in marketing communication and its effectiveness on consumer behavior. Bahcesehir University, Turkey..

Chen, Yu Shan., C. H. Chang. (2012). Enhance Green Purchase Intentions: The Role of Green Perceived Value, Green Perceived Risk, and Green Trust. Journal M anagem ent Decision. 50 (2). 0025- 1747..

Dahlstrom, R. (2011). Green M arketing M anagem ent. Mason: South-Western Cengage Learning

Gürbüz, O. et al. (2015). Öğretim İlke Ve Yöntemleri. Ankara: Pegem Akademi.

Hallaq, J.N., Kathy Pettit (1983), The Relationship of Product Type, Preferred Evaluative Criteria, and the Order of Consumption to the Evaluation of Consumer Products. in NA - Advances in Consumer Research Volume 10, eds. Richard P. Bagozzi and Alice M. Tybout, Ann Abor, MI : Association fo r Consumer Research. 600-604..

Hoyer, W. D., Maclnnis, D. J. (2008). Consumer Behavior. Boston: Cangage Learning..

Jisana, T.K. (2014). Consumer Behavıour Models: An Overvıew. Sai Om Journal ofC om m erce ., M anagem ent: A P eer R eview ed N ational Journal, 1, 34-43.

Karna, J. (2003). Environmental marketing strategy and its implementation in forest industries. Yayımlanmış Doktora Tezi, Helsinki: Univesirty of Helsinki Department of Forest Economics.

Kotler, P. (2011). Reinventing Marketing to Manage the Environmental Imperative. Journal o f M arketing, 75, 132-135. https://doi.org/10.1509/jmkg.75.4.132.

Kotler, P. and K. L. Keller. (2009). M anajem en Pemasaran. Edisi Ketiga B elas Jilid 2. Alih Bahasa Bob Sabran. Jakarta : Erlangga.

Kotler, P., ., Armstrong, G. (2008). Principles o f M arketing (12th ed.). London: Pearson Education Limited.

Kotler, P., and Armstrong, G. (2012). Principles o f M arketing, 15th Edition. England: Pearson Education Limited.

Kotler, P., and Armstrong, G. (2012). Principles o f M arketing, 15th Edition. England: Pearson Education Limited.

Kumar, Bipul and Bhaskar, Kalyan (2016). Electronic Waste and Sustainability: Reflections on a Rising Global Challenge," M arkets, Globalization ., D evelopm ent Review: Vol. 1: No. 1, Article 5. DOI: 10.23860/MGDR-2016-01-01-05.

Laheri, V.K. and Dangi, H. (2014) “Asia-Pacific Journal of Management Research and Innovation”, 10(2) 147–155.

Laroche, M., Bergeron, J., ., Barbaro-Forleo, G. (2001). Targeting consumers who are willing to pay more for environmentally friendly products. The Journal o f Consumer M arketing, 18(6), 503-518.

Maharani, A.D. (2010). A nalisis Pengaruh Kepercayaan dan Kepuasan terhadap Loyalitas Nasabah Tabungan B ank M ega Semarang. Skripsi. Semarang: Fakultas Ekonomi Universitas Diponegoro (tidak diterbitkan).

Martins, H. M. S. S. (2017). The importance o f green marketing fo r portuguese com panies in the footw ear industry. Master Degree Thesis. ISCTE.

Maslow, A. H. (1954). M otivation andP ersonality. New York: Harper.

Michael, S. (2006). Consumer Behavior - A European Perspective. U.S.: Financial Times, Prentice-Hall. Mobile Marketing Association. (2009). M M A Updates D efinition o f M obile M arketing. Retrieved 27.6.2013 from http://www.mmaglobal.com/news/mma-updates-definition-mobile-marketing.

Miryala, Ramesh K. Mennakanti, John P. (2016). Responsible Marketing for Sustainable Business. India: Zenon Academic Publishing.

Mucuk, İsmet. (2001). Pazarlama İlkeleri. İstanbul: Türkmen Kitabevi.

Nawaz, M.A., Seshadri, U., Kumar, P. (2021). Nexus between green finance and climate change mitigation in N11 and BRICS countries: empirical estimation through difference in differences (DID) approach. Environ Sci P o llu tR es 28, 6504-6519. https://doi.org/10.1007/s11356-020-10920-y.

Netemeyer, Richard ., Maxham, James ., Pullig, Chris. (2005). Conflicts in the Work-Family Interface: Links to Job Stress, Customer Service Employee Performance, and Customer Purchase Intent. Journal o f M arketing - JM A R K E TIN G . 69. 130-143. 10.1509/jmkg.69.2.130.60758..

Ofir, Chezy and Simonson, Itamar. (2005). The Effect of Stating Expectations on Customer Satisfaction and Shopping Experience. Stanford GSB Research Paper Series No. 1881, Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=678382 or http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.678382.

Ottman, J., Stafford, E.P. and Hartman, C.L. (2006). Avoid Green Marketing Myopia: Ways to Improve Consumer Appeal for Environmentally Preferable Products. Environm ent Science and Policy fo r Sustainable D evelopm ent. 48(5): 22-36.

Punj, G., Moore, R. (2009), Information search and consideration set formation in a web -based store environment. Journal o f Business Research, 62(6), 644-650..

Sahay, B S, et al., (2006). Green Business. New Delhi: Allied Publishers.

Setyaningrum, A. Jusuf Udayana, and Efendi. (2015). Principle Principle Marketing. Yogyakarta: Andi

Situmorang, James. (2011). Pemasaran Hijau Yang Semakin Menjadi Kebutuhan dalam Duma Bisnis. Jurnal Adm inistrasi Bisnis, 7 (2), 131-142.

Situmorang, James. (2011). Pemasaran Hijau Yang Semakin Menjadi Kebutuhan dalam Duma Bisnis. Jurnal Adm inistrasi Bisnis, 7 (2), 131-142.

Stern, N. Z. and Ander, W. N., (2008). Winning A t Retail: D eveloping SustainedM odel For R etail Success. John Wiley ., Sons.

Stern, N. Z. and Ander, W. N., (2008). Winning A t Retail: D eveloping SustainedM odel For R etail Success. John Wiley ., Sons.

Sumarwan. (2012). Persepsi D an Preferensi Iklan M em pengaruhi N iat Beli A n a k Pada Produk M akanan R ingan. https ://jurnal. ipb. ac.id/index.php/j ikk/article/view/6381/11342.

Sunyoto, Danang. (2012). Manajemen Sumber Daya Manusia. Jakarta: PT Buku Seru..

Tao, D., van Leeuwen, P. J., Bell, M., ., Ying, Y. (2022). Dynamics and predictability of tropical cyclone rapid intensification in ensemble simulations of Hurricane Patricia (2015). Journal o f Geophysical Research: Atm ospheres, 127, e2021JD036079. https://doi. org/10.1029/2021JD036079.

Tiwari, P., Kumar, B., Kaur, M., Kaur, G. and Kaur, H. (2011). Phytochemical Screening and Extraction: A Review. Internationale Pharm aceutica Sciencia, 1, 98- 106.

Vlek, C., ., Steg, L. (2007). Human Behavior and Environmental Sustainability: Problems, Driving Forces, and Research Topics. Journal o f SocialIssues, 63(1), 1-19. https://doi.org/10.1111/i.1540-4560.2007.00493.x.

Yazdanifard, R., and Mercy, I. E. (2011). The Impact of Green Marketing on Customer Satisfaction and Environmental Safety. International Conference on Computer Com munication and M anagem ent, 5, 637 641.

Yazdanifard, R., and Mercy, I. E. (2011). The Impact of Green Marketing on Customer Satisfaction and Environmental Safety. International Conference on Computer Com munication and M anagem ent, 5, 637 641..

TÜKETİCİ DAVRANIŞLARINDA BENLİK ALGISI TEORİSİ

Gülay AKKILIÇ
Iğdır Üniversitesi /İşletme Anabilim Dalı
cetingulay54@gmail.com - 0009-0002-6329-5486

Doç. Dr. Turhan MOÇ
Iğdır Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı
turhan.moc@igdir.edu.tr - 0000-0001-9639-2974

Dr. Öğr. Üyesi Barış ARMUTCU
Iğdır Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı
baris.armutcu@igdir.edu.tr – 0000-0002-4865-026X

ÖZET

Bu çalışma, tüketicilerin benlik kavramının, karar verme süreçleri ve satın alma davranışları üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Günümüz tüketici davranışları, gelişen teknoloji, sosyal çevre, firma ürün tanıtımları, kültürel değişimler ve marka sadakati gibi faktörlerden etkilenmektedir. Çalışmanın amacı, tüketicilerin yalnızca nesnel ihtiyaçlarını değil, aynı zamanda ideal ve gerçek benlikleriyle uyumlu ürünleri seçerek tüketim davranışlarını şekillendirdiklerini ortaya koymaktır. Araştırma, benlik algısının, özellikle küreselleşen dünyada, tüketici kararlarını nasıl yönlendirdiğini ve firmaların bu benlik algılarına nasıl adapte olabileceğini göstermektedir. Yöntem olarak, literatür taraması ve önceki çalışmaların analizi kullanılarak benlik algısının tüketici davranışlarına etkisi incelenmiştir. Çalışmanın bulguları, tüketicilerin karar verme süreçlerinde yalnızca mantıklı bir değerlendirme değil, aynı zamanda duygusal ve benlik algısına dayalı tercihler yaptıklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca, teknolojinin ve sosyal medyanın tüketici davranışını şekillendirmede büyük bir rol oynadığı, firmaların bu unsurları kullanarak pazarlama stratejilerini etkili bir şekilde geliştirebileceği sonucuna varılmıştır. Çalışmanın çıkarımları, tüketim davranışlarının, bireylerin benlik algılarıyla güçlü bir bağ kurduğunu ve firmaların bu bağa uygun stratejiler geliştirmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Benlik Algısı, Tüketim, Tüketici Davranışları, Benlik Uyuşmazlığı, Dijital Tüketim.

1. GİRİŞ

Toplumsal hayatta yaşanan değişim, gelişme ve teknolojik ilerlemeler insan hayatının kalite ve standartlarını oldukça ileriye taşımaktadır. İnsanlar artık günlük yaşamlarında bilgi edinme, iletişim, ulaşım, eğitim, sıhhat, eğlence ve daha birçok başka konuda ihtiyaç ve isteklerini kolaylıkla karşılayabilmektedir (Asıl, 2017: 2). Büyük bir gelişme gösteren teknolojiyle birlikte ürün ve hizmetlerde olduğu kadar bunların tüketiciye pazarlanma şeklinde de büyük bir çeşitlilik sağlanmıştır. Online alışveriş kavramının hayatımıza girmesiyle günümüz tüketicilerine satın alma bağlamında büyük bir alternatif sağlamakla birlikte (Küçün, 2021: 581) işletmelere tüketicilerine dijital pazarlama yoluyla daha kolay ulaşabilme fırsatları sunabilmektedir (Öcal, 2024: 44).

Günümüzde tüketiciler, ürün ve hizmetleri satın alırken hem istek ve ihtiyaçlarını karşılamak hem de onlara yükledikleri anlam ile içinde bulundukları ortamda sosyal sınıflarıyla ilgili etraflarına mesajlar iletmek için tüketmektedirler. Tüketici eylemlerinin önemli savlarından birisi, tüketici bireylerin genellikle ürünleri asıl amaçları nedeniyle değil, taşıdıkları anlamları sebebiyle satın alma eylemi gerçekleştirdiklerini ifade etmeleridir (Solomon,1999: 16, Akt., Penpece, 2006: 4). Bu nedenle tüketim artık sosyal guruplar arasında farklılıkları ortaya çıkaran bir olgu halini almıştır. Tüketim sahasındaki bu yaklaşım ile tüketim insan-nesne münasebetinden çıkarılıp insan-nesne-çevre münasebetine bürünmesine sebep (Belk, 1988, Akt., Asıl, 2017: 2).

Tüketici eylemleri, pazarlama stratejilerinin temelini oluşturan hareketli ve karmaşık süreçlerdir. Günümüze sürekli bir dolaşım halinde olan rekabetçi piyasalarda tüketicilerin seçim ve davranışlarını anlamak, iyi bir pazarlama stratejisi yaratmak için önemli bir ihtiyaçtır. Birey davranışlarının doğal bir aktörü olan benlik algısının bireyin tüketim sürecindeki davranışlarına etkisinin, üretici ve firmalar tarafından fark edilmesi üzerine benlik kavramı, tüketim sahasında büyük yankı yaratmış ve tüketim eylemlerinin odak merkezine koyulmuştur (Armutçu ve Tan, 2024: 223). Bireyler benlik saygısı ile öz saygılarını tartarak gelecekteki davranışlarını bu doğrultuda ortaya koymaktadır. Bireyler, firma ve üreticilerin sunmuş oldukları ürünler ile benliklerini uyumlu gördükleri noktada satın alma eylemini gerçekleştireceklerdir (Baltacı, 2020). En nihayetinde benlik saygısı olgusunun tüketici birey eylemlerini açıklayabileceği ve aydınlatabileceği olabildiğine geniş bir çerçeve bulunmaktadır. İşte bu alanlar açıklığa kavuşturuldukça tüketicilerin tutum, eylem, karar ve seçimlerinin altında yatan nedenler de en iyi şekilde anlaşılacaktır.

Bu çalışma da 1. Bölüm olan giriş bölümünü takiben 2. Bölüm kavramsal çerçeve de Tüketim ve tüketici kavramını benlik kavramı kapsamında ele alıp benliğin tanımı ve türleri açıklandıktan sonra tüketici davranışlarını etkileyen iç ve dış faktörler incelenmiştir. 3. Bölümde çalışmanın metodolojisi oluşturulup akabinde 4. Bölüm de benlik algısı ve tüketici davranışlarıyla ilgili yapılan çalışmaların Literatür taraması yapılmıştır. 5. Bölümde çalışmanın sonuç kısmı değerlendirilip tüketici davranışlarının tüketim anlayışı ve firmalar üzerinde yarattığı etkiye değinilmiş, Son olarak çalışmanın kaynakçası verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Tüketim, Benlik ve Tüketimde Benlik Kavramı

2.1.1. Tüketim Kavramı

Tüm canlıların doğumdan ölüme devam ettirdiği tüketim olgusu, insanoğlunun da hayatını devam ettirmesi adına fizyolojik bir gereksinimdir. Tüketimi insan hayatının her hangi bir dönemine özgü bir durum olarak kabul edemeyiz yani tüketim insan hayatının her alanında mevcuttur. Bu olgu bireyin faaliyetlerinin yanında sosyal hayatının da şekillenmesinde önem arz etmektedir. Tüketim, insanın zorunlu ihtiyaçlarının yanı sıra sosyal ve kültürel zorunluluklarını da tatmin etmek için ödün verilen maddi manevi olgularının tümü olarak tanımlanabilir (Torlak, 2000: 16-18). Tüketme eylemi ihtiyaç kavramından doğmakta olup kişi ihtiyacı doğrultusunda tüketim eyleminde bulunacaktır. Günümüz modern yaşamında tüketim temel ihtiyaçların yanında sosyalleşmek adına artarak devem eden duygusal tatmin ve istekleri de kapsamaktadır. Tüketim olgusu daha çok imaj ve sembolik unsurları içeren bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır (Azizağaoğlu ve Altunışık, 2012: 34). Tüketim, teknolojinin, koşulların, sosyal kültürün, maddi imkânların vb. değişmesiyle her dönemde yeniden şekillenen; içsel ve dışsal faktörler tarafından etkilenen, ihtiyaçları karşılamanın yanında, sosyal iletişim sürecinde de rol alan önemli bir olgudur. Farklı sosyolojik dönüşümler, dijital gelişmeler ve bilimsel mesafelerin kat edilmesiyle insan yaşamında gerçekleşen değişiklikler tüketimi etkileyen içsel ve dışsal algıların değişmesine de sebep olmaktadır (Asıl, 2017: 3).

2.1.2.Tüketici Kavramı

Tüketim kavramını açıklarken değinilmesi gereken önemli bir kavram da tüketici kavramıdır. Tüketici, iktisadi, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bir mal ve hizmeti satın alıp kendisi kullanan ya da başkalarının kullanmasını sağlayan kişi, kurum ya da aile olarak tanımlanmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2002: 16).

a. Tüketici davranışları

Bireyin kendi istek ve ihtiyaçlarını veya başkalarının istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilmek için arzu ettiği ürün ve hizmetleri değerlendirme, arama, satın alma, kullanma, elden çıkarma gibi eylemleri bu eylemleri etkileyen karar verme süreçlerini oluşturur (Bozkurt, 2004: 92). Özünde tüketici eylemleri üç kademeden oluşmaktadır (Odabaşı ve Barış, 2016):

- *Satın alma öncesi eylemi:* Tüketime yönelmek için lazım olan ihtiyaç ve isteğin fark edilip, ihtiyaç ve isteği tatmin etmek adına olanak ve ikamelerinin karşılaştırıldığı ve değerlendirildiği aşamadır. Örneğin; kışlık bir mont alma ihtiyacı nedeniyle bireyin çeşitli marka ve mağazaları değerlendirip ürünleri karşılaştırdıktan sonra kendisine en uygun gördüğü montu seçmesi ve satın alması durumu.
- *Satın alma eylemi:* İhtiyaç ve isteği tatmin edecek ürün ya da hizmeti elde etme ve kullanma sürecidir. Mesela; satın aldığı montu giyinmesi durumu.
- *Satın alma sonrası eylemi*: İhtiyacı karşılayan ve doyuran tüketimin tecrübe edilip değerlendirilmesi, geri bildirimlerinden faydalanması ve satın alma eyleminin sona ermesi aşamalarından oluşmaktadır. Örneğin; bireyin aldığı montu giyindiğine içinde

bulunduğu sosyal çevre tarafından beğenilmesi ve kendisini mutlu hissedip tatmin olmasıdır.

Bireyin satın aldığı ürünle arasında kurabileceği ilişkiler (Erdoğan, 2009: 3):

- *Benlik kavramı ile bağıntı:* Satın alınan ürün bireyin benliğini ifade etmesini sağlar. Örneğin birey, keten hırkayla otantik, deri ceketle maceracı imajı kazandığını düşünür.
- *Nostaljik bağıntı:* satın alınan ürün kişinin geçmişinden bir şeyler getirir. Örneği çocukluğumuzda dinlediğimiz şarkının bir ürünün reklamın da kullanılması, o ürüne sempati duymamıza sebep olur.
- *Karşılıklı bağımlılık:* Ürün kullanıcının günlük faaliyetlerinin bir parçasıdır. Günlük olarak kullandığımız çay, kahve, telefon vb.
- *Sevgi:* Ürün sıcaklık, benzeri güçlü duygular verir." Örneğin, "hanımeller anne eli değmiş gibi…" sloganı.

b. Tüketici Eylemlerinin Anlaşılması İçin Geliştirilen Davranış Modelleri

Tüketici davranış modellerindeki bütün faktörlerin bireyleri satın alma kararı sırasında etkilediği tahmin edilmektedir. Odabaşı ve Barış (2002), davranış modellerini: Ekonomik birey, pasif birey, sorun çözücü ve duygusal birey olmak üzere dört gurup halinde modellemiştir.

- *Ekonomik insan modeline göre;* tüketen birey, tüketim eylemini gerçekleştirmeye karar verirken tüm ürün alternatiflerinin bilincinde olarak ve her bir olasılığı fayda maliyet açısından değerlendirerek akıllıca hareket eden birey olarak algılamaktadır.
- *Pasif insan modeline göre;* tüketen birey, ihtiyaç duymadığı halde amaçsız olarak ürün ve hizmetleri talep eden, harcama yaparken ihtiyaçlarından çok çevresindeki uyarıcıları dikkate alan ve akıllıca hareket edemeyen bireydir.
- *Problem çözücü insan modeline göre;* tüketen birey, dinamik bir tarzda istek ve ihtiyaçlarını akıllıca hareket ederek gideren, arzu ettiği ürünlerin marka ve satış yerleri konusundaki duyumların farkında olarak hareket eden, değerlendirmeler yapan birey olarak tanımlanmaktadır.
- *Duygusal insan modelinde;* tüketen bireyler, satın alma düşüncelerini, korku, sevgi, ümit saygınlık gibi hislerle değerlendirir ve ihtiyaçlarından ziyade bulunduğu sosyal gurubun beğenisini kazanmayı amaçlayarak; satın almadan önce her hangi bir beklentisi olmadan, bilgi sahibi olmadan ve alternatifleri dikkate almadan sadece hisleriyle hareket ederek karara varırlar.

Tüketicilerin tüketim faaliyetinde bulunurken yaşı, cinsiyeti, mesleği, maddi durumu, yaşam standartları, benlik algısı, gelir durumu, eğitim durumu gibi sosyo ekonomik faktörler satın alma davranışı gerçekleştirip gerçekleştirmeyeceği konusunda etkili birer faktör olmaktadır (Özbey, 2020: 31-33).

2.1.3. Benlik Kavramı

Benlik; Jung (1960) tarafından "bilinç ve bilinçaltı uyumunu sağlayan kavram" olarak tanımlamaktadır (Akt., Urban, 2005). Sosyoloji, felsefe, antropoloji, psikoloji gibi birçok bilim alanının üzerinde çalışmalar yaptığı benlik olgusunu kimi düşünürler, kişinin içinde bulunduğu şartlara ve zamana bağlı olarak değişimler göstereceğini savunurken (Sarbin, 1952; Markus ve

Wurf, 1987, Akt., Küçün, 2021: 582). Kimi düşünürler ise benlik kavramının değişmez bir unsur olduğunu savunmuşlardır (Shavelson, 1976; Swann ve Read,1981, Akt., Küçün, 2021: 582). Benlik kavramı sosyal psikolojinin içsel süreçlere odaklanmasıyla psikolojinin odak noktası haline gelmiştir (Yılmaz, 2016: 80). Bu sayede birey ihtiyaçları, istekleri, güdü ve dürtüleri arasında denge kurup tatmin sağlamaktadır (Reed, 2002). Bireylerin sahip oldukları benlik, duygu, düşünce ve davranışları etkileşim halinde olup, bireylerin benlik özellikleri ve davranışlarına yön vermektedir (Kağıtçıbası, 1999. Akt., Kavak ve İbrahimoğlu, 2006: 112).

2.1.3.1. Benlik Algısı Teorisi

Benlik algısı teorisi, 1972 yılında sosyal psikolog Daryl Bern tarafından geliştirilmiş olup teori, insanların kendi davranışlarını ve duygularını inceleyerek kişilikleri hakkında çıkarımlar yaptıklarını savunmaktadır. Benlik algısı teorisi, tüketici davranışlarını doğru algılayıp tüketicilerin kararlarını şekillendirmek ve rekabet ortamında firmalara stratejik üstünlükler sağlamak adına piyasa yöneticileri tarafından sıklıkla kullanılmaktadır (Armutcu, 2024: 225). Bu teoriye göre, kişi kendisini üçüncü bir kişinin gözüyle yine kendisi değerlendirmektedir (Tanhan ve Alav, 2015:6). Kişi, kendisini; duygularını, tutumlarını ve inançlarını yine kendi davranışlarını ve davranışlarını ortaya koyduğu koşulları gözlemleyerek algılamakta, anlamlandırmaktadır. Geniş anlamda benlik algısı kavramı; gerçek benlik, ideal benlik ve sosyal benlik, ideal sosyal benlik olarak dört guruptan oluşmaktadır. Gerçek benlik, kişinin kendini objektif olarak algılama biçimi; ideal benlik, kişinin kendisini olmayı arzuladığı şekilde ve sosyal benlik, bireyin kendi kimliğini başka bireylere nasıl yansıttığı ile ilgilidir (Sirgy, 1982. Akt., Armutlu, C., Üner, M. 2009: 6). Rogers'ın dediği gibi, bireyin "ben kimim?" sualine vereceği yanıt ile benlik olgusu: Benlik saygısı, benlik algısı ve ideal benlik bileşenlerinden var olmaktadır (Asıl, 2017: 5).

Kişi benliğini yansıtabileceği ürün ve markaları tercih edeceği ve dâhil olmak istediği sosyal çevrede yer edinmek isteyeceği için gerçek benlik, kişinin tüketim alışkanlıklarında ve kullandığı ürün markalarını belirlemesin de çok etkili olacaktır (Armutcu, 2024: 225- 226). İdeal benlik, kişinin ulaşmak istediği benlik, elde etmek istediği kişilik, statü vb. olduğu için kişi bu benliğe ulaşmak adına kendini gerçek benliğinin üstünde düşünüp buraya ulaşabilmek için çaba sarf etmelidir. Kişinin gerçek benliği ile ideal benliğinin uyum içinde olması, kişinin tüketim alışkanlıklarında doğru kararlar almasına ve tatmin duygusuna ulaşmasında etkili olacaktır. Kişinin gerçek ve ideal benlik uyumsuzluğu yaşaması stres altında olmasına ve tüketim sürecinde depresif duygular ve tüketimden kaçınmaya sebep olabilir (Stevens, vd., 2014. Akt., Küçün, vd., 2021: 583).

2.1.3.2. Tüketici Davranışında Benlik Algısı

Tüketim bağlamında ele alındığında benlik, gerçek benlik ve ideal benlik olarak iki şekilde sınıflandırılmaktadır. Bireyler sahip oldukları gerçek benlikleri ile ideal benlikleri arasında uyum yakalamaya çalışmaktadır. Bu yaklaşımın öğretisine bakılacak olursa, ideal benliğe ulaşmanın yolu tüketimdir. Benlik ve tüketim kavramı arasındaki ilişki, tüketimin benliği bir araç olarak görmesiyle pekişmiş; kişinin istenilen benliğe kavuşmak için sahip olduğu arzusu, güdüleri, gayreti ve ürünün bu bağlamda bireyi tatmin etme kapasitesi, tüketim eyleminin oluşması için ilk basamağı oluşturmuştur (Asıl, 2017: 8-9). Birer birey olarak tüketiciler

kendilerini ve çevrelerini anlamlandırırken tüketim faaliyetinde bulundukları eşyalara kendilerince anlamlar yüklemektedir, tüketicilerin eşyaları kendilerinden bir parça olarak gördüğü düşüncesini anlayamadan tüketici davranışlarını anlamak mümkün değildir (Belk, 1988: 160. Akt., Asıl, 2017:2).

A. Benlik Kurgulama Teorisi

Synder'in bu teorisine göre; kişiler davranış tarzlarını belirlerken bulundukları durumun özellik ve gerekleriyle, kişinin kendi kişilik özelliklerine göre hareket ederler. Benlik kurgulama teorisinin unsurları (Köktürk,2000):

- Sosyal eylemin uygunluğuna sempati duyma,
- Sosyal alternatif bilgisine dikkat etme,
- Tepkilerini kontrol altına alma ve düzenleme becerisi,
- Becerilerini belli başlı durumlarda harekete geçirebilme,
- Sosyal eylemlerini belli durumlarda alternatifiyle yer değiştirebilme.

Birey, kendi duygu ve düşünceleri sonucu oluşan tepkisini, kendi gerçek ve ideal benliğini ve içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartları da göz önünde bulundurarak ortaya koymakta ve kendisini kurgulayıp tüketim eylemine karar vermektedir (Kavak, 2006: 113).

B. Benlik Saygısı Teorisi

Benlik saygısı, kişinin kendisini ne derece önemsediği ve kabullendiği, ne kadar sevdiği ve saygı duyduğu ile alakalı bir dereceleme ifadesidir (Palan vd., 2011. Akt., Eroğlu, 2016: 256). Rosenberg (1965), benlik saygısını, kişinin kendisine dair pozitif bilinç ve değerlendirmeleri şeklinde açıklamaktadır. Benlik saygısı, bireyin özüyle ilgili tutumlarının hepsini kapsamaktadır (Akt., Baltacı, 2020:258). James (1890), bireyin benlik saygısını, bireyin iç dünyasıyla barış içinde olması, hedeflerini gerçekleştirmiş olmanın yarattığı mutluluk ve saygın hissetme olarak değerlendirip bireyin başarıları ve idealleri arasındaki oran olarak tanımlamıştır. William James'in Benlik Saygısı Formülü:

$$\textit{Benlik saygısı} = \textit{Elde Edilen Başarılar / Talepler}$$

Mcmahon (1995), benlik saygısını, bireyin kendi mutluluğunu önemseyip kendisiyle barış içinde olarak toplum da kendisini önemli noktalara taşımaya çalışması olarak tanımlamıştır. Bu düşünce temel alındığında benlik saygısının, bireyin davranışlarına yön veren bir olgu olarak karşımıza çıktığı görülmektedir. Öte yandan Adkins ve Ozanne (2005), tüketim davranışıyla bireylerin benlik saygılarını artırma ve itibar elde etme çabası içine olduklarını vurgulamışlardır (Akt., Baltacı, 2020:263). Maslow'un (1954) ihtiyaçlar hiyerarşisi piramidinde benlik saygısının en tepede olduğu basamak bireyin kendini gerçekleştirme basamağıdır (Maxwell ve Bachkirova, 2010: 17. Akt, Baltacı, 2020: 259). Bu fikirler ışığında bireyin benlik saygısının tüketim faaliyetleri üzerinde önemli bir belirleyici unsur olduğunu, bireyin satın almak istediği ürünlerin piyasadaki imaj ve marka değeriyle kendi benlik saygısının örtüştüğü ürünleri tercih edeceğini söyleyebiliriz. Tüketim alanında, kişilerin ideal benliğe ulaşma hedefi güttükleri kabul edilmektedir. Bireylerin benlik saygılarının ideal benliğe ulaşma sürecinde korunması devam ettirilebilir tüketim davranışları için ilk şart olarak bilinmektedir, satın alma eylemi gerçekleştiren bireyin benlik saygısı zedelenirse, firma için olumsuz sonuçlar doğacak ve tüketici kendine benlik saygısını artıracak başka alternatif firmalar arayacaktır (Asıl, 2017).

C. Benlik İmajı Uyumu ve Marka Sadakati

a. Benlik imajı uyumu teorisi, tüketim ve benlik ilişkisini, tüketicilerin kendi benlik imajıyla uyumlu ürünleri satın alma eğiliminde olacakları fikrinden yola çıkarak ele almış, ürün imajlarının, bireylerde benlik imajı duygularını harekete geçirerek ürüne karşı olumlu ya da olumsuz fikirler geliştirip bireyin satın alma eylemine yön verdiği sonucuna ulaşmıştır. Tüketici davranışı alanındaki benlik kavramı, ürün-kullanıcı imajının tüketicilerin benlik kavramlarıyla ilişkisini "benlik imajı/ürün imajı uyumu" olarak basitçe tanımlamaktadır

b. Benlik İmajı ve Ürün İmajı Arasındaki İlişki

Benlik imajı ve ürün imajı arasındaki uyum satın alma eylemine duyulan isteği artırmaktadır. Benlik imajı ile ürün imajı arasında şu ilişkiler bulunmaktadır (Sirgy, 1982. Akt., Armutlu, C., Üner, M. 2009: 5):

1. Pozitif benlik uyumu: Pozitif ürün imajı ve pozitif benlik imajını kıyaslar. Uyumun ve satın alma düşüncesinin en üst seviyede olduğu ilişkidir.
2. Pozitif benlik uyumsuzluğu: Pozitif ürün imajı ile negatif benlik imajını kıyaslar. Aralarında ki uyumsuzluğun fazla olması sebebiyle birey satın alma eyleminden kaçınır.
3. Negatif benlik uyumu: Negatif ürün imajı ile negatif benlik imajını kıyaslar. Bu ilişkide de uyumsuzluk olduğu için birey kaçınma davranışında bulunur.
4. Negatif benlik uyumsuzluğu: Negatif ürün imajı ile pozitif benlik imajını kıyaslar. Keskin bir uyumsuzluk olduğu için tüketme düşüncesinin en düşük olduğu ruh halini belirtir.

c. Marka, bir firma veya bireyi diğerlerinden ayıran ve ticari faaliyetleriyle olumlu bir imaj oluşturan her türlü işaret veya sembolü ifade etmektedir. Üretici, satıcı veya dağıtıcılarını ürünlerini piyasadaki rakiplerinden ayıran, tüketicilerde farkındalık yaratan isim, işaret, sembol, yazı, şekil, tasarım, renk veya bunların birleşimi olarak karşımıza çıkmaktadır (Kotler ve Armstrong, 1989: 248). Tüketiciler, markayla olan etkileşimleri sonucunda markanın temsil ettiği firmanın ürün veya hizmetleri hakkında belirli bir fikir geliştirmektedir. Tüketicilerin markaya yönelik fikirlerinin oluşması firma ile duygusal bağ kurma ve firmaya sadakat eylemi içinde olması ile sonuçlanmaktadır (Taute, 2014: 23). Markalar tüketicilere: Alternatif sağlama, kalite ve yenilik, güvence, tedarik kolaylığı, sorun çözme, memnuniyet duyma, benlik saygısını yükseltme, kişisel imaj, sosyal sorumluluk vb. faydalar sunmaktadır (Karabayır, 2024: 8).

d. Marka sadakati, tüketicilerin belirli ürün kategorisinde markanın sunduğu ürünün özelliklerini, imajını veya kalite seviyesini doğru fiyata alacaklarına inanmaları durumunda istek ve ihtiyaçlarını giderebilmek için devamlı aynı markayı tercih etme eğiliminde olmalarını ifade etmektedir. Öcal (2024) marka sadakatini; markanın ürününe/hizmetine yönelik bağlılık ve ilgi olarak ifade etmektedir. Marka sadakati sadece pazarlama stratejileriyle elde edilemez bunun sağlanabilmesi ve devam ettirilebilmesi için firmanın tüketici ile doğru ve etkili bir iletişim kurması gerekmektedir. Bu iletişimin sağlanabilmesi için firmanın verdiği mesajı tüketicinin doğru algılaması şarttır (İbrahimoğlu, Kavak, 2006: 110-111). Başka bir deyişle, benlik imajı uyumu ve marka sadakati ilişkisinde tüketici tatmini yoluyla dolaylı bir ilişki vardır (Armutlu, C., Üner, M. 2009:15).

Firmalar, tüketicilerin firmaya olan sadakatini artırarak zorlu rekabet koşullarında müşterisini elinde tutmak ve marka stratejilerini oluşturmak için;

- Pazar Araştırması, Ürün Geliştirme,
- Reklam ve Promosyon,

- Fiyatlandırma Stratejileri,
- Dağıtım Kanalları,
- Müşteri İlişkileri Yönetimi (CRM),
- Marka Yönetimi gibi yöntemler kullanmaktadır.

Tüketici karar verme süreci ve marka sadakati kavramları modern pazarlamanın vazgeçilmez unsurlarıdır. Firmalar, tüketicilerin ihtiyaç, istek; firma hakkındaki tutum ve davranışlarını anlayarak daha etkili pazarlama stratejileri geliştirebilir, müşteri sadakati ve memnuniyetini sağlayıp piyasada rekabet avantajı elde edebilirler (Armutcu, 2024: 257-258).

2.1.3.3. Değişen Kültürel ve İktisadi Değerlerin Tüketici Davranışlarına Yansıması

Kültür, aynı eğitim ve yaşam deneyimlerinden yararlanan insan topluluklarının, tutum, inançlar, fikirler ve yargılar, kodlar ve kurumlar, sanat ve bilim, felsefe ve sosyal organizasyon uğrunda insanın yaptığı alet, silah, barınak, diğer maddi mallar ve süreçlerden oluşan millet ve coğrafyalarına göre farklılık gösteren, bilgi, deneyim ve yaşam tarzlarıdır (Hofstede,1980). İnsanlar içinde doğdukları kültürün etkisiyle hayatlarını şekillendirirken aynı zamanda yaşadıkları kültürün hem geleceğe taşıyıcısı hem de geliştirip değiştiricisi olurlar dolayısıyla toplumda ki insanların belli bir yer ve zamanda yarattığı üretim tarzı ve ilişkileri o toplumun kültürünü oluşturmaktadır (Erdoğan, Alemdar, 2002: 350-351).
Birey kendisine sunulan tüketim mal ve hizmetlerini alırken ait olduğu kültürün kendisinde oluşturduğu algılardan yola çıkarak bir tüketim davranışı sergileyecektir. Tüketim eylemi sırasında bireyin, kendisi, ailesi ve içinde bulunduğu toplum hakkında bilgi edinmek mümkündür çünkü birey tüketim eylemiyle benliğini oluşturan kültürünü yansıtmaktadır (Bauman,1999). Toplumsal ilişkiler, iktisadi, kültürel, bilimsel ve siyasi süreçlerde ki değişimlerden etkilenir (Dowd, 2000. Çev. Gerçek, 2013: 18). Örneğin; kapitalist ekonominin küreselleşen dünyada yayılmasıyla bireyler artık üretim kültüründen tüketim kültürüne geçmişlerdir. Bu sistemde birey ‘’ önemli olan alacağım maaş‘’ düşüncesiyle yetiştirilmekte ve başarılarını meta ve hizmeti ele geçirmek adına kurgulamaktadır.
Söz konusu eğitim işçi-üreticiyi işçi-tüketiciye dönüştürmektedir, bu durum özellikle Batı Dünyasının yaşam tarzı haline gelmiştir (Gorz,1995). Üretmek yerine aşırı lüks ve gösteriş düşkünlüğü tavırları sergileyen bireyler bu sayede sosyal seviyelerini korumaya çalışanken nesneleri müsrifçe tüketmeyi asilliklerinin işareti saymışlardır (Veblen, 2007:52-53). Toplumun üretimden ziyade tüketim etrafında örgütlendiği tüketin toplumlarında üretmekten ziyade tüketmek eğiliminde olan bireyin hayatının tüketim pratikleri üzerine kurulu olduğu görülmektedir (Akoğlan, 2021:30-32). Günümüz toplumlarında ürün çeşitliliği ve ürünlerin tüketiciye pazarlanması alanlarındaki aşırı kolaylık ve çeşitlilik eskiden burjuva sınıfına özgü olan gösteriş ve israf eylemlerini toplumun en alt tabakasına kadar taşımış, bu durum bireylerde tatminsizlik ve mutsuzluk duygularına sebep olurken tüketicileri kapitalist sistemin arzuladığı tüketim köleleri haline getirmiştir (Dal, 2017:5-6).

2.1.3.4. Tüketici Davranışlarında Teknolojiye Bağlı Benlik Algısı

Sanayi devrimiyle birlikte hem ekonomik hem de sosyal anlamda şartların iyileşmesi ve insanoğlunun üretim-tüketim dengelerini yeniden şekillenmeye başlaması ile yepyeni bir tüketim anlayışı doğmuş, gelişmiş medeniyetlerde teknolojinin etkisiyle yaşanan üretim

anlayışı farklılıkları tüketim olgusunu da derinden etkilemiştir. Özellikle gelişen teknoloji ile tüketicilerin istek ve ihtiyaçları manipüle edilerek gereksiz tüketim alışkanlığı aşılanmaktadır (Sadakaoğlu, Genç, 2022:295). Teknolojinin gücü kullanılarak bazen tüketicilerin tüketim eylemini gerçekleştirmesi için aldatıcı pazarlama taktikleri ile bireyi ürünü satın almaya ikna edebilir, aldatıcı reklam, afiş, paketleme yoluyla ürünlerini satabilirler (Ukaegbu, 2020:1-7). 1800'lü yıllardan itibaren yaşana gelişmelerle, küreselleşen dünyada rekabet edebilmek ve varlığını devam ettirmek isteyen büyük ölçekli firmalar, süre gelen bir yenilik yarışı içinde sınırlarının dışına taşmış ve teknolojik gelişmeleri iyileştirme çabasında olmuşlardır (Yalçın, 2012: 19). Günümüzde toplumların gelişmişlik düzeyinin bir göstergesi haline gelen teknolojik gelişme, toplumların yaşam şeklini ve yapısını derinden etkileyerek tüketim odaklı bir hayat tarzı sunmaktadır. Teknolojiyle birlikte alınıp satılan, ticari değeri olan bir meta haline gelen bilgi, yine teknolojik araçlar sayesinde inanılmaz bir hızda bireyler arasında duyulup benimsenebilmektedir (Sünnetçi, 2021:7). Günümüz tüketicileri alış veriş yaparken temelde televizyon, sosyal medya gibi sosyal pazarlama araçları ile aile, arkadaş önerileri ve kendisinin geçmiş satın alma deneyimleri gibi faktörlerden etkilenir. Teknoloji çağının tüketicileri çok hızlı bir şekilde birbirleriyle iletişime geçip satın alma davranışı sergilemeden önce ürün hakkında fikir alış verişinde bulunabilmektedir. Teknolojik araçlar ve sanal ağlar sayesinde bireylerin bilinçaltın da tüketim olgusu her an canlı tutularak insanların ihtiyaç dışı tüketim isteği tetiklenmiş ve bu durum çağımız insanını çılgınca tüketim eylemine itmiştir. Artarak süregelen bilgi teknolojileri ve sanal ağ kullanımı ihtiyaç ve isteklerin amaçsızlaşması ve bireylerin hem madden hem manen derin bir boşluğa düşmesine, mutsuz ve depresif bir yapıya bürünmesine sebep olmaktadır (Yaz, 2022: 117-120).

3. METODOLOJİ

Bu derleme çalışmasında, tüketici davranışlarında benlik algısı ile ilgili mevcut literatür kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve sistematik bir yaklaşım benimsenmiştir. Çalışmanın metodolojisi, daha önce yayımlanmış akademik makaleler, kitaplar, raporlar ve ilgili diğer bilimsel kaynakların analizine dayanmaktadır. Literatür taraması sırasında, özellikle tüketim ve benlik kavramlarını açıklamaya yönelik teoriler, modeller ve deneysel bulgular odak noktası olarak alınmıştır. Kaynaklar, güvenilir bilimsel veri tabanlarından seçilmiş ve yayımlanan çalışmalar önceliklendirilmiştir. Ayrıca, ele alınan literatürün, konuya getirdiği teorik katkılar ve uygulamadaki yansımaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu metodolojik yaklaşım, hem tüketici davranışlarının ardındaki benlik algısı alanındaki mevcut bilgi birikimini sentezlemeyi hem de gelecekte yapılacak araştırmalar için yönlendirici olmayı amaçlamaktadır.

4.LİTERATÜR TARAMASI

Asıl, (2017) yapmış olduğu çalışmasında, 2016 Ocak ve Haziran aylarını kapsayacak şekilde Trendyol ve Markafoni firmalarının facebook hesapları üstünden benlik saygısını etkileyen olgular dikkate alınarak ve içerik analizi yöntemi kullanarak devam ettirilebilir bir tüketim eylemi ile benlik saygısı arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Bu iki firmadan elde edilen veriler karşılaştırılıp Trendyol firmasının takipçi ve beğeni oranının Markafoni firmasından fazla olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın sonunda müşteri sadakati ve memnuniyetinin firmalar için hayati değer taşıdığı sonucuna ulaşmıştır.

Küçün vd., (2021) yapmış olduğu çalışmasında, örneklem yönteminin kullanarak 32 kişilik bir örneklem üzerinde ideal benlik ile gerçek benlik algıları arasındaki farklılığın şahıslar üzerinde yarattığı gerilimin ölçülmesi amaçlanmıştır. Araştırma sonunda varılan bulgularda artık tüketici davranışlarında cinsiyetten ziyade benlik algısı ve kişisel farklılıkların ön planda olduğu sonucuna varılmıştır.

Kavak ve İbrahimoğlu, (2006) yapmış olduğu çalışmasında, anket yöntemini kullanmıştır. Tüketicilerin benlik algısı ve kendini kurgulama seviyelerinin eylemsel ve tutumsal marka sadakati üzerinde etkiye sahip olup olmadığını tespit etmek amacıyla 189 üniversite talebesinden veri toplamışlardır. Araştırma sonunda tüketici davranışları üzerinde sosyal benliğin diğer etkenlere oranla daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Armutlu, Üner, (2009) yapmış olduğu çalışmasında, anket yöntemini kullanmıştır. Ankara'da ki 320 cep telefonu kullanan İşletme Yüksek Lisans Öğrencileri üzerinde benlik imajı uyumunun tüketen birey doyumu ve marka sadakati ile direkt ve dolaylı etkileşimlerini ortaya çıkararak satın alma eyleminin gerçekleşmesi sonrası tüketiciye etkilerini ölçmeyi amaçlamışlardır. Araştırma sonunda benlik imajı olgusunun marka sadakati yaratmada etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yüksekbilgili, (2016) yapmış olduğu çalışmasında, nitel araştırma yöntemi kullanılarak 656 x ve y kuşağına mensup tüketicilerin satın alma kararlarını nasıl verdiklerini ve karar verme ölçeklerinin aynı olup olmadığı sorusunun cevabını bulmayı amaçlamıştır. Kuşak ve tüketim kararı ilişkisini irdelemiş, x ve y kuşağı tüketim eylemine karar verme süreçlerinin çok farklı olduğunu ve pazarlamacıların özellikle bu ayrımın farkında olarak hareket etmeleri gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Ahmadi, (2023) yapmış olduğu çalışmasında, veri analizi için SPSS 22 programı kullanılarak cronbach alpha katsayısı, normallik testi, bağımsız değişken T-testi ve basit doğrusal regresyon tahlil çıkarmıştır. Çalışmaya Türkiye ve Afganistan'dan şartları sağlayan 400 kişi seçilmiş, ahlaki ve maddi olarak güçlü olan 18 yaş üstü yetişkinler üzerinde tüketici etnosentrizminin satın alma kararını nasıl etkilediğinin araştırılması amaçlanmıştır. Sonuç olarak müşteri etnosentrizminin, satın alma davranışı üzerinde Türkiye ve Afganistan'dan katılan bireyleri önemli ölçüde etkilediğini görülmüştür.

Ozanne ve Adkins, (2005) yayımladıkları çalışmalarında, kısıtlı ekonomik gelire sahip, olgunluk çağında, farklı eğitim seviyesinde ki 22 okuryazar eğitimi talebesinin tüketim deneyimlerini tecrübe etmek için iki aşamalı nitel bir tasarım kullanmışlardır. Eğitim geçmişi, utanç duyguları, okuryazar programına katılmadan önce ve sonrasında ki satın alma anlayışlarındaki değişimler ve öz saygıları kategorize edilerek sorgulanmıştır. Okuryazar seviyesi ile tüketim eylemi arasındaki uyumu ve düşük okuryazarların tüketim faaliyeti sergilerken karşılaştıkları zorluklarla mücadele etme stratejilerini ele almış ve tüketicilerin okuryazarlık seviyelerinin, bireyin benliğini sergilemek, içinde bulunduğu sosyal zorluklarla başa çıkma gibi durumlarda etkili olduğu sonucuna ulamışlardır.

Ukaegbu, (2020) yapmış olduğu çalışmasında, kişisel anket yöntemi kullanarak, Lagos Eyaleti Yaba Oshodi Uluslararası Pazar alanlarında, 155 tüketiciden Delta sabunlarının değerlendirilmesi ve firmanın bu sabunları tüketiciye tanıtırken yapmış olduğu reklam, paketleme, afiş gibi tanıtım yöntemlerinin gerçeği yansıtıp yansıtmadığını araştırmışlar. Satın alındıktan sonra müşteri memnuniyeti ve marka sadakati duygularının oluşup oluşmadığı gibi

konularda veriler toplamışlardır. Çalışmanın sonucunda, Nijerya pazarlarındaki satıcıların aldatıcı davranışlarda bulunarak ürünlerini sattığı, bu durumun müşteri memnuniyeti ile marka sadakatini zedelediğini tespit etmiştir.

Afify, (2022) anket yöntemi kullanarak yapmış olduğu çalışmasında Pandemi sürecinde Mısırlı tüketicilerin tüketim anlayışındaki değişimleri incelemiştir. Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisine eklenecek yeni verilerin doğup doğmayacağını görmek için farklı alanlardaki tüketim olgularının değişim sürecini takip etmiş ve oluşturduğu anketi sanal dünyada değerlendiren 400 farklı kişinin cevabını kategorize ederek aralarındaki ilişkiyi ve uyumu gözlemlemiştir. Araştırma sonucunda Pandemi nedeniyle tüketicilerin davranışlarının değiştiği ve bireylerin daha kaygılı davrandığı sonucuna ulaşmıştır.

He ve Zhang, (2022) anket yöntemi kullanarak yapmış oldukları çalışmalarında Çin merkezli hizmet ve endüstri firmalarından toplanan verilerle B2B (işletmeden- işletmeye) ve B2C (işletmeden- tüketiciye) modellerinin müşteri platformlarındaki ihtiyacı karşılayamadığını, bunların yerine B2B2C (işletmeden- işletmeye-tüketiciye) entegre platformunun kullanılması gerektiğini vurgulamıştır. Bu platformun tercih edilmesi üzerine geleneksel firma anlayışından dijitalleşen firma anlayışına geçilmiş ve müşteri sayısında; sadakatinde büyük artışlar olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

5. SONUÇ

Bu çalışma, tüketicilerin benlik kavramı olgusunun, tüketici karar verme süreçleri ve satın alma davranışları üzerindeki etkisine odaklanarak bu etkinin kapsamlı bir analizini sunmayı amaçlamaktadır. Toplanan bulgular bireylerin tüketim faaliyetleri ile yaşamlarını idame ettirirken bu davranışı sergileme aşamalarında gelişen teknolojik faaliyetler, sosyal çevre, firmaların ürün tanıtımı faaliyetleri, marka sadakati, toplumsal değişim ve gelişim, kültürel dönüşümler gibi birçok nesnel uyarıcı tarafından etkilendikleri görülmektedir. Ancak yapılan inceleme ve araştırmalar ışığında tüketicilerin tüketim eylemine karar verirken sadece nesnel değerlendirme yaparak karar vermedikleri, istek ve ihtiyaçlarını kendi ideal ve gerçek benlikleri doğrultusunda öznel davranışlar sergileyerek oluşturdukları uyum sonucu karşılamaya yöneldikleri görülmüştür.

Globalleşen dünya ve gelişen teknoloji ile tükettiği ürünlerin kendi benliğini yansıttığını düşünen tüketici, karar verme aşamasında artık istediği ürüne en kısa sürede ve kolay yolla ulaşabilmektedir. Birey artık sahip olduğu kültür ve kendini yansıtan değerleri hem tüketmek adına hem üretmek ve pazarlamak adına daha geniş imkân ve araçlara sahiptir. Bu olanakları en verimli şekilde kullanan bireyler sosyal medya platformunda adeta amansız bir rekabet ortamı yaratmaktalar. Bireylerin tüketim davranışını ihtiyaçtan ziyade istekleri doğrultusunda sergiledikleri günümüz toplumlarında firmaların pazarlama stratejileriyle teknolojik gelişmeleri de doğru kullanarak tüketim olgusunu hayatın merkezine koyduğu görülmektedir. Sonuç olarak görülmüştür ki tüketim eylemi ile birey, içinde bulunduğu toplumda kendi benliğini yansıtmayı hedeflerken firmalarda bireyin bu benmerkezci tutumundan faydalanarak zorlu piyasa koşullarında kendilerini geleceğe taşımaya çalışmaktadır.

KAYNAKÇA

Adkins, N.R. and Ozanne, J.L. (2005). The Low Literate Consumer, *Journal of Consumer Research*, Volume 32(1), 93–105, https://doi.org/10.1086/429603

Ahmadi, A.R. (2023). "The Impact of Ethnocentric Tendencies on Customer Behavior: Comparison of Turkey and Afghanistan." Master's thesis, Atılım University.

Afify, A. S. (2022). "COVID-19 Pandemisi'nin Mısırlı Tüketicilerin Tüketim Modelleri Üzerindeki Etkisi ve Maslow'un İhtiyaçlar Hiyerarşisiyle İlişkisi." *Modern Ekonomi* , 186-207

Akoğlan, N. (2021). *Türkiye'de Tüketim Kültürü ve Yurttaşlık,* Doktora tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi.

Armutcu, B., ve Tan, A. (2024). *Tüketici Davranışlarında Kullanılan Teoriler*, Eğitim Yayınevi, Ankara.

Armutlu, C., ve Üner, M. (2009). Benlik İmajı Uyumu, Tüketici Tatmini Ve Marka Sadakati İlişkisi Üzerine Görülen Bir Araştırma, Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 11(3): 1-26.

Asıl S. (2017). Tüketimde Benlik Algısı: Sosyal Medya Hesaplarında Tüketici Olmak. USBdergi.;2(3):1-22. doi:10.31454/usb.381447 (Erişim Tarihi:12.12.2024)

Azizağaoğlu, A., ve Altunışık, R. (2012). "Postmodernizmde, Sembolik Tüketim ve Marka." Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi 4(2): 34-49. https://betadergi.com/ttad/yonetim/icerik/makaleler/33-published.pdf

Baltacı, A. (2020). Tüketici Davranışlarında Benlik Saygısı Kavramı: Bir Literatür Taraması. Bucak İşletme Fakültesi Dergisi, 3(2), 257-269. https://doi.org/10.38057/bifd.735694

Bauman, Z. (1999). *Tüketicilik ve Yeni Yoksullar*. Çev. Ümit Öktem.

Belk, W.R. (1988). Possessions and the Extended Self." Journal of Consumer Research 5: 139-168.

Bozkurt, İ. (2004). İletişim Odaklı Pazarlama: Tüketiciden Müşteri Yaratmak. İstanbul: Mediacat Akademi, 91-212.

Dal, N.E. (2017). Tüketim Toplumu ve Tüketim Toplumuna Yöneltilen Eleştiriler Üzerine bir Araştırma. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.

Dowd, D. (2013). *Kapitalizm ve Kapitalizmin İktisadı: Eleştirel Bir Tarih.* Çev. Cihan Gerçek. 2. basım.

Erdoğan, İ., ve Alemdar, K. (2002). Öteki Kuram: Kitle İletişimine Yaklaşımların Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi. Erk Yayınları, Ankara.

Erdoğan, U. (2009). "*Tüketici Davranış Modellerinin Tüketici Pazarları İçin Tasarlanan Ürünlere Etkisi.*" Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul

Eroğlu, F. (2016). Kompulsif Satın Alma: Kişisel Faktörler, Post modern Tüketim Şekilleri Ve Reklama Karşı Tutumun Rolüne Yönelik Bir Araştırma. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19(35), 252-282. https://doi.org/10.31795/baunsobed.645323

Gorz, A. (1995). *İktisadi Aklın Eleştirisi.* Çev. Işık Ergüden. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hofstede, G., Neuijen, B., Ohayv, D.D., ve Sanders, G. (1980). "Measuring Organizational Cultures: A Qualitative and Quantitative Study Across Twenty Cases." Administrative Science Quarterly, 286-316.

James, W. (1890). *The Principle of Psychology.* 2nd ed. New York: Henry Holt and Company

Kağıtçıbaşı, Ç. (1999). *Yeni İnsan ve İnsanlar.* İstanbul: Evrim Yayınevi.

Karabayır, M. (2024). *"Marka Sadakatinde Algılanan Hizmet Kalitesi, Marka Güveni, Marka İmajı Değişkenlerinin İncelenmesi."* Master's thesis, Uluslararası Ticaret ve Finans Ana Bilim Dalı, 6-28.

Kavak, B., ve İbrahimoğlu, N. (2006). "Benlik Algısı ve Kendini Kurgulama Düzeyinin Marka Sadakati Üzerindeki Etkisi." *H.Ü. İİBF Dergisi 24*(2): 109-125.

Kotler, P., ve Armstrong, G. (1989). *Principles of Marketing. 4th ed.* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.

Köktürk, M.Ş. A. (2000). *"Çok Boyutlu Başarı Korkusu Ölçeğinin Türkiye'ye Uygulanması Başarı Korkusu ile Kendini Kurgulama Düzeyi Arasındaki İlişki."* Master's thesis, H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü. Ankara.

Küçün, N.T., Duman Alptekin, H., Çetin, C., ve Eroğlu, S. (2021). Benlik Uyuşmazlığı Teorisinin Tüketicilerin Onlıne Satın Alma Davranışına Yansımaları, *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi. 14*(3): 579-604.

McMahon, M. (1995). Engendering Motherhood: Identity and Self-Transformation in Women's Lives. New York: Guilford Press.

Odabaşı, Y., ve Barış, G. (2002). *Tüketici Davranışı.* 2nd ed. İstanbul: Mediacat Yayınları.

Odabaşı, Y., ve Barış, G. (2016). *Tüketici Davranışı. İstanbul*: Mediacat Kitapları.

Öcal, S. (2024). Dijital pazarlama üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi. *Güncel Pazarlama Yaklaşımları & Araştırmaları Dergisi, 5*(Özel Sayı), 32-46. https://doi.org/10.54439/gupayad.1497309

Öcal, S. (2024). Reklam Okuryazarlığın Marka Sadakatine Etkisi. Iğdır İli Tüketicileri Üzerine Bir Araştırma. *Parion Akademik Bakış Dergisi, 3*(2),19-41.

Özbey, Mehmet Mert. (2020). Sosyal Medya Kullanımının Tüketicilerin Gösterişçi Tüketim Eğilimleri Üzerine Etkisi: Thorstein Veblen Teorisi ve Instagram Örneği." Master's thesis. Girne Amerikan Üniversitesi, Girne.

Penpece, D. (2006). *Tüketici Davranışlarını Belirleyen Etmenler: Kültürün Tüketici Davranışları Üzerindeki Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi

Reed, A. (2002). Social Identity as a Useful Perspective for Self-Concept-Based Consumer Research. *Psychology & Marketing 19*(3): 235-266.

Rosenberg, M. (1965). *Society and the Adolescent Self-Image.* Princeton, New York: Princeton University Press.

Sadakaoğlu, M. C., & Genç, F. (2022). Dijital Tüketim Kültürü: Dijital Kitle İletişim Araçları İle Tüketim Kültürü Arasındaki İlişki Üzerine Bir İnceleme. *TRT Akademi, 7*(14), 286-303. https://doi.org/10.37679/trta.1013736

Sirgy, M.J. (1982). Self-Concept in Consumer Behavior: A Critical Review. *Journal of Consumer Research 9*(December): 287-299.

Solomon, M., vd. (1999). *Consumer Behavior: A European Perspective*. New York: Prentice Hall Europe.

Stevens, E.N., Lovejoy, M.C., ve Pittman, L.D. (2014). Understanding the Relationship Between Actual-Ideal Discrepancies and Depressive Symptoms: A Developmental Examination. *Journal of Adolescence 37*(5): 612-621.

Sünnetçi, R. (2021). *Tüketim ve Teknolojinin Etkileşimi Olarak Tüketim Matrisi: Gösterge bilimsel Bir Değerlendirme.* Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.

Tanhan, F., ve Alav, Ö. (2015). Siber kimliklerin kişiliğe yansıması: Proteus etki. *Online Journal of Technology Addiction and Cyberbullying 2*(2): 1-19.

Taute, H.A., Peterson, J., ve Sierra, J.J. (2014). Perceived Needs and Emotional Responses to Brands: A Dual-Process View. *Journal of Brand Management 21*(1): 23-42.

Torlak, Ö. (2000). *Tüketim-Bireysel Eylemin Toplumsal Dönüşümü*. İstanbul: İnkılap Yayınları.

Ukaegbu, R. (2020). Aldatıcı Reklamcılık ve Tüketici Tepkisi: Delta Sabun Reklamları Üzerine Bir Çalışma. *Erişim Kütüphanesi Dergisi*: 1-7. doi:10.4236/oalib.1105865.

Urban, E. (2005). Fordham, Jung and The Self: A Re-Examination of Fordham's Contribution to Jung's Conceptualization of the Self. Journal of Analytical Psychology: 571-594.

Veblen, T. (2007). *The Theory of the Leisure Class*. Ed. Martha Banta. Oxford, GBR: Oxford University Press.

Yalçın, F. (2012). *İnternet Pazarlamasında Müşteri Memnuniyeti: Günün Fırsatları Üzerine Bir Uygulama.* Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi, Ankara.

Yaz, M. (2022). Postmodernizmde Tüketim, Medya ve Bilgi Teknolojisi. *Meriç Uluslararası Sosyal ve Stratejik Araştırmalar Dergisi* 6(16).

Yılmaz, A.H. (2016). Bir Derleme: Benlik Kavramına İlişkin Bazı Yaklaşımlar ve Tanımlar. *Sosyal Bilimler Dergisi* 48, 79-89.

Yüksekbilgili, Z. (2016). "Tüketici Karar Verme Tarzlarının Kuşaklara Göre Değerlendirilmesi." *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 1394

Zhang, S., ve He, J. (2022). Dijitalleştirilmiş Etkili Platformlar, B2B ve B2C Modellerini Entegre Ederek Müşterileri İçin Nasıl Yeni Bir Değer Yaratıyor?, *İşletme Araştırmaları Dergisi,* Mart 2022: 694-706.

X, Y VE Z KUŞAKLARININ HAYATA BAKIŞI: MATERYALİST VE GÖNÜLLÜ SADE HAYAT TARZLARI ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME

VIEW OF LIFE OF GENERATIONS X, Y, AND Z: AN EVALUATION WITHIN THE FRAMEWORK OF MATERIALIST AND VOLUNTARY AUSTERE LIFESTYLES

İbrahim TÜRKMEN[1], Şerafettin ERTEN[2]

[1]Öğr. Gör. Dr. Uşak Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Uşak, Türkiye.
ORCİD: ID/0000-0002-1558-0736, ibrahim.turkmen@usak.edu.tr
[2]Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, serafettin.erten@usak.edu.tr,
ORCİD: ID/ 0000-0003-0297-0580 serafettin.erten@usak.edu.tr

Özet

Bu araştırmanın amacı, X, Y, Z kuşaklarının benimsemiş olduğu hayat tarzları arasındaki farklılıkların incelenmesidir. Araştırmada bireylerin hayat tarzları, materyalizm ve gönüllü sade yaşam tarzı açısından ele alınmıştır. Araştırmada kesitsel tipte ve açıklayıcı nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri katılımcıları tanımlayıcı bilgiler, materyalizm ve gönüllü sade yaşam tarzı ölçeklerinden oluşan çevrimiçi anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Araştırmanın evrenini Uşak il merkezinde yaşayan 18 yaş ve üzeri bireylerden oluşmaktadır. Araştırmada kolayda örneklem yöntemi ile 469 katılımcıdan veri toplanmıştır. Araştırma verileri SPSS programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, Z Kuşağının diğer kuşaklara göre daha fazla materyalist olma eğiliminde olduğunu ve gönüllü sadeliğe daha az ilgi duyduğunu göstermektedir. Z kuşağındaki bireyler sahip oldukları maddi varlıkları başarı ve mutluluğun kaynağı olarak görmektedirler. Diğer taraftan Y kuşağı, merkeziyetçilik boyutunda daha yüksek bir ortalamaya sahip ve maddi şeylere sahip olmayı hayatlarının merkezine koymaktadır. Z kuşağının gönüllü sadelik, planlı alışveriş, maddi olmayan yaşam ve ürünlerde sadeliği benimseme düzeyinin diğer kuşaklara göre daha düşük olduğu görülmektedir. X kuşağı planlı alışverişi benimserken, Y kuşağı maddi olmayan yaşamı ve ürün sadeliğini ön planda tutmaktadır. Araştırma bireylerin bulundukları kuşakların hayata bakış açılarını ve hayat tarzlarını etkilediği, kuşaklar bağlamında hayat tarzlarında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: X, Y, Z Kuşakları, Hayat Tarzı, Materyalizm, Gönüllü Sade Yaşam Tarzı.

Abstract

This research aims to examine the differences between the lifestyles adopted by generations X, Y, and Z. Individuals' lifestyles were discussed in terms of materialism and voluntary simplicity of life. Cross-sectional and explanatory research methods were used in the research. Research data were collected through an online survey of participants' descriptive information, materialism, and voluntary simplicity lifestyle scales. The research universe consists of individuals aged 18 and over living in the city center of Uşak. The research collected data from

469 participants using the convenience sampling method. Research data were analyzed using the SPSS program. Research findings show that Generation Z tends to be more materialistic than other generations and is less interested in voluntary simplicity. Individuals in Generation Z see their material possessions as the source of success and happiness. On the other hand, Generation Y has a higher average in the centralization dimension and places owning material things at the center of their lives. It is observed that Generation Z's level of adoption of voluntary simplicity, planned shopping, non-material life, and simplicity in products is lower than that of other generations. While Generation X embraces planned shopping, Generation Y prioritizes immaterial life and product simplicity. The research has concluded that the generations in which individuals are located affect their perspectives on life and lifestyles and that there are differences in lifestyles across generations.

Keywords: Generations X, Y, Z, Lifestyle, Materialism, Voluntary Simple Lifestyle

GİRİŞ

Bireylerin tutum, yönelim ve davranışlarını çok sayıda ve farklı değişken etkilemektedir. Yaş, cinsiyet, gelir, sosyal statü, ideoloji, din vb. ilk akla gelenlerdendir. Bununla birlikte bilimsel çalışmalara konu olan daha özel değişken ve kategoriler de bulunmaktadır. Çalışmamızın konusunu da bu kategoriler içinde yer alan ve son yıllarda oldukça popüler hale gelen "hayat tarzı" ve "kuşak" oluşturmaktadır. Günlük dile de yerleşmiş olan hayat tarzı terimi genel anlamda "insanların ne yaptığını, neden yaptığını ve bunu yapmanın kendileri ve başkaları için ne anlama geldiğini anlamaya yardımcı olan bir araç" olarak kabul edilmektedir (Chaney, 1996). Kavram ilk önce sosyolog ve psikologlar tarafından bireyler, gruplar veya soyut aktör kategorileri ile ilgili olarak kullanılmıştır. Ancak onu ön plana çıkaran ve diğer bilim alanlarının da ilgi odağı haline getiren başlıca unsur çağdaş tüketim toplumu ve kültürünün merkezine konumlandırılmasıdır (Ansbacher, 1967). Hayat tarzının kimliklerin aracılık edilme, üretilme ve yaşanma biçiminde önemli rol oynadığı kabul edilmektedir (Bell ve Hollows, 2005). Bu bağlamda bireylerin tutumlarını ve davranış kalıplarını da karakterize etmektedir (Ansbacher, 1967).

Bireylerin tutum ve davranışları ile ilişkili bir diğer önemli kavram da kuşaktır (Şimşek, 2024). Yaşa bağlı sosyal bir kategori olarak ortaya konulan kavram, birçok bilim dalında kişiler arası davranış farklılıklarını açıklamakta kullanılmaktadır (Armutçu ve Tan, 2023; Sarıtaş ve Barutçu, 2016). Aynı zaman diliminde yaşayıp, aynı olaylardan etkilenen ancak farklı tepkiler veren, farklı tutum ve davranış kalıpları geliştiren bu grupların hayata bakışı sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel vb. alanlarda farklı etkiler yaratabilmektedir (Berkup, 2014; McCrindle, 2014). Bu bağlamda çalışmamız X Y Z kuşaklarının tüketim toplumunun birbirine zıt iki hayat tarzı olan materyalist ve gönüllü sade hayat tarzları arasında hangisini tercih ettiğini ve dolayısıyla bu kuşakların tutum ve davranışlarının hangi hayat tarzı tarafından şekillendirildiğini ortaya koymaya çalışmaktadır.

1. HAYAT TARZLARI

Hayat tarzı ile ilgili ilk belirtilmesi gereken kavramın günlük dilden akademik çalışmalara çok geniş bir yelpazede farklı anlamlarda ve düzeylerde kullanılması ve ele alınmasıdır. Bununla

birlikte dört temel kullanım düzeyini belirlemek mümkündür (Jensen, 2007). İlki küresel düzeydir. Bu düzeyde hayat tarzı arz ve talep tarafından belirlenen bir dünyada tüketim sınıfının tezahürü olarak kabul edilmektedir. İkincisi yapısal ve ulusal düzeydir. Burada hayat tarzı bir ulusu diğerinden ayıran ve aynı zamanda ulus içindekileri birbirine bağlayan eylem ve ifade kalıplarıdır. Üçüncüsü konumsal veya alt kültürel düzeydir. Hayat tarzı, sosyal sınıf, sosyal grup, sosyal statü, cinsiyet, nesil gibi farklı türdeki hareketler ve ağlar tarafından düzenlenen ve etkilenen alt kültürlerin bir tezahürüdür. Sonuncusu ise bireysel düzeydir. Bu düzeyde yaşam tarzı bir taraftan öncelikle yakın çevre ve sosyal medya tarafından şekillendirilen bireyin benlik kimliğinin bir tezahürü iken, diğer taraftan dünya hakkındaki inançlara dayanan ve belirli bir hedefe ulaşma niyetiyle yönlendirilen eylemlerin bir örüntüsü olarak kabul edilmektedir (Ansbacher, 1967; Jensen, 2007).

Hayat tarzları, insanları farklılaştıran eylem kalıplarıdır. Bireyler günlük yaşamda daha geniş kimlik ve aidiyet durumlarını tanımlamak ve açıklamak için hayat tarzlarını kullanmaktadır. Bu bağlamda özünde üye kategorileridir (Chaney, 1996: 12). Veal (1993: 247), hayat tarzını "bir bireyin veya grubun ayırt edici kişisel ve sosyal davranış biçimi" olarak tanımlamakta ve faaliyetler/davranış, değerler ve tutumlar, gruplara karşı bireyler, grup etkileşimi, tutarlılık, tanınabilirlik ve seçim gibi önemli unsurlarla yakından ilişkili olduğunu belirtmektedir. Craig-Lees ve Hill (2002: 190) veri bir hayat tarzının büyüklüğü, değeri, homojenliği ve etki düzeyi gibi faktörlerin ancak bu hayat tarzını seçen bireylerin güdülerini ve davranışlarını bilmek ve anlamakla mümkün olacağını belirtmektedir. Böylelikle o hayat tarzının ayırt edici özelliklerini, seçimi neyin yönlendirdiği ve altında yatan davranışları belirlemek mümkün olabilmektedir. Literatürde baskın sosyal, siyasal, ekonomik ve kültürel norm ve değerler çerçevesinde gelişen hayat tarzları ana akım içerisinde kabul edilirken, veganizm, komünal yaşam, hippi veya punk gibiler ise alternatif hayat tarzları olarak görülmektedir (Haenfler vd., 2012).

Bell ve Hollows (2005) temelde sosyolojik ve kültürel bir kavram olan hayat tarzının 1960'lı yıllarla birlikte başlayan sosyal ekonomik ve kültürel değişimlerle birlikte önem kazandığını belirtmektedir. Moderniteden postmoderniteye geçiş ve/veya Fordist üretimden post-Fordist üretim yöntemlerine geçiş olarak açıklanabilecek bu dönem üretim ve tüketim kültürlerinin farklılaşması ve dolayısıyla yaşam tarzlarımızın kimliklerimizi nasıl şekillendirdiğiyle de yakından ilişkilidir (Bell ve Hollows, 2005). Bugünün dünyasında tüketim temel insan ihtiyaçlarına hizmet etme şeklindeki birincil faydacı işlevinin ötesine geçerek bireylerin kimlik oluşturmak, ilişkiler kurmak ve psikolojik olayları yapılandırmak için kullandığı bir araç haline gelmiştir (Shaw ve Newholm, 2002). Tüketim ve hayat tarzları arasındaki ilişki özel ve kamusal, bireysel ve kolektif arasındaki dinamikleri anlamak için önemli hale gelmiştir (Wahlen ve Laamanen, 2015). Bu bağlamda akla ilk gelen ana akım hayat tarzları arasında yer alan ve birbirinin zıttı gibi görünen materyalist ve gönüllü sade hayat tarzıdır.

1.1. Materyalist hayat tarzı

Materyalizm tüketicilerin ekonomik faaliyetlerinin ve modern yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Kimlik oluşturma, benlik saygısı güçlendirme, ayırt edicilik ve ait olma ihtiyacının karşılanması gibi bazı insan ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli roller oynadığı kabul edilmektedir (Duh, 2015: 20). Birçok farklı nedenle materyalizmin ve onunla ilgili

davranışların (örneğin tüketime aşırı düşkünlük, zenginliğin gösteriş unsuru yapılması vb.) doğası gereği kötü olduğuna inanılmaktadır. Ancak hedefe ulaşma, genel doyum, kendini tanımlama ve sahip olmanın sağlandığı temel etkinliklerde materyalizm "araçsal materyalizm" olarak adlandırılmakta ve iyi huylu olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte tüketimin sahip olmanın dışında herhangi bir amaca hizmet etmediği durumlarda ise "terminal" olarak adlandırılan ve daha yıkıcı bir materyalizm biçimi ortaya çıkmaktadır (Fournier ve Richins, 1991). Richins ve Dawson (1992: 307) materyalizmi "tüketim alanları dahil ancak bunlarla sınırlı olmamak üzere çeşitli durumlarda insanların seçimlerine ve davranışlarına rehberlik eden bir değer" olarak tanımlamaktadır.

Belk'e (1985:265) göre materyalizm "tüketicinin dünya malına verdiği önemdir." Materyalizm artıkça maddi varlıklar kişinin hayatının merkezinde yer almakta ve en büyük memnuniyet veya memnuniyetsizlik kaynaklarını sağladığına inanılmaktadır. Materyalizme ilişkin araştırmalar incelendiğinde üç temel özelliğin ortak olduğu görülmektedir. İlk özellik edinme merkeziliğidir. Materyalistlerde mülkiyet ve edinme hayatlarının merkezinde yer almaktadır. Böylece materyalizm hayata anlam katmakta ve bir amaç sağlamaktadır. İkinci ortak özellik mutluluğa yönelik edinmedir. Materyalistler mal mülk edinmeyi hayatta tatmin ve esenlik için gerekli görmektedir. Materyalizmi farklı kılan edinme yoluyla mutluluk arayışıdır. Son ortak özellik ise sahiplik tanımlı başarıdır. Materyalistler başarıyı sahip oldukları varlıkların sayısı ve kalitesine göre değerlendirmektedir. Arzu edilen imajları yansıtan varlıklara sahip oldukları ölçüde kendilerini başarılı saymaktadırlar (Richins ve Dawson, 1992: 304). Dolayısıyla materyalist bir hayat tarzı zenginlik ve mülk biriktirmek, imaj ve popülerlik hakkında endişe duymak, hedonist zevklerin peşinden gitmekle ilgili deneyim, tutum ve davranışlarla doğrudan ilişkilidir. Bununla birlikte toplum yanlısı, kendini aşan kaygılarla ilgili değerler, tutumlar ve davranışlarla ve kendini kabul etme, kendini geliştirme gibi içsel hedeflerle daha az ilişkili olduğu kabul edilmektedir (Kasser, 2016: 494).

Mutluluk ve doyuma ulaşmak için materyalist bir yaşam tarzı seçmenin gerçekte ne kadar işe yaradığı tartışmalı bir konudur. Yapılan çok sayıda çalışmada materyalizm ile mutluluk ve doyum arasında ters orantılı bir ilişki bulunmuştur. Örneğin Fournier ve Richins (1991) yaptıkları çalışmada maddi varlıklara daha fazla vurgu yapan insanların diğerlerinden daha az mutlu olduğu; ayrıca materyalist tüketim arayışının kişilerarası ödüllerin ve ilişkilerin kaybına yol açtığını bulmuşlardır. Yine Ryan ve Dziurawiec (2001) materyalizmin zorlayıcı harcama, düşük özgüven, kıskançlık ve cömert olmama ile ilişkili olduğunu ve materyalizm ile yaşam doyumu arasında olumsuz bir ilişki bulunduğunu ortaya koymuştur. Kasser, (2016) ise materyalist değerleri/hedefleri güçlü bir şekilde desteklenen çalışanlarda, daha fazla tükenmişlik ve daha düşük iş ve kariyer tatmini ortaya çıktığını bildirmektedir.

1.2. Gönüllü sade hayat tarzı

Günümüzde oldukça popüler olmasına rağmen gönüllü sadeliğin gündeme getirilmesi 1930'lu yıllara kadar gitmektedir. İlk kez 1936'da Mahatma Gandhi'nin öğrencisi Gregg tarafından "amaç tekliği, içtenlik ve alçak gönüllülük ve aynı zamanda yaşamın ana amacı ile ilgisi olmayan birçok mülkün dış karmaşasından kaçınma" olarak tanımlanmış ancak 2. Dünya Savaşı sonrası meydana gelen tüketim patlamasıyla 1970'li yıllara kadar unutulmuştur. Bu yıllarla birlikte Amerika Birleşik Devletleri başta olmak üzere farklı ülkelerde tüketime bağlı

kalıpları ve davranışları küçültmeye, basitleştirmeye ve kontrol etmeye yönelik bir fikir ve yaşam biçimi olarak yeniden gündeme gelmiştir (Osikominu ve Bocken, 2020; Shama, 1985). Gönüllü sadelik en basit ifadeyle "düşük tüketim, ekolojik sorumluluk ve kendi kendine yeten bir yaşam tarzıdır (Shama, 1985: 57)." Bir başka ifadeyle gönüllü sadeliğin ana teması dışarıdan basit ve içten zengin bir şekilde yaşamaktır. Gönüllü sadelik tüketimde tutumluluğu, ekolojik farkındalığı ve kişisel gelişime yönelmeyi kapsamaktadır (Elgin ve Mitchell, 1977).

Gönüllü sadelik bir takım başka alternatif hayat tarzlarının aksine ana akımdan çekilmeyi savunmamakta ya da onu reddetmemektedir. Tam tersine gönüllü çalışma, mülk sahipliği yatırım, mal ve hizmet satın alma gibi faaliyetlerle ana akımla temas içerisinde kalınmasını savunmaktadır. Bununla birlikte asıl itiraz ettikleri baskın kültürün maddi zenginliğe atfettiği yüksek göreli değerdir. Çünkü aşırı tüketim biçimindeki bu zenginlik tatmin edici değildir; çevreye zarar vermekte ve toplumsal çözülmenin hem bir yansıması hem de nedenidir (Grigsby, 2004). Gönüllü sadelik tüketim toplumu ve kültürünün materyalist yaşam tarzlarını reddederken kişisel ve toplumsal ilerlemenin zenginlik veya statünün gösterişçi bir şekilde sunulmasıyla değil, günlük yaşamın niteliksel zenginliğindeki artışlarla, ilişkilerin geliştirilmesiyle ve sosyal, entelektüel, estetik ve / veya manevi potansiyellerle sağlanabileceğini savunmaktadır (Alexander, 2011; Flattau, 2011). Bu bağlamda gönüllü sadeliği "bir bireyin günlük aktiviteleri üzerindeki doğrudan kontrolünü en üst düzeye çıkarmaya ve tüketimini ve bağımlılığını en aza indirmeye yönelik bir yaşam tarzı seçme derecesi (Leonard-Barton, 1981: 244)" ya da "tüketim malları ve hizmetlerine yapılan harcamaları sınırlamak ve maddi olmayan tatmin ve anlam kaynakları geliştirmek için yoksulluk, hükümetin kemer sıkma programları veya hapsedilmek yerine, özgür iradeden yapılan seçim (Etzioni, 1998: 620)" olarak tanımlamak mümkündür.

Gönüllü sadelik yaşama dair bilinçli bir seçimdir ve kendi içerisinde bir takım değerler barındırmaktadır (Boujbel ve d'Astous, 2012). Birey ve tüketici olarak kişinin yaşamını basitleştirme anlamında maddi sadelik; "küçük güzeldir" değeri çerçevesinde kişinin yaşam ve çalışma ortamını küçültme, insanileştirme; yüksek teknoloji yerine duruma uygun teknolojilerin seçilmesi; kişinin kendi hayatının kontrolünü eline alması ve başkalarına bağımlılığını azaltması bağlamında kendi kaderini tayin; sürdürülebilir bir çevre ve yaşam için ekolojik farkındalık; kişinin dış karmaşalardan kurtulabilmesi, bunlarla mücadele edebilmesi ve yaratıcılığını geliştirebilmesi için içsel ve kişisel gelişim bu değerlerin önde gelenlerini oluşturmaktadır (Craig-Lees ve Hill, 2002; Elgin, 1993; Shama, 1985).

Bireylerin gönüllü sadeliği benimseme derecesi farklı ve çeşitlidir (Bekin vd., 2005). Bununla birlikte hangi seviyede olursa olsun kişinin temel varlık ve konfor ihtiyaçları karşılandığında, tüketim kültüründen kurtulduğu sürece ortaya bir yoksunluk çıkmamaktadır. Tam tersine gönüllü sadelik materyalist yönelimlerden daha derin bir tatmin sağlamaktadır (Etzioni, 1998). Bireyin hayatında sadeliği tercih etmesi tüketiminin varlığını nasıl desteklediğini ya da nasıl karıştırdığını keşfetmesini gerektirmektedir. Bu anlayış "tüketim arttığında mutluluk da artar" şeklindeki materyalist düşünceyle örtüşmemektedir (Elgin, 1993).

2. KUŞAK KAVRAMI VE X Y Z KUŞAKLARI

Bireylerim kim olduklarını şekillendiren unsurlardan biri de yaşam deneyimleridir. Dolayısıyla farklı zaman dilimlerinde doğmuş ve yetişmiş kişilerin de farklı dünya görüşlerine, değerlere, tutumlara ve beklentilere sahip olmaları son derece doğaldır (Glass, 2007). Kuşak teorisi de ilk kez 1950'li yıllarda Karl Mannheim tarafından toplumsal kategorileşme teorisine bir katkı olarak ortaya atılmıştır (Eyerman ve Turner, 1998). Türkçe'de kuşak kavramı "yaklaşık yirmi beş otuz yıllık yaş kümelerini oluşturan bireyler öbeği, göbek, nesil, batın, jenerasyon" şeklinde tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2024). Kuşak ya da jenerasyon en genel ifadeyle "ebeveynlerin doğumları ile çocuklarının doğumları arasındaki ortalama zaman aralığı" olarak ifade edilmektedir. Ancak bu biyolojik açıklama kuşakları anlamada yetersiz kalmaktadır çünkü günümüzde teknoloji, değerler, ulusal ve toplumsal yapılar, olaylar, olgular çok hızlı değişmektedir. Bu nedenle kuşak kavramı daha çok sosyolojik bir perspektifte ele alınmaktadır. (McCrindle, 2014). Sosyolojik bağlamda kuşaklar kohort (aynı özellikleri gösteren insan grupları) teorisi çerçevesinde ele alınmakta (Şimşek, 2024) ve "benzer bir zaman aralığında (üst sınırda 15 yıl) doğan, benzer bir yaş ve yaşam evresini paylaşan ve belirli bir zaman aralığı (olaylar, eğilimler ve gelişmeler) tarafından şekillendirilen bir grup insanı (McCrindle, 2014: 1)" ifade etmektedir.

Kuşaklar, zaman içinde ortak bir alışkanlık, karakter ve kültürü paylaşmaya başlayan bir grup insandır (kohort). Kuşak kavramı paylaşılan kollektif bir hafıza, kolektif bir kültürel alan ve bir dizi somutlaşmış uygulamayanın var olduğu bir nesil kültürü veya geleneğine atıfta bulunmaktadır (Eyerman ve Turner, 1998). Kavrama yönelik bu ilgi araştırmacıların pek çok tarihsel olaya ve farklı etkilere atıfta bulunarak tanımladıkları kuşak sınıflandırmalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Berkup, 2014). Bu çalışmada ise Çizelge 1'de yer alan ve İçme ve arkadaşlarının (2022) yapmış olduğu sınıflandırma kullanılmıştır.

Çizelge1. Kuşaklar ve Özellikleri

Kuşaklar	Doğum Tarihleri	Kuşak Özellikleri
Sessiz Kuşak	1925-1945	Otoriteye sadık, itaatkâr, disiplinli, tutumlu, belirsizliklerden hoşlanmayan, gelenekçi.
Bebek Patlaması Kuşağı	1946-1964	Çalışkan, üretken, idealist, toplumsal bilinci yüksek, özverili.
X Kuşağı	1965-1979	Gerçekçi rekabetçi, sorumluluk sahibi, otoriteye saygılı, şüpheci ve bağımsız.
Y Kuşağı	1980-1999	Özgür, tatminsiz, otorite karşıtı, girişimci, sadakatsiz, sabırsız, kararsız.
Z Kuşağı	2000-2020	Teknolojiye bağımlı, bireyselliğe önem veren, sanal aleme bağımlı, meraklı, lüks tüketime meyilli.
Alfa Kuşağı	2021-	İçe kapanık, makineleri insanlara tercih eden ve tamamen teknoloji bağımlısı.

Kaynak: Armutçu ve Tan, 2023; Berkup, 2014; Budakoğlu ve Tuysuz, 2023; Demirkaya vd., 2021; İçme vd., 2022.

Sessiz Kuşak: Bu kuşağın belirleyicileri savaşlar ve ekonomik zorluklardır (I. ve II. Dünya Savaşı, 1929 Büyük Buhranı). Dolayısıyla mütavezi yaşam sürmeyi seven, tutumlu, finansal güvenceye önem veren, belirsizliklerden hoşlanmayan, kalıcılık arayan, otorite ile uyumlu ve daha gelenekçi kişilerdir (Berkup, 2014).

Bebek Patlaması Kuşağı (Baby Boomers): II. Dünya Savaşından sonra Batıda ve Amerika Birleşik Devletleri'nde meydana gelen yüksek doğum oranları nedeniyle bu isim verilmiştir. Bu kuşak da sessiz kuşak gibi iş ve sosyal yaşamlarında çalışkanlığa, idealistliğe, otoriteye saygıya ve özveriye önem vermektedir. Radyo gibi teknolojilerin yaygınlaştığı, özgürlük hareketlerinin yükseldiği bir dönemde yaşadıkları için toplumsal bilinci en yüksek, en üretken ve dolayısıyla topluma olumlu etkisi en fazla nesil olarak bilinmektedirler (Budakoğlu ve Tuysuz, 2023; Demirkaya vd., 2021; Glass, 2007; İçme vd., 2022).

X Kuşağı: Bebek patlaması kuşağının çocukları olan bu kuşak her iki ebebeyninin de çalıştığı ilk kuşaktır. Bu nedenle iş ve aile arasındaki dengeye önem verirler. Sorumluluk sahibidirler. Kendilerine güvenleri yüksektir. Kariyer geliştirmeye önem verirler. Kanaatkar ve gerçekçidirler. Teknolojiyi zorunlu olarak kullanan kuşak olarak bilinirler (Armutçu ve Tan, 2023; Berkup, 2014)

Y Kuşağı: Milenyum kuşağı ya da dijital kuşak olarak da adlandırılan bu kuşak teknoloji ile büyümüş ve hayatlarını bu teknoloji ile geçirmektedir. Bu kuşağın otorite ile arası iyi değildir. Bireysel özelliklerine düşkün ve girişimci olarak değerlendirilmektedirler. Hedefleri netttir. Statüye çok önem vermektedirler. Ayrıca iyimser, sadakatsiz, hızlı adapte olabilen ve yine hızlı sıkılan, özgüveni yüksek ancak sabırsız olarak tanımlanmaktadırlar (Armutçu ve Tan, 2023; Demirkaya vd., 202; İçme vd., 2022).

Z Kuşağı: "İnternet Çocukları", "Dijital Yerliler", "Medya Kuşağı", ".com Kuşağı" gibi isimlerle de adlandırılmaktadırlar. En belirgin özellikleri bireysellik, özgürlük, güven, teknoloji bağımlılığı ve hızdır. Sosyallikleri sanal ortama taşınmıştır. Yeni olan herşeyi merak ederler. Diğer kuşaklara göre daha rahat bir ekonomik ortamda büyüdüklerinden özellikle lüks tüketime ve teknoloji tüketimine meyillidirler (Berkup, 2014; Budakoğlu ve Tuysuz, 2023)

Alfa Kuşağı: Bu kuşak oldukça yenidir ve en tipik özellikleri teknolojinin ve dijitalleşmenin çok daha üst bir boyuta geldiği dönemde doğmuş olmalarıdır. Teknoloji ile olan ilişkileri diğer tüm kuşaklardan daha fazla ve farklı olacağı tahmin edilmektedir (Armutçu ve Tan, 2023; Budakoğlu ve Tuysuz, 2023).

Her kuşağın kendisine ait değerlerinin ve hayata bakış açısının bulunduğu kabul edilmektedir. Bu farklılıklar bir taraftan aynı dönemi ve mekanı paylaşan kuşaklar diğer taraftan bireyler arasında kişilik özellikleri, sosyal ilişkiler, çalışma hayatı, politik duruş, öncelikler gibi alanlarda ayırt edici özellikler barındırmaktadır. Bu ayırt edici özellikler zaman zaman sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel vb. alanlarda ayrışma ya da çatışmalara da neden olabilmektedir. Dolayısıyla kuşakları anlamak bu çatışma ve ayrışmaların çözümünde önemli bir rol oynamaktadır (Budakoğlu ve Tuysuz, 2023; Glass, 2007)

Adrese dayalı nüfus kayıt verilerine (TÜİK, 2024) göre 2023 yılı sonu itibariyle Türkiye nüfusunun yaklaşık olarak %2'si sessiz kuşak, %14,1'i bebek patlaması kuşağı, %20,3'ü X kuşağı, %23,9'u Y kuşağı, %24,2'si Z kuşağı ve %15,5'i Alfa kuşağı içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda Türkiye nüfusunun yaklaşık %68,4'ü X, Y, ve Z kuşağına mensup olanlardan oluşmaktadır. Dolayısıyla bu kuşak mensuplarının öncelikleri, değerleri, tutumları ve davranışlarına yön veren hayat tarzlarının araştırılması sosyal, siyasal, ekonomik, kültürel vb. çok sayıda alan bağlamında önem arzetmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırmada, X, Y ve Z kuşaklarının benimsediği hayat tarzları açısından farklılıklarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmada hayat tarzı olarak materyalizm ve gönüllü sade yaşam tarzı ele alınmıştır. Araştırmada açıklayıcı ve kesitsel tipte nicel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma verileri Google Formsta oluşturulan çevrimiçi anket formu aracılığıyla toplanmıştır. Anket formu katılımcıları tanımlayıcı bilgiler, materyalizm ölçeği ve gönüllü sade yaşam tarzı ölçeklerinde oluşmaktadır. Materyalizm ölçeği, Richins ve Dawson (1992) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, "merkeziyetçilik, başarı ve mutluluk" alt boyutlarından ve 18 ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte sekiz ifade ters kodludur. Ölçeğin genel güvenilirlik katsayısı 0,87'dir (Richins ve Dawson, 1992). Gönüllü sade yaşam tarzı ölçeği Iwata'nın (1997-2001-2006) çalışmalarından yararlanarak Özgül, (2010) tarafından geliştirilmiştir. Ölçek, "maddi olmayan yaşam, planlı alışveriş, kendine yeterlik ve üründe sadelik" alt boyutlarından ve 8 ifadeden oluşmaktadır. Her bir boyut ikişer ifadeden oluşmaktadır. Ölçekte ters kodlu ifade bulunmamaktadır. Ölçeğin alt boyutlarına ilişkin güvenilirlik katsayıları maddi olmayan yaşam, planlı alışveriş, kendine yeterlik ve üründe sadelik alt ölçekleri için sırasıyla 0,73, 0,72, 0,74, 0,68'dir (Özgül, 2010).

Araştırmanın evrenini Uşak il merkezinde yaşayan 18 yaş ve üzeri bireylerden oluşmaktadır. Araştırmada kolayda örneklem yöntemi ile 488 katılımcıya ulaşılmıştır. Yapılan incelemeler sonucunda 19 katılımcının verileri uygun olmadığı için analizden çıkartılmıştır. Araştırmada 469 katılımcıdan elde edilen veriler SPSS programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Katılımcıların demografik özellikleri frekans analizi ile incelenmiştir. Ölçeklerin geçerliliği açıklayıcı faktör analizi, güvenilirlikleri ise Cα katsayısı kullanılarak değerlendirilmiştir. Araştırma verilerinin normal dağılımı Skewness ve Kurtosis değerleri ile kontrol edilmiştir. Demografik özellikler açısından araştırma değişkenlerinde gözlemlenen farklılıklar t-testi ve Anova testi ile belirlenmiştir. Araştırmada güven aralığı %95 ve anlamlılık düzeyi <0,05 olarak kabul edilmiştir.

BULGULAR

Araştırmaya katılanların %51,2'si kadın, %59,1'i evli, %31,6'sı lisans mezunu, %61,4'ü gelirini orta düzeyde algılamakta ve %36,5'i Y Kuşağıdır (Çizelge 2).

Çizelge 2. Katılımcıların Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	**Frekans**	**%**	**Değişken**	**Frekans**	**%**
Cinsiyet			**Medeni durum**		
Kadın	240	51,2	Evli	263	56,1
Erkek	229	48,8	Bekar	206	43,9
Eğitim Durumu			**Algılanan Gelir**		
İlköğretim	75	16,0	Düşük	117	25,0
Lise	30	6,4	Orta	288	61,4
Ön Lisans	84	17,9	Yüksek	64	13,6
Lisans	148	31,6	**Kuşaklar**		
Lisansüstü	132	28,1	X Kuşağı	158	33,7
Toplam	**469**	**100,0**	Y Kuşağı	171	36,5
			Z Kuşağı	140	29,8

Ölçeklerin geçerliği açıklayıcı faktör analizi (AFA), güvenilirlikleri Cronbach's Alpha (Cα) Katsayısı, verilerin normal dağılımı Skewness ve Kurtosis değerleri ile değerlendirilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliği için Cα>0.70 kabul edilmiştir (Nunnally ve Bernstein, 1994). Verilerin normal dağılımının değerlendirilmesinde Skewness ve Kurtosis değerlerinin ±1,500 arasında olması koşulu dikkate alınmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2013).

Materyalizm ölçeğinin geçerlik, güvenilirlik ve normal dağılım analizlerinin sonuçları Çizelge 3'te verilmiştir. Materyalizm ölçeğinin KMO değeri 0,760 olduğu için veriler açıklayıcı faktör analizi yapılmasına uygundur. Materyalizm ölçeğine ilişkin yapılan faktör analizinde farklı faktörler altına yüklendiği için Merkeziyetçilik boyutunda yer alan Mer10, Mer11 ve Mer12 ifadeleri sırasıyla analizden çıkartılmıştır. Faktör analizi sonucunda orijinaliyle benzer olarak 15 ifadeden oluşan 3 boyutlu materyalizm ölçeği elde edilmiştir. Ölçeğin toplam açıklayıcılık oranı %52,202'dir (Çizelge 3).

Çizelge 3. Materyalizm Ölçeğinin Geçerlik, Güvenilirlik ve Normal Dağılım Analizi Sonuçları

Materyalizm Ölçeği *KMO= 0,760; Bartlett's Test of Sphericity= 1991,836; p=0,000,* *Açıklanan toplam varyans oranı=52,202;* Cα= 0,621							
Alt Boyutlar		Faktör Yükleri	Özdeğer	Açıklanan Varyans Oranı	Cα	Skewness	Kurtosis
Başarı	Baş6	,737	3,501	23,340	,761	-,037	-,430
	Baş3	,707					
	Baş4	,657					
	Baş2	,653					
	Baş1	,604					
	Baş5	,575					
Merkeziyetçilik	Mer8	,826	2,607	17,381	,741	,005	-,681
	Mer7	,819					
	Mer13	,726					
	Mer9	,558					
Mutluluk	Mut17	,761	1,722	11,482	,694	-,276	,124
	Mut15	,739					
	Mut18	,656					
	Mut16	,541					
	Mut14	,512					

Ölçeğin Cα katsayısı 0,621 olup alt boyutlarının Cα katsayıları sırasıyla 0,761, 0,741 ve 0,694'tür. Bu sonuçlar ölçeğin "oldukça güvenilir" olduğunu göstermektedir (Akgül ve Çevik, 2005; Kayış, 2006)). Ölçeğin Skewness ve Kurtosis değerleri -0,681 ile 0,124 arasında değişmekte olup normal dağılım (±1,500) göstermektedir (Çizelge 3).

Gönüllü sade yaşam tarzı ölçeğinin geçerlik, güvenilirlik ve normal dağılım analizlerinin sonuçları Çizelge 4'te verilmiştir. Gönüllü sade yaşam tarzı ölçeğinin KMO değeri 0,676 olduğu için veriler açıklayıcı faktör analizi yapılmasına uygundur. Gönüllü sade yaşam tarzı

ölçeğine ilişkin yapılan faktör analizi sonucunda orijinaliyle benzer olarak 8 ifadeden oluşan 4 boyutlu ölçek elde edilmiştir. Ölçeğin toplam açıklayıcılık oranı %80,887'dir (Çizelge 4).

Çizelge 4. Gönüllü Sade Yaşam Tarzı Ölçeğinin Geçerlik, Güvenilirlik ve Normal Dağılım Analizi Sonuçları

Gönüllü Sade Yaşam Tarzı Ölçeği *KMO= 0,676; Bartlett's Test of Sphericity= 1094,076; p=0,000,* *Açıklanan toplam varyans oranı=80,887;* Cα= 0,755							
Alt Boyutlar		Faktör Yükleri	Özdeğer	Açıklanan Varyans Oranı	Cα	Skewness	Kurtosis
Maddi Olmayan Yaşam	MOY2	,896	2,968	37,102	,771	-,973	,660
	MOY1	,843					
Planlı Alışveriş	PA2	,886	1,458	18,229	,761	-,750	,089
	PA1	,864					
Kendine Yeterlik	KY1	,883	1,076	13,451	,750	-1,021	1,167
	KY2	,858					
Üründe Sadelik	ÜS2	,899	0,968	12,105	,756	-,821	,536
	ÜS1	,854					

Ölçeğin Cα katsayısı 0,755 olup alt boyutlarının Cα katsayıları sırasıyla 0,771, 0,761, 0,750 ve 0,756'dır. Bu sonuçlar ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. Ölçeğin Skewness ve Kurtosis değerleri -1,021 ile 1,167 arasında değişmekte olup normal dağılım (±1,500) göstermektedir (Çizelge 4).

Araştırmada kullanılan ölçeklerin ve alt boyutlarının ortalamalarındaki farklılıklar katılımcıların cinsiyet ve medeni durumları açısından t-testi, eğitim durumu, algılanan gelir ve kuşaklar açısından ANOVA testi ile incelenmiştir. ANOVA testi sonucunda farklılık tespit edilen değişkenlerde farklılığın kaynağı tespit edilmesinde Post-hoc testlerinden ölçeklerin varyansları homojen ise Tukey testi, varyansları homojen değilse Games Howell testi kullanılmıştır.

Katılımcıların cinsiyet ve medeni durumlarına göre materyalizm ölçeği ve alt boyutlarının ortalama puanlarında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p>0,05$) bulunmamaktadır.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre materyalizm ölçeği, merkeziyetçilik ve mutluluk alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p<0,05$) bulunurken başarı alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı fark ($p>0,05$) bulunmamaktadır. Katılımcılardan lisansüstü eğitime sahip olanların materyalizm (2,83±0,49), merkeziyetçilik (2,83±0,93) ve mutluluk (2,96±0,72) ortalamalarının diğer eğitim seviyesine sahip olanlardan daha düşük olduğu görülmektedir.

Katılımcıların algılanan gelir durumlarına göre materyalizm ölçeği, başarı ve merkeziyetçilik alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p<0,05$) bulunurken mutluluk alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı fark ($p>0,05$) bulunmamaktadır. Katılımcılardan gelir seviyelerini "düşük" olarak algılayanların materyalizm (3,17±0,48), başarı (3,00±0,80) ve merkeziyetçilik (3,34±0,88) ortalamalarının diğer gelir seviyesine sahip olanlardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Çizelge 5. Materyalizm ölçeğinin ortalama puanlarının demografik değişkenlere göre farklılıklarının incelenmesi

		Materyalizm (ort±ss)	Başarı (ort±ss)	Merkeziyetçilik (ort±ss)	Mutluluk (ort±ss)
Cinsiyet	Kadın	2,96±0,42	2,71±0,75	3,15±0,84	3,09±0,74
	Erkek	2,95±0,53	2,73±0,92	3,08±1,01	3,10±0,79
	t	0,198	-0,189	0,858	-0,209
	p	0,843	0,850	0,392	0,835
Medeni Durum	Evli	2,92±0,47	2,69±0,82	3,09±0,92	3,06±0,75
	Bekar	2,99±0,49	2,76±0,86	3,16±0,94	3,15±0,78
	t	-1,642	-0,794	-,812	-1,259
	p	0,101	0,428	0,417	0,209
Eğitim Durumu	İlköğretim	3,02±0,42	2,64±0,87	3,67±0,75	3,07±0,85
	Lise	3,04±0,42	2,71±0,93	3,55±0,77	3,05±0,63
	Ön lisans	3,12±0,49	2,95±0,90	3,27±0,95	3,20±0,86
	Lisans	2,91±0,48	2,63±0,78	2,92±0,85	3,23±0,70
	Lisansüstü	2,83±0,49	2,73±0,81	2,83±0,93	2,96±0,72
	F	5,636	2,142	3,200	3,734
	p	**0,000**	0,075	**0,013**	**0,005**
Algılanan gelir	Düşük	3,17±0,48	3,00±0,80	3,34±0,88	3,23±0,91
	Orta	2,91±0,45	2,65±0,82	3,10±0,94	3,05±0,73
	Yüksek	2,76±0,48	2,51±0,86	2,77±0,86	3,05±0,55
	F	20,016	10,128	8,019	2,483
	p	**0,000**	**0,000**	**0,000**	0,085
Kuşaklar	X Kuşağı	2,87±0,49	2,62±0,78	3,00±0,92	3,10±0,69
	Y Kuşağı	2,96±0,45	2,71±0,93	3,37±0,97	2,94±0,84
	Z Kuşağı	3,03±0,49	2,95±0,76	2,93±0,81	3,31±0,70
	F	3,935	3,649	11,046	9,387
	p	**0,020**	**0,027**	**0,000**	**0,000**

Katılımcıların bulundukları kuşaklara göre materyalizm ölçeği, başarı, merkeziyetçilik ve mutluluk alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p<0,05$) bulunmaktadır. Katılımcılardan Z kuşağında yer alanların materyalizm (3,03±0,49), başarı (2,95±0,76) ve mutluluk (3,31±0,70) ortalamalarının diğer kuşaklardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcılardan Y kuşağında yer alanların merkeziyetçilik alt boyutu (3,37±0,97) ortalamalarının diğer kuşaklardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Katılımcıların cinsiyetlerine ve algılanan gelirlerine göre gönüllü sade yaşam tarzı ölçeği ve alt boyutlarının ortalama puanlarında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p>0,05$) bulunmamaktadır.

Katılımcıların medeni durumlarına göre gönüllü sade yaşam tarzı ölçeği ve planlı alışveriş alt boyutunun ortalama puanlarında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p<0,05$) bulunurken, kendine yeterlilik, maddi olmayan yaşam ve üründe sadelik alt boyutlarının ortalama puanlarında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p>0,05$) bulunmamaktadır. Katılımcılardan evli olanların gönüllü sade yaşam tarzı (3,96±0,57) ve planlı alışveriş (3,86±0,90) alt boyutunun ortalama puanları bekâr olanlardan daha yüksektir.

Katılımcıların eğitim durumlarına göre gönüllü sade yaşam tarzı ölçeği, kendine yeterlilik, maddi olmayan yaşam ve üründe sadelik alt boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p<0,05$) bulunurken planlı alışveriş alt boyutunda istatistiksel olarak anlamlı fark ($p>0,05$) bulunmamaktadır. Katılımcılardan ilköğretim mezuniyetine sahip olanların gönüllü sade yaşam

tarzı (4,04±0,67) ve üründe sadelik (4,00±0,96) ortalamalarının diğer eğitim seviyesine sahip olanlardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Katılımcılardan lisansüstü eğitime sahip olanların kendine yeterlilik (4,38±0,70) ve maddi olmayan yaşam (4,19±0,88) ortalamalarının diğer eğitim seviyesine sahip olanlardan daha yüksek olduğu görülmektedir.

Çizelge 6. Gönüllü Sade Yaşam Tarzı ölçeğinin ortalama puanlarının demografik değişkenlere göre farklılıklarının incelenmesi

		GSYT (ort±ss)	PA (ort±ss)	KY (ort±ss)	MOY (ort±ss)	ÜS (ort±ss)
Cinsiyet	Kadın	3,87±0,60	3,65±0,99	4,17±0,82	3,95±0,85	3,71±0,90
	Erkek	3,89±0,65	3,79±0,98	4,16±0,83	3,98±0,93	3,65±1,02
	t	-0,366	-1,541	0,234	-0,381	0,818
	p	0,715	0,124	0,815	0,703	0,414
Medeni Durum	Evli	3,96±0,57	3,86±0,90	4,19±0,78	4,02±0,87	3,74±0,93
	Bekar	3,79±0,67	3,55±1,07	4,13±0,87	3,88±0,97	3,60±0,99
	t	2,850	3,425	0,822	1,685	1,582
	p	**0,005**	**0,001**	0,411	0,093	0,114
Eğitim Durumu	İlköğretim	4,04±0,67	3,98±0,92	4,15±0,89	4,03±0,86	4,00±0,96
	Lise	3,90±0,58	3,83±1,05	4,02±0,89	3,83±0,81	3,90±0,91
	Ön lisans	3,79±0,67	3,55±1,15	4,13±0,92	3,77±1,01	3,70±0,99
	Lisans	3,77±0,62	3,67±0,94	4,03±0,79	3,85±0,91	3,52±0,93
	Lisansüstü	3,98±0,55	3,72±0,94	4,38±0,70	4,19±0,88	3,62±0,94
	F	3,734	2,145	3,640	3,811	3,713
	p	**0,005**	0,074	**0,006**	**0,005**	**0,005**
Algılanan gelir	Düşük	3,82±0,65	3,58±0,97	4,13±0,76	3,85±0,97	3,73±1,06
	Orta	3,91±0,63	3,77±0,96	4,15±0,86	3,99±0,91	3,71±0,92
	Yüksek	3,87±0,52	3,73±0,99	4,28±0,73	4,02±0,85	3,51±0,92
	F	0,762	1,600	0,755	1,173	1,265
	p	0,467	0,203	0,470	0,310	0,283
Kuşaklar	X Kuşağı	3,97±0,52	3,99±0,74	4,16±0,75	3,95±0,86	3,79±0,95
	Y Kuşağı	3,96±0,65	3,68±1,11	4,24±0,86	4,10±0,90	3,82±0,89
	Z Kuşağı	3,69±0,67	3,47±1,01	4,09±0,82	3,81±0,99	3,39±0,99
	F	9,948	10,917	1,432	3,714	9,774
	p	**0,000**	**0,000**	0,240	**0,025**	**0,000**

Katılımcıların bulundukları kuşaklara göre gönüllü sade yaşam tarzı ölçeği, planlı alışveriş, maddi olmayan yaşam ve üründe sadelik alt boyutlarının ortalama puanlarında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p<0,05$) bulunurken kendine yeterlilik alt boyutunun ortalama puanlarında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p>0,05$) bulunmamaktadır. Katılımcılardan Z kuşağında yer alanların gönüllü sade yaşam tarzı (3,69±0,67), planlı alışveriş (3,47±1,01), maddi olmayan yaşam (3,81±0,99) ve üründe sadelik (3,39±0,99) ortalamalarının diğer kuşaklardan daha düşük olduğu görülmektedir. Planlı alışveriş (3,99±0,74) boyutunda X kuşağı, maddi olmayan yaşam (4,10±0,90) ve üründe sadelik (3,82±0,89) boyutunda Y kuşağı daha yüksek ortalamaya sahiptir.

SONUÇ

Bu araştırmada X, Y ve Z kuşaklarında bulunan bireylerin hayat tarzları arasındaki farklılıkların belirlenmesi amaçlanmıştır. Hayat tarzı iki zıt uçta bulunan materyalizm ve gönüllü sade yaşam tarzı olarak ele alınmıştır (Türkmen, Özkal ve Özkara, 2022). Katılımcıların cinsiyeti ve medeni durumlarına göre materyalist hayat tarzını benimsemeleri açısından anlamlı bir farklılık

bulunmamaktadır. Ancak bireylerin eğitim durumları, algıladıkları gelir durumları ve bulundukları kuşak materyalist hayat tarzını benimsemelerinde anlamlı farklılıklara yol açmaktadır. Buna göre bireylerin eğitim seviyesi arttıkça özellikle lisansüstü eğitime sahip olanların materyalist eğilimlerinin azaldığı, algıladıkları gelir seviyesi düştükçe materyalist eğilimlerinin arttığı görülmektedir. Z kuşağında bulunan bireylerin materyalist eğilimlerinin diğer kuşaklara göre yüksek olduğu, sahip oldukları maddi unsurları başarı ve mutluluğun kaynağı olarak görmektedirler. Y kuşağı ise merkeziyetçilik boyutunda daha yüksek ortalamaya sahip olup maddi unsurları sahip olmayı hayatların merkezine yerleştirmektedirler.

Gönüllü sade yaşam tarzı açısından değerlendirildiğinde ise bireylerin cinsiyet ve algılanan gelir düzeyine göre anlamlı farklılık bulunmamaktadır. Gönüllü sade yaşam tarzı bir zorunluluk değil gelirden bağımsız olarak gönüllü ve bilinçli bir tercih olarak kabul edilmektedir. Evli bireylerin bekârlara göre gönüllü sade yaşam tarzını daha fazla benimsedikleri görülmektedir. Özellikle evliliğin getirdiği sorumluluklar nedeniyle evli bireylerin planlı alışveriş yapma eğilimi daha yüksektir. Eğitim açısından değerlendirildiğinde ise ilköğretim mezunu olan bireylerin gönüllü sade yaşam tarzına yöneldikleri, kullanım ve teknik özellikler açısından daha sade ürünler tercih ettikleri tespit ediliştir. Lisansüstü eğitime sahip olan bireylerin ise kendine yeterlilik ve maddi olmayan yaşam değerlerinin daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kuşaklar açısından incelendiğinde ise Z Kuşağının gönüllü sade yaşam tarzı, planlı alışveriş, maddi olmayan yaşam ve üründe sadelik değerlerini benimseme düzeyleri diğer kuşaklardan daha düşük olduğu görülmektedir. X Kuşağının planlı alışverişi benimserken Y Kuşağı ise maddi olmayan yaşam ve üründe sadeliği önceliklendirmektedir.

Araştırma bireylerin bulundukları kuşakların hayata bakış açılarını, hayat tarzlarını etkilediği ve kuşaklar bağlamında hayat tarzlarında farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bağlamda Z kuşağının başarı ve mutluluk için maddi unsurlara daha fazla değer verdiklerini, gönüllü sade yaşam tarzı, planlı alışveriş, maddi olmayan yaşam ve üründe sadelik değerlerini daha düşük seviyede benimsediklerini söylemek mümkündür.

KAYNAKÇA

Akgül, A. ve Çevik, O. (2005). İstatistiksel Analiz Teknikleri: SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları, 2. Baskı. Ankara: Emek Ofset.

Alexander, S. (2011). The Voluntary Simplicity Movement: Reimagining the Good Life beyond Consumer Culture. *SSRN Electronic Journal, 7*(3). https://doi.org/10.2139/ssrn.1970056.

Ansbacher, H. L. (1967). Life style: a historical and systematic review. *Journal of Individual Psychology, 23*(2), 191-212.

Armutçu, B. ve Tan, A. (2023). Seçmenlerin Siyasal Davranışları Üzerinde Etkili Olan Faktörler: X-Y-Z Kuşakları Üzerine Bir Araştırma. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 13*(1), 20-40. https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.1064889.

Bekin, C., Carrigan, M.ve Szmigin, I. (2005). Defying marketing sovereignty: voluntary simplicity at new consumption communities. *Qualitative Market Research: An International Journal, 8*(4), 413-429. https://doi.org/10.1108/13522750510619779.

Belk, R. W. (1985). Materialism: Trait Aspects of Living in the Material World. *Journal of Consumer Research, 12*(3), 265-280. https://doi.org/10.1086/208515.

Bell, D. ve Hollows, J. (2005). Making sense of ordinary lifestyles. D. Bell, & J. Hollows (Dü) içinde, *Ordinary Lifestyles: Popular Media, Consumption and Taste* (s. 1-20). Berkshire: Open University Press.

Berkup, S. B. (2014). Working With Generations X And Y In Generation Z Period: Management Of Different Generations In Business Life. *Mediterranean Journal of Social Sciences, 5*(19), 218-229. https://doi.org/10.5901/mjss.2014.v5n19p218.

Boujbel, L. ve d'Astous, A. (2012). Voluntary simplicity and life satisfaction: Exploring the mediating role of consumption desires. *Journal of Consumer Behaviour, 7*, 487-494. https://doi.org/10.1002/cb.1399.

Budakoğlu, M. E. ve Tuysuz, M. (2023). XYZ Kuşakları Karakteristik Özelliklerinin Siyasal Katılımdaki Rolü: İstanbul İli Örneği. *Strategic Public Management Journal, 9*(16), 121-161. https://doi.org/10.25069/spmj.1281811.

Chaney, D. (1996). *Lifestyles.* London: Routledge.

Craig-Lees, M.ve Hill, C. (2002). Understanding Voluntary Simplifiers. *Psychology & Marketing, 19*(2), 187-210. https://doi.org/10.1002/mar.10009.

Demirkaya , H., Akdemir , A., Karaman , E. ve Atan, Ö. (2021). Kuşakların Yönetim Politikası Beklentilerinin Araştırılması. *İşletme Araştırmaları Dergisi, 7*(1), 186-204.

Duh, H. I. (2015). Antecedents and Consequences of Materialism: An Integrated Theoretical Framework. *Journal of Economics and Behavioral Studies, 7*(1), 20-35. https://doi.org/10.22610/jebs.v7i1(J).560.

Elgin, D. (1993). *Voluntary simplicity : toward a way of life that is outwardly simple, inwardly rich.* New York: William Morrow.

Elgin, D. ve Mitchell, A. (1977). Voluntary simplicity. *Planning Review, 5*(6), 13-15.

Etzioni, A. (1998). Voluntary simplicity: Characterization, select psychological implications, and societal consequences. *Journal of Economic Psychology, 19*(5), 619-643. https://doi.org/10.1007/978-3-662-10347-0_17.

Eyerman, R. ve Turner, B. S. (1998). Outline of a Theory of Generations. *European Journal of Social Theory, 1*(1), 91-106. https://doi.org/10.1177/136843198001001007.

Flattau, E. (2011). Moving as One toward Voluntary Simplicity. *Sustainability: The Journal of Record, 4*(1), 1-2. https://doi.org/10.1089/SUS.2010.9726.

Fournier, S. ve Richins, M. L. (1991). Some theoretical and popular notions concerning materialism. *Journal of Social Behavior & Personality, 6*(6), 403-414.

Glass, A. (2007). Understanding generational differences for competitive success. *Industrial and Commercial Trainning, 39*(2), 98-103. https://doi.org/10.1108/00197850710732424.

Grigsby, M. (2004). *Buying time and getting by : the voluntary simplicity movement.* New York: State University of New York Press.

Haenfler, R., Johnson, B. ve Jones, E. (2012). Lifestyle Movements: Exploring the Intersection of Lifestyle and Social Movements. *Social Movement Studies, 11*(1), 1-20. https://doi.org/10.1080/14742837.2012.640535.

İçme, T., Yıldırım, T. ve Büyük, U. (2022). Z Kuşağı Öğrencilerinin Uzaktan Eğitim Algıları. *Erciyes Akademi, 36*(1), 82-102. https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1028194.

Jensen, M. (2007). Defining lifestyle. *Environmental Sciences, 4*(2), 63-73. https://doi.org/10.1080/15693430701472747.

Kasser, T. (2016). Materialistic Values and Goals. *Annual Review of Psychology, 6*, 489-514. https://doi.org/10.1146/annurev-psych-122414-033344.

Kayış, A. (2016). Güvenilirlik Analizi. (Ed.: Ş. Kalaycı), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri 7. Baskı, s. 403-419, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Leonard-Barton , D. (1981). Voluntary Simplicity Lifestyles and Energy Conservation. *Journal of Consumer Research, 8*(3), 243-252. https://doi.org/10.1086/208861.

McCrindle, M. (2014). *The ABC of XYZ: Understanding the Global Generations.* Australia: McCrindle Publication.

Nunnally, J. C. ve Bernstein, I. H. (1994). Psychometric Theory (Third Edition). New York: McGraw-Hill.

Osikominu, J. ve Bocken, N. (2020). A Voluntary Simplicity Lifestyle: Values, Adoption, Practices and Effects. *Sustainability, 12*(5). https://doi.org/10.3390/su12051903.

Richins, M. L. ve Dawson, S. (1992). A consumer values orientation for materialism and its measurement: Scale development and validation. *Journal of Consumer Research, 19*(3), 303-316. https://doi.org/10.1086/209304.

Ryan, L. ve Dziurawiec , S. (2001). Materialism and Its Relationship to Life Satisfaction. *Social Indicators Research, 55*(2), 185-197. https://doi.org/10.1023/A:1011002123169.

Sarıtaş, E. ve Barutçu, S. (2016). Tüketici Davranışlarının Analizinde Kuşaklar: Sosyal Medya Kullanımı Üzerinde Bir Araştırma. *PJESS, 3*(2), 1-15. https://doi.org/0.5505/pjess.2016.27146.

Shama, A. (1985). The Voluntary Simplicity Consumer. *Journal of Consumer Marketing, 2*(4), 57-63. https://doi.org/10.1108/eb008146.

Shaw, D. ve Newholm, T. (2002). Voluntary Simplicity and the Ethics of Consumption. *Psychology & Marketing, 19*(2), 167-185. https://doi.org/10.1002/mar.10008.

Şimşek, K. Y. (2024). XYZ Kuşaklarında Boş Zaman İnternet Kullanımı Alışkanlıkları. *GSI Dergileri Seri A: Turizm, Rekreasyon ve Spor Bilimlerindeki Gelişmeler, 7*(1), 301-313. https://doi.org/10.53353/atrss.1329036.

Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. (2013). Using Multivariate Statistics, Sixth Edition. Boston: Pearson.

TÜİK. (2024). İstatistik veri portalı. Erişim tarihi: 25.10.2024, Erişim adresi: https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109.

Türk Dil Kurumu. (2024). *Güncel Türkçe Sözlük.* Erişim tarihi: 25.10.2024, Erişim adresi: https://sozluk.gov.tr/.

Türkmen, İ., Özkal, E. S. ve Özkara, B. (2022). Materialism Versus Voluntary Simplicity: Does the Lifestyle Affect Workplace Deviance Behaviors? Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 74, 40-53. https://doi.org/10.51290/dpusbe.1081621.

Veal, A. J. (1993). The concept of lifestyle: a review. *Leisure Studies, 12*(4), 233-252. https://doi.org/10.1080/02614369300390231.

Wahlen, S. ve Laamanen, M. (2015). Consumption, lifestyle and socialmovements. *International Journal of Consumer Studies, 39*, 397-403. https://doi.org/10.1111/ijcs.12237.

SAĞLIK YÖNETİMİ ÖĞRENCİLERİNİN LİYAKAT İLKESİ TERCİHİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A STUDY ON THE MERIT PRINCIPLE PREFERENCE OF HEALTH MANAGEMENT STUDENTS

Şerafettin ERTEN[1], İbrahim TÜRKMEN[2]

[1]Doç. Dr., Uşak Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Uşak, Türkiye.
serafettin.erten@usak.edu.tr,
ORCİD: ID/ 0000-0003-0297-0580

[2]Öğr. Gör. Dr. Uşak Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Uşak, Türkiye.
ORCİD: ID/0000-0002-1558-0736
ibrahim.turkmen@usak.edu.tr

Özet

Liyakat insan kaynakları yönetiminin en önemli ilkelerinin başında gelmektedir. Liyakat, toplumsal, örgütsel ve bireysel olarak adaletin, verimliliğin ve sürdürülebilir başarının sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Bu araştırmada sağlık yönetimi eğitimi alan öğrencilerin liyakat ilkesi tercihlerinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Araştırma kesitsel tipte nicel bir araştırmadır. Araştırmanın evrenini bir kamu üniversitesinde Sağlık Yönetimi Bölümü ve Sağlık Kurumları İşletmeciliği Programı'nda öğrenim gören 383 kayıtlı öğrenci oluşmaktadır. Araştırmada kolayda örneklem yöntemi kullanılmış olup; 210 öğrenci gönüllü olarak katılmıştır. Araştırma verilerinin analiz edilmesinde SPSS programı kullanılmıştır. Araştırma bulguları sağlık yönetimi eğitimi alan öğrencilerin liyakat ilkesi tercihlerinin yüksek düzeyde olduğunu göstermektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerden kadın ve evli olanların liyakat ilkesi tercihlerinin diğer öğrencilerden daha yüksek olduğu bulunmuştur. Öğrencilerin liyakat ilkesine bakışları yaş, öğrenim durumu ve sınıflarına bağlı olarak değişmemektedir. Liyakat ilkesi her birey, örgüt ve toplum için önemli olmakla birlikte bireylerin demografik özelliklerine göre farklılık olabileceği bu araştırmada gösterilmiştir.

Anahtar kelimeler: Liyakat, Liyakat İlkesi, İnsan Kaynakları Yönetimi, Sağlık Yönetimi, Üniversite Öğrenciler.

Abstract

The merit is one of the most essential principles of human resources management. Merit is critical in ensuring justice, efficiency, and sustainable success in society, organizations, and individuals. This study aimed to measure the merit principle preferences of students receiving health management education. The study is a cross-sectional quantitative study. The universe of the study consists of 383 registered students studying in the Department of Health Management and Health Institutions Management Program at a public university. The study used a convenience sampling method, and 210 students participated voluntarily. The SPSS program was used to analyze the research data. The research findings show that health management students have a high merit principle preference. Among the students who participated in the research, it was found that female and married students had higher merit principle preferences than other students. The students' perspectives on the merit principle remain unchanged depending on their age, educational status, and class. Although the merit principle is essential for every individual, organization, and society, this study has shown that there may be differences according to the demographic characteristics of individuals.

Keywords: Merit, Merit Principle, Human Resources Management, Health Management, University Students

GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz dönem bilgi çağı, bilgi toplumu gibi farklı şekillerde adlandırılmaktadır (Bassi ve Van Buren, 1999). Bu dönemde bilgi artık diğer üretim faktörlerinin yanında en temel üretim faktörü olarak kabul edilmektedir (Arıkboğa, 2003). Doğal olarak elde edilen bilgiyi işlemek, faydalı hale getirmek ve kullanmak başlıca amaç haline gelmiştir. Hem üretim hem de yönetim şekil ve ilişkileri değişmiştir. Bu yeni yapıda öne çıkan değerler arasında yenilikçilik, yaratıcılık, buluşçuluk, farklılık, uzmanlık ve yeteneklerde çeşitlilik bulunmaktadır (Stewart, 1997). Bu bağlamda bilgiyi üreten ve örgütler için farklılığı, rekabet avantajını ve katma değeri yaratan insan unsuru daha önemli hale gelmiştir (Akyüz, 2011). Beşeri sermaye olarak adlandırılan bu varlık özel ya da kamu hangi sektörde yer alırsa alsın çağdaş örgütlerin en önemli parçalarından birisi olarak kabul edilmektedir (Ramirez, 2010). Dolayısıyla insan kaynağı ve onun yönetimi sektör ayırmaksızın tüm örgütler için hayati öneme sahip bir konu haline gelmiştir (Roy vd., 2009).

Günümüz örgütlerinde insan kaynakları yönetim sistemlerinin temel uğraş alanları yüksek düzeyde bilgi, beceri, yetenek ve deneyime sahip personelin istihdam edilebilmesi, mevcut personelin yetkinliklerinin geliştirilmesi ve örgüte yüksek katma değer sağlayan çalışanların elde tutulabilmesi olmuştur (Afiouni, 2013). Bu bağlamda akla gelen ilk ilke liyakat (yeterlilik) ilkesidir (Aksu ve Özmen, 2022). Liyakat en geniş kullanımıyla bir işi en iyi yapabilecek olanın iş için seçilmesi ve yine o işi en iyi yapanın yükseltilmesi olarak ifade edilmektedir (Yıldırım, 2023: 39). Liyakat bireylerin istihdam edilme ve çalışma hayatlarına ilişkin süreçlerde çokça atıf ve vurgu yapılan, ancak bir o kadar sıklıkla tartışma konusu olan bir değer ve ilkedir (Özçelik ve Yılmaz, 2019). Liyakat ilkesine uyulmamasının toplumsal adalet, örgütsel başarı,

bireysel tatmin, etkinlik ve verimlilik gibi çok sayıda farklı ve çeşitli alanlarda olumsuz sonuçları olduğu bilinmektedir (Yılmaz ve Çakıcı, 2021a).

Bu çalışmanın amacı ise geleceğin sağlık yöneticisi adayı olan sağlık yönetimi alanında eğitim gören lisans ve ön lisans öğrencilerinin liyakat ilkesi tercihlerinin ölçülmesidir. Bu bağlamda Davey vd. (1999) tarafından geliştirilen ve Özeralp vd. (2016) tarafından Türkçe'ye uyarlanan "Liyakat İlkesi Tercihi" ölçeği kullanılmıştır. Türkçe literatürde Dibek ve Cural'ın (2023) sağlık yönetiminde demografik faktörlerin liyakate etkisini araştırdıkları çalışma ve Demirbilek'in (2022) üniversite öğrencilerinin liyakat kavramına bakışı dışında benzer bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmamızın bu bağlamda literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Liyakat hemen her ülkede ve örgütte iyi yönetimin ilk akla gelen ve arzulanan ilkesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Kavramın birbiri ile benzeyen çok sayıda tanımı yapılmıştır. Bunun yanında liyakat literatürde ehliyet, meritokrasi gibi kavramlarla eş anlamlı olarak da kullanılmaktadır (Yıldız, 2016; Özçelik ve Yılmaz, 2019). Türk Dil Kurumu (2024) liyakati "bir kimsenin, kendisine iş verilmeye uygunluk, yaraşırlık durumu; yeterlilik" olarak açıklamaktadır. Literatür incelendiğinde de liyakatin öncelikle dar anlamda "işin gerektirdiği nitelikler itibariyle işe en uygun kişinin seçilmesi" olarak ele alındığı görülmektedir (Şahin, 2016; Şen, 1995). Ancak liyakatin daha kapsayıcı bir yönü de bulunmaktadır. Buna göre liyakat sadece istihdam sürecinde değil, kişinin çalışma süresi boyunca özlük haklarının verilmesi, terfi ettirilmesi ve hatta işten çıkarılması durumlarında bile eğitim, deneyim, bilgi, beceri, zekâ, başarı, yetenek gibi etkenler göz önüne alınarak değerlendirilmesini ifade etmektedir (Demirbilek, 2022; Yılmaz ve Çakıcı, 2021b.). Bu bağlamda Aykaç (1990: 96) liyakati "herkesin hizmete giriş ve yükselmesinde, yetenek ve başarının belirleyici bir unsur olarak kabul edildiği, hizmet koşullarının ve ödüllerinin, hizmetin düzeyine ve sürekliliğine katkıda bulunacak şekilde düzenlenmesi" olarak tanımlamıştır. Özçelik ve Yılmaz (2019: 92) ise liyakati " kişinin göreve layık bulunması ile ilgili soyut değerleri taşıyabilme hali" olarak tanımlamış ve bu değerleri vatanseverlik, sadakat ve bağlılık, sorumluluk, gayretlilik, liderlik, takım oyunculuğu, iletişim gücü olarak belirlemiştir.

İyi yönetim ve başarı mutlaka liyakati merkeze alan bir insan kaynakları politikasına ve sistemine sahip olmayı gerektirmektedir (Aykaç, 1990). Dolayısıyla her kurum ve kuruluşun belirli ilkeleri esas alan bir liyakat sistemine ihtiyacı bulunmaktadır. Bu ilkeler eşitlik, ehliyet, yarışma, kariyer, güvenlik, tarafsızlık, hizmet içi değerlendirme, adil ve yeterli ücret ve kamu yararı düşüncesinin hâkim kılınması olarak sayılmaktadır (Sezer, 2003; Yılmaz ve Çakıcı, 2021b). Liyakat sisteminin tam tersi olan kayırma, yağma, ganimet sistemi gibi sistemlerde ise işe alımda ve sonraki süreçlerde ideoloji, kan bağı, partizanlık, hemşericilik, tanıdıklık gibi kriterler ön planda tutularak kurumsal, yönetsel ve hatta toplumsal yapılarda hasara neden olunmaktadır (Aykaç, 1990; Şen, 1995).

Liyakat özel sektör ya da kamu sektörü fark etmeksizin tüm örgütlerde ve yönetim sistemlerinde geçerli bir ilkedir. Bununla birlikte özellikle Türkçe literatür incelendiğinde kavramın daha çok kamu yönetimi ile ilişkilendirildiği görülmektedir (Demirelli, 2023; Sezer,

2003; Yılmaz ve Çakıcı, 2021a). Bunun başlıca nedeni hem Anayasa hem de 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu ile desteklenmiş bir ilke olmasına rağmen ülkemiz kamu yönetiminde liyakat ihlallerinin sıklıkla yaşanmasıdır (Erol, 2021; Yıldız, 2016). Anayasamız her Türk'ün kamu hizmetine girme hakkına sahip olduğunu ve hizmete alınmada görevin gerektirdiği niteliklerden başka ayrım gözetilemeyeceğini belirtmektedir (Madde 70). 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda ise hizmete girişte sınıflandırma, kariyer ve liyakat olmak üzere üç temel ilke benimsenmiş ve liyakat ilkesi çerçevesinde devletin kamu hizmetleri görevlerine girmeyi, sınıflar içinde ilerleme ve yükselmeyi, görevin sona erdirilmesini liyakat sistemine dayandıracağı ve bu sistemin eşit imkanlarla uygulanmasında devlet memurlarını güvenceye sahip kılacağı belirtilmiştir (Madde 3).

Gerek Anayasa gerekse 657 sayılı Kanun ve diğer mevzuatta vurgulanmasına rağmen özellikle ülkemiz kamu yönetiminde liyakat ihlallerinin yoğun bir şekilde devam ettiği ve mevcut durumun düzeltilmesi yönünde gerekli adımların atılmadığı görülmektedir (Demirbilek, 2022; Demirelli, 2023; Kayar, 2020; Sezer, 2003; Yıldız, 2016). Hatta bu durum Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan İlerleme Raporlarına da yansımıştır. 2018 yılı İlerleme Raporunda mevcut yasal çerçevenin tarafsızlığı, devamlılığı, liyakate dayalı personel alma ve terfi usullerini güvence altına almadığı; 2019 yılı raporunda ise kamu hizmetine ilişkin mevzuat değişikliklerinin liyakate dayalı işe alma, terfi ve yönetici pozisyonlarına atama yapılmasını da tehlikeye soktuğu, insan kaynakları alanında ciddi gerileme görüldüğü, değişikliklerle kamu yönetiminin daha da siyasileştiği ve üst düzey atamalar için liyakat ve rekabetçi atamaların istisna haline geldiği belirtilmiştir. Benzer eleştirilere 2023 raporunda da yer verilmiştir (Avrupa Birliği Komisyonu, 2024) .

Oysa liyakat ilkesinin temelinde adalet ve hakkaniyet bulunmaktadır. (Erol, 2021; Yıldırım, 2023). Adalet ve hakkaniyeti sağlamak için ise her türlü ayrımcılığı ve kayırmacılığı ortadan kaldıracak bir eşitlik ve denklik anlayışının hâkim kılınması gerekmektedir. Bu bir taraftan fırsat eşitliği dahil her türlü eşitliğin sağlanması, diğer taraftan da güç, servet ve erişim dengesizliklerinin giderilmesi anlamına gelmektedir (Demirbilek, 2022; Hing vd., 2011; Kayar, 2020). Bu bağlamda Davey ve arkadaşları (1999) temelinde dağıtıcı adalet ilkesi olan ve insanların kaynakları liyakat ilkesi çerçevesinde dağıtma tercihlerini değerlendiren "Liyakat İlkesi Tercihi" ölçeğini geliştirmişlerdir. Ölçek bireylerin çalışma hayatında kaynakların liyakat temelinde dağıtılması gerektiğine dair kuralcı inançlarını belirlemede de kullanılmaktadır (Hing vd., 2011; Madeira vd., 2019).

Bu çalışmada da sağlık yönetimi bölümü öğrencilerinin liyakat ilkesine dair inançlarının ölçülmesi amaçlanmıştır. Sağlık yönetimi bölümünün amacı sağlık sektöründe faaliyet gösteren kurum ve kuruluşlara yönetici adayları yetiştirmektir. Bölüm mezunlarının hem özel sektör hem de kamu sektöründe istihdam olanağı bulunmaktadır. Öğrenciler öğrenim hayatları boyunca istihdama ve çalışma hayatına ilişkin insan kaynakları, kamu personel yönetimi gibi yönetim derslerinin yanında temel hukuk, iş hukuku gibi dersleri de alarak teorik temellerini oluşturmaktadır. Bunun yanında öğrenciler iş yeri uygulamaları veya stajlarla çalışma hayatının pratik yönüne de şahit olmaktadır. Bu bağlamda geleceğin birer sağlık yöneticisi adayı olan sağlık yönetimi öğrencilerinin liyakat ilkesine yönelik tercihlerinin belirlenmesi önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Bu araştırmada, sağlık yönetimi alanında eğitim gören lisans ve ön lisans öğrencilerinin liyakat ilkesine bakış açılarının demografik özellikler açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırma kesitsel tipte nicel araştırmadır. Araştırma verileri öğrencilerin demografik özellikleri ve Liyakat İlkesi Tercihi ölçeğini içeren çevrimiçi anket formu kullanılarak toplanmıştır. Liyakat İlkesi Tercihi ölçeği, Davey ve arkadaşları (1999) tarafından 15 ifade, tek boyut ve 7'li Likert olarak geliştirilmiştir. Ölçek Özeralp ve arkadaşları (2016) tarafından Türkçe'ye 8 ifade, tek boyut ve 7'li Likert olarak uyarlamıştır. Ölçeğin 8 ifadeli halinde bir ifade ters kodludur. Uyarlanan ölçeğin Cronbach's Alpha (Cα) Katsayısı 0,75'tir.

Araştırmanın evrenini bir kamu üniversitesinde sağlık yönetimi bölümü ve sağlık kurumları işletmeciliği programında öğrenim gören öğrenciler oluşmaktadır. Araştırmaya gönüllü olarak 210 öğrenci katılmıştır. Araştırma verileri SPSS programı kullanılarak frekans, faktör, güvenilirlik ve fark analizlerine (t-testi ve ANOVA) tabi tutulmuştur.

BULGULAR

Katılımcıların %76,2'si kadın, %86,7'si evli, %48,1'i 20-24 yaş aralığında, %52,4'ü lisans ve %35,2'si ikinci sınıftır. Yaş olarak incelendiğinde en genç katılımcı 17, en yaşlı katılımcı 46 yaşında olup ortalama katılımcı yaşı 22,11'dir (Çizelge 1).

Çizelge 1. Katılımcıların Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	**Frekans**	**%**	**Değişken**	**Frekans**	**%**
Cinsiyet			**Yaş** *(min=17, max=46, ort=22,11, ss=4,93)*		
Kadın	160	76,2	20 yaş altı	66	31,4
Erkek	50	23,8	20-24	101	48,1
Medeni durum			25 ve üstü	43	20,5
Evli	28	13,3	**Sınıf**		
Bekar	182	86,7	1	63	30,0
Öğrenim durumu			2	74	35,2
Ön lisans	100	47,6	3	35	16,7
Lisans	110	52,4	4	38	18,1
Toplam	**210**	**100,0**	**Toplam**	**210**	**100,0**

Liyakat İlkesi Tercihi ölçeğinin geçerliği açıklayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulayıcı faktör analizi (DFA), güvenilirlikleri Cronbach's Alpha (Cα) Katsayısı, verilerin normal dağılımı Skewness ve Kurtosis değerleri ile analiz edilmiştir. Ölçeğin güvenilirliğinin analizinde Cα>0.70 (Nunnally ve Bernstein, 1994), verilerin normal dağılımında Skewness ve Kurtosis değerlerinin ±1,500 arasında olması (Tabachnick ve Fidell, 2013) koşulu dikkate alınmıştır.

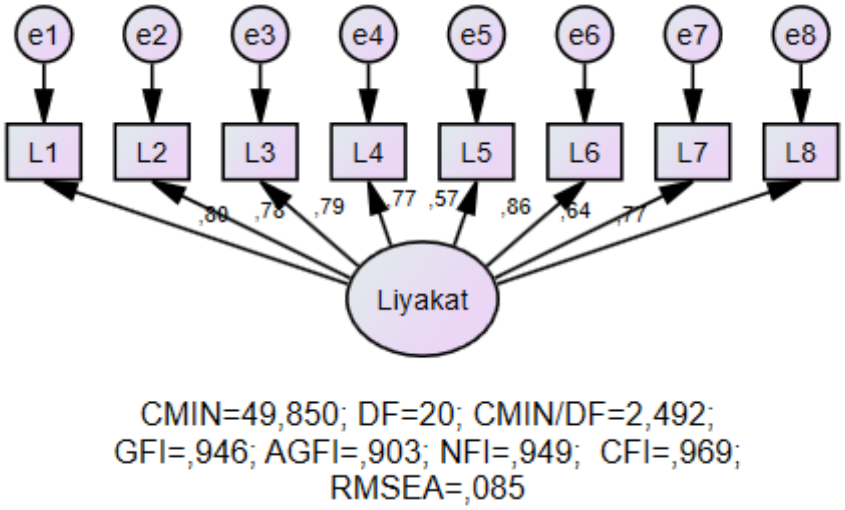
Liyakat İlkesi Tercihi ölçeğinin AFA, Cα, Skewness ve Kurtosis değerleri Çizelge 2'de verilmiştir. Ölçeğinin KMO değeri 0,919 olduğu için veriler AFA yapılmasına uygundur (Akgül ve Çevik, 2005). AFA sonucunda ölçeğin 8 ifadeden oluştuğu ve tek boyutlu olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin toplam açıklayıcılık oranı %62,764'tür. Ölçeğin Cα katsayısı 0,908 olup "yüksek derecede güvenilir" olduğunu göstermektedir (Nunnally ve Bernstein, 1994;

Kayış, 2006). Ölçeğin Skewness değeri -0,319 ve Kurtosis değeri 1,242 olup normal dağılım (±1,500) göstermektedir (Çizelge 2).

Çizelge 2. Liyakat İlkesi Tercihi Ölçeğinin Geçerlik, Güvenilirlik ve Normal Dağılım Analizi Sonuçları

Liyakat İlkesi Tercihi Ölçeği *KMO= 0,919; Bartlett's Test of Sphericity= 1008,630; p=0,000, Açıklanan toplam varyans oranı=62,764*					
İfadeler	Faktör Yükleri	Özdeğer	Cα	Skewness	Kurtosis
L6	,889	5,021	,908	-,319	1,242
L1	,828				
L4	,825				
L3	,809				
L2	,806				
L8	,806				
L7	,710				
L5	,638				

Liyakat İlkesi Tercihi ölçeğinin DFA sonucunda, uyum indeks değerleri x^2=49,850, df= 20, x^2/df= 2,492, GFI= 0,946, AGFI= 0,903, NFI= 0,949, CFI= 0,969, RMSEA= 0,085, SRMR= 0,0346 olup tek boyutlu yapısının geçerli ve kullanılabilir olduğu tespit edilmiştir (Schermelleh-Engel vd., 2003).

Görsel 1. Liyakat İlkesi Tercihi Ölçeğinin DFA Analiz Sonuçları

Liyakat İlkesi Tercihi ölçeğinin katılımcıların demografik özellikleri açısından farklılıkların incelenmesinde t-testi (cinsiyet, medeni durum ve eğitim durumu) ve ANOVA testi (yaş ve sınıf) ile incelenmiştir.

Yapılan t-testi analizi sonucunda katılımcıların cinsiyet ve medeni durumlarına göre Liyakat İlkesi Tercihi ölçeğinin ortalama puanlarında istatistiksel olarak anlamlı fark ($p<0,05$) bulunurken öğrenim durumlarına göre ise istatistiksel olarak anlamlı fark ($p>0,05$) bulunmamaktadır. Kadın katılımcıların (6,14±0,71) liyakat ilkesini erkek katılımcılara (5,78±1,34) göre daha fazla önemsedikleri görülmektedir. Yine evli olanlar (6,42±0,92) liyakat ilkesini bekar olanlara (6,00±0,77) göre daha fazla tercih etmektedirler. Lisans eğitimi alanlar

(6,13±0,74) liyakat ilkesine ön lisans eğitimi alanlara (5,98±1,07) göre daha fazla değer vermekle birlikte aralarındaki fark istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Yapılan ANOVA analizi sonucunda öğrencilerin yaş ve sınıflarına göre Liyakat İlkesi Tercihi ölçeğinin ortalama puanlarında istatistiksel olarak anlamlı fark (p>0,05) bulunmamaktadır.

Çizelge 3. Liyakat İlkesi Tercihi Ölçeğine İlişkin Farklılık Analizi Sonuçları

Değişkenler		**Liyakat İlkesi Tercihi (ort±ss)**
Cinsiyet	Kadın	6,14±0,71
	Erkek	5,78±1,34
	t	2,411
	p	**0,017***
Medeni Durumu	Evli	6,42±0,92
	Bekar	6,00±0,77
	t	-2,318
	p	**0,021***
Öğrenim Durumu	Ön Lisans	5,98±1,07
	Lisans	6,13±0,74
	t	-1,151
	p	0,251
Yaş	20 yaş altı	5,98±0,98
	20-24	6,07±0,88
	25 yaş ve üstü	6,14±1,13
	F	0,420
	p	0,658
Sınıf	1	6,01±0,83
	2	5,91±0,98
	3	6,33±0,57
	4	6,17±1,12
	F	1,993
	p	0,116

SONUÇ

Günümüz örgütlerinde bilgi, beceri ve yetenekleriyle yenilik üreten, katma değer ve rekabet avantajı sağlayan çalışanların istihdamı ve elde tutulması büyük önem taşımaktadır. İster özel sektör, isterse kamu sektörü olsun bu özelliklere sahip çalışanları elde etmenin yolu öncelikle liyakat ilkesinden geçmektedir. Liyakat ilkesinin göz ardı edilmesi ise bireyler, örgütler ve hatta toplumlar açısından büyük sorunlara neden olmaktadır. Ülkemizde ise ne yazık ki özellikle kamu sektöründe liyakat ihlallerinin yoğun yaşandığı görülmektedir (Demirelli, 2023). Bu nedenle çalışmamızda geleceğin potansiyel yönetici adayları da olan sağlık yönetimi lisans ve ön lisans öğrencilerinin liyakat ilkesi tercihlerinin ölçülmesi amaçlanmıştır.

Elde ettiğimiz bulguların ilk sonucu katılımcıların liyakat ilkesi tercihi puanlarının oldukça yüksek oluşudur. Bir başka ifadeyle katılımcılar çalışma hayatında liyakat ilkesine son derece önem vermektedir. Bu sonucu demografik özellikler bağlamında ele aldığımızda öncelikle yaş ve bulunulan sınıf değişkenleri çerçevesinde anlamlı bir farklılığın bulunmadığı görülmüştür. Benzer sonuç lisans ve ön lisans öğrencileri arasında da ortaya çıkmıştır. Liyakat ilkesi tercihinde anlamlı farklılığın bulunduğu değişkenler ise cinsiyet ve medeni durumdur. Kadın katılımcıların liyakat ilkesine erkeklerden daha fazla önem verdikleri görülmektedir. Bu sonuç çalışma hayatında kadınlara yönelik ayrımcılığın daha fazla olduğuna ilişkin bulgularla (Gürcan, 2021) tutarlıdır. Evli olanların bekar olanlara oranla liyakat ilkesi tercihi puanlarının

yüksek olmasını ise ailevi ve sosyal sorumluluklarının daha fazla olması ile açıklamak mümkündür.

Demirbilek (2022) yapmış olduğu çalışmada öğrencilerin liyakate önem verdiklerini ve liyakati adalet ve ahlak olmak üzere iki temel kavramla ilişkilendirdiklerini ortaya koymuştur. Çalışmamızda kullandığımız liyakat ilkesi tercihi ölçeğinin amacı da özellikle dağıtıcı adalet çerçevesinde liyakat ilkesinin ölçülmesidir. Bu bağlamda elde ettiğimiz sonuçlar Demirbilek'in (2022) çalışmasıyla tutarlıdır. Bununla birlikte çalışmamızın birtakım sınırlılıkları mevcuttur. Çalışmamız öğrenciler üzerinde ve sağlık yönetimi alanında yapılmıştır. İleriki çalışmalarda farklı bölümler üzerinde ya da fiilen çalışanlar üzerinde yapılacak çalışmalar literatüre katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Afiouni, F. (2013). Human capital management: A new name for HRM? *Int. J. Learning and Intellectual Capital, 10(1),* 18-34.

Akgül, A. ve Çevik, O. (2005). İstatistiksel Analiz Teknikleri: SPSS'te İşletme Yönetimi Uygulamaları, 2. Baskı. Ankara: Emek Ofset.

Aksu, B., ve Özmen, H. İ. (2022). İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının çalışanlar tarafından algılanışının örgüte bağlılıkları üzerindeki etkisi: Otomotiv sektöründe bir işletme örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İnsan Kaynakları Yönetimi Dergisi, 1(1),* 73-94.

Akyüz, Ö. F. (2011). *İnsan ve bilgi ekseninde entelektüel sermayenin etkin yönetimi*. İstanbul: THY Teknik A.Ş.

Arıkboğa, Ş. (2003). *Entellektüel sermaye*. İstanbul: Derin Yayınları.

Avrupa Birliği Komisyonu. (2024). Türkiye raporları. https://www.ab.gov.tr/ilerleme-raporlari_46224.

Aykaç, B. (1990). Personel yönetiminde yeterlik ilkesi. *Amme İdaresi Dergisi, 23(4),* 91-109.

Bassi, L. J., ve Van Buren, M. E. (1999). Valuing investments in intellectual capital. *International Journal of Technology Management, 18(5),* 414-433.

Davey, L. M., Bobocel, D. R., Hing, L. S. ve Zanna, M. P. (1999). Preference for the merit principle scale: An individual difference measure of distributive justice preferences. *Social Justice Research, 12(3),* 223-240.

Demirbilek, N. (2022). Öğrencilerin liyakat kavramına bakışı. *Trakya Eğitim Dergisi, 13(1),* 1-13.

Demirelli, L. (2023). Liyakat-patronaj ekseninde Türkiye'de üst kademe kamu yöneticisi profilleri: AFAD il müdürleri üzerinde bir inceleme. *Mülkiye Dergisi, 47(4),* 1153-1190.

Devlet Memurları Kanunu. (1965). https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.657.pdf

Dibek, E. ve Cural, M. (2023). Sağlık yönetiminde demografik faktörlerin liyakat üzerindeki etkisi: Nitel bir analiz. *Karadeniz Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 4(2),* 16-25.

Erol, İ. (2021). Türkiye'de okul yöneticilerinin belirlenmesinde liyakat ilkesi. *Eğitim Yönetimi ve Politikaları Dergisi, 2(1),* 54-64.

Gürcan, N. (2021). Türk iş yaşamında kadın çalışanlara yönelik ayrımcılık üzerine kavramsal bir tartışma: Dikey ayrışma. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, 5 (1),* 133-158.

Hing, L. S., Bobocel, D. R., Zanna, M. P., Garcia, D. M., Gee, S. S. ve Orazietti, K. (2011). The merit of meritocracy. *Journal of Personality and Social Psychology, 101(3),* 433-450.

Kayar, N. (2020). *Kamu personel yönetimi*. Bursa: Ekin yayınevi.

Kayış, A. (2016). Güvenilirlik Analizi. (Ed.: Ş. Kalaycı), SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri 7. Baskı, s. 403-419, Ankara: Asil Yayın Dağıtım.

Madeira, A. F., Costa-Lopes, R., Dovidio, J. F., Freitas, G. ve Mascarenhas, M. F. (2019). Primes and consequences: A systematic review of meritocracy in ıntergroup relations. *Frontiers in Psychology, 10,* 1-21.

Nunnally, J. C. ve Bernstein, I. H. (1994). Psychometric Theory (Third Edition). New York: McGraw-Hill.

Özçelik, E., ve Yılmaz, S. (2019). İstihdam politikalarında ehliyet ve liyakat unsurlarının kapsam derlemesi. *Bandırma On yedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2(1),* 87-100.

Özeralp, K., Peker, M., ve Meşe, G. (2016). Liyakat ilkesi tercihi ölçeği'nin (LİTÖ) Türkçe uyarlama çalışması. 19. Ulusal Psikoloji Kongresi Özet Kitapçığı, (s. 289-290). İzmir.

Ramirez, Y. (2010). Intellectual capital models in Spanish public sector. *Journal of Intellectual Capital, 11(2),* 248-264.

Roy, K., Chen, Z. ve Crawford, C. A. (2009). Economic perspective on strategic human capital management and planning for the centers for disease control and prevention. *Journal of Public Health Management And Practice, 15(6),* 79-89.

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H. ve Muller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online, 8(2),* ss.23-74.

Sezer, Y. (2003). Kamu hizmetine girme hakkı ve liyakat ilkesi açısından istisnai memurluklar. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 11(3-4),* 173-193.

Stewart, T. A. (1997). *Entellektüel sermaye: Örgütlerin yeni zenginliği*. İstanbul: MESS Yayınları.

Şahin, B. (2016). Kamu personel sisteminde işe girme ve yükselmede çağdaş liyakat kavramları. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(1),* 231-242.

Şen, M. L. (1995). Liyakat ilkesi ve Türk personel sistemindeki uygulaması. *Amme İdaresi Dergisi, 28(1),* 77-92.

Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. (2013). Using Multivariate Statistics, Sixth Edition. Boston: Pearson.

Türk Dil Kurumu. (2024). Güncel Türkçe Sözlük. https://sozluk.gov.tr/

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası. (1982). https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2709.pdf

Yıldırım, A. (2023). Türk kamu yönetiminde liyakat sistemi: Uygulama biçimleri, sorunlar ve çözüm önerileri. *Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 12(1),* 37-63.

Yıldız, G. (2016). Türk kamu yönetiminde liyakat ilkesi. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(8),* 140-180.

Yılmaz, F. ve Çakıcı, A. (2021a). Kamu çalışanlarının liyakat ihlali algısı, kaynakları ve etkileri. *İş ve İnsan Dergisi, 8(2),* 195-208.

Yılmaz, F. ve Çakıcı, A. (2021b). Kamu çalışanlarının liyakat sistemi algısı. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 10(1),* 375-386.

ÖRGÜTSEL ŞİZOFRENİ VE İŞLETME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Kevser ÖZYAŞAR
Arş. Gör. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
İşletme Bölümü
e-posta: kevserozyasar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3682-7574

Özet

Güçlü bir şekilde ortaya çıkan müşteri kapitalizmi çağında, dünyanın her yerinde işletmeler değişen koşullara uyum sağlamakta çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır. Tıpkı insanlar gibi işletmelerinde psikolojik rahatsızlıklardan muzdarip olduğu durumlar/zamanlar vardır. Işletmelerde, özellikle örgüt kültürü ve bireyler arasındaki etkileşim göz önüne alındığında bu durum daha anlamlı bir hal almaktadır. Şizofreni genel anlayışın kolaylığı açısndan çoklu kişilik bozukluğu işletme içi ve dışı paydaşlarda (çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler vb.) kafa karışıklığına sebep olarak adeta bir nevroz haline sebep olabilmektedir. İşletmeler vizyon, misyon amaç ve/veya hedeflerinde iddialı beyanlar yayınlasalarda icratta beyan edilen ve icra edilen arasındaki farklılıklar olabilmektedir. Bu tutarsızlıklar çalışanlarda/paydaşlarda kafa karışıklığı meydana getirmektedir. Bu kafa karışıklığı süreci gelişen olaylar karşısında tutumlarının nasıl olması gerektiği noktasında belirsizliklere sebep olabilir. Yani çalışanlar olaylar karşısında, yapılmak istenen şeyin ne olduğunu ya da ulaşılmak istenen hedefin ne olduğunu anlamlandırmakta zorlanabilirler. Bu çalışmanın amacı, örgütsel şizofreni kavramını açıklamak, neden ve sonuçlarına değinerek, işletmelerin organizasyon yapılarında meydana gelebilecek yönetimsel bozuklukların/aksaklıkların teşhis ve tedavisine ilişkin bilgiler ve öneriler sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Şizorfreni, Organizasyon, Stratejik Yönetim.

Abstract

In the era of strongly emerging customer capitalism, businesses around the world face various challenges in adapting to changing conditions. Just like people, there are situations/times when businesses suffer from psychological disorders. In businesses, this situation becomes more meaningful, especially when considering the organizational culture and the interaction between individuals. In terms of ease of general understanding of schizophrenia, multiple personality disorders cause confusion in internal and external stakeholders (employees, customers, suppliers, etc.) and cause a state of neurosis. Even though businesses publish assertive statements regarding their vision, mission, goals and/or targets, there may be differences between what is declared and what is implemented. These inconsistencies create confusion among employees/stakeholders. This process of confusion may cause uncertainty about how their attitude should be towards developing events. In other words, employees may have

difficulty understanding what they want to do or what the goal is to be achieved in the face of events. The aim of this study is to explain the concept of organizational schizophrenia, to address its causes and consequences, and to provide information and suggestions regarding the diagnosis and treatment of managerial disorders/disruptions that may occur in the organizational structures of businesses.

Key Words: Organizational Schizophrenia, Organization, Strategic Management.

1. GİRİŞ

Gelişen teknolojiler ve sürekli değişen ekonomi-iş modelleri, işletmelere fırsatlarla birlikte çeşitli zorlukları da beraberinde getirebilmektedir. İşletmelerin giderek daha karmaşıklaşan kriz durumlarıyla karşı karşıya kaldıkça, bunları anlamak ve yönetmek noktasında ustalaşması gerekmektedir. Araştırmacılar "sağlıklı" organizasyonları, açık ve üretken yollarla büyüyen, gelişen ve iletişim kuran başarılı işletmeler olarak ifade etmektedir (Ruth, 2004). Ancak günümüzde çelişkilerin ve yinelenen çatışmaların norm olduğu aktif olarak işlevsiz, nevrotik, psikotik organizasyonlar da dikkat çekmektedir (Ryan & Oestreich, 1991). Bu işletmeler kural ve yapılara takıntılı, kontrol ve düzenlemeye mecbur, çalışma ve tahakküm bağımlısı organizasyonlardır (Kersten, 2005, 546). Geleneksel organizasyon teorisi, işletmeyi rasyonel, amaçlı ve duygusal açıdan anoreksik olarak görmektedir (Fineman, 1993, 9). Eleştirel psikodinamik yaklaşımlar bu noktada faydalı bir katkı sağlamaktadır çünkü bu yaklaşımlar, duyguların işletmelerde gerçekte nasıl işlediğini anlamanın bir yolunu sunmaktadır (Gabriel & Carr, 2002; Diamond & Adams, 1999).

Bir işletmenin kültürü, çalışanların davranışlarına öngörülebilirlik kazandırmaktadır. Güçlü, pozitif, müşteri odaklı bir kültür, düşünce netliğini arttırmakta ve çalışanlara ne yapmaları, müşteri sorunlarıyla nasıl başa çıkmaları gerektiği konusunda yön vermektedir. Çalışanlar, liderlerin çelişkili davranışları ve istekleri çoğalınca, düşünce ve eylemde disiplin eksikliği, belirsizlik ve kararsızlık nedeniyle, kurum kültürünün zayıfladığını algılamakta ve işlevsizliğe kapılabilmektedirler (Gureja, 2013). Bazı araştırmalar, liderlik, kurumsal kimlik, duygu yönetiminin organizasyonel başarının merkezi bir koşulu olduğuna işaret etmektedir (Senge vd., 1994; Watkins & Marsick, 1996). Örgüt kültürü üzerine yapılan çalışmalar örgütlerde duygunun nasıl inşa edildiğini göstermektedir (Deal & Kennedy, 1983). Cohen vd. (2003), bireyler gibi işletmelerin de psikotik veya nevrotik eğilimlerden muzdarip olabileceğini öne sürmektedir. Psikoz, organizasyonların gerçeklikle, bağlantısını kaybettiğinde ve kendi dünya görüşleriyle çelişen her türlü bilgiyi görmezden gelmeye başladıklarında ortaya çıkmaktadır (Trice & Beyer, 1993).

Bu araştırmanın arkasındaki ana fikir, işletmelerin verimli olmak ile genel olarak topluma karşı olumlu bir tutum göstermek arasındaki ikilem nedeniyle sürekli baskı altında olmasıdır. Eğer bir işletme, yönetimin geçici heveslerinden türetilen karşıt yolları takip etme eğilimindeyse, bunlar muhtemelen tutarsız davranışlara, kafa karışıklığına ve bir dereceye kadar hayal kırıklığına yol açabilmektedir. Bu düşünceler, sürekli devam eden piyasa baskısının işletmeleri "sinir krizi"ne sürükleyebilmesine ve bir tür "örgütsel şizofreni" olarak değerlendirilebilecek süreç, politika ve uygulamalara yöneltebilir (Oliveira, 2016).

Bu çalışmanın temel amacı örgütsel şizofreninin kavramını, kapsamını ve etkilerini anlamak ve tanımlamaktır. Çünkü örgütsel şizofreni bir metafordan daha fazlasıdır, anlaşılması semptomların belirlenmesi ve düzeltici eylemlerin uygulanması işletmeler için oldukça önemlidir.

2. ÖRGÜTSEL ŞİZOFRENİ TANIMI

İşletmelere ilişkin psikanalitik bakış açıları, örgütler ve onların paydaşları için olağandışı, işlevsiz ve zarar verici olarak görülen olgular olan örgütsel 'patolojileri' ele almaktadır. Bu literatürün büyük bir kısmında, bilinçli ve bilinçsiz kolektif zihin durumlarını tanımlama için narsisizm, paranoya, şizofreni ve sapkınlık gibi bireysel patolojiye ait terimleri kullanıldığı görülmektedir (Bassett vd., 2008).

Çeşitli akademisyenler, toplumun ve kültürün baskın unsurları olarak örgütleri; bireyler üzerindeki taleplerini, iş içinde ve iş dışında kişilerarası ilişkiler üzerindeki etkilerini, insanların duygusal yaşamları üzerindeki etkilerini ve iş hayatında nasıl yer aldıklarını incelemişlerdir. Araştırmacılar insanların fantezileri ve hayalleri, liderlik, grup dinamikleri, hakaret ve şakalar, cinsel taciz, psikolojik sözleşmeler ve itaat vb. dahil olmak üzere çok çeşitli örgütsel olgularla etkisini/ilişkisini araştırmışlardır (Schwartz, 1998; Sievers, 2006; Gabriel, 2012).

Amerikan Psikiyatri Derneğine göre şizofreni, "aktif olduğunda belirtileri sanrılar, halüsinasyonlar, düşünme ve konsantrasyon sorunları ve motivasyon eksikliğini içeren bir "kronik beyin bozukluğudur". İş dünyasının hızlı temposunun yol açtığı belirsizlik, çok seslilik şizofreni ile örgütsel davranış arasında bir paralellik meydana getirmektedir. Bir beyin olarak görülen organizasyon paradigması, yönetim organizasyon teorisinde iyice yerleşmiştir (Morgan vd., 2006). Bir organizasyonun “beyni” varsa ve “öğrenebiliyorsa” bu beynin de bir hastalığa yakalanmış olması mümkün değil mi? (Oliveira 2016, 2). Melges (1982, 64) şizofreniyi, gelecekteki eylem planlarını, imgeleri ve duygularıyla koordine etmekte zorluk çekmek, dönemsel kontrol bozukluğunun kısır döngülerine karşı savunmasız hale gelmesi olarak ifade etmektedir.

Örgütsel şizofreninin kavramsal bir tanımını sunmak için işletmelerin karmaşık sistemler olduğunu anlamak önemlidir, dolayısıyla işletmeleri makro düzeyde, orta düzeyde ve mikro düzeyde incelemek gerekmektedir (Parry vd., 2006). Makro düzeyde strateji oluşturma ve üst yönetimin karar vermesi gibi konular ele alınmakta; mikro düzeyde bireylere örgütsel bağlam içinde bakılmakta; son olarak orta düzeyde ise, bölümlerin karar merkezlerini içermektedir (Gabriel, 2012).

Kets de Vries ve Miller'ın (1984) şizofrenik örgütün, bir liderlik boşluğu ile karakterize edildiğini belirtmektedir. Alvarado, (1984) ise şu metaforu sunmaktadır: “bir organizasyon insan vücuduna benzer. Bu sebeple insanlar için geçerli olan sağlık/hastalık tanımı örgütler ve organizmalar için eşit derecede geçerlidir”. Makalesinde, organizasyon teorileri perspektifinden yola çıkarak farklı organizasyonel patolojiler oluşturmak amacıyla insan vücudu metaforunu araştırmaktadır ve şunu sormaktadır: “sağlıksız bir organizasyonun belirtileri nelerdir?” Bierema'ya (2012) göre stres, şiddet, çeşitliliği yönetememe, psikolojik sözleşmelerin ihlal

edilmesi, kötü yönetim ve liderlik (Puplampu, 2005), hastalık, düşük performans veya devamsızlık ve örgütsel hastalıklar şeklindedir (Kets deVries, 2001).

Benzer şekilde Quick vd., (2007) da sağlıksız örgütlerin meydana gelmesinde liderliğin rolüne dikkat çekmektedir; yani liderler aşırı narsisizm, ikiyüzlülük ve toksik mikro yönetim yoluyla bireylere ve işletmelere ciddi zararlar verebilir. Puplampu (2005) sağlıklı ortamları teşvik etmede yapının, süreçlerin ve teknolojinin rolüne dikkat çekmektedir. Oliveira (2016, 13)'nın tanımı ise biraz daha nettir: "Örgütsel şizofreni, farklı örgütsel düzeylerde (mikro, makro ve orta), derinliklerde ve perspektiflerde ortaya çıkabilen, aktif olduğunda vizyon ve net bir amaç duygusu eksikliği, insanları yönetmede zorluk ve değişim, kötü tasarlanmış iletişim süreçleri ve organizasyon yapılarındaki katılıktır."

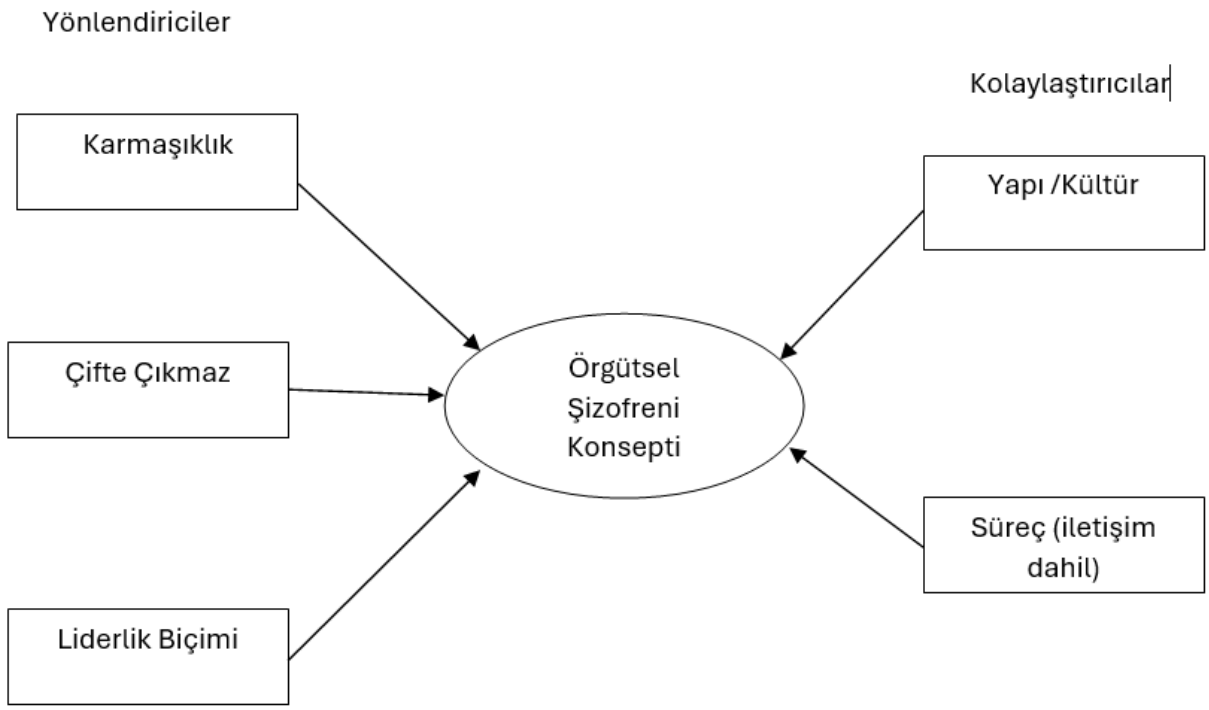
Wentworth (2002) örgütsel şizofreni kavramına ilişkin bazı fikirler sunmakla birlikte gerçek bir tanım sunmamaktadır. Yine de bu kavramı, "çalışanların kişisel bir hayata sahip olma ihtiyacı ile kurumun çalışanların ulaşılabilir ve neredeyse sürekli çalışmasını sağlama ihtiyacının zıt çekimleri" ile ilişkilendirmektedir. Wentworth (2002)'a göre "klinik anlamda şizofreni, kişinin düşünce ve duyguları arasında bir bölünmeyi ifade etmektedir. Şizofreni hastaları sıklıkla gösterilen duygularla eşleşmeyen uygunsuz düşünce kalıpları sergilerler veya duruma uymayan duygular sergilemektedirler." Wentworth (2002)'ın odak noktası, çalışma saatlerinin sayısı ve iş ile kişisel yaşam arasındaki dengedir. Ayrıca işletmelerin bu sorunu çözmeye yönelik programlar sunmaya çalışmasına rağmen bunu başaramadıklarını da vurgulamaktadır.

Oliver Schwarz (2007) şizoid bir örgütün en büyük tehlikesinin belli bir hedefe yönelik düşünememekten kaynaklandığı ileri sürmektedir. Geçmişin, bugünün ve geleceğin parçalanması nedeniyle oluşan istikrarsızlıklar sadece örgütün çevresinde oluşmakla kalmaz aynı zamanda örgütün içinde de ortaya çıkmaya başlar (Drucker, 1969). Tutarlı bir stratejiye sahip olmayan bu işletmeler ayrıca geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek arasında ayrım yapma yeteneği konusunda sıkıntılıdır (Oliver Schwarz, 2007, 19).

Cohen vd., (2003)'in modeline göre nevrotik organizasyon kalıpları arasında benlik saygısı eksikliği, kronik depresyon, obsesif kompulsif bozukluk (OKB), sarhoşluk ve travma sonrası stres bozukluğu yer almaktadır. Örneğin örgütsel OKB, kurallara, raporlara ve düzenlemelere yönelik kronik bir takıntıda açıkça ortaya çıkabilir ya da işletme, duruma uygun adımlar atmak yerine standart prosedürlere aşırı bağlı kalabilir. Bu özellikler kriz ve belirsizlik yönetiminde işletmeleri zor durumda bırakabilir. Sarhoşluk, inkar yoluyla ifade edilir; tıpkı bağımlı bireyler gibi, sarhoş organizasyonlar da herhangi bir sorunun varlığını inkar eder ve kriz vuruncaya kadar alternatif bakış açılarını veya bilgileri değerlendirmeyi reddedebilirler (Kersten 2005, 546). Korku ve güvensizlikten etkilenen örgütsel strateji, tepkiseldir ve dışsal, düşman güçlerle meşguldür, bu da aşamalı, "karmaşık" bir yaklaşımla sonuçlanır. Kompulsif organizasyonların da kapsamlı kontrol mekanizmaları vardır ancak dış denetimden ziyade iç denetime odaklanmaktadırlar (Slowinski vd., 2002, 3). Mükemmeliyetçilik ve ritüelle meşgul olan bu kişiler, sabit ve çoğunlukla durağan bir "tema" etrafında organize edilen planlama, bütçeler, değerlendirmeler ve programlar aracılığıyla kurumsal yaşamın her ayrıntısını kontrol etmeye çalışırlar. Bunun tersine, dramatik örgütler vahşi ve maceracıdır; şizofrenik örgütler aynı anda

birçok yöne doğru hareket ederken, depresif örgütler kendi endişeleri ve güvensizlikleri içinde saplanıp kalırlar (Kersten 2005, 547).

Örgütsel şizofrenin kesin bir tanımı ve boyutları olmamakla birlikte Oliveira (2016) odak grupları ile yaptıkları görüşmlere istinaden Görsel 1'deki boyutları belirleyerek, bir örgütsel şizofreni konsepti ortaya koymuşlardır. Elbette ilgili literatür geliştikçe bu boyutlara eklemeler ve/veya çıkarmalar olması söz konusu olabilir.

Görsel 1. Örgütsel Şizofreni Konsepti (Oliveira, 2016, 132).

Oliveira (2016), yapmış olduğu sistematik literatür araştırmasında, örgütsel şizofreni konseptini 4 kümede toplamıştır. 1. Karmaşıklığın Yönetilmesi 2. Kurumsal Davranış 3. Örgütsel Metaforlar ve 4. Liderlik ve Etik. Karmaşıklığı yönetmek, belirsizlik ve belirsizliğin benlik kavramı, karar verme üzerindeki sonuçlarıyla ve belirsizliklerle dolu bir dünyada yönetim için kuruluşların dinamik yetenekler görüşünün kullanılmasıyla ilgilidir (Lapp & Carr, 2006). Kurumsal davranış, sosyal kolektiflerin sahip olduğu perspektifi baz almaktadır, şizofrenik kurumsal davranışın, işletmelerin belirsiz bir iş ortamıyla nasıl başa çıktıklarının belirlemektedir (Yolles, 2009). Organizasyonel metaforlar potansiyel olarak güçlü olsa da, metaforik dil kullanımının doğasında var olan dinamikleri ve çift yönlülüğünü dikkate almanın gerekli olduğuna dikkat edilmelidir (Schoeneborn vd., 2013). Liderlik ve etik konusu ise liderliğin ve kişisel özelliklerin örgütsel davranış üzerinde nasıl bir etkiye sahip olabileceğine

değinmektedir (De Hoogh & Hartog, 2009). Araştırmalarının sonunda ise bu konsepti revize ederek Görsel 1'deki halini sunmuşlardır.

3. ÖRGÜTSEL ŞİZOFRENİ OLASI NEDENLERİ ve İŞLETME ÜZERİNDE ETKİLERİ

İşletmelerin politikaları ile uygulamaları arasındaki kopukluklar örgütsel şizofreninin işletmeye sızmasına neden olacaktır. Örgütsel şizofreni, çifte çıkmaz durumlara elverişli karmaşık ortamlar tarafından yönlendirilmektedir. Öte yandan liderlik kritiktir çünkü mimetizmi kışkırtırabilmekte ve şizofrenik örgütsel davranışı gelişmesine sebep olabilmektedir (Oliveira 2016, 12–13). Özellikle üst yönetimin güç eksikliğini telafi etmeye çalışan ikinci kademe yöneticiler arasındaki siyasi çekişmeler de örgütsel şizofreniyi besleyebilir. Şizofrenik bir organizasyonda uyumlu ve entegre bir ürün-pazar stratejisi gelişmesi oldukça zordur; organizasyon sürekli karışıklığa sürüklenir, işletme içinde değişiklikler yapılır ve daha sonra hiç karar alınmamışcasına tersine çevrilir (Kets de Vries & Miller, 1984). Şizofrenik bir organizasyonda ortaya çıkan tehlikeler şu şekilde özetlenebilir: izolasyon, üst yönetimin tanınmaması nedeniyle çalışanların hayal kırıklığı, devam eden kavgalar ve yönetimin kararsız davranışları nedeniyle karar verme sürecinde rıza eksikliği, çok sayıda girişim ancak tutarlı bir stratejinin olmaması olumsuz etkilerden bazılarıdır (Oliver Schwarz 2007, 18–19). Ayrıca kötü tasarlanmış iletişim süreçlerinin şizofrenik davranışları tetiklediğine de dikkat edilmelidir. Oliveira (2016, 8) yaptıkları araştırmalarında odak grup görüşmelerinden bir katılımcının görüşünü paylaşmaktadır: "*Bir katılımcı tartışmaya örgütsel şizofreninin liderlik tarzlarından kaynaklanabileceğini, yani "bana liderinizi gösterin, ben de size kuruluşunuzun ne kadar hasta olduğunu söyleyeyim" diye ekledi. Bazı liderler kıskanç ve dar görüşlüdür ve çoğu zaman takımlarına düşman olurlar. Liderler bu şekilde davranırsa, ekibin kabul edilmek isteyen diğer unsurlarının da aynı kalıpları izleyeceğini ve davranışları çarpıtacağını söylemek mümkündür."* Bu görüş birçok işletmenin ortak sorunu olabilir.

Gureja (2013) ise örgütsel şizofreninin olası nedenlerini, zayıf iletişim, denetleyici etkileşimler, gecikmiş karar alma, değişen öncelikler, çelişen performans parametreleri vb. nedeniyle iç çelişkiler ortaya çıkması ve bu sebeple davranışın öngörülebilirliğinin ortadan kaybolması olarak sıralamaktadır.

4. ÖRGÜTSEL ŞİZOFRENİYİ İYİLEŞTİRME ÖNERİLERİ

Etkili değişim, organizasyonun yapısında ve kültüründe bir değişiklik gerektirmekte ve bu da mevcut patolojiler hakkında farkındalık ve bu sorunları yapısal, kültürel ve liderlik değişiklikleri yoluyla çözmeye istekli olmayı gerektirmektedir (Gureja, 2013). İşletme bu süreci başlatmaya istekli olsa bile etkili değişim çok fazla zaman ve çaba gerektirmektedir. Kristof-Brown (2000, 14) biraz keskin bir ifade ile bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Çoğu değişim çabasının, kültürün her öğesini karakterize eden tortulaşmış nevrozun ortadan kaldırabilmesi şöyle dursun, kurumsallaşmış davranışları ortadan kaldırmayı bile hemen başaramaz." Daha eşitlikçi bir yapıdaki açık ve çarpıtılmamış iletişim, bu tortulaşmayla mücadele edebilir ancak birey, organizasyon ve toplum dahil olmak üzere bir bütün olarak sisteme kritik bir müdahale olmadan bu pek mümkün değildir (Kersten 2005, 548).

Çalışanlar genel olarak kendilerini mutlu hissederlerse, kavrayamayacakları hedefleri bile kabul etmeye teşvik edilebilirler. Performans, kendileri tarafından önceden bilinen hedeflere göre değerlendirilir ve hedefler karşılıklı anlaşmaya dayanmaya başlar. Ölçüm seçici yoruma tabi değildir. Gerçek veriler doğrulanabilir. Hedefler sonuçta iş biriminin ve şirketin genel hedeflerine katkıda bulunmaya başlayacaktır (Gureja, 2013).

Organizasyon yapısını, sürecini ve prosedürlerini yeniden tasarlamak ve organizasyonun gelişimine bağlılık göstermek öncelikli iyileşme çabalarından olabilir. Slowinski vd. (2002) şirket birleşmelerinden dolayı ortaya çıkabilecek örgütsel şizofreninin iyileştirilmesi için 9 madde önermektedir.

1. İşletmenin vizyonunu belirlemek ve bu vizyonu organizasyon genelinde duyurulması.

2.Yönetim ekibinin her üyesinin rol ve sorumluluklarının açıkça tanımlanması. Roller/sorumluluklardaki anlaşmazlıklara veya örtüşmelere özellikle dikkat edilmesi.

3. Fonksiyonel gruplar arasındaki stratejik kopuklukların belirlenmesi ve çözülmesi.

4. Kilit personelin çekilmesi ve elde tutulmasının bir bilgi yönetimi aracı olarak kullanılması.

5. Temel birleşme faaliyetlerini çevreleyen yasal konuların anlaşılması, yani durum tespiti, çalışanların rasyonalizasyonu,

6. Birleşme sürecinin her aşamasında fikri varlıkların yönetilmesi.

7. İş uygulamalarını, teknoloji portföylerini ve teknik personeli etkili bir şekilde entegre etmek için gereken yönetim becerilerinin geliştirilmesi.

8. Geçmişteki birleşme entegrasyonu deneyimlerinden öğrenilenlerin elde edilmesi ve bu öğrenilenlerin mevcut birleşmeye uygulanması.

9. Kültürel entegrasyon sürecini anlamak ve yönetmek (Slowinski vd., 2002, 3).

5. SONUÇ

İnsanlar gibi işletmelerinde psikolojik rahatsızlıklardan muzdarip olduğu durumlar/zamanlar vardır. İşletmelerde özellikle örgüt kültürü ve bireyler arasındaki etkileşim göz önüne alındığında bu durum daha anlamlı bir hal almaktadır. Şizofreni genel anlayışın kolaylığı açısından çoklu kişilik bozukluğu işletme içi ve dışı paydaşlarda (çalışanlar, müşteriler, tedarikçiler vb.) kafa karışıklığına sebep olarak adeta bir nevroz haline sebep olabilmektedir. Bu noktada paydaşlar kafa karıştırıcı tutarsız sinyaller aldıklarında nasıl tepki verebileceklerini bilemeyebilirler. İşletmeler vizyon, misyon amaç ve/veya hedeflerinde iddialı beyanlar yayınlasalarda icratta beyan edilen ve icra edilen arasındaki farklılıklar ve tutarsızlıklar çalışanlarda/paydaşlarda kafa karışıklığı meydana getirmektedir. Bu kafa karışıklı süreci gelişen olaylar karşısında tutumlarının nasıl olması gerektiği noktasında belirsizliklere sebep olabilir. Yani çalışanlar olaylar karşısında, yapılmak istenen şeyin ne olduğunu ya da ulaşılmak istenen hedefin ne olduğunu anlamlandırmakta zorlanabilirler. Bu noktada liderlerin/yöneticilerin açık ve şeffaf tutumu süreçlere netlik kazandıracaktır.

Öte yandan bu çalışma için yapılan literatür taraması, örgütsel şizofreninin daha fazla açıklığa kavuşturulması ve araştırılması gereken önemli bir kavram olduğunu göstermiştir. Örgütsel şizofreni bir metafordan daha fazlasıdır, çünkü anlaşılması, semptomların belirlenmesi ve düzeltici eylemlerin uygulanması gibi pratik sonuçlar elde edilmesine olanak sağlayabilir.

Örgütsel şizofreninin derecesini ölçebilecek bir ölçeğin geliştirilmesine yönelik daha fazla çalışma yapılması önerilmektedir. Son olarak, örgütsel şizofreni insanları ve davranışları kapsadığından, insan kaynakları uygulayıcılarının bu bağlamda nasıl müdahale edebileceğini açıklamak aydınlatıcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Alvarado, J., Murphy, C., & Juster, R. (1984). Trabecular meshwork cellularity in primary open-angle glaucoma and nonglaucomatous normals. *Ophthalmology*, *91*(6), 564-579.

Bassett, D. S., Bullmore, E., Verchinski, B. A., Mattay, V. S., Weinberger, D. R., & Meyer-Lindenberg, A. (2008). Hierarchical organization of human cortical networks in health and schizophrenia. *Journal of Neuroscience*, *28*(37), 9239-9248.

Bierema, L. L. (2012). *HRD's Critical Role in Creating Healthy Organizations*.

Carr, A. N., & Lapp, C. A. (2009). Organization theory and organization behavior: Through the lens of psychodynamics. *International Journal of Organization Theory & Behavior*, *12*(3), 381-405.

Cohen, R., Schaffer, W., & Davidson, B. (2003). Arts and economic prosperity: The economic impact of nonprofit arts organizations and their audiences. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, *33*(1), 17-31.

Deal, T. E., & Kennedy, A. A. (1983). Culture: A new look through old lenses. *The journal of applied behavioral science*, *19*(4), 498-505.

Den Hartog, D. N., & De Hoogh, A. H. (2009). Empowering behaviour and leader fairness and integrity: Studying perceptions of ethical leader behaviour from a levels-of-analysis perspective. European journal of work and organizational psychology, 18(2), 199-230.

De Vries, M. F. K. (2001). Creating authentizotic organizations: Well-functioning individuals in vibrant companies. *Human relations*, *54*(1), 101-111.

Diamond, M. A., & Adams, G. B. (1999). The psychodynamics of ethical behavior in organizations. *American Behavioral Scientist*, *43*(2), 245-263.Fineman, S. (1993). Organizations as emotional arenas.

Drucker, P. F. (1969). The sickness of government. *Public Interest*, *14*, 3.

Gabriel, Y. (2012). Organizations in a state of darkness: Towards a theory of organizational miasma. *Organization studies*, *33*(9), 1137-1152.

Gabriel, Y., & Carr, A. (2002). Organizations, management and psychoanalysis: An overview. *Journal of managerial psychology*, *17*(5), 348-365.

Gureja, G. K. (2013). Organisational schizophrenia: Impact on customer service quality.

Kersten, A. (2005). Crisis as usual: Organizational dysfunction and public relations. *Public relations review*, *31*(4), 544-549.

Kets de Vries, M. F., & Miller, D. (1984). Neurotic style and organizational pathology. *Strategic management journal*, *5*(1), 35-55.

Kristof-Brown, A. L. (2000). Perceived Applicant Fit: Distinguishing Between Recruiters'perceptions Of Person-Job And Person-Organization Fit. *Personnel psychology*, *53*(3), 643-671.

Marsick, V. J., & Watkins, K. E. (1996). Adult educators and the challenge of the learning organization. *Adult learning*, *7*(4), 18-20.

Melges, F.T. (1982). Time and the inner future. New York: John Wiley & Sons.

Morgan, V. A., Leonard, H., Bourke, J., & Jablensky, A. (2008). Intellectual disability co-occurring with schizophrenia and other psychiatric illness: population-based study. *The British Journal of Psychiatry*, *193*(5), 364-372.

Oliveira, M. E. F. R. D. (2016). Definition and a conceptual model for organizational schizophrenia.

Oliver Schwarz, J. (2007). Assessing future disorders in organizations: implications for diagnosing and treating schizophrenic, depressed or paranoid organizations. *Foresight*, *9*(2), 15-26.

Parry, K. W., Bryman, A. L. A. N., Clegg, S. R., Hardy, C., Lawrence, T., & Nord, W. R. (2006). The sage handbook of organization studies. *CleggS. R. HardyC. LawrenceT. B. NordW. R. (Eds.), The SAGE Handbook of Organization Studies (2nd ed., pp. 446–468). SAGE Publications Ltd*, *10*(9781848608030), n15.

Puplampu, B. B. (2005). Toward a framework for understanding the distressed organization: Insights from practitioner-based organizational interventions in an emerging economy. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, *57*(4), 246.

Rüth, E. M., Landolt, M. A., Neuhaus, T. J., & Kemper, M. J. (2004). Health-related quality of life and psychosocial adjustment in steroid-sensitive nephrotic syndrome. *The Journal of pediatrics*, *145*(6), 778-783.

Ryan, K. D. (1991). Driving fear out of the workplace: How to overcome the invisible barriers to quality, productivity, and innovation.

Quick, J. C., Macik-Frey, M., & Cooper, C. L. (2007). Managerial dimensions of organizational health: The healthy leader at work. *Journal of Management Studies*, *44*(2), 189-205.

Senge, P. (1994). Building learning organizations. *The training and development sourcebook*, *379*.

Sievers, B. (2006). The psychotic organization: A socio-analytic perspective. *ephemera*, *6*(2), 104-120.

Schoeneborn, D., & Sandhu, S. (2013). When birds of different feather flock together: The emerging debate on "organization as communication" in the German-speaking countries. *Management Communication Quarterly*, *27*(2), 303-313.

Schwartz, R. C. (1998). The relationship between insight, illness and treatment outcome in schizophrenia. *Psychiatric Quarterly*, *69*, 1-22.

Slowinski, G., Rafii, Z. E., Tao, J. C., Gollob, L., Sagal, M. W., & Krishnamurthy, K. (2002). After the acquisition: Managing paranoid people in schizophrenic organizations. *Research-Technology Management*, *45*(3), 21-32.

Trice, H. M. (1993). The cultures of work organizations.

Wentworth, D. K. (2002). The schizophrenic organization. *The Industrial-Organizational Psychologist*, *39*(4), 39-41.

Yolles, M. (2009). Competitive advantage and its conceptual development: An exploration. *Business Information Review*, *26*(2), 93-111.

MISIR ARAP CUMHURİYETİ'NDE DİJİTALLEŞME SÜRECİ[1]

Aya Abdelhafez Mahmoud Abdelhafez

Süleyman Demirel üniversitesi, sosyal bilimler enstitüsü

ayahafez85@gmail.com - 0000-0003-4129-2006

Doç. Dr. Çiğdem AKMAN,

Süleyman Demirel Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi,
cigdemakman@sdu.edu.tr

0000-0002-1936-6884**Özet**

İletişim ve bilgi teknolojilerindeki ilerlemeler, dijitalleşmenin birçok ülkede siyasi reform planlarının merkezine yerleşmesine neden olmuştur. Mısır Arap Cumhuriyeti'nde ise 25 Ocak 2011 devrimine kadar olan süreçte, düşük ekonomik koşullar ve siyasi yapının bozulması, özellikle hizmet sektöründe acil idari reform ve ekonomik kalkınma ihtiyacı doğurmuştur. Bu bağlamda, Mısır Dijital Girişimi Platformu ve Mısır Vizyonu 2030 kapsamında ulusal dijital dönüşüm stratejisini açıklamıştır. Strateji, dört ana eksene dayanmaktadır: altyapı projeleri, dijital hizmet uygulamaları, dijital ekonomi ve vatandaşlara yönelik dijital eğitim projeleri. Dijitalleşme sürecinde bakanlıklar kritik bir rol üstlenmektedir. İletişim ve Bilgi Teknolojileri Bakanlığı teknoloji altyapısını güçlendirip internet erişimini artıracak projeler yürütürken, Eğitim Bakanlığı dijital eğitim materyalleri ve online platformlarla eğitimin dijitalleşmesini teşvik etmektedir. Ekonomi Bakanlığı ise, e-ticaret ve dijital girişimciliği destekleyici politikalar geliştirip finansal teknolojilerin entegrasyonunu sağlamaktadır. Bu koordineli çabalar, Mısır'ın dijital ekonomiye geçişini hızlandırmayı ve uluslararası rekabette daha güçlü bir konuma ulaşmayı hedeflemektedir. Bu çalışmada, Mısır dijital platformu ve ilgili devlet kurumlarının yayınladığı akademik çalışmalar ve resmi raporlar göz önünde bulundurularak Mısır'ın dijital dönüşüm stratejisinin uygulamaları incelenecektir. Bu inceleme, dijital dönüşüm stratejisinin etkili bir şekilde hayata geçirilmesine yönelik hükümet girişimlerini kapsamaktadır.

Key words: Mısır Arap Cumhuriyeti, Dijitalleşme, Dijitalleşme Stratejileri.

GİRİŞ

Sanayi Devrimi, dijital dönüşüm sürecini uygulamak isteyen ülkelerin sürdürülebilir kalkınma programlarında, Bilişim ve İletişim Teknolojilerinin (BİT) gelişimsel etkilerine dikkat çekmiştir. Sanayi Devrimi'nin etkileri ekonomik ve gelişimsel boyutlarla sınırlı kalmamış, dijital hükümetlerin temsil ettiği siyasi sistemler ve idari sektörlerde reform politikalarına yeni kavramlar eklenerek siyasi boyutlara da genişlemiştir. Dijital hükümetler, devlet kurumlarında

[1] Bu çalışma, Aya Abdelhafez Mahmoud Abdelhafez tarafından yazılan "Devletin İdari Yapısının Etkinliğinin Artırılmasında Dijital Dönüşümün Rolü: Mısır ve Türkiye Karşılaştırması" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

dijital yönetim bilişim sistemlerinin kurulması sürecinde bulut bilişim teknolojileri ve yapay zekâya dayalı eylem planlarını benimseyerek, geleneksel hükümet kavramının ve yetkilerinin ötesine geçmiştir. Dijital hükümetler, rutin hükümet işlemlerinde kurumsal bürokrasiyi ortadan kaldırmak için bireysel ve kurumsal düzeyde kapsamlı idari reform politikaları uygulamaktadır.

E-devlet, kamu görevlilerinin yetkisinden uzak kalan dijital kontrol merkezleri ve dijital bilgi merkezleri arşivleri aracılığıyla, hizmet edinme kaynağı olarak dijital kurumsal iletişim araçlarının benimsenmesiyle rüşvet ve yolsuzluğun giderilmesine yönelik çalışmalar yürütmektedir (Ghanam, 2022). Dijital dönüşüm süreci, dijital kültürün vatandaşlar için önemine ve profesyonel kadroların teknik niteliklerine dikkat çekerek, siyasi sistemlerin insan sermayesinin değerini en üst düzeye çıkarmasına olanak tanımaktadır. Ülkeler, teknolojik şirketler tarafından düzenlenen dijital bilim uzmanlıklarında eğitim programları sağlamanın yanı sıra, eğitimin her aşamasında dijital bilim öğretilerini entegre ederek vatandaşlara dijital bilimsel bilgi sağlamayı amaçlayan politikalar benimsemektedir (Al-Manjoudi ve El-Babli, 2021).

Geçen yüzyılın 1990'lı yıllarında, Mısır devletinin hizmet kurumlarının çalışma ortamında BİT teknolojilerinin kullanılmasının önemine olan inanç, e-devlet girişiminin benimsenmesine yol açmıştır. 21. yüzyılın başından itibaren ve 2013 Temmuz Devrimi'ne kadar, devletin idari aygıtı rüşvet ve adam kayırmacılık sonucu ortaya çıkan yolsuzluktan muzdarip olmuş, bu durum devletin ekonomik koşullarına yansımıştır. Yeni Cumhuriyet'in siyasi sistemi, Şubat 2016'da "Mısır Vizyonu 2030" olarak bilinen ve dijital gelişmeyi kalkınma için bir ölçüm göstergesi olarak alan uzun vadeli stratejik planı açıklamıştır. Dijital dönüşüm stratejisi, "Mısır Dijital Girişimi" platformu aracılığıyla dijitalleşme sürecinin gerekliliklerine odaklanmaktadır. Bu gereksinimler arasında evler ve işletmeler için dijital altyapının kurulması, dijital endüstrileri desteklemek için yerel ve uluslararası ortaklıkların oluşturulması ve dijital kültür, dijital yaratıcılıkla ilgili kurumlar, sivil toplum kuruluşları (STK), üniversiteler ve araştırma merkezleri ile işbirliği yapılması yer almaktadır (Hussein ve Sied, 2023).

1. Mısır'da Dijitalleşme Süreci

Mısır devletinin dijital dönüşüm politikalarını benimsemesi, rasyonel hükümet kavramında bir değişikliğe yol açmış ve bu durum, siyasi sistemin merkezi ya da merkezi olmayan yapısına bakılmaksızın e-devletin geleneksel hükümete bir alternatif haline gelmesini sağlamıştır. E-devletin rasyonel bir yapıya kavuşabilmesi için, yönetim bilişim sistemlerinin merkezi bir biçimde organize edilmesi ve dijital hizmet sunan kamu sektörleri arasındaki iş birliğini desteklemek amacıyla "Mısır Dijital Girişimi" platformunun kapsayıcı bir şekilde tasarlanması gerekmektedir. Dijital arşiv veritabanları, hizmet almaya hak kazanan vatandaşların verilerinin saklanması amacıyla oluşturulmakta; posta merkezleri, kamu hizmet birimleri ve iletişim bilgileri merkezlerinin kullanılmasıyla idari bilgi sistemlerinin işleyişine uygun şekilde kullanılmaktadır (Shadid, 2021). Dijital Mısır stratejisi, dijital dönüşüm projeleri, dijital kapasite geliştirme ve inovasyon desteği olmak üzere üç ana eksene dayanmaktadır. Bu süreç, dijital altyapıya sahip olma, Mısır'ın uluslararası liderlik rolünü güçlendirme ve dijital işlemler

ile yönetişime dair yasal düzenlemelerde referanslara sahip olma hedefleri üzerine kuruludur (Al-Hadi, 2021a).

2. Mısır'da E-Devlet Uygulamaları

E-devlet kavramı, yönetimsel anlayışı elektronik bilgi, iletişim teknolojileri ve bilişimle ilişkilendirerek idari bilimler, uygulamalı teknolojiler ve mesleki beceriler alanındaki gelişmeleri ifade etmektedir. E-devlet, hizmet kurumlarıyla vatandaşlar arasındaki işlemleri yönetirken BİT tabanlı bir e-entegrasyon yaklaşımı benimsemektedir. E-devlet uygulamaları, vatandaşların dijital karar alma sürecine katılımlarından memnuniyet duymalarını sağlamak amacıyla, idari birimler arasında paylaşılan bilgi merkezlerinin istatistiksel analizlerinden elde edilen dijital hizmet stratejilerinin benimsenmesiyle başlamaktadır (Abdullatif, 2023).

E-devlet, performans kalitesi ve kararların rasyonelliği artırılarak hizmet işlemleri ve devlet uygulamalarını elektronik verilerle yönetmektedir. E-devlet uygulamalarının rasyonelliği, bilgiyi entegre etmenin ve web siteleri aracılığıyla erişilebilir hale getirmenin yeni yollarını kullanarak devlet iş uygulamaları modellerinin yeniden icat edilmesinde ortaya çıkmaktadır. Bu kapsamda e-devlet, vatandaşlar ve iş dünyası arasında hizmetlerin doğru ve düşük maliyetle sunulması için bilgi alışverişini sağlarken, bilginin gizliliğini her zaman ve her yerde korumaktadır (Taha, 2017).

E-hükümetler, dijital yönetim bilgi sistemlerinin belgelerinin sayısallaştırılmasında ve hizmet idari kuruluşlarının iletişim ağlarının yönetiminde uluslararası arşivleme standartlarını takip etmektedir. Mısır devleti, sürdürülebilir dijital veritabanları oluşturmak için Almanya ile iş birliği içinde, İletişim ve Bilgi Teknolojileri Bakanlığı tarafından kabul edilen uluslararası arşivleme standartlarına uymaktadır. Mısır'ın 2030 Vizyonu, bilgi güvenliği konularına odaklanarak yönetim bilgi sistemleri ile ilgili hükümet programlarında büyük veri teknolojileri, açık veri ve bulut teknolojilerine yönelmektedir. Dijital Toplum Yüksek Kurulu, bilgi merkezlerinin işlevlerini uygulamak ve idari organlarda dijital dönüşüme öncülük etmek gibi görevleri üstlenmiştir (Hussein, 2021).

E-devletin düzenleyici ortamı, idari düzeyler arasında dijital iletişime dayanarak hizmet kuruluşlarının dijital çabalarının uyum içinde olmasını sağlamaktadır. Hizmet işlemleri, bağımsızlık ve sosyal eşitlik ilkelerine uygun olarak yürütülmekte ve bu ilişkiler, dijital patentler ve birleşik standartlar aracılığıyla yönetilmektedir. Dijital Mısır platformu, devlet hizmetlerinin otomatikleştirilmesi ve dolayısıyla devlet kurumlarındaki rutin iş yükünün azaltılması amacıyla internet üzerinden dijital hizmetler sunmaktadır. Devlet, dijital karar alma sürecini kolaylaştırmak amacıyla tüm devlet kurumları arasında merkezi veritabanları ve bilgi bağlantı programları oluşturmayı hedeflemektedir (Al-Hadi, 2022b).

Dijital dönüşüm politikaları, kamu kurumları aracılığıyla vatandaşlar ile devlet arasında işbirliği ve katılımcı etkileşimi sağlamak amacıyla vatandaşların bilgi merkezlerine erişiminin esnekliğini ve doğruluğunu ön plana çıkarmaktadır. Büyük veritabanları, yanlış bilgilerin yayılmasını önlemek için dijital hizmetlerde gerekli belgelerin dijitalleştirilmesine acil ihtiyaç yaratmaktadır. Devletin teknik hazırlık seviyesi, kurumlarının dijital veritabanlarıyla çalışırken

şeffaflık ve kişiselleştirme ilkelerine uygun hareket edebilme yeteneği ile ölçülmektedir (Balooshi, vd., 2020). Dijital Mısır platformu, vatandaşlara şikayet, hizmet sorgulama veya başvuru yapma imkanı sağlamaktadır. Dijital web sitesi modelleri, bilgi sistemleri ve veri merkezlerinin dijital ağlar üzerinden çalışmasıyla, dijital platformun sosyal medyada etkileşimli kanallar oluşturmasına dayanmaktadır (İbrahim, 2023).

Vatandaşların dijital platformlardaki etkileşim düzeyi, e-hükümetlerin etkinliğini göstermektedir ve vatandaşların istek ve beklentileri üzerinden istatistiksel analizlere dayanarak karar alma sürecinde belirgin bir rol oynamaktadır. Vatandaşların dijital kültür düzeyi, dijital politikaların tasarlanmasına ve uygulanmasına katılımlarının derecesini etkilemektedir. İdari iş sistemlerinde, dijital çalışma ortamı, devlet kurumlarının vatandaşların eşitlik, şeffaflık, bütünlük ve güvenilirlik beklentilerine yanıt vermesine olanak tanımaktadır. E-demokrasi, vatandaşların dijital kimlikler aracılığıyla elektronik oylamaya katılmalarına olanak sağlayarak karar alma sürecinde dijital temsilin bir biçimini teşkil etmektedir (Ebu Shanab, 2012).

3. Mısır'da Dijitalleşme Sürecinin Avantajları

Dijital dönüşüm, Mısır'ın ekonomik, sosyal, idari ve siyasi boyutlarda birçok avantajını beraberinde getirmiştir. Dijital dönüşüm stratejisi, topluma dijital kültür kazandırarak sosyal güvenlik düzeyinin iyileştirilmesine katkıda bulunmuştur. Sosyal reformcuların dijital dönüşüm sürecine dair önerileri, dijital teknolojinin getirdiği etik boyutlara vurgu yaparak yeni sosyal sorunların çözülmesine odaklanmıştır. Özellikle dijital gasp gibi sorunlar, Mısır devletini UNICEF ile iş birliği yaparak çocukları ve kadınları siber suçlardan koruma programları oluşturmasına ve dijital farkındalığı artıracak projeleri hayata geçirmesine yönlendirmiştir (Abd ElFattah ve El-Sayed, 2023).

Bilişim ve İletişim Teknolojileri (BİT), vatandaşların dijital haklarını kullanarak demokratik katılım süreçlerine dahil olmalarını sağlamış ve bu durum, siyasi sistemlerin demokratik yönetişim boyutunu genişletmiştir. Özellikle 25 Ocak 2011 devrimi sonrasında sosyal medyanın, anayasa değişiklikleri konusundaki kamuoyu görüşlerini yönlendirme noktasında etkin bir şekilde kullanılmış olması, vatandaşların dijital kültürlerinin önemini artırmıştır (Rifai, 2023).

İletişim ve Bilgi Teknolojileri Bakanlığı'nın geliştirdiği Dijital Mısır platformu, dijital hizmetlerin yürütüldüğü tek pencere projesi ile idari sistemlerin verimliliğini artırmıştır. Bu sayede, dijital veritabanları ve hizmet işlemlerinin organize edilmesi sağlanmıştır (Baydoun, 2021). Dijital platformlar, bilgi akışını yöneten uzman sistemlerle e-devlet hizmetlerini geliştirmiş ve dijital etkileşim yazılımlarının tasarımında ileri seviyelere ulaşılmasına olanak tanımıştır (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı, 2021).

Mısır, "Mısır Elektronik Üretiyor" girişimi ile elektronik endüstrisini geliştirmeyi hedeflemiş ve dijital dönüşüm sürecinde yerel teknik hazırlığı artırmaya odaklanmıştır. Bu bağlamda, "Made in Egypt" etiketiyle ilk yerli cep telefonunun piyasaya sürülmesi, Mısır'ın elektronik endüstrisindeki iddialı hedeflerinin bir örneğidir (Zaki, 2021).

4. Mısır'da Dijital Devletin Geleceği

Mısır, dijital altyapının geliştirilmesi ile insana yakışır yaşam girişimleri kapsamında, dijital kapasitesini artırmayı hedeflemektedir. Yaklaşık 4.500 köyü hedefleyen bu girişim, evlere ve kamu binalarına fiber optik internet sağlamak amacıyla tasarlanmıştır. Mısır, dijital endüstrilerde uluslararası varlığını artırmak ve yabancı yatırımları çekmek için çabalarını sürdürmektedir. Akıllı şehirler kurarak kentsel gelişim politikalarında dijital geleceğe yönelik adımlar atmaktadır (Saleh, 2024).

Cumhurbaşkanı Abdülfettah el-Sisi'nin başlattığı elektronik üretme girişimi, ulusal ve uluslararası teknolojik iş birliklerini teşvik etmektedir. Bu girişim kapsamında, yeni idari başkentte Imhotep IV İnovasyon ve Geliştirme Merkezi'nin kurulması planlanmıştır. Bu merkezde, dijital sanayi merkezleri kurulması ve yatırım teşvikleri sağlanması amaçlanmaktadır (Elsayed, 2024).

Mısır, gençler için dijital yeteneklerin geliştirilmesi konusunda teknik projeleri bütçesine dahil etmiştir. 2022 mali yılından itibaren, dijital becerilere yönelik eğitim programları ve koruma uzmanları için çeşitli kurslar açılmıştır. Bu girişimler, Mısır'ın küresel dijital ortamda rekabet gücünü artırmayı amaçlamaktadır (Fakhry, 2024).

Mısır, Sürdürülebilir Kalkınma Vizyonu 2030 çerçevesinde, dijital sanayi ihracatını artırarak Afrika ve Orta Doğu'da liderlik pozisyonunu güçlendirme hedefindedir. Bu doğrultuda, teknolojik endüstriler geliştirme otoritesi kurulmuş ve sekiz kilit sektörde uluslararası ortaklıklar ve yatırımlar teşvik edilmiştir. Dijital ihracatın artırılması amacına yönelik olarak, 2023 yılında dijital ihracatın 6,2 milyar dolara ulaşması sağlanmıştır ve 2026 yılına kadar 9 milyar dolarlık bir ihracat hedefi belirlenmiştir (Genel Bilgi Kurumu, 2024).

SONUÇ

Sonuç olarak, Mısır'da yürütülen dijital dönüşüm süreci, ülkeye Orta Doğu ve Afrika'da bilgi teknolojileri alanında uluslararası bir liderlik kazandırmış ve bu alanda somut sonuçlar elde etmiştir. Mısır'ın 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Vizyonu, dijital altyapının inşa edilmesini, dijital endüstrilerin desteklenmesini ve devletin işleyişini dijitalleştirmeyi hedefleyen kapsamlı kalkınma planlarına öncülük etmiştir. Bu vizyon doğrultusunda, dijital hizmetler sektöründe önemli bir dönüşüm sağlanmış, böylece ülkenin ekonomik ve sosyal yapısında yenilikçi bir değişim başlamıştır. Aynı zamanda, dijitalleşme süreci, Mısır'ın hem yerel hem de uluslararası piyasalarla entegrasyonunu güçlendirmiştir. Bu değişiklikler, sürdürülebilir kalkınmanın sağlanmasına yönelik önemli adımlar atılmasını ve ülkenin ekonomik kalkınmasının hızlanmasını sağlamıştır.

Dijital dönüşüm yalnızca ekonomik değil, siyasi ve idari açılardan da köklü değişikliklere kapı aralamıştır. Devlet, idari sektörlere yönelik reform planlarını e-yönetişim ilkeleri çerçevesinde uygulayarak şeffaflığı ve hesap verebilirliği artırabilmiştir. Dijital Devlet konsepti çerçevesinde, siyasi sistem, geleneksel merkeziyetçi hükümet yapısından uzaklaşarak, Mısır Dijital Girişimi platformu tarafından yönetilen sanal bir merkezi otoriteye doğru demokratik bir geçiş sürecine girmiştir. Bu, vatandaşların karar alma süreçlerine katılımını artırmış ve yönetişimde işlerliği ve etkinliği sağlamıştır. Dijitalleşme, çeşitli sosyal ve ekonomik

avantajlar sağlarken, aynı zamanda hükümetin ve devlet başkanının yürütme yetkilerini daha geniş bir halk katılımı ve şeffaflıkla dengelemesine olanak tanımıştır. Böylece, Mısır'da dijital dönüşüm, ülkenin genel kalkınma hedeflerine katkıda bulunarak, daha teknolojik ve katılımcı bir toplum yapısının oluşmasına öncülük etmiştir.

Kaynakça

Zeki, W. R. (2021). Dijital politikalar ve karar alma süreçlerinin rasyonelleştirilmesi. Başbakanlık: Bilgi ve Karar Destek Merkezi.

Wadi, O.W., &Sadeem, A.F.H. (2023). Dijital Dönüşüm Mısır 2030 Vizyonu Işığında: Elektronik Hükümet Hizmetlerinin Karşılaştırmalı Analitik Çalışması. Bilimsel Dergi Finansal ve Ticari Araştırmalar ve Çalışmalar, 4(2), 357-433.

Taha, M. A. (2017). Bilgisayar ve İnternet Suçlarına Yönelik Yasal Mücadele. Dar El-Fikr ve El-Kanun, Mansoura, Mısır.

Shadid, M. A. (2021). Dijital Dönüşümün Hizmet Performansı Üzerindeki Etkisi: Kahire Trafik Genel Müdürlüğü Çalışanları Üzerine Bir Uygulama. Ekonomi ve Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(4), 193-226.

Saleh, A. (2024). Dijital altyapı projelerinin genişletilmesi ve internet hızlarının iki katına çıkarılması. *Al-Masry Al-Youm.* Şuradan erişildi: https://www.almasryalyoum.com/news/details/3105549

Rifai, H. M. (2023). Modern iletişim araçlarının Tanta Üniversitesi öğrencilerinin dijital insan haklarını geliştirmedeki rolü. Tanta Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 89(2), 308–326.

Ibrahim, G. S. (2023). Arap Mısır Cumhuriyeti'nde dijital dönüşüm: Dijital Mısır platformunun analitik bir çalışması. Kütüphaneler, Belgeler ve Bilgi Bilimleri Dergisi, 5(13.2), 135–171.

Hussein, M. (2021). Dijital Belgelerin Yönetimi ve Dijital Dönüşüm Çerçevesinde Devlet Kurumlarında Uygulama. Bilgi ve Belge Yönetimi Dergisi, 3(8), 185-228.

Hussein, H. Q., & Sied, A. T. A. H. (2023). Mısır Devleti'nin Dijital Dönüşüm Yönetimi: Yeni Cumhuriyet Bağlamında. Radyo ve Televizyon Araştırmaları Bilimsel Dergisi, 2023(26), 359–413.

Ghanam, T. (2022). Mısır 2030'da dijital dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma. Arap Eğitim ve Psikolojik Bilimler Dergisi, 6(26), 47–70.

Fakhry, N. (2024, 25 Mart). Hükümet Belgesi: Dijital Yetenek Geliştirme İnisiyatifleri, Mısır'ın Küresel Sıralamasını İyileştirmeye Katkı Sağlıyor. Elyoum7. https://www.youm7.com/story/2024/3/25/%D9%88%D8%AB%D9%8A%D9%82%D8%A9-%D8%AD%D9%83%D9%88%D9%85%D9%8A%D8%A9-%D9%85%D8%A8%D8%A7%D8%AF%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D8%AA%D9%86%D9%85%D9%8A%D8%A9-%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%87%D8%A7%D8%B1%D8%A7%D8%AA-%D8%A7%D9%84%D8%B1%D9%82%D9%8A%D9%85%D9%8A%D8%A9-%D8%AA%D9%8F%D8%B3%D9%87%D9%85-%D9%81%D9%89-%D8%AA%D8%AD%D8%B3%D9%86-%D8%AA%D8%B1%D8%AA%D9%8A%D8%A8-%D9%85%D8%B5%D8%B1-%D8%A7%D9%84%D8%B9%D8%A7%D9%84%D9%85%D9%89/4367032.

Elsayed, H. (2024, 14 Ocak). "Mısır Elektronik Üretiyor" girişimi hakkında bilmeniz gereken her şey. *Youm7.* Şuradan erişildi: https://www.youm7.com/story/2024/1/14/كل-ما-تريد-معرفته-عن-مبادرة-مصر-تصنع-إلكترونيات/6445629

El-Manjoudi, Ş. A., & El-Babli, İ. L. İ. (2021). Dijitalleşmenin Mısır'daki devlet hizmetleri üzerindeki etkisi: İnşaat uzlaşma yasasının uygulanması, binalar için yasal bir değerlendirme modeli tasarlanması ve bina yapısal bilgilerini içeren bir barkod oluşturulması. Miras ve Tasarım Dergisi, 1(6), 38–55.

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı. (2021). Başarı için yeni bir dönem: Mısır 2030 rotası ve sürdürülebilir kalkınmanın güçlendirilmesi. Erişim adresi: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/eg/Arabic_Full-Report_Sep-12-239-248.pdf.

Bilgi Genel Kurumu. (2024, 22 Ocak). *İletişim ve Bilgi Teknolojileri Bakanı: 2023 yılında Mısır'ın dijital ihracatı 6,2 milyar dolar oldu.* Bilgi Genel Kurumu. Erişim adresi: https://www.sis.gov.eg/Story/270301

Baydoun, R. R. M. S. (2021). Tek durak sisteminin hizmet kalitesini iyileştirmedeki rolü. Mali ve Ticari Araştırmalar Dergisi, 22(3), 1415–1438.

Balooshi, N. B. A., Al-Harassi, N. B. H., & Al-Oufi, A. B. S. (2020). Umman kurumlarında dijital dönüşümün gerçekliği. Bilgi Çalışmaları ve Teknoloji Dergisi, 2020(1), 2.

Al-Hadi, M. (2022b). Etisalat ve Bilgi Teknolojileri "Onurlu Yaşam" Köylerinin Kapısını Çalıyor. Mısır Bilgi Sistemleri ve Bilgisayar Teknolojisi Derneği Dergisi, 28(28), 47-49.

Al-Hadi, M. (2021a). İletişim Bakanı ve Arabia İmalat Başkanı, Bilgi Şehri'ni Yönetmek ve İşletmek İçin Akıllı Uygulamalar Sistemi Çalışmalarını Uygulamak Üzere Bir Anlaşmanın İmzalanmasına Tanık Oldu. Mısır Bilgi Sistemleri ve Bilgisayar Teknolojisi Derneği Dergisi, 26(26), 34-35.

Abu Shanab, E. A. (2012). E-Devlet: Demokrasi ve Toplumsal Kalkınma Aracı. Kahire: Arap İdari Kalkınma Örgütü.

Abdullatif, M. M. I. (2023). Mısır'daki Dijital Hükümet Dönüşümü Gerçekliği ve Uygulama Gereksinimleri. Hukuk ve Ekonomi Çalışmaları Dergisi, 9(1), 78-144.

Abd elFattah, F. M., & El-Sayed, A. E. (2023). İnsan hakları kuruluşlarının web sitelerinde modern teknolojilerin kullanımı ve Mısır toplumunda dijital vatandaşlık değerlerini teşvik etme: Analitik bir çalışma. Arap İletişim ve Dijital Medya Araştırmaları Dergisi, 2(4), 149–182.

MISIR ARAP CUMHURİYETİ'NDE MERKEZİYETÇİLİKTEN ADEMİ MERKEZİYETÇİLİĞE GEÇİŞ SÜRECİ

Aya Abdelhafez Mahmoud Abdelhafez

ayahafez85@gmail.com, 0000-0003-4129-2006

Doç. Dr. Çiğdem AKMAN,

Süleyman Demirel Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi,
cigdemakman@sdu.edu.tr, 0000-0002-1936-6884

Özet

Modern siyasi sistemler, yetkilerin merkezileşme derecesine göre başkanlık, yarı başkanlık ve parlamenter sistemler olarak farklılaşmaktadır. Mısır Arap Cumhuriyeti'nin devlet yapısı, yarı başkanlık sistemi temelinde işlemekte ve üst düzey yürütme yetkisi Cumhurbaşkanında toplanmaktadır. 25 Ocak 2011 Devrimi, Mısır'ın idari yapısında yeni reformist yönleri açığa çıkarmış ve bu durum siyasi sistemin merkezi bir yapıdan merkezi olmayan bir yapıya geçmesine yol açmıştır. Mısır, yürütme gücünün cumhurbaşkanından hükümet başkanına ve valilere kadar uzandığı hiyerarşik bir idari yapıya sahiptir. Günlük hükümet işlerini, Cumhurbaşkanı tarafından atanan Başbakan ve Bakanlar Kurulu yürütmektedir. Yasama yetkisi, halk tarafından seçilen Temsilciler Meclisi ve daha çok danışma rolü üstlenen Senato arasında paylaşılır. Yargı sistemi, bağımsız bir yapı olarak Anayasa Mahkemesi ve diğer mahkemeler aracılığıyla adaletin tesisini sağlar. Yerel yönetimler, merkezi hükümetin temsilcisi olan valiler aracılığıyla yönetilir ve çeşitli kamu hizmetlerinin sunulmasından sorumludur. Merkeziyetçiliğin azaltılmasına yönelik eğilimler, Mısır Anayasası'nın, yürütme görevlilerinin yasama ve yargı organlarındaki yetkilerini güçler ayrılığı ilkesine uygun olarak tanımlayan maddelerinin gözden geçirilmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Mısır'da merkeziyetçiliği azaltmak üzere gerçekleştirilen reformlar bağlamında, ülkenin yönetim yapısını değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Mısır Arap Cumhuriyeti, Kamu Yönetimi, Merkezileşme, Yerelleşme.

Giriş

Cumhurbaşkanlığı hükümet sistemleri, özellikle güçler ayrılığı ilkesi ve bunun sonucunda yürütme gücünün yasama ve yargı organları üzerinde merkezileşmesi açısından karmaşıklıkla karakterize edilmektedir. İdari temsil düzeyi, özellikle devletin kamu politikalarının tasarlanması ve uygulanmasıyla ilgili olarak, yürütme gücünün merkezileşme derecesini ve devletin idari yapısının temsilcilerinin yasama ve yargı yetkilerini kontrol etmektedir. Mısır, özellikle yerel yönetimler tarafından benimsenen kalkınma planları ile ilgili olarak, merkezi bir hükümet sisteminden merkezi olmayan bir hükümet sistemine geçmek isteyen geçiş hükümetinin isteklerini yansıtan bir idari yapıya sahiptir(Bahi,2019). Demokratik dönüşümün temelleri, yürütme ve yasama organları arasında işbirliğine dayalı bir denetim ilişkisi yaratır, çünkü üst idari düzeydeki yürütme organı, yasa tasarılarının teklifiyle ilgili yasama yetkilerine, Şura Konseyi yasama organı ve Temsilciler Meclisi, devletin genel politikalarının

uygulanmasının izlenmesi ve genel bütçenin görüşülmesi ile ilgili yürütme yetkilerine sahiptir (Hassan,2015).

25 Ocak 2011yılında devrimi, özellikle yasama konseylerinin dağılması, Mübarek rejiminin yıkılması, iktidarın Silahlı kuvvetler Yüksek Konseyi'ne devredilmesi ve Anayasanın askıya alınması ışığında Mısır siyasi sisteminin yapısı üzerinde birçok yankı uyandırmıştır. 2011-2013 yılları arasında siyasi sistemler çeşitlenmiş, Mübarek rejiminin çöküşüyle ortaya çıkan siyasi boşluk sonucu askeri yönetimler iktidara gelmiş, Özgürlük ve Adalet Partisi Partisi ile Nur Partisi'nin etkisi altındaki bir İhvan yönetimi kurulmuş ve nihayetinde Cumhurbaşkanı Abdülfettah el-Sisi'nin ülkeyi yönetmesiyle seçilmiş bir hükümet ortaya çıkmıştır. Siyasi sistemin kalitesindeki farklılık, hükümetin oluşum koşullarını, cumhurbaşkanının adaylığı koşullarını ve görev süresinin süresini belirlemek için anayasal düzenlemeleri iktidar rejiminin tarihsel geçmişiyle uyumlu hale getirmek üzere yürütme organının idari yapısını düzenleyen çok sayıda anayasa değişikliğine yol açmıştır(Amrani,2018) .

Bu çalışma, Mısır devletinin siyasi sistemini yerel yönetimler aracılığıyla merkezileşmeden ademi merkeziyete geçirme isteklerini ifade eden 2012, 2014 ve 2019 anayasalarında temsil edilen Mısır anayasalarında yer alan geçiş hükümeti kavramına göre Mısır devletinin idari yapısını gözden geçirmektedir.

1. 1952 Temmuz Devriminden Mübarek Rejiminin Çöküşüne Kadar Mısır Siyasi Sisteminin Merkezileşmesi

25 Ocak 2011 devrimine kadar olan dönemde Mısır siyasi sistemi, siyasi çoğulculuk ve resmi partizanlık açısından hayali bir demokrasi ile karakterize edilmiştir. 2005 Yılında yapılan anayasa değişiklikleri, siyasi sistemin cumhurbaşkanı tarafından kontrol edilen ve Ulusal Demokrat Parti'nin hükümet üzerindeki kontrolü nedeniyle siyasi partilerin karar almadaki siyasi etkinliğinin bulunmadığı teknokratik bir bürokrasiye dönüşmesine yol açmıştır. Siyasi sistemler, cumhurbaşkanının anayasal yetkilerinin güvenlik ve askeri otoriteleri içerecek şekilde genişletilmesi nedeniyle sosyal ve siyasi otoriteler, yani yasama konseyleri için siyasi bir rolün olmaması nedeniyle siyasi felç durumundadır (Sabaa,2018).

Siyasi partilerin yürüttüğü seçim süreci, modern demokrasiler için barışçıl güç aktarma araçlarından biridir. Mısır'daki parti hayatı, Kral Faruk'un yetkileriyle kısıtlanan neredeyse açık bir parti çoğulculuğu ile Mısır monarşisi döneminde İngilizlerin siyaset sahnesi üzerindeki kontrolü arasında değişiyormuştur. Çok partili, monarşinin yıkılması ve Cumhurbaşkanı Cemal Abdül Nasır'ın herhangi bir parti faaliyetini yasaklama kararının verilmesi sonucunda siyasi sahneyi tekelleştiren birleşik bir siyasi organizasyona dönüştü, böylece yayın kurulunun organizasyonu birleşik siyasi organizasyon olmuştur. Yayın kurulu adı altındaki birleşik siyasi örgüt, 1956'da Ulusal Birlik, ardından 1964'te Arap Sosyalist Birliği olarak değiştirilen Cemal Abdül Nasır döneminde ve Sedat'ın ilk yıllarında 1976'ya kadar siyaset sahnesini yönetmiştir. Her iki cumhurbaşkanı da Muhammed Enver Sedat ve Hüsnü Mübarek, hükümeti kuran Ulusal Demokrat Parti'nin liderliğiyle parti hayatına hakim oldular, bu nedenle terimleri karikatür temelli partiler dönemi olarak tanımlanmıştır(Ahmed,2022).

Mısır Anayasası'nın 146. maddesi, hükümetin Temsilciler Meclisi'nin güvenini kazanması için gerekli koşulları öngörmektedir. Hükümeti kurma adımları, Temsilciler Meclisi üyelerinin salt çoğunlukla onayını gerektiren bakanlık kompozisyonunu sunmak üzere Başbakan'ın Temsilciler Meclisi'ne açıklama yapmasından ibarettir. İktidar partisinin Mübarek yönetimi

sırasındaki merkeziliği, Ulusal Demokrat Parti'nin Halk Meclisi üzerindeki kontrolü ile temsil edilir, bu da siyasi sahne üzerindeki kontrolü anlamına gelmektedir. Salt çoğunluğu kazanan Ulusal Demokrat Parti, cumhurbaşkanı tarafından aday gösterilen başbakanın Temsilciler Meclisi'nin güvenini kazanamaması durumunda başbakanı seçme hakkına sahipmiştir. Mısır anayasası, çoğunluk partisinin hükümeti temsilciler Meclisi'nin güvenini kazanamazsa, cumhurbaşkanının Temsilciler Meclisi'ni feshetme hakkını tanır, ancak güven kazanması durumunda hem cumhurbaşkanı hem de başbakan adalet, içişleri, dışişleri ve savunma bakanlarını seçmek için işbirliği yapmaktadır(Abu Bakr,2018).

Özetlemek gerekirse, siyasi liderliğin merkeziliği, Halk Meclisi oturumlarından birinde cumhurbaşkanının adaylığına ilişkin referandum yerine 2005 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ilk kez halkı temsil eden Cumhurbaşkanı Mübarek'in benimsediği demokratik geçiş sürecinin resmi politikalarıyla temsil edilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimleri, Cumhurbaşkanı Mübarek'in cumhurbaşkanlığı seçimlerindeki muhaliflerini siyasi partilerin oluşumunun kısıtlanması altındaki resmi partilerin liderleriyle sınırlama arzusunun bir sonucu olarak siyasi partilerin liderleriyle sahte bir Demokratik siyasi mücadeleyi temsil ediyormuştur. 2005'in başından 2010'daki parlamento seçimlerine kadar olan siyaset sahnesine, rejim yanlısı bir hükümet kurma sürecini kolaylaştırmak ve Cumhurbaşkanı Mübarek'in çıkardığı yasaları onaylamak için muhalefeti Parlamentodan çıkarma arzusu hakim olmuştur(Ismail,2020).

2.Mısır Arap Cumhuriyeti'nde Merkezi Yönetim Yapısı

Siyasi sistemlerin merkezileşmesi kavramı, devletin idari yapısının liderliğinin yetkilerinin tanımına göre incelenir ve bu da bizi yürütme organının devlet işlerinin yönetimini ne ölçüde kontrol ettiği, yani siyasi itaat kavramına göre incelemeye götürmektedir. Merkezi ve merkezi olmayan yönetişim sistemleri arasındaki ayrım, devletin siyasi, ekonomik ve idari hedefleriyle ilgili kamu politikalarının tasarlanmasında ve uygulanmasında yürütme gücünün merkezileşme derecesidir.Ademi merkeziyetçilik kavramı, vatandaşların gereksinimleriyle orantılı kalkınma politikalarının benimsenmesinin bir sonucu olarak yerel düzeyde ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için merkezi hükümetlerle birlikte çalışan yerel yönetimlerin oluşturulması yoluyla demokratik dönüşüm sürecini desteklemenin temellerini ifade etmektedir(Ahmed vd., 2010).

Mısır kamu yönetimi yapısının incelenmesi, yürütme otoritesinin temsilcileri olan merkezi hükümet liderlerinin (örneğin Cumhurbaşkanı, Başbakan ve bakanlar) üst düzey idari seviyelerdeki etkileşim modeline odaklanır, Ayrıca, karar alma sürecine katılan yerel hükümet liderleriyle olan ilişkiler de analiz edilmektedir(Morkus,2015).

2.1.Mısır Arap Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı

Mısır Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı'nın Anayasaya uygun olarak görevleri, Devlet işlerinin etkin yönetimini sağlamak için çeşitli siyasi ve idari yönlere ayrılmıştır. Cumhurbaşkanı, Anavatan'ın bağımsızlığını, toprak bütünlüğünü için çalışan devlet başkanı, yürütme organı başkanı ve Silahlı Kuvvetler Başkomutanıdır. Cumhurbaşkanı, Temsilciler Meclisi'nin onayından sonra uluslararası anlaşmalar yaptığı uluslararası forumlarda Mısır'ın diplomatik temsilcisi olarak temsil edilen diplomatik yetkilere sahiptir. Cumhurbaşkanı, Temsilciler Meclisi'nin onayına tabi olarak savaş ilan etme veya silahlı kuvvetleri yurtdışına gönderme hakkıyla temsil edilen güvenlik ve askeri yetkilere sahiptir(Youm7,2023).

Cumhurbaşkanının siyasi yetkileri, cumhurbaşkanının hükümeti kurması için başbakanı atadığı hükümeti kurma ve denetleme hakkından oluşmaktadır. Hükümetin Temsilciler Meclisi'nin

güvenini almaması durumunda, cumhurbaşkanı, sandalyelerin çoğunluğuna sahip olan partiden veya koalisyondan bir hükümet kurmak için yeni bir başkan atar ve ayrıca parlamento onayına gerek kalmadan bakanlık değişikliği yapma veya hükümeti görevden alma hakkına sahiptir(Ali,2024).

Cumhurbaşkanının yasama yetkisi üzerindeki merkezi yetkileri, cumhurbaşkanının yasaları çıkarma veya veto etme hakkından oluşur ve ayrıca Temsilciler Meclisi'ni belirli koşullar altında toplanmaya veya feshedilmeye çağırabilmektedir. Cumhurbaşkanı, cumhuriyet sistemini korumaya, Anayasaya ve yasaya saygı duymaya ve halkın çıkarlarını korumaya kararlıdır.bu nedenle cumhurbaşkanı, yasaların uygulanması için gerekli düzenlemelerin çıkarılması ve üst düzey sivil ve askeri yetkililerin atanmasıyla ilgili sorumluluklarına tam bağlılığını yansıtarak, Temsilciler Meclisi nezdinde görevlerini üstlenmeden önce anayasal yemini etmektedir(Al-Rashidi,2023).

2.2. Hükümet

Hükümet, devletin en yüksek yürütme ve idari organıdır ve başbakan, milletvekilleri, bakanları ve milletvekillerinden oluşur ve başbakan hükümetin başıdır, çalışmalarını denetler ve yetkilerinin yerine getirilmesinde yönlendirmektedir. Hükümetin yürütme, idari ve yasama yetkileri vardır ve Bakanlığının yürütme projelerinin uygulanması, özellikle kapsamlı kalkınma planları konusunda yasama organının denetimine tabidir. Hükümet, hükümet binalarındaki işlemlerin yürütülmesi sırasında idari eylemleri düzenleyen yasa tasarıları hazırlayarak vatandaşların güvenliğini ve vatanın istikrarını korumak için çalışmaktadır. Hükümet, eylem planlarının uygulanmasında ve kamu organlarının takibinde bakanlıkları yönlendirerek ve projelerin uygulanması için Bakanlığına kredi vererek, devletin genel politikasının geliştirilmesi ve uygulanmasına cumhurbaşkanı ile birlikte katılmaktadır(Al-Hosary,2019).

2.2.1. Başbakan

Başbakan, cumhurbaşkanı tarafından atanır ve cumhurbaşkanı, Temsilciler Meclisi üyelerinin güvenini kazanmak için hükümeti kurma ve devletin genel politikasını Parlamentoya sunulmak üzere belirleme sorumluluklarını kendisine devretmektedir. Hükümetin otuz gün içinde meclisin güvenini almaması halinde, cumhurbaşkanı, Milletvekilleri Meclisinde sandalyelerin çoğunluğunu elinde bulunduran partiden başbakanı aday göstermektedir. Hükümeti otuz gün içinde Temsilciler Meclisi üyelerinin çoğunluğunun güvenini kazanamazsa, meclis feshedilmiş sayılır ve cumhurbaşkanı, fesih kararının alındığı tarihten itibaren altmış gün içinde yeni bir Temsilciler meclisi seçilmesi çağrısında bulunmaktadır. Başbakanın yetkileri, parlamento önerilen bakanlığın oluşumunu onayladıktan sonra, Federal Saray'da cumhurbaşkanının önünde anayasa yemini ettikten sonra hükümetin başkanlığını üstlenmektir. Cumhurbaşkanlığı görevinin boşalması, başbakanın erken cumhurbaşkanlığı seçimlerini ilan ettiği 60 günlük bir süre için ölüm, istifa veya sakatlık durumunda onun yerine geçmesine izin vermektedir. Mısır devrimleri, bu dönemde seçime girmemesi koşuluyla, Temsilciler Meclisi başkanını 60 günlük bir süre için Cumhuriyetçi cumhurbaşkanı olarak tanımak üzere hükümetin feshedilmesi durumunda temsil edilen yeni delegatif güçler yaratmıştır. Ocak 2011 ve Haziran 2013 devrimleri, Yüksek Anayasa Mahkemesi başkanının ülkeyi yönetme hakkına atıfta bulunarak hükümetin dağılması ve Parlamentonun askıya alınmasıyla ilgili devredilen yetkilere atıfta bulunmuştur (Mısır Anayasası,2014). Başbakan'ın cumhurbaşkanı tarafından kendisine devredilen yürütme yetkileri, özellikle Bakanlar Kurulu üyelerinin onayından sonra kamu

tesislerinin ve menfaatlerinin kurulmasına ilişkin olarak, yasaların değiştirilmesine veya işleyişini aksatmaya niyetli olmaksızın uygulanmasına ilişkin düzenlemeler çıkarmaktır (Al-Basyouni,2021).

2.2.2. Bakanlar Kurulu

Bakanlar Kurulu, Cumhurbaşkanı'nın 2018 tarih ve 269 sayılı kararı uyarınca 32 bakanlıktan oluşmaktadır. Mısır yasası, bu pozisyon için adayın tüm siyasi haklara sahip bir Mısır vatandaşı olması, askerlik hizmetini yerine getirmesi ve onuru ihlal eden herhangi bir mahkeme kararı almaması ve herhangi bir ticari, ekonomik ve finansal işte çalışmaması nedeniyle bakanlar görevini sürdürme koşullarını tanımlamaktır. Yürütme gücünün merkezileşmesi, başbakanı Parlamentonun güvenini kazanmayı başaran hükümete bakanlar atanması kararı vermek üzere cumhurbaşkanının yetkilerinde temsil edilmektedir. Cumhurbaşkanı, başbakana danıştıktan sonra, yapılan parlamento oturumuna hazır bulunan üyelerin salt çoğunluğunun onayı ile bu yetkinin kısıtlanmasıyla bakanlık değişiklikleri yapabilmektedir(Resmî Gazete,2019). Bakanların yetkileri, kamu politikalarının uygulanmasıyla ilgili genel müdürlüklere tabi olacak devletin idari yapısının ara aşamasını ifade etmektir. Bakanların Parlamento nezdindeki siyasi sorumluluğu, Parlamento üyelerinin bakanlıklarının kamu hizmetleriyle ilgili sorgulama, brifing isteme veya sorgulamaya tabi tutma hakkının kazanılmasına yol açmaktadır(Samer,2019).

3. Mısır'da Yerel Yönetimin Oluşumu ve Yapısı

Mısır'daki yerel yönetim, atama ve seçim sistemlerini içeren karma bir sistemden oluşmaktadır. Seçilen konseyler, atanan yerel konseyler üzerindeki denetleyici rollerini yerine getiren mini yasama organları olarak hareket etmektedir. Yerel yürütme idaresi, valilik Yürütme Konseyi, merkez Yürütme Konseyi, Şehir Yürütme Konseyi, mahalle Yürütme Konseyi ve Köy Yürütme Konseyi'nden başlayarak çeşitli idari düzeylerde idari temsile sahiptir (IDSC, 2024).

2014 Anayasası, Mısır devletini, kamu yararının gerektirdiği takdirde tüzel kişiliğe sahip başka idari birimler kurma olasılığına ek olarak, valilikler, şehirler ve köyler dahil tüzel kişiliğe sahip idari birimlere ayırmıştır. Devlet, bazı merkezi otoritelerin yerel yönetim birimlerine devredilmesi sonucunda idari birimlerin yerel tesisleri yönetmesini sağlayarak idari, mali ve ekonomik ademi merkeziyetçiliği desteklemektedir. Merkezi yönetim, kalkınma düzeylerini yakınlaştırmak ve bu farklı yerel birimler arasında sosyal adaleti sağlamak için tesislerin, hizmetlerin ve kaynakların adil dağılımını sağlamak için yerel birimlerin ihtiyaç duyduğu bilimsel, teknik, idari ve mali yardımın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Devlet tarafından kendilerine tahsis edilen yerel birimlerin mali kaynakları, devlet fonlarının toplanması için belirlenen kural ve prosedürlere uygun olarak toplanan yerel vergi ve harçlarda temsil edilmektedir (Mısır Devleti Bilgi Servisi, t.y.).

Doğrudan gizli genel oy hakkı ile seçilen yerel meclisler dört yıllık bir dönem için oluşturulmaktır. Adaylık koşulları, adayın en az yirmi bir yaşında olması, Mısır vatandaşı olması ve yerel bölgede ikamet etmesi gerektiğidir. Adaylık kanunu, işçi ve köylülerin temsil yüzdesinin toplam sandalye sayısının yüzde ellisinden az olmaması şartıyla, sandalyelerin dörtte birini otuz beş yaşın altındaki gençlere, dörtte birini kadınlara tahsis ederek sosyal güvenliği garanti etmektedir(Hussein,2019). Seçilen yerel konseylerin yetkileri, yerel kalkınma planının uygulanmasını izlemek ve çeşitli hizmet faaliyetlerinin uygulanmasının yönlerini ve Yürütme yerel konseylerinin denetleyici rolünü izlemektir. Yasama yetkileri, yasal

mesele, sorgulamalar, brifing talepleri ve soruşturmalardan oluşur ve bazen belirlenen yerel birimin başkanlarından güvenin geri çekilmesine ulaşmaktadır. Seçilmiş yerel meclisler, kamu yararına veya diğer yerel meclislerin çıkarlarına zarar verecek bir karar verilmesi dışında, yerel yürütme idarelerinin yetkileri dahilinde müdahale etmemesinden oluşan yüksek bağımsızlığa sahiptir. Merkezi makamların yetkileri, valilik yerel konseyi tarafından kararlaştırılacak köy, merkezler veya şehir yerel meclislerinin yeterliliği konusunda bir anlaşmazlık olması durumunda ortaya çıkmaktır. Valiliklerin yerel meclislerinin yetkisine ilişkin bir anlaşmazlık olması halinde, Danıştay'ın fetva ve mevzuat bölümleri Genel Kurulu buna acilen karar vermektedir(El-Bajouri, 2022).

Mısır'daki yerel yönetimin temel örgütleri, yerel yönetim birimleri, ekonomik bölgeler ve yerel yönetim genel Sekreterliği'nde temsil edilmektedir. Valiliğin her Müdürlüğü, kendi yetki alanındaki tüm çalışanları valilik bünyesinde barındıran bağımsız bir organizasyon yapısına sahip olacak ve bu müdürlüklerin her birindeki çalışanlar, yürütme yönetmeliklerinin belirlediği kurallara uygun olarak uzmanlıkları dikkate alınarak tek bir işlevsel birime sahip olmaktır. Mahalli idarelerde çalışanların görev devri ve atanması süreci idari temsil derecesine göre yürütme makamlarının başkanlarına, köy başkanları idari valinin yetkisine, genel sekreterin atanması kararları ise başbakana tabidir. Yürütme yetkisine sahip yerel yönetimler, performansı değerlendirmek için denetleyici rolünü yerine getiren Bakanlar Kurulu'na idari olarak tabidir. Seçilmiş halk konseyleri, Yerel kalkınma Bakanlığı'nı takip eder, böylece yetkili bakan, yerel kalkınma raporlarını, genel bütçeyi ve halk Konseyi önünde yapılan oturumların görüşmelerini duyurmaktadır(Tadamun, t.y).

Yerel düzeyde vatandaşları temsil eden konseyler (iller, şehirler, köyler) ve üyeleri doğrudan halk tarafından seçilir, temel amaçları yerel bölgenin işlerini yönetmek, vatandaşlara verilen hizmetleri iyileştirmek ve günlük yaşamlarını etkileyen karar alma süreçlerine katılmaktır(Salih,2018). Seçilmiş halk konseylerinin önemi, vatandaşlara bölgelerinin işlerinin yönetimine aktif olarak katılma fırsatı sağlamaktır. Halk konseylerinin ademi merkeziyetçiliği, hükümetin merkezileşmesini azaltmak için merkez ile yerleşim yerleri arasındaki yetki ve sorumlulukların dağılımına katkıda bulunmaktadır. Yerel konseyler, sağlık, eğitim, hijyen gibi çeşitli alanlarda hizmetlerin iyileştirilmesi amacıyla bölgenin kapsamlı kalkınması için gerekli plan ve programları geliştirmektedir. Yasama yerel meclislerinin zorlukları, merkezi ve yerel yönetim arasındaki yetkilerin örtüşmesine ek olarak, çoğu yerel yönetimde mali kaynak eksikliğidir. Bazı yerel meclis üyelerinin idari ve teknik yeterliliklerinin olmaması, sağlanan hizmetlerin düşük olmasına yol açarak bazı vatandaşların yerel seçimlere katılma ilgisinin olmamasına neden olmuştur(Atuh,2017).

Sonuç

Bu çalışma, Mısır'ın 25 Ocak 2011 devriminden sonra geçirdiği geçiş sürecine odaklanarak, ülkenin siyasi sisteminin merkezi hükümetten merkezi olmayan hükümete geçişini incelemektedir. Merkezi hükümetin rolü, yerel yönetimin kalkınma politikalarına mali destek sağlamaktır. Yerel yönetimler ise kamu politikalarının oluşturulmasında halkın katılımını artırmak için çalışmaktadır. Mısır'ın yarı başkanlık sistemi, yerel yönetimleri kurumsal bürokrasinin kısıtlamalarından kurtarmayı ve üç kuvvetin ayrılığı ilkesine göre işlemeyi hedeflemektedir. Devletin idari yapısındaki seviyeler arasındaki ilişki, merkezi otoritenin yerel yönetimler üzerinde denetim yetkilerine sahip olduğu ve yerel yönetimlerin politikaların uygulanmasında merkezi hükümeti takip ettiği hiyerarşik bir yapı sergilemektedir. Geçiş

hükümeti, 2012, 2014 ve 2019 anayasalarının getirdiği siyasi ve kurumsal kısıtlamalar çerçevesinde yürütme organının yetkilerini yeniden değerlendirmiştir. Sonuç olarak, Mısır parlamentosu, atanan ve seçilen konseyler arasındaki yetkinliklerin dağılımına ilişkin yapısal reformları tamamlamak amacıyla yerel seçim yasasını revize etmeye çalışmaktadır.

Kaynakça

Abu Bakr, H. (2018, June 11). Steps for forming the new government according to the constitution: 6 stages. Youm7. Retrieved from https://www.youm7.com.

Ahmed, M., Nejimi, A. R., & Nejimi, N. (2010). Administrative centralization and its relationship with public administration. Economic Studies, 4(3), 193-205.

Ahmed,A. (2022, August 1). On the 44th anniversary of the National Party: Political parties and their impact in Egypt. Al Jazeera. Retrieved from https://www.aljazeera.net

Al-Basyouni, Y. (2021, January 29). Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkileri: Anayasaya göre kredi sözleşmeleri yapmak ve vermek dahil. Elwatan News. Erişim adresi: https://www.elwatannews.com/news/details/5263222

Al-Hosary, T. M. F. (219). The administrative apparatus of the state in Egypt: Concept, challenges, and solutions. Egyptian Center for Economic Studies. Retrieved from https://bit.ly/3YOE59x

Ali, N. (2024, Temmuz 3). Anayasaya göre hükümet başkanının görev ve yetkileri. Youm7. Erişim adresi: https://bit.ly/3DbOTe9

Al-Rashidi,M,S,S. (2023). Mısır Arap Cumhuriyeti'nde normal şartlar altında devlet başkanının yasama yetkisi. Hukuk Dergisi, 16(4), 865-888.

Amrani,K(2018). The Egyptian political system after the January 25, 2011 revolution: Between the challenge of the Brotherhood and military rule. Al-Mufakkir Journal, 13(2), 323-343.

Atuh, A. H. (2017). Yerel yönetim sistemi, Mısır Anayasası'nın 4162 sayılı 671. maddesi ışığında idari organizasyon yöntemleri arasında (Karşılaştırmalı bir çalışma). Hukuk Dergisi, 2(2), 266-330.

Bahi, S. (2019). 2011 sonrası Arap siyasi sistemlerinde yasama ve yürütme otoriteleri arasındaki ilişki: Tunus ve Mısır modellerinin karşılaştırmalı bir çalışması. Araştırma ve Çalışmalar Dergisi, 16(2), 131–156.

El-Bajouri, A. (2022). Mısır'da Yerel Yönetim Reformu: 2014 Anayasası Işığında Alternatif Bir Perspektif. Siyaset ve Ekonomi Dergisi, 15(14), 1-37.

Genel Bilgi Otoritesi. (2023). Mısır Anayasası'nda Cumhurbaşkanı'na ilişkin maddeler. Erişim adresi: https://bit.ly/3PwF4uz.

Hassan, S. A. A. (2015). Mısır anayasasında yasama ve yürütme organları arasındaki ilişki. Hukuk ve Siyaset Bilimleri Dergisi, 2(1), 10-22.

Hussein, M. (2019, 31 Ağustos). Yeni kanun kapsamında yerel meclis seçimleri için adaylık şartları ve seçim sistemi. Youm7. Erişim adresi: https://www.youm7.com/story/2019/8/31/4396236

IDSC. (2024). Egypt's political system and its constitutional evolution. Information and Decision Support Center. Retrieved from https://www.idsc.gov.eg/Article/details/7332

IDSC. (2024). Mısır'ın siyasi sistemi ve anayasal evrimi. Bilgi ve Karar Destek Merkezi. Erişim adresi: https://www.idsc.gov.eg/Article/details/7332

Ismail, M. (2020, February 26). The 9 milestones of Mubarak's rule: Starting with releasing politicians and putting out fires. Youm7. Retrieved from https://www.youm7.com.

Markos, S. (2015). Mısır: Merkeziyetten Merkezi Olmayan Yönetime Geçiş: İlerleme Olanakları. Ahram Portalı. Erişim adresi: https://gate.ahram.org.eg/daily/News/121654/4/431503

Mısır Anayasası. (2014). *Mısır Arap Cumhuriyeti Anayasası*. Resmi Gazete.

Mısır Devleti Bilgi Servisi. (t.y.). Mısır siyasal sistemi. 5 Aralık 2024 tarihinde alındı, https://www.sis.gov.eg/section/75/85?lang=ar adresinden erişildi.

Resmî Gazete. (2019). Arap Cumhuriyeti'nin değiştirilmiş anayasası. Mısır Gerçekleri, 65–69.

Sabaa, S. M. (2018). Mısır siyasi sistemi: Analitik bir inceleme. Siyasi Meseleler, 2018(51), 207–228.

Salih, A. (2018, 26 Eylül). Mısır'da yerel yönetimler: Yerelleşmenin uygulanması ve siyasi hareket hayali. Legal Agenda.

Samer, S. (2019). The relationship between the legislative and executive branches in the Egyptian constitution in the light of the political transformations after 2011. ASJP, 14(2), 79–91.

Tadamun. (t.y.). Mısır'da Yerel Meclisler: Rolleri ve Yetkileri. Tadamun. 9 Aralık 2024 tarihinde alındı, adres: http://www.tadamun.co/?post_type=gov-entity&p=4805

Youm7. (2023, December 10). Mısır Anayasası'na göre Cumhurbaşkanı'nın yetkileri ve görevleri. Şuradan erişildi: https://bit.ly/3xyzABC.

ÇALIŞMA ORTAMINDA KADINLARA FARKLI BİR BAKIŞ: KRALİÇE ARILAR VE PEMBE TACİZ

Doç.Dr. Meltem AKCA
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Gazipaşa Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi,
meltem.akca@alanya.edu.tr; 0000-0001-5544-5929

ÖZET

Sanayi Devrimi ile kitle üretiminin artması, işgücü ihtiyacı arttırmıştır. Bu süreçte kadınlar ucuz işgücü olarak değerlendirilmiş, fabrikalarda istihdam edilmeye başlamışlardır. O dönemden günümüze geçen süreçte kadınların eğitim fırsatlarından yararlanma, seçme ve seçilme hakları, üst düzey yönetici olma gibi imkanları genişletilmiştir. Bununla birlikte kadınlar; bireysel, örgütsel ve toplumsal faktörlerle ilişkili olarak iş hayatında çeşitli sorunlar yaşamaktadır. Cinsiyet ayrımcılığı, mobbing, kayırmacılık, adaletsiz atamalar, kadın çalışanlara yönelik önyargılar bu faktörlere örnek teşkil etmektedir. Diğer taraftan, son yıllarda yapılan araştırmalar örgüt içi yıldırıcı ve yıpratıcı davranışların sadece erkekler tarafından değil, aynı zamanda kadınlar tarafından da hemcinslerine uygulandığını ortaya çıkarmıştır. Erkek egemen örgütler başta olmak üzere kadınların yönetici konumuna yükselmesi sonucu kendini diğer kadınlardan uzak tutması kraliçe arı sendromunu tanımlamakta; kadın yöneticilerin ve çalışanların diğer kadın çalışanlara yönelik bıktırıcı-bezdirici ve yıldırıcı tutum ve davranışları da pembe taciz olarak değerlendirilmektedir.

Bu araştırmada, üç farklı yükseköğretim kurumunda çalışan 11 kadın akademisyen ile yarı yapılandırılmış mülakat yöntemi ile görüşülmüş ve elde edilen veriler literatür kapsamında derlenmiştir. Araştırmanın çalışma ortamında kadın ilişkilerini ortaya çıkaracak çalışmalara fayda sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kraliçe Arı Sendromu, Pembe Taciz, Mobbing, Çalışma Ortamı

1. Giriş

Küreselleşme, çift kariyerli aile hayatı oluşumunu genişletmiş, kadınlar artan oranla ekonomik alanda yer bulmaya başlamışlardır. Bu süreçte kadınlar çalışma hayatında cinsiyet eşitsizliği, ön yargılar, iş-aile çatışması, adaletsiz uygulamalar, mobbing ve taciz başta olma üzere çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. İş ortamında bezdirme ve bıktırma amaçlı ısrarlı ve rahatsız edici boyuttaki tutum ve davranışlar mobbing (yıldırma) olarak ele alınmaktadır. Mobbing, genellikle üstlerden ve yöneticilerden astlara yönelik betimlense de tersine mobbing denilen ve astlardan da üst pozisyonda çalışan yöneticilere yönelik sistematik ve bezdirici tutum ve davranışlar sergilenebilmektedir. Diğer taraftan, çalışma ortamında kadın ve erkek ayırt etmeksizin cinsel ve psikolojik taciz yaşanabilmekte ancak kadınların deneyimlediği taciz olaylarının sayıca fazla olduğu bilinmektedir (Çamurcuoğlu, 2019). Erkek yöneticilerin kadın ve erkek çalışanlara yönelik mobbing niteliğindeki davranışlarının yanı sıra son yıllarda iş yaşamında kadınların da birbirine yönelik olumsuz tutumları dikkat çekmekte, çeşitli metaforlar

ile benzer durumlar imgelendirilmektedir (Yılmaz Kurt, 2023). İş hayatında kadınların diğer kadın çalışanlar ile olan ilişkileri tam olarak bilinemediğinden, son yıllarda metaforik kavramlar sıklıkla çalışılan konuların başında yer almaktadır (İmamoğlu Akman ve Akman, 2016).

Bu çalışmada Kraliçe Arı Sendromu ve Pembe Taciz kavramları literatür bağlamında irdelenmiş, kartopu örneklemesi yöntemi ile Türkiye'de bulunan üç farklı Yüksek Öğretim Kurumu'nda tam zamanlı öğretim üyesi 11 kadın akademisyen ile gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler değerlendirilmiştir.

2. Kraliçe Arı Sendromu

Kraliçe Arı Sendromu kavramı ilk kez 1974 yılında Staines ve meslektaşları tarafından literatürde yer almış, kovanda tek yönetici olan kraliçe arı gibi kadın yöneticinin de örgütte özellikle kadınlar arasında tek olma arzusunu taşıdığı belirtilmiştir (Mert Mahan ve Orujzade;2024). Kraliçe Arı Sendromu, erkeklerin egemen olduğu örgütlerde üst düzey kadrolara atanan kadın yöneticilerin, diğer kadın çalışanlara ve astlarına yönelik destekleyici olmayan, genç kadın çalışanlardan uzak durma yönündeki davranışlarıdır (Baykal, 2018). Bu davranışların arka planında kişiyi kraliçe arı olmaya iten unsurlardan biri de kendinin olumsuz deneyimleridir. "Yöneticilerimden ben çektim, başkaları da çeksin ya da beni kimse desteklemedi, çok zorlandım başkaları da zorlansın, onların da işi kolaylaşmasın" düşüncesi bazı durumlarda kadın liderleri kovandaki tekil kraliçe arıya dönüştürmektedir. Kraliçe arılar, zirvede olmanın ayrıcalığını yaşayarak maskülen tavır sergileyen ve kadın çalışanlar ile sorun yaşayan kadın yöneticiler olarak da tanımlanmaktadırlar (Karakuş, 2014). Kraliçe arıların baskın özellikleri; iş birliğinden uzak durma, narsist olma, astlara mentorluk yapmama, erkeksi bakış açısı, çalışanların becerilerini görmezden gelme ve onları desteklememe şeklinde sıralanabilmektedir (Hassan vd., 2022). Akca ve meslektaşları (2024) da Yök Tez platformunda kraliçe arı bağlamında yürütülen araştırma bulgularını aşağıdaki gibi tablolaştırmıştır.

Çizelge 1: Kraliçe Arı Kapsamında Yök-Tez Platformunda Yer Alan Araştırma Bulguları

Yiğit (2024)	Kraliçe arı sendromunun duygusal tükenmişlik üzerinde etkili olduğu ortaya çıkarılmıştır.
Köktaş (2024)	Kraliçe Arı Sendromu alt boyutu yeterlilik ile duygusal emek alt boyutu doğal duygular arasında düşük düzey korelasyon olduğu saptanmıştır.
Usluer (2023)	İş stresi arttıkça kraliçe arı sendromu algısının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Özberk (2023)	Katılımcıların örgütsel iletişimde kraliçe arı sendromu deneyimlediklerine ve mobbinge maruz kaldıklarına yönelik bulgular tespit edilmiştir.
Kılıç (2023)	Kadınların iş hayatında karşılaştığı engeller; ailevi engeller, kültürel engeller, cinsiyete dayalı örgütsel uygulamalar olarak saptanmıştır.
Yazar Poyraz (2022)	Kraliçe arı sendromu ölçeği alt boyutları ile çok faktörlü liderlik alt boyutu arasında negatif yönde ilişki bulunmuştur.
Çelen (2022)	Kraliçe arı sendromu algısının, katılımcıların örgütsel bağlılık ve verimliliklerini olumsuz etkilediği ortaya çıkarılmıştır.
Tekyazman (2019)	Katılımcılar, kendi önyargıları nedeniyle cam tavanı yaşadıklarını; kadın yöneticileri tarafından da kraliçe arı davranışlarına maruz bırakıldıklarını belirtmişlerdir.

Kaynak: Akca, M., Çalışkan Özaslan, B.Ö., Kısa, H. Ve Yıldırım, C. (2024). Kraliçe Arı Sendromu:Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi, (İçinde) Yönetim ve Organizasyon Alanında Uluslararası Çalışmalar-III. Editör:Halil Özcan Özdemir, Eğitim Yayınları.

3. Pembe Taciz

Pembe taciz kavramı mobbing ve kraliçe arı sendromunun kesişiminde ortaya çıkabilecek, kadınların diğer kadınlara yönelik bezdirici-bıktırıcı-rahatsız edici-art niyetli davranışlarıdır. Kraliçe arı ile pembe tacize yönelik keskin fark; kraliçe arının hiyerarşik olarak üst konumda bulunmanın verdiği güçten beslenmesidir. Pembe taciz ise aynı seviyede çalışanlar arasında da gerçekleşebilmektedir. Bununla birlikte kraliçe arı davranışları da hemcinsler arası psikolojik tacizi içerdiğinden pembe taciz olarak da değerlendirilebilmektedir. Nitekim Karakuş (2014) kadınların diğer kadınlara karşı mobbing temelindeki tacizini pembe taciz olarak tanımlamıştır. Pembe taciz ve kraliçe arı sendromu sonucunda mobbing mağdurlarında psikolojik ve fiziksel rahatsızlıklar ortaya çıkabilmektedir. Çaresizlik, tükenmişlik, işten uzaklaşma, vertigo, kilo sorunları bu rahatsızlıklara örnek gösterilmektedir (Karakus, 2014).

Öztürk ve Cevher (2015) ise pembe tacizi, örgütsel sendromların mutasyon geçirmiş hali olarak ele almışlardır. Yazarlara göre pembe taciz; cam tavan, kraliçe arı sendromu ve mobbingin belirli özelliklerinin bir araya gelmesi ile oluşan sosyolojik bir hastalıktır (Öztürk ve Cevher, 2015:165). Eligür Gürsoy ve Gürsoy (2024) da kadınların kendi hemcinslerine yönelik cinsiyet ayrımcılığı tavırlarını pembe taciz olarak tanımlamışlardır.

Öztürk ve Cevher (2015) yürüttükleri çalışmada kadınların dikey mobbing uyguladığını ve mobbinge yönelik faaliyetlerin; itibara yönelik(dedikodu-yıldırma-zulmetme), ayrımcılık (kadınlara ve erkeklere ayrı muamele edilmesi), cinsel kimliğe yönelik (dış görünüş, güzellik-namusa yönelik dedikodu), iletişime yönelik(korkutma) ve iş ile ilgili eylemler (işinden etme-işin eleştirilmesi) şeklinde gerçekleştiği ortaya çıkarmışlardır. Çamurcuoğlu (2019) da çalışmasında pembe tacizi kadının kadına yönelik mobbingi olarak ele alarak kavramı psikolojik taciz ekseninde hukuki yönden irdelemiştir.

4. Araştırma

Bu çalışmada kartopu örneklemesi yöntemi ile 3 farklı devlet üniversitesinde tam zamanlı çalışan 11 kadın öğretim üyesi ile görüşülmüştür. Katılımcı kadınların Kraliçe Arı Sendromu ve Pembe Taciz kavramlarına yönelik görüşleri deneyimlerinden yola çıkılarak değerlendirilmiştir. Tüm katılımcılar kraliçe arı sendromunda hiyerarşik güce inandıklarını ve kraliçe arı davranışı sergileyenlerin yönetici konumunda bulunduklarını belirterek, onları asla lider olarak görmediklerini ifade etmişlerdir. Bununla birlikte yasal ya da mevki gücü fark etmeksizin örgüt içinde kadınların kıskançlık, dış görünüş, akademik çekememezlik gibi nedenlerden dolayı birbirlerine yönelik ısrarlı bezdirici davranışlarının da pembe taciz olduğu kabul edilmiştir. Kraliçe Arı Sendromu ya da Pembe Tacizin sıklıkla ortaya çıktığı iş ile ilgili zamanların ise ders programlarının belirlenmesi, ders dağılımının yapılması, sınav programlarının belirlenmesi, sınav gözetmeni atamalarının yapılması olduğu tespit edilmiştir.

Ayrıca katılımcılar aşağıdaki tutum ve davranışların Kraliçe Arı Sendromu gösteren yöneticilerin ve Pembe Tacizde bulunan diğer kadınlarda gözlemlendiğini dile getirmişlerdir:

- ✓ Çalışanların kariyerini desteklememesi,
- ✓ Aile bütünlüğüne yönelik durumlara anlayış gösterilmemesi,
- ✓ Ders programının-sınav programının uygun hazırlamama,
- ✓ Atamalarda yükseltme kadro taleplerinin geçiştirilmesi,
- ✓ İnisiyatif alınmaması,
- ✓ Ders iptali, ders değişikliği durumlarında pürüz çıkarılması,
- ✓ Etkinliklere katılım gösterilmeme,
- ✓ Bilerek ve isteyerek huzursuz ortam yaratılması,
- ✓ Arkadaş ilişkilerinin bozulması,
- ✓ Akademik kıskançlık gösterilmesi,
- ✓ İdare etmemedir.

Son olarak katılımcıların kadın yöneticileri ve diğer kadınlar ile yaşadığı kraliçe arı ve pembe taciz yönündeki deneyimlerine ilişkin ifadeleri de aşağıda yer almaktadır:

Birçok zorluğu kendi de yaşadığı için anlayış göstermiyor, başkaları da çeksin diye düşünüyor.

Çocuğum ateşli iken okula getirdim, dersi başka güne çekmem için dilekçe yazmamı, yazışma yapmamı ya da rapor almamı istedi, çocuğumun başına bir öğrencimi odamda oturttum ve ilaç verdirdim.

Sürekli diğer öğrencilerden dersi nasıl işlediğim konusunda bilgi alıyor, açığımı arıyor, beni rencide edecek fırsat kolluyor.

Evim ve okulum arasında 1 saatlik mesafe var, 3 çocuğum var, rica ediyorum. Başka iş yüklerini ben alayım yeter ki 8:30'a ders koymayın dememe rağmen inadına benim derslerimi koyuyor. Beni ilgilendirmez diyor.

Yayınlarımı takip ederek, beni küçük düşürecek ya da akademik camiada beğenilmeyecek bir hamle atmamı bekliyor.

Diğer arkadaşlarım ile aramı açtı, tüm ilgi kendinde olsun istiyor, ne kadar yanaşsam bir şekilde uzak durmaya çabalıyor, güvenilmez tavırları var.

Dekan karşısında küçük düşmem için çabalıyor, iletişim kurmuyor, işler ile ilgili haberim olmuyor. Beni iş yapmayan biri olarak göstermeye çalışıyor.

5. Sonuç

Kadına yönelik ayrımcılık, zorbalık ve mobbing davranışlarının yine hemcinsi başka bir kadın tarafından yapılması, kadınların cinsiyet ayrımcılığı ve cinsiyet eşitsizliği mücadelesini zayıflatabilmektedir (Apaydın vd., 2021:131). Bu nedenle çalışma hayatında kadınlar arasında yaşanan problemler sadece bireysel ve örgütsel sorunlara yol açmakla kalmayıp, toplumsal cinsiyet dengesine de zarar vermektedir. Kraliçe Arı Sendromu ya da Pembe Taciz olarak adlandırılsın mobbing, özellikle hayatının büyük bir bölümünü iş ortamında geçiren ve işi ile ailesi arasında üstlendiği çoklu rollerin arasında büyük çaba sarf eden kadınların iş-yaşam dengesini de olumsuz etkileyen istenmeyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle örgütlerde iş birliğinin sağlanması, şeffaf yönetim anlayışının tesis edilmesi, iletişimin temiz ve açık olması, etik politikaların belirlenmesi ve çalışanlar ile paylaşılması, farkındalık çalışmaları yürütülmesi, kadınları güçlendirecek eğitimler verilmesi ve erkeklerin desteği önem arz etmektedir.

Kaynakça

Akca, M., Çalışkan Özaslan, B.Ö., Kısa, H. ve Yıldırım, C. (2024). Kraliçe Arı Sendromu: Lisansüstü Tezlerin İncelenmesi, (İçinde) *Yönetim ve Organizasyon Alanında Uluslararası Çalışmalar-III.* Editör:Halil Özcan Özdemir, Eğitim Yayınları.

Apaydın, Ç., Gökgül, M., Aydıner, A. A., & Emir, O. (2021). The Relationship Between Queen Bee Syndrome, Glass Ceiling and Resilience: Female Teachers|, *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, *4*(2), 130-153.

Baykal, E. (2018). Sosyal Kimlik Teorisi Perspektifiyle Kraliçe Ari Sendromu. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 159-176.

G. Çamurcuoğlu. (2019). Pembe Taciz: Kadının Kadına Uyguladığı Mobbing, *II. Uluslararası Kadın ve Hukuk Sempozyumu,* Bildiri Kitabı.

Gürsoy Eligür, M., & Gürsoy, İ. E. (2024). Mobbing ve Kraliçe Arı Sendromu Ekseninde Pembe Tacizin Kadın Çalışanlar Üzerindeki Etkileri. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences, 10*(21), 40-53.

Hassan, B., Jamal, R., Zahid, S., Shaqoor, S., Wajiha ve Hussain, M. (2022). Development and Validation Of Queen Bee Syndrome Perception Inventory (QBSPI). *Webology*, *19*(4).188-205.

İmamoğlu Akman, G., & Akman, Y. (2016). Kraliçe Arı Sendromu Bağlamında Kadın Öğretmenlerin Kadın Yöneticilere İlişkin Görüşleri. *Bartın University Journal of Faculty of Education, 5*(3), 748-763.

Karakuş, H. (2024). Kraliçe Ari Sendromu-Pembe Taciz. *The Journal of Academic Social Science, 2*(2), 334-356.

Mahan, Mert. K., & Orujzade, P. (2024). Farklı Disiplinlerde Lisansüstü Eğitim Almış Kadınların Kraliçe Arı Sendromu Algısı. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi, 11*(1), 175-198.

Öztürk, U. C., & Cevher, E. (2015). İşyerinde tacizin pembe hali: Kadınların kadınlara uyguladığı mobbing. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 34*(1), 151-174.

Yılmaz Kurt, B. (2023). Çalışma Yaşamında Metaforlarla Kadınlar: Kadınlar Neden Bu Kadar Az, Metaforlar Neden Bu Kadar Fazla? İçinde N. Çelik, D. Şahin ve A. Çağrıcı Zengin, A. (Editör) *Cumhuriyetimizin 100.Yılında Kadın Çalışmaları*, Ankara: Eğitim Yayınevi.

KADIN PİLOTLARIN HAVACILIK SEKTÖRÜNDEKİ YERİ[1]

Gizem DALKIRAN

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Gazipaşa Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, gizemdalkran2@gmail.com, 0009-0008-4406-2808

Doç.Dr. Meltem AKCA

Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Gazipaşa Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi, meltem.akca@alanya.edu.tr, 0000-0001-5544-5929

ÖZET

Havayolu ulaşım türünün hızlı ve konforlu olması, bireysel gelir düzeylerinin yükselmesi, tatil-iş amaçlı seyahatlerin ve kargo taşımacılığının genişlemesi havacılık sektörünün büyümesini hızlandırmaktadır. Havayolu işletmelerinin rekabet gücünün artması, pazar paylarının genişlemesi de uçak siparişlerini arttırmaktadır. Bu süreçte havacılık operasyonlarının etkin ve verimli bir şekilde yürütülmesi için nitelikli insan kaynağı ihtiyacı her geçen gün artış göstermektedir. Havacılık sektöründe çok farklı istihdam alanları bulunmaktadır. Pilotluk ise sektördeki en gözde mesleklerden biri olarak kabul edilmektedir. Dünya genelinde pilotluk mesleğinin maskülen algılanmasına karşın kadınlar kokpitten içeri girerek gökyüzünü renklendirmiştir. Kadınların da pilot olabileceğine yönelik farkındalık çalışmaları ile çocukluk çağından yükseköğretime kadar kızların havacılık alanında kariyer yapmalarının önü açılmıştır. Toplumsal cinsiyet dengesinin havacılık sektöründe sağlanması amacıyla ulusal ve uluslararası örgütlerin de çeşitli girişimleri mevcuttur.

Bu çalışmada Türk havacılık tarihindeki kadınlar toplumsal cinsiyet bağlamında incelenmiş, kadın pilotların havacılık sektöründeki yeri ve önemi irdelenerek cinsiyet eşitliğinin sağlanması yönünde önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Havacılık, Pilotluk, Kadın, Toplumsal Cinsiyet

[1] Bu çalışma Gizem Dalkıran'ın Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Gazipaşa Havacılık ve Uzay Bilimleri Fakültesi *Türk Havacılığında Kadın İstihdamı: Toplumsal Cinsiyet Dengesinde Kadın Pilotlar* başlıklı Bitirme Tezinden türetilmiştir.

1. Türk Havacılık Tarihinde Kadınlar

Meşrutiyet sonrası Türk kadınları, 20. yüzyılın ortalarındaki medeni cesareti ve ilerlemeyi fark etmişler ve bu konuda çalışmalara başlamışlardır. Bu yeni dönemde Türk kadınları toplumsal değişimin öncüsü olmuş, çeşitli cemiyetler kurmuş ve kadınlara yönelik hakların genişletilmesine zemin hazırlamışlardır (Karabulut ve Doğan,2015:1395). Bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri'nde Wright kardeşler tarafından uçuşun gerçekleşmesinin ardından havacılık sektörü adım adım genişlemeye başlamıştır. Avrupa'ya pilot olarak yetiştirilmek üzere subaylar gönderilmiş, Yeşilköy'de havacılık okulu açılmış ve bugün havalimanı diyebileceğimiz alanın temelleri atılmıştır. Kadının aile içi rolü dışında ekonomik ve sosyal hayatta faal olmasını engelleyen Ataerkil düşünce yapısı ve inançlar, Sanayi Devrimi ile azalmaya başlamış, kadın çalışma hayatında yavaş yavaş görünür hale gelmiştir.

1 Aralık 1913 tarihinde, halkın bağış yapması ve halkın teşvik edilmesi amacıyla Fethi Bey'in kullandığı uçakla 15 dakikalığına İstanbul semalarında uçmuştur. 1925 yılında Türk Tayyare Cemiyeti'nin Ankara'da kurulması ile o dönemde birçok gazetede kadınları da havacılığa teşvik eden haberlere yer verilmiştir. 1933 yılında Vecihi Hürkuş'un açtığı uçuş okulunda eğitimine başlayan Bedriye Tahir Gökmen de solo uçuşunu gerçekleştirerek eğitimini tamamlamış ve ilk Türk kadın pilot unvanını almıştır (Kuyucak, 2010). İlerleyen yıllarda Türkiye zorlu ekonomik koşullarına rağmen havacılık sektörünün gelişiminde önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir (Ulusan,2021:2340). Cumhuriyetimiz Kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün manevi kızı olan Sabiha Gökçen ise İlk Savaş pilotu tarihte yer edinmiş, aktif olarak çalışmış ve 1964 yılında emekli olmuştur (Kuyucak, 2010:22; Balcı ve Karadeniz, 2018:4). İstanbul Anadolu Yakasında yer alan ve gerek Türkiye'nin gerek Avrupa'nın hava trafiği bakımından yoğun bir meydanı olarak kabul edilen uluslararası havalimanı Sabiha Gökçen'in ismini taşımaktadır. Sabiha Gökçen'in yetiştirdiği bir isim olarak havacı kadınlar arasında yer alan Yıldız Uçman'da 1935 yılında paraşütle atlayan ilk Türk kadını olarak literatüre girmiştir (Kuyucak, 2010; THK,2023; SHGM, 2023). Bu süreçte 1933 yılında 5 uçak ile 1933 yılında kurulan bayrak taşıyıcımız (Devlet Hava Yolları İşletmesi) uçuş operasyonlarına yönelik girişimler oluşturmaya başlamıştır. 1946 yılında gerçekleştirilen personel alımları ile üç adet kadın çalışan telsizcilik yapmış ve uçak içi ikram hizmetlerinin yürütülmesini sağlamış. Hostes olarak nitelendirilen ilk Türk kadın ise Adile Tuğrul'dur. 1948 senesinde Devlet Hava Meydanları Genel Müdürlüğü'nde göreve başlamış olup, o dönem ekibini; Mualla Bayülken, Münevver Erdoğdu ve Nermin Şen ile genişletmiştir (Kuyucak, 2010). Nazmiye Göyük ise, Türkiye'nin ilk kadın hava trafik kontrolörüdür. 43 yıl Devlet Hava Meydanları İşletmesi'nde aktif çalışmış,

üniversitelerde eğitim vermiş, birçok kontrolör yetiştirmiştir (Kuyucak,2010). Ülkemizde kadınlar askeri havacılık faaliyetlerinde de yer 1950'li yılların sonlarında yer edinmeye başlamıştır. Subay olarak askeri eğitim alan Leman Altınçekiç ilk kadın jet pilotu, yine 1956 yılında eğitimini tamamlayan Şenay Günay'da jet pilotu olmuştur. Bununla birlikte Dilek Karabağlı'da Türkiye'de ilk kadın kaptan pilot olarak tarihe geçmiştir (Kuyucak,2010). 1990'lı yıllar itibariyle havacılık sektöründe özellikle pilotluk mesleğinde kadın istihdamı artmaya başlamıştır. Hava Harp okulu mezunu kadın pilotlarımız ses üstü uçuş gerçekleştirmişlerdir. Günümüzde bayrak taşıyıcımız Türk Hava Yolları başta olmak üzere ticari hava taşımacılığı faaliyetlerinde ve askeri havacılık operasyonlarında birçok başarılı kadın pilotumuz uçuş faaliyetlerini başarı ile sürdürmektedir (Ayyıldız, 2022; Yanıkoğlu vd., 2020).

Çizelge 1: İlk Sivil Havacı Kadın Sicil Düzenlemeleri

İSİM	UNVAN	TARİH	KURUM
Belkıs ŞEVKET	İlk Uçakla Uçan	1913	Müdâfaa-i Hukûk-u Nisvân Cemiyeti
Bedriye Tahir GÖKMEN	İlk Pilot	1933	Vecihi Sivil Tayyare Mektebi
Yıldız UÇMAN	İlk Paraşütçü	1935	Türk Hava Kurumu
Sabiha GÖKÇEN	İlk Askeri Uçak Pilotu	1936	Hava Kuvvetleri Komutanlığı
Naciye TOROS	İlk Planör Pilotu	1936	Türk Hava Kurumu
Eribe KARTAL HÜRKUŞ	İlk Şehit Havacı	1936	Türk Hava Kurumu
Edibe SUBAŞI KUTUCUOĞLU	İlk Akrobasi Pilotu	1937	Türk Hava Kurumu
Adile TUĞRUL	İlk Hava Kamarotu&Hostes	1948	Türk Hava Kurumu
Nazmiye GÖYNÜK	İlk Hava Trafik Kontrolörü	1956	Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü
Leman BOZKURT ALTINÇEKİÇ	İlk Jet (Turbo Motorlu) Uçak Pilotu	1958	Hava Kuvvetleri Komutanlığı
Şenay GÜNAY	İlk Jet Savaş Uçak Pilotu	1960	Hava Kuvvetleri Komutanlığı
Dilhan EZER ERYURT	NASA'DA Görev Yapan İlk Havacı	1961	NASA
Leman ALDAK	İlk Uçak Yüksek Mühendisi	1961	İstanbul Teknik Üniversitesi
Türkan DEMİREL	İlk Uçuş Doktoru	1964	Hava Kuvvetleri Komutanlığı
Melahat MORÇÖL	SHGM Kayıtlarına Göre Lisans Alan İlk Pilot	1958	Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü
Ayfer GÖK	İlk Şehit Jet Savaş Uçağı Pilotu	2001	Hava Kuvvetleri Komutanlığı

Kaynak: Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü, İlk Sivil Havacı Kadın Sicil Düzenlemeleri, 2019

2. Toplumsal Cinsiyet Kavramı

Doğuştan gelen biyolojik farklılıkların toplumsal olarak erkek ve kadınlara hangi rolleri yüklediğini açıklayan kavram, toplumsal cinsiyet olarak ele alınmaktadır (Çakar Özenç ve Salepçioğlu, 2019:36). Son yıllarda kadın istihdamını arttırma yönündeki girişimler ile iş hayatında cinsiyet eşitsizliğini önleyici çalışmalar, toplumsal cinsiyet kavramının çok daha ayrıntılı bir şekilde incelenmesini hızlandırmıştır. Toplumsal cinsiyet dengesi ise, kadın ve erkeklerin toplumda eşit haklara, fırsatlara ve statüye sahip olmasıdır. Bu eşitlik, toplumsal, ekonomik ve politik yaşamda kadın ve erkekler arasında ayrım yapılmadan eşit hak ve fırsatların sağlanmasını ifade etmektedir (Bingöl,2014:109). Toplumsal ön yargılar, gelenekler ve cinsiyet kimliği gibi faktörler, kadınların yüzlerce yıldır sosyal hayatın yanı sıra ekonomik hayatta da çeşitli engellerle karşılaşmalarına neden olmaktadır. Bu engeller de iş hayatında bazı mesleklerin erkek egemenliğinde gelişmesinde etkili olmakta, kadınları statüden ve karar alma mekanizmalarından uzaklaştırmaktadır (Civelek ve Yavuzyılmaz,2019:3). Kadınların karar alma mekanizmasında istenilen oranda yer almaması ya da bazı meslek gruplarının erkek egemen meslekler olarak algılanması kadın araştırmaları konularının da genişletilmesine zemin hazırlamaktadır. Havacılık sektöründeki pilotluk mesleği de bu konulardan bir tanesidir. Kadın pilotlar toplumsal cinsiyet dengesi açısından önemli bir örnektir. Geleneksel olarak havacılık sektörü erkeklerin egemen olduğu bir alan olarak görülmektedir fakat günümüzde kadın pilotların sayısı artmaktadır ve bu da toplumsal cinsiyet dengesindeki ilerlemelerin göstergesidir.

3. Pilotluk Mesleği ve Kadınların Karşılaştıkları Zorluklar

Kadınlar genellikle sivil havacılık sektöründe müşteri hizmetleri, kabin hizmetleri ve yer hizmetleri gibi bölümlerde çalışmaktadır. Ancak, pilotluk, uçak teknisyenliği ve uçak mühendisliği gibi alanlarda kadınların istihdamı erkeklere göre daha azdır. Bu durum, bakım teknisyenliği ve pilotluk gibi mesleklerin erkeklere ait bir iş olarak algılanmasıyla ilişkili olabilmektedir (Civelek ve Yavuzyılmaz,2019:6) Kadınların bu meslekleri seçmelerini engelleyen unsurlar; ön yargılar, cinsiyet temelli roller, iş yükü, çalışma saatleri ve iş-aile çatışmasıdır. Ayrıca kadınların pilotluk yapmalarının önündeki engellerden biri de toplumsal cinsiyet kalıplarıdır. Kadınların uçak kullanma becerisinin olmadığı, fiziksel olarak yetersiz oldukları gibi yanlış düşünceler toplumda yaygındır. Ancak bu düşünceler geçmişte kalmalıdır, lakin kadın pilotlar da erkek pilotlar gibi aynı eğitimleri alarak uçuş faaliyetlerini gerçekleştirirler. Bu nedenle, havacılık sektöründe kadın istihdamını artırmak, cinsiyet eşitliği açısından önemlidir ve sektörün çeşitlendirilmesine hatta renklendirilmesine de yardımcı olabilir. Sektördeki cinsiyet dengesini sağlamak ve eşitsizliği ortadan kaldırmak için teşvik

edici programlar, iyileştirilmiş koşullar, eğitimler, farkındalık çalışmalarına yönelik adımlar ivedi bir şekilde hayata geçirilmelidir.

Pilotluk mesleğinin doğası gereği düzensiz çalışma saatleri ve aile hayatını dengeleme zorlukları, kadın pilotlar için de geçerlidir. Ancak kadınlar genellikle çocuk büyütme ya da ev işlerini yerine getirme gibi çoklu rol üstlendiklerinde pilotluk mesleğinin erkekler için daha uygun bir meslek olduğuna ilişkin yanlış bir algı ortaya çıkmıştır (Ayyıldız,2022:221). Bu nedenle kadın pilotlar hem işe alım sürecinde hem de çalışma hayatında cinsiyet ayrımcılığı ile mücadele etmek zorunda kalabilmektedir (Bulut ve Kızıldağ,2017:85) İş ortamında kadın pilotların mesleklerini yapabilme becerilerini sorgulayan bakışlar ve cinsiyetçi şakalar, sık sık yaşanabilmektedir. Ayrıca, bazı durumlarda kadın pilotların yönetsel becerilerine karşı yolcular ve diğer bazı çalışanlar küçümseyici tavır gösterebilmektedir (Ayyıldız,2022:223).

4. Türkiye'de ve Dünya'da Kadın Pilotların İstihdam Düzeyi

Kadınlar havacılığın ilk günlerinden beri kendilerine yer edinmişlerdir. 1906'da uçak tasarlayan ve inşa eden E. Lillian Todd'dan, 1934'te Amerika Birleşik Devletleri ticari havayolunun ilk kadın pilotu olan Helen Richey'e kadar, kadınlar sektörde çeşitli roller üstlenmiştir. 20. yüzyılın sonunda, astronot Eileen Collins de ilk kadın uzay mekiği komutanı olarak kendinden söz ettirmiştir (WAI,2023). Türk Havacılık Tarihinde de benzer şekilde kadınlar büyük çaba göstermiş ve Bedriye Tahir Gökmen'den bu yana binlerce kadın gökyüzünde var olmuştur. Havacılık sektöründe farklı meslekler bulunmaktadır.

Pilotluk mesleği de havacılık sektöründeki en önemli istihdam alanlarından biri olarak değerlendirilmektedir. Mesleğe ilişkin çalışma koşulları ve toplumsal ön yargılar, pilotluğu eril bir istihdam alanı olarak şekillendirse de gün geçtikçe kadın pilotların sayışı artmaktadır. Küresel ölçekte pilotluk mesleğinde kadın istihdam oranı %4 - %6 arasındadır. Uluslararası Kadın Havayolu Pilotları Derneği (2021) verilerine göre Dünyada en fazla kadın pilot istihdam oranına sahip havayolu işletmesi %12,7 ile Air India'dır. Aer Lingus Havayolları %9.9, Hawaiian Havayolları %9.3, United Havayolları da %7.7 kadın pilot oranına sahiptir. Lufthansa, Alaska, Air Canada, UPS, Qantas and British Havayolları'nın da tüm pilotlar içinde kadın pilot oranının %5.8'in üzerinde olduğu belirtilmiştir. Diğer taraftan Ortadoğulu ve Uzakdoğulu Havayolu işletmelerinin kadın pilot oranları; Qatar Havayolları %2.4, Emirates Havayolları %2.2, Aeroflot Russian Havayolları %2.2, Japan Havayolları %1.3, Singapore Havayolları %0.4'tür. Havayolu Pilotları Dernekler Koaliasyonu da kadın pilot sayısının her geçen gün arttığını belirtmektedir. Ayrıca, lisanslı havacılık personelinin cinsiyete göre durumunu ortaya çıkarmayı amaçlayan ICAO; pilot, hava trafik kontrolörü ve bakım teknisyeni

pozisyonlarında bulunan kadınların küresel ölçekte katılımının 2016 yılında%4,5 iken 2021 yılında 2021 %4,9'a yükseldiğini belirtmektedir. Dünya genelinde son verilere göre lisanslı (pilot-hava trafik kontrolörü-mühendik ve bakım teknisyeni) 965.341 personel bulunmaktadır. Bunların 49.456'sı (%5,13) kadındır (ICAO, 2023). Son olarak Avrupa Havacılık Güvenliği Ajansı da (EASA) kadınların havacılık sektöründe yöneticilik pozisyonlarına getirilmesi için de girişimlerde bulunmaktadır (Turan ve Yüksel, 2022).

Ülkemizde 2024 yılı Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü verilerine göre 13 adet Türkiye menşeli havayolu işletmesi bulunmaktadır. Bayrak taşıyıcımız Türk Hava Yolları ve düşük maliyetli taşıma modelini benimseyen pazarın ikinci oyuncusu Pegasus Havayolları istihdam bakımından en çok personele sahip şirketlerdir. Ayrıca filo bakımından da Türk Hava Yolları 492 uçak ile liderdir. Ayrıca Türk Hava Yolları toplam çalışan sayısı şirketin 1 Ocak-31 Mart 2024 tarihlerini kapsayan faaliyet raporunda 33.350 olarak açıklanmıştır. Raporda pilot ve pilot adayı sayısı toplamı da 6854 olarak ifade edilmiştir. Türk Hava Yollarında 75 kadın kaptan pilot, 410 yardımcı kadın pilot mevcuttur (Turizm Gazetesi, 2024; Herdem Aviation,2024). Pegasus ise 1 Ocak 2024-30 Eylül 2024 3. Çeyrek Faaliyet Raporunda 112 uçağı ve 8553 çalışanı olduğunu açıklamıştır. Pegasus da kadınların havacılık sektöründe artan oranla yer almaları için çeşitli projeler üretmekte ve girişimlerde bulunmaktadır. Dünya Ekonomik Forumu tarafından 2020 yılında yayınlanan Cinsiyet Eşitliği Endeksi'nde de Türkiye'de THY, cinsiyet eşitliği açısından örnek gösterilen şirketler arasında yer almıştır (Bardakçı ve Oğlak, 2022:74).

Türkiye'de kadın pilot sayısının arttırılması için pilotluk programına yerleşen kız öğrenci sayılarının da artışı etkili olacaktır. Bu bağlamda Türkiye'de yer alan pilotaj bölümü programlarına yerleşen öğrenci verileri YÖK ATLAS Platformu üzerinde incelendiğinde erkek öğrenci sayısının kız öğrenci sayısından genelde çok fazla olduğu görülmektedir. Mesleğe ilişkin stereotipler, sosyoekonomik faktörler, toplumsal cinsiyet rolleri, aile beklentileri, yaşam tarzı öğrencilerin yükseköğretim programı ve meslek seçiminde etkili olmaktadır. Pilotluk mesleğinin çalışma koşulları nedeniyle aile içi sorumluluk ve annelik rolüne atıfla kadınlara uygun olmadığı düşüncesi, pilotaj bölümünün vakıf üniversitelerinde yüksek maliyetli olması ve cinsiyet ayrımcılığı algısı kız öğrencilerin pilotluk eğitimi alması üzerinde de belirleyicidir (Yılmaz, 2018; Kara, 2015:47; Başarer Berber, 2021:2).Bu nedenle kadınların da erkek egemen sanılan mesleklerde ve iş hayatında başarılı olabileceğini bilmeyen toplumlarda, bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarında yetişen ve istihdam edilen kadın sayısı daha azdır. Havacılık sektöründeki erkek egemen algı, kadınların istihdam edilmesini olumsuz yönde etkileyebilecek bir faktör olarak kabul edilmektedir. Bu durumun değiştirilmesi için havacılık

eğitiminden pilotluk mesleğine, uçak mühendisliğinden astronotluğa kadar kadınlarının da var olacağı konusu küçük yaşlardan çocuklara aktarılmalı, eğitim faaliyetleri yürütülmelidir (Akca, 2019:676).

5. SONUÇ

Pilotluk mesleğinde cinsiyet eşitsizliği çok yüksek seviyededir ve hala erkek egemen bir meslek olarak bilinmektedir. Kadın ve erkekler arasındaki farklılıkların uçuş performansı açısından bir olumsuzluk yaratmadığı, ancak hala kadınların pilotluk için yetersiz kaldığına dair varsayımlar da gözlemlenebilmektedir (Ayyıldız,2022:230).

Havacılık sektöründeki cinsiyet dengesizliğinin ortadan kaldırılması için daha fazla havacı kadın yetiştirilmelidir. Bu nedenle, kız öğrenciler havacılık sektörü ve pilotluk hakkında bilgilendirilmeli, lisans tercihlerinin bu alanda yapılması için önerilerde bulunulmalıdır. Diğer bir husus kız öğrencilerin, teknoloji, mühendislik ve matematik alanlarına yönlendirilmesidir (Akca, 2019). Kadınların rol model olması, farkındalık çalışmaları, devlet-özel sektör iş birliğindeki teşvik edici projeler, erkeklerin desteği ve mentorluk programları da kadın pilot sayısının artmasına ve kadınların gökyüzünde daha fazla sayıda yer almalarına olanak sağlayacaktır.

ICAO, Birleşmiş Milletler ’in 2030 Gündemi 5 numaralı Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine bağlı kalarak, Cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve tüm kadınların ve kızların güçlendirilmesini amaçlamaktadır. Benzer olarak ülkemizde de kadınların havacılık sektöründe daha fazla yer almaları için çeşitli projeler üretilmektedir.

Kaynakça

Akca, M. (2019) Havacılık Sektöründe Toplumsal Cinsiyet Adaletsizliği: Gökyüzü Neden Pembeye Dönüşmüyor? International Conference on Emprical Economics and Social Science Proceeding Book.

Ayyıldız, F. (2022). Kadın Pilotlar: Önyargı ve Engellerin Aşılması, (İçinde) Havacılık Psikolojisi: Kavramlar, Araştırmalar, Uygulamalar (Editör: Pınar Ünsal, Seda Çeken), İstanbul Üniversitesi Yayınları

Balcı, M. & Karadeniz, Y. (2018). Cumhuriyet Modernleşmesinde Genç Kadın Pilotu: Sabiha Gökçen. Marmara Üniversitesi Kadın *ve* Toplumsal Cinsiyet Araştırmaları Dergisi, *2*(1), 1-7.

Bardakçı, Ş., & Oğlak, S. (2022). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi ve Türkiye. Toplumsal Politika Dergisi, 3(1), 71-90.

Başerer Berber, Z. (2021). Eğitimde Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğini Giderme Yolları. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 10(3), 1215-1223.

Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 2014(3), 108-114

Bulut, D., & Kızıldağ, D. (2017). Cinsiyet Ayrımcılığı Ve Kadın İnsan Kaynakları Yöneticilerinin Kariyerleri Üzerindeki Etkileri. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 15(2), 81-102.

Civelek, E., ve Yavuzyılmaz, Ö. (2019). Havacılık sektöründe kadın işgücünün analizi: Pilotaj bölümleri ve uçuş okulları örneği. 4. Uluslararası Havacılık İşletmeciliği Konferansı Bildiri Kitabı.

Çakar Özenç, M., & Salepçioğlu, M. A. (2019). Erkek egemen işlerde çalışan kadınlarda cam tavan sendromu ve iş motivasyonu. Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi, 14(56), 313-333.

Kara, B. (2015). Kadınların üst düzey yönetici olmalarını engelleyen cam tavan sendromuna ilişkin eğitim yöneticilerinin görüşleri. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Karabulut, U ve Doğan, S. (2015). "İstanbul Semalarında Uçan İlk Türk Kadını: Belkıs Şevket Hanım". Belgi Dergisi, 1393-1401.

Kuyucak, F. (2010). Türk Havacılığında Kadın. 21. Yüzyılın Eşiğinde Kadınlar: Değişim ve Güçlenme, Uluslararası Multidisipliner Kadın Kongresi: Bildiri Kitabı içinde. Füsun Çoban Başkaya (Ed), 21-25.

Turan, H. ve Yüksel,E .(2022).*Sivil Havacılık Emniyet Raporlaması Konusunda Easa Uygulamalarının İncelenmesi*.The Journal of Academic Social Science, 134,383-393.

Ulusan,Ş.(2021). İstikbal Göklerdedir: Türk Tayyare Cemiyeti (1925-1938) (Türk Tayyare Cemiyeti'nden Türk Hava Kurumu'na). 9. Atatürk Kongresi Bildiri Kitabı.

Yanıkoğlu, Ö., Kılıç, S. & Küçükönal, H. (2020). Gender in the cockpit: Challenges faced by female airline pilots. Journal of Air Transport Management, (86) 101823.

Yılmaz, S. (2018). Toplumsal cinsiyet rollerinin günlük hayattaki yansımaları: Çorum/Alaca örneği. *İmgelem*, *2*(2), 59-79.

https://investor.turkishairlines.com/en

(Erişim tarihi:10.12.2024)

https://web.shgm.gov.tr/tr/kurumsal/4006-faaliyet-raporlarimiz

(Erişim tarihi:05.12.2024)

https://centreforaviation.com/analysis/reports/women-airline-pilots-numbers-are-growing-but-still-a-pitiful-percentage-655755

(Erişim tarihi:10.12.2024)

https://www.wai.org/industry-stats

(Erişim tarihi:10.12.2024)

https://public.tableau.com/app/profile/icaodataanalytics/viz/RegionalPersonnelByGenderAnalysis/PersonnelbyGender
(Erişim tarihi:18.12.2024)

https://www.icao.int/Newsroom/Pages/ICAO-releases-survey-data-on-status-of-global-aviation-gender-equality.
(Erişim tarihi:18.12.2024)

https://www.icao.int/about-icao/women-in-aviation/Pages/gender-equality-and-icao.aspx
(Erişim tarihi:10.12.2024)

https://www.thk.org.tr/turk_havacilik_tarihineyon_veren_kadinlar

(Erişim tarihi:24.10.2024)

https://blog.turkishairlines.com/tr/tarihteki-unlu-kadin-pilotlar/

(Erişim tarihi:24.10.2024)

https://www.turizmgazetesi.com/haber/thy-nin-pilot-karnesi-belli-oldu/88250

(Erişim tarihi:20.12.2024)

https://www.instagram.com/herdem_aviation/

(Erişim tarihi:16.12.2024)

SEÇİLİ AVRUPA ÜLKELERİNİN DÖNGÜSEL EKONOMİ PERFORMANSLARININ ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME YÖNTEMLERİYLE KARŞILAŞTIRILMASI

Doç. Dr. Orhan ECEMİŞ
Gaziantep Üniversitesi,
oecemis@gantep.edu.tr- 0000-0002-8270-0857

ÖZET

Günümüzde toplumsal yaşamı olumsuz etkileyen iklim değişiklikleri ve diğer çevresel faktörler, ekonomik ve politik alanlarda çeşitli düzenleme ve dönüşümleri hızlandırmıştır. Döngüsel ekonomi perspektifinden bakıldığında, inovasyon ve teknolojik ilerlemelerin atık azaltma/dönüştürme motivasyonunu artırarak kaynakların daha verimli kullanılmasını, yeni ekonomik fırsatların ortaya çıkmasını ve çevre dostu politikaların dengeli bir şekilde uygulanmasını sağlayabileceği söylenebilir. Bu bağlamda, seçili Avrupa ülkelerinin döngüsel ekonomi performansları, çok kriterli karar verme yöntemleriyle değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan 2020 yılına ait veriler, Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (Eurostat) veritabanından elde edilmiştir. Değerlendirmede elektrikli ve elektronik ekipman atıklarının geri dönüşüm oranı, belediye atıklarının geri dönüşüm oranı, büyük mineral atıklar hariç tüm atıkların geri dönüşüm oranı, kişi başına atık üretimi, malzeme ayak izi, döngüsel malzeme kullanım oranı, kaynak verimliliği, malzeme ithalat bağımlılığı, geri dönüştürülebilir hammadde ticareti, dairesel ekonomi sektörleriyle ilgili özel yatırım ve brüt katma değer, tüketim ayak izi ve üretim faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonları kriterleri kullanılmıştır. Kriter ağırlıkları CRITIC yöntemi ile belirlenmiş olup, elde edilen bulgulara göre en önemli üç kriter ve ağırlıkları sırasıyla şunlardır: Elektrikli ve Elektronik Ekipman Atıklarının Ayrı Toplama Geri Dönüşüm Oranı: %10,05; Tüketim Ayak İzi: %9,99; Malzeme Ayak İzi: %9,66. Ülke performansları MAIRCA yöntemiyle değerlendirilmiş olup, çalışmada bulunan kısıtlara göre en başarılı üç ülke Romanya, Portekiz ve Hırvatistan olarak belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Döngüsel Ekonomi Performansı, Çok Kriterli Karar Verme, CRITIC-MAIRCA yöntemleri

Giriş

Doğrusal ekonomi, mevcut ekonomik büyüme modelimizi tanımlamak için kullanılan bir terimdir. "Doğrusal" ifadesi, çoğu doğal kaynağın "beşikten mezara" akışını ifade etmektedir. (aynı zamanda "al-yap-at" olarak da tanımlanır). Diğer bir ifade doğrusallık ile geçmişte ucuz ve bol kaynak arzının bir sonucu olarak şekillenmiş ve şirketleri ile ulusları, müşterilerine sürekli artan bir mal akışı sağlamaya odaklanmaya yönlendirmiştir. Ancak, bu modelde çevresel etkiler büyük ölçüde göz ardı edilmekte ve ürünlerin kullanım sürecinde veya kullanım ömrünün sonunda atıkları en aza indirmeye yönelik teşvikler oldukça zayıf kalmaktadır. Bunun sonucunda, atık malzemelerin yeniden değerlendirilmesi veya hammadde olarak üretim süreçlerine geri kazandırılması yönünde yeterli çaba gösterilmemektedir (Sariatli, F. 2017; Neves ve Marques, 2022). Döngüsel ekonomi temelinde bir ekonomideki malzeme akışı ve böyle bir akışın ortaya çıkmasına neden olabilecek ekonomik koşullar yer almaktadır. Bu iki kavramsal akım, 1960'lar ve 1970'lerdeki modern çevre hareketinin ilk günlerine kadar uzanmaktadır (Ekins,vd 2020). Döngüsel ekonomi, sürdürülebilirlik açısından değerlendirildiğinde, mevcut sorunlara çözüm üretebilme yeteneği yönünden doğrusal ekonomi modelinin güçlü bir alternatifi olduğu söylenebilir. Çözüm üretebilme yeteneği, ürün ve hammaddelerin yeniden kullanımını, atıkların geri kazanımını, tüm kaynakların verimli kullanımını olarak ifade edilebilir. Döngüsel ekonomi, ekonomik faaliyetlerdeki verimliliğin artırılmasını teşvik ederek “sıfır atık” üreten bir üretim süreci benimsemektedir. Döngüsel ekonomide yer alan aktörlerden, mücadele etmeleri gereken rekabetçi pazar yapısı, uymaları gereken yasal zorunluluklarla birlikte, kaynakların etkin kullanımını sağlayarak sıfır atık hedefinin gerçekleştirmeleri beklenmektedir. Yasal düzenlemelerle birlikte ekonomik faaliyetlerin olası çevre bozucu etkileri azaltılmasının sonucu olarak sürdürülebilirlik kavramının içselleştirilmesi sağlanabilmektedir (Korhonen, vd. 2018; Veral,E. 2021).

Çok kriterli karar verme, karar sürecindeki belirsizlik ve karmaşıklıkları ele alarak, kriterlerin ve alternatiflerin eşzamanlı değerlendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu yöntemler, karar problemi alternatiflerin nicel ve/veya nitel özelliklerine göre, karar vericilerin tercih ve önceliklerini yansıtan bir sıralama oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, çok kriterli karar verme yöntemleriyle Avrupa ülkelerinin döngüsel ekonomi performansları incelenmiştir. Kriterler CRITIC yöntemiyle ağırlıklandırılmış, ülkelerin performansları ise MAIRCA yöntemiyle değerlendirilmiştir.

Kavramsal Çerçeve

Döngüsel Ekonomi

Döngüsel ekonomi büyümenin kıt kaynak kullanımından ayrıştırıldığı bir ekonomi için kullanılan genel bir terimdir. Bu model, tasarım gereği rejeneratiftir. Malzeme kullanımı iki türdür: biyosfere geri dönüşü hedeflenerek yeniden kullanım için tasarlanmış biyolojik (yenilenebilir) malzemeler ve kalite veya değer kaybını en aza indirerek üretim ve tüketim arasında hareket etmek üzere tasarlanmış teknik (yenilenemez) malzemeler. Döngüsel ekonomideki şirketler, öncelikle kaynakları yalnızca üretimde yönetmek yerine piyasalarda

yöneterek değer yaratmaya odaklanırlar. Nihayetinde, Döngüsel ekonomi rejeneratif (yenilenebilir) enerjiyle çalışan sıfır atık değer zincirleriyle sonuçlanır ve doğal kaynaklar Doğrusal akışlarda tüketilmek ve atılmak yerine birbirine bağlı döngülerde kullanılır (Lieder, M., Rashid, A. 2016; Geyer, R.,Jackson, T. 2004).

Döngüsel ekonomideki kaynak kullanım hedeflerini/süreçlerini benimseyen organizasyonlar yükselen ve dalgalı emtia fiyatlarından daha az etkilenebilir, tedarik zinciri kesintilerine karşı daha dayanıklı hale gelebilirler. Bu yaklaşımlar birlikte organizasyonların çevresel ayak izlerini azaltmasına katkıda bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, değer zincirleri artık yalnızca tasarım, üretim ve satış süreçleriyle sınırlı kalmamakta; ürünlerin kullanımı ve geri alımı yoluyla gerçek müşteri değeri ve memnuniyetinin yaratıldığı aşamalara kadar genişlemektedir. Bu durum, temel müşteri değer önerisinin daha keskin bir şekilde tanımlanmasına olanak sağlayan bir dizi araca erişim imkânı sunmaktadır (Camacho-Otero, J. ve diğerleri, 2018; Webster, K., 2021).

Yöntem

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Modeli

Bu çalışmanın amacı, seçili Avrupa Birliği ülkelerinin döngüsel ekonomi performanslarını çok boyutlu bir perspektifle değerlendirmektir. Performans değerlendirmesinde kullanılan kriterler; malzeme ayak izi, kaynak verimliliği, kişi başına atık üretimi, belediye atıklarının geri dönüşüm oranı, başlıca maden atıkları hariç tüm atıkların geri dönüşüm oranı, ayrı toplanan elektrikli ve elektronik ekipman atıklarının geri dönüşüm oranı, döngüsel malzeme kullanım oranı, geri dönüştürülebilir hammadde ithalatı, döngüsel ekonomi sektörlerine yapılan özel yatırımlar ve bu sektörlerin gayri safi katma değeri, tüketim ayak izi, üretim faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonları ve malzeme ithalat bağımlılığıdır. Çalışmada bu kriterler, CRITIC yöntemiyle ağırlıklandırılmış ve MAIRCA yöntemi kullanılarak ülkelerin döngüsel ekonomi performansları analiz edilmiştir. Bu kapsamda, döngüsel ekonomi ile ilgili temel göstergelerin sistematik bir değerlendirmesi gerçekleştirilmiştir.

Kriterler

Çalışmada kullanılan veri seti EuroStat platformundan elde edilmiştir. Ülkelerin ve kriterlerin en fazla veri bulundurduğu 2020 yılına ait veriler kullanılmıştır. Derlenen veri setinde yer alan kriterler Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1 Kriterl

Kısaltma	Kriter	Optimizasyon Yönü
K1	Malzeme ayak izi	Maliyet
K2	Kaynak verimliliği	Fayda
K3	Kişi başına atık üretimi	Maliyet
K4	Belediye atıklarının geri dönüşüm oranı	Fayda
K5	Başlıca maden atıkları hariç tüm atıkların geri dönüşüm oranı	Fayda
K6	Ayrı toplanan elektrikli ve elektronik ekipman atıklarının geri dönüşüm oranı	Fayda
K7	Döngüsel malzeme kullanım oranı	Fayda
K8	Geri dönüştürülebilir hammadde ithalatı	Maliyet
K9	Döngüsel ekonomi sektörleriyle ilgili özel yatırım ve gayri safi katma değer	Fayda
K10	Tüketim ayak izi	Maliyet
K11	Üretim faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonları	Maliyet
K12	Malzeme ithalat bağımlılığı	Maliyet

Kaynak: Circular Economy İndicators , Eurostat vei tabanı(, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home)

CRITIC (Kriterler Arası Korelasyon Yoluyla Kriter Önemi) YÖNTEMİ

Diakoulaki ve arkadaşları tarafından ÇKKV problemlerinde objektif ağırlıkların belirlenmesi amacıyla geliştirilen CRITIC modeli, karar verme süreçlerine analitik bir yaklaşım sunmaktadır. Bu model, karar matrisinin oluşturulması ve normalizasyonu, kriterler arası korelasyonların hesaplanması ve nihayetinde objektif ağırlıkların belirlenmesi gibi aşamalardan oluşan sistematik bir çerçeve izlemektedir (Avşar, 2023: 11; Günay F., Ecer, F. 2022 Sillanpää, M. ve Ncibi, C. 2019).

1. Karar Matrisi**:** İlk olarak karar probleminde bulunan kriterlerin ve bu kriterlere ait alternatiflerin (Eşitlik 1)matris formunda ifade edilmektedir.

$$A_{ij} = \begin{matrix} a_{11} & a_{12} & a_{1j} \\ \cdots & \cdots & \cdots \\ a_{i1} & a_{22} & a_{ij} \end{matrix} \quad (1)$$

2. Normalize Karar Matrisi: Eşitlik 2 normalizasyon ifadesidir. Karar matrisindeki değerlerin farklı ölçeklerde olmasından kaynaklanan olumsuzlukları gidermek ve kriterler arası karşılaştırmayı mümkün kılmak amacıyla normalizasyon işlemi uygulanır (Eşitlik 2):

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{ij}^{min}}{x_{ij}^{mak} - x_{ij}^{min}} \quad (2)$$

3. Korelasyon ρ_{jk} değerlerinin hesaplanması: Kriterlerin birbirleriyle etkileşimin ve bağımlılıkların derinlemesine incelenmesi amacıyla, ikili korelasyon hesaplaması Eşitlik (3) kullanılarak gerçekleştirilir. Bu hesaplama, kriterler arasındaki ilişkilerin gücünü ve yönünü ortaya koyarak, karar verme sürecine daha fazla bilgi ve hassasiyet kazandırır.

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=j}^{m}(r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^{m}(r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^{m}(r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (3)$$

4. Kriter Ayırt Ediciliği C_j Hesaplanması: Kriterlerin karar verme sürecine olan katkılarını daha hassas bir şekilde belirlemek amacıyla, normalize edilmiş karar matrisindeki her bir kriterin bilgi içeriği, ilgili sütunun standart sapması hesaplanarak ölçülür. Standart sapma, bir kriterin değerlerinin ne kadar dağıldığını gösterir ve bu dağılım, kriterin ayırt ediciliği diğer bir ifadeyle bilgi içeriği C_j değerini hesaplar (Eşitlik 4).

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^{n} (1 - \rho_{jk}) \tag{4}$$

5. Kriter ağırlıkların belirlenmesinde önceki adımlardan hesaplanan standart sapma ve korelasyon bilgileri, kriterlerin ağırlıklarını belirlemek için kullanılır (Eşitlik 5). Böylece, karar verme sürecinde tüm kriterler, bilgi içeriği ve bağımlılıkları doğrultusunda optimal bir şekilde değerlendirilir:

$$w_j = \frac{c_j}{\sum_{K=1}^{n} c_k} \tag{5}$$

MAIRCA Yöntemi

Gigović ve arkadaşları tarafından geliştirilen MAIRCA (Multi-Attributive Ideal-Real Comparative Analysis) yöntemi, ideal ve gerçek değerler arasındaki farklılıkları analiz ederek karar verme sürecinde en uygun alternatifi belirlemeyi hedeflemektedir. Bu yöntem, her bir kriter için ideal değer ile mevcut (gerçek) değer arasındaki farkları hesaplamakta ve bu farkların toplamını her alternatif için bir 'toplam boşluk' değeri olarak tanımlamaktadır. Karar verme sürecinde en iyi alternatif, toplam boşluk değeri en düşük olan, yani ideal değerlere en yakın olan alternatif olarak belirlenmektedir (Gigović ve diğerleri, 2016: 11; Pamucar ve diğerleri, 2017: 58; Günay ve Ecer, 2022)."

MAIRCA yöntemi işlem adımları:

Adım 1. Karar Matrisi: Eşitlik 1'de yer alan karar probleminin matris formunda ifade edilmesi.

Adım 2. Alternatifler arasında önceden tanımlanmış bir tercih sıralamasının olmadığı durumlarda, her bir alternatifin seçim sürecindeki göreli önemi objektif kriterler doğrultusunda değerlendirilir. Bu bağlamda, alternatife ait öncelik değeri PAi Eşitlik (6)'da belirtilen formül kullanılarak hesaplanır. Bu yöntem, karar verme sürecinde tarafsız bir değerlendirme sağlamayı amaçlamaktadır.

$$P_{Ai} = \frac{1}{m}; \qquad \sum_{i=1}^{m} P_{Ai} = 1 \qquad i = 1, 2, \ldots, m \tag{6}$$

Karar verme sürecinde objektifliği sağlamak amacıyla, tüm alternatiflerin eşit derecede önemli olduğu varsayılır.

$$P_{A1} = P_{A2} = \cdots = P_{Am} \tag{7}$$

Adım 3. ($\boldsymbol{Tp}$) ,Teorik derecelendirme matrisi: : Alternatiflerin ve kriterlerin göreceli önemlerini birleştirerek ideal bir performans değerlendirmesi oluşturmak amacıyla ($\boldsymbol{Tp}$) matrisin her bir elemanı ($tpij$), ilgili alternatifin önceliği (PAi) ile kriterin ağırlığının (wj) çarpımı sonucu elde edilir (Eşitlik 8).

$$\boldsymbol{T_p} = \begin{bmatrix} P_{A1}.w_1 & P_{A1}.w_2 & \dots & P_{A1}.w_n \\ P_{A2}.w_1 & P_{A2}.w_2 & \dots & P_{A2}.w_n \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ P_{Am}.w_1 & P_{Am}.w_2 & \dots & P_{Am}.w_n \end{bmatrix} \tag{8}$$

Adım 4. (Tr) ,Gerçek derecelendirme matrisi: İdeal performans değerlendirmesini gerçek durumla harmanlamak ve daha gerçekçi bir bakış açısı elde etmek amacıyla, gerçek derecelendirme matrisi (Tr) oluşturulur. Bu matris, kriterlerin fayda ve maliyet özelliğine göre hazırlanmaktadır. Faydayönlü kriterler için Eşitlik (9)

$$t_{rij} = t_{pij} \ . \ \left(\frac{x_{ij} - x_{ij}^{-}}{x_{ij}^{+} - x_{ij}^{-}}\right) \tag{9}$$

Maliyet yönlü kriterler için ise Eşitlik (10) kullanılır.

$$t_{rij} = t_{pij} \ . \ \left(\frac{x_{ij} - x_{ij}^{+}}{x_{ii}^{-} - x_{ii}^{+}}\right) \tag{10}$$

Burada x_{ij}^{+} en büyük değer, x_{ij}^{-} minumum değeri ifade etmekdedir. Gerçek derecelendirme matrisi Eşitlik 11 de yer almaktadır.

$$T_r = \begin{matrix} C_1 & C_2 & \dots & C_n \end{matrix} \begin{bmatrix} t_{r11} & t_{r12} & \dots & t_{r1n} \\ t_{r21} & t_{r22} & \dots & t_{r2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ t_{rm1} & t_{rm2} & \dots & t_{rmn} \end{bmatrix} \tag{11}$$

Adım 5. ($\boldsymbol{G}$) ,Toplam Boşluk Matrisi:: Her bir alternatif için, her bir kriterdeki ideal performans ile gerçek performans arasındaki fark, "boşluk" olarak adlandırılır. Bu boşluk değerlerinden oluşan toplam boşluk matrisi ($\boldsymbol{G}$), gösterilen formül kullanılarak (Tp) ve (Tr) hesaplanmaktadır Eşitlik (12)'de.

$$g_{ij} = t_{pij} - t_{rij} \qquad g_{ij} \in [0, \infty) \tag{12}$$

Elde edilen bu matris (Eşitlik 13), alternatiflerin ideal çözümden ne kadar uzak olduğunu gösterir.

$$G = T_p - T_r = \begin{bmatrix} g_{11} & g_{12} & \cdots & g_{1n} \\ g_{21} & g_{22} & \cdots & g_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ g_{m1} & g_{m2} & \cdots & g_{mn} \end{bmatrix} \quad (13)$$

Adım 6. Toplam Boşluğun Alternatifler Düzeyinde Tanımlanması: Toplam boşluk matrisindeki her bir eleman (gij), i. alternatifin j. kriter açısından ideal çözüme olan uzaklığını temsil eder. $gij = 0$ olması, i. alternatifin j. kriter açısından ideal alternatife ($Ai+$) ulaştığını gösterirken, $tpij = trij = gij = 0$ olması durumunda, i. alternatif, j. kriter açısından en kötü alternatif ($Ai-$) olarak değerlendirilir.

Adım 7. Alternatiflerin Sıralanması: Alternatiflerin genel performansını ölçmek ve karşılaştırılabilir hale getirmek amacıyla, her bir alternatif için nihai kriter fonksiyonunun değeri (Qi) hesaplanır (Eşitlik 14).

$$Q_i = \sum_{j=1}^{n} g_{ij} \quad , \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (14)$$

Uygulama

AB ülkelerine ait döngüsel ekonomi performanslarını belirlenmesine yönelik kriterlerin CRITIC yöntemiyle kriter ağırlık değerlerinin hesaplanması:

Adım 1.Karar matrisi: Veri setinde yer alan alternatiflerin (AB ülkelerinin) kriterlere göre değerleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 2 Karar Matrisi

Ülke	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12
Belçika	12,985	3,0819	5899	51,4	87	83,2	23	1948777,76	1,5	0,91	7188,131	72,3
Çekya	16,136	1,1559	3598	40,5	59	83,6	11,5	66845,33	0,4	0,63	8426,277	31,1
Danimarka	25,582	2,1363	3453	45	63	88,8	7,6	1897572,17	0,9	0,81	12272,41	37
Almanya	15,069	2,6876	4824	70,3	55	84,1	12,9	3926042,05	0,9	1,19	7039,775	39,7
İspanya	10,04	2,4586	2230	38,9	48	84,6	9,2	5005185,31	0,5	0,76	4559,964	37,6
Fransa	12,699	3,0382	4593	41,7	47	85,8	18,7	4019137,63	0,9	0,91	4650,664	36,2
Hırvatistan	13,085	1,0542	1483	29,5	60	79,8	5,5	456310,13	0,8	0,92	4481,24	33,8
İtalya	10,228	3,4284	2942	51,4	72	94,9	20,6	3399183,15	0,7	0,79	4956,811	46,5
Kıbrıs	23,053	1,3256	2491	17	44	86,4	3,8	159645,09	0,2	1	7682,751	32,4
Letonya	18,006	0,9613	1501	39,7	70	90,9	5,2	280664,12	0,8	1,01	4941,039	32
Lüksemburg	24,703	4,1966	14618	52,8	71	82	9,6	12055,01	1,1	0,91	13061,28	90,3
Macaristan	14,632	0,9138	1759	32	54	87,9	5,2	195707,06	0,7	1,26	5142,94	26,8
Malta	13,548	1,8368	6847	10,9	25	81,9	16,5	3508,89	1,2	0,69	3669,234	69,3
Hollanda	8,163	4,2887	7175	56,9	74	58,3	27,2	6628356,71	1	1,09	8766,734	81,1
Avusturya	20,222	2,1904	7728	62,3	63	74	11,5	362788,48	1,4	0,78	6017,718	44,3
Polonya	18,004	0,7649	4492	38,7	52	82	7,3	3499502,82	0,7	0,93	8833,756	19,3
Portekiz	15,615	1,2015	1612	26,8	39	85,9	2,5	931813,31	0,9	0,79	4810,208	30,4
Romanya	30,401	0,3383	7338	11,9	37	62,9	1,5	638189,43	0,5	0,95	4886,399	9,1
Slovenya	16,908	1,5808	3576	59,3	80	76	9,9	1057830,53	0,2	0,64	6220,981	46,2
Slovakya	13,282	1,3376	2340	45,3	60	85,6	10,4	36605,53	0,5	0,88	5635,453	42,7
Finlandiya	45,487	0,9013	20993	42,1	40	92,6	4,4	379627,51	0,3	0,67	7906,406	18,8
Maks	***45,487***	***4,2887***	***20993***	***70,3***	***87***	***94,9***	***27,2***	***6628356,708***	***1,5***	***1,26***	***13061,28***	***90,3***
Min	***8,163***	***0,3383***	***1483***	***10,9***	***25***	***58,3***	***1,5***	***3508,88874***	***0,2***	***0,63***	***3669,234***	***9,1***

Adım 2. Normalize Karar Matrisi: Normalize karar matrisi Eşitlik 2 yardımıyla hesaplanarak Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3 Normalize Karar Matrisi

Ülke/Kriter	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10	K-11	K-12
Belçika	0,871	0,695	0,774	0,682	1,000	0,680	0,837	0,706	1,000	0,556	0,625	0,222
Çekya	0,786	0,207	0,892	0,498	0,548	0,691	0,389	0,990	0,154	1,000	0,494	0,729
Danimarka	0,533	0,455	0,899	0,574	0,613	0,833	0,237	0,714	0,538	0,714	0,084	0,656
Almanya	0,815	0,595	0,829	1,000	0,484	0,705	0,444	0,408	0,538	0,111	0,641	0,623
İspanya	0,950	0,537	0,962	0,471	0,371	0,719	0,300	0,245	0,231	0,794	0,905	0,649
Fransa	0,878	0,683	0,841	0,519	0,355	0,751	0,669	0,394	0,538	0,556	0,896	0,666
Hırvatistan	0,868	0,181	1,000	0,313	0,565	0,587	0,156	0,932	0,462	0,540	0,914	0,696
İtalya	0,945	0,782	0,925	0,682	0,758	1,000	0,743	0,487	0,385	0,746	0,863	0,539
Kıbrıs	0,601	0,250	0,948	0,103	0,306	0,768	0,089	0,976	0,000	0,413	0,573	0,713
Letonya	0,736	0,158	0,999	0,485	0,726	0,891	0,144	0,958	0,462	0,397	0,865	0,718
Lüksemburg	0,557	0,977	0,327	0,705	0,742	0,648	0,315	0,999	0,692	0,556	0,000	0,000
Macaristan	0,827	0,146	0,986	0,355	0,468	0,809	0,144	0,971	0,385	0,000	0,843	0,782
Malta	0,856	0,379	0,725	0,000	0,000	0,645	0,584	1,000	0,769	0,905	1,000	0,259
Hollanda	1,000	1,000	0,708	0,774	0,790	0,000	1,000	0,000	0,615	0,270	0,457	0,113
Avusturya	0,677	0,469	0,680	0,865	0,613	0,429	0,389	0,946	0,923	0,762	0,750	0,567
Polonya	0,736	0,108	0,846	0,468	0,435	0,648	0,226	0,472	0,385	0,524	0,450	0,874
Portekiz	0,800	0,219	0,993	0,268	0,226	0,754	0,039	0,860	0,538	0,746	0,879	0,738
Romanya	0,404	0,000	0,700	0,017	0,194	0,126	0,000	0,904	0,231	0,492	0,870	1,000
Slovenya	0,766	0,315	0,893	0,815	0,887	0,484	0,327	0,841	0,000	0,984	0,728	0,543
Slovakya	0,863	0,253	0,956	0,579	0,565	0,746	0,346	0,995	0,231	0,603	0,791	0,586
Finlandiya	0,000	0,143	0,000	0,525	0,242	0,937	0,113	0,943	0,077	0,937	0,549	0,881

Adım 3. Kriterler arasındaki ilişkileri belirlemek ve bu ilişkilerin karar verme sürecine etkisini değerlendirmek amacıyla, doğrusal ilişki katsayılarından (ρjk) oluşan bir ilişki katsayı matrisi oluşturulur. Bu matris, Eşitlik (3)'te verilen formül kullanılarak hesaplanır ve Tablo 4'te gösterildiği gibi düzenlenir.

Tablo 4 Kriterler Arası İlişki Katsayı Matrisi

	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10	K-11	K-12
K-1	1,00	0,38	0,72	0,17	0,30	-0,11	0,55	-0,44	0,30	-0,22	0,36	-0,37
K-2	0,38	1,00	-0,19	0,57	0,48	-0,14	0,78	-0,57	0,51	-0,11	-0,35	-0,82
K-3	0,72	-0,19	1,00	-0,15	0,11	0,08	-0,02	-0,12	-0,07	-0,23	0,41	0,20
K-4	0,17	0,57	-0,15	1,00	0,71	-0,01	0,47	-0,40	0,25	-0,06	-0,36	-0,37
K-5	0,30	0,48	0,11	0,71	1,00	-0,07	0,45	-0,18	0,23	-0,10	-0,34	-0,47
K-6	-0,11	-0,14	0,08	-0,01	-0,07	1,00	-0,21	0,25	-0,15	0,15	0,03	0,23
K-7	0,55	0,78	-0,02	0,47	0,45	-0,21	1,00	-0,59	0,50	-0,02	-0,03	-0,69
K-8	-0,44	-0,57	-0,12	-0,40	-0,18	0,25	-0,59	1,00	-0,13	0,24	0,04	0,19
K-9	0,30	0,51	-0,07	0,25	0,23	-0,15	0,50	-0,13	1,00	-0,18	-0,07	-0,58
K-10	-0,22	-0,11	-0,23	-0,06	-0,10	0,15	-0,02	0,24	-0,18	1,00	0,02	0,01
K-11	0,36	-0,35	0,41	-0,36	-0,34	0,03	-0,03	0,04	-0,07	0,02	1,00	0,32
K-12	-0,37	-0,82	0,20	-0,37	-0,47	0,23	-0,69	0,19	-0,58	0,01	0,32	1,00

Adım 4. Kriter Ağırlıklarının Hesaplanması: Kriterlere ait ağırlıklar Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5 Kriter Ağırlıkları

	1-PJK ROJK											
	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10	K-11	K-12
K-1	0,0000	0,6243	0,2771	0,8344	0,6958	1,1078	0,4464	1,4432	0,6956	1,2167	0,6373	1,3723
K-2	0,6243	0,0000	1,1876	0,4287	0,5217	1,1435	0,2193	1,5674	0,4910	1,1069	1,3479	1,8172
K-3	0,2771	1,1876	0,0000	1,1519	0,8855	0,9197	1,0229	1,1205	1,0712	1,2284	0,5865	0,7972
K-4	0,8344	0,4287	1,1519	0,0000	0,2863	1,0147	0,5342	1,3967	0,7544	1,0637	1,3594	1,3670
K-5	0,6958	0,5217	0,8855	0,2863	0,0000	1,0742	0,5536	1,1826	0,7682	1,1024	1,3443	1,4672
K-6	1,1078	1,1435	0,9197	1,0147	1,0742	0,0000	1,2146	0,7474	1,1545	0,8535	0,9686	0,7715
K-7	0,4464	0,2193	1,0229	0,5342	0,5536	1,2146	0,0000	1,5883	0,5048	1,0189	1,0297	1,6913
K-8	1,4432	1,5674	1,1205	1,3967	1,1826	0,7474	1,5883	0,0000	1,1272	0,7619	0,9626	0,8118
K-9	0,6956	0,4910	1,0712	0,7544	0,7682	1,1545	0,5048	1,1272	0,0000	1,1752	1,0709	1,5837
K-10	1,2167	1,1069	1,2284	1,0637	1,1024	0,8535	1,0189	0,7619	1,1752	0,0000	0,9837	0,9945
K-11	0,6373	1,3479	0,5865	1,3594	1,3443	0,9686	1,0297	0,9626	1,0709	0,9837	0,0000	0,6752
K-12	1,3723	1,8172	0,7972	1,3670	1,4672	0,7715	1,6913	0,8118	1,5837	0,9945	0,6752	0,0000
σij	0,2252	0,2893	0,2423	0,2674	0,2506	0,2400	0,2720	0,2957	0,2766	0,2687	0,2675	0,2543
Cj	2,105	3,025	2,483	2,725	2,476	2,633	2,672	3,759	2,876	3,092	2,933	3,395
w_j	0,062	0,089	0,073	0,080	0,072	0,077	0,078	0,110	0,084	0,090	0,086	0,099

Tablo 5 incelendiğinde, en yüksek ağırlığın %10,05 ile elektrikli ve elektronik ekipman atıklarının geri dönüşüm oranına verildiği görülmektedir. Bu kriteri sırasıyla, %9,99 ile tüketim ayak izi, %9,66 ile malzeme ayak izi, %9,60 ile geri dönüştürülebilir hammadde ithalatı, %8,47 ile döngüsel ekonomi sektörlerine yapılan özel yatırımlar ve gayri safi katma değer, %8,10 ile kişi başına atık üretimi, %7,66 ile döngüsel malzeme kullanım oranı, %7,31 ile maden atıkları hariç tüm atıkların geri dönüşüm oranı, %7,18 ile belediye atıklarının geri dönüşüm oranı, %7,08 ile kaynak verimliliği ve son olarak %6,92 ile malzeme ithalat bağımlılığı takip etmektedir.

MAIRCA yöntemiyle ülke performanslarının incelenmesi

Adım 1. Karar matrisi: Karar Matrisi Tablo 1'de yer almaktadır.

Adım 2.Teorik karar matrisi :CRITIC yöntemiyle hesaplanan ağırlık değerleri ile Teorik karar matrisi aşağıda yer almaktadır.

Tablo 6 Teorik karar matrisi

Ülke-Kriter	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10	K-11	K-12
Belçika	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Çekya	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Danimarka	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Almanya	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
İspanya	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Fransa	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Hırvatistan	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
İtalya	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Kıbrıs	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Letonya	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Lüksemburg	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Macaristan	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Malta	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473

Hollanda	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Avusturya	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Polonya	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Portekiz	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Romanya	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Slovenya	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Slovakya	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473
Finlandiya	0,00293	0,00421	0,00346	0,0038	0,00345	0,00367	0,00372	0,00524	0,00401	0,00431	0,00409	0,00473

Adım 3. Gerçek derecelendirme matrisinin oluşturulması: Eşitlik 9-10-11'e göre gerçek derecelendirme matrisi Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 7 Gerçek Değer Matrisi

Ülke-Kriter	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10	K-11	K-12
Belçika	0,0026	0,0029	0,0027	0,0026	0,0035	0,0025	0,0031	0,0037	0,0040	0,0024	0,0026	0,0010
Çekya	0,0023	0,0009	0,0031	0,0019	0,0019	0,0025	0,0014	0,0052	0,0006	0,0043	0,0020	0,0034
Danimarka	0,0016	0,0019	0,0031	0,0022	0,0021	0,0031	0,0009	0,0037	0,0022	0,0031	0,0003	0,0031
Almanya	0,0024	0,0025	0,0029	0,0038	0,0017	0,0026	0,0017	0,0021	0,0022	0,0005	0,0026	0,0029
İspanya	0,0028	0,0023	0,0033	0,0018	0,0013	0,0026	0,0011	0,0013	0,0009	0,0034	0,0037	0,0031
Fransa	0,0026	0,0029	0,0029	0,0020	0,0012	0,0028	0,0025	0,0021	0,0022	0,0024	0,0037	0,0032
Hırvatistan	0,0025	0,0008	0,0035	0,0012	0,0019	0,0022	0,0006	0,0049	0,0018	0,0023	0,0037	0,0033
İtalya	0,0028	0,0033	0,0032	0,0026	0,0026	0,0037	0,0028	0,0026	0,0015	0,0032	0,0035	0,0026
Kıbrıs	0,0018	0,0011	0,0033	0,0004	0,0011	0,0028	0,0003	0,0051	0,0000	0,0018	0,0023	0,0034
Letonya	0,0022	0,0007	0,0035	0,0018	0,0025	0,0033	0,0005	0,0050	0,0018	0,0017	0,0035	0,0034
Lüksemburg	0,0016	0,0041	0,0011	0,0027	0,0026	0,0024	0,0012	0,0052	0,0028	0,0024	0,0000	0,0000
Macaristan	0,0024	0,0006	0,0034	0,0013	0,0016	0,0030	0,0005	0,0051	0,0015	0,0000	0,0034	0,0037
Malta	0,0025	0,0016	0,0025	0,0000	0,0000	0,0024	0,0022	0,0052	0,0031	0,0039	0,0041	0,0012
Hollanda	0,0029	0,0042	0,0025	0,0029	0,0027	0,0000	0,0037	0,0000	0,0025	0,0012	0,0019	0,0005
Avusturya	0,0020	0,0020	0,0024	0,0033	0,0021	0,0016	0,0014	0,0050	0,0037	0,0033	0,0031	0,0027
Polonya	0,0022	0,0005	0,0029	0,0018	0,0015	0,0024	0,0008	0,0025	0,0015	0,0023	0,0018	0,0041
Portekiz	0,0023	0,0009	0,0034	0,0010	0,0008	0,0028	0,0001	0,0045	0,0022	0,0032	0,0036	0,0035
Romanya	0,0012	0,0000	0,0024	0,0001	0,0007	0,0005	0,0000	0,0047	0,0009	0,0021	0,0036	0,0047
Slovenya	0,0022	0,0013	0,0031	0,0031	0,0031	0,0018	0,0012	0,0044	0,0000	0,0042	0,0030	0,0026
Slovakya	0,0025	0,0011	0,0033	0,0022	0,0019	0,0027	0,0013	0,0052	0,0009	0,0026	0,0032	0,0028
Finlandiya	0,0000	0,0006	0,0000	0,0020	0,0008	0,0034	0,0004	0,0049	0,0003	0,0040	0,0022	0,0042

Adım 5-6-7: Eşitlik 9-10-11'e toplam boşluk matrisi ve Qi değerleri hesaplanmıştır. Qi değeri ve bu değere göre alternatiflerin sıralanması Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 8 Toplam Boşluk Matrisi ve Qi değerlerinin hesaplanması

Ülke-Kriter	K-1	K-2	K-3	K-4	K-5	K-6	K-7	K-8	K-9	K-10	K-11	K-12	Qi	Rank
Belçika	0,0006	0,0023	0,0009	0,0023	0,0035	0,0033	0,0031	0,0013	0,0040	0,0021	0,0014	0,0026	0,0274	19
Çekya	0,0010	0,0007	0,0004	0,0017	0,0019	0,0033	0,0014	0,0000	0,0006	0,0000	0,0019	0,0009	0,0139	5
Danimarka	0,0021	0,0015	0,0004	0,0020	0,0021	0,0040	0,0009	0,0013	0,0022	0,0014	0,0035	0,0011	0,0225	16
Almanya	0,0009	0,0020	0,0007	0,0034	0,0017	0,0034	0,0016	0,0027	0,0022	0,0042	0,0014	0,0012	0,0253	18
İspanya	0,0002	0,0018	0,0001	0,0016	0,0013	0,0034	0,0011	0,0035	0,0009	0,0010	0,0004	0,0012	0,0165	10
Fransa	0,0006	0,0023	0,0006	0,0018	0,0012	0,0036	0,0024	0,0028	0,0022	0,0021	0,0004	0,0011	0,0211	15
Hırvatistan	0,0006	0,0006	0,0000	0,0011	0,0020	0,0028	0,0006	0,0003	0,0019	0,0022	0,0003	0,0010	0,0133	3
İtalya	0,0003	0,0026	0,0003	0,0023	0,0026	0,0048	0,0027	0,0023	0,0016	0,0012	0,0005	0,0015	0,0228	17
Kıbrıs	0,0018	0,0008	0,0002	0,0004	0,0011	0,0037	0,0003	0,0001	0,0000	0,0028	0,0016	0,0009	0,0138	4
Letonya	0,0012	0,0005	0,0000	0,0017	0,0025	0,0043	0,0005	0,0002	0,0019	0,0029	0,0005	0,0009	0,0171	11
Lüksemburg	0,0020	0,0033	0,0026	0,0024	0,0026	0,0031	0,0011	0,0000	0,0028	0,0021	0,0038	0,0033	0,0292	21
Macaristan	0,0008	0,0005	0,0001	0,0012	0,0016	0,0039	0,0005	0,0001	0,0016	0,0048	0,0006	0,0007	0,0163	9
Malta	0,0007	0,0013	0,0011	0,0000	0,0000	0,0031	0,0021	0,0000	0,0031	0,0005	0,0000	0,0024	0,0142	6
Hollanda	0,0000	0,0034	0,0011	0,0026	0,0028	0,0000	0,0036	0,0046	0,0025	0,0035	0,0021	0,0029	0,0291	20
Avusturya	0,0015	0,0016	0,0012	0,0030	0,0021	0,0021	0,0014	0,0002	0,0037	0,0011	0,0010	0,0014	0,0203	14
Polonya	0,0012	0,0004	0,0006	0,0016	0,0015	0,0031	0,0008	0,0024	0,0016	0,0023	0,0021	0,0004	0,0179	12
Portekiz	0,0009	0,0007	0,0000	0,0009	0,0008	0,0036	0,0001	0,0006	0,0022	0,0012	0,0005	0,0009	0,0125	2
Romanya	0,0027	0,0000	0,0012	0,0001	0,0007	0,0006	0,0000	0,0004	0,0009	0,0024	0,0005	0,0000	0,0095	1
Slovenya	0,0011	0,0011	0,0004	0,0028	0,0031	0,0023	0,0012	0,0007	0,0000	0,0001	0,0010	0,0015	0,0153	7
Slovakya	0,0006	0,0009	0,0002	0,0020	0,0020	0,0036	0,0013	0,0000	0,0009	0,0019	0,0008	0,0014	0,0154	8
Finlandiya	0,0046	0,0005	0,0039	0,0018	0,0008	0,0045	0,0004	0,0003	0,0003	0,0003	0,0017	0,0004	0,0195	13

Sonuç

Döngüsel ekonomi performansının değerlendirilmesinde kriterler ve bunlara verilen ağırlıklar önem taşımaktadır. Çok kriterli karar verme yöntemleri, karmaşık ve genellikle birbiriyle çelişen çok sayıda kriteri içeren karar problemlerine çözüm sunarak, karar alternatiflerinin kapsamlı ve sistematik bir şekilde değerlendirilmesini sağlamaktadır. Ayrıca bu yöntemler, karar vericilere alternatifler arasındaki karmaşık ilişkileri anlamalarına ve en uygun seçeneği belirlemelerine yardımcı olacak yapılandırılmış bir çerçeve sunmaktadır.

Bu çalışma, Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin döngüsel ekonomi performanslarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmada kullanılan veri seti, Eurostat platformundan elde edilmiş olup, ülkelerin ve kriterlerin en fazla veri bulundurduğu 2020 yılına ait veriler kullanılmıştır. Döngüsel ekonomi performansını değerlendirmek için malzeme ayak izi, kaynak verimliliği, kişi başına atık üretimi, belediye atıklarının geri dönüşüm oranı, maden atıkları hariç tüm atıkların geri dönüşüm oranı, elektrikli ve elektronik ekipman atıklarının geri dönüşüm oranı, döngüsel malzeme kullanım oranı, geri dönüştürülebilir hammadde ithalatı, döngüsel ekonomi sektörlerine yapılan özel yatırımlar ve gayri safi katma değer, tüketim ayak izi, üretim faaliyetlerinden kaynaklanan sera gazı emisyonları ve malzeme ithalat bağımlılığı gibi çeşitli kriterler seçilmiştir. CRITIC yöntemi ile yapılan analiz sonucunda, bu kriterlerin ağırlıklandırılmasında en yüksek ağırlığın %10,05 ile elektrikli ve elektronik ekipman atıklarının geri dönüşüm oranına verildiği görülmektedir. Bu oranı, %9,99 ile tüketim ayak izi, %9,66 ile malzeme ayak izi ve %9,60 ile geri dönüştürülebilir hammadde ithalatı takip etmektedir. Diğer kriterlerin ağırlıkları ise %6,92 ile %8,47 arasında değişmektedir. Bu bulgu, elektrikli ve elektronik ekipman atık yönetiminin, döngüsel ekonomi performansının değerlendirilmesinde kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Çalışmada kullanılan yöntem ve

veri seti kısıtlarına göre sırasıyla Romanya, Portekiz ve Hırvatistan diğer ülkelere göre daha başarılı olduğu söylenebilir."

Kaynaklar

Avşar, İ. İ. (2023). Türk Havacılık Sektörünün Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Değerlendirilmesi: 2002-2022 DÖNEMİ. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi(*26), 153-169. https://doi.org/10.29029/busbed.1295361

Ekins, P., Domenech Aparisi, T., Drummond, P., Bleischwitz, R., Hughes, N., & Lotti, L. (2020). The circular economy: What, why, how and where.

Camacho-Otero, J., Boks, C., & Pettersen, I. N. (2018). Consumption in the circular economy: A literature review. *Sustainability*, *10*(8), 2758.

Diakoulaki, D., Mavrotas, G., & Papayannakis, L. (1995). Determining objective weights in multiple criteria problems: The critic method. Computers & Operations Research, 22(7), 763-770.

Geyer, R., & Jackson, T. (2004). Supply loops and their constraints: The industrial ecology of recycling and reuse. California Management Review, 46(2), 55–73.

Günay, F., & Ecer, F. (2022). A comparative analysis of the real sector in Turkey from the economic and financial perspectives with the CRITIC-MAIRCA method. Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi, 7(1), 186-219.

Korhonen, J., Nuur, C., Feldmann, A., & Birkie, S. E. (2018). Circular economy as an essentially contested concept. Journal of Cleaner Production, 175, 544–552. https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2

Lieder, M., & Rashid, A. (2016). Towards circular economy implementation: A comprehensive review in context of manufacturing industry. Journal of Cleaner Production, 115, 36–51.

Neves, S. A., & Marques, A. C. (2022). Drivers and barriers in the transition from a linear economy to a circular economy. *Journal of Cleaner Production*, *341*, 130865.

Sariatli, F. (2017). Linear economy versus circular economy: a comparative and analyzer study for optimization of economy for sustainability. *Visegrad Journal on Bioeconomy and Sustainable Development*, *6*(1), 31-34.

Sillanpää, M., & Ncibi, C. (2019). *The circular economy: Case studies about the transition from the linear economy*. Academic Press.

Veral, E. S. (2021). Döngüsel ekonomi: engeller, stratejiler ve iş modelleri. Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi, 8(1), 7-18.

Webster, K. (2021). A circular economy is about the economy. *Circular Economy and Sustainability*, *1*(1), 115-126.

Çevrim İçi Kaynaklar

Eurostat, circular economy indicators, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home), erişim tarihi 20/12/2024

HAVA YOLU YOLCU TALEBİNİN GM(1,1) MODELLERİ İLE TAHMİN EDİLMESİ

Doç. Dr. Orhan ECEMİŞ
Gaziantep Üniversitesi,
oecemis@gantep.edu.tr - 0000-0002-8270-0857

ÖZET

Havayolu taşımacılığı, sunduğu hız ve konforun yanı sıra küreselleşmenin ve artan şehirleşmenin etkisiyle günümüzün en çok tercih edilen ulaşım yöntemlerinden biri haline gelmiştir. Bu çalışma, Türkiye'deki havayolu yolcu sayısını kısa vadeli bir perspektifle tahmin etmeyi amaçlamaktadır. Tahmin sürecinde, sınırlı veriyle sistem davranışlarını modellemeye olanak tanıyan farklı GM(1,1) türevleri kullanılmış ve modellerin performansı MAPE ve RMSE değerleriyle karşılaştırılmıştır. Analiz sonuçlarına göre, geleneksel GM(1,1) modeli %13,80 MAPE ve 1310,91 RMSE değerleriyle orta düzeyde bir doğruluk sağlamıştır. En başarılı model ise %3,41 MAPE ve 439,84 RMSE ile VSSGM modeli olmuş, hız uyarlaması ve değişken yapı özellikleri sayesinde veriye üstün bir uyum göstermiştir. Buna karşın, PSO-GM(1,1) modeli %28,14 MAPE ve 4469,13 RMSE ile en düşük performansı sergilemiştir. NDGM(1,1), GOM_IA(1,1) ve Unbiased GOM(1,1) gibi modeller ise görece daha düşük hata oranlarıyla kabul edilebilir sonuçlar üretmiştir. Genel olarak, farklı GM(1,1) modellerinin veri özelliklerine bağlı olarak değişken performans gösterdiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda, çalışmada 2000-2019 yılları arasındaki havayolu yolcu sayısı verileri esas alınarak, en uygun model seçimi ve tahminler gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Havayolu yolcu tahmini, Gri Tahmin Modeli, Parçacık Sürü Optimizasyonu

Giriş

Havayolu tahmini, havayolu şirketlerinin gelecekteki yolcu talebini öngörmelerini sağlayan kritik bir süreçtir. Bu tahminler, havayollarının operasyonel verimliliği ve karlılığı üzerinde doğrudan etkiye sahip birçok stratejik kararı etkiler. Örneğin, uçuş ağının planlanması, filo yönetimi, fiyatlandırma stratejileri ve gelir yönetimi, doğru talep tahminlerine dayanır. Hatalı tahminler, ya boş koltuklar ve gelir kaybı ya da talebi karşılayamama ve müşteri memnuniyetsizliği ile sonuçlanabilir. Bu nedenle, havayolu şirketleri, karmaşık istatistiksel modeller ve makine öğrenmesi algoritmaları kullanarak yolcu talebini etkileyen faktörleri (ekonomik koşullar, mevsimsellik, rekabet vb.) analiz eder ve gelecekteki talebi mümkün olduğunca doğru bir şekilde tahmin etmeye çalışırlar.

Karar verme süreçlerinde tahmin, veriye dayalı stratejilerin temelini oluşturmaktadır. Geleneksel olarak, tahmin çalışmaları açıklayıcı modellere dayanmaktaydı. Bu modeller, açıklayıcı değişkenlerin tam olarak bilindiği ve doğru bir şekilde modellendiği durumlarda etkili sonuçlar üretebilmektedir. Ancak, bu modeller genellikle verilerin dağılımına ilişkin öncü varsayımlar gerektirmektedir (Baohua ve Zhao, 2017).

Tahmin çalışmalarında genellikle uygulanan Regresyon analizi, bir açıklayıcı modelleme yöntemi olduğu söylenebilir. Bununla birlikte, regresyon modelleri, varyasyonların çoğunun ortalamalara bağlı olması nedeniyle aykırı değerlere karşı hassastır. Ayrıca, risk faktörlerinin dinamik yapısı göz önüne alındığında, tüm temel nedensel değişkenlerin sistematik olarak tanımlanması zorluklar oluşabilmektedir.

GM(1,1) tahmin modeli, sınırlı bilgiye dayalı olarak sistemin iç değişim eğilimini ve temel yasasını ortaya çıkarabilen gri sistem teorisinin önemli bir parçasıdır. GM(1,1) küçük örneklem ve zayıf bilgi için uygun olduğundan, birçok alanda harika uygulamalara sahiptir (Meng, Wang, & Li, 2017).

Temel GM (1, 1) modelinin bu nedenle rastgelelik, doğrusal olmama ve dalgalanmalar içeren zaman serilerini tahmin etmek için uygun olmadığı sonucuna varmışlardır. Bu nedenle, temel gri modelin modelleme ve tahmin doğruluğunu artırmak için birçok hibrit gri model de önerilmiştir. Bu çalışmada literatürde yer alan hava yolu yolcu talebi GM(1,1) modelleri ile tahmin edilmiştir.

Literatür

Hava yolu yolcu talebi tahminine yönelik çalışmalarda Ozan vd. 2014 yılında yapmış oldukları çalışmada havayolu yolcu talebini indeksleme yöntemiyle aylık değişimini yansıtabilen kullanılarak tahmin modellerini geliştirmişlerdir. Kuzu ve Yıldırım Box Box-Jenkins ve Gri tahmin modellerini karşılaştırılmışlardır (Kuzu ve Yıldırım,2017). Efendigil ve Eminler 2017 yılında yapmış oldukları çalışmada hava yolu yolcu tahmininde Adaptif sinirsel bulanık çıkarım sistemi (ANFIS) ve yapay sinir ağları yöntemlerini kullanmışlardır (Efendigil ve Eminler,2017). Dursun ve Toraman Elazığ Havalimanına ait yolcu sayısını, uzun kısa vadeli bellek (LSTM) yöntemi kullanılarak havayolu yolcu sayısı tahmin etmişlerdir. Atay vd. apay

sinir ağları ve adaptif nörobulanık sistemler ile 3. İstanbul havalimanı talep tahmini gerçekleştirmişlerdir(Atay vd,2019).

Araştırmanın Amacı, Kapsamı ve Yöntemi

Bu çalışmanın amacı; Türk Hava yolu yolcu talebinin tahmin edilmesidir. GM (1,1) modelleri ile hava yolu yolcu talebinin tahmin edilmesi ve modellerin ürettikleri sonuçların karşılaştırılması çalışmanın kapsamını oluşturmaktadır.

Standard Gri Model (GM (1,1))

Gri Model GM (1,1), 1982 yılında Deng Julong tarafından geliştirilen ve özellikle belirsizlik ve eksik verilerle çalışabilme özelliğiyle tanınan bir tahmin yöntemidir. Bu model, özellikle az sayıda veri ile sistem davranışlarını tahmin etmek için kullanılır ve genellikle en az dört gözlem gerektirir. GM (1,1) modelinin temelini kümülatif üretim operatörü (AGO), ters kümülatif üretim operatörü (IAGO) ve gri model (GM) olmak üzere üç ana operatör oluşturur. Bu modelin (1,1) ifadesi, sırasıyla diferansiyel denklemin derecesini ve değişken sayısını belirtir.

İlk adımda, veriler kümülatif üretim operatörü (AGO) ile dönüştürülür, bu işlem verilerin birikimli toplamını alarak daha düzgün ve tahmin edilebilir bir formda sunar. Daha sonra, modelin yönetici diferansiyel denklemi çözülerek sistemin tahmin edilen değeri elde edilir. Son olarak, ters kümülatif üretim operatörü (IAGO) kullanılarak orijinal verilere dönülür ve tahmin edilen sonuçlar elde edilir.

GM (1,1) modeli, özellikle mühendislik, ekonomi, çevre bilimleri ve tarım gibi çeşitli alanlarda geniş bir uygulama yelpazesi bulmuştur. Bu model, sistemlerin gelecekteki davranışlarını tahmin etme amacıyla kullanıldığı gibi, aynı zamanda optimizasyon ve karar destek sistemlerinde de önemli bir yer tutmaktadır. GM (1,1) modelinin başarılı bir şekilde uygulandığı alanlar arasında enerji tüketimi tahmini, su kaynakları yönetimi, üretim süreçleri, ekonomik analizler ve çevresel etkilerin izlenmesi yer almaktadır. Bu model, az sayıda gözlemle yüksek doğrulukla tahmin yapabilmesi sayesinde pratikte çok yaygın bir kullanıma sahiptir

GM (1,1) modelleme süreci aşağıdaki gibidir.

1.Veri setinin oluşturulması

$x^{(0)}$ n adet gözlemden oluşan zaman serisi olmak üzere

$$x^{(0)} = \left(x^{(0)}(1), x^{(0)}(2), x^{(0)}(3), \ldots, x^{(0)}(n)\right)$$

AGO operatörüyle birikimli toplamlardan oluşan ve monoton olarak artan, $x^{(1)}$ elde edilir.

$$x^{(1)}(k) = \sum_{i=1}^{k} x^{(0)}(i)$$

k, zaman noktasıdır.

2. Katsayıların belirlenmesi

GM (1,1) modeli $x^{(0)}$ (k)+a $x^{(0)}$ (k)=b ifade edilir. Katsayıların belirlenebilmesi için bitişik komşu ortalamaları ile $z^{(1)}$ serisi:

$$z^{(1)}(k)=\frac{1}{2}\left(x^{(1)}(k)+x^{(1)}(k-1)\right), \quad k=2,3,\ldots,n$$

GM tahmin modeli $z^{(1)}$ ile aşağıdaki gibi ifade edilebilir.

$$x^{(0)}(k)+a\cdot z^{(1)}(k)=b, \qquad k=2,3,\ldots,n$$

a katsayısı, modelin gelişme oranı, b katsayısı, modelin sabit terimdir.

3. GM Denkleminin elde edilmesi

Bir önceki adımda hesaplanan a ve b katsayılarına göre, aşağıda yer alan diferansiyel denklemin çözülmesi ile GM denklemi ifade edilebilir.

$$\hat{x}^{(1)}(k+1)=\left[x^{(1)}(0)-\frac{b}{a}\right]e^{-ak}+\frac{b}{a}$$

tersine kümülatif operatörü IAGO ile işlem yapılarak k zaman noktasındaki tahmin değerleri elde edilir.

$$\hat{x}^{(0)}(k+1)=\left(x^{(0)}(1)-\frac{b}{a}\right)\cdot e^{-ak}\cdot\left(1-e^{a}\right)$$

Daha sonra ileriye yönelik tahmin dönemi H olmak üzere (k+H) zaman noktasındaki tahmin değeri hesaplanabilir.

$$\hat{x}^{(0)}(k+H)=\left(x^{(0)}(1)-\frac{b}{a}\right)\cdot e^{-a(k+H-1)}\cdot\left(1-e^{a}\right)$$

DGM (1, 1) Modeli: Tek değişkenli ve birinci dereceden diferansiyel denklemle tanımlanan ayrık gri model, Xie N. ve Liu S. (2009) tarafından geliştirilen ve "Discrete Grey Forecasting Model and its Application" başlıklı çalışmada açıklanan bir modeldir. Bu model, gri tahmin modeli (Grey Forecasting Model) olarak bilinen bir yapının ayrık bir versiyonudur ve temel olarak eksik veya belirsiz veri setleriyle tahmin yapmayı amaçlar.

DGM (2, 1) Modeli: Tek değişkenli ve ikinci dereceden diferansiyel denklemle tanımlanan ayrık gri model, Shao Y. ve Su H. (2012) tarafından önerilen bir modeldir. DGM (2, 1) modeli, gri tahmin modelinin ayrık bir versiyonudur ve ikinci dereceden diferansiyel denklemler kullanarak tahminler yapar.

VSSGM (1, 1) Modeli: Hız uyumlu ve adaptif yapıya dayalı gri model, Li S., vd (2020) tarafından geliştirilen bir Gri Tahmin modelidir. Bu model, hız uyumlu (speed adaptation) ve değişken yapı (variable structure) özellikleri ile öne çıkar. Özellikle değişken yapılar ve hız uyumlaması ile modelin doğruluğunu artırmayı hedefler.

NDGM (1, 1) Modeli: Xie N., vd. tarafından 2013 yılında geliştirilen Homojen Olmayan Ayrık Gri Model (Non-homogeneous Discrete Grey Model), bir gri tahmin modelidir. Geleneksel gri modeller, verilerin aynı düzeyde homojen olmasını varsayar, ancak NDGM modeli, verilerin heterojen yapısını dikkate alarak daha doğru tahminler yapmayı hedefler. Model, ham veriler ile tahmin edilen değerleri çıkaran bir fonksiyonel yapıya sahiptir.

GOM (1, 1) Modeli: Ters Yönlü Gri Model (Grey Opposite-Direction Model), ters birikimli üretim ve geleneksel enterpolasyon yöntemi temel alınarak geliştirilmiştir. Che X., vd (2013) tarafından önerilen bu model, gri sistem teorisini ters birikimleme ve enterpolasyon teknikleriyle birleştirerek yeni bilgi akışları üzerine tahminler yapmayı amaçlar. Bu model, verilerdeki belirsizlikleri ve eksiklikleri dikkate alarak daha doğru tahminler yapmayı hedefler.

GOM_IA (1, 1) Modeli: Ters Birikimli Üretim Temelli (Grey Opposite-Direction Model based on Inverse Accumulation), Zhu J., vd. (2016) tarafından geliştirilmiş bir gri tahmin modelidir. Bu model, eksik veri koşullarında enerji yükü tahmini yapmak amacıyla tasarlanmıştır ve ters birikimli üretim metodunu temel alır.Kayıp verilerin etkisini minimize eder ve tahmin doğruluğunu artırır. Girdi olarak ham veriler alır ve çıktı olarak tahmin edilen değerleri üretir.

Unbiased GOM (1, 1) Modeli: Yanlılık İçermeyen Ters Yönlü Gri Model, Ters Birikimli Üretim Temelli (Unbiased Grey Opposite-Direction Model based on Inverse Accumulation), Luo Y. ve Liao D. (2012) tarafından geliştirilen bir gri tahmin modelidir. Bu model, gri sistem teorisi üzerine kurulu olup, yanlılık içermeyen tahminler yapmak amacıyla tasarlanmıştır. Ters birikimli üretim ve yeni bilgi entegrasyonu yöntemlerini kullanarak daha hassas tahminler sağlar.

EXGM (1, 1) Modeli: Üssel Gri Model (Exponential Grey Model), Bilgil H. (2020) tarafından geliştirilen bir gri tahmin modelidir. Bu model, gri sistem teorisini kullanarak tahmin yaparken üssel (exponential) büyüme dinamiklerini modeline dahil eder ve özellikle belirli veri setlerinde daha doğru sonuçlar elde etmeyi hedefler. Model, üssel büyüme oranlarını dikkate alarak, özellikle ekonomi, mühendislik ve diğer alanlarda doğru tahminler yapmayı sağlar. Üssel modelleme, özellikle hızlı değişim gösteren ve büyük artışlar sergileyen veri setlerinde daha etkili olabilir.

PSO-GM (1, 1) Modeli: Liu, S. ve Yang, Y.(2009) tarafından öne sürülen, Parçacık Sürü Optimizasyonu Temelli Gri Model (Particle Swarm Optimization-based Grey Model), parçacık sürüsü optimizasyonu (PSO) yöntemini, gri model (GM) ile birleştirerek geliştirilmiş bir tahmin modelidir. Bu model, özellikle gri sistem teorisi ile veri analizini optimize etmek için kullanılan modern bir yaklaşımdır.

Bulgular

Hava Yolu Yolcu talebine ait veriler TUIK web sitesinden elde edilmiştir. Veriler yıllık olup 2000-2019 dönemini kapsamaktadır. Uygulama R programında Jahajeeah, ve Saib tarafından geliştirilen GreyModels paketi kullanılarak gerçekleştirilmiştir

Literatürde tahmin modelin performans doğruluğu, ortalama mutlak yüzde hatası (MAPE) ve kök ortalama kare hatası (RMSE) kullanılarak değerlendirilmektedir. MAPE değeri %10'dan küçük tahmin modellerinin başarılı olduğu ifade edilmektedir. GM modellerine ait MAPE ve RMSE değerleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1 GM Tahmin Modellerinin MAPE ve RMSE Değerleri

Model	MAPE	RMSE
GM(1,1)	%13,80	1310,91
DGM(1,1)	%14,02	1325,61
DGM (2, 1)	%13,22	1384,52
VSSGM	%3,41	439,84
NDGM (1,1)	%6,83	720,66
GOM (1, 1)	%12,23	1517,57
GOM_IA (1, 1):	%10,59	943,2
unbiased GOM (1, 1)	%9,21	931,6
EXGM (1, 1):	%12,26	1172,59
PSO-GM(1,1)	%28,14	4469,13

Tablo 1 incelendiğinde;

- VSSGM %3,41 MAPE değeri ile en başarılı tahmin sonucu ürettiği,
- NDGM (1,1) ve unbiased GOM (1, 1) modellerinin sırasıyla %6,83, %9,21 MAPE değerleri ile bu modellerin diğerlerine göre daha doğru tahminler ürettiği
- VSSGM modeli ayrıca en düşük RMSE değerine de sahip, bu da tahminlerinin gerçek değerlere en yakın olduğu
- DGM(1,1), DGM (2, 1) ve GOM (1, 1) modelleri orta düzeyde MAPE ve RMSE değerlerine sahip olduğunu
- PSO-GM(1,1) modeli en yüksek MAPE , RMSE değerine sahip, bu da bu modelin diğerlerine göre veri setine uyum sağlamadığı söylenebilir.

Sonuç

Literatürde havayolu tahmininin doğruluğunu artırmak için çeşitli yöntemler geliştirilmektedir. Zaman serisi analizi, ekonometrik modeller, yapay sinir ağları ve bulanık mantık gibi teknikler, yolcu talebindeki eğilimleri ve kalıpları belirlemek için kullanılmaktadır. Ayrıca, büyük veri analitiği ve veri madenciliği gibi gelişmiş yöntemler, yolcu davranışlarını daha derinlemesine anlamak ve tahminlerin hassasiyetini artırmak için giderek daha fazla kullanılmaktadır. Havayolu tahmini alanındaki araştırmalar, havayolu şirketlerinin operasyonel verimliliği artırmasına, kaynaklarını daha etkin kullanmasına ve rekabet avantajı elde etmesine yardımcı olacak bilgiler sağlamaktadır.

Bu çalışma, farklı GM(1,1) modellerinin havayolu yolcu sayısının kısa vadeli tahmininde kullanımını kapsamlı bir şekilde incelemiştir. Modeller arasında en iyi sonuç, düşük hata oranıyla VSSGM modeli tarafından elde edilmiştir. Geleneksel GM(1,1) modeli orta düzeyde bir başarı sağlarken, PSO-GM(1,1) modeli en düşük performansı sergilemiştir. NDGM(1,1) ve

GOM_IA(1,1) gibi modeller, görece daha başarılı sonuçlar sunmuş ve veriye daha iyi uyum sağlamıştır. Analizler, model performanslarının veri özelliklerine duyarlı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, tahmin çalışmalarında model seçiminin dikkatli bir şekilde yapılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Kaynaklar

Atay, M., Eroğlu, Y., & Seçkiner, S. U. (2019). Yapay sinir ağları ve adaptif nörobulanık sistemler ile 3. İstanbul havalimanı talep tahmini ve türk hava yolları iç hat filo optimizasyonu. *Endüstri Mühendisliği, 30*(2), 141-156.

Apalı, A., & Acun, Ö. (2018). Maliyet Tahminlemesi Yöntemlerinden Gri Sistem Teorisinin İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 23*(4), 1239-1250. Bilgil H (2020). New Grey Forecasting Model with its Application and Computer Code. AIMS Mathematics, 6(2), 1497-1514 DOI: 10.3934/math.2021091

Dursun, Ö. O., & Toraman, S. (2021). Uzun Kısa Vadeli Bellek Yöntemi ile Havayolu Yolcu Tahmini. Journal of Aviation, 5(2), 241-248. https://doi.org/10.30518/jav.1009331

Efendigil, T., & Eminler, Ö. E. (2017). Havacılık Sektöründe Talep Tahminin Önemi: Yolcu Talebi Üzerine Bir Tahmin Modeli. Yaşar Üniversitesi E-Dergisi, 12, 14-30.

Kuzu Yıldırım, S., & Yıldırım, B. (2017). Box-Jenkins ve Gri Tahmin Yöntemleri İle Türkiye'de Hava Yolu Ulaşım Talebinin Tahmini. *Priene Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1*(2).

Liu, S., Yang, Y. (2009). "Optimization of Grey Forecasting Model Based on Particle Swarm Optimization." *Journal of Grey System*.

Jahajeeah, H., Saib, A.A.E.F. Greymodels: A Shiny Package for Grey Forecasting Models in R. *Comput Econ* (2024). https://doi.org/10.1007/s10614-024-10610-8

Li S, Miao Y, Li G, Ikram M (2020). A Novel Varistructure Grey Forecasting Model with Speed Adaptation and its Application. Mathematical and Computers in Simulation, 172, 45-70. DOI:10.1016/j.matcom.2019.12.020

Luo Y, Liao D (2012). Grey New Information Unbiased GOM (1, 1) Model based on Opposite-Direction Accumulated Generating and its Application. Advanced Materials Research, 507, 265-268. DOI:10.4028/www.scientific.net/AMR.507.265

Meng, F., Wang, T., & Li, B. (2017). The improved GM(1,1) based on PSO with stochastic weight. 2017 International Conference on Grey Systems and Intelligent Services (GSIS) (s. 154-158). Stockholm, Sweden: doi: 10.1109/GSIS.2017.8077693.

Shao Y, Su H (2012). On Approximating Grey Model DGM (2, 1). 2012 AASRI Conference on Computational Intelligence and Bioinformatics, 1, 8-13. DOI:10.1016/j.aasri.2012.06.003

Xie N, Liu S (2009). Discrete Grey Forecasting Model and its Application. Applied Mathematical Modelling, 33(2), 1173-1186. DOI:10.1016/j.apm.2008.01.011

Xie N, Liu S, Yang Y, Yuan C (2013). On Novel Grey Forecasting Model based on Non-homogeneous Index Sequence. Applied Mathematical Modelling, 37, 5059-5068. DOI:10.1016/j.apm.2012.10.037

Zhu J, Xu Y, Leng H, Tang H, Gong H, Zhang Z (2016). Power Load Forecasting based on GOM (1, 1) Model under the Condition of Missing Data. 2016 IEEEPES Asia-Pacific Power and Energy Engineering Conference (APPEEC), pp. 2461-2464. DOI:10.1109/appeec.2016.7779929

KAMU PERSONEL SEÇME SINAVI ÜZERİNE YAPILAN ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK ANALİZİ

Mikail KOÇER

İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü

mikailkocer3712@gmail.com - 0009-0008-4419-7155

Prof. Dr. Mehmet GÜLLÜ

İnönü Üniversitesi, Spor Bilimler Enstitüsü

mehmet.gullu@inonu.edu.tr – 0000-0002-0930-7178

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) dair yapılmış çalışmaların sistematik analiz etmektir. Kamu Personeli Seçme Sınavı eğitim, iş ve ekonomi açısından çok hayati bir yere sahip olmakla beraber eğitim almış insanların hayat planlaması yapması açısından çok önem taşımaktadır. Çalışma önem açısından 'KPPS' sürecinde ve sürecine girecek öğrenciler için bu süreçte karşılarına neler çıkacağını, daha önce bu süreçte olanların duygu ve düşüncesini toplu halde görme imkânı sağlamaktadır. Literatürdeki incelenen çalışmaların 17 tanesi Makale olurken 3 tanesi Yüksek Lisans tezi olmak üzere toplam 20 çalışmak incelenmiştir. Bu çalışmalar Yayınlayan yazar, Yayınlanan yıl, Çalışmanın amacı, örneklem grubu, yapılan istatistik, veri toplama aracı ve sonuç yönünden analiz edilmiştir. Bu analiz sonucu çalışmaların çoğunun 'Doçent Öğretim Üyesi' tarafından yapıldığı görülürken çalışma yazarları genellikle 'Anket' veri toplama aracı görülmüştür. Yapılan istatistik açısından 'Betimsel Analiz' ve 'T-testi' daha fazla kullanıldığı gözlemlenmiştir. Çalışmalarda çıkan sonuçlara bakıldığında KPSS sınavının stres yaratmakla beraber iş hayatına geçiş evresinde yeterli şekilde ölçüm olmaması görülmüş, sınav sisteminin ve içeriğinin değişmesi gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: 'Kamu Personeli Seçme Sınavı, Sınav Kaygısı, Sınav Başarı Düzeyi, Mesleki Hayata Geçiş'

1. GİRİŞ

Eğitim, bireyin yaşantıları aracılığıyla istendik davranış değişiklikleri kazandığı bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Demirel, 2005). Eğitimi formal ve informal olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Formal eğitim, planlı, kontrollü ve aşamalı bir süreç olup öğretici tarafından organize edilir; okullarda uygulanan eğitim bu türün bir örneğidir. İnformal eğitim ise bireyin yaşam içerisinde, çevresiyle etkileşim kurarak veya kendi kendine öğrenmesi şeklinde

gerçekleşir (Fidan, 2012). Formal ve informal eğitim birbirini destekler nitelikte olup, aile ve okul etkileşimi bu duruma örnek gösterilebilir. Ayrıca formal eğitim, örgün ve yaygın eğitim olarak ikiye ayrılır; örgün eğitim okulda yapılırken yaygın eğitim farklı mekânlarda gerçekleşebilir (Erden, 2008). Bu bağlamda eğitimin en temel yapı taşı Öğretmendir.

Öğretmenlik, günümüzde özel uzmanlık bilgisi ve becerisi gerektiren bir meslek olarak kabul edilmektedir. Statüsü ve saygınlığı ülke ve kültürlere göre farklılık gösterse de insanla doğrudan ilişkili olması nedeniyle öğretmenlik, kültürümüzde yalnızca bir geçim kaynağı değil, aynı zamanda kutsal bir meslek olarak değerlendirilmektedir (Şişman, 2010).

Öğrencilerin öğretmen olabilmeleri için lisans öğrenimlerini başarıyla tamamlamaları gerekmektedir. Ancak, bu yeterli görülmemekte ve adayların ÖSYM tarafından düzenlenen Kamu Personeli Seçme Sınavı'ndan (KPSS) atanacakları bölüme ilişkin yeterli puanı alması şart koşulmaktadır. KPSS, genel kültür, genel yetenek ve MEB AGS sınavından oluşan sorularla adayların belirli bir süre içinde değerlendirilmesini hedeflemektedir (Gedikoğlu, 2005).

Eğitim, bireylerin toplumsal hayata katılımını sağlayan ve mesleki gelişimlerine yön veren en önemli süreçlerden biridir. Bu sürecin önemli bir aşamasını ise mesleki seçim ve yerleştirme süreçleri oluşturmaktadır. Türkiye'de Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS), eğitimden iş hayatına geçişte adayların yeterliliklerini değerlendiren temel mekanizmalardan biri olarak kabul edilmektedir. KPSS, öğretmen adaylarından memuriyet hedefleyen bireylere kadar geniş bir yelpazede milyonlarca insanı etkilemektedir (Eldeleklioğlu, 2015).

Bu çalışma, KPSS'nin gerek bireysel gerekse toplumsal düzeyde yarattığı etkileri anlamayı amaçlamaktadır. KPSS'nin, adaylar üzerindeki stres ve kaygı seviyelerine etkisi, mesleki yeterlilikleri ölçme kapasitesi ve sınavın yapısal özellikleri akademik literatürde sıkça tartışılan konular arasındadır. Bununla birlikte, mevcut çalışmaların büyük bir kısmı dağınık bir şekilde ele alınmış olup, bu alandaki bilgi birikiminin derlenmesine yönelik sınırlı girişimler bulunmaktadır.

Bu bağlamda, bu araştırma, KPSS üzerine yapılan çalışmaların sistematik bir analizini yaparak bu sınavın adaylar üzerindeki etkilerini ve meslek yaşamına geçişteki yeterliliklerini incelemektedir. Çalışmanın bulguları, sınavın eksik yönlerini ortaya koymanın yanı sıra daha nitelikli bir ölçme ve değerlendirme sistemi geliştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemektedir.

2. YÖNTEM

Sistematik derleme tekniğiyle hazırlanan bu çalışma ‘Kamu Personeli Seçme Sınavı’ başlığı altında 2005 ile 2024 yılları arasında Türkçe kaynaklardan elde edilen Makale ve Yüksek Lisans tezleri değerlendirilmektedir. Bu tezlerin erişimi için Google Akademi ve Ulusal Tez Merkezi veri tabanları kullanılarak detaylı bir çalışma yapılmıştır. Araştırma 17 Makale ve 3 Yüksek Lisans tezi üzerinden inceleme yapılmıştır. Başlık ve Özet incelendikten sonra araştırmanın amacı, örneklem grubu, yapılan istatistik, veri toplama aracı kayıt altına alınıp analiz edilmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Yapılan Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yayın Yılı	Yayın Sayısı
2005-2009	3
2010-2014	10
2015-2019	6
2020-2024	1

Çizelge 1' de Kamu Personeli Seçme Sınavı alanında yapılan araştırmaların en fazla sırayla 2010-2014 (n=10), 2015-2019 (n=6), 2005-2009 (n=3), 2020-2024 (n=1) olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Yapılan Tez Çalışmaların Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Tez Danışma Unvan Türü	Tez Danışmanı Unvan Sayısı
Profesör Doktor	**4**
Doçent Doktor	**7**
Doktor Öğretim Üyesi	**9**

Çizelge 2' de Kamu Personeli Seçme Sınavı alanında yapılan tez araştırmalarında danışman unvan sayıları görülmektedir. Tez danışman unvan sayıları en fazla sırayla Doktor Öğretim Üyesi (n=9), Doçent Doktor (n=7), Profesör Doktor (n=4) olduğu görülmektedir.

Çizelge 3. Yapılan Araştırmanın Yazar Sayısına Göre Dağılımı

Yazar Sayısı	Yazar Sayısı
En az 1 yazarlı	**8**
En az 2 yazarlı	**8**
En az 3 yazarlı	**3**
En az 4 yazarlı	**1**

Çizelge 3' de Kamu Personeli Seçme Sınavı alanında yapılan araştırmaların yazar sayısı en fazla sırayla, en az 1 yazarlı (n=8), en az 2 yazarlı (n=8), en az 3 yazarlı (n=3), en az 4 yazarlı (n=1) olduğu görülmekle görülmektedir.

Çizelge 4. Yapılan Çalışmanın Örneklem Sayılarına Göre Dağılımı

Katılımcılar	Katılımcı Sayısı
1-100 Katılımcı	5
101-200 Katılımcı	4
201-300 Katılımcı	1
301-400 Katılımcı	4
401 Katılımcı ve üzeri	6

Çizelge 4'de Kamu Personeli Seçme Sınavı alanında yapılan araştırmalarda örneklem sayıları görülmektedir. Bu bağlamda araştırma (n=6) en fazla tercih edilen örneklem sayısının 400+ olduğu görülmüştür.

Çizelge 5. Yapılan Çalışmaların Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Veri Toplama Aracı	Yayınların Uygulama Sayısı
Anket	10
Yarı Yapılandırılmış	4
KPSS Sınav Sonucu	4
Üniversite GANO'su	2

Çizelge 5'de Veri toplama aracının 1'den fazla kullanılanları verilmiştir. Araştırmada veri toplama araçları en çoktan en aza doğru sıralaması Anket (n=10), Yarı Yapılandırılmış (n=4), KPSS sınav sonucu (n=4), Üniversite GANO'su (n=2) şeklindedir.

Çizelge 6. Yapılan Çalışmaların İstatistik Verilerine Göre Dağılımı

Yapılan İstatistik	Yayınların Uygulama Sayısı
Betimsel Analiz	5
T-Testi	6
ANOVA	2
Regresyon Analizi	2
Frekans, Yüzde	3

Çizelge 6'da Yapılan İstatistiklerin 1'den fazla kullanılanları en fazladan en aza doğru şu şekildedir. T-Testi (n=6), Betimsel Analiz (n=5), Frekans ve yüzde (n=3), ANOVA (n=2), Regresyon Analizi (n=2) şeklindedir.

Çizelge 7. Kamu Personeli Seçme Sınavına Dair Yapılan Çalışmaların Analizi

Sezgin ve Duran, (2011)	Öğretmen adaylarının KPSS ile ilgili düşünceleri ve sınavın öğretmen adaylarının lisans derslerinin içeriği ile öğretmenlik mesleğine bakışlarına ve sosyal yaşantılarına yansımalarının incelenmesi	Türkçe öğretmenlik mezunu 47 öğretmen adayı	Betimsel ve İçerik Analizi	Yarı Yapılandırılmış	Araştırma sırasında öğretmen adayları KPSS'nin nitelikli öğretmeni seçmek için uygun bir sınav olmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca sınavın, onların çevreyle iletişimlerini, sosyal ilişkilerini, sanatsal, kültürel ve sportif faaliyetlere katılımlarına olumsuz yansıdığını ifade etmişlerdir.
Memduhoğlu ve Kayan, (2017)	Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) ve alan sınavına yönelik öğretmen adaylarının görüşlerinin incelenmesi	16 öğretmen adayı (10 erkek, 6 Kadın)	Betimsel Analiz	Yarı Yapılandırılmış ve Anket	KPSS'ye alan sınavının dâhil edilmesi öğretmen adaylarının tümü tarafından olumlu karşılanmıştır. Öğretmen adayları, KPSS'nin öğretmenlik becerilerini ölçmede yetersiz kaldığını düşünmektedirler.
Gündoğdu, Çimen ve Turan, (2008)	Eğitim fakültelerinde öğrenim gören öğretmen adaylarının Kamu Personeli Seçme Sınavı'na (Civil Cervant Selection Exam) ilişkin görüşlerinin incelenmesi	507 öğretmen adayı	T-testi	Anket	Sınavın geleceklerini etkileyeceğini ve çok önemli olduğunu, ancak bu sınavın ve sınava hazırlanma sürecinin kendilerini ruhen, ekonomik ve sosyal olarak yıprattığını; sınavın iyi öğretmen seçen bir sistem olmadığını; öğretim elemanlarının derslerinde KPSS'ye yönelik öğretim yapması gerektiğini ve genel olarak KPSS'nin kaygı düzeyleri üzerinde olumsuz bir etki yarattığını göstermektedir.

Erdem ve Soylu, (2018)	Öğretmen adaylarının Türkiye'de var olan Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) ve yapılması planlanan alan sınavı hakkındaki görüşlerinin incelenmesi	110 öğretmen adayı	Betimsel ve İçeril Analizi	Anket	Öğretmen adaylarının büyük bir çoğunluğunun (%75) KPSS yerine alan sınavını tercih ettiği ve öğretmen seçiminde başka faktörlerin de göz önünde bulundurulması gerektiği tespit edilmiştir.
Bahar, (2006)	Öğretmen adaylarının akademik başarıları ile KPSS puanlarım cinsiyete göre karşılaştırmak ve öğretmen adaylarının akademik başarı puanlarının KPSS puanlarını cinsiyete göre yordayıp yordamadığının incelenmesi	727 öğretmen adayı (311 kadın, 418 erkek)	T-testi ve Basit doğrusal regresyon analizi	KPSS sınav sonuçları	Kadın öğretmen adaylarının genel akademik başarı puanlan, erkek öğretmen adaylanmn genel akademik başarı puanlanndan anlamlı ölçüde yüksek; kadın öğretmen adaylanmn KPSS puanlan, erkek öğretmen adaylanmn KPSS puanlanndan anlamlı ölçüde düşük bulunmuştur. Öğretmen adaylanmn akademik başarı puanlan KPSS puanlannı erkek adaylarda %15,0, kadın adaylarda %14,6 oranında yordamaktadır.
Karataş ve Güleş, (2013)	Öğretmen atamalarında esas alınan KPSS'ye ilişkin öğretmen adaylarının genel görüşlerinin incelenmesi	539 öğrenci	Betimsel istatistik, T-testi, ANOVA, Kruskal-Wallis-H ve Mann-Whitney-U testleri	Anket	Birinci sınıftan itibaren KPSS'nin öneminin farkında olan öğretmen adayları, fakültede alınan eğitimin sınav başarısı için yeterli olmadığını düşünüp dershaneye gitme ihtiyacı duymaktadırlar. Sınav kaygısı, öğretmen adaylarının üniversitedeki başarısını olumsuz etkileyen bir unsurdur. Öğretmen adayları, atamaların sadece bilişsel becerileri ölçen bir sınavla değil, başka ölçütlerin de dikkate alınarak yapılması gerektiğinden yanadır.
Safran, Kan, Üstündağ, Birbudak ve Yıldırım, (2014)	Öğretmenlik mesleğine kaynak teşkil eden eğitim fakülteleri ile diğer fakülte mezunlarının 2013 Kamu Personeli Seçme Sınavı'ndaki (KPSS) başarı durumlarını karşılaştırmasının incelenmesi	94.625 Aday Puanı	T ve Z Testi	Kpss sınav sonuçları	Araştırma neticesinde dokuz branşta (Fizik, Kimya, Biyoloji, Matematik, Tarih, Coğrafya, Türk Dili ve Edebiyatı, İngilizce, Almanca, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi) eğitim fakültesi mezunu adayların diğer fakülte mezunu adaylara göre daha başarılı oldukları sonucuna varılmıştır.
Başkan ve Alev, (2010)	KPSS sınavında daha önce sorulan soruların içeriğiyle eğitim fakültelerindeki eğitim bilimleri derslerinin içeriğini karşılaştırmasının incelenmesi	14 Öğretim Elamanı	Mülakat	Anket	KPSS sorularının ağırlıklı olarak Gelişim ve Öğrenme ve Öğretimde Planlama ve Değerlendirme derslerinden çıktığı belirlenmiştir. Bu soruların programda yer alan dersler açısından uygun bir dağılım göstermediği, Öğretmenlik Meslek derslerinde kazanılan davranışların sınırlı bir kısmının KPSS'de ölçüldüğü sonucuna varılmıştır.

Kablan, (2010)	Öğretmen adaylarının akademik mezuniyet ortalama puanı ile KPSS puanı arasındaki ilişki derecesinin incelenmesi	330 Öğretmen Adayı	Korelasyon ve Regresyon analizi	KPSS sınav sonuçları ve Üniversite ortalamaları	Akademik ortalama ile KPSS başarısı arasında yapılan değişik analizler sonucunda hem zayıf ve hem de güçlü ilişkiler belirlenmiştir. Genel anlamda üniversite mezuniyet ortalamaları ile Eğitim Bilimleri başarısı arasında ilişkinin yüksek, diğer taraftan Genel Yetenek ve Genel Kültür başarısı arasında ilişkinin zayıf olduğu söylenebilir.
Tösten, (2012)	İlköğretim öğretmenlerinin KPSS'ye yönelik görüşlerinin belirlenmesinin incelenmesi	310 İlkokul Öğretmeni	Cronbach Alpha	Sınıf Öğretmeni Adaylarının Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) İlişkin Algıları", Eraslan'ın (2004) "Öğretmenlik Mesleğine Girişte Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) Yönteminin Değerlendirilmesi " ve Gündoğdu, Çimen ve Turan'ın (2008) "Öğretmen Adaylarının Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) İlişkin Görüşleri"	Öğretmenler, KPSS'nin Milli Eğitim'in aradığı temel niteliklere sahip adayları seçmekte yetersiz kaldığını düşünmektedir. Öğretmenlere göre; KPSS'nin öğretmen seçmede nitelikli bir sınav olmadığı, objektifliği sağlamadığı, büyük oranda eğitimdeki gelişmeleri kapsayan güncel bir sınav olmadığı, öğretmen adaylarının ruh sağlığını bozduğu, öğretmenleri ezbere ittiği, adaylardan yüksek performans beklendiği görüşleri ortaya çıkmıştır.
Özsan, (2008)	Eğitim Fakülteleri son sınıfta öğrenimlerini sürdürmekte olan öğretmen adaylarının, öğretmen atamalarında ölçüt olarak kullanılan KPSS sınavına ilişkin kaygılarını ve öğretmenlik mesleğinden beklentilerini incelemesi	317 Öğretmen Adayı	T-testi, Tek yönlü varyans analizi, Pearson korelasyon katsayısı	Verilerin toplanmasında araştırmacı tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu", "Öğretmenlik Merkezi Sınavı Kaygı Ölçeği" ve Uras ve Kunt (2005) tarafından geliştirilen "Öğretmenlik Mesleğinden Beklentiler Anketi"	Öğretmen adaylarının KPSS sınavına ilişkin kaygılı oldukları ve kaygılarının temelinde mezun olduktan sonra atanamama endişesi olduğu ortaya çıkmıştır. Öğretmen adaylarının mesleki beklentileri genel anlamda "yüksek", beklentilerinin karşılanmasını umma düzeyleri ise "düşük" bulunmuştur.

Kuran, (2013)	Dershanelerde verilen KPSS kurslarını, kursa katılan öğretmen adayları tarafından değerlendirmesinin incelenmesi	110 öğretmen adayı	Frekans ve Yüzdelik Değer	Yarı Yapılandırılmış ve Ses Kaydı	Dershaneye giden öğretmen adaylarının dershaneyi seçme nedenlerinin başında "düzenli ders çalışma isteği" yer almaktadır. Adaylar, dershanedeki eğitimi, bilgilerin KPSS'ye yönelik verilmesi, konuların daha çok tekrar edilmesi ve her konuyla ilgili test verilerek sık sık sınavların yapılması gibi konularda daha etkili bulduklarını vurgulamışlardır. Adayların %69.09'u "mutlaka bir sınav olsun ama bu sınavın türü ve içeriği değişsin" görüşünde birleşmişlerdir.
Güven ve Dak, (2017)	Öğretmen adaylarının Kamu Personel Seçme Sınavına (KPSS) ilişkin görüşlerini görsel metaforlar yoluyla incelenmesi	238 öğretmen adayı (185 kadın, 53 erkek)	Fenomoloji ve İçerik analizi	Anket	Kamu personel seçme sınavının öğretmen atamalarında gerekli olduğunu buna karşılık sınavın içerik olarak gereksiz birçok soru içerdiği, gereksiz bir rekabet ortamı oluşturduğu, geleceğe dönük belirsizlikler oluşturduğu, kaygı ve stres gibi faktörlerle birlikte yaşam kalitesini olumsuz yönde etkilediği sonuçlarını ortaya koymaktadır.
Dilekmen, Erçoşkun, Nalçacı. (2010)	Sınıf öğretmeni adaylarının akademik başarılarının cinsiyet ve öğretim şekli (birinci ve ikinci öğretim). Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) başarılarının ise akademik başarı. Cinsiyet ve öğretim şekli değişkenleri açısından incelenmesi	387 Öğretmen Adayı (210 kız, 177 erkek)	Aritmetik Ortalama, Parson ve T-Testi	Kpss Sonucu	Sınıf öğretmeni adaylarının akademik başarıları incelendiğinde, kızların erkeklere göre anlamlı düzeyde daha başarılı olduğu tespit edilmiştir. Ancak birinci ve ikinci öğretim mezunlarının akademik başarıları arasında önemli bir fark gözlenmemiştir. Sınıf öğretmeni adaylarının akademik başarıları ile KPSS başarıları arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Cinsiyete göre adayların KPSS başarıları karşılaştırıldığında ise erkek adaylar lehine anlamlı bir fark olduğu belirlenmiştir. Öğretim şekli değişkeni açısından bakıldığında, birinci öğretim mezunlarının KPSS başarılarının ikinci öğretim mezunlarına göre anlamlı derecede daha yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Açil, (2010)	Öğretmen adaylarının Akademik Başarı Puanları (AKBP) ile Kamu personeli Seçme Sınavı Puanları (KPSSP) arasındaki ilişkiyi çeşitli değişkenler açısından incelemesi	449 Öğretmen Adayı (260 kadın, 189 erkek)	Frekans, yüzde, ortalama, standart sapma, korelasyon ve çoklu regrasyon	Anket	AKBP ile KPSSP arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin olduğu belirlenmiştir. Ayrıca AKBP'nin KPSSP'yi yordayan bir değişken olduğu ortaya çıkmıştır. Diğer yandan öğretmen adayların fakülte giriş puanları (FGP)ile KPSSP arasında bir ilişki bulunamamıştır

Deryakulu, (2011)	Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) Eğitim Bilimleri sorularını, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2006 yılında yayınlanan "Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterliklerinin Öğretim Teknolojisi alanı ile ilgili alt yeterlik/performans göstergeleri açısından inceleme	480 adet KPSS Sorusu	Standart Sapma, Aritmetik Ortalama, Veri Analizi	Anket	Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) Eğitim Bilimleri sorularını, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından 2006 yılında yayınlanan "Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterliklerinin Öğretim Teknolojisi alanı ile ilgili alt yeterlik/performans göstergeleri açısından inceleme
Yılmaz, Yaşar, ((2016)	Öğretmen adaylarının kamu personeli seçme sınavına yönelik algılarını belirlemesi	85 Öğretmen Adayı	T-testi ve tek yönlü varyans analizi	Anket	Öğretmen adaylarının Kamu Personeli Seçme Sınavına ilişkin algıları ile cinsiyet değişkeni arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığı, öğrenim gördükleri anabilim dalları arasında ise anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur. Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla yapılan Tukey Testi sonucuna göre matematik eğitimi ve sosyal bilgiler eğitimi anabilim dalları arasında anlamlı farklılık olduğu ve farkın matematik eğitimi anabilim dalı lehine olduğu tespit edilmiştir
Yılmazer, (2017)	Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) hazırlanan öğretmen adaylarının sınav kaygısına bağlı olarak tükenmişlik düzeyi ve psikolojik dayanıklılıklarının incelenmesi	150 Öğretmen Adayı	ANOVA	Anket	Öğretmenlerin sınav kaygısı düzeylerinin orta olduğu, tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu ve psikolojik dayanıklılık düzeylerinin orta olduğu saptanmıştır. Aday öğretmenlerin sınav kaygısı düzeylerinin arttıkça; duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ölçeklerinden aldıkları puanlarında artmakta olduğu saptanmıştır. Kadınların erkeklere oranla sosyal yeterlilik ve sosyal kaynaklar düzeylerine oranla daha yüksek olduğu saptanmıştır.
Korucu, Ertekin, (2020)	KPSS kursunda eğitim gören öğretmen adaylarının e-öğrenmeye yönelik tutumlarının sınıflarına, cinsiyetlerine, haftalık internet kullanım sürelerine, öğrenme şekillerine ve sahip oldukları motivasyon türüne göre incelenmesi	138 Öğretmen Adayı	Cronbach alfası	Anket	Öğretmen adaylarının e-öğrenmeye yönelik tutumları doğrultusunda sınıflarına, cinsiyetlerine, haftalık internet kullanım sürelerine, öğrenme şekillerine ve sahip oldukları motivasyon türüne göre anlamlı farklılıklar bulunmamıştır.
Köse, Diken ve Gül, (2017)	Biyoloji öğretmen adaylarında tükenmişlik ve KPSS kaygı düzeylerini çeşitli değişkenler açısından incelemek ve aralarında nasıl bir ilişki olduğunun incelenmesi	100 Öğretmen Adayı (66kız, 34 erkek)	T-testi ve ANOVA	Maslach Tükenmişlik Envanteri ve KPSS Kaygı Ölçeği	Biyoloji öğretmen adaylarının KPSS kaygı ve tükenmişlik düzeylerinin cinsiyet, AGNO, bölümü isteyerek seçip seçmeme, sınıf düzeyi gibi değişkenler açısından farklılık gösterdiği gözlenmiştir.

Çizelge 7'de Kamu Personeli Seçme Sınavına dair yapılan çalışmaları; amaç, örneklem grubu, yapılan istatistik, veri toplam aracı ve sonuç çerçevesinde detaylı şekilde incelendiği görülmektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada, Kamu Personeli Seçme Sınavı (KPSS) üzerine yapılan 17 makale ve 3 yüksek lisans tezi sistematik olarak incelenmiştir. Araştırmanın temel amacı, KPSS'nin mevcut sınav sistemindeki etkisini, adaylar üzerindeki sonuçlarını ve mesleki yeterlilik açısından sağladığı katkıları değerlendirmek olmuştur. Elde edilen bulgular, sınavın öğretmenlik mesleği için uygun adayların seçimini tam anlamıyla karşılayamadığını göstermektedir. KPSS'nin sadece bilişsel becerilere odaklanması, mesleğin gerektirdiği sosyal, duygusal ve pedagojik yeterlilikleri ihmal ettiği yönünde eleştirilere yol açmıştır.

Araştırma sonuçları, sınavın adayların yalnızca akademik başarılarına dayalı bir değerlendirme yöntemi sunduğunu, ancak bu yöntemin öğretmenlik mesleği için kritik olan iletişim becerileri, sınıf yönetimi, problem çözme gibi yetkinlikleri değerlendiremediğini ortaya koymaktadır. Adaylar, sınavın içeriği ve uygulama biçimi nedeniyle yüksek düzeyde stres ve kaygı yaşadıklarını ifade etmiş; bu durumun sosyal hayatlarına, ruh sağlıklarına ve genel yaşam kalitelerine olumsuz yansıdığı belirtilmiştir. Ek olarak, adayların KPSS'ye hazırlanmak için ekonomik ve zaman yönünden ağır bir yük altına girdiği, bu sürecin onların akademik ve mesleki gelişimlerine engel olabildiği de dikkat çekici bir bulgu olarak öne çıkmıştır.

Sınavın içeriğiyle ilgili bir diğer eleştiri, öğretmenlik mesleği için gerekli olan alan bilgisi ve pedagojik yeterliliklerin ölçümünde eksik kaldığı yönündedir. Sınavın daha çok teorik bilgilere ve ezberci yaklaşıma dayalı olması, adayların mesleki becerilerini geliştirmesi gereken alanlarda yetersiz kalmalarına neden olmaktadır. Ayrıca, eğitim fakültelerinde verilen dersler ile KPSS'nin içerik ve beklentileri arasında ciddi uyumsuzluklar olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, öğretmen adaylarının sınavda başarılı olabilmek adına fakültelerdeki eğitimin yanı sıra ek kaynaklara ve kurslara yönelmesine sebep olmaktadır.

Sonuç olarak, KPSS'nin mevcut yapısının meslek hayatına geçişte adayların gerçek yeterliliklerini değerlendirmede eksik kaldığı anlaşılmaktadır. Hem sınavın içeriğinde hem de uygulama süreçlerinde adayların mesleki ihtiyaçlarını karşılayan ve onların gelişimini destekleyen yenilikçi bir yaklaşım gereklidir. Daha nitelikli bir ölçme ve değerlendirme sistemi, öğretmen adaylarının yalnızca bilişsel becerilerini değil, aynı zamanda öğretmenlik mesleğine yönelik diğer kritik özelliklerini de dikkate almalıdır. Bu çerçevede, sınav sistemi üzerinde yapılacak reformlar, yalnızca eğitim ve öğretim alanındaki kaliteyi artırmakla kalmayacak, aynı zamanda meslek adaylarının sınav sürecinde yaşadığı sosyal, psikolojik ve ekonomik yükleri hafifletme potansiyeline de sahip olacaktır.

4.1. Öneriler

Kamu Personeli Seçme Sınavı'nın (KPSS) mevcut sisteminde daha kapsayıcı ve nitelikli bir yapıya kavuşabilmesi için çeşitli düzenlemeler önerilmektedir. İlk olarak, sınavın içeriği

öğretmenlik mesleğinin gerekliliklerine daha uygun hale getirilmelidir. Eğitim bilimleri ve alan bilgisi sınavları, adayların mesleki becerilerini ölçebilecek şekilde yeniden yapılandırılmalıdır. Bu bağlamda, yalnızca teorik bilgiye dayalı bir sistemden uzaklaşarak uygulamalı değerlendirme yöntemleri de sürece entegre edilebilir. Adayların iletişim, problem çözme, sınıf yönetimi gibi öğretmenlik için kritik öneme sahip becerileri uygulamalı sınavlar aracılığıyla ölçülmelidir.

Eğitim fakültelerinde verilen dersler ile KPSS'nin beklentileri arasındaki uyum artırılmalıdır. Fakültelerde KPSS odaklı ders içerikleri düzenlenerek sınavın üniversite eğitimiyle daha bağlantılı hale gelmesi sağlanabilir. Bu süreçte öğretim elemanlarına, KPSS'ye yönelik müfredat geliştirme ve uygulama konusunda rehberlik edecek programlar sunulabilir. Ayrıca, adayların sınav hazırlık sürecindeki yükünü hafifletmek adına psikolojik ve sosyal destek mekanizmaları geliştirilmelidir. Rehberlik ve danışmanlık hizmetleri ile sınav kaygısı ve stresi azaltılabilir, sosyal ve kültürel faaliyetlerin teşvikiyle adayların sınav sürecindeki olumsuz etkilerle başa çıkması sağlanabilir.

KPSS'nin yalnızca sınav puanına dayalı bir sistem olmaktan çıkarılarak çoklu ölçütlere dayalı bir değerlendirme sistemi haline getirilmesi de önem taşımaktadır. Mülakat, portfolyo değerlendirmesi ve mesleki uygulama gözlemleri gibi alternatif yöntemler sınav sistemine entegre edilmelidir. Adayların, öğretmenlik mesleği için uygunluğunu daha bütüncül bir şekilde değerlendiren bu yöntemler, daha adil ve nitelikli bir seçme süreci sunacaktır. Ayrıca, sınav süreci ile ilgili uzun vadeli ve kapsamlı bir reform planı hazırlanmalıdır. Bu reform planı, eğitim sisteminin ihtiyaçlarına uyum sağlayacak ve sürekli güncellenen bir sınav yapısını hedeflemelidir.

Son olarak, adayların ekonomik yükünü azaltmak için ücretsiz veya düşük maliyetli sınav hazırlık programları oluşturulabilir. Dershanelere olan bağımlılığı azaltacak bu tür çözümler, eğitimde fırsat eşitliğini de artıracaktır. Tüm bu öneriler, KPSS'nin eğitim sistemi içerisindeki rolünü daha etkin hale getirerek öğretmenlik mesleğinin gerekliliklerini karşılayacak bir seçme süreci oluşturmayı amaçlamaktadır.

KAYNAKÇALAR

Acil, Ü. (2010). Öğretmen adaylarının akademik başarıları ile KPSS puanları arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay.

Bahar, H. H. (2006). KPSS puanlarının akademik başarı ve cinsiyet açısından değerlendirilmesi. *Eğitim ve Bilim, 31*(140).

Başkan, Z., & Alev, N. (2010). Kamu Personeli Seçme Sınavında (KPSS) çıkan soruların öğretmenlik meslek derslerine göre kapsam geçerliği. *Hayef Eğitim Dergisi, 6*(1), 29-49.

Demirel, Ö. (2005). Öğretme Sanatı. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Deryakulu, D. (2011). KPSS Eğitim Bilimleri sorularının genel öğretmen yeterliliğinin öğretim teknolojisi alanı ile ilgili alt yeterlik ve performans göstergesi açısından incelemesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama, 1*(1), 1-23.

Dilekmen, M., Ercoşkun, M. H., & Nalçacı, A. (2010). Öğretmen adaylarının akademik ve KPSS başarılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, (11)*, 304-315.

Eldeleklioğlu, J. (2006). Üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile depresyon ve kaygı düzeyleri arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 6*(3), 728-741.

Erden, M. (2008). Öğretmen Mesleğine Giriş. İstanbul: Alkım Yayıncılık.

Erdem, E., & Soylu, Y. (2013). Öğretmen adaylarının KPSS ve alan sınavına ilişkin görüşleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4*(1), 223-236.

Fidan, N. (2012). Okulda Öğrenme ve Öğretme. Ankara: Pegem Yayıncılık.

Gedikoğlu, T. (2005). Avrupa Birliği sürecinde Türk eğitim sistemi: sorunlar ve çözüm önerileri. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1*(1), 66-80.

Gündoğdu, K., Çimen, N., & Turan, S. (2008). Öğretmen adaylarının Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) ilişkin görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 9*(2), 35-43.

Güven, S., & Dak, G. (2017). Öğretmen adaylarının Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) ilişkin oluşturdukları görsel metaforlar. *Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi: Teori ve Uygulama, 8*(15), 2-16.

Kablan, Z. (2010). Akademik mezuniyet ortalama puanı ile KPSS başarı puanı arasındaki ilişki. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 23*(2), 451-470.

Karataş, S., & Güleş, H. (2013). Öğretmen atamalarında esas alınan merkezi sınavın (KPSS) öğretmen adaylarının görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(1), 125-135.

Korucu, A. T., & Ertekin, H. (2020). KPSS kursunda eğitim gören aday öğretmenlerin e-öğrenmeye yönelik tutumları. *Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Dergisi, 2*(1), 100-113.

Köse, E., Diken, E. H., & Gül, Ş. (2017). Biyoloji öğretmen adaylarındaki tükenmişlik ve KPSS kaygı düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 37*(3), 991-1012.

Kuran, K. (2013). Öğretmen adaylarının KPSS kursu veren dershanelere ve KPSS'ye ilişkin görüşleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9*(18), 143-157.

Memduhoğlu, H. B., & Kayan, M. F. (2017). Öğretmen seçme ve atama uygulaması olarak Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) ilişkin öğretmen adaylarının algıları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 14*(1), 1259-1288.

Safran, M., Kan, A., Üstündağ, M. T., Birbudak, T. S., & Yıldırım, O. (2014). 2013 KPSS sonuçlarının öğretmen adaylarının mezun oldukları alanlara göre incelenmesi. *Eğitim ve Bilim, 39*(171).

Sezgin, F., & Duran, E. (2011). Kamu Personeli Seçme Sınavı'nın (KPSS) öğretmen adaylarının akademik ve sosyal yaşantılarına yansımaları. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 153*(153).

Şişman, M. (2010). Türk eğitim sistemi ve okul yönetimi (3. baskı). Ankara: Pegem Akademi.

Tösten, R. (2012). İlköğretim öğretmenlerinin Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) yönelik görüşlerinin belirlenmesi: Kars ili örneği. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(7), 109-123.

Yılmaz, M., & Yaşar, Z. (2016). Öğretmen adaylarının Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) yönelik algıları. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 5*(2), 644-651.

Yılmazer, F. (2017). Kamu Personeli Seçme Sınavına (KPSS) hazırlanan öğretmen adaylarının sınav kaygısına bağlı olarak tükenmişlik düzeyi ve psikolojik dayanıklılıkları. Yüksek Lisans Tezi, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

TÜRKİYE'DE ÇEŞİTLİ SEKTÖRLERDEKİ YÖNETİCİLERİN BOŞ ZAMANLARI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK ANALİZİ

Mikail KOÇER

İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü

mikailkocer3712@gmail.com - 0009-0008-4419-7155

Prof. Dr. Mehmet GÜLLÜ

İnönü Üniversitesi, Spor Bilimler Enstitüsü

mehmet.gullu@inonu.edu.tr – 0000-0002-0930-7178

ÖZET

Bu çalışmanın amacı Türkiye'de çeşitli sektörlerdeki yöneticilerin boş zamanları dair yapılmış çalışmaların sistematik analiz etmektir. Boş zaman, bireylerin iş veya diğer zorunlu görevlerden arta kalan sürede gerçekleştirdiği aktiviteler olarak tanımlanmakta ve hem bireysel hem de kurumsal düzeyde önemli etkiler barındırmaktadır. Çalışma önem açısından 'Yönetici' ve 'Boş Zaman' kavramına dair yapılmış bazı çalışmaları detaylı şekilde bir arada görme olanağı sağlar. Literatürdeki incelenen çalışmaların 14 tanesi Makale, 5 Yüksek lisans tezi ve 2 doktora tezi olmak üzere 25 makale incelenmiştir. Bu makaleler yıllara göre yayın sayısı, yayın türü, yazarın unvanı, yazar sayısı, örnekleme katılan katılımcı sayısı, veri toplama aracı ve katılımcı sayısı yönünden analiz ve karşılaştırma yapılmıştır. Çalışma sonucundan 'Boş Zaman Ölçeği' ve 'Kişilik Anketinin' çok kullanıldığı bulgusuna varılırken bunun yanı sıra 'İstatistiksel Analiz' yönteminin en çok tercih edilen veri analizi olduğu görülmüştür. Öte yandan insanların çalışkanların genelinde bireylerin boş zaman değerlendirme sürecini dışa bağlı etkenler yüzünden daha az olduğu detayı ön plana çıkmıştır. Yöneticilerin boş zamanlarını değerlendirilebilmeleri için uygun ortam ve zaman olması gerektiği önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetici, Boş Zaman, İş-Yaşam Dengesi, Rekreasyon

1. GİRİŞ

Boş zaman, bireylerin iş, okul veya diğer zorunlu görevlerden arta kalan zaman dilimlerinde gerçekleştirdikleri aktiviteleri ve deneyimleri tanımlayan önemli bir kavramdır. Toplumların sosyoekonomik yapıları, kültürel normları ve bireylerin yaşam biçimleri üzerine derinlemesine etkileri bulunan boş zaman, sadece bireysel düzeyde değil, aynı zamanda yöneticilik pratiği açısından da büyük bir öneme sahiptir (Karaküçük, 2014).

‘Bos zamanla’ konusu, günümüzde hem sanayileşmiş ve hem de sanayileşmekte olan toplumların ortak bir sorunu durumuna gelmiştir. Çünkü her iki tür toplumda da çalışma saatleri giderek azalmakta ve insanların bos zamanlar artmaktadır (Aytaç 2006). Üstelik, gelişmekte olan ülkelerin ayrıca, çalışmadan yani issiz olarak geçirdikleri geniş bir bos zamanları var. İste sorun, bu kadar artan bos zamanda insanların ne yapacaklar konusunda düğümlenmektedir. Bu açıdan konu, genç, yetişkin ve yaşlılar gibi geniş bir kitleyi ilgilendirmektedir (Tezcan ,2013).

Yönetici üretim veya hizmet gerçekleştirmek için faaliyet yürüten şirketlerin ya da kurumların, üretim faktörlerini bir araya getirmek ve işi koordine etmek ile görevlendirdiği kişilerdir. Yöneticiler, yoğun iş yükleri ve sorumlulukları nedeniyle boş zamanlarını etkili bir şekilde değerlendirme ihtiyacı duymaktadırlar. Bu süreç, onların iş-yaşam dengesi kurmaları ve stres yönetimi sağlamaları açısından kritik bir öneme sahiptir (Kaya, 2009). Yöneticilerin boş zamanları, karar alma süreçlerinden kişisel gelişimlerine, çalışma verimliliklerinden takım motivasyonuna kadar geniş bir yelpazede etkili olabilmektedir. Bu bağlamda, yöneticilerin boş zaman sosyolojisi üzerine yapılan çalışmaların incelenmesi, alandaki literatürün değerlendirileceği önemli bir zemin sunmaktadır (Özdemir, 2013).

Yöneticilerin boş zaman aktiviteleri, profesyonel yaşam ile kişisel yaşam arasındaki dengeyi kurabilme yeteneklerini doğrudan etkiler. Araştırmalar, yöneticilerin spor, hobi edinme, seyahat etme gibi boş zaman aktivitelerine yönelerek stres yönetimini sağlama, yaratıcılıklarını artırma ve iş yaşamında daha verimli olma potansiyeline sahip olduklarını göstermektedir (Yetim, 2018).

Boş zamanın etkisi, özellikle liderlik becerileri üzerinde de kendini gösterir. Yöneticilerin boş zamanlarındaki sosyal aktiviteleri, iletişim becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Bu durum, yöneticilerin çalışanlarıyla kurduğu ilişkilerin kalitesini artırırken, aynı zamanda kurum kültürünün gelişmesine de katkı sağlar. Bu bağlamda, yöneticilerin günlük yaşamlarındaki boş zaman etkinlikleri ve bu etkinliklerin kurumsal yapı üzerindeki etkileri detaylı bir biçimde incelenmelidir (Necla, 2017). Bu nedenle literatürde boş zaman sosyolojisi üzerine birçok çalışma yapılmış olmakla birlikte, yöneticilerin boş zaman algıları ve bu sürecin sosyolojik etkileri üzerine sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmaların genelinde yöneticilerin boş zamanlarını nasıl değerlendirmesi gerektiğine ve boş zaman olanaklarının yetersiz olduğu görülmektedir (Esin 2012).

Bu çalışmanın amacı yöneticilerin sosyal zaman sosyolojisine dair her türlü bakış açısını ele alan çalışmaları inceleyerek, kişisel gelişimlerini desteklemek, iletişim ve ilişki kalitesini artırmak, kurumsal kültürü şekillendirmek, sosyoekonomik verileri anlamak, verimliliği artırmak, stratejik planlamalara katkıda bulunmak ve literatürdeki verileri toplu halde görme imkânı sağlayarak eksiklikleri gidermektir.

Bu çalışma önem açısından rekreasyonun insan hayatındaki faydaları olarak; insanların kendilerini mutlu ve huzurlu hissetmelerini sağlaması, sosyalleşme sağlaması, fiziksel ve zihinsel gelişime katkısı, stresi ve kaygıyı azalması, İnsanların toplumun bir parçası olarak görmesine, kendini ifade edebilme yeteneği geliştirme (Hazar 2003), gibi özelliklerini gerçekleştirebilmelerine katkı sağlamaktır.

Bu amaç doğrultusunda literatürdeki ‘Boş Zaman Sosyolojisi’ ve ‘Yönetici’ kavramları arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla literatür taraması yapılarak Araştırmanın Amacı, Örneklem/ Katılımcı

Grubu, Yapılan İstatistik, Veri Toplama Aracı, Ölçeklerin Birbirini Etkilemesi ve Sonuç yönlerinden değerlendirerek ortak bir kanıya varılmaya çalışmıştır. Bu çalışmaların çoğunluğu makale olmakla beraber genelinde 'kişilik anketi' ve 'boş zaman tutum ölçeği' kullanılmıştır.

2. YÖNTEM

Sistematik derleme tekniğiyle hazırlanan bu çalışma 'Yöneticiler' ve 'Boş Zaman Sosyolojisi' anahtar kelimeleri kullanılarak, 2000 ile 2024 yılları arasında Türkçe kaynaklardan elde edilen yüksek lisans tezleri, doktora tezleri ve makaleler değerlendirilmektedir. Bu verilere erişim için Google Akademi ve Ulusal Tez Merkezi veri tabanları kullanılarak kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Başlık ve özet incelendikten sonra, vurgu yapılacak ana temasının boş zaman sosyolojisi ve yöneticiler olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya 5 yüksek lisans tezi, 2 doktora tezi ve 14 makale dahil edilerek analiz aşamasına geçilmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Yapılan Çalışmaların Yıllarına Göre Dağılımı

Yayın yılı	Yayın sayısı
2000-2004	1
2005-2009	1
2010-2014	5
2015-2019	6
2020-2024	8

Çizelge 1'de boş zaman sosyolojisi alanında yapılan araştırmaların en fazla sırayla 2020-2024 (n=8), 2015-2019 (n=6), 2010-2014 (n=5), 2005-2009 (n=1) ve 2000-2004 (n=1) olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Yapılan Çalışmaların Yayın Türlerine Göre Dağılımı

Yayın türü	Yayın Sayısı
Makale	14
Yüksek Lisans	5
Doktora Tezi	2

Çizelge 2'de boş zaman sosyolojisi alanında yapılan yayın türü sırasıyla Makale (n=14), Yüksek lisans (n=5), Doktora (n=2), olduğu görülmektedir.

Çizelge 3. Yapılan Tez Çalışmaların Danışman Unvanlarına Göre Dağılımı

Tez Danışanı Unvan Türü	Tez Danışmanı Unvan Sayısı
Profesör Doktor	3
Doçent Doktor	4
Doktor Öğretim Üyesi	6

Çizelge 3'de boş zaman sosyolojisi alanında yapılan tez araştırmalarında danışman unvan sayıları görülmektedir. Tez danışman unvan sayıları en fazla sırayla Araştırma Görevlisi (n=8), Doktor Öğretim Üyesi (n=6), Doçent Doktor (n=4), Profesör Doktor (n=3) olduğu görülmektedir.

Çizelge 4. Yapılan Çalışmaların Yazar Sayısına Göre Dağılımı

Yazar Sayısı	Yazar Sayısı
En az 1 yazarlı	5
En az 2 yazarlı	9
En az 3 yazarlı	2
En az 4 yazarlı	4
En az 5 yazarlı	1
En az 6 yazarlı	0

Çizelge 4'te boş zaman sosyolojisi alanında yapılan araştırmaların yazar sayısı en fazla sırayla, en az sırayla en az 2 yazarlı (n=9), 1 yazarlı (n=5), en az 4 yazarlı (n=4), en az 3 yazarlı (n=2), en az 5 yazarlı (n=1), olduğu görülmekle beraber en az 6 yazarlı çalışmanın olmadığı görülmektedir.

Çizelge 5. Yapılan Çalışmaların Örneklem Sayılarına Göre Dağılımı

Katılımcılar	Katılımcı Sayısı
1-50 katılımcı	1
51-100 katılımcı	3
101-150 katılımcı	2
151-200 katılımcı	1
201-250 katılımcı	2
251-300 katılımcı	1
301 katılımcı ve üzeri	11

Çizelge 5'te boş zaman sosyolojisi alanında yapılan araştırmalarda örneklem sayıları görülmektedir. Bu bağlamda araştırmalar (n=11) en fazla tercih edilen örneklem sayısının n=300+ olduğu görülmüştür.

Çizelge 6. Yapılan Çalışmaların Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Veri Toplama Aracı	Yayınlar Uygulanma Sayısı
Boş Zaman Tutum Ölçeği (UFA 2010)	10
Kişilik Anketi (Friedman ve Roserman, 2005)	3
Boş Zaman Motivasyon Ölçeği (Mutlu, 2008)	2
Anket (Araştırmacı tarafından çalışmaya özgü)	11
Yarı Yapılandırılmış (Yüz Yüze Görüşme)	3

Çizelge 6'da Veri toplama aracının 1'den fazla kullanılanları verilmiştir. Araştırmalarda en çok kullanılan veri toplama aracının başında araştırmacılar tarafından ilgili çalışmaya özgü hazırlanmış 'anket' (n=11) gelmektedir. Daha sonra 'Boş zaman tutum ölçeği' (n=10) ön plana çıkmaktadır.

Çizelge 7: Yöneticilerde Boş Zamanlarına Dair Yapılan Çalışmaların Analizi

Yazar/Yıl	Araştırmanın Amacı	Örneklem/ Katılımcı Grubu	Yapılan İstatistik	Veri Toplama Aracı	Sonuç
Çimşir, Karataş, Aydın ve Kara (2023)	Okul yöneticilerinin sivil toplum üyelikleri, sosyal medya kullanımları, boş zaman değerlendirme alışkanlıklarının incelenmesi.	324 okul yöneticisi (241 Kadın, 83 Erkek)	Frekans ve yüzde yöntemi	Anket	Okul yöneticilerinin sosyal hayatlarının sınırlı olduğunu, aileleriyle vakit geçirme eğiliminde olduklarını ve hobi kültürlerinin zayıf olduğu bulunmuştur.
Başarangil (2018)	Akademisyenlerin sıklıkla katıldıkları boş zaman aktivitelerini belirlemek ve bu aktivitelerin iş tatmini ile iş verimliliği üzerindeki etkilerini incelemesi.	236 akademisyen	Kısmi En Küçük Kareler Yöntemi (PLS)	Boş zaman aktivitelerine katılımı ölçeği (tel,2014), İş tatmini ölçeği (Lu ve ark. (2007) İş verimliliğini ölçeği (Endicott & Nee. 1997)	Akademisyenlerin boş zaman aktivitelerine katılımın iş tatmini üzerinde etkisi bulunmadığı ortaya çıkmıştır.
Özdağ, Aytekin, Aykora (2010)	Şehir ve İlçe Belediye Başkanlıklarının serbest zaman etkinliklerine bakış açılarını, fiziki ve ekonomik olanaklarını, rekreatif uygulamalarını incelenmesi.	95 Belediye Başkanı	"Cocran Q" Testi	Anket	Araştırmaya göre yerel yönetimlerin rekreasyon programlarını geliştirmeleri ve bu alanda daha fazla kaynak ayırmaları gerektiği önerilmektedir.
Dalkılıç ve Mil (2010)	Otel işletmelerinde rekreasyon, animasyon ve boş zaman değerlendirme faaliyetlerinin yönetimsel olarak nasıl ele alındığını incelemesi.	216 sahil oteli. Bu oteller 5 farklı turistik bölgeden (Antalya, Marmaris, Bodrum, Kuşadası ve Çeşme) seçilmiştir	Convenience tekniği	Yarı Yapılandırılmış Görüşme	5 yıldızlı otellerde daha fazla çeşitlilik olduğu ve bu otellerin müşteri memnuniyetine yönelik daha fazla hizmet sunduğu sonucuna varılmıştır.
Türkmen (2013)	Batı Karadeniz Bölgesi'nde konaklama işletmelerinde görevli yöneticilerin rekreasyon faaliyetlerine yönelik algı ve tutumlarını incelemesi.	125 konaklama işletmesinden seçilen 83 yönetici	Frekans analizleri, Pearson Çarpımlar Moment, Korelasyon analizi	Yarı Yapılandırılmış Görüşme	Batı Karadeniz Bölgesi'nde bulunan konaklama işletmesi yöneticilerinin çoğunluğunun rekreasyon konusunda sınırlı bilgiye sahip olduğu ve bu faaliyetlere katılım düzeylerinin düşük olduğu saptanmıştır.

Aydın ve Hale (2015)	A ve B kişilik tiplerinin (Farklı) boş zaman aktivitelerine katılım güdülerini ve tercih ettikleri aktivitelerin incelenmesi.	Eskişehir ilinin Odunpazarı ve Tepebaşı ilçelerinden katılımla 400 anket	Ki-kare testi, T-testi	Anket, A ve B kişilik tipi ölçeği	Araştırma sonucunda, A tipi bireylerin boş zaman aktivitelerinde rekabet duygusunu yaşamak amacıyla, B tipi bireylerin ise sosyalleşme ve rutinden kaçış amacıyla aktivitelere katıldığı gözlemlenmiştir.
Karakullukçu, (2020)	Öğretmen adaylarının boş zamana yönelik tutumlarının çeşitli değişkenler (cinsiyet, bölüm türü gibi) açısından incelenmesi.	286 öğretmen adayı (144'ü erkek, 142'si kadın)	Kolmogorov-Smirnov testi, ANOVA, Pearson korelasyon testi, Mann Whitney U	Boş zaman tutum ölçeği Uluslararası fiziksel aktive anketi (FADA)	Araştırma, öğretmen adaylarının boş zaman tutumlarının cinsiyet ve bölüm türüne göre farklılaştığını, fiziksel aktivite düzeylerinin ise genel olarak düşük ve orta düzeyde olduğunu ortaya koymuştur.
Korkutata ve Özavci, (2022)	Çanakkale'de kamu ve özel sektörde çalışan personelin boş zaman tutumlarını incelenmesi.	406 personel oluşturmuştur. (197 erkek, 209 kadın)	Kolmogorov-Smirnov testi, ANOVA testi, Linear Regresyon	Anket, Boş Zaman Tutum Ölçeği (BZTÖ)	Günlük boş zaman süresi, haftalık boş zamanın yeterliliği ve boş zamanı değerlendirme biçimi, kamu ve özel sektör çalışanlarının boş zaman tutumlarında belirleyici faktörler olarak bulunmuştur.
Demir ve Alpullu, (2020)	Üniversite öğrencilerinin boş zaman yönetimi becerilerinin incelenmesi.	Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi'nde 170 öğrenci	Parametrik testler, Pearson korelasyon analizi	Boş Zaman Yönetimi Ölçeği	Araştırmada, yaş ile programlama arasında pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Haftalık serbest zaman aktivite sayısının artması, "amaç belirleme ve yöntem" boyutunda pozitif bir etki yaratırken, sınıf düzeylerinin düşük olması boş zaman tutumunu negatif yönde etkilemiştir.
Pala, Biner, Öncen, Kargün, (2015)	Futbol tenisi sporcularının boş zaman aktivitelerine yönelik tutumlarını incelemesi.	2013 yılında İstanbul'da düzenlenen Avrupa Futbol tenisi Şampiyonası'na katılan 65 sporcu (26 kadın ve 39 erkek)	T-testi, ANOVA	Boş Zaman Tutum Ölçeği (BZTÖ)	Bu çalışma, futbol tenisi sporcularının boş zaman aktivitelerine yönelik genel tutumlarının yüksek olduğunu göstermiştir. Bilişsel boyut, diğerlerine göre en düşük puanı alırken davranışsal boyut en yüksek puanı almıştır. Araştırma, sporcuların boş zaman etkinliklerine yönelik olumlu bir eğilim taşıdığını ve bu eğilimin cinsiyet ya da yaş gibi demografik özelliklerden etkilenmediğini ortaya koymuştur
Kurar, Baltacı, (2014)	Alanya'da yaşayan halkın boş zaman değerlendirme alışkanlıklarını incelemesi.	Mayıs-Haziran 2013 tarihleri arasında Alanya merkezde yaşayan 116 katılımcı	Frekans dağılımları, T-testi, ANOVA	Anket	Çalışma sonucunda, katılımcıların boş zaman etkinlikleri arasında en çok piknik ve arkadaş ziyaretlerini tercih ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca, açık alanlarda vakit geçirme eğiliminin yüksek olduğu görülmüş ve rekreasyonel alanlarda halkın kamuya ait alanları özel sektöre kıyasla daha memnuniyet verici bulduğu saptanmıştır. Katılımcılar genellikle akşam saatlerinde boş zaman etkinliklerine katılmayı tercih etmişlerdir.

Altunay, Balcı, (2018)	Ankara'nın Keçiören ilçesindeki ilköğretim okullarında görev yapan öğretmenlerin boş zaman etkinliklerine katılım motivasyonlarını incelemesi.	789 katılımcı (Erkek, kız karışık)	T-testi	Boş Zaman Motivasyon Ölçeği	Sonuçlar, kadın öğretmenlerin erkeklere kıyasla daha yüksek motivasyon değerlerine sahip olduğunu; özellikle içsel motivasyonun genç öğretmenlerde, dışsal motivasyonun ise 45 yaş üstü öğretmenlerde daha baskın olduğunu göstermektedir. Eğitim düzeyinin bilmek-başarmak alt boyutunda motivasyonu artırdığı ancak gelir düzeyinin etkinliklere katılım motivasyonunu etkilemediği sonucuna ulaşılmıştır.
Gürbüz, Yenel ve arkadaşları, (2011)	Ankara ilinde yaşayan bireylerin boş zamanlarını değerlendirme biçimlerini ve rekreasyonel etkinliklere katılımda karşılaştıkları engelleri incelemesi.	18-65 yaş aralığındaki 2531 katılımcı (1342'si erkek, 1189'u kadın)	Tanımlayıcı istatistikler yöntemi	Anket	Çalışma sonucunda, bireylerin en sık tercih ettiği boş zaman aktiviteleri arasında dinlenme, gazete ve kitap okuma gibi pasif etkinlikler yer alırken, yürüyüş gibi fiziksel aktiviteler de sıkça yapılmaktadır. Eğitim düzeyinin artmasıyla birlikte gazete ve kitap okuma gibi etkinliklere katılım artmakta, ancak turistik ve sanatsal etkinliklere katılım düşük seviyelerde kalmaktadır kanısına varmıştır.
Güven, Çay ve arkadaşları, (2021)	Pandemi döneminde kadın ve erkeklerin boş zaman değerlendirme davranışlarının incelenmesi.	628 katılımcı (kartopu örnekleme yöntemiyle seçilmiş)	T-testi, ANOVA	Boş Zamanı Değerlendirme (BZD) ölçeği (	Sonuçlara göre, kadınlar erkeklere oranla daha aktif boş zaman katılımına sahiptir. Ayrıca, pandemi döneminde evde geçirilen zamanın artmasıyla birlikte kadınlar daha çok müzik dinlemek, dizi/film izlemek ve aile ile vakit geçirmek gibi faaliyetleri tercih ederken; erkekler spor müsabakası izleme gibi etkinliklerde daha aktif bulunmuştur
Tel ve Köksalan, (2009)	Üniversitelerdeki öğretim üyelerinin boş zamanlarında interneti kullanma sıklıklarının incelemesi.	Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki üniversitelerde (Atatürk, Fırat, Kafkas, İnönü ve 100. Yıl Üniversiteleri) görev yapan 468 katılımcı	Ki-kare testi	Anket	İnternetin öğretim üyeleri için yaygın bir boş zaman aktivitesi haline geldiği, özellikle erkekler, gençler, bekarlar ve fen bilimlerinde çalışanların interneti boş zamanlarında daha sık kullandıkları tespit edilmiştir.
Munusturlar, (2014)	Üniversite öğrencilerinin boş zaman eğitim düzeylerini belirlemek, boş zaman eğitimi ile öznel iyi oluş ve benlik saygısı arasındaki ilişkileri incelenmesi.	Anadolu Üniversitesi'nde öğrenim gören 1104 öğrenci	Yapısal eşitlik modeli	Boş Zaman Eğitimi Ölçeği Benlik Saygısı Ölçeği Öznel İyi Oluş Ölçeği	Çalışma, boş zaman eğitiminin bireylerin benlik saygısı ve öznel iyi oluş düzeylerini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Boş zaman eğitimine yönelik farkındalığın artırılmasının, üniversite öğrencilerinin psikolojik iyilik hallerine katkı sağlayacağı önerilmiştir

Yusufoğlu, (2017)	Üniversite öğrencilerinin akıllı telefonları boş zaman faaliyeti olarak kullanma eğilimlerini, bu kullanımın sosyal yaşam ve kişisel etkilerini incelenmesi.	Fırat Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde eğitim gören 380 öğrenci	Frekans, yüzde analizleri	Anket	Akıllı telefon kullanımının sosyal izolasyona, uyku sorunlarına, dikkat dağınıklığına ve bağımlılık gibi problemlere neden olabileceği bulunmuştur.
Yurcu ve arkadaşları, (2018)	Antalya/Kemer/Beldibi bölgesine gelen turistlerin boş zaman algılarını, boş zaman motivasyonlarını ve tatminlerini etkileyen faktörlerin belirlenmesinin incelenmesi.	Antalya/Kemer/Beldibi bölgesine gelen 13 turist	NVIVO 11 pro plus, İçerik analizi	Yarı yapılandırılmış	Araştırmaya göre, turistlerin boş zaman motivasyonlarını etkileyen başlıca faktörler; dinlenme, sosyal etkileşim, eğlence, yeterlik-ustalık, geliştirici ve fizyolojik faktörlerdir. Tatmin unsurları ise psikolojik, fizyolojik ve sosyal tatmin olarak belirlenmiştir.
Yayla ve Çetiner, (2019)	Harran Üniversitesi öğrencilerinin boş zaman değerlendirme aktivitelerine katılımlarını etkileyen faktörleri ve bu faktörlerin boş zaman tatmini üzerindeki etkilerinin incelenmesi.	Harran Üniversitesi'nde öğrenim gören 525 öğrenci, (kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmiş)	Faktör analizi, Cronbach Alpha güvenirlik analizi, Çoklu regresyon analizi	Anket, Boş zaman tatmin ölçeği	Çalışmanın sonucunda, fizyolojik ve organizasyonel faktörlerin boş zamanın psikolojik tatminini %36, sosyal tatminini %22 ve fiziksel tatminini %27 oranında artırdığı bulunmuştur.
Yavuz, Vapur ve Atay, (2023)	Öğretmenlerin boş zaman aktivitelerine katılım düzeylerinin iş-aile çatışması ve aile-iş çatışması üzerindeki etkilerini incelemesi.	Ankara ilinde farklı okullarda görev yapan 485 öğretmen	PLS-SEM analiz yöntemi, Cronbach Alfa	Boş zaman katılım (BZK) ölçeği	Araştırmanın sonuçları, öğretmenlerin boş zamanlarında fiziksel ve sosyal aktivitelere katılımının, aile-iş çatışmasını azaltma yönünde anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.
Kurar ve Baltacı, (2014)	Alanya bölgesinde halkın boş zaman değerlendirme alışkanlıklarının incelemesi.	Alanya merkezde ikamet eden 116 kişi	Frekans analizi, T-testi, ANOVA	Anket	Sonuçlar, katılımcıların rekreasyon faaliyetlerine katılma eğilimlerinin büyük oranda arkadaşlarla birlikte piknik yapma ve açık alan etkinliklerinden oluştuğunu göstermektedir.

Çizelge 7'de spor sosyolojisi ile ilgili yapılan çalışmalarda çalışmaların amacı; boş zaman kavramı, boş zaman değerlendirmesi, serbest zaman etkinlikleri, rekreasyon kavramının süreçteki değişimi, reaksiyon zamanına yönelik algı ve tutumlar, boş zaman tercihleri, rekreasyon zaman ayırımı, boş zaman değerlendirme alışkanlıkları, yöneticilerin boş zaman değerlendirmesi, ilgisi ve tutumu gibi alt başlıklar üzerine odaklandıkları görülmüştür. Çizelge 7'de örneklem ve katılımcı grupları incelendiğinde 10 çalışmanın katılımcı grubu yönetici, 7 çalışmanın katılımcı grubu öğretmen, 5 çalışmanın katılımcı grubu öğrenci (sporcu), 3 çalışmanın katılımcı grubu ise literatür taramasından oluşmaktadır. Çizelge 7'de yapılan istatistik açısından en çok SPSS farklı versiyonları kullanılırken Excel, Anova ve Nvivo verilenlerinden yardım alındığı gözlemlenmiştir.

4. SONUÇ

Yöneticilerin boş zamanlarını etkili bir şekilde değerlendirmelerinin, yalnızca bireysel faydalar sağlamakla kalmayıp, kurumsal başarıyı da artırdığını ortaya koymuştur. Boş zaman aktivitelerinin stres yönetimi, liderlik becerileri geliştirme, yaratıcılığı artırma ve iş-yaşam dengesi kurma gibi alanlarda olumlu etkiler sağladığı saptanmıştır. Literatürde özellikle yöneticilerin boş zamanlarında yaptıkları sosyal ve fiziksel aktivitelerin hem çalışan motivasyonunu artırdığı hem de kurum kültürünü olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Yöneticilerin boş zaman aktivitelerine yöneliminin, iş-yaşam dengesi kurma ve çalışan motivasyonunu artırma gibi konularda olumlu sonuçlar doğurduğunu göstermiştir. Ancak, bu alandaki çalışmaların sayısı sınırlıdır bu yüzden daha fazla ve derinlemesine araştırma yapılması gerekmekte olduğu düşünülmektedir.

Boş zaman sosyolojisi üzerine yapılan çalışmaların sınırlı sayıda olduğunu ve bu alanda daha fazla çalışmaya ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır. İncelenen veriler, özellikle 2020-2024 yılları arasında bu alandaki araştırmaların arttığını göstermiştir. Bununla birlikte, yöntem açısından çeşitliliğin az olduğu ve daha kapsamlı araştırmalara gereksinim olduğu görülmektedir. Örneğin, genellikle kişisel anketler ve standart ölçeklerle sınırlı kalan veri toplama yöntemlerinin, nitel araştırma yöntemleriyle desteklenmesi gereklidir.

Yapılan araştırmalarda 300+ katılımcılı örneklemlerin ön planda olduğu görülmektedir. Buda, geniş örneklemlerin boş zaman aktivitelerinin etkilerini ölçmek için tercih edildiğini ortaya koymaktadır.

Araştırmada kullanılan veri toplama araçları arasında "Boş Zaman Tutum Ölçeği" ve "Kişilik Anketi" öne çıkarken, çoğu çalışmanın özel olarak geliştirilmiş anketler ile yapıldığı görülmektedir. Ancak bu durum, standartlaştırılmış ölçüm araçlarının az kullanıldığını ve yöntemsel çeşitliliğin sınırlı kaldığını göstermektedir. Bu eksiklik, alandaki bulguların karşılaştırılabilirliğini kısıtlamaktadır.

4.1. Öneriler

Yöneticilerin boş zaman etkinliklerini ve bunların bireysel ve kurumsal etkilerini detaylı bir şekilde ele alan daha fazla akademik çalışma yapılmalıdır. Özellikle nitel ve karma araştırma yöntemlerinin kullanımı teşvik edilmelidir.

Geleneksel anket ve ölçeklerin yanı sıra, nitel yöntemler (örneğin, derinlemesine görüşmeler ve odak grup tartışmaları) ve karma yöntemler kullanılarak daha zengin veriler elde edilebilir.

Kurumlar, yöneticilere yönelik boş zaman politikaları geliştirerek, iş-yaşam dengesi sağlamalarına destek olabilir. Örneğin; Çalışanlar için esnek çalışma saatleri, kurum içi rekreasyon alanlarının artırılması ve boş zaman aktivitelerine yönelik teşvik sistemleri oluşturulabilir.

Yöneticilere yönelik, boş zamanın etkili kullanımı ve bu sürecin bireysel ve kurumsal faydaları üzerine eğitim programları düzenlenmelidir. Eğitimlerin etkisi, uzun vadeli izleme çalışmaları ile değerlendirilebilir. Kurumlar, çalışanların ve yöneticilerin boş zamanlarını değerlendirebilecekleri sosyal ve fiziksel aktiviteler içeren rekreasyon programları düzenleyebilir. Bu programların kapsamı, çalışan motivasyonu ve verimlilik üzerindeki etkisi araştırılabilir.

Boş zaman aktivitelerini planlamada ve izlemekte kullanılabilecek mobil uygulamalar ve dijital araçlar geliştirilmelidir. Bu araçlar sayesinde, yöneticilerin boş zaman etkinliklerine yönelik davranışları daha etkili bir şekilde analiz edilebilir.

KAYNAKÇALAR

Altunay, B. R. Balcı, V. Ankara İli Keçiören İlçesinde İlköğretim Okullarında Görev Yapan Öğretmenlerin Boş Zaman Etkilerine Katılım, Motivasyonu Spor ve Performans Araştırma Dergisi, 9(1) 50-63, 2018

Aydın, C. Hale, H. Ö. A ve B Kişilik Tiplerinin Boş Zaman Davranışlarının Kıyaslanması, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Aralık, 18(2), 21-41, 2018.

Aytaç, Ö. Tüketimcilik ve Metalaşma Kıskacında Boş Zaman, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (11), 27-53, 2006.

Başarangil, İ. Akademisyenlerin Boş Zaman Aktivitelerine Katılımı, İş Tatmini ve İş Verimliliği: Kırklareli Üniversitesi'nde Bir Araştırma, Turizm Akademik Dergisi, 5 (2), 155-170, 2018.

Dalkılıç, G. Mil, B. Otel İşletmelerinde Rekreasyon ve Boş Zaman Yönetimi, Yorum-Yönetim-Yöntem Uluslararası Yönetim-Ekonomi ve Felsefe Dergisi 5(1), 29-42, 2010.

Demir, G. Alpullu, A. Üniversite Öğrencilerinin Boş Zaman Yönetiminin Değerlendirilmesi, Avrasya Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi 5(1), 94-102, 2010.

Esin, M. N., & Aktaş, E. Çalışanların sağlık davranışları ve etkileyen faktörler: sistematik inceleme. Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi, 20(2), 166-176, 2012.

Gürbüz, B., Yenel, F., Özdemir, A. S., Akgül, B. M. Türk Toplumunun Boş Zaman Değerlendirme Profili: Ankara ili örneği. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 16(4), 41-51, 2011.

Güven, E. Ö., Çay, A., Özavcı, R. ve Korkutata, A. Pandemi Döneminde Boş Zamanı Değerlendirme Davranışlarının Cinsiyet Değişkenine Göre İncelenmesi, Türk Turizm Araştırmaları Dergisi, 5(3), 2017-2035, 2021.

Hazar, M. (2003). Boş zaman aktivitelerinin yararları ve insan hayatındaki önemi. Rehabilitasyon.com. Erişim adresi: www.rehabilitasyon.com (Erişim Tarihi: 11.11.2024)

Karakullukçu, Ö. F. Öğretmen Adaylarının Boş Zaman Tutumlarının İncelenmesi, Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi 18(1), 264-272, 2020.

Karaküçük, S. Rekreasyon Boş Zaman Değerlendirme Ankara Gazi Kitapevi, 2014.

Karataş, İ. H., Çimşir, S., Aydın, B., Kara, M. Okul Yöneticilerinin Sosyal Hayatının İncelenmesi. Okul Yönetimi Dergisi, 3(2), 71-85, 2023.

Kaya, M. D., & Keskin, G. Yöneticilerin yönetsel stres kaynakları ve strese yatkınlık düzeyleri: Erzurum'da bir araştırma. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(1), 371-388, 2010.

Korkutata, A. Özavci, R. Kamu ve Özel Sektörde Çalışan Personellerin Boş Zaman Tutumlarının İncelenmesi Turar Turizm ve Araştırma Dergisi, 11(2), 158-176, 2022.

Kurar, Baltacı, Halkın Boş Zaman Değerlendirme Alışkanlıkları: Alanya Örneği Uluslararası Spor Kültürü ve Bilimi Dergisi, 2(2), 39-52, 2014.

Kurar, İ., & Baltacı, F. Halkın Boş Zaman Değerlendirme Alışkanlıkları: Alanya Örneği. Uluslararası Spor Kültürü ve Bilimi Dergisi, 2(2), 39-52, 2015.

Munusturlar, S. Boş zaman eğitiminin benlik saygısı ve öznel iyi oluş üzerine etkisi, Doktora tezi, Anadolu Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı, Eskişehir, 2014.

Necla, G. Okul öncesi eğitiminde yöneticilerin etkili zaman yönetimi (Z. Akçam, Ed.). Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2017.

Özdağ, S. Aytekin, A. Aykora E. Yerel Yöneticilerin Rekreaktif Etkinlik Anlayışları ve Uygulamaları Türkiye Kickboks Federasyonu Spor Bilimleri Dergisi 2(2), 1309-1336, 2010.

Özdemir, M. 3. Uluslararası İnsan ve Toplum Bilimleri Bilimsel Araştırma Kongresi, 9-11 Temmuz 2018 - Üsküp, Makedonya, 2018.

Pala, A. Biner, M. Öncen, S. Kargün, M. Futbol tenisi sporcularının boş zaman aktivitelerine yönelik tutumların incelenmesi Uluslararası Spor, Egzersiz ve Antrenman Bilimi Dergisi, 1(2), 77-82, 2015.

Tel, M. Köksalan, B. Günümüzde Yeni Bir Boş Zaman Aktivitesi Olarak İnternet: Öğretim Üyeleri Örneği Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi 8(28), 262-272, 2009.

Tezcan, M. Boş zamanların değerlendirilmesi sorununun sosyolojik ve eğitimsel yönleri. Ankara Üniversitesi Eğitim bilimleri dergisi 11(1), 165-179, 2019.

Türkmen, M. Konaklama İşletmesi Yöneticilerinin Rekreasyon Algı ve Tutumlarının Değerlendirilmesi, Uluslararası Türk ve Türk Dili Edebiyatı Dergisi 8(8), 2139-2152, 2013.

Yavuz, E., Vapur, M., & Atay, S. D. Öğretmenlerin boş zaman katılımlarının iş-aile çatışmasına etkisi. Turizm ve Rekreasyon Dergisi, 5(2), 194-202, 2023.

Yayla, Ö. & Çetiner H. Boş Zamanların Değerlendirilmesinde Etkili Olan Faktörlerin Boş Zaman Tatminine Etkisi, Turizm Akademik Dergisi, 6(1), 219-228, 2019.

Yetim, G., & Argan, M. Boş Zaman İlgilenim Faktörleri ile Fitness Merkezine Yönelik Tatmin ve Sadakat Arasındaki İlişki. Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18(1), 49-62, 2018.

Yurcu, G., Kasalak, M. A., & Akınc, Z. Turistlerin Boş Zaman Motivasyonunu ve Tatminini Etkileyen Faktörler: Beldibi Örneği. Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7(2), 517-53, 2018.

Yusufoğlu, Ö. Ş. Boş Zaman Faaliyeti Olarak Akıllı Telefonlar ve Sosyal Yaşam Üzerine Etkileri: Üniversite Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi, 6(5), 2414-2434, 2017.

BEDEN EĞİTİMİ DERSİ İLGİLİ YAPILMIŞ (ÖLÇEKLERİN) ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK DERLEMESİ

Ahmet Yusuf ADIGÜZEL

İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü

ysfadgzl123@gmail.com – 0009-0004-4974-039X

Prof. Dr. Mehmet GÜLLÜ

İnönü Üniversitesi, Spor Bilimler Enstitüsü

mehmet.gullu@inonu.edu.tr – 0000-0002-0930-7178

ÖZET

Bu çalışmanın amacı beden eğitimi ve spor alanında geliştirilen ölçeklerin kapsamlı bir analizini yapmaktır. Çalışma kapsamında incelenecek ölçekler hem öğretmenlik mesleğine hem de beden eğitimi dersine ilişkin farklı boyutları ele almaktadır. Yöntem olarak sistematik derleme yapılmıştır. Çalışma önem açısından 'Beden Eğitimi' hakkında yapılmış bazı ölçekleri detaylı şekilde bir arada görme olanağı sağlar. Literatürdeki incelenen çalışmaların 2 tanesi Makale, 2 Yüksek lisans tezi, 10 dergi ve 1 bildiri olmak üzere 15 makale incelenmiştir. Bu makaleler yıllara göre yayın sayısı, yayın türü, yazar sayısı ve örnekleme katılan katılımcı sayısı yönünden analiz yapılmıştır. Sonuç olarak incelenen 15 araştırmada hem ölçeğin güvenilirliği, geçerliliği, uyarlanması ve geliştirilmesi hakkında araştırma yapılırken hem de beden eğitimi dersinin mutluluk, tutum, özerklik, motivasyon gibi konulara etkisi ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Beden Eğitimi Dersi, Beden Eğitimi Öğretmeni, Ölçek

1.GİRİŞ

Beden eğitimi dersi, bireylerin fiziksel, sosyal ve duygusal gelişimlerini desteklemek amacıyla tasarlanan bir derstir. Bu ders, öğrencilerin fiziksel aktivitelere katılımını artırarak sağlıklı yaşam alışkanlıkları kazanmalarına, spora merak duymalarına ve sosyal becerilerini geliştirmelerine katkı sağlamaktadır. Ancak beden eğitimi dersinin etkinliği, büyük ölçüde öğretmenlerin pedagojik yeterlilikleri, mesleki tutumları ve uyguladıkları eğitim yaklaşımlarına bağlıdır. Bu bağlamda, beden eğitimi öğretmenliği mesleği ve dersin etkililiğini değerlendirmek için kullanılan ölçeklerin geliştirilmesi ve uygulanması, bu alanın önemli bir araştırma konusu haline gelmiştir.

Günümüzde beden eğitimi dersi ve öğretmenliği ile ilgili olarak geliştirilen ölçme araçları, öğretmenlerin mesleki yeterliliklerini, dersin etkilerini, öğrenci tutumlarını ve genel algıları ölçmeyi hedeflemektedir. Bu ölçekler, yalnızca akademik çalışmalarda değil, aynı zamanda eğitim politikalarının ve öğretmen eğitim programlarının geliştirilmesinde de yol gösterici rol oynamaktadır.

Bu çalışmanın amacı, beden eğitimi ve spor alanında geliştirilen ölçeklerin kapsamlı bir analizini yapmaktır. Çalışma kapsamında incelenecek ölçekler hem öğretmenlik mesleğine hem de beden eğitimi dersine ilişkin farklı boyutları ele almaktadır.

2.YÖNTEM

Sistematik derleme tekniğiyle hazırlanan bu çalışma, "Beden Eğitimi Dersi" ve "Beden Eğitimi Öğretmenliği" anahtar kelimeleri kullanılarak, Türkçe kaynaklardan elde edilen yüksek lisans tezleri, bildirileri, dergileri ve makaleleri değerlendirmektedir. Bu verilere erişim için Google Akademik ve Türkiye Ölçme Araçları Dizini (TOAD) veri tabanları kullanılarak kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Başlık ve özet incelemelerinden sonra, vurgu yapılacak ana temasının beden eğitimi ve spor öğrencilerinin boş zamanlarını nasıl değerlendirdiği olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya Bildiri (1), Yüksek Lisans Tezi (2), Dergi (10) ve Makale (2) dahil edilerek analiz aşamasında geçilmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Yapılan Araştırmaların Yıllara Göre Yayın Sayısı Dağılımı

Yayın Yılı	Yayın Sayısı
2005-2009	2
2010-2014	3
2015-2019	7
2020-2024	3

Çizelge 1'de beden eğitimi alanında yapılan araştırmaların en fazla sırasıyla 2015-2019 (n=7), 2010-2014 (n=3), 2020-2023 (n=3), 2010-2014 (n=) ve 2005-2009 (n=2) olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Yapılan Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı

Katılımcılar	Katılımcı Sayısı
0-200 katılımcı	2
201-300 katılımcı	2
301-400 katılımcı	2
401-500 katılımcı	1
501 katılımcı ve üzeri	8

Çizelge 2'de beden eğitimi ile ilgili yapılan araştırmalarda örneklem sayıları görülmektedir. Bu bağlamda araştırmalarda (n=8) en fazla tercih edilen örneklem sayısının n>500 olduğu görülmektedir.

Çizelge 3. Yapılan Araştırmaların Yayın Türlerine Göre Dağılımı

Yayın Türü	Yayın Sayısı
Bildiri	1
Yüksek Lisans tezi	2
Dergi	10
Makale	2

Çizelge 3'te beden eğitimi alanında yapılan araştırmaların yayın türü en fazla sırasıyla Dergi (n=12), Yüksek Lisans tezi (n=2), Makale (n=4), Makale (n=2), Bildiri (n=1), olduğu görülmektedir.

Çizelge 4. Yapılan Araştırmaların Yazar Sayılarına Göre Dağılımı

Yazar Sayısı	Yazar Sayısı
En az 1 yazarlı	3
En az 2 yazarlı	8
En az 3 yazarlı	2
En az 4 yazarlı	2

Çizelge 4'te beden eğitimi alanında yapılan araştırmaların yazar sayısı en az 1 yazarlı (n=3), en az 2 yazarlı (n=8), en az 3 yazarlı (n=2), en az 4 yazarlı (n=2), çalışmanın olmadığı görülmektedir.

Çizelge 5. Yapılan Tez Çalışmaların Danışmanların Unvanlıları

Tez Danışman Unvan Türü	Tez Danışman Unvan Sayısı
Profesör Doktor	2

Çizelge 5'te beden eğitimi alanında yapılan tez araştırmalarında danışman unvan sayıları görülmektedir. Tez danışman unvan sayıları: Profesör Doktor (n=2) olduğu görülmektedir.

Çizelge 6: Beden Eğitimi ve Beden Eğitimi Öğretmenliği ile İlgili Yapılmış Çalışmaların Analizi

	Ölçek Adı	Tarih	Madde Sayısı	Tür	Alt Kategori	Puanlama Sistemi	Örneklem	Yaş Grubu
1	Beden Eğitimi Dersi Mutluluk Düzeyi Ölçeği	2019	9	5'li Likert	____	____	418 öğrenci	Ortaokul Yaş Grubu
2	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Mesleğine Yönelik İnanç Ölçeğinin Türkçe' ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması	2019	12	7'li Likert	Beden eğitimi ve sporun değeri Meslek aşkı	____	120 öğrenci	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümünde Okuyan Öğretmen Adayları
3	Ana-Babalar İçin Beden Eğitimi Dersi Tutum Ölçeği	2011	24	5'li Likert	Algısal Boyut, Destek Boyutu, İşlevsel Boyut, Önem Boyutu	21 ile 105 arasında	186 anne-baba	Anne-Babalar
4	Beden Eğitimi Öğretmenliği Mesleki İnanç Ölçeğinin Türk Kültürüne Uyarlanması	2019	12	7'li Likert	Beden Eğitimine Verilen Değer Çalışma Arzusu	12 ile 84 arasında	229 öğretmen adayı	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Bölümünde Okuyan Öğretmen Adayları
5	Beden Eğitimi Öğretmenliği Mesleğine Yönelik Tutum Ölçeği	2011	23	5'li Likert	Mesleğe Yönelik Kaygı, Mesleğe Yönelik Sevgi	23 ile 115 arasında	556 öğretmen adayı	Beden Eğitimi Öğretmen Adayları
6	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni İletişim Becerileri Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması	2022	18	5'li Likert	Etkili İletişim, İletişimde Engelleyiciler, Sınıf İçi Etkileşim.	____	652 öğrenci	Lise Yaş Grubu
7	Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni Kaynaklı Algılanan Özerklik Desteği Ölçeği	2019	12	7'li Likert	Görev Zorluğu-Beceri Dengesi, Eylem-Farkındalık Birleşimi, Açık (Net) Hedefler, Belirli Geri Bildirim, Göreve Odaklanma, Kontrol Duygusu,	12 ile 84 arasında	302 öğrenci	5-6-7-8.Sınıf Düzeyindeki 11-14 Yaş Aralığı Öğrenciler

					Kendilik Farkındalığının Azalması, Zamanın Dönüşümü Amaca Ulaşma Deneyimidir			
8	Beden Eğitimi Öğretmeni Kişilerarası Öz-Yeterlik Ölçeğinin Psikometrik Özelliklerinin İncelenmesi	2019	32	5'li Likert	Aile ile İlişkiler Çevre ile İlişkiler Okul içi İlişkiler	____	895 öğretmen	Öğretmenler
9	Demir ve Beden Eğitimi Öğretmeni Adayları İçin Özel Öğretim Yöntemleri Öz-Yeterlik Ölçeği (2020)	2022	41	5'li Likert	Beden eğitimi programı, Ölçme ve değerlendirme, Özel öğretim yöntemleri	____	321 öğrenci	Beden Eğitimi Öğretmeni Adayları
10	Beden Eğitimi Öğretmenleri Ölçme Değerlendirme Genel Yeterlilik Algısı Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenirlik Çalışması	2018	24	5'li Likert	Temel kavramlar, Ölçme teknikleri, İstatistiksel çözümleme ve raporlama	____	878 öğretmen	Öğretmenler
11	Beden Eğitimi Dersi Öğrenci Değer Yönelimi Ölçme Aracının Geliştirilmesi	2013	28	5'li Likert	Sportif Erdem, Dayanışma, Özgüven, Duyarlı Olma, Sorumluluk ve Millî Kültür	____	663 öğrenci	12-18 yaş grubu
12	Beden Eğitimi Dersine Katılım Motivasyonu Ölçeği'nin (BEDKMÖ) Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması	2023	45	5'li Likert	Dışsal Motivasyon, İçsel Motivasyon, Motivasyonsuzluk	İ.M.: 4-20 arasında D.M.: 5-25 arasında M.: 4-20 arasında	1385 öğrenci	12-18 yaş grubu
13	Beden Eğitimi Derslerindeki	2006	26	5'li Likert	Öğrencilerin Öğrenme Yönelimi (ÖMÖY)	____	469 öğrenci	Ortaöğretim Öğrenciler

	Öğrencilerin Algıladıkları Güdüsel İklimleri: Ölçek Uyarlama Çalışması				Öğretmen Kaynaklı Öğrenme Yönelimi (ÖKÖY) Çabasız Sonuca Yönelimi (ÇSY) Öğrencilerin Yarışma Yönelimi (ÖYY) Öğrencilerin Hataları Hakkındaki Endişelerine (ÖHHE)			
14	Ortaöğretim Öğrencileri İçin Beden Eğitimi Dersi Tutum Ölçeği Geliştirilmesi	2009	35	5'li Likert	____	35 ile 175 arasında	600 öğrenci	Ortaöğretim Öğrencileri
15	Beden Eğitimi ve Spor Dersine İlgi Ölçeği (BEDİÖ) Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması	2020	26	5'li Likert	____	____	217 öğrenci	Ortaokul Yaş Grubuna,

Çizelge 7'de örneklem ve katılımcı grupları incelendiğinde 15 çalışmanın katılımcı grubunun öğretmenler, öğrenciler ve anne-babalardan oluştuğu görülmektedir. Veri toplama araçları incelendiğinde en fazla kullanılan veri likert tipi sırasıyla 5'li Likert (n=12) ve 7'li Likert (n=3) olmak üzere çalışmada kullanıldığı görülmektedir.

4.SONUÇ

Bu sistematik derleme, beden eğitimi dersleri üzerinde kullanılan ölçeklerin geliştirilmesi, geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları, öğrenci ve öğretmenlerin algıları ile güdülenme ve tutumlarına yönelik mevcut literatürü incelemiştir. Araştırma sonuçları, beden eğitimi dersinin farklı paydaşlar üzerindeki etkilerini anlamak için çok çeşitli ölçeklerin geliştirildiğini ve bu ölçeklerin Türkçe'ye uyarlanmasında önemli bir metodolojik ilerleme sağlandığını göstermektedir.

Beden eğitimi dersine ilişkin algılar ve motivasyon düzeyleri, öğretmen-öğrenci etkileşimleri, tutum ve değer yönelimleri gibi temaların sıkça ele alındığı tespit edilmiştir. Öğrenciler için güdülenme ve mutluluk düzeyleri ile öğretmenlerin öz-yeterlik algıları, mesleki inançları ve iletişim becerileri, beden eğitimi dersinin genel başarısı üzerinde belirleyici unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Özellikle ölçek geliştirme çalışmalarının, beden eğitimi alanında eğitimin niteliğini artırmaya yönelik uygulanabilir öneriler sunduğu görülmüştür.

Bu bağlamda, derleme çalışması beden eğitimi dersine ilişkin algılar, tutumlar ve güdülenme üzerine yapılan çalışmalara dair geniş bir çerçeve sunmaktadır. Öğretmenlerin mesleki gelişimi ve öğrencilerin akademik başarıları ile psiko-sosyal gelişimlerine yönelik çalışmalara daha fazla odaklanılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Burucu, S. (2019). *Beden eğitimi derslerinde algılanan özerklik desteğinin güdülenme düzeyi ve optimal performans duygu durumu ile ilişkisi* (Master's thesis, Marmara Universitesi (Turkey)).

Daşdan, E. N. (2006). *Beden eğitimi derslerindeki öğrencilerin algıladıkları güdüsel iklimleri: Ölçek uyarlama çalışması.* (Yüksek lisans tezi). Celal Bayar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Manisa.

Demir, G. T., & Cicioğlu, H. İ. (2023). Beden Eğitimi Dersine Katılım Motivasyonu Ölçeği'nin (BEDKMÖ) Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi*, *12*(1), 134-141.

Doğru, Z., Kamuk, Y. U., & Yılmaz, S. (2019). Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenliği Mesleğine Yönelik İnanç Ölçeğinin Türkçe'ye Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Journal of Global Sport and Education Research*, *2*(2), 37-52.

Esentürk, O. K., Yılmaz, A., İlhan, E. L., & Kan, A. (2019). Beden eğitimi öğretmeni kişilerarası öz-yeterlik ölçeği'nin psikometrik özelliklerinin incelenmesi. *Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *24*(2), 63-88.

Güllü, M., & Güçlü, M. (2009). Ortaöğretim öğrencileri için beden eğitimi dersi tutum ölçeği geliştirilmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *3*(2), 138-151.

Karataş, E. Ö., & Karataş, Ö. Beden Eğitimi ve Spor Öğretmeni İletişim Becerileri Ölçeği Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. *Spor Eğitim Dergisi*, *6*(1), 63-73.

Öncü, E., & Güven, Ö. (2011). Ana Babalar İçin Beden Eğitimi Dersi Tutum Ölçeğinin Geliştirilmesi. *Nigde University Journal of Physical Education & Sport Sciences/Nigde Üniversitesi Beden Egitimi ve Spor Dergisi, 5(3)*

Sayan, S., Akay, B., Ceylan, M., & Orhan, R. (2022). Beden Eğitimi Öğretmeni Adayları İçin Özel Öğretim Yöntemleri Öz-Yeterlik Ölçeği: Geliştirme ve Güvenirlik Çalışması. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *8*(2), 624-635.

Uğraş, S., & Dindar, M. D. (2019). Beden eğitimi öğretmenliği mesleki inanç ölçeğinin Türk kültürüne uyarlanması. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 2(1), 23-34.

Uğraş, S., & Serbes, Ş. (2019). Beden eğitimi dersi mutluluk düzeyi ölçeği geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Journal of Global Sport and Education Research*, *2*(2), 1-10.

Uğraş, S., & Temel, C. (2020). Beden Eğitimi Dersine İlgi Ölçeği (Bediö): Geçerlik ve Güvenilirlik Çalışması. Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 5(4), 413-427. https://doi.org/10.31680/gaunjss.737896

Ünlü, H. (2011). Beden eğitimi öğretmenliği mesleğine yönelik tutum ölçeği (BEÖYTÖ) geliştirilmesi.

Yaykın, N. G., Cengiz, C., & Serbes, Ş. Valıdıty And Relıabılıty Of Measurement And Evaluatıon Common Competency Perceptıon Scale For In-Servıce Physıcal Educatıon Teachers

Yıldız, Ö., & Güven, Ö. (2013). Beden Eğitimi Dersi Öğrenci Değer Yönelimi Ölçme Aracının Geliştirilmesi. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, *2013*(11), 28-42.

BEDEN EĞİTİMİ VE SPOR BÖLÜMLERİ LİSANS ÖĞRENCİLERİN BOŞ ZAMANLARIYLA İLGİLİ YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN SİSTEMATİK DERLEMESİ

Ahmet Yusuf ADIGÜZEL

İnönü Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü

ysfadgzl123@gmail.com – **0009-0004-4974-039X**

Prof. Dr. Mehmet GÜLLÜ

İnönü Üniversitesi, Spor Bilimler Enstitüsü

mehmet.gullu@inonu.edu.tr – 0000-0002-0930-7178

ÖZET

Boş zaman bireyin kendini mutlu hissettiği, hayal kurduğu ve en önemlisi özgür olduğu zamandır. Boş zamanı etkileyen bazı faktörler vardır. Bu çalışmanın amacı ise beden eğitimi ve spor fakültesinde okuyan öğrencilerin boş zamanları hakkında yapılan araştırmaları inceleyip boş zamana etki eden faktörler hakkında bilgi toplamaktır. Yöntem sistematik derleme yapmaktır. Çalışma önem açısından 'Öğrenci' ve 'Boş Zaman' kavramına dair yapılmış bazı çalışmaları detaylı şekilde bir arada görme olanağı sağlar. Literatürdeki incelenen çalışmaların 4 tanesi Makale, 4 Yüksek lisans tezi, 9 dergi ve 2 bildiri olmak üzere 19 makale incelenmiştir. Bu makaleler yıllara göre yayın sayısı, yayın türü, yazarın unvanı, yazar sayısı, örnekleme katılan katılımcı sayısı ve veri toplama aracı yönünden analiz yapılmıştır. Çalışma sonucundan 'Boş Zaman Yönetimi Ölçeği' ve 'Anket' çok kullanıldığı bulgusuna varılmıştır. Yapılan araştırmalara göre; yaş, cinsiyet, okunulan bölüm, aile gelir durumu, aile eğitim düzeyi, okul dışı çalışma, bireysel psikoloji, boş zaman hakkında bilgi eksikliği, tesis eksikliği, spor yapma durumu ve yaşanılan yer boş zamanı en çok etkileyen faktörler olarak gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Zaman, Beden Eğitimi Öğretmeni, Rekreasyon

1. GİRİŞ

Serbest zaman; iş zamanı ve uyku dışında kalan zaman olarak tanımlanır. Boş zaman; kişinin bireysel ve ailesel sorumluluklarını yerine getirdikten sonra arta kalan zamanı ifade eder. Bu zamanda yapacağı dinlenme, eğlenme, hobilerini yapma ve gönüllü katılım ile yapabileceği zaman dilimidir.

Boş zaman, düşüncede hoşnutluk yaratan, arzu edilen zaman dilimini açıklamaktadır (Freysinger, 1995; Kelly ve Kelly, 1994). Çalışılan vaktin dışında kalan zaman içinde boş zaman da yer almaktadır. Serbest zaman; temel ihtiyaçlar ve iş vaktinin dışında kalan zamandır.

Mieczkowski (1990) serbest zamanı (free), hiçbir iş, aktivite, faaliyet yapmadan geçirilen zaman olarak tanımlarken boş zaman bireyin kendi isteği ile bireye özgü etkinliklerle geçirilen zaman olarak tanımlamıştır.

Boş zaman ve serbest zaman çoğu zaman karıştırılmaktadır. Boş zaman ve serbest zamanı ayıran özellik boş zamanda bir zorunluluk yoktur. Serbest zamanda ise kişi hayatını devam ettirebilmesi için bazı ihtiyaçlarını karşılamak zorundadır.

Boş zamanın birkaç özelliği şunlardır (Mieczkowski, 1990); Dışarıdan bir zorlamaya bağlı olmadın bireyin isteği ve kontrolü ile sağlandığı, eğlenme, hoşnutluk ve mutluluk içeren, ücretsiz olan, Kendi başına ve tatmin edici aktivitelerin olduğu zaman dilimidir. Boş zaman etki eden birçok faktör vardır. Bunlardan başlıcaları; yaş, cinsiyet, maddi gelir, eğitim düzeyi, aktif spor yapma durumu, yaşanılan şehir, okunulan bölüm, tesis durumu, çalışma durumu vb. gibi faktörler vardır. Bazı boş zaman aktiviteleri için belirli bir bütçe ayırmak gerekir. Bu sebeple hem aile gelir düzeyi hem bireyin gelir düzeyi önemlidir. Ulaşım, tesis kiralama ve kimi zaman konaklama için bir bütçe ayırılması gerekir. Bazı bireyler bu sebepten dolayı boş zamanını istediği gibi verimli kullanamayabilir.

Bireyin eğitim düzeyi yapacağı aktivitenin kalitesini belirleyebilir. Örneğin, yaşadığı şehirdeki üniversitenin yapmış olduğu etkinliklere katılamayabilir. Yapılan bazı programlarda lisans öğrencisi veya lisans mezunu olması istenebilir. Ayrıca ilkokul, ortaokul, ortaöğretim ve lisans bölümündeki bireylerin aynı etkinlikleri yapması beklenemeyebilir. Aldığı eğitimin zorluk derecesi ve ders programının yoğunluğu farklı olduğundan boş zaman için ayrılan süre ve boş zamanda yapılan aktiviteler farklıdır. Boş zamanlarını verimli geçirmek isteyen bireyler şehirlerinde var olan tesislerden yararlanmak isterler. Bu konuda bazı bireyler yaşadığı şehir açısından şanslı olsa da bazı şehirlerde bu durum farklı olmaktadır. Bazı şehirlerinde bireyler boş zamanlarını geçirebilecekleri bir tesis ararlar fakat tesis ya çok uzaktır ya çok kullanışsızdır ya da sakatlanmalara veya yaralanmalara yol açacak şekilde çok bakımsızdır. Bunun için bireyler bu tesisleri kullanamazlar veya kullanmak istemeyebilirler.

Bölümler arasında ders yoğunluğu, ders saati ve ders günleri olarak farklılıklar vardır. Farklı bölümlerde okuyan öğrenciler aynı boş zamana sahip olamayabilirler. Yoğun programlı bölümlerde öğrenciler kendilerine boş vakit ayırmakta zorlanabilirler. Bundan dolayı öğrenciler aynı boş zaman etkinliğini yapamayabilirler. Öğrenciler bazen geçimlerini sağlamak veya daha rahat bir üniversite hayatı sürmek için çalışmak durumunda kalabilirler. Sabah derse gidip akşam işe gidince kendisine ayıracak boş vakti kalamayabiliyor. Bu durumda üniversite öğrencilerinin boş zamanlarını etkileyen önemli bir faktör olabilir.

Bu üniversite lisans öğrencilerin okuduğu bölümlerden biri de beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümüdür. Ülkemizde spor bilimleri fakültelerinde ve beden eğitimi ve spor yüksekokullarında beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümlerinde bu öğrenciler eğitim ve öğretimlerine devam edip dört yıl sonra mezun olmaktadırlar.

Bu çalışmanın amacı beden eğitimi ve spor öğretmenliği bölümlerinde okuyan lisans öğrencilerinin boş zaman aktiviteleri üzerine yapılmış bilimsel çalışmaları araştırıp sistematik analizle çözümleyip sunmaktır.

2. YÖNTEM

Sistematik derleme tekniğiyle hazırlanan bu çalışma, "Boş Zaman" ve "Serbest Zaman" anahtar kelimeleri kullanılarak, Türkçe kaynaklardan elde edilen yüksek lisans tezleri, bildirileri, dergileri ve makaleleri değerlendirmektedir. Bu verilere erişim için Google Akademik ve Ulusal Tez Merkezi veri tabanları kullanılarak kapsamlı bir araştırma yapılmıştır. Başlık ve özet incelemelerinden sonra, vurgu yapılacak ana temasının beden eğitimi ve spor öğrencilerinin boş zamanlarını nasıl değerlendirdiği olduğu belirlenmiştir. Araştırmaya 4 tez, 2 bildiri, 11 makale ve 2 dergi dahil edilerek analiz aşamasında geçilmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Yapılan Araştırmaların Yıllara Göre Yayın Sayısı Dağılımı

Yayın Yılı	Yayın Sayısı
1995-2000	3
2010-2014	5
2015-2019	7
2020-2023	4

Çizelge 1'de Boş ve serbest zaman alanında yapılan araştırmaların en fazla sırasıyla 2015-2019 (n=7), 2010-2014 (n=5), 2020-2023 (n=4), 2010-2014 (n=5) ve 1995-2000 (n=3) olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Yapılan Araştırmaların Yayın Türlerine Göre Dağılımı

Yayın Türü	Yayın Sayısı
Bildiri	2
Yüksek Lisans tezi	4
Üniversite Dergisi	9
Makale	4

Çizelge 2'de sınıf yönetimi alanında yapılan araştırmaların yayın türü en fazla sırasıyla Dergi (n=9), Yüksek Lisans tezi (n=4), Makale (n=4), Bildiri (n=2), olduğu görülmektedir.

Çizelge 3. Yapılan Tez Çalışmaların Danışmanların Unvanlıları

Tez Danışman Unvan Türü	Tez Danışman Unvan Sayısı
Doçent Doktor	3
Doktor Öğretim Üyesi	1

Çizelge 3'te sınıf yönetimi alanında yapılan tez araştırmalarında danışman unvan sayıları görülmektedir. Tez danışman unvan sayıları en fazla sırasıyla: Doçent Doktor (n=3) ve Doktor Öğretim Üyesi (n=1) olduğu görülmektedir.

Çizelge 4. Yapılan Araştırmaların Yazar Sayılarına Göre Dağılımı

Yazar Sayısı	Yazar Sayısı
En az 1 yazarlı	8
En az 2 yazarlı	6
En az 3 yazarlı	1

En az 4 yazarlı	2
En az 5 yazarlı	1
En az 6 yazarlı	1

Çizelge 4'te sınıf yönetimi alanında yapılan araştırmaların yazar sayısı en az sırasıyla 1 yazarlı (n=18 en az 2 yazarlı (n=6), en az 4 yazarlı (n=2), en az 3 yazarlı (n=1), en az 5 yazarlı (n=1), olduğu görülmekte, en az 6 yazarlı (n=1) çalışmanın olmadığı görülmektedir.

Çizelge 5. Yapılan Araştırmaların Yıllara Göre Dağılımı

Katılımcılar	**Katılımcı Sayısı**
1-50 katılımcı	0
51-100 katılımcı	1
101-150 katılımcı	2
151-200 katılımcı	0
201-250 katılımcı	3
251-300 katılımcı	2
301 katılımcı ve üzeri	11

Çizelge 5'te sınıf yönetimi ile ilgili yapılan araştırmalarda örneklem sayıları görülmektedir. Bu bağlamda araştırmalarda (n=11) en fazla tercih edilen örneklem sayısının n>300 olduğu görülmektedir.

Çizelge 6. Yapılan Araştırmaların Veri Toplama Araçlarına Göre Dağılımı

Veri toplama Aracı	**Sayısı**
Serbest Zaman Motivasyon Ölçeği	1
Boş Zaman Yönetimi Ölçeği	3
Kişisel bilgi formu	1
Boş Zaman Engelleri Ölçeği	2
Boş Zaman Tutum Ölçeği	2
Boş Zaman Katılımı Ölçeği	1
Boş Zaman Tatmini Ölçeği	1
Yaşam Tatmini Ölçeği	1
Fiziksel Aktivite İçeren Oyunları Oynamaya Yönelik Tutumları Ölçeği	1
Serbest Zaman Değerlendirme Anketi	1
Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği	1
Anket (araştırmacılar tarafından çalışmaya özgü tasarlanmış)	8

Çizelge 6'da veri toplama araç sayıları verilmiştir. Araştırmalarda en çok kullanılan veri toplama aracının başında araştırmacılar tarafından ilgili çalışmaya özgü hazırlanmış "anket" (n=8) gelmektedir. Daha sonra ''Boş Zaman Yönetimi Ölçeği'' kullanıldığı görülmektedir

Çizelge 7: Beden Eğitimi ve Spor Bölümleri Lisans Öğrenci İlgili Yapılmış Çalışmaların Analizi

	Yazar (Yıl)	Araştırmanın Amacı	Örneklem	Yapılan İstatistikler	Veri Toplama Aracı	Sonuç
1	Hacıcaferoğlu, vd. (2013)	Öğrencilerinin, serbest zaman aktivitelerine katılım düzeylerinin belirlemesi	233 öğrenci	Frekans ve yüzde hesaplamaları	Anket formu	Araştırmada öğrencilerinin serbest zaman aktivitelerinde çoğunlukla kendi spor branşlarını daha iyi konuma getirebilmek için sportif aktivitelere yöneldikleri, sosyal ve kültürel aktivitelere ise daha az yöneldikleri bulunmuştur.
2	Yağmur ve Ocak (2012)	Öğrencilerin, serbest zaman aktivitelerinin karşılaştırması	571 öğrenci	ki-kare testi	Anket formu	Araştırmada öğrencilerin boş zamanı verimli kullanmada sıkıntı yaşadıkları gözlemlenmiştir. Bunun sebeplerinden biri üniversitedeki tesis ve araç-gereç yetersizlikleridir
3	Yamaner ve Kartal (1995)	Öğrencilerinin boş zamanlarını nasıl değerlendirdiklerinin tespit edilmesi	80 öğrenci	Frekans ve yüzde hesaplamaları	Anket formu	Boş zaman ve spor öğrencilerin kendilerini geliştirme, arkadaş kazanma ve ilişkiyi güçlendirme, özgüven kazanma gibi konularda yardımcı olur.
4	Işıkgöz vd. (2021)	Öğrencilerinin çeşitli değişkenlere göre boş zaman yönetimlerinin incelenmesi	1894 öğrenci	Mann-whitney U Kruskal-wallis	Boş Zaman Yönetimi Ölçeği	Boş zaman yönetiminde yaş değişkeni önemli bir faktördür.
5	Üstün ve Kalkavan (2013)	Öğrencilerinin boş zamanlarını nasıl değerlendirdiklerinin incelenmesi	822 öğrenci	ANOVA	Serbest Zaman Motivasyon Ölçeği	Öğrencilerin rekreatif faaliyetlere katılma motivasyonlarını etkileyen en önemli unsur cinsiyet ve öğrenim gördükleri bölüm olarak tespit edilmiştir.
6	Güler (2017)	Öğrencilerinin boş zaman engelleri ve motivasyon düzeylerinin tespit edilmesi	317 öğrenci	ANOVA, Pearson Testi	Boş Zaman Engelleri Ölçek Boş Zaman Motivasyon Ölçeği	Boş zaman engelleri ile boş zaman motivasyon düzeyleri arasında ilişki saptanamamıştır.
7	Denkel (2019)	Öğrencilerinin rekreatif faaliyetlere karşı tutumlarının belirlenmesinin incelenmesi	288 öğrenci	Whitney U, Kruskal Wallis	Boş Zaman Tutum Ölçeği	Öğrencilerin rekreatif faaliyetlere karşı tutumları birçok değişken tarafından etkileniyor.
8	Özmaden vd. (2022)	Öğrencilerinin serbest zaman, temel psikolojik ihtiyaçları bazı değişkenler açısından incelenmesi	341 öğrenci	Mann Whitney U, Kruskal Wallis H,	Serbest Zaman Temel Psikolojik İhtiyaçlar Ölçeği	Araştırmaya göre boş zamanlarında da spor yapan ve müzik dinleyen öğrencilerin, kitap okuyanlara göre daha bağımsız kara verme becerisini geliştirdiği gözlemlenmiştir.

9	Demir ve Alpullu (2020)	Öğrencilerin Boş Zaman yönetimlerinin incelenmesi	478 öğrenci	Kolmogorov-Smirnov Testi	Boş Zaman Yönetimi Ölçeği	Araştırmada öğrencilerin programlama önem verdikleri ve boş zamanda ne yapacaklarını bilmeleri zaman yönetimi için önemli olduğu gözlemlenmiştir.
10	Çorlak (2023)	Öğrencilerinin boş zaman tutumlarının incelenmesi	436 kişi	Mann Whitney-U, Kruskal Wallis	Boş Zaman Tutum Ölçeği	Araştırmada öğrenciler boş zamanlarını aktif olarak geçirdiklerinde boş zamana olan ilgilerinin ve motivasyonlarının arttığı gözlemlenmiştir.
11	Akyüz (2016)	Öğrenci adaylarının boş zamanlarını değerlendirmesinde spor faaliyetlerinin yerini ve öneminin incelenmesi.	111 öğrenci	Frekans ve Yüzde Dağılımı	Anket Formu	Öğrencilerin boş zamanlarını spor ile değerlendirecek yeteri kadar vakit ve destek gördüklerini fakat yeterli sayıda spor tesisi bulunmadığını belirtmişlerdir.
12	Bumin, Kars ve Akyürek (2018)	Öğrencilerinin serbest zaman ile ilişkili tutum, yönetim ve tatminlerinin incelenmesi	138 öğrenci	T-testi Kolmogorov-Smirnov testi	Serbest Zaman Anketi Oyunları Oynamaya Yönelik Tutumları Ölçeği Boş Zaman Yönetim Ölçeği	Fiziksel aktiviteye katılım üniversite öğrencisi gençlerde serbest zaman tatminini önemli ölçüde artırmaktadır.
13	Çınar (2000)	Öğrencilerin genel durumlarını belirlemek ve boş zamanlarından yola çıkarak bu öğrencilerin boş zamanlarını değerlendirme şekillerini tespit edilmesi	250 öğrenci	Frekans ve Yüzde Dağılımı	Anket Formu	Araştırmada beden eğitimi öğrencilerinin farklı boş zaman faaliyetleri yapmadıkları gözlemlenmiştir. Öğrenciler genel olarak spor yapmak, gezmek, uyumak ve eğlenmek gibi aktiviteler ile boş zamanlarını değerlenmektedir.
14	Akyüz (2015)	Öğrencilerinin boş zaman faaliyetlerini değerlendirme biçimlerinin belirlenmesi	291 öğrenci	Frekans ve Yüzde Dağılımı	Anket formu	Öğrencilerin büyük bir çoğunluğu etkinlik yapmak için yeterli zamana sahip olmasına rağmen, okudukları bölümün sosyal faaliyetlerinin yetersiz olduğu tespit edilmiştir.
15	Karakoç ve Toydaş (2013)	Öğrencilerinin; internet kullanımları ile yalnızlık arasındaki ilişkilerinin saptanması	400 öğrenci	ANOVA ki-kare, t-testi	Anket formu	Yalnızlık algısının kadın ve erkekler tarafından aynı düzeylerde değerlendirildiği saptanmıştır.
16	Serçek ve Özaltaş (2015)	Öğrencilerinin rekreasyon etkinliğine katılma eğilimlerini belirlemek	550 öğrenci	T-Testi, ANOVA Faktör analizi	Anket formu	Rekreasyon bireysel farklılıklara rağmen birleştirici rolünde olduğu gözlemlenmiştir.
17	Bozdal (2019)	Öğrencilerin boş zaman aktivitelerine katılımları sonucu algıladıkları boş zaman tatmininin yaşam tatminlerine etkisi	499 öğrenci	Pearson korelâsyon analizi T testi ANOVA	Boş Zaman Katılımı Ölçeği, Boş Zaman Tatmini Ölçeği, Yaşam Tatmini Ölçeği.	Öğrencilerin boş zaman içerisindeki yaptığı ve katıldığı etkinlikler ve yaşam tatmini düzeylerinin değişkenlere göre farklılaştığı görülmüştür.

18	Süzer (1997)	Öğrencilerinin sosyal ve ekonomik özelliklerine göre boş zamanlarını bazı değişkenlere göre incelenmesi	401 öğrenci	Ki-kare tekniği	Anket Tekniği	Öğrencilerin anne-baba eğitim düzeyi arttıkça, çocuklarının boş zamanlarını değerlendirmeye yönlendirmelerinin yükseldiği görülmüştür.
19	Demirel ve Harmandar (2019)	Öğrencilerinin rekreasyonel etkinliklere katılmalarına engel teşkil edebilecek unsurların belirlenmesi	235 öğrenci	ANOVA	Boş Zaman Engelleri Ölçeği	Öğrencilerin boş zaman aktivitelerindeki engellerin bazıları; sosyal ortam, bilgi eksikliği, tesis, hizmet, ulaşım ve psikoloji olduğu söylenebilir.

Çizelge 7'de serbest zaman ile ilgili yapılan çalışmalarda araştırmacıların serbest zaman aktivite düzeylerini belirleme (Hacıcaferoğlu ve ark., 2013), serbest zaman aktivitelerinin karşılaştırılması (Yağmur ve ark., 2012), boş zamanı değerlendirme şekli (Yamaner ve ark., 1995-1996; Işıkgöz ve ark., 2021; Üstün ve ark.; 2013; Akyüz, 2015; Çınar, 1999-2000; Akyüz, 2016;), boş zaman engel ve motivasyonu tespit edilmesi (Güler, 2017), boş zaman karşı tutumu incelemek(Denkel, 2019; Çorlak, 2023; Bumin ve ark., 2018), serbest zaman ve psikoloji (Özmaden ve ark.,2022), boş zaman yönetimi (Demir ve ark., 2020), internet yalnızlık ve boş zaman ilişkisi (Karakoç ve ark., 2012-2013), boş zaman ve yaşam tatmini (Bozdal, 2019), boş zaman etki eden faktörler (Serçek, 2014-2015; Demirel ve ark., 2019; Süzer, 1997) gibi konular üzerine odaklandıkları görülmektedir.

Çizelge 7'de örneklem ve katılımcı grupları incelendiğinde 19 çalışmanın katılımcı grubunun hepsinin öğrencilerden oluştuğu görülmektedir. Veri toplama araçları incelendiğinde en fazla kullanılan veri toplama araçları sırasıyla "Anket (araştırmacılar tarafından çalışmaya özgü tasarlanmış)" (n=8), Ünlü ve ark., (2009) tarafından geliştirilen "Boş zaman yönetimi ölçeği" (n=3), "boş zaman ve tutum ölçeği" (n=2), "boş zaman engelleri" (n=2) araştırmada kullanıldığı görülürken, diğer diğer veri toplam araçlarının 1 çalışmada kullanıldığı görülmektedir.

4.SONUÇ VE ÖNERİLER

Öğrencilerin boş zaman aktivitelerine katılımını etkileyen birçok faktör vardır. Bunlar içinde en çok etkileyenler ise; yaş, cinsiyet, okunulan bölüm, aile gelir durumu, aile eğitim düzeyi, okul dışı çalışma, bireysel psikoloji, boş zaman hakkında bilgi eksikliği, tesis eksikliği, spor yapma durumu ve yaşanılan yer diyebiliriz.

Öğrenciler okudukları üniversitelerde yöneticilerin boş zaman etkinliklerini düzenlemede ve geliştirmede yetersiz olduğunu düşünmekteler. Üniversite yöneticileri öğrencilere daha fazla imkân verip, daha fazla bilgilendirme yaparsa üniversite öğrencileri hem derslerinde daha verimli olurlar hem de boş zamanlarını verimli bir şekilde geçirebilirler. Özel sektörlerde olan bazı boş zaman etkinlikleri (konser, sinema, tiyatro) öğrenciler için pahalı olabiliyor. Fakülteler ve üniversiteler bu tür etkinlikleri arttırırsa öğrenciler için gayet ekonomik bir boş zaman etkinliği olabilir.

Okunulan bölümün zorluğu, derecesi, ders sayısı ve saatleri öğrencilerin serbest zaman aktivitesi yapmasına çok büyük bir engeldir. Fakülteler bu duruma karşı kendi fakültelerinde etkinlikler düzenleyebilirler. Bu durum öğrencileri hem boş zamanı etkili kullanmaya itecektir. Hem de fakültelerinde geçirdiği vakitten zevk alacaklardır

Aile gelir durumu boş zamanı etkili kullanmaya karşı büyük bir engeldir. Öğrencinin kendi elinde olmayan bir durumdan ötürü boş zamanını etkili bir şekilde kullanmasını büyük ölçüde etkiler. Bu durum içinse gençlik spor merkezlerinde verilen kurslara yazılmak, üniversitenin yaptığı etkinlikleri katılmak, halk eğitim merkezlerindeki programlara katılmak gibi birkaç seçenek göz önünde bulundurulabilir.

Tesis eksikliği olan illerimizde özellikle üniversite öğrencilerinin boş zaman faaliyetleri olumsuz bir şekilde etkilenmektedir. Hem maddiyat açısından hem de kaliteli vakit geçirmek için belediyelerin yaptığı tesisler öğrenciler için gayet işlevli oluyor. Fakat ne yazık ki bazı

illerimizde bu durum çok farklı. Yapılan sahaların kullanım şekli, azlığı ve kalitesizliği sebebiyle istenilen verim alınamıyor. Ortaya çıkabilecek sakatlanma ve yaralanmalar sebebiyle öğrenciler tercih etmiyorlar.

Üniversite okuyan öğrencilerin bir kısmı okul dışı zamanlarında çalışmak zorunda kalabiliyorlar. Bu sebepten ötürü okul dışı kalan boş zamanları da kısmen işle geçiyor. Zihinsel ve fiziksel yorgunlukları atabilecek bir aktivite yapamadıkları için yaşam kalitesinde düşüş olabiliyor. Bu durum için üniversitelerin kısmı zamanlı işleri çoğaltması çalışan öğrenciler için daha olumlu olacaktır. Hem öğrenci fakültede daha çok vakit geçirecektir hem kendilerine vakit ayırabilir hem de boş zamanlarını kaliteli geçirebilirler.

Aktif spor yapan öğrenciler genellikle boş zamanlarını uğraştıkları branş için kullanırlar. Zayıf olduğu tekniği geliştirmek, performansı arttırmak ve yaptığı branşa özgü müsabaka izleyerek gözlem yapma gibi aktivitelerde bulunurlar. Aktif spor yapmayan öğrencilere göre daha verimli geçirirler.

Öğrenciler boş zaman aktivitelerine katılımdaki engellerden biri olarak sosyal ortam ve bilgi eksikliğini gördüklerini ifade ettiler. Şehirlerde ve üniversitelerde yapılan aktivitelerin az kişi tarafından bilinmesi ve yeterince duyurulmaması öğrencilerin katılması için bir engel olabilir. Bunu takip eden tesis, ulaşım ve hizmet faktörleri de öğrenciler için de sıkıntı olabiliyor. Tesislerin azlığı ve konumu ulaşım için sıkıntı doğurduğu gibi serbest zamanı etkili kullanma yönünden de sıkıntı olabiliyor.

Beden eğitimi ve spor fakültesinde okuyan öğrenciler boş zamanlarında daha çok kendi branşlarında gelişim göstermek için çaba gösterirler. Bu durum öğrenicileri sosyal ve kültürel aktiviteler katılımını düşürmüştür. Öğrenciler bunun sebebini üniversitelerde etkinliklerin az olmasına bağlıyorlar.

Ailelerin inaktif bir hayat geçirmesi öğrencilerin bireysel gelişimlerini ve sosyalleşmesi olumsuz şekilde etkilemektedir. Ayrıca boş zaman azlığı sonucu fiziksel aktivite yapma oldukça yetersiz seviyede kalıyor. Bu durumda hem zihinsel hem fiziksel olarak yorgunluğa sebep olabilir.

Boş zaman aktiviteleri sanılanın aksine öğrencinin eğitim sürecini olumlu etkilemektedir. Öğrenciler serbest zamanlarda yaptığı aktiviteler sayesinde zihinsel ve fiziksel olarak kendilerini dinç hissettiklerini söylerler. Bu durumda ders çalışma sürecinde odaklanma problemini düşürmüş olurlar.

Spor yapma, müsabaka izleme, turnuva, konser, sinema, tiyatro gibi boş zaman etkinlikleri üniversite geneli olarak yapılması, geliştirilmesi ve artırılması öğrencilerin boş zamanlarını etkili bir biçimde değerlendirmesine olanak sunar. Öğrencilerin arkadaşlık ilişkilerine, özgüvenlerine, yaşam tatminine, aile içi ilişkilerine, zaman yönetimine, eğitim hayatına, fiziksel ve zihinsel sağlığına, motivasyona eksikliğine ve kendilerine bir hobi edinme vb. açısından boş zaman fazlasıyla etkili olabilir.

KAYNAKÇA

Akyürek, G., Kars, S., & Bumin, G. (2018). Üniversite Öğrencilerinin Serbest Zaman ile İlişkili Tutum, Yönetim ve Memnuniyetlerinin İncelenmesi. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, *3*(2), 1-12.

Akyüz, H. (2015). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Bölümünde Öğrenim Gören Üniversite Öğrencilerinin Boş Zaman Faaliyetlerini Değerlendirilme Biçimlerinin İncelenmesi. *International Journal Of Science Culture And Sport (Intjscs)*.

Çınar, V. Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu Öğrencilerinin Rekreasyon Faaliyetlerine Katılımlarının Değerlendirilmesi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *6*(3).

Çorlak, C. (2023). *Balıkesir Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Boş Zaman Tutumlarının İncelenmesi* (Master's Thesis, Balıkesir Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü).

Demir, C., & Demir, N. (2006). Bireylerin boş zaman faaliyetlerine katilmalarini etkileyen faktörler ile cinsiyet arasindaki ilişki: lisans öğrencilerine yönelik bir uygulama. *Ege Academic Review*, *6*(1), 36-48.

Demir, G., & Alpullu, A. (2020). Üniversite Öğrencilerinin Boş Zaman Yönetiminin Değerlendirilmesi. *Eurasian Research İn Sport Science*, *5*(1), 94-102.

Demirel, M., & Harmandar, D. (2009). Üniversite Öğrencilerinin Rekreasyonel Etkinliklere Katılımlarında Engel Oluşturabilecek Faktörlerin Belirlenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, *6*(1), 838-846.

Denkel, M. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Rekreatif Faaliyetlere Bakış Açılarının Değerlendirilmesi; Trakya Üniversitesi Kırkpınar Besyo Örneği.

Güler, H. (2017). *Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokullarında Öğrenim Gören Öğrencilerin Boş Zaman Engellerinin Boş Zaman Motivasyonlarına Etkisinin Araştırılması (Bartın Üniversitesi Örneği)* (Master's Thesis, Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Hacıcaferoğlu, S., Gündoğdu, C., Hacıcaferoğlu, B., & Yücel, A. (2014). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Serbest Zaman (Rekreasyon) Aktivitelerine Katılımlarının Belirlenerek İncelenmesi (İnönü Üniversitesi Örneği). *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, *5*(1), 5-17.

Işıkgöz, M. E., Gürbüz, P. G., & Esentaş, M. (2021). Üniversite Öğrencilerinin Boş Zaman Yönetimlerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *7*(1), 413-429.

Karakoç, E., & Taydaş, O. (2013). Bir Serbest Zaman Etkinliği Olarak Üniversite Öğrencilerinin İnternet Kullanimi ile Yalnizlik Arasindaki. *Selçuk İletişim*, *7*(4), 33-45.

Kayhalak, F., Boş Zaman Kavramı ve Tarihsel Gelişimi 2018 www.rekreasyonist.com

Özmaden, M., Ölçücü, B., Dokuzoğlu, G., Çevik, A., Eren, M. Ö., & Yaylı, H. (2022). Spor Bilimleri Fakültesi Öğrencilerinin Serbest Zaman Temel Psikolojik İhtiyaçlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. *Journal Of Human Sciences*, *19*(2), 274-284.

Serçek, S., & Serçek, G. Ö. (2015). Serbest Zaman Etkinlikleri Olarak Üniversite Öğrencilerinin Rekreatif Etkinliklere Katılmaları ve Sosyalleşmeleri Arasındaki İlişki. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (51), 1-21

Sevil, Tuba. (2012) Serdar KOCAEKŞİ (Ed) Boş Zaman ve Rekreasyon Yönetimi Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Ofset

Sunay, H Türkiye'de Spor Eğitimine Yönelik Politikalar ve Beden Eğitimi Öğretmenlerinin Yetiştirilmesi Ankara Üniversitesi

Süzer, M. (2000). Üniversite Öğrencilerinin Boş Zamanlarini Değerlendirme Alişkanliklari. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *8*(8), 123-133.

Şahin, H. M., & Bozdal, Ö. (2019). Üniversite Öğrencilerinin Boş Zaman Etkinliklerine Katılım Düzeylerinin Boş Zaman ve Yaşam Tatminlerine Etkisi. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, *5*(2), 220-235.

Türkmen, M., & Akyüz, H. (2016). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrenci Adaylarının Boş Zamanlarını Değerlendirmesinde Spor Faaliyetlerinin Yeri ve Önemi.

Üstün, Ü. D., & Kalkavan, A. (2013). Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerini Rekreatif Faaliyetlere Katılmaya Motive Eden Faktörlerin Araştırılması. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü*.

Yağmur, R., & Ocak, Y. (2006). Afyon Kocatepe Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencileri ile Farklı Bölümlerdeki Öğrencilerin Serbest Zaman Aktivitelerinin Karşılaştırılması. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, *4*(1), 5-16.

Yamaner, F., & Kartal, A. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Beden Eğitimi ve Spor Bölümü Öğrencilerinin Serbest Zaman Faaliyetlerinin Değerlendirilmesi *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, *1*(4).

BİTCOİN VOLATİLİTESİ TAHMİNİNDE GARCH MODELLERİNİN KIYASLANMASI

Dr. Öğr. Üyesi Semih KARACAN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
semih.karacan@dpu.edu.tr - 0000-0002-2854-4144

ÖZET

Kriptopara birimi alternatifleri geçtiğimiz on yıl içerisinde hızla çoğalmış olsa da en eski kriptopara birimi olan Bitcoin işlem hacmi en yüksek ve finansal olarak en stabil kriptopara alternatifi olarak piyasalardaki yerini korumaktadır. Özellikle geçtiğimiz yıllardaki yüksek getirisi ve küresel ölçekteki siyasi ve ekonomik dalgalanmalarda bir güvenli liman olarak da görülmesiyle beraber Bitcoin'in diğer menkul kıymetlerle olan ilişkisinin yanı sıra özellikle iç dinamiklerini ve volatilitesini anlamak oldukça önemli hale gelmiştir. Çalışmada Bitcoin volatilitesini tahmin etmek için kullanılabilecek otoregresif koşullu varyans (ARCH) modellerinin kıyaslanması ve en iyi GARCH modelinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaçla 01.05.2011 – 21.12.2024 tarihleri arasındaki günlük Bitcoin kapanış değerlerine ait 4983 gözlem içeren getiri serisi yardımıyla 8 farklı GARCH modeli, Akaike ve Schwarz bilgi kriterleri ve uyum iyiliği ölçütleri yardımıyla kıyaslanmıştır. Bulgular Bitcoin getirilerinin eğik ve sivri bir dağılıma sahip olduğunu bu nedenle modellerin tahmininde eğik student-t dağılımının da değerlendirilmesi gerektiğini, GARCH artıklarının negatif işaret yanlılığı olduğunu ve asimetrinin söz konusu olabileceğini, bilgi kriterlerine göre ise en iyi alternatifin EGARCH modeli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kriptopara, Bitcoin, GARCH, Eğik student-t Dağılımı

1. GİRİŞ

2009 yılında tanıtılan Bitcoin yeni bir finansal araç olarak hızla önem kazanmıştır. Günümüzde işlem hacmi oldukça yüksek olan kriptopara piyasalarındaki yatırımların 2024 itibariyle %54'ünü Bitcoin işlemleri oluşturmaktadır. Kriptopara teknolojileri finansal varlıkların gayri merkezi transferini sağlayan ve böylece işlemlerin taraflar arasında doğrudan gerçekleşmesine olanak tanıyan ve bu işlemleri blok-zincirlere kaydeden teknolojilerdir (Estrada, 2017). Bu anlamda Bitcoin küresel ölçekte en başarılı ve popüler kriptopara teknolojisidir (Shen, vd. 2021).

Öte yandan kriptopara piyasalarına olan ilginin son yıllarda artması ve bu yatırım araçlarının yüksek getiriye sahip olduğuna dair büyüyen kamusal kanaat kriptopara piyasalarının geleneksel piyasalara önemli bir alternatif haline gelip gelemeyeceğine dair pek çok tartışmaya yol açmaktadır. Çalışmalar kriptoparaların, özellikle de Bitcoin'in portföy riskini dağıtmak amacıyla kullanılabileceğini (Dyhrberg, 2016a) ve çeşitli bölgesel veya küresel krizler esnasında tıpkı altın gibi bir güvenli liman olarak değerlendirildiğini (Stensås,

vd., 2019; Paule-Vianez, vd., 2020) göstermektedir. Ancak özellikle Covid-19 dönemi sonrası literatürde kriptopara piyasalarındaki volatilitenin oldukça yüksek olması da göz önünde bulundurularak Bitcoin'in pandemi döneminde altın ve geleneksel hisse senedi piyasaları gibi bir güvenli liman görüntüsü çizmediği (Wen, vd., 2022) de vurgulanmaktadır. Gerçekten de Bitcoin getirilerinin yüksek olduğu kanaatinin ardında aslında Bitcoin getirilerinin yüksek oynaklığı vardır. Bu oynaklık nedeniyle Bitcoin yüksek riskli bir yatırım aracıdır (Shen, vd., 2021) ve yatırım portföyü oluştururken sıklıkla kullanılan Value-at-Risk (VaR) analizi açısından Bitcoin volatilitesinin yapısının bilinmesi oldukça önemlidir. Volatilitenin modellenmesinde ise geleneksel olarak otoregresif koşullu varyans (GARCH) modelleri kullanılır. GARCH modellemesi amacıyla pek çok farklı alternatif mevcuttur ve eğer GARCH katsayıları kararlı değilse volatilite modelinde tahmin edilen katsayılar ve hatta seriye en uygun GARCH yaklaşımı dahi zaman içerisinde değişkenlik gösterebilir. Bu nedenle özellikle yüksek volatiliteye sahip finansal varlıklar söz konusu olduğunda literatürdeki karşılaştırma çalışmalarının bulguları sıklıkla farklılaşır.

Glaser vd., (2014) Bitcoin getiri serilerini doğrusal GARCH modeli ile incelemiştir. Dyhrberg(2016a) üstel GARCH (EGARCH) modelini kullanırken Dyhrberg (2016b) ve Bouri vd. (2017) eşik GARCH (TGARCH) modelini tercih etmiştir. Bouoiyour ve Selmi (2015, 2016) ise TGARCH'ın yanı sıra çok eşikli bileşenler GARCH (CMTGARCH) modellerini kullanmıştır. Pek çok GARCH modelini kıyasladığı çalışmadaysa Katsiampa (2017) Bitcoin getirilerinin modellenmesinde en uygun modelin bileşenler GARCH (CGARCH) modeli olduğunu tespit etmiştir. Son dönemde ise Ardia vd. (2019) Markov-Switching GARCH modelinin Bitcoin volatilitesinin dinamiklerini yakalamada geleneksel GARCH'tan daha başarılı olduğunu, Fung vd. (2022) ise 254 kriptopara için 48 farklı GARCH modeli kıyasladıkları araştırmada kriptoparaların volatilite dinamiklerinin genellikle student-t dağılımlı TGARCH modeli ile başarılı bir şekilde modellenebildiğini belirtmiştir. Öte yandan bu çalışmaların çoğu kriptopara piyasalarının henüz canlanmakta olduğu yıllarda yapıldığından güncellikten uzaktır. Bu nedenle çalışmada Bitcoin getirilerinin dağılımını da göz önünde bulundurarak 1 Mayıs 2011 – 21 Aralık 2024 tarihleri arasındaki Bitcoin getiri serisinin volatilitesinin modellenmesi için en uygun GARCH alternatifi seçmek hedeflenmektedir. Bu amaçla serinin öncelikle dağılımı, durağanlığı ve koşullu varyansının yapısı incelenmiş, daha sonra özellikle süreğen volatiliteyi ve şokların volatilite üzerindeki asimetrik etkisini göz önünde bulunduran 8 farklı GARCH yöntemi karşılaştırılmış ve Bitcoin getirilerinin volatilitesini modellemede en uygun GARCH modelinin EGARCH yaklaşımı olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan GARCH katsayılarının kararlı olmadığı ve zaman içerisinde değişebileceği tespit edildiğinden Bitcoin getirilerinin volatilitesini modellemek için kullanılan en uygun yaklaşımın zaman içerisinde değişebileceği de tespit edilmiştir.

Çalışmanın 2. bölümünde veri seti ve yöntem tanıtılacak, 3. bölümde ampirik bulgular sunulacak ve 4. bölümde bulgular değerlendirilerek çalışma sonuçlandırılacaktır.

2. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmada kullanılan veriseti 1 Mayıs 2011 – 21 Aralık 2024 tarihleri arasında yer alan Bitcoin kapanış fiyatları ile Bitcoin getiri serisinin hesaplanması vasıtasıyla elde edilmiştir.

Bitcoin getiri serisi Bitcoin fiyatlarının logaritmalarının t dönemdeki değerinin $t-1$ dönemdeki değerine oranı şeklinde hesaplanabilir. Bitcoin fiyat verileri investing.com veri tabanında günlük frekansta kamuya açık ve ücretsiz olarak sunulmaktadır. Verisetinin tanımlayıcı istatistikleri çizelge (1)'de yer almaktadır.

Çizelge 1. Bitcoin getirisi serisine dair tanımlayıcı istatistikler

	İstatistikler
Ortalama	0.002
Standart Sapma	0.054
Eğiklik	3.252
Basıklık	142.909
Jarque-Bera	4072988***
*** %1 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade eder.	

Çizelge (1)'de yer alan bulgular Bitcoin getirisi serisinin normal dağılmadığını sola eğik ve sivri uçlu olduğunu göstermektedir. Serinin kaydedildiği dönemlerdeki ortalama günlük getirisi %2, standart sapması ise $\pm\,\%5.4$'tür.

Çalışmada 8 farklı GARCH alternatifi değerlendirmiştir. Sıradan GARCH(p,q) modeli denklem (1)'de yer almaktadır Bollerslev (1986).

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha_1 \epsilon_{t-1}^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2 \tag{1}$$

Burada σ_t^2 t. dönemdeki koşullu varyans (volatilite), ω sabit terim, α_1 artık karelerin gecikmeli değerinin ilişki katsayısı ve β_1 gecikmeli koşullu varyansın karesinin ilişki katsayısıdır. Denklem (1) serilerdeki pozitif ve negatif şokların volatilite üzerindeki etkisinin simetrik olduğu varsayımına dayanır. Dolayısıyla asimetrik şokları yakalayamaz, ancak finansal getiri serilerinde şokların etkileri genellikle asimetrik yapıdadır. Bu nedenle alternatif GARCH modellerinin karşılaştırılması önemlidir. Üstel GARCH modeli (EGARCH) denklem (2)'deki elde edilebilir (Nelson, 1991).

$$\log(\sigma_t^2) = \omega + \beta_1 \log(\sigma_{t-1}^2) + \alpha_1 \frac{|\epsilon_{t-1}|}{\sigma_{t-1}} - \sqrt{\frac{2}{\pi}} + \gamma \frac{\epsilon_{t-1}}{\sigma_{t-1}} \tag{2}$$

EGARCH modeli koşullu varyansın logaritması alınarak hesaplanır. Burada γ şokların asimetrik etkisini ölçmektedir. Koşullu varyansın logaritmasının alınması artıkların negatif değerlerinin asimetrik etkisini vurgular (Chen, 2023). Benzer şekilde eşik GARCH (TGARCH) modeli de negatif şokların pozitif şoklara göre daha güçlü bir etkisi olduğu varsayımı altında GARCH modellemesinin gerçekleştirilmesini sağlar. Denklem (3)'te TGARCH modeli yer almaktadır.

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha_1 \epsilon_{t-1}^2 + \beta_1 \sigma_{t-1}^2 + \gamma I_{t-1} \epsilon_{t-1}^2 \tag{3}$$

Burada $I_{t-1}\ \epsilon_{t-1} < 0$ için 1 değerini alırken diğer durumlar için 0 değerini alır.

Gloston-Jagannathan-Runkle GARCH (GJRGARCH) modeli de TGARCH modeliyle benzer bir yapı kullanır (Gloston vd., 1993) ancak negatif şokların etkisini daha iyi yakalar. GJRGARCH modeli denklem (4)'teki gibidir.

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha_1(|\epsilon_{t-1}| - \gamma_1 I_{t-1}\epsilon_{t-1})^2 + \beta_1\sigma_{t-1}^2 \quad (4)$$

Asimetrik Güç ARCH modeli (APARCH) ise pozitif ve negatif şokların etkisini ayrı ayrı yakalayabilen ve özellikle kalın kuyruklu, yüksek basıklık değerine ve kaldıraç etkisine sahip serilerin modellenmesi için uygundur (Ding vd., 1993) ve denklem (5)'te tanıtılmıştır.

$$\sigma_t^\delta = \omega + \alpha_1(|\epsilon_{t-1}| - \gamma_1\epsilon_{t-1})^\delta + \beta_1\sigma_{t-1}^\delta \quad (5)$$

Burada δ araştırmacı tarafından belirlenen güç katsayısıdır.

Bileşenler GARCH (CGARCH) modeli volatilitenin kalıcı olduğu varsayımı altında volatiliteyi kalıcı (q_t) ve geçici bileşenlere ayırır ve denklem (6)'daki gibidir (Engle, 1999).

$$\sigma_t^2 = q_t + \alpha_1(\epsilon_{t-1}^2 - q_t) + \beta_1(\sigma_{t-1}^2 - q_t) \quad (6)$$

Burada q_t denklem (7)'deki gibi elde edilir.

$$q_t = \omega + \rho(q_{t-1} - \omega) \quad (7)$$

Entegre GARCH (IGARCH) modeli de kalıcı volatilite olduğu, şokların volatilite üzerindeki etkisinin ise sonsuza kadar devam edeceği varsayımı altında denklem (8)'deki gibidir (Engle ve Bollerslev, 1986).

$$\sigma_t^2 = \omega + \alpha_1\epsilon_{t-1}^2 + \beta\sigma_{t-1}^2 \quad (8)$$

Ancak burada α_1 ve β_1 katsayıları $\alpha_1 + \beta_1 = 1$ kısıtı altında tahmin edilir. Diğer GARCH alternatiflerinde $\alpha_1 + \beta_1 \geq 1$ eşitsizliği söz konusu olduğunda genellikle CGARCH, IGARCH veya FIGARCH modellerinin tahmin edilmesi gerekir. FIGARCH modeli volatilitenin belleğini modellemek için fraksiyonel fark alma mantığına dayanır. Süreğen volatiliteye sahip serilerin volatilitesini modellemek için uygundur. FIGARCH modeli denklem (9)'daki gibidir (Baillie vd., 1996).

$$(1 - \beta L)^d\sigma_t^2 = \omega + (1 - \alpha L)\epsilon_t^2 \quad (9)$$

Burada d fraksiyonel entegrasyon katsayısını ifade eder ve $0 < d < 1$ eşitsizliği söz konusudur. L ise gecikme operatörüdür.

3. BULGULAR

GARCH modellerinin karşılaştırmasına geçmeden önce Bitcoin getirisi serisinin düzeyde durağanlığı ve ARCH etkisi altında olup olmadığı test edilmiştir. ADF ve PP testlerinin sıfır hipotezleri birim kök varlığına işaret ederken KPSS testinin sıfır hipotezi birim kök yoktur şeklindedir. ARCH-LM(p) testleri 1, 3 ve 5 gecikme için yapılmıştır. Bulgular çizelge (2)'de yer almaktadır. Bulgular getiri serisinin düzeyde durağan olduğunu ve ARCH etkisi altında olduğunu, dolayısıyla serinin şartlı varyansının sabit olmadığını göstermektedir. Bu nedenle getiri serisinin volatilitesi tahmin edilebilir. Bitcoin getiri serisinin volatilitesinin tahmin

edildiği alternatif modeller çizelge (3)'te yer almaktadır. Çizelge (3)'te yer alan tahminler artıkların eğik student-t dağıldığı varsayılarak yapılmıştır.

Çizelge 2. Bitcoin getirisi serisine ait birim kök ve ARCH-LM test sonuçları

Testler	Test İstatistikleri
ADF	-27.819***
PP	-69.963***
KPSS	0.172
ARCH-LM(1)	10.903***
ARCH-LM(3)	297.952***
ARCH-LM(5)	579.29***
*** %1 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini ifade eder.	

Çizelge (3) değerlendirildiğinde Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerinin minimum olduğu modelin AR(1)-EGARCH(1,1) modeli olduğu görülmektedir. Bu modelde hata terimlerinin volatilite üzerindeki koşullu etkisi $(\hat{\alpha}_1 = 0.013)$ istatistiksel olarak anlamsızdır. Bitcoin getirilerinin volatilitesi finansal şoklardan uzun vadeli olarak etkilenmemektedir. Öte yandan geçmiş koşullu varyansın etkisi $(\hat{\beta}_1 = 0.973)$ istatistiksel olarak anlamlı olduğundan volatilitenin kalıcı olduğu ve ancak uzun dönemde azalacağı $((\hat{\alpha}_1 + \beta_1) < 1)$ söylenebilir. Asimetri parametresi tahminleri de $(\hat{\gamma}_1 = 0.378)$ istatistiksel olarak anlamlıdır ve $\hat{\gamma}_1 > 0$ olduğundan negatif şokların volatiliteyi arttırdığı, bu açıdan şokların volatilite üzerindeki etkisinin asimetrik olduğu görülmektedir. Tahmin edilen EGARCH modelinde varyansın minimum seviyesi $(\hat{\omega} = -0.157)$ olarak tahmin edilmiştir ve anlamlıdır. Bu değer tahmin edilen diğer GARCH alternatiflerinden oldukça farklı görünmektedir. Öte yandan EGARCH logaritmik olarak tahmin edildiğinden varyansın minimum değeri birden küçük olduğunda logaritması negatif olur. Dolayısıyla $\hat{\omega}$'in tahmin edilen değerinin negatif olması diğer etkiler sabit tutulduğunda Bitcoin getirilerinin volatilitesinin birden düşük olduğunu gösterir. ARCH-LM(5) testi bulguları ARCH etkisinin tüm GARCH alternatiflerinde ortadan kalktığını göstermektedir.

Çizelge 3. AR(1)-GARCH(1,1) tahminleri

	GARCH	EGARCH	TGARCH	GJRGARCH	APARCH	CGARCH	IGARCH	FIGARCH
μ	0.002	0.001	0.001	0.002	0.001	0.002	0.002	0.002
	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
AR(1)	-0.040	-0.044	-0.045	-0.040	-0.045	-0.040	-0.040	-0.040
	(0.010)	(0.013)	(0.012)	(0.013)	(0.012)	(0.013)	(0.013)	(0.013)
ω	0.000	-0.157	0.001	0.000	0.001	0.000	0.000	0.000
	(0.000)	(0.031)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)	(0.000)
α_1	0.1729	0.013[A]	0.2239	0.1714	0.2146	0.0224	0.1734	0.1073
	(0.010)	(0.014)	(0.024)	(0.016)	(0.025)	(0.007)	(0.021)	(0.040)
β_1	0.826	0.973	0.863	0.828	0.866	0.911	0.827	0.832
	(0.010)	(0.005)	(0.011)	(0.017)	(0.012)	(0.009)		(0.028)
γ_1		0.378						
		(0.040)						
δ								0.963
								(0.046)
η_{11}			-0.029[A]	-0.015[A]	-0.031[A]	0.998		
			(0.043)	(0.034)	(0.044)	(0.001)		
η_{12}						0.156		
						(0.012)		
λ					0.919			
					(0.102)			
	GARCH	EGARCH	TGARCH	GJRGARCH	APARCH	CGARCH	IGARCH	FIGARCH
Eğiklik	0.997	0.993	0.992	0.996	0.992	0.997	0.997	0.997
Basıklık	3.068	2.534	2.529	3.070	2.527	3.068	3.062	3.091
Akaike	-3.981	-4.000	-3.998	-3.980	-3.998	-3.981	-3.981	-3.982
Schwarz	-3.971	-3.989	-3.988	-3.970	-3.986	-3.969	-3.973	-3.972
Ljung-Box (1)	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00	0.00
Ljung-Box Sq. (1)	0.54	0.31	0.22	0.52	0.18	0.64	0.54	0.76
ARCH-LM(5)	0.27	0.49	0.48	0.28	0.46	0.17	0.27	23.00
Nyblom Stb.	20.48	6.04	5.77	21.06	5.96	5.79	4.64	5.69
Sign Bias	0.90	0.80	0.92	0.92	0.92	0.67	0.90	0.79
Neg. Sign Bias	0.06	0.03	0.08	0.05	0.07	0.06	0.07	0.23
Pos. Sign Bias	0.37	0.34	0.26	0.35	0.28	0.32	0.37	0.19
Joint Effect	0.15	0.08	0.14	0.12	0.12	0.17	0.15	0.28

[A] tahmin edilen katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olmadığını ifade eder. Tahmin edilen modellerin tümünde aksi belirtilmediği sürece katsayı tahminleri $\alpha = 0.01$ hata payıyla istatistiksel olarak anlamlıdır.

Ljung-Box testi bulguları artıkların tüm modellerde otokorelasyonlu olduğunu gösterirken kareli Ljung-Box testi sonuçları ise hata terimlerinin karesinin otokorelasyonsuz olduğunu yani modelin varyans yapısını iyi açıkladığını göstermektedir. EGARCH modelinde

artıkların eğiklik $(S = 0.993 \gg 0)$ ve basıklıkları $(K = 2.534 \ll 3)$ değerlendirildiğinde model artıklarının sola eğik ve sivri uçlu bir dağılıma sahip olduğu, dolayısıyla normal dağılmadıkları görülmektedir. Çizelge (1)'de yer alan getiri serisinin tanıtıcı istatistikleri de göz önünde bulundurulduğunda artıkların dağılımını modellerken eğik student-t dağılımının seçilmesinin önemi ortaya çıkmaktadır (artıkların normal dağıldığı varsayıldığında GARCH modellerinin artıklarının eğiklik ve basıklık ölçütleri normal dağılımdan daha fazla uzaklaşmaktadır). Öte yandan Nyblom stabilite testleri EGARCH modeli dahil tüm alternatifler katsayıların zaman içerisinde sabit kalacağını ifade eden sıfır hipotezini reddetmektedir. Dolayısıyla Bitcoin getirilerinin volatilitelerinin zaman içerisinde tekrar modellenmesi gerekecektir. İşaret sapması testleri yalnızca EGARCH ve GJRGARCH modelinde $(p \leq 0.05)$ negatif şokların büyüklüğünün volatilite üzerinde etkili olduğunu gösterdiği görülmektedir. Benzer şekilde tüm işaret ve büyüklükleri birlikte değerlendirdiğimizde (*joint effect*) tüm modellerin asimetrik etkileri doğru yakalayabildiğini $p > 0.05$ görmekteyiz. Dolayısıyla şokların volatilite üzerinde asimetrik bir etkisi olsa da bu etki değerlendirdiğimiz tüm GARCH modelleri tarafından yakalanabilmektedir.

4. SONUÇ

Çalışmada Bitcoin fiyat getirilerinin 1 Mayıs 2011 – 21 Aralık 2024 tarihleri arasındaki günlük verileri kullanılarak Bitcoin getirilerine ait volatilitenin dinamiklerini en iyi modelleyen GARCH alternatifinin seçilmesi amacıyla 8 farklı GARCH yaklaşımı karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgular getiri serisinin sola basık ve aşırı dik dağılımlı olduğunu, bu nedenle artık dağılımının eğik student-t dağılımı olmasının daha uygun olacağını, getiri serisi bu şekilde modellendiğindeyse volatiliteye ait dinamikleri en iyi yakalayan GARCH alternatifinin EGARCH olduğunu göstermektedir. Tanı testleri değerlendirildiğinde getiri serisinin volatilitesi üzerinde gerçekten de negatif şokların volatiliteye olan etkisinin pozitif şoklara nazaran daha güçlü olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca $\alpha + \beta < 1$ eşitsizliğinin söz konusu olması volatilitenin uzun vadeli olabileceğini ancak geçmişteki volatilite etkisinin kalıcı olmadığını dolayısıyla entegre GARCH yaklaşımlarına gerek olmadığını göstermektedir. Ancak kararlılık testleri GARCH katsayılarının kararlılığı hipotezini reddetmektedir ve bu durum uzun dönemde volatilite dinamiklerinin değişebileceğini ve bu nedenle volatilite modellemesinin zaman içerisinde güncellenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Nyblom kararlılık testine ait bu bulgular bu çalışmada yer alan karşılaştırma sonuçlarının eski literatürden farklılaşmasının nedenlerini de açıklamaktadır.

KAYNAKÇA

Ardia, D., Bluteau, K., & Rüede, M. (2019). Regime changes in Bitcoin GARCH volatility dynamics. *Finance Research Letters, 29,* 266-271.

Baillie, R. T., Bollerslev, T., & Mikkelsen, H. O. (1996). Fractionally integrated generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. *Journal of econometrics, 74*(1), 3-30.

Bollerslev, T. (1986) Generalized autoregressive conditional heteroskedasticity. Journal of econometrics, 31(3), pp.307-327.

Bouoiyour, J., & Selmi, R. (2015). Bitcoin price: Is it really that new round of volatility can be on way? (No. 65580). University Library of Munich, Germany.

Bouoiyour, J., & Selmi, R. (2016). Bitcoin: A beginning of a new phase?. Economics Bulletin, 36(3), 1430 1440.

Bouri, E., Azzi, G., & Dyhrberg, A. H. (2017). On the return-volatility relationship in the Bitcoin market around the price crash of 2013. Economics: The Open-Access, Open-Assessment E-Journal, 11 (2), 1-16.

Chen, X. (2023). Comparing various GARCH-type models in the estimation and forecasts of volatility of S&P 500 returns during Global Finance Crisis of 2008 and COVID-19 financial crisis. In SHS Web of Conferences (Vol. 169, p. 01077). EDP Sciences.

Dyhrberg, A. H. (2016a). Bitcoin, gold and the dollar–A GARCH volatility analysis. *Finance Research Letters*, *16*, 85-92.

Dyhrberg, A. H. (2016b). Hedging capabilities of bitcoin. Is it the virtual gold?. Finance Research Letters, 16, 139-144.

Engle, R. F., & Bollerslev, T. (1986). Modelling the persistence of conditional variances. *Econometric reviews*, *5*(1), 1-50.

Engle, R. F. (1999). A long-run and short-run component model of stock return volatility. *Cointigration, Causality, and forecating*, 475-497.

Estrada, J. C. S. (2017). Analyzing bitcoin price volatility. *University of California, Berkeley*.

Fung, K., Jeong, J., & Pereira, J. (2022). More to cryptos than bitcoin: A GARCH modelling of heterogeneous cryptocurrencies. *Finance research letters*, *47*, 102544.

Glaser, F., Haferhorn, M., Weber, M. C., Zimmarmann, K., & Siering, M. (2014). Bitcoin – Asset or currency? Revealing users' hidden intentions. ECIS 2014 (Tel Aviv).

Glosten, L.R., Jagannathan, R. and Runkle, D.E. (1993) On the relation between the expected value and the volatility of the nominal excess return on stocks. The journal of finance, 48(5), pp.1779-1801.

Katsiampa, P. (2017). Volatility estimation for Bitcoin: A comparison of GARCH models. *Economics letters*, *158*, 3-6.

Nelson, D.B. (1991) Conditional heteroskedasticity in asset returns: A new approach. Econometrica: Journal of the econometric society, pp.347-370.

Paule-Vianez, J., Prado-Román, C., & Gómez-Martínez, R. (2020). Economic policy uncertainty and Bitcoin. Is Bitcoin a safe-haven asset?. *European Journal of Management and Business Economics*, *29*(3), 347-363.

Stensås, A., Nygaard, M. F., Kyaw, K., & Treepongkaruna, S. (2019). Can Bitcoin be a diversifier, hedge or safe haven tool?. *Cogent Economics & Finance*, *7*(1), 1593072.

Wen, F., Tong, X., & Ren, X. (2022). Gold or Bitcoin, which is the safe haven during the COVID-19 pandemic?. *International Review of Financial Analysis*, *81*, 102121.

MENA BORSALARI VE BRENT PETROL FİYATLARI ARASINDAKİ UZUN DÖNEM İLİŞKİSİ: VAR ANALİZİNDEN KANITLAR

Dr. Öğr. Üyesi Semih KARACAN
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi,
semih.karacan@dpu.edu.tr - 0000-0002-2854-4144

ÖZET

Bu çalışmada Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da yer alan net petrol ithalatçısı ülkelerin borsa endekslerine (Bahreyn – BAX, Lübnan – BLOM, Mısır – EGX30, Fas – MASI, Ürdün – MSCI, Umman – MSCI, Tunus – Tunindex) ait ortalama getiriler ve Brent petrol fiyat değişimleri (BPD) arasındaki ilişki 01.01.2008 – 01.11.2024 dönemini kapsayan aylık veriseti ile incelenmektedir. Bu amaçla öncelikle değişkenlerdeki olası otoregresif koşullu değişen varyans etkisi (ARCH) ARCH-LM testi ile ve durağanlık ADF, PP ve KPSS testleri ile incelenmiş, daha sonra serilerin ARCH etkisi altında olmadıkları ve tüm birim kök testlerinde düzeyde durağan oldukları tespit edildiğinden vektör otoregresyon analizi (VAR) ile borsa endeks getirileri ve brent petrol fiyat değişimleri arasındaki nedensellik ve etki-tepki ilişkisi incelenmiştir. Elde edilen bulgular BAX ve Tunindex getirileri ile BPD arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını; BLOM, MASI (Fas) ve BPD arasında geri besleme ilişkisi olduğunu; EGX30 getirilerinden BPD'ye doğru ve BPD'den MSCI (Ürdün ve Fas) getirilerine doğru tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. Etki – Tepki analizleri ise özellikle BPD üzerindeki şokların borsa endekslerinin getirileri üzerinde 1 – 3 dönem arasında değişen etkileri olduğunu, ancak bazı endekslere ait getiri serilerindeki şokların da BPD üzerinde genellikle 1 ila 2 dönem arası bozucu etkiye yol açtığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: MENA, Borsa Endeksleri, Brent Petrol Fiyatları, Vektör Otoregresyon Analizi, Etki-Tepki Analizi

1. GİRİŞ

Petrol fiyatları ekonomik büyüme, altyapı yatırımları, döviz kurları ve enflasyon gibi iktisadi göstergeler ve imalat, sanayii ve hizmet sektörlerindeki aktivite üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahiptir (Hamilton, 2003; Wang ve Chueh, 2013; Heikal vd., 2022). Öte yandan future piyasalarında bir finansal bir varlık olarak sıklıkla işlem gören ham petrol ürünleri alternatif bir finansal yatırım aracı olarak diğer finans piyasalarıyla da süreğen bir ilişki içerisindedir. Petrol fiyatları ile altın fiyatları (Sarı vd., 2007), menkul kıymet borsaları (Ajmi vd., 2014; Raza vd., 2016), döviz kurları (Kilian ve Zhou, 2022), kriptopara piyasaları (Zhang vd., 2024) arasında süregelen bir etkileşim mevcuttur. Dolayısıyla petrol fiyatlarının küresel ekonomi üzerinde önemli bir etkisi olduğu söylenebilir.

Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkelerinde de petrol fiyatları, özellikle de Brent petrol fiyatları iktisadi göstergeler ve finansal piyasalar üzerinde benzer etkilere sahiptir (Mhadhbi ve Guelbi, 2024). Ancak bu ülkelerin bir kısmını net petrol ihracatçısı ve OPEC üyesi olması, diğer kısmının ise net petrol ithalatçısı olmasına rağmen petrol ihracatçısı bu ülkeler ile yakından bağlantılı olması nedeniyle bu petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ve finansal piyasalar arasında farklı dinamikler söz konusu olabilir. Bu bağlamda bahsi geçen dinamiklerin kısa ve uzun dönem etkilerinin incelenmesi oldukça önemlidir.

İktisadi göstergeler ve petrol fiyatları arasındaki ilişki genellikle uzun dönemli ilişkiler veya bu göstergelerde veya petrol fiyatlarında meydana gelen şokların kısa vadeli etkileri üzerinden değerlendirilirken finansal varlıkların etkileşimi ise bu varlıkların dalgalanmalara açık yapılarından dolayı volatilite modelleri ile incelenmektedir. Ayrıca finansal varlıklara dair verilerin daha yüksek frekanslarla kaydedilmeleri de böyle araştırmaları mümkün kılmaktadır. Bu nedenle petrol fiyatları ve menkul kıymet borsaları arasındaki ilişkiler de genellikle volatilite aktarımı üzerinden değerlendirilmiş (Jones ve Kaul, 1996; Chen, 2010) ve petrol fiyatlarının getirilerindeki dalgalanmaların borsa getirilerinin dalgalanmalarını nasıl etkilediği genellikle genelleştirilmiş otoregresif koşullu varyans modelleriyle (GARCH) incelenmiştir (Escribano vd., 2023). Ancak bu modellerin kullanılabilmesi için ilgilenilen finansal varlık serilerinin ARCH etkisi altında veya başka bir değişle değişen varyanslı olması gerekmektedir. Serilerin sabit varyansla dağıldığı durumlarda ise Vektör Otoregresyon Analizi (VAR), nedensellik testi, eş bütünleşme testi gibi yöntemler tercih edilmektedir (diğerlerinin yanı sıra bkz. Basher vd. 2012; Kilian ve Zhou, 2022).

Bu çalışmada bahsi geçen hususlar göz önünde tutularak MENA'da yer alan ve net petrol ithalatçısı olan Bahreyn, Lübnan, Mısır, Fas, Ürdün, Umman ve Tunus'un menkul kıymet borsalarına ait getirilerle Brent petrol fiyat getirileri arasındaki uzun dönem ilişki VAR ve nedensellik analizleriyle incelenmekte, Brent petrol ve borsa getirilerinde meydana gelen şokların karşılıklı etkileri ise etki – tepki analizi ile değerlendirilmektedir. Elde edilen sonuçlar Brent Bahreyn ve Tunus hariç çalışmada yer alan tüm ülkelerde getiri serileri arasında uzun dönemli nedensellik ilişkileri olduğunu ve bu serilerde meydana gelen şokların birbirlerini 1-3 dönem arasında etkilediklerini göstermektedir.

Çalışma şu şekilde devam edecektir. İkinci kısımda veri seti ve metodoloji tanıtılacak, üçüncü bölümde ekonometrik test ve tahminlere dair bulgular sunulacak, dördünce bölümde ise bulgular değerlendirilerek politika önerileri tartışılacaktır.

2. VERİ SETİ VE METODOLOJİ

Çalışmamızda net petrol ithalatçısı MENA ülkeleri olan Bahreyn, Lübnan, Mısır, Fas, Ürdün, Umman ve Tunus'un menkul kıymet borsaları olan BAX, BLOM, EGX30, MASI, MSCI (Ürdün), MSCI (Umman) ve TUNINDEX ile Brent petrol fiyatlarının getirileri arasında uzun dönemli bir ilişki olup olmadığı 01.01.2008 – 01.11.2024 tarihleri arasındaki aylık veri seti yardımıyla değerlendirilmektedir. Getiri serileri Borsa ve Brent petrol future piyasalarının kapanış fiyatlarının doğal logaritmalarının bir dönem öncesine oranlanması şekliyle oluşturulmuştur.

Uzun dönem ilişkisinin incelenebilmesi için öncelikle serilerdeki ARCH etkisi Engle (1982) tarafından önerilen ARCH – LM testi ile incelenmiştir. Bu testte serilerin değişen varyansa sahip olup olmadığı denklem (1)'deki model yardımıyla test edilir.

$$\hat{e}_t^2 = \alpha_0 + \alpha_1 \hat{e}_{t-1}^2 + \cdots + \alpha_k \hat{e}_{t_k}^2 + v_t \quad (1)$$

Burada $\hat{e}_t$ test edilen getiri serisi, α_0 sabit katsayı, α_k $k = 1, \dots, t-1$ olmak üzere eğim katsayıları, $\hat{e}_{t-k}$ getiri serisinin gecikmeli değerleri ve v_t ise artıklardır. Denklem (1)'deki model en küçük kareler tahmincileri ile tahmin edildikten sonra R^2 katsayısı hesaplanır ve T gözlem sayısı olmak üzere $LM = T * R^2$ şeklindeki LM test istatistiği hesaplanır. Bu test istatistiği χ^2 dağılımıyla H_0: Seri sabit varyanslıdır şeklinde hipotez vasıtasıyla kıyaslanır ve serinin sabit varyanslı olup olmadığına karar verilir.

ARCH testinin ardından serilerin birim kök özellikleri Dickey ve Fuller (1979), Phillips ve Perron (1988) ve Kwiatkowski vd. (1992) tarafından önerilen ADF, PP ve KPSS testleri ile kıyaslanmıştır. Bu testler denklem (2), (3) ve (4)'teki gibi gerçekleştirilebilir.

$$\Delta y_t = \alpha + \beta T + \gamma y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k} \phi_i \Delta y_{t-i} + \epsilon_t \quad (2)$$

Burada y_t getiri serisi, Δy_t getiri serisinin ilk farkı, y_{t-1} getiri serisinin ilk gecikmesi, α sabit katsayı, T doğrusal trend olmak üzere β trend katsayısı, $\gamma = \rho - 1$ test istatistiğinin hesaplandığı ilgilenilen katsayı, ϕ_i ise ADF düzeltmesi katsayılarıyken ϵ_t ise model artıklarıdır. PP testi benzer şekilde denklem (3)'teki model yardımıyla yapılabilir.

$$\Delta y_t = \alpha\beta T + \gamma y_{t-1} + \epsilon_t \quad (3)$$

PP testi genişletilmemiş DF modelini baz almaktadır. Ancak test istatistiğini hesaplarken ϵ_t'deki olası otokorelasyon ve değişen varyansı göz önünde bulunduran Newey-West algoritmasını kullanır. Bu nedenle ADF testine alternatif olarak değerlendirilir.

KPSS testi ise temelde bir serinin trend durağan olup olmadığını inceler. Bu amaçla denklem (4)'teki model tahmin edilir.

$$y_t = \beta T + \mu_t + \epsilon_t \quad (4)$$

Burada μ_t rassal yürüyüş değişkenidir. KPSS testinde sıfır hipotezi serinin trend durağan olduğunu belirtir ve bu bakımdan sıfır hipotezi serinin birim köklü olduğunu öne süren ADF ve PP testleriyle birlikte sıklıkla birbirlerini tamamlayan testler olarak kullanılırlar.

Birim kök testlerinden sonra çalışmaya Vektör Otoregresyon (VAR) modellemesiyle devam edilmiştir. VAR modeli denklem (5)'teki gibi kurulabilir (Lütkepohl, 2005).

$$Y_t = \mathrm{B}_0 + \sum_{i=1}^{k} A_i Y_{t-k} + \epsilon_t \quad (5)$$

Burada p VAR sistemindeki değişken sayısı, Y_t $p \times 1$ boyutlu getiri vektörü, B_0 sabit terimleri içeren $p \times 1$ boyutlu vektör, A_i $p \times p$ boyutlu katsayı matrisi, $k = 1, \dots, t - i$ olmak üzere gecikme uzunluğu ve ϵ_t ise model artıklarıdır ve bağımsız ve özdeş olarak sıfır ortalamayla sabit varyanslı dağıldıkları varsayılır. VAR modeli dahil edilen serilerin durağan olduklarını ve modeldeki gecikme uzunluklarının doğru belirlendiğini varsaymaktadır. Çalışmada en iyi VAR modelinin trendsiz ve sabit katsayısız iki gecikmeli model olduğu Akaike (AIC) ve Schwarz (BIC) bilgi kriterleri yardımıyla tespit edilmiştir. Daha sonra tahmin edilen VAR katsayı vektörleri yardımıyla Granger nedensellik testi (Granger, 1969) ve etki-tepki analizi gerçekleştirilmiştir (Sims, 1980). Bahsi geçen test ve analizlere ait bulgular üçüncü bölümde sunulmuştur.

3. BULGULAR

Çalışmanın bu bölümde brent petrol getirileri ile net petrol ithalatçısı olan 7 MENA ülkesinin borsa endeksleri arasındaki uzun dönemli ilişki incelenmektedir. Yüksek frekanslı verisetlerinde serilerin koşullu varyanslarının sabit olmayabileceğini, yani serilerde volatilite olabileceği göz önünde bulundurularak ilk önce ARCH LM testiyle serilerin ARCH etkisi altında olup olmadıkları tespit edilmiştir. Çizelge (1)'de yer alan bulgulara göre hiçbir seri ARCH etkisi altında değildir.

Çizelge 1. ARCH LM testi bulguları

Değişkenler	Test İstatistiği	Sonuç
BAX (Bahreyn)	0.245	ARCH etkisi yoktur
BLOM (Lübnan)	0.702	ARCH etkisi yoktur
EGX30 (Mısır)	0.997	ARCH etkisi yoktur
MASI (Fas)	0.354	ARCH etkisi yoktur
MSCI (Ürdün)	0.336	ARCH etkisi yoktur
MSCI (Umman)	2.21	ARCH etkisi yoktur
TUNINDEX (Tunus)	2.215	ARCH etkisi yoktur

VAR modellemesinin yapılabilmesi için ARCH LM testinden sonra ilk olarak birim kök testleri yardımıyla serilerin durağanlıkları incelenmiştir. ADF ve PP testleri sıfır hipotezi altında serilerin durağan olmadığını öne sürersek KPSS testi ise sıfır hipotezi altında serilerin durağan olduğunu öne sürmektedir. Üç birim kök testinin bulguları bir arada değerlendirildiğinde yalnızca BAX endeksinde KPSS testi bulgularına göre düzeyde durağanlık olmadığı görülmektedir. Öte yandan ADF ve PP testlerine göre BAX serisi de durağan olduğundan çalışmada yer alan değişkenlerin tamamının düzeyde durağan olduğu söylenebilir. Birim kök testlerine ait bulgular çizelge (2)'de yer almaktadır.

Çizelge 2. Birim kök testi bulguları

Değişkenler	ADF	PP	KPSS
BAX (Bahreyn)	-9.17***	-9.15***	0.58**
BLOM (Lübnan)	-11.18***	-11.166***	0.31

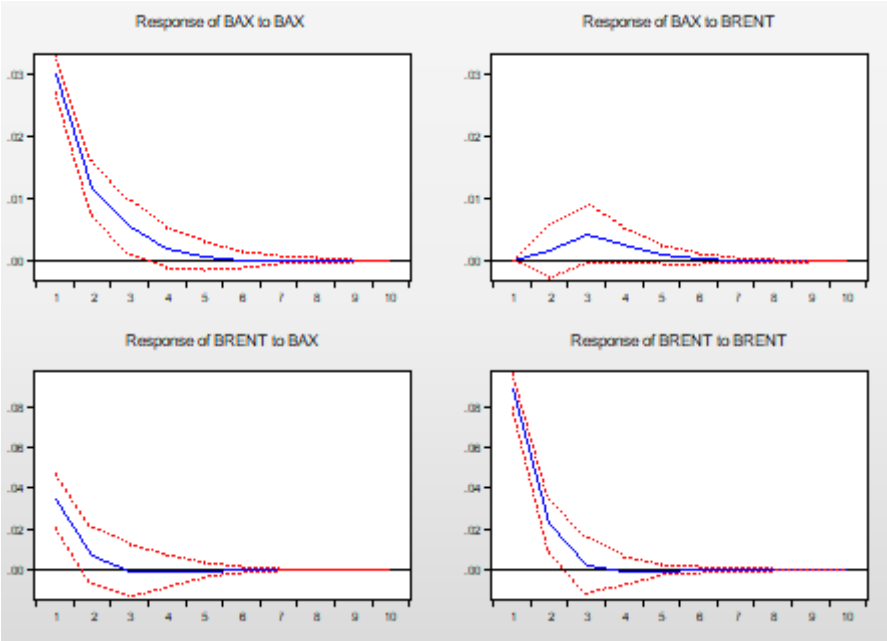
Brent Petrol Getirileri	-11.12***	-10.83***	0.054
EGX30 (Mısır)	-12.20***	-12.30***	0.192
MASI (Fas)	-13.83***	-13.83***	0.136
MSCI (Ürdün)	-13.02***	-13.01***	0.199
MSCI (Umman)	-12.80***	-12.87***	0.248
TUNINDEX (Tunus)	-12.46***	-12.50***	0.118
Test istatistikleri raporlanmıştır. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5, %10 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir.			

Serilerin düzeyde durağan oldukları tespit edildikten sonra uzun dönemli nedensellik ilişkileri Granger nedensellik testiyle çizelge (3)'teki gibi test edilmiştir. Bulgular EGX30'dan Brent petrol getirilerine tek yönlü; BLOM ve MASI ile Brent petrol getirileri arasında çift yönlü (geribesleme); ve son olarak Brent petrol getirilerinden MSCI (Ürdün) ve MSCI (Umman) endekslerine tek yönlü nedensellik olduğunu göstermektedir. BAX ve TUNINDEX endeksleri ile Brent petrol getirileri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.

Çizelge 3. Nedensellik testi bulguları

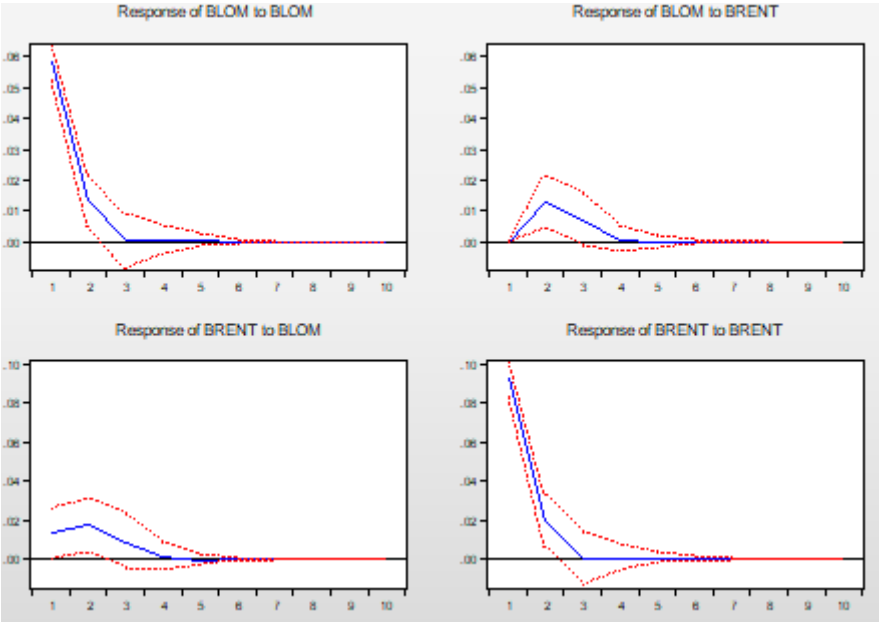
Endeksler	$Endeks \rightarrow Brent$	$Brent \rightarrow Endeks$
BAX (Bahreyn)	0.140	0.968
BLOM (Lübnan)	0.005	0.069
EGX30 (Mısır)	0.001	0.661
MASI (Fas)	0.041	0.025
MSCI (Ürdün)	0.575	0.001
MSCI (Umman)	0.294	0.019
TUNINDEX (Tunus)	0.808	0.759
Olasılık (p) değerleri raporlanmıştır.		

Görsel (1) – (7) arasında net petrol ithalatçısı Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri ile Brent petrol getirileri arasındaki etki – tepki ilişkisi test edilmiştir. Görsel (1) incelendiğinde BAX'ta meydana gelen bir standart sapmalık şokun BAX üzerinde 3 dönem etkili olduğu ancak Brent petrol üzerinde yalnızca bir dönem etkili olduğu görülmektedir. Brent petrol getirilerinde meydana gelen şokun kendisine etkisi bir dönem sonra ortadan kalkarken BAX getirileri üzerinde herhangi anlamlı bir etkisi yoktur.

Görsel 1. BAX ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

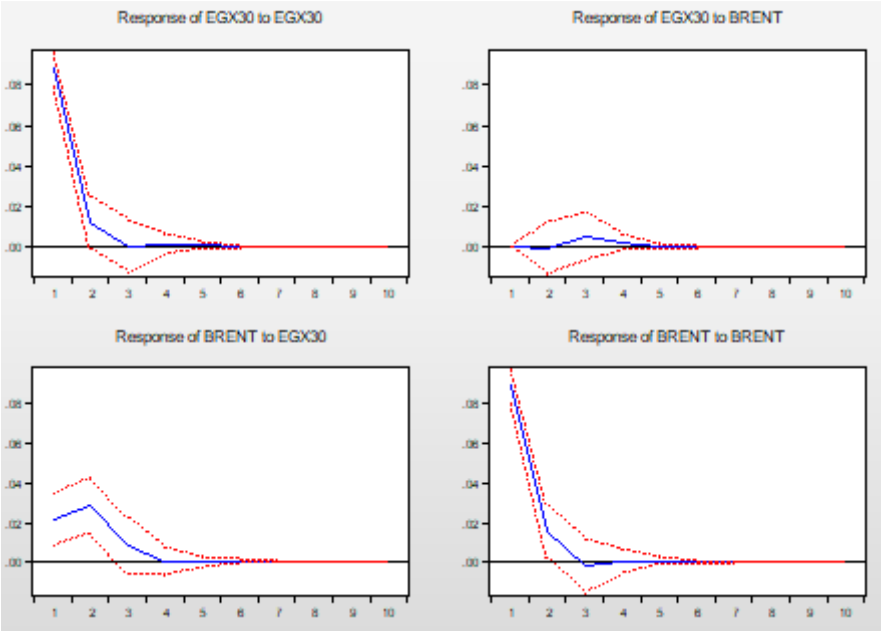
Görsel (2)'de BLOM ve Brent petrol getirileri arasındaki etki – tepki ilişkisi görülmektedir. BLOM'da meydana gelen bir standart sapmalık şokun BLOM üzerindeki etkisi iki dönem sürerken, Brent petrol üzerindeki etkisi iki dönemde ortadan kalkmaktadır. Brent petrol getirilerinin BLOM ve kendisi üzerindeki etkisi ise üç dönem içerisinde sönümlenmektedir.

Görsel 2. BLOM ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

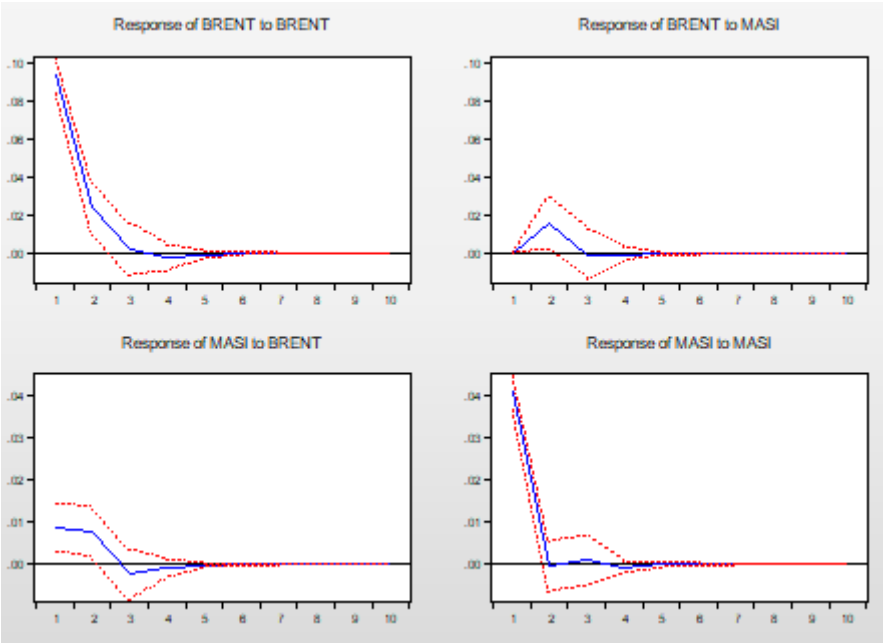
EGX30'da meydana gelen bir standart sapmalık şokun EGX30'daki etkisi bir dönemde ortadan kalkmaktadır. Ancak EGX30'da meydana gelen şokların Brent petrol getirileri üzerinde herhangi iki dönemlik etkisi vardır. Brent petrol getirilerinde meydana gelen şokların kendisi

üzerindeki etkisi iki dönem sonunda sönümlenirken EGX Brent petrol getirilerindeki şoklardan etkilenmemektedir.

Görsel 3. EGX30 ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

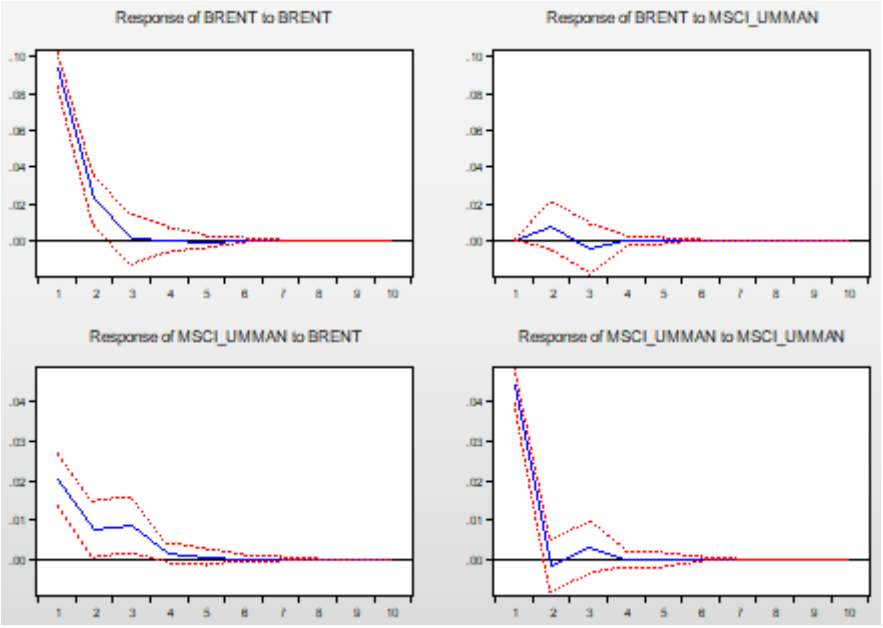
MASI'de meydana gelen bir standart sapmalık şokun kendisindeki ve Brent petrol getirilerindeki etkisi iki dönemde sönümlenmektedir. Brent petrol getirilerindeki şokun etkisi de benzer şekilde iki dönemde sönümlenmektedir.

Görsel 4. MASI ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

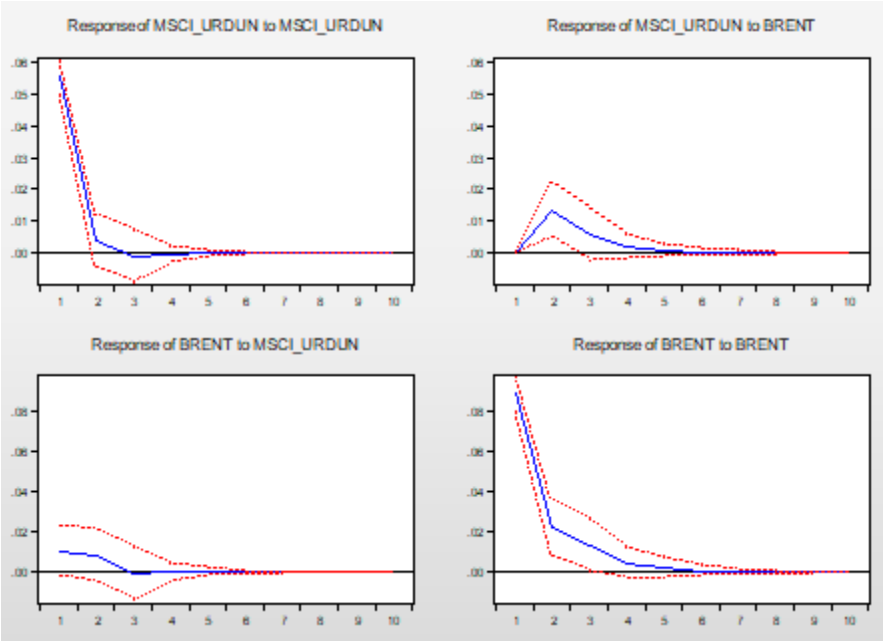
Brent petrol getirilerinde meydana gelen bir standart sapmalık şokun MSCI (Umman) üzerindeki etkisi üç dönemde sönümlenmekte ve bu endekste meydana gelen şokun etkisi diğer endekslere kıyasla daha yavaş azalmaktadır. Endekste meydana gelen şokun kendi üzerindeki

etkisi de iki dönemde sönümlenmektedir. MSCI (Umman) getirilerinde meydana gelen şokların Brent petrol getirileri üzerinde etkisi yoktur.

Görsel 5. MSCI (Umman) ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

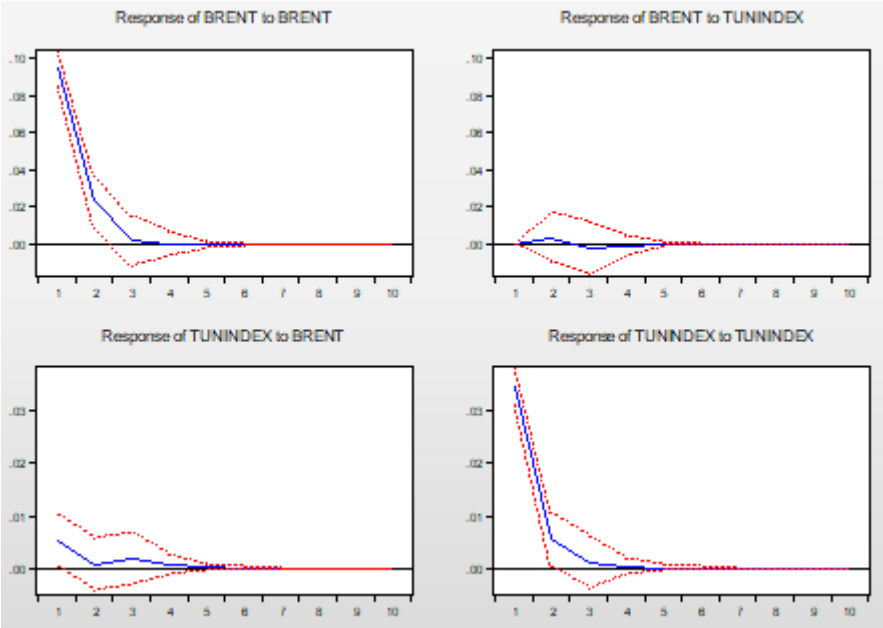
MSCI (Ürdün) ile Brent petrol getirileri arasındaki etki – tepki ilişkisi incelendiğinde Brent petrol getirilerinde meydana gelen bir standart sapmalık şokun MSCI (Ürdün) getirilerini arttıran etkisi neredeyse üç dönemde sönümlenmektedir. Öte yandan MSCI (Ürdün) getirilerinde meydana gelen şokların Brent petrol getirileri üzerinde herhangi bir etkisi görülmemektedir.

Görsel 6. MSCI (Ürdün) ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

Son olarak TUNINDEX ve Brent petrol getirileri arasındaki etki – tepki ilişkisi görsel (7)'deki gibidir. TUNINDEX'te meydana gelen bir standart sapmalık şokun kendi üzerindeki

etkisi iki dönemde sönümlenirken bu şoklar Brent petrol getirilerine etki etmemektedir. Benzer şekilde Brent petrol getirilerinde meydana gelen şoklar da TUNINDEX'e etki etmemektedir.

Görsel 7. TUNINDEX ve Brent petrol getirileri etki – tepki analizi

4. SONUÇ

Petrol getirileri ve borsa endeksleri arasındaki ilişkiden yalnızca menkul kıymetlerin yönetimi yoluyla değil borsalara kote olan şirketlerin karlılıklarının ve üretim kapasitelerinin petrol getirilerinden etkilenmesi nedeniyle de söz edilebilir. Öte yandan MENA ülkelerinin bir kısmı petrol ihracatçısıyken bir kısmı da net petrol ithalatçısıdır ve çalışmamıza konu olan net petrol ithalatçısı MENA ülkelerinde petrol getirileri ve borsa endeksleri arasındaki ilişki farklı şekillerde de ortaya çıkabilir. Bu ülkelerin net petrol ihracatçısı olan komşuları ve bölgesel ticari partnerleri yoluyla petrol endüstriyle ilişkileri farklı coğrafyalardaki gelişmekte olan ülkelerin ilişkilerine kıyasla oldukça farklıdır. Bu bağlamda çalışmamıza konu olan MENA üyesi ülkelerde petrolle ilintili endüstrilerde faaliyet gösteren ve borsaya kote olan şirketlerin davranışları da petrol getirilerini etkileyebilir. Yine bu ülkelerde meydana gelen ekonomik veya siyasi şokların borsalar üzerindeki etkisi dolaylı olarak petrol getirilerinde dalgalanmalara yol açabilir. Bu amaçla çalışmamızda net petrol ithalatçısı olan MENA üyesi ülkelerin borsa endeksleriyle Brent petrol getirileri arasındaki uzun dönem ilişkisi incelenmektedir. 01.01.2008 – 01.11.2024 dönemini kapsayan aylık veri setiyle yapılan analiz sonucunda seriler aylık olarak ele alındığında tüm serilerin varyanslarının sabit olduğu, ARCH etkisi görülmediği tespit edilmiştir. Dolayısıyla otoregresif davranış göstermesi beklenen bu serilerin birbirleriyle ilişkileri VAR modellemesi yardımıyla tahmin edilmiştir. Elde edilen bulgular BAX ve TUNINDEX ile Brent petrol getirileri arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olmadığını göstermektedir. Öte yandan Brent petrol getirilerinde meydana gelen şokların etkisi BAX üzerinde iki dönem boyunca devam etmekte ve endeksi aşağı çekmektedir. BLOM ve MASI ile Brent petrol getirileri arasında ise bir geri besleme ilişkisi söz konusudur. Bu borsalarda gerçekleşen şoklar Brent petrol getirilerini, Brent petrol getirilerinde gerçekleşen şoklarsa borsa getirilerini kısa vadeli olarak arttırmaktadır, ancak bu etki iki dönem içerisinde

sönümlenmektedir. EGX30'dan Brent petrol getirilerine tek yönlü bir nedensellik mevcuttur. EGX30'da meydana gelen şoklar Brent petrol getirilerini arttırıcı etkiye sahiptir, bu etki üç dönemde sönümlenmektedir. Son olarak Brent petrol getirilerinden Ürdün ve Umman borsalarına (MSCI) doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Brent petrol getirilerindeki şoklar Umman'da üç dönem, Ürdün'de ise iki dönem boyunca borsa getirilerinde dalgalanmalara yol açmaktadır. Elde edilen bulgular çerçevesinde çalışmada yer verilen yedi ülkeden altı tanesinde borsa getirileri ile petrol getirileri arasında nedensellik ilişkisi olduğu, bu ülkelerden Lübnan, Fas, Ürdün ve Umman'da Brent petrol getirilerinin borsa endekslerini etkiliyor olması nedeniyle portföy yöneticilerinin, borsaya kote şirketlerin ve diğer borsa yatırımcılarının Brent petrol getirilerini da risk değerlemesi (value-at-risk) hesaplamalarında göz önünde bulundurması, politika yapıcıların ve araştırmacıların ise petrol getirilerinin borsa üzerinde neden dalgalanma yarattığını daha iyi inceleyerek petrol getirilerinde meydana gelecek olası şokların borsaya geçişkenliğini azaltması önemlidir. Öte yandan Lübnan, Mısır ve Fas borsa getirilerindeki dalgalanmalar Brent petrol getirilerinin nedeni olduğundan future piyasalarında Brent petrol yatırımı yapan tüzel ve gerçek şahısların portföy analizlerinde risk değerlemesi yaparken bu borsalardaki hareketlilikleri de göz önünde bulundurması oldukça önemlidir.

KAYNAKÇA

Ajmi, A. N., El-Montasser, G., Hammoudeh, S., & Nguyen, D. K. (2014). Oil prices and MENA stock markets: New evidence from nonlinear and asymmetric causalities during and after the crisis period. *Applied Economics*, *46*(18), 2167-2177.

Basher, S. A., Haug, A. A., & Sadorsky, P. (2012). Oil prices, exchange rates and emerging stock markets. *Energy economics*, *34*(1), 227-240.

Caldara, D., Cavallo, M., & Iacoviello, M. (2019). Oil price elasticities and oil price fluctuations. *Journal of Monetary Economics*, *103*, 1-20.

Chen, S. S. (2010). Do higher oil prices push the stock market into bear territory?. *Energy Economics*, *32*(2), 490-495.Hamilton, J. D. (2003). What is an oil shock?. *Journal of econometrics*, *113*(2), 363-398.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, *74*(366a), 427-431.

Engle, R. F. (1982). Autoregressive conditional heteroscedasticity with estimates of the variance of United Kingdom inflation. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 987-1007.

Escribano, A., Koczar, M. W., Jareño, F., & Esparcia, C. (2023). Shock transmission between crude oil prices and stock markets. *Resources Policy*, *83*, 103754.

Granger, C. W. (1969). Investigating causal relations by econometric models and cross-spectral methods. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 424-438.

Heikal, M., Saragih, M. M. S., Ilham, R. N., Khaddafi, M., & Rusydi, R. (2022). Effect of world oil prices on cryptocurrency return. *Journal of Accounting Research, Utility Finance and Digital Assets*, *1*(1), 61-68.

Jones, C. M., & Kaul, G. (1996). Oil and the stock markets. *The journal of Finance*, *51*(2), 463-491.

Kilian, L., & Zhou, X. (2022). Oil prices, exchange rates and interest rates. *Journal of International Money and Finance*, *126*, 102679.

Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: How sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of econometrics*, *54*(1-3), 159-178.

Lütkepohl, H. (2013). *Introduction to multiple time series analysis*. Springer Science & Business Media.

Mhadhbi, K., & Guelbi, I. (2024). Oil Price Volatility and MENA Stock Markets: A Comparative Analysis of Oil Exporters and Importers. *Engineering Proceedings*, *68*(1), 63.

Phillips, P. C. B. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression. *Biometrika*.

Raza, N., Shahzad, S. J. H., Tiwari, A. K., & Shahbaz, M. (2016). Asymmetric impact of gold, oil prices and their volatilities on stock prices of emerging markets. *Resources Policy*, *49*, 290-301.

Sarı, R., Shawkat, H., & Bradley T, E. (2007). Dynamic relationships between oil and metal commodity futures prices. Geopolitics of Energy, *29(7), 2-13*.

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and reality. *Econometrica: journal of the Econometric Society*, 1-48.

Wang, Y. S., & Chueh, Y. L. (2013). Dynamic transmission effects between the interest rate, the US dollar, and gold and crude oil prices. *Economic Modelling*, *30*, 792-798.

Zhang, J., Zhao, J., & Lee, C. C. (2024). Asymmetric dynamics between cryptocurrency uncertainty and the oil and gold markets: evidence from Granger causality in quantiles. *Applied Economics*, 1-14.

İHMAL EDİLEN PROGRAM ARAŞTIRMALARINA YÖNELİK BİR SİSTEMATİK ANALİZ ÇALIŞMASI

Doç. Dr. Mustafa POLAT
Karabük Üniversitesi,
mustafapolat@karabuk.edu.tr - https://orcid.org/0000-0002-6905-0087
Dr. Okan DEDE
Karabük Üniversitesi,
okandede@karabuk.edu.tr - https://orcid.org/0000-0002-2771-6522

ÖZET

Bu araştırmanın temel amacı, alanyazında ihmal edilen programa yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmaları sistematik bir şekilde analiz etmektedir. Araştırmada Web of Science veri tabanında yer alan dergilerde 1986-2024 yılları arasında yayınlanan 41 makale bibliyometrik ve içerik analizi teknikleri kullanılarak incelenmiştir. Bibliyometrik sonuçlar, ihmal edilen programla ilgili araştırmaların yıllar içinde nispeten sınırlı kaldığını, 2019'dan sonra ise yayınlarda kayda değer bir artış olduğunu göstermektedir. Bulgulara göre, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada ve Birleşik Krallığın araştırma ve atıf sayısı açısından önde gelen katkı sağlayıcılar olarak ortaya çıkmaktadır. Alanda yayımlanan makalelerin büyük bir bölümünün eğitim bilimlerinin ardından din ve tıp alanında yayımlanmış olması dikkat çekmektedir. Ayrıca, içerik analizi incelenen araştırmalarda ihmal edilen programın, resmi programlardan kasıtlı veya kasıtsız olarak bilgi, bakış açısı ve deneyimlerin dışlanması olarak tanımlamakta birleştiğini ve tanımlarda "okulların öğretmedikleri" ifadesinin ön plana çıktığı ortaya koymuştur. Ortak sözcük ağı analizi sonuçlarına göre ihmal edilen müfredat araştırmalarının "İhmal Edilen Programın Kuramsal Temelleri", "Eğitimde Eşitlik ve Kapsayıcılık", "Sağlık Bilimlerinde İhmal Edilen Program" ve "Din, Ahlak ve Maneviyat ile İlişkili Tartışmalı Konular" olmak üzere dört ana küme altında toplandığı görülmektedir. Ayrıca, içerik analizi araştırma kapsamında incelenen çalışmalarda temel alınan kuramsal teorilerin ise "Eğitim Programlarına Yönelik Temel Teoriler", "Eleştirel Pedagoji ve Sosyal Adalet", "Sosyokültürel ve Psikolojik Çerçeveler", "Gelişim ve Öğrenme Teorileri" olmak üzere dört başlıkta kategorize edildiğini göstermektedir. Bulgular, ihmal edilen müfredat kavramının eğitim, din, psikoloji ve sağlık alanlarını kapsayan disiplinler arası erişiminin altını çizmektedir.

Anahtar Kelimeler: İhmal Edilen Program, Göz ardı edilen program, Eksik program Program geliştirme, Sistematik analiz, Bibliyometrik analiz

ABSTRACT

The purpose of this research is to systematically analyze the studies on the nulll curriculum in the literature. In the study, 41 articles published between 1986 and 2024 in journals in the Web of Science database were analyzed using bibliometric and content analysis techniques. Bibliometric results show that research on the null curriculum has remained relatively limited over the years, with a notable increase in publications after 2019. According to the findings, the United States, Canada and the United Kingdom emerge as the leading contributors in terms of research and citations. It is noteworthy that most of the articles published in the field are in the field of educational sciences, followed by religion and medicine. Furthermore, the content analysis revealed that the reviewed studies were united in defining null curriculum as the intentional or unintentional exclusion of knowledge, perspectives and experiences from official curricula and that the phrase "what schools do not teach" was prominent in the definitions. According to the results of the common co-occurence network analysis, null curriculum studies were grouped under four main clusters: "Theoretical Foundations of the Null Curriculum", "Equality and Inclusion in Education", "Null Curriculum in Medical Sciences" and "Controversial Issues Related to Religion, Morality and Spirituality". In addition, the content analysis shows that the theoretical theories underlying the studies examined within the scope of the research are categorized under four headings: "Basic Theories of Curriculum", "Critical Pedagogy and Social Justice", "Sociocultural and Psychological Frameworks", "Developmental and Learning Theories". The findings underline the interdisciplinary reach of the null curriculum concept, spanning the fields of education, religion, psychology and health.

Keywords: Null curriculum, Neglected curriculum, Absent curriculum, Curriculum development, Systematic analysis, Bibliometric analysis

1. GİRİŞ

Program geliştirme çalışmaları her zaman eğitim sistemlerinin temel taşlarından biri olmuş, öğrencilerin öğrenme deneyimlerini ve sonuçlarını şekillendirmede kritik bir rol oynamıştır. Eğitim öğretim sürecinin planlaması bağlamında kritik bir unsur olan "program", bağlama ve yoruma bağlı olarak farklı anlamlar taşımaktadır. Geleneksel bakış açısı temelinde eğitim programı, eğitim öğretim sürecine rehberlik eden yapılandırılmış bir çerçeve olarak görülmektedir. Örneğin Tyler (1949) program kavramını ölçülebilir sonuçlara odaklanan, önceden belirlenmiş eğitim hedeflerine ulaşmak için sistematik bir süreç olarak tanımlarken, Doll (1996) programı, öğrencilerin bilgi ve anlayış kazanmalarını, becerilerini geliştirmelerini ve tutumlarını, değerlerini ve algılarını değiştirmelerini sağlayan ve okulun rehberliğinde gerçekleştirilen formal ve informal içerik ve süreç olarak açıklamıştır. Tanner ve Tanner (1980) programı, formal öğretimin ötesine geçen ve öğrencilerin gelişimsel ihtiyaçlarını vurgulayan planlı ve rehberli bir dizi öğrenme deneyimi olarak, Ornstein ve Hunkins (2004) ise felsefi, bireysel ve marjinal mercekler aracılığıyla eleştirel bir bakış açısı temelinde programı sürekli olarak toplumsal ihtiyaçlar ve eğitim felsefeleri tarafından şekillendirilen canlı bir varlık olarak değerlendirmektedir. Öte yandan, Gholami ve diğerleri (2016) ise programı kültürel değerlerle uyumlu bir şekilde kurumlar, program uzmanları ya da öğretmenler tarafından belirlenen eğitim

hedeflerine ulaşmak için hizmet eden bir araç olarak tanımlayarak programın öğrenme öğretme sürecinde öğretmen ve öğrenci arasındaki bağlantıdaki rolünü vurgulamaktadır.

İlgili alanyazın incelendiğinde farklı araştırmacılar tarafından tanımlanan çeşitli program türleri bulunduğu görülmektedir. Literatürde oldukça sıklıkla atıfta bulunulan Eisner (1985) resmi program, uygulamadaki program, örtük program ve ihmal edilen (göz ardı edilen) program olmak üzere dört program türünden bahsederken, Posner (2004) bu program türlerinin yanı sıra ekstra program kavramını alanyazına kazandırmıştır. Posner (2004) resmi programı belli bir düzen içerisinde hazırlanan ve kapsamı belli olan yazılı program türü olarak ifade ederken, Crawford (2011) resmi programı devletin yayınlamış olduğu yazılı program olarak tanımlamaktadır. Uygulamadaki program olarak adlandırılan program türünü Eisner (1985) eğitim paydaşları olan öğretmen ve öğrencilerin karşı karşıya kaldıkları gerçek program olarak açıklamaktadır. Bir diğer program türü olan örtük program eğitim kurumlarında var olan ancak genellikle ifade edilmeyen kuralları ve davranışları tanımlamaktadır (Alsubaie, 2015). Başka bir ifadeyle örtük programı öğrencilerin eğitim kurumlarında var olan normlara, değerlere ve düzene uyum sağlama süreci olarak tanımlamak mümkündür (Dreeben, 2002; Jackson, 1968). Posner (2004) ekstra programın kapsamını gönüllülük esasına dayanan ve eğitim kurumları dışında yapılması planlanan deneyimler olarak açıklamaktadır.

Öte yandan alanyazında göz ardı edilen program, görmezden gelinen program olarak da kullanılan ihmal edilen program ise program geliştirme sürecinde bazı unsurların bilinçli veya bilinçsiz bir şekilde göz ardı edildiği üzerine odaklanmaktadır (Flinders, Noddings ve Thornton, 1986). İlk olarak Eisner (1985) tarafından çerçevesi çizilen ihmal edilen program kavramı, resmi müfredattan kasıtlı ya da kasıtsız olarak çıkarılmış olan unsurları ifade eder. İster kasıtlı ister kasıtsız olsun bu ihmaller, öğretilenlerin yanı sıra öğrenilmeyenleri de şekillendirerek öğrencilerin öğrenmesini derinden etkilemektedir (Flinders vd., 1986). Araştırmalarında ihmal edilen programın çok yönlü doğasına atıfta bulunan Orhan ve Acar (2018), karar vericilerin, müdür veya öğretmenlerin ve öğrencilerin ihmal edilen program kapsamındaki rolünün altını çizmekte ve bunları kasıtlı, kasıtsız ve kişisel tecrübeler sonucu göz ardı edilen program olmak üzere kategorize etmektedir. Null (2011)'a göre, ihmal edilen program yaklaşımının temeli, okulların öğrencilerin düşünce yapılarını yalnızca programda yer alanlarla değil, aynı zamanda programdan çıkarılanlarla da şekillendirdiği fikrine dayanmaktadır. Söz konusu programın kasıtlı veya kasıtsız olarak eğitim programları dışında tutulan eğitsel etkinlikleri içermesi ve bu ihmal edilen unsurların diğer eğitsel etkinlikler kadar önemli önemli olması açısından nedenlerinin araştırılması oldukça önemlidir.

Eisner (2002) ihmal edilen programı bilişsel, içerik ve duyuşsal boyutlarıyla ele alırken, Flinders vd. (1986) değerlerin, tutumların ve duyguların programlarda göz ardı edildiğine atıfta bulunmaktadır. Günay (2023a), ilkokul düzeyinde ihmal edilmiş programı ele aldığı araştırmasında kapsamlı bir analizin sunarak Türkiye'de sınıf öğretmenlerinin görsel sanatlar, beden eğitimi, müzik ve serbest etkinlikler gibi derslerde sıklıkla programın ihmal edildiğini ortaya koymakta ve bu ihmallerin, öğretmenlerin ilgili alandaki yetersizliği, eksik altyapı ve programda akademik konuların baskınlığı gibi faktörlerden kaynaklanmakta olduğunu ifade etmektedir. Öğretmen eğitimi, ihmal edilen programın olumsuz etkilerinin azaltılmasında çok önemli bir rol oynamaktadır. Hem Orhan ve Acar (2018) hem de Günay (2023a), öğretmenleri

ihmal edilen alanlara eğilmeleri için gerekli bilgi ve becerilerle donatacak hizmet içi eğitim programlarına duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır.

Eğitimde kritik unsurların ihmal edilmesinin geniş kapsamlı sonuçları vardır. Eisner (2002)'a göre, belirli içerik ve becerilerin dışlanması öğrencilerin entelektüel ufuklarını kısıtlayarak eleştirel düşünme, yaratıcılık ve uyum yeteneğinin azalmasına yol açmaktadır. Öte yandan, ihmal edilen program kavramı makro düzeyde eğitim bilimleri özele indirgendiğinde ise eğitim programları ve öğretim alanında oldukça önem arz eden bir konu olmasına karşın ilgili alanyazında konuya ilişkin araştırmaların oldukça sınırlı olduğu ifade edilebilir. Ayrıca ihmal edilen programa ilişkin alanyazıdaki mevcut durumu ele alan doküman analizi, içerik analizi ya da bibliyometrik analiz araştırmasına da rastlanılmamıştır. Alanyazındaki bulunan bu boşluk temelinde bu araştırmanın temel amacı, alanyazında ihmal edilen programa yönelik olarak gerçekleştirilen çalışmaları sistematik bir şekilde analiz etmektedir. Bu kapsamda ilgili alanyazında yer alan araştırmaların çeşitli değişkenler temelinde çözümlenmesi, mevcut araştırmalarda ihmal edilen program kavramının nasıl tanımlandığının belirlenmesi, araştırmaların odak noktalarının toplandığı temaların ortaya çıkartılması ve eğitim programlarında ihmal edilen alanların tespit edilmesi yoluyla ilgili alana dair kapsamlı bir teorik çerçevenin sunulması hedeflenmektedir. Bu amaç temelinde araştırmada yanıtı aranan araştırma soruları şöyle sıralanmaktadır:

1- İhmal edilen program bağlamında gerçekleştirilmiş olan araştırmaların farklı değişkenler temelinde dağılımı nasıldır?

2- Araştırma kapsamında incelenen çalışmalarda ihmal edilen program kavramı nasıl tanımlanmaktadır?

3- Araştırma kapsamında incelenen çalışmalarda ihmal edilen program ile ilgili makaleler hangi temalar altında toplanmaktadır?

4- Araştırma kapsamında incelenen çalışmalarda hangi kuramsal teoriler temel alınmaktadır?

YÖNTEM

Bu araştırma, ihmal edilen program kavramına ilişkin alanyazını kapsamlı bir şekilde analiz etme amacı temelinde sistematik derleme çalışması olarak tasarlanmıştır. Sistematik derleme çalışmaları, belirli araştırma sorularını şeffaf ve tekrarlanabilir bir şekilde yanıtlamak üzere ilgili alanyazında mevcut olan araştırmaları bir araya getirmek ve sentezlemek için yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir (Gough, Oliver ve Thomas 2012; Grant ve Booth, 2009). Araştırmanın verileri Web of Science (WoS) veri tabanında taranmakta olan makalelerden elde edilmiştir. Verilerin toplanması sürecinde sistematik incelemelerin ve meta-analizlerin raporlanmasına yönelik standart bir yaklaşım olan PRISMA (Preferred Reporting Items for Systematic Reviews and Meta-Analyses) çerçevesinde belirtilen kılavuz ilkelere bağlı kalınmıştır (Page vd., 2021). Verilerin elde edilmesi sürecinin ilk adımında araştırmacılar ihmal edilen program ile ilgili olarak oldukça kapsamlı bir alanyazın taraması gerçekleştirmişler ve ilgili kavramla ilişkili olan anahtar sözcükleri belirlemişlerdir. Ardından bu anahtar sözcüklerden oluşan arama dizesi oluşturulmuş ve bir veri tabanındaki akademik çalışmaları

belirleyebilmek için güvenilir bir teknik olarak kabul gören (Gümüş, Bellibaş, Gümüş ve Hallinger 2019) anahtar sözcük tabanlı strateji temelinde WoS veri tabanında makalalerin taranması süreci başlatılmıştır. Bu doğrultuda araştırmacılar ilgili veri tabanında çalışmaların başlık, yazar anahtar sözcükleri, araştırmalara WoS tarafından eklenen ek anahtar sözcükler (keyword plus) ve özet bölümlerini kapsayacak şekilde bir arama sorgusu *(TS=("null curricul*" OR "omit* curricul*" OR "untaught curricul*" OR "not taught curricul*" OR "neglect* curricul*" OR "ignor* curricul" OR "silen* curricul*" OR "absen* curricul*" OR " forgot* curricul*" OR "void* curricul*" OR "miss* curricul*" OR "eliminate* curricul*" OR "exclud* curricul*" OR "overlook* curricul*" OR "discard* curricul*" OR "avoid* curricul*" OR "uninclud* curricul"* OR "suppress* curricul"* OR "conceal* curricul*"))* gerçekleştirmişlerdir. Bu araştırma kapsamında araştırmacıları belirlediği veri setine dahil olma kriterleri ise şu şekilde sıralanmaktadır:

1- Makale, inceleme makalesi (review article) ya da erken görünüm (early access) olarak yayımlanmış olan araştırmalar veri setine dahil edilecektir.
2- Yazım dili İngilizce olan araştırmalar veri setine dahil edilecektir.
3- Yalnızca Emerging Sources Citation Index (ESCI), Social Sciences Citation Index (SSCI), Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED) ya da Arts & Humanities Citation Index'te (A&HCI) taranan araştırmalar veri setine dahil edilecektir.
4- Yalnızca tam metne erişimin mümkün olduğu araştırmalar veri setine dahil edilecektir.

Bu bağlamda, ilk arama sorgusunda 103 araştırmaya rastlanılmış olsa da ilgili veri setine dahil olma ölçütleri dikkate alındığında araştırmaların sayısı 78 olarak sınırlandırılmıştır. Ardından her iki araştırmacının da titiz bir inceleme sürecinden geçirdiği araştırmalardan 37'sinin ihmal edilen program ile ilişkili olmadığı görülerek veri analiz süreci öncesinde araştırmanın veri setinden çıkartılmış ve toplam 41 araştırma ile veri analiz sürecinin başlatılmasına karar verilmiştir.

Araştırmada elde edilen verilerin analizi sürecinde iki farklı analiz tekniği kullanılmıştır. Buna göre çalışmanın birinci ve üçüncü araştırma sorularına yanıt bulabilmek için bibliyometrik analiz tekniği işe koşulmuştur. Bibliyometrik analiz, ele alınan alanyazında gerçekleştirilmiş olan araştırmalara dair detaylı tanımlayıcı bulgular sunmasının yanı sıra ortak sözcük ağı analizleri gibi çözümlemeler yoluyla ilgili alandaki araştırmaların hangi temalar altında yoğunlaştığını ortaya çıkaran güçlü bir nicel yöntemdir (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey ve Lim, 2021; Zupic ve Čater, 2015). Bu çalışmada bibliyometrik analizleri gerçekleştirebilmek amacıyla Excel, Web of Science Analitik Araçları, R Studio ve Biblioshiny yazılımları kullanılmıştır. Öte yandan, daha önce de ifade edildiği üzere veri setine dahil edilen çalışmalarda ihmal edilen program kavramının nasıl tanımlandığını ve kavramsallaştırıldığını incelemek ve eğitim programlarında ihmal edilen alanların hangi temalar altında toplandığını belirleyebilmek için ise içerik analizi kullanılmıştır. İçerik analizi, örüntüleri, temaları ve anlamları belirlemek için metin tabanlı verileri sistematik olarak kodlamaya ve yorumlamaya yönelik bir nitel araştırma tekniğidir (Krippendorff, 2018). Bu çalışmada içerik analizi dört aşamada gerçekleştirilmiştir: (1) Makalelerde ihmal edilen program kavramına ilişkin tanımların ve eğitim programlarında ihmal edilen alanların kodlanması; (2) İlgili kodları kümeleyerek temaların belirlenmesi; (3) Araştırma sorularıyla uyumlu hale getirmek için temaların kategorize edilmesi ve (4) elde edilen bulguların araştırma soruları bağlamında

yorumlanması. Nicel veri analiz tekniklerinden bibliyometrik analiz ile nitel veri analiz tekniklerinden olan içerik analizini bir araya getiren bu eklektik yaklaşım, ihmal edilen programa ilişkin ilgili literatürün sistematik bir biçimde analizini olanaklı kılarak ihmal edilen program konusundaki gelecekteki araştırmalara yön verecek kapsamlı bir kuramsal çerçevenin ortaya çıkartılmasına katkı sunması beklenmektedir.

3. BULGULAR

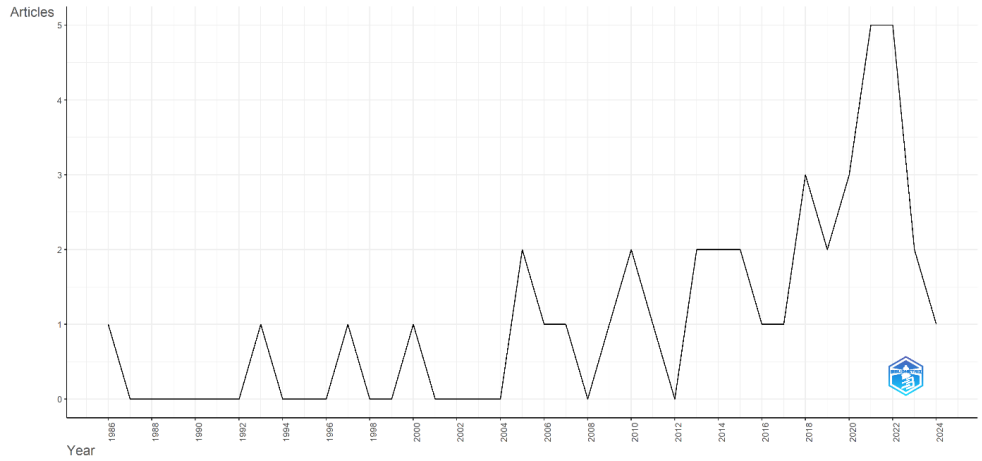
1. İhmal edilen program bağlamında gerçekleştirilmiş olan araştırmaların farklı değişkenler temelinde dağılımı nasıldır?

İhmal edilen programa ilişkin 1986-2024 yılları arasını kapsayan veri seti 36 farklı dergide yayımlanmış 41 makaleyi içermektedir. Veri setine ilişkin temel açıklayıcı bilgiler incelendiğinde ilgili alanın sınırlı bir teorik ve metodolojik temele dayandığı ve bu nedenle toplamda 1518 adet atıf yapılmış kaynağa ait verileri içerdiği belirtilebilir. Çalışmalara yapılan ortalama atıf sayısı olan 10,29 oranı göz önünde bulundurulduğunda söz konusu çalışmaların görece yüksek olmayan bir düzeyde akademik etkiye sahip olduğu söylenebilir. Veri setinde yer alan makalelerin ortalama yayın yaşı 9,54 yıl olarak tespit edilmiştir. Bu durum ihmal edilen programa ilişkin temel ve güncel çalışmaların dengeli bir şekilde bir arada incelendiğini göstermektedir.

Çizelge 1. Veri Setine İlişkin Temel Açıklayıcı Bilgiler

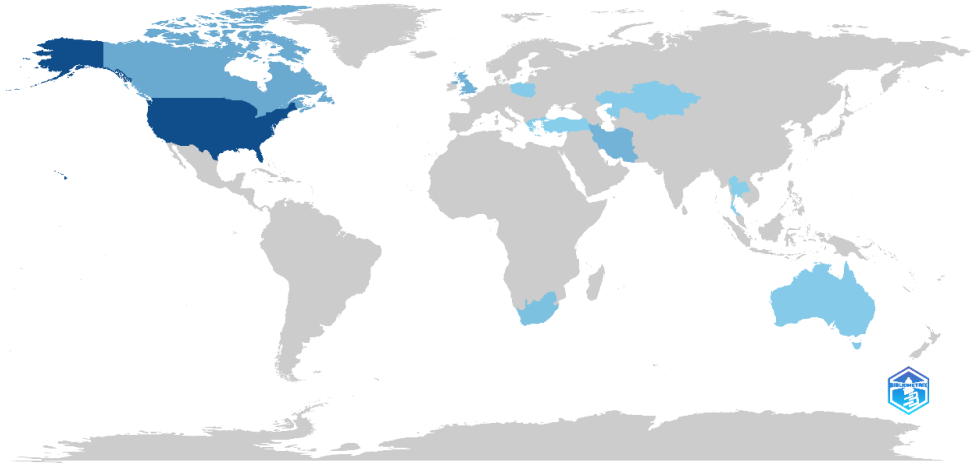
Değişken	Bulgu
Makalelerin Yayımlandığı Zaman Aralığı	1986-2024
Makalelerin Yayımlandığı Dergi Sayısı	36
Makale Sayısı	41
Makalelerin Ortalama Yayın Yaşı	9,54
Makale Başına Ortalama Atıf Sayısı	10,29
Makalelerin Kaynakçalarında Yer Alan Araştırma Sayısı	1518
Yazarların Kullandığı Anahtar Sözcük Sayısı	147
Toplam Yazar Sayısı	85
Tek Yazarlı Makalelerin Yazarları	21
Tek Yazarlı Makaleler	21
Makale Başına Ortak Yazar Sayısı	2,07
Uluslararası Ortak Yazarlıklar (%)	7,31

Veri setinde yer alan makalelerde toplamda 147 tekil anahtar sözcük kullanmışlardır. İlgili alana ilişkin yazılan 41 makalenin 21'i tek yazar tarafından yazılmıştır. Bununla birlikte makalelerin 7,31'inin uluslararası ortaklıklarla yazılmış olması dikkat çekici bir bulgu olarak göze çarpmaktadır.

Görsel 1. Yayımlanmış Makalelerin Kronolojik Dağılımı

Görsel 1 incelendiğinde, ihmal edilmiş programa ilişkin bilimsel yayınların sayısının tarihsel süreç içerisinde dalgalı bir eğilim gösterdiği anlaşılmaktadır. Söz konusu kavrama ilişkin ilk yayının yapıldığı 1986 yılından 2012 yılına kadar olan zaman diliminde çalışma sayısının oldukça az olduğu, hatta bazı yıllarda ihmal edilen programa ilişkin hiçbir çalışma yapılmadığı görülmüştür. İlgili kavrama ilişkin ilginin 2019 yılından itibaren net bir artış gösterdiği ve söz konusu yılların COVID pandemisi dönemine denk geldiği dikkat çekici bir bulgu olarak göze çarpmaktadır. Araştırma kapsamında veri toplama sürecinin Aralık 2024 itibariyle tamamlanmış olması nedeniyle 2024 yılında yayımlanmış makale sayısına ilişkin kesin bir bilgi elde edilememiştir. Ancak Aralık 2024 itibariyle 1 makalenin yayımlanmış olması alana ilişkin akademik araştırmalara olan ilginin yoğun düzeyde olmadığını göstermektedir.

Görsel 2. Makalelerin Coğrafi Dağılımını

Görsel 2 ihmal edilen programa ilişkin makale sayılarını küresel bağlamda gösteren bir ısı haritası sunmaktadır. Mavinin daha koyu tonları ülkelerin ilgili alana daha yüksek katkı sağladığını göstermektedir. Bu bağlamda ihmal edilen program çalışmalarında en üretken ülkenin Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olduğu ve Kanada'nın ikinci ve Birleşik Krallık'ın üçüncü sırada yer aldığı tespit edilmiştir. Elde edilen ısı haritası haritada koyu renkle temsil

edilen ülkelerin ihmal edilen program çalışmalarına ilişkin bilimsel bilgi üretimindeki önemli rolünü somut bir şekilde ortaya çıkarmaktadır.

Çizelge 2. En Çok Atıf Alan Ülkelerin Sıralaması

Ülkeler	Makale Sayısı	Toplam Atıf Sayısı	Makale Başına Ortalama Atıf Sayısı
ABD	21	243	12.20
Kanada	5	61	12.20
Birleşik Krallık	4	47	11.80
İran	4	18	4.50
Güney Afrika	2	19	9.50
Polonya	1	4	4.00
Türkiye	1	2	2.00
Kazakistan	1	1	1.00
Yunanistan	1	1	1.00
Avustralya	1	1	1.00

Çizelge 2, ihmal edilen program çalışmalarında en çok atıf alan ülkelere, bu ülkelerin aldığı toplam atıf sayısına ve makale başına ortalama atıf sayısına ilişkin verileri sunmaktadır. ABD 243 atıfla ilgili alana önemli bir katkı sunarken makale başına ortalama atıf sayısı (12.20) ülkedeki araştırmacıların ilgili alanın geliştirilmesindeki önemli rolüne işaret etmektedir. Kanada ve Birleşik Krallık sırasıyla 61 ve 47 atıfla ihmal edilen program çalışmalarına katkıda bulunmuşlardır. Elde edilen veriler bağlamında anadili ya da resmi dili İngilizce olan ABD, Kanada ve Birleşik Krallık gibi ülkelerin ihmal edilen programa ilişkin küresel bilgi üretiminde öncü olduğu ve araştırma literatürünü şekillendirdiği dikkat çekmektedir.

Çizelge 3. En Çok Atıf Alan Dergiler

Dergi	Toplam Alıntı Sayısı	Çalışma Sayısı	İlk Yayın Yılı
Curriculum Inquiry	107	3	1986
Training and Education in Professional Psychology	56	1	2013
Information Communication & Society	50	1	2014
Journal for the Education of the Gifted	29	1	1993
Journal of Curriculum Studies	29	1	2014
Religious Education	20	4	2000
Qualitative Report	15	1	2015
Journal of Business and Technical Communication	14	1	2009
South African Journal of Psychology	13	1	2018
Journal of the National Medical Association	11	1	2005

Çizelge 3 ihmal edilen program kavramına odaklanan çalışmaların yer aldığı en çok atıf alan dergilere ilişkin veriler sunmaktadır. İhmal edilen programa ilişkin alanyazında oldukça sınırlı sayıda yayın olmasına karşın *Curriculum Inquiry 3* makale ve toplamda 107 atıf ile söz konusu

alanda üretkenliği en yüksek dergi olarak ön plana çıkmıştır. *Training and Education in Professional Psychology* 1 makale ve 56 atıfla ikinci sırada, *Information Communication & Society* ise 1 makale 50 atıf ile üçüncü sırada yer alarak ihmal edilen program kavramına ilişkin bilimsel bilgi üretiminin genişlemesine katkıda bulunmuşlardır. Diğer taraftan *Religious Education* dergisi ise atıf sayısı 20 olmasına karşın ihmal edilen program kavramını ele alan 4 araştırmaya ev sahipliği yapması yönünden önem arz etmektedir.

Çizelge 4. En Çok Yayın Yapan Dergilerin Odaklandıkları Alanlar

Alan	Toplam
Eğitim Bilimleri	22
Din	7
Tıp	6
Disiplinlerarası Alan	2
Psikoloji	2
Sosyal Bilimler	2

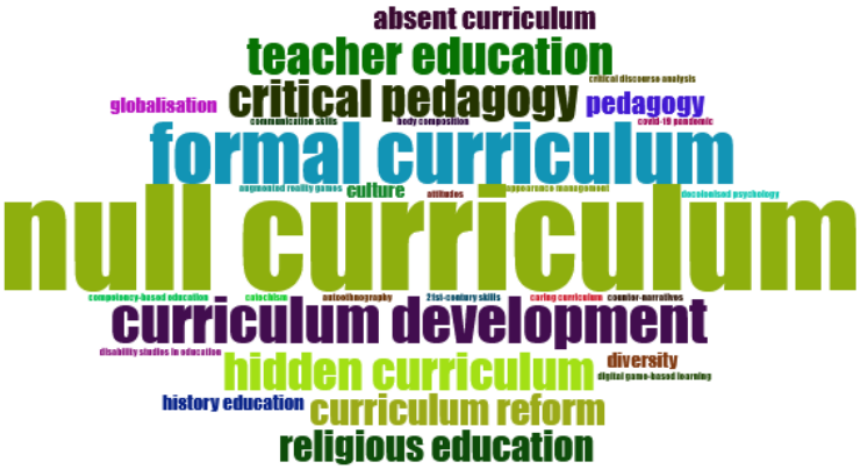
Bununla birlikte alanyazına ilişkin en çok yayın yapan dergilerin yayın politikaları bağlamındaki odaklandıkları alanlar analiz edilerek oluşturulan Çizelge 4 de önemli bulgular sunmaktadır. Bu bağlamda ihmal edilen program çalışmalarında beklendiği üzere öne çıkan alan 22 makale ile Eğitim bilimleri olmuştur. Eğitim bilimleri başlığı altında yer bulan dergiler ise kendi içinde detaylı bir şekilde incelendiğinde özel bir alan ile sınırlandırılamayacak olan genel eğitim dergileri *(örn. Cogent Education, Oxford Review of Education)*, eğitim programları ve öğretim alanına odaklanan dergiler *(örn. Curriculum Inquiry, Journal of Curriculum Studies)*, öğretmen yetiştirme alanına odaklanan dergiler *(örn. Teacher Development, Studying Teacher Education)* ve eğitim teknolojileri alanına odaklanna dergiler *(örn. Techtrends, Turkish Online Journal of Distance Education)* olmak üzere dört farklı alt alana odaklanmıştır. Diğer taraftan, elde edilen bulgulara göre din alanına odaklanan dergiler 7 makale ikinci sırada yer alırken, tıp alanına ilişkin dergiler 6 makale üçüncü sırada yer alarak ihmal edilen program araştırmalarına katkıda bulunmuş ve ilgili alanda bilimsel bilgi çeşitliliğinin sağlanmasında önemli roller üstlenmişlerdir.

Çizelge 5. En Çok Atıf Alan Araştırmalar

Yazar	Yıl	Makale Adı	Dergi	Toplam Alıntı Sayısı	Yıllık Ortalama Alıntı Sayısı
Flinders vd.	1986	The Null Curriculum: Its Theoretical Basis and Practical Implications	Curriculum Inquiry	91	2,33
Hatcher vd.	2013	Competency-based education for professional psychology: Moving from concept to practice	Training and Education in Professional Psychology	56	4,67
Nolan & McBride	2014	Beyond gamification: reconceptualizing game-based learning in early childhood environments	Information, Communication & Society	50	4,55

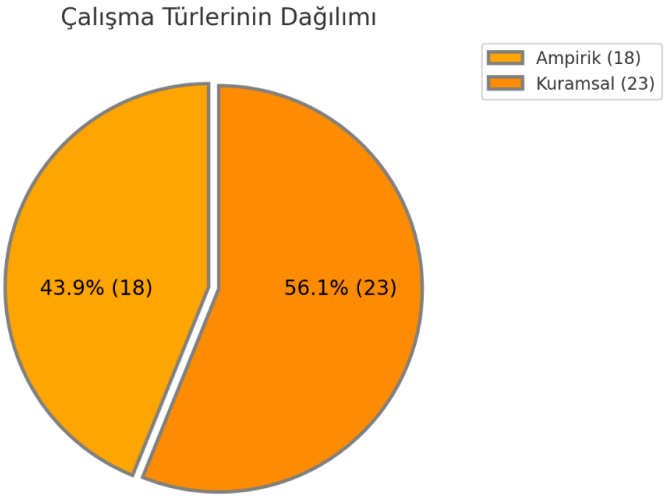
Yazar	Yıl	Makale Adı	Dergi	Toplam Alıntı Sayısı	Yıllık Ortalama Alıntı Sayısı
Wilkinson	2014	The concept of the absent curriculum: the case of the Muslim contribution and the English National Curriculum for history	Journal of Curriculum Studies	29	2,64
Reis & Purcell	1993	An Analysis of Content Elimination and Strategies Used by Elementary Classroom Teachers in the Curriculum Compacting Process	Journal for the Education of the Gifted	29	0,91
Grant & Radcliffe	2015	Resisting Technical Rationality in Mental Health Nurse Higher Education: A Duoethnography	The Qualitative Report	15	1,50
Spilka	2009	Practitioner Research Instruction: A Neglected Curricular Area in Technical Communication Undergraduate Programs	Journal of Business and Technical Communication	14	0.88
Kiguwa & Segalo	2018	Decolonising Psychology in residential and open distance e-learning institutions: critical reflections	South African Journal of Psychology	13	1,86
Uhrmacher	1997	The Curriculum Shadow	Curriculum Inquiry	13	0,46
Flowers	2005	The missing curriculum: Experience with emotional competence education and training for premedical and medical students	Journal of the National Medical Association	11	0,55

Veri setinde yer alan yazarların en çok atıf alan yayınlarına ilişkin analiz sonuçları incelendiğinde ilgili yayınların farklı disiplin alanlarında yapıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda Flinders vd. (1986) tarafından yazılan ve Curriculum Inquiry'de yayımlanan "The Null Curriculum: Its Theoretical Basis and Practical Implications" başlıklı makale ihmal edilen programın teorik temeller ve uygulamadaki yansımalarının ortaya çıkarılmasında oldukça önemli bir role sahiptir. Öte yandan Hatcher vd. (2013) Training and Education in Professional Psychology adlı dergide "Competency-based education for professional psychology: Moving from concept to practice" başlıklı makalelerini yayınlamış ve ilgili makale 56 atıf alarak ihmal edilen programa ilişkin yapılan çalışmalar arasında önemli bir etki düzeyine erişirken onu Nolan & McBride (2014) tarafından kaleme alınan, Information, Communication & Society adlı dergide yayımlanan ve 50 atıf alan "Beyond gamification: reconceptualizing game-based learning in early childhood environments" adlı makale takip etmiştir.

Görsel 3. Anahtar Kelime Haritası

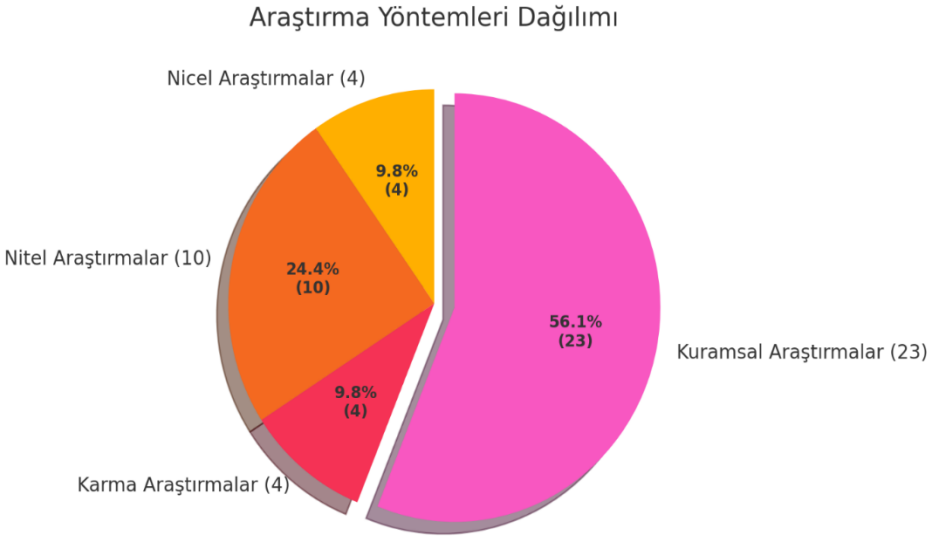
İhmal edilen programa ilişkin yayınlanan 41 makaleden elde edilen anahtar sözcükler bağlamında oluşturulan kelime bulutu, bu alandaki çalışmaların farklı boyutları içerdiğini ortaya çıkarmaktadır. Görsel 3'de merkezi konumda bulunan ihmal edilen program, program geliştirme ve resmi program kavramları ilgili kavramın program çalışmaları bağlamında önemli bir rol oynadığını göstermektedir. Bununla birlikte eleştirel pedagoji ve program reformu gibi program geliştirme alanında güncel olan terimler ihmal edilen programın söz konusu güncel tartışmalarda önemli bir role sahip olduğunu vurgulamaktadır. Son olarak din eğitimi ve öğretmen yetiştirme terimlerinin kelime haritasında görünür bir şekilde yer alması ihmal edilen programın farklı disiplinlerde çalışıldığına dair önemli içgörüler sunmaktadır.

Görsel 4. Çalışma Türlerinin Dağılımı

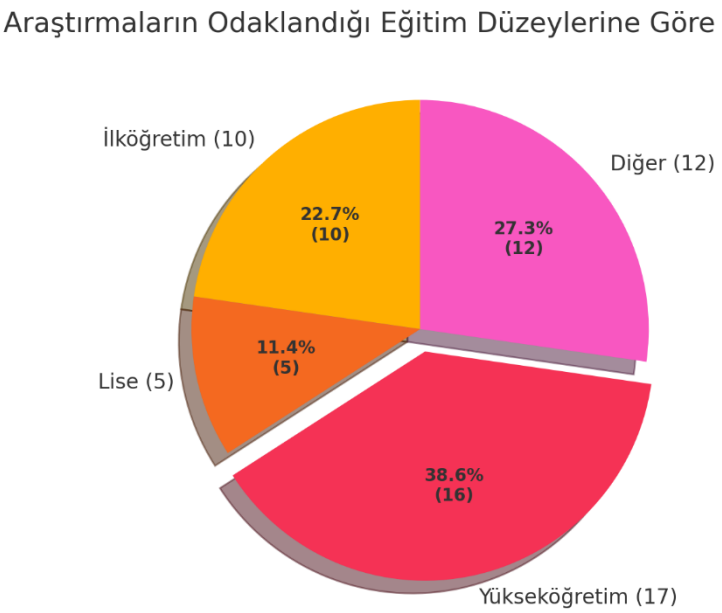
İhmal edilen programa ilişkin incelenen makalelerin türleri göz önünde bulundurularak oluşturulan Görsel 4 incelendiğinde veri setinde yer alan makalelerin 23'ünün kuramsal 18'inin ise ampirik çalışmalar olduğu görülmektedir. Bununla birlikte Görsel 5 çalışmalarda kullanılan

yöntem dağılımına ilişkin bilgiler sunmaktadır. Bu bilgiler ışığında sırasıyla en fazla kuramsal araştırmaların (f=23), sonrasında ise nitel araştırmaların (f=10) tercih edildiği tespit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında sırasıyla en fazla kuramsal araştırmaların (f=23), sonrasında ise nitel araştırmaların (f=10) tercih edildiği tespit edilmiştir. Çalışmalarda en az kullanılan yöntemler ise nicel ve karma araştırmalar olmuştur. Bu bağlamda ilgili konuya ilişkin çalışma yapan araştırmacıların sıklıkla kuramlar temelinde araştırmalarını yaptıkları söylenebilir.

Görsel 5. Araştırma Yöntemleri Dağılımı

Grafik 6'da ihmal edilen programa ilişkin araştırmaların farklı eğitim düzeylerine göre dağılımı verilmiştir. Grafikte en büyük payı %38,6 ile yükseköğretim düzeyine yönelik çalışmalar almaktadır (17 çalışma). Bu durum, ihmal edilen programlara yönelik akademik ilgide yükseköğretim kurumlarının ve bu bağlamdaki öğrenci topluluklarının daha ön planda olduğunu göstermektedir. "Diğer" başlığı altında toplanan araştırmalar, %27,3'lük bir oranla (12 çalışma) ikinci sırada yer almaktadır. "Diğer" kategorisine dahil edilen araştırmalar, belirli bir eğitim seviyesiyle doğrudan ilişkilendirilemeyen, eğitimin genel yapısı ve geniş perspektiflerine odaklanan çalışmalardan oluşmaktadır. İlköğretime odaklanan çalışmalar %22,7 oranında (10 çalışma) yer tutmaktadır. İlköğretim, bireyin akademik ve sosyal temellerinin atıldığı önemli bir eğitim basamağı olmasına rağmen, ihmal edilen programlara yönelik araştırmaların bu düzeyde yeterince yaygın olmadığı görülmektedir. Lise düzeyine yönelik araştırmalar, %11,4'lük bir oranla (5 çalışma) en düşük paya sahiptir. Lise dönemi, öğrencilerin akademik kariyerlerinin yönlendirildiği kritik bir aşama olmasına karşın, ihmal edilen programlara ilişkin çalışmaların bu düzeye yeterince odaklanmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, lise düzeyinin ihmal edilen bir alan olabileceğini düşündürmektedir.

Görsel 6. Araştırmaların Odaklandığı Eğitim Düzeylerine Göre Dağılım

2. Araştırma kapsamında incelenen çalışmalarda ihmal edilen program kavramı nasıl tanımlanmaktadır?

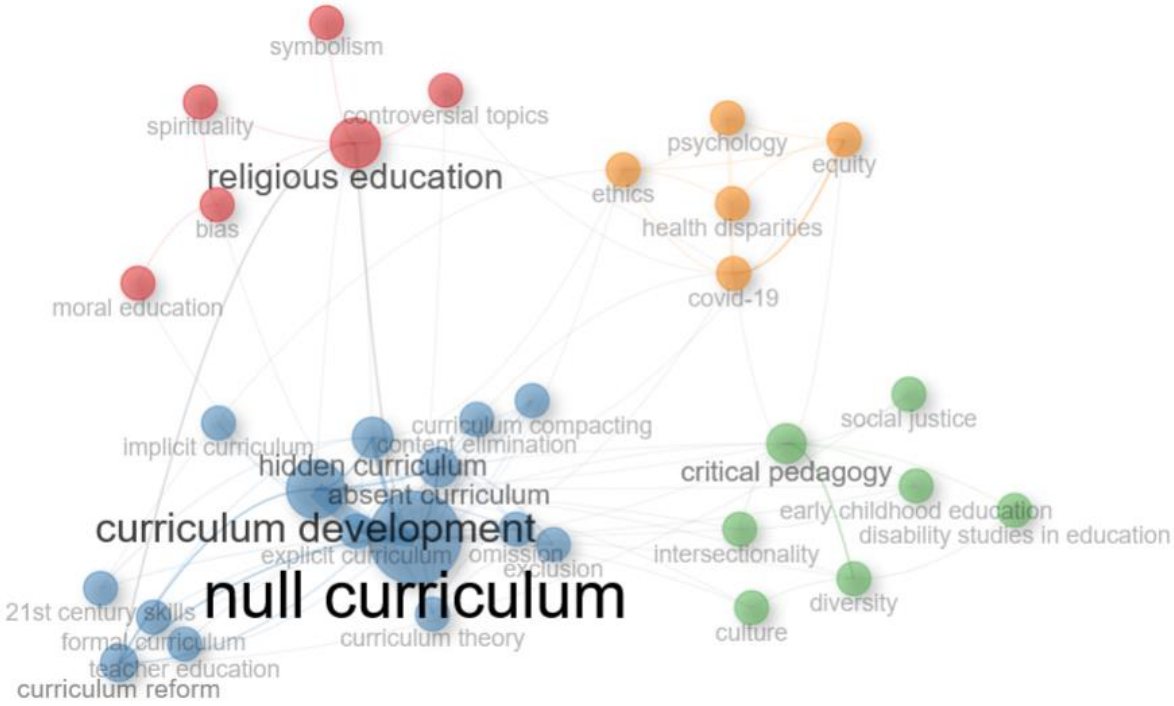
Araştırma kapsamında analiz edilen veri setinde yer alan 41 makale, içerik analizi yoluyla çözümlenmiştir. Elde edilen bulgulara göre on üç makalede ihmal edilen program kavramına yönelik olarak herhangi bir tanıma rastlanmamıştır. Bununla birlikte bu on üç makalenin yedisinde ihmal edilen programa yönelik olarak herhangi bir tanım bulunmasa da kavrama dolaylı yoldan değinildiği görülmüştür. Örneğin bazı makalelerde örnek durumlardan yola çıkılarak Eisner'ın sınıflamasına atıfta bulunulmuşken (Laytham, 2010), bazı makalelerde kavram doğrudan kullanılmamış olsa da kavram ile ilişkili unsurlara atıfta bulunulmuştur (Ender, 2021; Flowers, 2005; Procario-Foley, 2022; Reis & Purcell, 1993). Bu bağlamda kullanılan ifadeler arasında "görmezden gelinen program içerikleri (*silenced curricular narratives*)", "eksik program (*missing curriculum*)", "programda yer almayanlar (*what is not said in the curriculum*)", "ortadan kaldırılan program (*eliminated curriculum*)" bulunmaktadır.

Diğer taraftan ihmal edilen program kavramının tanımlandığı 28 makaledeki ifadeler derinlemesine incelendiğinde tanımlarda yer verilen ifadelerin büyük oranda ilgili alanın kuramsal temellerini temsil eden araştırmalar temel alınarak (Eisner (1985; Flinders, vd., 1986) yapıldığı görülmüştür. Makalelerde yer alan tanımlar incelendiğinde bazı sözcük ve sözcük gruplarının oldukça sık bir şekilde kullanıldığı görülmüştür. Buna göre "okullarda öğretilmeyen (*not taught at school*)", "bilinçli ya da bilinçli olmayan bir biçimde programdan çıkartılan (*intentionally or unintentionally omitted from curriculum*", "görmezden gelinen (*ignored / neglected / overlooked*)", "çıkartılan (*excluded / left out*)", "yürürlüğe girmemiş (*unenacted*)", "seçilmemiş (*unselected*)" ya da "eksik (*absent / lack*)" gibi sözcük ve sözcük gruplarının

dikkat çekici bir şekilde sıklıkla resmi programa dahil edilmeyen içeriğe atıfta bulunacak şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. İhmal edilen programa yönelik olarak yapılan tanımlar bütüncül olarak değerlendirildiğinde ihmal edilen programın eğitimde bilinçli ya da bilinçsiz olarak resmi ya da uygulamada olan eğitim programına dahil edilmeyen veya program içeriğinden çıkartılan, programın dışında tutulan bilgi, perspektif ve deneyimleri kapsayan çok yönlü ve dinamik bir kavram olduğunu ortaya koymaktadır. İlgili tanımlarda resmi ya da uygulamada olan eğitim programına dahil edilmeyen veya programdan çıkartılanların nedenlerine ilişkin ifadeler incelendiğinde ise toplumsal önyargılar, öğretmenlerin bilgi eksiklikleri ve okul yönetimi ya da karar verici mekanizmaların ya da politika yapıcıların tercihleri gibi çeşitli faktörlerden etkilendiğine dair vurgular dikkat çekmektedir. Araştırmada analiz edilen tanımlar ihmal edilen programın karmaşık doğasını bazı anahtar sözcükler temelinde yansıtmaktadır. Buna göre yapılan tanımlarda oldukça sık bir şekilde "okulların öğretmedikleri" ifadesine odaklanmaktadır. İlgili araştırmalarda, eğitimin görünmeyen ve genellikle göz ardı edilen yönlerini tanımanın öneminin altı çizilmekte ve resmi programın dışında bırakılanların, programa dahil edilenler kadar etkili olabileceğine atıfta bulunulmaktadır. Araştırmacılar, programda yer verilmeyen ya da programda bulunmasına rağmen farklı nedenler temelinde görmezden gelinen içeriğin öğrencilerin bilgi, beceri ve fırsatlara erişimini sınırlandırarak öğrencilerin entelektüel ve kişisel gelişim sürecinde yarattığına dikkat çekmektedir. Tanımlar aynı zamanda tutarlı bir şekilde "bilgi, bakış açıları ve deneyimlerin" dışarıda bırakılmasına atıfta bulunmakta, bu da ihmal edilen programın kapsamını olgusal bilginin ötesinde farklı dünya görüşleri ve yaşanmış gerçeklikleri kapsayacak şekilde genişletmektedir. Bu durum, eğitim programlarında göz ardı edilenlerin ya da dahil edilmeyenlerin sadece eksik içerikle ilgili olmadığını, aynı zamanda alternatif anlatıların, kültürel bilgi sistemlerinin ve marjinalleştirilmiş seslerin de göz ardı edildiğine işaret etmektedir. Tanımlardan elde edilen bulgularda vurgulanan bir diğer kritik ayrım ise bilinçli, planlı ve tasarlanmış bir şekilde ihmal edilen program ile uygulamada ihmal edilen program arasındadır. Buna göre, bilinçli bir şekilde ihmal edilen program, politika yapıcılar, yöneticiler veya baskın toplumsal gruplar tarafından alınan siyasi, kültürel veya ideolojik kararlar nedeniyle kasıtlı olarak programa dahil edilmeyen unsurları ifade ederken, uygulamada ihmal edilen program genellikle öğretmenlerin öğrencilerin ihtiyaçlarına ilişkin algıları, zaman kısıtlamaları veya kendi bilgi eksikliklerinin bir sonucu olarak uygulamada ihmal edilen bileşenleri ifade etmektedir.

3- Araştırma kapsamında incelenen çalışmalarda ihmal edilen program ile ilgili makaleler hangi temalar altında toplanmaktadır?

Görsel 7'de yer aldığı üzere araştırmada incelenen makalelerde kullanılan ortak sözcüklere ilişkin ağa yönelik yapılan bibliyometrik analiz, ihmal edilmiş program ile ilgili gerçekleştirilen çalışmaların dört temel tema altında toplandığını göstermiştir. Bu temalar, ihmal edilen program kavramının genişliğini ve derinliğini ortaya çıkartmakta ve çeşitli eğitim bağlamları ve disiplinleri arasındaki ilişkisini yansıtmaktadır.

Görsel 7. Ortak Sözcük Ağı Analizi

Mavi renk ile temsil edilen ilk tema "İhmal Edilen Programın Kuramsal Temelleri" olarak adlandırılmıştır. Bu kümede ihmal edilen programın teorik temelleri ile ilişkili olan önemli kavramlar yer bulmuştur. Özellikle kümenin merkezinde yer alan program geliştirme, program teorisi, resmi program (formal curriculum), açık program (explicit curriculum) ve örtük program (hidden curriculum & implicit curriculum) ifadelerinin birlikte yer bulmuş olması bu kavramların ihmal edilen programın dayandığı kavramsal çerçeveye işaret etmektedir. Diğer taraftan, eksik program (absent curriculum), içerik eleme (content elimination), program sıkıştırma (curriculum compacting), çıkartma (omission) ve hariç tutma (exlusion) gibi kavramlar doğrudan ihmal edilen programa yönelik betimleyici sözcükler olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca, kümenin sol alt köşesinde ana kütleden ayrışmış bir biçimde bir alt küme gibi görünmekte olan sözcük grupları incelendiğinde ise öğretmen eğitimi, 21. yüzyıl becerileri, resmi program ve program reformu sözcüklerinin bulunuyor olması ihmal edilen programın ilgili alanlarla güçlü ilişkisini yansıttığı ifade edilebilir. Mavi kümede yer alan kavramlar bütüncül olarak değerlendirildiğinde ihmal edilen programın program geliştirme, program teorileri ve program reformu süreçleriyle ilişkili bir bileşen olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Yeşil renkle temsil edilen ikinci tema "eğitimde eşitlik ve kapsayıcılık" olarak adlandırılmıştır. Bu temada ihmal edilen program bağlamında eşitlik, kapsayıcılık ve sosyal adalet konularını vurgulamaktadır. Eğitimde sosyal adalet, çeşitlilik, kesişimsellik, erken çocukluk eğitimi, kültür ve engellilik çalışmaları gibi anahtar kelimelerin varlığı kümenin marjinalleştirilmiş seslere, dışlanmış bilgiye ve resmi programda ihmal edilenlerin geniş toplumsal sonuçlarına odaklandığını göstermektedir. Bu kümenin merkezinde belirli bilgi, bakış açısı ve deneyimlerin dışlanmasının mevcut güç yapılarını nasıl pekiştirdiğini inceleyen bir çerçeve olan eleştirel

pedagoji yer almaktadır. Eğitim programlarında kesişimsellik ve çeşitlilik gibi konuların ihmal edilmesi, özellikle sosyal adalet, cinsiyet eşitliği, engellilik ve ötekileştirilen kültürel değerlerle ilgili olanlar olmak üzere toplumsal yaşama dair karmaşıklıkların daha geniş bir şekilde anlaşılmasını engelleyebileceği ifade edilebilir. Ayrıca erken çocukluk eğitimi, sosyal adalet, kültürel farkındalık ve engellilik gibi kavramlar resmi programlarda ihmal edilen alanlara dikkat çeken bir diğer önemli odak noktası olarak değerlendirilebilir.

Turuncu renkle temsil edilen ve üçüncü tema "Sağlık Bilimlerinde İhmal Edilen Program" olarak adlandırılmıştır. Bu kümede yer alan sağlıkta eşitsizlikler, etik, psikoloji, COVID-19 ve eşitlik gibi anahtar sözcükler bu alanda gerçekleştirilen araştırmaların sağlık eğitiminde geleceğin sağlık profesyonellerinin yetiştirilmesi sürecine ve sağlıkla ilgili toplumsal konuların anlaşılmasını etkileyen alanlara odaklanıldığını göstermektedir. Sağlıkta eşitsizlikler kavramı bu kümenin merkezinde yer almaktadır. Diğer anahtar sözcüklerle birlikte değerlendirildiğinde ilgili araştırmaların sağlık hizmetlerine erişimdeki eşitsizliklere, bu durumun sonuçlarına ve toplumu etkileyen sistemik sağlık sorunlarını ele alan içeriğin programlarda ihmal edildiğine dikkat çekmekte olduğu ifade edilebilir. Ayrıca hasta hakları, mesleki sorumluluklar ve tıbbi karar alma süreçleri gibi konularla doğrudan ilişkisi bulunan etik anahtar sözcüğünün varlığı ve kümede bulunan diğer kavramlarla olan ilişkisi, sağlık bilimleri bağlamında sıklıkla ihmal edilen bir başka kritik alana işaret etmektedir. Son olarak COVID-19 kavramının bu kümede bir anahtar kelime olarak yer bulması ise, küresel sağlık krizlerinin ihmal edilen program tartışmaları üzerindeki etkisinin altını çizmektedir.

Kırmızı renkle temsil edilen ve son küme olan "Din, Ahlak ve Maneviyat ile İlişkili Tartışmalı Konular" olarak adlandırılan tema ise ihmal edilen program kapsamında bu kümede yer alan konuların ilişkisini yansıtmaktadır. "Din eğitimi", kırmızı kümenin tam merkezinde ve büyük bir düğüm ile temsil edilirken, bu kavramın çevresinde "tartışmalı konular" "sembolizm", "maneviyat (spirituality)", "önyargı" ve "ahlak eğitimi" kavramları yer bulmuştur. Bu tema kapsamında birlikte kullanılmakta olan anahtar sözcüklerin araştırmaya dahil edilen çalışmalarda resmi programlarda din eğitimi başta olmak üzere, ahlak, maneviyat ile ilişkili konular ve diğer tartışmalı konuların resmi programlarda ihmal edilen alanlar arasında olduğuna işaret ettiği ifade edilebilir. Flinders vd. (1986) ve Hatcher vd. (2013) gibi öncü araştırmacılar ihmal edilen program çalışmalarında lider bir rol üstlenmektedirler.

4- İlgili alanyazında hangi kuramsal teoriler temel alınmaktadır?

Araştırmada elde edilen veriler temelinde gerçekleştirilen içerik analizi, ihmal edilen program konusunda gerçekleştirilmiş olan araştırmalarda pek çok farklı teorik çerçeveye atıfta bulunulduğunu göstermiştir. Araştırmalarda temel alınan teorik temeller çalışmaların disiplinlerarası doğasını yansıtan, birbiriyle bağlantılı dört tema halinde ele alınabilir.

İlk tema "Eğitim Programlarına Yönelik Temel Teoriler" olarak adlandırılmıştır. Bu temada yer alan en baskın teorik çerçeve ise Elliot Eisner'ın program türleri ve ihmal edilen program kavramını açıkladığı kuram olduğu görülmektedir. Eisner (1985)'ın resmi programdan kasıtlı ya da kasıtsız olarak çıkarılan içeriği, öğrencilerin öğrenme deneyimleri üzerinde önemli etkileri olduğunu, neye değer vereceklerini ya da neyi göz ardı edeceklerini şekillendirdiğini

vurguladığı teorik çerçevesi veri setinde yer alan 14 araştırmada atıfta bulunulmuş olması dikkat çekici bir bulgudur. Diğer taraftan daha derin bir anlayışı kolaylaştırmak için temel kavramların aşamalı olarak yeniden gözden geçirilmesini vurgulamakta ve dolaylı olarak da olsa programda ihmal edilen unsurların öğrenme sürekliliğini nasıl bozduğunun altını çizerek tamamlayıcı bir bakış açısı sunan Jerome Bruner (2009)'ın sarmal program modeli; programda tekrarlanan veya öğrencilerin aşina oldukları, bildikleri bölümlerini programdan çıkartarak öğrencinin zamanını daha ileri düzeyde öğrenmelere yönlendirmeyi amaçlayan Renzulli (2021)'nin program sıkıştırma (daraltma modeli) ve Schön (1983)'ün yansıtıcı uygulama çerçevesi de bu tema altında yer bulan diğer kuramsal çalışmalar arasındadır.

İkinci tema olan "Eleştirel Pedagoji ve Sosyal Adalet", eğitimin mevcut sosyal eşitsizlikleri sürdürme veya bunlara meydan okumadaki rolünün altını çizen araştırmacıların sundukları kuramsal çerçevelerden oluşmaktadır. Bu tema altında, eğitimdeki güç dinamiklerinin incelenmesini savunan ve programdaki ihmallerin egemen ideolojileri nasıl güçlendirdiğini ortaya koyan bir çerçeve olarak hizmet eden Paulo Freire (2020)'nin eleştirel pedagojisi, ABD'de ortaya çıkan ve eğitim ile hukuk uygulamaları başta olmak üzere tüm alanlarda kendisini gösteren ırkçılığın yalnızca bireysel bir önyargı değil, aynı zamanda kurumsal ve sistemik bir yapı olduğunu vurgulayan Derrick Bell (1992)'in öncü olduğu eleştirel ırk teorisi, James Banks (2009)'in çok kültürlü eğitim modeli ve Carol Gilligan (1982)'ın ahlak gelişimini açıklayan kuramsal çerçevesi dikkat çekmektedir.

Üçüncü tema olan "Sosyokültürel ve Psikolojik Çerçeveler", örtük öğrenme süreçlerini ve bunların kimlik ve sosyalleşme üzerindeki etkilerini araştırmaktadır. Hafferty (1997) ile Merton ve Becker (1957)'ın katkılarını da içeren örtük program teorileri, tüm öğrencilerin deneyimlerinin yansıtılmasını sağlamak için müfredatta çeşitlilik ve kapsayıcılığın ele alınması gerektiğini vurgulayan kültürel olarak sürdürülebilir pedagojiler ve kültürel yeterlilik teorileri, Jung (1959)'un gölge kavramı gibi psikolojik çerçeveler, Goleman (1995)'ın duygusal zeka teorisi gibi kuramsal çerçeveler araştırmalarda ihmal edilen programın açık öğrencilerin sosyal ve duygusal gelişimini nasıl etkilediğine dair bütüncül bir bakış açısı sağlamaktadır.

Dördüncü tema olan "Gelişim ve Öğrenme Teorileri", ihmal edilen programın bilişsel ve gelişimsel sonuçlarına odaklanmaktadır. Jean Piaget ve Jerome Bruner'in ve bilişsel gelişim üzerine geliştirmiş oldukları kuramsal çerçeveler, programdaki eksikliklerin özellikle gelişimin kritik aşamalarında bilişsel ilerlemeyi nasıl engellediğini vurgulamaktadır. Ayrıca, David Rose ve Anne Meyer'in öncülüğünü yaptığı bireysel öğrenme farklılıklarını barındıran esnek ve kapsayıcı öğrenme ortamlarına duyulan ihtiyacın altını çizdiği Evrensel Öğrenme Tasarımı (UDL) çerçevesi ie George Pólya tarafından geliştirilen ve eleştirel düşünme ve problem çözme için yapılandırılmış fırsatların yokluğunun öğrencilerin analitik ve bilişsel esnekliklerinin gelişimini nasıl engellediğini vurgula Polya'nın problem çözme teorisi bu başlık altında toplanan diğer kuramsal çerçeveler olmuştur.

Özetle araştırmada elde edilen bulgular, ihmal edilen program araştırmalarında en baskın perspektif olarak Elliot Eisner (1985)'ın program teorisinin öne çıktığını, bunun dışında çalışmaların çeşitli teorik ve kavramsal çerçevelerle desteklendiğini göstermektedir. Eleştirel pedagoji ve sosyal adalet, sosyokültürel ve psikolojik çerçeveler ile gelişim ve öğrenme teorileri ihmal edilen programın çok yönlü doğasını yansıtmakta ve bu teorik çeşitlilik, öğrenme, kimlik

ve sosyal eşitlik üzerindeki geniş kapsamlı etkilerinin farkında olarak, sadece öğretilenlerin değil, aynı zamanda program dışında tutulan unsurların da incelenmesinin önemini vurgulamaktadır.

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırma bağlamında araştırmanın amacı ve araştırma soruları doğrultusunda gerçekleştirilen bibliyometrik analiz ve içerik analizi sonucu elde edilen bulgular, ihmal edilen programa ilişkin alanyazındaki araştırmaların temel özelliklerini, araştırma eğilimlerini, söz konusu kavramın ne şekilde tanımlandığını, araştırmaların hangi temalar altında toplandığını göstermektedir. İlk olarak, araştırmadan elde edilen bulgular ışığında ihmal edilen programa ilişkin ilk çalışmanın 1986 yılında yapıldığı tespit edilmiştir. Öte yandan 2012 yılına kadar bu konuya ilişkin ilginin düşük seviyede kaldığı, bu yıldan itibaren ve özellikle de pandemi dönemi ile eğitimde önemli değişim ve dönüşümlerin de etkisiyle ihmal edilen program kavramına ilişkin araştırmacıların ilgisinin arttığı ortaya çıkmıştır. Alanyazında yer alan ihmal edilen program çalışmaları incelendiğinde söz konusu çalışmaların önemli bir bölümünün kuramsal temeller üzerine yapıldığı (Procario-Foley, 2022; Knapp, 2021, Kofke ve Morrison, 2021, Foteinos, 2019), bununla birlikte ampirik çalışmalara (Teoh vd., 2024; Harvey, 2023, Makowska, 2022) da araştırmacıların ilgi gösterdiği görülmektedir.

İhmal edilen programa ilişkin yapılan bilimsel çalışmaların sayıca ABD, Kanada ve Birleşik Krallık gibi anadili ya da resmi dili İngilizce olan ülkelerde yüksek düzeyde olduğu ve bu ülkelerin ilgili konu bağlamında yapılan araştırmalara öncülük ettiği ortaya çıkmıştır. Söz konusu durumun altında yatan nedenler incelendiğinde ABD, Kanada ve Birleşik Krallık'ın mevcut eğitim sistemlerinin geliştirilmesi ve iyileştirilmesi süreçlerine yönelik sağladığı çeşitli yatırımların ve araştırma fonlarının geniş kapsamlı olması oldukça dikkat çekicidir. Öte yandan gelişmiş akademik bilgi birikimi ve sistemi sayesinde ABD ihmal edilen program çalışmalarında açık ara en çok atıf alan ülke olarak lider bir rol üstlenmektedir. Yirminci yüzyılın erken dönemlerinde eğitimi doğrudan etkileyen hareketlerin de etkisiyle program geliştirme alanının öncüsü olan ABD'nin (Ornstein & Hunkins, 2004) günümüzde de program çalışmalarında öncü rol üstlenmesi önemli içgörüler sunmaktadır.

İhmal edilen programla ilişkili olan program geliştirme, resmi program, öğretmen eğitimi, eleştirel pedagoji gibi anahtar kelimeler araştırmacılara yol gösterebilmesi açısından dikkat çekicidir. Program geliştirme kavramına, bireylere entelektüel olarak zorlayıcı ve kişisel olarak ilham verici öğrenme deneyimleri sunmanın yeni ve etkili yollarının sürekli aranması süreci (Bens, Kolomitro ve Han; 2021) temelinde yaklaşıldığında ilgili anahtar kelimeler bağlamında yapılacak çalışmalar eğitim programlarında neden bazı içeriklerin baskın bazı içeriklerin ise geri plana atıldığının ortaya çıkarılmasında önemli katkılar sunabilir. Öte yandan *Curriculum Inquiry, Training and Education in Professional Psychology* ve *Information Communication & Society* adlı dergilerde ihmal edilen programa ilişkin çalışmaların yer alması ve bu çalışmalara yapılan atıf sayılarının yüksek olması ilgili konunun farklı disiplin alanlarına konu olduğunun güçlü bir göstergesidir. Yapılan araştırmaların ihmal edilen programın etkilerine ilişkin hem teorik hem de pratik içgörüler sağladığı ortaya çıkmıştır. Flinders vd. (1986) ve Hatcher vd.

(2013) gibi öncü araştırmacılar ihmal edilen program çalışmalarında lider bir rol üstlenmektedirler. Bu bağlamda özellikle Flinders vd. (1986) ihmal edilen programın teorik temelleri ve pratik yansımalarını konu edindikleri çalışmalarıyla en etkili aktörler olarak göze çarpmaktadır.

Bu çalışma eğitim programlarında ihmal edilen kavramların geniş kapsamını ve çok yönlü doğasını ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgular, eğitimde ihmal edilen programın yalnızca eksik içeriklerden (Eisner, 1985) ibaret olmadığını, aynı zamanda birçok bilginin, becerinin, duygunun (Flinders vd., 1986) farklı dünya görüşlerinin, marjinalleşmiş seslerin ve kültürel bilgi sistemlerinin de göz ardı edildiğini göstermektedir. Bu durum, eğitimde gözlemlenen "görünmeyen" veya "göz ardı edilen" içeriklerin anlamının daha derinlemesine bir şekilde ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır. Çalışmada 41 makale üzerinden yapılan içerik analizi, ihmal edilen program kavramının çok çeşitli şekillerde tanımlandığını ortaya koymuştur. Eğitimde göz ardı edilen içeriklerin sadece bilgi eksikliklerinden kaynaklanmadığını aynı zamanda ırk, cinsiyet, maneviyat, ahlak, ideoloji gibi anlamlı ve dışsal faktörlerin de ihmal edilen program kapsamında olduğu belirtilebilir (Chazan, 2022). Öte yandan Schubert (2010) eğitim programlarında felsefe, alternatif politik sistemler, ekonomik teoriler, insan ilişkileri, sanat, müzik ve ekolojik farkındalık gibi konuların ya hiç yer almadığını ya da yalnızca yüzeysel bir şekilde ele alındığını belirtirken; Heilman (2010) eleştirel düşünme, liberal demokrasi, insan hakları eğitimi, çevreye saygı ve farkındalık ile sosyal adalet gibi toplumsal eşitsizlik konularının ihmal edilen eğitim programları arasında yer aldığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda, "göz ardı edilen program içerikleri" ve "eksik program" gibi ifadeler, belirli toplumsal grupların deneyimlerinin ve bakış açılarını dışlayan bir eğitim anlayışını işaret etmektedir. Bu anlayış özellikle kültürel, toplumsal ve politik normlar tarafından şekillendirilen eğitim sistemlerinde belirginleşmektedir. Tanımlarda yer verilen anahtar terimler – "görmezden gelinen", "eksik", "dışlanan" ve "ortadan kaldırılan" gibi – ihmal edilen programın yalnızca eğitim içeriğinin eksikliği değil, aynı zamanda belirli deneyimlerin ve perspektiflerin dışlanması anlamına geldiğine işaret etmektedir. Bu bulgu eğitimde alternatif dünya görüşlerinin ve marjinal seslerin de önemli bir yerinin olması gerektiğine işaret etmektedir.

Eğitimde resmi program dışında bırakılan bilgiler ve bakış açıları öğrencilerin bilgi ve beceriye erişimini sınırlandırabilir, bu da entelektüel ve kişisel gelişim süreçlerinde önemli eşitsizliklere yol açabilir. Eleştirel kuramın genel perspektifinden hareketle, eleştirel pedagojinin temel felsefi önerisi olarak değerlendirilebilecek ihmal edilen eğitim programı, eğitim sürecindeki eşitsizlikler, engeller ve baskıcı dayatmalara karşı bir duruş sergilemektedir (Günay, 2023b). Başka bir ifadeyle, eğitimde ihmal edilen program toplumsal adaletsizliğin ve güç dengesizliklerinin yeniden üretilmesinde kritik bir rol oynayabilir. Özellikle "bilinçli ya da bilinçsiz ihmal" arasındaki ayrım eğitimdeki program dışı bırakılan unsurların kaynaklarının anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bilinçli bir şekilde dışlanan içerikler genellikle politik, kültürel veya ideolojik kararlarla şekillenen toplumsal güç yapılarının bir yansıması olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, ideolojik denetim, toplumsal değerlerin toplumda yayılması ve güçlü, kökleşmiş kültürel yapılar, eğitim ortamında engeller yaratmaktadır (Peng ve Cui, 2021). Diğer taraftan uygulamada ihmal edilen içerikler öğretmenlerin bilgi eksiklikleri, zaman kısıtlamaları ya da öğrencilerin ihtiyaçlarına dair algılarından kaynaklanabilir. Bu ayrım, eğitimdeki ihmal edilen programın hem üst düzey

kararlar hem de günlük öğretim pratiği düzeyinde şekillenen dinamik bir olgu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda ihmal edilen içerikler bir eğitim içeriği meselesi değil, aynı zamanda toplumsal yapıların ve güç ilişkilerinin bir yansımasıdır (Apple, 2004). Eğitimde göz ardı edilen, dışlanan ya da eksik bırakılan unsurlar öğrencilerin toplumsal ve kültürel gerçekliklerine dair önemli fırsatları kaçırmalarına neden olabilir. Bu nedenle eğitimde ihmal edilen programa yönelik farkındalığın artırılması, daha kapsayıcı ve adil bir eğitim anlayışının geliştirilmesi için kritik bir adımdır. Politika yapıcıların, karar verici mekanizmaların, program geliştirme uzmanlarının ve eğitimcilerin eğitimde dışlanan ya da göz ardı edilen anlatıları ve bilgileri dikkate alarak, her öğrencinin farklı bakış açıları ve deneyimlerini tanıyan, zenginleştirici bir eğitim deneyimi yaşamasını sağlamaları gerekmektedir.

İhmal edilen program kavramının yalnızca içerik eksikliklerileyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda eğitimdeki daha geniş toplumsal, kültürel ve profesyonel bağlamlarla güçlü bir etkileşime sahip olduğunu göstermektedir. Özellikle Alsubaie (2015) ihmal edilen programın yalnızca okul programındaki dışlanmış içeriklerden değil, öğretim stratejilerindeki farkındalık eksikliklerinden de kaynaklandığını vurgulamaktadır. Bu bağlamda ihmal edilen programın eğitimdeki temel dinamiklerle etkileşim içinde olan çok boyutlu bir kavram olduğu söylenebilir. Bununla birlikte öğretim süreçlerindeki stratejik eksikliklerin, öğrencilerin öğrenme deneyimlerini ve toplumsal hayata dair algılarını derinden etkileyebileceği ifade edilmiştir (Jackson, 2018). İlk tema olan “İhmal Edilen Programın Kuramsal Temelleri” (mavi renk) eğitimdeki kuramsal çerçevelerle güçlü bir bağlantıya işaret etmektedir. Bu tema program teorileri ve reform süreçleriyle etkileşim içinde olan ihmal edilen programın yalnızca dışlanan içeriklerin bir yansıması olarak değil, eğitimin temel dinamikleriyle etkileşimde bulunan bir bileşen olduğunu göstermektedir (Pinar, Reynolds, Slattery ve Taubman, 2014). Bu bulgu eğitimdeki diğer program türleriyle özellikle örtük ve resmi programla olan güçlü etkileşimini açığa çıkarmaktadır. Bir başka açıdan bakıldığında alanyazında yer alan en temel üç program türü olan ihmal edilen program, örtük program ve resmi program kavramlarının birlikte aynı küme içerisinde yer alıyor olması, bu kavramlar arasındaki güçlü kuramsal ilişkiyi ve birbirini tamamlayan bağlamsal kesişimleri ortaya koymaktadır. Bu durum, ihmal edilen programın yalnızca tek başına bir olgu olarak değil, program geliştirme süreçlerindeki diğer program türleriyle etkileşim içinde olan bir bileşen olarak ele alınması gerektiğini göstermektedir (Apple, 2004). Böylece, eğitim sistemlerinde hangi içeriklerin dahil edildiği ya da dışarıda bırakıldığına dair kuramsal tartışmalar, ihmal edilen programın örtük ve resmi programlarla birlikte analiz edilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu ilişki eğitimde hangi içeriklerin dahil edilip hangi içeriklerin dışlanması gerektiğine dair kuramsal tartışmaların önemini artırmaktadır. İkinci tema olan "Eğitimde Eşitlik ve Kapsayıcılık" (yeşil renk) eğitimde toplumsal eşitsizliklerin ve marjinalleşmiş seslerin dışlanmasının daha geniş toplumsal sonuçlar doğurduğunu vurgulamaktadır. Bu tema eleştirel pedagojiyi ve sosyal adalet kavramlarını merkeze alarak eğitimdeki eşitsizliğin ve dışlanmış bilgilerin, toplumsal yapıları nasıl yeniden ürettiğine dair önemli bulgular sunmaktadır (Giroux, 2011). Eğitimde eşitlik ve kapsayıcılık olarak adlandırılan temanın, eleştirel pedagojiye kapı aralayan ve eğitim programlarının sistem içerisindeki tüm öğrencilerin farklılıklarını, gerçeklerini ve deneyimlerini yansıtmasını sağlayacak eğitim reformlarına duyulan ihtiyaca işaret ettiği ifade edilebilir. "Sağlık Bilimlerinde İhmal Edilen Program" (turuncu renk) teması sağlık eğitiminde gelecekteki sağlık

profesyonellerinin yetiştirilmesinde ihmal edilen kritik becerilerin ve bilgilerin toplumsal sağlık sorunlarını nasıl etkileyebileceğini vurgulamaktadır. Bu tema sağlıkta eşitsizliklerin ve sağlık hizmetlerine erişimdeki zorlukların eğitimde nasıl göz ardı edildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle sağlıkta eşitsizlikler ve etik sorunlar, sağlık eğitiminin toplumsal eşitsizliklerle ilişkisini açıkça göstermektedir (Marmot ve Wilkinson, 2003). Ayrıca, COVID-19 pandemisi gibi küresel sağlık krizlerinin, sağlık eğitimi programlarının içeriğinde neyin dışlandığını veya ihmal edildiğini daha görünür hale getirdiği de önemli bir bulgudur. "Din, Ahlak ve Maneviyat ile İlişkili Tartışmalı Konular" (kırmızı renk), eğitimde din, ahlak ve manevi değerlerin dışlanmasının toplumsal sonuçlarını incelemektedir. Flinders vd. (1986) eğitimdeki tartışmalı konulara odaklanarak din eğitiminin yalnızca akademik bir içerik olarak değil toplumsal değerlerle ilişkili bir süreç olarak ele alınması gerektiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda ihmal edilen programın sadece içerik eksikliklerinden ibaret olmadığını aynı zamanda toplumsal değerlerin eğitimde nasıl dışlandığını ve bu durumun toplumsal yapıyı nasıl etkilediğini de göstermektedir. Bu bağlamda elde edilen bulgular ihmal edilen programın çok yönlü doğasını ve bu konuya ilişkin yapılan çalışmalarda farklı teorik yaklaşımların nasıl birbirini tamamladığını ortaya koymaktadır.

Öte yandan, elde edilen bulgular Elliot Eisner'ın program teorisinin, araştırmalarda temel alınan en güçlü teori olarak öne çıktığını göstermektedir. Eisner, resmi programdan kasıtlı veya kasıtsız olarak dışlanan içeriklerin öğrencilerin öğrenme deneyimlerini derinden etkilediğini ve bu ihmalin öğrencilerin neye değer verdiğini şekillendirdiğini vurgulamaktadır (Eisner, 1985). Ayrıca Jerome Bruner (2009)'ın sarmal program modeli ve Renzulli (2021)'nin program sıkıştırma modeli gibi teoriler eğitimdeki eksikliklerin daha derinlemesine anlaşılmasına yardımcı olmakta öğrencilerin öğrenme sürekliliğini nasıl etkilediğine dair önemli bir bakış açısı sunmaktadır. Örneğin Bruner (2009) programda tekrarlanan unsurların dışlanmasını savunarak, öğrencilerin daha ileri düzeyde öğrenmeye yönlendirilmesini amaçlayan yaklaşımı, özellikle program tasarımında derinlik arayışını yansıtmaktadır.

Araştırmalarda Paulo Freire ve Derrick Bell gibi eleştirel pedagoji ve sosyal adalet teorisyenlerinin etkisinin belirgin olması da bir diğer dikkat çekici bulgu olmuştur. Eleştirel pedagoji eğitimin mevcut sosyal eşitsizlikleri pekiştirebileceğini ve bu dinamiklerin program dışı bırakılan unsurlar aracılığıyla güçlendirilebileceğini ortaya koymaktadır (Freire, 2020). Bu bulgu Banks'in çok kültürlü eğitim modeli (2009) ve Gilligan'ın ahlak gelişimi teorisi (1982) gibi çerçevelerin eğitimdeki eşitsizlikleri çözme ve bireylerin farklı kimlikleriyle daha kapsayıcı bir eğitim deneyimi yaşamasını sağlama yönündeki önemini vurgulamaktadır.

Sosyokültürel ve psikolojik çerçeveler üzerine yapılan araştırmalar örtük öğrenme süreçlerinin kimlik oluşumu ve sosyalleşme üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır. Hafferty ve Merton-Becker gibi teorisyenlerin katkıları eğitimdeki sosyal ve duygusal boyutların göz ardı edilmesinin öğrencilerin sosyal becerilerinin ve duygusal zekalarının gelişimine zarar verebileceğini göstermektedir (Hafferty, 1997; Merton ve Becker, 1957). Bu çerçeveler ihmal edilen programın yalnızca akademik başarısını değil, aynı zamanda öğrencilerin toplumsal ve duygusal gelişimini de şekillendirdiğini ortaya koymaktadır.

Son olarak gelişim ve öğrenme teorilerinin araştırmadaki rolü ihmal edilen programın bilişsel gelişim üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulamaktadır. Piaget (1952) ve Bruner (2009)'ın

teorileri programda eksikliklerin özellikle bilişsel gelişimin kritik aşamalarında nasıl engelleyici bir etki yarattığını göstermektedir. Ek olarak George Pólya'nın (1957) çalışması ve Rose ve Meyer (2002)'in Evrensel Öğrenme Tasarımı (UDL) çerçevesi esnek öğrenme ortamlarının önemini ve öğrencilerin farklı öğrenme stillerine göre programların uyarlanmasının gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu araştırmada elde edilen bulgular ve erişilen sonuçlar doğrultusunda araştırmacılara bazı öneriler sunulmuştur. İlk olarak, gelecekteki araştırmalarda, ihmal edilen programı kavramına yönelik olarak İngilizce dışındaki diğer dillerde farklı kültürel ve dilsel bağlamlarda gerçekleştirilmiş araştırmalar bütüncül bir bakış açısıyla bibliyometrik analiz, içerik analizi ya da diğer yöntemler kullanılarak incelenebilir. Farklı eğitim sistemleri arasında yapılacak karşılaştırmalı çalışmalar, ihmal edilmiş programın küresel önemine ilişkin daha zengin ve kapsamlı içgörüler sağlayabilir. İhmal edilen programın farklı boyutlarını temel alarak gerçekleştirilecek ileri araştırmalar, teorik çerçeveler ile uygulamalı eğitim pratiği arasında köprü kurarak ilgili alanyazına daha fazla bilimsel katılımı tetiklemeyi ve nihayetinde ihmal edilen programın olumsuz sonuçlarını en aza indirerek ve kapsamlı öğrenme deneyimlerini teşvik eden programların geliştirilmesine rehberlik edebileceği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Alsubaie, M. A. (2015). Hidden curriculum as one of current issue of curriculum. *Journal of Education and Practice, 6*(33), 125–128.

Apple M. (2004). *Ideology and curriculum* (3rd ed.). Routledge Falmer.

Banks, J. A. (2009). *Multicultural education: Issues and perspectives* (7th ed.). John Wiley & Sons.

Bell, D. (1992). *Faces at the bottom of the well: The permanence of racism*. Basic Books.

Bens, S., Kolomitro, K., & Han, A. (2021). Curriculum development: enabling and limiting factors. *International Journal for Academic Development, 26*(4), 481-485. https://doi.org/10.1080/1360144X.2020.1842744

Bruner, J. S. (2009). *The process of education*. Harvard University Press.

Chazan, B. (2022). *Principles and pedagogies in Jewish education*. Palgrave Macmillan: Cham, Switzerland.

Crawford, J. (2011). *Using power standards to build an aligned curriculum: a processmanual*. Thousand Oaks, California: Corwin.

Doll, R. C. (1996). *Curriculum improvement: desicion making and process* (9th ed.).Boston, MA: Allyn & Bacon.

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research, 133*, 285–296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Dreeben, R. (2002*). On what is learned in school*. USA: Eliot Werner Publications Inc.

Eisner, E. (1985). *The educational imagination: On the design and evaluation of school programs*. Merill Prentice Hall Company.

Eisner, E. W. (2002). *The arts and the creation of mind*. Yale University Press.

Ender, T. (2021). Using counter-narratives to expand from the margins. *Curriculum Inquiry*, *51*(4), 437-454. https://doi.org/10.1080/03626784.2021.1947733

Flinders, D. J., Noddings, N., & Thornton, S. J. (1986). The null curriculum: Its theoretical basis and practical implications. *Curriculum Inquiry, 16*(1), 33-42.

Flowers, L. K. (2005). The missing curriculum: experience with emotional competence education and training for premedical and medical students. *Journal of the National Medical Association, 97*(9), 1280-1287.

Foteinos, D. (2019). The formation of resistance culture in Greece and the history null curriculum: A preliminary account. *History of Education and Children's Literature: HECL: XIV, 2, 2019*, 191-207.

Freire, P. (2020). Pedagogy of the oppressed. In *Toward a sociology of education* (pp. 374-386). Routledge.

Gholami, M., Rahimi, A., Ghahramani, O., & Rajab Dorri, E. (2016). A reflection on null curriculum. *IIOAB Journal, 7*(1), 218–223

Gilligan, C. (1982). *In a different voice: Psychological theory and women's development*. Harvard University Press.

Giroux, H.A. (2011). *On critical pedagogy.* New York: Continuum.

Goleman, D. (1995). *Emotional intelligence: Why it can matter more than IQ*. Bantam Books.

Gough, D., Oliver, S., & Thomas, J. (2012). *An introduction to systematic reviews.* Sage.

Grant, M. J., & Booth, A. (2009). A typology of reviews: An analysis of 14 review types and associated methodologies. *Health Information & Libraries Journal, 26*(2), 91–108. https://doi.org/10.1111/j.1471-1842.2009.00848.x

Grant, A., & Radcliffe, M. (2015). Resisting technical rationality in mental health nurse higher education: A duoethnography. *Qualitative Report, 20*(6), 815-825.

Gümüş, S., Bellibaş, M. S., Gümüş, E. & Hallinger, P. (2019). Science mapping research on educational leadership and management in Turkey: A bibliometric review of international publications. School Leadership & Management, 40(1), 23–44. https://doi.org/10.1080/13632434.2019.1578737

Günay, G. (2023a). Examination of the null curriculum in elementary education: A systematic analysis. *Journal of Educational Philosophy and Sociology, 4*(2), 145-166.

Günay, G. (2023b). *İhmal edilen program bağlamında fen bilimleri eğitim programı incelemesi*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi. Çanakkale.

Hafferty, F. W. (1997). Beyond curriculum reform: Confronting medicine's hidden curriculum. *Academic Medicine, 72*(11), 1033-1037. https://doi.org/10.1097/00001888-199711000-00012

Harvey, K. (2023). The body in group exercise for older persons: implications of the explicit, implicit and null curricula. *Sport, Education and Society*, *28*(1), 92-104. https://doi.org/10.1080/13573322.2021.1979954

Hatcher, R. L., Fouad, N. A., Campbell, L. F., McCutcheon, S. R., Grus, C. L., & Leahy, K. L. (2013). Competency-based education for professional psychology: Moving from concept to practice. *Training and Education in Professional Psychology*, *7*(4), 225-234. https://doi.org/10.1037/a0033765

Heilman, E. E. (2010). Global education. C. Cridel (ed.). in: *Encyclopedia of curriculum studies* (pp. 408-412). Sage Publications: Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC.

Jackson, P. W. (1968). *Life in the classrooms*. New York, NY: Rinehart and Winston.

Jackson, P. (2018). *Strategic gaps in teaching processes and their impact on students' learning experiences and social perceptions*. Journal of Education and Social Change, 34(2), 45-60.

Jung, C. G. (1959). *Aion: Researches into the phenomenology of the self* (R. F. C. Hull, Trans.). Princeton University Press.

Kiguwa, P., & Segalo, P. (2018). Decolonising Psychology in residential and open distance e-learning institutions: Critical reflections. *South African Journal of Psychology*, *48*(3), 310-318. https://doi.org/10.1177/0081246318786605

Knapp, E. J. (2021). Considering the Hidden and Null Curricula in Music Education: Becoming Vigilantly Aware. *Music Educators Journal*, *108*(2), 16-22. https://doi.org/10.1177/00274321211060064

Kofke, M., & Morrison, D. (2021). Disability studies in education and justice-oriented teacher preparation: Understanding the barriers and possibilities of integrating critical visions of disability. *Studying Teacher Education*, *17*(3), 350-368. https://doi.org/10.1080/17425964.2021.1960498

Krippendorff, K. (2018). *Content analysis: An introduction to its methodology*. Sage.

Laytham, B. (2010). Let us pray: Classroom worship in theological education. *Teaching Theology & Religion*, *13*(2), 110-124.

Makowska, M. (2022). How polish medical students are socialised to cooperate with the pharmaceutical industry: a focus group study of the importance of informal, hidden and null curricula. *Health Sociology Review*, *31*(1), 81-95. https://doi.org/10.1080/14461242.2021.1899842

Marmot, M. G., & Wilkinson, R. G. (Eds.). (2003). *Social determinants of health: the solid facts* (pp. 1-30). Copenhagen: World Health Organization.

Merton, R. K., & Becker, H. S. (1957). *The focused interview: A manual of problems and procedures*. Free Press.

Nolan, J., & McBride, M. (2014). Beyond gamification: reconceptualizing game-based learning in early childhood environments. *Information, Communication & Society*, *17*(5), 594-608. https://doi.org/10.1080/1369118X.2013.808365

Null, W. (2011). *Curriculum: From theory to practice*. Rowman & Littlefield.

Ornstein, A. C. & Hunkins, F. P. (2004). *Curriculum: foundations, prpnciples, issues* (4th ed.). Pearson/Allyn & Bacon: Boston.

Orhan, A., & Acar, F. E. (2018). Null curriculum and its reflections in Turkey. *Journal of Theory and Practice in Education, 14*(3), 292-305.

Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *PLOS Medicine*, *18*(3), e1003583. https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1003583

Peng, G. F., & Cui, Y. X. (2021). The Research on the connotation, types, reasons, and enlightenment of null curriculum. *US-China Education Review*, *11*(1), 25-29. https://doi.org/10.17265/2161-623X/2021.01.003

Piaget, J. (1952). The origins of intelligence in children. (M. Cook, Trans.). W W Norton & Co. https://doi.org/10.1037/11494-000

Pinar, W. F., Reynolds, W. M., Slattery, P., & Taubman, P. M. (2014). *Understanding curriculum: An introduction to the study of historical and contemporary curriculum discourses* (2nd ed.). Routledge.

Pólya, G. (1957). *How to solve it: A new aspect of mathematical method*. Princeton University Press.

Posner, G.J. (2004). *Analyzing the curriculum* (3rd Edition). New York: McGraw-Hill.

Procario-Foley, C. B. (2022). Good Ancestors Practicing a Holistic Vision for Ecological Conversion. *Religious Education*, *117*(5), 375-385. https://doi.org/10.1080/00344087.2022.2136811

Reis, S. M., & Purcell, J. H. (1993). An analysis of content elimination and strategies used by elementary classroom teachers in the curriculum compacting process. *Journal for the Education of the Gifted*, *16*(2), 147-170.

Renzulli, J. S. (2021). The enrichment triad model: A guide for developing defensible programs for the gifted and talented. In *Reflections on gifted education* (pp. 193-210). Routledge.

Rose, D. H., & Meyer, A. (2002). *Teaching every student in the digital age: Universal design for learning*. Association for Supervision and Curriculum Development.

Schön, D. A. (1983). *The reflective practitioner: How professionals think in action*. Basic Books.

Schubert, W. H. (2010). Curriculum policy. C. Cridel (ed.). in: *Encyclopedia of curriculum studies* (p. 232). Sage Publications: Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC.

Spilka, R. (2009). Practitioner research instruction: A neglected curricular area in technical communication undergraduate programs. *Journal of Business and Technical Communication*, *23*(2), 216-237. https://doi.org/10.1177/1050651908328882

Tanner, D., & Tanner, L. N. (1980). *Curriculum development: Theory into practice*. Macmillan.

Teoh, J. Y., Lai, S. M., Sudhir, G., Fatimehin, M., Otermans, P., Horton, A., ... & Barbosa Bouças, S. (2024). Colour-evasive racial ideologies underpinning the hidden curriculum of a majority-minority occupational therapy school in London, England: an analysis of minoritised undergraduate students' experiences. *Oxford Review of Education*, 1-19. https://doi.org/10.1080/03054985.2024.2379912

Tyler, R. W. (1949). *Basic principles of curriculum and instruction*. University of Chicago Press.

Uhrmacher, P. B. (1997). The curriculum shadow. *Curriculum Inquiry*, *27*(3), 317-329.

Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, *84*(2), 523–538. https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3

Wilkinson, M. L. (2014). The concept of the absent curriculum: The case of the Muslim contribution and the English National Curriculum for history. *Journal of Curriculum Studies*, *46*(4), 419-440. https://doi.org/10.1080/00220272.2013.869838

Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods*, *18*(3), 429–472. https://doi.org/10.1177/1094428114562629

PROGRAM UYARLAMA ARAŞTIRMALARININ SİSTEMATİK OLARAK İNCELENMESİ

Doç. Dr. Mustafa POLAT
Karabük Üniversitesi,
mustafapolat@karabuk.edu.tr - https://orcid.org/0000-0002-6905-0087
Dr. Okan DEDE
Karabük Üniversitesi,
okandede@karabuk.edu.tr - https://orcid.org/0000-0002-2771-6522

ÖZET

Öğretim programlarının öğrencilerin farklı özellik, ilgi ve ihtiyaçlarına göre esnek biçimde düzenlenmesi sürecini ifade eden program uyarlama kavramı, eğitim teknolojilerindeki gelişmeler, eğitimde bireysel farklılıklara atfedilen önemin artması ve bireyselleştirilmiş öğrenme uygulamalarının yaygınlaşması, özel gereksinimi olan veya farklı öğrenme profillerine sahip öğrencilerin de eşit fırsatlarla eğitim almasına olanak tanıyan düzenlemeler ile özellikle son yıllarda uzaktan eğitim sistemlerine olan ihtiyacın artması gibi faktörlerle daha da önem kazanmıştır. Bu doğrultuda sadece öğrencilerin bireysel öğrenme ihtiyaçlarına yanıt vermek amacıyla değil, aynı zamanda eğitimde kapsayıcılık, eşitlik ve erişilebilirlik ilkelerinin hayata geçirilmesi için de kritik bir araç olarak görülmekte olan program uyarlama konusuna yönelik olarak gerçekleştirilen araştırmalar da dikkat çekici bir düzeyde artış göstermiştir. Bu araştırma program uyarlama ile ilgili literatürdeki bilimsel bilgi birikimini kapsayıcı bir bakış açısıyla incelemeyi, bu alandaki araştırmaların farklı değişkenler temelindeki dağılımlarını ve araştırma eğilimlerini analiz ederek ilgili alanın kuramsal çerçevesini ve entelektüel altyapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında 1980-2024 yılları arasında 595 farklı dergide yayımlanan 984 makale bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular, program uyarlama ile ilişkili araştırmaların giderek daha geniş bir yelpazede ele alındığını göstermektedir. Özellikle COVID-19 pandemisinin etkisiyle çevrimiçi eğitim ve dijitalleşme süreçlerinin yaygınlaşmasının bu alanda gerçekleştirilen araştırmaların sayısında kritik bir artışa neden olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, ilgili alanda yayın ve atıf sayısı bakımından en etkili ülkelerin Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Çin, Kanada ve Birleşik Krallık olduğu ve son 5 yıllık dönemde program uyarlama çalışmalarında yapay zeka, özel eğitim, program tasarımı ve çevrimiçi öğrenme konuları en çok öne çıkan alanlar arasında yer aldığı elde edilen bir diğer bulgudur. Diğer taraftan ortak sözcük ağı analizi sonuçları alandaki "Kapsayıcı Eğitim ve Özel Eğitimde Program Uyarlama", "Öğretmenlikte Mesleki Gelişim", "Uzaktan Eğitim, Çevrimiçi Öğrenme ve Yapay Zekâ", "Program Uyarlamanın Dinamikleri" olarak üç tema etrafında toplandığını gösterirken; ortak atıf ağı analizi sonuçları ise alanyazındaki teorik ve entelektüel altyapının "Eğitimde Kapsayıcılık ve Özel Eğitim", "Eğitim Psikolojisi, Sosyal-Duygusal Öğrenme ve Farklılaştırılmış Öğretim Yaklaşımları" ile "Eğitim Politikaları, Öğretim Tasarımı ve Ölçme-Değerlendirme" olmak üzere üç tema etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Program uyarlama, program geliştirme, eğitim programları ve öğretim, bibliyometrik analiz

ABSTRACT

The concept of curriculum adaptation, which refers to the process of organizing curricula flexibly according to the different characteristics, interests and needs of students, has gained more importance due to factors such as developments in educational technologies, the increasing importance attributed to individual differences in education and the widespread use of individualised learning practices, regulations that allow students with special needs or different learning profiles to receive education with equal opportunities, and the increasing need for distance education systems especially in recent years. In this direction, research on curriculum adaptation, which is seen as a critical tool not only to respond to the individual learning needs of students but also to implement the principles of inclusion, equality and accessibility in education, has increased remarkably. This study aims to examine the scientific knowledge in the literature on curriculum adaptation from an inclusive perspective and to reveal the theoretical framework and intellectual infrastructure of the related field by analysing the distribution of research in this field on the basis of different variables and research trends. Within the scope of the research, 984 articles published in 595 different journals between 1980-2024 were analysed by bibliometric analysis method. The findings of the study indicate that research related to curriculum adaptation has been increasingly addressed within a broader spectrum. In particular, it has been determined that the widespread adoption of online education and digitalization processes, especially due to the impact of the COVID-19 pandemic, has led to a significant increase in the number of studies conducted in this field. Furthermore, it was found that the United States, Australia, China, Canada, and the United Kingdom are the most influential countries in terms of publication and citation numbers in this area. Another key finding is that, over the past five years, topics such as artificial intelligence, special education, curriculum design, and online learning have emerged as the most prominent areas in curriculum adaptation studies. While the results of the co-occurence network analysis reveal that the field is clustered around four main themes: “Curriculum Adaptation in Inclusive Education and Special Education”, “Professional Development in Teaching”, “Distance Education, Online Learning, and Artificial Intelligence” and “The Dynamics of Curriculum Adaptation”; the findings of the co-citation network analysis demonstrate that the theoretical and intellectual foundation of the literature is shaped around three themes: “Inclusivity in Education and Special Education”, “Educational Psychology, Social-Emotional Learning, and Differentiated Instruction Approaches” and “Educational Policies, Instructional Design, and Assessment and Evaluation”.

Keywords: Curriculum adaptation, curriculum development, curriculum and instruction, bibliometric analysis

2. GİRİŞ

Bireylerin bilgi, beceri ve tutum geliştirmelerini sağlamak amacıyla planlanan, toplumsal ve bireysel hedefler doğrultusunda yapılandırılan, aynı zamanda kültürel, sosyal ve bilişsel unsurları içeren karmaşık bir süreç olan eğitim, değişen toplum ihtiyaçlarına ve bireysel

farklılıklara yanıt verebilmek için sürekli olarak yenilenen ve geliştirilen programlarla desteklenmesi gereken dinamik bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda, program geliştirme, eğitim sistemlerinin niteliğini artırmak, öğrenme süreçlerini optimize etmek ve öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına yanıt verebilmek için kritik bir öneme sahiptir. Diğer taraftan, eğitim programları yalnızca öğrencilerin öğrenme gereksinimlerini karşılamakla kalmaz; aynı zamanda ülkelerin ekonomik, toplumsal ve kültürel hedeflerini destekleyen eğitim politikalarının hayata geçirilmesinde de kritik bir araç olarak işlev görmektedir. Sputnik döneminden bu yana karar verici mekanizmalar ve politika yapıcılar eğitim yöneticileri ve eğitimciler, toplumsal ve ekonomik hedeflere ulaşmak amacıyla yüksek nitelikli eğitim programlarının kritik bir araç olduğu konusunda hemfikirdir (Pea & Collins, 2008).

Sınırları belli olmayan yapısal özellikleri nedeniyle eğitim programı kavramına ilişkin birçok tanım yapılmıştır (Oliva ve Gordon, 2012). Demirel (2013) eğitim programını eğitim kurumu içinde veya dışında öğrencilere kazandırılması hedeflenen disiplinlerin amaçları bağlamında planlanan etkinliklerin bütününün yer aldığı metin olarak tanımlarken, Ornstein ve Hunkins (2018) eğitim programını "konu içeriklerinin tamamı", "hedeflere ulaşılması için hazırlanan plan" veya "bireylerin deneyimlerinin bütünü" şeklinde farklı biçimlerde açıklamaktadır. Her ne kadar program kavramına yönelik önerilen tanımlamalar konusunda bir mutabakata varılamasa da eğitim programlarının bireylerin bilgi, beceri ve tutum geliştirme süreçlerinde bir rehber görevi görmekte olduğu, içerik ve uygulama açısından sürekli olarak yeniden değerlendirilmekte ve uyarlanmakta olduğu açık bir durumdur. Öte yandan, özellikle 21. yüzyılda bireylerin farklı özelliklerine atfedilen önemin artması, çağın gereksinimleri doğrultusunda bireylerin ilgi alanları ve ihtiyaçlarının farklılaşması ve eğitim teknolojilerindeki baş döndürücü hızda yaşanan gelişmeler gibi nedenler temelinde eğitim programlarının esnek, kapsayıcı ve bireylerin öğrenme farklılıklarını dikkate alacak şekilde tasarlanması ve geliştirilen programlara yönelik olarak gerçekleştirilecek uyarlama çalışmalarının gerekliliği, modern eğitim sistemlerinin en önemli önceliklerinden biri haline gelmiştir.

Alanyazında öğretmenlerin eğitim programlarında bireylerin ihtiyaçları veya kendi tercihleri doğrultusunda değişiklikler yaptığı ifade edilmektedir (Bümen, Çakar ve Yıldız, 2014). Nitekim Davis, Beyer, Forbes ve Stevens (2011) öğretmenlerin yerel bağlamı da dikkate alarak eğitim programını bireylerin ihtiyaçları, öğrenme hedefleri ve yönelimleri doğrultusunda uyarlamalar yaptıklarını belirterek bu görüşü desteklemektedir. Benzer şekilde Ball ve Cohen (1996) öğretmenlerin programları kendi ders anlayışları, öğrencilerinin yetenekleri ve zaman, materyaller ve diğer kaynaklar gibi ek faktörleri göz önünde bulundurarak yanıt uyarlamalar yaptıklarını vurgulamaktadır. Bu uyarlamaların temelinde ise öğretmenlerin eğitim programları üzerinde "ince ayar yapma" istekleri bulunmaktadır (Meidl ve Meidl, 2011). Resmi ve uygulanan programların yalnızca kısmen uygulanabildiği ve bu durumun uyarlamaları kaçınılmaz kıldığı vurgulanmaktadır (Roth McDuffie vd, 2018). Ben-Peretz (1990) program uyarlamanın öğretmenlerin eğitim programlarıyla etkileşiminde merkezi bir rol oynadığını ve hiçbir programın körü körüne ya da uyarlama yapılmaksızın uygulanamayacağını öne sürmektedir. Öğretmenlerin programa sıkı sıkıya bağlı kalması bölge, okul, sınıf ve bireysel farklılıklar nedeniyle mümkün olmadığından program uyarlama öğretim sürecinin doğal bir parçası haline gelmektedir (Nalbantoğlu ve Bümen, 2024). Öğretmenler, program geliştirme veya programla ilgili karar alma süreçlerine dahil edilmediğinde, farklı öğrenci ihtiyaçlarını

karşılamaya uygun olmayan veya bireyselleştirilmiş öğretim fırsatları sunmayan bir programı uygulamak zorunda kalabilirler. Buna karşın öğretmenlerin uyarlama yapabildikleri programlar öğretmenlerin öğrencileri başarılı öğrenenler olmaları için güçlendiren dersler oluşturmalarına olanak tanır. Dolayısıyla öğretmenlere uygun programlar oluşturma konusunda özerklik verilmediğinde öğretim süreci sırasında programları gayri resmi olarak uyarlanmaktadır (Tomlinson, 2000a). Bu bağlamda Debarger vd. (2017) program uyarlama kavramını programları yeni vizyonlarla uyumlu hale getirmek amacıyla söz konusu programlara ekleme yapmak, onları uyarlamak veya dönüştürmek şeklinde tanımlamaktadır. Daha yalın bir ifadeyle eğitim programında değişiklikler ve düzenlemeler yapma süreci program uyarlama olarak adlandırılmaktadır (Sherin ve Drake, 2009). Bu süreçte öğretmenlerin resmi programlarla etkileşime girerek bu programlarda ihtiyaç duyulan boyutlarda gerekli düzenlemeleri yapması öğrencilere sunulan öğretim desteğinin üst düzeye çıkarılabilmesi için son derece önemlidir. Öğretim hizmetlerinin etkili bir şekilde verilebilmesi için program uyarlama kaçınılmaz olsa da (Roth McDuffie vd., 2018) bazı durumlarda söz konusu uyarlamalar öğretim süreçlerine ciddi zararlar vermekte veya öğrenmeyi zorlaştırmaktadır (Bümen ve Yazıcılar, 2020).

Program uyarlama kavramına ilişkin alanyazın incelendiğinde eğitim programlarının olduğu gibi uygulanmadığı, deneyim ve diğer değişkenler fark etmeksizin öğretmenlerin programlarda uyarlamalar yaptığı tespit edilmiştir (Burkhauser ve Lesaux, 2015; Fogo, Reisman ve Breakstone, 2019; Troyer, 2019). Ek olarak program uyarlama alanına ilişkin yapılan çalışmalar detaylı bir şekilde incelendiğinde program uyarlama örüntüleri (Bernard, 2017; Drake ve Sherin, 2006, Li ve Harfitt, 2017), program uyarlamanın öğretme ve öğrenmeye etkisi (Debarger vd, 2017), öğretmenlerin program uyarlama becerileri (Nalbantoğlu ve Bümen, 2024; Otukile-Mongwaketse, Mangope ve Kuvini, 2016), yükseköğretimde programların uyarlanması (Shay, 2013) ve dezavantajlı gruplar için program uyarlama (Garrido, Riveiro ve Álvarez, 2016; Lee, Wehmeyer, Soukup, ve Palmer, 2010) gibi konular üzerinde araştırmaların yapıldığı ortaya çıkmıştır. Öte yandan, program uyarlama konusuna ilişkin araştırmaların sayısı son yıllarda artış göstermesine rağmen, bu alana odaklanan sistematik inceleme çalışmalarının oldukça sınırlı olduğu gözlemlenmektedir. Ayrıca, program uyarlama kavramına odaklanan araştırmaların karakteristik özellikleri, yoğunlaştıkları tematik alanlar, bu araştırmalarda öne çıkan eğilimler, alandaki en etkili araştırmacılar, kurumlar ve ülkeler ile bu araştırmaların yayımlandığı dergiler gibi detaylara odaklanan kapsamlı bir analize rastlanmamıştır. Bu bağlamda, bu araştırmanın temel amacı program uyarlama ile ilgili literatürdeki bilimsel bilgi birikimini kapsayıcı bir bakış açısıyla sistematik bir biçimde inceleyerek ve bu alandaki araştırmaların farklı değişkenler temelindeki dağılımlarını ve araştırma eğilimlerini analiz ederek ilgili alanın kuramsal çerçevesini ve entelektüel altyapısını ortaya koymaktır. Bu amaç doğrultusunda araştırmada yanıtı aranan araştırma soruları şöyle sıralanmaktadır:

5- Alanyazında program uyarlama bağlamında gerçekleştirilmiş olan araştırmaların farklı değişkenler temelindeki dağılımı nasıldır?

6- Program uyarlama alanyazınındaki en etkili üniversitelerin, dergilerin ve araştırmacıların dağılımı nasıldır?

7- Program uyarlama ile ilgili araştırmalar hangi temalar altında toplanmaktadır?

8- Ortak atıf ağı analizi temelinde program uyarlama alanına ilişkin alanyazının görünümü nasıldır?

3. YÖNTEM

Bu çalışmada program uyarlama kavramına ilişkin yayımlanmış makaleler bibliyometrik analiz teknikleri ile incelenmiştir. Bibliyometri, akademik literatürde yer alan verilerin matematiksel ve istatistiksel yöntemlerle analiz edilmesini sağlayan bir alandır (Donthu vd., 2021). Bu bağlamda yapılan bibliyometrik analizler hem mevcut araştırma konusunun genel durumu hakkında bilgi sunmayı hem de konuya dair gelişim sürecine dair değerli veriler sağlamayı amaçlamaktadır (Zupic & Čater, 2015).

Bu bağlamda araştırma verileri Web of Science (WoS) veri tabanında yer alan makalelerden elde edilmiştir. İlk olarak araştırmacılar program uyarlamalarıyla ilgili kapsamlı bir alanyazın taraması yaparak konuya ilişkin anahtar kelimeleri belirlemişlerdir. Bu doğrultuda veri setinin doğruluğunu artırmak amacıyla anahtar kelimelerle yapılan aramalar alanında güvenilir bir yöntem olarak kabul edilen (Gümüş vd., 2019) stratejiye dayanarak yapılmıştır. Ek olarak araştırmacılar veri tanımlama ve analiz aşamasında "Sistematik Derlemeler ve Meta-Analizler için Tercih Edilen Raporlama Öğeleri (PRISMA)" (Moher vd., 2009) çerçevesini kullanmışlardır.

Araştırmanın verilerinin elde edildiği sürecin ilk aşamasında WoS veri tabanındaki başlıklar, anahtar kelimeler, ek anahtar kelimeler (keyword plus) ile özetlerde *TS=("curricul* adapt*" OR "adapt* curricul*" OR "curricul* modif*" OR "modif* curricul*" OR "curricul* adjust*" OR "adjust* curricul*" OR "curricul* tailor*" OR "tailor* curricul*" OR "curricul* differenti*" OR "differenti* curricul*" OR "curricul* custom*" OR "custom* curricul*" OR "curricul* accommoda*" OR "accomodate* curricul*" OR "curricul* align*" OR "align* curricul*" OR "curricul* personaliz*" OR "personaliz* curricul*" OR "curricul* individualiz*" OR "individualiz* curricul*" OR "syllabus* adapt*" OR "adapt* syllabus*" OR "syllabus* modif*" OR "modif* syllabus*" OR "syllabus* adjust*" OR "adjust* syllabus*" OR "syllabus* tailor*" OR "tailor* syllabus*" OR "syllabus* differentia*" OR "differentia* syllabus*" OR "syllabus* custom*" OR "custom* syllabus*" OR "syllabus* accommoda*" OR "accomodate* syllabus*" OR "syllabus* align*" OR "align* syllabus*" OR "syllabus* personaliz*" OR "personaliz* syllabus*" OR "syllabus* individualiz*" OR "individualiz* syllabus*")* sözcük grupları kullanılarak yapılan arama sorgusu sonucunda toplamda 2479 makaleye ulaşılmıştır. Ardından araştırma makaleleri, derleme yazıları ve erken görünüm makaleleri dışında kalan 473 kitap bölümü, bildiri gibi diğer yayınlar atılarak veri seti toplamda 2006 makale ile sınırlandırılmıştır. Sonraki adımda makaleler yalnızca SSCI, SCI-Expanded, ESCI ve AHCI tarafından indekslenen dergilerle sınırlı tutulmuş ve bu işlemle birlikte kapsam dışında kalan 405 makale çıkartılarak veri seti 1601 makale ile sınırlı tutulmuştur. Bu karar yüksek etki derecesine sahip dergilerde yayımlanan makalelerin bilimsel doğruluğunu ve etik değerleri yansıtması esas alınarak verilmiştir. Bir sonraki adımda makaleler yalnızca İngilizce dilinde yazılmış olanlar ile sınırlandırılmış ve bu işlem sonucunda veri setinde toplam 1402 makale kalmıştır. Ardından, araştırmacılar, her bir makaleyi titizlikle inceleyerek konuyla alakasız 418 makaleyi dışarıda tutmuş ve geriye kalan 985 makale ile veri setini analiz için

hazır hale getirmişlerdir. Veri setinin kapsamı kullanılan anahtar kelimeler ve arama stratejilerinin doğruluğu sağlanarak netleştirilmiştir. Verilerin analizi için Excel, R Studio ve Biblioshiny (Aria & Cuccurullo, 2017) yazılımları kullanılmıştır.

4. BULGULAR

1. Alanyazında program uyarlama bağlamında gerçekleştirilmiş olan araştırmaların farklı değişkenler temelindeki dağılımı

1980-2024 yıllarını kapsayan veri seti, 595 farklı dergide yayımlanmış toplam 984 akademik çalışmayı içermektedir. Araştırmalara ilişkin bulgular, alanın yıllar içerisinde dikkate değer bir büyüme ve çeşitlilik gösterdiğini ortaya koymaktadır. Makalelerin kaynakçalarında toplam 37.070 çalışmaya yer verilmiş olması, literatürün kapsamlı bir teorik ve metodolojik temel üzerinde şekillendiğini göstermektedir. Makalelere yapılan ortalama atıf sayısının 13,31 olarak hesaplanması, ilgili alanın akademik etki açısından orta seviyede bir konumda olduğunu işaret etmektedir. Buna karşılık, makalelerin ortalama yaşı 8,1 yıl olarak belirlenmiştir. Bu durum, literatürün yenilikçi ve güncel çalışmaları içermeye devam ettiğinin bir göstergesidir.

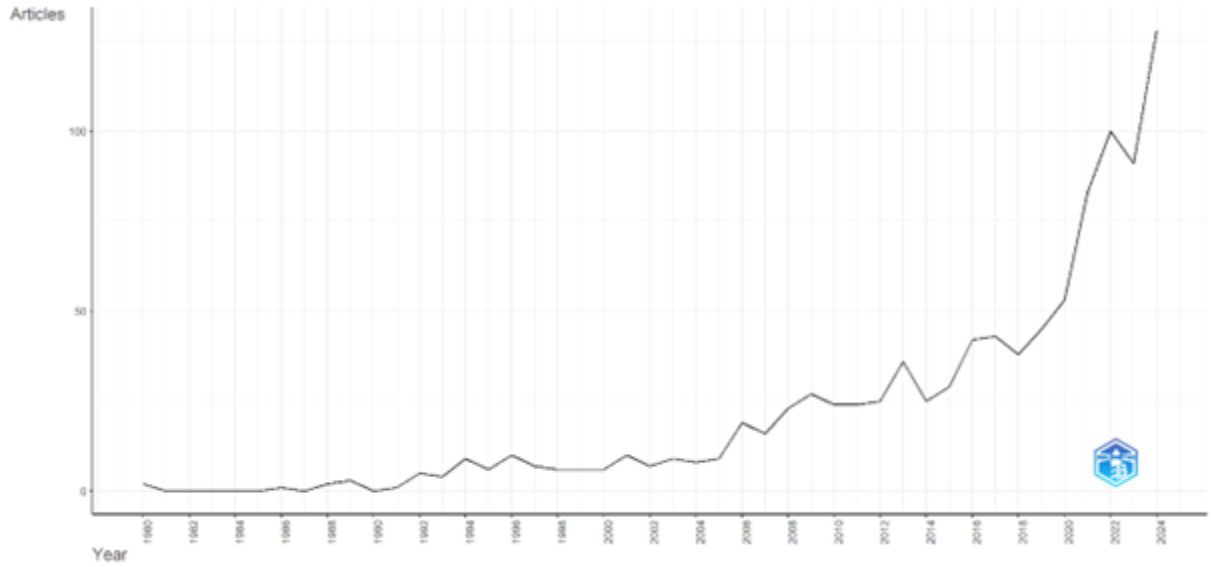
Çizelge 1. Veri Setine İlişkin Temel Açıklayıcı Bilgiler

Değişken	Bulgu
Makalelerin yayımlandığı zaman aralığı	1980–2024
Makalelerin yayımlandığı dergi sayısı	595
Makale sayısı	984
Makalelerin ortalama yayın yaşı yaşı	8.1
Makale başına ortalama atıf	13.31
Makalelerin kaynakçalarında yer alan araştırma sayısı	37070
Yazarların kullandığı anahtar kelimelerin sayısı	2689
Yazarlar	
Toplam yazar sayısı	3522
Tek yazarlı makale sayısı	184
Makale başına ortak yazar sayısı	3.78
Uluslararası ortak yazarlık oranı %	12.5

Araştırmacılar, çalışmalarında toplamda 2.689 farklı anahtar kelime kullanarak alanın kavramsal çeşitliliğini yansıtmışlardır. Veri setinde yer alan toplam yazar sayısı 3.522'dir. Bununla birlikte 184 makalenin tek yazar tarafından kaleme alınmış olması dikkat çekicidir. Makalelerde ortalama 3,78 ortak yazar bulunurken, uluslararası ortak yazarlık oranının %12,5 olması, ilgili disiplinin uluslararası iş birliğine açık ve küresel bir bağlamda yürütüldüğünü göstermektedir. Bu bulgular, alanın geniş bir bilimsel ağ üzerinde şekillendiğini göstermektedir.

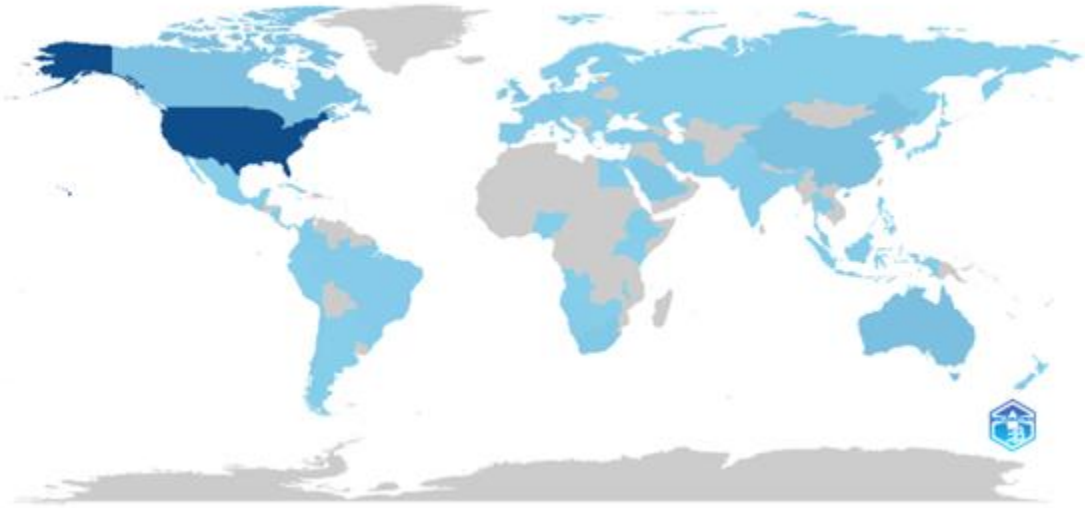
Görsel 1 program uyarlama alanındaki akademik yayınların yıllara göre dağılımını göstermektedir. Veriler incelendiğinde söz konusu alanda yayımlanan makale sayısının başlangıçta sınırlı kaldığı, ancak özellikle 1990'lar ile 2000'li yılların başları arasında önemli

bir artış gözlemlenmediği görülmektedir. 2010 yılı itibariyle ise yayın sayısında belirgin bir artış yaşandığı ve bu artışın 2019 sonrasında daha da hızlandığı dikkat çekmektedir. 2020'li yıllarda özellikle COVID-19 pandemisinin eğitim süreçleri üzerindeki etkileri ile program uyarlama konusuna yönelik akademik ilginin önemli ölçüde arttığı söylenebilir. Elde edilen bulgular, pandemi döneminin eğitimde dijitalleşme, uzaktan öğretim ve öğretim yöntemlerinin adaptasyonu gibi süreçleri hızlandırarak bu alana dair yapılan araştırmaları arttırdığını göstermektedir. 2023 yılında yayımlanan makale sayısındaki artış, program uyarlamanın güncel akademik literatürdeki önemini ve bu konudaki araştırmalara duyulan akademik ilgiyi ortaya koymaktadır. Bununla birlikte 2024 yılı itibariyle elde edilen veriler henüz tamamlanmamış olsa da mevcut yayın eğilimleri bu alandaki araştırmaların gelecekte de artarak devam edeceğini göstermektedir.

Görsel 1. Alana İlişkin Bilimsel Yayınların Zaman İçindeki Dağılımı

Görsel 2 dünya genelindeki ülkelerin program uyarlama kavramına ilişkin bilimsel yayın üretimi yoğunluğunu coğrafi olarak görselleştiren bir harita sunmaktadır. Harita araştırma yoğunluğunu renk tonlarıyla ifade etmekte ve daha koyu tonlar ilgili ülkenin bilimsel üretim kapasitesinin yüksek olduğunu göstermektedir.

Görsel 2. Ülkelere Göre Bilimsel Yayın Üretimi Yoğunluğu

Haritada koyu renk tonlarıyla vurgulanan ülkeler program uyarlama kavramına ilişkin küresel bilimsel bilgi üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. Öte yandan daha açık renklerle gösterilen ülkeler, bilimsel yayın üretiminde nispeten düşük bir yoğunluk sergilemektedir. Bu bağlamda Amerika Birleşik Devletleri (ABD) en yüksek bilimsel yayın üretimine sahip ülke olarak öne çıkarken Avustralya ve Çin de alanyazına sunmuş olduğu güçlü katkıları ile dikkat çekmektedir. Elde edilen ısı haritası ülkelerin bilimsel gelişim düzeyleri ve küresel araştırma ekosistemindeki yerleri hakkında kapsamlı bir anlayış sunmakta aynı zamanda araştırma politikaları ve stratejilerinin şekillendirilmesinde kullanılabilecek değerli veriler sağlamaktadır.

Çizelge 2. Alanyazındaki En Üretken Ülkelere İlişkin Detaylar

Ülkeler	Yayın Sayısı	Toplam Yayın Sayısına Oranı	Ulusal İşbirliği	Uluslararası İşbirliği	Uluslararası İşbirliği Oranı
ABD	493	50,10	462	31	6,29
Avustralya	60	6,10	52	8	13,33
Çin	48	4,88	41	7	14,58
Kanada	41	4,17	34	7	17,07
Güney Afrika	34	3,46	30	4	11,76
Birleşik Krallık	34	3,46	28	6	17,65
Türkiye	18	1,83	15	3	16,67
İspanya	16	1,63	12	4	25,00
Almanya	15	1,52	7	8	53,33
Suudi Arabistan	15	1,52	14	1	6,67

Çizelge 2 alanyazındaki en üretken ülkelerle ilgili çeşitli göstergeleri sunmakta olup, ülkeler arasındaki yayın sayıları ve işbirliği düzeylerini detaylandırmaktadır. Çizelge 2 incelendiğinde ABD'nin 493 yayın ile oldukça net bir şekilde en üretken ülke olduğu görülmektedir. ABD'deki araştırmacıların yayın sayısı, toplam yayın sayısının %50,10'unu oluşturmaktadır. ABD'deki araştırmalarda ulusal işbirliği oranı ise oldukça yüksek (462 yayın) iken uluslararası işbirliği oranı ise yalnızca %6,29'dur. ABD'nin bu yüksek yerel üretimi alanyazının büyük bir kısmının ulusal çerçevede gerçekleştirildiğini ve uluslararası düzeyde daha sınırlı bir işbirliği

yürütüldüğünü göstermektedir. Avustralya, Çin, Kanada ve Birleşik Krallık gibi ülkeler de dikkate değer bir üretkenlik sergilemekte olup, özellikle Birleşik Krallık ve Kanada uluslararası işbirliği oranları (sırasıyla %17,65 ve %17,07) ile dikkat çekmektedir. Bu ülkeler daha geniş bir uluslararası ağda işbirliği yaparak alanyazına katkıda bulunmaktadırlar. Bununla birlikte Almanya'nın uluslararası işbirliği oranı %53,33'e kadar yükselirken, bu oran Suudi Arabistan'da %6,67 gibi düşük bir seviyede kalmaktadır. Türkiye'nin 18 yayın ile toplam yayın sayısının %1,83'ünü oluşturduğu ve uluslararası işbirliği oranının %16,67 olduğu görülmektedir. Bu oran Türkiye'nin uluslararası alandaki işbirliği düzeyinin orta seviyelerde olduğunu, ancak hala daha fazla uluslararası işbirliği fırsatlarının olduğu bir alanı işaret etmektedir. İspanya'nın uluslararası işbirliği oranı ise %25 ile dikkat çekmektedir. Bu durum ilgili ülkenin küresel alanda daha fazla etkileşimde bulunduğunu göstermektedir.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre ABD'deki araştırmacılar, uluslararası işbirliği ile gerçekleştirilen 31 araştırmada 34 farklı ülkeden 67 araştırmacıyla ortaklık kurmuşlardır. Listenin ikinci sırasında yer alan Avustralya'daki araştırmacılar 8 çalışmada 12 ülkeden 18 araştırmacıyla ortak çalışma yaparken Çin'deki araştırmacılar 7 çalışmada 12 ülkeden 15 araştırmacıyla, Kanada'daki araştırmacılar 7 çalışmada 16 ülkeden 19 araştırmacıyla ve Güney Afrika'daki araştırmacılar 4 araştırmada 2 farklı ülkeden 2 araştırmacıyla ortaklık kurmuştur. Öte yandan uluslararası iş birliği oranı en yüksek (%53.33) olan Almanya'daki araştırmacılar, 8 araştırmada 10 farklı ülkeden 11 araştırmacıyla ortaklık kurarak dikkat çekmektedir. Özetle bu çizelge alanyazındaki üretkenliği ve işbirliği seviyelerini karşılaştırarak, her ülkenin küresel akademik ağlarda nasıl yer aldığını ve ulusal ile uluslararası işbirliklerinin nasıl dağıldığını göstermektedir. Uluslararası işbirliği oranlarının ülkeler arasında büyük farklılıklar gösterdiği ve ABD gibi güçlü ülkelerin yerel araştırmalarla daha fazla ön planda olduğu, Almanya gibi ülkelerin ise uluslararası işbirliklerine daha fazla eğilim gösterdiği anlaşılmaktadır.

Görsel 3. Alanyazındaki Uluslararası İşbirliğini Yansıtan Harita

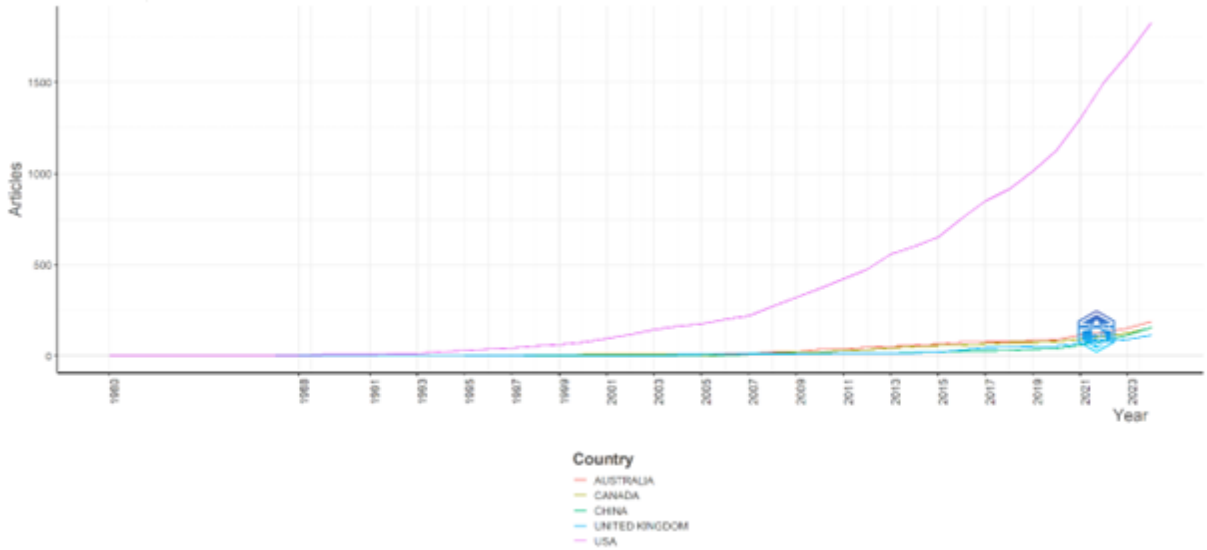
Görsel 3 program uyarlama alanındaki uluslararası işbirliklerini coğrafi düzeyde yansıtan bir haritayı sunmaktadır. Harita özellikle ABD'nin program uyarlama araştırmalarındaki merkezi konumunu vurgulamaktadır. ABD, Avrupa, Asya ve Okyanusya bölgelerinde birçok ülke ile güçlü işbirlikleri sergileyerek küresel anlamda eğitim programlarının uyarlanması sürecinde liderlik rolü üstlenmiştir. Bu işbirlikleri ABD'nin küresel eğitim stratejilerindeki etkisini ve program uyarlama alanındaki akademik üretkenliğini açıkça ortaya koymaktadır. Avrupa kıtasında Birleşik Krallık, Almanya ve Fransa gibi ülkeler ABD ile yoğun işbirliklerine sahipken, aynı zamanda Asya'daki Çin, Hindistan ve Japonya gibi ülkelerle de etkileşim halindedir. Bu durum Avrupa ve Asya arasındaki işbirliğinin giderek daha belirgin hale geldiğini ve bu bölgesel işbirliklerinin eğitim programlarının uyarlanması konusundaki küresel araştırma ağlarını güçlendirdiğini göstermektedir. Özellikle Almanya'nın Çin ve Hindistan ile olan güçlü bağlantıları eğitimdeki uyarlama süreçlerinin yalnızca Batı ülkeleriyle değil aynı zamanda Asya'nın gelişmekte olan ülkeleriyle de şekillendiğini işaret etmektedir. Avustralya ve Yeni Zelanda gibi Okyanusya ülkeleri ABD ile sürekli bir etkileşim içindeyken, aynı zamanda Asya'daki ülkelerle de eğitimde uyarlama süreçlerine yönelik ortak araştırmalar gerçekleştirmektedir. Bu bağlamda, Avustralya'nın Singapur ve Güney Kore gibi Asya ülkeleriyle olan işbirlikleri, özellikle Asya Pasifik bölgesindeki eğitim programlarının uyarlanmasına dair önemli katkılarda bulunduğunu göstermektedir. Güney Amerika bölgesinde ise Brezilya ve Arjantin gibi ülkeler ABD ve İspanya ile yoğun işbirlikleri geliştirmiştir. Bu ülkeler program uyarlama alanında uygulamalı araştırmalar yaparak, bölgesel düzeyde eğitim politikalarının ve müfredat uyarlama stratejilerinin şekillendirilmesine katkıda bulunmaktadır. Özetle harita program uyarlama alanındaki araştırmaların küresel düzeyde özellikle ABD ve Avrupa ülkeleri arasında güçlü işbirlikleriyle şekillendiğini ve Asya, Okyanusya ve Güney Amerika gibi diğer bölgelerin de bu küresel işbirliğine dahil olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Çizelge 3. Alanyazındaki En Fazla Atıf Alan Ülkelere İlişkin Detaylar

Ülkeler	Atıf Sayısı	Makale Başına Düşen Atıf Ortalaması
ABD	8182	16,60
Avustralya	658	11,00
Birleşik Krallık	548	16,10
Çin	521	10,90
Kanada	488	11,90
Güney Kore	309	23,80
Güney Afrika	307	9,00
Hollanda	208	20,80
Fransa	185	30,80
Almanya	155	11,10

Çizelge 3'teki veriler program uyarlama araştırmaları alanında yapılan çalışmaların ülkeler bazında atıf sayıları ve makale başına düşen atıf ortalamalarını içermektedir. Bu veriler üzerinden yapılan analiz, her ülkenin bu alandaki katkı seviyelerini ve araştırma üretim biçimlerini daha net bir şekilde görülebilmesine olanak tanımaktadır. ABD, program uyarlama kavramına ilişkin çalışmalarda 8182 atıf alarak en etkili ülke olarak ilgili literatürün

çeşitlenmesinde ön plana çıkmakta ve makale başına alınan ortalama atıf sayısı (16,60) ülkedeki araştırmacıların program uyarlama alanındaki kritik rolünü işaret etmektedir. Avustralya ve Birleşik Krallık sırasıyla 658 ve 548 atıf ve makale başına ortalama atıf sayısı (11,00 ve 16,10) ile alana önemli bir katkı sunmaktadır. Araştırmadan elde edilen bu bulgular anadili ya da resmi dili İngilizce olan ABD, Avustralya ve Birleşik Krallık gibi ülkelerin program uyarlama kavramına ilişkin araştırma literatürünü nasıl şekillendirdiğini yansıtması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Görsel 4. En Üretken 5 Ülkenin Yıllara Göre Yayın Performansı

Görsel 4 en fazla yayın yapan ilk 5 ülkenin yıllara göre yayın performansını gösteren bir çizgi grafiği sunmaktadır. Grafikte ABD, Birleşik Krallık ve Kanada gibi ülkelerin yayın sayılarının zaman içinde önemli bir artış gösterdiği, bu ülkelerin program uyarlama kavramına ilişkin literatüre önemli katkılar sunduğu gözlemlenmektedir. Özellikle ABD, 2000'li yılların başlarından itibaren sürekli bir yükselme trendi sergileyerek ilgili alanındaki öncülüğünü pekiştirmiştir. Birleşik Krallık ve Kanada ise son on yılda yayın performansı bağlamında belirgin bir artış gösterirken, bu ülkelerin araştırma faaliyetlerinin küresel ölçekteki yükselen ilgiyi yansıttığı söylenebilir. Diğer ülkeler de bu genel eğilimle paralel olarak artan bir üretkenlikle program uyarlama üzerine yapılan akademik çalışmalara katkı sağlamaktadır. Bu veriler söz konusu ülkelerin araştırma alanındaki etkinliğinin arttığını ve küresel düzeyde program uyarlama konusundaki akademik üretkenliğin istikrarlı bir şekilde yükseldiğini göstermektedir.

2. Program uyarlama alanyazınındaki en etkili üniversitelerin, dergilerin ve araştırmacıların dağılımı

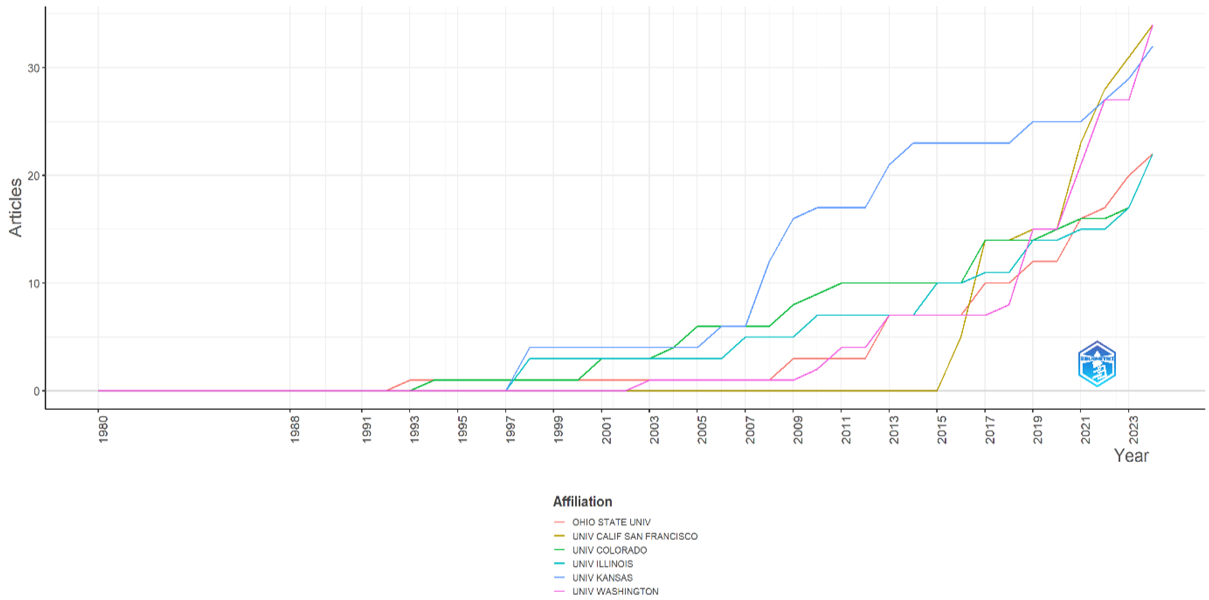
Çizelge 4 program uyarlama alanına yönelik yapılan yayın sayısı açısından öne çıkan üniversiteleri sıralamaktadır. Listenin ilk sırasında 34 yayın ile University of California ve University of Washington yer almakta, bu kurumları 32 yayınla University of Kansas takip

etmektedir. Listenin geri kalanı ise ABD'nin çeşitli önde gelen üniversitelerinden oluşmaktadır. University of California ve University of Washington'un listenin zirvesinde bulunması, bu üniversitelerin araştırma altyapısındaki güçlü yönleri ve akademik personelin ilgili alandaki katkılarını açıkça göstermektedir.

Çizelge 4. En Üretken Üniversiteler

Sıra	Üniversite	Ülke	Yayın Sayısı
1	University of California	ABD	34
2	University of Washington	ABD	34
3	University of Kansas	ABD	32
4	The Ohio State University	ABD	22
4	University of Colorado	ABD	22
6	University of Illinois	ABD	22
7	University of Pittsburgh	ABD	21
8	Harvard Medical School	ABD	20
9	University of Virginia	ABD	20
10	Northwestern University	ABD	19

İlk 10 sırada yer alan tüm üniversitelerin ABD merkezli olması, program uyarlama alanında ABD'deki akademik kurumların öncü rol oynadığını ortaya koymaktadır. Özetle bu veriler, program uyarlama kavramına ilişkin araştırmaların ABD'deki üniversiteler tarafından yoğun bir şekilde desteklendiğini ve bu ülkedeki üniversitelerin, alanın gelişimine anlamlı katkılar sağladığını göstermektedir.

Görsel 5. En Üretken 6 Üniversitenin Yıllara Göre Yayın Performansı

Görsel 5 en üretken 6 üniversitenin yıllara göre yayın performansını gösteren bir çizgi grafiği sunmaktadır. Bu grafik üniversitelerin yıllar içinde program uyarlama üzerine yaptıkları araştırmalarda önemli bir artış eğilimi gösterdiğini ortaya koymaktadır. University of California 2015 yılından ve University of Washington ise 2009 yılından yapmış oldukları yayınlarla bu alandaki liderliklerini pekiştirmiştir. University of Kansas da benzer şekilde 2000'li yılların başından itibaren program uyarlamaya ilişkin yapmış olduğu çalışmalarla öne çıkmış ve bu durum üniversitenin ilgili konuya araştırma kapasitesinin arttığını göstermektedir. Bu bulgular, bu üniversitelerin program uyarlama araştırmalarına küresel ölçekte önemli katkılarda bulunduğunu ve araştırma üretkenliğinin giderek arttığını göstermektedir.

Çizelge 5. En Fazla Makale Yayımlayan Dergiler

Dergi	**Makale Sayısı**	**Aldığı Toplam Atıf Sayısı**	**Derginin Yayın Hayatına Başlangıç Tarihi**
Journal of Curriculum Studies	12	343	1997
BMC Medical Education	12	16	2022
Science Education	11	406	2001
Education Sciences	11	49	2019
Teachers College Record	10	402	1997
Academic Medicine	10	239	2003
Gifted Child Quarterly	10	178	1988
Journal of Research in Science Teaching	9	237	2011
Sustainability	9	85	2020
Curriculum Journal	9	68	2008

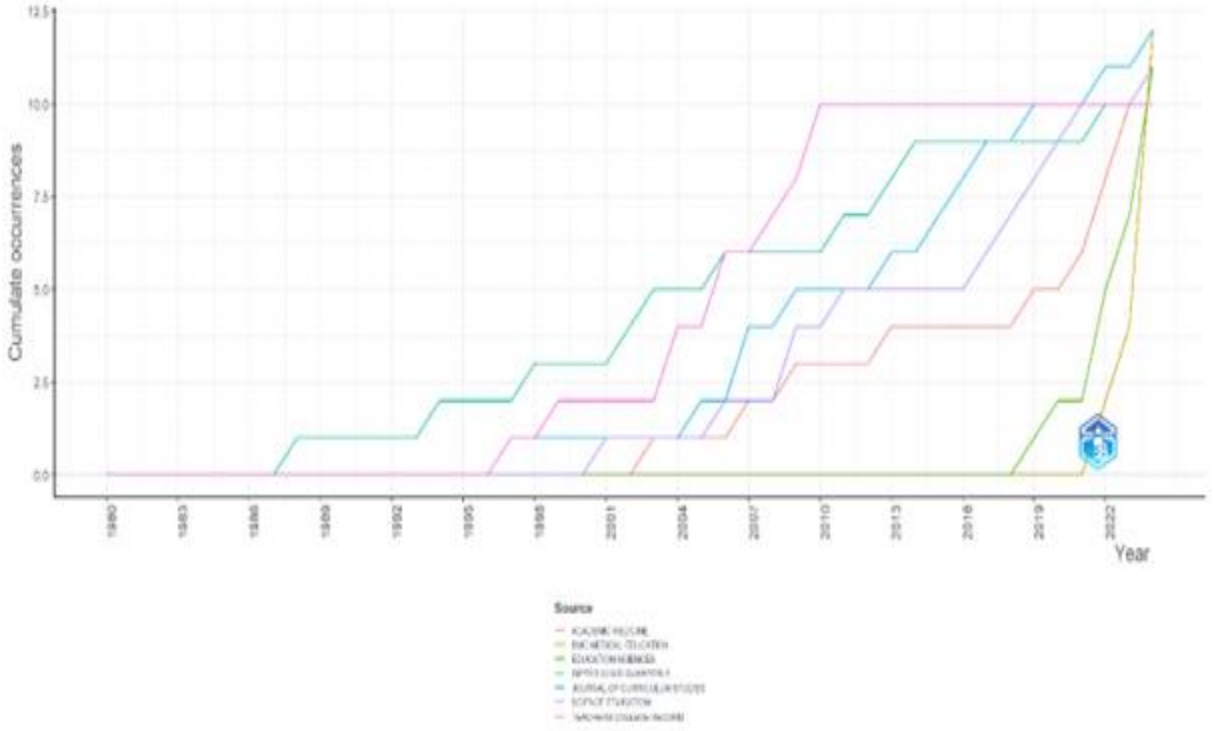
Çizelge 5 ve Çizelge 6 program uyarlama araştırmalarının yayımlandığı dergiler ile bu dergilerin aldığı toplam atıf sayılarını ve yayın hayatına başlama tarihlerini ortaya koymaktadır. Bulgular bu dergilerin hem makale üretkenliği hem de alana sağladıkları bilimsel katkılar açısından değerlendirildiğinde anlamlı bir tablo sunmaktadır. Çizelge 5'e göre, *Journal of Curriculum Studies* ve *BMC Medical Education* 12'şer makale yayımlamış olmalarına rağmen, aldıkları toplam atıf sayıları arasında büyük bir fark bulunmaktadır. *Journal of Curriculum Studies* 343 atıf ile öne çıkarken, *BMC Medical Education* sadece 16 atıf almıştır. Bu durum bir derginin bilimsel etkisinin yalnızca yayımlanan makale sayısı ile değil, aynı zamanda bu makalelerin alan üzerindeki etkisiyle ölçülmesi gerektiğini göstermektedir. Benzer şekilde *Science Education* ve *Teachers College Record* sırasıyla 406 ve 402 atıf alarak önemli bir etki yaratmışlardır.

Çizelge 6. En Fazla Atıf Alan Dergiler

Dergi	**Makale Sayısı**	**Aldığı Toplam Atıf Sayısı**	**Derginin Yayın Hayatına Başlangıç Tarihi**
Computers & Education	3	500	1995
Science Education	11	406	2001
Teachers College Record	10	402	1997
Journal of Special Education	7	348	1994
Journal of Curriculum Studies	12	343	1997

International Journal of Science Education	8	278	1992
Academic Medicine	10	239	2003
Journal of Research in Science Teaching	9	237	2011
American Educational Research Journal	2	222	2003
Medical Education Online	4	197	2017

Çizelge 6'da ise *Computers & Education* dergisi yalnızca 3 makale yayımlamış olmasına rağmen 500 toplam atıf ile bu tabloda en etkili dergi olarak öne çıkmaktadır. Bu durum yayımlanan makalelerin niteliğinin bir derginin atıf alma oranında kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Ayrıca, *International Journal of Science Education* ve *Journal of Research in Science Teaching* gibi dergiler de hem makale üretkenliği hem de atıf alma açısından alana anlamlı katkılar sunmuşlardır. İki tablo birlikte değerlendirildiğinde, program uyarlama alanında etkili yayınların daha çok 1990'lı ve 2000'li yıllarda yayın hayatına başlayan dergilerde toplandığı görülmektedir. Bu durum ilgili alanın nispeten yeni bir araştırma konusu olduğunu ve zamanla literatürde daha fazla yer bulmaya başladığını göstermektedir. Özetle bu veriler program uyarlama konusunun disiplinlerarası bir perspektif sunduğunu ve eğitim bilimlerinden tıp eğitimine kadar geniş bir yelpazede ele alındığını açıkça ortaya koymaktadır.

Görsel 6. En Fazla Makaleyi Yayımlayan Dergiler Arasında ilk 3 Sırayı Paylaşan 7 Derginin Yıllara Göre Yayın Performansı

Görsel 6 program uyarlama üzerine yapılan araştırmaların yayımlandığı dergilerin yıllara göre yayın performansını göstermektedir. Başka bir ifadeyle her bir derginin yıllık yayın sayısındaki artışları ve bu artışların zaman içindeki evrimini detaylı bir şekilde yansıtmaktadır. Dergilerin yayın performansı arasındaki farklar, program uyarlama konusundaki akademik ilginin yıllar içinde nasıl şekillendiğini ve bu alanda yapılan araştırmaların yayımlandığı platformların

öneminin arttığını ortaya koymaktadır. Görsel 7'de görülebileceği üzere özellikle 2000'li yılların başından itibaren *Journal of Curriculum Studies* ve *BMC Medical Education* adlı dergilerde program uyarlama kavramına ilişkin makale sayılarının önemli bir hacme ulaşması bu dergilerin ilgili alanda öncü bir dergi rolünü üstlendiğini göstermektedir. Bunun yanı sıra, *Science Education* ve *Education Sciences* adlı dergiler önemli bir yayın hacmi ile ilgili alana istikrarlı bir şekilde katkı sağlamaktadır. Özetle görseldeki veriler, program uyarlaması araştırmalarının yayımlandığı dergilerdeki yayın sayısının özellikle son yıllarda önemli bir artış gösterdiğini ve bu alanda küresel çapta artan bir ilgi olduğunu ortaya koymaktadır. 2015 sonrası dönemdeki ivmelenme yalnızca akademik üretkenliğin arttığını değil, aynı zamanda program uyarlama alanındaki araştırmaların daha geniş bir akademik topluluğa yayıldığını ve bu alanın öneminin arttığını göstermektedir. Bu veriler program uyarlama üzerine yapılan araştırmaların yayımlandığı dergilerin küresel araştırma ağında daha güçlü bir yer edindiğini ve bu alanda daha fazla işbirliği ve bilgi paylaşımı sağlandığını göstermektedir.

Çizelge 7. En Üretken Araştırmacılar

Araştırmacı	Görev Yaptığı Kurum	Makale Sayısı	Toplam Atıf Sayısı	Konu ile İlgili İlk Yayınının Yayım Yılı
Bümen, N.T.	Ege Üniversitesi	6	29	2019
Dunlap, G.	University of Nevada Reno	4	223	1994
Forbes, C.T.	University of Texas Arlington	4	184	2011
Kanter, S.L.	Association of Academic Health Centers	4	170	2007
Krajcik, J.	Michigan State University	4	168	2011
Lee, S.H.	Ewha Womans University	4	123	2006
Liu, Y.	Xi'an University of Architecture and Technology	4	46	2023
Sadler, T.D.	University of North Carolina	4	3	2009
Wang, J.	Universiti Teknologi Malaysia	4	2	2023
Carney, P.A.	Oregon Health & Science University	4	200	2011

Program uyarlama alanına en fazla katkıyı sağlayan araştırmacıların belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilen analiz sonuçları Ege Üniversitesinde görev yapan Prof. Dr. Nilay T. Bümen'in 6 makale ve 29 atıf ile en üretken araştırmacı olarak öne çıktığını göstermektedir. İlgili araştırmacıyı 4'er makale ile Dunlap, G., Forbes, C.T., Kanter, S.L. ve Krajcik, J. gibi alanda önde gelen isimler takip etmektedir. Bu araştırmacılar 1994-2023 yılları arasında yayımladıkları makalelerle, program uyarlama alanına ciddi katkılar sağlamış ve konunun anlaşılmasına yönelik önemli bir literatür oluşturmuşlardır. Özellikle Dunlap, G.'nin 1994 yılında yayımladığı ilk makalesinden bu yana 223 atıf alarak dikkat çektiği görülmektedir. Öte yandan Lee, S.H. (123 atıf); Liu, Y. (46 atıf) ve Wang, J. (2 atıf) nispeten daha yeni yayımladıkları makalelerle bu alana katkıda bulunmuşlardır. Araştırmacıların makalelerine yapılan atıf sayıları konunun çeşitli disiplinler arasında yaygın bir şekilde ele alındığını göstermektedir. Ayrıca farklı üniversite ve kurumlarda görev yapan bu araştırmacıların

çalışmalarının, program uyarlama alanındaki mevcut literatürün zenginleşmesine ve bilimsel bilginin yaygınlaşmasına önemli katkılar sunduğu ifade edilebilir.

Çizelge 8. En Fazla Atıf Alan Araştırmacılar

Araştırmacı	Görev Yaptığı Kurum	Toplam Atıf Sayısı	Makale Sayısı	Konu ile İlgili İlk Yayınının Yayım Yılı
Chen, C.M.	National Chengchi University	331	2	2006
Baylor, A.L.	Florida State University	251	1	2002
Ritchie, D.	San Diego State University	251	1	2002
Drake, C.	Iowa State University	236	2	2006
Sherin, M.G.	Northwestern University	236	2	2006
Lee, S.H.	Ewha Womans Univ	223	4	2006
Hecht, M.L.	Penn State University	200	3	2003
Wehmeyer, M.L.	University of Kansas	197	2	2008
Sadler, T.D.	University of North Carolina	184	4	2009
Forbes, C.T.	University of Texas Arlington	170	4	2011

Çizelge 8 program uyarlama konusundaki literatüre en fazla katkı sağlayan araştırmacıları, görev yaptıkları kurumlarla birlikte göstermektedir. Verilere göre National Chengchi University'den Chen C.M., toplamda 331 atıf ve 2 makale ile bu alandaki en etkili isimlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Florida State University'den Baylor A.L. ve San Diego State University'den Ritchie D. ise 251 atıfla bu alana önemli katkılar sağlamışlardır. Ayrıca, Iowa State University'den Drake C. ve Northwestern University'den Sherin M.G. 236 atıfla dikkat çeken diğer önemli isimler arasındadır. Ek olarak Ewha Womans University'den Lee S.H.'nin 4 makale ve 223 atıfla üretkenlik ve etki açısından diğer araştırmacılardan ayrıştığı görülmektedir. Bunun yanında, Penn State University'den Hecht M.L. ve University of Kansas'tan Wehmeyer M.L. sırasıyla 200 ve 197 atıf alarak program uyarlama literatüründe değerli katkılarda bulunmuşlardır. Bu bulgular program uyarlama alanında yapılan araştırmaların farklı coğrafi bölgelerdeki çeşitli üniversitelerden gelen araştırmacılar tarafından yürütüldüğünü göstermektedir. Bireysel katkıların yanı sıra araştırmacıların bağlı olduğu kurumların bilimsel üretkenliklerini desteklemede oynadığı kilit rolü vurgulamaktadır. Özetle bu tablo program uyarlama alanında önemli isimlerin ve kurumların etkisini detaylı şekilde ortaya koymaktadır.

Çizelge 9. En Çok Atıf Alan Makalelere İlişkin Detaylar

Yazar	Yıl	Makale adı	Dergi	Toplam atıf	Yıllık atıf
Chen, C.M.	2008	Intelligent web-based learning system with personalized learning path guidance	Computers & Education	243	15,19
Subbarao vd.	2008	A consensus-based educational framework and competency set for the discipline of disaster medicine and public health preparedness	Disaster Medicine and Public Health Preparedness	141	8,81

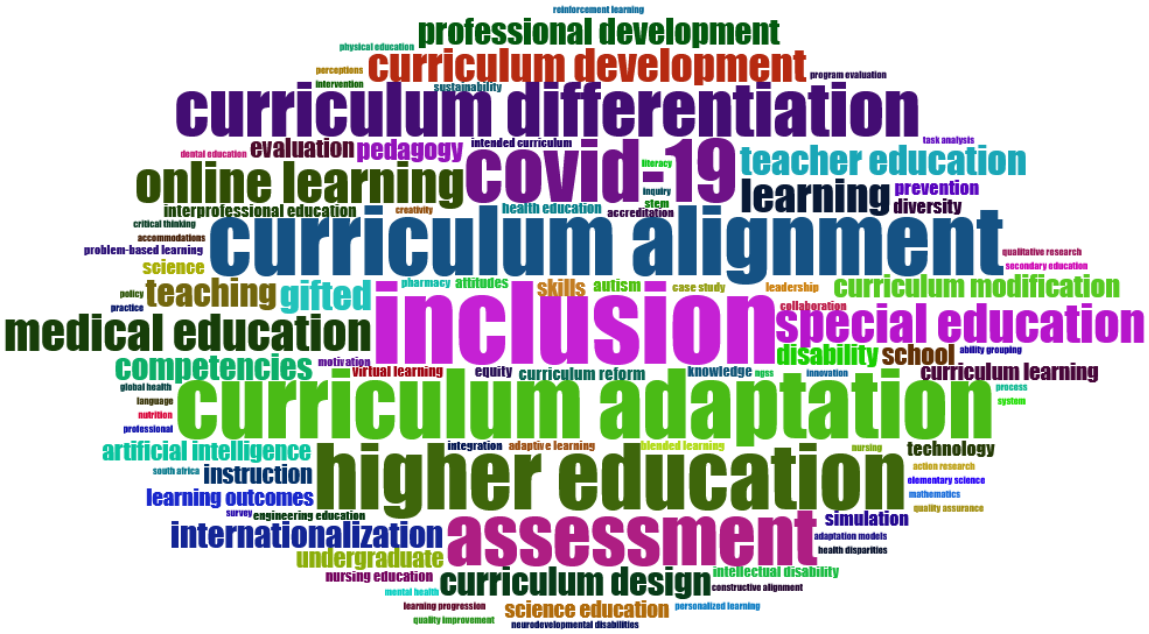
Angelo vd.	2015	A proficiency-based progression training curriculum coupled with a model simulator results in the acquisition of a superior arthroscopic bankart skill set	Arthroscopy-The Journal of Arthroscopic And Related Surgery	133	14,78
Borman, G.D. ve Dowling, M.	2010	Schools and inequality: A multilevel analysis of Coleman's equality of educational opportunity data	Teachers College Record	130	9,29
Siraj-Blatchford, I. ve Sylva, K.	2004	Researching pedagogy in English pre-schools	British Educational Research Journal	130	6,50
LeTendre, G.K, Hofer, B.K.L. ve Shimizu, H.	2003	What is tracking? Cultural expectations in the United States, Germany, and Japan	American Educational Research Journal	127	6,05
Drake, C. ve Sherin, M.G.	2006	Practicing change: Curriculum adaptation and teacher narrative in the context of mathematics education reform	Curriculum Inquiry	120	6,67
Sherin, M.G. ve Drake, C.	2009	Curriculum strategy framework: Investigating patterns in teachers' use of a reform-based elementary mathematics curriculum	Journal of Curriculum Studies	116	7,73
Haden vd.	2010	Curriculum change in dental education, 2003-09	Journal of Dental Education	113	8,07
Lee vd.	2008	Self-determination and access to the general education curriculum	Journal of Special Education	112	7,00

Çizelge 9 en çok atıf alan makalelere ilişkin detayları ve bu makalelerin program uyarlama kavramına etkilerini yansıtmaktadır. İncelenen makaleler program uyarlamaya ilişkin çeşitli uygulamalar ve teoriler üzerine yapılan önemli araştırmaları içermektedir. Chen'in (2008) "Intelligent web-based learning system with personalized learning path guidance" başlıklı makalesi *Computers & Education* dergisinde yayımlanmış ve toplamda 243 atıf almıştır. Yıllık atıf ortalaması 15,19 olan bu makale eğitim teknolojilerinin kişiselleştirilmiş öğrenme yolları sunarak program uyarlama kavramı bağlamında önemli bir katkı sunmaktadır. Bu makale web tabanlı eğitim sistemlerinin verimliliği konusunda geniş çaplı bir etkiye sahip olup, teknoloji odaklı eğitim reformlarıyla ilgili literatürde merkezi bir yere sahiptir. Subbarao ve arkadaşları (2008) *Disaster Medicine and Public Health Preparedness* dergisinde yayımladıkları "A consensus-based educational framework and competency set for the discipline of disaster medicine and public health preparedness" başlıklı makale ile 141 atıf almıştır. Bu makale afet tıbbı ve halk sağlığı hazırlığı gibi önemli alanlarda eğitim için bir çerçeve sunarak, bu disiplinin program uyarlama bağlamındaki gelişimine önemli katkılar sunmuştur. Angelo ve arkadaşları (2015) "A proficiency-based progression training curriculum coupled with a model simulator results in the acquisition of a superior arthroscopic bankart skill set" başlıklı makalelerinde simülatörlerin tıbbi eğitimde beceri geliştirme üzerindeki etkilerini araştırarak uygulamalı öğrenme yöntemlerinin önemini vurgulamıştır. Benzer şekilde, Borman ve Dowling (2010) tarafından yazılan "Schools and inequality: A multilevel analysis of Coleman's equality of

educational opportunity data" başlıklı makale 130 atıf alarak program uyarlama kavramına ilişkin yapılan çalışmalar arasında önemli bir etki düzeyine erişmiştir.

3. Program Uyarlama Kavramına İlişkin Alanyazındaki Temalar

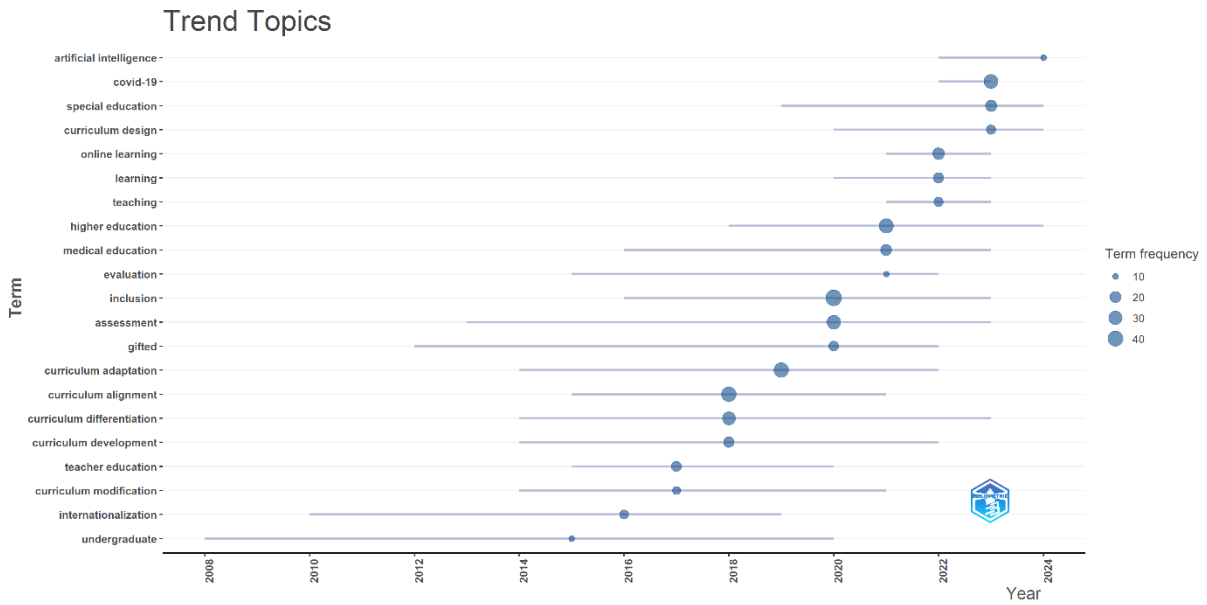
Görsel 7 program uyarlama üzerine yapılan araştırmalarda en sık kullanılan anahtar kelimeler temel alınarak oluşturulmuş bir kelime bulutunu sunmaktadır. Bu kelime bulutunda inclusion (kapsayıcılık) terimi merkezi bir konumda yer alırken program uyarlama süreçlerinde kapsayıcı yaklaşımların önemine dikkat çekmektedir. Bu bulgu, programların tüm öğrencilerin ihtiyaçlarına hitap edecek şekilde uyarlanmasını ifade eden curriculum alignment (program uyumu) ve curriculum adaptation (program uyarlama) kavramlarının öne çıkmasına yol açmış olabileceğine de işaret etmektedir. Bu iki kavram eğitimdeki çeşitliliği göz önünde bulundurarak öğretim materyallerinin ve içeriklerinin öğrencilerin farklı öğrenme ihtiyaçlarına göre şekillendirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktadır.

Görsel 7. En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler Bulutu

Kelime bulutunda yer alan curriculum differentiation (program farklılaşması) kavramı ise öğretim süreçlerinde öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına ve öğrenme stillerine göre özelleştirilmiş uyarlamaların yapıldığını göstermektedir. Higher education (yükseköğretim) ve special education (özel eğitim) terimleri program uyarlamanın yalnızca K-12 düzeyindeki eğitim süreçlerinde değil aynı zamanda yükseköğretim ve özel eğitim bağlamlarında da önemli bir uygulama alanı bulduğunu işaret etmektedir. Kelime bulutunda yer alan COVID-19 ve pandemiye ilişkin diğer anahtar sözcüklerin eğitim süreçleri üzerindeki etkisinin de vurgulanması pandeminin eğitimdeki uyarlama ve farklılaştırma süreçleri üzerinde yarattığı

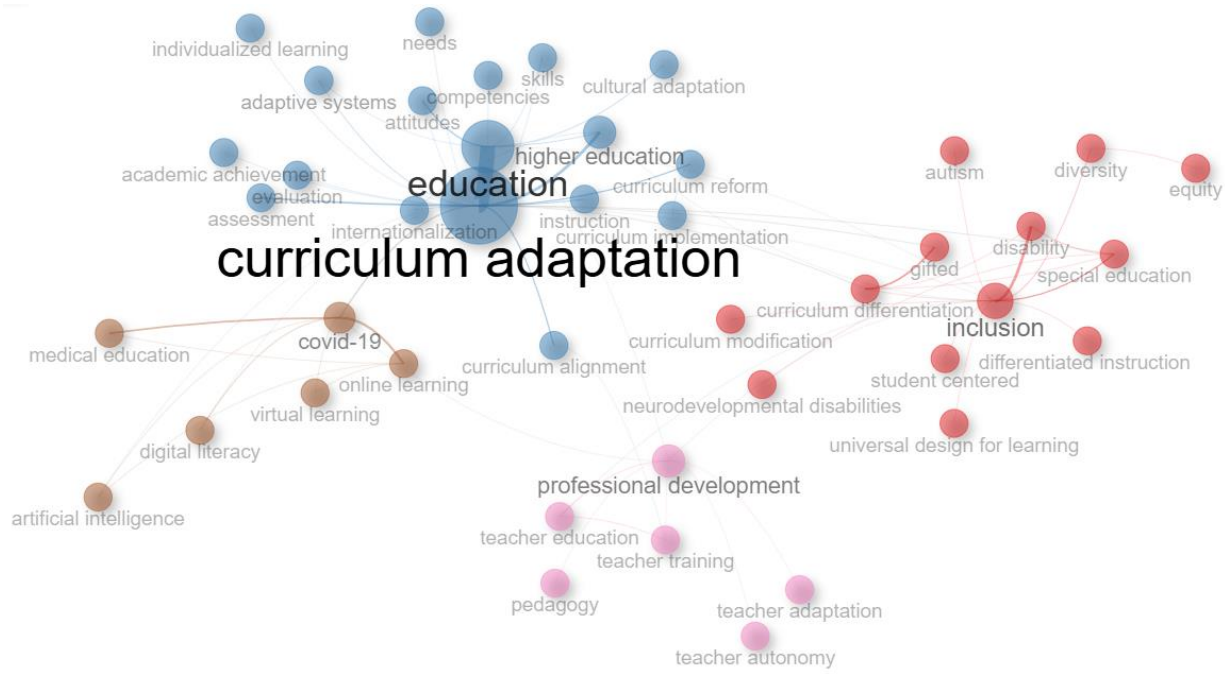
dönüşümü yansıtmaktadır. Diğer taraftan, curriculum development (program geliştirme) ve curriculum evaluation (program değerlendirme) kavramları ise bu değişimlere ayak uydurmak için programların sürekli olarak gözden geçirilmesi ve geliştirilmesi gerektiğini yansıtmaktadır. İlgili kelime bulutundaki anahtar terimler program uyarlama alanındaki araştırmaların kapsamını ve bu alandaki temel odak noktalarını ortaya koymaktadır. Kelime bulutunda yer alan kapsayıcılık, uyum, farklılaştırma ve program geliştirme gibi kavramlar eğitimde daha erişilebilir ve etkili öğrenme ortamları yaratma çabalarının odak noktası olduğunu göstermektedir. Bu durum eğitimin her seviyesinde, özellikle özel eğitim ve yükseköğretimde uyarlanmış programların önemini vurgulamaktadır.

Görsel 8. Araştırma Konularının Dönemsel Eğilimleri

Görsel 8 program uyarlama kavramıyla ilgili araştırma konularının yıllara göre dönemsel eğilimlerini gösteren bir grafik sunmaktadır. Grafik belirli anahtar kelimelerin yıllara göre ne sıklıkta kullanıldığını ve bu kullanım sıklıklarının zaman içinde nasıl değiştiğini göstermektedir. Görselde ilk dikkat çeken durum, özellikle son 5 yıllık dönemde program uyarlama çalışmalarında "yapay zekâ" (artificial intelligence), "özel eğitim" (special education), "program tasarımı" (curriculum design) ve "çevrimiçi öğrenme" (online learning) konularının en çok öne çıkan alanlar arasında yer aldığı olmuştur. Bir diğer dikkat çeken bulgu ise "curriculum adaptation" (program uyarlama) ve "curriculum modification" (program değişikliği) kavramlarının özellikle 2015 sonrasında önemli bir artış göstermesi olmuştur. Bu durum eğitimdeki uyarlama ve değişikliklerin giderek daha fazla önem kazandığını, araştırmalarda ve uygulamalarda büyük bir yer bulduğunu göstermektedir. Bu dönemde program uyarlamanın eğitimdeki geniş ve çok yönlü ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla daha yoğun bir şekilde araştırıldığını söylemek mümkündür. 2020 yılına gelindiğinde ise, araştırmalarda "online learning" (çevrimiçi öğrenme) ve "covid-19" terimleri belirgin bir şekilde artış göstermektedir. Bu durum COVID-19 pandemisinin eğitimde dijitalleşme ve

çevrimiçi öğrenmeye dair büyük bir etki yarattığını ve bu konularda yapılan araştırmaların hızla arttığını göstermektedir. Pandeminin eğitimin her yönünü etkilediği bu dönemde, çevrimiçi eğitim ile ilgili araştırmaların zirveye ulaştığı açıktır. Ayrıca "special education" (özel eğitim) ve "higher education" (yükseköğretim) gibi kavramların da sıklıkla kullanıldığı görülmektedir. Bu durum özel eğitimin ve yükseköğretim kurumlarındaki program uyarlamalarının öneminin arttığını ortaya koymaktadır. "Inclusion" (kapsayıcılık) terimi, 2015 sonrasında önemli bir artış göstermekte olup, eğitimin her düzeyinde kapsayıcılığın ön plana çıktığını ve bu alanda yapılan araştırmaların arttığını göstermektedir. Ek olarak "assessment" (değerlendirme) ve "evaluation" (değerlendirme) terimlerinin de artışı program uyarlamalarıyla birlikte bu değişikliklerin etkili bir şekilde nasıl değerlendirilebileceğine dair daha fazla araştırma yapıldığını göstermektedir. Özetle ilgili grafik program uyarlama alanındaki araştırmaların yıllar içinde çok çeşitli konuları kapsamaya başladığını ve pandemi gibi küresel olayların eğitimdeki araştırma eğilimlerini belirgin şekilde etkilediğini göstermektedir. Bu değişimler, eğitimdeki esneklik, kapsayıcılık ve dijitalleşme gibi kritik konuların giderek daha fazla önem kazandığını yansıtmaktadır.

Görsel 9. Ortak Sözcük Ağı Analizi

Görsel 9 program uyarlama konusundaki literatürün anahtar kavramlarını ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri gösteren bir sözcük ağı analizini sunmaktadır. Ortak sözcük ağı analizi sonuçları alandaki araştırmaların “Kapsayıcı Eğitim ve Özel Eğitimde Program Uyarlama” (kırmızı küme), “Öğretmenlikte Mesleki Gelişim” (pembe küme), “Uzaktan Eğitim, Çevrimiçi Öğrenme ve Yapay Zekâ” (kahverengi küme, ve “Program Uyarlamanın Dinamikleri” (mavi küme) olarak üç tema etrafında toplandığını göstermektedir. Dört farklı renk ile temsil edilen temalar program uyarlama alanının temelindeki kuramsal çerçevenin çok boyutlu doğasını gözler önüne sermektedir.

Kırmızı küme kapsayıcı eğitim, özel eğitim ve öğrencinin merkezde olması gibi temel kavramları içermektedir. Bu kümeye dahil olan anahtar kelimeler eğitimde farklı bireysel ihtiyaçları karşılayabilmek için yapılan uyarlamaları vurgulamaktadır. Özellikle otizm ve özel eğitim gibi terimler program uyarlamanın özel gereksinimlere sahip öğrencilerin eğitimine nasıl katkı sağladığını gösteren önemli temalar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca öğrenme için evrensel tasarım (universal design for learning) ve farklılaştırılmış öğretim (differentiated instruction) gibi kavramlar eğitimdeki çeşitliliği ve bireysel öğrenme ihtiyaçlarının önemine atıfta bulunmaktadır.

Pembe küme ağırlıklı olarak öğretmenlerin mesleki gelişimini ele alan kavramlardan oluşmaktadır. Bu kümeye dahil olan öğretmen eğitimi, pedagoji ve öğretmen özerkliği gibi terimler öğretmenlerin program uyarlamalarını etkili bir şekilde gerçekleştirebilmeleri için gerekli bilgi ve becerilere atıfta bulunan araştırmaların bu grupta yer aldığına işaret etmektedir. Özellikle öğretmen uyumu (teacher adaptation) terimi öğretmenlerin eğitim programlarını farklı öğrenci ihtiyaçlarına göre uyarlama becerisinin geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Kahverengi küme uzaktan eğitim, çevrimiçi öğrenme ve yapay zekâ gibi dijital çağın önemli eğitim trendlerine odaklanan araştırmaların varlığını yansıtmaktadır. Bu kümeye dahil olan Covid-19, çevrimiçi öğrenme ve dijital okuryazarlık gibi kavramlar teknolojinin eğitimdeki rolünü ve eğitim programlarının çevrimiçi ortamlara nasıl uyarlanması gerektiğini göstermektedir. Yapay zekâ ve sanal öğrenme terimleri ise eğitimde teknoloji kullanımının geleceği ve program uyarlamanın bu teknolojilerle nasıl desteklenebileceği konusunda önemli bir bakış açısı sunmaktadır.

Mavi küme yükseköğretim, program uyumu ve program reformu gibi üç müstakil konu başlığının bir arada yer aldığı bir tema olarak ortaya çıkmaktadır. Bu kümeye dahil olan terimler eğitimdeki genel yapının ve programın uyumlu ve esnek bir şekilde uyarlanması gerektiğine işaret etmektedir. İhtiyaçlar ve beceriler gibi kavramlar program uyarlamanın öğrenci ve toplum ihtiyaçlarına göre nasıl şekillendirilebileceği ve öğretim süreçlerinin daha verimli hale getirilebileceği konusunda önemli bir anlayış sunmaktadır.

Ortak sözcük ağı analizi program uyarlama konusunun çok disiplinli ve çeşitli boyutları olan bir alan olduğunu göstermektedir. Program uyarlama sadece eğitimdeki öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına uygun programların oluşturulmasıyla sınırlı kalmayıp öğretmenlerin mesleki gelişimini ve eğitimde dijitalleşme süreçlerini de kapsamaktadır. Aynı zamanda eğitimdeki sosyal eşitsizlikleri azaltmaya yönelik kapsayıcı ve çeşitli yaklaşımlar eğitimde daha adil ve erişilebilir bir ortam yaratmaya yönelik önemli katkılar sağlamaktadır. İlgili görsel program uyarlama ile ilgili literatürün geniş bir yelpazeye yayıldığını ve farklı alanlarda daha etkili ve kapsamlı bir eğitim anlayışının geliştirilmesinin önemini ortaya koymaktadır.

4. Ortak atıf ağı analizi temelinde program uyarlama alanına ilişkin alanyazının görünümü

Görsel 10 program uyarlama alanındaki araştırmalarda atıfta bulunulan araştırmacılardan oluşan akademik ağı ve bu alandaki önemli araştırmacılar arasındaki atıf ilişkilerini

göstermektedir. Ortak atıf ağı analizi sonuçları ise alanyazındaki teorik ve entelektüel altyapının "Eğitimde Kapsayıcılık ve Özel Eğitim" (yeşil küme), "Eğitim Psikolojisi, Sosyal-Duygusal Öğrenme ve Farklılaştırılmış Öğretim Yaklaşımları" (kırmızı küme) ile "Eğitim Politikaları, Öğretim Tasarımı ve Ölçme-Değerlendirme" (mor küme) olmak üzere üç tema etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Elde edilen bulgulara göre Biggs, J.'in merkezdeki konumu program uyarlama konusunda önemli bir bilgi birikimi ve etkili bir referans noktası olduğunu ortaya koymaktadır. Biggs, J. ve çevresindeki araştırmacılar arasındaki sıkı ilişki, program uyarlama kavramına yönelik yapılan araştırmaların önemli bir teorik çerçeve etrafında şekillendiğini göstermektedir.

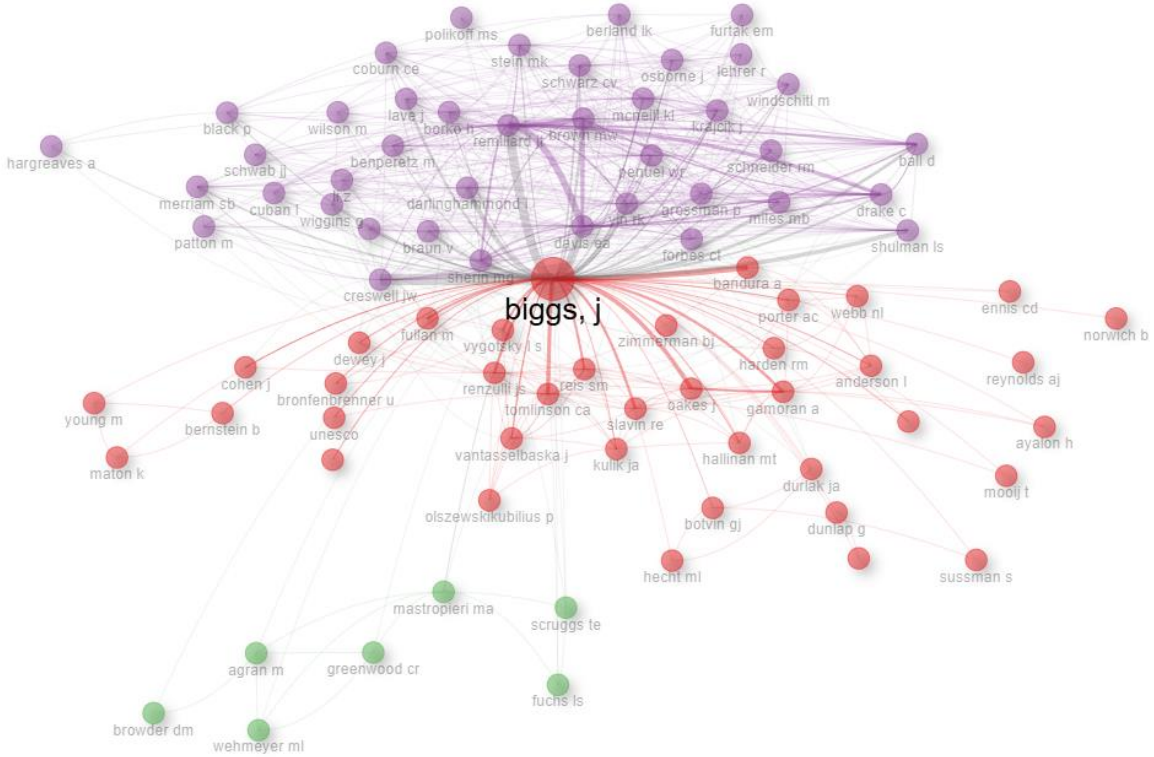
Bulgulara göre kırmızı renkli tema, genellikle program uyarlamaya dair çalışmalarda eğitim psikolojisi, sosyal-duygusal öğrenme ve farklılaştırılmış öğretim yaklaşımları konu başlıklarında alanda söz sahibi araştırmacıların alanyazındaki çalışmalara olan doğrudan etkisini simgelemektedir. Bu ağın yapısı program uyarlamanın eğitsel teori ve uygulama bağlamında farklı alt disiplinlere ne şekilde yayıldığını göstermektedir. Bu bağlamda özellikle kırmızı kümedeki araştırmaların program uyarlamanın sosyal, kültürel ve pedagojik boyutlarını ele aldığını ve bu araştırmacıların eğitimdeki güç dinamiklerini ve toplumsal eşitsizlikleri inceleyen çalışmalarıyla bu teorik altyapıyı geliştirdiğini söylemek mümkündür. Bu kümedeki araştırmacılar sınıf içi etkileşim, öğrencilerin gelişimsel özellikleri ve motivasyon teorileri gibi konularda öncü çalışmalara sahiptir. Dewey, J. (öğrenci merkezli eğitim ve deneyimsel öğrenme yaklaşımıyla çağdaş eğitim kuramlarına yön veren isim), Vygotsky, L. (yakınsal gelişim alanı, sosyal etkileşim ve bilişsel gelişim kuramıyla öğrenme süreçlerini derinden etkileyen kuramsal altyapıyı sunmaktadır), Bronfenbrenner, U. (ekolojik sistemler kuramıyla öğrencinin ailesi, okul ve toplum gibi farklı ekosistemler içindeki gelişimini ve bunun eğitime yansımalarını incelemektedir) ve Tomlinson, C. A. (farklılaştırılmış öğretim yaklaşımının kurucularından olup, öğretimi bireysel hazırbulunuşluk, ilgi ve öğrenme stillerine göre uyarlamaya yönelik kapsamlı modeller geliştirmiştir) kırmızı renkli temada yer alan önemli araştırmacılar arasında bulunmaktadır. Bu araştırmacılar arasındaki yoğun atıf ilişkileri sosyal-duygusal öğrenme, gelişimsel kuramlar ve farklılaştırılmış yöntemlerin birbiriyle etkileşimli olduğunu da yansıtmaktadır. Kırmızı kümenin program uyarlama çalışmalarına psikolojik ve pedagojik açılardan bütüncül bir çerçeve sunarak, öğretim ortamlarının öğrenci odaklı şekilde yeniden yapılandırılmasına rehberlik ettiği ifade edilebilir.

Eğitim politikaları, öğretim tasarımı ve ölçme-değerlendirme alanlarındaki çalışmalarıyla alana katkı sunan araştırmacıları içeren mor küme ise program uyarlamanın yalnızca sınıf içi pedagogik yaklaşımlarla sınırlı kalmayıp, eğitim politikalarının genel çerçevesinden ölçme-değerlendirme yöntemlerine kadar kapsamlı bir yelpaze içerdiğini göstermektedir. Mor küme, bu bakımdan müfredat reformlarının ve öğretim tasarımı uygulamalarının nasıl temellendirileceğine dair geniş bir kuramsal altyapı sağlamaktadır. Patton, M. (nitel araştırma yöntemleri ve program değerlendirme konusundaki katkılarıyla eğitim politikalarının geliştirilmesinde önemli rol oynamaktadır), Shulman, L. S. (öğretmenlerin konu alanı bilgisi ve öğretmen yetiştirme modelleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmaktadır), Wiggins, G. (öğretimi geriye dönük tasarım (backward design) yaklaşımıyla ele alan, ölçme-değerlendirme ve müfredat geliştirmede yenilikçi düşünceler önermektedir) ve Merriam, S. B. (yetişkin

eğitimi, öğrenme kuramları ve nitel araştırma yöntemleri üzerine kuramsal çerçeveler sunmaktadır) bu kümede yer alan önemli araştırmacılar arasında yer bulmuştur.

Son olarak Yeşil kümedeki araştırmalar öğretim süreçleri ve öğretmenlerin program uyarlamaları konusundaki deneyimlerine dair derinlemesine analizler sunmaktadır. Yeşil kümede yer alan araştırmacılar, kapsayıcı eğitim ve özel gereksinimli bireylere yönelik eğitim odaklı çalışmaların çerçevesini oluşturmaktadır. Yeşil kümede konumlanan yazarlar, özel eğitim ve kapsayıcı uygulamalarla ilgili yöntemsel ve pedagojik modeller geliştirmeleriyle tanınmaktadır. Örneğin bu küme de ismi yer alan Scruggs, T. E. çoklu yetersizlikler veya öğrenme güçlüğüne sahip öğrencilerle ilgili yapılan meta-analiz çalışmalarıyla; Fuchs, L. S. daha çok özel öğrenme güçlüğü, matematik ve okuma becerilerinin desteklenmesi alanındaki deneysel çalışmalarıyla; Browder, D. M. ağır ve çoklu yetersizliklere sahip öğrencilere yönelik program çalışmaları ve öğretim stratejileri konusunda sunmuş olduğu önemli katkılarla ve Wehmeyer, M. L. öz-yeterlik, özerklik ve bireyselleştirilmiş öğretim stratejileri üzerine çalışmalarıyla alanyazına katkı sunmaktadırlar. Bu kümede yer alan araştırmacıların ortak paydası, eğitimdeki eşitlik ilkesini ve farklı öğrenen profillerine yönelik kapsayıcı program uyarlamalarını öncelikli hale getirmeleridir. Yeşil kümedeki araştırmacılar, özellikle özel eğitim uygulamalarının nasıl çeşitlendirilebileceğine ve programların öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarını karşılayacak biçimde nasıl dönüştürülebileceğine ilişkin zengin kuramsal ve pratik çerçeveler sunmaktadır.

Özetle, ortak atıf ağı analizinde elde edilen bulgular, program uyarlama konusunda çok yönlü bir literatürün varlığını ve bu literatürün üç ana temaya dayanan güçlü bir kuramsal ve entelektüel altyapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bu üç tema, program uyarlama çalışmalarının çok boyutlu niteliğini yansıttığı gibi, Biggs, J.'in çalışmaları etrafında şekillenen ortak atıf ağı da alanın kuramsal temelini anlamada yol gösterici bir işlev görmektedir.

Görsel 10. Ortak Atıf Ağı Analizi

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmanın temel amacı program uyarlama ile ilgili literatürdeki bilimsel bilgi birikimini kapsayıcı bir bakış açısıyla sistematik bir biçimde inceleyerek ve bu alandaki araştırmaların farklı değişkenler temelindeki dağılımlarını ve araştırma eğilimlerini analiz ederek ilgili alanın kuramsal çerçevesini ve entelektüel altyapısını ortaya koymaktır. Program uyarlama, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına yönelik esnek bir öğretim süreci oluşturulması açısından kritik bir rol oynamaktadır. Son yıllarda, eğitimdeki dijitalleşme ve çevrimiçi öğrenme süreçlerinin etkisiyle, program uyarlamalarına yönelik yapılan akademik araştırmaların sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir (Bümen ve Yazıcılar, 2020; Debarger vd., 2017). Bu araştırma kapsamında gerçekleştirilen bibliyometrik analiz, 1980-2024 yılları arasında bu alandaki yayın sayısının düzenli bir biçimde artış gösterdiğini ve akademik literatürün geniş bir yelpazeden temalar etrafında şekillendiğini ortaya koymuştur. Program uyarlama, eğitim bilimleri alanyazınında öğrencilerin bireysel ihtiyaçları ve eğitimdeki sosyal eşitsizliklerle mücadele etme gerekliliği doğrultusunda giderek daha fazla önem kazanmaktadır (Tomlinson, 2000b). COVID-19 pandemisi, eğitimde dijital dönüşüm ve uzaktan eğitimin önemini ortaya çıkarmış, öğretmenlerin ve okulların dijital platformlarda program uyarlamaları yapmalarını zorunlu hale getirmiştir. Eğitim sistemleri özellikle COVID-19 pandemisi sonrası dijitalleşme, çevrimiçi öğrenme ve öğretim yöntemlerinin uyarlanması gibi süreçlerle hızla dönüşmüştür. Bu durum program uyarlama konusundaki araştırmaların küresel ölçekte hızlı bir şekilde artmasını sağlamıştır.

Bulgular, program uyarlama konusunda en fazla yayımlanan çalışmaların ABD, Avustralya, Çin, Kanada ve Birleşik Krallık gibi ülkelerde yoğunlaştığını ve bu durum ilgili ülkelerin

araştırma üretiminde küresel lider konumda olduğunu göstermektedir. ABD, özellikle yerel düzeyde yapılan araştırmalarla dikkat çekerken, uluslararası işbirliği oranı nispeten düşük seviyelerde kalmaktadır. Öte yandan, Almanya ve Fransa gibi ülkeler araştırmalarda daha fazla uluslararası işbirliği gerçekleştirmiş ve program uyarlama konusunda küresel işbirliklerini güçlendirmişlerdir. Bu ülkelerin işbirlikleri sayesinde program uyarlama konusundaki literatür farklı kültürler ve eğitim sistemleri bağlamında zenginleşmiştir.

İlgili alanyazında en fazla yayın yapan üniversiteler program uyarlaması alanındaki araştırmalara güçlü katkılar sunmaktadır. Bu araştırmada özellikle ABD'den birçok üniversitenin öne çıktığı gözlemlenmiştir. University of California ve University of Washington her biri 34 yayın ile en fazla yayın yapan üniversiteler olarak sıralanmaktadır. Bu iki üniversite program uyarlaması üzerine yapılan akademik çalışmalarda büyük bir etki yaratmış ve bu alandaki teorik altyapıyı şekillendirmiştir. Bu bulgular ABD'deki üniversitelerin eğitimde program uyarlaması üzerine yapılan araştırmalarda küresel lider konumunda olduklarını ortaya koymaktadır. Bu üniversitelerin araştırma altyapısındaki güçlü yönler ve akademik personelin bu alanda yaptığı katkılar program uyarlama literatürünün gelişimine önemli katkı sağlamaktadır. Diğer taraftan, ilgili alandaki en üretken araştırmacılar arasında Bümen, N.T. (Ege Üniversitesi) 6 makale ve 29 atıf ile en üretken araştırmacı olarak öne çıkmaktadır. İlgili araştırmacıyı 4'er makale ile Dunlap, G. (University of Nevada Reno), Forbes, C.T. (University of Texas Arlington), Kanter, S.L. (Association of Academic Health Centers) ve Krajcik, J. (Michigan State University) takip etmektedir. Bu araştırmacılar program uyarlaması konusundaki literatürün zenginleşmesine ve teorik altyapısının güçlenmesine büyük katkı sağlamışlardır. Özellikle Dunlap, G.'nin 1994'teki ilk makalesi bu alandaki ilk çalışmalar arasında yer almakta ve zamanla artan atıf sayısı ile bu konudaki etkiyi pekiştirmektedir.

Bulgular, program uyarlamanın eğitimdeki gücünün, sadece öğretim içerikleriyle sınırlı kalmamakta aynı zamanda öğrencilerin çeşitli ihtiyaçlarına yönelik stratejiler geliştirmeyi de kapsadığını göstermektedir. Öğretmenlerin ve eğitimcilerin program uyarlaması konusunda sahip oldukları yetkinlik, eğitimdeki çeşitliliği daha etkili bir şekilde yönetmelerini sağlamakta ve öğrencilerin başarılı öğrenmelerine yardımcı olmaktadır (Burkhauser ve Lesaux, 2015). Bu bağlamda öğretmenlerin programları uyarlama becerileri üzerine yapılan araştırmalar öğretim süreçlerinin kişiselleştirilmesinin önemini vurgulamaktadır (Drake ve Sherin, 2006). Öğretmenlerin ders materyalleri ile etkileşime girerek bu materyalleri öğrencilerin öğrenme tarzlarına göre uyarlamaları daha kapsayıcı ve etkili bir eğitim ortamı yaratmaktadır (Debarger vd., 2017). Başka bir ifadeyle program uyarlaması yalnızca eğitim içeriğiyle sınırlı kalmayıp aynı zamanda öğrenci merkezli öğretim ve öğretmen eğitimi gibi önemli unsurları kapsamaktadır. Eğitimdeki değişen ihtiyaçlar doğrultusunda öğretmenlerin sürekli mesleki gelişimi ve uyum sağlaması gerektiği anlaşılmaktadır (Nalbantoğlu ve Bümen, 2024). Özellikle öğretmenlerin program uyarlaması konusundaki yetkinliklerini artırmak eğitimde daha esnek ve kişiselleştirilmiş öğretim stratejilerinin uygulanmasına olanak tanıyacaktır.

Kapsayıcılık, eşitlik ve çeşitlilik gibi kavramlar program uyarlama literatüründe sıkça ele alınan temalar arasında yer almaktadır. Eğitimdeki sosyal eşitsizliklerle mücadele etmek program uyarlamasının temel hedeflerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle eğitimdeki farklı bireysel ihtiyaçları karşılayacak şekilde programların uyarlanması toplumsal adaleti

sağlamak için kritik bir araç olarak görülmektedir (Ball ve Cohen, 1996). Eğitimdeki sosyal eşitsizlikler özellikle özel eğitim ve yükseköğretim gibi alanlarda daha belirgin hale gelmekte ve bu bağlamda yapılan araştırmalar eğitim programlarının farklı öğrenme ihtiyaçlarına uyarlanması gerekliliğini ön plana çıkarmaktadır (Bümen ve Yazıcılar, 2020).

Program uyarlama konusundaki araştırmalar zaman içinde önemli değişiklikler ve gelişmeler göstermektedir. Elde edilen bulgular son 5 yıllık dönemde program uyarlama çalışmalarında yapay zeka, özel eğitim, program tasarımı ve çevrimiçi öğrenme konuları en çok öne çıkan alanlar arasında yer aldığı göstermektedir. Ayrıca, özellikle 2015 sonrası dönemde "curriculum adaptation" (program uyarlaması) ve "curriculum modification" (program değişikliği) gibi terimlerin araştırmalarda daha fazla yer bulması eğitimdeki çok yönlü ihtiyaçlara yanıt vermek için program uyarlamalarının daha derinlemesine ele alındığını yansıtmaktadır. 2020 sonrası dönemde COVID-19'un etkisiyle "online learning" (çevrimiçi öğrenme) ve "covid-19" gibi terimlerin öne çıkması, dijitalleşme ve çevrimiçi eğitimdeki hızla artan talepleri ortaya çıkartmaktadır.

Ortak sözcük ağı analizi, program uyarlamasının dört ana tematik küme etrafında şekillendiğini ortaya koymuştur: "kapsayıcı eğitim ve özel eğitimde program uyarlama", "öğretmenlikte mesleki gelişim", "uzaktan eğitim, çevrimiçi öğrenme ve yapay zekâ", ve "program uyarlamanın dinamikleri" olarak üç tema etrafında toplandığını göstermektedir. Bu kümeler eğitimdeki eşitlik ve kapsayıcılık temalarının ön plana çıkmasına aynı zamanda öğretmenlerin program uyarlama becerilerinin geliştirilmesinin önemine işaret etmektedir. Ortak atıf ağı analizi sonuçları ise alanyazındaki teorik ve entelektüel altyapının "Eğitimde Kapsayıcılık ve Özel Eğitim", "Eğitim Psikolojisi, Sosyal-Duygusal Öğrenme ve Farklılaştırılmış Öğretim Yaklaşımları" ile "Eğitim Politikaları, Öğretim Tasarımı ve Ölçme-Değerlendirme" olmak üzere üç tema etrafında şekillendiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular program uyarlamasının yalnızca öğretim sürecini optimize etme çabalarını değil aynı zamanda eğitimde daha kapsayıcı, adil ve erişilebilir bir ortam yaratma amacını güttüğünü göstermektedir.

Ortak sözcük ağı analizi ve ortak atıf ağı analizi sonucu elde edilen bulgular, program uyarlama alanının birbiriyle ilişki içinde olan çoklu temalardan etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgular, program uyarlama çalışmalarının hem kapsayıcı eğitim politikaları hem öğretmenlerin profesyonel gelişimi hem de dijitalleşme ve yapay zekâ teknolojilerinin eğitime entegrasyonu gibi geniş bir yelpazeye uzandığını göstermektedir.

Bulgularda yer alan kapsayıcı eğitim ve özel eğitim vurgusu, alanyazında program uyarlamaların öğrencilerin bireysel farklılıkları gözetilerek nasıl tasarlandığına ilişkin önemli bulgular sunmaktadır. Öğrenci gereksinimlerinin programın merkezinde yer alması, literatürde uzun süredir gündemde olan "öğrenci merkezli" eğitimin (Dewey, 1938; Vygotsky, 1978) günümüzde de önemini koruduğunu göstermektedir. Özellikle özel eğitim bağlamında Scruggs ve Mastropieri (1996) ile Wehmeyer (2019) gibi araştırmacıların vurguladığı bireyselleştirme ve öz-yeterlik kavramlarının, program uyarlamada temel belirleyiciler arasında yer aldığı görülmektedir. Bu sonuç, program uyarlamanın yalnızca müfredatın içeriğine değil, aynı zamanda eğitimde fırsat eşitliği ve sosyal kapsayıcılığa ilişkin kaygılara da yanıt vermesi gerektiğini göstermektedir. Öte yandan, bulgular öğretmenlerin mesleki bilgi, beceri ve uyarlama yeterliklerini geliştiren çalışmaların da alanyazında dikkat çekici düzeyde önem arz

ettiğini göstermiştir. Bu durum, Tomlinson'un (2000b) "farklılaştırılmış öğretim" modelinin de işaret ettiği üzere, öğretmenlerin öğrencilerin farklı düzey ve ilgi alanlarına yönelik programları uyarlama sorumluluğunu taşıdığını ortaya koymaktadır. Öğretmen özerkliği vurgusu, Shulman'ın (1986) konu alanı bilgisi ve pedagojik içerik bilgisi kavramlarıyla da uyumlu bir biçimde, öğretmenin uygulamada yaratıcılık ve esneklik göstermesinin önemine işaret etmektedir. Öğretmenlerin program geliştirme, uygulama ve değerlendirme süreçlerine aktif katılımının, program uyarlamanın başarısında belirleyici bir faktör olduğu anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, uzaktan eğitim ve çevrimiçi öğrenme konuları, COVID-19 pandemisi sonrası dönemde eğitim teknolojilerinin hızla yaygınlaşmasıyla ilgili alanyazında da daha fazla önem kazanmıştır. Literatürde, Wiggins ve McTighe'nin (2005) "geriye dönük tasarım" yaklaşımı, dijital platformlarda da öğrenme çıktılarını merkeze alan bir program uyarlama sürecini desteklemektedir. Yapay zekânın eğitimdeki yükselişi, özellikle öğrenme analitiği ve uyarlanabilir öğrenme ortamları sayesinde, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına yönelik program tasarımları yapılabilmesini mümkün kılmaktadır. Böylece, program uyarlama süreçleri teknolojinin sunduğu olanaklarla daha da özelleştirilebilir hale gelmekte olduğu ifade edilebilir. Diğer yandan, yükseköğretim ve program reformu kavramları, program uyarlamanın sadece zorunlu eğitim kademeleriyle sınırlı kalmayıp, yetişkin ve yükseköğretim alanlarına da yansıyan bir dinamiğe sahip olduğunu göstermektedir. Mor kümede vurgulanan eğitim politikaları, öğretim tasarımı ve ölçme-değerlendirme ilişkisi, programın bütüncül bir çerçevede yeniden yapılandırılmasının gerekliliğine işaret etmektedir. Bu kapsamda Patton (2015) ve Merriam (2009) gibi araştırmacılar, nitel araştırma ve program değerlendirme yöntemlerinin politika belirleme süreçlerinde oynadığı kritik rolü ortaya koymaktadır. Ölçme-değerlendirmedeki yenilikçi yaklaşımlar, öğrenci başarısını ve öğretme-öğrenme süreçlerinin etkililiğini belirlemede daha etkin yöntemler geliştirilmesine öncülük etmektedir.

Ortak sözcük ağı ve ortak atıf ağı analizleri göstermektedir ki program uyarlama yalnızca programların içeriğiyle sınırlı bir düzenleme çalışması değil; eğitim politikalarından sınıf içi uygulamalara, pedagojik yaklaşımlardan teknoloji entegrasyonuna kadar pek çok farklı boyutu içeren kapsamlı bir alan olarak değerlendirilmelidir. Biggs'in (1999) "öğretim için nitelik odaklı öğrenme" yaklaşımı etrafında şekillenen atıf ilişkileri, öğrenci başarısı ve öğretmen etkinliğinin, uyarlanmış ve esnek programlar aracılığıyla sağlanabileceğine atfedilen önemi vurgulamaktadır. Böylece, öğrenme çıktılarını yakından takip eden, öğretmenlerin yaratıcı ve esnek uyarlamalar yapmasına imkân tanıyan ve sosyal adaleti önceleyen programların, hem bireysel hem toplumsal düzeyde eğitim niteliğini artıracağı düşünülmektedir. Bu yönüyle bakıldığında, araştırmanın bulguları literatürdeki mevcut tartışmaları doğrulamakta ve genişletmektedir. Araştırma, program uyarlamanın özel eğitim, öğretmen mesleki gelişimi, eğitimde dijitalleşme ve eğitim politikaları gibi boyutlarıyla birlikte bütüncül bir anlayışla ele alınması gerektiğini göstermiştir. Buna ek olarak, ortak atıf ağı analizinde görülen çok sayıda kurucu kuram ve araştırmacı, alanın entelektüel çeşitliliğini ve çok disiplinli niteliğini yansıtmaktadır.

Sonuç olarak bu araştırma program uyarlamanın eğitimdeki değişen dinamikler karşısında ne denli önemli bir süreç olduğunu ve bu sürecin yalnızca içerik değil aynı zamanda pedagojik yaklaşımlar ve öğretmenlerin mesleki gelişimi ile de bağlantılı olduğunu göstermektedir. Program uyarlama özellikle eğitimdeki sosyal adaletin sağlanmasında, öğrencilerin çeşitli

öğrenme ihtiyaçlarının karşılanmasında ve öğretmenlerin pedagojik becerilerinin geliştirilmesinde kritik bir araçtır. Gelecek araştırmaların program uyarlamanın dijital eğitim araçları, yapay zekâ ve küresel işbirlikleri gibi yeni alanlarda nasıl şekillendiğini incelemesi bu alandaki yenilikçi yaklaşımların gelişmesine katkı sağlayacaktır. Eğitimde daha kapsayıcı ve erişilebilir öğrenme ortamları oluşturmak için program uyarlama araştırmalarının eğitim sistemlerinde önemli bir yer tutmaya devam edeceği beklenmektedir.

Bu araştırmadan elde edilen bulgular doğrultusunda, gelecekteki araştırmalarda, özel eğitimdeki iyi uygulamalar incelenerek bu uygulamaların yaygınlaştırılması ve ölçeklendirilmesi için eylem araştırmaları yapılabilir. Program uyarlama konusunda düzenlenecek olan hizmet içi eğitim programları, öğretmenlerin program uyarlama becerilerini geliştirecek içerik ve uygulamalı atölyeler şeklinde gerçekleştirilebilir ve öğretmen özerkliğini ve karar alma süreçlerine aktif katılımı teşvik eden politikalar, programların etkililiğini artırabilir. Uzaktan eğitim ve hibrit öğrenme modellerine uyarlanmış esnek programlar geliştirmeye yönelik projeler desteklenebilir ve yapay zekâ teknolojilerinin öğrenme analitiği, uyarlanabilir öğrenme platformları ve geribildirim mekanizmaları açısından nasıl kullanılabileceği üzerine daha fazla deneysel araştırma yapılabilir. Ayrıca, program uyarlama alanı, psikoloji, sosyoloji, eğitim bilimleri, bilişim teknolojileri ve ölçme-değerlendirme gibi farklı disiplinlerin etkileşimini gerektirdiğinden çok disiplinli projeler teşvik edilerek, disiplinler arası çalışmaların sayısı artırılabilir. Son olarak, program uyarlama konusunda gerçekleştirilecek uygulamalı Ar-Ge projeleri, okul tabanlı eylem araştırmalarıyla birleştirilerek, uygulamada karşılaşılan sorunların gerçekçi çözümlerle aşılması sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Angelo, R. L., Ryu, R. K., Pedowitz, R. A., Beach, W., Burns, J., Dodds, J., ... & Gallagher, A. G. (2015). A proficiency-based progression training curriculum coupled with a model simulator results in the acquisition of a superior arthroscopic Bankart skill set. *Arthroscopy: The Journal of Arthroscopic & Related Surgery*, *31*(10), 1854-1871. http://dx.doi.org/10.1016/j.arthro.2015.07.001

Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics, 11*(4), 959-975.

Ball, D. L., & Cohen, D. K. (1996). Reform by the book: What is—or might be—the role of curriculum materials in teacher learning and instructional reform?. *Educational researcher*, *25*(9), 6-14.

Ben-Peretz, M. (1990). *The teacher-curriculum encounter: Freeing teachers from the tyranny of texts.* Albany: State University of New York Press

Bernard, A. M. (2017). *Curriculum decisions and reasoning of middle school teachers* (Master's thesis). Brigham Young University, USA.

Biggs, J. (1999). *Teaching for quality learning at university: What the student does*. Buckingham: Open University Press.

Borman, G. D., & Dowling, M. (2010). Schools and inequality: A multilevel analysis of Coleman's equality of educational opportunity data. *Teachers College Record*, *112*(5), 1201-1246. https://doi.org/ 10.1177/016146811011200507

Burkhauser, M. A. ve Lesaux, N. K. (2015). Exercising a bounded autonomy: Novice and experienced teachers' adaptations to curriculum materials in an age of accountability.

Journal of Curriculum Studies, 49(3), 291-312. https://doi.org/10.1080/00220272.2015.1088065

Bümen, N., & Yazıcılar, Ü. (2020). Öğretmenlerin öğretim programı uyarlamaları üzerine bir durum çalışması: Devlet ve özel lise farklılıkları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *40*(1), 183-224.

Bümen, N. T., Çakar, E. ve Yıldız, D. G. (2014). Türkiye'de öğretim programına bağlılık ve bağlılığı etkileyen etkenler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri.* 14(1), 203-228. https://doi.org/10.12738/estp.2014.1.2020

Chen, C. M. (2008). Intelligent web-based learning system with personalized learning path guidance. *Computers & Education, 51*(2), 787-814. https://doi.org/10.1016/j.compedu.2007.08.004

Davis, E. A., Beyer, C., Forbes, C. T., & Stevens, S. (2011). Understanding pedagogical design capacity through teachers' narratives. *Teaching and Teacher Education, 27*(4), 797-810. https://doi.org/10.1016/j.tate.2011.01.005

Debarger, A. H., Penuel, W. R., Moorthy, S., Beauvineau, Y., Kennedy, C. A., & Boscardin, C. K. (2017). Investigating purposeful science curriculum adaptation as a strategy to improve teaching and learning. *Science Education, 101*(1), 66-98. https://doi.org/10.1002/sce.21249

Demirel, Ö. (2013). *Eğitimde program geliştirme.* Ankara: Pegem A Yayıncılık.

Dewey, J. (1938). *Experience and education*. New York: Macmillan.

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W.M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: an overview and guidelines. *Journal of Business Research, 133*, 285-296. https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070

Drake, C., & Sherin, M. G. (2006). Practicing change: Curriculum adaptation and teacher narrative in the context of mathematics education reform. *Curriculum Inquiry*, *36*(2), 153-187. https://doi.org/10.1111/j.1467-873X.2006.00351.x

Fogo, B., Reisman, A., & Breakstone, J. (2019). Teacher adaptation of document-based history curricula: Results of the reading like a historian curriculum-use survey. *Journal of Curriculum Studies*, *51*(1), 62-83. https://doi.org/10.1080/00220272.2018.1550586

Garrido, M. P., Riveiro, J. M. S., & Álvarez, R. B. (2016). Curricular adaptations for deaf and hard of hearing students at UNED university. *Bordón: Revista de pedagogía*, *68*(3), 91-106. https://doi.org/ 10.13042/Bordon.2016.68401

Gümüş, S., Bellibaş, M. S., Gümüş, E. & Hallinger, P. (2019). Science mapping research on educational leadership and management in Turkey: A bibliometric review of international publications. School Leadership & Management, 40(1), 23–44. https://doi.org/10.1080/13632434.2019.1578737

Haden, N. K., Hendricson, W. D., Kassebaum, D. K., Ranney, R. R., Weinstein, G., Anderson, E. L., & Valachovic, R. W. (2010). Curriculum change in dental education, 2003–09. *Journal of Dental Education, 74*(5), 539-557.

Lee, S. H., Wehmeyer, M. L., Palmer, S. B., Soukup, J. H., & Little, T. D. (2008). Self-determination and access to the general education curriculum. *The Journal of Special Education, 42*(2), 91-107. https://doi.org/10.1177/0022466907312354

Lee, S. H., Wehmeyer, M. L., Soukup, J. H., & Palmer, S. B. (2010). Impact of curriculum modifications on access to the general education curriculum for students with disabilities. *Exceptional children, 76*(2), 213-233.

LeTendre, G. K., Hofer, B. K., & Shimizu, H. (2003). What is tracking? Cultural expectations in the United States, Germany, and Japan. *American Educational Research Journal, 40*(1), 43-89.

Li, Z. ve Harfitt, G. J. (2017). An examination of language teachers' enactment of curriculum materials in the context of a centralised curriculum. *Pedagogy, Culture & Society, 25*(3), 403-416. https://doi.org/10.1080/14681366.2016.1270987

Meidl, T., & Meidl, C. (2011). Curriculum integration and adaptation: Individualizing pedagogy for linguistically and culturally diverse students. *Current Issues in Education, 14*(1), 1-30.

Merriam, S. B. (2009). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. San Francisco: Jossey-Bass.

Moher, D., Liberati, A., Tetzlaff, J., & Altman, D. G. (2009). Preferred reporting items for systematic reviews and meta-analyses: The PRISMA statement. *PLoS Medicine, 6*(7), 1–6. https://doi.org/10.1371/journal.pmed.1000097.

Nalbantoğlu, Ü. Y., & Bümen, N. T. (2024). Changes in the curriculum adaptation skills of teachers as a result of professional development support: A Turkish case study. *Teaching and Teacher Education, 137*, 1-13. https://doi.org/10.1016/j.tate.2023.104386

Oliva, P. F., & Gordon II, W. R. (2012). *Developing the curriculum* Pearson Higher Ed.

Ornstein, A. C. ve Hunkins, F. P. (2018). *Curriculum: foundations, principle, and issues*. England, Pearson Education Limited.

Otukile-Mongwaketse, M., Mangope, B., & Kuyini, A. B. (2016). Teachers' understandings of curriculum adaptations for learners with learning difficulties in primary schools in B otswana: issues and challenges of inclusive education. *Journal of Research in Special Educational Needs*, *16*(3), 169-177. https://doi.org/10.1111/1471-3802.12069

Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research and evaluation methods* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE.

Pea, R. D., & Collins, A. (2008). Learning how to do science education: Four waves of reform. In Y. Kali, M. C. Linn, & J. E. Roseman (Eds.), *Designing coherent science education* (pp. 3 – 12). New York, NY: Teachers College Press.

Roth McDuffie, A., Choppin, J., Drake, C., Davis, J. D., & Brown, J. (2018). Middle school teachers' differing perceptions and use of curriculum materials and the common core. *Journal of Mathematics Teacher Education, 21*, 545-577. https://doi.org/10.1007/s10857-017-9368-0

Scruggs, T. E., & Mastropieri, M. A. (1996). Teacher perceptions of mainstreaming/inclusion, 1958–1995: A research synthesis. *Exceptional Children*, *63*(1), 59–74.

Shay, S. (2013). Conceptualizing curriculum differentiation in higher education: a sociology of knowledge point of view. *British journal of sociology of education*, *34*(4), 563-582. https://doi.org/10.1080/01425692.2012.722285

Sherin, M. G., & Drake, C. (2009). Curriculum strategy framework: Investigating patterns in teachers' use of a reform-based elementary mathematics curriculum. *Journal of Curriculum Studies, 41(*4), 467–500. https://doi.org/10.1080/00220270802696115

Shulman, L. S. (1986). Those who understand: Knowledge growth in teaching. *Educational Researcher, 15*(2), 4–14.

Siraj-Blatchford, I., & Sylva, K. (2004). Researching pedagogy in English pre-schools. *British Educational Research Journal*, *30*(5), 713-730. https://doi.org/10.1080/0141192042000234665

Subbarao, I., Lyznicki, J. M., Hsu, E. B., Gebbie, K. M., Markenson, D., Barzansky, B., ... & James, J. J. (2008). A consensus-based educational framework and competency set for the discipline of disaster medicine and public health preparedness. *Disaster Medicine and Public Health Preparedness*, *2*(1), 57-68.

Tomlinson, C.A. (2000a). Reconcilable differences? Standards –based teaching and differentiation. *Educational Leadership*. 7-11.

Tomlinson, C. A. (2000b). Differentiation of instruction in the elementary grades. *ERIC Digest*.

Troyer, M. (2019). Teachers' adaptations to and orientations towards an adolescent literacy curriculum. *Journal of Curriculum Studies, 51*(2), 202-228. https://doi.org/10.1080/00220272.2017.1407458

Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Wehmeyer, M. L. (2019). Strength-based approaches to promoting self-determination and autonomy. *Inclusion, 7*(1), 3–10.

Wiggins, G., & McTighe, J. (2005). *Understanding by design* (Expanded 2nd ed.). Alexandria, VA: ASCD.

Zupic, I., and Čater, T. (2015). Bibliometric methods in management and organization. *Organizational Research Methods, 18*(3), 429-472. https://doi.org/10.1177/1094428114562629

ÜSTEL FONKSİYON MODELLEMESİ İLE NÜFUS TAHMİNİ: ADANA İLİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Ersin KIRAL[1]

[1] Çukurova Üniversitesi, İ. İ. B. F. Ekonometri Böl. Adana, Türkiye,

ekiral@cu.edu.tr – ORCID: 0000-0001-6040-1795

Prof. Dr. Gülsen KIRAL[2]

[2] Çukurova Üniversitesi, İ. İ. B. F. Ekonometri Böl. Adana, Türkiye,

gkiral@cu.edu.tr – ORCID: 0000-0002-0541-0178

ÖZET

Bu çalışma, Adana ili nüfus sayısını tahmin etmektedir. 2014-2023 yılları arasında Adana iline ait nüfus istatistikleri TÜİK'den alınmıştır. Adana ili yıllık nüfus değişkenleri üzerine üstel fonksiyon modeli kurulmuştur. Başlangıç ve Büyüme Oranı sabitleri hesaplanarak, Adana ili 2024 yılına ait tahminler; Nüfusu 2297763, ikamet ettikleri ilde (Adana'da) doğanlar 1654389, farklı bir ilde (Adana dışında) doğanlar 583632, yurt dışında doğanlar 32169 ve doğum yeri bilinmeyenler 27573 olarak hesaplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Nüfus Tahmini, Üstel Fonksiyon Uydurma, Yöneylem Araştırması, Ekonometri

1. GİRİŞ

Bir değişken kendi büyüklüğü ile orantılı (göreceli) olarak artıyorsa burada üstel büyümeden (artış negatif ise azalma) bahsedebiliriz. Buradaki değişkenler arasındaki ilişki bir fonksiyon (model) ile ifade edilebilir. Böyle bir fonksiyon üstel olarak değişir ve formülü üstel fonksiyon ile ifade edilir. Nüfus artışları, sürekli bileşik faiz uygulamaları, radyoaktif azalma, bir hastalığın yayılması gibi gerçek dünya problemleri düşünüldüğünde değişkenlerin kendi büyüklükleri ile göreceli olarak değiştiği görülür. Problemlerin bağımsız değişkenleri (zaman) ve bağımlı değişkeni (ölçüm) arasındaki ilişki modellenirse, tahmin edilmek istenilen zamandaki bağımlı değişken ölçüm değerleri, model fonksiyonda bağımsız değişkenin yerine konulması ile elde edilir.

Pınarlık (2013) çalışmasında; Yeşilırmak Havzasında bulunan akım gözlem istasyonlarının akım ve sediment ölçümlerinden yararlanarak havza için en uygun sediment anahtar eğrisi eşitlik türününü oluşturmak istemiş ve bu durum için üstel fonksiyonun en uygun eğri olduğu belirlenmiştir.

Ceylan (2024) çalışmasında, Üstel fonksiyonun bilim ve mühendislik literatürüne entegre olduğunu vurgulayarak; makine öğrenimi, kayıp fonksiyonları; kriptografi, anahtar değişimi ve şifreleme algoritmaları; robotik, kinematik, yörünge planlama; sayısal analiz, ayrık entegrasyon gibi alanlarda kullanılan Üstel fonksiyon ile kümeler arasındaki bağları açıklamışlardır.

Güney ve ark. (2019) çalışmalarında, Çukurova Üniversitesi Araştırma ve Uygulama Çiftliğinde yetiştirilmekte olan 45 Holstein ineğin süt verim kayıtlarını kullanarak, Laktasyon eğrisinin tahminini Gama, Üstel ve Parabolik üstel fonksiyonları kullanarak modellemiş ve modelleri birbiri ile karşılaştırmışlardır.

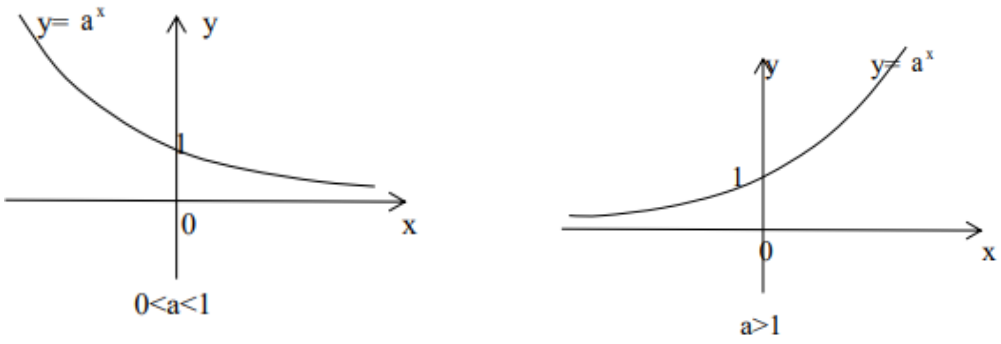
Kıral (2024), kaba ölüm hızı oranlarına ait yıllık verileri kullanılarak Türkiye ve 12 bölgesi için beklenen ölüm oranını tahmin edecek üstel fonksiyon modelleri elde etmiştir. Covid-19 dönemi kaba ölüm hızı oranının da, beklenen değerden 1,2575 daha fazla gerçekleştiğini göstermiştir.

Keskin ve ark. (2020), Covid 19 hastalığının ülkemizdeki yayılım seyrinin izlemek amaçlı, kısıtlama öncesi ve sonrasındaki günlerdeki değişimi göstermek için kısıtlamalı günler için Üstel, kısıtlama olmayan günler için karesel fonksiyon kullanarak her iki modelin de verileri iyi temsil ettiği sonucuna ulaşmışlardır.

2. ÜSTEL FONKSİYON

a sayısı 1'den farklı pozitif reel sayı, x ise herhangi bir gerçek sayı olmak üzere; $f(x)=a^x$ şeklindeki fonksiyonlara **üstel fonksiyon** denir. f(x); reel sayılardan pozitif reel sayılara tanımlıdır.

Bir $f(x)=a^x$ üstel fonksiyonu $0<a<1$ ve $a>1$ durumları için Görsel 1 deki gibi çizilebilir.

Görsel 1: Üstel Fonksiyon Grafikleri

Üstel fonksiyonların kullanım alanları çok fazladır. Finans alanında: Bileşik faiz hesaplamalarında sıkça kullanılır. Fizik alanında: Nükleer fisyon ve yarı ömür hesaplamalarında önemli rol oynar. İnformatik alanında: Algoritmaların zaman karmaşıklığını değerlendirmede kullanılır.

Gerçek hayattan birkaç örnek vererek üstel fonksiyonların gerçek hayattaki önemini görelim:

- Covid-19, hastalığın oldukça bulaşıcı olduğu ve bir kişiden çok kişiye ve daha sonra çok daha fazla kişiye bulaştığı üstel büyümenin hızlı bir örneğidir.
- İki veya daha fazla atomun birleşerek daha büyük bir atom oluşturduğu bir reaksiyon olan nükleer füzyon, radyoaktif maddede gözlemlenebilen bir tür üstel bozulmadır.
- Bir mağaza müşterisinin olumsuz geri bildirimlerinde bilgi bir kişiyle paylaşıldığında paylaşılan bilginin iki veya daha fazla kişiyle paylaşması beklenir. Benzer şekilde paylaşılan kişiler yine iki veya daha fazla kişiye iletir ve bu durumun benzer şekilde katlanarak artması beklenir. Bu tür geri bildirim olayları da sadece üstel fonksiyon kullanımı ile modellenebilir.
- Bilgisayarlarımızın işlem ve depolama gücü başlangıçta MB'tı, şimdi ise katlanarak GB ve TB'a çıktı. Bilgisayarın ilk yaygın kullanımındaki disketler ve sabit disk sürücüleri artık kapasitesi çok yüksek olan bulut sunucularla değiştirildi. Değerlerdeki değişimi düşünürseniz modellemenin üstel fonksiyon ile yapılmasının uygun olduğu hemen söylenebilir.
- Gıda bozulması, üstel büyüme ve bozulma vakası olarak düşünülebilir. Gıda belirli bir süre iyi kalır ve sonra çok kısa sürede hızlı bir şekilde bozulduğu gözlemlenir. Bu nedenle bozulmanın üstel modele uygun olarak olduğu söylenebilir (üstel bozulma).
- İnsanlar yaklaşık 60 yıl boyunca sağlıklı ve dinç bir yaşam seyrine sahip olur. 60 yaşından sonra yaşlanma süreci o kadar hızlıdır ki vücudu üstel bir oranda etkiler. İlk günlerde görülen yaşam kalitesindeki bozulma, sonraki yıllarda daha da büyük ölçüde bozulur. Bu, mevcut bazı hastalıkların ilerlemesi veya belirli organların işlev bozukluğu nedeniyle olabilir.
- İnternet bilgiyle dolup taşıyor. İnternetin ilk aşamalarında, Google yararlı bilgileri toplamak ve bunları ağa eklemek zorundaydı. Ancak zamanla internet kullanıcıları internete bilgi eklemeye başladı ve artık internette bulunan bilgi miktarı akıl almaz düzeyde. Ayrıca artık yapay zeka algoritmalarının uygulanması içeriğin üstel bir şekilde oluşturulmasına yardımcı oluyor. İçerik kısa bir zaman diliminde binlerce ve milyonlarca kez üretiliyor.

- Sınırlı kaynaklara sahip ekosistemlerde, rekabet gibi faktörler nedeniyle nüfuslar katlanarak azalabilir ve bu da nüfus **yaştaki düşüşe yol açabilir.**

- Sıcak bir fincan kahveyi düşünün. Zaman hızla soğur. Soğuma hızı üstel bir azalmayı takip eder. Sıcaklıkta çok sıcaktır, ancak zaman geçtikçe hızlıca soğur.

3. ADANA İLİ

Adana; Nüfusu **2.270.298** ile Türkiye'nin en kalabalık yedinci ilidir. Yüzölçümü 13.844 km^2 olup, km^2'ye 164 kişi düşmektedir. Adana'da 15 ilçe ve belediye, belediyelerde de toplam 831 mahalle mevcuttur.

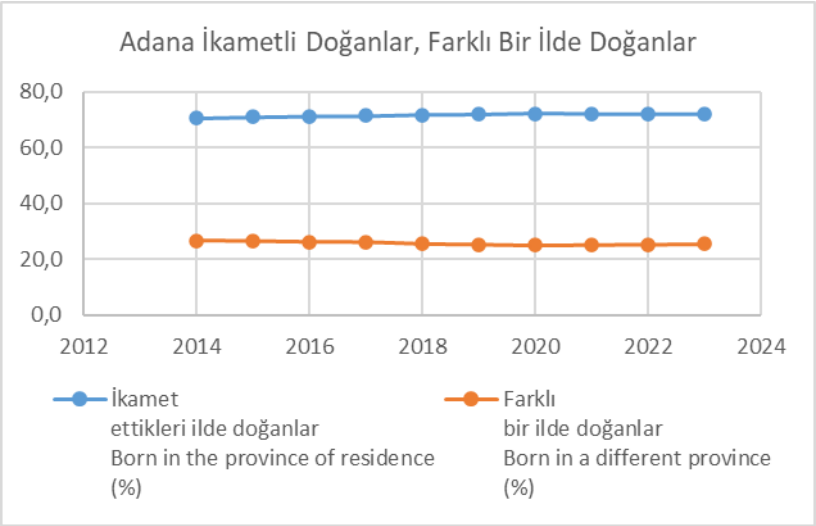
Adana ile nüfus yoğunluğu nerede ise Türkiye ortalamasının iki katıdır (95 kişi/km²). Nüfusun yaklaşık yüzde 66'sı (1/3'den çoğu il merkezinde) kentsel; yüzde 34'ü de kırsal yerleşmelerde yaşar. Adana ili, nüfus artış hızı bakımından Türkiye'de 3. sırayı alır (yılda yaklaşık yüzde 0.36).

Çizelge 1: İkamet Edilen il ve Doğum Yeri Durumuna Göre Nüfus 2014-2023

İkamet edilen il ve doğum yeri durumuna göre nüfus, 2014-2023
Population by province of residence and place of birth status, 2014-2023

Yıl Year	İkamet yeri Province of residence	Toplam nüfus Total population	İkamet ettikleri ilde doğanlar Born in the province of residence	Farklı bir ilde doğanlar Born in a different province	Yurt dışında doğanlar Born abroad	Doğum yeri bilinmeyen Birthplace unknown	İkamet ettikleri ilde doğanlar Born in the province of residence (%)	Farklı bir ilde doğanlar Born in a different province (%)	Yurt dışında doğanlar Born abroad (%)	Doğum yeri bilinmeyen Birthplace unknown (%)
2023	Adana	**2 270 298**	1 635 634	577 450	29 985	27 229	72,0	25,4	1,3	1,2
2022	Adana	**2 274 106**	1 636 850	576 741	32 410	28 105	72,0	25,4	1,4	1,2
2021	Adana	**2 263 373**	1 630 057	571 776	32 330	29 210	72,0	25,3	1,4	1,3
2020	Adana	**2 258 718**	1 631 116	567 527	30 040	30 035	72,2	25,1	1,3	1,3
2019	Adana	**2 237 940**	1 608 322	567 954	28 228	33 436	71,9	25,4	1,3	1,5
2018	Adana	**2 220 125**	1 593 207	567 993	24 948	33 977	71,8	25,6	1,1	1,5
2017	Adana	**2 216 475**	1 581 302	578 519	21 744	34 910	71,3	26,1	1,0	1,6
2016	Adana	**2 201 670**	1 568 874	576 435	20 768	35 593	71,3	26,2	0,9	1,6
2015	Adana	**2 183 167**	1 549 828	576 493	20 431	36 415	71,0	26,4	0,9	1,7
2014	Adana	**2 165 595**	1 529 770	575 448	21 599	38 778	70,6	26,6	1,0	1,8

İkamet edilen il ve doğum yeri durumlarına göre nüfus değerleri 2014-2023 yılları arası Çizelge 1 de görülmektedir. Çizelgeya baktığımızda seneler geçtik sıra toplam nüfus değeri artarken, ikamet ettikleri ilde doğanların oranı artış, farklı bir ilde doğanların oranı ise azalma eğilimindedir.

Görsel 2: 2012-2014 Adana İli İkameti Doğanlar, Farklı Bir İlde Doğanlar

4. ÜSTEL FONKSİYON MODELİ OLUŞTURMA (İKİ PARAMETRELİ ÜSTEL FONKSİYON)

İki parametreli e tabanında üstel fonksiyon;

$$y = Ce^{At} + u \qquad (1)$$

eşitliği ile ifade edilir. *C* ve *A;* fonksiyonun parametreleri, e: taban sayısı, t: bağımsız değişken, y: bağımlı değişken ve u: hata terimi olarak tanımlıdır. (1) nolu eşitliği doğrusal hale getirmek için Logaritma fonksiyonu kullanılır. Tabanımız *e* olduğundan eşitliğin iki tarafına *ln* fonksiyonu uygulanır. İki parametreli üstel model;

$$lny = \ln(Ce^{At}) = \ln(C) + \ln(e^{At}) = At + \ln(C) \qquad (2)$$

haline gelir. (2) nolu eşitlikte $Y = lny$ ve $b = lnC$ alınarak

$$Y = At + b \qquad (3)$$

doğrusal halde ifade edilir. Hata kareleri toplam formülü oluşturularak çözümleme yapılabilir. Hata terimi $u = Y - At - b$ 'nun karesi alındığında; $u^2 = (Y - At - b)^2$eşitliği elde edilir. Eşitlik $(t_1, y_1), (t_2, y_2), \ldots, (t_n, y_n)$ sıralı ikililerden oluşan veri kümesi için işleme alınırsa hata kareler toplamı (4) eşitliği ile ifade edilebilir.

$$H_{kt} = \sum_{i=1}^{n} u_i{}^2 = \sum_{i=1}^{n} (Y_i - At_i - b)^2 \qquad (4)$$

(4) nolu eşitliğin *A* ve *b* parametrelerine göre türevi alınıp sıfıra eşitlenir ve A ve b parametreleri için düzenlenirse normal denklemler (5) elde edilir (Sudarno ve Widiharih, 2021).

$\frac{\partial H_{kt}}{\partial A} = \sum_{i=1}^{n}(Y_i t_i - A t_i^2 - b t_i) = 0$ ve $\frac{\partial H_{kt}}{\partial b} = \sum_{i=1}^{n}(Y_i - A t_i - b) = 0$

$$A\sum_{i=1}^{n} t_i^2 + \sum_{i=1}^{n} b t_i = \sum_{i=1}^{n} t_i Y_i \text{ ve } A\sum_{i=1}^{n} t_i + bn = \sum_{i=1}^{n} Y_i \quad (5)$$

Normal denklem sistemi A parametresine göre çözülür;

$$A = ((n\sum_{i=1}^{n} t_i Y_i - \sum_{i=1}^{n} t_i \sum_{i=1}^{n} Y_i)(n\sum_{i=1}^{n} t_i^2 - (\sum_{i=1}^{n} t_i)^2)^{-1} \quad (6)$$

ve eşitlikten b parametresi çekilirse

$$b = \bar{Y} - A\bar{t} \quad (7)$$

eşitliği elde edilir.

$$C = e^b \quad (8)$$

dönüşümü ile *C* ve *A* parametreleri hesaplanabilir.

5. UYGULAMA

Adana ili yıllık nüfus değişkenleri TÜİK verisi üzerine üstel fonksiyon modeli kurulmuştur. MS Excel programında (6), (7), (8) nolu eşitlikler formülize edilerek C; başlangıç ve A; büyüme oranı sabitleri hesaplanmıştır.

Excel programında yapılan yukarıda formüllerle nasıl hesaplanacağı ifade edilen işlemler sonrası C ve A sabitleri C=2,174,014, A=0,0055 olarak elde edilmiştir. Bu nedenle verilere uygun üstel fonksiyon model,

$$y = f(t) = 2174014e^{0.0055t}$$

eşitliği ile ifade edilebilir.

Çizelge 2: Excel Hesaplama Tablosu

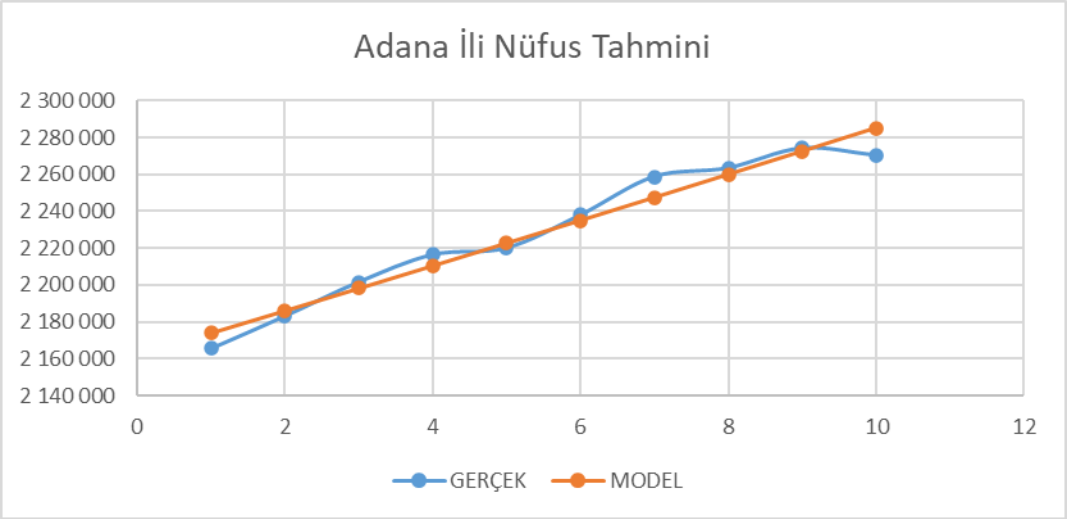
İkamet edilen il ve doğum yeri durumuna göre nüfus, 2014-2023

							Yıl-Year						
		YILLAR	2014	2015	2016	2017(r)	2018(r)	2019(r)	2020(r)	2021(r)	2022	2023	2024 TAHMİNİ
ADANA		GERÇEK	2 165 595	2 183 167	2 201 670	2 216 475	2 220 125	2 237 940	2 258 718	2 263 373	2 274 106	2 270 298	
		MODEL	2174014,61	2186083	2198219,23	2210422,41	2222693	2235032	2247439,929	2259916,4	2272462	2285077,37	2297763
		HATA %	0,38878977	0,133587	0,15673408	0,27307264	0,115684	0,129924	0,499312924	0,152721	0,07229	0,65098811	
		Xk	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
		y şapka	14,5882	14,5963	14,6047	14,6114	14,6131	14,6211	14,6303	14,6324	14,6371	14,6354	
toplam x kare	285		285	A	+	45	B	658,2216					
toplam x	45		45	A	+	10	B	146,1700					
toplam xy şapka	658,2216												
n sayısı	10												
toplam y şapka	146,1700			A=	0,00553604								
				B=	14,5920861					658,22164			
4,5				C=	2174014,61					146,16998			
82,5													
				MODEL	y=C.Exp(Ax)	=							2024
		MODEL	2174014,61	2186083	2198219,23	2210422,41	2222693	2235032	2247439,929	2259916,4	2272462	2285077,37	2297763
			70 889 862	8 505 522	11 907 795	36 633 807	6 596 362	8 454 229	127 194 883	11 948 408	2 702 609	218 429 782	
		RMS	7094,10501										

Çizelge 3: Üstel Fonksiyon Modeli Kullanarak Elde Edilen Adana İli Tahmini Nüfus Değerleri

YILLAR	2014	2015	2016	2017(r)	2018(r)	2019(r)	2020(r)	2021(r)	2022	2023	2024 TAH.
GERÇEK	2 165 595	2 183 167	2 201 670	2 216 475	2 220 125	2 237 940	2 258 718	2 263 373	2 274 106	2 270 298	
MODEL	2174014,61	2186083	2198219,23	2210422,41	2222693	2235032	2247439,929	2259916,4	2272462	2285077,37	2297762,73
HATA %	0,38878977	0,133587	0,15673408	0,27307264	0,115684	0,129924	0,499312924	0,152721	0,07229	0,65098811	

Tablo 3 ve Görsel 3'den; üstel fonksiyon modellemesi sonrası elde edilen Adana ili nüfusu tahmin değerlerinin, gerçek nüfus değerlerine çok yakın olduğu görülmektedir.

Görsel 3: Adana İli Nüfus Tahmini

Burada (t=0'dan başladığı için) n=10 verilerek Adana ilinin 2024 yılına ait nüfus sayısı 2,297,763 olarak tahmini olarak hesaplanmıştır.

2024 yılına ait diğer hesaplama sonuçları ise aşağıdaki gibidir.

- Adana'da doğanlar 1654389,
- Adana'dan farklı bir ilde doğanlar 583632,
- Yurt dışında doğanlar 32169,
- Doğum yeri bilinmeyenler 27573

olarak tahmin edilmiştir.

KAYNAKLAR

1. Pınarlık, M. (2013). "Yeşilırmak Havzası İçin Sediment-Akım Fonksiyonlarının Belirlenmesi". Düzce Üniversitesi Bilim Ve Teknoloji Dergisi. 11(2023) 441-456. DOI: 10.29130/Dubited.1063087
2. Ceylan, A.M. (2024) ."Set Theory Interpretation for Exponential Approximation of Time-Ordered Integral" .Pamukkale Univ Muh Bilim Derg, 30(6), 785-789, 2024
3. Güney M., Kayaalp, G.T., Gökçe G., Göncü S. (2019). Comparison of Three Different Models Used İn The Estimation Of Lactation Curve. Turkish Journal Of Agriculture - Food Science and Technology. 7(3): 487-489, 2019 DOI: Https://DOI.Org/10.24925/Turjaf.V7i3.487-489.2310
4. Kıral E. (2024). "Türkiye'de Bölgelere Göre Kaba Ölüm Oranı Analizi-I. "Uluslararası Ekonomi Ve Yenilik Dergisi, 10 (1) 2024, 65-80.
5. Dikici M. K. (2022). Lineer Olmayan Kısmi Diferansiyel Denklemlerin Yürüyen Dalga Çözümlerinin İncelenmesi. Yüksek Lisans Tezi. Ordu Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
6. Keskin S., Demir C., Demir Y. (2020). Türkiye'deki Yeni Korona virüs (2019-Ncov) Vaka Sayısının Seyri İçin İstatistik Model Yaklaşımı. Van Sağ Bil Derg. 2020;13 (Özel Sayı):29-32
7. Arslan C. (2015). Güncel Haliyle Adana Şehrinde Nüfus Dönüşümleri. .Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER) / The Journal of Social Science / Yıl: 2, Sayı: 4, Eylül 2015, S. 42-6yıl: 2, Sayı: 4, Eylül 2015, S. 42-61
8. Çetinkaya N. E. (2013). Adana İlindeki Toplu Taşıma Sistemlerinin Alt Yapısının Tespiti Ve İyileştirme Önerileri. Bahçeşehir Üniv. Yl Tezi
9. https://tr.wikipedia.org/wiki/Adana_(il)
10. https://www.nufusu.com/il/adana-nufusu#google_vignette

TÜRKİYE'DE ENERJİ SEKTÖRÜNÜN YILLIK SERA GAZI EMİSYONU ANALİZİ VE TAHMİNİ

Doç. Dr. Ersin KIRAL[1]

[1] Çukurova Üniversitesi, İ. İ. B. F. Ekonometri Böl. Adana, Türkiye,

ekiral@cu.edu.tr – ORCID: 0000-0001-6040-1795

Prof. Dr. Gülsen KIRAL[2]

[2] Çukurova Üniversitesi, İ. İ. B. F. Ekonometri Böl. Adana, Türkiye,

gkiral@cu.edu.tr – ORCID: 0000-0002-0541-0178

ÖZET

Bu çalışma Türkiye'de "Enerji" sektörünün yıllık sera gazı emisyon (CO2 eşdeğeri) oranlarını tahmin edilmiştir. 1990-2022 yılları arasında enerji sektörünü sera gazı emisyon verileri TÜİK'den alınmıştır. 33 yıllık verinin yüzdelik artış oranları için seçilen "A"<=0, 0<="O"<5, 5<="Ü" aralık sınıflandırmaları üzerine bir adımlı Stokastik Markov zincirleri modeli kurulmuştur.

Türkiye'de enerji sektörünün 2023, 2024 ve 2025 yılları artış oranlarının A, O ve Ü durumlarında olma olasılıkları ve değerleri tahmin edilmiştir. Buna göre 2023, 2024 ve 2025 yıllarında A, O ve Ü sınıflarının olasılık vektörleri ve değerleri sırasıyla; $(0,44; 0,33; 0,22)_{2023}$, 415,37, $(0,42; 0,25; 0,33)_{2024}$, 427,41ve $(0,42; 0,26; 0,32)_{2025}$, 439,89 olarak hesaplanmıştır.

Yıllık enerji sektörü sera gazı emisyonlarının durağanlık durumu elde edilip uzun dönemdeki seçilen aralıklarda bulunma olasılıkları hesaplanmıştır. 6 yıl sonra 2028 yılı durağan durumda olarak bulunmuş ve uzun dönemde A, O ve Ü sınıflarında bulunma olasılıkları sırasıyla 0,42; 0,26; 0,32 olarak hesaplanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Sektörü Sera Gazı, Markov Zincirleri, Yöneylem Araştırması, Ekonometri

GİRİŞ

Enerji, insan ihtiyaçlarının giderilmesi için gerekli, yaşam standardının yükseltilmesi için vazgeçilmez bir unsurdur. Enerjiye talep, nüfus artışı, kentleşme ve teknolojik gelişme ile birlikte sürekli bir artış göstermektedir. Diğer taraftan enerjinin çevre üzerindeki olumsuz etkileri ayrı bir gerçektir. İnsanoğlu bir yandan enerjiden istifade ederken diğer yandan enerjinin çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmaya çalışmaktadır.

Yeryüzündeki tüm yaşam biçimlerinin yaşamasına olanak tanıyan atmosferde birçok gaz bulunmaktadır. Atmosferin temiz ve kuru hava hacminin %99'unu oluşturan azot ve oksijenin yanı sıra %1'lik kısmını ise karbondioksit, su buharı, metan gazı ve ozon gazı oluşturmaktadır. Atmosferde %1'lik alanı oluşturan bu gazlar nicelik olarak az gözükmesine rağmen etkileri doğal kaynakları tüketecek kadar güçlüdür. Sera gazı da bunlardan biridir.

Sera gazı, atmosferde ısıyı tutmaya yarayan bir gazdır. Atmosferin çevresinden, yeryüzünde gelen ısıların dışarıya çıkmasını engelleyen sera gazı, ısının yeryüzüne tekrar dönmesine neden olur. Dünya nüfusunun hızla artması, fosil yakıtların kullanımı, yeşil alanların azalması, endüstriyel süreçlerin hız kazanması gibi durumlar karbondioksit emisyonlarının artmasına ve sera gazı oluşumuna neden olmaktadır.

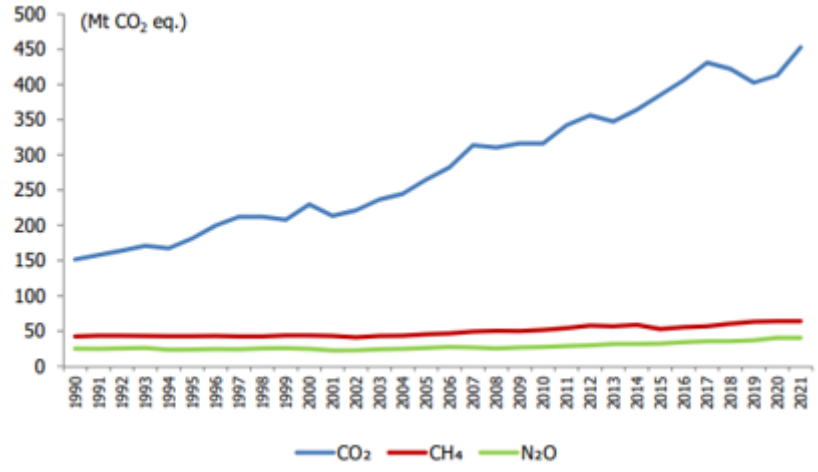
Atmosfere çok büyük oranda bulunmasa da sera gazının olumsuz etkileri şöyle özetlenebilir:

- Küresel ısınmayı tetiklemesi
- Deniz seviyesinin yükselmesi
- Kızıl ötesi radyasyon miktarında artışa sebebiyet vermesi
- Yaşayan bütün canlıların sağlığına dair olumsuz etkiler
- Tarıma verdiği zarar
- Küresel iklim değişikliğine sebep olması

Endüstri devriminden bu yana enerji üretimi için çoğunlukla fosil yakıtlar kullanıldığından, insanoğlunun aktivitelerinden kaynaklı olarak atmosferde beklenenin üzerinde sera gazı salınımı olmuştur. Türkiye'de sera gazı emisyonu (salınımı) kişi başına yaklaşık 6.6 tondur. Türkiye her yıl 500 milyon ton sera gazı salmaktadır. Bu oranla Türkiye, dünyanın yıllık salınımının yaklaşık olarak %1'ini meydana getirmektedir. Enerjiye talebin artışı sonrası çevremizde ortaya çıkan olumsuz etkilerin önüne geçebilmek amacı ile 2021 yılında Montreal Protokolü'nün Kigali Düzeltmesi imzalanmış ve Türkiye'de en geç 2053 yılında sıfır emisyona ulaşılması hedeflenmiştir [6].

Sera etkisine neden olan gazlar üç ana grupta sınıflandırılmaktadır:

- Karbondioksit (CO2)
- Metan (CH4)
- Azot Oksit (N2O)

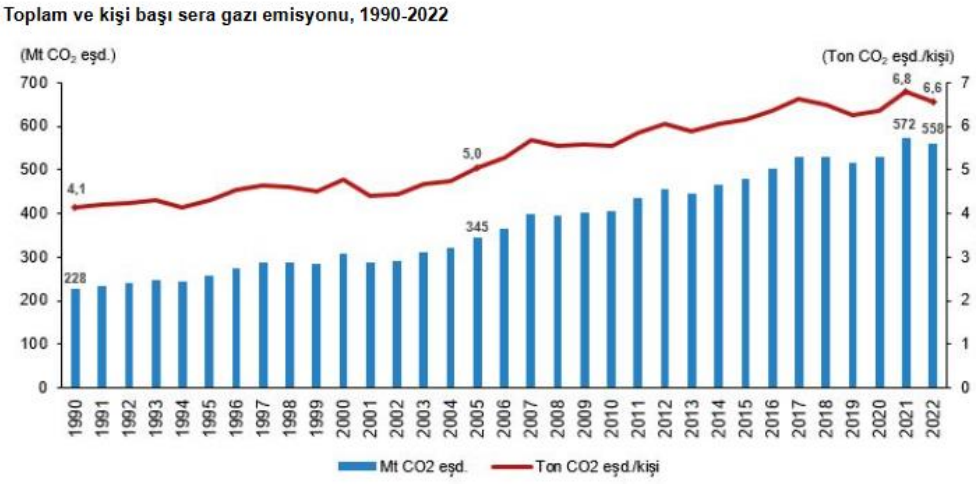

Görsel 1: 1990-2021, Sera Gazlarının Emisyon (Salınım) Eğilimi

Görsel 1'den de görüleceği gibi 1990-2021 yılları arası sera etkisine neden olan gazlardan Metan ve Azot Oksit fazla değişim göstermezken, CO2 gazı salınımı her geçen yıl artış göstermiştir.

Sera gazının azaltılması için;

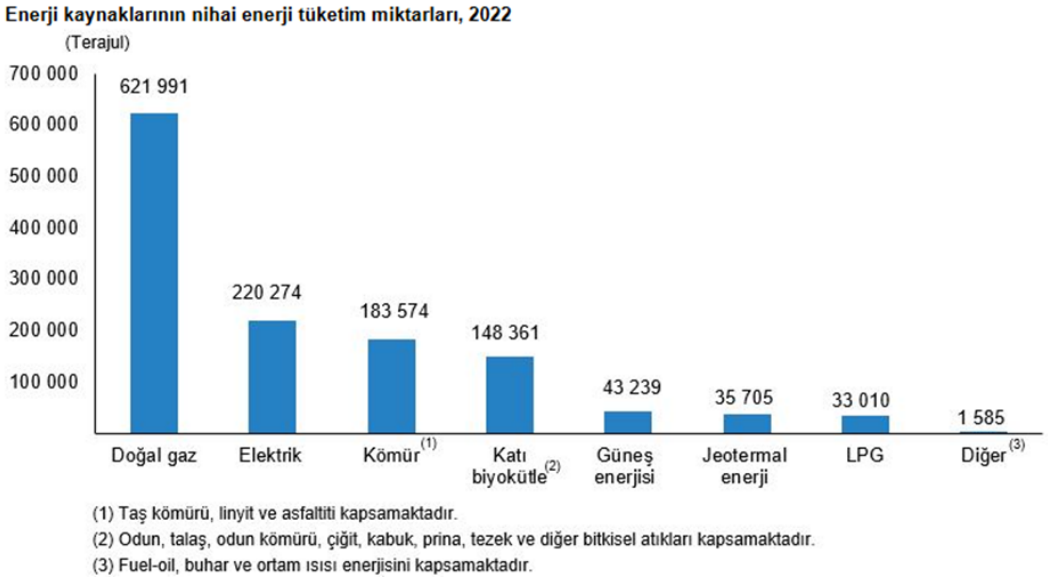
- Fosil yakıtların kullanımı azaltılmalı
- Enerji verimliliğine özen gösterilmeli
- Gereksiz enerji tüketimlerinden kaçınılmalı
- Yalıtımı güçlü binalar kullanılmalı
- Enerji açısından verimli cihazlar tercih edilmeli
- Ulaşım araçlarında elektrikli olanları tercih edilmeli
- Güneş, hidroelektrik, rüzgâr ya da jeotermal gibi yöntemler yardımı ile temiz enerji elde edilmeye çalışılmalıdır

. .

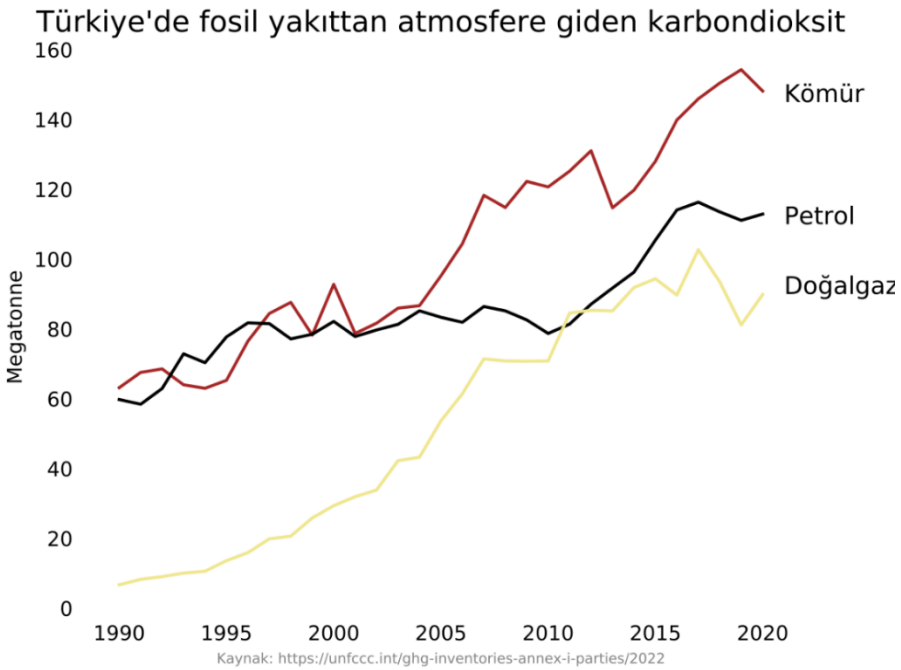

Görsel 2: 1990-2022 Toplam Kişi Başına Sera Gazı Emisyonu

Görsel 2' den de görüleceği gibi toplam ve kişi bazında sera gazı emisyon değerlerine özellikle 2000 senesi ve sonrası artış eğilimindedir.

Görsel 3: Enerji Kaynaklarının Nihai Tüketim Miktarları, 2022

Enerji kaynaklarının nihai tüketim miktarlarına baktığımızda 2022 yılında en büyük tüketimin doğalgaz kullanımı olduğu görülmektedir.

Görsel 4: Türkiye'de Fosil Yakıttan Atmosfere Giden Kardondioksit

Türkiye'de atmosfere giden karbondioksit miktarına en çok etki yapan fosil yakıtın kömür olduğu Görsel 4'den görülmektedir.

LİTERATÜR

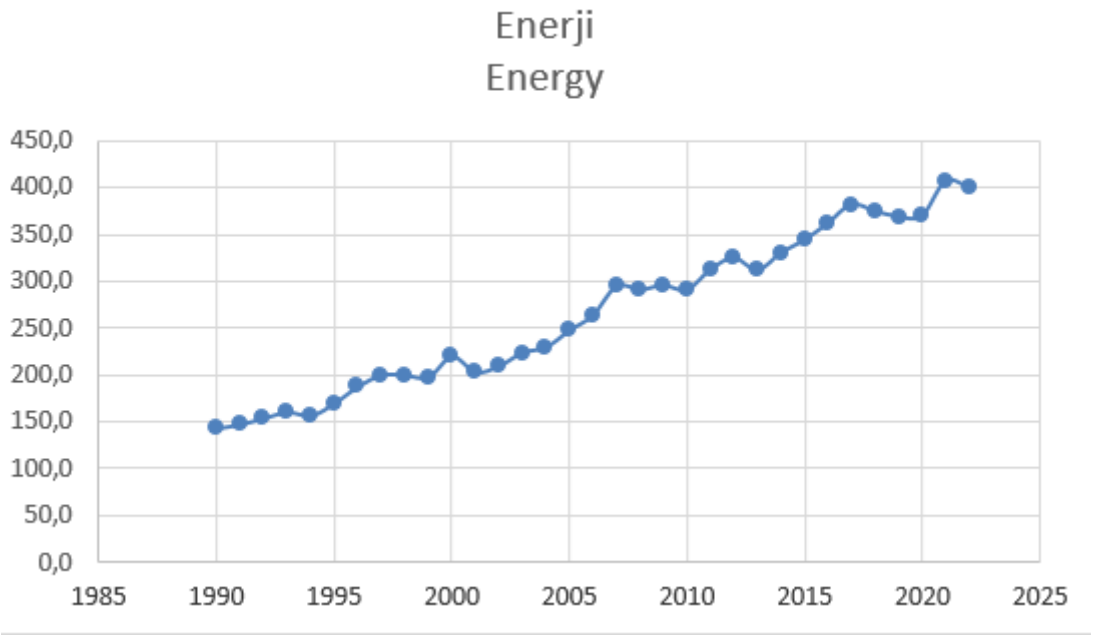
Çeşmeli ve Pençe (2020), makine öğrenimi algoritmaları kullanarak Türkiye için sera gazı tahminlemesini 2018-2031 yılları için yapmışlardır. Yapılan tahminlemeden yola çıkarak ülkemizdeki emisyon değerlerini normalin üzerinde çıktığını, bunun önüne geçebilmek için de biyokütle artırıcı faaliyetlerin yapılması gerektiği vurgulanmıştır.

Sel ve Tekgün (2022) çalışmalarında, karbondioksit salınımı tahmininde ANFIS yöntemi kullanılmışlardır. Hesaplamalarında hem geriye dönük (2019-2020 yılları arası) hem de ileriye dönük 2021-2023 yılları için tahmin değerlerini hesaplamışlardır. Yüksek tahmin başarısı elde etmişlerdir. Elde ettikleri sonuçları ise Kyoto Protokolü ve Paris İklim Anlaşması kapsamında değerlendirilmişlerdir.

Oğul (2022) çalışmasında, Turizm ve CO2 emisyonu arasında uzun dönemli bir ilişki araştırmış ve 1990-2018 dönemi yıllık verileri için yaptığı analiz sonucunda; turizmin CO2 emisyonunu pozitif yönde etkilediği ve çevresel bozulmalara neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Kılınç ve Altıparmak (2020) çalışmalarında, Avrupa Birliği'ne üye 21 ülke ve Türkiye için 2005-2014 yılları arası verileri kullanarak GSYH ve birincil enerji tüketimi ile CO2 emisyonunu arasında pozitif ilişki olduğunu tespit edilmişlerdir.

1990-2022 yılları arasında Sektörlere göre toplam sera gazı emisyonlarının yüzde değişimleri (CO2 eşdeğeri) verileri alınmış ve Çizelge 1'de verilmiştir.

Görsel 5 : Sera Gazı Emisyonlarının Yıllık Ölçüm Değerleri

Çizelgeden de görüleceği üzere, emisyon değerleri 10 defa azalma 23 defa artış göstermektedir. Yıllık en çok artış %11,77 ile 2007'de ve en çok azalış -%7,58 ile 2001'de olmuştur. Artışların 33 yıllık aritmetik ortalaması %3,38 olarak gerçekleşmiştir.

YÖNTEM: MARKOV ZİNCİRLERİ

Markov zincirleri yöntemi, olasılıksal bir tekniktir. Rassal değişkenlerden oluşan süreçte durumlar arası geçişler için olasılık değerleri sadece bulunulan duruma bağlı, önceki durumlardan bağımsız ise modelde Markov özelliği olduğu söylenir (Ross, 2007: 181). Stokastik süreç içerisinde durumlar arası geçişleri modelleyerek durumlar arası geçiş olasılıklarını hesaplamamıza yarayan yöntem Markov Analizi ismi ile bilinir. Bu yöntem ile sistemin uzun dönemde yakınsadığı durum (var ise) kolaylıkla hesaplanabilir.

Markov zincirinin, i durumundan j durumuna geçme olasılığı p_{ij} ile gösterilir. Gelecek durum, mevcut duruma bağlı koşullu olasılıklar yardımı ile hesaplanır. $P=[p_{ij}]$ zincirin geçiş olasılık matrisidir. Bir sonraki durum, hâlihazırdaki durum vasıtasıyla geçmişe ve şimdiki duruma bağlıdır. Ve geçiş olasılıklarının zaman değişkenine bağlı değildir (Serfozo, 2009).

Geçiş frekans matrisi (GFM) ile gösterilmektedir. GFM matrisin her bir elemanı bulunduğu satırın toplamına bölünerek P geçiş olasılık matrisi (GOM) elde edilir.

Son durum olasılık dağılımı Qn ile gösterilir. Başlangıç olasılık dağılımı Q_n; P ile çarpılarak sonraki dönemlerin geçiş olasılıkları

$$Q_{n+1}=Q_n.P \quad , n= 0,1,2 \qquad (1)$$

eşitliği yardımı ile hesaplanır (Grimshaw ve Alexander, 2011). Geçiş olasılıkları zamandan bağımsız olup, geçiş sayısının bazı değerlerinden sonra sabit bir olasılık dağılımına yaklaşma eğilimi gösterir. n arttıkça P geçiş olasılık matrisinin P_n kuvvetleri durağanlık matrisine yaklaşırsa, P nin "limit matrisi", bir k pozitif tamsayısı için P^k ya yaklaşır. Bu değer "**P matrisinin denge durumu**" dur. Elde edilen bu değerler durağan durum hakkında bilgi verir.

UYGULAMA

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) resmi web sitesinden 1990-2022 yılları arasında Sektörlere göre toplam Sera Gazı Emisyonları (CO2 eşdeğeri) verileri alınmıştır. Enerji sektörü 33 yıllık verisinin yıllık yüzdelik değişim oranları üzerine Markov Zincirleri yöntemi uygulanmış ve 2023, 2024 yılları için Sera Gazı Emisyonları tahmin edilmiştir. GOM kuvvetleri alınarak durağanlık durumu hesaplanmıştır. Tüm hesaplamalar Microsoft Excel programı kullanılarak yapılmıştır.

Çizelge1: Sektörlere Göre Sera Gazı Emisyonlarının Yüzde Değişimleri

Yıl	TOPLAM	ENERJİ	ENDÜST	TARIM	ATIK
	% Değ.	% Değ.	% Değ.	% Değ.	% Değ.
1991	3,2443	3,0089	7,6576	1,9564	3,2756
1992	2,7242	4,4381	-1,2049	-0,3151	3,0930
1993	3,0316	4,1614	2,1026	0,1362	3,1222
1994	-2,5582	-2,2787	-2,6531	-4,5889	3,1520
1995	5,6537	8,4382	5,7656	-2,6131	3,6896
1996	7,5471	10,4724	2,5038	1,0504	3,3575
1997	3,9463	6,4711	3,2491	-5,5064	4,9325
1998	0,4882	-0,1053	1,1619	1,9853	2,8085
1999	-0,8694	-0,9707	-5,6028	0,8854	3,9442
2000	7,2664	11,1145	1,6094	-4,4354	3,5379

2001	-6,1469	-7,5817	-1,3399	-5,0875	3,5735
2002	1,7076	3,1775	3,7136	-6,8262	3,2181
2003	6,7268	6,8551	5,0331	8,6821	2,7812
2004	3,0598	2,5690	9,1333	1,6013	3,3338
2005	7,1785	7,8335	11,1286	2,9245	2,3364
2006	5,9305	6,5396	7,2286	2,8127	2,9299
2007	9,2540	11,7701	7,9343	-0,8752	1,5448
2008	-1,0286	-1,3131	5,1167	-5,0376	0,7496
2009	1,6188	1,5831	3,3993	0,7714	0,2017
2010	0,9849	-1,5947	13,7074	5,6678	1,4264
2011	7,2795	7,4540	10,0221	5,4321	1,9732
2012	4,6907	3,9409	4,1841	11,9150	-0,8248
2013	-1,7262	-4,0064	5,4908	5,5139	-5,4578
2014	4,2638	5,9062	1,1879	0,2327	-1,0807
2015	2,9364	4,1274	-0,4613	-0,4880	3,6521
2016	5,0022	5,1997	6,8338	4,1927	-2,2412
2017	5,3599	5,5149	4,5475	7,5207	-2,6091
2018	-0,5702	-1,8608	1,6214	3,8906	2,5170
2019	-2,3665	-1,5440	-13,0954	3,7830	-3,0336
2020	2,8304	0,1582	15,2273	6,8795	1,2137
2021	7,8865	9,9997	11,1158	-1,3875	-9,1449
2022	-2,3982	-1,4482	-6,4338	-5,1274	5,4526

TÜİK resmi web sitesi

Enerji sektörünün Sera Gazı Emisyonlarının yıllık ölçüm değerlerinin grafiği ise Görsel 6'da görülmektedir.

Öncelikle enerji yüzdelik oranları üzerine yıllık veri: V olmak üzere

Çizelge 2: 1990-2022 Enerji Yıllık Artışların Durum Sınıflandırmaları

Yıl	Enerji Sera Gazı Emisyon	Sınıflar
1990	143,1	
1991	147,5	O
1992	154,0	O
1993	160,4	O
1994	156,8	A
1995	170,0	Ü

1996	187,8	Ü
1997	199,9	Ü
1998	199,7	A
1999	197,8	A
2000	219,8	Ü
2001	203,1	A
2002	209,6	O
2003	223,9	Ü
2004	229,7	O
2005	247,7	Ü
2006	263,9	Ü
2007	294,9	Ü
2008	291,0	A
2009	295,7	O
2010	290,9	A
2011	312,6	Ü
2012	324,9	O
2013	311,9	A
2014	330,4	Ü
2015	344,0	O
2016	361,9	Ü
2017	381,8	Ü
2018	374,7	A
2019	368,9	A
2020	369,5	O
2021	406,5	Ü
2022	400,6	A

V<0 ise “Alt”: A, 0<=V<5 ise “Orta”: O ve 5<=V ise “Üst”: Ü

durum aralıkları üç kategori tanımlanmıştır. Buna göre enerji yıllık artışların durum sınıflandırmaları Çizelge 2’de verilmiştir.

Durumların geçiş frekans matrisi Çizelge 3’de verilmiştir.

Çizelge 3: Geçiş Frekans Matrisi (GFM)

ENERJİ	Ü	O	A	TOP.
Ü	5	3	5	**13**
O	4	2	3	9
A	4	3	2	9

Çizelge 4: P Geçiş Olasılık Matrisi (GOM)

		GEÇİŞ OLASILIK MATRİSİ		
ENERJİ	**Ü**	**O**	**A**	**TOP.**
Ü	0,3846	0,2308	0,3846	1
O	0,4444	0,2222	0,3333	1
A	0,4444	0,3333	0,2222	1

Çizelge 5: GOM kuvvetleri

P 'nin Kuvveti	**Ü**	**O**	**A**	
2	0,4214	0,2682	0,3103	1
	0,4179	0,2631	0,3191	1
	0,4179	0,2507	0,3314	1
	Ü	**O**	**A**	
4	0,4194	0,2614	0,3192	1
	0,4193	0,2613	0,3194	1
	0,4193	0,2611	0,3195	1
	Ü	**O**	**A**	**TOP.**
5	0,4194	0,2613	0,3194	1
	0,4194	0,2613	0,3194	1
	0,4194	0,2613	0,3193	1
	Ü	**O**	**A**	**TOP.**
6	0,4194	0,2613	0,3194	1
	0,4194	0,2613	0,3194	1
	0,4194	0,2613	0,3194	1

GFM'nin satırlarındaki terimler satır toplamlarına bölünerek geçiş olasılık P matrisi elde edilmiş ve Çizelge 4'de verilmiştir.

Buna göre Ü durumunda olan bir yıldan;

Ü durumuna geçme olasılığı 0,3846, O durumuna geçme olasılığı 0,2308, A durumuna geçme olasılığı 0,3846 dir.

O durumunda olan bir yıldan;

Ü durumuna geçme olasılığı 0,4444, O durumuna geçme olasılığı 0,2222, A durumuna geçme olasılığı 0,3333 dir.

A durumunda olan bir yıldan;

Ü durumuna geçme olasılığı 0,4444, O durumuna geçme olasılığı 0,3333, A durumuna geçme olasılığı 0,2222 dir.

GOM'un kuvvetleri alınarak durağan durum bulunmuş ve Çizelge 5'de verilmiştir.

Durağanlık durumu 6. kuvvette elde edilmiştir.

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Türkiye'de 2023, 2024 ve 2025 yılları enerji sektörünün sera gazı artış oranlarının A, O ve Ü durumlarında olma olasılıkları tahmin edilmiştir. Buna göre 2023, 2024 ve 2025 yıllarında (Ü, O ,A) sınıflarının olasılık vektörleri sırasıyla; $(0,44; 0,33; 0,22)_{2023}$, $(0,42; 0,25; 0,33)_{2024}$ ve $(0,42; 0,26; 0,32)_{2025}$ olarak hesaplanmıştır. Aralık orta noktaları sırasıyla; 8,39, 2,5, -3,79 olup durumların beklenen değeri

- 2023 yılı için *8,39**0,44+ *2,5**0,33- *3,79**0,22= 3,69
- 2024 yılı için *8,39**0,42+ *2,5**0,25-*3,79**0,33= 2,90
- 2025 yılı için *8,39**0,42+ *2,5**0,26-*3,79**0,33= 2,92

yüzdelik oralarında artışlar tahmin edilmiştir. O halde

- 2023 yılı enerji sektörü sera gazı emisyon tahmini 400,6+400,6*3,69/100= 415,37
- 2024 yılı enerji sektörü sera gazı emisyon tahmini 415,37+415,37*2,9/100= 427,41
- 2025 yılı enerji sektörü sera gazı emisyon tahmini 427,41+427,41*2,92/100= 439,89

olarak bulunur. Yıllık enerji sektörü sera gazı emisyonlarının durağanlık durumu elde edilip uzun dönemdeki seçilen aralıklarda bulunma olasılıkları hesaplanmıştır. 6 yıl sonra 2028 yılı durağan durumda olarak bulunmuş ve uzun dönemde Ü, O ve A sınıflarında bulunma olasılıkları sırasıyla 0,42; 0,26; 0,32 olarak hesaplanmıştır. 2028'den sonra denge durumunda yıllık 2,62 artış olarak hesaplanmıştır.

KAYNAKLAR

1. Çeşmeli, M.Ş., Pençe İ. (2020). Academic Platform Journal of Engineering and Science 8-2, 332-348. Makine Öğrenimi Yöntemleri ile Türkiye için Sera Gazı Emisyonu Tahmini.

2. Sel, A. Tekgün B. (2022). Anfis Yöntemi İle Türkiye Karbondioksit Salınımı Tahmini. Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi, Cilt: 13, Sayı: 34, 486-504.

3.Oğul, B. (2022). Turizm sektörü çevre kirliliğini artırıyor mu? Türkiye Üzerine Ampirik Bir Tahmin. Ardahan Üniversitesi İİBF Dergisi, 4(2), 98-103.

4. Kılınç, E. C. , Altıparmak H. (2020). Çevre Vergilerinin CO2 Emisyonu Üzerindeki Etkisi Üzerine Bir Uygulama ODÜ Sosyal Bilimler Dergisi. 10 (1), 217-227

5. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/945531

6. https://tr.wikipedia.org/wiki/T%C3%BCrkiye%27de_sera_gaz%C4%B1_emisyonu

7.https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/3168771

8.https://iklim.gov.tr/tuik-ulusal-sera-gazi-emisyon-envanteri-yayinlandi-haber-1122

İSTANBUL'UN GÖZLERİNİ KAPATANLARA GÖRÜNEN MANZARASI: SERİN SERİN KAPALIÇARŞI!

Doç. Dr. Esra KÜRÜM

Bitlis Eren Üniversitesi /Fen Edebiyat Fakültesi

ekurum@beu.edu.tr. - https://orcid.org/0000-0002-8420-7505

ÖZET

Orhan Veli Kanık Türk edebiyatının en önemli avangard söylemlerinden biri olan Garip hareketinin öncüsüdür. Şiirin toplumun özellikle alt-emekçi sınıfının yaşam dinamikleri üzerine kurgulanması gerektiğini savunan Orhan Veli, İstanbul'u da baştan aşağı bu dikkatle seyreder. Yüzlerce yıldır İstanbul ve İstanbul'un güzellikleri hakkında birçok dilde yüzlerce edebi eser üretilmiştir. Bu eserlerin ortak özellikleri İstanbul'un tabii seyirliklerini tavsif odaklı olmalarıdır. Ancak Orhan Veli Kanık bunca şiirin aksine ilk defa İstanbul'a gözlerini kapatır, kulakları ve diğer duyularıyla İstanbul'u gezer. Çünkü asıl İstanbul'u bilmek için arka tarafta üreterek İstanbul'u yaşatanların seslerini, kokularını ve dokunuşlarını tecrübe etmek lazımdır.

Bu çalışma Orhan Veli Kanık'ın çok bilinen İstanbul'u Dinliyorum şiirini farklı bir yaklaşımla değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Orhan Veli Kanık küçük insanın orta direğin yaşantısını şiire taşıdığı için oldukça eleştirilmiştir. Oysa Marksist kuramın da öngördüğü gibi sanat ve edebiyat ekonomik alt sınıfın duyarlıklarını dile getirirse toplumsal ilerleme mümkün olabilecektir. İstanbul başta Kapalıçarşı olmak üzere bütün ticari mekânlarıyla Türkiye'nin de ekonomisinin kalbidir. Ve bu ekonomiyi canlı tutan, arka tarafta sürekli devinim halindeki işçi ve emekçilerdir. Orhan Veli'ye göre İstanbul'un asıl şiirini yaratanlar da işte o arka taraftan emeklerinin sesi, bahar rüzgârlarına karışan ter kokuları ile işçi ve emekçilerdir. Şair, İstanbul'un sadece ekmeği için çalışan insanlarını bu paralelde her sabah erkenden rızıkları için uçuşan çığlık çığlık kuşlarla özdeşleştirir. İstanbul'un onu dinleyenler için yükselen sesi emeğin, çalışmanın ve dinamizmin sesidir.

Bu çalışmada doküman analizi ve metin incelemesi yöntemleri kullanılarak, "İstanbul'u Dinliyorum" şiiri Marksist Kuram çerçevesinde değerlendirilecek, İstanbul için yazılmış diğer şiirlerle benzerlik ve farklılıkları ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Kapalıçarşı, İstanbul'u Dinliyorum, Marksist Kuram, Emekçiler.

GİRİŞ

Tarihin akışı içinde insanlığın içine girdiği yeni durumlar yeni yaşam biçimlerini ve bakış açılarını gerekli kılmıştır. Her yeni yüzyıl insanlığın yeni bir –izm ortaya çıkarmasına, hayatın başka bir yönü ile daha mutlu yaşamanın yollarını aramaya devam etmesine sahne olmuştur. İnsanlığın en büyük değişimleri savaşları, arayışları gerçekleştirdiği XIX. Yüzyıl, insanlığın hayata gerçekçilik penceresinden bakacak kadar büyüdüğü, olgunlaştığı bir çağdır. Hayat şartlarının bütün insanlar için eşit olması gerektiği düşüncesi, insanlığın verdiği büyük savaşların ardından ulaştığı en önemli erdemdir. Toplumun bütün sınıflarının üretilenden ortak fayda elde etmesi ve toplumsal sınıf ayrımının hayatın büyün mekanizmalarında ortadan kaldırılması dünya üzerinde yaşayan herkes için bir devrim niteliğindedir. Bu yüzyılın başlarında insanlık önce gösterilen ve doğru olarak dayatılana inanmaktan vazgeçerek kendi gerçekliğini aramaya koyuldu. Determinist bakış açısı neredeyse bilinen bütün doğruları yenileri ile değiştirdi. Artık insanoğlu dogmatik olanın karşısına septik olanı yerleştirerek her konuda kendi diyalektiğini geliştirdi. Yeni düşünce akımları, birbirinden doğan karşıt görüşler insanın üretmek konusundaki kabiliyetini pekiştirdi.

XIX. yüzyılda sanayi ve üretimin gelişmesi ile mevcut ekonomik düzen değişmeye bu da toplumsal yapının değişmesine neden olmuştur. Tabir yerindeyse kartlar yeniden dağıtılmış ve toplumsal sınıf düzeni önemli değişimlere uğramıştır. Endüstriyel üretim odaklı toplum yapılarında artık bir işçi sınıfı da oluşmaya başlamıştır. Sınıflar arasındaki gelir ve hayat standardı arasındaki önemli farklar, dikkatleri yeni oluşan toplumsal sınıf düzenlerine çevirmiştir.

Çarlık Dönemi Rus edebiyatı yazarları henüz daha Marksist kuram ortaya çıkmadan onun ilk temellerini atacak gerçekçi eserler kaleme almışlardır. Bu yazarlar daha sonrasında Marksist sanat anlayışını benimseyerek toplumcu gerçekçi tarzda eserlerle sanatın proleter sınıfın hayatını yansıtması prensibini egemen kılmışlardır.

Marksist felsefenin kurucusu Karl Marks, düşüncelerini yabancılaşma paradigması üzerine kurgulamıştır. *"Marks, yabancılaşma kavramını ekonomik bir temele dayandırarak üretim ilişkisi üzerinden analiz etmeye çalışır. Kapitalist toplum düzeninde işçi ürettiği üründen uzaklaşır ve ona yabancılaşır. İnsanın kendi ürettiği nesneye yabancılaşması bir süre sonra kendi emeğine yabancılaşması anlamına gelir. Bu suretle insan iktisadi sistemin bir getirisi olarak başka insanların ihtiyaçlarına kayıtsız kalır ve birbirlerine yabancılaşırlar."* (Eren, 2019: 108). Marks'a göre, insanın içinde olduğu sosyal düzenlemeler, toplumsal sözleşmelerle hegemonik ve rolleri belirlenmiş ve bir çeşit koşullanmışlık içinde yer alır. Bu durum toplumda sürekli çatışan bir üst yapı- alt yapı ilişkileri silsilesini ortaya çıkarır. Marks, bu çatışmayı sınıf çatışması olarak adlandırır. Marksist manifesto da diyalektiğini bu sınıfsal çatışma ve yabancılaşma kavramları üzerine kurgular.

Marksist felsefe bütün yaşam dinamiklerini ekonomik alt yapı ile ideolojik üst yapı arasındaki ilişkileri üzerine kurgulamıştır. Alt yapı bir toplumun ekonomik üretim alanını oluşturan işçi, memur, çiftçi gibi üretici güçlerle üretim mekanizmalarının tamamını içine alan toplum sınıfı; üst yapı ise toplumdaki hukuki, siyasi, felsefi, sanatsal, ahlaki, bilimsel bütün kurumlar ve bunların karşılığı olan bütün mekanizmaları içine almaktadır (Kolcu, 2008: 57).

Marksist estetik kuramını iki dönemde ele almak gerekir. Bunlar 1934'e kadarki birinci dönem ve toplumcu gerçekçilik kuramının kabul edildiği 1934'ten sonraki ikinci dönemdir (Moran, 2007: 41). Marksist kuram ekonomi temeline oturtulmuş bir tarih felsefesidir. Tarihi ilerlemenin bir takım süreci takip ettiğini iddia eden bu kuram tarihsel materyalizm olarak adlandırılır. Tarihsel materyalizm, tarihsel sürecin üretim güçleri ve üretimi yapan sosyal sınıfların ilişkisine göre şekillendiği esasına dayanmaktadır. Bu ilişkiler silsilesi tarih boyunca şu aşamalardan geçmiştir: "ilkel komünizm/ilkel toplumlar" burada kabile toplumlarının bir arada yaşadığı süreç kastedilir; "köleci toplumlar", gelişerek şehir devletlerini oluşturan kabilelerdir; "feodalizm", toprak, asker ve güce dayalı yapılardan oluşur; "kapitalizm" para ve sermayenin egemenliği hâkimdir; "sosyalizm" sınıfsal bilincin ayırdına varan işçi sınıfın devrimle iktidarı ele alarak üretim mekanizmasını kamulaştırır; en son ve ulaşılması beklenen ideal sonuç, "Komünizm" sınıf farkı ve devletlerin olmadığı toplum yapısı, tüm dünyada sosyalist iktidarların yönetime gelmesi sonucu meydana gelir.

Tarihsel maddecilik, bir toplumda üretim güçleri arasındaki ilişkiye dayanır. Bu bakımdan edebiyat ve sanat üst yapının bir parçasıdır. Bu bakımdan o da *"döneminin ideolojisini yansıtacak, bilinçli ya da bilinçsiz olarak egemen sınıfın çıkarlarına hizmet edecektir. O halde toplumun alt yapısı üst yapısını ve dolayısı ile ideolojisini belirleyecek ve sanat eseri de bu ideolojiyi yansıtan bir yapıt olacaktır"* (Moran, 2007: 41). Bu bakımdan Marksist estetik açısından bakıldığında sanat bilim ve ideoloji arasında bir yerde durmalıdır. Sanat eseri için de durum aynıdır. *"Sanat eserinin anlatımı doğru, açık olmalı ve tarihsel toplumun özgün yönlerini ve düşüncelerini içine almalıdır. Sınıfsal ortamın psikolojisiyle şahısların psikolojisinin birer anlatımı olmalıdır. Dolayısıyla sanat eseri, gerçekliği ele alması bakımından bilimsel, sınıfsal ortamın yaratmış olduğu düşünce ve eylemleri anlatması bakımından ideolojiktir. Bundan dolayı Marks, sanat sanat içindir teorisini eleştirir. Gerçek bir sanatçı toplumu ilerlemesini ve değişmesini sağlayan bir entelektüeldir"* (Eren, 2019: 116).

1. Orhan Veli Kanık ve Garip

Orhan Veli Kanık, 1914 yılında İstanbul'un Beykoz semtinde dünyaya gelmiştir. Füruzan adında bir kız ve Adnan Veli adında bir erkek kardeşi bulunmaktadır. Nüfus kayıtlarına göre asıl adı Ahmet Orhan olan şair, edebiyat dünyasında babasının ismini alarak Orhan Veli olarak tanınmıştır. 1933 yılında liseden mezun olmuş ve İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümüne kaydolmuş ancak tamamlayamamıştır. Bir süre çeşitli işlerde çalıştıktan sonra askere gitmiş, dönüşünde Milli Eğitim Bakanlığı Tercüme Bürosu'nda çalışmaya başlamış fakat bir sene sonra istifa etmiştir. 14 Kasım 1950 tarihinde de birkaç gün önce geçirdiği bir kazanın ve fazla alkolün tesiriyle vefat etmiştir. (Kılınçarslan, 2009: 10)

Orhan Veli kişiliğini belli eden ilk şiirlerini arkadaşları Oktay Rıfat ve Melih Cevdet ile birlikte 1936'da Varlık'ta yayımlamıştır. Büyük bir ilgi görmüştür ve sağlığında kendisinden en çok söz ettiren şair olmuştur (Necatigil, 1998: 208).

Orhan Veli ve arkadaşlarının şiirlerinin yayımlandığı Garip adlı kitabın önsözünü Orhan Veli Kanık yazmıştır. Türk edebiyatının en önemli manifestosu sayılan bu metindeki görüşler ise şunlardır: Mısracı zihniyete karşıdırlar, Bütün söz oyunlarına karşıdırlar, günlük konuşma dili ile şiir yazmayı savunurlar, bütün gelenekleri redederler, şiirde tedahüle taraftar değildirler.

(Enginün, 2005: 83). Ortaya çıktığından beri çok açılardan değerlendirilen Bu hareket için Sazyek (2010: 101), Garip'te avangardın işleyiş sürecine ilişkin maddelerin tamamının izlenebildiği sonucuna ulaşmaktadır. Bu halde Garip öncü bir edebiyat hareketidir. Orhan Veli Kanık ilk zamanlarda küçük insana ve toplumsal sorunlara duyduğu yakınlık bir ideoloji ve eyleme dönüşme boyutlarına varmamıştır. Ancak Bezirci'ye göre de şiirinin ileride varacağı nokta düşünsel ve eylemsel boyuttur. *"Orhan Veli'nin basit, küçük, silik insanlara gösterdiği hümanist ilgi ile halka ve onun diline duyduğu yakınlık henüz duygusal bir motif olarak görülmektedir; düşünsel bir bağlanma ve eylem katına varmamaktadır. Gerçi ilerde oraya varması için bir tohum olmaktan geri durmayacaktır*" (Bezirci, 1983: 34) Orhan Veli şiiri topluma, küçük insana ve emekçi alt ekonomik sınıfa karşı duyarsız kalamamıştır Marksist düşüncede sanat, toplumu değiştirmeye yönelik devrimci bir harekettir. Orhan Veli'nin Türk şiiri hakkındaki söylemleri ile Marksist tutum bu bakımdan örtüşür. *"Yapıyı temelinden değiştirmek lazımdır. Biz, senelerden beri zevkimize, seviyemize, irademize hükmetmiş; onları tayin etmiş, onlara şekil vermiş olan edebiyatların sıkıcı, bunaltıcı tesirinden kurtulabilmek için o edebiyatların bize öğretmiş olduğu her şeyi atmak mecburiyetindeyiz"* (Orhan Veli'den Akt. Mumcu Ay, 2009: 1245). Türk şiirinin en önemli devrim hareketini başlatan Orhan Veli şiirin ve sanatın artık, bugüne kadar ihmal edilen alt ekonomik sınıfa hizmet edeceğini belirtmektedir. *"Müreffeh sınıfla, yaşamak için çalışmak zorunda olmayan kişileri işaret eden Orhan Veli, artık şiirin onlara değil, dünyada çok daha büyük bir grubu oluşturan, yaşamak için durmadan didişmek zorunda olan sınıfa hizmet edeceğini ifade eder. Bu sınıfın ihtiyaçlarının dile getirilmesi ise eski edebiyat vasıtalarıyla mümkün olamayacağı için değişmek kaçınılmazdır"* (Mumcu Ay, 2009: 1248). Garip şiiri politik bir şiir olmamış ve bundan özellikle kaçınmıştır. Ancak Orhan Veli ve arkadaşları sosyalist olduklarını kendileri de belirmişlerdir. *"Garip siyasi bir halkçılık yapmaktan hep özenle kaçınmıştır. ... Garip'i meydana getiren üç şair de sosyalisttir; 'sol'da olduklarını söylemişlerdir."* (Belge, 2018: 214) Garip şiiri sosyalizmin ya da marksizmin sözcülüğünü yapmamıştır. Ama bu ideolojinin yönelimleri ve tesirleri Garip şiirinin dokusunda gizli ya da açık sezilmektedir. *"Üç arkadaşın Türk edebiyatında yeni bir çığır açan şiirleri ... hiçbir hayal ve düşüncenin karışmadığı saf duyuların çıplak olarak tespit edilmesinden ibaretti. Bunlarda dış âlem, bir aynaya akseder gibi veriliyordu. Sonra üçü de, çeşitli derecelerde, İkinci Dünya Savaşı esnasında Türk aydınları üzerinde büyük bir tesir yapan Marksist hayat görüşünü benimsediler; halk edebiyatından ve halk dilinden faydalanarak, açık veya kapalı şekilde, sosyalist fikirleri anlatan şiirler yazdılar"* (Kaplan, 2013 :157)

2. İstanbul'u Dinliyorum Şiirinde Kadraja Alınan Emekçiler

İstanbul, dünya üzerindeki en güzel şehirlerden biridir. Şehrin bu cazibesi dünyanın odağındaki şehirlerden biri haline gelmesine ve aldığı göçle büyük bir kültürel çeşitliliğin ve kalabalığın, hayranlığın, zaman zaman nefretin ve öfkenin de bu şehrin imajlarına dönüşmesine neden olmaktadır. Orhan Veli ve Garip şairleri için de İstanbul küçük insanın yaşadığı yerdir (Narlı, 2008: 164). Şair İstanbul görüntüsünün ardında kendi ikinci boyutunu gelitirmektedir: *"Ezberlerde kalmış, okunurken aynı tadın alınmadığı şiir, ozanın imgeler, görüntüler ardında, ikinci boyutu geliştirdiği şiirlerin en yetkin örneği. Bu kentin iç çizgileriyle, bu kent içinde birine tutkun ozanın iç çizgileri uyumla gelişerek renkli, bakmaya doyulmaz, içe işleyen bir resim oluşturuyorlar*" (Akın, 2011: 69).

Garip hareketinin üçüncü evresinde İstanbul ile ilgili şiirler konu edilmiştir. Ancak bu şiirlerde İstanbul'a bakış geleneksel ve eski bakıştan oldukça farklıdır. Şiirimizde, İstanbul'un doğal ve tarihi yönlerini ele alan gelenekselleşmiş tutum Garip şiirinde yerini sosyal yapı yönünden anlatımına bırakır. Orhan Veli, İstanbul temalı son şiiri "İstanbul'u Dinliyorum"da şehre sinestetik bir tavır ile yaklaşır. Şair İstanbul'u geniş bir perspektif ve dinamik bir figüratif yapı içinde sunmaktadır. Büyük bölümü sosyal yapıya yönelik olan şiirde *"Çekiç Sesleri, sucular, ter kokuları"* ifadeleri ile de işçi sınıfına gönderme yapmaktadır (Sazyek, 2006: 237-239).

Orhan Veli, Garip şiiriyle bugüne kadarki bütün yaşam ve edebiyat rutinin yerine başka bir bakış açısı, başka bir duyuş tarzı getirmeye çalışır. Örneğin edebiyat genellikle işlenmiş bir üst dille seçkinlere hitap eden bir sanat dalıdır. Dolayısı ile bu edebi eserin malzemesi de seçkinlerdir ancak Orhan Veli, yaşamsal döngüyü sırtında taşıyarak seçkinlerin hizmetine sunan alt ekonomik sınıfa dâhil insanların şiir zevkini, konusunu, meselelerini de belirlemesi gerektiği kanaatindedir. Bu yönüyle Marksist sanat anlayışı ile örtüşmektedir. Edebi malzemenin içeri alt ekonomik sınıfın, zevkine, beğenisine, yaşamına göre kurgulanmalıdır. Çünkü hayatın idamesi için onların devinimi ve dinamizmi çok önemlidir. Bu bakımdan İstanbul da Orhan Veli'nin şiirinde bugüne kadar ele alındığından farklı bir bakışla ele alınmaktadır. *"İstanbul'u Dinliyorum şiiri duyumsal bir şiirdir; fakat bütün duyular işlevlerini kulağa yüklemişlerdir. Orhan Veli, bu şiirinde "sinestezi (bir duyu organının işlevini başka bir duyu organına yükleme) bakımından değişik bir yöntem uygulayarak, İstanbul'a gözleriyle değil; işitme duyusu aracılığıyla 'bakar'. Böylesi bir tutum, kentin daha geniş açıdan değerlendirilmesine zemin hazırlar"* (Narlı, 2008: 166). Orhan Veli'ni İstanbul'a bu türlü yaklaşımın nedeni İstanbul'u bir sosyalist olarak seyretmesidir. İstanbul, bütün tarih içinde emperyal bir şehirdir. Asırlarca birçok imparatorluğa başkentlik yapmış ve siluetinde hepsinden detaylar miraslar barındıran bir şehirdir. Dahası İstanbul dünyada Yine sosyalistlerin tahammül edemedikleri kapitalin de başkentlerinden biridir. Özel mülkiyetin, haksız kazancın, sömürülen emeğin merkezi konumundadır. Bu bakımdan İstanbul'da bir sosyalistin gözüyle görmek isteyebileceği bir mekân (tarihi, kültürel, siyasi vs), ortam yoktur. Ancak şairin bu şehirde dikkat çekmek istediği emekleri, çabaları, alın terleri ile bu şehri kalkındıran emekçiler ve onların iç içe olduğu doğa ve doğal yaşam döngüsü vardır. Şiiri bu açıdan baktığımızda şairin, İstanbul'un görünen yüzüne dalarak arka taraftaki devinimi, çabayı, koşturmacayı kaçırdığımızı fark etmemizi ister. Öte taraftan dikkat çekmek istediği bir diğer husus, İstanbul'un emekçilerinin de İstanbul'un güzellikleri, doğası, mimarisi, tarihi ile pek alakadar olmadıklarıdır. *"Güzelim bahar rüzgârında ter kokuları"* (Kanık, 2014:115) Bahar kokularını içine çekemeyenleri ifade etmektedir.

"İstanbul'u Dinliyorum" şiiri, güzelliği herkesçe su götürmez olan İstanbul'a gözlerini kapatarak arka taraftaki hareketi, devinimi, çabayı, akışı, yani gerçek hayatı net bir şekilde görebilmemiz için şair tarafından özellikle kurgulanmıştır. Herkesin güzel diye uzun uzun seyredip seyirliklerine methiyeler dizdiği İstanbul'a gözlerini kapatmak pasif agresif bir tavırdır. Şair bu agresyonla dikkatleri önce kendisine sonra da asıl hak edenlere çekebilecektir. Zira başarılı da olur. Bu şiir İstanbul için yazılan şiirler içerisinde en bilenenlerinden biridir. Üstelik bu tavır o kadar nettir ki şiirin sonuna kadar her bendin başında ve sonunda tekrarlanarak fikirde pekiştirilir. Şair gerçekten gözünü kapatır. Ta ki en son mısraya kadar çünkü orada sadece İstanbul'u dinliyorum der muhtemelen gözlerini açmıştır şiir bitince. Ama İstanbul'u dinelemeye devam edeceği anlamına gelir bu ifade.

Şair, bütün emekçiler gibi şehrin herkes uyurkenki ilk anlarına şahitlik ederek şiirine başlar ve tam bir günün sonunda şiirini gecenin ilerleyen saatlerine kadar getirir. İlk bentte bir şehrin sabah meltemi ile uyanışı vardır. Şair şiirde emekçilerin devinimi ile doğanın devinimini aynı paralellikte sunmaktadır. Çünkü tabiatta emekçiler gibi sürekli bir devinimle üretmek zorundadır. Aslında doğal olan tabii olan bütün insanların da canlı doğa gibi durmaksızın çalışması üretmesi ve kalkınmasıdır. Şiir boyunca gözleri kapalı olan şair, diğer duyuların imkânlarını da şiirinin vermek istediği düşüncenin amacına sunar. İlk bentte tabiat da sucular da hiç durmadan devinirler. İstanbul'u anlatan bir şiirin ilk mısralarında sucular dan bahsedilmesi beklenti dâhilinde değildir. Kimse İstanbul'da sucuları merak etmez. Çıngıraklarına rağmen kimse fark etmez onları. Ama onlar "hiç durmayan" çıngırakları ile şehrin her yerinde onları görmeyenlere hizmet verirler.

İstanbul'u Dinliyorum" şiiri bütün bentlerinde birbiri ile paralellik arz eden özel bir iç düzene sahiptir. Şöyle ki bütün birimlerde önce bir tabiat unsuru, arkasına şehrin bir emekçi kesimi bağdaştırılarak verilir. Sosyalizmin doğal dünya düzenine olan düşkünlüğü, realist ve toplumcu bakış açısının tabii olana verdiği önemi de görmekteyiz.

Şiirin ikinci biriminde tabiatın canlı unsurları yine birlikte hareket eder. Önce kuşların seslerini duyarız. Şair burada ikilemelerle devinimin gücünü ve etkisini arttırır. Koşturmacayı telaşı şiirin sesleri hissettirir. Ekmeğine koşturan, emekçi kuşlar ve sabahın en erkeninde dalyanlarda ağlarla balık çeken emekçi balıkçılar. Yine İstanbul'un ziyaretçilerine çok da muteber olmayan bir manzarası karşımıza çıkar. Kimse İstanbul'un balıkçılarını da merak etmez imparatorluk surlarını merak ettiği gibi. Şair bu yüzden kapattırdı gözlerimizi. Görülecek olanı gördünüz şimdi dinleme zamanı der gibidir. Şiirin devamında "Bir kadının suya değiyor ayakları" mısraı ilginçtir. Çünkü şair gözlerini kapatmıştır. Bu ifade görseldir. Çünkü ayakların suya değmesi sesi yok hükmündedir. Bu ifade bir deyimdir ayakları suya değmek/ermek deyinin manası Gerçeğin istenip beklenen biçimde olmadığını anlayarak düş kırıklığına uğramak (Tan, 2021: 49) ve aklı başına gelmek şeklinde karşımıza çıkıyor. Burada aklı başına gelen muhtemelen kadın imgesi arkasına saklanmış bir kavramdır. Kadın ve anne imajlarını düşünürsek bu ifade ile kastedilen bizim değer yargılarımız, inançlarımız, uğruna savaştığımız her şey anlamı çıkmaktadır. Hayatımıza hâkim olan bizi sömüren algımızı yanılgıya düşüren bugüne kadar uğrunda savaştığımız ne varsa gözlerimizi kapatıp yeni den düşündüğümüzde bizim de ayaklarımız suya erecektir. Mesajı ortaya çıkmaktadır.

Orhan Veli'nin şiirinde halka ve küçük insana yaklaşımı ideolojikten ziyade duygusaldır, görüşü hâkim olsa da onun şiirlerinde sahnede ve daima başrol olan halktan kendi halinde, göstermeden yaşayanlar, çalışanlar ve üretenlerdir. Bu bakımdan onların ter kokusunu güzelim bahar kokusuna tercih edecektir. Şair şiirin üçüncü biriminde de emekçilerle doğal yaşamın kahramanları kuşları birlikte anlatır. Şiirdeki bütün hareketin, devinimin sesin kaynağı kuşlar ve emekçilerdir. Şairin ilk bentlerde de kuşlarla emekçileri bir arada ele almasının nedeni sosyalizmin doğal yaşamdan ilham almasıdır. Hayvanlar da sürekli çalışır ama karnını doyurduktan sonra fazlasını biriktirmek, diğerlerine hükmetmek zengin olmak için biriktirmez. İhtiyacından fazla av yapmaz. Bu bakımdan avludaki güvercinlerle doklara çekiç vuranların çabası çok benzer ve kutsaldır. Bu yüzden onların ter kokusu İstanbul'un bütün şiirlerde övülen havasının kokusuna tercih edilir. Bütün bu devinim ve hareket içerisinde şairin Kapalıçarşı ve Mahmutpaşa'ya yüklediği imgeler (serin serin ve cıvıl cıvıl) olumludur. Şair bu bentte görme duyusu hariç diğer bütün duyulara hitap etmektedir. Şairin kullandığı ifadeler İstanbul'un arka tarafındaki devinimi düşündürür. Tarihi, mimari, tabii, sanatsal hiçbir unsurun tarifi yapılmadan

okur sadece emekçilerin ve kuşların çabasına odaklanıp, duygusal bir bağ kurmaktadır. Aslında şairin asıl niyeti en baskın duyu organı olan göze hitap eden çokça uyarıcının olduğu İstanbul'da asıl bilinmesi gerekenin ihmal edildiğine dikkat çekmektir. İstanbul'daki herkes bu seslere bu duyulara maruz kalmaktadır. Ancak görsel algı diğerlerini baskıladığı için bilinçdışına hapsedilir. Bu şiirin bu kadar sevilmesinin asıl nedeni bilinçaltında aşinası olunan bu duyusal manzaranın eski bir tanıdık gibi hatırlanması ve bilince çıkarılmasıdır.

Şair, bir sonraki bölümde ilk defa görsel bir unsur olan bir yalıdan bahseder. Yazar eğlenceli geçen bir gecenin ardından başındaki uğultu ile tarihin şaşalı dönemlerine hizmet eden bir yalının çağrıştırdığı uğultu arasında bir çağrışım benzerliği kurmaktadır. Yani aslında görülen bir yalı yoktur. Şairin kafasındaki çınlamalar ve uğultularla yalı arasında bir özdeşim bağı kurulmaktadır. Çünkü burada yalı da bir emekçidir. Şair için hareketli geçen bir gece; yalı için ise şimdi dinmiş çetin lodoslar, arkasında uğultular bırakmıştır. Burada şairin İstanbul ile kendisi arasında bir illiyet bağı gördüğü aşikârdır.

Şair, İstanbul'un sabahın ilk saatlerinden olmak üzere gecenin son saatlerine kadar duyularına düşeni ifade eder ve en son artık gözlerini açmaya müsait bir manzara yaratır. Beşinci birimde gece İstanbul sokaklarından duyularına yansıyanı aktarır. Kadın ve erkeğin eşit olmadığı akşam İstanbul'undan manzaraları sezdirir. Şairin hala gözleri kapalıdır. Ancak küfürlere, laf atmalara maruz kalan kadının elinden yere bir şey düşer şair, "bir gül olmalı" der oysa gözü kapalı birinin kaldırımdan yürüyen birinin elinden gül gibi bir şeyi düşme sesinden anlaması mümkün değildir. O halde aslında yere düşen bir gül değildir. Gül sadece bir imgedir. Erkeğin hoyrat muamelesine maruz kalan kadının hassasiyeti, duygusallığı ve nahifliğidir aslında yere düşen. Zira şairin hala gözleri kapalıdır. Bize hissiyatından bahsetmektedir. Modern dünya ve kapitalizmin algısıyla kadın da metalaşmıştır. Bununla birlikte cinsiyet eşitliği hükmü de mevcut değildir. Kadının hassasiyeti de gördüğü muamele ile elindeki gül gibi taşa çakılır.

Şiirin bütününde sosyal hayatı aksettiren şairin son bentte farklı bir eğilim sezilir. Sazyek, son bentte şiirin hâkim temayülünün değiştiğini düşünmektedir. "Büyük bir bölümü sosyal yapıya yönelik olan "İstanbul'u Dinliyorum", son bentte belirsiz bir kadın figür aracılığıyla adeta bir aşk şiirine dönüşerek bireysel bir kimlik kazanır" (Sazyek, 2006: 239). Ancak burada kastedilen bir kadın değildir. Kadın/sevgili imgesi yüklenmiş İstanbul'dur. Şair gözü kapalı anlattığı gerçek İstanbul'la bütün olmuştur. İstanbul şimdi olması gereken şairin arzu ettiği sevgili olmuştur. Şimdi o kadar yakınındadır ki alnının sıcaklığı dudaklarının ıslaklığını bile bilir. İstanbul da bu yeni tanımlamanın heyecanı içindedir ve eteklerinde kuşlar çırpınmaktadır. Bu bize etekleri zil çalmak deyimini hatırlatır. Gerçek sesi gerçek varlığı ile algılanan İstanbul heyecan içindedir. Fıstıkların arkasından doğan beyaz ay da İstanbu'u heyecanlandıran yenilikleri gelecek güzellikleri çağrıştırır. Şair bunu İstanbul'un kalp vuruşlarından hisseder. Yeni bir başlangıca hazır ve heyecanlı İstanbul'un varlığı şairin artık gözlerini açmasını sağlar. Son dizede şair, İstanbul'u dinelemeye devam eder ama artık gözleri kapalı değildir.

SONUÇ

On dokuzuncu asrın ikinci yarısından itibaren bütün dünyada tesiri görülen Markisizm ve sosyalizm, hayatın bütün mekanizmaları üzerinde etkisini göstererek yeni eğilimlerin ve bakış açılarının doğmasına neden olmuştur. Bu mekanizmalardan biri de sanat ve edebiyattır. Edebiyatın bütün türleri sosyalist aydının yeni dünya görüşüne göre yeniden biçimlenmiştir.

Ülke içinde büyük bir kutuplaşmaya da neden olan bu siyasi temelli oluşum edebiyatta ta da sağ sol kavgasının uzunca bir süre ana izlek şeklinde görülmesine neden olmuştur.

Orhan Veli Kanık, bu siyasi ve sosyal yaşam düzeninin en etkili olduğu çağda yaşamış ve bu düşünce akımının tesirinde kalmış önemli bir şairidir. Her ne kadar Orhan Veli şiirini hiçbir zaman politize etmemişse de sosyalist yaşam anlayışını benimsediğini de gizlememiştir. Onun hemen bütün şiirlerinde sosyalizmin en temel izleği olan halkların ve insanların eşitliği ilkesi göze çarpar hatta onun şiiri küçük insanın meselelerini, hayat çabasını konu edinmesi yönüyle Türk edebiyatında önemli bir çığır açmıştır. Bugün hala tartışılan bu mesele yüzyıllarca aristokrasiye hizmet eden sanatın artık, Marksist bakış açısıyla, alt ekonomik sınıfı odağa alması gerektiği düşüncesidir. Bundan hareketle Orhan Veli şiirinde, yükseklere bakanların şiirin şuurunu ulvi duygularda ve kişilerde arayanların gözünden kaçan küçük insanın hayatına ilişkin önemsiz sayılan küçük detaylara yer vermiştir. Yazıldığı dönemden bugüne hem çok sevilen hem çok eleştirilen bu şiir yöntemi şairanelikten uzak bir şiiri savunur. Tıpkı anlattığı halkın hayatı gibi sade ve derin bir şiir anlayışını benimser.

İstanbul'u Dinliyorum" şiiri şairin şiirselliği en fazla olan ve en çok bilinen şiirlerindendir. İstanbul için yazılmış onlarca şiirin aksine bu şiir bir İstanbul güzellemesini muhtevi değildir. Hatta daha şiirin adından şairin İstanbul'un göze görünen kısmından hoşnut olmadığı dikkate çarpmaktadır. Bu yüzden şair sadece "İstanbul'u dinliyorum" demez. Ardından "Gözlerim kapalı" ifadesiyle de manzarayı reddettiğinin altını çizmektedir. Şairin amacı, İstanbul'a asıl kimliğini veren çalışarak emek vererek İstanbul'u var eden emekçilere dikkat çekmektir. Zira İstanbul'un görünen emperyal çağrışımlı manzarası küçük halk manzaralarının önüne geçecektir. İstanbul'un asıl kimliği bu insanların emeklerinin sesi kokusu ve duyusundadır. Şair, bütün bu manzaranın içine emekçilerin ve doğal yaşamın duyusal izlerini gizler. Çünkü sosyalist yaşam algısı doğal yaşam algısından esinlenir. Emekçiler de tıpkı kuşlar ve öteki canlılar gibidir. Çok çalışırlar ama sadece ihtiyaçları kadarını tüketirler. Bu bakımdan şiirde emekçilerin eşlikçisi onlarla birlikte çalışan devinen kuşlardır.

Bütün İstanbul'un manzaranın görselin arka perdesine düşen asıl kahramanlarını seyrettikten sonra şair gerçek İstanbul ile diz dize gelmiş hisseder. Kişileştirilerek bir sevgili/kadın imgesi yüklenen İstanbul'u bu yeni kimlik heyecanlandırır. Kalbi atmaya başlar. Bu yeni bir yaşamın da başlangıcıdır.

KAYNAKÇA

Akın, Gülten (2011). "Orhan Veli" *Orhan Veli Kanık* ed. Semih Gümüş, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Belge, Murat (2018). *Şairaneden Şiirsele-Türkiye'de Modern Şiir*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bezirci, Asım (1983). Orhan Veli Hayatı, Şairliği ve Seçme Şiirleri, İstanbul: Bilpa.

Enginün, İnci (2005). *Cumhuriyet Dönemi Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Eren, Gül (2019). "Marksist Sanat Anlayışı", Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, S.47, ss.107-117. https://doi.org/10.32547/ataunigsed.534270

Kanık, Orhan Veli (2014). *Orhan Veli Bütün Şiirleri*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kaplan, Mehmet (2013). *Şiir Tahlilleri-2 Cumhuriyet Devri Türk Şiiri*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Kılınçarslan, Belkız (2009). *Orhan Veli'nin Şiirlerinde Kelime Sıklığı Üzerine Bir Araştırma.* Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

Kolcu, Ali İhsan (2008). Edebiyat Kuramları, Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.

Moran, Berna (2007). Edebiyat Kuramları ve Eleştiri, İstanbul: İletişim Yayınları.

Mumcu Ay, Yasemin (2009). "Türk Şiirinde Garip Hareketi", Turkish Studies, 4/1-II, ss. 1227-1276.

Narlı, Mehmet (2008). "Üç İstanbul: Yahya Kemal, Orhan Veli ve İlhan Berk'in Şiirlerinde İstanbul", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, C. 11, S. 20, ss.157-171.

Necatigil, Behçet (1998). "Orhan Veli Kanık" *Edebiyatımızda İsimler Sözlüğü*, İstanbul: Varlık Yayınları.

Sazyek, Hakan (2006). *Cumhuriyet Dönemi Türk Şiirinde Garip Hareketi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Sazyek, Hakan(2010). "Modernizm Bağlamında Garip Hareketine ve Şiirine bir Bakış", *Hece Türk Şiiri Özel Sayısı*, 53/54/55, Ankara: Hece Yayınları.

Tan, Nail (2021). "*Deyim Araştırmalarına Katkılar: Beş Deyim Üzerine",* Türk Dili, Haziran, ss.48-55.

ZEHRA ROMANINDA NATÜRALİZMİN İZLERİ VE KARAKTERLERİNİN BİLİNÇDIŞI ANALİZLERİ

Doç. Dr. Esra KÜRÜM

Bitlis Eren Üniversitesi /Fen Edebiyat Fakültesi

ekurum@beu.edu.tr. - https://orcid.org/0000-0002-8420-7505

ÖZET

Nabizade Nazım'ın bir kalem tartışmasının mahsulü olarak kaleme aldığı düşünülen Zehra romanı, Türk edebiyatında ilk psikolojik roman olarak bilinmektedir. Yenileşme Dönemi Türk edebiyatının en önemli çalışmalarından biri olan eser çoğunlukla yanlış bakış açılarıyla ve karakterlere yüklenen yanlış psikolojik eğilimlerle tahlil edilmeye çalışılmıştır.

Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatı Batı'nın öncülüğünü kabul ederek Türk aydınının Batı'daki gelişmeleri yakından takip etmesi ve uygulanma sahasına dökme çabaları ile şekillenmiştir. Batı'da gittikçe yükselen olguculuk ve doğalcılık akımlarını yakından takip eden Nabizade Nazım da insan psikolojisini belirleyen en önemli amillerin insan fizyolojisi ve dış etkenler olduğu görüşünden hareketle bu romanı kaleme almıştır. Roman karakterlerinin değişen fiziksel, sosyal, ekonomik şartlarının davranışlarının seyrini belirlediğini göstermiştir.

Batı'da 19. Yüzyılda Fransız Devrimi ver değişen endüstriyel şartlar ve hepsinin özünde yatan determinist anlayış nesnel bakış açısı ile doğayı gözlemleyen ve gerçekçi bir dille estetik malzeme üreten sanat anlayışını ortaya çıkarmıştır. Bu bakış daha sonrasında bir adın daha ileriye taşınarak insan davranışlarının gözlemlenerek genellenmesi fikri ile insanın bir laboratuvar deneği gibi incelenmesini gerektirmiştir. Bu durumun bilimin verdiği en ağır sınav olduğu su götürmezdir. Ancak doğalcılar, insanın fizyolojisi ile davranışları arasında ilkel benlik davranışı açısından bir ortaklık bulmuş ve eserlerinde de bu insanları işlemişlerdir. Onlara göre, fiziksel şartların belirlediği davranış kalıpları insanın gerçeğini ortaya koyacaktır.

Nabizade Nazım, Batı fikir ve edebiyat akımlarını yakından takip etmiş ve Zola ve Daudet'in romanlarından etkilenmiştir. Nazım karakterlerinin sosyal ve fizyolojik şartlarının davranışlarına yansımasını levhalar halinde ve gerçekçi romancı hassasiyeti ile eserine yansıtmıştır.

Anahtar Kelimeler: Natüralizm, Zehra, Roman, Bilinçdışı, Karakter Analizi.

GİRİŞ

Dünyanın en uzun yüzyılı olarak adlandırılan 19. Yüzyıl, insanlığın yeni dünyaların ve yeni yaşamların kapısına dayandığı çok önemli bir dönüm noktasıdır. Batı, aydınlanma döneminin bütün nimetlerini akla ve pozitif bilimlere dayandırarak kiliseyi ve bütün dogmatik fikirleri yaşam alanının dışında bırakmıştır. Determinist yaklaşımın sonucu insanlığın büyük keşifleri endüstri ve sanayinin de gelişmesini hayatı kolaylaştırırken köy ve kent arasındaki uçurumun da ilk belirtilerini ortaya çıkarmıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekliğin gözlemlenerek eserlere yansıtılması şeklinde ortaya konulan gerçekçilik akımı coşumculara tepki olarak ortaya çıkmıştır. Aslında bu akımın bu kadar çabuk ve bu kadar çok taraftar bulmasının en önemli nedenleri romantizmin gerçeklikten uzak melankolisinin eleştirilmesi ve determinizmin ve pozitivizmin gittikçe hayatın her alanına hükmediyor oluşudur. Natüralizm 70 li yıllardan sonra özellikle roman sahasında gerçekçilik akımı vasıtasıyla yazın dünyasında yerini almaya başlamıştır.

Natüralizm, felsefede temel ilke olarak bir yaratıcıya gereksinimi olmadan kendiliğinden var olduğunu savunan görüş iken aktöre/etik alanında ise insanın mutluluğa ve bilgeliğe ulaşmasında izlemesi gereken tek yolun içgüdüleri olduğunu savunmaktadır (Sunel, 1981: 139). Edebiyatta ise romana ve drama uygulanan deneysel yöntemdir, şeklinde tanımlanabilir. Zola, bunun temellerini açıklamak için Claude Bernard'ın gözlem/ci ve deney/ci arasındaki farktan hareketle deneycinin gözlemlenmiş olayların muhtemel yorumuna dayanarak deneye başvuran kişi olduğunu savunmaktadır. Bu deney tahminlerin mantık çerçevesinde varsayım ve önyargıların denetlenmesi ile sonuca ulaştırılır. Deneyin sonucu kendini gösterdiği zaman deneyci de hazırladığı gerçekliği gözlemlemeye başlayabilir (Zola: 1981: 150)

Zola'nın bu aşamadan sonra vardığı diğer bir yargı, *"insanın ve toplumsal olayların çevre koşullarının insanda belirli davranış biçimleri oluşturduğudur"* (Sunel, 1981: 146). Natüralist yazarlar, somut gerçekliğe önyargısız ve ülküsel olmayan bir tarzda ulaşmaya çalışırken insan yaşamının en kaba, ilkel ve trajik yönüne odaklanmak durumunda kalmışlardır çünkü yaşamın bu yönü anlatıcıya en uygun platformu hazırlamaktadır. Ancak natüralist yazın bu yönüyle *"insanın en aşağılık yönünü göstermeyi amaç edinen, isteyerek kabalaştırılmış, toplumun iyiye yönelik davranışlarını desteklemek, değer yargılarını korumak yerine onları kökünden sarsmayı amaçlayan aktöre dışı, kokuşmuş bir yazın türünün ürünü olmakla suçlanmasına neden olmuştur"* (Sunel, 1981: 146).

Natüralizmin Batı'da gösterdiği etki alanı genişliği bu yüzyılın sonlarına doğru, Batı'daki gelişmeleri yakından takip eden aydının da dikkatini çekerek ilk akislerini göstermeye başlamıştır. Türk edebiyatında da ilk önce romantizmin eleştirisi amacına müstenit olarak "Araba Sevdası" gibi eserler ardından da ilk natüralist denemeler ortaya çıkmıştır. *"Bu dönemde Nâbizâde Nâzım ve Ahmet Midhat Efendi Batılı eserleri okumak suretiyle edebiyata ve sanata yön veren edebî hareketleri tanımaya ve böylece eserlerine realist ve natüralist özellikler kazandırmaya başlarlar"* (Çakmak,2019: 299).

1. Tanzimat Romanı ve Natüralizm

Tanzimat Dönemi Türk edebiyatı, Türk siyasi, sosyal ve kültürel hayatı için önemli bir dönüşüm devridir. Türk halkı birçok açıdan yeni ile tanışmış ve adına ikilem denilebilecek bir çeşit adaptasyon travması yaşamıştır. Doğu'nun yerleşik gelenekçi yapısı ile Batı'nın cazibesi ve vadettiği gelecek arasında sıkışıp kalan aydın ve halk çoğu zaman hem birbirleri ile hem de kendi içlerinde çatışmalar yaşamışlardır. Hâkim temayülün "Doğu'nun bikr-i fikri ile Batı'nın akl-ı pîrânesini tezevvüç ettirmek" şeklinde olduğu bu dönemde bütün toplumsal dinamiklerin Doğulu ve Batılı olmak üzere birlikte var olmaya başladığı görmekteyiz. Türk aydını ülkenin bütün problemlerinin çaresini Batı'da ararken bir taraftan da yerleşik ve köklü geçmişten ve birikimden kopmanın öyle kolaylıkla gerçekleşmeyeceğinin farkındaydılar. Bu bakımdan Türk aydını, yenileşme ve aydınlanma için Batı'nın enstrümanlarını kullanmanın en etkili yol olduğu

fikriyle harekete geçmiştir. Bu enstrümanların en önemlisi hem eğitici hem eğlendirici bir araç olarak görülen romandır.

Bizde ilk roman örnekleri, Batı'da en parlak çağını yaşayan Romantizm ekolüne tabidir. Batı'daki yazınsal gelişmeleri yakından takip eden yazarlarımız, okudukları eserleri kâh tercüme, kâh uyarlama, kâh telif eserlerle Türk okurunun teveccühüne sunmuşlardır. Tanzimat Romanının bir sonraki aşaması Batı'da olduğu gibi romantizmi eleştirerek realizme geçiş sürecidir. Bizim ilk romanımız "Araba Sevdası" başından sonuna, romantik bir gencin anlatıldığı realist bir eserdir. Romantizmin gerçek yaşamdan uzaklığını eleştiren ve gözlem ve deneyin bütün insanlığı yücelttiği bir dönemde edebiyatın gözlemlenemeyen ya da deneyimlenemeyen olguları ve olayları işlemesi kabul edilebilir olmayacaktır. Bu bakımdan bu aşamadan sonra Türk yazarları romanlarında daha gerçekçi tablolar çizmeye çabalamışlardır. Teknik açıdan kimi kusurlarına rağmen bu dönem romanlarında realist ve objektif gözlemler, detaylar oldukça fazladır.

Natüralizm ise edebiyatımıza Nabizade Nazım öncülüğünde girmiştir. Nazım, "Karabibik" öyküsünü bu ekolün teknik hususiyetlerini Batılı natüralist yazarlardan okuyarak kaleme almıştır. Yazar vazifesi nedeniyle bulunduğu Antalya civarında aylarca gözlemler yaparak deneysel romanının alt yapısını hazırlamıştır. Yazar eserin önsözünde eserin teknik açıdan hangi hususiyetleri haiz olduğundan eserin kaleme alınma sebebinden bahsetmektedir.

Nabizade Nazım okuruna, Natüralist eser okumamış olanlar için bir örneğini hazırladığını ancak hâkim görüşün aksine, eserinin natüralizm hakkındaki kötü zannı değiştireceği iddiasındadır. Nabizade Nazım "Karabibik"in önsözünde okurlarına Batılı Natüralistlerden bahseder: *"Bu gibi romancıların maksatları vukuat-ı beşeriyeyi sırf nokta-i beşerden tedkik ve hikâye etmektir. Bunlar bir insan ne gibi hissiyat ve harekâta kabil ise ona o hissiyat ve harekâtı isnat edip işi hadd-i tabiisinden çıkarmamak, yani müstait olmadığı havassı insana isbat eylememek isterler"* (Nabizade Nazım, 2016: 9). Natüralizmin insan tabiatına riayet etmek mizacına uygun davranışı isnat etmek zorunluluğu vardır. Ayrıca yazar olaylara kendi duygu ve düşüncelerini eklememelidir. Nabizade Nazım da hikâye şahıslarına tesir etmediğini ve yapıp söylediklerinin tamamen kendi tasarrufları olduğunu kendisinin sadece kaydettiğini belirterek realist yazarın da profilini çizmiş olur. Öte taraftan Ahmet Mithat Efendi bir gözlem ürünü eser olarak lanse ettiği "Müşahedat" adlı romanının önsözünde Natüralistlerin en büyük hatası olarak iyilik ve güzellikleri yazmayı hayal, çirkinlikleri ve kötülükleri yazmayı ise hakikat olarak nitelemelerini gösterir. *"Zamanımızın hikaye-nüvisânı fezâil-i beşeriyeyi esâfilin de efâzilin de kalplerinden bil- külliye silinmiş göstermeği ayn-ı tabiat ve mahz-ı hakikat addediyorlar ki işte en büyük hataları da bundadır"* (Ahmet Mithat, 2016: 22)

Nabizade Nazım, edebi eserler ve yazarlar hakkında da poetik yazılar neşretmiştir. Bu yazılarında roman yazmanın şartları ve romancılığın gereklerinden bahsetmektedir. *"Roman yazarı öncelikle Mekteb-i Sultanî gibi bir okuldan mezun olmalıdır. Bunun dışında hayatı bütün yönleriyle tanımalı, kimya, fizik, nebatat, anatomi sahalarında bilgi sahibi olmalı ve eserlerinde yer alacak mekânlara seyahat etmelidir. Ona göre romancı anlattıklarını yaşanan olaylardan almalı, olayı doğal akışı içinde vererek kendi duygu ve düşüncelerini esere karıştırmamalıdır.*

Sırf bu yüzden o zamana kadar Türk edebiyatında ciddi anlamda yazılmış roman ve roman tercümelerinin bulunmadığını iddia eder" (Çağın, 2019: Web)

2. Zehra

Zehra, Nabizade Nazım'ın kısa devre-i hayatı içinde kaleme aldığı tek romanıdır. Eserin edebiyat tarihlerinde de en çok vurgulanan özelliği kahramanlarının ruhsal durumlarını ve iç dünyalarını ön plana çıkarması ve bir psikolojik roman olma özelliğidir. Roman ayrıca birçok hususta realist ve natüralist romanın özelliklerini göstermektedir.

Romanın konusu kısaca şöyledir: Zehra kardeşi Bedri ve babası Şevket Efendi ile birlikte yaşamaktadır. Şevket Efendi gayet varlıklı, çalışkan ve tecrübeli bir iş adamıdır. Şevket Efendi yanında çalışan Suphi isimli gence oldukça güvenmekte ve ona ara sıra kızının kıskançlık ve hırçınlığından duyduğu endişeyi anlatmaktadır. Zehra'yı gören Suphi ondan etkilenir ve iki genç evlenirler. Şevket Efendi kızı ve damadının mutluluğu için elinden gelen her türlü desteği sunar. Başlangıçta her şey güzeldir. Ancak Zehra, eski haline dönmekten korkmakta ve bu korkusu onun hırçınlığı tetiklemektedir. Bu durum üzerine Suphi'ni annesi Münire Hanım gelinine yardımcı olmak üzere Sırrıcemal adında çok güzel bir cariye satın alır. Bu cariyeyi kocasından kıskanan Zehra'nın bu tavrı Suphi'yi Sırrıcemal'e yaklaştırır. Bu durum Zehra'yı hırçınlaştırır. Bu durum karşısında Suphi önce odasını ayırır. Daha sonra Sırrıcemal hamile kalınca ayrı bir eve çıkarlar. Bu sırada Zehra'nın babası da vefat etmiştir. Suphi bir süre sonra Zehra ile boşanıp annesini de Zehra'nın yanında bırakır. Sırrıcemal için artık herşey yoluna girmiş gibi görünüyorken Zehra, Beyoğlu'nün ünlü fahişelerinden Ürani'yi Suphi'ye musallat eder. Gittikçe Ürani'ye ibtila derecesinde bağlanan Suphi, evini, işini, eşini tamamen unutarak ürani'ye bağlanmıştır. Bu sırada Sırrıcemal de bu duruma tahammül edemeyerek intihar ederek hayatına son vermiştir. Suphi, Ürani'nin isteklerine cevap verebilmek için bütün varlığını tüketmiş, bu yüzden Ürani de onu terketmiştir. Bundan sonra Suphi sefil ve zelil bir halde yaşamaya devam eder aklında sürekli Ürani vardır. Bir gün Ürani'yi yanında bir adamla görünce aynı gece Ürani'yi ve yanındaki adamı öldürmüştür. Soruşturma sırasında Suphi yakalanmış ama delil yetersizliğinden beraat etmiş ve Trablusgarp'a sürülmüştür. Bu sırada Zehra da Muhsin adında biri ile evlenmiş, bir erkek çocuğu dünyaya getirmiş ancak bu çocuk iki haftalıkken ondan iki ay sonra da Muhsin vefat etmişlerdir. Zehra bütün bu olup bitenlerden pişman bir halde iken kayın validesi Münire Hanım'ın dilencilik yaparken öldüğüne şahitlik eder. Bunun üzerine üzüntüden yatağa düşen Zehra da otuz beş gün sonra vefat eder.

Zehra romanında asıl kahraman her ne kadar romana ismini de veren Zehra gibi görünse de esas itibariyle roman baştan sona kadar Suphi'nin hikâyesini aktarmaktadır. Her ne kadar bugüne kadar araştırmacılar romandaki psikolojik hususiyetleri Zehre'da ve onun kıskançlığında aradılarsa da romanın baştan sona ana izleği Suphi'in benlik dalgalanmaları ve ihtirasları üzerinden cereyan etmektedir.

3. Zehra Romanında Natüralist Çizgiler

Tanzimat romanı bir türün ilk denemeleri olduğu için romanların hemen hepsinde teknik bir takım aksaklıklar, kurgusal mantık hataları ve aklı zorlayan tesadüfler bulunabilmektedir. Nabizade Nazım, hem türün hem bir ekolün ilk örneğini kaleme almıştır. Her ne kadar bir takım eksiklikler bulunabilecekse de Türk Edebiyatı için başarılı bir örnektir. Roman baştan sona

realist ve Natüralist ilkeler dikkate alınarak kurgulanmıştır. Yazar, kişilerin konuşmalarında kültür ve yaşayış şekillerine göre tabii şartlarının gözetilmesi önemli bir realist tavırdır. Urani'nin Marika'nın, Nazikter'in, tulumbacılar kahvesinde sarfedilen argo ifadeler gerçeğe uygundur. Bunun yanı sıra yazar tabiat tasvirlerini de karakterlerin ruh hallerinin iç monolog dışarıdaki bir nesne ya da sesler vasıtasıyla verilmesi de eserin realist ve psikolojik bir eser olduğunu desteklemektedir. Örneğin eve ilk defa geç gelen kocasını endişe ile bekleyen Sırrıcemal'in bulunduğu mekânla iç dünyası arasındaki psikolojik etkileşim çok iyi yakalanmıştır. Sırrıcemal'in duygularına trenlerin çığlıkları, pencereden içeri dönünce duvarda asılı tablodaki fırtına resmi ve aynadaki yüzlerce korkunç hayal karakterin iç dünyasını reel gözlemlerle ve eşyanın katkısını da sunarak başarılı biçimde aktarmaktadır. Romanda yer alan bu gibi betimlemeler Nabizade'nin kişilerinin zaman ve mekânla psikolojik etkileşimini keşfettiğinin göstergesidir. (Aktaş, 2015: XX)

Zehra romanının bugüne kadar değinilmeyen asıl realist yönü karakterlerinin toplumsal yaşayış rollerinin arkasına sakladıkları asıl kimliklerinin ortaya çıkarılmasıdır. Romandaki neredeyse bütün karakterlerin baskılanmış ikinci bir karakter özelliklerinin baskın bir şeklide ortaya çıktığını görmekteyiz. Toplumsal yaşayışın kontrol altına aldığı bugünün biliminin adına ilkel benlik dediği bu davranış kalıplarının kimi zaman kontrol altına alınamayıp ya da başka bir nedene mebni olarak ortaya çıktığını görmekteyiz. Bu davranışlar, bu romanın asıl realist-psikolojik hususiyetlerini teşkil etmektedir. Bu bakımlardan Nabizade Nazım'ın karakterlerine yüklediği duygusal ve ruhsal ikilemler, değişimler, bu ruh durumların çevresel etmenlerle değişiklikler göstermesi ya da karakterin ruh tahlilini mekân tasviri ile birlikte anlatmak gibi teknikler onu çağının çok daha ilerisinde gören ve düşünen başarılı bir realist romancı yapmaktadır. Bu yönüyle denilebilir ki Halit Ziya ve Mehmet Rauf'un bile ilerisinde bir kurgu kabiliyetine sahiptir.

4. Roman Karakterlerinin Bilinçdışı Analizleri

4.1. Zehra Romanın başkişisi olan Zehra'nın romanın başından sonuna bizce sadece sözde kalan en önemli özelliği hastalıklı olduğu iddia edilen kıskançlığıdır. Zehra'nın bu huyu yaradılış eseridir ve pişmanlıklara rağmen değişmemektedir *"Nabizade Nazım, yaradılışa büyük ehemmiyet vermekte, kötü tabiatın, terbiye yoluyla değiştirilemeyeceğine inanmaktadır… Ona göre kötü duygular, iyi terbiye sayesinde biraz değiştirilirse, akıl ve irade ile az çok örtbas edilse bile ferdin şuuraltında daima harekete geçmeye hazır beklemektedir"* (Has-Er, 2000: 273). Bu romanın belki de en fazla haksızlığa uğrayan karakteri Zehra'dır. Kanaatimizce Zehra'nın kıskançlığı, çocukken yaptığı birkaç davranışına karşılık babasının ve etrafındakilerin ona zorla giydirdikleri bir elbiseden başka bir şey değildir. Zira romanda Zehra'nın kurgu ile karşımıza konan kıskançlık davranışları her insanda olması beklenenden fazlası değildir. Romanın ilk kısımlarında Zehra'nın gittikçe büyüyen kıskançlığı abartılarak anlatılır ancak nedenleri ya da nasıl ortaya çıktığı ile ilgili detay verilmediği için havada kalmıştır. Romanın sonuna kadar birkaç hadise dışında Zehra'nın vahşi kıskaçlığının fiiliyata dökülmüş halini görememekteyiz. Roman boyunca Zehra'nın Kardeşi Bedri'yi muhtemelen annesinden ve Suphi'yi Sırrıcemal'den kıskanması dışında bir kıskançlık davranışı ya da babasının kaygılandığı gibi histerik bir çıkışına rastlamamaktayız.

Nabizade Nazım natüralist bir eser yazıyor olmanın dikkatini roman sonuna kadar taşımaktadır. Bu bakımdan mizacın soyaçekimle olan ilgisine dikkat için Zehra'nın kıskançlığını annesine dayandırır "kıskançlığı anasına kadar şâmil idi" (Nabizade Nazım, 2015: 12).
Yazar Zehra'nın içinde bulunduğu ruhsal iki uçluluğu sık sık tarif ederek okuru Zehra'nın ruhsal bunalımlarını etraflıca anlatır. *"Yukarıda anlattığım veçhile tab'an kıskanç ve hırçın bir şey olmakla beraber bazan etvarında o derece mülâyemet görülmekte idi ki bu haline bakanlar kendisini hilm-i mücessem sanırlardı. İhtimal bu hal asabının gevşekliği zamanına tesadüf etmekteydi Bu esnada kızcağız herkese güler yüz gösterir ve işte bu hali feveran hissiyatı zamanında herkesi kendine acındırırdı"* (Nabizade Nazım, 2015: 22). Psikopatolojik semptomların sıralandığı bu tasvirde bugünün psikiyatri bilimine göre Zehra, bipolar ya da manik-depresif kişilik bozukluğu yaşayan bir bireydir. Ancak o günün şartlarında bunun için bir teşhis söz konusu değildir. Bu yüzden babası çareyi onu evlendirmekte bulmuştur. Zehra ruhsal olarak iki farklı dönem yaşamaktadır. Yazar bunu yumuşaklık ve vahşet zamanları olarak adlandırsa da bu manik-depresif dönemlerinin çok açık bir tarifidir. Devrinin çok ilerisinde bir teşhis olarak değerlendirilebilir. O dönemden yaptığı bu klinik vaka tarifinin bugünün psikiyatri biliminin en bilinen hastalıklarından biri olduğunu yazar bilmiyordur. Psikoloji bilimi ile insan davranışlarının gözlemlenmesi, deneyimlenmesi ve genellenme çabalarının henüz ilk adımlarının atıldığı bu dönemde natüralist yazarlar, insanın ruhsal haritası üzerinde bilinmeyen noktaları keşfe çıkmışlardı. Nabizade Nazım da Batılı ilk örneklerinden hareketle psikolojik olarak spesifik bir karakteri kurgulamıştır.

Nabizade Nazım her ne kadar romanın ilk sayfalarında Zehra ile ilgili ruhsal çalkantıları detaylandırıp okuyucuyu ikna etmişse de romanın ilerleyen sayfalarında Zehra'yı herhangi bir manik ya da depresif duygu durumu içinde görmemekteyiz. Bu durum yazarın kurgu içinde gerçekliği yitirme kaygısından olmalıdır.

Zehra ve etrafındaki herkes onun bu hastalığından mustariptir. Zehra bu konuda hatta bir çeşit aşağılık kompleksi bile yaşamaktadır. Bu hali ile herkese karşı kendisini kötü vaziyette görmektedir. Suphi ile ilk karşılaşmanın heyecanı ve mutluluğu içindeyken bile ahlakının kötülüğü ile bu işin sonunu düşünmekte ve kendisini nasıl düzelteceği konusunda kaygılanır. *"Kızcağız hayat âlemindeki durumunu düşünmeye başlamıştı. Ahlakındaki seyyiatı nazar-ı insafa aldı. Bu gidişle hali neye müncer olacaktı? Âlemde bu ahlakla kendisi için bahtiyarlık nasib olmayacağını zekâsı sayesinde takdir etmişti"* (Nabizade Nazım, 2015: 24). Hatta bu kompleks Zehra'nın yeni hastalığı olmaktadır. Ne zaman mutlu olmaya eğilim gösterse hırçınlığı ve kıskançlığı ile bunu bozmaktan korkmaktadır. Zehra ve etrafındaki herkes onun bu travmasını sürekli pekiştirmektedir. *"Kendisini her cihetle bahtiyar ve bahtiyarlığa müstaid görüp dururken tabiat-ı mühlikesinin şu suretle her fırsatta başkaldırmaya olan istidadı her ümidini alt üst eylemişti"* (Nabizade Nazım, 2015: 34).
Yazarın anlatımları dışında romanın ilerleyen bölümlerinde Zehra'ya atfedilen kıskançlıklar oldukça normal ve insani düzeydedir. Zehra yeni evliyken ve kocasını bu kadar çok seviyorken kıskanması gayet yaygın insani bir durumdur. Ayrıca Zehra'nın küçük bir çocukken kardeşini kıskanması da psiko-patolojik bir durum değildir.

4.2. Suphi Romanın bir diğer ana karakteridir. Romanın ana ekseni Suphi ve onun psikolojik çalkantılı hayatı etrafında şekillenmektedir. Romanın adının Zehra olmasına karşın romanın ana aktif kişisi Suphi'dir. Romanda Zehra dışındaki bütün karakterlerin zaman içinde

ortaya çıkan ikinci bir benlikleri kimlikleri ortaya çıkmaktadır. Bunun en ileri örneği ise Suphi ile karşımıza çıkmaktadır. Romanın başında Toplumun takdir edeceği bir yaşam biçimini benimsemiş bir norm karakter olan Suphi yaşam şartları değiştikçe kimliği, yaşam biçimi ve karakteri değişiklik göstermiştir. Bu durum natüralizmin en önemli vurgularından biridir. Irk zaman ve çevrenin karakter üzerinde etkili olduğunu savunmaktadırlar. Bu yüzden de ilkel benlik davranışının en belirgin görüleceği aşağı gelir durumuna mensup insanların yaşadığı mekânlarda geçen olaylar kurgulanır. Biz Suphi'yi de hem orta sınıf, daha sonra üst ekonomik sınıf ve en sonra en aşağı ve süfli yaşam süren alt ekonomik sınıf içinde görür, karakterinin aldığı değişim ve dönüşümleri müşahede ederiz. Bu bakımdan tüm roman içinde natüralizm çerçevesinde en belirgin olarak kurgulanan karakter Suphi'dir.

Romanın başında Suphi hakkında bilgi vermektedir. *"Subhi gayet kibarâne büyümüş, genç, güzel bir delikanlıdır. Pederi birkaç sene evvel vefat etmiş ise de validesi Münire Hanım henüz sağdır."* (Nabizade Nazım, 2015: 11). Yazar realizmin kurallarına uyarak kahramanın yetiştiği çevre ve ailesi (ırk) hakkında bilgi vererek tanıtmaktadır. Devamında annesinin de asil bir ailenin kızı olduğunu eklemektedir. Romanın başında Suphi Sevket Efendinin de sevgi ve muhabbetini kazanmış bir gençtir. Suphi annesi nazarında da Şevket Efendi nazarında da doğru ve dürüst bir insandır. Ancak Romanın akışından ve Suphi'nin gösterdiği olumsuz karakter dönüşümlerinden Suphi'nin emellerine ulaşabilmek için önce Zehra'nın maddi varlığına ardından da nefsinin diğer arzularına doğru hiçbir norm tanımadan koşacak ilkel benlik düzeyindedir. Bu benlik algısı yavaş yavaş ortaya çıkarak onu çöküşe sürükleyecektir.

Yazar, roman boyunca konuya müdahil olmama konusunda dikkat ediyor olsa da Suphi ve dahi annesi konusunda objektif olamamıştır. Zehra'nın kıskançlığı karşısında Suphi'yi mağdur göstermeye çalışmıştır. Örneğin yeni evlendikleri sırada arkadaşları ile Beyoğlu'na eğlenceye gitmesinin Zehra'yı üzdüğünü bildiği halde bunu terk etmemiştir. Sırrıcemal'in varlığının Zehra'yı üzdüğünü bildiği halde ondan uzak durmak yerine Zehra yüzünden diyerek daha da yaklaşmıştır. Yazar psikolojik çatışmayı Zehra üzerinden yürütebilmek için Suphi'nin mağduriyetini pekiştirmiştir.

Suphi'nin ilk karakter değişimi Sırrıcemal'e karşı koyamamasında ardından da iki kadının kavgasından zevk almasıyla ilk belirtilerini göstermektedir. *"İki kadın döğüşmeye başlamışlardı. Münire bu halleri ağlaya ağlaya hâlbuki Subhi güle güle temaşa etmekteydi. Sırrıcemal ile Zehra'nın iki tavuk gibi döğüşlerini horoz gururuyla seyredip bu mücadelelerin, bu mübarezelerin hep kendisini istirkap maksadıyla vukua gelmekte olmasından hoşlanmaktaydı."* (Nabizade Nazım, 2015: 63).

Suphi'nin en önemli psikolojik takıntısı elde etmektir. Bir şeyin sahibi olmak arzusu duyduğu zaman benliği onu sahiplik konusunda büyük bir motivasyon içine sokmaktadır. Zehra'ya da gönlünde muhabbet tesis ettiren tam da bu sahip olma arzusu olmalıdır. Zira romanın en başında Suphi Zehra için oldukça menfi bir bakış açısı içerisindedir. Muhtemelen muhabbeti Zehra'ya değil de patronu Şevket Efendinin maddi ve manevi kudretine yönelik olmalıdır. Nitekim Şevket Efendinin ölümü ile Suphi'nin evi terk etmesinin aynı zamana denk gelmesi de bu bakışı desteklemektedir. Suphi arzuladığı şeyi elde ettikten sonra ve o şeyden uzaklaşsa bile sahibi olmaktan vazgeçmek fikrini kabullenememektedir. *"Zehra ile Sırrıcemal'in birisinden geçmeyi düşünmüştü. Şimdiki halde Sırrıcemal'den geçmeye gönlünde cesaret bulamadı. Fakat Zehra'yı da kıyıp atmaya cesaret bulamadı."* (Nabizade Nazım, 2015: 72). Zehra'yı terkettikten sonra gönlünde hala ona karşı bir bağ duyması ya da Ürani'yi elde edememenin verdiği hırsın gitgide

paranoyaya ve onu ortadan kaldırma dürtüsüne dönüşmesi Suphi'nin paranoyak psikopatolojisini ortaya koyan durumlardır.

Romanın en gerçekçi ve psikolojik hususiyetleri en detaylı verilen karakteri suphi'dir. Özelikle romanın ikinci bölümünde Suphi'nin süfli yaşadığı kısımlar realist ve natüralist özelliklerin çok iyi yansıtıldığı kısımlardır. "*Realist ve natüralist yazarlarda olduğu gibi ayrıntılı mekân tasvirlerinin yapıldığı ve bu tasvirler ile kişilerin karakteri arasında bir ilişkinin kurulduğu görülmektedir. Yazar bununla da kalmaz iyi bir gözlemci olduğunu da gösterir. Özellikle eserin başkişisi Suphi'nin tulumbacılık (itfaiyecilik) yaptığı bölümlerde yazarın güçlü ve inandırıcı bir anlatım kullanmış olması dikkat çekicidir. Bu bölümlerde, tulumbacıların kullandığı terimlere kadar her şey ayrıntılı şekilde anlatılmıştır"* (Çağın, 2019: web)

4.3. Sırrıcemal Sırrıcemal, Münire Hanım'ın oğlu ve gelini için görünüşe göre sadece iyi niyetle satın aldığı çok güzel bir cariyedir. *"Sırrıcemal bir timsal-i cemal idi. Kafkas neslinin hüsn ü an ile en ziyade meşhur olan şubesi efradından olduğunu yeknazarda en müşkilpesent gönüllere bile teslim ve tasdik ettirmekteydi."* (Nabizade Nazım, 2015: 37). Sırrıcemal'in yalıya gelişinden en çok endişe duyan Zehra'dır. Sırrıcemal daha ilk günden Zehra'nın bu kaygısını hissetmiştir. Bu durum Sırrıcemal'in de kendisini içten içe hanımı ile kıyaslamasına neden olmuştur. *"Zavallı kız! Hüsn ü cemal ve terbiyece Zehra'dan aşağı olmadığı ve belki ahlaken ona faik bulunduğu halde bileyine kendisini hanımının bir çaker-i bendesi ve beyinin kemter bir hizmetçisi sayacak derecede ulüvv-i ahlak ve hissiyat sahibiydi."* (Nabizade Nazım, 2015: 39). Her ne kadar yazar, onun bu yöndeki ahlaka uygun davranışlarını sıralasa da o bile Zehra ile Sırrıcemal'i kıyaslayarak onu bir tercih konusu düzlemine taşımaktadır. *"Subhi kendisini Zehra'ya tercihen zevceliğe intihab edecek bile olsa yine hanımının saadeti için kendi rahatını, kendi hevesatını hâsılı kendi saadetini fedaya hazırdı."* (Nabizade Nazım, 2015: 39). Aslında yazar bütün roman boyunca insanların toplum yaşayışı içinde göstermeleri beklenen davranışla asıl beklentileri ve arzuları arasındaki uçurumu gözler önüne sermeye çalışır. Bu durum insanların bilinç düzeyinde ve bilinç dışı davranışlarının da farkını göstermektedir. Ancak hüküm verirse objektifliği bozulacağından bu anlayışı da okuyucuya bırakır. Aslında yazarın "zavallı" ünlemiyle başladığı hiçbir cümle asıl niyete işaret etmemektedir. Sırrıcemal de Subhi ile ilgili beklenti içindedir. Ancak toplumsal ahlak ilkeleri onu kendi saadetini feda edecek davranışı göstermeye zorlamaktadır. Yukarıdaki gibi düşünden Sırrıcemal Subhi'nin ilk yaklaşımına mukavemet göstermeksizin eğilimli yaklaşmıştır. *"Subhi şiddetle dedi ki: - Seni seviyorum! Sırrıcemal bir müddet hissiyatını men'e çalıştı. Fakat Subhi'nin enzar-ı mutmainâne ve intizarkârânesine tahammül edemeyerek korka korka dedi ki: -Sizi seviyorum."* (Nabizade Nazım, 2015: 48). Sırrıcemal'in bu davranışı hanımı için kendini feda edeceğini gösteren davranışı ile çelişmektedir. Hatta romanın hemen bütün karakterlerinin davranışlarının gözlemlenen anlamı ile asıl niyet arasında büyük çelişkiler dikkatimiz çekmektedir. Bu durum aslında insan davranışı üzerinde toplumun genel ahlak ve gündelik yaşam normlarının ne derece etkili olduğunu göstermektedir.

4.4. Münire Hanım Suphi'nin annesidir. Zehra ile Suphi evlenince o da yanlarına taşınmıştır. *"Münire asil bir ailenin kızı olup gençliğinin en galeyanlı zamanını Arnavutluk'ta geçirmiş ve nezahet-i ahlakına hami-i ahlak olmak meziyetini haiz bulunan nim "vahşet-i efkârı" o zamanın bergüzarı olarak kalmıştır."* (Nabizade Nazım, 2015: 11). Münire Hanım'ın her şey yolunda giderken yazarın gözlemi ile tamamen iyi niyetlerle eve getirdiği güzel cariye romanın en önemli kırılma noktasını oluşturur. Biz Münire Hanım'ın da bilinç davranışının

altında yatan bir bilinçdışı beklenti olduğunu görmekteyiz. Yazar yine çok belirgin bir örnekle insanların karakterlerini ve bilinçdışında bazen kendilerine bile sır olan asıl beklentilerini, gözlemlenebilen davranışlarından çıkarımsamanın imkânsızlığını anlatmaya çalışır. Münire'nin bu davranışı için *"Zavallı Münire! Sevgili evladıyla gelini arasında böyle bir nâzenin-i cemal koymaktan tevellüd edebilecek afeti hatırına, hayaline bile getirdiği yok."* (Nabizade Nazım, 2015: 37). Yazarın yine altında başka neden yatan davranışın sahibini zavallı olarak nitelemesi davranışın toplum tarafından görülen biçimiyle ilgilidir. Oysa Münire de Subhi ve Sırrıcemal gibi toplumun seveceği davranışın altına bilinçdışı niyetini ve beklentisini gizlemiştir. Bu beklenti gerçekten yuvanın sağlam ve daim mutlu olmasıdır. Ancak Münire'nin anne olarak bu manzarada gördüğü ve rahatsız olduğu şey başkadır. Suphi ve Şevket Efendi ekonomik ve toplumsal statü olarak denk değildirler. Zehra'nın psikolojik sıkıntıları olmasa Suphi'nin bu eve damat olması mümkün dahi değildir. Şevket Efendi'nin çalışanıdır ve bu aileye de iç güveysi olarak girmiştir. Münire Hanım bu durumun oğlunun karizması ve otoritesi açısından ileride sorun teşkil edebileceği öngörüsüyle hareket etmiş olmalıdır. Zehra'nın zaafını kullanarak Suphi'nin bu ailedeki statüsünü yükseltmeyi hedeflemiştir. Suphi'nin en güçlü olduğu noktaya odaklanarak bu kararı almıştır. Suphi yakışıklı ve güzel bir adamdır ve Zehra ona âşıktır. Üstelik Zehra'nın hastalık derecesinde kıskançlık takıntısı vardır. Suphi'yi bu evde daima el üstünde tutulan, otoritesi Zehra tarafından daima tanınan pozisyonuna getirmenin yolu Zehra'nın kıskançlığını taze tutmaktır. Böylece Zehra her daim Suphi'yi kaybetme korkusuyla onu baş üstünde tutacaktır. Münire Hanım'ın hesap edemediği ise yine kendisinde olduğu gibi oğlunun bilinçdışı eğilimleri, dürtüleri ve karanlık tarafıdır. Çünkü Suphi'nin gözlemlenebilen tarafı Münire'ye güvence vermiştir. Suphi çok güzel ahlaklı olduğu için dünya güzeli de olsa karısından başkasına bakmayacaktır. Oysa Zehra Suphi'yi hep kıskanacaktır, onu kaybetmemek için hırçınlığını bastıracak iyi bir eş olacaktır. Suphi'nin iç güveysi ya da alt sınıftan olduğu hatırlanmayacaktır. Oysa Münire Hanım'ın öngörüsü yanlış çıkmıştır. Suphi oğlu olmasına rağmen sadakati konusunda annesini yanıltmış ve pişmanlık duymasına neden olmuştur. *"Münire de sebeb olduğu dâhiyenin vehametini teyakkun eylemiş idiyse de iş işten geçmiş ok yaydan çıkmıştı. Cehl ve gafleti yüzünden sevgili çocuklarının safa-yı saadetlerini mahv ü paymal ettiğini döğüne döğüne hükmile akıbetin bir felakete müncer olmamasını Hak'tan tazarru ve niyaz eylemekteydi."* (Nabizade Nazım, 2015: 57). Münire Hanım, oğlunun bilinçdışı karakterini öngöremediği için aldığı yanlış kararın pişmanlığını ömrünün sonuna kadar yaşamış ve sefalet içinde hayatı sona ermiştir.

4.5. Şevket Efendi Şevket Efendi Zehra'nın babasıdır. *"Şevket de tıpkı Suphi gibi iyi yetişmiş, çalışkan, henüz otuz beş yaşında bir adam olup sermayesini arttıra arttıra senede otuz kırk bin lira kıymetinde iş görmek derecelerine kadar mahza sa'y u tedbiri sayesinde vâsıl olmuştur"* (Nabizade Nazım, 2015: 12). Romanda Şevket Bey'in en büyük endişesi Zehra'nın hırçınlığına bir çare bulamamaktır. "*Kızın bu tabiatı Şevket'i cidden düşündürmekte idi.bu tabiatta olanlar – bahusus kadın iseler-ilerde gayet fâci' vukuata sebep olacaklarını biliyor idi."* (Nabizade Nazım, 2015: 12). Nabizade Nazım'ın bütün karakterlerine yaklaşımı dışardan biri gibidir. O sadece herkesin gözlemleyebileceklerini aktarmaya çalışır. Bu durum Şevket Efendi için de geçerlidir. Biz bu tariflerden kızı için endişelenen ve onun mutlu bir evlilikle düzelebileceğini uman bir baba profili ile karşılaşırız. Oysa Şevket Efendi'nin de norm davranışının altında yatan neden ve niyet farklıdır. Suphi'nin Şevket Efendi'nin evine gelerek Zehra ile karşılaşması Şevket Efendi'nin en başından beri planladığı bir durum olmalıdır. Suphi evde Zehra'yı gördüğünde Şevket Efendi'nin kendisini azarlamasını beklerken *"efendisinin sadasındaki halavet-i müşevvikâne ve müşvikâneyi tahattur ettiği zamanbu kabahatin*

müsamaha ve iğmaz ile örtüleceğini takdir eyledi." (Nabizade Nazım, 2015: 17). Hatta Suphi'yi dalmış bir şekilde Zehra'yı seyrederken gördüğünde yüzünde şefkatli bir tebessüm bile oluşmuştur. Hatta yazar, bu rastlantının ardından Şevket'in planlarını yürütmesinden bahseder. *"Bu tesadüf üzerine Şevket hesaplarını istediği gibi yürüttü. Planlarını tanzim etti."* (Nabizade Nazım, 2015: 20). Şayet Şevket Efendi bu birleşmeyi önceden tasarlamamış/öngörmemiş olsaydı haremine giren birine tebessüm etmesi söz konusu dahi olamazdı. Şevket Efendi kızının kimseyi mutlu edemeyeceği kanaatindedir. Bu bakımdan kendi çevresinden bey çocuklarından birini değil de yanında çalışan ve daha alt sınıfa mensup birinin kızını kabul edebileceği düşüncesi ile Suphi'yi uygun bulmuştur. Bir çeşit minnet duygusu ile Suphi ve Zehra için her türlü imkânı hazırlamış Zehra'yı katlanılır kılmak için bir takım eğitimler bile aldırmıştır. Çünkü Şevket Zehra'nın kendi sırtına yüklediği o yükü artık Suphi'nin sırtına vererek kurtulmayı planlamaktadır. Ancak onun da insanlar hakkındaki öngörüsü hatalı olmuştur. Buradan da Yine insanların toplum içindeki davranışları ile ilkel benlik dürtüleri arasındaki uçurumların çevresel etmenlerle nasıl yer değiştirebileceği okurun ilgisine sunulmaktadır.

SONUÇ

Naturalizm, determinist gerçekçiliğin yazın ortamına yansıyan biçimidir. İnsan davranış ve düşünme tarzının genellenmesi kurallara dayandırılması için deneysel romancılık yönteminin kullanılmasıdır. Temel bilimler için gözlem yapmak belli kurallara ulaşmak için yeterli iken, sosyal bilimlerde deneysel yöntemler gereklidir. Hazırlanan şartlarla deney ortamı düzenlenir ve gözlemler bu deneysel düzlemde gerçekleştirilir. Böylece insan davranışlarına ilişkin normlara ulaşılmaya çalışılır. Elde edilen verilerin gerçekliği için de en kaba, en ilkel yaşam ortamları tercih edilmelidir.

Nabizade Nazım, yazarın sadece gözlemleyebileceği gerçeğinden hareketle hüküm vermeyi okura bırakır. Dışardan bir göz insan davranışlarında neyi gösterdilerse onu gözlemler. Oysa insanı bir davranışa iten amiller çeşitlidir. Bunu dışardan gözlemlemek güçtür. Roman karakterlerinin büyük kısmının romanda çatışma yaratan önemli davranışlarının arkasında hep görünmeyen niyetleri be beklentileri gizlidir. Örneğin Suphi'nin Zehra ile evlenme davranışının nedeni her ne kadar merhamet ve sevgi gibi görünse de onun ihtiraslarına düşkünlüğüdür. Ya da Münire Hanımın Sırrıcemal'i satın almasının gözlemlenebilen nedeni gelinine yardım olsa da asıl beklenti tabii ki daha başkadır. Bu durum da Münirenin bilinçdışı davranışının toplumsal normlara uydurulmuş biçimidir.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Zehra romanı bir kuramın yazın ortamında uygulaması olduğundan kurgu unsurlarının tamamının matematiksel bir diyalektikle romana yerleştirildiğini görmekteyiz. Bütün karakterlerin toplumsal normlara uygun ve ideal görünen davranışlarının altında yatan gerçek menfi niyet saklanmıştır. Yazar gerçekçi gözlemci kimliği ile okuru bu anlamda yönlendirmemek için bundan bahsetmemektedir. Ancak davranışlardan doğan sonuçlar kahramanların bilinçdışı asıl niyetlerini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Ahmed Midhat Efendi (2016). *Müşahedat*, Haz. Osman Gündüz, Ankara: Akçağ Yayınları.

Aktaş, Şerif (2015). "Roman Hakkında" *Zehra*, Haz.: Hüseyin Alacatlı, ss. V-XX, Ankara: Akçağ Yayınları.

Çağın, Sebahattin (2019). "Nabizade Nazım", *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, https://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/nabizade-nazim Erişim Tarihi: 22.12.2024.

Çakmak, Nursel (2019). "Natüralizmin İlkeleri Doğrultusunda Müşahedat Romanı Üzerine Bir Değerlendirme", *Söylem Filoloji Dergisi*, 4(2), ss.298-306.

Has-Er, Melin (2000). *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*, Ankara Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Nabizade Nazım (2015). *Zehra*, Haz.: Hüseyin Alacatlı, Ankara: Akçağ Yayınları.

Nabizade Nazım (2016). *Karabibik*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Sunel, A. Hamit (1981). "Doğalcılık", *Türk Dili* Yazın Akımları Özel Sayısı, S.349, ss.139-147.

Zola, Emile (1981). "Deneysel Roman", Çev. Fehmi Baldaş, *Türk Dili Yazın Akımları Özel Sayısı*, S.349, ss.148-153.

GEÇMİŞTEN GELECEĞE BİR MİRAS: DİVÂNU LÜGÂTİ'T-TÜRK

Doç. Dr. Nermin Zahide AYDIN
Kilis 7 Aralık Üniversitesi/Kilisli Muallim Rıfat Eğitim Fakültesi,
nzahideaydin@hotmail.com/0000-0001-7772-6764

ÖZET

Dîvânu Lugâti't-Türk, Kaşgarlı Mahmut tarafından Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazıldı. Eser tesadüfen bir kitapçıda bulundu. Ali Emiri Efendi kitabı satın aldı. Daha sonra Kilisli Rıfat Bilge'den tercümesini yapmasını istedi. Talat Paşa'nın da ricasıyla eserin basılması sağlandı. Mustafa Kemal Atatürk, eserin varlığından haberi olunca görmek istedi. Mustafa Kemal Atatürk eserin bir kopyasını alarak kütüphaneye koydurttu. Daha sonra Besim Atalay kitabın tekrar tercümesini yaptı. Kitabın tercümesi yapıldıktan sonra eser, bir çok bilim insanının ilgisini çekti. Eserin birçok dile tercümesi yapıldı. Fakat yapılan bu tercümelerin bazılarında hatalar vardı. Dîvânu Lugâti't-Türk sadece bir sözlük değildi. Eserin içinde Türkleri ilgilendiren pek çok bilgi vardı. Dîvânu Lugâti't-Türk içinde yer alan bir çok bilgi, günümüzde de hala geçerliliğini korumaktadır. Bu nedenle kitaptaki bilgilerin yeni nesillere anlatılması gerekmektedir. Bu sayede yeni nesiller geçmişlerini bilecek, geçmişleriyle gurur duyacak ve geçmişte yaptıkları hataları tekrarlamamaya dikkat edecektir..
Anahtar Kelimeler: Dîvânu Lugâti't-Türk, Kaşgarlı Mahmud, Kilisli Rıfat Bilge, Besim Atalay, miras.

ABSTRACT

Dîvânu Lugâti't-Türk was written by Kaşgarlı Mahmut in order to teach Turkish to Arabs. The work was found by chance in a bookstore. Ali Emiri Efendi bought the book. Later, he asked from Kilisli Rıfat Bilge to translate it. Upon Talat Pasha's request, the work was printed. When Mustafa Kemal Atatürk learned about the existence of the work, he wanted to see it. Mustafa Kemal Atatürk took a copy of the work and had it placed in the library. Later, Besim Atalay translated the book again. After the book was translated, the work attracted the attention of many scientists. The work has been translated into many languages. But there were errors in some of these translations. Dîvânu Lugâti't-Türk was not just a dictionary. The work contained a lot of information concerning the Turks. Most of the information in Dîvânu Lugâti't-Türk remains valid today. Therefore, the information in the book needs to be explained to new generations. In this way, new generations will know their past, be proud of their past, and be careful not to repeat the mistakes they made in the past.
Keywords: Dîvânu Lugâti't-Türk, Kaşgarlı Mahmud, Kilisli Rıfat Bilge, Besim Atalay, legacy.

1. GİRİŞ

Günümüzde ülkeler ve toplumlar zamanla değişmekte, bu değişimleri hızlı bir şekilde benimseyip yol haritası çizebilen ülkeler ve toplumlar yolculuklarını başarıyla sürdürme şansına sahip olmaktadırlar. Fakat günümüzdeki değişiklikleri anlamak için toplumların kendi geçmişlerini iyi bilmeleri gerekmektedir. Çünkü yaşanan olaylar birden ortaya çıkmamakta, geçmişle bağlantıları bulunmaktadır. Bu noktada tarih, milletlerin geçmişlerini öğrenmeleri ve günümüzle ilgili yorum yaparak hızlı değişen olaylara uyum sağlamaları hususunda kilit nokta olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların bir arada olmasını sağlayan şey aslında onların ortak geçmişleridir. Bu nedenle milletlerin gelişmişlikleri ya da tam tersi gelişememeleri konusunda

tarih yol gösterici nitelik taşımaktadır. Yine milletlerin geçmişteki yaşantılarından ders almaları, kendi tarihlerini iyi analiz etmeleriyle yakından ilgilidir. Ortak geçmişe sahip olan milletlerin kendi geçmişlerini öğrenmeleri, genel olarak sözlü tarih sayesinde ya da günümüze kadar gelen tarihi eserlerle mümkün olmaktadır. Bununla birlikte geçmişten günümüze kadar gelen yazılı kaynaklar da ortak geçmişin öğrenilmesinde önemli unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Geçmiş dönemde yazılan kitapların milletlerin kendi tarihlerini bilmeleri, kendi tarihlerine sahip çıkmaları, geçmişlerinde yaşadıkları olaylardan ders çıkarmaları, geçmişleri ile övünmelerinde oldukça büyük katkısı vardır. Bu açılardan bakıldığında 11. yüzyılda yazılmış olan ve Türklerin yaşam tarzlarından tutun da geleneklerine kadar birçok alanda bilgiler veren ve günümüze ulaşmış tek nüshası İstanbul Fatih'teki Millet Yazma Eser Kütüphanesi'nde Arapça eserler bölümünde yer alan Dîvânu Lugâti't-Türk önemli bir kaynaktır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020, XVII). Yapılan bu çalışma ile Türklerin geçmişi ile bugünü arasında bir köprü olan Dîvânu Lugâti't-Türk isimli eserin günümüz Türkiye'si üzerindeki etkileri üzerinde durulmuştur.

2. DİVÂNU LÜGÂTİ'T-TÜRK

Türklerin İslamiyet'i seçmesiyle birlikte, Türklerde iki mücadele başladı. Bu mücadele Arap ve İran diline karşı Türk dilinin mücadelesiydi. Arap diline karşı Türk dilinin zenginliğini ortaya çıkarmak maksadıyla büyük bir eser meydana getiren bilgin ise Kaşgarlı Mahmud'du (Ali Şiri Nevai, Ulus, 9 Şubat 1941, 2).

Karahanlılar döneminde yetişen Kaşgarlı Mahmud, Arapçanın yaygın olarak kullanıldığı bir dönemde Türkçenin daha zengin olduğunu, Arapların bu dili öğrenmesi gerektiğini ileri sürmüş (Akyüz, 2015, 35), Divânu Lügâti't-Türk isimli eserini 25 Ocak 1072'de yazmaya başlamış ve 12 Şubat 1074'te tamamlamıştır. Ardından da eserini Bağdat'ta halifenin oğlu Ebu'l-Kasım Abdullah'a sunmuştur (Kaçalin, 1994, 447). Türk dilinin bilinen ilk sözlüğü olan ve Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlük niteliğinde olan Divâni Lügâti't-Türk'ün tam adı Kitâbu Divâni Lügâti't-Türk olup, Türk lehçelerini toplayan kitap anlamına gelmektedir. (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020, XVII).

Kaşgarlı Mahmud, kitabının başında Türkçenin, Türklüğün büyüklüğünü, gerekliliğini şöyle anlatmaktadır: "*Gördüm ki Tanrı saltanat güneşini Türk göğünün burçlarında doğduruyor. Dünyaları onların saltanat çarklarıyla çeviriyor. Kendilerine Türk diye ad vermiş, Dünya saltanatının onlara emniyet ve emanet kılmış. Onların asırlarının hükümdarları olarak seçmiş. Zamanın yularlarını ellerine vermiş. İnsanlar onlara sığınabiliyor. Kendilerini doğrulukla, istikametle takviye eylemiş. Kim kendilerine güvenirse aziz oluyor, kim onların önünde yararlılık gösterirse mesut oluyor, zamanın afetlerinden korunuyor. İdrak sahibi her insanın vazifesi onların arkalarından koşmaktır. Türklerin dehşetinden korunmak iyiliklerinden istifade etmek için onların dillerini öğrenmek en emin en karlı bir vasıtadır. Arzularımızı onlara anlatabilmek, onların çelik kalplerini kazanmak için buna lüzum vardır. Düşmanlarından korkanlar onlara sığındıkça emin oluyorlar. Türklerin bu milli meziyetleri ile beraber doğru söylediklerine inandığım Buhara ve Nişaburlu iki âlim bana doğru senetlere istinat ederek dediler ki 'Peygamber geleceklerden, Oğuz Türklerinin kopup gelişinden bahsederken şöyle buyurmuş: Türk'ün dilini öğreniniz, çünkü ben onlar için uçsuz bucaksız bir saltanat görüyorum.' Eğer peygambere isnat edilen bu hadis doğru ise Türkçeyi öğrenmek her Müslüman için farz oluyor. Doğru değilse bile akıl ve idrakin emredeceği şey bundan başkası olamaz. Ben Türklerin bütün şehirlerini, bütün vadilerini dolaştım. Lügatlerini biriktirdim. Türkünü, Türkmenini, Çekelini, Yağmasını, Kırgızını hepsini dolaştım. Bununla beraber ben hepsinden fasih hepsinden soylu bir Türküm.*" (Türklerin En Büyük Dilcisi Kaşgarlı Mahmud, Hakimiyet-i Milliye, 22 Birinciteşrin 1932, 2).

3. KAŞGARLI MAHMUD

Divânu Lügâti't-Türk isimli kitabı ile tanınan Kaşgarlı Mahmut, Kitabu Cevahirü'n-nahv fi lugat-it Türk isimli (Kayadibi, 2008, 4) Türkçe'nin dil bilgisini konu alan bir kitap daha yazmış, fakat bu kitabı bulunamamıştır (Akyüz, 2015, 35). Dedesi Muhammed (Kayadibi, 2008, 2), babası ise kendi rivayetine göre Barsganlı olup adı Hüseyin'dir. Annesi, Karahanlılar ülkesinin din bilgini olan Hoca Seyfeddin kızı Bubi Rabia'dır (Kraubayeva, 2009, 3). Babası Hüseyin, Barsgan'dan Kaşgar'a göçmüş ve Kaşgarlı Mahmut da orada doğmuştur. Kaşgarlı Mahmut'un doğum ve ölüm tarihleri kesin olarak bilinmemektedir. Yalnız Divanı 10 Şubat 1074 yılında yazıp bitirdiği ve o zaman yaşının da bir hayli ilerlemiş olduğu bilindiğine göre Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılın içinde yaşamış ve sonlarına doğru ölmüş olması muhtemeldir. Karahanlılar ailesine mensup olduğu düşünülmektedir. Kaşgarlı Mahmud eserinde Bağdat'a ne gibi sebeplerle, niçin ve ne zaman geldiği hakkında bilgi vermese de Türk illerini gezdiğini, Türk boyları arasında yaşadığını, bunların dil, gelenek ve göreneklerini iyi bildiğini belirtmiştir. Kaşgarlı Mahmud memleketinden ayrılmadan önce iyi bir medrese tahsili görmüş, Arapçayı ve İslam ilimlerini de iyi öğrenmiştir. Kaşgarlı Mahmud ana dili olan Türkçeyi de birçok diyalektleri ile öğrenmiştir. O sadece bir filolog değil Türkoloji'nin o devirde temellerini atmış olan bir Türk bilgini ve aynı zamanda iyi silah kullanan bir askerdir. Türk ulusunun büyüklüğünü, medeniyet yolunda meydana getirdiği büyük varlıklarını yazarken satırlarında milletini seven bir kişi olduğu açıkça görülmektedir (Büyük Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmud, Ulus, 11 Şubat 1946, 4).

Kaşgarlı Mahmud'un Çin'in Sincan eyaleti Kaşgar kenti yakınlarında bulunan mezarının Sincan Sosyal Bilimler Akademisi uzmanları tarafından bulunmasından sonra, türbe şeklindeki mezar restore edilmiştir. Kaşgar kenti yakınlarındaki Azak köyünde bir tepenin üzerinde bulunan türbe önceleri Karahanlılar döneminden kalma antik bir kalıt olarak bilinmekteydi. Söz konusu türbe yöredeki Uygur Türkleri tarafından da kutsal bir ibadet yeri olarak kabul ediliyordu. Kare biçiminde İslam sanatına uygun olarak inşa edilmiş olan türbenin Kaşgarlı'ya ait olduğunun belirlenmesinde "Muhterem Bilginin Kabri" kitabesi önemli rol oynadı. Kitabe sayesinde türbenin önemi arttı ve eser restore edilerek yenilendi (Divânu Lügâti't-Türk, Çin'de İlk Kez Uygurca Yayınlandı, Milliyet Aktüalite, 17 Nisan 1983, 3). Söz konusu yer için Kaşgarlı Mahmut "bizim memleketimiz, yurdumuz" demektedir ve muhtemelen bu yer Kaşgar'ın 36 kilometre güney batısında bulunan ve Opal olarak bilinen yerdir (Ölmez, 2004, 209).

4. DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'ÜN BULUNUŞU

Dîvânu Lugâti't-Türk'ün bugün elde bulunan yazma nüshası aslen Saveli olan Mehmet adında bir zat tarafından 1 Ağustos 1266'da istinsah edilmiştir. Divan şimdiye kadar tamamen meçhul kalmış bir eser sanılıyordu. Fakat eseri daha önce Ayni, Kaşgarlı Âlim hatta Ebu Hayyam'ın gördüklerini son araştırmalar ortaya koymuştur. Büyük Türk bilgini Kâtip Çelebi de bundan bahsetmiştir (Büyük Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmud, Ulus,11 Şubat 1946, 4).

Divânu Lügâti't-Türk tesadüfen elde edilmiştir. Mevcut tek nüsha meşrutiyetin ilk senelerinde çarşaflı bir kadının sahaflar çarşısında satılması sayesinde olmuştur (Besim Atalay'ın Dîvânu Lugâti't-Türk Tercümesi, Akşam, 27 Haziran 1940, 3). Divan'ı 1915'li yıllarda bir esnaf dükkânından bulup satın alan ve bilgin bir zat olan Ali Emiri Efendi'dir (Akyüz, 2015, 35). Divâni Lügâti't-Türk yazmasının bulunuş hikâyesi ise şöyledir. Eski Maliye Nazırlarından Ahmet Nazif Paşa, 1905 yılında vefat etmiştir. Ölümünden bir süre önce hısımlarından bir kadına el yazmasını vermiş ve kitabı iyi saklamasını, eğer olur da sıkıntıya düşerse kitabın 30 altın para edeceğini söylemiştir. 1912 yılında kadın sıkıntıya düşmüş ve kitabı satılmak üzere Sahaflar Çarşısı'ndaki kitapçılardan Burhan Beye bırakmıştır. Burhan Bey yazmayı önce Maarif Nazırı Emrullah Efendiye götürmüş, onun görevlendirdiği encümen inceleme için bir hafta süre istemiş süre sonunda ancak 10 lira teklif ettikleri için Burhan Bey yazmayı nazırlığa

satmamıştır. Ali Emiri Efendi denen bilgin bir zatın sahaflara uğraması ile birlikte eserin serüveni de başlamıştır. Ali Emiri, Burhan Beyin dükkânında yazmayı görmüş ve Kâtip Çelebi'deki kayıttan da bildiği eseri hemen tanımıştır. O sırada oradan geçmekte olan dostu Faik Reşad'dan borç alarak Burhan Beyin istediği 33 lirayı vermiş ve yazmayı satın almıştır. Divanyolu'ndaki Diyarbekir Kıraathanesi'nde içlerinde Kilisli Rıfat'ın da bulunduğu dostlarına Divâni Lügâti't-Türk'ü keşfettiğini anlatan Emiri Efendi, kitabın çok değerli olduğunu, değerine paha biçilemeyeceğini, Türk dilinin bu eser sayesinde parlaklık kazanacağını söylemiştir. Eşine, dostuna, rast geldiğine kitabı anlatmış, fakat kitabı Kilisli Muallim Rıfat'tan başka hiç kimseye göstermemiş, ondan dağınık olan yazmayı tanzim edip numaralamasını istemişti. Kilisli Rıfat Bilge de iki ay kadar her gün birkaç saat meşgul olarak yazmayı düzenlemiş ve sayfalara numara koymuştur. Divanın methini duyan Ziya Gökalp Bey Kilisli Rıfat'a giderek kitabın mutlaka basılması gerektiğini söylemiş, bunun üzerine Kilisli Rıfat Bilge ile Ziya Gökalp, kitabın basılması için bir plan yapmışlardır. Bu plana göre Adliye Nazırı İbrahim Bey, dostu Ali Emiri'yi iftara davet etmiş, yemekten sonra tesadüfmüş gibi Talat Paşa ve yanındakiler, nazırın evine gelmişler, Ali Emiri'ye iltifat etmişlerdir. Konuşmaların ardından Talat Paşa kitabın basılması için ricada bulunmuştur (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020, XLI). Ali Emiri de istinsah tashihini Kilisli Rıfat Bilge'nin yapması şartıyla eserin bastırılmasına razı olmuştur. Eser Kilisli Rıfat Bilge'ye verilmiş, Kilisli de istinsah ettiği formayı maarif nazırlığına götürmüştür. Böylece ilk iki cilt 1915, üçüncü cilt de 1917 yılında yayımlanmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020, XLII).

Divan basılır basılmaz özellikle Avrupa'da Kaşgarlı Mahmud ve eseri hakkında birçok yazılar yazılmış, eski Türk kültürü üzerine yepyeni bilgiler ortaya atılmıştır. Bu eser daha sonra Besim Atalay tarafından Arapçadan Türkçeye çevrilmiş, Türk Dil Kurumu tarafından beş cilt halinde yayınlanmıştır (Büyük Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmud, Ulus, 11 Şubat 1946, 4). Kilisli Muallim Rıfat Bilge'nin eserin tercümesini üç cilt olarak yayınlamasının ardından Batılı dil bilginleri de eser üzerinde çalışmalara başlamıştır. Özellikle Brockelmann adlı bilgin bu konuda geniş araştırmalar yapmış, Alman, Rus, Macar, İngiliz ve Fransız dilciler de bu konuda yayın yapmışlardır (Divânu Lügâti't-Türk, Çin'de İlk Kez Uygurca Yayınlandı, Milliyet Aktüalite, 17 Nisan 1983, 3).

5. KİLİSLİ MUALLİM RIFAT BİLGE

Divânu Lügâti't-Türk'ün yazarı kadar onu günümüz Türkçesine çeviren Kilisli Muallim Rıfat ve Besim Atalay'ın da eser üzerinde önemli çalışmaları olmuştur. Asıl adı Ahmet Rıfat olan ve Kilisli olduğu için isminin önüne Kilisli unvanını (Bulut, 2017, 3), soyadı kanunundan sonra ise Bilge soyadını alan Kilisli Muallim Rıfat 1870 yılında (Bilgiç, 2020, 3), Kilis'in Cedit Mahallesinde doğdu (Çakmak, 2013, s.521). Babası zaptiye görevlisi Abdülkerim Efendi (Akün, 2002, 18), o doğmadan vefat edince annesi Emine Hanım ve dayıları tarafından büyütüldü (Bilgiç, 2020, 3).

Kilisli Rıfat Bey, ilk ve rüşdiye tahsilini Kilis'te yaptı (Akün, 2002, 18). Edebiyat ve hukuk tahsili gördü (Kilisli Rıfat Bilge Dün Vefat Etti, Ulus, 23 Şubat 1953, 2). 1892'de kayıt yaptırdığı Darülmuallimin'den 1899'da mezun oldu. Darülmuallimin'de eğitim aldığı dönemlerde Selim Sabit Efendi'den yardım gördü. Mekteb-i Hukuk'u bitirdikten sonra 1901'de Unkapanı Rüşdiyesi'nde Farsça muallimi olarak başladığı ve kendisine muallim sıfatını kazandıran hocalık mesleğinde daha sonraki yıllarda devam etti. İstanbul Darülfünun'u ilahiyat ve edebiyat fakültelerinde emekli oluncaya kadar Arapça okutmanlığı yaptı (Akün, 2002, 19). Yaş haddini doldurduğu için bu vazifeden emekliye sevk edildi. Emekli olduktan sonra kendini tamamen okumaya ve tercümeye verdi. Arapça ve Farsçada ülkenin en yetenekli şahsiyetlerinden biri olan Rıfat Bilge 100'den fazla eserin müellifi ve mütercimiydi. Gülistan isimli eserin tercümesini yaptı. Son tercümesi Keşfü Zünun ve Zeyilleridir. Öğretmenlik ve

profesörlüğün yanı sıra birçok öğrenci yetiştirdi (Kilisli Rıfat Bilge Dün Vefat Etti, Ulus, 23 Şubat 1953, 2).

1915'te Asar-ı İslamiyye ve Milliye Tedkik Encümeni üyeliğine, daha sonra kütüphaneler Tedkik Komisyonu'na seçildi. Ardından Topkapı Saray Kütüphanelerinin üçüncü tasnif ve kataloglarının tanzim işini yapmakla görevlendirilenler arasında yer aldı. Ülkedeki zengin kütüphaneye sahip olanların kitaplarının devlet kurumlarına kazandırılmasını sağladı. Cumhuriyetin ilanından sonra bazı kurumlar eski metin ve kaynakların yayımlanması için ondan yardım istediler. 1930'lu yılların başında Türk Dili Tedkik Cemiyeti'ne Türkçenin söz varlığını derlemekte yardımcı olmak üzere daha önceden eski metinlerden derlediği 15.000 fişlik hazır bir malzeme sağladı (Bulut, 2017, 4). Daha sonra Tarama Sözlüğü için 227 eserden 82'sinin taranmasını yaptı. Önemli çalışmaları arasında Divâni Lügâti't-Türk, Hilyetü'l-insân ve halbetü'l-lisân, el-Kavânînü'l-külliyye li-zabti'l-lügati't-Türkiyye, el-idrak Hâşiyesi, Kitâbü Ahkâmi'l-Kur'an, Arzname, Bezm ü Rezm, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Hülzâr-ı Savâb, Devhatü'l-Küttâb yer alır. En önemli kitabiyat ve hal tercümeleri Das biographische Lexicon, Hadiyyat al-Arifin, Asma'al-Mu'allifin va âşar al Muşannifin'dir (Akün, 2002, 19-21). Profesör Şerafettin Yalpkaya ve Kilisli Rıfat Bilge tarafından hazırlanan Keşf-El-Zunun'un başında eserin mahiyeti hakkında bir önsöz ile Kâtip Çelebi'nin hayatı ve şahsiyeti hakkında ayrı ayrı yazı bulunmaktadır (Keşf-el-Zunun Zeyli, Vakit Yeni Gazete, 3 Şubat 1948, 5). Bostan isimli eserin de tercümesini yapmıştır. Hayatının son dönemlerinde başladığı Esma-i Müellifin isimli eserin birinci cildini tamamlamış fakat bu eserin ikinci cildi ani ölümü nedeni ile yarım kalmıştır (Kilisli Rıfat Bilge Dün Vefat Etti, Ulus, 23 Şubat 1953, 2).

Rıfat Bilge'nin en önemli tercüme eseri Divâni Lügâti't-Türk'tür. Kendisi Birinci Dünya Savaşı esnasında eserin tercümesine başlamış ve bir süre sonra tercüme işini tamamlamıştır. Fakat o dönemdeki idarecilerin gereken ilgiyi göstermemesi ve cumhuriyetin ilk yıllarında iktisadi sıkıntı yüzünden eserin basılması mümkün olmamıştır. Atatürk, böylesine önemli eserden haberi olur olmaz özel bir ilgi göstermiş, 22 defterden oluşan tercümeyi Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesine koydurmuştur. Fakat daha sonra bu tercüme dikkate alınmamış, Besim Atalay tarafından eserin tekrar tercümesi yapılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk dil ve tarih kavramlarına verdiği değeri burada da göstermiş, Divânu Lügâti't-Türk ve buna benzer birçok eserin dilimize kazandırılması için Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ni Ankara Üniversitesi'nde kurmuştur. Atatürk, bu eserin geçmişten geleceğe taşınmasında etkili olmuştur (Akün, 2002, 21).

Fikir hayatına 100'den fazla telif ve tercüme eser kazandıran Kilisli Rıfat Bilge (Kilisli Rıfat Vefat Etti, Akşam, 23 Şubat 1953, 2), Ankara'da 22 Şubat 1953'te vefat etmiştir (Akün, 2002, 21). Hasta olmasına rağmen hayatının son dakikalarına kadar çalışma masasının başından ayrılmamış, aniden gelen bir kalp krizi sonunda meydana gelen beyin kanaması sonucu vefat etmiştir (Kilisli Rıfat Bilge Dün Vefat Etti, Ulus, 23 Şubat 1953, 2). Kilisli Rıfat Bey'in kabri Cebeci Asri Mezarlığındadır (Akün, 2002, 19).

Türk antikçağının temel kaynağı olan (İnalcık, 2009, 62) ve Kaşgarlı Mahmud tarafından 1074 yılında yazılan (Akşin, 2022, 4) eseri, Besim Atalay, tekrar tercüme etmek için uzun yıllar metotlu bir şekilde çalışmıştır. Eserde Türkçede tam karşılığını bulmakta zorlanılan herhangi bir terimin karşılığını bulmak mümkün olmuştur (Önemli Bir Dil Anıtı: Divânu Lügâti't-Türk, Ulus, 7 Aralık 1941, 4). Tercümesi yapılan eserin ilk cildi Türk Dil Kurumu tarafından basılmıştır (Kaşgarlı Mahmud'a Göre Türk, Ulus, 13 Haziran 1940, 2).

Besim Atalay'ın tercüme ettiği ve Türk Dil Kurumu vasıtasıyla daktilo harfleri ile ve aralarında sülüs yazılarla bastırılan kitap 530 sayfaydı. Besim Atalay bu eseri hakkında şunları söylemekteydi: "*Divânu Lügâti't-Türk, bundan 900 sene evvel Araplara Türkçeyi belletmek için yazılmıştır. O sıralarda Irak bölgesi İslam dünyasının merkeziydi. Bağdat'taki Arap makamları Halife sarayı ise Türklerin nüfuzu altına girmişti. Bütün siyasi ve idari işler Türklerin elindeydi. Bu sebeple Türklere yanaşmak, Türklerle iyi geçinmek ve böylece sivrilmek isteyenlerin Türkçe öğrenmeleri bir ihtiyaç halini almıştı. İşte Divânu Lügâti't-Türk bu*

ihtiyaçtan doğmuş olmalıdır. Biz bu eşsiz kitaptan Türklerin 900 yıl önceki dillerini, düşüncelerini, durumlarını öğrendiğimiz gibi atalarımızın o zaman ipek mendil taşıdıklarını, elbise kırışlarını yatıştırmak için ütü kullandıklarını da haber alıyoruz." (Besim Atalay'ın Dîvânu Lugâti't-Türk Tercümesi, Akşam, 27 Haziran 1940, 3).

Kaşgarlı Mahmud'un 1072'de yazdığı Divânu Lügâti't-Türk isimli eserin ikinci cildi de Besim Atalay tarafından tercüme edilmiş, eserin birinci cildine girecekken ciltlenme sırasında konulmamış olan o zamanki Türk illerini gösteren harita da ikinci cilde eklenmiştir (Divânu Lügâti't-Türkün İkinci Cildi de Bastırıldı, Ulus, 21 Şubat 1941, 2). Divânu Lügâti't-Türk tercümesinin üç cildi de sonradan tamamlanarak, bu eserin Arapça asıl nüshasının tıpkı basımı yapılmıştır. Söz konusu eserin alfabe sırasına uygun olarak endeksi de hazırlanmıştır (Dil Bayramı Dolayısıyla, Ulus, 27 Eylül 1941, 2).

Öte yandan Besim Atalay'ın eseri tercüme etmesi, bazı yazarları öz Türkçe kelimelerin zenginliği hakkında güzel yazılar yazmaya sevk etti. Örneğin Amerika'dan bir genç, Afet hanıma bir mektup yazarak orada bulunan bir profesörün en eski Türk grameri üzerine yazılmış bir eseri tetkik etmek istediğini böyle bir kitap varsa tavsiyesini veya gönderilmesini rica etti. Afet Hanım da Türk Dil Kurumu'na bu yazıyı bildirerek, böyle bir kitap varsa tavsiyesini veya gönderilmesini rica etti. Kurum, eski Türk dili üzerine yazılmış olan Divânu Lügâti't-Türk'ün, Besim Atalay'ın bugünkü dile çevirerek Türk Dili Kuralları adıyla bastırmış olduğu kitabından iki nüsha gönderdi (Dilimiz Üzerinde, Ulus, 7 Eylül 1935, 3).

Besim Atalay bu eseri, hangi amaçla yazdığını da şöyle anlatmıştır: "*Divânu Lügâti't-Türk çevirmesi bu dördüncü cilt ile tamamlanmış oluyor. Bu cilt asıl çevirmedeki kelimeleri alfabe sırasına göre bulmak için bir kolaylık aracıdır. Onun için bu ciltte kelimelerin anlamları kısaca verilmiş ve tanıkları alınmamıştır. Bununla beraber öbür ciltlerdeki bazı yanlışlıklar burada düzeltilmiş bulunuyor. Dizin ile öbür ciltler arasında birtakım kelimelerde aykırılık görülürse doğrusunun dizindeki şekli olduğu bilinmelidir. Bu cilde bütün çevirme ciltlerindeki yanlışlıkları ve bunların doğrularını gösteren bir düzeltme çizelgesi ve ayrıca yazma nüshanın sayfa rakamları ile Kilisli Basmasının ve çevirmesinin sayfa rakamlarını karşılaştıran bir çizelge konmuştur. Çok yorucu olan bu iş bitmemiştir. Birinci basım tükenmek üzeredir. İkinci kısmın daha olgun ve daha yanlışsız çıkmasına çalışacağız. Bizi beş altı yıldan beri uğraştıran bu işte görülecek olan eksikliklerimizin insaf sahipleri tarafından tamamlanmasını dileriz.*" (Türk Dil Kurumu Yayınları, Ulus, 31 Ocak 1944, 3).

Besim Atalay tarafından Türkçeye çevrilen Kaşgarlı Mahmud'un Divânu Lügâti't-Türk isimli eseri hakkında dünyanın tanınmış doğu bilimci Brockelmann'ın da bazı görüşleri vardır. Görüşlerini bir mektup yazarak anlatan Brockelmann mektubunda özetle şunları yazmıştı. "*Türk dil tarihinin anlaşılmasını aydınlatan Orhun ve Yenisey'deki eski Doğu Türkçe yazıtlarının bulunuşundan ve bunların V. Thomsen tarafından ve Uygur edebi anıtlarından F.W.K. Müller tarafından çözümlenmesinden sonra Mahmud İbni Hüseyin Bin Mehmedül-Kaşgari'nin Divânu Lügâti't-Türk adlı eserinin üç cilt halinde Kilisli Rıfat tarafından 1333/35 senelerinde İstanbul'da neşri kadar belki hiçbir şey bu bilgi alanını bize açmamış, bizi burada ilerletmemiştir. Hicretin 5. yüzyılından beri bütün Ön Asya'da ve Mısır'da hüküm süren asker sınıfının dili olarak gittikçe daha önemli bir hal almış bulunan Türkçe'nin öğrenilmesine kılavuzluk etmiş olan Arapça eserlerden birçoğu epeyden beri bizce tanınıp biliniyordu. Fakat bu kitaplardan hiç biri Kaşgarlı'nın kitabı ile esaslılık ve zenginlik bakımından ölçülemezdi. Daha sonraki eserler, lügat toplamaları yanına çok da ancak gramere ait kısa ve eksik birkaç mütalaa eklemişler iken burada kelime hazinesinin karşılaştırılmayacak kadar genişliği ile birlikte Türk kavimlerinin tarihinden çok kıymetli bilgiler ve Türk halk edebiyatından değer biçilmez bakiyeler gözümüz önüne açılmakta idi. Şurası acınmaya değer ki başka noktalarda bu kadar zengin olan Arap biyografi edebiyatı, müellif hakkında bize hiçbir haber ve malumat verememektedir. Müellifin kendisi Kaşgar'dan Bağdat'a gelip yerleşmiş ve orada İslam dünyasının filoloji bilgi ve kültürünü esaslı surette edinmişti. Kendisi şüphesiz asker sınıfından*

ziyade başlangıçta yalnız Farslar tarafından tutulmuş iken artık o zamanlar epeyden beri başka kökten adamların da girip sokuldukları memurlar zümresindendi. Ve herhalde işte bu meslek arkadaşlarına, hâkim asker sınıfını dilini öğrenmeyi mümkün kılarak onlarla anlaşmayı kolaylaştırmak istemişti. Bunda yerdeşi İshak İbni İbrahim Elfarabi'nin kendisine yalnız kelime hazinesinin bölümlemesinde esas hatlar veren Divan-ül Edep adlı eserine örnek olarak dayanmıştı. Halbuki malzemesinin yapısında Mahmud'un eseri ve kendi öz malı idi. Bunu tamamlamak üzere Div I, 24-II de bildirdiği gibi bir de Kitabı Cevahir-ül-nahv fi lügat-it Türk ki yazılmışsa bile ne yazık ki bize kadar kalmamıştır. Eserine 464/1068'de başlamış ve 466/1072'de bitirmiş ve halife Elmuktedi Bi Emrillah'a galiba hemen tahta çıkışında 467 yılında ithaf ve takdim etmişti. Hele böyle bir kitap da daha çok yayılmayı asla eremezdi. Vanlı Nazif Paşanın mülkünden 40 yıl önce kitap pazarına ve maarif nazırlığınca satın alınmasının reddedilmesi üzerine Diyarıbekirli Ali Emiri Efendinin kütüphanesine gelen bu eserin bize kadar yalnız biricik el yazmasının kalmış bulunmasın bu yüzden şaşmalıdır. Ali Emiri Efendi eserin kıymetini o kadar yüksek sayıyordu ki yerdeşi Ziya Gökalp'e bile göstermekten kaçınıyordu. Ancak Sadrazam Talat Paşa'nın araya girmesi üzerine eserin basılmasına müsaade etmek kararını veriyordu. Kilisli Rıfat tarafından yapılan basım, malzemenin yeniliği ve güçlüğü göz önüne alınırsa zamanı için çok mükemmel bir filoloji olayı idi. Bu basımı Mehmet İbni Bekir Bin Ebülfeth-üs-Savi-ül-Dımışkı tarafından 27 Şevval 664 (2-8-1266) tarihinde müellifin kendi eli ile yazdığı nüshadan istinsah edilerek yapılmış el yazmasının son derecede iti tutulmuş olması da kolaylaştırmıştı. Türk Dil Kurumu'nun uğraşmasıyla bu el yazmasının 5 (aslında üç fakat bir ve üçüncü ciltlerin her biri ikişer parça olarak) mükemmel cilt halinde tamamının fotoğrafı alındıktan sonra Kilisli Rıfat'ın mesaisi ancak tamamıyla takdir edilebilmiştir. Fakat bu kıymetli fotoğraflar dahi ki bunu ben kendim de Türk Dil Kurumu'nun lütfuyla tedarik etmiş bulunuyorum tabiatıyla herkesin eline geçemeyecektir. Bu sebeple Besim Atalay'ın şimdi ucuz bir tıpkıbasımı fotoğraf yolu ile yaptırması da pek çok teşekkürler ile selamlanmalıdır. Bu da Kilisli Rıfat basımının herkesçe incelenmesini mümkün kılacaktır. Gerçi bu tıpkıbasım güzellikte orijinal fotoğraflar ile ölçümlenemez ise de her bakımdan maksadını yerine getirecektir. Teknik noksanlıklardan ileri gelen bozukluklar ve siliklikler çok dikkatli bir düzeltme cetveli ile tamamlanmaktadır. Fakat Besim Atalay, Kaşgarlı'nın eserini aydınlatmak yolunda ikinci büyük bir hizmet daha yapmıştır. Birçok Türkologlar tarafından ve hele ilgileri başlıca dil tarihinin İslam'dan önceki daha eski devirlerine yönelmiş bulunanlarca bu kıymetli kaynağı doğrudan doğruya kolayca kullanabilmek kadar Arapça bilinip anlaşılmamaktadır. İşte bu bilginlere Besim Atalay'ın kaleminden çıkan aslına sadık yeni Türkçe tercüme pek iyi gelecek ve her bakımdan maksadını yerine getirecektir. Gerçi dizme suretiyle basımdan kaçınmak zorunda kalınmış ise de makine yazısı baskısı da o kadar açık ve temiz yapılmıştır ki eserin okunuşu hakiki bir neşe vermektedir. Kitapta eksikliği duyulup kitabın kullanılmasını ve hele herkesten önce kendilerine yaraması reken kitabın Arapça bilmeyenlerce kullanılmasını zorlaştıran biricik nokta sayfaların yanlarında yazma nüsha veya daha iyisi Kilisli basımı sayfalarının verilmemesidir. Bu da evvelce iktibas edilmiş parçaların bu tercümeye uygun aramalar olmaksızın tatbiki ile tespitine imkân vermemektedir. Fakat tercüme eden kendi vazifesini daha geniş ölçüde tutmuştur. Yalnız Kilisli basımını el yazmasıyla ihtimamlı surette karşılaştırmakla ve fotoğraf kopyalarının kendisinde dahi bir zaman açıkta görülüp anlaşılmayan noktalamadaki türlü türlü devreler hakkında istenilen malumatı da veren bu karşılaştırmaların sonuçlarını bildirmekle kalmamıştır. Bunlardan başka el yazmasını birçok yerlerini de aydınlatarak ıslah etmiştir. Bu da bizi Kilisli basımı ve fotoğraf kopyaları yanında her zaman bu tercümeye müracaat zorunda bırakacaktır. Malzemenin ağırlığı ve okunmasının güçlüğü de tercüme edeninin kabullerini her zaman kat'i ve nihai olarak alabilmekten bizi tabiatıyla alıkoyacaktır. Münakaşanın henüz sona ermemiş göründüğü bütün noktalardan burada birer birer bahsetmek imkânsızdır. Böylece burada kitabın küçük bir parçasında muhtelif okuyuşların imkânlarını göstermeye müsaade

edilmelidir. Türkoloji şimdiden dahi onun mesaisi için ona içten teşekkür etmekte haklıdır." (Divânu Lügâti't-Türk Tercümesi Hakkında, Ulus, 21 Haziran 1942, 2).

6. ESERİN TERÜMESİNE YAPILAN ELEŞTİRİLER

Divânu Lügâti't-Türk'ün tercümesi yapıldıktan sonra Almanca, İngilizce, Azerice, Özbekçe, Kazakça, Çince, Rusça, Farsça çevirisi de yapılmıştır (Kraubayeva, 2009, 7-9). Divânu Lügâti't-Türk kendi dili olan Uygurca'ya da 1981 yılı sonunda çevrilerek, Sincan Tarih Bilimleri araştırma bölümü tarafından bilginin kendi ülkesinde yayınlanmıştır. Kaşgarlı Mahmud'un yazdığı Divânu Lügâti't-Türk'ün Arapça aslından ilk Uygurca çevirisi 1956 yılında yapılmak istenmiş ancak 1966 yılına kadar süren çeviri çalışmaları Çin'in politikalarına ters düştüğü gerekçesiyle durdurulmuştur. Daha sonra Çin Tarih Bilimleri Enstitüsü Sincan Tarih Araştırma Bölümü profesörlerinden Abdülhamit Yusuf'un yoğun çalışması ile eserin birinci cildi yayınlanmıştır (Divânu Lügâti't-Türk, Çin'de İlk Kez Uygurca Yayınlandı, Milliyet Aktüalite, 17 Nisan 1983, 3).

Eser ilk olarak Kilisli Muallim Rıfat tarafından daha sonra da Besim Atalay tarafından tercüme edilmişti. Dîvânu Lugâti't-Türk 'ün Besim Atalay tarafından tercüme edilerek Türkoloji'nin hizmetine sunması esasında büyük bir hizmetti. Türkoloji'nin temel kaynaklarından olan bu eserle ilgili olarak çeşitli alanlarda yapılan çok sayıda çalışma büyük bir bibliyografya oluşturmaktaydı. Fakat eserde, gerek müstensihin istinsah hatalarından, gerekse Besim Atalay'ın okuma ve anlamlandırma hatalarından kaynaklanan bazı sorunlar olduğunu ileri sürenler vardı. Bu sebeple Abdullah Battal Taymas tarafından bazı düzeltme ve teklifler yapılmış, bunlar Dîvânu Lugâti't-Türk Tercümesi adı altında yayımlanmıştı (Aydemir, 2018, 10).

Brockelmann da 1928 yılında Mitteltürischer Worthschatz nach Mahmud al-Kaşgaris Divan Lügat at adıyla Kaşgarlı Mahmut'un eserinde bazı kelimeleri lügat şeklinde toplayarak Almanca tercümesiyle yayınlamıştı. Eseri Avrupa ilim dünyası ve Arapça bilmediğinden dolayı eserden istifade edemeyen âlimler büyük bir sevinç ile karşılamışlarsa da bazı yazarlar böyle bir tercümeyi hem eksik buluyorlar hem de ilmi olmadığını iddia ediyorlardı. Çünkü eserin aynen tercüme edilmesi, son kısmına da ayrıntılı bir indeks konması gerekti. Üstelik yine bazı yazarlara göre Brockelmann'ın bu eserinde pek çok hatalar olduğu gibi aslında olmayan kelimeler de uydurulmuştu Örneğin Brockelmann söz konusu eserinin 244. sayfasında Kırk Yağma adlı bir Türk kabilesinin ismini Kaşgarlı Mahmud'a istinaden kaydetmektedir ve Kaşgarlı'nın eserinde mezkûr olan sayfaları da zikretmiştir. Bu tercümeye pek fazla itimat eden bazı âlimler de aslına bakmadan bu açıklamayı kullanmakta tereddüt etmemişlerdir. Hâlbuki asıl eserde böyle bir açıklama yoktu. Kırk Yağma kabilesi yerinde eserde Kara Yağma kelimeleri bulunmaktaydı (Avrupa'da Türkoloji Tetkikleri, Hakimiyet-i Milliye, 16 Birinciteşrin 1934, 4).

Bu arada ilgili kurumlar, lügat kitaplarından terim olabilecek Türkçe sözleri taratmak için bir tarama komisyonu seçmiş ve bu komisyon taranan sözleri ayrı ayrı formalar kılığında bastırmaya başlamıştı. Bunlardan üç numaralısı Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ından taranan askerlik, idare ve siyaset için terim olabilecek Türkçe sözlerdi. Tarayan ise Filoloji Doktoru M. Şükrü Bey'di. Taramayı inceleyenler tarafından kısa sürede eleştiriler yapılmaya başlandı. Çünkü taramada onlara göre birçok eksiklik ve yanlışlıklar vardı. M. Şükrü Bey'in ana kaynak olarak Divan yerine Brockelmann'ın endeksini taramış olması, dolayısıyla yapılan yanlışları doğrudan alması eleştirilerin ortak noktasıydı. M. Şükrü Beyin Taramasını Divan'ın aslı ile karşılaştırıldığında eksikleri görenler ise eleştirilerine devam etti (Bir Taramayı Budama, Hakimiyet-i Milliye, 19 Haziran 1933, 5). Bu eleştiriler aslında önemliydi. Çünkü yanlış tercüme yanlış bilgilere neden olacak, Türk milleti kendi geçmişi hakkında belki de doğru bilgilere ulaşamayacaktı.

7. DÎVÂNU LUGÂTİ'T-TÜRK'ÜN İÇERİĞİ

Millet olmanın en önemli şartları arasında aynı dili konuşabilmek, ortak bir geçmişe sahip olmak ve ortak bir gelecek inşa etmek önemli unsurlar arasında yer alır. Bu nedenle milletlerin ortak bir geçmiş ve gelecek oluşturmalarında en büyük yardımcıları dil ve tarihtir. Milletler geçmişlerinde yaşadıkları ortak paylaşımlarını dil vasıtasıyla geleceğe aktarırlar. Bu nedenle dil ve tarih iç içe geçmiş bir sarmal gibidir. Fakat burada önemli husus milletlerin sadece ortak geçmişlerini çeşitli vasıtalarla günümüze taşımakla kalmayıp, gelecek yıllara da ortak mirasın aktarılması hususunda gösterdikleri çabadır. Söz konusu aktarımlar sözlü gelenekle olduğu gibi bazen de geçmişte yazılan değerli kitaplar sayesinde de gerçekleşebilir. Bu değerli kitaplardan biri de 11. yüzyıldaki Türk milletinin her türlü ortak faaliyetlerini günümüze taşınmasına yardım eden Karahanlılar döneminde yazılan Divâni Lügâti't-Türk'tür. Barındırdığı zengin söz ve gramer malzemesi dolayısıyla Divâni Lügâti't-Türk, sadece Karahanlılar dönemi için değil bütün Türk lehçeleri için önemli kaynaktır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020, XVII).

Divan yalnızca zengin bir sözlük değildir. Türk tarihi, coğrafyası, folklor ve halk edebiyatı konularında zengin bilgileri kapsayan ansiklopedik bir eserdir (Divânu Lügâti't-Türk, Çin'de İlk Kez Uygurca Yayınlandı, Milliyet Aktüalite, 17 Nisan 1983, 3). Aynı zamanda içinde yer alan 30'a yakın atasözü ile 11. yüzyıla ait bir atalar sözü külliyatıdır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020, XVIII). Örneğin Divan'da geçen "Oglan biligsiz" atasözü "Çocuklarda akıl yoktur" (Atlı, 2019, 2259) demektir ve günümüzde de kullanılmaktadır. Günümüzde kullanılan birçok atasözünün geçmişinin çok eskilere dayandığı göz önüne alınırsa, aslında Türklerin hem kökleri derinlere inen bir millet olduğu, hem de geçmişte yaşayan atalarıyla ortak değerlere sahip bulunduğunu da eser sayesinde görmek mümkün olmaktadır. Burada önemli olan hususlardan biri de atasözlerinin gelecek nesillere aktarılması konusudur. Türk dilinin yabancı unsurlardan oldukça fazla etkilendiği bir ortamda tarihçilerin, dilcilerin, ailelerin ve tüm toplumun yapacağı en büyük hizmet belki de öz Türkçe kelimelerin ve atasözlerin sürekli kullanılmasına çalışmaktır. Kitapta ayrıca Türk toplumlarının lehçeleri, yaşayışları, inanışları, törelerini de yer almaktadır. Yazıldığı dönemde kökleri geçmişe giden büyük bir Türk uygarlığının varlığını da göstermesi bakımından eser önem arz etmektedir (Akyüz, 2015, 36). Örneğin Divan'da Kaşgarlı Mahmud yogladı kelimesini, "ol, ölügge yogladı" cümlesinde kullanır ve bunu "o, ölü için yemek verdi" biçiminde Arapçaya aktardıktan sonra "Türklerin âdeti böyledir" şeklinde bir açıklama yapar (Düzgün, 2007, 212). Günümüzde de bu adet Anadolu'nun birçok yöresinde hala devam etmektedir.

Divânu Lügâti't-Türk, sade bir Türk grameri, bir Türk lügatçesi değildir. Eserde Türk kültürü, Türk ordusu örneklerle anlatılmış, Türk'ün eski dinine, milli kültürüne ve en eski devletlerine ait bilgiler yer almıştır. Kaşgarlı Mahmut eserinde yalnız birer şiir malzemesi olabilecek esin gibi kelimeler bakımından değil aşağı yukarı on asır kadar önce Türk camiasının medeniyette ne kadar ileri gitmiş olduğunu ortaya koyan sözlerle de Türk dilinin zenginliğini göstermiştir. Eserde medeniyet terimi sayılacak birçok kelime bulmak (Divânu Lügâti't-Türk ve Dilimizin Zenginliği, Ulus, 3 Temmuz 1940, 2) ve Türk medeniyetlerinin en eski alışkanlıklarını görmek mümkündür (Türklerin En Büyük Dilcisi Kaşgarlı Mahmud, Hakimiyet-i Milliye, 22 Birinciteşrin 1932, 2). Ordu ile ilgili olarak da eserde geniş bilgiler yer almıştır. Örneğin Divan'da asker kavramını ifade etmek için "sü" kelimesi kullanılmıştır. Dilimizdeki "Su uyur düşman uyumaz" atasözünde yer alan "su" kelimesi de asker demektir (Tutar ve Erdoğan, 2017, 20).

Bütün bu özelliklerinin yanı sıra Divânu Lügâti't-Türk, Türk dilinin gramer kuralları, çeşitli Türk diyalektleri, boyları hakkında etraflı bilgiler veren eserlerin en eskisidir. Bu eserdeki bilgilerin pek çoğu görüşlere dayanmaktadır. Divânu Lügâti't-Türk yazıldığı ve istinsah edildiği devirlerde Irak ve Suriye'deki Türk egemenliğinin Türk dilini öğrenme zaruretinin gereğini göstermesi bakımından da büyük bir önem taşımaktadır (Büyük Türk Dilcisi Kaşgarlı Mahmud, Ulus, 11 Şubat 1946, 4).

Divânu Lügâti't-Türk'te bir yandan Türkçe'nin 11. yüzyıldaki dil özellikleri, ses ve yapı bilgisi hakkında bilgiler verilirken, diğer yandan Türk mitolojisine ve halk edebiyatına dair bilgiler, dönemin tıbbi ve tedavi usulleri yer almaktadır (Kaçalin, 1994, 447). Örneğin ağrı, her hastalığın en basit ve en bilindik habercisidir. Bunun Dîvânu Lugâti't-Türk'teki karşılığı "agrıg"dır. "Agrıg"ı genel bir tabir olarak kullanan Kaşgarlı Mahmut, her organın ağrısının kendi ismiyle adlandırıldığını söyler. Örneğin "agrımak" (ağrımak), "agrınmak" (acı çekmek), "agrıtmak" (ağrı vermek) anlamına gelir (Masattaş, 2020, 1352). Günümüzde de acı veren hisler için ağrı kelimesi kullanılmaktadır. Ayrıca eserde Türklerin eski ve zengin maddi ve manevi kültürünün çeşitli alanları, Türklerin sosyal hayatına ilişkin önemli veriler, giyim-kuşamla ilgili bilgiler (Tek, 2016, 263) yer almaktadır. Örneğin Divan'da yer alan "didek" kelimesi gelin giderken yabancı kimselere görünmemesi için örtülen örtü anlamına gelmektedir. O dönemde gelinin baba evinden çıkarken yüzüne beyaz bir tül atma geleneği bulunmaktadır. Bu adette dinin etkisinden ziyade, damadın gelinin yüzünü görmesi düşüncesi yatmaktadır. Bu durumun günümüzde de Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde yaygın olarak var olduğu bilinmektedir (Bilal, 2018, 538).

Ayrıca Divan'da ev çadırları, süslemeleri, yemek ve içecekleri üzerine bilgiler de verilmiştir. Bütün bunların yanı sıra ilk kez Dîvânu Lugâti't-Türk'te şarkı, güfte, makam, motif, melodi gibi kavramlardan söz edilmiş, dönemin bazı nefesli, telli ve vurmalı çalgı aletleri madde başlarında ele alınmış, musiki icra ortamlarından bahsedilmiştir (Asker ve Asker, 2008, 32).

Divandaki bilgilerden bir kısmı doğrudan Türk eğitim tarihi ile ilgilidir. Kaşgarlı Mahmud, eserinde çocuğun ailesi tarafından nasıl bakıldığı ve yetiştirildiği üzerinde durarak, Türk çocuklarının oynadıkları oyunlar hakkında bilgiler vermiştir (Akyüz, 2015, 36,37). Örneğin Münğüz, aşık, karagunı, çenğli, büzüşmek, tepük, ceviz, çelik çomak, bebek Türk çocuklarının geçmişte oynadıkları oyunlardan bazılarıdır. Günümüzde bu oyunların bir kısmı hala oynanmaktadır. Fakat dijitalleşmenin hızla yayıldığı bir ortamda çocukların evde vakitlerinin büyük kısmını geçirdikleri düşünülürse aslında onların toplumsallaşamadıklarını söylemek pek de yanlış olmaz. Sağlıksız çocuklar sağlıksız toplumları oluşturur. Sağlıksız toplum ise uzun süre varlığını sürdüremez. Çocukların sağlıklı bir şekilde sosyal hayata entegre olmalarında Divan rehber görevini de görmektedir. Toplumun bütün kesiminin gelişen çağa ayak uydurması zaruri olsa da bu zorundalık eski geleneklerin terk edilmesi anlamına gelmemelidir. Günümüz Türkiye'sinde çocukların bir bölümü hala 11. yüzyılın çelik çomak gibi geleneksel Türk oyunlarını oynamaktadır. Bu durum ise Divan'nın önemini ve gelecek yüzyıllara aktarılmasının gerekliliğini göstermektedir. Öte yandan Kaşgarlı Mahmud eserinde sadece çocukların eskiden oynadıkları oyunlar hakkında değil, kitap yazılması ve okunmasına dair birçok örnek cümleler de yazmıştır. Divan'da yer alan bu cümleler Türklerde yaygın bir okuma, yazma, bilgi edinme geleneğinin var olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kaşgarlı Mahmud dil öğretimi konusunda başarılı bir yöntem izlemiş, mükemmel olanı bulmak için çok çaba harcamış, hatta iki yıl içinde eserini üç kez yazmış, fakat yazdıklarını beğenmeyerek tekrar dördüncü kez yazmıştır. Bu yönüyle eserin, yazma yöntemi konusunda Türk milletine rehber olduğu da söylenebilir (Akyüz, 2015, 38).

Kaşgarlı Mahmud, Türkçe kelimeleri Arapların öğrenmesi için onların vezinlerine göre tasnif etmiş, kullanış örneklerini göstermiş, karşılarına Arapça tariflerini yapmıştır (Besim Atalay'ın Dîvânu Lugâti't-Türk Tercümesi, Akşam, 27 Haziran 1940, 3). Eserini yazarken gezdiği Türk illerini ve kendi derlediği dil malzemesini esas kaynak olarak kullanmıştır. Bu bakımdan eserde çeşitli Türk boylarının ağızları üzerinde bizzat kendi yaptığı tespitler ve karşılaştırmalar yer almaktadır. Kaşgarlı öncelikle 11. yüzyıl Orta Asya Türk kavimlerini boylarına göre tasnif etmiş, konuştukları dil ve ağız farkları yönünden ele almış, Türk boylarının birbirine olan yakınlıkları ve temasları üzerinde durmuştur. Divânu Lügâti't-Türk'te, Oğuzlar'a da yer vermiştir. Eserde Oğuzların bütün boyları ve damgalarından bahsedilmiş, sözlükte Hakaniye Türkçesinden sonra en çok Oğuz Türkçesine ait kelimeler yer almıştır. Sözlükte ayrıca ağızların

fonotik ve morfolojik değişiklikleri üzerinde de durulmuştur. Divânu Lügâti't-Türk, Türkçeden Arapçaya bir sözlük şeklinde düzenlendiği için eserin yalnız madde başları Türkçe, açıklama kısımları ise Arapça yazılmış, Arap imla kurallarına uyulmuştur. Kaşgarlı Mahmud o devrin Türkçesinde var olan bazı sesleri göstermek için yeni işaretler belirlemiş, Türkçe kelimelere özel bir imla sistemini ortaya koyarak kelimelerin telaffuzlarının gerçek değerini korumaya çalışmıştır (Kaçalin, 1994, 447).

Kaşgarlı Mahmud, eserinde derlediği ve halk arasında kullanılan Türkçe kelimelere yer vermiş, Müslüman olmayan bazı Türk boylarının dillerinden derleme yapmamıştır. Divanda, her kelimenin hangi ağza ait olduğu belirtilmemiş fakat bunların bir kısmı zikredilmiştir. Buna göre eserde Oğuz, Kıpçak, Çiğil, Argu, Yağma, Kençek, Tuhsi, Suvar, Hotan, Yabaku ve Kay ağzına ait iki kelimelere yer vermiştir. Eserde madde başı olan kelimelerin anlamlarının daha iyi anlaşılması için deyim, atasözleri ve şiirlerden örnekler verilerek bunların Arapça tercümeleri yapılmıştır. Ayrıca bazı ayet ve hadisler delil olarak gösterilmiştir (Kaçalin, 1994, 448). Bunların yanı sıra eserde, çeşitli kelimelere örnek olarak verilmiş tamamı 764 mısra tutan dörtlük ve beyitler yer almıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2020, XVIII). Beyitlerde, hem Türkçenin ses, gramer yapısı ile ilgili örnekler, hem de XI. yüzyıla ait bazı gelenek ve göreneklere dair bilgiler yer almıştır. Bir misafir nasıl ağırlanmalıdır, neler ne şekilde ikram edilmelidir beyit içinde örnek olarak gösterilmiştir (Kandemir, 2017, 872). Divan'da yer alan şiirlerdeki dörtlüklerin çoğu savaşla ilgili olup bunun yanında tabiatı ve av eğlencelerini anlatan şiirler de vardır. Ayrıca akrabalık, evlenme, atçılık ve binicilik, aygıtlar, bağcılık ve bahçıvanlık, beslenme, mutfak, yemekler, bitki, coğrafya, ses taklidi kelimeler, din, dokuma ve bezeme, milli oyunlar, dans, ev eşyası, giyim kuşam, gök bilimi, hayvan adları, hakan, kadın, savaş, spor ve oyunlar, tababet, toplum hayatı, Türk evi, ulaşım ve taşıtlar gibi konular da yer almıştır. Öte yandan Kaşgarlı Mahmut'un eserinde yer alan haritanın ilk Türk dünya haritası olması bakımından büyük değeri vardır. Haritada Türklerin oturduğu yerlere ve Türklerle ilişkili olan milletlere de yer verilmiştir. Dağlar kırmızı, denizler yeşil, ırmaklar mavi, kumluk alanlar sarı renklerle gösterilmiştir. Şehirler ve belli başlı yerler, haritanın esas merkezini oluşturan Balasagun şehrine göre düzenlenmiştir (Kaçalin, 1994, 448).

8. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Divânü Lügâti't-Türk yüzyıllar önce yazılmış, Türklerin geleneklerini, yaşayış şekillerini, törelerini, yaşadıkları yerleri, eğlencelerini vb. anlatan çok önemli bir eserdir. Her ne kadar Araplara Türkçe öğretmek, Türkçe'nin zenginliğini göstermek için yazılmış olsa da içeriğinde Türk milletini ilgilendiren kıymetli bilgiler bulunmaktadır. Bu bilgiler Türklerin hem yaşadıkları dönemde ileri bir düzeyde medeniyet ve kültür seviyesine hem de derin bir tarihi geçmişe sahip olduklarını göstermesi bakımından önemlidir. Dolayısıyla tesadüfen bulunan bu önemli kitap aslında bir bilgi hazinesi durumundadır.

İnsanların ortak bir geçmişe sahip olmaları, o insanları topluluk olmaktan çıkarıp millet olma yönüne evrilmesinde etkili bir unsurdur. Milletlerin uzun soluklu varlıklarını devam ettirmeleri ise atalarından devraldıkları mirasa yani ortak geçmişlerine sahip çıkmaları ve bu geçmişin gelecek nesillere aktarılmasının sağlanmasıyla mümkün olur. Aktarım ise sözlü tarih, yazılı kaynaklar vb. unsurlarla gerçekleşir. Divânü Lügâti't-Türk sayesinde, Türk milletinin geçmişi ile ilgili bilgiler öğrenilmekte ve bu bilgilerin bazılarının hala güncelliğini koruduğu görülmektedir. Örneğin Türk çocuklarının eskiden oynadıkları oyunlardan bir kısmı (Aşık, büzüşmek, çelik çomak gibi) hala Anadolu'nun bazı yörelerinde oynanmaktadır. Teknoloji gelişmekte, aileler küçülmekte, aile içinde çocuklar yalnızlaşmakta, çocukların eline ebeveynler tarafından verilen telefon, tablet gibi aletler kontrolsüz kullanım dolayısıyla tehlike oluşturmaktadır. İçine kapanık, konuşmayan, sosyal olmayan bir nesil yetişmektedir. Üstelik kültürel değerlerimiz arasında yer alan halk inanışlarının bazı unsurları unutulmaktadır

(Doğramacıoğlu, 2023, 179; Alptekin, 2018, 322). Sadece bu açıdan bile bakıldığında aslında sağlıklı çocukların ve dolayısıyla sağlıklı nesillerin yetişmesi için harekete ve oyunlara ihtiyacın olduğu, bu oyunlardan bazılarının da Divan'da yer aldığını söylemek mümkündür. Divan'da yer alan bilgilerin günümüz Türkiye'sine yansıması sadece bununla da sınırlı değildir. Gelişen teknoloji ile alışkanlıklar da değişmektedir. Esasında teknolojiye ayak uydurmak, geleneklerden vaz geçmek anlamına gelmemelidir. Geçmişte bir Türk ailesinde bir vefat olduğunda ailenin acı içinde olduğu düşünülerek, komşuları tarafından bir süre yemek verme adedi vardır. Bu gelenek Divan'da yer alan "yogladı" kelimesiyle açıklanmıştır. Güzel bir gelenek olan bu tutum, yine bir çok bölgede devam etmektedir. Fakat zaman içerisinde bu geleneğin farklılaşmaya başladığı görülmüş, komşusundan bile haberi olmayan ailelerin sayısı gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Artık insanlar empati bile kuramaz hale gelmişlerdir. İnsanların acı günlerinde verilen bir tabak yemek bile birlik olmayı olumlu yönde etkilerken, bu tutumlardan uzaklaşılmaya başlanmıştır. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Özetle 11. yüzyılda yazılmış olan eserde yer alan bazı bilgiler günümüz Türkiye'sinde geçerliliğini sürdürmekte, etkisini devam ettirmekte, Türk insanının milli birlik ve beraberliğini sağlamada olumlu etki yapmaktadır. Bu kadar yapıcı bir özelliği olan bu tür hazineleri yaşatmak, örnek göstermek ve geleceğe aktarmak zaruridir. Teknolojik gelişme devam edecektir ve dolayısıyla teknolojiye ayak uydurmak için insanlar da çalışmalarına devam edecektir. Ama geçmişini, ne olduğunu veya ne olmadığını bilerek, kendi diline, tarihine, örfüne sahip çıkarak çağa ayak uydurmak milletleri ve devletleri daha ileri bir düzeye getirecektir. Böyle bir neslin yetiştirilmesi için de başta eğitimciler olmak üzere, tarihçilere, dilcilere ve bütün bilim insanlarına ihtiyaç vardır. Bu bilinçle yetişen Mustafa Kemal'in Divan'dan haberi olur olmaz hemen tedarik edilmesini sağlayarak, Cumhurbaşkanlığı Kütüphanesine koydurttuğunun, eserin dilimize ilk tercümesini yapan Kilisli Rıfat Bilge'nin eserin tercümesi için ilk zamanlar herhangi bir maddi talepte bulunmayarak takdiri karşı tarafa bıraktığının, Besim Atalay'ın eserin tekrar tercümesini yapmak için gece gündüz çalıştığının ve en önemlisi Kaşgarlı Mahmut'un bu eseri hangi amaçlarla, ne şartlarda yazdığının unutulmaması gerekir. Bu açıdan bakıldığında Divan bir yönüyle yeni nesle çalışmadan, zorlukları aşmadan kalıcı olarak bir yerlere gelinemeyeceğini, kitap okumanın birçok faydası bulunduğunu, hüsnüniyet gösteren insanların uzun vadede itibar göreceğini göstermesi açısından da önemlidir.

KAYNAKÇA

Akşin, S., *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
Alptekin, M. (2018). Gülnar Ve Çevresinde Ölümle İlgili Uygulama Ve İnanışlar Üzerinde Bir Araştırma, Teke Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 7(1), 322-342.
Asker, R. ve Asker L. (2008). Kaşgarlı Mahmut Ve 11. Yüzyıl Musikisi Üzerine, Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi, 8(1), 31-34.
Aydemir, A. (2018). Divânü Lügâti't-Türk'te Anlamı Problemli Bazı Cümleler Ve Sözcükler, Türk Dünyası Dil Ve Edebiyat Dergisi, 46, 9-25.
Akün, Ö. F. (2002). Kilisli Rıfat Bilge. Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.26, 18-22.
Akyüz, Y., *Türk Eğitim Tarihi M.Ö 1000-M.S. 2015,* Pegem Akademi, 2015.
Atlı, S. (2019). Divanu Lügât-it Türk'teki Atasözleri Üzerine Yapılan Bir Çalışma: Abdülahad Nûri Ve Atalar Sözlüğü, Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(3), 2243-2279.
Bilal, M. (2018). Divanü Lügat-it-Türk'e Göre Türklerde Giyim Kuşam Kültürü, Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 19, 533-542.
Bilgiç, H. F., *Kilisli Rıfat Bilge'nin Hayatı ve Fikirleri*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, 2020
Bulut, S. (2017). Kilisli Muallim Rif'at Bilge'nin Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri Ve Türk Dili'ne Katkıları, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Ve Eğitimi Dergisi, 1, 1-8.

Çakmak, C. (2013). Divânü Lügâti't-Türk Ve Kilisli Muallim Rıfat Bilge, I. Uluslararası Muallim Rıfat Kilis Ve Çevresi Sempozyumu Bildiri Kitabı, 513-527.
Doğramacıoğlu, H. (2023). Halikarnas Balıkçısı'nın Düşün Yazılarına Kültür Ve Medeniyet Perspektifinden Bakış, Asia Minor Studies, 11(2), 175-185.
Düzgün, D. (2007). Divanü Lügati't-Türk'te Sosyal Normları Karşılayan Kavramlar, A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 35, 201-215.
Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2020). *Kaşgarlı Mahmud Divânu Lügâti't-Türk*, Türk Dil Kurumu Yayınları.
İnalcık, H., *Doğu Batı*, Doğu Batı Yayınları, 2009.
Kaçalin, M. S. (1994). Divânu Lügâti't-Türk, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, C.9, 446-448.
Kandemir, A. N. (2017). Divânu Lügâti't-Türk Ve Halk Kültürü, Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 4(12), 867-874.
Kayadibi, F. (2008). Kaşgarlı Mahmud Ve Divân-ı Lügâti't-Türk'te Eğitimle İlgili Kavramları İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 18, 1-21.
Kraubayeva, G., *Kaşgarlı Mahmud'un Divanü Lugat'it Türk'ünde Yer Alan Sosyal Ve İktisadi Hayat İle İlgili Söz Varlığının Günümüz Kazak Toplumu İçinde Değerlendirilmesi,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 2009.
Masattaş, A. (2020). Dîvânu Lugâti't-Türk'te Halk Hekimliği Büyüsel Ve Rasyonel Tedavi Yöntemleri, Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, 9(4), 1348-1358.
Ölmez, Mehmet (2004). Kaşgarlı Mahmut'un Kabri Ve Yurdu, Türk Dilleri Araştırmaları, C.14, 207-240.
Tek, R. (2016). Divânu Lügâti't-Türk'te Giyim Kuşam Kültürü İle İlgili Kelimeler, The Journal Of Academic Social Science Studies, 50, 261-271.
Tutar, A. & Erdoğan, İ. (2017). Divânu Lugâti't-Türk'te Yer Alan Bazı Askeri Kavramlar, Journal of Islamic Research, 28(1), 19-26.

Süreli Yayınlar

Akşam, 27 Haziran 1940, Sayı, 7789.
Akşam, 23 Şubat 1953, Sayı, 12353.
Hakimiyet-i Milliye, 22 Birinciteşrin 1932, Sayı, 4049.
Hakimiyet-i Milliye, 19 Haziran 1933, Sayı, 4280.
Hakimiyet-i Milliye, 16 Birinciteşrin 1934, Sayı, 4753.
Milliyet Aktüalite, 17 Nisan 1983.
Ulus, 7 Eylül 1935, Sayı, 5070.
Ulus, 13 Haziran 1940.
Ulus, 3 Temmuz 1940.
Ulus, 9 Şubat 1941.
Ulus, 21 Şubat 1941.
Ulus, 27 Eylül 1941.
Ulus, 7 Aralık 1941.
Ulus, 21 Haziran 1942.
Ulus, 31 Ocak 1944.
Ulus, 11 Şubat 1946.
Ulus, 23 Şubat 1953, Sayı, 11371.
Vakit Yeni Gazete, 3 Şubat 1948, Sayı, 10888-136.

KURAMSAL FEMİNİST KİTAP ÇEVİRİLERİNDE FEMİNİST ÇEVİRİ STRATEJİLERİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ

Sinem GÜVENİR
Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü,
guvenirsinem@gmail.com – ORCID 0009-0007-4620-9167

Doç. Dr. Onur ÖZCAN
Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi,
onurozcan@gazi.edu.tr - ORCID 0000-0002-4965-1627

ÖZET

20. yüzyılın sonlarına doğru bir ivme kazanan feminist çeviri çalışmaları çeviribilim alanında önemli bir konu olarak güncelliğini korumaktadır. Kadını ve feminizm düşüncesini barındıran edebi eserler feminist çeviri inceleme çalışmalarının odak noktasını oluşturmaktadır. Ancak dünyada kadının konumunu ele alan ve feminizmin durumunu tartışan ve bu alanlara yön veren bir o kadar kuramsal kitaplar ve onların çevirileri de mevcuttur. Çeviribilim alanında kuramsal feminist kitaplarının çevirilerinin, çeviri incelemesi açısından önemli olduğu düşünülmektedir. Bu çalışma ise, Mona Chollet'nin *Sorcières : La puissance invaincue des femmes* (*Bugünün Cadıları: Kadınların Yenilmez Gücü)* adlı eserinin Fransızcadan Türkçeye çevirisinde Luise von Flotow'un *ekleme, ele geçirme* ve *dipnot ekleme* feminist çeviri stratejilerinin uygulanabilirliğini tartışmayı amaçlamaktadır. Chollet'nin söz konusu eserinde tematik konulardan elde edilecek kaynak metinleri ve erek metinleri kapsayan tablolar oluşturulmuştur. Tablolardaki örneklemlere konu alan stratejiler kaynak metin ve erek metin özelliklerine göre tartılmıştır. Bu karşılaştırmalı çeviri analizi ile feminist çeviri stratejilerinin kuramsal kitap çevirilerine uygulanabilirliği ortaya konularak, feminist çeviri alanındaki araştırmalar için yeni bir bakış açısı kazandırdığı vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Feminist Çeviri Stratejileri, Flotow, Kuramsal Kitap Çevirisi, Mona Chollet.

1. GİRİŞ

Feminist çeviri hem dünyada hem de ülkemizde giderek daha fazla üzerinde çalışılan önemli bir alandır. Bu alanda yapılan çalışmalar, çevirinin sadece dil aktarımı olmadığını, aynı zamanda toplumsal cinsiyet, güç dinamikleri ve kadın kimliği gibi unsurları yeniden şekillendiren bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Feminist çeviri stratejileri, özellikle kadınların kimliklerini ve rollerini vurgulayan bir dil yaratmak için kullanılır. Feminist çeviri çalışmalarında edebi eserlerin incelemeleri geniş bir yer tutmakla birlikte kuramsal kitap çevirilerinin incelemelerine pek rastlanmamaktadır.

Çalışmamızda kuramsal bir kitap olan Mona Chollet'nin *Sorcières: La puissance invaincue des femmes* adlı eserini ve Türkçeye Z. Hazal Louze tarafından yapılan çevirisi karşılaştırmalı olarak Luise von Flotow'un feminist çeviri stratejileri çerçevesinde

incelenmiştir. Eser, kuramsal olmakla birlikte, kadınların tarihsel olarak maruz kaldığı baskıları ve bunlarla olan mücadelesini ele alırken, feminist bir perspektiften toplumsal cinsiyet eşitsizliklerini derinlemesine inceler.

Gerçekleştirilen çeviri incelemesinde, von Flotow'un ekleme, ters ekleme, ele geçirme ve dipnot ekleme gibi feminist çeviri stratejileri (Flotow, 1991; 1997; 2014; 2020) bağlamında incelenmek üzere rastgele seçilen bazı örnekler sunulacak ve böylece kuramsal feminist kitap çevirilerinde feminist çeviri stratejilerinin ne şekilde uygulanabildiği, feminist çevirinin bu stratejilerle nasıl güçlendirildiği ve bu stratejilerin kadının temsiline nasıl katkı sağladığı da aktarılmaya çalışılacaktır.

2. ÇEVİRİ ANALİZİ

Tablo 1:

KM: "Même les sorcières inquiétantes, celle de *Hansel et Gretel* ou celle de la rue Mouffetard, ou la **babayaga** des contes russes, tapie dans son isba juchée sur des pattes de poulet, m'ont toujours inspiré plus d'excitation que de répulsion" (s. 10, 11).	EM: "*Hansel ve Gretel*'deki, *Mouffetard Sokağı*'ndaki cadılar veya Rus masallarında rastladığımız, kütükler üstüne inşa edilmiş kır evlerinde iki büklüm yaşayan **babayagalar*** gibi korkutucu karakterler bile bende tiksinti değil heyecan uyandırırdı" (s. 13). **(*) Slav geleneği ve hikâyelerinde cadılara verilen isim – ç.n.**

Metinde, masallarda yer alan cadı figürlerinden bahsedilir. Bu cadı figürlerinden biri olan ve Fransızca metinde yer alan "babayaga" ifadesini Türkçe metne birebir aktaran çevirmenin çevirmen notu ekleyerek, bu figürün tarihsel ve kültürel bağlamdaki önemini vurguladığı görülür. Slav halk masallarında karanlık, korkutucu bir kadın figürü olan "babayaga" cadılarla ilişkilendirilir.

Çevirmen, bu notuyla Türkçe okura Slav kültüründe cadılara verilen bir ismin var olduğunu belirtmek, cadı figürünün varlığını göstererek de kadının cadılıkla ilişkilendirilerek tarihsel olarak güçten düşürülmesi ve dışlanıp kötülenmesinin sadece Avrupa ve Amerika ile sınırlı olmayıp birçok kültürde ve dünyanın birçok yerinde gerçekleştirdiğine dikkat çekmek istemiştir.

Luise von Flotow'un dipnot ekleme stratejisini uygulayan çevirmenin, böylece feminist perspektifi ve tarihsel bağlamı Türkçe okura daha iyi aktardığı söylenebilir. Bu durum ise çevirmenin metnin derinliğini koruma ve feminist bakış açısını güçlendirme amacı taşıyan bir müdahalesi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 2:

KM: "« Les sorciers sont peu de chose », assure le *Malleus maleficarum*. Ses auteurs estiment que s'il n'y avait pas la « malice » des femmes, « même en ne disant rien des sorcières, le monde serait libéré d'innombrables périls ». Faibles de corps et d'esprit, animées par un insatiable **désir de luxure**, elles sont censées faire des proies faciles pour le Diable" (s. 15, 16).	EM: "*Malleus Maleficarum*'da "cadıların küçük bir detay" olduğundan bahsediliyor. Kitabın yazarları cadılık faaliyetlerinden pek bahsetmiyor bile. Onlara göre kadınların yaydığı "kötülük" olmasaydı "dünya birçok tehlikeden kurtulmuş" olurdu. Fiziken ve ruhen zayıf olan ve doymak bilmeyen bir **lüks arzusu**nun esiri olan kadınlar şeytan için kolay bir hedef haline geliyordu onlara göre" (s. 18).

Yukarıdaki örnekte, kadın-cadı bağlantısı kurularak kadınların duygusal ve fiziksel zayıflıklarından ötürü kötü varlıklara ve Şeytan'a kandıklarına, kendilerini bu sebeple kolaylıkla teslim ettiklerine dair iddialardan bahsediliyor.

Kadınlara yönelik tarihsel suçlamaların yer aldığı bağlamda, kaynak metinde "désir de luxe" [şehvet arzusu] illa cinsellik ve şehvet temasının vurgulandığı ve cadı avları döneminde suçlanan kadınların cinselliğe düşkünlüklerinin manevi zayıflıklarından biri olduğunun belirtildiği görülüyor (Kara, 2022, s. 69).

Türkçe metne ise çevirmenin bu ifadeyi "doymak bilmeyen bir lüks arzusu" olarak aktardığı ve bu çeviriyle cinsellik teması yerine kadınların zayıflığını maddi arzuyla bağdaştıran bir ifadeyi tercih ettiği dikkat çekiyor.

Çevirmen bu müdahalesiyle, bu dönemde suçlanan kadınların cinselliklerini üzerinden yaftalamalarının günümüz kadınlarının cinselliklerinin bastırılmasının ana kaynağı olarak kabul edilmesi nedeniyle oldukça önemli olan kaynak metinde yer alan bu feminist eleştirinin gücünü azaltmış, Fransızca metnin ideolojik yapısını ve kadınlara yönelik suçlamaların kapsamını değiştirmiştir. Von Flotow'un ters ekleme stratejisini uygulayan çevirmen, bu müdahalesiyle feminist söylemin önemli bir eleştirisini zayıflatmıştır.

Tablo 3:

KM: "Une mince ligne de crête sépare ce développement personnel - fortement mêlé de spiritualité - du féminisme et de **l'empowerment** politique, qui impliquent la critique des systèmes d'oppression; **mais, sur cette ligne de crête, il se passe des choses tout à fait dignes d'intérêt**" (s. 30).	EM: "Elbette bu tinsellikle yoğrulmuş kişisel gelişim alanı ile feminizmi ve kadını güçlendirmeyi gözeten siyasi **empowerment**'ı ayıran ince bir çizgi var; çünkü feminizm ve **empowerment**'ın temel amacı tahakkümler sistemini eleştirmektir. **Ancak bu ince çizgi üzerinde cadılıkla feminizmi birbirine bağlayan noktaya da bakmak gerekiyor**" (s. 34).

Fransızca metindeki "empowerment" terimi Türkçede genellikle "güçlenme" veya "güç kazanma" olarak ifade edilirken, kadınların ve azınlıkların sosyal, ekonomik ya da politik bağlamda güç kazanmasını belirtir. Çevirmenin, Türkçe metinde "empowerment" terimini doğrudan koruyarak, kadınların güçlenmesini ve toplumsal eşitsizliklere karşı verilen mücadeleyi, hak arayışını vurgular.

Feminist vurguyu bu şekilde artıran çevirmen, ekleme yapmamış gözükmekle ve Fransızca metnin anlamını değiştirmekle birlikte, Türkçeye daha doğrudan ve güçlü bir şekilde aktarılan bir kavramı kullanarak, metne ek bir anlam katmış ve metnin feminist bir bağlamda okunmasını sağlamıştır. Bu nedenle, çevirmenin müdahalesi von Flotow'un ekleme stratejisi ile açıklanabilir.

Yine aynı örnekte, kaynak metindeki "sur cette ligne de crête, il se passe des choses tout à fait dignes d'intérêt" [TR: bu doruk çizgisinde, oldukça ilgiye değer şeyler oluyor] ifadesinin çevirmen tarafından Türkçe metne yorum eklenerek "cadılıkla feminizmi birbirine bağlayan noktaya da bakmak gerekiyor" şeklinde aktarıldığı görülür.
Çevirmen, feminizm ve kişisel gelişim arasındaki ince çizgiyi, cadılık ve feminizm arasındaki ilişkiye bağlayarak feminist bakış açısını erek metne yansıtmıştır. Çevirmenin yaptığı bu müdahalesinin von Flotow'un ekleme ve ele geçirme stratejilerinin her ikisini de kapsadığı söylenebilir. Zira çevirmen feminist bir perspektifle cadılık ve feminizm arasındaki ilişkiye vurgu yapmış ve kaynak dildeki anlamı değiştirerek güçlendirmiştir. Cadılık tarihsel bağlamda kadının güçsüz eleştirilmesi ve baskı altına alınmasına neden olan bir konu olduğundan, çevirmenin bu eklemesi kaynak metindeki anlamı genişletir, bu konuyu feminist bir bakış açısıyla vurgular ne feminist bir eleştiri niteliği taşır. Bu nedenle, Türkçe metnin yazarı olarak varlığını gösteren çevirmenin bu müdahalesi hem ekleme hem de ele geçirme stratejisi olarak değerlendirilebilir.

Tablo 4:

KM: "Or le modèle promu à l'époque des chasses aux sorcières, imposé d'abord par la violence et plus tard - avec la constitution de l'idéal de la femme au foyer, au XIXe siècle - par un savant mélange de flatterie, de séduction et de menace, enchaîne les femmes à leur rôle reproductif et délégitime leur participation au monde du travail. Par là, il les place dans une position où **leur identité risque sans cesse d'être brouillée, atrophiée, phagocytée**. Il les empêche d'exister et de se réaliser pour en faire des représentantes d'une prétendue essence féminine." (s. 71).	EM: "Cadı avları yıllarından itibaren şekillendirilmek istenen, önce şiddet yoluyla ve sonra -ideal ev kadını modelinin 19. yüzyıldaki inşası sayesinde- baştan çıkarıcılığın, çekiciliğin ve tehditkâr tavrın bilgece karışımıyla dayatılan model, kadınları doğurganlık üzerine temellenen rollere hapsetti ve iş hayatına katılımları gayri meşru hale getirildi. Bu model, **kadınların kimliklerini yok edecek, zayıflatacak, özgürlüklerini elinden alacak noktaya getirdi kadınları**. Sözde ideal kadın modelinin temsilcilerini yaratmaya zorlandılar ve birey olarak varolmaları engellendi" (s. 76, 77).

Çevirmen, bu örnekte kaynak metindeki "brouillée" [TR: belirsizleşmiş], "atrophiée" [TR: körelmiş] ve "phagocytée" [TR: yutulmuş] ifadelerini, anlamını değiştirerek ve eklemeler yaparak çevirmiştir. Bu sıfatlar Türkçede kadınlar için kullanıldığında, kadınların kimliklerinin belirsizleşmesi, zayıflaması ve tamamen silinmesi ya da başka bir şeye dahil edilmesi anlamına gelirken, çevirmen "kimliklerinin yok edilmesi ve özgürlüklerinin elinden alınması" gibi ifadelerle eklemeler yapmıştır. Çevirmen, feminist bir perspektifle tarihte kadına uygulanan baskı, bağımlı olma ve kimliklerini annelik ya da bağlı oldukları eril otorite üzerinden tanımlama sürecini vurgulayarak ifade etme amacı taşır. Aynı zamanda, erek metinde "kadınları" kelimesinin cümle sonunda tekrarlanarak anlamın pekiştirildiği görülür. Bu çeviride çevirmen, ekleme stratejisine ek olarak tamamıyla ele geçirme stratejisine bir örnek sunar. Çevirmen, bu iki stratejinin birleşimiyle, kaynak metnin anlamını, kadınların kimlik, bağımsızlık ve özgürlük mücadelelerini toplumsal bağlamda vurgulamış ve böylece kaynak metnin anlamını feminist bir bakış açısıyla yeniden biçimlendirilmiştir.

Tablo 5:

KM: "Ce mouvement est né dans les années 1980, lorsque, dans les pays anglo-saxons, des militantes ont fait le lien entre l'exploitation des ressources naturelles et la domination qu'elles subissaient. […] Les écoféministes, explique Émilie Hache, veulent pouvoir se réapproprier, investir et **célébrer** ce corps qui a été diabolisé (c'est le cas de le dire), **dégradé** et **vilipendé** pendant des siècles; et elles veulent aussi pouvoir questionner le rapport guerrier à la nature qui s'est développé en parallèle. […][1]" (s. 224). [1] Émilie HACHE, « Reclaim ecofeminism ! », *in Reclaim, op. cit.*	EM: "Ekofeminist hareket, 1980'li yıllarda Anglosakson ülkelerde kadın militanların doğal kaynakların sömürüsü ile kadınlar üzerinde kurulan tahakküm arasında bağlantı kurmasından doğmuştur. […] Ekofeministler, diye açıklıyor Émilie Hache, kendi kontrollerini yeniden ele almak, yüzyıllardan beri (tabiri caizse) şeytanlaştırılmış, **değersizleştirilmiş**, **örselenmiş** kadın bedenine inanmak, onu **kutsamak** istiyorlar ve tüm bu zulme paralel olarak doğaya karşı uygulanan savaşı da sorgulayabilmek istiyorlar. […][1]" (s. 234, 235). [1] Émilie Hache, "Reclaim ecofeminism!", *Reclaim*.

Fransızca metinde bulunan "célébrer" [TR: kutlamak] ifadesinin, çevirmen tarafından Türkçeye "kutsamak" [TR: bénir] Burak aktarımı kültürel bir bağlamda güçlü bir yüceltme amacı taşımaktadır. Kadının kutsanması ifadesi ilahi eleştirme anlamı taşımasının yanı sıra kadının tarihsel ve kültürel bağlamda kutsallaştırılması, böylece gücünü ve saygınlığını yeniden elde etmesi anlamını taşır ki bu da anaerkil dönemlere ve tanrıça kültüne bir gönderme niteliğindedir.

Çevirmen, bu çevirisinde kadının değerini yüceltme, kadını güçlendirme, eski kültürlerdeki güçlü ve saygın konumunu tekrar kazandırma amacıyla metinde düzeltme yoluna gitmiş ve Türkçe metnin yazarı konumunda kendisini de görünür kılmıştır (Başer, Oral, 2024, s. 40). Bu bakımdan çevirmenin bu müdahalesinde von Flotow'un ele geçirmesi stratejisini uyguladığı söylenebilir.

Yine aynı metinde, "dégradé" [TR: aşağılanmış] ve "vilipendé" [TR: küçümsenmiş] ifadelerini Türkçeye "değersizleştirilmiş ve örselenmiş" olarak çevirmiştir.

"Aşağılanmak" ve "küçümsenmek" daha çok bireysel, dışsal bir küçümseme ve saygısızlık anlamı taşır, bunun yanında erek metinde görülen "değersizleştirilmek" ve "örselenmek" ifadeleri daha çok toplumsal ve kültürel bağlamda, bir kişinin veya bir grubun değerinin görülmemesi veya bundan dolayı uğradığı duygusal veya fiziksel zarar anlamındadır.

Çevirmenin uyguladığı bu müdahale, yine tarihsel ve toplumsal bağlamda kadınların uğradığı değer kaybı, kişiliklerinin ve varlıklarının eril otorite figürleri ve doğurganlık üzerinden tanımlanması gibi sorunlara vurgu yapma ve bu durumu Türkçe okuyucuya aktarma amacı taşır. Bu nedenle de çevirmenin kaynak dilde yer alan ifadelerin içerdiği anlamı dönüştürmesi sebebiyle ters ekleme stratejisini uyguladığını söylemek mümkündür.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Kuramsal feminist kitap çevirilerinde feminist çeviri stratejilerinin uygulanabilirliğinin ve feminist çevirinin bu stratejilerle nasıl güçlendirildiğini araştırmak üzere gerçekleştirilen karşılaştırmalı çeviri incelemesinde Mona Chollet'nin *Sorcières : La puissance invaincue des femmes* (*Bugünün Cadıları: Kadınların Yenilmez Gücü)* adlı eseri Fransızcadan Türkçeye çevirisinden bazı örneklemler Luise von Flotow'un feminist çeviri stratejileri çerçevesinde incelenmiş ve yapılan analizler doğrultusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır:

1. Feminist çeviri stratejileri, kuramsal eserlerde kadın kimliğini ve temsili güçlendiren bir araç olarak uygulanabilir.

Feminist çeviri stratejileri, kadın kimliğinin yeniden şekillendirilmesini sağlamasının yanında erek metne de kadınların toplumsal rollerine dair daha güçlü bir vurgu yapar. Bu sayede, çevirinin sadece dil aktarımını değil, aynı zamanda kadınların toplumsal temsiline dair önemli bir dönüşümü sağladığı belirtilebilir.

2. Feminist çeviri stratejileri, toplumsal cinsiyet ve güç dinamiklerini dönüştürerek, kuramsal eserlerin daha derinlemesine bir feminist yorumla aktarılmasına katkıda bulunur.

Feminist çevirmenler, metni dönüştürürken toplumsal cinsiyet ilişkilerini ve güç yapılarını sorgular, bu da çevirinin toplumsal eleştiriyi derinleştirir. Bu yaklaşım da kuramsal eserlerin feminist bakış açısıyla daha etkili bir şekilde okunabilmesini sağlar.

3. Kuramsal eserlerde feminist çeviri stratejilerinin uygulanabilirliği, metnin feminist bir bağlamda yeniden inşa edilmesini sağlar ve anlam derinliğini artırır.

Çevirmen, feminist stratejiler kullanarak metnin anlamını dönüştürür ve kadının tarihsel deneyimlerine dair daha derinlemesine bir bakış açısı sunar. Bu sayede, kuramsal eserin feminist bir perspektifte daha güçlü bir şekilde anlaşılması sağlanır.

4. Çevirmenlerin feminist çeviri stratejilerini kullanarak metni dönüştürmeleri, kuramsal eserlerin toplumsal cinsiyet eşitsizliği konusundaki kritik bakış açılarını güçlendirir.

Feminist çevirmenler, metne toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi kritik konuları daha belirgin bir şekilde ekleyerek, bu temaların daha fazla vurgulanmasını sağlar. Bu durum, metnin toplumsal eleştirisini güçlendirirerek feminist söylemi daha etkili hale getirir.

5. Feminist çeviri stratejileri, kadının temsiliyle ilgili yapılan müdahalelerle metnin feminist eleştirisini güçlendirir ve kadının gücünü yeniden inşa eder.

Kadın kimliğine dair yapılan müdahaleler, kuramsal eserin toplumsal bağlamda daha güçlü bir feminist söylem üretmesine olanak tanır. Bu stratejiler, kadınların tarihsel olarak dışlanmış ve güçsüzleştirilmiş temsillerini güçlendirir, kadının toplumsal ve kültürel gücünü yeniden inşa eder.

6. Kuramsal feminist kitap çevirilerinde feminist çeviri stratejilerinin uygulanabilirliği, çevirmenin metne yaptığı müdahalelerle eserin toplumsal bağlamda anlamını yeniden şekillendirir.

Çevirmenlerin feminist stratejilerle metne müdahale etmeleri, eserin özgün anlamını toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve kadın temsili üzerinden yeniden şekillendirir. Bu müdahaleler, metni sadece dilsel olarak değil, toplumsal ve kültürel bağlamda da dönüştürür, böylece çevirinin feminist bir bakış açısıyla okunmasını sağlar.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Tablolarda yer alan örneklemler incelendiğinde, feminist çeviri stratejilerinin kuramsal kitaplarda uygulanabilirliğini destekleyen önemli bir eğilim gözlemlenmiştir. Özellikle piyasadaki feminizmi ele alan eserlerin çevirilerinde, feminist perspektifi daha iyi yansıtmak ve tarihsel ve toplumsal bağlamı erek okuyucuya daha iyi aktarabilmek amacıyla çeviri sürecinde feminist bir yaklaşım uygulamalarının bu eksikliği gidermede etkili olabileceği anlaşılmıştır.

Gerçekleştirilen çeviri çalışması, bu durumu daha somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Mona Chollet'nin *Sorcières: La puissance invaincue des femmes* adlı eseri ve Hazal Louze tarafından

yapılan Türkçe çevirisi üzerine yapılan analiz, von Flotow'un feminist çeviri stratejilerinin kullanımıyla mesajın daha etkili bir şekilde aktarılabileceğini göstermektedir. Bu bağlamda, feminist çeviri yaklaşımları, kuramsal eserlerin kadın odaklı mesajlarını güçlendiren bir araç olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Başer, H., & Oral, E. (2020). Çeviride Kadın İzi: Feminist Çeviri Stratejileri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 17, 51-67

Hache, É. (2016). *Reclaim ecofeminism!*, içinde *Reclaim*. Éditions Cambourakis.

Flotow, L. von. (1991). Feminist translation: Contexts, practices and theories. *TTR: Traduction, Terminologie, Rédaction*, 4(2), 69-84.

Flotow, L. von. (1997). *Translation and Gender: Translating in the Era of Feminism*. Manchester: St. Jerome Publishing.

Flotow, L. von. (2014). Feminist çeviri ve edebi aktivizm. Ş. Tahir-Gürçağlar (Ed.), *Çeviri, Dil ve Kültür Üzerine Çalışmalar: Seçme Makaleler* içinde (s. 123-145). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Flotow, L. von. (2020). Feminist translation: Activism, theory, and projects. R. R. Gould & K. Tahmasebian (Ed.), *The Routledge Handbook of Translation and Activism* içinde (s. 181-184). Routledge.

Kara, Y. (2022). Kadınlara Yönelik Şiddetin Karşılaştırmalı Bir Analizi: Cadı Avlarından Türkiye'deki Kadın Cinayetlerine. *International Journal of Social Inquiry*, 15(1), 69-84.

ESKİ MAHKÛMLARIN YENİ YAŞAMLARINDAKİ KAVRAM: SOSYAL DIŞLANMA

Doç. Dr. İpek AGCADAĞ ÇELİK

Kilis 7 Aralık Üniversitesi

ipekagcadag@kilis.edu.tr – 0000-0002-2469-668X

ÖZET

İnsan doğasının en temel ihtiyaçlarından biri olan ait olma, kendini olduğu yerde güvende hissetme duygusu yaşantımızda çok büyük etkileri olan bir duygudur. Bu duyguyla birlikte dünyanın zor şartlarına uyum sağlayabilmek ve tutunabilmek için insanların birbirleriyle dayanışması, iş bölümü yapması, diğer insanlarla paylaşım içinde bulunması gerekmektedir. Sosyal bir varlık olan insanın bu sosyalliğe katılabilme derecesi, onun bütün hayatını etkilemektedir. Karşılayacağı temel ihtiyaçlar arasında bulunan bir gruba ait olma ihtiyacı karşılaşacağı herhangi bir engel bireyi rahatsız eder. Bu engelin düzeyinin yükselmesi ise, sosyal dışlanma kavramını ortaya çıkarmaktadır. Sosyal dışlanma, toplumun "normal" olarak değerlendirmedikleri insanlarla bağlarını koparmasını ifade etmektedir. Bu kopuş ise, anormal olarak görülen kişilerin ruh dünyasına etki etmekte ve sosyal bir acı hissetmelerine neden olmaktadır. Toplumların normal olmayan, anormal veya marjinal olarak "etiketledikleri" bu kişiler ise genellikle madde bağımlıları, suçlular, eski mahkumlar, fiziksel ve/veya zihinsel engelliler, yalnız ebeveynler ve bakıma muhtaç yaşlılar ve diğerleridir. Toplumun normal akışına uymadıkları ve toplumsal düzeni sekteye uğrattıkları düşüncesi bu gruplar için farklı derecelerde sosyal dışlanmayı beraberinde getirmektedir. Bu noktadan hareketle, bu araştırmanın konusunun sosyal dışlanma ekseninde yer alan gruplardan biri olan eski mahkûmlar oluşturmaktadır. Nitel araştırma yönteminin kullandığı çalışmada veri toplama aracı olarak derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda, çeşitli suçlar nedeniyle hapishaneye girmiş, bir süre hapishanede kaldıktan sonra cezasını çekerek tahliye edilmiş kişilerle yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda araştırma örneklemini oluşturan eski mahkûmların hapishaneye giriş nedenleri, hapishanedeki yaşamları, hapishanede bulundukları süreçte ve tahliye sonrasında aileleriyle sosyal ilişkileri, hapishane deneyimi sonrası sosyal çevreleriyle ilişkilerinin değişimi ve söz konusu deneyim sonrası çalışma yaşamına katılımlarıyla ilgili elde edilen araştırma bulguları sosyolojik bir perspektifle analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal dışlanma, marjinal gruplar, eski mahkûm.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: SOSYAL DIŞLANMA

Sosyal dışlanma ile ilgili literatür incelendiğinde, konunun ne kadar karmaşık ve çok boyutlu olduğu anlaşılmaktadır. Kavramın, klâsik yoksulluk tartışmalarından ne derece faklı olduğu ve kavramsallaştırma yapılırken, yoksulluk, yoksunluk, eşitsizlik veya dezavantajlı olma sorunlarının, konunun neresine yerleştirileceği karmaşıklığın odak noktasını oluşturmaktadır. Bütün bu karmaşıklığın ortasında, olguyu ortaya çıkaran nedensel bağlar düşünüldüğünde, ekonomik yetersizlik, sosyal ilişkilerin bozulması, sosyal korumadan yoksunluk ve kurumsal ilişkilerden dışlanma gibi süreçler akla gelmektedir. Literatürde de sosyal dışlanma ele alınırken, bu unsurlardan bir tanesine ya da hepsine birden vurgu yapıldığı görülmektedir. Sosyal dışlanmanın ortaya çıkmasına, bütün bu süreçlerin etkileşim halinde yol açtığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu çerçevede sosyal dışlanma; ekonomik, mekânsal, kültürel ve politik dışlanma gibi boyutlarda kendini gösterebilmektedir. Bu boyutlar çoğu zaman iç-içe geçmiş ve birbirinin etkisini artıran bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Dışlanma, bir süreç olarak bu çeşitli boyutlar ve bunlar arasındaki dinamikler dikkate alınarak incelenmelidir. (Tartanoğlu, 2011: 2-3).

Sosyal dışlanma kavramının ilk olarak 1970'li yıllarda Fransa'da kullanıldığı görülmektedir. Avrupa'da doğup gelişen bir kavram olan sosyal dışlanma kavramının 1990'lı yıllardan itibaren tüm dünyada kullanımı artmıştır. Sosyal dışlanma kavramı bireylerin toplumsal yaşamdan uzaklaşacak düzeyde maddi ve manevi yoksunluk içinde olmaları haklarını ve yaşamlarını koruyacak kurumlardan ve sosyal destekten uzak olma anlamı taşımaktadır. Sosyal dışlanmayı ortaya çıkaran unsurlar; ekonomik dışlanma, sosyal ilişkilerin zayıflaması ve sosyal destek yoksunluğu ile kurumsal dışlanma şeklinde ele alınmaktadır. Sosyal dışlanma; toplumla bireyin sosyal bütünleşmesini sağlayan sosyal, ekonomik, politik ve kültürel sistemlerin tümünden, kısmen ya da tamamen yoksun olma dinamik sürecini ifade etmektedir (Çakır, 2002: 84).

Sosyal dışlanma kavramının karşıtı olarak sosyal bütünleşme kavramının kullanımı ile ilgili birtakım görüşler bulunmaktadır. Sosyal dışlanma, sosyal bütünleşmenin her zaman tam olarak gerçekleşmediği böylece toplumsal düzenin bazı grupları dışında bırakabilecek şekilde katmanlı bir görünümü olabileceğine işaret etmektedir. Sosyal bütünleşmenin karşıtı olarak ele alındığında dışlanma bireyin toplumla bütünleşmesini sağlayan ve bireyin kendi geleceğini oluşturmasında fırsatların tam olarak erişimini engelleyen temel gereksinmelerden yoksun kalması, toplumla olan bağlarının kopması, sivil, siyasal, ekonomik ve sosyal yurttaşlık haklarından yoksun olma durum ve süreçleri olarak tanımlanmaktadır (Sapancalı, 2005: 53).

Herhangi bir nedenden dolayı hüküm giymiş ve suçlu olarak etiketlenen bireyler de sosyal dışlanma süreçlerinin farklı boyutlarıyla yüzleşebilmektedir. Bu bağlamda suç genellikle evrensel boyutta belli yaptırımların ve cezalandırmaların konusu olmuş ve toplumsal bütünlüğü bozan bir düşünce olarak görülmüştür. Dolaysıyla suç işleyenler toplumsal damga ve dışlanmanın farklı görünümleriyle karşılaşabilmekte, toplumsal bütünlük açısından bir tehdit olarak görülebilmektedir. Örneğin mahkûm olarak damgalanan bireyin potansiyel suçlu olarak görülmesi, onun farklı bir statü grubuna yerleştirilmesine de neden olmaktadır. Bu bağlamda suç işlemek veya suçlu olmak; toplumsal normlardan uzaklaşmak, toplumsal düzeni bozmak ve

sapkın davranışta bulunmak gibi tanımlarla ifade edilmiş ve kolektif düşüncenin veya sosyal bütünleşmenin önünde bir engel teşkil ettiği düşünülmüştür (Timurturkan vd., 2017: 139). Bu noktadan hareketle, bu çalışmada suç işlemiş, hüküm giymiş ve cezasını tamamlayarak hapisten çıkmış eski mahkûmların yeni yaşamlarında karşılaştıkları sosyal dışlanma konusu ele alınmaktadır.

2. METODOLOJİ

Bu çalışma, işledikleri çeşitli suçlar nedeniyle hüküm giymiş, hapishanede cezalarını tamamlayana dek kalmış ve hapishaneden çıkmış bireylerin hapishane deneyimi sonrasındaki gündelik yaşamlarında ailevi, sosyal ve ekonomik alanlardaki ilişkilerine odaklanarak sosyal dışlanma deneyimleri üzerinde durmaktadır. Araştırma örneklemi, kartopu örnekleme tekniğiyle oluşturulmuş ve toplam sekiz katılımcıdan oluşmuştur. Bununla birlikte, belirtmekte fayda görülmektedir ki, araştırma kapsamında daha fazla sayıda eski mahkûma ulaşılmış ancak bu kişiler araştırmaya dâhil olma konusunda gönülsüz davrandıkları için araştırma örneklemi sekiz kişiyle sınırlı kalmıştır.

Araştırma, katılımcıların hapishane yaşamı öncesi, esnası ve sonrası deneyimlerine odaklandığı için nitel araştırma yöntemiyle tasarlanmıştır. Eski mahkûmların gündelik yaşam pratiklerine ve sosyal dışlanma deneyimlerine yoğunlaşan araştırmada söz konusu deneyimleri ortaya çıkarmak amacıyla veri toplama aracı olarak derinlemesine görüşme (mülakat) kullanılmıştır. Derinlemesine görüşmeler öncesi katılımcılara araştırma hakkında bilgi verilmiş, yüz yüze görüşmeler esnasında ses kayıt cihazının kullanılacağı bildirilmiş ve katılımcıların araştırmaya katılımı öncesi onayları alınmıştır. Saha araştırması sonrası, ses kayıt cihazındaki katılımcı ifadeleri transkript edilmiş ve temalara ayrılmıştır. Katılımcıların kimliklerini gizli tutmak adına katılımcılara K1, K2, K3 … K8 şeklinde kodlar verilmiş ve bir sonraki başlıkta katılımcı ifadelerine bu kodlar kullanılarak yer verilmiştir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırma bulguları katılımcıların sosyo-demografik özellikleri, hapishaneye girme nedenleri, hapishanede kalış süresi, hapishanede karşılaşılan zorluklar, suça iten sebepler, hapishanede aileyle ilişkiler, hapishanede yaşanan ekonomik sıkıntılar, hapishane sonrası yeni yaşamlarında aileyle ilişkiler, sosyal çevreyle ilişkiler ve değişimler ile çalışma yaşamına katılımda yaşamında karşılaştıkları sorunlar ve sosyal dışlanma deneyimleri şeklinde temalara ayrılmıştır. Araştırma temalarına, katılımcı ifadeleriyle desteklenerek aşağıda başlıklar halinde yer verilmiştir.

3.1. Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Yaşları 18 ila 60 arasında değişen katılımcıların tamamı erkek olup yaşları, eğitim düzeyleri, medeni durumları, çocuk sayıları, işledikleri suçlar ve hapishanede kalış sürelerine ilişkin bilgiler aşağıdaki çizelgede bulunmaktadır.

Çizelge 1: Katılımcıların Sosyo-Demografik Özellikleri

Sıra	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi	Medeni Durum	Çocuk Sayısı
1	Erkek	60	İlkokul	Ayrı yaşıyor	4
2	Erkek	43	İlkokul terk	Evli	3
3	Erkek	21	Üniversite öğrencisi	Nişanlı	-
4	Erkek	21	Lise terk	Bekar	-
5	Erkek	28	Lise	Evli	1
6	Erkek	58	Lise	Evli	3
7	Erkek	21	Üniversite öğrencisi	Bekar	-
8	Erkek	18	Lise	Bekar	-

Araştırma örneklemine dâhil olan toplam sekiz katılımcının tamamının erkek olduğu, yaşlarının 21 ile 60 arasında değiştiği, eğitim düzeylerinin bir ilkokul terk, bir ilkokul mezunu, bir lise terk, üç lise mezunu ve iki üniversite öğrencisi şeklinde dağılım gösterdiği, katılımcıların medeni durumları incelendiğinde üç katılımcının bekar olduğu, bir katılımcının nişanlı olduğu, üç katılımcının evli olduğu, birinin de resmi olarak boşanmadığı ancak eşiyle ayrı yaşadıkları bilgisine ulaşılmıştır. Katılımcıların çocuk sayısı ise bir ile dört arasında değişiklik göstermektedir (Çizelge 1).

3.2. Hapishaneye Girme Nedenleri, Hapishanede Kalış Süreleri ve Suça İten Sebepler

Araştırma kapsamında gerçekleştirilen yüz yüze görüşmelerde katılımcılara hapishaneye girme nedenleri ve suç işlemede etkili olan faktörler sorulmuştur.

“Uyuşturucu kaçakçılığı yaptım. 26 ay hapis yattım… Yoksulluk vardı. Maddi kazanç sağlamak için kaçakçılık yaptım.” (K1)

“Kaçakçılıktan. 5 yıl bir, 3 yıl bir yattım… Maddi sıkıntı.” (K2)

“Altı ay cezaevinde kaldım terör olayları… Parasal yöndeki zorluklar.” (K3)

“Adam bıçaklamadan altı ay… Arkadaş ortamında rahatsızlık duyduğum bir kişiden dolayı bana ağır sözler kullandığı için bıçakladım.“ (K4)

“Adam yaralama ve silah bulundurmadan altı ay yattım… Maddiyatsızlıktan yaptım.” (K5)

“Madde bağımlısı, iki yıl… Arkadaş çevresinden oldu.” (K6)

"Kavgadan sebep altı ay içerde kaldım… Asabiyet ve sinir problemleri." (K7)

"Kasten adam yaralamadan üç buçuk, dört ay cezaevinde yattım ben… Karşı tarafın tahrik etmesi yani trafik kavgasıydı." (K8)

Derinlemesine görüşmelerde elde edilen araştırma bulgularına göre, araştırma örneklemi kaçakçılık, kavga ve yaralama, madde bağımlılığı gibi sebeplerle hüküm giymiş ve hapishaneye girmişlerdir. Altı ay ila beş yıl arasında değişen sürelerde hapishanede kalmışlardır. Katılımcıları suça iten sebepler incelendiğinde genel olarak maddi sorunlar göze çarpmaktadır.

3.3. Hapishanede Karşılaşılan Zorluklar

Suç işledikten sonra işlediği suçun cezasını bir infaz kurumunda çeken mahkûmların hapishaneden çıktıktan sonraki gündelik yaşamlarına odaklanan bu araştırmada, katılımcılara hapishanede bulundukları süreçte yaşadıkları zorluklar sorulmuştur.

"Cezaevinde yaşadığım zorluklar yani böyle yemek yeme konusunda sıkıntılar yaşıyordum. Psikolojik sorunlarım vardı. O zamanlar uyuşturucu kullandığım için birtakım zorluklar yaşıyordum. Onun bağımlısıydım. İçemediğim süre zarfında kendi kendime böyle hayaller falan görmeye başlıyordum. Öyle zorluklar yaşadım yani." (K3)

"Çok berbat bir yer. Yani dışardan filmlerden izlendiği gibi bir hayat yok orada. Orada bir husus vardır, arkanı kollayacaksın her zaman. Herkes dost görünür, düşman içerde." (K5)

"Bizim koğuş iyiydi, babamda yanımdaydı. Kimsenin kimseye zararı yoktu. Yani herkes kendi halinde cezasını çekiyordu. Kendi halindeydi." (K8)

Derinlemesine görüşmelerde katılımcıların hapishanede bulundukları süre zarfında farklı psiko-sosyal ve fiziksel zorluklar yaşadıkları ortaya çıkarılmıştır.

3.4. Hapishanede Ekonomik Durum

Araştırmada hapis cezasına mahkûm edilen kişilere hapishanedeki ekonomik durumlarının nasıl olduğu sorulmuş, alınan cevaplara aşağıda yer verilmiştir:

"Ekonomik olarak ailemiz para gönderiyordu bize. Kantin alışverişi için haftada bir kere alışverişimizi yapıyorduk. Fiş vardı, fişe yazdırıyorduk yani. Fişte ne yazıyorsak geliyordu. Bazen gelmiyordu. Kantinde bulunmuyordu yani istediğimiz şeyler. Yiyecek içecek mesela sigara öyle." (K8)

"Ailem para gönderdiler." (K7)

"Sıkıntı yaşamadım, parasız kalmadım, ailem sürekli gönderdi." (K6)

"Kendi birikmiş paramla geçindim." (K5)

"Babam yardım ediyordu. Babam para gönderiyordu." (K4)

"Kızım çalışıyordu her ay bana getirdi. Eşim de getirirdi. Hiç zorluk yaşamadım onların sayesinde. Yani nasıl zorluk yaşamadım bir sıkıntı çekmedim? Cezaevinde var ya cebinde paran varsa hiç zorluk yaşamazsın orada." (K1)

Araştırma örnekleminde yer alan katılımcılardan biri (K4) hapishanedeki ekonomik ihtiyaçlarını, hapishaneye girmeden önceki maddi birikimiyle giderdiğini belirtmiştir. Diğer katılımcıların tamamı, ailelerinden gelen maddi destekle hapishanede ihtiyaçlarını karşıladıklarını belirtmiştir. Bu durum, mahkûmlar için aile desteğinin önemini göstermektedir.

3.5. Hapishaneden Aile İle İlişkilerin Sürdürülmesi

Araştırma örneklemine yüz yüze görüşmelerde, hapishanede bulundukları süre zarfında aileleriyle ilişkilerinde bir değişim olup olmadığı sorulmuştur. Katılımcıların kendilerine yöneltilen soruya cevapları farklılık göstermiştir.

"Annem böyle bir şey yapmış olmama inanmadığı için pek konuşmuyordu. Sürekli ağlıyordu. Babam ise yapıcı olmaya çalışıyordu. Daha sonraki görüşlerime annem gelmemeye başladı. Babam da pek alakasız davrandı". (K4)

"Yani ailemin normaldi ya haklıydım sonuçta. Nasıl desem yani öyleydi ya normal karşıladılar, sıkıntı yoktu." (K8)

"Eşim yani yanında olmadığım için ister istemez tavırlıydı. Yani tavırlılardı gene aynı değeri gösteriyorlardı ama ister istemez tavırda sergiliyorlardı." (K5)

"Onlar bana iyi geliyordu. Çok fazla destek oldular. Görüşlerime annem, çocuklarım, eşim hep geldiler. Hanımıma da teşekkür ederim benim her zaman yanımda oldu benim." (K1)

Katılımcıların bir kısmının aileleri, mahkûm olan aile üyelerine karşı olumsuz tavır sergilemiştir. Kişinin suç işlemesi, aile üyelerinin güveninin sarsılmasına sebep olmuştur. Aile üyelerinin üzüntü duymalarına bazı durumlarda utanç duymalarına neden olarak mahkûmla aralarına mesafe koymalarına sebep olmuştur. Bazı katılımcıların aileleri ise, mahkûmlarla görüş günlerine gelerek aile ilişkilerini devam ettirmiştir. Bununla birlikte, kişinin suç işleyerek hapis cezasına çarptırılması, sadece suçlu kişi için değil aileleri için de zorlu bir süreci beraberinde getirmiştir.

3.6. Hapishane Yaşamından Sonraki Süreçte Yaşanan Zorluklar

Araştırmada katılımcılara, "Hapishaneden çıktıktan sonra yeni yaşamınızda ne tür zorluklar yaşadınız?" sorusu yöneltilmiştir. Eski mahkûmların aşağıda yer alan ifadeleri incelendiğinde benzer zorluklarla karşılaştıkları görülmektedir.

"Tekrardan hayat kurma çabası." (K5)

"Ya çıktığımda tabii ki biraz şey oldu. Sanki şimdi çocuk annesinin karnından doğar dünyaya gelince ağlar ya, bende öyle oldum. Kalabalık ortamlara girmeye cesaret edemedim hatta kimseyle görüşmek istemiyordum annemle bile. Bir tek eşim ve çocuklarımla." (K1)

"Cezaevinden çıktıktan sonra bir zorluk yaşadım. Çünkü orası kapalı alana adapte olmuştum. Çıktıktan sonra ekonomik olarak aile olarak çalışma olarak her şey üzerime gelmeye başladı. Çünkü orada bir sorun vardı, dışarda bin sorun var. Dışarıya adapte olana kadar baya bir sıkıntı çekiyordum. İnsanlar, arabalar üstüme üstüme geliyordu." (K2)

"Cezaevinden çıktığımda yani ailemin yüzüne bakmaya utanıyordum. Onlara karşı mahcupluk hissim vardı." (K3)

"Çevreye adapte olmaktan yani insanlarla konuşmaktan çekindim. Kalabalık ortamlara girmekten sakındım. İlk zamanlar kimseyle konuşmayı tercih etmedim." (K4)

"Cezaevinden çıktıktan sonra etrafım bana korkuyla baktı. Arkadaşlık ilişkilerim değişti buydu zorluğu." (K7)

Katılımcıların işledikleri suçlar ve hapishanede geçirdikleri süreler farklı olmakla birlikte, tüm katılımcılar hapishaneden çıktıktan sonra gündelik yaşamlarını yeniden dizayn etmek durumunda kalmış ve bu süreçte sosyal ilişkiler kurmakta zorluk çekmişlerdir. Katılımcı ifadeleri incelediğinde, insanlarla iletişim kurmakta sorun yaşamalarında hapishanede kapalı ortamda uzun süre bulunmalarının oldukça etkili bir faktör olduğu göze çarpmaktadır. Ayrıca başta aileleri olmak üzere insanlara karşı mahcubiyet hissi içerisinde olmaları da insanlarla iletişimlerini güçlendirmelerini engellemiştir. Eski mahkûm olmalarının arkadaşlarının ve yakınlarının onlardan korkmalarına neden olması da sosyal ilişkilerini zayıflatan başka bir faktördür. Eski mahkûmların özgürlüklerine kavuştuktan sonra hem kapalı ortamdan çıkıp kamusal alana adapte olmaları hem insanlarla yeniden iletişim kurmaları hem de insanların güvenini yeniden kazanmaları onlar için oldukça zorlayıcı olmuştur.

3.7. Hapishane Yaşamı Sonrası Aile İle İlişkiler ve Sosyal Dışlanma

Eski mahkûmlara hapishaneden çıktıktan sonra aileleriyle ilişkileri ilgili düşünceleri sorulmuştur. Katılımcıların bir kısmı hapishanede geçirdikleri süre zarfında ailenin önemini daha iyi kavradıklarını bu nedenle hapishane sonrası yeni kurdukları yaşam düzeninde aileleriyle ilişkilerini düzeltmek ve onlara ne kadar kıymet verdiklerini göstermek için ellerinden geleni yaptıklarını ifade etmişlerdir.

"Ailemin kıymetini anladım. Aile bağlılığım arttı bütün sülalemizle. Cezaevinde yattığım için biraz farklı bakıyorlardı. O durumu iyiye dönüştürebilmek için sürekli kendimden fedakârlık yaptım. Babama destek oldum çalışarak. Kendimi işe verdim. Bu zorlukları atlatmaya çalıştım." (K6)

"Bağımız daha fazla yükseldi." (K5)

"Ailemle ilişkimde yani ilk zamanlar onlardan utandığımı söyledim zaten. Ama ondan sonra düzene bindi artık." (K3)

Katılımcıların diğer kısmı ise, hapishanede geçen sürenin fazlalığının aile üyeleriyle aralarındaki ilişkinin sarsılmasına neden olduğunu ve hapishaneden çıktıktan sonra aileleriyle ilişkilerinin pozitif yönde ilerletemediklerini dile getirmiştir.

"Mesela ben çıktığımda çocuklar beni tanımıyordu. Ben hep içerdeydim onlar dışarıda büyümüşler. Çocuklarla baya bir sorun yaşadık." (K2)

"Hapisten çıkınca benim madde kullanımımda artma oldu. Çok sık madde ve alkol alıyordum. Çocuklarımla vakit geçirmiyordum, eşimle de öyle. Onlar benden uzaklaşmıştı haklı olarak. Bende bırakamadım bir türlü. Vazgeçemiyordum çok fazla mutlu oluyordum aldığım zaman. Hatta en son param bittiğimde kolonya içmeye başlamıştım. Eşimde benden boşanmadı ama ayrı yaşamaya başladı. Şu anda da ayrı yaşıyoruz kendisiyle. Kızlarım evli zaten. Oğlumda geliyor beni görmeye sağ olsun." (K1)

Suç işleyen kişilerin hapishanede cezalarını çekip çıktıktan sonra aileleriyle ilişkilerinde birtakım değişimler yaşanmakla birlikte, bu araştırma bulguları özelinde, bu değişimin pozitif yönde olabileceği gibi negatif yönde olabileceğini de söylemek mümkündür.

3.8. Hapishane Sonrası Sosyal Çevre İle İlişkilerde Değişim ve Sosyal Dışlanma

Hüküm giymiş ve cezası bittikten sonra dışarıdaki yaşamına geri dönen bireyin başta arkadaşlıkları olmak üzere tüm eski sosyal çevresiyle ilişkilerinde değişim yaşanabilmektedir. Aşağıda yer verilen katılımcı ifadelerinde bu değişimin temel sebebin sosyal çevrenin eski mahkûma karşı yitirdikleri "güven" duygusu olduğu görülmektedir. Bu duygunun kaybı da beraberinde "sosyal dışlanma" yı getirmektedir.

"Yani giderken herkes iyiydi de çıktığımda herkes biraz değişmişti." (K2)

"Önceki olan arkadaşlarımla aram biraz açıldı yani yanıma gelmemeye başladılar… Onlar benimle görüşmek istemiyordu." (K4)

"Sosyal çevremde benimle arkadaşlık yapmak istemekten kaçtılar, uzaklaştılar. Başlarını belaya sokacağımı düşündüler. Böyle durumlardan sebep arkadaş çevrem azaldı". (K7)

"İster istemez arkadaş ortamım tedirgin davranıyordu ve bende kimseyle görüşmeyi tercih etmiyordum." (K5)

"İlk cezaevine girdiğim zamanlar onlar birkaç kere aradılar. Ondan sonra aramaz oldular. Sonra geldiğimde de uzak kaldılar." (K3)

Değişen toplumsal dinamikler ışığında cezalandırma sistemleri dönüşüme uğrasa da "suçlu" ya olan bakış açısı değişmemiş, toplum açısından potansiyel tehlike olarak görülmeye devam etmiştir. Bu bakış açısı birey için, çoğunlukla geride bırakmak istedikleri bir damgalanmış, bozulmuş ve örselenmiş kimliğin varlığı olarak da düşünülebilir (Timurturkan vd., 2017: 140).

3.9. Hapishane Deneyimi Sonrası Çalışma Yaşamına Katılımı ve Sosyal Dışlanma

Eski mahkûmların sosyal çevrelerinde yaşadıkları sosyal dışlanma olgusu, kendini iş arama ve işe başladıktan sonra çalışma yaşamında kendini göstermektedir. Kişinin sicilinde hüküm giymiş olduğunun belirtilmesiyle birlikte, kamu sektöründe çalışma durumu ortadan kalkmaktadır. Eski mahkûm özel sektörde iş arama sürecine girmekte veyahut aile işinde (çiftçi, esnaf) çalışmaktadır. Böylece kendi gelirini elde etme imkânı bulmaktadır. Katılımcı ifadelerinde göze çarpan nokta, kişinin iş arama sürecinde ve sonrasında çalışırken mümkün olduğunca geçmişini işverenlerinden ve iş arkadaşlarından 'saklama' eğiliminde olmasıdır.

"İş arama bulma süreci diye bir şey yok siciline dosyaya işlendiği sürece her iş yerlerinde problem oluyor. Hayatın kararıyor… Sigortalı olarak çalışan bir işçi yok hiçbir yere alınmıyor orayı geçeceksiniz. Nasıl diyeyim günlük yevmiyeli iş bulacağız da öyle çalışacağız… İster istemez tedirgin bakıyorlardı her an bir şey yapabileceğini düşünerek davranıyorlardı." (K5)

"Ben yine tır şoförüyüm nakliyatçıyım. Ee tabi yorucu kendi işimiz olduğu için yani tır bana ait olduğu için yorucu değil de zor yani… Cezaevinde yattığımı söylemeyip saklıyorum mesela yükünü taşıdığım kişilere." (K2)

"Cezaevinden çıktıktan sonra yani sicilime terör yazıyor. Yazdığı için de ben çoğu işe girme konusunda sıkıntılar yaşadım yani almıyorlardı. Öyle öyle özel sektörlere başvuru yaptım… Cezaevinden çıkmış olmam onlar için sorun oldu, etkisi oldu suçumdan kaynaklı." (K3)

"İş imkânı falan bir yere girdiğinde sorunlarla karşılaşıyorum. Bunun üstesinden gelebilmek için elimden gelen her şeyi yaptım. Biraz zorlandım. Tabii daha önceki hayatım çok daha rahat olduğundan burada sürekli kısıtlamalar yaptım. Burada biraz zorlandım. Çünkü herkes farklı şekilde bakıyor herkes beni anlamıyor ben çalışmak istiyorum kendimi kurtarmak istiyorum bağlı bir iş yerinde işim olsun, kötü alışkanlıklara gitmemek için elimden gelen her şeyi yapıyorum. Ama sosyal olarak bütün çevre cezaevinden çıktı diye çekimser davranıyor. Bu konuda zorlandım hala da zorlanıyorum. Çünkü bakış açıları farklı cezaevinden çıkana… İşin yorucu olması hiç beni etkilemedi. Mecburuz cezaevinden çıkan bir kişi kendini ispatlamak için elimden gelen her şeyi yaptım. Doğru dürüst olarak çalıştım. Hala da öyleyim… Bakışlarından bi farklılık hissediyordum. Sürekli onlarla diyaloğumu kurarak sakin kalarak ön plana çıkmayarak sadece işimle cevap vermeye çalıştım." (K6)

"İş aradım ama bulamadım. Çünkü bir cezaevi geçmişim olduğundan sebep çoğu insan güvenmedi. Ondan sebep iş bulamadım." (K7)

Katılımcı ifadelerinde göze çarpan nokta, kişinin iş arama sürecinde ve sonrasında çalışırken mümkün olduğunca geçmişini işverenlerinden ve iş arkadaşlarından 'saklama' eğiliminde olmasıdır. Hapishanede kaldıkları bilgisinin işyerindeki kişileri rahatsız edeceği düşüncesinden hareketle mümkün olduğunca bu bilgiyi paylaşmama eğilimindedirler. Ancak bu bilginin öğrenilmesi durumunda öncelikle iş bulma aşamasında zorluk yaşadıkları anlaşılmaktadır. İşverenler eski mahkûmu iş alma konusunda gönülsüz davranmaktadır. İş alınma durumunda ise, sosyal dışlanma tehlikesi devreye girmekte, iş ortamında hem işverenlerin hem de çalışma arkadaşlarının tabiri caizse gözleri bu kişilerin üzerinde olmakta, bu durumun temel sebebinin ise güven duygusunun olmamasıyla birlikte, iş arkadaşlarının kendilerini iş yaparken tedirgin hissetmeleridir. Bu durum, eski mahkûmları aile işinde aile üyeleriyle birlikte çalışmaya sevk etmektedir. Böylece çalışıp gelir elde etmekle birlikte, katılımcıların iş ortamında aile üyelerine kendilerini kanıtlama ve hapishane yaşamlarını geride bıraktıklarına inandırma çabası içerisinde girdikleri ve işlerinde ekstra bir çabaya giriştikleri anlaşılmaktadır.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Çeşitli nedenlerle suç işlemiş, işledikleri suç nedeniyle hüküm giymiş, belirlenen hapis cezası süresince hapishanede kalmış ve söz konusu süre sona erdiğinde hapishaneden çıkarak tekrar toplum yaşamına katılan kişilere "eski mahkûm" adı verilmektedir. Bu kişilerin hapishanede kaldıkları zaman zarfında ve sonrasında yaşadıkları değişimlere ve zorluklara odaklanan bu araştırmada, eski mahkûmlarla gerçekleştirilen derinlemesine görüşmelerde elde edilen araştırma bulgularına yer verilmiştir. Katılımcılar hapishane sürecinde özellikle kapalı alanda

kalmak başta olmak üzere yaşadıkları sosyo-psikolojik zorlukları ifade etmişlerdir. Hapishanede ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli maddi imkânın katılımcıların aileleri tarafından sağlandığı tespit edilmiştir. Aileler, mahkûm olan aile üyelerine karşı olumsuz duygu ve düşünceler beslemekle birlikte yine de hapishanede maddi olarak zor duruma düşmelerine engel olmuşlardır. Maddi desteğin dışında katılımcıların bir kısmının aile üyelerinin sıklıkla mahkûm yakınlarıyla görüşe geldikleri bilgisine ulaşılmıştır. Diğer kısmı ise, mahkûm yakınlarını yaptıkları hata yüzünden kızgın ve kırgın hissetmekte ve sadece ekonomik destek sağlamış, görüşlere daha seyrek gelmiştir. Hapishanede geçirilen süre, mahkûmların psikolojileri üzerinde etkili olmuştur. Hapishane sonrası süreçte, açık alanda bulunmak ve adapta olmak onlar için bir süre sorun teşkil etmiştir. Aile üyeleriyle ilişkilerde hapishane sonrasında birtakım değişimler karşımıza çıkmaktadır. Bazı katılımcıların ailevi ilişkileri pozitif yönde değişim gösterirken diğerlerinde negatif yönde gelişmeler yaşanmıştır. Yakın arkadaşlıklar başta olmak üzere sosyal çevrenin eski mahkûmlara bakışı olumsuz olmuş, sebebin güven duygusunun yitimi ve korku olduğu anlaşılmış ve bu durum katılımcıların 'sosyal dışlanma' olgusuyla yüz yüze gelmesine sebep olmuştur. Benzer durum, çalışma yaşamında da gözlenmiştir. İşe başlama konusunda yaşanan zorluklar işe başladıktan sonra devam etmiş ve araştırma örnekleminde bulunan eski mahkûmlar iş ortamında da 'sosyal dışlanma' olgusuyla karşılaşmışlardır. Tüm bunların ardından katılımcıların küçük bir kısmının yaşamlarının ipini bırakarak olumsuz bir yaşam sürdürdükleri tespit edilmiştir. Diğer katılımcıların ise işledikleri suç ve ardından hapishanede bulunmaları nedeniyle başta aile üyeleri olmak üzere sosyal çevrelerine karşı 'mahcubiyet' hissi içerisine girerek hem sosyal ilişkilerini düzeltme hem de iş yaşamlarına dört elle sarılma eğiliminde oldukları anlaşılmıştır. Böylece insanlara eski yaşamlarına dönmek istemedikleri ve yaşamlarına yeni bir sayfa açtıkları mesajını verme amacında oldukları ortaya çıkarılmıştır.

KAYNAKÇA

Tartanoğlu, Ş., Sosyal Dışlanma: Küreselleşme Perspektifinden Bir Kavramsallaştırma Çabası, Istanbul Journal of Sociological Studies, 42, 2011.

Çakır Ö., Sosyal Dışlanma, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 4, 3, 2002.

Sapancalı F., *Sosyal Dışlanma*, Dokuz Eylül Yayınları, 2005.

Timurturkan, M, Demez, G., Kart, E., Ertan, C., Cankurtaran, S., Aktin, S., "Hükümlü" Olmanın Sosyal Tezahürleri: Sosyal Dışlanma, Damga ve Suç, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9, 20, 2017.

TÜRKİYE'DE KADIN İÇ GÖÇÜNÜ GÜNCEL İSTATİSTİKLER EKSENİNDE DEĞERLENDİRMEK

Doç. Dr. İpek AGCADAĞ ÇELİK
Kilis 7 Aralık Üniversitesi
ipekagcadag@kilis.edu.tr – 0000-0002-2469-668X

ÖZET

Ülke sınırları içerisinde bireylerin bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine coğrafi hareketini ifade eden iç göç sadece mekânsal ve bireysel bir değişimi değil ülkenin demografik ve toplumsal yapısını da değiştiren bir olgudur. Resmi verilere göre, Türkiye'de 2023 yılında iller arası göç eden kişi sayısının üç buçuk milyon civarında olması, iç göçün ülkemizde güncelliğini korumaya devam eden bir olgu olduğunu göstermektedir. Nedenleri, süreçleri, sonuçları değişmekle birlikte, iç göçün değişmeyen en önemli özelliklerinden biri göçmenlerin kadınlardan ve erkeklerden oluşmasıdır. Türkiye'de iç göç gerçekleştiren kadın ve erkeklerin sayısında değişimler gözlenmekle birlikte, güncel resmi verilere göre 2023 yılında kadın göçmenlerin sayısı, erkek göçmenlerin sayısından fazladır. Ancak kadın göçmenlerle ilgili değişmeyen önemli noktalardan biri kadınların göç nedenlerinde ilk sırayı, onlarca yıldır olduğu gibi, yine hane/aile bireylerinden birine bağlı göç oluşturmaktadır. Başka bir deyişle, kadınlar evlilik nedeniyle göç etmekte ve evlilik öncesi yaşadıkları yerleşim yerlerini terk ederek eşlerinin yaşadıkları yerleşim yerlerine hareket etmektedirler. Kadınların göç nedenleri arasında daha iyi yaşam koşullarına sahip olma isteği, eğitim, doğal afet, tayin ve iş değişikliği gibi nedenler de bulunmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de kadın iç göçü güncel istatistiklerden yararlanılarak etraflıca ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İç göç, kadın göçü, kadın göçmen, Türkiye.

1. TÜRKİYE'DE İÇ GÖÇ VE KADIN İÇ GÖÇÜ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşundan günümüze devam eden ve ülkemiz yakın tarihine damga vuran göç olgusu, farklı disiplinler tarafından incelenmiştir ve incelenmeye devam etmektedir. Bu yoğun ilginin sebebi göç olgusunun bireysel, ailesel ve toplumsal anlamda avantajlarının yanı sıra birtakım dezavantajları da beraberinde getirmesidir. Aynı zamanda ülkemiz açısından göçün nedenlerinin, süreçlerinin ve etkilerinin günümüzde hâlen devam ediyor olması, konunun sıcaklığını sürekli korumasına sebep olmaktadır. Farklı göç türleri görülmekle birlikte iç göçün, Türkiye'nin tarihsel, siyasal, ekonomik, toplumsal ve kültürel yapı sına muazzam etkisi iç göçün önemini korumasını sağlamakta ve konunun araştırılma gereğini ortaya çıkarmaktadır (Agcadağ Çelik, 2023: 49).

İç göçü Tekeli (1998: 9) "belli bir zaman dilimi içinde belli bir yerleşme alanında yaşayanların, kendi iradeleriyle yaşam yerlerinin söz konusu yerleşme alanı dışına taşıyanların miktarı" olarak tanımlanmaktadır. Bostan (2017: 5) ise, "İç göçler, bir ülke sınırları içinde yapılan göçleri kapsamaktadır. En genel tanımı belli bir süre kalmak amacıyla, ülke sınırı içinde bir yerden başka bir yere yapılan göçe, iç göç denilmektedir." şeklinde ifade etmektedir. 2000'li yıllarla birlikte artık insanlar hayatları boyunca çok sık yer değiştirmek zorunda kalmaktadırlar. Özellikle memurlar ve mevsimlik işçiler dönemsel olarak ülke içinde yer değiştirmek zorunda kalmakta, yani devamlı bir göç süreci yaşamaktadırlar. Bu kavrama "yaşam güzergâhları" denilmektedir (Tekeli, 1998; Bostan, 2017: 10). Ülkemizde 2007-2008 döneminde %3,18 olan iller arası göç eden nüfus oranı, yıllar içinde inişli ve çıkışlı bir seyir izleyerek 2023 yılında %4,04 oldu. Diğer bir ifadeyle Türkiye'de 2023 yılında 3 milyon 450 bin 953 kişi iller arasında göç etmiştir (TÜİK, 2023).

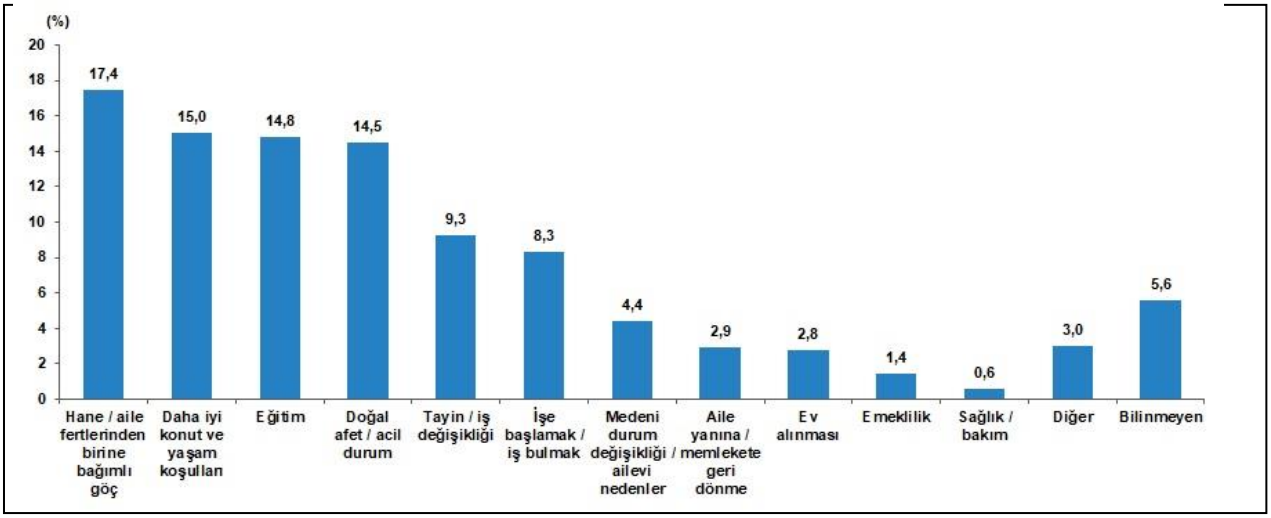
Görsel 1: Türkiye'de İç Göç (%) (2007-2023)

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu İç Göç İstatistikleri, 2023.

Türkiye'de 1950'li yıllarla birlikte yoğunlaşan iç göç hareketleri, sonraki yıllarda da hız kaybetmeyerek devam etmiştir. Türkiye'de bireyler göç etme nedenleri farklı zaman dilimlerinde farklı nedenlerle gerçekleşmekle birlikte ekonomik faktörler ve aile fertlerinden birine bağlı göç gibi faktörler hemen her dönem güncelliğini korumaya devam etmiştir. 2023 yılında yapılan iç göçlerin gerçekleştirilme nedenleri Görsel 2'de yer almaktadır.

Görsel 2: Türkiye'de Nedenlerine Göre İç Göç Oranları, 2023

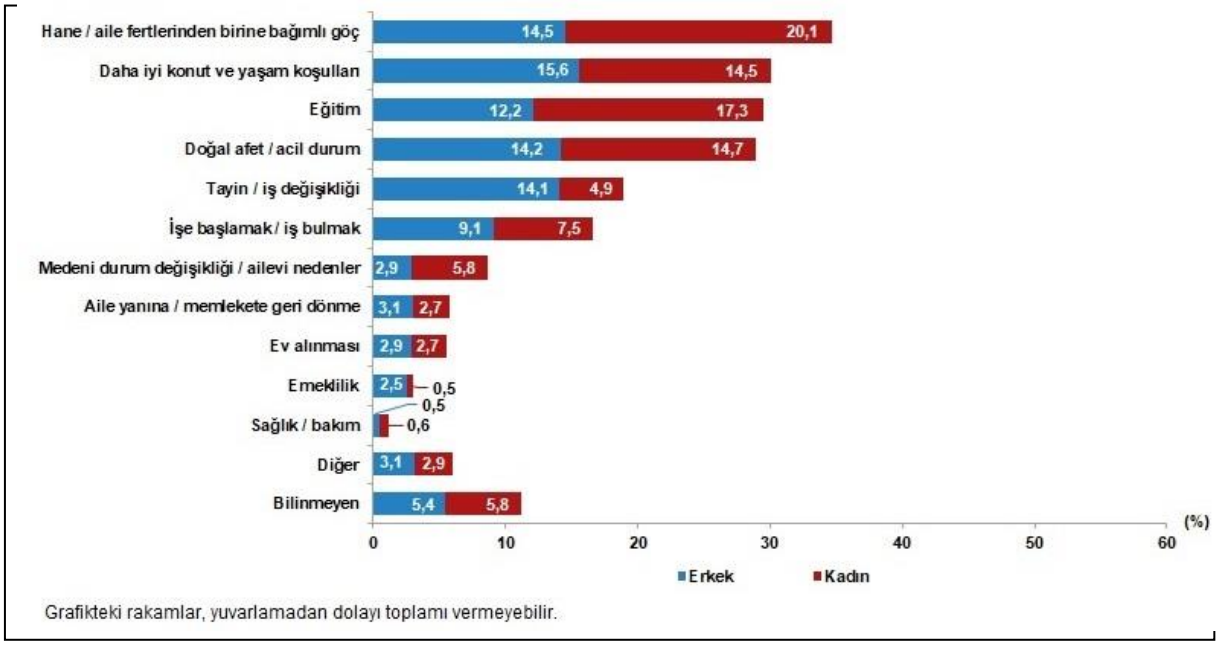

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu İç Göç İstatistikleri, 2023.

Ülkemizde 2023 yılında iller arası göç eden 3 milyon 450 bin 953 kişiden 601 bin 481'i hanedeki fertlerden birine bağımlı göç etmiştir. Diğer göç etme nedenleri incelendiğinde, 518 bin 16 kişinin daha iyi konut ve yaşam koşulları, 512 bin 11 kişinin ise eğitim nedeniyle göç ettiği görülmektedir (TÜİK, 2023). Diğer göç nedenleri incelendiğinde karşımıza 'doğal afet' çıkmaktadır (%14,6). Ülkemizde 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş merkezli, on bir ilimizin etkilendiği deprem nedeniyle pek çok evini kaybetmiş ve deprem sonrasında ülkenin güvenli bölgelerine doğru göç etmişlerdir. Bu iç göçler bazı depremzedeler için kalıcı nitelik kazanırken diğerleri depremden bir süre tekrar kendi yerleşim yerlerine doğru hareket etmişlerdir. Bu durum ülke içinde hareketliliği arttıran önemli bir neden olarak göze çarpmaktadır. Görsel 2'de görüleceği üzere, diğer bir iç göç nedeni tayin/iç değişikliğidir (%9,3). Özellikle 2000'li yıllardan sonra yapılan göçler daha çok, eğitimli ve nitelikli işgücüne duyulan ihtiyaçtan kaynaklı yapılan göçler oluşturmaktadır. Bu gruptaki insanların sosyo-ekonomik düzeyleri önceki göçmenlere göre daha yüksektir (Koyuncu, 2015: 49). Öğretmen, doktor, hemşire, polis gibi kamu personellerinin tayin nedeniyle ülke içi il değiştirmeleri bu grupta yer almaktadır (%9,3). Görsel 2'de diğer iç göç nedeni olarak medeni durum değişikliği yer almaktadır (%4,4). Bu başlık evlilik ve boşanma gibi sebepleri içermekle birlikte, evliliğin sona ermesiyle gerçekleşen yer değiştirmeleri daha fazla ifade etmektedir. Görselde memlekete geri dönme ve emeklilik gibi nedenler, göç literatüründe tersine iç göç olarak tanımlanan göç türünü içermektedir.

Türkiye'de 2023 yılında gerçekleşen iç göçler cinsiyete göre incelendiğinde, en önemli göç etme nedeni; erkeklerde 257 bin 277 kişi ile daha iyi konut ve yaşam koşulları olurken kadınlarda 361 bin 15 kişi ile hanedeki fertlerden birine bağımlı göç olmuştur. Erkeklerde, hanedeki fertlerden birine bağımlı göç ve doğal afet / acil durum, kadınlarda ise eğitim ve doğal afet / acil durum diğer önemli göç nedenleri arasında yer almıştır (TÜİK, 2023).

Görsel 3: Cinsiyete Göre İç Göç Nedenleri, 2023

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu İç Göç İstatistikleri, 2023.

Türkiye'de 2023 yılında iç göç gerçekleştiren toplam 3.450.953 kişinin cinsiyete göre dağılımı incelendiğinde 1.799.171 kadın ve 1.653.782 erkekten oluştuğu görülmektedir. Kadın göçmenlerin sayısı erkeklerden fazla olmakla birlikte göç etme nedenlerinin de cinsiyete göre farklılaştığı TÜİK (2023) verileriyle tespit edilmektedir. Cinsiyete göre en önemli göç etme nedeni; erkeklerde 257 bin 277 kişi ile daha iyi konut ve yaşam koşulları olurken kadınlarda 361 bin 15 kişi ile hanedeki fertlerden birine bağımlı göç olmuştur. Erkeklerde, hanedeki fertlerden birine bağımlı göç ve doğal afet / acil durum, kadınlarda ise eğitim ve doğal afet / acil durum diğer önemli göç nedenleri arasında yer almıştır. Hem erkek hem kadınlarda söz konusu yılda hane fertlerinden birine bağımlı göç, daha iyi yaşam koşulları, eğitim, doğal afet ve tayin en belirgin göç nedenleri olmuştur (Görsel 3).

Türkiye'de iç göçle ilgili dikkat çeken noktalardan biri, iç göç gerçekleştiren kadınların sayısı on yıllar boyunca artış göstermesine hatta son yıllarda erkeklerden fazla olmasına karşın, göç etme nedenlerinde ilk sıranın hiç değişmemiş olmasıdır. Geçtiğimiz on yıllarda hem genel hem de erkeklerde göç nedenleri değişiklik göstermiş olmakla birlikte kadınlarda göç etmesinde etkili olan en önemli faktör olan hanedeki fertlerden birine bağlı göç olgusunda değişiklik yaşanmamıştır. Bu durum, ülkemizde kadınların evlilik göçüne işaret etmektedir.

Ailenin yaşam gidişi geçişleri, göç veya ikametgâh hareketliliği davranışını tetikleyen olaylardır. Bu bağlamda evlilik, eşlerden en az birinin başka bir yere hareketlenmesini gerektiren bir yaşam olayıdır. Kadın evlilik göçü Türkiye'deki ataerkil kültürel normlar sayesinde, kadınların erkeğin yanına taşınması suretiyle gerçekleşmektedir. Sayım verisine göre, Türkiye'de 1995-2000 dönemi için iller arası kadın göçünün %15,9'u evlilikten kaynaklanmaktadır. 2023 yılında ise, oranın %20,1'e yükseldiği görülmektedir (Görsel 3). Başka bir ifadeyle, ülke içinde hareket eden ve başka bir yerleşim yerine yerleşen her beş

kadından biri eşe bağlı göç gerçekleştirmektedir. Böylece Türkiye'de evlilik göçü büyük ölçüde cinsiyete özeldir (Özgür ve Aydın, 2010: 18).

Göç ve hareketlilikle bağlantılı yaşam değişikliklerinin çoğu; aile döngüsü, özellikle de medeni durum değişikliklerini içermektedir. Bu bağlamda evlenme, boşanma, birlikte veya ayrı yaşama, yeniden evlenme, eşin ölümü gibi değişiklikler göçü etkilemekte ve bunlar göçün nedeni veya en azından tetikleyicisi olabilmektedir. O nedenle evlilik göçü dendiğinde; evlenen eşlerden birinin veya her ikisinin birden, evlilik öncesinde yaşadığı yerden eşinin yanına veya farklı bir yere taşınması akla gelmektedir. Evlilik göçünün kadın ve/veya erkeğin ayrıldığı ya da gittiği mekânla olan bir itme-çekme ilişkisinden çok, evlilik kurumunu birlikte oluşturacağı kişinin bulunduğu ayrı bir mekâna hareketi olarak görülmektedir (İlkkaracan ve İlkkaracan, 1998; Özgür ve Aydın, 2010: 21).

"Kadın ve göç" konusundaki çalışmalar hem mekânsal hem de toplumsal bir değişim içeren göç sürecinde, sosyo-ekonomik sınıf, kültür, etnik ya da ulusal kimlik kadar cinsiyet kimliğinin de önemli bir rol oynadığına işaret etmektedir. lkkaracan ve İlkkaracan (1998), kadın göçlerini iki biçimde ele almışlardır. Bunlar; bağlantılı ve evlilik göçleridir. Onlara göre, göç nedenleri açısından 'bağlantılı göç' çoğunlukla kadınlara özgü bir göç nedenidir. Bağlantılı göç, ailenin herhangi bir nedenle (iş bulmak, iş tayini vb.) göç eden erkek üyelerini takip eden kadınların hareketini tanımlayan bir olgudur. Burada kadının birey olarak bağımsız bir göç kararından ziyade, aile içindeki konumuna (eş, anne, kız çocuk) bağlı olarak yeni bir mekâna taşınması söz konusudur. Aynı bağlamda yine ağırlıklı olarak kadınlara özgü başka bir göç nedeni olan 'evlilik göçü' de birisiyle evlenerek ya da evlenmek üzere yapılan göçü ifade etmektedir.

Kadınların toplumdaki ikincil konumlarından doğan cinsiyet farklılıkları bir filtre işlevi görerek yapısal güçleri cinsiyetlendirmekte ve kadınlarla erkeklerin deneyimlerini farklılaştırmaktadır. Kadınlaşan göç akımlarını oluşturan önemli bir etken genişleyen sosyal ağlardır. Ekonomik nedenler göç kararlarını etkileyebilmekte, göç sürecinin gerçekleşmesinde aile ve hane ile ilgili geçim stratejileri ön plana çıkabilmektedir. Kadın ve erkeklerin göç etme eğilimleri farklılaşmakta, bu bağlamda bazı göç rotalarında gerçekleşen yoğunlaşmaların cinsiyete göre değişmesi de söz konusu olmaktadır (Ünlütürk Ulutaş ve Kalfa, 2009).

Türkiye'de 2023 yılında iç göç gerçekleştiren kadınların %20,1'i aile fertlerinden birine bağımlı göç etmekle birlikte, dikkat çekici diğer veri %17,3 ile kadınların göç etmelerindeki ikinci nedenin "eğitim" olmasıdır. Kadınların iç göç nedenlerinde ilk sıranın değişmemesiyle birlikte, kadınların özellikle üniversite eğitimi almak için ülke içinde göç ediyor olmaları, Türkiye'deki kadınlar ve kadın göçmenler adına yeni ve umut verici bir gelişme olarak değerlendirilebilmektedir. Kadınların göç literatüründe altının çizildiği üzere pasif göçmenler olarak değerlendirilmekle birlikte, kadınların ülkemizde iç göç gerçekleştirmelerinde etkili olan ikinci faktörün eğitim ve dördüncü faktörün "daha iyi konut ve yaşam koşullarına kavuşmak" olması, iç göç konusunda ülkemiz kadınlarının pasif/edilgen bir konumdan etken bir konuma gelmelerinin ayak izleri olarak değerlendirilebilmektedir.

2. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin gündemine 1950'li yıllarla gelmeye başlayan iç göç olgusu, sonraki yıllarda hız kesmeden devam etmiş ve günümüze değin güncelliğini korumuştur. Demografik, ekonomik, sosyal, kültürel, güvenlik, siyasi, hukuki ve psikolojik boyutları olan iç göç olgusu; nedenleri, süreçleri ve sonuçları itibariyle sadece göç kararı veren ve bulunduğu yerleşim yerinden ülke içindeki başka bir yerleşim yerine hareket eden bireyleri ve ailelerini değil toplumsal yaşamı da etkilemektedir. Ülke içinde gerçekleşen coğrafi insan hareketleri hem ülkenin demografik yapısını hem ekonomik yapısını hem de sosyo-kültürel yapısını değişime uğratmaktadır. 1950'lerden günümüze ülkemiz iç göç dalgalarında esas faktörlerin değişikliğe uğradığı görülmektedir. İlk on yıllarda kırdan kente doğru yoğunlaşan göçler günümüzde nüfusun tamamına yakınının kentlerde yaşıyor olmasını beraberinde getirmiş ve bu durum günümüz göçlerinin kentlerden kentlere doğru gerçekleşmesine neden olmuştur. TÜİK 2023 İç Göç İstatistikleri incelendiğinde, bireylerin göç etme motivasyonlarının cinsiyete göre farklılaştığı görülmektedir. Erkekler genellikle ekonomik nedenlerle göç kararı alırken kadınlar aile fertlerine bağlı göç etmektedirler. Bunun anlamı, hanedeki baba veya eş olan erkeğin göç kararıyla birlikte, kadınların göçe katılmalarıdır. Ailenin çeşitli nedenlerle (genellikle ekonomik) başka bir kentte yaşamını sürdürme kararıyla birlikte hareket gerçekleşmektedir. Ayrıca göç nedenlerinde dikkat çekici bir diğer nokta, doğal afet/depremin göç istatistiklerinde yerini almasıdır. 2023 yılında ülkemizde gerçekleşen deprem felaketi çok sayıda insanın coğrafi olarak yer değişimine neden olmuştur. Kadın iç göçüyle ilgili daha önceki istatistiklere göre daha fark edilir oranlara ulaşan eğitim de üzerinde durulması gereken bir husustur. Kadınların özellikle yüksek öğrenime katılım nedeniyle göç etmeleri, kadın iç göçünde etken duruma gelmeleri için önemli bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Ayrıca daha iyi yaşam koşullarına ulaşmak ve işe başlamak gibi göç nedenleri kadınlar için henüz daha sonraki basamaklarda bulunmakla birlikte, kadınların göç konusundaki pasif konumlarını değişime uğratacak faktörler olarak değerlendirmek mümkündür.

KAYNAKÇA

Agcadağ Çelik, İ. Kentleşme, Gecekondulaşma ve Hemşeri Gettoları. *Göç Sosyolojisi* (içinde), M. Y. Alptekin (Ed.). Nobel Yayınları, 2023.

Bostan, H. Türkiye'de iç göçlerin toplumsal yapıda neden olduğu değişimler, meydana getirdiği sorunlar ve çözüm önerileri. Coğrafya Dergisi, 35, 2017.

İlkkaracan, İ., İlkkaracan, P. 1990'lar Türkiye'sinde Kadın ve Göç. 75 Yılda Köylerden Şehirlere (içinde), O. Baydar (Ed), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.

Koyuncu, A. (2015). Kentleşme ve Göç. Hikmetevi Yayınları, İstanbul.

Özgür, M., Aydın, O. Türkiye'de Kadın Evlilik Göçü, Nature Sciences, 5, 1, 2010.

Ünlütürk Ulutaş, Ç., Kalfa, A. Göçün Kadınlaşması ve Göçmen Kadınların Örgütlenme Deneyimleri. Fe Dergi, 1/ 2, 2009.

Tekeli, İ. Türkiye'de İç göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi. A. İçduygu (Ed.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

AKADEMİDE KADIN OLARAK VAR OL(AMA)MAK

TO EXİST (OR NOT) AS A WOMAN İN ACADEMİA

Şahender AŞKAL

Sakarya Üniversitesi,

sahinder.salih1@ogr.sakarya.edu.tr, 0000-0003-0399-9713

ÖZET

Farklı kültürlerde farklı biçimlerde ortaya çıkan toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında tarihsel süreç içerisinde erkekler ile birlikte ortak bir yaşam sürdüren kadınlar gerek ekonomik unsurlar gerek inanç sistemleri gerekse toplumların değer yargıları/ön yargıları ile şekillenen tutumlar sonucunda toplumsal bilinç karşısında dezavantajlı bir konumda yer almışlardır. Toplumsal cinsiyet temelli kriterler ekseninde kadın ve erkeğin toplumsal yaşam içerisinde rol ve sorumluluklarının belirlendiği gibi meslek seçimleri noktasında da belirgin bir tipleştirme durumu söz konusudur. Bu durum üniversitelere de yansımaktadır. Bu bağlamda çalışma akademik alanda toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların yaşadığı sorunlar ve bu sorunların kadınların akademik başarı düzeylerini nasıl etkilendiğini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın evrenini lisans eğitimi sonrası akademik hayatına devam eden kadınlar, örneklemini ise Doktora düzeyinde yükseköğretimine devam etmekte olan 8 kadın katılımcıdan oluşmaktadır. Araştırma için seçilen katılımcılar araştırmanın amacı doğrultusunda seçilmiştir. Görüşmeler sonucu elde edilen veriler belirlenen çerçeveler ekseninde gruplandırılmış ve veriler kadınların akademik yaşamda karşılaştığı sorunlara ilişkin tutumlar toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında iki kategoride sınıflandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Kadın, Akademi

ABSTRACT

In the context of gender roles, which manifest in various ways across different cultures, women, who have shared a common life with men throughout history, have often been placed in a disadvantaged position in the face of societal consciousness due to attitudes shaped by economic factors, belief systems, and societal values or prejudices. Gender-based criteria not only define the roles and responsibilities of men and women in social life but also lead to significant stereotyping in career choices. This phenomenon is also reflected in universities. In this context, the study aims to examine the challenges women face in academia regarding gender roles and how these challenges affect their academic performance. The population of the study consists of women who continue their academic careers after undergraduate education, while the sample includes 8 female participants pursuing doctoral-level higher education. The participants were selected purposefully in line with the study's objectives. The data obtained from the interviews were grouped within predetermined frameworks, and the attitudes derived from these interviews regarding the challenges faced by women in academic life were categorized into two themes based on gender roles.

Keywords: Gender, Women, Academia

GİRİŞ

Toplumsal alanda var olan ilk ve en temel çatışma alanlarından biri de hiç kuşkusuz kadın ve erkek arasında var olan çatışmadır. Erkek kadın üzerinde her zaman hakimiyetin kurmak istemiştir. Ama değişen toplum yapısıyla birlikte kadın görünür hale gelmeye başlamıştır. Dolayısıyla kadınlık olgusunun toplumsal gelişmeler ile her dönem yeniden tanımlandığı ve bu tanımlamanın da yine kadın aleyhine geliştiği kapitalist toplum sistemleri bu yeni tanımladıkları toplumsal cinsiyet rollerinin toplumsal alana iletilmesi amacıyla günümüzde her geçen gün daha da artmak üzere kitle iletişim araçlarını kullanılmaktadır. Kadınların toplumsal olarak görünümlerinde toplumsal cinsiyet rolleri temel alınmış, geniş kitlelere yıllarca kamusal alan dışında anne, eş, gibi temalarla kadın imgesi sunulmuştur. Yani kadının toplumsal tanımları daha çok aile içerisindeki rolleri üzerinden yapılmıştır. Kadının kamusal alanda var olma çabasına ilişkin serüveni 200 yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Ataerkil sistemi destekleyen eril siyasi söylemler ile de beslenen bu yaklaşımla kadının kamusal alandan uzaklaştırılarak ev içine hapsedilirken kadını erkeğe bağlı ve erkeğin kontrolüne açık hale getirilmeye çalışılmaktadır. Tüm bu durumlar kadının hayatın her alanında olumsuzlukları neden olmakta ve dezavantajlılığı doğurmaktadır. Bu dezavantajlılık gerek iş hayatında gerekse sosyal hayatta dışlanmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla sosyal dışlanma güçsüzleştirme sürecini içermekte ve böylece kadının içinde yaşadığı toplumda korumasız kalmasına neden olmaktadır.

1. TOPLUMSAL CİNSİYET VE KADIN(LIK)IN KURGULANIŞI

1.1. Tarihsel Süreç İçerisinde Kadının Kamusal Alanda Varlığı

Mahrem kavramı ile özdeşleştirerek kullanılan “özel alan” hane içi, aile, yakın arkadaşlıklar bağlamında tanımlanmış ve kadının birincil varlık alanı olarak görülmüştür (Özdemir B. G., 2017, s. 109). Kamusal alan ise J. Habermas tarafından "*Özel şahısların, kendilerini ilgilendiren ortak bir mesele etrafında akıl yürüttükleri, rasyonel bir tartışma içine girdikleri ve bu tartışmanın neticesinde o mesele hakkında ortak kanaati, kamuoyunu oluşturdukları araç, süreç ve mekânların tanımladığı hayat alanı"* şeklinde açıklanmıştır (Koç). Tanımlardan da anlaşılacağı üzere muhteviyatları açısından özel ve kamusal alan arasında karşıtlık ilkesi söz konusudur. Özel ve kamusal alan kavramlarından; kamusal alan devlet ile de ilişkilendirilirken özel alan ise kamusal alanın oluşumunda bir öğe olarak bulunan bireylerin özgün eylemlerde bulundukları “her türlü resmi ortam dışı alanı” temsil eder (Yükselbaba, 2008, s. 45-48).

Kamusal alan özel alan ikiliğinin ortaya çıktığı diğer bir durum da kadın ve erkeğin cinsiyetleri üzerinden ortaya konulan ayrıştırmalardır. Kamusal alan erkeğin iktidar, güç ve yönetim gibi unsurları elinde bulundurduğu alanı temsil ederken, özel alan bir veya iki kişinin etkileşimde bulunduğu, dışa kapalı alanı temsil etmektedir. Özel alan olarak tanımlan ve genellikle ev içi ile özdeşleştirilen bu alan kadın ile eşleştirilmiş ve kadının cinsiyeti üzerinden belirlenen rollerine dair sorumluluklarını bu alan içerisinde gerçekleştirmesi beklenmiştir (Ersöz, 2015, s. 80-82). Doğası gereği özel alanda kalması düşünülen kadının erkeğin iktidar ve güç alanı olarak

tanımlanan kamusal alanda bulunmaması gerektiği ileri sürülmüştür. Modernleşme sürecinin temellerini oluşturan Aydınlanma Devri'nin ortaya koyduğu ilkelerde de kendini gösteren eril söylem ve eril tahakküm günümüz toplumlarında halen çeşitli düzeylerde varlığını devam ettirir. Akılcılık temelinde hareket eden ve Tanrı-Doğa ikileminde doğa yasalarının egemen kılınması yönünde tavır takınan, metafizik bilgi karşısında akıl yoluyla edinilen bilgiyi olumlayan aydınlanma düşünürlerince üzerinde durulan *"akıl"* erkek aklı ve erkek iradesi olmuştur. "J.J. Rousseau kamusal ve özel alanlarda erkek ve kadın ayrımını sosyal düzenin temel bir özelliği olarak görmektedir. Erkek, *"aklı"* temsil eder ve onu kamusal alana uygun hale getiren ise onun *"akıl yürütme"* yeteneğidir (Ersöz, 2015, s. 83-85).

Üretimin ev içi ve çevresi ile sınırlı olduğu sanayi öncesi ekonomi sisteminde erkek ile birlikte yer alan kadınının bu edilgen konumu sanayi döneminin başlangıcında da devam etmiştir. Kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu güç, erkeğin gücü olmuştur. Erkek ile bağdaştırılan *"ücretli emek"* karşısında kadının ev içi işlerde ortaya koyduğu emek ikincil plana itilmiş değersizleştirilmiştir (Urhan, 2015, s. 32). Sanayi döneminde üretim alanlarının ev dışında oluşması sonucu varlık alanı ev içi ve çevresi ile sınırlandırılan kadın ise zekâ ve güç gerektiren sanayi tipi üretime ilişkin yetkinliğinin olmadığı yönündeki gerekçelendirmeler ile hane dışı üretim sisteminin dışında bırakılmıştır (Şahin, 2011, s. 15). Farklı kültürlerde farklı biçimlerde kendini göstermekle birlikte tarihsel süreç içerisinde görülmektedir ki erkekler ile birlikte ortak bir yaşam sürdüren kadınlar, gerek ekonomik unsurlar gerek inanç sistemleri gerekse toplumların değer yargıları/ön yargıları ile şekillenen tutumlar sonucunda toplumsal bilinç karşısında dezavantajlı bir konumda yer almışlardır (Arar, 2019, s. 3-4). Kadının ikinci plana itildiği bu süreç Sanayi Devrimi sonrası dönemde ekonomik temelli olarak sağlanan güç ile kadınlar lehine olacak biçimde bir dönüşüm gerçekleşmiş ve kadın kamusal, sosyal ve ekonomik alanda görünürlük kazanmıştır. Önceki dönemlerde aile içi de olmak üzere herhangi bir hakkı bulunmayan "şey" gibi algılanan ve ataerkil sistemin tahakkümü altında bulunan kadın, miras-boşanma-çocukların eğitimi gibi birçok önemli konuda söz sahibi olamamış bununla birlikte hukuksal açıdan da aynı düzeyde mağdur edilmiş ve haksızlığa uğratılmıştır (Erbay, 2019, s. 5-8)

Kadının kamusal alanda var olma çabasına ilişkin serüven 200 yılı aşkın bir süredir devam etmektedir. Ataerkil sistemi destekleyen eril siyasi söylemler ile de beslenen kadının kamusal alandan uzaklaştırılmasına ve ev içine hapsedilmesine yönelik sergilenen bu tutum kadını erkeğe bağlı ve erkeğin kontrolüne açık hale getirmeye çalışmaktadır. Kadına yönelik bu tutum *"kadınlık doğasın*a" ilişkin tanımlamalarla temellendirilmiş ve bu bağlamda kadının ikincil konumu meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Ersöz, 2015, s. 97).

1.2. Toplumsal Cinsiyet Rolleri Bağlamında Kadın

Cinsiyet kavramı temel alınarak ortaya konulan ancak ondan daha öte ve karmaşık bir yapı olan "toplumsal cinsiyet" ise kadın ve erkeğin sadece cinsiyet özelliklerine göre değil kültürel, ekonomik, sosyal, hukuksal birçok alanda ve yine biyolojik özellikleri doğrultusunda değerlendirilmesi olarak tanımlanabilir. Toplum tarafından cinsiyetler üzerinden bu tanımlamaların yapılmasında belirli kalıplar ekseninde hareket edilmektedir. Bu kalıpları belirleyen unsur ise içinde yaşanılan toplumun ideolojik tutumu, inanç sistemi ve geleneklerdir. (Kabadayı, 2014, s. 67). Toplumlarda kadın ve erkeklerin cinsiyetlerine ilişkin biyolojik

temellere dayanan bu kategorize etme durumu için kullanılan kriterlerin belirlenmesinde o toplumun sahip olduğu inanç sisteminin ve toplumun ataerkil yapılanmasının etkisi vardır. Tüm bu kriterler ekseninde cinsiyeti üzerinden değerlendirilmeye maruz kalan kadın bireyler bir çeşit önyargı ile karşılaşmakta ve yine bu önyargılar doğrultusunda toplumsal alanda konumlandırılmaktadır (Vatandaş, 2007, s. 32). *"Toplumsal cinsiyet kavramını sosyolojiye kazandıran Ann Oakley'e göre "cinsiyet" biyolojik kadın-erkek ayrımını anlatırken "toplumsal cinsiyet" erkeklik ile kadınlık arasında buna paralel ve toplumsal bakımdan eşitsiz bölünmeye gönderme yapmaktadır."* Toplumsal cinsiyeti dair algılamayı ve tanımlamayı oluşturan şey ise doğuştan gelen biyolojik etken değil toplumsal yapıdaki işleyiş biçimleri ve değer örüntüleridir (Kaçar, 2007, s. 8).

Cinsiyet kimliğine ilişkin ayrımı genellikle oyun ile öğrenilen roller ve kıyafetler üzerinden algılayan çocuklar için daha sonraki aşamada kadın ve erkeğin ne olduğuna ve bunların birbirinden nasıl ayrıldığına ilişkin inançların oluşumu vardır. Son olarak ise iki cins içinde ideal olan davranış kalıpları ve tutumlar belirlenir. Cinslere ait özelliklerin ne olduğu ya da ne olması gerektiğine ilişkin görüşlerin oluşmasında inançlar ve geçirilen sosyalleşme süreci sonucunda oluşan önyargılardan esinlenilen beklentiler etkili olur. Önyargılar çerçevesinde oluşan beklentilerin tarafsızlık özelliği ortadan kaybolduğu için kadın ve erkek birbiri karşısında "öteki" konumuna gelir (Vatandaş, 2007, s. 32-33). İki cinsin birbirine karşıt durumlarda yer alarak birinin, diğerinin özelliklerine göre değerlendirilmesi ile ortaya çıkan bu düalist yaklaşımda iyi-kötü ya da güçlü-zayıf gibi karşılaştırmalar ile kadın kötü ya da güçsüz olarak betimlenir (Kaçar, 2007, s. 5). Toplumsal cinsiyet ayrımında temel odak noktası kadın cinsiyeti ile tanımlanan kadın olgusu üzerine uygulanmak istenen yaptırımlardır. "Kadın" biyolojik temelli bir kavram iken ***"kadınlık"*** ise kültürel, dini ve sosyal alanlardaki deneyimler sonucu kadın cinsinin yapıp etmek zorunda olduğu bir takım tavır ve davranışlarla tanımlanmaktadır. Kadınlığı belirleyen ve bu olgu üzerinden kadına sınırlar koyan da ***"erkeklik"***tir. Burada eril tahakkümün bir dayatması söz konusudur (Bingöl, 2014, s. 108-109). Günümüz modern toplumlarında hak ve özgürlükler noktasında yaşanılan gelişmeler toplumsal alanda kadına uygulanan eril tahakküme karşı belirli düzeyde yol kat etmiş olsa da geleneksel ataerkil toplum yapısının kadına ilişkin tanımlama biçimlerinin izlerini kökten silebildiği söylenemez (Kaçar, 2007, s. 8). Erkekler günümüzde de hala hem aile içi konularda hem de aile dışı konularda hane halkını temsil etme yetkisinin kendisinde bulunduğu öğretisi ile karar alma hususunda kendisini tek yetkili olarak görebilmektedir. Kadınlar cinsel kimliği üzerinden değerlendirilmekte ve sadece kendisine atfedilen ancak toplumun tamamını ilgilendiren bir durum olarak algılanan "namus" olgusuna ilişkin dayatmalar ile mücadele etmektedir (Tuskan, 2012, s. 446-447).

1.3. Üniversitede Kadının Varlığı

Toplumsal cinsiyet temelli kriterler ekseninde kadın ve erkeğin toplumsal yaşam içerisinde rol ve sorumlulukları belirlendiği gibi meslek seçimleri noktasında da belirgin bir tipleştirme durumu söz konusudur. Kadınların ve erkeklerin yapabileceği mesleklerin belirli düzlemlerde birbirinden ayrıştırılarak ifade edilmesi bunun göstergesidir. Mesleki açıdan çalışma hayatında kadınların meslek seçimleri noktasında kendilerine sunulan bu doğrultuda belirli meslekleri (öğretmenlik, bankacılık, hemşirelik gibi) seçmesi beklenir. Buna karşı erkekler için ise daha

üst düzey olarak nitelendirilen meslek alanlarının seçimi söz konusudur. Buradaki yatay yönelimli mesleki ayrıştırma toplumsal cinsiyet temelli olarak yapılır. Aynı zamanda toplumsal cinsiyette de kadına dair belirlenen rollerin genellikle ev içi işlerde daha büyük sorumluluklar taşıması beklenen kadının yapmış olduğu meslekte erkekler karşısında başarı ve statü kazanması noktasında karşısına çıkarılan engeller ise dikey ayrışmanın bir sonucudur (Gedikli, 2021).

Tablo 1: 2024 Kadın ve Erkeklerin Akademide Statüye Göre Dağılımı

Statü	**Toplam Sayı**	**Erkek Sayısı**	**Erkek Yüzdelik Oran**	**Kadın Sayısı**	**Kadın Yüzdelik Oran**
Profesör	38821	26521	%65,7	12296	%34,3
Doçent	23793	13846	%58,2	9947	%41,8
Dr. Öğretim Üyesi	43758	23030	%52,6	20728	%47,4
Öğretim Görevlisi	39776	21332	%48,4	18444	%51,6
Araştırma Görevlisi	42350	19378	%46,2	22792	%53,8
Toplam	181498	97291	%53,6	84207	%46,4

Kaynak: (YÖK, 2024).

Tablo 1'de de görüldüğü üzere üniversitelerde kadın akademisyenlerin oranı erkek akademisyenlerin oranına nazaran geçmiş dönemlere göre artmış olsa da Türkiye'de halen akademik alan erkek egemenliğinin yoğun olduğu bir alandır. Tıp ve mühendis gibi doğa bilimleri alanlarında kadın akademisyen varlığı daha düşük oranlarda kalmıştır. Üniversitelerde kadın temsilinin düşük düzeyde olmasında neo-liberal devlet politikaların da etkilerinden söz etmek mümkündür. Bu politikalar ile eğitim bir ticari bir sektör haline getirilmiş ve performansa dayalı bir sistem üretilmiştir. Beklenen performansı anne ve eş olma durumu sebebiyle gerçekleştiremeyeceği düşünülen kadınların alana ilişkin varlık alanlarını genişletme çabası zorlu bir setle karşı karşıya kalmıştır (Özkaplan, 2013, s. 13-17). Çalışma yaşamında kadının temsil düzeyi dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de erkekler ile karşılaştırıldığında daha düşük düzeydedir. Aynı zamanda kadın istihdamının düşük olmasının yanı sıra çalışma hayatında yer alan kadınların dikey yönde ilerlemeleri özel ya da kamu alanındaki iş ve iş yerlerinde yönetim kademesinde üst düzey konumlarda yer almaları zorlu ve meşakkatli bir süreç gerektirmektedir. Cinsiyet temelli ayrıştırmanın bir sonucu olarak kadınlar meslek seçimi noktasında ve seçtikleri mesleklerde ilerlemeleri noktasında dezavantajlı duruma düşmektedir. Bu durum kurumlarda ve diğer kuruluşlarda kadın için üst sınır olduğunu ifade etmek amacıyla ortaya konulan "cam tavan sendromu" ile ifade edilir. Cinsiyet temelli rol dağılımın da çocuk bakımının birincil sorumluluğu üstlenmesi beklenen kadının hangi mesleği icra ederse etsin

birinci sorumluluğu ve rolü annelik olarak kabul edilir. Bu sebeple de anne ve anne adayı tüm kadınlar için icra ettikleri mesleğe yeterince vakit ayıramayacaklarına dair bir önyargı doğmuştur (Mızrahı & Aracı, 2010, s. 150).

2. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

Bu çalışmanın amacı akademik alanda toplumsal cinsiyet bağlamında kadınların yaşadığı sorunlar ve bu sorunların kadınların akademik başarı düzeylerini nasıl etkilendiğini belirlemektir. Çalışma yaşamında var olmaya çalışan kadınların bilgi üretim merkezi konumundaki üniversitelerde toplumsal cinsiyet bağlamında tanımlandıkları ve sınırlandırıldıkları roller ve sorumluluklar ekseninde maruz kaldıkları ötekileştirme politikaları ve bu politikalar sonucu yaşadıkları sorunları ortaya koymayı hedefleyen araştırmada gözlem, görüşme ve doküman analizi gibi nitel veri toplama teknikleri kullanılmıştır. Araştırmaya konu olan duruma ilişkin derinlemesine veri elde edebilmek ve durumu sosyal gerçekliği içerisinde bütünlüğü ile anlayabilmek amacıyla nitel yöntem kullanılmıştır. Araştırmanın evrenini lisans eğitimi sonrası akademik hayatına devam eden kadınlar örneklemi ise Doktora düzeyinde yükseköğretimine devam etmekte olan 8 kadın görüşmeciden oluşmaktadır. Araştırma için seçilen katılımcılar araştırmanın amacı doğrultusunda amaçlı örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Böylece araştırma problemine ilişkin incelikli verilere ulaşılması hedeflenmiştir. Araştırmaya katılan 8 kadın katılımcının her birine toplam 10 soru sorulmuştur.

Araştırma açısından ulaşılması planlanan veriye ilişkin araştırmacıya sağlıklı bir yol haritası sunması ve araştırmacı açısından soruların önceden belirlenmiş olmasının görüşme öncesinde planlama yapmaya imkân sağlaması sebebiyle *"Yapılandırılmış Görüşme"* tekniği kullanılmıştır. Yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılarak hem mevcut probleme ilişkin derinlemesine veri elde edilmiş hem de kişilerin araştırma problemine ilişkin tutumları açık bir biçimde ortaya konulabilmiştir. Araştırma sürecinde amaca yönelik olarak örneklem tekniği ile belirlenen kadınların araştırma sürecinde belirgin bir olumsuz tavrı olmamakla birlikte içinde bulundukları duruma ilişkin gerçekliğin tam olarak yansıtılması konusunda kimi durumlarda tedirginlik yaşamışlardır. Şikâyet ve beklentilerinin ya da maruz kaldıkları ötekileştirici tutumun, kendileri taraflarından dile getirilmesi noktasında aralarında ast üst ilişkisi bulunan yöneticiler ile sorun yaşamak noktasında tedirginlik yaşadıkları gözlemlenmiştir. Araştırma Sakarya'daki üniversiteler özelinde doktora düzeyinde eğitim gören kadınlar üzerinden gerçekleştirileceği için konuya dair özgün veriler elde edilecek olmakla birlikte araştırma sonucunda elde edilen bulguların genellenebilir bir niteliği olmayacaktır.

Katılımcılar tarafından belirlenen zaman ve mekânda gerçekleştirilen görüşmeler esnasında katılımcılar görüşmenin amacı konusundan bilgilendirilmişler ve yine katılımcıların izni dâhilinde görüşmeler ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Görüşmeler sonucunda elde veriler daha sonra analizinde ise betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Böylece görüşmeler sonucu elde edilen veriler belirlenen çerçeveler ekseninde gruplandırılmış ve kadınların akademik yaşamda karşılaştığı sorunlara ilişkin tutumlar toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadının ev içi rollerinden kaynaklı akademide yaşadığı güçlükler, toplumsal cinsiyetin üniversiteye yansımasının damgalama ve cam tavan metaforu ekseninde ele alınması şeklinde iki kategoride sınıflandırılmıştır.

3. BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmaya dâhil olan katılımcıların demografik özellikleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır.

Tablo 2: Katılımcıların Demografik Özellikleri

1.Katılımcı	K-1	42	Evli	Memur	3
2.Katılımcı	K-2	38	Evli	Akademisyen	2
3.Katılımcı	K-3	37	Evli	Memur	1
4.Katılımcı	K-4	41	Evli	Akademisyen	2
5.Katılımcı	K-5	30	Bekar	Akademisyen	-
6.Katılımcı	K-6	43	Evli	Akademisyen	2
7.Katılımcı	K-7	29	Bekar	Öğrenci	-
8.Katılımcı	K-8	27	Bekar	Öğrenci	-
Toplam	8 Kişi				

Kaynak: Yazar tarafından Microsoft Word programı kullanarak oluşturmuştur.

Araştırma farklı alanlarda doktora düzeyinde eğitim görmekte olan 8 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılardan 5'i evli geriye kalan 3'ü ise bekardır. Evli katılımcıların her biri en az bir çocuk sahibidir. Katılımcılardan 4'ü akademisyen, 2'si memur, diğer 2'si ise öğrencidir.

3.1. Toplumsal Cinsiyet Rolleri Bağlamında Kadının Ev İçi Rollerinden Kaynaklı Akademide Yaşadığı Güçlükler

Farklı kültürlerde farklı biçimlerde kendini göstermekle birlikte tarihsel süreç içerisinde görülmektedir ki erkekler ile birlikte ortak bir yaşam sürdüren kadınlar gerek ekonomik unsurlar gerek inanç sistemleri gerekse toplumların değer yargıları/ön yargıları ile şekillenen tutumlar sonucunda toplumsal bilinç karşısında dezavantajlı bir konumda yer almışlardır (Arar, 2019, s. 3-4). Örneğin bu bağlamda K-3 "akademik alanda kadınlar ve erkekler aynı şartlarda mı bulunuyor" sorununa şu şekilde cevap vermiştir "…*Keşke erkekler ve kadınlar akademik alanda aynı şartlarda ilerliyor olsaydı. Size bunu şu şekilde ifade edeyim aynı kurumda çalıştığım ve aynı anda yüksek lisansa başladığım hatta kendisi de evli olan erkek bir arkadaşım şuan doçentliğini almak için yayın sayısını tamamlamak üzere. Kendisiyle görüştüğümüzde de aramızda genelde bunun sık sık muhabbetini geçiririz. Kendisi bana ithafen –sen hala bir doktorayı bitiremedin benim doçentliği kutlarız artık seninle- şeklinde espri yapar. Tabi ki onun akşam eve gittiğinde hazır kurulmuş sofraya oturmuş olduğu gerçeğini görmezden gelmek mümkün değildir…"* (Evli, Memur,37) şeklinde ifade etmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere kadın hangi pozisyonda ve statüde olursa olsun yemek yapmak gibi ev içi işler sadece kadının sorumluluğu olarak tanımlanır. Bir diğer örnek ise K-8 durumu şu şekilde ifade etmiştir "… *Geçenlerde bu konuyla ilgili bir sohbete denk geldim. Erkekler bu alanda kendileri daha başarılı olarak tanımlıyorlar ve biz kadınların onlara göre dersler konusunda daha başarılı*

olduğumuzu söylemelerine rağmen bu alanda ilerleyebilmek için daha çok çabalamamız gerektiğini düşünüyorlar. Ama bence kaçırdıkları nokta kadınların evli ya da bekar olsun toplumsal olarak onlara yüklenilen rolleri her alanda ortaya çıkmasıdır. Buna en basitinden şöyle örnek vereyim eve misafir geldiğinde odamda bilgisayar başında olmam misafirlere saygısızlık ediyormuşum şeklinde beni rahatsız etmektedir. Bu da yetiştiğim çevrenin bana yüklemiş olduğu rollerden kaynaklanmaktadır" (Bekar, Öğrenci, 27) şeklinde ifade ederek aslında toplumsal cinsiyet bağlamında kendisine yüklenen rollerin erkekler tarafından hem meşrulaştırıldığını hem kabul edildiğini hem de bu kalıplar ekseninde davranması gerektiğini dile getirmiştir.

En ilkel topluluk biçimlerinden itibaren kadın ve erkek rolleri belirlenmiş ve bu rollere bağlı olarak kadın ile erkek arasında ilk iş bölümü gerçekleştirilmiştir. Cinsiyet temelli olarak gerçekleştirilen bu iş bölümünde kadın ev içi ve çevresindeki işlerden ve çocuk bakımından sorumlu tutulurken; fiziksel gücü ile öne çıkan erkek yaşam alanının uzağında avcılık ve toplayıcılık işlerinden sorumlu tutulmuştur. Cinsiyete ve fiziki güce dayalı bu iş bölümüyle ekonomik anlamda kadın daha edilgen bir konuma yerleştirildi (Çoban, 2012, s. 3). Kadının varlığını *"özel alan"* olarak tanımlanabilecek hane içinde kabul eden bu düşünce sistemi erkeğin güç ve iktidar arzusuna dayanmakta ve kadını kamusal alandan uzak tutarak gücü ve iktidarı erkeğin tekelinde tutmaya çalışmaktadır (Ersöz, 2015, s. 82-83). Örneğin K-2 bu durumu şu şekilde ifade etmiştir *"... Ankara'da doğdum, büyüdüm, çiftçi bir ailenin çocuğuyum. Hala ailemin yaşadığı köye gittiğimde 'bu yaştan sonra okuyup ne yapacaksın, bak ne güzel kocan çocukların var, bu 3 tane adama kim bakacak sende sürekli okuldaysan, ders çalışıyorsan' şeklinde cümlelere maruz kalıyorum (Gülüyor)..."* (Evli, Akademisyen, 38). Görüldüğü üzere kadın özel alandaki varlığı ile kabul görmekte ve kamusal alandaki varlığı özel alandaki varlığının önüne geçmesi kaygısıyla ötelenerek yok sayılmaktadır.

3.2. Toplumsal Cinsiyetin Üniversiteye Yansımasının Damgalama ve Cam Tavan Metaforu Ekseninde Ele Alınması

Çalışma yaşamında kadının temsil düzeyi dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de erkekler ile karşılaştırıldığında daha düşük düzeydedir. Aynı zamanda kadın istihdamının düşük olmasının yanı sıra çalışma hayatında yer alan kadınların dikey yönde ilerlemeleri özel ya da kamu alanındaki iş ve iş yerlerinde yönetim kademesinde üst düzey konumlarda yer almaları zorlu ve meşakkatli bir süreç gerektirmektedir. Bu durumu üniversitelerde en üst düzey yönetim birimini temsil eden rektörlük kadrolarının kadın ve erkek dağılımlarına bakarak da görmek mümkündür. Ülkemizdeki üniversitelerde bulunan toplam 71 rektörün sadece 17'si kadın iken 54'ü erkektir. Başka bir ifadeyle kadın rektörlerin oranı %23,94, erkek rektörlerin oranı ise %76,06'dır. Katılımcılara sorulan 'akademik kariyerinizde geleceğe yönelik kariyer planınız nedir?' sorusuna ilişkin K-6 tarafından verilen şu cevap *"... Elbette ki yüksek lisansa başladığımda çok daha farklı bir kariyer planım mevcuttu ancak aradan geçen zaman zarfında işlerin pek de benim hayalimdeki gibi gitmeyeceğini anlamış oldum. Önce ilk çocuk doğdu. O süre zarfında yüksek lisans aksadı; mecburen tezi bir sonraki döneme bırakmak zorunda kaldım. Doktorayı bitirmek çok daha külfetli oldu benim için. O süreçte ikinci çocuğu doğurmuştum. Kimya alanında doktora esnasında sık sık laboratuvar çalışmaları yapılması gerekiyor. Yani eşime sen çocuğa bak ben laboratuvarda çalışıcam deme gibi bir lüksüm de*

yoktu maalesef (gülümsüyor). Şartlar böyle olunca mecburen akademik kariyere ilişkin hayallerde sınırlı kalıyor. Hatta sana çok çarpıcı bir örnek vereyim doktora aşamasında danışmanı olduğum erkek öğrencim şuan benim amirim durumuda…" (Evli, Akademisyen, 43) Kadının yaşadığı dezavantajlılığı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Burada da görüldüğü üzere dikey hareketlilik akademik alanda kadınlar için pek de mümkün olmuyor. Ve yine bu örnekten de anlaşılacağı üzere çalışma hayatında evli ve çocuklu olan kadınların ilerlemesine engel olan görünmez ama çok keskin bir biçimde hissedilen cam tavanların varlığı kanıtlanmaktadır.

Cinsiyet temelli ayrıştırmanın bir sonucu olarak kadınlar meslek seçimi noktasında ve seçtikleri mesleklerde ilerlemeleri noktasında dezavantajlı duruma düşmektedir. Bu durum kurumlarda ve diğer kuruluşlarda kadın için üst sınır olduğunu ifade etmek amacıyla ortaya konulan "cam tavan sendromu" ile ifade edilir. Cinsiyet temelli rol dağılımında çocuk bakımının birincil sorumluluğu üstlenmesi beklenen kadının hangi mesleği icra ederse etsin birinci sorumluluğu ve rolü annelik olarak kabul edilir. Bu sebeple de anne ve anne adayı tüm kadınlar için icra ettikleri mesleğe yeterince vakit ayıramayacaklarına dair bir önyargı doğmuştur (Mızrahı & Aracı, 2010, s. 150). Buna örnek olarak ise katılımcılardan K-2 yüksek lisans aşamasında bir erkek yönetici tarafından kendisine kurulan şu cümleleri ifade etmiştir *"… Tez aşamasında çok zorlandığım bir dönemde adam tutup bana 'bu kadar da kasmaya gerek yok en fazla yüksek lisansı uzatırsın ki zaten daha doktora var eeee senin düğünde yaklaşıyor zaten çocukta olur yani ha bi sene sonra ha bi sene önce ne fark eder rektör olacak değilsin ya' dedi. Yani bu söylediğine güler misin ağlar mısın sen düşün…"* (Evli, Akademisyen, 38). Tıpkı diğer kurumlarda olduğu gibi üniversitede de kadınların evlenecek olması, evli olması ya da çocuk sahibi olması akademik alanda ilerlemeleri noktasında bir engel teşkil etmektedir. Çünkü kadınlardan evlendikleri anda toplumsal cinsiyete bağlı olarak belirlenen tüm 'kadınlık' rollerini yerine getirmesi beklenir.

Erving Goffman tarafından 'toplumun bir üyesi olan insanın herhangi bir özelliğinden dolayı yine toplum tarafından itibarının sarsılması' olarak tanımlanan damgalama genel kabul gören toplumsal kimlik ile aslında var olan kimlik arasındaki farklılıklardan dolayı kişilerin damgalanması söz konusudur (Özmen & Erdem, 2018, s. 192-193) . Bu noktada dışlanma damgalamayı doğurmaktadır. Kadın, kadın olmanın toplum tarafından belirlene sınırları dışında bir tavır, tutum ya da davranış sergilediğinde ötekileştirilmekte ve dışlanmaktadır. Bu dışlanmanın düzeyi ve görünürlüğü değişkenlik göstermekle birlikte kadının çalışma hayatındaki varlığını sekteye uğratabilmektedir. Dolayısıyla kadınlar sırf kadın olduğu için bir damgalanmaya maruz kalarak çalışma hayatında ve ev/özel alanda dışlamaktadır. Klasik anlamda kadına yönelik beklentiler vardır. Hemen hemen eşit düzeyde kadın ve erkek bazı sektörlere aynı düzeyde katılıyor olsa bile üst kademelere bakıldığında yani yönetici pozisyonlarında kadınların daha düşük olduğunu görüyoruz. Kadınların kademe yükselmesinde görünmeyen engeller vardır. Bunların başında kültürel önyargılar gelir. Konuyla ilgili 'sosyal çevreniz sizi takdir ediyor mu?' sorusuna K-7 ve K-3'ün verdikleri cevaplar konuyu açık bir şekilde ifade etmektedir. K-7 *"… Çevremde şu sıralar beni takdir etmekten ziyade eleştiriliyor bile olabilirim. Annemlere ziyarete gittiğimde çok klasik olacak belki ama mahalledeki teyzeler sürekli kız sen ne zaman evleniceksin, kaç yaşına geldin, bak evde kalıcaksın şeklinde imalarda bulunma peşindeler…"* (Bekar, Öğrenci, 29) bu şekilde cevap vermiştir. Kadın olmanın

kriterlerinin belirlendiği toplumsal cinsiyet kültürel alanda oluşturulmakta ve kadının da bu kodlar ekseninde hareket etmesi beklenmektedir. Katılımcı K-7'ye yöneltilen eleştirel tavırdan da anlaşılacağı üzere kültürel alanda belirlenen kriterlere uymayan kadın, kabul görülen kimliğe ilişkin bir tavır sergilediğinde eleştirilmekte, damgalanmaktadır. K-3 ise bu durumu şu şekilde ifade etmektedir *"... Bazı durumlarda takdir edildiğimde oluyor elbette. Genelde ev, iş, çocuk, okul hepsini bir arada maşallah iyi yürütüyorsun ama eşine ve çocuğuna yeterince zaman ayırabiliyor musun? sence diye de sormadan da geçemiyorlar açıkçası. Mesela geçen gün çocuğun okulundaki veliler kendi aralarında bi kahvaltı etkinliği düzenlediler ben yoğunluktan katılamadım. Velilerden bi tanesi 'keşke sen de gelseydin kızında eğlenirdi en azından senin işin var diye çocuğu da eve hapsettin' diye bir cümle kurdu..."* (Evli, Memur, 37). Kadının kadın olma durumuna ilişkin toplum tarafından belirlenen eril tahakküm tarafından desteklenen kalıplar kadınlar tarafından da benimsenmekte ve içselleştirilmektedir. Kadından bu kriterlere uyması kadınlar tarafından bile beklenir haldedir.

SONUÇ

Geçmişten günümüze kadınlar sadece kadın olma özellikleri sebebiyle birçok alanda olduğu gibi çalışma alanında da dışlanmaya maruz kalmışlardır. Bu dışlanma ile içinde yaşadıkları toplumu maddi ve manevi birçok farklı imkana erişme noktasında hak kaybına uğratılmışlardır. Dışlanmanın dışlanan bireyler üzerindeki en belirgin göstergesi olan güçsüzleştirme kadına karşı yapılan dışlama biçimlerinin en tem temel sonuçlarından birini oluşturur. Her toplumun kültürel mitleri, değer örüntüleri her dönemde farklı bağlamlarda ve yeni biçimlerde inşa edilir. Geçmişten günümüze kadına ilişkin standardize edilmiş kalıpların oluşturulduğu toplumsal cinsiyette toplumun kültürünün ortak bilincinin bir ürünü olarak karşımıza çıkar. Geçmişte ve günümüzde kadınların maruz kaldığı dışlamayı üreten de temel etken de toplumsal cinsiyetle ilişkilendirilerek ortaya konulan bu standartlardır. Biyolojik temelden bağımsız olarak kadın ve erkeğe ilişkin tutum, davranış ve diğer tüm özelliklerin belirlenmesini toplum bu bağlamda gerçekleştirir. Ve her iki cinsin de bu sınırlar çerçevesinde hareket etmesi, kendi alanlarına ilişkin rol ve statüleri yerine getirmesi beklenir. Gelenekten modernle oradan da modern sonrası döneme kadar yaşanan toplumsal değişimler ekseninde toplumsal cinsiyete ilişkin belirlenen kriterler değişmiş olmakla beraber görünen odur ki kadınlar açısından dezavantajlılık durumu eril tahakkümlü söylemler ile beslenmekte ve sürdürülmektedir. Modern dönemde akıl ve doğa bilimleri öncelenmiş ve buradaki aklı, erkek aklı temsil etmiştir. Kadının tüm varlık alanının ev içi olarak sınırlandırıldığı geleneksel toplumdan, kadının kamusal alanda varlık bulmaya başladığı modern topluma değin kadın, erkek karşısında hep ikinci planda yer almıştır. Yaşam alanı özel alanda sınırlandırılan kadın kamusal alanda var olabilmek için toplumsal cinsiyetin dar kalıpları ile mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kadın, anne ve eş olmak, ev işlerini yapmak gibi görevleri yerine getirmekle sorumlu tutularak bu rol ve sorumluluklar üzerinden kadınlık durumu belirlenmiştir. Bunun dışında bir biçimde davranış eğilimi göstererek çalışma hayatında var olan kadınlar çeşitli düzeylerde erkek egemen toplum yapıları içerisinde dışlanmaya maruz kalmışlardır.

KAYNAKÇA

Arar, S. B. (2019, Haziran). Yazılı Basın Ekonomi Haberlerinde Kadın İmgesi. *Mersin Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Kadın Araştırmaları-Anabilim Dalı-Yüksek Lisans Tezi*.

Bingöl, O. (2014). Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye'de Kadınlık. *Gümüshane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü, 1*(16), 108-114.

Çoban, H. (2012). Kadınların İş Piyasasındaki Yeri ve Karşılaştıkları Sorunlar. *Süleyman Demirel Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı-Yükseklisans Tezi*.

Erbay, H. (2019, Ocak). Tarihsel Süreçte Dünya'da ve Türk Toplumunda Kadın Algısı ve Haklarının Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Ege Sosyal Bilimler Dergisi, 2*(1), 1-25.

Ersöz, A. G. (2015, Nisan). Özel Alan / Kamusal Alan Dikotomisi: Kadınlığın "Doğası" ve Kamusal Alandan Dışlanmışlığı. *Sosyoloji Araştırmaları Derğisi, 18*(1), 80-102.

Gedikli, Ç. (2021, Şubat 16). *Türkiye'de Cinsiyete Dayalı Mesleki Ayrışmanın Boyutu: Kadınlar Mesleki Hiyerarşinin Neresinde?* 1 Mayıs 2022 tarihinde Koçkam: https://kockam.ku.edu.tr/turkiyede-cinsiyete-dayali-mesleki-ayrismanin-boyutu-kadinlar-mesleki-hiyerarsinin-neresinde-cigdem-gedikli/ adresinden alındı.

Kabadayı, L. (2014). Toplumsal Cinsiyet ve Film. *Doktora Tezi*. İzmir: Eğe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kaçar, Ö. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Kadının Konumu: Türkiye'de Yakın Zamandaki Gelişimi Anlamak. *Tez*. Afyonkarahisar, Türkiye.

Koç, M. *Kamusal ve Özel Alan Ayrımı Nedir?* 2 Şubat, 2021 tarihinde gelecekhukuk: https://gelecekhukuk.com adresinden alındı.

Küçük, N. T. (1992). Kadın ve Reklam: Kadınca İle Kadın Aile Dergilerinde Kadın İmgeleri Kullanılan Reklamların Karşılaştırmalı Eleştirel Bir Analizi. *Ankara Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-İletişim Anabilim Dalı-Yüksek Lisans Tezi*.

Mardin, Ş. (2017). Osmanlı Modernleşmesinden Kemalizm'e Din. Ş. Mardin içinde, *Türkiye'de Din ve Siyaset* (s. 9-145). İstanbul: İletişim Yayınları.

Mızrahı, R., & Aracı, H. (2010). Kadın Yöneticiler ve Cam Tavan Sendromu Üzerine Bir Araştırma. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi, 2*(1), 149-156.

Özdemir, B. G. (2017, Mart 3). Türk Sineması'nda Özel Alan Kamusal Alan Karşıtlığında Anlatıda Mekan Öğesinin Kullanımı. *Uluslararası Özel Araştırmalar Dergisi, 2*(1).

Özdemir, G. (2009, Mart). Türk Kadınının Toplumsal Konumunun Gelişim Süreci. *Sosyal Bilimler Metinleri*.

Özkaplan, N. (2013). Kadın Akademisyenler: Cam Tavanlar Hala Çok Kalın! *Kadın Araştırmaları Dergisi, 1*(12), 1-23.

Özmen, S., & Erdem, R. (2018). Damgalamanın Kavramsal Çerçevesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 23*(1), 185-208.

Şahin, F. (2011). Kadınların Siyasal Katılımları Çerçevesinde Kadın Meclislerinin Yerel Siyasetteki Etkinlikleri ve Üye Profilleri. *T.C. Başbakanlık-Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü-Uzmanlık Tezi*.

Tuskan, A. A. (2012, Mart). Toplumsal Cinsiyet Toplumda Kadına Biçilen Roller ve Çözümleri. (Ö. BİLGİLİOĞLU, Dü.) *Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 25*(99), 445-449.

Urhan, B. (2015, Şubat). Sendika İçi Demokrasi ve Sendika İçi Kadın Örgütlenmesi. *Sosyal Siyaset Konferansları* (69), 29-58.

Vatandaş, C. (2007). Toplumsal Cinsiyet ve Cinsiyet Rollerinin Algılanışı. *Sosyoloji Konferansları*, (s. 30-55).

YÖK. (2024). *Kadınların Yükseköğretime Erişimi.* 1 Eylük, 2024 tarihinde Yükseköğretim Kurulu: https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Haberler/2024/kadinlarin-yuksekogretime-erisimi.aspx adresinden alındı.

Yükselbaba, Ü. (2008). Habermas'da Kamusal Alan/Özel Alan Ayrımı. *İstanbul Üniversitesi-Sosyal Bilimler Enstitüsü-Kamu Hukuku Anabilim Dalı-Doktora Tezi*.

SURİYELİ GÖÇMEN KADINLARDA NAZAR İNANCI: GAZİANTEP İLİ ÖRNEĞİ[1]

Tuğba Aykal

Gaziantep Üniversitesi

Göç Enstitüsü Göç Çalışmaları Ana Bilim Dalı

aykaltugba@gmail.com ORCID: 0009-0002-0887-6536

ÖZET

Dünya genelinde birçok kültür, kendi içinde çeşitli inançlar barındırmaktadır. Bu inançların oluşup şekillenmesinde toplumların gelenek, görenek, örf ve âdetleri önemli rol oynar. Nazar inancı da bu pek çok kültürel kabulde görülen bir inanıştır. Türk kültüründe geniş ritüel varlığına sahip olan nazar inancının mitolojik bir temele dayandığı, Antik Mısır'dan Antik Yunan'a uzanan uzun bir köke sahip olduğu bilinmektedir. "Bakış, bakma" anlamına gelen bu sözcük, belirli kişilerde bulunduğuna inanılan, kıskançlık veya hayranlıkla bakılan canlı ya da cansız varlıklara olumsuz etki edebilecek bir güç veya tesir olarak tanımlanabilir. İyi ya da kötü düşüncelerin göz aracılığıyla dışa vurulduğuna inanıldığından, insanoğlu bu tür olumsuz durumları bertaraf edebilmek amacıyla çeşitli nesnelerden medet ummuştur. Bugün hâlâ güncelliğini koruyan nazar inancı, farklı kültürlerde benzer veya farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır

Göç, farklı coğrafyalardan gelen insanların bir arada yaşamasını sağlayarak kültürler arası etkileşime zemin hazırlar. Türkiye, coğrafi konumu, siyasi gelişmeler ve ekonomik farklılıklar gibi çok yönlü nedenlerle uzun yıllardır göç alan bir ülke konumundadır. Yakın çevresinde yaşanan savaşlar ve istikrarsızlık ortamları; özellikle Suriye, Irak ve Afganistan gibi ülkelerden insanların Türkiye'ye sığınmasına yol açmaktadır. Bu çalışmada, Suriye'den Türkiye'ye gelen ve Gaziantep'te yaşayan göçmen kadınların nazar inançları üzerine bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Gaziantep'te yaşayan Suriyeli göçmen kadınlarla mülakatlar yapılmış, onların nazar hakkındaki düşünceleri, korunma pratikleri ve aile içinde bu inancın aktarımı incelenmiştir. Ayrıca, kültürel uyum sürecinde yeni toplumsal ortamlara adapte olmaya çalışırken nazar inancının, kadınlara manevi bir sığınak sağladığı ve karşılaştıkları belirsizlik durumlarında güvenlik hissi oluşturduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nazar, göç, kadın

[1] Bu çalışma Gaziantep Üniversitesi'nde Doç. Dr. Ayşenur Özdal danışmanlığında hazırlanmakta olan "Suriyeli Göçmen Kadınların Doğum Adetleri: Gaziantep İli Örneği" başlıklı tezden üretilmiştir.

ABSTRACT

Across the world, many cultures encompass various beliefs. The traditions, customs, and practices of societies play a significant role in shaping these beliefs. The belief in the evil eye is one such notion found in numerous cultural contexts. In Turkish culture, the belief in the evil eye, with its extensive array of rituals, is known to have a mythological foundation tracing back to Ancient Egypt and Ancient Greece. The term, which means "gaze" or "looking," is defined as a force or influence believed to emanate from certain individuals and negatively affect living beings or inanimate objects when viewed with jealousy or admiration. Since it is believed that good or bad thoughts are conveyed through the eyes, people have sought solace in various objects to counteract such negative effects. The belief in the evil eye, still prevalent today, manifests in different ways across various cultures.

Migration fosters intercultural interaction by bringing together people from diverse regions. Due to its geographical location, political developments, and economic disparities, Turkey has been a destination for migration for many years. Wars and instability in neighboring regions, particularly in countries such as Syria, Iraq, and Afghanistan, have led people to seek refuge in Turkey. This study examines the beliefs regarding the evil eye among migrant women from Syria living in Gaziantep, Turkey. Within this context, interviews were conducted with Syrian migrant women in Gaziantep to explore their perspectives on the evil eye, their protective practices, and the intergenerational transmission of this belief within families. Additionally, it was observed that during the process of cultural adaptation, the belief in the evil eye serves as a spiritual refuge for women, providing a sense of security in times of uncertainty.

Keywords: Evil Eye, Migration, Women

GİRİŞ

İnsanoğlu, çok eski dönemlerden itibaren sosyal ilişkilerindeki ve teknolojik başarısızlıklarına, özellikle biyolojik rahatsızlıklarına bir açıklama veya bir sebep bulamadığında bunları doğaüstü güçlere bağlamıştır. Ayrıca çeşitli objeler, mekanlar ve diğer insanlarda var olduğuna inandığı gizli güçlerle yaşadığı zorluklara açıklama aramıştır. Bu güçlerin arasında nazar inancı, insanların en çok başvurduğu inançlar arasında görülmüştür. Bilimsel veriler ışığında, nazar inancı tarihsel süreç boyunca en ilkel toplumlardan en gelişmiş toplumlara kadar yaygın görülen inançlardan biri olmuştur. (Keskin, 2008, s.192) Nazar inancının kökenleri Neolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır. Girit, Aşağı Mısır, Malta, Kuzey Fransa ve Britanya gibi bölgelerde, Bronz Çağı'na ait balta şeklinde yapılmış nazarlıklar bulunmuştur. Yapılan araştırmalar, eski dönemlerden itibaren hem Doğu'da hem de Batı'da büyünün ve nazarın kötü etkilerine inanmanın, bunlara karşı önlem alma bilgilerinin köklü bir geçmişe sahip olduğunu göstermektedir. (Koşay, 1956, s. 86).

Nazar Kavramına Genel Bir Bakış

Türkçe dilinde nazar, "bir konu üzerine düşünme veya bir görüş oluşturma" anlamına gelir. Genel anlamda belirli bireylerde bulunduğuna inanılan , canlı ve cansız varlıklara özellikle

çocuklara, evcil hayvanlara, evlere, eşyalara zarar verebileceği düşünülen olumsuz ve etkili bir güç olarak tanımlanmıştır. (Türkçe Sözlük, 1983, s.873) Arapçada ise "bakış, bakma'' anlamına gelen nazar inancı, kültürel gelenekler ve günlük uygulamalar içinde önemli bir yere sahiptir. Bu olgu, din, etnik köken veya coğrafya fark etmeksizin farklı toplumlarda geniş çapta kabul görür ve yaşanır. (Şevli, 2023, s.564) Nazar inancı, İslam ülkelerinde ve Türkiye'de oldukça yaygındır. Birçok İslam toplumunda, bazı insanların bakışlarıyla zarar verebileceği, hatta ölümle sonuçlanabilecek etkiler oluşturabileceği düşüncesi yaygındır. Türk halkının kullandığı "Deveyi kazana, insanı mezara" atasözü, nazarın yıkıcı gücünü ifade eder. Bu kavram farklı kültürlerde çeşitli isimlerle anılır: Yunanlılar buna "matisma", Araplar "elayn" (göz) veya "isabet-i ayn" (göz değmesi), İranlılar "bed nezer" (kötü bakış) ve Hintliler "sihir" (büyü) der. Türkiye'de ise bu olgu "nazar", "göz", "göz değmesi", "göze gelme", "pis göz", "kötü göz" ve "kem göz" gibi çeşitli terimlerle tanımlanır. (Örnek, 2000, s.167)

Nazar inancına göre, nazar en çok sağlıklı ve güçlü çocukları, güzellikleri ya da yetenekleriyle dikkat çeken kişileri, zeki ve başarılı öğrencileri, mesleğinde öne çıkan bireyleri, yeni ev veya araba alanları, şansı açık olanları ve mutlu çiftleri etkiler. Ayrıca bereketli tarlalar, verimli bahçeler, hoş kokulu ve güzel görünümlü bitkiler, bol süt veren inekler ve herkesin beğendiği ev eşyaları gibi nesnelerin de nazardan etkilendiğine inanılır. Nazarın, bu tür kişiler ya da nesnelere kıskançlık veya aşırı hayranlıkla bakan birinin gözlerinden kaynaklandığı düşünülür. İlginç bir şekilde, nazarın sadece kıskançlık gibi olumsuz duygulardan değil, yakınlara duyulan aşırı sevgiden de kaynaklanabileceği ifade edilir. Bu inanç nedeniyle, çocukların nazara karşı en savunmasız grup olduğuna inanılır ve anne-babaların çocuklarına aşırı düşkünlük göstermesi hoş karşılanmaz. Bu bağlamda, halk arasında "İnsana en çok sevdiklerinin nazarı değer" sözü yaygın olarak kullanılır. (Çıblak, 2004, s.105,106)

Nazar kavramına dini boyutuyla bakıldığında ise İslam'da kabul edildiği bilinmektedir. Bu da Hz. Muhammed'in "Nazar'dan Allah'a sığının, çünkü göz (değmesi) gerçektir." hadisiyle ifade edilmiştir. (Çıblak, 2004, s.104). Nazar inancı, İslamiyet öncesinde olduğu gibi Yahudilik ve Hristiyanlık geleneklerinde de görülmektedir. Yahudilikte "ayin ha-ra" (şerrin gözü) olarak bilinen nazar inancı, bu dinin en eski batıl inançlarından biri olarak kabul edilir. Bu inançtan korunmak için bu dine mensup kişiler çeşitli yöntemlere başvurmuşlardır. Özellikle Doğu Avrupa'daki Yahudi topluluklarında yaygın olarak kullanılan, üzeri dualarla süslenmiş metal el figürlü muskalar, bu uygulamalara verilebilecek en tanınmış örnekler arasındadır. (Şevli, 2023, s.568)

Nazarlıklar

Nazarlıklar, onları taşıyan ve inanan kişiler için, kötü enerjilerden, hastalıklardan ve diğer olumsuz durumlardan korunmalarını sağlamak amacıyla kullanılır. Nazardan korunmak için yapılan taş ya da fil dişi gibi malzemelerden yapılan, kuş şeklinde şekillendirilmiş boncuklar, Mısır, Malta ve Iberia'da bulunmuştur. Ayrıca, Bronz Çağı'na ait, balta şeklinde nazarlıklar, Girit, Aşağı Mısır, Malta, Kuzey Fransa ve Britanya'da da keşfedilmiştir. Yapılan araştırmalar, nazar inancının ve nazarlıkların, tüm dünya toplumlarında ne kadar eski ve köklü bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. (Koşay, 1956, s. 86). Nazarın etkilerinden korunmak amacıyla en yaygın alınan önlemlerden biri nazarlık kullanmaktır. Bu nazarlıklar hem taşıyan kişiye iyilik

getirmek hem de zararlı dışsal etkilerden korunmak için kullanılır. Nazarlıkların korunma amacı taşıyan önemleri, yalnızca şekilleriyle değil, aynı zamanda kullanıldıkları malzemeler ve renklerle de şekillenir. (Akçora, 2013, s.13) Bu nesneler, genellikle taşlar, cam, metal, üzerlik gibi bitkiler, kumaş, keçe ve kâğıt gibi malzemelerden yapılır ve bazen işlenmiş şekilde karşımıza çıkar. (Öztürk, 2005, s.117) Günümüzde nazara karşı korunmak amacıyla halk arasında mavi boncuk, delikli taş, nal, yumurta kabuğu gibi çeşitli nesneler kullanılmaktadır. (Çıblak, 2004, s.104) Bunlardan biri olan nazar boncukları genellikle bir göz şeklinde yapılır ve bu göz bazen "boncuk" olarak da adlandırılır. Göz, dünyaya açılan bir pencere olarak kabul edilir ve tüm düşüncelerin ister olumlu ister olumsuz olsun, kaynağı olarak görülür. Bu nedenle, kötü bakışlardan ve "kem göz" olarak bilinen olumsuz etkilerden korunmak amacıyla, enerji emici özelliği olduğuna inanılan mavi renkli taşlar yüzyıllardır kullanılmaktadır. Zamanla, bu taşlar günümüzde yaygın olarak görülen farklı tasarımlardaki nazar boncuklarına dönüşmüştür. Bugün, birçok kişi nazar boncuklarını manevi koruma, kültürel bir gelenek veya sadece süs eşyası olarak günlük yaşamlarında sık kullandıkları alanlarda bulundurur. Nazar boncuğu yapılırken içine erimiş kurşun dökülür ve bunun iyi şans getirdiğine inanılır. (https://tr.wikipedia.org/)

Nazarın etkisi altında kalan canlı veya cansız varlıklar çeşitli zararlarla karşılaşmaktadır. Nazar değen kişi veya hayvan hastalanabilir ya da ölebilir; bir eşya ise kırılabilir veya başka şekilde zarar görebilir; tarım ürünleri ise dolu, yıldırım, fırtına veya yangın gibi doğal afetlere maruz kalabilir. İnsanların bakışlarından kaynaklanan bu olumsuz etkiler nazar olarak kabul edilmiştir. Bu etkiler sonucunda halsizlik, iştahsızlık, bayılma, unutkanlık gibi belirtiler görülebilir ve bazen bu durum ölümle sonuçlanabilir. (Şevli, 2023, s.569,570) Genellikle belirgin veya dikkat çekici gözlere sahip kişilerin haset, kıskançlık ya da çekememezlik gibi olumsuz duygularının etkisiyle ortaya çıktığı düşünülür. Bu etkilerden korunmak veya kurtulmak için toplumlar sıklıkla çeşitli dini ya da birtakım ritüellere başvurmaktadır. (Şevli, 2023, s.564) Nazara karşı ayrıca muska yazdırma, kurşun dökme gibi geleneksel uygulamalara başvurulmaktadır. Ancak bu tür uygulamalar günümüzde batıl inançlar kategorisinde değerlendirilip dinimizce haram kılınmıştır. (Çıblak, 2004, s.104)

Nazardan Korunma İnanışları ve Pratikleri

Bazı koruyucu önlemler ve çareler, nazarın etkilerini uzaklaştıracağına inanılan “nazarlık” gibi nesneler taşıma etrafında şekillenmektedir. Bunun yanı sıra, çocukların kasıtlı olarak kirli ve düzensiz gezdirilmesi ya da eski ve yırtık giysiler giydirilmesi de yaygın yöntemler arasındadır. Çocukları, manevi gücü kuvvetli olduğuna inanılan kişilere götürüp dua ettirme, bu kişilerden alınan muskaları çocukların üzerinde taşıma, kutsal kabul edilen yerleri ziyaret etme, evde “üzerlik” otu bulundurarak gerektiğinde bu otu yakarak tütsüleme işlemi yapma ve nazar değdirebileceğine inanılan kişilerden uzak tutma gibi uygulamalar sıkça tercih edilmektedir. Nazarın temelinde yatan “kıskançlık” ve “çekememezlik” duygularını tetiklememek için, mümkün olduğunca çocukları olmayan veya hasta çocuklara sahip ailelerle fazla temas kurmaktan kaçınılması da alınan tedbirler arasında yer almaktadır. (Örnek, 2000, s.169)

Adetli veya Lohusa Kadından Uzak Durmak

İnsanlar genellikle kendilerine zarar verebilecek durumlardan uzak durmayı tercih ederler. Yeni doğan bebeklerin nazara karşı özellikle hassas olduğu düşünülür ve bu yüzden herkese gösterilmez. Bebeği korumak için genellikle üzerine nazara ve olası etkilerine karşı bir önlem olarak kırmızı bir bez örtülür. Ayrıca, adet gören veya lohusa kadınların bakışlarının istemeden zarar verebileceğine inanıldığı için yeni doğan bebekler genellikle bu kadınlardan uzak tutulur. (aktaran Öztürk, 2005)

Dua Etmek

Tüm ilahi dinlerde, bir Yüce Yaratıcı ‘ya olan inanç ile birlikte, hem sıkıntının hem de şifanın bu Yaratıcıdan geldiği anlayışı ortaktır. Büyük çoğunluğu Müslüman olan Türk kültüründe, Allah’tan yardım istemek amacıyla dualar etmek ya da ettirmek oldukça yaygındır. Birçok kişi, özellikle nazardan korunmak için, sabah evden çıkmadan ya da yataktan kalkmadan önce dualar okuyarak güne başlamaktadır. Kendini normalden daha halsiz hissetmek, işlerin sürekli ters gitmesi ya da dikkatli gözlerle bakan kişilerin önünde takılıp düşmek gibi durumlar, kişinin nazara maruz kaldığına inanmasına neden olabilir. Bu etkilerden korunmak ya da kurtulmak amacıyla genellikle "Fatiha", "Ayet el Kürsi", "Felak", "Nas" ve "İhlas" sureleri okunur. Okuma işlemi bittikten sonra, kişi genellikle ellerine üfleyip yüzüne ve tüm vücuduna sürer. (Öztürk, 2005, s.119)

Maşallah

Maşallah (mâ şâa’llāh), mâ' edatı ile 'dilemek' veya 'istemek' anlamını taşıyan şey’ (meşîet) kökünden türeyen 'şâe' fiilinden ve Allah’ın ismini ifade eden lafza-i celâlden oluşur., 'Allah’ın iradesiyle her şey gerçekleşir' anlamını taşır. Müslümanlar arasında, hayranlık uyandıran ve dikkat çeken güzel şeyleri nazardan korumak amacıyla "Maşallah" demek, yani "Ne güzel, Allah kötü gözlerden saklasın" anlamını ifade eden bir gelenek yaygındır. Ayrıca, küçük çocuklara, güzel binalara veya diğer değerli eşyalara üzerinde "Maşallah" yazılı nazarlıklar takmak, kötü etkilerden korunmak için kullanılan geleneksel bir yöntemdir. (Yaşaroğlu, 2003, s.103)

Nazar Muskası

Çocukları nazardan korumak için, genellikle omuzlarına, hayvanların boyunlarına ya da boynuzlarına, kadın, erkek ve çocukların kollarına veya boyunlarına koruyucu muska takılır. Ayrıca bu muskalar, araçların iç aynalarının yanına da asılır. Nazarın etkilerini yok edeceğine inanılan dualar kâğıda yazılarak deri, gümüş ya da altın gibi malzemelerden yapılmış kapların içine konulur. Bu geleneksel uygulamalar, Anadolu’nun farklı bölgelerinde hala yaygın olarak devam etmektedir. Nazarlıklar genellikle din görevlileri veya toplum içinde saygı gören yaşlı kişiler tarafından hazırlanır. Bazı bölgelerde, muskayı sarmak için kullanılan yeşil kumaş, Urfa ve çevresinde türbelere bağlanan bezlerden kesilerek temin edilir. Anadolu'nun diğer bölgelerinde ise genellikle mavi, yeşil veya kırmızı renkli kumaşlar evde kullanılan artık bezlerden seçilir, muskalar bu kumaşlara sarılıp katlanarak dikilir. Göz boncuğu, kurt dişi, yılan kemiği, iğde dalı ve hurma çekirdeği gibi ek malzemeler de muskaya dahil edilir. Bebeklerin muska taşımaları için bu koruyucu eşyalar görünür yerlere iğnelenir, yetişkinler ise daha gizli yerlere takmayı tercih eder. (Begiç, 2022, s.173)

Kurşun Dökmek

Eritilmiş kurşun dökme ritüeli, dua okumaktan daha az yaygın olmakla birlikte, daha uzun süren ve daha karmaşık bir uygulamadır. Genellikle bu işte bilge bir kişinin nazarın etkisinin çok güçlü olduğunu tespit etmesi durumunda uygulanır. Bu uygulama, nazarın yol açtığı zararlı etkilerin ortadan kalkacağı inancına dayanmaktadır. İşlem sırasında, nazardan etkilendiğine inanılan kişi oturtulur ve ayaklarının çıplak, herhangi bir ayakkabı ya da terlik giymediğinden emin olunur. Üzerine bir örtü serilir ve başının üzerinde, örtünün üstünde su dolu bir tas tutulur. Eritilmiş kurşun, suyun içine birkaç kez dökülür. Bu işlemin tekrar edilmesiyle, nazarın kişinin üzerinden kalktığına inanılır. (Kızıldağ, 2018, s.290)

Göç Olgusu ve Suriyeliler 'in Gaziantep İline Göçü

Göç olgusu, globalleşmenin artmasıyla beraber farklılaşıp yeni bir yön kazanmıştır. Globalleşmeyle beraber siyaset, ekonomi, teknoloji, eğitim ve turizm gibi alanlarda farklılıklar yaşanmıştır. Bu etkilerin yanında insanların daha rahat ve hür bir ortamda yaşama isteğini de sayabiliriz. Kendi ülkelerindeki elverişsiz yaşam koşulları, otorite baskısı, insani ihtiyaçlara erişimde problemler gibi etkenler itici etkenler olarak sayılabilir. Bu etkenler özellikle Ortadoğu ülkelerinde yaşayan bireyler için daha fazla önem arz etmektedir. Ekonomik olarak hayat standartlarını daha yükseğe taşımak isteği özellikle Afrika, Asya veya Latin Amerika ülkelerindeki insanların göç etme sebeplerinin başında gelmektedir. Savaş veya can güvenliği sebebiyle yaşanan göçler kitlesel ve beklenmedik bir biçimde yaşanabilir. Yakın zamanda oluşan Irak, Afganistan, Libya ve Suriye savaşı buna örnek olarak gösterilebilir. Can güvenliklerinin tehlike altında olduğunu gören bireyler ülkelerinden uzaklaşıp başka ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır. (Elma, 2016, s.4) Suriye'den Türkiye'ye gerçekleşen göçün temel dış yapısal faktörü, sosyal ve kültürel çatışmalardan kaynaklanan iç savaştır. Bu iç savaşla birlikte milyonlarca insan yerinden edilmiştir ve başlangıçta yerel gibi görünen bir savaş, küresel bir etkiye dönüşmüştür. Bölgesel dinamikler, bireyleri ülkelerinden ayrılmaya zorlamış, karar verme süreçlerini etkilemiş ve sınırlandırmıştır. Ölüm tehdidinden kaçmak için birçok Suriyeli, öncelikle Lübnan, Ürdün ve Türkiye'ye göç etmiştir. (Ayyıldız, 2022, s.167) Gaziantep İstanbul'dan sonra en fazla Suriyeliyi barındıran şehir konumundadır. Şehir, 1980'lerden itibaren Türkiye'nin hemen her bölgesinden göç alarak önemli bir göç merkezi haline gelmiştir. (Orsam, 2015, s.21) Gaziantep, tarih boyunca ticaret ve kültür alanında canlı bir yapıya sahip olmuş ve göç hareketlerine yabancı olmayan bir kenttir. Şehir, 1900'lerin başlarından 1990'lara kadar, yakın çevresindeki il, ilçe ve köylerden sürekli olarak alınan göçlerle şekillenmiştir. Bu sürekli büyümeye ve göç dalgalarına bağlı olarak, Gaziantep'te çeşitli kültürlerden ve topluluklardan insanların iş, ticaret ve pazar ağları içinde kendilerini ifade ettikleri bir yapı ortaya çıkmıştır. Coğrafi, kültürel ve tarihsel bağları nedeniyle, Gaziantep, Suriye ve özellikle Halep ile yakın ilişkiler kurmuş ve bu durum, kenti Suriyeli sığınmacıların en yoğun bulunduğu yerlerden biri haline getirmiştir. (aktaran Gültekin, 2018) Bu nedenle Gaziantep, diğer şehirlerden farklı olarak Suriye'ye, özellikle de Halep'e olan yakınlığıyla öne çıkmaktadır. Bu yakınlık, şehri

daha erişilebilir kılar ve Suriyelilerin demografik yapısını daha doğru bir şekilde yansıtmasını sağlamaktadır. (https://www.gzt.com/)

Suriyeli Kadınlarda Nazar İnanışı ve Pratikleri

Nazar inancının en yaygın olduğu grubun kadınlar olduğu, bunu erkeklerin ve gençlerin takip ettiği görülmüştür. Kadınlar arasında ise özellikle ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan alt seviyede olanlar ile yaşlı kesim arasında nazar inancının daha yaygın olduğu görülmektedir. Felaketler, hastalıklar veya acı verici durumlarla karşılaştıklarında, bu kişiler yoksulluktan kaynaklanan çaresizlik nedeniyle nazara ve ilgili büyüsel uygulamalara başvurmaktadır. (Çıblak, 2004, s.107)

Bu çalışmada, Suriye'den Türkiye'ye gelen ve Gaziantep'te yaşayan göçmen kadınların nazar inançları üzerine bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Bu kapsamda, Gaziantep'te yaşayan Suriyeli göçmen kadınlarla mülakatlar yapılmış, onların nazar hakkındaki düşünceleri, korunma pratikleri ve aile içinde bu inancın aktarımı incelenmiştir.

Verilerin Toplanması

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmış. Yüz yüze yapılan görüşmelerde yarı yapılandırılmış sorularla veriler toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış katılımcılardan sorunlara yönelik derin cevaplar alma fırsatı sağlamakta, sorular esnek olabilmekte ve katılımcıların cevaplarına ek sorular sorma imkânı sağlamaktadır. Çalışmada katılımcılara kod isim verilerek kişisel bilgileri gizli tutulmuştur.

Soru: Nazar ile ilgili inanışlarınız nelerdir?

- ‘‘Annenin ilk sütü çoksa ve azalırsa nazar değmiş demektir. Kadın doğumdan sonra hemen kalkar ve evi temizlerse nazar olur. Bu kadın daha yeni doğum yaptı hiç hasta değil, ne çabuk kalktın diye nazar değiyor. Sütü çok gelirse memesi taş gibi oluyor nazar değiyor. Teyzemin oğlu nazardan sakat oldu. Çok güzeldi gözleri yeşildi saçları sarıydı. 3 yaşındayken sakat oldu.’’ (K-1)
- “Doğumdan 3 gün sonra çalışmaya başlamıştım. Bir kadın beni gördü nasıl doğumdan 3 gün sonra çalışırsın diye nazar etti beni. Mememde beze çıktı.’’ (K-2)
- “Benim eskiden Suriye’deki öğretmenim üçüz bebeğe hamileydi. Karnı çok büyüktü ama okula derslere geliyordu. Hocanın biri ona senin 3 bebeğin var hala yürüyebiliyor musun dedi ayakları kocaman oldu şişti yürüyemedi.’’ (K-3)
- “Ben bebeğimi emziriyorken bir kadın gördü. 1 gün sonra veya 2 gün sonra memem ağrıdı. 5 gün böyle ağrıdı. Nazarı değdi. Kuran okudum geçti. Bizde kadının gözü maviyse ve dişi ayrıksa nazarı hemen değer.’’ (K-4)
- “Kaynanam eskiden oğlunu emziriyormuş. Kapı çalmış. Oğlunu bırakıp kapıyı açmak isterken sütü fışkırmış. Kadın memesini görünce saklamak istemiş ama memesi ağrımış sütü kesilmiş. Nazar değmiş hemen. Masaj yapıp Kur’an okumuş.’’ (K-5)

- "Anne hamileyken çok sağlıklıysa, misafir gelip giderse nazar olur ve hastalanır. Ne zaman bebek esnerse nazar var demektir." (K-6)
- "Annem bebeğini emzirirken bir kadın görmüş demiş ki memen küçük ama bebeğin büyük nasıl oluyor diye. Sonra memesine sıcak çay döküldü. 2 ay emziremedi nazar değdiği için." (K-7)
- "Bebek çok kiloluysa hareketliyse ve güzelse bebeğe nazar değer. Bebek küçükken hemen yürürse nazar değer ve hemen hastalanır. Benim bebeğim 4 buçuk kiloydu misafir geldi baktı. Nazar değdi. Bebeğim süt içmedi, idrarı gelmedi, kan geldi. Çok kilo verdi." (K-8)
- "Erkek kardeşimin oğlu sokakta oynarken komşu bakmış. O bakan kadının çocuğu da engelliydi. Kadın erkek kardeşimin oğluna bakıp çok güzel demiş. Sonra çocuk eve girmiş, erkek kardeşimin oğlu hemen hastalanmış, hastaneye kaldırmışlar 15 gün hastanede yatmış. 15 gün sonra nazardan öldü. 1,5 yaşındaydı. Önceden bir hastalığı yoktu sarışın ve beyaz tenliydi, yeşil gözlüydü. (K-9)
- "Annenin doğumdan sonra 40 gün evde olması lazım nazar olur çünkü. Lohusa kadını, adetli kadın gelip görmemesi lazım. Yoksa çocuğumuz kısa olur. (K-10)
- "Kızım küçükken saçları çok uzundu. Bir terziye gitmiş, terzi ona saçların çok güzel demiş maşallah dememiş, kızım eve geldi saçları hep döküldü. Çok döküldü nazar yüzünden." (K-17)
- "Misafirler geldi evime. Oğlumun gözleri yeşildi, teni beyazdı. Bu kız mı erkek mi dediler, kimin çocuğu dediler. Saçları uzundu. Sonra çok hastalandı hastaneye götürdük. Sonra iyileşti. 1,5 yaşındaydı." (K-18)

Soru: Nazarı önleme pratikleriniz nelerdir?

- "Bir kadının çok sütü geliyorsa kaynanası veya ablası kimse var mı diye bakıyor, kimse görmesin nazar değmesin diye gizli emziriyor. Sütü kesilmesin diye. Şişe suya Kur'an okuyoruz, nazar için çok iyi. Nazar olmasın diye bebeği Kur'an'ın yanına yatırıyorlar. Amcamın karısı 7-8 ay sonra hamileliğini söyledi. Kimseye söylemedi. Nazar olmasın diye. Bir çocuğa nazar değince tuzu ocağa koyarız. 3 defa İhlas Suresi okuyoruz. Bebeği ateşin üstünde çevirririz. Çocuktan nazar gitsin diye. Bir leğende içine bir yarım ekmek, biraz tuz, bir soğan, makas, iğne, ayna, küçük terlik olacak. Sonra küçük kaseye su koyuyoruz. Suyun içine eritilmiş kurşun koyuyoruz. Nazar gitsin diye. Bunu 3 defa yapıyoruz. Patlayınca nazar gider demektir." (K-1)
- "Eskiden yeni doğum yapan kadın 40 gün evden çıkmıyordu. Evde çalışmıyor, iş yapmıyor. Çünkü nazar değer. Sütü gelmiyor, kesiliyor. Nazardan dolayı mememde göz gibi beze çıktı. Mememdeki bezem gitsin diye tuzu peçetenin içine koyup mememize koyuyoruz. Nazar gelmiyor. Her zaman sütyenin içinde duruyor." (K-2)
- "Kadın Kur'an okur nazar olmasın diye." (K-3)
- "Anne bebeği emziriyorken kimse memesine bakmaz. Kimseye göstermez. Nazar olmasın diye. Süt kesilmesin diye. Kadınlar bazen bebeğini kimseye göstermiyor. Kızım 5 yaşındayken yüzü çok güzeldi beyazdı. Yarısına kadar uzun kıyafetler giydiriyordum nazar değmesin diye. Bazen kadın çok erkek doğurursa kimseye göstermiyorlar nazar olur diye. Bazen komşunun çok kızı varsa yeni komşu doğum yapınca ve erkek

doğurursa o kız doğuran kadının ona bakmasını istemiyor. Nazar değmesin diye. Komşumun 7 kızı vardı. Başka komşunun oğlu oldu. Oğlu olan, kızı olan komşu kadına oğlunu göstermedi. Nazar değmesin diye. Bir kadın çocuğu görünce maşallah demezse bismillah demezse bebek nazar oluyor. Eskiden yeğenim ilk torunken bir altın başının üstüne koydular. El gibi maşallah yazıyor. Nazar olmasın diye. Sakızın üstüne altın koydular bu şekilde başına koydular.'' (K-4)

- "Annemin 4 kızı varken başka bir kadının oğlu olmuş. Oğlunu saklamış, annem ona bakmasın diye. Çünkü kızları var diye göstermek istememiş annemin nazarı değmesin diye. Annem oğlu olanlara gitmiyor. Bazı kadınlar nazardan korunmak için mavi boncuk takarlar.'' (K-5)
- "Nazar olmasın diye eskiden nazar boncuğu takarlardı. Bir kadının hiç bebeği yoksa yeni doğan bebeğe bakmıyor. Nazar gelmesin diye küçük Kur'an muska bebeğe takıyoruz.'' (K-6)
- "Sabah İhlas, Kur'an okuyoruz elimize üflüyoruz vücudumuza sürüyoruz nazar gitsin diye. (K-8)
- "Abdestsiz kadın almıyoruz anneyi emzirirken görmesin. Çok sütü varsa nazar olabiliyor. Çocuklara nazar olmasın diye bir tasın içinde Ayet el Kürsi yazıyor. Bu tasın ismi korku tası olarak geçiyor. Bunun içine su koyup içiyoruz.'' (K-10)
- "Doğum yapan kadın başının yanına ekmek koyar. Hocanın yanına giderler muska yazsın diye. Muskayı çocuğun elbisesinin içine koyar nazar gelmesin diye.'' (K-11)
- "Anne çok güzel kıyafetler giymiyor. Bebeğe de giydirmiyor nazar değmesin diye.'' (K-12)
- "Eski zamanlarda doğum yapınca 40 gün çıkmazlardı. Ku'ran okurlar nazar olmamak için.'' (K-13)
- "Mavi renkte boncuğu anne ve bebek takması lazım. Nazar için. Kur'an okuyor nazar olmasın diye.'' (K-14)
- "Kızım doğum yaptı bir kız ve erkek oldu. Mavi göz nazar boncuğu bebeğe taktı.'' (K-15)
- "Mesela birisi bazen çocuklarına göz değerse tuz getirip ocakta kaynatıp duman olacak ve bebek görecek dumanı böylece nazar gider.'' (K-16)

SONUÇ

Kökeni eskilere dayanan nazar inancı bugün hala güncelliğini koruyan, farklı kültürlerde benzer veya farklı şekillerde karşımıza çıkan bir inanç biçimini almıştır. İslamiyet'ten önce var olan nazar, İslamiyet'in kabulüyle de kültürümüzde varlığını sürdürmüştür. Günümüze kadar ulaşması ile hayatımızın her alanında bir parçasını gördüğümüz nazar, göç ile birlikte kültürlerarası bir boyut kazanmıştır. Göç bu bağlamda farklı coğrafyalardan gelen kültürleri ve inançları aktarmada, etkilemede, geliştirmede önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye'nin göç alan bir ülke olduğu düşünüldüğünde göç olgusunun önemi burada azımsanmayacak noktadadır. Özellikle Suriye Savaşı ile Türkiye yoğun bir göç ile karşı karşıya kalmış ve kültürel etkileşim daha aktif bir şekilde yaşanmıştır. Suriyeli göçmen kadınların geleneksel inançları ile Türk kültürünün tarihsel sürecinin bu bağlamda geçmişten günümüze etkileşim içinde olduğu görülmüştür. Bu çalışma ile kültürümüzün bir parçası olan nazar inancının Türk kültüründe

olduğu gibi, Suriyeli kadınların da geleneksel inançlarında, adetlerinde ve günlük pratiklerinde yer aldığını görmekteyiz.

Çalışmanın göç, kültür ve inanç arasındaki etkileşimin anlaşılmasına katkıda bulunacağı ve zaman içindeki etkileşimi görebilmek için yeni araştırmalara bir veri sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Örnek, S.V., Türk Halkbilimi, Kültür Bakanlığı Yayınları, 167,169, 2000.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, Ankara, 873, 1983.

Yaşaroğlu, M. K., İslam Ansiklopedisi, 103, 2003.

Öztürk, E., Türk Kültüründe Nazar ve Antalya İlinin Akseki, Alanya, Manavgat İlçelerinde Bulunan Nazarlıklar, Yüksek Lisans Tezi, 118,119, 2005.

Çıblak, N., Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar, Tübar-XV, Bahar, 103,104,105,106, 2004.

Koşay, H., Etnografya Müzesindeki Nazarlık, Muska ve Hamailler, Türk Etnografya Dergisi, 86, 1956.

Şevli, D., Van'da Nazar İnancı ve Bu İnanca Bağlı Anlatılar, Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 564, 568, 2023.

Keskin, Y.M., Türk Toplumunda Nazar Olgusu ve Buna Karşı Geliştirilen Korunma ve Kurtulma Pratikleri: Elazığ Örneği, Dini Araştırmalar Dergisi, Eylül-Aralık, cilt:11, 192, 2008.

Akçora, E., Görece'de Nazar Boncuğu, Akdeniz Sanat Dergisi, cilt 6, sayı 11, 13, 2013.

Kızıldağ, F., Kızıldağ, H., Şaman'dan Ocaklı'ya Nazar Tedavi Geleneği, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, yıl 6, sayı 73, Temmuz, 290, 2018.

Elma, F., Suriyeli Sığınmacı Krizi ve Türk Kamu Yönetimine Etkisi: Göç Yönetiminde Yeniden Yapılanma, Turkish Migration Conference, University of Vienna, Temmuz, Vienna, 4, 2016.

Ayyıldız, Ş., Zorunlu Göçü Anlamak: Teorik Bir Sentez Geliştirmenin Önemi, Göç Dergisi, cilt 10, sayı 2, Kasım, 167, 2023.

Begiç, H.N., Anadolu Nazar İnancı ve Nazarlıklar, Aydın Uğurlu ve Geleneksel Sanatlar Özel Sayısı, Mart, 173, 186, 2022.

Gültekin, M.N., Gaziantep'teki Suriyeli Mültecilerin Toplumsal Dayanışma ve Etkileşim Noktaları, 677, 2018.

Orsam Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri Raporu, Rapor no:195, 21, 2015.

https://tr.wikipedia.org/

https://www.gzt.com/

PETROLCÜ-BİLİM ADAMI KHOSHBAKHT YUSİFZADEH: GERÇEK BİR KİŞİLİĞİN SANATSAL GÖRÜNTÜSÜ

ZAKİRE ALİYEVA

Azerbaycan, Baku. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi. Nizami Gencevi ad. Edebiyat Enstitusu.

zakiraalieva7@gamil.com, ORCID ID 0009-0005-0586-6211

ÖZET

Neft (Petrol) Baküsü, efsanevi Neft Taşları, Bakü petrol endüstrisi işçilerinin kahramanca ve özverili yaşamı, sıkı çalışmaları, başarı ve zaferleri şairlerimiz ve yazarlarımız için gizemli ilham kaynaklarıdır. Yaratıcılık için bir ilham kaynağı olarak hala ilgi çekicidir. Bu ilginç temsilcilerden biri de Bakü petrol bilimcisi Khoşbakht Yusifzade'dir. Bakü petrolcüsü Kh.Yusifzade ile başlayan ve Bakü akademisyeni Kh.Yusifzade ile biten hayat yolu, Azerbaycan petrol endüstrisi tarihinin en önemli dönemlerine ve gelişme alanlarına denk geliyor. Kh.Yusifzade Azerbaycan petrol endüstrisinin yaşayan bir ansiklopedisiydi. Liderliği ve katılımıyla Hazar'ın Azerbaycan sektöründe "Sangaçal-deniz", "Bulla-deniz", "Duvanni-deniz", "Bahar", "Azeri", "Çırak", "Güneşli", "Kepaz" Deniz, Hazar'ın Türkmen kesiminde " LAM", "Livanov", "Barinov" vb. gaz yoğunlaşma birikintileri keşfedildi. Onun hem bilimsel-teknolojik hem de sanatsal-belgesel yaratıcı düşüncenin ürünü olan eserlerinde Azerbaycan'ın yeni petrol stratejisinin başarıları, bazen de yoğun tartışmaların dramatik sahneleri takip edilebiliyor.

Makalenin ilk bölümünde Kh.Yusifzade'in Azerbaycan'ın petrol tarihi, petrol endüstrisi ve petrol stratejisine ilişkin temel araştırma ve keşifleri ile "Yüzyılın Anlaşması"nın imzalanmasına katılımı anlatılıyor. Aynı zamanda bu ünlü Bakü petrolcüsünün sanatsal imajına ithaf edilen sanat eserleri de tartışılmaktadır. Kaderi ve kalbi kopmaz tellerle denize bağlanan akademisyenin bilimsel çalışmalarının yanı sıra sanatsal ve gazetecilik yaratıcılığı, belgesel yazıları ve anıları da analize dahil ediliyor.

Makalenin ikinci bölümünde Kh.Yusifzade'nin sanatsal imajını G.Hüseyinoğlu, S.Valiyev, E.İsgenderzade, C.Memmedov, Kh.İsmayilgizi, Oktay Rza gibi şair ve yazarların, İsa Habibbayli, Profesörler Asıf Rüstemli, Alkhan Bayramoğlu gibi akademisyenlerin eserlerinde görmek mümkündür.

Makalenin sonunda konuyla ilgili önerilen bibliyografik kaynaklara genel bir bakış sunulmaktadır. Bu kaynaklarda önemli süreçler, önemli olaylar, olaylar, çeşitli toplantılar vb. yer almaktadır. Bilgiler kısa ama kapsamlı bir şekilde, kronolojik sırayla, coğrafi konum göstergelerinin doğruluğuyla, sade bir anlatımla sunuluyor.

Anahtar Kelimeler: Khoşbakht Yusifzade, Bakü, Petrol

PETROLEUM SCIENTIST KHOSHBAKHT YUSIFZADEH: AN ARTISTIC IMAGE OF A REAL MAN

ABSTRACT

Oil (Petroleum) Baku, the legendary Oil Stones, heroic and selfless life, hard work, success and victories of Baku oil industry workers are mysterious sources of inspiration for our poets and writers. It is still interesting as a source of inspiration for creativity. One of these interesting representatives is Khoshbakht Yusifzade, a Baku petroleum scientist. The life path that started with Baku oilman Kh. Yusifzade and ended with Baku academician Kh. Yusifzade corresponds to the most important periods and areas of development in the history of the oil industry of Azerbaijan. Kh. Yusifzade was a living encyclopedia of Azerbaijan's oil industry. "Sangachal-deniz", "Bulla-deniz", "Duvanni-deniz", "Bahar", "Azeri", "Chirak", "Guneshli", "Kepaz" Deniz, Hazar's "LAM", "Livanov", "Barinov" etc. in the Turkmen section. gas condensation deposits were discovered. In his works, which are the product of both scientific-technological and artistic-documentary creative thinking, the achievements of Azerbaijan's new oil strategy and sometimes dramatic scenes of intense debates can be followed.

In the first part of the article, Kh. Yusifzade's participation in the signing of the "Agreement of the Century" with his basic researches and discoveries related to Azerbaijan's petroleum history, petroleum industry, and petroleum strategy is described. At the same time, the works of art dedicated to the artistic image of this famous Baku oilman are also discussed. Along with the scientific works of the academician whose fate and heart were tied to the sea by unbreakable wires, artistic and journalistic creativity, documentary writings and memories are also included in the analysis.

In the second part of the article, the artistic image of Kh. Yusifzade can be seen in the works of poets and writers such as G. Huseyinoglu, S. Valiyev, E. Isgenderzade, J. Memmedov, Kh. Ismayilgizi, Oktay Rza, academicians such as Isa Habibbayli, Professors Asif Rüstemli, Alkhan Bayramoglu. it is possible.

At the end of the article, an overview of the recommended bibliographic sources on the subject is presented.

Keywords: Khoshbakht Yusifzade, Baku, Petrol

GİRİŞ

21. yüzyılın bağımsız Azerbaycan'ı dünyada siyah altın sayılan bir petrol krallığı olarak biliniyor. Bakü deniz fatihlerinin şehridir. Bakü'nün büyüleyici Hazar Denizi kıyılarına dağılmış petrol çıkarma tesisleri, kuyular, efsanevi Neft (Petrol) Taşları, muhteşem petrol ve gaz endüstrisi tesisleri, dünya karayollarına bağlanan petrol ve gaz boru hatları ağı, "Yüzyılın Anlaşması" büyük tarihsel olayların, ekonomik gelişmelerin ve bilimsel başarıların göstergesidir.

Siyah altın-petrol, Azerbaycan halkının milli kültürü, tarihi-coğrafi varlığı, ekonomik zenginliği ve aynı zamanda edebi ve sanatsal hafızasının bir unsurudur.

Petrolün kendine özgü renk tonları, eşsiz enerji kaynağı ve bilimin en farklı alanlarını birleştiren çekim kuvveti onu sanatçılar ve yaratıcı insanlar için bir ilham kaynağına

dönüştürmekten kendini alıkoyamadı. Ekonomik, ticari ve bilimsel bir niteliğe sahip olan kara altının hümanist misyonu, modern çağımızda dünyada yaşanan savaş ve çatışmaların gölgesinde kalmıştır.

Sanatçı Sabir Çopuroğlu'nun parmaklarını petrole batırarak yaptığı muhteşem resimleri hayatının amacı olarak görmesi tesadüf değil: "Çünkü petrol 21. yüzyılın boyasıdır" diyor.**[12]**

Bakü aynı zamanda petrol akademisi olarak da değerlendiriliyor. Yazar Süleyman Valiyev 70'li yıllarda şöyle yazmıştı: "... Sadece Sovyetlerin ülkesinde değil, dünyanın birçok yerinde petrol bulunduğunu duyunca, orada mutlaka bir Bakü petrolcüsü olduğunu düşünüyorum. **[14]**

Azerbaycan petrol endüstrisinin tarihine, gelişim aşamalarına, petrolü hayat inancı olarak seçen petrol işçilerinin yaşam yoluna Azerbaycan edebiyat araştırmaları gözüyle bakarsak, daha önce yaşayan tarihin sanatsal bir kroniği hayat bulacaktır.

1. PETROLCÜ, JEOLOG VE AKADEMİSYEN KHOSHBAKHT YUSİFZADE

Khoshbakht Yusifzade, 14 Ocak 1930'da Bakü'nün Pirshagi köyünde doğdu. 1947 yılında liseden mezun oldu ve Azerbaycan Endüstri Enstitüsü'nün jeoloji-araştırma fakültesine girdi. 1952 yılında "Petrol ve Gaz Sahalarının Jeolojisi ve Arama Enstitüsü"nden mezun olarak "Maden Mühendisi-Jeolog" unvanını aldı.

Bakü petrolcüsü Kh.Yusifzade ile başlayan ve Bakü akademisyeni Hoshbakht Yusifzade ile biten hayat yolu, Azerbaycan petrol endüstrisi tarihinin en önemli dönemlerine ve gelişme alanlarına denk geliyor.

Azerbaycan petrol endüstrisinin yaşayan ansiklopedisi olan Kh.Yusifzade, bu alana büyük katkıları olan bilim adamı, devlet ödülleri sahibi, jeolojik ve mineralojik bilimler doktoru, profesör, akademisyen, Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin başkan yardımcısı olarak çalıştı. Değerli akademisyenin biyografisinin tamamı, bilimsel ve teorik bilgiler, arama ve üretim deneyimleri, ekonomik göstergeler, sosyal ve siyasi olaylar açısından Azerbaycan petrol tarihinin en önemli aşamalarıyla ilgilidir.

Milli lider Haydar Aliyev onun çalışmalarını çok takdir etti: “Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti Khosbasht Yusifzadeh'in yeni petrol stratejisinin başarıyla uygulanmasında ve dünyanın tanınmış petrol şirketleriyle imzalanan sözleşmelerin hayata geçirilmesinde büyük kararlılık gösteriyorsunuz. Petrol endüstrisinin gelişiminde devlet ödülleri, çeşitli ödüller ve madalyalarla ödüllendirilen etkinliğiniz, genç nesil petrol işçileri için gerçek bir yaşam okuludur. Eminim ki, tüm enerjinizi, ana vatanımız Azerbaycan'ın kalkınması ve halkımızın refahının artması adına, petrol kaynaklarımızın verimli bir şekilde geliştirilmesi ve üretilmesi için kullanmaya devam edecek ve yeni başarılar kazanacaksınız. cumhuriyetin petrol endüstrisinde.” **[1]**

Kh.Yusifzade'i bir bilim adamı olarak tanımak için onun bilimsel çalışmalarına, bir petrolcü-jeolog olarak onu tanımak, keşiflerine, bilimsel-deneysel çalışmalarına, bir ekonomist olarak tanımak için ise petrol çıkarma ile ilgili analitik analiz ve hesaplamalarına bakmak gerekir. Onu bir tarihçi olarak tanıyabilmek için, tanık olduğu olaylarla ilgili yazılarına ve anılarına değinmek, onu edebiyat zevki, dünya görüşü, sanat anlayışı olan bir edebiyatçı olarak tanımak için “Hayatımın yılları ve izleri” kitabını ve onu tanıyanların anılarını okumak gerekir.

1.1.HOSHBAKHT YUSİFZADEH BİR BİLİM ADAMI OLARAK

Kh.Yusifzade'yi profesyonel bir uzman olarak tanımlayan meşhur bir cümle vardır: "Khoshbakht Yusifzade haritaya elini nereye koyarsa, petrol çıkar."

Kh.Yusifzade petrol ve gaz endüstrisinin güncel sorunlarının çözümüne yönelik temel araştırmalar, petrol ve gaz üretiminin geliştirilmesi ve jeofizik arama yöntemlerinin iyileştirilmesi, Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründeki petrol ve gaz yataklarının geliştirilmesinde önemli rol oynamıştır. Petrol bilimci henüz çok gençken "Stüserarkha basıncının kuyu verimliliğine etkisi", "Petrol kayalarında KaS-2 nesnesinde kuyu taşması kullanılmasının nedeni" vb. bilimsel makalelerini yazdı.

1960 yılında "Petrol kuyuları ve oluşumlarının araştırılması ve" Petrol Taşları " sahasının güneybatı kanadındaki petrol nesnelerinin verimli bir şekilde geliştirilmesi ve kullanılması" konulu tezini savundu.

1987 yılında Moskova'da, SSCB Bilimler Akademisi Jeoloji ve Yanıcı Kazıların Geliştirilmesi Enstitüsü'nde "Petrol yatakları ve oluşumları, Neftdash'ın güneybatı kesimindeki petrol nesnelerinin araştırılması" konulu doktora tezini savundu.

1.2.KH.YUSİFZADEH'İN AZERBAYCAN'IN PETROL TARİHİ, PETROL ENDÜSTRİSİ VE PETROL STRATEJİSİNE İLİŞKİN TEMEL ARAŞTIRMA VE KEŞİFLERİ

Khoshbakht Yusifzade Cumhurbaşkanına bağlı Yüksek Tasdik Komisyonu üyesiydi. Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi ve saha bilimsel araştırma enstitülerinde yürütülen birçok bilimsel araştırmanın lideri ve katılımcısıydı ve 20 yıldan fazla bir süre Jeoloji Enstitüsü Doktora Tezlerinin Savunması İhtisas Konseyinin üyesiydi. Hazar Denizi Sorunları Konseyi, Petrol ve Gazın Jeolojisi ve Jeokimyası Sorunları Bilim Konseyi üyesiydi.

Hazar Denizi'nin petrol ve gaz yoğunlaşma yataklarının araştırılmasında ileriye yönelik yapıların tektonik-yapısal yapılarının karmaşıklık derecesine bağlı olarak arama kuyularının sayısını belirlemek için ampirik formüller sundu.

Açık denizdeki petrol ve gaz yoğunlaşma sahalarının hızlı araştırılması, kaynak değerlendirmesi ve geliştirme tasarımı ve doğrusal programlama yöntemlerinin kullanılması gibi temel bilimsel yöntemleri geliştirdi ve uyguladı.

Açık deniz yataklarının geliştirilmesinde jeolojik kullanım göstergelerine dayanarak sahalardaki ağ yoğunluğunun artırılması fikrinin doğruluğunu kanıtladı.

“Azerbaycan'ın petrol ve gaz yatakları ve muhtemel yapıları" haritası, "Azerbaycan'ın jeolojik haritası” Azerice, Rusça ve İngilizce olarak yayınlandı.

Petrol üretiminde nanoteknolojinin uygulanmasındaki başarılarından dolayı “Sondajda nanoteknoloji: “Nanoneft” ve “Nanobıtum” sistemlerine dayalı nanotüpler (Bakü:2010) bilimsel monografisine göre - UNESCO madalyasıyla ödüllendirildi.

Kh.Yusifzade "Ben jeologum ve yatak açıldı, evet mutlu bir insanım!" dedi (Khoshbakht - Azerice'de mutlu anlamına gelir-Z.A.). Keşfettiği 20 petrol ve gaz sahasından memnun olan bilim adamının Açık deniz petrol ve gaz sahalarının geliştirilmesinde edindiği pratik bilgiler ve hazırladığı bilimsel-teorik temeller önemliydi

Hazar Denizi'nde 20 petrol ve gaz yoğunlaşma yatağının keşfine öncülük etti ve katıldı: Hazar Denizi'nin Azerbaycan bölümünde: "Bahar", "Sangaçal-deniz", "Duvanni-deniz", "Khara- Zira adası", "Khara-Zira-deniz", "Güneşli", "Çırag", "Azeri", "Kepaz", "Şahdeniz",

Hazar'ın Rusya sektöründe: "İnçhe-deniz", Kazakistan sektöründe : "Rakushechnaya" ve Türkmenistan sektöründe: "LAM", "Gubkin", "Livanov", "Barinov" vb.;

2008 yılında Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Bilimler Akademisi akademisyenliğine seçilerek Uluslararası Altın Yıldız Madalyası ile ödüllendirildi.

2009 yılında Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Bilimler Akademisi tarafından "Yılın Bilim Adamı" fahri unvanına layık görüldü.

2011 yılında Uluslararası Bilimler Akademisi Uluslararası Bilimler Akademisi kararıyla Türk Dünyası bilimine, eğitimine ve ekonomisine yaptığı büyük hizmetlerden dolayı "Türk Dünyası Fahri Bilim Adamı" unvanına layık görüldü.

Dünya bilimine ve ekonomisine yaptığı hizmetlerden dolayı İsviçre'nin Cenevre kentinde faaliyet gösteren Birleşmiş Milletler Kamu Ödül Konseyi'nin kararıyla Avrupa Yüksek Hizmet Nişanı'na (2018) layık görüldü.

15 Ocak 2020'de Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 90. yıl dönümüne ilişkin imzaladığı karara göre "Akademik Mutlu Yusifzade" tankeri Hazar Denizi sularına girdi.

1.3. AZERBAYCAN PETROL ENDÜSTRİSİNİN PATRİĞİ VE "YÜZYILIN ANLAŞMASI"

Akademisyen Akif Alizade, Hazar Denizi'ndeki petrol ve gaz sahalarının keşfi konusunda derin bilgi birikimi ve kapsamlı bilimsel ve pratik yönetim tecrübesine sahip bilim insanının, yabancı petrol şirketleriyle imzalanan sözleşmelerin hazırlanmasında aktif bir katılımcı olduğunu belirtiyor. Yüzyılın Sözleşmesi şartlarının görüşülmesi sırasında Hoşbaht Yusifzade Azerbaycan devletinin çıkarlarını yüksek bilimsel düzeyde savundu. **[3]**

Bir bilim adamı, bir petrolcü, bir jeolog olarak onun tavsiyelerine her zaman ihtiyaç duyuldu. Bu anlamda J. Memmedov'un "Turan'ın Kılıcı" adlı eserinden bir örnek: Haydar Aliyev, Cumhurbaşkanı Khoshbakht Yusifzade'ye ait arabanın geniş iç kısmında o zamanki SOCAR başkan yardımcısına hitap ediyor.

Haydar Aliyev:

— Bana kalsaydı ben şahsen bu sözleşmeleri imzalamak istemezdim. Ama mecburuz. Hem para yüzünden hem de siyasi meseleler yüzünden. Petrolü kendimiz işleyip, ondan o kadar ürün alıp, o ürünü satabiliyoruz. O zaman kâr 10 kat artacak ve tüm nüfusumuza iş sağlanacak. Ama bugün buna ne siyasi, ne de mali imkanımız yok. Sen bir petrolcüsün. Ne düşünüyorsunuz, ne yapabiliriz?

Khoshbakht Yusifzade:

— Bir zamanlar Mendeleev "petrolün yakıt olarak kullanılmasının suç olduğunu" söylemişti. O bir altındı. Petrol ve gazdan 500'den fazla ürün satın alınıyor. Bildiğiniz plastikten, karbolitten, kauçuktan, kauçuktan, polietilenden yapılmış ürünler ne varsa hepsi petrolden, gazdan elde ediliyor... Vallahi, yeterince dikkatli bakarsak bunları uygulayabilecek eğitimli ve yetenekli personelimiz var.**[10]**

"Yüzyılın Antlaşması"nın imzalanmasının canlı tanığı olan Yusifzade'den, bu anlaşmayla tüm ülkelerin Azerbaycan'ı istikrarlı bir ülke olarak tanıdığını öğreniyoruz... "Bu anlaşmanın ardından 35 yeni anlaşma imzalandı. 1997 yılında Azerbaycan'ın yıllık petrol üretimi 9 milyon ton iken, "Yüzyılda sözleşmenin hayata geçmesiyle birlikte 2010 yılında 5,6 kat artarak 51 milyon tona ulaştı.

"Yüzyılın Anlaşması" Azerbaycan'ı yeniden dünyaya bir petrol ülkesi olarak tanıtmışsa, 1999 yılında devasa "Şahdeniz" yatağının keşfi onu aynı zamanda gaz ihraç eden bir ülke olarak da tanıtmıştır. **[16]**

20 Eylül 1994'te, büyük lider Haydar Aliyev'in devasa çalışmaları sayesinde, dünyanın yedi ülkesinden 11 tanınmış petrol şirketi - BP, Statoil, Amoko, TPAO, Itoci, ExxonMobil, Lukoil, A "Ürün paylaşımı" Delta, Remko, MacDermot, Hess firmalarıyla daha sonra tarihe "Yüzyılın Anlaşması" olarak geçen anlaşma imzalandı. O zamandan beri bağımsız Azerbaycan'ın petrol stratejisi devletin hem iç hem de dış politikasının ana bileşeni haline geldi.

SOCAR'ın ilk başkan yardımcısı Kh.Yusifzade, "Yüzyılın Anlaşması"nı Haydar Aliyev'in ilk şaheseri olarak nitelendirdi. “Hem birinci milyar hem de ikinci milyar ton petrolün üretimine katıldığım için mutluyum"- dedi. **[17]**

Bağımsız Azerbaycan'ın yeni petrol stratejisinin başarıyla uygulanmasında verdiği hizmetlerle tarihe damga vuran akademisyenin bilimsel araştırmaları da bugün geçerliliğini koruyan değerli bilimsel kaynaklardır.

2. HOSHBAKHT YUSİFZADE'NİN SANATSAL İMAJI

Azerbaycan'ın petrol tarihi, petrol çıkarma endüstrisi, petrokimya alanındaki bilimsel araştırmalar, arama ve üretim deneyimleri açısından zengin sanatsal eserler, filolojik araştırmaların analiz nesnesi haline geliyor. Azerbaycan şiirinde, roman ve hikâyelerinde, drama ve gazeteciliğinde, petrol-toplum, petrol-üretim, petrol-insanlık, petrol işçilerinin insani misyonu bilimsel teorik düşüncenin ışığında sunulmaktadır.

Genel olarak, petrolcülere yönelik çalışmalar dizisi, tüm tarihsel gelişim aşamalarına ilişkin çok çeşitli göstergeler açısından zengindir - petrol alanları hakkında güncel bilgiler, sondaj deliklerinin sayısı, sondaj derinliği, eğim, üretim, petrol kaynaklarının verimliliği, ekonomik, teknolojik , kimyasal ve fiziksel faktörler. Yazarların olgusal bilgiler arka planına karşı sunduğu sanatsal olay örgüsü yolları Hazar Denizi'nde, petrol kayalarında, deniz iskelelerinde ve karadaki petrol kuyularında buluşuyor. Bu birleşik manzaraların arka planında, Azerbaycanlı petrolcülerin sanatsal sözlerle süslenmiş sanatsal portreleri ve görüntüleri ortaya çıkıyor. Elbette bu eserler aynı zamanda petrol işçilerinin sesine ses veren, onlara ilham veren yazarlarımızın yaratıcı ürünleri olarak da değerlidir.

Genel olarak ister Sovyet gazeteciliğinde, ister modern gazetecilikte, petrolle ilgili yazılan eserlerde petrol işçilerinin ve ekonomimizin önemli bir unsuru olan petrol faktörünün görsellerine yer verilmesi artık özel önem taşıyan konulardan biri haline gelmiştir. Dolayısıyla bu yazılar petrol konusunun araştırılması açısından büyük önem taşımaktadır. **[13]**

Karakter, bir kişinin sabit bir niteliğidir. Kişisel entelektüel bilgiye, düşünme tarzına, karar verme becerisine, iletişim çekiciliğine, kişisel konuma, kişisel imaja vb. dayalı davranış. tüm bu formüller Yusifzade'in gerçek imajının belirli yönlerini gösteriyor.

Yusifzade'in imajı, ait olduğu insanların kültürüne ve ulusal geleneklerine olan saygısıyla ayırt edilen, ilginç bir zeka katsayısına, benzersiz yaratıcı düşünme biçimine, deneyimle doğrulanan düşünceye, iletişim özelliklerine, olağanüstü hafızaya sahiptir. O, bilge, nazik, dostluğa sadık, gençliği seven, çalışkan ve gururlu bir Azerbaycan aydınının, cömert bir Türk adamının imajıdır.

BP'nin Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye bölgesi Hükümet işlerinden sorumlu baş danışman Givami Rahimli, Kh. Yusifzade'nin kendine özgü mizah anlayışı sayesinde geniş ve

önemli kitleleri yönetme konusundaki özel yeteneğine dikkat çekiyor: Kh. Yusifzade hikayeler, şakalar ve anekdotlar anlatmakta çok iyi, konuşmalarına özel bir tat katıyor. Sohbetleri Azerbaycan'da ve Ortadoğu'nun diğer ülkelerinde çok sevilen Molla Nasreddin'in anekdotlarıyla zenginleşiyor.

Devlet başkanları düzeyinde yapılan ciddi toplantılarda bile gerektiğinde en karmaşık sorunları mizah anlayışıyla çözüyordu. Örneğin: A.N. Kosygin ile görüşme - Ve bir kez SSCB Bakanlar Kurulu Başkanı ile bir toplantıda konuşma fırsatı buldum. Kasvetli bir adamdı, nadiren gülümserdi ama ben onu güldürmeyi başardım. Nasıl olduğunu biliyor musun? Bana birkaç soru sordu; bunlardan biri Hazar Denizi'nin yeni bölümündeki çalışmalarla ilgiliydi. Bu alanda çalışma yapmak için SSCB Ana Balıkçılık Dairesi'nden izin alamadığımızı söylediğimde, "Öyleyse bastırın" dedi. Ben de şöyle cevap verdim: "Alexey Nikolaevich, elimden geldiğince bastırdım, şimdi eğer siz bastırsanız harika olacak." Güldü. **[17]**

Akademisyen Nizami Jafarov şöyle yazıyor: Bu büyük ölçekli çalışmaların Azerbaycan ekonomisine ne kadar fayda sağladığını bir an için hayal etmeye çalışırsak, Khoshbakht hocanın kendisinin milli bir hazine olduğunu görürüz... Dünyanın bir dağ yüksekliği, bir deniz derinliği vardır. ... O derinliğe inemezseniz, o yüksekliğe bile çıkamazsınız... Bir petrolcü-jeolog bu yüksekliktedir. **[6]**

Hazar Denizi'nin derinliklerinden yükselen çelik direkler üzerindeki iskelelerde, gemilerde fırtınalarla sertleşmiş çelik iradeli bir kişiliğin görüntüsü görülüyor. Bu Adam, sade ve samimi, eğlenceli sohbetleriyle gönülleri fetheden, parlak entelektüel, özverili petrolcü-jeolog, bilge Molla Nasreddinchi'dir. Tar şarkılarından, besteci Arif Malikov'un eserlerinden, Reşid Behbudov'un şarkılarından hoşlanan bu kişi, hassas ve sevgi dolu bir kalbe sahiptir.

Çekirem denize polad yolları,
Buruklar sularda düzüm-düzümdür.
Uzanan bu yollar, benim kollaım,
Buruqlar gökyüzüne bakan gözümdür. **[9]**

Yusifzade'nin kişiliğinin sanatsal imgesini, Gülhuseyn Hüseyinoğlu, Süleyman Valiyev, Eldar İsgenderzade, Jabbar Memmedov, Khuraman İsmayilgizi, Oktay Rza vb. yazarların eserlerinde görmekteyiz. Görüntünün tarihsel ve gazetecilik tonları, Akademisyen İsa Habibbaylı, profesör Asıf Rüstemli, profesör Alkhan Bayramoğlu gibi edebiyatçıların eserlerinde görülebilir.

Bakü merkezli petrol jeologu ve bilim adamının yoğun çalışmalarından ve kişisel yaşamından parçalar, yazar Gülhuseyn Hüseyinoğlu'nun 1957'de yazdığı "Hazar'ın koynunda" edebi-belgesel anlatısında anlatılıyor. **[7]**

Azerbaycan petrolcüsünün simgesi haline gelen ve edebiyatımızın büyük ustalarından biri olan Hoşbakht Yusifzade, aynı zamanda edebiyatımızda da Azerbaycan insanının sanatsal bir imajı ve sembolü olmuştur. 2015 yılında özverili bir Azerbaycanlı jeologun yaşam yollarını canlandıran "Fadakar" belgesel filmi çekildi. Senaryosu akademisyenin "Ömrun yolu ve iziryi" adlı kitabından bölümlere dayanan bu film, Azerbaycan'ın petrol tarihinin bir kroniğidir.

2.1. KHOSHBAKHT YUSİFZADE'NİN SANATSAL ÇALIŞMALARI

Kh.Yusifzade'nin ve edebiyata dair görüşleri çok ilginç: "Samad Vurgun'u okuduğunuzda vatana ve millete olan sevginiz on kat artıyor, Mirza Alakbar Sabir'i okuduğunuzda ise çarlığın ve yerel beylerin zulmü altında inleyen halkın zorlu hayatı" devrim öncesi ve hanlar acı bir

sahne gibi gözlerinizin önüne geliyor; Nikolai Ostrovsky'nin romanları okuyucunun iradesini güçlendirir, mücadelesini artırır... Ordubadi'yi okuduğunuzda tarihçi, siyasetçi, milli ve kültürel değerlerimize değer veren bir insan olursunuz. **[17]**

Kaderi ve kalbi kopmaz tellerle denize bağlı olan akademisyenin bilimsel çalışmaları kadar sanatsal-belgesel, bilimsel-gazetecilik makaleleri ve yazıları da ilgi çekicidir.

Petrolcü-jeoloğun kalem deneyimi diğer mesleki deneyimlerinin gerisinde kalmıyor.

"Yaşam Yılları ve İzleri" kitabı kurgu-gazetecilik anı edebiyatının güzel bir örneğidir.

Kitabın her bölümü başlıklarda görüldüğü gibi dikkat çekici ve tarihi gerçeklerle dolu: “Ebedi gerçek: her şey insanlarda kalır; Çocukluğumun büyük dünyası; Pirşaghi-Kurdakhani yolu;"Adakhlin gelsin, sana aşık olsun" ya da soyağacının yerine geçecek bir şey; Sarayın küllerine ve Novkhani'nin küllerine gittik;Petrol Kayaçlarında;Evimize gelen ışık;Nikita Kruşçev'i nasıl durdurdum; Hazar ve "orta hat" ilkesi; Takımadalar, yataklar ve Sabit Orujov; «"Bahar" ile "Güneşli" arasındaki yıllar; Griboyedov neden akla geldi? Nasıl Kosygini; Petrolçu Kurban; "Ben böyle şeylerle hiç uğraşmadım ama sana yardım edeceğim"; Yüzyılın sözleşmesi, Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum; Başkan, petrol, zaman ve insanlar; Lideri ya da geleceği düşünürken; Dünya bir penceredir”. **[17]**

Bilimin zirvesinde bir akademisyen olarak sundugu Azat Mirzajanzade hakkında, "Petrolcü Kurban" şarkısının ünlü kahramanı Kurban Abasov, Tümen'in zengin doğal kaynaklarının ilk kaşifi Farman Salmanov, petrol endüstrimizin tarihine iz bırakan Bakhtiyar Memmedov, tanınmış deniz petrolcüsü Namig Efendiyev hakkında, 4 seriden oluşan "Azerbaycan petrol tarihi" filminin yönetmeni Vagif Mustafazade ve onlarca önemli şahsiyet hakkında yazdığı yazılar değerli tarihi kaynaklardır.

SONUÇ

Akademisyen Kh.Yusifzade'in, açık denizdeki petrol ve gaz yoğunlaşma sahalarının araştırılması, araştırılması ve geliştirilmesi, Hazar'daki petrol ve gaz sahalarının incelenmesi ile ilgili gerçek sorunlara ilişkin temel bilimsel araştırmaları nedeniyle Nizami Gencevi Ödülü'ne layık görülmesi boşuna değil. Deniz ve Azerbaycan'da petrol endüstrisinin gelişmesine yaptığı katkılardan dolayı altın madalya ile ödüllendirildi. Azerbaycan petrolcüsünün simgesi haline gelen ve edebiyatımızın büyük ustalarından biri olan Kh.Yusifzade, aynı zamanda edebiyatımızda da Azerbaycan insanının sanatsal bir imajı ve sembolü olmuştur.

Sovyet döneminde petrol konusunda yazılan eserlerde hayat standart, tek taraflı olarak sunuluyor ve çoğu durumda açıkça çarpıtılıyor. Ancak petrol faktörünün özel bir rol oynadığı günümüzde, petrol konusuna yönelik bu çalışmaların yeni bir düzeyde araştırmalara dahil edilmesi önemlidir. Bu kaynakların eksik ve eksik yönlerinin vurgulanması, petrol faktörünün eserlere yansıyan düzeyinin incelenmesi, hem tarihi hem de ekonomik gerçeklerin aydınlatılması önemlidir. Son zamanlarda 20. yüzyıl klasiklerini tarihsel edebiyat sürecinin genel gelişimi bağlamından ayırıp revize etme yöntemi yaygınlaştı. Hiçbir eser, edebi-sanatsal eser, edebi kişilik ve edebiyat tarihi gerçek tarihsel gerçeklikten ayrılamaz. Hele söz konusu olan Akademisyen Kh.Yusifzade gibi bir petrolcü-jeologsa.

Akademisyenin Azerbaycan'ın geleceğine yönelik hizmetleri, ülkenin Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından özellikle vurgulanıyor: “Bütün bu yatakların keşfedilmesi, geliştirilmesi, günümüzde varlıkları Azerbaycan'ın sadece ekonomik değil, aynı zamanda siyasi olanaklarını da büyük ölçüde genişletti. Bugün Azerbaycan'ı "Azeri", "Çırak", "Güneşli"

yatakları olmadan düşünmek mümkün değildir. Eğer bu sahalar sizler tarafından zamanında keşfedilmemiş olsaydı, bugün petrol ve doğalgaz imkânlarımız çok kısıtlı olacak ve bunun sonucunda ülkemiz bağımsızlık döneminde büyük sıkıntılarla karşı karşıya kalacaktı. Sizin tarafınızdan ve sizin liderliğinizde keşfedilen yataklarımız Azerbaycan'ın gelecekteki refahını sağlayacaktır". **[2]**

Akademisyen Kh. Yusifzade ise bu geleceği şöyle görüyordu: "Şimdi biz insanlar birbirimizi yok etmezsek belki 40-50 yıl sonra petrole sadece ilaç için ihtiyaç duyulacak. Yani dünyada o kadar çok yeni alternatif yöntem ve enerji ortaya çıkacak ki, belki de petrole sadece ilaç için ihtiyaç duyulacak..." **[17]** Modern çağımızda ekonomik, ticari ve tescilli bir niteliğe sahip olan kara altının (neftin) hümanist misyonunu Akademisyen Kh. Yusifzade belə görüyordu.

GENEL DEĞERLENDİRME

Azerbaycan petrolü ve Kh. Yusifzade'ye genel bir bakış için bu raporda bahsedilen kaynaklar ve makaleler, onun hayatı ve eserleriyle ilgili birçok materyalin küçük bir kısmıdır. 2007, 2012, 2019 yıllarında Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi ve 2009 yılında Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Bilimler Akademisi, akademisyen Khoshbakht Yusifzade'nin hayatı ve yaratıcılığı, bilimsel, sosyal ve endüstriyel faaliyetleri hakkında bibliyografyalar yayınladı. Değerli petrolcü-akademisyenin 95'inci kuruluş yılı önümüzdeki yıl kutlanacak. Bu vesileyle, editörlüğünü, proje liderliğini ve bilimsel danışmanlığını yaptığı kitap ve monografileri, edebi ve gazetecilik eserlerini, buluşlarını, yayınlarını, makalelerini, röportajlarını ve raporlarını içeren bibliyografik baskısı yayına hazırlanıyor. Şu anda bu yayınların revize edilmiş, eklemeler yapılmış ve geliştirilmiş 5. baskısı yayımcıya teslim edilmiştir. Bakü petrolcü-jeolog Akademisyen Kh. Yusifzade'nin yaratıcılığını, keşiflerini ve icatlarını tanımak isteyenler bu bibliyografik kaynaklara başvurabilirler.

KAYNAKÇA

[1] Aliyev, Haydar. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in petrolcü-jeolog Khoshbakht Yusifzade'ye tebrik mektubu, Ocak, 13, 2000 https://lib.aliyevheritage.org/az/6872341.html

[2] Aliyev, İlham. Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı. Dikkat çeken petrolcü-bilim adamı ve jeolog, akademisyen Khoshbakht Yusifzade'nin 90. yıl dönümü dolayısıyla düzenlenen törende yaptığı konuşma. Halk gazetesi, 14; 15, Ocak, 2020.

[3] Alizadeh, Akif. Hazar petrolünün yorulmak bilmeyen araştırmacısı, Azerbaycan gazetesi, 14, Ocak, 2010.

[4] Averina Yelena. Scastlivcik Khoshbakt Yusifzade https://baku-media.ru/publications/lichnost/schastlivchik-khoshbakht-yusifzade/(01.05.2010)

[5] Azerbaycan petrolünün yaşayan efsanesi, Üç nokta gazetesi, 15, Ocak, 2010.

[6] Jafarov, Nizami. Yusifzade'nin mutluluğu ya da deniz derinliğinin dağ yüksekliği, 525-ci gazete, 31, Ocak, 2018.

[7] Hüseyinoğlu, Gülhuseyn. Hazar Denizi kıyısında. Belgesel öykü. Seçilmiş eserler, Bakü, 2013.

[8] İskenderzade, Eldar. Azerbaycan petrol işçilerinin simgesi https://modern.az/news/223781/ (1.06.2019)

[9] Kurçaylı, Aliağa. Yaşam koşulları, Bakü, 1973.

[10] Memmedov, Cabbar. Turan kılıcı. Sanatsal-tarihi-siyasi roman, Bakü, 2023.

[11] Muradli Khayala. Mutlu bir Azerbaycanlı, Azerbaycan gazetesi, 6, mart, 2020.

[12] Neft – eto kraska XXI veka https://caspianoilgas.az/ru/novosti/neftx--to-kraska-hhi-veka (29.05. 2023)

[13] Pashayeva A. Sovyet dönemi gazeteciliğinde petrol faktörü, 525-ci gazet, 8 Mart, 2016.

[14] Valiyev, Süleyman. Olağanüstü yılların meyvesi, Edebiyat ve sanat, 6, Nisan,1974.

[15] Yusifzade Khoshbakht. Current situation and prospects for geological exploration and production in the oil and gas industry of Azerbaijan, Azerbaycan petrol industry's, №8, 2011, (7-9).

[16] Yusifzade, Khoshbakht. 25 yıl bir asra eşittir: Bu ünlü anlaşmaya ilişkin müzakerelere katılan birinin gözünden "Yüzyılın Anlaşması", Azerbaycan petrol industry's, №9, 2019, 5-25.

[17] Yusifzade, Khoshbakht. Hayatımın yılları ve izleri, Bakü, Oskar yayın-basım kuruluşu, 2010.

[18] Yusifzade, Khoshbakht. Hem bir milyarıncı hem de iki milyarıncı ton petrolün çıkarılmasına katıldığım için mutluyum, Halk gazetesi, 13, Ocak, 2018.

[19] Yusifzade, Khoshbakht. Natural gas from deep waters of the Caspian – great prospects and wealth of Azerbaijan, Caspian Energy: international analytic journal, №4,2014 (4-5)

ROALD DAHL'IN MATHİLDA ESERİNDE BİR ÇOCUK GÖZÜYLE YETİŞKİNLERİN DEĞER ANLAYIŞI VE TUTUMLARI

***Doç. Dr. Sevra Fırıncıoğulları**

Mail:sevrafirinci@gmail.com

Orcid: 0000-0003-1052-6092

R. Dahl'ın Mathilda eseri yetişkinlerin çocuğa yaklaşımı, çocuk yetiştirme tutumları ve yetişkinler dünyasındaki değer anlayışına yönelik eleştirel mesajlar içeren bir eserdir. Mathilda kardeşi, annesi ve babasıyla yaşayan 4 yaşında bir çocuktur. Evde ailesiyle geçirdiği zaman içinde sevgi görmeyen Mathilda anne ve babasının insanları aldatarak daha çok kazanç elde etmeye yönelik öğütlerine rağmen kendi içindeki dürüst ve ilkeli yaşam çağrısına kulak veren bir çocuktur. Araba tamircisi olan babasının çeşitli hilelerle bozuk arabaları oldukça pahalıya satmasını ve bununla övünmesini şaşkınlık içinde izlemektedir. Annesinin sevgisizliği ve kendisini sürekli azarlayan tavrı kadar televizyon izlemeye olan düşkünlüğü de onu şaşırtmaktadır. Televizyonda maddiyat, toplumsal cinsiyet (kızların zengin bir eş bulmak için sürekli bakımlı ve becerikli görünme gayreti, para hırsı vs) gibi konulardaki mesajlarını çocuğuna aşılamaya çalışması Mathilda'yı rahatsız etmektedir. Mathilda okumayı neredeyse kendi kendine sökerek ve eline geçirdiği romanları okuyarak zaman geçirmektedir. Ailesi evde yokken tek başına kütüphaneye giderek önce çocuk masallarını ardından yetişkinler için olan romanları okuyan bu küçük kız, anne ve babasının ona öğretip telkin ettiklerinin dışında bambaşka dünyaları kitaplar sayesinde keşfetmiştir. Karakter simgenin bu anlam yükü ailesinin değer anlayış karşısında bir tezat oluşturmak üzere çizilmiştir. Mathilda anne ve babasının iyi, sevecen, anlayışlı ve dürüst insanlar olmasını isteyen olamadıkları için buna katlanmak zorunda olan bir çocuktur. Yeni yazdırıldığı okulda okuma konusundaki güçlü yeteneğini fark edecek olan öğretmeni ile tanışır. Çocuklara büyük bir sevgiyle bağlı olan öğretmen ile çocuklara şiddet uygulayan ve onlara nefreti ve tahammülsüzlüğünü her fırsatta vurgulayan müdüre yine birbirine zıt anlam yükleriyle donanmış yetişkin simgeler olarak çizilmişlerdir. Müdürenin tutumu ile Mathilda'nın anne ve babasının adaletsiz, sevgisiz yaklaşımı yine simge içinden eleştiriye tabi tutularak betimlenmişlerdir. Eserin sonunda kötülüğü seçen simgelerin yenilgileri, yetişkin dünyasındaki yıkıcı, olumsuz eğilimler ve buna yönelik tutumlar cezalandırılmıştır. Bu bağlamda eserin ana mesajının, yarına kalacak olan temel sevgi, değer

ve buna bağlı ilişkiler olacağının vurgusu yapılmış, bu temelden beslenen bir yetişkin tutumu ve eğitim anlayışının önemi vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat Sosyolojisi, Sosyoloji, Vicdan, Yabancılaşma, Değer

ABSTRACT

VALUE CONCEPT AND ATTITUDES OF ADULTS THROUGH THE EYES OF A CHILD IN ROALD DAHL'S MATHILDA

R. Dahl's Mathilda is a work that contains critical messages about adults' approach to children, child-rearing attitudes and the understanding of values in the adult world. Mathilda is a 4-year-old child who lives with her brother, mother and father. Mathilda, who does not receive love during the time she spends at home with her family, is a child who listens to her parents' advice to gain more profit by deceiving people, but she heeds her inner call for an honest and principled life. She watches in amazement as her father, a car mechanic, uses various tricks to sell broken cars at high prices and brags about it. Her mother's lack of love and her constant scolding attitude as well as her fondness for watching television surprises her. Mathilda is disturbed by the messages she tries to instill in her child about materialism, gender (girls' constant effort to look well-groomed and skillful in order to find a rich husband, greed for money, etc.). Mathilda learns to read almost by herself and spends her time reading the novels she can get her hands on. This little girl, who goes to the library alone when her parents are not home and reads first children's fairy tales and then novels for adults, has discovered completely different worlds through books other than the ones her parents teach and indoctrinate her. This load of meaning of the character symbol is drawn to create a contrast against her family's values.

Mathilda is a child who wants her parents to be good, loving, understanding and honest people, but has to put up with the fact that they are not. At her new school, she meets a teacher who recognizes her strong talent for reading. The teacher, who is devoted to the children with great love, and the principal, who is violent towards the children and emphasizes her hatred and intolerance towards them at every opportunity, are drawn as adult symbols with opposite meanings.

The attitude of the headmistress and the unjust, unloving approach of Mathilda's parents are again criticized and depicted through symbols. At the end of the work, the defeats of the symbols who chose evil, the destructive, negative tendencies in the adult world and the attitudes

towards them are punished. In this context, the main message of the work emphasizes that the main message of the work will be the basic love, value and related relationships that will remain for tomorrow, and the importance of an adult attitude and educational understanding that feeds on this basis is emphasized.

Keywords: Sociology of Literature, Sociology, Conscience, Alienation, Value

R. Dahl genel olarak eserlerinde bir çocuğun gözünden yetişkin dünyasını betimleyen eserler kaleme almıştır. Eserlerindeki çocuk karakterlerin yetişkin dünyasına dair gözlemledikleri çelişkiler bazen şekilcilik, bazen sevgisizlik kimi zaman da yıkıcılık şeklinde olabilmektedir. Ancak genel özelliklerine bakıldığında yazarın ana karakter olarak bir çocuğu karakter olarak seçtiği, olay örgüsü ve temada da yetişkin dünyasına dair sorunları işlediği görülmektedir. Bilindiği gibi modernizmin en büyük krizi metafizik alandaki çelişkilerle adaletsizlikleri aşmaya yönelen insanın bunu aklıyla gerçekleştirdiği modern akıl çağında, yeni adaletsizlikleri üretmiş olmasıdır. Dolayısıyla modern insanın aklıyla kurduğu yeni sistemler muazzam bir güç ve karmaşıklıkta olsa da büyük çelişki ve eşitsizlikleri de üretmektedir. Bunun temelinde insanın kendi eylemlerindeki çelişkiler yer almaktadır. İnsanın doğarken beraberinde getirmiş olduğu adalet duygusuna sırt çevirmesi, bu duyguya kulağını kapatması kendi türsel özelliğine ihanet etmesi sonucunu doğurmaktadır. Zira felsefi antropolojiye göre insanı diğer türlerden ayıran en temel özelliği, değer, anlam ve adalet üretebilen bir tür olması ve bunların sorumluluğunu taşıyarak yaşamaya çalışan ilk tür olmasıdır.

> İlk defa bir anlam sferinin çerçevesi içinde, bir canlı varlık, insan, kendi yapıp ettiklerinin hesabını vermekte, kendisini yapıp ettiklerinden sorumlu ya da sorumsuz görmektedir. Gene ilk defa böyle bir varlık alanında, yani insanda, yapılanlardan, eylemlerden dolayı üzücü yahut sevindirici duygular, bu duyguları bu varlığın, insanın, kendisiyle birlikte bilen "vicdan" adını alan bir alan… ortaya çıkmaktadır. Böyle bir duygu ancak normal olmayan durumlarda, yani hastalık halinde körleşir ya da tamamıyla ortadan kalkar…
>
> Gerçekten tabiat, insanla yeni bir "varlık formu", yeni bir "varlık tarzı" ortaya koymuştur… Dünya insanla yeni bir "anlam boyutu" kazanıyor. Anlam boyutu ile insanın bir şeyi sevmesi, bir şeyden irkilmesi, tiksinmesi; bir şeyi beğenmesi, bir şeyi reddetmesi; yaptıklarından ettiklerinden kendisini sorumlu görmesi ya da görememesi;

> başarılarının temelinde herhangi bir anlam unsuru görmesi ya da görememesi; anlamlı gördüğü bir şeyi gerçekleştirmeye çalışması; anlamlı görmediği şeylerin gerçekleşmesini önlemeye çalışması gibi eylemler kastediliyor (Mengüşoğlu, 1979: 5, 6).

Eser bu bağlamda insanın temel türsel özelliği olan saflık ve vicdan duygusunu hatırlatmakta, bunların kaybı durumunda bozulan insanın eylemlerine dikkat çekmektedir. Bu yönüyle eserin modern dünyadaki adaletsizliklere ilişkin de bir eleştiri ortaya koyduğunu söylemek mümkündür. Adaletsizlik, modern çağda insanın ekonomiden sosyal alana kadar her yerde şikayet ettiği temel olgu olmasına rağmen, yetişkinlerin genel tutumlarına bakıldığında en çok şikayet ettikleri adaletsizliğe dair kendi tutumlarını gözden kaçırdıkları söylenebilir. Bu yönüyle eserde küçük bir çocuk olan Mathilda'nın gözüyle aktarılanlar modern çağ insanının iç çelişkilerine ve adil olmayan tutumlarına ilişkin bir eleştiriyi içermektedir. Bilindiği gibi adalet, insanın kendi iç sesine kulak vermesi ve diğeriyle empati kurarak kendisine yapılmasını kabul etmeyeceği eylemleri diğerine yapmamasıdır.

> "İnsan törebilince (Vicdana) sahip tek yaratıktır. Törebilinci onu geriye çağıran sestir. Bu ses onun kendi kendisi olması için ne yapması gerektiğini bilmesine izin verir. Yaşamının ereklerinin ve ereklere erişmesini sağlayacak zorunlu kuralların ayırdında olmasına yardım eder" (Fromm, 1998: 223).

Vicdan itkisi bizi insan kılan temel özelliktir ve bunun dışına çıkarak davranmaya başladığımızda türsel özelliğimiz olan adalet istencini de yaralamaya başlarız. Mathilda anne ve babasının tutumlarında adaletsizliğe ilişkin tutumları gözlemler bu gerçeklikler içinde mutsuzluğunu yenidünyaları keşfettiği kitaplara sarılarak aşmaya çalışır. Bu doğrultuda ailesinin çelişkilerine karşı kendi çocuksu saflığı içinde yaşayan adalet duygusunu korumayı başarır. Anne ve babasından daha sağlıklı bir yetişkin olmayı başarması Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* eserinde bahsettiği insanın doğarken beraberinde getirmiş olduğunu "evrensel mahkeme" dediği vicdanını ve saflığını koruyabilmesi ile mümkündür.

> Kant'a göre ahlak insanlarda, doğal ve evrensel olarak bulunan ortak bir niteliktir. Ahlakın ortama, koşullara, zamana göre değişmeyen, ortak ilkeleri, kuralları, yasaları vardır. Bu nedenle güncel ya da geçmiş örnekler, ortak ilkelere, kurallara, yasalara uymaz ise ahlaklı olarak değerlendirilemez. Örnek olarak gösterileme (Köknel, 2005: 77, 78).

İmmanel Kant, insanın doğarken beraberinde getirdiği bir iç mahkeme olduğunu ve bu mahkemeye göre davrandığında kendi insani niteliklerini koruyarak gerçekleştirdiğini vurgulamıştır. Kendini gerçekleştirme, insanın dış koşullardan bağımsız olarak içindeki adalet duygusuna kulak vermesi, ve sonucu ne olursa olsun bu sese göre davranarak adil eylemleri gerçekleştirmeyi iradesiyle seçmesidir.

> Vicdan adını verdiğimiz, içimizdeki şu şaşırtıcı yetinin yargılamaları… İnsan anımsadığı bir yasaya aykırı bir davranışını… İstediği kadar süslemeye ve kendini suçsuz ilan etmeye uğraşırsa uğraşsın, yine de farkındadır ki, savunmasını yapan avukat, içindeki davacıyı bir türlü susturamamaktadır… İnsan yaşamaktadır ve kendi gözünde yaşamaya layık olmamaya katlanamaz. Bu iç rahatlama […] kişinin durumunun değeri kişi tarafından büsbütün gözden çıkarıldıktan sonra, kişisel değerinin de düşmesi tehlikesinin durdurulmasıdır. Bu rahatlama, yaşamdan çok farklı olan bir şey için duyulan bir saygının da etkisidir; bununla karşılaştırıldıkça bütün rahatlıklarıyla yaşamın hiçbir değeri yoktur […] Ahlaklılık ve ben sevgisinin sınırları öylesine açık ve kesin bir şekilde çizilmiştir ki, en sıradan göz bile bir şeyin hangisine girdiğini ayırt etmede yanılmaz… Kendisini bize ilk gösteren, doğrudan doğruya ahlak yasasıdır; ve akıl onu hiçbir duyusal koşul tarafından alt edilemeyen, hatta koşullardan büsbütün bağımsız olan bir belirleme nedeni olarak ortaya koyduğundandır ki, ahlak yasası bizi doğrudan doğruya özgürlük kavramına götürür…(Kant, 2014: 34 41, 97, 107).

İnsan içindeki adalet duygusuna kulak vermeyip kendi türsel özelliği olan vicdanına her ihanet ettiğinde kendi içindeki insanlık onurunu zedelediğinden, kendi yıkımını gerçekleştirir. Önce kendine olan saygısını ardından güvenini kaybeder. Kendine yani vicdanına her ihaneti onu daha sağlıksız, eylemleri tutarsız ve tedirginliği daha yüksek bir birey haline getirir. Zira bu durum insanın kendini kaybetmesi, kendi insanlığından uzaklaşması sürecidir ve bu durum onun içsel bütünlüğünde bir parçalanma yaratır. Dolayısıyla kendi eylemlerinin sorumluluğundan kaçtığı için, kendine yabancılaşmış bir halde yaşamını sürdürmeye devam eder. Erich Fromm'a göre bu insan artık kendini yitirmiş ve nesneleşmiştir.

> Yabancılaşmış kişilikte, ilkel kültürlerin çoğunda bile insanların en belirleyici özelliği olan onur duygusu büyük ölçüde yok edilmiştir. İnsan bütünüyle benlik duygusunu, biricik, ikilenemez bir varlık olarak kendisini iyice yitirmiştir. Benlik duygusu, kendimi, benim yaşantılarımın, benim düşüncelerimin, benim duygularımın, benim kararlarımın, benim yargılarımın öznesi olarak algılamamdan doğar. Bu, ancak yaşantılarımın benim

> olması, yabancılaşmamış olması koşuluyla sağlanabilir. Nesnelerde benlik yoktur; nesneleşmiş insanlarda da benlik diye bir şey olmaz (Fromm, 1996b: 134, 135).

İnsanın modern çağda maddiyata bu ölçüde değer vermesi ve durmadan daha çok maddi öğelerle yaşamını kurmaya çalışması tam da bu durumla ilgilidir. İnsan kendini gerçekleştirmeyi her reddettiğinde kendinden uzaklaşarak yabancılaşmakta ve iç tedirginliği artmaktadır. Ancak bu tedirginliği geçici de olsa sahte bir güven hissi ile bastırması gerekir. Dolayısıyla bunun yolu mülk, para ve araçlara daha açgözlü şekilde sarılarak güven duygusunu bunlar üzerinden yatıştırmaya çalışmasıdır.

> Maddi ihtiyaçlarının hepsini karşılayan tüketici bir insan oldu artık modern insan. Bu yaşama biçimi, insanların fizik ötesi dünyaya ait tasavvurlarını bile değiştirdi... Artık insan, kendi değerini, sahip olduğu şeylerle ölçmekte. Onun için kendisinin ne olduğu değil, neye sahip olduğu daha önemli bir hale geldi (Köse, 2004: 6).

Eserde hem aile içinde hem de eğitim alanı gibi farklı kurumlarda yabancılaşmış ve çelişkilerinin farkında olmayan yetişkin tutumlarının örneğini oluşturan karakter simgelere yer verilmiştir. Dolayısıyla yabancılaşmış ve kendinden uzaklaşmış yetişkinlerin çelişkilerini en iyi şekilde gözlemleyebilen saflığı bozulmamış bir çocuk olan Mathilda karakteri üzerinden modern çağın adaletsiz döngüsünün temelinde yer alan gerçekliğe vurgu yapılmıştır. Modern dönemde artan adaletsizliğin temelinde adaletsiz tutumlarıyla kendiyle çelişmiş yetişkinlerin varlığı yer almaktadır. Söz konusu yetişkinlerin tutumları değer anlayışı bozulmamış bir çocuk gözüyle aktarılmış ve saflığı bozulmadan kalan vicdan duygusuyla yaşayan bir çocuğun dünyası içinden aktarılmıştır. Eserde çelişkili ve adaletsiz yetişkin tutumlarının yanında adil ve dengeli tutumlarıyla çocuklara örnek olabilecek yetişkinlerin varlığı da işlenmiştir. Eserde Mathilda'nın güçlü okuma yeteneğini ve zengin iç dünyasını fark eden öğretmeni bunlardan birisidir. Anne babası ve müdüre ise modern döngüde adaletsizliği vicdanlarından uzaklaştıkları için yabancılaşmış bireylerdir, öğretmen ise örnek tutumları ile bunun tam tersi bir örnek oluşturmaktadır. Dolayısıyla birbirine zıt yetişkin tutumları ve örnekleri adalete ilişkin bozulmamış çocuk saflığı üzerinden sunulmuştur.

Kaynak:

Fromm, E, (1998), "Kendini Savunan İnsan", Çeviri: N. Arat, Say Yayınları: İstanbul

Fromm, E, (1996), "Sağlıklı Toplum – Yabancılaşma", Çeviri: Y. Salman, Z. Tanrısever, Payel Yayınevi: İstanbul

Kant, I, (2014), "Pratik Aklın Eleştirisi", Çeviri: İ. Kuçuradi, Ü. Gökberk, F. Akatlı, Türkiye Felsefe Kurumu Çeviri Dizisi - Ankamat Matbaacılık: Ankara

Köknel, Ö, (2005), "2000'li Yılları Algılamak", Altın Kitaplar Yayınevi: İstanbul

Köse, A, (2004), "Hayatı Sevmek", Çeviri: A. Köse, Arıtan Yayınları: İstanbul

Mengüşoğlu, T, (1971), "Felsefi Antropoloji/İnsanın Varlık Yapısı ve Özellikleri – Tavır Takınan Bir Varlık Olarak İnsan", İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: İstanbul

Roald Dahl, "Mathilda", Çeviri: Lale Akalın, Can Çocuk Yayınları, 2007, İstanbul

BOSTAN AS A GLISTERING CANDLE OF ISLAM

Öğr. Gör. MURAT GÖKMEN[1]
Düzce Üniversitesi, muratgokmen@duzce.edu.tr –
Orchid: 0000-0002-0797-8226

Abstract

The study argues that Sa'di Shirazi implemented universal values for humanity through *Bostan.* It is suggested that by using his artistic talent, Shirazi successfully captured the attention of his readers for finding and living according to moral values nourished by Islam for a peaceful and coherent life on earth. By that, it is proposed in the study that Shirazi with *Bostan* drew the boundaries of a civilisation. The study proposes that through the Qur'an and Sunnah Shirazi guided humanity with the idea that just and equal community could emerge on earth by Islam. The study suggests that, Shirazi addressed particularly the leaders to be the servants of the divine initially and later on community so as to build an equal, just, coherent and peaceful life that would resonate for centuries in his text. In this regard, the study suggests that Shirazi proposed Islamic morality as a candle glistering the dark and void corridors of the generations. The study argues that Shirazi by advising leaders to be the servants of the divine and the community inherited to them by Allah created a new space where people would get united and live coherently altogether without their difference. In this regard, the study is designed to be qualitative research employing content analysis.

Key Words: Sa'di Shirazi, Bostan, Islam, Cohabitation, Peace of Mind

[1] Öğr. Gör & Araştırma Dekanlığı, Yabancı Dil Destek Birimi, Düzce Universitesi, Türkiye., Lecturer & Office of the Dean of Research, Foreign Language Support Department, Düzce University, Düzce, Türkiye. https://scholar.google.com/citations?hl=tr&user=ZWRIpggAAAAJ.

İSLAMIN PARLAYAN BİR KANDİLİ OLARAK BOSTAN

Özet

Çalışma, Sa'di Şirazi'nin Bostan aracılığıyla insanlık için evrensel değerleri hayata geçirdiğini savunmaktadır. Şirazi'nin sanatsal yeteneğini kullanarak, yeryüzünde barışçıl ve tutarlı bir yaşam için İslam'dan beslenen ahlaki değerleri bulma ve bunlara göre yaşama konusunda okuyucularının dikkatini çekmeyi başardığını ileri sürülmektedir. Çalışmada, Şirazi'nin Bostan ile bir medeniyetin sınırlarını çizdiği öne sürülmektedir. Çalışma, Şirazi'nin Kur'an ve Sünnet aracılığıyla, İslam'ın yeryüzünde adil ve eşit bir toplum ortaya çıkarabileceği düşüncesiyle insanlığa rehberlik ettiğini ileri sürmektedir. Çalışma, Şirazi'nin metninde yüzyıllar boyunca yankılanacak olan eşit, adil, tutarlı ve barışçıl bir yaşamın inşası için özellikle liderlere önce ilahi olanın, daha sonra da toplumun hizmetkârı olmaları için seslendiğini öne sürmektedir. Bu bağlamda çalışma, Şirazi'nin İslam ahlakını nesillerin karanlık ve boş koridorlarını aydınlatan bir kandil olarak önerdiğini öne sürmektedir. Çalışma, Şirazi'nin liderlere ilahi olanın ve Allah'ın kendilerine emanet bıraktığı toplumun hizmetkârları olmalarını tavsiye ederek, insanların farklılaşmadan bir araya gelip uyumlu bir şekilde yaşayabilecekleri yeni bir alan yarattığını savunmaktadır. Bu bağlamda çalışma, içerik analizinin kullanıldığı nitel bir araştırma olarak tasarlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sa'di Şirazi, Bostan, İslam, Beraber yaşayabilme, Huzur

Introduction

Shirazi as one of the important architects and vasirs[2] of the Middle East and Anatolia was a thinker, writer, and scholar who had devoted his life to disseminating the advice of Islam and its morals with his manuscripts and teachings (Aybey, 2019: 426., Yerdemir, 2023: 683). Shirazi was born in Shiraz within the boundaries of modern-day Iran (Hasanoğlu, 2019: 83). Although the exact date of his birth remains unclear, Shirazi was generally believed to be born around 1213 and died in 1292 in Shiraz (Emiroğlu, 2012: 23., Hasanoğlu, 2019: 86). Shirazi had his education in the Nizamiye Madrasa which was one of the important educational institutions of the time (Kadızade & Ağan, 2021: 104). Shirazi was known to have attended the classes of Sheikh Ebu'l Faraj and Al-Jazari who was also closely interested in Western (social sciences) sciences (Kaska, 2019a: 114-136., Zavotçu, 2009: 47). Shirazi worked as a teacher at the Mustansiriyye Madrasa in Baghdad after passing through the education of Shehâbeddin es-Suhrawardi, companying Al-Jazari who was thought to be his grandson with the same name (Çiçekler, 2008: 405-407). Shirazi went to Baghdad in 1223 and returned to Shiraz in 1257 (Çiçekler, 2008: 405-407). He spent his

[2] ***Vasir (English):** The word 'vasir' means the vicegerent, the representative and heir of Allah on earth. It is derived from the Arabic word washiy وَصِيّ 'appointed person, responsible person designated by will in Islamic law' (Vasi 1, 2024). The word corresponds to the meaning of the person who inherits. The person who takes over the investments and capital through kinship or donation. This inheritance can be capital, property, business as well as culture, language and religion. This word was generated by combining the Arabic word waşiy, which has the same meaning in Turkish, with the Turkish word 'er', which means the person who does the work. The wide vowel letter" e" in Turkish language turned into narrow vowel "i" in Turkish between the hard consonant "s" and "r".
Vasir (Verb): He vasired all his fortune to NGOs in his home town. They vasired their art to their offsprings.
Vasir (Noun). Vasir was a trustable person. Everybody was waiting for Vasir.
Vasir (Adjective). His vasir fortune enabled him to buy this expensive house. Their vasir car needed mending.
Vasir/ly (Adverb). He vasirly crafted his art for his offsprings. They were eklimming their knitting vasirly.

*This word was produced by the author of the study in order to contribute to the Turkish and English Languages.

****Vasir (Türkçe):** Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi, halifesi anlamına gelmektedir. Arapçada bulunan waşiy وَصِيّ "görevlendirilmiş kimse, İslam hukukunda vasiyetle tayin edilen sorumlu" kelimesinden türetilmiştir. (https://www.nisanyansozluk.com/kelime/vasi1). Kendisine miras kalan kişi anlamını da karşılamaktadır. Kendinden önce yapılan yatırımları, sermayeyi akrabalık ilişkisi ya da bağış yoluyla ile üzerine alan kişidir. Akrabalık ilişkisi olmayan kişiye de arzu edildiğinde bırakılabilen miras sahibi anlamını da karşılamaktadır. Bu miras sermaye, mülk, işletme olabileceği gibi kültür, dil ve din de olabilir. Bu kelime Arapça'da bulunan ve Türkçe'ye de aynı anlamla geçen waşiy kelimesiyle Türkçe'de işi yapan kişi anlamını karşılayan "er" kelimesi ile birleştirilerek oluşturulmuştur. "S" ve "r" sert sessiz arasında giren geniş ünlü harf olan "e" harfi dar ünlü harf olan "i" sesine dönüşmüştür.
Vasir (Fiil): Abdülhamid tüm mal varlığını Sebut'a vasirledi. Eklim Osmanlı Arşiv Vakfına büyük bir miktar para vasirledi.
Vasir (İsim): Vasir herkesin sevdiği ve muhabbet kurmak için can attığı janik bir insandı. Geçenlerde okulda bıraktığım kitabı Vasir getirecekmiş.
Vasir (Sıfat): Mülkiye Mektebi Osmanlı emaneti olan vasir bir okuldu. Bu görkemli vasir konak Selçukluların ilk mektebiymiş.
Vasir (Zarf): Vasirle eklimlediği sanatı onun zengin biri olmasını sağlamamıştı. Vasirle yürüttüğü iş yeri son beş yılda önemli bir gelişme elde etmişti.
**Bu sözcük, çalışmanın yazarı tarafından Türkçe ve İngilizce'ye katkı sağlamak amacıyla türetilmiştir.
.

life with learning, traveling and attending various meetings with scholars in different places (Balcı, 2016: 460., Çeviker, 2020: 4). His major verses were as follows: *Bostan (Sa'diname)*, *Kasayid-i* Arabi, Kasayid-i *Farsi*, *Merasi*, *Mulemma*'at ve *Musellesat*, Terci'at, Tayyibat, *Bedayi'Havatım*, Gazeliyat-ı Kadim, *Shahabiyya*, Hubsiyyat, Ruba'iyyat. His prosed were as follows: *Gülistan, Takrir-i* Dibace, Naşihatü'l Mülük, Risale-i Akl u 'Işk, Risale-i Enkiyanu, Mecalis-i Pencgane, Risale-i Selase (Çiçekler, 2008: 406-407., Kaska, 2019a: 114-136). In his works, he focused on Islamic morality and the themes of equity, love, communication, humility, piety, morality, submission and divine love (Aybey, 2019: 427., Çeviker, 2020: 5–9., Emiroğlu, 2012). He employed an elegant style that was simultaneously gentle, comprehensible, straightforward and lucid. Dating back to 1257, *Bostan* stood as a timeless text bringing timeless recommendations for leaders and individuals alike. He embodied justice and propriety in their official roles and personal lives by emphasizing principles that resonate across generations in his narrative (Demirtaş, 2023: 256., Şirazi, 2008: 25-70). *Bostan* was written during the reign of Atabeg Ebubekir b. Sa'd, a who was renowned for sheltering scholars at the time (Shirazi, 2021:17). This period witnessed the admiration of scholars such as Juwaydi and even extended to the Mongol emperor Abaka Khan (Çiçekler, 2008: 405-407). Therefore, Atabeg Ebubekir's help and protection enabled the ground for the scholarship to generate at the time for scholars such as Shirazi. *Bostan* was composed within these conditions. *Bostan* consisted of ten chapters each focusing on various themes. The prominent themes within the text were as follows: humility, justice, equity, love and fear of Allah, generosity, benevolence, affection, communication,

altruism, virtue, being belif[3], trustworthy, honest, and feeling gratitude as a janik[4] servant of Allahg who consistently seek repentance without persisting in making mistakes. In this veil, Shirazi's *Bostan* guided its readers to deepen their understanding towards Islam and incorporate

[3] ***Belif (English):** Allah's sincere, righteous, beloved servant on earth. Self-sufficient. Not harming anyone in the path of Allah. To be a pure, righteous person and acting as the servant of Allah.
Belif (Verb): I was very belif that I tried my best for the work. Eklim reaffirmed and belifed Burak that she would return to music as soon as possible.
Belif (Noun): Belif, would you please submit your project to your supervisor? Janik was pretty sure that Belif would come to help her.
Belif (Adjective): Akçakoca Bey's belif attitudes caused him to win the favor of the public. Konuralp Bey's good and belief relationship with Osman Bey eklimmed the political unity of the army.
Belif/ly (Adverb): Demir's belifly listening to his teacher helped him to comprehend the subject well. Tekin did his homework very belifly and carefully.
***This word was produced from Turkish by the author of this study in order to contribute to Turkish and English Languages.
Belif (Türkçe): Bu kelime Allah'ın halis, muhlis, iyi kulu anlamına gelmektedir. Kendi halinde. Allah'ın yolunda kimseye zararı dokunmayan kişiyi tanımlamak için kullanılır. Özetle, halis, muhlis, Allah yolunda, dingin ve sakin bir kul anlamına gelmektedir.

****Belif (Fiil):** Muhammed'in bu yoğun çalışmalarına karşılık elimden geleni yaptığım için son derece belifim. Sınavlardan resim çizmeye fırsatı olmadığını söyleyen Janik, resim çizme fırsatı yakaladığı için belifti.

Belif (İsim): Belif, lütfen hazırlamış olduğun pastayı misafirlere ikram eder misin? Sebut, Belif'in yardıma geleceğinden oldukça emindi.

Belif (Sıfat): Can Bey'in insanlara belif yaklaşımı başta ailesi olmak üzere herkesin onu destelemesini sağladı. Atsız'ın Ertuğrul ile olan belif iletişimi aralarında sebut bir işbirliğinin eklimlenmesini sağladı.

Belif/ce (Zarf): Kadir'in ustasını belif belif dinlemesi onun inşaat işlerini öğrenmesini kolaylaştırdı. Bulut ve Berfin, çalışmalarını gayet dikkatli bir şekilde belifçe yoğurarak gerçekleştirdiler.

**** Bu sözcük, çalışmanın yazarı tarafından Türkçe ve İngilizce'ye katkı sağlamak amacıyla türetilmiştir.

[4] **Janik (English):** Corresponds to being beautiful, pleasant and harmonious of a person or a thing. It has the same meaning as easygoing and beautiful.
Janik (Verb): Muhittin polished and janikked his research project. Behçet janikked his garden. Funda janikked her street with flowers.
Janik (Noun): Janik said to Nedim that he had submitted his doctoral thesis to the institute. Janik was sure to pass the exam as she had studied hard for it.
Janik (Adjective): Resul's janik approach made a favorable impression on Mesut and Şerife. Ebubekir's truthful and janik attitudes towards people made him a very popular person in his office.
Janik/ly (Adverb): Sevtap and Cemal janikly conducted the program. Nagihan completed her project janikly. This word was produced by Murat GÖKMEN in order to contribute to Turkish and English Languages (Gökmen, 2024b, p. 1404).
Janik (Türkçe): Güzel, hoş, uyumlu, ahenkli anlamlarına gelmektedir. Türkçe'de 'cana yakın olmak' ifadesi ile aynı anlama sahip olmakla beraber cana yakınlıktan öte bir güzelliğin tasviri, uyumu ve ahenkli yapısı için kullanılmaktadır.
Janik (Fiil): Gül'ün yeni evi çok janikti, Büşra çok beğendi. Her şeyden öte, Nisa'nın bu söylemi çok hoşuma gitti ve çok janikti.
Janik (İsim): Janik, enstitüye başvurusunu yaptığını Ayşe ile Fevzi'ye söyledi. Janik faizle ev ya da araba almaya karşı olduğunu söyledi.
Janik (Sıfat): Betül'ün bu janik yaklaşımı bende iyi bir izlenim bıraktı. Osman'ın dürüstlüğü ve halkına karşı janik tavrı Selahattin'in ve Zengi'nin çok hoşuna gitti.
Janik/çe/li (Zarf): Janik janik konuşan Selda, kendisini izleyenleri mest etti. Gülsüm'ün janik sürüşü yolcuların rahat bir seyahat yapmasını sağladı. Bu sözcük, Murat GÖKMEN tarafından Türkçe'ye ve İngilizce'ye katkı sunmak amacıyla türetilmiştir (Gökmen, 2024b, s. 1402).

Islamic principles into their daily lives. Through informative stories, Shirazi illuminated the Sunnah of Prophet Muhammad by providing insights by embodying sincerity as faithful Muslims who were expected to fulfil their religious obligations. His manuscript not only imparted moral teachings but also encouraged its readers to internalize these lessons for practical application in their personal conduct and interactions (Çeviker, 2020: 14., Dayı, 2020: 133-135., Emiroğlu, 2012: 23–24., Zavotçu, 2019: 47-68). Shirazi's profound education at Al-Nizamiyya of Baghdad instilled him a deep appreciation for Islam's practicality and intellectual richness which he eloquently expressed both in his personal life and through his literary works (Zavotçu,2009: 51). The main points in his writings were the imparting of advice aimed at cultivating wisdom, wit and religious sensitivity intended for his contemporaries and generations. Through his manuscripts, Shirazi endeavoured to underscore the relevance of these virtues by navigating life's complexities by embodying Islamic teachings with profound depth and insight (Balcı, 2016: 433-461). In Islam, the emphasis on practice outweighed theory by making it more crucial to live religion as a way of life rather than a cloth or an identity to wear in (Ataman, 2003: 90–91). In this veil, Shirazi utilized Islam in his book *Bostan* by emphasizing the application of religious principles. This approach underscored the importance of integrating Islamic teachings into daily actions by illustrating how faith could enrich and guide one's life. Shirazi's work portrayed Islam not solely as a collection of beliefs, dogmas and obligations but as a comprehensive framework encompassing human existence's spiritual and physical aspects. This framework guided individuals toward personal fulfilment and encouraged them to contribute positively to their surroundings through moral teachings and practices nourished by Islamic jurisprudence (Emiroğlu, 2012: 25). *Bostan* in this regard is a masterpiece of Shirazi in which his experience and knowledge were embedded to (Aybey, 2019: 426., Er et al, 2016: 228-229). Shirazi's narrative went beyond his journey; it was designed to motivate the reader to engage in critical self-reflection and draw meaningful lessons from his works. It is important to note that Shirazi presented a text with an informative tone embedded in his artistic style in his writing welded by Islamic narrative by delivering his message kindly and eloquently to his readers by proposing them to earn the consent and praise of the divine by serving the community (Kaska, 2019: 132–133., Zavotçu, 2009: 47–51). Adaptation of respect, love, equity and tolerance were some of the prominent advice sponsored by Shirazi within his narratives (Dayı, 2020: 114–115., Er et al, 2016: 232). Shirazi employed this in the text by sharing a short story about Prophet Abraham and his attitude towards a Zoroastrian old man. In the story, the generousness of Abraham was stressed. However, Abraham's changing attitude towards the old man after learning about his religion was criticized by incoming revelation through Gabriel

for warning Abraham about his intolerance and crude attitude to a non-believer. With that, Shirazi provided a holistic and tolerant attitude of Islam. This was stated in the text as follows:

> Upon realizing that the old man was not believing in Allah Abraham said that: "There was no place for a person who deny the truths of Allah among the sincere believers" and Abraham sent the old man from his house. Upon this, Allah sent Gabriel to Abraham to deliver his warning to Abraham as follows: "Abraham, how could you send a guest from your house as I had nourished this non-believer for a hundred years without cutting his food although his disbelief was evident to me however, I did not cut his food. His deeds belong to him, and he will pay this personally and this had nothing to do with you (Shirazi, 2021, 92).

Here Shirazi underlined the fact that people even the messenger of Allah did not have the authority to judge people due to their sins. The story narrated by Shirazi underlined the fact that people were only responsible for their deeds regardless of their faiths and positions and Allah is the supreme and sole authority to judge people according to their deeds. This was stated in Ash-Shu'ara Surah in Qur'an as follows:

> They argued, "How could we believe in you, when you were followed ˹only˺ by the lowest of the low? He responded, "And what knowledge did I have of what they did? Their judgment was with my Lord, if you had any sense! I was not going to expel the believers. I was only sent with a clear warning (26: 111-115).

As the constituent of the semitic religions, Islam prioritises free will and preservation of people's life and their choices. In this respect, Shirazi employed Islamic guidance and advice to build a society by providing timeless messages to the leaders. Respecting, accepting the difference, tolerance and helping the people regardless of their identities were the top themes Shirazi advised to the leaders in *Bostan* (Er et al, 2016: 228-232). These themes for Shirazi were the main constituent for a society to be free and independent in their decision and life. Free will for Shirazi was the main constituent of Islam, therefore in *Bostan*, he underlined the respectful attitude people should perform in their daily routines towards people regardless of their faiths and social status. Shirazi prioritized Islamic advice and eklimmed[5] this to his narratives by

[5] **Eklim / Eklimisation (English):** Laying the foundations of a thing, phenomenon, giving its first shape and forming its basic block. Although it is from the same word family group as articulation, here, eklimisation corresponds to the meaning of the state, essence by shaping the initial state before articulation.
Eklim/ise (Verb): Scholars eklimed a discourse through texts.
Eklim (Noun): Eklim's newly published book was informative.
Eklim/atic (Adjective): Duru's eklimmed pattern impressed her scholars.
Eklim/ly (Adverb): The university by generating generations eklimly contributed to the welfare of the country. The seeds that she eklimly planted prevented possible avalanches. *This word was produced by Prof. Dr. Süleyman

ornamenting them with his naïve, janik and kind tone, therefore the readers were inspired and affected by the message the text conveyed. Through the intricate interplay between the reader and the text, Shirazi's narratives served not merely as sources of entertainment but also provided a space for his readers by nacering[6] and nilenering[7] moral contemplation and personal development

GÖKSOY and Lect. Murat GÖKMEN from Turkish Language (Gökmen, 2024b. pp.1411-1412., Göksoy & Gökmen, 2024, p. 288).
Eklimleme (Türkçe): Bir şeyin, olgunun temellerini atma, ona ilk şeklini verme ve onun temel yapı taşını oluşturma. Eklemleme ile aynı kelime aile grubundan olsa da burada eklimleme eklemlemeden önceki durumu, özü ve ilk halin şekillenmesi anlamına gelmektedir.
Eklimlemek (Fiil): Akademik çalışmaları bir söylemin resmen eklimlenmesidir. Faruk ve Önder bu projelerinde yeni bir yerleşim yerini eklimlediler.
Eklimleme (İsim): Eklim'in yeni aldığı arabası oldukça güzeldi, Tayyar çok beğendi. Eklim doktora için Boston'a gideceğini söyledi.
Eklim/li (Sıfat): Belkız'ın eklimli desen çalışmaları birçok insanın dikkatini çekti, Halid de bu desenin aynısını istedi. Eklimli baş örtüsü herkes tarafından çok beğenildi.
Eklim/li (Zarf): Eklimle yoğurduğu çiğ köfte öğrencilerin çok hoşuna gitti. Abdulfatih'in eklimleyerek büyüttüğü fidanları büyük bir ormanın oluşmasına ön ayak oldu. Bu kelime Prof. Dr. Süleyman GÖKSOY ile Öğr. Gör. Murat GÖKMEN tarafından Türkçe'ye ve İngilizce'ye bir katkı sunabilmek adına Türkçe'den türetilmiştir (Gökmen, 2024b.s.1411-1412., Göksoy & Gökmen, 2024, s. 288).

[6] *****Nacer (English):** Carving the potential of a person or an object. To cultivate her/him/it and enable their self-fulfillment and sufficiency.
Nacer (Verb): The miners were nacering the iron mine neatly. The teacher nacered her students.
Nacer (Noun): Nacer has introduced his new project. I will consult to Nacer for her experience.
Nacer (Adjective): The students' nacer attitude towards the subject enabled them to learn the subject by hearth.
Nacer/ly (Adverb): What they were trying to do was to cultivate the pupils nacerly. The artist conducted her study nacerly.
*****This word was produced from Turkish by the author of the study in order to contribute to Turkish and English Languages.
******Nacer (Türkçe):** Bir nesnenin ya da kişinin potansiyelini ortaya çıkarmak. Onu işlemek ve onun kendisini yeterli hissetmesini sağlamak.
Nacer (Fiil): Göktürklerin tüm yaşayışı kendilerinden sonra gelecek kuşakları nacerlemekti. Ortadoğu tarihçisi Prof. Dr. Sevda Kefeli öğrencileri nacerledi.
Nacer (İsim). "Her iki cinsiyet için de kullanılabilir." Nacer bu yazılımı kendi kodlayarak oluşturduğunu söyledi. Nacer'in okul çalışmaları ve projeleri önemli bir konuya işaret ediyordu.
Nacer (Sıfat): Kızıltaş madencilik şirketi Doğudaki altın ve bakır madenlerinin nacer bir yatak olduğunu söyledi. Nacer mermeri yontan Burak usta sonunda bir sanat eseri eklimledi.
Nacer/ce/li (Zarf): Bilgi'nin Endülüs'te gerçekleştirmiş olduğu başarı nacerle eklimlediği çalışmalarının bir sonuncusuydu.
Nacer nacer yetiştirdiği öğrencileri başarı abideleri haline geldi.
******Bu kelime çalışmanın yazarı tarafından Türkçe'ye ve İngilizce'ye bir katkı sunabilmek adına Türkçe'den türetilmiştir.

[7] *******Nilener (English):** A person who tidies up, arranges, assembles things or people. A person who brings together disorganized, separated objects, people or parts to build a new pattern and form.
Nilener (Verb): He nilenered the toys of his children. They nilenered their project in the end.
Nilener (Noun): Nilener was very fond of people who helped her during her research. Veşlik confirmed Nilener that he would bring his newly published book.
Nilener (Adjective): Sebut's nilener approach enabled him to eklimise a new pattern. My child was very cautious,that's why his nilener study was praised by his teachers.
Nilener/ly (Adverb): What they were doing was to eklimise a new life nilenerly. The conductor arranged his routine nilenerly before departure.
*******This word was produced from Turkish by the author of the study in order to contribute to Turkish and English Languages from Turkish Language.
********Nilener (Türkçe):** Toparlayan, düzenleyen, bir araya getiren kişi. Dağınık nesne ya da kısımları bir araya getiren bir form, şekil ve bütün oluşturan kişi anlamına gelmektedir.

(Aybey, 2019: 426., Emiroğlu, 2012: 23., Zavotçu, 2009: 57). This was important as there were rare scholars who could combine divine and worldly things in their manuscripts. The success Shirazi attained emancipated from his aim in proposing a better world for the people by means of Islam. The Ottoman Empire with its nearly six hundred dynasty benefitted by Shirazi's text and his moral advices. In this regard, Shirazi's aim to build a civilization that would provide respectful and peaceful life for people regardless of their identities and faiths can be assumed to be realized by Ottoman Empire. Application of Islam exercised by the Ottoman Empire for more than six hundred years approved the applicability of Shirazi's ideas in building an ideal society (Er et al, 2016: 228-229., Gökmen, 2024:13., Sabancı et al, 2017: 58). The Empire's use of Shirazi's texts and employing the respectful attitude of Islam to the people coming from varying faiths approved the success of Shirazi's texts whose advice and messages were veşliking[8] its readers in finding

Nilener (Fiil): Onun tüm çabası toplumu iyi, doğru, adil ve güzel bir hayat üzerinde nilenerleştirmekti. Uzun Adam, dosyalarını nilenerleştirdi.
Nilener (İsim): Nilener bugün kursa erken saatte gitti. Turgut, Nilener'e büyük bir miras bıraktığını Adnan ve Süleyman'a da söyledi.
Nilener (Sıfat): Necip'in asıl amacı nilener nesiller yetiştirmektir. Fazıl nilener bir çalışma sonunda şirketinin sermayesini arttırmıştı.
Nilener/ce/li (Zarf): Nilenerli çalışarak odasını düzenleyen Beril çalışmasının sonunda gayet sebuttu. Kısakürek nilener nilener eklimlediği sanatının meyvesini sonunda almıştı.
********Bu kelime çalışmanın yazarı tarafından Türkçe'ye ve İngilizce'ye bir katkı sunabilmek adına Türkçe'den türetilmiştir.

[8] **Veşlik (English):** Means to accompany someone, something in a protected manner. It means to ensure that a person, object or thing goes from one place to another in a protected, sheltered way or transfer it safely. Although it seems to fulfil the same meaning as being "vesile (accompanying)" synonym with Arabic language and "yaren" (accompany) in Turkish. Although the Turkish word for bodyguard seems to be synonym to this word, veşlik etmek embraces bodyguarding.
Veşlik (Verb): Hatice and Yeşim vesliked their daughters to their schools. I want you to veşlik my baby while I am out of the town. I would request your veşliking to my students while they go to their homes. Onur and Aslı veşliked their incoming friends from abroad. My brother Yunus Enes veşliked me during my trip to New York last month.
Veşlik (Noun): Veşlik has always been a nice person to Duru. Ali helped Veşlik during his studies.
Veşlik/ly (Adjective): Scholars' veşlikly attitudes towards their students were very much appreciated.
Veşlik/ly (Adverb): Their veşlikly carving the manuscript captured the attention of the spectators.
**This word was produced from Turkish Language by Murat GÖKMEN in order to contribute to Turkish and English Languages (Gökmen, 2024b, p. 1403).
Veşlik etmek (Türkçe): Birine veya bir şeye korunaklı bir şekilde aracılık, yarenlik etmek anlamına gelir. Bir kişinin, nesnenin ya da şeyin bir yerden başka bir yere korunaklı bir şekilde gitmesini sağlamak ya da güvenli bir şekilde götürmek anlamına gelir. Arapça'da eşlik etmek anlamına gelen "vesile" ile aynı anlamı taşıyor gibi görünse de veşlik etmek, kişinin veya nesnenin bir yerden başka bir yere güvenli bir şekilde ulaşmasını sağlamak anlamına gelmektedir. Bu anlamda veli olmak, göz kulak olmak ve dost olmak ile eş anlamlı bir kelime olarak tanımlanmıştır.
Veşlik (Fiil): Hatice bu sabah oğluna evine kadar veşlik etti. Yunus şehir dışındayken bebeğine İsmet'in veşlik etmesini istedi. Nafiye evine giderken Yusuf'un ona veşlik etmesini rica etti. Onur ve Aslı yurtdışından gelen Zekiye'ye veşlik etmenin yollarını arıyorlardı. Yunus Enes New York seyahatim sırasında bana veşlik etti. Engin gecenin bu vaktinde Sinemi yalnız bırakamazdı, ona veşlik etmesi için Güldane'den yardım istedi.
Veşlik (İsim): Veşlik her zaman iyi bir insan olmuştur. Veşlik'in Sebut'a vermiş olduğu sözü hatırlıyorum.
Veşlik (Sıfat): Erdem'in veşlikli tavırları Ferhat ve Zuhal tarafından takdir topladı. Okuldaki öğrenciler veşlikli bir çalışmayla başarıyı yakaladılar.
Veşlik/le/li (Zarf): Melahat'ın veşlikle yaptığı börekleri onların çok hoşuna gitmişti. Miraç'ın veşlikle ördüğü çalışması sonunda yayınladı

and settling a decent society. Shirazi's belif, naïve and sebut[9] tone was the tone of Islam as Prophet Muhammed employed a soft attitude and showed respect and mercy to the people regardless of their sexes and faiths. Through narration, Shirazi imitated the Qur'an's tone and Prophet Muhammad's sunnah (style) in delivering his message (Emiroğlu, 2012; Zavotçu, 2009). This in its basic form were the instruments of eklimming a civilisation by encompassing the people of the world within the pot of Islam principles for a bright future.

Thus, Shirazi through his narration and thematic messages elevated *Bostan* beyond a mere collection of stories that continued to resonate and eklim its readers across generations (Demirtaş, 2023: 245-263., Kaska, 2019a: 114-136., Yerdemir, 2023: 683). Shirazi's literary texts merged as a profound and enduring guide for the next generations urging them to explore and internalize deeper wisdom and its Islamic practice by providing a secured, free and autonomous society (Balcı, 2016: 459–460; Kalfa, 2013: 106., Uzun, 2021: 175). In his work, Shirazi suggested that the human spirit could achieve its highest potential through Islamic morality (Aybey, 2019: 425-437). He asserted that cultivating Islamic virtues was essential for individuals to embody fair attitude (Uzun, 2021: 171-204). Through numerous stories and allegorical conversations, Shirazi emphasized the importance of ethical leadership and managerial integrity in *Bostan* as well (Aybey, 2019: 426). These narratives were powerful means of illustrating the qualities required

*********Bu kelime Murat GÖKMEN tarafından Türkçe'ye ve İngilizce'ye bir katkı sunabilmek adına Türkçe'den türetilmiştir (Gökmen, 2024b, s. 1401).

[9] **Sebut (English):** The word means attaining refreshment, peace and tranquillity. The word was inspired by As- Seb'ut – Tivali meaning 'The common name of the long surahs of the Qur'ân which are namely al-Baqara, al-Imrân, Nisâ, Mâide, An'âm, A'râf and Tawbah (or Yûnus) '(Es-sebut-tuvel, 22.12.2024, Encyclopaedia of Islam).
Sebut (verb): I was sebut while conducting my research. Esra was sebut to pass her oral examination.
Sebut (Noun): If Sebut makes a promise to Yusuf, he fulfills it. Sebut informed Tayyip that he would help him in his office.
Sebut (Adjective): Sema passed her class and had a sebut smile on her face. Ayşe, who came home from school with a sebut smile on her face immediately started to help her mother.
Sebut/ly (Adverb): Erdoğan was a calm person who lived sebutly. Mr. Kaya, could you see what our cat did again? He was lying on my newly bought pillow sebutly).
This word was produced by Murat GÖKMEN in order to contribute to Turkish and English Language (Gökmen, 2024b, p. 1401).
Sebut (bulmak) (Türkçe): Ferahlık, esenlik ve huzura kavuşmak anlamlarına gelmektedir. Kelime Es- Seb'ut – Tivali: "Kur'ân-ı Kerîm'in uzun sûrelerinden Bakara, Âl-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf ve Tevbe'nin (veya Yûnus) ortak adından esinlenerek türetilmiştir "(Es-sebut-tuvel, 22.12.2024, Encyclopaedia of Islam).
Sebut (Fiil): Üzerime düşen görevleri yerine getirdiğim için çok sebutum. Sebat etmeyen, sebut bulamaz (Sabırlı olmayan; feraha, esenliğe huzura kavuşamaz). Ahmet çok ciddi bir şekilde sebat etti ve en sonunda sebut buldu.
Sebut (İsim): Sebut Yusuf'a bir söz verdiyse onu mutlaka yerine getirir. Hacı Abbas Sebutun eve gelmesini dört gözle bekliyordu.
Sebut (Sıfat): Sınıfını geçen Sema'nın yüzünde sebut bir gülümseme vardı. Sebut bir yıl geçirmenin sevinciyle okuldan eve gelen Ayşe hemen annesine yardım etmeye başladı. Musa sebut bir hayat yaşamıştı.
Sebut/ça (Zarf): Erdoğan sebut sebut çalışıyordu ve bunu etrafındaki herkes janik karşılıyordu. İsmail Bey, bizim kedinin yaptığını gördün mü yine? Yeni aldığım yastığımda sebutça yatıyordu. **********Bu kelime Murat GÖKMEN tarafından Türkçe'ye ve İngilizce'ye bir katkı sunabilmek adına türetilmiştir (Gökmen, 2024b, s. 1401).

for an effective management. They were urging leaders and readers coming from varying sects of the society to uphold moral principles in their governance and dealings with the community (Çeviker, 2020: 14; Uzun, 2021; Balcı, 2016: 433-461). For Shirazi, human beings were important and precious creatures on earth that had the potential to either contribute to nature or destroy it. Therefore, as the Muslims were responsible for the lives of other people on earth they were assigned to preserve the welfare of the people on earth (Aybey, 2019: 431., Göksoy & Gökmen, 2024: 294., Kafadar, 1995, pp. 71-72). Shirazi in his book exemplified and broadcasted its application with allegorical short sketches in the text. For Shirazi, people as the vasirs on earth were responsible for generating an "ideal" life in which people would respect to each other and live in harmony (Göksoy & Gökmen, 2024: 291-192., Zavotçu, 2009: 47-58). The goal of humans on Earth according to Islam was to promote the well-being of all people regardless of their identities and faiths which were granted to them by their birth (Uzun, 2021: 173).

Islam with moral injunction transcended religious boundaries by prioritising all individuals to conduct universal morals and advice in terms of building their relations with others (Aybey, 2019: 426., Demirtaş, 2023: 247-248). Shirazi's eternal advice resonated to encourage common pursuit of enlightenment and harmonious life by nacering and nilenering the paths of generations in which people feel secured, happy and productive. His advices served as an unwavering beacon of hope and guide for humanity through the complexities of the 21st century by envisioning a brighter future for the 22nd century. His counsel transcended his time and place. As the challenges of the 21st century were regarded in general terms, Shirazi's enduring wisdom still has common ground for the people of the world to get united on. His call did not necessitate all the people of the world to believe in Islam, however advised them to be respectful, tolerant and good willing for the people of the earth (Er et al, 2016: 232). Shirazi's call in this regard was important in terms of eklimming an empathic, respectful and just society where people would such like ants and bees construct or reconstruct the web of their homes by coordinating with each other (Bozyiğit, 2020: 68–79; Çeviker, 2020: 20–21). Shirazi's association of the society with the human body and proposing the idea that when one part of the body aches other parts indirectly would be affected resembling Barakah Circle Theory developed by Abdulfettah El-Awaisi (El-Awaisi, 2015., Emiroğlu, 2012:25) in terms of proposing a space for people where they were tied with each other with invisible boundaries. Shirazi in this regard proposed a holistic approach towards people of the world by suggesting that their faiths and deeds were tied with each other by which people could create a peaceful life by their attitudes. Combining divine and human spirit and finding the best application of life for building a just, equal and free society were important messages Shirazi conveyed with his manuscript. Shirazi with that prioritised Islam and its advice

for the people of the world. Therefore, Shirazi's messages transcended its age and Muslims but any people coming from varying faiths could find some advice for their worldly problems with his aesthetic and sebut tone.As the languages were important instrument for eklimming a discourse, Shirazi word by word craved the path of an ideal life sponsored and framed by Islam. The pleasure Shirazi was seeking with text was to engrave the seed of a civilisation. Shirazi in way attempted to turn the following verse in Qur'an: "Verily we had created man in the most beautiful way" into practice (Surah al-Spirit, 95/4). According to the verse, the abilities and capabilities of humanity were created in their perfect form in terms of developing their intellect, sense and self-awareness by their traits and capabilities. Moreover, humans had the ability to adapt, evolve their character and traits to changing conditions and situations when needed. Transcendentalists emphasized this gradual progression of human intellect towards knowledge (Berdinesen, 2011: 41–56; Guardian, 2017: 4158; Krijnen, 2011: 57–80; Rokstad, 2011: 13–40). This journey according to transcendentalist began with the desire, determination and knowledge emancipating from a need and desire (Rokstad, 2011: 13–40). As for Islam, people through accumulated experiences were advised to apprehend the beauty and wisdom inherited in the universe (Berdinesen, 2011: 41). As reflected in the Qur'an, Islamic teachings advocated for exploring the earth's wonders by prioritising the knowledge. This sentiment was echoed in the Qur'an, Surah An-Nahl (16:90) by encouraging mankind to travel and observe the beauty of the world beside reading the earth through science and art. By this, Shirazi supported the idea that people would deepen their understanding and appreciation of divine wisdom

It would not be misleading to assert that Islam as the final divine religion is fundamentally a religion of beauty and science. Unlike other religious traditions, Islam was sent to the entire universe to complement all previous semantic religions by emphasizing the importance of progress, change and continuous learning. Islamic history reflects a profound commitment to the advancement of knowledge and the appreciation of beauty (Gökmen, 2023a: 35., Gökmen, 2023b: 203., Iqbal, 2007., Lewis, 1984: 9., Ortaylı, 2002: 1515). Islam appreciates and prioritises the knowledge and beauty (Nasr, 2006: 151–161). Islam as a religion encourages believers to engage with the world by fostering a deeper understanding of aesthetic values and spiritual insights (Iqbal, 2007). By actively experiencing the diversity and intricacies of existence, individuals gain profound insights into the divine and the inherent beauty woven throughout creation. Moreover, Islamic teachings underscores the significance of development and change by highlighting a dynamic approach to learning and growth. Islam both supports and prioritises the advancement of science and the arts (Kazı, 1988). This lack of an obstructive attitude towards science had

previously allowed Islamic civilization to flourish in various field by demonstrating a harmonious relationship between faiths and reasons (Nasr, 2006: 39–40). Islam's unique emphasis on beauty and science coupled with its commitment to improvement and learning distinguishes it from other religious traditions (Gökmen, 2024a). By promoting continuous engagement with the world and fostering intellectual and aesthetic growth (Bozyiğit, 2020: 68–79., Gökmen, 2024a: 73 – 80., Khalilov, 2011: 97–102). In this sense, Islam as an important supporter of science and literacy prioritised knowledge and learning (Ertuğrul, 2019: 56–93). Meanwhile, Islam embraced these realms as the whole of the world's science, art and literature and approved their importance for generating a society that would live according to the moral values (Bammate, 1959: 24–25). Shirazi with his narrative preferred to give this message to his readers both directly and indirectly by means of natural symbols (Demirtaş, 2023: 253). The best example of this could be seen in the following lines:

> It was he who brought existence to non-existence and, from there, to the time of resurrection. Everyone acknowledges His divinity but does not know His nature. The eyes cannot find or see the end of His perfection. No matter how high the bird of reason flies, it cannot reach its peak. In the depth of His nature, thousands of mental ships were shattered and non-part of them could not reach the shore (Shirazi, 2008: 22).

In the passage stated above, Shirazi elucidated on Allah's profound ability to create, cause death and then recreate by underscoring the theme of complete resignation and submission to Allah's divine authority. Shirazi emphasized here the rationality of Islam and the parallelism between science and Islam since both were rational in the service of humanity. This was mentioned in the verse of Qur'an as follows: "Surely, we created the heavens, the earth, and everything in between in their proper place and for a certain period. But those disbelievers turn away from the warning against them" (Surah al-Ahkaf, 46:3). Shirazi dwelling on the surah underlined the importance of time and the fact that human beings were created in this world with a certain balance and measurement; he emphasized that there was neither deficiency nor excess in this balance of referencing Surah al-Rahman which stated in the Qur'an as follows: "He raised up the heavens, and He set the balance and the measure so that you may not deviate from the balance; keep the measure properly and not weigh it incompletely" (Surah al-Rahman, 55:7-9). Shirazi re-emphasis the fact that Allah is a glorious and wonderful creature above the people shaping and reshaping the earth and everything in it. However, Shirazi here criticised Muslims who did not live

according to Islamic morality. Shirazi recommended that the secrecy of knowing Allah's nature was to live a decent, simple but productive life according to Allah's commandments and advice. Shirazi as an Islamic scholar in this regard could be regarded to be advocate of the Prophet in advising people to follow Qur'an and sunnah of the Prophet Muhammed with his soft, clear, definite messages of Islam. The lines below approve Shirazi's attitude:

> The wind-winged, smoke-like black roar of Hatem-i-Tai could not be kept up with the morning run, and the thunder could not catch up with the neighing. If Lightning had competed with him, he would have been left behind. As he ran, he would rain hail on the mountains and plains like April rain. Many deserts and waists would cross like a flood, and the wind would follow it in a cloud of dust. It runs through the desert like a ship navigating the sea. The eagle stared at his departure. They told the sultan of the land of Rum about Hatem's horse, whose fame exceeded the borders of the country: "His horse was unparalleled in running, and he was unique in generosity" (Shirazi, 2008: 113).

Here, Shirazi emphasized the wealth of Hatem-i Tai, the leader of the Tai tribe by describing Hatem's horse with the phrase "in the morning running to his wind-winged, pitch-black roar like smoke" (Shirazi, 2008: 113). In the text which was full of metaphors, Shirazi described the beauty of a horse by using metaphors; he said that the horse's neighing was faster than a natural phenomenon that occurred momentarily such as thunder. This was stated in *Bostan* as follows: "When he was running, it rained on the mountains and plains like April rain. Many deserts and waists would cross like a flood, and the wind would follow it in a cloud of dust. It runs through the desert like a ship navigating the sea. The eagle used to stare at his departure" (Shirazi, 2008: 13). Shirazi's texts were taught as primary sources in Ottoman madrasas for centuries. This enduring legacy approved his capacity in producing works that were rich in content and adept in the use of literary arts by presenting ideas fluently, clearly and comprehensively beside providing its readers a literary pleasure. In this regard, Shirazi exemplified the essence, symbols, simplicity and profound expression and characteristic of classical Turkish literature akin to a master craftsman. Shirazi provided historical account about Hatem-Tai, the leader of the Tai tribe during the time of the Prophet who was highlighted for his wealth and generosity. Shirazi's inclusion of such historical figures exemplified how political relations manifest in literary works. When the Greek Sultan became aware of Hatem-Tai's reputation for richness and generosity, he employed these traits by flourishing metaphors, glorification and exaggeration by imbuing the text with an

aesthetic style. Shirazi's use of natural elements in his tasbih (epithets or glorifications) underscored a transcendentalist perspective in his work. Through his parables, Shirazi symbolically portrayed live and inanimate beings in the universe such as: air, water, earth, and fire for conveying a deeper philosophical and spiritual meaning (Kablander, 2016: 355), which were entitled as anasır-ı erbaa[10] as reflected in his depictions. Referring to air, water, earth and fire, Shirazi emphasized the importance of these four important constituent elements of life in the creation of the universe and dealt with these four important elements in his work closely by referring to their impact on people and the earth. In this regard, the wind represented to be the morning breeze while the sea represented to be water as navigated by the course of the ship. The horse running on the ground metaphorically was referred to the smoke of the fire. In this way, Shirazi expressed in 5-6 lines that the universe was a whole that man was endowed with all these important and sublime abilities so that man could not remain indifferent to the universe. People according to Shirazi could only comprehend the universe by experiencing, exploring, learning, traveling and thanking for it. Shirazi as one of the most important scholars of ancient Turkish Iranian literature should be read digestively with long pauses waiting for the fact that his work could fit with the creation of the entire universe. However, when the same sentences were reread and reevaluated as they correspond to varying images and meanings. The story of Tuğrul Bey and the Indian Watchman" in the eighth chapter of the book in this regard exemplifies this as follows: “Sultan, I supposed he forgot Nikbaht when he embraced his beloved. How would you know what the watchman was up to when your nights were spent in pleasure” (Shirazi, 2021: 276). As could clearly be seen, Shirazi while criticized the Sultan for his forgetfulness did not prefer harsh sarcasm but instead chose a soft and informative tone to create empathy for those of people who were not be able to pursue an easy and comfortable life. Starting with the choice of words and phrases, it could be said that a Hindu watchman named Nikbaht who was waiting at the door in the cold with the phrase "the poor man was shining like the star of Suhely", mentioned in the text referred to a small bright star in the southern hemisphere that appear very clearly from Yemen in the southern hemisphere which was mentioned in the Qur'an verse of Najm 53/49. Suheyl Star Shi'ra was mostly used in literary text to illustrate trembling of a person (Öztürk, 2018: 52). When Shirazi said that it trembled like the Suhely star, he associated the man who was cold with Suhely Star in the void dark space. Here, Shirazi criticised Tuğrul Bey for not taking care of his people and distancing him from them upon reaching the comfort. This was criticized by Shirazi as follows: "His heart ached," the human heart, an organ in the human body, was given human

[10] Corresponds to the four constituent elements of the earth: Water, Fire, Soil, Air.

characteristics and the art of personification was realized. With the phrase "You forgot Nikbaht when you saw your love,"(Shirazi, 2021: 276-277). Shirazi stressed the opposite meaning here. He criticized that Tuğrul Bey who did not care for Nikbaht while he was waiting in the cold outside. However, the fact that he forgot the promises he had made confirms Shirazi's criticism for Tuğrul Bey. Shirazi did not hesitate to build exaggeration within the domains of the characters and plot of the story. Shirazi stated this as follows: "the night was passing over us" and "being immersed in the sand." (Shirazi, 2021: 276-277). Tuğrul Bey in the story was believed to be Governor of Elbistan as Tuğrul Bey who was the son of the Anatolian Seljuk Sultan Kılıcarslan II as the time. Shirazi did not hesitate to use the same name during their lifetime of which was risky at the time since those of leaders might not like criticism. This in its core approved the courageous tone of Shirazi represented in his narratives. Shirazi in this regard softly, belifly and sebutly criticized the Bey for his forgetfulness of the people behind them after reaching a soft and comfortable life. Shirazi by that incident sponsored and suggested the idea that a leader regardless of their age and position should never forget the people who helped them during rainy days and should keep their promises regardless of the changing conditions. Moreover, Shirazi proposed the idea that people should never lose their hope even in rainy days.

Conclusion

Shirazi had made an important literary contribution to Turkish and Iranian culture. Shirazi's plain, understandable, friendly, belif, sebut tone with simple and clear language enabled him to be easily understood by generations and sects of the societies in the world. While giving advice and suggestions to its readers, Shirazi did not prefer to dictate his ideas but veşliked his readers during their reading from the beginning to the end. In that Shirazi conducted a sebut and belif tone by employing the Quranic narrative with sampling instances and small sketches explaining the reason why people should respect to earth and each other's ideas and thoughts (Mazhari, 2022: 27). By this, Shirazi transcended his time and space by reaching the people of the world by suggesting them to be kind, true and just in their attitudes and words. Regarding these important themes, his messages transcended his age by constituting codes by eklimming a new civilization and society where goodness would predominate the world. However, while achieving this aim, Shirazi's *Bostan* veşliked the reader to a journey into new realms of thought and ideas by unfolding, nacering and nilenering the matryoshka in which the readers could find new alternative ways of solutions to newly arising problems during their readings. This enabled Shirazi to transcend the message of Allah to the people of the world by means of his belif tone by veşliking his readers

through symbols. Shirazi's advices and his nilenering attitudes to the leaders as represented in the text was a way of nilenering a civilisation that would nacer peace for generations. All in all, Shirazi eklimmed the society he was living even during his lifetime. His advice to Atabeg Ebubekir b. Sa'd during his reign approved Shirazi's aim in laying the foundation of an idea society based on Islam. Shirazi's nacering literary taste of his time with flavour and harmony in his manuscript referencing the Qur'an by sharing its recommendations enabled his text to be practical ground for Islamic civilisation to nilener and nacer new path for generations. Shirazi nilenered a new path for the people by showing kind, just and aesthetic attitudes of Islam. In this regard, Shirazi as a vasir of scholars left a legacy to the people of the world in building a new path where people could live together sebutly. Shirazi also prioritised the dignity of people by fostering respect and justice. Shirazi combined the wit of Islam with science by advocating the idea that Islam did not contradict with science but on the contrary nacered a new society. Therefore, for Shirazi, Islam as the last resort and sum of three divine religions did not contradict with science but on the contrary supported all stages of science starting from preschool education to professional education. The first verse revealed to Prophet Muhammad in the Qur'an approves Islamic support of knowledge and science. This was stated in the Qur'an as follows: "Read, ˹O Prophet, ˺ in the Name of your Lord Who created humans from a clinging clot. Read! And your Lord is the Most Generous, Who taught by the pen- taught humanity what they knew not" (Surah Al-'Alaq, 96: 1-5). Islam, from its first day nacered and eklimmed learning, researching and reading belifly and sebutly. Therefore Shirazi, as an important figure in his manuscript put emphasis on the bound Islam had with science and art. Through art, Shirazi delivered his ideas in a nice, kind, gentle and aesthetic form so that the listeners regardless of their faith and identity would both find aesthetic and advice as a hub. In sum, Shirazi's *Bostan* was a rich text that supported the welfare of the citizens of the world. Any person who read it could find something out of themselves in terms of its aesthetic beauty beside his advice. Shirazi's artistic style left a kind of melody, belif and sebut tone on its readers' tongues and minds. Shirazi's *Bostan* in this regard was a text conveyed and veşliked the message of Islam to humanity with its aesthetic tone. Ottoman Empire in this regard was an ideal society which appropriated and nilenered the advice of Shirazi successfully for centuries. Ottoman Empire's using the text for about six hundred years approves the success of the text in terms of building a society nurtured and nourished by Islam for the people of the world regardless of their faiths and identities. Even though during his reign there was not Ottoman Empire, his ideas were so strong and inspiring that even after his death, his ideas eklimmed and nacered Ottoman Empire by nilenering a life that would encapsulate the people of the world justly and kindly under the

guidance and protection of Islam. In sum, Shirazi with Bostan aimed to babel[11] the people of the world under Islam by proposing an ideal life for a coherent life.

Bibliography

Abu-Munshar, M. Y. *Islamicjerusalem and its Christians: A history of tolerance and tensions. Tauris Academic Studies*, London, 2007.

Akyüz, Y. M. N. *Sadi Şirazi Düşüncesinde İnsan ve Zaman*. In Kuşpınar, B. (ed.). Uluslararası İslam Medeniyetinde İnsan ve Zaman Sempozyumu Bildirileri, (Türkiye-Konya, 08-11 Ekim 2015). Bilir Matbaacılık, 305-318**,** İstanbul, 2016.

[11] ********Babillemek (Türkçe): Bu kelime üç semavi dinin kabul etmiş olduğu babil kulesinden esinlenerek türetilmiştir. Burada bu kelime Allah'a / Tanrı'ya/Yüce Güce ulaşabilmek adına oluşturulduğuna inanılan ve sonrasında Allah'ın bu kuleyi yıkarak insanları farklı dil, dil ve ırkta yarattığı inancından esinlenerek oluşturulmuştur. (Kur'an-ı Kerim, El-Kasas 28/38; Kur'an-ı Kerim, El Mu'min 40/36-37., Kutsal Tevrat, 1-11, Babil Kulesi., Kutsal İncil, Yaratılış, 11, Babil Kulesi). Bu kelime insanları, kabileleri, toplumları bir arada ortak paydada toplamak ve onların bir arada yaşayabilmesini sağlama anlamına gelmektedir.
Babillemek (Fiil): Tayyip mahallenin çocuklarını bir masa etrafında babilledi. Amerika Birleşik Devletleri eyaletlerini babilleştirdi.
Babillemek (İsim): Babil geçen sene hazırlamış olduğu çalışmayı kongrede sundu. Herkesi ağırlayan Defne Babil'I çağırmayı unutmuştu.
Babil (Sıfat): Ceyda babil desenli defterini arkadaşına hediye etti. Babil bir toplum için herkesin saygı ve sevgiye değer vermesi gerekir.
Babil/ce (Zarf). Babil babil eklimlediği öğrencileri sonunda toplumun önemli kahramanları oldu. Babilce konuşması toplumun büyük bir çoğunluğunun dikkatini çekmişti.

******** Bu sözcük, bu çalışmanın yazarı tarafından Türkçe ve İngilizce'ye katkı sağlamak amacıyla türetilmiştir.

*********Babelisation (English): This word is inspired by the Tower of Babel, which is accepted by the three Abrahamic religions. Here, this word is derived from the name given to the tower believed to have been built by people who wanted to challenge Allah/God/Supreme Power by reaching him. According to the belief Allah destroyed this tower and created people in different languages, languages and races (Al-Qur'an-ı Al-Karim, Al-Qur'an-ı Al-Karim, Al-Qasas 28/38; Al-Qur'an-ı Al-Karim, Al-Mu'min 40/36-37.,Holy Bible, Genesis 11, The Tower of Babel, Holy Torah, The Tower of Babel). The word here corresponds to gathering people, tribes and societies on a common ground by providing safe and sound conditions for them to live in peace and harmony.
Babel (Verb): Tayyip babeled the children of the neighbourhood around a table.
Babel (Noun): Babel presented the work he prepared last year at the congress. Defne, who hosted everyone, forgot to invite Babel.
Babel (Adjective): Ceyda gave her babel patterned notebook as a gift to her friend. For a babel society, everyone should value respect and love.
Babel/ly (Adverb). The fact that he spoke babely attracted the attention of the majority of the community.
********* This word was produced by the author of this study in order to contribute to the Turkish and English Language.

https://www.selcuklu.bel.tr/images/ULUSLARARASI%20%C4%B0SLAM%20MEDEN%C4%B0YET%C4%B0NDE%20ZAMAN%20SEMPOZYUMU/Zaman%20Sempozyumu-Cilt%201.pdf.

Al-Qushayri, A. Q. Al-Qushayri's *Epistle*on *Sufism: Al-Risala al-qushayriyya fi 'ilm* al-*tasawwuf. Eissa, M. (ed.)., Knysh, A.D (trans.). Garnet Publishing.* 2007.

Aristotle. *The Poetics of Aristotle*. Butcher, S. H. (Ed/Trans.), The Pennsylvania State University, 2000

Aybey, S. Sadî Şirazî'nin "Bostan" ve "Gülistan" adlı eserlerinin din eğitimindeki yeri ve önemi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 18* (69), 425-437. 2019. https://doi.org/10.17755/esosder.429136.

Bâbil, (2025). *İslam Ansiklopedisi.* https://islamansiklopedisi.org.tr/babil.

Babil Kulesi, Tevrat, 11-1. (Accessed: 31.12.2024). https://4kutsalkitap.wordpress.com/2012/11/21/tevrat-bolum-1-11-babil-kulesi/.

Balcı, M. *Bir İslam medeniyeti şairi olarak Sa'di-yi Şirazi'nin poetikası*. Ekev Akademi Dergisi, (66), 433–461. 2016. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosekev/issue/71900/1156126.

Bebek, A. *Mâtüridi'nin Kelâm Sisteminde Âhiret İnancı. Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (19), 5-41. 2000.

Berdinesen, H. Transcendental philosophy and fundamental ontology. In Tymieniecka A.-T. (Ed.), *Transcendentalism Overtuned: From absolute power of consciousness until the forces of cosmic architectonics*, 41–56. 2011.

Bible, Genesis 11, The Tower of Babel. (Accessed: 31.12.2024). https://www.biblegateway.com/passage/?search=Genesis%2011&version=NIV.

Bozyiğit, A. *İslam felsefesinde estetik*. *Bitlis İslamiyat Dergisi, 2*(2), 68–79. 2020. https://dergipark.org.tr/tr/pub/bider/issue/57934/824757.

Çeviker, E. N. Şiirsel bir ahlak ve nasihat kitabı olarak Bostan ve Gülistan'da kadın. *Nüsha (50)*, 1–24. 2020. https://doi.org/10.32330/nusha.667553.

Çiçekler, M. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.* 35. Cilt. Ankara: TDV Yayınları. 2008.

Dayı, Ö. Sa'dî-I Şîrâzî'nin şiirlerinde İran hükümdarları: Antik dönem ve Ortaçağ karşılaştırması, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi, 3*(1), 113–136. 2020. https://dergipark.org.tr/tr/pub/oad/issue/55227/730313.

Demirtaş, Y. Sa'di-i Şirazi ve müzik. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, (105)*, 245–263. 2023. https://doi.org/10.34189/HBV.105.011.

Doğan, S. Aristoteles'in eylem teorisinde doğa, toplum, Tanrıç *Bilimname*, (45), 155–183. 2021. https://doi.org/10.28949/bilimname.973597.

El-Awaisi, A-F. Yeni Bir Jeopolitik Teori, Beytülmakdis Bereket Daireleri Teorisi Dilek, A. & Kafalı, E. N. (Eds & Trans.), Beytülmakdis Vakfı. 2015. http://isravakfi.org/elibrary/abstract/?data=18.

El-Awaisi, A -F. Introducing Islamicjerusalem (Third Edition). Dundee: Al-Maktoum Institute Press.

El-Awaisi, A-F. Islamicjerusalem Studies: A Guide. Al-Maktoum Institute Academic Press. 2007b. http://isravakfi.org/elibrary/en/abstract/?data=11.

El-Awaisi, A-F. *Islamicjerusalem as A Model for Multiculturalism and Cultural Engagement*. Journal of Islamicjerusalem Studies, (9), 1–28. 2008. https://dergipark.org.tr/tr/pub/beytulmakdis/issue/28520/306530.

El-Awaisi, K. Beytülmakdis'in İşgali ve Bilgi Krizi. *Milel ve Nihal, 16*(1), 143–174. 2019. https://doi.org/10.17131/milel.584981.

Emiroglu, İ. Some moral messages and logical subtleties in Sa'dî's Orchard. *The World of Philosophy, 56*(2), 23–55. 2012.

Er, H., Ünal, F. & Gürel, D. (2016). *Sosyal Bilgiler Dersinde Değer Aktarımı Açısından Sadî Şirazî'nin "Bostan" ve "Gülistan" İsimli Eserlerinin İncelenmesi*. Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi *Dergisi, 18*(1). https://doi.org/10.17556/jef.42840.

Ertuğrul, A. Tez ve Antitezler Bağlamında Ernest Renan'a Karşı Yazılan Reddiyeler. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(Özel Sayı)*, 56–93. 2019. https://dergipark.org.tr/tr/pub/dusbed/issue/51413/658726.

Es-sebut-tuvel. Encyclopaedia of Islam, (22.12.2024). https://islamansiklopedisi.org.tr/es-sebut-tuvel.

Gökmen, M. *Sultan II Abdülhamid's policies and practices towards Jewish Zionists regarding Bayt al-Maqdis*, Master of Arts, Ankara Social Science University, Institute of Social Sciences, Ankara, 2024a.

Gökmen, M. *Türkçe'nin ifade zenginliği olarak kılınış, görünüş ve kiplik ekleri*. In Solisworo, D. (Ed.). *Anadolu 16th International Conference on Social Sciences December 20 - 22, 2024 - Van*. 1401-1416, 2024b https://www.anadolukongresi.org/_files/ugd/797a84_5060c99060db4816a0d8334e95d6e618.pdf .

Gökmen, M. Sultan II. Abdülhamid'in Yahudi Siyonist hareketine karşı Yahudilere yönelik uyguladığı sosyal politikalar. *Journal of Economics and Political* Sciences, *3*(1), 28-42. 2023a https://dergipark.org.tr/tr/pub/jep/issue/80066/1221629.

Gökmen, M. Attitudes of Palestinian Arabs Towards Jewish Zionism during and after the reign of Sultan Abdulhamid II. *Journal of Islamicjerusalem Studies 23*(2): 199-212. 2023b https://doi.org/10.31456/beytulmakdis.1208967.

Göksoy, S. & Gökmen, M. An alternative proposal to climate change: Servantleadership. In Gedikli, A. & Terzioğlu, H. Ç. Conference on Climate Change, Sustainability and International Cooperation Proceeding Book February 21-22, Düzce, Türkiye, 288–296. 2024. https://sempozyum.duzce.edu.tr/Content/Files/1f3fad8d-c727-42dc-8305-8f122143227b.pdf.

Görgün, T. İslam bilim tarihi nasıl anlaşılabilir: Yöntem üzerine bazı düşünceler. In Çakar, N. D., Odzeli, M., Yousefifar, S., Ertuğrul, A., Yakubovych, M., Öcel, Y., Şahin, E. (Eds.), *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: İslam bilim tarihi: Fuat Sezgin özel sayı Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,* 1–16. 2019. https://dergipark.org.tr/tr/pub/dusbed/issue/51413/660731.

Gould, J. S. *Rocks of ages. Science and religion in the fullness of life*. Ballantine Books, New York, 1999.

Guardiano, N. L. *Aesthetic transcendentalism in Emerson, Peirce, and Nineteenth-Century American landscape painting*. Lexington Books. 2017.

Güven, A. Z. Gülistan ve Bostan adlı eserlerin değerler eğitimi bakımından incelenmesi. T*urkish Studies, 9*(6), 505.517. 2014. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6847.

Hasanoğlu, M. Bostân, Gülistân ve Mesnevî hikâyeleri üzerine genel bir karşılaştırma, *Anasay, 3*(9), 83–107, 2019 https://doi.org/10.33404/anasay.594843.

Ibn Khaldun, *The Muqaddimah*. Dawood, N.J. (Ed.)., Rosenthal, F. (Trans.). New Jersey, Princeton University Press. 2005.

Iqbal, M. *Science and Islam*. Olson, R. (Ed.). London, Greenwood Press. 2007

Iqbal, M. *The Reconstruction of Religious Thought in Islam*. Sheikh, M. S. (ed.). California, Stanford University Press, 2012.

İbrahim Hakkı. *Mârifetnâme*. (2006). Başar, M.F & Eser, H. A. (eds.). İstanbul, Âlem Yayınları.

Kablander, N. Üç halvetli şairin divanlarında anasır-ı erbaa (ateş,hava,su ve toprak) unsurlarının kullanımı üzerine bir inceleme. *Turkish Studies*, *11*(5), 351–351, 2016. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.9158.

Kadızade, E. D. & Ağan, S. Comparison of Nâbî's Hayriyye with Sadî Şirazî's Gülistan and Bostan in Terms of Child and Education. *International Journal of Languages' Education and Teaching, 9*(2), 101-123, 2021. https://doi.org/10.29228/ijlet.51292.

Kafadar, C. *Between two Worlds the construction of the Ottoman State*. London, University of California Press. 1995.

Kahraman, Z. *The emergence of the barzakh belief and Maturidi's view of the barzakh belief*. Master of Arts. Marmara University, İstanbul Institute of Social Sciences, İstanbul, 2021.

Kalfa, M. Klasik eserler ve klasik eserlerin eğitsel işlevi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 171*(171), 105-112, 2013 https://doi.org/10.20296/tsad.04815.

Kant, I. *Kant's critique of pure reason*. Guyer, P. (Ed.), New York, Cambridge University. 2010

Kaska, Ç. Sa'dî-i Şîrâzî'nin Bostân adlı eseri üzerine. *Kisku Journal of Theology*, *1*(1), 111–128, 2019a. https://dergipark.org.tr/tr/pub/kisbu/issue/45770/553410.

Kaska, Ç. Sa'dî-i Şîrâzî'nin Mersiyeleri. *Journal of Bitlis Islamiyat, 1*(1), 45–54, 2019b. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/736915.

Kazı, M. A. The concept of scientific knowledge in Islam. Journal of Islamic Academy of Sciences, 1(1), 7–9, 1988. https://jag.journalagent.com/ias/pdfs/IAS_1_1_7_9.pdf.

Khalilov, S. Intentionality and transcendentality. In Tymieniecka, A.T. (Ed.), Transcendentalism Overtuned: From absolute power of consciousness until the forces of cosmic architectonics, 97–102, 2011.

Krijnen, C. Subjektive Logikals Grundlage von objektiver. In A.-T. Tymieniecka (Ed.), Transcendentalism Overtuned: From absolute power of consciousness until the forces of cosmic architectonics, 57–80, 2011.

Lewis, B. *The Jews of Islam*. New Jersey, Princeton University Press. 1984.

Maslow, A. A theory of human motivation. *Psychological Review*, *50*(4), 370–396, 1943.

Mazhari, N. Sa'di Şirazi'nin Bağdat Mersiyesinde Kur'an Ve Hadisten İktibasların Edebi Açıdan Değerlendirilmesi. *Akademik-Us* 5(2), 25-41, 2022.

Nasr, S. H. *Islamic Philosophy from its Origin to the Present: Philosophy in the Land of Prophecy*. New York, State University of New York, 2006.

Ortaylı, İ. *Son Universal İmparatorluk ve II. Abdülhamid*. Türkler. (12). In Güzel, H.C., Çiçek, K., Koca, S. (Eds.). Ankara, Yeni Türkiye Yayınları: 889–1515, 2002.

Öztürk, M. Klasik Türk Şiirinde Yemen ve ilgili unsurlar. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi 1*(15), 38-61, 2018 https://dergipark.org.tr/tr/pub/turuk/issue/42740/515917.

Rokstad, K. Historicity and transcendental philosophy. In Tymieniecka, A.T. (Ed.), Transcendentalism Overtuned: From absolute power of consciousness until the forces of cosmic architectonics, 13–40, 2011.

Sabancı, O., Bulut, S. S. & Dağlıoğlu, H. E. *Gifted Education Program in Enderun System*. Journal for the Education of Gifted Young Scientists *5*(3), 49-69, 2017 https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/486375.

Surah Ahkaf. 46/3. Presidency of Religious Affairs, Holy Quran. (Accessed:16.01.2023). https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ahkâf-suresi/4512/2-3-ayet-tefsiri.

Surah Al-‘Alaq. Khattab, M. (trans.). Quran.com. 96: 1-5. (Accessed:16.01.2023). https://quran.com/al-alaq.

Surah Al-Mu'min. Khattab, M. (trans.). (Accessed: 09.01.2023). Quran.com. https://quran.com/al-muminun.

Surah An'am. 6/165. Presidency of Religious Affairs, Holy Quran, (Accessed: 16.01.2023). https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/En%27âm-suresi/950/161-165-ayet-tefsiri.

Surah An-Najm. Khattab, M. (trans.). Quran.com. 53: 1-62. (Accessed: 15.12.2024). https://quran.com/53.

Surah Ankebut. 29/2-3/20. Presidency of Religious Affairs, Holy Quran, (Accessed: 30.06.2023). https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/sure/29-ankebut-suresi.

Surah A'raf. 7/143. Presidency of Religious Affairs, Holy Quran, (Accessed: 16.01.2023). https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/A'râf-suresi/1097/143-ayet-tefsiri.

Surah Qassas. 28/30-32. Presidency of Religious Affairs Qur'an Meali. (Accessed: 16.01.2023). https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Kasas-suresi/3282/30-32-ayet-tefsirii.

Surah Nahl. 16/90. A.Gölpınarlı, (tafsir). Qur'an Translations in Turkish. (Accessed: 16.01.2023). https://www.kuranmeali.com/mobil/m-AyetKarsilastirma.php?sure=16&ayet=90.

Surah Rahman 55/7-9. Presidency of Religious Affairs Qur'an Meali. (Accessed: 16.01.2023). https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Rahmân-suresi/4906/5-13-ayet-tefsiri.

Surah Shu'ara. Khattab, M. (trans.). Quran.com. 26/111-115. (Accessed: 15.01.2024). https://quran.com/26?startingVerse=112.

Surah Tin. 95/4. Presidency of Religious Affairs, Holy Quran, (Accessed:16.01.2023). https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Tîn-suresi/6099/1-4-ayet-tefsiri.

Şirazi, S. *Bostan*. Sertkaya, S. (ed.)., Bilgin, A.A.(trans). İstanbul, Kapı Yayınları 2021.

Şirazi, S. *Bostan*. Yalsızuçanlar, S. (Ed.), Diyarbakır, Antik Dünya Klasikleri, 2008

Sevgi, H. A. *Mantiku't-Tayr: The Sufi masnavi of Ferîdüddin Attâr (d. 618/1221).* TDV Encyclopedia of Islam, (Accessed: 16.01.2023). https://islamansiklopedisi.org.tr/mantikut-tayr.

Sümer, F.T S. Accessed: 30.06.2024. https://islamansiklopedisi.org.tr/tugrul-sah.

Tower of Babel, The Torah, 11-1. (Accessed: 31.12.2024). https://www.thetorah.com/topic/tower-of-babel.

Uygun, B. Transandantal felsefe’de ‘Ben’in kuruluşu ve bilginin imkânı problemi. *Munzur University Journal of Social Sciences, 10*(2), 1–18, 2021. http://dergipark.gov.tr/tusbd.

Uzun, Y. Sa’dî Şîrâzî’nin Bostân ve Gülistân’ında etik yönetim tavsiyeleri. *Journal of Islamic Civilization Studies, 6*(1), 171–204. 2021. https://doi.org/10.20486/imad.930129.

Vasil. Nisanyansozluk.com. (Accessed: 09.01.2025). https://www.nisanyansozluk.com/kelime/vasi1

Walsh, W. H. Kant's conception of scientific knowledge. *Mind, 49*(196), 445–450., 1940.https://www.jstor.org/stable/2250843.

Yerdemir, Ş. *Muallim Feyzî'nin aktarımıyla Sa'dî-i Şîrâzî ve Hümâm-ı Tebrîzî arasında geçen Mülâtafe. Akademik Dil Ve Edebiyat Dergisi, 7*(1), 675-692, 2023. https://doi.org/10.34083/akaded.1265886.

Zavotçu, G. Sa'dî, düşüncesi ve etkileri. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 16(40)*, 47–58, 2009 https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunitaed/issue/2879/39688.

BİR YOL METAFORU: "YEDİ DAĞIN ÇİÇEĞİ"

Ayşe KARATAŞ
Selçuk Üniversitesi/ Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Yüksek Lis. Öğr.
ayseekrts55@gmail.com
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0008-4499-5

ÖZET

Ramazan Ekici *Dergâh*, *Fayrap*, *Kuşatma*, *Türk Edebiyatı* ve *Mahalle Mektebi* gibi pek çok önemli dergide şiir başta olmak üzere öykü ve eleştiri yazıları yayımlamış çok yönlü bir sanatçıdır. Ekici'nin bir yol metaforunu zekice kurgulayarak anlattığı eseri *Yedi Dağın Çiçeği*, gelenekçi ve yenilikçi motifleri harmanlayarak gümüz romanına farklı bir perspektif sunması açısından önem taşımaktadır. Bildiri, *Yedi Dağın Çiçeği*'ndeki Cemal karakteri üzerinden insanoğlunun yaşam serüvenini, ilmek ilmek dokunan halı ile kelime kelime inşa edilen roman arasındaki metaforik benzerliği incelemeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, eserin içerik analizi, metin çözümlemesi ve bulguların değerlendirilmesi yöntemine dayanmaktadır. Ramazan Ekici, diğer eserlerinde olduğu gibi *Yedi Dağın Çiçeği*'nde gelenekçi ve yenilikçi motifleri bir arada değerlendirir; suyolu, lale, hayat ağacı, karanfil, güvercin gibi motifleri modern teknik ve biçimlerle yoğurarak bir yol metaforu bağlamında postmodern bir eser ortaya koymuştur. Ekici eserinde "halı- roman- insan yolcuğu"ndaki benzerliği üçlü sacayağı olarak vurgulamış, özelde Cemal'in dünya hayatındaki yolculuğu genelde ise okurun kendi iç yolculuğunu nasıl anlamlı kıldığını ve yolda olmanın önemini hatırlatarak kendine has üslubuyla etkileyici bir eser ortaya koymuştur. Dünyada hiçbir şeyin tesadüf olmadığını söyleyen yazar, hayatı bir yol/ yolda olmak olarak algılar. Roman dünyasını da bu yol metaforu üzerinden kurgular.

Anahtar Kelimeler: Ramazan Ekici, Yedi Dağın Çiçeği, Yol Metaforu

1. GİRİŞ

Edebi türleri duygu ve düşüncelerini aktarmada bir araç olarak kullanan şair ve yazarlar; bu kullanım sayesinde edebi yazınların niteliğini de belirlemektedir. Türk edebiyatında birden fazla edebi türde eser ortaya koyarak dikkatleri üzerine çeken Ramazan Ekici, *Dergâh*, *Fayrap*, *Kuşatma*, *Türk Edebiyatı* ve *Mahalle Mektebi* gibi pek çok önemli dergide şiir başta olmak üzere öykü ve eleştiri yazıları yayımlamış çok yönlü bir sanatçıdır. *Kış Geceleri ve Kuğular* (2024) adlı bir romanı ile *İnsan Kime Yüktür* (2018) adlı bir şiir kitabı da bulunan Ekici'nin, muhtelif edebi türlerde yetkinliğini sürdürdüğü ve bu tutumunu da disiplinle ve çalışkanlıkla devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Çalışmamızın konusu gereği Ekici'nin kalem oynattığı edebi türler sınırlandırılarak bu kısımda tarihsel gelişimleri aktarılacaktır.

1.1. Roman Türünün Tarihsel Gelişimi

Roman, aniden ortaya atılan/çıkan bir kavram veya tür olmamakla birlikte Doğu ve Batı edebiyatında köklü bir geçmişe sahiptir. Roman kelimesinin birçok tanımı bulunmakla birlikte roman kavramı ilk olarak Roma İmparatorluğu'nda halkın konuşmuş olduğu Latince ile yazılmış

olan manzum ve mensur hikâyelere dayanmaktadır. Yani Latincede "Romalıların tarzında ve Latince'de, Latin dilinde, Latince'ye göre" manalarına gelen "romanice"den gelmektedir (Nurullah Çetin, 2005: 62).

Bununla birlikte Doğu ve Batı edebiyatında hayal, abartı gibi gerçekçi özelliklere sahip olmayan pek çok tür bulunmaktadır. Nurullah Çetin bu türleri "Gerçek dışılığa dayalı tahkiye dönemi" ve "Fiziksel gerçekliğe bağlı tahkiye dönemi" olarak iki gruba ayırmıştır. Dolayısıyla yazarın, töreleri, serüvenleri ya da tutkuları betimleyerek okurların ilgisini çekmeye çalıştığı mensur bir şekilde kaleme alınan eserlere de "roman" denmektedir. Ayrıca Roma'da yaşayan ve Roma devletine bağlı olan kesimi de kapsamaktadır. Uzun bir macera olarak da varsayılan roman türü 12. yüzyılda Latince'den Romanca'ya çevrilen eserler manasına gelmektedir.

Türk edebiyatında romanın tarihsel gelişiminin ilk safhasını destanlar oluşturmaktadır. Bu iki tür her ne kadar birbirine benzese de işlev bakımından bazı farklılıklar arz etmektedir. Roman türünde geçen olayların gerçek hayattan kesitler sunması bu iki tür arasındaki en belirgin ayrımı oluşturmaktadır. Roman her ne kadar gerçek hayatı tamamen kapsamasa da destan türündeki olağanüstü özelliklerin tümünü de içerisinde barındırmaz.

Genelde yaşamın bir kesitini sunan roman türü artık gündelik hayattan fırlamış ve ayağı yere basan karakter hüviyeti taşıyan kişilerden oluşmaya başlamıştır. Destanlarda veya destan ile roman arasındaki romans, pikaresk gibi anlatılarda geçen ve olağanüstü kişilerde bulunan ilahi hüviyet romanla birlikte artık beşeri bir varlığa dönüşmüştür.

Skolastik düşünceye sahip Batı medeniyeti hapsolduğu karanlık dehlizden Rönesans, Reform ve Aydınlanma hareketiyle kurtulmuş ve yeni bir dünya görüşüne sahip olmuştur. Batı medeniyeti hurafelerle dolu Ortaçağ'dan aklı ön plana alarak aydınlık bir döneme geçiş yapmıştır. Dahası bu aydınlık dönemi de pozitivist ve materyalist yaklaşımlara yönelerek bilimle taçlandırmışlardır. Üstelik beş duyumuzla algıladığımız tüm unsurları "gerçek" olarak kabul ettikleri gibi bunun dışında yer alan her şeyi de deneye tâbî tutmuşlardır. Kısacası roman türü bu düzlem üzerinde şekillenir; gerçek olmayan unsurlar göz ardı edilir, her şey akıl ve mantık çerçevesinde dizayn edilir ve olaylar sebep-sonuç ilişkisine bağlı olarak ele alınır.

Bu görüşler her ne kadar 1960'lı yıllara kadar devam etse de postmodern romanla birlikte yukarıda sözü edilen bilgiler geçerliliğini çok fazla koruyamamıştır. Nitekim postmodern romanda akıl değil oyun ön plandadır. Buradan hareketle de roman türünde gerçek olmayan unsurlara yer verilir.

1789 yılında Fransız İhtilali ile ortaya çıkan roman türü,17. ve 18. Yüzyıllarda çok fazla gelişim ve değişim sağlayamamıştır. Roman türünün gelişim ve dönüşümü 19. ve 20. yüzyılları kapsamaktadır. Batı edebiyatında ilk roman örneğini Miguel de Cervantes Saavedra'nın yazdığı *Don Quixote* adlı eser oluşturmaktadır. Türk edebiyatına baktığımızda ise roman türü Tanzimat fermanının ilanıyla birlikte modernleşme sürecine girmiştir. Öyle ki birçok yeniliğin yanı sıra Batı edebiyatından farklı türler de bu dönemde edebiyatımızda görülmeye başlamıştır. Bunlardan belki de en önemlisi roman türüdür. Türk edebiyatında ilk Türk roman Şemsettin Sami tarafından 1872 yılında kaleme alınan *Taaşşuk-ı Tal'at ve Fıtnat* adlı eser oluşturmaktadır. Halit Ziya Uşaklıgil'in kaleme aldığı *Aşk-ı Memnu* ise roman türünün sanat ve teknik bakımından ilk güçlü eseri kabul edilir.

1. 2. Felsefî Bir Kavram Olarak Yol/Metafor(u)

Batı dillerinde uzun bir geçmişi olan "metafor" terimi, eski Yunan filozofu Aristotales'ten günümüze değin retorik başta olmak üzere lengüistik, felsefe, semiyotik, psikoloji, pedagoji gibi farklı alanlarda kullanılagelmiş bir anlatı ve pedagoji terimidir. "Metafor" terimi/kelimesi günümüzde daha çok bir edebiyat ve anlatı sanat terimi olarak bilinse de psikoloji, sosyoloji, dilbilim ve pedagoji gibi bilim dallarında da anlatım ve öğretim aracı olarak kullanılmaktadır (Demir, 2019: 1086).

Öte yandan metafor kelimesi; Fr. métaphore, İng. metaphor olarak "Eski Yunancada bir kavramı, bir olguyu, kendinden daha öteye taşımak, ileriye götürmek olduğundan daha fazlasını yüklenmek anlamındaki Yunanca "phérō" sözcüğünden gelmektedir. Kelimenin etimolojisini yapanlara göre de "Metafor kelimesi, meta: öte ve pherein: taşımak, yüklenmek kelimelerinden mürekkeptir" (Demir, 2019: 1087).

Bu sözcük güncel Türkçe sözlük başta olmak üzere terim sözlüklerinde de bir sanat terimi olarak ele alınıp tanımlanmaktadır. Örneğin "Metafor/metaforik" terimlerinin ifade ettiği tüm kategoriler; "iğretileme", "istiare", "mecaz", "kinaye", "telmih" gibi mecaz ve mecazın türevleriyle açıklanıp sınırlandırılmaktadır (Türkçe Sözlü, TDK).

Edebiyat incelemelerini göz önünde bulundurduğumuzda ise "metafor"; söz sanatı/retorik terimi olarak kullanılmakla birlikte metindeki anlatım biçimi ve kullanıma göre de "mecaz-ı mürsel", "teşbih-i beliğ", "açık istiare", "düz mecaz" gibi söz sanatları ile açıklanmaktadır (Demir, 2019: 1088).

Osmanlı Türkçesi sözlüklerini baz aldığımızda ise bu kelime, "metafor" ve "metaforik anlatım"a tekabül eden anlamlar yani "mecaz" kelimesiyle açıklanmaktadır (Devellioğlu, 2010). Sonuç olarak gerek "eğretileme" gerekse "istiare" sözcüğü olarak karşımıza çıkan "metafor" sözcüğü Türkçede bir anlatım terimi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İngilizce sözlüklerde karşımıza çıkan "metafor", ilk olarak Türkiye Türkçesinde "sembol" kelimesiyle karşılayabileceğimiz bir anlama yani "kavramsal sunum olarak görülen bir şeyin sembol olarak belirtilmesi" manasına gelmektedir (Demir, 2019: 1088).

Bununla birlikte çağdaş metafor incelemeleri söz konusu olduğunda bunu yalnızca bir söz figürü olarak ele almaktan ziyade aynı zamanda bir felsefî düşünce figürü/argümanı olarak da değerlendirebiliriz. Nitekim Batı dillerinde bu terimin tüm anlamları "götürmek, göndermek" eylemleriyle eşdeğerdir. İlerleyen süreç itibariyle temel anlam olarak kabul edilen bu düzlem üzerinde/etrafında geniş bir kavram ailesi oluşmaya başlamıştır. Bunlar sırasıyla; "ötelere gönderme", "yönlendirme", "araştırma" ve "başka bir şeyle ilişkilendirme" olarak çoğaltılabilir. Türkçede bir sanat yani edebiyat terimi olarak da kabul edilen -fakat içerdiği anlam genişliği bakımından- "mecaz" kelimesi ile eş anlamlıdır.

Buna paralel olarak "bir yol metaforu", "yolda olmak" kavramı da özellikle Türk İslâm Düşünce Tarihinde bir "kök metafor" olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat felsefî tanımını göz önünde bulundurduğumuzda bu tanımı tarihte ilk kez K. Jaspers kullanmıştır. Jaspes'in "felsefe yolda olmaktır" olarak yapmış olduğu metaforik tanımın özünü "insanın zaman içindeki kaderini, kendine tatmin imkanını, yüksek alanlarda da bir yetkinliği gizler" oluşturmaktadır. Dolayısıyla Jaspes'in otaya koyduğu "felsefe yolda olmaktır" ifadesindeki/tanımındaki yol aslında bir kök

metafor olarak karşımıza çıkmaktadır (Aydın, 2004: 15). Öyle ki herhangi biri için bu yol sadece -gerçek manada- bir yol iken, entelektüel/aydın biri için gidilecek yerin yani yolda olmanın gizemini, önemini taşımaktadır. Daha doğrusu bu yol bireyin kendi içinde, kendi hakikatini arama çabası, ona ulaşma arzusu veya hedefi olarak ifade edilebilir. Yani bu söylediğimizi felsefî bir temellendirmeye tabii tutacak olursak; insan olmak, bir entelektüel çabanın içinde olmayı da beraberinde getirme zorunluluğunu içermektedir. Dolayısıyla yaşamın içinde olan her birey aslında kendi içinde, kendi yolunu tayin etmektedir. Kısacası yol var ise yolcu, yolcu var ise aranacak, gidilecek yol mutlaka vardır.

2. BİR YOL METAFORU: "YEDİ DAĞIN ÇİÇEĞİ"

Ramazan Ekici'nin şahsiyeti ve poetik görüşlerinin ipuçlarına da rastladığımız *Yedi Dağın Çiçeği'*nde Cemal isimli bir başkahramanın g/özünde, çıktığı yaşam serüveni ele alınmaktadır. Yazar özellikle Cemal olmak üzere ve diğer figürler aracılığıyla halı dokuma sanatı hakkındaki görüşlerini de eserinde vurgulamaktadır. Başlık altında çalışmamızın ana konusu olan Ramazan Ekici'nin *Yedi Dağın Çiçeği* eseriyle ilgili ilk olarak kısaca bilgi verilecek, ardından da ana konuya bağlanacaktır.

Eser, "Suyolu", "Tığ", "Lale", "Göz", "Hayat Ağacı", "Yıldız", "Küpe", "Çenge", "Kuş", "Akrep", "Bahar Dalı", "İm", "Kurtağzı", "Pıtrak", "Karanfil", "Saçbağı", "Ejder", "Çark-ı Felek", "Penç", "Aşk ve Birleşim", "İslimî", "Çintemani", "Bukağı", "Koç Boynuzu", "Bulut", "Gül", "Yılan", "Hendesî", "Nergis", "El", "Eli Belinde", "İnsan", "Hatâyî", "Sünbül", "Şemse", "Bereket", "Süsen", "Muska", "Piçide Rûmî", "Menekşe" ve "Güvercin"olmak üzere kırk bir kısımdan meydana gelmektedir.

Gelenekçi ve yenilikçi motiflerle birlikte postmodern özellikleri de içerisinde barındıran *Yedi Dağın Çiçeği'*de olaylar Gaziantep başta olmak üzere Kastamonu, Sinop, Malatya, Urfa, Diyarbakır ve İstanbul… gibi pek çok şehirde geçmektedir. Öyle ki Cemal çevresine oldukça borçlu olmasına rağmen aniden ayrıldığı memleketinden daha önce hiç bilgisi ve tecrübesi dâhilinde olmadığı halı ticaretiyle geri döner. Üstelik içinde bulunduğu maddi-manevi buhran ve dönüşümün de farkında olarak: "Erken kavramış bütün Anadolu'nun kabuğundan sıkıldığını. Belki iki yüz elli yıldır devletin değiştirmek istediği kabuğu; artık kendi eliyle değiştirmeye hazır olduğunu, şehirdeki kıpraşmalardan görmüş"(Ekici, 2020; 8-9).

"Yani halılar, renk renk halıları. Yumuşaklığı insanın ruhuna değen, insan varlığındaki anlamı ifade eden -belki hayatın kendisini temsil eden- antika halıları düşünmüş" (Ekici, 2020;9).

Cemal'in bu değişim ve dönüşümünün etkisini romanın ilerleyen sayfalarında Cemal'i anlatan, onun bu değişimine tanıklık eden diğer isimlerin ağzından da dinleriz. "Anlattığına göre her şey önce yavaş yavaş Cemal'in içinde olmuş. Cemal, fabrikasından çıkan ilk halılarla yola düştükten tam kırk gün sonra dönmüş. Sanki başka biri. Aslında Cemal'in yolda kavradığı ilk şey, insanın daima bir değişim ve devinim içinde olduğunu görmesi olmuş"(Ekici, 2020;11).

Ramazan Ekici kaleme aldığı diğer eserlerinde de gelenekten beslenen bir şair ve yazardır. Onun diğer roman ve şiirlerini baz aldığımızda geçmişe ait kodlarımıza işlenmiş olan unsurları modern teknik ve biçimlerle harmanlayarak postmodern eserler ortaya koyma çabası içerisinde olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Ekici'nin eserindeki kırk bir bölüm başlığının kırk biri de tesadüfi olarak seçilmemiştir. Yazar, hem geleneksel kodlarımıza, kadim tarihimize inerek halı dokuma

sanatındaki motif ve unsurları birebir alarak bölüm başlığı yapmış hem de her bölümün kendi içerisinde yer alan karakterleri bu motifler aracılığıyla birbirine bağlamıştır. Örneğin "Suyolu"motifi halı dokuma sanatında yeniden doğum anlamını taşıyan ve bununla birlikte soyluluğu ve erdemliliği de sembolize eden su yolundan gelirken eserde; Cemal'in maddi, manevi, fiziki ve ruhani değişiminin yeniden doğumunun bir metaforik benzetimi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Ekici bununla da yetinmeyerek bu metaforik benzerliği yazar-eser, insan-kader bağlamında da düşünebileceğimize dikkat çeker. Öyle ki kelime kelime romanını inşa eden yazar ile eser; ilmek ilmek dokunan halı ve halıcı, doğum-yaşam-ölüm safhalarından geçen insanoğlu ve Tanrı/kader bağlamında da metaforik bir benzetim söz konusudur. *Yedi Dağın Çiçeği*'de geçen şu pasajda yazarın geçmişe ve geleneksel kadim yolculuğumuza verdiği önem anlaşılmaktadır:

"Biliyorum ki insan tek başına hakikati kuşatamaz. Belki bu yüzden hep başkasının hikâyesine başvuruyoruz"(Ekici, 2020; 24). Ekici'ye göre gelenekten beslenmek ve onu yeniden moderniteye uygun bir şekilde yorumlamak insanoğlunun anlam katmanlarını da genişletmesi bakımından önemli bir işleve sahiptir.

Bununla birlikte özelde Cemal, genelde ise diğer karakterler (Cemal'in sevgilisi Arin, kardeşi Sümeyye, Öznur…) yolun/yolda olmanın öneminin, değişime verdiği etkinin de farkındadır. Cemal'in yol bağlamında kavradığı ilk şey yukarıda da bahsettiğimiz üzere insanın daima bir değişim/devinim içinde olduğudur. Nasıl ki meşakkatle dokunan halıyı bir bütün hale getiren halıcının attığı düğümler/desenlerse *Yedi Dağın Çiçeği*'ndeki örüntüyü sağlayan ana unsur da karakterlerin birbiriyle olan bağlantısıdır. Diğer taraftan eserde karşımıza çıkan asıl anlatıcı ise bütünüyle Cemal'i gözlemleyen dıştaki hâkim sestir. Bu bağlamda esere hâkim olan ana unsur/etken dıştaki ses iken; halı dokumada halıcı, roman yazmada ise yazar olarak karşımıza çıkmaktadır. Eser, içerik ve karakterler arasında tek tek parçalardan oluşan bir örüntüyü andıran bir bütünlük söz konudur. Ekici bu örüntüyü zekice kurgulayarak adeta kendisi gibi diğer şair ve yazarların da mutlaka gelenekten yararlanmaları gerektiğini vurgular. Örneğin halının hayat hikâyesinin/serüveninin büyüsüne kapılıp şehir şehir gezen Cemal, Gördes'ten Hereke'ye, Hereke'den Gaziante'e, Gaziantep'ten Sinop'a, Sinop'tan Kayseri, Kastamonu'ya kadar pek çok şehirde özelde kendi iç yolculuğuna genelde ise Öznur ve Albay'ın aşk hikâyesinin yolculuğuna şahitlik eder. Ona göre onun gözünde bu yolculuk ilmek ilmek dokunan bir halıyla eş değerdedir. Öyle ki eser *Yedi Dağın Çiçeği* adını Öznur ve Albay'ın aşk hikâyesinden almaktadır. Öznur'un âşık olduğu Albay, yedi tepeden topladığı çiçekleri Öznur'a verirken: "Albay'ım cepheye gittiğinde elime sadece bir adres bırakmıştı. Bir de 'Senin için döneceğim Yedi Dağın Çiçeği' ibaresi yazılı bir mendili" (Ekici, 2020; 104).

Tüm bunların yanı sıra *Yedi Dağın Çiçeği*'nde karşımıza çıkan bu motif ve bölüm başlıklarıyla birlikte "hayta, düzenbaz" anlamına gelen pikaresk roman özelliklerini de görmekteyiz. Başkahramanımız olan Cemal'in kurnaz olmasa bile safiyane bir duruşla çevresine borçlu olmasına rağmen buna aldanmayıp çıktığı yoldan dönmemesi bizi pikaresk romana yöneltir. Sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde olan Cemal'in üzerinde eserin son sayfasına kadar pikaresk roman unsurları elbette yoktur. Ancak okuyucuya adeta zihinsel bir şölen sunan Ekici modern teknik, yöntem ve türleri ara ara 176 sayfalık bu kısa romanında çok yoğun ve güzel bir şekilde ifade etmiştir.

3. SONUÇ

Ekici hemen hemen kaleme aldığı tüm eserlerinde gelenekten beslenir. Üstelik onun, bunu eserine zekice kurgulaması diğer şairlerin ve yazarların da mutlaka gelenekten yararlanmaları gerektiği konusunda bir ilham oluşturabilmesi adına önem taşımaktadır. Ramazan Ekici'ye göre yazın hayatında iyi bir şair/yazar olabilmek için gelenekle hemhal olmak gereklidir. Ramazan Ekici, edebiyat dünyasında her ne kadar ismine çok aşina olmadığımız bir şair/yazar olarak karşımıza çıksa da onun kaleme aldığı eserler söz konusu olduğunda henüz keşfedilmediği gerçeği nihayetini korumaktadır. Nitekim titizlikle seçtiği kelime kadrosu, gelenekseli günümüze zekice kurgulaması ve ince eleyip sık dokuması gibi burada sayamayacağım pek çok özellik onun iyi bir şair ve yazar olduğunun adeta bir kanıtı niteliğindedir. O, üretken bir yazar olmakla birlikte tek bir türde sabit kalmamış edebiyatın şiir, başta olmak üzere roman, öykü eleştiri gibi pek çok türünde de kalem oynatan çok yönlü bir sanatçı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yedi Dağın Çiçeği bir yol metaforu bağlamında halı-roman-insan yolculuğu olmak üzere üç sütun halinde yükselir. Öyle ki daha ilk bölümün başlığı bile (Suyolu) kahramanın yani Cemal'in halı peşinde, halı dokur gibi ülkenin dört bir yanını gezmesi bizlere halı dokuma sanatında "Suyolu" motifini karşımıza çıkarır. Öte yandan kelime kelime inşa edilen romanın ilk safhasında da bu motifle karşılaşırız. Nitekim roman yazmak da bir nevi kelime kelime dokunan bir halıyla benzemektedir. *Yedi Dağın Çiçeği*'nin yazarı eserlerinde geleneksel kültür kodlarımızın birey ve toplum hayatındaki değişim, dönüşüm ve öneminden bahsetmektedir. Onun eserleri hakikatten, hakikate giden yol(cu)dan, aşktan, tarihten bahseder ve gelenekten beslenir. Aynı zamanda günümüz gerçekliğinin de farklı yüzlerini tanımlar, yansıtır.

Cemal özelinde, hakikatin içinde hakikatin peşine düşen insanoğlunun, geçirdiği değişim/devinim/dönüşümün ve yaşamı daha anlamlı kılma çabasına şahitlik ederiz. Ekici, duygu ve düşüncelerini nesir olarak şairane bir üslupla aktarmıştır. Eserin sadece kurgusuna bakarak dahi hummalı bir çalışma ve güçlü bir sabrın sonunda ortaya çıktığını söyleyebiliriz. *Yedi Dağın Çiçeği*'nde Cemal karakteri üzerinden yazar Ramazan Ekici'nin şahsiyetinden izler görüldüğünden yukarıda bahsetmiştik. Ekici, kaleme aldığı bu eserinde varlığını duyurmak ve varoluşunun manevi uhresini anlamlandırmak niyeti içerisindedir. Cemal, eserin başından sonuna kadar aynı zamanda maddi- manevi bir boşluk/buhran içerisindedir. Bu durum ancak halı dokuma sanatı ile ilgilenirken anlamlı hale gelmektedir. Onun çıktığı bu (manevi) yoldan dönmemesini sağlayan ana etken de budur. Bu özelliği de onun ancak yol/yolda olmakla var olabileceğini gösterir.

Ekici, kendi yolunu/yolculuğunu unutan insana yolda olmanın önemini hatırlatarak kendine has şiirsel üslubuyla bu romanı kaleme almıştır. Dünyada hiçbir şeyin tesadüf olmadığını söyleyen yazar, hayatı bir yol/ yolda olmak olarak algılar. Roman dünyasını da bu yol metaforu üzerinden kurgular.

KAYNAKÇA

Aydın, İbrahim Hakkı. (2004). Bir Felsefî Metafor Yolda Olmak, Kırıkkale Üniversitesi I. Ulusal Sosyal Bilimler Sempozyumu, s. 15-20.

Çetin, N. (2005). "Roman Çözümleme Yöntemi", Ankara: Öncü Kitap Yayınları.

Demir, Celal. (2019). Türkçede Metaforlar ve Metaforik Anlatımlar, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(4): 1885-1096.

Devellioğlu, ferit. *Osmanlıca- Türkçe Ansiklopedik Lûgat* . Ankara: Aydın Kitabevi, 2010, "metafor".

Ekici. Ramazan. "Yedi Dağın Çiçeği", Ankara: Pruva Yayınları, 2020.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu, https://sozluk.gov.tr/ (Erişim: 12.28.2024).

SAFEVÎLER DÖNEMİNDE RİVAYET TEFSİRLERİNİN GELİŞİM SÜRECİ

Doktora Öğrencisi, Gaybullah Şayik

Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı/Tefsir, ghaibullah.shaiq@gmail.com-

ORCID ID: 0009-0008-5309-6823

ÖZET

Safevîler dönemi (Hicrî 10-12. yüzyıllar), İran'da Şiîliğin resmî mezhep hâline geldiği bir süreçtir. Bu dönemde, dinî ilimlerin birçok alanında olduğu gibi, Kurʾân tefsiri de önemli değişimlerden geçmiştir. Şiî ilim sahalarında Ahbârîlik yaygınlaşmış, felsefî ve tasavvufî eğilimler tefsire dâhil edilmiştir. Dönemin özellikleri arasında rivayet tefsirlerinin gelişerek genişlemesi, kelâmî tartışmaların etkisini yitirmesi ve fıkhî tefsirlerin ön plana çıkması yer almaktadır. Bu dönemde temel gelişmeler şöyle sıralanabilir: 1. Şiî Tefsir Anlayışının Dönüşümü: İmamî Şiîliğin resmileşmesiyle kelâmî tefsirler önemini kaybetmiştir ve Felsefî yaklaşım Molla Sadrâ gibi müfessirlerle öne çıkmıştır. 2.Tevil ve Rivayet Tefsirleri: Kurʾân ayetleri Ehl-i Beyt'in faziletlerini ve muhaliflerini açıklamak için sıkça tevil edilmiştir. Ahbârîlik akımı, Şiî tefsirlerinde masum imamlara dayalı rivayetleri ön plana çıkarmıştır. 3. Fıkhî Tefsirler: Safevî döneminde, Şiî rivayetlere dayanan kapsamlı fıkhî tefsirler yazılmıştır. Şarabın necisliği gibi konular, rivayetler ışığında tartışılmış ve Sünnî anlayıştan ayrışmıştır. 4. Ahbârîlik Etkisi: Rivayet tefsirlerine odaklanılmış, sahabe ve tâbiîn rivayetlerine yer verilmemiştir. Ehl-i Sünnet tefsir yöntemlerinden uzaklaşılmıştır.

Safevîler dönemi, Şiî tefsir çalışmalarının hem yöntem hem de içerik açısından köklü bir dönüşüm yaşadığı bir süreçtir. Bu dönemde İmamî Şiîliğin resmî mezhep hâline gelmesi, Kurʾân tefsirinde rivayet ve Ahbârîlik odaklı yaklaşımları ön plana çıkarmış, kelâmî, fıkhî ve rivaî tefsirler kapsamlı eserlerle zenginleşmiştir. Aynı zamanda, Şîalar arasında Kurʾân-ı Kerim'in ancak Hz. Peygamber ve Şiî imamların rivayetlerine göre anlaşılıp yorumlanabileceği görüşü hakim olduğundan dolayı tevilcilik ve Ehl-i Beyt faziletlerini merkeze alan yorumlar bu dönemin rivayet tefsirlerine damga vurmuştur. Bununla birlikte, Sünnî tefsir anlayışı bu dönemde büyük baskılarla karşılaşmış, sınırlı temsil imkânı bulabilmiştir. Ahbârîlik, tefsir alanında Şiî-Sünnî ayrımını derinleştirirken, rivayetlere dayalı tefsirlerin çoğalmasını sağlamıştır. Genel olarak, Safevîler dönemi rivayet tefsir çalışmaları, Şiîliğin dinî düşünceyi şekillendirdiği ve yorum zenginliği kazandırdığı bir dönemi ifade etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Safevîler, Tefsir, Rivayet, Sünnî, Şîa

THE DEVELOPMENT PROCESS OF NARRATİVE COMMENTARİES İN THE SAFAVİD PERİOD

ABSTRACT

The Safavid period (10th-12th centuries Hijri) was a period in which Shiism became the official sect in Iran. During this period, as in many areas of religious sciences, Quran interpretation also went through significant changes. Akhbarism became widespread in the fields of Shiite science, and philosophical and Sufi tendencies were included in tafsir. Characteristics of the period

include the expansion of narrated commentary, the loss of influence of theological debates, and the coming to the fore of fiqh commentary. The main developments in this period can be listed as follows: 1. Transformation of the Shiite Understanding of Tafsir: With the officialization of Imami Shiism, theological commentaries lost their importance and the philosophical approach came to the fore with commentators such as Molla Sadra. 2. Interpretations and Narrative Interpretations: Qur'anic verses have been frequently interpreted to explain the virtues and opponents of Ahl al-Bayt. The Akhbari movement brought to the fore the narrations based on innocent imams in Shiite tafsir. 3. Fiqh Commentaries: During the Safavid period, comprehensive fiqh commentaries based on Shiite narrations were written. Issues such as the impurity of wine were discussed in the light of narrations and differed from the Sunni understanding. 4. Akhbari Influence: The focus was on the interpretations of narrations, and the narrations of companions and followers were not included. Ahl al-Sunnah tafsir methods have been moved away.

The Safavid period was a period in which Shia exegesis studies experienced a radical transformation in terms of both method and content. During this period, the emergence of Imamite Shiism as an official sect brought to the forefront approaches focused on narration and Akhbarism in Quranic exegesis, and theological, jurisprudential and narrated exegesis were enriched with comprehensive works. At the same time, since the Shia believed that the Quran could only be understood and interpreted according to the narrations of the Prophet and the Shia imams, interpretations centered on the virtues of the Ahl al-Bayt and left their mark on the narrated exegesis of this period. However, the Sunni understanding of exegesis faced great pressures during this period and had limited representation. While Akhbarism deepened the Shia-Sunni divide in the field of exegesis, it also enabled the increase in exegesis based on narrations. In general, the Safavid period's narrative interpretation studies express a period in which Shiism shaped religious thought and provided a wealth of interpretation.

Keywords: Safavids, Tafsir, Narrative, Sunni, Shia

1. GİRİŞ

Hicrî 10. yüzyıldan 12. yüzyılın ortalarına kadar İran'da Safevî hâkimiyeti döneminde Şiîliğin resmileşmesi ve İran'ın mezhebî atmosferinin Oniki İmam Şiîliği lehine birleşmesi, İslam'ın farklı alanlarında çeşitli etkiler yaratmıştır. Kurʾân tefsiri de dâhil olmak üzere dinî bilgiler bu alanda ortaya çıkmıştır. Bu gelişmelerden bazıları şunlardır: Şiî ilim sahalarında Ahbârîliğin ortaya çıkışı ve yaygınlaşması, kapsamlı rivayet tefsir yazımı, kelamî tefsir yaklaşımının zayıflaması, fıkhî tefsirlerin gelişmesi, âlimlerin hilafet hareketine yönelik sert eleştirileri, tevilciliğe yönelme, tefsirde felsefeye yönelme, müfessirlerin tefsirde masum imamlardan gelen rivayetleri kullanma ısrarı, Ehl-i Sünnet'in prensiplerinden, görüşlerinden ve tefsir yöntemlerinden uzaklaşmaları ve ayetlerin faziletlerinde tevilciliğin genişlemesi gibi gelişmeler.[1]

[1] Resul Caferiyan, *Tarih-i Teşeyyu' der İran*, Sazman-ı Tebligat-ı İslamî, Tahran, 1370, s. 19.

Bu çağdaki baskın ekolleri, Ahbârî âlimler, felsefe odaklı âlimler ve fıkıh usulü âlimlerinden oluşan üç grup teşkil etmektedir. Safevîler dönemi de üç döneme ayrılır:

a) "Safevî Devleti'nin doğuşu ve oluşumu",

b) "Safevî Devleti'nin yükselişi ve refahı",

c) "Safevî hükümetinin barış ve istikrarı"

Bu dönemlerin her birinde adı geçen ekollerden birinin hâkim ve üstün olduğu ekol vardır. Bu nedenle Muhakkik Erdebîlî'nin *Zübdetü'l-beyân fî berâhini âyâti'l-ahkâm*'ı, Molla Sadrâ'nın *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Kerîm*'i ve Feyz-i Kâşânî'nin *Tefsîrü's-Sâfî*'si sırasıyla fıkıhçı, felozof ve Ahbarî âlimlerin ekollarının önde gelen tefsirleri olarak tanınmaktadır. Dolaysıyla bu üç tefsirdeki kelâmî, fıkhî ve tasavvufî görüşlerin ifadeleri, bu üç ekolün görüş ve kanaatlerini göstermektedir.[2]

2. SAFEVÎ HANEDANININ OLUŞUMU VE O DÖNEMİN KÜLTÜREL DURUMU

Safevî hanedanı 1. Şah İsmail'in 907/1501 yılında Tebriz'de taç giymesiyle başladı ve Şah Hüseyin'in kraliyet tacını Mahmud Afgan'a devrettiği 1135 yılına kadar devam etti. Safevî hanedanının soyu, Erdebil'de Safevî tarikatını kuran Şeyh Safiyüddin Erdebili'ye (ö. 735/1334) kadar uzanmaktadır.[3] Ondan sonra Şeyh Cüneyd (ö. 864/1459) döneminde Erdebil Tekkesi Şiî eğilimlerini daha çok göstermiştir. Öyle ki Şeyh Haydar (ö. 893/1487) zamanında Erdebil Tekkesi'nin müritleri on iki Şiî imamın simgesi olan on iki dilimli kırmızı bir şapka takıyorlardı.[4] Ayrıca, Şeyh Cüneyd döneminden itibaren Erdebil Tekkesi salt tarikat faaliyetlerinden siyasî ve askerî bir harekete dönüştü ve üç liderinin (Cüneyd, Haydar ve Sultan Ali) art arda ölmesine rağmen bu hareketin başına Haydar'ın oğlu İsmail iktidara geldi. Şah İsmail kısa bir zamanda bugünkü İran ve Afganistan büyüklüğünde bir toprak parçasını, Anadolu'nun büyük bölümünü ve Irak'ın bir bölümünü denetimine aldı ve Tebriz'deki taç giyme töreninin ardından İmâmiye-i İsnâ'aşerîyye'yi devletin resmî mezhebi ilan etti.[5]

Safevî hükümeti, iktidara gelmesinden sadece birkaç on yıl sonra, çeşitli nedenlerle, yavaş yavaş sufî köklerinden uzaklaşarak fıkhî Şiîliğe yöneldi. Arap topraklarından İran'a Şiî fıkıhçıların gelmesi bu sürecin başlamasında ve hızlanmasında önemli rol oynamıştır. Her halükârda İmâmiye-i İsnâ'aşerîyye yani oniki imam Şiîliği'nin yayılması sonucu İran'da ortaya çıkan yeni kültürel durum, çeşitli ilimler alanında değişiklikler yaratmış ve bu arada Kur'ân tefsiri de bu değişikliklerden nasiplanmıştır.[6]

[2] Muhammed b. Ali Esterâbâdî, *Ayatü'l-ahkâm*, thk. Muhammed Bakır Behbudî, Mektebetü'l-Meraci, Tahran, 1394, s. 54.
[3] Colin Turner, *et-Teşeyyu' ve't-tahavvul fi'l-asri's-Safevî*, çev. Abdussatır Hüseyin Ali, el-Cemel, Bağdad, 2008, s. 85.
[4] Resul Caferiyan, *Safevîyye der arsa-ı din, ferheng ve siyaset*, Pujuhişkedeh-i Havzaî ve Danişgahî, Kum, 1379, s. 17.
[5] Caferiyan, *Safevîyye der arsa-ı din, ferheng ve siyaset*, s. 22.
[6] Muhsin Veyri, *Nev ahbârîgeri, tevahhum ya vakiyyet*, Paygah-ı Havzavî, 1385, s. 43.

3. SAFEVÎLER DÖNEMİNDE YAŞANAN OLAYLARIN KURʾÂN TEFSİRİNE ETKİLERİ

Safevî öncesi dönemdeki Şiî tefsirlerin özelliklerinden biri bu tefsirlerde güçlü bir kelamî izin olmasıdır. Bu konunun zirvesi, en tanınmış Şiî tefsirlerinden bazılarının yazılması nedeniyle Şiî tefsirinin en önemli dönemlerinden biri olarak kabul edilen hicrî 5. ve 6. yüzyıllarla bağlantılı olmasıdır. 5. ve 6. yüzyıllarda İslam toplumunda Eş'ariyye, Mu'tezile, İmamî Şiîler ve Zeydiyye'nin yanı sıra Cehmiyye, Haricîler, Kerrâmiyye ve Necâriyye gibi diğer kelamî gruplar da etkindi.[7]

Ayrıca Mu'tezile ve Eş'ariyye'nin her biri, bazı kelamî konularda farklılık gösteren alt dallar içeriyordu. Bunların yanı sıra filozoflar ve Dehriyye gibi diğer gruplar da fikirlerini ortaya koyarak İslam kelamcılarını sorguluyordu. Bu nedenle kelamî tartışmalar bu dönemde çok başarılıydı. Ricâlü'l-hadîs'in Re'y okullarında "gözlemci" sıfatına sahip kişilerin bulunduğuna dair bilgiler de bu iddiaların kanıtı mahiyetindedir.[8]

Ayrıca Müteşâbihü'l-Kurʾân hakkında yazılan eserler, örneğin: Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hüseyn Şerîf er-radî'nin (ö.406/1015) *Hakâiku't-tevil fi müteşâbihi't-tenzil*'i, İbn Şehrâşûb'un (ö. 588/1192) *Müteşâbihü'l-Kurʾân ve muhtelifüh (Teʾvîlü müteşâbihi'l-Kurʾân)*'ı, İbnü'l-Keyyâl'ın (ö. 929/1523) *Müteşâbihü'l-Kurʾân*'ı ve Şiî âlimlerinin diğer mezhep âlimlerinin kelamî görüşlerine yazdıkları reddiyeleri, örneğin: Şeyh Müfîd'in (ö. 413/1022) *er-Reddü ale'l-Cübaî fi't-tefsir* adlı eseri ve Ali b. Giyas b. Abdulkerim Necefî'in *el-İnsaf fi'r-redd alâ Sahibi'l-Keşşaf* adlı eseri Safevîler öncesi tefsir ve kelam ilimleriyle ilgili eserlere örnektir.[9]

Safevî döneminin başında İmamî Şiîliğin resmileşmesi ve ülkenin Şiî olmayan son kelamî mezhep olarak kabul edilen Sünnîlerin Eş'arî kolundan boşaltılması, İran ilim sahasının atmosferini kelâmî ihtilaflardan arındırmış ve Şiî tefsirlerinde kelâmî yaklaşımın renginin solmasına yol açmıştır. Belki de Şiî ilim sahalarının felsefe ile uzlaştırılması da bu konuda tesirsiz kalmamıştır. Çünkü Şiî kelamî düşünceleri savunma misyonunun bir kısmı yavaş yavaş felsefeye devredilmiştir.[10]

Her halükârda Safevî döneminde müteşabih âyetler üzerine bir eser yazıldığına şahit değiliz. Kelâmî grupların nadiren görüldüğünü, kelâmî tefsirlerin reddine dair bir çalışmanın da bulunmadığını ve en açık haliyle, önceki tefsirlerin tekrarı ve kelamî yaklaşımdaki dinamizm eksikliği, bu dönem tefsirlerinin özelliğidir. Böylece kapsamlı yani câmi' tefsirlerde bu tür içerikler mevcuttur. Örneğin: Molla Fethullah Kâşânî'nin (ö. 988/1580) *Menheci's-sâdıkîn* ve *Zübdetü't-tefasir*'i, Seyid Nimetullah Cezâirî'nin (ö. 1112/1700) *U'kudu'l-mercan fi tefsiri'l-Kurʾân*'ı bunlardandır. Bu eserler Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl*'i, Tabersî'nin (ö. 548/1154) *Mecmau'l-beyan*'ı, Ebü'l-Fütûh er-Razi'nin (ö. 554/1159) *Ravzü'l-cinân*'ı ve

[7] Abdulcelil Râzî Kazvînî, *Ba'zı mesâlibi'n-nevâsıb fî nakz-ı ba'z-ı fedâ'ihi'r-Revâfiz,* thk. Mir Celaluddin Hüseynî Urmevî (Muhaddis Urmevî), Muessese-i İlmî Ferhengî-yi Darü'l-Hadis, Kum, 1391, s. 34.
[8] Ali b. Abdullah Müntecebüddîn Râzî, *Fihristü esâmî ʿulemâʾi'ş-Şîʿa ve musannifîhim*, Kitabhane-i Ayetullah Mar'aşî, Kum, 1366, s. 111, 114; Abdulcelil Râzî Kazvînî, *Ba'zı mesâlibi'n-nevâsıb fî nakz-ı ba'z-ı fedâ'ihi'r-Revâfiz*, s. 34.
[9] Muhammed b. Mes'ûd Ayyâşî, *Tefsîrü'l-ʿAyyâşî*, haz. Haşim Resulî Mehallatî, el-Mektebetü'l-İlmiyetü'l-İslamiye, Tahran, 1380-1381, s. 75.
[10] Caferiyan, *Safevîyye der arsa-ı din, ferheng ve siyaset*, s. 54.

Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) *Keşşaf*'i gibi tefsirlerden esinlenerek ortaya konulmuştur.[11] Ayetler hakkında yeni kelamî yorumların meydana geldiği tefsir çalışmaları Molla Sadrâ'nın (ö. 1050/1641) tefsir eseri ile Zeynelâbidîn Âmilî'nin (ö. 1054 veya 1060/1644-1650) *Sevanih-i gaybî ve A'vatif-ı la reybî* adlı eserleridir. Bu eserlerin yazarlarının Safevî döneminin önde gelen filozofları olduğu bilinmekte ve tefsirlerinde felsefî yaklaşımın üstünlüğü açıkça görülmektedir.[12]

3.1.Tevile Yönelme ve Kurʾân'ı Ehl-i Beyt ve Muhaliflerine Tatbik Etme

Tevil kelimesi çeşitli anlamlarda kullanılmaktadır. Burada tevil Şîa revayetlerinde kastedilen manadır ve Kurʾân ilimleri ve tefsir terminolojisinde ise "intibak yani ortama uyum sağlama" olarak anlaşılır. İntibak yani uyarlama: Kurʾân'ın kelimelerini ve ayetlerini, ayetlerin indirildiğinden başka örneklere uydurmak demektir ve buradaki anlam ise, Kurʾân'daki ayetlerin Hz. Peygamber'e ve Ehl-i Beyt'e ve onların muhaliflerine uyarlanmasıdır.[13]

Farklı dönemlerdeki Şiî âlimler arasında Kurʾân ayetlerinin Ehl-i Beyt ve muhaliflerine karşı tevil ve tatbik yaklaşımında açık bir farklılık vardır. Hicrî beşinci ile onuncu yüzyıllarda Şiî tefsirlerinin baskın özelliklerinden biri, zahire dikkat etmek ve tevilcilikten kaçınmaktı. Şeyh Tûsî (ö. 460/1067), Tabersî (ö. 548/1154), Ebü'l Fütuh er-Râzî (ö. 554/1159) ve Cürcânî (ö. 816/1413) gibi müfessirlerin Ehl-i Beyt'in faziletlerini Kurʾân'dan çıkarmadaki metodları, ayetlerin nüzûl sebepleri ile ilgili rivayetlere sarılmaları ve daha sonra da Ehl-i Sünnet'in rivayet ve tefsir kaynaklarında bulunan hadislere dayanmışlardı.[14]

Safevî Devleti'nin kurulması ve İran'da İmamî Şiîliği yayma çabasıyla Ehl-i Beyt'in faziletlerinin gösterilmesine büyük önem verildi ve bu çerçevede tevil rivayetlerini kavramak en yakın yol olarak kabul edildi. Safevî Devleti'nin ikinci yarısında Ahbarîlik akımının ortaya çıkmasıyla birlikte Şiî tefsirlerde tevil yöntemi zirveye ulaştı. Elbette Kurʾân ayetlerinin tevil edilmesinde ve ayetlerin Ehl-i Beyt'e ve muhaliflerine uyarlanmasında eğilimlerin olduğunu belirtmek gerekir. Örneğin: Masum imamlar için Kurʾân'ın batınını ve ayetlerin tevilini açıklamaya çalışan Ebü'l-Hasan b. Muhammed Tahir Fütuni Âmilî İsfahanî'nin (ö. 1139/1726) *Mîrâtü'l-envar ve mişkâtü'l-esrar* bu tefsirlerdendir. Ancak burada kastedilen Safevî döneminin tefsir anlayışının baskın yönü olan rivayet ve ahbâriliğe yönelik eğilimdir.[15]

Burada Safevîler döneminde tevilciliğin farklı bir şekilde tefsir edilmesine neden olan Kurʾân ayetlerinden birkaçına atıfta bulunacağız:

1. "İşte kitap; onda asla şüphe yoktur. O, günahtan sakınanlar için bir rehberdir."[16] *Mecmaʿu'l-beyân* ve *Ravzü'l-Cinân*, tefsirlerinde kitaptan maksadın Kurʾân olarak

[11] Muhammed b. Ali Esterâbâdî, *Ayetü'l-Ahkâm*, s. 54.
[12] Müntecebüddîn Râzî, *Fihristü esâmî ʿulemâʾi'ş-Şîʿa ve musannifîhim*, s. 102-105; Râzî Kazvînî, *Baʿzı mesâlibi'n-nevâsıb fî nakz-ı baʿz-ı fedâ'ihi'r-Revâfiz*, s. 73.
[13] Muhammed Kâzım Şakir, *Revişha-yi tevil-i Kurʾân*, Defter-i Tebliğat-ı İslamî, Kum, 1376, s. 147.
[14] Abdulkadir Muhammed Salihî, *et-Tefsir ve'l-müfessirun fi'l-aʿsrı'l-hadis*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 1424, s. 145.
[15] Muhammed Kâzım Şakir, *Revişha-yi tevil-i Kurʾân*, s. 145.
[16] Bakara, 2/1-2: "الٓمٓ ﴿1﴾ ذٰلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ ۛ فِيهِ ۛ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ".

açıklanmıştır. Ama *Sâfî, el-Burhan* ve *Nuri's-sekaleyn,* tefsirlerinde kitabı Hz. Ali olarak tevil etmişlerdir.[17]

2. Bazı rivayet tefsirlerinde, "Kulumuza indirdiğimiz kitaptan dolayı bir şüphe içinde iseniz onun benzeri bir sûre de siz getirin"[18] ayetinin tefsirinde İmam Ali'yi kast ederek " فی علي" tevili eklenerek açıklanmıştır.[19]

3. *Nuri's-sekaleyn* ve *Burhân* tefsirlerinde, "Ama ne zaman size bir peygamber nefislerinizin hoşlanmadığı bir şey getirdiyse büyüklendiniz, kimini yalanladınız, kimini de öldürdünüz, doğru değil mi?"[20] ayetini, Kâfi'den gelen bir rivayete dayandırılarak tevil edilerek şu şekilde açıklanmıştır:

"أَفَكلَّمَا جَاءَكمْ رَسُولٌ [محمد] بِمَا لَا تَهْوَى أَنفُسُكمْ [بموالات علي] فَفَرِيقًا [من آل محمد] كذَّبْتُمْ وَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ"

Rivayetin sonunda ise, bu mananın ayetin batını anlamı olduğu belirtilir.[21]

4. " İşte şimdi bilip tanıdıkları (Kurʾân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler. Allah'ın lâneti böyle inkârcılaradır."[22] Ayeti hakkında İmam Bakır'dan nakledilen bir rivayete göre ayetin batınî yorumu şu şekildedir: "Bilip tanıdıkları (Kurʾân) kendilerine gelince (Ali hakkında)." Ayette yer alan kâfirlerden maksadın ise, Benî Ümeyye olarak açıklar.[23]

5. "Hayır hayır! Yörüngelerinde akıp giderek doğan ve batan yıldızlara andolsun!"[24] Ayetlerinin tefsirlerinde Tabersî, "خنس" ifadesinden kastedilenin "gündüzleri gizlenip geceleri ortaya çıkan yıldızlar (veya gezegenler)" olarak kabul eder ve İmam Ali'den (a.s.) onların şu beş gezegen olduğunu rivayet eder: Satürn, Jüpiter, Mars, Venüs ve Merkür. "كُنّس" ifadesinin anlamı ise yörüngelerinde hareket eden ve güneş ışığı altında gizlenen gezegenlerdir. Ama *Sâfî, el-Burhan, Nuri's-sekaleyn ve U'kudu'l-mercan* tefsirlerinde, İmam Bakır'dan nakledilen bir rivayete göre ayetin amacı 260 yılında gizlenen İmam Mehdi olarak izah edilmiştir.[25] Safevîler dönemi tefsirlerinde bunlara benzer tevilciliğin pek çok örneğini görmek mümkündür.[26] Görüldüğü gibi Safevîler dönemi tefsirlerinde Ehl-i Beyt'in faziletlerini veya muhalifleri örnek

---

[17] Muhammed b. Şah Murteza Feyz-i Kâşânî, *Tefsîrü's-Sâfî*, thk. Hüseyn el-Â'lemî, Mektebetü's-Sadr, Tahran, 1373/1415, 1/125; Hâşim b. Süleymân el-Hüseynî el-Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Ḳurʾân,* thk. Kısmü'd-dersatü'l-İslamiye, Müessesetü'l-Buse, Kum, 1415, 1/255; Abdü Ali b. Cuma Huveyzî, *Tefsir-i Nuri's-Sekaleyn,* thk. Seyid Haşim Resulî Mahallatî, Müessese-i İsmailiyan, Kum, 1373, 1/31.

[18] Bakara, 2/23: "...وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَى عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِنْ مِثْلِهِ".

[19] Huveyzî, *Tefsir-i Nuri's-Sekaleyn,* 1/36; Nimetullah Cezâirî, *U'kudu'l-mercan fi tefsîri'l-Kurʾân,* thk. Müessese-i Şemsü'z-Duha es-Sekafiyye, Nur-ı Vahy, Kum, 1388, 1/49; Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Ḳurʾân,* 1/155.

[20] Bakara, 2/87: "...أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَىٰ أَنْفُسُكُمُ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ".

[21] Huveyzî, *Tefsir-i Nuri's-Sekaleyn,* 1/99; Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Ḳurʾân,* 1/270.

[22] Bakara, 2/89: "...فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللهِ عَلَى الْكَافِرِينَ".

[23] Cezâirî, *U'kudu'l-Mercan,* 1/99; Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Ḳurʾân*, 1/278; Huveyzî, *Tefsir-i Nuri's-Sekaleyn,* 1/101: "[فی علي] فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا".

[24] Tekvîr, 81/15-16: "فَلَا أُقْسِمُ بِالْخُنَّسِ ﴿15﴾ الْجَوَارِ الْكُنَّسِ".

[25] Feyz-i Kâşânî, *Tefsîrü's-Sâfî*, 7/411; Huveyzî, *Tefsir-i Nuri's-Sekaleyn,* 5/517; Cezâirî, *U'kudu'l-Mercan,* 5/361; Bahrânî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Ḳurʾân*, 5/595.

[26] Konu hakkında daha fazla örnek için bkz. Nahl Suresi 68. ve 69. ayetleri: Esterâbâdî, *Ayetü'l-Ahkâm*, s. 260; Huveyzî, 3/64; Bahrânî, 3/435; Mutaffifin Suresi'nin 7. ayeti: Feyz-i Kâşânî, s. 425; Nebe' Suresi'nin 1. ve 2. ayetleri: Bahrânî, 5/564; Cezâirî, 5/325.

alan âyetlerin tevilleri ve intibakı kendinden önceki tefsirlere göre dikkat çekici bir görünüme sahiptir.

3.2.Şîa Rivayetlerine Dayanan Kapsamlı Fıkhî Tefsirlerin Yazımı

Safevîler döneminde Kurʾân tefsirinin bir başka evrimi, fıkhî tefsirler alanında kapsamlı eserlerin telif edilmiş olmasıdır. Bu dönemde geçmişten farklı olarak Şiî rivayetlere dayalı fıkhî tefsirler yazılmış ve ahkâm ayetleri tefsirlerinde mukayeseli yaklaşım daha az görülmüştür. Bu evrim, Ahbârilik düşüncesinin genişlemesinden etkilenmiş olsa da burada kastedilen bu tefsir akımının Safevî döneminde Şiî mezhebinin resmileşmesinden aldığı etkidir.[27]

Birinci Şah İsmail tarafından Oniki İmam Şiîliği'nin İran'ın resmî mezhebi ilan edilmesiyle Safevî Devleti'nin yargılama, fetva, sadaret ve benzeri dinî sorumlulukları yerine getirilebilmesi için Şiî fıkhında yeterince bilgiye sahip olanlara ihtiyacı vardı. İlk Safevî Devleti'nin çekirdekleri bir tasavvufî tarikat üzerine kurulmuştu ve yukarıda bahsedilen sorumlulukları üstlenmek bir grup mutasavvıfın üstesinden gelebilecek bir durum değildi. Safevî hükümdarları bu sorunu çözmek için İran sınırlarının dışına özel bir gözle bakmışlar, Irak ve Cebeliâmil gibi ülkelerden gelen Şiî âlimleri İran'a göç etmeye davet etmişlerdir.[28]

Zaman geçtikçe bu âlimlerin gölgesinde İran'da çok sayıda Şiî fakih yetişti. Bu olayın yansımalarından biri de Safevî döneminde fıkhî tefsirin gelişmesidir. Bibliyografik fihrist ve kaynaklara bakıldığında, İmamî Şiîliğin oluşumunun başlangıcından hicrî 9. yüzyılın sonuna kadar Şiî yazarlar az sayıda fıkhî tefsirler yazmışlardır. 230 yıllık Safevî döneminde Sadece bu türden 23'e yakın eser yazılmıştır. Safevî döneminde bu eserlerin hacmi önceki eserlere göre bariz bir şekilde artmıştır.[29] Bu iddia Kutbüddin er-Râvendî'nin (ö. 573/1178) *Fıkhü'l-Kurʾân*'ı (6. yüzyıl) ve Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Mikdâd b. Abdillâh b. Muhammed b. el-Hüseyn es-Süyûrî el-Hillî el-Esedî'nin (ö. 826/1422) *Kenzü'l-ʿirfân fî fıhhi'l-Kurʾân* adlı eserleriyle Ahmed b. Muhammed Erdebîlî'nin (ö. 993/1585) *Zübdetü'l-beyân fî şerhi âyâtilahkâmi'l-Kurʾân*'ı, Muhammed Fâzıl Cevâd Kazımî'nin (11. yüzyıl) *Mesâlikü'l-efham ila ayati'l-ahkâm'ı* ve Ahmed b. İsmail Cezâirî'nin (ö. 1150/1737) *Kalâidü'd-dürer fi beyâni ayati'l-ahkâm'ı* gibi eserleri karşılaştırdığımızda açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır.[30]

Ayrıca Safevî döneminin sonuna doğru yaklaştıkça kaleme alınan ahkâm ayetleri eserlerinin hacmileri artmaktadır. Hacimdeki bu artışın bir kısmı, Hillî fıkıh okulunun yükselişinden itibaren başlayan ve zaman geçtikçe büyümeye devam eden Şiî fıkıh dallarının genişlemesinin bir sonucudur. Ancak bunun en belirgin yanı, Safevî döneminin başlarında başlayan ve ikinci yüzyılda Ahbarîliğin ortaya çıkışından itibaren daha fazla öne çıkan ahkâm ayetleri de dâhil olmak üzere daha çok Şiî rivayetlerin tefsirde yer alması sonucu olmuştur.[31]

Safevî dönemi Şiî tefsirlerine müracaat edecek olursak, başta Sünnîler olmak üzere diğer fıkıhçıların ifadelerinden bahsedilmemekte, sadece Şiî rivayetlerine dayalı hükümlerin

[27] Ahmed Emirî, "Tahlil ber revnd-i tefsir nevisî-yi fıkhî der devre-i Safevî", *Sahife-yi Mümin*, Sy. 40, 1386, s.
[28] Muhammed Kâzım Şakir, *Revişha-yi tevil-i Kurʾân*, s. 145.
[29] Ahmed Emirî, "Tahlil ber revnd-i tefsir nevisî-yi fıkhî der devre-i Safevî", s. 50.
[30] Gıyâseddîn Mansûr Deştekî Şirazî, *Kitab-i evvel tâ kitab-i dehum*, haz. Abdullah Nurânî, Mehdî Muhakkik, Encümen-i Âsâr ve Mefahir-i Ferhengî, Tahran, 1986, s. 50.
[31] Şihâbüddîn Necefi el-Marʿaşî, *Mukaddime-i Mesalikü'l-efham-ı Fazıl Cevâd*, Murtezavî, Tahran, 1365, s. 5; Ahmed Emirî, "Tahlil ber revnd-i tefsir nevisî-yi fıkhî der devre-i Safevî", s. 50.

ayrıntılı açıklaması üzerinde durulmaktadır. Buna örnek olarak, şarabın necisliği veya temizliği meselesidir. Sünnî fıkıhçılar arasında şarabın necis olduğu konusunda ihtilaf yoktur.[32] Onların delilleri, " Ey iman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar, fal okları şeytan işi iğrenç şeylerden ibarettir. Bunlardan kaçının ki kurtuluşa eresiniz."[33] Ayetidir. Ayette geçen "رجس" necis anlamındadır. Ayrıca "فَاجْتَنِبُوهُ" ifadesinde şaraptan uzak durma emri, her yönden ve her durumda ondan uzak durmaları gerektiğini bilirler. Hicrî 5. ve 10. yüzyıllardaki İmamî müfessirler, Sünnîler ile birlikte ayeti vurgulayarak şarabın necis olduğuna hükmederken, Şiî kaynaklarında bu konudaki rivayetler iki kategoridedir: Senedinin geçerliliği daha az zayıf olan bu rivayetlerin birinci grubu, şarabın necisliğinden bahsetmektedir. Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Mikdâd el-Hillî (ö. 826/1423), Kur'ân'dan delillere ek olarak hadislerden de deliller zikreder ve bu hadislerin zayıf isnad zincirine sahip olduğunu, zayıf isnadın Kurʾân'ın zahiri ile mutabık kalmalarıyla telafi edildiğini söyler.[34]

Şîa rivayetlerinin ikinci kategorisi (Şîa'nın iddiasına göre), şarabın temizliğiyle ilgili olup, sıhhat açısından daha güvenilirdir ve bunların arasında sahih olan rivayetler vardır. Safevî döneminin Şiî müfessirlerinin çoğu bu rivayetlere bağlı kalarak şarabın temizliğine hükmetmişlerdir. "رجس" kelimesinin necis olarak tefsirini kabul etmezler. Çünkü "رجس" kelimesinin sözlük anlamı necis değil pisliktir. Ayette şaraptan kaçınılması emri, necis olduğu anlamına gelmez. Çünkü âyet-i kerimede zikredilen diğer maddelerin, yani meysir (kumar aletleri), ensab (putlar), ezlam (fal okları) gibi şeylerin necis olmadığı konusunda fakihler ittifak etmişlerdir. Dolayısıyla ayetin zuhurundan ancak şarap içmenin hürmeti elde edilebilir. Şarabın necis olduğuna dair nakledilen rivayetleri, şarabın temiz olduğuna dair benzer rivayetlerle çelişmiştir. Bu iki rivayet türünden birinci kısma ait rivayetler, şarapla temas halinde, bedeni ve elbiseyi yıkamanın müstehap olduğuna hamledilmelidir.[35]

Bu nedenle Safevî döneminde hükümet meselelerine verilen tepki nedeniyle fıkhî tefsirlerinin yazılmasının artmasına ek olarak, fıkıhtaki rivayet yaklaşımı ve ahkâm âyetlerinin tefsiri, mukayeseli ve uygulamalı fıkhın yerini almıştır.

3.3.Rivayet Tefsirlerinin Gelişmesine Neden Olan Ahbâriliğin Ortaya Çıkışı

Safevîler döneminde Şiî ilim alanlarında öne çıkan gelişmelerden biri de Ahbârilik düşünce ve tefekkürünün ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıdır. Ahbârilik, dinin maksatlarının anlaşılmasında rivayetlere özel önem verilmesi en ifrat şekliyle de bu maksatların rivâyetler aracılığıyla münhasıran anlaşılmasıdır.[36] Ahbârîlik akımı 11. yüzyılda şeriat hükümleri alanında başlamış ve bu nedenle usûlcülerin aleyhine olmuş yani onlarla karşı karşıya gelmiştir. Ancak Ahbârîliğin etkisi fıkıh alanıyla sınırlı kalmamış, kısa sürede tefsir alanını da içine almıştır. Bazı Ahbarî düşünürler kendi görüşlerinde çok aşırıydılar. Öyle ki onlar, Kurʾân-ı Kerim'in anlaşılmasının ve tefsirinin masum imamların anlatımına özgü olduğuna inanmışlardır

---

[32] Ahmed b. İsmail Cezâirî, *Kalâidü'd-dürer fi beyâni ayati'l-ahkâm*, thk. Ebü'l-Fazl İslamî, Neşrü'l-Fukahe, Kum, 1432, 1/15.

[33] Mâide, 5/90: "يَا اَيُّهَا الَّذِينَ اٰمَنُوا اِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْاَنْصَابُ وَالْاَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ".

[34] Mikdâd b. Abdullah Fazıl, *İrşadü'd-talibin ila nehci'l-müsterşidin*, thk. Mehdî Recaî, Menşuratu Mektebeti Ayetullah Mar'aşî, Kum, 1405, s. 59.

[35] Muhammed Cevâd Kazımî, *Mesâlikü'l-efham ila ayatü'l-ahkâm*, Talik: Muhammed Bakır Şerifzade, Murtezevî, Tahran, 1365, 2/106; Esterâbâdî, *Ayatü'l-ahkâm*, s. 84.

[36] Seyyid Muhammed Haşîm Şehreverdî, *Ferheng-i fıkhî mutabık-ı mezheb-i Ehl-i Beyt*, Kum, Müessese-i Dairetü'l-Maarif-i Fıkh-ı İslamî, Kum, 1388, 1/327.

ve bunun dışındakilara re'y ile tefsir derlerdi ki bu da onlara göre yasaktı. Başka bir Ahbârî grubu da bu katı kurala pek fazla uymazdı. Onlar, Kurʾân'ın tam olarak anlaşılmasını masum imamlara münhasır kılmalarının yanı sıra diğer insanların da Kurʾân anlayışını, Kurʾân'ı anlamanın kural ve esaslarına göre geçerli kabul ederlerdi.[37]

Her halükarda Ahbârî düşüncenin Kurʾân tefsiri alanında sonuçları da olmuştur ve bunlardan en önemlileri şunlardır:

1. Ahbarîliğin sonuçlarından biri sahabe ve tâbiîn tefsirlerinin Şiî tefsirlerin dışında kalması veya en azından tefsirlerde daha az öne çıkmasıdır. Hicrî beşinci ve onuncu yüzyıllara ait Şiî tefsirlerde ve hatta bu dönemlerin başlarına ait tefsirlerde, tefsir kaynaklarından biri olarak sahabe ve ve tâbiîn tefsirleri önemli bir yer tutmuştur. Bu kaynağın önemi, nüzûl sebeplerini veya faziletini, kıraatını, kelimelerin anlamlarını, ayet ve surelerin nüzûl sırasını açıklamanın ötesine geçmiş, fıkıh rivayetiyle sınırlı kalmamış ve Kurʾân ayetlerinin hepsini kapsamıştır. Hatta bir Kur'ân âyetiyle ilgili olarak Ehl-i Beyt'in kabule lâyık rivayet tefsirî olsa bile, sahabenin veya tâbiînin bakış açısını nakletmek yeterli olurdu. Ya da Ehl-i Beyt'in sözleri, diğer tefsir görüşleriyle birlikte, ayetin altında ve diğer görüşlere tercih edilmeksizin sunulmuştur.[38]

Örneğin; "Gökleri görebileceğiniz bir direk olmaksızın yükselten, sonra arşa istivâ eden"[39] ayetinin tefsiri hakkında iki görüş vardır: İbn Abbas, Hasan-ı Basrî, Katâde ve diğer bazı erken müfessirler tarafından nakledilen ilk görüşe göre, "تَرَوْنَها" kendisinden önceki cümle için haldır. Ayetin anlamı "Allah'ın gökleri direksiz olarak yükselttiğidir". İkinci tefsir bakış açısı İmam Rıza'dan zikredilen bir rivayete dayanmaktadır: "فثمّ عَمَدٌ و لَكِن لا تَرَونَها" Allah Teâla gökleri görünmez sütunlarla yükseltti. Yani "تَرَوْنَها", "عمد/sütun" için sıfat olur. Yani gökyüzünde göremediğimiz sütunlar vardır.[40] Tabersi, rivayete başvurmadan birinci görüşle yetinmektedir.[41] Tabersî'nin bu özel ayetteki rivayeti görmemiş olması pek olası olmasa da, genel olarak Tabersî'nin rivayet kullanımındaki baskın yaklaşımı, daha çok sahabe ve tâbiînin rivayetlerine odaklanmakta olup, Ehl-i Beyt rivayetlerine nispeten daha az yer verilmiştir.[42]

Ahbârîliğin Şiî tefsir alanına hâkim olmasıyla birlikte, Şîa tefsirlerinde sahabe ve tâbiîn tefsirlerinin nakledilmesi ortadan kalkmış, hatta Ahbârîliğin geri çekilmesiyle bile bir daha eski konumuna dönememiştir. Tefsirde Ahbârîler tarafından masum imamların dışındakiların bakış açısının geçersiz kılmalarının yanı sıra, sahabeden bir kısmının hilafet süreci ve onunla ilgili olaylara karşı sert bakışları da bu hadiseye katkıda bulunmuştur. Feyz-i Kâşânî, bazı müteahhirîn Şiî müfessirlerin isimlerini anmadan, tefsirlerini bu materyallerden yani kaynaklardan aldıkları için onları ciddi bir şekilde eleştirmiştir.[43]

2. Tefsirde Ahbârîliğin bir başka sonucu da Ehl-i Sünnet'in tefsir görüşlerinden ciddi bir şekilde uzak kalmalarıdır. Daha önce bahsedilen fıkhî tefsir alanında şarabın temizliği veya

[37] Haşîm Şehreverdî, *Ferheng-i fikhî mutabık-ı mezheb-i Ehl-i Beyt*, 1/327.
[38] Muhammed b. Mes'ûd Ayyâşî, *Tefsîrü'l-ʿAyyâşî*, thk. Haşim Resulî Mehallatî, el-Mektebetü'l-İlmiyetü'l-İslamiye, Tahran, 1380-1381, 2/203.
[39] Ra'd, 13/2: "…اَللَّهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ".
[40] Ayyâşî, *Tefsîrü'l-ʿAyyâşî,* 2/203.
[41] Ebû Alî Emînüddîn Tabersî, *Mecmaʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Kurʾân*, Darü'l-Kütübi'İlmiyye, Beyrut, 1997, 6/421
[42] Tabersî, *Mecmaʿu'l-beyân Fi tefsiri'l-Kurʾân,* 6/422.
[43] Feyz-i Kâşânî, *Es-Sâfî fi Tefsiri'l-Kurʾân*, 1/47.

necisliği bu meselenin bir örneğidir. Muhammed Emin Esterâbâdî'nin bazı Şiî rivayetlerine dayanarak şarabın temizliği üzerine bir risale yazması ve diğer yandan Mir Seyid Ahmed Amilî'nin buna karşı bir reddiye yazması ilginçtir.[44]

3. Ahbârîliğin üçüncü sonucu, ayetlerin fazileti hakkında aşırı tevilcilik yapılmasıdır. Safevî Devleti'nin en başından beri ve devletin Teberrî Şiîliğinin yayılmasındaki ısrarı nedeniyle Ehl-i Beyt'in faziletlerinin ve onların muhaliflerinin örneklerinin yayınlanmasına büyük önem verildi. Bu amaca ulaşmanın yolu da, Şiî ve Sünnîlerin çeşitli rivayet ve tefsir kaynaklarından bu alanlarda mümkün olduğu kadar çok rivayet toplamaktı. Elbette zamanın geçmesiyle birlikte dikkatler tamamen Şiî kaynaklara çevrildi. Bu rivayetlerin çoğu tevil ve intibak türündendir. Bu arada Ahbârîler'in bakış açısıyla masum imamların rivayetleri üzerinden dinî öğretilerin münhasıran anlaşılması onların bu kaynağa olan ihtiyacını artırmıştır ve daha önceki müfessirler de dâhil olmak üzere âlimler tarafından ihmal edilen veya daha az ilgi duyulan pek çok rivayet, artık rivayet ve tefsir camiasına girmiştir. Seyid Hâşim Bahrânî eserlerinde, Allâme Meclisî'nin bile nakletmediği ve hatta hiçbir şekilde ondan bahsetmediği kaynaklardan rivayetler nakleder.[45]

Daha önceki Şiî yazılarından farklı olarak ayetlerin fazileti alanında, tevil rivayetleri Kurʾân'ın zahiriyle birleştirilebilir ve birçoğunun delili Sünnî rivayet ve tefsir kaynağına sahipti. Yeni yazılar ağırlıklı olarak Şiî rivayetlerine özeldi ve ilk aşamada Kurʾân'ın zahirine uygunluk göstermediler. Bu arada Feyz-i Kâşânî gibi kimseler de tevil ile Kurʾân'ın zahiri arasında uygunluk göstermeye çalışmışlar ve bir ölçüde de başarılı olmuşlardır. Feyz-i Kâşânî'nin *Sâfî* tefsirinde "yasak ağaç"[46], "ilahi emanet"[47] ve "Kitabın Hz. Ali'ye uyarlanması"[48] anlamlarının tespitinde bunların örneklerini görmek mümkündür.[49]

Tevilcilik, o zamana kadar bazı âyetlerin (ahkâm ayetleri) çerçevesinde değerlendirilip kabul edildiği noktaya kadar ilerlemiş, fazilet ayetleri alanına yerleştirilmiştir. Örneğin: "Namazında sesini fazla yükseltme, fazla da kısma, ikisinin arasında bir yol tut."[50] Ayetinde, *Mecmau'l-beyan, Ravzü'l-cinân* ve *Cilau'l-ezhan, Fıkhü'l-Kurʾân, Kenzü'l-ʿirfân fî fıhhi'l-Kurʾân, Zübdetü'l-beyân fî şerhi âyâti'l-ahkâm, Menheci's-sâdıkîn* ve *Zübdetü't-tefasir* gibi tefsirlerde ezan okunurken sesin orta seviyesine riayet edilmesi veya yatsı namazlarında kıraatın yüksek sesle, gündüz namazlarında ise ağır ağır okunması olarak tefsir edilmiş ve Safevî döneminin ikinci yarısına ait rivayet tefsirlerinde ise Hz. Ali'nin velayetinin ilanı olarak tefsir edlmekte ve hatta bu yorum ahkâm ayetlerini rivayetlere dayanarak tefsir eden *Kalâidü'd-dürer*'de bile görülmektedir.[51]

---

[44] Esterâbâdî, *Ayatü'l-ahkâm*, s. 77.
[45] Seyid Haşîm Bahrânî, *el-Hidayetü'l-Kurʾân'iyye ile'l-velayetü'l-İmamiyye*, Paye-i Danış, Tahran, 1383, s. 15.
[46] Bakara, 2/35.
[47] "Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yüklendi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir." Ahzab, 33/72.

[47] Bakara, 2/2.
[48] Bakara, 2/2.
[49] Feyz-i Kâşânî, *Es-Sâfî fi Tefsiri'l-Kurʾân*, 1/116.
[50] İsrâ, 7/110: " وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا…".
[51] Ahmed b. İsmail Cezâirî, *Kalâidü'd-dürer fi beyâni ayati'l-ahkâm*, thk. Ebü'l-Fazl İslamî, Neşrü'l-Fukahe, Kum, 1432, 1/233.

4. Son olarak Ahbârîliğin sonuçları arasında, bu dönemde rivayet tefsirlerinin kapsamlı ve eşi görülmemiş bir şekilde yazılmasından bahsedilebilir. Bu çalışmalardan bazıları saf yani halis rivayet tefsirleridir. Seyyid Haşîm Bahrânî'nin *el-Burhân fî tefsîri'l-Kurʾân* ve *el-Hâdî ve Misbahün'-nâdî* adlı eserleri ile Abd Ali b. Cum'a el-Huveyzî'nin *Tefsir-i Nuri's-sekaleyn*'ı bunlardandır. Bazıları ise rivaî ve ictihadî tefsirlerin birleşimi şeklinde olup rivayet yaklaşımı daha baskın olan tefsirlerdir. Örneğin; Lahîcî-yi Deylemî'nin (ö. 1095/1683) *Tefsîr-i Şerîf-i Lâhîcî*'sı, Feyz-ı Kaşanî'nin (ö. 1090/1649) *Tefsîrü's-Sâfî* ve *el-Asfâ*'sı, Feyz-i Kâşânî'nin yeğeni Nureddin Muhammed b. Murtaza'nın *Tefsiri'l-Muîn*'ı, Huveyzi Bahtiyarî'nin *Sevafi's-safî*'sı, Muhammed Meşhedî Kummî'nin *Kenzü'd-dekâik*'ı, Nimetullah Cezairî'nin (ö. 1112/1700) *U'kudu'l-mercan*'ı, Molla Fethullah Kâşânî'nin (ö. 988/1580) *Tefsir-i Menhecu's-Sâdıkin fi İlzami'l-Muhalifin*'ı, Şeyh Bahâûddîn Muhammed Âmilî (Şeyh Bahâî)'nin (ö. 1031/1622) *Tefsîrü'l-ʿurveti'l-vüska*'sı, Şeyh Tureyhî Necefî'nin *Keşfü gavamizi'l-Kurʾân*'ı ve Ali b. Hasan Zavârei'nin *Tefsîr-i Tercümetü'l-Havas*'ı Safevîler döneminde yazılan rivayet tefsirlerdir.[52]

4. SÜNNÎ VE ŞİÎ RİVAYET TEFSİRLERİ ARASINDAKİ FARKLAR

Bahsedilen bu iki tefsir kategorisi arasındaki temel farklardan biri, Ehl-i Sünnet'in rivayet tefsirlerinde bazı rivayetlerin Resûl-i Ekrem'den (s.a.s.), rivayet, görüş ve yorumların çoğunun ise sahabe ve tâbiînden olup Ehl-i Beyt'ten ise nadiren rivayetler nakledilmiş olmasıdır. Ancak Şîa rivâyet tefsirlerinde, Resûl-i Ekrem'den (s.a.s.) nakledilen rivayetlerin yanı sıra, rivayetlerin büyük bir çoğunluğu Ehl-i Beyt'ten ve masum imamlardan olup, bunların dışında diğerlerinden çok az rivayet nakledilmiştir.[53]

Şîa açısından sekaleyn[54] hadisinde zikredilen Ehl-i Beyt, adalet ve Kurʾân'ın mihenk taşı olarak yer almış, Kurʾân-ı Kerime bağlı kalmanın yanında onlara da bağlı kalarak yoldan çıkmamanın temel şartı olarak tanıtılmış ve rivayetlerde ise onlar on iki kişi olarak yorumlanmıştır. Onlar da Allah Resulü (s.a.s.) gibi Kurʾân-ı Kerim'in tüm manalarını bilen gerçek müfessirlerdir. Şîa'ya göre Ehl-i Beyt rivayetleri, tıpkı Resûlullah'ın (s.a.s.) hadisleri gibi sadece sıhhat ve vürut bakımından incelenmelidir ve imamlardan nakledildiği sabit olan her rivayet sahihtir ve incelenmesine de gerek yoktur.[55]

Şîa'ya göre sahabe ve tâbiînden nakledilen görüş ve nazariyelerde, yanılma olabilir ve onlar hatalardan korunmuş olmamaları nedeniyle, senedinin tahkik ve kimin tarafından rivayet edildiğinin ispatının yanı sıra, içerik açısından tenkid edilmeli ve incelenmelidir. Yine Şîa'ya göre Ehl-i Sünnet tefsirlerinde rivâyet olarak toplananların görüşlerin çoğu aslında beşerî görüşlerdir. Bunlar hem eleştirilebilir ve hem de incelenebilir ve özünde Resûlullah'ın ve masum imamların sözlerinden tamamen farklıdır.[56]

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

[52] Seyyid Muhammed Haşîm Şehreverdî, *Ferheng-i fıkhî mutabık-ı mezheb-i Ehl-i Beyt*, Kum, Müessese-i Dairetü'l-Maarif-i Fıkh-ı İslamî, Kum, 1388, 1/320.
[53] Ali Ekber Babaî, *Mekatib-i Tefsîrî*, Sazman-ı Mutalia't ve Tedvin Kütüb-i Ulum-i İnsanî-yi Danişgaha, Tahran, 1381, 1/312.
[54] Hadisin metni için bkz: Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan Tûsî, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Ḳurʾân*, Daru İhyai't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1412, 1/3.
[55] Babaî, *Mekatib-i Tefsîrî,* 1/312.
[56] Babaî, *Mekatib-i Tefsîrî,* 1/312.

Safevîler dönemi, Hicrî 10. yüzyıldan 12. yüzyılın ortalarına kadar süren ve İran'da İmamî Şiîliğin resmî mezhep olarak benimsendiği bir dönemdir. Bu süreçte İran, kültürel ve dinî bir dönüşüm geçirerek Şiî ilim merkezlerinden biri hâline gelmiştir. Şah İsmail'in liderliğiyle başlayan bu süreç, Safevî Devleti'nin Şiîlik ekseninde bir devlet yapısı kurması ve bunu kurumsallaştırmasıyla sonuçlanmıştır. Bu atmosfer, Kurʾân tefsirine yönelik çalışmalar üzerinde de doğrudan etkili olmuştur. Safevîler döneminde Ahbârîlik düşüncesinin etkisiyle, tefsir çalışmalarında rivayetlere dayalı yöntemler ağırlık kazanmıştır. Ahbârî düşünce, Kurʾân'ın anlaşılmasında masum imamların rivayetlerinin esas alınması gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım, sahabe ve tâbiîn rivayetlerinin tefsirlerde yer almamasına, Ehl-i Sünnet tefsir yöntemlerinden uzaklaşılmasına ve Şiî tefsir literatürünün özgünleşmesine yol açmıştır. Safevîler dönemi tefsirlerinde, Kurʾân ayetlerinin Ehl-i Beyt'in faziletlerini ve muhaliflerini anlatmak üzere yorumlanması ön plana çıkmıştır. Ayetlerin tevil edilmesi ve Ehl-i Beyt ile ilişkilendirilmesi, bu dönemin belirgin özelliklerinden biridir. Bu tevilci yaklaşımlar, rivayetlerle desteklenerek tefsirlerin ana unsuru hâline gelmiştir. Şiî rivayetlere dayalı fıkhî tefsirler bu dönemde büyük bir gelişim göstermiştir. Safevîler döneminin ihtiyaçlarına cevap veren bu eserlerde, ahkâm ayetlerinin açıklanmasında Şiî mezhebinin bakış açısı öne çıkmıştır. Örneğin, şarabın necisliği veya temizliği gibi meseleler, Şiî rivayetler ışığında farklı şekillerde ele alınmıştır.

Safevî öncesinde güçlü bir kelâmî yaklaşım görülürken, bu dönemde kelâmî tefsirler yerini daha çok felsefî ve tasavvufî eğilimlere bırakmıştır. Molla Sadrâ gibi müfessirler felsefî tefsirleriyle dikkat çekerken, kelâmî tartışmaların etkisi giderek azalmıştır. Safevîler döneminde Sünnî müfessirler büyük baskılara maruz kalmıştır. Bu nedenle dönemin Sünnî tefsir literatürü oldukça sınırlıdır. Safevîler dönemi, Şiî tefsir anlayışının köklü dönüşümler geçirdiği, rivayetlerin ve Ahbârîlik düşüncesinin ön plana çıktığı bir çağdır. Kelâmî yaklaşımların geri planda kaldığı, tevilciliğin baskın hâle geldiği bu dönem, Şiî tefsir geleneğinin kurumsallaştığı ve zenginleştiği bir süreç olarak değerlendirilmektedir. Sünnî müfessirlerin azlığı ise mezhepsel farklılıkların bu dönemdeki tefsir çalışmalarını nasıl etkilediğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Ayyâşî, Muhammed b. Mes'ûd, *Tefsîrü'l-ʿAyyâşî*, haz. Haşim Resulî Mehallatî, el-Mektebetü'l-İlmiyetü'l-İslamiye, Tahran, 1380-1381.

Babaî, Ali Ekber, *Mekatib-i Tefsîrî*, Sazman-ı Mutalia't ve Tedvin Kütüb-i Ulum-i İnsanî-yi Danişgaha, Tahran, 1381.

Bahrânî, Hâşim b. Süleymân el-Hüseynî, *el-Burhân fî tefsîri'l-Ḳurʾân*, thk. Kısmü'd-dersatü'l-İslamiye, Müessesetü'l-Buse, Kum, 1415.

Bahrânî, Seyid Haşîm, *el-Hidayetü'l-Kurʾân'iyye ile'l-velayetü'l-İmamiyye*, Paye-i Danış, Tahran, 1383.

Caferiyan, Resul, *Safevîyye der arsa-ı din, ferheng ve siyaset*, Pujuhişkedeh-i Havzaî ve Danişgahî, Kum, 1379.

Caferiyan, Resul, *Tarih-i Teşeyyu' der İran, Sazman-ı Tebligat-ı İslamî*, Tahran, 1370.

Cezâirî, Ahmed b. İsmail, *Kalâidü'd-dürer fi beyâni ayati'l-ahkâm*, thk. Ebü'l-Fazl İslamî, Neşrü'l-Fukahe, Kum, 1432.

Cezâirî, Nimetullah, *U'kudu'l-mercan fi tefsîri'l-Kurʾân*, thk. Müessese-Şemsü'z-Duha es-Sekafiyye, Nur-ı Vahy, Kum, 1388.

Deştekî Şirazî, Gıyâseddîn Mansûr, *Kitab-i evvel tâ kitab-i dehum*, haz. Abdullah Nurânî, Mehdî Muhakkik, Encümen-i Âsâr ve Mefahir-i Ferhengî, Tahran, 1986.

Emirî, Ahmed, "Tahlil ber revnd-i tefsir nevisî-yi fıkhî der devre-i Safevî", *Sahife-yi Mümin*, Sy. 40, 1386, s. 45-58.

Esterâbâdî, Muhammed b. Ali, *Ayatü'l-ahkâm*, thk. Muhammed Bakır Behbudî, Mektebetü'l-Meraci, Tahran, 1394.

Fazıl, Mikdâd b. Abdullah, *İrşadü'd-talibin ila nehci'l-müsterşidin*, thk. Mehdî Recaî, Menşuratu Mektebeti Ayetullah Mar'aşî, Kum, 1405.

Feyz-i Kâşânî, Muhammed b. Şah Murteza, *Tefsîrü's-Sâfî*, thk. Hüseyn el-Â'lemî, Mektebetü's-Sadr, Tahran, 1373/1415.

Huveyzî, Abdü Ali b. Cuma, *Tefsir-i Nuri's-Sekaleyn*, thk. Seyid Haşim Resulî Mahallatî, Müessese-i İsmailiyan, Kum, 1373.

Kazımî, Muhammed Cevâd, *Mesâlikü'l-efham ila ayatü'l-ahkâm*, Talik: Muhammed Bakır Şerifzade, Murtezevî, Tahran, 1365.

Mar'aşî, Şihâbüddîn Necefi, *Mukaddime-i Mesalikü'l-efham-ı Fazıl Cevâd*, Murtezavî, Tahran, 1365.

Râzî Kazvînî, Abdulcelil, *Ba'zı mesâlibi'n-nevâsıb fî nakz-ı ba'z-ı fedâ'ihi'r-Revâfîz*, thk. Mir Celaluddin Hüseynî Urmevî (Muhaddis Urmevî), Muessese-i İlmî Ferhengî-yi Darü'l-Hadis, Kum, 1391.

Râzî, Ali b. Abdullah Müntecebüddîn, *Fihristü esâmî ʿulemâʾi'ş-Şîʿa ve musannifîhim*, Kitabhane-i Ayetullah Mar'aşî, Kum, 1366.

Salihî, Abdulkadir Muhammed, *et-Tefsir ve'l-müfessirun fi'l-a'sri'l-hadis*, Darü'l-Ma'rife, Beyrut, 1424.

Şakir, Muhammed Kâzım, *Revişha-yi tevil-i Kurʾân*, Defter-i Tebliğat-ı İslamî, Kum, 1376.

Şehreverdî, Seyyid Muhammed Haşîm, *Ferheng-i fıkhî mutabık-ı mezheb-i Ehl-i Beyt*, Kum, Müessese-i Dairetü'l-Maarif-i Fıkh-ı İslamî, Kum, 1388.

Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn, *Mecmaʿu'l-beyân fî tefsîri'l-Kurʾân*, Darü'l-Kütübi'İlmiyye, Beyrut, 1997.

Turner, Colin, *et-Teşeyyu' ve't-tahavvul fi'l-asrı's-Safevî*, çev. Abdussatır Hüseyin Ali, el-Cemel, Bağdad, 2008.

Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan, *et-Tibyân fî tefsîri'l-Ḳurʾân*, Daru İhyai'tTürasi'l-Arabî, Beyrut, 1412.

Veyri, Muhsin, *Nev ahbârîgeri, tevahhum ya vakiyyet*, Paygah-ı Havzavî, 1385.

İMAM-I MÂTÜRÎDÎ'NİN PEYGAMBER İNKÂRCILARINA VERDİĞİ CEVAPLARIN GÜNÜMÜZ DEİST İDDİALAR BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Öğr. Gör. Dr. Samet Yahya BAL

Gümüşhane Üniversitesi

sametyahya.bal@gumushane.edu.tr./ 0000-0001-6520-7422

Özet

Deist düşünce akımları yaratıcının varlığını kabul etmekle birlikte vahyi ve nübüvvet müessesini reddederler. Tanrı'nın evreni yarattığı ama ona müdahale etmediği ve insanlara yönelik herhangi bir buyrukta bulunmadığını savunurlar. Zira onlara göre akıl yeterli ve yetkin bir araç olup peygamber göndermek, emirler ve yasaklar koymak hikmetli işler değildir. Deizme göre dinin ve ahlakın kaynağı insanın tabiatı ve aklı olup, vahye ihtiyaç yoktur ve vahiy onlara göre gereksizdir. Tarih boyunca vahyi ve peygamberlik müessesini reddeden deist bir anlayışa sahip denebilecek akımlar var olmuştur. Bunlar Aydınlanma öncesi klasik deistler, Aydınlanma çağı sonrası deistler ve modern deistler olarak sınıflandırılabilir. Mâtürîdî kendi dönemindeki Berâhime ve Sümeniyye gibi deist düşünce akımları denilebilecek gruplarla fikri ve aklı zeminde mücadele etmiştir. Mâtürîdî'nin deist düşüncedeki gruplara karşı peygamberliğin ve vahyin ispatı noktasında o gün ortaya koyduğu birçok cevabın bugünün modern deist akımlarına da cevap niteliğinde olduğu ve onun peygamberlik savunusunun güncelliğini koruduğu görünmektedir. Bu nedenle Mâtürîdî'nin peygamberliği ve vahyi inkâr eden akımlara karşı aklın ve vahyin rehberliğinde verdiği doyurucu ve ikna edici cevapların modern deist akımlara karşı da yararlanılabilecek değerli bilgi paketlerini ve argümanları içerdiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Nübüvvet, Deizm, İmam-ı Mâtürîdî.

An Evaluation of Imam Maturidi's Responses to Prophet Deniers in the Context of Contemporary Deist Claims

Abstract

Deist thought acknowledges the existence of a Creator but rejects the institution of revelation and prophethood. Deists argue that while God created the universe, He does not intervene in it or issue any commands to humanity. According to them, reason is a sufficient and competent tool, making the sending of prophets and the establishment of divine commands and prohibitions unnecessary. Deists maintain that the sources of religion and morality are human nature and reason, rendering revelation unnecessary in their view. Throughout history, there have been movements that could be characterized as deist, rejecting revelation and

prophethood. These can be categorized as pre-Enlightenment classical deists, post-Enlightenment deists, and modern deists. Imam Maturidi intellectually engaged with groups such as the Barahima and Sumaniyya, which can be considered deist movements of his time. Many of Maturidi's arguments for the proof of prophethood and revelation, developed in response to such groups, remain relevant to modern deist movements. His defense of prophethood continues to be pertinent today. Thus, Maturidi's rational and revelation-based responses to movements denying prophethood and revelation provide valuable arguments and insights that can be utilized in addressing modern deist movements.

Keywords: Theology, Prophethood, Deism, Imam Maturidi.

Giriş

Mâtürîdî gelenek, genel olarak peygamberliği akli zeminde mümkün görmekle birlikte, insanların ona olan ihtiyacı bağlamında hikmet açısından onu zorunlu görmektedir.[1] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (öl. 333/944) nübüvvetin insanlar için gerekli olduğunu savunur, ancak bu durumu ifade için "vücûb" yerine "peygamberliğin gerekliliği" ve "akli zaruret" gibi kavramları daha ihtiyatlı olarak kullandığı söylenebilir.[2] Bu ifadelerle o aklın peygamberlere olan ihtiyacını yine akli bir zemin üzerinden vurgular.

Mâtürîdî nübüvvetin meşruiyeti üzerinde ve bilhassa Hz. Muhammed (a.s.m) peygamberliğini ispat üzerinde de durmuştur. O özellikle Berâhime namıyla maruf felsefi ve teolojik bir akımın deist eleştirileriyle aklı zeminde hesaplaşmış ve onlara makul ve ikna edici cevaplar vermeye çalışmıştır. Bugünün kavramıyla deist eleştiriler olarak isimlendirdiğimiz bu durum, o günün tarihindeki peygamber inkârcılığı fikrine karşılık gelmektedir. Deizm kavramı Batı'da Aydınlanma çağı içinde Eski ve Yeni Ahit kaynaklı düşüncelere ve kilisenin temsil ettiği dogmatik inanç ve yargılara bir tepki olarak 17. Yüzyılda ortaya çıkmıştır. Tabi bu tepki bir dine ve otoriteye karşı çıkış şeklinde olduğu için benzer itiraz ve deist eleştiriler İslam'a ve nübüvvet müessesine karşı da yöneltilmiştir.[3] Genel olarak Deizm, Berâhime, Sümeniyye ve Seneviyye gibi felsefi ve dini akımlarda peygamberlik müessesesini ve vahyi reddetmede fikir birliği olduğu söylenebilir.[4]

Mâtürîdî nübüvvet eleştirilerine muhatap olan bir kelamcı olarak peygamberliğin akıl ile çeliştiği savunan ve Kur'an'ın bağlayıcılığını reddeden deist akımlara karşı aklı temellendirmelerle cevaplar üretmiştir. Onun savunu tarzında peygamberlik; akıl ile insan doğası, ahlaki gerçeklik ve varoluşsal bir gereklilik bağlamında zorunlu bir müessesedir.[5] Ona göre nübüvvet mümkün mertebesinde olan bir alanda daha iyi ve geçerli olan bir değerdedir. İnsani anlamda mümkün kategorisinde olan bir aklın kendisine mutlak surette yettiği söylenemez. Öte yandan akıl fiziksel engeller, duyusal sınırlılıklar ve duygusal bağlardan

[1] Salih Sabri Yavuz, *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet* (İstanbul: İnsan Yayınları, tsz.), 89.
[2] Muhammet Aydın, "Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Nübüvvetin Aklî Temellendirilmesi, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2021), 605.
[3] İbrahim Aslan, "İmâm Maturidî' nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu", *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2014), 34-35.
[4] Osman Oral, "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi", *Sosyal Bilimler Dergisi* 6/43 (2019), 201-202.
[5] Aslan, "İmâm Maturidî' nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu", 40-41.

dolayı düşünsel eylemlerinde sıklıkla etkilenme ve etki altında kalma riskini barındırmakta olup insan bu akılla yaptığı düşünme ve tefekkür sırasında sebepler üzerinde takılıp kalabilmekte, hakikate ve doğruya gidecek yol onun için ciddi anlamda güçleşmektedir.[6] Zira böyle bir akıl her şeyi ihata etmekten acizdir.[7]

1. Deizm'in Tanımı ve Tarihi

Deizm kavramı çıkış noktası olarak "tanrı" anlamına gelen "deus" kelimesinden türetilmiştir. Daha sonra bu kavram felsefi bir anlam kazanıp kendine özgü olarak "doğal din" tanımlaması ile özdeşleşmiştir. Deizmin temel ölçekleri âleme müdahale etmeyen ancak evrenin yaratıcısı ve başlatıcısı olan bir tanrı inancı ve akla ve bilime olan sonsuz bir güvenden oluşurken, vahyi ve peygamberi kabul etmeyen her şeyin sadece akıl ve idrak ile temellendirilebileceği iddiasında olan bir tabii din fikridir.[8] Deist düşünceye göre Tanrı'nın âlemi yarattıktan sonra onunla sürekli ilişkisi içerisinde bulunması aklen hikmetli değildir. Zira bu düşünceye göre dünya kendi yasaları üzere işlemek için bırakılmıştır. Peygamberlerin getirdiği vahiyler ise bir bilgi türü değildirler.[9] Deist zihniyet din olgusunu, dinleri, vahyi, kitapları, peygamberleri, mucizeleri, ahireti, cennet–cehennem gibi temel unsurları çoğunlukla reddetmektedir.[10]

Deizmi tarihi olarak İngiliz deizmi öncesi, sonrası ve modern/günümüz deizmi şeklinde üç kategoriye ayırmak mümkündür. İngiliz deizmi öncesinde "deizm" adı ile adlandırılmayan ancak bu düşünceye yakın birçok peygamberliği inkâr akımı var olmuştur. İngiliz deizminin ardından günümüze kadar ise birçok deizm türü ortaya çıkmıştır.[11] Benjamin Whichcote (öl.1683) gibi deizmin öncüsü olan düşünürler aklın doğal olanı anlayıp ortaya çıkaracak bir kudrette olduğu ayrıca doğaüstü olanı ise kabul edip alacak bir potansiyele sahip olduğu iddiasındadırlar. Deizme göre akıl evrendeki tasarımı ve kanunları keşfetme, idrak etme ve ebedileştirme kudretindedirler. Onlara göre akıl doğal olanı anlama, açıklama ve yorumlamada tam donanıma sahip olup dinlerin bu doğal anlam akışını bozduğu ve aklı yerdiği, deizmin ise onu gerçek anlamıyla yücelttiği iddiasındadırlar.[12]

Tarihsel süreç nazara alındığında deist akımlar İslam toplumunda Batı dünyasındaki gibi kendine yer edinememiştir.[13] Ancak deizme son dönemin Türkiye'si açısından bakıldığında özellikle gençler arasında bir şekliyle yayıldığı, yine toplumun farklı kesimlerinden bu akıma

[6] Aslan, "İmâm Maturidî' nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu", 44.
[7] İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn el-Cüveynî, *el-'Akîdetü'n-Nizâmiyye fî erkâni'l-İslâmiyye*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevseri (Beyrut: y.y., 1946), 61.
[8] Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1990), 140-144; Süleyman Hayri Bolay, *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1997), 209-210; Bedia Akarsu, *Felsefi Terimler Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975), 157.
[9] Oral, "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi", 202; İvan Frolov, *Felsefe Sözlüğü*, çev. Aziz Çalışır (İstanbul: Cem Yayınevi, 1991), 100;
[10] Adnan Bülent Baloğlu, *Son Hurafe* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022), 254.
[11] Hasan Yaşar, *Deizmin Mahiyeti ve Tarihçesi, Modern Bir Akıl Sapması: Deizm* (İstanbul: Dirayet Kitaplığı, 2019), 12-20; Thomas Paine Deizmi, İngiliz Deizmi, Fransız Deizm, Alman Deizmi, Agnostik Deizm, Modern Deizm vb. türlerden bahsedilebilir. (Baloğlu, *Son Hurafe*, 161-251).
[12] Şaban Ali Düzgün, "Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin", Din Karşıtı Çağdaş Akımlar Ve Deizm, *Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar Ve Deizm Sempozyumu Bildiri Metinleri Kitabı*, ed. V. Sönmez (Van: Ensar Neşriyat, 2017), 7.
[13] Erol Çetin, *Deizm Eleştirisi ve Yapması Gerekenler* (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 41.

ilgi duyanlar olduğu ve hatta azınlıkta da olsa bazı ilahiyatçıların örtük bir şekilde akıl, bilim ve ahlak kutsalı bağlamında din adına deizmi savunduğu da görülmektedir.[14]

Hz. Peygamber (a.s.m) döneminde onun peygamberliğini ve vahyi inkâr eden ve seküler bir hayat yaşayan Mekke müşriklerinin Allah'ı kabul ettiği düşünüldüğünde onlara da bir tür deist demek mümkündür. Zira Kur'an'da onların göklerin ve yerlerin yaratılışının, semadan yağmurun indirilip canlılara hayat verilmesinin, güneşin ve ayın hareketlerinin tedbirinin Allah tarafından yapıldığının itirafı yer almaktadır. Yani müşrik toplumlar, deist akımlar gibi kozmolojik yapı ile ilgili yaratmanın tümünü Allah'a vermede bir tereddüt yaşamazken, Allah'ın insanlığa gönderdiği peygamberler, nübüvvet ve mucize konusunda ise yalanlama, kabul etmeme, red ve inkâr içinde olmuşlardır.[15] Eski ve yeni deizm sanki şu ortak kabullerde birleşmektedir: Bu anlayışla, sözde yaratıcıyı kabul ediyormuş gibi görünüp hakiki bir yaratıcıyı değil de kendi muhayyilelerinde ürettikleri antropomorfik ve gerçekte hiç mevcut olmayan bir varlığı tasvir etmektedirler. Aslında bu tanrı inancı, hayali ve âdeta insan zihniyle inşa edilmiş bir kültür. Deizmin tanrısı hiçbir şey emretmeyen, hiçbir zulmü yasaklamayan, hak ve hukuk anlayışı olmayan ve ahlaki kaideler vaz etmeyen âdeta bir cahiliye putu gibidir.[16]

2. Mâtürîdî ve Deistlere Karşı Peygamberlik Savunusu

Mâtürîdî'ye göre gerçek anlamda var olmak, hikmetli ve amaçlı bir yaşamla mümkün olabilmektedir. Anlamın ve değerin kesintisizliği ve fenaya mahkûm olmaması ise ancak beka ile mümkündür. Zira ona göre nihai olarak değer ifade eden bir yaşamın olmaması ve insanı hiçliğe ve erdemsizliğe götüren hazların ve arzuların peşinden gitmek yaşamdan anlamı buharlaştıracaktır. Nübüvvet ise hayata anlam, değer ve hikmet katarak değer ile insan yaşamı arasındaki sürekliliği tesis edecektir. Ayrıca peygamberlik ona göre insan aklının ve tabiatının bir gereksinimi olarak vardır.[17] Akıl ve insan doğası arasında bazen uyumluluk hâli söz konusu iken bazen de çatışma meydana gelebilmektedir. Aklı ve doğası arasında kalan insan bu durumda peygamberlik kurumundan yardım almazsa insan aklının; hırs, şehvet, şöhret ve menfaat gibi hâllerin perdelemesi sonucu işlevi bozularak ya da işlevsiz hâle gelerek kişiyi helake sürüklemesi muhtemeldir.[18]

Mâtürîdî, akıl ile nübüvvet ilişkisini ele alırken aklın doğruluk ve adalet gibi iyi olan şeyleri yapmayı gerekli gördüğü ve yalan ve zulme karşı olduğu gibi, peygamberliği de değer içeren şeyleri emreden ve kötü hâl ve durumları neyheden bir olgu olarak gördüğünü vurgular. Aynı zamanda iyinin ödül ve kötünün ceza alması gibi aklın zorunlu ilkesi peygamberlik ile tamam olduğu ve mahiyeti akıl ile tam anlaşılamayan şeylerin temyizini sağlaması açısından nübüvvet aklidir ve gereklidir.[19] Mâtürîdî insan aklının; belirsizlik, keder, kuşku gibi insani durumlarla

[14] Temel Yeşilyurt, "Deizmin Türkiye'deki Etki Boyutu" Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı–IX Güncel İnanç Problemleri (Deizm, Ateizm, Agnostisizm Ve Nihilizm), thk. Hatice Nur Bölükbaşı, Sinan Gündoğdu, 25-37. İkram Bağcı, "Türkiye'de Sosyal Alanda Yaşanan Kültürel Mücadelelerde Dindarlaşma, Deizm ve Ateizm Süreçleri", *Liberal Düşünce Dergisi* 106 (2022), 97-116; Yaşar Nuri Öztürk, Deizm (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2020), 10.
[15] Oral, "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi", 202-205; Yûnus 10/31; el-Anktebût 29/61, 63; Lokmân 31/25; ez-Zümer 39/38; ez-Zuhruf 43/9, 87.
[16] Osman Nûri Topbaş, *Aklın Cinneti Deizm* (İstanbul: Yüzakı Yayıncılık, 2021), 48-49.
[17] Aslan, "İmâm Maturidî' nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu", 43.
[18] Aslan, "İmâm Maturidî' nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu", 48.
[19] Aslan, "İmâm Maturidî' nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu", 46.

kuşatılabileceğini, hakikati kavrama olanağının zedelenebileceğini, şehvet, kuruntu ve hazlarla sarmalanabileceğini kabul ederek aklın mutlak otoritesini yine aklen sakıncalı görmüştür.[20]

Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd*'de nübüvvetin ispatı ve gereği bölümünde risâleti reddedenler için bir sınıflandırma yapmıştır. Buna göre yaratıcıyı reddedenlere bu bölümde kısaca değinen müellif bugünün tabiriyle dört çeşit "deist-deizm" türünü ele almıştır. Bunlar: Yaratıcının mevcudiyetini kabul etmekle birlikte emir ve yasağının varlığını kabul etmeyenler, insan aklının peygamberliğe ihtiyaç duymaksızın yeterli olacağını iddia edenler, peygamber olduğu söylenen kişilerin mucizelerinin kâhin, sihirbaz ve büyücülerin fiilleri gibi olduğunu iddia edenler ve peygamber olan kişinin kendi toplumu içinde olağanüstü görünümlü olup bu durumunun ve üstünlüğünün diğer toplumlara ve kişilere karşı söz konusu olmadığını iddia edenlerdir.[21] Müellif kitabında bu dört zümreye karşı detaylı ve yeterli denebilecek cevaplar vermiştir ki bugünün deist akımlarına karşı da bu cevapların güncelliğini koruduğu söylenebilir.

Mâtürîdî birinci grup peygamber inkârcılarına (deistlere) şu şekilde mukabele eder: Allah'ın emir ve yasaklar koyması reddedildiğinde ve bunun sonucu olarak da herhangi bir mükâfat ve ceza olmaması ve başlangıç ve sonuç gayesinden yoksunluk hâlinde evrenin yaratılmasının hiçbir manası olmayıp sadece amaçsız bir şekilde yok edilmek için yaratıldığı gibi bir durum ortaya çıkacaktır. Hâlbuki Allah kavramı, içinde mutlak hikmeti barındıran ve abesle meşguliyete izin vermeyen bir anlamı ve anlamlar bütününü ihtiva etmektedir. Yaratıcının evrende gerçekleştirdiği fiiller ve hadiseler onun hikmetli iş yaptığının kanıtıdır. Ayrıca Allah hikmeti gereği insanlara yönelik birtakım emirler ve yasaklar çıkarmasaydı herkes arzu ve şehvetinin onu sürüklediği ahlaksızlık, çekişme ve tartışma sonucu birbirlerini ortadan kaldırmaya çalışacaktı. Va'd ve Vaîd içeren emir ve yasakların varlığı insanlara daha haddini bilen ve başkasına tecavüz etmeyen emniyetli bir hayatı mümkün kılmıştır. Bu emir ve yasaklar ile insan dünyevi ve uhrevi fayda ve zararların neler olduğunun bilincinde bir yaşam sürer. Böylece dünyevi ve uhrevi mutsuzluklardan ve sıkıntıdan emin olabilir. İnsan doğasının ve psikolojisinin bir sonucu olan beşeri hukuk sistemlerine de baktığımızda mükâfat ve cezanın varlığı söz konusudur. Bu ümit ve korku ile sakındırma ilkeleri insanın hazzını ve taşkın arzularını dizginlemesi için kodlarına uygun bir yöntemdir. Nitekim ilahi emir ve nehiylerin bir yönüyle bu hikmete binaen vaz olunduğu söylenebilir. İmtihanın bir gereği olarak evrende hem zararlı hem de faydalı şeyler vardır. Allah bu hususta insanlara yol göstermekte fayda ve zararın ideal ölçeklere ulaşması için emir ve nehiyde bulunmaktadır. Yine evrende insanın faydasına sunulmuş sayısız nimetler vardır. İnsanın kodlarında ihsana perestiş etme durumu söz konusudur. Buna göre Allah'ın verdiği bu nimetleri gayriakli ve yanlış varlıklara vermemek için insanların ilahi buyruk, emir ve nehiy kapsamında nimeti vereni tanımaları zaruridir. İnsanın fıtratında doğruluğu ve adaleti güzel bulma ve takdir; zulüm ve yalanı çirkin bulma ve tekdir vardır. Dolayısıyla tam bir ahlakilik ve doğruluğu tespit ve buna bağlı bir ödül için hüccet olacak şekilde emirler söz konusu olmuştur. Aynı şekilde ahlaksızlığı ve zulmü yasaklayarak bunu yapanlar için cezanın varlığı hikmet gereği olarak söz konusu olmuştur. Zaten mahiyeti tam olarak açıklanmayan ve anlaşılmayan davranışlar övgüye ya da yergiye konu olmazlar. Bunun için emir ve yasaklar var olmak zorundadır. İnsanın bu dünya hayatını yaşarken nefsin

[20] Aslan, "İmâm Maturidî' nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu", 52.
[21] Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2018), 347.

ve şehvetin bataklığına düşmesi, aldanması ve yanılması sonucu kurtuluş umduğu yerde büyük tehlikelerin onu beklediği, fayda beklediği yerde zarar bulacağı bir şekilde nefsinde cahillik ve hoyratlık vardır. Bu bilgisizlik insanı, davranışlarının sonunu ve sonuçlarını bilen bir peygambere muhtaç kılar ve insan aşağı arzularından ve onurunu rencide eden düşük hâllerden ancak böyle sıyrılabilir.[22] Peygamberlik müessesi nefis muhasebesinin dosdoğru yapılmasını sağlayıp, insanı değersizleştiren etkilerden kurtarmanın bir aracıdır.

Mâtürîdî ikinci grup peygamber inkârcılarına (deistlere) şu şekilde mukabele eder: Nübüvvetin mevcudiyeti lâzım ve gerekli, onunla hükmetmek ise ona göre şarttır. Zira bazı şeylerin-ki evrende ve tabiatta zararlı şeyler ya da davranışların olma ihtimali az değildir-insan aklı açısından denenmeden bilinmesi mümkün olmadığı için bu hususta bir yol gösterici kaçınılmazdır. Bilhassa tüm insanlık dönemleri nazara alındığında bu ihtiyaç daha iyi idrak edilecektir. Toplumun peygamberliğe olan ihtiyacı sanat ve meslekler açısından da önemlidir. Bu anlamda da beşer için peygamberler bir nevi üstat ve rehber durumundadır. İnsanlar hayatı yaşarken birçok konuda (tıp, eğitim, sosyal ihtiyaçlar vb.) başkalarından yardım alma ve kendi aklını yeterli görmeme durumları ortaya çıkmaktadır. Bu hususta Allah'tan vahiy alarak öğrenen iyi niyetli, yetkinlik sahibi ve doğru sözlü bir öğretici en idealidir. Allah'ın verdiği nimetlere şükretme fıtri olarak insanda tezahür eden bir olgu ve ihtiyaçtır. Ama bunun nasıl yapılması gerektiği ve nasıl bir şükrün daha iyi olduğunu belirlemek için peygamberin rehberliğine ihtiyaç vardır. İnsanın yaratılmasının gayesi doğasındaki sınırlı fonksiyonlarla donatılmış olan hayvanlar gibi değildir. Dolayısıyla bu nihayetsiz kabiliyet insanın peygamberlik ve vahiy gibi kurumlarla sınırlandırılacağına işaret etmektedir. İnsanlar akıllarını ne kadar kullansalar da aralarında anlaşmazlık çıkar ve geçimsizlik yaşarlar. Her insan kendi görüş ve fikrinin gerçeğe ve doğruya daha yakın olduğunu iddia edecektir. Dolayısıyla insanlar arasında hakemlik yapan gönülleri tatmin eden ve anlaşmazlıkları gideren bir karar merci olması çok önemlidir. Zira anlaşmazlık ve kargaşa her türlü bozukluğun ve çöküntünün nedenidir. İnsanı yaratan ve bilen Allah tarafından belirlenen nihai bir (peygamberlik) otorite topluma düzen ve ferah verecektir. Gerek tikel akıllar gerekse tümel akıllar Tanrı'nın buyruklarına isabet konusunda yanılabilirler. Kişi ya kendi aklına ya da kendinden daha akıllı olduğunu düşündüğü kişi ya da kişilerin aklına güvenecektir. Her durumda akıllar farklılaşacak ve kargaşa dinmeyecektir. Bilhassa tanrısal âleme dair metafizik konularda beşeri akılların vahiyden bağımsız nihai otorite olduğunu iddia etmek mümkün değildir. Öte yandan dünyanın yorucu, sıkıcı hâlleri ve musibetleri, akılları sarsan meşguliyetleri düşünme melekesi üzerine kara bulutlar gibi çökecek ve hakikati kavramaya engel teşkil edecektir. Bu belirsizliklere karşı insanlara yol gösterecek olan Allah'ın elçilerinin bulunması zorunludur. Peygamberler, kendi risâletlerine dair ortaya koyduğu birçok delilin yanı sıra gösterdiği mucizelerle nihai otorite ve akılda tam yetkin olduklarını ispat etmişlerdir.[23] Işığın olmadığı bir ortamda gözlerin görememesi olgusu gibi peygamberlerin bulunmaması hâlinde akli bilgiler insanları hakikate ve yüce amaçlara ulaştıramazlar. Göz gibi olan akıl ancak vahyin ışığıyla doğru yolu bulabilir.[24] Deist düşünce insanın aklına rağmen aynı zaman nefsani duygu ve arzularla hareket eden bir varlık olduğunu göz ardı etmektedir.

[22] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 348-352.
[23] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 352-360.
[24] Fahreddin Râzî, *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l ilmi'l-İlahi*, thk. A. Hicâzî es-Sekka (Beyrut: y.y., 1987), 88.

İnsan sosyal bir varlık olması hasebiyle bağlayıcı değerde bir otorite toplumsal düzen için gereklidir. Yoksa herkes kendi lehinde olan şeyleri adalet ve aleyhinde olanları ise zulüm olarak isimlendirecektir. Özellikle değer zeminini ve nesnel ahlakı inşa etmek için bir ihtiyaç olarak peygamberlik gibi bir otorite mecburiyeti oluşacaktır.[25] İlahi teklifin temeli olan akıl, beş sağlam duyudan gelen bilgi demetlerini kendi süzgecinden geçirir, yoğurur ve kalbe gönderir. Kalp tasdik ederse bunlar ilme, doğru bilgi ve inanca dönüşür. Böylece akıl, nazar ve tefekkür yoluyla doğru bilgiye ulaşır. Her türlü işin konum ve düzenlenmesinin kendisine dayandırılmasının söz konusu olduğu bir aklın konumunun doğru belirlenmesi ve onun kanıtladığı hususların ise her fıtri-doğal bilginin temelini teşkil ettiğinin bilinmesi önemlidir.[26]

Mâtürîdî üçüncü grup peygamber inkârcılarına (deistlere) şu şekilde mukabele eder: Mâtürîdî'ye göre mucizelerin sihir gibi durumlarla karışması mümkün değildir. Zira sihrin vb. hâllerin kendi mahiyetini bildiren ve sihir olma durumunu ortaya koyan alametleri vardır. Ayrıca tüm peygamberler tarihi boyunca hiçbir sihirbaz, kâhin ya da büyücü herhangi bir peygambere karşı çıkıp onunla boy ölçüşecek bir kamet gösterememiş ve peygamberin getirdiği mesaja ve mucizelerine mukabele edememiştir. Bu durum tüm insanların da akıl ve vicdanları ile mucize ve sihrin farkında ve ayırdında olmalarını sağlamıştır.[27] Yani nübüvvet, aklın işini kolaylaştırma, hafifletme, yardım ve yol göstermeyi amaçlamış, özellikle de aklı kullanma ve düşünmeye dikkat çekmiştir. Peygamberlik müessesesi şehvet ve hazzı ve bunların aklı perdeleyen ve gölgeleyen durumları karşısında akla yardım etmiş ve onun yanında yer almıştır.[28]

Mâtürîdî dördüncü grup peygamber inkârcılarına (deistlere) şu şekilde mukabele eder: Peygamberler kendi kavimleri içinde doğar ve büyürler. Onlar nihai olarak sihirle karışmayacak derecede tabiatüstü durumlar ve mucizeler ortaya koymuşturlar ki bunları yapabilmek için ne bir eğitim almış ne de o dönemde böyle bir eğitim imkânı mümkün olmuştur. Dolayısıyla bu mucizelerin arzın yapısal özelliklerine vâkıf olmakla doğrudan bir ilişkisi yoktur. Ayrıca peygamberleri bu elçilik makamına layık hâle getiren sadece mucizeleri değildir. Öte yandan peygamberleri yalanlayanların da elinde ne bir vahiy-haber metni vardır ne de bir mucize gösterememişlerdir. Peygamberlerin gösterdiği mucizelere tarih boyunca edinilen gelişmeler ve bilgilerle dahi mukabele edilememiştir. Mâtürîdî mucizeye karşı getirilen itirazlar bağlamında tabiatüstü oluşu beğenmeyen ve belki de bu olağanüstülük ilerde bulunacak ve ortaya çıkarılacak şekilde günümüz bazı deist iddialarla benzeşen yorumları afaki ve septik yaklaşım olarak değerlendirmiştir. Peygamberler mucizeler yanında ahlaklarıyla da toplumlarının ve hatta çağların biricik insanları olmuşlardır. Cömertlik, yiğitlik, yüksek ahlak, şefkat, merhamet, halkın problemlerini çözme ve birçok güzel erdem ve mükemmelliği şahıslarında toplamışlardır. Ayrıca peygamberler öyle mucizeler göstermişlerdir ki kendi toplumlarının ve insanlığın en ferasetli, maharetli, yetenekli ve eğitimli insanlarının seviyelerini aşmışlardır. Üstelik bu seviyeye hiçbir eğitim almadan ulaşmışlardır ki bu da onların Allah tarafından gönderildiği ve eğitildiğini göstermektedir. Mucize ve sihir arasında önemli farklar

[25] İbn Sînâ, *eş-Şifâ-el-İlâhiyyât*-, nşr. Georges C. Anawati, Muhammed Yûsuf Mûsâ, Süleyman Dünyâ, Saîd Zâyid (Kahire: y.y., 1960), 441-443.
[26] Oral, "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi", 213.
[27] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 360-363.
[28] Aslan, "İmâm Maturidî' nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu", 47.

vardır. Mucizeler zan ve hayal ürünü olmayıp devam eden hakikatlerdir. Sihir ise bir göz boyama türü olup etkisi sürekli değil geçicidir. Hayali ve zannidir. Hiçbir sihirbaz peygamberlerin mucizesi gibi bir sihir gösterememiş ve bu sihirle peygamberliğini sürekli bir surette halklara kabul ettirememiştir. Ayrıca hiçbir sihirbaz bir peygamberin mucizesini iptal edememiştir. Bilakis Hz. Musa'ya mukabele etmeye çalışan o dönemin en mahir sihirbazları Hz. Musa'nın yaptığının bir sihir olmadığını anlayıp en evvel onlar Hz. Musa'ya iman etmişlerdir.[29] Allah'ın elçileri nefislerin alabildiğine haz peşinde koştuğu ve dünyevi arzuların lanse edildiği topluluklar içinde çıkmasına rağmen inananlar samimi bir şekilde bu ilahi mesaja nefisleri ve menfaatleri rağmına kulak verip, akıl ve kalpleri ile teslim olmuşlardır. Güçsüz olmalarına rağmen hayatlarını tehlikeye atmış, yaşam şartlarını güçleştirmiş ve canlarını feda ederek vahyin yanında olup zorbalara karşı çıkmışlardır. Peygamberlerin toplumlarına sundukları bilgi, uyarı ve tavsiyeler daima doğru çıkmış ve varacakları akıbetler kendilerine peygamberler tarafından önceden bildirilmiştir.[30] Peygamberlerin gösterdikleri mucizeler, nübüvvet ve risâleti doğrular. Vahyin güvenirliliğini tasdik eder ve bildirir. Peygamberlerin sözlerinde doğru ve verdikleri hükümlerde adil olduklarını gösterdiği gibi imanlı gönüllere sükûnet ve huzur verip hakikate yönlendirirler.[31] Bir kısım bilginler sihrin amacını; batılı hak, hakkı batıl, hakikati hayal, hayali hakikat suretinde göstermek olarak tarif etmişlerdir. Dolayısıyla gerçek olmayan bir anlık bir olay ya da görüntüdür. Sihrin konusu, küçük, basit ve önemsiz şeyler iken, mucizenin konusu kör ve sağırları iyileştirmek, ölüleri diriltmek, ayı ya da denizi yarmak gibi azametli ve büyük işlerdir.[32]

3. Hz. Muhammed'in Peygamberliğinin İspatı ve Deizm

Mâtürîdî, peygamberliğin ispatıyla ilgili bu genel esasları ve savunmayı yaptıktan sonra Hz. Muhammed (a.s.m) peygamber oluşuna ve buna dair delillere meseleyi getirir. Onun bütün mucizeleri yanında en büyük mucizesi ve peygamberlik delilinin Kur'an olduğunu söyler. Nitekim Allah'ın elçisi Kur'an ile tüm inkârcılara ve insanlığa benzerinin getirilmesi konusunda meydan okumuş ancak bu meydan okuma karşısında acze düşülmüş ve buna karşılık vermeye takat getirilememiştir. Hz. Muhammed (a.s.m)'ın Mekke'nin fethi ve Rumların Perslere karşı zaferi gibi geleceğe yönelik verdiği haberler doğru çıkmış ve nübüvvetine delil olmuştur. Ayrıca o müyesser olacağı fetih haberlerini, insanların büyük topluluklar hâlinde İslam'a gireceğini ve diğer dinlere galip geleceğini en güçsüz ve yardımcılarının az olduğu bir zamanda haber vermiştir.[33] Hz. Peygamber (a.s.m) bazı kişilerin iman etmeyip cehennemlik olacağını haber vermiş ve tüm bunlar doğru çıkmıştır. Allah'ın elçisinin vasıfları önceki kitaplarda geçmiş, bu hususta o ehl-i kitabı mübâheleye davet etmiş ve asla ölümü temenni edemeyeceklerini haber vermiş ve öyle de olmuştur. Onlar Hz. Muhammed (a.s.m)'in peygamber olduğunun farkında olarak bu daveti kabul etmemişlerdir. Hz. Muhammed (a.s.m) çevresi az, kavim ve kabilesi ve amcası ve tüm Araplar ona düşman olduğu hâlde ayetle

[29] Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. çev. Hayrettin Karaman vd. (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), eş-Şuarâ, 26/46-49.
[30] Mâtürîdî, Kitâbü't-Tevhîd, 363-371.
[31] Oral, "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi", 213.
[32] Ebü'l-Kāsım Muhammed el-Zemahşerî, *el-Keşşâf An Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl Fi Vucûhi't Te'vîl* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/462; Ebû Hâmid Ahmed el-Gazzâlî el-İktisâd fi'l-İtikâd. çev. Ahmet Duran (İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004), 262-263.
[33] er-Rûm 30/1-4; el-Fetih 48/1, 28; en-Nasr 110/1-3

korunacağı bildirilmiş ve istirahat döşeğinde tüm tuzaklardan ve suikastlardan neredeyse yirmi üç sene nöbetdarsız ve muhafızsız olarak korunarak eceliyle vefat etmiştir.[34] Hz. Peygamber (a.s.m) gayet temiz bir soydan gelip, ahlaklı, emin, puta tapmaktan uzak durmuş ve daima berekete vesile olan bir şahsiyete sahip olmuştur.

Araplar bir kaside ile bir yıl meşgul olacak kadar belagat ve fesahat ehli insanlardı ve buna rağmen Kur'an'ın kısa bir suresine dahi mukabele edemeyerek-ki bunu yapsalardı Kur'an'ın en temel davası çökecekti-canları ve malları ile savaşmayı tercih etmişlerse demek Kur'an'a mukabele etmek mümkün değildi. Zira bunu yapmak o kavmin şairleri için normalde bir saatlik bir işti. Üstelik Arap şairleri onurlu ve akıllı fıtratlarıyla kendilerine yapılan herhangi bir sataşmayı asla cevapsız bırakmazken ve tüm Arap yarımadasına yayılan bu sataşmaları ve meydan okumayı asla boş geçmemeleri âdet iken Kur'an'a karşı mukabelede bulunamamışlardır. Üstelik Hz. Muhammed (a.s.m) onların gözetiminde ve kendi toplumları içinde büyümüş okuma-yazma bilmediği ve öğrenmediği sabit olmuş ve bu konuda Kureyş müşriklerinden kayda değer bir itiraz vaki olmamıştır. Kur'an buna işaret etmiştir.[35] Hz. Muhammed (a.s.m) kendi zamanının ve tüm zamanların muvahhitlerinin bir araya gelmesiyle dahi oluşturamayacağı tüm tevhit delillerini Kur'an ile açıklamıştır. Kur'an yirmi kusur yılda parça parça indiği hâlde âdeta tek seferde inmiş gibi aynı kompozisyon ve ahengi göstermiş ve hiçbir tutarsızlık eseri görünmemiştir.[36] Dolayısıyla Kur'an'ın tüm mucize yönleri ve mükemmelliği Hz. Muhammed (a.s.m)'in peygamberliğinin bir delili olmuştur.

Mâtürîdî Hz. Muhammed (a.s.m)'ın şahsiyeti ve ahlâkıyla alakalı üstün meziyetleri ondan başka bir şahısta toplanamayacak bir mucizesi olarak kabul etmiştir. Müellif bundan sonra risâleti ispat eden: Ayın ikiye bölünmesi, ağaçların yerinden çıkıp huzuruna gelmesi, taşın kendine selam vermesi, az su ve yemekle yüzlerce kişiyi doyurması, kütüğün inlemesi-ağlaması, kâfirlerin gözlerinin perdelenmesi ve Beytülmukaddes'e olan olağanüstü yolculuğu vb. birçok hissi mucizeyi örnek vermiştir. Sonrasında müellif Hz. Muhammed (a.s.m)'in akli mucizelerine örnekler verir: Hz. Peygamber'in yadırganacak herhangi bir niteliği mevcut olmayıp edebi ilimlere, tabiata ve ahirete olan mahareti aşikârdır. Gelişi hem zaman açısından hem de ihtiyaçlar açısından tam mutabık olup toplumun temenni ve isteklerine kâfi açıklamalar, yönlendirmeler ve uygulamalarda bulunmuştur. Ayrıca onun tevhide dair ortaya koyduğu istidlaller bütünüyle karşı konulmaz seviyeye ulaşmış ve bu konuda da mukabele görmemiştir. Hz. Muhammed (a.s.m)'e dininden dönmesi ya da ödün vermesi için güç, iktidar ve riyaset teklif edilmesi karşısında nefsi isteklerine arzularına uymaması ve tüm çeldirici unsurları elinin tersiyle itmesi onun davasının hak olduğunu göstermektedir. Onun daveti en mükemmel bir dine olan çağrı olarak karşı konulmaz olmuştur. Hz. Muhammed (a.s.m)'ın nübüvvetini ispat eden hususlardan biri de Allah'ın onu destekleyeceğini, üstünlük ve zafer vereceğini iddia etmesi tüm hayatı boyunca ve sonrasında bunun gerçekleşmesidir.[37]

[34] el-Mâide 5/67; Said Nursi, *Mektubat* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2021), 158.
[35] el-Ankebût 29/48.
[36] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 371-393.
[37] Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd*, 393-408.

Sonuç

Mâtürîdî, Tanrı'nın varlığını kabul etmekle birlikte vahyi ve peygamberliği hikmet ve akıl bağlamında reddetmeye çalışan Berâhime gibi deist anlayışlara karşı evrenin içindeki nesnelere içkin olan hikmetin evrenin tümü için de geçerli olduğunu savunmuştur. İlahi iradenin emirler ve nehiylerde bulunmasının insanın sorumluluğu açısından hikmetli ve akli olduğunu, emretmesinde ve yasaklamasında ise evrenin ve insanın yaratılışının rububiyetine dair nice deliller bulunduğunu ifade etmiştir. Mâtürîdî, Allah'ın sefih işler yapmaktan ve abes işlemekten münezzeh olduğu için vahiy ve peygamberlikle birlikte evrenin nihai amacının bildirilmesinin mübrem ve hikmetli bir iş ve insanlar için bir ihtiyaç olduğunu savunmuştur.[38]

Mâtürîdî *Kitâbü't-Tevhîd* adlı eserinde kendi dönemindeki genel olarak inkârcı akımlara ve nübüvveti reddeden gruplara karşı akıl, fikir ve naslardan beslenerek mücadele etmiştir. Mâtürîdî genel itibariyle tüm meselelerde gösterdiği akli dirayeti o dönemin peygamber inkârcılarına karşı da başarılı bir şekilde ortaya koymuştur. Müellif önce genel olarak peygamber inkârcılarına karşı nübüvvet müessesini birçok unsuru; sosyolojik, psikolojik, toplumsal ve inançsal vb. içine dâhil ederek ortaya koyarken, akabinde Hz. Muhammed (a.s.m)'in peygamberliğinin delillerini sıralamış ve vahiy ve nübüvvet olgusunu onun şahsı özelinde de savunmuştur.

Kadim deist geleneklerden olan Berâhime ve benzeri akımların ve müşriklerin nübüvveti ve vahyi reddetme konusundaki fikirlerinin ve görüşlerinin arka planında bulunan amiller ile çağdaş deist akımların vahyi ve peygamberliği reddetmesinin altında aynı tür fikirlerin ve yönelimlerin yattığı göz önüne alındığında Mâtürîdî'nin onları hedef alarak sevk ettiği akli ve nakli cevapların modern dünyadaki deist akımlara karşı da geçerliliğini koruduğu söylenebilir. Bunun için Mâtürîdi'nin kendi döneminde mücadele ettiği deist düşünce akımlarına karşı verdiği cevapların bilinmesi ve bugünün modern deist düşünce akımlarına karşı cevap üretmek için onun mukni ve doyurucu metinlerinden yararlanılması önem arz etmektedir.

[38] Oral, "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi", 202.

Kaynakça

Akarsu, Bedia. *Felsefi Terimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.

Aslan, İbrahim. "İmâm Maturidî'nin Deist Eleştirilere Karşı Nübüvvet Savunusu". *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi* 12/2 (2014), 33-54.

Aydın, Muhammet. "Mâtürîdî'nin Düşüncesinde Nübüvvetin Aklî Temellendirilmesi. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/20 (2021), 592-614.

Aydın, Mehmet S. *Din Felsefesi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 1990.

Bağcı, İkram. "Türkiye'de Sosyal Alanda Yaşanan Kültürel Mücadelelerde Dindarlaşma, Deizm ve Ateizm Süreçleri." *Liberal Düşünce Dergisi* 106 (2022), 97-116.

Baloğlu, Adnan Bülent. *Son Hurafe*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2022.

Bolay, Süleyman Hayri. *Felsefi Doktrinler ve Terimler Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları, 1997.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknüddîn. *el-'Akîdetü'n-Nizâmiyye fî erkâni'l-İslâmiyye*. Thk. Muhammed Zâhid el-Kevseri, y.y., Beyrut, 1946.

Düzgün, Şaban Ali. "Deizm: Öncü İsimler ve Temel Doktrin". Din Karşıtı Çağdaş Akımlar Ve Deizm, Uluslararası Din Karşıtı Çağdaş Akımlar Ve Deizm Sempozyumu Bildiri Metinleri Kitabı, ed. V. Sönmez, Van: Ensar Neşriyat, 2017, ss. 1-3.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Ahmed. el-İktisâd fi'l-İtikâd. çev. A. Duran, İstanbul: Hikmet Neşriyat, 2004.

Frolov, İvan. *Felsefe Sözlüğü*. Çev. Aziz Çalışır. İstanbul: Cem Yayınevi, 1991.

İbn Sînâ, eş-Şifâ-el-İlâhiyyât-. Nşr. Georges C. Anawati, Muhammed Yûsuf Mûsâ, Süleyman Dünyâ, Saîd Zâyid, Kahire: y.y., 1960.

Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir. çev. Hayrettin Karaman vd. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr. Kitâbü't-Tevhîd. trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2018.

Nursi, Said. *Mektubat*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2021.

Oral, Osman. "Nübüvvet Bağlamında Mâtürîdî'nin Deizm Eleştirisi". *Sosyal Bilimler Dergisi* 6/43 (2019), 200-222.

Öztürk, Yaşar Nuri. *Deizm*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 2020.

Râzî, Fahreddin. *el-Metâlibü'l-Âliye mine'l ilmi'l-İlahi*. thk. A. Hicâzî es-Sekka. Beyrut: y.y., 1987.

Yaşar, Hasan. *Deizmin Mahiyeti ve Tarihçesi, Modern Bir Akıl Sapması: Deizm*. İstanbul: Dirayet Kitaplığı, 2019.

Yavuz, Salih Sabri. *İslâm Düşüncesinde Nübüvvet*. İstanbul: İnsan Yayınları, ts.

Yeşilyurt, Temel. "Deizmin Türkiye'deki Etki Boyutu." Güncel Dinî Meseleler İstişare Toplantısı–IX Güncel İnanç Problemleri (Deizm, Ateizm, Agnostisizm Ve Nihilizm). thk. Hatice Nur Bölükbaşı, Sinan Gündoğdu, 25-37.

Zemahşerî, Ebü'l-Kāsım Muhammed. *el-Keşşâf An Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl Fi Vucûhi'tTe'vîl*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.

ÖRGÜT YAPISININ OLUŞUMUNDA İŞVEREN TUTUMLARI VE MESLEKİ AİDİYET İLE İLİŞKİLİ ÇALIŞMALARIN DERLENMESİ

Prof. Dr. Hatice Zekavet KABASAKAL
Dokuz Eylül Üniversitesi,
zekavet.kabasakal@deu.edu.tr – 0000-0002-3450-1060

Psk. Dan. Belen ÇİNBİLGEL
Dokuz Eylül Üniversitesi,
belen.cinbilgel10@gmail.com – 0009-0002-9666-2713

Psk. Dan. Mehmet GÜMÜŞ
Dokuz Eylül Üniversitesi,
mehmetgumus361@gmail.com – 0009-0004-5074-7142

Psk. Dan. Zühre Nur AYDIN
Dokuz Eylül Üniversitesi,
zuhreenuraydinn@gmail.com – 0009-0000-6629-2681

ÖZET

Örgüt yapısı, örgütteki iş akışının düzenlenmesi, karar alma durumlarında yetkinin nasıl kullanacağını belirlenmesi ve örgütteki iletişim biçimleridir. Örgüt yapısının oluşmasında önemli bir yere sahip olan işveren tutumları, işverenlerin; çalışanlarına, çalışma ortamında takındığı davranışlar bütünü olarak tanımlanabilir. İşveren tutumların yordayıcısı olan mesleki aidiyet, işgörenlerin mesleğinin hayatında değer kazanması olarak açıklanabilmektedir. Bu durumda akla gelen ilk soru örgüt yapısının oluşmasında, işveren tutumlarının ve mesleki aidiyet kavramının etkisidir. Bu çalışmanın amacı, örgüt yapısının oluşumunda işveren tutumları ve mesleki aidiyet kavramının etkisinin incelenmesidir. Belirtilen amaç doğrultusunda çalışmaların tespit edilmesi için sistematik derleme yöntemine uygun olarak veri tabanlarından (Google Akademik, DEÜ Kütüphane, Social Science Research Network, YÖK Ulusal Tez Merkezi vb.) farklı anahtar kelimeleri (Örgüt Yapısı, İşveren Tutumları, Mesleki Aidiyet vb.) aratarak 45 araştırma tespit edilip 38'i araştırmaya dahil edilmiştir. Erişilen çalışmalarda 33 yurt içi alan yazısı, 5 yurt dışı alan yazısı yer almaktadır. İncelenen araştırmalar ışığında çalışmalar genellikle örgüt yapısının; çalışanlar üzerindeki etkisi, örgütsel sessizlik, örgüt kültürü vb. değişkenler ile ilgili olduğu görülmüştür. İşveren tutumları ise literatürde daha çok engelli işgörenler ele alınarak incelenmiştir. Son olarak mesleki aidiyet kavramı ile ilgili çalışmalar ise farklı sektörlerdeki (eğitim, hizmet vb.) işgörenlerin oluşturmuş olduğu örneklemlerle ele alınmıştır. İncelenen çalışmalar sonucunda örgüt yapısı, işveren tutumları ve

mesleki aidiyet kavramlarının birbirleri üzerine etkileri gözlemlenmiştir. İşveren tutumlarının belirlenmesinde mesleki aidiyet hem etkileyen hem de işveren tutumlarını etkilen bir değişken olurken, örgüt yapısının oluşumunda işveren tutumları ve mesleki aidiyetin önemli bir yeri olduğu görülmektedir. Örgüt yapısı oluşumunda işveren tutumları ve mesleki aidiyet kavramlarını bir arada bulunduran çalışmalar yapılması önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Örgüt Yapısı, Örgüt Yapısı Oluşumu, Tutum, İşveren Tutumları, Mesleki Aidiyet*

GİRİŞ

Örgüt yapısı, örgütteki iş akışının revize edilmesi, karar alma durumlarında yetkinin nasıl kullanılacağının saptanması ve örgütteki iletişim biçimiyle alakalı ilişkilerin ne şekilde planlanması olarak tanımlanabilir (Haman, 2016). Örgütte görevlerin birbirlerini devam eden ya da etmeyen görevler olup fakat uyumlu olacak bir düzen şeklinde gerçekleşmesine sağlayan ilişkiler tümü olarak da tanımlanır (Çalış, 2013). Örgüt yapısını tanımını yapmak için olması gerekli olan üç ana unsurdan bahsedilebilir.

1. Örgüt yapısı, yöneten kişilerin denetim bölümlerini belirtirken formel ilişki durumlarını, hiyerarşideki düzeyin sayısını da içerir.

2. Örgüt yapısı, örgütte bulunan tüm bölümlerin ve bu bölümlerde bulunan kişilerin gruplandırılması olarak tanımlanır.

3. Örgüt yapısı, bölümlerin çabaların bir arada bulunması, koordine edilmesi, etkili olan iletişimi sağlamak için sistemin oluşturulmasını kapsamaktadır (Haman, 2016)

Gelişmişlik düzeyi yüksek olan ya da düşük olan her işletmelerin yapısı vardır. Örgütlerde iki çalışan olsa bile bu iki kişinin görevlerinin olması düzeni sağlayacaktır. Bu perspektiften bakıldığında kesinlikle tüm örgütlerde bir yapının olması gerekmektedir. Olmaması durumunda birden fazla kişi aynı işi yaparken tamamlanması gereken önemli görevlerin yapılamaması tehlikesi ortaya çıkabilir (İçerli, 2009).

Dalton vd. (1980), örgüt yapılarının iş görenlerin davranış kalıplarını saptamakta büyük önemi olduğunu belirtirken, örgüt yapısının bireylerin davranış kalıpları üzerindeki etkisini ortaya koyduğuna dikkat çekmektedir. Örgütte bulunan üyeler, kendi bireysel olan isteklerine göre değil, bu örgüt sistemi içerisinde planlanmış olan ve belirlenmiş olan bir şekilde davranışlarda bulunması ve iletişim kurmaları gerekir. İş birliği halinde olunmasını, güven duygusunu ve iletişimi biçimlerini benimsemiş olan ve yaşanan bir örgüt yapısı, örgüt üyelerinin davranışlarının pozitif olarak yönlendirilmesinde ve örgüt üyeleri arasında uyumun aktarmasında etkili olmaktadır (Haman, 2016).

Örgüt yapısında hiyerarşinin fazla olması iletişimin zayıflamasına ve de karşılık gönderilen mesajların anlaşılmamasına sebep olurken bu da örgütsel yapının iletişimin kopmasına neden olur (Tengilimoğlu ve Okutan, 2002). Örgüt bir etkinlikleri oluşturan bir zemin niteliğindedir. Bu zemin gelişimlere elverişli ve değişimlere uygun olmalıdır. Bu şekilde örgüt yapı için başarı

olacaktır. Aksi takdirde örgüt yapının yaşamı için bir tehdit oluşturur. Örgütün başarı düzeyi ile örgütün yapısı arasındaki sıkı bağlılık göz önünde olursa strateji şekilleri uygun olan bir yapıyla uygulamaya geçiren işletmelerin diğerlerine göre daha etkili olacağını söylemek mümkündür. Bu dolayı genel olarak örgüt yapılarını dikkate almak daha verimli olacaktır (Haman, 2016). Örgüt yapıları, yöneten kişilerin kararları, işletmenin büyümesi/küçülmesi, rekabet çevresinin yaratmasını ve müşterilerin artması/azalması gibi birçok faktöre göre çeşitlenmektedir (Perçin, 2008).

1. Örgüt Yapıları (Modelleri)

1.1 Biçimsel Örgüt Yapısı

Örgütün sınırları örgüt kuran kişiler tarafından belirlenmiştir. Görev ve sorumlulukların tanımlanmış olduğu yapıları ifade etmektedir. Otorite, güç ve sorumluluk ifade eden ilişkilerini gösteren iyi belirlenmiş örgüt yapısıdır (Haman, 2016). Örgüt bireylerinin arasında inançlara ve değere bağlı aktarımı biçimsel olmayan örgütlerin tersine zayıftır.

1.2 Biçimsel Olmayan Örgüt

Biçimsel olmayan örgüt yapısı, örgütün biçimsel olan yapısındaki gruplaşma durumunun doğal olarak bir sonucu oluşmaktadır (Altunay, 2006). Örgüt içerinde sosyalleşmenin, arkadaşlık ilişkilerin oluşması ile oluşan bir yapıdır. Önceden herhangi bir plan olmadan, öngörülmemiş olan, çalışanın aralarında ilişki kurması sonucu oluşan ilişkiler ise informal yapısını ifade etmektedir (Haman, 2016).

1.3. Mekanik Örgüt Yapısı

Mekanik örgüt yapısı; Büyük oranda merkezileşme ve uzmanlaşma, tam olarak belirlenmiş görevler, biçimsel olan kurallar ve kesin bir hiyerarşiye sahiptir (Taşçı vd., 2013Tek adam, patron ödeyişlerinin bulunduğu, emir komuta şeklinde ilerleyen bir yapısal zincir vardır. İleri düzeyde uzmanlaşmak isteyen ve iş bölümleri olan bir yapıdır. Örgütteki kişiler arasında büyük oranda ast-üst ilişkileri bulunmaktadır. Bilgi ve önemli görevler üstler tarafından verilmektedir. İşler, emirler üstler tarafından aktarılan kötü ve pek çok kurala dayanan bir örgüt yapısıdır.

1.4. Organik Örgüt Yapısı

İş tanımları ve işlevlerin daha esnek olan belirlenmiş kuralların daha az biçimselliğin olduğu çalışan kişilerin daha fazla karar alma yetkileri olan ve keskin olmayan bir hiyerarşinin olduğu bir yapıdır. Bu örgüt yapısında karar verme sürecinde alt basamakların söz hakkı vardır. Emir-komuta durumuna bağlılık aşırı görülmez. İşlevselliğin ön planda olduğu ve bilginin tüm basamaklara yayıldığı bir örgüttür. İş görenlerin verilen görevleri başkalarına danışarak yürütebileceği bir örgüt yapısıdır.

Ne kadar esnek, gelişime açık olunup olunmayacağı örgüt yapısına bağlıdır. Örgüt yapısının oluşumunda ise çevre, örgütün yaşı, strateji, teknoloji, çevreye bağlılık, çalışan kişilerde olan mesleki aidiyet gibi faktörler etkilerken işveren tutumunun büyük oranda etkisi vardır.

Bireylerin duygu ve düşüncelerini doğrudan gözlemlemek imkansızdır. Tutumlar bireylerin gözlenebilir davranışlarından yordayabilme imkanı bize sunmaktadır (Akardere, 2005). Yapılan

literatür taramasında tutumun tanımının yıllardır pek çok farklı şekilde yapıldığı görülmektedir. En eski ve sınırlayıcı tanım olarak: "Bir tutum nesnesine yönelik bireyin duyguları ya da etkilenmesi" belirtilmektedir (Horne, 2005). Tutumlar genel olarak bir kişiye, duruma ve nesneye karşı hoşlanma ya da hoşlanmam durumudur. Tutumlarımızı farklı şekillerde ifade ettiğimizi Atkinson and Atkinson, (1995) şu şekilde açıklamaktadır: Tutumlarımızı çoğu kez görüş bildirerek ifade ettiğimizi, (Portakala bayılırım) ancak duygu ifade etmelerine rağmen tutumlar inançlarla (Portakalda birçok vitamin vardır.) yakından ilgili olduğunu; üstelik tutumlar, tutum nesneleriyle ilgili olarak yaptığımız hareketlerle de (Her sabah bir portakal yerim) bağlantılı olduğunu belirtmektedir.

Tutum Öğeleri

Tutumu oluşturan öğeleri araştıran araştırmacılar genel olarak üç başlık altında toplamışlardır. Bu tutum öğeleri; Duygusal (Duyuşsal) Öğe, Bilişsel Öğe ve Eylem Öğesidir.

1. **Duygusal (Duyuşsal) Öğe:** Duyuşsal öğelerin negatif ve pozitif hisler içerdiğini belirtmektedir. En gel hali ile hoşlanma ya da hoşlanmama durumudur (Köklü, 1995).
2. **Bilişsel Öğe:** Bilişsel kelimesi bilmeyi içermektedir. Bu sebepten bilgiye ve inanca dayanan tarafıdır (Köklü, 1995). Tutum nesnesine ilişkin bilgisini –inançlarını ifade etmektedir (Gottlieb, Corman ve Curci, 1984).
3. **Davranışsal (Eylem) Öğesi:** Bireyin tutum nesnesine ilişkin davranışsal niyetini ya da eylemlerini ifade etmektedir (Akardere, 2005)

Tutumların çoğu öğrenilerek kazanılmıştır. Tutumun bileşenleri tutumların olumlu ya da olumsuz olmasını dolayısıyla düşünceleri, hisleri ve davranışları etkilemektedir. Bilişsel öğe, Duyuşsal ve son olarak Davranışsal öğe; güçlü tutumlarda tam olarak bulunmaktadır. Tutum zayıf ise genellikle davranışsal öğe de zayıf kalabilmektedir. Ancak gelişmiş tutumların karmaşık oldukları söylenebilir. Her üç öğenin oluşturduğu tutumlar tutarlı ve düzenlilik göstermektedir (Morgan, 1991).

İşveren tutumları, işverenlerin çalışanlarına karşı edinmiş olduğu duygu, düşünce ve davranışları ifade etmedir. İşgörenlerin moral ve motivasyonu, kuruma bağlılığı ve verimliliği gibi etkenler işveren tutumlarını etkilemektedir (Öksüz, 2012). Barrow ve Mosley'e (2005) göre işletmeler, bir işveren olarak işgörenlerine de en az müşterilerine gösterdikleri kadar özen ve uyum göstermelidirler. İşgörenlerin çalıştığı kuruma kendini ait hissetmesi, kurumun hedeflerine ve amaçlarına ulaşmada ekstra gayret göstermesi işveren tutumlarını etkilemektedir (Çakmak, 2023). Olumsuz İşveren tutumların en çok kaygıdan etkilendiği yapılan alanyazı incelemesinde görülmektedir. Bu kaygılar ise sektör bazında değişkenlik gösterebilmektedir. İşveren tutumları pek çok şeyden etkilenmekte ve pek çok şeyi de etkilemektedir. İşveren tutumları örgüt yapısını hem etkilenip aynı zamanda etkilenmektedir. İşveren tutumları mesleki aidiyeti de etkilemektedir. Mesleki aidiyetinde yine aynı şekilde bir tutum sonucunu oluşmaktadır (Ocak Aktürk vd., 2021).

Mesleki aidiyet kavramı ilk olarak Greenhaus(1971) tarafından, "mesleğin bireyin hayatında değer kazanması" olarak tanımlamıştır. Lee vd.(2000) ise birey ve mesleği arasındaki duygusal

etkileşimin mesleki aidiyet olarak tanımlanabileceğini belirtmişlerdir. Mesleki aidiyet, bireylerin meslekleriyle olan ilişkilerini ve bu ilişki üzerinden geliştirdikleri tutum ve davranışları kapsar. Bu kavram, çalışanların mesleki hedeflerinin oluşmasında önemli bir konumdadır. Dolayısıyla çalışanların düşünce ve davranışlarının mesleki aidiyet kavramından etkilenebildiğini söylemek mümkündür (Güler vd., 2020).

Mesleki aidiyet, her birey için subjektif olarak değerlendirilen bir kavramdır (Aranya, Pollock ve Amernic, 1981). Mesleki aidiyet, bireylerin profesyonel yaşamları ve yaşam standartlarıyla doğrudan bağlantılıdır ve mesleki tatmini doğrudan etkiler (Özdevecioğlu ve Aktaş, 2007). Mesleki aidiyet, iş performansı ile doğrudan bağlantılıdır. (Lee vd., 2004). Dolayısıyla her örgüt için çalışanlarının mesleki aidiyet düzeylerinin yüksek olması işin çıktılarını ve çalışma ortamını olumlu etkilemektedir (Güzle, 2024). Bunlara ek olarak mesleki aidiyet düzeyleri yüksek bireylerin çalıştıkları kuruluşlara zarar verecek davranışta bulunma oranları diğerlerine nazaran daha düşüktür (Greenfield vd., 2008). Mesleki aidiyeti güçlü olan çalışanlar, mesleklerine olan inançları yüksek, mesleği için çaba harcayan, mesleğin hedeflerini kabul eden ve meslekte var olma isteği taşıyan bireyler olarak tanımlanmaktadır (Lord & DeZoort, 2001).

YÖNTEM

Bu araştırmada yöntemlerden sistematik derleme yöntemi seçilmiştir. Sistematik derleme yöntemi, saptanmış olan bir konu ile ilgili olarak yapılan araştırmaların uygun olan örneklem ve anahtar kelimelerine göre sistematik bir şeklide incelenmesidir. (Özmen ve Koyuncu, 2023). Yapılan çalışmada, sistematik şekilde oluşabilmesi muhtemel hataları en aza indirmek için sistematik derleme yöntemine uygun olarak veri tabanlarından (Google Akademik, DEÜ Kütüphane, Social Science Research Network, YÖK Ulusal Tez Merkezi vb.) Değişik anahtar kelimeler kullanılarak (Örgüt Yapısı, Örgüt yapısı çeşitleri, Mesleki Aidiyet, İşveren tutumları vb.) Alan yazı tarama, makale tarama, tez arama ve kelimelere uygun olanları belirleme şeklinde veri toplama kısımları gerçekleştirilmiştir. Bu aşamalar gerçekleştikten sonra 45 araştırma bulunmuş ve 38 araştırma çalışmaya dahil edilmiştir.

BULGULAR

Çizelge 1. *Örgüt Yapısını Ele Alan Çalışmalar*

Araştırma Adı	Yazar(lar) ve Yıl	Çalışma Grubu	Ülke	Değişkenler	Veri Toplama Araçları	Araştırma ve Veri Analiz Yöntem

A1- Örgüt Yapı ve Özellikleri Bağlamında Örgütsel Sessizliğin Oluşumu: Nitel Bir Araştırma	Uçar, Duygulu (2016)	Farklı örgüt yapıları içerisinde değişik kademelerde görev alan kırk bir katılımcı	Türkiye	Biçimselleşme, uzmanlaşma, farklılaşma, standartlaşma, merkezileşme derecesi	Yarı yapılandırmış görüşme, odak grup	Nitel Araştırma, Alan Araştırması
A2 -Örgütsel Yaşamda Kamu Çalışanlarının Örgütsel Stres Kaynakları Üzerine Bir araştırma	Yılmaz, Ekici (2006)	Karayolları 16. Bölge Müdürlüğü'nde ve bölgeye bağlı şube ve şantiyelerde görev yapan personel (1077 kişi)	Türkiye	-	Anket (soru kâğıdı) gözlem, literatür taraması	Survey (Genel Tarama)
A3- Örgüt İkliminin İşe Yabancılaşmaya Etkisi: Beyaz Yakalı Çalışanlar Açısından Bir İnceleme	Gençer Çelik (2023)	İstanbul'da faaliyet gösteren bilişim firmalarında çalışan 414 beyaz yakalı bilişim profesyoneli	Türkiye	Örgüt iklimini algıları, Yabancılaşma düzeyi, Olumlu organizasyon yapısı, Destek iklimi, Risk alma iklimi, Bireysel sorumluluk iklimi	Yabancılaşma Ölçeği, Örgüt İklimi Ölçeği	Nicel Araştırma
A4-Örgüt Yapısı ve Örgütsel İletişim Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi Üzerine Bir Araştırma	Haman (2016)	Bir kurum ile sınırlandırılan çalışmada 400 kişi.	Türkiye	Cinsiyet, Medeni Durum, Yaş, Çocuk Sayısı, Eğitim Düzeyi, Meslek, Aylık Gelir	Anket	Nicel Araştırma
A5- Üniversitelerdeki Örgüt Yapısının Akademisyen Davranışları Üzerindeki Etkisi	Zincirli (2017)	Devlet veya Vakıf üniversitelerinden kota örnekleme yöntemi ile seçilen toplamda 37 üniversitedeki 1242 akademisyen.	Türkiye	Cinsiyet, Medeni Durum, Yaş, Eğitim Düzeyi, Kurum, Çalışılan Birim,	Okul yapısının etkililiği, Kolektif yeterlik, Tükenmişlik, İşten ayrılma niyeti, İşe	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli

				Akademik Unvan, Üniversite Statüsü, Üniversite Kuruluş Tarihi	duyulan ilgi, Örgütsel bağlılık, İş doyumu, Stres, Bireysel performans, Sinizm, Örgütsel sessizlik ve Birey örgüt uyumu ölçekleri	
A6- Örgüt Kültürü ile Örgüt Yapısı Arasındaki İlişki: Muğla'daki Hastaneler Üzerine Bir Araştırma	Yıldız (2018)	Muğla ilinde faaliyetlerini sürdürmekte olan kamu ve özel hastane çalışanlarından hekim, hemşire ve genel idari pozisyon ve sağlık tekniker/teknisyen	Türkiye	Cinsiyet, Medeni Durum, Yaş, Eğitim Düzeyi, Kurum, Çalışılan Birim, Görev Yeri Sayısı, Çalışma Statü, Hekim, Unvan, Pozisyon	Örgütsel Yapı Ölçeği	Nicel Araştırma
A7-Örgüt Yapısı ve Mobbing İlişkisinin Özel Hastanelerde İncelenmesi: Giresun İli Örneği	Çalış, Tokat (2013)	Giresun il merkezinde, hizmet sektöründe faaliyet gösteren özel hastanelerde bulunan 220 kişi.	Türkiye		Olumsuz Davranışlar Ölçeği	Nicel Araştırma
A8- İş Ortamında Stres ve Stresle Başa Çıkma Yöntemleri: Bir Alan Uygulaması	Okutan, Tengilimoğlu (2002)	T.C. Devlet Demiryolları Ankara Bölge Müdürlüğü Marşandiz Logo Bakım Atölyelerinde çalışan 242 memur,362 işçi	Türkiye	Cinsiyet, Medeni Durum, Yaş, Yaşanılan Yer, Sigara Kullanma, Alkol Kullanma, Alkol Kullanma	Tanıtıcı Bilgiler Ölçeği, İş Stres Faktörleri Ölçeği ve Stresle Başa Çıkma Stratejileri Ölçeği	Nicel Araştırma

				Sıklığı, Öğrenim Düzeyi, Çalışma Yılları, Statü, Alınan Ücret, Vardiyalı Çalışma, Ulaşım, Mesaiye Kalma		
A9- Örgüt Yapısı ve Örgütsel Adalet Arasındaki İlişkiler	İçerli (2009)	Türkiye'nin ilk 500 büyük işletmesi listesinde ismini açıklamadığı için araştırma 486 işletme	Türkiye	Örgüt yapısı ile ilgili boyutlar, Örgütsel adalet ve alt boyutları, Cinsiyet, Yaş, Medeni durum, Eğitim düzeyi, Görev unvanı, İşletmedeki çalışma süresi, Çalışma hayatında geçen toplam süresi, Değiştirdiği iş yeri sayısı	Adalet Ölçeği	Nicel Araştırma
A10-Örgütsel Sessizlik: Sessizlik Davranışları ve Örgütsel ve Bireysel Etkileri	Alparslan, Kayalar (2012)	--	Türkiye	Örgütsel davranış, Örgütsel sessizlik, Sessizlik davranışı.	Alan yazı taraması	Nitel Araştırma
A11-İşletmenin Örgüt Yapısının İşgörenlerin Örgütsel	Perçin (2008)	Esenlik İmar İnşaat ve Ticaret Limitet Şirketine ait 11 adet	Türkiye		Literatür Taraması sonucunda hazırlanan,	Nicel Araştırma, İlişkisel

Bağlılığına Etkisine İlişkin Bir Araştırma		markette çalışan 482 personel.			Örgütsel Bağlılık ve Örgütsel bağlılığın arttırılması için bağlılığının sağlanması gereken unsurlar anketi	Tarama Modeli
A12-Örgüt Yapısındaki Değişimlerin Örgüt Kültürü Üzerindeki Etkilerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma	Altunay (2006)	İstanbul ilinde, telekomünikasyon alanında faaliyet gösteren ABC işletmesinde 56 kişi.	Türkiye	Örgütsel yapının temel ve Eylemsel yapı ögeleri, Örgüt kültürü, Örgütün devamlılığı, Verimliliği ve Etkinliği, Örgütte değişiklik	Örgüt kültürü, örgüt yapısı ve örgüt yapısındaki değişimler ile ilgili hazırlanmış anket formu.	Nicel Araştırma
A13-Örgüt Yapısı ile Örgüt Kültürü Arasındaki İlişkinin	Oktay (2016)	154'u erkek 289'u kadın olan THY Teknik A.Ş.	Türkiye	Vizyonun Paylaşımı, Güven Ortamı Oluşma Seviyesi, Katılımcıların desteklenmesi, İletişim sisteminin etkinliği, Ödüllendirme Sisteminin Etkinliği, Yaratıcılık ve Yeniliğe Verilen	Örgüt Kültürü Ölçeği, Örgüt Yapısı Ölçeği	Nicel Araştırma

Örgüt Yapısı ile İlgili Yapılan Çalışmaların Bulgularının İncelenmesi

Çizelge 1 incelendiği zaman A1 ve A9 kodlu çalışmalarda farklı örgüt yapılarını içeren örneklem belirlenirken A2 ve A9 kodlu çalışmalar Karayolları ve Demiryolları

Müdürlükleri'nin çalışanları örneklemi oluşturmuştur. A3 kodlu araştırmada İstanbul'da olan bilişim şirketi çalışanları, A5 kodlu araştırma bir kurum çalışanları, A11 kodlu çalışmada inşaat ve ticaret alanındaki bir işletmedeki insanlar ve A12 kodlu araştırmada ise İstanbul ilinde telekomünikasyon alanında olan işletme çalışanları ele alınarak bahsedilen kodların örneklemini tek bir işletmeye bağlı kalınarak örneklem seçilmiştir. A13 araştırmada THY teknik çalışanlar örneklem olarak alınmıştır.

A5 kodlu çalışmada örneklem devlet veya vakıf üniversitelerindeki akademisyenlerdir. A6 ve A7 kodlu araştırmalarda hastane sektöründeki sağlık çalışanları örneklimi oluşturmuştur. A1 kodlu araştırma biçimselleşme, uzmanlaşma, farklılaşma, standartlaşma, merkezileşme derecesi değişkenlerin bulunduğu bir araştırmadır. A3 kodlu araştırmada örgüt iklimini algıları, yabancılaşma düzeyi, olumlu organizasyon yapısı, destek iklimi, risk alma iklimi, bireysel sorumluluk iklimi değişkenleri bulunurken A4 kodlu araştırmada cinsiyet, medeni durum, yaş, çocuk Sayısı, eğitim düzeyi, meslek, aylık gelir değişkenleri bulunmaktadır. A5 kodlu çalışmada ise cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim düzeyi, kurum, çalışılan birim, akademik unvan, üniversite statüsü, üniversite kuruluş Tarihi değişkenleri kullanılmıştır. A6 kodlu araştırmada ise cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim düzeyi, kurum, çalışılan birim, görev yeri sayısı, çalışma statü, hekim unvan, pozisyon değişkenleri bulunmaktadır. A7 kodlu araştırmada mobbing, örgüt yapısı değişkenleri kullanılmıştır., A8 kodlu araştırmada cinsiyet, medeni durum, yaş, yaşanılan yer sigara kullanma, alkol Kullanma, alkol Kullanma sıklığı, öğrenim düzeyi, çalışma yılları, statü, alınan ücret, vardiyalı çalışma, ulaşım, mesaiye kalma gibi değişkenleri bulunmaktadır. A9 kodlu çalışmada örgüt yapısı ile ilgili boyutlar, örgütsel adalet ve alt boyutları, cinsiyet, yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, görev unvanı, işletmedeki çalışma süresi, çalışma hayatında geçen toplam süresi, değiştirdiği iş yeri sayısı değişkenleri yer alırken A10 kodlu araştırmada örgütsel davranış, örgütsel sessizlik, sessizlik davranışı değişkenleri vardır. A11 kodlu araştırmada örgütlenme tarzları, işgörenlerin örgütsel bağlılığı, yönetim tarzları, örgüt kültürü değişken olarak belirlenmiştir. A12 kodlu çalışmada örgütsel yapının temel ve eylemsel yapı ögeleri, örgüt kültürü, örgüttün devamlılığı, verimliliği ve etkinliği, örgütte değişiklik değişkenleri bulunmaktadır. A13 kodlu araştırmada vizyonun paylaşımı, güven ortamı oluşma seviyesi, katılımcıların desteklenmesi, iletişim sisteminin etkinliği, ödüllendirme sisteminin etkinliği, yaratıcılık ve yeniliğe verilen değer değişkenleri kullanılmıştır.

Değer A1 kodlu çalışmada yarı yapılandırmış görüşme, odak grup veri toplama araçları kullanılmıştır. A2, A4, A11, A12 kodlu araştırmalarda veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. A3 kodlu araştırma Yabancılaşma Ölçeği, Örgüt İklimi Ölçeği, A5 kodlu araştırmada okul yapısının etkililiği, kolektif yeterlik, tükenmişlik, işten ayrılma niyeti, işe duyulan ilgi, örgütsel bağlılık, iç doyumu, stres, bireysel performans, sinizm, örgütsel sessizlik ve birey örgüt uyumu ölçekleri, A6 Örgütsel Yapı Ölçeği, A7 kodlu araştırma Olumsuz Davranışlar Ölçeği, A8 kodlu çalışmada tanıtıcı bilgiler ölçeği, Stres faktörleri ölçeği ve stresle başa çıkma stratejileri ölçeği kullanılmışken A9 kodlu araştırmada adalet ölçeği veri toplama aracı olarak kullanılırken A13 kodlu çalışmada ise örgüt kültürü ölçeği, örgüt yapısı ölçeği kullanılmıştır. A1 nitel ve alan araştırması A10 kodlu araştırma ise nitel araştırma yöntemi

kullanılırken A3, A4, A6, A7, A8, A9, A11, A12, A13 kodlu araştırmalar nicel yöntemini kullanırken A5 ve A11 kodlu araştırmalar ilişkisel tarama modelini kullanmışlardır.

Çizelge 2. *İşveren Tutumlarını Ele Alan Çalışmalar*

Araştırma Adı	**Yazar(lar) ve Yıl**	**Çalışma Grubu**	**Ülke**	**Değişkenler**	**Veri Toplama Araçları**	**Araştırma ve Veri Analiz Yöntem**
B1-Türkiye'de Ataerkinin Kadın İstihdamı Tabusu: İşveren Tutumları Üzerine Bir Uygulama	Şahankaya A, Dedeoğlu (2023)	Malatya, Şanlıurfa ve Adıyaman OSB'lerdeki 15 İşveren/Yönetici	Türkiye	Cinsiyet, İl, Sektör, OSB'lerde kurulan işletmelerin işverenlerinin/ yöneticilerinin kadın istihdam etmeye yönelik tutumları	Anket ve 15 kişi ile derinlemesine görüşme	Nicel ve Nitel Araştırma Yöntemi (Karma Yöntem)
B2-Lise Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Hafif Düzeyde Zihin Engelli Öğrencilerin Staj Süreçlerine İlişkin İşveren Tutumları	Şener, Tanrısever (2017)	Kastamonu ilindeki İhsan Ozanoğlu Özel Eğitim Mesleki Eğitim Merkezinde bulunan Konaklama ve Seyahat Hizmetleri ile Yiyecek ve İçecek Hizmetleri alanlarındaki öğrencilere staj yapma fırsatı veren 11 işveren	Türkiye	Çalışan Sayısı, İşveren Bakış Açıları ve Tutumları	Tam Yapılandırılmış Görüşme Tekniği	Nitel Araştırma Yöntemini n Fenomonolojik Deseni ve İçerik Analizi Yöntemi

B3-Bolu İlindeki İşverenlerin Engelli Çalışanlara Yönelik Tutumları	Eratay, Elendeniz Çetin (2013)	Bolu ilinde 2012 yılında Bolu Ticaret ve Sanayi Odasına Kayıtlı 14 Meslek Grubundan 2422 İşveren.	Türkiye	Cinsiyet, Yaş, Eğitim durumu, Çalışma sektörü türü, Mesleki deneyim, Engelli Yakını Olup Olmaması, Kendilerinde Engel Olup Olmaması.	Kişisel Bilgi Formu ve İşverenlerin Engelli Çalışanlarına Yönelik Tutum Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi
B4-Sektörler İtibariyle İşverenlerin Yaşlı İstihdamına İlişkin Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma	Korkut, Bulduk (2021)	Burdur ilinde faaliyet gösteren 18 işveren	Türkiye	Sektörel Durum, Yaş, Cinsiyet, Eğitim Durumu, Çalışan Sayısı, Yaşlı Çalışan Sayısı ve Verimlilik, Yeniliklere Uyum Sağlayabilme Yetenekleri, İşyerinde Stres Yönetimindeki Rolleri ve İşe devamsızlık davranışları	Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu	Nitel Araştırma Yöntemi

B5-İstanbul Meslek Hastalıkları Hastanesi'nin mesleki deri hastalıkları açısından işveren tutumu ve işçi sağlığı üzerindeki etkinliği	Güder (2019)	2014-2015 yıllarında İstanbul Meslek Hastalıkları Hastanesi'ne başvurup mesleki dermatoz tanısı konulan 56 hasta	Türkiye	Yaş, Cinsiyet, Muayene Bulguları, Tanıları, Hastalık Tutulum Bölgeleri, Bölüm Değişimi Yapılan, Yapılmayan, İşten Çıkarılan Hastaların Muayene ve Konsültasyon Verileri ve Meslek Grupları	Klinik Bulgular ve Avrupa Standart Serisi Deri Yama Testi	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli
B6-İşkur Tarafından Uygulanan İşbaşı Eğitim Programlarına İlişkin İşverenlerin Tutumu Üzerine Bir Araştırma: Isparta İli Örneği	Aytekin, Işık (2022)	2020 yılında Isparta Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü'nün düzenlemiş olduğu İEP programından yararlanan 369 işverenler	Türkiye	Çalışan Sayısı, Sektör, İEP'ten Yaralanan/Yararlanmayan Teşvikler ve İEP Hakkındaki Tutumlar	Anket	Nitel Araştırma
B7-İşverenlerin Engellilere Yönelik Tutumları ile Engelli Çalışanların Çalışma Alanına Yönelik Görüşlerin İncelenmesi	Anlı (2019)	Konya ili Selçuklu, Meram ve Ereğli'deki İşyerlerinde bulunan 55 işveren yetkilisi ve 35 engelli çalışan	Türkiye	Cinsiyet, Eğitim Düzeyi, Çalıştığı Sektör, Çalıştığı Kurum, Çalışma Süresi, Engelli Yakının Olup-Olmaması	Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu ve İşyerinde Engelliye Yönelik Tutumlar Ölçeği	Nicel ve Nitel Araştırma (Karma Yöntem)

B8-Türkiye'de Kekemeliği Olan Bireylere Karşı İşverenlerin Tutumu – İzmir Örneklemi	Çağlayan (2019)	İzmir İlindeki Beş İş Alanından (sağlık hizmeti, eğitim hizmeti, fabrika/şirket, kafe/restoran ve mağaza) 118 işveren	Türkiye	Cinsiyet, Eğitim Durumları, Beş İş Alanı (sağlık hizmeti, eğitim hizmeti, fabrika/şirket, kafe/restoran ve mağaza), İşverenlerin Kekemeliği Olan Bireyler ile Bedensel Engeli Olan Bireylere Karşı Genel İzlenimleri	İnsan Özellikleri Kamuoyu Anketi-Kekemelik (POSHA-S) Türkçe Çevirisi	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli
B9-İşverenlerin Engelli Çalışanlara Yönelik Tutumları	Akardere (2005)	İstanbul ilinde 50-110 arası işçi çalıştıran 100 işveren	Türkiye	Cinsiyet, Yaş, Eğitim Durumu, Kurum Türü, Mesleki Deneyim, Engelli Yakının Olup Olmaması, Kendilerinde Bir Engel Olup Olmaması, Çalıştırdığı veya çalıştırmayı düşündüğü engelli bireyin engeli	Kişisel Bilgi Anketi, İşverenlerin Engelli Çalışanlara Yönelik Tutum Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli

B10-Engelli İstihdamına Yönelik İşveren Tutumları: Trabzon Örneği	Gönülçalan (2016)	Trabzon ilinde 208 işveren	Türkiye	Cinsiyet, Yaş, Eğitim, Meslek, Meslekte deneyim süresi, Engelli yakını olup olmaması ya da Kendilerinde herhangi bir engel olup olmaması	Engellilerin Çalışmasına Yönelik Tutum Ölçeği (EÇYÖT)	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli

İşveren Tutumları ile İlgili Yapılan Çalışmaların Bulgularının İncelenmesi

Çizelge 2 incelendiği zaman B1, B2, B3, B4, B6, B8, B9 ve B10 kodlu çalışmaların örneklemi araştırmanın yapıldığı illerdeki işverenler tarafından oluşmaktadır. B7 kodlu çalışmanın örneklemini ise işverenler ve engelli çalışanlardan oluşurken B5 kodlu çalışmanın örneklemi hastaneye başvuran 55 hastadır. B1 kodlu araştırmada cinsiyet, il, sektör ve işverenlerin kadın istihdam etmeye yönelik tutumları değişken olarak incelenmiştir. B2 kodlu araştırmanın değişkenleri ise cinsiyet, yaş, eğitim durumu, sektör, işverenin işletmedeki pozisyonu, çalışan sayısı, stajyerin işletme yaptığı iştir. B3 kodlu çalışmada cinsiyet, yaş, eğitim durumu, çalışma sektörü türü, mesleki deneyim, engelli yakını olup olmaması, kendilerinde engel olup olmaması değişkenleri incelenirken B4 kodlu araştırmada sektörel durum, yaş, cinsiyet, eğitim durumu, çalışan sayısı, yaşlı çalışan sayısı ve verimlilik, yeniliklere uyum sağlayabilme yetenekleri, işyerinde stres yönetimindeki rolleri ve işe devamsızlık davranışları değişkenleri incelenmiştir. B5 kodlu araştırmada; yaş, cinsiyet, muayene bulguları, tanıları, hastalık tutulum bölgeleri, bölüm değişimi yapılan-yapılmayan, işten çıkarılan hastaların muayene ve konsültasyon verileri ve meslek grupları değişkenleri yer alırken B6 kodlu araştırmanın değişkenleri; çalışan sayısı, sektör, İEP'ten yaralanan/yararlanmayan teşvikler ve İEP hakkındaki tutumlardır. B7 kodlu araştırmada; cinsiyet, eğitim düzeyi, çalıştığı sektör, çalıştığı kurum, çalışma süresi, engelli yakının olup-olmaması değişkenleri yer almaktadır. B8 kodlu çalışmada; cinsiyet, eğitim durumları, beş iş alanı (sağlık hizmeti, eğitim hizmeti, fabrika/şirket, kafe/restoran ve mağaza), işverenlerin kekemeliği olan bireyler ile bedensel engeli olan bireylere karşı genel izlenimleri değişkenleri ele alınmıştır. B9 kodlu araştırmanın değişkenlerini; cinsiyet, yaş, eğitim durumu, kurum türü, mesleki deneyim, engelli yakının olup olmaması, kendilerinde bir engel olup olmaması, çalıştırdığı veya çalıştırmayı düşündüğü engelli bireyin engelidir. B10 kodlu çalışmada ise; cinsiyet, yaş, eğitim, meslek, meslekte deneyim süresi, engelli yakını olup olmaması ya da kendilerinde herhangi bir engel olup olmaması değişkenleri incelenmiştir. B1 kodlu çalışmada anket ve 15 kişi ile derinlemesine görüşme ile veriler toplanmıştır. B2 kodlu çalışmada veriler: Tam yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. B3 kodlu araştırmada ise; kişisel bilgi formu ve işverenlerin engelli çalışanlarına yönelik tutum ölçeği veri toplama

araçları kullanılmıştır. B4 kodlu araştırmada veri toplama aracı olarak: Yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. B5 kodlu çalışmada ise veriler Klinik Bulgular ve Avrupa Standart Serisi Deri Yama Testi ile elde edilmiştir. B6 kodlu çalışmada anket ile veriler toplanmıştır. B7 kodlu çalışmanın veri toplama araçları: Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu ve İşyerinde Engelliye Yönelik Tutumlar Ölçeğidir. B8 kodlu çalışmada İnsan Özellikleri Kamuoyu Anketi-Kekemelik (POSHA-S) Türkçe Çevirisi veri toplama aracı olarak kullanılmıştır. B9 kodlu araştırmada veriler Kişisel Bilgi Anketi, İşverenlerin Engelli Çalışanlara Yönelik Tutum Ölçeği ile toplanmıştır. B10 koldu çalışmada ise veri toplama aracı olarak Engellilerin Çalışmasına Yönelik Tutum Ölçeği (EÇYÖT) kullanılmıştır. B1 ve B7 kodlu araştırmalarda karma yöntem olan nicel ve nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. B2, B4, B5 ve B6 kodlu araştırmalarda nitel araştırma yöntemi kullanılırken B4 ve B9 kodlu çalışmalarda genel tarama modeli yöntemi kullanılmıştır. B8 kodlu araştırmada Betimsel yöntem kullanılmıştır. B10 kodlu araştırmanın yöntemi ise Nicel Araştırma yöntemidir.

Çizelge 3. *Mesleki Aidiyeti Ele Alan Çalışmalar*

Araştırma Adı	**Yazar(lar) ve Yıl**	**Çalışma Grubu**	**Ülke**	**Değişkenler**	**Veri Toplama Araçları**	**Araştırma ve Veri Analiz Yöntem**
C1-Sınıf Öğretmenlerinin Mesleki Aidiyet Duyguları ile Mesleki Doyum Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Mersin İli Örneği	Aydınol, Üredi (2020)	Mersin'de 2018-2019 öğretim yılında görev yapan sınıf öğretmenleri	Türkiye	Yaş, Cinsiyet, Mesleki Doyum, Mesleki Aidiyet	Minnesota Doyum Ölçeği, Mesleki Aidiyet Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli
C2-Serbest Muhasebeci Mali Müşavir Meslek Mensubu Adaylarının Karşılaştığı Problemler ve Mesleki Aidiyet	Güzle (2024)	Muhasebe Meslek Mensubu Adayı	Türkiye	Muhasebe Meslek Mensubu Adaylarının Karşılaştığı Problemler (çalışma ortamı ve meslek mensubundan kaynaklanan problemler),	Muhasebe Meslek Mensubu Adaylarının Karşılaştığı Problemler Ölçeği, Mesleki Aidiyet Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli

				Mesleki Aidiyet		
C3-Özel Eğitim Okullarında Çalışan Kadrolu, Emekli Ücretli ve Ücretli Öğretmenlerin Mesleki Aidiyet Duygularının Değerlendirilmesi	Şahin (2013)	İstanbul İl'indeki resmi özel eğitim okullarında görev yapan öğretmenler	Türkiye	Statü, Yaş, Cinsiyet, Medeni Hal, Mesleki Kıdem, Mesleki Aidiyet	Mesleki Aidiyet Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi-Karşılaştırmalı Tarama Modeli
C4-Öğretmenlerin Yöneticilerine İlişkin Algıladıkları Liderlik Davranışları ve İletişim Becerileri ile Öğretmenlerin Mesleki Aidiyetlerinin İncelenmesi	Kömerik (2021)	2018-2019 eğitim-öğretim yılında Giresun ilinde ilkokul, ortaokul ve ortaöğretim kademelerinde görev yapmakta olan 251 öğretmen	Türkiye	Cinsiyet, Kıdem, Okul Türü, Liderlik Davranışları, İletişim Becerileri, Mesleki Aidiyet	Liderlik Davranışları Ölçeği, Kişiler Arası İletişim Becerileri Ölçeği, Mesleki Aidiyet Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli
C5-Öğretmenlerin Etkili Okul Algıları ve Mesleki Aidiyet Düzeyleri Arasındaki İlişki	Güler, Çıkrıkçı, Akçay (2020)	2018-2019 eğitim-öğretim yılında İstanbul ve Malatya'daki çeşitli devlet ve özel okullarda görev yapan 350 öğretmen	Türkiye	Etkili Okul Algısı, Mesleki Aidiyet	Okul Etkililiği Ölçeği, Mesleki Aidiyet Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli

C6-Mesleki Aidiyetin Bağımsız Denetim Kalitesi Üzerine Etkisi: Bağımsız Denetçiler Üzerine Bir Araştırma	Selimoğlu, Yeşilçelebi (2014)	Türkiye'de faaliyet gösteren denetim şirketlerindeki araştırmaya katılan bağımsız denetçiler	Türkiye	Bağımsız Denetim Kalitesi, Mesleki Aidiyet	Mesleki Aidiyet Ölçeği, Bağımsız Denetim Kalitesi Anketi	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli
C7- Kadrolu, Sözleşmeli ve Ücretli Statüye Göre Öğretmenlerin Mesleki Aidiyet Duygusunun Değerlendirilmesi (Antalya İli, Alanya İlçesi İlköğretim Okulları Örneği)	Öztaş (2010)	Antalya'nın Alanya ilçesinde görev yapan öğretmenler	Türkiye	Cinsiyet, Kıdem, Okul Türü, Statü, Çalışılan Kademe, Branş, Mesleki Aidiyet	Mesleki Aidiyet Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli
C8-Ebelerde Mesleki Aidiyetin Profesyonel Değer Tutumuna Etkisi	Ünver, Şimşek Küçükkelepçe , Ünver (2022)	Türkiye'nin doğusunda bir ilin il merkezi ve ilçelerindeki kamu hastanelerinde görev yapan ebeler	Türkiye	Yaş, Eğitim Düzeyi, Çalışılan Birim, Çalışma Şekli, Çalışma Süresi, Ebelerin Profesyonel Değerleri, Ebelik Aidiyeti	Ebelik Aidiyet Ölçeği (EAÖ), Ebelerin Profesyonel Değerleri Ölçeği (EPDÖ)	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli
C9-Din Görevlilerinin Mesleki Aidiyetleri, Mesleki Tükenmişlik Tutumları ve Hizmet İçi Eğitime Bakışları	Doğan (2013)	Türkiye'nin belirli illerindeki İl/İlçe Müftülükleri ve belirlenen Eğitim Merkezlerinde görev alan din görevlileri	Türkiye	Hizmet İçi Eğitim Tutum, Mesleki Aidiyet, Tükenmişlik	Hizmet İçi Eğitim Tutum Ölçeği, Tükenmişlik Ölçeği, Mesleki Aidiyet Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli

C10-Çevrim İçi Öğrenme Ortamlarının Ebelik Öğrencilerinin Mesleki Aidiyet ve Öz Etkililik-Yeterlilik Düzeylerine Etkisi	Aker, Aydın Kartal (2023)	Bir kamu üniversitesinin Ebelik Bölümü öğrencileri	Türkiye	Mesleki Aidiyet, Öz Yeterlilik	Ebelik Aidiyet Ölçeği (EAÖ), Öz Etkililik-Yeterlik Ölçeği (ÖEY)	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli
C11-An Examination Of Professional Commitment İn Public Accounting	Aranya, Pollock ve Amernic (1981)	Kanada'daki kamu çalışanları ve yöneticileri	Kanada	Mesleki Bağlılık, Organizasyonel Bağlılık	Organizasyonel Bağlılık Ölçeği, Mesleki-Organizasyonel Çatışma Ölçeği, Gelir Memnuniyeti Ölçeği, Mesleki Bağlılık Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli
C12-Sense of belonging and new graduate job satisfaction.	Winter-Collins, Alison, Mc Daniel ve Anna (2000)	Yeni mezun 95 hemşire	ABD	Mesleki Aidiyet, İş Tatmin Düzeyi	Aidiyet Duygusu Ölçeği, İş Doyumu Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli
C13-A meta-analytic review of occupational commitment: relations with person- and work-related variables	Lee, Carswell ve Allen (2000)	Çeşitli mesleki gruplardan ve iş alanlarından 746 ile 15,774 katılımcı	ABD	Mesleki bağlılık, iş tatmini, iş performansı, işyeri bağlılığı	Mesleki Bağlılık Ölçeği, İş Tatmin Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli

C14-Teacher job satisfaction and motivation to leave the teaching profession: Relations with school context, feeling of belonging, and emotional exhaustion	Skaalvik ve Skaalvik (2011)	2,569 Norveçli ilkokul ve ortaokul öğretmeni	Norveç	İş Doyumu, Aidiyet Duygusu ve Duygusal Tükenme	Değer Uyumu Ölçeği, Yönetici Desteği Ölçeği, Meslektaşlarla İlişkiler Ölçeği, Velilerle İlişkiler Ölçeği, Zaman Baskısı Ölçeği, Disiplin Sorunları Ölçeği, Aidiyet Hissi Ölçeği, Duygusal Yorgunluk Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi-Yapısal Eşitlik Modeli
C15-Professional Commitment and Satisfaction among Teachers in Urban Middle Schools	Shann (1998)	Şehir ortaokullarında görev yapan 92 öğretmen	ABD	Mesleki Bağlılık, İş Tatmini, Öğretmenlerin Çalışma Koşulları	Mesleki Bağlılık Ölçeği, İş Tatmin Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi-İlişkisel Tarama Modeli

Mesleki Aidiyet ile İlgili Yapılan Çalışmaların Bulgularının İncelenmesi

Çizelge-3 incelendiğinde C1, C2, C3, C4, C5, C6, C7, C8, C9 ve C10 kodlu çalışmalar Türkiye'de yürütülmüşken C11 kodlu çalışma Kanada; C12, C13 ve C15 kodlu çalışmalar ABD; C14 kodlu çalışma Norveç'te yürütülmüştür. C1, C3, C4, C5, C7, C14 ve C15 kodlu çalışmaların örneklemini öğretmenler oluşturuyorken C13 kodlu çalışmanın örneklemini birbirinden farklı meslek gruplar ve iş alanları oluşturmaktadır. C2 kodlu çalışmanın örneklemi muhasebe meslek mensubu adayları ve C10 kodlu çalışmanın örneklemi ebelik adayları iken C6 kodlu çalışmanın örneklemini bağımsız denetçiler oluşturmaktadır. C8 kodlu çalışmanın örneklemi ebeler, C12 kodlu çalışmanın örneklemi hemşireler iken C9 kodlu alışmanın örneklemini din görevlileri oluşturmaktadır. C11 kodlu çalışmanın örneklemini kamu çalışanları ve yöneticileri oluşturmaktadır.

C1 kodlu çalışmada yaş, cinsiyet ve mesleki doyum değişkenlerinin mesleki aidiyete etkisi araştırılırken C2 kodlu çalışmada muhasebe meslek mensubu adaylarının karşılaştığı problemler değişkenlerinin mesleki aidiyete etkisi araştırılmıştır. C3 ve C7 kodlu çalışmalarda statü, yaş, cinsiyet, medeni hal ve kıdem değişkenlerinin mesleki aidiyete etkisi incelenirken C4 kodlu çalışmada ek olarak okul türü, liderlik davranışları ve iletişim becerileri değişkenlerinin mesleki aidiyete etkisi araştırılmaktadır. C5 kodlu çalışmada etkili okul algıları değişkeninin, C6 kodlu çalışmanın bağımsız denetim kalitesi değişkeninin mesleki aidiyete etkisi incelenmektedir. C8 kodlu çalışmada yaş, eğitim düzeyi, çalışılan birim, çalışma şekli, çalışma süresi ve ebelerin profesyonel değerleri değişkenlerinin mesleki aidiyete etkisi araştırılmıştır. C9 kodlu çalışmada hizmet içi eğitim tutumu ve tükenmişlik değişkenlerinin, C10 kodlu çalışmada öz yeterlilik değişkeninin mesleki aidiyete etkisi incelenmiştir. C11 kodlu çalışmada organizasyonel bağlılık değişkeninin mesleki aidiyete etkisi incelenmektedir. C12 kodlu çalışmada iş tatmini değişkeninin mesleki aidiyete etkisi araştırılıyorken C13 kodlu çalışmada ek olarak iş performansı ve işyeri bağlılığı değişkenlerinin mesleki aidiyete etkisi araştırılmaktadır. C14 kodlu çalışmada duygusal tükenme ve iş doyumu değişkenlerinin mesleki aidiyete etkisi inceleniyorken C15 kodlu çalışmada iş tatmini ve öğretmenlerin çalışma koşulları değişkenlerinin mesleki aidiyete etkisi incelenmektedir.

Çizelge-3'teki veriler incelendiğinde Mesleki Aidiyet Ölçeği haricinde C1 kodlu çalışmada Minnesota Doyum Ölçeği, C2 kodlu çalışmada Muhasebe Meslek Mensubu Adaylarının Karşılaştığı Problemler Ölçeği, C4 kodlu çalışmada Liderlik Davranışları Ölçeği, Kişiler Arası İletişim Becerileri Ölçeği; C5 kodlu çalışmada Okul Etkililiği Ölçeği, C6 kodlu çalışmada Bağımsız Denetim Kalitesi Anketi, C8 kodlu çalışmada Ebelik Aidiyet Ölçeği (EAÖ), Ebelerin Profesyonel Değerleri Ölçeği (EPDÖ); C9 kodlu çalışmada Hizmet İçi Eğitim Tutum Ölçeği, Tükenmişlik Ölçeği; C10 kodlu çalışmada Ebelik Aidiyet Ölçeği (EAÖ), Öz Etkililik-Yeterlik Ölçeği (ÖEY); C11 kodlu çalışmada Organizasyonel Bağlılık Ölçeği, Mesleki-Organizasyonel Çatışma Ölçeği, Gelir Memnuniyeti Ölçeği; C12 kodlu çalışmada İş Doyum Ölçeği, C13 ve C15 kodlu çalışmalarda İş Tatmini Ölçeği, C14 kodlu çalışmada Değer Uyumu Ölçeği, Yönetici Desteği Ölçeği, Meslektaşlarla İlişkiler Ölçeği, Velilerle İlişkiler Ölçeği, Zaman Baskısı Ölçeği, Disiplin Sorunları Ölçeği ve Duygusal Yorgunluk Ölçeği veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

C1, C2, C3, C4, C5, C6, C7, C8, C9, C10, C11, C12, C13, C14 ve C15 kodlu çalışmalar bilimsel araştırma yöntemlerinde nicel araştırma yöntemini kullanmaktadır. C1, C2, C4, C5, C6, C7, C8, C9, C10, C11, C12, C13 ve C15 kodlu çalışmalar nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama modelini kullanırken C3 kodlu çalıma karşılaştırmalı tarama modelini, C14 kodlu çalışma yapısal eşitlik modelini kullanmaktadır.

Çizelge 4. *Çalışmaların yurt içi/ yurt dışı alan yazın dağılımı*

	N*
Yurt içi alanyazın:	33
Yurt dışı alanyazın:	5

Araştırma Sayısı*

Çizelge 4'te "Örgüt Yapısı, İşveren Tutumları ve Mesleki Aidiyet" konuları ile alakalı yurt içi ve yurt dışı çalışmalar yer almaktadır. Buna göre 33'u yurt içi alan yazısı çalışması, 5'i ise yurt dışı çalışmasıdır.

Çizelge 5. *Çalışmaların Türü*

Çalışma Türü	**N***
Makale:	23
Tez:	14
Yönerge- Kılavuz-Dergi-Müdahale kitabı:	1

Araştırma Sayısı*

Çizelge 5'te ele alınan araştırmaların türlerinin dağılımı belirtilmektedir. Çizelgedeki dağılıma göre çalışmaların 1 adeti yönerge-kılavuz-dergi-müdahale kitabı, 23 adeti makale, 14 adeti ise tezden oluşmaktadır.

Çizelge 6. *Araştırmanın İçeriği*

Araştırmanın İçeriği	**N***
Örgüt Yapısı kavramını ele alan çalışmalar	11
Örgüt Kültürü kavramını ele alan çalışmalar	3
Örgütsel Stres kavramını ele alan çalışmalar	2
İşveren Tutumları kavramını ele alan çalışmalar	10
İşçi Sağlığı kavramını ele alan çalışmalar	1
Mesleki Aidiyet kavramını ele alan çalışmalar	15
Mesleki Doyum kavramını ele alan çalışmalar	4
Mesleki Tükenmişlik kavramını ele alan çalışmalar	1

Araştırma Sayısı*

Çizelge 6' te araştırmaların içeriğinin dağılımı bulunmaktadır. Çizelgeye göre çalışma içeriğinde örgüt yapısını ele alan 11 çalışma, örgüt kültürünü ele alan 3 çalışma, örgütsel stresi ele alan 2, işveren tutumlarını ele alan 10 çalışma, işçi sağlığını ele alan 1 çalışma, mesleki aidiyet kavramını ele alan 15 çalışma, mesleki doyumu ele alan 4 ve mesleki tükenmişliği ele alan 1 çalışmaya yer verilmiştir.

Çizelge 7. *Çalışmaların Hedef Kitlesi*

Hedef Kitle	**N***
İşgörenlere Yönelik çalışma	13
İşverenlere Yönelik Çalışma	8
Öğretmenlere Yönelik Çalışma	7
Ebeler/Ebelik Adaylarına Yönelik Çalışma	2
Akademisyenlere Yönelik çalışma	1
İşletmelere Yönelik çalışma	1
İşverenlere ve Engelli Çalışanlara Yönelik Çalışma	1
Hastalara Yönelik Çalışma	1
Muhasebe Meslek Mensubu Adaylarına Yönelik Çalışma	1
Bağımsız Denetçilere Yönelik Çalışma	1
Din Görevlilerine Yönelik Çalışma	1

Araştırma Sayısı*

Çizelge 7'de hazırlanmış olan çalışmada kullanılan araştırmaların hedef kitlesine göre dağılımları verilmiştir. Bu çizelgedeki verilere göre işgörenlere yönelik yapılan 13 çalışma, işverenlere yönelik yapılan 8 çalışma, öğretmenlere yönelik 7 çalışma, ebeler/ebelik adaylarına yönelik 2 çalışma; akademisyenlere, işletmelere, işveren ve engellilere, hastalara, muhasebe meslek mensubu adaylarına, bağımsız denetçilere ve din görevlilerine yönelik 1 çalışma bulunmaktadır.

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Örgütler hayatımızın çoğu yerinden önemli bir yer edinmiştir. Çoğu örgüt belirgin şekillere sahip olsalar da yaşamın içine yaygınlaşmış çok çeşitli örgüt şekillerinden bahsetmek mümkündür. Örgütteki düzenli olan ilişkilerin tümü örgütsel yapıyı oluşturur. Örgütler ortak hedeflerini ulaşmak için oluşturulmuş sistemlerdir (Haman, 2016). Yapılan çalışmada örgüt yapı ve nitelikleri bireyin davranışlarını belirlenmiş kalıplar kapsamında gözle görülür hale geldiği bilinmektedir (Uçar ve Duygulu, 2016). Örgüt yapıları oluşturulurken çalışma ortamlarının verimliliği, konumu, şartları da belirlenmelidir. Çünkü örgütün hep bir yerde tutan ve örgütün sürekliliği için hayati değere sahip unsur iletişimdir. Örgüt yapısının planlanmış ve bilinçli bir şekilde inşa edilmesi örgütte biçimsel olan bir iletişim düzenin meydana gelmesini sağlamaktadır (Altunay, 2006).

Haman (2016) Sadece emir-komuta şeklinin uygulanmasının öneren dikey örgüt modellerinde departmanlar arası iletişim, emir-komuta dikey kanallar yolu ile sağlanır. Etkili olan bir örgütsel iletişim düzeneği ile iş görenler kendilerini örgüt için önemli görmekte ve örgüte olan bağlılık düzeyleri artmaktadır. Bu pencereden bakıldığında örgütsel iletişim düzeni işletmenin sinir sistemi olarak adlandırmaktır. İçerli (2009) çalışmasında örgütün iletişim kanallarının net olması, saydam bir yapının olması, bilgi akışının devamlı ve doğru olması işgörenin örgütsel etkinliklere katılımını artırıcı bir etki olusturmaktadır.

Gençer Çelik (2023) çalışmasında kurumun organizasyon yapısının olumlu olması, risk almayı desteklemesi, destekleyici olan örgütte sahip olması, kişisel açıdan sorumluluk üstlenmeyi teşvik etmesi çalışan kişilerin yabancılaşma düzeyini azaltmaktadır. Çalışanların işe yabancılaşmasını azaltan en önemli iklim faktörü ise bireysel sorumluluk almayı destekleyen bir örgüt iklimine sahip olunmasıdır.

İçerli (2009) Çalışan kişilerin örgüt içinde çabanın tebrik edilmesi ve ödüllendirilmesini beklemektedirler. Örgütte tebrik ve ödüllendirmeyle ilgili olan ilke ve politikaların daha önce bir zamandan belirlenmiş olan kurallara göre olması çalışanlar için motive edici bir etki yaratabilir. Ayrıca çalışan kişilerin görevlendirme durumlarında kararlarda söz haklarının olması çalışan kişilerde adalet duygu durumlarında olumlu yönde etki eder. Tam aksine bir durum ile karşılaşıldığında yapılan çalışmalarda çalışan kişilerin yabancılaşma seviyelerinin artması, çalışan kişilerden odak noktasından sapmalara (Shantz vd., 2015), iş yeri için gönüllü davranışlarında azalmaya (Suárez-Mendoza ve Zoghbi-Manrique-de-Lara, 2007), çalışan kişilerin performans seviyelerinde düşüşlere (Kartal, 2018; Amarat, Akbolat, Ünal ve Güneş Karakaya, 2019; Kaynak, Toklu, Elci, ve Toklu, 2016), ve örgüt sağlığında bozulmalara (Özer, Uğurluoğlu, Saygılı ve Songür, 2019) sebep olduğu düşünüldüğünde, çalışan kişilerin yabancılık seviyeleri düşük seviyede tutulması gerekmektedir. Bu refah durumu organizyonun sorumluluğundadır. Organizyon sorumlulukları genel olarak yöneticiler üstlenmektedirler.

Örgüt yapısında bir değişiklik yapılması istendiğinde ya da farklı gelişmeler yaşanması istenmesi durumda örgüt yapısındaki yöneticilerinde önemli görevleri vardır. Altunay (2006) çalışmasında örgütün etkinlikleri ve verimlik seviyelerini arttırmak için örgütte gerçekleştirmekte olunan değişimlerin, örgütün kültür yapısıyla ve çevre ile uyumlu olmalıdır. Değişimi gerçekleştirecek bireylerin taşıdığı rol çok önemlidir. Değişimi gerçekleştirecek kişinin, çevreyi iyi tanıyan, çevre durumlarına ilgili, konu da bilgi sahibi, en önemlisi örgütünü ve örgütü oluşturan çalışanları iyi tanıyan ve yorumlayan biri olması gerekmektedir şeklinde bilgiyi desteklemiştir.

Mekanik örgüt yapılarının belirli kavramlara (yetki, görev, sorumluluk vb. gibi) eklenmiş olan geleneksel misyon, davranışı bireyin bilincin ilerisine götürebilmesi belirlenen bir düzeye indirgemektedir (Uçar ve Duygulu, 2016).

Haman (2016) Örgütsel yapıyı formüle eden ve standardize eden içerisinde tekno-yapı bulunan mekanik örgüt yapılarında hiyerarşiye dayalı bir iletişim şekli bulunmaktadır. Bu tarz yapılarda iletişim yavaşlamaktadır ve sorunlar ile karşılaşılmaktadır. (Çalış ve Tokat, 2013) çalışmasında örgütün yapısında klasikleşme düzeyinin, hiyerarşi seviyesinin artması, amaçların belirgin hale gelmesi, iş bölümü ve uzmanlık seviyesinin artması, yönetim kısmında birliğinin oluşmaması,

formal düzenin, kapalı iletişim modelinin artması ve denetim kısmının daralarak, bireylere daha az yetkinin verilmesi, karar verme durumlarında üst kademelerde toplanması gibi unsurların oluşmasına göre artmaktadır.

Yıldız (2018) çalışmasında düzeyi en yüksek olan mekanik örgüt yapısı algısına hemşirelik departmanında çalışan işçiler sahiptir. Sahiptirler. Çünkü hastanede hemşireler, tüm birimlerde çalışabilmeleri, sert olan iş tanımları (servis bölümlerinde kendilerinin ve doktorların günlük yapacağı işlerden sorumlu olmaları vb.) belirlenmiş mecrada veya birimde uzman olmadıkları için karar alamamalarından ötürü rahat faaliyet gösterememek gibi sebepler örgüt yapısını mekanik şeklinde düşünmelerine yol açmaktadır bilgileri ile destekler niteliktedir.

Örgüt yapılarını oluşturan en önemli unsurlardan biri ise örgüt içinde olan iş gören ve iş veren tutumlarıdır.

Tutum, Bireyin insanlar, olaylar ve cansız varlıklar karşısında takındığı davranış biçimi şeklinde tanımlanmaktadır (Oğuzkan, 1981). Tutumu birçok araştırmacı tanımlamış ve tutumlar ile ilgili çalışmalar yapmışlardır. Tutumların değişmesinde iki faktör etkilidir. Bunlardan ilki bilgilendirme diğeri ise etkileşimde bulunmadır. Bilgilendirme: yeni bilgilerin sunulmasıyla inanılanları etkileyerek tutumların bilgi boyutu değişebilmesini bize anlatmaktadır. Etkileşimde bulunma ise kişinin, nesne ve kümelerle etkileşim içinde olmasıdır (Özyürek, 2000).

İşveren tutumları, işverenlerin: çalışanlarına, iş ortamına ve iş sürecine yönelik davranışları ve tutumları olarak tanımlanabilir. İşveren tutumları; işgörünlerin tutumlarını da doğrudan etkileyen bir faktör olduğu yapılan literatür taramasında dikkat çekmektedir.

İşverenlerin tutumları ile ilgili yapılan araştırmaların daha çok engelli çalışanlara yönelik işveren tutumları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. İşverenler, engellilerin istihdamında genel olarak engellilik derecesi az olanları ve belli özür gruplarını tercih ettikleri araştırmalarda görülmektedir (Karataş, 1999). Gönülçalan (2016), yapmış olduğu engelli istihdamına yönelik işveren tutumlarını incelediği çalışmasında, işverenlerin engelli bireylerin işe alınmasına ve bu bireylerle birlikte çalışılmasına yönelik tutumlar da işverenlerin yaşı, cinsiyeti, eğitimi, mesleği, çalışma süreleri, engelli yakını olup olmaması, engelinin olup olmamasının, engelli istihdam etmeye yönelik tutumları üzerinde etkili olmadığı tespit edilmiştir. İşverenlerin engelli istihdam etmeye yönelik genel tutumlarının ise orta düzeyde olduğu tespit edildiğini belirtmektedir. Akardere (2005), işverenlerin demografik özelliklerine göre engelli çalışanlara yönelik tutumlarını incelediği çalışmasında; cinsiyet yaş, eğitim durumu, kurum türü, mesleki deneyime göre tutumların farklılaşmadığı sonucuna ulaşmıştır. Anlı'nın (2019), işverenlerin engellilere yönelik tutumları ile engelli çalışanların çalışma alanına yönelik görüşlerini incelediği çalışmada: İşverenlerin engelli çalışanlara karşı olumlu tutum içinde olduğu, engelli çalışanların ise işverenlerin engelli çalışana yönelik tutumları ve sorunlara yaklaşımı konusunda ayrıldıkları sonucuna ulaşmıştır. Eratay ve Eldeniz Çetin'in (2013), işverenlerin engelli çalışanlara yönelik tutumlarını araştırdığı çalışmasında işverenlerin engelli çalışanlarına yönelik tutumları orta düzeyde bulunmuştur. Şener ve Tanrısever'in (2017), zihinsel engelli öğrencilerin staj dönemi ile ilgili işveren tutumlarını incelediği çalışmasında, İşyerlerine stajyer öğrenci kabul etmeden önce olumsuz tutumları ve önyargıları olan işverenlerin, stajyer öğrencilerle çalışma ortamında birlikte çalıştıktan sonra tamamen olumlu yönde düşünmeye

başladıklarını belirtmektedir. Literatür incelendiğinde engelli çalışanlar ve işverenler ile yapılan çalışmalarda engelli çalışanlara basit ve uzmanlık gerektirmeyen ve engelli çalışanların kapasitelerinin üstündeki işlerde yer aldıkları ya da engelli çalışanlara hafif işlerde, engelini zorlamayacak işlerde yer aldıkları bulgularıyla benzerlik göstermektedir (Anlı, 2019).

Çağlayan (2019), kekemeliği olan bireylere karşı işveren tutumlarını incelediği çalışmasında İşverenlerin kekemeliği olan bireylere karşı olumsuz tutumlara sahip olduğu ve kekemeliğin işverenler tarafından istenmeyen bir özellik olduğu sonucuna ulaşmaktadır. İşverenler tarafından iş alanı, yaş, cinsiyet ve eğitim durumu fark etmeksizin kekemeliğe ve kekemeliği olan bireylere yönelik benzer olumsuz tutumlar ve damgalamalar söz konusudur (Çağlayan, 2019).

Korkut ve Bulduk'un (2021) yaşlılara yönelik işveren tutumlarını incelediği çalışmada ise sektöre göre işverenlerin tutumlarının olumlu yönde olduğunu belirtmiştir.

Aytekin ve Işık'ın (2022) yapmış olduğu işyeri eğitim programlarına karşı işverenlerin tutumlarını incelediği çalışmasında programdan yararlanan işverenlerin tekrar yararlanmak istediği sonucuna ulaşmıştır. Program süresince katılımcıların ücretlerinin İŞKUR tarafından karşılanması ve işverenlere herhangi bir maliyet oluşturmaması tekrar yararlanmak istemelerinin ilk nedenlerinden olduğu da yapılan çalışmada belirtilmektedir.

Güder (2019), mesleki deri hastalıkları açısından işveren tutumu ve işçi sağlığı üzerindeki etkinliği incelediği çalışmasında hastanenin koyduğu tanılar çerçevesinde alınan kararların ve işverene tavsiyelerin etkin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan literatür taramasında işveren tutumların en çok engellilere göre nasıl olduğu üzerinde durulmaktadır. Kadınlara yönelik işveren tutumlarının nasıl olduğu ile ilgili sınırlı sayıda araştırma bulunmaktadır. Adar ve Dedeoğlu'nun (2023) kadın çalışan istihdamına yönelik işveren tutumlarını ele aldığı çalışmasında kadınların işverenler tarafından görece daha zor işlerde çalıştıkları sonucuna ulaşılmaktadır.

Mesleki aidiyet, bireylerin mesleklerine duydukları bağlılık ve kendilerini mesleklerine ne derece ait hissettikleri anlamına gelir (Lee, Carswell, & Allen, 2000). Bu çalışmada, farklı meslek gruplarındaki bireylerin mesleki aidiyet düzeyleri ve mesleki aidiyeti etkileyen çeşitli değişkenler incelenmiştir.

Aydınol ve Üredi (2020), sınıf öğretmenlerinin mesleki aidiyet ve mesleki doyumu üzerine yaptıkları çalışmalarında mesleki aidiyet kavramının cinsiyet faktörüne göre farklılık göstermediğini tespit etmişlerdir. Buna benzer olarak Kömerik (2021), okul yöneticilerinin liderlik tutumları ve iletişim becerilerinin öğretmenlerin mesleki aidiyetine etkisini incelediği çalışmasında; Shann (1998) kentsel ortaokullarda öğretmenlerin mesleki bağlılık ve memnuniyetleri üzerine yaptığı çalışmasında benzer bulguları elde etmişlerdir. Bütün bunların aksine Winter-Collins, Alison, Mc Daniel ve Anna (2000) yeni mezunların aidiyet duygusu üzerine yaptıkları çalışmalarında kadınların mesleki aidiyet duygusunun erkeklere göre daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

Doğan (2013), din görevlilerinin mesleki aidiyet ve mesleki tükenmişlikleri üzerine yaptığı çalışmasında yaş arttıkça mesleki aidiyetin artış gösterdiğini tespit etmiştir. Buna ek olarak yine aynı çalışmasında meslekteki hizmet süreleri arttıkça mesleki aidiyetin de artış gösterdiğini tespit etmiştir. Winter-Collins, Alison, Mc Daniel ve Anna (2000) yeni mezunların aidiyet duygusu üzerine yaptıkları çalışmalarında; Ünver, Şimşek Küçükkelepçe, Ünver (2022) ebelerin mesleki aidiyeti üzerine yaptıkları çalışmalarında benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Benzer olarak Kömerik (2021), okul yöneticilerinin liderlik tutumları ve iletişim becerilerinin öğretmenlerin mesleki aidiyetine etkisini incelediği çalışmasında kıdem arttıkça mesleki aidiyetin arttığını tespit etmiştir.

Winter-Collins, Alison, Mc Daniel ve Anna (2000) yeni mezunların aidiyet duygusu üzerine yaptıkları çalışmalarında yüksek eğitim seviyesine sahip bireylerin mesleki donanımlarının yüksek olmasından kaynaklı mesleki aidiyetlerinin yüksek olduğunu tespit etmişlerdir. Ünver, Şimşek Küçükkelepçe, Ünver (2022) ebelerin mesleki aidiyeti üzerine yaptıkları çalışmalarında benzer sonuçlar elde etmişlerdir.

Lee, Carswell ve Allen (2000) çeşitli meslek gruplarıyla yürüttüğü çalışmasında mesleki aidiyet ile iş doyumunun anlamlı bir biçimde ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Buna ek olarak Selimoğlu ve Yeşilçelebi (2014) bağımsız denetçilerin mesleki aidiyeti üzerine yaptığı çalışmada; Winter-Collins, Alison, Mc Daniel ve Anna (2000) yeni mezunların aidiyet duygusu üzerine yaptıkları çalışmalarında; Aydınol ve Üredi (2020), sınıf öğretmenlerinin mesleki aidiyet ve mesleki doyumu üzerine yaptıkları çalışmalarında benzer sonuçlar elde etmişlerdir.

Şahin (2013) ve Öztaş (2010) kadrolu, emekli ve ücretli öğretmenlerin mesleki aidiyeti üzerine yaptıkları çalışmalarda kadrolu öğretmenlerin mesleki aidiyetlerinin emekli ve ücretli öğretmenlerden daha fazla olduğunu; emekli öğretmenlerin ücretli öğretmenlerinden daha fazla ama kadrolardan daha az mesleki aidiyetlerinin olduğunu; ücretli öğretmenlerin en düşük seviyede mesleki aidiyetlerinin olduğunu tespit etmişlerdir.

Shann (1998) kentsel ortaokullarda öğretmenlerin mesleki bağlılık ve memnuniyetleri üzerine yaptığı çalışmasında okulun genel ikliminin mesleki aidiyet ile birlikte iş performansını da pozitif yönde etkilediğini tespit etmiştir. Destekleyici bir okul yönetimi ve işbirlikçi çalışma ortamı, öğretmenlerin mesleki aidiyetlerini olumlu etkilemektedir. Buna ek olarak Shann (1998), okul yönetiminin öğretmenlerle olan etkileşimi ve öğretmenlerin birbirlerine olan desteğinin mesleki aidiyeti olumlu etkileyeceğini de tespit etmiştir. Bütün bunları destekler bir nitelikte Kömerik (2021) çalışmasında, okul yöneticilerinin liderlik davranışları ve iletişim becerileri ile öğretmenlerin mesleki aidiyetleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğunu; Skaalvik ve Skaalvik (2011) ilkokul ve ortaokul öğretmenleri üzerinde yaptığı bir çalışmasında okul yönetimi tarafından destekleyici iklimin oluşturulduğu okullarda mesleki aidiyetin yüksek olduğunu tespit etmiştir.

Aranya, Pollock ve Amernic (1981) Kanada'daki kamu çalışanları ve yöneticileri üzerinde yürüttükleri çalışmalarında mesleki ve organizasyonel çatışmanın mesleki aidiyeti olumsuz yönde etkilediği tespit etmişlerdir. Buna ek olarak Güzle (2024) muhasebe meslek mensupları üzerinde yaptığı çalışmasında çalışma ortamı ve meslek mensubundan kaynaklanan problemler arttıkça, mesleki aidiyetin azaldığını ortaya koymuştur.

Lee, Carswell ve Allen (2000) yürüttükleri çalışmada mesleki aidiyetin iş performansı üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ve organizasyonel tükenme sürecini olumsuz yönde etkilediğini ortaya koymuşlardır. Selimoğlu ve Yeşilçelebi (2014) mesleki aidiyetin bağımsız denetim kalitesini olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Ünver, Şimşek Küçükkelepçe, Ünver (2022) ebelerin mesleki aidiyet duygularının, profesyonel değer tutumlarına olumlu bir etkisi olduğu tespit etmiştir. Güler, Çıkrıkçı ve Akçay (2020) farklı şehirlerde görev alan öğretmenler üzerinde yürüttüğü çalışmasında öğretmenlerin etkili okul algıları arttıkça mesleki aidiyetlerinin de arttığını ortaya koymuştur. Doğan (2013) mesleki aidiyeti yüksek olan din görevlilerinin, tükenmişlik tutumlarının daha düşük olduğu gözlemlemiştir. Aker ve Aydın Kartal (2023) ebelik bölümü öğrencilerini üzerinde yürüttükleri çalışmalarında çevrim içi ortamlarda daha fazla mesleki bilgiye ulaşılabiliyor olmasından kaynaklı mesleki aidiyete olumlu etkileri olduğunu tespit etmişlerdir.

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Örgüt Yapısı, örgütte iş veren tutumu, mesleki aidiyet anahtar kelimeleri içeren alan yazısı taraması yapıldığı zaman her başlıkla alakalı birden çok çalışma bulunmuştur. Üç kavramın bir arada bulunduğu çalışmalara rastlanmamaktadır. Alan yazın taramasında kavramlardan biri olan işveren tutumları genellikle korunmuş gruplar ile çalışılmıştır.

Alan yazı incelenmesinde örgüt yapısı ve mesleki aidiyet kavramlarına yönelik çalışmalar iş veren tutumlarına yönelik çalışmalara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmalar içerik olarak incelendiği zaman on üç "çalışan bireyler", sekiz adet "işverenlere yönelik", yedi adet "öğretmenlere yönelik" ve 2 adet "ebeler/ebe adaylarına yönelik" çalışmalar ile en çok çalışılmış örneklemler gruplarıdır.

Çalışmalar Makale, Tez, Yönerge-Kılavuz-Dergi-Müdahale kitabı şeklinde sınıflandırıldığında 23 makale, 14 tez, 1 yönerge şeklinde sınıflandırma oluşmaktadır.

Alan yazı incelendiğinde bulunan çalışmalar ışığında örgüt yapısı, iş veren tutumları ve mesleki aidiyet kavramlarının destekleyici etkileri olduğu gözlemlenmiştir. Örgüt yapısını oluşturan önemli bir unsur olan işveren tutumunun, örgüt kültürünün benimsenmesinde, iş görenlerin çalışma tarzlarının oluşmasında, örgütün görev dağılımlarında, karar durumlarında rollerin belirlenmesinde önemli bir etken olduğu sonucuna varılmıştır. Aynı zamanda mekanik örgüt yapısından ziyade organik örgüt yapılarına sahip olan kurumlar daha açık, esnek iletişim kurmakta olup çalışanlarının verimliliklileri düzeyi, değişim veya gelişim sürecine adepte olması, aynı zamanda örgüte ve mesleki açıdan bağlılıklarını sağlaması daha kolay olduğu tespit edilmiştir.

İşveren tutumları örgüt yapısının oluşmasında önemli bir faktör durumundadır. İşgörenlerin tutumları örgüt yapısına bağlılığı belirtirken işgörenlerin tutumlarının oluşmasında ise işveren tutumlarının etkili olduğu yapılan araştırmalarda dikkat çekmektedir. Araştırmalar sonucunda işverenlerin, çalışanlarına yönelik olumlu veya olumsuz tutumları çalışanları için önemli olan bir stres yaratıcı faktördür.

İşveren tutumları ile ilgili yapılan literatür taramasında örneklem olarak daha çok; Engelli Bireyler, Zihinsel Engelli Bireyler, Kekemeliği Olan Bireyler, Yaşılar ve Kadınlar üzerinde

olduğu görülmektedir. Bu gruplarla ile ilgili de yeterli çalışmanın olmadığı da dikkat çekmektedir. İşveren tutumunun tanımı noktasında yapılan çalışmalarda eksiklik olduğu dikkat çekmektir. İşveren tutumlarının; tanımı, etkilendiği faktörler ve etkilediği faktörler, olumlu ve olumsuz işveren tutumları nedir, işveren tutumlarının işgörenler üzerindeki etkisi vb. konularda araştırmaların ve tanımlarının yapılması önerilebilir.

İşveren tutumlarına göre farklılaşan ve örgüt yapısının oluşmasında oldukça büyük payı olan çalışanların mesleki aidiyet düzeylerinin birçok faktörün etkisi altında olduğu tespit edilmiştir. Yapılan literatür taraması sonucunda mesleki aidiyet kavramının yaşa ve mesleki deneyime göre değişiklik gösterdiğini söylemek mümkün. Bireylerin meslekte geçirdikleri süre arttıkça mesleki bağlılıkları artış göstermektedir. Bu çalışmanın sonucunda mesleki kariyerlerine yeni başlamış işgörenlerin mesleki aidiyetlerini arttırmaya yönelik çalışmaların arttırılması önerilmektedir.

Birbirinden farklı meslek alanlarında (öğretmenlik, bağımsız denetçilik vb.) mesleki aidiyet kavramı ile mesleki doyum kavramları arasında anlamlı bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. Bu sonuçlar doğrultusunda birbirinden farklı meslek gruplarında işgörenlerin mesleki doyumunun yükseltilmesi durumda mesleki aidiyet de yükselecektir. Buna ek olarak yapılan alanyazın taraması sonucunda işverenler ve/veya yönetici kadronun işgörenlere karşı destekleyici ve işbirlikçi tutumlar içinde olması mesleki aidiyeti ve iş performansını pozitif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Mesleki aidiyet kavramı ile ilgili yapılan literatür taramasında belirli meslek grupları üzerine çalışmaların yoğunlaştığını gözlemlemek mümkün. Buna ek olarak mesleki aidiyetin etkilendiği değişkenler üzerine alanyazında bir eksiklik söz konusu. Bu sonuçlar doğrultusunda mesleki aidiyetin etkilendiği kavramlar üzerinde çalışmaların yoğunlaştırılması ve ele alınan meslek gruplarının daha çeşitlendirilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Adar, A.Ş., Dedeoğlu, S., Türkiye'de Ataerkinin Kadın İstihdamı Tabusu: İşveren Tutumları Üzerine Bir Uygulama, Mart, 3,3, 2023.

Akardere, S., İşverenlerin engelli çalışanlara yönelik tutumları, Yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Aker, S., Aydın Kartal, Y., Çevrim İçi Öğrenme Ortamlarının Ebelik Öğrencilerinin Mesleki Aidiyet ve Öz Etkililik-Yeterlilik Düzeylerine Etkisi, Aralık, 13,12, 2023.

Alparslan, A. M., Kayalar, M., Örgütsel sessizlik: Sessizlik davranışları ve örgütsel ve bireysel etkileri, Temmuz, 25,7, 2012.

Altunay, Ö., Örgüt yapısındaki değişimlerin örgüt kültürü üzerindeki etkilerinin belirlenmesine yönelik bir araştırma, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Dumlupınar Üniversitesi, Kütahya, 2006.

Amarat, M., Akbolat, M., Ünal, Ö., Güneş Karakaya, B., The mediating role of work alienation in the effect of workplace loneliness on nurses' performance, Eylül, 1,9, 2018.

Anlı, A., İşverenlerin engellilere yönelik tutumları ile engelli çalışanların çalışma alanına yönelik görüşlerinin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2005.

Aranya, N., Pollock, J., Amernic, J. An examination of professional commitment in public accounting, 1881.

Aydınol, P., Üredi, L., Sınıf öğretmenlerinin mesleki aidiyet duyguları ile mesleki doyum düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi, Aralık, 31,12, 2020.

Aytekin, Ç.D., Işık, M., İŞKUR Tarafından Uygulanan İşbaşı Eğitim Programlarına İlişkin İşverenlerin Tutumu Üzerine Bir Araştırma, Nisan, 30,4, 2022.

Barrow, S., & Mosley, R. The Employer Brand: Bringing the Best of Brand Management People at Work, Wiley, Eylül, 23,10, 2005.

Çağlayan, A., Özdemir, R. S., İşverenlerin Kekemeliğe ve Kekemeliği Olan Bireylere Yönelik Tutumu: Tanımlayıcı Araştırma, Haziran, 07,06, 2022.

Çağlayan, A., Türkiye'de Kekemeliği Olan Bireylere Karşı İşverenlerin Tutumu: İzmir Örneklemi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2019.

Çakmak, F., İşveren markası algısının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Hizmet sektöründe bir araştırma, Mart, 31,3, 2023.

Çalış, M., Tokat, B., Örgüt yapısı ve mobbing ilişkisinin özel hastanelerde incelenmesi: Giresun ili örneği, Nisan, 1,4, 2013.

Doğan, A. (2013). Din görevlilerinin mesleki aidiyetleri, mesleki tükenmişlik tutumları ve hizmet içi eğitime bakışları, Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2013.

Eratay, E., Elendeniz Çetin, M., Bolu İlindeki İşverenlerin Engelli Çalışanlara Yönelik Tutumları, Mart, 26,3, 2013.

Gençer Çelik, G., Örgüt ikliminin işe yabancılaşmaya etkisi: Beyaz yakalı çalışanlar açısından bir inceleme, Eylül, 25,9, 2023.

Gottlieb, J., Coman, L., Curci, R., Attitude toward mentally retarded children. In R. L. Jones (Ed.), Attitudes and attitude change in special education: Theory and practice, 1984.

Gönülaçan, A., Engelli İstihdamına Yönelik İşveren Tutumları: Trabzon Örneği, Eylül, 27,9, 2016.

Greenfield, A. C., Norman, C. S., Wier, B., The effect of ethical orientation and professional commitment on earnings management behavior, Aralık, 4,12, 2007.

Greenhaus, J. H., An investigation of the role of career salience in vocational behavior. Journal of Vocational Behavior, Temmuz, 1971.

Güder, S., İstanbul Meslek Hastalıkları Hastanesi'nin mesleki deri hastalıkları açısından işveren tutumu ve işçi sağlığı üzerindeki etkinliği, 2019.

Güler, G., Çıkrıkçı, R. N., Akçay, P., Öğretmenlerin etkili okul algıları ve mesleki aidiyet düzeyleri arasındaki ilişki, Eylül, 15,9, 2020.

Güzle, H., Serbest muhasebeci mali müşavir meslek mensubu adaylarının karşılaştığı problemler ve mesleki aidiyet, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman, 2024.

Haman, Ö., Örgüt yapısı ve örgütsel iletişim arasındaki ilişkinin belirlenmesi üzerine bir araştırma, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Nişantaşı Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2016.

Horne, M. D., Attitudes toward handicapped students: Profession, peer, and parent reaction, Temmuz, 1985.

İçerli, L., Örgüt yapısı ve örgütsel adalet arasındaki ilişkiler, Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2009.

Karataş, K., Görme Özürlülerin Sosyal Güvenlik Sorunları ve İstihdamı Sempozyumu, Ankara, 1999.

Kartal, N., Evaluating the relationship between work engagement, work alienation, and work performance of healthcare professionals, Mart, 2018.

Korkut, G., Bulduk, F.M., Sektörler İtibariyle İşverenlerin Yaşlı İstihdamına İlişkin Tutumlarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma, Ocak, 26,1, 2021.

Köklü, N., Tutumların ölçülmesi ve Likert tipi ölçeklerde kullanılan seçenekler, Ocak, 28,2, 1995.

Kömerik, A., Öğretmenlerin yöneticilerine ilişkin algıladıkları liderlik davranışları ve iletişim becerileri ile öğretmenlerin mesleki aidiyetlerinin incelenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rize, 2021.

Lee, K., Carswell, J. J., & Allen, N. J., A meta-analytic review of occupational commitment: Relations with person- and work-related variables, Ekim, 85,5, 2001.

Lee, T. W., Mitchell, T. R., Sablynski, C. J., Burton, J. P., &Holtom, B. C., The effects of job embeddedness on organizational citizenship, job performance, volitional absences and voluntary turnover, 47,5, 2004.

Lord, A. T., & DeZoort, F. T., The ımpact of commitment and moral reasoning on auditors' responses to social ınfluence pressure, accounting, Nisan, 26,3, 2001.

Morgan, C. T. (1991). Psikolojiye giriş (O. Aydın, Çev.). Ankara: Meteksan Yayınları.

Ocak Aktürk, S., Kızılkaya, T., Çelik, M., & Yılmaz, T., Ebelik bölümü son sınıf öğrencilerinin mesleki aidiyet düzeyleri ve etkileyen faktörler: Kesitsel bir çalışma, Nisan, 4,1, 2021.

Oğuzkan, F. Eğitim Terimleri Sözlüğü. Ankara: TDK Yayınları, 1981.

Oktay, F., Örgüt yapısı ile örgüt kültürü arasındaki ilişkinin incelenmesi, Kasım, 25,3, 2016.

Okutan, M., & Tengilimoğlu, D., İş ortamında stres ve stres başa çıkma yöntemleri: Bir alan uygulaması, Aralık, 3,1, 2002.

Öksüz, B., İşveren markası yönetimi sürecinde iletişimin önemi. Selçuk İletişim, Kasım, 7,2, 2002.

Özdevecioğlu, M., & Aktaş, A., The effects of career commitment, occupational commitment and organizational commitment on life satisfaction: The role of work-family conflict, Ocak, 0,8, 2007.

Özer, Ö., Uğurluoğlu, Ö., Saygılı, M., & Sonğur, C., The impact of work alienation on organizational health: A field study in health sector, Nisan, 12,1, 2019.

Özmen, S.E., İşverenlerin engelli bireylerin işe alınması ve birlikte çalışılmasına yönelik tutumların çeşitli değişkenlerin açısından karşılaştırılması, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996.

Öztaş, S., Kadrolu, sözleşmeli ve ücretli statüye göre öğretmenlerin mesleki aidiyet duygusunun değerlendirilmesi (Antalya ili, Alanya ilçesi ilköğretim okulları örneği), Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2010.

Özyürek, M. Tutumlar ve Engellilere Yönelik Tutumların Değiştirilmesi. Ankara: Karatepe Yayınları, 2000.

Selimoğlu, S. K., & Yeşilçelebi, G., Mesleki Aidiyetin Bağımsız Denetim Kalitesi Üzerine Etkisi: Bağımsız Denetçiler Üzerine Bir Araştırma, Ekim, 27,52, 2014.

Shan, M. H., Professional commitment and satisfaction among teachers in urban middle schools, 67,73, 1998.

Shantz, A., Alfes, K., Bailey, C., & Soane, E., Drivers and outcomes of work alienation: Reviving a concept, Mart, 24,4, 2015.

Skaalvik, E. M., & Skaalvik, S., Teacher job satisfaction and motivation to leave the teaching profession: Relations with school context, feeling of belonging, and emotional exhaustion, Ağustos, 27,6, 2011.

Suárez-Mendoza, M., & Zoghbi-Manrique-de-Lara, P., The impact of work alienation on organizational citizenship behavior in the Canary Islands, Ocak, 15,1, 2008.

Şahin, F., Özel eğitim okullarında çalışan kadrolu, emekli ücretli ve ücretli öğretmenlerin mesleki aidiyet duygularının değerlendirilmesi, Yüksek lisans tezi, Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2013.

Şener, B., & Tanrısever, C., Lise Düzeyinde Turizm Eğitimi Alan Hafif Düzeyde Zihin Engelli Öğrencilerin Staj Süreçlerine İlişkin İşveren Tutumlar, Aralık, 64,380, 2017.

Uçar, Z., & Duygulu, E., Örgüt yapı ve özellikleri bağlamında örgütsel sessizliğin oluşumu: Nitel bir araştırma, Nisan, 614,21, 2016.

Ünver H, Şimşek Küçükkelepçe D, Ünver Z., Ebelerde Mesleki Aidiyetin Profesyonel Değer Tutumuna Etkisi, Mart, 16,1, 2022.

Winter-Collins, A., & McDaniel, A. M., Sense of belonging and new graduate job satisfaction, Mayıs-Haziran, 16,3, 2000.

Yıldız, N., Örgüt kültürü ile örgüt yapısı arasındaki ilişki: Muğla'daki hastaneler üzerine bir araştırma, Doktora tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018.

Yılmaz, A, & Ekici, S., Örgütsel Yaşamda Kamu Çalışanlarının Örgütsel Stres Kaynakları Üzerine Bir Araştırma, Mart, 11,1, 2006.

Zincirli, M., Üniversitedeki örgüt yapısının akademisyen davranışları üzerindeki etkisi, Doktora tezi, Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, 2017.

ERGENLERDE YAYGIN KAYGI BOZUKLUĞU VE DUYGU DÜZENLEME SÜRECİNDE BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİNİN ETKİSİ

Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ

Dokuz Eylül Üniversitesi

ebru.ikiz @deu.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-4381-1658

Psikolojik Danışman Eylül Can ŞİMŞEK

Milli Eğitim Bakanlığı

eylulsimseek @gmail.com ORCID ID: 0009-0001-5634-9143

ÖZET

Ergenlik dönemi ile birlikte bireyin yaşamında ve kişilik yapısında birçok değişme olur, sorumlulukları artar. Bu yoğun değişimler ergenlerin duygularında dalgalanma, hızlı değişim, kontrolsüzlük yaşamasına sebep olur. Ayrıca olumsuz irrasyonel sağlıksız düşünceler oluşabilir ve bağlantılı işlevsiz olumsuz duygular ortaya çıkarabilir. En sık görülen kaygı duygusu tüm yaşamına yaygınlaşabilir ve gencin günlük işlevselliğini bozabilir. Duygu düzenleme insan yaşamının işlevselliği açısında oldukça önemlidir, bu sebeple erken yaşlardan itibaren duygu düzenleme becerileri kazandırılması önemli görülmektedir. Duygularını düzenlemede güçlük çeken ergenlerde kaygının sürekli hale gelmesi sonucu Yaygın Kaygı Bozukluğu (YKB) gencin sürekli ve her şeye kaygı duyma halidir. YKB belirtileri arasında duygu düzenlemede güçlük yaşama da vardır. Bilişsel Davranışçı Terapiler (BDT) bireylerin düşünce ve eylemlerinin bağlantılı olduğu görüşündedir ve bireylerin duygularına da odaklanılmaktadır. YKB tedavisinde sık kullanılan BDT, kaygının beraberinde getirdiği duygu düzenleme becerilerinde faydalı olabilmektedir. Bu çalışmanın amacı ergenlerde YKB ve duygu düzenleme sürecinde BDT'nin etkisini incelemektir. Çalışma, sistematik gözden geçirme yöntemine dayalı olarak yapılandırılmıştır. Veriler, Google Akademik, Yök Tez Tarama, ProQuest, DEU Vetis veri tabanları incelenerek toplanmıştır. Veri tabanlarında Yaygın Kaygı Bozukluğu, sürekli kaygı, duygu düzenleme ve Bilişsel Davranışçı Terapi anahtar kelimeleri hem Türkçe hem de İngilizce aratılarak taranmıştır. PRISMA rehberine göre dahil etme ve dışlama kriterleri kapsamında 1316 çalışmadan 6 tanesi konu ile ilgili olup incelenmiştir. Sonuçlar kaygı bozukluğuna sahip olan ergenlerin duygu düzenleme becerinde zorlandığı ve duygusal düzenleme zorluğunda bağlanma stillerinin de etkili olduğu ve erken dönemlerde bilişsel davranışçı müdahalelerle duygu düzenleme becerisinin geliştirilmesinin ergenlik döneminde kaygı belirtilerinin azalmasına yardımcı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yaygın Kaygı Bozukluğu, Sürekli Kaygı, Duygu Düzenleme, Bilişsel Davranışçı Terapi, Ergenlik.

1.GİRİŞ

Kaygı literatürde tanımı en zor yapılan kavramlardan biridir. En temel tanımıyla bireyin geleceğe yönelik yaşadığı iç veya dış uyaranlardan kaynaklı kötü bir şey olabilme ihtimaline

verilen zihinsel, duygusal ve bedensel tepkilerdir (Kısmetoğlu, 2019). Bu tanıma göre kişinin hayatındaki kötü bir şey olabileceği beklentisi de denilebilir. Günlük hayatta kaygı, endişe, korku ve aksiyete birbiri yerine sıkça kullanılan kavramlardır. Endişe iyi hissettirmeyen iç çatışma durumu olarak tanımlanabilir. Endişeyi kaygıdan ilk kez ayıran Kierkegaard'dır ve diğer kavramlardan farkını net bir şekilde söylemese de farklı olduğunu çalışmalarında yansıtmıştır (Kara, 2020). Türk Dil Kurumu (2024) anksiyete kavramını kaygı bozukluğu olarak tanımlamıştır. Karıştırılan bir diğer kavram olan korku gerçek ve somut bir tehdit ile ilgiliyken, kaygı ise gelecek veya somut var olmayan bir tehdit ile ilgilidir (Şahin, 2019).

Kaygı bireyin gelişiminin normal bir parçası sayılsa da bu durum insanlara zarar geleceğini düşünme, gözle görülebilir düzeyde stres hissetme ve bedensel tepkiler verme, günlük yaşamda akademik ve sosyal hayatın işlevselliğinin bozulması gibi durumlarda kaygı bozukluğu olarak adlandırılır (Özyurt vd., 2017). Kaygı bozukluğunun sınav kaygısı, yargılanma kaygısı, sosyal ortam kaygısı, varoluş kaygısı gibi türleri vardır. Yaygın Kaygı Bozukluğu (YKB)'da bu türlerden biridir (Yandım, 2022). YKB; kaygının belirli bir olay veya konuya bağlanmaması, kişinin kendini dinginleştirememesi, yaşanılan yoğun kaygının farklı bir ruhsal bozukluk veya yaşanılan belirtilerin farklı bir fizyolojik hastalıkla açıklanamaması gibi belirtilerle tanımlanabilir (APA,2013). YKB'ye sahip kişilerin yaşadığı en belirgin durumlardan biri kaygılı beklentidir. Kaygılı beklenti kişinin kuruntularını somut bir göstergeye bağlayamamasıdır (Battaloğlu, 2022).

YKB nedenleri arasında bilişsel dikkat toplama güçlüğü, aile içi çatışmalar ve ailenin çocuk yetiştirme biçimi, gencin duygularını düzenlemede güçlük yaşaması veya ebeveynlerinin duygu düzenleme sorununun olması, olumsuz bağlanma stilleri, genetik veya karakter özellikleri gösterilir (Çakır ve Ertem, 2021). Bu nedenler arasında duygu düzenleme kavramının YKB'nin ciddi bir tetikleyicisi olduğu söylenebilir. Duygular bireylere özgü olan ve bireylerin değerlendirmelerini, bakış açılarını veya hareket eğilimlerini kontrol eden temel gereksinimlerdir (Kısmetoğlu, 2019). Duygu düzenleme ise; kişinin duygusal eylemlerini fark etmesini, eleştirmesini, düzenlemesini ve amacına yönelik harekete geçmesini sağlayan eylemlerin tümüdür (Thompson, 1994). Gross (2002) duygu düzenlemenin temel amacının duygu tepkilerini değiştirmek olduğunu düşünmüştür. Duygu düzenleme becerisinin gelişimi yaşam boyu olsa da gelişimin temeli çocukluk ve ergenlik dönemine dayanır ve geliştirilen duygu düzenleme becerileri ergenlik döneminin kendine has özellikleriyle de şekillenir (Yıldız ve Bilge, 2020).

Dünya Sağlık Örgütü ergenlik dönemini 10-19 yaşları arasında tanımlamıştır (WHO, 2024). Bireylerin farklı ve yoğun duygularla baş etme yöntemlerini en aktif kullandığı dönem ergenlik dönemidir (Duy ve Yıldız, 2014). Ergenlik dönemindeki kimlik geliştirme ve geleceğe dönük kararlar alma görevlerinin duygu düzenleme üzerinde etkili olduğu düşünülebilir. Duygu düzenlemede bireyin özellikleri kadar bakım verenlerin duygu düzenleme becerilerinde model olması da önemli sayılmalıdır. Çakır ve Ertem, (2021) Yaygın Kaygı Bozukluğunda annelerin ebeveyn tutumunun önem taşıdığını düşünmektedir. Bakım verenin stres anında çocuğu nasıl yatıştırdığı, bakım verirken duygularını belirtmesi ve deneyimlemesi duygu düzenleme becerilerinin temelini oluşturur (Özyurt vd., 2017). Ebeveynlerin kendi duygusal

yoğunluklarını fark etmeleri ve sağlıklı baş etme yöntemleri geliştirmeleri gençlerin yoğun duygularını düzenleyebilmeleri üzerinde etkilidir (Çakır, Ertem, 2021).

Farkındalık çalışmasının ergenlerin duygularını düzenlemesi üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Bu sebeple YKB'de Bilişsel Davranışçı Terapiler (BDT) etkili olduğu savunulmaktadır (Kısmetoğlu, 2019). BDT bilişsel düşünce bozuklukları ve davranışsal etmenlerin duygusal düzensizliği etkilediği görüşüne dayanır (Yandım, 2022). Bögels ve Zigterman'ın (1999) yaptığı bir çalışmada kaygı bozukluğu olan ergenlerin diğerlerine kıyasla daha fazla olumsuz bilişe sahip olduğu bulunmuştur (akt. Suadiye ve Aydın, 2010). Olumsuz biliş yapısının bilişsel çarpıtmalara yatkınlığını arttıracağı düşünülebilir. Bilişsel hataların YKB tanısı almış ergenler üzerindeki etkisine yönelik olarak Suadiye ve Aydın'ın (2010) yapmış olduğu bir çalışmada felaketleştirme, aşırı genelleme ve seçici soyutlama çarpıtmalarının YKB tanısı almış ergenlerde daha fazla kullanıldığı fakat kişiselleştirme çarpıtmasında diğer ergenler ile arasında bir farklılaşma olmadığı gözlemlenmiştir.

BDT'de temel hedef ergenlikte olan bireyin uygun olmayan düşünce ve öğrenme yapılarını, şimdi ve burada yaklaşımı ile ele alıp değiştirmektir (Karakaya ve Öztop, 2013). BDT gelişimine bakıldığında 3. kuşak denilen dönem ile birlikte içsel yaşantılara vurgular artmıştır. Duygusal farkındalık ve kabulün bilişsel ve davranışsal etmenler kadar etkili olduğu vurgulanmıştır. "Bütünleştirici Duygu Düzenleme Terapisi'nin" ise YKB'nin tedavisinde kullanılan etkili bir terapi yaklaşımı olduğu bulunmuştur (Vatan, 2016). BDT'de YKB için birçok farklı yöntem kullanılabilir. Tercih edilen yöntemlerden biri duygusal ve davranışsal yaklaşımdır. Bu teknikte sadece olumsuz duygu yönetime odaklanmak yerine olumlu duygu yaratma üzerinde de durulur (Yandım, 2022). BDT'de kullanılan gevşeme egzersizi ve kendini izleme tekniği YAB'nin tedavisinde sık kullanılır. Gevşeme egzersizi kaygının bedensel tepkilerini azaltmak için etkilidir. Kendini izleme tekniği farkındalık kazandırmak için bir ölçek tutma tekniğidir. Ergenlerde korku termometresi şeklinde kullanılabilir (Karakaya ve Öztop, 2013).

Yapılan çalışmalar tarandığında ergenlikteki YKB ve Duygu Düzenleme becerisinin bağlantılı olduğu görülmüş, yurt içi ve yurt dışında konu ile ilgili nicel çalışmaların yapıldığı saptanmıştır. Yurt dışı çalışmalarından ergenlikte YKB ve Duygu Düzenleme becerilerini ele alan sistematik derleme çalışmalarının yapıldığı, farklı değişkenler ile desteklenerek deneysel çalışmaların yürütüldüğü görülmektedir. Yurt içi literatür taraması yapıldığında iki konuyu aynı anda ele alan sınırlı sayıda çalışma bulunduğu görülmüştür. Bu bilgiler doğrultusunda literatür çalışmalarında konu ile ilgili eksiklik olduğu tespit edilmiş ve ergenlik dönemindeki yaygın kaygı bozukluğu ile duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaları sistematik gözden geçirme amacıyla bu çalışmanın gerekli olduğu düşünülmüştür.

Bu çalışmanın amacı ergenlik dönemindeki YKB ve duygu düzenleme becerisinin ilişkisini gözden geçirmek ve bu çalışmalara dair kapsamlı bir bakış açısı sunmaktır. Bu amaç temel alınarak aşağıdaki soruların cevapları saptanmak istenmiştir. Ergenlik dönemindeki yaygın kaygı bozukluğu ve duygu düzenleme becerisinin ilişkisini inceleyen araştırmalarda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Yaygın kaygı bozukluğu, duygu düzenleme ve bilişsel davranışçı terapi üzerinde yapılan çalışmaların araştırma desenleri ve araştırma grupları nasıldır?
2. Ergenlerdeki yaygın kaygı bozukluğunda BDT teknikleri etkili olmuş mudur?
3. Yaygın kaygı bozukluğu yaşayan ergenlerin duygu düzenleme becerileri nasıldır?
4. Duygu düzenleme becerilerinin geliştirilmesinde BDT teknikleri etkili midir?

2.YÖNTEM

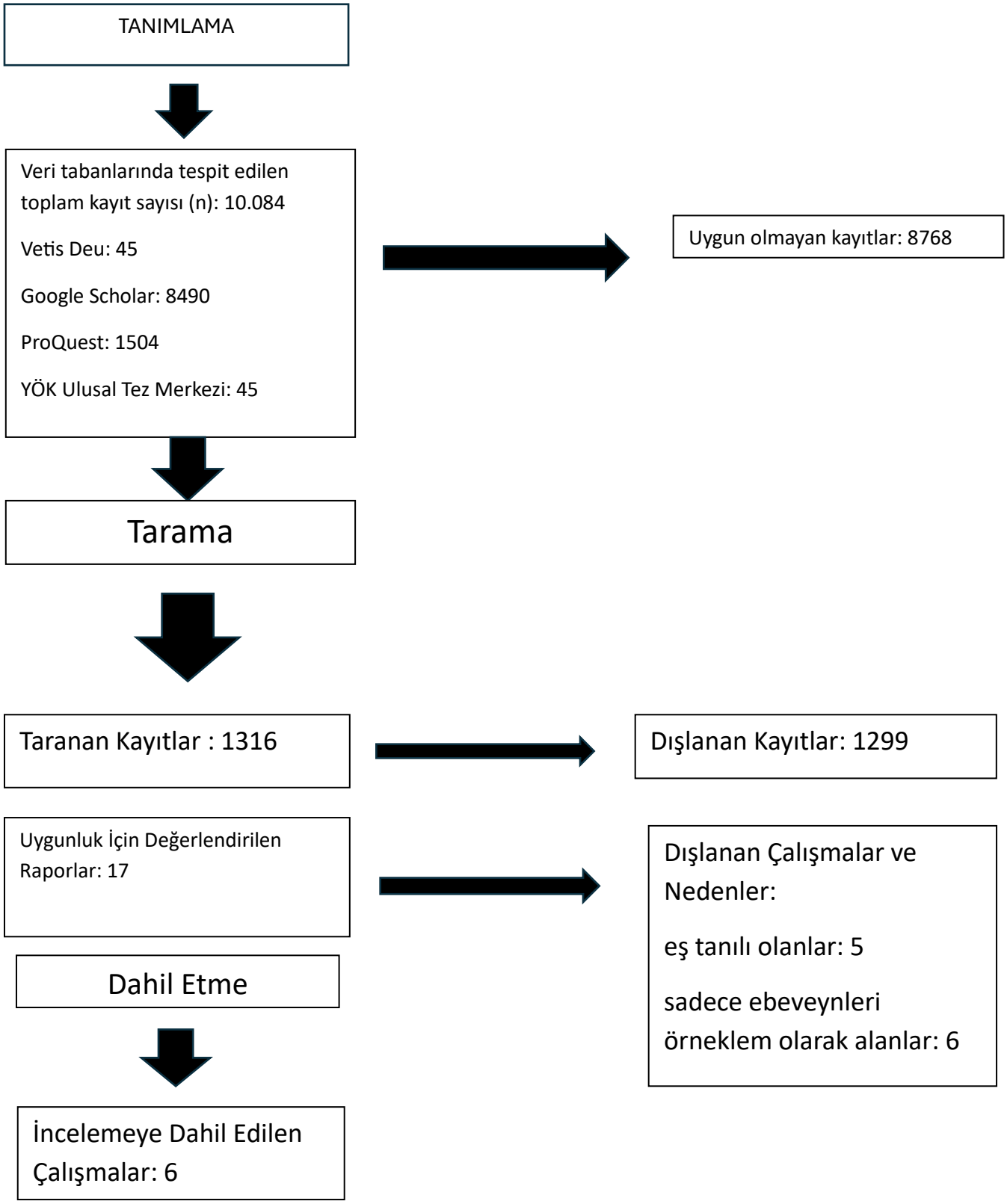
2.1 Araştırma Stratejileri

Bu araştırma ergenlik dönemindeki YKB ve duygu düzenleme becerileri arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaları derleyen bir sistematik gözden geçirmedir. Çalışma yapılandırılmış ve sistematik bir yaklaşımdır. Literatür taramasındaki çalışmalar PRISMA modeli ile sistematik incelenmiştir. Bu amaçla Google Akademik, YÖK Ulusal Tez Merkezi, Vetis Deu, ProQuest veri tabanında "yaygın kaygı bozukluğu", "sürekli kaygı", "yaygın anksiyete bozukluğu", "ergenlikte kaygı", "duygu düzenleme", "ergenlik dönemi duygu düzenleme" "bilişsel davranışçı terapi" anahtar kelimeleri kullanılarak 2024 yılı Ekim ayında yıl filtresi uygulanmadan Türkçe ve İngilizce olarak tarama yapılmıştır. İngilizce taramada ise "teenager", "Generalized Anxiety", "emotion regulation" anahtar kelimeleri kullanılmıştır.

2.2 Seçim Kriterleri

Çalışma için literatür taraması yapılırken çalışmaların tespiti sürecinde kullanılan dahil etme kriterleri: (1) Yaygın kaygı bozukluğu tanısı almış ergenleri örnekleme alan, (2) ergenlik döneminde yaşanılan sürekli kaygıyı ele alan, (3) yaygın kaygı ve duygu düzenleme ilişkisini ele alan nicel çalışmalar, (4) ergenlik döneminde olan bireyleri örneklemine dahil eden çalışmalar, (5) yaygın kaygı bozukluğunun getirdiği duygu değişimlerini ele alan, (6) deneysel çalışmalar ve (7) 2014-2024 yılları içerisinde gerçekleştirilen araştırmalar şeklindedir. Çalışmanın dışlama kriterleri; (1) ergenlik dönemi dışındaki bireyleri çalışma örneklemine alan, (2) tam metnine ulaşılamayan araştırmalar, (3) nitel araştırmalar, (4) derleme araştırmaları, (5) yaygın kaygı bozukluğunu duygu düzenleme dışında farklı bir değişken ile ele alan araştırmalar, (6) yaygın kaygı bozukluğu ile komorbidite bozukluğu olan örnekleme sahip araştırmalar ve (7) 2014-2024 yıl aralığı dışında kalan araştırmalar şeklindedir.

Belirtilen veri tabanlarındaki alan yazın taraması sonucunda toplam 10.084 yaygın kaygı bozukluğu ve duygu düzenleme, yaygın kaygı bozukluğu ve bilişsel davranışçı terapi, bilişsel davranışçı terapi ve duygu düzenleme ikili değişkenlerini konu alan çalışma tespit edilmiştir. Tarama sonucunda ergen bireyleri (8-17) örneklem olarak almayan ve dahil etme kriterlerine uygun olmayan çalışmalar elendiğinde 1316 çalışma bulunmuştur. Derleme, nitel çalışma, tarama çalışması gibi dışlama kriterlerine bakıldığında 1299 çalışma elenmiş ve geriye 17 çalışma kalmıştır. Sadece ebeveynler üzerinde yapılan ve eş tanısı olan bireyler üzerinde yapılan çalışmalar dışlandıktan sonra çalışmaya 6 araştırma dahil edilmiştir.

Görsel 1: PRISMA Akış Diyagramı, 2024

3. BULGULAR

3.1 Yaygın kaygı bozukluğu, duygu düzenleme ve bilişsel davranışçı terapi üzerinde yapılan çalışmaların araştırma desenleri ve araştırma gruplarına dair inceleme sonuçları

Çalışmaya dahil edilen araştırmalar incelendiğinde, (Tok, 2014; Öngider ve Baykara, 2015; Öztürk vd., 2017; Özkan-Deniz, 2015; Koç 2020; Kısmetoğlu, 2019) nicel araştırma yönteminin kullanıldığı görülmektedir. Çalışmaya dahil edilen gruplar incelendiğinde bir araştırmada 142 (Öztürk, vd., 2017), bir araştırmada 46 (Tok, 2014), bir araştırmada 300 (Özkan-Deniz, 2015), bir araştırmada 72 (Öngider ve Baykara, 2015), iki araştırmada da 400 (Koç, 2020; Kısmetoğlu, 2019) ergenlik çağındaki birey dahil edilmiştir.

Çizelge 1. Çalışmaya dahil edilen araştırmaların incelenmesi

Araştırma adı- kodu	*Yazar- yıl*	*Çalışma grubu*	*Anahtar kelimeler*	*Veri toplama araçları*	*Araştırma ve veri analiz yöntemi*
A1 Anksiyete Bozukluğu Olan Çocuklarda Duygu Düzenlemenin Annelerinin Duygu Düzenlemesi, Bağlanması ve Anksiyete Duyarlılığı İle İlişkisinin İncelenmesi	Gonca ÖZYURT, Yusuf ÖZTÜRK, Aynur AKAY - 2017	8-12 yaşları arasında 64 anksiyete bozukluğu tanısı almış çocuk ve anneleri ile yaş ve cinsiyet açısından uyumlu 78 sağlıklı çocuk ve anneleri	Anksiyete bozukluğu, anksiyete duyarlılığı, bağlanma, çocuklar, duygu düzenleme	Çocuklarda Anksiyete Tarama Ölçeği (ÇATÖ) Duygu Ayarlama Ölçeği (DAÖ) Duygu Düzenlemede Güçlükler Ölçeği (DDGÖ) Anksiyete Duyarlılığı İndeksi-3 (ADİ-3) Yakın İlişkide Yaşantılar Ölçeği-II	Nicel araştırma - Pearson korelasyon analizi ve parametrik t-testi - Makale
A2 Çocukluk Çağı Anksiyete Bozukluklarında Bilişsel Davranışçı Terapi: Korku Avcısı	Emine Sevinç TOK - 2014	Ege Üniversitesi Tıp Fakültesi Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları polikliniğine başvuran ve DSM-IV-		Çocuklarda Anksiyete Bozukluklarını Tarama Ölçeği (ÇABTÖ) Çocuklar İçin Olumsuz Bilişsel	Nicel araştırma - test tekrar test yöntemi, tek yönlü varyans analizi – Doktora Tezi

Programının Etkililiği		TR'ye göre yaygın anksiyete bozukluğu, özgül fobi, ayrılma anksiyetesi bozukluğu veya sosyal fobi tanısı almış 8-12 yaş arası toplam 46 katılımcı		Hatalar Ölçeği (ÇOBHÖ) Çocuklar İçin Genel Amaçlı Sağlıkla İlgili Yaşam Kalitesi Ölçeği (SİYKÖ) Çocuklar İçin Depresyon Ölçeği (ÇDÖ) Okul Çağı Mizaç Envanteri (OÇME)	
A3 Ergenlerde Duygusal Öz-Yeterlik ve Sürekli Kaygı İlişkisinin İncelenmesi	Burcu ÖZKAN DENİZ - 2015	farklı sosyo-ekonomik ve kültürel arka plana sahip okullardan seçilen 15-18 yaş aralığında 300 ergen		Duygusal Öz-Yeterlik Ölçeği ve Sürekli Kaygı Ölçeği	Nicel araştırma - Korelasyon analizi ve regresyon analizi - Yüksek Lisans Tezi
A4 Anksiyete Tanısı Almış Çocuklar Üzerinde Bilişsel Davranışçı Grup Terapisinin Etkililiği	Nilgün ÖNGİDER, Burak BAYKARA - 2015	üniversite hastanesinin çocuk ve ergen ruh sağlığı ve hastalıkları polikliniğine ayaktan başvuran, anksiyete bozukluğu tanısı almış 12 çocuk ve bekleme listesindeki 12 çocuk ile onların anne ve babaları olmak üzere toplam 72 kişi	Anksiyete bozuklukları, bilişsel davranış terapisi, çocuk, grup terapi	Çocuklar İçin Durumluk ve Süreklilik Kaygı Ölçekleri (STAI-I ve II), Bireysel Bilgi Formu	Nicel araştırma - Wilcoxon - Makale

A5 Duygulara Yönelik İnançlar Ve Yaygın Anksiyete Bozukluğu Arasındaki İlişkide Duygu Düzenleme Güçlüğünün Aracı Rolünün İncelenmesi	Büşra KOÇ - 2020	çeşitli demografik özelliklere sahip 400 ergen	Duygulara yönelik inançlar, duygusal s¸ema, duygu düzenleme güçlügü, yaygın anksiyete bozuklugu	Leahy Duygusal Şema Ölçeği (LDŞÖ), Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği (DDGÖ), Yaygın Anksiyete Bozukluğu - 7 (YAB - 7) testi	Nicel araştırma - Hiyerarşik Regresyon Analizi - Yüksek Lisans Tezi
A6 15 - 18 Yaş Arası Ergenlerde Duygu Düzenleme Ve Bilinçli Farkındalık Becerilerinin Kaygı Düzeyleri İle İlişkisinin İncelenmesi	Gamze KISMETOĞLU - 2019	Ankara ilinde yaşayan 9-12. sınıf düzeyindeki 15-18 yaş aralığındaki 400 öğrenci	Duygu Düzenleme, Bilinçli Farkındalık, Kaygı	Kişisel Bilgi Formu, Ergen-Yetişkin Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Ergenler İçin Duygu Düzenleme Ölçeği ve Durumluluk ve Sürekli Kaygı Ölçeği	Nicel araştırma (ilişkisel tarama modeli) - Mann Withney U - Yüksek Lisans Tezi

A1 kodlu Özyurt, Öztürk ve Akay (2017) 8-12 yaş arasındaki 64 ergen üzerinde yaptıkları çalışmada anksiyete bozukluğu olan gençlerin ve annelerinin duygu düzenlemeleri üzerinde bağlanma ve anksiyete duyarlılığının etkisini incelemişlerdir. Araştırmada Çocuklarda Anksiyete Tarama Ölçeği, Duygu Ayarlama Ölçeği, Duygu Düzenlemede Güçlükler Ölçeği, Anksiyete Duyarlılığı İndeksi-3, Yakın İlişkide Yaşantılar Ölçeği-II tarama araçları kullanılmış ve veriler pearson korelasyon analizi ve parametrik t-testi ile değerlendirilmiştir. Sonuç olarak anksiyete bozukluğuna sahip olan gençlerin duygu düzenleme becerinde zorlandığı ve duygusal düzenleme zorluğunda bağlanma stillerinin de etkili olduğu ve erken dönemlerde bilişsel

davranışçı müdahalelerle duygu düzenleme becerisinin geliştirilmesinin ergenlik döneminde anksiyete belirtilerinin azalmasına sebep olacağı sonucuna ulaşılmıştır.

A2 kodlu Tok (2014) 8-12 yaş arasındaki kaygı türlerinden herhangi birinin tanısını almış 46 ergen üzerinde yaptığı çalışmada anksiyete bozukluğunda BDT tekniklerinin etkililiğini bulmayı amaçlamıştır. Çalışma sonucunda BDT tekniklerinin kaygı bozuklukları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşılmış ve sonuçlar ilaç kullanımı ile karşılaştırılmıştır. Sonuçlar arasında kaygı bozuklukları arasında YKB tanısı olan gençlerde standart ilaç kullanımının BDT teknikleriyle desteklendiğinde etkisinin arttığı görülmüştür.

A3 kodlu Özkan-Deniz (2015) 15-18 yaş aralığındaki 300 genç üzerinde yaptığı çalışmada duygusal öz yeterlilik ile sürekli kaygı arasında ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. Duygusal Öz-Yeterlik Ölçeği ve Sürekli Kaygı Ölçeği kullanılarak yapılan araştırmada veriler korelasyon ve regresyon analizi ile değerlendirilmiştir. Sonuç olarak duygusal öz yeterlilik ile sürekli kaygı arasında negatif ilişki tespit edilmiş ve ergenlerde duygu düzenleme becerilerinin geliştirilmesi ile kaygı düzeyinin de düşeceği sonucuna ulaşılmıştır.

A4 kodlu Öngider ve Baykara (2015) 9-15 yaş aralığındaki anksiyete tanılı 24 ergen ve aileleri üzerinde yapılan çalışmada anksiyete yönetiminde grup temelli BDT tekniklerinin etkisi araştırılmıştır. Çocuklar İçin Durumluk ve Süreklilik Kaygı Ölçekleri ile toplanan veriler Wilcoxon testi ile değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda BDT tekniklerinin kaygı düzeyinin azalmasında etkili olduğu bulunmuştur.

A5 kodlu Koç (2020) 400 ergen üzerinde yaptığı çalışmada duygusal inançlar ile YKB arasındaki ilişkide duygu düzenleme etkisinin ne olduğunun araştırılmasını amaçlamıştır. Leahy Duygusal Şema Ölçeği, Duygu Düzenleme Güçlüğü Ölçeği ve Yaygın Anksiyete Bozukluğu - 7 testi ile veriler toplanmıştır. Sonuç olarak yaygın kaygı bozukluğu belirtilerinde duygu düzenleme güçlüğü aracılığıyla duygusal inançların etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Duygularını düzenlemekte zorlanan ergenlerde duyguları kabul etme ve işlemlemede yaşanan sorunların yaygın kaygı bozukluğu belirtilerinin etkilerinin arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

A6 kodlu Kısmetoğlu (2019) 15-18 yaş arasındaki 400 öğrenci ile yaptığı çalışmada ergenlerde kaygı duygu düzenleme ve bilinçli farkındalık arasındaki ilişkiyi incelmeyi amaçlamıştır. Ergen- Yetişkin Bilinçli Farkındalık Ölçeği, Ergenler İçin Duygu Düzenleme Ölçeği ve Durumluluk ve Sürekli Kaygı Ölçeği ile verilen toplanmıştır. Sonuç olarak duygu düzenleme beceri ile kaygı arasında negatif ilişki tespit edilmiş, duygu düzenleme becerilerinde zayıf olanların kaygı düzeyinin arttığı bulunmuştur.

3.2.Ergenlerdeki yaygın kaygı bozukluğunda BDT teknikleri etkili olmuş mudur?

Araştırma sonuçlarına göre YKB de BDT' nin etkili olduğu gözlenmektedir.

3.3.Yaygın kaygı bozukluğu yaşayan ergenlerin duygu düzenleme becerileri nasıldır?

Duygusal Öz-yeterlik becerileri düşük, kaygı düzeyleri yüksektir. Duygularını anlama, kabul etme ve işlemlemede sorunlar yaşamaktadırlar.

3.4.Duygu düzenleme becerilerinin geliştirilmesinde BDT teknikleri etkili midir?

Araştırma sonuçlarına göre BDT süreci ve sonrasında duygu düzenleme becerilerinde iyileşme ileri sürülmektedir. Duygu düzenleme becerileri geliştirilince kaygı düzeyleri azalmaktadır.

4. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Çocuk ve ergenlerde kaygı bozukluklarının birçoğunun görülebildiği varsayılır. YKB da bunlardan biridir ve özellikle ergenlik dönemi ile birlikte kişinin yaşam sorumluluklarındaki artış ile birlikte gençlerde bu bozukluğun ortaya çıkış olasılığı artabilir. YKB'nin fizyolojik, bilişsel ve davranış olarak üç boyutu olduğu araştırmacılar tarafından belirlenmiştir (Suadiye ve Aydın, 2010). Bu boyutlarının yanında yaygın kaygı belirtilerini tetikleyen ve arttıran duygu boyutunun olduğu unutulmamalıdır. Anksiyetenin psikopatolojisine sahip ergenlerin normal gelişim gösteren ergenlere göre kolay sinirlendiği, daha uzun süre üzüldüğü ve duygularını düzenlemede daha fazla zorlandığı Suveg ve Zeman (2004) çalışmasında kanıtlamıştır. YKB'de bulunan bu üç boyutun ve duygu düzenleme etkisinin birbirinden bağımsız olduğunu düşünülemez.

BDT bilişlerin ve davranışların birbiri ile etkileşim halinde olduğunu ve bağımsız değerlendirilmemesi gerektiğini savunur. YKB'nin boyutları da göz önüne alındığında tedavisinde BDT kullanımının en çok kabul gören yöntemlerden biri olacağı söylenebilir. BDT Beck tarafından depresif yetişkinler üzerinde çalışmak üzere geliştirmişken, 1990lara gelindiğinde yapılan araştırmalar ile kaygı bozuklukları üzerindeki etkisi çalışmalar ile ispatlanmış ve kaygılı çocuklar üzerinde kullanımı gündeme gelmiştir (Tok, 2014). BDT teknikleri çocukların bilişsel, duygusal ve davranışsal yapılarına göre uyarlanmış ve anksiyete bozukluklarında kullanılabilecek BDT programları oluşturulmaya başlanmıştır (Suadiye ve Aydın, 2010).

Bu çalışmada Ergenlerdeki YKB'de BDT tekniklerinin etkililiğine bakıldığında, dahil edilen çalışmalarda yaygın kaygı belirtilerinde bulunan bilişsel ve davranışsal tepkiler üzerinde klasik BDT tekniklerinin etkili olduğu ve düzenli terapi takibinden sonra ergenlerin kaygı düzeylerinde gözlenebilir bir azalma olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Tok, 2014; Öngider ve Baykara, 2015; Öztürk vd., 2017). YKB belirtileri ile ergenlerde oluşan duygu düzenleme bozuklukları ve duygu yoğunluğundaki artışların da BDT teknikleri ile düzenlenebileceği Öztürk vd. (2017) yapmış oldukları çalışmada kanıtlanmıştır. BDT tekniklerinin yetersiz kalabildiği durumlarda ise standart terapilerin yanında bilişsel ve duygusal düzenlemeleri sağlayacak ilaç kullanımın YKB'de etkili olabileceği kanıtlanmıştır (Tok, 2014).

Bu çalışmada YKB yaşayan ergenlerin duygu düzenleme becerilerine bakıldığında, kaygı bozukluğuna sahip ergenlerin normal ergenliğin getirdiği yoğun duygusal değişimin yanında yaşamsal işlevselliklerini etkileyecek şekilde olumsuz duyguları yaşadığı (Suveg ve Zeman, 2004), gençlerin duygusal inanç sistemini etkileyerek duygularını kabul etme ve işlemlemede gençlere sorunlar çıkardığı (Koç, 2020) sonucuna ulaşılmıştır. Bu durumların ergenlerin kişilik yapısında etkili olacağı da düşünülmelidir. YKB belirtileri ile birlikte ergenlerdeki değişimlerde gençlerin duygu düzenleme becerilerindeki düşüşün onların öz yeterliliğini de beraberinde

düşürdüğü (Özkan-Deniz, 2015) ve kaygı arttırdığı (Kısmetoğlu, 2019) sonuçlarına ulaşılmıştır. Öztürk vd. (2017) yapmış oldukları çalışmada kaygı yaşayan ergenlerin duygu düzenleme becerilerinde de sorun yaşadığını ve bu durumun yaşamın ilk yıllarında anne-çocuk bağlanması ile ilişkili olabileceği ve annenin duygu düzenleme becerilerinin çocuğa da aktarılabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışmada duygu düzenleme becerilerinin geliştirilmesinde BDT tekniklerinin etkisine bakıldığında dahil edilen çalışmalar arasında Öztürk vd. (2017) yaptıkları çalışmada BDT tekniklerinin duygu düzenleme becerilerinde etkili olduğu ve gençlere bu becerileri kazandırmak için erken yaşta BDT tekniklerinin kullanılmasının faydalı olacağı sonucuna ulaşılmıştır. Alan yazıdaki çalışmalarda ergenlerde BDT teknikleri ve duygu düzenleme becerilerini bir arada alan çalışmalar fazla olmasa dahi YKB yaşayan gençlerin duygu düzenleme becerilerinin bozuk olduğu (Suveg ve Zeman, 2004) ve bu bozukluğu yaşayan gençlerde BDT tekniklerinin etkili kullanılabileceği sonuçlarına ulaşılmıştır (Tok, 2014; Öngider ve Baykara, 2015; Öztürk vd., 2017). Bu görüşten yola çıkılarak BDT tekniklerinin duygu düzenleme becerileri üzerinde etkili olabileceği düşünülebilir.

BDT terapileri psikolojik rahatsızlıkları akıl dışı inançlar ile açıklama eğilimindedir ve ergenlerde oluşan akıl dışı inançların kaygıya yol açacağını savunur (Türkçapar vd., 1995). Birey çocukluktan yetişkinliğe geçerken ergenlik dönemi ile bilişsel yapısı değişir, bu yapı ile beraber gençlerde yeni kaygılar oluşur (Vernon, 1993) ve akıldışı inançlar edinebilir (Türkçapar vd., 1995). Çivitci (2006) yaptığı araştırmada ergenlik ve ön ergenlik döneminde bulunan ergenlerin akıldışı inançlarının onlar üzerinde sürekli kaygı yaratarak yaşamsal işlevselliği bozduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Duyguları düzenlemek gençlerin duygusal durumları ve eylemlerini yönetmek için gösterdikleri aktif çabadır (Koole, 2010). Gençler duygu düzenleme becerileri yaşam sürecinde edinirler, normal koşullarda çocukluk çağında edinilmesi gerekilen bir beceri olarak varsayılsa (Dodge ve Garber, 1991) da ergenlik döneminde de duygu düzenleme becerileri gelişmeye devam eder (Atalay ve Özyürek, 2021).

Tüm bu bilgiler ışığında gençler farklı yaşam olayları karşısında farklı ve kendilerine özgü duygular hissederler ve bu duyguları düzenlemek için yoğun bir çaba göstermeleri gerekir (Gross ve Thompson, 2007). Gençlerin duygularını düzenlemeyi öğrenmesi erken yaşlarda başlar ve yaşam boyu devam eder; duyguları düzenlerken gösterilen yoğun çaba ile birlikte gençlerde olumsuz duygular ortaya çıkarak kaygı oluşturur (Vatan ve Kâhya, 2018). Ergenlik döneminin getirdiği hormonel özellikler ile birlikte ergen ortaya çıkan kaygıyı daha yoğun ve şiddetli yaşayabilir ve her an her eyleme kaygı duyma eğiliminde olabilir (Suveg ve Zeman, 2004). Gençlerde oluşan devamlı kaygı düşünce yapısını etkileyerek akılcı olmayan inançları ortaya çıkarabilir (Suadiye ve Aydın, 2010). Duygu düzenleme becerilerinin

gelişimine katkı sağlayan faktörler arasında farkındalık ve bilişsel beceriler de önemli rol oynamaktadır (Kısmetoğlu, 2019). Bu görüşlerden yola çıkılarak ergenlikte duygu düzenleme becerilerini geliştirmek ve sürekli kaygıyı kontrol altına almak için BDT teknikleri kullanılabilir (Özyurt vd., 2017).

Alan yazın tarandığında YKB'ye yönelik yapılan çalışmaların yetişkin örneklemi üzerine yoğunlaştığı görülmektedir, ergenlik dönemindeki sürekli kaygı belirtileri ve yaygın kaygı tanısı almış ergenler üzerine çalışmalar yapılması önerilebilir. Duygu düzenleme çalışmalarına bakıldığında alan yazında BDT teknikleri ile ilişkilendirilen çalışmaların ve son 10 yıl içerisinde yurt dışında yapılan çalışmaların sınırlı kaldığı görülmüştür. Ülkemizde gençlerimizin duygu düzenleme becerileri ve BDT hakkında, YKB tanılı gençlerimize yönelik çalışmalar yapılması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). Arlington, VA: American Psychiatric Publishing.

Atalay, D. ve Özyürek, A. (2021). Ergenlerde duygu düzenleme stratejileri ve ebeveyn tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Millî Eğitim*, *50*(230), 815-834.

Battaloğlu, S. (2022). *Yaygın kaygı bozukluğu belirtileri ile aile öngörülemezliği, duygu düzenleme ve belirsizliğe tahammülsüzlük arasındaki ilişkilerin incelenmesi.* [Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Bögels, S. M. ve Zigterman, D. (1999). Dysfunctional cognitions in children with social phobia, separation anxiety disorder, and generalized anxiety disorder. *Journal of Abnormal Child Psychology*, *28*(2), 205-211. https://doi.org/10.1023/A:1021281624964

Çakır, Ö. ve Ertem, M. (2021). Yaygın anksiyete bozukluğu tanılı çocuk/ergenlerin annelerinin ebeveyn tutumu ile duygu düzenleme durumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Tepecik Eğitim ve Araştırma Hastanesi Dergisi*, *31*(1), 16 25. https://doi.org/10.5222/terh.2021.17363

Çivitci, A. (2006). Ergenlerde mantıkdışı inanç ve sürekli kaygı ilişkisi. *Eğitim Fakültesi Dergisi, 7*(12), 27-39.

Dodge, K. A. ve Garber, J. (1991). Domains of emotion regulation. In, J. Garberand ve K. A. Dodge (Eds), *The development of emotion regulation and dysregulation* (s. 3-14). Cambridge University Press.

Duy, B. ve Yıldız, M. A. (2014). Ergenler için Duygu Düzenleme Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, *5*(41), 23-35.

Kara, M. (2020). Kierkegaard felsefesiyle birlikte ortaya çıkan bir kavram karmaşası: endişe mi, kaygı mı, anksiyete mi, korku mu?. *İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (16), 279-308.

Karakaya, E. ve Öztop, D. B. (2013). Kaygı bozukluğu olan çocuk ve ergenlerde bilişsel davranışçı terapi. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi*, *2*, 10-24.

Kısmetoğlu, G. (2019). *15-18 yaş arası ergenlerde duygu düzenleme ve bilinçli farkındalık becerilerinin kaygı düzeyleri ile ilişkisinin incelenmesi* (Yayın no. 588663).[Yayınlanmış Yüksek lisans tezi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi.

Koç, B. (2020). *Duygulara yönelik inançlar ve yaygın anksiyete bozukluğu arasındaki ilişkide duygu düzenleme güçlüğünün aracı rolünün incelenmesi* (Yayın no. 648799). [Yayınlanmış Yüksek lisans tezi]. Acıbadem Mehmet Ali Aydınlar Üniversitesi.

Koole, S. L. (2010). The psychology of emotion regulation: an integrative review. In J. D. Houwerand ve D. Hermans (Eds), *Cognition and emotion: reviews of current research and theories* (s. 128-167). Psychology Press.

Öngider, N. ve Baykara, B. (2015). Anksiyete tanısı almış çocuklar üzerinde bilişsel davranışçı grup terapisinin etkililiği. *Bilişsel Davranışçı Psikoterapi ve Araştırmalar Dergisi, 1*, 26-37.

Özkan-Deniz, B. (2015). *Ergenlerde duygusal öz-yeterlik ve sürekli kaygı ilişkisinin incelenmesi.* (Yayın no. 395299),[Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi] Dokuz Eylül Üniversitesi.

Özyurt, G., Öztürk, Y. ve Akay, A. (2017). Anksiyete bozukluğu olan çocuklarda duygu düzenlemenin annelerinin duygu düzenlemesi, bağlanması ve anksiyete duyarlılığı ile ilişkisinin incelenmesi. *Anadolu Psikiyatri Dergisi, 18(*4), 369-378. https://doi.org/10.5455/apd.245479

Suadiye, Y. ve Aydın, A. (2010). Anksiyete bozukluğu olan ergenlerde bilişsel hatalar. *Klinik Psikiyatri, 12*, 172-179.

Suveg, C., Zeman, J., (2004). Emotion regulation in children with anxiety disorders. *J Clin Child Adolesc Psychol, 33*, 750-759.

Şahin, M. (2019). Korku, kaygı ve kaygı (anksiyete) bozuklukları. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, 6*(10), 117-135

Thompson, R. A. (1994). Emotion regulation: A theme in search of definition. *Monographs Of The Society For Research İn Child Development*, *59*(23), 25-52.

Tok, E. S. (2014). *Çocukluk çağı anksiyete bozukluklarında bilişsel davranışçı terapi: Korku Avcısı programının etkililiği.* (Yayın no. 378605) [Yayınlanmış Doktora Tezi]. Ege Üniversitesi.

Türkçapar, M. H., Sungur, M. Z. ve Akdemir, A. (1995). Çocuk ve ergenlerde bilişsel terapiler**.** *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi*, *2(*2), 93–100.

Vatan, S. (2016). Bilişsel davranışçı terapilerde üçüncü kuşak yaklaşımlar. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar-Current Approaches in Psychiatry*, *8*(3), 190-203. https://doi.org/10.18863/pgy.238183

Vernon, A. (1993). *Developmental assessment and intervention with children and adolescents.* Alexandria: American Counseling Association.

Yandım, M. B. (2022). *Bilişsel davranışçı terapi ve yeni kuşak bilişsel davranışçı terapilerde yaygın kaygı bozukluğunun tedavisi*. [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Dönem Projesi]. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.

Yıldız, A. ve Bilge, Y. (2020). Çocuk evlerinde ve aileleriyle yaşayan erkek ergenlerde görülen psikolojik bozuklukların bağlanma biçimleri ve duygu düzenleme açısından incelenmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *31*(4), 1459-1485.

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN ÇOCUKTA İHMAL VE İSTİSMAR FARKINDALIĞI: SAMSUN İLİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Nuri DİCLE

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İTBF Psikoloji Bölümü,

abdullahnuri.dicle@gmail.com - 0000-0002-2765-8457

ÖZET

Bu araştırma, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet ve özel anaokullarında görev yapan okul öncesi öğretmenlerinin çocukta ihmal ve istismar farkındalık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırma yöntemi ile tasarlanan bu çalışmada yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. içerik analizi kullanılmıştır. Çalışma grubunu, 2024 yılında Araştırma Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Samsun ili merkez ilçelerinde devlet ve özel anaokullarında görev yapan 15 okul öncesi öğretmeni, amaçlı örnekleme yöntemlerinden "maksimum çeşitlilik örneklemesi" yaklaşımı ile seçilmiştir. Çalışmada alan yazın incelemesinden yola çıkılarak bir soru havuzu oluşturulmuş, maddeler alanda çalışan 3 uzmandan alınan uzman görüşleri doğrultusunda 12 soruluk yarı yapılandırılmış görüşme formu oluşturulmuş. Katılımcılara ayrıca cinsiyetleri, kıdemleri, çalıştıkları okul türü, eğitimleri esnasında ihmal istismar eğitimi alıp almadıkları, hizmetiçi eğitim kapsamında ihmal istismar eğitimi alıp almadıkları, ebeveyn olma durumları sorulmuştur. Çalışma sonunda Okul Öncesi Öğretmenlerinin çocuk ihmali ve istismarı konusunda bilgi sahibi oldukları ancak bilgi seviyesinin düşük düzeyde olduğu, çocuklardaki ihmal istismar durumlarını fark edebildikleri ancak kavram olarak birbirine karıştırdıkları, ihmal istismar durumu ile karşılaştıklarında yasal süreçler, sosyal, eğitsel ve sağlık alanında atılması gereken adımlar konusunda bilgi sahibi oldukları, ihmalin psikolojik etkilerinin süreç içinde telafi edilebileceği ancak istismarın psikolojik etkilerinin telafisinin uzun süreceği, aldıkları ihmal istismar ile ilgili eğitimi yeterli bulmadıkları sonuçlarına ulaşılmıştır. Elde edilen sonuçlar literatür desteği ile tartışılmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İhmal, istismar, farkındalık, okul öncesi öğretmeni.

PRESCHOOL TEACHERS' AWARENESS OF CHILD ABUSE AND NEGLECT: THE CASE OF SAMSUN PROVINCE

ABSTRACT

This study was conducted to determine the level of awareness of preschool teachers working in public and private kindergartens affiliated to the Ministry of National Education on child abuse and neglect. In this study designed with qualitative research method, semi-structured interview technique was used. content analysis was used. The study group consisted of 15 preschool teachers working in public and private kindergartens in the central districts of Samsun province

affiliated to the Ministry of National Education in 2024, and were selected with the "maximum diversity sampling" approach from purposeful sampling methods. In the study, a question pool was created based on the literature review, and a 12-question semi-structured interview form was created in line with the expert opinions of 3 experts working in the field. Participants were also asked about their gender, seniority, the type of school they work in, whether they received neglect and abuse training during their education, whether they received neglect and abuse training within the scope of in-service training, and their status as parents. At the end of the study, it was concluded that Preschool Teachers have knowledge about child neglect and abuse, but the level of knowledge is low, they can recognize neglect and abuse in children, but they confuse them as concepts, they have knowledge about the legal processes, social, educational and health steps to be taken when they encounter neglect and abuse, the psychological effects of neglect can be compensated in the process, but the psychological effects of abuse can take a long time to compensate, and they do not find the training on neglect and abuse they receive sufficient. The results obtained were discussed with the support of the literature and recommendations were made.

Keywords : Neglect, abuse, awareness, preschool teacher..

1. GİRİŞ

Her çocuk, henüz 18 yaşını doldurmamış olan herkes, şiddetten arınmış sağlıklı bir yaşam sürme hakkına sahiptir. Her yıl dünya çapında milyonlarca çocuk, fiziksel, cinsel veya duygusal şiddetin mağduru ya da tanığı olmaktadır.

Çocuğa yönelik kötü muamele olarak da adlandırılan çocuk istismarı ve ihmali, çocuğun fiziksel sağlığını ve gelişimini, bilişsel, duygusal, sosyal ve davranışsal gelişimini etkileyen ve etkisi uzun yıllar süren travmatik bir yaşantıdır (Sezar, Simic, Barisic, 2010)

Çocuk istismarı ve ihmali; çocuğun anne, babası ya da bakmakla yükümlü olan bir kimse tarafından çocuğun fiziksel ve duygusal gelişimini engelleyen ya da kısıtlayan eylem ve ihmallerin tümüdür (Özgentürk, 2014).

Çocuk istismarı, fiziksel ve/veya duygusal kötü muamele, cinsel istismar, ihmal veya ihmal edici muamele veya ticari ya da diğer türlerden sömürü olarak tanımlanır; bu durum, çocuğun sağlık, hayatta kalma, gelişim veya onuru üzerinde gerçek ya da potansiyel zarara yol açmaktadır ve bu zarar, sorumluluk, güven veya güç ilişkisi çerçevesinde meydana gelir (Krug, 2002). Çocuk istismarı failleri, ebeveynler ve diğer aile üyeleri, bakıcılar, arkadaşlar, tanıdıklar, yabancılar, kamu görevlileri veya diğer çocuklar olabilir (Mc Donald, 2007).

Dünya Şiddet ve Sağlık Raporu ve 1999 Dünya Sağlık Örgütü (WHO) Çocuk İstismarı Önleme Danışma Toplantısında çocuk istismarını dört temel öğeye ayırmaktadır. Bunlar, fiziksel istismar, cinsel istismar, duygusal ve psikolojik istismar, ihmal (WHO, 2006).

Çocuğa yönelik fiziksel istismar, çocuğun sağlığı, hayatta kalma, gelişim veya onuru üzerinde zarar yaratmaya ya da yaratma olasılığı yüksek bir duruma yol açacak şekilde kasıtlı olarak fiziksel güç kullanılması olarak tanımlanır. Bu, vurma, dövme, tekme atma, sallama, ısırma, boğma, haşlama, yakma, zehirleme ve boğulma gibi eylemleri içerir. Evde çocuklara uygulanan

birçok fiziksel şiddet, cezalandırma amacıyla yapılmaktadır (WHO, 2006; Saunders & Goddard, 2009)

Cinsel istismar, bir çocuğun, tam olarak anlamadığı, onay veremediği ya da gelişimsel olarak hazırlıklı olmadığı cinsel faaliyetlere katılmasını ya da çocuğun toplumun yasalarına ya da sosyal tabularına aykırı bir şekilde cinsel faaliyetlere dahil edilmesini tanımlar. Çocuklar, yaşları ya da gelişim düzeyleri nedeniyle, mağdura karşı sorumluluk, güven veya güç konumunda olan yetişkinler ve diğer çocuklar tarafından cinsel istismara uğrayabilirler.

Duygusal ve psikolojik istismar, bir ebeveyn ya da bakıcının zaman içinde, gelişimsel olarak uygun ve destekleyici bir ortam sağlamada başarısız olmasıyla ilgili hem tekil olayları hem de bir desen oluşturabilecek durumları kapsar. Bu kategorideki eylemler, çocuğun fiziksel veya ruhsal sağlığını ya da fiziksel, zihinsel, ruhsal, ahlaki veya sosyal gelişimini olumsuz yönde etkileme olasılığı yüksek olan eylemleri içerir. Bu tür istismar, hareketin kısıtlanması, küçümseme, suçlama, tehdit etme, korkutma, ayrımcılık yapma, alay etme ve diğer fiziksel olmayan reddetme ya da düşmanca davranış biçimlerini içerir.

İhmal, bir ebeveyn ya da diğer aile bireylerinin, çocuğun gelişimini ve refahını sağlama noktasında zaman içinde başarısız olduğu hem tekil olayları hem de devam eden bir durumu kapsar – ebeveynin bunu yapma pozisyonunda olduğu durumlarda – aşağıdaki alanlardan bir ya da daha fazlasında: sağlık, eğitim, duygusal gelişim, beslenme, barınma ve güvenli yaşam koşulları. İhmal, çocuk istismarının en yaygın türlerinden biri olup, genellikle diğer istismar türleriyle ilişkilidir. Çocuk ihmali, diğer istismar türlerinden farklıdır çünkü, bir çocuğun temel ihtiyaçlarının karşılanmasında yapılan önemsememeler ya da dikkatsizlikler olarak tanımlanır (Avdıbegovıć,& Brkıć, 2020).

Çocuğa bakmakla yükümlü kişilerden sonra çocuk en fazla öğretmenleriyle vakit geçirmektedir. Öğretmenler, çocuklarla en fazla zaman geçiren ve bu süreçte onların fiziksel ve davranışsal değişikliklerini fark etme olasılığı en yüksek meslek grubu olarak öne çıkmaktadır. Bu nedenle, çocukların gelişimsel ve duygusal durumlarına dair erken uyarı sinyallerini tanıma konusunda kritik bir rol üstlenmektedirler (Jones, Trundinger & Crawford, 2004). Öğretmenlerin çocukta herhangi bir ihmal ve istismar durumu ile karşılaşma olasılığı yüksek olup, bu durumu fark edebilmeleri ve yetkili kişilere bildirilmeleri gerekir. Eğitim alan öğretmen adaylarının bu hassas konuyla ilgili yeterli bilgiye sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle ihmal ve istismarın tanınması, önlenmesi ve suçu işleyen ve maruz kalana müdahalelerde bulunulması gerekmektedir. Bu doğrultuda çocuklarla yakın etkileşim halinde olan öğretmenlerin konuya ilişkin farkındalıklarının arttırılması gerek durumun tespit edilmesi gerekse erken dönemde müdahale edilmesi açısından oldukça önem taşımaktadır (Sağır ve Gözler, 2013)

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırma, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet ve özel anaokullarında görev yapan okul öncesi öğretmenlerinin çocukta ihmal ve istismar farkındalık düzeylerinin belirlenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir.

1.2.Araştırmanın Önemi

Günümüz dünyasında 18 yaş altı çocukların ihmal ve istismar oranları oldukça yüksektir. Okul öncesi dönem kişiliğin oluşmaya başladığı kritik dönemdir. Bu dönemde ihmal ve istismar edilen çocuk birçok problemle karşı karşıya kalmaktadır ihmal ve istismar edilen çocuğun fark edilmesi ve erken müdahale edilmesi mühimdir. Okul öncesi öğretmenlerin bu durumu fark edebilmesi ve ona göre müdahale etmesi önemlidir. Sahada görev yapan okul öncesi öğretmenlerin ihmal ve istismar düzeylerinin belirlenmesi ve ortaya çıkacak sonuçların alınan eğitiminin yeterliliğinin belirlenmesi ve yeni çalışmalara zemin oluşturması için önemlidir.

1.3. Araştırmanın Problem Cümlesi

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet ve özel anaokullarında görev yapan okul öncesi öğretmenlerinin çocukta ihmal ve istismar farkındalık düzeyleri nedir?

1.4. Varsayımlar

Bu araştırmada aşağıdaki sayıltılardan hareket edilmiştir.

Bu araştırmaya katılan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet ve özel anaokullarında görev yapan okul öncesi öğretmenlerinin sorulan sorulara içtenlikle samimi ve dürüst şekilde cevap verdikleri varsayılmıştır.

Bu araştırmaya katılan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet ve özel anaokullarında görev yapan okul öncesi öğretmenlerinin çocukta ihmal ve istismar farkındalık düzeylerini belirlemek için oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme soruları ilgili literatürden ve benzer araştırmalardan yola çıkılarak oluşturulan bir havuzdan seçilmiştir.

Bu araştırmaya katılan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet ve özel anaokullarında görev yapan okul öncesi öğretmenlerinin çocukta ihmal ve istismar farkındalık düzeylerini belirlemek için oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme sorularının okul öncesi öğretmenlerinin çocukta ihmal ve istismar farkındalık düzeylerini ölçtüğü varsayılmıştır

1.5.Sınırlılıklar

Bu araştırmaya katılan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Samsun İli devlet ve özel anaokullarında görev yapan 15 okul öncesi öğretmeninin görüşleriyle sınırlıdır.

Bu araştırma araştırmacının hazırladığı demografik bilgi formu ve yarı yapılandırılmış görüşme sorularından elde edilen yanıtlar ile sınırlıdır.

Bu araştırma nitel bir yöntemle yapılmış olup araştırma örneklemini oluşturan grubun deneyimlerini betimlemektedir.

Araştırma sonuçları yapıldığı örneklem ve zaman ile sınırlıdır.

2. YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Modeli

Bu araştırma ile Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet ve özel anaokullarında görev yapan okul öncesi öğretmenlerinin çocukta ihmal ve istismar farkındalık düzeylerinin belirlenmesi amaçlamakta olup çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden fenomonolojik desen

uygulanmıştır. Araştırmada nitel araştırma tekniklerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Nitel araştırma yöntemlerinden fenomonolojik desen ile tasarlanan bu çalışmada verilerin çözümlenmesinde içerik analizi tekniği kullanılmıştır. İçerik analizi verilerin kategorileştirilmesi, temalarının bulunması, verilerin yeniden düzenlenmesi ve bulguların yorumlanması aşamalarını içermektedir (Saruhan ve Özdemir, 2016).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubu, 2024 yılında Milli Eğitim Bakanlığına bağlı Samsun ili merkez ilçelerinde devlet ve özel anaokullarında görev yapan 15 okul öncesi öğretmeni amaçlı örnekleme yöntemlerinden "maksimum çeşitlilik örneklemesi" yaklaşımı ile seçilerek oluşturulmuştur.

Çizelge 1. Araştırmaya Katılan Okul Öncesi Öğretmenlerin Sosyo-Demografik Özelikleri

	Değişken	N
Cinsiyet	Kadın	12
	Erkek	3
Okul Türü	Devlet	9
	Özel	6
Eğitimleri esnasında ihmal istismar eğitimi alma durumları	Evet	8
	Hayır	7
Hizmet içi eğitim kapsamında alma durumları	Evet	10
	Hayır	5
Kıdem	1-6 yıl	3
	7-12 yıl	8
	13 yıl ve üzeri	4
Ebeveyn olma durumları	Evet	11
	Hayır	4

Araştırmaya katılan 15 öğretmenden 3' ü erkek, 12'si ise kadındır. 9'u devlet okulunda 6 'sı özel okulda görev yapmaktadır. Öğrenimleri esnasında çocuk ihmal ve istismarına yönelik eğitim alma durumlarına bakıldığında 8'inin eğitim aldığı 7'sinin almadığı bildirilmiştir. hizmetiçi eğitim kapsamında ihmal istismar eğitimi alıp almadıklarına bakıldığında 10'nunun hizmetiçi eğitim kapsamında ihmal istismar eğitimi aldığını 5'inin eğitim almadığı görülmüştür. Sosyodemografik özellikleri incelendiğinde öğretmenlerin 4'ü 13 yıl ve üzeri kıdeme sahiptir. Bununla birlikte 11'i 1-12 yıl arası kıdeme sahiptir. Okul öncesi

öğretmenlerinin ebeveyn olma durumları incelendiğinde ise 11'in ebeveyn olduğu, 4' ünün ise ebeveyn olmadıkları bildirilmiştir.

2.3. Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanması

Çalışmada alan yazın incelemesinden yola çıkılarak bir soru havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan soru havuzundaki maddeler alanda çalışan 3 uzmana gönderilerek uzman görüşleri alınmış ve uzman görüşleri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılarak yarı yapılandırılmış görüşme formuna son şekli verilerek 18 mülakat sorusu belirlenmiştir. Ayrıca katılımcılara Cinsiyet, Okulda ihmal istismar eğitimi alma durumları, Hizmet içi eğitim alma durumları, Kıdem, Ebeveyn olma durumları ile ilgili demografik soruları sorulmuştur. Demografik soruların dışında altı temel tema belirlenmiştir. Bu temalar sırasıyla, Tanımlar ve Tanıma, Eğitim ve Farkındalık, Psikolojik Etkiler ve Korunma, İstismarı Tanıma ve Müdahale Yöntemleri, Cinsel İstismar ve İletişim, Yasal ve Sosyal Yaklaşımlar olarak isimlendirilmiş olup çocuk ihmali ve istismarı farkındalığına yönelik görüşlerin belirlenmesini amaçlamaktadır. Araştırmada oluşturulan temalar ve sorular şu şekilde belirlenmiştir;

1. Tanımlar ve Tanıma

    -Soru 3: Çocuk istismarını siz nasıl tanımlarsınız?

    -Soru 4: İstismar türleri denildiğinde aklınıza neler geliyor?

    -Soru 11: Çocuk ihmalini nasıl tanımlarsınız? Örneklendirerek açıklar mısınız?

    -Soru 12: İhmal ile istismarın farkı size göre nedir?

2. Eğitim ve Farkındalık

    -Soru 1: Öğrenim hayatınız süresince "Çocuk İhmali ve İstismarı" ile ilgili eğitim veya ders aldınız mı?

    -Soru 2: Öğrenim hayatınız sonrasında "Çocuk İhmali ve İstismarı" konusunda hizmet içi eğitim, seminer, kurs vb. eğitim aldınız mı?

    -Soru 16: Çocuğa yönelik cinsel istismar ile ilgili bilmeye ihtiyaç duyduğunuz konular olduğunu düşünüyor musunuz? Varsa hangileridir?

    -Soru 18: Almış olduğunuz eğitim, ihmal ve istismar edilen çocuğu ayırt etmenize yeterli midir?

3. Psikolojik Etkiler ve Korunma

    -Soru 13: İhmal ve istismarın çocuklarda bıraktığı psikolojik etkiler neler olabilir? Açıklar mısınız?

    -Soru 14: Çocuklarımızı ihmal ve istismardan korumak için nasıl güçlendirebiliriz? Açıklar mısınız?

4. İstismarı Tanıma ve Müdahale Yöntemleri

    -Soru 5: Bir çocuğun istismar edildiğini nasıl anlarsınız? Açıklar mısınız?

-Soru 6: Öğretmenlik yaşantınızda istismar edilen bir öğrenciniz oldu mu? Nasıl öğrendiniz? Açıklar mısınız?

-Soru 7: İstismara uğrayan bir çocuğu fark ettiğinizde ona nasıl yardım edebilirsiniz? Açıklar mısınız?

5. Cinsel İstismar ve İletişim

-Soru 8: Sizce cinsel istismara uğrayan bir çocuk cinsel istismara uğradığını neden anlatmak istemez? Açıklar mısınız?

-Soru 9: Size göre çocuklar sonunda cinsel istismara uğradığını nasıl söylerler? Açıklar mısınız?

-Soru 10: Sizin çocuğunuz eğer cinsel istismara uğrasaydı bu durumu size söyler miydi? Neden?

6. Yasal ve Sosyal Yaklaşımlar

-Soru 15: İhmal ve istismar vakaları ile karşılaştığınızda başvurabileceğiniz yerler konusunda ve süreç hakkında bilgi sahibi misiniz? Bu kurumlar hangileridir?

-Soru 17: Size göre Türkiye'de çocuğa yönelik cinsel istismar konusunda (yasal süreçler, sosyal, eğitsel ve sağlık alanında) atılması gereken adımlar nelerdir?

Araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından katılımcılarla bire bir, yüz yüze yapılarak katılımcıların bilgisi kapsamında ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. Görüşmeler sırasında ses kaydına ilaveten araştırmacı tarafından not tutulmuştur. Her bir katılımcı ile, tahmini olarak 17-32 dakika süren ayrıntılı görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

2.4. Verilerin Analizi

Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet ve özel anaokullarında görev yapan okul öncesi öğretmenlerinin çocukta ihmal ve istismar farkındalık düzeylerinin belirlenmesi için yapılan görüşlerin analizinde nitel veri analiz tekniklerinden biri olan betimsel analiz yaklaşımı kullanılmıştır. Betimsel analiz yapabilmek için öncelikle görüşmelerin ses kayıt çözümü yapılmış, daha sonra verilerin kodlanması aşamasına geçilmiştir. Elde edilen verilerin incelenmesi, anlamlı bölümlere ayrılması ve her bölümün kavramsal olarak neyi ifade ettiğinin anlamlı veri birimlerine (cümle) dönüştürülmesi ve kodlanmasından sonra taslak temalar kategoriler altında düzenlenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Temalar belirlenmiş, araştırma amaçları doğrultusunda düzenlenmiş ve yorumlanmıştır. Bu yaklaşımın en belirgin özelliği olan doğrudan alıntılara çalışma içerisinde sıkça yer verilmesidir.

Araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanan veriler araştırmacı tarafından kodlanmıştır. Kodlama ise verilerin kavramlar, başlıklar ve temalara göre sınıflandırılmasıdır (Özdemir, 2010). Nitel araştırmada kodlama üç şekilde meydana gelmektedir. Bunlar; "daha önceden belirlenmiş kavramlara göre yapılan kodlama", "verilerden çıkarılan kavramlara göre yapılan kodlama", "genel bir çerçeve içinde yapılan kodlama"dır. Bu araştırma kapsamında kullanılan kodlama genel bir çerçeve içinde yapılan kodlamadır. Bu tür kodlama sürecinde, genel kategoriler ya da temalar önceden belirlenir ve bu temalar altında yer

alabilecek olan daha ayrıntılı kodlar verilerin incelenmesi ile ortaya çıkar (Yıldırım ve Şimşek, 2016).

Çalışmaya katılan Milli Eğitim Bakanlığına bağlı devlet ve özel anaokullarında görev yapan okul öncesi öğretmenleri Ö1, Ö2, … Ö15 olarak kodlanmıştır.

3. BULGULAR

3.1. Tema 1: Tanımlar ve Tanıma

Birinci temada yer alan sorulardan Çocuk istismarını siz nasıl tanımlarsınız? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların çoğunluğunun çocuk istismarı tanımını tam anlamıyla yapmakta zorlandıkları görülmüştür. Örneğin,

> **(Ö1).** Çocukları elle manevi olarak ya da cisimle dokunarak yapılan hareket temas.
>
> **(Ö8).** Aklımın almadığı kabul etmediğim asla şunun içindir diyemediğim diyemeyeceğim bir vaka diyebilirim yani kabullenilmiyor biraz da ruhsal bir ruh hastalığı derim sağlığı demiyim de yapanlar için söylüyorum, ruh hastalığı derim yani.
>
> **(Ö15).** Çocuğa yapılan fiziksel temas.

Çocuk istismarını siz nasıl tanımlarsınız? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların çok azının çocuk istismarı tanımını tam olarak yapabildikleri görülmüştür. Örneğin,

> **(Ö15).** Çocuğu fiziksel, ruhsal, ekonomik ve cinsel olarak kullanmak, şiddet uygulamak.
>
> **(Ö4).** Çocuğun, sağlığını, fiziksel ve psiko-sosyal gelişimini olumsuz etkileyen, bir yetişkin, toplum ya da devlet tarafından bilerek veya bilmeyerek gerçekleştirilen her türlü kötü muameledir.

Birinci temada yer alan sorulardan İstismar türleri denildiğinde aklınıza neler geliyor? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların çoğunluğunun istismar türlerini tam anlamıyla ifade etmekte zorlandıkları görülmüştür. Örneğin,

> **(Ö3).** İlk olarak cinsel istismar geliyor ama onun haricinde başka var mı bilmiyorum işte cinsel istismar. Bu geliyor aklıma en çok.
>
> **(Ö1).**En fazla psikolojik olarak yapılan baskı ve çocuğa müdahale ederek temas edilerek yapılan davranış.
>
> **(Ö6).** Psikolojik şiddet daha çok aklıma, şiddet geliyor bu kadar.

İstismar türleri denildiğinde aklınıza neler geliyor? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların sadece birisinin istismar türlerini tam olarak ifade edebildiği görülmüştür. Örneğin,

> **(Ö13).** Neler geliyor, fiziksel istismar gelir, psikolojik istismar, duygusal istismar, ekonomik istismar, sözel istismar, ihmal ve cinsel istismar; kısaca çocuğa her türlü şiddet uygulanması.

Birinci temada yer alan sorulardan Çocuk ihmalini nasıl tanımlarsınız? Örneklendirerek açıklar mısınız? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların çoğunluğunun ihmal tanımın tam anlamıyla ifade etmekte zorlandıkları görülmüştür. Örneğin,

> **(Ö10).** İhmal işte ihmal bence çok geniş bir kavram her şey içine girebiliyor

> **(Ö5).** Ben en büyük ihmalin ailede olabileceğini düşünüyorum. Çünkü özelikle problemli ailelerde anne baba kendine farklı yollar çiziyorlar, örneğin bugün ben gözlemliyorum ebeveynlerin çoğu sosyal medyadan çıkmıyorlar çocuk anne babayla oynamak istiyor anne babanın işi var çünkü WhatsApp'ta çünkü instegramda sevgi yoksunluğu olarak tanımlayabilirim.

> **(Ö14).** Çocuk ihmali bana göre en büyük ihmal zaman çocuklarınla yeterli zaman geçirilememesi en büyük ihmal sevgi iletişim ihmali gerekli ihtiyaçlarının karşılanmaması bu şekilde. Şu an ben çalışıyorum ama çalışmayan velilerime göre çocuklarımla daha iyi verimli zaman geçirdiğimi düşünüyorum hani dediğim gibi benim için en önemli sevginin ihmal edilmemesi.

Çocuk ihmalini nasıl tanımlarsınız? Örneklendirerek açıklar mısınız? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların sadece ikisinin ihmalin tanımını tam olarak yapabildikleri görülmüştür. Örneğin,

> **(Ö11).** Çocuğun ebeveyni ya da bakmakla hükümlü olduğu kişi tarafından çoğu şeylerden mahrum bırakılması özelikle temel ihtiyaçlarından mahrum bırakılması olabilir, çocuğun sevgi ihtiyacı gibi çocuklara verilmemesi olabilir çocuğun beslenme, barınma, korunma, gözetim, eğitim, sağlık gibi temel gereksinimlerinin karşılanmaması olabilir.

> **(Ö13).** Çocuk ihmali ilk başta çocukların temel ihtiyaçlarının karşılanmaması beslenme uyku ondan sonra ısınma onların karşılanmaması daha sonra çocukların duygusal ihtiyaçlarının karşılanmaması sevgi, şefkat anlayış onların karşılanmaması bence çocuk ihmalidir

Birinci temada yer alan sorulardan ihmal ile istismarın farkı size göre nedir? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların çoğunluğunun ihmal istismar farkını tam anlamıyla ifade etmekte zorlandıkları görülmüştür. Örneğin,

> **(Ö9).** İhmal ihmali genelde yakın çevredekiler yapıyor kendi ailesi yapıyor ama istismarı yabancılar da yapabiliyor çünkü ihmali yabancı zaten çocuklar yapmak zorunda değil ama istismarı yabancıda yapabiliyor bence farkı o.

> **(Ö10).** Kendi içimde ben istismarı biraz cinsel olarak düşündüm ama ihmali daha çok fiziksel şiddet falan

> **(Ö12).** Ya ikisinin de farklı boyutları var ki psikolojik, çocuk için daha ileriye dönük işte, ihmal edilen çocuk topluma karşı özgüvensiz, istismar edilen çocuğun ki bir tık daha farklı bu biraz daha ahlaki, …

İhmal ile istismarın farkı size göre nedir? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların çok azının ihmal istismar farkını tam anlamıyla doğru ifade edebildikleri görülmüştür. Örneğin,

> **(Ö11).** İhmal bir şeyden yoksun bırakılması olabilir biraz daha pasif bir kelime ve kavramdır. Ama istismar biraz daha aktif bir kelimedir istismar aslında çocuğa gösterilen kötü muamele ve eylemdir. Bu yüzden aktif ve pasif olarak ayırabilirim.

> **(Ö5).** İstismar bence direkt saldırı olarak söylersek, ihmale olması gerekenlerin yapılmaması çocuğa verilmesi gerekenlerin verilmemesidir.

> **(Ö15).** İstismar çocuğa yapılan herhangi bir temastır, ihmalde çocuğun haklarından mahrum bırakılması.

3.2. Tema 2: Eğitim ve Farkındalık

İkinci temada yer alan sorulardan Öğrenim hayatınız süresince "Çocuk İhmali ve İstismarı" ile ilgili eğitim veya ders aldınız mı? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların yalnızca dördü öğrenim hayatı süresince "Çocuk İhmali ve İstismarı" ile ilgili eğitim veya ders aldığını ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö6).** Okulda ders aldık üniversitede, dersin ismini hatırlamıyorum, 7 yıl oldu mezun olalı.

> **(Ö7).** Şöyle üniversite hayatımda almıştım, hangi dersin içindeydi hatırlamıyorum ama, ihmali ve istismarı galiba davranışla ilgili hangi dersti davranış psikolojiydi galiba almıştık.

> **(Ö14).** Evet, fakültede dersin adı yoktu davranış bozukluğu konusunun içinde buna da değinmiştik.

Öğrenim hayatınız süresince "Çocuk İhmali ve İstismarı" ile ilgili eğitim veya ders aldınız mı? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların çoğu öğrenim hayatı süresince "Çocuk İhmali ve İstismarı" ile ilgili eğitim veya ders almadığını ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö2).** Ders olarak aldığımı hatırlamıyorum ama daha önce çalıştığım okulda öğretmen arkadaşlarımızla birbirimize seminer döneminde eğitim vermeye çalıştık farklı bakış açılarıyla nasıl yapabiliriz bunu üzerine konuşmuştuk bizim rehber öğretmenimiz vardı o bununla ilgili tam bir eğitim değil de kısa bir sunum yapmıştı.

> **(Ö11).** Hayır almadım.

> **(Ö13).** Hayır, almadım

İkinci temada yer alan sorulardan Öğrenim hayatınız sonrasında "Çocuk İhmali ve İstismarı" konusunda hizmet içi eğitim, seminer, kurs vb. eğitim aldınız mı? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların yalnızca beşi Öğrenim hayatları sonrasında "Çocuk İhmali ve İstismarı" konusunda hizmet içi eğitim, seminer, kurs vb. eğitim aldığını ifade etmiştir. Örneğin,

(Ö1). Seminer aldım.

(Ö3). Evet, aldım çalışırken hizmet içi eğitim değil de seminer aldım.

(Ö9). Evet, aldım kurs aldım. Çocuk istismarı diye.

Öğrenim hayatınız sonrasında "Çocuk İhmali ve İstismarı" konusunda hizmet içi eğitim, seminer, kurs vb. eğitim aldınız mı? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların çoğu öğrenim hayatları sonrasında "Çocuk İhmali ve İstismarı" konusunda hizmet içi eğitim, seminer, kurs vb. eğitim almadığını ifade etmiştir. Örneğin,

(Ö4). Hayır almadım.

(Ö5). Almadım, seminer, ders, eğitim ne bir kurs almadım.

(Ö6). Kendim almadım ama biz burada velilere verdik.

İkinci temada yer alan sorulardan Çocuğa yönelik cinsel istismar ile ilgili bilmeye ihtiyaç duyduğunuz konular olduğunu düşünüyor musunuz? Varsa hangileridir? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların çoğu çocuğa yönelik cinsel istismar ile ilgili bilmeye ihtiyaç duydukları konular olduğunu ifade etmiştir. Örneğin,

(Ö6). Evet, mesela bizim istismar olarak görmediğimiz bazı şeyler aslında istismar oluyor, mesela bunları daha çok bilmek isterdim eğitim almak isterdim almadım diye hatırlıyorum yani.

(Ö9). Evet, düşünüyorum istismara uğrayan bir çocuğa nasıl davranmamız gerektiği ile ilgili evet konu yani bilgilendirilmek isterim.

(Ö11). Kesinlikle düşünüyorum cinsel istismar bir çocukta nasıl görülür nasıl anlayabilirim anladığımda izlemem gereken yollar nelerdir hem psikolojik olarak desteklemem gereken yönler nelerdir gibi şeyleri kesinlikle bilmek isterim.

Çocuğa yönelik cinsel istismar ile ilgili bilmeye ihtiyaç duyduğunuz konular olduğunu düşünüyor musunuz? Varsa hangileridir? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların yalnızca üçü çocuğa yönelik cinsel istismar ile ilgili bilmeye ihtiyaç duydukları konular olmadığını ifade etmiştir. Örneğin,

(Ö3). Genelde bu konuya ilgili bilgi sahibiyim yani tabi ki yeniliklerden bilgi sahibi olmak isterim ama genel olarak bilgi sahibi olduğunu düşünüyorum.

(Ö13). Cinsel istismarla ilgili hayır düşünmüyorum.

(Ö14). Çok eksiğim olduğunu düşünmüyorum. Devamlı olarak takip ediyoruz gelişmeleri.

İkinci temada yer alan sorulardan Almış olduğunuz eğitim, ihmal ve istismar edilen çocuğu ayırt etmenize yeterli midir? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların çoğu almış oldukları eğitimin, ihmal ve istismar edilen çocuğu ayırt etmelerine yeterli olmadığını ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö2).** Bence almış olduğum eğitim bunu tam anlamıyla ayırt etmeme yeterli değil, alacağımız eğitimlerle kendimizi geliştirerek üstesinden gelebiliriz.
>
> **(Ö4).** Hayır değildir, kesinlikle değildir yani dediğim gibi çok eksik belki de ikisinin ayrımını anlattım ama tam olarak doğru olduğu konusunda emin değilim.
>
> **(Ö9).** Yeterli değil bence karşıma çıksa belki de ayırt etmem yeterli olduğunu düşünmüyorum.

Almış olduğunuz eğitim, ihmal ve istismar edilen çocuğu ayırt etmenize yeterli midir? Sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların sadece üç tanesi almış oldukları eğitimin, ihmal ve istismar edilen çocuğu ayırt etmelerine yeterli olabileceğini ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö6).** Bence yeterli çünkü güzel bir eğitim aldım. Okuduğum üniversiteden memnunum. Hocalarımızda çok iyiydi hep bize bir şey anlatırken örnekler üzerinden anlatıldı, dikkat etmemiz söylendi. Ama yine de bilgi yeterli diyemem aslında yine daha çok bilgi almak isterdim ama ayırt ederim aslında o aradaki farkı nasıl ayırt derim aslında çocuğu tanımayla herkes herkesi tanıyamaz okulda gördüğümüz kadarıyla ama biz diğer branşlara göre daha çok aileyle ve çocukla iç içeyiz ki bu korona virüs olmadan önce ev ziyaretleri yapardık. Çocukların evlerine giderdik odalarına girerdik görürdük ailelerin yaşam tarzlarını görürdük iletişimi fark ederdik. Şimdi onları çok fark edemiyoruz. Bu yıl velilerimi çok iyi tanıyorum diyemem ev ziyaretleri yapınca daha bir kaynaşırdık zaten biz gözleme gidiyoruz çocuk ne yapıyor ne ediyor aile ne yapıyor nasıl davranıyor diye yani bir öğretmenin iyi bir gözlemle bunu fark edip üstünden gelebileceğine inanıyorum.
>
> **(Ö7).** Ayırt ettiğimi düşünüyorum az çok ayırt edebiliyorum cinsel istismara uğrayan çocuğu ama bu konuda tabi ki daha fazla eğitime ihtiyaç duyulması güzel olur. Almış olsaydım çok daha iyi olurdu. Rica ederim güzel cevaplar mıydı bilmiyorum.
>
> **(Ö13).** Evet, ben ayırt edebilirim sanırım çok fazla karşılaştığım örnek yok ama karşılaşırsam çocuklarda ki o farklılığı gözlemleyebilirim.

3.3. Tema 3: Psikolojik Etkiler ve Korunma

Üçüncü temada yer alan sorulardan İhmal ve istismarın çocuklarda bıraktığı psikolojik etkiler neler olabilir? Açıklar mısınız? sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların tamamı ihmal ve istismarın çocuklarda bıraktığı psikolojik etkileri ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö5).** Büyük ihtimal içine kapanıklık, konuşmama isteksizlik hatta bazılarında iştahsızlık vs.
>
> **(Ö8).** İşte bunlar asla ve asla büyüdüklerinde bile unutmayacağı bir şeylerdir hatta ilerde belki o da onları yapacak belki hep çekingen biri olacak toplumdan kendini soyutlayacak hep korkak olacak veya çok fazla dışa dönük olacak yani bunun ortası olmayacak ya aşırı içe kapanık ya da aşırı saldırgan saldırganlığı niye beni korumadınız diye olacak içe kapanıklığı söyleyemediği korktuğu için olacak.
>
> **(Ö14).** Ömürleri boyunca sürecek üzerlerinde derin iz bırakacak psikolojik etkilere sebep olabiliyor zaten, yetişkinlerde psikolojik olarak çok fazla sorunları olan insanlara bakıldığı zaman genellikle hep çocukluklarında benzer ihmal istismar edilmiş çocuklar olduğu ortaya çıkıyor.

Üçüncü temada yer alan sorulardan Çocuklarımızı ihmal ve istismardan korumak için nasıl güçlendirebiliriz? Açıklar mısınız? sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların tamamı çocuklarımızı ihmal ve istismardan korumak için ailelere, çocuklara ve öğretmenlere eğitimler verme gerektiğini ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö2).** Biz bunlarla ilgili etkinlikler yapıyoruz bizim çocuklarımıza uygun eğitici videolar izletiyoruz, kitaplar okuyoruz biz böyle güçlendirebiliyoruz biz bunu konuşabilmeleri için onlara fırsat tanıyoruz yakınlık sağlıyoruz gözlemliyoruz.
>
> **(Ö5).** Birincisi anne babalara bu konuda eğitim vermek gerekiyor, anne babalar bilinçsiz bu konuda ikincisi çocukları bu konuda eğitmek lazım bu konuda alan uzmanları başkaları değil hatta ikincisinde önce öğretmenleri, biz öğretmenler olarak gerçekten bu konuda eksiğiz diye düşünüyorum.
>
> **(Ö6).** Öncelikle aileleri bilgilendirmemiz gerekir zaten bizim toplumumuzda bilmediği için yanlışlar yapılıyor bu seminerler, broşürler olur, afişler olur mesajlar olur aylık konuyla ilgili bir mesaj yazma önce velilerimizi bilgilendireceğiz ondan sonra çocuklarımızı bilgilendireceğiz. Çocukların özel bölgelerini anlatacağız. Biri senin özel bölgelerine dokunan biri olursa gel bana söyle bu bana söyleme konusunda da çocuğu güvence altına alacağız. Kendimizi o kadar güvendirmeliyiz ki çocuk gelip anlatabilsin bunlar, okulda benim yapabileceğim bunlar aslında bunları yapabilirim.

3.4. Tema 4: İstismarı Tanıma ve Müdahale Yöntemleri

Dördüncü temada yer alan sorulardan bir çocuğun istismar edildiğini nasıl anlarsınız? Açıklar mısınız? sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların tamamı bir çocuğun istismar edildiğini çocuğun söylem, hal, hareket ve davranış farklılıklarından, çocuktaki fiziksel işaret ve izlerden, onları dikkatli biçimde izleyerek anlayabileceklerini ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö6).** Öncelikle her öğretmende olduğu gibi gözlem yaparım, gözlem yaptığında çocuğun davranışlarında bir farklılık var mı korkuyor mu çocukta bir korku duygusu var mı ona bakarım zaten biz okul öncesinde çocukları tanıyoruz aileleri de tanıyoruz çok fazla içli dışlı oluyoruz diğer branşlara göre davranışlarına

bakarak çocuğun vücudunda fiziksel bir şey var mı morluk var mı yüzünde tabi gördüğüm yerlerde durduk yere çocuğa çocuğudur bakıyım demem önce şüphelenmem lazım yara olabilir o gün ağlayarak gelir üzgün gelir buna rastladığım durumlar da olmuştu. Neden moralin bozuktu neden dedim annem dövdü demişti mesela. Çocuğun kendi davranışlarından anlamaya çalışıyorum.

(Ö8). Ürkekliğinden anlarım, saldırganlığından, bakışlarını bir noktaya toplayamamasından, içine kapanmasından, acıdığı yerlerini göstermesinden veya söylediğim gibi diğer türlü istismarlardan işte yemek yeme eğitim şu bu diğer arkadaşlarına gıptayla bakması onlara saldırgan olması bunlardan anlarım.

(Ö14). Normal hayatına devam eden bir çocukta benim fark ettiğim hareketli bir çocuksa içine kapanıyorsa ya da sonradan oluşan davranış bozukluklarının alt sebebine indiğimiz zaman da cinsel istismar olabiliyor, hal hareketlerine yansıyor hareketli bir çocuksa içine kapanabiliyor içe kapanık bir çocuksa hırçınlaşabiliyor o şekilde.

Dördüncü temada yer alan sorulardan öğretmenlik yaşantınızda istismar edilen bir öğrenciniz oldu mu? Nasıl öğrendiniz? Açıklar mısınız? sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların biri hariç diğerleri öğretmenlik yaşantısında istismar edilen bir öğrencisinin olmadığını ifade etmiştir. Örneğin,

(Ö2). Olmadı, inşallah da olmaz.

(Ö3). İstismar edilen bir öğrencim olmadı açıkçası. Tabi şiddet, ailesinden şiddet gören çocuk ya da psikolojik olarak istismar edilen öğrencim tabi ki oldu kimi kendi daha açık sözlü olup bunu kendisi anlatan öğrencim tabi oldu ama bir iki öğrencide özelikle daha küçük yaş grubunda daha çok hareketlerinden davranışlarından kullandığı cümlelerden o şekilde anladım diyebilirim.

(Ö9). Benim hiç olmadı öyle bir öğrencim gerçekten ya da ben anlamadım.

Öğretmenlik yaşantınızda istismar edilen bir öğrenciniz oldu mu? Nasıl öğrendiniz? Açıklar mısınız? sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların biri öğretmenlik yaşantısında istismar edilen bir öğrencisinin oluğunu ifade etmiştir. Örneğin.

(Ö7). Şöyle oldu aslında bir kurumda çalışırken bu kurumda değil de başka bir kurumda bir öğrencimde karşılaştım. Başka bir öğrenci tarafından istismar edildiğini gördüm. Nasıl gördüm tuvalette kısacası ellerini yıkaması için göndermiştim gidip baktığımda başka bir çocuk tarafından istismar edildiğini gördüm. Çok kızdım, aşırı derecede kızdım bu konuda zaten psikoloğumuzla da görüştük ve çocuklara ihmal ve istismarla ilgili eğitimler verdik. 10 yaş grubuydu.

Dördüncü temada yer alan sorulardan istismara uğrayan bir çocuğu fark ettiğinizde ona nasıl yardım edebilirsiniz? Açıklar mısınız? sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların çoğu istismara uğrayan bir çocuğu fark ettiklerinde rehber öğretmenle ve okul idaresi ile iletişime geçeceklerini ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö2).** Önce konuşmaya çalışırım ağzından laf almaya çalışırım baskı yapmadan ya da ağzından laf alamıyorsam oyun haline dönüştürürüm oyuncaklarıyla oynatırken anlamaya çalışırım ondan sonra bunun bir süreci var idareye bildiririm prosedüre göre nasıl yapılıyorsa öyle devam ederim.
>
> **(Ö6).** Önce idareyle konuşurum idarede bir yol haritası çizeriz istismarın boyutuna bakarız polise gidice miyiz, direk ben idareye giderim ortan da direk polise giderim**.**
>
> **(Ö10**). Hemen okulda rehber öğretmen varsa ona başvururum ve okul idaresine haber veririm.
>
> **(Ö12).** Yani istismar türüne bağlı olarak değişir bu, sözelse rehber öğretmenle başlayabiliriz sürece ailesini çağırabiliriz ama cinsel fiziksel bir istismar söz konusuysa bu konuda direk okul yönetimine işte başvurup müdüre müdür yardımcımıza direk yasal süreci başlatmak zorunda kalırız.

İstismara uğrayan bir çocuğu fark ettiğinizde ona nasıl yardım edebilirsiniz? Açıklar mısınız? sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların dördü istismara uğrayan bir çocuğu fark ettiklerinde önce aile ile iletişime geçeceklerini ve rehber öğretmenle ve okul idaresi paylaşımda bulunacaklarını ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö5).** Önce aile, okul, sınıf öğretmenine ben sınıftaki öğretmeniysem bu konuda hiçbir şey yapamıyorsam idareye rehber öğretmenine daha yetkili kişilere ulaşmaya çalışırdım.
>
> **(Ö8).** Veliyle önce bir konuşurum illaki düzelmeyecekse ilgili yerlere başvurum hiç acımam başkası yapmışsa veliyi haberdar ederim çünkü benim ona haber vermeden girişimde bulunmam çok yanlış olur. Belki kabul etmeyecek hani ben varken sen niye giriştin diyebilir bu beni zora sokar ama illa ki veli bir şey yapmayacaksa o zaman ben o riski göze alıp ben yaparım.
>
> **(Ö9).** Ona önce yardımcı olmaya çalışırım biraz da aileyle görüşmek isterim gerçekten çocuk hayal mi ediyor yoksa var mı öyle bir şey aileden yardım isterim sonra bir uzmandan yönlendirmek isterim.
>
> **(Ö13).** Yani öyle bir çocuk gördüğümde ilk başta ailesiyle görüşürüm açık bir şekilde hemen görüşmem işte çocuğun davranışlarını anlatırım sonra onların nasıl çocuklara yöneldiğini konuşurum. Daha sonra çocuktaki görüşmeyi ailelere tekrardan anlatırım ve buna nasıl tepki verdiklerini gözlemlerim ve ileri ki boyutlarda olursa da rehberlik servisi ve idareyle iletişime geçerim.

İstismara uğrayan bir çocuğu fark ettiğinizde ona nasıl yardım edebilirsiniz? Açıklar mısınız? sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların ikisi ise istismara uğrayan bir çocuğu fark ettiklerinde ne yapacaklarını bilemediklerini ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö4).** …
>
> **(Ö15).** Bu konuda eğitim almadığım için herhangi bir bilgiye sahip değilim.

5. Tema 5: Cinsel İstismar ve İletişim

Beşinci temada yer alan sorulardan Sizce cinsel istismara uğrayan bir çocuk cinsel istismara uğradığını neden anlatmak istemez? Açıklar mısınız? sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların neredeyse tamamı cinsel istismara uğrayan bir çocuğun cinsel istismara uğradığını bilmediğinden, baskıdan, korkudan, utandığı için, suçluluk hissettiği için anlatmak istemeyeceğini ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö3).** Birincisi bence toplum baskısından anlatmak istemez. İkincisi kendini suçlu hissettiği için ya da başkası tarafından suçlanacağı için anlatmak istemez. Üçüncüsü ailesinden korktuğu için bence anlatmak istemeyebilir kendisine inanılacağını düşünmediği için anlatmak istemez diye düşünüyorum.

> **(Ö6).** Onun ne olduğunu anlamayabilir ne olduğunu bilemeyebilir ama fark eder aslında bir çocuk bir çocuğa sevmek için mi dokunuluyor farklı bir amaçla mı dokunuluyor bir çocuk far keder. Korkar; ailesinden korkar, öğretmeninden korkar, onu buna yapan kişiden korkabilir, korku duygusu baskın olduğu için söylemeyebilir. Ama çocuk için güven duygusu aşılayacaksın çocuğum bana her zaman güven her zaman senin arkandayım. Okulda da öğretmen güven duygusu verice ki çocuk sana anlatabilsin, bizim bu çocuklarda biraz anlatma geri planda (yaş grubundan ötürü).

> **(Ö8).** İlk önce ne olduğunu anlamaz çocuk çok küçükse herkesin bu şeyi yaşadığını düşünür bunun normal olarak görür çünkü daha küçüktür anlamıyordur ama bu yaş büyüdükçe eğer ne olduğunu anlıyorsa bu seferde karşıdaki kişinin tehdidi yüzünden söylemek istemez kişilerin onu ayıplayacağını döveceğini zedeleyeceğini düşünür onun için bildirmez utanır

> **(Ö14).** Başlangıç olarak korkuyorlar benim fark ettiğim ilk oluşan şey korku ya da ailenin vereceği tepki öğretmenin vereceği tepki utanma duygusu kendinde suçluluk hissetme duygusu.

Beşinci temada yer alan sorulardan size göre çocuklar sonunda cinsel istismara uğradığını nasıl söylerler? Açıklar mısınız? sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların neredeyse tamamı cinsel istismara uğrayan bir çocuğun cinsel istismara uğradığını dayanacak gücü kalmadığında, karşısındakine güvendiğinde, kötü bir şey olduğunu hissettiklerinde, aldıkları eğitimler sonucunda farkındalık kazanarak, resimlerle veya oyun içerisinde söyleyebileceklerini ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö1).** Belki bir anda nasıl deyim duygu patlaması yaşayarak dile getirerek ya da bir şeyden çok incindikten sonra bir kriz hali gibi söylemek isterler yani hani çok sakinken çocuğun gelip anlayacağını düşünmüyorum.

> **(Ö2).** En son aşamada yine kendi öğrencilerim açısından konuşucum bence tam olarak öğretmenim ben bunu yaşadım demez biz onu ağzından bilgi alırız biz onları konuştururuz ya da resim yaptırırız zaten ara ara bu konuya değindiğim için çocuklara bir kaç ayda bir tekrar ediyorum. Bu konuyu çocuklara özel bölgeleri nelerdir kimler dokunabilir doktor dokunursa bile ailesi yanındayken dokunabilir böyle videolar izletip bu konuyu ele aldığımda zaten çocuklar bu konuyu anlıyorlar bu süreçte anlatabilirler.

> **(Ö3).** Artık dayanılmayacak bir noktaya geldiği zaman söylerler diye düşünüyorum.
>
> **(Ö7).** Size güvendiği zaman, sizden biri olduğunu hissettiği zaman çocuğa şunu aşılarsın. İhmal istismar senin bedenine dokunulmaması gerektiğini ve belirli yerlerde izin istenmesi gerektiği bunları açıklarsın bu farkındalığı çocuğa gösterdiğiniz zaman çocuk ister istemez diyecektir ki ben zamanında cinsel istismara uğradım ihmalle uğradım o yüzden bunu açıklamak isteyebilir diye düşünebilir.
>
> **(Ö12).** Nasıl söyler ya bu durumda hoşnut olmadığının farkındadır ya da kötü bir şey olduğunun bunun yanlış bir şey olduğunu farkına vardığında bunu utana sıkıla da söyleyebilir ağlayarak da dile getirende olabilir aile içindeyse o kişiye tepki koyabilir bir kişiyse bu ya da görüşmemek istediğini söyleyebilir zaten ilk başta çocuklar görüşmek istemeyip geri çekiliyorlar kendilerini birçok şekilde biraz ailenin üstüne gidip bu süreçte çocuğu yalnız bırakmaması gerekiyor.

Beşinci temada yer alan sorulardan sizin çocuğunuz eğer cinsel istismara uğrasaydı bu durumu size söyler miydi? Neden? sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, çocuğu olan öğretmenlerin tamamı çocuklarına evde yaşlarına uygun cinsel sağlık eğitimi verdiklerini, çocukları ile iletişimlerinin bu noktada iyi olduğunu, buna bağlı olarak da herhangi bir durum olduğunda çocuklarının söyleyeceklerini ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö2).** Ben anneyim çocuğum küçük çocuğun küçük olmasına üç yaşında olmasına rağmen ben bu konuya sürekli erkek çocuk bu konuya değiniyorum senin özel bölgelerin bunlar sadece bunlar dokunabilir sadece bunlarla tuvalete gidebilirsin sadece bunlar senin özel bölgenin görebilir. Seni rahatsız eden bir durum olduğunda bu dokunuşun seni biri rahatsız ettiğinde çığlık atabilirsin ben bunu konuşuyorum ama ilerde söyler mi söylemez mi bilmiyorum ama şu an ki düşüncemle çocuğum söyler kendini ifade eder.
>
> **(Ö11).** Evet söylerdi çünkü cinsel eğitime başlaması için okulla gelmesini beklemezdim okul çağına gelene kadar ben çocuğuma bir sürü şey empoze ederdim. İşte annen hariç kimse sana yaklaşamaz baban bile yaklaşamaz özel bölgelerin var biri yaklaştığında çığlık atman gerekiyor bana söylemen gerekiyor gibi şeylerle bana söylemesini sağlardım bu şekilde.
>
> **(Ö14).** İki çocuğum var her ikisinin de bana söyleyeceğini düşünüyorum çünkü devamlı olarak bizim aile içi iletişimimiz iyi en ufak bir sıkıntılarında okul, dışarı hayatlarında gelip bana anlatıyorlar bizde devamlı olarak bu konuyu onların anlayabileceği şekilde öyle bir durumla karşılaştıklarında nasıl cevap verirler anlattım bu nedenle söyleyeceklerini düşünüyorum.

6.Tema 6: Yasal ve Sosyal Yaklaşımlar

Altıncı temada yer alan sorulardan ihmal ve istismar vakaları ile karşılaştığınızda başvurabileceğiniz yerler konusunda ve süreç hakkında bilgi sahibi misiniz? Bu kurumlar hangileridir? sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların çoğu ihmal ve

istismar vakaları ile karşılaştıklarında başvurabilecekleri yerler konusunda ve süreç hakkında bilgi sahibi olduklarını, nasıl bir yol izleyeceklerini bildiklerini ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö2).** Benim bilgim bu doğrultuda öğretmen biliyorsa bunu rehber öğretmene okulda rehber öğretmen varsa ona iletiyor eğer yoksa idareye, idare bunu mili eğitime bu böyle silsile halinde devam ediyor. Ama eğer idareye bildirip idareden dönüt alamıyorsa direkt bunu emniyete başvururum.

> **(Ö10).** Öğretmen olarak biliyorum ki okul idaresine haber vermem gerekiyor sonra da güvenlik güçlerine sanırım yani mesela köydeysek bir önceki okulum köydeydi jandarmaya şehirse polis falan.

> **(Ö12).** Yani bildiğim kadarıyla biz okul yönetimine bildirmekle mesulüz daha sonra onlar karakollara çocuklarla ilgili neydi o çocuk evlerine mi yetiştirme evlerine mi o tarz yerlere bildirmek zorundalar diye biliyorum tabi aileyi çağırmamız gerekiyor.

İhmal ve istismar vakaları ile karşılaştığınızda başvurabileceğiniz yerler konusunda ve süreç hakkında bilgi sahibi misiniz? Bu kurumlar hangileridir? sorusuna ilişkin katılımcıların beşi alınan yanıtların analizi sonucunda, ihmal ve istismar vakaları ile karşılaştığınızda başvurabileceğiniz yerler konusunda ve süreç hakkında bilgi sahibi olmadıklarını, nasıl bir yol izleyeceklerini tam olarak bilemediklerini ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö1).**Çok fazla bilgi sahibi değilim aslında bilmiyorum sadece tahmin yürütüyorum, en fazla okul idaresine eğer okulda yaşanan bir şeyse onun dışında nereye gidilir emniyet olabilir normal hayatta.

> **(Ö11).** Hayır, maalesef sırasını çok bilmiyorum nerden başlamam gerekiyor ve nereye gitmem gerekiyor diye ama umut ediyorum ki ilk başta ilk başvuracağım yer rehberlik ve okul idaresi olur özellikle rehberliğin beni bu konuda yönlendireceğini sonrasında sosyal hizmetler gibi devam ettirileceğini düşünüyorum ama net değilim bu konuda.

> **(Ö15).** Yok, hiçbir bilgi sahibi değilim dediğim gibi herhangi bir eğitim almadığım için bu konuda ilgili bilgi sahibi değilim.

Altıncı temada yer alan sorulardan size göre Türkiye'de çocuğa yönelik cinsel istismar konusunda (yasal süreçler, sosyal, eğitsel ve sağlık alanında) atılması gereken adımlar nelerdir? sorusuna ilişkin alınan yanıtların analizi sonucunda, katılımcıların tamamı ihmal ve istismar konusunda ebeveynlerin, çocukların ve eğitimcilerin bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi gerektiğini, bu tarz suçlarda cezaların caydırıcı olması gerektiğini, istismara uğrayan bir çocuğa yaşam boyu psikolojik destek verilmesi gerektiğini, medyanın bu anlamda daha etkili kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Örneğin,

> **(Ö1).**Valla baştan sona yeni bir şeyler yapılması gerekiyor hem insanlar bilinçsiz hem de yapılabilecek çok şey yok bence sınırlıdır. İnsanlar gerçekten çok bilinçsiz nereye başvuracaklarını bilmiyorlar artı bunu dile getirmek ne kadar doğru toplum baskısından çekiniyorlar bu konuda gerçekten insanların iyi bir eğitim alması gerekiyor hani bu TV programları bile olsa giderilmeli bu eksiklik.

(Ö3). . Birincisi yasal süreçler konusunda kesinlikle cezalandırma konusunda yenilik gerilmesi gerekiyor. Bu bence hangi ceza olursa olsun bu çocuğun hayatında karşılığı olamayacak bir şey yani kesinlikle cezalandırma yasal süreç konusunda istismarcının cezalandırılması kesinlikle adım atılması gereken bir konu onun haricinde de bu tarz çocuklara gerekli psikolojik desteğin hayatı boyunca verilmesi gerekiyor diye düşünüyorum.

(Ö5). Bir kere bu konuda cezayı işlemler çok sığ kalıyor. İstismar edene işlemler çok sığ çokta caydırıcı cezalar olduğunu düşünmüyorum. Toplumda bu konuda çok açık değil bilmesini istemiyor çocuğum lekelenmesin şey olmasın üzeri kapatılmaya çalışılıyor.

(Ö13). Evet, yani bazen medyada olaylarla karşılaştığımızda olayın kendisinden çok bence olay çok fazla gündeme gelir ve çok fazla sonra yaşanılan o süreç mahkeme süreci ceza alma süreci bunlar çok fazla gündeme gelmez bence daha çok o kısımlar gündeme getirilmeli çünkü o cezaların ne kadar caydırıcılığı olduğu cezalandırıcı olduğu bilinmeli. Sosyal eğitsel sağlık alanında da şöyle olabilir aileler ve eğitimcilere yönelik şeyler yapılmalı seminerler verilmeli, programlar düzenlenmeli.

4. TARTIŞMA

Katılımcıların çoğunluğu çocuk istismarı tanımını tam anlamıyla yapmakta zorlandıklarını, istismar türlerini tam anlamıyla ifade edemediklerini, yalnızca birisinin istismar türlerini tam olarak ifade edebildiğini, sadece ikisinin ihmalin tanımını tam olarak yapabildiklerini ve çoğunluğunun ihmal istismar farkını tam anlamıyla ifade etmekte zorlandıklarını ifade etmiştir. Pekdoğan ve Bozgün (2018) öğretmenlerin istismar konusunda bilgi düzeylerinin yüksek olduğunu, fakat ihmal konusunda pek fazla bilgi sahibi olmadıklarını ifade etmiştir. Çelik ve Ayeş Aslan (2020) çalışmalarında katılımcıların çocuklara uygulanan fiziksel istismarı tamamen tanıma yetisine sahipken duygusal ve cinsel istismar belirtilerini tanımada bazı belirtileri tanıyabiliyorken bazı belirtileri kısmen tanıdıklarını ifade etmiştir.

Katılımcıların yalnızca dördü öğrenim hayatı süresince "Çocuk İhmali ve İstismarı" ile ilgili eğitim veya ders aldığını, çoğunluğunun almadığını ifade ettikleri, katılımcıların yalnızca beşi öğrenim hayatları sonrasında "Çocuk İhmali ve İstismarı" konusunda hizmet içi eğitim, seminer, kurs vb. eğitim aldığını, katılımcıların çoğu çocuğa yönelik cinsel istismar ile ilgili bilmeye ihtiyaç duydukları konular olduğunu, katılımcıların çoğunun çocuğa yönelik cinsel istismar ile ilgili bilmeye ihtiyaç duydukları konular olduğunu, katılımcıların çoğunun almış oldukları eğitimin, ihmal ve istismar edilen çocuğu ayırt etmelerine yeterli olmadığını ifade etmiştir. Pekdoğan ve Bozgün (2018) çalışmasında benzer biçimde öğretmenlerin daha çok bilgilendirilmesi için seminer, panel vb. eğitim etkinlikleri işe koşulması gerektiğini, öğretmen adaylarının istismar ve ihmal ile ilgili farkındalıklarını sağlayacak lisans derslerinin müfredatta yer alması gerektiğini vurgulamıştır. Taşkın, Erdemli ve Güner Demir (2019) öğretmenlere özellikle eğitim yaşantısı içerisinde zorunlu olarak ihmal ve istismar ile ilgili eğitimler verilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Katılımcıların tamamı ihmal ve istismarın çocuklarda bıraktığı psikolojik etkilerini tam olarak, katılımcıların tamamı çocuklarımızı ihmal ve istismardan korumak için ailelere, çocuklara ve öğretmenlere eğitimler verme gerektiğini belirtmiştir. Öğretmenler, çocuk istismarı ve ihmalini önlemek amacıyla eğitimin artırılmasının önemine dikkat çekmişlerdir. Pekdoğan ve Bozgün (2018) çalışmalarında benzer şekilde, öğretmenler özellikle ailelere ve kendilerine ihmal istismar konusunda bilgilendirici eğitimler alırlarsa çocuk istismarının önüne geçilebileceğini düşündüklerini bulgulamıştır.

Katılımcıların tamamı bir çocuğun istismar edildiğini çocuğun söylem, hal, hareket davranış farklılıklarından, çocuktaki fiziksel işaret ve izlerden, onları dikkatli biçimde izleyerek anlayabileceklerini, katılımcıların biri hariç diğerleri öğretmenlik yaşantısında istismar edilen bir öğrencisinin olmadığını, katılımcıların çoğu istismara uğrayan bir çocuğu fark ettiklerinde rehber öğretmenle ve okul idaresi ile iletişime geçeceklerini vurgulamıştır. Alanyazın incelendiğinde Karakurt, Durmaz ve Kanbur (2021) çalışmasında araştırmaya katılan 494 öğretmenden 37 tanesinin istismar vakası ile karşılaştığını, öğretmenlerin fiziksel istismar hakkında kendini yeterli görenlerin oranı %82, duygusal istismar hakkında kendini yeterli görenlerin oranı %72.1, cinsel istismar hakkında kendini yeterli görenlerin oranı %70.2 olarak ifade etmişler ve öğretmenlerin çocuk istismar ve ihmaline yönelik risk faktörlerini tanımaları açısından farkındalıklarının orta düzeyde olduğu, en fazla fiziksel istismarı fark etme konusunda kendilerini yeterli gördüklerini eklemişlerdir. Ataç ve arkadaşları (2022) çalışmalarında öğretmenlere konuyla ilgili yapılan resmî eğitimler yetersiz olup, katılımcılar kanunî düzenlemeler hakkında bilgi eksikliklerini tamamlamak için bilgilendirilme ihtiyacı duymaktadır görüşümü ifade etmiştir.

Katılımcıların tamamına yakını cinsel istismara uğrayan bir çocuğun cinsel istismara uğradığını bilmediğinden, baskıdan, korkudan, utandığı için, suçluluk hissettiği için anlatmak istemeyeceğini, katılımcıların neredeyse tamamı cinsel istismara uğrayan bir çocuğun cinsel istismara uğradığını dayanacak gücü kalmadığında, karşısındakine güvendiğinde, kötü bir şey olduğunu hissettiklerinde, aldıkları eğitimler sonucunda farkındalık kazanarak, resimlerle veya oyun içerisinde söyleyebileceklerini, çocuğu olan katılımcıların tamamı çocuklarına evde yaşlarına uygun cinsel sağlık eğitimi verdiklerini, çocukları ile iletişimlerinin bu noktada iyi olduğunu, buna bağlı olarak da herhangi bir durum olduğunda çocuklarının söyleyeceklerini söylemiştir. Olive (2007), öğrenci ve öğretmen arasında sevgi ve güvene dayalı bir ilişki kurulduğunda çocukların, korktukları için paylaşımda bulunmadıklarını ancak öğretmenin yaklaşımı ve fark etmesiyle su yüzüne çıktığını ifade etmiştir. Benzer biçimde Whitney (1993; akt. Webb ve Vulliamy, 2001), istismara uğrayan bir çocuğun çoğunlukla kendisine yakın hissettiği öğretmeni ile paylaşım yaptığını ifade etmiştir.

Katılımcıların çoğu ihmal ve istismar vakaları ile karşılaştıklarında başvurabilecekleri yerler konusunda ve süreç hakkında bilgi sahibi olduklarını, nasıl bir yol izleyeceklerini bildiklerini, katılımcıların tamamı ihmal ve istismar konusunda ebeveynlerin, çocukların ve eğitimcilerin bilinçlendirilmesi ve eğitilmesi gerektiğini, bu tarz suçlarda cezaların caydırıcı olması gerektiğini, istismara uğrayan bir çocuğa yaşam boyu psikolojik destek verilmesi gerektiğini, medyanın bu anlamda daha etkili kullanılması gerektiğini ifade etmiştir. Kenny (2001), Amerika'da öğretmenler ile gerçekleştirdiği bir araştırmada, öğretmenlerin çocuk istismarını

bildirme konusunda kendilerini yasal olarak bir zorunluluk hissetmediklerini belirtmiştir. Türkiye'de ise Kürklü (2011) tarafından yapılan araştırmada, öğretmenlerin %86'sı çocuk istismarı ve ihmalini yasalara uygun şekilde bildirmek zorunda olduklarını ifade etmişlerdir. Aynı çalışmada, öğretmenlerin %56'sı bildirimde bulunmak için okul yönetimini tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Pala (2011) tarafından yapılan bir başka araştırma ise, öğretmen adaylarının %87.7'sinin çocuk istismarı konusunda yasal bildirim yükümlülüğü olduğuna inandığını göstermektedir. Dilsiz ve Mağden (2015) tarafından yapılan bir çalışmada ise, öğretmenlerin yalnızca %39,5'inin istismara uğramış bir çocukla karşılaştıklarında, bu durumu bildirme konusunda yasal sorumluluk ve yükümlülüklerini bildiği ortaya çıkmıştır. Yine Karakurt, Durmaz ve Kanbur (2021) çalışmasına katılan öğretmenlerin %97.2'si istismarın bildirimini zorunlu olarak görürken, %67.8'i Türk Ceza Kanunu'nun bildirim yükümlülüğü hakkında bilgi sahibi olmadığını ifade etmiştir. Bildirim yapmayı düşünen öğretmenler ise bildirim yapmak için en fazla okul yönetimini (%48.2) ve rehber öğretmeni (%33.8) tercih edeceğini ifade etmiştir. Çelik ve Ayeş Aslan çalışmalarında, öğretmenlerin %98,3'ü çocuk istismarından şüphelenildiği durumlarda bu durumun gerekli mercilere bildirilmesi konusunda kendilerinin sorumlu olduklarını düşünmekte olarak belirtmiştir. Ataç ve arkadaşları (2022) öğretmenlerin ihmal veya istismarın bildirilmesinde önemli role sahip bir meslek grubu olduğunu ve öğretmenlerin %68.0'inin çocuk ihmal ve istismarının ilk olarak okul yönetimine bildirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Okul Öncesi Öğretmenlerinin çocuk ihmali ve istismarı konusunda bilgi sahibi oldukları ancak bilgi seviyesinin düşük düzeyde olduğu, çocuklardaki ihmal istismar durumlarını fark edebildikleri ancak kavram olarak birbirine karıştırdıkları, ihmal istismar durumu ile karşılaştıklarında yasal süreçler, sosyal, eğitsel ve sağlık alanında atılması gereken adımlar konusunda bilgi sahibi oldukları, ihmalin psikolojik etkilerinin süreç içinde telafi edilebileceği ancak istismarın psikolojik etkilerinin telafisinin uzun süreceği, aldıkları ihmal istismar ile ilgili eğitimi yeterli bulmadıkları sonuçlarına ulaşılmıştır.

Elde edilen bulgular doğrultusunda aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin eğitim hayatlarında ihmal istismar ile ilgili ders almadıkları fakat diğer derslerin içinde konu olarak işledikleri sonucuna varılmıştır. Eğitim sürecinde Çocuk İhmali ve İstismarı dersi ayrı bir ders olarak Eğitim Fakülteleri müfredatına yerleştirilmelidir.

Öğretmenler mesleğe başladıktan sonra da düzenli aralıklarla hizmet içi eğitimler almalı ve ihmal istismar ile ilgili bilgileri güncel tutulmalıdır.

Öğretmenler okulda çocuklara mahremiyet eğitimi vermeli, çocuklara aile destekli cinsel sağlık eğitimi verilmelidir.

Ailelere yönelik çocuklara yönelik cinsel sağlık eğitimi ve farkındalık eğitimleri verilmeli.

Okul aile ve öğretmen arasında öğrenci için sürekli bir iş birliği gerçekleştirilmeli.

KAYNAKLAR

Ataç, Ö., Altundal, C., Karakuş, A., Firidin, S., & Hayran, O. Öğretmenlerde Çocuk İstismar ve İhmal Farkındalığının Belirlenmesi. *Gazi Medical Journal*, 2022, *33*(1) 20-24.

Avdıbegovıć, E., Brkıć, M. Child neglect-causes and consequences. *Psychiatria Danubina*, 2020, 32.suppl. 3: 337-342.

Bozgun K, Pekdoğan S. Öğretmenlerin Çocuk İhmali ve İstismarı Hakkındaki Görüşlerinin İncelenmesi. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2018;7(2):433-4.

Çelik, İ., & Ayeş Aslan, E., Okul Öncesi Öğretmenlerinin Çocuk İstismarına Yönelik Farkındalık Düzeyinin İncelenmesi. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2020, 3(1), 40-56.

Dilsiz H, Mağden D. Öğretmenlerin çocuk istismar ve ihmali konusunda bilgi ve risk tanıma düzeylerinin tespit edilmesi. Hacettepe University Faculty of Health Sciences Journal. 2015;1(2):678-94.

Jones, D. A., Trundinger, P., & Crawford, M. Intelligence and achievement of children referred following sexual abuse. Journal of Paediatrics and Child Health, 2004, 40(8), 455–460.

Karakurt N, Durmaz H, Kanbur A. Öğretmenlerin Çocuk İstismarı ve İhmaline Yönelik Görüşleri ve Farkındalık Düzeyleri. Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Dergisi 2021;8(1):22-28. DOI: 10.31125/hunhemsire.906927

Kenny, MC. Child abuse reporting: Teachers' perceived deterrents. Child Abuse & Neglect. 2001;25(1):81-92.

Krug, E.G. World report on violence and health. Geneva, World Health Organization, 2002.

Kürklü A. Öğretmenlerin çocuk istismarı ve ihmaline yönelik farkındalık düzeyleri [Yüksek Lisans Tezi]. Afyonkarahisar: Kocatepe Üniversitesi; 2011.

McDonald, K. C. Child abuse: approach and management. *American family physician*, 2007, *75*(2), 221-228.

Olive, M. F., *Child abuse and stress disorders.* Chelsea House Publishers. 2007.

Özdemir, M. Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010, 11(1), 323- 343

Özgentürk, İ. (2014). Child abuse and neglect Çocuk istismarı ve ihmal. *Journal of Human Sciences*, *11*(2), 265-278.

Pala B. Geleceğin öğretmenlerinin çocuk istismarı ve ihmali konusunda bilgi ve farkındalık düzeyleri [Uzmanlık Tezi]. Eskişehir: Osmangazi Üniversitesi; 2011.

Sağır, M. ve Gözler, A. Sınıf öğretmenlerinin çocuk istismarı ve ihmaline yönelik görüşleri ve farkındalık düzeyleri. *OPUS-Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 2013, 3.5: 67-102.

Saruhan, C.Ş. ve Özdemir, A. *Bilim, Felsefe ve Metodoloji*. Beta Yayınlar, İstanbul, 2016.

Saunders, B. J., and Goddard.C. *Physical punishment in childhood: The rights of the child*. John Wiley & Sons, 2009.

Sesar K, Simic N, Barisic M. Multi-type childhood abuse, strategies of coping, and psychological adaptations in young adults. Croat Med J. 2010;51(5):406-16.

Taşkın, P., Erdemli, Ö., & Güner Demir, T. Çocuğun İhmal ve İstismardan Korunmasında Okulun Rolüne İlişkin Öğretmen Görüşleri. Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2019, (52), 65-95. https://doi.org/10.21764/maeuefd.563292

Webb, R. & Vulliamy, G. The primary teacher's role in child protection. *British Educational Research Journal*, 2001, *27*(1), 59-77.

World Health Organization. Preventing child maltreatment: A guide to taking action and generating evidence. World Health Organization and International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect, 2006.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin yayıncılık, Ankara. 2016.

AİLE İLETİŞİM BECERİLERİ PSİKOEĞİTİM PROGRAMININ DENETİMLİ SERBESTLİK TEDBİRİNDEKİ KADINLARIN İLETİŞİM BECERİLERİNE ETKİSİ

Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Nuri DİCLE
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İTBF Psikoloji Bölümü,
abdullahnuri.dicle@gmail.com - 0000-0002-2765-8457

ÖZET

Samsun ilinde ikamet eden Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınlara yönelik olarak hazırlanan aile iletişim becerileri psikoeğitim programının iletişim becerilerini artırmada etkisi araştırılmıştır. Araştırmada "Kontrol Gruplu Ön-test - Son-test Modele" dayalı yarı deneysel desen kullanılmıştır. Araştırma deney grubu 12, kontrol grubu 12 Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadından oluşturulmuş ve çalışma bu şekilde yürütülmüştür. Deney ve kontrol grubuna katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınlar seçkisiz atama ile gruplara rastgele dağıtılmıştır. Veri toplama aracı olarak Buluş, Atan ve Sarıkaya (2015) tarafından geliştirilen "İletişim Becerileri Ölçeği" ve kadınların demografik bilgilerini belirlemeye yönelik araştırmacı tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Deney grubuna, araştırmacı tarafından hazırlanan 8 oturumluk aile iletişim becerileri psikoeğitim programı uygulanmıştır. Kontrol grubuna herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Araştırmada verilerin analizinde Mann-Whitney U ve Wilcoxon Sıralar Testi uygulanmıştır. Deney ve kontrol grupları arasında deney grubu lehinde anlamlı bir fark olduğu bulunmuştur. Araştırmaya bağlı olarak deney grubundaki kadınlara uygulanan aile iletişim becerileri psikoeğitim programının sonucunda aile içi iletişimde olumlu yönde değişimler olduğu ve uygulanan programın etkili olduğu söylenebilir. Araştırma sonucunda Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların görüşlerine göre aile içinde eş ve çocuklarla daha iyi ilişkiler kurulduğu, psikoeğitim programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların gerek kendilerine gerek eşlerine gerekse çocuklarına daha fazla vakit ayırdıkları ayrıca eş ve çocuklarla daha az çatışma yaşadıkları doğrultusunda olumlu değişimler sağladığı bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler : Denetimli serbestlik, iletişim becerisi, psikoeğitim programı.

THE EFFECT OF FAMILY COMMUNICATION SKILLS PSYCHOEDUCATION PROGRAM ON COMMUNICATION SKILLS OF WOMEN ON PROBATION

ABSTRACT

The effect of the family communication skills psychoeducation program prepared for women under supervised release measures residing in Samsun province on increasing communication skills was investigated. A quasi-experimental design based on "Control Group Pre-test - Post-test Model" was used in the study. The experimental group consisted of 12 women on probation

and the control group consisted of 12 women on probation and the study was conducted in this way. The Women on Probation participating in the experimental and control groups were randomly distributed to the groups by random assignment. The “Communication Skills Scale” developed by Buluş, Atan, and Sarıkaya (2015) and the “Personal Information Form” developed by the researcher to determine the demographic information of the women were used as data collection tools. An 8-session family communication skills psychoeducation program prepared by the researcher was applied to the experimental group. No study was applied to the control group. Mann-Whitney U and Wilcoxon Ranks Test were used to analyze the data. There was a significant difference between the experimental and control groups in favor of the experimental group. Depending on the research, it can be said that as a result of the family communication skills psychoeducation program applied to the women in the experimental group, there were positive changes in family communication and the program was effective. As a result of the research, it was found that according to the opinions of the women under supervised release, better relationships were established with spouses and children in the family, the women under supervised release who participated in the psychoeducation program spent more time for themselves, their spouses and children, and also provided positive changes in the direction of less conflict with spouses and children.

Keywords : Probation, communication skills, psychoeducation program.

1. GİRİŞ

Denetimli serbestlik onarıcı ceza adalet sisteminin temel unsurlarından biri olup, suç işleyen bireylerin rehabilitasyonunda ve cezaların daha insancıl bir biçimde uygulanmasında önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. Aynı zamanda, suçluların topluma yeniden kazandırılmasına yönelik en etkili yöntemlerden biri olarak kabul edilmektedir (Nursal ve Ataç, 2006).

Denetimli serbestlik sistemi, suç işleyen bireylerin suça yol açan davranışlarını iyileştirmeyi ve bu davranışların tekrarlanmaması için önleyici tedbirler almayı amaçlayan bir yaklaşımdır. Bu süreçte, cezaevinden tahliye olan bireylerin toplumsal yaşama entegrasyonu, mağdurların uğradığı zararların tazmin edilmesi, madde bağımlılığına karşı bilinçlendirme çalışmaları ve bireylerin ailevi ve iş yaşamlarını sürdürebilmeleri için gerekli desteğin sağlanması temel hedefler arasındadır (Porsuk, 2022). Denetimli serbestlik sürecinde, yükümlülerle bireysel görüşmeler yapılması ve grup çalışmaları düzenlenmesi önemlidir. Bununla birlikte, yükümlülerin boş zamanlarını yapılandırmak için eğitsel ve sosyal programların diğer ilgili kurumlarla iş birliği içinde gerçekleştirilmesi, yükümlülerin iyileştirilme süreçlerinin izlenmesi ve bu süreç hakkında vaka sorumlusunun düzenli olarak bilgilendirilmesi gerekmektedir. Sosyal araştırma raporları hazırlanması, gerektiğinde

hizmetler listelerinin oluşturulmasında yer alınması ve yükümlülerin risk ve ihtiyaçlarının değerlendirilerek denetim planlarının hazırlanmasında danışmanlık yapılması da önemli görevler arasındadır. Denetimli serbestlik sürecinde yapılan değerlendirme ve planlamaların uygunluğu kontrol edilmeli ve gerektiğinde yeni değerlendirmeler yapılarak planlamalar güncellenmelidir. Yine, yükümlülerin topluma kazandırılması ve mağdurların desteklenmesine yönelik projeler geliştirilip uygulanmalıdır.

Denetimli serbestlik sistemi, hükümlülerin yakın akraba ve çevresindeki kişilerle iletişim kurabilmeleri, var olan iletişimlerini sürdürebilmeleri ve daha olumlu bir biçime sokabilmeleri için de önemli bir fırsat olarak değerlendirilmelidir (Apaydın ve Kaplan, 2019). Denetimli serbestlik uygulaması, yükümlülerin sosyal hizmet desteğiyle çeşitli ihtiyaçlarının karşılanmasının yanı sıra, onların toplumsal yaşama entegrasyonunu sağlamayı ve bireysel sorumluluk duygusu kazandırmayı amaçlamaktadır. Türk denetimli serbestlik sistemine dair "topluma güven, bireye umut" ifadesi bu yaklaşımın temel hedeflerini ve felsefesini açık bir şekilde yansıtmaktadır (Eryalçın, Eryalçın ve Duyan, 2022).

Denetimli serbestlik sürecinde aile, bireylerin toplumsal hayata entegrasyonunda ve suçla mücadele edebilme kapasitelerinin artırılmasında önemli bir işlev üstlenir. Aile içindeki etkili ve sağlıklı iletişim, bireylerin duygusal ve psikolojik yönden desteklenmelerini sağlayarak, toplumla uyum süreçlerini kolaylaştırabilir. Bu bağlamda, denetimli serbestlik uygulamaları, aile içindeki etkileşim ve iletişimi güçlendirecek stratejilerle desteklenmelidir. Ayrıca, aile üyelerinin profesyonel danışmanlık hizmetlerinden faydalanmaları ve sürece dair eğitimlere katılmaları, bireylerin rehabilitasyon sürecini daha verimli kılacak ve denetimli serbestliğin başarısını artıracaktır.

Aileyi koruyan ve bireylerini güçlü kılan temel özellikler arasında, açık ve etkili iletişim, güçlü bir aidiyet duygusu, çözüm odaklı düşünme yeteneği, aile içindeki rollerin net bir şekilde belirlenmesi ve her bireyin kendi sorumluluklarını yerine getirmesi yer almaktadır. Bu niteliklerin sağlanabilmesi için, etkili iletişim becerilerinin kazanılması ve geliştirilmesi, aile içindeki ilişkilerin daha sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesi açısından önemli bir rol oynamaktadır. Bu becerilerin güçlendirilmesi, aile üyeleri arasında daha verimli bir iletişim kurularak, ailenin genel dayanıklılığının artırılmasına katkı sağlar.

Aile, toplumsal yapının temel yapı taşıdır ve burada gerçekleşen yüz yüze, sürekli etkileşim, bireylerin psikolojik ve duygusal sağlığı üzerinde belirleyici bir etki yapmaktadır. Aile içindeki her bir iletişim, ailenin genel mutluluğu ve huzuru üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir. Bu nedenle, aile üyelerinin etkili iletişim kurma, kişiler arası ilişkilerde başarı sağlama ve iletişim becerileri konusunda bilinçlenmeleri büyük önem taşımaktadır.

İletişim becerileri, günümüzde bireylerin toplumsal hayatta etkin bir şekilde yer alabilmeleri için giderek daha fazla önem kazanmaktadır. İletişim becerileri sınırlı olan bireyler, toplumsal entegrasyon konusunda zorluklar yaşayabilir ve toplumda kabul görmekte güçlük çekebilir. Bu eksiklik, bireyin sosyal ilişkilerini olumsuz yönde etkileyebilir. Düşük iletişim yeteneklerine sahip kişiler, toplumsal çevrelerinde, akranları, arkadaşları veya aileleri arasında daha az kabul görebilir veya daha az tercih edilebilir.

1.1. Amaç

Araştırmanın temel amacı; İletişim Becerileri Psikoeğitim Programının Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların aile içi iletimlerinin gelişmesine katkıda bulunmak ve verilen eğitiminin Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınlar üzerinde etkisinin olup olmadığını incelemektir.

1.2. Önem

Araştırmada Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların aile içi iletişim becerilerinin gelişimini sağlamak hedeflenmiştir.

İnsan yaratılış itibariyle, sosyal bir varlık olarak yaratılmıştır. Gerek ailesi ile gerek sosyal çevresi ile karşılaştığı problem durumlarında sorunun içeriğinin ne olduğu önemli olmamakla beraber sorunlarını çözmek için etkili iletişim kurmak insan için bir zorunluluktur. İnsan dünyaya gözlerini açtığı o doğum zamanından itibaren iletişim kurmaya muhtaçtır. İletişimin öğrenilebilir, geliştirilebilir olması önem arz etmektedir. İletişimin temel nitelikleri üzerine bir sıralama yapılmak istense öncelikli olarak tüm etkili iletişim kurabilme yöntemlerinin öğretilebilir ve öğrenilebilir olması öngörülmektedir. İnsanlar etkili iletişim becerilerini hayatlarında uygulamaları halinde aile içi, akran çevresi veya iş çevresinde kabul gördüklerini fark ederek hayatının kalan süresince ve yaşamında devam eden ilişkilerinden daha fazla haz alarak mutlu olacakları düşünülmektedir. Etkili iletişimin bireylerin evliliklerini, çocuklarıyla olan ilişkilerini ailesinde ve yakın çevresindeki kişiler ile olan etkileşimlerini olumlu etkilediği söylenebilir. Etkili iletişim yöntemleri öğrenilebilir olmak durumundadır.

Ülkemizde, aile içi ve kişilerarası iletişimde yaşanan sorunlar bireylerin yaşamlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Özellikle Denetimli Serbestlik hükümlüsü bireylerin başta aileleri olmak üzere çevresindeki tüm bireylerle iletişim kurabilmeleri, var olan iletişimlerini sürdürebilmeleri ve geliştirebilmeleri onların topluma adaptasyonunu hızlandıracaktır. Alan yazın incelendiğinde Denetimli Serbestlik Tedbirindeki hükümlülerin aile içinde iletişimin güçlendirilmesine ve farkındalık oluşturulmasına yönelik yapılan çalışmaların geliştirilmesine ihtiyaç olduğu gözlemlenmiştir. Buradan yola çıkarak oluşturulan bu psiko-eğitim programlarındaki temel amaç Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların özgüvenini güçlendirmek, Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınlara etkili iletişim beceri alanları ile alakalı bilgi, maharet ve farkındalık oluşturup etkili iletişim kurabilme becerilerini geliştirmek, sürdürebilmek ve daha iyi hale getirebilmek hedeflenmektedir.

1.3.Problem Cümlesi

Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programı Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların iletişim becerilerini etkilemekte midir?

1.4.Alt Problemler

1. Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların iletişim becerileri düzeyleri, Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programına katılmayan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların iletişim becerileri düzeylerine göre kayda değer pozitif bir farklılık gösterecek midir?

2. Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların iletişim becerileri düzeyleri son-test toplam puanları, ön-test toplam puanlarına göre kayda değer pozitif bir farklılık gösterecek midir?

1.5.Denenceler

1. Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programı, Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların iletişim becerileri düzeylerini, Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programına katılmayan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların iletişim becerileri düzeylerine göre kayda değer düzeyde Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların oluşturduğu deney grubu lehine etkiler.

2. Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların iletişim becerileri düzeyleri son-test toplam puanları, ön-test toplam puanlarına göre kayda değer düzeyde yüksektir.

1.6. Sayıltılar

Bu araştırmanın sayıltıları şu şekildedir:

1- Araştırmaya katılan deney ve kontrol grubundaki Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların yapılan araştırmaya gönüllü olarak katıldıkları kabul edilmiştir.

2- Çalışma grubunu oluşturan bireylerin İletişim Becerileri Ölçeğini samimi duygularla yanıtladıkları varsayılmıştır.

1.7. Sınırlılıklar

Bu araştırmanın sınırlılıkları şu şekildedir:

1-İletişim becerileri psikoeğitim programı, araştırmacının belirlediği iletişim becerisi programı ile sınırlıdır.

2- Araştırmada toplanan verileri İletişim Becerileri Ölçeği ve Kişisel Değerlendirme Formu ile sınırlıdır.

3- Araştırmaya katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların iletişim becerileri düzeyleri “İletişim Becerileri Ölçeği”nden aldıkları puanlar ile sınırlıdır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Deseni

Araştırmada “Kontrol Gruplu Ön-test - Son-test Modele” dayalı yarı deneysel desen kullanılmıştır. Deneysel araştırma, gerçek neden-sonuç ilişkisi için uygun araştırma deseni olup bu desende asıl olan, bir deneme değişkeninin manipüle edilmesidir (Balcı, 2004). Pahalıya mal olmakla beraber doğaya ilişkin güvenilir bilgi edinme açısından en güçlü araştırma yöntemlerinden birisidir. Bu gücün nedeni deneyi yapanın bağımsız değişkeni ve bağımsız değişken dışındaki tüm değişkenleri kontrol altında tutabilmesidir (Bulduk, 2003). Deneysel desenin bir türü olan Kontrol Gruplu Ön-test - Son-test Modele dayalı desende, gruplar doğal olarak deney ve kontrol grubuna atanırlar. Herhangi bir seçme yapılmaz. Deney ve kontrol grupları birbirine eşit olacak şekilde yansız olarak oluşturulur. Gruplar kurumlarda, doğada

nasıl oluşmuşlarsa öyle alınırlar. Şans (random) yoluyla bir atama yapılmaz. Her iki gruba da ön test aynı anda verilir. Sonra deney grubunda deneysel işlem kullanılır, kontrol grubunda kullanılmaz. Kontrol grubunda herhangi bir uygulama yapılmaz. Dikkat edilmesi gereken nokta, kontrol grubunda, deney grubunda kullanılan bağımsız değişken/değişkenlerin, etkinliklerin, yöntemin kullanılmaması ve bu durumun kesinlikle kontrol edilmesinin gerekliliğidir (Sönmez ve Alacapınar, 2011). Yani deney ve kontrol grubu için bütün değişkenler aynı tutulup sadece iki grup arasında uygulama farkı yaratılır. Son olarak da her iki gruptan da bağımlı değişken ile ilgili ölçümler elde edilir (son-test) (Dicle, 2015).

Deneysel araştırma yönteminde deneklerin hangi grupta (deney veya kontrol) yer alacağı tamamen rasgele (random) yöntemi ile belirlenmektedir. Rastgele atama yöntemi, deney ve kontrol grupları arasında sonuçlar açısından gözlemlenecek herhangi bir değişikliğin ön yargıdan uzak olmasını sağlar. Rasgele atama yönteminin mümkün olmadığı durumlarda, araştırmacı katılımcıları mümkün olduğunca birbirine benzer olacak şekilde (yaş, cinsiyet, medeni hal, sosyoekonomik durum gibi) eşleştirir. Eşleştirme yoluyla deney ve kontrol grupları arasındaki eşitliğin sağlandığı deneysel araştırmalara yarı deneysel araştırma denilir. Deneysel araştırma ile yarı deneysel araştırma arasındaki temel farklılık kontrol veya deney gruplarının oluşturulmasında rastgele atama yönteminin kullanılması ya da kullanılmamasından kaynaklanmaktadır (Böke, 2009). Yani, yarı deneysel desenlerde yapılan işlemler, deneysel birimler, bağımlı değişkenlerin ölçümü açısından deneysel desene benzemekle beraber, deney ve kontrol gruplarının seçkisiz tarzda belirlenememesi açısından deneysel desenden farklılaşır (Dicle, 2015).

Araştırmanın deseni Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Araştırma Deseni

Gruplar	Ön-test	İşlem	Son-test
Deney Grubu	Kişisel Bilgi Formu ve İletişim Becerileri Ölçeği	Aile İçi İletişim Becerileri Uygulamaları	Kişisel Bilgi Formu ve İletişim Becerileri Ölçeği
Kontrol Grubu		İşlem Yok	

Araştırmanın bağımsız değişken Aile İçi İletişim Becerileri Psikoeğitim Programı uygulamaları, bağımlı değişkeni ise İletişim Becerileri Tutum Puanlarıdır. Deney grubu ile Aile İletişim Psikoeğitim Programı her hafta ortalama haftada iki kez 90-120 dakikalık dakikalık oturumlar şeklinde 8 oturum olarak gerçekleştirilmiştir. Kontrol grubu ile herhangi bir etkinlik yapılmamıştır. Oturumların sonlarında gün içinde yapılan oturumun genel değerlendirmesi yapıldıktan sonra, gelecek oturumun planlaması değerlendirilerek, gerekli durumlarda programlar üzerinde yeniden yapılandırmalar yapılarak 8 oturumdan oluşan "Aile İçi İletişim Becerileri Psikoeğitim" programı oluşturulmuştur. Aile İçi İletişim Becerileri Psikoeğitim Programının Psikoeğitim Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların

İletişim Becerileri düzeyini artırıp artırmadığını ortaya çıkarmak amacıyla 8 oturumluk eğitim sonrasında çalışma grubuna İletişim Becerileri Ölçeği (son-test) tekrar uygulanmıştır.

2.3. Çalışma Grubu

Bu çalışmaya dahil edilecek kişilerin belirlenebilmesi için, Samsun İlinde Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınlara yönelik olarak 8 oturumluk bir Aile İçi İletişim Becerileri Eğitimi düzenleneceği bilgisi doğrultusunda duyuruya çıkıldı. Duyuru sonucunda Samsun İlinde ikamet eden Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınlardan 37 kişi uygulamalara katılabileceğini ifade ederek başvuru da bulunmuştur. Yapılan başvurulardan 12 kişi ile deney grubu ve 12 kişi ile de kontrol grubu olmak üzere birbirlerine denk olacak şekilde deney ve kontrol grupları oluşturuldu. Bu kişilere Kişisel Bilgi Formu ve İletişim Becerileri Ölçeği uygulanmıştır.

2.4. Deney ve Kontrol Gruplarının Oluşturulması

Samsun İlinde ikamet eden Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri Ölçeği ön-test puan ortalamaları arasında kayda değer düzeyde bir farklılığın varlığı ya da yokluğunu ortaya koyabilmek için parametrik testlerden İlişkisiz Ölçümler t-Testi yapılmış, İlişkisiz Ölçümler t-Testi sonuçları Çizelge 2'de sunulmuştur.

Çizelge 2. Deney ve Kontrol Gruplarının "İletişim Becerileri Düzeyleri" Ön-Test Puanlarının Karşılaştırılması

Grup	*N*	$\overline{X}$	*S*	*Sd*	*t*	*P*
Deney	12	117,08	12,703	22	-.240	.813
Kontrol	12	118,33	12,823			

p>.05

İlişkisiz Ölçümler t-Testi değerlendirmeleri sonucunda gruplar arasında İletişim Becerileri ön-test puan ortalamaları arasında istatistiksel olarak kayda değer düzeyde bir farka ulaşılamadığı sonucuna varılmıştır[$t_{(20)}$ = -.240 p>.05]. Bu veriler deney ve kontrol gruplarının ön-test puanlarına göre denk gruplar olarak kabul edilebileceğini göstermektedir.

2.5. Çalışma Grubunun Demografik Özellikleri

Çalışma gruplarından her biri 12 şer Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadın üyeden oluşmuştur. Üyelerden 12 tanesi 18-30, 8 tanesi 31-45, 4 tanesi 46-60 yaş aralığındadır. Üyelerden 21 tanesi evli, 3 tanesi evli değildir. Üyelerden 6 tanesi ücret karşılığı bir işte çalışıyor 18 tanesi çalışmıyor, Üyelerden 7 si ilkokul, 8 i ortaokul, 7 sii lise, 2 si üniversite mezunudur. Üyelerden 7 tanesi evliliği süresince psikolojik destek almış, 17 tanesi psikolojik destek almamıştır. Üyelerden 4 tanesinin tek çocuğu, 13 tanesinin iki çocuğu, 4 tanesinin üç çocuğu, 2 tanesinin dört çocuğu, 1 tanesinin ise 5 çocuğu vardır. Üyelerden 4 tanesi aylık gelir düzeyini düşük, 18 tanesi orta, 2 tanesi yüksek hissetmektedir. Üyelerden 14 tanesi çocukluğunda geleneksel, 10 tanesi de çekirdek ailede yetişmiştir. Üyelerden 4 tanesi çocukluğunda parçalanmış ailede, 20 tanesi de parçalanmamış ailede yetiştiklerini belirtmişlerdir.

2.6. Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada çalışma grubunu oluşturacak olan Samsun İlinde ikamet eden Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınlardan gerekli verileri elde etmek amacıyla Kişisel Bilgi Formu, İletişim Becerileri Ölçeği uygulanmıştır.

2.7 Kişisel Bilgi Formu

Bu form araştırmaya katılan bireylerin araştırma gruplarını, medeni hal, evlilikte geçirilen süre, yaş, eğitim durumu, psikolojik destek alıp almadıkları, çocuk sayıları, ailenin gelir düzeyi, çocuklukta yetiştikleri aile türü ve aile yapısını belirleyerek dengelemek amacıyla araştırmacı tarafından düzenlenmiştir. Bu formun oluşturulma amacı, kontrol ve çalışma gruplarının en asgari formdaki özellikleri açısından eşitliklerini sağlamaktır.

2.8. İletişim Becerileri Ölçeği

Buluş, Atan ve Sarıkaya (2015) tarafından geliştirilen İletişim Becerileri Ölçeği, yetişkinlerde kişiler arası iletişim becerilerini ölçmeye yönelik olarak hazırlanmıştır. Ölçme aracı 34 maddeden oluşmakta ve her bir madde "Hiç Uygun Değil"den "Tamamen Uygun" a kadar beşli likert biçiminde derecelendirilmiştir. Ölçek için yapılan güvenirlik ve geçerlik analizlerinde, madde-toplam korelasyonlarının 32 ile 60 arasında değiştiği bulunmuştur. Ölçeğin 34 madde üzerinden faktör yapısı temel-bileşenler yöntemiyle analiz edilmiş ve 1'in üzerinde öz değere sahip toplam varyansın %51'ni oluşturan 5 faktör Ego Geliştirici Dil, Etkin Dinleme, Kendini Tanıma-Kendini Açma, Empati ve Ben Dili alt boyutlar olarak isimlendirilmiştir. Her bir alt boyuttan alınan toplam puan yükseldikçe iletişim becerilerini kullanma düzeyi de yükselmektedir.

2.8. Verilerin Analizi

Bu araştırmada araştırmacı tarafından Samsun İlinde ikamet eden Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınlara düzenlenen Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programı etkililiği incelenmiştir. Bu amaçla oluşturulan deney ve kontrol gruplarında İletişim Becerileri Ölçeğinden aldıkları ön-test - son-test puanları araştırmanın denencelerini test edecek şekilde düzenlenmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin normal dağılım gösterip göstermediğine bakılmış, verilerin normal dağılım göstermesi nedeniyle parametrik istatistiklerle değerlendirilmiştir.

Araştırmada kullanılan istatistiksel anlamlılık düzeyi 05 olarak kabul edilmiştir.

İstatistiksel analizlerde ve verilerin düzenlenmesinde IBM SPSS 26.0 paket programı kullanılmıştır.

2.9. Araştırmanın Yapıldığı Yer ve Zaman

Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programı, Mayıs-Haziran 2024 tarihleri arasında Atakum Belediyesi Hasan Ali Yücel Gençlik Eğitim Merkezi Konferans salonunda, 4 hafta süresince 8 oturum olarak salı ve cumartesi günleri 11.00-12.30 saatleri arasında gerçekleştirilmiştir. 8. oturumun sonunda çalışma grubunun tamamına İletişim Becerileri Ölçeği tekrar (son-test) uygulanmıştır.

2.10. Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programı

Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programı; Chant, Randle, Russell ve Webb (2002), Cüceloğlu (2002), Dökmen (2008), Harlak, Gemalmaz, Gürel, Dereboy, Ertekin (20089, Alkan (2012), Atan (2016), Gürüz ve Temel Eğinli (2018), Demiray (2019) ve Kaya (2019) 'nın çalışmaları refere alınarak hazırlanmıştır. Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programı, Tanışma ve paylaşım, İletişim ile ilgili temel bilgiler, Kendini Tanıma/ Kendini Açma, Ben Dili ve Sen Dili, Empati, Egoyu Geliştirici Dil, Etkin Dinleme- Katılımlı Dinleme ve Sonlandırma oturumlarından oluşan 8 oturumluk bir yapıya sahiptir.

3. BULGULAR

Denencelerin incelenmesinde, her katılımcı için İletişim Becerilerini Değerlendirme Ölçeğinden elde edilen toplam puanlar ele alınmış; Kovaryans Analizi ve Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi kullanılarak denencelere göre karşılaştırmalar yapılmıştır. İstatistiksel analiz sonucu elde edilen bulgular denence sırasına göre verilmiştir.

Denence 1. *Aile İletişim Becerileri Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri düzeyleri, Aile İletişim Becerileri Programına katılmayan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri düzeylerine göre* düzeylerine göre kayda değer düzeyde pozitif yönde etkiler.

Çalışma grubunda yer alan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri puanlarının aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları Çizelge 3'te sunulmuştur.

Çizelge 3. Deney ve Kontrol Grubunun İletişim Becerileri Puanlarının Aritmetik Ortalama ve Standart Sapmaları

Deney Grubu N=12				Kontrol Grubu N=12			
Ön-test		Son-test		Ön-test		Son-test	
$\overline{X}$	S	$\overline{X}$	S	$\overline{X}$	S	$\overline{X}$	S
117.08	12.703	140.42	15.489	118.33	12.823	118.08	12.993

Çizelge 3'teki incelendiğinde Aile İletişim Becerileri Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri ön-test puanlarının aritmetik ortalaması 117.08, Aile İletişim Becerileri Programına katılmayan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri ön-test puanlarının aritmetik ortalaması 118.33 olduğu görülmektedir. Aile İletişim Becerileri Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri son-test puanlarının aritmetik ortalaması 140.42, Aile İletişim Becerileri Programına katılmayan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri son-test puanlarının aritmetik ortalaması 118.08'dir.

Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerilerini Değerlendirme Ölçeğinden aldıkları puanlara kovaryans analizi yapılmış ve analiz sonuçları Çizelge 4'te sunulmuştur.

Çizelge 4. İletişim Becerileri Değerlendirme Ölçeği Ön-test Puanlarına Göre Son-test Puanlarının Kovaryans Analizi Sonuçları

Varyansın Kaynağı	KT	Sd	KO	F	P	Eta-Kare
Model	4647.558	2	2323.779	17.177	.001	.621
Ön-test	1654.892	1	1654.892	12.233	.002	.368
Grup	3216.234	1	3216.234	23.774	.001	.531
Hata	2840.942	21	135.283			
Toplam	7488.500	23				

Çizelge 4 incelendiğinde Aile İletişim Becerileri Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınlar ile Aile İletişim Becerileri Programına katılmayan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerilerinin ön-teste göre düzeltilmiş son-test ortalama tutum puanları arasındaki farkın kayda değer olduğu bulunmuştur [$F_{(1-21)}$=23.774, p<.001]. Bu bulgu, uygulanan deneysel işlemin Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerilerinde kayda değer bir farklılığa yol açtığını göstermektedir.

Ön-teste göre düzeltilmiş son-test ortalama tutum puanı Aile İletişim Becerileri Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların $\overline{X}$=140.42, Aile İletişim Becerileri Programına katılmayan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların $\overline{X}$ =118.08'dir. Bu durumda aile iletişim becerileri programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların aile iletişim becerileri programına katılmayan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınlara göre daha olumlu olduğu anlaşılmaktadır. Eta-kare değerleri incelendiğinde ise, farklı işlem gruplarında olmanın, ön-test gruplarından bağımsız olarak, İletişim Becerileri ölçeği son test puanlarındaki değişkenliğin %53.1'ini açıkladığı görülmektedir.

Öte yandan İletişim Becerileri ölçeği ön-test puanlarının son-test puanlarının önemli bir yordayıcısı olduğu [$F_{(1-21)}$=12.233, p<.002] ve tek başına son test puanlarındaki değişmelerin %36.8'ini açıkladığı görülmektedir. İletişim Becerileri ölçeği ön-test puanları ve grup değişkenlerinin birlikte İletişim Becerileri ölçeği son-test puanlarındaki değişkenliği açıklama oranları %62.1'dir ve bunu tanımlayan ANCOVA modelinin kayda değer olduğu görülmektedir [$F_{(2-19)}$=17.177, p<.001].

Elde edilen sonuçlar çalışmanın 1. denencesini doğrulamaktadır.

Denence 2. *Aile İletişim Becerileri Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri düzeyleri son-test toplam puanları, ön-test toplam puanlarına göre kayda değer düzeyde yüksektir.*

Aile İletişim Becerileri Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri ön-test tutum puanları ile son-test tutum puanlarının birbirinden kayda değer

biçimde bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin ilişkisiz örneklemler için t- testi yapılmış ve analiz sonuçları Çizelge 5'te sunulmuştur.

Çizelge 5. Aile İletişim Becerileri Programına Katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri Puanlarının İlişkisiz Örneklemler İçin t-Testi Sonuçları

	Grup	*N*	$\overline{X}$	*S*	*Sd*	*t*	*P*
Fark	Deney	12	23.3333	16.89181	22	4.783	.001
	Kontrol	12	.0000	2.52713			

p<.001

Çizelge 5'te incelendiğinde, Aile İletişim Becerileri Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri son-test tutum puanları, ön-test tutum puanlarından kayda değer biçimde farklılaştığı görülmektedir. ($\overline{X}$ =23.3333, p<.001). Bir diğer ifadeyle Aile İletişim Becerileri Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri ön-test tutum puanları ile son-test tutum puanları kayda değer biçimde değişmektedir. Aile İletişim Becerileri Programına katılmayan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri son-test tutum puanları, ön-test tutum puanlarından kayda değer bir farklılık olmadığı görülmektedir ($\overline{X}$ =.0000, p<.001). Bir diğer ifadeyle Aile İletişim Becerileri Programına katılmayan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların İletişim Becerileri ön-test tutum puanları ile son-test tutum puanları kayda değer bir değişme olmamaktadır.

Elde edilen sonuçlart çalışmanın 2. denencesini doğrulamaktadır

TARTIŞMA

Yapılan çalışmada, deney ve kontrol gruplarının iletişim becerileri ön-teste göre son-test ortalama tutum puanları arasında anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Uygulanan Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programı, Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların iletişim becerileri düzeyinde anlamlı bir değişime neden olmuştur. Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların, programa katılmayan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınlara göre daha olumlu tutumlara sahip olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların iletişim becerileri ön-test tutum puanları ile son-test tutum puanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Sonuç olarak, Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programına katılan Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınların iletişim becerilerinin uygulama öncesi iletişim becerilerine göre olumlu yönde arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Alan yazında insanlar arasındaki etkileşimde iletişimin hayati önemine dikkat çeken ve iletişim becerilerini güçlendirmeye dair farklı örneklem gruplarında yapılmış olan çeşitli çalışmalara rastlanmaktadır. İncelenilen akademik çalışmalara göre farklı yaş ve sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel çevrelerde gerek öğrencilere gerek anne-babalara yönelik araştırmalar yapıldığı görülmekte iken Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınlara yönelik araştırmalar görülmemektedir.

Alkan (2021), yaş aralığı 18-21 arasında 8 deney ve 8 kontrol grubundan oluşan üniversite öğrencilerinin 1 ve 2. sınıfında eğitimine devam eden öğrencilere 8 oturumdan oluşan çevrimiçi eş zamanlı bir İletişim Becerileri Psikoeğitim programı düzenlemiştir. Bu çalışmada, üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeylerine İletişim Becerileri Psikoeğitim Programının etkisi incelenmiştir. Araştırma sonuçları, çevrimiçi iletişim becerileri psikoeğitim programının üniversite öğrencilerinin utangaçlık düzeylerini azaltmada etkili olduğunu ve bu etkinin iki ay boyunca devam ettiğini göstermiştir. Deney grubundaki öğrencilerin utangaçlık düzeyleri, kontrol grubundaki öğrencilerin utangaçlık düzeylerine göre anlamlı şekilde daha düşük bulunmuştur. Yapılan çalışmanın bulgularına göre deney grubuna katılan katılımcılar ile kontrol grubundaki katılımcılar arasına anlamlı bir fark olduğu sonucu araştırmamızın birinci denencesini desteklemektedir. Ayrıca iletişim becerileri eğitimi alanlar ile almayanların arasında kayda değer bir farklılığın olduğu iafde edilmiş ve bu bulgu çalışmamızın birinci denencesini destekler niteliktedir. Bunun haricinde iletişim becerileri eğitiminin utangaçlık düzeylerinin anlamlı bir şekilde azalmasında etkili olduğu sonucuna da ulaşılmıştır.

Büyükmedar (2022) yaptığı bu araştırmada 6-10 yaş arasında çocuğu olan babalara uygulanan İletişim becerileri Eğitim Programının çocuklarıyla ilişkisine katkısı olup olmadığı incelenmiştir. Çalışma grubu 12'si deney 12'si kontrol toplam 24 babadan oluşmaktadır. İletişim becerileri eğitim programı 5 oturum olacak şekilde uygulanmıştır. Her bir oturum 120 dakika ile 180 dakika arasında sürmüştür. Program sonunda uygulanan İletişim Becerileri Eğitim Programının deney grubundaki babalar ile çocukları arasındaki iletişim düzeylerine olumlu katkı sağladığı söylenebilir. Kontrol grubundaki babaların çocuklarıyla iletişiminde herhangi bir değişim yaşamadığı görülmüştür. Bu araştırma sonuçları çalışmamızın birinci denencesini desteklemektedir. Kontrol grubuna göre deney grubunun iletişim beceri düzeylerinde olumlu katkı sağladığı görülmektedir.

Atan (2016) tarafından yürütülen bu araştırmada, farklı sosyo-ekonomik düzeylere sahip çocukları okul öncesine devam eden ebeveynlerden oluşan bir çalışma grubu kullanılmıştır. Çalışma grubu 12 si deney 12 si kontrol 24 katılımcıdan oluşmaktadır. İletişim Becerileri Eğitim Programı, 8 oturumdan oluşmuş ve her bir oturum 90 ila 120 dakika arasında uygulanmıştır. Araştırmada, Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programının ebeveynlerin iletişim becerileri üzerindeki etkisinin incelendiği çalışmada, Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programı'nın genel olarak iletişim becerileri puan ortalamalarının anlamlı bir şekilde arttığı bulunmuştur. Bu sonuçlar çalışmamızın ikinci denencesini desteklemektedir.

Korkut (2005) 12 saatlik İletişim Becerileri Eğitiminin yetişkinlerin iletişim becerilerini değerlendirme düzeyleri üzerindeki etkisini incelediği farklı bankalarda çalışan 10 kadın 6 erkek (25-43 yaşlarında) 16 kişi ile gerçekleştirdiği araştırmasında deneysel işlem olarak kullanılan eğitimin bireylerin iletişim becerilerini değerlendirme düzeylerinde artış sağladığı sonucuna ulaşmıştır. Bu sonuç çalışmamızın ikinci denencesini desteklemektedir.

Gülek (2021), 18-65 yaş aralığındaki 5 kadın, 6 erkekten oluşan deney grubu ile 6 kadın, 5 erkekten oluşan kontrol grubuyla ön test son test kontrol gruplu deneysel desen kullandığı araştırmasında deney grubuna 12 oturumdan oluşan 6 haftalık Akılcı Duygusal Davranışçı Yaklaşım Temelli İletişim Becerileri Eğitim Programı (ADDY-İBEP) uygulamıştır. Araştırma sonucunda, Akılcı Duygusal Davranışçı Yaklaşım Temelli İletişim Becerileri Eğitim

Programının deney grubu üyelerinin bilişsel esneklik düzeyleri ve iletişim becerilerini istatistiksel olarak anlamlı düzeyde arttırdığı saptanmıştır. Bu sonuç çalışmamızın ikinci denencesini desteklemektedir.

Sevgili Koçak ve Güven (2020)'in aile içi iletişimi geliştirmeye yönelik ön test son test kontrol gruplu yarı deneysel desen kullandığı araştırmasında ilkokulda çocuğu olan velilerden oluşan 12 kişilik deney 12 kişilik kontrol grubu bulunmaktadır. Araştırma sonucunda, araştırmaya katılan velilerin deney sonrası puanları ile deney öncesi puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde bir fark bulunmuştur. Bu sonuç çalışmamızın ikinci denencesini desteklemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma grubumuza göre, Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programı'ndaki eğitimlerin Denetimli Serbestlik Tedbirindeki Kadınlarının üzerindeki etkisi, iletişim becerilerinde belirgin bir şekilde yönlendirildiği gözlenmiştir. Çocukların iletişim çerçevelerin gruplarında Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programının etkili olduğu cümlelere ulaşılmıştır. Literatürdeki bilgiler de bu sonuçları desteklemektedir. Araştırmadan elde edilen bulgulara dayanarak, bazı öneriler sunulabilir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1-Araştırmada, son-testlerden sonra bir izleme çalışması gerçekleştirilmemiştir. Farklı çalışmalarda, 3 - 6 ay aralıklarla izleme ölçümleri yapılarak yöntemin ve programın etkililiği daha detaylı bir şekilde incelenebilir.

2-Araştırmada, etkileşim grubu niteliği taşıyan bir plasebo grubuna yer verilmemiştir. Yapılacak farklı araştırmalarda, grup içi etkileşimleri dikkate alan bir plasebo grubuyla deney ve kontrol grupları kıyaslanarak programın etkililiği daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilebilir.

Bu öneriler, ilgili alandaki araştırmaların daha derinlemesine ve kapsamlı olarak yapılmasına katkı sağlayabilir.

KAYNAKLAR

Ahiakwo, S. N., Counsellıng Needs Of Ex-Convıcts As Percıeved By Counsellors In Rıvers State. Journal of Education in Developing Areas, 2020, 28(1), 59-77.

Alkan, D. *Çevrimiçi İletişim Becerileri Psikoeğitim Programının Üniversite Öğrencilerinin Utangaçlık Düzeylerine Etkisi.* Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Programı, 4-5, Ankara, 2021.

Apaydın, C. ve Kaplan, H. Ceza infaz sistemi ve denetimli serbestlik. *İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 5 (2), 185-207, 2019.

Atan, A. *Aile İletişim Becerileri Psikoeğitim Programının Ebeveynlerin İletişim Becerilerine, Çift Uyumuna, Evlilik Doyumuna ve 5-6 Yaş Çocuklarının Sosyal Duygusal Uyumuna Etkisi.* Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Okul Öncesi Bilim Dalı, 1-2, Denizli, 2016.

Balcı, A. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri,* Pegem A Yayıncılık, Ankara, 2004.

Böke, K. (Ed.). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Alfa Basım Dağıtım, İstanbul, 2009.

Bulduk, S. (). *Psikolojide Deneysel Araştırma Yöntemleri,* Çantay Kitap Kırtasiye, İstanbul, 2003.

Buluş, M. Atan vd. *İletişim Becerileri Geliştirme Ölçeği.* Yayımlanmamış Araştırma. Pamukkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Denizli, 2015.

Büyükmedar, P. *İletişim Becerileri Eğitim Programının Baba-Çocuk İlişkisi Üzerine Etkisinin İncelenmesi.* Çanakkale 18 Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Aile Danışmanlığı Anabilim Dalı Aile Danışmanlığı Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 2022.

Chant, S., Randle, J., Russell, G., & Webb, C. Communication skills training in healthcare: a review of the literature. Nurse education today, 2002, 22(3), 189-202.

Cüceloğlu, D. *İletişim Donanımları.* Remzi Kitabevi, Ankara, 2002.

Demiray, U. (Ed.). *Etkili İletişim.* Pegem Akademi, Ankara, 2019.

Dicle, A.N. *Motivasyonel Görüşme Uygulamalarının Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Başa Çıkma Tutumlarına Etkisi,* Türkiye Alim Kitapları, Almanya, 2015.

Dökmen, Ü. *İletişim Çatışmaları ve Empati*. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2008.

Eryalçın, M., Eryalçın, T. ve Duyan, V. Denetimli serbestlik sisteminde aile temelli müdahale yöntemleri. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary*. 16(2):434-446, 2022.

Gülek, S. *Akılcı duygusal davranışçı yaklaşım temelli iletişim becerileri programının yetişkinlerin iletişim becerileri ve bilişsel esneklik düzeylerine etkisi* (Master's thesis, İstanbul Gelişim Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü). 2021.

Gürüz, D. ve Eğinli, A.T. (). *İletişim Becerileri.* Nobel Yayınevi, Ankara, 2018.

Harlak, H., Gemalmaz, A., Gurel, F. S., Dereboy, C., & Ertekin, K. Communication skills training: effects on attitudes toward communication skills and empathic tendency. Education for Health, 2008, 21(2), 62.

Kaya, A. (Ed.). *İnsan İlişkileri ve İletişim.* Pegem Akademi, Ankara, 2019.

Korkut, F. Yetişkinlere yönelik iletişim becerileri eğitimi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 28(28), 143-149, 2005.

Nursal, N., Ataç, S. *Denetimli Serbestlik ve Yardım Sistemi*. Ankara: Yetkin Yayınları; 316-317, 2006.

Porsuk, S. (2022). Denetimli serbestlik tedbiri uygulanan yükümlülerin bazı özelliklerinin suç açısından değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(*49*), 429-448. https://doi.org/10.30794/pausbed.980499, 2022.

Sevgili Koçak, S. ve Güven, M. Aile içi iletişimi geliştirmeye yönelik grupla psikolojik danışmanın bireylerin iletişim beceri düzeylerine etkisi. *Uluslarası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 13*(71), 2020.

Sönmez, V. ve Alacapınar, F. *Örneklendirilmiş Bilimsel Araştırma Yöntemleri,* Anı Yayıncılık, Ankara, 2011.

Smith, S. W., Morash, M., Walling, B. M., & Adams, E. A. Precursors to probation and parole agent communication patterns with female clients. *Communication Studies*, 2020, *71*(2), 203-225.

Taylor, J. L., Thorne, I., Robertson, A., & Avery, G., Evaluation of a group intervention for convicted arsonists with mild and borderline intellectual disabilities. *Criminal Behaviour and Mental Health*, 2020, *12*(4), 282-293.

Viglione, J., Rudes, D. S., & Taxman, F. S. Probation officer use of client-centered communication strategies in adult probation settings. Journal of Offender Rehabilitation, 2017, 56(1), 38-60.

Wittekind, K., *The Bottom Two Percent: Using Positive Psychology to Create Change Among Convicts*, Master of Applied Positive Psychology (MAPP) Capstone Projects, 2018, 143.

AŞI TUTUMLARININ GEREKÇELERİNİN SOSYAL MEDYA ANALİZİ İLE İNCELENMESİ[1]

Kadirhan ÖNK

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Psikoloji Bölümü

kadirhanonk@gmail.com - 0009-0003-9002-5198

Prof. Dr. Burcu KÜMBÜL GÜLER

İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Psikoloji Bölümü

burcu.guler@ikcu.edu.tr - 0000-0002-6179-7557

ÖZET

Bu çalışma, bireylerin aşı tutumlarının sosyal medya platformlarında nasıl şekillendiğini anlamayı hedeflemektedir. Sosyal medya platformlarından biri olan YouTube'da yayınlanan videolara yönelik yapılan yorumlarda aşıya yönelik tutumlar üç kategori altında incelenmiştir: aşı karşıtlığı, aşı taraftarlığı ve aşıya yönelik tereddüt. Araştırmada, Türkiye'de popüler olan ve toplamda en az 35.000 izlenme ve 275 yorum içeren 18 video seçilmiştir. Bu araştırmada video analizine dair ilk bulgular sunulmaktadır. Analizler, MAXQDA 24 yazılımı kullanılarak tematik analiz yöntemiyle sürdürülmektedir. Literatürde sosyal medyanın sağlık iletişimindeki etkileri sıklıkla vurgulanmakla birlikte, özellikle yorumlar üzerinden bireyler arası etkileşimlerin incelenmesine yönelik çalışmalar sınırlıdır. Bu bağlamda, çalışmanın amacı aşılama ile ilgili videoyu izleyen bireylerin yorumlarındaki aşılanmaya yönelik tutumlarının keşfedilmesidir. Çalışmada, video içeriği hakkında bir analiz yapılmamakta olup videoyu izleyenlerin etkileşimleri yorumlar üzerinden değerlendirilmektedir. Ön tematik analizler, aşı karşıtlığının büyük ölçüde komplo teorileri ve yanlış bilgilerle beslendiğini ve bilime güvenmediklerini göstermektedir. Aşı taraftarlığının ise genellikle aşının yararına inanma ve bilimsel otoriteye güvenle ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Tereddütte ise aşının yan etkilerine karşı bir tereddüttün etkisinin öne çıktığı görülmektedir. Araştırma, sosyal medya platformlarında doğru bilginin yayılmasının önemini vurgularken, aşıya yönelik olumsuz tutumların üstesinden gelmek için şeffaf iletişim, özerk motivasyonunun ve sosyal normların teşvik edilmesi konularında önerilere sahiptir. Çalışmanın bulguları, halk sağlığı politikalarının geliştirilmesinde sosyal medya analizinin önemini vurgulamakta ve aşı kabulünü artırmaya yönelik stratejilerin tasarımına rehberlik edebilecek önemli çıkarımlar sağlamaktadır.

[1] Bu araştırma TÜBİTAK 1004 – Mükemmeliyet Merkezi Destek programı kapsamında desteklenen "Korunma ve Tedavi Ulusal Platformu (KORTUP)" Projesinin Toplumsal Etki İş Paketinin bir çıktısıdır.

Anahtar Kelimeler: Aşı tutumları, Sosyal medya analizi, Halk sağlığı iletişimi, Komplo teorileri, Tematik analiz

1. GİRİŞ

Aşılamaya yönelik tutumlar karmaşık olup psikolojik, kültürel ve bilişsel faktörlerin bir aradalığıyla farklı nedensel açıklamalara sahiptir. Toplumlarda aşı ve aşılanma konusuna yönelik genel bir destek olsa da bireylerde güvensizlik ve tereddütlü olma, karşıtlık gibi ciddi tutumlar da bulunmaktadır. Aşı tutumları bireysel, toplumsal ve daha geniş sosyal bağlamlardan oluşan karmaşık bir etkileşimle şekillenmektedir. Sosyal ağlar, siyasi görüşler, kültürel etkiler ve bilgi paylaşımının yoğun olduğu sosyal medya platformları burada öne çıkmaya başlamıştır. Sosyal medya, halkın aşılamaya yönelik tutum ve davranışlarını etkileyerek aşılanma tutumunun oluşmasında önemli rol oynamakta ve hatta ikili bir role sahip olmaktadır. Sosyal medya bir yandan yanlış bilgi yayabilir ve tereddütleri artırabilirken, diğer yandan stratejik iletişim ve halk sağlığı kampanyaları yoluyla aşı kabulünü teşvik etmek için de bir platform sunmaktadır. Günümüzde daha fazla birey, aşı bilgileri de dahil olmak üzere genel sağlık bilgileri için sosyal medyaya yönelmektedir. Bu nedenle, bireyleri aşılanma konusunda ikna etmek ve aşı kampanyalarını yaygın hale getirmek için bir araç olan bu platformlardan yararlanılmaktadır (Limaye ve ark., 2021).

"Sosyal medya" kavramı, herkese açık ve sosyal etkileşimi içeren Web 2.0 uygulamalarını tanımlamak için kullanılmaktadır (Hardey, 2008). Günümüzde sosyal medya, bireylerin inançlarını ve tutumlarını şekillendiren en güçlü platformlardan biri haline gelmiştir (Kamiloğlu ve Yurttaş, 2014; Yiğit ve ark., 2020; Genç, 2021; Khan ve ark., 2021). Kullanıcıların etkileşim kurmasına olanak sağlayan internet siteleri ise, sağlık bilgisi ediniminde giderek daha popüler hale gelmektedir (Betsch ve ark., 2012). Web 2.0 teknolojileri, sağlık iletişim alanını köklü bir şekilde dönüştürerek tek yönlü ve "sadece okunabilir" bir modelden, bilginin pasif kitlelere "aktarılması" yerine katılım, iş birliği ve açıklık esasına dayalı çok yönlü bir iletişim modeline geçiş sağlamıştır. Bu değişim, sağlık bilgilerinin çevrimiçi ortamda nasıl yayıldığını ve nasıl etkileşim sağlandığını derinden etkilemiştir (Eysenbach, 2008, Kreps ve Neuhauser, 2010). Sosyal medya sayesinde, sağlıkla ilgili daha fazla bilgiye erişim mümkün olmakta, sosyal medyadaki artan etkileşimler sayesinde olumlu davranış değişikliği yaşanabilmekte, sağlığı teşvik etmek için uygun maliyetli ve esnek zamanlı bir alternatife kavuşulmakta ve hatta akran paylaşımları sayesinde sosyal ve duygusal destek de mümkün olmaktadır (Zhao ve Zhang, 2017; Moorhead ve ark., 2013; Chen ve Wang, 2021).

Diğer yandan, sosyal medyanın halk sağlığı üzerindeki etkisi olumlu olabildiği gibi olumsuz etkileri de bulunmaktadır (Kanchan ve Gaidhane, 2023). Sosyal medya, aşılar hakkındaki yanlış bilgilerin yayılmasına ve aşı karşıtı hareketlerin güçlenmesine olanak tanıyarak aşı tutumları üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Örneğin, birçok aşı karşıtı erişim sitesi ve sayfa, arama motorlarında üst sıralarda yer alarak insanların bu içeriklere daha kolay ve sık erişmesine olanak tanımaktadır (Rosselli, Martini ve Bragazzi, 2016). Ek olarak, yanlış bilgiler ve komplo teorileri de sosyal medya üzerinden hızla yayılmaktadır. Sosyal medyanın başta sağlık olmak üzere, bireylerin yaşamlarını etkileyebilecek, eğitim, ekonomi ve diğer bazı

önemli yaşam alanlarındaki tutumlarını olumsuz yönde etkileyebilme potansiyeli de bulunmaktadır (Aydın, 2020; Akyüz, 2020; Enders ve ark., 2021; Aïmeur ve ark., 2023).

Aşı tutumu, aşılanmaya yönelik niyet ve davranışı belirleyen önemli bir unsur olduğu için (Xiao ve Wong, 2020) zorunlu aşılar söz konusu olduğunda, bireylerin aşı tutumu sürekli olarak gündemi meşgul eden bir konudur. Aşı tereddüttü, aşının mevcudiyetine rağmen aşı kabulünde gecikme veya reddi ifade eden, zaman, yer ve aşı türüne göre değişen faktörlerle şekillenen bir spektrumda yer alan bir tutumdur (Larson ve ark., 2014; MacDonald, 2015). Aşı kabulü, bireylerin aşıların güvenliği, etkinliği, gerekliliği, uygulanma sıklığı ve yetkili otoritelerin aşı zorunluluğuna dair meşruiyetine yönelik olumlu algıları ve duygusal tutumlarını içeren çok boyutlu bir tutum olarak tanımlanabilir (Sarathchandra ve ark., 2018). Aşı reddi, otizm riskine dair endişeler, aşıların içerdiği toksinlerle ilgili kaygılar, kızamık gibi hastalıkların potansiyel faydalarına yönelik inançlar, hükümete ve ilaç şirketlerine karşı duyulan güvensizlik ile "doğal" bir yaşam tarzını benimseme eğilimleri gibi çeşitli motivasyonlarla şekillenen aşılanmaya karşıt bir tutum olarak tanımlanabilmektedir (Dredze ve ark., 2016)

Günümüz dünyasında aşı tereddüdü ve hatta reddi dünyadaki küresel halk sağlığını tehdit eden faktörlerden biri olarak öne çıkmaktadır (WHO, 2019). Dolayısıyla toplum genelinde aşıya yönelik kabul, pandemilerin başarılı şekilde kontrol altına alınması için kritik bir öneme sahiptir (Sallam, 2021). Aşılara yönelik olumlu tutumların bilime ve bilimsel kurumlara daha yüksek güven ile ilişkili olduğunu bildiren çalışmalar bulunmaktadır (Maciuszek ve ark., 2021; Zhang ve ark., 2020). Ayrıca, daha düşük komplocu düşünce ve bireysel hak ve özgürlüğe yönelik algılanan tehditlere karşı direnç ile şekillenen tepkisellik düzeyleri olumlu aşı tutumuyla da ilişkili görülmüştür. 24 ülkeden 5323 katılımcı ile gerçekleştirilen bir araştırmada, aşı karşıtı tutumların komplo düşüncesi yüksek, tepkiselliği yüksek, kan ve iğnelere karşı yüksek düzeyde iğrenme bildiren ve güçlü hiyerarşik dünya görüşüne sahip olanlar arasında yüksek olduğu bulunmuştur (Hornsey ve ark., 2018). Günümüzde, aşı tereddüdü, internetin ve sosyal medyanın artan önemiyle yakından ilişkilidir. (Rosselli, Martini ve Bragazzi, 2016). Aşıya yönelik tutumlar, özellikle COVID-19 pandemisi sürecinde toplumun geniş kesimlerinde tartışma konusu haline gelmiş ve bu tartışmalar büyük ölçüde sosyal medya platformlarına taşınmıştır (Johnson ve ark., 2020; Yiğit ve ark., 2020; Bonnevie ve ark., 2021).

Bu çalışmanın temel amacı, bireylerin aşı tutumlarının oluşmasında etkili olan sosyal, psikolojik, kültürel faktörlerin keşfedilmesidir. Bu temel amaç doğrultusunda, sosyal medya platformlarından YouTube'da aşıyla ilgili içeriklerin altında yer alan yorumları nitel olarak analiz ederek, bireylerin aşıya yönelik tutumlarını karşıt, kabul ve kararsızlık şeklinde sınıflandırmak ve aşıya yönelik tutumları oluşturan gerekçelerin ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Aşı karşıtlığı, aşı kabulü ve kararsızlık gibi tutumların nasıl oluştuğu, bu tutumların ardındaki motivasyonlar ve gerekçeler üzerine daha fazla veri elde etmek, halk sağlığı açısından kritik bir önem taşımaktadır. Dolayısıyla, bu çalışma, YouTube platformunda, Türkiye'de ve Türkçe videolar aracılığıyla yayılan bu bilgilerin bireylerin aşıya yönelik tutumlarına nasıl etki ettiğini anlamaya yönelik önemli bir adım olarak değerlendirilebilir.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, aşılara yönelik tutumları anlamak amacıyla, sosyal medya platformlarından biri olan YouTube'da yayımlanan videolara yapılan yorumlar tematik analiz yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın temel amacı, kullanıcıların aşı karşıtlığı, aşı kabulü ve kararsızlık gibi tutumlarını incelemek ve bu tutumların altında yatan gerekçeleri anlamaktır. Nitel araştırmalar, bireylerin deneyim ve inançlarını derinlemesine inceleme fırsatı sunduğu için bu çalışmanın amacına uygun bir yöntem olarak belirlenmiştir (Creswell, 2016; Busetto ve ark., 2020). Araştırmanın veri toplama ve analiz süreci aşağıdaki adımları içermektedir.

Araştırmada, belirli bir konu etrafında tekrar eden temaların ve kalıpların belirlenmesi amacıyla kullanılan bir yöntem olan tematik analiz kullanılmıştır. Bu yöntem hem psikoloji hem de diğer alanlarda nitel araştırmalar için erişilebilirlik ve kuramsal esneklik sunan bir yöntemdir (Braun ve Clark, 2006). Çalışmada, YouTube platformunda aşılar ile ilgili seçilen videolara yapılan yorumlar analiz edilmiştir. Video seçiminde, izlenme sayısının en az 35 bin ve yorum sayısı 275'ten fazla olan içeriklere odaklanılmıştır. Bu seçim kriterleri, analiz edilecek verilerin geniş bir kullanıcı kitlesini ve çeşitliliği temsil etmesi ve kullanıcıların birbirleriyle yorumlar üzerinden etkileşim kurması temelinde belirlenmiştir. Videoların içeriklerinin taraflı olup olmamasından ziyade, yorumların analizine odaklanılmış; böylece katılımcıların aşıya dair tutumlarının ve bu tutumların arkasındaki gerekçelerin detaylı bir şekilde incelenmesi hedeflenmiştir.

Araştırmada veri analiz aracı olarak MAXQDA 24 programı kullanılmıştır. MAXQDA 24, özellikle tematik analiz, içerik analizi ve söylem analizi gibi nitel araştırma yöntemlerinde, verilerin kodlanması, kategorize edilmesi ve temalar arasında ilişki kurulması süreçlerinde büyük kolaylık sağlamaktadır (Oliveira ve ark., 2013). Programın sunduğu kodlama, veri segmentasyonu ve görselleştirme özellikleri, araştırmacının verileri sistematik bir şekilde analiz etmesine olanak tanımaktadır (Kuckartz, 2019). Veri toplama sürecinde, YouTube'dan toplanan yorumlar, tematik analiz için uygun bir formatta MAXQDA 24 programına aktarılmıştır. Kodlama işlemi tamamlanan videolar şu şekildedir:

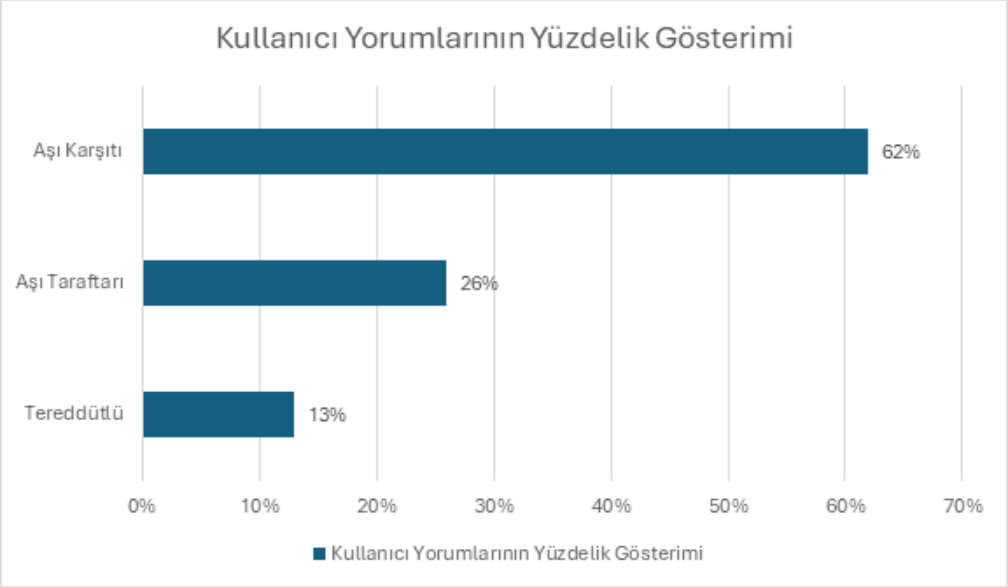
- Çocuğa aşı yaptırmamak doğru mu? (youtube.com)
- Aşı Karşıtı Olmak Mantıklı Mı? | Önce CAN Sonra CANAN | 111.Bölüm (youtube.com)
- 22,3 milyon neden aşı olmuyor? (youtube.com)
- İki Doktor Karşi Karşiya! Aşi Güvenli Mi? (youtube.com)
- Aşı Olmalı mısınız? Ve Neden? Tüm Bunları Neden Yaşıyoruz? (youtube.com)
- Biontech Aşısı Olanlara Önemli Uyarı! 3. Dozu Olmaya Gerek Var Mı? (youtube.com)

- Aşı Konusunda Bilime Neden İnanmıyor? | Siyaset Özel - Fatih Erbakan (youtube.com)

Çalışmada, yorumların aşı karşıtlığı, kabulü ve kararsızlığı gibi ana temalar altında toplanan yorumları MAXQDA 24 programı kullanılarak kodlanmış ve bu şekilde üç ana tema belirlenmiştir. Komplo teorileri ve bilimsel verilere güvensizlik içeriklerine sahip olan yorumlar "aşı karşıtı", kararsızlık ve bilgi eksikliği gösteren yorumlar "tarafsız/tereddütlü" ve son olarak bilime güven ve aşılamanın yararlarını vurgulayan ifadeler de "aşı taraftarı" olarak kodlanmıştır. Ardından, yorumlar tekrar detaylı bir şekilde okunarak aşıya yönelik yorumlardaki nedenlere yönelik anlamlı içgörüleri yansıtan bölümlere yeniden kodlar atanmıştır. İlgili kodlar, her iki araştırmacı tarafından potansiyel temalar altında gruplandırılmış ve bir kod kitapçığı oluşturularak bu kitapçık doğrultusunda kodlama işlemi devam ettirilmiştir.

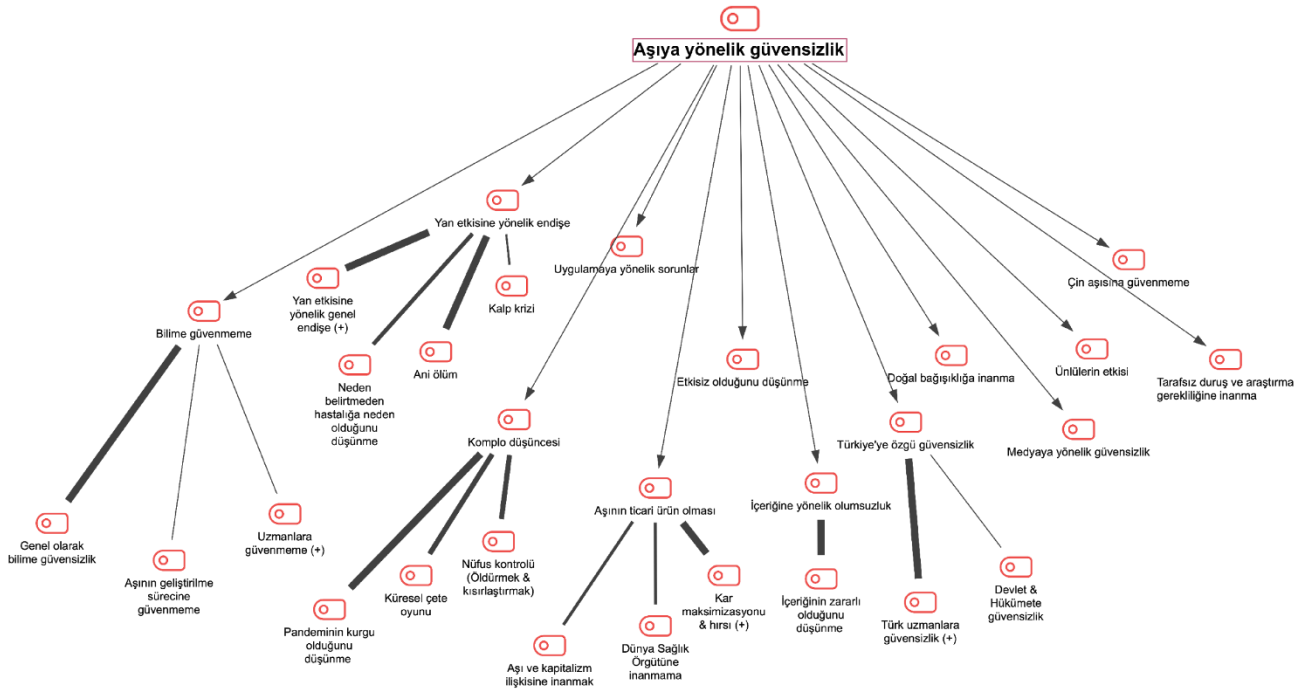
3. BULGULAR

Videoların ön tematik analizine dair ilk bulgular toplamda 7 videonun incelenmesi sonucunda ortaya koyulmuştur. MAXQDA 24 programı ile yapılan tematik analiz sonucunda yapılan yorumlar aşı karşıtı, aşı taraftarı ve tereddütlü olarak üç sınıfa ayrılmıştır. Bu üç kategorinin yüzdelik dağılımına bakıldığında aşı karşıtı yorumlar %62 ile en büyük payı oluşturmaktadır. Aşı taraftarları %26', tereddütlü kesim ise %13' oranında tespit edilmiştir (Görsel 1).

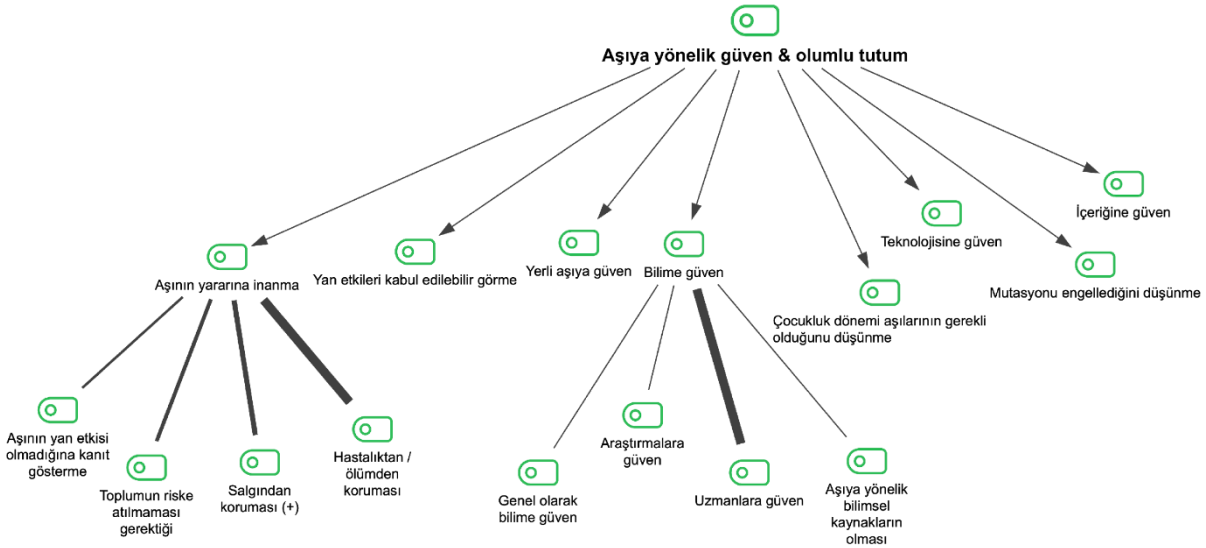

Görsel 1. Kullanıcı Yorumlarının Yüzdelik Gösterimi

Aşı karşıtı yorumlar detaylı incelendiğinde, aşıya yönelik güvensizlik temasının altındaki alt tema kodlar Görsel 2'de yer almaktadır. Bu görseldeki kalın çizgilerden de anlaşılabileceği gibi, bilime yönelik güvensizlik, komplo düşünceleri, yan etkilerine yönelik endişe, içeriğinin zararlı olduğunu düşünme ve aşının ticari ürün olması öne çıkmaktadır.

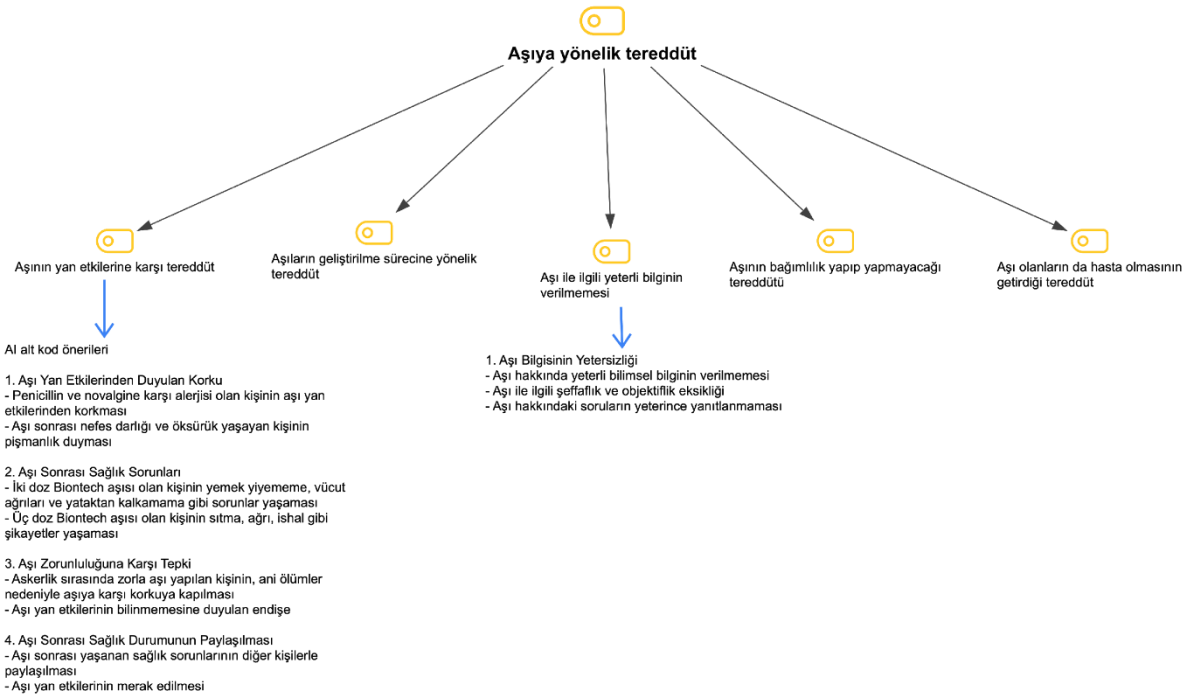

Görsel 2. Aşıya Yönelik Güvensizlik Temasına İlişkin Hiyerarşik Kod – Alt Kod Modeli

Aşıya yönelik olumlu tutumları gösteren Görsel 3'te de anlaşılabileceği gibi, kalın çizgiler, aşının hastalıktan / ölümden korumasını içeren aşı yararına inanma ile uzmana güveni içeren bilime güven temasının öne çıktığını göstermektedir.

Görsel 3. Aşıya Yönelik Güven ve Olumlu Tutum Temasına İlişkin Hiyerarşik Kod – Alt Kod Modeli

Son olarak, aşıya yönelik tereddütteki nedenler Görsel 4'te verilmiştir. Burada da aşının yan etkilerine karşı tereddüt ve bilgi eksikliği ile aşının geliştirilme sürecine yönelik tereddüt gibi konuların bulunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, MAXQDA 24 programında yer alan yapay zeka tarafından oluşturulan alt kod önerileri görselde yer almaktadır.

Görsel 4. Aşıya Yönelik Tereddüt Temasına İlişkin Hiyerarşik Kod – Alt Kod Modeli

4. TARTIŞMA SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, bireylerin aşıya yönelik tutumlarının sosyal medya platformlarında nasıl şekillendiği, YouTube kullanıcı yorumları üzerinden incelenmiştir. Araştırma, bireylerin aşı karşıtlığı, tereddüt ve taraftarlık bağlamında sergiledikleri tutumların sosyal, psikolojik ve bilgi temelli faktörler tarafından nasıl etkilendiğini ortaya koymaktadır. Aşı karşıtlığı söyleminde araştırmamızda elde ettiğimiz bulgulardan olan yan etkiye yönelik endişe, komplo teorilerine yönelik bulgular diğer araştırmalarda da görülmektedir (Davidson, 2017; Ekram ve ark., 2019).

Bu çalışmada aşı taraftarlarının yorumlarının sayıca az olmasının yanısıra taraftar olmaya yönelik nedenlerinin, karşıtlara göre daha kısıtlı olduğu görülmektedir. Aşı taraftarlarının daha çok aşıdan kaçınmanın maliyetleri üzerinde durdukları görülmektedir. Nitekim aşı olmamanın bir bedeli olarak yazında da dile getirilen bir konu, bireyi ve toplumu uzun süredir unutulmuş hastalıklara yakalanma riskine maruz bırakmaktır. Her ne kadar aşılara erişim küresel olarak eşit olmasa da aşıların bireylere ve topluma önemli sağlık, ekonomik ve sosyal faydalar sağlamakta olduğu bilinmektedir (Rodrigues ve Plotkin, 2020). Ayrıca, aşılama lehine tercih değişikliklerinin de en güçlü şekilde aşının hastalığı önlemedeki etkinliğine dair inançlarla ilişkili olduğundan hareketle (Kroese ve ark., 2024) aşı tereddütü yaşayan bireylerin

bu konuda ikna edilmesinin önemli olduğu düşünülmektedir. Nitekim, çalışmamızın bulguları aşıya yönelik tereddütte bilgi eksikliğinin bulunduğunu göstermektedir.

Öneriler üzerinde durmak gerekirse, güvenilir sosyal ağlardan ve sağlık uzmanlarından yararlanılması aşıya yönelik olumlu tutumları artırabilir. Bu noktada güvenilir bilgiden yararlanılması ve bunu doğru bir iletişim stratejisi ile sunmak önemlidir. Bireylerin özellikle yaygın hastalık, salgın gibi travmatik ve belirsiz durumlarda aşılanmalarını sağlamak ve kendilerini güçsüz hissetmemeleri adına bilim iletişimden faydalanmak gerekmektedir. Ek olarak, Öz-Belirleme Teorisi perspektifinden bakıldığında kritik bir faktör, bireylerle iletişim kurarken benimsenen tarzda özerklik destekleyici bir yolun benimsenmesinin etkili olabileceği düşünülmektedir. Özerklik destekleyici olduğunda, sağlık çalışanları bireylerin bilinçli bir karara varma ritmini takip etmekte, dirençlerini doğrulamakta, kabul etmekte ve bireyin bir karara varma konusundaki seçim duygusunu onaylamaktadır. Aynı zamanda, sağlık çalışanlarının özerklik destekleyici mesajları, ilgili bilimsel olarak kanıtlanmış bilgiler sunmakta ve bireylerin neden aşı olmak isteyebileceklerine dair sağlam bir gerekçe sağlamaktadır. Bunu da bireylerin endişelerine ve sorularına kulak vererek yapmaktadırlar. Çeşitli sağlık hizmetleri alanlarında yapılan çalışmalar, sağlık çalışanlarını daha fazla özerklik destekleyici olarak algılayan hastaların daha fazla özerklik bildirdiğini ve sağlık düzenlemelerine daha iyi uyduğunu ortaya koymuştur (Morbée ve ark., 2022).

Sonuç olarak, aşıya yönelik tutumlar bireysel, sosyal ve bağlamsal faktörlerin karmaşık bir etkileşimi ile şekillenmektedir. Bireylerin aşılanmaya yönelik tutumlarında etkili olan bu faktörlerin anlaşılması, aşılanmayı artırmayı amaçlayan etkili halk sağlığı müdahalelerinin tasarlanması açısından önemli görülmektedir. Bu noktada, aşı kampanyalarında uygulanacak olan iletişim stratejilerinin, bireylerde var olan tereddütleri ve endişeleri giderecek şekilde uyarlanması açısından araştırma bulgularının değerlendirilebileceği düşünülmektedir.

Kaynakça

Aïmeur, E., Amri, S., & Brassard, G. Fake news, disinformation and misinformation in social media: a review. Social Network Analysis and Mining, 13(1), 30, 2023.

Akyüz, S. S. Yanlış bilgi salgını: COVID-19 salgını döneminde Türkiye'de dolaşıma giren sahte haberler. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (34), 422-444, 2020.

Aydın, A. F. Post-truth dönemde sosyal medyada dezenformasyon: Covid-19 (yeni koronavirüs) pandemi süreci. Asya Studies, 4(12), 76-90, 2020.

Betsch, C., Brewer, N. T., Brocard, P., Davies, P., Gaissmaier, W., Haase, N., ... & Stryk, M. Opportunities and challenges of Web 2.0 for vaccination decisions. Vaccine, 30(25), 3727-3733, 2012.

Bonnevie, E., Gallegos-Jeffrey, A., Goldbarg, J., Byrd, B., & Smyser, J. Quantifying the rise of vaccine opposition on Twitter during the COVID-19 pandemic, *Journal of Communication in Healthcare*, 14, 1, 12-19, 2021.

Braun, V., & Clarke, V. Using thematic analysis in psychology, *Qualitative Research in Psychology*, 3, 2, 77-101, 2006.

Busetto, L., Wick, W., & Gumbinger, C. How to use and assess qualitative research methods, *Neurological Research and Practice*, 2, 1, 14, 2020.

Chen, J., & Wang, Y. Social Media Use for Health Purposes: Systematic Review. Journal of Medical Internet Research, 23, 2021.

Creswell, J. W., & Poth, C. N. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*, Sage Publications, 2016.

Davidson, M. Vaccination as a cause of autism-myths and controversies. Dialogues Clin Neurosci. 19(4), 403-407, 2017.

Dredze, M., Broniatowski, D., Smith, M., & Hilyard, K. Understanding Vaccine Refusal: Why We Need Social Media Now. American journal of preventive medicine, 50(4), 550-552, 2016.

Ekram, S., Debiec, K., Pumper, M., & Moreno, M. Content and Commentary: HPV Vaccine and YouTube. Journal of pediatric and adolescent gynecology, 32(2), 153-157, 2019.

Enders, A. M., Uscinski, J. E., Seelig, M. I., Klofstad, C. A., Wuchty, S., Funchion, J. R., ... & Stoler, J. The relationship between social media use and beliefs in conspiracy theories and misinformation. Political behavior, 1-24, 2021.

Eysenbach, G. Medicine 2.0: social networking, collaboration, participation, apomediation, and openness. Journal of medical Internet research, 10(3), e1030, 2008.

Genç, Ç. COVID-19 pandemisinde bilgi edinme kaynakları, medya kullanım alışkanlıkları ve aşıya yönelik tutumlar. Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (36), 178-202, 2021.

Hardey, M. Public health and Web 2.0. Journal of the Royal Society for the Promotion of Health, 128(4), 181-189, 2008.

Hornsey, M., Harris, E., & Fielding, K. The psychological roots of anti-vaccination attitudes: A 24-nation investigation, *Health Psychology*, 37, 307–315, 2018.

https://www.who.int/news-room/spotlight/ten-threats-to-global-health-in-2019 (Erişim tarihi: 20.12.2024)

Johnson, N. F., Velásquez, N., Restrepo, N. J., Leahy, R., Gabriel, N., El Oud, S., ... & Lupu, Y. The online competition between pro-and anti-vaccination views, *Nature*, 582, 7811, 230-233, 2020.

Kamiloğlu, F., & U. Yurttaş, Ö. Sosyal Medyanın Bilgi Edinme ve Kişisel Gelişim Sürecine Katkısı ve Lise Öğrencileri Üzerine Bir Alan Çalışması. Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi(21), 129-150, 2014.

Kanchan, S., & Gaidhane, A. Social Media Role and Its Impact on Public Health: A Narrative Review. Cureus, 15, 2023.

Khan MN, Ashraf MA, Seinen D, Khan KU and Laar RA. Social Media for Knowledge Acquisition and Dissemination: The Impact of the COVID-19 Pandemic on Collaborative Learning Driven Social Media Adoption. Front. Psychol. 12, 2021.

Kreps, G. L., & Neuhauser, L. New directions in eHealth communication: opportunities and challenges. Patient education and counseling, 78(3), 329-336, 2010.

Kroese, F., van den Boom, W., Buskens, V., & et al. When and why do people change their minds in favor of vaccination? Longitudinal analyses of switching COVID-19 vaccination preferences, *BMC Public Health*, 24, 3392, 2024.

Kuckartz, U., & Rädiker, S. *Analyzing Qualitative Data with MAXQDA*, Springer International Publishing, 1-290, Cham, 2019.

Larson, H. J., Jarrett, C., Eckersberger, E., Smith, D. M., & Paterson, P. Understanding vaccine hesitancy around vaccines and vaccination from a global perspective: a systematic review of published literature, 2007–2012. Vaccine, 32(19), 2150-2159, 2014.

Limaye, R., Holroyd, T., Blunt, M., Jamison, A., Sauer, M., Weeks, R., Wahl, B., Christenson, K., Smith, C., Minchin, J., & Gellin, B. Social media strategies to affect vaccine acceptance: a systematic literature review. Expert Review of Vaccines, 20, 959-973, 2021.

MacDonald, N. E. Vaccine hesitancy: Definition, scope and determinants. Vaccine, 33(34), 4161-4164, 2015.

Maciuszek, J., Polak, M., Stasiuk, K., & Doliński, D. Active pro-vaccine and anti-vaccine groups: Their group identities and attitudes toward science, *PLoS ONE*, 16, 2021.

Moorhead, A., Hazlett, D., Harrison, L., Carroll, J., Irwin, A., & Hoving, C. A New Dimension of Health Care: Systematic Review of the Uses, Benefits, and Limitations of Social Media for Health Communication. Journal of Medical Internet Research, 15, 2013.

Morbée, S., Vansteenkiste, M., Waterschoot, J., Klein, O., Luminet, O., Schmitz, M., Van Den Bergh, O., Van Oost, P., & Yzerbyt, V. The Role of Communication Style and External Motivators in Predicting Vaccination Experiences and Intentions: An Experimental Vignette Study. Health Communication, 38, 2894-2903, 2022.

Oliveira, M., Bitencourt, C., Teixeira, E., & Santos, A. C. Thematic content analysis: Is there a difference between the support provided by the MAXQDA® and NVivo® software packages? Proceedings of the 12th European Conference on Research Methods for Business and Management Studies, July, 304-314, 2013.

Rodrigues, C., & Plotkin, S. Impact of Vaccines; Health, Economic and Social Perspectives. Frontiers in Microbiology, 11, 2020.

Rosselli, R., Martini, M., & Bragazzi, N. L. The old and the new: vaccine hesitancy in the era of the Web 2.0. Challenges and opportunities. Journal of preventive medicine and hygiene, 57(1), E47, 2016.

Sallam, M. COVID-19 vaccine hesitancy worldwide: a concise systematic review of vaccine acceptance rates. Vaccines, 9(2), 160, 2021.

Sarathchandra, D., Navin, M. C., Largent, M. A., & McCright, A. M. A survey instrument for measuring vaccine acceptance. Preventive Medicine, 109, 1-7, 2018.

Xiao, X., & Wong, R. Vaccine hesitancy and perceived behavioral control: A meta-analysis. Vaccine, 2020.

Yiğit, T., Oktay, B. Ö., Özdemir, C. N. & Moustafa Pasa, S. Aşı karşıtlığı ve fikri gelişimi. Journal of Social and Humanities Sciences Research, 7(53), 1244-1261, 2020.

Zhang, J., Featherstone, J., Calabrese, C., & Wojcieszak, M. Effects of fact-checking social media vaccine misinformation on attitudes toward vaccines, *Preventive Medicine*, 106408, 2020.

Zhao, Y., & Zhang, J. Consumer health information seeking in social media: a literature review. Health Information & Libraries Journal, 34, 268-283, 2017.

PROAKTİF CANLILIK YÖNETİMİ ÖLÇEĞİ'NİN TÜRKÇEYE UYARLANMASI

Ülke Erenay KASAP
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,
ulkerenay@gmail.com - 0009-0001-4254-6154

Doç. Dr. Demet VURAL YÜZBAŞI
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,
demet.vural.yuzbasi@ikcu.edu.tr - 0000-0002-6017-0875

Prof. Dr. Burcu KÜMBÜL GÜLER
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi,
burcu.guler@ikcu.edu.tr - 0000-0002-6179-7557

ÖZET

Günümüzde küresel rekabetin artması ve dijital dönüşümün hızlanmasıyla birlikte, bireysel enerji yönetimi ve sürdürülebilir çalışma motivasyonu, iş yerinde refahın sağlanması ve verimliliğin artırılması açısından önem kazanmıştır. Bu bağlamda, proaktif canlılık yönetimi (proactive vitality management), çalışanların enerjilerini bilinçli bir şekilde yöneterek iş performanslarını ve yaşam kalitelerini artırmalarını hedefleyen yenilikçi bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği'nin ve yine ölçeğin günlük formunun Türkçe uyarlamasını gerçekleştirmektir. Araştırmanın örneklemi, 18-66 yaş aralığında (*Ort.* = 35.29, *SS* = 11.34) ve en az bir yıldır aktif olarak çalışan 464 bireyden oluşmaktadır. Katılımcılara Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği, Kısaltılmış Proaktif Kişilik Ölçeği ve İş Biçimlendirme Ölçeği'nin Yapısal İş Kaynaklarını Artırma alt boyutu uygulanmıştır. Açımlayıcı faktör analizi sonuçları, ölçeğin Türkçe formunun tek bir faktör yapısına sahip olduğunu ve toplam varyansın % 60,67'sini açıkladığını, günlük formda ise bu oranın % 72,52 olduğunu göstermiştir. Doğrulayıcı faktör analizi bulguları, ölçeğin Türkçe formunun (CFI = .96, NFI = .95, GFI = .95, AGFI = .90, IFI = .96, RMR = .07) ve günlük formunun (CFI = .97, NFI = .97, GFI = .95, AGFI = .90, IFI = .98, RMR = .07) yapısal geçerliliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu ortaya koymuştur. Korelasyon analizleri ise proaktif canlılık yönetiminin proaktif kişilik ve yapısal iş kaynaklarını artırma ile pozitif yönde ilişkili olduğunu göstermiştir. Ölçeğin Türkçe formunun iç tutarlılığı .90, günlük formunun ise .95 olarak hesaplanmıştır. Sonuç olarak, Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği'nin Türkçe formlarının geçerlik ve güvenirlik düzeylerinin tatmin edici olduğu ve ölçeğin çalışanların enerji yönetimi ve iş motivasyonu süreçlerini anlamada değerli bir araç olarak kullanılabileceği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: proaktif canlılık yönetimi, ölçek uyarlama, çalışan refahı

ADAPTATION OF THE PROACTIVE VITALITY MANAGEMENT SCALE TO TURKISH

ABSTRACT

In the context of increasing global competition and the acceleration of digital transformation, individual energy management and sustainable work motivation have become pivotal factors in enhancing workplace well-being and productivity. Proactive vitality management (PVM) has emerged as an innovative approach that enables employees to consciously manage their energy, thereby improving their job performance and overall quality of life. The aim of this study was to adapt the Proactive Vitality Management Scale (PVMS) and its daily form into Turkish. The sample consisted of 464 individuals aged between 18 and 66 years (M = 35.29, SD = 11.34), all of whom had been actively employed for at least one year. Participants completed the Proactive Vitality Management Scale, the Short Proactive Personality Scale, and the Job Crafting Scale's Structural Job Resources subscale. Exploratory factor analysis revealed that the Turkish version of the scale exhibited a unidimensional structure, accounting for 60.67 % of the total variance, whereas the daily form explained 72.52 % of the total variance. Confirmatory factor analysis supported the structural validity of both the Turkish version (CFI = .96, NFI = .95, GFI = .95, AGFI = .90, IFI = .96, RMR = .07) and the daily form (CFI = .97, NFI = .97, GFI = .95, AGFI = .90, IFI = .98, RMR = .07). Correlation analysis indicated significant positive relationships between proactive vitality management, proactive personality, and structural job resources. The internal consistency coefficients for the Turkish version of the scale and its daily form were found to be .90 and .95, respectively. In conclusion, the Turkish version of the Proactive Vitality Management Scale and its daily form exhibit satisfactory levels of validity and reliability, suggesting their potential as valuable tools for understanding the processes of energy management and work motivation among employees.

Keywords: proactive vitality management, scale adaptation, employee well-being

1. GİRİŞ

Günümüz iş dünyasında, çalışanların fiziksel ve psikolojik sağlığını koruyarak yüksek performans göstermesi hem bireyler hem de örgütler için giderek daha kritik bir öneme sahip olmuştur. Özellikle küresel rekabetin ve dijital dönüşümün hız kazandığı bir dönemde, bireysel enerji yönetimi ve sürdürülebilir çalışma motivasyonu, iş yerinde refahın sağlanması ve verimliliğin artırılması açısından merkezi bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda Proaktif Canlılık Yönetimi (Proactive Vitality Management - PVM), çalışanların kendi enerjilerini bilinçli bir şekilde yönetmelerini sağlayarak iş performanslarını ve genel yaşam kalitelerini artırmaya yönelik yeni bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır.

Küreselleşme ve artan rekabet ile birlikte, giderek artan oranda uzaktan veya hibrit çalışmanın hakim olduğu işyerlerinde her ne kadar teknoloji ve bilişim sistemleri önemli olup bu alanlara yatırım yapılıyor olsa da, insan ve beşeri sermayenin halen işyerlerinin başarısı için temel bir kaynak olduğuna kuşku yoktur. Çalışanların fiziksel ve zihinsel enerjiye olan ihtiyaçları önemli olup, bireyin enerjik ve canlı hissetmesinin olumlu iş çıktılarına olan katkısı büyüktür. Elbette bu enerjiyi yönetmek, iş hedeflerini gerçekleştirmek açısından da kritik bir öneme sahiptir. Bazı işletmeler çalışanlarına yönelik hazırlanmış iyilik halini artırıcı plan ve faaliyetler sunarken, bu imkanlar her işveren için mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla çalışanlar kendi enerjilerini nasıl ve ne zaman artıracaklarını daha iyi biliyor olmasından da hareketle, çalışanların proaktif şekilde kendi enerjilerini yönetmeleri, hedeflere ulaşmada ve aşmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda çalışanların inisiyatifiyle gerçekleşen proaktif canlılık yönetimi, işletmelerin artan ihtiyaçlarına yanıt verebilmeleri için gerekli enerji ve motivasyonu sağlamaya olanak tanıyabilen ve hızla değişen iş ortamında başarılı olabilmek adına kritik bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği'nin Türkçeye uyarlanarak ölçeğin geçerlik ve güvenirlik analizlerinin yapılması hedeflenmiştir. Ayrıca ölçeğin günlük formunun da psikometrik özelliklerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ölçeğin uyarlanması ile birlikte bu alanda çalışan araştırmacılara önemli bir kaynak sunulacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte Türkiye'de iş dünyasına özgü kültürel ve örgütsel dinamikler göz önünde bulundurulduğunda, ölçeğin, çalışanların refahını ve iş tatminini artırmaya yönelik pratik çözüm önerileri sunma noktasında da bir temel sağlayabileceği düşünülmektedir.

1.1. Proaktif Canlılık Yönetimi

Proaktif canlılık yönetimini incelerken hem proaktivite hem de canlılık kavramlarını açıklamak gerekmektedir. Proaktivite, genel olarak, "durumu veya bireyin kendisini değiştirmeyi ve geliştirmeyi amaçlayan, kendiliğinden başlatılan ve geleceğe yönelik bir eylem" olarak tanımlanmaktadır (Parker ve ark., 2006). Tanımında da belirtildiği gibi, proaktif enerji yönetimi, kendiliğinden başlatılan ve geleceğe yönelik bir eylem olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda bireylerin bu davranışı sergilemeleri şu koşullarda beklenmektedir: i) genellikle gerekli davranışı gerçekleştirebileceklerini düşünmeleri ("yapabilirim motivasyonu"), ii) proaktif bir şekilde hareket etmeleri için bir nedenleri olması ("neden motivasyonu") ve iii) bu davranışı sergilemek için yeterli kaynaklara sahip olduklarını

hissetmeleri ("harekete geçen motivasyon") (Bakker ve ark., 2020). Nitekim örgütsel bağlamda proaktif davranış üzerine yapılan araştırmalar, bireylerin genellikle farklı ve gelişmiş bir geleceği şekillendirmek amacıyla inisiyatif aldıklarını vurgulamakta ve bunun merkezinde, proaktif motivasyon ve eylemin temel bir unsuru olarak hizmet eden "ileriye dönük zaman perspektifi" kavramı yer almaktadır (Parker ve Collins, 2010). Proaktif canlılık yönetimi de, gelecekteki olasılıkları ve sonuçları dikkate almanın önemini vurgulayan bir yaklaşım olarak, bu bakış açısıyla uyumlu bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır (Op den Kamp ve ark., 2018). Dolayısıyla proaktif yönetimin yalnızca mevcut koşullara tepkisel değil, gelecek senaryoları etkilemek ve optimize etmek için kasıtlı bir niyetle yönlendirildiğini vurgulamak gereklidir.

Proaktif hedeflere ulaşmak için bireyler ya kendilerini dönüştürmeye ya da çevrelerini değiştirmeye odaklanabilmektedirler (Parker ve Collins, 2010). Diğer yandan canlılık, birbirleriyle sıkı bir şekilde ilişkili olan fiziksel ve psikolojik bileşenlerden oluşmaktadır (Lavrusheva, 2020). Dolayısıyla, proaktif canlılık yönetimi, optimum performansa ulaşmak için özellikle bireydeki değişiklikleri (özellikle fiziksel ve psikolojik durumlarını) hedefleyerek kurumsal bağlamlarda incelenen çoğu proaktif davranıştan farklı olup iş yerinde etkili bir performans sergilemek için canlılık hissini korumayı amaçlayan kasıtlı, bilinçli eylemleri gerektirmektedir. Sağlık yönetiminin bir parçası olarak egzersiz yapmak gibi rutin davranışların ya da yorgunluğa, fizyolojik ihtiyaçlara veya can sıkıntısına verilen reaktif tepkilerin (toparlanma faaliyetleri veya mola gibi) aksine, proaktif canlılık yönetimi belirgin bir şekilde hedef odaklı olup bireyin yüksek işlevli enerji seviyesini sürdürmeye odaklanmaktadır (Op den Kamp ve ark., 2023). Proaktif canlılık yönetiminin özünde, bireylerin iş yerinde kendi enerjik, duygusal ve bilişsel kaynaklarını proaktif bir şekilde yönetebilmesi bulunmaktadır (Bakker ve ark., 2020; Op den Kamp ve ark., 2023).

Proaktif canlılık yönetimi bireylerin fiziksel ve zihinsel enerjilerini aktif olarak yönettikleri, hedef odaklı ve bilinçli davranışlar bütününü ifade eder. Op den Kamp ve arkadaşları (2018) kavramı “iş yerinde optimal işlevselliği teşvik etmek amacıyla fiziksel ve zihinsel enerjiyi yönetmeyi hedefleyen bireysel, hedef odaklı bir davranış” olarak tanımlamaktadır. Bu kavram reaktif tepkilerden farklı olarak, bireylerin iş yerindeki enerjik, duygusal ve bilişsel kaynaklarını korumak ve geliştirmek için kasıtlı bir çaba göstermelerini içermektedir. Literatürde proaktif davranışların iş yerindeki yaratıcı süreçler, iş tatmini, işe bağlılık, performans ve verimlilik gibi olumlu çıktılarla ilişkili olduğu belirtilmiştir (Bakker ve ark., 2020; Op den Kamp ve ark., 2018; Op den Kamp ve ark., 2020). Ayrıca yaşam dolu ve pozitif bir şekilde aktive olmuş çalışanların hastalanma olasılıkları daha düşük olduğu için işe devamsızlıklarının düşük olduğu, daha üretken olduğu, iş hedeflerine ulaşabilir durumda olduğu ve proaktif kişilik, öz farkındalık, psikolojik esneklik, iş özerkliği gibi mevcut kaynaklarını kullanarak en iyi şekilde işlev göstermek için ne zaman ve nasıl enerji yönetimi yapacaklarını bildikleri öngörülmektedir (Bălăceanu ve ark., 2022). Bu alanda yapılan çalışmaların büyük çoğunluğu Batı kültürlerinde gerçekleştirilmiş olup, Türkiye bağlamında sınırlı veri bulunmaktadır. Bu durum aynı zamanda Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği’nin uyarlanma çalışması için güçlü bir motivasyon olmaktadır. Op den Kamp ve arkadaşları (2018) proaktivite ile ilgili yazından ve çalışma yaşamında enerjik olma üzerine yapılan

araştırmalardan yararlanarak bireylerin proaktif canlılık yönetimi süreçlerini ölçmeyi amaçlayan bir ölçek geliştirmiştir. Bu ölçek bireylerin işteki performans ve iyilik hallerini artırmak için hem fiziksel hem de zihinsel enerjiyi kapsayan canlılıklarını aktif olarak yönettikleri görüşünü temel almaktadır.

Proaktif canlılık yönetimini açıklarken İş Talepleri-Kaynakları Teorisi (Bakker ve Demerouti, 2017) önemli bir altyapı sunmaktadır. Teoride, çalışan performansını açıklamak için i) sağlık-bozulma süreci ve ii) motivasyon süreci olmak üzere iki ana yol bulunmaktadır. İş talepleri (örneğin, yüksek iş yükü) çalışanlarda iş stresine yol açabilmekte ve bu da sağlık bozulma sürecini (örneğin, tükenmişlik) tetikleyip çalışan performansını olumsuz etkileyebilmektedir. Öte yandan, işletmeler iş kaynakları (örneğin, özerklik) sağlayarak çalışanların hedeflerine ulaşmalarını ve iş stresinin azalmasını sağlayabilir, bu da iş motivasyonunu artırmaktadır. Proaktif canlılık yönetimi, çalışanların kendi enerjilerini etkili bir şekilde yönetmelerini sağlayan bir süreç olarak İş Talepleri-Kaynakları teorisinin motivasyonel süreci ile bağlantılıdır. Bu süreç, iş kaynaklarının sağlanması ile başlamakta ve çalışanların işlerine yönelik daha yüksek bir bağlılık seviyesine ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Çalışanlar, işlerini yönetmek ve hedeflerine ulaşmak için gereken kaynakları kullanarak iş stresinin olumsuz etkilerini azaltabilmektedirler. Bu durum, işlerinde daha hedef odaklı olmalarını sağlayarak işteki verimlilik ve performanslarını artırmaktadır. Proaktif canlılık yönetimi İş Talepleri-Kaynakları teorisi açısından ele alındığında, çalışanın bu yönetimi yapabilmesinin tükenmişlikten korunmasında bir tamponlama rolü üstlenmesi beklenmektedir. Örneğin bir çalışanın sabah enerjisinin yüksek olduğunu fark ettiğinde, güne kritik görevlerle başlayıp bunları tamamlamayı tercih etmesi ve böylece, öğleden sonra daha düşük enerji seviyeleri gerektiren işleri yapabilmesi sayesinde iş stresi yaşamaktan korunması mümkündür (Bălăceanu ve ark., 2022). Bu şekilde çalışanlar proaktif enerji yönetimi sayesinde daha sürdürülebilir bir iş performansı sergileyebilir, sağlıklı ve dengeli bir iş yaşamı sürdürebilirler.

1.2. Proaktif Kişilik

Proaktif kişilik, bireylerin çevrelerini aktif bir şekilde şekillendirme ve kontrol etme istekliliği ile tanımlanır (Bateman ve Crant, 1993). Bireylerin çevrelerini değiştirmeye, iyileştirmeye veya kontrol etmeye yönelik güçlü bir istekliliğe sahip olma eğilimidir. Bu kavram bireylerin çevresel değişimlere tepki vermektense, bu değişimleri önceden görme ve buna göre harekete geçme becerisini içerir. Proaktif kişilik özellikle iş dünyasında, bireylerin kariyer gelişimi, liderlik yetenekleri, iş tatmini ve örgütsel vatandaşlık davranışları ile güçlü bir ilişki göstermektedir (Seibert ve ark., 1999). Crant (2000) proaktif kişiliğin, bireylerin iş yerindeki başarılarını artırmada önemli bir faktör olduğunu ileri sürmüştür. Proaktif kişilik özelliklerine sahip bireyler işlerinde daha fazla inisiyatif alır, zorluklarla karşılaştıklarında çözüm odaklı yaklaşır ve bu sayede hem bireysel hem de örgütsel düzeyde yüksek performans sergilerler.

Proaktif kişiliğin, çalışanların stresle başa çıkma yöntemleri üzerinde de olumlu etkileri olduğu gözlemlenmiştir (Crant, 2000). Proaktif bireyler, değişimlere hızlı adapte olurlar ve

stresli durumlarla karşılaştıklarında genellikle çözüm odaklı bir yaklaşım benimserler, bu da onların stres seviyelerini azaltmalarına yardımcı olur. Proaktif kişilik, özellikle iş hayatındaki değişim süreçlerini etkin bir şekilde yönetebilen ve çözüm odaklı düşünebilen bireylerin temel özelliklerinden biri olarak öne çıkmaktadır.

1.3. İş Biçimlendirme

Literatürde "job crafting" olarak geçen terim, Çetin ve ark. (2021) tarafından Türkçeye "iş biçimlendirme" olarak uyarlanmıştır ve çalışanların işlerini kendi ihtiyaçlarına ve motivasyonlarına göre şekillendirme sürecini ifade eder. Wrzesniewski ve Dutton (2001), iş şekillendirmenin bireylerin görevlerini, iş ilişkilerini ve işlerin anlamını kendi arzularına göre değiştirmelerine izin verdiğini savunuyor. Bu süreç çalışanların işyerindeki deneyimlerini kişiselleştirerek daha fazla memnuniyet ve motivasyon sağlayabilir. İş şekillendirmenin üç ana bileşeni vardır: görevsel biçimlendirme (task crafting), ilişkisel biçimlendirme (relational crafting) ve bilişsel biçimlendirme (cognitive crafting). Berg, Wrzesniewski ve Dutton (2010), çalışanların işlerini farklı şekillerde özelleştirmelerinin onların işlerine duydukları anlamı artırarak hem bireysel hem de örgütsel verimliliği artıracağını savunmuşlardır. Bu süreç çalışanların işlerinde daha fazla kontrol sahibi olmalarını sağlar ve bu da daha yüksek iş tatmini ve daha düşük tükenmişlik ile sonuçlanır (Tims ve ark., 2013). İş şekillendirme, bireylerin çevrelerini daha iyi yönetmelerine yardımcı olabilir ve özellikle zorlayıcı veya stresli durumlarla başa çıkmak için önemli bir strateji sağlar.

İş biçimlendirme aynı zamanda, çalışanların iş yerinde meydana gelen değişimlere uyum sağlama yeteneklerini de geliştirir. Çalışanlar işlerini “yeniden şekillendirerek” işyerinde daha fazla özgürlük ve esneklik kazanır ve bu da genel iş memnuniyetlerini artırır (Wrzesniewski ve Dutton, 2001). Bu süreç bireylerin iş hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olmakla birlikte işyerindeki sosyal ilişkilerini de iyileştirir. Sonuç olarak, iş şekillendirme hem örgütsel hem de bireysel açıdan önemli avantajlar sunabilir. Çalışanlar işlerini kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirerek daha anlamlı, tatmin edici ve motive edici bir iş deneyimi yaşarlar. Bu süreç özellikle değişken iş ortamında çalışanların stresle başa çıkmalarını ve daha verimli bir şekilde çalışmalarını sağlar.

Araştırmada kullanılan Türkçe ölçek için sorular; Çetin, Kibaroğlu ve Basım (2021) tarafından uyarlanmış, güvenilirliği ve geçerliliği kanıtlanmış “İş Biçimlendirme” ölçeği dahilinde bulunan “Yapısal İş Kaynaklarını Arttırma” alt boyutuna aittir. Bu boyutun kullanılması, proaktif canlılık yönetimi (PVM) ve çalışanların işyerindeki refahı üzerindeki etkilerini anlamada önemli bir katkı sağlamaktadır. Bu alt boyut, çalışanların işlerinde kaynakları artırmak için uyguladıkları stratejileri ifade eder ki bu da çalışanların enerji yönetimi, iş tatmini ve tükenmişlik gibi konularla doğrudan ilişkilidir. Çalışmalarda dahil edilmesi hem teorik hem de pratik düzeyde, iş yerinde refahı artırmaya yönelik stratejiler geliştirilmesine yardımcı olacaktır. Bireylerin iş yerindeki refahlarını artırmak ve sağlıkları üzerinde olumlu etkiler yaratmak için bu rolün nasıl işleyeceğini araştırmak, araştırmacılar için önemli bir nokta olacaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Katılımcılar

Katılımcılara uygun örnekleme yöntemi ile ulaşılmıştır. Araştırmanın örneklemini, 18-66 yaş aralığındaki (*Ort.* = 35.29, *SS* = 11.336) 464 çalışan yetişkin birey oluşturmaktadır. Örneklemin %47.8'ini erkek (*N* = 222), %51.3'ünü ise kadın (*N* = 234) bireyler oluşturmaktadır. Demografik açıdan, katılımcıların büyük bir kısmı %66.2'lik yüzde ile lisans (*N* = 236) ve önlisans (*N* = 71) mezunu olup, %12.7'si (*N* = 59) yüksek lisans ve üzeri eğitim seviyesine sahiptir. %18.1'ini (*N* = 84) ortaöğretim mezunları, %3'ünü (*N* = 14) ilköğretim mezunları oluşturmaktadır. Katılımcıların %66.6'sı (*N* = 309) özel sektörde, %31.9'u (*N* = 148) kamu sektöründe ve %1.5'i (*N* = 7) sivil toplum kuruluşlarında çalışmaktadır. Katılımcıların %65.5'lik büyük bir kısmının (*N* = 304) sadece işinden elde ettiği gelirin orta seviyede olduğu görülmektedir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamında demografik bilgi formu, uyarlanan Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği, Kısaltılmış Proaktif Kişilik Ölçeği (Akın ve Arıcı, 2015) ve İş Biçimlendirme Ölçeği - Yapısal İş Kaynaklarını Arttırma (Çetin ve ark., 2021) alt boyutundan oluşan veri toplama seti uygulanmıştır.

Demografik Bilgi Formu: Katılımcıların yaş, cinsiyet, sektör bilgileri, eğitim ve gelir düzeyine yönelik sorulardan oluşmaktadır.

Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği: Op den Kamp, Tims, Bakker ve Demerouti (2018) tarafından geliştirilen Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği, çalışanların proaktif davranışları aracılığıyla enerjilerini ve canlılıklarını yönetme eğilimlerini ölçmek üzere geliştirilmiştir. Ölçek tek faktörlü yapıda olup 8 maddeden (örn."Kendimi motive ederim") oluşmaktadır. Ölçeğin ayrıca günlük düzeyi ölçen ve 8 maddeden (örn. "Bugün kendimi motive ettim") oluşan günlük formu da vardır. Her bir madde, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 7 (kesinlikle katılıyorum) arasında derecelendirilen bir Likert tipi ölçek kullanılarak yanıtlanmaktadır. Ölçek geliştirme çalışmasında Cronbach alfa katsayılarının, genel düzey için .86 ve günlük düzey için .95 - .97 arasında olduğu rapor edilmiştir.

Kısaltılmış Proaktif Kişilik Ölçeği: Türkçe uyarlaması Akın ve Arıcı (2015) tarafından yapılmış olan KPKÖ (Claes ve ark., 2005), bireylerin proaktif kişilik özelliklerini değerlendirmek üzere geliştirilmiş 10 maddelik bir ölçektir. Her bir madde, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 7 (kesinlikle katılıyorum) arasında derecelendirilen Likert tipi bir ölçek kullanılarak yanıtlanmaktadır. Ölçek "Fırsatları saptamada uzmanım.", "Her zaman bir şeyin en iyisini yapmanın yollarını ararım." gibi maddeler içermektedir. Orjinal ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .86 olarak bulunmuştur. Uyarlama çalışmasında yürütülen doğrulayıcı faktör

analizi sonuçları, ölçeğin tek faktörlü yapısının Türk kültürü için de geçerli olduğunu göstermiştir ($x^2/df = 1.65$, RMSEA = .044, CFI = .99).

İş Biçimlendirme Ölçeği: Bu çalışma kapsamında, Tims, Bakker ve Derks (2012) tarafından geliştirilen ve Türkçe uyarlaması Çetin, Kibaroğlu ve Basım (2021) tarafından gerçekleştirilen İş Biçimlendirme Ölçeği'nin "Yapısal İş Kaynaklarını Artırma" alt boyutu kullanılmıştır. Bu boyut bireylerin işyerinde sahip oldukları yapısal kaynakları artırmaya yönelik davranışlarını ölçmektedir. Ölçek maddeleri 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (tamamen katılıyorum) arasında değişen 5'li Likert tipi bir ölçek ile değerlendirilmektedir. Uyarlama çalışmasında yürütülen doğrulayıcı faktör analizi sonuçları, ölçeğin Türk kültüründe geçerli bir yapı sunduğunu ortaya koymuştur ($\chi^2/sd = 2.852$, RMSEA = .055, CFI = .925, TLI = .913). Yapısal İş Kaynaklarını Artırma alt boyutunun güvenilirlik analizi sonuçları, alt boyutun yüksek iç tutarlılığa sahip olduğunu göstermiştir (Cronbach Alfa = .701, rho-A = .828).

2.3. İşlem

Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlanması sürecinde, ölçeğin geliştiricisinin izni alınmıştır. Uyarlama işlemi, orijinal ölçeğin Brislin ve arkadaşlarının (1973) önerdiği paralel geri çeviri yöntemiyle çevrilmesi ile başlamış ve bu süreç, iki bağımsız çevirmen tarafından yürütülmüştür. Elde edilen çeviriler, alanlarında uzman iki akademisyen tarafından içerik ve kültürel uyum açısından değerlendirilmiş ve gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Nihai aşamada, ölçek maddeleri üzerinde fikir birliği sağlanarak ölçeğin son hali oluşturulmuştur. Araştırma kapsamında, çevrimiçi platformlar aracılığıyla erişilen yetişkin katılımcılara çalışmanın amacı, kapsamı ve etik hakları hakkında bilgi verilmiştir. Gönüllü katılım esasına dayanan araştırmada, katılımcılara bilgilendirilmiş onam formu sunulmuş ve onamları alınmıştır. Ardından katılımcılar ortalama 7 dakika süren ölçek uygulamasını tamamlamışlardır.

2.4. İstatistiksel Analiz

Ölçeğin Türkçe formunun yapı geçerliliğini değerlendirmek amacıyla öncelikle Açımlayıcı Faktör Analizi (Exploratory Factor Analysis) gerçekleştirilmiş ve bu süreçte Temel Bileşenler Analizi yöntemi uygulanmıştır. Analiz öncesinde, veri setinin faktör analizine uygunluğunu değerlendirmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett Küresellik Testi kullanılmıştır. Açımlayıcı analiz sonucunda elde edilen faktör yapısını doğrulamak için ise Doğrulayıcı Faktör Analizi (Confirmatory Factor Analysis) yapılmıştır. Bu analizlerde, alanyazında önerilen uyum indeksleri temel alınmıştır (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012, s. 271-272). Ölçeğin güvenirliğini belirlemek amacıyla iç tutarlılık analizi (Cronbach Alpha katsayısı) yapılmış, ölçüt bağıntılı geçerliliğini incelemek için ise korelasyon analizlerinden yararlanılmıştır. Doğrulayıcı Faktör Analizi, AMOS yazılımı kullanılarak gerçekleştirilmiş, diğer istatistiksel analizler ise SPSS 24 paket programı aracılığıyla yürütülmüştür.

3. BULGULAR

Ön analiz aşamasında, veri setindeki ölçeklerin toplam puan dağılımlarına ilişkin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Tüm puanların ilgili değerlerinin -2 ile 2 aralığında yer aldığı tespit edilmiştir. Bu sonuç verinin normal dağılım varsayımını karşıladığını göstermektedir. Buna dayanarak analizlerin gerçekleştirilmesine geçilmiştir.

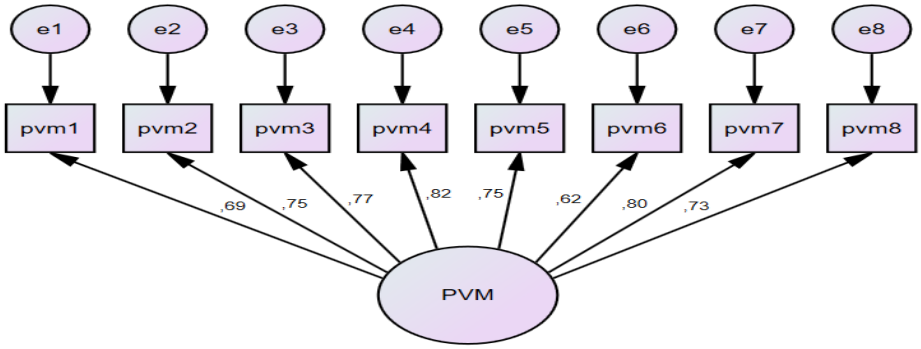
3.1.Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği'nin Uyarlanması

Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği'nin yapı geçerliğini değerlendirmek amacıyla öncelikle Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) gerçekleştirilmiştir. Analiz öncesinde temel varsayımlar, Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett Küresellik Testi ile incelenmiştir. KMO değeri .92 olarak bulunmuş, bu da örneklemin faktör analizi için yeterli olduğunu göstermiştir. Bartlett Küresellik Testi sonucunda elde edilen ki-kare değeri ise anlamlı bulunmuştur ($\chi^2(464) = 1998{,}93$, $p < .001$). AFA sürecinde faktörleşme yöntemi olarak Temel Bileşenler Analizi tercih edilmiştir. Analiz sonuçları, orijinal ölçekle uyumlu bir şekilde, Türkçe formun özdeğeri 1'den büyük olan tek bir faktörden oluştuğunu ve bu faktörün toplam varyansın %60,67'sini açıkladığını ortaya koymuştur. Ölçeğin maddelerine ait faktör yük değerlerinin ise .676 ile .840 arasında değiştiği belirlenmiştir (Bkz. Çizelge 1).

Çizelge 1. Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği'ne İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi

Maddeler	*Ort.*	*SS*	Madde faktör yükü
Pvm1	4.96	1.535	.738
Pvm2	5.56	1.358	.788
Pvm3	5.62	1.314	.803
Pvm4	5.31	1.432	.840
Pvm5	5.59	1.313	.779
Pvm6	4.87	1.662	.676
Pvm7	5.40	1.373	.828
Pvm8	5.44	1.465	.767

Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği'nin açımlayıcı faktör analizinde elde edilen faktör yapısını doğrulamak amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir (Bkz. Görsel 1). Analiz sonuçlarına göre, ki-kare anlamlılık değeri 100.618, serbestlik derecesi ise 20 olarak bulunmuştur ($p = 0.00$). Ki-kare değeri ile serbestlik derecesi oranı ($\chi^2/sd = 5$) incelendiğinde, bu oranın kabul edilebilir sınırlar içerisinde olduğu görülmüştür. Uyum iyiliği indeksleri değerlendirildiğinde, CFI = .96, NFI = .95, GFI = .95, AGFI = .90 ve IFI = .96 değerleri elde edilmiştir. Modelin hata indekslerine bakıldığında ise RMR değerinin .072 olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgular, ölçeğin Türkçe formunun yapısal geçerliliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir.

Görsel 1. Standartlaştırılmış Katsayılar ile Path Diyagramı (Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği)

Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği'nin ölçüt bağıntılı geçerliğini değerlendirmek amacıyla ölçeğin toplam puanı ile Proaktif Kişilik Ölçeği ve İş Biçimlendirme Ölçeği'nin yapısal iş kaynaklarını artırma alt boyutu arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir. Korelasyon sonuçları, proaktif canlılık yönetimi ile proaktif kişilik (r = .651, p < .01) ve yapısal iş kaynakları (r = .628, p < .01) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğunu göstermiştir. Ayrıca, Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği ile Günlük Form arasında da pozitif yönde güçlü bir ilişki tespit edilmiştir (r = .78, p < .01).

Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin analizlerde iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) .90 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgular, ölçeğin ölçüt bağıntılı geçerlilik ve güvenilirlik açısından yüksek düzeyde uygun olduğunu göstermektedir.

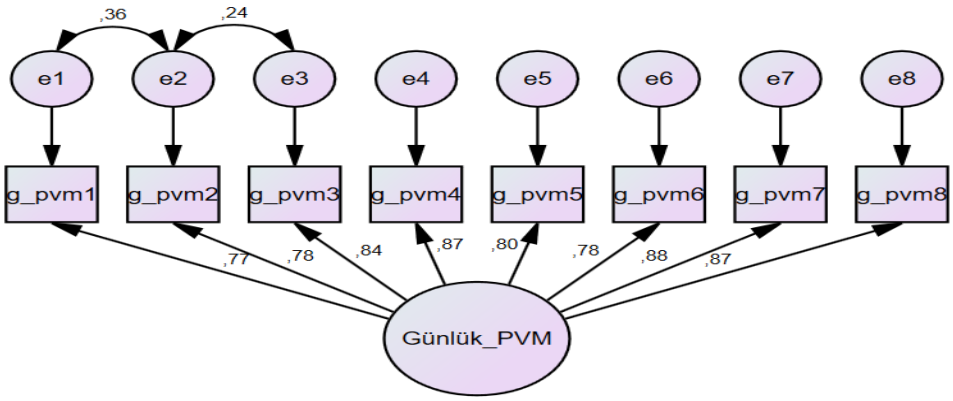
3.2. Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği - Günlük Formu'nun Uyarlanması

Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği-Günlük Formu'nun yapı geçerliğini değerlendirmek amacıyla öncelikle Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) gerçekleştirilmiştir. AFA'nın temel varsayımlarını test etmek için Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi ve Bartlett Küresellik Testi uygulanmıştır. KMO değeri .94 olarak bulunmuş, bu da örneklemin faktör analizi için uygun olduğunu göstermiştir. Bartlett Küresellik Testi sonucunda elde edilen ki-kare değeri ($\chi^2(464) = 3144.11$) ise p < .001 düzeyinde anlamlı bulunmuştur. AFA sürecinde faktörleşme yöntemi olarak Temel Bileşenler Analizi kullanılmıştır. Analiz sonuçları, ölçeğin Türkçe formunun, orijinal ölçekle uyumlu bir şekilde, özdeğeri 1'den büyük olan tek bir faktörden oluştuğunu ve bu faktörün toplam varyansın %72.52'sini açıkladığını göstermiştir. Ölçek maddelerine ait faktör yük değerlerinin ise .812 ile .890 arasında değiştiği tespit edilmiştir.

Çizelge 1. Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği - Günlük Formu'na İlişkin Açımlayıcı Faktör Analizi

Maddeler	*Ort.*	*SS*	Madde faktör yükü
Günlük Pvm1	4.86	1.680	.822
Günlük Pvm2	5.22	1.477	.840
Günlük Pvm3	5.15	1.577	.868
Günlük Pvm4	4.84	1.626	.880
Günlük Pvm5	5.09	1.527	.819
Günlük Pvm6	4.70	1.730	.812
Günlük Pvm7	5.06	1.571	.890
Günlük Pvm8	4.97	1.581	.878

Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği'nin Açımlayıcı Faktör Analizinde gözlemlenen faktör yapısını doğrulamak amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) gerçekleştirilmiştir (Bkz. Görsel 2). Analiz sırasında, modifikasyon önerileri dikkate alınarak iki madde arasındaki hata terimleri ilişkilendirilmiştir. Yapılan analizde, ki-kare anlamlılık değeri 94.803, serbestlik derecesi ise 18 olarak bulunmuştur (p = 0.00). Ki-kare değeri ile serbestlik derecesi oranı (χ^2/sd = 5,26) incelendiğinde, bu oranın kabul edilebilir sınır olan 5'in biraz üzerinde olduğu gözlemlenmiştir. Uyum iyiliği indeksleri ise CFI = .97, NFI = .97, GFI = .95, AGFI = .90 ve IFI = .98 olarak hesaplanmıştır. Modelin hata indeksleri incelendiğinde, RMR değeri .068 olarak belirlenmiştir. Bu bulgular, Türkçe Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği Günlük Formunun yapısal geçerliliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir.

Görsel 2. Standartlaştırılmış Katsayılar ile Path Diyagramı (Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği Günlük Formu)

Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği-Günlük Formu'nun ölçüt bağıntılı geçerliliğini incelemek amacıyla, toplam puan ile Proaktif Kişilik Ölçeği ve İş Biçimlendirme Ölçeği'nin Yapısal İş Kaynaklarını Artırma alt boyutu arasındaki ilişkiler değerlendirilmiştir. Korelasyon analizleri, proaktif canlılık yönetimi (günlük) ile proaktif kişilik (r = .566, p < .01) ve yapısal iş kaynaklarını artırma (r = .503, p < .01) arasında pozitif yönde anlamlı ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Proaktif Canlılık Yönetimi Ölçeği-Günlük Formu'nun iç tutarlılık katsayısı (Cronbach Alpha) .95 olarak hesaplanmıştır. Bu bulgular, ölçeğin güvenilirliğinin yüksek olduğunu ve ölçüt bağıntılı geçerliliğinin sağlandığını göstermektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışma, Proaktif Canlılık Yönetimi (PVM) ölçeğinin ve bu ölçeğin günlük formunun Türkçeye uyarlanarak psikometrik özelliklerinin incelenmesini amaçlamaktadır. Elde edilen bulgular, ölçeğin ve günlük formunun orijinal ölçek ile paralel bir şekilde, yapısal ve ölçüt bağıntılı geçerliliğe sahip olduğunu ve yüksek düzeyde iç tutarlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Ölçeğin geliştirildiği ve uyarlandığı diğer çalışmalarla benzer şekilde (Op den Kamp ve ark., 2018; Ye ve ark., 2020), proaktif canlılık yönetimi, proaktif kişilik ile pozitif yönde ilişkili bulunmuştur. Buna göre inisiyatif alma ve gelecekteki ihtiyaçları öngörme eğiliminde

olduklarından, proaktif kişiliğe sahip bireylerin iş performanslarını ve refahlarını artıracak şekilde, proaktif canlılık yönetiminde bulunma olasılığının daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Diğer yandan Op den Kamp ve arkadaşları (2018) ile benzer şekilde, çalışmada proaktif canlılık yönetiminin iş biçimlendirme ile pozitif ilişkili bulunmuş olması, canlılıklarını proaktif bir şekilde yöneten çalışanların işlerini biçimlendirmeye yönelik davranışlarda bulunma olasılıklarının yüksek olduğunu göstermektedir. Bu pozitif ilişki, her iki stratejinin de iş performansını ve çalışma yaşamında refahı artırmak için çalışanlar tarafından kullanıldığını göstermektedir. Hem proaktif canlılık yönetimi hem de iş biçimlendirme işyerinde daha iyi refah, işe bağlılık ve performans ile ilişkilidir (Plomp ve ark., 2016) ve ayrıca iş biçimlendirme de engelleyici iş taleplerini azaltırken iş kaynaklarını ve artırmayı içerir (Rudolph ve ark., 2017); bu da proaktif canlılık yönetiminin, İş Talepleri-Kaynakları Teorisi doğrultusundaki işteki enerji ve performansı optimize etme hedefleriyle uyumludur.

Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar, ölçeğin Türkiye'deki kültürel bağlamda kullanılabilirliğini desteklemekte ve çalışanların canlılık yönetimi stratejilerinin daha derinlemesine anlaşılmasına olanak sağlayabilecek bir araç sunmaktadır. Araştırmanın teorik katkısının yanı sıra uygulamaya olan katkıları da bulunmaktadır. Araştırma, farklı sektör ve işyerlerinin İnsan Kaynakları ve Çalışan Deneyimi Yönetimi bölümlerinde uzmanlaşmış olan profesyonellere yönelik, çalışanların Proaktif Canlılık Yönetimi'ni ölçebilmelerine olanak sağlayan güvenilir bir araç sunmaktadır. Bu araç, kolektif açıdan durum saptaması yapmakla birlikte, yöneticilerin çalışanlarının enerjilerini yönetebilmeleri için de fırsat yaratmaktadır.

5. KAYNAKÇA

Akın, A., Arıcı, N. Turkish Version of Proactive Scale: A Study of Validity and Reliability. Mevlana International Journal of Education (MIJE), 5 (1), 165-172, 2015.

Anık Baysal, İ., *Presenteeism (İşte Varolmama Sorunu) ile Örgütsel Bağlılık Arasındaki İlişki: Adnan Menderes Üniversitesi Akademik Personeli Üzerinde Bir Uygulama,* İşletme Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın, 2012.

Bakker, A. B., Demerouti, E. Job Demands-Resources Theory: Taking Stock and Looking Forward. Journal of Occupational Health Psychology, 22 (3), 273-285, 2017.

Bakker, A., Petrou, P., Kamp, E. & Tims, M. (2020). Proactive vitality management, work engagement, and creativity: The role of goal orientation. Applied Psychology: An International Review, 69 (2), 351–378. doi: 10.1111/apps.12173 (Erişim tarihi: 7.12.2024)

Bălăceanu, A., Vîrgă, D., Sârbescu, P. Psychometric Evaluation of the Proactive Vitality Management Scale: Invariance, Convergent, and Discriminant Validity of the Romanian Version. Evaluation & the Health Professions, 45 (3), 303-312, 2022.

Bateman, T. S. & Crant, J. M. (1993). The Proactive Component of Organizational Behavior: A Measure and Correlates. Journal of Organizational Behavior, 14 (2), 103-118. https://doi.org/10.1002/job.4030140202 (Erişim tarihi: 7.12.2024)

Berg, J. M., Wrzesniewski, A., Dutton, J. E. Perceiving Mobile Workers as Active Crafters of Their Work. Organization Science, 21 (5), 155-176, 2010.

Brislin, R.W. *The Wording and Translation of Research Instruments,* W. Lonner & J. Berry (Ed.) içinde, Field methods in cross-cultural research (ss. 137–164), Sage Publications/California, 1986.

Claes, R., Beheydt, C., Lemmens, B. Uni-Dimensionality of Abbreviated Proactive Personality Scales Across Cultures. Applied Psychology: An International Review, 54 (4), 476-489, 2005.

Crant, J. M. (2000). Proactive Behavior in Organizations. Journal of Management, 26 (3), 435-462. https://doi.org/10.1177/014920630002600304 (Erişim tarihi: 10.12.2024)

Çetin, F., Kibaroğlu, G. G. & Basım, H. N. (2021). İş Biçimlendirme (Job Crafting) Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. İş ve İnsan Dergisi, 8 (2), 257-271. doi: 10.18394/iid.992676 (Erişim tarihi: 27.12.2024)

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş., *Sosyal Bilimler için Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları,* 2. baskı, Pegem Akademi Yayınları/Ankara, 2012.

Op den Kamp, E. M., Tims, M., Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2023). Creating a Creative State of Mind: Promoting Creativity Through Proactive Vitality Management and Mindfulness. Applied Psychology, 72 (2), 743-768. https://doi.org/10.1111/apps.12399 (Erişim tarihi: 16.12.2024)

Op den Kamp, E. M., Tims, M., Bakker, A. B., Demerouti, E. Proactive Vitality Management in the Work Context: Development and Validation of a New Instrument, European Journal of Work and Organizational Psychology, 27, 493 - 505, 2018.

Op den Kamp, E. M., Bakker, A. B., Tims, M., & Demerouti, E. (2020). Proactive vitality management and creative work performance: The role of self-insight and social support. The Journal of Creative Behavior, 54 (2), 323–336. https://doi.org/10.1002/jocb.368 (Erişim tarihi: 20.12.2024)

Parker, S. K., & Collins, C. G. (2010). Taking stock: Integrating and differentiating multiple proactivity perspectives. Journal of Management, 36 (3), 633-662. https://doi.org/10.1177/014920630832155 (Erişim tarihi: 28.11.2024)

Parker, S. K., Williams, H. M., Turner, N. Modeling the Antecedents of Proactive Behavior at Work, Journal of Applied Psychology, 91(3), 636, 2006.

Plomp, J., Tims, M., Akkermans, J., Khapova, S., Jansen, P., & Bakker, A. (2016). Career competencies and job crafting: How proactive employees influence their well-being. Career Development International, 21, 587-602. https://doi.org/10.1108/CDI-08-2016-0145 (Erişim tarihi: 17.12.2024)

Rudolph, C., Katz, I., Lavigne, K., & Zacher, H. (2017). Job crafting: A meta-analysis of relationships with individual differences, job characteristics, and work outcomes. Journal of Vocational Behavior, 102, 112-138. https://doi.org/10.1016/J.JVB.2017.05.008 (Erişim tarihi: 10.12.2024)

Seibert, S. E., Crant, J. M., & Kraimer, M. L. (1999). Proactive personality and career success. Journal of Applied Psychology, 84 (3), 416–427. https://doi.org/10.1037/0021-9010.84.3.416 (Erişim tarihi: 30.11.2024)

Tims, M., Bakker, A. B., Derks, D. The Impact of Job Crafting on Job Demands, Job Resources, and Well-being, Journal of Occupational Health Psychology, 18 (2), 230-240, 2013.

Wrzesniewski, A., Dutton, J. E. Crafting a Job: Revisioning Employees as Active Crafters of Their Work, Academy of Management Review, 26 (2), 179-201, 2001.

Ye, L., Chen, Y., & Li, F. (2020). Psychometric properties of the proactive vitality management scale in a Chinese sample. Current Psychology, 41, 5111-5114. https://doi.org/10.1007/s12144-020-01022-6 (Erişim tarihi: 8.12.2024)

İKLİM YANLISI DAVRANIŞLAR ÖLÇEĞİNE İLİŞKİN BAŞLANGIÇ DÜZEYLİ BİR ADAPTASYON ÇALIŞMASI

Ezgi KAŞDARMA[1]

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi

ezgikasdarma@gmail.com, 0000-0002-1124-4380

Çiğdem GÜLÇAY YENİÇIRAK[2]

[2]Dr. Öğr. Üyesi, Kırklareli Üniversitesi

cigdem.gulcay@gmail.com, 0000-0002-6926-6267

ÖZET

İklim dostu bir şekilde hareket etme isteği anlamına gelen iklim yanlısı davranışlar, çevresel sürdürülebilirlik açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmanın amacı, öz bildirime dayalı İklim Yanlısı Davranışlar Ölçeğinin Türkçe'ye adaptasyon çalışmasının gerçekleştirilmesidir. Ölçeğin başlangıç düzeyli psikometrik özelliklerini değerlendirmek için iki farklı çalışma gerçekleştirilmiştir. Analizler, iki çalışmada toplam 522 katılımcıdan oluşan bir örneklem havuzuyla yürütülmüştür. Bu çalışmaların sonuçları, altı maddelik ölçeğin güçlü psikometrik özellikler sergilediğini göstermektedir. Sonuç olarak, İklim Yanlısı Davranışlar Ölçeği Türkiye'deki yetişkin popülasyonun iklim yanlısı davranışlarını anlamak için güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracıdır.

Anahtar kelimeler: İklim değişikliği, İklim yanlısı davranışlar ölçeği, adaptasyon, faktör analizi

A PRELIMINARY ADAPTATION STUDY ON THE PRO-CLIMATE BEHAVIOR SCALE

ABSTRACT

Pro-climate behaviors, defined as the willingness to act in a climate-friendly manner, are crucial for ensuring environmental sustainability. This study aimed to adapt the self-reported Pro-Climate Behavior Scale to the Turkish language. We conducted two different studies to evaluate the preliminary psychometric properties of the scale. Two studies conducted analyses on a sample pool of 522 participants. The results of these studies show that the six-item scale exhibits strong psychometric properties. In conclusion, the Pro-Climate Behavior Scale is a reliable and valid measurement tool for understanding the pro-climate behaviors of the adult population in Turkey.

Keywords: Climate change, pro-climate behavior scale, adaptation, factor analysis

1. GİRİŞ

İklim dostu eylemleri teşvik etmek için iklim yanlısı davranışların anlaşılması önemlidir. Bu davranışlar, bireylerin iklim değişikliğini azaltmayı amaçlayan davranışlarını kapsar. Fosil yakıt tüketimini azaltmak, su ve elektrik kaynaklarını verimli kullanmak, atıkları geri dönüştürmek, gereksiz kâğıt kullanımından kaçınmak ve aşırı tüketimden kaçınmak gibi iklim değişikliğini azaltmak için çeşitli eylemler gerçekleştirilebilir. Bu davranışların doğrudan ölçülmesi her zaman mümkün değildir ve oldukça zor olabilir. Bu nedenle, iklim yanlısı davranışların öz bildirim yoluyla değerlendirilmesine ilişkin Türkçe bir ölçüm aracının alanyazında yer alması önemlidir. Mevcut çalışma, iklim yanlısı davranışların ölçümü için bir ölçeğin adaptasyonunu amaçlamaktadır.

1.1. İklim Değişikliği

"İklim değişikliği" terimi, yağış, hava sıcaklığı ve diğerleri gibi iklim özelliklerindeki uzun vadeli değişiklikleri tanımlar. İklim değişikliğine yol açan önemli bir unsur, Dünya'daki sera gazlarının artışına bağlı olarak açığa çıkan küresel ısınmadır. Küresel ısınma, hava durumunda önemli değişikliklere neden olarak sel, sıcak hava dalgaları ve kasırgalar gibi aşırı hava olaylarının sıklığını ve yoğunluğunu artırmıştır. Dahası, kutuplardaki buzulların erimesi hızlandıkça deniz seviyeleri yükselmeye devam etmektedir (Nawrotzki ve Oluwagbuyi, 2008; Sieber, 2013). Değişiklikler ekosistemleri istikrarsızlaştırmaktadır, bu da özellikle tropikal yağmur ormanları gibi hassas alanlarda biyolojik çeşitliliği ve hayvan göçünü olumsuz etkilemektedir (Brodie, Post ve Laurance, 2012). Dahası, iklim değişikliği gıda ve su güvenliğiyle ilgili ciddi sorunlara yol açmaktadır. Bunun nedeni, çok yüksek sıcaklıkların ve değişen yağış düzenlerinin tarımsal üretimi büyük ölçüde etkilemesi ve tatlı su kaynaklarını olumsuz yönde etkilemesidir (Thompson vd., 2019). İklim değişikliğinin olumsuz etkileri, iklim değişikliğiyle ilişkili hastalıkların tedavi maliyetleri ve dünya ticaretindeki aksamalar nedeniyle özellikle dezavantajlı sosyal gruplar için önemli mali zorluklar yaratmaktadır (Hakovirta, 2024). İklim değişikliği, sosyoekonomik eşitsizlikleri artırmasının yanı sıra, insanların alışılmadık çevrelere uyum sağlamaya çalışmasıyla çatışmayı, zorunlu göçü ve stresi de artırmaktadır (Burrows ve Kinney, 2016; Otto vd., 2017).

İklim yanlısı davranışlar, insanların sera gazı emisyonlarını azaltmaya ve iklim değişikliğinin olumsuz sonuçlarını hafifletmeye hazır olduklarını gösterdiği için dikkat çekici ve güncel bir konudur. Bu davranışların anlaşılması, iklim değişikliğiyle mücadele edilmesindeki psikolojik, sosyal ve yapısal unsurların belirlenmesine yardımcı olacaktır (Gifford ve Nilsson, 2014).

1.2. İklim Yanlısı Davranışlar

İklim yanlısı davranışlar, iklim değişikliğini hafifletme davranışları olarak da bilinir ve belirli bir çevre yanlısı davranış türü olarak sınıflandırılabilir (Wu ve Otsuka, 2021). Bu davranışlar, enerji tasarrufu, geri dönüşüm, yakıt tüketimini azaltma gibi bireysel eylemleri içerir (Marder vd., 2023; Steg ve Vlek, 2009). Bireyler kullanılmayan ışıkları kapatarak, enerji tasarruflu cihazlar kullanarak ve ısıtma sistemi kullanımını en aza indirerek enerji tasarrufu faaliyetlerine başlayabilirler (Abrahamse ve Shwom, 2018; Whitmarsh, Seyfang ve O'Neill, 2011). Aşırı su

kullanımından kaçınmak da sera gazı emisyonlarını azaltıcı bir diğer önemli eylemdir (Pizarro vd., 2022). Kullanılmayan ürünlerin geri dönüştürülmesi, atıkların iklim üzerindeki olumsuz etkisini azaltmayı sağladığından iklim değişikliğiyle mücadeledeki diğer eylemlerden biridir (Barr, 2007). Yürüyerek, bisiklete binerek veya toplu taşıma kullanarak otomobil kullanımını azaltmak, yakıt tüketimini ve dolayısıyla sera gazı emisyonlarını en aza indirmenin bir diğer önemli yoludur (Chen ve Kockelman, 2016).

İklim değişikliğini olumsuz yönde etkileyen davranışların en önemlileri, aşırı enerji tüketimi, atık ürünleri geri dönüştürmemek, petrolün aşırı tüketimi, yeşil alanları tahrip etme gibi atmosfere karbon salınımını artırıcı eylemlerdir (Engel ve Saleska, 2005; Ghadge vd., 2020). İklim yanlısı davranışlar ve davranışsal niyetler üzerine yapılan araştırmalar analiz edildiğinde, çalışmaların çoğunluğu su ve elektrik kullanımı gibi enerji tüketimiyle ilişkili davranışlara odaklanmaktadır (örn., Abrahamse ve Steg, 2011; Brody vd., 2012; Chen 2016; Clements vd., 2014; Fornara vd., 2016; Hu ve Chen, 2016; Steinhorst vd., 2015; Wang ve Chen, 2022. Diğer bazı çalışmalarda ise çevre dostu ulaşım tercihlerine odaklanılmıştır (örn., Brody vd., 2012; Hu ve Chen, 2016; Jakovcevic ve Steg, 2013; Nordlund vd., 2016; Wang ve Chen, 2022).

İklim yanlısı davranışlar genellikle çevre yanlısı davranışlar üzerine geliştirilen teoriler çerçevesinde incelenmektedir (örneğin Chen, 2016; Mamun vd., 2022; Wang, 2018). Öz bildirime dayalı çevreci davranış ölçümleri, bireylerin geçmişte veya şu anda çeşitli çevre dostu davranışlarda (örneğin, enerji tüketimi ve geri dönüşüm davranışları) bulunma derecesini değerlendirir. Bu açıdan, gelecekteki davranışsal niyetlerden farklıdırlar. Nesnel davranış ölçümlerinde ise doğrudan ölçümler gerçekleştirilmektedir (örneğin, elektrik sayacını okumak ve geri dönüştürülmüş ürünlerin kullanımını gözlemlemek) (Koller vd., 2023; Kormos ve Gifford, 2014). Bireylerin iklim yanlısı davranışlarının öz bildirim yoluyla ölçümüne yönelik Chan ve Tam (2021) tarafından geliştirilmiş güncel bir ölçüm aracı mevcuttur. Ancak ilgili ölçüm aracı henüz Türkçe'ye çevrilerek geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılmamıştır.

2. ÇALIŞMAYA GENEL BAKIŞ

Bu çalışmanın amacı, Chan ve Tam (2021) tarafından geliştirilen iklim yanlısı davranışlar ölçeğinin Türkçe'ye adapte edilerek başlangıç düzeyli psikometrik özelliklerinin incelenmesidir. Birinci çalışmada, ölçek maddelerine çeviri-tekrar çeviri uygulanarak ölçek maddeleri üzerinde açımlayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiştir. İkinci çalışmada ölçeğin yapı geçerliliğini doğrulamak için açımlayıcı analizde belirlenen maddeler kullanılarak doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. İlgili analizlere ek olarak, ölçeğin iç tutarlık güvenirliği her iki çalışma kapsamında incelenmiştir. Çalışmaya başlamadan önce tüm katılımcılardan bilgilendirilmiş onam formu alınmıştır. Çalışmaların öncesinde Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Araştırma Etik Kurulu'ndan gerekli etik kurul onayı alınmıştır (Onay numarası: 2023-441).

3. BİRİNCİ ÇALIŞMA

3.1. Yöntem

3.1.1. Katılımcılar

Yeni bir ölçek oluşturma sürecindeki genel kurala göre her madde için en az on katılımcının bulunması tavsiye edilmektedir (Hair vd,. 2014: 100). Çalışmadaki ölçek altı madde içerdiğinden veri analizi en az altmış katılımcıdan alınan verilerle yapılmalıdır. Araştırmaya amaçlanan örneklem büyüklüğü üzerinde olacak şekilde toplam 232 kişi dâhil edilmiştir. Türkiye'nin yedi farklı coğrafi bölgesindeki illerde ikamet eden bireylerden ulaşılabildiğine örnekleme tekniği kullanılarak veriler toplanmış ve katılımcılar gönüllü olarak çalışmaya katılmıştır. Uç değerler ve dikkat/kontrol sorusunu yanlış yanıtlayanlar elendikten sonra yaşları 18-64 arasında değişen 105 kadın, 104 erkek olmak üzere toplam 209 katılımcının verileri analize dâhil edilmiştir (*Ort.* = 27.72, *SS* = 11.10). Katılımcıların ikamet ettiği coğrafi bölgeler incelendiğinde %11'inin İç Anadolu, %26'sının Ege, %11'inin Akdeniz, %19'unun Marmara, %13'ünün Karadeniz, %14'ünün Doğu Anadolu, %6'sının Güneydoğu Anadolu bölgesinde ikamet ettiği görülmüştür.

3.1.2. Ölçüm Araçları

3.1.2.1. İklim Yanlısı Davranışlar Ölçeği

Chan ve Tam (2021) tarafından geliştirilen ölçekte yer alan altı madde, bireylerin iklim yanlısı davranışları günlük yaşamlarına ne ölçüde entegre ettiklerini ölçmektedir. Katılımcılara, günlük yaşamlarında çeşitli davranışları ne sıklıkla gerçekleştirdikleri sorulmaktadır. "Çevresel nedenlerden dolayı otomobil/özel araç kullanımını azaltmak" gibi maddeler yer almaktadır. Katılımcılar her bir davranışı 5'li Likert üzerinden (1 = asla - 5 = her zaman) değerlendirmektedir.

3.2. Bulgular

Başlangıçta her bir maddeye ilişkin verilerin dağılımı analiz edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayılarının 2 ile -2 arasında olması gerektiği (George ve Mallery, 2016, s114) önerisi doğrultusunda, maddelerin normal dağıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

3.2.1. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek maddelerine SPSS 22 programı kullanılarak Açımlayıcı Faktör Analizi (AFA) yapılmıştır. Tek bir faktör beklentisi olmasından dolayı ana eksen faktörleme (principal axis factoring) yöntemi ve varimax döndürme metodu kullanılmıştır (De Winter ve Dodou, 2012).

Analiz, özdeğeri birin üzerinde olan tek faktörlü bir çözüm üretmiştir. Bartlett küresellik testinin sonucu anlamlıdır (χ^2 (15) = 457.760, p <.001). Kaiser-Meyer-Olkin örneklem yeterlik düzeyi yüksektir (KMO = .86). Sonuç olarak bu veriler üzerinde faktör analizi uygulanması uygun görülmüştür. Tüm maddelerin faktör yüklerinin beklenen değer olan .40'dan (Matsunaga, 2010) yüksek olduğu ve faktör yüklerinin .60 ile .82 arasında değiştiği

bulunmuştur. Maddeler ve faktör yükleri Tablo 1'de sunulmuştur. Maddelerin açıkladığı toplam varyans yüzdesi %48.40 elde edilmiştir. Ölçme aracının Cronbach alfa katsayısı .84 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla, bu değerin .60'ın üzerinde olması nedeniyle ölçüm aracının yüksek düzeyde iç tutarlılığı vardır (Taber, 2018).

Tablo 1. Açımlayıcı Faktör Analizi Sonuçları: Son Maddeler ve Faktör Yükleri

Maddeler	Faktör yükü
1. Cam, teneke, plastik veya gazete vb. gibi ürünleri geri dönüşüm için ayırmak.	.64
2. Böcek ilacı veya kimyasal maddeler olmadan yetiştirilen (organik) meyve ve sebzeleri satın almak.	.60
3. Çevresel nedenlerden dolayı otomobil/özel araç kullanımını azaltmak.	.67
4. Çevresel nedenlerden dolayı evde kullandığım enerji veya yakıt miktarını azaltmak.	.82
5. Çevresel nedenlerden dolayı su tasarrufu yapmayı veya yeniden kullanmayı tercih etmek.	.69
6. Çevresel nedenlerden dolayı çevreye zararlı belirli ürünleri satın almaktan kaçınmak.	.72

4. İKİNCİ ÇALIŞMA

4.1. Yöntem

4.1.1. Katılımcılar

Türkiye'nin yedi farklı coğrafi bölgesindeki farklı illerde yaşayan toplamda 348 kişiden ulaşılabildiğine örnekleme tekniğiyle veri toplanmıştır. Araştırmaya katılım gönüllülük esasına dayalı olmuştur. Dikkat/kontrol sorusuna yanlış cevap verenlerin ve uç değerlerin elenmesinden sonra örneklem, 18-63 yaşları arasında (*Ort* = 28.42, *SS* = 11.85) 188 kadın, 4 erkek ve 1 diğer olmak üzere toplam 313 kişiden oluşmuştur. Katılımcıların %14'ü İç Anadolu Bölgesinde, %19'u Ege Bölgesinde, %9'u Akdeniz Bölgesinde, %24'ü Marmara Bölgesinde, %13'ü Karadeniz Bölgesinde, %14'ü Doğu Anadolu Bölgesinde, ve %7'si Güneydoğu Anadolu Bölgesinde ikamet ettiğini belirtmiştir.

4.2. Bulgular

Başlangıçta her bir maddeye ilişkin verilerin dağılımı analiz edilmiştir. Çarpıklık ve basıklık katsayılarının 2 ile -2 arasında olması gerektiği (George ve Mallery, 2016, s114) önerisi doğrultusunda, maddelerin normal dağıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

4.2.1. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Açımlayıcı faktör analizi ile elde edilen ölçek yapısının geçerliliğini doğrulamak amacıyla Doğrulayıcı faktör analizi (DFA) yapılmıştır. Model uyumları için birçok uyum indeksi incelenmiştir: "normed chi-square" ($\chi^2/df \leq 2$ kabul edilebilir, ≤ 3 iyi), "comparative fit index" (CFI; $\geq .90$ kabul edilebilir, $\geq .95$ iyi), "goodness fit index" (GFI; $\geq .90$ kabul edilebilir, .95 iyi),

"adjusted goodness fit index" (AGFI; ≥ .85 kabul edilebilir, ≥ .90 iyi), ve "root-mean-square error of approximation" (RMSEA; ≤ .08 kabul edilebilir, ≤ .05 iyi) (Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003).

DFA sonucunda tüm uyum istatistikleri $\chi^2/df = 2.43$, CFI = .97, GFI = .98, AGFI = .95, RMSEA = .07 iyi düzeyde elde edilmiştir. Faktör analizi sonucunda elde edilen maddeler ve maddelerin faktör yükleri Tablo 2'de sunulmaktadır. Tüm maddelerin faktör yükleri .35 ile .76 arasında elde edilerek DFA için önerilen .30'un üzerinde elde edilmiştir (Hassim vd., 2020). Ölçme aracının Cronbach alfa katsayısı .71 olarak iyi düzeyde elde edilmiştir.

Tablo 2. Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları: Son Maddeler ve Faktör Yükleri

Maddeler	Faktör yükü
1. Cam, teneke, plastik veya gazete vb. gibi ürünleri geri dönüşüm için ayırmak.	.35
2. Böcek ilacı veya kimyasal maddeler olmadan yetiştirilen (organik) meyve ve sebzeleri satın almak.	.42
3. Çevresel nedenlerden dolayı otomobil/özel araç kullanımını azaltmak.	.40
4. Çevresel nedenlerden dolayı evde kullandığım enerji veya yakıt miktarını azaltmak.	.65
5. Çevresel nedenlerden dolayı su tasarrufu yapmayı veya yeniden kullanmayı tercih etmek.	.76
6. Çevresel nedenlerden dolayı çevreye zararlı belirli ürünleri satın almaktan kaçınmak.	.54

5. TARTIŞMA

İklim değişikliğinin azaltılmasıyla ilgili bireysel davranışları anlamak, etkili çevresel müdahaleler ve politikalar tasarlamak için gereklidir. İklim yanlısı davranışları doğrudan ölçmek zor olabileceğinden, iklim yanlısı davranışların öz bildirim yoluyla ölçümüne ilişkin ölçüm araçları kritik öneme sahiptir. Bildiğimiz kadarıyla, iklim yanlısı davranışlara özgü olarak gerçekleştirilen önceki çalışmalarda, hem geçerli hem de güvenilir Türkçe bir ölçüm aracı kullanılmamıştır. Bu nedenle, mevcut çalışmada, iklim yanlısı davranışların ölçüme yönelik uluslararası alanyazında yer alan bir ölçeğin Türkçe'ye adaptasyonu amaçlanmıştır. İki ayrı çalışmada, geçerli ve güvenilir altı maddelik, tek faktörlü bir ölçek başarıyla geliştirilmiştir.

İklim yanlısı davranışlar söz konusu olduğunda nesnel davranış ölçümü öncelikli olarak tercih edilmelidir ancak bu davranışların doğrudan ölçümü her zaman pratik ve mümkün değildir. İklim yanlısı davranışlar gibi öz bildirime dayalı ölçümlerin yordayıcı gücünü doğru bir şekilde anlamak adına ilgili ölçümler için geçerli ve güvenilir ölçekler gereklidir (Kormos ve Gifford, 2014). Mevcut çalışmada, belirli bir çevre yanlısı davranış türü olan iklim yanlısı davranışlar için bir ölçek ulusal alana kazandırılmıştır. Bu nedenle, iklim yanlısı davranışlara özgü bir ölçeğe duyulan ihtiyaç bu çalışmada karşılanmıştır. Ölçek güçlü psikometrik özellikler sergilemiştir. İç tutarlık güvenilirlik analizleri, İklim Yanlısı Davranışlar Ölçeğinin güvenilir olduğunu doğrulamıştır. Özetle, mevut çalışma kapsamında adapte edilen ölçeğin iklim yanlısı

davranışları ölçmek için hem güvenilir hem de geçerli olduğu sonucuna varılabilir. Bu ölçek, özel olarak iklim yanlısı davranışları araştıran araştırmacılar için değerli gözükmektedir.

Gerçek inançları doğru bir şekilde değerlendirme yetenekleri açısından tüm öz bildirim ölçümlerinde bazı sınırlılıklar vardır. Çoğu insan, özellikle sosyal olarak kabul edilebilir özellikler veya davranışlar söz konusu olduğunda, olumlu bir öz algıya sahiptir (Krumpal, 2013). Bireylerin sosyal olarak arzu edilir bir şekilde yanıt verme eğilimi, sonuçları potansiyel olarak etkileyebilir. Çalışmanın olası bir sınırlılığı, sosyal arzu edilirlik düzeyi ile ölçek puanı arasındaki korelasyonun ölçülmemiş olmasıdır.

Bir diğer sınırlılık ise Türkiye'nin tüm coğrafi bölgelerini temsil etmesine rağmen, tek bir ülkeden katılımcılardan oluşan örneklemdir. Bu çalışmanın bulgularının Türkiye'deki genel bir yetişkin örneklemi ile sınırlı olduğunu belirtmek önemlidir. Gelecekteki araştırmalar, ölçeğin geçerliliğini daha geniş bir ülke ve nüfus yelpazesinde daha derinlemesine incelemelidir. Buna ek olarak, ölçeğin ileri düzeyli psikometrik özelliklerinin gelecekteki çalışmalar kapsamında incelenmesi gerekli gözükmektedir.

Değer-İnanç-Norm Teorisi (Stern, 2000) ve Sorumlu Çevresel Davranış Modeli (Hines vd., 1987) gibi birçok kuramsal model kapsamında genelde çevre yanlısı davranışların ve özelde iklim yanlısı davranışların yordayıcılarına ilişkin çeşitli değişkenler tanımlanmaktadır. Gelecekteki çalışmalarda söz konusu modellerdeki değişkenlerin iklim yanlısı davranışları yordayıcı gücünün incelenmesi önerilmektedir.

TEŞEKKÜR

Bu çalışma Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından 123K009 numaralı proje kapsamında desteklenmiştir. Yazarlar destekleri için TÜBİTAK'a teşekkürlerini sunar.

KAYNAKÇA

Abrahamse, W., & Shwom, R. (2018). Domestic energy consumption and climate change mitigation. Wiley Interdisciplinary Reviews: *Climate Change, 9*(4), 1-16.

Abrahamse, W., & Steg, L. (2011). Factors related to household energy use and intention to reduce it: The role of psychological and socio-demographic variables. *Human Ecology Review, 18*(1), 30-40.

Barr, S. (2007). Factors influencing environmental attitudes and behaviors: A U.K. case study of household waste management. *Environment and Behavior*, 39(4), 435–473.

Brodie, J., Post, E., & Laurance, W. F. (2012). Climate change and tropical biodiversity: a new focus. *Trends in Ecology & Evolution, 27*(3), 145-150.

Brody, S., Grover, H., & Vedlitz, A. (2012). Examining the willingness of Americans to alter behaviour to mitigate climate change. *Climate Policy*, *12*(1), 1-22.

Chan, H. W., & Tam, K. P. (2021). Exploring the association between climate change concern and mitigation behaviour between societies: A person-context interaction approach. *Asian Journal of Social Psychology*, *24*(2), 184-197.

Chen, M. F. (2016). Extending the theory of planned behavior model to explain people's energy savings and carbon reduction behavioral intentions to mitigate climate change in Taiwan–moral obligation matters. *Journal of Cleaner Production*, *112*, 1746-1753.

Chen, T. D., & Kockelman, K. M. (2016). Carsharing's life-cycle impacts on energy use and greenhouse gas emissions. *Transportation Research Part D: Transport and Environment*, *47*, 276-284.

Clements, B., Coady, D., Fabrizio, S., Gupta, S., & Shang, B. (2014). Energy subsidies: How large are they and how can they be reformed?. *Economics of Energy & Environmental Policy*, *3*(1), 1-18.

De Winter, J. C., & Dodou, D. (2012). Factor recovery by principal axis factoring and maximum likelihood factor analysis as a function of factor pattern and sample size. *Journal of Applied Statistics*, *39*(4), 695-710.

Engel, K. H., & Saleska, S. R. (2005). Subglobal regulation of the global commons: The case of climate change. *Ecology LQ*, *32*, 183-233.

Fornara, F., Pattitoni, P., Mura, M., & Strazzera, E. (2016). Predicting intention to improve household energy efficiency: The role of value-belief-norm theory, normative and informational influence, and specific attitude. *Journal of Environmental Psychology*, *45*, 1-10.

Ghadge, A., Wurtmann, H., & Seuring, S. (2020). Managing climate change risks in global supply chains: a review and research agenda. *International Journal of Production Research*, *58*(1), 44-64.

Gifford, R., & Nilsson, A. (2014). "Personal and social factors that influence pro-environmental concern and behaviour: A review." *International Journal of Psychology*, 49(3), 141-157.

Hair, J. F., Black, W. C., Babin, B. J., Anderson, R. E., & Tatham, R. L. (2014). Multivariate data analysis. (7th ed.). Upper Saddle River, NJ: Pearson/Prentice Hall.

Hakovirta, M. (2024). Socioeconomic aspects of climate change in cities and municipalities. In *Carbon Neutrality: Follow the Money* (pp. 143-156). Cham: Springer Nature Switzerland.

Hassim, S. R., Arifin, W. N., Kueh, Y. C., & Yaacob, N. A. (2020). Confirmatory factor analysis of the Malay version of the smartphone addiction scale among medical students in Malaysia. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, *17*(11), 1-10.

Hines, J. M., Hungerford, H. R., & Tomera, A. N. (1987). Analysis and synthesis of research on responsible environmental behavior: A meta-analysis. *The Journal of Environmental Education*, *18*(2), 1-8.

Hu, S., & Chen, J. (2016). Place-based inter-generational communication on local climate improves adolescents' perceptions and willingness to mitigate climate change. *Climatic change*, *138*(3), 425-438.

Jakovcevic, A., & Steg, L. (2013). Sustainable transportation in Argentina: Values, beliefs, norms and car use reduction. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, *20*, 70-79.

Koller, K., Pankowska, P. K., & Brick, C. (2023). Identifying bias in self-reported pro-environmental behavior. *Current Research in Ecological and Social Psychology*, *4*, 1-13.

Kormos, C., & Gifford, R. (2014). The validity of self-report measures of proenvironmental behavior: A meta-analytic review. *Journal of Environmental Psychology*, *40*, 359-371.

Krumpal, I. (2013). Determinants of social desirability bias in sensitive surveys: a literature review. *Quality & Quantity*, *47*(4), 2025-2047.

Mamun, A., Hayat, N., Masud, M. M., Makhbul, Z. K. M., Jannat, T., & Salleh, M. F. M. (2022). Modelling the significance of Value-Belief-Norm theory in predicting solid waste management intention and behavior. *Frontiers in Environmental Science*, *10*, 1-12.

Marder, F., Masson, T., Sagebiel, J., Martini, C., Quaas, M., & Fritsche, I. (2023). Discounting the future: the effect of collective motivation on investment decisions and acceptance of policies for renewable energy. *PLOS Climate, 2*(6), 1-22.

Matsunaga, M. (2010). How to Factor-Analyze Your Data Right: Do's, Don'ts, and How-To's. *International Journal of Psychological Research, 3*(1), 97-110.

Nawrotzki, R., & Oluwagbuyi, O. (2008). Ways to approach climate change in developing countries. *The Global Studies Journal, 1*(4), 169-178.

Nordlund, A., Jansson, J., & Westin, K. (2016). New transportation technology: norm activation processes and the intention to switch to an electric/hybrid vehicle. *Transportation Research Procedia, 14,* 2527-2536.

Otto, I. M., Reckien, D., Reyer, C. P., Marcus, R., Le Masson, V., Jones, L., ... & Serdeczny, O. (2017). Social vulnerability to climate change: a review of concepts and evidence. *Regional Environmental Change, 17,* 1651-1662.

Pizarro, R., Garcia-Chevesich, P. A., McCray, J. E., Sharp, J. O., Valdés-Pineda, R., Sangüesa, C., ... & Mendoza, R. (2022). Climate change and overuse: water resource challenges during economic growth in coquimbo, chile. *Sustainability, 14*(6), 1-10.

Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., & Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online, 8*(2), 23-74.

Sieber, J. (2013). Impacts of, and adaptation options to, extreme weather events and climate change concerning thermal power plants. *Climatic Change, 121,* 55-66.

Steg, L., & Vlek, C. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: An integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology, 29*(3), 309-317.

Stern, P. C. (2000). New environmental theories: toward a coherent theory of environmentally significant behavior. *Journal of Social İssues, 56*(3), 407-424.

Taber, K. S. (2018). The use of Cronbach's alpha when developing and reporting research instruments in science education. *Research in Science Education, 48,* 1273-1296.

Thompson, S. A., García-Reyes, M., Sydeman, W. J., Arimitsu, M. L., Hatch, S. A., & Piatt, J. F. (2019). Effects of ocean climate on the length and condition of forage fish in the Gulf of Alaska. *Fisheries Oceanography*, *28*(6), 658-671.

Wang, X. (2018). The role of attitudinal motivations and collective efficacy on Chinese consumers' intentions to engage in personal behaviors to mitigate climate change. *The Journal of Social Psychology*, *158*(1), 51-63.

Whitmarsh, L., Seyfang, G., & O'Neill, S. (2011). Public engagement with carbon and climate change: To what extent is the public 'carbon capable'?. *Global Environmental Change*, *21*(1), 56-65.

YETİŞKİNLERDE NARSİSİSTİK KİŞİLİK ÖZELLİKLERİ, DUYGU DÜZENLEME VE BAĞLANMA STİLLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİLERİN İNCELENMESİ

Nazmiye TORAMAN ÖZMERAL
İstanbul Arel Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Klinik Psikoloji Programı,
Nazmiye.trmn@gmail.com - ORCID ID:0009-0001-0381-8313

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa GÜRSOY
İstanbul Arel Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Klinik Psikoloji Programı
gursooy@gmail.com - ORCID ID: 0000-0001-9322-051X

ÖZET

Bu araştırmanın amacı yetişkinlerde narsisistik kişilik özellikleri, duygu düzenleme ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkilerin incelenmesidir. Narsisistik kişilik özellikleri, bireylerin başkalarıyla olan ilişkilerinde öne çıkan tutumlarını ve kendilik algılarını şekillendirirken, duygu düzenleme becerileri, stresle başa çıkma ve sağlıklı duygusal dengeyi sürdürme yeteneğini belirler. Bağlanma stilleri ise, erken dönem deneyimlerinin bireylerin ilişki kurma biçimlerine olan yansımasını ifade etmektedir. Bu çalışmada bu üç kavram bir model dahilinde birlikte incelenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu 302 (230 kadın, 72 erkek) yetişkin birey oluşturmaktadır. Çalışmada Demografik Bilgi Formu, Narsisistik Kişilik Envanteri (NKE-13), Duygu Düzenleme Becerileri Ölçeği (DDBÖ) ve Yakın İlişkilerde Yaşantılar envanteri (YİYE-2) kullanılmıştır. Araştırma bulguları, sosyodemografik değişkenlere göre narsisistik kişilik özellikleri, bağlanma stilleri ve duygu düzenleme becerilerinde anlamlı farklılaşmalar olduğunu ortaya koymuştur. Yapısal eşitlik modellemesi (YEM) analizi sonuçlarına göre, narsisistik kişilik özellikleri ile kaygılı bağlanma ve kaçıngan bağlanma boyutları arasında pozitif yönlü anlamlı bir yordama ilişkisi tespit edilmiştir. Duygu düzenleme becerileri ile kaygılı bağlanma arasında negatif yönde ve kaçıngan bağlanma arasında ise pozitif yönde anlamlı yordama ilişkileri saptanmıştır. Bu doğrultuda, narsisistik kişilik özelliklerinin artışıyla birlikte kaygılı ve kaçınmacı bağlanma düzeylerinin arttığı, duygu düzenleme becerilerinin artışıyla ise kaygılı bağlanma düzeyleri düşerken kaçınmacı bağlanma yaşantılarının hafif düzeyde arttığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Narsisizm, duygu düzenleme becerileri, bağlanma stilleri

1. GİRİŞ

Bağlanma stilleri, bireyin çocukluk döneminde bakım verenle kurduğu bağın niteliğiyle şekillenmekte ve yaşam boyu ilişkilerini düzenleyen bir yapı olarak işlev görmektedir (Bowlby, 1988). Narsisistik gelişim insanın dünyaya gelişiyle birlikte başlamaktadır. Özellikle çocukluk döneminde bakım veren ile kurulan bağın niteliğinin, narsisistik kişilik özelliklerinin gelişiminde etkili olduğunu da göstermektedir (Kernberg, 1975; Horton ve ark., 2006). Çocuklukta bakım verenle kurulan bağ, duygusal deneyimlerini anlama ve düzenleme kapasitesinin temelini oluşturur (Mikulincer ve Shaver, 2007). Bakım vereniyle sağlıklı bağ geliştiremeyen ve güvensiz bağlanma (kaygılı ve kaçıngan)stillerine sahip bireylerde duygu düzenleme becerilerinde zorluklar yaşadığını ve bunun bireylerin psikolojik uyumunu olumsuz yönde etkilediğini görülmektedir (Thompson, 1994).

1.1 Narsisizm

Narsisizm, kökenini Yunan mitolojisindeki Narkissos karakterinden alır. Efsaneye göre Narkissos, sudaki kendi yansımasına aşık olmuş ve bu hayranlık içinde hayatını geçirmiştir. Türk Dil Kurumu, narsisizmi "öz-severlik" olarak tanımlar. Freud, narsisizmi bireyin libidosunu dış dünyadan çekerek kendi benliğine yönlendirmesi şeklinde açıklamıştır. Gelişim sürecinde normal bir narsisizm düzeyi doğal kabul edilse de, sağlıksız süreçler patolojik narsisizmin ortaya çıkmasına neden olabilir. Freud, bir bebeğin ihtiyaçlarının yeterince karşılanmaması durumunda, ebeveynleriyle sağlıklı bir bağ kuramadığını ifade etmiştir (Ozan ve diğerleri, 2008). Bu bağlanma eksikliği, bebeğin çevresiyle etkileşimini azaltarak dikkatini kendi iç dünyasına, yani benliğine yönlendirmesine yol açabilir. Freud, bu durumu narsisizmin bir sonucu olarak değerlendirmiş ve libidinal enerjinin bireyin benliğine yönelmesiyle ilişkili olduğunu belirtmiştir (Freud, 1914).

Narsisizm kavramı, çeşitli kişilik özellikleriyle ilişkilendirilmiştir. Öncelikle, narsisizm, ben merkezcilik ile tanımlanır; birey, dünyayı ve ilişkilerini yalnızca kendi bakış açısıyla değerlendirir, başkalarının ihtiyaçlarını ve duygularını göz ardı eder (Kernberg, 2012). Ayrıca, narsisistik bireylerin önemli olma hissi taşıdıkları ve kendilerini başkalarından üstün gördükleri de vurgulanmaktadır (Campbell ve Foster, 2007). Bunun yanı sıra, narsisizm, empatiden yoksun olma ile de ilişkilidir; birey, başkalarının duygularını anlamakta ve onlara empati göstermekte zorlanır (Ackerman ve ark., 2011**).** Kibirlilik**,** narsisizmin bir diğer önemli özelliğidir; narsisistik bireyler, kendilerini aşırı derecede değerli ve üstün görür, başkalarını küçümseme eğilimindedir (Kernberg, 2012). Ayrıca, narsisizm, kendine hayranlık ile de ilişkilendirilir; birey, kendine duyduğu aşırı sevgi ve beğeniyi dışa vurur, bu da genellikle teşhirci bir şekilde kendini gösterir (Kealy ve Rasmussen, 2012). Narsisistik bireylerin, gerçekçi olmayan benlik düşünceleri geliştirdiği de belirtilmiştir; bu kişiler, kendilerine dair abartılı ve gerçek dışı düşüncelere sahip olurlar (Akhtar ve Thompson, 1982).

1.2 Bağlanma Stilleri

Bağlanma kuramı, bebek ile birincil bakım veren arasındaki duygusal bağı açıklamak amacıyla John Bowlby tarafından geliştirilmiştir (Bowlby, 1969). Bağlanma kuramının temelinde, bir bebeğin ilk yıllarında sevgi, bakım ve ilgi gösteren bir ebeveyne sahip olmasının, onun bilinçaltı üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu düşüncesi yer almaktadır. Bu kurama göre, bağlanma, bebeklerin çevresindeki tehlikelere karşı korunması ve keşfetme ihtiyacını güvenli bir şekilde karşılamalarına olanak tanır. Hem bebeklerin hem de ebeveynlerinin bu bağlanma sürecindeki davranışları, güvenli bir ortam sağlamak için önemli bir rol oynar (Hazan ve Shaver, 1994). Güvenli ve güvensiz bağlanma türleri, özellikle bebeklik döneminde bakım verenlerle kurulan ilişkilerin niteliğiyle şekillenir. Bağlanma kuramının kurucusu John Bowlby (1969), bu bağların bireylerin gelecekteki sosyal ve duygusal yaşamlarında belirleyici rol oynadığını öne sürmüştür.

Güvenli bağlanma, çocuğun bakım verenine güven duyarak dünyayı keşfetmesine ve tehlikelere karşı korunmasına olanak tanır. Bu bağlanma biçiminde, çocuklar bakım verenlerinin tutarlı ve sevgi dolu davranışlarına güvenerek çevreleriyle etkileşime girer ve duygusal gereksinimlerini rahatlıkla ifade edebilirler (Hazan ve Shaver, 1994). Güvenli bağlanma, çocuğun sağlıklı bir özsaygı geliştirmesini ve duygusal zorluklarla başa çıkabilmesini sağlar (Tüzün ve Sayar, 2006). Ayrıca, güvenli bağlanma gösteren bireyler, ilerleyen yıllarda sağlıklı ve destekleyici ilişkiler kurmaya daha yatkındır (Bowlby, 1969). Güvensiz bağlanma, çocuğun bakım verenlerinden tutarsız, yetersiz ya da belirsiz duygusal destek alması sonucunda gelişir. Bu bağlanma türü, çocuğun duygusal ihtiyaçlarının karşılanamaması veya bakım verenlerinin çocuğa karşı tutarsız davranışlar sergilemesi nedeniyle ortaya çıkar (Ainsworth, 1978). Güvensiz bağlanma, kaçıngan bağlanma türü, çocuğun bakım verenlerinin duygusal gereksinimlere duyarsız olması sonucu, çocuğun duygusal bağımsızlık ve yakınlık kurma konusunda zorluk yaşamasıdır. Bu çocuklar, duygusal ihtiyaçlarını gizlemeye eğilimli olup, başkalarından uzak durma davranışı sergileyebilirler (Main ve Solomon, 1990). Kaygılı bağlanma türü, bakım verenlerinin tutarsız davranışları ile ilişkilidir. Bu çocuklar, bakım verenlerinden yeterli ve tutarlı bir duygusal yanıt alamadıkları için sürekli onay arayışı içine girer ve duygusal olarak aşırı bağımlı hale gelirler. Güvensiz bağlanma, bireylerin duygusal ve sosyal gelişimlerini olumsuz yönde etkileyebilir ve yetişkinlikte sağlıklı ilişkiler kurma konusunda zorluklar yaşanmasına yol açabilir (Bowlby, 1988).

1.3. Duygu Düzenleme Becerileri

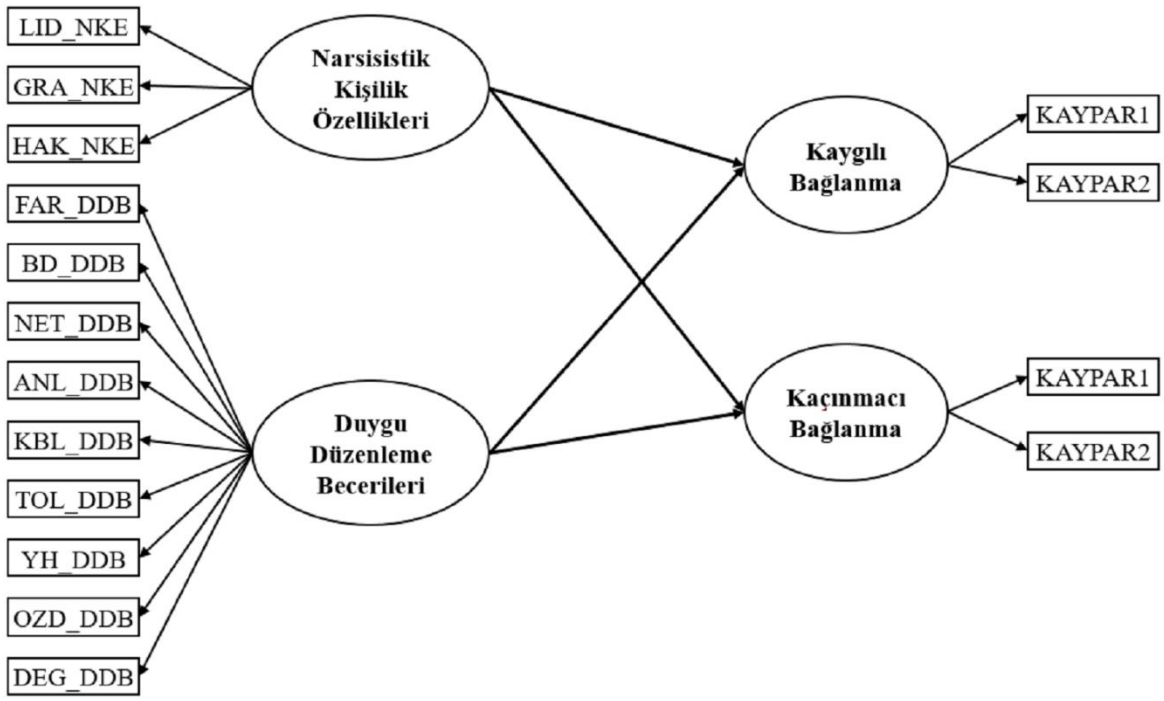
Duygu düzenleme, genel olarak bireylerin duygusal tepkilerini yönetme yeteneği olarak tanımlanır (Young, Sandman ve Craske, 2019). Bu, kişinin duygularını fark etme, yönetme,

sürdürme, artırma ve azaltma becerilerini içerir (Aldao ark.,2010). Duygu düzenleme, bireylerin içsel ve çevresel faktörlere göre duygusal durumlarını düzenleyebilmesi olarak açıklanır (Gross, 1998). Bu süreç yalnızca olumsuz duygular ve stresli durumlarla ilgili değildir; aynı zamanda hem olumlu hem de olumsuz duyguların yönetilmesini de kapsar (Gross ve Thompson, 2007). Kişinin duygusal tepkilerini bu şekilde düzenlemesi, o anki koşullara uyum sağlama yeteneğinde önemli bir rol oynar.

Ebeveynlerin, çocuklarının duygusal yanıtlarına verdikleri tepkiler, çocukların duygu düzenleme becerilerinin gelişiminde belirleyici bir faktördür (Eisenbergve ark., 1998). Çocuklar, ebeveynlerinin duyguları nasıl algıladığını, ifade ettiğini ve bu duygularla nasıl iletişim kurduklarını gözlemleyerek duygu düzenleme hakkında bilgi edinir. Bu gözlemler, çocukların olaylara ve durumlara nasıl tepki vermeleri gerektiğini öğrenmelerine yardımcı olur (Morris ve ark., 2007). Ebeveynlerin ve çevresindekilerin duygulara ve olaylara verdikleri tepkiler, çocuğa bir model sunar (Goleman, 2007). Ebeveynlerin, çocuklarının duygusal yanıtlarını anlamaları ve bu yanıtlarla nasıl başa çıkacakları konusunda onlara rehberlik etmeleri, çocukların duygu düzenleme becerilerini geliştirmesine yardımcı olur.

1.4. Araştırmanın Amacı ve Hipotezleri

Bu araştırmanın amacı yetişkinlerde narsisistik kişilik özellikleri, duygu düzenleme ve bağlanma stilleri arasındaki ilişkileri incelemektir. Araştırmanın hipotetik modeli Şekil 1.1'de sunulmuştur.

Görsel 1. Araştırmanın hipotetik modeli

Not: Liderlik/Otorite (LID_NKE), Grandiyözite/Gösterişçilik (GRA_NKE), Hak İddia Etme/Sömürü (HAK_NKE), Farkındalık (FAR_DDB), Beden Duyumları (BD_DDB), Netlik (NET_BBD), Anlama (ANL_DDB), Kabul (KBL_DDB), Tolerans (TOL_DDB), Yüzleşmeye Hazırlanma (YH_DDB), Öz-

Destek (OZD_DDB), Değişimleme (DEG_DDB), Kaygı Parsel 1 (KAYPAR1), Kaygı Parsel 2 (KAYPAR2), Kaçınma Parsel 1 (KACPAR1), Kaçınma Parsel 2 (KACPAR2)

1.5. Araştırma Soruları ve Hipotezler

H_1:Yetişkinlerde narsisistik kişilik özellikleri ve kaygılı bağlanma stili arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_2: Yetişkinlerde narsisistik kişilik özellikleri ve kaçıngan bağlanma stili arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_3: Duygu düzenleme becerileri ile kaygılı bağlanma stili arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H_4: Duygu düzenleme becerileri ile kaçıngan bağlanma stili arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2. Araştırmanın Yöntemi

2.1. Örneklem

Araştırmanın katılımcıları uygun örnekleme yöntemi ile çalışma grubuna dahil edilen 18-65 yaş arası, İstanbul'da ve Samsun'da yaşayan 18-65 yaş aralığında 230'u kadın ve 72'si erkek olmak üzere 302 gönüllü katılımcıdır. Katılımcılara ait demografik veriler Çizelge 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Katılımcılara Ait Demografik Özellikler

Değişken	Gruplar	f	%	Kümülatif %
Cinsiyet	Kadın	230	76.2	76.2
	Erkek	72	23.8	100.0
Yaş	18-30	185	61.3	61.3
	31-45	180	26.5	87.7
	46-65	37	12.3	100.0
Eğitim Düzeyi	İlkokul, ortaokul, lise	51	16.9	16.9
	Önlisans, lisans	175	57.9	74.8
	Lisans Üstü	76	25.2	100.0
Medeni Durum	Evli	204	67.5	67.5
	Bekar	98	32.5	100.0
Yaşanılan Şehir	İstanbul	212	70.2	70.2
	Diğer	90	29.8	100.0
Düzenli İlaç Kullanımı	Var	22	7.3	7.3
	Yok	280	92.7	100.0
Toplam		302	%100	

2.2. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

2.2.1. Demografik Bilgi Formu

Araştırmacının alan yazını taraması sonucunda oluşturulan, katılımcılara ait bilgilerin (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, vb.) sorulduğu formdur.

2.2.2. Narsisistik Kişilik Envanteri (NKE)-13

Narsisistik Kişilik Envanteri-13 (NKE-13), Gentile ve çalışma arkadaşları tarafından geliştirilmiş bir değerlendirme aracıdır. Toplamda 13 maddeden oluşan bu ölçek, üç alt boyutu kapsamaktadır: Hak iddia etme/sömürücülük, grandiyözite/gösterişçilik ve liderlik/otorite. Sorular, 1 (kesinlikle katılmıyorum) ile 5 (kesinlikle katılıyorum) arasında derecelendirilen 5'li Likert tipi bir ölçek formatında sunulmaktadır. Ölçeğin iç tutarlık katsayısı ise (α = .84) olarak hesaplanmıştır.

2.2.3. Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II

Fraley ve çalışma arkadaşları (2000) tarafından geliştirilen "Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri-II" (YİYE-II), toplam 36 maddeden oluşmaktadır. Ölçek, 18 maddeyle kaygı ve 18 maddeyle kaçınma boyutlarını ölçmektedir. Değerlendirme, 1 (hiç katılmıyorum) ile 7 (tamamen katılıyorum) arasında derecelendirilen 7'li Likert tipi bir formatta yapılmaktadır. Ölçeğin faktör yapısını incelemek amacıyla doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. İç tutarlılık katsayıları kaçınma alt boyutu için α = .90, kaygı alt boyutu için ise α = .86 olarak bulunmuştur.

2.2.4 Duygu Düzenleme Becerileri Ölçeği (DDBÖ)

Berking ve Znoj tarafından geliştirilen Duygu Düzenleme Becerileri Ölçeği, bireylerin duygu düzenleme becerilerini değerlendirmek amacıyla hazırlanmıştır. Ölçek, 0 (neredeyse hiçbir zaman) ile 4 (neredeyse her zaman) arasında derecelendirilen beşli Likert tipi bir yapıya sahiptir. Toplamda 27 maddeden oluşan ölçek, dokuz alt boyutu kapsamaktadır. Güvenilirlik analizi sonucunda, ölçeğin genel iç tutarlılık katsayısı α = .89 olarak bulunmuştur. Yapı geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi ile değerlendirilmiş ve ölçeğin dokuz alt boyuttan oluşan orijinal yapısının uygun olduğu tespit edilmiştir.

2.2.5. İşlem

Araştırma kapsamında, İstanbul Arel Üniversitesi Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır. Çalışmaya gönüllü olarak katılan bireylerden kimlik bilgisi istenmemiştir. Veriler çevrimiçi yöntemle toplanmıştır. Katılımcılar, bilgilendirilmiş onam formunu, demografik bilgi formunu ve üç farklı ölçeği yanıtlamış; bu süreç yaklaşık 20 dakika sürmüştür.

2.2.6. İstatistiksel Analizler

Araştırmada elde edilen veriler, IBM SPSS 25 ve Lisrel 8.8 programları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma hipotezi, ölçüm modeli ve yapısal model olmak üzere iki aşamada, Lisrel yazılımında Maximum Likelihood kestirim yöntemi ile test edilmiştir. Yapısal modelde, RMSEA değerinin ≤ .05 olması mükemmel uyumu, ≤ .10 ise zayıf uyumu ifade etmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2018: 271). SRMR için ≤ .08 iyi uyumu, ≤ .05 ise mükemmel uyumu göstermektedir. CFI değerinde ≤ .10 vasat uyum, ≥ .90 ise iyi uyum olarak değerlendirilmiştir. NNFI değerinin ise ≥ .90 olması iyi uyumu temsil etmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2018: 272).

3. Bulgular

Çizelge 2 Gözlenen Değişkenlere İlişkin Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

		1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1	LID	-													
2	GRA	.39**	-												
3	HAK	.56**	.51**	-											
4	FAR	.12**	.13**	.07	-										
5	BD	.07	.08	-.00	.71**	-									
6	NET	.07	.06	.01	.79**	.78**	-								
7	ANL	.10	.13*	.05	.81**	.77**	.83**	-							
8	KBL	.11	.05	-.01	.73**	.62**	.68**	.68**	-						
9	TOL	.10	.03	-.03	.73**	.61**	.65**	.64**	.82**	-					
10	YH	.19**	.13*	.11*	.67**	.57**	.62**	.61**	.68**	.68**	-				
11	OZD	.09	.10	.00	.64**	.59**	.61**	.61**	.64**	.74**	.67**	-			
12	DEG	.07	.07	.00	.75**	.66**	.71**	.71**	.75**	.75**	.69**	.76**	-		
13	KAY	.16**	.26**	.35**	-.29**	-.25**	-.26**	-.28**	-.24**	-.31**	-.20**	-.27**	-.28**	-	
14	KAC	.19**	.22**	.25**	.19**	.24**	.20**	.21**	.22**	.19**	.16**	.18**	.23**	.28**	-

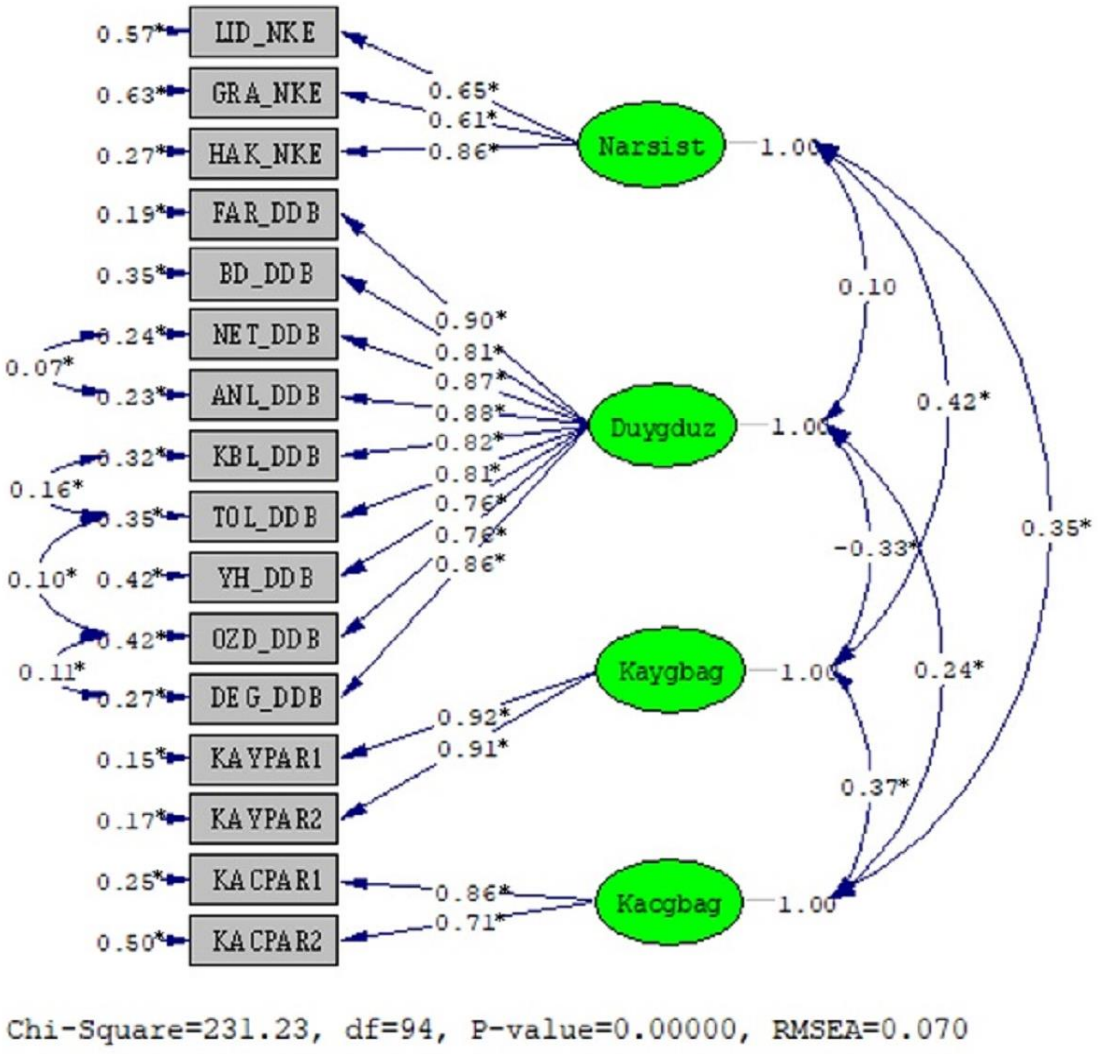
Not: n = 302, *p < .05 **p< .01

Bu araştırmada analizler, ölçüm modeli ve yapısal model testleri olmak üzere iki aşamada gerçekleştirilmiştir (Anderson ve Gerbing, 1988). Duygu Düzenleme Becerileri Ölçeğinin netlik gözlenen değişkeni ile anlama gözlenen değişkeni arasındaki hata terimlerinin ilişkilendirilmesi, 43.2 birimlik bir ki-kare düşüşü öngörüsü doğrultusunda gerçekleştirilmiş ve bu doğrultuda bir modifikasyon yapılmıştır. Modifikasyon sonrasında yapılan ki-kare farklılık testi [$\Delta\chi^2$ (1) = 104.18, p < .01] anlamlı bulunmuştur.

Duygu Düzenleme Becerileri Ölçeğinin kabul gözlenen değişkeni ile tolerans gözlenen değişkenlerinin hataları arasında öngörülen 62.9'luk ki-kare düşüşü doğrultusunda ilişki tanımlanarak modifikasyon yapılmıştır. Modifikasyon sonrası ki-kare farklılık testi [$\Delta\chi^2$ (1) = 47.17, p < .01] anlamlı çıkmıştır.

Duygu Düzenleme Becerileri Ölçeğinin tolerans gözlenen değişkeni ile öz-destek gözlenen değişkenlerinin hataları arasında öngörülen 23.0'lık ki-kare düşüşü doğrultusunda ilişki tanımlanarak modifikasyon yapılmıştır. Modifikasyon sonrası ki-kare farklılık testi [$\Delta\chi^2$ (1) = 36.18, p < .01] anlamlı çıkmıştır.

Duygu Düzenleme Becerileri Ölçeğinin öz-destek gözlenen değişkeni ile değişimleme gözlenen değişkenlerinin hataları arasında öngörülen 29.4'lük ki-kare düşüşü doğrultusunda ilişki tanımlanarak modifikasyon yapılmıştır. Modifikasyon sonrası ki-kare farklılık testi [$\Delta\chi^2$ (1) = 32.80, p < .01] . Test edilen ölçüm modeli Görsel 2'de sunulmuştur.

Not: n = 302, *p<.01

Görsel 2. Ölçme Modeline Ait Standardize Edilmiş Yol Katsayıları

Görsel incelendiğinde örtük değişkenlerden alt boyutlara giden standardize yol katsayılarının Narsisistik Kişilik değişkeninde (λ = .61 – .86) aralığında, Duygu Düzenleme Becerileri değişkeninde (λ = .76 – .90) aralığında, Kaygı değişkeninde (λ = .91 – .92) aralığında, Kaçınma değişkeninde (λ = .71 – .86) aralığında olduğu görülmüştür. Örtük değişkenlerden Narsisistik Kişilik ile Duygu Düzenleme Becerileri arasında (r = .10, p > .01) anlamlı bir korelasyon belirlenememiştir. Bu ilişki haricinde örtük değişkenler (ölçekler) arasında (r = .24 – .42, p < .01) aralığında anlamlı korelasyon belirlenmiştir.

Analiz sonucunda *t* değerleri 2.576'dan büyük olan tüm standardize yol katsayıları ve ilişkiler (p< .01) düzeyinde anlamlı bulunmuş, Narsisistik Kişilik ile Duygu Düzenleme Becerileri arasında t değeri 2.576'dan küçük olduğu için yol kat sayısı ve ilişki (p > .05) düzeyinde anlamlı bulunamamıştır (Jöreskog ve Sörbom, 1993; akt. Simsek, 2007: 86).

Ölçüm modelinin uyum iyiliği değerlerinin [χ2/DF (231.23/94) oran = 2.459; RMSEA = .070; RMSEA 90 CI = .058 – .081; CFI = .98; SRMR = .052; NNFI = .98; IFI = .98; RFI = .96] kabul edilebilir seviyede olduğu görülmüştür. Ölçüm modeli analiz sonucunda elde edilen bulgular çizelge 3'de verilmiştir.

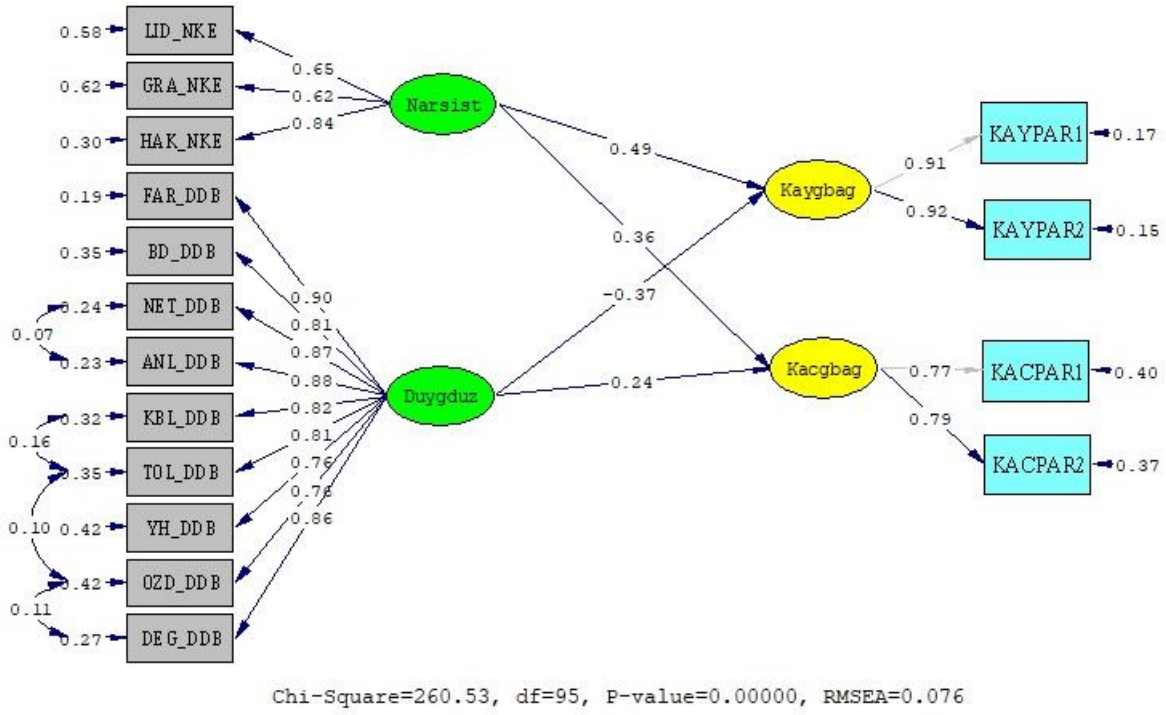
Çizelge 3. Ölçme Modelinin Analizi Sonucu Elde Edilen Bulgular

Ölçekler	Ölçek Alt Boyutları Gözlenen Değişkenler	*Kısaltma*	λ	t	R^2
Narsisistik Kişilik Envanteri	Liderlik/Otorite	LID_NKE	.65*	11.13	.43
	Grandiyözite/Gösterişçilik	GRA_NKE	.61*	10.38	.37
	Hak İddia Etme/Sömürü	HAK_NKE	.86*	14.73	.73
Duygu Düzenleme Becerileri Ölçeği	Farkındalık	FAR_DDB	.90*	20.02	.81
	Beden Duyumları	BD_DDB	.81*	16.82	.65
	Netlik	NET_DDB	.87*	18.80	.76
	Anlama	ANL_DDB	.88*	19.03	.77
	Kabul	KBL_DDB	.82*	17.29	.68
	Tolerans	TOL_DDB	.81*	16.75	.65
	Yüzleşmeye Hazırlanma	YH_DDB	.76*	15.43	.58
	Öz-Destek	OZD_DDB	.76*	15.38	.58
	Değişimleme	DEG_DDB	.86*	18.41	.73
Kaygı	Kaygı Parsel 1	KAYPAR1	.92*	18.79	.85
	Kaygı Parsel 2	KAYPAR2	.91*	18.47	.83
Kaçınma	Kaçınma Parsel 1	KACPAR1	.86*	12.82	.75
	Kaçınma Parsel 2	KACPAR2	.71*	11.03	.50

Not: n = 302; *p < .01; (λ) = Standardize Yol Katsayısı; (t) = t-değeri; R^2 = Açıklanan Varyans

Görsel 3'te test edilen araştırma modeline göre Narsisistik Kişilik ile Kaygı arasında (β = .49, p < .01) ve Narsisistik Kişilik ile Kaçınma arasında (β = .36, p < .01) anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Ayrıca, Duygu Düzenleme Becerileri ile Kaygı arasında (β = -.37, p < .01) ve Duygu Düzenleme Becerileri ile Kaçınma arasında (β = -.24, p < .01) anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. Araştırma bulguları, Narsisistik Kişilik seviyesinin artmasıyla birlikte Kaygı ve Kaçınma düzeylerinin de arttığını göstermektedir. Bunun yanı sıra, duygu düzenleme becerilerinin kaygılı bağlanma ile negatif yönde, kaçıngan bağlanma ile ise pozitif yönde anlamlı bir şekilde ilişkilendirildiği belirlenmiştir.

Yapısal modelin uyum iyiliği değerlerinin [χ2/DF (260.53/95) oran = 2.742; RMSEA = .076; RMSEA 90 CI = .065 – .087; CFI = .98; SRMR = .059; NNFI = .97; IFI = .98; RFI= .95] kabul edilebilir seviyede olduğu görülmüştür. Test edilen modele ilişkin standardize yol katsayıları Görsel 3'te verilmiştir.

Not:*n* = 302, **p*< .05

Görsel 3. Test Edilen Yapısal Modelin Standardize Yol Katsayıları

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Araştırma bulgularına göre, katılımcıların narsisistik kişilik özellikleri ile bağlanma stilleri (kaygı ve kaçınma) arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca, duygu düzenleme ile kaygı arasında negatif yönlü, duygu düzenleme ile kaçınma arasında ise pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Kaygı ile kaçınma arasında da pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğu saptanmıştır. Analiz sonuçları, narsisistik kişilik düzeyinin artmasıyla birlikte kaygı ve kaçınma düzeylerinin de yükseldiğini göstermektedir.

Kealy (2023), olumsuz ebeveynlik uygulamalarının hem bağlanma güvensizliğine hem de kimlik işlev bozukluğuna katkıda bulunduğunu ve bu durumun patolojik narsisizmin önemli bir belirleyicisi olduğunu vurgulamaktadır. Bakıcılarını uyumsuz olarak algılayan bireylerin, sıklıkla kaygılı bağlanma geliştirdiği ve bunun karşılanmamış duygusal ihtiyaçları telafi etmek amacıyla narsisistik eğilimlerin artmasına neden olduğu belirtilmiştir. Bu bulgu, Set'in (2020) çalışmasında, kaygılı bağlanma stiline sahip bireylerin artan anksiyete ve depresyon semptomları sergileyerek ilişkisel dinamiklerini daha karmaşık hale getirdiğini ve narsisistik davranışlarını pekiştirdiğini gösteren sonuçlarıyla uyum içindedir. Pistole (1995), yetişkin bağlanma stilleri ile narsisizm arasındaki ilişkiyi ele almış ve güvensiz bağlanma stillerine sahip bireylerin, güvenli bağlanma stillerine kıyasla daha fazla narsistik özellik sergilediğini ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Smolewska ve Dion (2005), narsistik eğilimleri olan bireylerin genellikle güvensiz bağlanma biçimlerine sahip olduklarını belirtmiştir. Bennet (2006), Ahmadi (2012) tarafından yapılan araştırma ise kaçınmacı ve kararsız bağlanma stillerinin daha yüksek

narsisizm seviyeleri ile pozitif bir ilişki gösterdiğini; güvenli bağlanma stilinin ise narsisizm ile negatif bir ilişki içinde olduğunu ortaya koymuştur.

Araştırmada oluşturulan modelde elde edilen diğer bir sonuç ise Duygu Düzenleme Becerileri arttıkça Kaygının azaldığı, Kaçınmanın arttığı yönündedir. Öner ve Aşçı (2020) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, bağlanma stillerinin duygu düzenleme becerileri ve bilişsel duygu düzenleme stratejileri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma bulguları, bağlanma stillerinin hem genel duygu düzenleme becerilerini hem de uyumlu ve uyumsuz olarak sınıflandırılan duygu düzenleme stratejilerini anlamlı şekilde etkilediğini ortaya koymuştur. Düzce Üniversitesi Psikiyatri Polikliniği'nde gerçekleştirilen bir çalışmada, ergenler ve anneleri üzerinde yapılan incelemeler, güvensiz bağlanma stilleri (kayıtsız, saplantılı ve korkulu) ile duygu düzenleme güçlükleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Güvenli bağlanmanın, kişiler arası uyumu destekleyen ve duygu düzenleme becerilerini kolaylaştıran bir faktör olduğu; buna karşılık, güvensiz bağlanmanın, duyguları tanımama, kabul etmeme veya stresli durumlarda amaca yönelik hareket gerçekleştirememe gibi uyumsuz stratejilerle ilişkili olduğu belirtilmiştir (Yıldız & Öz, 2023). Bu doğrultuda, ulaşılan bulgular daha önce yapılan çalışmalarla duygu düzenleme ile kaygı arasında tutarlılık gösterirken duygu düzenleme ile kaçınma arasındaki ilişki yönünden farklılaşmaktadır. Bunun nedeni, kaçıngan bağlanma stiline sahip bireylerin, duygusal durumlarını kontrol etmek amacıyla belirli stratejiler geliştirdikleri ve bu stratejilerin bazı durumlarda olumlu etkiler yaratabileceği öne sürülmektedir. Ancak, literatürde genel olarak kaçıngan bağlanma ile duygu düzenleme arasında olumsuz bir ilişki olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle, olumlu sonuçların ortaya çıkmasında bağlam ve kullanılan duygu düzenleme stratejilerinin türünün belirleyici bir rol oynayabileceği unutulmamalıdır. Romantik ilişkilerde kaçıngan bağlanma stiline sahip bireylerin, duygu düzenleme mekanizmaları sayesinde belirli olumlu sonuçlar elde ettiği görülmüştür. Bu bireylerin, duygusal yoğunluğu düşük tutarak ilişki içindeki çatışmaları azaltabilmeleri, algılanan ilişki kalitesini artırma potansiyeline sahiptir. Özellikle bağımsızlık ve mesafeye önem veren partnerlerle olan ilişkilerde bu stratejilerin daha etkili olduğu ifade edilmektedir (Aykan, 2021).

Başka bir çalışmada, kaçıngan bağlanma stiline sahip bireylerin planlı problem çözme ve bağımsız hareket etme eğilimlerinin, duygu düzenleme becerileriyle bağlantılı olduğu ortaya konmuştur (Doğan, 2016). Nitekim bu sonuçla ortaya konulan kaçıngan bağlanma stiline sahip bireylerin yalnız başlarına problem çözme ve bağımsız hareket etme eğilimlerinin zorlu durumlarla başa çıkmalarında da etkili olabileceğini düşündürtmektedir. Bu durum, duygu düzenleme becerilerinin olumlu bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

Ackerman, R. A., Witt, E. A., Donnellan, M. B., Trzesniewski, K. H., Robins, R. W., & Kashy, D. A. (2011). *What does the Narcissistic Personality Inventory really measure? Assessment*, *18*(1), 67–87.

Ahmadi, V., Ahmadi, S., Honarmand, M. M., Zargar, Y., Arshadi, N. & Mirshekar, S. (2013). The relationship between attachment styles and narcissism among students of Shahid Chamran University in Iran. Procedia- Social and Behavioral Sciences, 84, 215-218.

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M. C., Waters, E., & Wall, S. (1978). *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*, Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.

Akhtar, S., & Thomson, J. A.(1982), Overview: Narcissistic personality disorder, The American Journal of Psychiatry, *139*(1), 12–20.

Aldao A, Nolen-Hoeksema S, Schweizer S. Emotion-regulation strategies across psychopathology: A meta-analytic review. Clin Psychol Rev. 2010 Mar;30(2):217-37.

Anderson, J. C., & Gerbing, D. W. (1988). Structural equation modeling in practice: A review and recommended two-step approach. *Psychological Bulletin, 103*(3), 411–423.

Aykan, H. (2021). *Duygusal farkındalık düzeyinin bağlanma stilleri ve ilişki doyumu ile olan ilişkisinin incelenmesi* (Yüksek lisans tezi). Yakın Doğu Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, Lefkoşa.

Bowlby, J. (1969)., *Attachment and loss: Vol. 3. Loss, sadness, and depression*, New York: Basic Books.

Bowlby, J. (1973)., *Attachment and Loss: Vol. 2. Separation*, New York: Basic Books.

Bowlby, J. (1988)., *A Secure Base: Parent-Child Attachment And Healthy Human Development*, New York: Basic Books.

Campbell, W. K., & Foster, J. D. (2007), *The narcissistic self: Background, an extended agency model, and ongoing controversies*, In C. Sedikides & S. J. Spencer (Eds.), *The self* (pp. 115–138).

Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2018). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları* (5. bs.). Ankara: Pegem Akademi.

Doğan, U., & Çolak, T. S. (2020). Narsisistik Kişilik Envanteri-13 (NKE-13)'nin Türkçe Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. OPUS International Journal of Society Researches, 15(26), 4166-4184.

Eisenberg, N., Cumberland, A., & Spinrad, T. L. (1998). *Parental Socialization of Emotion*, Psychological Inquiry, 9(4), 241–273.

Gross, J. J. & John, O. P. (1998). *Mapping The Domain of Emotional Expressivity: Multimethod Evidence for A Hierarchical Model*. Journal of Personality and Social Psychology, 74, 170-191.

Gross, J. J., & Thompson, R. A. (2007). Emotion Regulation: Conceptual Foundations. In J. J. Gross (Ed.), *Handbook of emotion regulation* (pp. 3–24). The Guilford Press.

Goleman, D. (2007) *Sosyal Zekâ.* (O. Ç. Deniztekin, Çev.) İstanbul: Varlık Yayınları.

Freud, S. (1914). Narsisizm Üzerine ve Scherber Vakası, (Çeviri: Mustafa Atakay), 2. Baskı, Metis Yayınları, İstanbul, 2006.

Hazan, C., & Shaver, P. R. (1994). *Attachment as an organizational framework for research on close relationships*. Psychological Inquiry, 5, 1-22.

Horton, R.S., Bleau, G. and Drwecki, B. (2006) *Parenting Narcissus: What Are the Links between Parenting and Narcissism?* Journal of Personality, 74, 345-376.

Kealy, D., & Rasmussen, B. (2012), Veiled and vulnerable: The other side of grandiose narcissism, Clinical Social Work Journal, 40(3), 356–365.

Kealy, D. (2023). Attachment insecurity and dysfunctional identity as contributors to pathological narcissism, and mediators of adverse parenting. Discover Psychology, 3(1).

Kernberg, O. F. (1975). *Borderline conditions and pathological narcissism*. New York: Jason Aronson.

Kernberg, O. F. (2012). *Sınır Durumlar ve Patolojik Narsisizm.* (M. Atakay, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Main, M., & Solomon, J. (1990). Procedures for identifying infants as disorganized/disoriented during the Ainsworth Strange Situation. In M. T. Greenberg, D. Cicchetti, & E. M. Cummings (Eds.), *Attachment in the preschool years: Theory, research, and intervention* (pp. 121–160). The University of Chicago Press.

Mikulincer, M., & Shaver, P. R. (2007). *Attachment in adulthood: Structure, dynamics, and change.* The Guilford Press.

Morris, A. S., Silk, J. S., Steinberg, L., Myers, S. S., & Robinson, L. R. (2007). The role of the family context in the development of emotion regulation. *Social Development, 16*(2), 361–388.

Öner, Ç., & Ascı, F. (2020). Sporcularda Bağlanma Stillerinin Duyguları Düzenleme Becerileri ve Bilişsel Duygu Düzenleme Stratejilerini Belirlemedeki Rolünün İncelenmesi. Journal of Sport Sciences Research, 5(2), 202-219.

Paul Bennett (2006). Abnormal and clinical psychology: An introductory textbook (2nd edition)." International Review of Psychiatry, 22(1), pp. 91–92.

Pistole, M. C. (1995). Adult attachment style and narcissistic vulnerability. *Psychoanalytic Psychology*, *12*(1), 115–126.

Tüzün, O., & Sayar, K. (2006). *Bağlanma kuramı ve psikopatoloji*.Düşünen Adam:Ps k yatr ve Nöroloj k Bilimler Dergisi,19(1), 24-39.

Thompson, R. A. (1994). *Emotion regulation: A theme in search of defi nition*. Monographs of the Society for Research in Child Development, 59(2/3), 25–52.

Selçuk, E., Günaydın, G., Sümer, N., ve Uysal, A. (2005). *Yetişkin bağlanma boyutları için yeni bir ölçüm: Yakın ilişkilerde yaşantılar envanteri-II'nin Türk örnekleminde psikometrik açıdan değerlendirilmesi*. *Türk Psikoloji Yazıları*, *8*(16), 1-11.

Set, Z. (2020). The mediating role of narcissism, vulnerable narcissism and self-compassion in the relationship between attachment dimensions and psychopathology. Anatolian Journal of Psychiatry, 21(0), 1.

Smolewska, K., & Dion, K. L. (2005). Narcissism and Adult Attachment: A Multivariate Approach. *Self and Identity, 4*(1), 59–68.

Şimşek, Ö. F. (2007). *Yapısal eşitlik modellemesine giriş temel ilkeler ve lisrel uygulamaları.* Ankara: Ekinoks.

Vatan, S. ve Oruçlular Kahya, Y. (2018). *Duygu Düzenleme Becerileri Ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlilik ve güvenilirlik çalışması.* Anatolian Journal of Psychiatry, *19*(2), 192-201.

Ozan, E., Kırkpınar, İ., Aydın, N., Fidan, T. ve Oral, M. (2008). *Narsistik Kişilik Bozukluğu Gelişim Süreçleri ve Yaşamı*. RCHP 2: 1-2.

Young KS, Sandman CF, Craske MG. *Positive and Negative Emotion Regulation in Adolescence: Links to Anxiety and Depression.* Brain Sci. 2019 Mar 29;9(4):76.

POZİTİF PSİKOLOJİ VE UMUT

Arş. Gör. Aylin UZUN [1]

[1]Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, aylinuzun@gazi.edu.tr- Orcid No: 0000-0002-3937-8946

ÖZET

Pozitif psikoloji, bireylerin güçlü yanlarını, yaşamlarındaki anlam ve iyi oluş kaynaklarını keşfetmelerini ve bu kaynakları en iyi şekilde kullanmalarını hedefleyen bir psikoloji dalıdır. Bireylerin mutluluk, iyimserlik, umut ve öz-yeterlilik gibi olumlu psikolojik durumları üzerine yoğunlaşır. Bu bağlamda umut, pozitif psikolojinin önemli kavramlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Umut, insanların zorluklarla karşılaştığında bile hedeflerine ulaşmak için gerekli motivasyonu bulmalarını sağlayan güçlü bir içsel kaynaktır. Engellere rağmen arzulanan hedefler için gidilecek yolları planlama becerisi ve bu yolları kullanma motivasyonu veya girişimi olarak tanımlanabilir. Birey hedefine ulaşacağına emin olduğu zaman umuda gerek duymaz; ulaşamayacağından emin olduğu durumlarda ise umutsuzluğa düşer. Kısaca umut, bireyin hedeflere ulaşma yolunda gösterdiği çaba ve kararlılık, bu hedeflere ulaşırken kullanabilecekleri alternatif yolları belirlemesidir. Başka bir deyişle, umut, bir hedefi başarmak için karşılaşılan zorluklara rağmen hedefe ulaşma inancını ve bu yolda ilerleme kararlılığını pekiştiren bir güç kaynağıdır. Ayrıca umut, bireylerin stresle başa çıkma becerilerini de güçlendirir. Zorluklar karşısında umutlu bir bakış açısına sahip olmak, bireylerin psikolojik dayanıklılığını artırır ve onların olumsuz duygusal durumlarla başa çıkmalarına yardımcı olur. Umutlu bireyler, daha yüksek seviyelerde öz-yeterlilik hissine sahip olurlar. Hedeflerine ulaşmak için gerekli adımları atabileceklerine dair kendilerine güvenleri daha yüksektir. Bu da, bireylerin yaşamlarındaki anlamı daha güçlü hissetmelerine ve genel psikolojik iyi oluş seviyelerinin artmasına olanak tanır. Sonuç olarak pozitif psikoloji ve umut, bireylerin yaşamlarını daha sağlıklı, mutlu ve anlamlı bir şekilde sürdürebilmeleri için kritik bir rol oynar. Umut, yalnızca bir duygusal durum değil, aynı zamanda hedeflere ulaşmak için gerekli olan bir beceri ve motivasyon kaynağıdır. Bu çalışmanın amacı pozitif piskoloji içerisinde yer alan umut kavramını, bireylerin kişisel gelişimlerinde, zorluklarla başa çıkmalarında ve hedeflerine ulaşmalarında güçlü bir rehber olarak ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Pozititif Psikoloji, Umut, İyimserlik.

Giriş

Pozitif psikoloji, bireylerin güçlü yanlarını, yaşamlarındaki anlam ve iyi oluş kaynaklarını keşfetmelerini ve bu kaynakları en iyi şekilde kullanmalarını hedefleyen bir psikoloji dalıdır. Pozitif psikolojide umut kavramı, bireylerin yaşamlarındaki zorluklarla başa çıkma yeteneklerini ve geleceğe dair beklentilerini belirleyen önemli bir bileşendir. Umut, iki ana bileşen içerir: (Car, 2016) Engellere rağmen arzulanan hedefler için gidilecek yolları planlama becerisi; ve bu yolları kullanma motivasyonu veya girişimi. Umut, bu iki bileşenin toplamıdır

(Kupana, 2017). Birey hedefleri başaracağından emin olduğu zaman umuda gerek duymaz. Başaramayacağından emin olduğu durumlarda ise umutsuzluğa düşer.

Umut, pozitif psikolojinin temel bileşenlerinden biri olup, birçok araştırma ve çalışma, umutlu bireylerin daha yüksek psikolojik esneklik ve genel iyilik halleri sergilediklerini göstermektedir (Eryılmaz, 2013; Aydın,2005; Csikszentmihalyi,1990). **Snyder'ın Umut Teorisi (1994),** umudu bir bilişsel motivasyonel süreç olarak tanımlar. Snyder'a göre umut, hedeflere ulaşmak için stratejiler geliştirme (yol haritası) ve bu stratejilere inanarak bu hedeflere ulaşmak için motivasyon sağlamadır. Bu kavram, **Hedef Yönelimi ve Yol Haritası** olmak üzere iki temel bileşenden oluşur. Snyder, umutlu insanların, zorluklarla karşılaştıklarında daha esnek olduklarını ve çözüm odaklı olduklarını belirlemiştir. Umut içeren hedef odaklı davranış, Snyder'e göre üç unsurun etkileşimiyle belirlenir: (Car, 2016). Bunlar; Hedefin veya sonucun değer verilme derecesi; Hedefe giden olası yollar hakkındaki düşünceler ve; Sonuca veya hedefe ulaşmada bunların ne kadar etkili olacağı. Kişisel aracılık ve kişinin hedeflere giden yolları izleme yönünden ne kadar etkin olacağıyla ilgili düşünceleri umut teorileri içerisinde önmli bir yer tutar. Bu çalışmanın amacı pozitif piskoloji içerisinde yer alan umut kavramını, bireylerin kişisel gelişimlerinde, zorluklarla başa çıkmalarında ve hedeflerine ulaşmalarında güçlü bir rehber olarak ele almaktır.

Umut

Umut kavramı ile ilgili kuramsal çalışmaların geçmişi 13. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Bu dönemde, din bilimcisi Aquinas, sonraki yüzyıllarda ise Hume ve Kant gibi düşünürler, umudu, insan doğasında bulunan temel duygulardan biri olarak ele almışlardır (Kaya, Balay, & Demirci, 2014). Pozitif psikoloji içerisinde umut kavramı ele alındığında ise Snyder, umudun bebeklik, çocukluk ve ergenlik dönemlerinde belirgin bir şekilde geliştiğini belirtir. Umutlu bir kişiliğe sahip çocuklar genellikle, onlara değer verdikleri hedeflere ulaşmak için engelleri aşmak adına planlar yapmayı ve uygulamayı öğreten, umutlu bir rol modeli olan ebeveynlere sahiptir. Bu çocuklar, kuralların tutarlı ve öngörülebilir bir şekilde uygulandığı, çatışmaların adil ve beklenen bir şekilde çözüme kavuşturulduğu yapısal bir aile ortamında ebeveynlerine güvenli bir bağlılık geliştirirler. Ayrıca, bazı istismara uğramış ya da şiddet gören çocuklar da umutlu bir karakter geliştirebilirler. Bu çocuklar, yaşadıkları zorlukları engel olarak görmek yerine, bunları gelişimlerine katkı sağlayacak bir meydan okuma veya fırsat olarak değerlendirebilirler (Car, 2016).

Umutlu yetişkinler, tıpkı herkes gibi olumsuz deneyimler yaşamış kişilerdir, ancak bu insanlar başarısızlık yerine başarıya odaklanmayı tercih ederler. Zorluklarla karşılaştıklarında, hedeflerine ulaşmak için alternatif ve esnek yollar ararlar. Umut seviyesi düşük olan bireyler ise, olumsuzluklar ile karşılaştıklarında umutlarını öfkeye, umutsuzluklarını ise kayıtsızlığa dönüştürürler. Umut, kişilik özelliği olarak, bu özelliklere sahip bireylerin sağlık, psikolojik uyum ve kişilerarası ilişkilerde daha iyi bir uyum sağladıklarını gösterir. Umutlu insanlar, sosyal destek kurmak ve bunları sürdürmek konusunda da daha başarılıdırlar (Car, 2016). Umut düzeyi yüksek olan bireylerde öne çıkan özellikler kararlı, mantıklı, sakin, sorumluluk sahibi, kendini değerlendiren ve geliştirmeye çalışan, planlı, neşeli ve sosyal olmak gibi niteliklerdir.

Umut kelimesi, geleceğe yönelik olumlu beklentiler taşıma anlamına gelir. Yapılan araştırmalar, umudun yalnızca yüksek akademik başarı ve psikolojik uyumu değil, aynı zamanda fiziksel hastalıkların önlenmesi, teşhis edilmesi ve tedavi edilmesinde de önemli bir rol oynadığını göstermektedir (Kemer & Atik, 2005). Umut, sadece bireysel bir olgu değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel faktörlerden etkilenen dinamik bir süreçtir. Gelecekte yapılacak çalışmalar, umudu daha iyi anlamak ve etkili stratejiler geliştirmek için çok disiplinli bir yaklaşım benimsemelidir. Çoğu insan, özellikle sağlıklı olanlar, genellikle iyimser olma eğilimindedir. İyimserlik şu üç şekilde görülebilir (Car, 2016): Kişiler, geçmiş deneyimlerini olduğundan daha değerli bir şekilde yorumlayarak kendi değerlerini artırabilirler.;Gerçekçi olmayan bir şekilde, kendilerinin olayları iyileştirebilecek kadar kontrol gücüne sahip olduklarını düşünebilirler ve kötü olaylar karşısında kendilerini suçlamazlar.; Geleceğin şu anki durumdan daha güzel olacağına dair bir inanç taşırlar. Pek çok insan bu düşüncelerin farkında değildir, çünkü pozitif yanılsamalar öyle güçlüdür ki işlediğini fark etmezler.

Umut, psikolojik sağlıkla güçlü bir ilişkiye sahiptir ve umutlu bireyler, depresyon ve anksiyete gibi psikolojik bozukluklara karşı daha dayanıklıdır. Snyder'ın araştırmalarına göre, umutlu kişiler olumsuz duygusal durumların etkisinden daha hızlı kurtulurlar, bu da onların psikolojik sağlıklarını olumlu yönde etkiler. Umutlu bireyler, stresle başa çıkmada daha başarılıdırlar ve yaşamlarının zorluklarına karşı daha dirençli olurlar. Umut ve başarı arasında da güçlü bir bağlantı vardır. Çeşitli araştırmalar, umutlu bireylerin daha yüksek başarı düzeylerine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Bu kişiler, belirgin hedefler koyar ve bu hedeflere ulaşmak için kararlı bir şekilde çaba gösterirler. Bu süreç, akademik ve profesyonel başarılarını artırmalarına yardımcı olur. Eğitimde umut, öğrencilerin motivasyonunu artırarak akademik başarılarını güçlendirir. Umut seviyesi yüksek öğrenciler, öğrenme süreçlerinde daha kararlı olur ve akademik sıkıntıları daha az yaşarlar. Eğitimciler, umut geliştirme stratejilerini kullanarak öğrencilerin başarılarını daha da artırabilirler (Kupana, 2017).

Umut, yaşam memnuniyeti ile doğrudan ilişkilidir. Umutlu bireyler, geleceğe dair olumlu beklentiler geliştirir ve yaşamlarından daha fazla memnuniyet duyarlar. Ayrıca, umutlu bireyler zorluklarla karşılaştıklarında daha fazla inisiyatif alır ve yaşamlarını daha kontrol edilebilir hale getirirler. Bu süreç, bireylerin potansiyellerine ulaşmalarını destekler ve kişisel güçlenmelerini sağlar. Martin Seligman'ın "iyi yaşam" ve "flourishing" (gelişen yaşam) kavramları, umudu ve bireylerin genel iyilik hallerini anlamada önemli bir yer tutar. "İyi yaşam", güçlü yönlerin kullanılması ve anlamlı hedefler peşinden gidilmesi ile tatmin edici bir yaşam sürmeyi ifade ederken, "flourishing" sadece duygusal iyilik hali değil, aynı zamanda sosyal, psikolojik ve fiziksel sağlık ile ilgili bir gelişim sürecini de kapsar (Yetim, 2001; Sahranç,2007; Tekinalp &Terzi, 2015).

Umutlu olmak psikolojik iyi oluş açısından önemlidir ancak umutlu olmanın önünde bazı engeller bulunur. Bu engeller kişisel, sosyal ve çevresel faktörlere bağlı olarak değişebilir. Ekonomik zorluklar, aile ve sosyal destek eksiklikleri, sağlık sorunları, geçmiş travmalar, düşük özsaygı, depresyon, anksiyete ve mükemmeliyetçilik gibi faktörler, umudu engelleyebilir. Ayrıca, toplumsal baskılar ve ayrımcılık gibi sosyal engeller de umut düzeyini olumsuz

etkileyebilir. Tüm bu faktörler, bireylerin umut seviyelerini düşürerek onların psikolojik sağlıklarını ve genel yaşam kalitelerini olumsuz yönde etkileyebilir (Şahin ve ark. 2012).

Sonuç

Umut ile ilgili yapılan çalışmalar, umudun gerek zihinsel ve fiziksel sağlıkta gerekse karşılaşılan güçlüklerle başa çıkmada etkili bir özellik olduğunu göstermektedir. (Keleş, 2011) Ne edilgin bekleyiştir, ne de gerçekleşmesi olanaksız koşulların gerçekçi olmayan bir şekilde zorlanmasıdır. Umut etmek bir hedefi başarmak için karşılaşılan zorluklara rağmen hedefe ulaşma inancını ve bu yolda ilerleme kararlılığını pekiştiren bir güç kaynağıdır. İnsan, geleceğinin olumlu koşullarını hazırlamak için olacakları önceden görmeye çalışır; görebildiği kadarı ile de yakın geleceğini kendi umutları, istekleri doğrultusunda şekillendirmek ister. Pozitif psikolojinin temel bileşenlerinden umut ve iyimserlik bu noktada yaşam doyumunun önemli belirleyicilerindendir. Sonuç olarak, umut, bireylerin psikolojik sağlığını, başarı düzeylerini, yaşam memnuniyetini ve genel iyilik hallerini güçlendiren önemli bir faktördür. Umutlu bireyler, yaşamlarının zorluklarıyla başa çıkma konusunda daha başarılıdırlar ve kişisel güçlenmelerine katkıda bulunur. Ancak, umut oluşturmanın engelleri de vardır ve bu engellerin aşılması, daha sağlıklı ve doyurucu bir yaşam için kritik öneme sahiptir.

Kaynaklar

Aydın, K. B. (2005). *Akış kuramına dayalı stresle başa çıkma grup programının ergenlerin stresle başa çıkma stratejilerine etkisi* (Yayınlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Car, A. (2016). *Pozitif psikoloji* (Ü. Şendilek, Çev.). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. New York: Harper & Row.

Eryılmaz, A. (2013). Pozitif psikolojinin psikolojik danışmanlık ve rehberlik alanında gelişimsel ve önleyici hizmetler bağlamında kullanılması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 1-22.

Keleş, H. N. (2011). Pozitif psikolojik sermaye: Tanımı, bileşenleri ve örgüt yönetimine etkileri. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, (2), 343-350.

Kemer, G., & Atik, G. (2005). Kırsal ve il merkezinde yaşayan lise öğrencilerinin umut düzeylerinin aileden algılanan sosyal destek düzeyine göre karşılaştırılması. *M.Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi,* (21), 161-168.

Kupana, M. N. (2017). Mesleki müzik eğitimi alan öğrencilerin iş umudu düzeylerinin incelenmesi. *Sakarya University Journal of Education*, 350-362.

Kutanis, R. Ö., & Yıldız, E. (2014). Pozitif psikoloji ile pozitif örgütsel davranış ilişkisi ve pozitif örgütsel davranış boyutları üzerine bir değerlendirme. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, (11), 135-154.

Sahranç, Ü. (2007). *Stres kontrolü, genel öz-yeterlik, durumluk kaygı ve yaşam doyumuyla ilişkili bir akış modeli* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.

Sahranç, Ü. (2008). Bir durumluluk akış modeli: Stres kontrolü, genel öz-yeterlik, durumluk kaygı, yaşam doyumu ve akış ilişkileri. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 122-144.

Şahin, M., Aydın, B., Sarı, S. V., Kaya, S., & Pala, H. (2012). Öznel iyi oluşu açıklamada umut ve yaşamda anlamın. *Kastamonu Education Journal*, 20(3), 827-836.

Tekinalp, B. E., & Terzi, Ş. I. (2015). *Eğitimde pozitif psikoloji uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi.

Yetim, Ü. (2001). *Toplumdan bireye mutluluk resimleri*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

RUH SAĞLIĞI OKURYAZARLIĞI VE DİJİTAL MEDYA

Arş. Gör. Aylin UZUN [1]

[1]Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi,

aylinuzun@gazi.edu.tr- Orcid No: 0000-0002-3937-8946

ÖZET

Ruh Sağlığı Okuryazarlığı (RSO), ruhsal bozukluklarla ilgili bilgi ve inançları tanımayı, ruhsal bozuklukları önleme ve yönetmeyi, aynı zamanda ruhsal bozukluklarda yardım arama davranışını sağlayan, sağlık okuryazarlığının bir alt kümesidir. Teknolojinin hızla gelişmesi ve dijital medya kullanımının hayatın her alanına yayılması, bireylerin sosyal etkileşim biçimlerini, bilgi alma yöntemlerini ve psikolojik sağlıklarını önemli ölçüde etkilemiştir. 21. yüzyılda dijital medya, bireylerin ruhsal sağlığı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda, ruh sağlığı okuryazarlığı, bireylerin dijital medyada karşılaştıkları psikolojik riskler hakkında bilgi sahibi olmalarını, bu risklere karşı duyarlı olmalarını ve sağlıklı bir zihinsel yaşam sürdürebilmelerini sağlamak amacıyla kritik bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Dijital medya, sosyal medya platformları, çevrimiçi haber siteleri, bloglar, video paylaşım siteleri ve oyunlar gibi çeşitli dijital araçları içeren geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu platformlar, bireylerin bilgi edinmesini, sosyal bağlar kurmasını ve eğlenmesini sağlasa da, ruhsal sağlık açısından önemli riskleri de barındırmaktadır. Yapılan bir çok araştırma sonucunda elde edilen veriler sosyal medyanın bireyler üzerinde olumsuz etkiler yaratabileceğini göstermektedir. Sosyal medya platformları, kullanıcıların sürekli olarak başkaları ile kendilerini kıyaslamasına, beğeniler ve yorumlar aracılığı ile onaylanma arzusuna yol açar. Bu süreç, bireylerde özgüven kaybı, kaygı, depresyon gibi psikolojik sorunlara neden olabilir. Ayrıca, anonimlik imkânı sunan dijital platformlarda siber zorbalık gibi olumsuz davranışlar da artmış durumdadır. Bu durum, özellikle genç bireylerin ruhsal sağlığını ciddi şekilde tehdit edebilir .Bu sebeple ruh sağlığı okuryazarlığı, dijital medyanın sunduğu bu risklere karşı bireyi koruyucu işleve sahiptir. Bireylerin, dijital medya kullanırken karşılaştıkları psikolojik tehditleri tanıyabilmesi, sağlıklı sınırlar koyabilmesi ve bu tehditlerden korunabilmesi için ruh sağlığı okuryazarlığı önemlidir. Bu çalışmada ruh sağlığı okuryazarlığı ve dijital medya arasındaki ilişki ele alınarak ruh sağlığı okuryazarlığın dijital medya ile arasındaki ilişki olumlu ve olumsuz boyutları açısından incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ruh sağlığı okuryazarlığı, Dijital medya, Okuryazarlık.

Giriş

Okuryazarlık, genel anlamda bireylerin bilgiyi edinme, anlama, analiz etme ve kullanma becerilerini kapsayan bir kavramdır. Okuryazarlık kelimesi insanların ihtiyacı olan bilgiye ulaşması ve yorumlaması anlamında kullanılmaktadır. Bir mesajı kodlama ve çözme becerisi olarak tanımlanabilir. Ancak, bu kavram zaman içinde çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. Sağlık okuryazarlığı ve dijital medya okuryazarlığı bunlardan bazılarıdır. Sağlık okuryazarlığı,

bireylerin sağlıkla ilgili bilgileri anlayabilmesi ve bu bilgileri sağlıklı kararlar almak için kullanabilmesi anlamına gelir. Ruh Sağlığı Okuryazarlığı (RSO), ruhsal bozukluklarla ilgili bilgi ve inançları tanımayı, ruhsal bozuklukları önleme ve yönetmeyi, aynı zamanda ruhsal bozukluklarda yardım arama davranışını sağlayan, sağlık okuryazarlığının bir alt kümesidir.

Teknolojinin hızla gelişmesi ve dijital medya kullanımının hayatın her alanına yayılması, bireylerin sosyal etkileşim biçimlerini, bilgi alma yöntemlerini ve psikolojik sağlıklarını önemli ölçüde etkilemiştir. 21. yüzyılda dijital medya, bireylerin ruhsal sağlığı üzerinde hem olumlu hem de olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bu bağlamda, ruh sağlığı okuryazarlığı, bireylerin dijital medyada karşılaştıkları psikolojik riskler hakkında bilgi sahibi olmalarını, bu risklere karşı duyarlı olmalarını ve sağlıklı bir zihinsel yaşam sürdürebilmelerini sağlamak amacıyla kritik bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çalışmada ruh sağlığı okuryazarlığı ve dijital medya arasındaki ilişki ele alınarak ruh sağlığı okuryazarlığın dijital medya ile arasındaki ilişki olumlu ve olumsuz boyutları açısından incelenmiştir.

Ruh Sağlığı Okuryazarlığı ve Dijital Medya

Dünya Sağlık Örgütü, sağlığı “bedensel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik hali” olarak tanımlamaktadır. DSÖ'ye göre ruh sağlığı, bireyin kendi potansiyelini ortaya çıkarabildiği, karşılaştığı olumsuz durumlarla başa çıkabildiği, toplumda üretken ve verimli bir şekilde rol alabileceği ve içsel dengesini koruyabildiği bir durumdur (WHO, 2012; WHO, 2013). Ruh sağlığı, sadece bir bireyin ruhsal bozukluğa sahip olmaması değil; aynı zamanda kişinin genel ruhsal iyilik halini ve duygusal dengesini koruyabilme yeteneğini de ifade eder (Özel&Altun, 2022).

Ruh sağlığı okuryazarlığı, 1997 yılında Jorm ve arkadaşları tarafından "ruhsal bozuklukları tanıma, yönetme ve korunma ile ilgili bilgi ve inançlar" olarak tanımlanmıştır. Ancak ruhsal bozuklukların yaygınlığının artması ile birlikte, Jorm bu tanımı daha geniş bir çerçevede ele almış ve ruh sağlığı okuryazarlığının altı temel bileşenden oluştuğunu belirtmiştir. Bu bileşenler şunlardır: 1. Ruhsal bozuklukları tanıma becerisi, 2. Ruhsal bozuklukların risk faktörleri ve nedenleri hakkında bilgi ve inançlar, 3. Kendi kendine yardım yöntemleri hakkında bilgi, 4. Profesyonel yardım hakkında bilgi ve inançlar, 5. Ruhsal bozuklukları doğru tanıyabilme ve yardım aramayı kolaylaştıran tutumlar, 6. Ruh sağlığına dair doğru bilgilere nasıl ulaşılacağı (Jorm, 2000; Özel&Altun, 2022).

Ruh sağlığı okuryazarlığı, henüz çok fazla bilinmemekle birlikte sağlık okuryazarlığı alanında ortaya çıkan ve son yıllarda daha çok gündeme gelen bir kavramdır. Ruh sağlığı okuryazarlığı, hem bireylerin hem de toplumların ruh sağlığını koruma ve iyileştirme süreçlerinde kritik bir rol oynamaktadır. Türkiyede yapılan sağlık okuryazarlığı araştırmasına göre, toplumun %64,6’sının düşük sağlık okuryazarlığı düzeyine sahip olduğu tespit edilmiştir (Taş&Akış 2016). Henüz çok fazla bilinen bir kavram değildir. Ancak ruh sağlığı, bireylerin duygusal, psikolojik ve sosyal iyilik halini ifade eder. İyi bir ruh sağlığı, bireylerin stresle başa çıkma, olumlu sosyal ilişkiler kurma ve yaşamda karşılaştıkları zorluklara karşı dayanıklılık gösterme yeteneğini doğrudan etkiler. Ruh sağlığı okuryazarlığı ise, bireylerin ruhsal bozuklukları

tanıyabilmesi, bu bozuklukların önlenmesi ve yönetilmesi hakkında doğru bilgi edinmesi ve bu bilgiyi kendi ruhsal sağlıklarını iyileştirmek için kullanabilmesidir. Bu beceri, bireylerin doğru tedavi yöntemlerine ulaşmasını ve ruhsal bozukluklar konusunda doğru kararlar almasını sağlar. Ayrıca, ruh sağlığı okuryazarlığı, toplumsal damgalanmanın önlenmesinde de önemli bir rol oynar (Özel&Altun, 2022).

21.yüzyılda dijital medya, insanların yaşam biçimlerini dönüştüren önemli bir araç haline gelmiştir. Sosyal medya platformları, çevrimiçi haber siteleri, bloglar, video paylaşım siteleri ve dijital oyunlar gibi araçlar, bireylerin bilgi edinmesini, sosyal bağlar kurmasını ve eğlenmesini sağlarken, aynı zamanda ruhsal sağlık üzerinde büyük etkiler ortaya çıkarmaktadır. Teknolojinin hızla gelişmesi ile birlikte, bireyler dijital medya aracılığıyla daha hızlı bilgi edinme ve etkileşimde bulunma imkânı bulmaktadır. Ancak dijital medya aynı zamanda psikolojik riskleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle gençler üzerinde, dijital medyanın sosyal ilişkileri şekillendirme biçimi, kendilik algısını değiştirme ve ruhsal sağlık üzerinde olumsuz etkiler yaratma potansiyeli taşımaktadır. Ayrıca, sosyal medya platformları, bireyleri sürekli olarak başkaları ile kıyaslama yapmaya teşvik etmekte, bu da kaygı, depresyon gibi psikolojik sorunlara yol açmaktadır. Dijital medya okuryazarlığı, bireylerin bu olumsuz etkilerden korunabilmesi için kritik bir beceridir. Bu nedenler bireyler, dijital medya içeriklerini doğru analiz edebilme ve bu içeriklerin ruhsal sağlıkları üzerindeki etkilerini değerlendirme yeteneğine sahip olmalıdır (Fuchs,2017; Bauer,2016; Karahan,2018; Altun,2021).

Dijital medyanın ruh sağlığı üzerindeki etkileri hem olumlu hemde olumsuz etkileri sebebi ile çift yönlüdür. Medyanın bir çok işlevi bulunmaktadır. Bunlar; Haber ve bilgi verme işlevi; Toplumsallaştırma işlevi; Kamuoyu Oluşturma; Eğitim işlevi; Eğlendirme işlevi; Kültürel Değerlerin Korunması; Tanıtım ve Reklam olmak üzere alt başlıklar halinde sıralanabilir. Bir taraftan dijital medyanın faydalı birçok yönü bulunmaktadır. Özellikle ruh sağlığı ile ilgili bilgilere kolay erişim sağlar. Psikolojik destek grupları, çevrimiçi terapiler ve psikolojik sağlığı artırmaya yönelik uygulamalar, bireylerin sorunlarını daha rahat bir şekilde ifade etmelerini ve destek almalarını sağlar. Ayrıca sosyal medya, benzer deneyimleri tecrübe etmiş kişilerin bir araya geldiği platformlar aracılığı ile sosyal destek imkânı sağlar. Bu durum ise yalnızlık hissini azaltabilir ve bireylerin psikolojik iyilik halleri üzerinde olumlu bir etki yaratabilir. Ancak dijital medyanın olumsuz etkileri de vardır. Yanıltıcı bilgiler, yanlış tedavi önerileri ve ruh sağlığı ile ilgili eksik ya da hatalı içerikler, bireylerin sağlığı üzerinde ciddi olumsuz sonuçlar yaratabilir(Çakır, 2019). Ayrıca, dijital medya bağımlılığı, aşırı sosyal medya kullanımı, kaygı ve depresyon gibi psikolojik sorunları tetikleyebilir. Bunun yanı sıra, dijital platformlarda anonimlik imkânı sunan ortamlar, siber zorbalık gibi olumsuz davranışların artmasına yol açabilir.

Bu durum, özellikle genç bireylerin ruhsal sağlığını ciddi şekilde tehdit edebilir .Bu sebeple ruh sağlığı okuryazarlığı, dijital medyanın sunduğu bu risklere karşı bireyi koruyucu işleve sahiptir. Bireylerin, dijital medya kullanırken karşılaştıkları psikolojik tehditleri tanıyabilmesi, sağlıklı sınırlar koyabilmesi ve bu tehditlerden korunabilmesi için ruh sağlığı okuryazarlığı önemlidir. Dijital medya, gençlerin sosyal kimlik inşasında önemli bir rol oynarken, aynı zamanda çeşitli psikolojik riskleri de beraberinde getirmektedir (Creswell, 2017: Twenge,2017).

Sonuç ve Öneriler

Medya ortamı ve araçları, günümüzde sosyal ilişkileri belirleyen, dönüştüren, biçimlendiren ve yeni formlar kazandıran sosyal bir role sahiptir. Teknoloji tarafından şekilledirilmiş iletişim ilişkileri, çevrimiçi davranış ve tutumlar birçok araştırmaya konu olmaktadır. Sürekli ağda ya da bağlantıda olma durumu, gençlerin sosyal kimlik inşasında önemli bir yer tuttuğu gibi, içerisinde birçok riski de taşımaktadır. Geleneksel medya karşısında medya okuryazarı olması gereken birey, dijital gelişmeler ile yenilenen, değişen çoklu medya mecraları ve üretimleri karşısında çok daha bilinçli ve eğitimli olmak zorundadır. Dijital medya, bireylerin ruh sağlığını olumlu ve olumsuz şekillerde etkileyen güçlü bir araçtır. Bu bağlamda, ruh sağlığı okuryazarlığının artırılması, dijital medya kullanımında bilinçli yaklaşımlar geliştirilmesi önemlidir. Eğitim ve farkındalık programları, bireylerin dijital medya kullanırken karşılaştıkları psikolojik tehditleri tanıyabilmeleri ve bu tehditlerden korunabilmeleri için büyük bir fırsat sunmaktadır. Medyanın doğru ve bilinçli kullanımını teşvik etmek, bireylerin sağlıklı bir ruhsal yaşam sürdürmelerine yardımcı olacaktır. Ruh sağlığı okuryazarlığının artırılması, dijital medyanın sağlıklı ve bilinçli kullanımını teşvik etmek için kritik öneme sahiptir. Eğitim programları, toplum tabanlı projeler ve dijital medya aracılığıyla yürütülen sağlık kampanyaları, bireylerin ruh sağlığı konusunda daha bilinçli hale gelmelerini sağlar. Okul ve iş yerlerinde verilen ruh sağlığı eğitimi, bireylerin dijital medya kullanımı sırasında karşılaştıkları psikolojik riskler hakkında daha fazla bilgi sahibi olmalarını sağlar.

Kaynaklar

Altun, M. (2021). Ruh sağlığı okuryazarlığı ve dijital medya kullanımı: Gençlerin ruh sağlığı üzerindeki etkiler. *Psikoloji Dergisi,* 32(4), 271-285.

Bauer, M., et al. (2016). Digital Mental Health: Opportunities and Challenges. The Lancet Psychiatry.

Cohen, S., et al. (2003). The Role of Media in Public Understanding of Mental Health. The Journal of Mental Health.

Creswell, J. (2017). Mindfulness and Psychological Health. American Psychologist.

Çakır, H. (2019). Yeni medya ve toplumsal değişim: Dijitalleşen dünyada sağlık okuryazarlığı. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Fuchs, C. (2017). Social Media, Digital Communication, and the Role of Technology in Mental Health. Digital Sociology.

Jorm, A. F. (2000). Mental Health Literacy: Public Knowledge and Beliefs about Mental Disorders. British Journal of Psychiatry.

Karahan, F. (2018). Dijital medya okuryazarlığı: Bilgi edinme, eleştirel düşünme ve sosyal medya kullanımı. *Eğitim Araştırmaları Dergisi,* 45(3), 126-139.

Özer, D., & Altun, Ö. Ş. (2022). Ruh sağlığı okuryazarlığı: farkındalık ile toplum ruh sağlığını güçlendirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *14*(2), 284-289.

Reavley, N.J.&Jorm, A.F. (2011) Recognition of mental disorders and beliefs about treatment and outcome: findings from an Australian national survey of mental health literacy and stigma. Aust N Z J Psychiatry, 45:947-956.

Taş, T.A & Akış N (2016) Sağlık okuryazarlığı. Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi, 25:119-124.

Twenge, J. (2017). Social Media and Psychological Well-being. Psychology Today.

WHO (2012) Risks to Mental Health: An Overview of Vulnerabilities and Risk Factors. Geneva, World Health Organization.

WHO (2013). Mental Health Action Plan 2013–2020. World Health Organization.

EVLİ BİREYLERİN KÖK AİLE İLİŞKİLERİNİN AFFETME BECERİLERİNE ETKİSİ

Cansel TORAMAN
Canik Uludağ Ortaokulu
toraman.cansel@gmail.com-0009-0001-7373-6209

Doç. Dr. Yaşar BARUT
19 Mayıs Üniversitesi
ybarut@omu.edu.tr – 0000-0002-5027-2536

ÖZET

Bu araştırmada kök aile ilişkilerinin affetme becerilerine etkisi incelenmektedir. Araştırmanın örneklemini Samsun ilinde yaşayan, en az lise mezunu, 365 evli birey oluşturmaktadır. Araştırmada veri toplama aracı olarak "Kişilerarası İlişkilerde Affetme Becerileri Ölçeği", "Kök Aileyle İlişkiler Envanteri" ve araştırmacı tarafından geliştirilen "Kişisel Bilgi Formu" kullanılmıştır. Elde edilen verilerin analizi için SPSS (Statistical Package for Social Studies) istatistik paket programından yararlanılmıştır. Verilerin analizleri korelasyon ve bağımsız örnek t-Testi yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda evli bireylerin kök aileleriyle ilişkileri ile affetme becerileri arasında pozitif yönde ($r = .155$; $p<.01$) düşük düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Evli bireylerin kök aile ilişkileri cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir ilişki gösterirken, evlenme biçimi değişkenine göre anlamlı bir ilişki göstermemektedir. Evli bireylerin affetme becerileri ile cinsiyet ve evlenme biçimi affetme becerileri ile cinsiyet ve evlenme biçimi değişkenlerine göre anlamlı bir ilişki göstermektedir. Bu araştırmadan elde edilen bulgular literatür doğrultusunda yorumlanmış ve önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Evlilik, Kök Aile, Affetme

1. GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

İnsanlar arasındaki ikili ilişkiler insanlık tarihi kadar eskidir. Sosyal bir varlık olarak insanın kurduğu ilişkilerden en önemlilerden biri evlilik ilişkisidir. Evlilik bireylerin sosyal yaşamının temellerini oluşturan son derece karmaşık süreçleri bulunan aynı zamanda bireylerin çok yönlü ilişkilerinden etkilenen bir süreçtir (Ersanlı ve Kalkan, 2008). Evlilik kavramı, hayatlarını bir arada sürdürmek isteyen karşı cinsten iki insanın bazı fizyolojik ihtiyaçlarını karşılamak, ortak kararlar almak ve en önemlisi yaşamı paylaşmak üzere bir sözleşme yapmaları olarak tanımlanabilir (Özgüven, 2009).

Bireylerin içerisinde doğup büyüdüğü aile, kök aile kavramıyla ifade edilmektedir. Bireyler yetişkin yaşamı ve kişiliği şekillenirken, çocukluk yaşamı boyunca direkt ya da dolaylı, bilinçli veya bilinçsizce başından geçen pek çok uyaranın etkisi altında kalmaktadırlar (Ülker, 2011). Ebeveynlerin çocuklarını büyütürken kullandıkları yöntemler ve iletişim tarzları çocuğun ilerleyen yaşlarında kuracağı sosyal ilişkilere etki etmektedir. Kök ailede sıcak, sevgi dolu ve empatik bir ortam sunulması, bireyin yaşamını olumlu etkileyerek sağlıklı bir yetişkin olarak topluma uyum sağlamasında ve olumlu kişilik özellikleri geliştirmesinde büyük önem taşımaktadır (Alkan, 2018).

Kök aile ilişkilerinin evliliğe etkilerini inceleyen kuramsal yaklaşımlar, kök ailede edinilen deneyimlerin, gözlemlerin ve anıların, bireylerin kendi sosyal ilişkileri ve evlilik ilişkileri üzerinde etkili olduğu vurgulanmaktadır.

Kuşaklar arası geçiş yaklaşımına göre, bireylerin evlilik ilişkisinde yaşadıkları zorluklar kök aile yaşantısında öğrendiklerinin bir uzantısıdır (Çoğalan, 2017). Kök aile yaşantıları, bireylerin ilişkilerinde bir temel oluşturmakta ve kök ailedeki değerler, davranışlar ve tutumlar yetişkinlikte kurulan ilişkilere yansımaktadır. Bireylerin çocukluk deneyimleri ve kök ailelerinden öğrendiklerinin yetişkinlik yaşamına temel teşkil ediyor olması, evlilikte yaşanan çatışmaların kuşaklar arası geçişi içi bir açıklama sayılmaktadır.

İkili ilişkiler pek çok çatışmaya yol açabilecek dinamiklere sahiptir. Evli çiftler mutlu da olsalar zaman zaman problem yaşamaları kaçınılmazdır. Bireylerin yaşanan sorunlar karşısında sergiledikleri tavırlar ilişki sürecine etki etmektedir. Çiftler arasında yaşanan çatışmalar kırıcı olabilmekte, kendilerini öfkeli, üzgün, hayal kırıklığına uğramış

hissetmelerine yol açabilmektedir. Bireyler böyle durumlarda yaşananlarla başa çıkabilmek için çeşitli çözüm yolları kullanmaktadırlar. Kırıcı yaşantıların üstesinden gelebilmek için kullanılabilecek çözüm yollarından biri de affetmektir.

Affetme, bireylerin kendisine karşı kusur işleyen, kendisini üzen birine karşı, hak etmediği halde, darılma, intikam alma, kin besleme gibi olumsuz duygularından vazgeçerek o kişiye sevgi ve merhamet göstermesidir (Enright ve Coyle, 1998). Bu kavram iki alt boyutta ele alınmaktadır. Bu boyutlar; kişinin kendini affetmesi ve kişinin kendisine zarar veren bir kişiyi affetmesi şeklindedir. Kendini affetme alt boyutu duygu ve düşünce boyutunda gerçekleşirken, başkalarını affetme davranış boyutunda gerçekleşmektedir (Bugay ve Demir, 2010).

Affetme süreçleri kişilik özelliklerinden etkilenmektedir. Benzer olaylar karşısında bazı bireylerin kolayca affetme davranışı gösterebilmesi, bazı bireylerin ise kin duygusu taşıması kişilik özelliklerinin affetmeye etkisini göstermektedir (Bugay, 2011). Affetmeye bakış açısı da bireylerin affetme sıklığına etki edebilmektedir. Affetme hakkında olumlu düşünen bir kişinin daha sık affetme davranışı sergilemesi beklenirken; affetmenin yanlış olduğunu düşünen ve zayıflık olarak değerlendiren bireylerin daha az affetme davranışı sergilemesi beklenmektedir (Reisoğlu, 2020). Yapılan araştırmalar ilişkilerde affedici rol oynayan bireylerin partnerine bağlı, ilişkiden daha fazla haz duyan bireyler olduklarını ortaya koymaktadır. Böyle bireylerin kurdukları ilişkileri devam ettirme eğiliminde oldukları, ilişkileri sürdürmeye istekli oldukları söylenebilir.

Affetme, insan ilişkilerinde oluşan olumsuz durumları ortadan kaldırarak, ilişkinin devam edebilecek duruma gelmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Kaya, 2015). Evlilik ilişkisi de kişiler arası ilişkilerin yoğun yaşandığı bir ilişki biçimi olması sebebiyle, affetme evlilikte önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla affetmenin bireylerin ruh sağlığı ve sosyal ilişkilerini olumlu yönde etkileyen bir değişken olduğu söylenebilir.

Her insanın ilk yaşam deneyimleri içerinde büyüdüğü ailede başlamaktadır. Birey dünyayı ailesinin kendisine sunduğu pencereden görmeye başlamakta ve yaşayarak öğrendikleriyle davranış ve düşünce kalıpları oluşturmaktadır. Bireylerin büyüdükleri aile ortamı yetişkinlikteki ruh sağlığı için önemli olduğundan, kök aile ilişkilerinin yetişkinlikteki iyi oluşa doğrudan etki edeceği düşünülmektedir (Akdağ, 2014). Kök ailedeki yaşam deneyimleri bireylerin affetmeye bakış açısına etki ederek affetme tutumlarına olumlu ve olumsuz yönde etki edebilmektedir. Bireylerin affetme becerisine en fazla ihtiyaç duydukları

ilişki biçimlerinden biri de evlilik ilişkisidir. Affetmenin ilişkilerin sürdürülebilirliğindeki rolü düşünüldüğünde, aile ve eşlerin mutluluğu için kritik bir önem taşımaktadır.

Evli bireylerin kök ailelerinden getirdikleri deneyimlerin ve oluşturdukları davranış kalıplarının affetme becerilerine etki ettiği düşünülmektedir. Yapılan araştırmalar incelendiğinde anne baba tutumlarının (Koç, 2021), bağlanma sitillerinin (Gürbüz, 2016), çocukluk çağı travmalarının (Sevinç, 2020), affetmeye ilişkin inançlarının (Reyisoğlu, 2020) affetme becerilerine etkisinin incelendiği görülmüştür. Evli bireylerde kök aile ilişkilerinin affetme becerilerine etkisine ilişkin bir araştırmaya ise rastlanılmamıştır. Bu sebeple araştırmada evli bireylerin kök aile ilişkilerinin affetme becerilerine etkisi incelenecektir.

1.2. Problem Cümlesi

Evli Bireylerin Kök Aile İlişkilerinin Affetme Becerilerine Etkisi Nasıldır?

1.3. Denenceler

1. Evli bireylerin kök aile ilişkileri ile affetme becerileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

2. Evli bireylerin cinsiyetlerine göre kök aile ilişkileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

3. Evli bireylerin cinsiyetlerine göre affetme becerileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

4. Evli bireylerin evlenme biçimine göre kök aile ilişkileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

5. Evli bireylerin evlenme biçimine göre affetme becerileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

1.4. Sayıltılar

1.Çalışmada kullanılan ölçekleri dolduran bireylerin yanıtları içtenlikle verdikleri varsayılmıştır.

2.Çalışmadaki envanter ve ölçeğin ölçülmek istenen değişkenleri ölçebileceği varsayılmıştır.

3.Çalışmanın örnekleminde bulunan evli bireyler evreni tam olarak temsil etmektedir.

1.5. Sınırlılıklar

1.Çalışmada ortaya çıkan bulgular, veri toplamak için kullanılan "Kök Aileyle İlişkiler Envanteri" ve "Kişilerarası İlişkilerde Affetme Ölçeği" ve "Kişisel Bilgi Formu" sorularıyla sınırlıdır.

2.Elde edilen veriler samsın ilinde yaşayan lise ve üzeri eğitim almış evli bireylerle sınırlıdır.

1.6. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada evli bireylerde kök aile ilişkilerinin affetme becerilerine etkisinin incelenmesi amaçlanmaktadır.

1.7. Araştırmanın Önemi

Kök aile, kişilerin doğup büyüdükleri, fiziksel, duygusal ve psikolojik olarak etkilendikleri aile olarak ifade edilmektedir (Çoğalan,2007). Evlilik de kök aile yaşantılarından etkilenen ilişki biçimlerinden biridir. Evli bireylerin kök ailelerinden getirdikleri davranış ve yaşam biçimi kalıpları kendi çekirdek aile yaşantılarına yansımaktadır (Yuyucu, 2022).

Kök aile deneyimleri bireyde bir arka plan oluşturarak geliştirecekleri tutum ve becerilerin niteliğine etki etmektedir. Affetme becerisi de yakın ilişkilerde belirleyici etkiye sahip değişkenlerden biridir.

Bireyler ilişkilerini sağlıklı bir şekilde sürdürebilmek hissettiği olumsuz duygulardan kurtulabilmek için affetmeye ihtiyaç duymaktadır (Kaya ve Peker, 2016). Gerek parçalanmış ailede gerekse tam aile de yetişmiş olsun, bireyler olumsuz deneyimler yaşamış olabilir ve bu deneyimler bireylerin başkalarını ve kendilerini affetme düzeylerine etki edebilmektedir.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde Affetme kavramının, yaşam doyumu, öz şefkat, bilişsel esneklik, bağlanma stilleri, anne baba stilleri ve çocukluk çağı travmaları; Kök aile kavramının da evlilik uyumu, psikolojik iyi oluş, öz şefkat, benlik saygısı değişkenleriyle incelendiği görülmüştür. Fakat alanyazın taramasında kök aile ilişkilerinin affetme becerileri üzerine nasıl etki ettiği yönünde bir çalışmaya rastlanmamıştır.

Boşanma olaylarının gittikçe arttığı, evliliğe bakış açısının değiştiği günümüzde evlilik bağını kuvvetlendirecek ve evlilik sorunlarına çözüm getirebilecek her türlü değişken önem taşımaktadır. Bu araştırmanın da evli bireyler üzerinde yapılacak çalışmalarda yol gösterici olduğu düşünülmektedir. Kök aile ile affetme becerileri arasındaki ilişkinin olup olmadığının incelenmesi ileride yapılacak kuramsal ve uygulamalı çalışmalar için alanyazına katkı sağlayacaktır.

1.8. Tanımlar

Evlilik: Evlilik, kadın ve erkeği resmi olarak birleştiren, onların dünyaya getirdiği çocuklarına sosyal bir konum kazandıran, yasal olarak devletin kontrolü altında bulunan, kurumsallaşmış bir ilişkiler sistemidir (Özgüven, 2001).

Kök Aile: Doğumdan itibaren çocukluk yıllarımızın çoğunu ya da tamamını beraber geçirdiğimiz kişilerden oluşan ailemiz kök aile olarak tanımlanmaktadır (Cihan Güngör, 2007).

Affetme: Bir kişinin başkasına karşı duyduğu kızgınlık, öfke veya suçu bağışlama arzusu olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2023).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1.KÖK AİLE KAVRAMI

İnsanlar doğdukları andan itibaren bir sosyal gruba dâhil olurlar. İnsan davranışlarının oluşmasında, şekillenmesinde ve yönlendirilmesindeki en etkili ve ilk sosyal grup ailedir. Doğumdan itibaren çocukluk yıllarımızın çoğunu ya da tamamını beraber geçirdiğimiz kişilerden oluşan aile, kök aile olarak tanımlanmaktadır (Cihan Güngör, 2007).

Bireylerin yaşamları üzerinde son derece etkili olan kök aile, insanların en önemli sosyal bağlarından biridir (Akar, 2019). Kök ailede yaşanan deneyimlerin kişiliğin şekillenmesi üzerinde etkili olduğu düşüncesi alanyazında sıkça karşımıza çıkmaktadır. Aile sadece anne baba ve çocukların fiziksel olarak bir araya gelip duygusal bazı paylaşımlarda bulunmasından ibaret değildir. Ailenin kişinin karakterinin ve ileriye dönük davranış örüntülerinin oluşmasında yadsınamaz bir payı vardır. Bireyler büyürken ailelerinden öğrendikleri davranış ve düşünce örüntülerini, bilinçli ya da bilinçsiz olarak yeni kurdukları ailelerine yansıtmaktadırlar (Gülyüksel Akdağ ve Cihangir Çankaya, 2015).

Aile danışma kuramlarına bakıldığında konu ile alakalı birçok düşünceye rastlanmaktadır. Bu kuramlardan bir tanesi de Murray Bowen'ın Bowen Aile Terapisidir. Bowen'a (1978) göre bireyler evlilik sürecini, kök ailesini mükemmelleştirerek yeniden inşa etme anlayışına dayandırmakta, bu da eşlerin birbirini kök ailelerinden edindikleri kalıplara uymaya zorlamasına sebep olmaktadır. Eşler evliliğe sadece kök aileden edindikleri düşünce ve davranış kalıplarıyla değil, kök aileden getirdikleri farklılaşma düzeyleriyle de adım atmaktadırlar (Bowen,1981).

Farklılaşma, Bowen'ın aile danışmanlığı kuramının önemli kavramlarından biridir. Kişinin duygu, düşünce boyutunda kendisini kök ailesinden ayırabilmesini ifade eder. Benlik farklılaşma düzeyi ne kadar yüksekse aile içerisinde uyumsuzluk yaşanma olasılığı o kadar yüksek olurken, farklılaşma düzeyi ne kadar düşükse evlilikle ilgili duygusal bağlılığın da o kadar derin olacağı düşünülmektedir (Nazlı, 2014).

Bowen'in Aile Danışmanlığı Kuramındaki benlik farklılaşması kavramına göre iki tür farklılaşma vardır. Biri, bireyin bilişsel ve duygusal olarak kendisini ailesinden ayırt edebilmesi, diğeri bireyin kendi duygusal ve bilişsel süreçlerini birbirinden ayırt edebilmesidir (Bowen, 1978). Birinci boyutta birlik ve bireysellik dengesinin korunması önem taşımaktadır; farklılaşma düzeyleri yüksek bireyler kendi bireyselliklerini korurken bir yandan başkalarıyla esnek ilişkiler kurabilirler (Klever, 2009). İkinci boyutta gerçek yaşamı duygulardan ayırt edebilmek önem taşımaktadır çünkü farklılaşma düzeyi düşük olan bireyler hayatlarında duygusal kararlar alarak heyecanlarından dolayı bilişsel yeteneklerini kullanamamaktadır. Bowen'a göre insanların şu andaki ilişki biçimleri geçmiş kuşakların kişisel özellikleriyle ilişkili olduğundan, yaşanan çatışmalar ancak geçmişteki ilişki örüntülerinin deşifre edilerek değiştirilmesiyle çözüme erişebilmektedir (Bowen,1981). Çözülemeyen her çatışma ve davranış ileride kendini tekrar etme olasılığına sahip olacaktır.

Alanyazındaki kuramsal yaklaşımlar bireyin kişiliğine, gelişimine ve ilişkilerine etki eden temel unsurlardan birinin kök aile olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşımlardan biri olan Psikanalitik teori erken çocukluk yaşantılarının yetişkinlik dönemine fazlaca etki ettiğini, bireylerin kişiliğinin oluşmasında ailesinin başrolde olduğunu ifade etmektedir (Goldenberg ve Goldenberg,1996). Bu düşünceye göre kök aile etkileri kişinin ileride nasıl bir yaşam şekline sahip olacağını etkilemektedir.

Diğer bir yaklaşım ise bağlanma kuramıdır. Bu kuram gelişimim devamlı olduğu teorisini savunur. Bireyin kendisine bakım veren kişilerle kurduğu ilişkiler bütünü gelecekte kuracağı ilişki biçimlerini belirlemektedir (Özaydınlık, 2014). Bowlby'e göre kişinin anne babasıyla yaşadığı deneyimler, yaşantılar ile kendi yetişkinliğindeki karşı cinsle ilişkileri ve çocuklarına uyguladığı ebeveyn tutumları arasında bir sebep sonuç ilişkisi söz konusudur (Öztürk,Türel,Oğur, 2020). Bu yaklaşıma göre gelecek nesillerin ruh sağlığının kilit noktası başarılı ebeveynliktir ve çocuk ile onu yetiştirenler arasındaki duygusal bağ ne kadar kaliteli ise çocuğun psikolojik gelişimi de o derece olumlu etkilenir (Akdağ, 2014). Çocukluk yıllarından başlayarak sevilme, değerli hissetme duygularını kendisine bakım veren kişilerden almış olan kişiler oluşturdukları olumlu şemalardan dolayı kendilerini mutlu hisseden, kendilerine güvenen bireyler olurlar (Gültekin, 2010).

Kök aile kavramının önemini vurgulayan yaklaşımlardan biri de Adlerian yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre bireylerin yetişkinlikteki yaşam tarzlarının temelinde aileleriyle kurdukları ilişkiler yatar ve dolayısıyla aileler ile kurulan bu ilişkilerdeki yaşam tarzları yetişkinlik yaşantılarına taşınır (Corey, 2008). Bu nedenlerdir ki geçmişte yapılan yanlışlar gelecekte cesaretli olamama, işbirliği yapamama gibi problemlerin ortaya çıkmasına sebep olarak kişiyi yakalayacaktır (Akdağ, 2014). Bireyin dünyayı algılamasında yetiştiği ev ortamı ve başlangıçtaki algılamaları paralellik gösterir (Watts, 2003; Akt. Çoğalan 2017).

2.2. KÖK AİLE İLE İLİŞKİLERİN İLİŞKİLİ OLDUĞU DEĞİŞKENLERLE ALAKALI ÇALIŞMALAR

2.2.1. Yurt İçinde Yapılan Çalışmalar

Akar (2019) yaptığı araştırmada kök aile işlevselliği ve evli çiftlerin ilişki kalitesi arasındaki ilişkiyi 173 evli birey arasında incelemiştir. Ayrıca benlik ayrışması ve bağlanma kaygısının bu ilişkideki etkisini araştırmıştır. Araştırma sonucuna göre kök aile işlevselliği ile bağlanma kaygısı ilişkisinin negatif ve anlamlı, çiftlerin ilişki kalitesiyle benliğin ayrımlaşması ilişkisinde ise pozitif ve anlamlı düzeyde ilişkiler bulunmuştur. Benliğin ayrımlaşması ve bağlanma kaygısının kök ailedeki işlevsellik ve çiftlerin uyumu üzerindeki etkisinin anlamlı olduğu görülmüştür.

Yuyucu'nun (2022) evli bireylerde kök aile ilişkileri, evlilik uyumu ve psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkileri incelediği araştırmasına 644 evli ve çocuklu bireyin katılım

göstermiştir. Araştırmada ölçeklerin ve alt boyutların tümü arasında pozitif yönlü ve istatiksel olarak anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Kök aile ilişkileri ölçeği ile evlilikte uyum arasında pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Kök aile ilişkileri ve psikolojik iyi oluş arasında da pozitif yönlü ve orta düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Evlilikte uyum ve psikolojik iyi oluş arasında ise pozitif yönlü ama yüksek düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Bilgin (2022) evli bireylerde öz şefkat ve kök aile ilişkileri adlı araştırmasında evli bireylerin kök aile ilişkilerinin öz şefkatlerini ne derece yordadığını ve aralarında anlamlı bir ilişki olup olmadığını incelemiştir. 537 kişinin katılım gösterdiği araştırmaya göre bireylerin kök aileyle ilişkileri öz şefkat düzeylerini yordamaktadır. Olumlu yönde algılanan kök aile ilişkileri bireyin öz şefkati üzerinde etkili olmaktadır.

2.2.2. Yurt Dışında Yapılan Çalışmalar

Sabatelli ve Bartle-Haring (2003)'in yapmış oldukları çalışmada evlilerin kök aile deneyimleri ile evlilik uyumları arasındaki ilişki incelenmiştir. Araştırma yaş ortalaması 47 olan, 5 ila 37 yıl arasında evli kalmış 125 çift üzerinde yapılmıştır. Araştırmaya göre her iki cinsiyette de kök aile tecrübeleriyle evlilik uyumu arasında anlamlı ilişki bulunmaktadır.

Ghoroghi, Hassan ile Baba'nın (2012) yaptığı araştırmada kök aile ilişkileriyle evlilik uyumu arasındaki ilişki incelenmiştir. Çalışmaya Malezya'da master öğrenimini sürdüren İranlı 220 evli kişi katılmıştır. Araştırma sonucuna göre kök aile ilişkileriyle evlilik uyumları arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki varken cinsiyete dayalı olarak kök aileyle anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür.

Costa-Ramalho, Marques-Pinto ve Ribeiro (2017), evli çiftlerde kök aile deneyimleri, evlilik uyumları ve başa çıkma arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Araştırma kök aile deneyimleri ile ilişki doyumunun ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca araştırmada kadınların başa çıkma davranışlarının, kök aile deneyimlerinin gerçek fikir birliği ve ilişki doyumu üzerindeki etkisini azalttığı saptanmıştır (Akt. Öselemiş, 2022).

2.3. AFFETME KAVRAMI

Affetme kavramı din, felsefe alanında çokça, psikoloji alanında ise sınırlı olarak kendine yer bulmuş, her alan kendine göre tanımlar ve değerlendirmeler yapmıştır. Alanyazın

incelendiğinde affetmenin ortak bir tanımının bulunmadığını söylemek mümkündür. Affetme kavramına en fazla sahip çıkan alan din olmuştur. Din, affetmenin dini bir vecibeyi yerine getirdiği inancı ile kişiye huzur duygusunu tattırır (Scobie ve Scobie, 1998).

1980'li yıllarda affetmenin dini bir kavram olarak görülmesi psikolojide daha az ilgi görmesine sebep olmuştur, 90lı yıllara gelindiğinde ise psikoloji alanında kendine yer bulmaya başlayan bu kavram ile ilgili araştırmalar son yirmi yılda artış göstermiştir (McCullough, Worthington ve Rachal, 1997; Akt. Güven, Erdem, 2020). Psikoloji bilimi affetmenin incinen birey üzerindeki negatif deneyimlerin olumsuz etkisine odaklanır. Felsefe ise affetmenin ahlaki boyutunu dikkate alarak kişilerarası affetme üzerinde durur.

Tarih boyunca affetmeye olumlu bir anlam yüklenilmiş, affetmek olumlu bir kişilik özelliği olarak değer görmüştür. Affetmeyi daha iyi anlayabilmek ve değerlendirebilmek için affetme ile karıştırılan ve affetme yerine kullanılan kavramları da tanımlamak gerekir. Bunlar uzlaşma, unutmak, göz yumma ve mazur görme kavramlarıdır.

Uzlaşma, tarafların yaşanan problem sonrasında ilişkiyi sürdürme konusundaki pazarlığı olduğundan uzlaşmada tarafların üzerine düşen ilişkiyi iyileştirmek gibi sorumluluklar vardır, fakat uzlaşmada affetme yine de gerçekleşememiş olabilir (Güven ve Erdem, 2020).

Unutmak kişinin başından geçen olay ya da olayları belleğinden uzaklaştırması olarak tanımlanabilir ama unutmada var olan problem çözülmez (Reisoğlu, 2020). Affetme de ise geçmişte meydana gelmiş örseleyici olayın verdiği acıyı iyileştirmek vardır (Güven ve Erdem, 2020).

Mazur görmede kişi kendisine yapılan hatanın farkındadır; ama hatayı yapanın haklı bir sebebi olduğuna inanır (Çolak, 2014).

Göz yumma durumunda ise kişinin yaşadığı kırgınlık ve kızgınlık duygusunu kabul etmeyerek ilişkiye devam etmesidir (Scobie ve Scobie, 1998). Bu düşünceye göre ortada affetmeyi gerektirecek bir durum yoktur (Satıcı, 2016).

Affetme ile ilgili araştırmalardan biri de affetmeyi kolaylaştırıcı unsurlardır. Çardak'a (2012) göre, suçlunun özür dilemesi, suçluya karşı duyulan duygudaşlık, verilen zararın şiddeti affetmeyi kolaylaştıran unsurlardır. Bunun yanı sıra kişinin şemalarında var olan ve kendi deneyimleri ile oluşturduğu modellemeler de affetmeyi kolaylaştırır.

Kişilik özelliklerinin de affetme üzerindeki etkisi oldukça fazladır. Affetme bireyin kişilik özelliklerine göre farklılık gösterdiğinden bazı bireyler kolay affedebilirken bazıları için bu çok kolay olmayabilir (Bugay ve Demir, 2011). Uyumlu insanlar için affetmek ilişkileri korumak ve sürdürmek için yararlı bir davranış olduğundan uyumlu kişilik özelliklerinin affetmeyi kolaylaştıran bir etken olduğu söylenebilir.

Affetme ile ilişkilendireceğimiz diğer bir kavram da dindarlıktır. Tüm kutsal kitaplarda affetmeden bahsedildiği ve affetme bütün dinler için önemli bir kavram olduğundan dolayı affetme ve dindarlık ilişkisi birçok araştırmaya konu olmuştur (Ceyhan, 2019).

Affetme kavramının alayazın incelendiğinde kendini affetme, başkalarını affetme, durumu affetme olarak üç başlık altında toplandığı görülmektedir.

Affetme, kişilerarası bir süreç olarak değerlendirildiğinden kendini affetmenin türler arasında üzerinde en az durulan kavram olduğu görülmektedir. Soyut bir kavram olarak karşımıza çıkan kendini affetme, başkasını affetme ya da affedilmeye göre daha karmaşık ve zorlu bir süreçtir (Koç, 2021). Affetmenin iki şekli vardır: Birincisi kişinin kendine zarar verme sebebiyle kendini affetmesi, ikincisi ise kişinin başkasında oluşturduğu incinme sebebiyle kendisini affetmesidir (Besim, 2017).

Başkalarını Affetme, alanyazında birçok farklı şekilde tanımlanmıştır. Enright (1991) göre affetmek suçluya karşı duyulan olumsuz duygulardan vazgeçerek suçluya karşı merhamet ve sevgi göstermektir (Sağduyu, 2022). Taysi (2007)'ye göre ise başkalarını affetme evlilikte hasara uğramış güven ilişkisini yeniden yapılandırabilecek, evlilikte yaşanan çatışma ve travmalar için kullanılabilecek iyi bir psikolojik iyileşme yöntemidir.

Tüm bu tanımlar göstermektedir ki başkalarını affetme kişilerin olumsuz duygularını fark etmesine, duygularıyla baş etmesine destek olmaktadır.

Durumu affetme, kontrolümüz dışında meydana gelen doğal afet, hastalık, kaza gibi olayları affetmeyi ifade etmektedir. Thompson vd. (2005) kişinin kontrolü dışında meydana gelen olaylara karşı geliştirdiği olumsuz duygulardan vazgeçebilmeyi durumu affetme olarak tanımlamıştır. Örneğin kişi beklenmedik bir anda hayatını sarsacak ve sağlamlık algısını bozacak bir olayla karşı karşıya kaldığında kendini umutsuz hissederek "neden benim başıma geldi" sorusunu sorabilir. Zamanla olaya karşı bakış açısını değiştirerek duygularını olumluya dönüştürse durumu affetmiş olacaktır.

2.4. AFFETME İLE İLİŞKİLİ ARAŞTIRMALAR

2.4.1.Yurt İçinde Yapılan Araştırmalar

Akpınar (2019) araştırmasında bağlanma stillerinin ve affetme düzeyinin evlilik uyumuna etkisini incelemiştir. Araştırma grubunu 210 evli birey oluşturmuştur. Araştırma sonucunda evli kişilerin bağlanma stillerinin ve affetme düzeylerinin evlilik uyumunu anlamlı düzeyde yordadığı ayrıca evli kişilerin affetme düzeyleri yükseldikçe evlilik hayatlarındaki ilişki tarzı düzeylerinin de yükseldiği görülmüştür.

Sevinç (2020) 344 evli birey üzerinde yaptığı çalışmada evli bireylerin çocukluk çağı travmalarının ve affetmenin evlilik uyumları üzerindeki etkisini incelemiş ve anlamlı bulgular bulmuştur. Buna göre çocukluk çağı travmaları toplam puanı, evlilik uyumu toplam puanı negatif yönde anlamlı düzeyde yordamaktadır.

Koç (2021) tarafından yetişkinlerin bağlanma stilleri ve anne baba tutumlarının affetme esnekliğine etkisi incelenmiştir. 459 kişi üzerinde yapılan araştırma sonucuna göre anne babadan algılanan kabul/ilgi/sevgi düzeyi arttıkça affetme esnekliğinin artacağı söylenebilmektedir.

2.4.2. Yurt Dışında Yapılan Araştırmalar

Thampson vd. (2005), Heartland Affetme Ölçeği geliştirme sürecinde yaptıkları araştırmada, yaşam doyumu ve olumlu duyguların kendini ve başkasını affetme alt boyutlarıyla pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ansiyete, öfke ve olumsuz duyguların ise kendini affetme ve başkalarını affetme alt boyutları arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Neta ve Mullet (2004) üniversite öğrencilerinin utangaçlık, affetme, özsaygı, algılanan yalnızlık ve benlik algısı arasındaki ilişkileri değerlendirmiş affetme ile özsaygı arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır. Araştırmadan elde edilen sonuçlara göre bağımlı benlik algısına sahip olan kişilerin affetmeye daha eğilimli olduğu görülmüştür.

3. YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, evreni, örneklemi, veri toplama araçları, verilerin toplanması ve toplanan verileri çözümleme tekniklerine ilişkin bilgiler paylaşılacaktır.

3.1. Araştırma Modeli

Evli bireylerde kök aile ilişkilerinin affetme becerilerine etkisini incelemek için yapılan bu çalışma, tarama modelinde betimsel bir çalışmadır. Verilerin toplanması için anket yolu, çözümlenmesinde ve yorumlanmasında istatistiki metotlar kullanılmıştır.

3.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Samsun ilinde yaşayan lise üzeri eğitim düzeyine sahip evli bireyler oluşturmaktadır. Lise ve üstü eğitim düzeyi olmasının nedeni araştırmada kullanılan Kök Aileyle İlişkiler Envanteri'nin lise ve üstü eğitim düzeyindeki evli bireylere uygulanabilir olmasıdır.

Araştırmanın örneklemini ise Samsun ili ve ilçelerinde ikamet eden ve gelişigüzel örnekleme yöntemiyle seçilen en az lise mezunu, 365 evli birey oluşturmaktadır. Örnekleme ilişkin tanımlayıcı bilgiler aşağıda verilmiştir.

Çizelge-1. Örneklemi Oluşturan Evli Bireylerin Cinsiyete ve Evlenme Biçimine Göre Dağılımları

Değişkenler	**n**	**%**
Cinsiyet		
Kadın	290	79,5
Erkek	75	20,5
Evlenme Biçimi		

Görücü Usulü	83	22,7
Flört	282	77,3
Toplam	365	100

Çizelge-1'e bakıldığında araştırmaya katılan evli bireylerin % 79,5'i kadın, % 20,5'i ise erkektir. Çalışmaya katılan evli bireylerin evlenme biçimlerinden % 22,7'si Görücü Usulü, % 77,3'ü Flört olarak görülmektedir. Araştırmaya toplam 365 evli birey gönüllü olarak katılım sağlamıştır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Araştırma için ihtiyaç duyulan verilerin toplanmasında Kaya (2019) tarafından geliştirilen "Kişilerarası İlişkilerde Affetme Ölçeği", Cihan Güngör (2007) tarafından geliştirilen "Kök Aile İlişkileri Envanteri" ile araştırmacının ilgili literatür taranarak oluşturduğu Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır.

3.3.1. Kök Aile İlişkileri Envanteri

Kök Aile İlişkileri Envanteri (KAİE), Cihan Güngör (2007) tarafından, bireylerin yetiştirdikleri ailenin yapı ve özelliklerini fiziksel, duygusal ve psikolojik etkilerini ölçmek amacıyla geliştirilmiştir. KAİE 21 maddeden ve üç alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin alt boyutları anne ile ilişkiler, baba ile ilişkiler ve aile ile ilişkiler olarak adlandırılmıştır. Ölçeğin puanlaması evet ( ) hayır ( ) şeklinde düzenlenmiştir. KAİE en az lise ve üzerinde eğitim düzeyine sahip ve evli bireylere uygulanabilmektedir. Yapılan analizler sonucunda ölçeğin bireylerin kök aileleriyle ilişkilerindeki sağlıklı oluşuyla ilgili bilgi verebilecek geçerli ve güvenilirlikte bir envanter olduğu görülmüştür.

3.3.2. Kişilerarası Affetme Ölçeği

Kişilerarası İlişkilerde Affetme Ölçeği (KİAÖ) yetişkinlerde affetmeyi ölçmek amacıyla Kaya (2019) tarafından geliştirilmiştir. KİAÖ, 14 maddeden oluşan üç boyutlu bir yapıdadır. Ölçeğin alt boyutları durumu affetme soruna yönelme ve olumluya odaklanma olarak adlandırılmıştır. Tamamı olumlu olan maddeler 5'li likert tipinde bir cevaplama anahtarına sahiptir. Yapılan istatistikler analizler sonucunda KİAÖ'nün yetişkinlerde kişilerarası ilişkilerde affetmeyi ölçmede kullanılabilecek geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu tespit edilmiştir.

3.3.3. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacının hazırladığı kişisel bilgi formunda bireylere cinsiyet, eğitim düzeyi, evlenme biçimi, çocuk sahibi olma durumu ve iş durumu bilgilerine ilişkin sorular yöneltilmiştir.

3.4. Verilerin Toplanması ve Analizi

Toplanan veriler SPSS 20 paket programı aracılığıyla analiz işlemleri yapılmıştır. George ve Mallery (2010) değişkenler arası basıklık ve çarpıklık değerlerinin ±2 Aralığında olması halinde değişkenlerin normal dağılım gösterdiğini kabul etmişlerdir. Araştırmada elde edilen bulguların analizleri sonrasında değişkenler arasındaki çarpıklık değerlerinin -,553 ile -,097 arasında; basıklık değerlerinin ise -,509 ile 1,208 arasında olduğu ortaya konmuştur. Bu analizler sonucunda verilerin normal dağılım gösterdikleri varsayılmıştır. Toplanan verilerin analiz aşamasında tanımlayıcı istatistikler kullanılmıştır. Verilerin analizleri korelasyon ve bağımsız örnek t-Testi yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Tüm bu analizlerin sonuçları literatür verileri doğrultusunda değerlendirilerek tartışma ve öneriler kısmında paylaşılmıştır.

4. BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın denencelerine göre toplanan bilgilerin istatistiksel analizleri yapılmış ve sonuçlar tablolar halinde gösterilmiştir.

Evli bireylerin kök aile ilişkileri ile affetme becerileri arasındaki ilişkiye bakmak için Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı kullanılmıştır. Korelasyon katsayısının mutlak değer olarak 0.70-1.00 aralığında olması yüksek düzeyde ilişkiyi, 0.70-0.30 aralığında

olması orta düzeyde ilişkiyi, 0.30-0.00 aralığında olması düşük düzeyde ilişkiyi belirtmektedir (Büyüköztürk, 2012).

4.1. Evli Bireylerin Kök Aile İlişkileri İle Affetme Becerilerine İlişkin Bulgular

Denence 1. Evli bireylerin kök aile ilişkileri ile affetme becerileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Evli bireylerin kök aile ilişkileri ile affetme becerileri arasında pozitif yönde ($r = .155$; $p<.01$) düşük düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Sonuçlar Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2: Evli Bireylerin Kök Aile İlişkileri ile Affetme Becerileri Puanlarına Ait Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Analizi Sonuçları

	N	r	p
Kök Aile İlişkileri Affetme Becerileri	365	.155	.003*

*p<.01

4.2. Evli Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Kök Aile İlişkilerine Yönelik Bulgular

Denence 2. Evli bireylerin cinsiyetlerine göre kök aile ilişkileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Evli bireylerin cinsiyetlerine göre kök aile ilişkileri puanlarını gösteren t-testi sonucu Çizelge 3'de gösterilmiştir.

Çizelge 3. Evli Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Kök Aile İlişkilerinin İncelenmesi

Cinsiyet	N	X	SS	Sd	t	p
Kadın	290	12,11	3,51	365	-2,26	0.02
Erkek	75	13,13	3,41			

p<.05

Çizelge 3 incelendiğinde evli kadınların kök aile ilişkileri puan ortalamaları 12,11, evli erkeklerin kök aile ilişkileri puan ortalamaları ise 13,13'tür. Evli bireylerin cinsiyetlerine göre kök aile ilişkileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (t[365]= -2,26; p<.05).

4.3. Evli Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Affetme Becerilerine Yönelik Bulgular

Denence 3. Evli bireylerin cinsiyetlerine göre affetme becerileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Evli bireylerin cinsiyetlerine göre affetme becerileri puanlarını gösteren t-testi sonucu Çizelge 4'te gösterilmiştir.

Çizelge 4. Evli Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Affetme Becerilerinin İncelenmesi

Cinsiyet	N	X	SS	Sd	t	p
Kadın	290	49,82	6,92	365	-2,68	0.008
Erkek	75	52,24	7,11			

p<.05

Çizelge 4 incelendiğinde evli kadınların affetme becerileri puan ortalamaları 49,82, evli erkeklerin affetme becerileri puan ortalamaları ise 52,24'tür. Evli bireylerin cinsiyetlerine göre affetme becerileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (t[365]= -2,68; p<.05).

4.4. Evli Bireylerin Evlenme Biçimine Göre Kök Aile İlişkilerine Yönelik Bulgular

Denence 4. Evli bireylerin evlenme biçimine göre kök aile ilişkileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Evli bireylerin evlenme biçimine göre kök aile ilişkileri puanlarını gösteren t-testi sonucu Çizelge 5'te gösterilmiştir.

Çizelge 5. Evli Bireylerin Evlenme Biçimine Göre Kök Aile İlişkilerinin İncelenmesi

Evlenme Biçimi	N	X	SS	Sd	t	p
Görücü	83	12,27	3,59	365	-,164	0.870
Flört	282	12,34	3,49			

p<.05

Çizelge 5 incelendiğinde görücü usulü ile evlenen bireylerin kök aile ilişkileri puan ortalamaları 12,27, flört ile evlenen bireylerin kök aile ilişkileri puan ortalamaları ise 12,34'tür. Evli bireylerin evlenme biçimine göre kök aile ilişkileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır (t[365]= -,164; p>.05).

4.5. Evli Bireylerin Evlenme Biçimine Göre Affetme Becerilerine İlişkin Bulgular

Denence 5. Evli bireylerin evlenme biçimine göre affetme becerileri arasında anlamlı bir ilişki vardır.

Evli bireylerin evlenme biçimine göre affetme becerileri puanlarını gösteren t-testi sonucu Çizelge 6'te gösterilmiştir.

Çizelge 6. Evli Bireylerin Evlenme Biçimine Göre Affetme Becerilerinin İncelenmesi

Evlenme Biçimi	N	X	SS	Sd	t	p
Görücü	83	51,86	7,10	365	2,28	0.02
Flört	282	49,86	6,95			

p<.05

Çizelge 6 incelendiğinde görücü usulü ile evlenen bireylerin affetme becerileri puan ortalamaları 51,86, flört ile evlenen bireylerin affetme becerileri puan ortalamaları ise 49,86'dır.

Evli bireylerin evlenme biçimine göre affetme becerileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (t[365]= 2,28; p<.05).

5. TARTIŞMA ve YORUM

Bu bölümde evli bireylerin kök aile ilişkileri ile affetme düzeyleri arasındaki ilişki cinsiyet ve evlenme biçimi değişkenlerine göre tartışılmış ve yorumlanmıştır.

Çalışmada 5 denece kurulmuş ve test edilmiştir. Bu denencelerden 1. 2. ,3.,5. denenceler kabul edilmiş, 4. denence reddedilmiştir.

5.1. Evli Bireylerin Kök Aile İlişkileri İle Affetme Becerileri Arasındaki İlişkinin Tartışma Ve Yorumu

Araştırma bulguları incelendiğinde katılımcıların kök aileyle ilişkiler envanteri ve alt ölçeklerinden (anne ile ilişkiler, baba ile ilişkiler, aile ortamı) aldıkları puanlar ile kişilerarası ilişkilerde affetme ölçeğinden aldıkları puanlar arasında pozitif yönde düşük düzeyde anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur.

Konu ile ilgili alanyazın incelendiğinde benzer sonuçlara rastlanılmıştır. Ülker (2011) yaptığı araştırmada, evlilik çatışmasının sıklık ve yaygınlığını bazı değişkenlere göre yordamış ve kök aile ilişkilerini olumlu olarak değerlendiren bireylerin kendi evliliklerinde daha az evlilik çatışması yaşadığı sonucuna varmıştır. Yuyucu (2011) kök aile ilişkileri ile psikolojik iyi oluş arasındaki ilişkiyi incelediği araştırmada, kök aile ilişkilerinin psikolojik iyi oluş üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Bu ve benzeri araştırma sonuçlarından yola çıkarak söylenebilir ki kişinin içinde doğup büyüdüğü, evlenene kadar bağlı olduğu kök ailesinden getirdiği birçok duygu, davranış, ilişki biçimi kişinin kendi ilişkilerinde de belirleyici olmaktadır. Eşlerin kendi aralarında kullandıkları ifadeler, yaşanan sorunlarla başa çıkma yöntemleri, olaylar karşısındaki olumlu ya da olumsuz yaklaşımları kendi kök ailelerinden getirdikleri davranış biçimleri üzerine inşa edilmektedir. Affetme becerisi de kök aile ilişkilerinden etkilenen değişkenlerden biridir. Affetmenin ikili ilişkilerin niteliğini etkileyen önemli bir beceri olduğu düşünüldüğünde, kök aile ilişkilerinin bireylerin evlilik doyumu ve ilişki memnuniyeti durumlarına da etki edeceği söylenebilir.

5.2. Evli Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Kök Aile İlişkilerinin Tartışma Ve Yorumu

Bu denenceden elde edilen bulgulara göre evli bireylerin cinsiyetlerine göre kök aile ilişkileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Evli kadınların kök aile ilişkileri puan ortalamaları 12,11; evli erkeklerin kök aile ilişkileri puan ortalamaları ise 13,13'tür.

Konu ile ilgili çalışmalar incelendiğinde, bu konuda çalışan araştırmacıların farklı sonuçlara ulaştığı görülmüştür. Yuyucu (2022) yaptığı araştırmada kök aile ilişkilerinin, katılımcıların cinsiyetine göre istatistiksel olarak anlamlı bir fark göstermediğini bulurken, Bilgin (2022) araştırmasında Kök Aileyle İlişkiler Envanteri'nden alınan toplam puanın cinsiyete göre anlamlı farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır. Ortalama değere bakıldığında kadınların kök aileyle ilişki düzeylerinin erkeklere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Ayrıca Çoğalan (2017) tarafından yapılan araştırma sonucunda da kök aileyle ilişkilerde, cinsiyet değişkeni bakımından anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Buradan hareketle çalışmaların cinsiyet değişkeni bakımından farklı sonuçlar gösterdiği söylenebilir.

Alanyazındaki araştırma bulgularında kök aile ilişkilerinin cinsiyet değişkenine göre farklı sonuçlar göstermesi, araştırmaların yapıldığı örneklemlerin büyüklüğü, sosyo-kültürel durumu gibi özelliklerine bağlanabilir. Genel bir değerlendirme yapıldığında, erkek-kadın fark etmeksizin tüm bireylerin kök aile ilişkilerinin etkisini taşıdıkları söylenebilir. Yapılan bu araştırma özelinde ise erkeklerin Kök Aileyle İlişkiler Envanteri'nden kadınlara göre daha yüksek puan almaları, kadınların kök aile yaşantılarını daha eleştirel bir şekilde değerlendirme eğiliminde olmalarıyla açıklanabilir.

5.3. Evli Bireylerin Cinsiyetlerine Göre Affetme Becerilerinin Tartışma Ve Yorumu

Bu deneceden elde edilen bulgulara göre evli bireylerin cinsiyetlerine göre affetme becerileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Evli kadınların affetme becerileri puan ortalamaları 49,82; evli erkeklerin affetme becerileri puan ortalamaları ise 52,24'tür.

Yapılan araştırmalar incelendiğinde sonuçların farklılaştığı görülmektedir. Ceyhan ve Özteke-Kozan (2021) evli bireylerin psikolojik ihtiyaçlar ve bağlanma stillerinin affetmelerini yordamasına ilişkin yaptıkları çalışmada, affetmenin cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşmıştır. Fırat (2021)'in yaptığı araştırmada ise affetmenin ne olduğunu bilme ve bu bilgiyi içselleştirme açısından cinsiyetler arasında bir fark

görülmemektedir. Bankoğlu (2022) affetmenin çeşitli demografik değişkenlerle arasındaki korelasyonu incelemiş, cinsiyet ile kendini affetme, başkalarını affetme ve durumu affetme arasında anlamlı bir ilişki görülmemiştir.

Ermumcu (2014) evli çiftlerin bağışlama sürecini incelediği araştırmada erkeklerin kadınlara göre daha affedici olduğu sonucuna ulaşmış, Seyfi (2017) ise araştırmasında kadınların erkeklerden daha affedici olduğu sonucuna ulaşmıştır. Alanyazında araştırmadan elde edilen bulguları destekleyen araştırmalar olduğu gibi desteklemeyen bulgular da mevcuttur. Bulguların çelişkili olması cinsiyet değişkeninin bireylerin affetme becerilerini etkileyip etkilememe durumunun yorumlanmasını güçleştirmektedir. Elde edilen bulguların çeşitliliğinin araştırmaların yapıldığı örneklemlerin değişiklik göstermesine bağlı olduğu söylenebilir. Affetme becerilerine cinsiyetin etkisini daha net ortaya koyabilmek için daha fazla araştırma yapılması gerekebilir.

5.4. Evli Bireylerin Evlenme Biçimine Göre Kök Aile İlişkilerinin Tartışma Ve Yorumu

Bu denenceden elde edilen bulgulara göre evli bireylerin evlenme biçimine göre kök aile ilişkileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Görücü usulü ile evlenen bireylerin kök aile ilişkileri puan ortalamaları 12,27; flört ile evlenen bireylerin kök aile ilişkileri puan ortalamaları ise 12,34'tür.

Konu ile ilgili yapılan araştırmalar incelendiğinde kök aile kavramı ile evlenme biçiminin değerlendirildiği çok az çalışma olduğu görülmektedir. Bilgin (2022) yaptığı araştırmada Kök Aileyle İlişkiler Envanteri'nden alınan puan ile evlenme kararı değişkeni arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Araştırma sonucuna göre, 'Kendi seçimim, ailemin onayıyla ve görücü usulüyle, kendi kararımla' cevabını verenlerin kök aile ilişkileri, 'ailemin karşı çıkmasına rağmen evlendim' cevabını verenlere göre daha yüksek bulunmuştur. Ayrıca Sevinç (2020), görücü usulü evlenen bireylerin, tanışarak/flört ederek evlenenlere göre çocukluk çağında travmaya maruz kalma oranının anlamlı derecede daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Gülgör (2018) ise evli bireylerle yaptığı araştırmada, çocukluk çağı travmaları puanlarının evlenme şekline göre farklılaşmadığı sonucunu elde etmiştir.

Kök aile yaşantısının evlenme biçimine etkisi konusunda literatürün sınırlı olması, ilişkinin anlamlılığı ya da anlamsızlığı hakkında yorum yapmayı güçleştirmektedir. Kök aile

ilişkilerinin bireylerin evlenme biçimine nasıl etki ettiğinin anlaşılabilmesi, bu alandaki araştırma sayısının artması ile mümkün olabilecektir.

5.5. Evli Bireylerin Evlenme Biçimine Göre Affetme Becerileri Arasındaki İlişkinin Tartışma Ve Yorumu

Bu deneceden elde edilen bulgulara göre bireylerin evlenme biçimine göre affetme becerileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Görücü usulü ile evlenen bireylerin affetme becerileri puan ortalamaları 51, 86, flört ile evlenen bireylerin affetme becerileri puan ortalamaları ise 49,86' dır.

Alanyazın incelendiğinde affetme becerileri ile evlenme biçimi arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalarda, elde ettiğimiz bulgularla örtüşen bulgulara rastlanmamıştır. Fırat (2021)'in yaptığı araştırmada affetme esnekliğinin bütün alt boyutları ile evlenme biçimi arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır. Benzer şekilde Gürbüz (2016)' nın araştırmasında evlilik biçimi ile affetme düzeyi arasında anlamlı bir ilişki gözlenmemiştir.

Günümüzde evlenme biçimleri görücü usulü ve flört ederek evlenme şeklinde ifade ediliyor olsa da görücü usulü evlilikler artık çiftlerin birbirini sadece düğünde gördüğü bir evlenme biçimi olmaktan çıkmıştır (Seyfi, 2017). Birilerinin vasıtası ile tanıştırılan bireyler tanışma ve nişanlılık süreçlerinde birbirlerini yakından tanıma fırsatı bulabilmektedirler. Bu da flört ve görücü usulü evlenme arasındaki farkın azalmasını sağlamaktadır. Araştırmalardan elde edilen bulguların çeşitlilik göstermesi buna bağlı olabilmektedir.

Affetme becerilerinin bireylerin evlenme biçimine nasıl etki ettiğini konu alan çok az araştırma yapılmış olması mevcut araştırmaların yorumlanıp kanıya varılmasına engel olmaktadır. Bireylerin affetme becerileri düzeyleri ile evlenme biçimleri arasındaki ilişkinin açık bir şekilde ortaya konulabilmesi için araştırma sayısının artırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

6. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu bölümde, araştırmadan elde edilen sonuçlar ve bu sonuçlar ışığında bu alanda daha sonra çalışma yapacak araştırmacılara yardımcı olabilecek önerilere yer verilmiştir.

6.1. Sonuçlar

1. Evli bireylerin kök aile ilişkileri ile affetme becerileri arasında pozitif yönde (r = .155; p<.01) düşük düzeyde anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.
2. Evli kadınların kök aile ilişkileri puan ortalamaları 12,11; evli erkeklerin kök aile ilişkileri puan ortalamaları ise 13,13'tür. Evli bireylerin cinsiyetlerine göre kök aile ilişkileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (t[365]= -2,26; p<.05).
3. Evli kadınların affetme becerileri puan ortalamaları 49,8;, evil erkeklerin affetme becerileri puan ortalamaları ise 52,24'tür. Evli bireylerin cinsiyetlerine göre affetme becerileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (t[365]= -2,68; p<.05).
4. Görücü usulü ile evlenen bireylerin kök aile ilişkileri puan ortalamaları 12,27; flört ile evlenen bireylerin kök aile ilişkileri puan ortalamaları ise 12,34'tür. Evli bireylerin evlenme biçimine göre kök aile ilişkileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır (t[365]= -,164; p>.05).
5. Görücü usulü ile evlenen bireylerin affetme becerileri puan ortalamaları 51,86; flört ile evlenen bireylerin affetme becerileri puan ortalamaları ise 49,86'dır. Evli bireylerin evlenme biçimine göre affetme becerileri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır (t[365]= 2,28; p<.05).

6.2. Öneriler

1. Affetmek geniş bir kavramı ifade etmektedir. Kendini, başkalarını, durumu affetmek çeşitleri olduğu gibi affedilebilecek davranışın ne olduğu da kişiden kişiye değişebilmektedir. Kişi için eşinin aldatması affedilemeyecek bir davranışken, başka biri için fiziksel ya da sözel şiddet affedilmeyecek davranış kategorisinde yer alabilir. Evli kadınların, en zor affettiği davranışın aldatma olduğu yönünde araştırmalar bulunmaktadır (Çitil ve Durmuş, 2015). Kimi zaman da affetmeyi gerektirecek davranışlar başka olumsuz duyguları tetikleyerek affetmeyi zorlaştırırken bazı ihmaller özür dileme ile geride bırakılabilir. Araştırmada kullanılan ölçeğin kişilerarası ilişkilerde affetmeyi ölçen maddelerden oluşması, evlilik ilişkisindeki affetmeyi zorlaştıran davranışların ölçülmesine imkân vermemiştir. Bu sebeple araştırmanın farklı

ölçekler kullanılarak tekrarlanması evli bireylerin affetme davranışlarına yönelik daha detaylı veri sunacaktır.

2. Bu araştırmada kök aile ilişkileri ile affetme becerileri arasındaki ilişki evli bireyler üzerinde incelenmiştir. Yeni yapılacak çalışmalarda sevgililik, nişanlılık dönemlerinde de kök aile ilişkilerinin affetme becerilerine etkisi incelenebilir.

3. Bu araştırmada örneklemdeki bireylerin çoğunluğu kadınlardan oluşmaktadır. Araştırmada kullanılan ölçeklerin Google form aracılığıyla uygulanmış olması cinsiyet dengesinin sağlanmasını engellemiştir. Yeni yapılacak çalışmalarda bu dengenin sağlanması sonuçların farklılaşmasına etki edebilir.

4. Araştırmada evli bireylerin çift olarak katılım şartı aranmamıştır. Yeni yapılacak çalışmalarda çiftlerin her ikisinin de katılım şartı aranabilir.
5. Araştırmanın evrenini Samsun ili oluşturmaktadır. Araştırmanın evren ve örnekleminin genişletilmesi araştırmayı daha geçerli ve güvenilir kılacaktır.
6. Araştırmadan elde ettiğimiz kök aile ilişkilerinin bireylerin evlilik ilişkisine etki ettiği sonucundan yola çıkılarak evlilik aşamasındaki çiftlere evlilik öncesi farkındalık eğitimleri düzenlenebilir.
7. Yapılan araştırmada evli bireylerin kök aile ilişkileri ve affetme becerileri cinsiyet ile evlenme biçimi değişkenleri açısından ele alınmıştır. Yapılacak çalışmalarda farklı değişkenler ele alınabilir.

KAYNAKLAR

Akar, K. *The Role Of Differentiation Of Self And Attachment Anxiety İn The Associatıon Between Family Of Origin Functioning And Couple Relationship Quality (Unpublished Master's Thesis).* Ozyegin University, Istanbul, Turkey, 2019.

Akdağ, F. *Evli Bireylerde Psikolojik İyi Oluşun Kök Aile ile İlişkiler, Benlik Saygısı ve Evlilik Doyumu Açısından Yordanması.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2014.

Akhtar S. (2002). "Forgiveness: origins, dynamics, psychopathology, and technical relevance". *The Psychoanalytic Quarterly,* 71(2), 175-212.

Akpınar, T.Y. *Bağlanma Stilleri ve Affetme Düzeyinin Evlilik Uyumuna Etkisi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2019.

Alkan, E. Ö. (2018). "Aile parçalanmasının çocuğun okul başarısına etkisi: Trabzon örneği". *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi,* 4(5), 167-225.

Asıcı, E. ve Karaca, R. (2014). Öğretmen Adaylarında Affetme Özelliği ve Öz-duyarlılık. *International Journal of Social Science*. 27, 489-505.

Bankoğlu, S.M *Affetme, Öz Şefkat, Bilişsel Esneklik ve Depresyonun İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bahçeşehir Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2022.

Baskin, T. W., & Enright, R. D. (2004). Intervention Studies on Forgiveness: A Meta-Analysis. *Journal of Counseling & Development, 82*(1), 79–90.

Bayar, Ö. *Romantik İlişkilerde Aldatma ve Affetme: Empatinin Rolü.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Üsküdar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul, 2015.

Besim, G. *Üniversite öğrencilerinde affetme, bitirilmemiş işler ve öfke* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2017.

Bilgin, E. *Evli Bireylerde Öz Şefkat ve Kök Aile İlişkileri.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 2022.

Bowen, M. (1981). *Therapy İn The Practice Of Psychotherapy. Gurman, S. Ve White, H. (Ed.). Annual Review Of Family Therapy.* Newyork: Human Sciences Press.

Bowen, M. (1978). *Family therapy in clinical practice*. New York: Aronson.

Bugay, A. ve Demir, A. (2011). Hataya ilişkin özelliklerin başkalarını affetmeyi yordaması. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi* (35), 8-17.

Büyüköztürk, Ş. *Sosyal Bilimler İçin Veri Analizi El Kitabı.* Ankara: Pegem Akademi, 2012.

Ceyhan, H.C. *Evli bireylerin bağlanma stilleri ve psikolojik ihtiyaçları ile affetme düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi, Konya, 2019.

Ceyhan, H.C. ve Özteke Kozan, H.İ. (2021). Evli Bireylerin Bağlanma Stilleri ve Psikolojik İhtiyaçları ile Affetme Düzeyleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi, *Aile Psikolojik Danışmanlığı Dergisi,4(1),21-50.*

Cihan Güngör, H. *Evlilik Doyumunu Açıklamaya Yönelik Bir Model Geliştirme.* Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik Ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, Ankara, 2007.

Conger, R. D. Cui, M. Bryant, C. M. & Elder, G. H. (2000). *Competence İn Early Adult Romantic Relationships:* A Developmental Perspective On Family İnfluences. Journal Of Personality And Social Psychology, 79(2), 224–237.

Corey, G. *Psikolojik danışma, psikoterapi kuram ve uygulamaları*. (Çev. Ergene, T.). Ankara: Mentis Yayınları. (Özgün çalışma 2005), 2008

Çardak, M. *Affetme eğilimi, belirsizliğe tahammülsüzlük, psikolojik iyi oluş, sürekli,*

kaygı ve öfke üzerindeki etkisinin incelenmesi. Doktora tezi, Sakarya Üniversitesi,Sakarya, 2012.

Çitil, C ve Durmuş, E. (2015).Kadınlar Neden Bağışlamaz. *Journal of İnternational Social Resarch,8(36),507-517* .

Çoğalan, Y. *Evli Bireylerin Kök Aileleriyle İlişkileri ve Evlilik Uyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 2017.

Çolak, T.S. *Affetme esnekliği kazandırmada logoterapi yönelimli grupla psikolojik danışmanın etkililiği* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya, 2014.

Enright, R. D. (1996). Counseling within the forgiveness triad: On forgiving, receiving forgiveness, and self forgiveness. *Counseling and Values, 40* (2), 107-126.

Enright, R. D. and Coyle, C. T. (1998). The Use of Forgiveness in Marital Therapy. In M.E. McCullough, K.I. Pargament, and C.E. Thoresen (Eds.*), Forgiveness: Theory, Research, and Practice.* New York: Guilford Press.

Enright, R. D. and Kittle B. A. (2000). "Forgiveness in psychology and law: the meeting of moral development and restorative justice". *Fordham Urban Law Journal*, 27(5), 1621.

Ermumcu, E. "*Evli Çiftlerde Bağışlama Sürecinin Bağlanma, Stresle Başa*

Çıkma, Empati ve Bazı Demografik Değişkenler Açısından İncelenmesi". Yüksek Lisans Tezi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2014.

Fırat, İ. *Evli Bireylerin Bağlanma Stilleri ile Bağlanma Yaralanmaları Arasındaki İlişkide Affetme Esnekliğinin Aracı Rolünün Araştırılması.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Düzce, 2021.

George, D., & Mallery, M. (2010). SPSS for Windows Step by Step: A Simple Guide and Reference, 17.0 update (10a ed.) Boston: Pearson.

Ghoroghi, S. Hassan, S. A. Ve Baba, M. (2012). *Function Of Family-Of-Origin Experiences And Marital Adjustment Among Married Iranian Students Of Universiti Putra Malaysia.* International Journal Of Psychological Studies, 4 (3), 94.

Goldenberg, I. & Goldenberg, H.(1996). *Family Therapy. Fourth Edition, Brooks/Cole (*Goldenberg Ve Goldenberg, 1996; Perosa, 1996; Lester,1997; Gladding,1998; Nichols Ve Schwartz,1998).

Gülgör, F. *Evli Bireylerin Çocukluk Çağı Travmaları ile Evlilik Uyumları Arasındaki İlişkinin İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Aydın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2018.

Gültekin, Z. Bağlanma ve aile işlevleri açısından anne-baba-çocuk ilişkileri. İçinde, T. Solmuş (Ed.), *Bağlanma, evlilik ve aile psikolojisi* (ss.123-141). İstanbul: Sistem Yayıncılık, 2010.

Gürbüz, E. *Evlilik içinde aldatılan bireylerin affetmelerini yordamada bağlanma stilleri ve psikolojik sağlamlığın rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul, 2016.

Güven, N. ve Erdem, T. (2020). Affetme: Kuramsal bir değerlendirme. *Uluslararası Dil, Eğitim ve Sosyal Bilimlerde Güncel Yaklaşımlar Dergisi (CALESS), 2*(2), 578-607.

Kalkan, M. Ve Ersanlı, E. (2008). *Bilişsel-Davranışçı Yaklaşıma Dayalı Evlilik İlişkisini Geliştirme Programının Evli Bireylerin Evlilik Uyumuna Etkisi*. Kuram Ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 8, 963-986.

Kaya, F. *Üniversite öğrencilerinin affetme ve mükemmeliyetçilik düzeyleri arasındaki ilişki: duygusal zekânın aracı rolü* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2015.

Kaya, Ö. S. (2019). Kişilerarası İlişkilerde Affetme Ölçeği: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. İlköğretim Online, 18(3), 1244-1259.

Kaya F., & Peker, A. (2016). The Relationship Between Perfectionism and Forgiveness of University Students: The Mediator Role of Emotional Intelligence. *Gaziantep University Journal of Social Sciences, 15*(4), 1086-1094.

Klever, P. (2009). *Goal Direction And Effectiveness, Emotional Maturity, And Nuclear Family Functioning.* Journal Of Marital And Family Therapy, 35(3), 308–324.

Koç, H.N. *Yetişkinlerde Bağlanma Stilleri ve Anne Baba Tutumlarının Affetme Esnekliğine Etkisi.* . Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Düzce, 2021.

Nazlı, S. *Aile Danışmanlığı.* (11. Baskı). Ankara: Anı Yayıncılık, 2014.

Neto, F. and Mullet, E. (2004). Personality, Self-Esteem and Self-Construal as Correlates of Forgivingness. *European Journal of Personality*, 18, 15- 30.

Öselemiş, F.E. *Kök Aile İşlevselliği, Benlik Ayrımlaşması ve İlişki Doyumu: Nişanlı ve Evli Bireylerde Bir Aracılık Modeli.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli, 2022.

Özaydınlık, Ş. *Evli Çiftlerin Evlilik Uyumu İle Kişilik Özellikleri Ve Romantik İlişkilerindeki Sosyal İlginin İncelenmesi.* Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul, 2014

Özgüven, İ. E. *Evlilik ve aile terapisi*. Ankara: PDR Yayınları, 2009.

Öztürk, E. Türel, Fi. ve Oğur, E. Psikotarih ve Bağlanma Kuramı. *Psikotarih 1. Baskı. P. 63-71 Ankara, 2020.*

Reisoğlu, G. *Romantik İlişki Doyumuyla Affetmeye İlişkin İnançlar ve Affetme Arasındaki İlişki.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gaziantep Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Gaziantep, 2020.

Sabatelli, R. M. ve Bartle-Haring, S. (2003). Family-of-origin experiences and adjustment in married couples. *Journal of Marriage and Family*, 65 (1), 159-169.

Sağduyu, B. *Parçalanmış ve Tam Aile Çocuklarının Affetme Düzeylerinin Ontolojik İyi Oluşları Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Onsekiz Mart Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale, 2022

Satıcı, S.A. *Üniversite öğrencilerinin affetme, intikam, sosyal bağlılık ve öznel iyi oluşları: farklı yapısal modellerin denenmesi üzerine bir araştırma* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 2016

Scobie, E. D. and Scobie, G. E. W. (1998). Damaging Events: The Perceived Need for Forgiveness. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 28(4), 373-402.

Sevinç, P. *Çocukluk Çağı Travmaları ve Affetmenin Evlilik Uyumu ile İlişkisi.* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2020

Seyfi, S. *Evli bireylerin aldatma eğilimleri ve affetme düzeylerinin bağlanma stillerine göre incelenmesi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2017.

Taysi, E. *İkili ilişkilerde bağışlama: İlişki kalitesi ve yüklemelerin rolü* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara, 2007

Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L., Michael,S. T., Rasmussen, H. N. ve Billings, L. S. (2005).Dispositional forgiveness of self, others, and situations.*Journal of Personality, 2*(73),313-359.

Ülker, G. *Evlilik Çatışmasının Sıklık Ve Yaygınlığının Bazı Değişkenlere Göre Yordanması.* Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Rehberlik Ve Psikolojik Danışmanlık Bilim Dalı, İzmir, 2011

Yuyucu, Y (2022).*Evli Bireylerde Kök Aile İlişkileri, Evlilik Uyumu ve Psikolojik İyi Oluş Arasındaki İlişkiler.* Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Nişantaşı Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2022.

http://www.tdk.gov.tr (Erişim tarihi: 10.06.2023)

BENLİK BELİRGİNLİĞİ VE PSİKOLOJİK BELİRTİLER ARASINDAKİ İLİŞKİDE BENLİK FARKLILAŞMASI İLE BENLİK SAYGISININ ROLÜ

Doç. Dr. Volkan KOÇ
İstanbul Medeniyet Üniversitesi
volkan.koc@medeniyet.edu.tr - 0000-0003-4218-6555

ÖZET

Bireyin kim olduğuna dair net ve belirgin bir algıya sahip olması ve benlik temsillerinde tutarlılık sağlaması ile bireyin farklı roller ve durumlar karşısında benlik algısını esnek bir şekilde uyarlayabilmesinin psikolojik iyi oluşla ilişkili olduğu daha önceki çalışmalarda gösterilmiştir. Mevcut çalışma kapsamında ise, benlik belirginliği ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişkide benlik farklılaşması ve benlik saygısının seri aracılık rolünün değerlendirilmesi amaçlanmıştır. İyilik hali için önem arz eden değişkenlerin nasıl bir mekanizma üzerinden işlediğinin anlaşılması benlik ve iyilik hali arasındaki bağlantının daha spesifik bir perspektiften bakılmasına katkı sağlayabilir. Araştırmanın örneklemi 274 katılımcıdan oluşmaktadır ve veri toplama sürecinde Benlik Belirginliği Ölçeği, Benlik Farklılaşması Envanteri Kısa Formu, Sosyal Karşılaştırma Ölçeği ve Kısa Belirti Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde, seri aracılık modelini test etmek amacıyla R için PROCESS makrosundan faydalanılmıştır ve analiz Model 6 ile gerçekleştirilmiştir. Benlik belirginliği, benlik farklılaşması ve benlik saygısının psikolojik belirtilerle sırasıyla -0,51, -0,36 ve -0,37 düzeyinde korelasyon gösterdiği bulunmuştur. Seri aracılık analizinin dolaylı ilişkileri incelendiğinde, benlik belirginliği ve psikolojik belirtiler arasındaki bağlantının bir kısmının benlik saygısı üzerinden ve bir kısmının da benlik farklılaşması ile benlik saygısının sıralı ilişkisi üzerinden kurulduğu gözlenmiştir. Bu bulgular, benlik belirginliğinin bireylerin psikolojik durumuyla ilişkili olduğu ve bu bağlantının, benlik farklılaşması ve benlik saygısıyla desteklenen daha karmaşık bir yapıya sahip olduğu düşüncesini desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler: benlik belirginliği, benlik farklılaşması, benlik saygısı

1. GİRİŞ

Genel olarak kim olduğumuza karşılık gelen (Cooley, 1968) ve varoluşumuzun merkezinde yer alan benlik kavramı (Allport, 1964) psikolojik iyilik halimiz açısından da temel teşkil etmektedir (Kyrios ve ark., 2015). Halihazırda kendimize dair algımız ile ideal benliğimiz arasında bir uyuşmazlığın bulunması psikolojik rahatsızlık düzeyimiz açısından belirleyici olmaktadır (Rogers, 1959) ve benliğimize dair çeşitli türdeki uyuşmazlıkların depresyon veya kaygı gibi farklı çıktılarının olması beklenmektedir (Strauman ve Higgins, 1988). Bununla birlikte benliğe dair algımızdan daha öncelikli sayılabilecek bir mesele ise benliğin inşa edilmiş olmasıdır. Aksi halde birey belirsiz veya belirgin olmayan bir benlik algısı ile karşı karşıya kalacaktır. Dolayısıyla kişinin öncelikle net bir benlik kavramına sahip olması, daha sonra da bu benlik kavramının başkalarından ayrışmış olması önem arz etmektedir.

Benlik üzerine yürütülen çalışmalarda birçok önemli kavramsallaştırma gerçekleştirilse de özellikle kişinin güçlü bir benlik algısının olması ve ilişki sisteminde düşünceler ve duygular arasında ayrım yapabilme özelliği olarak tanımlanabilecek benlik farklılaşması (Bowen, 1985) ile kişinin bir benlik bütünlüğünün olmasının (Kohut, 1971) psikopatoloji oluşumunda belirleyici olduğu söylenebilir. Diğer bir ifadeyle bireyin benliğine dair bir belirginliğe (netliğe) sahip olmaması onu psikolojik sorun yaşamaya daha açık hale getirecektir (Bigler ve ark., 2001; Block, 1961). Hem benlik farklılaşmasının (Ross ve Murdock, 2014) hem de benlik belirginliğinin (Campbell, 1990) benlik saygısı ile yakından ilişkili olduğu görülmektedir ki benlik saygısının birçok psikopatoloji için önemli bir koruyucu olduğu bilinmektedir (Rector ve Roger, 1997).

Benliğimizi nasıl inşa ettiğimiz ve aynı zamanda ne kadar belirgin olduğuna dair bu iki sürecin birbirinden bağımsız değil, bilakis etkileşim halinde olması beklenebilir (Pilarska, 2016). Özellikle benlik sisteminin nasıl işlediği ve hangi mekanizmalar üzerinden oluşumun gerçekleştiğinin anlaşılması, benlik saygısının nasıl belirlendiğinin açıklığa kavuşmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu çerçevede elde edilen bilgiler psikoterapötik müdahaleler için de yol gösterici olacaktır.

Bu bilgilerden hareketle mevcut çalışma kapsamında benlik belirginliği ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişkide benlik farklılaşması ile benlik saygısının seri aracılığının incelenmesi amaçlanmıştır. Literatürden hareketle kişinin içinde büyüdüğü aileden sağlıklı bir şekilde benliğini ayrıştırabilmesi için öncelikle benliğine dair bir belirginliğe ihtiyacının olacağı ön görülmüştür. Ancak bu yolla kişi kendine ait bir benlik inşa edebilecektir ve bu ayrışmanın beraberinde benlik saygısının yükselmesi için kapı açacağı var sayılmıştır. Bu amaç doğrultusunda benlik belirginliği, benlik farklılaşması, benlik saygısı ve psikolojik belirtiler arasında istatistiksel açıdan anlamlı korelasyonların olup olmadığı ve çalışmanın asıl sorusuna yanıt vermek için benlik belirginliği ile psikolojik belirtiler arasındaki ilişkide benlik farklılaşması ile benlik saygısının seri aracılık gösterip göstermediği sınanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Örneklem

Çalışmaya 18-56 yaş arası (*Ort.* = 28,08; *S* = 8,45) 274 kişi katılmıştır. Katılımcıların %72'si kadın ve %28'i erkektir. Katılımcılara kolay örnekleme yoluyla ulaşılmıştır.

2.2. Ölçüm Araçları

Benlik belirginliğini ölçmek için Benlik Belirginliği Ölçeği, benlik farklılaşmasını ölçmek için Benliğin Farklılaşması Envanteri Kısa Formu, benlik saygısını ölçmek için Sosyal Karşılaştırma Ölçeği ve psikolojik belirti düzeyini ölçmek için Kısa Belirti Ölçeği-25 kullanılmıştır. Ayrıca yaş ve cinsiyet bilgisi için bir demografik bilgi formu araştırmacı tarafından oluşturulmuştur.

Benlik Belirginliği Ölçeği, Sümer ve Güngör (1999) tarafından Türkçeye uyarlanmış, 12 maddelik Likert tipi 1-7 arası puanlanan bir ölçektir. Yüksek puanlar kişinin benlik kavramına ilişkin inançlarının açık ve net olmasına işaret etmektedir.

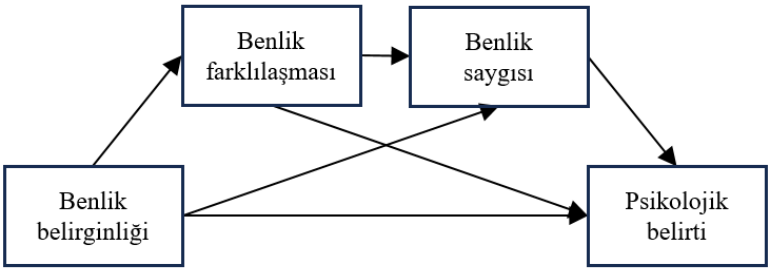
Benliğin Farklılaşması Envanteri Kısa Formu, Sarıkaya ve arkadaşları (2018) tarafından Türkçeye uyarlanmış, 20 maddelik Likert tipi 1-6 arası puanlanan bir ölçektir. Yüksek puanlar kişinin farklılaşmış bir benliğe sahip olduğuna işaret etmektedir.

Sosyal Karşılaştırma Ölçeği, Şahin ve Şahin (1992) tarafından Türkçeye uyarlanmış, çift kutuplu 1-6 arası puanlanan 18 maddelik bir ölçektir. Yüksek puanlar kişinin kendisine dair daha iyi bir algıya sahip olduğuna işaret etmektedir.

Kısa Belirti Ölçeği-25, Gülüm ve Soygüt (2019) tarafından Türkçeye uyarlanmış, 25 maddelik Likert tipi 1-7 arası puanlanan bir ölçektir. Yüksek puanlar kişinin daha fazla psikolojik belirti deneyimlediğine işaret etmektedir.

2.3 İşlem

Çalışma için üniversite etik kurulundan onay alınmış ve katılımcılara çevrim içi ulaşılmıştır. Ölçüm araçları katılımcılara sıra etkisini önlemek için farklı sıralarda sunulmuştur. Değişkenler arası ilişkileri değerlendirmek için Pearson korelasyon analizi, seri aracılık analizi için "The PROCESS macro for R"dan (Hayes, 2022) faydalanılmış ve analiz Model 6 üzerinden gerçekleştirilmiştir (Bkz. Görsel 1).

Görsel 1. Seri Aracılık modeli

3. BULGULAR

Çalışmanın temel değişkenleri olan benlik belirginliği, benlik farklılaşması, benlik saygısı ve psikolojik belirtiler arasındaki ilişkilere Pearson korelasyon analizi ile bakılmıştır. Sonuçlara Çizelge 1'de yer verilmiştir.

Çizelge 1. Değişkenler arası korelasyonlar

	1	**2**	**3**	**4**
1. Benlik belirginliği	-			
2. Benlik farklılaşması	0,56*	-		
3. Benlik saygısı	0,38*	0,39*	-	
4. Psikolojik belirtiler	-0,51*	-0,36*	-0,37*	-

* $p < 0,001$

Benlik belirginliğinin psikolojik belirtilerle olan ilişkisinde, benlik farklılaşması ve benlik saygısının seri aracılık rolü değerlendirilmiştir (Bkz. Çizelge 2). Sonuçlar, benlik belirginliğinin benlik farklılaşmasını istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde yordadığını göstermiştir ($b = 0,62$, $t = 11,22$, $p < 0,001$, $R^2 = 0,32$). Ayrıca, hem benlik belirginliğinin ($b = 0,25$, $t = 3,74$, $p < 0,001$) hem de benlik farklılaşmasının ($b = 0,23$, $t = 3,83$, $p < 0,001$) benlik saygısını istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde yordadığı ($R^2 = 0,19$, $p < 0,001$) bulunmuştur.

Psikolojik belirtilerin yordanan değişken olarak ele alındığı modelde ($R^2 = 0,30$, $p < 0,001$), benlik belirginliğinin doğrudan etkisi istatistiksel açıdan anlamlı ($b = -0,73$, $t = -6,51$, $p < 0,001$) bulunmuştur. Benlik saygısı da psikolojik belirtileri istatistiksel açıdan anlamlı bir şekilde yordarken ($b = -0.33$, $t = -3.37$, $p < 0,001$)), benlik farklılaşmasının yordayıcılığı istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($b = -0,08$, $t = -0,80$, $p = 0,43$).

Benlik belirginliğinin psikolojik belirtiler üzerindeki toplam etkisi ($b = -0,91$, $t = -9,87$, $p < 0,001$) ile aracı değişkenler üzerinden benlik belirginliğinin psikolojik belirtiler üzerindeki toplam dolaylı etkisi ($b = -0,18$, %95 GA [-0,34; -0,04]) istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Dolaylı yollar arasında, benlik saygısı üzerinden olan dolaylı etki ($b = -0,08$, %95 GA [-0,17; -0,03]) ile benlik farklılaşması ile benlik saygısı üzerinden olan seri aracılık yolu ($b = -0,05$, %95 GA [-0,10; -0,01]) istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Ancak, yalnızca benlik farkındalığı üzerinden olan dolaylı yol istatistiksel açıdan anlamlı bulunmamıştır ($b = -0,05$, %95 GA [-0,18; 0,08]).

Çizelge 2. Aracılık analizi sonuçları

Yol	b	SH	β	%95 GA
Doğrudan etki				
BB → PB	-0.73	0,11	-0.41	[-0.95, -0.51]
BS → PB	-0.33	0.10	-0.19	[-0.52, -0.14]
BF → PB	-0.08	0.10	-0.05	[-0.28, 0.12]
Dolaylı etki				
BB → BF → PB	-0.05	0.07	-0.03	[-0.18, 0.08]
BB → BS → PB	-0.08	0.04	-0.05	[-0.17, -0.03]
BB → BF → BS → PB (Seri aracılık)	-0.05	0.02	-0.03	[-0.10, -0.01]
Toplam etki				
BB → KB (Toplam etki)	-0.91	0.09	-0.51	[-1.09, -0.73]
BB → KB (Toplam dolaylı etki)	-0.18	0.08	-0.10	[-0.34, -0.04]

Not: BB = Benlik belirginliği, BF = Benlik farkındalığı, BS = Benlik saygısı, PB = Psikolojik belirti

4. TARTIŞMA

Mevcut çalışma kapsamında psikolojik sağlığın belirleyicisi olduğu düşünülen benlikle ilgili temel bazı değişkenlerin birbirleriyle etkileşiminin incelenmesi amaçlanmıştır. Benlik saygısının psikolojik iyilik hali için önemi halihazırda birçok yaklaşım açısından kabul görmektedir ki araştırma sonuçları da bu düşünceyi desteklemektedir (Zeigler-Hill, 2013). Mevcut araştırmada da benlik saygısının temel taşlarının neler olabileceğine dair bir model ortaya konmaya çalışılmıştır.

Öncelikle korelasyon analizi sonuçları literatürdeki sonuçlarla oldukça uyumludur. Buna göre benlik belirginliği, benlik farklılaşması ve benlik saygısının hem kendi aralarında hem de psikolojik belirti düzeyi ile ilişkili olduğunu görmekteyiz. Benliğe dair ele alınan üç değişkenin kendi aralarında korelasyon göstermesi bağlantılı olduklarını, ancak korelasyon katsayılarının orta düzeyde çıkması da aynı yapı olmadıklarına işaret etmektedir.

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda gerçekleştirilen seri aracılık sonucuna bakıldığında ise temel aracılık modelinin anlamlı olduğu görülmektedir. Buna göre psikolojik belirtiler açısından birbirinden bağımsız bir şekilde önem arz edebilecek olan benlik belirginliği, benlik farklılaşması ve benlik saygısının birbiriyle olan etkileşimleri üzerinden de psikolojik belirtileri ortaya çıkartıyor olabileceği fikri desteklenmiş oldu. Sonuçta benlik farklılaşmasının gerçekleşmesi için bireyin öncelikle netleşmiş bir benliğe ihtiyacı olacaktır ve ancak net yani belirgin bir benliğin farklılaşması mümkündür. Ayrıca kişinin kendisine değer atfedebilmesi için de hem belirgin bir benliğe hem de bu benliğin farklılaşmış olmasına ihtiyacı olacaktır.

Elbette psikolojik belirtilerin tek belirleyicisi söz konusu bu çalışmada ele alınan üç değişken değildir. Ancak hem etki büyüklüklerinin görece yüksek olması hem de aracılık modelinin çalışması, ileri sürülen mevcut mekanizmanın önemli olabileceğine işaret etmektedir. Bu açıdan klinik ortamda kişinin benlik saygısını yükselterek psikolojik belirtilere müdahale etmeyi amaçlayan uygulamacıların, öncelikle kişinin kim olduğuna dair farkındalığını artırmayı ve ardından da sağlıklı bir şekilde ayrışmasına yardımcı olmayı önceleyebilir.

KAYNAKÇA

Allport, G. W. (1964). *Pattern and growth in personality*. Holt, Rinehart and Winston.

Bigler, M., Neimeyer, G. J. ve Brown, E. (2001). The divided self revisited: Effects of self-concept clarity and self-concept differentiation on psychological adjustment. *Journal of Social and Clinical Psychology, 20*(3), 396-415. https://doi.org/10.1521/jscp.20.3.396.22302

Block, J. (1961). Ego identity, role variability, and adjustment. *Journal of Consulting Psychology, 25*(5), 392-397. https://doi.org/10.1037/h0042979

Bowen, M. (1985). *Family therapy in clinical practice.* Jason Aronson.

Campbell, J. D. (1990). Self-esteem and clarity of the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology, 59*(3), 538–549. https://doi.org/10.1037/0022-3514.59.3.538

Cooley, C. H. (1968). "The social self: On the meanings of "I"". C. Gordon ve K. J. Gergen (Ed.), *The self in social interaction* içinde (s. 87-91). John Wiley & Sons.

Gülüm, İ. V. ve Soygüt, G. (2019). Psychometric properties of the Turkish Brief Symptom Measure-25. *Current Psychology 38*, 1558–1563. https://doi.org/10.1007/s12144-017-9707-4

Hayes, A. F. (2022). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis: A regression-based approach*. Guilford Publications.

Kohut, H. (1971). *The analysis of the self: A systematic approach to the psychoanalytic treatment of narcissistic personality disorders*. University of Chicago Press.

Kyrios, M. (2016). The self in psychological disorders: An introduction. A. Beck (Yazar) ve M. Kyrios, R. Moulding, G. Doron, S. Bhar, M. Nedeljkovic ve M. Mikulincer (Ed.), *The self in understanding and treating psychological disorders* içinde (s. 1-7). Cambridge University Press. https://doi.org/10.1017/CBO9781139941297.002

Rector, N. A. ve Roger, D. (1997). The stress buffering effects of self-esteem. *Personality and Individual Differences, 23*(5), 799-808.

Rogers, C. R. (1959). A theory of therapy, personality, and interpersonal relationships: As developed in the client-centered framework. S. Koch (Ed.), *Psychology: A study of a science: Formulations of the person and the social context* (Vol. 3) içinde (s. 184-256). McGraw Hill.

Ross, A. S., & Murdock, N. L. (2014). Differentiation of self and well-being: The moderating effect of self-construal. *Contemporary Family Therapy: An International Journal, 36*(4), 485–496. https://doi.org/10.1007/s10591-014-9311-9

Pilarska, A. (2016). How do self-concept differentiation and self-concept clarity interrelate in predicting sense of personal identity? *Personality and Individual Differences, 102*, 85–89. https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.06.064

Sarıkaya, Y., Boyacı, M., İlhan, T. ve Aldemir, A. (2018). Benliğin Farklılaşması Envanteri Kısa Formunun (BFE-KF) Türkçe'ye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7*(2), 365-380.

Strauman, T. J. ve Higgins, E. T. (1988). Self-discrepancies as predictors of vulnerability to distinct syndromes of chronic emotional distress. *Journal of Personality, 56*(4), 685-707. https://doi.org/10.1111/j.1467-6494.1988.tb00472.x

Sümer, N. ve Güngör, D. (1999). Yetişkin bağlanma stilleri ölçeklerinin Türk örneklemi üzerinde psikometrik değerlendirmesi ve kültürlerarası bir karşılaştırma. *Türk Psikoloji Dergisi, 14*(43), 71-106.

Şahin, N. H. ve Şahin, N. (1992) Adolescent guilt, shame, and depression in relation to sociotropy and autonomy. *The World Congress of Cognitive Therapy, Toronto*.

Zeigler-Hill, V. (2013). The importance of self-esteem. *Self-esteem* içinde (s. 1-20). Psychology Press.

TİYATRONUN ÇOK BOYUTLU YAPI VE ETKİLEŞİMLERİNİN GÖRSELLEŞTİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi İbrahim GÜNGÖR
Dokuz Eylül Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Sahne Sanatları Bölümü,
ibrahim.gungor@deu.edu.tr – ORCID 0000-0003-3633-8524

ÖZET
Tiyatro tarihsel, kültürel, teorik ve pratik kökleri derin olan ve seyirciyle buluştuğu an ve öncesinde çok boyutlu bir yapıda örgütlenen bir sanat formudur. Bu çalışma, tiyatronun farklı işlevleri, amaçları ve ilişkilerini görselleştirerek bu çok boyutlu yapıyı anlaşılır kılmayı hedeflemektedir. Tiyatroyu sanatsal, teorik, kurumsal ve fizikî boyutlarıyla kapsamlı bir sistem olarak ele almak, boyutların etkileşimlerini, hangi hedeflere yönelik çalıştığını ve bu ilişkilerin nasıl koordinasyon içerisinde olduğunu analiz etmeyi de gerektirmektedir. Bu bağlamda, tiyatro sadece bir sanat formu olarak değil, bileşenleri, işlevleri, ilişkileriyle bir ekosistem olarak incelenmiştir. Tematik analiz ve tipoloji yaklaşımı metodolojilerini kullanarak yapılan analizler sonucu oluşturulan tablo Miro uygulaması ile görselleştirilmiştir. Bu tablo tiyatro eğitimi, teorisi ve pratiği, kültürel analiz ve performans araştırmaları açısından önemli bir görsel araç oluşturmaktadır. Bu araç, Batılı anlamda tiyatro ekosistemine odaklanan araştırmacılar ve tiyatro pratisyenleri için bir örnek niteliği taşırken, izleyicinin bu yapıyı algılamasına ve kendi konumunu değerlendirmesine olanak sağlamaktadır. Ayrıca, tiyatronun organizasyonel ve işlevsel derinliğinin vurgulanmasına katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tiyatro, Boyut, Etkileşim, Ekosistem, Sanat

VISUALIZING THE MULTIDIMENSIONAL STRUCTURE AND INTERACTIONS OF THEATER

ABSTRACT
Theater is an art form with deep historical, cultural, theoretical, and practical roots, organized in a multidimensional structure both before and during its interaction with the audience. This study aims to make this multidimensional structure comprehensible by visualizing the various functions, purposes, and relationships of theater. Approaching theater as a comprehensive system encompassing artistic, theoretical, institutional, and physical dimensions necessitates analyzing the interactions between these dimensions, their objectives, and how these relationships are coordinated. In this context, theater is examined not merely as an art form but as an ecosystem comprised of its components, functions, and relationships. A table created through analyses utilizing thematic analysis and typological approaches has been visualized using the Miro application. This table serves as a significant visual tool for theater education, theory, practice, cultural analysis, and performance studies. It provides a model for researchers

and theater practitioners focusing on the Western understanding of the theater ecosystem, enabling the audience to perceive this structure and evaluate their position within it. Furthermore, it contributes to emphasizing the organizational and functional depth of theater.

Keywords: Theater, Dimension, Interaction, Ecosystem, Art

GİRİŞ

Tiyatro tarihsel, kültürel, teorik ve pratik kökleri derin olan ve seyirci ile buluştuğu an ve öncesinde çok boyutlu bir yapıda örgütlenen bir sanat formudur. Sanatsal bir ifade aracı olarak yaratıcılık ve estetiği barındıran pratik üretimler verir ve buna eklenen sosyokültürel işlevleriyle birlikte alımlayıcısıyla temas kurar. Teorik boyutu içerisinde tarihsel-kökensel, kültürel, eleştirel, kavramsal derinliğe ve farklı disiplinlerle ilişkilere doğru bir açılım sağlar. Bununla birlikte çağlar içerisinde kurumsal yapılar oluşturmuş, organizasyonel olarak çeşitli disiplinlerle bağlantılı şekilde eğitim kurumları, devlet kurumları, özel sektör organizasyonları, STK'lar, dernekler, vakıflar, basın yayın kuruluşları vb. çeşitli yapılarda kendine yer bulmuştur. Ayrıca, fizikî gereksinimleri doğrultusunda belirli mekânların ve mimari yapıların, teknik altyapı ve teknolojilerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Genel olarak bakıldığında karşımızda çok boyutlu bir yapı; teorik, sanatsal, kurumsal ve fizikî bir konstrüksiyon ve bir etkileşimler ağı ile sarılı *yaşayan* bir ekosistem vardır.

Bu bağlamda, tiyatronun ekosistemini anlamak için 'boyut' kavramının kökenine ve anlam katmanlarına kısaca bakmak faydalı olacaktır. 'Boyut'un İngilizce karşılığı olan 'dimension' kelimesi, Latince 'dimensio' kökünden türemiştir ve 'ölçmek' anlamına gelen 'dimetiri' fiilinden gelir. Bu fiil, nesnelerin kapsamını ve sınırlarını belirleme amacını taşır (Oxford English Dictionary, 2023). Türkçede ise 'boyut' kelimesi, Türkçe Büyük Sözlük'te şu başlıklarla açıklanır:

> "1- Bir cismin herhangi bir yöndeki uzanımı.
> 2- Nitelik, genişlik, kapsam.
> 3- Durum.
> 4- Doğruların, yüzeylerin veya cisimlerin ölçülmesinde ele alınan üç doğrultudan uzunluk, genişlik ve derinlikten her biri, buut" (TDK, 2024).

Sevan Nişanyan boyut kelimesinin Eski Türkçedeki 'boy' kökünden Atatürk tarafından türetildiğini söyler (2018, s.110). Sonrasında anlamsal olarak da dönüşerek zaman ve mekânsal katmanları veya belirli bir görüş ve düşünce yapısına göre derecelenmeyi, seviye kademe gibi anlamları tanımlayan bir terim hâline de gelmiştir (Ayverdi, 2010, s.164). Bu açıdan 'boyut' terimi, hem fizikî alanlarda (uzunluk, genişlik gibi) hem de soyut alanlarda (zaman, mekân, düşünsel çerçeve gibi) kullanılabilen çok yönlü bir kavramdır.

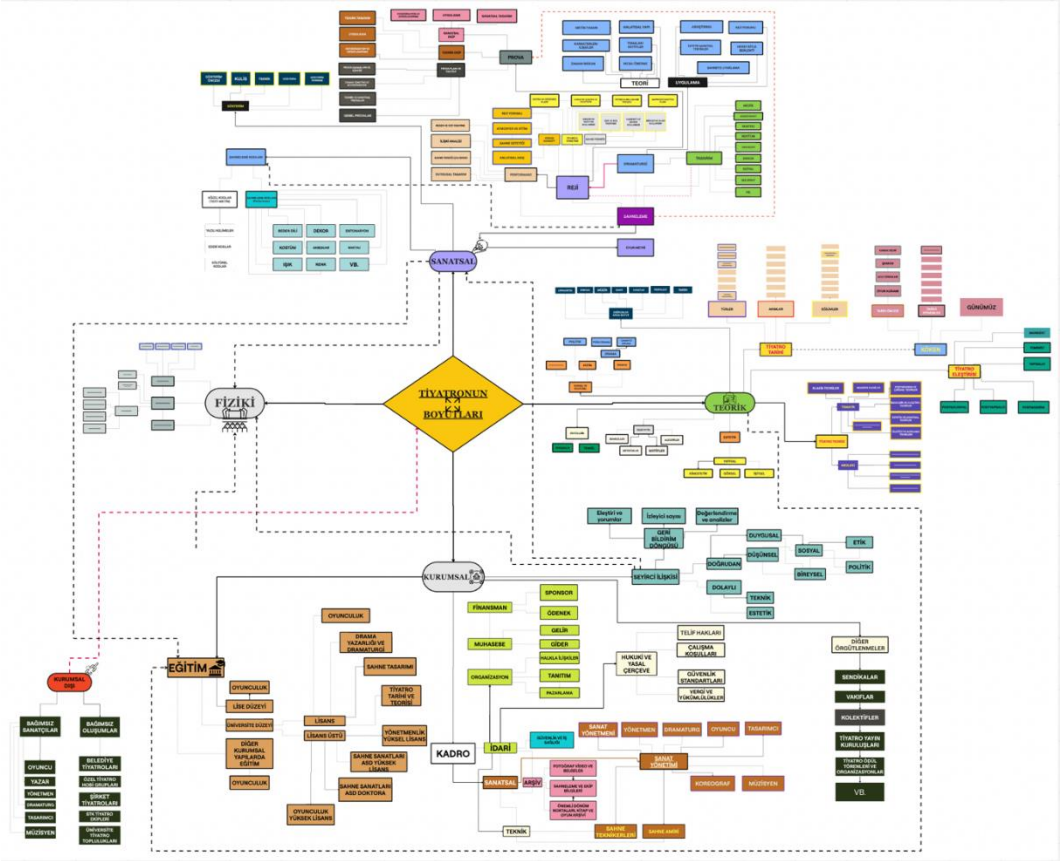
Bu etimolojik arka plan, tiyatro çalışmaları için anlamlı bir zemin oluşturur. Tiyatro, çeşitli işlevlerin ve etkileşimlerin bir araya gelerek çok katmanlı bir yapıyı oluşturduğu bir ekosistemdir ve her bir boyut kendi başına bir anlam ve etkileşimler alanı yaratır.

Yani daha genel bir perspektiften bakıldığında tiyatro kendini yeniden üreten ve çevresiyle etkileşimde bulunan bir sistemdir. Niklas Luhmann'ın autopoiesis kavramına dayanarak, tiyatronun bu çok boyutlu yapısı, yalnızca dışsal etkilerden değil, kendi iç dinamiklerinden de beslenen bir süreç olarak düşünülebilir. Bu karşımızdaki ekosistemin, genel çerçevede bir

sosyal sistem olarak görülebileceğini söylemek mümkündür. Luhmann, sosyal sistemlerin çevreden gelen karmaşıklığı filtreleyerek kendi işleyişlerini sürdürebilme yeteneğine vurgu yapar (Luhmann, 1995). Tiyatro da sanatsal, kurumsal, teorik ve fizikî boyutlarıyla, kendini besleyen ve sürekli yeniden üreten bir yapıdır. Bu bir anlamda tiyatronun iç özerkliğini oluşturan bir geri bildirim döngüsü olarak da düşünülebilir. Luhmann'a göre bu "sistemin, onu oluşturan anlık unsurları bağlantı kapasitesiyle, yani anlamla donatmadığı ve böylece yeniden üretmediği takdirde, herhangi bir, hatta en uygun ortamda bile varlığını sürdüremeyeceği gerçeğinden kaynaklanan özerklik"tir (1995, s.11).

Ama bu tiyatronun dışarıya tamamen kapalı ve iç dengeleri ile ayakta kalan kapalı döngü bir etkileşimler ağı olduğu anlamına gelmez. Tiyatro yapılanması belirli bir olasılık sistemi dahilinde oluşmuş/oluşabilir karmaşık bir sistemdir.[1]

Bu çalışma, Batılı anlamda tiyatro ekosistemini sanatsal, teorik, kurumsal ve fizikî boyutlar üzerinden ele alarak, tiyatronun işlevlerini, amaçlarını ve etkileşimlerini kapsamlı bir çerçevede görselleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, bu bildiride tiyatro sadece bir sanat formu olarak değil farklı uzamlara açılan, farklı perspektiflerden bakılabilir ve farklı yollarla analiz edilebilir bir örgütlenme, bir konstrüksiyon olarak ele alınmıştır.

Görsel 1. Tiyatronun çok boyutlu yapı ve etkileşimlerinin görseli

Tabloyu yakından izlemek için link:
https://miro.com/app/board/uXjVL3WsPWk=/

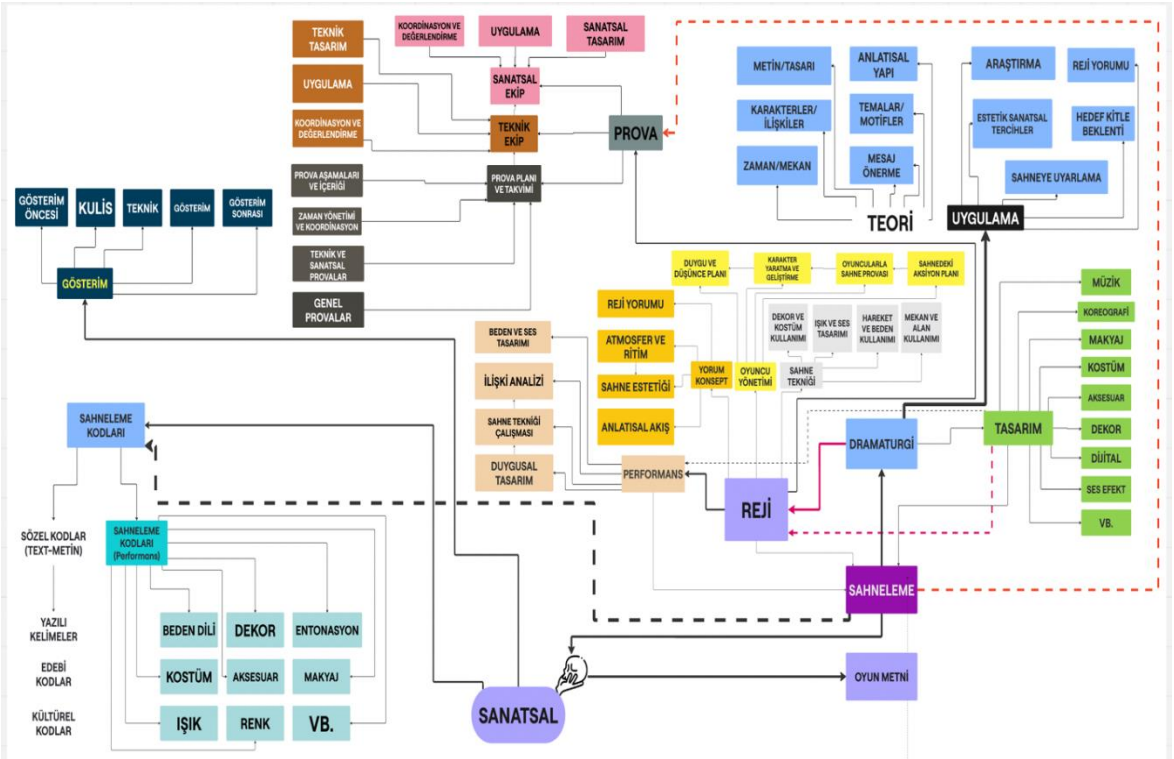
[1] Burada karmaşıklık ve olasılık terimlerini Luhmann'ın detaylı açıkladığı (1995, s.24-25) anlamda kullandığımızı belirtmemiz gerekir.

YÖNTEM:

Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden tematik analiz yoluyla, tiyatroda dört ana boyut (Sanatsal, Fizikî, Kurumsal, Teorik) belirlenmiş ve her boyut çeşitli alt başlıklarla tabloya dökülerek ilişkilenmeleri haritalanmış ve ayrıntılandırılmıştır. Tablonun görselleştirdiği, tiyatrodaki işlevleri sınıflandırma ve farklı kategoriler altında düzenleme işlemi aynı zamanda tipolojik yaklaşımın bir örneğidir. Bileşenlerin, işlevlerin ve ilişkilerin sistematik olarak ana başlıklar altında toplanması, her bir kategoriye özgü işlevleri ve bu işlevlerin tiyatrodaki rollerini anlamayı sağlar. Tablo ayrıca, tiyatro yapısındaki her işlevin genel bağlama hangi noktadan/açıdan bağlandığını gösterir.

KISITLILIKLAR:

Çalışmanın, odaklandığı geniş sahanın tüm boyutlarını ifade edebilmesi ve derinliğine her başlığı detaylandırabilmesi mümkün değildir. Uygulama süreci ve teorik formülleri tarihsel, kültürel süreçlerde ve çağdaş araştırmalarda oldukça farklı açılımlar içermiş olan tiyatro için bu tablo indirgemeci ve fazlasıyla Batı merkezli olma riski taşımaktadır. Ama öte yandan bu işlev ve ilişkilenmeler statik unsurlar ve zorunluluklar olmadığı için başka haritalar yaratılması da mümkündür. Bu denli büyük bir ekosistemin görselleştirilmesinin daha önce denenmemiş olması da bu zorlukların ve değişkenliklerin yaratabileceği tartışmalardan kaynaklanmaktadır. Ama süreçte yürütülecek araştırmalar ve eğitim birimleri için örnek oluşturabilmek adına bu riskin alınması da zorunlu görünmektedir.

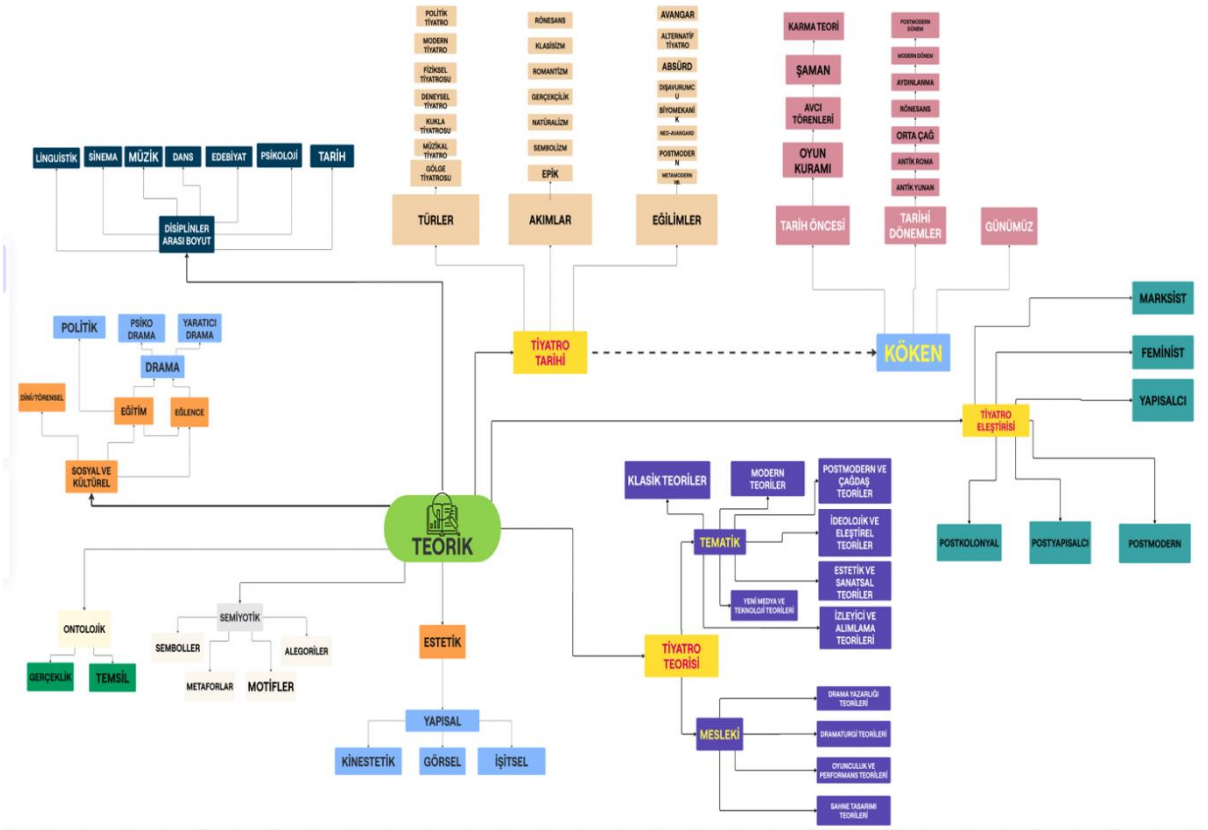

Görsel 2.Sanatsal Boyut

1. SANATSAL BOYUT

Bu boyut, tiyatronun yaratıcı ve estetik yönünü yani seyirci ile buluşan *gösterim*i ama aynı zamanda bu *gösterim*in üretildiği aşamaları da içeren akışlarını görselleştirir. Sanatsal boyutun temelini oluşturan soyut yönler (yaratıcılık ve estetik) yazar, yönetmen, oyuncu, dramaturg, tasarımcı ve tekniker vb. (oyuna, ekibe ya da fikirlere göre şekillenen ilişkilenmelerle) ekip üyelerinin eser üzerindeki yorum, tasarım, üretim ve ilişkilenmeleri ile ortaya çıkar.

Bu boyutu kısaca özetlemek gerekirse; *Prova ve Koordinasyon* süreci hem *Gösterim Aşamaları*na hazırlık yapar hem de *Sanatsal Tasarım ve Uygulama* ile iç içe ilerler. *Reji ve Dramaturgi* ise oyunun yaratıcı çekirdeğini temsil eder ve tüm diğer alt başlıklarla (ör. *Teknik Ekip, Oyuncu Yönetimi*) doğrudan ilişki içindedir. *Sahneleme Kodları* da bu bütünü tamamlayan, oyunu izleyiciye aktarmayı sağlayan ifade araçlarıdır. *Performans* ise kendi tasarım süreci ile beraber gösterimin teknik altyapısı ve tasarımıyla birleşerek seyirci ile buluşan dokuyu oluşturur. Böylece, 'Sanatsal Boyut' içindeki unsurlar birbiriyle farklı etkileşimlerle ama çeşitli ölçülerde koordineli çalışarak bir tiyatro üretimini olanaklı kılar.

Görsel 3. Teorik Boyut

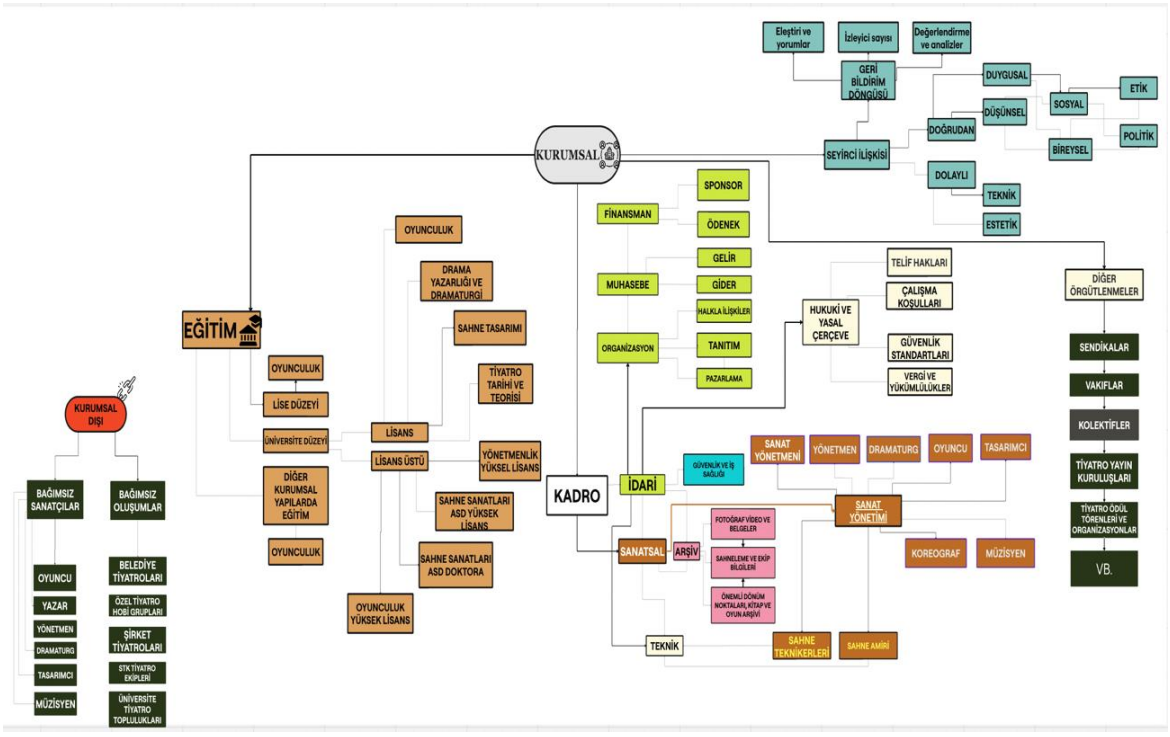
2. TEORİK BOYUT

Bu boyut pratikleri kavramsal-kuramsal çerçeveye oturtma gücü taşıdığı gibi teorik çerçeveden pratikler üretilmesini de sağlayabilir; ayrıca estetik, ontolojik, semiyotik, etik vb. sorgulamalar yapılmasına olanak tanır. Farklı disiplinlerin tarihsel toplumsal süreçte tiyatro ile nasıl etkileşimde olduğunu analiz eder.

Bu boyutun genel ekseninde tiyatro, yalnızca bir performans çıktısı olarak değil, aynı zamanda tarihi, kültürel, sosyal, eleştirel ve felsefi vb. bir tartışma alanı olarak değerlendirilir. Tarih öncesinde izleri sürülen kökeninden günümüze kadar tiyatro, döneminin toplumsal ihtiyaçlarına yanıt veren bir ifade biçimi olarak evrilmiş, bu süreçte tarihsel kültürel bağlamlar içerisinde yeni biçimler ve içerikler geliştirmiştir. Teorik boyut, bu bağlamları analiz ederek tiyatronun değişen işlevlerini ve etkilerini anlamaya olanak tanır. Aynı zamanda eleştirel bir perspektif sunarak, tiyatronun kendisinin, unsurlarının, sahnelenen eserlerin hem sanatsal hem de toplumsal etkilerini değerlendirir.

Bu boyutun bir diğer önemli yönü, tiyatro teorisinin dramatik yapıları, sahneleme-performans teknikleri ve estetik ilkeleri üzerine kuramsal yaklaşımlar sunarak tiyatro sanatının temelini oluşturmasıdır. Bu kuramsal çerçeve, tiyatro eserlerini yalnızca birer sanat ürünü olarak değil, aynı zamanda toplumsal, ideolojik ve kültürel bir bağlamda anlamlandırmayı da sağlar. Bu bağlamda, teorik boyut, tiyatroyu daha derin bir anlayışla ele almamıza olanak tanır.

Ayrıca teorik boyut tiyatronun çok katmanlı doğasını anlamak ve bu sanat formunu disiplinlerarası bir bağlamda değerlendirmek için vazgeçilmezdir. Tiyatro, tarihsel süreçteki dönüşümleri ve toplumsal bağlamda üstlendiği rolleriyle, yalnızca estetik bir deneyim sunmanın ötesinde, düşünsel bir zemin oluşturarak izleyici ve sanatçılar için güçlü bir bağ kurar. Bu boyut, tiyatronun hem sanatsal hem de toplumsal etkilerini geniş bir çerçevede değerlendirirken, tiyatro araştırmalarının ve uygulamalarının teorik altyapısını zenginleştirir.

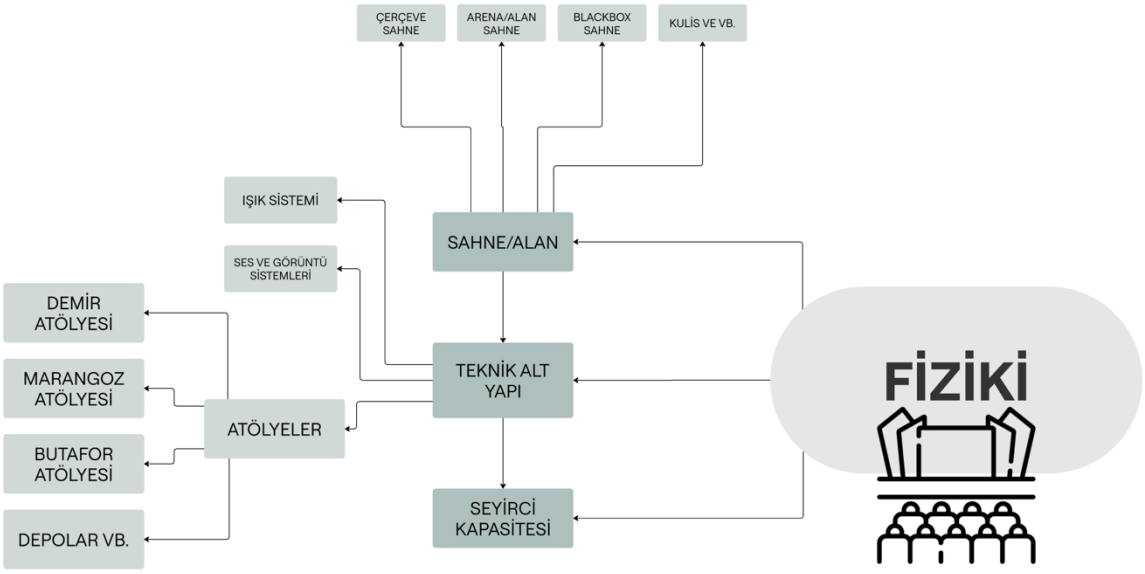

Görsel 4. Kurumsal Boyut

3. KURUMSAL BOYUT

Bu boyut en temelde, tiyatronun sürdürülebilirliğini, organizasyonunu ve toplumsal meşruiyetini güvence altına alır.

Tiyatro sanatının sürdürülebilirliği ve gelişimi, yalnızca sanatsal yaratıcılıkla değil, aynı zamanda sağlam bir kurumsal yapıyla da mümkündür. Kurumsal boyut, tiyatro örgütlenmelerinin organizasyonel, yönetimsel, finansal unsurlarını ve yaygınlaştırılma ve mesleki olarak öğretilme gibi temellerini kapsar.
Bu boyutun görsel haritası tiyatro kurumsal organizasyonunun karmaşık yapısını ve farklı katmanların birbirleriyle olan etkileşimlerini görselleştirmektedir.

Ancak tiyatronun kurumsal dinamikleri, yalnızca içsel organizasyonlarla sınırlı değildir; kurumsal dışı yapıların, bağımsız sanatçıların ve diğer organizasyonların işlevleri de bu ekosistemi zenginleştirir. Tiyatro, devlet kurumları, özel sektör, sivil toplum kuruluşları, dernekler ve vakıflar içerisinde edindiği çeşitli işlevlerle daha geniş bir toplumsal tabana hitap eder ve bu süreçte sosyal sorumluluk projeleriyle toplumsal bilincin oluşumuna katkı sağlayabilir. Bu boyut aynı zamanda, seyircinin aktif bir paydaş olarak tiyatro üretim süreçlerine nasıl dahil olduğunu ve tiyatro kurumlarının seyirciyle olan ilişkilerini nasıl geliştirdiğini gösterir. Seyirciyle kurulan bu ilişki, yalnızca bir performans izleme deneyiminin ötesinde, tiyatro sanatının kültürel ve sosyal etkilerini pekiştiren bir bağ oluşturur. Seyirciye yönelik iletişim stratejileri, erişilebilirlik politikaları ve katılımcı etkinlikler, tiyatronun toplumsal meşruiyetini güçlendiren ve kurumsal yapısına derinlik kazandıran unsurlar arasında yer alabilir.

Görsel 5. Fizikî Boyut

4. FİZİKÎ BOYUT

Tiyatro terimi, etimolojik olarak Antik Yunanca “theatron” (θέατρον) kelimesinden türemiştir; bu kelime ‘görme yeri’ anlamına gelir ve seyircinin oturduğu bölümü temsil eder ve ‘seyretmek’ anlamındaki “theasthai” (θεᾶσθαι) fiilinden türetilmiştir (Çamurdan, 2013, s.57; Pavis, 1998, s.407). Başlangıçta, tiyatro terimi bir sanat formu olarak dramatik eserlerin performansını ifade ederken, aynı zamanda bu eserlerin sergilendiği fiziksel mekânları

tanımlamak için de kullanılmıştır. Bu çift anlamlılık, tiyatronun hem bir ifade biçimi hem de fiziksel bir alan olarak kültürel evrimini göstermektedir.
Yani tiyatronun fizikî boyutu mimarinin, mekânın, teknik alt yapının ve teknolojinin gelişim, değişim ve dönüşümüyle sürekli güncellenen somut bir tabandır. Bu unsurlar, tiyatro deneyiminin kalitesini ve izleyici üzerindeki etkisini doğrudan etkileme gücü taşır. Sunulan tablo, tiyatronun fizikî boyutu hakkında genel bir çerçeve çizmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, tiyatronun çok boyutlu bir düşünsel ve fiziksel konstrüksiyon ve yaşayan bir ekosistem olduğunu göstermektedir. Bu boyutlar arasındaki etkileşimleri göstermek, yalnızca tiyatro araştırmacılarının hizmetine sunulmak açısından değil, izleyicinin sanatsal etkileşimdeki yerini göstermek ve tiyatronun sistemsel derinliğini vurgulamak açısından da önemlidir.
Tabloda yer alan alt başlıklar, tiyatronun disiplinlerarası doğasını ve pek çok paydaşın (sanatçılar, tasarımcılar, teknik ve idari ekipler, akademisyenler vb.) farklı süreçlerde birlikte çalıştığı ya da çalışabileceğini ve farklı yönlerden ekosistemin gelişip değişmesini sağlayabileceklerini göstermektedir. Bir tablo ile bu ekosistemi görünür kılmak, bu yapının sürekli yaşayan, değişen ve dönüşen yanına da vurgu yapılmasını gerekli kılmaktadır. Ortaya çıkan etkileşimler ve örüntüler bir sabit ve ideal sisteme işaret etmeyi amaçlamaz. Bu çalışma daha çok farklı bakış açılarına göre yorumlanabilir, eleştirilebilir bir altyapının oluşturulmasına yönelik bir ilk adım olmayı ve bir tartışma zemini oluşturulmasını sağlamayı ümit etmektedir.

Günümüzde tiyatronun başarısı, boyutları arasındaki ilişkileri iyi kurgulamakla yakından ilgilidir. Bu nedenle, tiyatro araştırmalarında ve uygulamalarında yalnızca gösterim, metin veya performansı düşünen sonuç odaklı bir yaklaşım değil, tarihsel, teorik ve kavramsal çerçeveleri, kurumsal ve fizikî olanakları, örgütlenme biçimlerini dikkate alarak yürütülen kapsamlı bir yaklaşım benimsenmelidir. Böylelikle, tiyatronun toplumsal, sanatsal ve eğitimsel işlevleri daha derinlikli şekilde hayata geçirilebilir.

KAYNAKÇA

Ayverdi, İ., *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Lugatı, 2010.
Çamurdan, E., Çağdaş tiyatroda eşzamanlılık, eşdeğerlilik, çokboyutluluk. *Tiyatro Eleştirmenliği ve Dramaturji Bölümü Dergisi,* (23), 57-65, 2013.
Nişanyan, S., *Nişanyan Sözlük: Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Adam Yayınları, 2018.
Oxford English Dictionary, *Dimension*, 2024, Erişim adresi: https://www.oed.com/
Pavis, P., *Dictionary of the theatre: Terms, concepts, and analysis* (C. Shantz, Trans.), University of Toronto Press, 1998.
Türk Dil Kurumu. (t.y.). *Türkçe Sözlük*. https://sozluk.gov.tr/
Luhmann, N., *Social Systems*, Stanford: Stanford University Press, 1995.

İNFOGRAFİK TASARIMLARINDA İLLÜSTRASYONUN YERİ VE ÖNEMİ: KIZILIRMAK DELTASI KUŞ CENNETİ ÖRNEĞİ

Doç. Dr. Tarık YAZAR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
tarikyazar08@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-8966-3702

Gamze BEKTAŞOĞLU
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
gamze.55.gamze@gmail.com, ORCID ID: 0009-0009-8036-5950

Kader TALAN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
kadertalann@gmail.com, ORCID ID: 0009-0005-0018-4350

ÖZET

Bilgiyi hedef kitleye iletmek için farklı yöntemler kullanılmaktadır. Bu yöntemler arasında infografikler ve illüstrasyon gibi görsel araçlar bulunmaktadır. İnfografikler, bilginin hızlı ve etkili bir şekilde iletilmesi için tasarlanmış açıklayıcı görsellerdir. Doğal bir çekiciliğe ve güçlü bir anlatıma sahip olduğundan dikkat çekerek bilgiyi daha etkili şekilde aktarabilirler. Görsellerin yazıya göre daha hızlı algılanmasının temel nedeni, beynimizin bilgiyi işleme biçimidir. İnsan beyni, görsel bilgiyi parçalar halinde değil, bir bütün olarak algılar ve çözümleme yapar. Bu özellik, infografiklerin iletişimde güçlü bir araç olmasını sağlamaktadır. İnfografiklerde kullanılan ögeler genellikle illüstrasyonlar, fotoğraflar, ikonlar, semboller, piktogramlar, şekiller, grafikler, tipografi, haritalar ve zaman çizelgeleri gibi öğelerdir. Bu öğelerin doğru kombinasyonu ve yerinde kullanımı, infografiğin hedef kitleye etkili bir şekilde ulaşmasında belirleyici rol oynamaktadır. Bir görsel betimleme tekniği olan ve infografiklerde kullanılan illüstrasyonlar dominant öge olarak iletinin daha etkili şekelde anlatılmasını ve anlaşılmasını sağlamaktadırlar. Bir düşüncenin, bir hikâyenin veya bir metnin mesajını kolay anlaşılır hale getirmek için yapılan resimler illüstrasyon olarak değerlendirilmektedir. İllüstrasyonlar eşlik ettiği materyaller hakkında yorumlama ya da açıklamalar yapmaktadırlar. Kullanım alanı geniş olan illüstrasyonlar, reklam sektöründen, eğlenceye, eğitimden iletişime, tıp alanından, mimariye, botanikten, zoolojiye ve güzel sanatlardan doğa bilimlerine kadar birçok alanda kullanılmaktadır.

Çalışmanın amacı; İnfografik tasarımlarında illüstrasyon kullanımının yeri ve önemini açıklamak ve Kızılırmak Deltası Kuş Cennetinde bulunan kanatlı ve kanatsız canlıları tanıtan infografik tasarımlar yaparak öneri niteliğinde sunmaktır. Araştırma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılarak yazılı ve görsel dokümanlar toplanmıştır. Çalışmada infografik tasarımlarında illüstrasyon kullanımının yeri ve önemi açıklanmış ve konu bütünlüğü içerisinde infografik tasarımların görselleştirilmesinde

kullanılmak üzere Görsel İletişim Tasarımı Anasanat Dalı Yüksek Lisans Öğrencileriyle ders kapsamında örneklem alanı olarak belirlenen Kızılırmak Deltası Kuş Cennetinde bulunan kanatlı ve kanatsız canlılardan örnek illüstrasyonlar tasarlanmıştır. Sonuç olarak Kızılırmak Deltası Kuş Cenneti infografik tasarımları yapılarak öneri niteliğinde sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: İnfografik, Bilgilendirme grafiği, İllüstrasyon, Kızılırmak deltası, Kuş cenneti.

THE ROLE AND IMPORTANCE OF ILLUSTRATION IN INFOGRAPHIC DESIGNS: THE CASE OF KIZILIRMAK DELTA BIRD PARADISE

ABSTRACT

Different methods are used to convey information to the target audience. Among these methods are visual tools such as infographics and illustrations. Infographics are explanatory visuals designed to convey information quickly and effectively. Due to their natural appeal and strong narrative, they attract attention and communicate information more effectively. The primary reason visuals are processed faster than text lies in the way our brain processes information. The human brain perceives visual information as a whole rather than in fragments, enabling faster analysis. This characteristic makes infographics a powerful tool in communication. The elements commonly used in infographics include illustrations, photographs, icons, symbols, pictograms, shapes, charts, typography, maps, and timelines. The correct combination and appropriate use of these elements play a decisive role in ensuring that the infographic reaches the target audience effectively. Illustrations, a technique of visual depiction often used in infographics, act as dominant elements, enhancing the effectiveness and clarity of the message being conveyed. Illustrations are considered drawings created to make a thought, story, or text easier to understand. They interpret or explain the materials they accompany. With a broad range of applications, illustrations are utilized in various fields, from advertising to entertainment, education to communication, medicine to architecture, botany to zoology, and fine arts to natural sciences.

The aim of this study is to explain the role and importance of using illustrations in infographic designs and to propose infographic designs introducing the winged and wingless creatures found in the Kızılırmak Delta Bird Sanctuary. Within the scope of the research, written and visual documents were collected using the document analysis method, one of the qualitative research methods. In the study, the role and importance of using illustrations in infographic designs were explained, and as part of the Visual Communication Design Graduate Program coursework, sample illustrations of winged and wingless creatures from the Kızılırmak Delta Bird Sanctuary, designated as the sample area, were created. As a result, infographic designs for the Kızılırmak Delta Bird Sanctuary were prepared and presented as proposals.

Keywords: Infographic, Information graphic, Illustration, Kızılırmak delta, Bird paradise.

1. GİRİŞ

İnfografik tasarımlar, karmaşık verilerin görsel yollarla anlaşılmasını sağlayan grafiklerdir. Aynı zamanda, bilgiyi hızlı ve etkili bir şekilde hedef kitleye aktarmak için kullanılan güçlü

iletişim araçlarıdır. Zedeli'ni ifadesine göre, infografik, okuması sıkıcı ve yoğun olan bilgilerin grafiklerle, tablolarla, piktoramlarla, fotoğraflarla ve illüstrasyonlarla; yani görsel öğelerle dikkat çekici ve akılda kalıcı bir şekilde görselleştirilmesidir (Zedeli, 2014:24). İnfografikler bilgilendirme tasarımı olarak farklı alanlarda insanları aydınlatıcı öz bilgi aktarırlar. İnsan beyninin görsel bilgiyi yazıya göre daha hızlı algılayabilmesi, infografiklerin iletişimdeki önemini artırmaktadır. Bu tasarımlarda kullanılan illüstrasyonlar, bir düşüncenin, hikâyenin veya mesajın daha anlaşılır ve ilgi çekici hale gelmesinde kritik bir rol oynamaktadır. İllüstrasyonlar, sundukları görsel betimleme gücüyle, iletilmek istenen bilgiyi açıklayıcı ve yorumlayıcı bir şekilde desteklerken, estetik bir bütünlük de sağlar.

Reklamdan eğitime, tıptan doğa bilimlerine kadar geniş bir kullanım alanı bulunan illüstrasyonlar, infografiklerin anlatım gücünü artırmak için sıklıkla tercih edilmektedirler. Doğru bir kombinasyon ve etkili bir kullanım ile illüstrasyonlar, infografiklerin hem dikkat çekiciliğini hem de anlaşılabilirliğini artırarak, mesajın daha geniş kitlelere ulaşmasına olanak tanımaktadırlar. İnfografiklerde illüstrasyonların dışında birçok ögeye yer verilebilir. Bunlar genellikle illüstrasyonlar'a ek olarak fotoğraflar, ikonlar, semboller, piktogramlar, şekiller, grafikler, tipografi, haritalar ve zaman çizelgeleri gibi öğelerdir. Bu öğelerin doğru kombinasyonu ve yerinde kullanımı, infografiğin hedef kitleye etkili bir şekilde ulaşmasında belirleyici rol oynar. Tasarımın başarısı, bu unsurların mesajın bağlamına uygun olarak bir araya getirilmesiyle doğrudan ilişkilidir (Denli, 2016: 1478). Ancak, illüstrasyonlar diğer ögelerden farklı olarak infografik tasarımlarında dominant bir öge olarak öne çıkmakta ve bilginin görselleştirilmesinde vazgeçilmez bir araç haline gelmektedir. İllüstrasyonlar eşlik ettikleri materyaller hakkında yorumlama ya da açıklamalar yapmaktadırlar (Keş, 2001:29).

Bu çalışmada, özellikle illüstrasyonun infografik tasarımlardaki rolü ve önemi üzerinde durulmuştur. Ayrıca, Kızılırmak Deltası Kuş Cenneti için örnek infografik tasarımlar yapılarak doğru ve etkili illüstrasyon kullanımının nasıl olması gerektiği açıklanmıştır. İnfografik tasarımların etkinliği incelenmiş, konunun önemli bir parçası olan Kızılırmak Deltası Kuş Cenneti'nin coğrafi konumu, fauna ve flora çeşitliliği ile ilgili temel bilgiler sunulmuş ve Kızılırmak Deltası Kuş Cennetinde bulunan kanatlı ve kanatsız canlıları tanıtan infografik tasarımlar yapılarak öneri niteliğinde sunulmuştur.

2. İNFOGRAFİK / BİLGİLENDİRME GRAFİĞİ

İnfografik, kavramı İngilizce "info" (bilgi) ve "graphic" (grafik) kelimelerinin birleşiminden türetilmiş bir terimdir ve Türkçe'ye "bilgi grafikleri" olarak çevrilmiştir. En temel anlamıyla, bilgiyi görsel yollarla ifade eden bir araç olarak tanımlanabilir. Bu nedenle infografiklere "bilgilendirme grafikleri" de denilmektedir (Yazar, 2024: 40). Bilgilendirme grafiği, bilginin bireyler tarafından etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasını mümkün kılacak şekilde düzenlenmesi sürecini hem bir sanat hem de bir bilim dalı olarak ele almaktadır. Bu grafikler, bilgi, veri ve bilgi birikimlerini görsel araçlar kullanarak sunan etkili bir iletişim biçimi olarak değerlendirilmektedir (Yazar, 2021:233). İnfografik, disiplinlerarası bilgi ve projelerin artış göstermesiyle birlikte, sunuma hazır hale getirilen verilerin sistematik ve anlaşılır bir biçimde görsel ifadelerle dönüştürülmesi olarak tanımlanmaktadır (Temel, 2022:66). Smiciklas, infografiği, karmaşık bilgilerin izleyicilere kolayca aktarılmasını ve hızla tüketilebilmesini

sağlayan bir görselleştirme yöntemi olarak açıklamaktadır (Smiciklas,201:1). İnfografikler, bilgi grafiği, infograf veya infogram olarak adlandırılan ve bilgiyi görsel olarak ifade eden yeni bir görselleştirme yöntemidir. Uzun metinler yerine grafiklerin kullanıldığı bu sunum şekli, bilginin daha anlaşılır ve ilgi çekici hale getirilmesini amaçlar (Özpınar & Aydın, 2020:249). İzleyicilerin bilgi içeriğine olan ilgisini artırmak ve bilginin öğretilebilir, anlaşılabilir olmasını sağlamak için sadeleştirilmiş görseller tercih edilir. Bilginin görselleştirilmesi sürecinde infografiklerin rolü giderek artmakta ve bu yönteme her geçen gün daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır (Erdal, 2021:799). İnfografikler, bilgi görselleştirme yöntemlerinden biri olmasının yanı sıra, teknolojinin hızlı ilerlemesi ve bilginin sürekli olarak artmasıyla birlikte dijital dünyada yaygın şekilde kullanılmaktadır. Ayrıca, bilgiyi anlamlandırma süreçlerini kolaylaştırması sayesinde popülerlik kazanmıştır (Lankow vd., 2012).

3. İLLÜSTRASYON'UN TANIMI VE İŞLEVLERİ

İllüstrasyon, latince'de anlamı anlaşılır kılmak olan 'lustrare' kökünden türetilmiş 'illustratus' (aydınlatmak) kelimesinden gelmektedir. İngilizce ve Fransızca'da aynı kelime illüstrasyon, Almanca'da ise illustrierung olarak kullanılır (Kara, 2004: 5). İllüstrasyon, en geniş anlamıyla bir düşünceyi, fikri, metni ya da olayı tasvir eden resimlemedir. Bir illüstrasyon, kullanıldığı alana göre ya da yapıldığı tekniğe göre sınıflandırılabilir. İllüstrasyonun başarısı izleyicide uyandırdığı duygu ve düşüncenin yanı sıra görselleştirdiği fikri ya da mesajı ne kadar iletebildiğiyle ilintilidir (Çeken & Ersan, 2019: 318). Günümüzde izleyiciler yoğun bir grafik ürün bombardımanı altındadır. İllüstrasyon eşlik ettiği materyal hakkında yorumlama ya da açıklamalar yapar (Keş, 2001:5). İllüstrasyon, bir konsepti veya fikri görsel olarak temsil etmek amacıyla yapılan resim veya çizimdir. Bu görsel öğeler, infografik tasarımlarda bilgiyi daha anlaşılır hale getirmek, dikkat çekmek ve izleyiciye kolayca anlatmak için kullanılır. İllüstrasyonlar, metinlerle birlikte kullanılarak bilgiyi pekiştirebilir ve izleyicinin ilgisini artırabilir. İllüstrasyonların, anlatımı güçlendirme, dikkat çekme, ilgi uyandırma, anlaşılabilirliği artırma ve bilgiyi daha çekici hale getirme gibi işlevleri bulunmaktadır.

4. İNFOGRAFİK TASARIMLARINDA İLLÜSTRASYON KULLANIMI

Bilgiyi hedef kitleye iletmenin çeşitli yöntemleri bulunmaktadır. Bunlardan biri illüstrasyon ve hikayedir. (Denli, 2016: 1477). İllüstrasyonar güçlü bir anlatıma sahiptir, etkileyicidir ve dikkati çeker. İnfografik tasarımlarda illüstrasyonlar, verilerin ve bilgilerin görsel olarak sunulması için önemli bir rol oynar. Grafikler, haritalar, semboller ve diğer illüstrasyonlar, karmaşık bilgileri daha anlaşılır, ilgi çekici ve akılda kalıcı hale getirir. Bu nedenle, illüstrasyonların doğru ve etkili bir şekilde kullanılması, infografik tasarımların etkinliğini artırmak için kritik öneme sahiptir. İnfografikler, bilgiyi görsel olarak aktaran, hızlı ve etkili bir iletişim yöntemi olarak öne çıkmaktadır. Görsel iletişimde kullanılan unsurlar arasında illüstrasyonlar infografiklerde dominant öge olarak öne çıkmaktadırlar. İllüstrasyonlar, bir konunun daha anlaşılır hale gelmesini sağlayan çizimler, resimler veya grafiklerdir. İnfografik tasarımlarında illüstrasyon kullanımı hem estetik bir değer sunmakta hem de bilginin daha etkili ve anlaşılır bir şekilde hedef kitleye iletilmesine katkı sağlamaktadır. İnfografik tasarımcıları, izleyicinin sunulan bilgileri hatırlamasını sağlamada inanılmaz bir başarıya sahip olabilen illüstrasyon üstünlüğü etkisini tetiklemek için bir tasarımın görsel bileşeni olarak veri görselleştirmelerini ve çizimleri kullanırlar (Krum, 2014:23).

İnfografik tasarımlarında illüstrasyon kullanımı, bilginin hızlı, etkili ve estetik bir şekilde hedef kitleye ulaştırılmasını sağlar. İllüstrasyonlar, infografiğin anlatım gücünü artırarak görsel iletişimde vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. Eğitimden reklamcılığa, doğa bilimlerinden sağlık sektörüne kadar geniş bir kullanım alanı bulunan illüstrasyonlar, bilginin görselleştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. İllüstrasyonlar, yalnız estetik amaçlı değil, birçok farklı alanlarda da bilginin aktarımını kolaylaştırmak amacıyla kullanılmaktadırlar. İnfografik tasarımı için illüstrasyonların doğru ve yaratıcı bir şekilde kullanımı büyük önem taşımaktadır.

İnfografiklerde illüstrasyon kullanımının yaygın olduğu başlıca alanlar şu şekilde sıralanabilir;

Karmaşık konuların basitleştirilmesi ve öğrencilerin dikkatinin çekilmesi için eğitim ve iş deneyimi infografiklerinde (Krum, 2014:182), illüstrasyonlar sıkça kullanılır. Organların yapısını, hastalık süreçlerini veya tedavi yöntemlerini açıklayan infografiklerde illüstrasyonlar bilginin kolay anlaşılmasını sağlar. Ekosistemler, hayvan türleri ve doğal olayların anlatımında illüstrasyonlar, görsel betimleme aracılığıyla etkili bir iletişim sağlar. Ürün veya hizmetleri tanıtmak için oluşturulan infografiklerde illüstrasyonlar, marka mesajını görsel olarak pekiştirir. Tarihi mekanlar, doğal güzellikler veya turistik alanların tanıtımında illüstrasyonlar, bilginin etkileyici bir şekilde aktarılmasını sağlar.

4.1. İnfografiklerde İllüstrasyon Kullanımının Önemi

Hepimiz her gün muazzam miktarda veri ve bilgiyle karşı karşıyayız; Haberler, reklamlar, e-postalar, konuşmalar, kısa mesajlar, tweetler, kitaplar, reklam panoları, tabelalar, videolar ve tabii ki tüm İnternet. Karşılaştığımız zorluk, gereksiz şeyleri filtrelemek, ilgili bilgilere odaklanmak ve önemli şeyleri hatırlamaktır. Aşırı bilgi yükünden kurtulmanın önemli bir yolu görselleştirme yapmaktır (Krum, 2014: 9). İllüstrasyon kullanımı, bilgiyi daha çekici ve anlaşılır hale getirerek okuyucunun dikkatini çekmeye ve ilgisini artırmaya yardımcı olur. Renkli ve ilgi çekici illüstrasyonlar, karmaşık bilgilerin akılda kalmasını sağlarken, aynı zamanda okuyucunun içerikle daha fazla odaklanmasını da mümkün kılar. Ayrıca, karmaşık verileri ve istatistikleri açıklamak amacıyla illüstrasyonların kullanılması, verilerin daha kolay bir şekilde anlaşılmasına ve okuyucuların görsel bir anlayış geliştirmelerine yardımcı olur. İllüstrasyonlar, karmaşık konuları basitleştirerek, okuyucular için aynı zamanda görsel bir rehber sunma görevini üstlenir. Özel olarak belirlenmiş bir konsepti veya fikri iletmek için illüstrasyonların kullanılması, metinle birlikte bilgilerin çok daha verimli bir şekilde aktarılmasına yardımcı olmaktadır. Işık, renk ve biçim kullanımı ile zenginleştirilmiş illüstrasyonlar, okuyucunun ilgisini çekerek, metnin içeriğini daha etkili ve sürükleyici bir hale getirir. Bu nedenle, infografiklerde etkili bir şekilde illüstrasyon kullanımı, yalnızca estetik bir öğe olarak değil, aynı zamanda bilgi paylaşımında önemli bir araç olarak da değerlendirilmelidir.

İnfografiklerde illüstrasyon kullanımı; görsel betimleme, estetik ve bilgi aktarımı açısından büyük önem taşır. Bu önem şu başlıklar altında ele alınabilir:

Bilginin Görselleştirilmesi: İllüstrasyonlar, verilerin ve bilgilerin yalınlaştırılarak görsel bir dile dönüştürülmesini sağlar. Karmaşık istatistikler, süreçler ve kavramlar illüstrasyonlar sayesinde daha kolay anlaşılır hale gelir.

Etkileşim ve İlgi Artışı: Görsel içeriklere olan ilgi, yazılı içeriklere kıyasla çok daha yüksektir. İllüstrasyonlar, izleyicinin dikkatini çekerek bilginin daha hızlı yayılmasını sağlar.

Hikâyeleştirme: İllüstrasyonlar, infografiklerde anlatılan hikâyelerin veya süreçlerin görsel bir akışla sunulmasına olanak tanır. Böylece bilginin akılda kalıcılığı artar.

Evrensel İletişim: İllüstrasyonlar, dil bariyerlerini aşarak görsel bir iletişim aracı olarak geniş kitlelere ulaşabilir. Semboller, ikonlar ve basit çizimler sayesinde farklı kültürlere hitap eder.

5. YÖNTEM

Bu çalışma genel olarak infografik tasarımlarında illüstrasyon kullanımının yeri ve önemini belirtmekle ilgilidir. Araştırmada genel tarama modellerinden literatür taraması ve doküman analizi yöntemi kullanılmış ve konuyla ilgili dokümanlar toplanarak değerlendirilmiştir. Doküman analizi, belli bir amaca yönelik olarak kaynakları not alma, okuma, bulma ve değerlendirme işlemlerini kapsamaktadır (Karasar, 2005). Bir başka deyişle doküman analizi, basılı veya elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet erişimli) materyallerin incelenmesi ve değerlendirilmesi sürecinde gerçekleşen bir dizi işlemdir (Bowen, 2009).

Çalışma kapsamında infografik tasarımlarında illüstrasyon kullanımının yeri ve önemi açıklanmış ve konunun anlaşılabilir olması için örnek proje alanı belirlenmiştir. Çalışma Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Görsel İletişim Tasarımı Anasanat Dalı'nda 2024-2025 eğitim-öğretim yılı güz döneminde Yüksek Lisans düzeyinde verilen "Bilgilendirme Grafiği" dersi kapsamında gerçekleştirilmiştir. Çalışma grubunu bu dersi alan 2 lisansüstü öğrencisi oluşturmaktadır. Ders kapsamında öğrencilere öncelikli olarak infografik hakkında ayrıntılı bilgi verilmiş ve dijital ortamda örnek infografik tasarımları uygulamalı olarak gösterilmiştir.

Çalışma için örneklem alanı olarak Kızılırmak Deltası Kuş Cenneti tespit edilmiş ve burada bulunan kanatlı ve kanatsız canlıların tanıtımıyla ilgili infografik tasarımlar yapılarak öneri niteliğinde sunulmasına karar verilmiştir. Çalışma kapsamında bir öğrenci, Kızılırmak Deltasının kadim dostları "Yılkı Atları" ve deltanın renkli ziyaretçisi "Gökkuzgun" ile ilgili infografik yapmaya karar vermiştir, ikinci öğrenci ise, Kızılırmak Deltasının kadim bekçileri "Mandalar" ile, deltanın avcıları "Karagagalı Sumrular" üzerinde çalışma yapmaya seçkisiz yöntemle karar vermiştir. Çalışma gurubundaki öğrenciler delta ile ilgili araştırmalarını tamamlamış ve belirledikleri canlıların illüstrasyonlarını dijital ortamda görselleştirerek ön çalışmalarını tamamlamışlardır. Yapılan ön çalışmalar, bilgilendirme grafiği tasarımlarında olması gerekenler ve olmaması gerekenler açısından ders kapsamında irdelenmiş ve etkili tasarımların nasıl yapılabileceği değerlendirilmiştir. İnfografik tasarımlar 70x100cm boyutlarında ve dikey konumda hazırlanmıştır. Tanıtımı yapılan canlılar farklı olmasına rağmen tasarımda bütünlük oluşturmak amacıyla benzer özellikler kullanılmıştır. İnfografik tasarımları

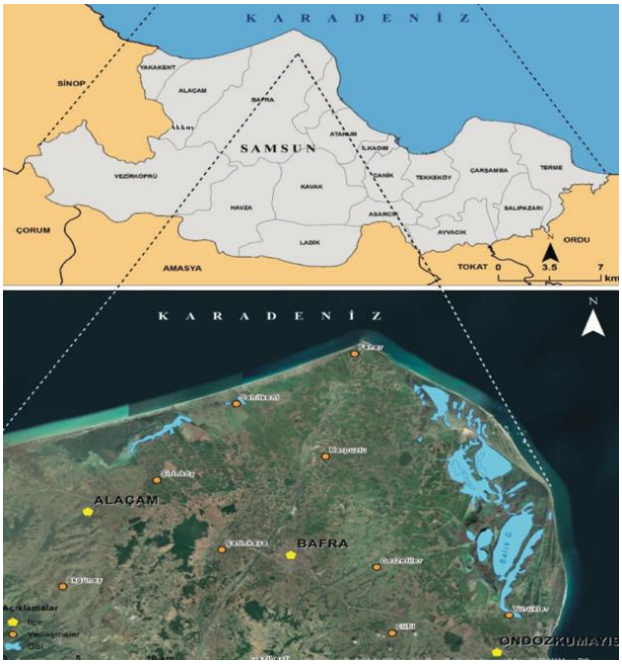
dijital ortamda Adobe Photoshop, Adobe Illustrator ve Adobe InDesign gibi programlar kullanılarak yapılmış ve öneri niteliğinde sunulmuştur.

6. BULGULAR

Proje kapsamında Kızılırmak Deltası Kuş Cennetinde bulunan kanatlı ve kanatsız canlılardan örnekler seçilerek infografik tasarımlar gerçekleştirilmiş ve konu bütünlüğü içerisinde öneri niteliğinde sunulmuştur.

6.1. Kızılırmak Deltası Kuş Cenneti

Kızılırmak Deltası, Türkiye'nin Karadeniz kıyılarında doğal özelliklerini kısmen koruyabilmiş en büyük sulak alan olup, Samsun ilinde, Kızılırmak' ın denize döküldüğü yerde 19 Mayıs, Bafra ve Alaçam ilçeleri sınırları içinde kalan Samsun-Sinop karayolunun kuzeyinde bulunmaktadır (Pancar & Genç, 2015: 46). Kızılırmak deltası 56.000 Ha genişliğinde irili ufaklı 20 adet göl ile büyük bataklık ve sazlık alanlardan oluşması, çok büyük bir alana sahip olması ve barındardığı kuşlarla diğer canlılar yalnız Türkiye'nin değil, tüm dünya ekolojisi açısından büyük bir öneme sahiptir.

Görsel 1. Kızılırmak Deltası Kuş cenneti (Özel, 2021:78).

1998 yılında ramsar alanı olarak ilan edilen deltanın yaklaşık 22.000 hektarlık kısmı ramsar alanı içinde yer almakta ve 5174 hektarlık bölümü de Yaban hayatı Geliştirme Sahası olarak ilan edilmiştir. Kızılırmak Deltası, Türkiye'nin en büyük deltalarından birisidir. Samsun'a 30 km mesafede bir doğa cennetidir. Kızılırmak Deltası UNESCO Dünya Kültür Mirası Geçici listesine girmiştir. 1994 yılında deltanın sulak alanlarının tamamı Kültür Bakanlığınca Doğal sit Alanı olarak ilan edilmiş ve koruma altına alınmıştır. Deltada bugüne kadar 340 kuş türü tespit edilmiş, göç esnasında ise 40.000 adet küçük martının deltada bulunduğu saptanmıştır.

Kızılırmak deltası kuş varlığının yanısıra yabani hayvan varlığı bakımından da oldukça zengindir. Deltada yaban kedisi, su samuru, yılkı atları, tilki, sansar, kirpi, saz horozu, tepeli

pelikan, karabatak, dikkuyruk, manda, sincap, sığır, leylek, turna ve boz ördek gibi canlılar yaşamlarını sürdürmektedir.

Deltadaki alanın %67'si Tarım alanları, %21'i Sulak alanları, %5'i Ormanlık alanları, %4 'ü kumulları, %2'si yerleşim alanlarını, %1' de diğerini oluşturmaktadır (Kızılırmak Deltası Sulak Alan Yönetim Planı, 2008-2012) (Özel, 2021: 79).

6.2. Kızılırmak Deltası Kuş Cenneti İnfografik Tasarım Önerisi

İllüstrasyonlar, karmaşık bilgilerin sadeleştirilmesi ve görsel olarak özetlenmesi amacıyla kullanılır. İllüstrasyonların infografiklerde kullanımı, infografiklerin anlaşılırlığı açısından önemlidir. Çünkü, ağırlıklı olarak görsel ögelerin kullanıldığı infografiklerde illüstrasyonlar dominant öge olarak yer almakta ve konunun anlaşılırlığını artırmaktadır. Kızılırmak Deltası Kuş Cenneti gibi doğal alanların tanıtımında illüstrasyonların kullanımı, infografiklerin anlaşılabilirlik etkisini artıran önemli bir durumdur. Ekosistemlerde, hayvan türlerinin anlatımında illüstrasyonlar, görsel betimleme aracılığıyla etkili iletişim sağlayabilirler. Deltada bulunan kanatlı ve kanatsız canlıların tanıtımında fotoğrafların dışında grafik tasarım ögesi olarak illüstrasyonlar kullanılmaktadır. İllüstrasyonlar bir düşünceyi, fikri, metni ya da olayı tasvir eden resimler olduğu için (Çeken & Ersan, 2019: 318) deltada bulunan canlıların en çok bilinen özelliklerinin tasvir edilmesinde illüstrasyon tasarımlarına ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi halde yalnız herhangi bir açıdan çekilmiş fotoğraf kullanmak gerekir. Bu da anlatılmak istenen özellikleri tam olarak veremeyebilir. İllüstrasyonlar tasarımcı tarafından özel olarak hazırlandığı için fotoğraftan farklı olarak ayrıntıları yansıtabilir. Örneğin, Görsel 2'de bir kuşun anatomisi ile ilgili illüstrasyon görülmektedir. Burada görüldüğü gibi tanıtımı yapılacak bir kuş'un iç organlarının, kanadının, kemik yapısının, omurgasının, gagasının ya da ayak yapısının özelliklerini gösterecek biçimde illüstrasyon yapılabilir.

Görsel 2. Kuş illüstrasyonu. (Kemikleri vi iskelet yapısı görülen kuş anatomisi).

İllüstrasyonlar hem bilimsel bilginin aktarılmasını kolaylaştırmakta hem de estetik bir anlatım sunmaktadır. Kuşun iç organlarının ve kemik yapısının tanıtılması için fotoğraf çekmek yeterli

olmayabilir. Ayrıntılı şekilde çalışmak ve illüstrasyon yapmak çok daha açıklayıcı olabilir. Görsel 3'de Kadir Özmen tarafından görselleştirilen Toros Baykuşu ve Yalı Çapkını infografik tasarımları bulunmaktadır. Bu infografiklerde ana görsel olarak kuşların illüstrasyonları kullanılmıştır. Çalışmalarda iç organlara yer verilmemiştir, ancak tasarıma katkı sağlaması açısından iç organlar görselleştirilebilir. Ana görselin etkili ve dikkat çekici olması infografik çalışmasının hedef kitleye daha iyi ulaşmasını sağlamaktadır (Özmen, 2017:47). Dolayısıyla konu ile ilgili illüstrasyonun büyük bir şekilde çalışmanın merkezinde olması okurun dikkatini çekebilir.

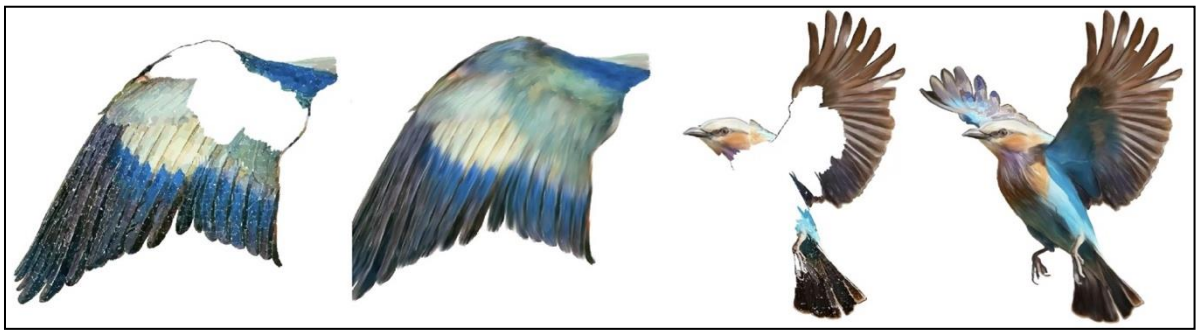

Görsel 3. Toros Baykuşu habitatı (solda) ve Yalı Çapkını (sağda) kuş türünü anlatan infografik örnekleri (Tasarım: Kadir Özmen)

Yalıçapkını ve baykuşun büyüklüğü tasarımın bütünlüğüne göre değişebilir ancak, büyük görselin büyük güç olduğu da unutulmamalıdır. Ana görsel işlenen kompozisyonun içinde kullanılan diğer öğelerden çok iyi yapılmalı tasarımın parçalanmasına izin verilmemelidir. Sağ taraftaki görselde, metnin altında bulunan ve silüet olarak resmedilen çizimler konunun dağılmasına imkân vermeden teknik bilgileri en sade en yalın bir şekilde vermektedir. Yalıçapkınının boyu kanat açıklığı gibi teknik bilgiler sade okunabilen tipografiyle aktarılması konunun daha iyi anlaşılabilirliği açısından faydalıdır (Özmen, 2017:47). İnfografiklerde genelden özele doğru belirli bir hiyerarşi kullanılarak görseller tamamlanmıştır.

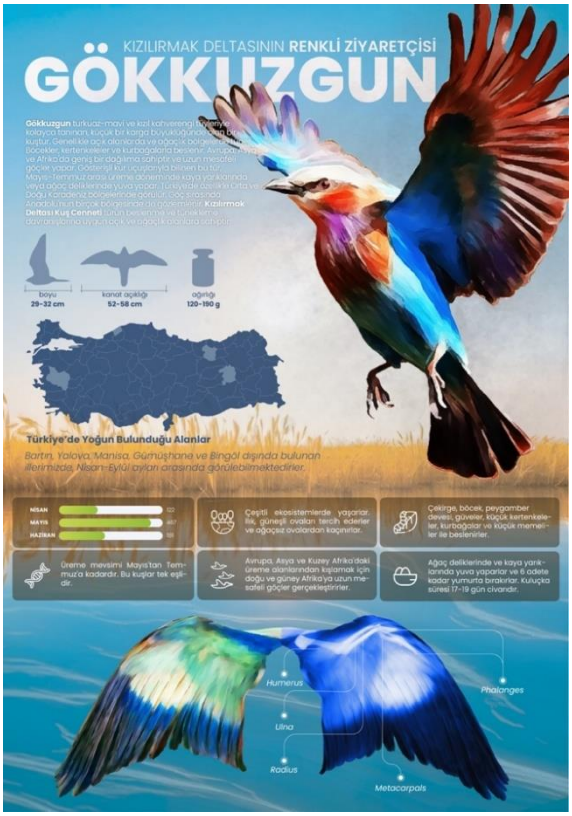
Kızılırmak Deltası'nın Renkli Ziyaretçisi Gökkuzgun İnfografik Tasarım Önerisi;

Görselleştirme, tasarımın en önemli evresidir ve kurgulanmasındaki başlangıçtır. Bu başlangıç evresinin en vazgeçilmez ürünü ise taslaklardır. Taslaklar ya da eskizler araştırmanın asal ögeleridirler (Gökçe, 2018:48). İnfografik tasarım eskizleri hazırlanırken ana görsel olan illüstrasyonlar farklı tekniklerle aşamalı olarak görselleştirilmektedir. Kızılırmak deltası için öneri niteleğinde hazırlanan infografiklerde illüstrasyonlar dijital ortamda tasarlanmış ve daha sonra infografk tasarımlarda yerini almıştır.

Görsel 4. Gökkuzgun'un illüstrasyon tasarım aşamalarından örnekler (Tasarım: Gamze Bektaşoğlu, 2024)

Görsel 4'te Kızılırmak Deltası'nın renkli ziyaretçilerinden Gökkuzgun illüstrasyonu görülmektedir. Gökkuzgun illüstrasyonu aşamalı olarak geliştirilmiş ve infografikte kullanılacak konumuna göre görselleştirilmiştir. Yapılan illüstrasyonlar, bir sonraki aşamada infografik tasarımında açıklayıcı ana görsel olarak kullanılmıştır (Görsel 5).

Görsel 5. "Kızılırmak Deltasının Renkli Ziyaretçisi Gökkuzgun" infografik tasarım örneği.
(Tasarım: Gamze Bektaşoğlu, 2024)

Görsel 5'te görülen infografikte dominant öge olarak Gökkuzgun kuşunun illüstrasyonu kullanılmıştır. Alt kısıda ise kanat görseli verilerek özellikleri anlatılmaya çalışılmıştır. Sol orta kısımda piktogramlar kullanılarak boyu, kanat açıklığı ve ağırlığı gösterilmiştir. Hemen alt kısımdaki Türkiye haritasında yoğun olarak bulunduğu yerler gösterilmiştir. Tablo içerisinde yaşadığı ekosistemler, beslenme özellikleri, üreme mevsimleri, göç zamalnları ve yaşam ortamları hakkında bilgi verilmiştir. İnfografik tasarımın fonunda ise Gökkuzgun'un yoğun

olarak görüldüğü Kızılırmak Deltası görüntüsüne gözü çok yormayacak ve görselleri ikinci plana itmeyecek şekilde yer verilmiştir. Tasarıma genel olarak mavi renk hakimdir. Bunun nedeni, kuşların özgürce uçtuğu gökyüzü ve deltanın mavi görünümlü sulak alanlardır. Ana başlık altında Gökkuzgun ile ilgili temel bilgiler spot bilgi olarak verilmiştir. Spot bilgiler görselleri desteklemek için verilen kısa özlü açıklamalardır. Gökkuzgun'un habitat alanı, seyrek ormanlar, kum ocakları, tarım arazileri, çalılık ve açık arazilerdir. Besin yelpazesi geniştir; böcekler, örümcekler, kertenkeleler ve amfibiler ile beslenirler (ornito.org). Bu ve benzeri bilgiler infografik tasarımında önemlidir. Çünkü, tüm infografik tasarımlarda önce yön bilgi hazırlanır ve sonra veri seti oluşturularak görselleştirmeler yapılır. Neyin, nasıl ve ne şekilde görselleştirileceği veri setinde belirlenmektedir. İnfografiklerin anlatılmak istenen konuları hikayeleştirme özelliği vardır. Bir konu anlatılırken bir hikayesinin olması gerekiyor. Tasarlanmış bir infografiğin 5N1K (Ne, Nerede, Nasıl, Ne Zaman, Niçin ve Kim) sorularına cevap vermesi beklenir. Fotoğrafla anlatılması çok zor veya imkânsız olan konular infografik tekniği ile anlatılması tercih edilir. İnfografiklerle çok uzun metinlere asla yer yoktur. Görsel ağırlıklı kısa kısa metinlerle kompozisyonlar elde edilir (Gökçe, 2018:46). İyi bir infografik yalnız insanlara bir hikâye anlatmakla kalmayacak, aynı zamanda ilgi çekerek içeriği okumaya teşvik edecektir (Siricharoen, 2013: 169).

Kızılırmak Deltası'nın Kadim Dostları Yılkı Atları İnfografik Tasarım Önerisi;

Görsel 6'da Bektaşoğlu tarafından öneri olarak tasarlanan Yılkı Atları infografiği görülmektedir. Başlık altında kısaca spot bilgiye yer verilmiş ve ilgili atların özellikleri görselleştirilerek infografik tamamlanmıştır.

Görsel 6. "Kızılırmak Deltasının Kadim Dostları Yılkı Atları" infografik tasarım örneği (Tasarım: Gamze Bektaşoğlu, 2024)

Görsel 6'da dominant öge olarak Yılkı At'ı illüstrasyonu bulunmaktadır. Tasarım öncesinde hazırlanan veri setinde Yılkı Atlarının görüldükleri yerlerdeki tahmini sayıları, boyutları, ağırlıkları, koşu hızları, yaşam süreleri, Türkiye'de sık görülen alanları, genel olarak habitat alanları, hareket kabiliyetleri, sürü olarak dolaşma alışkanlıkları gibi özellikler verilmiş ve sonrasında görselleştirmeler yapılarak infografik tamamlanmıştır. Veri setinde verilen bilgiler görselleştirilirken illüstrasyon ve piktogram tasarımları yapılmaktadır. Görsel 6'da sol orta kısımda bulunan boy, ağırlık, hız ve yaşam süresi gibi özellikler piktogramlar kullanılarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak, at figürürün ana özelliği illüstrasyon ile gösterilmiştir. Dolayısıyla illüstrasyonlar infografiklerde önemli bir anlatım ögesi olarak yer almaktadır. Tasarımın fonunda Yılkı Atlarının yaşam alanına eser miktarda yer verilmiştir.

Kızılırmak Deltası'nın Avcıları Karagagalı Sumrular İnfografik Tasarım Önerisi;

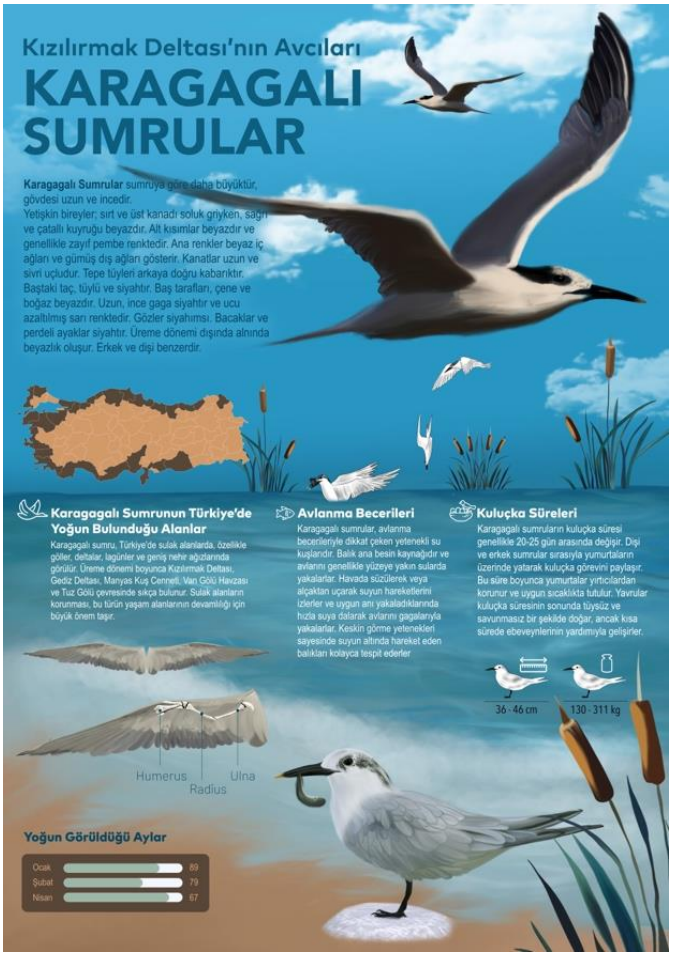
Görsel 7'de Talan tarafından eskizleri hazırlanan ve daha sonra infografik tasarımı gerçekleştirilen (Görsel 8) Karagagalı Sumru illüstrasyonları görülmektedir. Karagagalı Sumrular deniz kıyılarında, lagünlerde ve koylarda bulunurlar. Orta boylu, ince gagalı, uzun ve dar kanatlı bir kuştur (ornito.org). Kızılırmak deltasında sıklıkla görünen türlerdendir. Suya dalarak balık avlarlar. İllüstrasyon eskizlerinde en belirgin özellikleri ön plana çıkarılarak görselleştirileye çalışılmıştır. Burada tasarım aşamalarından birkaç örnek verilmiştir. İllüstrasyonlar dijital ortamda gerçekleştirilmiştir. Önce kuşun desini çizilmiş ve sonrasında renklendirilmiştir. Tasarımın daha açıklayıcı olabilmesi için Karagagalı Sumru'nun iç organları ve kemik yapısı ayrıca görselleştirilebilir.

Görsel 7. Karagagalı Sumrular'ın illüstrasyon tasarım aşamalarından örnekler (Tasarım: Kader Talan, 2024)

Görsel 8'de Talan tarafından öneri olarak tasarlanan Kızılırmak Deltası'nın avcıları Karagagalı Sumrular infografiği görülmektedir. Tasarımda Karagalı Sumrular tanıtılmıştır. Dominant öge olarak kuş illüstrasyonu yapılmıştır. Başlık altında kısaca spot bilgiye yer verilmiş ve ilgili kuşun özellikleri görselleştirilerek infografik tamamlanmıştır. İnfografik tasarımna biraz daha yakından bakıldığında, Karagagalı Sumruların avlanma özelliklerini gösteren ve suya doğru gökyüzünden süzülerek inişi görülmektedir. Burada bir hikâye görselleştirilmiştir. Bu hikâye kuşun avlanma hikayesidir. İllüstrasyon tasarımında okunurluğunun iyi olduğu düşünülen serifsiz bir font kullanılmıştır. Ana başlık, ara başlıklar ve metin açıklamalarında hiyerarşik bir sıra kullanılmıştır. Açık fon üzerinde koyu ve koyu fon üzerinde okunurluğu artırmak için açık

renkli yazı yazılmıştır. Ara başlıkların yanında görsel etkiyi artırmak ve anlaşılabilirliği sağlamak için kontur olarak piktogramlara yer verilmiştir. Fonda mavi ağırlıklı bir renk kullanılmıştır. Bu renk Karagagalı Sumruların habitat alanını yansıtmaktadır. Gökyüzünün parçılı bulutlu ve su yüzeyinin hafif dalgalı olarak gösterilmesi infografik tasarımına dinamizm kazandırmakta ve dikkat çekiciliğini artırmaktadır. Karagagalı Sumruların Türkiye'de yoğun bulunduğu alanlar, avlanma becerileri ve kuluçka süreleri orta kısımda kısaca açıklanmıştır. Yazılar görselleri, görseller de yazıları destekleyecek şekilde tasarlanmaya çalışılmıştır. Alt sol kısımda tablo grafik içerisinde yoğun görüldüğü aylar rakamsal değerlerle verilmiştir. Açıklama metinlerinin sondan bloklanması okunurluğu artırırken kelime aralarında su yolu olarak ifade edilen boşlukların oluşmasını önlemektedir. Sol altta yer alan kanatlardan birinde kanat içi kemik yapısı görselleştirilerek anatomik yapısı gösterilmeye çalışılmıştır.

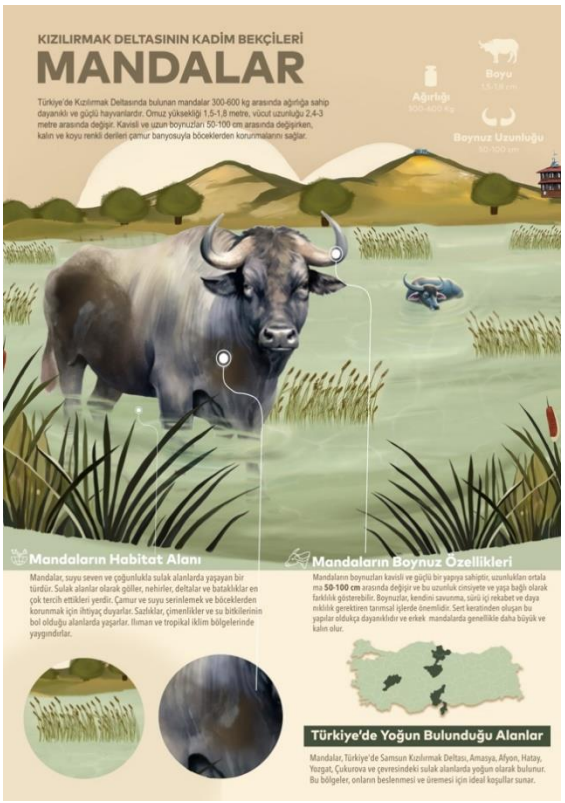

Görsel 8. "Kızılırmak Deltasının Avcıları Karagagalı Sumrular infografik tasarım örneği.
(Tasarım: Kader Talan, 2024)

Başarılı infografik tasarımlar okuyucu ya da izleyicide unutulmayacak bir etki bırakır. Kolay anlaşılabilir olmasının yanı sıra paylaşılabilir özelliği de diğer görsel iletişim türlerine göre çok yüksektir (Gökçe, 2018:47). İnsan beyni, büyük miktardaki bilgilerin yapılandırılmasında zorlanırken, görselleri ve şemaları yazılı metinlerden daha kolay kavrar. Bu nedenle infografikler, ayrıntıları basit ve etkili bir şekilde sunarak bu ihtiyaca yanıt verir. Bir konu hakkında iletişim kurarken karmaşık metinler yerine infografiklerin kullanılması, hem mesajın

daha etkili bir şekilde iletilmesini hem de bilgilerin daha hızlı algılanmasını sağlar ve uzun süre akılda kalıcılığı sağlar.

Kızılırmak Deltası'nın Kadim Bekçileri Mandalar İnfografik Tasarım Önerisi;

Görsel 9'da Kızılırmak Deltasının kadim bekçileri Mandalar ile ilgili infografik tasarım örneği görülmektedir. Bu tasarımda da yine baskın öge olarak ön planda manda illüstrasyonu kullanılmıştır. Manda illüstrasyonu görselleştirilirken en çok bilinen ve görülen özelliğine dikkat edilmiştir. Başlık altında spot bilgiye yer verilmiş fonda ise mandaların yoğun olarak bulunduğu göl ya da bataklık alanlar görselleştirilmiştir. Deltanın fiziki özelliğinden hareketle sazlıklar, göl, dağ silüeti ve uzaklarda görülen ağaçlar görselleştirilmiştir. Sağ üst kısımda piktogramlarla birlikte boy, ağırlık ve boynuz uzunlukları verilmiştir. Öneri niteliğinde tasarlanan infografik tasarımının alt kısmında mandaların habitat alanları, boynuz özellikleri ve Türkiye'de yoğun olarak bulunduğu alanlar gösterilmiştir. Tüm görseller ve kullanılan yazılı ifadeler birbiri ile ilişkili ve uyumlu olarak tasarlanmaya çalışılmıştır. Bu tür tasarımlarda daha fazla ayrıntı göstermek mümkündür.

Görsel 9. "Kızılırmak Deltasının Kadim Bekçileri Mandalar" infografik tasarım örneği.
(Tasarım: Kader Talan, 2024)

Kızılırmak Deltası Kuş Cenneti için öneri niteleğinde tasarlanan ve yukarıda örnekleri gösterilen infografiklerde tanıtımı yapılan canlılar farklı olmasına rağmen tasarımlarda bütünlük oluşturmak amacıyla benzer özellikler kullanılmıştır. Bu özelliklerin başında tanıtımı yapılan canlının ön planda tutulmasıdır. Dolayısıyla infografiklerde dominan öge olarak illüstrasyonlar kullanılmaktadır. İnfografik tasarımlar dijital ortamda Adobe Photoshop, Adobe

Illustrator ve Adobe InDesign gibi programlar kullanılarak 70x100 cm boyutlarında dikey olarak tasarlanmış ve öneri niteliğinde sunulmuştur.

7. TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

Günümüzde infografik kelimesinin kullanımı, veri görselleştirmelerini, çizimleri, metni ve görüntüleri bir araya getirerek eksiksiz bir hikâye anlatan daha büyük bir grafik tasarım anlamına gelen yeni bir tanımı içerecek şekilde evrilmiştir. Kelimenin bu kullanımında, veri görselleştirmeleri artık kendi başlarına eksiksiz infografikler olarak kabul edilmiyor, ancak tasarımcıların hikayelerini görsel olarak bir infografikte anlatmalarına yardımcı olmak için sıklıkla kullandıkları güçlü bir araçtır (Krum, 2014: 6).

İnsan beyni, yoğun ve karmaşık bilgi yığınlarını anlamakta zorlanırken, görselleri ve şemaları ana hatlarıyla kavramakta daha başarılıdır. İnfografikler bu deneyimi insanlara yaşatabilecek en basit haliyle sentezlenmiş tasarımlardır. Dolayısıyla, herhangi bir konuyla ilgili tasarım hazırlanırken, karışık uzun metinler yerine infografiklerin kullanılması, bilginin hem daha etkili bir biçimde iletilmesini sağlar hem de uzun süre akılda kalarak hatırlanabilir.

İnfografiklerde illüstrasyon kullanımı, bilgiyi daha çekici ve anlaşılır hale getirmektedir. İnsanların dikkatini çekerek ilgisini artırmaya yardımcı olmaktadır. Renkli ve ilgi çekici illüstrasyonlar, karmaşık bilgilerin akılda kalmasını sağlarken, aynı zamanda okuyucunun içerikle daha fazla odaklanmasını mümkün hale getirmektedir. İnfografiklerde etkili bir şekilde illüstrasyon kullanımı, yalnızca estetik bir öğe olarak değil, aynı zamanda bilgi paylaşımında önemli bir araç olarak da değerlendirilmelidir.

Ağırlıklı olarak görsel ögelerin kullanıldığı infografiklerde illüstrasyonlar dominant öge olarak yer almakta ve konunun anlaşılırlığını artırmaktadır. Kızılırmak Deltası Kuş Cenneti gibi doğal alanların tanıtımında illüstrasyonların kullanımı, infografiklerin anlaşılabilirlik etkisini artıran önemli bir durum olarak değerlendirilebilir. Bu tür projelerde illüstrasyonlar, bölgedeki kanatlı ve kanatsız canlı türlerini tanıtır. Karmaşık ekosistemleri sade ve anlaşılır bir şekilde görselleştirir. Çevresel farkındalık ve doğa koruma bilincini artırır. Dolayısıyla illüstrasyonlar hem bilimsel bilginin aktarılmasını kolaylaştırabilir hem de estetik bir anlatım sunabilir.

İnfografiklerde illüstrasyonların kullanımı, görsel tasvir, estetik ve bilgi aktarımı açısından önemli bir rol oynamaktadır. İllüstrasyonlar, karmaşık veriler ve bilgilerin görsel olarak sadeleştirilmesini sağlar. Araştırmalar, görsel içeriklerin yazılı içerikleriyle karşılaştırma yaparak daha yüksek bir ilgi düzeyini yarattığını göstermektedir. Bu bağlamda, illüstrasyonlar izleyicinin dikkatini çeker ve daha hızlı bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Dil bariyerlerini aşma potansiyeline sahip olan illüstrasyonlar evrensel bir görsel iletişim aracı olarak farklı kültürlere hitap edebilir.

İnfografiklerde illüstrasyon kullanımının temel katkıları şu şekilde sıralanabilir; Anlatımı Güçlendirir. İllüstrasyonlar, bir düşünceyi, veriyi veya konsepti destekleyerek mesajın daha net ve güçlü bir şekilde iletilmesine yardımcı olur. Dikkat çekicilik sağlar. Görsel unsurlar, özellikle illüstrasyonlar, izleyicinin ilgisini çekmekte ve onu içeriğe odaklanmaya teşvik etmektedir. Anlaşılabilirlik sağlarlar. İllüstrasyonlar, yazılı bilgilerin görselleştirilmesini

sağlayarak hedef kitlenin bilgiyi hızlı ve kolay bir şekilde anlamasına olanak tanır. Estetik değer katarlar. İllüstrasyonlar, tasarımın görsel kalitesini artırarak bilgiyi daha çekici hale getirirler.

Kızılırmak deltası için yapılan infografik tasarımlar öneri niteliğindedir. Alanla ilgi çalaşma yapacak araştırmacılara ve tasarımcılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Bilgin, S., Bacak, E., Güngör, U., Arslangündoğdu, Z. (2024). Ornito Kuş Gözlem Veri Tabanı, https://ornito.org (Erişim Tarihi: 05.12.2024).

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. Qualitative Research Journal, 9(2), 27-40.

Çeken, B., Ersan, M. (2019). Günümüz illüstrasyon sanatı ve geleneksel İllüstrasyonda sıra dışı yaklaşımlar, *Asos Journal The Journal of Academic Social Science*, 7 (97), s. 318-328.

Denli, S. (2016). Görsel iletişimde infografik, *The Journal of International Social Research*, 9 (42), 1475-1480.

Erdal, B.B. (2021). *İnfografik Tasarımında Kullanılan Web Teknolojilerinin Karşılaştırılması,* The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication TOJDAC, ISSN:2146-5193, 11 (3).

Gill, F., Donsker, D., Rasmussen, P. (2021). IOC World Bird List (v11.1).

Gökçe, M. (2018). *Görsel İletişim Tasarımında İnfografik Kullanımı ve Uygulamalar*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Grafik Tasarım Anasanat Dalı, İstanbul.

Kara, C. (2004). *Günümüz İllüstrasyon Sanatı,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Grafik Anasanat Dalı, İstanbul.

Karasar, N. (2005). Bilimsel araştırma yöntemi. Nobel Yayın Dağıtım.

Keş, Y. (2001). *Görsel İletişimde İllüstrasyonun Kullanım Alanlarına Kuramsal Bir Yaklaşım,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.

Krum, R. (2014). Cool Infographic. Effective Communication jith Data Visualization and Design, Published by, John Wiley & Sons, Inc.

Lankow, J., & Ritchie, J., & Crooks, R. (2012). Infographics: The power of visual storytelling. John Wiley & Sons.

Özel, P. (2021). Kuş Gözetleme Turizmi (Ornitoloji) Açısından Kızılırmak Deltası'nın (Kuş Cenneti) Önemi ve Saz Horozu (Porphyrio Porphyrio), *Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi,* 2 (2), s.75-85.

Özmen, K. (2017). *Dünya'de ve Türkiye'de Bilgi-Veri Görselleştirme: İnfografik Tasarım,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Grafik Tasarım Programı, İstanbul.

Özpınar, Ş. B. B., Aydın, G. (2020). *Kriz İletişiminde İnfografik Kullanımı: Covid-19 Pandemi Sürecinde İnfografikler Üzerine Bir İnceleme,* İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19 (37).

Pancar, E.B., Genç, M. (2015). *Kızılırmak Kuş Cennetinde Doğal Yaşam için Ulaşım ve Yol Düzenlemeleri,* ISBS 2nd International Sustainable Buildings Symposium, 28-30 Mayıs 2015, Ankara.

Smiciklas, M. (2012). The Power of Infographics: Using Pictures to Communicate and Connect With Your Audiences. London: Pearson Education.

Siricharoen, W. V. (2013). *Infographics: The New Communication Tools in Digital Age.* In The İnternational Conference on E-Technologies And Business on The Web (ebw 2013) (pp.169-174).

Temel, N. D., (2022). *3D Tıbbi İllüstrasyonlar İle İnfografik Tanıtım: Karaciğer Sirozu Örneği*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya.

Yazar, T. (2021). *Covıd-19 Pandemi Sürecıinde Kontrollü Sosyal Hayat Çalışmaları Kapsamında T. C. Sağlık Bakanlığı Tarafından Tasarlanan Bilgilendirme Grafiklerinin Göstergebilimsel Analizi,* 21. Yüzyılda İletişim ve Sanat, Edt. Salih Gürbüz, NEÜ Yayınları, No:90, (231-247), Konya

Yazar, T., Yorulmaz, Y., Çeçen, S., Yüce, E.H. (2022). *Görsel İletişimde Bilgi Görselleştirme ve İnfografik: Sanat Tarihi Eğitim Sürecinde Alternatif Bir Öğretim Yöntemi Olarak Modern Sanat Akımları Bilgilendirme Grafiği,* Karadeniz 11. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi, Proceeding book, ISBN:978-605-72197-8-7, Academy Global Publishing House, 17-18 Aralık 2022.

Yazar, T. (2024). *Grafik Tasarımda Akademik Araştırmalar-2,* (Ed. T. Yazar, F. Geçen), 35-77, Ankara: Akademisyen Yayınevi.

Zedeli, A.R. (2014). *İnfografiklerin Görsel ve İçeriksel Açıdan Dergi Tasarımdaki Yeri,* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Görsel Kaynakçası

Görsel 1. Özel, P. (2021). Kuş Gözetleme Turizmi (Ornitoloji) Açısından Kızılırmak Deltası'nın (Kuş Cenneti) Önemi ve Saz Horozu (Porphyrio Porphyrio), *Eğitim Bilim ve Araştırma Dergisi,* 2 (2), s.75-85.

Görsel 2. https://www.freepik.com/premium-ai-image/bird-with-skeleton-bones-middle it_304961320.htm (Erişim Tarihi: 22.12.2024).

Görsel 3. Özmen, K. (2017). *Dünya'da ve Türkiye'de Bilgi-Veri Görselleştirme: İnfografik Tasarım,* Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Grafik Tasarım Programı, İstanbul.

Görsel 4, 5, 6. Gamze Bektaşoğlu, 2024 Özel Koleksiyon.

Görsel 7, 8, 9. Kader Talan, 2024 Özel Koleksiyon.

NOBEL ÖDÜLLERİ TANITIM SÜRECİNDE GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI İFADE ARACI OLARAK PORTRE SANATI

Doç. Dr. Tarık YAZAR
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi
tarikyazar08@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-8966-3702

ÖZET

Nobel ödülü, insanlığa hizmet edenleri ödüllendirmek amacıyla fizik, kimya, edebiyat, tıp, fizyoloji, ekonomi ve barış gibi alanlarda verilen prestijli bir ödüldür. Alfred Nobel tarafından kurulan vakfın verdiği ödüllerin ilki 1901 tarihinde Norveç'te verilmeye başlamıştır. Dünyanın birçok ülkesinde ilgi ile takip edilen Nobel ödüllerinin tanıtım sürecini Nobel Medya yürütmektedir. Ödül alan bilim insanlarının basında ve sosyal medyada son dakika haberi olarak duyurulması için sanat ve tasarımın önemli alanlarından biri olan portre sanatı tercih edilmektedir. Bu nedenle özellikle 2012 yılından itibaren Nobel ödülü kazanan bilim insanlarını tanıtmak için etkili bir grafik stil ve görsel iletişim tasarımı ifade aracı olarak portreler görülmeye başlamıştır. Nobel ödülü portrelerinin arkasındaki sanatçı Niklas Elmehed, sosyolojik, felsefik, psikolojik, ekonomik, kültürel ve sanatsal boyutları dikkate alarak siyah, beyaz akrilik boya ve altınyaldız folyo ile portreler tasarlamaktadır. Yayınlandıktan saniyeler sonra milyonlarca insana ulaşan portreler ödül sahiplerini tanıtırken birleştirici ve davetkar özellikleriyle ön plana çıkabilmektedir. İnsan yüzünün ve ifadesinin sanatsal bir yansıması olan portre sanatı yüzyıllardır, bireylerin kimliklerini, duygularını, zamanlarını ve misyonlarını ölümsüzleştirmektedir. Portreler, modellerinin hem fiziksel hem de içsel dünyalarını sanat ve tasarım boyutuyla yansıtmaktadırlar.

Bu bağlamda çalışmanın amacı; Nobel ödülleri tanıtım sürecinde ödül alan bilim insanlarını görsel medyada duyurmak için görsel iletişim tasarımı ifade aracı olarak kullanılan portre sanatını incelemek ve içerik analizi yaparak bulgular doğrultusunda portre sanatının anlam ve önemini vurgulamaktır. Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Konuyla ilgili olarak Nobel Media'nın görevlendirdiği portre sanatçısı Niklas Elmehed'in 2012 yılından itibaren Nobel ödülü sahiplerini tanıtmak için tasarladığı portrelerden örnekler değerlendirilmiştir. Tanıtım sürecinde portre yapıtlarının etkili görsel iletişim aracı olarak kullanıldığı gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Nobel ödülü, Görsel İletişim, Portre sanatı, N. Elmehed, Nobel Medya.

VISUAL COMMUNICATION DESIGN IN THE NOBEL PRIZE PROMOTION PROCESS PORTRAIT ART AS A TOOL OF EXPRESSION

ABSTRACT

The Nobel Prize is a prestigious award given in fields such as physics, chemistry, literature, medicine, physiology, economics and peace to reward those who serve humanity. The first of the awards given by the foundation established by Alfred Nobel was given in Norway in 1901.

Nobel Media carries out the promotion process of the Nobel Prizes, which are followed with interest in many countries of the world. Portrait art, one of the important fields of art and design, is preferred in order to announce the award-winning scientists as breaking news in the press and social media. For this reason, especially since 2012, portraits have started to be seen as an effective graphic style and visual communication design expression tool to introduce Nobel Prize-winning scientists. Niklas Elmehed, the artist behind the Nobel Prize portraits, designs portraits with black, white acrylic paint and gold foil, taking into account sociological, philosophical, psychological, economic, cultural and artistic dimensions. Portraits, which reach millions of people within seconds of being published, can stand out with their unifying and inviting features while introducing the award winners. Portrait art, an artistic reflection of the human face and expression, has been immortalizing individuals' identities, emotions, times and missions for centuries. Portraits reflect both the physical and inner worlds of their models with the dimension of art and design.

In this context, the aim of the study is to examine portrait art, which is used as a visual communication design expression tool to announce the scientists who received awards in the visual media during the Nobel Prize promotion process, and to emphasize the meaning and importance of portrait art in line with the findings by conducting content analysis. Within the scope of the study, the document review method, which is one of the qualitative research methods, was used. In relation to the subject, examples of portraits designed by portrait artist Niklas Elmehed, who was assigned by Nobel Media, to introduce Nobel Prize winners since 2012 were evaluated. It was observed that portrait works were used as an effective visual communication tool during the promotion process.

Keywords: Nobel Prize, Visual Communication, Portrait art, N. Elmehed, Nobel Media.

1. GİRİŞ

Nobel Ödülü, bilim, edebiyat, barış ve ekonomi gibi insanlık için hayati önem taşıyan alanlarda önemli katkılarda bulunan bilim insanlarına verilen seçkin bir ödüldür. 1901'deki başlangıcından bu yana, ödül yalnızca alıcılarının başarılarını kutlamakla kalmamış, aynı zamanda vizyonu küresel ilerlemeyi derinden etkileyen Alfred Nobel'in kalıcı mirasına da bir tanıklık etmiştir. **Nobel ödülleri'nin tanıtımında, görsel iletişim tasarımının önemli bir parçası olarak portre sanatı, duygu ve anlam ifade etme aracı olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte, ödül kazananların portreleri, onların kişisel hikayelerini, başarılarını ve insanlık için yaptıkları katkıları vurgulamak amacıyla kullanılır.** Nobel ödülü alanların duyurulması, kazananların sanatsal temsilinin hem bireyleri hem de çığır açan çalışmalarını tanıtmada önemli bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda, Nobel ödülü kazananların portreleri, özellikle son yıllarda yaratılanlar, bireylerin fiziksel özelliklerinin salt temsillerinin ötesine geçerek dünya çapında hem kendilerini hem de ülkelerinin prestijini anlatmaktadır. Ödüllülerin entelektüel katkılarını, kişisel derinliklerini ve ahlaki ideallerini kapsayan çok yönlü görsel anlatılar olarak hizmet ederler. Sanatçı Niklas Elmehed'in siyah beyaz akrilik boya ve altın varak kullanarak yarattığı portreler, alıcıların hem dış görünüşleriyle hem de iç dünyalarıyla etkileşime girer.

Kendine özgü sanatsal yaklaşımıyla Niklas Elmehed'in portreleri yalnızca ödül alan kişileri gerçek anlamda tasvir etmekle kalmaz; aynı zamanda izleyiciyle sosyal bir bağ kurar. Sanat eserinin aktardığı birleştirici ve evrensel nitelikleri aracılığıyla empati kurmayı ve düşünmeyi teşvik etmektedir. Bu nedenle, bu portreler ödül alanların kişisel kimliklerini, hikayelerini ve bilimsel mirasları ölümsüzleştirmek için güçlü bir ortam olarak uzun süredir devam eden portre geleneğini sürdürmektedir. Nobel ödüllerinin görsel temsili bu tarihi işlevi sürdürmeye devam ederken, aynı zamanda çağdaş sanatsal duyarlılıklara ve estetik dillere de uyum sağlamaktadır. Kişisel ve evrensel ile görsel ve kavramsal arasındaki etkileşim, Nobel ödülünün anlatısını zenginleştirmektedir.

Bu çalışmada, Nobel ödüllerinin tarihsel gelişimi, görsel iletişim tasarımının önemi, portre sanatı ve Nobel ödülleri ile ilişkisi incelenmiştir. Ayrıca, portre sanatının görsel iletişim tasarımında kullanımı, teknik ve estetik özellikleri de ele alınmıştır. Bu bağlamda yapılan çalışmada, Nobel ödülü alan bilim insanlarını görsel medyada duyurmak ve tanıtmak için görsel iletişim tasarımı ifade aracı olarak portre sanatı incelenmiş ve içerik analizi yapılarak bulgular doğrultusunda portre sanatının anlam ve önemi açıklanmıştır. Araştırma kapsamında portre sanatçısı Niklas Elmehed'in 2012 yılından itibaren Nobel ödülü sahiplerini tanıtmak için tasarladığı portrelerden örnekler incelenmiş ve değerlendirmeler yapılmıştır.

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, portre sanatı ve Nobel ödülü alan bilim insanlarının portreleri üzerine odaklanılmıştır. Nobel ödülü alan sanatçıların portre sanatındaki yeri ile portre sanatının Nobel ödülleri üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Veri toplama yöntemi olarak doküman incelemesi tercih edilmiştir. Literatür taraması sonucunda, Nobel ödülleri, görsel iletişim, portre sanatı ve Niklas Elmehed'in Nobel ödülleri alanlarla ilgili olarak tasarladığı portre uygulama örnekleri incelenmiştir. Konuyla ilgili olarak portre sanatçısı Elmehed'in 2012 yılından itibaren Nobel ödülü sahiplerini tanıtmak için tasarladığı portrelerden örnekler random yöntemiyle seçilerek değerlendirilmiştir. Çünkü, Elmehed'in Nobel ödülü alan bilim insanlarına yönelik yaptığı portreler benzer anlatım ve ifade özelliklerine sahiptir. Araştırmada örneklem olarak seçilen portreler, genel görünümü yansıtan çeşitlilikte seçilerek amaçlı örnekleme gidilmiş ve betimsel analiz yapılmıştır.

3. NOBEL ÖDÜLLERİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

Nobel Ödülü, 27 Kasım 1895 tarihli ve 30 Aralık 1896 tarihinde Stockholm'de açıklanan vasiyetnamesiyle İsveçli kimyager ve mucit Alfred Nobel tarafından kurulan derneğin verdiği, insanlığa hizmet edenleri ödüllendirmek amacını taşıyan prestijli bir ödüldür. İlk Nobel Ödülleri 1901 yılında verilmeye başlanmıştır. Nobel Ödülleri her yıl Alfred Nobel'in ölüm yıl dönümü olan 10 Aralık'ta verilir. Nobel Ödülü, Nobel'in vasiyetinde belirttiği gibi, fizik, kimya, tıp, edebiyat ve barış alanlarında yıllık olarak verilen ödüllerdir ve o zamandan beri dünya çapında prestijli bir onur olarak kabul edilmektedir. Ödüllerin amacı, insanlık için büyük katkıları olanların başarılarını ödüllendirmek ve teşvik etmektir (nobelprize.org).

Altı farklı kategoride gerçek ve tüzel kişi ve kurumlara verilen Nobel ödüllerinin her biri farklı komite taraafından teslim etmektedir. Fizik, Kimya ve Ekonomi alanlarındaki nobel ödülü takdimini Karolinska Enstitüsü yaparken, edebiyat alanındaki nobel ödülleri ise Norveç Nobel

Akademisi tarafından verilmektedir. Nobel Barış Ödülleri sahipleri, Norveç Parlamentosu'nun seçmiş olduğu beş kişiden oluşan jüri kurulu tarafından belirlenmektedir (sks.uskudar.edu.tr). Nobel Ödülleri'nin tarihsel gelişimi, dünya çapında bilim, edebiyat ve barış alanlarında önemli bir etki yaratmıştır ve bugün hala uluslararası alanda büyük birönem ve üne sahiptir.

4. GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMI VE ÖNEMİ

Görsel iletişim, mesajın görsel malzemeler aracılığıyla iletilmesi olarak tanımlanabilir (Künüçen & Olguntürk, 2014: 30). Göze görünen hemen hemen her şeyi konusu içine alan görsel iletişim, kendi içinde çok farklı dalları olan geniş bir konudur (Yazar, 2010: 53). Görsel İletişim Tasarımı, bilgiyi duyular aracılığıyla etkili bir şekilde iletme sürecidir ve görsel unsurları kullanarak iletişimi güçlendirir. İletişim ise insanlar arasında gerçekleşen duygu, düşünce, davranış ve bilgi alışverişi olarak tanımlanmaktadır (Becer, 2013: 11). Her iletişim eyleminde; bilgi aktarmak, ikna etmek, yönetmek, eğlenmek gibi bir dizi neden ve amaç vardır. Zıllıoğlu'na (1993: 7) göre, iletişim insan yaşamının tüm etkinlikleri ile ilgilidir. Bu disiplin, grafik tasarım, tipografi, renk teorisi ve düzenleme gibi teknikleri birleştirerek izleyicilere anlamlı ve çekici mesajlar sunar. Görsel iletişim tasarımı yöntem, özne ve ortam bileşenleri ile yapılandırılan (Erişti, 2016: 26) ve fikirlerin görselleştirildiği bir süreç tasarımı olarak değerlendirilebilir. Fikirlerin sözlü ya da yazılı olarak ifade edilmesi anlamlıdır ancak, aynı fikrin görseller aracılığıyla ifade edilmesi algılanma ve hafızada kalma boyutuyla çok daha önemlidir (Yazar& Kurt, 2021:69). Yapılan bir araştırmaya göre insanlar duyduklarının %10'unu, okuduklarının %30'unu, gördüklerinin ise %80'ini hatırlayabilmektedir (Lester, 2006). Görsel iletişim tasarımının önemi, mesajların karmaşık bilgileri basit ve anlaşılabilir hale getirme yeteneğinden kaynaklanmaktadır. Görsel iletişimde bir duygunun, düşüncenin ya da bir kavramın görseller kullanılarak anlatımı iletişimin evrensel dilini oluşturmaktadır (Uzuntaş, 2023:6). Günümüz toplumlarında görsel iletişimin ön planda olduğu, teknolojik ve görünmeyen biçimlerin hızla evrildiği bir dönemde, bireyler çevrelerini daha hızlı ve etkili bir şekilde algılayabilmektedir (Çelik, 2014:12). Görsel iletişim araçları, bilgilendirici ve aynı zamanda duyu organlarımıza hitap etmek amacıyla önemli bir işlev üstlenmektedir. Bu araçlar, yaşamı iyileştirme ve iletişim süreçlerini hızlandırmak gibi çeşitli faydalar sağlar. Tasarımcının perspektifinden ayrışmış, görsel iletişim; hızlı gelişmelerden teknolojik gelişmelerden beslenerek, mesajın kısa bir zaman diliminde hedef kitleye iletilmesi mümkün olmakta ve böylece daha geniş bir kitleye ulaşma olanağı sunmaktadır (Demirci, 2019:7). Görsel iletişim tasarımı hem bireysel hem de toplumsal seviyede iletişimi geliştiren vazgeçilmez bir unsurdur.

5. PORTRE SANATI

Portre, bireyin kimliğini tanımlamamıza yardımcı olan, onu diğer insanlardan ayıran, sanatçısının duygu ve düşüncelerini de yansıtabilen sanat yapıtıdır. Kavram olarak ele alındığında portre, Ortaçağ'da "yeniden üretmek" anlamına gelen protraba sözcüğünden gelmektedir (Dilmaç & Akalan, 2018:180). Alanyazına ilişkin taramalarda da portrenin tanımı şu şekilde yapılmaktadır; "Portre plastik sanatlarda, ölü ya da sağ, gerçek ya da düşsel bir kişinin bireysel özelliklerini betimleyen figürlerdir (İskender, 1997: 1504), Ergüven ise

portre"yi kısaca, özünde daraltılmış biyografi ve toplamak üzere böldüğü hayatın kesitidir şeklinde tanımlamıştır (Ergüven, 2006: 83). Bu tanımlamalara ek olarak bireyin görüntüsünün yüzeye aktarılması sırasında portrenin sanat nesnesine dönüştürülmesinde sanatçının kendi bireysel yorumlarının da önemli olduğunu belirtmemiz gerekir.

Portre sanatı, bir kişinin fiziksel özelliklerini betimlemek amacıyla yapılan bir sanat türüdür. Tarihsel olarak, portre sanatı çok eski dönemlere dayanmaktadır ve Antik Yunan ve Roma dönemlerinden itibaren görülmektedir. Rönesans döneminde popüler hale gelmiş ve günümüze kadar gelen bir sanat dalıdır (Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi). Portre sanatının tarihsel gelişimi, sanatın evrimi ve toplumsal değişimlerle paralel olarak şekillenmiştir. İlk dönem portrelerinden günümüz dijital portrelerine kadar uzanan bir tarihsel çizgi, sanatın teknolojik, sosyal ve kültürel bağlamdaki değişimini yansıtmaktadır.

Klasik portre sanatı, insan figürünün gerçekçi bir şekilde yansıtılmasına odaklanan bir sanat türüdür. Klasik portreler genellikle dini liderler, soylular ve zengin tüccarlar gibi toplumun önde gelen kişilerini temsil etmek amacıyla yapılmıştır. Rönesans döneminde özellikle büyük bir gelişim gösteren klasik portre sanatında, insan anatomisi, yüz ifadeleri ve detaylı tasvirler oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Ressamlar, portrelerinde dikkatlice gölgelendirme ve perspektif tekniklerini kullanarak gerçekçi bir etki yaratmaya çalışmışlardır. Portre sanatı, iletişimdeki önemini görsel olarak ifade etme yeteneğiyle belirginleştirir. Portreler, insanların duygusal ve psikolojik durumlarını, kişiliğini ve sosyal statülerini yansıtarak insanlar arasında bağ kurmayı sağlar. Bireyler arasında güçlü iletişim kurulmasını sağlayarak, portre sanatı sosyal etkileşimin temel bir aracı haline gelir. Başka bir deyişle, portrelerin insanlar arasında karşılıklı anlayışı ve empatiyi artırdığı söylenebilir. Bu nedenle, portre sanatı iletişimde bilinçli ve güçlü bir rol oynamaktadır. Her yapılan portre, bulunduğu dönemin aynasıdır diyebiliriz (Aydın, 2008: 4).

6. PORTRE SANATININ GÖRSEL İLETİŞİM TASARIMINDAKİ YERİ VE ÖNEMİ

Portre sanatı, görsel iletişim tasarımında önemli bir yere sahiptir ve çeşitli yönlerden hem estetik hem de işlevsel bir değer taşımaktadır. Portre uygulamaları kimlik ve anlatı ifadeleri taşımaktadır. Kişisel hikayeler aracılığıyla insanların kültürel değerleri ve gözterilmek istenen yönü sosyal bağlam içerisinde aktarılabilir. Portreler, insan yüzünün yansıttığı gücü sayesinde performansı üzerinde derin bir etki yaratır. Portreler, belirli bir dönemin kültürel, sosyal ve yapısal yapılandırmasını yansıtarak görsel iletişim tasarımında yapılandırma oluşturur. Görsel iletişim tasarımında hem estetik hem de işlevsel açıdan tamamlayıcı bir üründür.

Portreler, kimlik inşası ve duygusal bağların kurulmasında güçlü bir araç olarak değerlendirilebilir. Bu nedenle portre çalışmalarını geleneksel uygulamaların yapılmaya başladığı dönemlerde de görmek mümkündür. Geleneksel resim yapma teknikleri, sanatçılar için sadece bir sanat formu olmanın ötesinde, köklü geçmişe olan bir bağlılığı temsil etmektedir. Bu teknikler, el becerisinin, detaylara verilen önemin ve özgün ifade yeteneğinin geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Geleneksel resim yapma süreçleri, sanatçılara fiziksel bir etkileşim ve dokunsal bir deneyim sunmaktadır (Yücel, 2023: 253). Bu deneyim sanatçıların ifade biçimlerini ve tarzlarını şekillendirerek resim sanatının tarihî seyrini değiştirmiş ve görsel iletişim tasarımında duygu ve anlam aktarımı bağlamında etkili bir ifade aracı olarak

kullanılmışlardır. Portre resminin tarihine bakıldığında, biçimsel deformasyon, gerçeküstücülük ve hibrid yaklaşımlar gibi konseptlerin ressamlar tarafından benimsendiği ve kullanıldığı gözlemlenmektedir (Yücel, 2023: 253).

6.1.Nobel Ödüllerinin Tanıtımında Portre Sanatı ve Görsel İletişim Tasarımındaki Yeri

Görsel iletişim tasarımı, çekici görsellerle bir mesaj iletme sanatıdır. Küreselleşmenin bu çağında, dil engellerini ortadan kaldırmaya yardımcı olur. Görsel tasarım temelleri, fikirleri, kültürü ve duyguları yaratıcı bir şekilde ifade ederek bu boşluğu kapatır (Swant, 2023). Portre sanatı görsel iletişim tasarımında bilinçli olarak kullanılmakta ve bu alanda güçlü bir rol oynamaktadır. İnsanlar arasında etkili iletişim kurulmasını sağlayarak, sosyal etkileşimin temel yapı taşlarından biri haline gelir. **Nobel Ödülleri'nin tanıtımında, görsel iletişim tasarımının önemli bir parçası olarak portre sanatı, duygu ve anlam ifade etme aracı olarak öne çıkmaktadır. Bu süreçte, ödül kazananların portreleri, onların kişisel hikayelerini, başarılarını ve insanlık için yaptıkları katkıları vurgulamak amacıyla kullanılır. Görsel iletişim tasarımında, portrelerin estetik ve duygusal derinliği, izleyicilerle etkileşim kurmanın yanı sıra, ödüllerin prestijini ve önemini de pekiştirir. Portre sanatı, sadece bir bireyin dış görünüşünü yansıtmakla kalmayıp, aynı zamanda onların düşünce dünyalarını, karakterlerini ve toplum üzerindeki etkilerini dışa vurur. Dolayısıyla, Nobel Ödülleri'nin tanıtım sürecinde portre sanatı, görsel iletişim tasarımının güçlü bir ifade aracı olarak işlev görmektedir.** Portre sanatı, görsel iletişim tasarımında son derece etkin bir şekilde ve geniş bir kapsamda uygulanabilmektedir.

7. NİKLAS ELMEHED KİMDİR?

Niklas Elmehed, İsveç'li bir fotoğraf ve portre sanatçısıdır. Nobel ödülü alan bilim insanlarının portrelerini yapmakla tanınmaktadır. 1962 yılında doğan Elmehed, eğitimini fotografi alanında aldıktan sonra profesyonel kariyerine adım atmıştır. İsveç Kraliyet Ailesi ve ünlü kişilikler de dahil olmak üzere birçok önemli ismin portresini yapmıştır. Nobel Media'nın görevlendirdiği portre sanatçısı Niklas Elmehed'in özellikle Nobel ödülü alanlar için yaptığı portreler, sanatçının yeteneğini ve duyarlılığını ortaya koymaktadır.

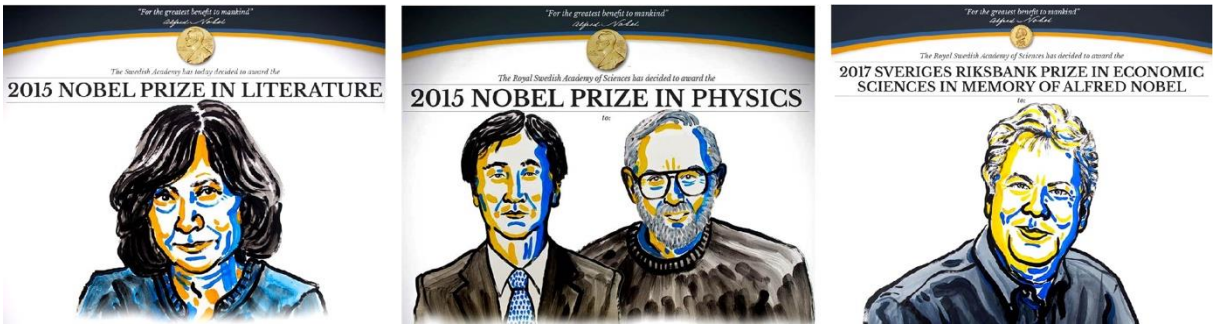
Görsel 1. Nobel ödülleri portre sanaçısı Niklas Elmehed, İsveç.

Elmehed'in portreleri, ödül alan kişilerin kişiliklerine ve başarılarına saygı duyan bir bakış açısını yansıtmaktadır.

8. NIKLAS ELMEHED'İN SANAT ANLAYIŞI VE NOBEL ÖDÜLÜ TANITIMLARI İÇİN TASARLADIĞI PORTRE UYGULAMALARI

Alfred Nobel daha iyi bir dünya vizyonuyla insanların bilgi, bilim ve hümanizm yoluyla toplumu iyileştirmeye yardımcı olabileceğine inanıyordu. Bu nedenle insanlığa en büyük faydayı sağlayan keşifleri ödüllendirecek bir ödül planlamıştır (nobelprize.org). Nobel Ödülü'nün ekonomik temeli, Alfred Nobel'in son vasiyetini kesinleştirdiği ve servetinin önemli bir kısmını ödülün oluşturulması ve Nobel Vakfı'nın kurulması için ayırdığı 1895 yılında atılmıştır. Bu vakıf, Nobel'in servetinin yönetimiyle görevlendirilmiştir ve vasiyetinde belirtilen hükümlerin uygulanması konusunda genel sorumluluk üstlenmiştir. Bu sorumluluk çerçevesinde her yıl farklı kategorilerde ödüller verilmektedir. Nobel ödülü sahiplerinin tanıtımında farklı iletişim kanalları kullanılmıştır. Bu kanallardan biri de ödül alanların doğrudan fotoğrafları kullanılmadan özgün portre tasarım uygulamalarıyla tanıtılmasıdır. 2012 yılından itibaren Nobel Medya tarafından görevlendirilen Niklas Elmehed tüm görsel içerikten sorumlu olarak portre yapım çalışmalarına başlamıştır (https://niklaselmehed.com/faq). İsveç'li bir sanatçı olan Niklas Elmehed Nobel ödülü tanıtım çalışmalarında ödül sahiplerinin portrelerini yaparak ilk duyuruyu gerçekleştirme görevini üstlenmiştir.

Niklas Elmehed, "Ödül sahiplerinin portrelerini çizmeye hangi yıl başladınız?" sorusuna şu cevabı vermiştir; *"Nobel Media'nın sanat yönetmeni olarak işe alındım ve 2012 duyuruları sırasında tüm görsel içerikten sorumluydum. Bu yıl siyah bir kalemle ilk hızlı portre çizimlerimi yaptım. Bunun nedeni Nobel Ödülü'nün resmi dijital platformlarında yayınlamak üzere bazı Ödül Sahiplerinin fotoğraflarını bulamamamdı. Çizimlerin bazıları büyük haber medyası tarafından alındı ve kullanıldı ve 2014'te resmi portreler için görsel bir stil yaratma işini aldım. Mavi ve sarı gölgeler ve vurgularla birlikte siyah ana hatlar fikrini buldum"* (https://niklaselmehed.com/faq).

Görsel 2. Niklas Elmehed tarafından resmedilen 2015 Nabel Edebiyat ödülü solda Svetland Alexievich, 2015 Nobel Fizik ödülleri ortada Takaaki Kajita, Arthur B. Mc Donald ve 2017 Ekonomi ödülünü alan sağda Richard H. Thaler Nobel Ödülü tanıtım portreleri.

Görsel 2'de görülen portreler Niklas Elmehed tarafından 2015 ve 2017 yıllarında yapılmıştır. Nobel ödülü alan bilim insanlarını tanıtmak amacıyla yapılan bu portrelerde fotoğrafik bir gerçeklik kullanılmamış, sanatçının kendi öz anlatımıyla farklı bir yöntem kullanılmıştır. Sanatçının 2014 yılında geliştirdiği teknikte yeni bir görsel stili oluşturulmuştur. Portre tasarımında siyah ana hatlardan oluşan belirgin çizgiler mavi ve sarı gölgelerle birlikte kullanılmıştır. Klasik portre sanatında insan figürünün gerçekçi bir şekilde yansıtılmasına odaklanılmaktadır. Klasik portrelerde genellikle dini liderler, soylular ve zengin tüccarlar gibi toplumun önde gelen kişileri resmedilmekteydi. Elmehed'in yaptığı portreler klasik portre

sanatından farklıdır ancak, konu açısından bakıldığında ortak bir anlayışın olduğu görülmektedir çünkü burada da seçkin insanların portrelerine yer verilmiştir. Nobel ödülleri dünyada verilen en önemli bilim ödülleri arasında gösterilmektedir.

Görsel 3. Niklas Elmehed tarafından resmedilen 2015 Nobel Kimya ödülü sahipleri solda Tomas Lindahl ve sağda Aziz Sancar Nobel Ödülü tanıtım portreleri.

İsveç doğumlu Tomas Lindahl ve Türk kimyager Aziz Sancar 2015 yılında hasar gören hücrelerin DNA'ları nasıl onardığını ve genetik bilgisini koruduğunu haritalandıran çalışmaları sayesinde Nobel Kimya Ödülü almaya hak kazanmışlardı. Görsel 3'te görülen ve Elmehed tarafından resmedilen portreler büyük medya kuruluşları tarafından alanarak bilboardlarda tanıtımları yapılmıştır (https://www.nobelprize.org/).

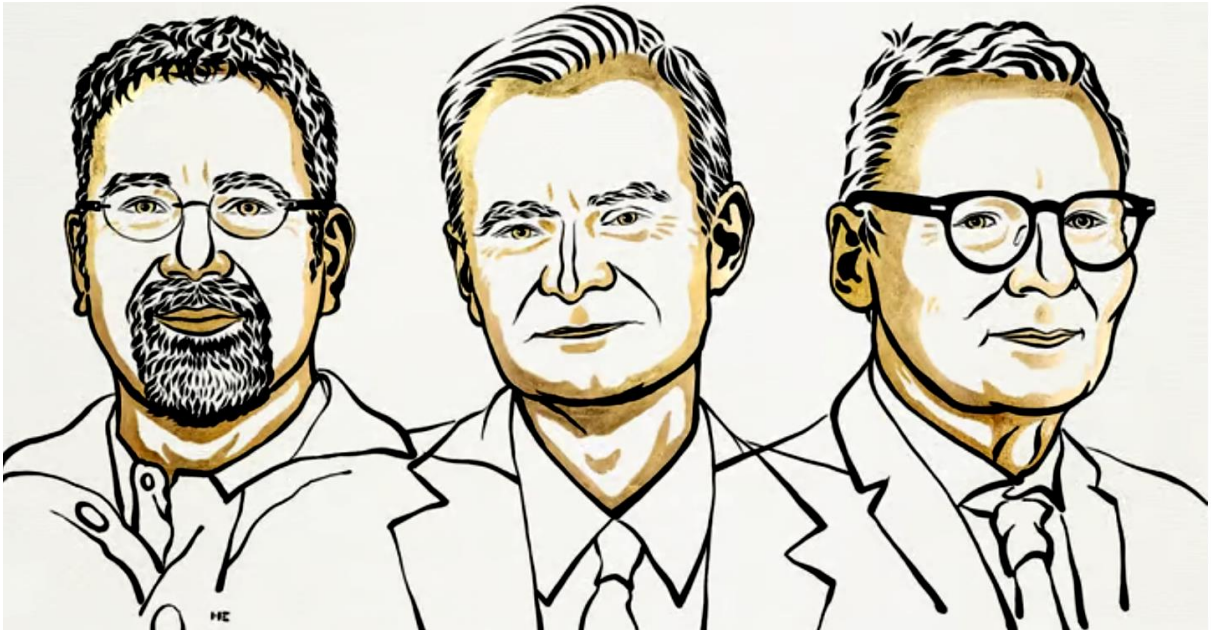
Elmehed 2017 yılından sonra yaptığı Nobel Ödülü portrelerinde mavi rengi bırakarak siyah akrilik ve altın varak kullanmaya başlamıştır. 2017'de duyurular için ana rengin altın, tercihen sadece temsili bir renk değil, dokulu altın olacağına karar vermiştir. 2014-2017'deki görünüm olan mavi ve sarı resimlerini yeni altın görünüme göre ayarlamıştır. Farklı altın boyalarla çok fazla deney yapmış ve özel bir yapıştırıcıyla resme eklenebilecek süper ince bir metal folyo olan altın folyo tercih edilmiştir. Beyaz bir arka plan üzerine boyanmış siyah ana hatlarla birlikte portrelerin çok güçlü ve ayrıcalıklı bir etkiye sahip olduğu düşünülmüştür (niklaselmehed.com).

Görsel 4. Niklas Elmehed tarafından resmedilen 2022 Nobel Tıp ödülü sahibi solda Svante Paabo ve sağ görselde 2021 Nobel Fizik Ödülü sahipleri, soldan sağa, Syukuro Manabe, Klaus Hasselmann ve Giorgio Parisi Nobel Ödülü tanıtımı portreleri.

Elmehed'in sanat anlayışı, insanın doğallığını ve içsel güzelliklerini ortaya çıkarmak üzerine odaklanmaktadır. Portre çalışmalarında sıcak ve samimi bir atmosfer yaratmayı hedefleyen

Elmehed, tasarımlarında kişilerin özünde yatan duyguları ve özellikleri ön plana çıkarmayı başarmaktadır. Sanatçının çalışmalarında estetik bir görsellikle birlikte derin bir insanlık portresi de sunulmaktadır. Elmehed portre çalışmalarında kişiye özgü bir kimlik yaratmayı ve izleyiciyle duygusal bir bağ kurmayı amaçlamaktadır.

Görsel 5. Niklas Elmehed tarafından resmedilen 2024 ekonomi dalındaki Nobel ödülü tanıtım portreleri. Soldan sağa sırayla; Daron Acemeoğlu- Simon Johnson ve James Robinson.

Portre sanatı, insanların ruh hallerini, karakterlerini ve toplumsal rollerini yansıtarak bireyler arasında güçlü bir duygusal köprü kurmaktadırlar. Elmehed bu portrelerde bilim insanlarının karakteristik özelliklerini yansıtırken toplumsal rollerini göz ardı etmemiştir. Renk, leke ve ifade biçiminde bir tutarlılık ve üslup birlikteliği bulunmaktadır. Örneğin Görsel 5 incelendiğinde yanyana duran 3 portrenin aynı üslup özelliklerine göre yapıldığı görülmektedir. Elbiselerde, baş kısmında ve portrenin ana iskelet yapısında siyah konturlar kullanılmış, yüz hatlarında ise sarı altın varak rengine yer verilmiştir. Portrelerdeki duruş ve figürlerin ruh halleri ortak özellik göstermektedir. Bu konuda Elmehed ödül alanlardan bazılarının fotoğraflarını ilk etapta bulmakta zorlandığını ifade etmektedir (https://niklaselmehed.com/faq) ancak, Nobel Medya'nın sanat yönetmeni olması nedeniyle bu fotoğraflara ulaşarak portre çizimlerini gerçekleştirmiştir.

Elmehed'e *"Nobel Ödülü sahiplerini neden sadece kalın siyah çizgilerle çizdiniz? Ayrıca, neden altın folyo kullanıyorsun? Neden bu stili seçtin?"* sorusu yöneltilmiştir. Bu soruya Elmehed aşağıdaki cevabı vermiştir;

"Portrelerin ardındaki grafik konsept, portrelere son dakika haberlerinin ifadesini vermektir (güçlü ve benzersiz bir görsel izlenim). 2017'de duyurular için ana rengin altın, tercihen sadece temsili bir renk değil, dokulu altın olmasına karar verildi. 2014-2017'deki görünüm olan mavi ve sarı resimlerimi yeni altın görünüme göre ayarladım. Farklı altın boyalarla çok fazla deney yaptım ve özel bir yapıştırıcıyla resme koyabileceğiniz süper ince bir metal folyo olan altın folyoya aşık oldum. Beyaz bir arka plan üzerine boyanmış siyah ana hatlarla birlikte portrelerin çok güçlü ve özel bir etkiye sahip olduğunu düşünüyorum" (https://niklaselmehed.com/faq).

Elmehed'in bu sanat dalı, izleyiciyle derin bir bağ kurarak insanların birbirlerini anlamasını ve empati kurmasını desteklemektedir. Özetle portreler, yalnızca bir yüzünü resmetmekten öte, insanın ruhunun yansıması olarak toplumsal etkileşimde önemli bir rol oynamaktadır.

Görsel 6. Niklas Elmehed'in karma portre tasarımlarından örnekler.

Niklas Elmehed ticari amaçlı olarak farklı portre uygulamaları da yapmıştır. Görsel 6'da görülen portreler Nobel ödülü tanıtım portrelerinden farklıdır. Bu tasarımlarda sarı altın varak rengi kullanılmamıştır. Fon ve portre renklerinde farklılıklar görülmektedir. Modern portrelerde, geleneksel tekniklerin ötesine geçerek farklı stiller ve teknikler kullanır. Bu portreler, soyutlamadan ekspresyonizme kadar geniş bir yelpazede yaratılabilir. Elmehed'in bu uygulamalarında modern etkiler görülmesine rağmen Pablo Picasso, Frida Kahlo ve Francis Bacon gibi modern portre sanatının önemli isimlerinden farklılık göstermektedir. Modern portreler, sanatçının bireysel tarzını ve yaratıcı özgürlüğünü yansıtmaktadır (Aslan, 2024).

9. SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Portre tarihin her döneminde; çeşitli sanat alanlarında, sanatçıların algılayışlarıyla ve kurgularıyla değişik kılıflara bürünmüş, yeni görünümler kazanmıştır. Resimde, edebiyatta ya da fotoğrafta portre; görünür olana ulaşmaya çalışırken, görünür olmayana (varlığa) ulaşmada da merak ve araştırma konusu olmuştur. Yaşam her an değişkenlik sağladığı için portre de durağan olmayacak, sürekli değişkenlik gösterecektir (Uzuner, 2019: 6).

Nobel ödüllerinin tanıtım sürecinde Niklas Elmehed'in yapmış olduğu portre uygulamaları, etkili bir görsel iletişim tasarımı aracı olarak öne çıkmaktadır. Elmehed'in portreleri, geleneksel yöntemlerle modern bir ifade dili oluşturarak ödül sahiplerinin kimliklerini, duygularını ve misyonlarını yansıtmaktadır. Portrelerin tanıtım sürecinde saniyeler içinde milyonlarca insana ulaşması, sanat ve tasarımın dijital platformlarda etkili bir iletişim aracı olarak kullanıldığını ortaya koymaktadır. Bu durum, görsel iletişim tasarımının günümüzde sadece estetik bir unsur olarak değil, aynı zamanda kitleleri birleştirici ve bilgilendirici bir işlevi olduğunu da göstermektedir. Elmehed'in siyah, beyaz akrilik boya ve altınyaldız folyo kullanarak tasarladığı portreler, zamansızlık etkisi yaratmakta, bireylerin hem fiziksel hem de içsel dünyalarına sanatsal bir bakış açısı kazandırmaktadır. Özellikle sosyolojik, psikolojik ve kültürel boyutları da dikkate alan bu tasarımlar, ödül sahiplerinin toplum içindeki yeri ve etkisini vurgulamaktadır.

Niklas Elmehed'in portrelerinin sosyal medya ve dijital platformların dışında eğitim ve kültürel etkinliklerde kullanılması, genç nesillerin bu önemli bilimsel ve sanatsal mirasa olan ilgisini artırabilir. Nobel portrelerinin belirli bölgelerde sergilenmesi, portre sanatının ve ödül sürecinin tanınabilirliğini arttırabilir. Özellikle sanat galerileri ve akademik ortamlarda bu tür etkinlikler

düzenlenebilir. Portrelerin arttırılmış gerçeklik (AR) ve sanal gerçeklik (VR) gibi teknolojilerle desteklenmesi, izleyicilere daha derinlemesine bir deneyim sunabilir. Bu sayede portrelerin arkasındaki hikâyeler ve bilim insanlarının başarıları daha etkili bir şekilde aktarılabilir. Nobel portrelerinin okul müfredatlarına entegre edilmesi, bilim ve sanatın birleştirici gücünü öğrencilere aktararak farkındalık yaratabilir. Niklas Elmehed'in portreleri ve tasarım süreci, bir belgesel ya da video serisi aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaştırılabilir. Bu, portrelerin sanat ve tasarım boyutunu vurgularken Nobel ödülü kazananların hikayelerini de anlatabilir.

Sonuç olarak, Niklas Elmehed'in portre sanatı, Nobel ödüllerinin tanıtım sürecinde yalnız bir görsel sunum değil, aynı zamanda etkili bir kitle iletişim aracı olarak değerlendirilmelidir. Bu sanatın dijital ve fiziksel alanlarda daha yaygın kullanılması hem sanatın hem de bilimin birleştirici gücünü aktarmaktadır.

KAYNAKÇA

Aslan, N. (2024). Portre Nedir? Portre Tablo Nasıl Çizilir? https://ivasanat.com/blog/portre-nedir-nasil-cizilir/ (15.12.2024).

Aydın, N. (2008). *20.Y.Y. Da Portre Sanatı,* Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Resim Anasanat Dalı, Erzurum.

Becer, E. (2013). İletişim ve Grafik Tasarım. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Çelik, N. (2014). Görsel İletişim Tasarım Eğitiminde Sosyal Tasarımın Gerekliliğine Dair Araştırma ve Bir Ders Önerisi. Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Grafik Ana Bilim Dalı, Ankara.

Demirci, A. S. (2019). Görsel İletişim Tasarımı Açısından Kültürel Afişlerin Analizi: İstanbul Üniversitesi'ne Yönelik Ulusal ve Uluslararası Kongre Afişleri. Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Grafik Anasanat Dalı, Kütahya.

Dilmaç, S., Akalan, G. (2018). Dışavurumcu Bir İfade Aracı Olarak Otoportre, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21; (179-197).

Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, YEM Yay, İstanbul,1993

Ergüven, M. (2006), Aydınlıkta görmek, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Erişti, S. D. B. (2016). Yeni Medya ve Görsel İletişim tasarımı, Pegem Akademi Yayınları, 27-32.

İskender K. (1997). Portre, Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 3. Cilt, İstanbul: YEM Yayınevi.

Künüçen, H. ve K. Olguntürk. (2014). Görsel İletişim Öğelerinin Yeni Bir Medya Dili Olarak Sinemada Yeniden Tasarımı. Online Journal of Art and Design. 2 (3), Erişim: 20 Kasım 2024, http://www.adjournal.net/articles/23/233.pdf.

Lester, P. M. (2006). Syntactic theory of visual communication, California Stante University of Fullerton.

Swant, S. (2023). Exploring Art's Influence of Visual Communication, https://www.iiad.edu.in/the-circle/exploring-arts-influence-on-visual-communication/#Art (15.12.2024).

Uzuner, A. (2019). Sanat Pratiklerinde Portre Denemeleri, Yayımlanmış Sanatta Yeterlik Tezi. Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Ankara.

Uzuntaş, E. (2023). Hareketli Görsel İletişimTasarımı Uygulama Yöntemıi Olarak Sinemagraf ve E-Dergi Uygulamaları, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansütü Eğitim Enstitüsü Görsel İletişim Tasarımı Anasanat Dalı, Samsun.

Yazar, T, Kurt, M.B. (2021). *Dijital Görsel Kültür ve Yeni Medya Ekseninde Görsel İletişim Tasarımı,* Kültür Tarihi ve Disiplinlerarası Sanat/Tasırım 1, (Edt. S. Kılıç), İstanbul: Artikel Akademi Yayınları.

Zıllıoğlu, M. (1993). İletişim Nedir? İstanbul: Cem Yayınevi.

İnternet Kaynakları

https://sks.uskudar.edu.tr/nobel-odulu-nedir-hangi-kategorilerde-verilmektedir (Erişim Tarihi: 14.12.2024)

https://www.cam.ac.uk/research/news/university-of-cambridge-alumni-awarded-2024-nobel-prize-in-chemistry (Erişim Tarihi: 14.12.2024)

https://ivasanat.com/blog/portre-nedir-nasil-cizilir/ (Erişim Tarihi: 14.12.2024).

https://www.nobelprize.org/the-nobel-prize-organisation/ (Erişim Tarihi: 20.11.2024).

https://niklaselmehed.com/faq (Erişim Tarihi: 01.11.2024).

https://x.com/NiklasElmehed/status/652039077806612480/photo/1(Erişim Tarihi: 01.11.2024).

https://link.springer.com/article/10.1007/s11224-022-01890-7 (Erişim Tarihi: 01.11.2024).

https://www.csl.com/we-are-csl/vita-original-stories/2021/the-artist-behind-the-nobel-prize-portraits (Erişim Tarihi: 01.11.2024).

https://www.kuark.org/2015/10/2015-nobel-fizik-odulu-ve-notrinolarin-kutlesi-bulmacasi2/(Erişim Tarihi: 01.11.2024).

https://www.france24.com/en/live-news/20211005-syukuro-manabe-klaus-hasselmann-giorgio-parisi-win-nobel-prize-in-physics (Erişim Tarihi: 01.11.2024).

Görsel Kaynakları

Görsel 1. https://x.com/NiklasElmehed (Erişim Tarihi: 01.11.2024).

Görsel 2. https://x.com/NiklasElmehed (Erişim Tarihi: 01.11.2024).

Görsel 3. https://x.com/NiklasElmehed (Erişim Tarihi: 01.11.2024).

Görsel 4. https://x.com/NiklasElmehed (Erişim Tarihi: 01.11.2024).

Görsel 5. https://x.com/NiklasElmehed (Erişim Tarihi: 01.11.2024).

Görsel 6. https://niklaselmehed.com/mixed-portraits (Erişim Tarihi: 01.11.2024).

YUNAN MİTOLOJİSİ'NDEN İZLER: ANGELOPOULOS'UN KUMPANYA FİLMİ

Arş. Gör. Semih KAŞIKÇI

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi,

semihkasikci@gmail.com - ORCID ID: 0009-0000-3023-9627

ÖZET

Bu çalışma, Theo Angelopoulos'un 1975 yapımı Kumpanya (O Thiasos) filmini Yunan mitolojisiyle olan ilişkisi bağlamında incelemektedir. Film, 1939-1952 yılları arasında Yunanistan'ın çalkantılı siyasi atmosferinde geçen bir hikâye anlatmakta ve Elektra, Agamemnon, Orestes gibi mitolojik karakterlerin hikâyelerini güncel bağlamda yeniden yorumlamaktadır. Çalışmanın amacı, filmin Yunan mitolojisinden esinlenerek oluşturduğu anlatı yapısını, sinematografik tercihleri ve tarihsel bağlamı açıklığa kavuşturmaktır.

Çalışmada görsel içerik analizi ve karşılaştırmalı edebi çözümleme yöntemleri bir arada uygulanmaktadır. İlk olarak, filmin senaryosu ve sinematografisi detaylı bir şekilde incelenmektedir. Daha sonra, filmdeki karakterler ve olay örgüsü, Yunan mitolojisindeki hikâyelerle karşılaştırılmaktadır. Son olarak, filmin tarihi ve siyasi bağlamı ile mitolojik referanslar arasındaki ilişkiler analiz edilmektedir.

Elde edilen bulgular, Kumpanya filminin mitolojik ögeleri yalnızca birer tema olarak değil, aynı zamanda tarihsel ve kültürel bağlamı zenginleştiren unsurlar olarak kullandığını göstermektedir. Örneğin, Elektra'nın ailesiyle olan çatışmaları mitolojideki intikam hikâyesiyle paralellik göstermekte, Orestes'in sahnede işlediği cinayet mitolojik bir katarsis yaratmaktadır. Angelopoulos'un sinematografik tercihleri, uzun plan-sekanslar ve teatral bir üslup kullanımıyla bu mitolojik referansları güçlendirmektedir.

Sonuç olarak, Kumpanya filmi, Yunan mitolojisini modern bir sinema anlatısına dönüştürerek, ulusal tarih ve kimlik bağlamında evrensel bir anlatı sunmaktadır. Çalışma, Angelopoulos'un mitolojik mirası sinemasında nasıl dönüştürdüğünü ve bu dönüşümün izleyicilere sunduğu anlam katmanlarını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler : Yunan Mitolojisi, Angelopoulos, Kumpanya, Sinematografi

1. GİRİŞ

Yunan Mitolojisi, tüm mitler gibi söylence ile yayılsa da günümüzde oldukça evrensel bir niteliğe sahiptir. Sözgelimi dünyanın herhangi bir ülkesinde Hera ve Zeus'un hikâyesi bilinebilmekte; Daphne'nin veya Medusa'nın yaşadığı talihsizlikler farklı disiplinlerdeki sanatçıların eserlerine konu olabilmektedir. Yunan Mitolojisi yalnızca sanatın sınırları içerisinde evrenselliğe ulaşmamış, günümüzde dünyanın pek çok dilinde çeşitli kelimeleri ve hatta deyimleri bile doğrudan etkilemiştir (Shinde, 2023). Örneğin Türkçeye de atlas, okyanus,

panik, narsist, eko vb. gibi pek çok kelime Yunan Mitolojisi kaynaklıdır (Can, 2020). Bu sayede devasa bir kültürün parçası haline gelmiştir.

Çalışmanın odak noktası Yunan yönetmen Angelopoulos'un Kumpanya filmindeki Yunan Mitolojisi referansları olduğundan ötürü yönetmenin filmlerini oluştururken dayandığı motivasyonun bilinmesi de önemlidir. Bu bağlamda Angelopoulos'un verdiği röportajlar da önemli birer kaynaktır. Yönetmenin röportajları incelendiğinde filmlerini oluştururken kimi filmlerinin senaryonun aynısı olduğunu kimilerinin ise senaryodan notlar biçimiyle oluşturulduğunu; sinemasının psikolojik bir temelden ziyade epik bir temele oturduğunu ve karakterlerinin epik sinemanın unsurlarıyla şekillendiğini; Yunan edebiyatı ve tragedyasından büyük ölçüde etkilendiğini; Yunan tarihinden ve siyasi yapısından etkilendiğini; filmlerinin konusu kadar aktarım biçimine de önem verdiğini görmek mümkündür (Fainaru, 2006).

Bu açıdan değerlendirildiğinde Kumpanya filminde de yönetmenin sinema anlayışının temel yapı taşlarını kullanıldığını görmek mümkündür.

2. KUMPANA FİLMİNİN KISA ÖZETİ

Film, gezici bir tiyatro grubunun iç çatışmalarla ve çeşitli işgallerle mücadele içerisinde olan Yunanistan'daki öyküsünü anlatmaktadır. 1939 – 1952 yılları arasında Yunanistan'ın karmaşık siyasi yapısı ve kumpanya oyuncularının tiyatrolarını sergilerken bu siyasi karışıklıklarla yüzleşmesinin yanında ailenin kendi içerisinde yaşadığı trajedi, ihanet ve kıskançlık gibi bazı duygularla da baş etme çabasını anlatmaktadır.

Kumpanya oyuncuları, çeşitli bölgeleri gezerek Çoban Golfo isimli bir oyunu oynamaktadır. Bu sırada iç karışıklıklar meydana gelince, kumpanya çeşitli askeri gruplar tarafından sıklıkla engellenir. Kumpanya oyuncuları birer birer öldürülür. Örneğin Elektra'nın babası Agamemnon, direniş gruplarından birine katılır ve yakalanarak kurşuna dizilir. Bu durum sadece iç karışıklıklar sebebiyle değil, oyuncuların kendi aralarında yaşadıkları yasak aşkın da sonucunda gerçekleşir. Örneğin Orestres (Elektra'nın kardeşi) annesini ve O'nun aşığını oyun sırasında, seyircilerin gözü önünde öldürmüştür. Seyirciler de bunu oyunun bir parçası olarak düşünmüştür.

Bu şekilde kumpanya oyuncuları teker teker öldürülürken kimi anlarda direnişçi grupların baskınlığı kimi anlarda ise Nazilerin veya İngilizlerin Yunanistan üzerindeki etkinliği gözler önüne serilmektedir. Sonuçta Elektra, siyasi olayların durulmasıyla birlikte kumpanyayı yeniden canlandırmak için girişimlerde bulunur ve kumpanya yeniden sahne almaya başlar. Film ilk sahnenin geçtiği zamana ve mekana dönerek sonlanır.

3. KUMPANA FİLMİNİN GENEL SİNEMATOGRAFİK ÖZELLİKLERİ

Filmin sinematografik özelliklerinin kısaca incelenmesi, yönetmenin filmlerini oluştururken faydalandığı motivasyon kaynaklarının daha iyi biçimde anlaşılması adına önemli referanslar sunmaktadır. Bu bölümde derinlemesine bir analizden ziyade yönetmenin aktarmak istediği konuya katkı sunan sinematografik özelliklerden bahsedilmektedir.

Film incelendiğinde çoğunlukla durağan ve minimalist planların öne çıktığı gözlemlenmektedir. Bu bağlamda kamera hareketleri mümkün olduğunca sınırlandırılmıştır.

Mizansen kavramı kısaca çerçevenin içinde var olanlar ve bunların düzenlenme şekilleriyle açıklanabilmektedir (Tuğkan, 2018). Bu bakımdan incelendiğinde filmde kameranın kullanım biçiminin mizanseni olabildiğince öne çıkaracak biçimde tasarlandığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Görsel 1. Kumpanya filminden bir kare

Görsel 1'de Elektra'nın annesinin babasını aldatmasına şahit olduğu sahneden bir kare gösterilmektedir. Kameranın sahneyi betimleyici biçimde yerleştirildiği ve buna göre kullanıldığı görülmektedir. Minimalist bir yaklaşımla oluşturulan sahnede aslında çok yoğun bir duygusal an aktarılmaktadır. İlgili sahne, mizansenin ön plana çıkarıldığı başarılı örneklerden biridir.

Filmde sıklıkla plan-sekans kullanılmaktadır. Kamera uzunca süre konuyu hiçbir kesme yapmadan takip etmektedir. Kimi zaman bir karakteri takip eden kamera kimi zamansa bir mekanı detaylı biçimde taramaktadır. Bu bakımdan betimleyici bir özelliği de içinde barındırmaktadır.

Görsel 2. Kumpanya filminden bir plan-sekans örneği

Görsel 2'de filmdeki bir plan-sekans örneği gösterilmektedir. 1 numaralı resimle başlayan sahne yaklaşık dört dakika boyunca hiç kesilmeden tüm meydanı 360 derece taramış ve tekrar ilk konumuna yani 2 numaralı resme dönmüştür. İlgili sahne tüm meydanı ve meydanda

gerçekleşen olayları aktarması ve herhangi bir kurgusal müdahalede bulunmaması bakımından önemli bir betimleyici sahnedir. Yönetmen, bu sahne ile ilgili olarak filmin içinde bir kavram olarak var olan 360 derecelik dairenin anlamını yeniden vurgulamak için kullanıldığından bahsetmektedir (Fainaru, 2006).

Görsel 3. Kumpanya filminden bir plan-sekans örneği

Görsel 3'te başka bir plan-sekans örneğidir. Bu sahnede Agamemnon, karısına direniş güçlerine katılacağını söyler. Karısı kendisiyle alay edince Agamemnon yatak odasından ayrılır. Kamera O'nu takip eder. Agamemnon merdivenlerden inince kızıyla karşılaşır ve sarılırlar. Daha sonra kamera dönerek diğer taraftaki merdivene doğru ilerler. Merdivenden ise Agamemnon'un karısının sevgilisi çıkmaktadır. Sahne 4 numaralı resimle sonlanır. Angelopoulos, sıklıkla plan-sekansları kullanmasının nedenlerinden birini paralel montaj tekniğini reddetmesine bağlamaktadır (Fainaru, 2006).

Gerçekçi akımın pek çok özelliğini başarılı biçimde kullanan Angelopoulos, bu filmde biçimsel akımın önemli örneklerinden biri olan dördüncü duvarı yıkma yaklaşımını da kullanmıştır. İki yaklaşımın bir arada kullanılması da oldukça dikkat çekicidir.

Görsel 4. Kumpanya filminde dördüncü duvarın yıkılması

Görsel 4 incelendiğinde filmde kullanılan dördüncü duvarın ne şekilde yıkıldığı görülmektedir. Bu noktada daha da dikkat çekici olan bu sahnelerin filmin başında, ortasında ve sonunda kullanılmasıdır. Yani belli bir motifi takip edecek biçimde oluşturulmasıdır. Bu durum da Angelopoulos'un filmin dairesel yapısından bahsettiği konuşmasını destekler niteliktedir. Seyirci, gerçekçi sunulan filmin başında, ortasında ve sonunda kendisine bakarak konuşan karakterleri görerek filmin kendi dünyasından koparak gerçek dünyaya geçiş yapmaktadır.

Angelopoulos, bir dönemi sadık bir şekilde yeniden yapılandırmak yerine, mekânsal düzenleme ile bunun başka bir sahne, bir oyun içinde oyun olduğunu, böylece çok katmanlı bir anlatı yarattığını ima etmektedir. Bu anlatı, üç farklı varoluş seviyesine dayanır: Oresteia efsanesi; gezgin oyuncular tarafından sahnelenen pastoral oyun Golfo; ve oyuncu grubunun film boyunca tanık olduğu tarihsel gerçeklik. Son olarak, çağdaş izleyici, olaylar panaromasını palimpsestik bir deneyim olarak izlemektedir (Karalis, 2015).

Tüm bunlara ek olarak filmin büyük çoğunluğunda müzikal bir hava olduğunu söylemek de yerinde olacaktır. Konular ve duygular sıklıkla şarkı söylenerek seyirciye aktarılmaktadır. Oyuncuklar yalnızca sahnede sergilenen tiyatro oyununda değil, günlük yaşantıda da teatral bir havada aktarılmaktadır. Dönemin siyasi koşulları hakkında sıklıkla bilgi verilmektedir. Bu bilgi aktarımı kimi zaman bir protestonun uzun planlarla, herhangi bir kesme yapılmadan aktarılması; kimi zaman da bir karakterin seyirciye doğrudan bilgi vermesi biçimiyle yapılmaktadır. Bu aktarım biçimleriyle filmin propaganda unsurlarını da kullanmaya çalıştığı sonucuna varılabilmektedir.

4. KUMPANA FİLMİNDEKİ MİTOLOJİK UNSURLAR

Filmin senaryo yapısı incelendiğinde ortaya çeşitli katmanların çıktığı gözlemlenmektedir. Bu katmanlardan ilkinin Yunanistan'ın siyasi karmaşası ve bunun getirdiği sorunlar olduğundan bahsedilmişti. Net bir biçimde gözlenen bu katmanın yanında ikinci bir katman olan mitolojik öykünün işlendiği de görülmektedir. Bu mitolojik öykü, karakterlerin isimleriyle birlikte bile ortaya konmaktadır.

Görsel 5. Kumpanya filminde Elektra karakteri ve Frederic Leighton'ın Electra at the Tomb of Agamemnon (1869) adlı eserindeki Elektra

Elektra, Agamemnon ve Klytaimnestra'nın kızıdır. Agamemnon Truva Savaşını kazanmak için kızı Iphigeneia'yı tanrılara kurban eder. Kızının öldürüldüğünü duyunca buna çok sinirlenen karısı kocasından öç almak ister. Kocasını onun en yakın düşmanıyla aldatır. Klytaimnestra sevgilisiyle savaş sonu eve dönen Agamemnon'u öldürürler. Babasına düşkün olan Elektra babasını öldürdüğü için annesinden nefret eder. İntikam almak için kardeşi Orestes'in büyümesini bekler. Annelerini öldürüp babalarının intikamını alırlar (Polater, 2022).

Görsel 6. Clytaimnestra, Murder of Agamemnon. Pierre Guerin, 1817

Elektra'nın mitolojik hikayesi Angelopoulos tarafından filmde ufak tefek farklılıklar olsa da oldukça yakın biçimde aktarılmıştır. Filmde Elektra, babasının aldatıldığına şahit olur ve annesinden nefret eder. Her ne kadar babasının ölümünden annesi doğrudan sorumlu olmasa da Elektra babasının intikamının annesinin ölümü üzerine alındığını belli etmektedir.

Görsel 7. Kumpanya filminde Elektra'nın intikamı

Görsel 7 incelendiğinde, 1 numaralı resimde Elektra, annesinin babasını aldatmasına şahit olur. 2 numaralı resimde aradan oldukça zaman geçmiştir. Babası ve annesi ölmüştür. Elektra annesinin odasına gelir ve babasının fotoğrafına bakar. 3 numaralı resimde Elektra, annesinin sabahlığını giyer. Yüzünde bir mutluluk vardır. 4 numaralı resimde Elektra, annesinin yatağına uzanır. Yüzündeki mutluluk artık intikamını almış birisinin keyfine dönüşmüştür.

Görsel 8. Kumpanya filminde Agamemnon karakteri ve Jacques-Louis David'in Anger of Achilles resmindeki Agamemnon (Detay- 1819)

Agamemnon, filmde direniş güçlerine katılmak için kayıt olmuş ve askeri üniformasıyla birlikte karısının yanına gelmiştir. Karısı alaycı biçimde gülerek Agamemnon'la dalga geçmiştir. Bunun üzerine karısına tokat atan Agamemnon, öfkeyle evi terk etmiştir. İlerleyen zamanda Agamemnon yakalanmış ve kurşuna dizilerek öldürülmüştür. Dolayısıyla O'nu vazgeçirmek yerine alay ederek evden öfkeli ve üzgün biçimde çıkmasına sebep olan karısı bir şekilde O'nun direniş güçlerine katılmasına neden olmuştur. Mitolojideki karşılığında da karısı Agamemnon'un öldürülmesine sebep olmaktadır.

Filmde Agamemnon, Odysseus'un da başına gelen bir olayı kendi başına gelmiş gibi anlatmaktadır. Bu hikayeye göre Agamemnon Türkiye'den Yunanistan'a gelirken kendisini bir çoban karşılamış ve O'na eski bir gömlek vermiştir. Bu hikaye Odysseus'un kendi ülkesine vardığında bir çoban tarafından karşılanarak dilenci kılığına sokulduğu efsanesinin uyarlamasıdır. (Gül, 2018, s.119)

Bu bakımdan daha önceden bahsedilen çok katmanlı senaryo yapısının mitolojik bir hikâyeyle yeniden harmanlanarak seyirciye sunulduğu da görülmektedir.

Görsel 9. Kumpanya filminde Orestes karakteri ve William-Adolphe Bouguereau'nun Erinyeler Tarafından Kovalanan Orestes'in Pişmanlığı resmindeki Orestes (1862)

Mitolojide Orestes, annesi ve sevgilisinin babası Agamemnon'u öldürmesi üzerine onlardan kaçar. Bir zaman sonra geriye dönüp annesini öldürerek babasının intikamını aldıktan sonra yeniden kaçar. Erinye'ler Gaia'nın doğurduğu öç tanrıçaları olarak bilinmektedir (Cömert, 2010, s.8). Bu öç tanrıçaları Orestes'e musallat olur. Orestes, halk meclisi tarafından yargılanır. Savunmaya da katılır ancak suçlu bulunur. Tam olarak neden suçlu bulunduğu hakkında Europides'in Tragedyası'nda net bir bilgi yoktur (Akıncı Öztürk, 2021, s. 33).

Filmde Orestes, annesi ve sevgilisinden intikam almak için sergiledikleri Çoban Golfo oyununa bir anda dahil olur. Annesini ve sevgilisini vurur. Ancak seyirciler tüm bu yaşananları oyunun bir parçası olarak düşünerek alkışlar. Annesi ve sevgilisi sahnede ölür. Orestes tıpkı mitolojide olduğu gibi film boyunca da hep kaçmakta ve birileri tarafından aranmaktadır. Bu yönüyle de Orestes'in ilgi çekici bir biçimde aktarıldığı söylenebilir.

5. SONUÇ

Angelopoulos'un Kumpanya filmi, döneminde geçen siyasi ve tarihsel olayları konu alırken, karakterlerin isimlerini ve hikâyelerini mitolojik kaynaklar doğrultusunda şekillendirmiştir. Seyirci, aslında çift katmanlı bir film örgüsü izlemektedir. Bu katmanlardan ilki bahsi geçen siyasi ve tarihi olayları konu alırken, diğeri ise Elektra'nın, babası Agamemnon'un, kardeşi Orestes'in ve annesi Klytaimnestra'nın mitolojik hikayesinde gerçekleşen olayların uyarlaması niteliğindedir. Bu iç içe geçmiş yapıya ek olarak yan hikâyede de yine mitolojik temelli Çoban Golfo oyunun aktarımı da sağlanmıştır.

Filmin dairesel yapısı ve karakterlerin sembolik birer dramatik figüre dönüşmesi, mitolojik temaların sinematik bir dilde yeniden yapılandırılmasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca, Yunan tarihinin ve siyasi ortamının yoğun bir şekilde ele alınması, Kumpanya filmini yalnızca bir sanat eseri olarak değil, aynı zamanda bir dönemin toplumsal ve kültürel panoramasını sunan bir yapı haline getirmektedir. Bu bağlamda, film, mitolojik miras ile toplumsal yapıyı iç içe geçirerek, klasik anlatının modern sinemada nasıl dönüştürülebileceğine dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Angelopoulos'un sinemasının, yalnızca bir anlatı biçimi değil, mitolojik öğeler ve tarihsel bağlamların sinematografik işlenişi olduğu bu çalışma aracılığıyla ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

1. Akıncı Öztürk, E. (2022). Euripides'in Orestes'inde ekklesia ve Orestes'in davası. Humanitas Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi.

2. Angelopoulos, T. (Yönetmen). (1975). O Thiasos [Film]. Papalios Productions.

3. Can, Ş. (2020). *Klâsik Yunan mitolojisi*. Ötüken Neşriyat A.Ş.

4. Cömert, B. (2010). Mitoloji ve İkonografi. Ankara: De Ki Yayınları.

5. Fainaru, D. (2006). Theo Angelopoulos (M. Harmancı, Çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.

6. Gül, U. (2018). Modern sinema ve mitoloji: Angelopoulos sinemasında Yunan mitolojisinin izleri (Yüksek lisans tezi, Eskişehir Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü).

7. Karalis, V. (2015). Theo Angelopoulos' early films and the demystification of power. In A. Koutsourakis & M. Steven (Eds.), The cinema of Theo Angelopoulos (pp.114-128]). Edinburgh University Press.

8. Polater, D. (2022). Elektra kompleksi bağlamında psikanalitik bir okuma denemesi: Babalar ve kızları. Türklük Bilimi Araştırmaları, (52), Güz.

9. Shinde, S. J. (2023). Influence of Greek mythology on English language and literature. *Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (JETIR), 10*(5).

10. Tuğan, N. H. (2018). Wes Anderson sinemasında görüntü düzenlemesi ve mizansen. *Turkish Studies*, *13*(3), 753-763.

11. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/07/1869_Frederic_Leighton_-_Electra_at_the_Tomb_of_Agamemnon.jpg (Erişim Tarihi: 29.12.2024)

12. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/81/Orestes_Pursued_by_the_Furies_by_William-Adolphe_Bouguereau_%281862%29_-_Google_Art_Project.jpg (Erişim Tarihi: 29.12.2024)

13. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/5/54/Murder_of_agamemnon.jpg (Erişim Tarihi: 29.12.2024)

TÜRK KOMEDİ SİNEMASINA POST YAPISALCI YAKLAŞIM: ATA DEMİRER, CEM YILMAZ VE ŞAHAN GÖKBAKAR FİLMLERİNİN İNCELENMESİ

Öğr. Gör. Dr. Melih TOMAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

Temel Eğitim Bölümü Sanat Kuramları Anabilim Dalı

melihtomak@gmail.com, ORCID ID: 0000-0001-9945-4878

ÖZET

Türk komedi filmleri, Türkiye'deki toplumsal değişimler ve günlük yaşam dinamikleri üzerine canlı ve anlayışlı bir yorum sunmaktadır. Filmler sıklıkla daha büyük toplumsal meseleleri mizah yoluyla ele almakta, eğlence ve toplumsal eleştiri için bir ortam sağlamaktadır. Bu filmler genellikle mizahı kentleşme, sınıfsal eşitsizlikler, toplumsal cinsiyet rolleri ve kuşaklar arası çatışmalar üzerine derinlikli yorumlarla birleştirerek Türkiye'nin kimlik gelişimini yansıtmaktadırlar. Komedi ve mizahi filmler, ekonomik eşitsizlikler ve siyasi incelikler gibi temaları zekice vurgulayarak toplumsal bir yorum görevi üstlenirken, sempatik karakterler ve hikayeler aracılığıyla izleyicilerle bağ kurmaya devam etmektedir. Mizah sayesinde, izleyiciler toplumsal diyaloglara daha kolay bir bakış açısıyla katılabilmekte ve Türk komedi filmleri yalnızca bir eğlence kaynağı değil, aynı zamanda ulusun kültürel bir incelemesi haline gelmektedir. Post-yapısalcı teori, anlamın merkezi olmadığını, metinlerin çeşitli katmanlara sahip olduğunu ve her yorumun farklı sonuçlar yaratabileceğini öne sürmektedir. Anlamın istikrarsızlığını ve yorumların çoğulluğunu vurgulayan post-yapısalcı teori, komedi filmlerinin incelenmesi için sağlam bir çerçeve oluşturmaktadır. Komedi filmleri tekil, kesin bir anlama sahip olmayan ve izleyicinin bakış açısı, kültürel bağlamı ve bireysel deneyimleriyle şekillenen çeşitli yorumlara açık filmler olarak kabul edilebilmektedir. Türk komedi sinemasının evrimi, mizaha özgün yaklaşımlarıyla Türk izleyicisini sürekli olarak yakalayan Ata Demirer, Cem Yılmaz ve Şahan Gökbakar gibi sinemacılar tarafından önemli ölçüde şekillendirilmiştir. Bu makale, post-yapısalcı kuram bağlamında Türk komedi sinemasını ele alarak, bu üç oyuncunun örnek teşkil eden filmlerini çözümlemektedir. Bu çerçevede, Demirer, Yılmaz ve Gökbakar'ın filmlerinde toplumsal normların, geleneklerin ve kimliklerin nasıl sorunsallaştırıldığı ve geleneksel anlatıları nasıl yapı bozuma uğrattıklarını, sosyo-politik meseleleri nasıl yansıttıklarını hiciv, karakter arketipleri ve durumsal mizah yoluyla izleyici beklentilerini nasıl altüst ettiklerini açıklamayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Türk komedi filmleri, sosyal yorumlama, post yapısalcı teori, kültürel analiz, mizahi filmler.*

POST STRUCTURALIST APPROACH TO TURKISH COMEDY CINEMA: A STUDY OF ATA DEMIRER, CEM YILMAZ and ŞAHAN GOKBAKAR FILMS

ABSTRACT

Turkish comedy films offer a lively and insightful commentary on social changes and the dynamics of everyday life in Turkey. The films often address larger social issues through humour, providing a medium for entertainment and social criticism. They often reflect Turkey's identity development by combining humour with in-depth commentary on urbanisation, class inequalities, gender roles and intergenerational conflicts. Comedy and humorous films act as social commentary by cleverly highlighting themes such as economic inequalities and political subtleties, while continuing to connect with audiences through sympathetic characters and stories. Through humour, audiences can more easily engage in social dialogues and Turkish comedy films become not only a source of entertainment but also a cultural examination of the nation. Post-structuralist theory suggests that meaning is not centralised, that texts have various layers and that each interpretation can produce different results. Emphasising the instability of meaning and the plurality of interpretations, post-structuralist theory provides a solid framework for the study of comedy films. The evolution of Turkish comedy cinema has been significantly shaped by filmmakers such as Ata Demirer, Cem Yılmaz and Şahan Gökbakar, who have consistently captured Turkish audiences with their unique approaches to humour. This article analyses the exemplary films of these three actors by considering Turkish comedy cinema in the context of post-structuralist theory. In this framework, it aims to explain how social norms, traditions and identities are problematised in the films selected as examples and how they deconstruct traditional narratives, reflect socio-political issues and subvert audience expectations through satire, character archetypes and situational humour.

Keywords: Turkish comedy films, social interpretation, poststructuralist theory, cultural analysis, humorous films.

GİRİŞ

Sinemada komedinin temel bileşenlerinden biri, karakterlerin ya da olayların görünürdeki mantıksal sıralamasının öngörülemeyen bir şekilde kesintiye uğramasıdır. Karakterler genellikle toplumsal normlara veya günlük yaşam beklentilerine aykırı abartılı veya uygunsuz davranışlar sergilemektedir. Geleneksel slapstick '*güldürü'* komedilerde fiziksel abartılar insanları öngörülemeyen durumlara düşürürken, durum komedilerinde karakterlerin sıradan davranışları seyirciyi kahkahaya boğan çok daha büyük olaylara yol açmaktadır. Bu, sinemada absürtlüğün zirvesini temsil ederek, beklenen normlardan ve yapıdan tamamen kopuk bir deneyim sunmaktadır. Gülünçlük, çoğunlukla, olması gereken ile olmaması gerekenin beklenmedik, şaşırtıcı bir biçimde tersyüz olmasından doğar (Özön, 2008, s. 226). Bu tür bir paradoks sıklıkla absürtlüğün temelini oluşturur. Beklenmedik olaylar, bilindik sıralamayı altüst ederek komedi etkisi yaratır. Bu tersine çevirme, mantıksal beklentileri altüst ederek

seyircide şaşkınlık yaratır ve onları toplumsal standartları yeniden düşünmeye sevk etmektedir. Toplumsal yapıların ya da bireysel davranışların alışılmadık temsili ve kabul edilebilir olanla kabul edilemez olanın yan yana getirilmesi, mizahın birincil kaynağını oluşturur. Bu tersine çevirme durumu, mizah teorileri içinde 'beklentinin bozulması' ya da 'çatışma' olarak adlandırılan temel bir öncül üzerine kuruludur.

Sinema tarihi, güldürü türünün başlangıcından bu yana popülerliğini koruduğunu ve geniş kitleleri cezbetmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Sinemanın tarihçesi, çoğunlukla tiyatro örneklerine benzemekten kurtuluş biçiminde ele alınır. Güldürü türü açısından da bu durum geçerlidir (Makal, 1995, s. 15). Güldürü filmleri, yapımı en zor türlerden biri olmasına karşın sinemaya büyük bir ivmeyle girmiş ve kısa sürede büyük kitlelerin beğenisini kazanmıştır. Türk komedi filmleri tarihsel olarak ülkenin kültürel çerçevesinin önemli bir bileşeni olmuş ve sadece eğlence sunmaktan fazlasını sağlamıştır. Bu filmler Türkiye'nin değişen sosyal yapıları, günlük yaşamı ve ortak mizahı hakkında fikir vermektedir. Türk komedi filmleri, klasik motifleri çağdaş konularla birlikte sunarak ülkenin tarihsel değişimini ve sosyal dokusundaki nüansları yansıtmışlardır. Türk komedi filmleri, Türkiye'nin yıllardır evrilen sosyoekonomik manzarasını oldukça başarılı bir şekilde yansıtmaktadır. Özellikle 1960'lar ve 1970'lerde Türkiye, hızlanan göç, sanayileşme ve kentleşme sonucunda önemli dönüşümler yaşamıştır. Bu değişimler, bireylerin yeni sanayileşen şehirlerde daha iyi ekonomik beklentiler peşinde koşmasıyla, kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru yaşanan göçle gerçekleşmiştir. Siyasi çalkantıların ve ekonomik belirsizliklerin yaşandığı dönemlerde, bu filmler toplumsal eleştiri işlevi görerek izleyicilerin içinde bulundukları durum ve zorluklar üzerine düşünmelerini sağlamıştır.

Türk güldürü filmografisinin kökenleri, Türk tiyatro geleneğinin ve halk hikâyeciliğinin ilk evrelerine kadar uzanmaktadır. Bununla birlikte, adını İstanbul'da birden fazla film stüdyosuna ev sahipliği yapan bir bulvardan alan Yeşilçam döneminde Türk komedi sineması gerçek anlamda büyümüştür. Kemal Sunal, Şener Şen ve Adile Naşit gibi isimlerin Türk halkında derin yankı uyandıran karakterleri canlandırdığı 1960'lar ve 1970'ler altın bir dönemi temsil etmekteydi. Bu filmler sıklıkla gündelik varoluşun zorluklarıyla yüzleşen sıradan bireyleri tasvir ederken, mizahı toplumsal gelenekleri ve otoriter yapıları nazikçe ifşa etmek için bir araç olarak kullanmıştır. Kemal Sunal-Şener Şen odağında, İlyas Salman, Zeki Alasya-Metin Akpınar ikilisi ve diğerleriyle birlikte tematik toplumcu eleştiri kaygısı taşımaktadır (Şen, 2019, s. 713). "Hababam Sınıfı", 'Kapıcılar Kralı' ve 'Tosun Paşa' gibi filmler, sosyo-ekonomik zorlukları ve sıradan bireyin azmini mizahla harmanlayarak örneklemektedir. Bu filmler komediyi sadece güldürmek için değil, aynı zamanda toplumun kusurlu yönlerini aydınlatmak için bir tür araç olarak kullanmış ve böylece komedi eleştirisini Türk sinemasında sağlam bir gelenek haline getirmiştir.

Türk Sineması'nda komedi türündeki öne çıkan yönetmenlerden biri Ertem Eğilmez'dir. Kendine özgü bir komedi tarzıyla karakterize edilen filmleri, izleyiciyle derinden bağ kuran karakterler sunarak Türk güldürü sinemasını önemli ölçüde etkilemiştir. Eğilmez'in metodolojisi basit mizahın ötesine geçerek çağdaş sosyal meseleleri sıklıkla ele almış ve filmleri aracılığıyla toplumsal gerçekliği dile getirmiştir. Eğilmez'in filmlerinde güldürünün odak noktası kişi değil, olaylardır. Kahramanları, ezilmiş, toplumun kıskacına yakalanmış,

çaresiz ama çare yollarını aramaktan bıkmamış küçük insanlardır (Evren, 1990, s. 42). Türkiye'deki toplumsal dönüşümlerde öne çıkan bir konu olan taşradan kent yaşamına geçiş, birçok filmde komik bir şekilde betimlenmiştir. Karakterler sıklıkla geleneksel değerler ile modernleşme arasındaki çatışmanın ya da kentleşmenin zorluklarının altını çizen mizahi durumlarla karşılaşmaktadır. "Gülen Gözler" ve "Köyden İndim Şehire" gibi filmler, değişen koşullar bağlamında aile ilişkilerini ve toplumsal normları mizahi bir dille ele almışlardır. Türk komedi filmleri sıklıkla kültürel bir barometre işlevi görerek halkın duygularını ve toplumsal kaygıları ölçer ve ele almaktadır. Bu filmler, mizah yoluyla seyircileri birleştirme yeteneğine sahip olup, toplumsal katarsis ve toplumsal baskıların üstesinden gelmek için bir yöntem sunabilmektedir. Aynı zamanda sosyal, siyasi ve kültürel meselelerin bir eleştirisi olarak değerlendirilmektedir.

Türk komedisindeki mizah tarzı, toplum gelenekleri ve medya ortamındaki değişimleri yansıtacak şekilde gelişmiştir. Türk komedi filmleri slapstick ve parodiden daha hicivli ve sofistike mizah türlerine geçiş yaparak daha geniş bir mizahi ifade yelpazesi sergilemiştir. Hiciv ve parodi herhangi bir strateji ya da taktiğin aracı olmadan, kendilerinde mevcut olan eğlendirme işlevlerini politik amaçlarla eklemleyerek düşünümsellik yaratabilmektedirler (Saygın, 2024, s. 31). Hiciv, komiklik ve sosyo-politik eleştirinin kendine özgü birleşimiyle karakterize edilen Türk komedi filmleri, post-yapısalcı teori aracılığıyla akademik inceleme yapılması için oldukça geniş bir olanak sunmaktadır. Bu filmleri analiz etmek için post-yapısalcı teoriden yararlanmak, bu sinemasal yaratımların temelini oluşturan ideolojik yapıları ve söylemleri anlamamızı kolaylaştıracaktır.

Bu makale, filmleri değerlendirmek için post-yapısalcı bir çerçeve kullanmakta ve filmlerin altında yatan söylemleri ve ideolojik çerçeveleri ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Anlamın istikrarsızlığını ve metnin yapı sökümünü vurgulayan post-yapısalcılık, bu komedyenlerin mizahı toplumsal bir yorum aracı olarak nasıl kullandıklarını analiz etmek için güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışma, çeşitli komedyenlerin seçilmiş filmlerini analiz ederek, hikayelerinin geleneksel yapıları nasıl yıktığını, otoriteyi nasıl sorguladığını ve Türk kültürü içindeki söylemi nasıl geliştirdiğini araştırmaktadır.

1. POST-YAPISALCI KURAM ve SİNEMA

Post-yapısalcılık, 20. yüzyılın ortalarında, esas olarak yapısalcılığa tepki olarak ortaya çıkan felsefi ve teorik bir paradigmadır. Yapısalcılık insan kültürü ve psikolojisinin altında yatan yapıları ortaya çıkarmaya çalışırken, post-yapısalcılık bu sabit, evrensel yapılar fikrine meydan okumakta, bunun yerine anlamların her zaman değişken ve bağlama bağımlı olduğunu savunmaktadır. Postyapısalcı düşünürler için tek yol, egemen anlam kodlarını altüst etmektir (Sinnerbink, 2019, s.448). Teori, yorumların akışkanlığını ve insan deneyimlerinin karmaşıklığını vurgulayarak mutlak yapılar ve kesin anlamlar kavramına meydan okumaktadır. Post-yapısalcı düşünce, seçilen özgün bir konu üstüne zaman ve mekân bağlamlarının dikkate alındığı ve hakikatin hem araştırmacı hem üstünde araştırma yapılan grup ya da bireyler için inşa edilen ve yoruma dayalı olduğunu öğütlemektedir Yapısalcılığın, gösteren ve gösterilen arasında sabit bir ilişki olduğu iddiasına, post-yapısalcı yaklaşım metnin farklı, çoğul

gösterilenlerle ilişkilendirilebileceği tartışması ile karşı çıkmaktadır. Post-yapısalcı teorisyenler, gösterilenin çoğulluğu fikrinden hareketle aslında, farklı ideolojik gösterilenlere ya da fikirlere de kapı açmayı amaçlamaktadır.

Postyapısalcılığı anlamak için onun yapısalcılıkla olan bağlantısını incelemek önemlidir. Postyapısalcılık, yapısalcılığın bir eleştirisi olarak ortaya çıkmış olsa da, hem yapısalcılığa bir karşı çıkış hem de yapısalcı teorinin bir uzantısı olarak değerlendirilebilmektedir. Postyapısalcılık, statik yapılar ve katı anlam ayrımları yerine sürekli değişime ve anlamın akışkanlığına öncelik vererek yapısalcılığa karşı çıkmaktadır. Bu bakış açısıyla postyapısalcılık, yapısalcılığın ilkelerini sorgular ve yeniden yapılandırır. Özetle, her şey bir yapıdır; yapının merkezi ve sınırı yoktur. Dil, kendi içine kapalı bir sistem değil, açık ve hareketli bir sistemdir (Orkunoğlu, 2007, s. 58-89). Post-yapısalcılık, dilin tasvir etmeye çalıştığı gerçeklikleri tamamen kapsayabileceği fikrine temelden karşı çıkmaktadır. Post-yapısalcılık ağırlıklı olarak Michel Foucault, Jean François Lyotard, Jacques Derrida, Jean Baudrillard, Julia Kristeva, Gilles Deleuze ve Felix Guattari gibi kuramcıların modernizmin temellerini eleştirel bir şekilde inceledikleri Fransa'daki akademik çabalardan doğmuştur. Farklı alanlardan gelen bu entelektüeller, geleneksel normlara ve çerçevelere karşı çıkarak post-yapısalcı dönemin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır.

Post-yapısalcı teori, bir yazarın amacının okuyucular için temel endişe kaynağı olmadığını öne sürer; daha ziyade, metinlerin birçok yoruma sahip olduğunu iddia etmektedir. Bu bakış açısı, bir metnin tek başına, değişmez bir yoruma sahip olmadığını ileri sürmektedir. Metni ele alan her okuyucu metinle ilgili olarak bireysel bir anlamın ardından gitmektedir (Güler, 2013, s. 51). Post-yapısalcılıkta okur, metinle etkileşim yoluyla aktif olarak anlam üretmektedir. Bu yöntem, metnin her okuyucu tarafından benzersiz bir şekilde yeniden yorumlandığı okumanın akışkanlığını vurgulamaktadır. Post-yapısalcı teori, sinemaya uygulandığında, filmlerin nasıl farklı anlamlar ifade edebildiğini, izleyicilerin beklentilerini nasıl bozduğunu ve komedi de dahil olmak üzere geleneksel hikaye ve türleri de alt üst ettiğini incelemektedir.

Postyapısalcılık ve sinema arasındaki etkileşim, film dilini postyapısalcı bir çerçevede analiz ederken, film üzerine teorik bakış açılarını araştırmaktadır. Bu metodoloji, filmlerin yapısal ve kavramsal unsurlarını, anlam üretimlerini ve izleyicilerle etkileşimlerini postyapısalcı kuramların merceğinden incelemektedir. Dil ve anlamın inşası ve işleyişine vurgu yapan postyapısalcılık, filmin anlamsal ve yapısal boyutlarını analiz etmek için bir araç niteliğindedir. Bu temel kavramlar, postyapısalcılığın sinema analizindeki önemini vurgulamakta ve postyapısalcı film yorumlamasında kullanılan metodolojik yaklaşımlara dair içgörüler sunmaktadır. Postyapısalcılık, anlamın ne sabit ne de evrensel olduğunu, aksine kültürel, tarihsel ve metinsel koşullardan sürekli olarak etkilendiğini ve yeniden tanımlandığını öne sürmektedir. Sinemada postyapısalcı metodolojiler tipik olarak aşağıdaki bileşenleri kapsayacak şekildedir:

- ***Metinlerarasılık:*** Filmler edebiyat, sinema, görsel sanatlar ve müzik dahil olmak üzere birçok metinle sürekli bir söylem içinde bulunmaktadır. Postyapısalcı analiz, bir film ile diğer metinler arasındaki etkileşimi araştırır ve bu etkileşimlerin filmin anlamını nasıl

zenginleştirdiğini ortaya çıkarmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır. Julia Kristeva, metinlerin tamamen özgün yaratımlardan ziyade bir alıntılar mozaiğinin ve diğer metinlerin özümsenmesinin ve dönüştürülmesinin sonucu olduğunu öne süren "metinlerarasılık" kavramını ortaya atmıştır (Kristeva, 1980, s. 65-70).

- ***Yazarın Ölümü:*** Roland Barthes'ın "Yazarın Ölümü" kavramı, bir metnin yorumunun, yazarın asıl niyetinden bağımsız olarak, yalnızca izleyici tarafından belirlendiğini öne sürmektedir. Sinema bağlamında bu, izleyicilerin bir filme yönetmenin başlangıçtaki niyetinden bağımsız olarak farklı yorumlar yükleyebileceği anlamına gelmektedir. Özne, yazar, okur ve metin üzerinden yeni bir düşünümüm gerçekleştirilebilmesinde ve yazarın otoritesine karşı yeni bir yazar figürünün tartışılabilmesinde bizlere önemli bir hareket noktası sunar (Demirtaş , 2016, s. 50).
- ***Dekonstrüksiyon****:* Jacques Derrida'nın yapıbozum teorisi, metinlerdeki içsel çatışmaları ve ikilikleri ortaya çıkarmayı hedeflemektedir. Bu kuramın sinema incelemelerinde kullanılması, filmde betimlenen temel tutarsızlıkların, çelişkilerin ve çatışmaların fark edilmesine yardımcı olmaktadır. Yapıbozum, filme eşlik eden bağlamsal ve kurumsal sınırlamalara dikkat çekerek yorumun kendisine karşı çıkar ve izleyicinin filme karşı tutumunu inceler (Aker, 2022, s. 351).
- ***Kimlik ve Temsil:*** Postyapısalcılık, kimlik kategorilerinin (ırk, cinsiyet, sınıf, milliyet, vb.) değişmez ve içsel olmadığını, bunun yerine sosyal ve kültürel çerçeveler tarafından oluşturulduğunu ve desteklendiğini ileri sürmektedir. Filmlerdeki karakterler ve anlatılar aracılığıyla farklı kimlik politikalarının temsili ve sorgulanması incelenmektedir.
- ***Göstergebilim:*** Filmler görsel ve işitsel sembolleri kullanarak anlam üretmektedir. Postyapısalcı göstergebilim, bu göstergelerin nasıl anlam ürettiğini veya önceden var olan anlamları nasıl değiştirdiğini araştırabilmektedir.
- ***Anlatı Yapıları:*** Filmlerin anlatı yapıları, zaman ve mekanın manipülasyonu, karakter gelişimi ve olay örgüsü organizasyonu yoluyla yapıbozuma uğratılabilmektedir. Bu, anlatıların nasıl 'yorumlanabileceğini' ve başka yorumların nasıl var olabileceğini göstermektedir.

Postyapısalcılığın teorisi, sinema ve diğer anlatı sanatlarının anlam oluşturmak için nasıl dinamik bir üretim ve yapıbozum süreci kullandığını göstermek için yararlı kaynaklar sağlamaktadır. Filmlerin daha kapsamlı ve çeşitli bir şekilde incelenmesi bu kavram sayesinde mümkün olmaktadır.

Komedi filmleri toplumsal normlara ve kültürel beklentilere meydan okumak ve bunları altüst etmek için sıklıkla mizahtan faydalanmaktadır. Örneğin slapstick komedilerde, otorite figürlerinin gülünç ve komik durumlarda gösterilmesi, toplumsal kurumların algılanan ciddiyetini azaltabilmektedir. Bu yaklaşım, Charlie Chaplin'in faşizmi ve otoriter rejimleri eleştirmek için komedi karakterini kullandığı Büyük Diktatör filminde örneklenmiştir. Bu film, içerdiği çarpıcı temayla, özellikle post-yapısalcı bir bakış açısıyla, çoklu yorumlara olanak sağlamaktadır. Post-yapısalcılık, belirsizlik ve ironinin, yerleşik gerçeklerin ve anlamların yapıbozumuna uğratılması için gerekli olduğunu öne sürmüştür. Komedi filmlerindeki ironi, mevcut durumu sorgulayabilir ve bir toplumun temel değerlerini ortaya çıkarabilir.

Komedilerdeki ironi sıklıkla farklı yorumlara yol açmaktadır çünkü her izleyici mizahı kültürel geçmişi ve kişisel deneyimlerine göre farklı algılayabilmektedir.

Sinemada, özellikle de komedi türünde post-yapısalcı bir çerçeve kullanmak, yönetmenlerin ve izleyicilerin, aksi takdirde basit bir eğlence olarak görülebilecek şeylere gömülü olan derin anlamları ve eleştirileri araştırmalarını sağlamaktadır. Komedi, sosyal yapıları ortaya çıkarmak, kültürel normlara meydan okumak ve insan kimliği ile değerlerinin akışkanlığını keşfetmek için etkili bir araç olarak kullanılmaktadır. Komedi filmleri, bu teorik çerçevenin pratikteki uygulamasını incelemek için örnek bir araç olarak kullanılmakta olup, hakim sosyal ve kültürel standartları hicvetmek için sıklıkla dilsel oyun ve anlamdan faydalanmaktadır:

- ***Anlamın Yeniden İnşası:*** Post-yapısalcılık, anlamın kesin olmadığını ve sürekli olarak yoruma tabi olduğunu vurgulamaktadır. Komedi filmleri, izleyicinin bilgi birikimine ve kültürel kavrayışına bağlı olarak farklı şekillerde algılanabilecek çok sayıda kültürel, sosyal ve politik göndermeyi kapsamaktadır. Ata Demirer'in filmleri, farklı izleyici grupları tarafından farklı şekillerde yorumlanabilecek, Türk kültürüne özgü incelikli mizah unsurları içermektedir.
- ***Metinlerarasılık:*** Post-yapısalcı teori, metinlerin sürekli bir söylem içinde olduğunu ve bunun sonucunda hiçbir tekil eserin izole bir anlama sahip olmadığını öne sürmektedir. Cem Yılmaz'ın filmleri popüler kültür unsurları, tarihi olaylar ve diğer filmlere yapılan göndermelerle doludur. Bu metinlerarası göndermeler, filmlerini izleyenlerin daha derin bir anlam katmanı geliştirmesini sağlar ve anlamın sürekli olarak yeniden yapılandırıldığını göstermektedir.
- ***Kimlik ve Temsil:*** Post-yapısalcılık durağan kimlik kavramını reddeder ve bireysel kimliklerin sürekli olarak üretildiğini ve dönüştürüldüğünü ileri sürmektedir. Şahan Gökbakar'ın karakterleri sıklıkla toplumsal standartları alaycılıkla sorgular ve canlandırdıkları karakterler aracılığıyla toplumun çeşitli yönlerini açığa çıkarır. Bu da kimliklerin esnekliğini ve dönüştürülebilirliğini post-yapısalcı bir bakış açısıyla ortaya koymaktadır.

2. ATA DEMİRER, CEM YILMAZ ve ŞAHAN GÖKBAKAR FİLMLERİ İNCELEMESİ

❖ *Ata Demirer ve Anlamın Yeniden İnşası*

Ata Demirer, mizahı toplumsal kimlikler ve kültürel geleneklere dair incelikli eleştirilerle birlikte kullanarak Türk komedisinde kendine özgü bir yer edinmiştir. Filmlerinde sıklıkla Türk toplumunun tanınmış karakterlerinden yararlanmakta ve klişeleri komedi etkisi yaratmak için güçlendirmektedir. Bu metodoloji, geleneksel kimlik anlayışlarını parçalayan ve statik kültürel anlatıları sorgulayan post-yapısalcı bakış açısıyla örtüşmektedir. Demirer'in sıklıkla Anadolu ve kent Türkiye'sinin geleneklerine dayanan karakterleri, Türk toplumunda gelenek ve modernleşme arasındaki çelişkilerin hem mizahi bir rahatlaması hem de sert eleştirileri olarak

karşımıza çıkmaktadır. Filmleri, ortaya çıktığı dönemin kültürel ve sosyal ortamıyla ilişki kuran, izleyicinin "norm" fikirlerine karşı çıkan ve bunları yeniden tanımlayan metinler olarak öne sürülmektedir.

Eyvah Eyvah (2010) filminde Demirer, saf ama iyi niyetli bir klarnetçi olan Hüseyin Badem karakterini, taşra masumiyeti ile metropol incelikleri arasındaki ikilemi incelemek için kullanmaktadır (Görsel 1). Hüseyin'in kent sakinleri ve kültürüyle olan ilişkileri, geleneksel ve modern kimliklerin çatışması ve yakınlaşması üzerine tuhaf ama keskin bir bakış açısı sergilemektedir. Demirer, Hüseyin aracılığıyla, bir yandan moderniteye tamamen uyum sağlamaya direnen, bir yandan da kent yaşamının bazı unsurlarını benimseyen bir kimliği temsil ederek, günümüz Türkiye'sindeki kültürel kimliklerin akışkan ve melez özelliklerini örneklemektedir. Her bir karakter, Türk kimliğinin ve toplumsal rollerin çeşitli yönlerini temsil ederek toplumsal normların değişmezliğine meydan okumakta ve sıklıkla hicvetmektedir. Bu, kimliğin sabit, uyumlu ya da istikrarlı bir yapı olmadığı, bunun yerine akışkan olduğu ve söylem ve temsil yoluyla şekillendiği şeklindeki post-yapısalcı düşünceyle örtüşmektedir.

Görsel 1 Eyvah Eyvah filminde Ata Demirer klarnetçi Hüseyin Badem karakteri

Ata Demirer, özellikle Ege Bölgesi'ndeki bölgesel aksan ve şiveleri, kültürel kimlikleri incelemek ve betimlemek için mizahi bir unsur olarak kullanmaktadır. Demirer'in farklı aksanları mizahi bir şekilde yansıtması sadece eğlendirmeye değil, aynı zamanda kültürel stereotiplerle ilişki kurmaya da yaramakta, izleyicileri Türkiye'deki bölgesel kimliklere dair varsayımlarını hem pekiştirmekte hem de yeniden değerlendirmeye sevk etmektedir. Bu yaklaşım, geleneksel rutinleri ve aksanları taklit etmenin hem bir saygı duruşu hem de bir eleştiri işlevi gördüğü 'taklit' kavramına karşılık gelmektedir. Demirer'in metodolojisi, kültürel özgünlük kavramının doğasında var olan kusurları incelikle ortaya çıkararak, izleyicileri çağdaş toplumda saf, değiştirilmemiş bir sosyal kimliğin var olma olasılığını sorgulamaya yönlendirmektedir.

Filmin popüler Türk müziğine, geleneksel ve çağdaş kültüre ve diğer sinema eserlerine yaptığı göndermeler, izleyicilerin farklı şekillerde yorumlayabileceği çok yönlü bir anlam örgüsü inşa etmesini sağlamaktadır. Bu metinlerarasılık, post-yapısalcılığın savunduğu, anlam yaratmanın doğrusal olmayan, birbiriyle ilişkili özünün altını çizmektedir. Seri boyunca Hüseyin, her biri karakterinin farklı yönlerini aydınlatan birçok sosyal rol üstleniyor: bir müzisyen, bir sevgili,

bir aile üyesi ve nihayetinde bir komedi karakteri (Görsel 2). Bu değişkenlik, geleneksel sinemada tipik olarak betimlenen katı kimlik kavramlarının temelini sarsarak, kimliğin değişmez olmadığını, aksine sosyal ve kültürel değişimler yoluyla sürekli olarak yeniden tanımlandığını göstermektedir.

Görsel 2. Eyvah Eyvah filminde Ata Demirer klarnetçi Hüseyin Badem ve Demet Akbağ şarkıcı Firuzan karakteri

Ata Demirer'in serideki yazarlığına ve performansına rağmen, filmlerin önemi onun amaçladığı mesajın ötesine geçmektedir. İzleyiciler, kültürel geçmişleri, kişisel deneyimleri ve sosyal koşullarıyla şekillenen anlamların yaratılmasını ve yeniden yorumlanmasını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu durum, okuyucunun (ya da izleyicinin) anlamın yaratılmasına en az yazar kadar katkıda bulunduğu şeklindeki post-yapısalcı bakış açısıyla da örtüşmektedir.

- ***Cem Yılmaz ve Metinlerarasılık***

Cem Yılmaz, filmlerinde popüler kültürü keskin bir metinlerarasılık merceği kullanarak incelemekte ve hicvetmektedir. Filmleri arasında “G.O.R.A.” (2004), “A.R.O.G.” (2008) ve “Arif V 216” (2018) gibi filmleri, Türk ve küresel kültür bileşenleriyle etkileşime girerek farklı tür etkileri, tarihi temalar ve önemli sinema kişilerini bir araya getirmektedir. Bu yöntem sadece eğlendirmekle kalmıyor, aynı zamanda Türk halkının Batı kültürüyle etkileşimine dair bir eleştiri de sunmaktadır. “G.O.R.A.” da (Görsel 3) Yılmaz, 'Star Wars' (1977), 'The Matrix' (1999) ve 'Star Trek' (1966) gibi ikonik bilim kurgu öğelerini mizahi bir dille parodileştirerek Türk komedi gelenekleriyle bütünleştirmektedir. Bu harmanlama, küreselleşme bağlamında Türkiye'yi karakterize eden melez kültürel kimliği vurgulayarak Hollywood'un etkisini Türk anlatı geleneğiyle birleştirmeyi amaçlamaktadır. Bu metinlerarası göndermeler, hem dünya sinemasının başyapıtlarına hem de yerel anlatılara aşina bir izleyici kitlesine hitap ederek çağdaş Türk kimliğinin melez karakterini vurgulamaktadır.

Görsel 3. G.O.R.A. film afişinden bir kesit başrol oyuncuları

Cem Yılmaz'ın "Arif V 216" filmi, 1970'lerin Türk popüler müziği ve filmlerinden unsurları bilim kurgu temalarıyla iç içe geçirerek Türk nostaljisini kasıtlı olarak çağrıştırmaktadır (Görsel 4). Film, nostaljiyi bir anlatı unsuru olarak kullanıyor ve bu durum en çok filmin kahramanı Arif ile bir robot olan 216 arasındaki konuşmalarda kendini gösteriyor. Bu diyaloglar 1970'lerin pop kültürüne göndermelerle yüklüdür ve izleyiciyi Türkiye'deki kültürel tüketimin gelişimi üzerine düşünmeye sevk eden çarpıcı bir karşıtlık oluşturur. Bu karşıtlık sadece Türk medyasının on yıllar boyunca geçirdiği evrimin altını çizmekle kalmıyor, aynı zamanda bu dönüşümlerin modern toplumsal değerleri ve halkın kolektif hafızasını nasıl etkilediğini de yorumluyor. Bu nostaljik unsurların bir araya getirilmesi, filmin konusunu güçlendirerek hem geçmişe bir saygı duruşu hem de çağdaş kültürel eğilimlere eleştirel bir bakış açısı sunmaktadır.

Görsel 4. Arif V 216 filminden bir kare

Post-yapısalcı bir perspektiften bakıldığında, Yılmaz'ın metinlerarasılığı kullanması geleneksel anlatılara ve kültürel geleneklere meydan okumakta, yalnızca üslupsal bir araç olarak değil, toplumsal kurumları eleştirmek ve sorgulamak için bir araç olarak işlev görmektedir. Filmlerinde, anlam ve kimliğin şekillendirilebilirliğini keşfetmek için türlerin kaynaşmasını ve karakterlerin hem kahramanca hem de komik olmak üzere ikili rollerde betimlenmesini kullanmaktadır. Bu, metinlerin ve kimliklerin sabit yorumlarını reddeden post-yapısalcı kavramlarla örtüşürken, Yılmaz'ın mizah yoluyla esnek olmayan toplumsal normlara yönelik eleştirel bakış açısını da vurgulamaktadır.

- ***Şahan Gökbakar ve Kimlik***

Şahan Gökbakar'ın Türk mizahi sinemasına katkıları, özellikle de Recep İvedik tiplemesi, post-yapısalcı kuramla tutarlı bir şekilde, toplumsal geleneklerin alaycı bir eleştirisi niteliğindedir (Görsel 5). Recep İvedik tipi, geleneksel davranış, görünüş ve sosyal görev beklentilerini altüst ederek kültürel stereotipler üzerine alaycı bir yorum işlevi görmektedir. Hem samimi hem de kaba olarak tasvir edilen Recep, 'mükemmel vatandaş' stereotipine karşı çıkarak toplumsal normları altüst eden birini temsil eder ve böylece izleyiciyi bu gelenekleri sorgulamaya yöneltmektedir.

Görsel 5. Şahan Gökbakar
Recep İvedik tiplemesi

Gökbakar, filmlerinde Türk toplumundaki geleneksel davranış temalarını altüst etmektedir. Recep İvedik, abartılı sözleri ve jestleriyle -genellikle edepsizliğe yaklaşarak- geleneksel görgü kuralları, saygı ve nezaket normlarını hicveder ve bunlara saldırır. Bu yıkma eylemi, katı sosyal sistemlere meydan okuyarak kimlik ve rollerin uyarlanabilir yorumlarını savunan post-yapısalcı kavramları yansıtmaktadır. Gökbakar, karakterinin toplumsal olarak kabul edilebilir davranışlara meydan okuyan eylemleri aracılığıyla, genellikle katı kültürel normlara bağlı olan Türk kültüründeki davranış yaptırımlarına saldırmaktadır.

Recep'in kaba tavırları, karşılaştığı kişilerin daha kültürlü davranışlarıyla keskin bir tezat oluşturduğundan, filmler ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin altını çizmektedir. Bu zıtlık sınıf yapılarını eleştirir ve yerleşik toplumsal hiyerarşilere itiraz eder niteliktedir. Gökbakar, izleyicide yankı uyandıran ve düşünmeye sevk eden bir komedi kullanarak, toplumdaki paradoksları komik bir bağlamda ele almayı teşvik ediyor ve böylece karmaşık toplumsal eleştirileri daha erişilebilir hale getirmektedir. Bu zıtlık ve yıkma eylemi, esnek olmayan sosyal sistemlere meydan okuyan post yapısalcı fikirlerle örtüşmekte olup, kimlik ve toplumsal rollerin akışkan yorumlarını vurgulamaktadır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Post-yapısalcı bakış açısı, özellikle Ata Demirer, Cem Yılmaz ve Şahan Gökbakar'ın filmlerinde Türk güldürü sinemasının değişen yapısını incelemek için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu çalışma, filmlerinin anlatı yapılarını ve tematik özelliklerini analiz ederek, günümüz Türk komedisini tanımlayan anlamların içsel etkileşimini ve kimliklerin esnekliğini göstermiştir.

Ata Demirer'in filmleri, Türk kimliği ve kültürünün anlamlarını hem yansıtan hem de yeniden inşa eden kültürel bir ayna işlevi görmektedir. Demirer, mizahi yaklaşımıyla, post-yapısalcılığın yücelttiği uyarlanabilirlik ve anlam çoğulluğunu vurgulayarak izleyicinin önyargılarına karşı çıkmakta ve onları yeniden tanımlamaktadır. Çalışmaları yalnızca toplumsal değerleri yansıtmakla kalmıyor, aynı zamanda bu değerlerin sürekli olarak yeniden keşfedilmesine de katkıda bulunmaktadır. Cem Yılmaz ise tam tersine metinlerarasılık kavramını öne çıkarmaktadır. Filmleri, 'orijinal' ve 'kopya' arasındaki ayrımları belirsizleştiren, çeşitli kaynaklardan ve türlerden türetilmiş bir göndermeler mozaiği oluşturmaktadır. Bu metinlerarası etkileşim, güldürü deneyimini zenginleştirerek izleyicileri, anlamanın kültürel metinlerin birbiriyle ilişkili ağını kabul etmeye dayandığı daha aktif bir yorumlama sürecine katılmaya yönlendirmektedir. Şahan Gökbakar'ın kimliği mizah yoluyla, özellikle de abartılı kişi betimlemeleri aracılığıyla incelemesi, toplumsal kimliklerin kurgulanmış özünü aydınlatmaktadır. Gökbakar'ın filmleri sıklıkla çağdaş gelenek ve beklentilerdeki absürtlüklerin mizahi bir eleştirisi olarak işlev görüyor ve izleyicileri her gün tanık oldukları ya da somutlaştırdıkları rollerin keyfi doğasını sorgulamaya ve çoğu zaman da alaya almaya mecbur bırakıyor.

Demirer, Yılmaz ve Gökbakar'ın post-yapısalcı bir mercekle incelenen mizahi çalışmaları, dalgalı ve sürekli değişen karmaşık bir anlamlar dizisini ortaya çıkarmaktadır. Bu sinemacılar komediyi sadece eğlence için değil, Türk kültürünü etkileyen kültürel mitleri sorgulamak, eleştirmek ve nihayetinde yeniden oluşturmak için kullanıyorlar. Filmleri, anlamın istikrarsızlığını ve yorumların çokluğunu vurgulayarak, post-yapısalcı düşüncenin temel ilkeleriyle uyumlu, eleştirel ve dönüştürücü bir izleyici katılımını teşvik etmektedir. Sonuç olarak, bu kuramsal çerçevede incelenen Türk komedi filmleri sadece eğlendirmekle kalmaz, aynı zamanda izleyicisiyle kültür, kimlik ve anlam üzerine derin bir söylem geliştirmeye de olanak tanımaktadır.

KAYNAKÇA

- Aker, H. (2022). Deconstruction in Film Analyses: Poststructuralism, Derrida and Cinema. *Kaygı. Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 333-353.
- Demirtaş , M. (2016). “Yazarın Ölümü” ve “Geri Dönüşü”: Yazarın Rolü Üzerine Bir Değerlendirme. *MSGSÜ Sosyal Bilimler*(13), 48-56.
- Evren, B. (1990). *Türk Sinemasında Yeni Konumlar.* İstanbul: Broy Yayınları.
- Güler, N. (2013). Kitle İletişim Araçları, Post-Yapısalcılık ve Çoğul Olanaklar. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, s. 47-63.
- Kristeva, J. (1980). *Desire in Language: A Semiotic Approach to Literature and Art* (L. S. Roudiez, Trans.). New York: Columbia University Press.
- Makal, O. (1995). *100 Filmde Başlangıcından Günümüze Güldürü Komedi Filmleri.* Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Orkunoğlu, Y. (2007). *Nietzsche ve Postmodernizmin Gerçek Yüzü.* Ceylan Yayınları .

- Özön, N. (2008). *Sinema Sanatına Giriş.* İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Saygın, A. U. (2024). Haberin Mizahla İmtihanı: Hiciv-Parodi Haberler. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi* , 27-55.
- Sinnerbrink, R. (2019). Poststructuralism and film. *The Palgrave Handbook of the Philosophy of Film and Motion Pictures*, 441-465.
- Şen, F. (2019). 1970'lerden Günümüze Değişen Toplumsal Yapının Türk Komedi Film Karakterlerine Yansıması. *Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi*(41), 711-725.

CAMERA OBSCURA'DAN DİJİTAL FOTOĞRAFÇILIĞA RESİM VE FOTOĞRAF İLİŞKİSİ

Gazi DURMAZ

Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Resim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

drmzgazi6@gmail.com- 0000-0002-7831-9914

Doç. Şuayyip YÜCEL

Kırıkkale Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi

Resim Bölümü

suayyipyucel@kku.edu.tr- 0000-0003-3013-5304

ÖZET

İnsanoğlunun gerçeklik arayışı, görünen dünyanın iki boyutlu bir yüzeyde temsilini geliştirme yönünde bir motivasyon kaynağı olmuştur. Mağara duvarlarındaki resimlerden Neoklasisizm dönemi yağlı boya tablolarına kadar, ressamın hünerine dayalı olan bu gerçeklik arayışı, 19. yüzyılda bilimsel araştırmaların fotoğrafın keşfine yol açmasıyla sanata yeni bir kapı aralamıştır. Hayatın her alanında kullanılan fotoğraf, optik bilimi ve teknolojilerinin gelişimiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu araştırmada, optik teknolojisinin keşfinin resim sanatına sağladığı katkılar, ressamlar üzerindeki etkileri ve fotoğraf makinelerinin gelişimine nasıl yön verdiği ile bu etkileşimin ressamlar aracılığıyla resim sanatına nasıl entegre edildiği tartışılmaktadır. Fotoğraf teknolojisinin öncüsü Camera Obscura, antik çağlara dayansa da 10. yüzyılda İbn el-Heysem tarafından icat edildiği düşünülmektedir. 19. yüzyılda William Hyde Wollaston'un geliştirdiği Camera Lucida, ressamlar arasında popülerlik kazanmıştır. Louis Daguerre'in Daguerreotype ve William Talbot'un Calotype yöntemleri, modern fotoğrafçılığın temelini oluşturmuştur. DSLR makineler ise dijital kayıt ve yüksek görüntü kalitesiyle fotoğrafçılıkta devrim yaratmıştır. Optik teknolojinin resim sanatında kullanımı, Leonardo da Vinci, Johannes Vermeer, Jean Auguste Dominique Ingres, Hilaire-Germain-Edgar Degas ve Chuck Close gibi ressamlar tarafından benimsenmiştir. Bu sanatçılar, Rönesans'tan Barok, Neoklasik ve Modernizme kadar geniş bir dönemi temsil etmektedir. Fotoğrafın temsil ettiği dünyanın daha gerçekçi olduğuna dair baskın düşünceler, gerçekliği bireysel deneyim ve yaratıcılıkta arayan Empresyonizm, Ekspresyonizm ve Kavramsal Sanat gibi akımların gelişiminde önemli bir etken olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Camera Obscura, Camera Lucida, Fotorealizm.

FROM CAMERA OBSCURA TO DIGITAL PHOTOGRAPHY

THE RELATIONSHIP BETWEEN PAINTING AND PHOTOGRAPHY

ABSTRACT

Mankind's search for reality has been a motivation to develop the representation of the visible world on a two-dimensional surface. From the paintings on cave walls to the oil paintings of the Neoclassicism period, this search for reality, based on the painter's skill, opened a new door to art in the 19th century when scientific research led to the discovery of photography. Photography, which is used in all areas of life, is directly linked to the development of optical science and technologies. This study discusses the contributions of the discovery of optical technology to the art of painting, its effects on painters, how it shaped the development of cameras, and how this interaction was integrated into the art of painting through painters. Camera Obscura, the pioneer of photography technology, dates to antiquity, but was invented by Ibn al-Haytham in the 10th century. In the 19th century, the Camera Lucida, developed by William Hyde Wollaston, gained popularity among painters. Louis Daguerre's Daguerreotype and William Talbot's Calotype methods laid the foundation for modern photography. DSLR cameras revolutionized photography with digital recording and high image quality. The use of optical technology in painting was adopted by painters such as Leonardo da Vinci, Johannes Vermeer, Jean Auguste Dominique Ingres, Hilaire-Germain-Edgar Degas and Chuck Close. These artists represent a wide range of periods, from the Renaissance to Baroque, Neoclassical and Modernism. The dominant idea that the world represented by photography is more realistic has been an important factor in the development of movements such as Impressionism, Expressionism and Conceptual Art, which seek reality in individual experience and creativity.

Keywords: Camera Obscura, Camera Lucida, Photorealism.

1. GİRİŞ

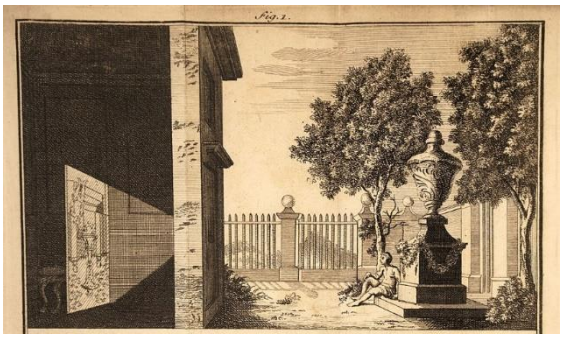
Fotoğraf makinelerinin günlük hayatta kullanılmaya başlanmasından önce, bu araçların ataları olarak nitelendirilen *Camera Obscura* ve daha sonra *Camera Lucida*, resim sanatını olumlu yönde etkilemiştir. Bu etkileşimden önce, resim sanatının oldukça gelişmiş olduğu dünyada, iki boyutlu yüzeye aktarma konusundaki deneyim ve düşüncelerin, bu araçların tasarlanmasında büyük rol oynadığı görülmektedir. Fotoğraf teknolojisini kullanım alanımıza girmesini sağlayan ya da bu teknolojiye gerek duyulan ihtiyaçlar nelerdi? *Camera Obscura,* günümüzde aktif olarak her alanda kullandığımız fotoğraf makinelerine ışık tutan buluşlardan biri olup, dönemin ressamlarına portre ve manzara çizimlerinde sağladığı kolaylıkla yenilikçi bir sanat anlayışına geçişin ilk adımlarını oluşturmuştur. Böylece, boyut olarak daha küçük ve taşıması kolay olan *Camera Lucida*, ressamlar tarafından çizim düzeyi ile manzarayı üst üste göstererek çizime yardımcı olması amacıyla kullanılan bir optik cihaz haline geldi ve 1806 yılında William Hyde Wollaston tarafından geliştirilmiştir. *Camera Lucida* aracılığıyla çizim yapılırken

sanatçının el yeteneği oldukça önemliydi. Fotoğraf baskılarının başlamasıyla birlikte, sanatçının el yeteneğine olan gereksinim sorgulanmaya başlanmış; ancak fotoğrafın iki boyutlu yüzeyini analiz edip farklı tekniklerle tuval yüzeyine aktarmak, el becerisinin yanı sıra teknik bilginin uygulanmasını da zorunlu kılıyordu. Bununla birlikte, çizimi yapılacak yüzeye referans olan fotoğraf, tasarımcının işini kolaylaştırıyor ve zamandan tasarruf sağlıyordu.

Ressamlar, fotoğraf baskılarının bulunmasıyla birlikte, fotoğraf tekniğini kullanma yöntemlerini ve resim üretimindeki tekniklerini değiştirmeye başlamışlardır. Baskı tekniklerinin henüz yeni gelişmekte olduğu dönemlerde sanatçılar bu durumdan çok fazla etkilenmemişlerdir. Bunun sebebi, baskı sürelerinin oldukça uzun sürmesi ve baskı kalitesinin düşük olmasıydı. Ancak, gelişen fotoğraf makineleri ve fotoğraf baskı teknolojileri, sanatçılara yeni yollar sunmuş ve özellikle hareketli nesneleri (örneğin koşan atlar, uçan kuşlar, hızlı akan trafik gibi) resmetmekte zorlanan realist ressamlar için büyük bir kolaylık sağlamıştır. Fotoğraf makineleri, hareketli nesneleri durdurarak ve bu anın baskısını alarak daha ayrıntılı ve rahat bir şekilde resim yapmaya olanak tanımıştır. Ayrıca, hareketsiz nesnelerin resmedilmesini de kolaylaştırmıştır. Örneğin, portre resimlerinde, gelişmiş dijital fotoğraf makinelerinin ultra net görüntüler çekebilmesi ve dijital olanakların kullanılması, fotogerçekçi portrelerin üretilmesini kolaylaştırmıştır. Bu kolaylığın sebebi, yapım aşamasının uzun sürebilmesine karşın, fotoğraf makinelerinin kişiyi kısa sürede kayıt altına alabilmesi ve sanatçının fotoğraftan yola çıkarak eserini üretmeye başlamasıdır. Bu süreç, sanatçı ile model arasındaki zaman kavramını ortadan kaldırarak resim yapımını hızlandırmıştır.

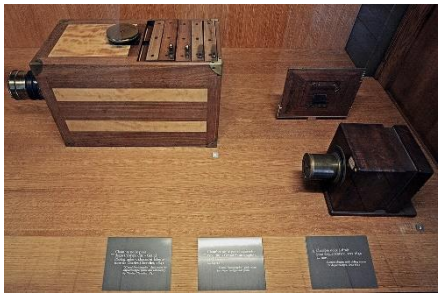
2. CAMERA OBSCURA

İnsanlık tarihinin önemli bulunuşlarından biri olan ve diğer buluşlara ışık tutan Camera Obscura (Görsel 1) antik çağlara kadar uzandığı bilinse de 10. yüzyılda Arap bilim insanı İbn el-Heysem tarafından geliştirildiği düşünülmektedir. Modern anlamda kullanımı ise 15.yüzyıl'da Leonardo da Vinci vb. ressamlar tarafından çalışma prensibi daha da geliştirilmiştir. Bu tekniği kullanan, Leonardo Da Vinci (1452-1519) 1500'lü yıllarda Camera Obscura ile tasarladığı karanlık oda ile ilgili şunu ifade eder. Karanlık bir odanın duvarında açılan küçük delikten giren aydınlatılmış objelerin görüntüleri delikten biraz uzak mesafeye konan bir beyaz kâğıtta odanın içerisine gelir. Sizler bütün objeleri doğru form ve renkte kâğıdın üzerinde görebilirsiniz. Onlar ışınlarının kesişmesi dolayısıyla dışarıdakinin tersi görünümünde olacaklardır (Fırat, 1998 Akt. Gök, 2016 s.48). Ressamların *Camera Obscura*'yı geliştirme kaygısı, perspektif algısını ve detaylı çizimleri daha hatasız ve daha hızlı bir şekilde aktarma isteğinden doğmuştur. Bu cihaz, aynı zamanda fotoğraf teknolojisinin başlangıcı olarak kabul edilmiş ve gelişim sürecine ışık tutmuştur. "Leonardo Da Vinci'nin *Camera Obscura'sı*, ilk fotoğraf çeken Niepce'nin öncüsüydü; böylece günümüze kadar gelen fotografik görüntünün temeli atılmış oldu" (Çetin, 2006). Camera obscura tekniği bir sonraki fotoğraf teknolojisine ışık tutmuştur ve *Camera Lucida* ortaya çıkmıştır.

Görsel 1: James Ayscough'un Göz ve Görmenin Doğası Üzerine Kısa Bir Hesap (1755 dördüncü basım) adlı eserinden Camera Obscura ilkesinin çizimi

18. yüzyıldan sonraki sürecinde *Camera Obsucura'nın* boyutları küçülerek daha taşınabilir hale gelmesiyle birlikte bu modeller ressamlar tarafından yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Ressamlar, taşıması kolaylaşan bu cihazları kullanmaları acısından kolaylaşmasıyla birlikte popülerlik kazanmıştı. Popüler olan Obscura'nın araştırmaların ve gelişimin artmasına öncülük yaptığını söyleyebiliriz. Modern zamanlarda küçük boyutlu *Camera Obscura* günümüzde hem sanatsal faaliyetlerde hem de eğitici çalışmalarda kullanılmaktadır. "19. yüzyılda fotoğrafın keşfiyle birlikte karanlık kutu moral olarak düşüşe geçmiş ve modern fotoğraf makinesinin sığ bir öncüsü olarak tarih müzelerindeki yerini almıştır" (Lefévre, 2007 Akt. Işık, 2010 s.49). Okullarda veya bilim merkezlerinde örneklerine rastladığımız bu optik cihaz (Görsel 2) ressamlar ve bilim insanları tarafından geliştirilerek görsel sanatlar ve fotoğrafçılık alanlarında önemli bir ilerleme sağlamış ve bu alanların öncüsü olmuştur.

Görsel 2: Charles Chevalier tarafından üretilen, eski fotoğraf tekniğine (dagerreyotipi) uygun bir Kamera Obscura (Güzel Sanatlar ve El Sanatları Müzesi, Paris- Musée des Arts et Métiers,Paris)

Camera Obscura'yı genel olarak değerlendirdiğimizde, fotoğraf teknolojisinin temeli olan ve "karanlık oda" olarak da adlandırılan bu araç, görüntüyü yansıtma ve ressamlar tarafından elle kaydedilmesine olanak sağlama amacıyla kullanılan bir cihazdır. Daha sonralarında, Camera Obscura'nın yardımıyla Joseph Nicéphore Niepce (1765–1833), ilk fotoğrafı çekmeyi başarmıştır. Aynı zamanda, kendisinden sonraki optik teknolojik gelişmelere ve icatlara da öncülük ettiği söylenebilir.

3. CAMERA LUCİDA

Camera Lucida (Görsel 3) 1806 yılında İngiliz bilim insanı William Hyde Wollaston tarafından kullanıma sunulmuştur. Optik ilkelerini kullanarak, cam ve ayna yardımıyla, ressamlara nesnel çevreyi düz bir yüzeye aktarma da yardımcı olacak cihazı tasarlamıştır. Bu cihazın, icat edildiği

dönemde ressamların çalışmalarına, özellikle orantılı çizim aktarma ve portrelerde karakter yakalama sorunlarında faydalı olduğu düşünülmektedir. 19. yüzyıl boyunca sanat alanında yaygın olarak kullanılmış ve zamanla, teknolojinin gelişmesiyle birlikte yerini fotoğraf makineleri gibi modern cihazlara bırakmıştır. Camera Lucida, Obscuraya göre daha küçük boyutlarda ve çalışma prensibi daha farklıydı. Lucida'nın optik teknolojisi ayna ve camdan oluşmaktaydı. Obscura gibi karanlık kutunun içerisine 90 derecelik açıyla ayna, aynanın önüne 45 derecelik açıyla cam yerleştirilerek görüntünün düz yüzeye yansıması sağlanan bir optik cihazdır. Aslında fotoğrafa Camera Lucida dememiz gerekir fotoğraftan önce kullanılan ve bir göz modelde, bir göz kâğıtta, nesnenin resminin çizilmesine olanak sağlayan bir aygıtın adıdır (Barthes 2016 s.125). Optik teknolojisinin ilk örneklerinden biri olan *Camera Lucida*, bu teknolojiyi kullanan kişiler arasında sonuçların değişmeyeceği ve herkesin çizim yapmasına olanak sağladığı şeklinde değerlendirilmiştir. Aslında, ilk fotoğraf makineleri arasında sayılabilecek bu cihaz, kullanılan tekniğin zamanla fotoğraf teknolojisine evrilmesine öncülük etmiştir. *Camera Lucida*, görüntüyü kaydetme süresi uzun ve el yeteneği gerektiren bir teknoloji olarak öne çıkmışsa da, fotoğraf makinelerinin gelişimiyle birlikte görüntü kaydetme süresi kısalmış ve el yeteneğine duyulan ihtiyaç büyük ölçüde azalmıştır.

Görsel 3: Yaklaşık 1830'da kullanımdaki Camera Lucidanın gravürü.

Camera Lucida tekniğini Jean Auguste Dominique Ingres'de bu optik teknolojisinden faydalandığı hakkında kesin kanıt olmasa da kullanıldığı düşünülmektedir. Neoklasik akımın önde gelen isimlerinden biri olan Jean-Auguste-Dominique Ingres, sanatsal pratiğini geliştirmek için optik aygıtları, özellikle de camera lucida'yı kullanmasıyla anılır. Bir sanatçının çizim yüzeyine konunun bir görüntüsünü yerleştirmesini sağlayan bir cihaz olan camera lucida, Ingres'in portrelerinde dikkate değer bir hassasiyet ve ayrıntı elde etmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu teknik, Ingres'in yalnızca geçmiş ustaları taklit etmek yerine görmenin ve anlamanın önemini vurgulayan sanat felsefesiyle uyumlu olarak, öznenin daha doğrudan gözlemlenmesini kolaylaştırma kapasitesiyle dikkat çeker (Gorman, 2004). Ingres resimlerini fotoğraflarla belgeleme gereği duymuş ilk sanatçıdır. Fotoğraftan çalışmasına bağlı olarak Ingres'in üslubunda, değişiklikler olmuştur. Ressamlar eserlerinde doğruluğu arttırmak için bu optik cihazı kullanmışlardır.

Görsel 4: Londra'daki Victoria & Albert Müzesi'nde araştırma yaparken büyüteçle çekilen fotoğraf.

Camera Lucida genel olarak resim sanatında çizim yapabilme, doğru perspektifleri yakalamada ressamlara büyük oranda kolaylık sağlayan optik cihaz olmuştur. 19.yüzyılarında ressamlar tarafından yaygın olarak kullanılmış ve çizimi yapılan eserlerin gerçeğe daha yakın, ayrıntılı ve kısa sürede çizilmesine de olanak sağlamıştır. Bu olumlu sonuçların resim sanatına katkıları ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Günümüzde modern cihazlara yerini bırakmış olsa da hala etkilerini görmekteyiz.

4. FOTOĞRAFIN SANATA EVRİLMESİ

19. yüzyılın başlarına kadar, resim ve çizim, gerçeklikleri, insan portrelerini, manzaraları ve önemli olayları belgelemek için en yaygın yöntemlerden bazılarıydı. Ressamlar, fotoğraf makinesinin icadından çok daha önce doğruyu yansıtma çabalarını kolaylaştırmak için girişimlerde bulunmuşlardır (Asiltürk, 2006, s.3).

Ancak 1826 veya 1827 yılında Nicéphore Niepce'nin levha üzerine ilk fotoğrafı kaydetmesiyle, sanat ve belgelendirme yöntemlerinde devrim niteliğinde bir dönüşüm başladı. Bu buluş, resim sanatının geleceği ve ressamların rolü üzerinde derin etkiler yaratırken, aynı zamanda fotoğrafçılığın kendi sanat formu olarak ortaya çıkışının da kapılarını araladı. Bu girişimler Fotoğraf makinelerinin ve fotoğraf teknolojisinin gelişim göstermesiyle birlikte kâğıt üzerine baskılar alınmaya başlandı. Fotoğraf baskılarının süreleri oldukça geriledi ve hızlı gelişim gösterdi bunun sonucunda ise resim sanatında da olumlu sonuçlar alınarak fotogerçekçi resimler üretilmeye elverişli hale geldi. Gelişen fotoğraf teknolojisi yardımıyla hareketli nesneleri durdurarak kayıt altına alınması, sanatın teknolojiyle iç içe gelişmesinin erken örneklerini temsil etmekteydi. Fotoğrafın icadının resim sanatı üzerindeki derin etkisi, özellikle Hiperrealizm gibi akımların ortaya çıkışında görülmesi muhtemel gelişimler de diyebiliriz.

Fotoğraf teknolojisi Camera Obscura tekniğinden yararlanıp kimyasal maddeler yardımıyla ilk görüntünün insan eli değmeden Niepce tarafından aktarıldığı bilinmektedir. Joseph Nicephore Nıepce (1765–1833) 1810'larda litografi çalışmalarına başlamış, resimleri foto-kimyasal yolla elde etmeyi denemiştir. Saydamlaşmış kâğıttaki çizimleri ışığa duyarlı bir vernikle kaplamış ve litografi taşının üzerine koyarak güneşe tutmuştur. Camera Obscura ile denemeler yapan Niepce, Nisan 1816'da gümüş klorürle duyarlaştırılmış kâğıt üzerinde bir görüntü saptamayı başarır (Gök, 2016, s.54). Bu süreçte baskı tekniğinin de gelişim göstereceği bir yol izlediği desteklenmiştir. Baskı teknikleri, yıllar içinde gözlemlenen değişimlerle birlikte gelişen fotoğraf teknolojisiyle paralel olarak ilerlemiştir. Bu gelişmeler, hiperrealizm tarzındaki resim çalışmalarına kolaylık sağlamış; fotoğraf teknolojisinden önce gelişmiş olan resim teknikleri, bu teknolojiyle daha da ileri bir düzeye ulaşmıştır. Sonuç olarak, aşırı detay içeren çalışmalar günümüze kadar ulaşmış ve günümüzde de gelişerek devam etmektedir. Yapay zekâ teknolojisinin ilerlemesiyle birlikte bu süreç, tahmin edilemeyecek yönlere doğru gitmektedir.

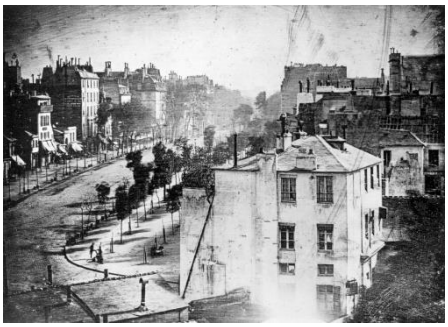

Görsel 5: Joseph Nicéphore Niépce (Fransız, 1765–1833), İsimsiz 'point de vue,' 1827. Kalay üzerine heliograf, 16,7 x 20,3 x 0,15 cm. Gernsheim Koleksiyonu

5. DAGUERREOTYPE TEKNİĞİ

Daguerreotype, 19. yüzyılın başlarında, özellikle 1839'da Louis Jacques Mandé Daguerre tarafından geliştirilen ilk fotoğrafçılık tekniklerinden biridir. Kimyasallar kullanılarak ilk görüntü elde etmeyi başarmış ve görüntüyü kaydetmesi uzun sürdüğü de bilinmektedir. Bu tekniğin kullanım şekli şu şekildedir: bakır levha gümüş ile kaplanıp iyot buharına maruz bırakılıp ışığa duyarlı hale getirilir ardından kamera teknolojinin içerisine yerleştirilip güneş ışınlarına karşı maruz bırakılarak Kaydedilen görüntü monokrom renklerden oluşmaktadır. Oluşan görüntü keskin ve daha detaycı fotoğraflardı bunun önemli getirisi sanatçılar adına olumlu avantajdı, bu işlem Niépce'in görüntü kaydettiği teknolojiye göre daha pratik ve daha hızlı olduğu biliniyordu. Her görüntü biricikti kopyalanamaz ve çoğaltılamazdı bunun nedeni kullanılan kimyasallardan kaynaklanıyordu. Bu kullanılan tekniğin bize sunduğu birçok avantajı da vardı bunlardan birkaçı, dönemin getirdiği gereksinimleri belgelemek veya sanat eserlerini kayıt altına almak gibi. Yakındoğu'nun tarih ve kültürüne büyük ilgi duyan Batılı gezginler, mimarlar, arkeologlar, resim, gravür, litografi (taşbaskı) kökenli sanatçılar ve araştırmacılar, bu çok önemli buluşu yani "daguerreotype" yöntemini kullanarak Yakındoğu'yu belgelemek üzere bu bölgeye akın ettiler. Antik Çağ eserlerini, tapınaklarını, heykellerini büyük bir hızla görüntülemeye başladılar (Azakoğlu 2006 s.4). Daha sonra Daguerreotype tekniği yerini Calotype Tekniğine bırakacak renkli baskılar, çoğaltılabilir baskılar alınabilecek

gelişimler etki edecekti. Baskı teknikleri fotoğraf haricinde resim sanatında da varlığını gösterecekti.

Görsel 6: Louis-Jacques-Mandé Daguerre, Paris Bulvarı (veya Boulevard du Temple Görünümü) , 1839, daguerreotype.

6. CALOTYPE TEKNİĞİ

Fotoğrafın temellerini atan, fotoğraf baskılarına çoğaltılabilir hale gelen yeni baskı tekniği olan Calotype William Henry Fox Talbot (1800-1877) tarafından geliştirilen dünyanın ilk negatif-pozitif fotoğraf baskısıdır ve modern fotoğrafçılığın başlangıcı olarak da kabul görmüştür. Bu baskılar sayesinde fotoğraflar çoğaltılabilir olmuş ve renkli baskılarında öncüsü niteliğinde kendinden sonraki gelişimlere öncülük etmiştir. Daguerreotype Tekniğinin devamı niteliğinde ve daha sonra tamamen yerini alacak olan Calotype tekniğinin oluşum ve tekniğin hayata geçirilme süreci şu şekildedir:

> Kalotipler (tuz baskıları): 1841'den (patent) 1860'lara. William Henry Fox Talbot, 1839'da halka duyurulduktan sonra 1841'de pozitif/negatif tuzlu kâğıt işleminin patentini aldı. Kâğıdı bir tuz çözeltisine (sodyum klorür) batırdı, ardından bir gümüş nitrat su çözeltisi uyguladı, böylece bir tarafta gümüş nitrat ve gümüş klorürden oluşan karışık bir kaplama elde etti. Işığa maruz kalan kâğıdı tekrar tuz çözeltisine batırarak görüntüyü düzeltti. İşlem, pozlama sırasında bir çıktı görüntüsü üretti, ancak Talbot ayrıca görüntünün gümüş nitrat ve gallik asit karışımında gelişerek önemli ölçüde yoğunlaştırılabileceğini buldu. Aynı yıl Sir John Herschel, sodyum klorür yerine bir fiksatör olarak sodyum hiposülfit kullanılmasını önerdi ve "hipo" bugüne kadar fotografik fiksatörlerin temeli olarak kaldı (William 1984, s.12).

Henry Fox Talbot, fotoğrafla ilgilenmeye başladığı dönemde, doğadaki objeleri kalıcı bir şekilde kayıt altına alma kaygısı taşıyordu. Bu isteği doğrultusunda çalışarak fotoğraf baskıları yapmayı başardı. Baskılarını karanlık kutu yardımıyla değil, aydınlık bir ortamda ışık kullanarak gerçekleştirdi. Doğrudan ışığa maruz kalan kimyasallar, negatif-pozitif görüntü kaydetme prensibiyle çalışıyordu. Bu yöntem sayesinde görüntüler çoğaltılabilir hale gelmeye başladı.

Calotype tekniğini bir de sanatsal çerçeveden inceleyelim tekniğin yumuşak görüntüler elde etmesi daha estetik görüntülerin sanatsal yaklaşımını da arttırdığını söyleyebiliriz. Fotoğraf tekniğinin kayıt aracı olmaktan çıktığını ve daha ileriye giderek sanat formu olmasına olanak sağladı. Talbot, calotype ile hiçbir zaman büyük ticari başarı elde etmedi, ancak bugün çalışmaları, fotoğrafın en büyük sanatsal ve bilimsel başarılarından biri olarak görülmektedir (Kabadayı, 2019 s.1279).

Görsel 7: Nelson Sütunu İnşaat Halinde, Trafalgar Meydan, William Henry Fox Talbot, 1844, Tuzlu kağıt negatifinden kağıt baskısı.

7. POLORAİD FOTOĞRAF MAKİNESİ TEKNOLOJİSİ

Polaroid fotoğraf makinesinin icadıyla ilişkilendirilen önemli isimlerden biri, 1937 yılında Polaroid Corporation'ın kurucularından biri olan Edwin Land'dir. Polaroid fotoğraf makineleri, hızlı fotoğraf baskısı yapabilen ve anlık çekilen fotoğrafları saniyeler içinde görmemizi sağlayan cihazlardır. Polaroid makinelerinin gelişimi devam etmiş ve 1963 yılında renkli baskı yapabilen modeller üretilmiştir. Renkli fotoğraf icadından önce de renkli resim çalışmaları yapılmaktaydı aylar ve yıllar süren çalışmalardan oluşan eserlerin yerini 1963'te Polaroid fotoğraf makineleri daha hızlı yapılabilir hale getirdi. Polaroid, çoğaltılabilir negatif yerine biricik ve eşsiz bir kopya üretmektedir. Bu eşsiz kopyalar, fotoğrafın içeriğiyle aynı zaman-mekânı paylaşmaktadırlar. Çünkü çekildikleri yerlerde basılmışlardır. Bu durum, söz konusu Polaroidleri, materyal olarak da değerli hale getirmektedir (Köprü, 2023, s.336). Polaroid makineler, günümüzde "şipşak fotoğraf makineleri" olarak da bilinmektedir ve yaklaşık 60 saniyeden daha kısa süre içinde çekilen fotoğrafları baskı haline getirebilmektedir. Fotoğraf tekniğinden yararlanan Hockney, ilk kolaj çalışmalarını Polaroid fotoğraf makinelerini kullanarak gerçekleştirmiştir. Değişik anların yakalandığı bu polaroidleri, Kolaj tekniğiyle birleştirerek birçok farklı parçadan oluşan tek bir kompozisyon olarak sergilemiştir. Hockney'in ilk kolajları olan bu polaroid çalışmalar, bir tuval üzerine yapıştırılarak oluşturulmuştur (Develioğlu, 2015, s.3). Kolaj tekniği, geleneksel resim sanatı anlayışına karşı modern bir yaklaşımla ortaya çıkan bir yöntemdir. Fotoğraf, kumaş, kâğıt gibi çeşitli malzemeler kullanılarak yeni bir üslup ya da görsel dil oluşturulmuştur. Dönemin teknolojisi olan Polaroid fotoğraf makinelerinden yararlanan Hockney, fotoğraf karelerini kullanarak tuval üzerinde kolaj tekniğiyle yenilikçi çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Görsel 8: David Hockney, Don and Christopher, Polaroid Kolaj, 1982.

8. SİNGLE LENS REFLEX FOTOĞRAF MAKİNESİ TEKNOLOJİSİ (SLR)

Single Lens Reflex (SLR) fotoğraf makinelerinin, 1959 yılında Zeiss Ikon firması için Edgar Sauer tarafından icat edildiği bilinmektedir. Fotoğraf makinelerinin zamanla gelişerek daha pratik hale geldiği gözlemlenmiştir. SLR fotoğraf makinelerinin teknolojisine bakıldığında, *Camera Obscura* ve *Camera Lucida*'da kullanılan tekniklerin izlerini görmek mümkündür. SLR makinelerinin çalışma prensibi incelendiğinde, bu teknolojinin daha anlaşılır hale geldiği söylenebilir.

> SLR tip fotoğraf makinelerinin her tipinde objektif değiştirilebilir. Bu tip fotoğraf makinelerinin objektifinden içeri giren ışınların karşısında 45 derece açı ile duran bir ayna vardır. Objektiften içeri giren ışınlar bu aynadan yansıdıktan sonra, fotoğraf makinesinin üstündeki buzlu cama ve prizmaya çarpar burada görüntünün oluşmasını sağlayarak netlik ayarlarının yapılmasına olanak verirler. Bu aynalar ve prizma aynı zamanda, objektiften içeri giren görüntünün düz olarak vizörde görülebilmesine de olanak sağlarlar. Bütün SLR fotoğraf makinelerinde, objektiften içeri giren yani filme ulaşan görüntü vizörde tam olarak görülebildiği için, kompozisyon ve netleme kolayca yapılır. Bu tip fotoğraf makinelerinde 24x36mm film kullanılır. SLR tip makinelerde obtüratör filmin hemen önünde, 45 derece açıyla duran aynanın hemen arkasında yer alır (Kamburoğlu, 2007 Akt. Gençcelep, 2011, s.10).

Single Lens Reflex makineler 1950 yıllarında daha yaygın hale gelmeye başlandığı ve modern fotoğrafçılığında temelleri atılarak, taşıması daha kolay hale gelen, görüntüleri filmlere kaydedebilen, görüntüdeki netliği ayarlayabilen ve bu kayıtları çoğaltabilen hale gelmişti. Ressamlar bu fotoğraflardan yararlanarak kendi eserlerinde ışık-gölge, perspektif veya hareketli nesneleri daha kolay çalışmasına olanak sağlamıştır. Geçmişten günümüze kadar olan fotoğraf makineleri ile iç içe etkileşim halinde olmuştur. Daha sonra Digital single reflex fotoğraf makineleri yerini alarak fotoğrafı kaydetmeyi daha hızlı hale getirip fotoğraf baskına da gerek duyulmayacağını göreceğiz.

Görsel 9: Nikkomat Slr (35 MM Refleks Kameralar) 1970 36 Poz Leica Film.

9. DİJİTAL SİNGLE LENS REFLEX FOTOĞRAF MAKİNESİ TEKNOLOJİSİ (DSLR)

Dijital Single Lens Reflex (DSLR) fotoğraf makineleri, Single Lens Reflex (SLR) makinelerden temel farkı görüntüyü dijital olarak kaydetmeleriydi. Fotoğrafın icadından günümüze kadar gelişim gösteren fotoğraf makineleri, DSLR teknolojisiyle yeni kapılar aralamıştır. Dijitalleşen fotoğraf makineleri, zamanla daha teknolojik hale gelmiş, boyutları küçülmüş ve cep telefonlarının fotoğraf makinesi olarak kullanılmaya başlanmasıyla birlikte önemli bir dönüşüm yaşamıştır.

> DSLR yani Digital Single-Lens Reflex Camera, kısaca SLR fotoğraf makinesinin sayısal hali olarak da dillendirilebilir. 1986 yılında Kodak Microelectronics Technology Division bünyesinde gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda 1.4 MP yani Megapixel çözünürlüğe sahip bir CCD sensörü geliştirilmiştir. Bu aynı zamanda, 1 MP çözünürlük değerinin üzerine çıkan dünyanın ilk CCD sensörü olma özelliğini taşımaktadır. Bu sensör, 1987 yılında Canon markasının üretmiş olduğu bir SLR fotoğraf makinesi olan F-1 modelinin gövdesine uyarlanmıştır (Digicamhistory, 2009, Akt Esin, 2017 s.34).

Dijitalleşen fotoğraf makinelerinin resim sanatına katkısı oldukça büyük etkilere sahip olmaya başlamıştır. Dijital olarak kaydedilen fotoğraflar, kaydedilme süresi açısından saniyelerin altına düşmüştür. Gördüğümüz çevrenin anlık fotoğrafını kaydedip daha sonra referans olarak ressamlar tarafından kullanılması oldukça elverişli hale gelmiştir. Hareketli nesneleri veya hareketsiz nesneleri anlık olarak kaydedip, gerektiğinde farklı mekânlarda ressamlar tarafından resim sanatına dönüştürmek mümkün olmuştur. Dijital fotoğrafların yaygınlaşmasıyla nesnelerin, mekânların ve doğal çevrenin atölyelere taşınması daha kolay hale gelmiştir.

Dijital fotoğrafçılığın gelişmesi Fotorealizm akımı sanatçılarının kullanabileceği ultra net fotoğraflar çekmesiyle birlikte portre, manzara, sokak vb. çalışmalar resim sanatın da gelişim göstermiştir. Diğer taraftan, Hiperrealizm, temelinde fotoğrafik olmasına rağmen, betimlenen konuyla ilgili daha yumuşak ve çok daha karmaşık bir odaklamayı gerektirir. Hiperrealist resim ve heykellerdeki içerik ve nesneler referans alınan fotoğrafta görülemeyen yeni bir gerçekliğin yanılsamasını yaratmak için incelikle detaylandırılmıştı (Akkayüz, 2019, s.42). Bu doğrultuda ilerleyen teknolojinin sunduğu imkânları daha fazlasıyla kullanan ressamların çalışmalarında gerecek ile resim arasındaki farkın yok denecek kadar olması resim sanatı ile teknolojinin iç içe geçmesiyle resim sanatını farklı seviyelere taşımıştır. Fotorealizm adıyla bilinen akım 1970'li yılların başlarında tanınır hale gelmiştir. "1968 yılında Richard Estes ve Chuck Close'un

çalışmalarını gördükten sonra her iki sanatçının da çalışmalarında fotoğraf gerçekliği bulunduğunu fark eden Meisel, bu sebeple Fotorealizm terimini kullandığını açıklamıştır" (Meisel, 1980: 12 Akt. Gümülcine vd., 2023, s.692).

Görsel 10: Richard Estes, Telefon Kulübeleri (1968), Tuval üzerine yağlıboya.

10. SONUÇ

Bu makalede, 10. yüzyılda İbn el-Heysem tarafından geliştirildiği düşünülen ve Leonardo da Vinci gibi ressamlar tarafından katkı sağlanan, "karanlık oda" olarak adlandırılan *Camera Obscura*'nın ressamlar ve resim sanatı üzerindeki olumlu etkileri ile kullanım mantığı değerlendirilmiştir. 18. yüzyıla kadar gelişim gösteren *Camera Obscura*, daha sonra yerini, kullanım kolaylığı sağlaması nedeniyle ressamlar tarafından tercih edilen *Camera Lucida*'ya bırakmıştır. Bu araç, sanatçıların çalışmalarını hızlandırmış ve Jean Auguste Dominique Ingres gibi ressamların eserlerini üretmelerine yardımcı olmuştur. Gelişen fotoğraf makineleri, fotoğraf baskısı almaya elverişli hale gelerek resim sanatına farklı bir boyut kazandırmış, 19. yüzyılda *Daguerreotype* ve *Calotype* baskı tekniklerinin icadı, Hiperrealizm gibi tekniklerin habercisi olarak değerlendirilmiştir. Fotoğraf baskıları, ressamlar için fotoğraftan çalışmayı mümkün kılan yeni bir aracı teknik haline gelmiştir. Günümüzdeki fotoğraf makineleri, *Camera Obscura*'dan başlayarak gelişmiş ve *Single Lens Reflex (SLR)* ile *Dijital Single Lens Reflex (DSLR)* teknolojilerine kadar evrilmiştir. Bu makineler, çok detaylı fotoğraflar çekebilen ve ayrıntılı fotoğraf baskıları alabilen bir yapıya kavuşarak, Hiperrealizm akımı için kullanışlı bir teknik haline gelmiş ve bu akımın ressamları tarafından sıklıkla tercih edilmiştir.

Resim sanatı, fotoğraf teknolojisinin ortaya çıkmasından itibaren onunla etkileşim içinde olmaya başlamıştır. Bu etkileşim, ressamların tercihleri doğrultusunda resim sanatına önemli

katkılarda bulunmuştur. Fotoğraf teknolojisi, ilk yıllarında el emeği ve öz yetenek gerektirirken, zamanla insan müdahalesine ihtiyaç duyulmadan fotoğrafların kaydedilebildiği bir aşamaya evrilmiştir. Bu süreçle birlikte, fotoğraftan resim yapma yönünde ilerleme kaydedilmiş ve ressamlar, fotoğraftan yararlanarak resim çalışmalarına başlamıştır. Teknolojik gelişmeler, resim sanatına olumlu etkilerde bulunmuş ve yeni sanat akımlarının doğmasına öncülük etmiştir. Günümüzde, aktif olarak kullanılan fotoğraf makinelerinin ayrıntılı ve detaylı fotoğraflar çekebilme yeteneği, ressamların fotogerçekçi resimler yapmasına olanak sağlamıştır.

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel 1 Ayscough, J. (1755). *Göz ve Görmenin Doğası Üzerine Kısa Bir Hesap (1755 dördüncü basım) adlı eserinden camera obscura ilkesinin çizimi.* Wikipedia. Erişim adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Camera_obscura#/media/File:1755_james_ayscough.jpg Erişim Tarihi: 14 Aralık 2024.

Görsel 2 Chevalier, C. tarafından üretilen, eski fotoğraf tekniğine (dagerreyotipi) uygun bir Kamera Obscura (Güzel Sanatlar ve El Sanatları Müzesi, Paris-Musée des Arts et Métiers, Paris). Wikipedia Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Camera_obscura#/media/Dosya:Camerae-obscurae.jpg Erişim Tarihi: 25.12.2024

Görsel 3: 1830'da kullanımdaki Camera Lucidanın gravürü, Wikipedia Erişim Adresi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Camera_lucida#/media/Dosya:Cameralucida01.jpg Erişim Tarihi: 25.12.2024

Görsel 4: Jean-Auguste-Dominique Ingres (1780-1867). Madame Louis-Francois Godinot'nun Portresi 1829, Wikipedia, Erişim Adresi: https://neolucida.com/who-used-the-camera-lucida Erişim Tarihi: 23.12.2024

Görsel 5: Nicéphore Niépce, J. (1765-1833). *İsimsiz 'point de vue,' 1827. Kalay üzerine heliograf, 16,7 x 20,3 x 0,15 cm. Gernsheim Koleksiyonu*, Erişim Adresi: https://www.hrc.utexas.edu/niepce-heliograph/ Erişim Tarihi: 10.12.2024.

Görsel 6: Jacques-Mandé Daguerre, L. (1839). *Paris Bulvarı (veya Boulevard du Temple Görünümü).* Smarthistory, The Center For Publıc Art History. Erişim Adresi: https://smarthistory.org/daguerre-paris-boulevard/ Erişim Tarihi: 13.12.2024

Görel 7: Henry Fox Talbot, W. (1844). *Nelson Sütunu İnşaat Halinde, Trafalgar Meydanı.* The Metropolitan Museum Of Art, New York. Erişim Adresi: https://www.metmuseum.org/ Erişim Tarihi: 14.12.2024

Görsel 8: Hockney, D. David Hockney, Don and Christopher, Polaroid Kolaj, 1982, Blake Andrews Blog. Erişim Adresi: https://blakeandrews.blogspot.com/2008/01/hockney-on-photography.html Erişim Tarihi: 27.12.2024

Resim 9: Nikon Fotoğraf Makinesi (1970). *Nikkomat Slr (35 MM Refleks Kameralar) 1970 36 Poz Leica Film* Kamera Müzesi. Erişim Adersi: https://www.kameramuzesi.com/tr/urun/nikon-slr-fotograf-makinesi-1970 Erişim Tarihi: 04.12.2024

Görsel 10: Estes, R. Telefon Kulübeleri (1968), Tuval üzerine yağlıboya, Wikipedia. Erişim Adresi: https://en.wikipedia.org/wiki/Richard_Estes#/media/File:Richard_Estes.jpg Erişim Tarihi: 27.12.2024

KAYNAKÇA

Akkayüz, E.M. (2019). *Fotogerçekçilikten hipergerçekçi yaklaşıma evrilme sürecinde fotoğrafın bir araç olarak kullanılması* (Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı, Mersin.

Asiltürk, M. (2006). *Fotoğraf ve resim ilişkisi bağlamında francıs bacon ve fotoğrafın bir gerçeklik alanı olarak kullanılmasına dayalı uygulama çalışmaları* (Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resiş Eğitimi Anabilim Dalı, Adana.

Azakoğlu, N. (2006). *Tarihi eserlerin fotoğraflanması* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fotoğraf Anasanat Dalı Enstitüsü, İstanbul.

Barthes, R. (Ed.). (1986). *Camera lucida fotoğraf üzerine düşünceler.* (7.Baskı), Altıkırkbeş Yayınları.

Çetin, N. (2006). *20.Yüzyılda fotoğraf-resim sanatı ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi).Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Resim Ana Sanat Dalı, İstanbul.

Develioğlu, A. (2015). *David Hockney polaroid kolajlarında parça-bütün ilişkisi* (Yüksek Lisans Tezi).Dokuz Eylül Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Resim Anasanat Dalı, İzmir.

Esin, O. (2017). *DSLR fotoğraf makineleri ve sinemadaki etkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Yaşar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüdü Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı, İzmir.

Gençcelep, B. (2011). *Fotoğrafın temel sorunsalı diyafram enstantane ve asa bağlamında görsel uygulamalar* (Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fotoğraf Amasanat Dalı İstanbul.

Gorman, M. (2004). The Hockney thesis and the history of optical projection. *Frontiers in Optics 2004/Laser Science XXII/Diffractive Optics and Micro-Optics/Optical Fabrication and Testing, FWX3.* https://doi.org/10.1364/fio.2004.fwx3

Gök, K., (2016). Fotoğrafın bulunuşu ve sonrasında oluşan teknik gelişmeler, *Yıldız Journal Of Art And Design, 3(1),* 43-66.

Gümülcine, A. ve Çoşkun, N. (2023). Hiper-Sürrealizm ve eddy stevens, *Sanat & Tasarım Dergisi, 14(1),* 686-707.

Işık, G. (2010). *Yüzey üzerine ışık yoluyla resmetmenin aygıtı camera obscura'nın ortaya çıkışı ve kullanım alanları* (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Kabadayı Yuvarlak, Ş., (2019). Henry Fox Talbot'un fotojenik çizimlerinden talbotype'lerine, *Socıal Mentalıty And Researcher Thınkers Journal, 5(23)*, 1273-1280.

Köprü, M., (2023). Tek karenin cazibesi: Tarkovski'nin polaroidleri üzerinden sinema ve fotoğraf ilişkisi üzerine yeniden düşünmek, *Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat Dergisi, 16(31)*, 313-339.

William, E. (1994). *Photographs from the 19th century: A Process Identification Guide.*

ASAMBLAJ SANATININ ELEŞTİREL BİR YÜZÜ: EDWARD KIENHOLZ

Dr. Öğretim Üyesi, Tuncay KOÇAY
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
tuncaykocay@gmail.com - ORCID ID 0000-0001-6240-2927

ÖZET

20. yüzyıl avangart sanatının önemli temsilcilerinden biri olan Edward Kienholz, asamblaj tekniği kullanımı, eserlerindeki toplumsal eleştirileri ve provokatif tutumuyla yüzyıl ortası ve sonrası çağdaş sanatının en etkili isimlerinden biri olmuştur. Hurda malzemeler, buluntu nesneler ve gündelik eşyaları kullanarak oluşturduğu asamblajlarında Kienholz, toplumun adaletsizlik, eşitsizlik ve ahlaki çöküş gibi sorunlarını rahatsız edici bir görsellikle ele almıştır. Çalışmalarındaki gerçekçi estetik ve keskin eleştirel bakış açısı sanatçıyı çağdaşlarından ayıran en belirgin özelliklerden biri olarak görünmektedir. Sanatçının eserlerinde savaşın yıkıcı etkileri, cinsiyet eşitsizliği, ırkçılık, tüketim kültürü ve Amerikan rüyasının çöküşü gibi temaların sıklıkla işlendiği görülmüştür. Kullandığı nesnelerin sembolik anlamlarını, yarattığı ortamlarda ustalıkla bir araya getiren Kienholz, bu eserlerinde izleyiciyi konfor alanının dışına taşırken ele alınan temalar üzerinde daha fazla düşünmeye zorlamıştır. Kienholz'un görsel deneyimler olarak sunduğu asamblajları, çoğu zaman izleyiciyle daha yoğun ve derin etkileşim kurması için mekâna özgü enstalasyonlar olarak ortaya çıkmıştır. Eserlerindeki şok edici estetik ve rahatsız edici imgeler, zaman zaman tartışmalara yol açsa da, bu eserler, avangart sanatın doğası gereği sanat ile toplum arasındaki sınırları kaldırma, toplumsal sorunlara dikkat çekme ve farkındalık yaratma gibi amaçlara hizmet etmiştir. Kienholz'un asamblaj tekniğini ve bu yolla yarattığı eserlerindeki eleştirel yaklaşımını incelemenin amaçlandığı bu çalışma, nitel araştırma yöntemi ile oluşturulmuş, konu ile ilgili müze katalogları, sanal kitaplıklar, web siteleri, ilgili makaleler ve kitaplar araştırılarak literatür taraması yapılmıştır. Edward Kienholz'un, toplumsal eleştiride güçlü ve gerçekçi bir araç olarak asamblaj sanatını kullanması, 20. yüzyıl sanatına önemli katkılar sağlamış ve Genç Britanyalı Sanatçılar (Young British Artists) gibi güncel sanatın önemli temsilcileri üzerinde de derin izler bırakmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Asamblaj, Heykel, Edward Kienholz,

A CRITICAL FACE OF ASSEMBLAGE ART: EDWARD KIENHOLZ

ABSTRACT

One of the prominent representatives of 20th-century avant-garde art, Edward Kienholz emerged as one of the most influential figures in mid-century and post-war contemporary art through his use of the assemblage technique, social criticism in his works, and provocative

attitude. In his assemblages, created from scrap materials, found objects, and everyday items, Kienholz addressed social issues such as injustice, inequality, and moral decay with a disturbing visual aesthetic. The realistic aesthetics and sharp critical perspective in his works are among the most distinctive features that set him apart from his contemporaries. The artist's works frequently explore themes such as the devastating effects of war, gender inequality, racism, consumer culture, and the collapse of the American Dream. By skillfully combining the symbolic meanings of the objects he uses with the immersive environments he creates, Kienholz pushes viewers beyond their comfort zones, compelling them to deeply reflect on the themes he addresses. His assemblages, presented as visual experiences, often take the form of site-specific installations to establish a more intense and profound interaction with the viewer. Although the shocking aesthetics and unsettling imagery in his works have occasionally sparked controversy, these creations align with the avant-garde tradition by breaking down the boundaries between art and society, drawing attention to social issues, and raising awareness. This study, which examines Kienholz's assemblage technique and the critical approach reflected in his works, was conducted using qualitative research methods and includes a literature review of museum catalogues, virtual libraries, websites, academic articles, and books on the subject. Edward Kienholz's innovative use of assemblage as a powerful and realistic tool for social criticism significantly influenced 20th-century art and left a lasting impact on prominent figures in contemporary art, including the Young British Artists.

Anahtar Kelimeler: Art, Assemblage, Sculpture, Edward Kienholz,

1. GİRİŞ

19. yüzyılın sonlarından itibaren, sanatta köklü bir değişim dönemi olarak başlamış olan Modernizm süreci, 20. yüzyıl boyunca etkisini sürdürmüş yeni malzemeler, yaklaşımlar ve konuların ele alındığı bu süreçte sanat tarihinin seyri değişmiştir. Sürecin şekillenmesinde, sanatın geleneksel olan tutum ve kaygılarına karşı sanatçının yaratım sürecindeki bireyselliği ve ifade özgürlüğü gibi unsurlar önemli etkilere sahip olmuştur. Sanatçılar toplumsal, teknolojik ve bilimsel gelişmelerin getirdiği yeniliklerle çağın gereksinimine ayak uydururken sanatın sınırlarını genişleten devrimci adımlar atmışlardır. Dönemim teknolojik ve endüstriyel ürünleri olan metal türevi malzemeler, plastikler, gündelik kullanım nesneleri, vb malzemeler, Kübizm, Konstrüktivizm ve Dada gibi 20.yüzyılın radikal sanat akımlarında ele alınarak hem sanatın geleneksel üretim yöntemleri ve kabullenilmiş biçimleri reddedilmiş hem de bu nesneler sanat alanına dahil edilerek sanatın en temel kavrayış biçimleri sorgulanmıştır.

20. yüzyılın en etkili sanat akımlarından biri olarak Kübizm, sanatın geleneksel temsil anlayışını kökten değiştirmiştir. Picasso yeni kurgularıyla sanata dördüncü boyut anlayışını kazandırarak Batı sanatının yüzlerce yıllık temsil sistemine karşı görsel bir devrim yaratmıştır. Bu yönüyle Kübizm, yalnızca bir sanat akımı değil, dünyayı görme ve ifade etme biçiminde köklü bir dönüşüm olmuştur. Bu süreçteki bir diğer önemli yenilik ise önce Picasso'nun ardından Braque'ın kullanmaya başladığı kolaj tekniğidir (Görsel 1). İlk etapta resim yüzeyine üzeri yazılı kağıtlar, baskılı kumaş parçaları yapıştıran sanatçılar sonrasında atık ve hurda malzemelerle kolajı üçüncü boyuta taşımışlardır. Picasso sadece resimde değil heykel sanatı için de yenilikçi fikirleriyle yön verici olmuştur. Bu tekniğin 20.yüzyılda önemli bir konumda

olması gazete, afiş, kartpostal gibi kitle kültürüne özgü görsel materyalin gittikçe yaygınlaşmasıyla ilgilidir (Antmen, 2008). Bu sanatçılar heykelde malzeme ve dil açısından getirmiş olduğu bu yeniliklerle, ileri ki yıllarda asamblaj olarak anılacak olan bir heykel üretim biçimine de öncülük etmiştir (Görsel 2).

Görsel 1. Pablo Picasso, , 1924

Görsel 2. Pablo Picasso, Guitar, 1924

Bu yenilikçi birleştirme tekniği Tatlin'in duvar köşelerine havada asılı şekilde uyguladığı, metal levhalar ve tellerle oluşturduğu köşe rölyeflerinde görülmüştür. Tatlin, Gabo ve Pevsner gibi konstrüktivist sanatçılar endüstriyel malzeme ve tekniklerle sanat ve çağdaş yaşam dinamiklerini birbirine katmıştır. Endüstriyel materyaller, farklı amaçlara hizmet eden gündelik nesneler, plastik vb. malzemeler sanatçılar için yeni ifade araçlarına dönüşmüştür. Dada ve Sürrealizm gibi akımlar, toplumsal eleştiriyi ve bilinçdışı kavramını sanata dâhil etmiş, sanatın sadece estetik bir değer olmaktan öte bir düşünce ve eleştiri platformu olabileceğini göstermiştir. Marcel Duchamp, sanat nesnesi kavramını sorguladığı "Fountain" adlı eserinde (Görsel 3) sanat mertebesine yükseltilmiş bir endüstriyel nesne aracılığıyla "ready-mades" kavramını sanat alanına dahil etmiş ve geleneksel anlamdaki sanat yapıtı olgusunu ters yüz ederek sanatı felsefi bir çerçevede ele almıştır (Batur, 1997). Duchamp'ın kolaj ve asamblaj teknikleriyle oluşturduğu çalışma ve enstalasyon boyutuna varan düzenlemeleri de savaş sonrası sanatında yön verici bir etkiyle çoğu sanatçının, sanat pratiğinin şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Rastlantısallığa son derece önem atfeden Dadacıların, kolaj ve asamblaj gibi teknikleri sıklıkla kullandıkları çalışmalarında, sanat ile yaşam arasındaki sınırları kaldırma ve bununla birlikte gelişen sanat karşıtı bir tutuma sahip oldukları görülür (Antmen, 2008) (Görsel 4).

Görsel 3. Marcel Duchamp, 1917, Fountain

Görsel 4. Kurt Schwitters, Merzbau, 1937

Kitle iletişim araçlarının hissedilen etkisi II. Dünya savaşı sonrasında iletişimsel bir patlamayla geniş kitleleri etkisi altına alan manipülatif bir araca dönüşmüştür. 1950'lerden itibaren birçok sanatçı bu kitle iletişim araçlarının oluşturduğu dille ilgilenmiş ve popüler kültürün ikonları aracılığıyla bu yeni gerçekliği anlamlandırmaya çalışmışlardır (Şahiner, 2013). Yüzyılın ilk yarısında bu birleştirme ve kaynaştırma yöntemleriyle oluşturulmaya başlanan dil savaş sonrası dönemde Pop Art, Yeni Gerçekçilik, Neo-Dada gibi akımlar ve sanatçıların bireysel yönelimlerinde kendini göstermeye devam etmiştir.

Kolaj ve asamblaj gibi kurgu teknikleri modern teknolojiyle ilintili yöntemler olarak 20.yüzyıl başlarında sanat alanına dahil edilmiş ve bir üretim yöntemi olarak günümüz sanatsal pratiklerinde dahi kullanılagelerek sanatın geleneksel algısının değişimi ve sınırlarının genişlemesinde büyük önem taşımışlardır. Modern estetiği postmodern ifade biçimine taşımada oldukça etkili olan bu yöntemler güncelliğini korumaya devam ederken farklı sanatçıların değişken ve yenilikçi yaklaşımlarıyla gelişimini ve güncelliğini korumaya devam etmiştir.

2. ASAMBLAJ SANATI

Asamblaj sanatı, modern ve çağdaş sanatın sınırlarını genişleten bir teknik olarak, hem malzeme çeşitliliği hem de güncelliğini yitirmeyen bir ifade aracı olarak sanatın birçok farklı mecrasında kullanılan bir teknik ve sanatsal bir yönelimdir. Geçmişten günümüze, bu teknikle geliştirilen yaratıcı ve eleştirel yaklaşımlar, sanat tarihinde önemli bir yer tutmaktadır.

Sanatsal bir yöntem olarak asamblaj, sanat alanından veya alan dışından bir araya getirilmiş nesnelerle oluşturulan üç boyutlu kompozisyonlar olarak tanımlanabilir. Üç boyutlu yapısı itibariyle heykelle direkt bir ilişki içerisinde bulunan asamblajda, buluntu nesneler, geri dönüşüm malzemeleri veya sınırsız çeşitlilikteki nesnenin bir araya getirilmesiyle yeni anlamlar veya yeni bir dil oluşturulması hedeflenir. Birbirine eklenerek veya kompoze edilerek bir bütün haline getirilen parçalar bu görsel dilin kodlarını barındırır. Kullanılan nesneler düşünüldüğünde tüketim kültürü ve kitle iletişim araçlarıyla doğrudan ilişkili olan eserlerin yanı

sıra toplumsal, politik, sürdürülebilirlik ve çevresel duyarlılığı barındıran konularla da asamblaj sanatında sıklıkla karşılaşılmaktadır. Çıkış noktası olarak kolajı alan bu yönteme referans olarak gösterilebilecek ilk örnekler kübist sanatçılar olan Braque ve Picasso'nun çalışmalarıdır. Kolaj resimlerinde yakaladığı etkiyi heykelleri üzerinde de denemiş ve bu süreçte geleneksel heykel üretim süreçlerini kullanmadan hurdalıktan topladığı atık metal ve tenekeleri birleştiren Picasso, en tanınmış eserlerinden biri olan "Gitar" adlı çalışmasını (Görsel 2) meydana getirmiştir (Yılmaz, 2013). 20. yüzyılın başlarında pek çok sanatçı, gündelik nesneleri resim ve heykellerine dahil ederek bilindiği şekliyle sanatın tanımını sorgulayan üç boyutlu, karışık medyum asamblajlarıyla sanat ve yaşam arasındaki sınırları bulanıklaştırmaya başlamıştır. Marcel Duchamp gibi sanatçılar, seri üretilen nesneler ve hurdalar aracılığıyla, modern ve ticari kültüre yönelik hicivli ve sert eleştirilerde bulunmuşlardır (http1).

Kübist kolajlardan ayrılan ve II. Dünya Savaşı Sonrası çalışmaları ifade eden bir terim olarak Asamblaj, ilk defa 1953'te Jean Dubuffet tarafından uydurma bir terim olarak dile getirilmiştir. 1961'de Art of Assemblage adıyla New York MOMA'da açılan ilk serginin ardından terim sanat dağarcığına dahil olmuş ve Dubuffet'nin sanat dışı materyaller kullandığı eserlerinin dışında junk heykelciliği, Rauschenberg'in kombinelerini de kapsar hale gelmiştir. 1950'lerin sanatçıları ve 60'ların Pop sanatçıları tarafından değişik biçimlerde ele alınan bu yöntemde dönemin yaygın sanatsal endişesi yansıtılırken gündelik nesnelerin araçsallığından faydalanarak üretilen eserler aracılığıyla, dolaylı olarak Yüksek Sanata saldırılmıştır (Fineberg, 2014). Bu kapsamlı tarihi sergide, çeşitli çöp-hurda kültürüne ait birçok görüntü, geniş bir kolaj konsepti ve 'Post-Painterly Abstraction', yani Ressamca Soyutlama Sonrası görüntüler yer almış ve yeni bir akımın başlangıcı kabul edilmiştir (Turani, 1999).

Sigmund Freud'un bilinçaltı ve rüyalar hakkındaki yazılarından ilham alan sürrealist sanatçılar şaşırtıcı ve rahatsız edici heykeller yaratmak için Asamblaj sanatına başvurarak buluntu nesneler aracılığıyla beklenmedik eserler ortaya çıkarmışlardır. 1950'lerde ve 1960'larda Asamblaj yaygın olarak kullanılmaya başlanmış Jasper Johns ve Robert Rauschenberg gibi sanatçıların eserlerinde asamblaj, anti-estetik formlarda ortaya çıkmıştır. Ekspresyonist kabartmalar ve heykeller yaratmak için boyaların yanında hurda malzemeler ve buluntu nesneler kullanmaları aynı zamanda bu sanatçıların Neo-Dada olarak adlandırılmalarını sağlamıştır. Mario Merz gibi İtalyan arte-povera hareketinin sanatçıları, toprak, paçavra ve dallar gibi doğal ve günlük malzemelerin bir araya getirilmesiyle ortaya koydukları sanat eserlerinde, ticarileşmiş çağdaş galeri sisteminin değerlerine meydan okumuşlardır (http2). Johns'un popüler yüzey motifleriyle, Pop Art'ın bilindik biçimleri arasında asamblaj denen üçboyutlu tekniğin kullanışı, yeni bir fenomen olarak kabul edilmiştir. Pop Art'la iç içe geçmiş asamblaj'da kâğıt yerine objelerle oluşturulan heykel kolajları ya da üçboyutlu kolajlar aracılığıyla ortaya çıkmış olan bu kapsamlı alanda yeni bir terim yaratılmıştır. Bu ilk "Asamblaj Sergisi"ne katılan Amerikalı sanatçılar; Bruce Conner, Edward Kienholz, George Cohen ve Robert Moskowitz yapıtlarını "Yeni-Realizm" olarak adlandırmışlar ve Amerika'daki bu yaklaşım, İngiltere ve Avrupa'daki isimdaşı olan "Nouveau-Realisme" ye paralel bir anlayış olmuştur (Turani, 1999).

20. yüzyılın ortalarında asamblaj çalışan sanatçılar arasında Kurt Scwitters, Louise Nevelson ve Robert Rauschenburg gibi önemli sanatçılar yer almaktadır. Asamblaj, II. Dünya Savaşı

sonrası neo-dada hareketinde daha karmaşık ve toplumsal bir boyut kazanmış ve Edward Kienholz, bu mirası devralarak asamblaj sanatını toplumsal eleştirinin güçlü bir aracı haline getiren en önemli sanatçılardan biri olarak öne çıkmıştır. 20. Yüzyıl içerisinde sanat disiplerinleri arasındaki geçişlilik ve sınırların sorgulandığı süreçte multidisipliner sanatın yolunu açmada Asamblaj sanatı çok kullanışlı bir araca dönüşmüştür. Robert Rauschenberg, Arman ve Martha Rosler gibi sanatçılar, Asamblajın sınırlarını Kurulum ve Performans alanına taşıyarak sürükleyici ortamlar ve deneyimsel olaylar yaratmışlardır. David Hammons ve Tracy Emin gibi daha çağdaş sanatçılar, izleyicileri zorlayıcı şekillerde yüzleştiren eserler yaratmak için Asamblaj tekniklerini kullanmaya devam etmektedirler (http1).

3. ASAMBLAJDA SIRA DIŞI BİR YAKLAŞIM OLARAK EDWARD KIENHOLZ

Amerikalı bir sanatçı olan Edward Kienholz, sanat yaklaşımındaki özgünlüğü ve eleştirel tutumuyla 20. yüzyıl Amerika'sının çağdaş, sosyal ve politik meselelerini yansıtan güçlü eserleriyle tanınmaktadır. 23 Ekim 1927'de Washington, Fairfield yakınlarındaki aile çiftliğinde doğan Edward Kienholz, genç yaşlarında metal ve ahşap işleri ile mekanik konularında temel becerileri edinmiştir. Bu becerilerini okul oyunlarının sahne tasarımlarında kullanan Kienholz, lise eğitiminden sonra Washington'a taşınarak gezgin bir yaşam sürmüş ve çeşitli işlerde çalışmıştır. Sanata olan yönelimi, gezme fırsatı bulduğu bir Rembrant sergisi ziyaretiyle başlamıştır. Sevdiği bir lokal bir sanatçı olan Tom Lea'nın teşvik etmesiyle Los Angeles'a taşınan Kienholz, geçimini sağlamak için otomobil satışı da dahil olmak üzere çalıştığı farklı işlerden elde ettiği geliri sanat üretimi için kullanmıştır. Şehirdeki hurdalıklar ve terk edilmiş binalardan topladığı malzemelerle çeşitli bölgelerde stüdyolar kurarak sanatsal üretimlerine devam etmiştir. Bu dönemde Los Angeles, onun sanat üretimi ve yaratıcı gelişimi için çok önemli bir konumda olmuştur (Kienholz ve Hopps, 1990).

1950'ler itibarıyla Los Angeles'ta başladığı sanat kariyerinde Kienholz, toplumun psikolojik ve sosyal boyutlarını ele aldığı ve kentsel çevrelerin sefaletini anımsatan funk asamblajları yapmıştır. Amerikanın batısına taşındıktan sonra sanat pratiğini geliştiren sanatçı, körfez bölgesine (Bay Area) özel olan bir grubun en etkin sanatçılarından birisi konumuna gelmiştir. Bu grup genellikle "ince zevk"i tehdit edecek, güçlü ve ilkel olan, derin ve dünyevi bir şey anlamına gelen "funk" olarak bilinmeye başlamıştır. "Funk Asamblajcıları" yalnızca iki sanat biçimi arasındaki sınırları değil aynı zamanda sanatın yaşamdan ayrılmasına da saldırmışlardır. Kienholz bu asamblaj grubuyla ortak bir sanat görüşüyle 1961'de doğal ölçeklerde ve içlerine girilebilen tableux'larını yapmaya başlamıştır (Fineberg, 2014). Sanatçı, en çok savaş sonrası heykel pratiklerinin gelişimine yaptığı katkılarla tanınsa da, NOW Gallery'nin kurucusu ve dönemin yeni şair ve sanatçıları için önemli bir mekan ve buluşma yeri olan Ferus Gallery'nin kurucu ortağı olarak Los Angeles avangardının da önemli bir destekçisi olmuştur. 1972'den itibaren sanatçının eserlerinin kavramsallaştırılmasında ve üretilmesinde eşi Nancy Reddin Kienholz önemli bir rol oynamıştır (http3). Edward Kienholz'un çalışmaları bireyin yalnızlık ve savunmasızlığı temasıyla şekillenir. Bu tema, sanatçının Dehşet Sanatı (Funk Art) olarak tanımlanan eserlerinde ölüm, çürüme, tükeniş ve yıkım gibi kavramlarla derinlemesine işlenir. Kienholz, eserlerinde döküntü objeler kullanarak çağdaş kültürün ürettiği nesneleri ve bunların

yol açtığı yabancılaşma ile aidiyetsizlik hissini en sert ve eleştirel biçimde izleyiciye sunar. Sanatçının eserleri, Amerikan toplumunun karanlık yönlerini gözler önüne seren açık ve gerçekçi eleştiriler olarak belirir. Kienholz'un kullandığı temalar, sistemin kurbanları ve bunların kurbanlaştırılma biçimlerine dair derin bir sorgulama sunar. Bu temalar içinde ölümün yalnızlığı, cinsellik ve ırkçılıkla şekillenen şiddet, önemli birer yer tutar (Alkan, 2021).

Edward Kienholz ilk çevresel heykeli olan Roxy's'i inşa ettiğinde eserin bağlam ve teorisini önemsememiştir (Görsel 5). Esere dahil olan nesneler sanatçının gençliği ve doğup büyüdüğü yerlere ait imgeler olarak ele alınmıştır. Mekanın içini kiliselerde ve farklı mekanlarda sürekli gördüğü halk tabloları, gazete ve dergilerin yanında dağınık olarak yerleştirilmiş fazlaca obje ile dolduran sanatçı, konu ve isim olarak gençliğinde ziyaret ettiği bir genelevi seçmiştir. Bu ziyaretinden kalan izlenimler ve anıları aracılığıyla oluşturduğu bu çalışma sanatçının ilk, insan ölçeğinde inşa ettiği çalışmasıdır. Roxy's, ergenlik dönemini çağrıştırmak için General McArthur'un bir resmi, Haziran 1943 takvimi ve dönemin dergileri gibi aksesuarların kullanıldığı bir oda olarak inşa edilmiştir. Kienholz, bu odayı kafataslarından, bebeklerden, kutulardan ve diğer buluntu nesnelerden yaratılan "fahişelerin" grotesk yorumlarıyla doldurmuştur. Geriye dönüp bakıldığında, Roxy's'in aynı zamanda kariyerinin temel eseri olduğu açıktır, çünkü Kienholz'un sonraki tüm tableux'ları için; bir tiyatrodaki sahne gibi önden bakılan sahneler veya kültürel peyzaja ait mimari mekânlara çok benzeyen, girilebilen ve deneyimlenebilen ortamlar şeklinde temel bir format oluşturulmuştur (Pincus, 1990).

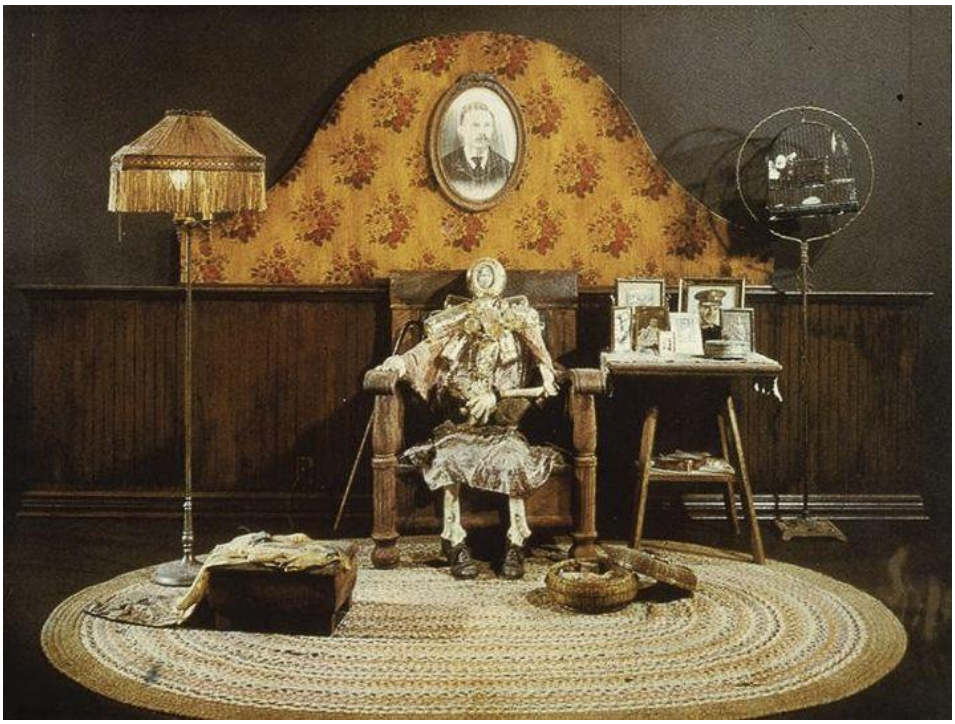

Görsel 5. Edward Kienholz, Roxy's, 1960-61

"The Wait" adlı eserinde Edward Kienholz, yaşlı bir kadını betimlerken ağırlıklı olarak kurutulmuş hayvan kemikleri kullanmıştır (Görsel 6). Kadının yüzü yerine, önde genç ve çekici bir kadının fotoğrafı ve içinde bir inek kafatası bulunan cam bir kavanoz yerleştirilmiştir. Sararmış ince kıyafetler içinde, koyu renkli antika bir koltukta oturan yaşlı kadın, sabırla

bekleyişini sürdürür. Boynunda asılı duran kavanoz şeklindeki kolye, geçmişe dair anılarını saklıyormuş izlenimi verir. Örgü örerken dizlerinin üzerinde bir şal, hemen yanındaki masada ise eski fotoğraflar nostaljik bir düzenle sergilenmiştir. Kadının hareketsizliği, yanındaki kafeste can vermiş olan kanarya ile daha da derinlik kazanır (Fineberg, 2014). Eserde geçen zamanın dokunaklılığı ve yaşlıların kederli yalnızlığı gerçek boyutlu bir ev ortamında ele alınmıştır. Yaşlı figürü sanatçının hayalinde canlandırdığı anılarını temsil eden haçlar ve altın figürler içeren cam konserve kavanozlarından oluşan bir kolye takıyor: "Bir çiftlikte geçen çocukluğundan kızlığa, erkeğini beklemeye, evliliğe, çocuk sahibi olmaya, sevilmeye, savaşlara, aileye, ölüme ve ardından her şeyin karmakarışık bir hal aldığı yaşlılığa" (http4). Kienholz bu eserinde gerçek hayattan kopuk olamayacak derecede çarpıcı bir kesit sunmuştur. Sanatçı asamblaj tekniği ve mekan dizaynıyla durağan ama teatral bir sahne oluşturmuştur.

ABD'de kürtajın yasallaşmasından neredeyse on yıl önce yapılmış olan The Illegal Operation isimli heykel, kürtajın genellikle tehlikeli ve kontrolsüz koşullarda gizlice uygulandığı zamanlardaki bir sahneyi tasvir etmektedir (Görsel 7). Bir alışveriş arabası, tahta bir tabure ve bir ayaklı lamba gibi buluntu nesnelerle yaratılan Kienholz'un bu erken dönem heykeli, aynı zamanda Funk sanat topluluğunun başlıca örneklerinden biri olmuştur. Eser adı, kürtaj hakları etrafındaki tabu tartışmasına işaret ederken, kaba bir şekilde oluşturulmuş kompozisyonu alışveriş arabasının bir sandalyeye dönüştürülmesi, abajurun eğik olması ve çarşafların pislikle kararmış olması bir şeylerin açıkça yanlış olduğunu ima etmektedir.

Görsel 6. Edward Kienholz, The Wait, 1964-1965

İçgüdüsel imgeleriyle heykel, ülkenin 20. yüzyılın ortalarında kürtaj sorununu sorunlu bir şekilde ele alışına dikkat çekmiştir. Bu eser de Kienholz'un kürtajla ilgili kişisel deneyimine dayanıyordu, zira o dönemde eşi de aynı prosedürü geçirmişti ve bunu yasadışı olarak yapmaya zorlanmıştı. Daha sonraki çalışmalarının çoğu gibi, bu eser tartışmalı bir konuyu ele alırken,

siyasi ve toplumsal söylem konularının sanatsal konular olabileceğini ısrarcı bir tutumla göstermiştir (http3).

Görsel 7. Edward Kienholz, The Illegal Operation, 1962

Kienholz'un en çarpıcı eserlerinden biri olarak güncelliğini kaybetmeyen Five Car Stud, adlı çalışmada birçok Amerikalının ırksal azınlıklara ve ırklar arası birlikteliklere karşı ifade ettiği nefret ve şiddet gözler önüne serilmiştir (Görsel 8). Toprak bir zeminde dört otomobil ve bir kamyonetin aydınlattığı sahnede canlandırılan saldırı anı, biri onu hadım etmeye çalışırken, yerde yatan siyahi bir adama saldıran bir grup beyaz adamı tasvir etmektedir. Grotesk maskeler takan beyaz adamların, enstalasyonun merkezinde bulunan siyah adama yaptıkları işkence anı fotoğrafik bir kare gibi ele alınmıştır.

Kienholz'a göre, siyah adam, beyaz bir kadınla içki içtiği için beyaz adam grubu tarafından seçilmişti; kadın arabalardan birinde büzülüp kusuyordu. Kabus gibi ve duygusal olarak rahatsız edici olan bu çalışma, izleyiciyi grafik yoğunluğuyla sarsmayı ve izleyiciyi Afro-Amerikan deneyiminin acımasız gerçekliğiyle yüz yüze gelmeye zorlamayı amaçlıyordu (http5).

Görsel 8. Edward Kienholz, Five Car Stud 1969-1972

Kienholz, The Portable War Memorial adlı devasa enstalasyonunu, Vietnam Savaşı sırasında, ABD'nin uluslararası politikaları, askeri eylemlerde insan fedakarlıkları ve Amerikan rüyasının çöküşünü gösteren acı bir yorum olarak inşa etmiştir (Görsel 9). Eserin sol tarafında, II. Dünya Savaşı sırasında ABD bayrağı çekilen ünlü bir fotoğraf: yüzleri olmayan ve bayrağı dengesiz görünen bir grup üniformalı asker tarafından bir piknik masasına dengesiz bir şekilde dikiliyor olarak yeniden canlandırılmıştır. Sahnenin genelinde Amerika'nın savaş zamanı ikonik görüntüleri harmanlanmıştır. Kompozisyondaki mezar taşını andıran bir kara tahta üzerine, tarih boyunca savaşlarla yok olmuş yüzlerce ülkenin silik isimleri yazılmış, ve enstalasyonun başlığını taşıyan diğer panel, yeni savaşlar yaşanmaya devam ettikçe tarihin doldurulabileceği boş alanları ima etmiştir. Ancak sağ tarafta, Coca-Cola otomatı ile donatılmış bir büfede yemek yiyenler için hayat: savaşın ve duvara yazılmış sembolik ölümlerin görmezden gelindiği, gündelik seyrine devam etmektedir (Alkan, 2021).

Görsel 9. Edward Kienholz, The Portable War Memorial, 1968

Despotizm ve siyasi gücün kötüye kullanımı üzerine sert bir yorum olan Ozymandias Parade, Kienholze'ların Avrupa ve Amerika'daki toplumsal sorunlara gösterdikleri ilginin bir diğer örneğidir (Görsel 10). Ünlü bir sone olan Ozymandias, 1818'de yayınlandığından bu yana sayısız sanat eserine ilham kaynağı olmuştur; bunların çoğu, zamanın unuttuğu bir despotun o hantal bacaklarını ve alaycı yüzünü hayal eden çok sayıda sanat eseridir. 1985 yılında Edward ve Nancy Reddin Kienholz, antik geçmişten gelen bu hükümdarı, bir aptallar gemisine komuta eden yozlaşmış bir modern zaman diktatörü olarak yeniden canlandırmışlardır (http6). Yansıtıcı platformda sunulan bu çok yönlü çalışma, siyasi kişiliklerin de dahil olduğu, toplumun çeşitli kesimlerini temsil eden, döküm figürler, bebekler, figürinler ve buluntu eşyalardan oluşan absürd bir topluluktur. Başkan benzeri bir lider figürü, arka ayaklarıyla ters bir şekilde beyaz bir atın karnına tutunur; bir elinde kırmızı bir telefon, diğer elinde şişirilmiş bir küreyi bıçaklayan bir kılıç tutar. Başsız olarak, yatan diğer atın üzerinde trompet çalan başkan yardımcısı ve bir kadının sırtında kılıç sallayan generalin de mizansel bir şekilde ele alındığı bu çalışma, Kienholze'un birçok eseri gibi, hükümete, siyasi yolsuzluğa ve halkın otoriteyi sorgusuz sualsiz kabulüne yönelik eleştirelliğini belirgin bir mizah ve ironiyle ele aldığı bir örnek olarak görülmektedir (http3).

Görsel 10. Edward Kienholz and Nancy Reddin Kienholz, The Ozymandias Parade, 1985

4. SONUÇ

Asamblaj sanatı, gündelik nesneleri ve buluntu malzemeleri estetik ve kavramsal bağlamda dönüştürerek sanatın ifade olanaklarını genişleten yenilikçi bir tekniktir. 20. yüzyılda avangart hareketler ile doğan bu yöntem, modern sanatın tanımlarını sorgulayan ve bu tanımların genişlemesine büyük katkı sağlayan önemli bir araç olmuştur. Savaş sonrası dönemlerde toplumsal eleştiri ve çevresel duyarlılık gibi konulara eğilen asamblaj sanatı, günümüzde hâlâ güncelliğini koruyarak sürdürülebilirlik, ekoloji ve tüketim kültürüne dair farkındalık yaratmaya devam etmektedir. Asamblaj sanatının bu eleştirel özellikleri Edward Kienholz tarafından en çarpıcı şekilde kullanılmış ve bu sanatsal eğilim Kienholz tarafından eleştirelliğin uç sınırlarına taşınmıştır. Edward Kienholz sanatı aracılığıyla, 20. yüzyılın karmaşık sosyal ve politik gerçekliklerini cesur bir şekilde sorgulayan, izleyiciyi rahatsız edici ve düşündürücü bir yüzleşmeye davet eden güçlü bir izleme pratiği sunmuştur. Geleneksel sanat anlayışını sarsarak "Funk Art" çerçevesinde şekillendirdiği eserlerinde, bireyin savunmasızlığını ve toplumsal sistemlerin çelişkilerini keskin bir eleştirellikle işlemiştir. Sanatçı hurda malzemeler ve döküntü objelerle oluşturduğu asamblajlarıyla, çağdaş kültürün yarattığı yabancılaşmayı, çürümeyi ve tükenişi somut bir şekilde görünür kılmaya çalışmıştır. Kienholz'un eserleri, bireysel deneyimleri toplumsal bir bağlama taşıyarak sanat ve hayat arasındaki sınırları ortadan kaldırmaya yöneliktir. Özgün anlatımı, cüretkarlığı ve öncü yaklaşımıyla, yalnızca kendi dönemine değil, sonraki kuşaklara da ilham veren bir miras bırakmıştır. Sanatıyla, Amerikan toplumunun karanlık yönlerine ışık tutarken, aynı zamanda sanatın eleştirel bir araç olarak da gücünü ortaya koymuştur.

KAYNAKÇA

Alkan, E. (2021). Postmodern Amerikan sanatının muhalif sesi: Edward Kienholz, Dehşet Sanatı ve Portatif Savaş Yadigârı. https://t24.com.tr/yazarlar/eren-alkan/postmodern-amerikan-sanatinin-muhalif-sesi-edward-kienholz-dehset-sanati-ve-portatif-savas-yadigari,29847 Erişim Tarihi: 25.11.2024

Antmen, A. (2008). Sanatçılardan Yazılar ve Açıklamalarla 20. Yüzyıl Batı Sanatında Akımlar, Sel Yayıncılık, İstanbul

Batur, E. (1997). Modernizmin Serüveni. İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

Fineberg, J. (2014). 1940'tan Günümüze Sanat: Varlık Stratejileri. İzmir: Karakalem Kitabevi Yayınları.

Kienholz, E., & Hopps, W. (1995). Edward Kienholz, 1954-1962. Menil Collection.

Pincus, R. L. (1990). On a scale that competes with the world: The art of Edward and Nancy Reddin Kienholz. Univ of California Press.

Şahiner, R. (2013). Sanatta postmodern kırılmalar ya da modernin yapıbozumu. İkinci baskı

Turani, A. (1999). Dünya sanat tarihi. Remzi Kitabevi.

Yılmaz, M. (2013). Modernden postmoderne sanat. Ütopya Yayınları.

İnternet Kaynakları

http1. https://www.theartstory.org/definition/assemblage/

http2. https://www.tate.org.uk/art/art-terms/a/assemblage

http3. https://www.theartstory.org/artist/kienholz-edward/

http4. https://whitney.org/collection/works/822

http5. https://www.lacma.org/press/edward-kienholz-five-car-stud-1969-1972-revisited

http6. https://www.artnews.com/art-news/news/kienholz-ozymandias-parade-2133/

Görsel Kaynakları

Görsel 1. https://artdevivre.com/articles/pablo-picasso-revolutionising-art-through-collage/

Görsel 2. https://www.artsy.net/artwork/pablo-picasso-guitar

Görsel 3. https://en.wikipedia.org/wiki/Fountain_%28Duchamp%29

Görsel 4. https://www.wikiart.org/en/kurt-schwitters/merzbau-1937

Görsel 5. https://www.artsy.net/artwork/edward-kienholz-roxys

Görsel 6. https://www.a-n.co.uk/media/52489086/

Görsel 7. https://www.artchive.com/artwork/the-illegal-operation-ed-kienholz-1962/

Görsel 8. https://www.lacma.org/press/edward-kienholz-five-car-stud-1969-1972-revisited

Görsel 9. https://www.artchive.com/artwork/the-portable-war-memorial-ed-kienholz-1968/

Görsel 10. https://www.artnews.com/art-news/news/kienholz-ozymandias-parade-2133/

STRATEJİK KARAR ALMA SÜRECİNDE ÖRGÜT KÜLTÜRÜNÜN ROLÜ: GÜNCEL BİR LİTERATÜR TARANMASI

Bülent AKKAYA

Manisa Celal Bayar University, Ahmetli VHS, Manisa, Turkey

ORCID Code: 0000-0003-1252-9334

bulent.akkaya@cbu.edu.tr

Özet

Örgüt kültürü, kurumların stratejik karar alma süreçlerinin şekillendirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu araştırma güncel literatürde örgüt kültürü ve kurumların karar alma davranışı üzeine yapılan araştırmaları derlemektir. Araştırmanın verileri, örgütsel davranış ve üzere stratejik yönetim alanıyla ilgili çeşitli disiplinlerde kapsamlı bir akademik araştırma veri tabanı olan Web of Science (WoS) veri tabanından belirli anahtar kelimeler ile elde edilmiştir. Son on yılda yapılan 706 çalışmaya ulaşıldı. Veriler VOSviewer program aracılığıyla analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre örgüt kültürün ilişkilendiği 156 kelime ve bu kelimelerden oluşan 23 küme olduğu saptandı. Örgüt kültürü, liderlik türleri, performans, iş gören, işletme analitiği, küreselleşme gibi belirli anahtar kelimelerden oluşan 23 küme olduğu saptandı. 706 araştırmanın en çok yapıldığı ilk üç ülke sırasıyla Amerika Birleşik Devletleri(202 yayın) ilk sırada yer alırken, İngiltere (79 yayın) ikinci sırada ve Avusturalya (56 yayın) üçüncü sırada yer aldığı saptandı. Bulgular güncel literatürün örgütsel kültür, kurumsal sürdürebilirlik ile örgütün stratejik hedefleri ve karar alma süreçleri arasında ilişkinin var olduğunu göstermektedir. Bundan dolayı örgütlerin değişen ve sürekli gelişen karmaşık ve dinamik ortamlarda faaliyet göstermeye devam ettikçe, stratejik hedefleriyle uyumlu bir örgüt kültür geliştirmeleri önem arz etmektedir. Kurumların değişen teknoloji ve çevreye uyum sağlamalarını, çevik bir yönetim metodolojisine sahip olabileceklerini, kurumsal performans iyileştirmelerini ve sürdürülebilir başarıya ulaşmalarını sağlamada katkıda bulunacağı mevcut literatür göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Stratejik Karar Alma, Örgüt Kültürü, Kurumsal Sürdürebilirlik, Örgütsel Davranış, Stratejik Yönetim

THE ROLE OF ORGANISATIONAL CULTURE IN STRATEGIC DECISION MAKING: A CURRENT LITERATURE REVIEW

The organisational culture of an entity is of critical importance in determining the strategic decision-making processes that are undertaken. The objective of this study is to provide a comprehensive review of the existing literature on the relationship between organisational culture and organisational decision-making behaviour. The data were retrieved from the Web of Science (WoS), a comprehensive database of academic research in various disciplines related to organisational behaviour and strategic management, using specific keywords. A total of 706 studies conducted in the last ten years were accessed for review. The data were subjected to analysis using the VOSviewer software. The analysis yielded a total of 156 words and 23 clusters, comprising terms related to organisational culture. The analysis revealed the existence of 23 clusters, comprising specific keywords such as organisational culture, leadership types, performance, employees, business analytics, and globalisation. The top three countries where the 706 studies were conducted were the United States of America (202 publications), the United Kingdom (79 publications), and Australia (56 publications). The findings demonstrate a correlation between organisational culture, corporate sustainability and the strategic objectives and decision-making processes of the organisation. Therefore, as organisations continue to operate in complex and dynamic environments that are constantly changing and evolving, it is of the utmost importance for them to develop an organisational culture that is compatible with their strategic goals. The extant literature demonstrates that organisations can adapt to changing technology and the

environment, adopt an agile management methodology, enhance corporate performance and contribute to the realisation of sustainable success.

Keywords: Strategic Decision Making, Organisational Culture, Corporate Sustainability, Organisational Behaviour, Strategic Management

GİRİŞ

Örgüt kültürü, bir örgüt içindeki bireylerin davranışlarına rehberlik eden paylaşılan değerler, inançlar ve normlardır(Hofstede, 2011; Akpa vd., 2021). Örgüt kültürü örgütlerin dinamiklerini ve başarılarını şekillendirmede temel bir faktör olarak kabul edilmektedir(Jerab & Mabrouk, 2023; Ghaleb, 2024). Bundan dolayı örgüt kültürünün kurumdaki etkisi yüksektir ve örgütsel yaşamın birçok boyutunu etkilyebilmektedir. Bu boyutlar arasında liderlik, örgütsel davranış, iletişim ve karar alma süreçleri yer almaktadır(Chtourou & Ben Romdhane, 2020). Stratejik karar alma süreçlerinde özellikle kurum kültürün rolü önem arz etmekdir. Bu durum sadece kararların alınma değil, aynı zamanda bu stratejilerin uygulanmasını ve uygulama şeklini de etkiler(Schein, 2010).

Stratejik karar alma sürecinde kültürün rolü, kuruluşların çevresel zorluklarla nasıl başa çıktıklarını analiz ederken göz önünde bulundurulması gereken önemli bir faktördür. Çünkü stratejik karar alma, bir stratejinin belirlenmesini, kaynakların dağıtılmasını ve dış faktörlere uyum sağlanmasını kapsayan kurumsal işleyişin çok önemli bir yönüdür(Alateeg & Alhammadi, 2024). Bundan dolayı, kültürün bu süreçler üzerindeki etkisi göz önünde bulundurulur. Örgüt kültürü, fırsatlar, sıkıntılar ve potansiyel riskler karşısında liderlerin ve üyelerin algılarını ve eylemlerini şekillendiren temel varsayımları ve beklentileri oluşturduğu gibi karar alma sürecinde bilginin işlenmesi, alternatiflerin değerlendirilmesi ve fikir birliğinin oluşturulması altta yatan kültürden derinden etkilenebilir (Schein, 2010; Rajagopal v d., 2022). Teknoloji ve çevrenin sürekli global değişimi, dinamik olması ve yenilenmesi örgütsel oalrka da bir karmaşıklığa sebep olabilmektedir. Örgütlerin, firmaları ve işletmelerin artan bu karmaşıklığı, dinamizmi ve küreselleşmesi göz önüne alındığında, kültürel konuların stratejik karar alma süreçlerini nasıl etkilediğini anlamaya yönelik artan bir ihtiyaç bulunmaktadır. Kültürel değerler ile stratejik hedefler arasındaki uyum, kurumsal performansı artırma potansiyeline sahiptir(Hofstede, 2011; Pathiranage vd, 2020; Doğan & Özdemir, 2021). Eğer bu uyum sağlık ve stratejik hedeflere uygun kurum tarafından benimsenmezse yetersiz uygulamaya ve ciddi durumlarda stratejik başarısızlığa yol açabilir. Bu literatür taramasının amacı, güncel literatürde yararlanarak stratejik karar almada örgüt kültürünün rolüne ilişkin mevcut araştırmaları sentezlemektir. Ayrıca bu araştırma, literatürde daha fazla araştırma yapılan alanları ve anahtar sözcükleri saptayarak ve bu ilişkinin karmaşıklığına dair anlayışı geliştirebilecek gelecek araştırmalar için yollar önerecektir.

TEORİK ÇERÇEVE

Yönetim alanında örgüt kültürünün kavramsallaştırılma biçiminde önemli bir gelişme yaşanmış ve bu alanda birçok araştırma yapılmıştır. Kurum kültürü olarak da ifade edilen örgütsel kültür ve stratejik yönetim arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmacılar, karar alma süreçlerini şekillendiren birçok önemli kültürel unsur tespit etmişlerdir. Bunlar arasında risk, güç ve kontrol ile belirsizlik ve değişime yönelik tutumlar yer almaktadır (Kołodziej, 2022; Hofstede, 1998; Grieser & Pedell, 2022). Stratejik karar alma, özellikle kurumsal hedeflere ulaşmak için alternatiflerin belirlenmesi ve bunlar arasından seçim yapılması süreci olarak kavramsallaştırılır (Fuertes vd., 2020) ve bu süreç kararların alındığı kültürel bağlam tarafından şekillendirilir.

Literatürdeki Temel Araştırma Alanları

1. Örgüt Kültürünün Stratejik Karar Alma Üzerindeki Etkisi

Örgütsel kültürünün stratejik karar alma sürecindeki rolü birçok araştırmacı tarafından araştırılmış ve bu iki değişken arasında ilişki tespit edilmiştir. Hofstede (1998), Schein (2010) ve Kotter ve Heskett (2008) gibi araştırmacılar, net bir şekilde tanımlanmış kurum kültürlerinin netlik ve yönlendirme sağlayarak çalışanların eylemleri ile kurumun stratejik hedefleri arasındaki uyumu kolaylaştırdığı ortaya koymuşlardır. Kültürün uyumlu ve stratejik hedeflerle uyumlu olduğu kurumlarda, karar alma süreci daha verimli ve etkili olduğu ifade edilmektedir (Cai, 2023).

Örgüt kültürü toplumsal ve örgütsel değerler, inovasyon ve normlar dahil olmak üzere kültürel unsurların, firma içinde stratejik karar alma sürecini bilgilendirmeye ve etkilemeye hizmet ettiğini öne sürülmektedir(Schein, 2010; Saeed, 2023). Örgüt kültürün stratejik karar alma sürecini etkilemektedir(Çubukcu, 2020; Panda, 2022; Alateeg & Alhammadi, 2024). Bu etkinin nasıl olduğunun araştırılması, stratejik yönetim açısından faydalı bilgiler sağlayabilir.

2. Karar Alma Stilleri ve Örgüt Kültürü

Literatürdeki diğer başka araştırma alanı, örgütsel kültür ile karar verme stilleri arasındaki ilişkidir. Karar alma süreci genellikle kurumun içinde yer aldığı kültürel bağlamdan etkilenir. Örneğin, karar alma süreci kurumun üst yönetiminde yoğunlaşabilir (Hofstede, 2001) veya geniş bir paydaş yelpazesini içeren katılımcı karar alma süreçlerine dahil edilebilir (Carrick vd, 2023; Hoffmann vd, 2024). Earley ve Mosakowski (2004), Brown vd.(2011) ve Dabić vd.(2015) tarafından yapılan araştırma, kültürel değerlerin karar alma tarzları üzerindeki önemli etkisini vurgulamaktadır.

3. Liderlik, Kültür ve Stratejik Karar Alma

Liderlik, hem kurum kültürünün oluşmasında hem de gelişmesinde önemli bir rol oynamakta ve kurumların lidere ve liderliğe bakışlarında toplum kültürünün yaklaşımıyla benzeşmesi önem arz etmektedir (Erdem, & Dikici, 2009; Bakır, 2020). Dolayısıyla stratejik karar alma süreçlerinin etkilenmesinde kritik bir öneme sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü liderlerin davranış biçimleri bir kurumun kültürel ortamını şekillendirmede çok önemli bir rol oynar (Bass, 1990). Dönüştürücü liderlerin açıklık, değişim ve yenilenmeye odaklanan stratejilerle uyumlu bir kurum kültürünü teşvik etmesi veya etkileşimci liderlerin verimlilik ve kontrol odaklı stratejik hedeflere daha uygun olabilecek yapılandırılmış bir kültürü güçlendirmesi yüksek ihtimalidir (Khan vd., 2021; Avcı, 2016).

METODOLOJİ

Bu araştırma, örgüt kültürünün stratejik karar alma süreçleri üzerindeki etkisini araştırmak için hem nicel hem de nitel analitik teknikleri yapılan araştırmaları literatür değerlendirmesi için sistematik bir şekilde derlenmiştir. Çalışma, özellikle Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilen veriler VOSviewer aracılığıyla analiz edilmiştir.

Veri Toplama

Bu araştırmanın verileri, işletme yönetimi, örgütsel davranış ve stratejik yönetim de dahil olmak üzere stratejik yönetim alanıyla ilgili çeşitli disiplinlerde kapsamlı ve yetkili bir akademik makale veri tabanı olan Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilmiştir. Arama süreci, örgütsel kültür, stratejik karar alma ve bunların kesişimler konularıyla ilgili makaleleri belirleme amacıyla yapılandırılmış bir prosedüre uygun olarak yürütülmüştür.

Arama stratejisinde aşağıdaki anahtar kelimeler kullanılmıştır: Arama, aşağıdaki anahtar kelimelerin bir birleşimi kullanılarak gerçekleştirildi:

"Organizational culture" (Örgüt kültürü) OR "Organizational behavior"(Örgütsel davranış) OR "Cultural alignment and strategy"(Kültürel uyum ve strateji) AND "Strategic decision-making" (Stratejik karar alma) OR "Decision-making styles" (Karar alma stilleri) OR "Leadership and culture"(Liderlik ve kültür). Alandaki en son araştırmaların ve eğilimlerin dahil edilmesini sağlamak amacıyla, analiz için 2015 ila 2024 yılları arasında yayınlanan makaleler seçildi. Science Citation Index Expanded (SCI-Expanded), Social Science Citation Index (SSCI) ve Emerging Sources Citation Index'i (ESCI) içeren WoS Core Collection kullanıldı. İçeriğin erişilebilirliğini sağlamak amacıyla yalnızca İngilizce yazılmış makaleler dikkate alındı.

Yukarıda belirtilen arama kriterleri kullanılarak Web of Science'tan dahil etme ve hariç tutma filtrelerinin uygulanmasının ardından, 706 makaleye ulaşıldı. Daha sonra, makaleler VOSviewer yazılımı kullanılarak kapsamlı bir analize tabi tutuldu.

BULGULAR

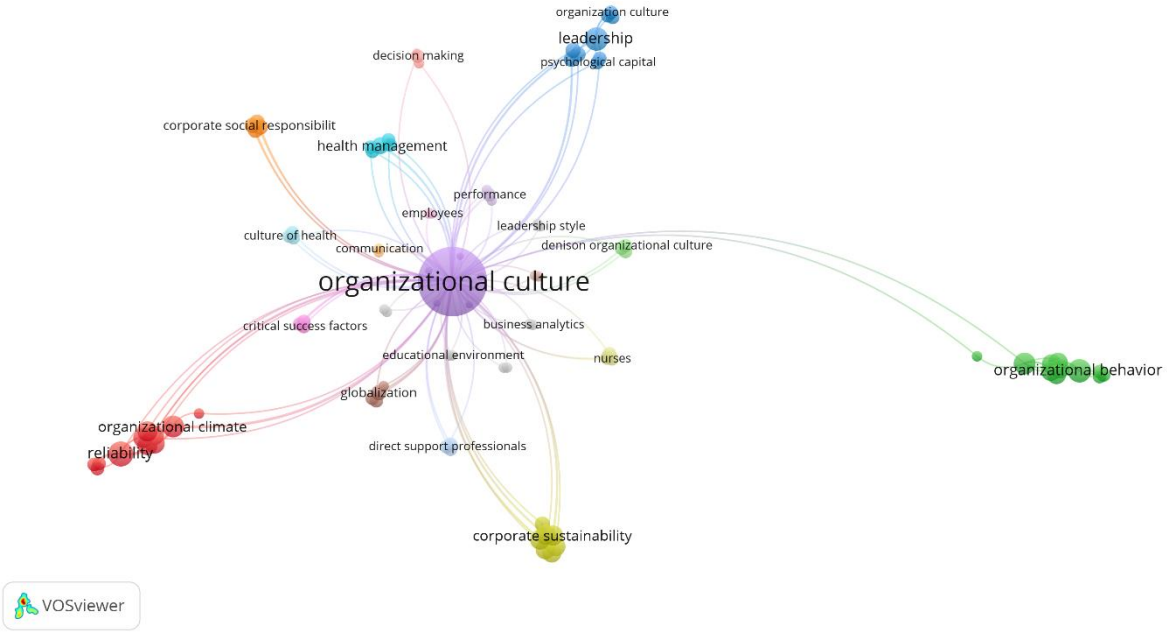
Bulgular, bu araştırmada en çok tekrarlanan anahtar kelimelerin örgüt kültürü, örgüt iklimi, kurumsal sürdürülebilir, liderlik, karar verme, yönetim ve sağlık yönetimi gibi belirli temel temalar etrafında kümelendiğini göstermektedir.

Örgüt kültürün ilişkilendiği 156 kelime ve bu kelimelerden oluşan 23 küme olduğu saptandı. Örgüt kültürünün birlikte en çok kullanılan kelimeler Şekil 1'de görülmektedir.

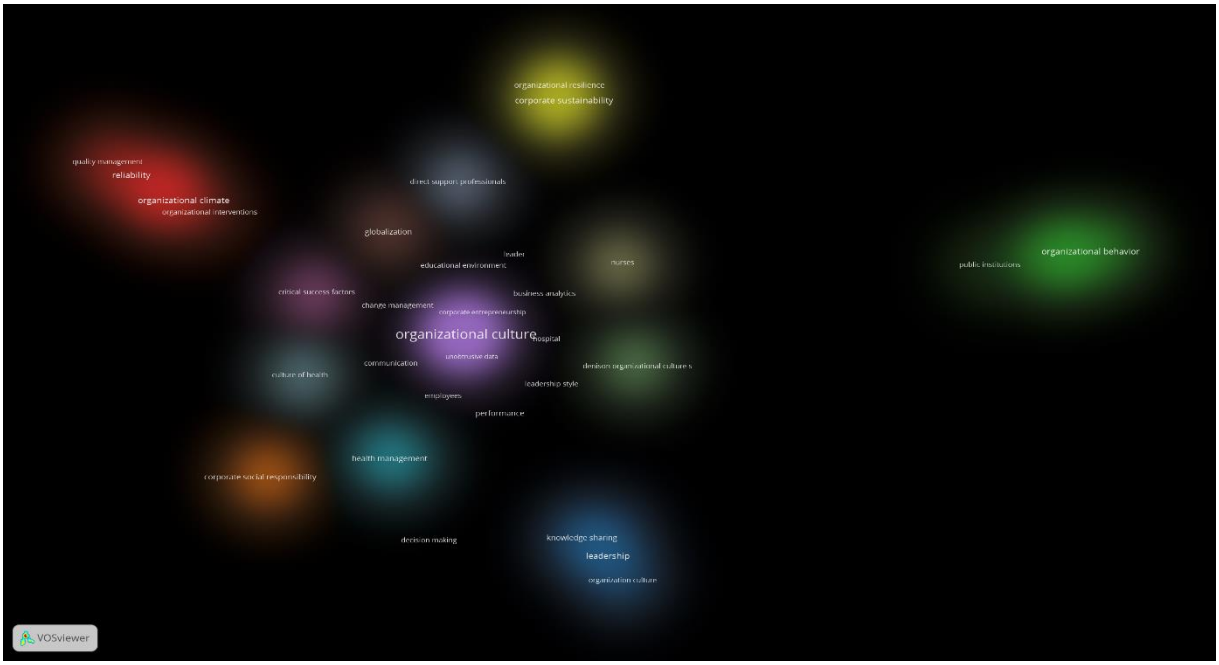

Şekil 1: En çok kullanılan anahtar kelime analizi

Bu anahtar kelimelerden hangileri birlikte daha çok ilişkilendiği Şekil 2'de görülmektedir. Bu kelimelere bakıldığında örgütsel kültür-liderlik, örgütsel kültür-örgütsel davranış, örgütsel kültür-örgüt iklimi, örgütsel kültür-kurumsal sürdürebilirlik, örgütsel kültür-karar verme gibi olduğu görülmektedir.

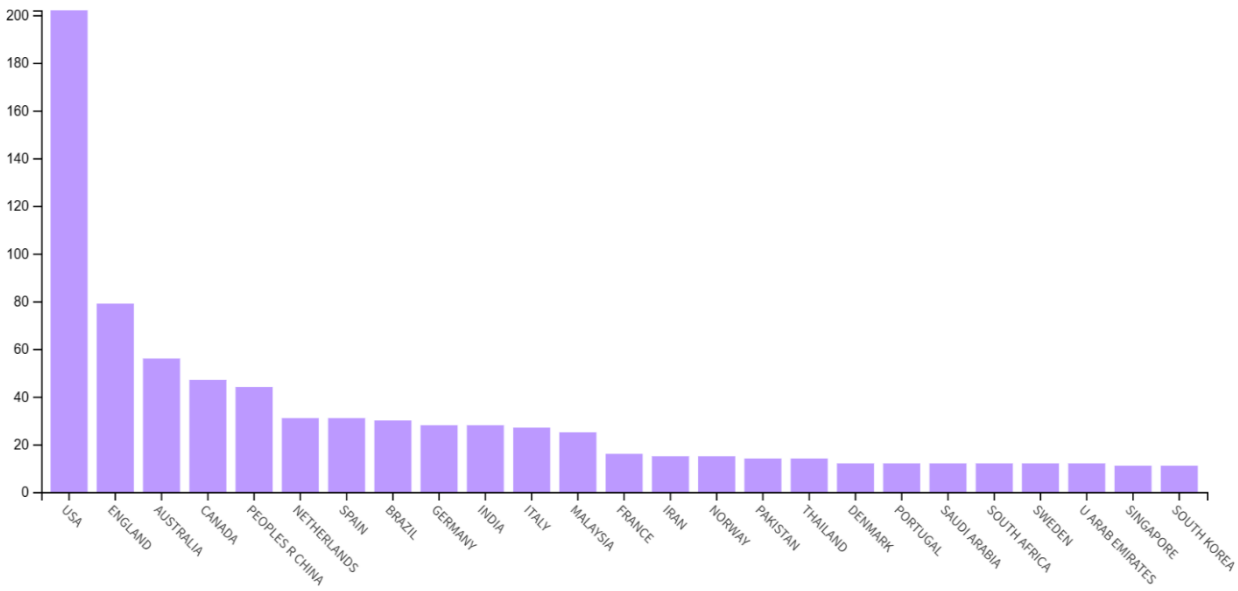

Şekil 2: Birlikte kullanılan anahtar kelime analizi

Ayrıca anahtar kelimelerden oluşan 23 kümenin hangi kelimelerden oluştuğu da analiz edildi(Şekil 3). Şekil 3'e bakıldığında merkezde yer alan örgüt kültürü, liderlik türleri, performans, iş gören, işletme analitiği, küreselleşme gibi anahtar kelimelerden oluşan küme olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra örgütsel davranış ile kamu kurumları, kurumsal sorumluk ile örgütsel dayanıklılık, kalite yönetimi, örgütsel iklim ile örgütsel müdahaleler, bilgi paylaşımı, liderlik ile örgüt kültürü aynı kümede yer aldığı görülmektedir. Bu, yenilikçiliği, değişimi ve stratejik hedeflerin gerçekleştirilmesini teşvik eden bir kültürün oluşumunda liderlerin işlevini vurgulandığını göstermektedir.

Şekil 3: Anahtar kelime küme analizi

Güncel literatürde stratejik karar almada örgüt kültürünün rolüne ilişkin mevcut araştırmalar en çok hangi ülkede yapıldığına dair analiz yapıldı. Bu analiz sonuçları Şekil 4'te gösterilmektedir. Şekil 4'e bakıldığında 706 araştırmanın en çok yapıldığı ilk üç ülke sırasıyla 202 yayınla Amerika Birleşik Devletleri ilk sırada yer alırken, 79 yayın ile İngiltere ikinci sırada ve 56 yayınla da Avusturalya üçüncü sırada yer almaktadır.

Şekil 4: Ülke yayın grafiği

SONUÇ

Bu derleme makalesi, örgütsel kültür ve stratejik karar alma arasındaki kesişim üzerine güncel literatürün bir sentezini sunmaktadır. Veri toplamaya yönelik sistematik bir yaklaşım ile Web of Science'ı veri tabanını kullanarak ve VOSviewer kullanılarak anahtar kelime ve ülke yayın analizi yapılmıştır. Bulgular, örgütsel kültürün örgütsel yapının, yönetimin ve liderlerin karar alma süreçlerini etkilemede oynadığı önemli rolü göstermektedir. Mevcut literatürde örgütsel kültür, kurumsal sürdürebilirlik ile örgütün stratejik hedefleri arasında ilişkinin var olduğunu saptanmıştır.

Ayrıca, araştırma yukarıdaki kelimelerin dışından iş gören ve performans, örgüt iklim ve sağlık yönetimi dahil olmak üzere anahtar kelime analizinden ortaya çıkan yirmi üç kümeyi olduğunu göstermektedir. Bu alanlar, hem iş bağlamlarında hem de sağlık gibi sektörlerde örgüt kültürün oynadığı kritik rolü gösteriyor. Burada pozitif bir örgüt iklim ve kültürel uyumu sağlayabilir ve böylece bakım kalitesini ve stratejik performansı artırabilir. Bu, sağlık kuruluşların stratejik perspektiflerini geliştirirken kültürel faktörleri gereken şekilde dikkate almaları gerekliliğini göz önüne sergilemektedir.

Sonuç olarak, bu araştırma, örgüt kültürün gerek kamu gerek özel sektörde olsun stratejik yönetim alanında, liderin etkinliği, stratejik karar alma ve uzun vadeli örgütsel başarının önemli bir anahtarı olduğunu mevcut literatür göstermektedir. Örgütlerin değişen ve sürekli gelişen karmaşık ve dinamik ortamlarda faaliyet göstermeye devam ettikçe, stratejik hedefleriyle uyumlu bir kültür geliştirmeleri ve beslemeleri için önem arz etmektedir. Bu da hem değişen teknoloji ve çevreye uyum sağlamalarını, çevik bir yönetim metodolojisine sahip olabileceklerini, kurumsal performans iyileştirmelerini ve sürdürülebilir başarıya ulaşmalarını sağlamada katkıda bulunacağı düşünülmektedir.

Mevcut çalışma bazı kısıtlamaları mevcuttur. Öncelikle veriler sadece Web of Science veri tabanında alınmıştır. Bu durum da diğer veri tabanlarından ilgili araştırmaların dışlanmasına neden olmuştur. Ayrıca son on yılda yayınlanan araştırmalar veri setini oluşturmuştur. Gelecekteki çalışmalar için veri kaynaklarının Web of Science yanı ısıra PubMed, Scopus ve Google Scholar gibi diğer veri tabanlarını içerecek şekilde araştırma yapılması önerilmektedir.

KAYNAKLAR

Akpa, V. O., Asikhia, O. U., & Nneji, N. E. (2021). Organizational culture and organizational performance: A review of literature. *International Journal of Advances in Engineering and Management*, *3*(1), 361-372.

Alateeg, S., & Alhammadi, A. (2024). The impact of organizational culture on organizational innovation with the mediation role of strategic leadership in Saudi Arabia. *Journal of Statistics Applications & Probability*, *13*(2), 843-858.

Avcı, A. (2016). Effect of transformational and transactional leadership styles of school principals on organizational culture Okul müdürlerinin dönüşümcü ve işlemci liderlik stillerinin örgüt kültürüne etkisi. *Journal of Human Sciences*, *13*(3), 4780-4807.

Bakır, F. (2020). Kurum Kültürünün Oluşumunda Liderlik Süreci ve Liderlik. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, *1*(1), 53-61.

Brown, J., Abdallah, S. S., & Ng, R. (2011). Decision making styles East and West: Is it time to move beyond cross-cultural research?. *International Journal of Sociology and Anthropology*, *3*(12), 452.

Cai, J. (2023). Effects of Leadership Styles and Organizational Strategy to Enhance Performance Efficiency. *Journal of Enterprise and Business Intelligence*, *3*(1), 012-022.

Carrick, J., Bell, D., Fitzsimmons, C., Gray, T., & Stewart, G. (2023). Principles and practical criteria for effective participatory environmental planning and decision-making. *Journal of Environmental Planning and Management*, *66*(14), 2854-2877.

Chtourou Ben Amar, N., & Ben Romdhane, R. (2020). Organizational culture and information systems strategic alignment: Exploring the influence through an empirical study from Tunisia. *Journal of Enterprise Information Management*, *33*(1), 95-119.

Çubukcu, M. (2020). Stratejik Yönetim Süreciyle Örgüt Kültürünün Uyumuna Dair Literatürdeki Tartışmalar. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, *3*(1), 138-151.

Dabić, M., Tipurić, D., & Podrug, N. (2015). Cultural differences affecting decision-making style: a comparative study between four countries. *Journal of Business Economics and Management*, *16*(2), 275-289.

Doğan, S., & Özdemir, L. (2021). Stratejik Liderlik Kavramı, Özellikleri, Yetkinlikleri ve Stratejik Liderlik Davranışının İşletmelere Sağladığı Katkılar. *Anlambilim MTÜ Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, *1*(1), 1-13.

Earley, P. C., & Mosakowski, E. (2004). Cultural intelligence. *Harvard business review*, *82*(10), 139-146.

Erdem, O., & Dikici, A. M. (2009). Liderlik ve kurum kültürü etkileşimi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *8*(29), 198-213.

Fuertes, G., Alfaro, M., Vargas, M., Gutierrez, S., Ternero, R., & Sabattin, J. (2020). Conceptual framework for the strategic management: a literature review—descriptive. *Journal of engineering*, *2020*(1), 6253013.

Ghaleb, B. D. S. (2024). The importance of organizational culture for business success. *Jurnal Riset Multidisiplin Dan Inovasi Teknologi*, *2*(03), 727-735.

Grieser, F., & Pedell, B. (2022). Exploring risk culture controls: to what extent can the development of organizational risk culture be controlled and how?. *Journal of Accounting & Organizational Change*, *18*(5), 752-788.

Hoffmann, C., Avery, K. N., Macefield, R. C., Snelgrove, V., Blazeby, J. M., Hopkins, D., ... & McNair, A. G. (2024). Real-time monitoring and feedback to improve shared decision-making for surgery (the ALPACA Study): protocol for a mixed-methods study to inform co-development of an inclusive intervention. *BMJ open*, *14*(1), e079155.

Hofstede, G. (1998). Attitudes, values and organizational culture: Disentangling the concepts. *Organization studies*, *19*(3), 477-493.

Hofstede, G. (2011). Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context. *Online readings in psychology and culture*, *2*(1), 8.

Jerab, D., & Mabrouk, T. (2023). The role of leadership in changing organizational culture. *Available at SSRN 4574324*.

Khan, I. U., Khan, M. S., & Idris, M. (2021). Investigating the support of organizational culture for leadership styles (transformational & transactional). *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, *31*(6), 689-700.

Kołodziej, D. (2022). The flexibility of organizational culture in shaping strategy under uncertainty. *Zeszyty Naukowe. Organizacja i Zarządzanie/Politechnika Śląska*, (163), 213-224.

Kotter, J. P., & Heskett, J. L. (2008). *Corporate culture and performance*. Simon and Schuster.

Panda, D. K. (2022). Impact of organizational culture on strategic planning. *Management Decision*, *60*(5), 1349-1368.

Pathiranage, Y. L., Jayatilake, L. V., & Abeysekera, R. (2020). A Literature Review on Organizational Culture towards Corporate Performance. *International Journal of Management, Accounting & Economics*, *7*(9).

Rajagopal, N. K., Qureshi, N. I., Durga, S., Ramirez Asis, E. H., Huerta Soto, R. M., Gupta, S. K., & Deepak, S. (2022). Future of Business Culture: An Artificial Intelligence-Driven Digital Framework for Organization Decision-Making Process. *Complexity*, *2022*(1), 7796507

Saeed, T. (2023). Organizational Culture: Impact on Performance and Innovation. *Journal of Accounting & Business Archive Review*, *1*(2), 13-24.

Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership* (Vol. 2). John Wiley & Sons.

ENDÜSTRİ 4.0 VE ENDÜSTRİ 5.0'A YÖNETİM PERSPEKTİFİNDEN SCİENTOMETRİC BİR BAKIŞ: TREND ÇALIŞMALARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Bülent AKKAYA

Manisa Celal Bayar University, Ahmetli VHS, Manisa, Turkey

ORCID Code: 0000-0003-1252-9334

bulent.akkaya@cbu.edu.tr

ÖZET

Sürdürülebilir bir gelecek için rekabet avantajları elde etmek amacıyla günümüz işletmelerde gerekli olan Endüstri 4.0'ın yanı sıra Endüstri 5.0 paradigmasında değer yaratmak için ileri teknolojinin benimsenmesi, akıllı üretim için yüksek güçlü analitik yeteneklerin gelişmesi yönetim açısından da oldukça önemlidir. Dijital dönüşümün merkezinde yer alan bu iki endüstri devrimi üzerinde yapılan güncel araştırmaları yönetim perspektifinde incelemek bu araştırmanın amacını oluşturmaktadır. Bu doğrultuda Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 kavramlarının yönetimin perspektifinde incelemek amacıyla, 2020-2024 yılları arasında yayınlanan ve Web of Science veri tabanında indekslenen 297 akademik makale üzerinde kapsamlı bir inceleme yapılmıştır. Bibliyometrik ve sistematik literatür tarama yöntemleri kullanılarak veriler analiz edilmiştir. Çalışmanın bulgularına göre yöneticiler, üretim yönetimini Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 odağında yeniden yorumlamak için proaktif bir anlayış, teknoloji uyumlu bir değişim, proaktif ve çevik liderlik uygulamaları koşullara odaklanarak daha insan merkezli bir yönetim bakış açısı geliştirmeleri gerektiğini göstermektedir. Sonuç olarak, Endüstri devrimlerinin etkileri öngörebilen ve proaktif olarak hareket edebilen insan dostu dijitalleşmeyle desteklenen yöneticilerin hem Toplum 5.0 açsından hem de kurumlarının sürdürebilirlikleri açısından önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetim, Endüstri 4.0, Endüstri 5.0, Trend Çalışmaları, Rekabet Avantajı

A Scientometric Review of Industry 4.0 and Industry 5.0 in Perspective of Management: A Research on Trends Studies

Abstract

In addition to Industry 4.0, which is necessary in today's businesses to gain competitive advantages for a sustainable future, the adoption of advanced technology to create value in the Industry 5.0 paradigm and the development of high-powered analytical capabilities for smart production are also very important for management. The purpose of this research is to examine the current research on these two industrial revolutions, which are at the centre of digital transformation, from a management perspective.

In this direction, in order to examine the concepts of Industry 4.0 and Industry 5.0 from the perspective of management, a comprehensive review was conducted on 297 academic articles published between 2020-2024 and indexed in the Web of Science database. The data were analysed using bibliometric and systematic literature review methods. According to the findings of the study, managers should develop a more human-centred management perspective by focusing on a proactive understanding, a technology-compatible change, proactive and agile leadership practices to reinterpret production management in the focus of Industry 4.0 and Industry 5.0. As a result, managers who can proactively foresee the effects of industrial revolutions and act proactively, supported by human-friendly digitalisation, are important both in terms of Society 5.0 and in terms of the sustainability of enterprises.

Key Words: Management, Industry 4.0, Industry 5.0, Trend Research, Competitive Advantage

GİRİŞ

Endüstri 4.0'ın 21. yüzyılın başlarında ortaya çıkışı, dijital teknolojiler, otomasyon ve akıllı üretim sistemlerindeki değişimler yönetimsel uygulamalarda önemli bir dönüşüm meydana getirmiştir. Endüstri 4.0; büyük veri analitiği, siber-fiziksel sistemler, bulut bilişim, nesnelerin interneti ve yapay zekanın üretim ve endüstriyel uygulamalara entegrasyonu olarak ifade edilmektedir(Lee vd., 2018).

Endüstri 5.0, endüstriyel üretimde insan öznelliğini ve zekasını, makinelerin verimliliği, yapay zekası ve hassasiyetiyle birleştirerek, insani bakımın değerini yansıtan bir devrim olarak ifade edilmektedir(Leng vd., 2022). Üretim ve toplumsal ihtiyaçlar arasındaki uyumsuzluk sorununu çözmeye çalışan bu endüstri devrim sürdürülebilirliğin ekonomik yönüne daha fazla vurgu yapmakta ve toplumsal ihtiyaçlara doğru yönelmektedir.

Endüstri 4.0 ve 5.0'ın özellikleri, ekonomik ve sosyal yaşamın dinamizmini yansıtarak çağdaş üretim ve yönetim yöntemlerini çok öteye taşımaktadır. Yönetsel yaratıcılığın, tüketici ihtiyaçlarına ve tercihlerine yanıt olarak üretim ve yönetim süreçlerinde ve tarzlarında yeniliklere yol açtığı ileri sürülmektedir (Udell vd., 2019; Durana vd., 2019). Müşterilerin talep ve ihtiyaçlarındaki sürekli değişimler, örgütlerin rekabet gücünü korumak için sürekli olarak değişikliklere uyum sağlamasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Gelişmekte olan pazarlarda faaliyet gösteren şirketler, özellikle çalkantılı, karmaşık ve değişken ortamlarda özel zorluklarla karşılaşmaktadır (Akkaya ve Tabak, 2020). Bu nedenle, örgütler dinamik, esnek ve güncel stratejik beceri ve yetenekleri etkin bir şekilde kullanmalıdır. Bunu sağlayacak olanlar da hiç şüphesiz yöneticilerdir.

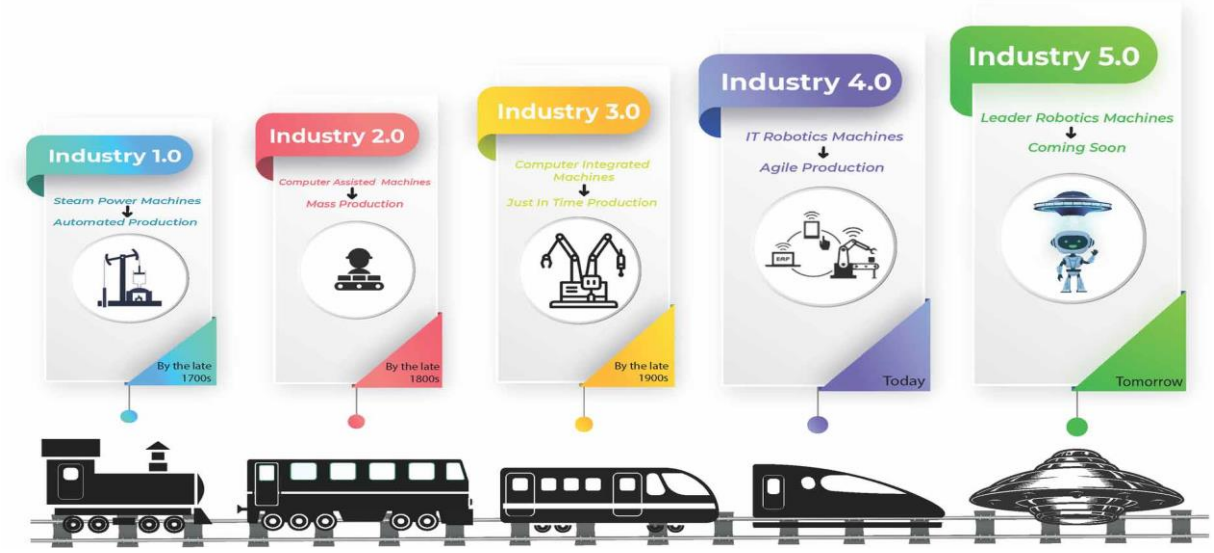
Gerek Endüstri 4.0 gerekse de Endüstri 5.0 geliştirdikleri teknoloji ve üretim modelleri örgütlere yeni yönetim trendleri ve modelleri oluşmasına sebep olmuştur. Bu araştırma da Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 kavramları ile ilgili yapılan çalışmaları yönetim perspektifinde bir literatür analizi yapmaktır.

LİTERATÜR

Endüstri 1.0 devriminden Endüstri 5.0 devrimine kadar olan süreçte stratejik yönetim ve yönetim uygulamaları açısından birçok radikal değişimler olmuştur. Endüstri 1.0'dan Endüstri 5.0'a geçiş, dijital

teknolojilerin gelişmesiyle birlikte endüstriyel faaliyetlerin gelişimini gösterdiği üretim ve teknolojide olduğu gibi yönetim alanında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Endüstri 1.0'dan Endüstri 5.0'a geçiş süreci aşağıda sırlanmaktadır.

1. Endüstri 1.0, 18. yüzyılın sonlarında buharlı makinelerin tasarımlarına sahip tesislerin kullanılmaya başlanmasıyla meydana gelen makineleşmeyi içermektedir (Mathur vd., 2022; Cheepu vd., 2024). Bu dönemde yöneticiler mevcut talebi karşılayan makul fiyatlı ürünlerin çıktısını artırarak işletmenin nasıl daha etkili bir şekilde çalışabileceğine odaklanmamışlardır.
2. Endüstri 2.0 daha sonra ağır makinelerin seri üretimime geçmesi yeni üretim yöntemleri ortaya çıkarmıştır. Henry Ford elektrik gücü ve seri üretim sistemlerinin kurulması sayesinde araba üretmeye başlamıştır (Jayakumar, 2022; Yin vd., 2018). Bu dönemde seri üretim ve maliyetleri düşürmeye yönelik stratejik bir odaklanma bulunmaktaydı. Bu dönemdeki stratejik yönetim süreci Taylor tarafından geliştirilen bilimsel yönetim ilkelerini kullanarak genişletilmiş çalışan tabanının kontrol edilmesini içeriyordu.
3. Endüstri 3.0 dönemi, yirminci yüzyılın sonlarından itibaren bilgisayarların, robotiklerin ve bilgi teknolojisinin uygulanmasıyla üretim faaliyetlerinin otomasyon sağlanmış, üretkenlik ve esnek üretim ön planda yer almıştır(Jiang vd., 2022; Güdek, 2023). Yöneticiler artık sadece üretim odaklı olmaktan çok öteye odaklanmak zorunda kalmışlardır. Çünkü pazarın değişen ihtiyaçlarını karşılamak için dijital stratejileri benimseyerek operasyonlarda değişiklik yapma yeteneğini geliştirmek artık yönetim açısından kaçınılmaz olmuştu.
4. Endüstri 4.0 dönemi 2010'lu yıllar, akıllı fabrikaların ve süreçlerin geliştirilmesi için Yapay Zeka, Nesnelerin İnterneti ve Büyük Veri Teknolojileri kullanılarak endüstrilerin dijitalleştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır(Verma vd., 2023; Mert, vd., 2023). Yöneticiler robotik sistemler ve yapay zeka aracılığıyla daha fazla ve daha hızlı karar alma ve inovasyon odaklı iş modelleri geliştirmeye çalışmaktadırlar(Akkaya, 2021). Bundan dolayı teknolojinin kullanımını kapsayan inovasyon ve dijital dönüşüme oldukça önem vermektedirler.
5. Endüstri 5.0, yeni bir paradigmatik kavram olarak literatürde yer almaktadır. Gelişmiş teknolojileri etkinleştirmenin yanı sıra insan makine etkileşimini ön planda tutmakta, üretim tasarımı daha fazla insan ve çevre dostu ürünleri içeren sistemleri içermektedir (Rani vd., 2024; Akkaya ve Ahmed, 2022). Bu gelişme sadece teknolojik ilerlemeyle ilgili olmayıp aynı zamanda sosyal ilerlemeyle de ilgilidir. Bu yüzden yönetim açısından önem arz etmektedir.

Şekil 1: Sanayi Devrimlerinin Ortaya Çıkışı(Akkaya & Tetik, 2021, s.370).

METODOLOJİ

Bu araştırma, Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 kavramları ile ilgili yapılan çalışmaları yönetim perspektifinde kapsamlı bir literatür analizi yapılarak derlenmiştir. Çalışma verileri Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilmiş ve VOSviewer yardımıyla analiz edilmiştir.

Veri Toplama

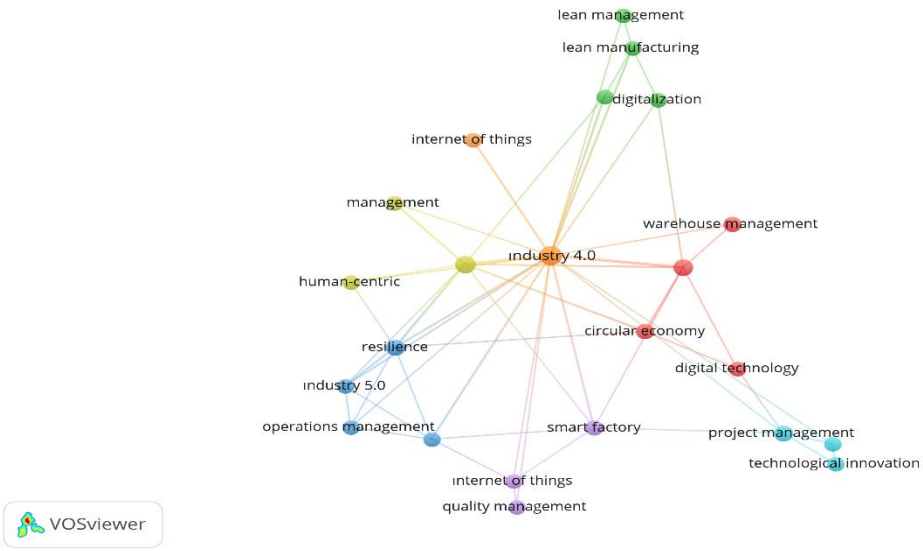
Bu araştırmanın verileri Web of Science (WoS) veri tabanından elde edilmiştir. Arama süreci, Endüstri 4.0, Endüstri 5.0 ve bunların yönetim kavramı ile ilgili makaleleri belirleme amacıyla yapılandırılmış sistematik derleme adımları takip edilerek toplanmış ve analize tabi tutulmuştur.

Arama aşağıda formülüze edilerek yazılan anahtar kelimelerin bir birleşimi kullanılarak gerçekleştirildi: "*Management"* AND *"Industry 4.0"* OR *"Industry 5.0", refined by "Business Economics"* OR *"Social Sciences"* OR *"Research Management"* OR *"Public Administration"* OR *"Social Issues"* AND *"Review Article"*

Yukarıdaki formül kullanılarak dahil etme ve hariç tutma filtrelerinin uygulanmasının ardından, son beş yılda (2020-2024) 297 makaleye ulaşıldı. Bu makaleler bu üç kavramın direk ya da dolaylı olarak beraber kullanıldığı kelimeler tespit edildi. Analiz sonucunda 171 kelimenin 23'ü en az 3 kere kullanılmış ve 54 kere ilişkilendirildiği saptandı.

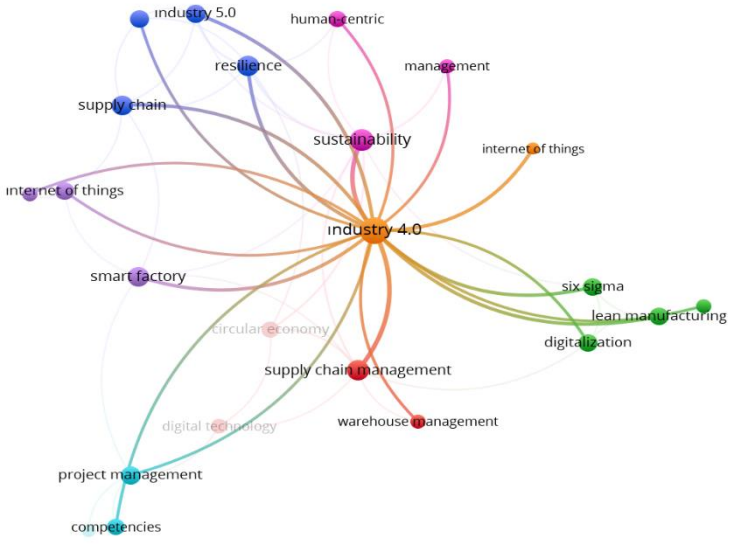
Endüstri 4.0, Endüstri 5.0 ve yönetim kavramlarının birlikte kullanıldığı anahtar kelimeler Şekil 2'de görülmektedir.

Şekil 2: Birlikte kullanılan kelime haritası

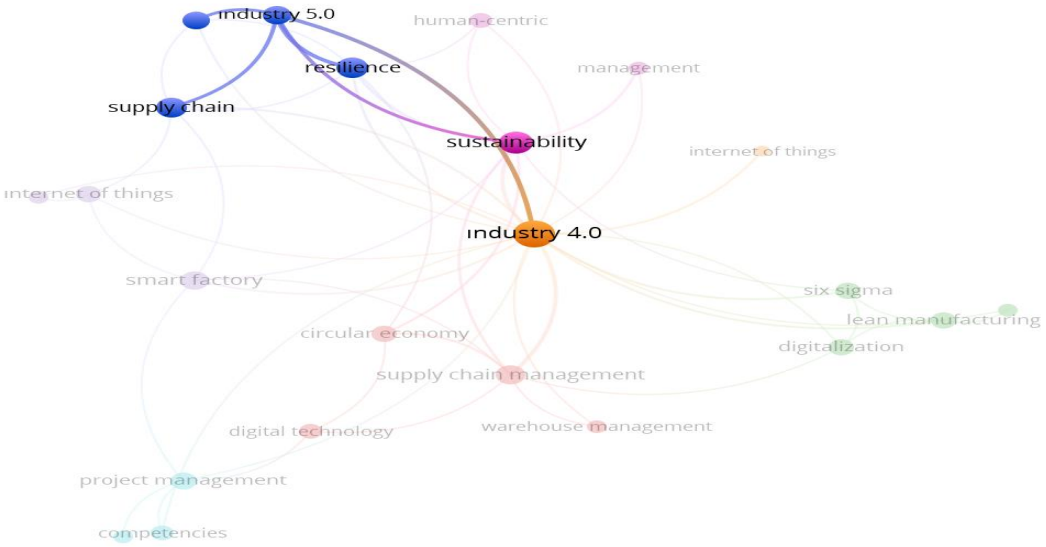

Ayrıca Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 hangi anahtar kelimelerle birlikte kullanıldığı görmek için yapılan analizde, Endüstri 4.0 en sık kullanıldığı kelimeler Şekil 3'te ve Endüstri 4.0 en sık kullanıldığı kelimeler ise Şekil 4'te görülmektedir.

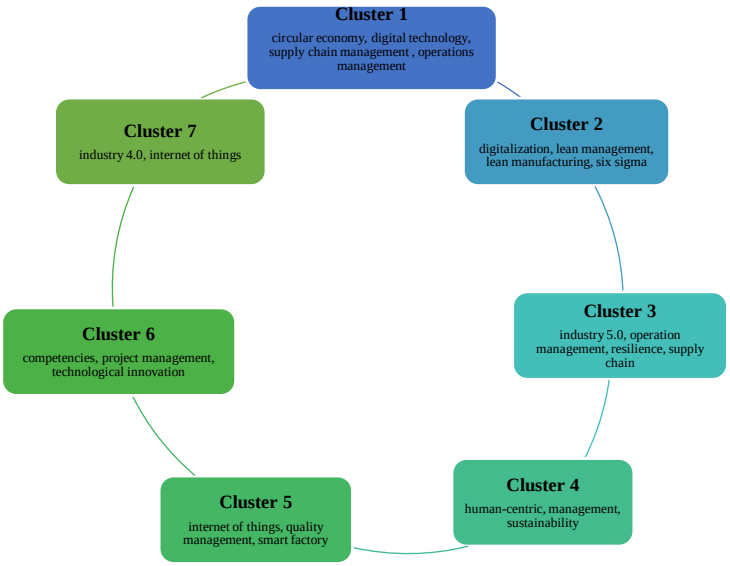
Şekil 3: Endüstri 4.0 en sık kullanıldığı kelimeler

Şekil 4: Endüstri 5.0 en sık kullanıldığı kelimeler

Bunun yanı sıra yapılan analiz sonucunda 297 makalede kullanılan anahtar kelimeler belirli kümeler oluşturduğu saptandı. 7 ayrı kümede oluşan bu kelimeler Şekil 5'te görülmektedir.

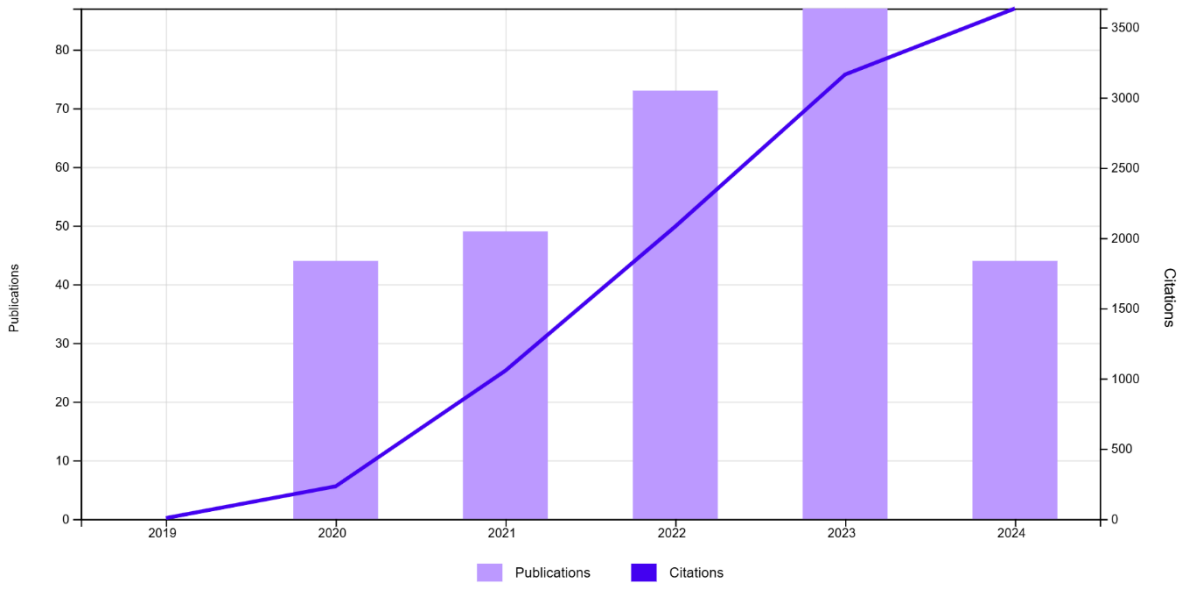

Şekil 5: Anahtar kelime kümeleri

Şekil 5'e bakıldığında bu kümelerin oluşturduğu kelimeler aşağıda sıralanmaktadır.

- Birinci Küme (Döngüsel Ekonomi, Dijital Teknoloji, Tedarik Zinciri Yönetimi, Operasyonel Yönetim), endüstriyel sistemlerde sürdürülebilirlik ve verimliliğe giderek artan trendleri olduğunu göstermektedir.

- İkinci Küme (Dijitalleşme, Yalın Yönetim, Yalın Üretim, Altı Sigma): Bu küme sürekli iyileştirme, işlevsel ve verimlilik yöntemlerine odaklanmaktadır.
- Üçüncü Küme (Endüstri 5.0, Operasyon Yönetimi, Esneklik, Tedarik Zinciri): Endüstri 5.0, insan merkezli teknolojilere doğru bir geçişin olduğunu, makineler ve insanlar arasındaki işbirliğine odaklanmaktadır.
- Dördüncü Küme (İnsan Merkezli, Yönetim, Sürdürülebilirlik): Yönetim, sürdürebilirlik ve kurumsal sürdürebilirlikte insanın daha merkezde olduğuna odaklanmaktadır.
- Beşinci Küme (Nesnelerin İnterneti, Kalite Yönetimi, Akıllı Fabrika): Daha verimli ve güvenilir bir üretim süreci için akıllı üretim sistemlerine IoT ve akıllı fabrika unsurlarının dahil edilmesine odaklanmaktadır.
- Altıncı Küme (Yetkinlikler, Proje Yönetimi, Teknolojik İnovasyon): Proje yönetiminde, teknolojik inovasyonun uygulamasında yöneticilerin belirli yetkinliklere sahip olmasının önemini vurgulamaktadır. Endüstri devrimleri oldukça yenilikler ortaya çıkmakta ve bu yenilikleri etkili bir şekilde yönetme becerisi önemli bir hale gelmektedir.
- Yedinci Küme (Endüstri 4.0, Nesnelerin İnterneti): Endüstri 4.0'ın temel bileşenlerinden biri olan IoT'nin akıllı ağlar tarafından yönlendirilen yönetimsel dönüşümlere odaklanmaktadır.

Ayrıca yapılan analizde hangi yıl kaç yayın yapılmış ve bu yayınlar kaç atıf almış istatistikleri de incelendi. Bu sonuca göre 2020 yılında 44 yayın 232 atıf, 2021 yılında 49 yayın 1.056 atıf, 2022 yılında 73 yayın 2.083 atıf, 2023 yılında 87 yayın 3.163 atıf ve 2024 yılında 44 yayın 3.685 atıf yapıldığı görülmektedir. Şekil 6'ya bakıldığında 87 yayınla en fazla yayın 2023'te ve 3.685 atıf en fazla atıf 2024 yılında yapıldığı görülmektedir.

Şekil 6: Yayın yıl ve atıf sayısı

SONUÇ

Bu araştırma, stratejik yönetim çerçevesinde Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 süreçlerinin gelişimi ve bu alanda yapılan güncel araştırmaları üzerine odaklanmaktadır. Bu alanla ilgili farklı birçok araştırma yapılmıştır. Fakat mevcut araştırıma Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0'ın beraber kullanıldığı anahtar kelimeler ve bu anahtar kelimeleri stratejik yönetim alanında birbirine ilişkilendiren bir bağlantı matrisi oluşturmayı amaçlamaktadır. Endüstri ve üretim modelleri ile sistemleri ne kadar gelişirse gelişsin bu gelişimin temel gücü ve yöneteni insan olmaya devam etmektedir. Teknoloji geliştikçe sanal dominasyonun her alanda etkisi artmaktadır. Bundan dolayı sanal dünya ve fiziksel dünya arasında bilgi aktarımı kolaylaştırılması, yeni teknolojilerin etkin bir şekilde en başta yönetim alanına entegre edilmesi oldukça önemlidir.

Yapılan bu literatür araştırmada, güncel araştırımalar endüstriyel sistemlerde sürdürülebilirlik ve verimliliğe giderek artan trendleri olduğunu göstermektedir. Yapılan araştırmalar derinlemesine incelendiğinde yöneticilerin sürekli iyileştirme, işlevsel ve verimlilik yöntemlerine odaklanması gerektiği görülmektedir. Ayrıca, özellikle Endüstri 5.0 ve Toplum 5.0'ın da vurguladığı gibi insan merkezli teknolojilere doğru ciddi bir geçiş mevcuttur. Makineler ve insanlar arasındaki işbirliğinin yüksek olması gerekmektedir. Bundan dolayı sürdürebilirlik ve kurumsal sürdürebilirlikte insanın daha merkezde olduğuna odaklanması önem arz etmektedir. Bunun yanı sıra yöneticiler, daha verimli ve güvenilir bir üretim süreci için akıllı üretim sistemlerine, akıllı fabrika unsurlarının yönetime de dahil edilmesine ve IoT'nin akıllı ağlar tarafından yönlendirilen yönetimsel dönüşümlere odaklanmaları gerekmektedir. Çünkü bu durum kurumları çağa ve yeni gelişen teknolojiye uyumu için oldukça önemlidir. Sonuç olarak Endüstri 4.0 ve Endüstri 5.0 her iki paradigmanın da teknoloji yeniliği, insan merkezli yönetimi ve kurumsal ile çevresel sürdürülebilirlik üzerinde odaklanmaktadır.

KAYNAKLAR

Akkaya, B. (2021). Leadership 5.0 in Industry 4.0: Leadership in perspective of organizational agility. In *Research anthology on cross-industry challenges of Industry 4.0* (pp. 1489-1507). IGI Global.

Akkaya, B., & Ahmed, J. (2022). VUCA-RR toward industry 5.0. In *Agile Management and VUCA-RR: Opportunities and Threats in Industry 4.0 towards Society 5.0* (pp. 1-11). Emerald Publishing Limited.

Akkaya, B., & Tabak, A. (2020). The link between organizational agility and leadership: A research in science parks. *Academy of Strategic Management Journal, 19*(1), 1-17.

Akkaya, B., & Tetik, S. (2021). Understanding strategic skills of managers for first-time leadership in Industry 4.0. In *Handbook of research on innate leadership characteristics and examinations of successful first-time leaders* (pp. 367-388). IGI Global.

Cheepu, M., Moinuddin, S. Q., & Dewangan, A. K. (2024). Introduction to Industry 5.0. *Automation in Welding Industry: Incorporating Artificial Intelligence, Machine Learning and Other Technologies*, 1-11.

Durana, P., Kral, P., Stehel, V., Lazaroiu, G., & Sroka, W. (2019). Quality Culture of Manufacturing Enterprises: A possible way to adaptation to Industry 4.0. *Social Sciences*, *8*(4), 124.

Güdek, B. (2023). Endüstriyel dönüşüm ve endüstri 5.0. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *16*(4), 1129-1142.

Jayakumar, J. (2022). Role of Industry 4.0 in Energy Management Systems. In *Energy Audit and Management* (pp. 275-279). CRC Press.

Jiang, Z., Yuan, S., Ma, J., & Wang, Q. (2022). The evolution of production scheduling from Industry 3.0 through Industry 4.0. *International Journal of Production Research*, *60*(11), 3534-3554.

Leng, J., Sha, W., Wang, B., Zheng, P., Zhuang, C., Liu, Q., ... & Wang, L. (2022). Industry 5.0: Prospect and retrospect. *Journal of Manufacturing Systems*, *65*, 279-295.

Mathur, A., Dabas, A., & Sharma, N. (2022, December). Evolution from industry 1.0 to industry 5.0. In *2022 4th International Conference on Advances in Computing, Communication Control and Networking (ICAC3N)* (pp. 1390-1394). IEEE.

Mert, G., Akkaya, B., & Andreea, A. S. (2023). Digital Transformation and Management of VUCA-RR Environments in Perspective of Industry 5.0. In *Digitalization, Sustainable Development, and Industry 5.0* (pp. 11-24). Emerald Publishing Limited.

Rani, S., Jining, D., Shoukat, K., Shoukat, M. U., & Nawaz, S. A. (2024). A Human–Machine Interaction Mechanism: Additive Manufacturing for Industry 5.0—Design and Management. *Sustainability*, *16*(10), 4158.

Udell, M., Stehel, V., Kliestik, T., Kliestikova, J., & Durana, P. (2019). Towards a smart automated society: Cognitive technologies, knowledge production, and economic growth. *Economics, Management and Financial Markets*, *14*(1), 44-49.

Verma, R., Yerolla, R., Suhailam, P., & Besta, C. S. (2023). Application of Artificial Intelligence (AI) and the Internet of Things (IoT) in process industries toward Industry 4.0. In *Internet of Things in Modern Computing* (pp. 13-36). CRC Press.

Yin, Y., Stecke, K. E., & Li, D. (2018). The evolution of production systems from Industry 2.0 through Industry 4.0. *International Journal of Production Research*, *56*(1-2), 848-861.

İŞYERİNDE STRESİN ÇALIŞAN PERFORMASINA ETKİSİNE İLİŞKİN BİR KAVRAMSAL BİR DEĞERLENDİRME

Erhan Kılınç[1], Recep Yücel[2]

[1] Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi. Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, erhankilinc@selcuk.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-2065-2407

[2]Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Akademik71@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-4755-417X

ÖZET

İş stresi, çalışanların performansını doğrudan etkileyen kritik bir faktördür. Araştırmalar, işyerinde ortaya çıkan stresin düzeyine ve niteliğine bağlı olarak olumlu ya da olumsuz etkiler doğurabileceğini göstermektedir. Stresin düşük ve makul seviyelerde olması, çalışanların motivasyonunu artırarak iş performansına pozitif katkı sağlayabilir; bu tür stres "iyi stres" olarak adlandırılmaktadır. Ancak stresin belirli bir eşiği aşması durumunda, bu durum "kötü stres" olarak nitelendirilir ve iş performansında düşüş, örgütsel bağlılık kaybı, düşük iş tatmini ve karar verme yetisinde bozulma gibi olumsuz sonuçlara yol açabilir. İş stresinin iş performansı üzerindeki etkisi dört ana kategoride incelenmektedir: Bunlar olumlu etki, olumsuz etki, etkisizlik ve kısmi etkidir. Bu kategoriler, stresin iş performansına etkisinin karmaşık yapısını ortaya koyar ve işin niteliği, stresin seviyesi ile bireysel özellikler gibi değişkenlere bağlı olarak farklılık gösterebilir. Örneğin, bazı araştırmalar stresin belirli koşullarda iş performansını artırabileceğini, ancak aşırı stresin sağlık üzerinde olumsuz etkilere yol açarak performansı düşürebileceğini vurgulamaktadır. Sonuç olarak, iş stresi ile iş performansı arasındaki ilişki çok boyutlu ve karmaşıktır. Bu nedenle iş stresi, hem bireysel hem de örgütsel düzeyde dikkatle yönetilmesi gereken bir olgudur. Bu çalışma, işyerinde yaşanan stresin çalışan performansı üzerindeki etkilerini inceleyerek, bu karmaşık ilişkinin daha iyi anlaşılmasını amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşletmeler, İş stresi, Çalışan performansı

A CONCEPTUAL EVALUATION OF THE EFFECT OF STRESS IN THE ABSTRACT

Job stress is a critical factor that directly affects employee performance. Research shows that stress in the workplace can have positive or negative effects depending on its level and nature. Low and reasonable levels of stress can positively contribute to job performance by increasing employee motivation; this type of stress is called "good stress". However, if stress exceeds a certain threshold, this situation is called "bad stress" and can lead to negative results such as decreased job performance, loss of organizational commitment, low job satisfaction and

impaired decision-making ability. The effects of job stress on job performance are examined in four main categories: positive effect, negative effect, ineffectiveness and partial effect. These categories reveal the complex structure of the effect of stress on job performance and may differ depending on variables such as the nature of the job, the level of stress and individual characteristics. For example, some studies emphasize that stress can increase job performance under certain conditions, but excessive stress can lead to negative effects on health and reduce performance. As a result, the relationship between job stress and job performance is multidimensional and complex. Therefore, job stress is a phenomenon that needs to be managed carefully at both individual and organizational levels. This study aims to better understand this complex relationship by examining the effects of stress experienced at work on employee performance.

Keywords: Businesses, Job stress, Employee performance

GİRİŞ

İşgören performansını etkileyen önemli unsurlardan biri stres faktörüdür. Stres genellikle olumsuz sonuçlarıyla anılmakla birlikte, her zaman negatif bir durum olarak değerlendirilmemelidir; bazı durumlarda stres, insanların yaşamları için yararlı olabilir (Alp, 2019: 478). Çalışma ortamında meydana gelen stres, işgörenlere iş yapma esnasında enerji veriyorsa bu durum iyi stres olarak kabul edilmektedir (Konak, 2005). Bu tür streslerin yüksek işgören performansı ve örgütsel bağlılık için olumlu etkileri bulunmaktadır. Diğer yandan, bedensel ve zihinsel sağlık üzerinde olumsuz etkileri olan stres türleri kötü stres olarak değerlendirilmektedir. Kötü stres, düşük iş performansı, örgütsel bağlılığın azalması ve karar verme yetisinde zayıflama gibi istenmeyen sonuçlara yol açmaktadır (Tutar, 2010: 244). Ayrıca, kötü stres verimliliği azaltabilir, iş tatminsizliği yaratabilir ve çalışanların organizasyona olan bağımlılığını azaltabilir. Bunun yanında, iş gücü devrinin artması, iletişim zayıflaması ve iş kazalarının çoğalması gibi sonuçlar doğurarak sağlık harcamalarını ve işgören tazminatlarını artırmaktadır (Alp, Ban & Tayfun, 2011: 69-71).

Örgütsel bağlamda iş stresi ve iş performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda araştırma mevcuttur. Bu araştırmalarda örgütsel stres ile performans arasında dört durum tanımlanmaktadır: iş stresinin iş performansını olumlu etkilemesi, olumsuz etkilemesi, hiç etkilememesi veya belli oranda etkilemesi (Özbozkurt & Kırmızısaç, 2019: 290; Altan, 2018: 151; Gümüştekin & Öztemiz, 2005: 283). Ancak, genel kabul ve bilimsel araştırmalar, makul

seviyenin üzerindeki iş stresinin hem iş performansını hem de özel yaşamı olumsuz etkilediğini göstermektedir (Özbozkurt & Kırmızısaç, 2019: 290). İşgörenlerin örgütsel stres kaynakları arttıkça, iş performanslarının düştüğü gözlemlenmiştir (Tonbul, 2017: 111).

Bozöyük (2019: 92) tarafından gerçekleştirilen bir araştırmada, çalışanların motivasyon seviyeleri ile iş performansında örgütsel stresin rolü incelenmiş ve motivasyonun iş performansına etkisinde örgütsel stresin önemli bir rol oynadığı sonucuna varılmıştır. Güngör (2018: 50) tarafından yapılan başka bir araştırmada ise, örgütsel stres ile iş performansı arasındaki ilişki ortaya konulmuş ve örgütsel stresin iş performansını pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Örgütsel stres, belirli bir düzeyde insanı aktive ederek performansa katkıda bulunabilir; ancak bu stres miktarı aşıldığında sağlık ve performans üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir. Stres ve performans arasındaki ilişkiyi araştıran dört çeşit model geliştirilmiştir (Tonbul & Aykanat, 2019: 4). Sonuç olarak, işyeri stresi, çalışan performansını önemli ölçüde etkileyebilen yaygın bir sorundur. Stres ile performans arasındaki ilişkiyi anlamak, üretkenliği ve çalışan refahını artırmayı amaçlayan kuruluşlar için kritik öneme sahiptir. Bu çalışma, işyerinde yaşanan stresin çalışan performansı üzerindeki etkilerini inceleyerek, bu karmaşık ilişkinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

1. İŞ STRESİ VE İŞ PERFORMANSI İLİŞKİSİ

İş stresi ve iş performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan bazı bulgular aşağıda sunulmuştur.

Alsaadi (2022), Gaziantep ilinde faaliyet gösteren üç dernekte 87 katılımcı ile yaptığı çalışmada, çalışanların iş stresi ile performansları arasında istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler olduğunu ve iş stresinin iş performansında %16,7 oranında bir değişime neden olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca demografik faktörlerin iş stresi ve iş performansı üzerinde anlamlı farklılıklara yol açtığı belirlenmiştir.

Oboreh, Echo ve Okeke (2016) bankacılık sektöründeki araştırmalarında, stresin etkili performansı engellediğini, artan ciro ve azalan üretkenlik gibi olumsuz sonuçlara yol açtığını göstermiştir. Üretim sektöründe ise, iş güvenliği, rol belirsizliği ve iş izolasyonuna bağlı streslerin performansı olumsuz etkilediği, ancak iyi yönetildiğinde bazı stres türlerinin performansı artırabileceği vurgulanmıştır (Kaur, Kumari, & Pandey, 2022).

COVID-19 salgınının iş stresini artırarak çalışanların ruh sağlığını ve performansını önemli ölçüde etkilediği, bu nedenle kuruluşların acil durumlarda stresi hafifletme mekanizmalarına odaklanmaları gerektiği belirtilmiştir (Chen, Wang, Li, & Liu, 2022; Karim, 2022).

Chen (2021) tarafından Ankara'daki konaklama işletmelerinde yapılan bir çalışmada, iş stresi düzeyi ile işgören performansı arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunduğu ve kişilik özelliklerinin bu sürecin yordayıcısı olduğu tespit edilmiştir. Erdal (2021) ise örgüt performansı ile çalışan performansı arasında pozitif bir korelasyon olduğunu ve yüksek stres altındaki çalışanların uzaklaşma, tükenme ve motivasyon kaybı gibi belirtiler gösterdiğini ortaya koymuştur.

Gülina ve Yumuk Günay (2020) tekstil sektöründeki çalışanların presenteizm davranışlarının ve iş stresi düzeylerinin performanslarına etkisini incelemiş; presenteizm ve iş stresinin çalışan performansı üzerinde olumsuz etkileri olduğu, presenteizm davranışlarının demografik özelliklere göre değişmediği, ancak iş stresinin cinsiyete göre farklılık gösterdiği sonucuna ulaşmıştır.

Evrenkaya (2019) öğretmenler üzerine yaptığı çalışmada, yaş değişkeni ile stres arasında anlamlı bir ilişki olduğunu ve yaş ilerledikçe stres düzeyinin artmasının performansı etkilediğini, ayrıca eğitim düzeyinin stres ve iş performansı ile ilişkili olduğunu bulmuştur.

Tonbul ve Aykanat (2019) ise kurumda yaş, cinsiyet, medeni durum ve çalışma süresinin stres düzeylerini anlamlı bir şekilde etkilemediğini, eğitim düzeyinin arttıkça stres düzeyinin de arttığını belirterek, örgütsel stresin iş gücü performansını optimum düzeyde artırdığını, ancak bu düzeyin aşılması halinde performansta azalma yaşandığını vurgulamıştır.

Saltık ve Özkoç (2016) strese ilişkin faktörler ile algılanan performansa dair değişkenler arasında negatif yönlü, işten ayrılma niyeti ile strese ilişkin faktörler arasında ise pozitif yönlü ilişkiler olduğunu tespit etmiştir. Ayrıca, performansın iş başarısı ve iş doyumu ile işten ayrılma niyeti arasında negatif yönlü bir ilişki olduğu belirlenmiştir.

Tekingündüz, Top ve Seçkin (2015) Elazığ ilinde bir devlet hastanesinde 196 katılımcıyla yaptıkları araştırmada, çalışanların performans, iş tatmini, iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasında anlamlı ilişkiler olduğunu; iş tatmininin ve iş stresinin performans üzerinde önemli belirleyiciler olduğunu, performansın ise işten ayrılma niyetinin belirleyicisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Son olarak, Alp, Ban ve Tayfun (2011) Ankara'daki otellerde çalışan 148 katılımcıyla yaptıkları çalışmada, çalışanların stres düzeyleri ile performansları arasında anlamlı ve eğrisel bir ilişki olduğunu, ayrıca stres ve performans düzeylerinin bazı demografik değişkenler açısından anlamlı farklılıklar gösterdiğini belirlemişlerdir. Bu bulgular, iş stresi ve iş performansı arasındaki karmaşık ilişkiyi daha iyi anlamak için önemli veriler sunmaktadır.

2. İŞ STRESİ VE İŞ PERFORMANSI İLİŞKİSİNİ AÇIKLAYAN MODELLER

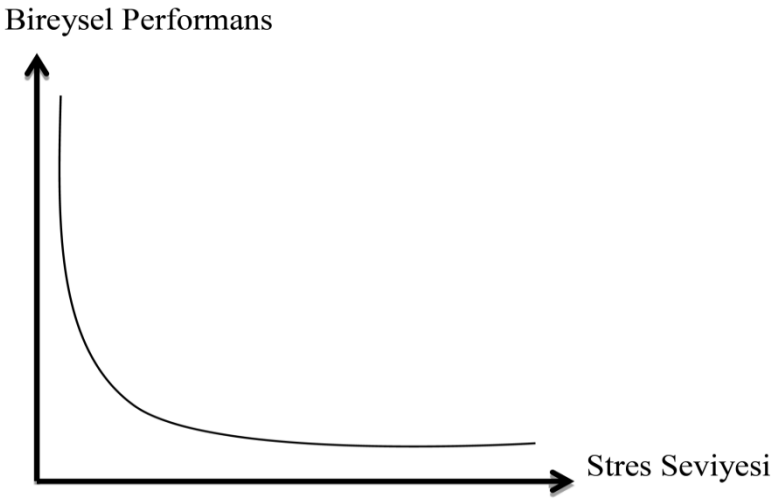
İş stresi ile iş performansı arasındaki ilişkiyi açıklayan modeller; negatif ilişki modeli, pozitif ilişki modeli, Ters U biçimi modeli ve İlişki bulunmaması modeli olmak üzere dört modelle ortaya konulmaktadır. Bu modeller aşağıda açıklanmıştır.

2.1. Negatif İlişki Modeli

Negatif İlişki Modeli (NİM) çerçevesinde, örgütsel stresin iş performansı üzerinde negatif bir etkiye sahip olduğu savunulmaktadır. Bu modele göre iş stresi, organizasyon ve çalışanları için işlevsel bir yarar sağlamaz; aksine, bireyin stresle başa çıkmak için harcadığı ekstra enerji zihinsel bir yük oluşturur ve olumsuz duygulara yol açarak performansı düşürür (Özbozkurt & Kırmızısaç, 2019: 290). NİM modelini destekleyen çalışmalar, stresin genel olarak çalışan verimliliği üzerinde olumsuz etkiler yarattığını göstermektedir. Artan stres seviyeleri, azalan üretkenlik, yüksek devamsızlık oranları ve düşük iş memnuniyeti ile doğrudan ilişkilidir (Oboreh, Echo, & Okeke, 2016; Iskamto, 2021; Karim, 2022; Daniel, 2019; Tamunomiebi & Mezeh, 2021; Muraale, Basit, & Hassan, 2017).

Stresin etkilerini ele alan araştırmalar, işyerinde yaşanan stresin fiziksel ve psikolojik sağlık sorunlarına neden olarak çalışanların verimli performans gösterme kapasitesini azalttığını öne sürmektedir (Oboreh, Echo, & Okeke, 2016; Tamunomiebi & Mezeh, 2021; Prasad & Vaidya, 2015). NİM modeline yöneltilen eleştirilerden biri ise, stresin muhtemel olumlu yan etkilerini göz ardı etmesidir. Bazı çalışanlar, stresle başa çıkma süreçlerinde temkinli davranarak işlerinde daha hazırlıklı hale gelmekte ve bu şekilde stresin etkilerinden en az zararla kurtulmayı hedeflemektedir (Gülina & Günay, 2020: 95). Negatif ilişki modeli Şekil 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Negatif İlişki Modeli

Kaynak: (Aldawoodi, 2019: 73).

Şekil 1'de görülen NİM modeline göre stres altında çalışanlar, stresle mücadelede performans için kullanılmak üzere enerjilerini harcadıkça performansları düşecektir. Buna ek olarak stresliyken performansları için harcayacakları enerjilerini, stresle başa çıkmak için harcadıklarından bu da performanslarını etkilemektedir (Canik, 2016: 46).

İş yükü baskısı ve zaman baskısı, çalışan performansını olumsuz etkileyen önemli stres faktörleridir. Bu stres faktörlerini etkili bir şekilde yönetmek, yüksek performans seviyelerini korumak için çok önemlidir (Oboreh, Echo, & Okeke, 2016; Muraale, Basit, & Hassan, 2017). Rol belirsizliği ve motivasyon eksikliği de çalışan performansını azaltabilecek stres faktörleri olarak tanımlanmıştır. Net iletişim ve tanımlanmış roller bu etkileri hafifletebilir (Muraale, Basit, & Hassan, 2017).

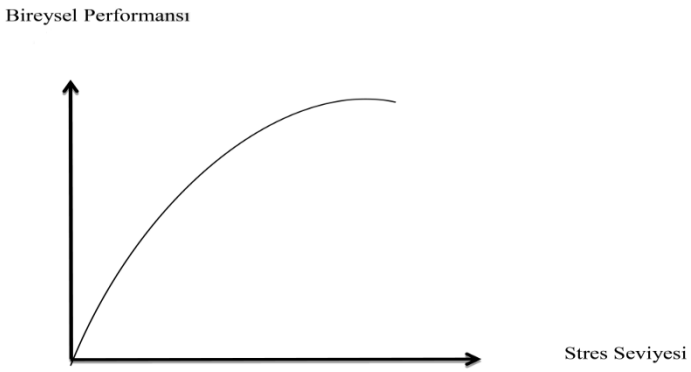
2.2. Pozitif İlişki Modeli

Pozitif İlişki Modeli (PİM), iş stresi ile performans arasındaki ilişkiyi olumlu yönde tanımlayarak Negatif İlişki Modeli'nin (NİM) tam tersini savunmaktadır. Bu modele göre, iş performansında artış stres düzeyinin de artmasıyla doğru orantılıdır. PİM, iş yerindeki zorlukların, endişelerin ve rekabetin bireyleri daha yapıcı eylemlere yönlendirdiğini, bu sayede çalışanların performansını artırdığını öne sürmektedir (Türkmen, 2016: 10). Özbozkurt ve Kırmızısaç'a (2019: 290) göre düşük stres seviyeleri bireylerin performansını artırmak için yeterli motivasyon sağlamaz; bu durumda, çalışan daha az hareket eder ve performansı düşer. PİM modelinde düşük stres seviyesinde rekabetin olmaması, performansın düşmesine yol

açarken, orta stres düzeyinde rekabetin varlığı ortalama performansı teşvik eder. Yüksek stres düzeyinde ise rekabetin artışıyla birlikte yüksek performans da gözlemlenebilir.

Bu model bazı kavramsal eksiklikler içermektedir; bireysel farklılıklar ve stresin olumsuz yönleri bu eksiklikler arasında yer alır. Örneğin, görevin ulaşılabilir olarak algılanması önemlidir; rekabetçi koşullarda başarılı olmak isteyen bireyler iyi performans gösterebilirken, yüksek stres ve rekabet koşullarında motive olmayan bireylerin başarılı olması beklenemez (Gümüştekin & Öztemiz, 2005: 283). Bazı çalışmalar ise fizyolojik ve psikolojik stres gibi belirli stres türlerinin iş performansı üzerinde olumlu etkileri olabileceğini ve çalışanların hedeflerine ulaşmalarına yardımcı olabilecek bir motivasyon kaynağı sağlayabileceğini öne sürmektedir (Ismail et al., 2015). Eustres veya pozitif stres, bireylerde zorlukları aşma ve başarma isteği yaratarak daha yüksek performansa yol açabilir (Muraale, Basit, & Hassan, 2017). Pozitif ilişki modeli Şekil 2'de verilmiştir.

Şekil 2. Pozitif İlişki Modeli

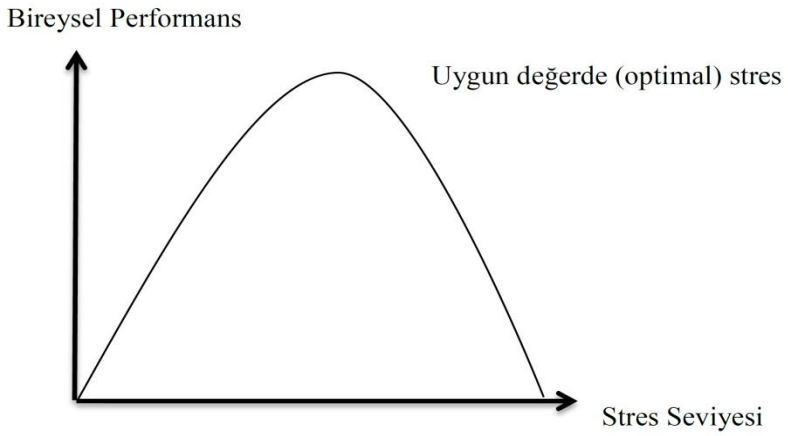

Kaynak: (Aldawoodi, 2019: 72).

2.3. Ters U Biçimi İlişki Modeli

Bu modelde, stres ve performans arasındaki ilişkinin grafiği ters U eğrisine benzer. Başlangıçta, belirli bir stres seviyesine kadar pozitif bir ilişki modeli olarak ortaya çıkar ve zirveye ulaştıktan sonra negatif ilişki modelinde olduğu gibi bir karaktere dönüşür (Gülina ve Günay, 2020: 95). Başka bir deyişle, belirli bir noktaya kadar stres artışı performansı artırır ve kritik seviye aşıldığında performans kademeli olarak azalır. Çalışan yaptığı işte tatmin olabilirse stres düşük olacaktır ama bunu başarabilmesi için belirli bir oranda heyecana ihtiyaç duymaktadır. Ancak bu heyecan azalırsa, çalışanın endişesinde, stresinde artışlar yaşanarak çalışanı hataya daha yatkın hale getirir ve bireyin başarısı azalır. Performansı artıran stres

seviyeleri üzerindeki sınırlar, pozitif veya negatif yönde aşılırsa performans ve başarıda sürekli düşüşler yaşanır (Ergül, 2012: 61). Ters U biçimi ilişki Şekil 3'te verilmiştir.

Şekil 3. .Ters U Biçimi İlişki Modeli

Kaynak: (Aldawoodi, 2019: 72).

Şekil 3'e göre stresin yüksek olduğu durumlarda bireyler enerjilerini; performanslarını sergilemekten öte, stresle başa çıkmak için harcarlar. Normal stres ortamında ise bireyler stresi yenmekten çok performanslarını artırma çabası içine girmektedir (Özbozkurt ve Kırmızısaç, 2019: 290).

2.4. İlişki Bulunmaması Modeli

Stres-performans ilişkisinde son varsayım ise örgütsel stres ve iş performansı arasında herhangi bir ilişki bulunmadığını iddia eden modeldir. Çeşitli kaynaklarda bu model şöyle açıklanmıştır: Çalışan ile çalışılan ortam arasında psikolojik bir sözleşme mevcuttur. Bu sebeple yönetimin çalışandan beklediği tek şey, iş performansını görebilmektir (Gülina ve Günay, 2020: 95). Fakat kurum yönetimi, varsayılan bu modelde bireyin performansını engelleyen zorlukları göz ardı etmekte ve stresin varlığının veya yokluğunun performansı etkilemeyeceğini düşünmektedir. Bireyler kazanımları (performans) karşılığında ücretlendirildiklerinden, kurum yönetimi bireyleri sadece performans ile ölçülen kişiler olarak değerlendirir. Çalışanlar, örgütsel stresi önemsemezler ve performanslarının önlenmesine izin vermezler. Bununla birlikte, stres ve performans arasındaki ilişkiye bakılmaksızın, bu ilişki alanyazında genel kabul gören ters U eğrisi ile açıklanmaktadır (Saltık ve Özkoç, 2016: 56- 57).

Ters U modelinin kabul görmesinin nedenine bakıldığında; bu modelde düşük düzeyde bir stresinin bireyleri çalışmaya motive etmeyeceğini ve yüksek düzeyde bir stresinin, bireylerin bununla mücadele etme çabasında yeteneklerinin emilmesine ve dolayısıyla işi

tamamlamak için bu yeteneklerin tükenmesine ve eksikliğine yol açacağını varsayılmaktadır. Bu nedenle, bu araştırmacılar, orta düzeyde bir iş stresinin varlığının, bireyin güçlerini, işini tamamlama ve bu stresle mücadele etme arasında dağıtmak için güçlerinde bir denge bulmasına yardımcı olduğunu varsaymaktadır (Saltık ve Özkoç, 2016: 56- 57).

SONUÇ

İşyeri stresi ile çalışan performansı arasındaki ilişki karmaşık ve çok yönlüdür. Genel olarak stres, performans üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir; ancak belirli stres türleri motivasyon kaynağı olarak işlev görebilir. İş yükü, rol belirsizliği ve zaman baskısı gibi stres faktörlerinin etkili bir şekilde yönetilmesi, yüksek performans seviyelerinin korunması için elzemdir. Kuruluşlar, özellikle büyük acil durumlarda çalışanların refahını ve üretkenliğini artırmak için stresi yönetme stratejileri uygulamalıdır.

İşgörenlerin fizyolojik, psikolojik, sosyal veya duygusal yapıları, üretilen mal veya sunulan hizmet ile doğrudan ilişkilidir. Bu nedenle, çalışanların stres yaşaması, işletmenin de örgütsel olarak stres yaşamasına neden olabilir. Stres kaynaklı her türlü hastalık ve psiko-ruhsal problem, çalışanın iş performansını ve kurum içindeki ilişkilerini etkileyerek genel performansa olumsuz yansımaktadır.

Örgütsel bağlamda iş stresi ile iş performansı arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu araştırmalar incelendiğinde, iş stresinin iş performansını olumlu, olumsuz ya da hiç etkilemediği ve belli oranlarda etkilediği yönünde farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. İş stresi ile iş performansı arasında her zaman bir ilişki olduğu genel olarak kabul edilse de, bu iki kavram arasındaki etkileşimin derecesi işin niteliği, stres seviyesi ve kişilik özellikleri gibi diğer değişkenlere bağlıdır.

"İş stresi ile iş performansı arasındaki ilişki nasıldır?" sorusunun yanıtı genel geçer bir biçimde verilemez; bu konuda özel bir alana odaklanarak nicel ve nitel analizler yapılması gerekmektedir. Çalışma sonucunda elde edilen bilgilere dayanarak şu ifadeler öne çıkmaktadır:

Stres ve iş stresi, kavramsal olarak benzer olmakla birlikte farklı anlamlar taşımaktadır. Stres, bireysel ve çevresel etkenlere bağlı olarak ortaya çıkabilirken, iş stresinin kaynağı örgüt ve çalışma yaşamıdır. Performans, belirli bir dönemde elde edilen çıktının niteliğini ifade eden çatı bir kavramdır ve işgörenin ortaya çıkardığı sonuçları nitelemek için kullanılmaktadır. İşgörenlerin performans düzeylerini etkileyen birçok neden arasında stres faktörü önemli bir yer tutmaktadır.

İş stresi ve performans arasındaki ilişkinin olumlu sonuçlar doğurabilmesi için çalışma koşulları, iş süreçleri, görev sorumlulukları ile işgörenin bilgi ve mesleki durumu arasında uyum sağlanması gerekmektedir. Zira, işgörenin kapasitesinin çok altında ya da çok üzerinde bir çalışma ortamında stres yaşaması, her iki durumda da kötü performansa yol açabilmektedir.

KAYNAKÇA

Aldawoodi, M. (2019). *İşyeri'nde stresin çalışanların performansı üzerindeki etkisi: Türkiye'deki kamu ve özel bankalar üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). Türkiye Cumhuriyeti Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Alp, A., Ban, Ü., & Tayfun, A. (2011). Konaklama işletmelerinde işgörenlerin stres düzeyleri ile performans düzeyleri arasındaki ilişki. *İktisat İşletme ve Finans*, 26(299), 67-89.

Alp, G. (2019). Otel çalışanlarının stres ve bireysel performans ilişkisinin incelenmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 475-496.

Alsaadi, S. (2022). *İş stresinin iş performansına etkisi: Suriyelilere yardım yapan STK'ları üzerine bir araştırma* (Yüksek lisans tezi). T.C. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.

Altan, S. (2018). Örgütsel yapıya bağlı stres kaynakları ve örgütsel stresin neden olduğu başlıca sorunlar. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(3), 137-158.

Bozöyük, Ö. (2019). Çalışanların motivasyon düzeylerinin iş performanslarına etkisinde örgütsel stresin rolü: Pursaklar ilçesi devlet okulları örneği. *Yüksek lisans tezi*. Türk Hava Kurumu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Canik, S. (2016). Otel işletmelerinde örgütsel stresin işgören performansına etkisi: İstanbul'da faaliyet gösteren 5 yıldızlı oteller üzerine bir araştırma. *Yüksek lisans tezi*. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Chen, B., Wang, L., Li, B., & Liu, W. (2022). Work stress, mental health, and employee performance. *Frontiers in Psychology*, 13. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.1006580

Chen, Y. H. (2021). Kişilik tipi, iş stresi düzeyi ve işgören performansı ilişkisi: Turizm işletmeleri çalışanları üzerinde bir inceleme. *Yüksek lisans tezi*. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Daniel, C. (2019). Effects of job stress on employee performance. *International Journal of Business Management and Social Research*. https://doi.org/10.18801/ijbmsr.060219.40

Erdal, G. G. (2021). *Stresin bireysel performans üzerindeki etkileri* (Yüksek lisans tezi). Ufuk Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Ergül, A. (2012). Çalışma yaşamında stresin bireysel performans üzerindeki etkileri: Eğitim ve sağlık çalışanlarına yönelik bir araştırma. *Yüksek lisans tezi*. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

Evrenkaya, İ. (2019). Sınıf öğretmenlerinin iş stresi ve mesleki performanslarının incelenmesi. *Yüksek lisans tezi*. Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.

Gülina, Y., & Günay, G. Y. (2020). Presenteeism ve iş stresinin çalışan performansına etkisi: Tekstil sektöründe bir uygulama. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(1), 91-106.

Gümüştekin, G., & Öztemiz, A. (2004). Örgütsel stres yönetimi ve uçucu personel üzerinde bir uygulama. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi*, (23), 61-85.

Güngör, G. (2018). Örgütsel stresin, çalışanların iş performansına etkisi ve İstanbul ilinde bir alan araştırması. *Yüksek lisans tezi*. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Iskamto, D. (2021). Stress and its impact on employee performance. *International Journal of Social Management and Administrative Sciences*, 2, 142-148. https://doi.org/10.5555/IJOSMAS.V2I3.42

Ismail, A., Saudin, N., Ismail, Y., Samah, A., Bakar, R., & Aminudin, N. (2015). Effect of workplace stress on job performance. *Econometric Reviews*, 13, 45-57.

Karim, K. (2022). The effect of work stress on employee performance. *Asean International Journal of Business*. https://doi.org/10.54099/aijb.v1i1.68

Kaur, N., Kumari, G., & Pandey, K. (2022). Accessing the effects of employee stress on job performance in manufacturing industry. In 2022 Interdisciplinary Research in Technology and Management (IRTM) (pp. 1-7). https://doi.org/10.1109/irtm54583.2022.9791792.

Muraale, S., Basit, A., & Hassan, Z. (2017). Impact of job stress on employee performance. *Chicago Booth MOB: Other (Topic)*.

Oboreh, J., Echo, O., & Okeke, M. (2016). Effects of stress on employee productivity. *International Journal of Approximate Reasoning*, 2, 38-49. https://doi.org/10.12816/0028138

Özbozkurt, O. B., & Kırmızısaç, E. (2019). Stres oluşturan etmenlerin iş performansı üzerindeki etkisi: Mersin ilinde kuyumculuk sektörü yöneticileri üzerine. *Journal of Yaşar University*, 14(55), 288-298.

Prasad, K., & Vaidya, R. (2015). A study on causes of stress among the employees and its effect on the employee performance at the workplace in an international agricultural research institute, Hyderabad, Telangana, India. *European Journal of Business and Management*, 7, 61-71.

Saltık, Z., & Özkoç, A. G. (2016). Stresin işgören performansına ve işten ayrılma niyetine etkisi: Konaklama işletmelerinde bir uygulama. *Yüksek lisans tezi*. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tamunomiebi, M., & Mezeh, A. (2021). Workplace stressors and employee performance: A conceptual review. *Asian Journal of Economics, Business and Accounting*, 21(4), 58-67. https://doi.org/10.9734/AJEBA/2021/V21I430371

Tekingündüz, S., Top, M., & Seçkin, M. (2015). İş tatmini, performans, iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Hastane örneği. *Verimlilik Dergisi*, (4), 39-64.

Tonbul, İ. (2017). Örgütsel stresin çalışan performansına etkisi: Yerel yönetimlerde bir uygulama. *Yüksek lisans tezi*. Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ardahan.

Tonbul, İ., & Aykanat, Z. (2019). Örgütsel stresin çalışan performansına etkisi: Yerel yönetimlerde bir uygulama. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 21(37), 1-20.

Tutar, H. (2010). İşgören yabancılaşması ve örgütsel sağlık ilişkisi: Bankacılık sektöründe bir uygulama. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 65(1), 175-204.

Türkmen, A. (2016). Örgütsel stresin iş gücü performansına etkileri. *Route Educational and Social Science Journal*, 3(4), 1-27.

İŞLETMELERDE YÖNETİCİLER AÇISINDAN AHLAKİ KARAR VERME

Recep YÜCEL[1], Erhan KILINÇ[2]

[1]Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, akademik71@gmail.com https://orcid.org/0000-0002-4755-417X

[2]Doç.Dr. Selçuk Üniversitesi, Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve İşletmecilik Bölümü, erhankilinc@selcuk.edu.tr https://orcid.org/0000-0002-2065-2407

Özet

Genel olarak karar verme, bir soruna ilişkin olarak seçim süreci sonucu kesin yargıya varma işlemi biçiminde ifade edilmektedir. Çağımızda işletme ve kurum yöneticilerinin yürüttükleri faaliyetlerde her gün onlarca kararı tasarlamakta ya da karar vermektedirler. Özellikle iş odaklı iç ve dış çevrelerinde kurdukları ilişkileri esas alarak, yöneticilerin verdikleri kararlar, her geçen gün oldukça önemli hale gelmekte ve değer kazanmaktadır. Ayrıca, yöneticilerin yönetim ve işletmeleri amaçlarına ulaştırması da verdikleri kararlara ve bunların sonuçlarına bağlıdır. Kuşkusuz her seviyedeki yönetici; kişilik ve karakter, bilgi ve eğitim düzeyi, yetenek, algı, tutum, birikim ve zeka, kapasite ve mantık gibi davranışları yoluyla gibi bir karara ulaşabilirler. Ancak, kararın cinsi ne olursa olsun özellikle de farklılıklara saygı, adalet, vicdan, erdem, hakkaniyet, eşitlik, doğruluk, dürüst olma, güven ve erdemlilik gibi ahlaki boyutlardan etkilenmektedir. Öte yandan yöneticilerin ahlaki veya ahlaki olmayan kararları; işletmelerin kısa vadede olmasa da, orta ve uzun vade de iç ve dış çevresinde ciddi sıkıntılara neden olacağı gibi, varlığını tehdit edebileceği kaçınılmazdır. Bu kapsamda, birçok faktörün etkisi altında olan karar verme üzerinde, en çok rolü, ahlaki değerlerin aldığı düşünülmektedir. Bu nedenle, çağımızda işletme ve kurum yöneticilerinin yürüttükleri faaliyetlerde, ahlaka dayanan karar verme en hassas ve kritik konulardan birisini teşkil etmektedir. Özellikle iş odaklı iç ve dış çevrelerinde kurdukları ilişkileri esas alarak yöneticilerin verdikleri kararlar, her geçen gün oldukça önemli hale gelmekte ve değer kazanmaktadır. Kuşkusuz bu konuda göze çarpan en temel husus, bahse konu yöneticilerin her türlü işi uygulama ve ilişkilerinin esaslarını kapsayıcı biçimde verdikleri kararların ahlaki yönüdür. Bu genel görüşlere dayanarak, çalışmanın amacı, ahlaki karar vermenin önemi ve özelliklerini ortaya koyarak, geliştirilmiş ahlaki karar vermeye ilişkin bir modelin değerlendirilmesine yöneliktir. Çalışmanın iş ve kurum yöneticileri ve girişimcilere katkı sağlayacağına inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karar, Karar verme, Ahlak, Ahlaki Karar Verme.

Moral Decision-Making from the Perspective of Managers

Abstract

Decision-making is generally defined as the process of reaching a definitive conclusion regarding an issue through a selection process. In today's world, business and organizational managers often design or make often dozens of decisions in their daily activities. Especially based on the relationships they establish in their business-oriented internal and external environments, the decisions made by managers are becoming increasingly important and valuable each day. Additionally, the ability of managers to lead their organizations and achieve their goals depends on the decisions they make and the outcomes of those decisions Of course,

managers at all levels can make decisions through their behaviors such as personality and character, level of knowledge and education, abilities, perception, attitude, experience, intelligence, capacity, judgment and logic. However, regardless of the type of decision, it is particularly affected by moral dimensions such as respect for differences, justice, conscience, virtue, fairness, truthfulness, equality, trust and honesty. On the other hand, the moral or immoral decisions made by managers are bound to cause serious problems in the internal and external environments of businesses in the medium and long term, even if not in the short term, and may inevitably threaten their existence. In this context, it is believed that moral values play the most significant role in decision-making, which is influenced by various factors. For this reason, in our age, ethical decision-making is one of the most sensitive and critical issues in the activities carried out by business and organizational leaders. Especially based on the relationships they establish in their business-oriented internal and external environments, the decisions made by managers are becoming increasingly important and valuable every day. Undoubtedly, the most significant aspect in this regard is the ethical dimension of the decisions made by these managers, which comprehensively cover the principles of implementing all kinds of work and their relationships. Based on these general views, the aim of the study is to highlight the importance and characteristics of ethical decision-making, focusing on the evaluation of a developed model for ethical decision-making. It is believed that the study will contribute to business and organizational managers and entrepreneurs.

Key Words: Decision, Decision Making, Morality, Moral Decision Making.

Giriş

Ünlü Yunanlı düşünür Aristoteles'in temel felsefesine göre, insan sosyal bir varlıktır; bu yaklaşım, insanın yalnız bir canlı olmadığını vurgular (https://limbuspsikiyatri.com/neden-sosyal-iliskilere-ihtiyac-duyuyoruz). Bu doğrultuda, insanlar genellikle iş veya sosyal ortamlarda bir arada bulunmayı ve grup halinde yaşamayı tercih ederler. Bu durum, bireylere etki, güç, moral ve motivasyon sağlayarak yaşam mücadelelerine destek olur. Aile, eğitim kurumları, iş yerleri ve sosyal örgütler gibi yapılar, bu bağlamda verilebilecek temel örnekler arasındadır.

Günümüzde internetin ve beraberinde sosyal medyanın sunduğu teknolojik ve bilişim olanakları, bireylerin sosyal ilişkilerini ve yaşamlarını şekillendiren önemli bir araç haline gelmiştir. Sosyal medya, insanların her gün paylaşımlar yaparak sanal yalnızlıklarını gidermelerine olanak sağlamakla kalmaz, aynı zamanda bireylerin alınan kararlar ve oluşan durumlar üzerinde etkilenmesine veya bu durumları etkilemesine olanak tanır.

Ahlaki karar verme, yalnızca bireylerin özel yaşamlarında değil, aynı zamanda iş yaşamında da sıklıkla karşılaşılan ve büyük önem taşıyan bir süreçtir. Yönetimde, karar verme, yöneticilerin üzerinde en çok durduğu, dikkat ve özen gerektiren, aynı zamanda sonuçlarının telafisi zor olan kritik bir konudur. Bu bağlamda, karar vericilerin işletme çevresine maksimum yarar sağlayacak kararlar alması beklenmektedir. Yönetim, ahlaki değerleri, ilkeleri ve standartları kapsayan sosyal ve teknik bir olgu olarak, işletmenin hem iç hem de dış çevresini doğrudan etkileyen bir yapı sergiler (Vavra vd., 2024; Kıral, 2015, s.73).

Karar verme süreci, genellikle risk ve belirsizlik içerdiği için karar vericiler açısından tedirginlik yaratabilir ve yüksek sorumluluk gerektirir. Günlük veya basit kararlar için bu durum önemli bir sorun teşkil etmese de, kapsamlı, kalıcı ve etkili kararlar alınırken bu faktörler

ciddi zorluklara yol açabilir. Özellikle geniş çaplı kararların sonuçları, sadece karar vericilerin değil, başkalarının yaşamlarını da derinden etkileyebilir (Woiceshyn, 2011, s.312).

İşletme yöneticilerinin verdikleri kararların ahlaki boyutlarını değerlendirmek karmaşıktır. Çünkü ahlaki kararlar, işletmelerin faaliyetlerinin birçok yönüyle doğrudan ilişkilidir. İşletmeler hem iç hem de dış çevreleriyle ahlaki kararların karmaşıklığıyla yüzleşmektedir. Bu noktada, kararların uygulanabilirliği ve hedeflere ulaşılması daha da önem kazanmaktadır. Ahlaki boyutları dikkate almak, karar vericilerin iç huzurunu sağlamaları ve ters algı oluşturulmamasını temin etmektedir (Kıral, 2015, s.74; Özgener, 2009, s.118).

Ahlaki ve ahlak dışı davranışların önlenmesi, yönetimde önemli bir yer tutmaktadır. Bazı bireyler kasıtlı olarak ahlak dışı davranışlara yönelirken, bazıları istemeden bu tür durumların içinde kendilerini bulabilir. Bu nedenle, gerekli önlemlerin alınması ve ahlaki farkındalık oluşturulması kritik bir öneme sahiptir (Aybas ve Meydan, 2018, s.1390). Sosyal hizmet uzmanları gibi tüm karar vericiler de bu süreçte zorluklarla karşılaşmakta ve hata yapma olasılıkları yüksek olmaktadır (Asl Hosseinzadeh, 2022, s.289).

Bir faaliyetin amacının iyi veya olumlu olması, mutlaka ahlaka uygun olduğu anlamına gelmez. İyi niyetli olsa bile, bireylerin doğru davranış sergileyecekleri garanti edilemez. Dolayısıyla, ahlaki karar verme sürecinde amaç ve niyet kadar yöntem de önem taşımaktadır (Türkeri, 2015).

Bu çalışma, ahlaki karar vermenin önemi, gerekliliği ve bileşenlerini ortaya koymayı; bu bağlamda geliştirilmiş modelleri incelemeyi ve önerilen bir model sunmayı amaçlamaktadır. Araştırma, ahlaki karar vermenin iş yaşamındaki rolünü ele alarak, bu sürecin daha iyi anlaşılmasını hedeflemektedir.

1. Ahlaki Karar Verme

Ahlaki sorunlar, yalnızca düşünürlerin değil, tüm insanlığın iş ve sosyal yaşamda sıkça karşılaştığı önemli konular arasında yer almaktadır. İnsanlar, iş ve sosyal yaşamda bir fiili gerçekleştirmek için karar vermek ve bu kararları sonuçlandırmak zorunda kalmaktadır (Şahin, 2011, s.140). Ahlaki sorunlar genellikle doğru ya da yanlış şeklinde kesin çözümleri olmayan karmaşık durumlar olarak tanımlanır ve bu nedenle kolayca çözümlenmeleri mümkün değildir. Bu tür durumlar, bireyleri çoğunlukla ikilemle karşı karşıya bırakmaktadır (Rizalar vd., 2020, s.130).

İşletmeler ve kurumlar, faaliyetleri sırasında ahlaki ikilemlerle karşılaştıklarında hangi tercihi yapacaklarına karar verme zorunluluğuyla yüzleşmektedirler (Aybas ve Meydan, 2018). Genel olarak, karar verme süreci, iki veya daha fazla seçenek arasından en uygun olanı tercih etmeyi ve ahlaki değerlerin dahil edilmesiyle ahlaki karar vermeyi içermektedir (Asl Hosseinzadeh, 2022, s.289). Bu süreç, birçok değişken ve bileşeni içeren karmaşık bir yapıya sahiptir (Garrigan vd., 2018, s.96).

Bireyin karakteri ve inançları, ahlaki karar alma tutumlarını etkileyen temel unsurlardır. İnançları güçlü ve gelişmiş bireyler, karakter açısından da olgunlaşmış olabilir ve bu durum, ahlaki yönelimli kararlar alma ihtimallerini artırabilir (Temel vd., 2021, s.767). Yöneticiler için ahlaki karar verme sürecinde profesyonel benliğin ve mesleki yeterliliğin önemi büyüktür. Mesleki özerklik ve yetkinlik, etik karar vermede profesyonelliğin vazgeçilmez unsurları arasında yer alır (Sabancıoğulları vd., 2018, s.106).

Ahlaki karar verme genel olarak üç temel faktörü kapsamaktadır: yöneticinin bağımsız karar verebilme düzeyi, çevresel faktörler ve ahlaki gelişim ile muhakeme yeteneği (Cerit, 2010, s.49). Çevresel faktörlerin analizi, karar vericinin akıl yürütme ve yargılama becerisinin güçlenmesine önemli katkılar sağlayabilir.

Palanca ve Burns (2024), ahlaki ikilemlerde bireylerin gördükleri ile gerçekleşen durum arasındaki farkı anlamalarının, ahlaki karar alma sürecindeki prensiplerin ne kadar karmaşık ve duyarlı olduğunu ortaya koyduğunu belirtmiştir. Bu durum, ahlaki muhakeme ve prensiplerin bireylerin karar alma eylemlerindeki rolünü vurgulamaktadır (Palanca ve Burns, 2024; Laing vd., 2022).

Ahlaki karar verme, bireyin ve kurumların bağımsız muhakeme becerileri, çevresel etkiler ve profesyonel yeterlilikleriyle şekillenen, karmaşık ve çok boyutlu bir süreçtir. Bu sürecin incelenmesi, iş ve sosyal yaşamda etik tutumların geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

2.Ahlaki Karar Vermenin Önemi

Karar vericiler için ahlaki karar verme, özellikle iş ve bilim dünyasında sıradan bir konu değildir. Bu süreç, derinlemesine düşünmeyi, zaman ve emek harcamayı ve etkili bir beyin fırtınasını gerektirir. İş yaşamında ahlaki düşüncenin önem kazanması ve bu konuda artan endişeler, işletmelerde ve kurumlarda karar verme süreçleri üzerinde giderek daha fazla etki yaratmaktadır (Zhan ve diğerleri, 2018; Seymen ve Bolat, 2007, s.25).

İş dünyasında alınan ahlaki kararlar, yalnızca karar vericileri değil, aynı zamanda işletme ve iş birliği yaptığı çevreyi de etkileyerek geniş bir kapsama sahiptir. Bu tür kararların sonuçları, yalnızca bireylerin yaşamında değil, aynı zamanda başkalarının hayatlarında da önemli bir yer tutmaktadır (Woiceshyn, 2011, s.312). Ahlaki açıdan sorumlu veya sorumsuz iş eylemlerinin, gurur ve utanç gibi duygulara nasıl neden olduğunu anlamak, ahlaki karar almayı motive eden unsurların daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayabilir (Bagozzi ve diğerleri, 2018, s.271).

Ahlak ve etik, günümüz dünyasında felsefenin temel ve genel konularından biri olarak öne çıkmaktadır. Aynı zamanda, karar verme süreçlerinde ahlak ve etik, iş ve sosyal yaşamın davranış temellerini belirleyen önemli unsurlar arasında yer almaktadır (Uzun, 2022, s.93). İnsan faaliyetlerinin yer aldığı her ortamda ahlaki unsurlar bulunur. Ahlaki boyutu içeren karar verme süreçleri, insanların uyumlu, barışçıl ve huzurlu bir yaşam sürdürebilmeleri için temel ilkelerden biri olarak kabul edilmektedir (Tao ve diğerleri, 2020; Duman ve diğerleri, 2020, s.282; Satman, 2018).

3. Ahlaki Karar Vermeye İlişkin Bir Model

Ahlaki karar verme modelleri, bireylerin ve organizasyonların etik davranışlarını desteklemek amacıyla geliştirilmiş sistematik yaklaşımlardır. Tarihsel olarak, Ahi Evran'ın doğruluk, cömertlik ve alçakgönüllülük gibi değerleri, iş dünyasında müşteri memnuniyeti, topluma adanma, yardımlaşma ve fırsat eşitliği sağlama gibi etik ilkelerle birleşerek ahlaki karar vermeye rehberlik etmiştir (Özgener, 2009, s.79). Bu değerler, bireylerin ve yöneticilerin karar verme süreçlerini tarihsel ve kültürel bir temel üzerinden şekillendirmiştir.

Modern dönemde geliştirilen etik karar verme modelleri, bireylerin ahlaki yargılarını sistematik olarak incelemeyi hedeflemiştir. Kohlberg'in Bilişsel Ahlaki Gelişim Modeli, bu alandaki çalışmaların temelini oluşturmuş ve Rest'in Etiksel Karar Verme Modeli, Treviño'nun Etiksel Karar Verme Modeli, Jones'un Sorun Bağımlı Etiksel Karar Verme Modeli, Geva'nın Faz

Modeli gibi farklı yaklaşımların gelişimine zemin hazırlamıştır (Seymen ve Bolat, 2007, s.26–48). Dedeke'nin Beş Aşamalı Karar Verme Modeli, Ferrell ve Gresham'ın Etiksel Karar Verme Modeli, Leonard ve diğerlerinin Bilgi Teknolojilerinde Etik Davranış Modeli gibi çeşitli modeller de bireysel ve örgütsel düzeylerde etik davranışların analizini kolaylaştırmıştır (Seymen ve Bolat, 2007, s.26–48).

Treviño'nun Etiksel Karar Verme Modeli, bireysel faktörleri (örneğin, ahlaki gelişim) ve durumsal değişkenleri birleştirerek örgütlerde etik karar almayı tahmin etmeyi amaçlar (Treviño, 1986). Geva'nın Faz Modeli, etik karar alma sürecini ilke temelli değerlendirme, erdem temelli yaklaşım ve deneysel olarak kabul görmüş normlara dayalı üç aşamada ele alır (Geva, 2000). Dedeke'nin modeli, konu çerçeveleme, ön işleme, ahlaki yargı, ahlaki düşünme ve ahlaki niyet aşamalarını içerir ve bu süreçte duygu düzenlemesi, algılanan ahlaki yoğunluk ve etik iklim gibi faktörlerin etkilerini vurgular (Dedeke, 2015). Ahlaki yoğunluk, bireylerin karar alma davranışlarını şekillendiren temel bir etkendir (Jones, 1991).

Bilişsel modeller, ahlaki karar alma süreçlerinde alışkanlıkların ve öğrenme mekanizmalarının önemini vurgulamaktadır. Christopoulos ve diğerleri (2017), modelsiz öğrenmenin alışkanlıkları sürdürdüğünü, model tabanlı öğrenmenin ise bilişsel haritaları güncellediğini belirtmiştir. CNI modeli, ahlaki ikilem yargılarının belirleyicilerini anlamada etkili bir yöntem olarak öne çıkmaktadır (Gawronski ve diğerleri, 2020). Chorus'un ayrık seçim modellemesi ise seçim modellerinin davranışsal gerçekçiliğini artırarak, ahlaki karar alma süreçlerine yeni bir boyut kazandırmıştır (Chorus, 2015).

Modern teknolojilerde gelişmeler yarattığı yeniliklerde bu süreçlerde etkili olmuştur. Derin öğrenme teknikleri, grupların ahlaki normlarını öğrenmede etkili bir araç olarak kullanılmaktadır (Wiedeman, Wang ve Kruger, 2020). Ayrıca Wallach ve diğerlerinin LIDA modeli, insan bilişini yansıtarak duygusal ve rasyonel bileşenleri birleştiren bir simülasyon sunmaktadır (Wallach, Franklin ve Allen, 2010).

Etik karar verme modelleri, meta-etik boyutların yeterince ele alınmaması ve tanımlayıcı ile öngörücü açıklamaların ayrışmaması nedeniyle eleştirilmiştir (Miner ve Petocz, 2003). SIP-MDM çerçevesi, durumsal faktörleri, bilişsel süreçleri ve duygusal mekanizmaları birleştirerek ahlaki karar alma süreçlerine gelişim psikolojisi ve sosyal sinirbilim perspektifinden yaklaşmaktadır (Garrigan, Adlam ve Langdon, 2018).

Görevsel eğilimler, empatik kaygı ve dindarlıkla; faydacı eğilimler ise bilişsel ihtiyaçlarla ilişkilidir (Conway ve Gawronski, 2013). Tefekkür ve ahlak odaklı konuşmalar etik kararları teşvik ederken, anlık seçim ve kişisel çıkar odaklı yaklaşımlar bu etkiyi zayıflatır (Gunia ve diğerleri, 2012). Ahlaki Fayda Teorisi, etik karar alma sürecini öznel beklenen faydanın maksimizasyonu üzerinden ele alır ve fayda ile maliyet arasındaki denge etik dışı davranışların belirleyicisi olabilir (Hirsh, Lu ve Galinsky, 2015).

Ahlaki karar verme süreçleri; bireysel, durumsal ve teknolojik faktörlerin etkileşimiyle şekillenmektedir. Teorik ve uygulamalı yaklaşımlar, bireylerin ve organizasyonların etik davranışlarını anlamaya ve geliştirmeye katkı sağlamaktadır. Bu süreçlerin daha kapsamlı anlaşılması, hem bireysel hem de örgütsel düzeyde ahlaki davranışların güçlendirilmesini desteklemektedir.

Etik karar verme süreçlerini bireysel, örgütsel ve teknolojik değişkenleri bir arada ele alan Bütünleşik Ahlaki Karar Verme Modeli, bireylerin etik davranışlarını ve organizasyonel

süreçlerdeki etik karar mekanizmalarını geliştirmek amacıyla tasarlanmıştır. Model, bireysel faktörler (ahlaki gelişim, empati, duygusal düzenleme), örgütsel faktörler (etik iklim, liderlik, organizasyonel normlar), ve teknolojik-bilişsel faktörler (teknoloji destekli etik araçlar, model tabanlı öğrenme) gibi temel unsurlar üzerine inşa edilmiştir. Etik karar verme süreci; sorun çerçeveleme, değerlendirme ve analiz, ahlaki yargı ve niyet, uygulama ve sonuçlar aşamalarını içerir. Bu yapı, ilke ve erdem temelli yaklaşımları harmanlayarak bireylerin ve örgütlerin etik kararlar almasına rehberlik eder.

Modelin güçlü yönleri, farklı değişkenleri bir arada değerlendirerek geniş bir kapsama sahip olması, pratik uygulamalar için uyarlanabilirliği ve yerel-kültürel etik değerleri sistematik bir şekilde süreçlere entegre etmesidir. Ahi Evran'ın tarihsel etik ilkeleri gibi kültürel referanslarla desteklenen model, etik davranışların teorik boyutlarını pratik uygulamalara dönüştürmeyi hedeflemektedir. Böylece bireysel ve kurumsal düzeyde etik standartların güçlendirilmesine katkı sağlanarak, ahlaki karar verme süreçlerinin daha iyi anlaşılması ve uygulanabilirliği artırılmaktadır.

Sonuç

Kamu yöneticilerinin ahlaki değerlerini geliştirmesi ve yönetsel standartları benimsemesi gerekliliği, hem toplumu hem de iş dünyasını doğrudan etkileyen kararlar almaları nedeniyle önem taşımaktadır (Öztürk, 1998, s.91). Bu durum, etik ilkeler doğrultusunda karar alma süreçlerinin kamu yönetiminde güçlü bir şekilde yer alması gerektiğini göstermektedir.

Ahlaki karar verme süreçleri üzerinde bireysel, örgütsel ve çevresel faktörlerin etkileri çeşitli çalışmalarda ele alınmıştır. Örneğin, yaşın getirdiği deneyimin karar verme süreçlerini olumlu yönde etkileyebileceği, güreş sporunun atletizme kıyasla bu gelişime daha fazla katkı sağladığı ifade edilmiştir (Altın ve Özsar, 2022). Benzer şekilde, yaş ve hafızadaki değişimlerin, bireylerin ahlaki karar alma performansını önemli ölçüde etkilediği belirtilmiştir (Singh vd., 2024). Sağlık sektöründe yapılan bir çalışmada, hemşirelerin sıklıkla etik sorunlarla karşılaştıkları ve kararlarında etik ilkeleri esas almalarına rağmen, çevresel faktörlerin bu süreçleri sınırladığı tespit edilmiştir (Cerit, 2010, s.49). Bu bulgular, farklı meslek gruplarında ve yaş gruplarında karar verme süreçlerinin karmaşıklığını ve çevresel faktörlerin etkisini vurgulamaktadır.

Sonuç olarak, Bütünleşik Ahlaki Karar Verme Modeli, bireysel, örgütsel ve teknolojik değişkenleri bir araya getirerek etik karar süreçlerini anlamak ve geliştirmek için kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Model, bireylerin ahlaki gelişim seviyeleri, duygusal düzenleme becerileri ve empati gibi bireysel faktörlerin yanı sıra, etik liderlik ve organizasyonel normlar gibi örgütsel unsurları da dikkate almaktadır. Ayrıca, modern teknolojilerin ve bilişsel modellerin sağladığı imkanlarla, etik karar süreçlerine yenilikçi bir boyut kazandırılmaktadır.

Bu model, teorik yaklaşımları pratik uygulamalara dönüştürme potansiyeliyle, bireylerin ve örgütlerin etik standartlarını güçlendirmeye yönelik önemli bir araçtır. Yerel ve kültürel etik değerlerin evrensel yaklaşımlarla harmanlanması, modelin dinamik ve uyarlanabilir yapısını desteklemektedir. Etik karar verme süreçlerinin daha kapsamlı bir anlayışla ele alınması, bireysel ve kurumsal düzeyde etik davranışların geliştirilmesine ve sürdürülebilir bir etik kültürün oluşturulmasına önemli katkılar sağlayacaktır.

Kaynakça

Altın, M., & Özsar, A. (2022). Sporcu eğitim merkezlerinde yatılı olarak eğitim gören sporcuların ahlaki karar alma tutumları. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (Uksad)*, *3*(1), 133-145.

Asl Hosseinzadeh, N. R. (2022). Etik karar verme modelleri: Evrensel değerler bağlamında etik. In Ş. Aslan & D. A. Ulutaş (Eds.), *Evrensel değerler bağlamında etik* (1. baskı). Eğitim Yayınevi.

Aybaş, M., & Meydan, C. (2018). Potansiyel karar vericilerin etik dışı karar verme eğiliminin hile üçgeni ve değerler açısından incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *23*(4), 1389-1408.

Bagozzi, R. P., Sekerka, L. E., & Sguera, F. (2018). Understanding the consequences of pride and shame: How self-evaluations guide moral decision making in business. *Journal of Business Research*, *84*, 271-284.

Cerit, B. (2020). Hemşirelik etik ikilem testi'nin geçerlik-güvenirlik çalışması ve hemşirelerin etik karar verebilme düzeyi. *Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Dergisi*, 47-67.

Chorus, C. (2015). Models of moral decision making: Literature review and research agenda for discrete choice analysis. *Journal of Choice Modelling, 16,* 69–85. https://doi.org/10.1016/j.jocm.2015.08.001

Christopoulos, G., Liu, X., & Hong, Y. (2017). Toward an understanding of dynamic moral decision making: Model-free and model-based learning. *Journal of Business Ethics, 144,* 699–715. https://doi.org/10.1007/s10551-016-3058-1

Conway, P., & Gawronski, B. (2013). Deontological and utilitarian inclinations in moral decision making: a process dissociation approach.. *Journal of personality and social psychology*, 104 2, 216-35 . https://doi.org/10.1037/a0031021.

Dedeke, A. (2015). A cognitive–intuitionist model of moral judgment. *Journal of Business Ethics, 126,* 437–457. https://doi.org/10.1007/s10551-013-1965-y

Duman, S., Demir, K., Duman, G., Cantez, D., & Turgutoğlu, Ö. D. (2020). Futbol hakemlerinin ahlaki karar alma ve tutumlarının incelenmesi. *Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi*, *3*(2).

Garrigan, B., Adlam, A. L. R., & Langdon, P. E. (2018). Moral decision-making and moral development: Toward an integrative framework. *Developmental Review*, *49*, 80-100.

Gawronski, B., Conway, P., Hütter, M., Luke, D., Armstrong, J., & Friesdorf, R. (2020). On the validity of the CNI model of moral decision-making: Reply to Baron and Goodwin (2020). *Judgment and Decision Making.* https://doi.org/10.1017/s1930297500008251

Geva, A. (2000). Moral decision making in business: A phase-model. *Business Ethics Quarterly, 10,* 773–803. https://doi.org/10.2307/3857833

Gizem, B. (tarih yok). Etik karar verme süreci, meslek etiği ve sosyal hizmet uygulamaları. *Limbus Psikiyatri*. Retrieved November 3, 2024, from https://limbuspsikiyatri.com/neden-sosyal-iliskilere-ihtiyac-duyuyoruz

Gunia, B., Wang, L., Huang, L., Wang, J., & Murnighan, J. (2012). Contemplation and Conversation: Subtle Influences on Moral Decision Making. *Academy of Management Journal*, 55, 13-33. https://doi.org/10.5465/AMJ.2009.0873.

Hirsh, J., Lu, J., & Galinsky, A. (2018). Moral Utility Theory: Understanding the motivation to behave (un)ethically. *Research in Organizational Behavior*, 38, 43-59. https://doi.org/10.1016/J.RIOB.2018.10.002.

Jones, T. (1991). Ethical decision making by individuals in organizations: An issue-contingent model. *Academy of Management Review, 16,* 366–395. https://doi.org/10.5465/amr.1991.4278958

Kıral, E. (2015). Yönetimde karar ve etik karar verme sorunsalı. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, *6*(2), 73-89. Retrieved March 11, 2024, from http://dergi.adu.edu.tr/egitimbilimleri/

Koop, G. (2013). An assessment of the temporal dynamics of moral decisions. *Judgment and Decision Making.* https://doi.org/10.1017/s1930297500003636

Lainga, P. A. F., Davey, C. G., & Harrison, B. J. (2022). Influence of negative mood states on moral decision-making. *Psychiatry Research Communications*, *2*(2), 100038.

Miner, M., & Petocz, A. (2003). Moral Theory in Ethical Decision Making: Problems, Clarifications and Recommendations from a Psychological Perspective. *Journal of Business Ethics*, 42, 11-25. https://doi.org/10.1023/A:1021654015232.

Özgener, Ş. (2009). *İş ahlakının temelleri: Yönetsel bir yaklaşım* (2. baskı). Nobel Yayın Dağıtım.

Öztürk, N. K. (1998). Kamu yöneticilerinin kararlarında etik değerler. *Amme İdaresi Dergisi*, *31*(2), 45-61.

Palanca, F. R., & Burns, D. (2024). Probability, measurement mismatches, and sacrificial moral decision-making. *Cognition*, *243*, 105692.

Rızalar, S., Baltacı, N., Yıldızeli Topçu, S., & Sanioğlu, G. (2020). Ameliyathane ve yoğun bakım hemşirelerinde etik karar verme düzeyi. *Health Science Research*, *7*(2), 129-136.

Sabancıoğulları, S., Uslu Kol, E., Arslantaş, A. T., Toğantemur, F., & Ülker, F. (2018). Hemşirelerin etik karar verme düzeyi ile profesyonel benlik kavramları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi (Deuhfed)*, *11*(2), 105-112.

Satman, M. C. (2018). Ortaokul öğrencilerinin duygusal zeka düzeyleri ile sporda ahlaki karar alma tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Human Sciences*, *15*(1), 635-645. https://doi.org/10.14687/jhs.v15i1.5095

Seymen, O. A., & Bolat, T. (2007). Kohlberg'in bilişsel ahlâkî gelişim modelinden yararlanan etiksel karar verme modellerinin karşılaştırmalı analizi. *Akdeniz İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *13*, 24-61.

Singh, A., Murzello, Y., Lee, H., Abdalla, S., & Samuel, S. (2024). Moral decision-making: Explainable insights into the role of working memory in autonomous driving. *Machine Learning with Applications*. https://doi.org/10.1016/j.mlwa.2024.100599

Soysal, A., & Tan, M. (2013). Ahilik ilkelerinin günümüz işletmelerine yansıması: Kilis küçük sanayi sitesi işletmeleri örneği. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 6*(1), 186-202.

Şahin, B. (2011). Seyahat acentalarının pazarlama faaliyetlerindeki etik karar verme süreci: İstanbul örneği. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.

Temel, A., Emre, R., & Emre, T. (2021). Futbol antrenörlerinin ahlaki karar alma tutumlarının incelenmesi. *Turkish Studies, 16*(2), 757-771. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.49990

Tobler, P., Kalis, A., & Kalenscher, T. (2008). The role of moral utility in decision making: An interdisciplinary framework. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience,* 8, 390-401. https://doi.org/10.3758/CABN.8.4.390.

Toker, B. (tarih yok). Etik karar verme süreci. Retrieved November 11, 2024, from https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/bilge.abukan/141015/etik%20karar%20verme%20s%C3%BCreci.pdf

Treviño, L. (1986). Ethical decision making in organizations: A person-situation interactionist model. *Academy of Management Review, 11,* 601–617. https://doi.org/10.5465/amr.1986.4306235

Türkeri, M. (2015). Etik değer açısından eğitim, kamu, çalışma hayatı ve bilim. Lotus Yayınevi.

Uzun, F. (2022). Eğitimde etik ve ahlaki değerlerin artan önemi. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, *11*(31), 91-105.

Vavra, P., Galvan, E. P., & Sanfey, A. G. (2024). Moral decision-making in context: Behavioral and neural processes underlying allocations based on need, merit, and equality. *Cortex, 177,* 53-67.

Wallach, W., Franklin, S., & Allen, C. (2010). A conceptual and computational model of moral decision making in human and artificial agents. *Topics in Cognitive Science, 2*(3), 454–485. https://doi.org/10.1111/j.1756-8765.2010.01095.x

Wiedeman, C., Wang, G., & Kruger, U. (2020). Modeling of moral decisions with deep learning. *Visual Computing for Industry, Biomedicine, and Art, 3.* https://doi.org/10.1186/s42492-020-00063-9

Woiceshyn, J. (2011). A model for ethical decision-making in business: Reasoning, intuition, and rational moral principles. *Journal of Business Ethics, 104,* 311-323.

Yanqiang, T., Ying, C., & Chandni, R. (2020). The impact of the extraversion-introversion personality traits and emotions in a moral decision-making task. *Personality and Individual Differences, 158,* 109840.

Zhan, Y., Xiao, X., Li, J., Liu, L., Chen, J., Fan, W., & Zhong, Y. (2018). Interpersonal relationship modulates the behavioral and neural responses during moral decision-making. *Neuroscience Letters, 672,* 15-21.

DEPREM SONRASI İŞVERENLERİN TRAVMA DÜZEYLERİ VE DUYGUSAL TÜKENMİŞLİK ÜZERİNE ETKİSİ: BİR ALAN ARAŞTIRMASI

THE EFFECT OF EMPLOYERS ON TRAUMA LEVELS AND EMOTIONAL EXHAUST AFTER THE EARTHQUAKE: A FIELD RESEARCH

Prof. Dr. Salih YEŞİL, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, syes66@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-3237-2258,

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kerem ÇINAR, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, kerem.cinar@outlook.com.tr, ORCID: 0009-0006-2310-3426,

Uzm. Ömer Faruk ERDOĞAN, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, erdogan8046@gmail.com, ORCID: 0000-0003-4133-1554,

Yüksek Lisans Öğrencisi, Nazlı Ceren KAZANCI, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşetme Bölümü, nazli46ceren@hotmail.com, ORCİD: 0000-0002-5349-0184

Uzm. Ayşegül ÖZBAĞIŞ, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ozbagisaysee@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7139-0734

ÖZET

6 Şubat 2023 yılında yaşanan Kahramanmaraş merkezli depremin birçok olumsuz durumu ortaya çıkardığı bilinmektedir. Bu yaşanan olumsuz durumlarından birisi de depremde iş yerleri ağır hasar alan ve yıkılan işletme sahiplerini psikolojik olarak etkilenmesi olmuştur. Bu çalışmada işyeri yıkılmış ve ağır hasar alan işletme sahiplerinin travma düzeylerini belirlemeye yönelik olup bu düzeylerin duygusal tükenmişlik üzerindeki etkisini tespit etmektir. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Yapılan anket çalışmasından elde edilen veriler için SPSS 23.0 istatistik programı kullanılarak güvenilirlik, korelasyon ve regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonuçlarına göre; deprem sonrası travma düzeyinin duygusal tükenmişliği üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu görülmüştür. Deprem sonrası travma düzeyi boyutlarının duygusal tükenmişlik üzerindeki etkisi incelendiğinde ise; heyecansal sınırlılık ve uyku problemlerinin duygusal tükenmişliği pozitif yönde etkilediği belirlenirken, davranışsal problemler, duyuşsal ve bilişsel yapının duygusal tükenmişliği etkilemediği görülmüştür. Elde edilen sonuçlar teorik ve uygulama bağlamında tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Travma, Travma Düzeyi, İşe Bağlı Duygusal Tükenmişlik.

ABSTRACT

It is known that the Kahramanmaraş-centered earthquake that occurred on February 6, 2023 revealed many negative situations. One of the negative situations experienced was the psychological impact on business owners whose workplaces were heavily damaged and destroyed in the earthquake. This study aims to determine the trauma levels of business owners whose workplaces were destroyed and severely damaged, and to determine the effect of these levels on emotional exhaustion. A survey was used as a data collection tool in the research. Reliability, correlation and regression analysis was performed for the data obtained from the survey study using the SPSS 23.0 statistical program. According to the regression analysis results; It was observed that the level of trauma after the earthquake had a positive effect on emotional exhaustion. When the effect of post-earthquake trauma level dimensions on emotional exhaustion is examined; While it was determined that emotional limitations and sleep problems positively affected emotional exhaustion, behavioral problems, affective and cognitive structure did not affect emotional exhaustion. The obtained results are discussed in theoretical and practical context.

Keywords: Trauma, Trauma Level, Work-Related Emotional Exhaustion.

GİRİŞ

Dünyanın var oluşundan bu yana doğal afetler ortaya çıkmaktadır. Doğal afetlerin yaşanması ani ölümlerin yaşanması, ekonomik anlamda yaşanan kayıplar, çevre sorunlarının artması, psikolojik ve sosyolojik sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Türkiye'nin yakın tarihindeki en yıkıcı depremlerden biri olan 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depremi, iş dünyasını ciddi şekilde etkilemiş ve birçok işletme sahibini ekonomik belirsizlikle birlikte duygusal travma ile karşı karşıya bırakmıştır. Bu işletme sahiplerinin geçici konteyner çarşılara taşınması, afet sonrası deneyimlerine yeni bir boyut katmıştır.

Doğal afetler içerisinde depremin ortaya çıkması krizlerin yaşanmasına neden olan afet türlerinden birisidir. Ortaya çıkan deprem büyük ekonomik sorunların yaşanmasına neden olmakla birlikte nüfusun azalması gibi birçok olumsuz durumların ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Öcal, 2005). Literatürde yapılan çalışmalarda deprem sonrası işyeri yıkılmış veya yıkılacağı için konteynır çarşılara taşınmış olan işverenlerin travma düzeylerinin belirlenmesine yönelik Kahramanmaraş'ta yapılan herhangi bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu bağlamda bu çalışmanın mevcut alan yazınına katkı sağlaması beklenmektedir.Bu çalışma, Kahramanmaraş'ta işyerleri yıkılan veya ağır hasar gören işverenlerin travma düzeylerini incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle, bu travma düzeylerinin duygusal tükenmişlik üzerindeki etkisi ele alınmaktadır. Deprem sonrası travma ölçeği ve işe bağlı duygusal tükenmişlik ölçeklerinin kullanıldığı bu araştırma, afetin iş dünyası üzerindeki psikolojik etkilerine dair önemli bulgular sunmayı hedeflemektedir.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bu başlık altında çalışmaya konu olan travma ve duygusal tükenmişlik ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

2.1. Travma

Travma, bireyin ruhsal, bedensel veya sosyal bütünlüğünü tehdit eden, yoğun stres ve korku yaratan olaylar olarak tanımlanır. Travmatik olaylar genellikle kişinin güvenlik duygusunu zedeler ve bu durum uzun vadede psikolojik ve fizyolojik etkiler yaratabilir (Yalçın, 2019). Öztürk (2018)'e göre ise; travma, bireyin mevcut başa çıkma mekanizmalarının yetersiz kaldığı, aşırı stres ve kaygı yaratan olaylar sonucunda ortaya çıkan bir psikolojik durumdur. Travmatik olaylar, bireyin yaşamında derin izler bırakabilir ve çeşitli psikopatolojik belirtilerle sonuçlanabilir.

Travma, genellikle fiziksel, duygusal veya psikolojik bir zarar ile karakterize edilen, bireyin genel yaşam kalitesini ve ruhsal dengesini bozan olaylardır. Travmatik deneyimler, kişinin gelecekteki yaşamında çeşitli psikolojik bozukluklara yol açabilir (Güler, 2020). Travmatik olaylar; deprem, sel, savaş, işkence gibi bireyleri ruhsal açıdan olumsuz etkileyen etmenlerdir. Travmatik süreç, bireylerin çaresizliğinin ortaya çıkması ve olaylar karşısında güçsüzlüğüdür (Öztürk, 2017).

1.2.Duygusal Tükenmişlik

Tükenmişlik işten kaynaklı yoğunluktan dolayı ortaya çıkmasıdır. İş görenin örgütün beklentilerine karşı cevap veremediği durumlarda kendisini başarısız hissetmesi streslenmesine yol açacaktır. Bu durumda ise birey duygusal açıdan tükenmeye başlayacaktır (Keser, 2012).

Tükenmişlik kavramı, İngilizce 'de "burnout" olarak ifade edilir. Tükenmişlik, bireysel ve örgütsel açıdan ortaya çıkan olumsuzluktur. İlk başlarda mesleki bunalımı ifade eden kavram 1970'lerde ortaya çıkmıştır (Sürgevil, 2006) Tükenmişlik, işten dolayı ortaya çıkan duygusal bitkinlik halidir (Aşan & Aydın, 2006). Freudenberger (1974) yılında tükenmişliği ilk inceleyen kişidir. Freudenberger 'a göre tükenmişlik "bireylerin gücüne yönelik taleplerin artması sonucunda bireylerin taleplere karşılık verememesinden dolayı yıpranma ve tükenme durumu" olarak açıklanmaktadır (Saltık, 2014).

Maslach, tükenmişliği üç boyutta açıklamaktadır. Bu boyutlar sırasıyla açıklanmıştır (Ertek, 2023).

- ***Duygusal Tükenme*:** Bireyin çalışma hayatında müşteri ve yöneticilerin sonsuz istekleri karşısında baş edemeyecek duruma gelmesi ve bunun sonucunda duygusal açıdan, yorgun ve mutsuz hissetmesidir.
- ***Duyarsızlaşma*:** Birey çalışırken hissettiği duygulardan yoksun olarak yani karşıdaki varlığı veya bireylere cansız varlık gibi davranarak onları yok saymasıdır.
- ***Kişisel Başarı*:** Bireyin kendi başarısın yok saydığı işi yapamadığı konusunda kendini yargılamasıdır.

Bu çalışmada sadece duygusal tükenmişlik üzerine odaklanılmıştır. Bu bağlamda duygusal tükenmişlik, kişinin yorgun olma halinin yanı sıra bıkkınlık, enerji kaybı yaşaması ve duygusal anlamda yıpranmış olma durumudur (Maslach v.d., 2001:402-403). DDuygusal tükenmişliği ortaya çıkaran unsurlar bireysel ve örgütsel unsurlar olmak üzere ikiye ayrılır.

1) **Bireysel Unsurlar:** Yaş, cinsiyet, etnik köken, medeni hâl, aile durumu, eğitim seviyesi gibi demografik etmenler ile karakter yapısı, bireyin beklenti düzeyi, iç veya dış kontrol odaklı olma durumu, kendine yetme, empati becerisi, işe karşı aşırı ilgidir (Şeker, 2019).

2) **Örgütsel Unsurlar:** Örgüte karşı bir bağ kuramayan bireyler, örgütün faaliyetleri doğrultusunda odaklanamamakta ve tükenmişliği yaşamaktadır. Tükenmişliği ortaya çıkaran örgütsel unsurlar arasında; örgütün yapısı, çalışma saatleri, ücret politikası vb. gibi sıralanabilir (Yıldız, 2022).

Duygusal tükenme sonucunda bireylerde; işten bıkkınlık, kötü alışkanlıklar edinme, aile içerisinde kavgaların başlaması ve uyku problemleri ortaya çıkar (Topal, 2023).

1.3.Travma Düzeyi ve Duygusal Tükenmişlik Arasındaki İlişki

Travma, kişinin yaşamını ciddi anlamda etkileyen stresli durum şeklinde tanımlanabilmektedir (DSM-V, 2013). Bu bağlamda, travmatik olayların yaşanması kişiyi sadece psikolojik olarak değil aynı zamanda sosyal, ekonomik ve fizyolojik olarak da olumsuz anlamda etkilemektedir (Aykut ve Soner-Aykut, 2020). Örneğin; kişinin travmatik durumunun ortaya çıkması kişide, öfke, suçluluk, çaresiz, sinirli, odaklanma güçlüğü, sosyal ortamdan uzaklaşma ((Bayraktar, 2012) gibi birçok olumsuz durumlar kendini gösterdiği belirtilmektedir. Literatür araştırmaları incelendiğinde birtakım çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Bu çalışmalardan bazıları; Sosyal Hizmetler ve Psikoloji alanında yapılan çalışmalar, travmatik olaylara maruz kalan profesyonellerin (örneğin, sağlık çalışanları, sosyal hizmet uzmanları) daha yüksek duygusal tükenmişlik yaşadığını ortaya koymuştur (Figley, 1995). Yine Kılıç (2003), yapmış olduğu çalışmada kişilerin yaşamış olduğu tarvmatik durumları kişiyi psikolojik olarak etkilemesinin yanı sıra travma sonrası kişide mücadeleci olarak olumlu anlamda psikolojik olarak etkilediği belirtilmiştir. Önder ve Tural (2004) insanın travma yaşaması durumunda çaresiz ve güçsüz kalma ve bununla karşı karşıya kalma durumunun ortaya çıkardığı vurgulanmıştır. Herman (1992) ise travma durumunun görülmesinden itibaren kişi de kontrol bozukluğu, bağ kurmada zorlama, anlam ve davranış bozukluğu gibi kontrol sisteminin değişmesine neden olmaktadır. Ayrıca psikolojik olarak travma görülmesi durumunda kişinin yaşamında değişiklik yapılması gerektiği belirtilmektedir.

2. METODOLOJİ

Metodoloji bölümünde araştırmanın amacı ve kapsamı, araştırmanın kısıtlılıkları, araştırmanın yöntemi ve örneklemi, araştırmanın modeli yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı depremden etkilenen işverenlerin travma düzeylerinin duygusal tükenmişlik üzerindeki etkisini belirlemektir. Araştırmanın evrenini Kahramanmaraş ilinde yer alan iş yerleri yıkılmış veya ağır hasar almış kişiler oluşturmaktadır.

2.2.Araştırmanın Yöntemi, Evreni ve Örneklemi

Kahramanmaraş depreminde ağır hasar almış veya yıkılmış işletmeler üzerinde gerçekleştirilen araştırmada anket tekniğinden yararlanılmıştır. Anket 3 bölümden

oluşmaktadır. İlk bölümde işletmeleri olan kişilere yönelik 8 tane demografik sorular yer almaktadır. İkinci bölümde ise işverenlerin travma düzeylerini ölçmek ve üçüncü bölümde duygusal tükenmişlik ile ilgili ifadeler için 5'li Likert ölçeği (1=kesinlikle katılmıyorum, 2=katılmıyorum, 3=kararsızım, 4=katılıyorum, 5=kesinlikle katılıyorum) kullanılmıştır. Çalışmanın evrenini 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş depreminden önce faaliyette bulunan işverenler oluşturmaktadır. Örneklemini ise; Kahramanmaraş'ta depremde ağır hasar almış veya yıkılmış 252 işveren meydana getirmiştir. Evren-örneklem hesaplama robotuna göre %95 güven aralığında hesaplanan örneklem sayısının 260 olduğu saptanmıştır. Bu kapsamda işletme sahiplerine 280 adet anket dağıtılmıştır. Anketlerden 259 tanesi geri dönüşü sağlanan anketlerde 7 âdeti eksik/hatalı olduğundan analiz dışında tutulmuştur. Toplamda 252 adet anket analize tabi tutulmuştur. Elde edilen anket sayısı Sekaran (1992)'e göre farklı evren büyüklükleri için kabul edilebilir en az örneklem sayısını tespit etmede 0,95 güvenirlik ve 0,05 örneklem hatası ile temsil edilebilecek örneklem büyüklüklerini hesaplamıştır. Nitekim sınırsız kabul edilen evren için 384 olması gerekmektedir. Ancak depremden sonra işverenlerin psikolojik olarak etkilendiği ve tekrar yaşanan olumsuz olayın hatırlanması nedeni ile doldurmak istememeleri gibi birtakım kısıtları nedeniyle bu sayıya ulaşılamamıştır. Bu durumun nedenleri çalışmanın kısıtlılıklarında belirtilmiştir. Araştırmada kullanılan ölçekler ise aşağıda yer almaktadır.

Deprem Sonrası Travma Düzeyini Belirleme Ölçeği: Fuat Tanhan ve Murat Kayri ( ) tarafından 22 ifade ve 5 boyuttan oluşan (davranışsal problemler, heyecansal sınırlılık, duyuşsal, bilişsel yapı ve uyku problemleri) gerçekleştirilen ölçek çalışmada kullanılmıştır.

İşe bağlı duygusal tükenmişlik ölçeği: Wharton (1993) tarafından geliştirilen ve Ahmet Günay (2021) tarafından Türkçe'ye uyarlanan ölçek çalışmada kullanılmıştır.

2.3.Araştırmanın Kısıtlılıkları

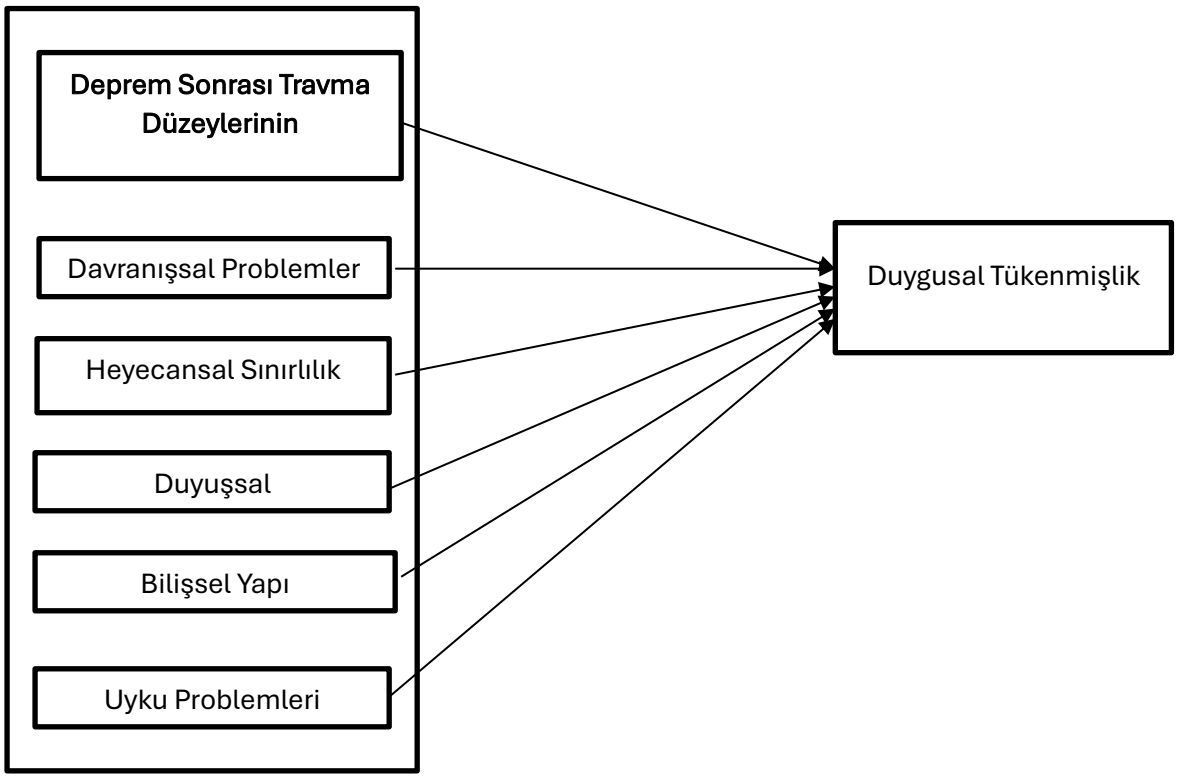
Araştırmanın depremi yaşayan şehirlerarasında Kahramanmaraş'ta yapılmış olması en büyük kısıtlılığını oluşturmaktadır. Soruların depreme yönelik sorular içermesinden dolayı katılımcıların anketi doldurmak istememesi, belirli zaman içerisinde yapılması ve yalnızca anket yöntemin kullanılması gibi kısıtlılıkları da içermektedir.

2.4.Araştırmanın Analizleri

Çalışmada elde edilen verilerin analizi için SPSS 23.0 istatistik programından yararlanılmıştır. Yapılan analizlerde önce güvenilirlik analizi yapılmış ve istenilen sonuç elde edildikten sonra frekans, korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır.

2.5.Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Çalışmada deprem sonrası travma düzeylerinin duygusal tükenmişlik üzerindeki etkisine yönelik model şekil 1.1. de gösterilmiştir. Ayrıca çalışmada belirlenen hipotezler aşağıda yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeli

H1: Deprem sonrası travma düzeyi duygusal tükenmişliği pozitif yönde etkiler.

H1a: Deprem sonrası travma düzeyi boyutlarından olan davranışsal problemler duygusal tükenmişliği pozitif yönde etkiler.

H1b: Deprem sonrası travma düzeyi boyutlarından olan heyecansal sınırlılık duygusal tükenmişliği pozitif yönde etkiler.

H1c: Deprem sonrası travma düzeyi boyutlarından olan duyuşsal duygusal tükenmişliği pozitif yönde etkiler.

H1d: Deprem sonrası travma düzeyi boyutlarından olan bilişsel yapı duygusal tükenmişliği pozitif yönde etkiler.

H1e: Deprem sonrası travma düzeyi boyutlarından olan uyku problemleri duygusal tükenmişliği pozitif yönde etkiler.

3. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Çalışmanın bu bölümünde, araştırmanın güvenilirlik analizi, faktör analizleri yapılıp daha sonra katılımcıların demografik bulgularına yer verilmiştir. Bu bağlamda alan araştırmasının verileri frekans analizi, korelasyon analizi ve regresyon analizliyle test edilmiş ve elde edilen bulgular aşağıda yer almaktadır.

4.1. Güvenilirlik Analizi

Çalışmada kullanılan ölçek ifadelerinin birbiriyle ilişkisini belirlemek ve ilgilenilen problemi ne derece belirten analizdir (Kalaycı, 2010: 403). Bu tanımlama ışığında literatürde yer alan güvenilirlik katsayısı ölçüt değerleriyle ilgili olarak Özdamar (1999);

- ✓ 0.00<…<0,40 ölçeğin güvenilir olmadığını,
- ✓ 0.41<…<0,60 ölçeğin düşük seviyede güvenilir olduğunu,
- ✓ 0.61<…<0,80 ölçeğin orta seviyede güvenilir olduğunu,
- ✓ 0.81<…<1,00 ise ölçeğin yüksek seviyede güvenilir olduğunu belirtmektedir.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçeklerin Güvenirlik Analizi

Ölçekler	İfade Sayısı	Cronbach's Alpha
Deprem Sonrası Travma Düzeyi	20	,907
Davranışsal Problemler	4	,790
Heyecansal Sınırlılık	5	,834
Duyuşsal	4	,510
Bilişsel Yapı	4	,763
Uyku Problemleri	3	,805
Duygusal Tükenmişlik	6	,892

Yukarıdaki Tablo 1'deki güvenilirlik analizi sonucuna göre; deprem sonrası sonuçlarına göre; Deprem sonrası travma düzeyi ölçeğinin Cronbach's Alpha değerleri (,907) olarak belirlenmiştir. Alt boyutları değerlendirildiğinde ise; davranışsal problemler Cronbach's Alpha değeri (,790), heyecansal sınırlılık Cronbach's Alpha değeri (,834), duyuşsal Cronbach's Alpha değeri (,510), bilişsel yapı Cronbach's Alpha değeri (,763) ve uyku problemleri Cronbach's Alpha değeri (,805) olarak belirlenmiştir. Duygusal Tükenmişlik ölçeğinin ise güvenirlik analizi sonucu Cronbach's Alpha değeri (,892) olarak tespit edilmiştir. Elde edilen bu değerlere göre sadece deprem sonrası travma düzeyinin alt boyutlarından duyuşsal düşük seviyede güvenilir olduğu belirlenirken davranışsal problemlerin orta seviyede güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Diğer kullanılan boyutlar ve ölçeklerin ise yüksek seviyede güvenilir olduğu tespit edilmiştir.

3.2.Demografik Analizi

Araştırmaya katılan kişilerin cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim durumu, işletme hasar durumu, deprem sonrası öz sermaye varlıklarınızı kurtarabildiniz mi?, evinizin hasar durumu ve yakınınızı kaybettiniz mi? türüne yönelik bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2. Katılımcıların Demografik Özelliklerine Göre Dağılımları

Demografik Özellikler	**Kategoriler**	**N**	**%**	**Demografik Özellikler**	**Kategoriler**	**N**	**%**
Cinsiyet	**Kadın**	61	24,2	**İşletme Hasar Durumu**	**Ağır Hasarlı**	103	40,9
	Erkek	191	75,8		**Yıkılmış**	149	59,1
Medeni Durum	**Evli**	183	72,6	**Deprem Sonrası Özsermaye Varlıklarınızı Kurtarabildiniz mi?**	**Evet**	83	32,9
	Bekar	69	27,4		**Hayır**	169	67,1
Yaş	**18-30**	57	22,6	**Eğitim Düzeyi**	**İlkokul**	41	16,3
	31-40	67	26,6		**Ortaokul**	37	14,7
	41-50	66	26,2		**Lise**	85	33,7
	51-60	41	16,3		**Ön lisans**	58	23,0
	61 ve üzeri	21	8,3		**Lisans**	24	9,5
					Lisansüstü	7	2,8
Evinizin Hasar Durumu	**Hasarsız**	43	17,1	**Yakınınızı Kaybettiniz mi?**	**1.Derece**	29	11,5
	Az Hasarlı	89	35,3		**2.Derece**	185	73,4
	Orta Hasarlı	40	15,9				
	Ağır Hasarlı	44	17,5		**Hayır**	38	15,1
	Yıkılmış	36	14,3				

Yukarıdaki Tablo 2'ye göre; katılımcıların 61 (%24,2) kadın ve 191 (%75,8) erkek katılımcıların oluşturduğu belirlenmiştir. Katılımcıların medeni durumları değerlendirildiğinde; 183 (%72,6) kişinin evli olduğu belirlenirken 69 (%27,4) kişinin bekar olduğu görülmüştür. Yaş durumlarına bakıldığında ise; 18-30 yaş 57 (%22,6) kişi, 31-40 yaş 67 (%26,6) kişi, 41-50 yaş 66 (%26,2) kişi, 51-60 yaş 41 (%16,3)kişi ve 61 ve üzeri yaş 21 (%8,3) kişi olduğu tespit edilmiştir. Katılımcıların işletme hasar durumlarına bakıldığında 103 (%40,9) kişinin işletmelerinin ağır hasarlı olduğu belirlenirken 149 (%59,1) kişinin işletmelerinin ise yıkıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Deprem sonrası öz sermayelerine bakıldığından ise 83 (%32,9) kişinin öz sermayelerini kurtardığı belirlenirken 169 (%67,1) kişinin öz sermayelerini kurtaramadığı tespit edilmiştir. Katılımcıların eğitim durumları incelendiğinde ise; 41 (%16,3) kişinin ilkokul, 37 (%14,7) kişinin ortaokul, 85 (%33,7) kişinin lise, 58 (%23,0) kişinin önlisans, 24 (%9,5) kişinin lisans ve 7 (%2,8) kişinin ise lisansüstü mezunu olduğu görülmüştür. Son olarak ise yakınınızı kaybettiniz mi sorusuna verilen cevaplar değerlendirildiğinde ise 29 (%11,5) kişinin 1.derece yakınlarını kaybettiği belirlenirken, 185 (%73,4) kişinin 2.derece yakınlarını kaybettikleri ve 38 (%15,1) kişinin ise herhangi bir kayıp yaşamadığı sonucuna ulaşılmıştır.

3.3.Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi "İki değişken arasındaki doğrusal ilişkiyi veya bir değişkenin iki veya daha çok değişken ile olan ilişkisini test etmek varsa bu ilişkinin derecesini ölçmek için kullanılan istatistiksel bir yöntemdir" (Sungur, 2010: 115). Yapılan çalışmada ise deprem sonrası travma düzeyi ve boyutları ile duygusal tükenmişlik arasındaki ilişki incelenmektedir. Elde edilen sonuçlar tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Korelasyon Analizi

Değişkenler	Ort.	S.S.	(1)	(1.1)	(1.2)	(1.3)	(1.4)	(1.5)	(2)
Deprem Sonrası Travma Düzeyi (1)	62,4683	17,9828	1						
			252						
Davranışsal Problemler (1.1)	11,2659	4,5486	812**	1					
			,000	252					
Heyecansal Sınırlılık (1.2)	14,7698	5,9307	,819**	,602**	1				
			,000	,000	252				
Duyuşsal (1.3)	13,2381	3,7743	,711**	,510**	,421**	1			
			,000	,000	,000	252			
Bilişsel Yapı (1.4)	13,9563	4,5096	,840**	,548**	,591**	,558**	1		
			,000	,000	,000	,000	252		
Uyku Problemleri (1.5.)	9,2381	3,9487	,750**	,526**	,456**	,426**	,630**	1	
			,000	,000	,000	,000	,000	252	
Duygusal Tükenmişlik (2)	19,5516	7,1646	,526**	,385**	,491**	,330**	,422**	,415**	1
			,000	,000	,000	,000	,000	,000	252

Yukarıdaki tablo 3'te gösterilen korelasyon analizi sonucuna göre; deprem sonrası travma düzeyi ile duygusal tükenmişlik arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir ($r=,526;p<0,01$). Deprem sonrası travma düzeyi boyutları ile duygusal tükenmişlik arasındaki ilişki incelendiğinde ise; davranışsal problemler ($r=,385;p<0,01$), heyecansal sınırlılık ($r=,491;p<0,01$), duyuşsal ($r=,330;p<0,01$), bilişsel yapı ($r=,422;p<0,01$) ve uyku problemleri ($r=,415;p<0,01$) arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

3.4.Regresyon Analizi

Regresyon bir bağımlı değişken ile bir bağımsız değişken ya da birden fazla bağımsız değişken arasındaki ilişkilerin bir matematiksel eşitlikle açıklama sürecidir (Kalaycı, 2010: 199). Bu çalışmada ise belirlenen hipotezlerin sonuçlarına ulaşmak için regresyon analizi yapılmış ilgili sonuçlar aşağıdaki tablolarda yer almaktadır.

Tablo 4. Deprem Sonrası Travma Düzeyinin Duygusal Tükenmişliği Etkilemesine İlişkin Regresyon Analizi ve Sonuçları

Bağımlı Değişken: Duygusal Tükenmişlik

	Standartlaşmamış Katsayılar		**Standartlaşmış Katsayılar**					
Model	**B**	**St. Hata**	**Beta**	**T**	**P**	**F**	**R2**	**ΔR2**
Sabit	6,471	1,393		4,645	,000	95,404	,276	,273
Deprem Sonrası TravmaDüzeyi			,526	9,767	,000			

Tablo 4'te yer alan regresyon analizi sonucuna göre; deprem sonrası travma düzeyenin (β=,054;p>0,05) duygusal tükenmişliği üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuca göre H1 kabul edilmiştir.

Tablo 5. Deprem Sonrası Travma Düzeyi Boyutlarının Duygusal Tükenmişliği Etkilemesine İlişkin Regresyon Analizi ve Sonuçları

Bağımlı Değişken: Duygusal Tükenmişlik

	Standartlaşmamış Katsayılar		**Standartlaşmış Katsayılar**					
Model	**B**	**St. Hata**	**Beta**	**T**	**P**	**F**	**R2**	**ΔR2**
Sabit	7,139	1,510		4,728	,000	20,602	,295	,281
Davranış	,032	,118	,020	,271	,786			
Problemleri	,398	,088	,330	4,521	,000			
Heyecansal	,127	,128	,067	,991	,323			
Sınırlılık	,097	,130	,061	,750	,454			
Duyuşsal	,339	,130	,187	2,602	,010			
Bilişsel Yapı								
Uyku Problemleri								

Tablo 5'te yer alan regresyon analizi sonucuna göre; deprem sonrası travma düzeyi boyutlarından olan heyecansal sırnırlılık (β=,330;p<0,05) ve uyku problemlerinin (β=,187;p<0,05) duygusal tükenmişliği pozitif yönde etkilediği belirlenirken davranışsal problemler (β=,020;p>0,05), duyuşsal (β=,067;p>0,05) ve bilişsel yapının (β=,061;p>0,05) duygusal tükenmişliği herhangi bir şekilde etkilemediği tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre "H1a", "H1c" ve "H1d" hipotezleri reddedilirken "H1b" ve "H1e" hipotezleri kabul edilmiştir.

SONUÇ

Depremler, insanların ve diğer canlıların yaşantılarını maddi ve manevi açıdan olumsuz etkileyen en büyük doğal afetlerden biridir. Depremler hayatın her açısında (ekonomik, siyasi, sosyal, eğitim, sağlık) gibi tüm hizmetleri sekteye uğratmakta hatta çökmesine neden olmaktadır. Bunun sonucunda insanların duygusal olarak çökmeleri ve travma düzeylerinde değişimler meydana gelmektedir.

Araştırmanın amacı depremden önce işyeri olup kazanç sağlayan bireylerin depremin olması ile birlikte işini, kazancını ve işyerini kaybetmiş olmalarının işverenler üzerinde nasıl bir etki bıraktığı, travmaların duygusal tükenmişliği nasıl etkilediğini ortaya koymaktır. Bu kapsamda 6 Şubat tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli depremden 11 il etkilenmiştir. Bu iller arasından depremin merkez üssü Kahramanmaraş'ta faaliyet gösteren işletmelere anket uygulaması yapılarak travma düzeyleri ve bunun tükenmişlik üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yapılan istatistiksel analizler sonucunda çeşitli bulgulara ulaşılmıştır. Korelasyon analizi sonucuna göre; deprem sonrası travma düzeyi ile duygusal tükenmişlik arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu belirlenmiştir. Deprem sonrası travma düzeyi boyutları ile duygusal tükenmişlik arasındaki ilişki incelendiğinde ise; davranışsal problemler heyecansal sınırlılık, duyuşsal, bilişsel yapı ve uyku problemleri arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Yapılan regresyon analizi sonuçları değerlendirildiğinde; deprem sonrası travma düzeyinin duygusal tükenmişlik üzerinde pozitif yönde bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuca göre H1 kabul edilmiştir. Yine deprem sonrası travma düzeyi boyutlarından olan heyecansal sınırlılık ve uyku problemlerinin duygusal tükenmişliği pozitif yönde etkilediği belirlenirken davranışsal problemler, duyuşsal ve bilişsel yapının duygusal tükenmişliği herhangi bir şekilde etkilemediği tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre "H1a", "H1c" ve "H1d" hipotezleri reddedilirken "H1b" ve "H1e" hipotezleri kabul edilmiştir.

Her araştırmada olduğu gibi yapılan bu çalışmanın da bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Çalışmanın sadece Kahramanmaraş ilini odaklanılmıştır. Bu bağlamda yapılacak olan diğer araştırmaların depremden etkilenen diğer 11 il kapsamında yapılabilir. Diğer taraftan anket tekniği kullanılarak yapılan çalışmada farklı yöntem ve teknikler (örneğin; mülakat veya gözlem) kullanılabilir ve elde edilen sonuçlar farklılık göstererek literatüre katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Aşan, Ö, Aydın, E. M. "Örgütsel Davranış", Birinci Baskı, İstanbul: Arıkan Yayım, 2006.

Aykut, S., Soner-Aykut, S. (2020). Kovid-19 pandemisi ve travma sonrası stres bozukluğu temelinde sosyal hizmetin önemi. Toplumsal Politika Dergisi, 1, 56-66.

Biricik, A.S., ve Korkamaz, H., (2001). Kahramanmaraş Depremselliği, Marmara Coğrafya Dergisi, 3(53-82).

Ertek, E. (2023). *İnsan Kaynakları Yönetimi Bilim Dalı Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Hastane Çalışanlarında Örgütsel Adalet Algısı ve İkincil Travmatik Stresin Tükenmişlik ile İlişkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi]

Field, A. (2000). Discovering Statistics using SPSS for Windows. London, Thousand Oaks, Sage Publications, New Delhi.

Figley, C.R. (1995). Compassion Fatigue: Coping with Secondary Traumatic Stress Disorder in Those Who Treat the Traumatized. Brunner-Routledge.

Gözükızıl, C., A., Tezcan, S., (2023), Cumhuriyet'in Yüzüncü Yılında Türkiye'de Afetler: 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri, Kent Akademisi Dergisi 16(Special Issue for the 100th Anniversary of the Republic of Turkey):97-114. https://doi.org/10.35674/kent.1353445

Gören, A.B. (2023). Afet Sonrası İkincil Travmatik Stres ve Dini Başa Çıkma: Kahramanmaraş Depremi Örneği, Marife Dini araştrmalar dergisi, 23 (1), 80-100.

Güler, S. (2020). Travma ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu. İstanbul Üniversitesi Yayınları.

Kalkızoğlu, S. (2018). *Tükenmişlik Sendromunun İş Tatminine Etkisi: Perakende Sektörü ve Sanal Örgüt Çalışanlarına Yönelik Bir Uygulama.* [Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi]

Karagöz, Y., Bircan, H., & Beğen, A. (2016). Yapısal Eşitlik Modellemesi İle Öğretim Elemanlarının Öğrenci Başarısına Etkisi Ölçeğinin Geliştirilmesi.Giresun Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 2(4), 27- 44.

Keser, A. (2012) Örgütsel Vatandaşlık Davranışı; Çalışma Yaşamında Davranış, Güncel Yaklaşımlar, Umuttepe Yayınları, s 455 – 471.

Kılıç, C. (2003). Ruhsal travma sonrası stres bozukluğu gelişiminin belirleyicileri: Bir gözden geçirme. Aker ve ME Önder. Psikolojik travma ve sonuçları, 51-77.

Maslach, C.,Schaufeli, W., Leiter, M., (2001), "Job Burnout", Annu. Rev. Psychol., 52: 397-422.

Öcal, A. (2005). İlköğretim sosyal bilgiler dersinde deprem eğitiminin değerlendirilmesi. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25(1), 169-184.

Özdamar, Kazım. (2010), Spss ile Biyoistatistik, Eskişehir: Kaan Kitabevi

Öztürk, E. (2017). Travma ve Dissosiyasyon, İstanbul: Nobel Tıp Kitapevleri

Öztürk, A. (2018). Travma ve Psikolojik Etkileri. Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.

Saltık, I., A. 2014. "Duygusal Emeğin Duygusal Tükenmişlik ve İş Tatmini Üzerine Etkileri: Konaklama İşletmelerine Yönelik Görgül Bir Araştırma" Doktora Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi

Seçer, İ., (2015). SPSS ve LİREL ile Pratik Veri Analizi & Analiz Raporlaştırma. Anı yayıncılık.

Sekaran, U. (1992). Research methods for business, John Wiley And Sons, Canada.

Sürgevil O. Çalışma hayatında tükenmişlik sendromu: Tükenmişlikle mücadele teknikleri: Nobel Yayın; 2006.

Şeker, M. (2019). Avukatlarda tükenmişlik (burnout) sendromu: Sivas ili merkez ilçe örneği.

Topal, E. (2023). *Uzaktan veya Hibrit Çalışanlarda İş Yaşam Dengesinin Duygusal Tükenmişlik Üzerindeki Etkisinde Erteleme Davranışının Rolü* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Aydın Üniversitesi]

Yalçın, İ. (2019). Travma ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu. Nobel Tıp Kitabevi.

Yıldız, A. (2022). *Duygusal Zekânın Duygusal Emek ve Duygusal Tükenmişlik ile İlişkisi*

[Yüksek Lisans Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi], Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sivas.

ÇALIŞANLARIN İŞ DEĞERİ ALGISINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERE YÖNELİK NİCEL BİR ARAŞTIRMA

Doç. Dr. Halime GÖKTAŞ KULUALP
Karabük Üniversitesi
halimegoktas@karabuk.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-1485-3026.

ÖZET

Günümüz işletmeleri için birey çalışandan daha öte bir anlam taşımaktadır. İşletmeler çalışanları sayesinde amaçlarına ulaşabilmekte ve rakiplerine karşı rekabet üstünlüğü sağlayabilmektedir. Başka bir ifadeyle, rekabet üstünlüğü sağlamanın anahtarı işletmenin çalışanını önemsemesinde gizlidir. Çalışan işini değerli gördüğü sürece daha istekli ve motive olmuş çalışarak işletmenin karlılığı, verimliliği ve tanınırlığı için katkıda bulunacaktır. Bu nedenle, çalışmada iş değeri konusu ele alınmıştır. Araştırmanın amacı, iş değerinin demografik değişkenlere göre istatistiki olarak farklılık gösterme ya da göstermeme durumunu araştırmaktır. Anket yönetimiyle 390 çalışandan edinilen verilere frekans ve yüzde istatistikleri, ortalama ve standart sapma istatistikleri, t-testi, Anova analizi uygulanmıştır. Araştırma bulgularına göre, çalışanların yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim düzeyi, aylık ortalama gelir demografik değişkenlerine göre farklılık arz etmektedir. İş değeri ve alt boyutlarına göre farklılaşma durumu analiz sonuçları kısmında detaylandırılmıştır.

Anahtar Kelimeler : İş Değeri, Çalışan, Farklılaşma Analizleri.

1. GİRİŞ

Bireylerin bilişsel, duygusal ve davranışsal tepkilerinin kararları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduklarına inanılır (Priyadarshi & Kumar, 2009). Çalışma hayatında da bireylerin işine ilişkin kararları bilişsel süreçleriyle ilgilidir. Birey işine ilişkin olumlu tutumlara sahipse işini daha çok benimseyerek başarılı olmak için daha çok çalışacaktır. Bireyin işini sevmesi, benimsemesi ise işine verdiği değerle ölçülebilir. Bu nedenle, bu araştırmada bireyin işine verdiği değer diğer bir ifadeyle iş değeri ölçülmüştür. Günün koşullarına göre iş değeri kavramı farklı değişkenlerden etkilenebilir. İşte başarıyı getirecek olan iş değerini etkileyen faktörlerin araştırılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Bu kapsamda, bu araştırmada iş değerinin

demografik değişkenlerle farklılaşma durumu incelenmiş ve sonuçta yöneticilere ve çalışanlara iş değerini artıracak önerilerde bulunulmuştur.

Bireylerin çalışma hayatındaki tutumları, davranışları ve kariyer tercihleri, bireylerin iş değerlerine göre şekillenmektedir. İnsanların bazıları işi sadece para kazanma aracı olarak görebilir, ancak diğerleri işi bir statü veya sosyalleşme aracı olarak görebilir. Bu farklılıklar, bireylerin kariyerlerini nasıl planladıklarını da etkileyecektir (Bükey, 2019: 76). Demografik farklılıklar bireylerin sahip oldukları işe ya da gelecekte yapmak istedikleri işe ilişkin algılarını etkileyen bir durumdur. Sullivan ve diğerleri (2002)'e göre, çalışanların iş değerlerine ilişkin demografik farklılıkların anlaşılması, ilgili tüm çalışanlar için kazan-kazan sonuçları üretme potansiyeline sahip olmasıyla yorumlanabilir. Bu durum, bireyin yaşı, cinsiyeti, medeni durumu, eğitim düzeyi, gelir seviyesi gibi farklılıklara göre işi maliyet fayda analizine tabi tutarak, işe ilişkin kararlarını bu doğrultuda vermesine neden olur. Örneğin, kadınların rol tercihlerine ilişkin araştırmalar, ister çalışan ister ev hanımı olsun, daha fazla değer verdikleri bir rolde olanların daha refahlı olduğunu göstermiştir (Klumb ve Lambert, 2004). Johnson ve diğerleri (2012), iş değerlerinin, kişinin eğitimiyle ilgili bir işe sahip olmasıyla pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. İşsiz kişiler arasında, bir işe daha fazla bağlı olanların daha da düşük refaha sahip olma eğilimi vardır (Paul ve Moser, 2006).

İş değerleri, bireylerin meslek seçimlerini şekillendirir. Örneğin, başkalarına yardım etmeyi önemseyenler sağlık veya insan hizmetleri mesleklerini tercih ederken, prestije önem verenler bu alanlara daha az yönelir. Genç yaşta sahip olunan çalışma değerleri, ilerideki iş statüsü ve kazançlarla ilişkilidir ve bireyleri kariyerlerinde bu değerlerle uyumlu işlere yönlendirme potansiyeline sahiptir (Sortheix, 2015). Dolayısıyla, bireylerin meslek seçimleri ve kariyer tercihleri iş değeri kavramıyla doğrudan ilişkilidir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Değer kişi tarafından önem atfedilen şeylerdir (Falling, 1965). Bireyin inançlarını, algılarını ve davranışlarını bu değerler etkilemektedir (Fischer, 2017). Bireyin çalışma hayatındaki tüm davranışları da değerler üzerinden gelişmektedir. Öyle ki, bireyin işinden ve çalıştığı kurumdan duyduğu memnuniyet, iyi olma hali de bu şekildedir. İş değeri, çalışanların işlerine verdiği önemin karşılığını ifade eder. İş değerleri, genel değerlerden elde edilen ve bireylerin işlerinde uygun davranış ve hedefler seçmek için kullandıkları standartlardır (Lyons, vd. 2006: 607). İş değerleri, insanların işlerinden beklentileri, çıkarlardan daha temel nitelikler, ihtiyaçlar ve tatmin arasındaki uyumu yansıtan unsurlar, tercihleri ifade eden ve ahlaki zorunlulukları

içermeyen özellikler ve belirli durumları diğerlerine tercih etme eğilimleri olarak tanımlanabilir (Dawis and Lofquist, 1984; Hofstede, 1999; Li, Liu ve Wan, 2008: 875-876).

Tarım toplumları maddi memnuniyete önem vermekteydi. Refah toplumunda kişiler kendini gerçekleştirme değerlerini aramakta ve sanayi toplumunda ise maddi başarı değerlerini gözetmekteydiler. Yeni teknolojinin sürekli gelişmesiyle, daha önce farklı deneyim seviyeleri ve beklentileri olan çalışanlar, bu dönemde iş yerlerini ve işverenlerini zorlamamıştır (Li, Liu & Wan, 2008: 875). Bilgi toplumuna gelindiğinde ise çalışana daha çok değer verilen ve entellektüel sermayenin önemli olduğu bir dönem yaşanmaktadır. Böyle bir dönem içerisinde çalışanın performansını artırmak için örgütün bireysel faktörleri incelemeye ve bireysel memnuniyeti artırmaya ihtiyacı vardır. Kumar ve Reinartz (2018: 5'den Akt. Eroğlu, 2022:49), işletmelere iş değeri yaratılması yoluyla rekabet avantajı kazanabileceklerini önermiştir. Dolayısıyla, iş değerini artırmak için gösterilecek çabanın aslında işletmenin kendi başarısını artırma yolunda bir adım olacağı düşünülmektedir.

İş değerlerinin demografik farklılıklarla ilişkisi hakkındaki araştırmaların çoğu tek bir demografik değişkene odaklanmıştır. Sadece yaşa, eğitime ya da cinsiyete odaklananlar vardır (Li, Liu ve Wan, 2008; Warr, 2008; Priyadarshi & Kumar, 2009). Ancak, daha fazla sayıda demografik değişkene odaklanarak farklılaşmayı inceleyen çalışmaların sayısı sınırlıdır. Bu araştırma bu açıdan literatüre katkı sağlayacaktır.

Bayar (2021), İzmir'de sendika üyelerinin iş değerlerini ve demografinin bu değerleri nasıl etkilediğini araştırmıştır. Bulgulara göre, yaş ve medeni durum, cinsiyet ve eğitim dahil olmak üzere demografik unsurların iş tercihlerini önemli ölçüde etkilediği görülmüştür. Kaleli ve Yalçın (2021), Türkiye'deki çeşitli kuşaklar arasında iş değerleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişkiyi Türkiye'nin farklı bölgelerinde yaşayan 411 kişi (Sessiz Kuşak, Bebek Patlaması Kuşağı, X Kuşağı ve Y Kuşağı üyeleri) üzerinde araştırmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, beş faktör kişilik özellikleri ile çoğu iş değeri arasında pozitif ancak düşük anlamlı bir ilişki saptanmıştır.

Perdana ve diğerleri (2022), Singapur'daki küçük ve orta ölçekli işletmelerde veri analitiğinin iş değeri ve işletme performansı üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Bulgular, veri ve sistem kalitesinin iş değerini artırmasına rağmen, veri güvenliği ve yetersiz bilginin bu değeri azalttığını göstermektedir. Küçük ve orta ölçekli işletmeler (KOBİ'ler) için veri analitiğinin önemli bir araç olduğu vurgulanmıştır. Bükey (2019), turizm eğitimi gören 198 üniversite öğrencisi üzerinde iş değerlerini nasıl algıladıklarını ve bunların kariyer tercihlerini nasıl

etkilediğini incelemiştir. Ayrıca, öğrencilerin cinsiyeti, eğitim gördükleri bölüm ve gelir durumu ile iş değerlerini nasıl algıladıkları arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Sonuçlar, öğrencilerin iş değerleri ile cinsiyetleri arasında anlamlı bir fark olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, özerklik ve iş yeri gibi iş değeri alt boyutları ile aile gelir durumu arasında önemli bir fark vardır. Özerklik ile öğrencilerin ders aldıkları bölümler arasında da önemli farklılıklar olduğu da belirlenmiştir. İş değeri alt boyutları olan özerklik ve insan ilişkileri ile öğrencilerin kariyer tercihleri arasında önemli bir farklılık saptamıştır.

Şenses ve Demirkasımoğlu (2022), X ve Y kuşağı öğretmenlerin cinsiyet, kuşak ve kıdem açısından iş değerleri ve iş zevkleri arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. Çalışma, X kuşağı öğretmenlerinin iş değerlerine daha fazla önem verdiğini ve öğretmenlerin genel olarak işlerinden orta düzeyde memnuniyet duyduğunu ortaya koymuştur. Kadın öğretmenlerin dışsal ödüllere erkeklerden daha fazla değer verdiği ve 6-10 yıllık deneyime sahip öğretmenlere kıyasla 21 yıl veya daha fazla deneyime sahip öğretmenlerin işten daha fazla zevk aldığı belirlenmiştir. X kuşağı öğretmenleri arasında iş keyfi ile dışsal ödüller arasında düşük bir korelasyon bulunurken, diğer faktörler arasında orta düzeyde pozitif bir korelasyon bulunmuştur. Ek olarak, Y kuşağı öğretmenlerinin sürekli gelişim beklentisi nedeniyle kariyer fırsatlarının genişletilmesi uygun olacaktır. Elmas Atay (2017), 364 beyaz yakalı çalışan üzerinde kişi-örgüt iş değerleri uyumunun dört boyutunun (rahatlık ve güvenlik, yeterlilik ve gelişme, statü ve bağımsızlık, sosyal yönler) kişinin kariyer başarısı ile nasıl ilişkili olduğunu ve iş katılımının bu ilişkiler üzerindeki etkisini incelemektedir. Sonuçta, iş değerleri uyumunun dört boyutu ile öznel kariyer başarısı arasında pozitif bir korelasyon olduğunu saptamıştır. Ek olarak, iş katılımının statü ve bağımsızlık ile yeterlilik ve gelişme ile iş değerleri uyumu arasındaki ilişkilerde önemli bir düzenleyici rol oynadığı bulunmuştur.

Li, Liu ve Wan (2008), Çinli işletmelerden 316 katılımcıyla yapılan bir anket çalışmasında, iş değerleri yaş ve eğitimle istihdam pozisyonu ve cinsiyete kıyasla daha güçlü bir şekilde ilişkili olduğunu saptamıştır. Bu bulgular, yüksek eğitimli bireylerin daha yüksek bir iş değeri duygusu yaşadığını ve yaşlı çalışanların daha yüksek bir iş değeri duygusu yaşadığını göstermektedir. Ek olarak, yöneticiler, erkek çalışanların kadın çalışanlardan daha yüksek bir iş değeri algısına sahip olduklarını saptamıştır. Çalışma, yaş, eğitim, pozisyon ve cinsiyet gibi demografik değişkenlerin iş değerlerini önemli ölçüde etkilediğini ve bu değişkenlerin hem teorik hem de pratik olarak işletme yönetimine katkıda bulunduğunu vurgulamaktadır.

3. METODOLOJİ

Bu araştırmanın amacı iş değerinin demografik değişkenlere göre istatistiki olarak farklılık gösterme ya da göstermeme durumunu araştırmaktır. Kişinin işine verdiği önemi gösteren iş değerini etkileyen faktörlerin bilinmesi işyerlerinde çalışanlara verilecek değeri de etkileyecektir. Bu nedenle, araştırılması son derece önemli bir konudur.

Araştırmanın örneklemi, Ankara'da farklı sektörlerde (kimya endüstrisi, eğitim sektörü, otomotiv sektörü) görevli çalışanlardan oluşmaktadır. Araştırma yöntemi olarak anket kullanılmıştır. Kolayda örnekleme yöntemiyle anket uygulamasına katılmayı kabul eden 412 çalışana yüzyüze olarak anketler uygulanmış ve 22 anket yanlış ve uygunsuz doldurma sebebiyle analiz dışında bırakılmıştır. Sekaran (2003: 294)'e göre 390 veri ulaşılabilir evreni temsil etme gücüne sahiptir.

Araştırma sorusu, "Çalışanların iş değeri algısı demografik özelliklere göre farklılık gösterir mi?" şeklinde belirlenmiştir. Farklılığı araştırılan demografik özellikler medeni durum, yaş, cinsiyet, öğrenim durumu ve aylık ortalama gelirdir.

Araştırmada iş değerini ölçmek amacıyla Kaya (2010) tarafından oluşturulan iş değerleri ölçeği kullanmıştır. Bu ölçeğe göre iş değerleri 25 soru ifadesi ve 4 boyuttan (işin anlamlılığı ve yararlılığı, insani ilişkiler, iş ortamı ve özerklik) oluşmaktadır. Ölçeğin iç tutarlılık katsayısı Cronbach Alpha 0,93'tür. Türkiye'de geçerlilik ve güvenilirliği test edilmiş bir ölçek olmasından dolayı bu ölçeğin kullanımı tercih edilmiştir.

Araştırmada anket formu 2 kısımdan oluşmuştur. 1. Bölümde demografik değişkenler (yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim durumu ve aylık ortalama gelir) ve 2.bölümde iş değerleri ölçeği soruları bulunmaktadır. İş değerleri ölçeği 5'li likert ölçeğidir. 1 Kesinlikle Katılmıyorum, 2 Katılmıyorum, 3 Kararsızım, 4 Katılıyorum, 5 Kesinlikle Katılıyorum şeklindedir.

Araştırmaya katılanların tanımlayıcı özeliklerinin belirlenmesinde frekans ve yüzde istatistikleri kullanılmıştır. İş değeri düzeylerinin belirlenmesinde ise ortalama ve standart sapma istatistikleri kullanılmıştır. Çalışanların demografik özelliklerine göre iş değeri düzeylerinin farklılaşmasını incelemek için t-testi, Anova analizi uygulanmıştır. Analizler SPSS programında gerçekleştirilmiştir.

4. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

4.1. Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizleri

İş değerine ilişkin açıklayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Ölçeğin Kaiser-Meyer-Olkin değeri (KMO) 0,955 olup bu değer örneklem hacminin yeterli olduğunu göstermektedir. Barlett testi değeri ($\chi 2$) 7660,974 ve anlamlılık değeri (p) 0,000 olduğu için verilere faktör analizi yapılması uygundur. Ölçeğin güvenilirlik analizi bulgularına göre, Cronbach's Alpha genel güvenilirlik katsayısı 0,945'tir. Faktör analizinde boyutlar altında toplanan faktör yüklerinin 0,4'ten büyük olması önerilir (Eisen vd., 1979). Bu bilgiye dayanarak, faktör analizi sonucunda boyutlar altında toplanan değişkenlerin faktör yükleri uygundur. Döndürülmüş faktör matrisi sonucunda herhangi bir değişken çıkarmaya gerek kalmamıştır. İş değeri ölçeği toplam varyansın %62,208'ini açıklayan 3 faktöre ayrılmıştır. 1. Faktör (Kişisel Fayda) toplam varyansın 20,606'sını; 2. Faktör (İlerleme/Gelişme) toplam varyansın 25,293'ünü ve 3. Faktör (Örgütsel/Toplumsal Fayda) toplam varyansın 16,309' unu açıklamaktadır. Scherer (1988)' e göre faktör analizi için 0,40 ile 0,60 arasında değişen varyans oranları istatistiki olarak uygun değerlerdir. Bu bilgiye dayanarak, iş değeri ölçeği varyans oranları kabul edilebilir yeterli düzeydedir.

Faktör analizi bulgularına göre 3 boyut altında toplanan iş değeri ölçeğinin faktör isimlendirme aşaması ilgili literatür ve daha önce oluşturulan ölçekler incelenerek yapılmıştır. Bunun sonucunda, 18 ila 25. sorulardan oluşan 1. Faktör "kişisel fayda", 1 ila 11. sorulardan oluşan 2. Faktör "ilerleme/gelişme" ve 12 ila 17. sorulardan oluşan 3. Faktör "örgütsel/toplumsal faktör" olarak isimlendirilmiştir.

Çizelge 1: Faktör Analizi Bulguları

Rotated Component Matrix[a]

	Faktör İsimleri		
	Kişisel Fayda	**İlerleme/Gelişme**	**Örgütsel/Toplumsal Fayda**
id22	0,782		
id23	0,780		
id21	0,773		
id20	0,763		
id24	0,738		
id25	0,632		
id18	0,555		
id19	0,484		
id9		0,710	
id8		0,641	
id10		0,640	
id2		0,605	
id3		0,576	
id7		0,573	
id1		0,563	
id6		0,557	
id5		0,514	
id11		0,510	
id4		0,499	
id15			0,736
id16			0,709
id17			0,673
id14			0,610
id12			0,501
id13			0,479
Özdeğerler (eigenvalues)	5,150	6,321	4,075
Varyansı açıklama oranı	20,606	25,293	16,309
Kümülatif varyans	20,606	45,899	62,208
Genel Ölçek Güvenirliği (Cronbach's Alpha)	0,945		

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO)= 0,955 Bartlett testi:$\chi 2$ =7660,974 p= 0,000

4.2. Demografik Özellikler

Anket ifadelerinin normal dağılıma uygunluğu Çarpıklık ve Basıklık değerlerine bakılarak karar verilmiştir. Bu değer, +1,96 ve -1,96 değerleri arasında olduğunda verilerin normal dağılıma uygunluğu koşulu sağlanmış olacaktır (Tabachnick ve Fidell, 2001). Yapılan analiz sonuçlarına göre verilerin bu referans değerleri araında olduğu saptanmıştır. Dolayısıyla, veriler normal dağılım göstermektedir.

Çizelge 2: Demografik Özellikler

Değişkenler	Gruplar	f	%
Cinsiyet	Kadın	215	55,12
	Erkek	175	44,87
Yaş	24 ve altı (1)	84	21,53
	25-34 (2)	143	36,66
	35-44 (3)	112	28,71
	45 ve üstü(4)	51	13,07
Medeni durum	Evli	187	47,94
	Bekâr	203	52,05
Öğrenim Durumu	İlköğretim	27	6,92
	Lise	118	30,25
	Önlisans	112	28,71
	Lisans	109	27,94
	Lisansüstü	23	5,89
	Yanıtlamayan	1	0,25
Aylık Ortalama Gelir	17002 ve altı (1)	13	3,33
	17003-27000 (2)	149	38,20
	27001-37000 (3)	138	35,38
	37001-47000 (4)	52	13,33
	47001-57000 (5)	22	5,64
	57001 ve üstü (6)	14	3,58
	Yanıtlamayan	2	0,51

N=390

Araştırmaya katılan çalışanların 215'i kadın ve 175'i erkektir. Katılımcıların çoğunluğu 143 kişi olarak 25-34 yaş aralığındadır. Çalışanların 203'ü bekar ve 118'i lise, 112'si önlisans mezunudur. 149 kişi 17003-27000 TL aralığında ve 138'i 27001-37000 TL aralığında aylık ortalama gelire sahiptir.

4.3. Farklılık Analizleri

İş değerinin demografik değişkenlere göre farklılaşma durumunu belirlemek amacıyla t-testi ve Anova analizleri yapılmış ve sonuçları, tabloları ve sonuç tartışmasıyla birlikte aşağıda verilmiştr.

Çizelge 3: İş Değerinin Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik T-Testi Sonuçları

Boyutlar/Faktörler	Değişkenler	Gruplar	Ort $\overline{X}$	s.s.	t	P
İş değeri	Cinsiyet	Kadın	3,07	0,85	1,06	0,18
		Erkek	2,97	0,93		
	Medeni Durum	Evli	3,10	0,87	1,52	0,45
		Bekâr	2,96	0,91		

İş değerinin cinsiyet ve medeni duruma göre farklılaşma durumu t-testi aracılığla test edilmiştir. Sonuca göre, iş değeri ve cinsiyet (p=0,18; p>0,05) ile iş değeri ve medeni durum (p=0,45; p>0,05) değişkenleri arasında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Dolayısıyla, çalışanların (bu araştırma örneklemi için) kadın ya da erkek olması ve evli ya da bekar olması iş değeri algılarında bir farklılık arz etmemektedir.

Çizelge 4: İş Değeri Boyutlarının Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik t-Testi Sonuçları

Boyutlar/ Faktörler	Değişkenler	Gruplar	Ort. $\overline{X}$	s.s.	t	P
Kişisel Fayda	Cinsiyet	Kadın	3,17	0,88	0,67	0,07
		Erkek	3,11	1,07		
	Medeni Durum	Evli	3,19	0,30	0,94	0,35
		Bekâr	3,10	0,91		
Fırsat/İlerleme	Cinsiyet	Kadın	2,98	1,02	1,49	0,50
		Erkek	2,83	0,98		
	Medeni Durum	Evli	2,98	0,96	1,32	0,80
		Bekâr	2,85	0,97		
Örgütsel/Toplumsal Fayda	Cinsiyet	Kadın	3,10	1,04	0,41	0,65
		Erkek	3,05	0,99		
	Medeni Durum	Evli	3,19	1,02	2,07	0,82
		Bekâr	2,98	1,00		

***p≤0,05**

İş değeri boyutlarının cinsiyet ve medeni durum değişkenine göre farklılaşma durumunu belirlemek için yapılan t-testi sonuçalrına göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Kadın ya da erkek çalışanlara göre ve bekar ve evli çalışanlara göre kişisel fayda, fırsat/ilerleme ve örgütsel/toplumsal fayda algılarında bir farklılık yoktur.

İş değerinin kişisel faktörler üzerinde herhangi bir farklılığının olup olmadığını belirlemek için Anova ve Tukey testleri uygulanmıştır.

Çizelge 5: İş Değerinin Demografik Değişkenlere Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Anova ve Tukey Testi

Boyutlar/Faktörler	Değişkenler	Gruplar	Ort	s.s.	F	p	Tukey
İş değeri	Öğrenim durumu	İlköğretim (1)	2,91	0,88	9,61	**0,00 ***	**1-5 2-4 2-5 3-4**
		Lise (2)	2,77	0,76			
		Ön lisans (3)	2,95	0,83			
		Lisans (4)	3,27	0,96			
		Lisansüstü (5)	3,76	0,80			
	Yaş	24 ve altı (1)	2,76	0,79	5,90	**0,001***	**1-2, 2-4**
		25-34 (2)	3,23	0,89			
		35-44 (3)	3,03	0,85			
		45 ve üstü(4)	2,86	1,00			
	Aylık Ort.Gelir	17002 ve altı (1)	3,02	0,65	12,35	**0,00***	**1-5, 2-4, 2-5, 2-6 3-5, 3-6, 6-1, 6-2 6-3**
		17003-27000 (2)	2,74	0,81			
		27001-37000 (3)	3,00	0,87			
		37001-47000 (4)	3,36	0,94			
		47001-57000 (5)	3,77	0,69			
		57001 ve üstü (6)	3,96	0,64			

***p≤0,05**

Anova testi sonuçlarına göre, iş değeri ile öğrenim durumu arasında (F=9,61; p=0,00) istatistiki olarak anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Tukey testi sonuçlarına göre, lisansüstü mezunlarının ilköğretim mezunlarına göre; lisansüstü mezunlarının lise mezunlarına göre; lisans mezunlarının lise mezunlarına göre, lisans mezunlarının lise mezunlarına göre iş değeri algılarının daha yüksektir. Dolayısıyla, liseden itibaren lisansüstü mezunlarının iş değeri algıları incelendiğinde eğitim seviyesi yükseldikçe bireylerin işine verdiği değerin de arttığını söylemek mümkündür.

Yaş değişkenine göre iş değeri algısı (F=5,90; p=0,001) istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. 25-34 yaş aralığının iş değeri algısı 24 yaş ve altı gruba göre daha yüksektir. 25-34 yaş aralığı kariyerin başlangıcı dönemidir ve bireyler iş hayatından yüksek beklentilere ve umutlara sahiptir. Bu nedenle, iş değeri düzeyleri daha yüksektir. 25-34 yaş aralığındaki

çalışanların iş değeri algıları 45 yaş ve üstü çalışanlara göre daha yüksektir. 45 yaş üstü kariyer sürecinde olgunluk dönemidir. Beklentilerin 25-34 yaş aralığına göre düştüğü söylenebilir.

Bu bölümde, iş değeri alt boyutlarının demografik değişkenlere göre farklılık gösterme durumuna yönelik yapılan Anova analizi sonuçları verilmiştir.

Çizelge 6: İş Değeri Boyutlarının Yaş Değişkenine Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Anova ve Tukey Testi

İş Değeri	Yaş	$\overline{X}$	s.s.	F	p	Tukey
Kişisel fayda	24 ve altı (1)	2,92	0,88	5,24	**0,001***	1-2 2-4
	25-34 (2)	3,37	0,99			
	35-44 (3)	3,12	0,94			
	45 ve üstü (4)	2,92	1,00			
Fırsat/İlerleme	24 ve altı (1)	2,63	0,87	5,19	**0,002***	1-2
	25-34 (2)	3,12	0,98			
	35-44 (3)	2,92	0,91			
	45 ve üstü (4)	2,79	1,00			
Örgütsel/Toplumsal Fayda	24 ve altı (1)	2,80	0,90	4,24	**0,006***	1-2
	25-34 (2)	3,26	1,00			
	35-44 (3)	3,13	0,93			
	45 ve üstü (4)	2,91	1,00			

***p≤0,05**

İş değerinin Kişisel Fayda boyutu (F=5,24; p=0,001) yaş değişkenine göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. Gruplararası farklılaşmaya yönelik yapılan Tukey Testine göre 25-34 yaş grubunun 24 yaş ve altı grubuna göre; 25-34 yaş grubunun 45 yaş ve üstü gruba göre iş değeri kişisel fayda algısı daha yüksektir. 25-34 yaş grubunun 24 yaş ve altı gruba göre iş değeri fırsat/ilerleme algısı ve iş değeri örgütsel/toplumsal fayda algısı daha yüksektir. Bu durum, kariyer başlangıcında işe fazla düzeyde değer atfedilmesi ile bağlantılı bir sonuçtur. Bu grubun, işe ilişkin kişisel fayda, örgütsel/toplumsal fayda ve fırsat/ilerleme algıları diğer yaş gruplarına göre daha yüksektir.

Çizelge 7: İş Değeri Boyutlarının Eğitim Durumu Değişkenine Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Anova ve Tukey Testi

İş Değeri	Eğitim Durumu	$\overline{X}$	s.s.	F	p	Tukey
Kişisel fayda	İlköğretim (1)	3,00	0,94	7,08	**0,000***	1-5 2-4 2-5 3-4 3-5 5-2 5-3
	Lise (2)	2,93	0,86			
	Ön lisans (3)	3,01	0,86			
	Lisans (4)	3,42	1,00			
	Lisansüstü (5)	3,77	0,81			
Fırsat/İlerleme	İlköğretim (1)	2,81	0,94	11,08	**0,000***	1-5 2-4 2-5 3-5 4-5
	Lise (2)	2,60	0,81			
	Ön lisans (3)	2,86	0,93			
	Lisans (4)	3,17	1,00			
	Lisansüstü (5)	3,80	0,76			
Örgütsel/ Toplumsal Fayda	İlköğretim (1)	2,97	1,00	4,74	**0,001***	2-4 2-5
	Lise (2)	2,84	0,94			
	Ön lisans (3)	3,05	1,00			
	Lisans (4)	3,28	0,98			
	Lisansüstü (5)	3,65	1,00			

***p≤0,05**

İş değerinin Kişisel Fayda boyutu (F=7,08; p=0,000) eğitim durumu değişkenine göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. Gruplararası farklılaşmaya yönelik yapılan Tukey Testine göre lisansüstü mezunlarının ilköğretim mezunlarına göre, lisans mezunlarının lise mezunlarına göre, lisansüstü mezunlarının lise mezunlarına göre, lisans mezunlarının önlisans mezunlarına göre, lisansüstü mezunlarının önlisans mezunlarına göre, lisansüstü mezunlarının lise mezunlarına göre, lisansüstü mezunlarının önlisans mezunlarına göre iş değeri kişisel fayda algıları yüksektir. Anlamlı çıkan farklılaşma değerleri dikkate alındığında, eğitim seviyesi yükseldikçe bireylerin işlerine daha yüksek düzeyde kişisel fayda algısı atfettikleri söylenebilir.

İş değerinin fırsat/ilerleme boyutu (F=11,08; p=0,000) eğitim durumu değişkenine göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. Katılımcıların iş değeri fırsat/ilerleme algıları lisansüstü mezunlarının diğer eğitim mezunlarına göre daha yüksektir. Aynı şekilde, lisans mezunlarının lise mezunlarına göre iş değeri fırsat/ilerleme algıları yüksektir. Bu sonuca göre, bireyler sahip oldukları mezuniyet durumuna göre işlerindeki düzeyleri arttıkça ya da

eğitime göre insan kaynağı alan mesleklerde kıdem yükseltme özelliğinden dolayı işlerine verdikleri ilerme ve gelişme algıları daha yüksek olabilir.

İş değerinin örgütsel/toplumsal fayda boyutu (F=4,74; p=0,001) eğitim durumu değişkenine göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. Lisans ve lisansüstü mezunlarının iş değeri örgütsel/toplumsal fayda algıları lise mezunlarının algılarına göre daha yüksektir. Eğitimlerinden dolayı işlerinde daha fazla ilerleyebileceğini düşünen çalışanlar işlerine daha fazla değer vererek işlerine yönelik örgütsel/toplumsal fayda algıları daha yüksek olacaktır.

Çizelge 8: İş Değeri Boyutlarının Aylık Ortalama Gelir Değişkenine Göre Farklılaşma Durumuna Yönelik Anova ve Tukey Testi

İş Değeri	Aylık Ort.Gelir	$\overline{X}$	s.s.	F	p	Tukey
Kişisel fayda	17002 ve altı (1)	3,09	0,81	8,72	**0,000***	2-4, 2-5, 2-6, 3-4, 3-5, 3-6, 4-3
	17003-27000 (2)	2,89	0,88			
	27001-37000 (3)	3,09	0,93			
	37001-47000 (4)	3,52	1,00			
	001-57000 (5)	3,77	0,59			
	57001 ve üstü (6)	4,04	0,69			
Fırsat/İlerleme	17002 ve altı (1)	2,92	0,78	12,98	**0,000***	2-3, 2-4, 2-5, 3-4, 3-5, 3-6, 6-2
	17003-27000 (2)	2,58	0,88			
	27001-37000 (3)	2,91	0,93			
	37001-47000 (4)	3,24	0,97			
	47001-57000 (5)	3,80	0,80			
	57001 ve üstü (6)	3,90	0,64			
Örgütsel/ Toplumsal Fayda	17002 ve altı (1)	3,11	0,80	7,43	**0,000***	2-3, 2-4, 2-5, 3-5, 3-6, 6-2
	17003-27000 (2)	2,81	0,94			
	27001-37000 (3)	3,06	1,00			
	37001-47000 (4)	3,37	0,95			
	47001-57000 (5)	3,74	0,79			
	57001 ve üstü (6)	3,97	0,95			

***p≤0,05**

İş değerinin Kişisel Fayda boyutu (F=8,72; p=0,000) aylık ortalama gelir değişkenine göre istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir. Anlamlı farklılıklar çıkan değerler dikkate alındığında, gelir düzeyi yükseldikçe çalışanların iş değeri boyutları olan kişisel fayda, fırsat/algılama ve örgütsel/toplumsal fayda algıları artmaktadır. Bireyin işinden sağladığı geliri kişinin işinden duyduğu memnuniyeti etkilemektedir. Gelir düzeyi arttıkça

çalışanın işine atfettiği değer de artmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışanlarda işin kendilerine sağladığı kişisel fayda, fırsat/ilerleme ve örgütsel/toplumsal fayda algısı da yüksektir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Günümüz değişen koşulları ile birlikte işletmelerde personel anlayışı da yeni bir anlayışa kavuşmuştur. Bu anlayışla birlikte çalışan kavramı daha değerli hale gelmiştir. Her ne kadar literatürde artık teknoloji ve bilgisayar tabanlı yeni kavramlar araştırılmaya başlansa da bu yazılımları geliştiren de çalışanın kendisi olduğu için hiçbir dönem insanın etkisini yitirmeyeceği düşünülmektedir. Bu anlayış doğrultusunda, bu çalışma da çalışan ve çalışanın iş değeri kavramları incelenmiştir.

Araştırma örneklemine göre çalışanların cinsiyet ve medeni durum değişkenine göre iş değeri algılarında istatistiki olarak anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Cinsiyet değişkeni sonucu, Bükey (2019) ile benzerlik göstermektedir. Evli çalışanların bekar olanlara göre iş değeri algısı ortalaması daha yüksektir. Evli çalışanların ailesine karşı maddi ve manevi bir sorumluluğunun olması dolayısı ile işlerine daha fazla değer vermeleri, işlerine sahip çıkarak çalışmak zorunda olmaları bu sonucu getirmiştir.

İş değeri boyutları bazında cinsiyet ve medeni duruma göre anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, iş değeri boyutları olan kişisel fayda, fırsat/ilerleme ve örgütsel/toplumsal fayda boyutları kadın ya da erkek ve evli ya da bekar çalışanlara göre algı farklılığı oluşturmamaktadır.

Anova testi sonuçlarına göre, genel anlamda eğitim seviyesi yükseldikçe bireylerin işine verdiği değerin arttığı söylenebilir. Genel ifadeyle, yaş değişkenine göre, 25-34 yaş aralığında çalışanların diğer gruplara göre işine verdiği değerin düzeyi anlamlı şekilde farklılaşmaktadır. 25 ila 34 yaş aralığındaki bireyler, kariyerlerinin başlangıcında yüksek beklentilere sahip olabilir. Bu nedenle daha yüksek iş değeri düzeyleri vardır. 25-34 yaş aralığındaki çalışanlar, 45 yaş ve üstü çalışanlara göre daha yüksek bir iş değeri algısına sahiptir. 45 yaş üstünde çalışanlarda ise 25 ila 34 yaş aralığında olanlara göre beklentiler azalmaktadır.

İş değeri boyutlarına göre, 25-34 yaş grubunun kişisel fayda, örgütsel/toplumsal fayda ve fırsat/ilerleme algıları diğer yaş gruplarına göre anlamlı şekilde bir farklılık göstermektedir. Genel anlamda, anlamlı çıkan değerler üzerinden eğitim düzeyi yükseldikçe ve gelir düzeyi arttıkça çalışanların işine karşı kişisel fayda, fırsat/ilerleme örgütsel/toplumsal fayda algıları artmaktadır.

Bireyler için iş bir araçtır. Çoğu insan kendisini topluma kanıtlama ve kendini gerçekleştirmek için çalışır. Dolayısıyla, eğitim seviyesi arttıkça iş değeri algısının artması olağan bir sonuçtur. Baron ve Kenny'nin (1986) araştırmasına göre, iyi bir çalışma ortamında çalışmak ücretten daha önemlidir. Başka bir deyişle, bireylerin işine verdiği değer, eğitim seviyesi ve kendini gerçekleştirme güdüsü arttıkça daha yüksek olacaktır. Bu anlamda, bu bulgu Baron ve Kenny (1986) ile uyumlu sonuçlara sahiptir. Bulgular yaş, medeni durum, cinsiyet ve eğitim durumu değişkenlerinin iş değerini etkilemesi açısından Bayar (2021) ile benzer sonuçlara sahiptir.

Bu araştırmanın pratikte ve literatüre bir takım katkıları bulunmaktadır. Pratik hayat için, işletme yöneticilerinin çalışanlarını başarılı kılmak için öncelikle onların iş değeri algı düzeylerini yükseltmek için çalışmalar yürütmesi önerilmektedir. Kurum içerisindeki daha düşük eğitimli olanlara yeni ve geliştirici eğitimler düzenlemek, yaşı daha fazla olan personeli işe daha fazla katarak motive olmalarını sağlamak gibi stratejiler uygulanabilir. Çalışmanın, iş değerinde demografik faktörlere dikkat çekmesi ve teknoloji ve bilişim çağında işi asıl yapan ve işletmeye değer kazandıracak olan çalışanın kendisine değer verilmesini işlemesi açısından literatüre katkı sağlamaktadır. Bu anlamda, demografik unsurlar önem kazanmaktadır.

Çalışmanın sadece bir şehirdeki çalışanlara uygulanması kısıtlı tarafını oluşturmaktadır. Gelecekte yapılacak çalışmalar, coğrafik olarak daha geniş alanlarda, birkaç bölge bazında yapılarak kıyaslamalar yapılabilir. Bu durumda bölge gelişmişliğine göre iş değeri farklılaşması da değerlendirilebilir. Ek olarak, meslekler bazında iş değeri farklılık analizleri yapılabilir.

KAYNAKÇA

Bükey, A. (2019). Turizm eğitimi gören üniversite öğrencilerinin iş değeri algılarının kariyer tercihlerine etkisi. *Tourism and Recreation*, 1(2), 75-86.

Dawis, R. V. & L. H. Lofquist (1984). *A Psychological Theory of Work Adjustment* (University of Minnesota Press, Minneapolis).

Elmas-Atay, S. (2017). Work values fit and subjective career success: The moderating role of work engagement. *International Review of Management and Marketing*, *7*(3), 113-120.

Eroğlu, Ö. Ü. F. (2022). Endüstri 4.0 ve müşteri ilişkileri yönetimi. İçinde *Endüstri 4.0 olgunluk düzeyi belirleme araştırması: biga ticaret ve sanayi odasına kayıtlı imalat işletmeleri üzerine uygulama* (Ed. Yelkikalan, N., Aydın, E., Ayhün, S., Köse, B.), s. 47-70.

Fallding, H. (1965). A proposal for the empirical study of values. *American Sociological Review,* 30 (2), 223-233.

Fischer, R. (2017). From values to behavior and from behavior to values. *Values and behavior: Taking a cross cultural perspective*, 219-235.

Hofstede, G. (1999). Problems remain, but theories will change: the universal and the specific in 21st century global management. *Organizational Dynamics*, 18, 34–45.

Johnson, M.K., Sage, R.A., & Mortimer, J.T. (2012). Work values, early career difficulties, and the U.S. economic recession. *Social Psychology Quarterly*, 75, 242–267.

Klumb, P L., & Lampert, T. (2004). Women, work, and well-being 1950-2000: A review and methodological critique. *Social Science and Medicine,* 58, 1007-1024.

Kumar, V. ve Reinartz, W. (2018). *Customer relationship management: concept, strategy and tools*. 3. Baskı, Germany: Springer-Verlag GmbH German.

Li, W., Liu, X., & Wan, W. (2008). Demographic effects of work values and their management implications. *Journal of Business Ethics*, *81*, 875-885.

Lyons, S. T., Duxbury, L. E., ve Higgins, C. A. (2006). A comparison of the values and commitment of private sector, public sector, and parapublic sector employees. *Public Administration Review,* 66 (4), 605-618.

Paul, K. I., & Moser, K. (2006). Incongruence as an explanation for the negative mental health effects of unemployment: Meta-analytic evidence. *Journal o f Occupational and Organizational Psychology, 79,* 595-621.

Priyadarshi, P., & Kumar, P. (2009). Demographic correlates of work values: A study of social workers in India. *Indian Journal of Industrial Relations*, 277-288.

Scherer, R. F. (1988). Dimensionality of coping: factor stability using the ways of coping questionnaire. *Psychological Report, (*62), 76-770.

Sekaran, U. (2003). *Research method for business: a skill building approach*, New York: Malloy Lithographing.

Sortheix, F. M., Chow, A., & Salmela-Aro, K. (2015). Work values and the transition to work life: A longitudinal study. *Journal of Vocational Behavior*, 89, 162-171.

Sullivan, W., R. Sullivan and B. Buffton (2002). Aligning ındividual and organizational values to support change, *Journal of Change Management*, 2(3), 247-254.

Şenses, B., & Demirkasımoğlu, N. (2022). The relationship between teachers' work values and work enjoyments from different generations according to some variables. *Journal of Education and Future*, (21), 15-27.

Tabachnick, Barbara G. ve Linda S. Fidell (2001). *Using multivariate statistics*, Needham Heights: Mass. Ally and Bacon, 4. Baskı.

Warr, P. (2008). Work values: Some demographic and cultural correlates. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, *81*(4), 751-775.

ÇEVRESEL SANAT VE KAMUSAL ALANDA SANATIN SAVUNMASIZLIĞI

ENVIRONMENTAL ART AND THE VULNERABILITY OF ART IN PUBLIC SPACE

Doç. Dr. Ezgi TOKDİL

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, ezgi.tokdil@gmail.com, ORCID: 0000-0003-2701-0842

ÖZET

Araştırmada, çevre odaklı sanatın gelişimine ilişkin tarihsel bir giriş yapıldıktan sonra yeryüzü sanatı, çevresel sanat, ekolojik sanat gibi kültürel formların zamansal değişimi incelenmekte; sanatın galeri dışına taşma süreci, devamında çağdaş sanatın doğayı yeniden galeriye sığdırma çabası ve günümüzde dijital sanatın doğayı hapsedilmiş gerçekliğe indirgediği yeni bir form olarak varoluşunun ahlaki boyutu, kültürel dili, toplumsal yanı sorgulanarak yaşanan değişim süreci, modern estetiğin postmodern anlatıya yerini bırakmasının arkasındaki dinamikler etkisinde analiz edilmektedir. Ardından kamusal alanda yer alan çevresel sanatın savunmasızlığı değerlendirilerek, bu kırılganlığa ilişkin vandalizm (kasıtlı zarar), bilinçsiz müdahale ve doğal aşınma süreçleri örnekleme alınan eserler üzerinden kategorik olarak incelenmektedir. Araştırmanın devamında yaratıcı bir süreç olarak insanın doğaya müdahalesinin vandalizm olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceğine ilişkin yeni bir kavramsallaştırma önerisi sunulmakta, son bölümünde modernizm sonrası estetiğin yeni bir formu olarak post-vandalizm özelinde yıkım olgusu yaratım ile olan diyalektik açısından değerlendirilmektedir. Bu bağlamda kamusal alanda yer alan eserlerin müze ve galerilerdeki kültürel mirasa göre gerek insan müdahalesi gerek doğal aşınım nedeniyle daha savunmasız olduğu, öte yandan çevresel sanat kapsamında doğayı değiştirip dönüştürme üzerine temellenen sanat eserlerinin de sanatçının doğaya müdahalesi açısından -yaratıcı bir süreç olarak şekillense de- vandalizm olarak değerlendirilebileceği ve dolayısıyla post-vandalizm olarak tanımlanan yeni sanat formunun buna bir alternatif olabileceği, dahası yıkımı yaratıma dönüştürebileceği gibi temel savunuların desteklenmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel sanat, Kamusal yerleştirme, Postmodern kültür, Vandalizm, Post-vadalizm

ABSTRACT

In the research, after a historical introduction to the development of environmentally oriented art, the temporal change of cultural forms such as earth art, environmental art, ecological art is examined; the process of art moving out of the gallery, followed by contemporary art's effort to fit nature back into the gallery, and the moral dimension, cultural language, and social aspect of its existence as a new form in which digital art reduces nature to imprisoned reality are questioned and the process of change is analyzed under the influence of the dynamics behind the replacement of modern aesthetics by postmodern narrative. Then, the vulnerability of

environmental art in the public sphere is evaluated and the processes of vandalism (intentional damage), unconscious intervention and natural erosion related to this fragility are categorically examined through the sampled works. In the continuation of the research, a new conceptualization proposal is presented on whether human intervention in nature as a creative process can be considered as vandalism, and in the last part, the phenomenon of destruction is evaluated in terms of its dialectic with creation in terms of post-vandalism as a new form of post-modernist aesthetics. In this context, it is aimed to support the basic arguments that the artworks in the public space are more vulnerable than the cultural heritage in museums and galleries due to both human intervention and natural erosion, on the other hand, artworks based on changing and transforming nature within the scope of environmental art can be considered as vandalism in terms of the artist's intervention in nature - even if it is shaped as a creative process - and therefore the new art form defined as post-vandalism can be an alternative to this, moreover, it can transform destruction into creation.

Keywords: Environmental art, Public installation, Postmodern culture, Vandalism, Post-vandalism

GİRİŞ

Doğa ve insan arasındaki ilişki insanoğlunun varoluşundan itibaren kurulan bir ilişkidir ancak tarihin bir noktasında (kronolojik zaman çizgisinde bu bozulmayı hızlandıran gelişmelerden biri Sanayi Devrimi iken diğer şüphesiz Teknoloji Devrimi'dir) bu ilişkinin dengesinin bozulduğu ve insanın doğa üstünde egemenlik kurma ve ona hükmetme yarışına döndüğü görülür. Bunun sonucunda yeryüzünün doğal dengesi de bozulmuş, ciddi ekosistem kayıpları yaşamış, gezegenin sürdürülebilirliği ve canlı yaşamı tehlikeye girmiştir. İçinde yaşanılan yüzyılda deneyimlenmekte olan çevre sorunlarının hemen hepsinin de söz konusu doğal dengenin bozulması ile ilişkili olduğuna dair bilimsel kanıtlar yadsınamaz veriler ortaya koymaktadır. Doğal yaşam ve insan arasındaki bu bozulma özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanat ve sanatçının da odağının değişmesini, çevre odaklı düşüncenin şekillenmesini ve doğayı merkeze alan tasarımların yaratılmasını beraberinde getirmiştir. Bu tasarımlar farklı teknik ve yöntemlerle tasarlanmış ve/ya farklı mekanları sergileme alanı olarak kullanmış olsa da hemen hepsinin temelinde insan ve doğa ilişkisinden kaynaklanan farklı dinamikler yatmaktadır. Bununla birlikte özellikle arazi sanatı gibi uygulamalar etkisinde gelişen kültürel nesnelerin kamusal alanda sergilenmesi ya da kamusal alanın kendi başına bir sanat yaratımı haline gelmesi de farklı sorunları beraberinde getirmiştir. Bunlardan ilki doğaya müdahale edilerek doğal yapısının bozulmasıdır, ikincisi ise kamusal alanda sergilenen çalışmaların her zaman galeri ya da müzede sergilenen işlere göre daha savunmasız oluşudur. Bu bağlamda kamusal alanda yer alan sanatın savunmasızlığına odaklanan araştırmanın ilk aşamasında söz konusu kırılganlığı ortaya çıkaran farklı koşullar analiz edilirken, bilinçli vandalizm, bilinçsiz müdahale, doğal aşınım gibi yıkıcı süreçler örnekleme alınan çalışmalar özelinde değerlendirilmekte, ikinci aşamasında vandalizme ilişkin yeni bir kavramsallaştırma olarak kültürel üretim kapsamında olsa dahi doğanın sanatçı eliyle değiştirilip dönüştürülmesinin bir esere yönelik yıkıcı eylemden farklı olup olmadığı tartışılmaktadır. Son olarak vandalizmin günümüz sanatı içerisinde yeni yüzü olan ve yıkımın yaratım için temel çıkış noktası olarak belirlendiği post-vandalizm kavramı incelenerek, bu bağlamda üretilen

çalışmaların araştırmanın temel problemi kapsamında vandalizm, yıkım ve kırılganlık gibi farklı açılardan incelemesi yapılmaktadır.

1. Çevre Odaklı Sanatın Tarihsel Gelişimine Kısa Bir Bakış

Çevre odaklı sanatın tarihsel gelişimi incelendiğinde, başlangıçta doğaya ait nesnelerin galeri mekanına taşınarak galeri duvarları içerisinde kavramsal yerleştirmelerin yapıldığı, bu yeni kültürel formun 1960'lar gibi erken bir tarihte Arte Povera (Yoksul Sanat), Yeryüzü Sanatı, Arazi Sanatı (Land Art) ve devamında Çevresel Sanat (1970'ler) gibi hareketler bağlamında çeşitlendiği görülür. Bu tarihler aynı zamanda insan ve çevre ilişkisinin yeni bir boyut kazandığı, ancak aynı zamanda birey olarak insanın doğaya müdahalesinin sonuçlarının da deneyimlenmeye başlandığı yıllardır. Modernizm doğayı resmedilecek bir "şey" olarak kabul ederken postmodernizm başlangıçta -Duchamp'ın bir hazır nesne olarak pisuarı sanat nesnesi haline getirmesinde olduğu gibi- onu yaratımın odağı haline getirerek bir sanat nesnesi formuna dönüştürmüş, ardından galeri sınırları yıkılarak doğanın kendisine müdahale edilmiş, doğal varoluşu yeniden düzenlenmiş ve kültürel bir form olarak "piyasaya" sunulmuştur. Elbette yukarıda tanımlanan çevre odaklı kültürel yaratımlar arasında geçirgen bir sınır olduğunu kabul etmek ve kavramlara ilişkin ayırt edici tanımlamaların yalnız ortaya konulan eser bağlamında analizini yapmak önemlidir; çevre odaklı sanatı üretimlerinin merkezine yerleştiren sanatçılardan bir kısmının doğaya ait nesnelerle galeri mekanı içerisinde düzenlemeler yapmalarının ardından üretim süreçlerinin devamında doğanın kendisini malzeme olarak kullanırken üretimlerini yine doğal çevrede sürdürdükleri görülür. Roberth Smithson, Michael Heizer, Walter de Maria, Christo Javacheff, Mary Miss, Richard Long ve Richard Serra gibi ilk kuşak Amerikalı sanatçıları yeryüzü sanatının öncüleri olarak tanımlamak mümkündür ve "bu sanatçıların çalışmalarında doğa -kendilerinden sonra gelen sanatçıların eleştirel ve aktivist bakış açılarının aksine- yalnızca malzeme olarak ve düşüncenin üzerine inşa edildiği bir araç olarak" ele alınmıştır (Tokdil, 2022: 48). 1970'lere gelindiğinde özellikle ABD'deki çevre hareketlerindeki artış, insan kaynaklı ekolojik kirlilik ve ekosistem kayıplarına ilişkin ilk raporların ortaya çıkması, krize ilişkin önlem alma çalışmalarının başlaması, küresel ısınmanın önlenemez artışı, yaşanan çevre felaketlerinin sıklık ve şiddetine paralel öngörülemez koşulların ortaya çıkması ve "doğanın insan eliyle yok oluşuna dair tepkilerin çoğalmasıyla" da ilişkili olarak yeryüzü sanatının da daha eleştirel bir form olarak tanımlanabilecek çevresel sanat hareketine doğru kaydığı görülür. Ancak bu dönem kültürel üretimlerin -devam eden başlıklarda incelendiği üzere- eleştirel bir söyleme sahip olsalar da "temelinde değiştirip dönüştürmekle ilişkili olmaları" bakımından sorgulanabilir olduğu, doğa üzerindeki insan müdahalesini ekolojik açıdan eleştirirken kendilerinin de bunu doğaya müdahale ederek ortaya koydukları anlaşılır.

1980 sonrası doğa ve insan ile çevre ve sanat ilişkisine bakıldığında ise ekolojik sanat olarak tanımlanan yeni bir kültür formunun ortaya çıktığı, kendilerinden önceki çevresel sanat hareketinden ekolojik sanatı ayıran en temel niteliğin "doğayı yeniden inşa etme ve onu dönüştürme eylemi" olduğu görülür. Julian June'un da tanımladığı gibi ekolojik sanatçılar "tüm canlıların karşılıklı yaşamsal ilişkilerine karşı duyarlıdırlar ve bu kavram kapsamında eserlerini yaratmak isterler. Buna karşın çevresel sanatçılar, fiziksel çevreyi değiştirir ve bazı zamanlar doğaya duyarsızdırlar" (Aydın ve Zümrüt, 2013: 60). Bununla birlikte ekolojik sanat

kapsamında doğanın ya da doğaya ait varlıkların yeniden galeri içerisine dahil edildiği bir süreç başlar; sanatçı kamusal alanda gerçekleştirdiği restorasyon ve yenileme odaklı çalışmaların yanı sıra galeri içerisinde belirli prototipler yoluyla da değişim, dönüşüm ya da iyileştirme projelerine yönelir. Bunların bir kısmında eleştirel bakış açısı elbette vardır ancak çevresel sanattan farklı olarak ifade biçimi ironik söylem diline dönüştürülmüştür. Bu bağlamda Hans Haacke ve Joseph Beuys'un aktivist eylemlerinin ekolojik sanat hareketinin ilk örnekleri olduklarını tanımlamak mümkündür, devam eden süreçte Agnes Denes yine ekolojik sanatın temellerini atan önemli sanatçılar arasında yer almıştır. Bununla birlikte ekolojik sanat yaratımlarının da Benoit Aquin, David Maisel, Daniel Beltra ya da Nicole Dextras gibi sanatçıların çalışmalarında olduğu gibi "yıkımın farklı boyutlarının ortaya konulması", Katie Holten, Henrik Hakansson, Wouter Osterholt, David Buckland, Alejandro Duran gibi sanatçıların yerleştirmelerinde görüldüğü üzere "çevresel bozulma konusundaki eylemsizliğe tepki olarak gelişen eleştirel yaratımlar" ve Basia Irland, Heather Ackroyd ve Dan Harvey, Eve Mosher gibi sanatçıların geliştirdikleri "öneriler ile çözüm arayışları ekseninde şekillenen müdahale aşaması" olmak üzere üç ayrı kolda şekillendiği de anlaşılmaktadır. Bu kategorilerin her biri çevre odaklı yaratımların sunum, eleştiri ve süreç aşamalarını temsil etmektedir.

Öte yandan modern estetiğin doğayı resmedilen bir şey olarak kabulünün ardından postmodern kültürün onu sanat nesnesi haline getirmesi ve devamında -belirli ortak değerlendirmelerin yapılmasının imkansız olduğu- çağdaş sanat bağlamında koruma odaklı tasarım süreçlerinin geliştirildiği görülür. Bu anlamda başlangıçta doğa resimsel anlatının konusu olarak galeri mekanında sergilenen bir şey olarak görülürken, postmodernizmin çoğulcu ve eklektik mantığında sergileme mekanı kavramının yeni bir boyut kazandığı, galeri duvarlarının yerini yeryüzünün sonsuz olanaklarına bıraktığı, ancak çağdaş sanat kapsamında doğanın yeniden galeri sınırlarına geri taşıdığı anlaşılır. Ancak burada değişen, söz konusu mekansal yerleştirmelerin arka planında eleştirel bir bağlama sahip olması ve insanın doğa üzerinde egemenlik kurma yarışının sonucunda yaşanan kayıpların sözsüz olasılığını sunmasıdır. Elbette toplumsal olduğu kadar bilimsel ve teknolojik, ekoloji odaklı olduğu kadar sosyolojik ve psikolojik açıdan arka planda yaşanan değişim, tarihin bir noktasında kültürel yaratımların yönünün yeniden değişmesine yol açmış ve günümüz dijital sanat üretimlerinin odağında doğanın sanal gerçekliğe hapsedilmiş bir forma indirgenmesine yol açmıştır. Günümüzün dijital gerçekliğinde sanat ve sanatçının da rolleri değişirken, doğanın ele alınışı ve aktarılışına ilişkin de büyük değişimler yaşanmış ve gerçekliğin sanal olanla yer değiştirdiği görülmüştür. Çevresel yıkımın başlıca nedenlerinden biri olan teknolojik gelişme -tıpkı çevresel sanatın yıkıma odaklanırken kendisi de doğaya müdahale ederek yıkımın farklı bir boyutuna neden olması gibi- kültürel yaratımların da başlangıç noktası haline gelmiştir ve bu çalışmalardan bir kısmı ekolojik krizin farkındalığına ilişkin araştırmalar yaparken veri görselleştirmeleri ve mekan yerleştirmelerinden yararlanmaktadır. Bu bağlamda ekolojik sorunları teknoloji odaklı çalışmaların değişen görüntü estetiğine taşıyan sanatçılar arasında Janine Randerson, Yiyun Kang, Christa Sommerer & Laurent Mignonneau, Jakob Kudsk Steensen, Naoko Tosa gibi isimler ile TeamLab ve Ouchhh Studio gibi tasarım stüdyoları ile sanatçı kolektifleri örnek gösterilebilir. Söz konusu dijital tasarımların da büyük çoğunluğunun galeri mekanında gerçekleştiği tanımlanabilirse de Ei Arakawa gibi sanatçıların kamusal alan yerleştirmelerinde olduğu gibi bunların bir kısmının galeri sınırlarının dışına çıktığı da görülür.

Bununla birlikte doğanın kendisi bir tasarım olarak kabul edildiğinde kapitalizmin doğa üzerindeki baskısının -devam eden başlıklarda da ele alındığı üzere- sanat eserlerine yönelik amaçlı-amaçsız müdahaleler ya da bilinçli-bilinçsiz vandalizmden farklı olmadığı ortadadır. Bu anlamda kamusal alanda yer alan sanatın savunmasızlığı gibi doğanın kendisinin de her zaman insan müdahalesine açık olduğu ancak bu müdahalenin tarihin bir aşamasında dönüp dolaşıp insanlığı içinde çıkılmaz bir uçuruma sürükleyeceği açıktır. Bu sürecin başladığının kanıtı olabilecek bozulma, değişim ve yıkım çoktan başlamıştır.

2. Kamusal Alanda Sanatın Savunmasızlığı: Vandalizm mi, Bilinçsiz Müdahale mi, Doğal Aşınma mı?

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de kamusal alanda yer alan sanat eserlerinin -ona doğrudan ya da dolaylı olarak maruz kalanlar tarafından- kültür kurumlarında yer alan koruma altındaki eserlerden daha fazla saldırıya uğradığı açıktır. Bu saldırıların bir kısmı psikolojik bir dürtünün sonucunda gelişirken (belirli psikolojik nedenlerle ilişkili), bir kısmı salt yıkıma odaklanan ve doğrudan belirli bir niyet taşımayan eylemlerdir (amaçsız vandalizm). Öte yandan zarar vermenin amaçlı gerçekleştiği durumlar (ideolojik gerekçeler ya da salt düşüncesizlik temelli) ve dahası bu yıkımın yukarıdan (yetkililer tarafından) yapıldığı formlar da kamusal alanda yer alan kültürel nesneler ya da oluşumlar için zarar vericiliğin başka bir boyutunu tanımlar. Dahası bu araştırma kapsamında örnekleme alındığı gibi vandalizmin bilinçli formunun yanı sıra bilinçsiz müdahaleler (farkında olunmadan zarar verme) ve doğal aşınma süreçleri de (çevresel ve zamana bağlı koşullar) kamusal alanda sanatın savunmasızlığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda araştırma özelinde amaçlı vandalizm, bilinçsiz müdahale ve doğal aşınım süreçleri şeklinde üç kategoride değerlendirilen kamusal alanda yer alan sanatın maruz kaldığı yıkımın örnekleme alınan durum ve eserler üzerinden incelenmesine geçilmeden önce vandalizmin doğasına ilişkin literatürde yer alan farklı tanımlamaların analiz edilmesi önemlidir.

Demirbaş (2005: 243) vandalizmi “bir sosyal tabuyu ihlal eden, depresyonu heyecana dönüştüren ve ondan zevk alan bir psikolojik reaksiyon” olarak ifade ederken, eylemin kasıtlı gerçekleşme niteliğini ön plana çıkaran Sözen ve Tanyeli ise; “sanat yapıtlarının bilinçli bir biçimde tahrip edilme durumu” olarak tanımlamaktadır (2015: 316). Bazı vandalizm eylemlerinde kamu malları ve/ya sanat eserlerinin “bilgisizlik yüzünden ya da zevk için” zarara uğratıldığı görülürken (Boz ve Beyaztaş, 2001), Webster gibi yazarların vandalizm tanımlamalarında spesifik olarak kültürel varlıkların ele alındığı ve “düşmanca bir şekilde sanat eserlerini, resim çalışmalarını, edebi veya tarihsel eserleri yok etme ve tahrip etme” şeklinde tanımlandığı anlaşılır (Goldstein, 1992: 19). Dolayısıyla vandalizme ilişkin açıklama girişimlerinin bir kısmı söz konusu eylemlerin kriminal yönü (suç teşkil eden niteliği) ile ilgilenirken, diğer bir kısmı eylemlerin altında yatan psikolojik etkenleri (kişisel sebepler) öne çıkarır ve bu anlamda bu tanımlamalardan da anlaşılacağı gibi ideolojik gerekçe, toplumsal normlara başkaldırı, kişisel tatmin, ilkel dürtüler ve psikolojik tepki olmak üzere eylemin altında yatan nedenlerin çeşitlendiği görülür. Öte yandan genel olarak vandalizm eylemlerini -dini, politik, ekonomik ve benzeri bir- ideolojik gerekçe ile gerçekleşen eylemler ve psikolojik nedene bağlı olarak ortaya çıkanlar olmak üzere iki ayrı kategoride sınıflandırmak mümkündür; ilki amaçlı vandalizm olarak tanımlanabilirken ikincisi çoğunlukla amaçsız vandalizm olarak

adlandırılır. Ancak her ikisinde de yıkıcılığın söz konusu olduğu ve yönelinen kültürel nesne ya da formun kısmen ve/ya tamamen, kalıcı ya da geçici olarak hasar aldığı görülür. Bununla birlikte amaçlı vandalizmin yukarıda belirtildiği gibi yukarıdan ve aşağıdan olmak üzere iki kolu vardır; ilki yaptırım gücüne sahip kurum ya da devlet eliyle kamusal alanda yer alan bir eserin yerinden edilmesini, kaldırılmasını ya da mevcut konumundan taşınmasını ifade ederken, ikincisi bir kültürel oluşuma açıkça "maruz bırakıldığını" düşünen halk tarafından gerçekleşir ki bunun gerekçesi olarak yine söz konusu eserin yerleşiminde fikirlerinin sorulmadığını savunan genel izleyicinin dürtüsel davranışının bir ürünü olan adaletin kendileri tarafından sağlanması düşüncesi söz konusudur. Yine kısmen amaçlı vandalizm kategorisinde değerlendirilebilecek bir başka yıkıcı eylem türü ise kültürel nesnenin yaratıcısının kendi eserine dönük yıkıcı müdahalesiyken, bir sanatçının başka bir sanatçının eserine yönelik tamamlayıcı müdahale de benzer biçimde vandalizm olarak adlandırılabilir. Öte yandan -Ai Weiwei'nin performatif çalışmaları, John Baldessari'nin kendi eserlerini yakma girişimi, Michael Landy'nin arşivlenen kişisel eşyalarını imha ediş süreci, Fernandez Armand'ın mekansal tasarımını parçalayışı, Wladyslaw Podkowinski, Claude Monet ve Gerhard Richter başta olmak üzere pek çok sanatçının kendi resimlerini yok edişi, üzerlerini boyayışı, parçalayışı gibi örneklerde görüldüğü üzere- kültürel bir yaratım süreci olarak değerlendirildiği, yıkımın sanatsal eyleme dönüştüğü örnekler de sanat tarihinde önemli bir yere sahiptir.

İnsanlık tarihinde sanat eserlerinin başlangıçta ikonoklast saldırılar, ardından kişisel nedenlerle (ekonomik, politik, toplumsal gerekçeler de bu kategoride ele alınabilir ancak bu eylemler çoğunlukla kişi ya da kişiler tarafından gerçekleştiğinden kişisel eylem olarak adlandırılmıştır) gerçekleşen pek çok saldırının kurbanı olduğu bilinmektedir. Bu eylemlerin çoğu genellikle kiliseler ve devamında 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren müzeler ve sanat galerilerinde gerçekleşmiş olsa da kamusal alanda yer alan özellikle anıtlar ve anıt heykellerin de saldırı geçmişinin bir o kadar geriye götürülebileceği görülür. Belirtildiği gibi kamusal alanda yer alan kültür varlıkları müzeler ve sanat galerilerindeki eserlere göre daha savunmasızdır, bunun da en önemli nedeni kültür kurumlarını ziyaret eden izleyicinin bilinçli tüketici olmasıdır. Oysa kamusal alanda yer alan bir sanat eserinin izleyici potansiyeli genel olarak konumlandığı bölgedeki halkın tamamıdır ve özellikle -Richard Serra'nın metal konstrüksiyonları, Pablo Picasso'nun Chicago'daki anıtsal kamusal alan heykeli gibi- somut bir varlığa gönderme yapmayan soyut ve çağdaş eserlerin alımlanması ve anlamlandırılması eğitimsiz izleyici için söz konusu eserlerin kendilerine zorla dayatıldığı, yerleştirilmeleri esnasında kendilerine danışılmadığı hissine yol açar. Bu nedenle de esere yönelik yazı yazma, boyama, kırma, devirme gibi saldırılar, zarar veren kişinin kendi adaletini sağlama ve/ya onu tanıdık bir nesne haline getirme girişiminin sonucudur.

Bu kapsamda kamusal alanda yer alan sanat eserlerine yönelik gerçekleşen ve öncelikle vandalizm olarak adlandırılabilecek amaçlı-amaçsız yıkım eylemleri incelendiğinde; Ugo Rondinone'un Las Vegas'taki Ivanpah Vadisi'nde yer alan ve üst üste dizilmiş kayalarla yedi dikilitaş görüntüsünden oluşan *Seven Magic Mountains [Yedi Büyülü Dağ]* (2011-2015) isimli eserinin yukarıda tanımlanan soyut sanata ilişkin genel halkın tepkiselliğinin ve onu tanıdık bir nesne haline getirme amacıyla müdahalesinin somut örneği olduğu görülür (Görsel 1). Doğal bir formun yine doğal ortamında ancak yapay olarak düzenlenmesinden oluşan ve Nevada Sanat

Müzesi tarafından "meditatif kaya dengeleme sanatı" olarak adlandırılan çalışma, yüksekliği on bir metreyi bulan yedi kuleden meydana gelmiştir ve Güney Nevada'daki çölün ıssızlığının, arka plandaki dağ sıralarının ve Jean Dry Gölü'nün ortasında hem somut bir nesneye gönderme yapmayan görüntüsü hem de etrafındaki doğal manzara içerisindeki müdahale edilmiş estetiği nedeniyle 2015 yılında istiflenmesi ve 2016 yılında boyanarak ziyarete açılmasından itibaren pek çok kez amaçlı ya da amaçsız saldırıların kurbanı olmuş, birden fazla kez de rüzgar ve yağmur kaynaklı doğal aşınım nedeniyle restore edilmesi (solan renklerin yeniden boyanması) gerekmiştir. Doğal aşınım bulunduğu konum nedeniyle kaçınılmaz olarak yaşansa da eserin bütünlüğünün bir parçası olan zemin seviyesindeki renkli taş kütlelerinin her birinin üzerine ziyaretçilerin yazı yazma ya da resim yapma şeklindeki müdahalesi açıkça kamusal alanda yer alan kültürel nesnelerin savunmasızlığının kanıtıdır. Öte yandan bu müdahalelerin geçmişinin eserin ziyarete açıldığı 2016 yılına kadar geriye götürülebildiği ve açık alanda nispeten güvenliğin olmadığı bir konumda yer alması nedeniyle o tarihten itibaren de pek çok kişinin eseri tahrip ettiği, ancak 2022 yılında bu eylemlerin şiddeti ve sıklığında artış gözlemlendiği kayıtlara geçmiştir. Nevada Sanat Müzesi'nin iletişim ve pazarlama direktörü Rebecca Eckland tarafından yapılan açıklamada yerleştirmeye yönelik vandalizm eylemlerinin katlanarak arttığı ve kurulumun onarımı için gerekli planlamaların yapıldığına değinilmiş, ancak bölgenin temizlik işlerinden sorumlu görevli taşların üzerindeki yazılara her geçen gün yenilerinin eklendiğini ve bu temizlenme-kirlenme döngüsünün hiç bitmediğini ifade etmiştir (Da Rocha, 2022).

Görsel 1. Ugo Rondinone, Seven Magic Mountains [Yedi Büyülü Dağ], 2011-2016, Ivanpah Vadisi, Las Vegas

Dolayısıyla *Seven Magic Mountains* örneğinde görülen vandalizmin -özellikle Richard Serra gibi sanatçıların amorf formlarda ve demir gibi metalik malzemelerden üretilen kamusal alan yerleştirmelerinin de maruz kaldığı- ziyaretçinin karşılarında gördükleri nesneyi anlamlı ve tanımlı bir nesneye dönüştürme girişimlerinin ürünü olduğu, bunun da altında psikolojik

tanımlama girişiminin yattığı; eserin üzerine yazılan bir yazı, isim ya da şeklin söz konusu eserin mevcut konumunda ve/ya onu seyreden kişinin zihnindeki yabancı ve anlaşılmaz formunu -kişi için- tanınır hale getirdiği ve bir anlamda o kişinin eserin tamamlayıcısı konumunda hissetmesini sağladığı anlaşılır. Örneğin benzer bir taş dizilimine sahip Salisbury'deki tarih öncesine ait bir anıt olan Stonehenge'nin de geçmişte pek çok kez vandalizmin kurbanı olduğu, ancak buradaki saldırıların esas olarak anıttan taş parçası koparma ve beraberinde götürme niyetiyle gerçekleştiği görülür. Dolayısıyla söz konusu eserlerden birinin sanatçısı belirli olan bir çağdaş sanat enstalasyonu (geleneksel anlatının dışında bir forma sahip olan) diğerinin ise -bazı kültürlere göre kutsal kabul edilen- tarih öncesi bir anıt olduğu (benzer bir dikilitaş görünümüne sahip olsa da kim tarafından yapıldığı bilinmediğinden kamuoyunda kutsal kabul edilen) göz önüne alındığında her ikisi arasındaki saldırı geçmişi farklılığının temelinde yukarıda tanımlanan psikolojik yönelimin yattığını tanımlamak mümkündür. Ancak elbette her ikisi de kamusal alanda olması bakımından -gerçekleşme şekli açısından farklılıklar meydana gelse de- gerek insan faktöründen kaynaklanan saldırılara gerekse asit yağmurları ya da toz fırtınaları gibi nedenlerle yaşanabilecek olan doğal aşınıma diğerlerine göre daha yatkındır.

Görsel 2. Lars Vilks, Nimis [Kuleler], 1980, Skane, İsveç

Kamusal alanda yer alan sanatın kırılganlığına ve çağdaş sanatın hemen her zaman diğerlerine göre daha fazla saldırıların odağında olduğuna kanıt oluşturabilecek örneklerden bir diğeri Lars Vilks'in 1980 yılında inşa ettiği *Nimis [Kuleler]* isimli yerleştirmesidir (Görsel 2). İsveç'in Skane bölgesinin kuzeybatısında yer alan ve çoğunlukla sürüklenen odun, dal ve tahtalardan inşa edilerek devasa bir ahşap labirentle birbirine bağlanan 75 tonluk bir kule dizilimi ve yerel bir sanat eseri olan *Nimis*'in bazı bölümleri farklı tarihlerde saldırılara maruz kalmış (ilk kundaklama girişiminin 2015 yılında gerçekleştiği ve enstalasyonun üçte ikisinin yandığı ancak sonraki yıllarda kademeli olarak yeniden inşa edildiği bilinmektedir), ateşe verilen yerleştirmenin bazı kısımları yanmış ve 2016 yılında kundaklama sonucu çıkan bir

yangından sonra yeniden inşa edilmek durumunda kalmıştır (Gravlund, 2016). Öte yandan yerleşim alanından kasıtlı olarak uzak bir konuma inşa edilmiş olması nedeniyle söz konusu yangına müdahale edilmesi de gecikmiş ve dolayısıyla hasar seviyesi de buna bağlı olarak artmıştır. Konumu nedeniyle itfaiye araçlarının da bölgeye erişememesi yangının söndürülmesi için deniz suyunun kullanılmasını ve elle müdahale edilmesini gerektirmiş, bunun sonucunda yapının pek çok parçası kömürleşmiş ve yanmış odun yığınları haline gelmiştir. Öte yandan söz konusu yerleştirmenin geçmişte "yerel otoriteler ve sakinlerin eserin kaldırılması için çabaları da dahil olmak üzere çok sayıda yasal mücadeleye konu olduğu" ve esere yönelik saldırının Rondinone'nin çalışmasında olduğu gibi salt zarar verme ile sınırlı kalmak yerine onu tamamen ortadan kaldırma amaçlı gerçekleştiği göz önüne alındığında, gerçekleşen vandalizmin arka planında yine bilinçsiz izleyici tarafından doğrudan tanımlanabilir ve anlamlandırılabilir olmayışının yattığını tanımlamak mümkündür, ancak bu kez saldırının onu bilindik bir nesne haline getirme gerekçesi yerine psikolojik rahatsızlığı sağaltma yöntemi olarak ortadan kaldırma girişimine dönüştüğü görülür. Elbette kamusal alanda yer alması ve nispeten kolay erişilebilir olmayan bir bölgede konumlanması açısından da diğerlerine göre daha savunmasızdır ve kötü niyetli vandalizmin kamusal alanda olsun ya da olmasın sanat eserleri üzerindeki yıkıcı etkisinin önemli bir örneğini teşkil etmektedir.

Bununla birlikte söz konusu eserin yaratım süreci de aslında yıkımın ideolojisini yaratıcı performansa dönüştürme çabasının bir parçası olarak tanımlanabilir. 1980 yılında sanatçının boğulma tehlikesi atlatmasının ardından "okyanusa karşı bir intikam" ve aynı zamanda "hiçbir şeyin sürmediği" mevcut sanat pratiğine de bir yorum/eleştiri olarak yaratılmaya başlanmış, 1982'ye kadar kıyıya sürüklenmiş odun parçalarından inşa edilen kulelere ilişkin yetkililer haberdar olmamış, farkına vardıklarında yasadışı inşa nedeniyle yıkım kararının verilmesinin ardından uzun bir yasal süreç başlamış ancak bu süre içerisinde de kuleler her geçen gün uzamaya devam etmiştir. Öte yandan çalışmanın 1984 yılına kadar Joseph Beuys'a satıldığı, ölümünde sonra ise sanatçı ikilisi Christo ve Jeanne-Claude'un 1986 yılından itibaren *Nimis*'in sahibi oldukları bilinmektedir (Vilks, 2005).

Kamusal alanda yer alan eserlerin kırılganlığına ve aynı zamanda kötü niyetli vandalizme gösterilebilecek bir diğer örnek, Ei Arakawa'nın *Harsh Citation, Harsh Pastoral, Harsh Münster [Sert Atıf, Sert Pastoral, Sert Münster]* (2017) isimli yerleştirmesidir (Görsel 3). Münster Heykel Projesi kapsamında Aasee Gölü'nün güneybatı ucunda yer alan Haus Kump'un bahçesinde yer alan kurulum "elle bir araya getirilmiş ızgaralı yedi LED tablodan" oluşmuş ve her bir pano "Gustave Courbet, Nikolas Gambaroff, Jutta Koether, Joan Mitchell, Amy Sillman, Reena Spaulings ve Atsuko Tanaka'nın resimlerini" yeniden tasarlamıştır. Bu resimler orijinal versiyonlarındaki durağan görüntülerden uzaklaştırılarak hareketlendirilmiş ve arka planda onlara eşlik eden ışık ve ses ile birlikte söz konusu nesne topluluğu "yalnızca sınırlı ölçüde kontrol edilebilen görsel-işitsel bir etkileşimle kendine yeni biçimler üretmiştir" (Skulptur Projekte Archiv, 2017). Öte yandan örnekleme alınan diğer çalışmalarda meydana gelen saldırılarda nedenlerine ilişkin açıkça ortaya konmuş belirli bir gerekçe olmasa da yaşanan tahribatın psikolojik sebeplere dayandırılabileceği görüldü. İlkinde yazı ile esere müdahale edilirken onu kendine mal etme durumu ya da tanıdık bir nesne haline getirme dürtüsünün yönlendirdiği, ikincisinde ise esere yönelik olumsuz algının onu ortadan kaldırmaya

kadar varacak bir öfkeyi tetiklediğine değinildi. Ancak Arakawa'nın eserine yönelik gerçekleşen vandalizm olayı 2017 yılında kurulumun söz konusu sergi kapsamında sergilendiği sırada kimliği belirsiz kişilerin panolardan birini çalması şeklinde gerçekleşmiş ve bu eylem müdahalenin arkasındaki niyete ilişkin belirli bir tanımlama yapılmasını imkansız hale getirmiştir. Gerçekleşen olayda Jutta Koether'in eserinin dijital görüntüsünün yer aldığı yaklaşık iki metreye iki buçuk metre boyutlarındaki pano, bir pleksiglas kapağın çıkarılması ve zemine monte edilen ekranın elektrikli tornavida yardımıyla kaldırılmasıyla yerinden edilmiş ve görünürde-amaçsız bir vandalizm eyleminin kurbanı olmuştur. Ancak sanatçının olaya ilişkin açıklamasında bunun "bir yönüyle ilginç bir performans" olduğunun tanımlandığı, yaşanan olayın "kamusal alanda sanatın ne kadar savunmasız olabileceğini ve kamusal alanın ne kadar şiddet içerebileceğini" kanıtladığı vurgulanmıştır (Art Damaged, t.y.). Olayın ardından söz konusu eksik parçanın değiştirildiği ancak suçlu ve/ya suçluların tespit edilemediği bilinmektedir.

Görsel 3. Ei Arakawa, Harsh Citation, Harsh Pastoral, Harsh Münster [Sert Atıf, Sert Pastoral, Sert Münster], 2017, Skulptur Projekte Münster

Bununla birlikte farklı gerekçelerle bilinçli olarak zarar verilen ancak müdahalenin doğrudan ve kasıtlı olmadığı durumlar da vardır; bu durumda kültürel miras ya da konu olan kültürel nesne amaçlı vandalizm örneklerinde olduğu gibi yine hasar alır ancak bu hasarın sorumluları belirli kişiler değildir, bu durumda söz konusu vandalizm -doğal aşınım kategorisinde olduğu gibi- belirli endüstriyel faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkan asidik etki nedeniyle yaşanan yıkıcı süreci tanımlar. Bu örneklerin başında -iklim aktivistlerinin de son yıllarda kültür kurumlarında gerçekleştirdiği protestoların odağında yer almış olan- Murujuga olarak da bilinen Burrup Yarımadası'ndaki dünyanın en büyük ve en eski (yaklaşık 40.000 yıllık) kaya oyma ve petroglif sanatına (1 milyondan fazla) sahip bölgesi gelmektedir (Görsel 4). Söz konusu kaya çizimleri doğrudan kişi müdahalesi ile vandalizmin konusu olmasa da bölgede faaliyet gösteren Woodside Energy şirketinin sıvılaştırılmış doğal gaz üretiminden

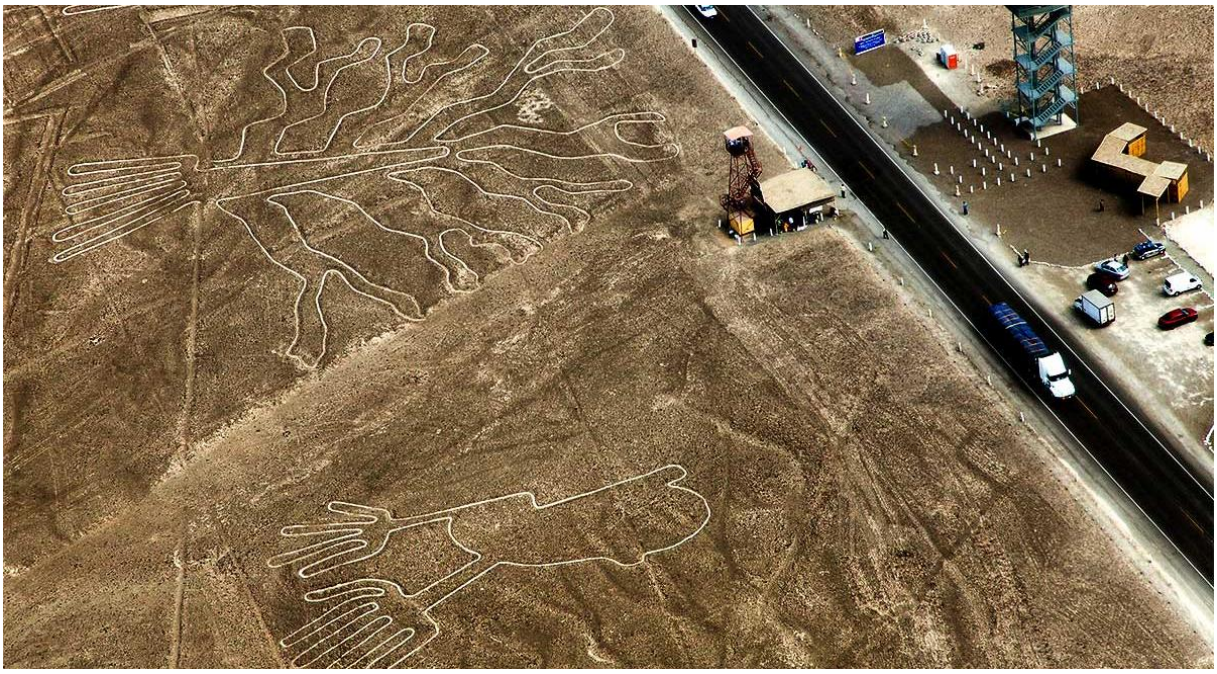
kaynaklanan endüstriyel emisyonları nedeniyle resimli yüzeylerde zaman içerisinde aşınmalar ve solmalar meydana gelmiştir. University of Western Australia'dan arkeoloji uzmanı Benjamin Smith "nitrojen oksit gibi emisyonların sanatı yok eden asidik bir etkiye sahip olduğunu gösteren bilimsel fikir birliği bulunduğunu" belirterek araştırmasında -Burrup yarımadasında sanayinin başladığı tarih olan- 1960'lardan günümüze kadar olan süreçte bölgedeki sanatın gördüğü zararı kanıtlayan fotoğraflar paylaşmıştır (Robinson, 2022). Hasarın boyutunu belgeleyen bu fotoğraflarda yer alan tahribat -incelenen diğer kamusal alan yerleştirmelerinde olduğu gibi- belirli kişi ya da gruplar tarafından doğrudan hedef alınarak gerçekleşmese de, yıkıcılığına ilişkin bilimsel kanıtların olduğu endüstriyel üretim süreci nedeniyle hasar almıştır ve bu nedenle de sonuçlarına ilişkin bilimsel fikir birliği olmasına karşın koruma adına herhangi bir müdahalede bulunmadığı gibi yıkıcı faaliyetleri sürdüren söz konusu şirketin de kültürel mirasa zarar verme boyutunda en az diğerleri kadar suçlu olduğunu tanımlamak mümkündür. Bu örnek aynı zamanda kamusal alanda yer alan kültürel mirasın -dünyanın en eski sanat eserleri arasında olsa dahi- korunmasının zorluğunu, sanatın kırılganlığını ve günümüzde kültürel mirasın değerinin ekonomi politikalarının gölgesinde kaldığını kanıtlamaktadır.

Görsel 4. Petroglif (Antik Kaya Sanatı), Burrup Yarımadası, Murujuga Milli Parkı, Avustralya

Kimi örneklerde ise kültürel miras ya da kamusal alanda yer alan sanat eserlerine saldırıların bilinçli gerçekleşmediği durumlarla da karşılaşılmaktadır. Bu örnekler kötü niyetli gerçekleşmediği için yukarıda incelenen örneklerden ayrılır, ancak yine söz konusu eylemler sonucunda eser kısmen ya da tamamen hasar görmüştür ve kimi durumda bu müdahaleler geri dönüşü olmayan büyük kayıpları beraberinde getirmiştir. Örneğin "dünyanın en büyük arkeolojik gizemlerinden biri" ve UNESCO Dünya Mirası Alanı olan Peru'daki Nazca Çölü'ne yapılmış 700'den fazla jeoglif grubu bulunmaktadır ve Nazca Çizgileri olarak adlandırılan bu çizimler tarih öncesinden kalma önemli bir kültürel miras alanı olma niteliği taşımaktadır (Dorsch & Vinzent, 2017). Hayvan ve bitki motiflerinin tasarımlarından oluşan söz konusu alanın M.Ö. 500 ile M.S. 500 yılları arasında çöl tabanında çukurlar açılması ve çakıl taşlarının

temizlenerek renkli toprağın açığa çıkarılması ile oluşturulduğu bilinmektedir (Görsel 5). Bölge ikliminin genellikle istikrarlı olması ve rüzgarsız bir plato üzerinde yer alması nedeniyle çizgilerin büyük çoğunluğunun önemli ölçüde korunarak günümüze kadar ulaştığı, ancak günümüzde iklimde yaşanan değişimin kamusal alanda yer alan diğer tüm kültürel mirasın savunmasızlığında olduğu gibi bu çizgileri de doğal aşınım nedeniyle bozulma tehdidiyle karşı karşıya bıraktığı bilinmektedir. Ancak elbette doğal aşınım bu çizgiler için tahribatın çok küçük bir kısmını oluşturur; alan üzerindeki asıl tehdidin insan faktöründen kaynaklandığı, geçmişte farklı zamanlarda bilinçsizlik nedeniyle alanın doğallığı ve bütünlüğünün kısmen zarar gördüğü, ancak bu zararın yukarıdaki örneklerde olduğu gibi bilinçli bir saldırı sonucunda gerçekleşmediği anlaşılır.

Görsel 5. Nazca Çizgileri (Jeoglif), Nazca Çölü, Güney Peru, Güney Afrika, 2018

Bölgeye yönelik hasarın geriye dönük tarihine bakıldığında; 2018 yılında bir kamyon şoförünün yakındaki Güney-Pan Amerikan Otoyolu'nun dışına çıkarak yanlışlıkla çizgilerin olduğu araziye daldığı ve bunun 2.000 yıllık jeogliflerin bir kısmının bozulmasına ve bir kısmının üzerinde derin izler kalmasına yol açtığı görülür ki bu olay muhtemelen arazi üzerinde farkında olunmadan gerçekleşen en büyük hasarı meydana getirmiş, üç büyük şeklin büyük ölçüde bozulmasına yol açmıştır. Olayın ardından tutuklanan sürücü bölgeyi bilmediğini ve mekanik bir sorun nedeniyle yoldan çıktığını belirtmiş ve aksi bir kanıt olmadığı için serbest bırakılmıştır ancak geride bıraktığı hasarın restore edilmesi için uzun ve kapsamlı bir çalışma gerekmiştir. Benzer biçimde 2014 yılında -gerekçelerinde haklı olsalar da büyük bir tartışmayı beraberinde getiren ve sonrasında çevre örgütünün hatasını kabul ederek basın açıklaması yoluyla kamuoyundan özür dilediği olayda- Greenpeace aktivistleri, Lima'da yapılacak olan BM İklim Değişikliği Konferansı öncesinde jeogliflerden birinin hatları içine bir pankart yerleştirmiş ve bölgede ayak izlerinin oluşmasına, dolayısıyla alanın kısmi zarar görmesine neden olmuştur (McGrath, 2014). 2013 yılında ise kireçtaşı ocağında kullanılan makinelerden birinin çizgi hattının bir bölümünü tahrip ettiği bilinirken, 2012 yılında bölgedeki arazilere

kaçak olarak yerleşen işgalcilerin arazinin bir kısmında hasar oluşmasına neden olduğu ve Nazca döneminden kalan bir mezarlığa da zarar verdikleri görülür (Taj, 2012; Vigo, 2013).

Öte yandan Nazca Çizgileri örneğinin bölgeye verilen zararın bilinçli ya da kasıtlı yapılmaması bakımından diğerlerinden ayrıldığı, ancak doğrudan tahrip etme niyetiyle gerçekleşmese de yine de arazinin önemli ölçüde zarar gördüğü ve bunun da kamusal alanda yer alan kültürel mirasın kırılganlığının kanıtı olduğu tanımlanabilir. Söz konusu bölge, kültürel miras alanı olarak korunuyor olsa da bir otoyolun kenarında yer almaktadır ve doğal bir oluşum olması, kilometrelerde alana yayılıyor olması ve nispeten göz hizasından açıkça tespit edilemiyor olması gibi nedenlerle bir kültür kurumunda yer alan herhangi bir nesneye göre şüphesiz daha savunmasızdır ve dış tehditlere karşı açıktır. Kamusal alanda yer almasa da sanatın savunmasızlığının kanıtı olan örnekler de elbette vardır. Jeff Koons'un 2018 yılında Amsterdam'daki tarihi Nieuwe Kerk Kilisesi'nde sergilenen çalışması kültürel nesnenin kırılganlığının ve aynı zamanda bu hasarın bilinçli vandalizm olarak değerlendirilmesinin imkansızlığının kanıtıdır. Sanatçının *Gazing Ball* serisinde yer alan *Perugino Madonna and Child with Four Saints [Perugino Madonna ve Dört Azizli Çocuk]* isimli eseri doğrudan kötü niyet taşımayan ve meraklı ziyaretçinin eserle teması sonucunda düşerek bütünlüğünü kaybeden söz konusu örnekler arasında yer almaktadır. Sergi esnasında, yukarıda adı geçen eserin önüne -ziyaretçilerin kendi yansımalarına bakmaları ve dolayısıyla kendi varlıklarını eserin içinde konumlandırmaları için tasarlanarak- yerleştirilmiş el üflemesi bir küre olan *Gazing Ball*'ın düşüp kırılması -her ne kadar geri dönüştürülebilir bir formun kırılması olsa da- doğrudan eserin mevcut bütünlüğünün bozulmasına ve özgün işlevini yitirmesine neden olmuştur. Ancak belirtildiği gibi bu örneğin de diğerlerinden ayrı olarak değerlendirilmesini gerektiren en temel unsur, söz konusu müdahalenin bilinçli olarak gerçekleşmemiş, bilinçli ziyaretçinin bilinçsiz müdahalesi sonucunda istenmeyen bir durumun ortaya çıkmış olmasıdır.

Görsel 6. Gerald Minkoff, Video Blind Piece [Video Kör Parça], 1980, Swiss Sculpture Exhibition, Bienne, İsviçre

Kasıtlı olarak gerçekleşmeyen ve bu nedenle doğrudan vandalizm olarak adlandırılması mümkün olmayan ancak eserin bütünlüğünün bozulmasına neden olan bir diğer olay, Gerald Minkoff'un İsviçre Heykel Sergisi'nde sergilendiği sırada *Video Blind Piece [Video Kör Parça]* isimli yerleştirmesinin neredeyse tamamen yok edilmesidir (Görsel 6). Zemin seviyesine kadar toprağa gömülmüş, ekranları gökyüzüne çevrilmiş 14 bitmiş televizyon görüntü tüpünden oluşan ve kamusal bir alana yerleştirilen düzenleme, 1980 yılında Bienne şehrinde sergilendiği sırada çimleri biçmek isteyen bahçıvan tarafından yanlışlıkla yerinden edilerek tamamen yıkıma uğramıştır. Yaşanan olaya ilişkin kayıtlar; söz konusu serginin, çevredeki zemin düzleştirilmeden ve tamamen çimle kaplanmadan gerçekleşmek zorunda kaldığını, alanın çevre düzenlemesinde sorumlu Oskar Fischer'ın söz konusu televizyon ekranlarını -bunların serginin bir parçası olduğunu bilmeden- çıkarıp imha ettiğini ve olayın anlaşılmasının ardından "heykel sergisinde yer alan ve heykel olarak tanınmayan ve bu nedenle çöpe atılan bir heykeli restore etmek için 14 adet eski televizyon tüpü (tek tip format 59x29) acil olarak aranmaktadır" şeklinde gazeteye ilan verdiğini ancak Minkoff'un bunu reddettiğini göstermektedir. Olayın yaşandığı günlerde Fischer'ın gazeteye verdiği ilanın pek çok yerel gazetenin de ilgisini çektiği, yazılan makalelerin yaşanan olaya ilişkin ilgiyi arttırarak çok sayıda televizyon tüpünün bağışlanma teklifini beraberinde getirdiği, bu ilginin Minkoff'un da başlangıçta reddettiği teklifi yeniden değerlendirmesine yol açtığı ancak sanatçı ile bahçıvan arasındaki tartışmanın uzaması nedeniyle hiçbir anlaşmaya varılamayarak çalışmanın da yenilenememesine yol açtığı bilinmektedir (Minkoff, 1980: 96; Art Damaged Book, 2018). Her ne kadar devam eden süreçte kamuoyuna yansımasının da etkisiyle tartışmalı bir sürece neden olsa da bu olayda söz konusu bahçıvanın eseri bilinçli olarak yok etmediği ve dahası hatasını fark ettiği anda bunu -kendi bildiği yöntemle de olsa- telafi etmeye çalıştığı görülür. Elbette telafi etme girişimine rağmen eserin bütünlüğü tamamen ortada kalkmış ve kamusal alanda sergilenen bir sanat projesi zeminin peyzaj çalışması adına yok edilmiştir. Ancak kasıtlı gerçekleşen vandalizm eylemlerinin aksine söz konusu yıkımda bir bilinçlilik halinden söz edilemeyeceği gibi sanatçı ve sergi organizatörlerinin sorumluluklarının da tartışılmasının gerektiği açıktır. Buna rağmen Minkoff'un yerleştirmesinin başına gelen olayın da kamusal alanda yer alan eserlerin diğerlerine göre çok daha fazla korunmaya ihtiyaç duyduğunu kanıtlar nitelikte olduğu tanımlanabilir.

Görsel 7. Robert Smithson, Spiral Jetty [Sarmal Dalgakıran/Spiral İskele], 1970, Büyük Tuz Gölü, Utah

Öte yandan doğal aşınım açısından yıkım olgusuna bakıldığında, vandalizmin kültürel bir form olarak ele alındığı sanatçının kendi eserine yönelik müdahalesinin kısmen başka bir boyutunu temsil ederken, kısmen de kamusal alanda yer alan kültürel mirasın çevresel faktörler nedeniyle aşınması ve yapı malzemesinin zaman içerisinde bozulmasını tanımlar. Doğal aşınım Robert Smithson'ın yeryüzünün doğal döngüsünü takip ederek tasarladığı çalışmalarında olduğu gibi eserin varoluşunun bir gerekliliği ya da ön koşulu olarak ortaya çıkabilirken, aynı zamanda Ugo Rondinone'un Las Vegas'taki yerleştirmesinin ya da 1986 yılında UNESCO Dünya Mirası listesine eklenen dikilitaşlardan oluşan tarih öncesi bir anıt olan Salisbury'deki Stonehenge'nin ve/ya kamusal alandaki herhangi bir anıt heykelin ani sıcaklık değişimleri, havanın asidite dengesindeki bozulma, aşırı yağmurlar ve güçlü fırtınalar gibi nedenlerle yüzeylerinde çatlaklar oluşması ve zarar görmesi de bu kategoride değerlendirilebilecek doğal aşınım örnekleridir.

Bu bağlamda Smithson'ın muhtemelen en bilinen eserlerinden olan *Spiral Jetty [Sarmal Dalgakıran]* isimli eseri incelendiğinde (Görsel 7); Utah'taki "mineraller açısından zengin ve neredeyse yaşamdan yoksun bir terminal havzası olan" Büyük Tuz Gölü'nün -tuz kristalleri bakımından zengin ve bölgedeki kırmızı alglerin yoğunluğu nedeniyle- kuzeydoğu kıyısında yer alan Rozel Point yarımadasında 1970 yılında inşa ettiği dalgakıranın iklim dalgalanmaları ve insanın doğa üzerindeki baskısının uzun vadeli sonuçlarını betimleyen bir yeryüzü sanatı örneği olduğu, göl yüzeyinde oluşturulan yapay sarmal formu gölün gel git nedeniyle su seviyesinin artmasıyla yaklaşık iki yıl içerisinde neredeyse tamamen sular altında kaldığı, ancak 2002 yılındaki kuraklık nedeniyle yeniden yüzeye çıktığı bilinmektedir. Eserin yaratımından itibaren geçen tüm bu süre içerisinde göle taşınan toprak ve siyah bazalt taşının kimyasal tepkimeye uğradığı, kayaların üzerlerinde tuz kristallerinin biriktiği ve bunun taşların giderek beyazlamasına neden olduğu ve dahası kullanılan malzemenin sudaki diğer canlı organizmalarla kimyasal reaksiyonları sonucunda dalgakıranın etrafındaki suyun yapısının değişerek pembemsi bir renk aldığı görülür. Eserin "tehlikeli konumu yapının kaçınılmaz

parçalanmasına yol açarken" söz konusu parçalanma insan tarafından gerçekleşen bir müdahale ile değil, doğal aşınım yoluyla olmaktadır ancak çalışmanın dikkat çekici tarafı bunun doğrudan sanatçının kendisi tarafından amaçlanan bir süreç olmasıdır; "6.650 ton kaya ve topraktan inşa edilen spiral, doğa, endüstri ve zamanın etkisiyle sürekli olarak biçim değiştirir" (Holt Smithson Foundation, t.y.).

Roberts'a göre; "nispeten çorak, ıssız bir yerde bulunmasına rağmen Smithson, burayı yalnızca çevredeki geniş manzara nedeniyle değil, aynı zamanda yakındaki terk edilmiş petrol kuleleri ve kıtalararası demir yolunun 1869'da tamamlanmasını simgeleyen Golden Spike anıtı nedeniyle" seçmiş ve bu anlamda endüstriyel kalıntıları kültürel bir nesneye dönüştürmenin de yolunu aramıştır (Roberts, 2004: 114-139; Shapiro, 2019). Ancak bu çaba aynı zamanda endüstriyel üretim nedeniyle bozulan doğanın (dolayısıyla insan tarafından müdahale edilen bir sürecin) bu kez sanatçı tarafından yeniden düzenlenmesini gerektirir ve bu anlamda devam eden başlıkta incelendiği üzere Smithson'ın çalışmalarını vandalizmin başka bir kategorisine dahil etmek ve kültürel üretimin doğa üzerindeki baskısının bir sonucu olarak değerlendirmek de mümkündür. Bu eserler doğrudan doğal dünyanın terk edilmiş alanlarında oluşturulmuş formlar olduğu için özellikle araştırma kapsamına dahil edilmiştir ancak temelde ekolojik kriz bağlamında çağdaş sanatın önemli ölçüde tüketim kültürüne hizmet ettiği ve özellikle büyük ölçekli yerleştirmelerin önemli miktarda atık oluşumuna neden olduğu göz önüne alındığında aslında bu çalışmaların da dolaylı olarak vandalizm olarak adlandırılabileceği, kültürel üretimin kendi başına doğayı vandalize ettiği açıkça görülür.

3. Yaratıcı Bir Süreç Olarak İnsanın Doğaya Müdahalesi Vandalizm Olarak Değerlendirilebilir mi? (Vandalizme İlişkin Yeni Bir Kavramsallaştırma)

İnsan tarafından kültürel nesnenin tahrip edilmesi vandalizm olarak ele alınıyorsa, insanın doğaya müdahalesi, onun doğal yapısının değişime uğratılması, doğal olanın yeniden tasarlanması -yaratıcı bir süreç olarak gerçekleşiyor olsa dahi- vandalizm olarak adlandırılamaz mı? Ya da her ikisi arasında ayrım yapmayı gerektiren temel dinamikler nelerdir? Eğer burada yaratıcılık temelli bir savunu geliştirilip bu eylemlerin yıkımı değil yaratımı amaçlıyor olduğu tanımlanırsa, açıkça bir sanatçının yaratıcı bir eylem olarak kendi eserini yıkma girişiminin kültürel vandalizmin bir kolu olduğu ve yine yaratıcılığın da vandalizm olarak adlandırıldığı hatırlanmalıdır. Dolayısıyla yaratıcı bir süreç olarak gerçekleşmiş olsa da insanın doğaya müdahalesinin yine vandalizm olarak değerlendirilebileceği ortadadır. Burada asıl mesele çevresel sanat ve ekolojik yaratımların bir kısmının -doğayı yeniden tasarlama ve yok oluşu önlemek için prototipler geliştirme aşamasında dahi- aslında zarar verici eylemlere neden olmasıdır. Örneğin Robert Smithson'ın *Spiral Jetty [Sarmal Dalgakıran]* isimli düzenlemesi jeolojik zamanın işleyişi ve bozulan doğal dengeye gönderme yaparken çalışmanın kendisi de aslında gölün yüzeyine müdahale etmiş, yapay bir form oluşturmuş, sudaki canlı organizmaların yaşam alanlarını taş ve toprakla doldurmuştur.

Görsel 8. Robert Smithson, Broken Circle / Spiral Hill [Kırık Daire / Spiral Tepe], 1971, Emmen, Hollanda

Smithson'ın 1971 yılında Kuzeydoğu Hollanda'da yer alan bir kum ocağında gerçekleştirdiği *Broken Circle /Spiral Hill [Kırık Daire /Spiral Tepe]* çalışmasında da yeryüzünün doğallığına insan tarafından müdahale edildiği, kıyı şeridinin oyulduğu ve birbirine geçen bir kanal ve iskele oluşturulduğu görülür (Görsel 8). Smithson Foundation'a göre (1971) söz konusu eser "endüstrinin geri döndürülemez etkisini yineler -arazi asla eskisi gibi olamaz- ancak büyüleyici güzelliği, doğa ile inşaat arasındaki ilişkinin yeniden değerlendirilmesini gerektirir". Merkezinde bir buzul kayasının ve üstteki yamaçta kıvrımlı bir spiral yolun yer aldığı çalışma, her ne kadar sanayileşmenin sonuçlarını ve doğa üzerindeki baskın etkiyi vurgulasa da, bu tahribatı kendisi de doğaya müdahale ederek ve onu sanayileşmenin ağır iş makinelerine teslim ederek yapmaktadır ve bu anlamda sanayi toplumu ve kapitalist ekonominin doğa üzerindeki sömürü düzenini kültürel bir yaratıma dönüştürerek sanatçının kendisi de sürdürmektedir. Aradaki temel fark ikinci durumda sanatçının yaratıcı bir süreç olarak yıkımı kullanmasıdır, ancak yine de doğaya açıkça müdahale edilmesi bakımından vandalizmin yeni bir tanımını ortaya koymakta/yaratmaktadır.

Sanatçının Lucy Lippard'ın küratörlüğünü yaptığı bir sergi için 1969 yılında tasarladığı bir performans olan *Glue Pour [Tutkal Dökme]* isimli çalışması da benzer biçimde doğanın vandalize edilmesi, kendisinde var olmayan yapay ve insan üretimi bir materyal ile kirletilmesi ve bunun belgelenmesinden oluşmuştur (Görsel 9). Her ne kadar çalışmanın temelinde endüstriyel üretimin çevresel çıktılarına dair derin bir eleştiri varsa da bu eleştiri söz konusu kirliliği derinleştirerek yaratılmıştır. Sanatçı National Starch and Chemical Company tarafından endüstriyel olarak üretilen bir tutkal bidonunu bir tepenin zirvesine yerleştirmiş ve döküm başladıktan sonra fotoğraflarını çekmeden önce kabı devirmiştir. Böylelikle toprak bir zemin üzerinde turuncu bir boyayı andıran yapışkan malzeme aşağıya doğru akarken aslında sanatçının doğayı tahribatını da belgelemiştir (Marian Goodman Gallery, 1969).

Görsel 9. (Sol) Robert Smithson, Glue Pour [Tutkal Dökme], 1969 / Görsel 10. (Sağ) Robert Smithson, 9 Mirror Displacements (Incidents of Mirror, Travel in the Yucatan) [9 Ayna Yer Değiştirmeleri (Ayna Olayları, Yucatan'da Seyahat)], 1969

Claude Levi-Strauss'un 1962 tarihli yapısal antropoloji çalışması olan *The Savage Mind [Vahşi Zihin]* isimli eserinde yer alan "vahşi zihnin karakteristik özelliği zamansızlığıdır: Amacı dünyayı hem eşzamanlı hem de artzamanlı bir bütün olarak kavramaktır ve ondan elde ettiği bilgi, bir odadaki zıt duvarlara sabitlenmiş aynaların sağladığı bilgiye benzer; bu aynalar birbirini (ve aradaki mekandaki nesneleri) yansıtır, ancak tam olarak paralel değildir" açıklamalarından da esinlendiği bilinen Smithson'ın *9 Mirror Displacements (Incidents of Mirror, Travel in the Yucatan) [9 Ayna Yer Değiştirmeleri (Ayna Olayları, Yucatan'da Seyahat)]* isimli çalışması da (Görsel 10) diğer örneklerde olduğu gibi temelde insanın doğaya müdahalesini yansıtır; farklı zaman dilimlerinde farklı konumlara yerleştirilen ve dokuz ayrı mekanda yeniden düzenlenen aynalardan oluşan çalışma yeryüzü ile gökyüzünü, uzay ve zamanı, sabit olanla yer değiştireni, nitelik ile niceliği ve kendi başına var olmanın koşullarını sorgulamaktadır. Ancak bu aynalar kömürleşmiş bir ormanlık alan, bir taş ocağının toprak kaplı zemini, bir otoyolun kenarındaki ezilmiş kireç taşından oluşan yığın, Meksika Körfezi yakınındaki bir gelgit havuzu, Palenque'deki bir ormanın köklerle kaplı zemini, bir nehir kenarındaki kum setinin üzeri, bir ağacın gövdesi ve ölü yaprakları ile bir adanın küçük tortu parçalarının arası gibi temelde doğal oluşumların merkezine yerleştirilmiştir ve bu anlamda gerçekliği nesnel zeminde çoğaltarak yerleştirmenin -sanatçının kendisinin de sorguladığı gibi- yaratıcı niteliğinin yanında yıkıcılığını da aynı ölçüde ortaya çıkarmıştır. Dolayısıyla örnekleme alınan diğer çalışmaları gibi Smithson'ın bu çalışmasının da insanın doğaya dönük vandalizmi olarak tanımlanabileceği ve yeniden anlamlandırılabileceği açıktır (Smithson, 1969).

Benzer biçimde yukarıda incelenen Ugo Rondinone'un Las Vegas'taki *Seven Magic Mountains [Yedi Büyülü Dağ]* isimli yerleştirmesinin de aslında doğal dünyaya müdahale ettiği, doğal varoluşu renklendirerek yapay bir nesne formuna dönüştürdüğü ve farklı bir bakış açısıyla insanın sanayi toplumunun başlangıcından itibaren doğa üzerindeki egemenlik yarışını ve onu tükenme noktasına getiren hırsını yaratıcı kaygılarla tekrarladığı, bu anlamda Smithson ve diğer

yeryüzü sanatçıları ile ekoloji odaklı çalışan sanatçılar gibi dış dünyanın kültürel yaratım odaklı tahrip edildiği, vandalizme uğradığı tanımlanabilir.

Görsel 11. Ali Kanal ve Gülden Ataman, Lunae Mollusca, 2023, Beton, Hayvan, Deniz Sergisi (Kıyı Project), Lara Falezler, Antalya

Bir diğer örnek sanatçı ve yazarlardan oluşan Antalya merkezli bir kolektif olan Kıyı Project'in 2023 yılında Lara Falezler'de gerçekleştirdikleri *Beton, Hayvan, Deniz* sergisi kapsamında Ali Kanal ve Gülden Ataman'ın -elbette söz konusu sergide yer alan diğer yerleştirmeler ve grubun diğer projelerinde olduğu gibi- doğal dünyaya yapay bir düzenleme yoluyla müdahale eden *Lunae Mollusca* isimli çalışmasıdır. "Litosfer ve hidrosfer arasında değişken bir yapı gösteren bazı muğlak alanların, yeni yaşamların oluşabilmesi için" uygun ortamı hazırladığı ve Lunae Mollusca'nın da bu bölgelerde ortaya çıkan ve nadir görülen bir yumuşakça olduğu gerçeğinden hareketle yaratılan yerleştirmede, kıyı bölgesindeki denize paralel kayalardan birinin üzerine söz konusu yumuşakçaya gönderme yapan farklı renklerde nesneler yerleştirilmiştir (Kıyı Project, 2023). Çalışma arka planda eseri tanımlayan manifestosuyla doğal olarak meydana gelen ve doğanın kendisinde bulunan bir organizmayı yeniden canlandırsa da, söz konusu yerleştirmede bu formlar insan yapımı yapay göstergelere dönüştürülmüş ve taşlar doğal yolla oluşmuş bir kayanın natüralist anlatımıyla tezatlık oluştururken aynı zamanda kapitalist toplumun doğa üzerindeki baskısına da gönderme yaparak insanın doğaya müdahalesinin -yaratıcı düşüncenin ürünü de olsa- kirletici yönünü öne çıkarmıştır. Dolayısıyla söz konusu yerleştirmenin de insanın doğaya dönük vandalizminin bir ürünü olduğunu tanımlamak mümkündür.

4. Post-Vandalizm ve Yıkımın Yeniden Değerlendirilmesi

Vandalizm kavramsallaştırmalarının bir diğer boyutu post-vandalizmdir ve terim yıkım ideolojisinin yaratıcılığa dönüştürülmesi temelinde çoğunlukla kamusal alanda yer alan kültürel üretimleri ve/ya yıkıma uğramış nesnenin yeni bir bağlamda tasarımını kapsar. Elbette

postmodernizmin temel kültürel kodlarıyla da ilişki içinde olan (vandalizm ve postmodernizmin bir aradalığında gelişen) bu yeni yaratım formu yıkım sonrasını sanatsal anlatıya dönüştürürken çoğunlukla sanatı politik, ekonomik ya da toplumsal bir araç haline getirir/olarak yorumlar. Post-vandalizmin kültürel yansımalarına bakıldığında söz konusu ifade yönteminin "pratik, teorik ve süreç odaklı yaklaşımlar" olmak üzere ayrıştığı görülür. İlki Oğuz'un da aktardığı gibi "kentsel dönüşümden ve yapısal tahribattan esinlenerek" çalışmalar yapan "Jose Parla veya Keke Vilabelda gibi sanatçılara atıfta bulunmak için" kullanılırken, aynı zamanda kamusal alanda sokak sanatının piyasa değerini de sorgular (2023: 919). İkincisi (teorik post-vandalizm) "yaşam ve ölüm dürtülerinin karşıtlığına atıfta bulunur ve insanın hayatta kalma dürtüsünün tüm yıkıcı sanat biçimleri ve toplumsal alışkanlıkların sorumlusu olduğuna işaret eder" ve Adam Jastrzębski gibi akademisyenler ile Maurcy Gomulicki gibi sanatçıların 2010 yılında itibaren bu anlamda bir yaratım sürecinin öncüleri oldukları tanımlanabilir (Jastrzabek, 2011; Oğuz, 2023: 919). 2019 yılına gelindiğinde post-vandalizm süreç odaklı yaklaşımının Stephen Burke'nin "post-vandalism" isimli instagram hesabının gördüğü ilgi sonucunda geliştiği ve yıkım olgusunu farklı perspektiflerden yorumlayan sanatçıların bunu kültürel yaratımın temel çıkış noktası olarak kabul ederek -sergilenme yeri ya da yaratım dinamikleri her ne olursa olsun- yeni bir kültürel dil geliştirdikleri görülür. Yıkımın yaratım için temel çıkış noktası olarak kabul edildiği bu yeni süreç, gerek kamusal alanda gerek galeri mekanında yıkıma ilişkin farklı perspektiflerin sorgulandığı yeni bir alan açmış, "vandalizmden, grafitiden, mülkiyet zararından, protestodan, yasa dışı performans sanatından ve tahribat atmosferinden" ilham alan yeni bir kültür formu yaratılmıştır (Kikol, 2022). Bu bağlamda Alexandre Farto (Vhils), Maurcy Gomulicki, Keke Vilabelda, Stephen Burke gibi isimlerin post-vandalist sanatın yaratımında önemli katkıları olduğunu tanımlamak mümkündür.

Gerçek adı Alexandre Farto olan Vhils, özellikle kamusal alanda tahrip edilmiş mimari cepheler üzerinde keski ve çekiç gibi aletler yardımıyla duvar sıvasını dökerek oluşturduğu büyük portre çalışmalarıyla tanınmaktadır. Sosyal sistemlerin -tıpkı tarihsel dokunun katmanlardan oluşması gibi- katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ve bu katmanlardan bazılarının elenmesiyle daha saf bir biçime ulaşılabileceğini savunan sanatçı, çalışmalarının yıkıcılığına ilişkin "bir şiirin kağıtta yarattığı tahribattan fazlasını yapmadığını" belirtmiştir (Vhils, 2017: 12; Oğuz, 2023: 920).

Görsel 12. Stephen Burke, Southside Suburbs IV [Southside Banliyöleri IV], 2018

Vhils'in post-vandalist söyleminde olduğu gibi yıkımı yaratımın başlangıcı olarak kabul eden bir diğer sanatçı, özellikle 2011 yılında Brüksel'deki eski hükümet yerleşkesinde yer alan Place du Congres (Kongre Sarayı)'nın camlarını kırarak Bauhaus logosunu bina cephesinde okunabilir hale getiren *Specter: Romantic Post-Vandalism [Spectre: Romantik Post-Vandalizm]* çalışmasıyla bilinen Maurcy Gomulicki'dir. Yine yukarıda belirtilen sosyal medya hesabıyla süreç odaklı post-vandalist söylemin şekillenmesine büyük katkıları olan Stephen Burke de söz konusu yaratım formunun önemli sanatçılarındandır; özellikle kamusal alada yer alan bina cepheleri ve kapıların aslında "sistematik olarak yeniden lekelendiği" *buffing* olarak tanımlanan grafitilerin temizlenme süreçlerini belgelediği çalışmaları ile tanınmaktadır. Fiachra Corcoran ile birlikte yürüttükleri çalışmada, grafiti kaldırma işleminin sonucu olarak meydana gelen "boyalı gri şekillerin, soyut dışavurumculuk ve minimalizm hareketleri içinde yaratılan sanat eserlerine benzerliğinden" yola çıkarak "aşınmış kaldırma" ve "kötü muamele görmüş kaldırma" olmak üzere söz konusu temizlik sürecinin iki farklı teknikle uygulandığını ve bu tekniklerden ilkinin tuğla ve beton zeminde aşınmaya neden olurken, ikincisinin saldırgan duvar yazılarını örtmek için çoğunlukla mülk sahipleri tarafından gelişigüzel yapılması, çoğunlukla kaba bir karalamadan ibaret olması ve boya renklerinin eşleşmemesi nedeniyle Franz Kline gibi sanatçıların resimlerine benzer görüntülerin ortaya çıkmasına ve daha kirli bir görüntüye yol açtığına vurgu yapılmıştır (Iverna, 2023). Burkhe'nin *Southside Suburbs [Southside Banliyöleri]* serisinde yer alan fotoğrafların hemen hepsinde "yeniden lekelenmiş" bina cepheleri, duvarlar, köprüler, ilan panoları ve metro durakları vardır; bunlar her ne kadar doğrudan kültürel yaratım amaçlı bir eylemin sonucunda gerçekleşmemiş olsa da eylem sonucunda -sanatçının kendisinin de vurguladığı gibi- post-vandalizm kategorisinde değerlendirilebilecek olan yeni bir anonim kültürün oluşmasına neden olmuştur (Görsel 12). Dolayısıyla mevcut bir görüntünün (bu görüntünün de yıkıcı niteliği tartışılabilir) temizlenmesine yönelik görünürde yıkıcı eylem, yeni bir estetik anlatının oluşmasına aracılık etmiştir. Burkhe'nin 2022 yılında Londra'da yer alan OMNI Gallery'de açtığı *Post Vandalism [Post Vandalizm]* başlıklı sergi de hem post-vandalist sanatın kültürel bir form olarak

tanınırlığını arttırması hem de bu alanda çalışan farklı sanatçıların çalışmalarını bir araya getirmesi bakımından önemlidir. Farklı teknik ve biçimlendirme anlayışlarında eserlerden oluşsa da sanatçıların ortak noktaları "tahribatı bir çıkış noktası olarak kullanma amacına bilinçli bir şekilde vurgu yapmak" olmuş, "David Von Bahr, Mike Ballard, Moses & Taps, Ed Bats, Cosimo Casoni, Nils Jendri, Bram Bram, Moritz Neuhoff, Antonin Hako, Jeroen Erosie, Ricardo Passaporte, Alexandre Mosa Bavarde, Sonya Ptichkina ve Christopher Stead gibi sanatçılar" söz konusu sergiye katılanlar arasında yer almıştır (OMNI, 2022; Oğuz, 2023: 922).

SONUÇ

Çevre odaklı sanatın galeri sınırları dışına taştığı tarihten itibaren kültürel yaratımların da kapitalist toplumların ve endüstriyel üretimin doğa üzerindeki baskısını tekrar ettiği, doğayı yeniden düzenlerken onun doğal varoluşunun dışına çıkan müdahalelerde bulunduğu görülür. Bu anlamda söz konusu üretim süreçlerinin de -ister eleştiri odaklı gerçekleşsin ister yaratıcılık temelinde şekillensin- bir sanat eserine yönelik planlı-plansız zarar verme ya da yok etme eylemlerinden çok da farklı olmadığı görülür. Bu kez yok edilen ya da bütünlüğü bozulan insan yapımı kültürel bir nesne değil, doğanın kendisidir ancak yine de temelinde yıkım olgusu yatmaktadır. Öte yandan kamusal alanda yer alan sanat eserlerinin kırılganlığına ilişkin bilinçli vandalizm, bilinçsiz müdahale ve doğal aşınım gibi farklı süreçlerin zorlayıcı koşullarından söz edilebilir ve kimi durumda bu süreçler arasındaki sınırlar bulanıklaşır ve geçirgen bir hal alır. Örneğin bir kültürel miras alanının kapitalist ekonominin çıktıları nedeniyle uzun süreli zarar görmesi yukarıda tanımlanan kategorilerden herhangi birine doğrudan dahil edilemeyen bir olgudur; doğal aşınım süreci bu olayı tanımlamak için yeterli olmazken, bu süreç bilinçli vandalizmin de ürünü değildir. Ancak bu örnekte her iki durumun da zaman içerisinde bir arada yaşandığı, yıkım için belirleyici olduğu görülür. Bazı durumlarda ise boyama, yazı yazma, kırma, çalma, yakma gibi doğrudan eserin bütünlüğüne zarar veren koşullar/eylemler ortaya çıkar ki bunlar açıkça bilinçli vandalizm örnekleri olarak tanımlanabilir. Doğal aşınım ise kamusal alanda yer alan tüm eserler için açık bir tehdittir ancak kültürel miras üzerinde yıkıma neden olan bu süreç için belirli bir kişi ya da grubun doğrudan sorumlu tutulamayacağı açıktır. Dolayısıyla kamusal alanda yer alan kültürel mirasın müze ya da sanat galerisinde yer alan kültürel nesneye göre açıkça daha savunmasız olduğu sonucuna ulaşılabilirken, günümüzde post-vandalizm adı altında yıkımın yaratıcılığa dönüştüğü ya da yaratım için çıkış noktası haline geldiği ve yeniden tahribin sanatsal bir süreç olarak kabul gördüğü kültürel oluşumların da ortaya çıktığını tanımlamak mümkündür. Bu yeni bakış açılarının temelde, Robert Smithson gibi sanatçıların doğal çevre üzerindeki insan müdahalesini eleştirirken kendilerinin de doğaya müdahale ederek bunu gerçekleştirmeleri noktasından devralınmış bir form olduğu görülür. Çevreye verilen zararın "üstü örtülür" ve bu yeni bir sanat formu olarak "piyasaya" sunulur. Ancak elbette post-vandalist sanatçıların üretim süreçleri ve materyal kullanımlarındaki çeşitlilik göz önüne alındığında, bu çalışmaların yıkımın geri dönüştürülebilirliğinin de ürünü oldukları görülür ve dolayısıyla bir anlamda yıkımı telafi etme amacının da olduğu tanımlanabilir.

KAYNAKÇA

Art Damaged (t.y.). "Ei Arakawa, Harsh Citation, Harsh Pastoral, Harsh Münster". *Art Damaged,* https://art-damaged.tumblr.com/

Art Damaged Book (2018). "Gerald Minkoff, Video Blind Piece". *Art Damaged,* March 10, 2018, https://www.artdamagedbook.com/blog/gerald-minkoff-video-blind-piece-1980

Aydın, İ. ve Zümrüt, Y. (2013). "Doğa ve Sanat Ekseninde Farklı Yaklaşımlar". *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 4(4): 53-78.

Boz, B. ve Beyaztaş, F. Y. (2001). "Vandalizm". *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 10(3): 17.

Da Rocha, G. (2022). "Vandals deface Seven Magic Mountains art installation in Vegas: It looks horrible now". *Reno Gazette Journal,* August 1, 2022, https://www.rgj.com/story/news/nevada/2022/08/01/seven-magic-mountains-las-vegas-art-installation-damaged-vandals-graffiti-instagram-bts-army-fans/10205315002/

Demirbaş, T. (2005). *Kriminoloji.* Ankara: Seçkin Yayınları.

Dorsch, S. & Vinzent, J. (2017). *Spatio Temporalities on the Line: Representations-Practices-Dynamics*. Berlin: De Gruyter.

Goldstein, A. P. (1992). *The Psychology of Vandalism.* New York: Springer Publishing.

Gravlund, W. (2016). "Nimis ska aterstallas: konstnar sluter upp". *Svt Nyheter,* November 25, 2016, https://www.svt.se/nyheter/lokalt/helsingborg/nimis-ska-aterstallas-konstnar-sluter-upp

Holt Smithson Foundation (t.y.). "Spiral Jetty". *Holt Smithson Foundation,* https://holtsmithsonfoundation.org/spiral-jetty

Iverna (2023). "Stephen Burke". *Iverna,* 2023, https://www.iverna.ie/interview/stephen-burke

Jastrzabek, A. (2011). "Postvandalism". *The Brussels Public School*, 2011, http://thepublicschool.org/node/3817

Kıyı Project (2023). "Beton, Hayvan, Deniz". *Kıyı Project,* 2023, https://www.kiyiproject.com/about-1-1

Kikol, L. (2022). Post-Vandalismus: Eine Ästhetik der Straße [Post-Vandalizm: Bir Sokak Estetiği]. *Kunstforum International*, Sayı, 287 s. 44-45.

Marian Goodman Gallery (1969). "Glue Pour". https://www.mariangoodman.com/content/feature/78/detail/image4314/

McGrath, M. (2014). "Greenpeace sorry for Nazca lines stunt in Peru". *BBC News,* December 11, 2014, https://www.bbc.com/news/science-environment-30422994

Minkoff, G. (1980). "Minkoff Gerald, Video Blind Piece" (p. 96) in *7. Exposition Suisse Desculpture Bienne* (31 Mai- 24 Aout).

Oğuz, Ö. G. (2023). "Günümüz Sanatında Postvandalizm Sanatçıları". *Ulakbilge,* Sayı 88, s. 917-927.

Roberts, J. (2004). *Mirror-Travels: Robert Smithson and History*. New Haven: Yale University Press.

Robinson, T. (2022). "Federal assessment of millenia-old rock art begins on Western Australia's Burrup Peninsula". *ABC News*, November 22, 2022, https://www.abc.net.au/news/2022-11-23/federal-assessment-starts-on-millennia-old-rock-art-burrup-wa/101671048

Rosenberg, E. (2018). "A truck driver inexplicably plowed over a 2.000 year old site in Peru, damaging the designs". *Washington Post,* February 1, 2018, https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2018/02/01/a-truck-driver-inexplicably-plowed-over-a-2000-year-old-historical-site-in-peru-damaging-the-designs/

Shapiro, G. (2019). "Spiral Jetty". *Holt Smithson Foundation,* 2019, https://holtsmithsonfoundation.org/spiral-jetty-0

Skulptur Projekte Archiv (2017). "Ei Arakawa". *Skulptur Projekte Archiv,* 2017, https://www.skulptur-projekte-archiv.de/de-de/2017/projects/171/

Smithson Foundation (1971). "Broken Circle /Spiral Hill". *Smithson Fountain,* 1971, https://holtsmithsonfoundation.org/broken-circle-spiral-hill

Smithson, R. (1969). "Incidents of Mirror-Travel in the Yucatan". *Artforum,* Cilt 8, No 1, (September 1969).

Sözen, M. ve Tanyeli, U. (2015). *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü.* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Taj, M. (2012). "Pigs and squatters threaten Peru's Nazca lines". *Reuters*, August 17, 2012, https://www.reuters.com/article/us-peru-nazca-squatters-idUSBRE87E0R720120817/

Tokdil, E. (2022). "İlişkisel Estetik Bağlamında Ekolojik Sorunlar ve Çağdaş Sanatın Çözüm Arayışları*". III. Uluslararası Sürdürülebilir Gelişme Çerçevesinde "Dağ ve Ekoloji" Kongresi (MEDESU2022),* Tam Metin Bildiri Kitabı (s. 46-72), Trabzon-Türkiye.

Vhils (2017). "Alexandre farto aka Vhils". *Vhils Studio, Lizbon*, 2017, https://www.lianapress.hk/media/userfiles/104865/1489713350/vhils_presentation.pdf

Vigo, M. (2013). "Peru: Heavy machinery destroys Nazca lines". *Peru This Week*, March 14, 2013, https://www.peruthisweek.com/news-3743-peru-heavy-machinery-destroys-nazca-lines/

Vilks, L. (2005) "Pressrelease: Nimis 25 years". *Ladonia,* 2005, https://www.ladonia.org/

GÜNÜMÜZ LEVHA TEZYİNATINDA HALKÂRÎ BOYAMA TEKNİĞİ[1]

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet NUHOĞLU, Yeşim KARAMIK JANDAR
Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, nnuhzademehmet@gmail.com
0000 0003 4742 644X
Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi, yesimkj@gmail.com
0000-0002-6890-6568

ÖZET

Kur'an'a duyulan sevgi ve saygının yansımasıyla, O'nu en güzel şekilde yazmak ve süslemek gayretiyle ortaya çıkan ve İslam inancı doğrultusunda gelişen tezhip sanatı, İslam coğrafyasında iz bırakmış çeşitli medeniyet ve kültürlerin etkileşimleri ile gelişmiştir. İslam dünyasında yüzyıllar boyunca birçok devlet kurulmuş ve yıkılmış, ancak her kurulan devlet öncüllerinden fikri ve kültürel farklılıklar taşımasına rağmen İslam inancına dayalı İslam sanatının ilkelerine olan bağlılık hiç değişmemiştir. Bu ortak inanç ve ilkeler çerçevesinde, her yeni yönetim bir önceki dönemin ilim ve sanat faaliyetlerini devralarak korumuş ve devam ettirmiştir. Manaya verilen değer doğrultusunda, hüsnü hat ve yazının elbisesi kabul edilen tezhip sanatı gelişmeye devam etmiştir. Tezhip Sanatının yapı taşı olan motifler, doğadaki şeylerin özünün anlatım biçimi olarak stilize edilmiştir. Bu motiflerle oluşturulan kompozisyonlarda, simetri ve ulama yöntemleri ile ritmik desen tekrarları oluşturularak sonsuzluk fikri ifade edilir. 15. Yüzyılda bir üslup olarak görülmeye başlanan halkârî boyama tekniği ise bir rengi gölgelendirme metodudur. Yazma eserlerde çok çeşitli kullanımları tespit edilen bu teknik, günümüz tezhip sanatının kullanım alanı olan levha tezyinatında önemli bir yere sahiptir. Zamanla doğaya bakışın gelişimi doğrultusunda stilize motif ve desenlerin gölgeli boyanması soyut bir anlatım diline dönüşmüştür. Günümüz halkârî uygulamalarında görülen farklı yaklaşımlar, estetik anlayış ve beğenilere göre şekillenmektedir. Bu bağlamda günümüz levha tezyinatında kullanılan halkârî boyama teknikleri, literatür taraması yöntemi ile elde edilen verilerle genel bir bakış açısı sağlanarak, günümüz örnekleri ile ifade edilmeye çalışılmıştır. Stilize motiflerin renklendirilmesinde klasik boyama teknikleri yanında gelişen halkârî gölgeli boyama usulünün yedi yüzyıl boyunca uygulanarak gelişmeye devam etmesi, çağımızda tezhip sanatının kendini günün şartlarına göre yenilemesi bakımından bu boyama metodunun incelenmesini önemli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tezhip, Tezhip Sanatı Boyama Teknikleri, Gölgelendirme, Halkârî.

[1] Bu tebliğ metni Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde yürütülen "Tezhip Sanatında Boyut Algısı" adlı yüksek lisans tez çalışmasından üretilmiştir.

GİRİŞ

İslam medeniyetinin sanat alanında önde gelen disiplinleri, hüsnü hat ve tezhip sanatı olmuştur. Farklı fikir, zevk, beğeniler ve edinilen tecrübeler ile bir bina inşa eder gibi taş üstüne taş koyarak gelişen tezhip sanatında çok çeşitli motif, usül ve yöntemler ortaya çıkmıştır. Doğadaki natürel renk ve formlar, İslam inancının tevhid ve tenzih fikrinde eriyerek stilize motiflere dönüşmüş ve tezhip sanatının yapı taşları haline gelmiştir. Stilizasyona dayalı soyut bir anlatım olan tezhip sanatı, İslam medeniyetine bağlı kültürlerde ortak bir tezyinat diline dönüşmüştür.

Bu çalışmanın amacı klasik tezhibin stilize edilmiş motifleri ile oluşturulan desen ve kompozisyonların, boyama tekniklerine yedi yüz yıl evvel katılan halkârî gölgeli boyama tekniği ile günümüz levha tezyinatındaki uygulanmasının yerini incelemek ve önemini ortaya koymaktır. Tezhip sanatında ortaya çıkan halkârî usulü ile ilgili yapılan çalışmalar niteliksel araştırma metodu ile incelenerek elde edilen bilgiler konu bağlamında ortaya konmuş, günümüz tezhip sanatının kullanım alanı olan levhalardaki örnekleri ile birlikte değerlendirilmiştir.

1. TEZHİP SANATI

Arapça bir kelime olan, tezhip, İslam Sanatında el yazması eserlerin; belli kurallar içinde tasarlanan, renklendirilen, motiflerden oluşan desenler ile tezyini anlamına gelen bir sanat dalının ismidir. İslam Sanatının ilk dönemlerinde tezhip ile aynı manada hüsna (güzelleştirme) ve albasa (elbise) kavramları da kullanılmıştır. (Grabar, 2022a, s. 105-6) Bu kavramlar “hattı süsleme” amacında birleştirilerek, tezhibe “hattın elbisesi” denilmiştir.

Tezhibin ana maddesi altındır. Kelime etimolojik olarak Arapça zehep (altın) kökünden gelmekte ve altınlamak anlamında kullanılmaktadır. En değerli süsleme maddesi olan altına eşlik eden çok çeşitli renklerin de kullanıldığı tezhip, İslam Sanatının oluşumunun ilk dönemlerinde öncelikle Kûfi ile yazılmış Mushaflarda ve zamanla diğer yazma eserlerde görülmeye başlamıştır. Tezhip sanatı, el yazması bir eserin süslenmesi bağlamında hat ile orantılı desenler kullanılarak, ince fırça işçiliği ile yapılan bir süsleme yöntemidir. (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007, s. 29)

Türk sanatında tezyinat kavramı ile tezyini şekillerden oluşan süslemeler kastedilir. Tezhip yapanlara müzehhip dendiği gibi, nakkaş kavramı; ressam, musavvir, müzehhip ve kalemkâr gibi daha kapsamlı bir anlama sahip sanatkârlar sınıfını içine almaktadır. (Doğanay, 2012, s. 79) Yazma kitap sanatlarından olan tezhibin motifleri ve desenleri; kat’ı, cilt, minyatür sanatlarının yapı taşlarından sayıldığı gibi farklı sahalarda kullanımları da mevcuttur. Bu

sahalar arasında; mimari, çini, halı, metal, taş, ahşap, dokuma sayılabilir. Zaman içinde tezyinatın uygulandığı bu farklı alanlarda bir üslup birlikteliği gelişmiştir. Tek bir merkezden üretilen desenler nakkaşlar tarafından hazırlanmış, farklı sahalarda kullanılan malzemeye göre değişik yöntem ve şekillerde üretilmiştir. (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007, s. 30)

Sonsuzluk ve tevhid inancı İslam Sanatlarının şekillenmesinde temel oluşturur. İslam'ın doğduğu dönemlerde Hristiyanlık ve paganlık hâkimdi. Onların kültürlerine göre ikon, put veya resim kutsal kabul edilmekteydi. Tasvir yasağı da bu anlayışa karşı çıkmak için yürürlüğe girmiştir. Kur'an'da put için zikredilenler resim için de kabul edilmiştir. Suret resmetmek, yaratma, biçim verme fiillerinin Tanrı'nın yaratma kudretini ifade etmesi cihetinden Tanrı'nın taklit edilmesi olarak algılanabileceği için tasvirden kaçınılmıştır. Bu sebepler ile canlı varlıkların resimlenmesinin yolu kapanmış olur. Ancak tasavvuf düşüncesine göre evrenin Tanrı'nın bir yansıması olması fikri, tasvir sanatının; nesneler dünyası yerine idealar âlemine açılmasını sağlayarak, bir tür "kavram ressamlığı" doğurmuştur. (İpşiroğlu, 2005, s. 9-10) İslam Sanatlarının manevi gayesi sonucu hat, tezhip gibi sanatlara yönelmiştir. (Koç, 2023, s. 22)

İslam Sanatları metafizikle bağlantılı olduğundan, görünenden görünmeyenin yani hakikatin hissedilebilmesi, duyuları aşanın anlaşılabilmesi konusunda önemli bir dolaylı anlatım aracı olmuştur. Doğadan alınan modeller, sanatçının içsel tecrübesiyle düşünce dünyasında şekillenir ve çizgilerle motiflere dönüşür. Bu anlayışla yapılan çizimler doğanın bir stilizasyonudur. İslam Sanatında stilizasyon ile doğanın nihai bir gerçek olmayıp, Tanrı'nın sıfatlarının birer aynası olduğu anlayışıyla çokluktaki birliği gösterme, hissettirme isteği hâkimdir. Sanatçı tevhit anlayışı doğrultusunda stilizasyon ile tabiattaki cismin suretine bağlı kalmaktan kurtularak suretin manasının peşinde cismin saf renk, imaj ve çizgisini yakalama yoluna gitmiştir. (Koç, 2023, s. 27,49,50)

1.1. Tezhip Sanatında Motifler ve Kompozisyon

Tezhip sanatında desenlerin yapı taşı, doğadan stilize edilmiş motiflerin oluşumunda tabiatı Yaratan'ı görmek, sevmek ve göstermek anlayışının yanında çevresel ve kültürel etkiler de olmuştur. Tezhip sanatında motifler, her dönemde daha güzelin arayışı ile gelişmiş ve çeşitlenmiştir. (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007, s. 58,59) Başlıca motif grupları şöyle sıralanabilir:

Bitkisel kaynaklı motifler: Hatâyî grubu, tabiatta hangi bitkiden esinlenildiği anlaşılmayan tam stilize edilmiş yaprak ve çiçeklerin üst ve önden kesitini gösteren motiflerdir. Tabiattaki görünümünü andıracak detaylardan yoksun yarı stilize Çiçekler ve doğadaki görünümlerine oldukça yakın, natüralist çiçekler (şükûfeler) de vardır. (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007, s. 66-82)

Hayvansal kökenli motifler; yarı stilize edilmiş hayvan figürleri, edebi eser ve minyatürlerde tercih edilmiştir. Rumiler, birçok çeşidi olan rumilerin kendine has kuralları vardır. Münhaniler, doku oluşturmada kullanılan bir eğriden meydana gelen şekillerdir, üst üste ve yan yana kullanımlarıyla bir motif özelliği kazanırlar. (Birol İ. A., 2012, s. 61-62)

Bulut motifi: Çin kökenli olup, orijininde ejderhanın öfkesi gibi sembolik anlamlar taşırken, tezhip sanatında gökyüzündeki bulut olarak çizilmiştir. Çintemani: bir üçgen şeklini andıracak dizilimde üç daireden oluşan motife bazen iki dalga eşlik eder, güç ve saltanat sembolü olarak kullanılmıştır. (Birol İ. A., 2012, s. 61-62) Tığlar: Tezhibin bittiği yerden başlar. Sayfa boşluğuna doğru yayılan motifli çizgilerdir. Tirfil: Motifler arasında boşlukları dengelemek için kullanılan küçük kıvrımlı fırça hareketleridir. Geometrik desenler: Geometrik bir birimin, düzlem veya dairesel eksende çoğaltılmasıyla sonsuza kadar gidebilecek örüntüler, evrendeki mükemmel düzeni hatırlatır. Zencerek motifi; zincir örgüsünü anımsatan bir tür geçmedir. Düğümler, zencereklerin bir kesiti alınarak oluşturulur. (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007, s. 66-100)

Tezhip sanatında desen tasarımı müzehhibin hayal dünyasını, zevk ve birikimini gösteren, eserin kalitesini belirleyen önemli bir unsurdur. Desen tasarımı, motiflerin bir veya birkaç helezon üzerine yerleştirilmesi ile başlar. Bu aşamada; desenin uygulanacağı alana göre, tasarımın planlanması üç şekildedir; pano özelliği taşıyan desenler, ulama desenler, geometrik desenler. Pano özelliği taşıyan desenler; sınırları belirli alanların içine göre düzenlenir. Ulama desenler, her yöne üreyebilme kabiliyetine sahip desenlerdir. Geometrik desenler ise geometri esaslarına göre tasarlanır ve ulama yöntemiyle oluşturulur. (Birol İ. A., 2009, s. 308-310) Tezhip kompozisyonu simetri düzenlemesidir. Simetrik düzenleme ritim getirir, huzur ve güven hissettirir. Sürekli tekrar eden desenlerin bıkkınlık yaratmaması için ritmik desen belli aralıklarda farklı bir desen ile kesilerek ahenge vurgu yapılır. Farklı renklerin kullanımı motifleri ortaya çıkarır fakat bu da tekrar eden düzenlemenin bir parçası haline gelir. Renkler ve desenler kompozisyonun ritmi içinde kaybolur ve bir fon değerine dönüşerek, çokluktaki birlik, birlikteki çokluk ve sonsuzluk düşüncesini verir. (Özcan, 2009, s. 483)

1.2. Tezhip Sanatının Günümüzde Uygulama Alanları

Tezhip sanatı, el yazması kitapların sayfalarında farklı işlevlere sahip çeşitli alanlarda kullanılırdı. Tezhip sanatı aynı zamanda motif ve desen birikimi ile mimari, çini, kumaş, maden gibi birçok alanda bezeme unsuru olmuştur. Tezhip sanatının el yazması bir kitaptan levha tezyinatına dönüşü, süreç içinde gelişen uygulamalar ile gerçekleşmiştir: Mimari tezyinatta görülen kitabe gibi formlar levha tasarımlarının öncülleri sayılabilir. 15. Yüzyıldan itibaren

ortaya çıkan murakka albümler levhaya geçişin ikinci adımıdır (Derman M. U., 2020). Hafız Osman'ın Hilye-i Şerif metnini levha formunda düzenlemesi (Serin, 2008, s. 127) ve tezhiplenmesi üçüncü aşamadır. Lale devri ile başlayan Batı resim sanatının tanınması ve etkileri dördüncü aşamadır. 19.Yüzyılda sayfalara sığamayan celi yazıda gerçekleşen inkılap (Serin, 2008, s. 156) ve 19. Yüzyılda matbaanın gelişimi ile el yazması kitap üretiminin süreç içinde sonlanması kronolojik olarak diğer aşamalardır. Bu sürecin neticesinde tezhipte yazma kitaplar olan uygulama alanı, duvara asılabilen levhalara dönüşmüştür. Kendi kültürü ve inandığı değerleri yansıtan bir hat levhaya sahip olma arzusu, günümüzde bu değerli sanatların yeni bir yolda var olabilmesine imkân sağlamıştır. (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007, s. 174) Günümüzde başta Hilye-i Şerif olmak üzere, bir yazma eserin bölümleri olan serlevha, zahriye sayfası ve sure başı çalışmaları levha olarak uygulanmaktadır. Murakkalarda görülen çeşitli âyet, hadis, dua ve şiirleri içeren hatlar, tuğra, ferman ve istifli celi yazılar da isteğe göre tezhiplenmektedir. Bir konu kapsamında serbest tasarlanan levhalar da oldukça fazladır.

2. TEZHİP SANATINDA BOYAMA TEKNİKLERİ

Tezhipte motiflerin görünürlüğü için desenlerin renklendirilmesinde öncelikle renk seçiminde, renklerin birbirleriyle armonisi, açık-koyu, kontrast ilişkilerine dikkat edilir ve motiflerde bu denklemi sağlayabilecek renk tonları seçilir. Temel boyama teknikleri şunlardır:

2.1. Tahrir: Tezhipte motiflerin sınırlarını minyatürde nesneleri belirleyen kontür çizgisidir. Tezhipte düz veya nüanslı uygulanır. Nüanslı tahrir; incelip kalınlaşarak, motife derinlik, hareketlilik kazandırır. (Toprak, 2015, s. 127)

2.2. Klasik Tezhip Tekniği: Desenlerin koyu bir zemin üzerinde tasarlanması halinde motifler altın veya açık tonlarda renklendirilerek, içlerine koyu tonlamalar yapılır. Açık zeminli tezhip uygulamalarında ise tersi uygulanır. (Özkeçeci & Özkeçeci, 2007, s. 140) El yazmalarında görülen koyu zeminler, boyanın zemine fırçayla sıvanması ile elde edilirken günümüzde aynı metodun kullanılması yanında çeşitli renklerde hazırlanmış kartonlar da mevcuttur. Hazır elde edilen bu kartonlar sayesinde desenin renklendirilmesi aşamasındaki uygulamalar çeşitlilik kazanmıştır.

Görsel 1 2012 tarihli, Şeyma Okur'un klasik tezhip usulü (Şeyma Okur, 2017)

2.3. Akıtma Yöntemi: Tezhibin boyama metotlarını oluşturan temel yöntemdir. Sulu bir şekilde hazırlanan inceltilmiş altın veya boyanın fırça yardımı ile zemine dalgasız ve gölgesiz bir şekilde akıtılmasıdır. (Kurfeyz, 2003, s. 14)

Görsel 2 Necati Sancaktutan tezhiplediği bir levhanın koltuk detayı, akıtma zemin üzeri, sıvama altın ile boyanmış motifler (Necati Sancaktutan, 2017)

2.1.Tarama Boyama Tekniği: Akıtma veya sıvama bir renk üzerine, fırça ile boyanın saç telleri gibi birbirine bitişik ince çizgiler halinde uygulanmasıdır. Belli bir mesafeden bakıldığında derinlik etkisi uyandıran bir boyama metodudur. (Kurfeyz, 2003, s. 14)

Görsel 3 2020 tarihli Yeşim Karamık Jandar'ın tezhiplediği levhadan detay, altın üzeri kırmızı renkle tarama örneği (Yeşim Karamık Jandar, 2017)

2.2.Noktalama Tekniği: Tarama tekniği yerine kullanılan bir yöntemdir, fırçaya alınan boya noktalar halinde zemine bırakılır, noktaların gevşekliği veya sıklığı derinlik algısını güçlendirir. (Ersoy, 2006, s. 85)

Görsel 42023 tarihli, Yeşim Karamık Jandar'ın tezhiplediği, Hilye-i Şerif bir detay, güller, gala çiçeği ve zeminde uygulanan pembe akıtma üzeri lacivert gölgelendirme noktalama tekniği ile boyanmıştır.

2.3.Kademeli Boyama Tekniği: İlk örnekleri Selçuklu münhanilerinde görülen bu yöntem, klasik tezhipte motiflerin renklendirilmesinde çok tercih edilen bir yöntemdir. Aynı renk

veya aynı rengin tonları şeklinde akıtma veya sıvama metodu ile kat kat uygulanır. Bir rengin açıktan koyuya oluşan tonlama ile derinlik algısı meydana getirilir.

Görsel 5 Necati Sancaktutan'ın tezhiplediği zahriye sayfası, klasik tarzda tezhiplenmiş, motif içleri kademeli boyama tekniği ile renklendirilmiştir. (Necati Sancaktutan, 2017)

2.4.Negatif Boyama Tekniği: Çift tahrir ve havalı olarak da isimlendirilen negatif boyama tekniği, tek bir renk veya altın ile motifin içinin sıvama şeklinde doldurulmasıdır. Motifin kontür ve iç detay çizgileri çizilmez, boş bırakılarak zemin renginin görünmesi sağlanır. (Kurfeyz, 2003, s. 14)

Görsel 6 2012 tarihli, Nilüfer Kurfeyz & Selim Sağlam'ın bir çalışmanın negatif boyama tekniği ile kenarsuyu bordürü (Kurfeys & Sağlam, 2020, s. 219)

2.5.İğne Perdahı Tekniği: Altın ile boyanmış bir yüzeyin mühre denen alet ile parlatılması perdah işlemidir. (Özönder, 2003, s. 156) Belli alanların dikkat çekiciliğini artırmak ve boyut kazandırmak için ucu keskin olmayan sivri bir alet kullanılarak nokta şeklinde izler yapılması iğne perdah işlemidir. (Ersoy, 2006, s. 143)

Görsel 7 Nilüfer Kurfeyz & Selim Sağlam'ın tezhip çalışması, Yıldız Sarayı isimli eserden iğne perdahlı alanların detayları (Kurfeys & Sağlam, 2020, s. 165)

2.6.Zerefşan Tekniği: Varak altının sert bir fırça yardımı ile delikli bir kevgirden geçirilmesiyle elde edilen altın tozu, önceden jelatinli su ile ıslatılmış zemine serpilerek

uygulanan bir yöntemdir. (Özönder, 2003, s. 221) Renkle yapılan serpme işlemine renk-efşan denir. (Günbaz, 2021, s. 79)

Görsel 8 Faruk Taşkale'nin Hilye-i Şerif çalışması, kenarsuyu bezemesindeki zerefşan tekniği (Taşkale, 2008)

2.7.Zer-ender-zer Tekniği: Altın zemin üzerine altın ile yapılan süslemedir. Farklı renk tonlarında altınlar seçilebilir. Zemin veya motiflerde altın uygulamasında mat veya parlak kullanım tercihleri ile de farklılık yaratılabilir. Motifler içine az bir miktar renklendirme yapılabilir. (Birol İ. A., 2012)

Görsel 9 Firdevs Bakkal'a ait zahriye sayfasından zer-ender-zer boyama örnekleri (Bakkal, 2013)

2.8.Zerendûd Tekniği: Hazırlanan zer mürekkebin tezhipte belli bir alanın motif zeminine, hat harfleri bünyelerine veya minyatürde fon yüzeyine altının sıvanması işlemdir. (Özönder, 2003, s. 221)

3. HALKÂRÎ BOYAMA TEKNİĞİ

Halkârî; Arapça "haly" ve Farsça "kâr" iki farklı dilde yer alan kelimelerin birleşimi ve sonuna nispet eki olarak "i" eki gelmesiyle meydana gelen bir tezhip sanatında kullanılan gölgelendirme uygulamasının ifadesidir. Altın ile işlenmiş anlamını taşımaktadır ancak her altın ile uygulanan tezyin metodu halkârî değildir. (Derman F. Ç., 2009, s. 505)

Halkârî tekniğinin ilk prototipleri 8.-9. Yüzyıl Uygur yazmalarında görülmektedir. İslamiyet sonrası halkârî tekniğini anımsatan ilk örnekler 13. Yüzyılda Selçuklular dönemine ait *Varka ve Gülşah* mesnevisindedir. Selçuklular minyatürlerde bitkisel motifleri renkleri sulandırarak boyamış, aynı renkler ile tahrirlemişlerdir. Anadolu Selçuklu Dönemindeki yazmaların başlık ve yazı arası süslemelerinde (beyne's-sütur) halkârî boyama tekniğine yakınlık gösteren örnekler mevcuttur. Halkârî boyama tekniğinin bir üslup olarak net bir şekilde eserlerde

izlenebilmesi 14.Yüzyılın sonlarına doğrudur. Osmanlılarda ise 15. Yüzyıldan itibaren Baba Nakkaş üslubunda görülmeye başlamıştır. (Okur, 2024, s. 31-34)

Halkârî uygulamalarda motifler, klasik tezhip uygulamalarına göre daha irice düzenlenir. Halkârînin uygulanacak motif boyutları, tezyin edilecek yazma bir esere veya levhadaki uygulamaya göre, göze yakınlık ve harf boyutlarına göre oranlanır. (Günbaz, 2021, s. 88)

Görsel 10 13.Yüzyıla ait Konya'da hazırlandığı düşünülen Varka ve Gülşah adlı mesnevisi, ağacın yapraklarında gölgeli boyama tekniği görülmektedir. (Varka ve Gülşah, 2017)

İrice tezyin edilen motiflerin kaba durmaması için motifin çizgisel detayları arttırılır. Tüm motif grupları için kullanılabilir gölgelendirme yönteminin tezyinatında müzehhibin zevki ön plandadır. Bahsedilen diğer boyama yöntemleri, halkârî tekniğine entegre edilebilir. Halkârî çatısında birden fazla boyama tekniği farklı sıralamalarda uygulanarak çeşitlilik sağlanabilir. Müzehhiplerin yenilik arayışlarının da görüldüğü üzere tekniğin çokça kullanılan ve henüz adlandırılmayan birçok çeşitleri mevcuttur.

Halkârî boyama tekniği iki temel şekilde yapılır. Birincisi olan akıtma (sulandırma) yöntemi; belli kıvamda hazırlanan jelatinli su ile ıslatılmış toz altının, fırça yardımı ile motif içerisinde bir yöne doğru taşınmasıdır. Motif içerisine sürülen toz altın su ile yayılım ve birikim göstererek bir tonlama oluşturur. Tarama yönteminde ise, altın, fırça ile ince çizgiler halinde sürülür. Her bir çizgideki altın miktarı başlangıç noktasından son noktaya doğru gittikçe hafifletilerek tonlama sağlanır. Altın veya renk ile yapılan bu gölgelendirme tekniği tahsis kabul etmediğinden el tecrübesi gerektiren bir iştir. (Derman F. Ç., 1997) Tahsis (düzeltme) kabul etmeyen halkârî tekniğinin uygulandığı kâğıdın aheri kaliteli olmalıdır. Bu şekilde kâğıt boyayı tam ememez ve boyanın kuruma süresini uzatarak gölgelendirmenin daha rahat yapılabilmesine imkân sağlar. (Okur, 2024, s. 81)

3.1 Tahrirli Halkârî: Belli bir iriliğe sahip motiflerde uygulanan halkârî boyama işlemi sonrası motiflerin çizgileri gerekirse kendi renginden bir ton koyusu veya daha net görülmesi

isteniyorsa siyah veya sepia renk tonları ile de tahrirlenir. Bu yöntem iki kat tahrirlerde uygulanabilir; altın yanına siyah da kullanılabilir. (Derman F. Ç., 2009, s. 512)

Görsel 11 Emel Sönmezışık Türkmen'nin tezhiplerinden tahrirli halkârî örnekleri (Türkmen, 2013)

3.2 Zer-şikâf (Boyalı) Halkârî: Motif zeminleri farklı renklerde akıtma metodu ile boyanarak, altın ile akıtma veya tarama yöntemi ile yapılan Halkârî tekniğidir. (Derman F. Ç., 2009, s. 505) Benzer görünümler farklı yöntemler ile de elde edilebilir; önce renk sonra altının taranması ya da altın akıtma üzeri renk tarama gibi uygulamalar mümkündür.

Görsel 12 2008 tarihli, Fatma Özçay'ın tezhiplediği levha detayı, yaprak ve hatayiler boyalı halkârîdir. (Fatma Özçay, 2017)

3.3 Foyalı Halkârî: Fatih devrinden itibaren kullanılan bu metot, altın ile gölgelendirmesi yapılan motifte, altının en çok parladığı tarafa kırmızı lâl mürekkebi ile kısmi bir tahrir uygulanmasıdır. Kırmızı renk, canlılığı ile altına farklı bir parlaklık kazandırır. (Derman F. Ç., 2009, s. 513)

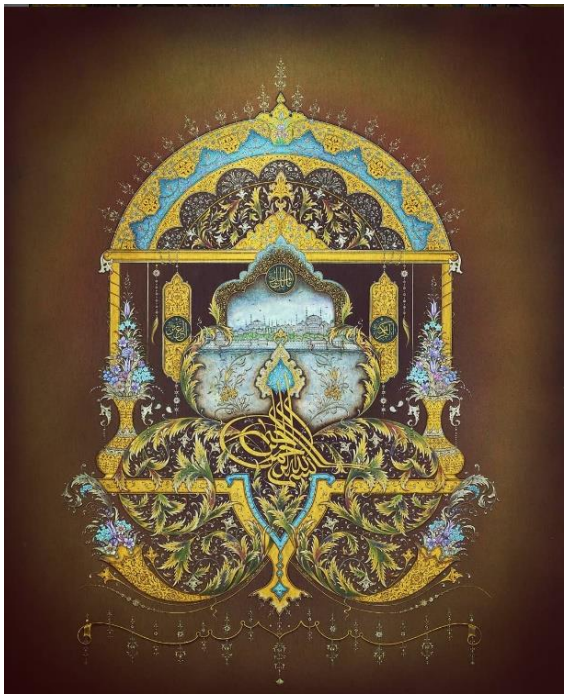
Görsel 13 Nilüfer Kurfeyz & Selim Sağlam'ın tezyin ettiği levhalardan detaylar, sepia, kırmızı ve beyaz ile foyalı halkâri örnekleri. (Kurfeys & Sağlam, 2020, s. 75,80,170)

3.4 Sıvama Halkârî; Motif zemini altın veya renk ile doldurularak sonra motif ucu veya dibine yapılan gölgelendirme tekniğidir. Zemin renk olunca gölgelendirme altın ile, zemin altın olunca gölgelendirme renk ile yapılır. (Okur, 2024, s. 94)

Görsel 14 2008 tarihli, Nilüfer Kurfeyz & Selim Sağlam'ın tezyin ettiği levha detayı, yeşil-beyaz, bordo-beyaz geçişli zeminler, altın renkli iri yaprak ve hatayiler, hatayilerin can noktalarında bordo-beyaz geçişler sıvama halkâri görülmektedir. (Kurfeys & Sağlam, 2020, s. 131)

3.5 Akkâse Tekniği (Kalıp İşi): Kat'ı tekniği ile kesilen desen dişi veya erkek kalıp kâğıtta maskeleme amacı ile kullanılır. Maskelenen alanın dışı boyanır veya püskürtme tekniği ile renklendirilerek, motifler tahrirlenerek belirginleştirilir. (Okur, 2024, s. 101) Bu metot günümüzde kullanılmamakta ancak püskürtme tekniği ile gölgelendirme desen zeminlerinde, fon değeri olarak airbrush tekniği ile yapılmaktadır.

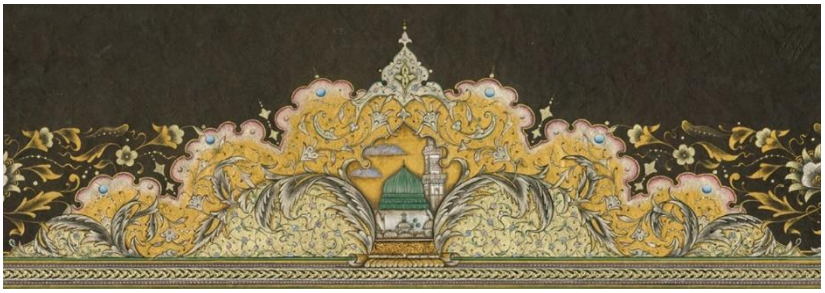

Görsel 15 2017 tarihli, Nilüfer Kurfeyz & Selim Sağlam'ın tezyin ettiği levha detayı, fon çeşitli renklerle airbrush tekniği ile uygulanmıştır, yapraklarda şikaf, üst taçta mavi-beyaz geçişli sıvama halkâri görülmektedir. (Kurfeys & Sağlam, 2020, s. 67)

Görsel 16 2010 tarihli Emel Sönmezışık Türmen'in tezhiplediği levhanın püskürtme ve kalıplar yardımı ile oluşturulan gölgeli fon (Türkmen, 2013)

3.6 Çeşitli Karma Teknikler ile Halkârî Uygulamalar

Görsel 17 2017 tarihli, Nilüfer Kurfeyz & Selim Sağlam'ın tezhiplediği levha detayı, zeminde altın üzeri pembe ve beyaz renklendirmede, yapraklarda altın üzeri yeşil tarama şeklinde, alt minyatür zemininde münhani motiflerinde halkâri görülmektedir. (Kurfeys & Sağlam, 2020, s. 201)

Görsel 18 2008 tarihli, Nilüfer Kurfeyz & Selim Sağlam'ın tezhiplediği levha detayı, kuş formundaki münhani motifleri mavi-beyaz gölgeli, kurdele altın sıvama üzeri beyaz tarama, yapraklarda beyaz foyalı gölgelendirme ile kuyruk formunu oluşturan motif detayları sıvama renk üzeri açık renk tonlamalıdır. (Kurfeys & Sağlam, 2020, s. 112)

Görsel 19 2022 tarihli, Emel Sönmezışık Türkmen'nin tezhiplediği ebru zeminli levha, motiflerde gölgelendirme tekniği negatif motiflerin içinde görülmektedir. (Türkmen, 2013)

4. SONUÇ

İslam inancı ile beslenen ve İslam düşüncesi doğrultusunda şekillenen tezhip sanatı zengin bir geçmişe sahiptir. Biçimi belirleyen özdür bakışı ile bu zengin birikim hat sanatına paralel şekilde gelişerek günümüze kadar ulaşmıştır. Her devirde gelişen fikir ve sanat anlayışı, tezhip sanatında farklı motif, yöntem ve usuller oluşturmuştur. Klasik tezhibi meydana getiren motif ve kompozisyonların renklendirilmesinde gölgelendirmenin kullanılmaması soyut anlatım sebebiyle tercih edilen bir anlayıştır. Halkârî tekniği bu anlayışta bir değişimi ifade eder. Yazma eserlerin tezhipleri hakkında yapılan birçok tezde halkârî boyama tekniği incelenmiş ve analiz edilmiştir. Bu çalışmada çağdaş levha tezyinatındaki halkârî uygulama örnekleri değerlendirilerek, tekniğin günümüzdeki kullanımına ışık tutulmuş ve farklı uygulamalar tespit edilmiştir.

Tespit edilen halkârî uygulamalardan en dikkat çekicisi; grafik sanatlarında kullanılan airbrush püskürtme tekniği ile kalıpsız boyanan zeminlerde, renk geçişleri sağlanarak eserlere boyut algısı kazandırılmasıdır. Kalıpla uygulanan püskürtme tekniğinde ise boyanan zeminler, desen kompozisyonlarına göre düzenlenmiştir. Toz pastelle yapılan bulutumsu gölgelendirmeler ve (minyatür sanatında da görülen) akıtma yöntemi ile sulu gölgelendirme, desen arkası fon renkledirmede kullanılan diğer yeni metotlardır. Hattın doğrudan ebrulu kağıt üzerine yazılarak levha oluşturulması ve ebrulu kağıtların kat'ı teknikleri ile kesilerek bordür gibi alanlarda kullanılması bilinen tekniklerdir. Yeni uygulamalarda, ebrulu kağıtların bulutumsu görünümleri, renk geçişleri ve çizgisel grafiklerin oluşturduğu gölgesel değerler ön planda tutularak, desen tasarımı yapılmaktadır. Bu yaklaşım ebru tekniğini tezhip desenleri için bir gölgelendirme metotuna dönüştürmektedir.

Klasik şikaf halkârî örneklerinde tasarım, bir motif içerisinde; bir renk ve altın kullanılarak iki renkle yapılırken, günümüzde üç veya dört renkle yapılan örnekler de görülmektedir. Yazma

eserlerde daha önce rastlanmayan şekilde şikaf halkârî tekniğinin rumilerde ve negatif motiflerde uygulanmaya başlandığı tespit edilmiştir.

Motif iç bünyelerine yapılan halkârî tekniği ile birlikte motif dışlarının sepia gibi daha koyu bir renk tonuyla gölgelendirildiği birçok eserde tespit edilmiştir. Yazma bir eseri süsleyen desenlerde karışık halkârî teknikleri bir arada görülebilmektedir. Günümüzde bu uygulama gelişmiştir ve birkaç halkârî tekniğinin aynı motif içinde görüldüğü özel uygulamalara rastlanmaktadır. Bu bağlamda tezhip sanatının kendini yenilemesi ve geliştirmesi, günümüzde çağın getirdiği yeni beğeniler ve farklı arayışlar doğrultusunda devam etmektedir.

Kaynakça

Bakkal, F. (2013, Kasrım). *firdevsbakkal*. 11 17, 2024 tarihinde Instagram: https://www.instagram.com/firdevsbakkal/?e=60d43c53-0c47-47f4-8535-2d1c7f1b52f2&g=5 adresinden alındı

Birol, İ. A. (2009). *Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri.* İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı.

Birol, İ. A. (2012). Tezhip/ 1. Bölüm. Heyet içinde, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 41, s. 61-62). İstanbul, Türkiye: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları. Şubat 04, 2024 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/tezhip#1 adresinden alındı

Derman, F. Ç. (1997). *Halkârî*. 11 17, 2024 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/halkari adresinden alındı

Derman, F. Ç. (2009). Halkârî Tezyinat. A. R. Özcan (Dü.) içinde, *Hat ve Tezhip Sanatı.* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Derman, M. U. (2020). *Murakka*. (T. İ. Merkezi, Prodüktör) 10 10, 2024 tarihinde TDV İslâm Ansiklopedisi: https://islamansiklopedisi.org.tr/murakka adresinden alındı

Doğanay, A. (2012). Tezyinat. Heyet içinde, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 41, s. 79-83). İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.

Efendi, S. (2017). *Ketebe*. (Albayrak Grubu) 11 17, 2024 tarihinde https://ketebe.org/sanatkar/sami-efendi-747 adresinden alındı

Ersoy, S. A. (2006). *Osmanlı Minyatür Tekniği.* Ankara: İnkansa Matbacılık Ltd. Şti.

Fatma Özçay. (2017). (Albayrak Grubu) 11 19, 2024 tarihinde Ketebe: https://www.ketebe.org/eser/2307?ref=artworks adresinden alındı

Grabar, O. (2022a). *İslam Sanatı Çalışmalarının İnşası I: Erken Dönem İslam Sanatı 650-1100.* (D. Karakaya, Çev.) İstanbul: Albaraka Yayınları.

Günbaz, D. T. (2021). *Tezhip Sanatında Altın'nın Kullanımı.* Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Geleneksel Türk Sanatları Anasanat Dalı.

İpşiroğlu, M. Ş. (2005). *İslâmda Resim Yasağı ve Sonuçları.* İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Koç, T. (2023). *İslâm Estetiği* (12 b.). İstanbul, Ankara: Türküye Diyanet Vakfı Yayınları.

Kurfeys, N., & Sağlam, S. (2020). *Tezhip Yolculuğu.* İstanbul: Milenyum Yayıncılık Dağıtım Paz. ve Tic. Ltd. Şti.

Kurfeyz, N. (2003). *Emek, Sabır ve Sevgi Tezhib.* İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Yayınları .

Necati Sancaktutan. (2017). (Albayrak Grubu) 11 15, 2024 tarihinde Ketebe: https://www.ketebe.org/eser/3614?ref=artist&id=2161 adresinden alındı

Okur, Ş. (2024). *XVI. yüzyıl Osmanlı yazma eserlerinde yer alan halkâr tezyînatının analizi.* İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Güzel Sanatlar Enstitüsü, Geleneksel Türk Sanatları Ana Sanat Dalı, Tezhip Sanat Dalı.

Özcan, A. R. (2009). Tezhip Sanatında Tasatım Kurgusu. A. R. Özcan, & A. R. Özcan (Dü.) içinde, *Hat ve Tezhip Sanatı* (s. 479-487). Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Özkeçeci, P., & Özkeçeci, Ş. (2007). *Türk Sanatında Tezhip.* İstanbul: İlhan Özkeçeci Yayınları.

Özönder, D. H. (2003). *Ansiklopedik Hat ve Tezhip Sanatları Deyimleri, Terimleri Sözlüğü.* Konya: Sebat Ofset Matbaacılık.

Serin, M. (2008). *Hat Sanatı ve Meşhur Hattlar.* İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.

Şeyma Okur. (2017). (Albayrak Grubu) 11 19, 2024 tarihinde Ketebe: https://www.ketebe.org/eser/4097?ref=artworks adresinden alındı

Taşkale, F. (2008). *Klasik Türk Sanatları Vakfı*. 11 17, 2024 tarihinde https://www.ktsv.com.tr/sanatkarlar/51-faruk-taskale adresinden alındı

Toprak, F. A. (2015, Şubat). Minyatürde 'Çizgi': Rızâ-yi Abbasi'nin Tek Sayfa Minyatürleri. *Art-Sanat Dergisi*(3), s. 123-146.

Türkmen, E. S. (2013). *emelsonmezisikturkmen*. 11 17, 2024 tarihinde Instagram: https://www.instagram.com/emelsonmezisikturkmen/?__pwa=1# adresinden alındı

Varka ve Gülşah. (2017). 11 17, 2024 tarihinde Büyük Selçuklu Mirası: https://www.selcuklumirasi.com/historical-items-detail/varka-ve-gulsah adresinden alındı

Yeşim Karamık Jandar. (2017). (Albayrak Grubu) 11 19, 2024 tarihinde Ketebe: https://www.ketebe.org/eser/5180?ref=artist&id=3574 adresinden alındı

MAĞARA ALEGORİSİ'NİN GÜNÜMÜZ SANATINDA YENİDEN DENEYİMLENMESİ

Doç. Dr. Firdevs SAĞLAM
Hakkari Üniversitesi/Güzel Sanatlar Fakültesi,
firdevssaglam@hakkari.edu.tr- ORCID ID: 0000-0002-1284-0424

ÖZET

Platonun Mağara alegorisi, mağaraya zincirlenmiş bir grup insanın sadece gölgeleri görmesi ve bu gölgeleri gerçeklik olarak kabul etmesi olarak bilinir. Bu Alegori ile insandaki gerçeklik anlayışının duyularıyla algılayabildikleri kadar olduğu görülür. Sadece biçimi silüet, koyu bir leke olarak gösteren gölgeler, ait oldukları nesne ya da figürle ilgili doku, renk, form gibi tanımlayıcı bilgileri içermez. Bu sebeple nesne ve gölgesi arasında biçim ve anlam bakımından farklılıklar görülür. Varlığı temsil eden her görüntü onu tam olarak anlatmayabilir. Günümüz sanatında yer alan Cornelia Parker'ın bazı işleri araştırmacı tarafından bu alegori ile ilişkilendirilmiştir. Parker'ın nesne, gölge ve izleyiciden oluşan çalışmalarını sergileme süreci bize alegorik bir anlatım sunar. Burada izleyici, sanatçının seçtiği nesne ve bunun gölgesini bir arada görür. Sanatçı gerçeklik algısını iki şekilde de sorgulamaya sunar. Sanatçının çalışmalarında kullanılan nesneler gerçek görünümünden ziyade sanatçının müdahalesiyle farklı bir forma dönüşmüştür. Bu formun tavan, zemin ve duvar gibi birçok yere yansıyan gölgesi de buna benzer özelliktedir. Sanatçının imgelem dünyası, bunu biçime dönüştürürken kullandığı nesneler ve bunun yansıması olan gölgelerden oluşan çalışmaları izleyiciye sunulur. Sanatçı, imgelem dünyasını somut bir varlık olarak ortaya koyduğu sanat eserinde gösterir. Burada duyular yoluyla algılanan doğadan aldığı verileri yine duyular yoluyla algılanabilen elemanlar aracılığıyla somutlaştırır. Sanatçı, gerçeği değil de algılanmasını istediği yani kendi gerçekliğini sunan görüntüleri oluşturur. Bu çalışma nitel bir araştırmadır. Platon'un mağara alegorisi, Cornelia Parker'ın Thirty Pieces of Silver isimli çalışması ele alınmıştır. Bu bağlamda çalışmalar ve mağara alegorisi birlikte yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Platon, Mağara Alegorisi, Sanat, Cornelia Parker

1. GİRİŞ

İnsanın yaşam boyunca edindiği deneyiminin düşünsel ve estetik anlamda yansıtılmasında sanat bir ifade biçimi olarak kullanılır. Çağdaş sanatın önemli temsilcilerinden biri olan Cornelia Parker, eserlerinde gündelik nesneleri dönüştürerek derin anlamlar yaratır ve bu dönüşüm aracılığıyla insan doğası, toplumsal değerler ve evrensel temalar üzerine yorumlar sunar. Parker'ın çalışmalarında, sıradan objeler üzerinden yapılmış müdahaleler, insanın algısal ve düşünsel dünyasında iz bırakacak sembolik anlatımların kapılarını aralar. Özellikle "Thirty Pieces of Silver" adlı eseri, sadece bir estetik deneyim sunmakla kalmaz, aynı zamanda toplumda var olan güç dinamiklerini, ihanetin ve sadakatsizliğin birey ve toplum üzerindeki etkilerini sorgular.

Bu araştırmanın temel dayanağını ise, felsefi düşüncenin derinliklerine inmeyi amaçlayan Platon'un Mağara Alegorisi oluşturur. Mağara Alegorisi, insanın gerçeklik algısını ve bu algının dış dünyadaki 'gerçek'le nasıl çeliştiğini gösteren bir metafordur. Platon'un bu alegorisi, insanın sadece duyusal verilere dayalı bir gerçeklik anlayışına hapsolmuş olduğunu ve daha yüksek bir gerçeklik anlayışına ulaşabilmek için felsefi düşüncenin gücüne ihtiyaç duyduğunu anlatır. Bu bağlamda, Parker'ın sanatını incelemek, görsel bir dili, somut ve soyut anlamları birleştiren alegorik bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Çalışmamızda, Platon'un mağara alegorisinin felsefi temelinden hareketle, Cornelia Parker'ın eserlerinin analizini yapmak amaçlanmıştır. Özellikle "Thirty Pieces of Silver" adlı eseri üzerinden, sanatçının gündelik nesneleri dönüştürme süreci, izleyiciye farklı algılar ve anlamlar sunarak gerçeklik, ihanet, değer ve sosyal eleştiriyi nasıl birleştirdiği ele alınacaktır. Parker'ın sanatındaki nesne ve gölge ilişkisi, Platon'un mağara alegorisinde ifade edilen duyusal algı ve gerçeklik arasındaki farkı yansıtır. Bu anlamda, her iki düşünsel bağlamın bir arada değerlendirilmesi, sanat ve felsefe arasındaki kesişim noktalarını keşfetmemize olanak tanıyacaktır. Bu çalışma, Platon'un mağara alegorisinin felsefi içeriğiyle, Parker'ın çağdaş sanatına dair sembolik anlamları bir araya getirerek, sanat ve düşüncenin insan algısındaki dönüşümü nasıl şekillendirdiğini inceleyecektir.

2. PLATON'UN MAĞARA ALEGORİSİ

İnsan duyular yoluyla algıladığı evreni, kod, sembol, simge, imge gibi anlatımı zenginleştiren biçimleri kullanarak, ses ve görsel olarak ifade araçlarına dönüştürür. Böylelikle uzun bir anlatımdan ziyade içinde birçok anlamın bulunduğu öz bir biçimle dil oluşturulur. Burada insana ve ait olduğu topluma dair görme biçimleri de dahil olur. İnsanın gündelik yaşamı ve düşünsel sürecinde ortak ifade araçları kullanılarak iletişimin daha kolay bir biçimde olması ve bir sonraki nesle aktarımı gerçekleşir. Soyut kavramlar anlatımda varlığını somut ifadelerle sağlar.

Bir konu ile ilgili anlatım aynı zamanda başka bir konu ile ilgili anlatımda biçimsel olarak karşılık bulur. Bunlardan biri mecazi anlatım olarak da bilinen alegori olarak adlandırılır. Gibbs (2020: 14) alegoriyi, insanların günlük eylemleri, insan varlığı ve ölüm sonrası manevi yaşam gibi konuları büyük sembolik temalarla ilişkilendirmesi olarak tanımlar. Alegori yaşama dair düşünce, kavram gibi soyut ifadelerin somutlaştırılmasıdır. Durand (1998:10) alegoriyi sembolik anlatımdan farklı olarak bir temsile varmak için bir fikirden yola çıkarken oluşturulan sembolün başlı başına kendisini temsil ettiğini ifade eder. Peters (2004: 34), söylenen sözden başka anlam kastedecek ya da çıkaracak şekilde konuşmak, ifade etmek veya yorumlamak olarak alegoriyi tanımlar. Bir düşünce ya da kavramın anlatımında kullanılan ifadelerle oluşturulan yeni anlatım alegoriyi oluşturur. Bu anlatım ifadeyi güçlendirecek başka konularla ilişkilendirilir. Gibbs (2020: 21), alegori ile genellikle soyut insan temalarını, özellikle bunların varoluşsal ve ruhsal çatışmaları olanları ele almak için somut insan olaylarını kullanarak yorum yapılabileceğini ifade eder. Soyut olan her şey, insanda karşılık bulabilmesi için yine o insanın çevresi ya da hayatında yer alan algıda daha önce yer etmiş somut ifadelerde ya da konularla karşılık bulur. Alegori, anlamdan yeni anlamlar türeterek soyut fikirleri daha anlaşılır ve somut hale getirir, böylece izleyici ya da okuyucu için algıyı güçlendirir. "Alegorik düşünce, somutlaşmış yaratıcı yeteneklerimize dayanır" (Gibbs, 2020: 24).

Alegori, sanat, felsefe, din ve politika gibi farklı alanlarda derin anlamlar oluşturmak için kullanılan bir tekniktir. Gündoğdu (2021: 308), alegoriyi, hem edebî eserlerin yaratılma süreciyle ilgili hem de edebî metinlerin belirli bir yorumlama biçimi (allegoresis) olarak felsefe, ahlak, retorik, teoloji ve edebiyat eleştirisinde kullanılan önemli bir kavram olarak tanımlar. Alegori, sembolizm, çift anlamlılık ve didaktik amaç gibi özellikleri vardır. Burada karakterler veya olaylar, başka bir şeyin temsilcisi olarak kullanılır ve geniş bir anlam dünyasına işaret

eder. Alegori, genellikle bir mesaj iletmek veya belirli bir görüşü öğretmek amacı güder, okuyucuyu ya da izleyiciyi düşünmeye teşvik eder.

Alegorinin temel özellikleri, alegoriyi derinlemesine anlamayı ve çok yönlü yorumlar yapmayı mümkün kılar. Bir karakterin veya olayın yüzeysel anlamı, çok daha derin bir anlamı işaret eder. İlk bakışta basit görünen bir hikâye, daha derin bir mesaj taşır. Bu iki anlam arasındaki ilişki, alegorinin zenginliğini ve katmanlı yapısını oluşturur. Alegori, genellikle bir mesaj verme amacını güder. Bu mesaj, okuyucuya ya da izleyiciye belirli bir fikir veya değeri öğretmeyi amaçlar. Alegorilerdeki karakterler veya olaylar, belirli ideolojilerin ya da toplumsal normların öğretisini iletmek için bir araçtır. Bu öğretiler, bazen doğrudan, bazen ise dolaylı bir şekilde verilir.

Çalışmamıza konu olan Platon'un mağara alegorisine baktığımızda bu anlatı "Devlet" adlı eserinde (Platon, 2005: 182-184) yer alır ve insanların gerçeklik algılarını, bilgi edinme süreçlerini ve özgürlüğü anlatır. Platon, bu alegori aracılığıyla, insanların duyularıyla algıladıkları dünyadan öte bir "gerçeklik" olduğunu ve bunun farkına varmanın yolunun yalnızca felsefi düşünce ve sorgulama ile mümkün olduğunu anlatmak ister. Mağara Alegorisi, bir mağarada boynundan ve bacaklarından zincirlenmiş bir grup insanın hikayesini anlatır. Bu insanlar, doğduklarından beri kafaları öne doğru sabitlenmiş bir şekilde mağaranın duvarına bakmaktadırlar. Arkalarında bir ateş yanmakta ve ateşin önünde çeşitli şeyler geçmektedir. Bunlar ateşin ışığıyla gölgeler oluşturur. Zincirlenmiş insanlar yalnızca bu gölgeleri görür ve gerçekliklerini bu gölgelerle tanımlarlar. Bir gün, zincirlerinden kurtulan bir kişi mağaradan dışarı çıkar. Başta ışık ona acı verir, ancak zamanla dış dünyayı fark eder ve güneşi görür. Gerçekten ne olduğunu anlayan bu kişi, mağaraya geri dönerek diğer insanları da dışarı çıkarmaya çalışır, fakat onlar onu küçümser ve onun gördüğü gerçekliğe inanmazlar. Sonuç olarak, mağaradan çıkmaya cesaret edemeyenler, hala gölgelerle yaşamaya devam ederler.
Bu alegoride mağara, duyusal dünyayı ve insanların yüzeysel gerçeklik algısını, gölgeler, gerçeklikten uzak, yanıltıcı algılar ve yansımaları simgeler. Zincirlenmiş insanlar, duyusal verilerle yetinen, felsefi düşünceye ve bilgiye kapalı olan insanları, mağaradan çıkan kişi, felsefi aydınlanmayı ve gerçek bilgiye ulaşmayı ve son olarak güneş ise gerçek bilgi ve mutlak gerçekliği temsil eder. Bu alegori ile gerçeklik algısını duyusal algıların yönlendirdiği, bu algıların sorgulanmadığı sürece bize gösterilenle sınırlı kalacağı ve geçek bilginin ise insanın sorgulama ve düşünme eylemiyle gerçekleşeceği anlaşılır.

3. CORNELIA PARKER'IN THIRTY PIECES OF SILVER ÇALIŞMASININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Cornelia Parker 1956 yılında İngiltere'nin Cheshire bölgesinde doğmuştur. Enstelasyon, heykel, fotoğraf ve video gibi sanatın farklı disiplinlerinde çalışmalar üretir. Çağdaş İngiliz sanatının öncülerinden olan Parker, çalışmalarında kullandığı nesneleri dönüştürüp değiştirerek onları farklı bağlamlarda yeniden tasarlar. Sanatında genellikle gündelik yaşamdan basit ve sıradan objeleri kullanarak, derin sembolik anlamlar yaratır. "Parker, zamanımızın önemli konularını ince dokunuşlarla çalışmalarında işler. Şiddetin, ekolojinin, ulusal kimliğin ve insan haklarının doğası gibi sosyal ve politik sorunları görsel metaforlar ve hikaye anlatımı kullanarak biçimsel bir dile dönüştürür" (Tate, 2022: 3-4). Cornelia Parker, günlük nesneleri sanat eserine dönüştürerek, heykelde oluşturulmuş akademik kuralların sınırlarını zorlar. "Parker, geleneksel heykeltıraşlar gibi yontu, modelaj veya döküm yapmak yerine, gündelik yaşamdan bulduğu nesneleri ezme, sıkıştırma gibi müdahalelerle biçimlendirerek çalışmalar üretir" (Tate, 2022: 3). Cornelia Parker'ın çalışmalarında kullandığı nesnenin dönüşümü ve bu dönüşümle oluşan yeni anlam yapısı çalışmanın biçim ve içerik yönünü şekillendirir.

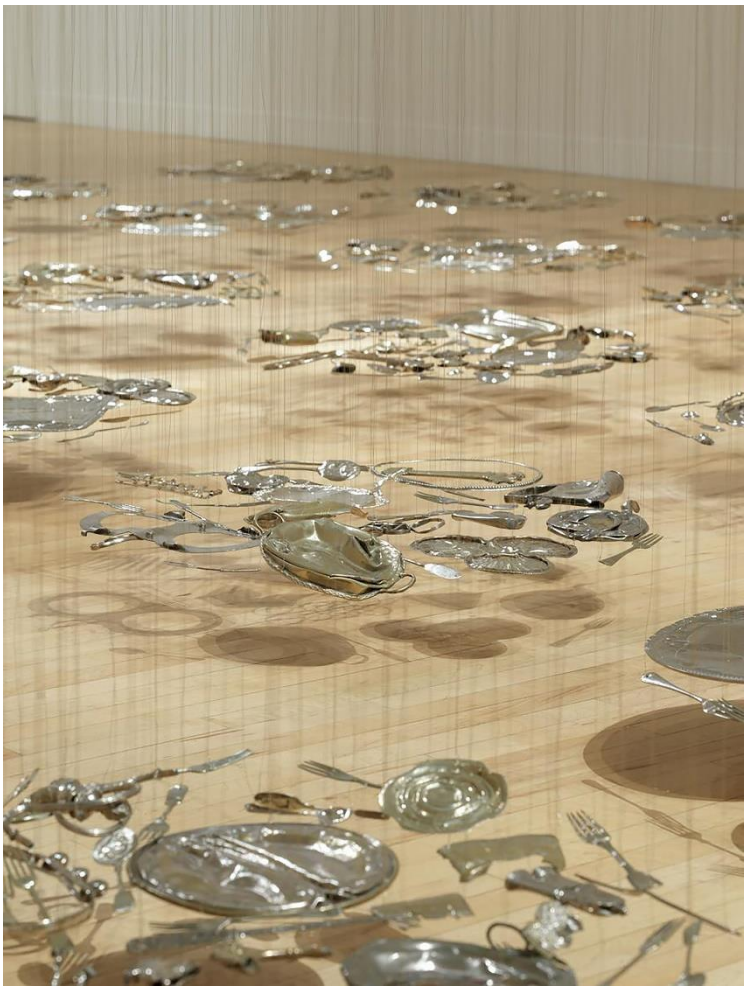
Cornela Parker'ın Thirty Pieces of Silver isimli çalışması 1988-89 tarihleri arasında yapılmıştır. Parker'ın en bilinen eserlerinden biri olan bu çalışma tabaklar, kaşıklar, şamdanlar, kupalar, sigara kutuları, çaydanlıklar ve trombonlar dahil olmak üzere çok sayıda silindirle düzleştirilmiş gümüş nesneden oluşur. Thirty Pieces of Silver isimli çalışma sanatçının büyük çaplı heykel ve enstalasyon çalışmalarına örnek teşkil eder. Bu eser, İsa'nın Yahuda İskariot tarafından ihaneti karşılığında aldığı otuz gümüş parayı temsil eder. İncil'de yer alan bu hikâye, İsa'nın çarmıha gerilmesine yol açan ihaneti simgeler ve güç, para ve sadakatsizlik gibi temaları içerir. Esere baktığımızda tavandan metal bir telle asılı, altı dizi, beş sıra halinde toplamda otuz parçadan oluştuğu görülür. Her parça içinde çeşitli şekillerde yerleştirilen farklı boyutlu otuz parça metal objeden meydana gelir. Bu objeler ezilip bükülerek deformasyona uğratılmıştır. Çalışmanın geneline baktığımızda kendi biçimi dışında yeni bir biçime dönüştürülen objelerden yapılmış bir kompozisyon vardır. Çalışmaya aynı zamanda oluşturulan şekillerin gölgeleri de dâhil edilmiştir.

Görsel 1. Cornelia Parker, Thirty Pieces of Silver 1988–9, Gümüş objeler ve bakır tel.

Cornelia Parker'ın "Thirty Pieces of Silver" eseri, hem dinî hem de toplumsal bakımdan çok katmanlı anlamlar taşır. Burada ihanet, sadakatsizlik, para, pişmanlık, gibi kavramlar felsefi ve dini yansımalarla sosyal bir eleştiriyi ile ele alınmıştır. Eski gümüş objelerin kullanımı geçmişi anma ile de ilişkilidir. Başlangıçta farklı biçimdeki objelerin ezilerek düzleştirilmesi neredeyse hepsini aynı biçimsel anlama büründürür. Fakat görüntü ve değer sanatçının müdahalesiyle değişir. İşlevsiz ama geçmişe dair izleri içeren metal parçalar, içeriği yansıtmada yardımcı olur.

Yahuda İskariot'un İsa'ya İhaneti, Hristiyanlık tarihinde önemli bir olay olup, İncil'in dört farklı evangelisinde (Matta, Markos, Luka ve Yuhanna) anlatılan bir hikayedir. Yahuda İskariot, İsa'nın on iki havarisinden biri olup, İsa'ya ihanet eden ve bu eylemi karşılığında otuz gümüş parayı kabul eden kişidir. Bu ihanet, Hristiyan inancında İsa'nın çarmıha gerilmesinin yolunu açan temel sebeplerden biridir ve aynı zamanda günah, aldatma, ihanet ve vicdan azabı gibi evrensel temaları simgeler.

Görsel 2. Cornelia Parker, Thirty Pieces of Silver 1988–9, Gümüş objeler ve bakır tel.

Thirty Pieces of Silver isimli çalışmayı alegorik olarak incelediğimizde ihanet ve sadakatsizlik, pişmanlık, para ve değer, felsefi ve dini yansıma, sosyal eleştiri gibi hikâyedeki temsiller ve bunların simgeleri açıkça görülür. İhanet ve Sadakatsizlik: Eser, Yahuda İskariot'un İsa'ya ihanetini doğrudan referans alarak, sadakatsizlik ve güç mücadelesi gibi temaları simgeler. Gümüş paralar, bu ihaneti sembolize ederken, aynı zamanda toplumda bireylerin kişisel çıkarlar uğruna etik değerlerden nasıl sapabildiğini gösterir. Pişmanlık: Matta 27: 3-5 Yahuda'nın pişmanlıkla paraları tapınağa geri götürdüğü, fakat sonunda bir ağaca asılarak intihar etmesi anlatılır. Bu olay çalışmada otuz gümüş parçanın tavana asılması ile temsil edilir. Para ve Değer: Para, burada sadece maddi bir değer değil, ahlaki ve etik değerlerin sorgulanmasına yol açan bir araç olarak kullanılır. Parker'ın parayı bu şekilde kullanması, para ile insan davranışlarının birbiriyle nasıl kesiştiğini sorgular ve bunu bir sanat eseri aracılığıyla gösterir. Felsefi ve Dini Yansıma: Eser, İsa'nın ihanetini ve bu ihanetin sonuçlarını felsefi bir düzeyde

sorgular. İsa'nın ihanetine karşılık alınan gümüş paraların, aynı zamanda ahirete ilişkin bir yansıması olarak da düşünülebilir. Sosyal Eleştiri: Cornelia Parker, eseriyle sadece dini bir olayı değil, aynı zamanda sosyal adaletsizliği, güç ilişkilerini ve manipülasyonu da eleştirir. Bu, bir toplumda sahip olunan değerlerin, maddi çıkarlar uğruna nasıl manipüle edilebileceğini düşündürür.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Platon'un Mağara Alegorisi ve Cornelia Parker'ın sanatı arasında kurulan ilişki, hem felsefi hem de görsel açıdan derinlikli bir etkileşimi ortaya koymaktadır. Platon, Mağara Alegorisinde, insanların duyusal algılarla sınırlı kalan bir gerçeklik anlayışını sorgularken, bu anlayışın ötesine geçebilmek için felsefi düşüncenin ve sorgulamanın gerekliliğini vurgular. Cornelia Parker'ın eserlerinde de görülen nesne, gölge ve izleyici ilişkisi, Mağara Alegorisinin felsefi sorgulamasını somutlaştırır. Parker'ın çalışmaları, gerçeklik ve algı arasındaki farkı ortaya çıkarırken, izleyiciye sadece görsel bir deneyim sunmaz, aynı zamanda gerçeklik anlayışını yeniden şekillendirir. Parker'ın en bilinen eserlerinden biri olan Thirty Pieces of Silver (1988-89), hem Platon'un mağarasındaki gölgeleri hem de alegorik düşünceyi somutlaştıran bir örnek olarak karşımıza çıkar. Eserdeki ezilmiş, şekil değiştirmiş gümüş nesneler, tıpkı Platon'un mağarasındaki zincirlenmiş insanları simgeler gibi, bireylerin dar bir gerçeklik anlayışına hapsolmuş halini gösterir. Ancak bu nesnelerin dönüşümü, algıyı açığa çıkarmak ve bir "gerçek" yaratmak adına sanatçının müdahalesine olanak tanır. Nesnelerin kırılması, deforme olması, tıpkı mağaradan kurtulup gerçek dünyayı görmeye çalışan bireyin yaşadığı dönüşüm sürecini yansıtır. Parker, bu süreci sadece fiziksel değil, aynı zamanda metaforik bir seviyede ele alır; tıpkı Platon'un mağarasındaki kişi gibi, izleyici de gölgelerden gerçeğe, yüzeysel anlamdan derin anlamlara geçiş yapar. Parker'ın sanatı, izleyiciyi geleneksel gerçeklik algılarından ve toplumsal normlardan uzaklaştırarak daha derin ve sorgulayıcı bir bakış açısı sunar. Thirty Pieces of Silver eserindeki gümüş nesnelerin dönüşümü, geçmişin, toplumun ve bireyin manipülasyonlarını eleştiren bir üslup taşır. Eserdeki dini ve felsefi öğeler, izleyicinin sadece görsel bir deneyimle kalmayıp, aynı zamanda ahlaki, etik ve toplumsal sorunları yeniden düşünmesini sağlar. Platon'un Mağara Alegorisi, tüm zamanlarda insanların yüzeysel ve duyusal algılarla sınırlı kalmamalarını, daha derin bir bilgiye ve doğruya ulaşmak için sürekli bir sorgulama içinde olmalarını öğütler. Cornelia Parker'ın eserlerinde bu öğreti, sanatın gücüyle vücut bulur. Parker, sıradan nesneleri dönüştürerek, sadece dış dünyayı değil, iç

dünyayı da sorgulamamıza olanak tanır. Nesneler, yalnızca fiziksel formlarından ibaret olmaktan çıkar; her biri, insanın zihinsel ve toplumsal yapılarını yansıtan birer simgeye dönüşür. Bu dönüşüm süreci, izleyiciyi hem felsefi hem de toplumsal bir sorgulamaya sevk eder. Sonuç olarak, Platon'un Mağara Alegorisi ve Cornelia Parker'ın sanatındaki nesne, gölge ve gerçeklik ilişkisi, izleyiciyi algı ve gerçeklik hakkında derin düşüncelere yönlendiren, çok katmanlı bir deneyim sunar. Parker'ın sanatı, Mağara Alegorisi'nin felsefi temelini hem görsel hem de simgesel olarak somutlaştırarak, sanat ve felsefe arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Felsefi ve sanatsal anlamda, her iki eser de gerçeklik, algı ve bilgi kavramlarını sorgulayan birer derin düşünce biçimi sunar. Bu bakış açıları, izleyicinin sadece gördüğü değil, gördüklerinin ötesine geçerek, gerçekliğin farklı yüzlerini keşfetmesine neden olur.

KAYNAKÇA

Durand, G., *Sembolik İmgelem.* İstanbul: İnsan Yayınları, 1998.

Gibbs, R. W., *Allegory in Literature and Life,* In BELLS90 proceedings: International Conference to Mark the 90th Anniversary of the English Department, Faculty of Philology, University of Belgrade, 13-31, Belgrade, 2020.

Gündoğdu, S., *Hüsn-ü Aşk'ta Edebilik ve Alegori Sorunu,* Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 26, İstanbul, 303-333, 2021.

Peters, F., *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü Tarihsel Bir Okuma*, (Çev. Hakkı Hünler), Paradigma Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Platon, *Devlet,* (çev. Cenk Saraçoğlu - Veysel Atayman). İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, İstanbul, 2005.

Tate (2022). https://www.tate.org.uk/documents/1748/TBEXH0071_1508_Parker-LPG_COLLATED-AW-03.pdf. (Erişim Tarihi: 10.12.2024)

Görsel 1, https://www.tate.org.uk/art/artworks/parker-thirty-pieces-of-silver-t07461. (Erişim Tarihi: 10.12.2024)

Görsel 2, https://www.tate.org.uk/art/artworks/parker-thirty-pieces-of-silver-t0746. (Erişim Tarihi: 10.12.2024)

SIMRYN GILL'IN ÇALIŞMALARI ÜZERİNDEN KÜLTÜREL BELLEK VE DOĞA İLİŞKİSİNE YÖNELİK BİR OKUMA

Doç. Dr. Firdevs SAĞLAM
Hakkari Üniversitesi/Güzel Sanatlar Fakültesi,
firdevssaglam@hakkari.edu.tr- ORCID ID: 0000-0002-1284-0424

ÖZET

İnsanın içine doğduğu, temel ihtiyaçlarda dâhil birçok konuda etkileşim içinde olduğu doğa, sanatın temelini oluşturan bir alan olarak karşımıza çıkar. Hem doğrudan hem de sembolik bir şekilde sanatın konuları arasında yerini alan doğa sadece dış gerçeklik olarak değil aynı zamanda bunu oluşturan düzen, bu düzene ait eleman ve ilkeler ile sanatın hem biçimsel hem de düşünsel yönünü belirlemiştir. Aynı zamanda kültürel belleğin bir parçası olarak karşımıza çıkar. Kültürel bellek ve doğa ilişkisine baktığımızda öncelikle doğa insan için aidiyet hissettiği bir yerdir. Bu yer onu besler, korur ve yaşamını sürdürmesini sağlar. Bu süreçte çevre ile kurulan ilişkilerde de mekân olgusunu oluşturur. Bu mekân doğanın ilk hali ya da onun içinde insan eliyle oluşturulmuş yapıları kapsar. Doğa ile kurulan bu ilişkiler kültürel belleğin bir parçası haline gelir. Kültürel bellek ve doğa birçok sanatçı için çalışma alanı olmuştur. Bu sanatçılardan biri Singapur doğumlu Simryn Gill'dir. Gill, çalışmalarında hem kişisel hem de kültürel kimlik konularını işlerken, aynı zamanda dünyanın çeşitli yerlerindeki çevreyle ilgili değişimlere ve toplumsal dönüşümlere çalışmaları ile dikkat çeker. Sanatçı bellekte yer alan, doğaya ait neredeyse her şeyi malzeme ya da konu olarak çalışmalarında kullanmıştır. Bunları zaman ve mekân bağlamında doğa ve kültürel bellekle ilişkilendirerek çalışmalar üretmiştir. Nitel bir araştırma olan bu çalışmada, kültürel bellek ve doğa konuları ele alınmıştır. Bu konular arasındaki ilişki üzerinden Simryn Gill'in çalışmalarına yönelik bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kültürel bellek, doğa, sanat, Simryn Gill.

1. GİRİŞ

Bellek, hem bireysel hem de toplumsal kimliklerin oluşumunda temel bir rol oynayan karmaşık bir bilişsel süreçtir. İnsanlar, geçmiş deneyimlerini, duygusal izlenimlerini, bilgilerini ve becerilerini zihinsel bir arşivde saklar ve gerektiğinde bunları kullanarak dünyayla olan etkileşimlerini şekillendirirler. Bu süreç yalnızca kişisel hafızayla sınırlı kalmaz; toplumların kültürel mirası, gelenekleri, değerleri ve toplumsal deneyimleri de kolektif bir belleğin parçası olarak kuşaktan kuşağa aktarılır. Kültürel bellek, toplumların geçmişe dair hatırladıkları, onurlandırdıkları ve geleceğe taşıdıkları bir hafıza biçimidir. Bu belleğin korunması ve aktarılması süreci, toplumsal kimliklerin, aidiyetin ve kültürel değerlerin güçlenmesine olanak sağlar.

İnsan toplulukları, doğayı sadece fiziksel bir çevre olarak değil, aynı zamanda kültürel kimliklerinin bir parçası olarak algılamış ve ona farklı anlamlar yüklemiştir. Doğal çevre, toplumların mitolojilerinde, halk anlatılarında ve sanatsal üretimlerinde önemli bir yer tutar ve bu bağlamda kültürel belleği şekillendirir. Ayrıca, göç, kültürel bellek ve doğa arasındaki ilişki, toplulukların geçmişten taşıdıkları çevresel algıları ve kültürel miraslarını yeni yerlerde yeniden inşa etme süreçlerine ışık tutar.

Çalışmamızda kültürel bellek ve doğa bağlamında Simryn Gill'in "Maria's Garden" (2021) adlı çalışması incelenmiştir. Gill, komşusu olan Maria'nın ölümü sonrasında bahçesindeki bitkilerin doğrudan baskılarını yaparak, hem kişisel hem de toplumsal belleği somutlaştırır. Sanatçı, bu eseriyle göç, aidiyet, kültürel kimlik ve doğanın ekolojik rolü gibi temaları işlerken, aynı zamanda kültürel belleğin doğayla nasıl iç içe geçtiğini sorgular. Maria'nın Bahçesi, bir kültürel mirasın korunması ve kaybolan geçmişlerin yeniden hatırlanması bağlamında, izleyiciye geçmişin ve şimdinin iç içe geçtiği bir anlatı sunar.

2. KÜLTÜREL BELLEK VE DOĞA İLİŞKİSİ

Duyular yoluyla edinilen bilgilerin bireyin zihninde bir süzgeçten geçerek yer alması ve bu gerektiğinde kullanılmasından oluşan sürece bellek denir. Diğer bir deyişle bellek, insanın geçmiş deneyimlerini, bilgilerini, becerilerini ve duygusal izlenimlerini saklama, hatırlama ve geri getirme yeteneği ya da yeridir. Windhorst ve Sutton (2011: 76) bilgi depolama, depolanan bilgiyi geri alma ve bu bilgiyi işlemeyi, nörobilişsel kapasiteyi içeren üç temel

işlevi olarak tanımlar. Bu işlevleri içeren süreç, hem bireysel hem de toplumsal düzeyde insanların düşünsel, duygusal ve sosyal gelişiminde kritik bir rol oynar. "Bellek iyi bir hafızadan daha fazlasıdır; zihinsel çalışmalarımızın en büyük bölümünü gerçekleştirdiğimiz araçtır" (Atkinson, 1919: 9). Bireyin kimliğini oluşturmasından, kültürlerin sürdürülmesine kadar birçok alanda belirleyici bir işlevi yerine getirir. İnsanlar, çevrelerinden aldıkları bilgiyi, deneyimlerini ve duyusal verileri bellekte depolar ve gerektiğinde bu bilgiyi kullanarak hayatını sürdürmede bilinçli kararlar alırlar. Bu nedenle bellek, yalnızca bir bilişsel işlev olmakla kalmaz, aynı zamanda kimlik, öğrenme, duygusal denge, sosyal ilişkiler ve fiziksel hareketlerin sürdürülmesi gibi daha geniş kavramlarla da yakından bağlantılıdır. Windhorst & Sutton' a göre (2011: 75) belleğin gizeminin iki ana nedeni vardır: Birincisi, hafızanın çeşitliliği sayesinde bilinçli her anı sürekli yorumlayarak birçok farklı görevi yerine getirmesidir. İkincisi ise, farklı hafıza türlerinin farklı doğruluk standartlarına ve başarı kriterlerine sahip olmasıdır.

Bellek, kişisel kimliğin temellerini oluşturan önemli bir unsurdur. Geçmişteki deneyimlerimiz, anılarımız ve öğrenmelerimiz, kim olduğumuzu ve neyi değerli kabul ettiğimizi şekillendirir. Aynı zamanda neye dönüşeceğimiz ya da ne olacağımızı belirler. William Walker Atkinson (1919:10) Memory: How to Develop, Train and Use It isimli kitabında sadece bilginin öğrenimi değil, şairin ilhamı, ressamın dehası, savaşçının kahramanlığı, hepsi belleğe bağlı olduğunu; hatta bilincin kendisinin bile bellek olmadan var olamayacağını belirtir. Çünkü bilincin her eylemi geçmiş durumdan şimdiki zamana bir değişimi içerir ve geçmiş durum ortadan kalksaydı, değişim bilinci olamazdı. Bu nedenle belleğin bilinçli tüm varoluşlara dahil olduğu ve her bilinçli varlığın bir özelliği olduğu söylenebilir. Her birey, hayatındaki önemli olayları, insanlarla olan ilişkilerini ve kendini nasıl gördüğünü gibi geçmişine dayalı bir anlatı oluşturur. Bellek, bu kişisel anlatıların kaynağıdır ve kimliğimizin şekillenmesinde temel bir rol oynar. Kişinin geçmişteki benliği ile mevcut benliği arasındaki bağlantıyı kurarak, bir kişinin yaşam boyunca nasıl evrildiğini anlamamıza yardımcı olur.

Çalışmamıza konu olan kültürel belleğe baktığımızda bu kavram, özellikle 20. yüzyılın sonlarına doğru öne çıkmaya başlamıştır. Bu olgunun ortaya çıkmasına ise, modernizmin yenilik peşinde geleneksel değerleri geride bırakması ve savaş, şiddet, göç gibi toplumsal olayların etkileri yol açmıştır. Kültürel bellek, bir toplumun geçmişine, kültürel mirasına,

geleneklerine, değerlerine, diline, ritüellerine, sembollerine ve toplumsal hafızasına dayalı olarak kolektif bir hafızanın oluşturulmasıdır. Bu yüzden bireylerin değil, toplumların zaman içinde ürettikleri ve paylaştıkları bellek türüdür. Pethes (2019: 5) kültürel bellek teorisinin, toplulukların tarihsel anlatılarını şekillendiren kültürel aktarım biçimlerini inceleyerek, kültürel geleneğin bir öğesi olarak kendini gösterdiğini; başka bir ifadeyle, kültürlerin hatırlama biçimlerini tanımlayarak, kültürel bellek teorileri aynı zamanda kültürün tarihsel yapılarının izlerini sürdüğünü ve bu nedenle konu ile ilişkili her şeyin birbirine bağlı olduğunu belirtir. Kültürün varlığı veya devamlılığı hatırlanabilmesi ile de ilişkilidir. Toplumlarda hatırlama ses ya da görsel ifadelerle somut hale dönüştürülür. Bu somut varlıklar yine kültürün bir parçası haline dönüşür. "Kültür var olduğu sürece ona dair bellekte varlığını sürdürür çünkü ortak paydanın olması topluluğun gerekliliklerindendir. Kültürel bellek belirli bir zaman ve mekânda ortak duygu ve düşünceleri oluşturan yaşantılar ve bu yaşantıların yansımalarını içerir. (Sağlam, 2020: 583).

Kültürel bellek, sadece geçmişi hatırlamakla kalmaz; aynı zamanda bir toplumun kimliğini oluşturur, toplumsal değerleri ve kültürel normları pekiştirir ve toplumsal hafızayı geleceğe taşır. Heller (2001: 139), kültürel belleğin, kimliğin oluşumu ve korunması sürecini içerdiğini ve insanların, ortak bir kültürel belleği yaşatıp devam ettirdikçe varlıklarını sürdürdüğünü ifade eder. Kültürel bellek, sosyal bir yapı olarak belirli gruplar, halklar veya milletler tarafından ortaklaşa olarak taşınır ve nesilden nesile aktarılır. Bu hafıza, bireysel hafızaların ötesine geçerek, tarihsel olayların, kültürel değerlerin, sosyal normların ve toplumsal ilişkilerin topluca hatırlanmasını sağlar. Shincariol' a göre (2012: 8) kültür, bir olgu olarak tarihsel ve deneysel bir temele dayanarak, süregeldiği zaman ve mekânda oluşan bir süreçle şekillenir. Bu, birikmiş bilginin sinerjisi ve duyusal dünyayla etkileşime girerek somutlaşması veya yaşantıya dönüşmesiyle gerçekleşir. Bu yüzden belirli zaman ve mekanlar hatırlama sürecinde sembolik bir anlama dönüşür.

Kültürel bellek ve sanat arasındaki ilişki, farklı bağlantıları içerir. Kültürel bellek, bir toplumun geçmişini, değerlerini, inançlarını, geleneklerini ve kolektif deneyimlerini hatırlama biçimi iken, sanat bu hatırlamanın ve aktarımın en güçlü araçlarından biridir. Sanat, kültürel belleğin somut hale gelmesi, korunması ve aktarılması için önemli bir

ifade biçimi sağlar. Kültürel bellek ve sanat arasındaki ilişkide geçmişin korunması ve aktarılması, kimlik ve aidiyetin inşası, toplumsal hafızanın yeniden üretimi, ritüel ve törenlerin sanatla ifadesi, belleğin eleştirisi ve yeniden inşası, simgesel temsiller ve anlam yaratma gibi bazı temel yönler vardır.

Sanat, geçmişi sadece anlatmakla kalmaz, aynı zamanda o geçmişi tekrar canlandırır ve belleğe kazandırır. Örneğin, tarihi bir olay, bir mit ya da bir kültürel ritüel sanat yoluyla aktarılarak, toplumun kültürel belleğinde kalıcı bir yer edinir. Kültürel bellek, kimliklerin oluşmasında önemli bir rol oynarken, sanat bu kimlikleri somutlaştırır. Sanat eserleri, belirli bir topluluğun geçmişine dair önemli olayları, figürleri veya değerleri temsil eder ve bu sayede bireyler, kendi kültürlerine ait olma duygusunu derinleştirir. Toplumsal olaylar ve yaşantılar, sanatçılar tarafından yorumlanarak izleyiciye sunulur. Sanatçı, bireysel deneyimlerini ve toplumun kültürel belleğini çalışmasına yansıtarak, toplumsal hafızanın güçlenmesine ve toplumun belleğinde önemli yer edinmesine yardımcı olur. Toplumların geçmişteki yanlışlarını, unuttuğu ya da unutturmak istediği olayları sanat yoluyla sorgulamak mümkündür. Bu, sanatsal ifade aracılığıyla toplumların belleğinde yeniden bir yapı inşa etmeyi ve farklı bakış açıları geliştirmeyi mümkün kılar. Bu tür sanat eserleri, toplumsal bellekle ilgili mevcut anlayışları sorgular ve yeni anlamlar yaratır. Sanatın simgesel gücü, kültürel belleği daha derin bir düzeyde ve daha geniş bir izleyici kitlesiyle buluşturur.

İnsanlar tarih boyunca doğayı sadece fiziksel bir çevre olarak değil, aynı zamanda kültürel kimliklerinin bir parçası olarak da algılamışlardır. Dağlar, denizler, ormanlar veya nehirler gibi doğanın belirli unsurları, toplumların mitolojilerinde, efsanelerinde ve halk anlatılarında sıkça yer alır. Bu unsurlar, bir toplumun tarihsel hafızasında önemli izler bırakır ve kimliklerinin şekillenmesinde temel unsurlar haline gelir. Doğa, aynı zamanda bir tür bellek deposu işlevi görür. İnsanlar, doğal çevreyi gözlemleyerek, çevrelerindeki bitki örtüsünü, hayvanları ve mevsim döngülerini deneyimler ve bu gözlemler toplumsal belleğe dahil olur. Toplumlar, doğayı farklı şekillerde "hatırlar" ve ona karşı tutumları kültürel bellekleriyle bağlantılıdır. Göç, kültürel bellek ve doğa arasındaki ilişkiyi daha da derinleştirir. Göç eden topluluklar, eski yerleşim yerlerinden getirdikleri doğa algılarını ve doğal çevreyle olan bağlarını yeni yerlerde de sürdürme eğilimindedirler. Bu durum insanın aidiyet duygusu ile ilişkilidir. Sanat, doğa ile kültürel belleğin kesişim

noktasında önemli bir yer tutar. Doğadan ilham alarak yapılan sanatsal üretimler, bir toplumun doğa ile ilişkisini ve bu ilişkiyi nasıl hatırladığını ve aktardığını gösterir.

Sonuç olarak kültürel bellek ve doğa arasındaki ilişki, insan topluluklarının çevreleriyle nasıl etkileşimde bulunduğunu, doğayı nasıl algıladıklarını ve doğanın bu algıların şekillendirilmesindeki rolünü anlatır. Kültürel bellek, bir toplumun geçmiş deneyimlerinin, geleneklerinin ve değerlerinin zaman içinde nasıl hatırlandığı ve aktarıldığı ile ilgilidir. Bu süreçte doğa, hem sembolik hem de pratik bir şekilde önemli bir yer tutar.

3. SYMRINA GILL'IN ÇALIŞMALARI ÜZERİNDE KÜLTÜREL BELLEK VE DOĞA İLİŞKİSİNE YÖNELİK OKUMA

Çağdaş sanat dünyasının tanına sanatçılarında bir olan Simryn Gill 1959'da Singapur'da doğdu. Sanatçı yaşamını ve çalışmalarını Sydney ve Port Dickson, Malezya'da sürdürmektedir. Özellikle görsel sanatlar, fotoğraf, enstalasyon ve video sanatları gibi farklı disiplinlerde eserler üreten Gill, çalışmalarıyla toplumsal ve kültürel sorunlara dikkat çekmektedir. Sanatında kişisel kimlik, kültürel bellek ve toplumsal yapılar gibi konuları işler. Gill'in sanatı, bireysel ve toplumsal tarih arasındaki etkileşimi, kimlik meselelerini ve geçmişle olan ilişkiyi keşfeder. Maria'ns Garden (2021), Sidney'e göç etmiş emekli İtalyan bir kadın olan Maria'nın bahçesinde yetişen tüm bitkilerin doğrudan baskılarından oluşan bir derlemedir (Görsel 1). Simryn Gill tarafından yaratılan eser, her biri 240 × 48 cm ölçülerinde, kâğıtlara basılmış 93 gerçek bitki örneği baskısından oluşur.

Görsel 1. Symrin Gill, Maria's Garden, kağıt üzerine mürekkep baskı, 2020/2021

Maria'nın bahçesi Gill'in doğrudan baskı yöntemiyle neredeyse birebir boyutlarda bu çalışmada yeniden üretilmiştir. Doksan üç adet baskıdan oluşan çalışmalar, duvarlara asılarak sergilenmektedir. Çalışma, Gill'in komşusu olan Maria'nın ölümünün ardından bahçenin yok olacağını öğrenmesi sonucunda oluşur. Symrin Gill altı ay boyunca bahçedeki her bitkinin adını ve yerini not alır ve bunların doğrudan baskılarını (Görsel 2) yapar. Böylelikle kâğıda aktarılan her baskı bire bir orijinal bitki örneklerini yansıtır. Bu yöntem, botanik biliminde kullanılan eski bir tekniktir ve bitkilerin görsel ve dokusal özelliklerini incelemek amacıyla geliştirilmiştir. Bu çalışma ile sanatçı botanik, sömürgecilik, aidiyet, kültürel kimlik ve doğanın ekolojik rolü gibi temaları ele alır. Bu çalışma, göç, hayatta kalma ve zamanın izleriyle ilgili kaybolmuş ya da terk edilmiş şeylerin kaderini sorgular. (Simryn Gill Sydney and Port Dickson, Malaysia 2023, https://www.the-national.com.au/artists/simryn-gill/marias-garden/)

Görsel 2. Symrin Gill, Maria's Garden, kağıt üserine mürekkep, 2020/2021

Maria's Garden, sanatçının kişisel deneyimini ve kültürel kimliği inceleyen bir yapıt olarak tanımlanır. Gill, bu çalışmasında, bahçeyi, hem bireysel hem de toplumsal bellekle ilgili derin bir sembol olarak kullanır. Maria's Garden, sanatçının kendi kültürel geçmişine ve kimliğine dair bir yansıma sunan çok katmanlı bir enstalasyon çalışmasıdır. Gill, bu çalışma ile mekânın yalnızca fiziksel bir yer değil, aynı zamanda bir belleğin, aidiyetin ve geçmişin taşıyıcısı olarak işlev gördüğünü vurgular. Bu bağlamda, bahçe hem somut hem soyut bir yer olarak öne çıkar. Bahçe teması, geleneksel olarak bereket, doğa, büyüme ve yaşamın yeniden doğuşu gibi temalarla ilişkilendirilen bir kavramdır. Ancak, Gill'in çalışmasında bu semboller, daha geniş bir kültürel bağlama yerleştirilir ve bahçenin farklı anlamları sorgulanır. Sanatçı, bahçeyi bir tür sınır alan olarak ele alır; bu alan, hem kişisel hem de kültürel bir bağlamda geçmişle ve kimlikle ilgili soru işaretleri taşır. Gill'in bu çalışmasında kullandığı renkler, objeler ve mekân düzenlemeleri, izleyiciyi hem geçmişin hem de şimdinin iç içe geçtiği bir deneyime dahil eder. Maria'nın Bahçesi, aynı zamanda belleğin ve kimliğin dönüşümünü sorgulayan bir anlatıya da sahip olup, farklı kültürlerin, toplulukların ve kişilerin ortaklaşa hafızasını barındırır. Çalışma, Gill'in geçmişiyle, özellikle göçmen kimliği ve ailevi geçmişiyle olan ilişkisini ele alırken, aynı zamanda toplumsal ve kültürel bellekle ilgili önemli sorular ortaya koyar. Bahçede yer alan bitkiler ve oluşturulan semboller, bireysel ve toplumsal düzeyde kimliklerin ve deneyimlerin nasıl şekillendiğini, unutulmuş veya bastırılmış hafızaların nasıl yeniden ortaya çıktığını sorgular. Gill'in eseri, izleyiciyi geçmişin ve belleğin iç içe

geçtiği, zamansız bir mekânda bir yolculuğa çıkarmayı sunar. Sonuç olarak, Maria's Garden, kültürel belleği, kimliği ve yerleşik tarih anlayışlarını sorgulayan derin anlamlar taşıyan bir sanat yapıtıdır. Bu çalışma, sanatçının kişisel ve toplumsal geçmişini hem görsel hem de duygusal açıdan keşfetmeye dair bir önerme sunar.

Görsel 3. Symrin Gill, Maria's Garden, kağıt üzerine mürekkep, 2020/2021

Simryn Gill'in Maria'nın Bahçesi (2021) adlı eseri, kültürel bellek ile doğa arasındaki derin bağları keşfeden bir çalışma olarak öne çıkar. Gill, Sidney'e göç etmiş İtalyan bir emekli olan Maria'nın bahçesindeki bitkilerden aldığı doğrudan baskılarla, hem kişisel hem de toplumsal hafızayı somutlaştırır. Maria'nın bahçesi, sadece bir yaşam alanı değil, aynı zamanda kimliklerin, kültürlerin ve hatıraların yeniden şekillendiği bir mekanı temsil eder. Bahçedeki bitkiler, Maria'nın geçmişi, kültürel kökenleri ve Avustralya'daki yeni hayatına dair izler taşır. Bahçenin dönüşümü, bu kültürel hafızanın silinmesiyle de bağlantılıdır; çünkü emlak müteahhitlerinin bahçeyi yıkma planları, bir kültürel mirasın yok olmasına dair kaygıyı beraberinde getirir. Maria'nın Bahçesi, doğanın kültürel bellek üzerindeki etkilerini sorgular.

Gill, bahçedeki her bitkinin adını ve yerini dikkatlice not alırken, bu işlemin, kültürel bir belleği kaydetme çabası olduğunu ima eder. Bahçede yetişen bitkiler, Maria'nın Akdeniz kökenini ve Avustralya'daki yabancı topraklarla kurduğu ilişkinin simgesidir. Ancak, bahçedeki bitkilerin her biri aynı zamanda bir zamanın ve mekânın parçasıdır; bu bitkiler, göçmen kimliğin ve aidiyetin doğayla birleştiği, kültürel bellek ve doğal çevre arasında bir köprü kurar. Doğrudan baskı yöntemi, bu bitkilerin görsel temsillerini yaratırken, aynı zamanda tarihsel ve kültürel hafızanın izlerini kağıda taşır. Her baskı, doğanın bir parçasının tam bir yansıması olarak, geçmişin ve şimdinin birleştirildiği bir hafıza kaydıdır. Bu eser, doğa ile kültürel bellek arasındaki ilişkiyi açıkça ortaya koyar: Maria'nın Akdeniz bahçesi, Avustralya topraklarında kök salan bitkiler aracılığıyla, hem bir kişisel kimliği hem de bir kültürel mirası yaşatır. Sonuç olarak, Maria'nın Bahçesi hem kişisel hem de toplumsal bellek üzerine derinlemesine bir sorgulama yapar. Bahçenin ve bitkilerin dönüşümü, doğanın, kültürel belleği koruma ve taşıma gücüne dair güçlü bir ifade bulur. Bu çalışma, doğanın yalnızca biyolojik bir yaşam alanı değil, aynı zamanda kültürel kimliklerin izlerini taşıyan ve hafızayı canlı tutan bir arşiv olduğunu vurgular. Gill'in çalışması, kültürel bellek, göç, aidiyet ve doğa arasındaki etkileşimi görsel bir dilde somutlaştırarak, izleyiciye geçmişin ve şimdinin harmanlandığı bir anlatı sunar.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Kültürel bellek ve doğa arasındaki ilişki, toplumların geçmişi, kimliği ve çevreyle kurdukları bağları anlamada kritik bir rol oynamaktadır. Bellek, yalnızca bireysel deneyimlerin bir yansıması olmakla kalmaz; aynı zamanda toplumsal, kültürel ve doğal bağlamlarla şekillenen kolektif bir yapıyı da içerir. Bu bağlamda, doğa sadece fiziksel bir çevre değil, aynı zamanda insanların kültürel belleğini, kimliklerini ve aidiyet duygularını şekillendiren önemli bir unsurdur. Kültürel bellek, toplumsal hafızanın korunmasını ve aktarılmasını sağlayarak, geçmişin izlerini geleceğe taşırken, doğa bu hafızanın somut bir taşıyıcısı olarak işlev görür. Doğanın ve kültürel belleğin etkileşimi, insan deneyimlerinin ve tarihsel sürecin anlaşılmasında derinlemesine bir bakış açısı sunar.

Simryn Gill'in Maria's Garden (2021) aisimli çalışması, bu iki kavramın kesişim noktasında önemli bir örnek teşkil etmektedir. Sanatçı, göçmen kimliği, kültürel miras ve doğanın ekolojik rolü gibi temaları işlerken, doğrudan baskı tekniğini kullanarak geçmişin, şimdinin ve doğanın

izlerini birleştirir. Gill'in çalışmasında bahçe, hem bireysel hem de toplumsal hafızanın taşıyıcısı olarak öne çıkar. Maria'nın bahçesindeki bitkiler, sanatçının doğa ile kurduğu bağ ve kültürel kimliği simgelerken, aynı zamanda kültürel belleğin nasıl silinip, yeniden inşa edilebileceğini sorgular. Bahçedeki bitkiler, sadece fiziksel birer varlık değil, aynı zamanda kültürel kimliğin, aidiyetin ve geçmişin somut yansımalarıdır. Gill, bu eser aracılığıyla, doğa ile kültürel bellek arasındaki güçlü bağlantıyı ortaya koyar ve izleyiciyi geçmişin izlerini, hafızanın dönüşümünü ve kültürel kimliğin nasıl şekillendiğini düşünmeye davet eder.

Sonuç olarak, kültürel bellek ve doğa arasındaki ilişki, toplumsal hafızanın korunması, aktarılması ve dönüştürülmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Gill'in Maria's Garden adlı eseri, bu ilişkinin nasıl sanat aracılığıyla somutlaştırılabileceğini ve doğanın kültürel kimliklerle nasıl etkileşimde bulunabileceğini gösteren güçlü bir örnektir. Bu çalışma, doğanın yalnızca bir çevre değil, aynı zamanda bir bellek deposu, kültürel kimliklerin taşıyıcısı ve toplumsal hafızanın bir arşivi olarak işlev gördüğünü vurgular. Kültürel bellek ve doğa arasındaki etkileşim, geçmişin ve şimdinin kesişimin de, hem kişisel hem de toplumsal düzeyde kimliklerin nasıl şekillendiğini anlamamıza yardımcı olur. Bu bağlamda, sanatın bu süreci yansıtan ve toplumsal bellekle ilişkili soruları sorgulayan bir araç olarak önemini bir kez daha kanıtlamaktadır.

.

KAYNAKÇA

Atkinson, W. W., *Memory: How to Develop, Train and Use It*. N Fowler & Company London, England, 1919.

Chua, K., *Simryn Gill and Migration's Capital.* Art Journal, 61, 4, 4–21, 2002. https://doi.org/10.1080/00043249.2002.10792132

Heller, A., *Cultural Memory, Identity and Civil Society*, International Politics and Society, 2, 139-143, 2021.

Pethes, N., *Cultural Memory Studies: An Introduction*, UK: Cambridge Scholars Publishing, 2019.

Sağlam, F., *Kültürel Belleğin Sanatla Yeniden Deneyimlenmesi: Doris Salcedo Örneği.* Sanat ve Tasarım Dergisi, 26, 579-600, 2020.

Shincariol, L., *Art's Intervention: Activating Cultural Memory for Social Chanege,* Doctoral disertation, York University, Toronto, 2012.

Simryn Gill Sydney and Port Dickson, Malaysia 2023, https://www.the-national.com.au/artists/simryn-gill/marias-garden/, Erişim Tarihi: 04.12.2024.

Windhorst, C., & Sutton, J. *The Concept of Memory. Memory*, in Massimo Marraffa & Alfredo Paternoster (eds), Scienze cognitive: un'introduzione filosofica (Cognitive Sciences: a philosophical introduction), Rome: Carocci, 75-94, 2011.

Görsel 1. Symrin Gill, Maria's Garden, kağıt üzerine mürekkep, 2020/2021, https://www.the-national.com.au/artists/simryn-gill/marias-garden/, Erişim Tarihi: 04.12.2024.

Görsel 2. Symrin Gill, Maria's Garden, kağıt üzerine mürekkep, 2020/2021, https://www.richardsaltoun.com/artists/368-simryn-gill/works/27387-simryn-gill-maria-s-garden-studies-loquat-small-2020-2021/, Erişim Tarihi: 04.12.2024.

Görsel 3. Symrin Gill, Maria's Garden, kağıt üzerine mürekkep, 2020/2021, https://www.richardsaltoun.com/artists/368-simryn-gill/works/27380-simryn-gill-maria-s-garden-study-22-2020-2021/, Erişim Tarihi: 04.12.2024.

HELLENİSTİK DÖNEM HEYKEL SANATININ BİÇİM VE İÇERİK DİLİ

Araştırma Görevlisi Tolga Yurtözveri

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi / Güzel Sanatlar Fakültesi / Heykel Bölümü/
tolga.yurtozveri@msgsu.edu.tr, *ORCID: 0000-0002-6352-8529*

Özet

Hellen kültürünü tüm dünyaya egemen kılma gayesi taşıyan Makedon Kralı Büyük İskender'in, muharebe alanlarında göstermiş olduğu üstün başarılarıyla başlayan ve onun ölümünden sonra imparatorluğu komutanlarının yönettiği Diadohlar dönemine kadar devam eden süreçte, önce özgürlük ve bağımsızlıklarını kaybeden, ardından da Korint Muharebesi sonrası kent-devletleri'nin Roma İmparatorluğunun himayesi altına girmesiyle siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda son derece dramatik dönüşümler yaşamak zorunda kalan Yunanlar, özellikle kendilerini bir kentin ya da bir devletin değil; daha önceden hiç alışık olmadıkları kozmopolit toplum düzeni içerisinde bir dünya vatandaşı olarak görmeye mecbur bırakılmışlardır. Ancak yetenekli bir komutan olduğu kadar aynı zamanda da yetkin bir devlet adamı olan Büyük İskender'in, Antik Yunan kültürü ile Doğu kültürlerini birleştirerek Hellenistik çağda daha yenilikçi ve daha özgür bir melez kültürün oluşturulmasına imkân veren çabası, Yunanların bu dönemde yaşadıkları maddi ve manevi sorunlarını hem felsefeye hem de heykel sanatına yansıtarak filozofların ve heykeltıraşların düşünce ve duygularını dışa vurabilecekleri bir yaratım atmosferi oluşturmuştur. Böylece Hellenistik çağda asıl amacı doğal yaşamı anlamlandırmak ve bireyin mutluluğunu sağlamak olan felsefe, pragmatik bir düşünce sistemine dönüşürken; Antik Yunan heykel sanatının başat aktörü olan insan figürü ise grotesk üslupla abartılmış vücudu ve karakterin duygusal travmalarını dışa vuran patetik ifadeli portresiyle çok daha dinamik ve etkileyici bir görünüm kazanmıştır. Bu bildirinin amacı, estetik anlayışın ve sanatsal ifadenin yeniden dönüşüme uğradığı Hellenistik dönem heykel sanatında, Yunan ustaların tekrardan soyutladıkları insan figürünün, sonraki çağlara ilham veren biçimsel özelliklerini ve bu biçimlerin altında yatan olası psikolojik nedenleri çeşitli örnekler üzerinden açıklamaya çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Hellenistik dönem, felsefe, heykel sanatı, estetik anlayış, sanatsal ifade

Form and Content Language of Hellenistic Period Sculpture Art

Abstract

In the process that started with the outstanding successes of Alexander the Great, the Macedonian King, who aimed to dominate the whole world, on the battlefields, and continued until the Diadoh period, where the commanders of the empire ruled after his death, city-states first lost their freedom and independence, and then after the Battle of Corinth. The Greeks, who had to experience extremely dramatic transformations in the political, economic and cultural fields with the coming under the protection of the Roman Empire, especially felt that they were not a city or a state; They were forced to see themselves as world citizens in a cosmopolitan social order that they had never been accustomed to before. However, the efforts of Alexander the Great, who was a competent commander as well as a competent statesman, enabled the creation of a more innovative and free hybrid culture in the Hellenistic age by combining

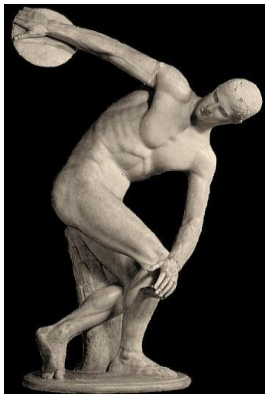
Ancient Greek culture and Eastern cultures, and solved both the material and spiritual problems that the Greeks experienced in this period. By reflecting both philosophy and sculpture art, it created an atmosphere of creation where philosophers and sculptors could express their thoughts and feelings. Thus, in the Hellenistic age, philosophy, whose main purpose was to give meaning to natural life and ensure the happiness of the individual, turned into a pragmatic system of thought; The human figure, which is the dominant actor of ancient Greek sculpture, has gained a much more dynamic and impressive appearance with its grotesquely exaggerated body and pathetically expressive portrait that expresses the character's emotional traumas. The aim of this paper is to try to explain the formal features of the human figure, which the Greek masters abstracted from the Hellenistic period sculpture art, where aesthetic understanding and artistic expression were transformed again, that inspired the following ages, and the possible psychological reasons underlying these forms, through various examples.

Key Words: Hellenistic period, philosophy, sculpture art, aesthetic understanding, artistic expression

1- Giriş

Antik Mısır uygarlığının sanat mirasını, kendilerine has bir ökeyle yeniden dönüşüme uğratan Antik Yunanlar, Geometrik dönemden başlayıp Arkaik ve Klasik döneme kadar hem kapsamlı bir kültür ve sanat dili, hem de zengin bir estetik biçim, içerik ve deneyim örüntüsü geliştirerek kendilerini hem doğa hem de tin alanında dışa vurabilecekleri bir düşünsel zemin oluşturmuşlardır. Bu süreçte özellikle metafiziğin konusu olan Platon'un iyilik, doğruluk ve güzellik idealarının doğadaki açılımlarını ve Aristoteles'in dört neden kurgusunu içselleştirerek yeni bir kavram dili oluşturan Yunanlar, doğadaki gerçek görüntüleri tasvir eden plastik sanatlar üzerinde de kapsamlı düşünceler üretmişlerdir. Polykleitos, Myron, Lysippos ve Praxiteles gibi Yunan ustalara ilham vererek onlara hünerlerini gösterebilecekleri bir sanatsal yaratım atmosferi hazırlayan bu düşünceler de Antik Yunan heykel sanatının mükemmelleştirdiği insan figürünün hem anatomik olarak gerçekçi ve dinamik bir görünüm hem de ebedi güzelliği ve ilahi sükûneti çağrıştıran ölçülü bir ifade kazanmasına olanak sağlamıştır.

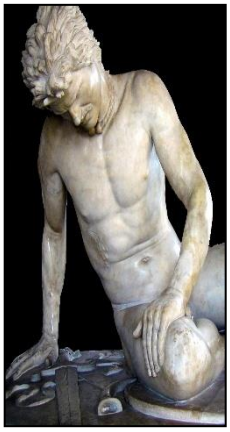
Tablo.1

Polykleitos, *Doryphoros,* M.Ö. 440	Myron, *Discobolus,* M.Ö. 460-450	Lysippos, *Apoxyomenos,* M.Ö. 320	Praxiteles, *Olympia Hermes,* M.Ö. 350-330
Kaynak: https://en.wikipedia.org/ Erişim Tarihi: 14.09.2024	**Kaynak:** https://ilmegliodittutto.it/arte-e-cultura/sculture-greche-piu-famose/ Erişim Tarihi: 14.09.2024	**Kaynak:** https://www.museivaticani.va/ Erişim Tarihi: 14.09.2024	**Kaynak:** https://www.kunstkopie.nl/ Erişim Tarihi: 15.09.2024

Ne var ki; Hellen kültürünü tüm dünyaya egemen kılma gayesiyle, antik dünyanın üçte birini fetheden Büyük İskender'in, muharebe alanlarında göstermiş olduğu üstün başarılarıyla başlayan ve onun ölümünden sonra imparatorluğu komutanlarının yönettiği Diadohlar dönemine kadar devam eden süreçte Yunanlar hem kent-devletlerinin gücünü hem de özgürlük ve bağımsızlıklarını kaybetmişlerdir. Ardından, İskender'in kurduğu üniter devleti, M.Ö. 281'deki Korupedion Savaşı sonrası resmen parçalansa da bağımsızlıklarını ve sitelerini tekrardan geri kazanamayan Yunanlar, M.Ö. 146'da Roma askeri birlikleriyle çarpıştıkları Korint Muharebesinden sonra topraklarını tamamen yitirmiş ve Roma İmparatorluğunun himayesi altına girmişlerdir. Bu süreçte siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda son derece dramatik dönüşümler yaşamak zorunda kalan Yunanlar, özellikle kendilerini kent-devletinin değil; melez toplum düzeni içerisinde bir dünya vatandaşı olarak görmeye mecbur bırakılmışlardır. İşte, İskender'in ölümüyle başlayan ve Roma İmparatorluğunun Mısır'ı işgal etmesiyle sonlanan Helenistik dönemde, bilhassa bireysel açıdan son derece sarsıcı ve zorlayıcı tarihsel olaylara maruz kalan Yunanlar, duygusal travmalar yaşadıkları bu dönemde hem belirli bir amaç ve aidiyet duygusu oluşturabilmek hem bireyin örselenmiş duygularını yatıştırabilmek hem de kaygılı, korkulu, çaresiz ruh hallerini olumlayabilmek adına dönüşüme uğrattıkları felsefeyi ve heykel sanatını neredeyse tedavi edici bir öğretim aracı haline getirmişlerdir. Böylece gerek filozofların gerekse de heykeltıraşların düşünce ve duygularını dışa vurabilecekleri bir yaratım atmosferinin oluştuğu Hellenistik dönemde, asıl amacı doğal yaşamı anlamlandırmak ve bireyin ongun ve saadetli bir yaşam sürmesini sağlamak olan felsefe, pragmatik bir düşünce sistemine dönüşürken; Antik Yunan heykel sanatının en başat aktörü olan insan figürü de deformasyona uğratılmış vücut distorsiyonu ve karakterlerin maruz kaldığı

duygusal travmaları yansıtan acıklı portresiyle hem çok daha dinamik bir görünüm hem de çok daha etkileyici bir ifade kazanmıştır.

Tablo.2

"*İntihar Eden Galyalı*" MÖ 2. yüzyıl.	"*Ölen Galyalı*" MÖ 2. yüzyıl.	"*Laokoon*", M.Ö. 1. yüzyıl.	"*Alcyoneus*", M.Ö. 2. yüzyıl.
Kaynak: https://www.flickr.com Erişim Tarihi: 10/12/2024	**Kaynak:** https://en.wikipedia.org Erişim Tarihi: 10/12/2024	**Kaynak:** https://en.wikipedia.org Erişim Tarihi: 29/09/2024	**Kaynak:** https://www.flickr.com Erişim Tarihi: 10/12/2024

2- Hellenistik Dönemde Felsefe

Doğu ile Batı kültürlerinin etkileşime geçerek oluşturduğu Hellenistik felsefe, Yunan kent-devletlerinin M.Ö. 323'te ortadan kalktığı ve M.Ö. 30 yılında Makedon Krallığının Roma İmparatorluğunun bir parçası olduğu dönemde, gayesi bireyin mutluluğunu tesis etmek olan yararcı bir düşünce sistemidir. Bir taraftan doğaya ve onun olağan düzenine uyum sağlamayı ilke edinen, tüm canlı ve cansız varlıkları bilme konusu haline getiren, doğru bilgiye ulaşırken ve bu bilginin ne olduğunu, onun doğasını, kaynağını ve kapsamını araştırırken fizik, mantık ve epistemoloji gibi pozitif ve rasyonel bilimlerden faydalanan bu düşünce sistemi, öte taraftan insanı hem etik değerler hakkında düşünmeye sevk eden hem de onu doğru davranışlarda bulunmaya yönlendiren ahlak kavramı üzerinde bilhassa yoğunlaşmıştır. Çünkü kent-devletlerinin yıkılmasıyla, birey olma kimliklerini tamamen kaybeden Yunanlar, yeni yaşamlarını sürdürmeye başladıkları çok uluslu toplum düzeni içerisinde, yeniden varolma mücadelesi verirken bireysel anlamda yalnız hatta başı boş kalmışlardır. Bu süreçte tüm ilgi ve dikkatini birey üzerinde yoğunlaştıran felsefe, bireyin refah ve huzurunu güvence altına alan ahlak kavramını en temel erdem olarak merkeze almıştır. Dolayısıyla Klasik dönemdeki hakikat arayışı yerini, Hellenistik dönemde bireysel etik anlayışa bırakmış ve bu minvalde amacı, çok kültürlü bir melez toplum düzeni içerisinde varoluş mücadelesi veren hem Yunan hem de Yunan olmayan insanları, kendi kendisine yeter hale getirmeyi, çektikleri acıları sonlandırmayı yada

en azından katlanılabilir düzeye çekmeyi hedefleyen Peripatetik, Kinik ve Kyrene gibi çeşitli düşünce okulları kurulsa da Stoacılık ve Epikürcülük ekolleri döneme damgasını vurmuştur.

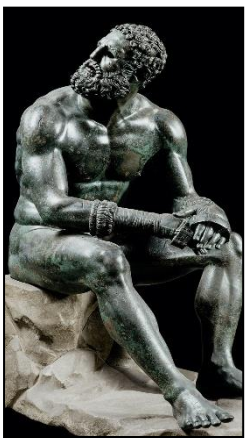
3- Stoacılık ve Epikürcülük

Stoacılık, doğa ile uyumlu bir yaşam sürdürürken insanın, ancak bilgelik yoluyla erdeme ve mutluluğa erişebileceği düşüncesini ön plana taşıyan Kıbrıslı filozof Zenon'un M.Ö. 3. yüzyılda kurduğu bir Greko-Romen felsefe okuludur. İnsanı bilinç varlığı olarak kabul ederken ahlakı en temel erdem, erdemi bilgi, bilgiyi de mutluluğun kaynağı olarak ele alan Sokrates'ten ve Sofist felsefenin kuşkucu düşünürü Gorgias'ın öğrencisi Antisthenes'un kurduğu Kinik Okulu'ndan esinlenen Stoacılık felsefesi, Hellenistik Çağda Yunanların, bu yeni düzen anlayışı içerisinde kaybettikleri huzur ve güven duygularını yeniden tesis edebilmeleri için bireysel anlamda özdenetimin ve metanetin geliştirilmesini amaçlamıştır. Epikürcülük ise M.Ö. 307'de kurulan ve Antik Yunan filozofu Samoslu Epikuros'un bu dünyayı kapsayacak şekilde doğalcı ve hazcı düşüncelerinin temel alındığı bir Helenistik felsefe ekolüdür. Kyrene Okulu'nun eylem halindeki bedeni kastederek geçici hazları merkeze alan temel ilkesine karşın Epikürcü ekol, Aristotales'ten etkilenerek ruh ve zihin dinginliğini kasteden kalıcı hazlara dayalı bir ahlak kuramı inşa etmiştir. Böylece kent-devletlerinin, Roma'nın kontrolü altına girmesiyle birlikte hem özgür yaşamlarını yeniden kazanabilmek hem melez toplum düzene adapte olabilmek hem de bireyi stres içeren duygulardan kurtararak mutlu bir yaşama kavuşturabilmek adına Epikürcü felsefenin neşeye ve zevke odaklanan bireysel etik kuramı, Hellenistik dönemde yolunu kaybeden Yunanlara adeta rehber olmuştur.

4- Hellenistik Dönemde Heykel Sanatı

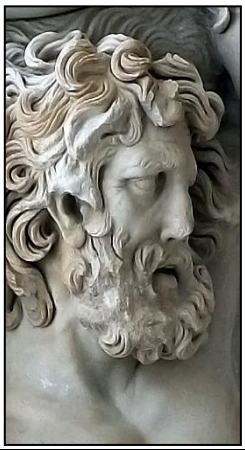
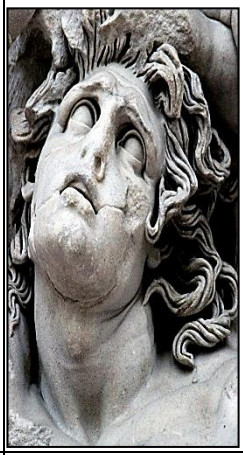
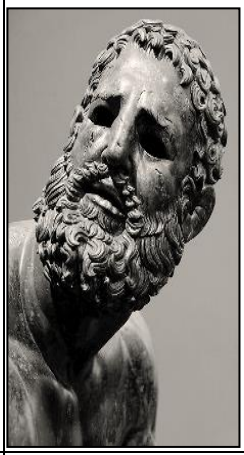
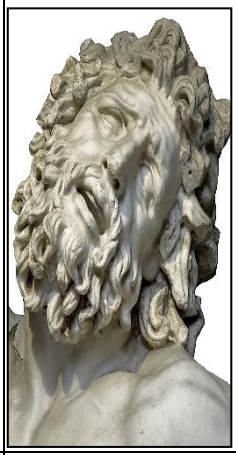
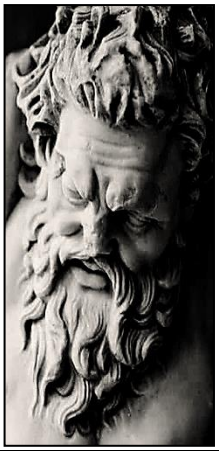
Yunan heykeltıraşlar, yepyeni bir estetik biçim ve dramatik bir anlam örüntüsünün oluşturulduğu Hellenistik dönemde, olumsuz duyguları ve ruhsal ifadeleri konu alan eserleriyle hem göz alıcı hem de düşündürücü bir dünya yaratmışlardır. İnsan bedeninin fiziksel özelliklerini ayrıntılı bir şekilde tasvir ederek duygusal durumları ve tartışmalı temaları eserleriyle, izleyicileri içsel bir yolculuğa çıkaran heykeltıraşlar, bu dönemde insan figürünü; acı, ölüm, çaresizlik, sarhoşluk ve yenilmişlik gibi bireyin umutsuzluğunu ve içindeki derin boşluğu temsil eden bir ifade aracına dönüştürmüşlerdir. Bu sanatsal yaratım sürecinde, karakterin maruz kaldığı *pathos*'u (acı verici duyguları) daha iyi yansıtabilmek için son derece dinamik ve hareketli pozlar tercih eden sanatçılar, özellikle vücudun normal duruşunu bozan aşırı kıvrılmalar, bükülmeler ve kasılmalar kullanarak insan formunu distorsiyona uğratmışlardır. Öyle ki; neredeyse tıp dilinde nörolojik bir rahatsızlık olan ve bireyde aşırı stres, kaygı, korku gibi olumsuz duyguların yol açtığı distoni sendromunu akıllara getiren bu anormal biçimli insan figürü, Hellenistik çağda tekrardan varolma mücadelesi veren Yunanların, ıstırapla örselenmiş psikolojilerinin sanki vücut bulmuş hali gibidir.

Tablo. 3

"*Laokoon*", M.Ö. 1. yüzyıl.	"*Boksör*", M.Ö. 2. yüzyıl.	"*Belvedere Torso*", M.Ö. 1. yüzyıl.	"*Barberini Faunu*", M.Ö. 2. yüzyıl.	"*Marsyas*", M.Ö. 3. yüzyıl.
Kaynak: https://en.wikipedia.org Erişim Tarihi: 29/09/2024	**Kaynak:** https://en.wikipedia.org Erişim Tarihi: 12/12/2024	**Kaynak:** https://en.wikipedia.org Erişim Tarihi: 10/12/2024	**Kaynak:** https://en.wikipedia.org Erişim Tarihi: 10/12/2024	**Kaynak:** https://www.flickr.com Erişim Tarihi: 10/12/2024

Örneğin: Özgürlüklerini kaybetmeden önce Greek sanatının yarattığı son mükemmel eserlerden birisi olan "*Belvedere Torso*", vahşi bir ölümden istese de kaçamayacak gibi görünen "*Laokoon*", derisi yüzülmek için kollarından bir ağaca asılmış "*Marsyas*", sarhoşluğun etkisiyle kendisinden geçen "*Barberini Faunu*" ve mağlubiyetin verdiği yenilmişlik duygusunu kabullenen "*Boksör*" isimli eserlerde olduğu gibi, Hellenistik dönem heykel sanatında hem psikolojik travmaları dışa vuran çok kültürlü temalar işlenmiş hem de son derece stres yüklü duygu durumlarına maruz kalmış çeşitli karakterlere ruhsal ifade kazandıran ayırt edici fiziksel özellikler kazandırılmıştır. Adeta, yaşadığı psikolojik travmalar nedeniyle, kasları aniden ve istemsizce kasılarak postüral duruşu deformasyona uğramış gibi görülen bu figürlerin, sadece vücut formlarında değil; aynı zamanda anksiyete hissini çağrıştıran yüzünde de benzer bir biçim ve içerik dil kullanılmıştır. Böylece Klasik üslubun "ettirgen neden" olarak kalıplaştırdığı tüm temel idea, kavram ve estetik prensiplerini devre dışı bırakan Yunan heykeltıraşlar, bu dönemde portreye tinsel bir ifade gücü kazandırmışlardır.

Tablo. 4

"Gigantomakhia", M.Ö. 2. yüzyıl.	"*Alcyoneus*", M.Ö. 2. yüzyıl.	"*Boksör*", M.Ö. 2. yüzyıl.	"*Laokoon*", M.Ö. 1. yüzyıl.	"*Marsyas*", M.Ö. 3. yüzyıl.
Kaynak: https://www.flickr.com Erişim Tarihi: 19/12/2024	**Kaynak:** https://www.flickr.com Erişim Tarihi: 10/12/2024	**Kaynak:** https://en.wikipedia.org Erişim Tarihi: 12/12/2024	**Kaynak:** https://en.wikipedia.org Erişim Tarihi: 29/09/2024	**Kaynak:** https://www.flickr.com Erişim Tarihi: 10/12/2024

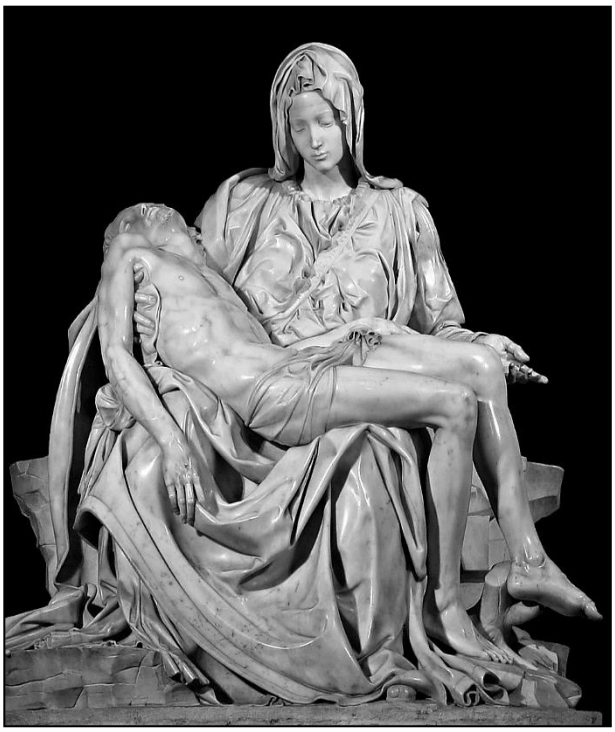
Klasik dönemin nötr portrelerinden tamamen farklı olarak tasvir edilen insan yüzü ise karakterin anatomik özelliklerinin ustalıkla aktarıldığı estetik biçim dili ve onun ruh halini yansıtan estetik içerik dili ile harmanlanarak yeniden idealize edilmiştir. Bu itibarla acının ve kederin portre üzerindeki fiziki etkilerini tasvir ederken insanın zayıflığını ve duygusal anlamda kırılganlığını vurgulamaya yönlenen Yunan heykeltıraşlar, yüzü oluşturan ögelerin karakteristik özelliklerini bilinçli bir biçimde abartarak portrede, stress yüklü ve *pathos* (acıyı) duygusunu dışa vuran dramatik ifadeler yaratmışlardır. Örneğin: *"Gigantomakhia"*, "*Alcyoneus*", "*Boksör*", "*Laokoon*", "*Marsyas*", isimli heykellerde olduğu gibi acı içinde boynunu çevirerek yenilmişlik duygusunu tadan yüz, keder hissini sezdiren ve süreli bir depresyonun izlerini taşıyan derisi dolgun, kırışık ve sarkık alın, çaresizlik ifadesi veren kaşlar, dehşete düşmüşçesine bakan gözler, kaygı ve endişenin belirtisi olan *veraguth* kıvrımlı düşük göz kapakları ve neredeyse çektiği ızdırabı dile getirmek isteyen hafif aralanmış ağzı ve dudaklarıyla, patetik bir ifade kazan portre, izleyicilerin psikolojilerinde derin yankılar uyandırmıştır.

5- Sonuç

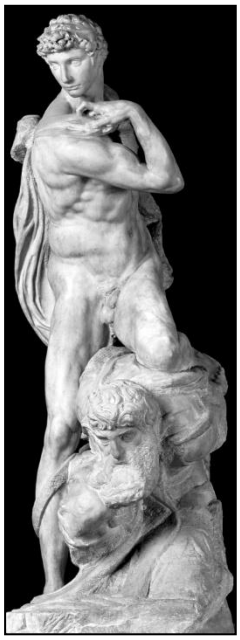
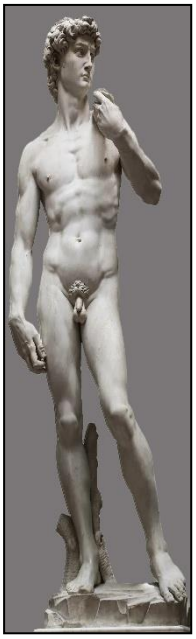
Büyük İskender'in etkisiyle, özgür Yunan kent-devletlerinin ortadan kalktığı Hellenistik dönemde, Batı'nın felsefesinin, sanatının ve biliminin doğuya, doğunun da mistisizm çatısı altında gelişen dininin, felsefesinin, sanatının ve tek bir varlığın mutlak güçle hükmettiği bir yönetim biçimi olan krallığının ve siyasetteki despotizminin de Batı'ya taşındığı melez bir kültür oluşmuştur. İskender'in M.Ö. 323'teki ölümünden sonra imparatorluğunu Diadohlarının yönetmeye başladığı bu dönemde, kent-devleti yurttaşı olma durumları tamamen ortadan kalkan Yunanlar, sitelerinin yeni ve mutlak yöneticilerinin boyunduruğu altına girerek her biri dünya

vatandaşı olma hüviyeti kazanmıştır. Böylece büyük bir merkezi ve despotik imparatorluk düzeni içerisinde özgürlük ve bağımsızlıklarına ipotek koyulan Yunanlar, Hellenistik dönemde insanın, kendi kendisi için birey olmasını ve iyi bir yaşam sürmesini amaçlamış ve bu amaca uygun olarak kullanışlı ve işe yarar bir yüklem alanına taşıdıkları felsefe ve sanatı, yeniden anlamlandırarak dönüştürüp çeşitlendirmişlerdir. Bu süreçte, özgün estetik ideayı ve özgün sanatsal yaratım alanını olumlayarak bireyselleştiren Yunan heykeltıraşlar, kendilerini hem doğa hem de tin alanında ifade edebilecekleri ortak bir estetik biçim ve içerik dili oluşturarak klasik dönemde mükemmelleştirdikleri insan figürünün, özgürlük ve kaygının iç içeliğini gösteren dramatik bir versiyonunu oluşturmuşlardır. Özgürlük ve kaygı fenomenlerinin varoluşsallığını ortaya koyan bu dramatik insan figürü, Hellenistik dönemdeki bireysel iyi yaşam ve ahlak kurgusunun, Hristiyanlığın vaat ettiği bireyin ruhunun kurtuluşu (*salvation*) fikrine dönüşmesiyle birlikte, özellikle Tevrat ve İncil'deki kutsal sayılan karakterlerin tasvir edildiği XVI. yüzyıl Maniyerist döneme büyük bir motivasyon kazandırmıştır. Örneğin: Michelangelo'nun bu dönemde ortaya koyduğu eserler, tıpkı Hellenistik heykellerdeki gibi, izleyicide duygusal bir şok yaratarak acıyı kurtuluşun anahtarı olarak kabul eden Hristiyanların manevi dünyalarında büyük yankılar uyandırmıştır.

Tablo. 5

Michelangelo, "*Pieta*", 1498-1499	Michelangelo, "*Pieta*", (Detay) 1498-1499
Kaynak: https://fineartamerica.com/art/paintings/divine+mother Erişim Tarihi: 19.12.2024	**Kaynak:** https://x.com/tarihsanatmit/status/1330223144838246400?lang=ar-x-fm Erişim Tarihi: 19.12.2024

Tablo. 6

Michelangelo, "*Zafer*",1532-1534	Michelangelo, "*Tutsak- Ölmekte Olan Köle*", 1513-1515	Michelangelo, "*Pieta Bandini*", 1547-1555	Michelangelo, "*İsyankâr Köle*", 1513-1516	Michelangelo, "*Davut*", 1504
Kaynak: https://www.mediastorehouse.com/fine-art-finder/artists/lucien-levy-dhurmer/genie-victory-project-tomb-pope-julius-ii-38095088.html Erişim Tarihi 19.02.2024	**Kaynak:** https://www.louvre.fr/en/explore/the-palace/three-centuries-of-italian-sculpture Erişim Tarihi 19.02.2024	**Kaynak:** https://www.flickr.com/photos/unaexcusa/8655310669 Erişim Tarihi 19.02.2024	**Kaynak:** https://www.louvre.fr/en/explore/the-palace/three-centuries-of-italian-sculpture Erişim Tarihi 19.02.2024	**Kaynak:** https://www.louvre.fr/en/explore/the-palace/three-centuries-of-italian-sculpture Erişim Tarihi 19.02.2024

6- KAYNAKLAR

BEISER Frederick, (2012), Hegel, Alfa Yayınları, İstanbul, syf: 369-370.

POMEROY Sara B. (2018), Antik Yunan'ın Kısa Tarihi, Alfa Yayınları, İstanbul, syf: 368

RUSSELL Bertrand, (2012), Batı Felsefesi Tarihi, Alfa Yayınları, İstanbul, syf: 254

WINCKELMANN Johann Joachim, (2012), Antikçağ Sanat Tarihi, Say Yayınları, İstanbul, syf: 291-

Bozkaya Zafer, (İskender'in Hindistan Zaferi), 2023, 14 Aralık 2023 tarihinde https://hindistangezi.com/iskenderin-hindistan-seferi/ adresinden alındı.

YILDIRIM Ömer, (Helenistik Felsefe), 2019, 12 Aralık 2023 tarihinde https://www.felsefe.gen.tr/hellenizm-helenizm-nedir-ne-demektir/ adresinden alındı.

(Epikuros),12Aralık2023tarihindehttps://www.askerihukuk.net/?pnum=286&pt=Epikuros+%28Epik%C3%BCr%29, adresinden alındı.

ALBRECHT DÜRER'İN GRAVÜRLERİNDEKİ FANTASTİK İMGELER

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem ÖZDEMİR
Giresun Üniversitesi, Giresun Meslek Yüksekokulu, Tasarım Bölümü
cgdm.2806@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3850-0089

Dr. Öğr. Üyesi Yelda USAL
Fırat Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü
yusal@firat.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-1892-0724

ÖZET

Fantastik sanat, gerçekte var olmayan, hayal ürünü, bilinçaltı tasarımları olarak imgelerin oluşturduğu bir evrenin temsilidir. Yaşantılar, öğretiler, inançlar, hikâyeler bu evreni tamamlayan öğelerdendir. İnsanoğlunun sanatı keşfettiği ilk çağlardan günümüze kadar fantastik imgeler, sanatın türlü formlarında ortaya çıkmıştır. Ancak fantastik sanatın gelişmeye başladığı dönem Rönesans olmuştur. Rönesans'ın getirdiği özgürlük anlayışı sanatı da etkilemiş; ressamlar yaratıcılık ve cesareti birleştirerek fantastik imgeler üretmişlerdir. Mitolojik hikâyeler, dini motifler, fantastik dünyanın başlıca elemanları olmuştur. Bu elemanları baskı resimlerinde sıklıkla kullanan Albrecht Dürer, 15. yüzyılın sonu ve 16. yüzyılın başlarında ağaç baskıları, gravürleri, oymaları ve resimleri ile döneminin önde gelen isimlerinden olmuştur. Bu araştırma ile Albrecht Dürer'in resimlerindeki fantastik imgeleri tespit etmek üzere 24 gravür baskı resminin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda çalışma, literatür tarama ve nitel araştırma tekniklerinden olan eser analizi metodunu içermektedir. Araştırmanın bulgularında, 24 gravür baskı resmin eser analizi yapılarak fantastik imgeleri belirlenmiştir. Araştırmanın sonucuna göre sanatçının gravürlerinde; dini, mitolojik ve diğer fantastik imgeler bağlamına göre en çok dini fantastik imgelerin yer aldığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Albrecht Dürer, Gravür, Fantastik İmge

Fantastic Images in Albrecht Dürer's Engravings

Abstract

Fantastic art is the representation of an universe that does not exist in reality, but is created by images that are imaginary and subconscious designs. Experiences, teachings, beliefs, and stories are the elements that complete this universe. From the earliest ages when mankind discovered art to the present day, fantastic images have emerged in various forms of art. However, the period when fantastic art began to develop was the Renaissance. The

understanding of freedom brought by the Renaissance also affected art; Painters produced fantastic images by combining creativity and courage. Mythological stories and religious motifs became the main elements of the fantastic world. Albrecht Dürer, who frequently used these elements in his prints, became one of the leading names of his period with his woodcuts, engravings, carvings, and paintings in the late 15th and early 16th centuries. This research aims to examine 24 engravings to identify the fantastic images in Albrecht Dürer's art. In this respect, the study includes the literature review and art analysis method, which is one of the qualitative research techniques. In the findings of the research, the art analysis of 24 engravings was conducted and the fantastic images were determined. According to the results of the research, in the artist's engravings; According to the context of religious, mythological and other fantastic images, it has been determined that religious fantasy images are the most common.

Keywords: Albrecht Dürer, Engraving, Fantastic Image

1. GİRİŞ

Kendini ifade edebilmek adına insanoğlu varoluşundan bu yana sanatı bir araç olarak kullanmış, çeşitli üslup ve tekniklerle kendinden bir şeyler katarak sanatı çok renkli hale getirmiştir. Güneştan'a (2023) göre; insanoğlu yaratılışından bu yana duygu ve düşüncelerini ifade edebilmek amacıyla farklı arayışlara girmiş ve sanatı keşfetmiştir. Sanat, bireylere ruhsal ihtiyaçlarını karşılama ve düşüncelerini dışavurumla yansıtabilme fırsatı vermiştir (s. 337). Sanatı dışavurum aracı olarak kullanmanın farklı yollarından biri de fantastik imge yaratımıdır.

Fantastik kavramı kelime olarak; "Hakiki olmayan, muhayyel, efsanevi" anlamına gelmektedir (Turani, 2019, s. 43). Fantastik kavramını, Keser (2009); düşe dayalı, grotesk, tuhaf, mantık dışı, somut olmayanlar gibi kelimelerle tanımlayarak bir sanat ürününün fantastik olup olmadığının kişilere ve toplumlara bağlı değişkenliğe sahip olduğunu söylemiş; 'Dini mucizeleri anlatan bir resim bir ateiste göre fantastik bir yaratımdır' diyerek örneklemiştir (s. 126). Eroğlu (2021) ise fantastik resmi; yaşam biçimlerinin tasarımlama gücünden ayrılarak realitede olmayan gerçekdışı form ve oluşumlara dair düşünce ve sanat ürünü olarak tanımlamıştır (s. 31).

Fantastik sanat denilince doğaüstü bir dünya akla gelmektedir. Her ne kadar düşsel bir kurgusu olsa da rüyalar gibi bilincin ve yaşanmışlıkların etkileri fantastik dünyaya yansımaktadır. Zaman ve mekân kavramlarının da algılanan dünyadan bağımsız bir kurgusu vardır. Geçmişten beri süregelen masal, efsane, mitoloji olarak tanımlanan fantastik dünyaların aktarımı dilseldir ve her dinleyende farklı biçim ve renklerde yansımaktadırlar. Sanat aracılığı ile de bu düş ve karakterler görünürlük kazanıp külte dönüşmektedir. Örneğin ilkel kabilelerde totem aracı olarak kullanılan masklar, Orta Çağ mimarilerinin dış yüzünde yer alan grotesk figürler, Çin'in dini tören ve bayramlarında canlandırılan ejderha figürleri gibi sayısı çoğaltılabilecek birçok fantastik karakter; realitenin karşısında kendi kültürlerinin yarattığı gerçeküstü bir dünyanın yansımasını oluşturmaktadırlar (Şengür, 2021, s. 16).

Mitolojik ve efsanevi temalar, erken dönemlerde dinin ve değer yargılarının etkisiyle bilgi vermek gibi birçok işlevsel bir nitelik kazanmıştır. Semboller, şekiller, efsanevi yaratıklar insanların anlam yüklediği biçimleri temsil etmiştir. Mısır'daki hiyeroglifler, ölümden sonraki yaşamı tasvir eden fantastik öğelerin kullanımının işlevsel açıdan işaretlerini oluşturmaktadır. Resim sanatında ise fantastik kavramı; farklı dönemlerde yer edinmiş, sanatçıların ilgisini çeken bir kavram olarak birçok sanat akımında varlık göstermiştir. Bunlar, eski dönemlerden beri sanat eserlerinde, efsane ve mitlerde, fantastik dünya temalarının inanışlarında, yer almıştır. Örneğin Rönesans dönemi resimleri, içinde barındırdığı unsurlar itibari ile değerlendirildiğinde; çokça fantastik öğenin varlığı dikkat çekmektedir. İncil'den sahnelerin tasvir edildiği resimler, mitolojik unsurlar, melek figürleri bunlardan bazılarıdır (Dartar, 2022, ss.158-159).

Rönesans döneminde, Antik Yunan ve Roma sanatının canlandırılma isteği ile efsane ve mitolojilere ait tasvirler ön plana çıkmıştır. Fantastik sanatı, dönemin kültürel ve siyasal olayları şekillendirmiştir. 14. ve 17. Yüzyıl arasında ise Avrupa sanatında daha çok toplum odaklı sanat anlayışı oluşmuştur. Hristiyanlığın Avrupa'da yayılması, sanattaki fantastik yaratım için zemin hazırlamıştır. Dolayısıyla dini ve mistik öğeler ön plana çıkarak fantastik kavramının içeriğine dâhil olmuştur. Bu dönemde Leonardo da Vinci vd. sanatçılar mitolojik ve dini figürleri gerçeğe yakın bir biçimde tasvir etmişlerdir. Yine Rönesans döneminde Albrecht Dürer, dini ve mitoloji temalarının ön planda olduğu baskı resimlerinde fantastik imgeleri kullanmıştır (Türkay, 2024, s.13).

Bu araştırma ile Albrecht Dürer'in gravür baskı resimlerindeki fantastik imgelerin türlerinin belirlenmesi amaçlanmış; sanatçının erişilebilen fantastik imge içeren 24 baskı resmi ile çalışma sınırlandırılmıştır. Nitel bir araştırma olan bu çalışma, literatür tarama ve eser inceleme yöntemlerini içermektedir.

1.1.Albrecht Dürer

Albrecht Dürer, varlıklı bir kuyumcunun oğlu olarak 1471'de Almanya, Nürnberg'de dünyaya gelmiştir. Babasının atölyesinde eğitime başlamış olup 13 yaşında yaptığı otoportre ile yeteneğini ortaya koymuştur. 15 yaşında dönemin öncü ressamı ve baskı ustası olan Michael Wolgemut'un yanında çırak olarak çalışmıştır. Belli bir dönem İtalya'da bulunmuş orada Bellini başta olmak üzere birçok önemli sanatçı ile tanışmıştır. İtalyan üslubu ve tekniklerinden oldukça etkilenmiş, bunu Almanya'ya döndüğünde kendi atölyesine taşımıştır. Dürer, İtalyan sanatçılarına gösterilen saygıdan ilham alarak Kuzey Avrupa'da kendini bir zanaatçı değil, bir entelektüel olarak tanıtan ilk sanatçılardan olmuştur. Zanaatçılardan çok bilim adamlarıyla bir araya gelmiş, sezgi ve yoğun duygular içeren baskı resimler oluşturmuştur. 1497'den itibaren ağaç baskı ve gravür baskılarıyla ünü tüm Avrupa'ya yayılmıştır (Hodge, 2018, s. 43).

Sanatçının üslubu, derin bir dinsel etkinin yanı sıra sanat ve doğa yasalarını sistematik olarak kavrama yönündeki arzusunun sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dürer'in dinsel resimleri, kökünü Kuzey sanatından almış aynı zamanda İtalyan Rönesansı arasında da bir köprü görevi oluşturmuştur (Kaya, 2015, ss. 194-96).

Alman sanatçı Dürer, İtalyan sanatını tüm detaylarıyla incelemek amacıyla kuzeye giden ilk sanatçılardan olmuştur. Dürer, yerli Alman stili ile İtalyan stilini harmanlamak için büyük çaba göstermiştir. Kuyumculuk eğitimi alması, onu gravür aletini kullanmada üstün yetenekli kılmış, grafik sanatlarındaki yeteneğiyle de bu durumu pekiştirmiştir. Teknik yeteneğini ile duygularını birleştiren sanatçı, hem doğayı hem de figürleri bu harmonide betimlemiştir (Yılmaz, 2023, s, 176).

Sanatçının, imgelerle ve eşsiz çizgi güzelliğiyle coşan eserleri alışılmıştan daha büyüktür. 1494-95'te İtalya'ya yaptığı seyahat, onun üslubu açısından ifadeli, tözsel figürler şekillendirmesinde, perspektif konumlar oluşturmasında etkili olmuştur. 1500'lerin başında Dürer, ağaç baskılarının yanı sıra oyma baskılar da yapmaya başlamış, bunların bir kısmı dini içeriğe sahip olmuştur. İtalya'da topladığı gelenekleri, Alman Gotik geleneği ile sentezleştirmiştir. Gravür baskıda çizgiler metal levhaya oyulmakta olup bu oyuntular kâğıda basılan mürekkebi tutmaktadır. Gravür, (oyma baskı) ağaç baskıdan genellikle daha ince çizgilere ve daha fazla ayrıntıya sahiptir ve Dürer'in zor ayrım, yumuşak kontrast, ince ayrıntı denemeleri yapmasına olanak sağlamıştır. Sanatçı, gölge ve ışık efektleri üretmek için asit yedirmeyi, doku yaratmak için hakkâk kalemini ustaca kullanmayı öğrenmiştir (Stocker, 2017, s. 131).

Metal plakalar, daha hızlı yıpranma eğiliminde olduklarından bozulmaya uğramadıkları sürece yaklaşık 50 baskı yapılabiliyordu. Bu nedenle Dürer, daha fazla sayıda kopya üretilebildiği için ağaç baskılarına da devam etmiştir. Dürer, baskılarının başarıyla satılması için Almanya'nın en büyük baskı dükkânının sahibi olan vaftiz babası Anton Koberger'den yardım alarak bir acente tutmuştur. Baskılara olan büyük talebe rağmen sanatçı, gittiği her yerde flora ve faunanın sulu boya çalışmalarını yapmaya devam ederek resim yapmayı da ihmal etmemiştir. Çim kümeleri, tavşanlar, böcekler ve ilginç ışık bölümlerini gerçekçi ayrıntılarla işlemiştir (URL 1).

Resim çalışmalarına devam ederken bir yandan da baskı resimlerine devam eden Dürer, baskı resimleriyle ilgili bazı sıkıntılar yaşamıştır. İtalya'da gravürlerinin birçoğu kopyalanmıştır. Dürer de İtalya'da Venedik senatosuna başvurarak gravürcü Marcantonio Raimondi tarafından baskılarının kopyalanmasına son verilmesini talep etmiştir. Senato da Dürer'in "AD" monogramının tüm yetkisiz kopyalardan kaldırılmasını talep etmiştir. Albrecht Dürer, baskılarında antik mitolojik sahneleri tasvir eden ilk Alman sanatçı olmuştur. Dürer ayrıca, antik edebiyatın incelenmesinde önemli rol oynayan Nürnberg'deki hümanist bilginler topluluğundan oldukça etkilenmiştir. Bundan dolayıdır ki baskılarının çoğunun, sofistike bir kitleye hitap ettiği düşünülmektedir.

Baskı resimler yirminci yüzyılda sanatın, halkın erişebileceği bir duruma gelmesini sağlamış; çoğaltma imkânı sayesinde ucuza edinebilen, yeniden üretilebilen örnekler olmuştur. Baskı üretimi olanağı ile eserleri pek çok kişiye ulaşan Dürer, önce Nürnberg'de sonra da tüm Avrupa'da ün sahibi olmuştur. (Yüzgüller, 2016, ss. 17- 18).

Dürer, sanatıyla Gotik dönem ve Rönesans arasında köprü görevi kurmuş; baskı tekniği ile oluşturduğu resimleri tüm Avrupa'ya yayılmış ve bu durum baskı sanatının geçmişten geleceğe aktarılmasını sağlamıştır. Sanatıyla derin izler bırakan Albrecht Dürer, 1528 yılında hayata gözlerini yummuştur.

2. BULGULAR

2.1.Albrecht Dürer'in Fantastik İmge İçeren Gravürleri

Görsel 1. Albrecht Dürer, Yusufçuklu Kutsal Aile, 1495, 14,1x15cm, Bakır Gravür

Görsel 2. Albrecht Dürer, Deforme Olmuş Landser Domuzu, 1498, 11,8x12,6cm, Bakır Gravür

Görsel 1. Kutsal üçlünün tasvir edildiği bu çalışmada, Meryem, kucağında bebek İsa ve Yusuf ile beraber bir bankta oturmaktadır. Resmin sağ alt köşesinde yer alan yusufçuk böceği de onlara eşlik etmektedir. Burada onlara gökyüzünden bakan güvercin formundaki tanrı, fantastik bir imgedir.

Görsel 2. Açık bir alanda resmedilen bu çalışmada iki tane domuzun ters- düz şeklinde birbirine geçmiş deforme imgesi görülmektedir. Domuzun bu şekilde resmedilmesi bir fantastik yaratımdır. Dolayısıyla burada fantastik imgeyi oluşturan eleman domuzdur.

Görsel 3. Albrecht Dürer, Ölümle Tehtid Edilen Genç Çift, 1500, 19,4x12 cm, Bakır Gravür

Görsel 4. Albrecht Dürer, Doktorun Rüyası, 1500, 19x12,1 cm, Bakır Gravür

Görsel 3. Kırda gezintide olan bir çiftin resmedildiği bu çalışmada ağacın arkasına saklanmış iskelet formundaki yaratık dikkat çekmektedir. Bu yaratığın başının üstünde eliyle tuttuğu kum saati zamanın aktığının göstergesi olup aynı zamanda ölümü çağrıştıran bir işarettir. Burada fantastik imgeyi oluşturan eleman iskelet formundaki yaratıktır.

Görsel 4. Yastığa başını yaslamış olan doktor uyumaktadır. Kulağının arkasından onu dürten ejderha benzeri yaratık ona şehvetin anımsatıcısı Venüs'ü çağrıştırmaktadır. Resmin sol alt köşesinde melek Eros da sahneye eşlik etmektedir. Buradaki fantastik imgeler; şeytan, Venüs, ve Eros'tur.

Görsel 5. Albrecht Dürer, Deniz Canavarı, 1500, 24,8x18,9 cm, Bakır Gravür	**Görsel 6.** Albrecht Dürer, Kavşaktaki Herkül, 1500, 32x22,2 cm, Bakır Gravür

Görsel 5. Bir gölün içinde umutsuz ve korku dolu bakışlarla bir kadın figürü ve arkada kaçışan çığlık atan insan figürleri yer almaktadır. Kadın figürü, muhtemelen başındaki taçtan anlaşıldığı üzere önemli bir kişidir ve gövdesi balık, başı boynuzlu bir adam tarafından kaçırılmaktadır. Mitolojik bir tasvir olan bu adam, baskı resimdeki fantastik elemandır.

Görsel 6. Genç Herkül'ün erdem ve haz arasında verdiği mücadelenin anlatıldığı bu baskı resimde, Herkül'ün önündeki kadın figürü erdemi, sol taraftaki iki figür de hazzı tasvir etmektedir. Sol tarafta köşede oturan bele kadar gövdesi keçi ve boynuzları olan yaratık bir fantastik imgedir.

Görsel 7. Albrecht Dürer, Doğruluk Güneşi, 1501, 10,5x 7,6 cm, Bakır Gravür	**Görsel 8.** Albrecht Dürer, Meryem, Çocuk ve Aziz Anne ile, 1502, 11,6x 7,1 cm, Bakır Gravür

Görsel 7. Bir aslanın üzerine oturan İsa, ismi Sol olarak adlandırılan antik güneş tanrısıdır. Adaletin temsili olarak bir elinde kılıç, bir elinde terazi bulunmaktadır. Dini bir mesaj içeren baskı resimde, aslan günahkârlara korku salan figürü, İsa da yine korku salan kocaman gözler ve güneşe benzetilen başı ile fantastik imgeyi oluşturmaktadır.

Görsel 8. Meryem, bebek İsa ve Aziz Anne'nin tasvir edildiği bu baskı resimde, bebek İsa elindeki armudu gökyüzüne, güvercin formundaki kutsal ruh olan tanrıya doğru tutmaktadır. Armut, saflığı, tanrısal aşkı simgelemektedir. Burada kutsal ruh yani tanrı, fantastik imgedir.

Görsel 9. Albrecht Dürer, Cadı, 1502, 11,5x 7,1 cm, Bakır Gravür	**Görsel 10.** Albrecht Dürer, Trompet, Kalkan ve Miğferli Üç Putti, 1502, 11,4x 7,2 cm, Bakır Gravür

Görsel 9. Sıçrayan bir keçinin üzerinde neredeyse çıplak olarak tasvir edilen bir cadı oturmaktadır. Keçinin sıçrayış yönü ve cadının saçlarının savruluşu ters yönde olup bu durum büyücülüğe işarettir. Alt tarafta büyücülüğe ait simgeleri ellerinde tutan dört çocuk melek figürü de yer almaktadır. Burada cadı, ve dört çocuk melek figürü fantastik elemanlardır.

Görsel 10. Trompet, kalkan ve miğfer tutan üç putti yani çocuk meleğin tasvir edildiği bu baskı resimde, müzik aleti ve savaşta kullanılan malzemeler, hayatın eğlence, savaş ikileminde geçtiğine dair anlatımı tasvir etmektedir. Burada gerçekte olmayan çocuk melekler yani puttiler birer fantastik imgedir.

Görsel 11. Albrecht Dürer, Nemesis, 1502, 33x 23 cm, Bakır Gravür	**Görsel 12.** Albrecht Dürer, Aziz George Ayakta, 1505, 11,6x 7,2 cm, Bakır Gravür

Görsel 11. Nemesis, Yunan ilâhi intikam tanrıçasıdır ve bir kürenin üzerinde durarak yeryüzünün üstünde konumlandırılmıştır. Bu da ona ilâhlık katmaktadır. İyiler için elinde ödül kadehi, kötüler için de diğer elinde dizginler taşımaktadır. Kanatlı bir tanrıça tasviri olan Nemesis, burada fantastik imgedir.

Görsel 12. Aziz George, yerdeki miğferi, elindeki zafer bayrağı ve beline taktığı kılıcıyla zafer kazanmış imajı sergilemektedir. Bu durum yerde ters yatan ejderha benzeri yaratıktan anlaşılmaktadır.

Görsel 13. Albrecht Dürer, Satir Ailesi, 1505, 11,5x 7 cm, Bakır Gravür	**Görsel 14.** Albrecht Dürer, At sırtındaki Aziz George, 1508, 10,9x 8,5 cm, Bakır Gravür

Görsel 13. Kasvetli bir ormanın içinde yarı keçi yarı insan formundaki Satir (Antik Yunan mitolojisinde yer alan yarı keçi yarı insan, kır ve orman üyesi), yeni doğmuş çocuğuna müzik çalmaktadır. Mitolojik bir anlatım olan bu hikâyedeki baba figürü olan Satir, fantastik bir imgedir.

Görsel 14. Şövalye George, atın ayaklarının dibine uzanmış ejderha benzeri yaratığı öldürdükten sonra inancını göstermek için göğe bakarken, at dümdüz ileriye bakmaktadır. Burada ejderha benzeri yaratık fantastik imgeyi oluşturmaktadır.

Görsel 15. Albrecht Dürer, Zeytin Dağındaki İsa, 1508, 11,7x 7,4 cm, Bakır Gravür	**Görsel 16.** Albrecht Dürer, Cehennemin Acıları, 1512, 11,7x 7,4 cm, Bakır Gravür

Görsel 15. Sağ üst köşede, kollarını açmış bir şekilde diz çöken İsa görülmektedir. Üstte, elinde bir haç tutan bir melek figürüyle karşı karşıyadır. İsa'nın altında, havarileri olan iki adam uyumaktadır. İncil'den sahnenin tasvir edildiği bu baskı resimde melek figürü fantastik imgedir.

Görsel 16. Cehennem sahnesinin tasvir edildiği bu baskı resimde İsa, vaftizci Yahya'yı kurtarma eylemi göstermektedir. Arkasında Âdem ve Havva yer almakta olup tünelin üzerinde elinde mızrakla tünemiş ejderha benzeri yaratık bulunmaktadır. Aynı şekilde bu ejderha benzeri figürden resmin sol alt köşesinde de bulunmaktadır. Burada fantastik imge ejderha benzeri yaratık imgesidir.

Görsel 17. Albrecht Dürer, İki Melek Tarafından Sergilenen Sudarium, 1513, 10 x 13,9 cm, Bakır Gravür

Görsel 18. Albrecht Dürer, Şövalye, Ölüm ve Şeytan, 1513, 24,6x 18,8 cm, Bakır Gravür

Görsel 17. İsa'nın terinin izinin, bir beze, bir dul kadın tarafından alnının silinmesiyle orijinal Sudarium (yüz silmek için ter bezi) oluşmuştur diye bilinmektedir. Bu kalıntı ve portre Roma'ya ulaşıp diğer kumaşlarla temas ettiğinde, bunlara da geçerek İsa'nın yüzü olan Sudarium çoğalmıştır. Burada Sudarium'u taşıyan melek figürleri fantastik imgedir.

Görsel 18. Köpeğiyle beraber kasvetli bir yoldan geçen şövalye, etrafında korku salan keçi başlı şeytan ve elindeki kum saatiyle ölümü anımsatan şeytana karşı aldırmadan tepedeki cennet krallığına doğru ilerlemektedir. Burada elinde kum saati olan şeytan ve keçi başlı şeytan (Satir) birer fantastik imgedir.

Görsel 19. Albrecht Dürer, Melancolia I, 1514, 23,9 x 18,8 cm, Bakır Gravür

Görsel 20. Albrecht Dürer, Bahçedeki Acı, 1515, 22,4x 15,7 cm, Bakır Gravür

Görsel 19. Rönesans düşüncesine göre melankoli, yaratıcı dehâlıkla ilişkilidir dolayısıyla sanatçı burada kendini tasvir ederek entelektüel otoportresini çizmiştir. Elinde pergel tutarak da bu durumu desteklemiştir. Burada fantastik imgeler kanatlı melankoli ve putti (çocuk melek) dir.

Görsel 20. İsa'nın çarmıha gerilmesinden önceki geceyi tasvir eden İncil sahnesidir. Resimde İsa, acı dolu bir pozda, derin bir dua içindedir. Gökyüzünde ona hüzünlü gözlerle bakan melek figürü fantastik imgedir.

Görsel 21. Albrecht Dürer, Sudarium Bir Melek Tarafından Yayıldı, 1516, 18,4 x 13,3 cm, Bakır Gravür	**Görsel 22.** Albrecht Dürer, Tek Boynuzlu Atta Proserpine'nin Kaçırılması, 1516, 31,5x 21,1 cm, Bakır Gravür

Görsel 21. Merkezdeki melek, İsa'nın yüzünün izini taşıdığına inanılan kumaş olan Sudarium'u dramatik bir şekilde tutmaktadır. Merkezdeki melek, hareket halindeymiş gibi görünen çeşitli meleklerle çevrilidir. Gökyüzü sahnesindeki dinamik melek hareketleri cennet atmosferi yaratmaktadır. Merkezdeki melek ve diğer melekler birere fantastik imgedir.

Görsel 22. Bir adamın, Proserpine'yi tek boynuzlu ata bindirip kaçırmasını tasvir eden sahnede, tek boynuzlu at, ortaçağ metinlerinde ölümü ve kötülüğü sembolize etmektedir**.** Gökyüzü ve doğa da bu duruma eşlik etmektedir. Burada tek boynuzlu at fantastik imgedir.

Görsel 23. Albrecht Dürer, Madonna İki Melek Tarafından Taçlandırıldı, 1518, 15,5 x 10,1 cm, Bakır Gravür	**Görsel 24.** Albrecht Dürer, Melek Tarafından Taçlandırılan Madonna, 1520, 13,8x 9,9 cm, Bakır Gravür

Görsel 23. Madonna (Hristiyanlık inancına göre Meryem yerine kullanılan saygılı dini hitap biçimi) oturmuş, kucağında bebek İsa'yı diğer elinde de elmayı tutmaktadır. İki melek, Meryem'in başına bir taç koyarken tasvir edilmiştir. Bu, onun Cennet Kraliçesi olarak statüsünü belirtmektedir. Burada taç giydiren melekler fantastik imgedir.

Görsel 24. Sahne neredeyse şimşekle aydınlatılmış gibi görünmekte olup Meryem, rüzgârda uçuşan saçları, ifadeden yoksun ama gülümseyen, dingin ve aristokrat görünümüyle kucağında

bebek İsa ile oturmaktadır. Bu esnada bir melek tarafından taç giydirilmektedir. Buradaki melek figürü, fantastik imgedir.

3. SONUÇ

Albrecht Dürer, baskı resimleri ve yağlıboyaları ile döneminin önde gelen sanatçılarından biridir. Çalışmalarında Kuzey Rönesansı'nı ve İtalyan Rönesansı'nı harmanlayarak başarıyla yansıtmıştır. Öyle ki Kuzey Rönesansı'nın keskin detayları, doğru perspektifi, natüralizmi eserlerde dindarlık, dürüstlük, sadakat gibi kavramları; İtalyan Rönesansı da tutarlılık, denge ve anıtsallık gibi kavramları ön plana çıkarmıştır. Dürer'in her iki dönemde de fantastik sanat anlayışı etkisini sürdürmüştür. Gerçekte olmayanı ifade eden fantastik sanat, bilinçaltı birikimi, düşler-rüyalar, gizil öğrenmeler, kurgular, hikâyeler ve anlatılar gibi birçok kaynaktan beslenip sanat elemanlarından imgeleri oluşturmuşlardır. Rönesans döneminin getirdiği özgürlük anlayışı, dini resim anlayışının yanına fantastik sanat gibi çeşitli sanat anlayışlarını da eklemiştir. Rönesans'ın dini sanat anlayışı ile İncil'den sahneler, mitolojik anlatımlar, günlük hayattan tasvirler, fantastik bir ifade ile mesaj iletme kaygısı içerisinde olmuştur. Bu araştırmanın sonucunda Dürer'in gravür baskı tekniğiyle yapılmış 24 resmi incelenmiş; Dini fantastik imgeler: Güvercin formunda tanrı (Görsel 1 ve 8), Güneş başlı İsa (Görsel 7), Puttiler (Görsel 10, 23, 24), Melek figürü (Görsel 15, 20), Melekler topluluğu (Görsel 17, 21), Kanatlı Melankoli ve putti (Görsel 19); Mitolojik fantastik imgeler; Yarı balık yarı insan adam (Görsel 5), Kanatlı tanrıça Nemesis (Görsel 11), Satir (Görsel 6, 13), Tek boynuzlu at (Görsel 22), Satir ve şeytan (Görsel 18) yer almakta olup hem dini hem mitolojik fantastik imgeler Cadı ve puttiler (Görsel 9), Şeytan-Venüs-Eros (Görsel 4) diğer fantastik imgeler de; Sırtında bacakları olan domuz (Görsel 2), İskelet yaratık (Görsel 3), Ejderha benzeri yaratık (Görsel 12, 14, 16) görülmüştür. Bu duruma göre; Albrecht Dürer'in 24 gravür baskı resminde en çok dini fantastik imgeler tespit edilmiştir.

KAYNAKÇA

Eroğlu, Ö. (2021). *Sanat sözlüğü*. İstanbul: Tekhne Yayınları.

Dartar, S. (2023). Hieronymus Bosch'un Eserlerinde Fantastik Unsurların Etkisi. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi,* 8, (E.Ş. Özel Sayısı), 156-173.

Güneştan, S. (2023). "Okul Dışı Öğrenmede Alternatif Bir Ortam: Fotoğraf Kursları". *İdil,* 103 (2023 Mart): s. 336-348. Doi: 10.7816/idil-12-103-06

Hodge, S. (2018). *Sanat*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

Kaya, O.(Ed.). (2015). *Başvuru kitapları sanat*. İstanbul: NTV Yayınları.

Keser, N. (2009). *Sanat sözlüğü*. Ankara: Ütopya Yayınevi.

Stocker, S. (Ed.). (2017). *Sanat kitabı*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Şengür, Y. (2021). *Hieronymus Bosch'un Fantastik İmgeleri ve Batı Resim Sanatında Gerçeküstü Yaklaşımlar.* (Sanatta yeterlilik tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.

Turani, A. (2019). *Sanat terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Türkay, E. (2024). *Avrupa baskı resminde fantastik*. (Yüksek lisans tezi). https://tez.yok.gov.tr sayfasından erişilmiştir.

Yılmaz, G. (2023). Albrecht Dürer 'in Büyük Çimen Öbeği Adlı Eserine Çağdaş Bakış. *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 9(18), 173-185.

Yüzgüller, S. (Ed.). (2016). *Sanatın büyük ustaları. Dürer*. İstanbul: Hayalperest Yayınevi.

İNTERNET KAYNAKÇASI

Görsel 1. https://en.wikipedia.org/wiki/The_Holy_Family_with_the_Dragonfly

Görsel 2. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/80/Albrecht_D%C3%BCrer%2C_The_Monstrous_Pig_of_Landser%2C_probably_1496%2C_NGA_6575.jpg

Görsel 3. https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:D%C3%BCrer-Spaziergang.jpg

Görsel 4.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:Albrecht_D%C3%BCrer_-_Le_R%C3%AAve_du_docteur.jpg

Görsel 5.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:Ontvoering_door_het_zeemonster,_RP-P-OB-1234.jpg

Görsel 6.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:Hercules_at_the_Crossroad_MET_DP806017.jpg

Görsel 7.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:24_Sol_Justitiae.jpg

Görsel 8.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/09/Albrecht_D%C3%BCrer%2C_The_Virgin_and_Child_with_Saint_Anne%2C_c._1500%2C_NGA_6597.jpg

Görsel 9.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/b/bc/Albrecht_D%C3%BCrer%2C_Witch_Riding_on_a_Goat%2C_c._1500-1501%2C_NGA_6674.jpg

Görsel 10.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:Albrecht_D%C3%BCrer,_Three_Genii,_c._1505,_NGA_6611.jpg

Görsel 11.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:Nemesis_by_Albrecht_D%C3%BCrer.jpg

Görsel 12.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:Albrecht_D%C3%BCrer,_Saint_George_Standing,_c._1507-1508,_NGA_6613.jpg

Görsel 13.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:Albrecht_D%C3%BCrer,_Satyr_Family,_1505,_NGA_6680.jpg

Görsel 14.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:Albrecht_D%C3%BCrer,_Saint_George_on_Horseback,_1508,_NGA_6616.jpg

Görsel 15.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:D%C3%BCrer,_Kupferstichpassion_02,_Am_%C3%96lberg.jpg

Görsel 16.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:D%C3%BCrer,_Kupferstichpassion_14,_Vorh%C3%B6lle.jpg

Görsel 17.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:Albrecht_D%C3%BCrer,_The_Sudarium_Held_by_Two_Angels,_1513,_NGA_6638.jpg

Görsel 18.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:Knight-Death-and-the-Devil.jpg

Görsel 19.

https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_engravings_by_Albrecht_D%C3%BCrer#/media/File:D%C3%BCrer_Melancholia_I.jpg

Görsel 20.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3d/Albrecht_D%C3%BCrer%2C_Christ_on_the_Mount_of_Olives%2C_1515%2C_NGA_6651.jpg

Görsel 21.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/a4/66_Sudarium_Spread_Out_by_an_Angel.jpg

Görsel 22.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/10/Roof_van_Proserpina%2C_RP-P-OB-1235.jpg

Görsel 23.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/9/98/69_Madonna_Crowned_by_Two_Angels.jpg

Görsel 24.

https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/3e/75_Madonna_Crowned_by_an_Angel.jpg

URL 1. https://www.worldhistory.org/Albrecht_Durer/ (15.11.2024 tarihinde erişilmiştir).

PORTRE SANATINDA IŞIK VE GÖLGENİN ETKİSİ: ESTETİK VE TEKNİK YAKLAŞIMLAR

Bilal Nadir ERSAN
Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Resim Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi
bilalnadirersan@gmail.com- 0000-0002-7343-7129

Doç. Şuayyip YÜCEL
Kırıkkale Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi
Resim Bölümü
suayyipyucel@kku.edu.tr- 0000-0003-3013-5304

ÖZET

Portre sanatı, bir kişinin fiziksel özelliklerini ve iç dünyasını yansıtmayı amaçlayan görsel bir anlatım biçimidir. Bu bağlamda ışık ve gölge, yalnızca görsel estetik yaratmakla kalmaz aynı zamanda psikolojik, sosyal ve sanatsal anlamların ifade edilmesinde kritik bir rol oynar. Doğal (gün ışığı) ve yapay (mum, lamba) ışık kaynaklarının kullanımı, portrenin duygu durumu, sosyal mesajları ve sanatsal etkisini belirler. Fiziksel bir fenomen olan ışık, insan algısında görme duyumunu mümkün kılan bir enerji türü olması nedeniyle genellikle kutsallık ve iyilikle ilişkilendirilirken, gölge ise sıklıkla karanlık ve kötülükle bağdaştırılır. Ancak bu ikili algıya rağmen, ışık ve gölge birbirini var eden iki ayrılmaz gerçekliktir. Tanizaki'nin Gölgeye Övgü kitabında, gölge yalnızca bir ışık eksikliği olarak değil, aynı zamanda derinlik ve dinginlik kaynağı olarak ele alınır. Batı kültürünün parlak ve aşırı aydınlatılmış tasarımlarına karşı gölge, gizem ve huzur duygusu yaratan bir unsur olarak değerlendirilir. Bu araştırma, ışık ve gölgenin portre sanatında oynadığı estetik, teknik ve psikolojik rolleri incelemektedir. Araştırma, Barok döneminden Fotorealizm akımına kadar farklı dönemleri kapsayarak, ışık ve gölgenin sanatçı yaratımındaki önemini örneklerle vurgulamayı amaçlamaktadır. Caravaggio'nun ışık ve gölge dramatiği, Rembrandt'ın Rembrandt aydınlatması ve Vermeer'in İnci Küpeli Kız eseri, bu unsurların portrelerdeki etkilerini gözler önüne serer. Chuck Close'un hiperrealist portrelerinde ise ışık ve gölge, gerçekçilik algısını pekiştirir. Araştırma, literatür taraması ve eser incelemeleri yoluyla ışık ve gölgenin portre sanatına kattığı çok boyutlu değerleri ortaya koymayı amaçlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Portre, Işık-Gölge, Sanat.

THE EFFECT OF LIGHT AND SHADOW IN PORTRAIT ART: AESTHETIC AND TECHNICAL APPROACHES

ABSTRACT

Portraiture is a form of visual expression that aims to reflect a person's physical characteristics and inner world. In this context, light and shadow not only create visual aesthetics but also play a critical role in expressing psychological, social and artistic meanings. The use of natural (daylight) and artificial (candles, lamps) light sources determines the mood, social messages and artistic impact of the portrait. Light, as a physical phenomenon, is often associated with holiness and goodness in human perception, as it is a form of energy that enables the sense of sight, while shadow is often associated with darkness and evil. However, despite this binary perception, light and shadow are two inseparable realities that bring each other into existence. In Tanizaki's In Praise of the Shadow, the shadow is treated not only as a lack of light, but also as a source of depth and serenity. Against the bright and over-illuminated designs of Western culture, shadow is considered as an element that creates a sense of mystery and peace. This research examines the aesthetic, technical and psychological roles of light and shadow in portraiture. Covering different periods from the Baroque period to the Photorealism movement, the research aims to emphasize the importance of light and shadow in the artist's creation with examples. Caravaggio's dramatization of light and shadow, Rembrandt's Rembrandt illumination and Vermeer's Girl with a Pearl Earring reveal the effects of these elements in portraits. In Chuck Close's hyperrealist portraits, light and shadow reinforce the perception of realism. The research aims to reveal the multidimensional values that light and shadow add to the art of portraiture through literature review and artwork analysis.

Keywords: Portrait, Light-Shadow, Art.

Giriş

Bu çalışmada, Barok dönemden fotogerçekçi üsluba kadar uzanan süreçte, portre sanatında ışık ve gölgenin estetik yargılar üzerindeki etkisi ile sanatçıların teknik yaklaşımları incelenmiş; sanatçıların içinde bulundukları durumları ve içsel dünyalarını yansıtarak eserlerini nasıl ifade ettikleri, nitel araştırma yöntemiyle değerlendirilmiştir. Nitel araştırmalar, bireylerin ya da toplumun belirli bir konuya ilişkin eğilimlerini ve deneyimlerini anlamaya çalışmaktadır. Bunun için de bir olguya ilişkin nicel araştırmalar “kaç tane” ve “ne kadar” sorularına cevap ararken nitel araştırmalar “ne”, “nasıl” ve “neden” sorularını yöneltir (Sönmez ve İlgün, 2018, s. 337). Çalışmada yer verilen sanatçılar, kronolojik sıraya göre ve çalışmalarındaki ışık-gölge tasvirinin gelişim sürecine bağlı olarak, Michelangelo Merisi da Caravaggio, Georges de la Tour, Rembrandt Harmenszoon Van Rijn, Jan Vermeer ve Chuck Close şeklinde sıralanmıştır. Bu sanatçıların portre kavramını ve ışık-gölge kullanımını nasıl ele aldıkları incelenmiştir.

Cuniçiro Tanizaki'nin "Gölgeye Övgü" kitabında bahsettiği batı ve doğuyu karşılaştırmak için ele aldığı ışık ve gölgedeki anlam farklılıklarına değinilmiş, aynı zamanda sanatçıların ruh hallerindeki felsefi yaklaşımlarla gölge tasvirini ele alıp portre kavramındaki estetik algıya felsefi bir boyutta katılmıştır. Araştırma, literatür taraması ve eser incelemeleri yoluyla ışık ve gölgenin portre sanatına kattığı çok boyutlu değerleri ortaya koymayı amaçlamıştır.

İnsan yüzünün görsel olarak kaydedilmesi, yani portre oluşturma süreci, tarihsel, kültürel ve psikolojik açıdan farklı sebeplere dayanan çok yönlü bir olgudur. Portre sanatı, tarih boyunca insan deneyiminin ve bireysel kimliğin görsel bir ifadesi olarak önemli bir rol oynamıştır. Portreler, sanatçıların ve izleyicilerin duygusal ve kültürel bağlarını yansıtan karmaşık yapılar olarak ortaya çıkmaktadır. Sanatçılar, portrelerinde yalnızca fiziksel benzerlikleri değil, aynı zamanda duygusal ve karakteristik unsurları da yansıtarak, izleyici ile derin bir etkileşim kurmayı hedefler. Örneğin, Rembrandt gibi sanatçılar, portrelerinde yalnızca yüz hatlarını değil, aynı zamanda kişinin ruh halini ve içsel dünyasını da yansıtmışlardır (Freeland, 2007). Portreler, tanım gereği, sadece sıfatları değil aynı zamanda da kimlikleri tesis ve idame edilmeye çalışılan belli birtakım insanlara "dair" dir." Ne var ki, genellikle kişisel karakter bağlamında anlaşılan kimlik çok soyut, hatta yarı ruhsal bir şeydir (Leppert, 2002, s. 200). Portre sanatı, fiziksel bedenin sınırlarını aşarak bireyin kimliğini ve ruhunu görünür kılmayı amaçlayan bir ifade biçimi olarak, yalnızca fiziki bir temsille sınırlı kalmaz. Kimliği nesnel bir biçimde somutlaştırma görevi üstlenen portre, ruhun varlığını ve öznel deneyimlerini görünür hale getirmek için bedeni bir araç olarak kullanır. Bu bağlamda beden, fiziksel olmayan ruhsal boyutların aktarılabileceği yegâne yüzey olarak işlev görür. Sanatçının, portre aracılığıyla bireyin içsel dünyasını ve karakterini betimlemesi, izleyiciye bireyin fiziksel görünümünden öteye geçen bir öz ile temas kurma imkânı sunar. Böylelikle, portre hem fiziksel hem de metafizik bir alan arasında bir köprü kurarak kimliğin çok katmanlı yapısını yansıtır. Portre: İnsan yüzünü gerçekçi anlayışla betimleyen resim ya da heykel yapıtı" (Sözen ve Tanyeli, 2011, s. 249). Aynı zamanda adı ve kimliği belli olan bir kimsenin kişisel özelliklerini betimleyen figür resmine de portre denir (Keser, 2009, s.256).

Modern dönemin sanatçıları, portre aracılığı ile varoluşsal sorgularını ve dış dünya ile kurulan bağlarını psikolojik bir gerilimle izleyiciye aktarma çabasındadır. Fotoğrafın yapabildiği görünen gerçeklikten uzaklaşan ve özgürlüklerini ilan eden modern dönem sanatçıları, portrelerde benzetme kaygısından ziyade duygunun akışına öncelik vermişlerdir (Meraklı, 2019, s. 35). Modern portre sanatında, sanatçılar geleneksel yaklaşımların ötesine geçerek, yeni yorumlar ve stiller geliştirmektedir. Özellikle, doğal yaklaşımlardan daha soyut ve deneysel yöntemlere geçiş, sanatçılara kendilerini ifade etme ve izleyici ile etkileşim kurma konusunda yeni fırsatlar sunmaktadır. Bu da ilerleyen zaman aralığında özgün tasvirlerin önünü açıp karşımıza üslupların farklı yorumlarıyla karşımıza çıkmasına olağan sağlamıştır.

Işık ve Gölge

Fiziksel bir fenomen olan ışık, insan algısında görme duyumunu mümkün kılan bir enerji türü olması nedeniyle genellikle kutsallık ve iyilikle ilişkilendirilirken, gölge ise sıklıkla karanlık ve kötülükle bağdaştırılır. Ancak bu ikili algıya rağmen, ışık ve gölge birbirini var eden iki

ayrılmaz gerçekliktir ki zaman ilerledikçe görme algısının optimizesinden yararlanılıp algı manipülesiyle özgün yorumlarla da ele alındığı bilinmektedir.

Işık, temel olarak bireylerin çevresindeki nesneleri algılamasını ve renkleri ayırt etmesini sağlayan bir enerji formu olarak tanımlanabilir. İnsan gözü ancak ışık kaynağını ya da nesnelerden yansıyan ışığı görebilmektedir. Işık ışınları farklı dalga boylarına sahiptir. İnsan gözü 4bin-7bin Angstrom dalga boyları arasındaki ışığı algılayabilmektedir. Bunlar kırmızı, sarı, turuncu, yeşil, mavi, lacivert ve mor renklerdir (Bayram, 2009, s. 123). Gölge, genellikle ışığın yokluğu olarak bilinse de aslında ışığın yoğunluğunu, yönünü ve nesneler üzerindeki etkisini vurgulayan bir unsurdur. Işığın oluşturduğu gölgeler, yalnızca nesnelerin varlığını göstermekle kalmaz, aynı zamanda onların biçimlerini, mekânsal ilişkilerini ve hacimlerini algılamamıza yardımcı olur. Bu nedenle gölge, ışığın değerini ve etkisini anlamada önemli bir araçtır. Saydam olmayan bir cisim tarafından ışığın engellenmesi ışıklı yerde oluşan karanlık (TDK, 1988, s. 867).

Resim sanatında ve uygulamada, ışık ve gölgenin ilişkisinden doğan dinamikler sıkça tartışılırken, şu ifade dikkat çekicidir. Ressamların dilinde gölge genellikle tabloda yer alan tasvirleri aşamalı olarak soluklaşarak belirginleştiren koyu rengi işaret etmek için kullanılır (Gombrich, 2020, s.7). Ayrıca, tasarım ilkelerinden vurgu, denge, uyum gibi unsurlar, doğrudan rengin ışıklılık durumu veya satürasyonu ile ilişkilidir. Bunun yanı sıra, rengin belirleyicisi olan boyanın içinde barındırdığı pigmentlerin güneş ışığıyla fiziksel etkileşimi de bu bağlantıyı güçlendirmektedir. Portre resminde ışığın yönü, yoğunluğu ve niteliği, yalnızca figürün fiziksel görünümünü şekillendirmekle kalmaz, aynı zamanda sahnenin duygusal atmosferini ve izleyicide uyandırdığı anlamı derinden etkiler. Işığın nereden ve nasıl geldiği, bir portrede karakterin vurgulanmasını, dramatik bir anlatı oluşturulmasını veya izleyicinin belirli bir duyguya yönlendirilmesini sağlayan temel unsurlardandır. Işığın yönünün, yoğunluğunun ve niteliğinin değiştirilmesiyle, sahnenin dramatik vurgusunda değişimler olmakta veya anlamında farklılıklar oluşmaktadır (Şenyapılı, 1998, s. 95). Dolayısıyla, ışık ve gölge, resim sanatında yalnızca görsel etkiler yaratmakla kalmaz, aynı zamanda kompozisyonun estetik ve anlam boyutlarını da derinleştirir. Bu dinamik, sanatçının ışığı ve gölgeyi kullanarak formları tanımlamasına, hacim yaratmasına ve izleyiciyi yönlendirmesine olanak tanır.

Gombrich'in tespitine göre gölgeler hem fiziksel hem de metaforik anlamda insan algısı ve sanat üretimi açısından karmaşık bir yapıya sahiptir. Optiğin temel kanunlarına uymalarına rağmen, değişken ve hareketli doğaları onları açıklaması zor bir olgu haline getirir. Güneşin hareketi ve bulutların değişimi gibi doğal faktörler gölgelerin biçimini sürekli olarak dönüştürürken, sanatçılar bu geçici ve dinamik nitelikleri yakalamakta zorluk çeker. Bunun yanı sıra, gölgeler algıladığımız dünyadaki nesnelerin sürekliliğine dair varsayımlarımızı sorgulamamıza neden olur; çünkü gölgeler ne dokunulabilir ne de tam anlamıyla sabit bir forma sahiptir. Felsefi ve kültürel açıdan bakıldığında, gölgeler somut gerçeklikle soyut algılar arasındaki sınırları bulanıklaştırır. Antik Yunanlar, ölümden sonra gölgeler dünyasında bir gölge olarak yaşamayı sürdürdüğümüze inanarak, gölgeleri varoluşun bir uzantısı olarak görmüşlerdir. Buna rağmen, bir cismin gölgesine sahip olması, onun gerçekliğini doğrulayan bir işaret olarak kabul edilir. Gölgelerin bu ikili doğası, onları hem sanatçılar için yaratıcı bir

ilham kaynağı hem de gerçeklik algımıza yönelik bir metafor haline getirir. Sanat eserlerinde gölgelerin kullanımı, ışık ve form arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarırken, aynı zamanda görsel algının derinliklerine dair önemli ipuçları sunar (Gombrich, 2020).

Gölge kavramı, aslında ışığın tam zıttı olarak tasvir edilmekle birlikte, sanat estetiği açısından daha derin bir anlam taşır. Barok döneminde sanatçılar, gölgeyi yalnızca karanlık olarak değil, dramatik etki ve duygusal derinlik yaratmanın bir aracı olarak ele almışlardır. Bu dönemde gölge, aydınlıkla zıtlık oluşturmanın ötesine geçerek, buhranı, gizemi ve insanın iç dünyasındaki karmaşayı ifade etmenin bir yolu olarak kullanılmıştır. Tasarım alanında gölgeyi tanımlama girişimleri oldukça eskidir. Gombrich'in referans aldığı "Toskan Çizim Sanatı Sözlüğü", 17. yüzyılda Floransa'da yayımlanmış bir terminoloji kitabıdır ve özellikle sanat, çizim ve tasarım alanında kullanılan terimlerin tanımlanması amacıyla hazırlanmıştır. Aşağıdaki alıntıda, gölge kavramı bu eser üzerinden açıklanmaktadır.

> *"Gölge üç dereceye ayrılır; Gölge, yarı gölge ve düşen gölge.* ***Gölge (ombra)*** *ile kastedilen cismin kendi üzerinde oluşturduğu gölgelerdir; örneğin bir tarafından ışık vuran bir küre giderek yarı aydınlık ve yarı karanlık hale gelir ve bu karanlık kısma gölge denir (penumbra).* ***Yarı gölge (mezz'ombra)****, aydınlık ve gölge arasındaki, birinden ötekine geçilen bölgeye denir; dediğimiz gibi, objenin yuvarlaklığına göre bu geçiş azar azar gerçekleşir.* ***Düşen gölge (sbattimento)*** *ise tasvir edilen objenin yerde veya herhangi bir yerde oluşturduğu gölgedir"* (Gombrich, 2020, s.7).

Işık ve gölge, estetik yaratım sürecinde birbirini tamamlayan iki temel unsurdur. Sanat, mimari ve tasarım alanlarında, ışığın ve gölgenin kullanımı, bir eserin görsel etkisini, atmosferini ve ifade gücünü derinden şekillendirir. Bu ilişki, yalnızca fiziksel bir aydınlatma meselesi değil, aynı zamanda duygusal ve kavramsal bir anlatım aracıdır. Işığın varlığı, mekânları ve yüzeyleri aydınlatırken; gölge, ışığın bıraktığı boşlukları doldurur, derinlik ve katmanlar oluşturur. Özellikle Barok sanatında, ışık ve gölge, dramatik bir etkileyicilik yaratmak için bir arada kullanılmıştır. Caravaggio'nun "tenebrism" tekniği veya Rembrandt'ın ışık kullanımı, figürleri öne çıkararak, sahnelere ruhani bir derinlik kazandırmıştır. Gölge burada yalnızca bir karanlık değil, aynı zamanda duygusal bir gizem ve anlam katmanı sunar. Mimaride ışık ve gölge, mekânın estetik algısını ve işlevselliğini doğrudan etkiler. Benzer şekilde, Japon estetik anlayışında gölge, mekânın dinginliğini ve derinliğini vurgulayan bir unsur olarak ele alınır. Cuniçiro Tanizaki'nin Gölgeye Övgü adlı eserinde, gölge, Doğu kültürünün estetik anlayışında sadelik, huzur ve mistik bir anlamla ilişkilendirilir. Yazarın ifade ettiği ışık ve gölge arasındaki karşıtlık, Doğu ve Batı kültürleri arasındaki derin felsefi farklılıkların bir yansımasıdır. Tanizaki, Doğuluların hayatın doğal akışına duyduğu kabulü, Batılıların sürekli iyileştirme ve kontrol arayışıyla karşılaştırır. Ona göre, Doğulu bir yaklaşım karanlığı kucaklar ve onun içindeki estetiği keşfetmeye odaklanır. Bu, Doğu mistisizminin bir yansımasıdır; zira bu yaklaşım, mevcut olanı yüceltmeyi ve her şeyde bir tür kutsallık bulmayı öne çıkarır (Tanizaki, 2022).

Tanizaki'nin karanlık ve gölgeye duyduğu hayranlık, yalnızca fiziki bir tercih değil, aynı zamanda bir dünya görüşüdür. Gölge, insanı dinginliğe davet eden bir araç, geçmişin ve

zamanın izlerini saklayan bir örtüdür. Doğulu yaşamın bu içe dönük niteliği, gölgeyi bir eksiklik değil, tam tersine derinlik ve anlam yaratan bir zenginlik olarak görür.

Işık, resim sanatında hem doğal hem de yapay kaynaklardan elde edilebilir ve sanatçıların eserlerinde atmosfer yaratmada önemli bir rol oynar. Rönesans döneminden modern sanata kadar ışık kullanımında farklı yaklaşımlar görülmüştür. Doğal ışık, özellikle Rönesans ve Barok dönemlerinde, atölyeye giren gün ışığı veya Jan Vermeer'in resimlerindeki gibi pencere ışığı ile betimlenmiştir. Yapay ışık kaynakları ise mum ışığı, kandil ışığı gibi unsurlar olarak resimlere yansıtılmış ve dramatik etkiler yaratmada kullanılmıştır. Modern dönemde ise yapay ışığın yerini elektrik ışıkları, ampuller ve LED'ler almış, sanayinin gelişmesi ile seçenek ve olanaklarda bir o kadar artmıştır, böylece ışığın estetik ve teknik kullanımı yeni boyutlar kazanmıştır.

Gölge farklı şekillerde kendine yer bulmuş ancak Rönesansa kadar gölge sadece ışık yoksunluğu, karanlık alan olmaktan öteye gidememiştir. Resimlerde gölgeye cismi olarak yer verilmemesinin sebeplerinden biri de dünyevi olanı ifade etmesi ve anlatımdaki kutsallığı bozması ile ilişkilidir (Dede, 2022, s. 4). 17. yüzyıl başları ile başlayan barok döneminde gölge ve ışık tasvirinin daha sık ele alındığı ve anlamlar yüklendiği gölge kavramının hayat bulduğu görülmüştür. Chiaroscuro ve Tenebrizm, Barok döneminde ressamlar tarafından geliştirilmiş ve pek çok portre resminde sıklıkla kullanılmıştır. "Chiaroscuro" terimi, İtalyanca'da "chiaro" (aydınlık) ve "scuro" (karanlık) kelimelerinden türetilmiş olup, ışık ve gölge arasındaki dramatik etkileşimi ifade eden köklü bir sanatsal tekniktir. Chiaroscuro, ışık ve gölgenin oluşturduğu zıtlık aracılığıyla, üç boyutlu nesnelere hacim kazandırmayı sağlayan bir tekniktir (Turani, 2007, s. 28). İtalyanca "tenebroso" kelimesinden türetilmiş bir terim olan Tenebrizm, hacim ve derinlik hissi yaratan, açık ve koyu arasındaki dramatik kontrastların kullanımıyla karakterize edilen bir resim tekniğini ifade eder. Bu teknik Barok döneminde, özellikle Caravaggio ve Velázquez gibi sanatçılar tarafından, duygusal yoğunluğu uyandırmak ve eserlerinin anlatı unsurlarını vurgulamak için kullanılmıştır (Arthive, 2017). Chiaroscuro ve Tenebrizmin her ikisi de parlak ışıklı nesneler ile karanlık arka planlar arasındaki yüksek kontrasta odaklanır. Ancak chiaroscuro ile tenebrism arasındaki temel fark gölgelerde bulunur. Chiaroscuro ışık ve gölgeyi kullanarak öznenin arkasında derinlik yaratırken, Tenebrizm tamamen siyahtır (Heckmann, 2021).

Michelangelo Merisi da Caravaggio (1571-1610)

Michelangelo Merisi da Caravaggio, İtalyan kökenli bir ressamdır. Roma, Napoli, Malta ve Sicilya'da çalışmıştır. Barok sanat akımının büyük sanatçılarından birisidir. Güçlü ışık-gölge kullanımı ve resimsel düzenlemeyi dramatik bir açıdan ele alışıyla Barok sanatının en özgün uygulayıcılarından biri olmuştur. Yoğun ışık-gölge kullanımı, özellikle içerisinde dehşet, vahşet ve cinayet olan Katolik ve mitolojik hikayelerin teatral bir dille resmetmesiyle büyük bir üne sahiptir.

Caravaggio'nun ışığı, vücuda zarafet ve yumuşaklık vermez; serttir, derin gölgelerle yarattığı karşıtlıkta neredeyse göz alır ve tüm sahneyi, çağdaşlarının pek azının değerlendirebildiği ama

sonraki sanatçıları kesinlikle etkileyen uzlaşmasız bir içtenlikle belirginleştirir.” (Gombrich, 1977, s.306).

Görsel 1: Salome ve Vaftizci Yahya’nın Başı, 91cm x 106 cm, tuval üzeri yağlı boya, 1607-1610.

Eserin konusu (Görsel 1), İncil’den alınan bir sahneyi tasvir eder: Vaftizci Yahya’nın, Kral Herod’un emriyle idam edilmesinin ardından başının Salome’ye sunulması. Caravaggio, hikâyeyi yalnızca fiziksel bir olay olarak değil, aynı zamanda psikolojik ve duygusal bir drama olarak işler. Salome’nin yüzündeki hafif tiksinti ve kayıtsızlık, yaşlı kadının yaslı haliyle tezat oluşturur. İnfazcı ise sahneye sertlik ve gerçekçilik katmaktadır. Caravaggio’nun karakterlere yüklediği insani duygular ve gerçekçilik, izleyiciyi hikâyeye daha derinden bağlar. Chiaroscuro tekniği resimdeki karanlık, aydınlık yüzeyleri ya da gölge, ışık gibi ögeleri vurgulamak için kullanılmaktadır. Caravaggio'nun ışık ve gölgenin dramatik kullanımını içeren chiaroscuro tekniği, sahnenin duygusal yoğunluğunu artırır. Bu teknik sadece izleyicinin dikkatini resmin odak noktalarına yönlendirmekle kalmaz, aynı zamanda dönemi için devrim niteliğinde bir derinlik ve gerçekçilik duygusu yaratır. Işık ve gölgenin karşılıklı etkileşimi dramatik gerilimi artırmaya hizmet ederek izleyicinin o anın dehşet ve trajedisinin keskin bir şekilde farkına varmasını sağlar. Araştırmacılar Caravaggio'nun ışık kullanımının, öznelerinin psikolojik durumlarını vurguladığı için anlatım tarzının ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmişlerdir (Stork ve Nagy, 2010; Gao vd., 2023). Figürlerin karanlık bir fon önünde aydınlatılması, Barok döneminin dramatik etkisini artırır. Sağdan gelen keskin bir ışık, karakterlerin yüzlerine ve ellerine odaklanarak hem sahnenin yoğun duygusal içeriğini hem de figürlerin yüz ifadelerindeki gerilimi vurgular. Işık, kompozisyonda bir anlatıcı gibi çalışarak izleyicinin dikkatini Salome’nin ellerindeki tepsiye ve Vaftizci Yahya’nın kesik başına yönlendirir. Bu teknik, aynı zamanda eserdeki hareketi ve dramatik etkiyi güçlendirir. Eserin kompozisyonu dengeli ve dikkat çekicidir. Karakterler sıkışık bir düzende yerleştirilmiştir, bu da sahneyi izleyiciye yakınlaştırarak duygusal bir yoğunluk yaratır. Salome, genç ve soğukkanlı bir ifadeyle betimlenmişken, yaşlı kadın karakterin yüzündeki yorgunluk ve infazcının sert bakışları, sahnenin hikayesini zenginleştirir. Bu çeşitlilik, figürlerin içsel çatışmalarını ve hikâyeye olan katkılarını ortaya koyar. Tepsinin altın rengi, soğuk ve koyu renkli arka planla tezat oluşturarak dramatik etkiyi daha da artırır.

Georges de la TOUR (1593-1652)

Georges de La Tour, 17. yüzyıl Fransız ressamı olarak tanınan bir sanatçıdır. Sanatı, özellikle ışık kullanımı ve karanlık ile aydınlık arasındaki kontrastlarıyla dikkat çeker. La Tour'un eserleri, genellikle dini temalar etrafında şekillenmiş olup, figüratif anlatımda derin bir psikolojik etki yaratmayı hedeflemiştir. Özellikle "Christ in the Carpenter's Studio" gibi eserlerinde, ışığın ve gölgelerin kullanımı, izleyicinin dikkatini belirli noktalara yönlendirmekte ve bu sayede derin bir duygusal etki yaratmaktadır. La Tour'un sanatındaki en belirgin özelliklerden biri, nocturne (gece görüntülü resimler) tarzı resimlerinde görülen iç mekân aydınlatmasıdır. Bu eserlerde, genellikle bir mum veya başka bir küçük ışık kaynağı kullanarak, figürlerin ve nesnelerin detaylarını vurgulamaktadır. Stork ve Furuichi'nin çalışmaları, La Tour'un bu ışık kullanımıyla ilgili çeşitli teorileri incelemekte ve onun eserlerinde kullanılan ışık kaynaklarının konumlarını analiz etmektedir (Stork ve Furuichi, 2008). Bu tür analizler, La Tour'un resimlerinde kullanılan ışığın, resmin içindeki figürlerin ruh hallerini ve ilişkilerini nasıl etkilediğini anlamamıza yardımcı olmaktadır. Georges de La Tour'un eserlerindeki portrelerde, özellikle yapay ışık kaynağı olan mum aydınlatmasını neredeyse tüm çalışmalarında ustaca kullanarak, portrelerin tenlerinde dışa doğru yayılan yumuşak bir ışık hüzmesi yaratmıştır. Bu teknik hem karakterlerin yüz ifadelerini vurgulamış hem de eserlere mistik bir atmosfer kazandırmıştır. Mum ışığı, figürlerin etrafında oluşturduğu sıcak ve loş parlaklık ile izleyicinin dikkatini odak noktasına çekerken, gölgelerin keskin kontrastı sayesinde sahnenin dramatik etkisini artırmıştır. Georges de La Tour'un sanatı, sadece teknik becerileriyle değil, aynı zamanda derin sembolik anlamlarıyla da değerlidir.

Barok döneminin önde gelen sanatçılarından Georges de la Tour, ışık ve gölgeyi ustaca kullanmasıyla tanınır ve bu tekniği en etkileyici şekilde eserlerinde uygulamıştır. Özellikle *"Yeni Doğan Bebek"* (Görsel 2) gibi eserleri, chiaroscuro tekniğinin güçlü bir örneğidir; ışık ve gölge arasındaki dramatik etkileşim, resimlerine derinlik ve duygusal yoğunluk kazandırır. Georges de la Tour'a ait bu eser de sanatçının mum ışığını eliyle yönlendiren bir kadın figürünü resmetmesi ve ışığın odak noktası çocuk olması, mum ışığının elle kapatılmasına rağmen orada ışık kaynağı olarak mumu gözümüzün kabul etmesi, aslında burada yapay ışığın masumiyeti ve kutsallığı temsil ettiği görülür. Georges de la Tour'un ışık kullanımı, yalnızca estetik bir tercih değil, aynı zamanda iyi ve kötü, inanç ve şüphe gibi temaları sembolize eden bir anlatım aracıdır.

Görsel 2: Georges de la TOUR, Yeni Doğan Bebek, 76 cm x 91cm, tuval üzeri yağlı boya, 1648.

Rembrandt Harmenszoon van Rijn (1606-1669)

Rembrandt Harmenszoon Van Rijn, 1606 yılında varlıklı bir değirmencinin altıncı çocuğu olarak Leyden şehrinde hayata gözlerini açtı (Altuna, 2015, s.96). Hollanda asıllı barok dönemi sanatçısı olarak ışığı ustaca kullanan ve resmini realist yaklaşımla ele alan eşsiz sanatçılardan birisidir. Portre sanatının gelişmesinde büyük bir rol oynayan Rembrandt, Rönesans'ın temelleri üzerine inşa edilen Barok dönemin simge isimlerinden birisidir. Sanat tarihinin derinliklerine yolculuk eden biri için, Rembrandt'ın ışık ve gölge arasındaki eşsiz uyumu yakalama ustalığı, "chiaroscuro" tekniğiyle özdeşleşmiştir. Bu İtalyanca terim, yalnızca bir teknik olmaktan öte, Rembrandt'ın eserlerinde duygusal derinlik ve dramatik etki yaratmak için kullandığı vazgeçilmez bir anlatım aracıdır. Ancak bu etkileyici üslubu anlamak, tekniğin adını bilmekle sınırlı kalamaz; aksine, bu ışık ve gölge oyunlarının, sanatçının figürlerinin ruh hallerini nasıl aydınlattığını ve izleyiciye hikâyeyi nasıl hissettirdiğini keşfetmek gerekir.

> *"Sanat tarihini biraz bilen bir kimse de kimi vakit benzeri bir tuzağa düşebilir. Bir sanat yapıtını gördüğünde, kendini ona verecek yerde, aklında, yapıta yakışacak etiketi aramayı yeğler. Belki Rembrandt'ın, chiaroscuro'su ışık ve gölge anlamına gelen İtalyanca bir terim nedeniyle ün kazandığını işitmiştir. Rembrandt'ın bir yapıtını görünce de bilgiç bilgiç kafasını sallar."* (Gombrich, 1994, s.37).

Bir ışık ve gölge ustası olan Rembrandt Van Rijn, konularının duygusal derinliğini ve üç boyutluluğunu arttırmak için aydınlık ve karanlık arasında dramatik bir kontrast yaratan bir teknik olan chiaroscuro'yu (ışık-gölge-karanlık) yenilikçi bir şekilde kullanmasıyla ünlüdür. Bu teknik özellikle, kompozisyonun odak noktalarına dikkat çekmek için ışığı ustalıkla manipüle ettiği, genellikle öznelerinin yüzlerini aydınlatırken arka planın gölgede kalmasına izin verdiği portrelerinde belirgindir. Bu yöntem yalnızca figürlerin duygusal ifadelerini vurgulamaya değil, aynı zamanda izleyiciyi sahnenin içine davet ederek bir samimiyet ve yakınlık hissi yaratmaya da hizmet eder.

Görsel 3: Rembrandt, Johannes Wtenbogaert, 130x103, Tuval üzeri yağlı boya, Rijks müzesi 1633.

Rembrandt, ışık ve gölge kullanımıyla dikkat çekmiş, 19. yüzyıl empresyonistlerinin üzerinde duracağı fırça vuruşları ve ışık-gölge gibi konuları eserlerinde ustalıkla uygulayan bir öncü olmuştur. Literatürde Rembrandt ışığı-aydınlatması diye bir terim kabul görülmüştür. Rembrandt aydınlatması, stüdyo portre fotoğrafçılığı ve sinematografide kullanılan bir aydınlatma tekniğidir ve genellikle doğal ve etkileyici görseller üretmek için tercih edilir. Bu teknik, bir ışık ve bir reflektör ya da iki ışık ile sağlanabilir ve yüzün daha az aydınlatılmış tarafında gözün altında oluşan üçgen bir ışık (Rembrandt üçgeni) ile tanınır. Rembrandt'ın adını taşıyan bu aydınlatma tekniği, noktasal ışık kaynaklarıyla oluşturulan dramatik bir ışık-gölge oyununa dayanır. Rembrandt, ışık ve gölgeyi yalnızca bir görsel unsur olarak değil, ifadenin güçlü bir aracı olarak kullanmayı hedeflemiştir. Detaylara odaklanma gerekliliğini bir kenara bırakan bu estetik yaklaşım, sanatçının insanın iç dünyasını ve duygu durumlarını keşfetmeye olan ilgisini yansıtır. Onun çalışmaları, iç gerilimin birey üzerinde bıraktığı etkileri resmederek izleyiciye derin bir psikolojik etki sunmayı amaçlar (Candemir, 2008).

Rembrandt'ın portrelerinde ışık ve gölge kullanımı incelendiğinde, ilk olarak onun, portresini yaptığı kişilerin dışsal güzellik veya çirkinlik özelliklerinden etkilenmediği gözlemlenir. Ancak, onun eserlerinde böylesi bir yanılsama yaratma kaygısının izine rastlanmaz. Aksine, Rembrandt'ın resimlerinde temel kaygı, gerçek bir insan yüzünü ortaya koymak ve kişinin derinliklerinde yatan karakterini, psikolojik unsurları ışık ve gölgenin yardımıyla yansıtabilmektir (Hasanoğlu, 1996). Portrelerin ötesinde, geniş kapsamlı kompozisyonlarında ise genellikle karanlık bir atmosfer içinde, ışıkla ön plana çıkan figürler dikkat çeker. Bu figürler, resim içerisindeki bir ışık kaynağıyla aydınlanarak dramatik bir değer kazanır. Rembrandt'ın eserlerinde ışık, temel ilke olarak öne çıkar; karanlık bir fon içinde parlayan figürler, adeta gizemli bir ışıkla yaşam bulur. Bu ışık, nesnelerin renklerini değiştirerek onlara ruhani bir anlam kazandırır ve izleyicide derin bir duygusal etki bırakır. Rembrandt,

resimlerinde ışık ve gölgeyi ayrılmaz bir bütün olarak ele alır; eserleri, bu iki unsurun dramatik ve ruhsal boyutunu tekrar tekrar gözler önüne serer.

Johannes VERMEER (1632-1675)

Reynier Jansz Vos (Vermeer olarak da bilinir) ve Digna Baltens'in ikinci çocuğu olan Johannes Vermeer, 31 Ekim 1632'de Delft'teki Nieuwe Kerk'te doğmuştur (Bakker 2017, s.2). Vermeer, ticaret ve sanatla ilgilenen bir ailenin çocuğu olarak büyümüş, bu çevrenin etkisiyle sanata erken yaşlarda ilgi duymuştur. Resimlerindeki portreler, İnci Küpeli Kız örneğinde olduğu gibi, yumuşak gün ışığının yüzlere vurduğu ve figürlere bir duygu derinliği kattığı incelikli bir his yaratır. Vermeer, portrelerinde ışığı yalnızca teknik bir unsur olarak değil, aynı zamanda anlatımın güçlü bir aracı olarak kullanmıştır. Genellikle tek bir pencere ya da belirgin bir ışık kaynağı, sahneyi aydınlatır ve figürlerin yüzlerinde yumuşak bir ışıltı yaratır. Bu teknik, figürlerin ifadelerini ve psikolojik derinliklerini vurgulamak için ideal bir zemin sağlar. Örneğin, "İnci Küpeli Kız" adlı eserinde, modelin yüzüne düşen yumuşak ışık hem bir gerçeklik duygusu hem de ruhsal bir derinlik sunar. Bu ışık-gölge oyunları, Vermeer'in eserlerinde dramatik bir atmosfer yaratırken, aynı zamanda izleyicinin dikkatini belirli bir noktaya yönlendirmesine yardımcı olur. Johannes Vermeer'in *Kırmızı Şapkalı Kız* adlı eseri (Görsel 4) sanatçının ışık ve gölge kullanımıyla figürleri ön plana çıkarma konusundaki ustalığını sergiler. Bu küçük boyutlu tablo, ışığın yüzeydeki etkisini modellemek ve dramatik bir atmosfer yaratmak için Vermeer'in dikkat çekici yeteneğini gözler önüne serer. Figürün yüzüne ve kıyafetine düşen ışık, arka planın karanlık tonlarıyla güçlü bir kontrast oluşturur ve izleyicinin dikkatini portreye odaklar. Özellikle kırmızı şapka ve mavi giysi, ışıkla birlikte zarif bir parlaklık kazanmış, malzemenin dokusu ve renk tonlarının yoğunluğu ışığın etkisiyle daha da belirginleşmiştir. Figürün yüzündeki yumuşak gölgeler ve hafif yansımalar, yalnızca fiziksel detayları değil, aynı zamanda karakterin içsel derinliğini ve duygusal durumunu da yansıtır. Figürün tenindeki yumuşak geçişler ve kıyafetlerin katmanlarındaki detaylar, sanatçının teknik ustalığının kanıtıdır. Eserdeki genel atmosfer hem sakin hem de derin bir duygusal etki yaratırken izleyiciyi figürün dünyasına çeker.

Görsel 4: Vermeer, Kırmızı Şapkalı Kız, panel üzerine yağlı boya, 23.2 cm x 18.1 cm, National Gallery of Art, Washington, ABD.1669.

Vermeer'in bu eseri, ışık ve gölge kullanımı, optik buluşlardan yararlanması ve portredeki psikolojik derinliğiyle dikkat çeker. Vermeer, gün ışığını ustaca kullanarak figürün yüzü ve kıyafetlerinde yumuşak bir aydınlık yaratmış, ışık ve gölge oyunlarıyla gerçekçiliği ve estetiği bir arada sunmuştur. Dönemin optik buluşlarından, özellikle merceklerden yararlanarak ışık ve detayları hassas bir şekilde yansıtan sanatçı, bu sayede portrede netlik ve incelik elde etmiştir. Figürün doğrudan izleyiciye bakan ifadesi ve yüzündeki sakinlik, esere hem samimi hem de gizemli bir hava katarken, duygusal bir bağ oluşturur.

> *"Vermeer'in tablolarında ışığın kaynağı genel olarak pencereden gelen ışıktır ve çoğunlukla sol taraftan yansıyan bir şekilde kullanır. Bazı sanat tarihçilerine göre, ressam bu kesin yerleşimi elde edebilmek için Camera Obscura tekniğini kullanmıştır. Çıplak göz yerine bir tür lensin kullanılmasıyla ortaya çıkan ışık ve perspektif etkilerinin Vermeer'in tablolarında da görülmesi, bu görüşü desteklemektedir"* (Yıldız, 2024, s. 232).

Vermeer'in ışık manipülasyonunun en önemli yönlerinden biri, ışık ve gölge arasında ince geçişler yaratan sırlar ve alt katmanlar kullanmasıdır. Aynı zamanda eşyaya şekillerini ve varoluşlarını veren ışık şiirselliğini çok iyi anlayarak bunu göze batmayan bir doğallık içinde kullanması Vermeer'i diğerlerinden ayıran en önemli özellik olmuştur (Bazin, 2014, s. 417). Sanatçının, ışığın malzeme ve yüzeylerle etkileşimini ustalıkla yansıtması, Barok dönemi resimlerinde görselliğin ötesinde bir derinlik sunan özgün bir yaklaşımdır.

Chuck Close (1940-2021)

Amerikalı sanatçı Chuck Close (1940-2021), 1960'larda Fotorealizm bağlamında öne çıkan bir isim olarak çalışmalarına başlamış eserleri bu sanat akımı içinde değerlendirilmiştir. Ancak ilerleyen süreçte Close'un çalışmaları yalnızca Fotorealizmle değil, aynı zamanda kavramsal

sanatla da ilişkilendirilmiştir. Sanatçının ilk dönem eserlerinde airbrush tekniğini kullanması dikkat çekicidir. Bu teknik, ressamın kişisel üslubunu yansıtan fırça izlerinden kaçınmayı ve daha nötr bir anlatım dili oluşturmayı amaçlamıştır. Chuck Close, portrelerinde fotoğrafın sunduğu tüm detayları resimlerine yansıtarak, adeta bir makinenin elinden çıkmış izlenimi uyandırır. Ancak bu portrelere daha yakından bakıldığında, genellikle büyük boyutlarda olan eserlerinin izleyiciyi kendine çektiği ve fırça vuruşlarının belirgin bir şekilde görüldüğü fark edilir. Fotoğrafı çekilen modelin yüzünde, teknoloji çağının araçlarının ışığında çağın ağırlığını ve psikolojik durumunu yansıttığı gözlemlenir. Spot lambalarının sağladığı yapay ışık, Close'un ellerinde modelin yüzünde özgürce dolaşan doğal bir ışığa dönüşür. Bu süreçte sanatçı, fotoğraf lensinin sunduğu soğuk ve anlık görüntüyü, çok katmanlı bir anlam yolculuğuna dönüştürür. Fotoğrafın tek katmanlı yüzeyini, kendi sanatsal yaklaşımıyla yoğurarak, derinlikli ve anlam yüklü bir sanat eserine dönüştürmesi, Close'un yaratıcı dehasını ve özgün estetik anlayışını ortaya koyar. Fotorealist resim anlayışında, fotoğrafın resme aktarılmasıyla ortaya çıkan yeni gerçeklikle resim başka bir şeyi ifade eder ve fotoğrafla olan bağı kopar. Çünkü fotoğraftaki gerçeklik ile resimdeki gerçeklik aynı değildir (Yalım, 2023, s. 245). Renkleri bir araya getirirken, bunları sırasıyla ve noktalar halinde düzenleyerek eserlerini inşa etmiştir.1988 yılında geçirdiği felç nedeniyle tekerlekli sandalyeye bağımlı hale gelen Close, fiziksel koşullarına uygun şekilde atölyesini ve çalışma araçlarını yeniden düzenlemiştir. Sanatçı, bu süreçte portre temasına geri dönerek, önceki kadar detaycı olmamakla birlikte resim yapmayı sürdürmüştür. Bu dönüşüm, Close'un yaratıcı sürecindeki kararlılığını ve sanatın, fiziksel sınırlamalara rağmen nasıl bir ifade aracı olmaya devam edebileceğini göstermesi açısından önemli bir örnek oluşturmaktadır.

Görsel 5: Chuck Close, Mark, tuval üzerine akrilik boya, 274,3 cm x 213,4 cm, Metropolitan Müzesi, New York ABD, 1978-1979.

Chuck Close'un bu portre resmi (Görsel 5), Fotorealizm anlayışını, ışık ve gölge kullanımı ile estetik bir derinlik kazandırarak başarılı bir şekilde yansıtan bir eserdir. Sanatçı, fotoğrafın detaylarını birebir aktarma konusundaki yetkinliğini sergilerken, aynı zamanda izleyiciye fotoğrafın ötesine geçen bir deneyim sunar. Eserde ışık, modelin yüz hatlarını vurgulamak ve portreye üç boyutlu bir derinlik kazandırmak amacıyla kullanılmıştır. Gözlük camlarında ve yüzün farklı bölgelerinde yansıyan ışık, gerçekçilik duygusunu artırırken, spot ışıklarının etkisi modelin yüzündeki detayları dramatik bir şekilde ön plana çıkarır. Gölge kullanımı ise bu Close'un yaklaşımı, Fotorealizmin mekanik ve yüzeysel doğasını aşarak, resimsel bir estetik anlayışa ulaşır. Fırça izlerinin belirgin olmaması, sanatçının teknik anlamda ne kadar titiz bir çalışma yaptığını ortaya koyar. Ancak, bu titizlik eseri mekanik olmaktan çıkarır; aksine, insan yüzündeki duygu ve ifadenin karmaşıklığını izleyiciye sunar. Fotorealizm'in temel ilkelerinden biri olan "fotoğrafın görsel dilini resimsel bir formatta yeniden üretme" prensibi, bu portrede mükemmel bir şekilde uygulanmıştır. Sanatçı, fotoğrafın sunduğu detayları birebir aktarmanın ötesine geçerek, portreye duygusal bir derinlik ve çok katmanlı bir anlam kazandırır. Spot ışıklarının modelin yüzünde oluşturduğu yumuşak geçişler, Fotorealist bir resmin sadece teknik bir beceri değil, aynı zamanda güçlü bir anlatım aracı olabileceğini gösterir.

SONUÇ

Portre sanatında ışık ve gölge, yalnızca estetik bir unsur değil, aynı zamanda sanatçının anlatım gücünü artıran, eserine derinlik ve anlam kazandıran vazgeçilmez bir araçtır. Tarih boyunca ışık ve gölge, portre sanatında kimlik, duygu ve hikâye anlatımını destekleyen, farklı kültürler ve dönemlerde değişen yorumlarıyla sanatsal bir ifade dili oluşturmuştur. Bu çalışma kapsamında incelenen Caravaggio, Rembrandt, Vermeer, Georges de La Tour ve Chuck Close gibi sanatçılar, ışık ve gölgenin hem teknik hem de felsefi boyutlarını eserlerinde ustalıkla kullanarak sanata yön vermiştir.

Barok dönemde chiaroscuro ve tenebrizm teknikleri, portrelerde derinlik ve dramatik etki yaratmada öncü olmuştur. Modern dönemde ise yapay ışıkların ve teknolojik araçların kullanımı, daha gerçekçi ve detaylı portreler yaratmayı mümkün kılmıştır. Caravaggio, yoğun kontrastlarla oluşturduğu görsel dilde dramatik bir anlatım sergilerken, Rembrandt ışık ve gölgenin yardımıyla insanın içsel dünyasını ve duygusal derinliğini portrelerine taşımıştır. Vermeer'in yumuşak ve doğal ışık kullanımı, portrelerinde bir dinginlik ve duygu yoğunluğu yaratmış; Georges de La Tour'un yapay ışık kaynakları ile oluşturduğu mistik atmosfer ise dini temalar etrafında derin bir psikolojik etki bırakmıştır. Modern dönemde Chuck Close'un Fotorealist portreleri, ışık ve gölgenin gerçeklik algısını pekiştirmenin ötesine geçerek, resimsel bir estetik ve anlam zenginliği sunmuştur.

Işık ve gölgenin portre sanatında sadece birer teknik unsur olmadıkları, aynı zamanda sanatçıların eserlerine yüklediği anlam ve izleyici ile kurduğu duygusal bağın temel yapı taşları olduğu açıktır. Işık, figürlerin kimliklerini, karakterlerini ve duygusal durumlarını aydınlatan bir araç olarak kullanılırken; gölge, bu kimliklerin ve duyguların derinliklerini ortaya çıkaran bir çerçeve sunmuştur.

Sanat tarihinde ışık ve gölgenin yorumu, dönemlerin kültürel ve teknolojik gelişmeleriyle değişiklik göstermiştir. Barok dönemindeki mum ışığı ve gün ışığı kaynaklarının etkisi, modern dönemde yapay ışıkların sunduğu olanaklarla farklı bir boyuta taşınmıştır. Örneğin, Caravaggio ve Rembrandt gibi sanatçılar, ışığın dramatik etkisini güçlendirmek için karanlık arka planlar kullanırken, Vermeer ve Close'un eserleri daha yumuşak ve detaylı ışık geçişleriyle dikkat çekmiştir. Bu değişimler, portre sanatının yalnızca teknik bir evrim değil, aynı zamanda sanatsal anlatım ve ifade biçimlerinde bir dönüşüm yaşadığını göstermektedir.

Bu araştırmanın, gelecekte yapılacak çalışmaların ışık ve gölge kavramlarının sanatın farklı alanlarındaki rolünü daha geniş bir perspektifte ele almasına ve sanatçılar ile araştırmacılar için yeni yaklaşımlar ve keşifler sunmasına katkıda bulunması beklenmektedir.

GÖRSEL KAYNAKÇA

Görsel 1: https://www.nationalgallery.org.uk/paintings/michelangelo-merisi-da-caravaggio-salome-receives-the-head-of-john-the-baptistGörsel 2: Georges de la TOUR, newborn, rennes museum. (Erişim tarihi: 18.12.2024)

Görsel 2: https://www.beauxarts.com/grand-format/georges-de-la-tour-en-2-minutes/ (Erişim tarihi: 18.12.2024)

Görsel 3: https://www.rijksmuseum.nl/en/collection/object/Johannes-Wtenbogaert--648ec94734a4e68faf568ace93add229 (Erişim tarihi: 23.12.2024)

Görsel 4: https://www.nga.gov/collection/art-object-page.60.html (Erişim tarihi: 23.12.2024)

Görsel 5: http://chuckclose.com/work075.html (Erişim tarihi: 20.12.2024)

KAYNAKÇA

Arthive. (2017.). *Tenebroso*, https://arthive.com/encyclopedia/1186~Tenebroso. (Erişim tarihi: 12.12.2024)

Bakker, P. (2017). Johannes Vermeer. In A. K. Wheelock Jr. (Ed.), *The Leiden Collection Catalogue*. New York.

Bayram, F. (2009). *Işık ve aydınlatma: Işığın televizyon ve sinemada işlevsel kullanımı üzerine bir değerlendirme*. Erciyes İletişim Dergisi 1 (2).

Bazin, G. (2014). *Sanatın ilk örneklerinden günümüze sanat tarihi* (S. Hilav, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınları.

Candemir, A. (2008). *Video kamera: Stüdyo ortamı ve dış çekimler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Dede, B. (2022). *Gölge: 'Ben'in karanlık gölgesi* (Yüksek Lisans Eser Metni). Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, İstanbul.

Freeland, C. (2007). Portraits in painting and photography. Philosophical Studies: An International Journal for Philosophy in the Analytic Tradition, 135(1), 95–109. https://doi.org/10.1007/s11098-007-9099-7

Gombrich, E. (1977), *Sanatın Öyküsü,* İstanbul: Remzi Kitabevi.

Gombrich, E. H. (2020). *Gölgeler: Düşün gölgenin Batı sanatında tasviri* (M. Yalçın, Çev.). Everest Yayınları.

Heckmann, C. (2021, December 19). *What is tenebrism in art? Definition and examples*. StudioBinder. https://www.studiobinder.com/blog/what-is-tenebrism-art-definition/#:~:text=Chiaroscuro%20and%20tenebrism%20both%20focus,subject%2C%20tenebrism%20goes%20full%20black. (Erişim tarihi: 15.12.2024)

Keser, N. (2009). Sanat Sözlüğü. Ütopya Yayınevi.

Leppert, R. (2002). *Sanatta anlamın görüntüsü: İmgelerin toplumsal inşası* (İ. Türkmen, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Meraklı, S. (2019). *Modern dönem ve sonrası günümüz sanatında portre yaklaşımları* (Yüksek lisans tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Metin, S., & Tanyeli, U. (2011). *Sanat kavram ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Sönmez, S., ve İlgün, G. (2018). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Sağlık Hizmetleri Bağlamında İncelenmesi. Balıkesir University Journal of Social Sciences Institute, 21(40), 375–399. https://doi.org/10.31795/baunsobed.492455

Stork, D. G., & Furuichi, Y. (2008). Image analysis of paintings by computer graphics synthesis: An investigation of the illumination in Georges de La Tour's *Christ in the Carpenter's Studio*. *SPIE Proceedings*. https://doi.org/10.1117/12.759681

Stork, D., & Nagy, G. (2010). Inferring Caravaggio's studio lighting and praxis in *The Calling of St. Matthew* by computer graphics modeling. *Proceedings of SPIE - The International Society for Optical Engineering*, 7531. https://doi.org/10.1117/12.840569

Şenyapılı, Ö. (1998). *Sinema ve tasarım.* Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları.

Tanizaki, J. (2022). Gölgeye övgü (B. Erol, Çev.). İthaki Yayınları.

Tarar Hasanoğlu, A. (1996). *Barok Çağı ve içinde ışık: Rembrandt* (Yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Turani, A. (2007). *Sanat Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Türk Dil Kurumu. (1988). Türk Dili Sözlüğü. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yalım, A. (2023). Foto Realizm'in sanat ontolojisi bağlamında temellendirilmesi ve anlamsal boyutu. *USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi, 5*(11), 235-253. https://doi.org/10.47994/usbad.1284156

Yıldız, S. (2024). Bir bilim tarihi değerlendirme örneği: Vermeer'in "Terazi Tutan Kadın" isimli tablosu. *Kültür Araştırmaları Dergisi, 21*(227–241). https://doi.org/10.46250/kulturder.1458180

MATEMATİK EĞİTİMİNDE JİGSAW TEKNİĞİ İLE DİJİTAL HİKAYE ÜRETİMİ

Doç.Dr. Özden ŞAHİN İZMİRLİ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi/Eğitim Fakültesi,
osahinizmirli@gmail.com - 0000-0003-2595-7266

ÖZET

21. yy öğrenme ortamlarında öğrenenlere ulaşma yolları oldukça çeşitlenmiştir. Bu çeşitlilik süreci 2000'li yıllara kadar yüz yüze ya da uzaktan eğitim ayrımındadır. 2000'li yıllarla birlikte teknolojinin hızla yaygınlaştığı, ulaşılabilir olduğu ve doğrudan eğitsel amaçlı kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Dolayısıyla öğretim teknolojilerinin araç olarak kullanımı artmış ve öğretimsel kullanım alanları çeşitlenmiştir. Bu çeşitlenme sürecinde Web 2.0 araçları ile öğretimsel süreçlerde somutlaştırma, akılda kalıcılığı sağlama ya da öğrenen için içeriği daha anlaşılır kılma amaçlı materyal üretim araçlarına erişim kolaylaşmıştır. Ancak her ne kadar teknolojik araçlara erişim kolaylaşsa da öğretimsel materyal üretmek için bu araçlarla ne ürettiğimiz ve nasıl ürettiğimiz önem kazanmaktadır. Bu noktada dijital hikayelerin öğretimsel materyal olarak kullanımları karşımıza çıkmaktadır. Dijital hikaye, belli bir amaç çerçevesinde hikayenin can alıcı noktasının belirgin olduğu, çoklu ortam kullanılarak hikaye anlatımıdır. Burada dijital hikayenin belli bir amacı gerçekleştirmek odağında olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca hikayelerin de can alıcı unsurlarla dinleyicileri kendine çeken bir yönü olmalıdır. Son olarak ise bir hikayenin, dijital kaynaklar kullanılarak görüntü, ses gibi unsurların bir arada olduğu çoklu ortamda gerçekleştirildiği belirtilebilir. Gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı, matematik eğitiminde jigsaw tekniği ile dijital hikaye üretimi sürecinin açıklanmasıdır. Bu araştırma kapsamında Eğitim Fakültesi lisans öğrencileri jigsaw tekniği ile Matematik eğitimi için dijital hikaye üretim aşamalarını deneyimlemişlerdir. Öğrencilerin ekip olarak ürettikleri dijital hikaye ürünü örnek olarak sunulmuştur.
Anahtar Kelimeler: Matematik eğitimi, dijital hikaye, jigsaw tekniği.

1. GİRİŞ

21. yy öğrenme ortamlarında öğrenenlere ulaşma yolları oldukça çeşitlenmiştir. Bu çeşitlilik süreci 2000'lı yıllara kadar yüz yüze ya da uzaktan eğitim ayrımındadır. 2000'li yıllarla birlikte var olan teknolojilerin hızla yaygınlaştığı, ulaşılabilir olduğu ve doğrudan eğitsel amaçlı kullanılmaya başlandığı görülmektedir. Dolayısıyla öğretim teknolojilerinin araç olarak kullanımı artmış ve öğretimsel kullanılabilirliği çeşitlenmiştir. Bu çeşitlenme sürecinde Web 2.0 araçları ile öğretimsel süreçlerde somutlaştırma, akılda kalıcılığı sağlama ya da öğrenen için içeriği daha anlaşılır kılma amaçlı materyal üretim araçlarına erişim kolaylaşmıştır. Ancak her ne kadar araçlara erişim kolaylaşsa da öğretimsel materyal üretmek için araçlarla ne ürettiğimiz ve nasıl ürettiğimiz önem kazanmaktadır. Bu noktada dijital hikaye araçlarının öğretimsel materyal olarak kullanımlarını görmekteyiz.

Dijital hikaye üretim süreçlerinde (1) konu alan uzmanlığı, (2) ele alınan konunun dikkat çekecek, ilgi uyandıracak bir hikayeyle sunulması, (3) uygun ses ve görsellerle desteklenmesi ve (4) tüm bunların canlandırılarak dijital ortamda hareket kazandırılması yer almaktadır. Dijital hikaye öğretim materyallerinin üretimi, bu noktada tek bir konuda yetkin olabilmenin ötesindedir. Burada eğitmenin öğretim sürecinde anlatacağı konuya vakıf olmasının ötesinde konuyu can alıcı bir noktadan ele alarak dikkat çekiciliği başarılmış bir hikaye ile sunması beklenmektedir. Buraya kadarki aşama aslında bir hikaye yazma sürecine benzetilebilir. Ancak dijital hikaye bu noktada hikayenin seslendirilmesini, görsel resim veya videolarla desteklenerek dijital platformda sunulmasını da gerektirmektedir. Gerçekleştirilen bu çalışmanın amacı, matematik eğitiminde jigsaw tekniği ile dijital hikaye üretimi sürecinin açıklanmasıdır. Bu araştırma kapsamında Eğitim Fakültesi lisans öğrencileri jigsaw tekniği ile Matematik eğitimi için dijital hikaye üretim aşamalarını deneyimlemişlerdir. Öğrencilerin ekip olarak ürettikleri dijital hikaye ürünü örnek olarak sunulmuştur.

2. DİJİTAL HİKAYE

Dijital hikaye, belli bir amaç çerçevesinde hikayenin can alıcı noktasının belirgin olduğu çoklu ortam kullanılarak hikaye anlatımıdır (Çıralı, 2014). Burada dijital hikayenin belli bir amacı gerçekleştirmek odağında olduğu vurgulanmaktadır. Ayrıca hikayelerin can alıcı unsurlarla dinleyicileri kendine çeken bir yönü olmalıdır. Son olarak ise hikayenin görüntü ve ses gibi dijital kaynakların bir arada kullanılarak çoklu ortam ilke ve materyalleri ile gerçekleştirilebileceği belirtilmektedir.

Dijital hikayeler öğretim süreçlerinde öğretim materyalleri olarak kullanılabilir. Ayrıca öğrenenler kendileri de dijital hikaye üretme süreçlerine dahil olabilirler. Dijital hikayeler; öğrenme süreçlerinde araç olarak kullanıldığı durumlarda öğrenenlerin dikkatini çekme, öğrenme sürecini kolaylaştırma, akılda kalıcılığı sağlama amacıyla öğrenme yardımcısı olarak kullanılabilmektedir. Öte yandan öğrenenlerin dijital hikaye üretme süreçlerine dahil olduklarında tasarım, üretim, proje geliştirme ve yaratıcılık gibi becerileri gelişecektir. Tüm bu becerilerin yanı sıra öğrenenler güncel teknolojileri de kullanma fırsatı yakalayacaklardır. Dijital hikaye üretimi; öğrenenlerin aktif olarak üretime katılmalarına, yaratıcılık ve yazım becerilerini kullanmalarına fırsat sunmaktadır. Ayrıca pasif hikaye dinleyiciliğinden, aktif hikaye üreticiliğine geçişi sağlamaktadır.

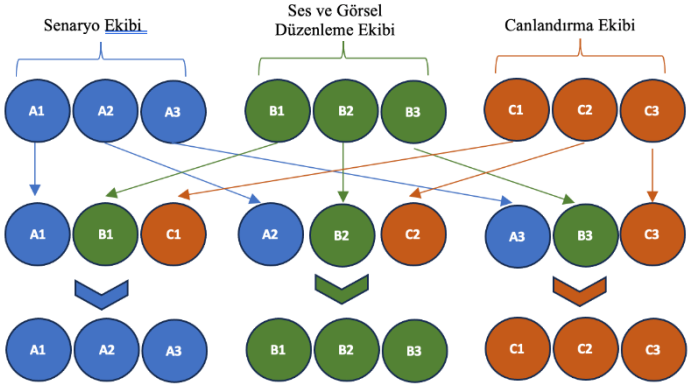
Dijital hikaye üretiminde öğrenenler ya da eğitmenler tek başlarına çalışabileceği gibi işbirliği içerisinde de çalışabilirler. Örneğin (1) yaratıcı hikaye üretimi; (2) seslerin edinilmesi, üretilmesi ve düzenlenmesi; (3) görsellerin edinilmesi, üretilmesi ve düzenlenmesi ile (4) içerik, ses ve görsellerin dijital hikayeye dönüştürülmesi gibi işlerden sorumlu farklı alt gruplar oluşturulabilir. Bu grupların birbiri ile iletişim ve işbirliği içerisinde üretimi sağlamaları desteklenebilir. Böylece işbirliği ekipleri oluşturularak grupların beraber çalışma becerileri de desteklenecektir.

3. JIGSAW (AYRILIP BİRLEŞME) TEKNİĞİ

Ayrılıp birleşme tekniği, işbirlikli öğrenme yönteminin tekniklerinden biridir. Ayrılıp birleşme tekniği ile öğrenenlerin daha aktif öğrenen olabildiği öğrenme ortamları oluşturulabilir (Kandemir ve Apaydın, 2022). Ayrıca öğrenenlerin öğrenme süreçlerine katılmaya gönüllü oldukları, derse ilgi ve motivasyonlarının yükseldiği, çevre ve ortam farkındalıklarının arttığı, sosyal becerilerinin olumlu etkilendiği, derse yönelik olumlu duygularının arttığı, iletişimlerinin geliştiği ve sınıf kültürünün desteklendiği öğrenme ortamları oluşturulabilir (Şahin, 2023; Şentürk, 2020). Ayrılıp birleşme tekniğinde isminden de anlaşılabileceği gibi sınıf içinde farklı özelliklerde, yetkinliklerde, ilgi ve uğraşılarda olan bireyler ilgi ve alakalarına uygun gruplara ayrılabilirler. Grup içinde işbirlikli çalışmalarıyla üretecekleri ürünler diğer gruplarla birleşip daha büyük bir ürünü de oluşturabilir. Bu teknik grup içindeki bireylerin diğer gruplarla da birleşip, paylaşım yapıp, tekrar grubuna dönerek çalışabilecekleri bir tekniktir.

4. MATEMATİK ÖĞRETİMİ İÇİN DİJİTAL HİKAYE ÜRETİMİ SÜRECİ

Gerçekleştirilen bu çalışmada Eğitim Fakültesi Lisans öğrencileri jigsaw tekniği ile Matematik eğitimi için dijital hikaye üretim aşamalarını deneyimlemişlerdir. Dijital hikaye üretim sürecinde sınıf içindeki öğrenciler üç ayrı gruba ayrılmışlardır. Şekil 1'de görüldüğü üzere dijital hikayeyi (1) senaryo üretimi, (2) ses ve görsel düzenleme ve (3) canlandırma olmak üzere 3 grup jigsaw tekniği ile üretmiştir.

Görsel 1. Ayrılıp birleşme tekniğiyle dijital hikaye üretim süreci

İlk grup senaryo ekibi olarak çalışmıştır ve içeriğe uygun hikaye üretiminden sorumlu olmuştur. Bu grup birinci sınıftan sekizinci sınıfa kadar olan bir matematik öğretimi konusu seçmiştir. Burada önemli olan ilgili sınıf seviyesinde konunun somutlaştırılması, performansta zorlanılabileceği bir konunun dijital hikaye haline getirilerek akılda kalıcılığının desteklenmesidir.

İlk gruptakiler matematik eğitimi kapsamında bir konuya karar vermişlerdir. Bu grup "Matematik öğretim içeriği dijital hikaye olarak nasıl sunulabilir? Dijital hikayenin konusu ne olmalıdır? Hikayenin can alıcı noktası nasıl olmalıdır?" gibi konulara odaklanmışlardır. Sonuçta matematik öğretimi için geliştirilecek dijital hikaye için senaryo üretmişlerdir. İkinci grup ses ve görsellerin üretiminden sorumlu olmuşlardır. Bu grup "Farklı ses ve görsellere nerelerden ulaşılabilir? Dijital ortamda ses ve görsellerin edinilmesine izin veren web sayfaları nerelerdir? Ses ve görsel üretme araçları nelerdir? Nasıl kullanılır?" sorularına odaklanmışlardır. Elde edilen ses ve görsellerde değişiklik, düzenleme yapılması gibi

sorumlulukları üstlenmişlerdir. Sonuç olarak belirlenen senaryonun dijital hikaye olarak gerçekleştirilmesi için gereken tüm ses ve resimleri oluşturmuşlardır. Son grup ise canlandırma ekibidir. Dijital hikaye ve ses/görsel düzenleme ekiplerinden gelen belgeleri düzenleyip, birleştirerek, dijital hikaye üretmişlerdir. Bu grup "Dijital hikaye üretim araçları nelerdir? Hangi araçların nasıl üstün veya zayıf yönleri vardır?" gibi konulara odaklanmışlardır. Sonuç olarak dijital hikaye ortaya çıkmıştır. Üç grup kendi içerisinde iş bölümü yapmıştır. Ayrıca her hafta grup üyeleri, diğer grup üyeleri ile bir araya gelerek kendi grup kararlarını onlara anlatmışlar, diğer grup üyelerinin görüş ve önerilerini almışlar ve kendi görüş ve önerilerini onlara sunmuşlardır. Tablo 1'de grupların hangi temalarda toplandıkları sunulmuştur.

Çizelge 1. Grup sorumlulukları

Grup 1	Grup 2	Grup 3
Matematik öğretim içeriğine karar verme	Ses ve görsel edinme araçlarını araştırma	DH üretim araçlarını araştırma
DH senaryosu için dikkat çekici unsurları belirleme	Ses ve görsel düzenleme araçlarını araştırma	Grup1 ve Grup2'den gelen içerik, ses ve görselleri canlandırma
DH senaryosu için hikaye kurgulama	DH için gerekli ses görselleri belirleme	Grup1 ve Grup 2 ile kontrol ve düzenleme
DH senaryo kurgusunda can alıcı ögeleri oluşturma	Grup 1 ve grup 2 ekiplerinin belirlediği ses ve görselleri oluşturma	
DH senaryosunda temel görsel, ses ve canlandırma unsurlarını belirleme		

*DH: Dijital Hikaye

Gruplar her hafta ilk ders çember oluşturarak haftalık sorumluluklarını planlama ve görev dağılımı ile sürece başlamışlardır. Kendi içlerinde görev dağılımı ve zaman planlaması yapmışlardır. İkinci ders grup üyeleri diğer grup üyeleriyle çember oluşturarak aldıkları kararları açıklamışlardır. Diğer gruplara fikir verip, kendi sorumlulukları hakkında diğer grupların görüşlerini almışlardır. Daha sonra tekrar kendi grup çemberlerine dönmüşlerdir. Böylece tüm gruplar diğer grupların yapmakta oldukları işlerden, talep ve ihtiyaçlarından haberdar olmuşlardır. Ayrıca süreçte grupların karşılaştıkları sorunlar da bu ayrılıp birleşilen çemberlerde konuşulup, tartışılabilmiştir. Bu süreç sonunda öğrencilerin geliştirdikleri dijital hikayeye ilişkin ekran görüntüleri şöyledir:

1-DH'ye giriş

2-Ana karakterin tanıtımı

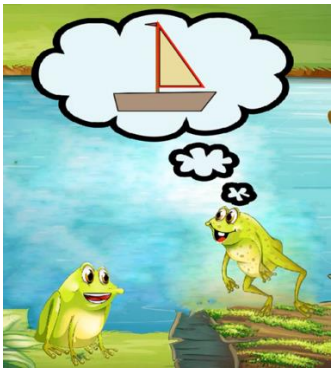
3-DH'de ilgi çekici konuya giriş

4-İlgi çekici konu içerisinde matematik öğretim içeriğinin sunumu-1

5-İlgi çekici konu içerisinde matematik öğretim içeriğinin sunumu-2

6-İlgi çekici konu içerisinde matematik öğretim içeriğinin sunumu-3

7-DH'de duygusal içeriğin verilmesi anı: Ana karakter kararsızlık yaşıyor.

8-DH'de duygusal içeriğin verilmesi anı: Ana karakter hata yapıyor.

Görsel 2. Dijital Hikaye (DH) ekran görüntüleri

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Gerçekleştirilen bu ayrılıp birleşme tekniği ile lisans öğrencileri matematik eğitiminde kullanılabilecek dijital hikaye üretmişlerdir. Süreçte dijital hikayenin senaryosunun hazırlanması aşamasında en uzun süre kullanımı olmuştur. 1. grup matematik öğretim içeriğine karar vermiştir. Bu içeriğin dijital hikaye ile anlatımı için bir senaryo üretmişlerdir. Bu üretim aşamasında duygusal içerik, ana karakterin belirginleştirilmesi ve ilgi çekici bir konu oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca ikinci grubun üreteceği ses ve görseller de tarif edilmiştir. İkinci grup ise özellikle içerik grubunun önerdiği ses ve görsellerin düzenlenmesi ve edinilmesi işlemlerini gerçekleştirmişlerdir. 3. Grup ise 1. ve 2. gruplardan gelen içerik, ses ve görsellerle dijital hikayenin canlandırılmasını gerçekleştirmiştir. Sürecin sonunda jigsaw tekniğiyle matematik öğretiminde kullanılabilecek bir dijital hikaye üretilmiştir.

.

KAYNAKÇA

Çıralı, H. (2014). *Dijital hikâye anlatımının görsel bellek ve yazma becerisi üzerine etkisi.* Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.

Kandemir, M.A., ve Apaydin, Z. (2022). The effect of jigsaw II technique on students' skill to solve real life problems in fourth grade science lesson in primary school. Kastamonu Eğitim Dergisi, 30(2), 492-501.

Şahin, Ş. (2023). Jigsaw tekniğinin sekizinci sınıf öğrencilerinin çevresel farkındalıklarına etkisi (Yüksek lisans tezi). Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Tokat.

Şentürk, Ü. (2020). Fen eğitiminde 'jigsaw' tekniğinin öğrenci başarısı ve derse karşı tutuma etkisi. Yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.

ÖĞRETİM ÜYE VE ELEMANLARININ KULLANDIKLARI UZAKTAN EĞİTİM UYGULAMALARININ AVANTAJ VE DEZAVANTAJLARINA YÖNELİK GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ

Merve MAZLUM

Milli Eğitim Müdürlüğü,

merve_mazlum15@hotmail.com

0000-0003-2346-8450

Prof. Dr. Gül KALELİ YILMAZ

Bursa Uludağ Üniversitesi,

gulkaleli@uludag.edu.tr

0000-0002-8567-3639

ÖZET

Covid-19 pandemi süreciyle birlikte uzaktan eğitimde kullanılan eş zamanlı uygulamaların önemi artmıştır. Eğitim kurumları ve öğreticiler için bu platformların seçimi uzaktan eğitimin verimliliği açısından önemli bir durum haline gelmiştir. Türkiye'deki üniversiteler de bu süreçte birbirinden farklı eş zamanlı platformlar kullanmıştır. Pandemi sürecinde ve sonrasında da uzaktan eğitimin artık hayatımızda önemli yeri olacağı yadsınamaz bir gerçektir.

Bu çalışmanın amacı farklı yükseköğretim kurumlarında uzaktan eğitimle ders veren öğretim üye ve elemanlarının, kullandıkları uzaktan eğitim uygulamalarının avantaj ve dezavantajlarına yönelik görüşlerini belirlemektir. Çalışma, Türkiye'de bulunan 50 üniversiteden Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimleri Bölümü Matematik Eğitim Anabilim Dalı ve Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dalı'nda görev yapan 113 öğretim üye ve elemanı ile yürütülmüştür. Araştırmada betimsel araştırma yöntemlerinden tarama (survey) modeli kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak görüş formu hazırlanmıştır. Görüş formu Google Form aracılığıyla öğretim üye ve elemanlarına ulaştırılmıştır. Toplanan verilerin analizinde betimsel analiz ve içerik analizi bir arada kullanılmıştır. Veriler kod, kategori ve temalar halinde tablolarla sunulmuş ve öğretim üye ve elemanlarının görüşlerine yer verilmiştir.

Araştırma sonucunda kullanılan uzaktan eğitim uygulamalarının avantajlarının; uygulamanın kullanım kolaylığı avantajı, teknik ve teknolojik avantajlar, bağlantı ve erişim avantajları, güvenirlik avantajları ve iletişim avantajları kategorilerinde toplandığı görülmüştür. Dezavantajların ise teknik ve teknolojik dezavantajlar, öğretim sürecine yönelik dezavantajlar, dersin doğasına yönelik dezavantajlar, bağlantı ve erişim dezavantajları, güvenirlik dezavantajları ve iletişim dezavantajları kategorilerinde toplandığı görülmüştür. Her bir kategoride yer alan kodlar ile doğrudan öğretim üye ve elemanlarının görüşleri ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Sonuç olarak, öğretim üye ve elemanlarının uzaktan eğitim uygulamalarından kaynaklı bir takım problemler yaşadıkları ancak çoğunluğunun kullandıkları uygulamaları birçok özellik açısından avantajlı buldukları söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Uzaktan Eğitim, Uzaktan Eğitim Uygulamaları, Avantajlar, Dezavantajlar

1. GİRİŞ

Tüm dünyada etkili olan COVID-19 pandemisi eğitimin yüz yüze yapılmasını kısmen ya da tamamen engellemiş; ülkemizde, üniversiteler ve Milli Eğitim Bakanlığı uzaktan eğitimle ilgili ciddi çalışmalar yapmış; hem öğrenci eğitiminde hem de hizmet içi eğitimlerde kullanılmak üzere eş zamanlı ve eş zamansız eğitimler gündeme gelmiştir (Kaçan ve Gelen, 2020). 18 Mart 2020 tarihinde Türkiye'de Yükseköğretim Kurulu eğitimin uzaktan eğitim yoluyla yapılacağını duyurmuştur (Dikmen ve Bahçeci, 2020).

Uzaktan eğitim senkron (eş zamanlı) ve asenkron (eş zamansız) şekilde yürütülebilir. Senkron ya da eş zamanlı eğitim, öğretici ve öğrenenin aynı anda iletişim kurmasıyla oluşur. Online eğitim de denilen eş zamanlı uzaktan eğitimde bilgi ve sorular aynı anda karşılıklı olarak iletilir. Gerçek bir sınıftaymış gibi bir ortam oluşturulur (Herand ve Hatipoğlu, 2014). Senkron uzaktan eğitim öğrenciye, sanal sınıflarda öğrenci-öğrenci; öğrenci-öğretici etkileşimi olanağını sağlamaktadır. Asenkron ya da eş zamansız uzaktan eğitimde ise öğrenci öğreticiden bağımsız olarak farklı zamanda bilgiye ulaşabilir. Ulaştığı bilgiyi kaydedebilir, daha sonra tekrar kullanabilir. Öğrencinin çalışmaları sistemde otomatik kaydedilir ve raporlaştırılır (Aktaş, 2013). Öğretmen bilgileri önceden hazırlar ve depolar. Asenkron eğitimde, öğrenci merkezli bir yaklaşım vardır. Bu sebeple de hazırlanan eğitim materyalleri de öğrenci merkezlidir. Amaç öğrenciyi yönlendirip motivasyonunu sağlamak ve öğrenmeye teşvik etmektir (Can, 2008).

Günümüzde bir mecburiyet haline gelen uzaktan eğitimin avantajları ve birtakım sınırlılıkları da vardır. Web tabanlı uygulamalar sayesinde öğrenci geleneksel eğitimdeki sınıf ortamını yaşama imkânı bulmaktadır (Can, 2008). Uzaktan eğitim ile kurumlar, yüksek maliyeti düşürme, mesafe, zaman ve öğrenci sayısından bağımsız olarak eğitim verme imkânına sahip olmuşlardır. İyi bir teknolojik alt yapı ile hazırlanmış derslerde öğretmen-öğrenci etkileşimini sağlamış ve görsel açıdan zengin bir eğitim programı hazırlama olanağı da bulmuşlardır. Ayrıca, kişiler üzerinde geleneksel eğitimin verdiği psikolojik baskı da azalmış ve birçok kişi yüz yüze kurslar yerine uzaktan eğitimlere katılmayı tercih etmeye başlamıştır (Odabaş, 2003). Sınırlılıklarından bazıları ise yüz yüze etkileşimin sağlanamaması, sosyalleşme imkânını kısıtlaması, uygulamaya yönelik derslerin öğretimi, kendi kendine öğrenme becerisi olmayan öğrencilerin zorlanmasıdır (Akyürek, 2020).

Uzaktan eğitim uygulamalarının eğitimde kullanılması bu uygulamaların özelliklerinin öğreten ve öğrenen açısından pratik, kullanışlı ve verimli olmasının önemini arttırmıştır. Bu noktada bu uygulamaların birbirleriyle karşılaştırmanın eğitim için en uygun uygulamanın oluşturulması ve seçilmesinde katkı sağlayacağı düşünülmektedir (Herand ve Hatipoğlu, 2014).

Günümüzde COVID-19 pandemisiyle uzaktan eğitim uygulamalarının önemi artmış ve birbirlerine olan üstünlük ve zayıflıkları önemli bir durum haline gelmiştir. Öğreticiler, yüz yüze eğitimin sekteye uğramasıyla eğitim ve öğretim çalışmalarını canlı dersler üzerinden gerçekleştirmek durumunda kalmıştır.

1.1.Araştırma Soruları

Farklı eş zamanlı uzaktan eğitim uygulamalarına yönelik öğretim üye ve elemanlarının görüşlerinin incelendiği bu tez çalışmasında aşağıdaki problem ve alt problemler ele alınmıştır.

1. Türkiye'deki üniversitelerde kullanılan uygulamalar nelerdir?
2. Öğretim üye ve elemanlarının kullandıkları çevrimiçi uygulamaların avantajları hakkındaki görüşleri nelerdir?

3. Öğretim üye ve elemanlarının kullandıkları çevrimiçi uygulamaların dezavantajları hakkındaki görüşleri nelerdir?

1.2.Amaç

Bu çalışmanın amacı farklı yükseköğretim kurumlarında uzaktan eğitimle ders veren öğretim üye ve elemanlarının, kullandıkları uzaktan eğitim uygulamalarının avantaj ve dezavantajlarına yönelik görüşlerini belirlemektir.

1.3.Önem

Bu araştırma şu anda Türkiye'de bulunan üniversitelerin kullandıkları çevrimiçi uygulamaların avantaj ve dezavantajlarının tartışılacak olması nedeni ile literatüre önemli katkı sağlayacaktır. Ayrıca uzaktan eğitim öğretim sürecinde etkin olarak görev yapan öğretim üye ve elemanlarının görüşlerine başvurulması; sürecin ortaya konması ve değerlendirilmesi için önemlidir. Öğretim üye ve elemanlarının öğrencilerin çevrimiçi uygulamalar ile ilgili yaşadıkları problemlere de hâkim olduğu düşünülmektedir. Tüm bu açılardan üniversiteler ve uygulama geliştiriciler açısından önemli bir geri dönüt kaynağı olacaktır.

1.4. Varsayımlar

Öğretim üye ve elemanlarının anket formunu objektif olarak ve doğru şekilde cevapladıkları varsayılmıştır.

Gizliliğin sağlanması amacıyla isim soy isim istenmediğinden öğretim üye ve elemanlarının anket formunu bir kez doldurduğu varsayılmıştır.

1.5. Sınırlılıklar

2021-2022 eğitim öğretim yılında Türkiye'deki 50 farklı üniversitede görev yapan 113 öğretim üye ve elemanından elde edilen veriler ile sınırlıdır.

2. YÖNTEM

2.1. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye'de bulunan üniversitelerin Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimleri Bölümü Matematik Eğitimi Ana Bilim Dalı ve Fen Bilgisi Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda görev yapan öğretim elemanları oluşturmaktadır. Araştırmanın evreninin bu şekilde seçilmesinin amacı Matematik Eğitimi ve Fen Bilgisi Eğitimi Anabilim Dallarının doğası gereği birbirine benzemesi ve daha çok öğretim elemanına ulaşabilmektir.

Araştırma, Türkiye'de bulunan 50 üniversitenin Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimleri Bölümü Matematik Eğitim Ana Bilim Dalı ve Fen Bilgisi Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda görev yapan ve anketi eksiksiz şekilde dolduran 113 öğretim üye ve elemanıyla yürütülmüştür.

Araştırmanın örnekleminde yer alan 113 öğretim üye ve elemanından 66'sı kadın 47'si erkektir. Toplamda 50 üniversiteden öğretim üye ve elemanı araştırmaya katılmıştır.

Üniversitelerin frekanslarına bakıldığında araştırmaya katılan öğretim üye ve elemanlarının bağlı oldukları kurumlardan en çok katılım yapan üç üniversite Atatürk Üniversitesi, Trabzon Üniversitesi, Bayburt Üniversitesi olduğu görülmektedir. Atatürk Üniversitesinden 9, Trabzon Üniversitesinden 8, Bayburt Üniversitesinden 5 öğretim üye ve elemanı araştırmaya katılmıştır. araştırmaya katılan öğretim üye ve elemanlarından 24'ü (%21) Profesör Doktor, 33'ü (%29) Doçent Doktor, 36'sı (%32) Doktor Öğretim Üyesi, 2'si (%2) Öğretim Görevlisi Doktor, 3'ü (%3) Araştırma Görevlisi Doktor, 2'si (%2) Öğretim Görevlisi, 13'ü (%11) Araştırma Görevlisi unvanlarına sahiptir.

2.2. Veri Toplama Araçları, Verilerin Toplanması ve Çözümlenmesi

Veri toplama aracı olarak görüş formu kullanılmıştır. Verilerin toplanma sürecinden önce öğretim üye ve elemanlarının mail adreslerine görev yaptıkları üniversitelerin web sitelerinden ulaşılmıştır. Anket Formu, Google Form aracılığıyla 785 öğretim elemanına iletilmiştir. Bunlardan 113 öğretim üye ve elemanı dönüş yaparak anketi doldurmuştur. Geri dönüş yapan öğretim elemanlarının verileri sistematik olarak toplanmış ve tablolaştırılmıştır. Ayrıca veriler uygulamalara yönelik olarak da ayrı ayrı tablo haline getirilmiştir.

Formda yer alan açık uçlu soruların analizi için içerik analizi kullanılmıştır. 'Verilerin kodlama sürecinde veriler uzun bir süreçte incelenmiş ve kodlamalar kaydedilmiştir. Kodlama hatasının olmaması ve güvenirliğin sağlanması adına kodlama ortalama bir ay sonra tekrarlanmıştır. Kodlamaların birbiri ile tutarlılığına bakılmış ve bu oranın %98 olduğu görülmüştür. Sonrasında benzer kodlar birleştirilmiş ve kategoriler oluşturulmuştur. Kategoriler bir araya getirilerek de temalar oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

Bu bölümde araştırmanın problemine yönelik bulgulara yer verilmiştir. Bulgular tablolar halinde sunulmuştur. Her tablo yorumlanarak aşağıda ifade edilmiştir.

3.1.Üniversitelerde Kullanılan Uzaktan Eğitim Uygulamaları

Bu araştırmanın örneklemini oluşturan üniversitelerin kullandıkları uzaktan eğitim uygulamaları aşağıdaki tabloda verilmiştir. Tablodaki veriler söz konusu üniversitelerin web sitelerinden elde edilmiştir.

Çizelge 1. Araştırmaya Katılan Öğretim Üye ve Elemanlarının Kullandıkları Uzaktan Eğitim Uygulamaları

Kullanılan Uygulama	Görüş Belirtenler	Frekans	Yüzde
Microsoft Teams	Ö3, Ö14, Ö15, Ö19, Ö24, Ö25, Ö29, Ö37, Ö39, Ö40, Ö42, Ö44, Ö50, Ö55, Ö56, Ö57, Ö65, Ö70, Ö71, Ö79,	33	%29

	Ö81, Ö83, Ö87, Ö89, Ö92, Ö99, Ö100, Ö101, Ö103, Ö104, Ö105, Ö110, Ö111		
Zoom	Ö4, Ö8, Ö18, Ö20, Ö23, Ö31, Ö36, Ö38, Ö41, Ö45, Ö46, Ö48, Ö58, Ö64, Ö66, Ö67, Ö77, Ö84, Ö88, Ö90, Ö96, Ö98, Ö109, Ö112, Ö113	25	%22
Big Blue Botton	Ö11, Ö13, Ö21, Ö22, Ö32, Ö33, Ö34, Ö35, Ö47, Ö51, Ö52, Ö53, Ö54, Ö60, Ö74, Ö78, Ö85, Ö95, Ö97, Ö106	20	%18
Google Meet	Ö6, Ö7, Ö10, Ö12, Ö17, Ö43, Ö49, Ö59, Ö63, Ö75, Ö82, Ö86, Ö91, Ö93, Ö107	15	%13
Perculus	Ö26, Ö27, Ö28, Ö61, Ö62, Ö73, Ö76, Ö94, Ö102	9	%8
Adobe Connect	Ö1, Ö2, Ö9, Ö30, Ö68, Ö72	6	%5
Pusula Bilgi Sistemi	Ö69, Ö80	2	%2
Birden fazla uygulama kullanan	Ö16, Ö108	2	%2
Skype	Ö5	1	%1
TOPLAM	Ö1, Ö2, Ö3,...Ö113	113	%100

Tablo 5 'te görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğretim üye ve elemanlarının kullandıkları programlar; Microsoft Teams, Zoom, Big Blue Botton, Google Meet, Perculus, Adobe Connect, Pusula Bilgi Sistemi, Skype'dir. Ayrıca birden fazla uygulama kullanan Ö16, Adobe Connect, Microsoft Teams ve Zoom'u birlikte kullandığını ifade etmiştir. Ö108 ise Blackboard Collaborate ve Zoom'u beraber kullandığını belirtmiştir. Tablo incelendiğinde araştırmaya katılan öğretim üye ve elemanları tarafından en yoğun kullanılan uygulamaların Microsoft Teams (%29), Zoom (%22) ve Big Blue Botton (%18) olduğu görülmektedir. En az kullanılan uygulama ise Skype (%1) olmuştur.

3.1.2. Öğretim Üye Elemanlarının Kullandıkları Uygulamanın Avantajları Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Bulgular

Çizelge 3. Araştırmaya Katılan Öğretim Üye ve Elemanlarına Göre Kullandıkları Uygulamanın Avantajları

Tema	Kategoriler	Kodlar	Görüş Belirtenler	Frekans
Uygulama Avantajları	Uygulamanın Kullanım Kolaylığı Avantajı	Kolay kullanım	Ö6, Ö8, Ö11, Ö15, Ö23, Ö36, Ö43, Ö47, Ö48, Ö53, Ö59, Ö65, Ö67, Ö77, Ö79, Ö84, Ö85, Ö89, Ö97, Ö99, Ö102, Ö103, Ö107	23
		Arayüzü sade, anlaşılır	Ö1, Ö5, Ö10, Ö13,	14

			Ö22, Ö35, Ö53, Ö66, Ö73, Ö75, Ö79, Ö84, Ö89, Ö97	
		Öğrencilerin derse giriş kolaylığı	Ö13, Ö15, Ö107	3
	Teknik ve Teknolojik Avantajlar	Toplantı süresi	Ö3, Ö9, Ö15, Ö19, Ö27, Ö29, Ö39, Ö49, Ö57, Ö78, Ö81, Ö83, Ö95, Ö103, Ö110	15
		Paylaşım özellikleri	Ö11, Ö13, Ö14, Ö38, Ö41, Ö45, Ö57, Ö63,Ö66, Ö72, Ö75, Ö78, Ö81, Ö86, Ö107	15
		Katılımcı sayısı	Ö3, Ö17, Ö19, Ö21,	10

			Ö22, Ö35, Ö68, Ö86, Ö88, Ö94	
		Kayıt özelliği	Ö8, Ö35, Ö57, Ö60, Ö74, Ö75, Ö76, Ö83, Ö102	9
		Ses Kalitesi	Ö8, Ö15, Ö42, Ö70, Ö81, Ö95, Ö99	7
		Derse katılım raporu	Ö14, Ö57, Ö75, Ö76, Ö101, Ö109	6
		Görüntü kalitesi	Ö15, Ö42, Ö81, Ö95, Ö99	5
		Grup çalışması yapabilme, ara oda oluşturma	Ö55, Ö64, Ö83, Ö108	4
		Her cihaza uygun	Ö5, Ö43, Ö88	3
		Takvim özelliği	Ö8, Ö29	2

		Çoklu teknolojilerden yararlanma	Ö51, Ö88	2
		Karşılıklı ekran erişimi	Ö8	1
		Ders öncesi ayarlama yapabilme	Ö29	1
		Ek katılımcı	Ö78	1
		Bekleme odası olması	Ö109	1
		Depolama alanı sunması	Ö110	1
	Bağlantı ve Erişim Avantajları	Ücretsiz erişim	Ö4, Ö20, Ö22, Ö26, Ö27, Ö48, Ö49, Ö59, Ö67, Ö82, Ö89, Ö101	12
		Alt yapısının iyi olması	Ö9, Ö12, Ö24, Ö36, Ö82	5
		Hızlı ve kolay bağlantı	Ö79, Ö88	2
	Güvenirlik Avantajları	Güvenilir	Ö10, Ö26, Ö33, Ö60, Ö69, Ö110	6

		Kurum tarafından kontrolünün sağlanması	Ö2, Ö26, Ö76	3
	İletişim Avantajları	Sohbet	Ö45, Ö83, Ö101, Ö107	4
		Dönüt olanağı sağlaması	Ö41, Ö63, Ö83	3
		Zamandan tasarruf	Ö62, Ö63	2

Araştırmada öğretim üye ve elemanlarına kullandıkları uygulamanın avantajları sorulmuştur. Verilen cevaplar uygulama avantajları teması altında kategorilere ayrılmıştır. Bu kategoriler; uygulamanın kullanım kolaylığı avantajı, teknik ve teknolojik avantajlar, bağlantı ve erişim avantajları, güvenirlik avantajları ve iletişim avantajlarıdır. Aşağıda bu kategorilerde bulunan kodlara ait bazı öğretim üye ve elemanlarının görüşleri verilecektir.

En çok elde edilen kod kolay kullanım kodu olmuştur. Bu koda ilişkin bazı öğretim üye ve elemanı görüşleri şöyledir:

"Kullanımı kolay." (Ö11)

"Kullanışlı ve pratik. Çok karmaşık değil." (Ö53)

"Sade ve kolay olması." (Ö84)

"Pratik olması, kolayca öğrenilebilir olması" (Ö97)

Ara yüzü sade, anlaşılır koduna ilişkin bazı katılımcı görüşleri şunlardır:

"Arayüzü anlaşılır ve sade idi" (Ö1)

"Basit, anlaşılır menülere sahip olması…" (Ö13)

Öğrencilerin derse giriş kolaylığı koduna ait görüşlerden bazıları aşağıda verilmiştir:

"…Öğrenci ve ders grupları oluşturarak diğer uygulamalardaki gibi bekleme odası vs. ile uğraşmamak güzel. Her seferinde kod vs. girmeden derse başlamak zaman kaybını önleme açısından güzel." (Ö15)

"...Öğrencilerin derse katılmalarında bir kısıtlaması (bekleme odası vs.) yok..." (Ö107)

Veriler incelendiğinde frekansı en yüksek olan bir diğer kodun toplantı süresi olduğu görülmektedir. Bu koda ilişkin bazı görüşler şu şekildedir:

"Süre sınırı olmaması." (Ö39)

"... Zaman sınırlaması olmaması" (Ö49)

"Ders süresi 100 dakikaya kadar uzatılabiliyor. Ekstra ders açabilirsiniz. Bu bakımdan iyi. Genel olarak iyi bir program. Zoomla falan karşılaştırılırsa çok iyi hatta. Zoom'da 30dk sonra sistem sizi atıyor." (Ö78)

"Süre açısından sınırsız kullanabiliyorum,..." (Ö81)

Paylaşım özellikleri koduyla ilişkili olan öğretim üye ve elemanı görüşlerinden birkaçı aşağıda verilmiştir:

"Ppt, pdf, video vb. paylaşımı çok rahat..." (Ö14)

"... Öğrencinin ekran paylaşımı ve paylaşılan ekranda çalışabilme imkânı güzel bence." (Ö41)

"Ekran görüntüsü paylaşırken görüntünün de eş zamanlı olarak öğrenciler tarafından görülebilmesi bir avantaj." (Ö72)

"..İstediğim her şeyi paylaşabiliyorum..." (Ö81)

Bir diğer kod katılımcı sayısıdır. Bu koda ait öğretim üye ve elemanlarının belirttiği görüşlerden bazıları şu şekildedir:

"...Katılımcı sayısının geniş sınırlara sahip olması." (Ö19)

Kayıt özelliği koduna ait bazı öğretim üye ve elemanı görüşleri şunlardır:

"...Uzun süreli kayıt yapılabilmesi." (Ö35)

"... Ders kayıtlarına öğrencilerin ve benim sonradan her an ulaşabilmemiz,..." (Ö57)

"Derslerin kayıt altına alınabiliyor ve tekrar izlenebiliyor olması." (Ö74)

"...Tüm derslerin ve dokümanların kayıt altına alınması, daha sonra öğrenciye izleme imkânı vermesi ve öğrencinin izleme süre ve sıklıklarının öğretim üyesine raporlaştırılması,..." (Ö76)

Ses kalitesi veriler incelendiğinde oluşturulan bir diğer kod olmuştur. Bu koda ilişkin Ö8 şu şekilde görüş bildirmiştir: *"...Ses kalitesi ve konuşmaları üst üste bindirmemesi,..."*

Ders katılım raporu koduna ait görüşlerden bazıları şöyledir:

"...derse katılım ayrıntılı şekilde döküm olarak da sunuluyor." (Ö14)

"...dersten sonra her bir öğrencinin kaç dakika derste kaldığını takip edebilmek." (Ö109)

Grup çalışması yapabilme, ara oda oluşturma koduna ait görüşler şu şekildedir:

"Grup çalışmaları çok güzel oluyor. Örneğin, odalara bölüyorum. Jamboard gibi programlar ile her grup ayrı bir video izleyerek ya da etkinlik yaparak poster hazırlayabiliyor ve sonra tüm sınıf üzerinden tartışabiliyoruz." (Ö64)

"… Ders sırasında işbirlikli öğrenme kullanabilmek için odalar oluşturulabilmesi…" (Ö83)

"*Breakout rooms çok başarılıydı, grup çalışması yapıyorduk."* (Ö108)

Her cihaza uygun koduna ilişkin görüş bildiren Ö5 şunları belirtmiştir: *"…her cihazdan (bilgisayar, tablet, telefon) bağlantı kurulabiliyor."* Ö43 ise "Bilgisayar, Cep telefonu, tablet vb. rahat çalışması." şeklinde görüş bildirmiştir.

Takvim özelliği koduyla ilgili Ö8: *"…online takvimlerle entegrasyonu, kendi takvimi de olması…"* şeklinde görüş belirtmiştir.

Ücretsiz erişim koduna ilişkin bazı görüşler aşağıda verilmiştir:

"Ücretsiz birçok imkân sağlaması." (Ö20)

"… Birçok özelliği ücretsiz kullanımda mevcut." (Ö67)

"Kendi platformundaki uygulamalara ücretsiz ulaşım…" (Ö101)

Alt yapının iyi olması koduyla ilgili görüşlerden bazıları şöyledir:

"Alt yapısı çok kuvvetli. hiç bir sorun yaşamıyoruz." (Ö24)

"Kesintisiz ve ulaşılabilir olması …Yoğunluk nedeniyle donmaması gibi özellikler çok iyi." (Ö36)

Güvenilir koduyla ilişkili görüş bildiren öğretim elemanlarının ilgili bazı görüşleri şu şekildedir:

"…Kurumsal mail adresi kullanımı zorunlu giriş için bu da güvenlik açısından avantajlı…" (Ö10)

"Sadece derse kayıtlı olan öğrencilerin girebilmesine imkân tanıması." (Ö60)

Sohbet koduna ilişkin görüş bildiren Ö83 şunları belirtmiştir: *"Anlık mesajlarımı cep telefonlarından görerek hemen dönüş yapabilmeleri ve benim de öğrenciye dönüş yapabilmem."* Ö107'nin görüşleri ise şöyledir: *"Ders esnasında öğrenciler mesaj yazabiliyor."*

Microsoft Teams kullanan 6 kişi (Ö15, Ö65, Ö79, Ö89, Ö99, Ö103) kolay kullanım, 2 kişi (Ö79, Ö89) arayüzü sade, anlaşılır, 1 kişi (Ö15) öğrencilerin derse giriş kolaylığı, 10 kişi (Ö3, Ö15, Ö19, Ö29, Ö39, Ö57, Ö81, Ö83, Ö103, Ö110) toplantı süresi, 3 kişi (Ö14, Ö57, Ö81) paylaşım özellikleri, 2 kişi (Ö3, Ö19) katılımcı sayısı, 2 kişi (Ö57, Ö83) kayıt özelliği, 5 kişi (Ö15, Ö42, Ö70, Ö81, Ö99) ses kalitesi, 3 kişi (Ö14, Ö57, Ö101) ders katılım raporu, 4 kişi

(Ö15, Ö42, Ö81, Ö99) görüntü kalitesi, 2 kişi (Ö55, Ö83) grup çalışması yapabilme, ara oda oluşturma, 1 kişi (Ö29) takvim özelliği, 1 kişi (Ö29) ders öncesi ayarlama yapabilme, 1 kişi (Ö110) depolama alanı, 2 kişi (Ö89, Ö101) ücretsiz erişim, 1 kişi (Ö24) alt yapısının iyi olması, 1 kişi (Ö79) hızlı ve kolay bağlantı, 1 kişi (Ö110) güvenilir, 2 kişi (Ö83, Ö101) sohbet, 1 kişi (Ö83) dönüt olanağı sağlaması koduna ait uygulama avantajlarını ifade etmişlerdir.

Zoom kullanan 7 kişi (Ö8, Ö23, Ö36, Ö48, Ö67, Ö77, Ö84) kolay kullanım, 2 kişi (Ö66, Ö84) arayüzü sade, anlaşılır, 4 kişi (Ö38, Ö41, Ö45, Ö66) paylaşım özellikleri, 1 kişi (Ö88) katılımcı sayısı, 1 kişi (Ö8) kayıt özelliği, 1 kişi (Ö8) ses kalitesi, 1 kişi (Ö109) ders katılım raporu, 1 kişi (Ö64) grup çalışması yapabilme, ara oda oluşturma, 1 kişi (Ö88) her cihaza uygun, 1 kişi (Ö8) takvim özelliği, 1 kişi (Ö88) çoklu teknolojilerden yararlanma, 1 kişi (Ö8) karşılıklı ekran erişimi, 1 kişi (Ö109) bekleme odası, 4 kişi (Ö4, Ö20, Ö48, Ö67) ücretsiz erişim, 1 kişi (Ö36) alt yapısının iyi olması, 1 kişi (Ö88) hızlı ve kolay bağlantı, 1 kişi (Ö45) sohbet, 1 kişi (Ö41) dönüt olanağı sağlaması koduna ilişkin düşüncelerini paylaşmışlardır.

Big Blue Botton kullanıcılarından 5 kişi (Ö11, Ö47, Ö53, Ö85, Ö97) kolay kullanım, 5 kişi (Ö13, Ö22, Ö35, Ö53, Ö97) arayüzü sade, anlaşılır, , 1 kişi (Ö13) öğrencilerin derse giriş kolaylığı, 2 kişi (Ö78, Ö95) toplantı süresi, 3 kişi (Ö11, Ö13, Ö78) paylaşım özellikleri, 3 kişi (Ö21, Ö22, Ö35) katılımcı sayısı, 3 kişi (Ö35, Ö60, Ö74) kayıt özelliği, 1 kişi (Ö95) ses kalitesi, 1 kişi (Ö95) görüntü kalitesi, 1 kişi (Ö51) çoklu teknolojilerden yararlanma, 1 kişi (Ö78) ek katılımcı, 1 kişi (Ö22) ücretsiz erişim, 2 kişi (Ö33, Ö60) güvenilir kodlarına ait fikir belirtmişlerdir.

Google Meet uygulamasını kullanan 4 kişi (Ö6, Ö43, Ö59, Ö107) kolay kullanım, 2 kişi (Ö10, Ö75) arayüzü sade, anlaşılır, 1 kişi (Ö107) öğrencilerin derse giriş kolaylığı, 1 kişi (Ö49) toplantı süresi, 4 kişi (Ö63, Ö75, Ö86, Ö107) paylaşım özellikleri, 2 kişi (Ö17, Ö86) katılımcı sayısı, 1 kişi (Ö75) kayıt özelliği, 1 kişi derse katılım raporu (Ö75), 1 kişi (Ö43) her cihaza uygun, 3 kişi (Ö49, Ö59, Ö82) ücretsiz erişim, 2 kişi (Ö12, Ö82) alt yapısının iyi olması, 1 kişi (Ö10) güvenilir, 1 kişi (Ö107) sohbet, 1 kişi (Ö63) dönüt olanağı sağlaması, 1 kişi (Ö63) zamandan tasarruf koduna ait uygulamanın avantajlarını belirtmişlerdir.

Perculus kullanıcılarından 1'i (102) kolay kullanım, 1'i, (Ö73) arayüzü sade, anlaşılır,1'i (Ö27) toplantı süresi, 1'i (Ö94) katılımcı sayısı, 2'si (Ö76, Ö102) kayıt özelliği, 1'i (Ö76) derse katılım raporu, 2'si (Ö26, Ö27) ücretsiz erişim, 1'i (Ö26) güvenilir, 2'si (Ö26, Ö76) kurum tarafından kontrolünün sağlanması, 1'i (Ö62) zamandan tasarruf koduna ilişkin düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Adobe Connect kullanan 1 kişi (Ö1) arayüzü sade, anlaşılır, 1 kişi (Ö9) toplantı süresi, 1 kişi (Ö72) paylaşım özellikleri, 1 kişi katılımcı sayısı (Ö68), 1 kişi (Ö9) alt yapısının iyi olması, 1 kişi (Ö2) kurum tarafından kontrolünün sağlanması koduyla ilgili avantaj özelliklerini bildirmiştir.

Pusula Bilgi Sistemi kullanan 1 kişi (Ö69) güvenilir, Skype kullanan (Ö5) ise arayüzü sade, anlaşılır ve her cihaza uygun koduna ilişkin görüşlerini ifade etmişlerdir.

3.2. Öğretim Üye ve Elemanlarının Kullandıkları Uygulamanın Dezavantajları Hakkındaki Görüşlerine İlişkin Bulgular

Çizelge 4. Araştırmaya Katılan Öğretim Üye ve Elemanlarına Göre Kullandıkları Uygulamanın Dezavantajları

Tema	Kategoriler	Kodlar	Görüş Belirtenler	Frekans
Uygulama Dezavantajları	Teknik ve teknolojik dezavantajlar	Tahta, yazı, çizim	Ö15, Ö30, Ö53, Ö60, Ö64, Ö82, Ö95, Ö103, Ö109	9
		Süre problemi	Ö4, Ö20, Ö23, Ö28, Ö38, Ö48, Ö52, Ö96, Ö112	9
		Paylaşım problemi	Ö9, Ö15, Ö19, Ö42, Ö70, Ö86, Ö107	7
		Arayüz	Ö10, Ö28, Ö29, Ö39, Ö55, Ö56	6
		Kayıt problemleri	Ö17, Ö41, Ö78, Ö94	4
		Görüntü problemleri	Ö67, Ö72, Ö79, Ö104	4
		Ses problemleri	Ö9, Ö27, Ö72	3
		Kişi Kapasitesi	Ö6, Ö66	2
		Ek cihaz gereksinimi	Ö21, Ö36	2
		Öğrenci görüntü videoları	Ö109, Ö110	2
		Ekrana zoom yapamama	Ö8	1
		Bekleme odası olmaması	Ö18	1
		Özellikleri bilmeme	Ö26	1

		Farklı cihazlarda kullanımı	Ö49	1
	Öğretim sürecine yönelik dezavantajlar	Ölçme ve değerlendirme problemleri	Ö13, Ö30, Ö35, Ö37, Ö57, Ö75, Ö99	7
		Derse katılım kontrolü	Ö35, Ö83	2
		Grup çalışması	Ö90	1
	Dersin doğasına yönelik dezavantajlar	Uygulamalı ders için problem	Ö5, Ö63	2
		Matematik için uygun olmaması	Ö22, Ö53	2
	Bağlantı ve erişim Dezavantajları	Bağlantı problemi	Ö11, Ö14, Ö23, Ö28, Ö35, Ö47, Ö51, Ö76, Ö97, Ö105, Ö112	11
		Ücretli olması	Ö77, Ö96, Ö113	3
	Güvenirlik Dezavantajları	Güvenirlik	Ö23, Ö46, Ö101	3
		Kurum kontrolünde olması	Ö52	1
	İletişim dezavantajları	İletişim	Ö28, Ö30, Ö62, Ö63, Ö98, Ö106	6
		Chat	Ö1, Ö8	2
		Dönüt	Ö37	1
		Öğrencinin derse katılımı	Ö57	1

Araştırmaya katılan öğretim üye ve elemanlarına kullandıkları uygulamanın dezavantajları sorulmuştur. Verilen cevaplar uygulama dezavantajları teması altında kategorilere ayrılmıştır. Bu kategoriler teknik ve teknolojik dezavantajlar, öğretim sürecine yönelik dezavantajlar, dersin doğasına yönelik dezavantajlar, bağlantı ve erişim dezavantajları, güvenirlik dezavantajları ve iletişim dezavantajları olmuştur.

Tahta, yazım, çizim koduna ait görüşlerden bazıları şöyledir:

"Matematiksel işlemler için beyaz tahta uygulamasını kullanmak çok zor…" (Ö15)

"Matematik için tamamen kullanışlı diyemem. Yazılanlar kısmen silinmiyor, tüm ekranı silmek gerekiyor. Bazen geri alma da geçerli olmuyor…" (Ö53)

"yazı tahtası kullanmak için uygun değil, matematik dersleri için uygun değil." (Ö60)

"Slayt gösterirken üzerine yazabilmek ya da işaretleyebilmek istiyorum. annotation kısmı bana yetersiz geldi. Kalemim olmadığı için board kısmını da etkin kullanamıyorum" (Ö64)

"Sayısal derslerde çizim yapılan derslerde yetersiz olması." (Ö82)

"Yazma konusunda problemler yaşıyorum. Ekran paylaşımı yapmadan yazamıyorum." (Ö95)

"Whiteboard adlı uygulamada yapılan çözümler daha sonra ders videosu izlendiğinde görüntü olarak nedense gözükmüyor. Bu nedenle ben, whiteboard yerine başka bir Paint veya boş pdf dosyası üzerine tablet kullanarak çözümler yapıyorum. Bu şekilde videoda görüntü sağlanmış oluyor." (Ö103)

Süre problemleri kodu ile belirtilen kullanılan uygulamaya ait dezavantajlarla ilgili öğretim üye ve elamanı görüşleri de frekansı yüksek olan bir konudur. Bu kodla ilişkili görüş bildiren öğretim üye ve elemanlarına ait görüşler şunlardır:

"Ücretsiz olunca 40 dakikalık zaman veriyor." (Ö20)

"…Ders süreleri çok kısa…" (Ö28)

"Ücretsiz kullanımında süre kısıtlamasının olması" (Ö38)

"Ücretsiz sürümde ders sürelerinin kısıtlı olması" (Ö48)

"…Ve toplantıların bir saatlik olması." (Ö112)

Paylaşım kodu en çok frekansa sahip kodlardan biri olmuştur. Bu yönde görüş bildiren öğretim üye ve elemanlarının ifadeleri şu şekildedir:

"… Bazen PowerPoint gibi paylaşımlarda bağlantı sıkıntısı oluyor." (Ö15)

"Aynı anda iki farklı dosya türü ya da ekran görüntüsünün yanı sıra ek bir sekmenin kullanılamaması." (Ö19)

"Sunum Paylaşımı esnasında slayt geçişlerinde problem yaşanabiliyor" (Ö42)

"Dosya paylaşımına izin veriyor olmaması" (Ö86)

"Sunuya eklediğim köprüyü sunum esnasında tıkladığımda ekran paylaşımına almıyor. Paylaşımı sonlandırıp köprü kurduğum dosyayı açıp ekran paylaşımı yapmak zorunda kalıyorum." (Ö107)

Uygulamanın arayüzüyle ilgili yer alan dezavantajlar arayüz olarak kodlanmıştır. Ö10 bu konudaki görüşlerini *"Matematik gibi bir alan için arayüzde daha fazla seçenek*

geliştirilebilir." şeklinde ifade etmiştir. Ö29 ise *"Ara yüzünü ilk kez giren bir kişi için biraz karışık görüyorum."* cümlesiyle görüş bildirmiştir.

Uygulamalardaki kayıt özelliği ile ilgili dezavantaj bildiren bazı öğretim üye ve elamanı görüşleri aşağıda verilmiştir:

"Telefondan kaydetme özelliğinin olmaması" (Ö17)

"Ders bittikten sonra 1 saatlik bir dersi kaydetmesi 1 saati geçiyor, bence tek sorun bu." (Ö41)

"ders kayıtları 1 gün sonra sisteme düşüyor bu bir dezavantaj" (Ö78)

Görüntü kalitesi ve ses hakkında görüş bildiren Ö72: "*Görüntü kalitesi ve zaman zaman ses ve görüntü senkronizasyonundaki uyumsuzluklar olmasa daha iyi olabilir"* şeklinde düşüncelerini ifade etmiştir. Ö104 ise: *"Dersi tahtadan anlatırken, öğrenciler kamera görüntüsü ile tahtada yazılanları net göremiyor."* cümlesiyle görüntü kalitesi hakkında görüşlerini belirtmiştir.

Uygulamanın kişi kapasitesini dezavantaj olarak ifade eden Ö66 bu konudaki görüşlerini şöyle ifade etmiştir:

"Lisanslı uygulamada dahi en fazla 300 kişilik bir katılımcı grubu dâhil edilebiliyor. Dersimi alan öğrenci sayısı bunu aşmıyor ancak üniversite toplantılarında sorun yaşanabiliyor, toplantıya geç katılanlar uygulamaya giremiyor."

Ek cihaz gereksinimi koduna ilişkin görüşler şunlardır:

"Matematik için ilave tablet almamız" (Ö21)

"Matematik eğitimi için sayısal derslerde ek olarak grafik tablet vb. edinmemiz gereken şeyler var ancak bunun çok dezavantaj olup olmayacağından emin değilim." (Ö36)

Ö8 ekrana zoom yapamama koduyla ilişkili olarak: *"...paylaşılan ekrana yaklaştırma yapamama hem paylaşan hem izleyenler ekrana zoom yapamıyorlar. İlginç bir şekilde adıyla bir ironi barındırıyor"* şeklinde görüş bildirmiştir.

Ölçme ve değerlendirme süreciyle ilgili olan uygulamaya yönelik dezavantaj görüşleri ölçe değerlendirme olarak kodlanmış olup ilgili bazı öğretim üye ve elemanı görüşleri aşağıda verilmiştir:

"Ölçme değerlendirmede sınav soruları hazırlamada yeterli çeşitlilik ve sembol kullanımını sağlamaması." (Ö13)

"... Sınav hazırlamada soru çeşitliliğine imkan vermemesi..." (Ö35)

"Uzaktan eğitim genel olarak yüz yüze eğitime göre bazı yönlerden dezavantajlar barındırıyor. Geçerli ve güvenilir ölçme ve değerlendirme yapamamak bunların başında geliyor..." (Ö57)

"Bütün uzaktan öğretim uygulamalarının en büyük dezavantajı: ölçmenin güvenilir olmaması. Kopya çekiminin önüne geçilememesi. Sonuç: uzaktan eğitim ve öğretim olmaz" (Ö75)

"Sınavlarda matematik alanında yetersizlikler var." (Ö99)

Ö83 derse katılım kontrolü koduna ait dezavantajı şu şekilde belirtmiştir: *"Bazen katılım raporu almama izin vermiyor."*

Uygulama ders için problem koduna ait görüş bildiren Ö5:

"Uygulamalı dersler için yeterli değil." şeklinde ifade etmiştir.

Matematik için uygun olmaması koduna katılımcıların görüşleri şunlardır:

"Matematik alanına uygun olmaması." (Ö22)

"Matematik için tamamen kullanışlı diyemem…" (Ö53)

Bağlantı problemi koduna ait öğretim üye ve elemanı görüşlerinden bazı örnekler aşağıda verilmiştir:

"Bazen erişimde sorun yaşıyorum ve dersin geç başlamasına neden oluyor." (Ö11)

"Katılımcı sayısı fazla olduğunda bağlantıda kopmalar meydana geliyor,…" (Ö23)

"… Aynı anda fazla kişinin kamera açması durumunda sistemin kullanılamaması." (Ö35)

"Zaman zaman öğrencilerin tamamının kamera ve sesi açıldığında sistem yavaşlamaktadır." (Ö76)

"Görüntü ile ilgili (ekran paylaşımı mesela Youtube'dan bir şeyler izletirken) zaman zaman kasmalar oluyor." (Ö97)

Ö101'in güvenirlik koduna ilişkin görüşü şu şekildedir: "*Gizlilik politikaları, video ayarları ile kolaylıkla oynanabilme"*

Ö52 kurum kontrolünde olma koduyla ilgili olarak: *"Kurumsal kimlik altında kullanılıyor olması. Derse bağlı olması. OBS'ye bağlı olması. Öğretim üyesine ait özgür bir uygulama olmaması…"* şeklinde düşünce belirtmiştir.

İletişim koduna ait görüşlerden bazıları şöyledir:

"Öğrencilerle Anlık iletişime geçemiyorum." (Ö28)

"Dezavantajı çok. Öğrenci ile göz göze gelmek matematik eğitimi dersi için çok önemli…" (Ö30)

"Öğrencilerle etkileşim noktasında iyileştirmelere ihtiyaç duyulduğunu düşünüyorum." (Ö62)

"Özellikle de uygulamalı ve grup çalışması yapılan derslerde yüz yüze derslerdeki kadar iletişime fırsatı imkânı olmaması" (Ö63)

"öğrencilerin görüntü ve sesleri açık bir şekilde daha etkileşimli ve katılımcı olmaması büyük dezavantaj." (Ö106)

Uygulama bazında bakıldığında Microsoft Teams kullananlardan 2 kişi (Ö15, Ö103) tahta, yazım, çizim, 4 kişi (Ö15, Ö19, Ö42, Ö70) paylaşım problemleri, 4 kişi (Ö29, Ö39, Ö55, Ö56) arayüz, 2 kişi (Ö79, Ö104) görüntü problemleri, 1 kişi (Ö110) öğrenci görüntü videoları, 3 kişi (Ö37, Ö57, Ö99) ölçme ve değerlendirme problemleri, 1 kişi (Ö83) derse katılım kontrolü, 2 kişi (Ö14, Ö105) bağlantı problemi, 1 kişi (Ö101) güvenirlik, 1 kişi (Ö37) dönüt, 1 kişi (Ö57) öğrencinin derse katılımı kodları ile uygulamanın dezavantajlarını ifade etmişlerdir.

Zoom kullanıcılarından 2'si (Ö64, Ö109) tahta, yazı, çizim, 7'si (Ö4, Ö20, Ö23, Ö38, Ö48, Ö96, Ö112) süre problemleri, 1'i (Ö41) kayıt problemleri, 1'i (Ö67) görüntü problemleri, 1'i (Ö66) kişi kapasitesi, 1'i (Ö36) ek cihaz gereksinimi, 1'i (Ö109) öğrenci görüntü videoları, 1'i (Ö8) ekrana zoom yapamama, 1'i (Ö18) bekleme odası yok, 1'i (Ö90) grup çalışması, 2'si (Ö23, Ö112) bağlantı problemi, 3'ü (Ö77, Ö96, Ö113) ücretli olması, 2'si (Ö23, Ö46) güvenirlik, 1'i (Ö98) iletişim, 1'i (Ö8) chat kodlarına ait düşüncelerini belirtmişlerdir.

Big Blue Botton kullanıcılarından 3 kişi (Ö53, Ö60, Ö95) tahta, yazı, çizim, 1 kişi (Ö52) süre problemleri, 1 kişi (Ö78) kayıt problemleri, 1 kişi (Ö21) ek cihaz gereksinimi, 2 kişi (Ö13, Ö35) ölçme ve değerlendirme, 1 kişi (Ö35) derse katılım kontrolü, 2 kişi (Ö22, Ö53) matematik için uygun olmaması, 5 kişi (Ö11, Ö35, Ö47, Ö51, Ö97) bağlantı problemi, , 1 kişi (Ö52) kurum kontrolünde olması, 1 kişi (Ö106) iletişim kodlarına ilişkin görüş bildirmişlerdir.

Google Meet kullanan 1 kişi (Ö82) tahta, yazı, çizim, 2 kişi (Ö86, Ö107) paylaşım problemleri, 1 kişi (Ö10) arayüz, 1 kişi (Ö17) kayıt problemleri, 1 kişi (Ö17) kayıt problemleri, 1 kişi (Ö6) kişi kapasitesi, 1 kişi (Ö49) farklı cihazlarda kullanımı, 1 kişi (Ö75) ölçme ve değerlendirme, 1 kişi (Ö63) uygulamalı ders için problem, 1 kişi (Ö63) iletişim kodlarına ait düşüncelerini ifade etmişlerdir.

Perculus kullanan öğretim üye ve elemanlarından 1'i (Ö28) süre problemleri, , 1'i (Ö28) arayüz, 1'i (Ö94) kayıt problemleri, 1'i (Ö27) ses problemleri, 1'i (Ö26) özellikleri bilmeme, 2'si (Ö28, Ö76) bağlantı problemi, 2'si (Ö28, Ö62) iletişim kodlarıyla uygulamanın dezavantajlarını belirtmişlerdir.

Adobe Connect kullanıcılarından 1 kişi (Ö30) tahta, yazım, çizim, 1 kişi (Ö72) görüntü problemleri, 2 kişi (Ö9, Ö72) ses problemleri, 1 kişi (Ö30) ölçme ve değerlendirme, 1 kişi (Ö30) iletişim, 1 kişi (Ö1) chat kodlarına ilişin görüşlerini ifade etmiştir.

Skype kullanan 1 kişi (Ö5) uygulamalı ders için problem koduna ait görüş bildirmiştir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Öğretim üye ve elamanlarının kullandıkları uygulamanın avantajları hakkındaki verileri incelendiğinde sırasıyla kolay kullanım, toplantı süresi, arayüzü sade ve anlaşılır, ücretsiz erişim, katılımcı sayısı, kayıt, ekran paylaşımı, ses kalitesi, derse katılım raporu, veri, dosya vb. paylaşımı kodlarına ait görüşlerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bu avantajlar, uzaktan eğitim sürecinde uygulamaların olumlu özellikleri olarak belirtilebilir. Microsoft Teams kullanıcılarının en çok kolay kullanım ve ses kalitesi; Zoom kullanıcılarının en çok kolay kullanım ve ücretsiz erişim; Big Blue Botton kullanıcılarının en çok kolay kullanım ve arayüzü

sade ve anlaşılır; Google Meet kullanıcılarının en çok kolay kullanım ve ekran paylaşımı; Perculus kullanıcılarının en çok ücretsiz erişim ve kurum tarafından kontrolünün sağlanması avantajlarından bahsettiği sonucuna varılmıştır.

Araştırmamızda öğretim üye ve elemanlarına göre kullandıkları uygulamaların dezavantajları sorulduğunda en çok bağlantı problemleri, tahta, yazı, çizim, süre sınırı, paylaşım, ölçme ve değerlendirme, arayüz, iletişim kodlarına ait dezavantajlar belirtildiği görülmüştür. Bu dezavantajlar uygulamaların uzaktan eğitim sürecindeki olumsuz yansımaları olarak kabul edilebilir. Azhari ve Fajri (2021) de uzaktan eğitimde hem öğretmenlerin öz yeterliliklerinden hem de teknolojik sıkıntılardan dolayı uygulamaları yeterli düzeyde kullanamadıklarını ifade etmiştir. Araştırmanın verilerinde Microsoft kullanan öğretim üye ve elemanları en çok paylaşım ve ölçme ve değerlendirme; Zoom kullanan öğretim elemanları en çok süre sınırı ve ücretli olması; Google Meet kullanan öğretim elemanları en çok paylaşım; Perculus kullanan öğretim elemanları en çok iletişim koduna ait dezavantaj bildirmişlerdir.

Sonuç olarak, öğretim üye ve elemanlarının hem uzaktan eğitim hem de uzaktan eğitim uygulamalarından kaynaklı bir takım problemler yaşadığı görülmüştür. Her uygulamanın avantajları ve dezavantajlarının olduğu görülmüştür. Belirtilen dezavantajların uygulamadan kaynaklanabileceği gibi altyapı, uygulama hakkında yeterli bilgiye sahip olmama gibi faktörlerin de etkili olduğu düşünülmektedir.

Bu bölümde araştırmanın sonuçlarından yola çıkarak geliştirilen öneriler aşağıda verilmiştir:

1. Üniversiteler kullanacakları uygulamaları seçerken öncelikle uzaktan eğitim sürecinde önemli olan özellikleri öğretici ve öğrenci görüşlerini alarak belirlemelidir. Uzaktan eğitim uygulamalarının özellikleriyle belirlenen ihtiyaçlar karşılaştırılmalı ve seçim yapılmalıdır.
2. Üniversiteler öğretim üye ve elemanlarına kullanabilecekleri uzaktan eğitim uygulamalarını seçmeleri için alternatifler sunmalıdır. Tek bir eğitim platformu kullanmaya zorlanılmamalıdır.
3. Uzaktan eğitim sürecinden önce mutlaka öğretim üye ve elemanlarına hizmet-içi eğitim verilmeli; öğrenciler için ise ön bilgilendirme yapılmalıdır.
4. Öğretim üye ve elemanı ve öğrencilerin çevrimiçi uygulamaların tüm özelliklerine ücretsiz ulaşma imkânı üniversiteler tarafından tanınmalıdır.

KAYNAKÇA

Aktaş, M. *Fen Ve Teknoloji Dersinde Web Tabanlı Uzaktan Eğitimin Öğrencilerin Akademik Başarı Ve Tutumları Üzerindeki Etkisi,* Yüksek lisans tezi, Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak, 2013.

Akyürek, M. İ. Uzaktan eğitim: Bir alanyazın taraması. Medeniyet Eğitim Araştırmaları Dergisi, Haziran, 4,1, 2020.

Azhari, B. ve Fajri, I. Distance Learning During The COVID-19 Pandemic: School Closure İn Indonesia, International Journal Of Mathematical Education İn Science And Technology, *53*,7, February, 2021.

Can, Ş., *Fen Eğitiminde Web Tabanlı Eğitim,* Yüksek lisans tezi, Celal Bayar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Manisa, 2008.

Dikmen, S. ve Bahçeci, F. Covid-19 Pandemisi Sürecinde Yükseköğretim Kurumlarının Uzaktan Eğitime Yönelik Stratejileri: Fırat Üniversitesi Örneği. Turkish Journal of Educational Studies, 7,2, Mayıs, 2020.

Herand, D. ve Hatipoğlu, Z. A. Uzaktan Eğitim Ve Uzaktan Eğitim Platformlarının Karşılaştırılması. Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, Haziran, 18,1, 2014.

Kaçan, A. ve Gelen, İ. Türkiye'deki Uzaktan Eğitim Programlarına Bir Bakış. Uluslararası Eğitim Bilim ve Teknoloji Dergisi, Nisan, 6,1, 2020.

Odabaş, H. İnternet Tabanlı Uzaktan Eğitim Ve Bilgi Ve Belge Yönetimi Bölümleri. Türk Kütüphaneciliği, *17*,1, 2003.

MATEMATİK ÖĞRETİMİNDE BİLGİSAYAR DESTEKLİ GEOMETRİ PROGRAMLARININ ÖĞRENME DÜZEYİNDE ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Dr. Senem KALAÇ
MEB, Matematik Öğretmeni
senemkalac@gmail.com - 0000-0003-1636-977X

ÖZET

Bireysel öğrenmede teknolojinin, öğrenme süreçlerini şekillendiren ve somutlaştıran alternatif bir yöntem olarak önemi büyüktür. Değişen yeni eğitim programı olan "Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli", teknolojinin eğitimde etkin kullanımını teşvik etmekte ve geleceğin eğitim vizyonunu şekillendirme hedefini ortaya koymaktadır. Bu model özellikle dijital okuryazarlığın önemine dikkat çekmekte ve teknolojiyi etkin ve akıllı kullanan bireyler yetiştirmek istemektedir. Öğrencilerin sadece teknoloji kullanıcısı olmaktan öte, bilinçli ve eleştirel bir şekilde teknolojiyi değerlendirme ve uygulama becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Böylelikle, teknoloji destekli eğitim anlayışıyla bireylerin hem akademik hem de dijital yeterliliklerini artırmayı hedefleyen yenilikçi bir yaklaşım sergilenmektedir. Özellikle matematik gibi anlaşılması zor ve soyut bir alanda teknoloji kullanımı konunun somutlaşmasına katkı sağlamaktadır. Araştırmalar yaparak-yaşayarak ve deneyimleyerek yapılan öğretimlerin kalıcılığını belirtmiştir. Araştırmanın amacı matematiğin bir alt dalı olan geometri öğretiminde teknoloji destekli alan araştırmalarını içerik bağlamında incelemektir. İçerik analizinin yapıldığı çalışmada Türkiye'de dinamik geometri, dinamik matematik yazılımlarının kullanılarak araştırma yapıldığı akademik çalışmaların sonuçları incelenmiştir. Araştırmaya orta okul ve lise de yapılan bilimsel çalışmalar dahil edilmiştir. Araştırmaların sonuçları dinamik yazılımların kullanıldığı çalışmalarda öğrencilerin bilgiyi görselleştirerek öğrenmesinin öğrencide başarı ve motivasyon düzeylerinde anlamlı farklar oluşturduğu görülmüştür. Ayrıca dinamik geometri kullanımı bilginin kalıcılığına da hizmet ettiğine dair yapılan araştırmalar da bulunmaktadır. Araştırmalarda öğrenci görüşleri de bulguları desteklemektedir. Öğrenci görüşlerinin sorulduğu çalışmalarda öğrencilerin dinamik geometri programlarının kullanımında keyif aldığı ve matematiğe yönelik görüşlerinin olumlu yönde değiştiği öğrenci ifadelerinden çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Matematik Öğretimi, Teknoloji, Dinamik Geometri.

1. GİRİŞ

Öğretmenlik mesleği hayat boyu öğrenmeyi ve aktarmayı içeren bir meslektir. Öğretmenler kendi profesyonel alanlarını iyi bilmeli ve öğrenciye iyi aktarım yapabilmelidir. Bu nokta da öğretmenin hem alan bilgisinin hem de pedagojik formasyon bilgisinin gelişmiş olması gerekmektedir. Öğretmenlerin alan bilgisi, öğretecekleri konuya ilişkin sahip oldukları derin bilgi birikimini ifade eder (Gökhan vd, 2012). Ancak bir öğretmenin konuya hakimiyeti ve bu doğrultuda bir öğretim süreci yürütmesi her zaman yeterli olmayabilir. Bunun yanı sıra, öğretmenin pedagojik alan bilgisine de sahip olması büyük önem taşır (Ball, 1990). Pedagojik alan bilgisi, öğretmenlerin sahip oldukları bilgiyi yorumlayarak öğrencilere etkili bir şekilde sunabilme becerisidir (Baştürk ve Dönmez, 2011). Öğretmenlerin alan bilgisi, öğrencilerin akademik başarısını artırmada en önemli unsurlardan biridir (Ball vd., 2008). Teknolojinin gelişmesiyle beraber alan bilgisine bir de teknolojik alan bilgisi (TAB) eklenmiştir. Teknolojik alan bilgisi, öğretmenlerin teknolojiyi etkili bir şekilde kullanabilmesi için gerekli olan bilgi, beceri ve donanımları ifade eder. TAB, öğretim sürecinde içerik bilgisi, pedagojik bilgi ve teknolojik bilgiyi bir araya getirerek öğretmenlerin derslerini daha etkili bir şekilde planlamalarına ve uygulamalarına olanak tanır (Habiyaremye, 2023; Suryani vd., 2021). Özellikle değişen yeni müfredat programında, "Türkiye Yüzyılı Maarif Modelinde" teknoloji kullanımının önemine vurgu yapılmış ve dijital okuryazarlık bir süreç bileşeni olarak gösterilmiştir (MEB, 2024).

Sınıf içinde teknolojiyi etkili kullanmak klasik ders anlatım sürecini değiştirir ve öğrencilerin dikkatini ve farkındalık düzeyini arttırır. Ayrıca konunun somutlaşmasında ve görsel hale getirilmesinde kullanılacak materyallerin başında gelir. Özellikler geometri gibi soyut ve öğretilmesi zor derslerde teknoloji kullanımı konunun anlaşılmasında alternatif bir teknik sağlar. Eğitim teknolojileri kullanıldığında; kalıcı öğrenmeler gerçekleşir, öğrenci başarısı artar, öğrencinin dikkat ve motivasyon süresi artar (Uysal,2013). Özellikle geometri gibi görselleştirmeye ihtiyaç duyulan alanlarda teknoloji kullanımı çok önemlidir. Dinamik matematik yazılımları, öğrencilerin geometrik çizimler oluşturmasına olanak tanırken, öğretmenlerin hazırladığı dinamik şekiller üzerinde etkileşimli incelemeler yapılmasını da sağlar (Öz, 2015)

Araştırmanın amacı matematiğin bir alt dalı olan geometri öğretiminde teknoloji destekli alan araştırmalarını içerik bağlamında incelemektir.

2. YÖNTEM

Araştırmada nitel yöntem kullanılmıştır. İçerik analizinin yapıldığı çalışmada Türkiye'de dinamik geometri, dinamik matematik yazılımlarının kullanılarak araştırma yapıldığı akademik çalışmaların sonuçları incelenmiştir. Araştırmaya son on beş yıl içinde orta okul ve lise de yapılan bilimsel çalışmalar dahil edilmiştir. Aşağıdaki çizelgede araştırmaya dahil edilen araştırmaların yıl, yazar ve yöntem bilgileri verilmiştir.

Çizelge 1. Yapılan araştırmalar

No	Yazarlar	Yıl	Araştırma	Yöntem
Ç1	Kevser Erdener, Hülya Gür	2019	Ortaokul matematik derslerinde dinamik geometri yazılımı Geometer's Sketchpad kullanımı ile ilgili öğrenci görüşleri	Nitel
Ç2	Erhan Şahin, Vedat Kabasakal	2018	STEM Eğitim Yaklaşımında Dinamik Matematik Programlarının (Geogebra) Kullanımına Yönelik Öğrenci Görüşlerinin İncelenmesi	Nitel
Ç3	Galip Genç, Cumali Öksüz	2016	Dinamik Matematik Yazılımı ile 5. Sınıf Çokgenler ve Dörtgenler Konularının Öğretilmesi	Nicel
Ç4	Muhsin Öz	2015	Ortaokul 7. sınıf matematik dersi `geometrik cisimler` alt öğrenme alanının öğretiminde dinamik matematik yazılımı Geogebra 5.0 kullanımının öğrenci başarısına etkisi	Nicel
Ç5	Yeşim Uysal	2013	İlköğretim 6. sınıf matematik derslerinde geometrik cisimler konusunun dinamik matematik yazılımı ile öğretiminin öğrenci başarısına ve matematik dersine yönelik tutumlarına olan etkisinin belirlenmesi	Nicel
Ç6	Rukiye İçel	2011	Bilgisayar destekli öğretimin matematik başarısına etkisi: GeoGebra örneği	Nicel

Araştırmalar incelendiğinde son on beş yıl içinde ortaokul ve lise düzeyinde yapılan çalışmaların 2 tanesi nitel, 4 tanesi niceldir.

3. BULGULAR

Çalışmaya dahil edilen araştırmaların sonuçları içerik analizi ile incelenmiştir. Araştırmaların sonuçlarının içerik analizi aşağıdaki çizelgede verilmiştir.

Çizelge 2. Araştırma sonuçlarının analizi

No	Sonuçlar
Ç1	Dinamik geometri programı kullanmanın öğrencilerin matematiğe karşı tutumlarına olumlu yönde etki ettiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca geometri programı kullanarak ders anlatımı yapmanın geometrik kavramların öğrenimini kolaylaştırmış ve öğrencilerin bilgilerinde kalıcılık yarattığı sonucuna varılmıştır.
Ç2	Öğrenciler derste Geogebra kullanımına yönelik olumlu görüşlere sahiptir.

Ç3	Yapılan deneysel araştırmada son testte deney grubu lehine anlamlı farklar tespit edilmiştir. Ayrıca deney grubu öğrencilerinin kalıcı öğrenmelerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir.
Ç4	Dinamik matematik yazılımı GeoGebra ile yapılan öğretimin öğrencilerin akademik başarısını artırmada geleneksel öğretim yöntemine göre daha etkili olduğu görülmüştür.
Ç5	Araştırma sonucunda; dinamik matematik yazılımı ile yapılan öğretimin öğrencilerin matematik başarısını artırmada geleneksel öğretim yöntemine göre daha etkili olduğu görülmüştür. Ayrıca dinamik matematik yazılımı GeoGebra öğrencilerin matematiğe karşı tutumlarını olumlu yönde artırmada geleneksel öğretim yöntemine göre daha etkili olmuştur.
Ç6	GeoGebra öğrencilerin öğrenme ve başarıları üzerinde pozitif etkisinin olduğuna ulaşılmıştır. Kalıcı öğrenmeler sağlanmıştır.

Çizelge 2 incelendiğinde dinamik geometri programı kullanılarak yapılan çalışmalar öğrencilerin kalıcı öğrenmelerine ve daha kolay anlamalarına katkı sağlamıştır. Yapılan nicel ve nitel araştırmaların bulguları birbiriyle uyuşmaktadır.

4. SONUÇLAR

Araştırmaların ortak bulgularına bakıldığında teknoloji kullanımı geleneksel yöntemle ders anlatımına göre öğrencilerde kalıcı öğrenmeler sağlamıştır. Ayrıca öğrenciler teknoloji kullanılarak anlatılan dersleri daha kolay anlamış ve görselleştirebilmiştir. Araştırmaların sonuçları dinamik yazılımların kullanıldığı çalışmalarda öğrencilerin bilgiyi görselleştirerek öğrenmesinin öğrencide başarı ve motivasyon düzeylerinde anlamlı farklar oluşturduğu görülmüştür. Ayrıca dinamik geometri kullanımı bilginin kalıcılığına da hizmet ettiğine dair yapılan araştırmalar da bulunmaktadır. Araştırmalarda öğrenci görüşleri de bulguları desteklemektedir. Öğrenci görüşlerinin sorulduğu çalışmalarda öğrencilerin dinamik geometri programlarının kullanımında keyif aldığı ve matematiğe yönelik görüşlerinin olumlu yönde değiştiği öğrenci ifadelerinden çıkarılmıştır.

Neticede dinamik geometri kullanımı öğrencinin matematiğe karşı tutumunu olumlu şekilde değiştiren, ders başarısını arttıran, öğrencinin etkin katılımını sağlayan, kalıcı öğrenmelere yardım eden ve bilgiyi görselleştirerek somutlaştıran bir yardımcı materyal olduğu söylenebilir. Üniversite de öğretmenlik okuyan öğrencilere bu teknolojiler öğretilmeli ve öğrenciye nasıl aktarım yapacağı etkinlikler yoluyla verilmelidir.

KAYNAKÇA

Ball, D.L., Thames, M.H., & Phelps, G. (2008). Content knowledge for teaching. What makes it special? *Journal of Teacher Education, 59*(5), 389–407.

Ball, D. L. (1990). The mathematical understandings that prospective teachers bring to teacher education. *The Elementary School Journal, 90,* 449–466.

Baştürk, S & Dönmez, G. (2011). Examining pre-service teachers' pedagogical content knowledge with regard to curriculum knowledge.*International Online Journal of Educational Sciences,3*(2), 743-775.

Dönmez, B. (2015). *Sosyal Bir Sistem Olarak Sınıf*. M. Şişman, & S. Turan içinde, Sınıf Yönetimi (12 b., s. 45-59). Pegem Akademi.

Erdener, K., & Gür, H. (2019). Ortaokul matematik derslerinde dinamik geometri yazılımı Geometer's Sketchpad kullanımı ile ilgili öğrenci görüşleri. *Balıkesir Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 21*(1), 364-377.

İçel, R. (2011). *Bilgisayar destekli öğretimin matematik başarısına etkisi: GeoGebra örneği* (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

MEB (2024). Ortaokul Matematik Dersi Öğretim Programı. Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli.

Öz, M. (2015). *Ortaokul 7. sınıf matematik dersigeometrik cisimleralt öğrenme alanının öğretiminde dinamik matematik yazılımı geogebra 5.0 kullanımının öğrenci başarısına etkisi* (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Özçakir Sümen, Ö. (2013). *GeoGebra yazılımı ile simetri konusunun öğretiminin matematik başarısı ve kaygısına etkisi* (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Suryani, T., Rahayu, W., & Saptono, A. (2021). Development and validation technological pedagogical content knowledge (tpack) instrument for teacher mathematics in elementary school. International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding, 8(8), 445. https://doi.org/10.18415/ijmmu.v8i8.2951

Şahin, E., & Kabasakal, V. (2021). STEM Eğitiminde Geogebra Kullanımı: Atwood Makinesi Örneği. *Fen Bilimleri Öğretimi Dergisi, 9*(1), 127-147.

Uysal, Y. (2013). *İlköğretim 6. sınıf matematik derslerinde geometrik cisimler konusunun dinamik matematik yazılımı ile öğretiminin öğrenci başarısına ve matematik dersine yönelik tutumlarına olan etkisinin belirlenmesi* (Master's thesis, Eğitim Bilimleri Enstitüsü).

Zengin, Y., Kağızmanlı, T. B., Tatar, E., & İşleyen, T. (2013). Bilgisayar destekli matematik öğretimi dersinde dinamik matematik yazılımının kullanımı/The use of dynamic mathematics software in computer assisted mathematics instruction course. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 10*(23), 167-180.

5. SINIF MATEMATİK DERS KİTABININ 2024 ÖĞRETİM PROGRAMINDA YER ALAN DEĞERLER AÇISINDAN İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Enes TEPE
Afyon Kocatepe Üniversitesi
mtepe@aku.edu.tr–0000-0001-5675-7537

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan YURTSEVEN
Afyon Kocatepe Üniversitesi
ryurtseven@aku.edu.tr - 0000-0001-9963-8642

ÖZET

Toplumun kendine özgü ortak geçmişinin bir yansıması olan kültür, toplumu bir arada tutan önemli bir mirası temsil etmektedir. Yüzyıllar içinde oluşan bu mirasın göstergelerinden biri de topluma atfedilen değerledir. Değerlerin benimsenmesi, korunması ve aktarılması sağlıklı bir toplumsal yapının varlığına işaret etmektedir. Bu bağlamda değerlerin yeni nesillere kazandırılması son derece önemlidir. Dolayısıyla değerlerin eğitim süreçlerine dâhil edilmesi gerekmekte ve değerlerin öğretilmesinde öğretim programlarının, okul içi ve okul dışı faaliyetlerin ve ders kitaplarının birbirini desteklemesi beklenmektedir. Ders kitapları da öğretim programlarında belirtilen bilişsel hedeflere ulaşmada olduğu gibi değerlerin iletilmesinde de önemli bir role sahiptir. Değer aktarımında öğretim programları ile ders kitaplarının bir uyum içinde olması çalışmanın çıkış noktasını oluşturmaktadır. Bu araştırma 2024 yılında yayımlanan ortaokul matematik öğretim programında vurgulanan değerler açısından 5. sınıf matematik ders kitabının incelenmesini amaçlamaktadır. Araştırma kapsamında nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. 2024 yılında yayımlanan öğretim programında 20 değer tanımlanmıştır. Ders kitabında değer ifadesi barındırdığı düşünülen yerler iki araştırmacı tarafından bağımsız ve eş zamanlı olarak incelenmiştir. Görüş birliği sağlandıktan sonra elde edilen bulgular değer ifadelerinin ders kitabında dengeli bir dağılıma sahip olmadığı görülmüştür. Ayrıca sağlıklı yaşam, sorumluluk, vatanseverlik, çalışkanlık, dürüstlük ve tasarruf değerlerinin ön plana çıktığı ancak mütevazılık, mahremiyet, adalet ve yardımseverlik değerlerinin neredeyse hiç yer almadığı sonucu elde edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğretim programı, matematik ders kitabı, değerler.

Giriş

İnsanları ortak bir paydada buluşturup huzurlu bir toplum yapısının oluşmasında etkili olan faktörlerden biri, o toplumun benimsediği değerleridir. Toplumun yaşantılarının, inançlarının, kültürünün, sosyal ve tarihsel birikiminin sonucunda meydana gelen değerler, insanların toplumsal kurallar bağlamında duygu, düşünce, tutum ve davranışlarının nasıl olması gerektiği

noktasında yol göstericidir. Aynı zamanda toplumsal düzenin sağlanmasının yanında, bireyin davranışlarına yön veren bir güce sahiptir. Dolayısıyla değerler, hem bireysel hem toplumsal bir etkiye sahip olup üzerine önemle durulan bir konudur.

Bir vicdani ölçüt olarak değer kavramı, bireyin davranışlarını, yaşadığı toplumun yararına düzenleyerek, iyi ve doğru olana ulaşmada düşüncelerini ve davranışlarını kontrol edebilmesi şeklinde tanımlanmaktadır (Kapkın, Çalışkan ve Sağlam, 2018). Zira değer, bir toplumun varlığını, birliğini, işleyişini ve devamını sağlamak ve bunları sürdürmek için insanların çoğunluğu tarafından doğru ve gerekli olduğu kabul edilen inanç; bununla beraber kültürden kaynaklanan ortak düşünce, amaç, temel ahlaki ilke olarak kabul edilmektedir (Ekinci, 2021). Bu bakımdan değerlerin benimsenmesi, korunması ve yeni nesillere aktarılması sağlıklı bir toplumsal yapının varlığına işaret etmektedir. Bu noktada değerlerin yeni nesillere kazandırılması son derece önemlidir.

Değerler; doğruluk, dürüstlük, sevgi, saygı, azim, sadakat, samimiyet, hoşgörü, vatanseverlik, duyarlılık, adalet gibi birçok özelliği kapsayan oldukça geniş bir yelpazeye sahiptir. Bu özellikleri bireylere kazandırmak ailede başlar ve okullarda da değer eğitimi, karakter eğitimi gibi kavramlar altında kazandırılmaya çalışılır. Değerler eğitimi ile amaçlanan, millî, manevî değerlerle birlikte evrensel değerleri de hayata geçiren bireyler yetiştirerek toplumsal dayanışmaya katkıda bulunmak; bireysel haklarını kullanma ve başkalarının haklarına saygı duyma konusunda, görev ve sorumluluklarını yerine getiren bireyler olma noktasında bilinç kazandırmaktır (Algül, 2021). Değerlerin kazandırılmasında ve geliştirilmesinde öncelikle ana-babaların sorumluluğu ön plana çıksa da bu sorumluluk okullar ve daha geniş toplum ile paylaşılmalıdır. Bu nedenle değerler eğitiminde okullara önemli görevler düşmektedir (Pala, 2020). Bu bağlamda değerler eğitimine yönelik çalışmaların eğitim sürecinde okullarda, öğretim programlarında etkin bir şekilde yer verilmesi gerekmektedir.

Değerler eğitimine 2005 öğretim programlarında yer verilmeye başlanmıştır. 2018 öğretim programlarında, "adalet, dostluk, dürüstlük, özdenetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik" olmak üzere on kök değere yerilirken (MEB, 2018); 2024 öğretim programlarında on değer daha eklenerek yirmi değere yer verilmiştir. Bunlar: "*adalet, aile bütünlüğü, çalışkanlık, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, mahremiyet, merhamet, mütevazılık, özgürlük, sabır, sağlıklı yaşam, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, vatanseverlik ve yardımseverlik*" değerleridir (MEB, 2024a; MEB, 2024b). Öğretim programlarına bakıldığında değer kazandırma görevinin yalnızca bir ders kapsamında değil, tüm derslerde öğretim programları aracılığıyla verildiği görülmektedir (Aslan ve Gökçen, 2024). Değerlerin okullarda etkili bir şekilde öğretilmesinde öğretim programlarının, okul içi ve okul dışı faaliyetlerin ve ders kitaplarının birbirini desteklemesi beklenmektedir. Ders kitapları da öğretim programlarında belirtilen bilişsel hedeflere ulaşmada olduğu gibi değerlerin iletilmesinde de önemli bir role sahiptir. Bu nedenle ders kitaplarının programların içerdiği değerleri aktarmada yeterli özelliklere sahip olması gerekmektedir. Kitaplarda yer alan ve uygulanan etkinlikler, çalışmalar, örnekler, görseller vb. öğeler, değerlerin kazandırılmasına katkı sunmalıdır.

Literatürde değerler eğitimi kapsamında birçok çalışmanın yapıldığı görülmüştür. Örneğin Gözler, Haskuş, Ayhan, Karslı ve Akın (2020)'ın değerler eğitimi kapsamında hazırlanan

bilimsel çalışmaları farklı değişkenlere göre incelediği çalışmada, 2014-2018 arası (beş yıl içerisinde yayımlanmış) 27 lisansüstü tezi ve 54 makale incelenmiştir. Demirkol ve Kurnaz (2024) sadece sınıf eğitimi alanında 2019-2023 arasında değerler eğitimi konusunda yapılan araştırmaların (tez ve makale) eğilimlerini incelemek amacıyla yaptığı çalışmada, 49 makale, 50 lisansüstü teze ulaşılmış ve incelenmiştir. Ergenekon ve Aküzüm (2021)'ün de sadece okul öncesinde değerler eğitimine ilişkin yapılan çalışmaları incelemek amacıyla yaptığı çalışmada, 2013-2020 yılları arasında 9 lisansüstü tez, yirmi makale ve üç tam metin bildiri incelenmiştir.

Değerler eğitimi açısından; öğretim programlarının (Aslan ve Gökçen, 2024; Çayır Çevik, 2014; Engin, 2014; Güneş ve Yıldırım, 2024; Keskin, 2015; Kafadar, Öztürk, ve Katılmış, 2018; Kart, Çalışkan, Torunoğlu ve Şahin, 2019; Kaymakcan ve Meydan, 2011; Özer ve Çam-Aktaş, 2019; Sarıca, 2018) ve ders kitaplarının incelendiği çalışmalar da görülmektedir. Örneğin Oğuz Haçat ve Demir (2020) Sosyal Bilgiler ders kitaplarını değerler açısından incelemiş, Özkaya ve Duru (2020) 2017 matematik dersi öğretim programında belirlenen değerlerin ortaokul matematik ders kitaplarında bulunma durumunu ele almıştır. Şahin ve Başgül (2018) ortaokul ders kitaplarındaki (sosyal) değerleri, Karaca ve Uzunkol (2019) ise ilkokul 3. ve 4. sınıf matematik ders ve çalışma kitaplarını değerler açısından incelemiştir. Karacan (2018), Ortaokul Sosyal Bilgiler dersi 5. sınıf öğretim programı ve ders kitaplarında vurgulanan değer ifadelerinin hangi sıklıkla yer aldığını, Şahin ve Tuğrul (2020) ise ilkokul matematik ders kitaplarında değerlerin yer alma durumunu; sınıf düzeyi, öğrenme alanı ve yayınevi değişkenleri açısından incelemiştir. Yıldız Mutlubaş (2021) öğretim programında bulunan kök değerleri ortaokul matematik ders kitaplarının yansıtma durumlarını, Sayın, Orbay ve Altunay Şam (2019) matematik öğretimi programında belirtilen değer ifadelerinin ortaokul 5. sınıf matematik ders kitabında yer alma durumunu incelemişlerdir. Yapılan bu çalışmalarda matematik kitaplarının 2018 ve öncesindeki öğretim programlarında yer alan kök değerler bağlamında incelendiği görülmektedir. Dolayısıyla son derece önemli bir konu olan değerlerin birçok çalışmaya konu olduğu ve 2024 yılında yenilenen programlar için de incelenmesinin gerekli olduğu anlaşılmaktadır. Bu noktada 1, 5 ve 9. sınıflarda uygulanmaya başlayan 2024 matematik öğretim programında yer alan 20 değer bağlamında 5. sınıf matematik kitabının değerlendirilmesinin yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Zira programlarda kazandırılması amaçlanan değerlerin öğretim uygulamalarına, kullanılan materyallere ya da ders kitaplarına yansıtılması, istenilen sonuçların elde edilmesi açısından oldukça önemlidir. Bir başka deyişle değer aktarımında öğretim programları ile ders kitaplarının bir uyum içinde olması gerekmektedir. Bu bağlamda araştırmada, 2024 yılında yayımlanan ortaokul matematik öğretim programında vurgulanan değerler açısından 5. sınıf matematik ders kitabının incelenmesi amaçlanmaktadır.

Yöntem

Araştırma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Doküman analizi, basılı veya elektronik materyallerin incelemesini ve değerlendirilmesini kapsayan sistematik bir süreç olarak ifade edilmektedir (Bowen, 2009, s. 27). Araştırılması hedeflenen olgu ve olguları içeren yazılı materyallerin analizini kapsayan doküman analizi; dokümanlara ulaşma, dokümanların özgünlüğünü (orijinalliğini) kontrol

etme, dokümanları anlama, verileri analiz etme ve veriyi kullanma aşamalarına uygun olarak gerçekleştirilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu kapsamda öncelik çalışmanın örneklemini de oluşturan, MEB, TTK Başkanlığının 17.07.2024 tarih ve 110460159 sayılı yazısı ile eğitim aracı olarak kabul edilen 5. sınıflar için Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Matematik Dersi Kitabı incelenecek doküman olarak belirlenmiştir. Daha sonra MEB onaylı olan Matematik 5. sınıf 1. Kitaba ve 2. Kitaba (Albayrak, Esatoğlu, Altunkaynak, Yüksal Saray, Karasu, Tunç, Kavurmacı, Bulat, Kumru ve Korkmaz, 2024) ulaşılmış ve özgünlüğü kontrol edilmiştir. Ardından kitabın ön incelemesi yapılmış, araştırmacılar tarafından öğretim programında verilen değerlerle ilgili olan; etkinlik, soru, açıklama, alıştırma, örnek vb. kısımlar belirlenmiştir. Değer ifadesi barındırdığı düşünülen yerler iki araştırmacı tarafından bağımsız ve eş zamanlı olarak incelenerek analiz edilmiştir.

2024 yılında yayımlanan öğretim programında 20 değer "*adalet, aile bütünlüğü, çalışkanlık, dostluk, duyarlılık, dürüstlük, estetik, mahremiyet, merhamet, mütevazılık, özgürlük, sabır, sağlıklı yaşam, saygı, sevgi, sorumluluk, tasarruf, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik*" tanımlanmıştır. Bu değerlerle ilgili açıklamalar ve eylem ifadeleri öğretim programları ortak metninde verilmiştir (MEB, 2024a; MEB, 2024b). Bu çalışmada da 5. sınıf matematik ders kitabı öğretim programında yer alan değerleri aktarabilirliği ya da iletebilirliği açısından incelenmiştir.

Verilerin Analizi, Geçerliği ve Güvenirliği

Çalışmada incelenen 5. sınıf matematik ders kitabından elde edilen veriler, betimsel analiz uygulanarak incelenmiştir. Araştırma verilerinin önceden belirlenen temalar çerçevesinde sistematik ve net bir şekilde betimlenerek açıklanması olarak tanımlanan betimsel analiz dört basamakta gerçekleştirilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Verilerin analizi, bu basamaklar doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Bunlar: analiz için bir çerçeve oluşturma, tematik çerçeveye göre verilerin işlenmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanmasıdır (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu kapsamda, öncelikle öğretim programında verilen 20 değer ve bu değerlerin eylem ifadeleri ile tematik bir çerçeve oluşturulmuştur. Ardından ders kitabı incelenerek değerlerle ilgili olduğu düşünülen, değer öğretiminde katkı sağlayabilecek nitelikte olan etkinlik, soru, alıştırma, örnek gibi yerler belirlenmiş ve belirlenen tematik çerçeve kapsamında bu bölümler tablo oluşturularak işlenmiştir. İki araştırmacının da incelemeleri sonucunda görüş birliğine varılarak düzenlenen veriler tanımlanmış ve kitaptan doğrudan alıntılarla desteklenmiştir. Son olarak elde edilen bulguların analizi tamamlanarak yorumlamalar yapılmıştır. Verilerin geçerlik ve güvenirliklerinin sağlanması amacıyla incelemeler iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı yapılmış, görüş birliğine varılamayan bölümler için uzman görüş alınarak, veriler analiz edilmiştir. Ayıca incelenen ders kitaplarından doğrudan alıntılar yapılmış ve bulgular desteklenmiştir.

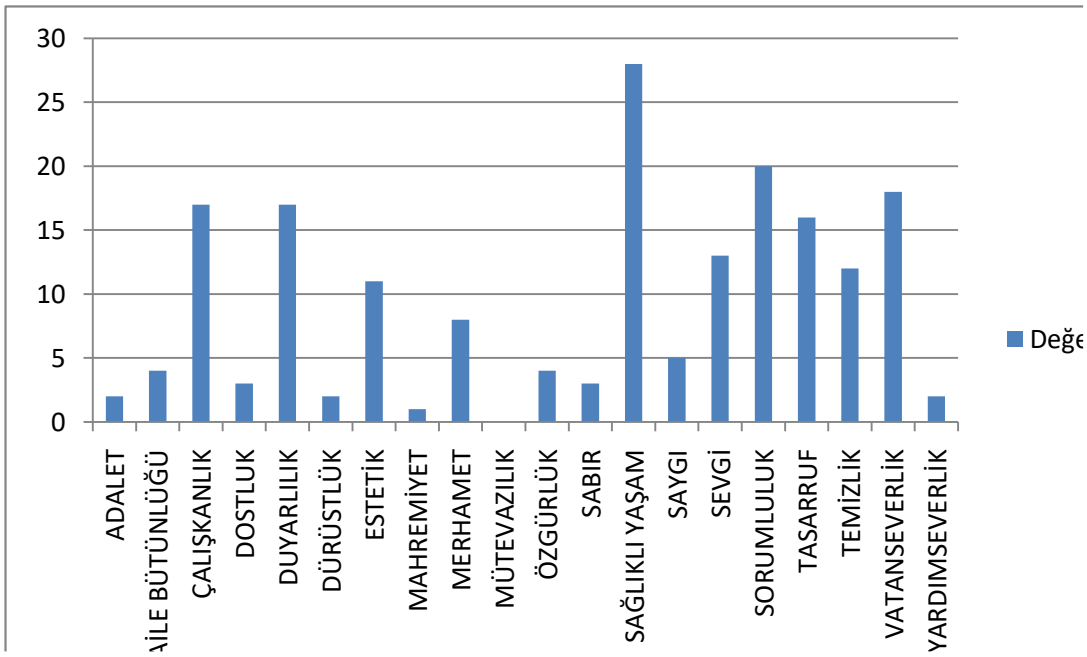
Bulgular

Bu bölümde 5. sınıf matematik ders kitabının incelenmesinden ulaşılan bulgulara yer verilmiştir. Ders kitabında toplam 186 adet değer ifadesi tespit edilmiştir. Tespit edilen değerlere ilişkin dağılım Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1. Ders Kitabında Yer Alan Değer İfadeleri

Değer	Frekans	Yüzde	Değer	Frekans	Yüzde
Adalet	2	1,08	Özgürlük	4	2,15
Aile Bütünlüğü	4	2,15	Sabır	3	1,61
Çalışkanlık	17	9,14	Sağlıklı yaşam	28	15,05
Dostluk	3	1,61	Saygı	5	2,69
Duyarlılık	1	,54	Sevgi	13	6,99
Dürüstlük	17	9,14	Sorumluluk	20	10,75
Estetik	11	5,91	Tasarruf	16	8,60
Mahremiyet	1	,54	Temizlik	12	6,45
Merhamet	8	4,30	Vatanseverlik	18	9,68
Mütevazılık	0	0	Yardımseverlik	2	1,08

Çizelge 1, 5. sınıf matematik ders kitabında bulunan değerlerin sıklığını ve yüzde oranlarını yansıtmaktadır. Çizelge incelendiğinde ders kitabında yer alan değer ifadelerinin bulunma sıklıkları sırasıyla %15,05 (28) ile sağlıklı yaşam, %10,75 (20) ile sorumluluk, % 9,68 (18) ile vatanseverlik, %9,14 (17) ile çalışkanlık, % 9,14 (17) ile dürüstlük, %8,60 (16) ile tasarruf, %6,99 (13) ile sevgi, %6,45 (12) ile temizlik, %5,91 (11) ile estetik, %2,68 (5) ile saygı, %2,15 (4) ile aile bütünlüğü, %2,15 (4) ile özgürlük, %1,61 (3) ile dostluk, %1,61 (3) ile sabır, % 1,08 (2) ile yardımseverlik, % 1,08 (2) ile adalet, %0,54 (1) ile mahremiyet şeklindedir. Mütevazılık değerine rastlanmamıştır. Değer ifadelerinin karşılaştırılarak incelenebilmesi için elde edilen bulgular Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1'de görüldüğü gibi görüme sıklığı en fazla olan sağlıklı yaşam değeridir. Bunu sırasıyla sorumluluk, vatanseverlik, çalışkanlık ve dürüstlük değerleri takip etmektedir. Adalet, duyarlılık, mahremiyet ve mütevazılık değer örnekleri ise oldukça sınırlıdır. Ders kitabında yer alan sorularda, derse giriş etkinliklerinde ve çözümlü alıştırmalarda birden fazla değer ifadesinin yer aldığı görülmüştür. Aşağıda veri analizi sürecine ilişkin bazı örneklere yer verilmiştir. Sağlıklı yaşam değerine işaret eden bazı örnekler şu şekildedir:

["İdeal kilo, bir bireyin boy ve cinsiyetine ilişkin sahip olması gereken kilogram aralığı olarak tanımlanabilir. Sağlıklı yaşam için dengeli beslenerek ve düzenli egzersiz yaparak ideal kilo aralığında kalmak çok önemlidir.

Elif, Rana, Yusuf ve Selim ideal kilo aralığında olup olmadıklarını belirlemek için tartılmışlardır..."] (Ders Kitabı 2, s. 40).

["Hücre büyümesini ve gelişmesini sağlayan protein, vücut tarafından üretilmediği için proteinin dışarıdan alınması gereklidir. Protein kasları güçlendirir, kansızlığı önler, vücut direncini yüksek tutar. Günlük olarak cildimizin, tırnaklarımızın, saçlarımızın ve kas dokularımızın yenilenmesine destek olur."

"Aşağıda bazı meyvelerin 100 gramındaki ortalama protein miktarları verilmiştir..."] (Ders Kitabı 2, s. 47).

Sorumluluk değerine işaret eden bir örnek şu şekildedir:

["Bir okulda, okul temsilciliği için altı öğrenci aday olmuştur. Tüm öğrencilerin oy kullandığı bu okulda, adayların aldıkları oy miktarlarının tüm oyların kaçta kaçı olduğunu ifade eden yüzde veya ondalık gösterimleri aşağıdaki tabloda verilmiştir."] (Ders Kitabı 2, s. 48).

Tasarruf değerine işaret eden bir örnek şu şekildedir:

["Doğadaki atıkların geri dönüşümü, çevrenin korunması ve sürdürülebilir bir gelecek için bilinçli bir şekilde hareket etmemizi gerektirir.

Aşağıdaki grafikte bir sınıfta geri dönüşüm için toplanan atıkların türleri ve bunların sayısı verilmiştir..."] (Ders Kitabı 2, s. 108).

Sorumluluk, duyarlılık, temizlik, merhamet ve sorumluluk değerlerine işaret eden bir örnek şu şekildedir:

["Her biriniz küçük adımlar atarak zararlı çevresel etkinizi azaltabilir ve doğayı koruyabilirsiniz. Yeşil bir dünya için neler yapılabileceğini araştırmak amacıyla Elif, bir araştırma sorusu hazırlamıştır. "Daha yeşil bir Dünya için neler yapabiliriz?" anket sorusunu sınıf arkadaşlarına yönelten Elif, topladığı verileri aşağıdaki gibi not almıştır.

Bu verileri sıklık tablosunda gösteriniz ve seçtiğiniz bir grafik türü ile görselleştiriniz."] (Ders Kitabı 2, s. 74).

Vatanseverlik, sağlıklı yaşam ve sevgi değerlerine işaret eden bir örnek şu şekildedir:

["Türkiye Kadın Millî Voleybol Takımı'nın da katılmaya hak kazandığı 2024 Paris Olimpiyat Oyunları'nda saha kenarındaki reklam panolarının maliyet hesabını sizin yapmanız isteniyor..."] (Ders Kitabı 1, s. 162).

Sağlıklı yaşam ve aile bütünlüğü değerlerine işaret eden bir örnek şu şekildedir:

["Fatma ve Mehmet, çocukları Aras'ın hem teknolojiden uzak kalmaması hem de internetteki zararlı içeriklerden etkilenmemesi için eğitici içerikler araştırmaktadırlar. Buldukları eğitici içerikleri ise belirledikleri zaman aralıklarında Aras'ın kullanmasına izin vermektedirler"] (Ders Kitabı 2, s. 19).

Sonuç ve Tartışma

2024 yılında yayımlanan ortaokul matematik dersi öğretim programında belirtilen 20 değerin 5. sınıf matematik ders kitabına yansımaları incelendiğinde; "adalet, duyarlılık, mahremiyet ve mütevazılık" değer örneklerinin oldukça sınırlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ders kitaplarının bilişsel hedeflere ulaşmada olduğu gibi değer iletimi açısından da etkili bir araç olması beklenen bir durumdur. Öğrencilerin bu değerleri fark etmeleri, benimsemeleri ve kazanmalarında ders kitabının üstlendiği rolün gerçekleşebilmesi için elde edilen sonuçların dikkate alınması gerekir. Ayrıca ders kitabında "sağlıklı yaşam, sorumluluk, vatanseverlik, çalışkanlık, dürüstlük ve tasarruf" değerlerine daha fazla değinilmiştir. Kitapta değinilen değerlerin birbirleriyle ilişkilendirilmesi ve değer ifadelerinin dengeli bir dağılım sergileyecek şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Literatürde 5. sınıf matematik ders kitaplarının değerler açısından incelendiği diğer çalışmalara bakıldığında; Sayın, Orbay ve Altunay Şam (2019) ortaokul 5. sınıf matematik ders kitabını 2018 matematik öğretimi programında yer alan kök değerler açısından incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara bakıldığında "dostluk, dürüstlük, vatanseverlik, saygı ve sevgi" değerlerinin bulunma sıklığının az olduğu, "öz denetim, adalet, yardımseverlik ve sorumluluk" değerlerinin ise daha fazla yer aldığı sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca ünitelere göre değerlerin dağılımında düzensizlik olduğu sonucuna ulaşıldığı ifade edilmiştir. Akyol (2023) tarafından yapılan çalışmada da benzer şekilde ortaokul matematik ders kitaplarında en az yer alan kök değerlerin ise "sabır ve dürüstlük" değeri olduğu, en fazla değinilen kök değerlerin ise sorumluluk, özdenetim ve vatanseverlik değerleri olduğu belirtilmiştir. Öğretim programlarında belirtilen değerlerin ders kitaplarında birbirine yakın sayıda ve oranda yer almasının beklendiği vurgulanmıştır. Yıldız Mutlubaş (2021) tarafından yapılan çalışmada ise öğretmenlerin kitaplarda az temsil edilen değerler bakımından öğretim sürecinde destekleyici bir rol oynaması gerektiğini; kitapların yeni baskılarındaysa az değinilen değerleri yansıtan daha çok temsile yer verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Karaca ve Uzunkol (2019) İlkokul 3. ve 4. sınıf matematik ders ve çalışma kitaplarını, içerdiği değerler bakımından incelemiş ve şu sonuçlara ulaşmıştır: 3. sınıf matematik ders kitaplarında en çok "tutumluluk", en az "sorumluluk, saygı ve aile birliğine önem verme" değerleri bulunmaktadır. 4. sınıf matematik ders kitabında ise en çok "vatanseverlik, tutumluluk ve öz denetim" değerleri bulunurken; en az "sorumluluk, yardımseverlik, saygı, sağlığına ve aile birliğine önem verme" değerleri bulunmaktadır. Yapılan çalışmalara bakıldığında, değerlerin dağılımı açısından farklılıklar, değerlerin düzenli bir şekilde dağılım göstermemesi noktasında ise benzerlikler olduğu görülmüştür. Bu durum, kitapların hazırlanması sürecinde değerlerin de bir ölçüt olarak dikkate alınmasının önemli olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda elde edilen sonuçlar, literatürde yer alan çalışmalarla birlikte değerlendirildiğinde 5. sınıf matematik ders kitabının düzenlenmesinde değer iletimi açısından daha geniş bir bakış açısının yararlı olacağı

şeklindedir. Bununla beraber öğretim programlarında kazandırılması amaçlanan değerlerin ders kitaplarına dengeli bir şekilde dağıtılmasına dikkat edilmesi önerilmektedir.

Kaynakça

Akyol, E. (2023). *Kök değerlerin ortaokul matematik ders kitaplarına yansımaları*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Balıkesir.

Albayrak, E., Esatoğlu, A., Altunkaynak, A., Yüksal Saray, B., Karasu, İ., Tunç, L., Kavurmacı, M., Bulat, M., Kumru T. ve Korkmaz, Y. N. (2024). *Ortaokul ve İmam hatip ortaokulu matematik 5 ders kitabı (1. ve 2. Kitap).* (Ed.: Ç. Arslan, C. Uygan ve G. Kurt Birel). Devlet Kitapları Özgün Matbaacılık, Ankara, 2024.

Algül, F. N. (2021). Popüler kültürün dayattığı kitapların çocukların değerler önceliği üzerindeki etkisi. *Milli Eğitim Dergisi, 50*(229), 205-231.

Aslan, M. ve Gökçen, E. (2024). İlkokul Türkçe dersi öğretim programlarında değerler eğitiminin yeri. *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi,* 14, 1094-1114.

Bowen, G.A. (2009), "Document Analysis as a Qualitative Research Method", *Qualitative Research Journal, Vol. 9* No. 2, pp. 27-40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Çayır Çevik, Y. (2014). *Türkçe öğretim programlarında değerler ve Dede Korkut Hikâyelerinin değerler açısından incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, MAKÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Burdur.

Demirkol, S. ve Kurnaz, E. (2024). Sınıf eğitimi alanında değerler eğitimi üzerine yapılmış çalışmalara sistematik bakış. *Temel Eğitim Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 43-54. doi: 10.55008/te-ad.1470563

Ekinci, H. (2021). *Okulda ve ailede değerler eğitimi*. Kayıhan Yayınları.

Engin. G. (2014). *Türkçe ve beden eğitimi öğretim programları ile bütünleştirilmiş değerler eğitimi programının etkililiği*. Yayımlanmamış doktora tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale.

Ergenekon, Ö. ve Aküzüm, C. (2021). Okul öncesi eğitimde değerler eğitimi ile ilgili yapılan çalışmaların incelenmesi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi, 10*(19), 98-117

Gözler, A., Haskuş, A., Ayhan, B., Karslı, E. ve Akın, Z. (2020). Değerler eğitimi kapsamında hazırlanan bilimsel çalışmaların farklı değişkenler göre incelenmesi. Ahi *Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 6*(1), 224-241.

Güneş, G. ve Yıldırım, Y. (2024). 2018 ve 2024 hayat bilgisi dersi öğretim programlarının değerler eğitimi açısından incelenmesi: 2018 ve 2024 hayat bilgisi dersi öğretim programı. *International Journal of education and Science Research, 1*(1), 66-84.

Kafadar, T., Öztürk, C. ve Katılmış, A. (2018). Farklı ülkelerin sosyal bilgiler öğretim programlarının değerler eğitimi boyutunda karşılaştırılması. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 19*(1), 154-177.

Kapkın, B., Çalışkan, Z., ve Sağlam, M. (2018). Türkiye'de 1999-2017 yılları arasında değerler eğitimi alanında yapılmış lisansüstü çalışmaların incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi, 16*(35), 183-207.

Karaca, D. ve Uzunkol, E. (2019). İlkokul matematik ders kitaplarının içerdiği değerler bakımından incelenmesi. *International Journal of Field Education, 5*(2), 55-71. https://doi.org/10.32570/ijofe.637981

Karacan, H. (2018). Beşinci sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve ders kitaplarında yer alan milli ve evrensel değerlerin analizi. *Journal of Innovative Research in Social Studies, 1*(1), 1-10

Kart, M., Çalışkan, D. N., Torunoğlu, H., ve Şahin, C. (2019). İlkokul öğretim programlarında değerler (2005 ve 2017). *EJER Congress 2019 Bildiri Kitabı*, 1616-1624.

Kaymakcan, R. ve Meydan, H. (2011). Din kültürü ve ahlak bilgisi programları ve öğretmenlerine göre değerler eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi, 9*(21), 29-55.

Keskin, Y. (2015). Tarih dersi öğretim programı ve ders kitaplarında değerler eğitimi. *Turkish Studies-International Periodical for The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 10*(7), 659-674.

MEB (2018). *Matematik Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar).* Ankara: MEB.

MEB (2024a). Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli Öğretim Programları Ortak Metni. Ankara: MEB. *https://ttkb.meb.gov.tr/* adresinden 30.11.2024 tarihinde erişilmiştir.

MEB (2024b). Ortaokul *Matematik Dersi Öğretim Programı (5, 6, 7 ve 8. Sınıflar). https://ttkb.meb.gov.tr/* adresinden 30.11.2024 tarihinde erişilmiştir.

Oğuz Haçat, S. ve Demir, F. B. (2020). Sosyal bilgiler ders kitaplarının değerler açısından incelenmesi. *Journal of History School*, (49), 4443-4466.

Özer, M. ve Çam-Aktaş, B. (2019). Değerler eğitimi devamlılığı: Okul öncesi eğitim programından hayat bilgisi öğretim programına. *İlköğretim Online, 18*(1), 389-405.

Özkaya, F. ve Duru, A. (2020). Ortaokul matematik ders kitaplarında değerler eğitimi kapsamındaki değerlerin yer alma durumlarının incelenmesi. *Uşak Üniversitesi Eğitim Araştırmaları Dergisi, 6*(3), 43-67. https://doi.org/10.29065/usakead.798421

Pala, A. (2020). Değerler eğitimi ve yararları. *International Social Sciences Studies Journal, 6,* (62), 2158-2161.

Sarıca, R. (2018). Yenilenen ortaöğretim beden eğitimi ve spor dersi öğretim programlarının değerler eğitimi bağlamında incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, 19*(3), 2068-2091.

Sayın, V., Orbay, K. ve Altunay Şam, E. (2019). 5. sınıf matematik ders kitabının değerlerimiz açısından incelenmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, Özel Sayı,* 161-171. https://doi.org/10.21733/ibad.605040

Şahin, Ö., & Başgül, M. (2018). Ortaokul matematik ders kitaplarında sosyal değerler. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi (34),* 90-104. https://doi.org/10.14582/DUZGEF.1890

Şahin, Ö., & Tuğrul, K. (2020). İlkokul matematik ders kitaplarında sosyal değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi, 18*(39), 173-208. https://doi.org/10.34234/ded.620309

Yıldız Mutlubaş, S. (2021). *Beşinci sınıf matematik ders kitaplarındaki temsillerin öğretim programındaki kök değerler bağlamında incelenmesi*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Denizli.

MATEMATİK VE FEN BİLİMLERİ ÖĞRETMENLERİNİN YAPAY ZEKA FARKINDALIKLARININ BELİRLENMESİ

Prof. Dr. Tolga GÜYER
Gazi Üniversitesi,
tguyer@gmail.com - 0000-0001-9175-5043

Esma ORAK SAYGINER
Millî Eğitim Bakanlığı,
esma.orak@gmail.com - 0000-0002-6735-4837

ÖZET

Teknolojik gelişmeler, eğitim sistemlerinin değişimine yol açan araçlar sunmakta ve öğretim süreçlerini yeniden şekillendirmektedir. Özellikle yapay zekâ (YZ) teknolojileri, bireyselleştirilmiş öğrenme ortamlarının oluşturulmasını, öğrencilerin ihtiyaçlarına özel çözümler sunulması ve öğretmenlerin sınıf içi etkinliklerinin kolaylaştırması açısından eğitim alanında devrimsel bir etki yaratmaktadır (Holmes vd., 2019). Bu çalışma matematik ve fen bilimleri öğretmenlerinin eğitimde yapay zekâ farkındalıklarını ve bilgi düzeylerini belirlemek için gerçekleştirilmiştir. Bu amaç doğrultusunda nitel olarak tasarlanan çalışmada, 7 kişi matematik branşından ve 7 kişi de fen bilimleri branşından olmak üzere toplam 14 öğretmen çalışma grubuna dahil edilmiştir. Öğretmenlerin seçiminde kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Araştırma verileri yüz yüze görüşme yapılarak elde edilmiştir. Bu görüşmelerde araştırmacılar tarafından geliştirilen ‘yarı yapılandırılmış görüşme soruları’ kullanılmıştır. Verilerin analizi içerik analizi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma neticesinde öğretmenlerin yapay zekanın eğitimde kullanımından büyük ölçüde haberdar oldukları, ancak çoğunun yapay zekâ araçlarını eğitim süreçlerinde etkin kullanmadıkları belirlenmiştir. Yapay zekayı tam anlamıyla kullanamamalarının başlıca sebebi yapay zekanın kullanımı konusunda yeterli bilgiye sahip olmamalarından kaynaklanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: yapay zekâ farkındalığı, fen bilimleri öğretmenleri, matematik öğretmenleri

DETERMINING THE ARTIFICIAL INTELLIGENCE AWARENESS OF MATHEMATICS AND SCIENCE TEACHERS

ABSTRACT

Technological developments provide tools that lead to changes in education systems and reshaping of teaching processes. Artificial intelligence (AI) technologies in particular create revolutionary effects in the field of education in terms of creating individualized learning environments, providing solutions specific to students' needs, and facilitating teachers' in-class activities (Holmes et al., 2019). This study was conducted to determine the awareness and knowledge levels of mathematics and science teachers regarding artificial intelligence in education. For this purpose, a total of 14 teachers, 7 from mathematics and 7 from science, were included in the study group. The convenience sampling method was preferred in the selection of teachers. The research data were obtained through face-to-face interviews. 'Semi-structured interview questions' developed by the researchers were used in these interviews. The analysis of the data was carried out with the content analysis method. As a result of the research, it was determined that teachers were largely aware of the use of artificial intelligence in education, but most of them did not use artificial intelligence tools effectively in their educational processes. The main reason why they could not use artificial intelligence to its full extent is that they did not have sufficient knowledge about the use of artificial intelligence.

Anahtar Kelimeler: artificial intelligence awareness, science teachers, mathematics teachers

1. GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler, eğitim sistemlerinin değişimine yol açan araçlar sunmakta ve öğretim süreçlerini yeniden şekillendirmektedir. Özellikle yapay zekâ (YZ) teknolojileri, bireyselleştirilmiş öğrenme ortamlarının oluşturulması, öğrencilerin ihtiyaçlarına özel çözümler sunulması ve öğretmenlerin sınıf içi etkinliklerinin kolaylaştırması açısından eğitim alanında devrimsel bir etki yaratmaktadır (Holmes vd., 2019). Bununla birlikte, YZ'nin eğitim alanındaki kullanımı, öğretmenlerin bu teknolojiyi nasıl algıladıkları ve eğitim süreçlerine nasıl entegre edecekleri problemini de beraberinde getirmektedir.

Öğretmenler, eğitimdeki teknolojik yeniliklerin anahtar uygulayıcıları olarak, YZ'nin etkili bir şekilde kullanılmasında kritik bir role sahiptir (Zawacki-Richter vd., 2019). Ancak, öğretmenlerin YZ konusundaki bilgi düzeyleri, bu teknolojinin eğitim süreçlerine entegrasyonu açısından önemli bir belirleyici faktördür. Literatürde, öğretmenlerin teknolojik yeniliklere yönelik tutumları ve teknolojiyi sınıf içi uygulamalara uyarlama becerilerinin, eğitimdeki dijitalleşme süreçlerini doğrudan etkilediği belirtilmektedir (Ertmer ve Ottenbreit-Leftwich, 2010).

Matematik ve fen bilimleri öğretmenleri, YZ teknolojilerinin eğitimdeki uygulama potansiyelini deneyimleyebilecek en önemli branşlar arasında yer almaktadır. YZ'nin matematik öğretmenleri; problem çözme, öğrenme analitiği ve kişiselleştirilmiş öğrenme

süreçlerindeki uygulamalarını; fen bilimleri öğretmenleri ise simülasyonlar, deneyler ve veri analizi gibi alanlarındaki katkılarını gözlemleyebilir. Ancak, bu öğretmenlerin YZ teknolojilerine yönelik farkındalıkları, teknolojinin sınıflara entegrasyonu ve öğrencilerle etkili bir şekilde kullanımı açısından belirleyici olacaktır (Kumar vd., 2022).

Bu çalışma, matematik ve fen bilimleri öğretmenlerinin YZ'nin eğitimdeki kullanımına ilişkin farkındalıklarını ve algılarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Matematik ve fen bilimleri öğretmenlerinin YZ'ye yönelik farkındalıkları, algıları ve tutumları bu teknolojinin eğitimde yaygınlaşması ve etkili kullanımı için önemli bir rehber niteliği taşımaktadır. Çalışmanın bulguları, YZ'nin eğitime entegrasyonu için gerekli olan gelişim programlarının tasarlanmasına ve öğretmenlerin teknolojik becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayabilir.

2. YÖNTEM

2.1.Araştırma Modeli

Nitel yöntem kullanılan bu araştırmada, öğretmenlerin yapay zekâ farkındalıklarının derinlemesine incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması kullanılmıştır.

2.2.Çalışma Grubu

Araştırmanın katılımcıları, Sinop İli Boyabat ilçesinde görev yapan, 7 matematik ve 7 fen bilimleri branşlarından olmak üzere toplam 14 öğretmenden oluşmaktadır. Öğretmenlerin seçiminde kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi tercih edilmiştir.

2.3.Veri Toplama Araçları

Araştırmada, yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak veri toplanmıştır. Görüşme formu, yapay zekânın eğitimdeki rolü, öğretmenlerin yapay zekâ algı ve tutumları gibi konuları ele alan açık uçlu sorulardan oluşmaktadır. Sorular, alanında uzman olan kişilerden görüş alınarak yapılandırılmıştır.

2.4.Veri Toplama Süreci

Görüşmeler, katılımcıların tercih ettiği ortamlarda yüz yüze gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ortalama 15-30 dakika sürmüş ve ses kayıt cihazı ile kayıt altına alınmıştır. Katılımcılardan kayıt izni alınmış ve etik kurallar gözetilerek kişisel veriler belirsizleştirilmiştir.

2.5.Verilerin Analizi

Toplanan veriler, içerik analizi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. İçerik analizi, temaların belirlenmesi ve kodlama süreci ile veri setinin düzenlenmesini içerir (Miles ve Huberman, 1994). Araştırmada, veriler önce kodlanmış, ardından alt temalar ve ana temalar oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

3.1.Yapay Zekanın Tanımı ve Kullanım Alanları

Araştırmada hem matematik hem fen bilimleri öğretmenlerine yapay zekanın tanımı sorulmuştur. Öğretmenlerin bu soruya ilişkin cevapları sonucunda ortaya çıkan alt tema ve kodlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Çizelge 1. Matematik Öğretmenlerine Göre Yapay Zekanın Tanımı

Tema	Alt tema	Kod
Yapay zekanın tanımı	➢ İnsan Zekasını Taklit ➢ Bilgi Toplama ve İşleme ➢ Uygulama ve Kullanım Alanları ➢ Algılanan Sistem Özellikleri	• İnsan davranışlarını şekillendirme, • İnsan zekasını kopyalama, • Sanal zekâ, • Görev yerine getirme • Bilgi toplama ve yorumlama, • Ürün geliştirme • Kişiye özel uygulamalar, • Otonom araçlar, • Akıllı nesneler ve bilişim teknolojileri

Matematik öğretmenlerinin tanımlarında yapay zekânın "insan davranışlarını ve zekasını taklit etme" boyutu belirgin bir şekilde öne çıkmıştır. Bu bulguya göre matematik öğretmenleri, yapay zekânın insan merkezli bir algıya sahip olduğunu düşünmektedir. Bazı katılımcılar, yapay zekânın bilgi toplama, yorumlama ve ürün geliştirme yönüne vurgu yapmış ve bu özellikleri zekâ özellikleriyle ilişkili görmüştür. Katılımcılardan biri, yapay zekânın spesifik uygulama alanlarına (otonom araçlar, akıllı nesneler, kişiye özel uygulamalar) dikkat çekerek, yapay zekânın pratik faydalarını ifade etmiştir. Katılımcılardan bir diğeri ise, yapay zekâyı doğrudan eğitimle ilişkili görmüş ve bilişim teknolojileri ile çoklu zekâ kuramının uygulanması olarak ifade etmiştir.

Çizelge 2: Fen Bilimleri Öğretmenlerine Göre Yapay Zekanın Tanımı

Tema	Alt tema	Kod
Yapay zekanın tanımı	➢ İnsan Zekasını Taklit ➢ Teknolojinin Rolü ➢ Problem Çözme ve Eylemler	• İnsan beyniyle yaptığı davranışları teknolojik aletlerle yapma • Zekayı yapay ortamda taklit etme • İnsanların eğitimiyle gelişen teknoloji • Teknolojinin katkısıyla günlük hayata yardımcı bir ürün • Problem çözme yeteneği • Komutlarla eylemleri gerçekleştirme

		• Verilerle eylemleri makine aracılığıyla yapma

Fen bilimleri öğretmenlerinin tanımlarında, yapay zekânın "insan davranışlarını taklit etme" boyutu öne çıkmıştır. Bunun yanı sıra teknolojik katkının vurgulanması, yapay zekânın modern gelişmelere bağlı olduğu algısını yansıtmaktadır. Fen bilimleri öğretmenlerinin vurgu yaptığı diğer önemli husus problem çözme yeteneğidir. Bu temaya vurgu yapılması, yapay zekânın fonksiyonel bir sistem olarak algılandığını göstermektedir. Ayrıca verilerle eylemlerin gerçekleştirilmesi, sistemin pratik boyutuna dikkat çekmektedir. Yapay zekânın günlük hayatı kolaylaştıran bir 'yardımcı ürün' olarak algılanması, katılımcıların bu teknolojiyi yaşamlarını daha verimli hale getirecek bir destek olarak gördüklerini göstermektedir.

Araştırmada katılımcılara eğitimde yapay zekanın kullanım alanları sorulmuştur. Bu bağlamda her iki öğretmen grubunun verdikleri cevaplara ilişkin bulgular ayrı ayrı tablolar (Tablo 3 ve Tablo 4) halinde sunulmuştur.

Çizelge 3. Matematik Öğretmenlerine Göre Eğitimde Yapay Zekanın Kullanım Alanları

Tema	Alt tema	Kod
Eğitimde yapay zekanın kullanım alanları	➢ Eğitimdeki Yaygın Kullanım ve Potansiyel ➢ Alan Bazlı Kullanım (Bilişim ve Matematik) ➢ Değerlendirme ve Öğrenme Süreçleri	• Her alanda kullanılabilir, • Her branşta kullanılabilir, • Gelecekte daha fazla kullanım • Bilişim derslerinde • Matematik derslerinde • Ders anlatımında zorluklar yaşandığında • Değerlendirme • Öğrenme • Eksik öğrenmelerin tespiti

Matematik öğretmenleri, yapay zekanın her branşta kullanılabileceğini, özellikle bilişim ve matematik gibi alanlarda etkili olabileceğini düşünmektedirler. Ayrıca, yapay zekanın öğrencilerin değerlendirilmesinde, kişisel öğrenme süreçlerinde ve öğrenme eksikliklerinin tespitinde faydalı olabileceği görüşü yaygındır. Ancak, katılımcılardan biri, yapay zekanın sınıf içindeki etkileşimi ve duygusal bağ kurmayı sınırlayacağına dair endişesini dile getirmiştir. Ayrıca teknolojik bağımlılık, tembellik ve insan zekasının etkilenmesi gibi yapay zekanın olumsuzlukları olabileceğini de ifade etmiştir.

Çizelge 4. Fen Bilimleri Öğretmenlerine Göre Eğitimde Yapay Zekanın Kullanım Alanları

Tema	Alt tema	Kod
Eğitimde Yapay zekanın kullanım alanları	➢ Eğitimdeki Yaygın Kullanım ➢ Özelleşmiş Kullanım Alanları ➢ Değerlendirme ve Öğrenme Süreçleri	• Her alanda kullanılabilir, • Her branşta kullanılabilir, • Tüm eğitim süreçlerinde kullanımı • Fen bilimleri derslerinde • Materyal hazırlamada • İçerik Üretme, soru hazırlama • Sınavların değerlendirilmesi • Ölçme değerlendirme • Teknik ve yöntem desteği

Fen bilimleri öğretmenlerinin yapay zekaya yönelik görüşlerine dair yapılan analiz, öğretmenlerin yapay zekanın eğitimdeki potansiyel kullanım alanlarına dair genel olarak olumlu bir tutum sergilediklerini göstermektedir. Öğretmenlerin büyük bir kısmı, yapay zekanın eğitimde her alanda ve her derste kullanılabileceğini belirtmiş, bunun eğitim süreçlerinin tüm aşamalarında etkili olabileceği görüşünü benimsemişlerdir. Özellikle fen bilimleri bağlamında, öğretmenler yapay zekanın öğretim süreçlerine katkı sağlayabileceğini ve öğrencilere yönelik eğitim materyalleri hazırlama gibi işlemlerde etkin olabileceğini vurgulamaktadır. Buna ek olarak, öğretmenler, yapay zekanın içerik üretimi, soru hazırlama, yazılı sınavların okunması gibi spesifik alanlarda da kullanılabileceği görüşünü dile getirmişlerdir. Yapay zekanın, bu gibi süreçlerde öğretmenlere yardımcı olacağı, öğretim materyallerinin daha hızlı ve verimli bir şekilde hazırlanmasını sağlayacağı düşünülmektedir.

Sonuç olarak, fen bilimleri öğretmenleri, yapay zekanın öğretim süreçlerini kolaylaştırıcı ve verimli hale getirici bir araç olarak büyük bir potansiyele sahip olduğunu düşünmektedirler. Öğrenme süreçlerinin ve derslerin yürütülmesindeki rolü, öğretim yöntemleri ve tekniklerinin geliştirilmesi noktasında önemli bir katkı sağlayabileceği öngörülmektedir. Bu bağlamda, yapay zekanın eğitimdeki kullanımının hem öğretmenlerin iş yükünü hafifleteceği hem de öğrencilerin öğrenme deneyimlerini daha etkili bir hale getireceği düşüncesi yaygın olarak benimsenmiştir.

3.2.Yapay Zekâ Araçları Hakkındaki Bilgi Düzeyi

Araştırmada öğretmenlerin eğitim-öğretim etkinliklerinde kullanılan yapay zekâ araçları hakkında bilgi sahibi olma durumlarını belirlemek için sorular yöneltilmiştir. Bu bağlamda öncelikle matematik öğretmenlerinin durumları değerlendirilmiştir.

Matematik öğretmenlerinin yapay zekâ araçlarına dair farkındalık düzeyleri çeşitlidir. Bazı öğretmenler (3 katılımcı), yapay zekâ araçları hakkında oldukça bilgi sahibidir (örneğin, Robotik kodlama ve ödevlerde yapay zekâ kullanımı). Diğerleri ise araçlardan çok fazla haberdar olmadığını veya kullanmaya başlamadıklarını belirtmiştir. Bu durum, öğretmenlerin yapay zekâ araçlarına dair eğitim ve kaynak erişiminin sınırlı olabileceğini göstermektedir. Ayrıca, bazı öğretmenler bu araçlar hakkında bilgi edinmeye yönelik çaba harcadıklarını, ancak henüz kullanım aşamasına gelmediklerini ifade etmektedirler.

Yapay zekâ araçlarının eğitimdeki kullanım durumu matematik öğretmenleri arasında farklılık göstermektedir. Bazı öğretmenler (3 kişi), yapay zekâ araçlarını aktif bir şekilde kullanmaktadır. Örneğin, bir öğretmen, robotik kodlama eğitimlerinde ve matematik eğitiminde bu araçları kullandığını belirtmiştir. Bu öğretmen, ödevlerde de yapay zekâ kullanımını teşvik ettiğini ve öğrencilerine ödevlerini yapay zekâ ile yapmalarını önerdiğini ifade etmiştir. Diğer bir öğretmen, Etwinning projesi ve kongreye bildiri hazırlarken yapay zekâ araçlarını kullanmıştır. Bu kullanım örnekleri, öğretmenlerin belirli projeler veya görevlerde bu araçlardan faydalandığını göstermektedir. Buna karşın, bazı öğretmenler yapay zekâ araçlarını daha az kullanmakta veya hiç kullanmamaktadır. Bazı öğretmenler, yapay zekâ araçları hakkında çok fazla bilgi sahibi olmadıklarını belirtmiş, bu durumun eğitimde bu tür araçları kullanmalarını engellediğini ifade etmişlerdir. Özellikle bu öğretmenler, yapay zekâ araçlarının nasıl kullanılacağı hakkında eğitim eksikliklerinden dolayı kullanmaya başlamadıklarını belirtmişlerdir.

Yapay zekâ araçlarını kullanmayan öğretmenlerin cevabı genellikle, bu araçları kullanabilmek için daha fazla bilgi edinmeleri gerektiği yönündedir. Bir öğretmen, "Araştırıp kendimi bu konuda daha fazla geliştirmem lazım" şeklinde bir açıklama yaparak, kullanmaya başlamadığı sebepler arasında kişisel gelişim ihtiyacını vurgulamıştır. Diğer öğretmenler de benzer şekilde, bu araçları kullanma konusunda daha fazla eğitime ve desteğe ihtiyaç duyduklarını ifade etmişlerdir.

Öte yandan aynı soru fen bilimleri öğretmenlerine de yöneltilmiş olup elde edilen buğular şu şekildedir;

Fen bilimleri öğretmenlerinin yapay zekâ araçlarına yönelik farkındalık düzeyi genellikle sınırlıdır. Öğretmenlerin çoğu (5 öğretmen) yapay zekâ araçlarından haberdar olmadıklarını açıkça ifade etmişlerdir. Örneğin, bir öğretmen "çok da haberdar değilim" derken, başka bir öğretmen isimlerini hatırlamadığını belirtmiştir. Bununla birlikte, bazı öğretmenler hizmet içi eğitimlerde bu araçlarla tanışmış olduklarını ve birkaçını bildiklerini ifade etmişlerdir. Bu durum, fen bilimleri öğretmenlerinin yapay zekâ araçlarına yönelik farkındalığının artması için eğitimlerin daha etkili hale getirilmesi gerektiğini göstermektedir.

Fen bilimleri öğretmenlerinin çoğu, yapay zekâ araçlarını eğitim etkinliklerinde kullanmadıklarını belirtmiştir. Ancak birkaç öğretmen, bu araçları sınırlı bir bağlamda kullandığını ifade etmiştir. Örneğin:

- Bir öğretmen, Smodin ve Gamma gibi yapay zekâ destekli araçları slayt ve poster hazırlamada kullandığını ifade etmiştir. Bu öğretmen, araçları özellikle ders girişlerinde öğrencilerin hazır bulunuşluklarını artırmak ve ilgi çekici içerikler oluşturmak için kullandığını belirtmiştir.
- Diğer öğretmenler ise daha önce herhangi bir yapay zekâ aracı kullanmadıklarını söylemişlerdir. Kullanım eksikliğinin temel nedenleri arasında araçların nasıl kullanılacağını bilmemek, eğitim eksikliği ve kendi gelişimlerine yönelik çaba eksikliği yer alabilir.

Yapay zekâ araçlarını kullanan öğretmenler, bu araçları daha çok ders materyali hazırlığı için kullanmıştır. Bu araçlar, öğretmenlere etkili sunumlar, posterler ve resimler oluşturma imkânı

sunarak, dersin daha ilgi çekici ve etkileşimli hale gelmesini sağlamıştır. Bu durum, yapay zekâ araçlarının öğretim materyali oluşturma sürecindeki potansiyelini göstermektedir. Kullanımın sınırlı olmasının başlıca sebepleri arasında yeterli bilgiye sahip olmama ve teknolojik eğitim eksikliği öne çıkmaktadır. Bazı öğretmenler, araçların isimlerini veya kullanım yöntemlerini öğrenme konusunda yaşadıkları zorlukları dile getirmişlerdir. Ayrıca, hizmet içi eğitimlerde edinilen bilgilerin derinlemesine olmadığı ve bu nedenle öğretmenlerin bu araçları etkin bir şekilde kullanamadıkları anlaşılmaktadır.

4. SONUÇ

Bu araştırmada, matematik ve fen bilimleri öğretmenlerinin yapay zekânın eğitimdeki kullanımına yönelik farkındalıkları ve bilinç düzeyleri incelenmiştir. Bulgular, öğretmenlerin yapay zekânın eğitimde kullanımına genellikle olumlu yaklaştığını, ancak bazı çekinceler ve eksikliklerin de var olduğunu göstermiştir. Matematik ve fen bilimleri öğretmenleri, yapay zekânın değerlendirme ve materyal hazırlama gibi alanlarda potansiyel faydalarını vurgulamışlardır. Matematik öğretmenleri bireyselleştirilmiş öğrenmede, fen bilimleri öğretmenleri ise içerik üretme konusunda sağlayacağı katkılardan bahsetmişlerdir.

Öğretmenlerin büyük bir kısmı, yapay zekâ araçları hakkında bilgi sahibi olmadıklarını veya bu araçları sınırlı bir şekilde kullandıklarını ifade etmiştir. Bu durum, öğretmenlerin yapay zekâ teknolojilerini daha etkin kullanabilmeleri için bilgi ve becerilerini geliştirmeye yönelik ihtiyaçlarının olduğunu göstermektedir. Ayrıca, teknolojik altyapı eksiklikleri ve sınıflarda yapay zekâ kullanımına yönelik standartların henüz yeterince belirlenmemiş olması, öğretmenlerin bu teknolojileri eğitimde daha geniş ölçekte kullanmalarını sınırlamaktadır.

Araştırma neticesinde getirilen öneriler aşağıda sıralanmıştır.

1. Öğretmenlerin yapay zekâ teknolojileri hakkında bilgi edinmesi ve bu araçları etkili bir şekilde kullanabilmesi için kapsamlı hizmet içi eğitim programları düzenlenmelidir. Bu eğitimlerde, yapay zekânın pratik kullanımı, pedagojik entegrasyon stratejileri ve etik kurallar ele alınmalıdır.
2. Matematik ve fen bilimleri öğretmenlerine özel, branşlarına uygun yapay zekâ uygulamaları tanıtılmalı ve bu uygulamaların etkin kullanımı teşvik edilmelidir. Örneğin, fen bilimleri için deney simülasyonları veya matematik için öğrenme analitiği araçları geliştirilebilir.
3. Yapay zekânın eğitimdeki etkilerini daha iyi anlamak ve geliştirmek için uzun vadeli araştırmalar yapılmalı, bu alandaki bulgular öğretmenler ve eğitim politikacıları ile paylaşılmalıdır.

Sonuç olarak, yapay zekâ teknolojilerinin eğitimde etkin kullanımı, öğretmenlerin bu teknolojilere yönelik bilgi ve becerilerinin artırılmasıyla mümkündür. Eğitim politikalarının, yapay zekâ araçlarının sınıflara entegrasyonunu destekleyecek şekilde düzenlenmesi ve öğretmenlerin bu süreçte aktif bir rol üstlenmesi, eğitimin kalitesini artıracaktır.

KAYNAKÇA

Creswell, J. W. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. SAGE Publications, 2013.

Ertmer, P. A., & Ottenbreit-Leftwich, A. T. Teacher technology change: How knowledge, confidence, beliefs, and culture intersect, Journal of Research on Technology in Education, 42,3, 255–284, 2010. https://doi.org/10.1080/15391523.2010.10782551

Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning, Center for Curriculum Redesign, 2019

Krippendorff, K. *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. SAGE Publications, 2004.

Kumar, S., Singh, G., & Dwivedi, Y. K. Role of artificial intelligence in education: A systematic literature review and future research directions, Technological Forecasting and Social Change, 178, 2022. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121575

Miles, M. B., & Huberman, A. M. *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook.* SAGE Publications, 1994

Patton, M. Q. *Qualitative Research & Evaluation Methods: Integrating Theory and Practice.* SAGE Publications, 2014.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık, 2018.

Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher education–where are the educators?, International Journal of Educational Technology in Higher Education, 16,1, 39, 2019. https://doi.org/10.1186/s41239-019-0171-0

İLKÖĞRETİM MATEMATİK ÖĞRETMENLERİNİN DİJİTAL EĞİTİM MATERYALLERİNE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİNİN İNCELENMESİ: VAN İLİ ÖRNEĞİ

Dr. Öğretim Üyesi Gülsen KILINÇ

Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

gkilinc@adiyaman.edu.tr- 0000-0002-9657-2577

Fadime Nurefşan ÇİÇEK

Adıyaman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

fadimeucar0202@gmail.com- 0000-0002-0672-8436

ÖZET

Bu çalışma ilköğretim matematik öğretmenlerinin matematik derslerinde kullandıkları dijital materyal çeşitlerini belirlemeyi ve dijital eğitim materyalleri hakkındaki görüşlerini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Çalışma 2023-2024 eğitim öğretim yılında Van ilinde yer alan ortaokullarda çalışan 11 matematik öğretmeni ile yapılmıştır. Veriler yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile toplanmıştır. Yapılan analizler sonucunda en çok kullanılan dijital eğitim materyalinin akıllı tahta olduğu belirlenmiştir. Katılımcılar genel olarak dijital eğitim materyallerinin matematik öğretiminde önemli bir rolü olduğunu belirterek kullanımını gerekli bulduklarını ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Dijital Eğitim Materyali, Öğretmen Görüşleri, Matematik Eğitimi

GİRİŞ

Matematik dersi, içinde bulundurduğu belli soyut kavramlardan dolayı öğrenciler tarafından çekinilen, korkulan bir ders olarak izlenmekte aynı zamanda öğrenciler tarafından anlaşılması da zor olarak değerlendirilmektedir (Baki, 2002: 25; Tarım ve Akdeniz, 2003). Matematikte, soyut kavramları anlatabilmek ve öğrenmeyi kolaylaştırmak için, deneyimleyerek ve yaşayarak öğrenme yöntemlerinin uygulanması büyük önem taşımaktadır (Steedman, 1991; Akt. Çetin ve Mirasyedioğlu, 2019: 40).

Eğitim-öğretimde materyal kullanımı gerek öğretici gerek öğrenci açısından birçok katkı sağlamaktadır. Materyal kullanımının öğrencilere yönelik yararları, öğrenmede kolaylık, derse yönelik ilgi çekme, aktif öğrenmeyi benimseme, bireysel öğrenmeye yöneltme, gerçekçi öğrenme becerisi kazandırma, düşünme becerilerini arttırma, problem tasarlama ve çözme yeteneklerini geliştirmek olarak sıralanabilir (Demirel, Seferoğlu ve Yağcı, 2004: 30). Öğretim materyallerinin kullanımı, öğretmenlerin ders anlatımını kolaylaştırırken, derslerin verimliliğini ve etkinliğini artırmakta önemli bir faktördür (Koşar ve diğerleri, 2003: 43; Akt. Bozkurt ve Akalın, 2010: 49). Eğitim materyalleri, fiziksel yöntemlerle veya dijital araçlarla oluşturulabilir. Bu tür materyaller, somut nesnelerden veya dijital formatlarda sunulan içeriklerden oluşabilir. Teknoloji matematik eğitiminin gerekli bir bileşeni ve öğrenmeyi

zenginleştiren bir unsurdur. Matematik öğretiminde kullanılan dijital materyaller; dijital öyküler, dijital kavram haritaları, grafikler, simülasyonlar, online bilişim ağları gibi bir dizi çeşitliliği içerebilir (National Council of Teachers of Mathematics, NCTM, 2000). Teknolojinin günümüz eğitim alanında yaygın bir şekilde kullanılması bu tür materyallerin önemini daha da artırmaktadır.

Geçmişten günümüze gerçekleşen teknolojik ilerlemeler, dünyanın küçük bir kasaba haline gelmesini sağlamış, internetin yaygınlaşmasına bağlı olarak birçok alanda insan gücü azalmış ve bilgiye erişim kolaylaşmıştır. Endüstri 4.0 ile yapay zekâ ön plana çıkmış buna bağlı olarak çoğu sektörde insan gücünün yerini ölçüde robotlar veya robotik zekaya sahip yazılımlar devralmıştır. Bu türden ilerlemelerin eğitim-öğretim de yer bulması bilgiye erişimde yaşanan zorlukları kısmen kaldırıp sosyoekonomik alanda fırsat eşitliği sağlamıştır. Tüm bu gelişmelerin ışığında 21. yüzyılda eğitim ve diğer sektörlerde dijitalleşme kaçınılmaz hale gelmiştir. Dijitalleşme ile bilgilerin muhafazası ve bilgiye ulaşma kolaylaşmıştır. Bunlar öğrenci ve öğretmen sorumluluklarında ve rollerinde belirli değişikliklere yol açmıştır (https://www.nsocialtr.com/egitimde-dijital-donusum.html, 18.12.2024).

Türkiye'de eğitimde dijitalleşme süreci 1980'li yıllardan başlayarak bilgisayar öğretimde kullanımı, bilgisayar-destekli eğitimin yaygınlaştırılması, okullarda bilgisayar laboratuvarı sayısının artırılması, bu bağlamda eğitimlerin verilmesi gibi amaçlarla pek çok girişim ve proje gerçekleştirilmiştir. Bu konu kapsamında ülkemizdeki en kapsamlı ve en büyük bütçeli proje olan FATİH Projesi (Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi) ile okullarımızdaki teknolojiyi iyileştirmek ve bilişim teknolojilerinin eğitim-öğretimde doğru kullanımı amaçlanmıştır. Bu proje ülke genelinde okullarda etkileşimli tahtalara ve internet alt yapılarında iyileştirmelere sebep olmuştur. Günümüzde sınıf seviyelerine uygun, güvenilir e-içerikler sunmak amacıyla gelişimi devam eden EBA, pandemi sürecinde de eğitim-öğretimin devamlılığında ülkemiz için çok önemli bir rol üstlenmiştir. Bu süreçte alt yapıların geliştirilmesi gibi, eğitimci ve öğrencilerin dijital platformlara yabancılığın azaltılması, yeni ve kazanımı bol e-içerikler geliştirilmesi, güvenli internet gibi pek çok açıdan dijitalleşmenin yönetilmesi gereği daha iyi anlaşılmıştır (Sürer 2020).

Öğretmenlerin materyallerle alakalı pozitif ve negatif görüşleri, eğitimdeki teknolojik uyum süreçlerinin değerlendirilmesi için önemli bilgiler ortaya çıkarmaktadır (Kilit ve Güner, 2021: 99).

YÖNTEM

Çalışma 2023-2024 eğitim öğretim yılında Van ilinde yer alan ortaokullarda aktif olarak matematik dersine girmekte olan 11 ilköğretim matematik öğretmeni ile yapılmıştır ve öğretmenler gönüllülük esasına dayalı olarak araştırmaya katılmışlardır. Bu çalışmada veri toplamak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmış ve görüşmeler ses kaydına alınmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi metodu kullanılmıştır.

İçerik analizi, kodlar ve alt temaların veriler üzerinden sonradan belirlendiği bir nitel veri analizi yöntemidir. Katılımcıların alıntılarına atıfta bulunulurken, genellikle öğretmenlerin isimleri yerine "Ö1, Ö2, Ö3" gibi kod adları kullanılır (Yıldırım ve Şimşek, 1999).

Çizelge 1. Araştırma grubunu oluşturan öğretmenlere ait bilgiler

Öğretmen Kodu	Cinsiyet	Mezuniyet	Yaş	Mesleki Tecrübe
Ö1	Erkek	Lisans	27	4 yıl
Ö2	Erkek	Lisans	29	5 yıl
Ö3	Erkek	Lisans	24	1 yıl
Ö4	Kadın	Lisans	33	9 yıl
Ö5	Erkek	Lisans	34	11 yıl
Ö6	Kadın	Lisans	25	1 yıl
Ö7	Kadın	Lisans	27	3 yıl
Ö8	Kadın	Lisans	25	1 yıl
Ö9	Kadın	Lisans	26	3 yıl
Ö10	Kadın	Lisans	40	16 yıl
Ö11	Kadın	Lisans	25	1yıl

BULGULAR

Bu bölümde ortaokul matematik öğretmenlerinin online eğitim materyallerine ilişkin görüşlerine dair çözümlemeler ve bulgulara yer verilmiştir.

1-Dijital eğitim materyali denilince ilk aklınıza gelen şey nedir? Sizce, matematik öğretiminde Dijital eğitim materyallerinin rolü nedir?

Çizelge 2. Dijital eğitim materyallerinin çağrıştırdıkları ve matematik öğretimindeki yeri

Tema	Alt tema	Kod	Öğretmenler
Dijital eğitim materyallerinin çağrıştırdıkları ve matematik öğretimindeki yeri	Materyale yönelik somut çağrışımlar	Akıllı Tahta	Ö6, Ö7, Ö8
	Matematik öğretimindeki yeri	Soyut kavramlarda kalıcılık ve anlaşılırlık	Ö2, Ö5, Ö10, Ö11
		Faydalar	Ö3, Ö4
		Öğretimin zevkli hale getirilmesi	Ö7, Ö1

Bazı öğretmenler dijital materyallerin akıllı tahta kavramını çağrıştırdığını belirtmişlerdir (Ö6, Ö7 ve Ö8). Bazıları materyallerin dijital ortamda sunulmasının soyut kavramların daha kalıcı ve anlaşılır olmasına fayda sağlayacağını vurgulamışlardır (Ö2, Ö5, Ö10 ve Ö11). Ayrıca, dijital eğitimin faydalarını dile getiren öğretmenler de olmuştur (Ö3 ve Ö4). Matematik öğretiminin

zevkli hale getirilerek öğrenci motivasyonunun arttırılmasının önemi de ifade edilmiştir (Ö1, Ö7).

2-Derslerinizde en çok kullandığınız dijital eğitim materyalleri nelerdir? Bunları tercih etme nedenlerinizi açıklar mısınız?

Çizelge 3. En çok kullanılan dijital eğitim materyalleri ve tercih edilme nedenleri

Tema	Alt tema	Kod	Öğretmenler
En çok kullanılan dijital eğitim materyalleri		Akıllı tahta	Ö1, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6 Ö7, Ö9
		Geogebra	Ö7, Ö8
Dijital eğitim materyallerinin tercih edilme nedenleri	Tercih edilme	Kalıcılık	Ö1, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9
		Zaman tasarrufu	Ö1, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö9
		Kullanışlılık	Ö1, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö9
		Eğlence	Ö7, Ö8
	Tercih edilmeme		

Çoğu öğretmen (Ö1, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7 ve Ö9) en çok kullandıkları materyal olarak akıllı tahtayı tercih ettikleri belirtilmiştir. Aynı öğretmenler akıllı tahtaların zaman tasarrufu sağladığı, kalıcılık oluşturduğu, daha çok soru çözümüne olanak tanıdığı ve her duyuya hitap ettiği için kullanışlı olduğunu ifade etmişlerdir. Ayrıca, dijital eğitim materyallerinin eğitimin hızlanmasına yardımcı olduğu da vurgulanmıştır. Bazı öğretmenler (Ö7 ve Ö8) Geogebra uygulamasını, konuları eğlenceli hale getirme ve kalıcılığı sağlama amacıyla kullandıklarını söylemişlerdir.

3-Dijital eğitim materyallerinin derste kullanımının öğrenme ve öğretme süreci açısından ne gibi avantaj ve dezavantajları vardır?

Çizelge 4. Dijital eğitim materyallerinin avantaj ve dezavantajları

Tema	Alt tema	Kod	Öğretmenler
Dijital eğitim materyallerinin avantaj ve dezavantajları	Avantaj	Akıcılık	Ö1
		İlgi çekmek ve anlamayı kolaylaştırmak	Ö2, Ö5, Ö8
		İş yükünü hafifletmek	Ö10
	Dezavantaj	Zaman eksikliği	Ö6, Ö7, Ö8, Ö9
		Yanlış kullanım	Ö1

Öğretmenler tarafından eğitimde dijital materyallerin kullanımının avantajları; derslerin akıcı ve görsel-işitsel açıdan daha anlaşılır hale getirmesi (Ö1), iş yükünün azaltması (Ö10), soyut kavramların somuta dönüştürülerek öğrencinin ilgisini çekmesi ve anlamayı kolaylaştırması (Ö2, Ö5 ve Ö8) olarak ifade edilmiştir. Buna karşılık, dijital materyallerin dezavantajları arasında, yanlış kullanıldığında öğrencilerin dikkatini dağıtması (Ö1), zaman yönetimi ve konu yetiştirme zorlukları (Ö6, Ö7, Ö8 ve Ö9), sadece dijital materyallere bağlı kalındığında öğretmenin zorlanması (Ö11) gibi sorunlar ifade edilmiştir.

4-Dijital materyallerin daha etkili kullanımı için önerileriniz nelerdir?

Çizelge 5. Dijital materyallerin daha etkili kullanımı için öneriler

Tema	Alt tema	Kod	Öğretmenler
Dijital materyallerin daha etkili kullanımı için öneriler	Teknolojik Yeterlilik	Teknolojideki gelişmeleri takip etmek	Ö1, Ö2
	Öğrenci Rolü	Öğrencilere dijital eğitim materyallerinin temin edilmesi	Ö3, Ö4
		Öğrenciler için ücretli sitelere ücretsiz erişimin sağlanması	Ö10
		Uzaktan eğitimin gelişmesi ile öğrencilerin daha etkin hale gelmesi	Ö5

Teknolojideki gelişmelere paralel olarak okullardaki dijital materyallerinde gelişmiş versiyonlarına erişimin artırılmasının gerekliliği belirtilmiştir (Ö1 ve Ö2). Yetişkin kontrolünde öğrencilere dijital eğitim materyallerinin verilmesinin ve sınıf içinde öğrencilerin aktif katılımının sağlanmasının gerekliliği vurgulanmıştır (Ö3 ve Ö4). Uzaktan eğitimin ve ilgili materyallerin geliştirilmesinin, öğrencilerin bu süreçte daha etkin rol almasına olanak tanıyacağı önerilmiştir (Ö5). Bu konuda kaliteli ve verimli çalışmaların incelenmesi, ücretli sitelerin öğrencilere daha erişilebilir hale getirilmesi vurgulanmıştır (Ö10). Geriye kalan öğretmenler bu konuda görüş belirtmemiştir.

5- Bu materyallerin geliştirilmesi için neler yapılabilir?

Çizelge 6. Dijital materyalleri geliştirmek için yapılması gerekenler

Tema	Alt tema	Kod	Öğretmenler
	Eğitimde Teknoloji ve alt yapı gelişimi	Hızlı internet	Ö1

Dijital materyalleri geliştirmek için yapılması gerekenler		Öğrencilere teknoloji desteği	Ö2
		Alt yapının gelişimi	Ö3
	Öğretmen eğitimi	Saha çalışmaları	Ö4
		Seminerler ve Ar-Ge çalışmaları	Ö5, Ö6, Ö8
		Eğitim süreçlerinde İyileştirme	Ö9
		Üniversite eğitim kalitesi	Ö10

Eğitimde sürekli bakım ve güncelleme, hızlı internet ve uygun programların sağlanması önerilmiştir (Ö1). Pandemi sırasında kazanılan imkanlar ve internet erişimi olmayan öğrencilere yönelik desteklerin devamı önerilmiştir (Ö2). Teknoloji ve altyapının geliştirilmesi, akıllı tahtaların yaygınlaştırılması gerektiği belirtilmiştir (Ö3). Farklı ihtiyaçlara uygun materyaller için saha çalışmaları yapılması önerilmiştir (Ö4). Eğitim yarışmaları, seminerler, öğretmen eğitimi ve Ar-Ge çalışmalarının artırılması gerektiğini belirtmişlerdir (Ö5, Ö6 ve Ö8). Öğretmenlerin eğitim süreçlerinde analiz, planlama, geliştirme, uygulama ve değerlendirme iyileştirmelerinin yapılmasını vurgulanmıştır (Ö9). Üniversitelerde verilen materyal dersi saatinin artırılması önerilmektedir (Ö10). Bu önerilere baktığımızda, eğitimde teknoloji entegrasyonu, altyapı ve kaynak geliştirme, öğretmen eğitimi ve profesyonel gelişimi, öğrenme materyallerinin çeşitlendirilmesine odaklanılmıştır.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak veriler, öğretmenlerin dijital materyal kullanımını desteklediklerini, ancak materyalleri okul olanaklarının sınırları dahilinde kullandıklarını, çoğu zaman materyal sıkıntısıyla karşı karşıya kaldıklarını, bazen de materyallerin yetersiz veya kusurlu olduklarını göstermektedir. Genellikle akıllı tahtaların materyal olarak kullanıldığı belirlenmiştir. Ayrıca matematik dersliklerinin özel olmaması, sınıfların kalabalık olmasından kaynaklanan zorlukların materyal kullanımını etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca öğretmenlerin hepsi Türkiye de dijital eğitim materyallerinin desteklenmesine ilişkin projelerin ve öğretmen-öğrenci eğitimlerinin artırılmasının önemini belirtmişlerdir. Bu çalışma ile öğrenci motivasyonunu ve ilgisini artırmak, konuyu öğrenciler için daha somut ve anlaşılır hale getirmek, farklı

sosyoekonomik düzeydeki öğrencileri bilgiye ulaşım açısından eşitlemek için dijital materyallerin kullanılması gerektiği sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Baki, A. (2002). Öğrenen ve Öğretenler İçin Bilgisayar Destekli Matematik. İstanbul: Ceren Yayın Dağıtım.

Tarım, K. Ve Akdeniz, F. (2003). İlköğretim Matematik Derslerinde Kubaşık Öğrenme Yönteminin Kullanılması. Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 24, 215-223.

Sürer, G., A. (2020). Eğitimde Dijitalleşme Çağı, Kapadokya Eğitim Dergisi, 1(1)

https://www.nsocialtr.com/egitimde-dijital-donusum.html (Erişim Tarihi 18.12.2024)

Çetin, Y., & Mirasyedioğlu, Ş. (2019). Teknoloji Destekli Probleme Dayalı Öğretim Uygulamalarının Matematik Başarısına Etkisi. Journal Of Computer And Education Research, 7(13), 13-34. Https://Doi.Org/10.18009/Jcer.494907.

Steedman, P.H. (1991). There İs No More Safety In Numbers: A New Conception Of Mathematics Teaching. E. Von Glasersfeld: Radical Constructivism İn Mathematics Education. Netherlands: Kluwer Academic.

Demirel, Ö., Seferoğlu, S.S., Yağcı, E. (2004). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme. Ankara: Pegem A.

National Council Of Teachers Of Mathematics. (2000). Principles And Standards For School Mathematics. Reston, Va: Author.

Kilit, B. Ve Güner, P. (2021). Matematik Derslerinde Web Tabanlı Uzaktan Eğitime İlişkin Matematik Öğretmenlerinin Görüşleri. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9(1), 85-102. Https://Doi.Org/10.18506/Anemon.803167.

Yıldırım, A., & Simsek, H. (1999). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri (11 Baski: 1999-2018).

Koşar, E., Yüksel, S., Özkılıç, R., Avcı, U., Alyaz, Y. Ve Çiğdem, H. (2003). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Geliştirme. Ankara: Pegem A.

Bozkurt, A., & Akalan, S. (2010). Matematik Öğretiminde Materyal Geliştirmenin ve Kullanmanın Yeri, Önemi ve Bu Konuda Öğretmenin Rolü. Dumlupınar Üniversitesi, (27), 47.

SCRATCH DESTEKLİ MATEMATİK EĞİTİMİ ETKİLERİNİN FARKLI AÇILARDAN İNCELENMESİ*

Doç. Dr. Emine Özgür ŞEN[1] , Asel YALIM[2]

[1]Yozgat Bozok Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, senozgur@yahoo.com,
https://orcid.org/0000-0002-8177-0984

[2]Matematik Öğretmeni, yalimasel07@gmail.com, https://orcid.org/0009-0000-7606-5001

ÖZET

Son yıllarda öğrenci ve öğretmenlerin aktif olarak kullanabilecekleri bilgisayar programlarının çeşitliliği giderek artmaktadır. Öğrencilerin 21. yüzyıl becerileri arasında olan teknolojik entegrasyonuna uyum sağlamalarında bu programlar etkin bir rol oynamaktadır. Bu programlardan bir Scratch programıdır. Bu araştırmada, matematik dersi ondalık gösterim ve yüzdeler alt öğrenme alanında Scratch programı destekli öğretimin 5. sınıf öğrencilerinin öğrenme yaklaşımları, motivasyon ve öz yeterlik düzeylerine etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Ayrıca, araştırmada öğrencilerin Scratch programı destekli matematik eğitimine ilişkin görüşleri araştırılmıştır. Araştırma kapsamında ondalık gösterim ve yüzdeler konularına ait etkinlikler Scratch programı kullanılarak hazırlanmıştır. Araştırmaya, 5. sınıfa devam eden 24 öğrenci katılmıştır. Scratch programının matematik dersinde kullanılmasına ilişkin öğrenciler olumlu görüşleri bulunmaktadır. Ancak, araştırmanın bulguları matematik dersinde kullanılan Scratch programı destekli öğretimin öğrencilerin öğrenme yaklaşımları, derse yönelik motivasyon ve öz yeterlik düzeylerine istenilen düzeyde etki etmediğini göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Scratch programı, motivasyon, öz yeterlik, öğrenci görüşleri.

*Bu araştırma, TUBİTAK 2209A Üniversite Öğrencileri Araştırma Projeleri Desteği Programı tarafından desteklenmiştir.

1. GİRİŞ

Öğrencilerin 21. yüzyıl becerilerini kazanmasında teknoloji entegrasyonu büyük önem taşımaktadır. Çünkü 21. yüzyıl becerilerini oluşturan faktörlerden biri teknoloji entegrasyona yatkın bireyler yetiştirmektir. Bu nedenle öğrencilerin teknolojiyi hızlı bir şekilde kullanması, teknolojiye uyum sağlaması öğretmenlerin sınıf içinde teknoloji destekli öğrenme

yaklaşımlarını kullanması önem taşımaktadır (Akgündüz, 2019). Teknolojik destekli öğrenme yaklaşımlarından biri olan bilgisayar kodlama programları eğitim ortamlarında kullanılmaktadır. Bu programlardan biri Scratch uygulamasıdır. Scratch, teknolojik akıcılığı kolaylaştırmak ve geliştirmek için tasarlanmış, kullanımı ücretsiz bir programlama dilidir. Scratch etkileşimli, medya açısından zengin projeler oluşturmasına olanak tanıyan görsel bir programlama aracıdır. Scratch ile animasyonlu hikayeler, oyunlar, çevrimiçi haber şovları, kitap raporları, tebrik kartları, müzik videoları, bilim projeleri, öğretici etkinlikler, simülasyon ve sensör güdümlü sanat ve müzik projeleri dahil olmak üzere çok çeşitli etkinlik oluşturulabilmektedir. Scratch'in eğitim alanındaki temel hedeflerinden biri öğrencilerin akranları ile iş birliği işinde kendi kendine öğrenmesini desteklemesidir (Maloney, Resnick, Rusk, Silverman, & Eastmond, 2010). Çatlak, Tekdal ve Baz (2015) Scratch programının eğitim ortamlarında kullanılmasını öğretimi daha zevkli ve anlaşılır hale dönüştürdüğünü ifade etmektedirler. Yapılan pek çok araştırma sonucu Scratch programının eğitimde kullanılmasının olumlu sonuçları olduğuna dair kanıtlar sunmaktadır. Örneğin; Yılmaz (2021) Türkiye'de Scratch programı üzerine yapılmış çalışmaları incelemiştir. Araştırmada, Scratch programını kullanan öğrencilerin problem çözme, algoritmik düşünme, öz yeterlik algısı, eleştirel düşünme gibi 21. yüzyıl becerilerini daha etkili kullanabildikleri tespit etmiştir. Çatlak ve diğerlerinin (2015) çalışması Scratch programı ile tasarlanan öğrenme ortamları öğrencilerin derse olan ilgi ve motivasyonlarını olumlu etkilediğini göstermektedir. Calao, Moreno-Leon, Correa ve Robles (2015) yarı deneysel çalışmalarında matematik dersinde Scratch programının ortaokul öğrencilerin bilgi işlem gelişim düzeylerine etkisi incelenmiştir. Araştırmada, Scratch programı öğrencilerin matematiksel bilginin anlaşılmasında etkili olduğu ayrıca öğrencilerin modelleme, akıl yürütme, problem çözme gibi farklı matematiksel süreçlerine olumlu etkiler sağladığı tespit edilmiştir. Calder (2018) matematik sınıfında uyguladığı Scratch destekli öğretim öğrencilerin geometri ve problem çözme de dahil olmak üzere matematiksel düşünme süreçlerini kolaylaştırdığını göstermektedir. Öztürk (2021) Scratch programı ile tasarlanan matematik oyunlarına ilişkin öğrenci görüşlerini incelemiştir. Araştırma sonucu öğrenciler Scratch programını eğlenceli, ilgi çekici ve görsel olarak zenginlik sağladığı şekilde görüşlerini belirtmişlerdir. Ke (2014) çalışması öğrencilerin matematiğe karşı olumlu eğilimler göstermesinde Scratch programının etkili olduğunu göstermektedir. Ancak olumlu sonuçları olduğu kadar bazı çalışmalarda Scratch programının matematik dersinde kullanılmasının istenilen etkiye sahip olmadığı belirtilmektedir. Örneğin; Dohn (2020) çalışmasında Scratch programının ortaokul öğrencilerin kodlamaya ve matematiğe olan ilgilerini nasıl etkilediğini

araştırmıştır. Çalışma sonucunda öğrencilerin ilgilerinin beklenildiği kadar artmadığı zaman içinde azaldığı tespit edilmiştir. Bunun nedeni ise çalışma sürecinde Scratch programı kullanılarak yapılan etkinliklerin öğrenciler tarafından zor ve sıkıcı iş akışına sahip olmasına bağlanmıştır. Kalelioğlu ve Gülbahar'ın (2014) çalışması ortaokul öğrencilerin Scratch programını sevdikleri ve kodlama konusunda kendilerini geliştirmek istediklerini ortaya koyarken öğrencilerin problem çözme becerilerinde anlamlı bir farklılığa neden olmadığı tespit edilmiştir. Mercan'ın (2019) çalışması Scratch'in kodlama yoluyla matematik dersi için tasarlanan oyun ve etkinlikleri ortaokul öğrencilerin akademik başarını artırdığını göstermiştir. Ancak, araştırmada deney grubu öğrencilerin kalıcılık ve motivasyon puanları kontrol grubu öğrencilerine göre istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yaratmamıştır.

1.1.Araştırmanın Amacı

Eğitimde kodlama programlarının kullanılması yeni değildir (Calao, Moreno-Leon, Correa & Robles, 2015). Kurulumu ve kullanımı tamamen eğitim amaçlı olarak tasarlanan Scratch programı, 2003 yılında Massachusetts Teknoloji Enstitüsü (MIT) Medya Laboratuvarında yer alan Lifelong Kindergarten grubunun bir projesi olup, özellikle 8-16 yaş grubu bireyler için tasarlanmıştır (Çatlak ve diğerleri, 2015). Özellikle matematik dersleri için Scratch programı ilgi çekici ve kullanımı kolay bir uygulamadır (Calder, 2018). Scratch programı kullanılarak geliştirilen oyun, hikâye, yazılım gibi çoklu ortam öğeleri ile desteklenen öğrenme ortamlarının öğrencilerin soyut kavramları ve aralarındaki ilişkileri daha kolay anlamasında etkili olduğu söylenebilir (Çatlak ve diğerleri, 2015). Bu nedenle, Calao ve diğerleri (2015) Scratch destekli matematik öğretiminin öğrencilerin öğrenme çıktıları üzerinde ne derece etkili olduğunun ölçülmesi gerektiğini belirtmektedir. Kalelioğlu ve Gülbahar (2014) bilgisayar programlarının mantıksal akıl yürütme, problem çözme gibi becerilerin geliştirilmesinde önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, eğitim kademlerinin tümünde öğrencilerin erken yaşlarda teknoloji entegrasyonu uygulamaları ile tanışmasını değerli bulmak ile birlikte yapılan araştırmalarının sonuçlarının ayrıntılı olarak incelenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra, Çatlak ve diğerleri (2015) matematik gibi zor olarak algılanan derslerde Scratch programının kullanılmasını dersleri daha zevkli ve eğlenceli hale getireceğini ifade etmektedir. Yapılan araştırma sonuçları Scratch'in hem öğrencilerin matematiksel fikirlerini hem de hesaplamalı düşünmeyi geliştirmek için kullanılabileceğini göstermektedir (Rodríguez-Martínez, González-Calero & Sáez-López, 2020).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, Scratch'in eğitimde kullanılmasının genel olarak olumlu ancak bazı olumsuz sonuçları olabileceği belirtilmektedir. Özellikle matematik eğitiminde yapılan çalışmaların

azlığı ve Scratch'in matematik derslerinde kullanılmasının etkilerini araştıran çalışmaların yetersiz olması dikkat çekicidir. Ayrıca literatürde Scratch programının etkilerinin araştırıldığı çalışmaların artırılması gerektiğine dair öneriler sunulmaktadır (Rodríguez-Martínez, González-Calero & Sáez-López, 2020). Bu araştırma, bilgisayar kodlama programı olan Scratch uygulamasının matematik derslerinde kullanılmasının öğrencilerin matematik öğrenme çıktıları üzerine olumlu bir etkisi olup olmadığını araştırmayı amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki hedeflere ulaşmak öngörülmektedir. Bu bağlamda, yapılacak olan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Araştırma, "Matematik dersi ondalık gösterim ve yüzdeler öğrenme alanında Scratch programı destekli öğretimin 5. Sınıf öğrencilerinin öğrenme yaklaşımları, motivasyon ve öz yeterlik düzeylerine etkisi nedir?" problemine cevap aramayı amaçlamaktadır. Bu amaç çerçevesinde aşağıdaki problemlere cevap aranacaktır.

1. Scratch programı destekli öğretim öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarını etkiler mi?
2. Scratch programı destekli öğretim öğrencilerin motivasyon düzeylerini etkiler mi?
3. Scratch programı destekli öğretim öğrencilerin öz yeterlik düzeylerini etkiler mi?
4. Öğrencilerin Scratch programı destekli matematik öğretimine yönelik görüşleri nelerdir?

2. YÖNTEM

Araştırmada, nicel ve nitel verilerin bir arada kullanıldığı karma araştırma yöntemi kullanılmıştır. Araştırma ön test-son test kontrol gruplu olarak uygulanmıştır.

2.1. Projenin Örneklemi

Araştırma İç Anadolu Bölgesinde yer alan bir il merkezinde yer alan bir ortaokulun 5. sınıfında gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda araştırmaya 24 öğrenci katılmıştır. Öğrencilerin 10'u (%41.6) kız, öğrencilerin 14'ü (%58.3) erkektir.

2.2. Projenin Veri Toplama Araçları

Projede dört farklı veri toplama aracı kullanılacaktır. Bunlardan ilki *"Matematik Öğrenme Yaklaşımları Ölçeği"* dir. Ölçek Göktepe-Yıldız ve Özdemir (2018) tarafından geliştirilmiş ve ortaokul öğrencilerinin matematik dersindeki öğrenme yaklaşımlarını belirlemeyi amaçlamaktadır. Ölçeğin geçerlilik ve güvenirlilik çalışması ortaokul öğrencileri ile yapılmıştır. Ölçek 33 madde ve 3 faktörden oluşmaktadır. Derinlemesine, yüzeysel ve stratejik öğrenme yaklaşımı boyutlarında 11 madde yer almaktadır.

İkinci veri toplama aracı *"Matematik Dersine Yönelik Motivasyon Ölçeğ"*'dir. Ölçek Üzel, Uyangör, Hasar ve Çakır (2018) tarafından ortaokul öğrencilerin matematik dersine yönelik motivasyon düzeylerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek 26 madde 3 faktörden (performansa yönelik motivasyon, matematiksel doyum, motivasyonsuzluk) oluşmaktadır. Bu maddelerden 18'i olumlu, 8'i olumsuzdur. Üçüncü veri toplama aracı *"Matematik Öz Yeterlik Algısı Ölçeği*"dir. Umay (2001) tarafından geliştirilen ölçek 14 madde 3 faktörden (matematik benlik algısı, matematik konularında davranışlarındaki farkındalık, matematiği yaşam becerilerine dönüştürmek) oluşmaktadır Projenin son veri toplama aracı yarı yapılandırılmış görüşme formudur. Görüşme soruları, projenin amacına ve literatüre uygun olarak hazırlanmıştır. Görüşme sorularının kapsam geçerliliğini sağlamak amacıyla uzman görüşleri alınarak son hailini almıştır. Araştırmanın veri toplama aracı olan yarı yapılandırılmış görüşme soruları:

1. Bu dersten önce Scratch programı hakkında bilgin var mıydı? Açıklar mısın?
2. Matematik derslerinin Scratch programı kullanılarak işlenmesi hakkında ne düşünüyorsun?
3. Scratch programını uygularken zorlandığın yerler oldu mu? Açıklar mısın?
4. Scratch programında en çok hoşuna giden etkinlikler nelerdir? Açıklar mısın?
5. Diğer derslerinde de Scratch programının kullanılarak işlenmesini ister misin? Nedenini açıklar mısın?

2.3.Projenin uygulama süreci

Araştırma için öğrencilerin ondalık gösterim ve yüzdeler konusunda gerçek yaşamda karşılaşabilecek problem durumlarına uygun hikayeler oluşturularak Scratch programı aracılıyla oyun ve animasyonlar hazırlanmıştır. Araştırma için 16 farklı etkinlik hazırlanmıştır.

Hazırlanan etkinliklerin Scratch programına uygunluk düzeylerini belirlemek için Denner, Werner ve Ortiz'in (2012) tarafından geliştirilen programlama kavramları temelinde oluşturulan ölçütler rubliği kullanılırmıştır. Ölçütler üç kategori (programlama kavramları, kod organizasyonu ve tasarımın kullanılabilirliği) ve 22 alt kategoride (programlama kavramları: algoritmik sıralama, yenileme, değişkenler, koşullar, listeler (diziler), olayın süreci, konu, koordine senkroniz, klavye ile veri girişi, rastgele sayılar, boolean, dinamik etkileşim, arayüz tasarımı; kod organizasyonu: dış bloklar, karakter isimleri, değişken adları, işlevsellik, amaç; tasarımın kullanılabilirliği: karakter özelleştirme, aşama özelleştirme, talimatlar, özgünlük)

toplanmaktadır. Her alt kategori için 0-3 arasında puanlama yapılmaktadır. Geliştirilen etkinlikler için önce uzman görüşleri alınmıştır. Uzman görüşlerinin doğrultusunda yapılan düzeltmeler sonucu etkinliklerde gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Araştırmada 2018 matematik dersi öğretim programı 5. sınıf sayılar ve işlemler öğrenme alanı ondalık gösterim (6 kazanım) ve yüzdeler (4 kazanım) alt öğrenme alanlarına ait kazanımlar ile sınırlıdır. Araştırma haftada 2 ders saati ve 7 hafta sürmüştür.

2.4.Verilerin Analizi

Nicel verilerin analizi

Ön test ve son test olarak toplanan nicel veriler önce Excel dosyasına aktarılmıştır. Daha sonra SPSS 22 programı kullanılarak veriler analizi gerçekleştirilmiştir. Verilerin analizine geçmeden önce verilerin çarpıklık ve basıklık değerleri incelenmiştir. Normal dağılımın kurallarına göre çarpıklık değerlerinin ±1.5 arasında ve basıklık değerlerinin (istatistik değerinin standart hataya bölünmesiyle elde edilen değer) ±7 arasında olması gerekmektedir (Tabachnick & Fidell, 2013). Bu doğrultuda bu araştırmada kullanılan ölçeklerin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir. Aşağıdaki Tablo 1, Tablo 2 ve Tablo 3 araştırmada kullanılan ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerleri hakkında bilgiler sunmaktadır**.**

Nitel verilerin analizi

Veri analizine geçmeden önce görüşme sorularının transkripti yapılmıştır. Görüşme soruları iki araştırmacı tarafından ikişer kez okunduktan sonra betimsel analizleri yapılmış ve kodlar belirlenmiştir. Daha sonra iki araştırmacı tarafından belirlenen kodlar karşılaştırıldı. Görüş farklılığı olan noktalarda kodlayıcılar arasında görüş birliği sağlanana kadar tartışılmıştır. En son elde edilen kodlar bulgular kısmında yer almaktadır.

Etik Standartlar

Çalışmada bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına dikkat edilmiştir. Araştırma için Yozgat Bozok Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 18.10.2023 tarih ve 07/22 sayılı etik kurul onayı alındı. Ayrıca Millî Eğitim Müdürlüğünden uygulama için gereli izin alınmıştır.

Tablo 1. *Matematik dersine yönelik öğrenme yaklaşımları ölçeğine* ait skewness, kurtosis ve Shapiro-Wilk değerleri

		n	skewness		kurtosis		Shapiro-Wilk
			statistics	sd	statistics	sd	P
Derinlemesine	Ön test	24	-1.287	.472	2.791	.918	.021
	Son test	23	-1.906	.481	4.957	.935	.001
Yüzeysel	Ön test	24	-.633	.472	-.289	.918	.189
	Son test	23	-1.277	.481	2.089	.935	.010
Stratejik	Ön test	24	-1.206	.472	1.328	.918	.018
	Son test	23	-.633	.481	-.334	.935	.170
Genel Toplam	Ön test	24	-1.301	.472	1.536	.918	.007
	Son test	23	-1.557	.481	2.673	.935	.002

Tablo 2. *Matematik dersine yönelik motivasyon ölçeğine* ait skewness, kurtosis ve Shapiro-Wilk değerleri

		n	skewness		kurtosis		Shapiro-Wilk
			statistics	Sd	statistics	sd	P
Performansa yönelik motivasyon	Ön test	24	-1.336	.472	1.461	.918	.003
	Son test	23	-1.839	.481	3.256	.935	.001
Matematiksel doyum	Ön test	24	-.912	.472	.112	.918	.033
	Son test	23	.247	.481	-.415	.935	.618
Motivasyonsuzluk	Ön test	24	-.533	.472	-.936	.918	.044
	Son test	23	-.615	.481	-.572	.935	.081
Genel toplam	Ön test	24	-.669	.472	-.954	.918	.011
	Son test	23	-.484	.481	-.191	.935	.435

Tablo 3. *Matematik dersine yönelik öz yeterlik algısı ölçeğine* ait skewness, kurtosis ve Shapiro-Wilk değerleri

		n	skewness		kurtosis		Shapiro-Wilk
			statistics	sd	statistics	sd	p
Matematik Benlik Algısı	Ön test	24	-.676	.472	-.673	.918	.012
	Son test	22	-.753	.491	-.188	.953	.094
Matematik konularında davranışlarındaki farkındalık	Ön test	24	-.394	.472	.121	.918	.959
	Son test	22	-.798	.491	.838	.953	.244
Matematiği yaşam becerilerine dönüştürebilme	Ön test	24	.166	.472	-.857	.918	.154
	Son test	22	-.383	.491	-.677	.953	.183
Genel Toplam	Ön test	24	-.366	.472	-.391	.918	.639
	Son test	22	-.368	.491	-.110	.953	.677

3. BULGULAR

Bu araştırma, matematik dersi ondalık gösterim ve yüzdeler öğrenme alanında Scratch programı destekli öğretimin 5. Sınıf öğrencilerinin öğrenme yaklaşımları, motivasyon ve öz-yeterlik düzeylerine etkisi araştırılmıştır.

Araştırmanın, "Scratch programı destekli öğretim öğrencilerin öğrenme yaklaşımlarını etkiler mi?" alt problemi t-testi kullanılarak test edilmiştir. Tablo 4 bu analizin sonuçları hakkında bilgiler sunmaktadır.

Tablo 4. *Matematik dersine yönelik öğrenme yaklaşımları ölçeğine* ait ön test-son test t-testi sonuçları

		n	Mean	Sd	Df	t	p
Derinlemesine	Ön test	24	3.6792	.68013	45	.500	.776
	Son test	23	3.5771	.72084	44.541	.499	
Yüzeysel	Ön test	24	3.4034	.59768	45	-.897	.355
	Son test	23	3.5581	.58384	44.982	-.898	
Stratejik	Ön test	24	3.4568	.66921	45	-.091	.890
	Son test	23	3.4743	.65266	44.985	-.091	
Genel toplam	Ön test	24	3.5133	.59010	45	-.131	.561
	Son test	23	3.5359	.59463	44.883	-.131	

Tablo 4 incelendiğinde Scratch destekli öğretimin öğrencilerin öğrenme yaklaşımları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Araştırmanın, "Scratch programı destekli öğretim öğrencilerin motivasyon düzeylerini etkiler mi?" alt problemi t-testi kullanılarak test edilmiştir. Tablo 5 bu analizin sonuçları hakkında bilgiler sunmaktadır.

Tablo 5. *Matematik dersine yönelik motivasyon ölçeğine* ait ön test-son test t-testi sonuçları

		n	Mean	Sd	df	t	p
Performansa yönelik motivasyon	Ön test	24	4.0451	.97006	45	-.574	.502
	Son test	23	4.1987	.85588	44.704	-.576	
Matematiksel doyum	Ön test	24	3.4977	.87437	45	-.224	.761
	Son test	23	3.5522	.78675	44.828	-.225	
Motivasyonsuzluk	Ön test	24	4.1667	.65352	45	1.045	.458
	Son test	23	3.9441	.80206	42.460	1.040	
Genel toplam	Ön test	24	3.8722	.73410	45	-.037	.394
	Son test	23	3.8796	.66318	44.849	-.037	

Tablo 5 incelendiğinde Scratch destekli öğretimin öğrencilerin motivasyon düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Araştırmanın, "Scratch programı destekli öğretim öğrencilerin öz yeterlik düzeylerini etkiler mi?" alt problemi t-testi kullanılarak test edilmiştir. Tablo 6 bu analizin sonuçları hakkında bilgiler sunmaktadır.

Tablo 6. *Matematik dersine yönelik öz yeterlik algısı ölçeğine* ait ön test-son test t-testi sonuçları

		n	Mean	Sd	Df	t	P
Matematik Benlik Algısı	Ön test	24	3.9896	.94731	44	.451	.204
	Son test	22	3.8727	.79413	43.672	.455	
Matematik konularında davranışlarındaki farkındalık	Ön test	24	3.6417	.72233	44	-.011	.615
	Son test	22	3.6439	.63682	43.940	-.011	
Matematiği yaşam becerilerine dönüştürebilme	Ön test	24	3.7639	.78315	44	.255	.320
	Son test	22	3.6970	.99155	39.955	.252	
Genel toplam	Ön test	24	3.7934	.68674	44	.295	.567
	Son test	22	3.7373	.59706	43.887	.296	

Tablo 6 incelendiğinde Scratch destekli öğretimin öğrencilerin öz yeterlik düzeyleri üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olmadığını göstermektedir.

Araştırmaya katılan öğrenciler ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılar "Öğrencilerin Scratch programı destekli matematik öğretimine yönelik görüşleri nelerdir?" alt probleminin cevabı aranmıştır.

Scratch destekli matematik öğretimine yönelik öğrencilerle yapılan görüşmelerde 16 öğrenci Scratch programı hakkında daha önce herhangi bir bilgiye sahip olmadığını belirtmiştir. Görüşmeye katılan öğrencilerin tamamı matematik derslerinde Scratch programının kullanılmasını beğendiklerini ifade etmiş ve diğer derslerde de programın kullanılmasının kullanılmasının olumlu olacağı konusunda görüş belirtmişlerdir.

Scratch programı kullanılarak hazırlanan etkinliklerden; 13 öğrenci Giyim Mağazası etkinliğini, 11 öğrenci Dijital Hikâye Antik Mısır etkinliğini, 6 öğrenci Futbol etkinliğini, 3 öğrenci Grup etkinliğini, 2 öğrenci Çarkıfelek etkinliğini, 6 öğrenci Market etkinliğini, 5 öğrenci ise Eşleştirme etkinliğini en çok hoşuna giden etkinlikler olarak ifade etmiştir.

Matematik derslerinde Scratch programının kullanılmasını; 15 öğrenci eğlenceli, 3 öğrenci akılda kalıcı,1 öğrenci kolay öğrenmeyi destekleyici, 1 öğrenci dikkat dağıtıcı, 2 öğrenci pekiştirici,1 öğrenci zor olarak nitelendirmiştir.

Scratch destekli matematik öğretimine yönelik öğrencilerle yapılan görüşmelerde 20 öğrenci Scratch programını uygularken zorlandığı yerler olmadığını, 1 öğrenci bilgisayardan ders çalışmaya zaafı olduğunu bu nedenle zorladığını dile getirmiştir.

4. SONUÇLAR

Bu araştırmada, matematik dersinde kullanılan Scratch programı destekli öğretimin öğrencilerin öğrenme yaklaşımları, derse yönelik motivasyon ve öz yeterlik düzeylerine etkileri araştırılmıştır. Araştırma sonucunda, Scratch programı destekli öğretimin öğrencilerin öğrenme yaklaşımları, derse yönelik motivasyon ve öz yeterlik düzeylerinde istenilen etkiyi yaratmadığı tespit edilmiştir. Ancak öğrenciler Scratch programı ile yapılan matematik eğitiminden memnun oldukları belirtmişler diğer derslerde de kullanılması gerektiği önerisinde bulunmuşlardır. Yapılacak olan diğer araştırmalarda Scratch programının farklı etkileri araştırılarak eğitim sürecinde nasıl kullanılacağı incelenebilir.

KAYNAKÇA

Akgündüz, D. (2019). Fen ve matematik eğitimde teknolojik yaklaşımlar, öğrenme modelleri ve yöntemler. İçinde D. Akgündüz (Ed.) *Fen ve matematik eğitiminde teknolojik yaklaşımlar* (ss. 1-34) Ankara: Anı Yayıncılık.

Calao, L.A., Moreno-León, J., Correa, H.E., & Robles, G. (2015). Developing Mathematical Thinking with Scratch. In: Conole, G., Klobučar, T., Rensing, C., Konert, J., Lavoué, E. (eds) Design for Teaching and Learning in a Networked World. EC-TEL 2015. Lecture Notes in Computer Science, 9307. Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-319-24258-3_2

Calder, N. (2018). Using Scratch to facilitate mathematical thinking. *Waikato Journal of Education, 23*(2), 43-58.

Çatlak, Ş., Tekdal, M., & Baz, F. (2015). Scratch yazılımı ile programlama öğretiminin durumu: Bir doküman inceleme çalışması. *Journal of Instructional Technologies and Teacher Education, 4*(3), 13-25.

Denner, J., Werner, L., & Ortiz, E. (2012). Computer games created by middle school girls: Can they be used to measure understanding of computer science concepts?. *Computers & Education, 58*(1), 240-249.

Dohn, N. B. (2020). Students' interest in Scratch coding in lower secondary mathematics. *British Journal of Educational Technology, 51*(1), 71-83.

Göktepe-Yıldız, S. & Özdemir, A. Ş. (2018). Determining the approaches to learning mathematics of middle school students. *Elementary Education Online*, *17*(3), 1378-1401.

Kalelioğlu, F., & Gülbahar, Y. (2014). The effects of teaching programming via scratch on problem solving skills: a discussion from learners' perspective. *Informatics in Education*, *13*(1), 33-50.

Ke, F. (2014). An implementation of design-based learning through creating educational computer games: A case study on mathematics learning during design and computing. *Computers & Education*, *73*, 26-39.

Maloney, J., Resnick, M., Rusk, N., Silverman, B., & Eastmond, E. (2010). The scratch programming language and environment. *ACM Transactions on Computing Education (TOCE)*, *10*(4), 1-15.

Öztürk, A. (2021). *Ortaokul matematik öğretmenlerinin scratch programıyla tasarladıkları oyunların öğretmen ve öğrenci görüşleri doğrultusunda incelenmesi: cebirden yansımalar.* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Bartın.

Rodriguez-Martínez, J. A., González-Calero, J. A., & Sáez-López, J. M. (2020). Computational thinking and mathematics using Scratch: an experiment with sixth-grade students. *Interactive Learning Environments*, *28*(3), 316-327.

Tabachnick, B. G. & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston: Allyn and Bacon.

Umay, A. (2001). İlköğretim matematik öğretmenliği programının matematiğe karşı özyeterlik algısına etkisi. *Journal of Qafqaz University*, *8*(1), 1-8.

Üzel, D., Uyangör, N., Hasar, B., & Çakır, Ö. (2018). Matematik dersine yönelik motivasyon ölçeği geliştirme çalışması. *Journal of Social and Humanities Sciences Research*, *5*(18), 378-386.

Yılmaz, F. (2021). *Türkiye'de scratch üzerine yayımlanan çalışmaların sistematik incelemesi ve trend analizi* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Adıyaman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Adıyman.

TÜRK POP MÜZİK ŞARKILARINDA MODÜLASYON KAVRAMI

Dr., **Yağmur Eylül DÖNMEZ**
E-posta Adresi yagmureyluldonmez@gmail.com
ORCID ID 0000-0003-0883-5478

ÖZET

Her müzik parçası kendisine ait bir müzikal tona sahiptir. Genel olarak bu tonalite, parça boyunca değişmeden mevcudiyetini koruyabilir. Ancak bazı durumlarda, besteci daha fazla çeşitlilik sağlayabilmek için aynı müzik parçası içinde birden fazla ton kullanılabilir. Modülasyon adı verilen müzikal uygulamada bir tondan diğerine geçiş sağlanarak müzikal çeşitliliğin ve müzikalitenin arttırılması hedeflenmektedir. Klasik eserlerde bu olguya sık rastlanılsa da pop müzik şarkılarında bu yapıya sahip eserlere nadir rastlanılabilmektedir.

Araştırmada Türk pop müziğinde yer alan bu eserlerdeki modülasyon kullanımlarının analiz edilebilmesi ve kullanım sonrası şarkıların dilendiklerinde oluşturabildikleri müzikal farklılıkları anlamlandırabilmek üzere durum ve doküman analizi yöntemlerinden istifade edilerek çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarından bazıları Türk pop müziğinde modülasyon kavramına sık yer verilmediği, verilen eserlerde yakın ses modülasyon geçişlerinin mevcudiyetine, yapılmış olan modülasyonların eserlerin şarkı yorumcularının ses aralıklarını gösterebilmelerinde bir yardımcı öğe olabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Müzik, Pop Müzik, Türk Pop Müziği, Modülasyon

THE CONCEPT OF MODULATION IN TURKISH POP MUSIC SONGS

Each piece of music has its own musical tone. Generally, this tonality can remain unchanged throughout the piece. However, in some cases, the composer may use more than one tone within the same piece of music to provide more variety. The aim of the musical application called modulation is to increase musical variety and musicality by providing transitions from one tone to another. Although this phenomenon is frequently encountered in classical pieces, it is rare to come across pieces with this structure in pop music songs.

In the research, the use of case and document analysis methods was used to analyze the use of modulation in these pieces in Turkish pop music and to understand the musical differences that the songs can create when they want after use. Some of the research results are that the concept of modulation is not frequently used in Turkish pop music, that there are close

modulation transitions in the given pieces, and that the modulations made can be an auxiliary element in showing the vocal ranges of the song performers of the pieces

Keywords: Music, Pop Music, Turkish Pop Music, Modulation.

1. GİRİŞ

1.1 Modülasyon Kavramı

Müzikte ton değiştirmek için kullanılan modülasyon, eser içerisinde var olan tondan, bir süreliğine başka bir tona geçiş yapmaktır. Özetle modülasyon, bir müzik yapıtında var olan tonun başka bir tona evrilmesi olarak tanımlanabilir (Cangal, 2005). Modülasyonda amaç müzik eserinin tekdüzelikten kurtulmasını sağlayabilmektir. Basit ve küçük eserlerin haricinde, hemen hemen bütün müzik yapıtında ve müzikal türlerde uygulanabilen bir müzik olgusudur (Bakihanova, 2003).

Eser içerisinde yapılacak modülasyonlar yakın tonlarda yapılabileceği gibi uzak tonlara da yapılabilmektedir. Ancak ton değişikliği yapabilmek için armoni kurallarını ve akor dizilimleri oldukça elzemdir. Bir eserde modülasyon yapılırken, ortak uyum ses gözetilerek geçişlerin derecelendirilmesi olduğu gibi modülasyon, kısa süreli ya da uzun süreli olabilmektedir. Sonat gibi bazı eserlerde aynı ezgiyi diğer bölümlerde farklı bir tonda duyabiliriz. Ton değiştirmek için farklı yöntemler kullanılabilmektedir (Dubois, 1933).

Diyatonik, kromatik ve enharmonik olmak üzere 3 grupta incelenmekte olan bu modülasyon çeşitlerinde; diyatonik modülasyon da kaynak ve hedef ton arasında her zaman bir bağlantı işlevini üstlenen bir akor veya ses vardır. Bu akor her iki tonda da doğru ölçeğe sahiptir. İşlevsel olarak yeniden düşünülür ve böylece farklı bir tonda eserin hareket etmesini sağlayabilmektedir.

Kromatik modülasyonda ise isminden de anlaşılabileceği üzere yarım ses aşağı veya yukarı ses değişikliği yardımıyla oluşturulabilir. Başlatma ve hedef ton için ortak olan bir akor üçlüsüne veya sese gerek yoktur. Enharmonik modülasyonda, bir akor, akorun bir veya daha fazla tonunun, modülasyon akoru olarak başka bir anahtarla sonuçlanacak şekilde enharmonik olarak karıştırılmasıyla yeniden yorumlanması olarak tanımlanabilir. Bunlar baskın akorlardır. Bu, bir dominantın birden fazla çözümleyici akora yol açabileceği anlamına gelir. Baskın, karşılık gelen çözünürlük akorunun anahtarına bağlı olarak farklı şekilde gösterilebilir. Özellikle değiştirilmiş baskın akorlar, yeniden yorumlanabildikleri için armonik modülasyon için uygun oldukları düşünülmektedir (Özdemir,2001).

2. YÖNTEM

Araştırmada betimsel araştırma yöntemlerinden durum/vaka çalışmasından istifade edilmiştir. Creswell, (2007, s.73)'e göre "durum çalışmasında araştırmacı çeşitli kaynaklar yoluyla (örn. gözlem, görüşme, görüntülü-sesli materyaller, belgeler ve raporlar) ayrıntılı ve derinlemesine veri toplamak suretiyle sınırlı bir sistemi (vakayı, durumu) ya da birden çok sınırlı sistemi (vakalar, durumlar) uzun soluklu bir şekilde inceler ve bir vaka/durum betimlemesi yapar ve vakayla ilgili ulaştığı temaları raporaştırır". Olarak ifade edilmektedir. Glesne (2012) ise; "Nitel araştırmada durum çalışması, bir olayın yoğun bir şekilde çalışılmasıyla ilgilidir. Ama durumun anlamı bir bireyden bir köy halkına ya da bir olaydan, belirli bir programın uygulanması gibi, bir dizi işleme göre değişebilir." Şeklinde ifade etmiştir.

Araştırmanın evrenini Türkçe pop müzik 90'lı yıllar içerisindeki modülasyon uygulamasına sahip şarkılar oluştururken örneklemini ise 90'lar Türkçe pop müzik çalışmasında incelenmiş 100 şarkı arasındaki modülasyon almış şarkılar olarak belirlenmiştir. Araştırma verilerinin elde edilmesinde ise doküman analizi yönteminden yararlanılmıştır. Durum çalışmasında, araştırılan durum ya da durumların uzun soluklu ve derinlemesine incelenebilmesi için araştırmacının çeşitli kaynaklar yoluyla (örn. gözlem, görüşme, görüntülü-sesli materyaller, belgeler ve raporlar) ayrıntılı ve derinlemesine veri toplaması beklenir (Creswell, 2007, s.73).

3. BULGULAR VE YORUM

Türk Pop Müziğinde Tonalite Yaklaşımları

Türk pop müziğinde genel anlamda tonal besteler kullanılmış olduğu ve eserlerin minör ağırlıklı bestelenmiş olduğu bilinmektedir. Şarkıların melodik örgülerinin sınırlılıkları ve sürelerinin belirli dakikalar ile sınırlı olması, şarkıların daha basit form ve tonlarda, modülasyondan uzak bir yaklaşımda bestelenmiş olmasına sebebiyet vermiş olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Bestelenen eserlerin tonlarının belirlenmesinde genel olarak şarkıyı yorumlayan şarkıcının ses aralığı ve şarkıyı seslendirebileceği en doğru tonun yakalanması olarak açıklanabilir. Tercih edilen ton şarkıcının sesini sınırlı süre zarfında seslendireceği eserle en iyi yansıtabilmesi ve sesini kanıtlayabilmesi için en önemli etmenlerden biridir. Bazı eserlerde şarkıyı yorumlayan kişilerin şarkıların bestecisi olması doğrudan orijinal tonda bestelemiş olduğunu düşündürebilirken, yorumcu belli olarak

hazırlanan şarkıların da orijinal tonlarında bestelenmiş olduğu söylenebilir. 1990-2000 yılları arasında ve 2000 yılı sonrasında şarkıların cover veya remix formatında yeniden seslendirmelerinde tonalite farklılıkları gözlemlenmektedir.

Türk Pop Müziğinde Modülasyon Yaklaşımları

Bu bölümde 1990-2000 yılları arasında yayınlanmış olan 3 Türk pop müzik şarkısının modülasyon yaklaşımları incelenmiştir. İncelenen eserlerin sayısının azlığı sebepleri arasında dinleyicilerin ve genel pop müzik anlayışının tek düzeliği ve belirli ses sınırlarının aşılaması sebepler arasında gösterilebilmektedir. MFÖ grubunun 90'lı yılların başında çıkarmış olduğu Güftesi MFÖ grubuna bestesinin ise grup üyelerinden Mazhar Alanson'a ait olan Ali Desidero şarkısı içerisinde modülasyon uygulaması yapılmış olduğu görülmektedir. Kromatik modülasyon yapılmış olan şarkıda Mevcut ton Sol Minör başlamış daha sonrasında ise La Bemol Minör tonuna geçiş yapılmış olduğu görülmektedir. Burada yarım seslik bir ton incelmesi yaşanarak şarkının son bölümünde bir vurgu amaçlanmış olabileceği ve yorumcuların ses renginin daha parlak duyulabilmesinin hedeflenmiş olabileceğini hissettirmektedir.

Görsel 1: Ali Desidero Şarkısı Notaları

90'lı yıllarda oldukça ilgi görmüş olan bestesi Yunan müzisyenler Antonis Vardis ve Yannis Parios'a sözlerini ise Sezen Aksu'nun kaleme aldığı, Aşkın Nur Yenginin ise yorumlamış olduğu Ayrılmam şarkısında da modülasyon yapılmış olduğu gözlemlenmektedir. Bu şarkıda ise Fa minör tonundan Sol minör tonuna modülasyon geçkisi yapılmıştır. Burada bestenin yabancı kaynaklı olduğu ve orijinal halinin Türkiye yorumunda da bozulmamış olduğunu ifade etmek mümkündür. Yorumlayan kişinin ses tonuna uygun olarak transpoze edilmesi haricinde mevcut modülasyon ve eserin özelliklerinin korunmuş olduğu düşünülmektedir. Bu eserde de yapılmış olan modülasyon ile yorumcunun ses renginin parlaklığı ve aralığının genişliği gözler önüne serilebilmekte olduğu düşüncesini

kuvvetlendirmektedir. Ek olarak yapılmış olan modülasyon çalışmalarının şarkıların müzikal anlamda kalitesini arttırmakta olabildiğini göstermektedir.

Görsel 2: Ayrılmam Şarkısı Notaları

Güftesi ve bestesi Sezen Aksu'ya ait olan, ilk olarak Levent Yüksel'in daha sonra şarkının sahibi Sezen Aksu ve Kubat gibi isimlerin de yorumlamış olduğu Yas şarkısı incelendiğinde ise, Diyatonik modülasyon yapılmış olduğu gözlemlenmektedir. Do minör tonundan Sol minör tonuna transfer olan şarkıda tonlar içerisinde yer alan ortak seslerden istifade edilerek bir modülasyon sağlanmış olduğu görülmektedir. Dönemde vefat eden besteci Uzay Heparı ve Onno Tunç'un ardından bestelenmiş olan bu şarkıda modülasyon yapılmış olmasını vefat eden bestekarların hayatları boyunca yapmış oldukları yapıtların niteliğini yansıtabilmesi ve onları anabilecek bir kalitede olabilmesi adına yapılmış olabileceği düşünülmektedir.

Görsel 3: Yas Şarkısı Notaları

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Türk pop müziğinde modülasyon kavramına sık yer verilmediği gözlemlenmektedir. Bu durumu dinleyici kitlelerin müzikal duyumlarını zorlamamak, yapılmış olan bestelerin kısa ve basit müzik yapıtları olmaları ve bu basit melodik örgülerde yapılabilecek modülasyon uygulamalarının zorlama olabileceği düşünülmektedir.

İncelenmiş eserlerde genel olarak kromatik ve yakın ses modülasyon geçişlerinin mevcudiyeti görülmektedir. Bu durumu şarkıları okuyan yorumcuların ses tonlarının şarkı içerisinde parlayabilmesi ve ses aralıklarının genişliğini sergileyebilmesinde bir etken olabileceği düşünülmektedir.

Pop müzik şarkılarının kısa bir melodik ezgiye sahip olmalarına karşın modülasyon uygulanmış şarkıların müzikalitenin artırılması bakımından önemli bir etkiye sahip olabildiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Yapılmış olan bu çalışmaların daha sonra yapılmış olan ya da yapılabilecek bestelere ilham olabileceğini düşündürmektedir.

KAYNAKÇA

Bakihanova, Z. (2003). Armoni. Yorum Matbaası.

Creswell J. W. (2003). "Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches" (2. Baskı). Thousand Oaks, CA: Sage.

Creswell J. W. (2007), "*Qualitative inquiry and research design"* (2nd Edition), Thousand Oaks: Sage Publications.

Cangal, N. (2005). Armoni. (3. basım) Arkadaş Yayınevi.

Dubois, T. (1933). Nazari ve Ameli Armoni Kitabı. (Çev. M. Hulûsi ve Cemal Reşit). Bürhanettin Matbaası.

Dönmez, Y. E. (2022). 90'lar Türkçe Pop Müzik. Gece Kitaplığı.

Glesne, C. & Peshkin, A. (1992). Becoming quality researchers: An introduction. NY., Longman.

Özdemir, M. (2001). Armoni. Kanyılmaz Matbaacılık.

PİYANO EĞİTİMİNDE KULLANILAN GELENEKSEL VE MODERN ÖĞRETİM YÖNTEMLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Elmas GÜN[1]

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi

elmasgun@mehmetakif.edu.tr - ORCID ID 0000-0002-2569-6062

Dr. Öğr. Üyesi H. Ozan DEMİRTAŞ[2]

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi

odemirtas@mehmetakif.edu.tr – ORCID ID 0000-0002-5374-8296

ÖZET

Piyano eğitimi, çalgı eğitiminin bir alt boyutu olarak müzik eğitiminin önemli bir alanıdır. Hem amatör hem de profesyonel seviyede uygulanabilen piyano eğitimi, bireylerin motor becerilerini, estetik algılarını ve müziksel ifade yeteneklerini geliştirmelerine katkıda bulunur. Piyano; geniş ses aralığına sahip olması, çok seslendirme yapılmasına olanak sağlaması, hem solo hem de eşlik çalgısı olarak kullanılabilmesi ve geniş repertuvarıyla öğrencilerin teorik ve müzikal becerilerini geliştirmesine olanak tanıması bakımından temel bir çalgıdır. Nota okuma, el-göz koordinasyonu, ritim algısı ve dinleme becerilerini aynı anda geliştiren piyano, güçlü bir müzikal altyapı oluşturur. Ayrıca piyano eğitimi, bireyin disiplin, sabır ve öz düzenleme becerilerini geliştirmesine de katkıda bulunur. Bu özellikleriyle piyano, müzik eğitiminin başlangıcından ileri seviyelere kadar vazgeçilmez bir araçtır. 1900'lerin başından itibaren piyano eğitiminde, hedeflere, öğrenci ihtiyaçlarına ve fiziksel-teknolojik imkânlara yönelik çok çeşitli yöntemler tasarlanmıştır. Bu çalışmada, geleneksel ve modern piyano eğitim yöntemleri gruplandırılarak incelenmiştir. Bu amaçla doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, orta do, çok tonlu, aralıksal, landmark ve do-sol gibi yaygın yöntemler ile teknoloji destekli modern yaklaşımlar incelenmiştir. Taramada Google Scholar, DergiPark, Ulusal Tez Merkezi ve Taylor&Francis gibi dijital indeksler ile fiziksel kaynaklar kullanılmıştır. Bulunan yöntemler ayrıntılı şekilde açıklanmış; yaş grupları, eğitim türleri ve metotlar çerçevesinde sınıflandırılmıştır. Ayrıca, bu yöntemleri inceleyen literatür örneklerine yer verilmiştir. Çalışmanın sonunda alan araştırmaları doğrultusunda çeşitli yorumlar ve öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Piyano eğitimi, öğretim yöntemleri, piyano metodu.

1.GİRİŞ

Müzik eğitimi, bireylerin sanatsal ifade, yaratıcılık ve kültürel anlayış geliştirmeleri için önemli bir alandır. Müzik eğitiminin önemli bir alt boyutu olan çalgı eğitimi ise, müzikal becerilerin geliştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu eğitim süreci, öğrencilerin enstrüman üzerinde

[1] Dr. Öğr. Üyesi Elmas Gün, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü ORCID ID 0000-0002-2569-6062
[2] Dr. Öğr. Üyesi H. Ozan Demirtaş, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü ORCID ID 0000-0002-5374-8296

teknik beceriler edinmelerinin yanı sıra, müzikal teoriyi anlama ve uygulama yeteneklerini de pekiştirmektedir. Araştırmalar, çalgı eğitiminin bireylerin yaratıcı düşünme becerilerini artırmanın yanı sıra, sosyal ve duygusal gelişimlerine de katkıda bulunduğunu göstermektedir. Çalgı eğitimi alanında yapılan bir çalışmada, "müzik eğitimi alan öğrencilerin özgüvenleri, sosyal becerileri ve problem çözme yetenekleri öncelikle çalgıyla olan etkileşimleri yoluyla gelişmektedir" (Creech, 2013, s. 12). Bu durum, çalgı eğitiminin sadece teknik becerilerle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda bireylerin genel gelişimlerine de önemli katkılar sağladığını göstermektedir.

Çalgı eğitiminin bir diğer önemli boyutu da öğrencilerin müzikal ifade ve yaratıcılıklarını desteklemekteki rolüdür. Öğrenciler, çalgı eğitimi aracılığıyla yalnızca eserleri çalmayı öğrenmekle kalmaz, aynı zamanda kendilerini müzikal olarak ifade etme yeteneklerini de geliştirirler. Müzikal yaratıcılık, öğrencilerin duygusal deneyimlerini, kültürel bağlamlarını ve kişisel kimliklerini müzik aracılığıyla ortaya koyma fırsatı sunmaktadır. Çalgı eğitimi, öğrencilerinin sanatsal yaratımlarını ifade etmelerine olanak tanırken, müzikal yeteneklerini geliştirmeleri için de bir platform sağlamaktadır (Hanna-Pladdy & Mackay, 2011, s. 3). Bu bağlamda, çalgı eğitimi, sadece bir müzik enstrümanı çalma yeteneği kazanmanın ötesine geçmekte ve bütünsel bir sanat eğitimi süreci olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çalgı eğitiminin temel enstrümanlarından biri olarak öne çıkan piyano, yalnızca nota bilgisi ve teknik beceri kazandırmakla kalmayıp, aynı zamanda öğrencilerin ritim, melodi, armoni ve müzikal ifade konusundaki bilgilerini de uygulama ile beceri haline getirmelerine olanak sağlamaktadır. Piyano, hem solo performans hem de toplu müzik etkinlikleri açısından zengin bir deneyim sunmakta ve bu nedenle genel müzik eğitiminin temel taşlarından biri olarak değerlendirilmektedir.

Piyano öğretimi, müzik eğitiminde merkezi bir rol oynamakta olup, öğrencilerin müzikal becerilerinin geliştirilmesinde çeşitli metodolojiler kullanılmaktadır. Piyano eğitiminin etkili bir biçimde uygulanabilmesi için, öğretim metotlarının sürekli olarak gözden geçirilmesi ve geliştirilmesi gerekmektedir. Geleneksel öğretim yöntemleri, geçmişten günümüze birçok eğitmen tarafından benimsenirken, teknolojinin ilerlemesiyle birlikte alternatif ve yenilikçi yaklaşımlar gündeme gelmiştir.

Çok tonlu öğretim yöntemi, piyano eğitiminde öğrencilerin armonik anlayışlarını geliştirmeye yönelik önemli bir teknik olarak karşımıza çıkar. Bu yöntem, öğrencilerin farklı tonlamalarla müzik eserlerine derinlemesine yaklaşabilmelerini sağlarken, müzikal algılarını zenginleştirmeyi hedefler (Mason, 2020). Piyano çalmaya yeni başlayan öğrenciler için en temel referans noktalarından biri olan do-sol metodu, belirli müzikal yapıların öğreniminde ezber ve tekrara dayalı bir yaklaşım sunar. Bu bağlamda, orta do, piyano üzerindeki önemli nota referansı olarak öğrencilere müzikteki temel notalar arasındaki bağlantıyı anlamalarında yardımcı olur (Burns, 2019).

Bunların yanı sıra landmark (işaret) metodu, belirli anahtar notaların hafızaya işlenmesi ile müzikal okuma ve ritim algısını geliştirmeyi amaçlayan bir yaklaşım olarak dikkat çekmektedir. Öğrenciler, bu yöntem aracılığıyla müzik eserlerini okuma becerilerini geliştirirler (Smith, 2021). Aralıksal öğretim ise, öğrencilere notalar arasındaki ilişkileri ve

aralıkları öğreterek, müzik teorisinin temellerini pekiştirmek amacıyla uygulanır. Bu metot sayesinde, öğrencilerin nota okuma becerileri ve müzikal anlama yetenekleri artar (Jones, 2022).

Teknoloji destekli öğretim ise, dijital öğrenme araçlarının piyano eğitiminde etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Çevrimiçi platformlar ve müzikal yazılımlar, öğrencilerin öğrenme süreçlerini kişiselleştirerek daha etkileşimli bir deneyim sunmaktadır (Taylor, 2023). Bu bağlamda, teknolojinin eğitim süreçlerine entegrasyonu, öğrencilerin müzikal yeteneklerini geliştirmekte önemli bir rol oynamaktadır.

Bu çalışma, piyano öğretiminde kullanılan çok tonlu, do-sol, orta do, landmark, aralıksal yöntemler ve teknoloji destekli yaklaşımları ve bu yaklaşımlar arasındaki ilişkiyi detaylı bir şekilde incelemeyi hedeflemektedir. Bu metotların her birinin kendine özgü avantajları ve uygulama yöntemleri bulunmaktadır. Bu doğrultuda, öğretim yöntemlerinin etkinliğini artırmak ve öğrenci başarısını desteklemek adına yapılan çeşitli araştırmaların literatür taramasıyla bir araya getirilmesi, alandaki bilgi birikimini artırmayı amaçlamaktadır.

1.1.Çalışmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, piyano öğretiminde kullanılan alternatif metotların sistematik bir derlemesini yaparak, her bir metodun pedagojik değerini ve öğretim sürecine katkılarını belirlemektir. Çalışma, müzik eğitmenlerine farklı yaklaşımlar hakkında bilgi sunarak, eğitim uygulamalarını zenginleştirecek önerilerde bulunmayı hedeflemektedir. Piyano öğrenicilerinin gelişiminde etkili olabilecek çeşitli öğretim yöntemlerinin belirlenmesi ve bu yöntemlerin güncel eğilimler doğrultusunda gözden geçirilmesi piyano pedagojisi bakımından önemli görülmektedir. Bu bağlamda, öğretim yöntemlerinin etkili bir şekilde uygulanmasının, öğrencilerin teknik becerilerini ve müzikal anlayışlarını artıracağı, dolayısıyla piyano eğitimine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. YÖNTEM

2.1. Metot

Araştırma yöntemi olarak nitel analiz yaklaşımı benimsenmiştir. Literatürdeki mevcut çalışmaların incelenmesi, çeşitli öğretim yöntemlerinin avantajlarının ve dezavantajlarının ortaya konulmasıyla yapılacaktır. Bu süreçte, ilgili kaynakların sistematik bir şekilde değerlendirilmesi, piyano öğretiminde kullanılan yöntemlerin etkinliğine dair içgörü sağlamayı amaçlamaktadır.

2.2. Verilerin Toplanması

Verilerin toplanması aşamasında, müzik eğitimi konusunda yazılmış akademik makaleler, kitaplar ve tezler vb. kaynaklar incelenmiştir. Bu kaynakların, öğretim yöntemleriyle ilgili teorik bilgi ve uygulama örnekleri sunarak, çalışmanın kapsamını genişlettiği düşünülmektedir.

2.3. Verilerin Analizi

Verilerin analizi, nitel veri analizi yöntemlerine dayalı olarak gerçekleştirilmiştir. Bu analiz sürecinde, kaynaklardan elde edilen veriler içerik analizi ve tematik analiz yöntemleri kullanılarak değerlendirilmiştir. İçerik analizi, literatürdeki mevcut bilgilerin, doğruluk

paylarının ve eğitimsel etkilerinin belirlenmesini sağlar. Tematik analiz ise, farklı öğretim yöntemlerinin ortak temalarını ve farklılıklarını belirlemek amacıyla kullanılarak, piyano eğitimindeki yenilikçi yaklaşımlara dair kapsamlı bir değerlendirme yapmayı mümkün kılmaktadır.

3. BULGULAR

3.1. Orta Do (Middle C) Yöntemi

Orta do (middle C) piyano öğretimi yaklaşımı, öğretim sürecinde kullanılan yöntemler arasında popülerliğini günümüzde de korumaya devam eden eski bir yaklaşımdır. Birçok yerli ve yabancı öğretim metodunda orta do temelli bir öğretim yöntemi ve yaklaşımı tercih edilmiştir. Bu kaynaklar arasında en bilineni, ülkemizdeki piyano öğretiminde de sıklıkla kullanılan 1906 yılında yazılmış olan A. Burkard metodudur. Durak'a (2018) göre bu metot piyano öğretiminde adeta bir dönüm noktasıdır. Bu metodun yayınlanmasından sonra yayınlanan piyano metotlarının birçoğu orta do yöntemine dayanmıştır. Gökbudak (2013), orta do yaklaşımı kullanılarak yazılan Burkard metodunun eski olmasına rağmen halen en çok kullanılan metotlar arasında yer aldığını, eğitici niteliğinin olmasına karşın öğrenciler tarafından yorucu ve sıkıcı bulunduğunu ve metotta parmak egzersizi çalışmalarına rastlanmadığını belirtmiştir.

Jean-Jacques Rousseau (1798-1866), müzikteki temel sorunun, notasyonun yeni başlayanlar için fazla karmaşık olması olduğunu düşünmüştür. Bu sorunu çözmek için, müzikal pratiği basitleştiren ve daha yaygın hale getiren bir müzik notasyonu sistemi geliştirmiştir. Bu yönteme göre "ut" (günümüzde "do notası") adı verilen temel bir sesle başlar ve bunu 1 sayısıyla ifade eder. Klavyedeki yedi doğal sesi (ut, re, mi, fa, sol, la, si) sırasıyla 1'den 7'ye kadar numaralandırır (Rainbow, 2001). Bu yöntem ile piyano öğretiminin popülerleşmesi ise 1936 yılında yayınlanan John Thompson'ın 'Teaching Little Fingers To Play' kitabı ile olmuştur (Bastien, 1995). Kalkanoğlu'na (2020) göre bu yaklaşımda öğrenci, notaları gruplayarak değil, ayrı ayrı okuyarak yorumlar ve tanır. Orta do yaklaşımında merkez nokta orta do sesidir ve her iki el bu orta do ve çevresindeki tuşlar üzerinde konumlanır. Başlangıç egzersizleri her iki elde do sesi ile başlar ve yeni notalar-tuşlar eklenerek devam eder (Babacan & Babacan, 2022). Orta do yönteminde çoğunlukla do majör, sol majör ve fa majör tonları uygulatılmakta ve aralık bilgisi, akorlar, transpoze, armoni, diyezler/bemoller, ton bilgisi vb. teorik yapılar ilerleyen kısımlarda uygulatılabilir veya uygulatılmayabilir (Bastien, 1995).

Orta do yöntemini temel alarak piyano öğretiminin uygulandığı bazı piyano metodları aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Making Music Method – Middle-C Approach (Primer Level) - John W. Schaum
- John Thompson's Easiest Piano Course - John Thompson
- Bastien Piano Basics Piano Level 1 – James Bastien
- Burkard Piyano Metodu – Alexander Burkard
- Kolay Piyano - Sevinç Ereren

3.2. Landmark Yöntemi

Literatüre bakıldığında, Landmark (işaret) yöntemi, öğrencilerin nota okuma becerilerini geliştirmeye yönelik etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır**.** Landmark metodunun kökleri, 20. yüzyılın ortalarında müzik pedagojisindeki gelişmelere dayanmaktadır. Bu yöntemin, ilk olarak 1955'te Frances Clark tarafından kaleme alınan "Library for Piano Students" adlı piyano metodunda kullanıldığına değinilmiştir (Çimen, 1995'den akt., Eren, 2013: 45). Landmark yöntemine yer veren piyano başlangıç metotlarına örnek olarak; F. Clark, L. Gose: The Music Tree, Walter-Carol Noona: The Pianist verilebilir (Eren, 2013: 45).

Yöntemin temel amacı, öğrencilerin müzikal okuma becerilerini geliştirirken belirli anahtar notaların hafıza yöntemleriyle pekiştirilmesidir. Rönesans döneminden günümüze kadar çeşitli müzik öğretim yaklaşımlarında kullanılan hafıza teknikleri, Landmark yönteminin temelini oluşturmaktadır (Koff, 2005). Bu yöntem, öğrencilerin belirli işaret notalarını anımsamalarına yardımcı olurken, müzikal yapıların algılanmasını kolaylaştırmaktadır. Landmark yöntemi, genellikle piyano eğitiminin yanı sıra diğer çalgılar için de kullanılabilmektedir. Özellikle Orff, Dalcroze ve Suzuki metotları gibi çocuklara yönelik müzik eğitiminde, öğrencilerin nota okuma becerilerini geliştirmek için sıklıkla tercih edilmektedir (Gordon, 2016). Bu metotlar, müzik eğitiminin çeşitli yönlerini ele alırken, Landmark yönteminin sunduğu görsel ve işitsel stratejilerle zenginleştirilmiştir.

Landmark yönteminin uygulanmasında şu aşamalar takip edilmektedir:

Anahtar Notaların Belirlenmesi: Öğrenciler, piyano üzerindeki temel notaları ve bu notaların arasındaki ilişkileri anlamak için anahtar notalar (landmark notes) ile çalışmaya başlarlar. Örneğin, orta do (C), fa (F) ve la (A) gibi notalar, öğrencilere referans noktaları olarak verilir.

Görsel ve İşitsel Kartlar: Öğrencilere nota kartları veya grafikler ile beraber anahtar notalar sunulur. Bu kartlarda notaların yerleri ve müzikal sembolleri gösterilir. Öğrenciler, bu kartlar üzerinde çalışırken görsel hafızalarını kullanarak notaların yerlerini anlamaya başlarlar.

Aktif Çalma ve Uygulama: Öğrenciler, anahtar notaları tanıdıktan sonra, piyano üzerinde eserler çalmaya başlarlar. Bu sırada, landmark notalarının referans noktaları olarak kullanılması teşvik edilir. Öğrenciler, müzik parçalarını okurken belirli anahtar notalara odaklanarak okuma becerilerini geliştirmeye çalışırlar.

İlerleme ve İnteraktif Geri Bildirim: Öğrencilerin ilerlemesi düzenli olarak değerlendirilir. Eğitmenler, öğrencilerin güçlük çektiği noktaları belirleyerek onlara kişiselleştirilmiş geri bildirimler verir.

Landmark yönteminin birçok avantajı bulunmaktadır. Bu avantajlar arasında:

Görselleştirme: Öğrencilerin notaları görselleştirerek öğrenmelerine yardımcı olması, müzikal yapıları daha iyi anlamalarını sağlar.

Hafıza Geliştirici: Anahtar notaların belli noktalar olarak tanınması, öğrencilerin nota okuma becerilerini hızlandırır (Bøhn & Jesus, 2019).

Interaktif Öğrenme: Öğrenme sürecinin görsellik ve etkileşimle desteklenmesi, öğrencilerin motivasyonunu artırır.

Ancak, bazı dezavantajları da vardır:

Kısıtlı Uygulama: Sadece belirli notalara odaklanılması, öğrencilerin genel nota okuma yeteneklerinin genişlemesini sınırlayabilir.

Yavaş Gelişim: Bazı öğrenciler için bu yöntem, daha hızlı öğrenme hızına ulaşmalarını engelleyebilir. Bu da, öğrencilerin daha geniş müzikal becerilere ulaşmalarını geciktirebilir.

Landmark yöntemi, piyano eğitiminde öğrencilere nota okuma becerilerini geliştirmek için etkili bir strateji sunmaktadır. Anahtar notaların görsel olarak belirlenmesi ve bu notaların üzerine inşa edilen yöntemle, öğrencilerin müzikal okuma yetenekleri artırılmakta; bu da daha derin bir müzikal anlayış ve ifade gücü kazandırmaktadır. Landmark yöntemi, çeşitli müzik metotlarında başarılı bir şekilde entegre edilmekte ve özellikle çocuk müzisyenler için faydalı bir araç olarak ortaya çıkmaktadır.

Eğitimde Landmark yöntemine yer vermiş olan başlıca piyano metotları şunlardır:

Piano Adventures - Nancy and Randall Faber: Bu kitap serisi, öğrencilere piyano çalmayı öğretirken görsel ve işitsel ipuçları sağlar. Landmark yöntemine uygun olarak, öğrencilerin parmak pozisyonlarını ve notaları hızlı bir şekilde kavramalarına yardımcı olur.

Simply Piano – JoyTunes: Bu uygulama, öğrencilere piyano çalmayı öğretirken interaktif bir yaklaşım benimser. Landmark yöntemini kullanarak, öğrencilerin nota okuma becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur.

Piano Basics - The Royal Conservatory: Bu kitap, piyano eğitimi için yapılandırılmış bir yaklaşım sunar ve öğrencilere temel becerileri kazandırırken görsel ve işitsel unsurları birleştirir.

Celebrate Piano - John Thompson: Bu kitap, öğrencilere piyano çalmayı eğlenceli bir şekilde öğretirken, landmark yöntemine dayalı olarak notaların ve akorların tanıtımını yapar.

Her eğitim yönteminde olduğu gibi, Landmark yönteminin de sınırlamaları bulunmaktadır. Eğitmenlerin, bu yöntemi diğer nota okuma yöntemleri ile birleştirerek öğrencilere daha kapsamlı bir müzikal eğitim sunmaları önemlidir. Gelecekte, Landmark yöntemi hakkında daha fazla araştırma yapılması, yöntemin geçerliliğini ve etkinliğini artıracak bilgileri sağlayacaktır.

3.3. Do-Sol Yöntemi

Her iki elin klavye üzerinde dizinin ilk beş basamağına konumlandırılması temeline dayanan ve göreceli olarak orta do yaklaşımına benzer bir yöntemdir. Sol elde genellikle sol anahtarı ile yazılan eşlik figürleri ilerleyen çalışmalarda fa anahtarında devam edebilir. Başlangıç aşamasında klavye hakimiyeti sağlanması ve notaların öğrenilmesi açısından yararlı olsa da her yöntem ve yaklaşımda olduğu gibi bu yaklaşımın da kendine göre bazı avantajları ile dezavantajları olabilir. Geleneksel piyano eğitiminde her yaş grubu için sıklıkla kullanılan Op.101 ile C.Czerny Op.599 kitapları bu yaklaşım ile yapılandırılmış kitaplardır. Küçük yaştaki (7 yaş ve üzeri) öğrenciler için Birol Işıkdemir (2019) tarafından yazılmış başlangıç metodunda da do-sol yaklaşımı temelli bir öğretimin uygulandığı görülmektedir.

3.4. Piyano Öğretiminde Aralıksal Yöntem

Piyano eğitiminde aralıksal yöntemin, ilk olarak Library for Piano Students ile Frances Clark (1955) tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Bu yöntemde aralıklar öğretilip sadece siyah

tuşlarda 2-3 ve 4. Parmakların kullanılmasıyla tüm klavyede özgürce parmak egzersizleri yaptırılır (Emond ve Comeau, 2013). Yöntem tüm klavyeyi kullandığı için, kolaylıkla klavye hakimiyeti kazandırır ancak çok fazla özgür alan karışıklığa da neden olabilmektedir.

Aralıksal yöntemin uygulandığı piyano eğitimi kitapları arasında şunlar bulunmaktadır:

Bastien Piyano Metodu: Bu kitap, çeşitli tekrarlar ve pratik egzersizlerle aralıksal öğrenme yöntemini destekler (Bastien, 1984).

Alfred Piyano Metodu: Öğrencilere aşamalı olarak yeni bilgiler sunarken, eski bilgilerin de tekrarını yapmalarını sağlar (Alfred Publishing, 2005).

Schmitt Piyano Eğitimi: Bu kitap, farklı seviyelerdeki öğrenciler için düzenlenmiş egzersizler ile aralıksal tekrar ilkesini içerir (Schmitt, 2010).

The Music Tree Time to Begin: Frances Clark, Louise Goss ve Sam Holland tarafından aralıksal yönteme yönelik yazılmış olan kitap, 5 yaş ve üstü çocuklar için uygundur (Clark, F., Goss, L. & Holland, S, 2000).

Aralıksal yöntem, piyano eğitiminde etkili ve verimli bir öğrenme tekniğidir. Öğrenme sürecini destekleyerek hedeflenen bilgilerin ve becerilerin kalıcılığını artırır. Başlangıç piyano eğitimindeki parçalarını çalmayı, nota okuma becerisi ile deşifre çalmayı kolaylaştırır. (Agay, 1981).Özellikle bu yöntemin kullanılmasıyla, öğrencilerin motivasyon düzeyleri artar ve piyano çalma yetenekleri gelişir. Eğitmenler, bu yöntemi uygulayarak öğrencilerine daha kalıcı ve etkin bir eğitim sunabilirler.

Uszler, Gordon & Mach (2000) Aralıksal yöntemin avantaj ve dezavantajlarının şöyle sunmuşlardır:

Avantajları: Dizek ve notadan bağımsız olarak, öğrencinin tüm klavyeyi kullanabilmesine olanak tanır. Nota okuma becerisi landmark yöntemine göre daha hızlı gelişir. Başlangıç için en kuvvetli ve etkili parmaklar olan 2-3.4. parmakların kullanılıyor olması, çalım kolaylığı sağlar.

Dezavantajları: Belirli bir pozisyon bulunmadığı için öğrencinin odağı dağılabilir. Piyano partisyonunu okuma zaman alabilir. Daha çok yetenekli öğrencileri kapsayıcı bir yöntemdir. Başparmak ve beşinci parmakların kullanımı gecikir ve tüm el pozisyonunun sağlıklı oturması zaman alır.

3.5. Çok Tonlu (Multiple Key) Yöntem

Çok tonlu yöntem, diğer başlangıç piyano öğretim yöntemlerinden oldukça farklı bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. İlk kez 1960'lı yıllarda yayınlanan bazı kitaplarda uygulanmaya başlanılan bu yaklaşımın, günümüzde mesleki ve özengen müzik eğitiminde sıklıkla kullanıldığı söylenemez. Bunun başlıca nedenleri arasında; yöntemin orta veya ileri düzeyde müzik teorisi bilgisi gerektirmesi, teknik açıdan zorlayıcı öğeler içermesi, öğrencinin birçok tonaliteyi tanımayı gerektirmesi ile müzikal analiz süreçlerinin öğretim sürecinde zaman alıcı olabilmesi söylenebilir. Işıkdemir'e (2019) göre bu yöntem ve yaklaşımla planlanan bir piyano öğretiminde ilk derslerden başlayarak temel armoni bilgisi yoğun olarak verilmekte, öğretim sürecinde nota okuma ve aralıksal ilişkiler kurma vb. uygulamalar yaptırılmaktadır. Çok tonlu

yöntemin zorlayıcı öğeler içermesine karşılık bu yöntem, öğrencilerin farklı tonalitelerde çalmayı eğitimlerinin erken dönemlerinde öğrenmelerini teşvik etmesi bakımından önemli bir yaklaşım olarak kabul edilmektedir.

Uszler, Gordon ve Smith'e (1991) göre bu yöntemin en önemli iki dezavantajı öğrencilerin uzun haftalar/aylar boyunca aynı yapıdaki nota gruplarını ve egzersizleri çalmaları dolayısıyla yalnızca parmak numaralarına bakarak nota okumaya alışmaları ve beş parmak pozisyonunda çaldırılan kalıpların dışına çıkamamalarıdır. Bunun sonucunda öğretimin ilerleyen dönemlerinde parmak numarası ve el-parmak pozisyonlarındaki değişimleri uygulamak öğrenci için zorlaşmaktadır.

Bu yöntemin ilk uygulayıcısı olarak piyano eğitimcisi Robert Pace ve çok tonlu yöntemle yazılan ilk kaynak olarak Pace'in 1961 yılında yayımladığı Music for Piano kitap serisi kabul edilmektedir (Bastien, 1995). Bunun yanında 1826-1896 yılları arasında yaşamış Çekya'lı piyano eğitimcisi Johann Pischna'nın The Little Pischna başlıklı 48 parmak çalışması içeren kitabı, çok tonlu yöntemin ve beş parmak pozisyonun kazandırılmasına yönelik yazılmış ender kaynaklardandır. Bu gibi yabancı kaynaklara ek olarak piyano eğitimcisi Birol Işıkdemir tarafından 2019 yılında yayınlanan Piyano ile Temel Eşlik kitabında da çok tonlu öğretim yöntemi kullanılmıştır.

3.6. Piyano Öğretiminde Video Destekli Öğretim Yöntemi

Teknolojinin hızla gelişmesi, müzik eğitiminde yenilikçi öğretim yöntemlerinin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır. Piyano eğitimi, bu gelişmelerden önemli ölçüde faydalanmış ve video destekli öğretim yöntemleri, öğrencilere etkili bir öğrenme deneyimi sunmaktadır.

Video destekli eğitimler; video dersler, İnteraktif Video İçerikleri ve performans analizlerini kapsamaktadır. Öğretmenlerin belirli teknikleri ve müzikal notaları gösterdiği video dersler, öğrencilerin görsel ve işitsel öğrenmelerine katkıda bulunur. Örneğin, YouTube üzerinde birçok profesyonel piyano eğitmeni, teknikleri ve parçaları detaylı bir şekilde açıklayan videolar sunmaktadır (Miller, 2021). İnteraktif video içerikleri, öğrencilerin aktif katılımını teşvik eder. Bu tür içerikler, izleyicilerin video üzerinde belirli noktaları durdurmasına, tekrar etmesine veya notlar almasına olanak tanır. Bu özellik, öğrencilerin öğrenme süreçlerini özelleştirmelerine yardımcı olur (Smith & Johnson, 2022). Video destekli öğretim, öğrencilerin performanslarını kaydetmelerine ve geri bildirim almalarına olanak tanır. Öğrenciler, kendi çalma stillerini gözlemleyerek gelişimlerini takip edebilir. Bu süreç, öz değerlendirme ve eleştirel düşünme becerilerini geliştirmeye katkıda bulunur.

Video Destekli Öğretim Yöntemlerinin Avantajları:

Görsel ve İşitsel Öğrenme: Video destekli yöntemler, görsel ve işitsel öğrenme stillerine hitap eder. Öğrenciler, öğretmenin parmak pozisyonlarını ve tekniklerini görerek daha iyi anlamakta ve uygulamakta kolaylık sağlamakta (Lee, 2023).

Erişilebilirlik ve Esneklik: Video içerikler, öğrencilere istedikleri zaman ve yerde erişim imkânı sunar. Bu, özellikle yoğun programları olan öğrenciler için büyük bir avantajdır. Öğrenciler, dersleri tekrar izleyerek zorluk çektikleri konuları pekiştirme fırsatına sahip olurlar (Thompson, 2021).

Öğrenme Hızının Kontrolü: Öğrenciler, video derslerini kendi hızlarında izleyebilir ve öğrenme süreçlerini kişiselleştirebilir. Bu, herkesin farklı öğrenme temposuna uyum sağlamaya yardımcı olur (Mason, 2022).

Uygulama Alanları: Video destekli öğretim yöntemleri, piyano eğitiminde çeşitli alanlarda uygulanabilir. Örneğin:

Temel Teknikler: Öğrenciler, temel piyano teknikleri ve egzersizlerini video dersler aracılığıyla öğrenebilir.

Parça Analizi: Öğrenciler, belirli müzik parçalarını analiz eden videolar izleyerek, eserleri daha derinlemesine anlayabilirler.

Canlı Performanslar: Öğrenciler, canlı performans videolarını inceleyerek, sahne deneyimini ve performans becerilerini geliştirebilirler.

Piyano eğitiminde video destekli öğretim yöntemleri, öğrencilere görsel ve işitsel öğrenme fırsatları sunarak etkili bir eğitim modeli oluşturmaktadır. Video dersler, interaktif içerikler ve performans analizi gibi uygulamalar, öğrencilerin gelişimini desteklemekte ve motivasyonlarını artırmaktadır. Gelecekte, bu yöntemlerin daha da yaygınlaşması ve çeşitlenmesi beklenmektedir.

İlgili Araştırmalar

7-11 yaş arası piyano öğrenimi alan öğrencilerin orta do ve aralıksal öğretim yaklaşımlarındaki becerilerinin ve bu yöntemlerin etkililiklerinin incelendiği deneysel bir çalışmada DiCienzo (2019), belirlediği iki grubu farklı yöntemlerle öğretim sürecine sokmuştur. Öğretim sürecinde; porte üzerinde notaları tanıma, notaların karşılıklarını klavye üzerinde gösterme, deşifre ve do-sol pozisyonlarında çalma alıştırmaları yaptırılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda öğrencilerin orta do yöntemi ile daha etkili bir şekilde öğrendikleri; özellikle notayı tanıma, tek nota ve aralık çalma gibi becerilerde daha iyi performans gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır. Aynı çalışmada, aralıksal yaklaşımın özellikle klavyeyi tanımada ve sol pozisyonundaki 3 notadan oluşan akor desenlerini tanımada daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Bir diğer benzer çalışmada ise araştırmacılar (Emond & Gilles, 2013) orta do ve aralıksal öğretim yaklaşımları ile uygulanan iki farklı öğretim sürecinin nota okuma ve piyano klavyesindeki motor hareketlerin koordinasyonunu belirlemeyi hedeflemiştir. Araştırmacılar, bilgisayar simülasyonu aracılığıyla, müzik notalarını çözme sürecinde ortaya çıkan problem çözme ve karar verme görevlerini gözlemlemeye çalışmıştır. Sonuç olarak orta do yöntemi öğrenciye öğrenme aşamasında daha basit ve düşük bilişsel yük gerektirirken, aralıksal yöntem ile uygulanan piyano öğretiminin daha karmaşık ancak potansiyel olarak daha kapsamlı bir öğrenme süreci sağladığı sonucuna ulaşılmıştır.

Chia (2016), orta do yönteminin avantajlarını ve dezavantajları tartıştığı yazısında, orta do yöntemin sistematik bir nota öğretimi sağladığını ancak modern piyano pedagojisi araştırmalarının, orta do yaklaşımının modası geçmiş olduğu üzerinde görüş birliğine vardığını ve daha güncel öğretim yöntemlerinin günümüzde geliştirilmeye başlandığını ileri sürmektedir.

4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

4.1. Sonuçlar

Çalışmada Orta Do yönteminin, diğer yöntemlere göre daha eski olduğu ve dolayısıyla diğer yöntemlere de temel oluşturduğu, hem geçmişte hem günümüzde bu tekniği içeren birçok yerli ve yabancı metodun olduğu ve başlangıç seviyesinde nota okumada güçlük çekenler için uygun bir yöntem olduğu sonucuna varılmıştır.

Öğrencilerin nota okuma becerilerini geliştirmek için etkili bir araç olarak literatürde geniş bir yer bulan Landmark yönteminin, özellikle anahtar notaların belirlenmesi ve görsel-işitsel stratejilerin kullanımı yoluyla öğrencilerin nota okuma sürecini kolaylaştırdığı sonucuna varılmıştır. Ayrıca yöntemin başlangıç aşamasından itibaren tüm klavyenin kullanımı ile tuşe hâkimiyeti becerisinin gelişimine katkı sağladığı sonucuna varılmıştır.

Do-Sol yaklaşımının, başlangıç seviyesinde klavye hâkimiyetini artırmak ve nota okuma becerilerini geliştirmek için etkili bir yöntem olduğu sonucuna varılmıştır. Geleneksel piyano eğitiminde sıklıkla tercih edilen bu yaklaşımın, özellikle F. Beyer Op.101 ve C. Czerny Op.599 gibi kaynaklarda yapılandırılmış bir öğretim yöntemi olarak öne çıktığı sonucuna varılmıştır. Küçük yaştaki öğrenciler için faydalı bir başlangıç yöntemi sunmakla birlikte, belirli pozisyonlara odaklanması nedeniyle müzikal ifade ve teknik çeşitlilik açısından sınırlılıklar taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Aralıksal yöntemin, piyano eğitiminde etkili ve verimli bir öğrenme tekniği olduğu sonucuna varılmıştır. Özellikle başlangıç seviyesinde 2., 3. ve 4. parmakların kullanımı sayesinde çalım kolaylığı sağladığı ve öğrencilerin motivasyonunu artırdığı belirlenmiştir. Ancak, belirli bir pozisyonun olmaması nedeniyle öğrencilerin odağının dağılabileceği, başparmak ve beşinci parmağın kullanımının gecikmesi gibi sınırlılıklar taşıdığı sonucuna varılmıştır.

Çok tonlu yöntemin, başlangıç seviyesinde piyano eğitimi için farklı tonalitelerde çalmayı erken yaşlarda öğretmeyi teşvik eden önemli bir yaklaşım olduğu sonucuna varılmıştır. Bununla birlikte, yöntemin orta veya ileri düzey müzik teorisi bilgisi gerektirmesi, teknik zorluklar içermesi ve öğretim sürecinde zaman alıcı müzikal analizler gerektirmesi gibi nedenlerle günümüzde yaygın olarak kullanılmadığı belirlenmiştir. Ayrıca, yöntemin öğrencilerin parmak numaralarına odaklanarak nota okumaya alışmasına ve el pozisyonlarının değişiminde zorluk yaşamasına neden olabileceği sonucuna varılmıştır.

Video destekli öğretim yöntemlerinin, piyano eğitiminde öğrencilerin video içeriklerini kendi hızlarında izleyebilmesi ve gerektiğinde tekrar yapabilmesi sayesinde öğrencilere esnek ve kişiselleştirilmiş bir öğrenme modeli sunduğu sonucuna varılmıştır. Bu yöntemlerin görsel ve işitsel öğrenme stillerine hitap ederek öğrencilerin teknik ve müzikal becerilerini geliştirdiği, performans kaydı ve analizi gibi uygulamaların, öğrencilerin öz değerlendirme ve eleştirel düşünme becerilerini artırdığı sonucuna varılmıştır.

4.2. Öneriler

Orta Do yönteminin sınırlılıkları da dikkate alındığında, diğer nota okuma yaklaşımları ile desteklenerek daha kapsamlı ve nitelikli bir piyano eğitimi planlanabilir.

Do-Sol yönteminin, diğer öğretim yaklaşımlarıyla birleştirilerek uygulanmasının, öğrencilerin daha nitelikli bir piyano eğitimi almasına katkı sağlayabileceği sonucuna varılmıştır.

Aralıksal yöntemde, eğitmenlerin yöntemin avantajlarını etkin şekilde kullanarak ve dezavantajlarını telafi edecek stratejiler geliştirerek daha kalıcı ve etkili bir eğitim sunabilirler.

Çok tonlu yöntem, doğru bir şekilde planlanarak uygulanması durumunda, öğrencilere erken yaşta tonal bilgi birikimi kazandırmada etkili bir yaklaşım olabilir.

Piyano eğitimcilerinin müfredat ve öğrencilerin ihtiyaçlarına göre uygun öğretim yöntemini belirleyip, gerektiğinde süreç içinde öğretim yöntemlerini güncellemesi faydalı olabilir.

Çoklu öğretim yöntemleri içeren metotların yaygınlaşması, geleneksel piyano pedagoji literatürünün zenginleşmesi bakımdan önemli görülmektedir.

Video destekli öğretim yöntemlerinin, gelecekte daha yaygın ve çeşitlendirilmiş bir şekilde kullanılmasının, geleneksel öğretim yöntemlerini destekleyerek öğretimin niteliğini artıracağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Agay, D. *The Art Of Teaching Piano: The Classic Guide And Reference Book For All Piano Teachers*, New York, NY: Yorktown Music Press, 1981.

Alfred Publishing. *Alfred's Basic Piano Library*. Alfred Publishing, 2005.

Babacan, D. ve Babacan. E. Piyano Eğitimi Başlangıç Metotlarında Kullanılan Yaklaşımlar, Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, 11,3., 2002.

Bastien, J. *Bastien Piano Basics: Level 1*, Kjos Music Company, San Diego, California, 1984.

Bastien, J. *How to Teach Piano Successfully*, Kjos Music Company, San Diego, California, (3. Edition), 1995.

Bohn, I., & Jesus, G. A. Visual Strategies in Music Learning: The Impact of Visual Stimuli on Musical Memory, Music Education Research, 21,3., 2019.

Burkard, A. *Burkard Piyano Metodu* (Y. Durak, Ed.), Müzik Eğitimi Yayınları, 2018.

Burns, A. Foundations of Music Education: Understanding Key Concepts, Music Education Journal, 45,2., 2019.

https://dorothychiamusings.blogspot.com/2016/05/middle-c-approach.html

19.12.2024 tarihinde erişildi.

Clark, F., Goss, L. & Holland, S. *The Music Tree Time to Begin Miami: Summy-Birchard Music*, 2000.

Creech, A. *The Impact Of Music Education On Children's Well-Being In Music And Wellbeing: Exploring The Links* (pp. 10-24). Oxford University Press, 2013.

DiCienzo, A., *A Comparisono The Middle C And The Mixed Intervallic Reading Approaches on Music Reading Among Beginner Piano Students*, (Master's thesis), University of Ottawa, 2019.

Emond. B. & Comeau, G. Cognitive Modelling of Early Music Reading Skill Acquisiton for Piano: A Comparison of The Middle-C And Intervallic Methods, Cognitive Systems Research, 24, 2013.

Eren, B., *Türkiye'de Erken Piyano Eğitiminde Yaygın Olarak Kullanılan Yabancı Başlangıç Düzeyi Piyano Metodlarına Genel Bakış*, The Science and Education at the Beginning of the 21th Century in Turkey Sempozyumu, 42-56, Sofya, 2013.

Gordon, E. E. *Learning Sequences in Music: Skills, Concepts, and Procedures*, GIA Publications, 2016.

Gökbudak, S. *Piyano Öğretiminde Pedagojik Yaklaşımlar* (S. Karakelle, Ed.), Pegem Yayınları, 2013.

Hanna-Pladdy, B., & Mackay, A. The Relation Between Instrumental Musical Activity and Cognitive Aging, Neuropsychology, 25,3., 2011.

Işıkdemir, B. *Piyano ile Temel Eşlik,* Yurtrenkleri Yayınevi, Ankara, 2019.

Jones, P. Interval Teaching in Music Education: A Comprehensive Guide. Journal of Music Theory, 22,3., 2022.

Kalkanoğlu, B. Başlangıç Piyano Öğretiminde Nota Okuma Yaklaşımlarına İlişkin Üç Metot Analizi Örneği, Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 18,1., 2020.

Koff, S. The Role of The Landmark Method in Music Education. Journal of Music Pedagogy, 12,2., 2005.

Mason, R. Multitonal Piano Techniques: Enhancing Musical Understanding, International Journal of Music Education, 18,4., 2020.

Miller, A. The Impact of Video Lessons on Piano Learning, Journal of Music Education Research, 18,3., 2021.

https://en.wikipedia.org/wiki/Galin-Paris-Chev%C3%A9_system

18.12.2024 tarihinde erişildi.

Smith, J., & Johnson, R. Interactive Video and Student Engagement in Music Education, International Journal of Music Technology, 15,2., 2022.

Smith, L. Landmark Learning: Strategies for Piano Students, Piano Pedagogy Review, 30,1., 2021.

Taylor, S. Technology in Music Education: New Horizons for Piano Teaching, Journal of Digital Learning in Music, 5,1., 2023.

Uszler, M., Gordon, S., & Mach, E. *The Well-Tempered Keyboard Teacher*, U.S.A.: Schirmer Books, 1991.

Uszler, M., Gordon, S., & Mach, E. *The Well-Tempered Keyboard Teacher*, New York: NY: Schirmer Books, 2000.

ENTHEO-MUSICKING PHENOMENON WITHIN THE CONTEXT OF PEGANUM HARMALA CEREMONY

Umut Tugay Temel
İstanbul Teknik Üniversitesi
temelu20@itu.edu.tr - 0009-0000-9248-2737

ABSTRACT

The use of entheogenic plants in spiritual ceremonies for healing is a long-standing tradition observed across diverse cultures and regions. Music often plays a vital role in these practices, shaping and enhancing the ceremonial experience. This case study examines a unique healing ritual led by Memnun, a shamanic practitioner who serves "Üzerlik," a preparation combining Syrian Rue (*Peganum harmala*) and common reed (*Arundo donax*). Memnun refers to the medicine as *Sufihuasca*, presenting it as a Sufi-inspired version of Ayahuasca. His ceremonies blend Alevi *nefes* songs with traditional instruments, creating a hybrid ritual deeply rooted in Anatolian music and Sufi spirituality.While substantial research explores Ayahuasca traditions, this study fills a gap by focusing on Anatolia's entheogenic practices and their musical dimensions. It investigates how Alevi and Sufi musical traditions are integrated into healing rituals and examine the concept of *entheo-musicking*, which considers the entheogen as an active participant in the *musicking* process. Employing field data collection, time mapping, sonographic analysis, and self-reflective interpretation, this research highlights the cross-cultural and neo-shamanic aspects of these ceremonies, offering insights into their healing potential.

Keywords: Entheogens, Musicking, Peganum Harmala, Entheo-Musicking, Ayahuasca, Neo-Shamanic, Ceremonial Music

ENTEO-MÜZİKLEME FENOMENİNİN ÜZERLİK SEREMONİSİ BAĞLAMINDA ÖRNEKLENDİRİLMESİ

ÖZET

Şifalı törenlerde entojenik bitkilerin kullanımı, çeşitli kültürler ve bölgelerde uzun süredir devam eden bir gelenektir. Müzik, genellikle bu uygulamalarda tören deneyimini şekillendiren ve zenginleştiren hayati bir rol oynar. Bu vaka çalışması, şamanik bir uygulayıcı olan Memnun'un alan tuttuğu neo-şamanik bir şifa ritüelini incelemektedir. Memnun, Üzerlik (*Peganum harmala*) ve kamışın (*Arundo donax*) bir karışımından hazırlanan bir çay sunmaktadır. Memnun, bu ilaca *Sufihuasca* adını vererek, onu Sufi geleneklerinden esinlenen bir Ayahuasca versiyonu olarak tanımlamaktadır. Törenlerinde Alevi *nefes* ezgilerini geleneksel enstrümanlarla icra ederek, Anadolu müziği ve Sufi maneviyatından etkilenmiş melez bir ritüel yaratmaktadır. Ayahuasca geleneklerini kapsamlı bir şekilde inceleyen araştırmalara rağmen, bu çalışma Anadolu'nun entojenik uygulamaları ve müzikal boyutları

üzerine odaklanarak önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Alevi ve Sufi müzik geleneklerinin, şifa ritüellerine nasıl entegre edildiğini araştıran bu çalışma, *entheo-musicking* diskurunu temel alarak, entojen maddeleri *musicking* sürecinde aktif bir katılımcı olarak inceler. Saha verisi toplama, zaman haritalama, sonografik analiz ve öz-düşünüm yöntemleri ile bu araştırma, bu törenlerin kültürlerarası ve neo-şamanik yönlerini ortaya koyarak şifa potansiyellerine dair içgörüler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Entojenler, Müzikleme, Üzerlik, Enteo-Müzikleme, Ayahuasca, Neo-Şamanik, Seremoni Müziği

1.ENTHEO-MUSICKING: THE ORIGINS

This research has its roots in a radical debate about how Music is defined, what is the role of Music in our daily lives, and what is the purpose of our ‘musicking’ as human beings. I realized that it was not easy to define a gestalt ‘Music’ that would meet all my perceptional requirements and attributes for Music, although my life was mostly about Music. Even I realized that some attempts to describe Music came with a layer of obscurity that recreated the fame of the Music as a ‘hard to grasp’ or ‘elitist’ form of art. Victor L. Wooten’s description of Music (herself) as an entity, a ubiquitous radius of energy that has a conscious ability to communicate in his 'Music as a Language" discourse (Wooten, 2008) and Christopher Small’s coinage of ‘Musicking’ who asked “What is music?” and couldn't be satisfied with answers that don't prioritize ‘durational, actual nature of the Music”; have already made my mind for searching beyond the sonic phenomena.

Most of the time, when I experienced Music (herself) as Wooten suggests, or when I felt the presence of a ‘spiritual’ entity involved and enhanced my engagement with the Music I play, listen, and dance to, psychoactive substances were involved. I think it is not a coincidence that when I met the Shaman Memnun, who has a familiar story with Music, I knew I had found a worthy field to study. He was a former science teacher who had a musical background, and when he encountered Ayahuasca for the first time, his life and his relationship with Music changed drastically. This study aims to depict Memnun’s story with plant medicines and, in the plant medicine context, will try to understand the relationship between Musicking and entheogens.

Even though musicking by itself or supported with other adjectives such as sacred or transcendent was not exactly referring to the nature of the experience I had witnessed, I decided to search for the nature of musical ecstasy as the initial point of this research. Thus making it not possible to analyze those experiences further or to philosophize them to understand and convey how that state can be achieved without substances. That’s why a new term to refer to the musicking concept I am trying to convey and analyze its nature was needed. To coin that term to fulfill the terminological need, I felt that trying to transmit my experiences in the field is essential. That is why I introduce the cross-disciplinary term called “Entheo-musicking”.

Entheo-musicking refers to engaging with music in a state of deep, conscious alignment,

allowing the musician to channel musical expression as a vessel or conduit rather than an intentional creator. The term combines *entheo-*, denoting an inspired or "god-filled" state, with *musicking*, Christopher Small's term that reframes music not as a static product but as a dynamic, participatory act. In this conceptualization, *entheo-musicking* captures the experience of merging with music in a flow state, transcending the conscious mind's ordinary limitations and entering an optimal state of undivided attention, surrender, and connection to a transcendent or universal source.

Central to entheo-musicking is the concept of *hierophany*, or the manifestation of the sacred in mundane reality (Eliade,1987). This process often emerges when musicians engage in deep listening and embodied musical expression, allowing their consciousness to be guided by a higher sense of purpose or spirit within the musical act. Such musicking is not confined to technically "correct" playing or intellectual control over musical output. Instead, it emphasizes the surrender of the musician's ego and analytical mind to the flow of the music itself, creating an experience akin to witnessing, rather than controlling, the music that emerges.

Within the context of this discourse, entheo-musicking provides a framework to explore both ritualistic and spontaneous practices where music serves as a means to access transcendent states. It is notable for the inherent "otherness" or the *mysterium fascinans* that arises in these musical engagements, where individuals report a sense of completeness and unity that transcends conventional sensory experiences. These entheo-musicking experiences are characterized by:

- **Somatic Awareness**: Musicians report heightened bodily consciousness, wherein each movement or breath aligns seamlessly with musical expression.
- **Hierophantic Presence**: A sense of awe accompanies the act, with the musician perceiving music as a guide or even as an entity with intentions.
- **Ego-Dissolution**: The musician's self-awareness and individual ego soften, allowing for a channeling of musical expression that feels "beyond" personal identity.
- **Enhanced Flow State**: Entering a state of uninterrupted flow, musicians engage effortlessly, free from anxiety and performance pressures, often in ways that surpass their ordinary skill or training.

Entheo-musicking suggests a perspective on musical engagement that goes beyond mere performance or skill and instead emphasizes music as a path to inner transformation. By conceptualizing music as an entity with its own "will," this process involves a reciprocal relationship with music, where one becomes a vessel for universal energy, facilitating experiences of unity, peace, and expanded consciousness. That is a state of musicking that inherently relates to the transcendent while not necessarily induced by an entheogenic substance.

1.2 Methodology

I participated in a series of peganum harmala ceremonies led by Memnun, the shaman, from August 2021 to March 2022 in different locations of Aegean coastal Anatolia. I gathered 248 minutes of sound recordings from those ceremonies in those sessions. The significance of the ceremonies is the unusual musicality employed as the guideline for participants during approximately 12 hours of ceremonies. The shaman leads the journey with music. He both plays Icaro-like instrumental pentatonic pieces from the South American Ayahuasca tradition and traditional *'nefes'* fragments from the 'Alevi-Bektaşi' tradition with his *kopuz*. Recorded sounds have been classified and softly compressed in Ableton for the clarity of the content. Sample pieces from ceremonies visualized via the Sonic Visualiser. Through time-mapping the ceremony and placing the sonograms and sonic pictures of the sounds recorded in the field, the research will create different timelines for the ritual, from concrete to abstract. Through interviews with the shaman and undertaking detailed literature research, more data will be collected that is needed to understand the cognitive atmosphere in which the Peganum Harmala is considered a non-human agency that is involved in the Musicking. In interpreting the sonograms, non-ceremonial samples are also used to compare differences. Also, different perspectives about Music's sacredness, healing attributes, and altered perspectives related to the music will be employed to create a conceptual framework. To give a more subjective understanding of the participatory nature of the experience, the self-reflective narrative of my personal experiences is also conveyed. As a result, the study aims to introduce Peganum Harmala as an Anatolian entheogen, depict details of a certain contemporary, neo-shamanic case with a specific focus on the musical side of the ceremony by also referring to the discussion of whether the plant involved in the Entheo-Musicking process as a non-human agency.

1.3. Literature Discussion

The selection of literature in this study reflects a careful alignment with the conceptual framework of entheo-musicking, which necessitates a multidisciplinary exploration of musicking, flow states, and entrainment as prerequisites to the coined term. Christopher Small's *Musicking* (Small, 1998) provides the foundational lens through which the participatory nature of music is understood. Small's framing of music not as a fixed object but as an act in which participants relate to one another resonates deeply with the ceremonies described in this research. The emphasis on dynamic interaction in musicking parallels the collaborative, transformative qualities observed in entheo-musicking, where both musicians and participants engage with music as a living, emergent process.

The inclusion of Mihaly Csikszentmihalyi's theory of flow (Csikszentmihalyi, 1990) complements Small's work by addressing the psychological dimensions of musical engagement. The flow state is central to the experience of entheo-musicking, describing those moments of profound immersion where musicians lose self-consciousness and become conduits for the music itself. This concept, coupled with entrainment—where individuals synchronize

with external rhythms—helps to articulate how music facilitates collective harmony and altered states during rituals. These theoretical approaches are vital for grounding the study in the experiential and physiological mechanisms that underlie entheo-musicking.

Mircea Eliade's contributions provide a historical and mystical dimension to the discussion particularly his exploration of hierophany in shamanic and yogic traditions.(Eliade, 1999; 2017).Eliade's recognition of the sacred manifesting through ordinary reality supports the claim that music, in the context of entheo-musicking, becomes a hierophanic medium through which the divine or transcendent is made present (Eliade, 1987). His comparative insights into the spiritual practices of different cultures and paradigms on how the concept of the sacred developed throughout and inspite of history, enrich the study's attempts to position entheo-musicking within broader, archetypal patterns of human ritual and spirituality.

However, despite the relevance and depth of these selections, certain limitations are evident. While Eliade offers profound insights into shamanism and yoga, the discussions often lean towards theoretical abstraction, sometimes at the expense of fully capturing the lived, participatory aspects of Anatolian ceremonial practices. Furthermore, the study could benefit from engaging more directly with literature on *meşk* and Anatolian Sufi music traditions. These practices, rooted in communal improvisation and mystical devotion, align closely with the ritualistic and transformative qualities of entheo-musicking but are underrepresented in the current discussion.

Additionally, while the chosen texts provide strong theoretical scaffolding, the selection skews towards Western frameworks, such as flow theory and bio-musicological entrainment, potentially overlooking complementary insights from non-Western epistemologies of music. The reference section itself contains works, such as Loaiza's exploration of embodied musical cognition (Loaiza, 2016) and Patel's analysis of beat-based rhythm processing, which remain peripheral to the literature discussion but could offer valuable perspectives (Patel, 2008). These sources might deepen the understanding of cognitive and phenomenological dimensions inherent in entheo-musicking, enhancing the discourse.

The choice of literature is thus deliberate and coherent, aiming to illuminate the core aspects of entheo-musicking while drawing from rich theoretical and mystical traditions. Yet, the study acknowledges the need for greater integration of regional musicology and ethnographic depth to ensure a more balanced and comprehensive foundation for the term. Addressing these areas would allow the study to situate entheo-musicking more firmly within both its local cultural context and its broader global significance.

2.FINDINGS: FIELD NOTES ABOUT PEGANUM HARMALA

Throughout my search within *entheo-musicking,* I coincidentally encountered an unconventional figure known as Memnun, who makes his own *rapé* from local plants and holds

space for *üzerlik* (peganum harmala) or as he says 'sufihuasca' ceremonies. He was an interesting person, and we became friends in no time. Since he was a musician, too, we had a lot in common to share, and I started to visit him quite frequently.

He knew my interest in entheogens and had quite a lot of experience with different entheogens. Before he acclaimed his plant guidance, he had worked as an apprentice for a Colombian *taita* for years. In a short time, he accepted me as a friend who asks a lot of questions and a fellow musician to constantly jam with. Thus, we have almost a year of time in contact and have made more than seven ceremonies together starting in August of 2021. In the five of them, I also held space for the ceremonies with the music. I was both learning about medicine and making music for the ceremony alongside a brand new musical tradition for me: Sufi music. He even taught me to make frame drums and shamanic drums from goat skin, and also, by jamming with him, I learned to play kopuz or Turkish three-stringed bağlama. Even though it was not a traditional master-apprentice relationship, I have learned a lot from him by directly delving into the experience field.

By that time, I was theoretically building the foundations of my entheo-musicking discourse, and I wanted to involve his experiences too. So, we have conducted some interview sessions over time to convey his understanding and approach to entheogenic, plants, musicking, meshk, and entheo-musicking. To share notes from those interviews, I believe, can be beneficial to convey the layers of our relationship with Memnun and help us to understand his approach and experience in the field.

2.1.Unconventional Sufi Shaman: The Portray of Memnun

During my collaboration with Memnun (Fig.1.A), a fascinating figure in Anatolian neo-shamanic practices, his insights into entheogens and musicking revealed profound connections between music, spirituality, and healing. Memnun's journey with music began in high school when he first picked up the *ney*, a traditional reed flute. His introduction to the instrument, as he described, seemed almost magical: "It suddenly came just like that! I said, 'I'm going to blow the ney,' and a month later, someone gave me one." For years, he played privately, using the instrument primarily for self-reflection and healing, uninterested in formal lessons or patterns. His approach was intuitive, driven by a personal need for solace rather than technical mastery.

It was not until his first Ayahuasca ceremony that his relationship with music transformed into something deeply spiritual and communal. The ceremony, led by a Colombian taita, was an intense initiation into the psychoactive effects of plant medicine. Amidst his struggle with the unfamiliar experience, the shaman urged him to play his ney. “Play the instrument,” the shaman said, and as Memnun recalled, “I straightened up, became like a soldier, and started blowing. With the medicine’s effect, I started to blow like I had never blown before.”

In that moment, the act of making music transcended technique or conscious control. “The music was the real shaman,” Memnun reflected, “I wasn’t playing—it was something essential, primal, channeling through me.” This epiphany marked a shift in his understanding of music: it was no longer a personal or performative act but a sacred process of surrender, where the musician became a vessel for the music itself.

This realization deepened through subsequent ceremonies and his growing connection with entheogens. Following his initial experiences with Ayahuasca, Memnun trained under his taita for several years, and eventually left Istanbul for Southern Anatolia to develop his practice with *üzerlik (*Peganum harmala), an Anatolian relative of Ayahuasca, which he fondly referred to as “*Sufihuasca*.” Combining his training with his cultural roots, he created a ritualistic framework that blended the traditional *nefes* songs of the Alevi-Bektashi tradition with the ceremonial structures of South American Ayahuasca practices. His ceremonies featured both the *kopuz*—a Turkish lute—and the ney, with the music continuously guiding participants through their psycho-spiritual journeys.

For Memnun, music during ceremonies was not merely accompaniment but a dynamic, interactive presence. He emphasized the importance of deep listening and surrender in creating music that resonates with the ritual's sacredness. "If you want to make music, it sounds like a very masculine, 'yang' thing," he mused, "but it's actually very 'yin.' The more you listen and surrender, the more you channel. Your hands are no longer your hands, and your lips are no longer your lips. You are in a trance, channeling something far beyond yourself."

He also described how different instruments revealed unique trance states. The ney, for instance, evoked a distinct visual and auditory dimension during his playing, transporting him to a recurring inner landscape. Similarly, while playing the drums, overtones emerged, transforming the sounds into choral-like or vocal qualities that he could follow intuitively. These experiences reinforced his belief that music is alive and capable of guiding both the musician and the listener in transcendent ways.

Through his ceremonial work, Memnun has become both a practitioner and teacher of *entheo-musicking*. He shares his rituals as opportunities for participants to experience the profound unity of music, spirit, and nature, using his unique blend of Anatolian and neo-shamanic traditions. As our collaboration unfolded, it became evident that his perspective embodies the very essence of *entheo-musicking*—a transformative surrender to the sacred flow of music, where healing and transcendence occur not through human mastery but through communion with the music herself.

2.2. Personal Experiences Throughout Our Collaboration

I have participated in a series of rue tea ceremonies led by the Shaman Memnun between the summer of 2021 and the fall of 2022 in several places in Aegean Coastal Anatolia. We have conducted seven different ceremonies in total, and for the first two of them, I was only participating. For the rest of the fifth, I was also contributing with my musicking. After having some time together, I almost learned the whole repertoire he plays during the ceremonies, and I also learned how to play *Kopuz* and get one for myself. That was after he invited me to play during the ceremonies as well.

The significance of the ceremonies is the unusual musicality that is employed as the guideline for participants during approximately 12 hours of ceremonies. The shaman leads the journey with music. He both plays Icaro-like instrumental pentatonic pieces from South American Ayahuasca tradition with his Columbian-made specific shamanic harmonica and traditional *'nefes'* pieces from Alevi-Bektaşi tradition with his kopuz. In a way, he was making a fusion between traditional Bektaşi *'cem'* or *'meşk'* with Columbian medicine ceremonies both musically and formally.

When I met him, I was not familiar with modular string instruments yet. Thanks to a great coincidence, I have just started to discover that aspect of the strings. Just a month before we

started doing ceremonies with Memnun, I met with my dear friend Zeynel Günbek, who plays banjo, ukulele, and merlin in modular tunings as if they are *kopuz* or *bağlama*. I was shocked and very interested in what he could do with a soprano ukulele, I decided to try that tuning on my concert ukulele, which was left in a corner in the house for maybe more than ten years. After I got familiarity and fluency with that new tuning system, the ukulele became my best friend and a fellow everywhere I went. When we tuned our instruments in the same key with Memnun, our jamming went on for hours and hours so I could learn a big majority of the *'nefes'* songs from *Alevi-Bektaşi* tradition on that specifically tuned ukulele. That was a really organic and radically transformative learning process of a new musical tradition for me. No later than a few months later, when Memnun had a new *kopuz* for himself, he ordered one for me, too. Not surprisingly, my transition from ukulele to traditional kopuz has been so smooth that I was playing the three-stringed *kopuz* as if I had been playing it for a long time, even when I took it up for the first time. This musical intimacy we have even reinforced our relationship with him further, and after our second ceremony together, he started to invite me to play in the ceremonies.

The very first ceremony we had together was in the last week of August 2021. In that specific ceremony, I felt very numb and physically quite heavy, and during the majority of the night, I was sleeping. I could see visions that I could barely remember, and they were more like dreams. We were in a wild bay, and even though it was August, the night breeze made me shiver until the morning. After that first introduction to the peganum harmala, I was more curious because even though I had a night with medicine, I did not understand the effect of the medicine on myself. I had only seen some glitching lights like flying fairies around and some weird dreams that I can barely remember.

Later that fall, on the second week of October, we had two ceremonies in a row at Karaburun I also recorded the first night of those two ceremonies as my first real interaction with the medicine initiated. At the end of that first ceremony night, while the sun was about to rise, a spark of inspiration landed immensely and directed my attention clearly to musicking. It was early morning, and most of the people were sleeping. Even Memnun was not completely awake but was partially sleeping, resting by the altar. I left the house where the ceremony was being held and walked into the garden, grabbing my ukulele. I sat in a quiet corner with a great sea landscape with the orange beams of the dawning sun. A new composition for a Yunus Emre poem had arrived easily as if I knew the song before and just remembered how to play it. Even though it was a brand new melody, the feeling of that ease was so smooth that I doubted if this tune was already in a song. However, even today, after playing it in many places and to many people, that is still original. During the night not any significant musicking occurrence happened. Of course, I drummed along to some of the songs that were sung, and I even danced a bit in the night, however, not a direct and immense flow state had happened to me. However, that morning was a witness to a new song born from an old poem of master Yunus and the way the effortlessness it comes through as if confirming that music is not a creation of the self but a cooperative process of allowing Music to manifest herself.

Throughout the seven ceremonies we did with Memnun, I practiced how to allow the space and the music herself to talk about which music needed to be played. Since every ceremony has different settings, intentions, and participants, and even though we are different and unique in each moment, we are required to listen and play accordingly. When an entheogen is involved, one should be very careful about every stimulus that is present since the perception has highly increased. Those ceremonies and being a ceremony musician have developed a devotional manner through my musicking. Primarily, the music I let manifest through me was serving a higher purpose than my ego or my mundane interests, but I was feeling like a vessel, a helper for people to pass through. Even though so far I have only mentioned magical and flowing things that happened under the effect of the entheogens, most of the inner work has to be done while once started a path with the entheogenic plants, often full of hard confrontations about one's shadows. Especially Peganum Harmala has this quality even more compared with *Ayahuasca* or San Pedro. I witnessed and even employed myself, sentimental and even sometimes lament-alike *'nefes'* songs served very profoundly for people who are having hard confrontations during the ceremony nights.

I had either cried in almost every peganum harmala ceremony I have been involved in, even in the ones I was holding space. Those experiences helped me to discover a new devotional kind of musicking attitude to short-circuit my ego to reach an entheo-musicking state. Also, introduced me to a motherly, compassionate aspect of the Music herself. Even though I have rarely experienced profound flow states that are similar to what happened in that initial experience that inspired me to search about entheo-musicking in Liverpool, rather than one-night stands of flow states, I have learned to keep that devotional attitude and decrease the psychic entropy in my overall playing (Temel, 2024). Furthermore, it helped me to dive deep into a brand new musical tradition and plenty of new folk instruments to play with; I have once more experienced and even internalized that the music was coming from my inner self, when I let it happen, It was coming more profoundly if I can get myself out of the way and not a specific substance or state was needed for that. My everyday playing has started to be more fluent, genuine, direct, and conscious. Also, with the internalization of the motto that "music comes from the musician, not from the instrument" (Wooten, 2008), I developed bravery and enthusiasm for trying any instrument I encountered, and I surprisingly was able to play a big majority of them. Even with some of them (e.g., *rebab*), I had to use them on the stage in the very week that we were introduced to each other. Even though it seems indirect, the time I've spent with Memnun had a significant impact on me. He even showed me how to make drums from scratch, and at the beginning of summer 2022, I was no longer a freelance commission writer in the advertisement sector but a traveling musician and a drum maker selling handmade drums that I make at gatherings and festivals.

2.3. Ceremonial Music Samples

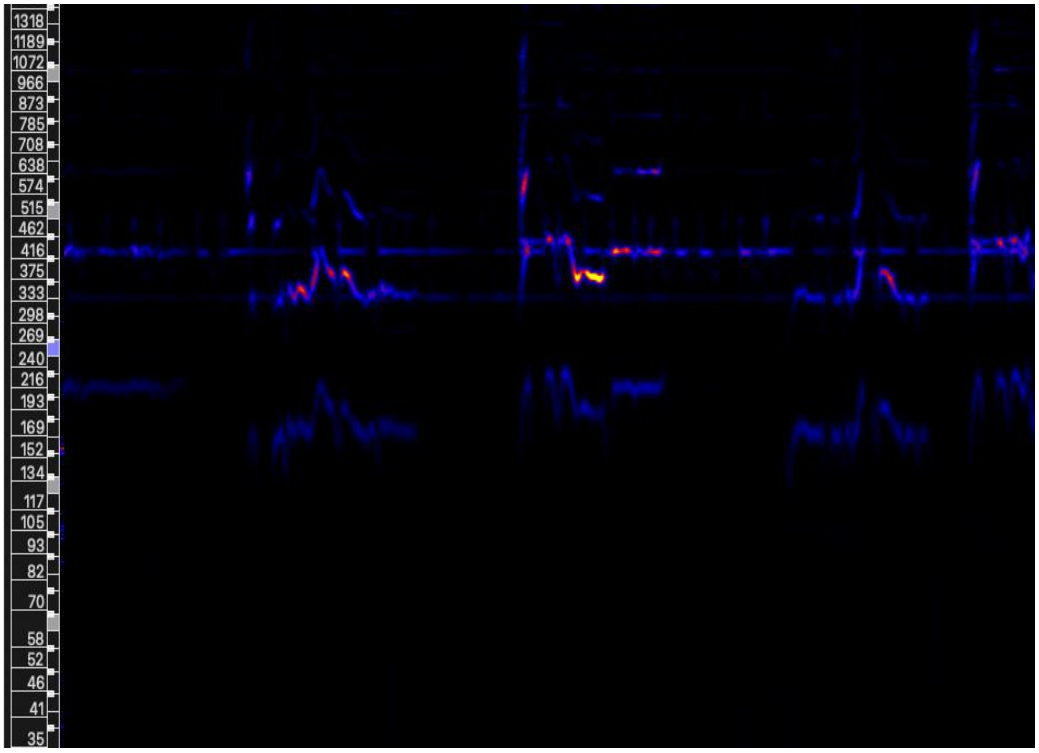
I use different samples from two different Peganum harmala ceremonies. One of the ceremonies was held in Bodrum in the summer of 2021 and recorded for a documentary by a professional production squad. The other ceremony was in the fall of 2021 and was held in Karaburun. I also

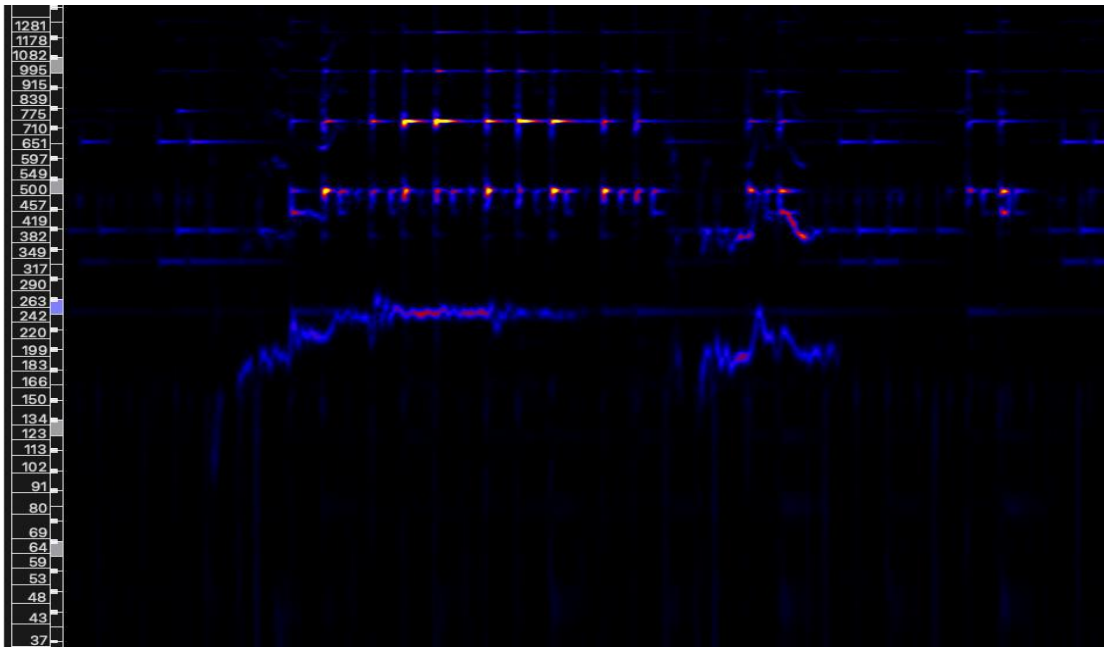
participated in the Karaburun sessions and recorded four hours long of sound during one of the Karaburun ceremonies. To differentiate the samples, I will use the sessions' names.

2.4. Bodrum Session: 'Aşk Makamı Alidir'

The session was recorded both audibly and visibly for a documentary. Memnun, as a prerequisite, first worked with the documentary squad to see whether they could document the event or not. Before the actual set day, he served a regular dose of harmala to the squad, and they made a ceremony together. On the actual recording day, the documentary squad was also obliged to take a microdose of harmala to be accepted around the circle. Memnun says that he never accepts observers into his circle since it damages the energy and prevents the magic from happening. He suggests that when there is an observer in the environment, the medicine doesn't work at its finest, as asserted in the famous double-slit experiment of Claus Jönsson (Jönsson, 1974) As another interpretation.

The sample of study from the Bodrum session is the piece called 'Aşk Makamı Alidir' that was composed by Memnun on the poem of Anatolian Turkmen dervish Yunus Emre. Memnun says that after he composed the piece, he had a dream about it. In his dream, he was in a big 'meşk' circle where Oruç Hodja (Rahmi Oruç Güvenç) was also present. Oruç Hodja asks the circle if there is anyone who composed a Yunus Emre poem. Memnun raises his hand, and Hodja asks him to play. Memnun plays the song, and everybody in the circle appreciates it, especially the hodja. He says that he interpreted this dream as an affirmation while he was acclaiming his shamannes. The poem is also important entheogenic-wise since it has a verse as "İçip esridiğimiz /Aşk şerbeti gülüdür" that can be translated as "Aşk elixir that we drink and reach

ecstasy…" From this line, it can be said that the poem itself has shamanic connotations since Eliade describes the shaman as the one who knows, studies, and employs the ways of ecstasy (Eliade, 1999)Figure 1.1 demonstrates the melodic range spectrogram of the vocal intro moment of the piece called 'Aşk Makamı Alidir'. The piece is recorded on the field with a Zoom Hn6 field recorder. To see if there was any significant difference, I invited Memnun to my home studio, and we recorded a non-ceremonial version of the same piece. Figure 1.2 demonstrates the melodic range spectrogram of the same part of the piece that was recorded in

my home on a daily occasion. The melody lines are quite similar, but since the home session has been recorded in better conditions, the clarity of sound is better, so the melodic range spectrograms are not the same. Still, there is not any significant anomaly that can be spotted through the melodic range spectrogram images.

Other than the melodic range spectrograms, as can be seen in Figure 1.3 and Figure 1.4, spectrographic images of the same two pieces arguably have more differences. In Figure 1.3, the same vocal introduction part of the Bodrum session piece is demonstrated as a spectrogram pane. A mist-like hazy texture can be seen on the horizontal axis of the pane, whereas in Figure 1.4, that same texture can only be seen vertically and is less significant. I argue that this hazy, mist-like texture is related to the voiceness of the sounds and the formants.

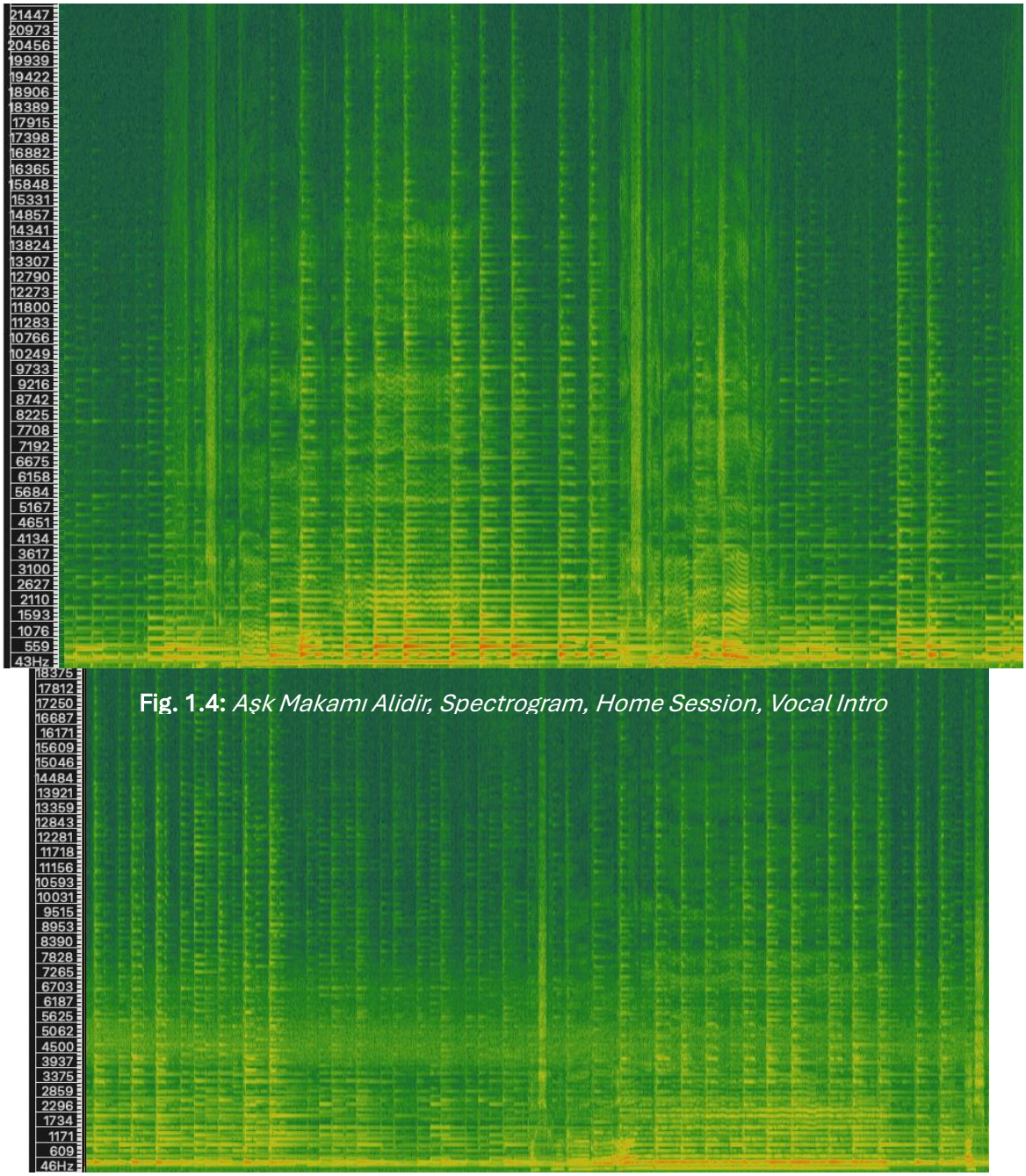

Fig. 1.4: *Aşk Makamı Alidir, Spectrogram, Home Session, Vocal Intro*

Since the instruments in both recordings are the same, different formants that are visible on the spectrograms are still interesting since Fales argues that the formants are related to the timbre of the instrument:

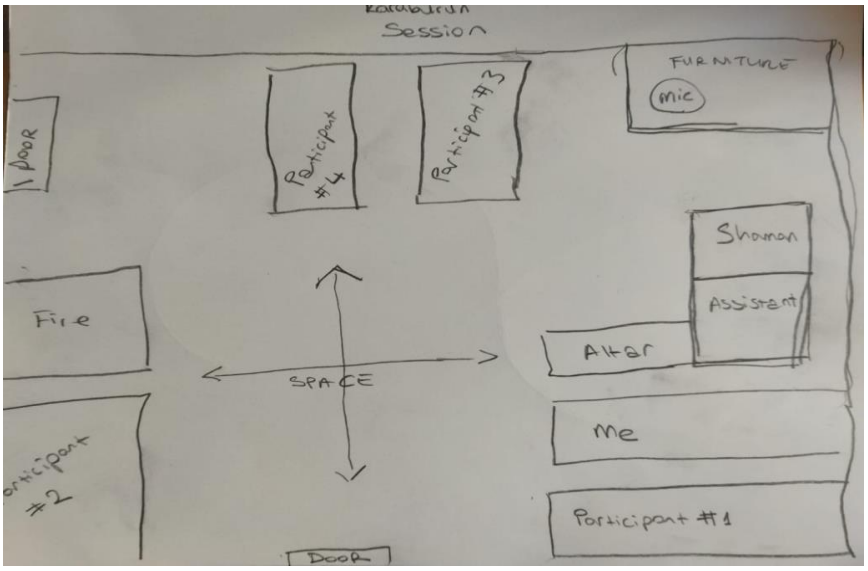
"I use 'formant' to refer to a spectral prominence in a specific frequency range that contributes to a particular vocal quality in an instrument's timbre. To produce that quality, instrumental formants should have a relatively wide bandwidth, ideally with smooth slopes and a deep valley between them" (Fales, 2019: p.4).

Nevertheless, the aforementioned anomaly might have stemmed from the sound of wind or crickets. Since the recording environments and the equipment used are not exactly the same and the difference in the medium is undeniable, a comparison of the spectrograms is not enough to be used as evidence.

2.5. Karaburun Session

During the sessions of Karaburun, I recorded four hours of sound. Since the length of the recordings was too long to study in detail within a strict deadline, in an arguably short time frame, only some short parts of the recordings are studied within this research. As is visible in Figure 2.1, the microphone was in the corner of the room, and that is why an artificial gain is needed to hear the recordings.

I have cropped an improvised harmonica playing layer from the Karaburun session to analyze graphically. Later on, Memnun, on a non-ceremonial occasion, recreated the harmonica groove, and we recorded that non-ceremonial performance to compare the two recordings. Similar to the Bodrum session, the melodic range spectrograms are not very different from each other.

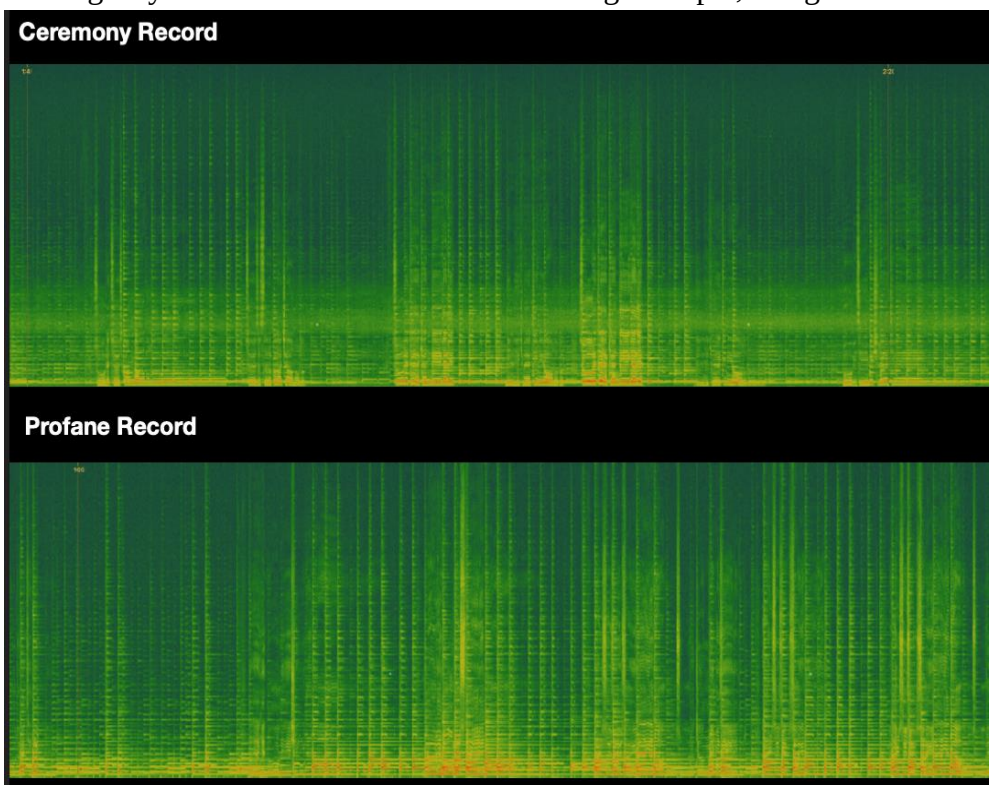

That's why they are not included in this paper. However, on spectrogram pictures, the aforementioned misty haze is present again, and this time, there is a visible difference between

ceremonial and non-ceremonial recordings of the harmonica groove, as can be seen in Figure 2.2.

Figure 2.2. demonstrates a comparison of two harmonica recordings. Interestingly, this time, the ceremonial recording was indoors, so the horizontal misty haze seen on the spectrogram is not from crickets or wind, as argued in the Bodrum session example. Contrasting the Bodrum session example, this time, the non-ceremonial example was from outdoors, and there were no horizontal formants visible. This might be interpreted as an unexpected anomaly visible on the spectrographic images, and one can argue that Peganum harmala has shown herself in the spectrogram as a misty haze. Still, that would be an abstract argument since the conditions of the two recordings are not the same, and the ceremonial example has a slight makeup gain for further clarification.

Nevertheless, although Figure 2.2 can not be concrete evidence for the plant's presence as a non-human agency that was involved in the musicking example, I might assert that this is the

closest evidence that I could gather. Because I was there and I remember what was happening. Memnun was playing the harmonica and dancing simultaneously with a broom of laurel branches in his hand, sweeping so-called ‘negative energies’ from the bodies of the ceremony participants. Participants, including me, were half-passed out with the effect of the Heavy psychoactivity. He was doing his dance and playing harmonica in a total flow state and fluidly.

If harmala were visible somehow, I argue that that was the moment as Seeger and Mori would also support:

"Singers of magical songs among the Peruvian Shipibo, for example, may 'summon the songs' for ritual use, and the songs may 'come' and pass through the singer's mouth, or may refuse to do so, thus causing the ritual to fail" (Mori & Seeger, 2013: p. 278).

3.CONCLUSION AND FURTHER STUDY

Music has non-profane roots and can be treated as a ubiquitous form of energy. At its figment and conceptual understanding to treat music as a gestalt trivium, as Boethius argued, can bring practical benefits to one's life. As we saw in music therapy and musical healing aimed at 'entheo-musicking' samples, by using *Musica Instrumentalis*, entrainment, and flow state alike, biological phenomena occur. That gives hope that by using one of the manifestations, we can heal the others.

This research overall underscores the transformative and sacred potential of music, particularly through the innovative framework of *entheo-musicking.* As a concept, entheo-musicking reframes music not as a static or profane entity but as a dynamic and participatory act that connects the individual to a universal source. By combining the divine inspiration of "entheo" with Christopher Small's notion of "musicking," this framework highlights how music can transcend the ordinary, fostering states of heightened awareness, deep connection, and inner transformation.

The study's ethnographic engagement with Peganum harmala ceremonies, led by Shaman Memnun, illustrates how music acts as a conduit for healing within ritualistic settings. These ceremonies integrate South American Ayahuasca-inspired icaros with the Alevi-Bektashi tradition of "nefes," forming an eclectic and powerful synthesis of musical and cultural practices. The shaman's role as a guide is central, using music not only to set the tone of the ceremony but also to shape participants' psycho-spiritual journeys. The findings from the field suggest that music, when coupled with entheogens, plays a critical role in dissolving the ego, facilitating flow states, and fostering a sense of collective unity.

The concept of entheo-musicking emphasizes the interplay of multiple elements during musical engagement. First, it highlights the somatic awareness that musicians experience, where every gesture and breath aligns harmoniously with musical expression. This embodied connection is mirrored in the hierophanic nature of music within the ceremony, where it manifests as a sacred presence guiding the process. The participants and the musicians alike experience an ego-dissolution, surrendering their identities to the music, which emerges not from the individual but as a collaborative phenomenon involving human and non-human agencies, including plant medicine itself.

Historical and cultural parallels enrich this discourse, linking the Peganum harmala ceremonies

to ancient traditions. The research explores the idea of music as a universal language found in diverse spiritual contexts, from Vedic cosmogony's "Om" to Boethius's triad of *musica mundana*, *musica humana*, and *musica instrumentalis*. These frameworks reinforce the view that music is not merely a human invention but a cosmic phenomenon, a reflection of both the microcosmic human experience and the macrocosmic harmony of the universe.

The methodological findings provide intriguing, albeit interpretive, insights into the role of Peganum harmala in ceremonial musicking. Comparative sonographic analyses of ceremonial and non-ceremonial performances reveal subtle spectral differences that hint at the plant's influence. While these observations require further controlled studies to draw definitive conclusions, they open a fascinating line of inquiry into the interaction between plant medicine and music. These findings are supported by ethnographic reflections, where participants reported profound shifts in their musical perceptions and abilities, aligning with the flow states and creative inspiration described in the entheo-musicking framework.

Finally, the author's personal experiences add depth to the study, showcasing how entheogenic practices can revolutionize one's relationship with music. The ceremonies not only facilitated technical growth and creativity but also nurtured a devotional approach to musicking, wherein music is seen as a collaborative and sacred act. By embracing music's potential to heal, unify, and transform, the study positions entheo-musicking as a powerful paradigm for understanding the interconnectedness of humans, nature, and the cosmos.

This research, while opening new vistas, also leaves questions unanswered. Can plant medicine's role in musicking be scientifically substantiated under controlled conditions? How might this concept apply to non-ceremonial musical practices? Addressing these questions in future studies could further solidify the transformative potential of entheo-musicking as both a theoretical and practical framework. For now, this work offers a compelling narrative of music as a sacred and participatory force capable of fostering healing and transcendent unity in the most profound sense.

REFERENCES

Akan, N. (2015). Boethius ve Müzik. *Akdeniz Sanat, 8*(16).

Castaneda, C. (1974). *The teachings of Don Juan: A Yaqui way of knowledge*. Middlesex: Penguin.

Clarke, E., & Clarke, D. (2011). *Music and consciousness: Philosophical, psychological, and cultural perspectives*. Oxford: Oxford University Press.

Csikszentmihalyi, M. (1990). *Flow: The psychology of optimal experience*. London: HarperCollins UK.

DeNora, T. (2000). Music and the body. In *Music in everyday life* (pp. 75–108). Cambridge:

Cambridge University Press.

Eco, U. (2012). *Ortaçağ estetiğinde sanat ve güzellik*. İstanbul: Can.

Eliade, M. (1958). *Yoga: Immortality and Freedom*. Routledge.

Eliade, M. (1987). *The Sacred and The Profane: The Nature of Religion*. Harcourt. Brace Jovanovich.

Eliade, M. (1999). *Şamanizm: Esrime yöntemleri*. Ankara: İmge.

Eliade, M. (2017). *Yoga: Ölümsüzlük ve özgürlük*. İstanbul: Alfa.

Fales, C. (2019). Voiceness in musical instruments. In *The Oxford handbook of voice studies*. Oxford: Oxford University Press.

Grunwell, J. N. (1998). Ayahuasca tourism in South America. *Anthropology of Tourism*, *8*(3), 58-62.

Goldsmith, N. M. (2011). *Psychedelic healing: The promise of entheogens for psychotherapy and spiritual development*. Toronto: Healing Arts Press.

Huxley, A. (1990). *The doors of perception*. London: Harper & Row.

Jamison, S. (2015). *The Rig Veda — Earliest religious poetry of India*. Oxford: Oxford University Press.

Jordania, J. (2011). *Why do people sing? Music in human evolution*. Melbourne: Logos.

Jönsson, C. (1974). Electron diffraction at multiple slits. *American Journal of Physics*, *42*(1), 4-11.

Labate, B. (Ed.), Cavnar, C. (Ed.), & Gearin, A. (Ed.) (2016). *The world Ayahuasca diaspora*. London: Routledge.

Labate, B., Rose, I., & Santos, R. (2008). *Ayahuasca religions: A comprehensive bibliography and critical essays*. Santa Cruz, CA: MAPS.

Leakey, R. (1998). *İnsanın kökeni*. İstanbul: Varlık.

Loaiza, J. M. (2016). Musicking, embodiment and participatory enaction of music: Outline and key points. *Connection Science*, *28*(4), 410-422.

McKenna, T. (1999). *Food of the gods: The search for the original tree of knowledge: A radical history of plants, drugs and human evolution*. London: Rider.

Miller, M., Jordan, J., et al. (2019). Chemical evidence for the use of multiple psychotropic plants in a 1,000-year-old ritual bundle from South America. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 201902174. https://doi.org/10.1073/pnas.1902174116

Mithen, S. (2003). *After the ice: A global human history*. Cambridge: Harvard University Press.

Morley, I. (2013). *The prehistory of music: Human evolution, archaeology & the origins of musicality*. Oxford: Oxford University Press.

Mori, B. B., & Seeger, A. (2013). Introduction: Considering music, humans and non-humans. *Ethnomusicology Forum, 22*(3), 269-286.

Nickolaenko, A., & Hayakawa, M. (2014). *Schumann resonance for tyros: Essentials of global electromagnetic resonance in the Earth–Ionosphere cavity*. London: Springer.

Ozdemir, T. (2017). *The tritonet approach to music theory*. Cambridge: Cambridge University Press.

Patel, A. (2008). Beat-based rhythm processing as a key research area. In *Music, language, and the brain* (pp. 402–415). Oxford: Oxford University Press.

Sachs, C. (1959). *Vergleichende musikwissenschaft. Musik der fremdkulturen*. Heidelberg: Quelle & Meyer.

Sachs, C. (2008). *The rise of music in the ancient world: East and West*. New York: Dover Publications.

Small, C. (1998). *Musicking: The meanings of performing and listening*. Hanover, NH: Middleton
Wesleyan University Press.

Tupper, K. (2002). Entheogens and existential intelligence: The use of plant teachers as cognitive tools. *Canadian Journal of Education, 27*(4), 499-516.

Wu, Y., & Byran-Kinns, N. (2019). Musicking with an interactive musical system: The effects of task motivation and user interface mode on non-musicians' creative engagement. *International Journal of Human-Computer Studies, 12*, 61-77.

Werner, K. (1996). *Effortless mastery: Liberating the master musician within*. New Albany:

Jamey Aebersold Jazz.

Wooten, V. (2008). *Music lesson: A spiritual search for growth through music*. New York: Berkley.

GÖRME ENGELLİ ÖĞRENCİLERİN ÇALGI EĞİTİMİ: BRAILLE MÜZİK NOTASYONUN EĞİTİM MATERYALİ OLARAK KULLANILMASI

Doç. Dr. İlker KÖMÜRCÜ
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi/Devlet Konservatuvarı,
ilker.komurcu@beun.edu.tr - 0000-0001-5692-4040

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, görme engelli bireylerin çalgı eğitimi süreçlerinde karşılaşılan zorlukları ve bu zorlukları aşmada Braille müzik notasyonunun işlevini ortaya koyarak görme engellilerin çalgı eğitimine erişilebilirliğini artırmaya yönelik öneriler sunmaktır. Çalışma, nitel bir araştırma olarak betimsel tarama modeliyle gerçekleştirilmiş, veriler doküman analizi yoluyla elde edilmiştir. Braille müzik yazısı, görme engellilere müzikal eserleri bağımsız olarak öğrenme ve icra etme imkânı sunan önemli bir araçtır. Çalışma kapsamında Braille müzik notasyonu; notaların adlandırılması, ritmik değerlerin belirtilmesi ve ölçü işaretlerinin ifade edilmesi gibi müzik notasyonunda yer alan unsurlar bakımından detaylı olarak incelenmiştir. Çalgı eğitiminde Braille müzik notasyonunun uygulanma süreci engelli öğrencilerin öğrenme ihtiyaçları göz önüne alınarak aşamalı bir yaklaşımla ele alınmıştır. Ayrıca örnek bir Braille müzik notasının analizi yapılarak, görme engellilere yönelik çalgı eğitim materyallerinin hazırlanmasında karşılaşılan zorluklara somut örnekler sunulmuştur. Braille müzik notasyonunun avantajlarının yanı sıra yavaş okuma hızı ve karmaşık eserlerdeki zorluklar gibi sınırlamalar da tartışılmış ve bu zorlukların nasıl aşılabileceğine ilişkin öneriler sunulmuştur. Çalışma, Braille müzik notasyonunun hem pedagojik hem de bireysel çalgı eğitimi açısından erişilebilirliği artırmada önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Görme engelli, Braille müzik yazımı, çalgı eğitimi, erişilebilirlik, müzik pedagojisi

ABSTRACT

The aim of this study is to present the difficulties encountered in the instrument education processes of visually impaired individuals and the function of Braille music notation in overcoming these difficulties, and to present suggestions for increasing the accessibility of visually impaired individuals to instrument education. The study was conducted with a descriptive scanning model as qualitative research, and the data were obtained through document analysis. Braille music writing is an important tool that provides the visually impaired with the opportunity to learn and perform musical pieces independently. Within the scope of the study, Braille music notation was examined in detail in terms of elements in music notation such as naming notes, indicating rhythmic values, and expressing meter signs. The process of applying Braille music notation in instrument education was handled with a step-by-step

approach, considering the learning needs of disabled students. In addition, a sample Braille music notation was analyzed, and concrete examples of the difficulties encountered in the preparation of instrument education materials for the visually impaired were presented. In addition to the advantages of Braille music notation, limitations such as slow reading speed and difficulties in complex pieces were discussed, and suggestions were presented on how these difficulties could be overcome with technological solutions. The study highlights that Braille music notation plays an important role in increasing accessibility in terms of both pedagogical and individual instrument education.

Keywords: Visually impaired, Braille music writing, musical instrument education, accessibility, music pedagog

1. GİRİŞ

Eğitim görme hakkı temel insan haklarından biri olup bireylerin potansiyellerini gerçekleştirebilmeleri için vazgeçilmez bir araçtır. Eğitim, kişisel gelişimin yanı sıra toplumsal yapının temelini oluşturmaktadır. Sağlıklı bir toplum yaratabilmenin ön koşullarından biri herkesin eğitim hakkından eşit şekilde yararlanabilmesidir. Eğitim hakkının korunması ve herkes için erişilebilir kılınması, sürdürülebilir bir geleceğin inşasında kilit bir rol oynamasına karşın tüm bireylerin eşit şekilde eğitim hakkından yararlanmasının önünde bazı zorluklar bulunmaktadır. Eğitim hakkından yararlanma konusunda dezavantaj yaşayan gruplardan biri de engellilerdir.

Engellilik ne tamamen biyolojik ne de sosyal bir yapıdır, ancak sağlık koşulları ile çevresel ve kişisel faktörler arasındaki etkileşimlerin sonucudur (WHO, 2001). Engellilik üç düzeyde ortaya çıkabilir (WHO, 2012):

- •Vücut fonksiyonunda veya yapısında bozulma;
- •Okuyamama veya hareket edememe gibi aktivitelerde kısıtlama;
- •Okuldan veya işten dışlanma gibi katılımda kısıtlama.

Genel olarak engelliliğin çeşitli nedenlerle işlev görmede zorluk yaşayan kişileri içerdiği söylenebilir. “Engelli” tanımı, bir kişinin yeteneklerinden ziyade yapamadıklarına odaklanan bir bakış açısını ifade etmektedir. Bu açıdan engellilik eğitim-öğretim süreçleri açısından değerlendirildiğinde, genel olarak öğretmen-öğrenci etkileşimleri, kaynaklar ve stratejiler aracılığıyla yapılan eğitimden yararlanma konusunda kısıtlılık yaşanan ve ek ihtiyaçlara gereksinim duyulan durumlar olarak tanımlanabilir.
Engelli bireylerin eğitimi, toplumsal eşitlik ve kapsayıcılığın sağlanması adına büyük önem taşımaktadır. Her bireye eşit eğitim hakkı sunulması, engelli bireyler için fırsat eşitliği sunan eğitim sistemlerinin oluşturulmasını gerektirmektedir. Engelli bireylerin eğitim sürecinde karşılaştıkları zorluklar, hem bireysel düzeyde hem de eğitim sistemlerinin yapısal problemleri bağlamında ele alınabilir. Bu zorluklar arasında materyal erişimi, fiziksel ortamların uygunluğu, teknolojik yetersizlikler ve sosyal entegrasyon sorunları ön plana çıkmaktadır (Zhang vd., 2010; Madriaga vd., 2011).

Dünya genelinde farklı kuruluşlar ve ülkeler, engelli bireylerin eğitimine yönelik politikalar ve mevzuatlar geliştirmiştir. Engelli bireylerin eğitime eşit erişim hakkını savunan Birleşmiş Milletler Engelli Hakları Sözleşmesi’nin (CRPD) yirmi dördüncü maddesi, engelli bireylerin

eğitimden dışlanmamasını, eğitim materyallerine erişimlerinin sağlanmasını ve kapsayıcı bir eğitim sistemine dâhil olmalarını zorunlu kılmaktadır (UN, 2006). Sözleşme, özellikle gelişmiş teknolojilerin kullanımı ve eğitim programlarının uyarlanması konusunda devletlere önemli görevler yüklemektedir. OECD'nin "Eğitimde Eşitlik ve Kapsayıcılık" raporu, engelli bireylerin yükseköğretime erişimi konusunda üye ülkelerdeki uygulamaları değerlendirmektedir. Raporda, engelli bireyler için yapılan uyarlamaların sadece fiziksel değil, aynı zamanda pedagojik ve sosyal entegrasyon açısından da ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır (OECD, 2021). Türkiye'de Yükseköğretim Kurulu (YÖK), engelli bireylerin eğitimine yönelik çeşitli düzenlemeler yapmıştır. Yükseköğretim Kurumları Engelliler Danışma ve Koordinasyon Yönetmeliği üniversitelerde engelli öğrencilerin eğitim, barınma ve sosyal hizmetler gibi ihtiyaçlarını karşılayacak engelli öğrenci birimlerin oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır. Ayrıca, üniversitelerde erişilebilir materyal sağlanması, sınavlarda gerekli düzenlemelerin yapılması gibi önlemler alınmaktadır (YÖK, 2014). Ancak, bu düzenlemelerin uygulama süreçlerinde yaşanan aksaklıklar ve altyapı yetersizlikleri engelli öğrencilerin eğitim süreçlerini olumsuz etkileyebilmektedir.

Engellilik geniş bir spektruma yayılmakla birlikte görme engelli bireyler, çok geniş bir popülasyonu oluşturmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre dünya çapında, tahmini olarak 40 ila 45 milyon kişinin kör ve 135 milyon kişinin düşük görüşe sahip olduğu tahmin edilmektedir (WHO, 2023). Görme engelli bireyler, engelli grupları arasında eğitim süreçlerinde özellikle materyal ve bilgiye erişim açısından önemli zorluklarla karşılaşan bir gruptur. Sesli kitaplar, Braille ekranlar ve metin okuma yazılımları gibi teknolojik gelişmeler görme engelli öğrencilerin eğitim eğitim süreçlerine katılımını kolaylaştırsa bile bu teknolojilere erişim her öğrenci için mümkün olamamaktadır. Özellikle düşük gelirli ülkelerde veya kırsal bölgelerde yaşayan görme engelli bireyler, bu teknolojilere ve dokümanlara erişim açısından ciddi zorluklarla karşılaşmaktadır (Zhou, 2020). Braille alfabe, sesli materyaller ve diğer yardımcı teknolojilerin kullanımı bu bireylerin eğitim hayatını kolaylaştırmakla birlikte içeriklerin oluşturulması, teknolojik altyapının yetersizliği ve öğretmenlerin bu materyalleri kullanma konusundaki bilgi eksikliği önemli sorunlar arasında yer almaktadır (Kavanagh, 2019). Bu bağlamda, görme engelli öğrencilerin eğitime erişimi, yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda içerik erişilebilirliği açısından da ele alınmaktadır (Degener, 2017). Görme engellilerle ilgili litaratürde yer alan çalışmalar değerlendirildiğinde, görme engellilere yönelik eğitim sistemlerinde daha kapsamlı ve yaygın çözümler geliştirilmesine ihtiyaç olduğu görülmektedir.

Yapılan araştırmalar görme engelli bireylerin görme engeli olmayan bireylere göre daha hassas bir duyuş yeteneğine sahip olduğunu göstermektedir. Görme engellilerde gözlemlenen işitsel hassasiyet beş duyumuzun birbirleriyle uyumlu bir şekilde çalıştığını ve birinin kaybının kalan dördünde artan duyarlılıkla telafi edildiğini düşündürmektedir. Örneğin Hamilton ve arkadaşları (2004), kör müzisyenlerde müzik eğitimine başlama yaşının gören müzisyenlerden önemli ölçüde daha geç olmasına rağmen, gören müzisyenlere kıyasla belirgin şekilde daha yüksek bir mutlak işitme yaygınlığı yansıttığını belirtmektedir. Frédéric ve diğerleri (2004) ise körlük süresi ile dinleme becerisinin gelişmesi arasında pozitif bir korelasyon olduğunu belirtmektedir. Muchnik ve diğerleri (1991), kör ve gören deneklerle yaptıkları araştırma sonucunda kör deneklerin gören deneklerden işitsel beceriler açısından önemli ölçüde daha üstün bir performans gösterdiklerini belirtmiştir. Görme engellilerin duyuş yeteneklerinin diğerlerine göre daha gelişmiş olmasına karşın çalgı eğitimi almalarının önünde önemli zorluklar bulunmaktadır.

Görme engellilerin çalgı eğitiminde karşılaşılan en yaygın zorluklardan biri, müzik notasyonu için dokunsal kaynakların eksikliğidir (Chen, 2024; Baker & Green, 2016). Braille müzik notalarının üretilmesi zorlayıcı bir süreç olup nota eksikliği birçok görme engelli öğrencinin öğrenme sürecinde engel oluşturmaktadır. Braille nota yazısındaki bu eksiklik öğretmen sınırlılıklarıyla birleştiğinde öğretme süreci genellikle işitsel öğrenmeye yönelmektedir. Kulaktan öğrenme, işitsel becerileri ve ezberlemeyi geliştirmek için faydalı olsa da, öğrencilerin müzik notalarını bağımsız olarak analiz etme ve orkestra çalma gibi nota okuma gerektiren etkinliklere katılma becerilerini engellemektedir (Lopúchová & Osvaldová, 2021). Çalgı eğitimi açısından bir değerlendirme yapıldığında, öncelikle eğitim repertuvarında kullanılan eserlerin engelli bireylerin ulaşımına açık olması gerekmektedir. Görme engelli bireyler açısından bu durum eğitimde kullanılan eserlerin görme engellilerin kullanabileceği şekilde yeniden yazılmış ve düzenlenmiş olması anlamına gelmektedir. Dolayısı görme engellilerin genel olarak müzik, özel olarak çalgı eğitimine ulaşabilmeleri için eğitim repertuvarında kullanılan metot ve eserlerin Braille müzik notasyonuna dönüştürülmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

2. BRAILLE MÜZİK NOTASYONU

Görme engelli olan Louis Braille, 1809 yılında Fransa'da doğdu. Çocukken geçirdiği bir kaza sebebiyle 5 yaşında görme yetisini tamamen kaybetti. Yine de yedi yaşında görme engelliler okuluna başladı. On iki yaşına geldiğinde, Fransız Ordusu'nda asker olan Charles Barbier tarafından askerlerin gece ışık olmadan kalın bir kağıttaki kabartmalara parmak dokunuşuyla iletişim kurabilmeleri için geliştirilen on iki noktalı yazı sistemini öğrendi. Braille henüz on beş yaşındayken, çok karışık ve zor olan bu on iki noktalı sisteme karşı, altı noktalı ve sadece parmak ucuyla anlaşılabilecek şekilde kullanılabilen bir okuma yöntemi geliştirmiştir. İyi işitme yeteneği sayesinde piyano, çello ve profesyonel olarak org çalmış olan Braille, 1829 yılında kendi yazı sistemine müzik için sembolleri de eklemiştir. Braille'in yazı kodları 1935 yılında Paris Körler Okulu tarafından resmen kabul edilmiştir (Firman & Zimmermann, 2016). Braille'in müzik sembollerine yönelik kodları ile körler için müzik notasyonunu okumak mümkün hale gelmiştir. Müzik sembollerinin çokluğu ve Braille müzik notasyonunun okuma zorluğu nedeniyle bu yazımı geliştirme süreci halen devam etmektedir. Günümüzde Braille müzik notasyonu, görme engelli bireylerin nota okuyabilmesini sağlayan uluslararası bir yazı sistemi haline gelmiştir.

Braille müzik notasyonu, Braille alfabesinde olduğu gibi altı noktalı hücrelerin müziksel sembollerle eşleştirilmesine dayanmaktadır. Her bir hücre, belirli bir müzikal sembolü temsil etmektedir. Nota değerleri, ritmik unsurlar, anahtar işaretleri, ölçü işaretleri, tempo ve dinamik işaretleri gibi tüm müzikal unsurlar Braille müzik notasyonu ile ifade edilebilir. Braille müzik notasyonunda notalar bir satır üzerinde yazılır ve her biri ardışık olarak sıralanır. Braille müzik notası genellikle satır satır parmak ile dokunularak okunabilir. Bu durum, görme engelli bir müzisyenin bir elini kullanarak Braille notasını okurken, diğer eliyle çalgısını çalmasını gerektirir ki iki elin de kullanımını gerektiren çalgılar için bu mümkün değildir. Yine de Braille müzik notasyonu, görme engelli müzisyenlerin profesyonel düzeyde çalgı eğitimi alma süreçlerinde en önemli araçlardan biridir.

Braille hücresi, braille okuyucusunun parmağının tüm hücreyi kolayca kavrayabileceği şekilde kompakt bir şekilde düzenlenmiş altı noktadan oluşur. Yukarıdan aşağıya, hücrenin sol tarafındaki noktalar 123, sağ tarafındaki noktalar 456 olarak numaralandırılır. Braille müziğinde, tek bir braille hücresi hem notanın adını hem de zaman değerini gösterir. Hücrenin üst üçte ikisindeki noktalar (nokta 1245) notanın adını gösterir. Hücrenin alt üçte birindeki

noktalar (nokta 36) notanın zaman değerini gösterir. Okuyan kişi basılı bir notayı takip ederken önce notanın adını, sonra da zaman değerini dikkate alır.

1 • 4 • İsim burada gösterilir (1245 nolu noktalar)

2 • 5 •

———————————

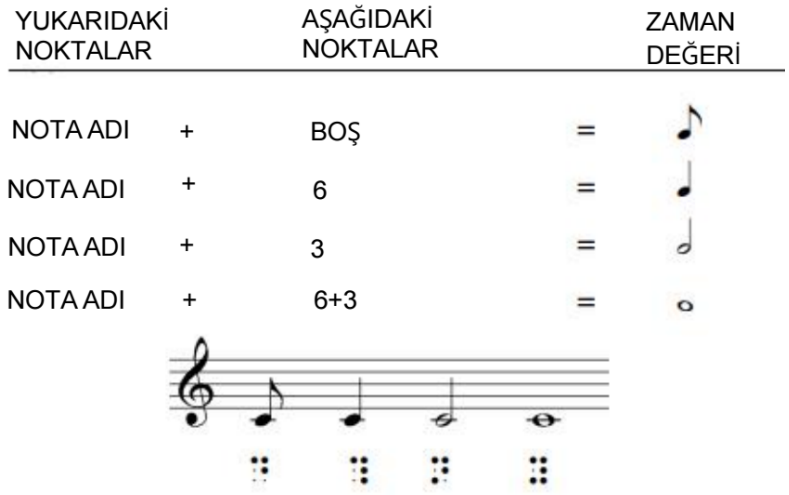
3• 6 • Zaman değeri burada gösterilir (36 nolu noktalar)

Müzik dizisindeki yedi notanın her birini temsil eden üst noktalar, zaman değerinden bağımsız olarak sabit kalır. Örneğin, C notası her zaman 145 noktalarıyla temsil edilir. 36 noktaları, C'nin zaman değerine göre değişir.

Zaman değerini göstermek için alt 36 noktalarıyla dört şey yapılabilir.

1. Her ikisi de atlanabilir
2. Yalnızca 6. nokta kullanılabilir
3. Yalnızca 3. nokta kullanılabilir
4. Her iki nokta da kullanılabilir

Aşağıdaki görselde nota gösterim sistemi görülmektedir (Görsel 1):

Görsel 1. Braille Müzik Notasyonu yazım sistemi

Çizelge 1'de Braille Müzik Notasyonu'nda kullanılan nota gösterimleri verilmiştir.

Çizelge 1. Braille Müzik Notasyonunda Bazı Nota Kodları

NOTA	A	B	C	D	E	F	G
Sekizlik	⠁	⠃	⠉	⠙	⠑	⠋	⠛

Dörtlük							
İkilik							
Birlik							

Braille alfabesinde, tıpkı basılı metinlerde olduğu gibi, dört-dörtlük zaman ve sebare zaman için özel semboller kullanılır (Görsel 2).

Görsel 2. Bazı ölçü değerlerinin kodları

Müzik notasyonu üzerinde ölçüleri birbirinden ayıran, ölçüler arasında tekrar ya da geçişleri gösteren pek çok işaret bulunmaktadır. Bu ölçü işaretleri Braille müzik notasyonunda ölçü çizgisinden önceki ölçüde, müzikten hemen sonra, araya boşluk girmeden braille hücresi olarak yazılır. Tek çizgi olan ölçü işareti, ölçüler arasında tek bir boş hücre ile gösterilir. Müzik notasında ölçü çizgileri ve tekrarlara ait sık kullanılan bazı gösterimler Çizelge 2'de sunulmuştur:

Çizelge 2. Braille Müzik Notasyonunda Bazı Ölçü Çizgilerinin Kodları

İşaret	**Braille Müzik Kodu**

Braille müzik notasyonu, görme engelli müzisyenin performans kapasitesini daha iyi desteklemek amacıyla değiştirilip uyarlanmış olduğu gibi, Braille okumayı kolaylaştırmak için kullanılan kompozisyon formatları da değişmiştir. Bu formatlar içinde hala yaygın olarak kullanılan beş format öne çıkmıştır. Bu formatlar bar-over-bar, bar-by-bar, paragraf, cümle ve deşifre (sight) olarak sıralanabilir.

Bar-over-Bar. İki el için üst üste hizalanmış notalardan oluşur. Her iki elin kullanımı için, sol ve sağ elin notaları aynı anda üst üste dizilir. Notalar dikey olarak hizalanır. Her iki elin notalarını birlikte görmek isteyen görme engelli piyanistler için faydalıdır. Özellikle iki elle çalınan klavyeli enstrümanlar için tercih edilir.

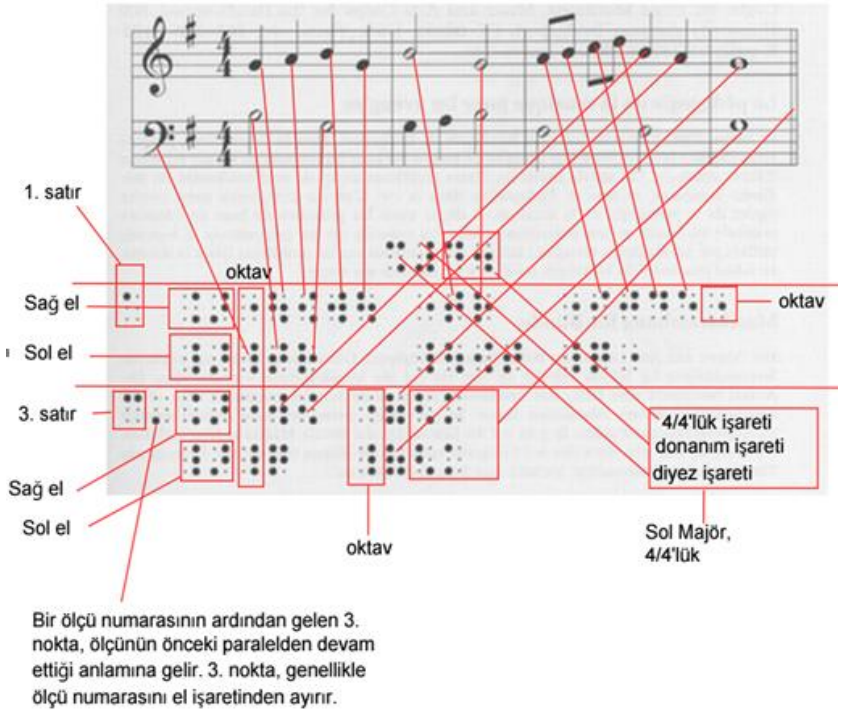
Bar-by-Bar. Sağ el ve sol elin sırayla yazıldığı, ölçü bazlı notasyondur. Müzik notaları, ölçü (measure) bazında bir sıra halinde sunulur. İlk olarak sağ elin notaları, ardından sol elin notaları gelir. Müziğin bir ölçüsündeki tüm detayları sırayla okuma kolaylığı sağlar. Kullanım piyano veya benzeri çok el kullanılan enstrümanlarda yaygındır.

Paragraph. Sürekli akışlı paragraflar halinde notasyon sunumudur. Müzik bilgisi bloklar halinde, bir paragraf gibi sürekli akış içerisinde sunulur. Daha geniş ve kompakt bilgi sağlar, ancak okuma sırasında takibi zor olabilir. Özellikle tek sesli enstrümanlar veya basit melodik parçalar için uygundur.

Phrase. Müzikal cümlelere bölünmüş notasyondur. Müzik, müzikal cümlelere (melodik veya ritmik ifadeler) göre bölünerek sunulur. Müziğin doğal akışını ve ifade yapısını vurgular. Öğrenme ve hafızada tutma kolaylığı sağlar. Vokal müzik veya cümle yapısının önemli olduğu enstrümental parçalar için uygundur.

Sight. Hızlı, pratik okuma için sadeleştirilmiş notasyon formatıdır. Görsel müzik notasyonunu taklit eden bir Braille düzenidir. Görme engelli müzisyenlerin daha hızlı okuması hedeflenir. Daha hızlı ve pratik bir müzik okuma formatı olarak tasarlanmıştır. Ancak ayrıntılı müzik bilgisi içermez. Görme engelli müzisyenler için hızlı okuma pratiği ve anlık performans durumlarında kullanılır.

3. BRAİLLE MÜZİK NOTASYONU İLE YAZILMIŞ NOTA ANALİZİ

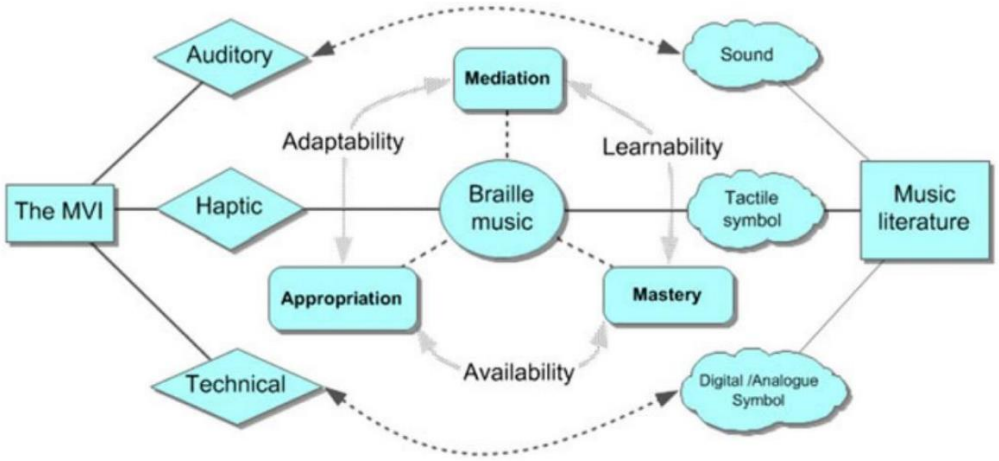

Görsel 3. Braille Müzik Notasyonu Çözümlemesi

Yukarıdaki görselde görüldüğü gibi piyano ya da piyano eşlikli eserlerde genellikle bar-over-bar formatı kullanılır. Bu formatta, sağ el için müzik sol el için müziğin üstünde bir çizgiye yerleştirilir. İki braille çizgisi, Braille Müziğinde paralel adı verilen bir birim oluşturur. Her yeni paralel, sağ satırın sol kenarındaki bir ölçü numarasıyla başlar. Klavye notalarını okumayı mantıklı ve anlaşılır hale getiren üç format uygulaması şunlardır. El işaretleri dikey olarak hizalanmıştır. Her ölçünün sağ ve sol ellerinin ilk sembolleri dikey olarak "çubuk-çubuk" şeklinde hizalanmıştır. Her ölçünün ilk notasının bir oktav işareti vardır.

İfade işaretleri, tek satırlı müzikte olduğu gibi, piyano satırında da aynı şekilde görünür. Genellikle, kelime-işaret ifadeleri, uygulandıkları elde veya her iki ele uygulanıyorsa sağ elde bulunur. Bir elin ölçüsünün başında görülen kelime-işaret ifadeleri normal notasyondaki olağan hizalamanın dışındadır, bu yüzden notaların altında veya üstünde hiçbir şey görünmez. Kelime-işaret ifadelerini hemen takip eden sembol daha sonra normal bar-over-bar formatında diğer el ile hizalanır.

3. ÇALGI EĞİTİMİNDE BRAİLLE MÜZİK NOTASYONUNUN UYGULANMASI

Braille müzik notasyonu, görme engelli müzisyenlerin çalışma süreçlerinde bağımsızlık kazanmaları, detaylı müzikal bilgiyi öğrenmeleri ve müziği tam anlamıyla deneyimlemeleri için önemli bir araçtır. Ancak sistemin yavaş okuma hızı ve karmaşık eserlerdeki zorluklar, bazı durumlarda bu müzisyenlerin öğrenme ve performans süreçlerini zorlaştırabilir. Örneğin görme engelli bir müzisyenin Braille müzik yazısı ile bir eser çalıştığı düşünüldüğünde, bu sürecin birçok adımı içerdiği, sıralı ve organize bir şekilde ilerlemesi gerektiği söylenebilir. Park (2015) engelli bireylerin çalgı eğitiminde Braille müzik notasyonunun işlevselliğini üç temel arabulucu yöntemle (auditory, haptic, technical) ele alan bir model önermektedir. Model, bu süreçte kullanılan yöntemlerin nasıl bir etkileşim içinde olduğunu ve Braille müziğin öğrenim sürecindeki rolünü ortaya koymaktadır (Görsel 4).

Görsel 4. Braille Müzik Notasyonu Eğitim Modeli (Park, 2015)

İşitme engelli bir müzisyenin bir eseri çalabilmesi için öğrenmenin merkezinde Braille müzik notasyonu bulunsa bile işitsel, dokunsal ve teknolojik cihazlarla etkileşim kanallarının açık olması gerekmektedir. Braille müziği tek başına uygulama için yeterli bir araç olamaz ve alternatif araçların birleşimi beklenmektedir (Park, 2015). Çalgı eğitimi, görme engelli bireyler için işitsel ve dokunsal duyuların yoğun kullanımını gerektirir (Lopúchová, 2021). Modele

göre, görme engelli bireylerin çalgı eğitimi sürecindeki üç ana yol (işitsel, dokunsal, teknik) devreye girer.

Üç temel arabulucu yöntem, auditory (işitsel), haptic (dokunsal) ve technical (teknik) olarak tanımlanmıştır.

Auditory (İşitsel): Seslerin öğrenimi ve algılanmasıdır. Braille müziğin öğrenilmesinde işitsel kaynaklardan (örneğin sesli rehberler veya öğretmenlerin verdiği işitsel yönlendirmeler) yararlanılır. İşitsel kanal, öğrenmenin "adaptability (uyarlanabilirlik)" ile bağlantılıdır.

Haptic (Dokunsal): Braille notalarını okuyarak veya çalgıya fiziksel temas yoluyla öğrenim sürecini kapsar. Dokunsal öğrenme, Braille notasyonundaki "tactile symbol (dokunsal sembol)" ile ilişkilidir. "Appropriation (benimseme)" süreci, dokunsal öğeler aracılığıyla notaların ve müzikal kavramların özümsenmesini ifade eder. Özellikle dokunmak görme engellilerin çalgı eğitiminde kritik bir öneme sahiptir (Lu vd., 2023).

Technical (Teknik): Dijital veya analog sistemler (örneğin, Braille notasyonlarının dijital cihazlarla desteklenmesi) aracılığıyla öğrenim sağlanır. Bu süreç, "availability (erişilebilirlik)" ile ilişkilidir ve Braille müzik materyallerinin dijital/analog formatta bulunabilirliğine vurgu yapar.

Braille Music (Braille Müzik): Modelin merkezinde yer alır ve bu üç arabulucu yöntem aracılığıyla öğrenim sürecini yönetir. İki önemli öğrenme süreci vardır: Mediation (Arabuluculuk): Braille müzikle sağlanan işitsel ve dokunsal uyaranlar aracılığıyla öğrenim sağlanır. Mastery (Uzmanlaşma): Dokunsal sembollerle beceri kazanımını ve müzik literatürüne erişimi ifade eder.

Music Literature (Müzik Literatürü): Sonuçta, bireyler müzik literatürüne erişim sağlayarak çalgı çalmayı ve müzik yapmayı öğrenirler. Bu süreçte hem işitsel hem de teknik yöntemler öğrenimi destekler.

Model, görme engelli bireylerin çalgı öğrenim sürecine çok yönlü bir perspektiften yaklaşmaktadır. İşitsel, dokunsal ve teknik yolların entegrasyonu ile öğrenme ortamının daha etkin olması amaçlanmıştır.

Bu yaklaşım, görme engelli bireylerin müzik eğitimindeki potansiyellerini ortaya çıkarmak için etkili bir strateji olarak değerlendirilebilir. Model, müzik eğitmenlerine görme engelli bireylerle çalışırken hangi yolları kullanabileceklerini somut bir biçimde göstermektedir. Bu model doğrultusunda işitsel, dokunsal ve teknik çalışma basamaklarını içeren metodik bir çalışma süreci oluşturulabilir.

Hazırlık ve Eserin Seçimi. Öğretmen ya da öğrenci, çalışmak istediği eserin Braille müzik notası formatına çevrilmiş halini edinmelidir. Bu, ya basılı Braille nota formatında ya da dijital Braille okuyucu (Braille display) aracılığıyla olabilir. Eserin uzunluğuna ve karmaşıklığına bağlı olarak notaların bölümlere ayrılması gerekebilir. Öğretmen çalışılacak eserin zorluk derecesi ve yapısına göre öğrencinin eserin bölümlerini daha kolay anlayabileceği bir sıraya koymalıdır.

Braille Notasının Okunması. Öğrenci, Braille müzik yazısını parmaklarıyla dokunarak okumalıdır. Braille müzikte her hücre belirli bir müzikal sembole karşılık geldiği için, öğrenci

önce notaların adlarını, sürelerini ve dinamik işaretlerini zihnine kaydetmelidir. Braille müzik, her iki elin notalarını aynı anda okumayı zorlaştırdığı için öğrenci genellikle önce sağ el, ardından sol el partisyonlarını ayrı ayrı çalışmalıdır. Braille'deki sağ ve sol el partisyonları ayrı satırlarda yazılmış şekildedir. Bu yüzden önce bir eli öğrenip, sonra diğerine geçmek tercih edilmelidir.

Ezberleme Süreci. Öğrenci, Braille notalarını okuduktan sonra bunları zihninde canlandırarak ellerine aktarır. Her iki elin notalarını ayrı ayrı öğrendikten sonra ellerini birleştirerek çalışmaya çalışmalıdır. Bu süreç, görme engelli öğrencilerin büyük ölçüde ezberlemeye dayandığı bir çalışma metodudur. Ezberleme aşamasında öğrenci Braille notalarını okumaya devam ederken aynı zamanda öğretmen ile piyano başında uygulamasını yapmalıdır. Her bölüm tamamlandığında, o bölüm öğrenci tarafından ezberlenmeli ve bir sonraki bölüme geçilmelidir.

Ritim ve Duyuş Üzerinde Çalışma. Öğrenci ve öğretmen, sadece notaların doğru olmasına değil, aynı zamanda eserin ritmik yapısını da dikkate almak zorundadır. Ritim duygusunu geliştirmek için öğrencinin elleri ve zihni uyum içinde çalışmalıdır. Bu aşamada sık sık Braille notasına geri dönerek, ritmik hatırlatmaların yapılması gereklidir. Ayrıca, görme engelli öğrenciler, işitsel hafızalarını kullanarak eserin genel yapısını ve duygusunu öğrenmektedirler. İşitsel öğrenme, görme engelli müzisyenler için en büyük avantajlardan biridir ve eserin atmosferini doğru şekilde yakalamalarına yardımcı olmaktadır. Öğrendikleri parçaların kayıtlarını dinlemek, ritmik dinamikleri ve ifadeyi içselleştirmelerini sağlayabilir. Örneğin öğretmen, bir parçayı yavaş ve gerçek temposunda çalarken kendisini kaydedebilir. Öğrenci daha sonra kaydı dinleyerek ya da dinlerken Braille müzik notasını takip ederek ezberleme ya da çalma pratiği yapabilir.

Ellerin Birleşmesi ve Detaylı Çalışma. Her iki elin partisyonları ezberlendikten sonra, öğrenci iki eli bir arada çalmaya başlayabilir. Bu aşamada, tempo, artikülasyon, dinamikler gibi detaylar üzerinde çalışmaların başlayabileceği aşamadır. Öğrenci, ezberlemiş olduğu eserin müzikal dinamikleri üzerinde çalışarak eserin genel yapısını bütünsel bir şekilde öğrenebilir.

Geri Dönüş ve Düzeltmeler. Çalışma sürecinde öğrenci, zorlandığı veya unuttuğu yerlerde Braille notasına geri dönmelidir. Unutulan notalar veya yanlış çalınan bölümler, Braille nota aracılığıyla tekrar okunup ve düzeltilebilir. Bu aşamada, öğrenci hem Braille notaları hem de hafızasındaki müzikal yapıyı kullanarak detaylı bir çalışma yapabilir. Dinamik işaretler, vurgular, hız değişiklikleri gibi unsurlara dikkat edebilir.

Eserin Tamamlanması ve Müzikal İfade. Eser tamamlandığında, öğrenci artık tamamen ezberlediği notalar ve kendi yorumuyla eseri çalabilir. Bu aşamada artık Braille müzik notasına gerek duyulmayabilir. Öğretmen ile birlikte daha çok teknik ve müzikal detaylar üzerinde yoğunlaşılır. Öğrencinin, eseri hem teknik hem de duygusal açıdan doğru bir şekilde yorumlaması için sürekli çalmaya devam etmesi gerekmektedir. Braille müzik yazısının okunması ile başlayan bu süreç, öğrencinin eser üzerindeki yorumuna ve yaratıcılığına göre ilerlemeye devam eder. Öğretmen, eserin farklı sanatçılar tarafından yorumlarını dinleterek, öğrencinin eseri daha derinlemesine anlamasına yardımcı olabilir.

Braille müzik notası ile çalışmak, hem öğretmenin hem de görme engelli bir öğrencinin disiplinli, sabırlı ve detaycı bir yaklaşım benimsemesini gerektirmektedir. Ezberleme ve işitsel öğrenme becerileri bu süreçte kritik öneme sahiptir. Her ne kadar Braille müzik notalarının okunması daha fazla zaman alıyor olsa da, sonuçta öğrenci eseri tamamen ezberlemiş ve

müzikal olarak içselleştirmiş olur. Bu, öğrencinin performans sırasında notadan bağımsız bir yorum geliştirmesine olanak tanır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME, SONUÇ VE ÖNERİLER

Sonuç olarak Braille müzik notasyonu, görme engelli bireyler için çok değerli bir araçtır. Ancak her sistemin olduğu gibi, Braille müzik notasyonunun da görme engelli müzisyenler açısından sağladığı avantajlar ve zorluklar bulunmaktadır.

Braille müzik notasyonu, görme engelli müzisyenlere başkalarına bağımlı olmadan müzik notalarını okuma ve anlama imkânı sağlamaktadır. Bu durum, onların eğitim sürecinde daha özgür olmalarına ve profesyonel müzik kariyerlerini sürdürmelerine katkı sağlamaktadır. Braille müzik notasyonunun yalnızca notaları değil, aynı zamanda ritmik değerleri, dinamik işaretlerini, ölçü ve anahtar değişimlerini de içermesi, görme engelli bir müzisyenin bir eseri eksiksiz bir şekilde çalışabilmesine olanak tanımaktadır. Braille müzik notasyonunda notaların ellerle dokunularak okunması, müzikal bilgiyi hem zihinsel hem de fiziksel bir sürece dönüştürmektedir. Çok duyulu öğrenmeyi içeren bu süreç, ezberlemeyi ve müziğin içselleştirilmesini kolaylaştırmaktadır. Braille müzik notasyonu günümüzde dijital teknolojilerle birleştiğinde daha erişilebilir duruma gelmektedir. Braille notalarının dijital olarak yazılarak değiştirilebilir hale getirilmesi hem müzikal içeriklere erişimi hem de görme engelli bireyin nota üzerinde ihtiyaçları doğrultusunda düzenlemeler yapmasını kolaylaştıracaktır.

Braille müzik yazısının yukarıda vurgulanan avantajlarının yanı sıra bazı dezavantajları da bulunmaktadır. Öncelikle müzikal sembollerin Braille dilinde nasıl yazıldığını öğrenmek, çalgı öğrenmenden önce yeni ve ek bir öğrenme aşaması gerektirir. Braille müzik yazısının elle okunması görsel müzik notasına göre daha yavaş bir okuma hızı gerektirmektedir. Karmaşık eserlerde, bir müzisyenin notaları bir arada ve hızlı bir şekilde algılaması zordur. Özellikle çoksesli müzik eserleri Braille formatında daha da karmaşık hale gelmektedir. Bu tür eserlerde birçok satır arasında geçiş yapmak ve aynı anda birden fazla sesi takip etmek bir dezavantaj oluşturmaktadır. Bir müzisyenin Braille notalarını okuyabilmek için elini kullanmak zorunda olması aynı anda çalgı çalmayı olanaksız kılmaktadır. Bu nedenle ezberleme tekniklerinin işe koşulması kaçınılmaz görünmektedir. Müzik literatüründe yer alan eserlerin tamamının Braille müzik notasyonu ile yazılmamış olması, görme engelli müzisyenlerin yeni veya daha az bilinen eserleri çalışmasını zorlaştırmaktadır. Eserlerin Braille müzik notasyonuna dönüştürülmesi sürecinde yapay zekâ araçlarından yararlanmanın etkili olabileceği düşünülmektedir.

Görme engelli öğrenciler için çalgı eğitimi stratejileri tasarlanırken, bazı önemli faktörleri göz önünde bulundurmanın gerekli olduğu görülmektedir. Görme engelli bireylerin çalgı eğitimi, her öğrencinin ihtiyaçlarına ve öğrenme hızına göre uyarlanmalıdır. Bu uyarlamalar, öğrencinin dokunsal ve işitsel yeteneklerini en üst düzeyde kullanmayı hedeflemelidir. Örneğin, bir piyano öğrencisinin parmaklarının doğru tuşlara yerleşmesi veya bir gitar öğrencisinin akorları tespit etmesi, işitsel olduğu kadar dokunsal öğrenme yoluyla da gerçekleşmektedir. Öğretmenler, öğrencileri ellerini çalgının tuşesine yerleştirerek doğru basmaya yönlendirebilirler. Bu uygulamalı yaklaşım, öğrencilerin tuşenin yapısı hakkında bir fikir edinmelerini ve kas hafızalarını geliştirmelerini sağlar. Bir keman öğrencisi için yay kullanımını öğrenmek, bireyselleştirilmiş dokunsal ve işitsel rehberlik gerektirir. Eğitimcilerin, bu tür bireysel farklılıkları anlamaları ve buna uygun stratejiler geliştirmeleri gerekmektedir. Çalgı eğitiminde bireysel farklılıklar doğrultusunda, öğrencilerin önceki bilgi ve deneyimlerine dayalı olarak yeni beceriler geliştirmesi önemlidir (Shively, 2015). Braille müzik notasyonu kullanımının

zorlayıcı koşulları dikkate alınarak, öğrenme sürecini aşamalı hale getiren yapılandırmacı bir yaklaşım benimsenmelidir. Görme engelli öğrenciler çalgı çalarken genellikle nota okuyamadıkları için güçlü ezberleme becerileri geliştirmeleri gerekir. Ezberleme tekniklerini öğretim süreçlerine entegre etmek görme engellilerin öğrenme sürecini kolaylaştırabilir. Öğretim süreçlerine dokunsal öğrenme, işitsel öğrenme, yapılandırmacı öğrenme gibi farklı öğrenme kuramlarını dâhil etmek görme engelli öğrencilere büyük ölçüde yardımcı olabilir. Ayrıca öğrencilerin müzik kulağını geliştirmelerine ve armoni, ritim ve melodi anlayışlarını derinleştirmelerine yardımcı olmak için doğaçlama çalışmalarına yer verilebilir. Doğaçlama, görme engelli öğrenciler için çalgı eğitiminin özgürleştirici bir parçası olabilir.

Ek olarak çalgı eğitimi, bireysel çalışmanın yanı sıra sosyal etkileşimlere de dayanmaktadır. Görme engelli bireylerin, grup çalışmaları ve birliktelik performanslarında diğer müzisyenlerle etkileşimde bulunarak sosyal öğrenme süreçlerini de deneyimlemeleri önemlidir. Bu süreç, yalnızca bireyin kendi öğrenmesini değil, aynı zamanda diğer müzisyenlerle ortak bir anlayış geliştirmesini içermektedir (Borges, & Tomé 2014). Görme engellilerin bireysel yeteneklerini geliştirmenin yanı sıra sosyal içerme süreçlerinin de göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Görme engellilere yönelik etkin bir çalgı eğitimi için, bu bireylere çalgı eğitimi verecek müzik öğretmenlerinin yetiştirilmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Braille notasyonunu okuyabilen ve bunu etkili bir şekilde öğretebilen eğitmenlerin sayısının artırılmasının görme engellilerin çalgı eğitimine olumlu yönde etkileri olacaktır.

KAYNAKÇA

Baker, D., & Green, L. (2016). Perceptions of schooling, pedagogy, and notation in the lives of visually-impaired musicians. *Research Studies in Music Education, 38*(2), 193–219. https://doi.org/10.1177/1321103X16656990

Borges, J. A., & Tomé, D. (2014). Teaching music to blind children: New strategies for teaching through interactive use of Musibraille software. *Procedia Computer Science,* 27, 19–27. https://doi.org/10.1016/j.procs.2014.02.003

Chen, C., Kaenampornpan, P., & Sapaso, P. (2024). Challenges and strategies in teaching blind student's piano at the beginner level. *International Journal of Social Science Exceptional Research, 3*(3), 58–63. https://doi.org/10.54660/IJSSER.2024.3.3.58-63

Degener, T. (2017). Disability in a human rights context. *Laws, 6*(3), 9.

Firman, R., & Zimmermann, S. (2016). Braille music and UEB in practice in the UK. *Journal of Blindness Innovation & Research, 6*(3). https://doi.org/10.5241/6-93

Frédéric G. F., Lepore, F., Lassonde, M., Voss, P., Zatorre, R. J., & Belin, P. (2004). Pitch discrimination in the early blind. *Nature, 430*(6997), 309. https://doi.org/10.1038/430309a

Hamilton, R. H., Pascual-Leone, A., & Schlaug, G. (2004). Absolute pitch in blind musicians. *NeuroReport, 15*(5), 803–806. https://doi.org/10.1097/00001756-200404090-00012

Kavanagh, A. (2019). Educational accessibility for the visually impaired: Global perspectives and challenges. *Journal of Inclusive Education, 15*(2), 123–136.

Lopúchová, J., & Osvaldová, M. (2021). *Factors that affect music education of visually impaired in Slovakia*. Sustainability of Science in a Post-COVID World, 149–163. IfII Institut für Intellektuelle Integration.

Lu, L., Cochrane, K. A., Kang, J., & Girouard, A. (2023). "Why are there so many steps?": Improving access to blind and low vision music learning through personal adaptations and future design ideas. *ACM Transactions on Accessible Computing, 16*(3), Article 22. https://doi.org/10.1145/3615663

Madriaga, M., Hanson, K., Kay, H., & Walker, A. (2011). Marking-out normalcy and disability in higher education. *British Journal of Sociology of Education,* 32, 901–920.

Muchnik, C., Efrati, M., Nemeth, E., Malin, M., & Hildesheimer, M. (1991). Central auditory skills in blind and sighted subjects. *Scandinavian Audiology, 20*(1), 19–23. https://doi.org/10.3109/01050399109070785

OECD. (2021). *Education for inclusivity: Ensuring access for all.* OECD Publishing.

Park, H-Y. (2015). How Useful is Braille Music?: A Critical Review. *International Journal of Disability, Development and Education, 62*(3), 303–318, http://dx.doi.org/10.1080/1034912X.2015.1020921

Shively, J. (2015). Constructivism in music education. *Arts Education Policy Review, 116*(3),128-136. https://eric.ed.gov/?id=EJ1069856:contentReference[oaicite:0]{index=0}.

United Nations (UN). (2006). *Convention on the rights of persons with disabilities.* https://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf (Erişim tarihi: 21.10.2024)

WHO. (2023). *Up to 45 million blind people globally—and growing.* https://www.who.int/news/item/09-10-2003-up-to-45-million-blind-people-globally---and-growing#:~:text=Globally%2C%20an%20estimated%2040%20to,2020%3A%20The%20Right%20to%20Sight. (Erişim tarihi: 05.11.2024)

YÖK. (2024). *Engelli Öğrenci Birimi Yönergesi.* https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=14214&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5 (Erişim tarihi: 13.11.2024)

Zhang, D., Landmark, L., Reber, A., H su, H., Kwok, O. M., & Benz, M. (2010). University faculty knowledge, beliefs, and practices in providing reasonable accommodations to students with disabilities. *Remedial and Special Education*, 31, 276–286.

ARMONİ EĞİTİMİNDE BİR DERS MATERYALİ OLARAK J.S.BACH KORALLERİN KULLANIMI

Doçent Bahadır ÇOKAMAY
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi,
bahadir.cokamay@comu.edu.tr - 0000-0001-5143-574X

ÖZET
Batı müziğinde çokseslilik dendiğinde ilk olarak akla kontrpuan ile birlikte armoni gelmektedir. Çeşitli seslerin aynı anda duyurulması anlamına gelen armoni aynı zamanda dikey çokseslendirme olarak da bilinir. Sesler arasındaki uyumu gösteren bir dal olan armoni uzun yıllar bestecilerin yarattığı eserler temelinde gelişmiş, özellikle 17. yüzyıl itibariyle tonal zeminde ilerlemiştir. Klasik armoni olarak da bilinen geleneksel armoni (üçlü ya da tonal armoni), 1722 yılında Jean Philippe Rameau'nun kurallarını belirlediği bir kitap olarak kuramsal hale gelmiştir. Ardından gelen teorisyen ve besteciler de zaman zaman armoni ve çokseslendirme alanında çeşitli çalışmalar ve eserler vermişlerdir. Günümüzde armoni eğitimine yönelik yukarıda da bahsi geçen yerli ve yabancı birçok materyal bulunmaktadır. Armoni dersindeki dört partili kullanımın koro müziği ve koral müziklerle ilişkili olduğu düşünüldüğünde Johann Sebastian Bach'ın 371 adet koraline yer vermenin kaçınılmaz olduğu bir gerçektir. İnsan sesi için yazılan bu koraller günümüzde piyano ve orkestra transkripsiyonlarıyla müzik eğitiminde oldukça ilgi görmektedir. Bu çalışmada da armoni eğitiminin her sürecinde kullanılabileceği düşünülen J.S.Bach'ın 371 koralinden seçilmiş parçalar armoni ve form yönünden incelenmiş ve hangi armoni konularına dahil edilebileceği üzerine öneri ve görüşler getirilmiştir. Çalışmanın armoni eğitimine farklı bir perspektiften bakılması yönünden önemli olduğu düşünülmektedir. Çalışmada doküman analizi yapılarak geliştirilmiş müzikal analiz yöntemi kullanılmıştır.
Anahtar Kelimeler: Armoni, Johann Sebastian Bach, Koral

AS A COURSE MATERIAL IN HARMONY EDUCATION THE USE OF J.S.BACH CHORALES

ABSTRACT
When we think of polyphony in Western music, the first thing that comes to mind is counterpoint and harmony. Harmony, which means the simultaneous announcement of various sounds, is also known as vertical polyphony. Harmony, which is a branch that shows the harmony between sounds, has developed on the basis of the works created by composers for many years, and has progressed on a tonal basis, especially since the 17th century. Traditional harmony (triad harmony or tonal harmony), also known as classical harmony, was theorized in 1722 as a book in which Jean Philippe Rameau set out its rules. Subsequent theoreticians and composers have from time to time given various studies and works in the field of harmony and polyphony. Today, there are many domestic and foreign materials for harmony education. Considering that the use of four-part in harmony lessons is related to choral music and choral music, it is inevitable to include 371 chorales of Johann Sebastian Bach. These chorales, written for the human voice, are very popular in music education today with their piano and orchestral transcriptions. In this study, selected pieces from J.S.Bach's 371 chorales, which are thought to be used in every process of harmony education, were analyzed in terms of harmony and form, and suggestions and opinions were made on which harmony subjects they could be included in. The study is considered to be important in terms of looking at harmony education from a

different perspective. In the study, the musical analysis method developed by document analysis was used.

Key Words: Harmony, Johann Sebastian Bach, Choral

GİRİŞ

Batı müziği tarihi önemli gelişmeler, buluşların yanı sıra temelde besteciler ve besteleri üzerine inşa edilmiş ve odağında çokseslilik olan tarihsel süreçleri kapsamaktadır. Bu tarihsel süreçte Hristiyanlık dini bağlamında kilise müziğindeki ilerlemeler kilise içinde kalmayarak dindışı müzikte vokal ve çalgı içinde de görülmüştür. İlk çokseslilik (yaklaşık 9. yüzyıl) *organum* adı verilen bir teknikle ortaya çıkmış ardından gelen müzikal gelişmeler önce yatay çokesliliği (kontrpuan) ardından dikey çokesliliği (armoni) meydana getirmiştir.

Early organum; from *Musica enchiriadis* (*c.* 859).

Görsel 1. Erken Organum[1] (859 yılı)

Bütün bu oluşumlar bütününde Barok dönem olarak adlandırılan 17. yüzyılın müziği önemli bir yere sahip olmuştur. Vokal ve çalgı için dini ve din dışı müzikleriyle batı müziği tarihinde önemli bir yere sahip olan Johann Sebastian Bach da (1685-1750) bu dönemde yaşamış olmasıyla birlikte kendisinden sonraki besteciler ve ekoller üzerinde etkili olmuş bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Mozart, Beethoven, Mendelssohn, Schumann, Franck gibi bestecilerin üzerinde etkileri görülen Bach, ricercare, kanon ve füg formlara bağlı kalarak birçok esere imza atmasıyla bilinmektedir.

Bu çalışmada da "Martin Luther'in Protestan kilisesi için önerdiği ve basit şarkılardan (plain chant/ plainsong) J.S. Bach tarafından uyarlanan Alman dini ezgileri/ilahilerinin çokseslendirilmesinden oluşan 371 Koral'in" (Çelebioğlu, 2017: 141) bir ders materyali olarak armoni eğitiminde kullanımına yönelik bir inceleme yapılmıştır. İncelemeyle geleneksel armoni konularına yönelik örnek olarak kullanılabilecek koral parçaların düzeyi ve kapsamı belirlenmeye çalışılmış ve armoni derslerinde yer verilebilirliği ele alınmıştır.

J. S. BACH'IN 371 KORALİ

Koral (Alm. Choral), kelime kökeni Latince *Cantus Choralis*'ten gelen birlikte söylenen teksesli ya da çoksesli kilise şarkısı; Protestan kilisesi ilahi ezgisi olarak tanımlanabilir (Aktüze, 2010: 326). Protestan koralinin önemi, Alman Barok müziğinde çok sayıda kantatın ve tüm org korali geleneğinin temeli olarak merkezi bir konumda olmasında yatmaktadır (Apel, 1974: 158). Koral Din devriminden sonra Almanya'da yaygınlaşmaya başlayan Lutherian dini törenlerinin temeli halini almıştır. Kaynağı Alman halk şarkıları da bu ezgilerin oluşmasında etkili olmuştur (Hodeir, 1992:49). Korale dair ilk müzik örneklerini Martin Luther ve arkadaşları vermişler, Gregoryen ezgilerine halk şiirlerinden ve Latin ilahilerinin çevirilerinden bölümler ekleyerek kilise ayinlerinde kullanmışlardır. İlk çıkış noktası vokal müzik olarak

[1] https://www.britannica.com/art/organum (Erişim Tarihi: 10.12.2024).

tasarlanan koraller daha sonra org müziğine uygulanmış ardından çalgı müziğinde de kullanılmıştır (Sözer, 1986: 409). Scheidt, Pachelbel, Boehm, Reinken, Buxtehude gibi 17. yüzyıl Alman bestecileri korali çok farklı bir şekilde ele almışlar ve Rönesans kontrpuan anlayışında eserler yazmışlardır (Hodeir, 1992:49)

Koral müziğin hem vokal hem de çalgı müziğindeki güzel örneklerine başta J.S. Bach olmak üzere Beethoven, Mendelssohn, Liszt, Brahms, Stravinsky, Honegger gibi bestecilerde rastlamak mümkündür.

Barok dönemin önemli temsilcisi Johann Sebastian Bach (1685-1750), armoni ve ortaçağ kontrpuanını birlikte aynı düzeyde kullanabilmiş ve dini çokseslilik (polifoni) kavramı Palestrina'dan bu yana son bir kez daha kendisinde canlanmıştır. Bach'ın en büyük ustalığı hem yatay hem de dikey çokseslilığı benzer kolaylıkta ve şaşırtıcı bir şekilde kullanabilmesidir. Bach bu yönüyle kendisinden sonra gelen besteciler tarafından örnek alınabilecek bir müzik adamı olarak tarihe geçmiştir. Koral müzik de Bach'ın müziğinde en temel anlatım biçimi olarak yerini almıştır (Selanik, 1996: 86-88).

"Bach, koral koleksiyonunu genel olarak İncil'deki sözlerin kullanıldığı ezgilerden veya Luther'in önerdiği ilahilerden oluşturmuş bu koralleri kilise ayinleri için çokseslendirmiştir. Bach bu korallerde döneminin çok ilerisinde bir armonik anlayış kullanarak homofonik duyumu önceleyerek yer yer polifonik dokunuşlarla birlikte kullanmıştır. Bach korallerini bir kilise müzisyeni olarak düzenleyip icra ederken, aynı zamanda tüm yaşamı boyunca müzik öğretmenliği yapmış ve koralleri armoni ve kompozisyon ilkelerini öğretmek için kullanmıştır.

Carl Philip Emanuel Bach, babası Johann Sebastian Bach'ın ölümünden sonra 200'den fazla kilise kantatındaki koralleri müzik çalışması amacıyla bir araya getirmiştir" (Fortunato, 2018:1). Philip babasının bu korallerini yayımlarken önsözünde şu cümleleri sarfetmiştir:

> Artık herkes babamın kaleminden mükemmel eserler çıkmasına alıştı. Evet, onun yazdığı her eser bir şaheser oluyor. Bazı yazarlar, bu düşüncenin fazla abartılı olduğunu vurguluyorlar ama bu doğru değil. Başka türlerde diğer besteciler de şaheserler yazmışlardır. Örneğin Handel'in Allemando ve Couranteleri, Bach'ın Courante türündeki eserleri ile aynı mükemmelliktedir. Ama füg ve ona yakın türler olan kontrpuan ve kanonlarda Bach mükemmelliğin zirvesine ulaşmıştır. Henüz hiçbir füg onun bestelediği fügün seviyesine ulaşamamıştır. Bach füglerini dinlemeyen biri, fügün ne olduğunu bilmiyor demektir (Forkel ve Tery, 2011: 94'den akt. Mammadova, 2015: 94).

İNCELEME

Bu bölümde J.S.Bach'ın 371 Koral'inin armoni ders materyali kullanımına yönelik farklı değişkenler yönünden inceleme altına alınacak ve çeşitli görüşlere yer verilecektir.

Bach korallerin kullanışlı bir uygulama çalışma kitabı olduğundan çeşitli besteciler ve müzik insanları şöyle bahsetmiştir:[2]

Bach'ın öğrencilerinden Alman besteci, kemancı ve müzik kuramcısı Johann Kirnberger (1721-783) *"bilinçli bir çalışma için ilk modeller olarak tüm bestecilere şiddetle tavsiye edilmesi gerektiğini"* yazmıştır.

Besteci Carl Philipp Emanuel Bach (1714-1788) *"Kompozisyonda öğrencilerini pratik olanla başlattı ve Fux ve diğerlerinde verilen tüm kuru kontrpuan türlerini atladı. Öğrencileri çalışmalarına sade dört partili bas öğrenerek başlamak zorundaydı. Daha sonra korallere geçerdi; önce basları onlara kendisi eklerdi ve alto ve tenoru bulmak gerekiyordu. Sonra onlara*

[2] https://bachchoraleharmony.com/quotes-about-bach-his-music/ (Erişim Tarihi: 20.12.2024).

basları kendilerinin tasarlamalarını öğretti" diyerek bestecilik öğretisinde korallerin yerini belirtmiştir.

İngiliz orkestra şefi John Eliot Gardiner (1943) da kendi kompozisyon eğitimi üzerinden değerlendirme yaparken *"...Kompozisyon öğretmenim Nadia Boulanger, armoni öğretme yöntemini Bach'ın koralleri üzerine kurmuştu ve koralleri güzel bir çokseslilığin nasıl kurulacağının modelleri olarak görüyordu"* Bach korallerin önemini anlatmıştır.

Ülkemizde yaygın olarak kullanılan Armoni kitabı yazarı teorisyen Memduh Özdemir Fransız ekolü armoni eğitiminden bahsederken, Bach koraller ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmıştır:

"...Bach'ın korallerinde cümle yapısı çok net olarak görülür. Koraller şiirin mısraları üzerine kurulmuştur. Cümlenin başı ile sonu belirlenmiştir. Fransız sistemini ile herhangi bir koralin birinci notasından sonuncu notasına kadar armonisini çözümleyebilirsin. Fransız ekolü gerçek müziğe daha yakın olduğu için, yaratıcılığı geliştirdiği için Fransız ekolünü tercih ediyorum" (Akt. Engür, 2011: 121-122).

Özdemir açık olarak Bach korallerin armoni eğitiminde bir ders materyali olarak kullanımının oldukça uygun olduğunu ve armoni çözümlemelerinde uygulanabileceğini de söylemektedir.

Ülkemizde yaygın olarak armoni eğitiminde kullanılan bir diğer armoni kitabının yazarı Emel Çelebioğlu bu konuya kitabında ayrı bir başlık açarak ele almıştır. Çelebioğlu Bach korallerle ilgili şu yorumlara yer vermiştir:

"Yakın tonlara yapılan modülasyonları, uzun [süre] değerli notaları, çok yoğun bi kontrpuan yazısını andıran dokunuşu, ses partileri arasında gözetilen ritmik kalıp dengesi en önemli özellikleri arasındadır" (2017: 141).

Çelebioğlu, Bach Korallerdeki armonik yazımla ilgili de şunları söylemektedir:

"Kullanılan armoni yazısı da değişkendir, şöyle ki; zaman zaman az sayıda akorla armonizasyon yapılırken, bazen armoni değişimleri çok sıkı ve ardarda gelişir. Armoninin sık değişimi daha çok ses partilerinin oldukça bitişik hareket ettiği durumlarda görülebilir" (2017: 141).

Usman, Bach'ın ortalama uzunluktaki bir koral armonizasyonunda yaklaşık 40 ya da 50 civarı akor bulunduğunu söylemektedir. Bu akorların yaklaşık %60'nın kök halinde, yaklaşık %30'nun birinci çevrim ve yaklaşık %10'unun da diğer bas pozisyonlarında olduğundan bahsetmiştir. Buradan yapılacak çıkarım sonucu Bach korallerin armonik yapısının büyük oranda kök haldeki akorlara dayandığını geri kalanının ise diğer bas pozisyonlardan oluştuğunu göstermektedir (2017:117).

Bach'ın korallerinden yola çıkarak koral armonizasyon ile ilgili şunlar söylenebilir

"Koral stilde bir armonizasyonu oluşturan partilerde yer yer melodik kullanımlar ve akordışı sesler bulunabilir. Ayrıca birkaç melodi sesi aynı akorla armonize edilebileceği gibi melodinin tek bir sesi süresince birden fazla akor değişimi de gerçekleşebilir. Yine de her melodi sesi ile birlikte değişen akor yapısı armonizasyona karakterini vermektedir" (Usman, 2017: 74).

> Beşli akorlar, dominant yedili ve çevrimleri, bazı durumlarda eksilmişi yedili, diğer yedililer hazırlanma şartıyla kullanılabilir. Gecikmeler çok yaygın olarak kullanılırken, apojyatürler pek yer almaz. Kromatik hareketlere izin verilir; özellikle temanın içinde yer alıyorsa kromatik hareketler kadar kaçak notası da kullanılır…Kural olarak 7'liler hazırlanmalı ve çözümlenmelidir. Geçit notaları, işleme notaları, akor değişiminde geçit notalarının kullanımı oldukça yaygındır (Çelebioğlu, 2017: 142).

Bach'ın Korallerinde zaman zaman armonide parti geçmesi olarak da adlandırılan partilerin çaprazlanması (crossed voices) gibi klasik armoni anlayışında yanlış olarak nitelendirilen durum bulunmaktadır. Bach'ın korallarinde partiler, öncelikle olarak ezgisel yürüyüşlerindeki karakteristik bireyselliğe dikkat edilerek çaprazlanmıştır (Usman, 2017: 4)

Görsel 2. J.S.Bach Koralinden Bir Kesit "Es woll uns Gott genadig sein" (Usman, 2017: 4)

Yine Bach'ın Korallerinde klasik armoni anlayışına ters bir uygulama daha göze çarpmaktadır. Yaygın terminolojide paralel beşli ve sekizliler olarak adlandırılan ve bu aralıkların paralel hareketle ardı ardına gelmesiyle oluşan ve de birçok kaynak tarafından armoni hatası olarak kabul edilen bu tip hareketlerin Bach Korallerde olduğu sık bir durumdur. Bu kullanımdan 14. Yüzyıl itibariyle besteciler tarafından kaçınıldığı kabul edilse de zaman zaman buna benzer kullanımların istisna olduğu görülmektedir (Usman, 2017: 13)

Görsel 3. J.S.Bach Koralinden Bir Kesit "Es spricht der Unweisen Mund wohl"
(Usman, 2017: 13)

Bach korallerin yapısal özellikleri şöyle sıralanabilir:

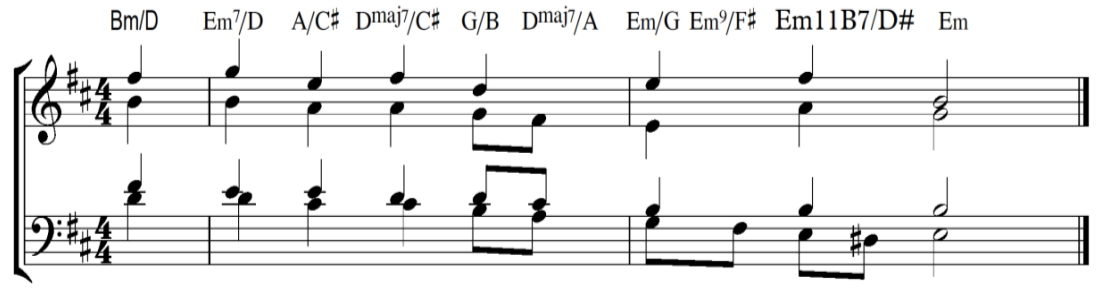
- Dört partili yazılmıştır (Soprano- Alto-Tenor-Bas),
- Korallerin temel ezgileri bilinir ve söylemesi kolaydır ayrıca basit tonlarda yazılmıştır,
- Form bakımından incelendiğinde cümle yapıları puandorg'larla ayrılmıştır,
- Form bakımından incelendiğinde bir, iki ve üç bölmeli şarkı formları ile bağımsız form yapıları da mevcuttur
- Korallerin tümü tonal düzlemde olup modal ya da farklı bir ses dizisinde değildir.
- Kadans yapıları incelendiğinde genel olarak ii7b – V – I, Ic – V – I / Ic - V7 – I, Ib – V – I, IV – V – I kullanılmıştır.

Görsel 4. J.S.Bach Korallerde Kadans Yapıları

- Korallerin armonik yürüyüşlerinde alterasyon, yönelme ve modülasyonlar sıkça kullanılmıştır. Modülasyonlar genel olarak dominantın dominantına (DD) ya da V. dereceye yapılmıştır.
- Geleneksel armonide yasaklı kullanımlardan olan paralel beşli veya sekizli kullanımları nadir de olsa bulunmaktadır.

Aşağıda farklı anlayışlarda armonik analiz edilmiş Bach korallere örnekler verilmiştir.

Görsel 5. "In Thee Alone, Lord Jesus Christ" ("Allein zu dir, Herr Jesu Christ"), BWV 261'den Bir Kesit (Fortunato, 2018).

Görsel 6. Bach Koralden Bir Kesit (Usman, 2017: 63-64)

Görsel 7. Bach Koralden Bir Kesit (Czarnecki, 2013)

SONUÇ VE ÖNERİLER

Armoni eğitiminde yer verilen sayısız kaynak kitap ve materyal bulunmaktadır. Ayrıca yine armoni eğitimi herhangi bir kaynak kitaba veya materyale bağlı kalmadan eğitmenin bilgi ve birikimine bağlı olarak geldiği veya eğitimini aldığı ekolle de ilişkili olarak belli ya da belirsiz bir program çerçevesinde de yürütülebilmektedir. Armoni eğitiminde amaç, bir müzik eserindeki armonik öğeleri tanımlayabilmek, eserin armonik ve mümkünse form bakımından analizini gerçekleştirerek ön ve arka planda hangi müzikal ilerleyişler olduğunun tespitini yapabilmek aynı zamanda teksesli bir ezgiyi çoksesli hale getirebilmek olmalıdır.

Buradan hareketle müzik tarihinde önemli bir yere sahip olan J.S.Bach'ın 371 Koral'i incelenmiş ve armoni derslerinde kullanılabilecek bir ders materyali olması ile ilgili görüş ve önerilere yer verilmiştir. Çalışma için yapılan literatür taraması ve korallerin analizinde varılan sonuç, Bach korallerin armoni dersi için bir ders materyali olabileceğidir ki güncel durumda bu kaynağın birçok süreçte kullanıldığı kurumsal ve kişisel bazda yapılan görüşmelerle de sabittir. Bunun yanı sıra etkili bir ders kitabının özellikleri göz önünde bulundurulduğunda Bach 317 Koral kitabının içindeki örneklerin "öğrencinin ilgisini çekebileceği, kendi kendine

öğrenmesine fırsatlar sunabileceği, öğrendiklerini pekiştirebileceği ve gereksiz tekrarlardan kaçındığı" (Şahin ve Yıldırım,1999'dan Akt. Özay ve Bulut, 2016: 195) gibi niteliklere sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Bach'ın 371 Koral kitabı bir ders materyali olarak armoni dersi kapsamında şu şekilde kullanılabilir:

- Şifreli ya da şifresiz bas ödevi,
- Sopranonun Armonizasyonu (şifreli ya da şifresiz),
- Piyano ile Armonizasyon,
- Soprano ve bas partisinin verilip alto tenor partilerinin doldurulması,
- Armonik analiz,
- Form Analizi,
- Melodik Analiz,
- Spesifik Konular (Kadanslar, Modülasyonlar, Akora Yabancı Sesler)
- Serbest Kontrpuan'a Giriş Konuları

Bach'ın 371 Koral kitabı armoni dersi dışında şu derslerde veya çalışmalarda da kullanılabilir:

- Müzik Teorisi ya da Temel Müzik Bilgisi gibi temel derslerde (dört partili yazıyı tanıma, anahtar okuma vb. konular),
- Koro dersinde,
- Solfej dersinde (Çoksesli okuma ya da özellikle tenor veya alto partilerinin deşifre ettirilmesi)
- Form Bilgisi dersinde,
- Kompozisyon dersi kapsamında ezgisel analiz ve koro yazımı konularında,
- Kompozisyon dersi kapsamında transkripsiyon (uyarlama) ve orkestrasyon çalışmalarında,
- Kontrpuan dersinde,
- Orkestra veya koro şefliği derslerinin giriş konularında (özellikle ağırlaşmalar (rit./rall.) ve puandorg'ların gösterilmesi,
- Eğitim Müziği Besteciliği dersinde temel ilke ve yöntemlerin anlatılması,
- Korallerin yaylı çalgı ya da üflemeli çalgı toplulukları için uyarlaması yapılarak orkestra derslerinde kullanımı ya da Çocuk/Gençlik Orkestrası çalışmalarında kullanımı sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Aktüze, *Müziği Anlamak,* Pan Yayıncılık/İstanbul, 2010.
Bach Chorales, Global Forum on Arts and Christian Faith, 2018: Vol.6. https://www.academia.edu/66891804/Musical_Perfection_Reflecting_on_the_Contemporary_and_Timeless_Bach_Chorales (Erişim Tarihi: 26.12.2024).
Czarnecki, C. (2013). *J.S.Bach Chorales Analyzed*, Seezar Publications. www.BachChoraleHarmony.com (Erişim Tarihi: 20.12.2024).
Çelebioğlu, E.(2017). *Armoni*, İstanbul: Pan Yayıncılık.
Engür, D. *Müzik Kuramcılarımızın Kaynaklar Açısından Armoni Eğitimine Katkılarının Değerlendirilmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bursa, 2011.
Hoider, A. (1992). *Müzik Türleri ve Biçimleri,* İstanbul: İletişim Yayınları.
Fortunato, F. (2018). "Musical Perfection": Reflecting on the Contemporary and Timeless.
Mammadova, T. *J.S. Bach'ın Özgün Eserlerinin Romantik Dönem Bestecilerinin Piyano Transkripsiyonları İle Karşılaştırılması,* Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015.

Özay, S., Bulut F. (2016). Bir Kitap İnceleme Çalışması Örneği Olarak Nurhan Cangal "Armoni" Kitabının İncelenmesi, *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi*, 5 (23).
Selanik, C. (1996). *Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni*, Ankara: Doruk Yayınevi.
Sözer, V. *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, Remzi Kitabevi/İstanbul, 1986.
Usman, O. (2017). *Temel Armoni*, Konya: Eğitim Yayınevi.
https://www.britannica.com/art/organum (Erişim Tarihi: 10.12.2024).

JEAN SIBELIUS'UN OP.47 KEMAN KONÇERTOSU'NUN BİRİNCİ BÖLÜMÜNÜN YORUMCULUK BAKIMINDAN İNCELENMESİ

Doçent Eda DELİKÇİ
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi,
edadelikci@comu.edu.tr - 0000-0003-1434-9046

Doçent Bahadır ÇOKAMAY
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Müzik ve Sahne Sanatları Fakültesi,
bahadir.cokamay@comu.edu.tr - 0000-0001-5143-574X

ÖZET

Bu çalışma keman repertuarının en zorlu konçertolarından birisi olan Jean Sibelius'un op.47 Re Minör Keman Konçertosunun birinci bölümünün yorumculuk bakımından incelenmesini konu almaktadır. Eser, keman edebiyatının önemli eserleri arasında sayılmakta olup Yehudi Menuhin, Ida Haendel, Maxim Vengerov gibi keman virtüözlerince de kayıt alınmıştır. Bu denli önemli ve çalgı tekniği bakımından zorlu bir eserin incelenmesinin ve bu incelemenin akademik platformda yer almasının keman icracılığına ve eğitimine katkı sunacağı düşünülmektedir. Çalışmanın içeriğine yönelik olarak eserin geneli ve birinci bölüm özelinde çeşitli tarihsel ve müzikal bilgilere yer verilmiştir. Ardından kullanılan keman teknikleri incelenmiş ve müzikal yorumculuk bakımından değerlendirmelerde bulunulmuştur. Ulusal akımlardan etkilenerek müzikler yazan Fin besteci Jean Sibelius bu eserde neo-romantik anlayışını yansıtmıştır. Nitel araştırma yönteminden faydalanılan çalışmada müzikal analize de yer verilmiştir. İnceleme sonucu konçertonun çalışılması esnasında karşılaşılabilecek güçlüklere karşı çözüm önerileri sunulmuştur. Bu çalışmanın konçertoyu çalışacak keman öğrencilerine ve icracılarına yol gösterici bir rehber taşıyabileceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Jean Sibelius, Keman, Konçerto

AN ANALYSIS OF THE FIRST MOVEMENT OF JEAN SIBELIUS'S VIOLIN CONCERTO OP.47 IN TERMS OF INTERPRETATION

ABSTRACT

This study is about the interpretive analysis of the first movement of Jean Sibelius' Violin Concerto in D Minor op.47, one of the most challenging concertos of the violin repertoire. The work is considered one of the most important works of violin literature and has been recorded by violin virtuosos such as Yehudi Menuhin, Ida Haendel and Maxim Vengerov. It is thought that analyzing such an important and challenging work in terms of instrument technique and placing this analysis on an academic platform will contribute to violin performance and education. Regarding the content of the study, various historical and musical information about the work in general and the first movement in particular were given. Then the violin techniques

used were analyzed and evaluations were made in terms of musical interpretation. Finnish composer Jean Sibelius, who wrote music influenced by national movements, reflected his neo-romantic approach in this work. Qualitative research method was used in the study and musical analysis was also included. As a result of the analysis, solutions to the difficulties that may be encountered during the study of the concerto are presented. It is thought that this study can serve as a guide for violin students and performers who will study the concerto.

Anahtar Kelimeler: Jean Sibelius, Violin, Concerto

GİRİŞ

19. yüzyıldaki ulusçuluk (ulusalcılık) akımı müzikte de kendisini göstermiştir. Bu akımla birlikte her ülkede folklorik öğelerden beslenen bir ya da birden çok besteci ülkesinin halk müziğini göstermek için çaba sarf etmiştir. 19. yüzyıla kadar İskandinav ülkelerinden batı müziği tarihi için önemli olacak bir besteci çıkmamasına rağmen ulusalcılık akımının da etkisiyle bu bölgedeki ülkelerde besteciler kendi halk müziklerinden faydalandıkları eserler vermeye başlamışlardır. Danimarka'da Niels W. Gade, Norveç'te Edward Grieg, İsveç'te Franz Berwald öne çıkan besteciler olarak dikkat çekmiştir. Finlandiya müziği için de Jean Sibelius (1865-1957) da önemli bir figür olarak müzik tarihi sahnesine çıkmıştır. "İlk eserlerinde halk müziklerinden ve bir Fin efsanesi olan Kalevala'dan esinlenen Sibelius, ülkesinin ulusal marşını ve yanı sıra Finlandiya adlı senfonik şiir ile de önemli bir ün kazanmıştır" (Sözer, 1986: 712).

Eserlerinde usta ses işçiliği ve sağlam biçim anlayışı ile Sibelius daha çok 20. yüzyılda yaşamış olmasın rağmen çağın modasına ayak uydurmamış klasik, romantik, empresyonist öğeler taşıyan müziklere yer vermiştir (Selanik, 1996: 221).

Kullervo senfonisi (1892), Tuonela Kuğusu'nu içeren Dört Masal (1893-1895), Finland (Finlandiya), Pohjola'nın Kızı (1906), En Saga'dan (1893-1901), Tapiola (1926), yedi büyük senfoni (1899-1924), Valse Triste önemli orkestra eserleri olarak sayılabilir. Sibelius'un bir başka tanınan ve çalınan eseri Re minör keman konçertosudur. Bu konçerto, ulusal arenada çok sık çalınan keman konçertoları arasına girmeyi başarmıştır. Bu çalışmada Sibelius'un keman konçertosunun birinci bölümü keman yorumculuğu bakımından incelenecek, önemli pasajların daha iyi anlaşılması ve çalışılması için görüş ve öneriler getirilecektir.

JEAN SIBELIUS KEMAN KONÇERTOSU

20.yüzyılın en dikkat çekici keman konçertolarından birisi olan Sibelius'un op. 47 Re minör keman konçertosu üç bölümlü olmasına karşın rapsodi türünde karşımıza çıkmaktadır. 1903 yılında yazılan konçerto Helsinki Orkestrası başkemancısı Wily Burmester için yazılmış ancak ilk seslendirmesi Victor Novacek tarafından 8 Şubat 1904 yılında yapılmıştır. Konçertonun ilk halinden memnun kalmayan Sibelius tekrar revize ederek 1905'de tekrar sahneye koymuştur.

Allegro moderato, Adagio di moto ve *Finale (Allegro, m anon tanto)* başlıklarından oluşan konçertodaki orkestra yazısı, senfonik eserlerindeki gibi güçlü ve parlak bir biçimde görülmektedir.

Sonat allegrosu formundaki birinci bölüm (Allegro Moderato), 2/2, 6/4 ve 4/4 ölçü sayılarından oluşmaktadır. Bölümün içinde altı adet daha alt başlık bulunmaktadır. Bu başlıkla genel olarak tempo ve ölçü sayılarındaki değişim için yer almaktadır: Allegro Moderato, Molto Moderato Tranquillo, Allegro Molto, Moderato Assai, Allegro Moderato, Allegro Molto Vivace.

İkinci bölüm (Adagio di Molto), A-B-A şemasıyla üçlü şarkı formundadır. Sib majör ve 4/4 ölçü sayısındadır.

Üçüncü bölüm (Allegro ma non Tanto), A-B-A-B şeması görünümünde olup ikili formun tekrarından oluşmaktadır. Bölüm Re majör tonalitesinde ve 3/4'lük ölçü sayısındadır.

Çalışmada kullanılan notanın arşeleme ve parmak numaralandırılması Joseph Joachim'in öğrencisi ünlü kemancı Ossip Schnirlin tarafından yapılmıştır. Yorumcuya pasajlar için oldukça kolaylıklık sağlayacak olan bu redaksiyon, inceleme esnasında değiştirilmemiş, yalnızca giriş melodisi için bir pozisyon önerisinde bulunulmuştur.

İNCELEME

Allegro moderato başlıklı birinci bölümde giriş, birinci ve ikinci kemanların *pp* nüansındaki sekizlik notaları seslendirmeleriyle başlar. 23 ölçü boyunca devam edecek olan sekizliklerde üçlü ses aralığını sürekli kullanmış olan besteci, dinleyiciyi adeta Finlandiya'nın soğuk kış gecelerinin atmosferine sokmaktadır. Orkestra girişinin ardından 4. ölçüde solo keman duyulur. 2. oktavdaki uzun sol notası bestecinin özellikle vurguladığı *dolce espressivo* karakteri ile etkileyici giriş melodisini başlatır. Ossip Schinirlin, giriş için ilki mi telinde 2. parmak, diğeri ise la telinde 4. parmak olmak üzere iki ayrı öneride bulunmuştur. Bu nota hem la hem de mi telinde çalınabilir fakat la teli 4. pozisyon 3. parmak ile başlanılırsa solden sonraki la telini *flagolet*[1] yerine normal la sesi ile çalmak mümkün olmaktadır. Bu öneri, hepsi denenmiş olan üç seçenek içinde karaktere uygun, çok daha mat ve yoğun bir ton elde edilmesi sebebiyle sunulmuştur. Yorumcu kendisi için en uygun olanı belirleyecektir. Ek olarak 7. ve 8. ölçülerdeki *cresc.* için bu cümleye arşenin uç kısmından iterek başlanılması müzikal cümleleme açısından uygun olacaktır. 4.-29. ölçüler arasında devam eden bu melodide bestecinin uzun notaların hemen ardına ritmik motifler (sekizlik, onaltılık üçleme vb) eklemesi dikkat çekmektedir. Bu tür bir yazım, duyuluş bakımından melodinin ruhuna gerilim katmakta, bir anlamda eserin yoğun gerilimli atmosferini belirlemektedir. Yorumcu arşenin son kısmında kullanılacak olan bu motifleri tam zamanında çalmalıdır.

Görsel 1. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 1.-10. ölçüler Arası

Bestecinin la ve mi tellerindeki notaları kullanarak yazdığı bu ilk cümlede uzun ve legato arşeler 18. ölçüden itibaren yerini *detache* arşelere bırakır ve 8 ölçü boyunca karakterdeki net ifade değişikliği duyurulur. Neredeyse her notada *tenuto* işaretlemesi yapılmıştır ve ilk *f* nüansı bu kısımda kullanılmıştır. Buna göre yorumcu bu kısımda büyük arşeler kullanmalıdır. Ritmik bölünmeler gittikçe çoğalmaktadır. Arşenin dip noktasındaki iki onaltılılık notanın keskin ve tam zamanlı duyurulması gerekmektedir. 15. ölçüdeki 5. pozisyon sol diyez notasına *glissando* ile geçmek müzikal atmosfere yakışmaktadır. 23. ölçüdeki otuzikilik iki ayrı notayı da arşenin en dip kısmında keskin ve belirgin çalmak, ardından gelecek uzun ve diminuendo içindeki mi bemol notasına geçişte zıt bir etki yaratacaktır.

[1] Flagolet (Fr.).Doğuşkan.

Görsel 2. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 11.-23. ölçüler Arası

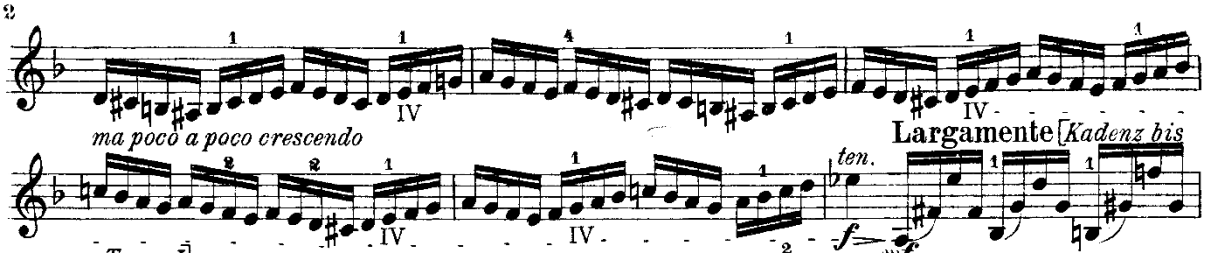
25. ölçü ile yeni bir cümle başlar. Yalnızca sol teli üzerinde çalınması istenen ilk 7 ölçü boyunca orkestra partisinde altılamalar başlar ve gerginlik seviyesi gittikçe yükselmektedir. Dinleyiciyi soluksuz bırakan bu cümle oldukça uzundur. 53. ölçüdeki *a piacere*[2] kısmına kadar devam eder. Solo keman partisi oldukça virtüöz bir karaktere bürünmüştür. Giriş melodisinde kullanılan uzun arşeler ve uzun değerli notalar bu kısımda yerini sekizlik, üçleme, onaltılık, altılama ve çift seslere bırakır. İlk kez 49. ölçüde gördüğümüz çift sesli legato'lar bölüm boyunca devam edecektir. Bestecinin eserin tansiyonunu yükseltme hedefi ile yazmış olabileceğini düşündürten bu kısımda doğru entonasyon, tel ve pozisyon geçişlerinde akıcılık ve doğru ritim gibi konuları yavaş ve detay çalışmalarıyla çözmüş olması gerekmektedir. Besteci *ff* nüansını ilk kez 50. ölçüde kullanmıştır.

Görsel 3. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 24.- 53. Ölçüler Arası

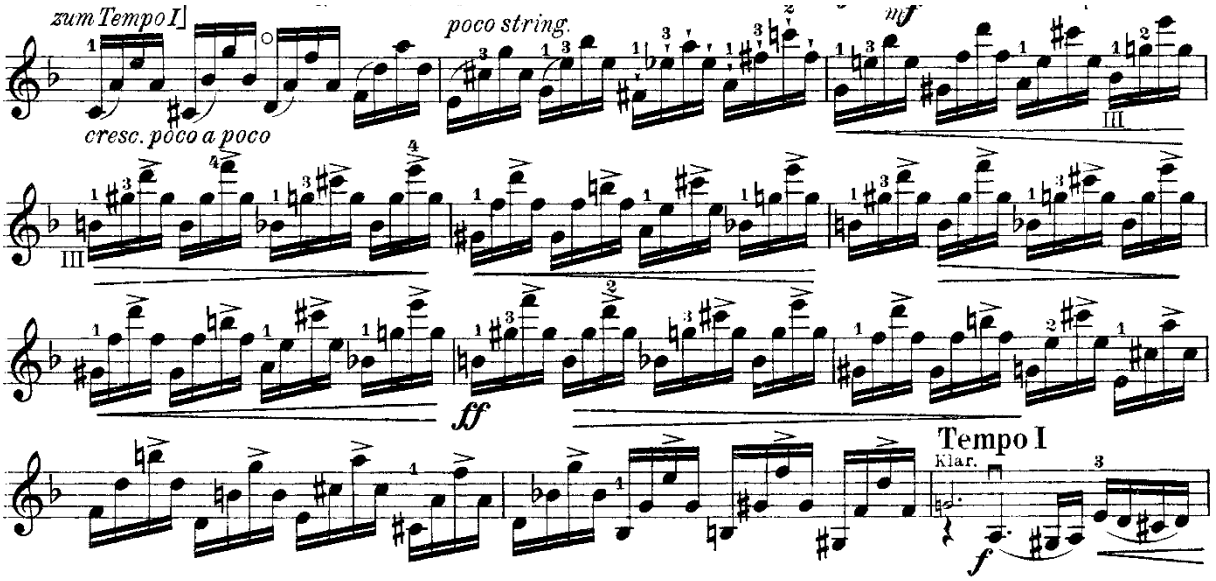
[2] A piacere (İt.) Serbest çalım.

53. ölçüde ilk tempoya dönüş yapılır. 53.-58. ölçüler arasında *veloce*[3] olarak özellikle belirtilen bu kısım, *kadenz*[4] için hazırlanmış 6 ölçülük hazırlık köprüsüdür. Bu kısımda besteci sol telinin kullanılmasını özellikle istemiştir. Arşenin orta kısmında küçük *detache*[5] hareketlerle *mf* nüansını *f* nüansa doğru arşe boyunun büyütülmesi, grafiksel yazıyı destekler. Doğru entonasyon ve pozisyon geçişlerinde hızı destekleyecek bir rahatlık, böylesi zor bir pasajın çalımını kolaylaştırması bakımından gereklidir.

Görsel 4. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 54.-59. Ölçüler Arası

59. ölçüde *Largamente*[6] başlığıyla 12 ölçülük kadans duyulur. Arşede iterek başlayan bu kısım 2 detache+2 bağlı onaltılıklardan oluşmaktadır. *Cresc., stringendo*[7], aksanlar ve *ff* nüansı içeren bu kısa ama etkili kadansta ses süretimi için yorumcu tüm gücünü kullanmalıdır. Arşenin ortası bu kısmı hızlı ve akıcı çalabilmek için en uygun bölümdür. Orijinal tempoya ulaşmak için önce yavaş tempoda çalışmak, hem tel değişimlerinde hem de her vuruşun 3. onaltılık notasında yazılmış aksanları ortaya çıkarmada fayda sağlayacaktır. Kavakos'a (2017) göre, armoniyi duymak ve onaltılık notaları anlamak için bu kısmı akorlar halinde (3 ses) çalışmak gerekmektedir.

Görsel 5. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 60.-71. Ölçüler Arası

71. ölçüde tempo 1'e geri dönülür ve kadans bölümü klarnetlerin girişiyle sona erer. 5 ölçülük geçiş köprüsü olarak yazılan bu kısımda besteci oktav onaltılıkları kullanmış ve 4.

[3] Veloce (İt.). Çevik, çabuk.
[4] Kadenz (Alm.). Konçerto formundaki eserlerde solist için yazılmış gösterişli parça.
[5] Detache (İt.). Her notayı ayrı arşede çalma.
[6] Largamente (it.). Genişleterek.
[7] Stringendo (it.). Hızlandırarak.

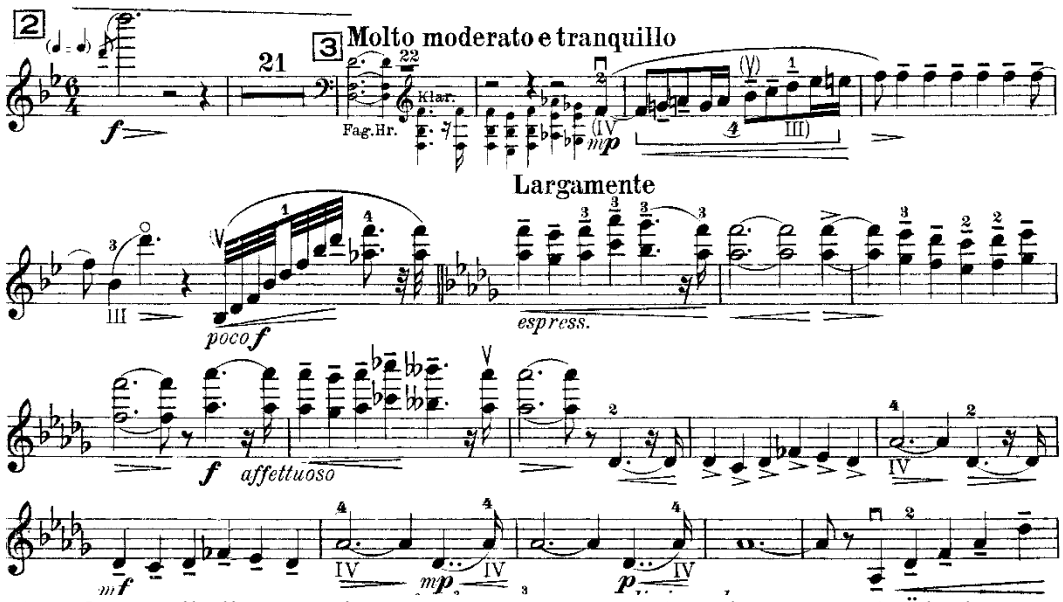
oktavdaki uzun re notasıyla solo keman partisini sonlandırmıştır. 73. ve 74. ölçülerde arşe boyunun giderek büyütülmesi hem cümle sonunun belirtilmesini hem de re minör tonalitesine *cresc.* ile geçişi ortaya çıkartacaktır.

Görsel 6. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 72.-74. Ölçüler Arası

Bütün orkestra (tutti) 75.-98. ölçüler arasında sol minör tonalitesinde 6/4'lük bir bölümü seslendirir. Sekizliklerin ve onaltılıkların bu kısımda kullanılmaması dikkat çekicidir. Besteci burada dinleyiciye bir fırtınanın sonrası gelen sakinliği hissettirmek ister gibidir. Solo keman partisi 97. ölçüde fa notasıyla başlar. 98. ölçüde *mp* nüansında 6/4 lük tartım içinde bölünmüş dört vuruşluk bölünmüş ritmik motifler bulunmaktadır. Oldukça sakin bir tempoda çalınan bu ölçüde iki arşe kullanılmış, böylece *cresc.* nüansının belirginleşmesi amaçlanmıştır. 97.-127. ölçüler arasındaki *molto moderato e tranquillo* bölümünün içinde bir kez daha *Largamente* ifadesi kullanılmıştır. Besteci burada sol minör tonalitesinde geniş arşe kullanımları gerektiren ve her bir vuruşu tek tek belirttiği bir yazı kullanmıştır. Tonalite değişimleri yorumcunun entonasyon açısından dikkatli olması gereken bir konudur. Beş bemolün kullanıldığı bu kısımda altılı aralıklı çift sesler kullanılmıştır. Notanın üzerinde yazılı olan parmak numaralarına sadık kalınarak *glissando*[8] yapmak bu kısmın çok daha etkili olmasına olanak sağlayacaktır. Konçertonun 1. bölümü içindeki en yüksek duyguları hissettiren *largemente* bölümünde *esspressivo* ve *affettuoso*[9] ifadeleri kullanılmıştır.

Yoğun ve etkili vibrato'lar yorumcunun doğru entonasyon ve rahat glissando'larına eşlik ederse bu kısımda istenilen duygunun ifade edilmesi için yeterli olacaktır. Notanın üzerindeki artikülasyonların (aksanlar, nüanslar, tenutolar vb.) tek tek duyurulması için yorumcu tüm gücünü kullanmalıdır.

Görsel 7. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 75.-114. Ölçüler Arası

[8] Glissando (İt.). Sesi kaydırmak. Kısaltılmış yazımı *gliss.*
[9] Affettuoso (İt.). Yoğun, duygulu bir anlatımla.

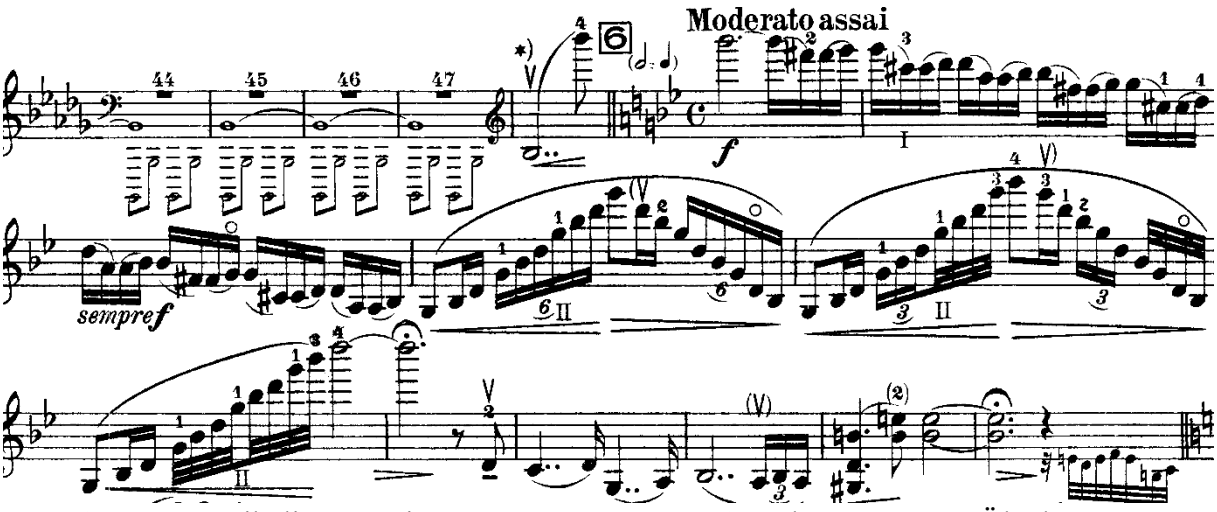
115. ölçüden itibaren *Allegro molto* kısmına kadar bir geçiş köprüsü duyulur. Kemanın ikili oktav inişinin tril'lere[10] bağlanması eserin atmosferinin yeniden değişeceğini hatırlatır niteliktedir. Yorumcu için buradaki tril devam ederken la telinde eserin tematik malzemesinin dikkatlice duyurulması önem taşır. Arşenin iyi bölünmesi ve müzikal cümlenin korunması için önemli gerekmektedir. 119-127. Ölçüler arasında la telinde verilen mini melodi tematik malzeme olarak duyurulmaktadır. Bu kısımda yorumcu çift ses çalar gibi mi telinde tril'i duyururken bir yandan da la teline uğrayarak bu mini melodiyi dikkatlice ortaya çıkarmalıdır. *Allegro molto*'da 2/2'lik tartıma geri dönülür ve tutti orkestra 127.-222. ölçüler arasında uzun soluklu ve çok dinamik bir kısım seslendirir.

Görsel 8. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 115.-218. Ölçüler Arası

223. ölçü sol telindeki uzun si bemol notasının mi teli 3. oktavdaki si bemol notasına ani geçişiyle moderato assai ye geçişi hazırlar. Yorumcu burada 4. parmağını kullanarak glissando ile 9. pozisyondaki si bemol notasını bulmalıdır. Bu zorlu geçişle yeniden sol minör tonalitesine geri dönülür ve kadans için bir 11 ölçülük bir geçiş köprüsü duyulur. Yorumcuyu zorlayan bu kısımda, hızlı pozisyon geçişlerin bulunduğu 3 oktavlık arpej çıkış/inişler göze çarpmaktadır. Doğru entonasyon, pozisyon değiştirmelerde rahatlık ve tel değişimlerinde akıcılık konuları bu kısımda dikkatlice çalışılmalıdır. Sol elin rahat ve hızlı hareket etmesi konusu da ayrıca dikkat edilmesi gereken bir diğer husustur. Holma (2019: 13), 222.-270. ölçüler arasındaki kısım için şöyle söylemektedir; "Keman çalarken yapamadığımız şeylere odaklandığımı ve çalışımın tehlikeye girdiğini fark ettim. Müzikal konulara odaklanmak teknik sorunları çözecektir". Bu gibi zor pasajlarda akıcı bir yorum için teknik detayları dikkatli çalışmalar yaparak halletmiş olmak ilk kuraldır.

[10] Tril (İt.). Yazılı nota ile bir üst notanın arka arkaya hızlıca çalınması, bir çeşit süsleme.

Görsel 9. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 219.-233. Ölçüler Arası

Kadans la minör tonunda yoğun onaltılık ve otuzikiliklerden oluşan bir pasajla başlar. 238. ölçüde giriş melodisinde kullanılan (bknz. 33., 34., 35. ölçüler) tematik malzemenin gelişimi duyulur. 242. ölçüde *poco a poco afrettando il tempo*[11] her ne kadar temponun hızlanması için bir yönlendirme olsa da tempo yalnızca 4 ölçü boyunca hızlandırılır. Sonraki 3 ölçü boyunca temponun yavaşlayarak *poco allargando*[12]'ya hazırlandığını söylemek mümkündür. Bu kısımda bağlı notalar için arşenin dip-orta bölümünü kullanmak, hemen ardından gelen detache onaltılıkların rahatlıkla çalınmasını kolaylaştıracaktır. *Poco allargando* 2 ölçülük bir geçiş köprüsüdür. Buradaki akorların belirgin duyurulması için besteci aksanlar kullanmıştır.

Görsel 10. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 234.-250. Ölçüler Arası

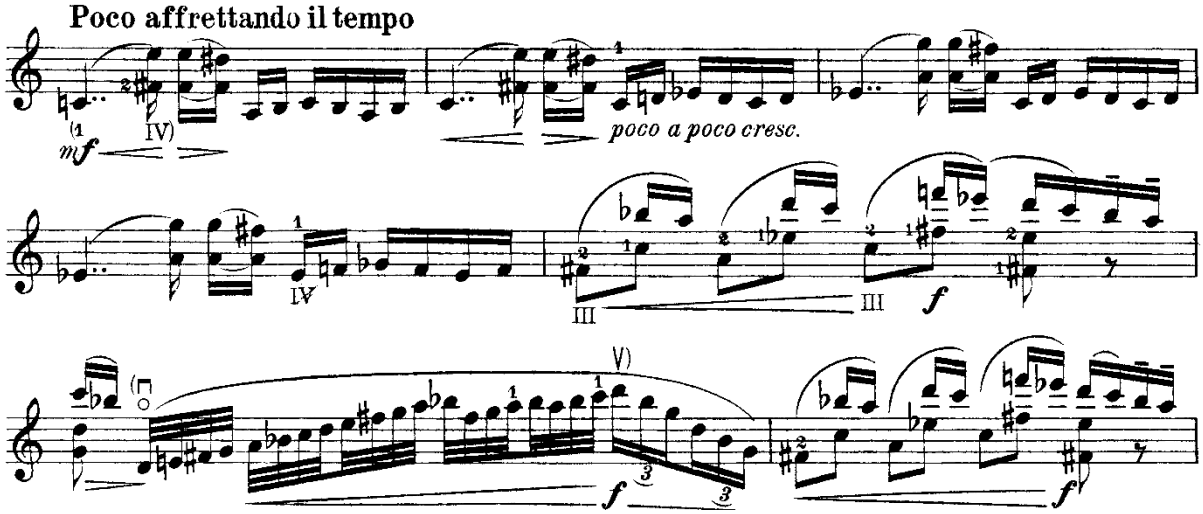
[11] Poco a poco afrettando il tempo (İt.). Tempoyu adım adım hızlandırma.
[12] Poco allargando (İt.). Biraz genişleyerek.

Besteci 251.-258. ölçüler arasında *molto moderato* başlığı ile nispeten yavaşlattığı tempoda her notanın duyulmasını özellikle ister gibi ritmik motiflerde noktalı dörtlükleri yoğun olarak kullanmıştır. Çift ses aralıkların beşli, altılı ve sekizli olarak duyulduğu bu kısımda ses aralığı olarak *mf* ve *f* olarak belirlenmiştir. Yorumcu bu 8 ölçüyü acele etmeden, ses kalitesinin korunmasına özen göstererek çalmalıdır.

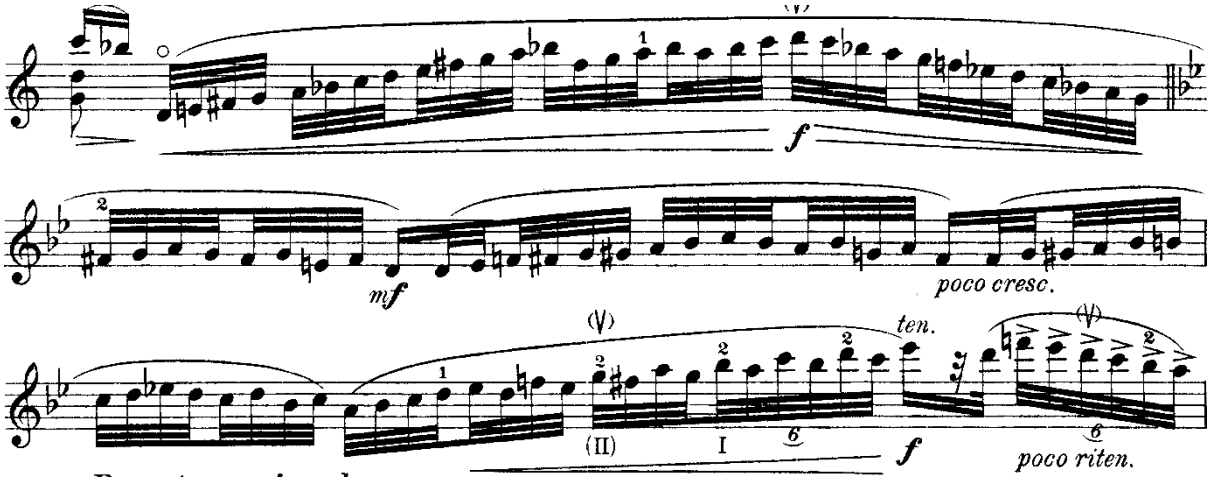

Görsel 11. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 251.-258. Ölçüler Arası

259.-265. ölçüler arasında bir önceki *poco afrettando il tempo* ya atıf yapılarak melodik ve ritmik yazı yeniden kullanılır. 4 ölçülük bu kısmın hemen ardından 7'li ses aralıklarının kullanıldığı çift sesler duyulur. Onaltılık ve otuzikilik notaların yoğunlukla duyulduğu bu kısımda yorumcunun hem sol hem de sağ elde pozisyon ve tel geçişleri konusunda özenli olması akıcılığın korunması bakımından önemlidir. Bu kısımda 264. ölçü dışındaki tüm ölçülerde uzun ve tek sesli notaların çift ses onaltılıklara bağlandığını görmekteyiz. Tek sesten çift sese geçişler için yavaş tempoda boş teller üzerinde çalışılması sağ kol hareketini anlamada fayda sağlayacaktır.

Görsel 12. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölü m 259.-265. Ölçüler Arası

264.-268. ölçüler arasında yeniden sol minör tonuna geri dönülür. Bu kısım yorumcunun virtüöz özelliklerini açığa çıkarmasına olanak tanıyan oldukça hızlı bir pasajdır. Bu kısımda sol ve sağ el için ayrı çalışmalar yapılması önerilmektedir. Sol elin mekanik kullanımı için önce ritmik çalışmalar yapmak notaların eşit çalınması için fayda sağlayacaktır. Sağ el için de tel geçişlerinin yumuşatılması, pasajın akıcı hale gelmesini kolaylaştıracaktır.

Görsel 13. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 266-268. Ölçüler Arası

Pesante[13]*, ravvivando*[14] olarak belirlenmiş 2 ölçülük geçiş köprüsü *allegro moderato'* ya hazırlık niteliğindedir. 2/2'lik tartım geri gelir ve 71.-75. ölçüler arasında re minörde verilen melodik geçiş cümlesi bu defa 270.-275. ölçüler arasında sol minörde tekrar edilir. Bu kısımda nota 12'deki tek ses/çift ses bağlı notalara benzeyen bir pasaj görmekteyiz. Bu defa önce akorlar daha sonra tek sesler kullanılmıştır. Yorumcu burada hem dipte hem de uçta akor çalarken aksanlardan yardım almalıdır. Acele etmeden, akorları ve ardından gelen tek sesleri duyurmak gerekmektedir.

Görsel 14. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 269.-279. Ölçüler Arası

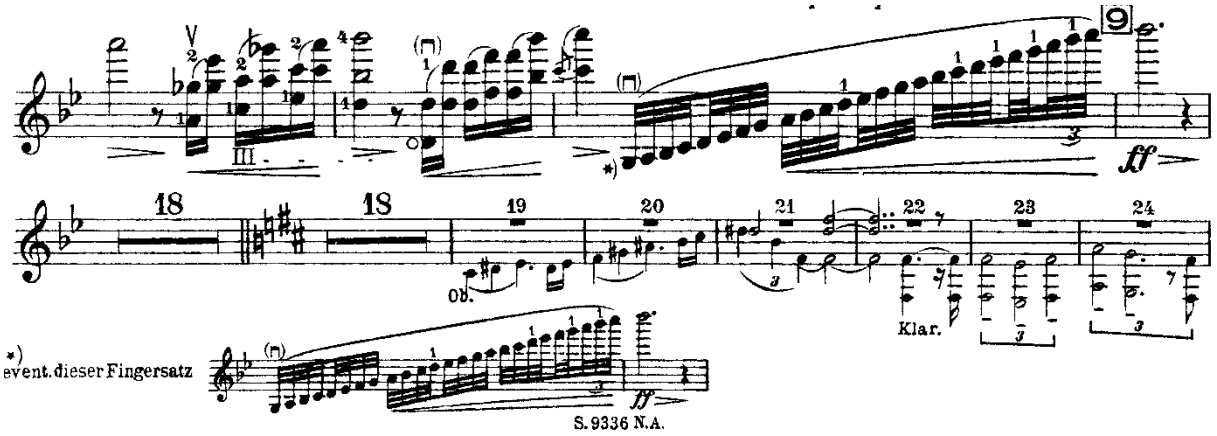
277. ölçüde başlatılan melodik cümle geçmişe dönük bir hatırlatma niteliğindedir. Sibelius'un bu eser için kullandığı ilk tema burada yeniden kullanılır. Bu defa sol minörde duyurulan bu tema genişletilerek 303. ölçüye kadar devam ettirilir. Besteci tüm bu kısmın sol telinde çalınmasını özellikle belirtmiştir. 73. ve 74. ölçülerdeki pasajın birebir aynısını 273. ve 274. ölçüde görmekteyiz. Burada da bir öncekinde olduğu gibi arşenin adım adım büyütülmesi *molto cresc.* nüansının ortaya çıkartılması için önerilebilir.

[13] Pesante (İt.). Ağırlaştırarak
[14] Ravvivando (İt.). Canlılık katarak.

Görsel 15. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 280.-304. Ölçüler Arası

304.-308. ölçüler arasında keman solo için 5 ölçülük bir sonlandırma cümlesi duyulur. *Subito p* nüansı ile başlatılan bu kısım onaltılık çift ses pasajlarla yoğunlaştırılır ve otuzikilik notalardan oluşan oldukça hızlı bir gam ile bitirilir. 308.-366. ölçüler arasında orkestra için yazılmış uzun bir bölüm duyurulur. 304. ölçüde re-la/ la-mi tellerinde 4.-6.-8. pozisyonların kullanıldığı çift sesler görmekteyiz. Bu ölçüde doğru entonasyon için çalışırken tek tek seslerin bulunması, sonrasında seslerin birleştirilmesi gerekmektedir. Aynı çalışma 305. ölçü için de kullanılabilir. 306. ölçüde sol minörde 3. Oktavlık uzun bir gam görmekteyiz. Yavaş tempoda yapılan ritmik sol el çalışması bu pasajın içerdiği tüm pozisyon geçişlerinin anlaşılmasını sağlayacaktır.

Görsel 16. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 305.-366. Ölçüler Arası

367.-399. arasındaki ölçüler, 97.-127. ölçüler arasında verilen müzikal cümlenin bir tekrarı niteliğindedir. Besteci yazım teknikleri konusundaki ustalığını bu kısımda açıkça göstermiştir. Daha önce sol minör tonalitesinde 6/4 lük cümlenin bu kısımda re minör ve 2/2lik olarak verildiğini görmekteyiz. Uzun arşeler, doğru entonasyon, etkili vibrato ve glissando'lu yumuşak pozisyon geçişleri bir önceki paralel pasajdaki gibi burada da yorumcunun dikkat etmesi gereken konulardır. Bu kısımda da yoğun çift ses kullanılması dikkat çekmektedir. Altılı ve sekizli ses aralıkların yavaş tempoda tek tek çalışılması, daha sonra birleştirilmesi gerekmektedir.

Görsel 17. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 367.-399. Ölçüler Arası

399.-417. ölçüler arasında *allegro molto vivace* için bir geçiş köprüsü görmekteyiz. İkilik notalarda uzun arşelerle çalınan oktavlar ve bir yandan *stringendo* uyarısı yorumcuyu sesin artması için de teşvik etmektedir. 16 ölçü boyunca devam eden tril'ler yeni tempoya geçişi kolaylaştırmaktadır. Nüans *f* olarak belirtilmiştir ve tempo artık yorumcunun tüm çabasını ortaya koyması için son kez hızlanmıştır. 417. ölçüde temponun hızlanması yazıda da kendini gösterir. Ardı ardına gelen sekizlikler, bunlara eklenen oktavlar yorumcu için oldukça zorlayıcıdır. Bestecinin burada mi ve sol telleri üzerindeki mini melodileri soru-cevap niteliğinde kullanmış olması dikkat çekicidir. 4. Pozisyonda başlayan oktavların kromatik yürüyüşleri için *Carl Flesh'in Il Sistema Della Scale (Das Skalensystem)* kitabının 19. sayfasında yer alan Re minör oktav egzersizleri içindeki kromatikleri çalışmak faydalı sağlayacaktır.

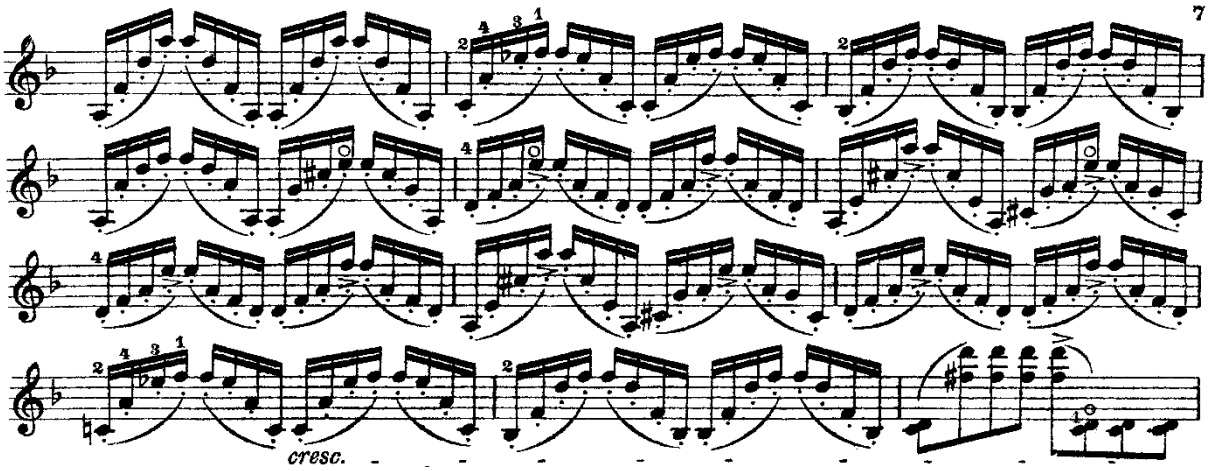

Görsel 18. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 400.-436. Ölçüler Arası

437.-455. ölçüler arasında akorla başlayan pasaj, *richochet*[15] onaltılıklara bağlanır. Bu kısımda tutti orkestra bölümün bitiş cümlesini başlatır. Solo keman oldukça hızlı olan bu pasajda 4 teli kullanarak müzikal atmosferde çoşkulu bir etki yaratır. 445. ve 453. ölçülerde sol el pozisyonu için ters bir pozisyon bulunmaktadır. Buradaki zorluğun üstesinden gelmek için do-la-mi notaları için eli 2. pozisyonda tutmak, yalnızca fa notasını 1. pozisyona (geriye) doğru açmak gerekmektedir.

Görsel 19. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 437.-455. Ölçüler Arası

Görsel 19 (devamı). J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 437.-455. Ölçüler Arası

[15] Ricochet (İt.). Sekme.

455. ölçüyle başlayan 12 ölçülük çift ses pasajda zorlu pozisyon atlamaları bulunmamaktadır. Bu kısımda aksanlar bestecinin önem verdiği notalar üzerinde belirtilmiştir. Tempo oldukça hızlıdır ve nüans *f*'dir. 467.-489. ölçüler arasında 23 ölçülük uzun legato arşeler ve oktavlar içeren bir kısım sunulur. Yorumcu uzun ve yavaş arşeler kullanmak zorundadır. Nüans *f*'dir ve oktavlarda sesin zorlanmaması için sağ kol dirsek ağırlığının serbest bırakılması ses kalitesinin devamı için kolaylık sağlayabilir. Keman partisinde besteci tematik malzemeyi 4 kez arka arkaya kullanmıştır. Bu çeşit bir tekrar durumu dinleyici için sona doğru gidişin habercisi niteliğindedir.

Görsel 20. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 456.-486. Ölçüler Arası

487.-499. ölçüler arasında oktavlardan oluşan zorlu bir kısım duyulur. Bestecinin konçertonun birinci bölümü için düşünmüş olduğu başlangıç ve son tamamen zıt karakterdedir. Girişteki sakin hava eserin neredeyse en başından itibaren yerini gergin bir atmosfere bırakmış ve bölümün sonuna kadar bu ruhu korumuştur. 491. ölçüde önce iniş ve sonra çıkış olarak oktavları kullanmıştır. Yorumcuyu zorlayan bu kısım, bölümü sonlandırmak için fark edilir bir müzikal bir etki yaratır. Birinci bölümün içinde sol ve sağ el teknikleri bakımından en zorlayıcı kısım final kısmıdır. 490.-496. ölçüler arasında bağlı ve detache olmak üzere iki ayrı şekilde kullanılan çift seslerin arşenin ortasında yavaş tempoda dikkatlice çalışılması önerilebilir. Son üç ölçüde re notalarının, ilki oktav, ikincisi flagolet ve sonuncusu unison[16] olacak şekilde 3 kez verildiğini görmekteyiz. Böylesi bir yazım, bestecinin finalde vermek istediği etkiyi ortaya çıkartmak için kullandığı çeşitliliği göstermektedir. Bölüm, tutti orkestra ve solo kemanın aynı anda tek vuruşluk *fz* re notasını çalması ile sonlandırılır.

[16] Unison (İng.). Eş ses.

Görsel 21. J. Sibelius Re minör Keman Konçertosu 1. Bölüm 487.-499. Ölçüler Arası

SONUÇ

Keman repertuarının en önemli ve en zorlu konçertolarından birisi olan Sibelius'un op.47 Re Minör keman konçertosu başta kemancı olmak üzere orkestra ve orkestra şefi için de yorumu güçlüklerle dolu bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada da Sibelius'un keman konçertosunun birinci bölümünün müzikal ve teknik olarak yorumlanması, gerek görülen pasajlara icra önerileri getirilmesi ve bunların paylaşılması amaçlanmıştır.

Birinci bölümün müzikal bir değerlendirmesi yapıldığında Allegro moderato temposunda, sonat allegrosu formunda ve 2/2, 6/4 ve 4/4 ölçü sayılarından oluştuğu görülmektedir. Özellikle ölçü sayılarındaki değişim, beraberinde farklı tempo ve karakterde altı adet kesitin de oluşmasına sebep olmuştur. Sibelius, bu içerikle sonat formunu yenilikçi bir anlayışta tekrar ele almıştır.

Birinci bölümün keman tekniği bakımından incelemesi yapıldığında birbirinden farklı birçok müzikal icra tekniği ve artikülasyonun kullanıldığı tespit edilmiştir (richochet, glissando, tenuto, detache, legato, tril, flagolet, vibrato vb.). Bu teknik ve yorum öğelerinin konçertonun icrası açısından önemli olduğu düşünülebilir.

Bölüm boyunca nüansların önemli efektif etkiler bıraktığı ve müzikal yorumlama açısından önemli olduğu belirtilebilir. Özellikle ani nüans değişimlerinin doğru bir entonasyon ve ses gürlüğü ile uygulandığında yoruma katkı getireceği şüphesizdir.

Bu tip çalışmaların akademik mecrada az ya da yetersiz olduğundan hareketle buna benzer çalışmaların arttırılması hatta lisansüstünden önce lisans eğitimi sırasında bile eserin icra edilmesinin yanı sıra yorumculuk üzerine yazı, rapor, makale gibi farklı akademik çalışmaların öğrenciye öğretilerek yazdırılması gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Flesh, C. (1926). *Das Skalensystem (Il Sistema Della Scale)*, Berlin: Ries & Erler. https://imslp.org/wiki/Das_Skalensystem_(Flesch%2C_Carl) (Erişim Tarihi: 10.12.2024)

Holma, H. (2019). *Practising and Preparing the Sibelius Violin Concerto*, Music Performance, Master's Level, Lulea University of Technology,

Kavakos, L. (2017). *Masterclass: Leonidas Kavakos on the Sibelius Violin Concerto*. The Strad. https://www.thestrad.com/artists/masterclass-leonidas-kavakos-on-the-sibelius-violin-concerto/7349.article (Erişim Tarihi: 10.12.2024)

Say, A. (2002). *MüzikSsözlüğü*, Ankara: Müzik Ansiklopedisi Yayınları.

Selanik, C. (1996). Müzik Sanatının Tarihsel Serüveni, Ankara: Doruk Yayıncılık.

Sibelius, J. (1933). *Concerto for violin and orchestra d-minor op.47*, Londra: Ernst Eulenburg Ltd.

Sözer, V. (1986). *Müzik ve Müzisyenler Ansiklopedisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi.

.

BAĞLAMA METOTLARINDA YER ALAN SOL EL TEKNİKLERİNİN İNCELENMESİ

Öğr.Gör. Gökhan ÇAĞIRGAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
gcagirgan@mehmetakif.edu.tr - 0000-0003-1368-1821

Doç.Dr.Elvan GÜN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi
egun@mehmetakif.edu.tr -0000-0002-1547-4845

ÖZET

Bu çalışmada akademisyenler tarafından yazılmış bağlama metotlarının sol el teknikleri bakımından incelenerek mevcut durumun tespit edilmesi amaçlanmıştır. Çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinin kullanıldığı betimsel bir araştırmadır. Araştırmanın çalışma grubunu akademisyenler tarafından 23+ perdeli bozuk düzeni bağlama için yazılmış olan ve internet satışı bulunan 2004-2024 yılları arası yayınlanmış 7 adet metot oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak doküman incelemesi yöntemi, verilerin elde edilmesinde ise içerik analizi kullanılmıştır. Metotlar, sol el teknikleri bakımından incelenerek elde edilen bulgular ve yorumlar araştırmanın alt problemleri doğrultusunda sunulmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre metotlarda terminoloji, tekniklerin simgesel gösterimi ve konu anlatımları bakımından standart bir anlayışın olmadığı tespit edilmiştir. Metotlarda anlatılan tekniklerin nota üzerindeki gösterimlerinde, yeni sembol önerilerinin yer aldığı ve bu konuda bir fikir birliğinin olmadığı ve 5 metotta "pozisyon" tekniklerine yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Bağlama, Saz, Metot, Sol El Teknikleri.

1.GİRİŞ

1.1. Problem Durumu

Tarihsel süreçte "bulgari, bozuk, cura, çalgı, saz, çöğür, çekü, dombra, dıngır, dıngıra, gilbut, gumuz, hörek, ikitelli, karadüzen, kopuz sazı, takur, zımbra, şungur, boz-ok, yelteme, tanbura" (Kurt, 1989, s.12), ruzba, balta saz, dede sazı, üçtelli gibi çalgılar, günümüzde özellikle Türkiye'de bağlama ve/veya saz olarak adlandırılmaktadır. Bazı araştırmalar bağlamanın Orta Asya kökenli kopuzdan türediği görüşünü desteklemektedir (Demirsipahi, 1975; Gazimihal, 1975; Ögel, 1987; Parlak, 1998). Ayrıca Gaziantep Kargamış'ta bulunan M.Ö. 900-700'e ait olduğu belirtilen arkeolojik bulgulardan olan tören alayı ortostatındaki bir müzisyenin göğüs

hizasında tuttuğu çalgının, sapındaki püskülü, şekli ve boyutu ile günümüzdeki curaya olan benzerliği kopuzdan türediği görüşüne alternatif oluşturmaktadır.

Zaman içinde kullanıldığı toplumlarda doğal gelişimini sürdüren "bağlama" devletin resmî girişimleri ile doğasından farklı bir dönüşüm evresine girmiştir. Bu evre bağlamanın fiziki yapısından, onunla seslendirilen müziğe kadar olan köklü bir değişim sürecinin de başlangıcı olmuştur. Şimşek (2022) bu süreci "resmi otantisite" kavramıyla şöyle açıklamaktadır:

> "Genelde Türk Halk Müziği'nin, özelde ise bağlama icrasının "icadı" sürecine işaret eden bir olgudur ve ulusal kültür, halk kültürü ve halk müziği gibi ulus-devlet inşasının temel bileşenleriyle doğrudan ilişkilidir. Resmî otantisite, devletin kültürel modernleşme projesine paralel olarak halk kültürü ve halk müziğine atfettiği ideolojik önemin, söylem ve eylem olarak tezahürüdür"(s.133).

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde resmiyet kazanan derleme çalışmaları ve ardından "Yurttan Sesler Topluluğu" adıyla kurulan topluluk, bağlama adına da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Öncesi-sonrası bakımından değerlendirildiğinde bağlama, topluluk öncesi süreçte boyut, düzen, çalım teknikleri, tel ve perde sayıları vb. bakımlardan farklılık göstermekteyken, toplulukla beraber çalgının bütün bu özelliklerinde ve müzik uygulamalarında standartlaştırma arayışı gündeme gelmiştir. Özer, bu süreci şöyle değerlendirmektedir;

> Çok geçmeden bir radyo tarzı ortaya çıktı. Yurttan Sesler Topluluğu'nun yaptığı ve radyodan yayınlanan seslendirmelerde bağlamanın çalınışındaki yöresel farklılıklar bir potada eritilmişti. Çünkü koro ve çalgı grubunun topluca yaptığı seslendirmede birlikteliği sağlamak için müziğin karakterini veren ayrıntılar eleniyordu. Bu radyo tarzı aslında bağlamanın özgün ortamından farklı çalındığını, kentleşmeye başladığını gösteren ilk belirtiydi (1999).

Ersoy(2014) ise konuyu halk müziği ekseninde ele alarak, Türkiye Cumhuriyetinin resmi olarak kurumsallaşan ilk müzik topluluğunda yeniden üretilen performans normlarıyla birlikte, kendi içinde belli bir sistematiğe ihtiyaç duyulduğunu belirtmiştir.

> Bu sistematik, performansın nitelikli bir biçimde gerçekleştirilmesi ve ilgili müziğin kurumsallaşması açısından son derece önemli görülmüştür. Bu nedenle Yurttan Sesler, kültürel kimliğe ilişkin (ses dizgesi, oturtum, üslup, tür vb.) sayısız sembolü inşa etmiş, görünür kılmış ve dolayısıyla Türk halk müziği, teorik zeminde de anlaşılmaya ve anlatılmaya başlanmıştır (Ersoy, 2014, s.937).

Ayas (2015) bu dönemi şöyle değerlendirmektedir; "halk müziğinin standartlaştırılması sürecinde bağlama saf Türk müziğinin standart enstrümanı olarak görüldüğü için, bağlama dışındaki sazları kullanan yörelerin türküleri de bağlamayla icra edilmeye başlanmıştır (s.232).

Bu çalışmalar ışığında günümüzde de devam eden "bağlama" çalgısının dönüşüm ve standartlaşma süreci ile YST'yi oluşturan sürecin birlikteliği ve topluluk çalışmaları ile hız kazandığı anlaşılmaktadır. Bu süreçte "bağlama", "Türk halk müziği" ve bu alanlarda "eğitim-öğretim" konusu sistemli bir şekilde ele alınmaya başlamıştır. Bunun yanı sıra derleme çalışmaları ile ezgilerin notaya alınmaya başladığı ve bu ezgilerle ilgili bazı notların tutulduğu bu dönem, yazılı kaynakların oluşmaya başlaması bakımından da önem taşımaktadır.

Bu gelişmelerin ardından 1970'li yıllara gelindiğinde halk müziği ve bağlamanın kurumsal süreci akademik bir boyut kazanmıştır. Gerekten (2020) bu süreci şöyle değerlendirmektedir; "bağlamanın/sazın, yakın geçmişte bilimsel ve akademik kurumlarda öğretiminin başlaması çalgı açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmuş, bu kurumların ve alanda yetişen uzmanların sayısının giderek artmasıyla birlikte çalgıya ilişkin eğitim-öğretim süreci, akademik bir zemine oturmaya başlamıştır" (s.394). Bu süreç bağlamanın da diğer çalgıların eğitiminde olduğu gibi sistematik ve bilimsel yöntemlerin izlenmesi gerekliliğini ortaya koymuştur.

Bağlama eğitimi alanında çağın gereklerine uygun yöntem ve tekniklerin geliştirilerek "metot" gibi eğitimi destekleyici çalışmaların nicelik ve nitelik bakımından geliştirilmesinin ne denli önemli olduğu farklı akademik çalışmalarda da belirtilmektedir (Akçalı, 2012; Başbuğ, 2020;

Gerekten, 2020; Haşhaş ve Ümik, 2015; Işıldar, 2004; Kaya ve Özdek, 2020; Koç, 2005; Kurubaş, Göktaş ve Güler, 2020).

Işıldar (2004) bağlama eğitiminin bireye bağlama çalma davranışlarının kazandırılması, bu yolla kültür aktarımının devamlılığının sağlanması ve aynı zamanda da müziksel davranışlarının oluşturulması anlamına geldiğini belirtmektedir.

Şahin ve Bulut (2022) bağlama eğitiminde teknik anlamda hâkimiyete sahip olabilmek ve icrada azami kusursuzluğa ulaşabilmek için; doğru oturuş, doğru duruş ve tutuş, sağ ve sol elin doğru ve koordineli kullanımı gibi bilgilerin gerek teknik anlamda gerekse icrasal anlamda bir gereklilik ve kolaylık sağlayan temel unsurlar olduğunu belirtmektedirler. Bağlama eğitiminde hem eğitimci hem de öğrenci için süreci kolaylaştıran önemli bir eğitim materyali olan metot bütün bu teknik içerikleri bünyesinde barındıran kaynak niteliği oluşturmaktadır. Günümüzde de bu kapsamda çeşitli eğitim materyalleri üretilmeye devam etmektedir.

Araştırma kapsamında akademisyenler tarafından yazılan metot niteliğindeki eğitim materyallerinin "sol el teknikleri" bakımından incelenerek mevcut durumun belirlenmesi bu çalışmanın temel problemini oluşturmaktadır.

1.2. Problem Cümlesi

Bu araştırmanın problem cümlesi "Bağlama metotlarında sol el tekniklerinin yer alma durumu nasıldır?" olarak belirlenmiştir. Araştırma kapsamında belirlenen değişkenlere bağlı olarak aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1.2.1. Alt problemler

1. Bağlama metotlarında sol el süsleme tekniklerinin yer alma durumu nasıldır?
2. Bağlama metotlarında sol el parmak kullanımı tekniklerinin yer alma durumu nasıldır?
3. Bağlama metotlarında sol el pozisyon kullanımı tekniklerinin yer alma durumu nasıldır?

1.3. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada akademisyenler tarafından yazılmış bağlama metotlarının sol el teknikleri bakımından incelenerek mevcut durumun tespit edilmesi amaçlanmıştır.

1.4. Araştırmanın Önemi

Araştırma, akademisyenler tarafından yazılmış olan bağlama metotlarının karşılaştırmalı olarak incelenerek bu materyallerin sol el tekniklerine yer verme durumunun incelenmesi sonucu ortaya koyacağı veriler bakımından, yeni yapılacak bağlama metotları ve bu kapsamdaki araştırmalara kaynaklık etmesi bakımından ve araştırmacılara farklı bir bakış açısı sunması bakımından önemli görülmektedir.

1.5. Sayıltılar

Araştırma kapsamında "sol el" olarak isimlendirilen elin bağlamanın tuşesinde kullanılan el olduğu varsayılmaktadır.

1.6. Sınırlılıklar

Bu araştırma akademisyenler tarafından bozuk düzeni, 23+ perdeli bağlama için yazılmış olan ve internet satışı bulunan 2004-2024 yılları arası yayınlanmış 7 adet metot ile sınırlandırılmıştır.

2.KURAMSAL ÇERÇEVE VE İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

2.1. Bağlamanın tarihçesi

Bağlamanın ilk olarak ne zaman ortaya çıktığı kesin olarak bilinmemekle beraber nasıl türediği konusunda çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan en yaygın olanı bağlamanın "kopuz" dan türediği yönündedir. Parlak(1998)'a göre; "araştırmalar bağlamanın Asya kökenli "kopuzdan" geldiğini ortaya koymaktadır. Kopuz, çok geniş bir sahaya yayılmış ve ait olduğu toplulukların âdeta sembolü haline gelmiştir. Yalnız Asya kültüründe değil, Anadolu kültüründe de önemli bir rol oynamıştır"(s.4). Şen(1998)'e göre; "17. yüzyıldan itibaren kopuzun adı bağlama olarak söylenmektedir. Bağlama geç asırların değil, Türk kültürünün ozanlık geleneği olarak kopuzun devamıdır" (s.161).

Bu görüşlerin yan sıra kopuzun Anadolu'ya geldiğinde zaten bağlama benzeri çalgıların var olduğunu belirten çalışmalar da bulunmaktadır. "Saz kopuzdan türemiş olamaz" başlıklı çalışmada, Layard(1984)'ın şu sözleri yer almaktadır;

> "Türkler Anadolu'ya gelirken kuşkusuz ki hem kopuz, hem de saz benzeri çalgılardan bazılarını beraberlerinde getirmişlerdir. Fakat Türklerin gelişinden yaklaşık 1000 yıl önce iki telli, tezene ile çalınan, orta uzunluktaki kolu üzerinde perdeleri olan, sapından püskülüne kadar bugünkü saza çok benzeyen bir çalgının Mezopotamya ve Anadolu'da yaygın olduğu biliniyor. Millattan 1300-1400 yıl önce Alaca Höyük'te taş kabartmalar üzerinde bu çalgıyı çalan kişinin sazı kemerine taktığı görülür" (akt. Erdener,2015, s.26).

Kurt(2015) günümüzdeki bağlamanın atası sayılabilecek telli sazların MÖ 2000'li dönemlerden itibaren şekillenmeye başladığını belirtmektedir. Tarihsel süreçte "bulgari, bozuk, cura, çalgı, saz, çöğür, çekü, dombra, dıngır, dıngıra, gilbut, gumuz, hörek, ikitelli, karadüzen, kopuz sazı, takur, zımbra, şungur, boz-ok, yelteme, tanbura" (Kurt, 1989, s.12), ruzba, balta saz, dede sazı, üçtelli gibi çalgılar, günümüzde özellikle Türkiye'de bağlama ve/veya saz olarak adlandırılmaktadır. Kurt(2015)'a göre; "bağlama adının ilk resmî kayıtlarına, Fransız yazar De Laborde' un 1780 yılında Paris'te yayımladığı Essai sur lamusique adlı eserinde rastlamaktayız. Burada çok önemli bilgilerle birlikte çeşitli sazların çizimleri de mevcuttur" (s.48). Şimşek(2022) süreci şöyle değerlendirmektedir;

> "Arkeolojik veriler ışığında gözden geçirilen bağlama benzeri çalgıların tarihsel zaman derinliğinin binlerce yıl önceye gittiği açıktır. Ancak bu geçmişin daha sonraki yıllarda hangi parçalarının hatırlanarak günümüze geldiği ve en önemlisi hatırlanan geçmişin bağlama tipli çalgıların boyutlarına, tınısına, düzenine ve seslendirme üslubuna tarihsel olarak katkısının ne olduğu açık değildir" (s.90).

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde bağlamanın "halk müziği" ile paralel olarak bir değişim ve dönüşüm geçirmeye başladığı düşünülebilir. Öncesi hakkında kesin bir bilgiye ulaşılamayan

bağlama ve onunla icra edilen müzik geleneği, devletin resmi çalışmalarıyla beraber "derlemeler dönemi" diyebileceğimiz önemli bir sürecin etkisi altına girmiştir. Kaynağından itibaren hafızaya dayalı olan müzik geleneği bu süreçte gerek dikte yoluyla, gerekse ses kaydı yöntemi ile kayıt altına alınarak hafızanın dışında somut materyal oluşumu başlamıştır. Bu sürecin devamında ise 1930'lu yıllarda, derlemelerde kayıt altına alınan müzikal ürünlerin yeniden tasarlanarak icra edilmesi ve radyodan bu icraların yayınlanması ile ikinci önemli değişim ve dönüşüm sürecine girilmiştir. İcra edilen bu müzik "Türk halk müziği" olarak isimlendirilmiştir. Alpyıldız (2012)'ın çalışmasın bu süreçle ilgili olarak şu bilgiler yer almaktadır;

> "Radyolarda halk müziğine dair ilk örnekler, İstanbul Radyosu'nda Tamburacı Osman Pehlivan tarafından Rumeli türküleri çalınarak verilmiştir. 1938 yılında Ankara Radyosu'nda Sadi Yaver Ataman tarafından gerçekleştirilen açıklamalı halk müziği programları, radyolarda anonim ve âşık edebiyatı ürünlerine yer veren ilk örnekler olması bakımından önem taşımaktadır. 1940 yılında Vedat Nedim Tör'ün Ankara Radyosu'nun müdürü olması, radyo programlarının yeniden yapılandırılmasını sağlamıştır. Bu doğrultuda, 1941 yılında Mesut Cemil yönetimindeki Klasik Türk Müziği Korosu radyonun ilk düzenli halk müziği programlarını yapmıştır. Bir Türkü Öğreniyoruz adı verilen bu programlar, Muzaffer Sarısözen'in şefliği ve repertuvar hocalığı doğrultusunda faaliyetini sürdürmüştür" (s.85-86).

Bu radyo yayınları daha sonra kurulacak olan "Yurttan Sesler" isimli ilk "Türk halk müziği" topluluğunun da adımlarını oluşturmuştur. 1940'lı yıllarda kurulan toplulukla ilgili olarak Kültür Bakanlığı tarafından hazırlanan "Bağlamanın kent söylemi" isimli belgesel filmde bağlamanın bu topluluk içindeki süreci şöyle anlatılmaktadır;

> "Çok geçmeden bir radyo tarzı ortaya çıktı. Yurttan Sesler Topluluğu'nun yaptığı ve radyodan yayınlanan seslendirmelerde bağlamanın çalınışındaki yöresel farklılıklar bir potada eritilmişti. Çünkü koro ve çalgı grubunun topluca yaptığı seslendirmede birlikteliği sağlamak için müziğin karakterini veren ayrıntılar eleniyordu. Bu radyo tarzı aslında bağlamanın özgün ortamından farklı çalındığını, kentleşmeye başladığını gösteren ilk belirtiydi" (Özer, 1999).

YST'nin icralarında birlikteliği sağlamak amacıyla bağlamanın boyutu, perde sayısı, düzen ve çalım teknikleri gibi temel ve önemli konularda bir standart arayışına gidilmiştir. Bu standart arayışının yansımaları hem bağlama hem de onunla icra edilen müzikte kendini göstermiş ve günümüzde "bağlama eğitimi" konusunun akademik alan da dâhil olmak üzere genel olarak bu perspektifte ele alındığı bilinmektedir.

2.2. Bağlama eğitimi

Bağlama eğitimi alanında önemli bir yere sahip olan "usta-çırak" kavramı âşıklık geleneğinin de temelinde yer almıştır. Heziyeva (2010) bu konunun önemini şöyle vurgulamaktadır;

> "Yüzyıllardır devam eden usta-çırak ilişkisi; âşıklık geleneğine estetik bir boyut kazandırmış, âşıklık geleneğinin icaplarını nesilden nesile taşıyan bir köprü vazifesi görmüş ve böylece de geleneğin geçmişten geleceğe devamlılığını sağlamıştır. Bununla birlikte âşık kollarının oluşmasına zemin hazırlayan usta-çırak ilişkisi de Türk kültür hayatını yansıtması bakımından aydınlatılması gereken çok önemli bir konudur" (s.86).

Haşhaş (2016)'ın belirttiği üzere; "usta-çırak ilişkisi ile sürdürülen müzik öğretimi/öğreniminde ustanın çaldığı ezgiler çırak tarafından hem görsel hem de duysal olarak algılanarak hafızaya alınmakta ve tekrar/taklit yolu ile icra edilmektedir" (s.36). Geleneksel bir yöntemi işaret eden usta-çırak yöntemi, bağlama eğitiminde nota yazısı olmaksızın uygulanmış bir yöntemdir. Fakat bağlamanın 1900'lü yıllardan itibaren değişim ve dönüşüm sürecinin başlamasıyla bu sürece nota yazısı da katılmıştır. Sözen(2002) bağlama eğitimine ilişkin dönüşüm sürecini şöyle ifade etmektedir;

"Bağlama eğitiminde ilk sistemli çalışmaların Türkiye Radyolarındaki toplu bağlama çalma uygulamasıyla başladığı söylenebilir. İlk defa Muzaffer Sarısözen'in başlattığı bu uygulama daha sonra yaygınlaşarak gelenekleşmiştir ve sonraları özengen müzik eğitimi kurumlarınca ilgi görüp, yaygınlaşmıştır" (s.8-9).

Bu gelişmelerin ardından 1970'li yıllara gelindiğinde halk müziği ve bağlamanın kurumsal süreci akademik bir boyut kazanmıştır. Gerekten (2020) bu süreci şöyle değerlendirmektedir; "bağlamanın/sazın, yakın geçmişte bilimsel ve akademik kurumlarda öğretiminin başlaması çalgı açısından önemli bir dönüm noktasını oluşturmuş, bu kurumların ve alanda yetişen uzmanların sayısının giderek artmasıyla birlikte çalgıya ilişkin eğitim-öğretim süreci, akademik bir zemine oturmaya başlamıştır" (s.394). Bağlama eğitimi alanında çağın gereklerine uygun yöntem ve tekniklerin geliştirilerek "metot" gibi eğitimi destekleyici çalışmaların nicelik ve nitelik bakımından geliştirilmesinin ne denli önemli olduğu farklı akademik çalışmalarda da belirtilmektedir (Akçalı, 2012; Başbuğ, 2020; Gerekten, 2020; Haşhaş ve Ümik, 2015; Işıldar, 2004; Kaya ve Özdek, 2020; Koç, 2005; Kurubaş vd. 2020).

2.3. Bağlama metodu

Bağlamanın akademik alanda yer almaya başlamasıyla eğitim-öğretim materyallerine olan ihtiyaç daha da artmıştır. Bu ihtiyaca yönelik olarak bağlama eğitiminin her alanında farklı amaç ve kapsamlarda metot çalışmaları bulunmaktadır. Ersoy (2007), bağlama metotlarının tarihsel sürecini iki evrede değerlendirmektedir; ilk evre nota ve çalıma ilişkin kavramların yer

almadığı metotlar, ikinci evre ise notanın kullanıldığı ve çalıma ilişkin kavramların türetildiği metotlar. Akçalı(2012) günümüze kadar basılmış olan bağlama metotları ile ilgili olarak şu değerlendirmeyi yapmaktadır; "ilk yazılan metotların kullanımının çok daha zor olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca günümüze kadar olan süreçte, bağlama metotlarının mesleki müzik eğitimi veren kurumlarda da öğretiminin başlamasıyla birlikte daha bilimsel bağlama metotları oluşturulmaya başlanmıştır" (s.51). Fakat "geçmişten günümüze bağlama metotları; terminoloji, seviye, yöntem, transkripsiyon, uyarlama ve notalandırma gibi içerik özellikleri bakımından birçok farklılık göstermektedir"(Kurubaş vd. 2020, s.594). Bu farklılıklar metotlar konusunda standart bir anlayışın olmadığına da işaret etmektedir.

2.4. Sol el teknikleri

Bağlama çalımı iki eli de kapsayan çeşitli teknikleri içermektedir. Bunlar temel olarak sağ el ve sol el teknikleri olarak ikiye ayrılmaktadır. Oral(2022) bağlamada sağ el (tezene) tekniği ve sol el (parmak) tekniğinin icranın en önemli iki ayağını oluşturduğunu ve sol elin perde üzerinde farklı pozisyonlarda farklı açılarda ve farlı parmak numaraları ile tel çekme, çarpma, tel gerdirme, vibrato gibi tekniklerle icrayı oluşturduğunu belirtmektedir(s.20). İmik ve Haşhaş (2014)'ın çalışmalarında sol el teknikleri, "süsleme", "tel çekme" vb. olarak belirtilmektedir. Kaya ve Özdek (2020) bağlama için yazılmış etüd ve egzersiz kitaplarını inceledikleri çalışmada sol el teknikleri olarak "çarpma, çekme, glissando, vibrato, legato, staccato(kesik kesik çalma), floje, kıstırma ve bare" (s.145) gibi tekniklerin kullanıldığı tespit edilmiştir.

2.5. İlgili Araştırmalar

Işıldar (2004), "Bağlama Metotlarının Çalgı Eğitimi Bakımından Değerlendirilmesi" isimli yüksek lisans tezinde 1966-2001 yılları arasında yayımlanmış metotlarının geçerliği ve öğrenmede etkinliğini tespit etme adına belirlenen 7 üniversitenin eğitim fakültelerinde çalışan 13 öğretim elemanına anket uygulanmış ve 1'i topluluk şefi, 2'si konservatuarda ve 1'i eğitim fakültesinde görev yapan toplamda dört bağlama eğitimcisi ile görüşme yapmıştır. Araştırma sonucunda; öğretim elemanlarının bağlama eğitimi dersini gerçekleştirirken bağlama metotlarını yeterli düzeyde bulmadıkları için kullanmadıkları, buna bağlı olarak da kendi oluşturdukları ders notlarını kullandıkları sonucuna ulaşmıştır.

Asıltürk (2009) "Türkiye'de bağlama başlangıç eğitimi için hazırlanmış metotların içerik açısından değerlendirilmesi" isimli yüksek lisans tezinde, bağlama başlangıç eğitimi için hazırlanmış metotlar belirlenen ölçek doğrultusunda incelenerek içerik bakımından analiz

edilmiştir. Araştırmanın evrenini, Türkiye'de mevcut halen basımı yapılan metotlar oluşturmaktadır. Araştırmada evrenin tümüne ulaşılabildiği için örneklem alınmamıştır. Bu araştırma kapsamında, bağlama başlangıç eğitimi metotlarını incelemek için içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde ölçütler belirlenirken bağlama eğitimi veren öğretim elemanlarının görüşleri alınmıştır. Araştırma sonucunda, bağlama başlangıç eğitimi için hazırlanmış metotların bağlama eğitimine uygunluğu saptanmıştır. Metotlarda işlenen konuların belirlenen ölçütler doğrultusunda içeriği incelenmiş ve bağlama başlangıç eğitimi için hazırlanmış metotların büyük bir çoğunluğunun yetersiz olduğu görülmüştür.

Akçalı (2012) "Bağlama Metotlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi" isimli yüksek lisans tezinde, Araştırmada, üniversitelerin müzik eğitimi veren güzel sanatlar fakülteleri ve eğitim fakültelerinin güzel sanatlar eğitimi bölümü müzik eğitimi anabilim dallarında görev yapan bağlamayla ilgili öğretim elemanlarına anket uygulanmıştır. Anket üç bölümden oluşmuş, 1. Bölümde; ankete katılan öğretim elemanlarının demografik durumlarını belirlemeye yönelik sorular, 2. bölümde; bağlama metodunda olması gereken konularla ilgili 20 adet kapalı uçlu sorular sorulmuştur, 3. Bölümde ise; bir bağlama metodunda eğitim-öğretim açısından gerekli olan durumlarla ilgili 11 kapalı uçlu sorular sorulmuştur. Ankete katılan öğretim elemanlarının verdiği cevaplar doğrultusunda ve araştırmalardan elde edilen bilgiler ışığında, bir bağlama metodunda olması gerekenler tespit edilerek, bağlama metodu inceleme kriterleri oluşturulmuş ve oluşturulan kriterle ulaşılabilen bağlama metotları değerlendirilerek yorumlanmıştır.

Haşhaş, Yeşilyurt ve İmik (2021) "Bağlama Öğretimi/Öğreniminde Parmak Baskılarını Göstermeye Yönelik Bir İşaretlendirme Yöntemi Önerisi" isimli makale çalışmalarının ilk aşamasında; bağlama öğretiminde kullanılan pozisyonlardaki (parmak baskıları) işaretlendirme yöntemlerinin belirlenmesi, ikinci aşamasında ise konuya yönelik yeni bir işaretlendirme yöntemi önerisi sunmayı amaçlamışlardır. Araştırma doğrultusunda bağlama öğretimine yönelik hazırlanmış ve ulaşılabilen on adet metot incelenmiş ve bu metotlardaki pozisyonlandırma yöntemlerinin ne şekilde olduğu belirlenerek çeşitli açılardan yorumlanmıştır. İncelenen metotlardaki pozisyonlandırma yöntemlerinin birbirlerinden farklılıklar gösterdiği, ulusal ölçekte tam anlamıyla standart bir model oluşturulamadığı ve bu durumun bağlama öğretiminde çeşitli aksaklıklar ortaya çıkardığı sonuçlarına ulaşılmış ardından konuya yönelik yenilikçi bir işaretlendirme yöntemi önerisi sunulmuştur.

3.YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ve verilerin analizi alt bölümleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Bu çalışma nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizinin kullanıldığı betimsel bir araştırmadır. "Doküman analizi, araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analizi olarak tanımlanabilen bilimsel bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem, alanyazında çoğunlukla diğer araştırma yöntemlerinin tamamlayıcısı olarak hizmet ederken, tek başına bir yöntem olarak da kullanılmaktadır"(Sak, Şahin Sak, Öneren Şendil ve Nas, 2021, s.227).

3.2. Çalışma grubu

Bu araştırmanın çalışma grubunu akademisyenler tarafından 23+ perdeli bozuk düzeni bağlama için yazılmış olan ve internet satışı bulunan 2004-2024 yılları arası yayınlanmış 7 adet metot oluşturmaktadır.

3.3. Veri Toplama Araçları

Çalışma kapsamında internet satışı bulunan ve akademisyenler tarafından 23+ perdeli bozuk düzeni bağlama için yazılmış 10 adet metoda ulaşılarak satın alınmıştır. Alt problemler kapsamında yapılan ön inceleme sonucu 3 metot araştırma dışı bırakılmıştır. Veri toplama aracı olarak doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. "Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar" (Yıldırım ve Şimşek, 2006).

3.4. Verilerin Analizi

Bu çalışmada, verilerin analiz edilmesinde içerik analizi kullanılmıştır. "İçerik analizinde temelde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Çalışmada M1, M2 şeklinde isimlendirilen metotlar, belirlenen alt problemeler bağlamında incelenerek, içerik analizi yöntemiyle ayrı ayrı sunularak yorumlanmıştır.

4.SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Bu bölümde araştırmadan elde edilen bulgulara ve yorumlara yer verilmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgular ve yorumlar araştırmanın alt problemleri doğrultusunda sunulmuştur.

4.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

"Bağlama metotlarında sol el süsleme tekniklerinin yer alma durumu nasıldır?" alt problemine ilişkin elde edilen bulgular aşağıda sırasıyla verilmiştir.

- M1ve M2 de sol el süsleme teknikleri yer almamaktadır.
- M3 te "tril" adı ve "tr" sembolü yer almakta fakat herhangi bir açıklama ve diğer sol el süsleme teknikleri yer almamaktadır.
- M4 te "vibrato" ve "glisando" dışındaki teknikler yer almamaktadır. Vibrato teriminin yanında parantez içerisinde "titretme-parmak trili" ile eş anlamlı olarak verilmiştir. "glisando" ile ilgili bir açıklama yer almamaktadır.
- M5 te "glisando" tekniği yerine "parmak kaydırma" terimi kullanılmış. Diğer sol el teknikleri ise yer almamaktadır.
- M6 da "glisando", "mordan" ve "tril" teknikleri detaylı olarak yer almaktadır. "Vibrato" tekniği ise yer almamaktadır.
- M7 de "süsleme", "legato" (tel çekme, kaydırma, çarpma) "tril" isimleri yer almaktadır. "Mordan" ve "tril" burada "süsleme" adıyla müstakil bir terim olarak kullanılmıştır. Fakat metotta ayrıca "tril" adında bir teknik de yer almakta ve bu konuda herhangi bir açıklama yer almamaktadır. "Vibrato" ile "legato" terimleri eşanlamlı olarak verilmiştir.

4.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

"Bağlama metotlarında sol el parmak kullanımı tekniklerinin yer alma durumu nasıldır?" alt problemine ilişkin elde edilen bulgular aşağıda sırasıyla verilmiştir.

- M1 de "akor" için "boğma" terimi kullanılmıştır. Diğer sol el parmak kullanımı teknikleri yer almamaktadır.
- M2 de, içinde akorların bulunduğu eser notaları yer almakta fakat nasıl uygulanacağına dair herhangi bilgi yer almamaktadır. Kitapta ayrıca "çarpma" isimli terim kullanılmış fakat bu konuda herhangi bilgi bulunmamaktadır.
- M3 te "bare" ve "boğumlama" eşanlamlı olarak kullanılmıştır. "Parmak vurma" ve "parmak çekme" için metoda özgü bir işaret kullanılmış.
- M4 te "çarpma" ve "çekme" olarak belirtilen terimler için farklı işaretler kullanılmıştır. Bu iki teknik dışındaki sol el parmak kullanımı teknikleri yer almamaktadır.
- M5 te bare, floje, parmak vurma ve parmak çekme teknikleri detaylı şekilde yer almaktadır. Bu teknikler için metoda özgü işaretler kullanılmıştır. Parmak vurma için "parmak darbesi" ifadesi kullanılmıştır.
- M6 da parmak vurma, parmak çekme, bağlı çalma, tel susturma teknikleri detaylı şekilde yer almaktadır. Floje ve bare teknikleri yer almamaktadır.
- M7 de parmak vurma ve parmak çekme diğer metotlardan farklı olarak "legato" tekniği ile açıklanmıştır. Metotta "akor" ile ilgili açıklama yer almaktadır. Diğer teknikler yer almamaktadır.

4.3. Üçüncü Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

"Bağlama metotlarında sol el pozisyon tekniklerinin yer alma durumu nasıldır?" alt problemine ilişkin elde edilen bulgular aşağıda sırasıyla verilmiştir.

- M1 de pozisyon isimleri yer almaktadır. Bu pozisyonların geçişleri ile ilgili olarak metoda özgü bilgiler yer almaktadır. Açık-kapalı pozisyon bilgisi yer almamaktadır.
- M2 de sol elin nasıl konumlanacağı bilgisi sol el pozisyonu olarak yer almaktadır.
- M3, M5, M6 ve M7 de sol el pozisyon teknikleri yer almamaktadır.
- M4 te "P: Pozisyon(Parmak numaraları yerine kullanılan bir ifadedir)" ve "Px: Pozisyonda genişleme" olarak yer almaktadır. Metotta açık-kapalı pozisyon tekniği yer almamakta fakat egzersizlerde bu tekniklere yönelik ifadeler yer almaktadır.

5.GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu bölümde, araştırma ile ilgili sonuçlara, bu sonuçlar doğrultusunda tartışma ve öneriler yer almıştır.

5.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

- Araştırma sonucuna göre sol el süsleme tekniklerinden "mordan, tril, glisendo ve vibrato" tekniklerinin M1, M2 ve M3 te yer almadığı,
- M3 te "tril" tekniğinin adının yer aldığı fakat herhangi bir açıklamanın yer almadığı,
- M4 te vibrato ve glisendo dışındaki tekniklerin yer almadığı,
- M5 te glisendo yerine "parmak kaydırma" teriminin kullanıldığı ve bu teknik dışındaki diğer tekniklere metotta yer verilmediği,
- M6 da "glisendo, mordan ve tril" tekniklerinin detaylı bir şekilde açıklandığı; "vibrato" tekniğine ise yer verilmediği,
- M7 de "tril" tekniğine isim olarak yer verildiği fakat herhangi bir açıklamanın yapılmadığı, ayrıca bu metotta "süsleme" adında müstakil bir terimin yer aldığı ve "glisando" tekniğinin "legato" terimine eş anlamlı olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

5.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

- M1 de "parmak vurma, parmak çekme, bağlı çalma, tel susturma, floje, akor ve bare" tekniklerinden sadece "akor" ile ilgili bilginin "boğma" adında yer aldığı,
- M2 de akorların yer aldığı eserlerin bulunduğu fakat herhangi açıklayıcı bilginin yer almadığı ve "çarpma" isimli terimin yer aldığı fakat bu konuda bir açıklamanın yer almadığı,
- M3 te barenin "boğumlama" olarak yer aldığı, "parmak vurma ve parmak çekme" için metoda özgü işaretlerin kullanıldığı,

- M4 te "parmak çarpma ve parmak çekme" dışındaki tekniklere yer verilmediği,
- M5 te "bare, floje, parmak vurma ve parmak çekme" tekniklerine metoda özgü işaretlerle detaylı bir şekilde yer verildiği,
- M6 da "parmak vurma, parmak çekme, bağlı çalma, tel susturma" tekniklerinin detaylı bir şekilde metoda özgü işaretlerle yer aldığı, "floje ve bare" tekniklerinin yer almadığı,
- M7 de "parmak vurma ve parmak çekme" tekniklerinin diğer metotlardan farklı olarak "legato" tekniği ile açıklandığı, "akor" ile ilgili bilgilerin yer aldığı tespit edilmiştir.

5.3. İkinci Alt Probleme İlişkin Sonuçlar

- Sol el pozisyon tekniklerinin M2, M3, M5,M6 ve M7 de yer almadığı,
- M1 de pozisyon isimlerinin yer aldığı, açık kapalı pozisyon konusunda bilginin yer almadığı,
- M4 te parmak numaraları yerine pozisyon bilgisinin kullanıldığı, Px işareti ile gösterilen pozisyon genişlemesi adında bir bilginin yer aldığı, açık-kapalı pozisyona yönelik bilgi verilmediği fakat egzersizlerde bu bilgiye kısmen yer verildiği tespit edilmiştir.

5.4. Genel Değerlendirme

- Metotlarda sol el süsleme teknikleri, sol el parmak kullanım teknikleri ve sol el pozisyon teknikleri konusunda, terminoloji, tekniklerin simgesel gösterimi ve konu anlatımları bakımından standart bir anlayışın olmadığı, her yazarın kendi bilgi birikimi kapsamında metotları oluşturduğu görülmüştür.
- Metotlarda anlatılan tekniklerin nota üzerindeki gösterimlerinde, yeni sembol önerilerinin yer aldığı ve bu konuda bir fikir birliğinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
- Akademisyenler tarafından yazılmış olan bu metotların, üniversiteler ve çeşitli eğitim kurumlarında öğretim materyali olarak kullanılmasının öğrenciler arasında da standart olmayan eğitim durumlarının ortaya çıkmasına neden olduğu düşünülmektedir.
- Bu bağlamda, bağlama eğitiminde ve terminolojide standardizasyonu sağlamak amacıyla uzmanların bir araya gelerek bu alanda ortak bir anlayış geliştirmesi ve yeni yapılacak olan metot çalışmalarının bu ortak anlayış çerçevesinde oluşturulması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

Akçalı, C., *Bağlama Metotlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale, 2012.

Akdağ, A. K., *Eğitim-Öğretim Materyali Olarak Bağlama Metotları Ve Uygulamaya İlişkin Problemler*, Müzikte Metodoloji Ve Müzikle İletişim Uluslararası Sempozyumu, 12-31, İstanbul, 2016.

Alpyıldız, E. Yerelden Ulusala Taşınan Müzik Belleği Ve Yurttan Sesler. Millî Folklor, 24, 96, 2012.

Asıltürk, O., *Türkiye'de Bağlama Başlangıç Eğitimi İçin Hazırlanmış Metotların İçerik Açısından Değerlendirilmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2009.

Ayas, G., *Müzik Sosyolojisi:Sorunlar-Yaklaşımlar-Tartışmalar,* Doğu Kitabevi/ İstanbul, 2015

Atalay, M.A. ve Alim, Y.K., *Pozisyonlarla Uzun Sap Bağlama Metodu 1,* Aktüel Basım Yayın/İstanbul, 2004

Ayyıldız, S. ve Aydoğdu, S., *Anadolu'nun Ezgi Hazinesinden Alıştırmalar-1 Saz(Bağlama)İçin,* Kapital Kültür Sanat Yayıncılık/Ordu, 2021

Başbuğ, Ç., *Bağlama Metotlarında/Kitaplarında Görülen Farklı Terim Ve Simgelerin Bağlama Eğitiminde Kullanılma Durumları,* Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya, 2020.

Demirsipahi, C., *Türk Halk Oyunları,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları/Ankara, 1975

Ekici, S, *Bağlama Eğitimi Yöntem ve Teknikler,*Yurt Renkleri Yayınevi/Ankara, 2006

Erdener, Y. Saz Kopuz'dan Türemiş Olamaz. Folklor/Edebiyat, 21, 81, 2015.

Ersoy, İ. Türk Halk Müziğinin Yeniden Üretimi/İnşası: Ulusal Kaynaştırma Projesi Olarak "Yurttan Sesler" Topluluğu, İnternational Journal of Human Sciences, 11, 2, 2014.

Gazimihal, M. R., *Ülkelerde Kopuz Ve Tezeneli Sazlarımız,* Kültür Bakanlığı Yayınları/Ankara, 1975

Gerekten, S. E. Bağlama/Saz Çalgısı İle İlgili Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Bibliyografya Denemesi, Eurasian Journal of Music and Dance, Aralık, 17, 2020.

Haşhaş, S., *Bağlama Metodu/Uzun Sap Bağlama/Bozuk Düzeni*, Efe Akademi Yayıncılık/İstanbul, 2023

Haşhaş, S., İmik, Ü. Bağlama Öğretiminde Tezene Tutuş/Vuruş Yönlerinin Yeri Ve Önemi. İnönü Üniversitesi Kültür Ve Sanat Dergisi, 1, 2, 2015.

Haşhaş, S., Yeşilyurt, R., İmik, Ü. Bağlama Öğretimi/Öğreniminde Parmak Baskılarını Göstermeye Yönelik Bir İşaretlendirme Yöntemi Önerisi. İnönü Üniversitesi Kültür Ve Sanat Dergisi,7, 1, 2021.

Işıldar, Z., *Bağlama Metotlarının Çalgı Eğitimi Bakımından Değerlendirilmesi,* Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2004.

İmik, Ü., Haşhaş, S. Çalgı Kalitesinin Performans Ve Başarıya Etkilerine Yönelik Görüşler "Bağlama Örneği", İnönü Üniversitesi Sanat Ve Tasarım Dergisi, 4, 9, 2014.

Kalender, C. ve Keskin, L. (2010). *Bağlama Eğitimi Düzenler ve Tavırlar,* Arkadaş Yayınevi/Ankara, 2010

Karahan, C., *Tel Tel Bağlama,* Gece Kitaplığı/Ankara, 2017

Kaya, G., Özdek, A. Bağlama/Saz Eğitimi İçin Yazılmış Etüt Ve Egzersiz Kitaplarının Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi, Sanat Eğitimi Dergisi, 8, 2, 2020.

Koç, A., *Yayınlanmış Bağlama Eğitim Metotlarındaki Yanlışlıklar,* Yüzüncü Yıl Üniversitesi 1. Ulusal Müzik Eğitimi Sempozyumu, Van, 2005.

Kurt, İ., *Bağlamada Düzen Ve Pozisyon,* Pan Yayıncılık/İstanbul, 1989

Kurt, N. Alevi-Bektaşi Cemlerinde "Deste Bağlama" Geleneği Ve "Bağlama" Adının Kaynağı, EÜ Devlet Türk Musikisi Konservatuvarı Dergisi, 7, 2015.

Kurubaş, B., Göktaş, U., Güler, E. Bağlama Metotlarında Notasyon Ve Uyarlama Farklılıkları Üzerine Bir İnceleme, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, 7, 49, 2020.

Oral, M., *Bağlamada Belli Başlı Yöresel Tavırların İcrasında Bozuk Düzen İle Bağlama Düzeni Arası Transpozisyonda Oluşan Duyum Farklılıkları,* Yüksek Lisans Tezi, Haliç Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Ögel, B., *Türk Kültür Tarihine Giriş,* Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları/Ankara, 1987

Özer, Y. (Yönetmen). (1998). Bağlamanın kent söylemi[Film]. Kültür Bakanlığı

Parlak, E., *Türkiye'de El İle (Tezenesiz) Bağlama Çalma Geleneği Ve Çalış Teknikleri,* Sanatta Yeterlik Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1998.

Sak, R., Şahin Sak, İ. T., Öneren Şendil, Ç., Nas, E. Bir Araştırma Yöntemi Olarak Doküman Analizi, Kocaeli Üniversitesi Eğitim Dergisi, 4, 1, 2021.

Sözen, İ., *Anadolu Güzel Sanatlar Liselerinde Bağlama Eğitimi Ve Çoksesli Yapılanma Çalışmalarının Bu Sürece Yansımaları,* Yüksek Lisans Tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu, 2002.

Şahin, C., Bulut, F. Bağlama Eğitiminde Kullanılan Metotlarda Parmak Numaralarının Kullanılma Durumu, İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, 8, 2, 2022.

Şen, Y. Türk Müziği Eğitiminde Bağlamanın Yeri Ve Önemi, Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 4, 1998.

Şimşek, E., *Otantisite İnşası Çerçevesinde Türkiye'de Bağlama İcrasının Değişim Süreci: Gelenek, İcat, İhtilaf, İhya,* Doktora Tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul, 2022.

Yaşar, S., *Temel Bağlama Eğitimi/Yöntem ve Teknikler,* Kocatepe Akademik Yayınevi/Afyonkarahisar, 2015

Yıldırım, A. ve Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* Ankara: Seçkin Yayıncılık/Ankara, 2006

NÖROLOJİK HASTALAR ÖZELİNDE MÜZİK TERAPİSİ ALANINDA YAPILAN YÜKSEK LİSANS VE DOKTORA TEZLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ

Doç. Dr. Öğr. Üyesi, Emine Ceylan ÜNAL AKBULUT

Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Müzik ve Sahne Sanatları Bölümü

ceylanunal@hotmail.com

Yüksek Lisans Öğrencisi, Figen KESGİN

Yıldız Teknik Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi Müzik ve Sahne Sanatları Bölümü

fgnksgn41@gmail.com

ÖZET

Dünya genelinde çeşitli hastalıklarda tedavi yöntemleri olarak klinik ve medikal müdahaleler yaygın şekilde kullanılıyor olsa da birçok tamamlayıcı tedavi yöntemi hastaların rahatsızlıklarında terapötik araç olarak yer almaktadır. Bu bağlamda müziğin terapötik etkilerinden tarih boyunca yararlanılmış olup güncel yaklaşımlarda da faydası göz ardı edilmeden sürece dahil edilmektedir. Müzik terapi alanındaki çalışmalara dair farkındalık, potansiyel danışan ya da hastalarla ile yapılan klinik çalışmalar ile artmaktadır. Bireylerde iyilik halinin korunması, düzelme göstermesi ve kalıcı etki bırakması elde edilen bulgular ile gözlemlenmektedir.

Bu çalışmada müziğin terapötik faydası ile nörolojik hastaların iyileşme süreçlerinin hızlandırılması ve iyileşme süreci ile sonrasında hayat konforlarının daha kabul edilebilir şifaya ulaşmasını desteklemek amacıyla yapılmış yüksek lisans ve doktora tezleri incelenmiştir. Bu çalışmalar, sağlık ve müzik profesyonelleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Çok sayıda müzik terapi ve nörolojik hastalar/ hastalıklar üzerine yazılmış kaynaklar olsa da 'Nörolojik Hasta ve Hastalıklar Özelinde Müzik Terapi' çalışmalarının sayısı oldukça azdır.

Literatür tarama sonuçları incelendiğinde, nörolojik hastalıkların ileri evrelerinde beynin etkilendiği alanın genişlemesi neticesinde hastaların sinir, stres, kaygı, saldırganlık gibi duygu durumlarında olumsuz yönde artış olması gözlemlenmiştir. Bu nedenle, sakinleştirici etki

verme ihtimali sebebiyle bazı çalışmalarda müzik dinletildiği, bazılarında ise müzik terapi uygunladığı tespit edilmiştir. Bunun yanında, müzik dinletme ile eğitimli bir profesyonel tarafından geliştirilen müzik terapi uygulamaların farklı kavramlar olduğu bilgisi, yapılan çalışmalar ile netleşmekle beraber nörolojik hastalıklarda benzer etkiye neden oldukları belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler : Müzik Dinleme, Müzik Terapi, Nörolojik Hastalıklar, Nörolojik Hastalar

GİRİŞ

Müzik-Müzik Terapisi

Sanat dalı olarak teorik manada seslerin belirli bir düzen dâhilinde bir araya gelmesiyle ortaya çıkan müzik, insan yapıtı olmasından ötürü duyguların ifadesini birebir yansıtmakla beraber insana özgü yaşamın tüm süreçlerinde var olan evrensel bir dildir. Müzik, insan yaşamında kendini ifade etme, duyguları aktarabilme ve vücut dilini kullanabilme açısından büyük bir öneme sahiptir. Birçok kültürde müzik, sadece eğlencelik bir sanat formu olmanın ötesinde, kültürün bir parçası olarak kabul edilmekte ve toplumsal yaşamın ayrılmaz bir öğesi olarak yer almaktadır (Gregory, 1997). Etnomüzikolog Gregory (1997) müzikle ilgili olarak, müziğin ninnilerden, oyunlardan, danslardan, işlerden, şifa uygulamalarından, savaşlardan, düğünlerden ve cenazelerden oluşan çok geniş bir kullanım alanı bulunduğuna dikkat çeker. Bu kullanım alanları müziğin, insan yaşamının her aşamasında varlık gösterdiğini ve toplumlar için ne kadar temel bir rol oynadığını gösterir (Güvenç, 2002).

Müzik, tarih boyunca yalnızca estetik bir değer taşımamış, aynı zamanda insanların ruh hâllerini etkileyen bir araç olmuştur. Antik çağlardan itibaren müziğin, özellikle dini ritüellerde ve şifa uygulamalarında önemli bir yeri olduğu bilinmektedir. Örneğin, Antik Yunan'da Platon, fobi ve anksiyeteye karşı müzik ve dansı önermiştir. Aristoteles ise müziğin katartik (kişinin ruhsal olarak arınmasını ve rahatlamasını sağlayan) gücünden bahsetmiştir. Ayrıca, müzik tarih boyunca çeşitli hastalıkların tedavisinde de kullanılmıştır. İbn-i Sina'nın uyku düzenini sağlamak için müzikten faydalandığı, Asclepiades'in müziği demans hastalarına sakinleştirmek için kullandığı ve İsmenius'un siyatik tedavisinde müzikten yararlandığı örnekler, müziğin sağlık üzerindeki iyileştirici etkisinin tarihsel olarak kabul gördüğünü gösterir.

Bu tür örnekler, müziğin fiziksel, ruhsal ve duygusal iyileşme süreçlerinde ne kadar önemli bir araç olabileceğini ortaya koymaktadır. Günümüzde de müziğin, terapötik amaçlarla kullanımı oldukça yaygındır.

Müzik terapisi, onaylanmış ‘’müzik terapisi’’ programını tamamlamış alanda profesyonel kimse/kimseler tarafından tedavi etme bağlamında bireyselleştirilmiş hedeflere ulaşmak (bireyin ihtiyacı doğrultusunda) için müzik müdahalelerinin klinik ortamda ve kanıta dayalı kullanımı şeklinde tanımlanabilir (https://www.musictherapy.org/ erş. 16.07.2023).

Müzik terapisi, müziğin potansiyelini modern bir disiplin olarak sistematik şekilde ele alır ve bireylerin kendilerini ifade etmelerine, ruh hâllerini iyileştirmelerine yardımcı olmak için müziğin çeşitli unsurlarını kullanır. Bu da müziğin, zaman ve mekân sınırlamaları olmaksızın terapötik bir araç olarak çok geniş bir kullanım alanına sahip olduğunu gösterir.

Hastalık Üzerine

Susan Sontag, hastalığı hayatın bir parçası olarak görür ve hastalığın varlığını kabul eder. Onun tanımına göre, hastalık insanın yaşam öyküsünde, özellikle de zorluk ve acıyla yüzleşme anlarında, önemli bir yer tutar. Sontag, hastalığı "hayatın gece tarafı" olarak tanımlar, bu da yaşamın daha karanlık, daha zorlayıcı ve acı verici yanını simgeler.

Sontag'ın "çifte vatandaşlık" metaforu, insanın hem sağlık hem de hastalık durumlarıyla var olabileceğini vurgular. İnsanın yaşamı boyunca sağlık krallığında kalma tercihi olsa da, hiçbir insan hastalıktan tamamen muaf olamaz (Sontag,1978). Zamanla her insan, sağlığın "krallığından" hastalığın "krallığına" geçiş yapabilir. Bu geçiş, insanların yaşamlarında kaçınılmaz bir olgu olarak ortaya çıkar. Sontag'ın hastalık hakkındaki bakış açısı, hastalığı sadece fiziksel bir durum değil, aynı zamanda bireyin kimliğini, deneyimlerini ve toplumsal ilişkilerini etkileyen bir durum olarak ele alır.

Bu yaklaşım, hastalığın insanlar üzerindeki etkisini daha geniş bir perspektiften değerlendirmemize olanak tanır. Hem bedensel hem de psikolojik olarak hastalık, hayatın ayrılmaz bir parçası olmasına rağmen, çoğu zaman reddedilir veya tabu haline getirilir (Kaya, 2024). Ancak Sontag, hastalığın hem birey hem de toplum açısından bir gerçeklik olduğunu ve bununla başa çıkma biçimimizin, hayatın anlamına dair daha derin bir kavrayış geliştirmemize yardımcı olabileceğini ifade eder.

Hastalıklara bu perspektiften bakarken konu özelinde nörolojik (Parkinson hastalığı, Alzheimer hastalığı, felç, anksiyete ve depresyon gibi rahatsızlıkların tedavisinde müzik terapinin hastalıklardaki hangi etkileri iyileştirici çabada olması üzerine yapılan araştırma çalışmalar incelenmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, nitel araştırma yöntemlerinden betimsel yöntem kullanılmıştır. Elde edilen kaynaklar tarihsel tarama yöntemiyle bulunmuştur. Araştırma çalışmalarına Ulusal Tez Merkezi kanalından ulaşılmıştır. Çalışmalar incelendiğinde konu başlığını doğrudan ilgilendiren 8 Lisansüstü tez yazıldığı gözlemlenmiştir. Lisansüstü tezlerden beş tanesi bu araştırma kapsamında incelenmiştir. Çalışmalardan 2'si İnme, 1'i Selebral Palsi, 1'i Demans, 1'i Şizofreni alanındadır. Bu çalışmalara, Müzik Dinleme, Müzik Terapi, Nörolojik Hastalıklar, Nörolojik Hastalar anahtar kelimeleriyle erişilmiştir. ,

ARAŞTIRMA VE BULGULAR

Tez 1 – Müzik Dinletme

Gebze Fatih Devlet Hastanesi nöroloji servisinde farklı tanılarla yatan, bilinci açık ve koopere, 18-80 yaş arası kadın ve erkek gönüllü hastalar için bireysel olarak programlanmış pasif müzik terapisi uygulanması planlanmıştır. Hastalar, blok randomizasyon yöntemiyle müzik terapi grubu ve müzik terapi almayan grup olarak ikiye ayrılmış, her iki grupta da 20 hasta olması hedeflenerek; müzik dinletme, Türk Sanat Müziği'ne ait farklı makamlar, Klasik Batı Müziği, Türkçe Pop Müziği ve yabancı Pop Müziği olmak üzere dört farklı müzik türünden oluşmuştur. Müzik dinletme, günde 4 saatlik bir süreyle uygulanmıştır. Hastaların yatış ve çıkış zamanlarında, dikkat, kısa süreli sözel ve görsel-mekansal bellek ile anksiyete dereceleri, nöropsikolojik batarya kullanılarak değerlendirilerek, müzik dinletmenin anksiyete ve depresyon varlığına etkisini incelediğinde, her iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır (Rouıjel, 2021).

Tez 2 – Müzik Dinletme

Araştırma, iskemik inmeli hastalar üzerinde uygulanan müzik terapisinin uyku kalitesi ve yaşam kalitesine olan etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla, çalışma öncesi ve sonrası ölçümler yapılmış ve kontrol grubuyla karşılaştırmalı bir yarı deneysel yöntem kullanılmıştır. Araştırmada, hastalara gece 22:00'den önce 30 dakika süreyle kulaklıkla müzik

dinletilmiştir. Çalışma 6 gün sürmüş ve hastalara, çalışmanın başında ve sonunda testler uygulanmıştır.

Araştırmanın evrenini, 200 yatak kapasiteli Ankara Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon Eğitim Araştırma Hastanesi'nde, 28 Aralık 2017 ile 30 Haziran 2018 tarihleri arasında yatarak tedavi gören hastalar oluşturmuştur. Örneklem, bu çalışmaya katılmayı kabul eden 40 iskemik inmeli hastadan oluşmuştur. İskemik inmeli hastalara Uşşak makamı dinletilmesinin uyku kalitesi ve yaşam kalitesi üzerinde anlamlı bir pozitif etkisi olduğu sonucuna varılmıştır (Bakır, 2021).

Tez 3 –Müzik Terapi

Serebral Palsili (SP) çocuklar, motor becerilerindeki zorluklar ve buna bağlı diğer sağlık problemleri nedeniyle günlük aktivitelere katılmada güçlük yaşarlar. Bu durum, onların yaşam kalitesini olumsuz yönde etkiler. Yaşam kalitesini belirleyen faktörler sadece fiziksel sağlık ve fonksiyonellik ile sınırlı değildir; aynı zamanda sosyal etkileşimler ve duygusal işlevler gibi biyopsikososyal etkenler de önemli bir rol oynar.

SP tanısı almış çocuklarda, Nörolojik Müzik Terapi (NMT) uygulamalarında "Psikososyal Eğitim ve Danışmanlıkta; Müzik (PDM)[1]" eğitiminin yaşam kalitesi, katılım düzeyi ve günlük yaşam aktiviteleri üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Bu amaç doğrultusunda, çalışmaya SP tanısı almış 20 gönüllü çocuk katılmıştır. Çocuklar randomize olarak 10 NMT; 10 kontrol grubu olarak ayrılmıştır. NMT grubunda farklı olarak 6 haftalık PDM eğitimi haftada 3 gün 1'er saat grup tedavisi şeklinde uygulanarak, NMT grubunda grup içi; "mahalle ve toplum katılımı" ve kognitif alanlarında istatiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. Sonuç olarak NMT eğitimi almış fizyoterapistler tarafından uygulanacak PDM eğitiminin; özellikle katılım alanlarında ve günlük yaşam aktivitelerinin kognitif alanlarında yararları olacağını düşünülmektedir (Ölçer, 2018).

Tez 4 – Müzik Dinletme

Bu çalışmada, müzik terapinin şizofreni tanısı almış bireylerin günlük yaşam, yaşam kalitesi ve işlevsellik üzerindeki etkisi incelenmiştir. Çalışma, İstanbul ilindeki bir engelsiz yaşam merkezinde gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya, şizofreni tanısı konmuş ve 25-75 yaş arasındaki 25 birey dahil edilmiştir. Bu bireyler, kurumda gündüzleri yürüyüş yaparken, öğleden sonraları ise mesleki gelişim atölyelerine katılmaktadır.

[1] PDM: ' Psikolojik Danışmanlıkta Müzik' kısaltması

Müzik ile etkileşim, özel bir alanda haftada bir gün, toplamda altı seans ve her seansta 30 dakika süresince, önceden kaydedilmiş Bûselik makamı müzikleri dinletilerek uygulanmıştır. Müzik dinletme müdahalesi öncesi ve sonrası, katılımcılara belirli ölçekler uygulanarak, sonuçlar karşılaştırılmıştır. Çalışma sonucunda, sanat temelli yaklaşımların yanı sıra uygulanan müzik dinlemenin, bireylerin günlük yaşam aktivitelerindeki bağımsızlıkları üzerinde, müdahale öncesi ve sonrası arasında anlamlı bir fark yaratmadığı gözlemlenmiştir (Yaman, 2023).

Tez 5 – Müzik Terapi

Araştırmaya katılan çalışma grubu, huzur evinde yaşayan ve 65 yaş üstü 10 yaşlı bireyden oluşmaktadır. Bu bireylerin 9'u kadın, 1'i ise erkektir. Kurumda ve yaşlılarla yapılan iletişimde birinci dil olarak Almanca kullanılmakta olup, müzik terapi de Almanca dilinde uygulanmaktadır. Çalışma grubuna müzik terapi uygulaması, müzik terapisti E. H. tarafından gerçekleştirilmiştir. E. H., 2021 yılının Nisan ayında Almanya'nın Heidelberg şehrindeki Heidelberg Yüksekokulu'ndan müzik terapi lisans programını tamamlamıştır. Terapist, 2021 yılının Ocak ayında bu grup ile müzik terapi seanslarına başlamış ve grup ile her hafta düzenli olarak müzik terapi uygulamaları gerçekleştirmiştir.

Çalışma sonuçları nicel açıdan incelendiğinde, müzik terapisinin demans ve depresif yaşlı hastaların bilişsel işlevleri üzerinde anlamlı bir etkisi olup olmadığı araştırılmış ve istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır. Bu bulguya göre müzik terapi, demans hastalığının ilerlemesini yavaşlatmaya yardımcı olabilecek bir etken olabilir. Müzik terapi, hastalık seyrinin hızlı bir şekilde ilerlemesini engelleyebilir ve bu da hastalar için bir kazanç anlamına gelir. Çünkü demans, gerilemeyen, aksine zamanla ilerleyen bir hastalıktır. Günümüz tıp biliminde, Alzheimer türü demansın tedavisi için ilaç çalışmaları devam etmektedir; ancak henüz hastalığı tamamen iyileştiren bir ilaç bulunmamaktadır. Bu nedenle, semptomları azaltarak yaşam kalitesini artırmak hedeflenmektedir. Müzik terapi de bu bağlamda önemli bir işlev görmektedir.

Genel olarak, müzik terapisi, yaşlı hastalar üzerinde duygusal durum, kendilik algısı, geçmişi hatırlama, sosyal beceriler, iletişim, dil, beden hareketleri, içsel tepkilerin dışa vurumu, duygu ve düşünce aktarımı, müzik ile kurdukları duygusal bağ ve motivasyonun artması gibi birçok alanda olumlu ve güçlü bir etki yaratmaktadır. Terapi sürecinde yaşlılar, önce kendilerini, sonra çevrelerini ve bulundukları yeri algılamada aktif bir rol üstlenmektedirler. Yaşlılar, selamlama müziği ile terapinin başladığını, vedalaşma şarkısı ile de sürecin sona erdiğini fark etmektedir.

Ayrıca, şarkı söyleme yoluyla unutulmuş veya günlük yaşamda zorlanarak söyledikleri kelimeleri daha rahat ifade edebilmeleri sağlanmaktadır. Bu sayede, günlük yaşamda hatırlamadıkları ya da kullanmadıkları kelimeleri şarkı yoluyla tekrar hatırlayıp kullanmaya başladıkları gözlemlenmektedir (Duran Orlowski, 2021).

Tablo 1. Müzik Terapi ve Müzik Dinletme Üzerine Karşılaştırmalı Tablo

	Müzik Terapi	**Müzik Dinletme**	**Aktif**	**Pasif**
Tez 1(Rouıjel)		X		
Tez 2 (Bakır)		X		
Tez 3 (Ölçer)	X		X	
Tez 4(Yaman)		X		
Tez 5 (Duran Orlowski)	X		X	

Dünya Müzik Terapi Derneğinin, "Müzik Terapi" tanımı referans alındığında, yukarıdaki tablodaki beş çalışmanın 3'ünde müzik dinletilmiş 2'sinde ise müzik terapi yapıldığı tespit edilmiştir. Müzik terapi yapılan çalışmalarda ise, Aktif Müzik Terapi yöntemi kullanılmıştır. Çalışmalarda biri ise, başka araştırmacıların yaptığı araştırmaları açıklamıştır.

SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Nörolojik Hastalar Özelinde Müzik Terapisi Alanında Yapılan Yüksek Lisans Ve Doktora Tezlerinin Değerlendirilmesi isimli çalışmada Lisansüstü tezler incelenmiş ve bu tezlerden beş tanesi araştırmaya dahil edilmiştir. Müzik terapi başlığında yazıldığı halde, hastalara müzik dinletilip herhangi bir terapötik sürecin oluştuğuna dair bir bilgiye rastlanmamıştır. Müzik terapi yapılmış çalışmalar, incelenen beş tezin içerisinden iki tanesinde gözlemlenmiştir. Yüksek Lisans Programında yazılmış bu iki tezden biri Hacettepe Üniversitesi, biri de Kocaeli Üniversitesinde yazılmıştır. Kocaeli'nde yazılmış tez ise, Almanya'da yapılmış Müzik Terapi seanslarını açıklamaktadır. Tezlerde uygulanmış ve uygulandığı belirtilen terapi yöntemi, Aktif Müzik Terapi Yöntemidir.

Şizofreni, Selebral Palsi, İnme ve Demans'a bağlı oluşan, ilerleyen nörolojik rahatsızlıklarda uygulanan müzik dinleme ve müzik terapi çalışmalarına dair bulguların gelecekteki

araştırmalar için örnek teşkil edebileceği düşünülmektedir. Çalışmalarda 'pasif müzik terapisi' olarak uygulanmadığı tespit edilmiştir. Araştırmalarda ortak amacın bireylerin içinde bulundukları psikolojik durumlarını koruma, iyileştirme yönünde olduğu söylenebilir. Özellikle inme gibi rahatsızlıklarda bireyin hareket kabiliyetlerini desteklemek amacıyla, aktif müzik terapi yöntemi harekete yönelim sağlama açısından fayda gösterebilir. Ortaya konuşmuştur ki, yapılan araştırmalarda hareket destekleyici çalışmalara rastlanmamıştır. Alandaki boşlukların giderilmesi adına inme rahatsızlıkları özelinde fiziksel durumları destekleme gayesiyle ileride yapılacak olan çalışmaların 'aktif müzik terapi' yöntemlerini içeren ve uzun vadeli etkilerini inceleyecek şekilde planlanması önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Bakır, G., *İskemik inmeli hastalara verilen müzik terapisinin yaşam kalitesi ve uyku kalitesine etkisi* Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2019.

2. Duran Orlowski, D., *Müzik terapinin demans tanılı geriatrik psikiyatri hastalarında duygudurumu, bilişsel ve sosyal davranışları üzerindeki etkileri* Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2021.

3. Gregory, A. H. (1997). The roles of music in society: The ethnomusicological perspective. In D. J. Hargreaves & A. C. North (Eds.), The social psychology of music (pp. 123–140). Oxford University Press.

4. Güvenç, R. O., Eski Türklerde Müzik ile Tedavi. Ankara, 2002.

5. Ölçer, G., *Serebral Palsili Çocuklarda Nörolojik Müzik Terapi Eğitiminin Yaşam Kalitesi, Katılım Ve Günlük Yaşam Aktiviteleri Üzerine Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Ankara, 2018.

6. Rouijel, İ., *Music Therapy İn Acute Strake* Yüksek Lisans Tezi, Bahçeşehir Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2018.

7. Rüçhan Kaya., *Hastalıkla güçlenme perspektifinden bireylerin hastalık kimliği deneyimleri* Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2024.

8. Sontag, S., Illness as metaphor. McGraw-Hill Ryerson Ltd, Toronto, 1978.

9. Stanczyk, Malgorzata Monika. (2011). Music therapy in supportive cancer care, Reports of Practical Oncology & Radiotherapy. 16 (5): 170– 72.

10. Yaman, H., *Şizofrenili bireylerde müzik terapinin günlük yaşam, yaşam kalitesi ve işlevselliğine olan etkisi* Yüksek Lisans Tezi, Biruni Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,Eylül, 2023.

a. https://www.musictherapy.org/ (Erişim tarih: 16.07.2023)

BİREYSEL MÜZİK TERAPİ YÖNTEMLERİNİN İNCELENMESİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Osman NERGİS

Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Müzik ve Sahne Sanatları Bölümü

osman_nergis_69@hotmail.com

Doç. Dr. Öğr. Üyesi Emine Ceylan ÜNAL AKBULUT

Yıldız Teknik Üniversitesi, Sanat ve Tasarım Fakültesi, Müzik ve Sahne Sanatları Bölümü

ceylanunal@hotmail.com

Özet

Yapılan bu araştırmada geçmiş medeniyetlerden günümüze değin hem ülkemizde hem dünyada tamamlayıcı tıp uygulamaları kapsamında bulunan sanatla terapi yöntemlerinin içerisinde yer alan müzikle terapi yöntemi incelenmiştir. Bu yöntemde bireysel ve grup çalışmaları uygulanabilmektedir. Bireysel uygulamalarda kullanılan prensipler nelerdir? Grup müzik terapi uygulamaları ile ne farklar oluşturmaktadır? Bireysel müzik terapi uygulamaları hangi şartlarda ve kimlere uygulanır? Bu ve benzeri soruların cevaplarını bulmak, hazırda var olan cevapları derlemek amacı ile yerli ve yabancı kaynaklar taranmıştır. Taranan kaynaklar sonucunda makale ve tezlerden oluşan çalışmalara ulaşılmıştır. Bu alanla ilgili çoğu veri son 15 yıl baz alınarak günümüze kadar olan yerli ve yabancı bilimsel araştırmalarla ortaya konulmuştur.

Bu çalışmada, bireysel seanslarda müzik terapi yöntemlerinin kullanımı ve etkinlikleri incelenmektedir. Müzik terapinin tarihi temelleri ve modern uygulamaları ışığında, bireysel seanslarda yaygın olarak tercih edilen aktif müzik yapma, müzik dinleme ve doğaçlama gibi teknikler ele alınmıştır. Ayrıca bu yöntemlerin psikolojik, fizyolojik ve sosyal etkileri üzerine literatür destekli bir tartışma sunulmuştur. Araştırma, müzik terapinin bireysel terapi seanslarında etkili bir tamamlayıcı tedavi yöntemi olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Müzik terapi, bireysel seanslar, aktif müzik yapma, müzik dinleme, doğaçlama

1.GİRİŞ

Müzik, hem fizyolojik hem de bilişsel düzeyde insan üzerinde derin etkiler yaratan çok yönlü bir sanattır. Melodi ve ritmin sinirsel bağlantıları güçlendirerek beyin organizasyonunu ve bilişsel yetenekleri artırdığı bilinmektedir. Müzik dinleme, sempatik sinir sistemi aktivasyonunu tetikleyerek kalp atım hızını ve kan basıncını artırırken, aynı zamanda solunum ritmini düzenleyerek otonom sinir sistemi aktivitesini modüle eder. Bu fizyolojik etkiler, müzik dinlemenin stres azaltıcı ve rahatlatıcı etkilerini açıklayabilir. Bilişsel düzeyde ise müzik, dikkat süresini uzatarak ve bilgi işleme hızını artırarak bilişsel performansı optimize eder. Beynin her iki yarım küresini de aktive ederek bütünsel bir beyin çalışması sağlayan müzik, özellikle bellek ve dil becerileri üzerinde olumlu etkiler gösterir. Araştırmalar, müzik eğitiminin öğrenme kapasitesini önemli ölçüde artırabileceğini ve bu sayede bireylerin akademik başarılarını destekleyebileceğini ortaya koymaktadır (Sur, 2024).

Çalgı çalma etkinlikleri, motor sinir sistemi bozuklukları yaşayan bireylerin rehabilitasyon sürecinde, hem psikolojik hem de sosyal açıdan önemli bir rol oynamaktadır. Bu etkinlikler, hastaların tedaviye olan bağlılıklarını artırarak rehabilitasyon sonuçlarını olumlu yönde etkilemektedir. Ritmik egzersizler ise nöromüsküler bozuklukların tedavisinde, motor koordinasyon ve denge gibi temel hareket becerilerinin geliştirilmesinde etkin bir şekilde kullanılmaktadır. Müzik dinleme ise, bilişsel işlevlerin güçlendirilmesi ve duygusal durumun düzenlenmesi açısından önemli bir araç olarak görülmektedir (Gençel, 2006).

Terapi kelimesi, Yunanca kökenli olup hizmet vermek, hasta bakımı yapmak ve çözüm bulmak gibi anlamlar taşımaktadır. İnsanlar müzik aracılığıyla sadece iletişim kurmakla kalmamış, aynı zamanda psikolojik sorunlarını hafifletici bir araç olarak da müzikten faydalanmışlardır. Bu şekilde, müzik terapisi kavramı ortaya çıkmıştır" (Sezer, 2011).

Müzikle terapi, tarih boyunca uygulanan eski bir tedavi yöntemidir ve bu fikrin kökeni Aristo ve Platon'un dönemine kadar uzanmaktadır. Aristoxenes, müziğin yemek sırasında iyi gittiğini, çünkü müziğin düzeninin zihinsel ve fiziksel aşırılıkları dengelediğini belirtmiştir. Maerobius da müziğin hastalıkları tedavi edici etkisini vurgulamıştır (Güvenç, 2013). Müziğin tedavi edici kullanımı, Razi, Farabi ve İbni Sina gibi İslam bilginleri tarafından başlatılmış ve Selçuklu ile Osmanlı dönemlerinde daha da geliştirilerek 18. yüzyıla kadar başarıyla uygulanmıştır. Osmanlı Türkleri, Şam, Kahire ve Bursa'da kurdukları hastanelerde, psikiyatri hastalarını ilaç, uğraş terapileri ve müzik ile tedavi ediyorlardı, ki bu yöntemler Avrupa'da yaygınlaşmadan çok önce kullanılmaktaydı (Çoban, 2005).

Avrupa'da müzik terapinin önemi, 1800'lerin başlarında Florence Nightingale tarafından vurgulanmış ve bu yöntem, ağrıyı ve anksiyeteyi azaltarak hastaların konforunu artıran bir hemşirelik uygulaması olarak tanımlanmıştır (Besel, 2006 ve Chang,2005).

Çocuk psikiyatrisi açısından önemli bir Türkçe eser, I. Abdülhamit ve III. Selim dönemlerinde hekimbaşılık görevini üstlenmiş Gevrekzade Hasan Efendi tarafından kaleme alınmıştır.

Müzik terapi, uygulandığı ortam, amaç, yöntem ve bireylerin algısına göre değişiklik gösteren bir kavramdır. Bu çeşitlilik, müzik terapi teriminin tek bir tanımla sınırlandırılmasını zorlaştırmakta ve farklı coğrafyalarda çeşitli tanımların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Dünya Müzik Terapi Federasyonu, 2011 yılında müzik terapinin tanımını; fiziksel, sosyal, duygusal, iletişimsel, entelektüel ve ruhsal sağlık ile refahı geliştirmek ve yaşam kalitesini artırmak amacıyla müzik ve müzik unsurlarının bir müdahale aracı olarak kullanıldığı bir süreç olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, müzik terapinin uygulama, araştırma, eğitim ve klinik çalışmaları; kültürel, sosyal ve politik bağlamlarla uyumlu profesyonel standartlar temelinde yürütülmektedir (Bruscia, 2016).

Amerika Müzik Terapi Derneği, 2012 yılında müzik terapinin, bireylerin fiziksel, duygusal, bilişsel ve sosyal ihtiyaçlarını terapötik bir ilişki çerçevesinde karşılamak amacıyla tasarlanmış bir sağlık hizmeti olduğunu tanımlamıştır.

Müzik terapisti danışanın güçlü yönlerini ve ihtiyaçlarını değerlendirdikten sonra yaratma, şarkı söyleme, hareket ve müzik dinlemeyi de içeren bir tedavi sağlar. Tedavi ortamındaki müzikal katılım ile danışanların yetenekleri güçlendirilir ve bu yetenekler yaşamlarının diğer alanlarına taşınır. Müzik terapi kendini kelimelerle ifade etmekte zorlananlar için yararlı iletişim yollarını sağlar. Müzik terapi araştırmaları, genel fiziksel rehabilitasyon ve hareketi kolaylaştırma, danışanların motivasyonunu artırarak kendi tedavilerinde etkin rol oynama, danışanlar ve aileleri için duygusal destek sağlama gibi birçok alanda müzik terapinin etkinliğini desteklemektedir.

Müzik terapisti, danışanın güçlü yanlarını ve ihtiyaçlarını değerlendirerek, yaratma, şarkı söyleme, hareket ve müzik dinleme gibi unsurları içeren bir tedavi süreci tasarlar. Bu süreçte, müzikle sağlanan katılım, danışanın yeteneklerini geliştirir ve bu becerilerin yaşamın diğer alanlarına aktarılmasına katkı sağlar. Kelimelerle kendini ifade etmekte zorluk çeken bireyler için müzik terapi, etkili iletişim yolları sunar. Ayrıca, yapılan araştırmalar, müzik terapinin genel fiziksel rehabilitasyonu destekleme, hareketi kolaylaştırma, danışanların tedavilerine aktif

katılımını sağlama, motivasyon artırma ve danışanlar ile ailelerine duygusal destek sağlama gibi birçok alanda etkili olduğunu göstermektedir (MÜZTED, 2017).

Müzik terapi, ritim ve melodi kullanılarak bireysel veya grup halinde, pasif ya da aktif dinleyici yaklaşımlarıyla ya da belirli bir müzik türüne odaklanılarak farklı yöntemlerle uygulanabilir. Bu terapi yöntemi, bireylerin düşünme, öğrenme süreçlerine ve jest ile mimik kullanımına katkı sağlamaktadır. Terapinin temel hedefi, bireylerin motor becerilerini, duygu kontrolünü ve yaşam kalitesini müzik eşliğinde geliştirmektir (Teo ve ark., 2015).

Müziğin insanlar üzerinde yararlı etkilerinin varlığı, asırlardır bilinmektedir. Bu etkiler, hem fiziksel hem de ruhsal rahatsızlıkların tedavisinde kullanılmıştır (Ak, 2006). Stres, endişe, karamsarlık ve anlık sıkıntılar gibi durumlarda müzik dinlemek, bireylerin ruhsal durumlarını iyileştirebilmektedir. Müzik, kaygı yönetimi için bir araç olarak kullanılmaktadır. Kaygı türlerinin çeşitliliği dikkate alındığında, müziğin kaygı üzerindeki olumlu etkilerini inceleyen çeşitli araştırmalar mevcuttur (Akbulut, 2021).

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, araştırma yöntemlerinden “Betimsel Analiz Yöntemi”, kullanılmıştır. Betimsel araştırma, mevcut bir durumu ya da olayı, nicel (sayılarla ifade ederek) veya nitel (bir bireyin ya da grubun özelliklerini inceleyerek) açıdan tanımlayan bir araştırma yöntemidir (McMillan ve Sally, 1984). Daha öz bir ifadeyle, geçmişte veya günümüzde var olan bir durumu olduğu gibi ortaya koymayı amaçlar (Karasar, 1982). Bu tür araştırmaların temel hedefi, incelenen evrenin ya da bu evrenden seçilen tarafsız bir örneklemin doğru bir şekilde betimlenmesidir (Simon ve Bernstein, 1985).

Çalışmada kullanılan veriler ise, makale konusuna dair yazılı kaynakların oluşturulması için tarihsel taranması yolu ile toplanmıştır. Bu kaynaklar, tezler, kitaplar ve makalelerdir. Bulunan bu kaynaklar kronolojik sıralamaya tabi tutularak incelenmiştir. İncelenen kaynaklar yerli ve yabancı çalışmaları içermektedir.

Araştırmada kullanılan veriler, ‘‘Google Akademi’’ de ve ‘‘Ulusal Tez Merkezi’’ kapsamında taranmıştır. Taramada yerel kaynaklar için ‘‘Bireysel Müzik Terapi’’ kelime grubu kullanılmıştır. Yabancı kaynaklar için ise ‘‘Individual Music Therapy Session’’ kelime grubu taratılarak elde edilmiştir. Elde edilen veriler son 15 yıl içerisinde yapılan çalışmaları

kapsamaktadır. Bulunan makaleler erişilebilirliğin kolay olması için ücretsiz herkese yayına açık olanlardan seçilmiştir.

3.KAVRAMSAL ÇERÇEVE

3.1Müzik Terapisi Türleri 4 ana başlıkta incelenmektedir. Bunlar:

3.1.1.Doğaçlama Müzik Terapisi

Doğaçlama müzik terapisi, danışanın bir müzik aleti çalarak veya şarkı söyleyerek özgürce melodi, ritim ve müzik parçaları oluşturmasını içerir. Bu süreç, yalnızca danışanın kendi başına gerçekleştirebileceği bir etkinlik olabileceği gibi, terapist veya diğer bireylerin de dahil olduğu bir grup içinde de uygulanabilir (Uçaner, 2016). Ayrıca, geçmişte sağlıklı bir yaşam sürdürmek amacıyla yapılan toplu ya da bireysel terapiler, bağışıklık sistemini güçlendirerek hastalıkları önlemeye yardımcı olmuş, bu da modern tıbbın ilgisini çeken önemli bir konu olmuştur (Tümata)

Doğaçlama, bireyin doğal bir şekilde müzik yaratmasına olanak tanır. Bu süreç, kişiye kendini daha özgür hissetme ve yaratıcılığını daha rahat ifade etme fırsatı sunar. Aynı zamanda, terapist ile birey arasında daha derin bir bağ kurulmasına yardımcı olur.

Doğaçlama müzik terapisi sürecinde, hasta şarkı söyleyerek ya da bir enstrüman çalarak müzik üretir ve farklı ritimlerle melodiler oluşturur. Bu süreç, bireysel olarak ya da bir başka hastanın katılımıyla grupla birlikte gerçekleştirilebileceği gibi, bir grup içinde terapist eşliğinde de yapılabilir. Doğaçlama sırasında hasta, sesini, tuşlu çalgıları, vurmalı çalgıları, yaylı çalgıları veya herhangi bir müzik aletini kullanabilir. Terapist, hastaya doğaçlama müzik yapma yöntemlerini öğretir ve gerekirse enstrümanla ilgili temel bilgileri sunar. Doğaçlama müzik terapisi, hastanın kendini ifade etmesini, başkalarıyla etkileşime girerek kendini keşfetmesini, duygularını harekete geçirmesini ve algılama ile zihinsel becerilerini geliştirmesini amaçlar (Bruscia, 2014).

Müzik terapinin ana amacı, "iyi müzik yapmak" değil, hasta ile terapist arasında güçlü bir bağ kurmaktır. Doğaçlama, bu bağlamda, terapist ve hasta arasında etkileşimi destekleyen bir araç işlevi görür. Müzikal olarak ritmik ve melodik düzeni olmayan bir doğaçlama, bu etkileşimin yoğun olduğunu gösterirken, ritmik yapısı olan bir doğaçlama ise etkileşimin sınırlı olduğunu işaret edebilir. "İyi müzik" kavramı, müzik terapisi bağlamında gerçek bir iletişimi temsil

etmez. Bazen, müzikal olmayan sesler arasındaki karmaşa, hasta ile terapist arasında etkili bir iletişim kurulmasını sağlayabilir (Pavlicevic, 2000).

3.1.2Yaratıcı Müzik Terapi (Nordoff-Robbıns Modeli)

Uçaner'e göre (2016), yeniden yaratma yöntemi, müzik terapisinde önemli bir yere sahiptir. Bu yöntem, danışanın aktif katılımını sağlayarak terapötik sürecin etkinliğini artırır. Ayrıca, danışanın müzikal yeteneklerini keşfetmesine ve geliştirmesine olanak tanır. Bu bağlamda danışan öncelikle daha önceden bestelenmiş bir müziği sözlü veya enstrümantal icra eder sonrasında ise kendi yaratıcılığına ve yeteneğine göre yeni bir formda anlamlı veya anlamsız yeni bir üretim gerçekleştirmiş olur.

Nordoff-Robbins müzik terapisi modeli, müziği bir iletişim ve tedavi aracı olarak ele alarak, bireyin müzikal deneyimlerini terapötik sürecin merkezine yerleştirir. Bu modelde, müzik sadece bir araç değil, aynı zamanda terapi sürecinin kendisi haline gelir. Müzisyen-terapist, hastanın müzikal tepkilerini gözlemleyerek ve bu tepkilere doğaçlama müzikle yanıt vererek, tedavi sürecini şekillendirir (Nordoff ve Robbins, 1980).

Modelin temel prensiplerinden biri, müziğin evrensel bir dil olduğu ve herkesin müzikle iletişim kurabileceği yönündedir. (Wigram ve ark., 2002). Bu nedenle, Nordoff-Robbins yaklaşımı, yaş, kültür ve gelişim düzeyi farklı olan bireylerle çalışmaya olanak tanır. Terapi seanslarında, piyano, davul, zil gibi çeşitli enstrümanlar kullanılarak, hastanın kendini ifade etmesi ve duygusal dünyasına erişmesi kolaylaştırılır.

Nordoff ve Robbins, terapide ikili bir çalışma modelini benimserler. Bir terapist piyano çalarak müzikal ortamı oluştururken, diğer terapist doğrudan hasta ile etkileşim kurarak onun müzikal tepkilerini destekler. Bu sayede, hasta hem müzikal bir deneyim yaşar hem de terapötik bir ilişki kurma fırsatı bulur.

Modelin önemli bir diğer özelliği ise, müziğin kesintisiz bir şekilde kullanılmasıdır. Terapi odasında, hastanın girişinden çıkışına kadar sürekli bir müzikal akış sağlanır. Bu sayede, hasta müzikle sürekli bir etkileşim içinde olur ve müzik, onun için güvenli ve rahatlatıcı bir ortam oluşturur.

Nordoff-Robbins yaklaşımının en belirgin özelliklerinden biri de doğaçlama müzik kullanımına verdiği önemidir. Terapistler, hastanın anlık tepkilerine göre müziği şekillendirirler. Bu sayede, terapi daha esnek ve kişiye özel hale gelir.

3.1.3.Besteleme Müzik Terapisi

Terapist eşliğinde, danışanlar şarkı sözü yazma, enstrüman çalma veya müzik videosu hazırlama gibi çeşitli müzikal etkinliklere katılarak duygularını ifade etme ve yaratıcılıklarını terapist yardımı ile gerçekleştirme fırsatı bulurlar (Uçaner, 2016).

3.1.4. Dinleme - Reseptif Müzik Terapisi

Reseptif müzik terapisi, bireyin müzik dinleme deneyimi üzerinden duygusal, zihinsel ve fiziksel sağlığına yönelik bir terapi yöntemidir. Bu terapide, kişiye canlı veya kayıttan dinleyebileceği çeşitli müzikler sunulur ve bu müziklere karşı verdiği tepkiler incelenir. Tepkiler, sessiz kalma, sözlü ifade etme veya bedensel hareketler gibi farklı şekillerde olabilir. Terapist, bu tepkiler üzerinden kişinin iç dünyasına dair önemli bilgiler edinir ve terapi sürecini bu doğrultuda şekillendirir. Müzik, terapinin odak noktasını oluştururken, kişinin müzikle olan etkileşimi, duygusal ifade ve içsel yolculuk için bir araç olarak kullanılır (Uçaner, 2016).

Türkiye'de reseptif müzik terapisi oldukça tercih edilen bir terapi yöntemi halindedir. Tümata Derneği kurucusu Orunç Güvenç'in belirttiği gibi, bu terapide kişilere, su sesine konsantre olma gibi imgelerle içsel bir yolculuğa çıkmaları önerilir. Bu sayede, bireyler kendi iç dünyalarına daha derinlemesine inebilir ve yaşadıkları duygusal deneyimleri müzik aracılığıyla ifade edebilirler (Güvenç, 2016).

Reseptif müzik terapisi, stres azaltma, duygusal ifade, odaklanma ve içsel yolculuk gibi birçok fayda sağlar. Özellikle stres, anksiyete ve depresyon gibi sorunlarla mücadele eden kişiler için etkili bir terapi yöntemidir. Müzik, kişinin duygusal durumunu düzenlemesine ve içsel dengeye ulaşmasına yardımcı olur.

Belirli bir müzik parçasını dinleyerek rahatlamayı hedefleyen pasif müzik dinleme terapisi, müzik aracılığıyla zihinsel ve duygusal bir iyileşme sağlamayı amaçlar. Fizyolojik olarak da kalp atış hızı ve kan basıncını düşürerek vücudu rahatlatan bu terapi, stres, anksiyete ve uyku sorunları gibi çeşitli sağlık sorunlarında etkili olabilir (Cavlu, 2019).

3.2. Müzik terapi iki ayrı yöntemle uygulanmaktadır.

3.2.1 Aktif Yöntem

Anadolu Yogası olarak da bilinen aktif yöntem, kökenleri Anadolu'nun kadim kültürüne dayanan, beden, zihin ve ruh sağlığını bütüncül bir yaklaşımla ele alan bir tedavi yöntemidir.

Pentatonik müzik eşliğinde yapılan hareketler aracılığıyla, atalarımızdan miras kalan sağlık bilgileri günümüz yaşamına aktarılır. Bu yöntem, sadece fiziksel sağlığı güçlendirmekle kalmayıp, aynı zamanda ruhsal dengeyi sağlayarak bireyin genel yaşam kalitesini artırma potansiyeline sahiptir. Tarihi ve kültürel kökleri sayesinde, modern tıbbın birçok alanında ilgi gören bu yöntem, özellikle stres yönetimi ve genel sağlık alanında yapılan araştırmaların odağında yer almaktadır (TÜMATA).

3.2.2 Pasif Yöntem

Müzik terapisi alanında sıklıkla tercih edilen pasif tedavi yöntemi, bireyin yerle temas halinde uzanarak zihinsel bir rahatlama sürecine girmesini hedefler. Bu süreçte, dış uyaranlardan arındırılmış bir ortamda, genellikle su sesi gibi doğa sesleri kullanılarak bireyin zihninin sakinleşmesi amaçlanır. Terapi süresince bireyden, dinlediği sesleri zihninde canlandırması ve bu canlandırmaların kendisine ne ifade ettiğini keşfetmesi istenir. Bu sayede, bireyin iç dünyası hakkında önemli bilgiler elde edilir ve terapi süreci kişiye özel olarak şekillendirilir.

3.3. Müzik Terapisinde Bireysel Seanslar

Müzik terapinin bireysel seanslarda etkinliği, hem bilimsel hem de geleneksel temellere dayanmaktadır. Bireysel terapilerde müzik kullanımının, bireyin kendi duygusal yolculuğunu desteklediğine dair bulgular yoğundur (Cavlu, 2019).

Bireysel müzik terapi seansları, farklı hedef gruplarında çeşitli olumlu sonuçlar vermiştir:

- Psikolojik Etkiler: Depresyon, anksiyete ve stresin azaltılmasında önemli rol oynar.

- Fizyolojik Etkiler: Kalp atış hızını düşürme ve solunum ritmini düzenleme gibi etkiler.

- Sosyal Etkiler: Kişisel bağlantıların ve iletişim becerilerinin geliştirilmesine katkı sağlar.

4.BULGULAR VE ARAŞTIRMALAR

İncelenen çalışmalar kapsamında bireysel terapi yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiş uygulamalı bir çalışma yerli kaynaklarda rastlanmamıştır. Bulunan araştırmaların tamamını yabancı kaynaklar oluşturmaktadır. İncelenen çalışmalar ışığından müzik terapi yöntemleriyle ilgili tarihi ve tanımı üzerine birçok araştırma bulunmuş olup amacımız bireysel terapi yöntemlerinin incelenmesi üzerine olduğu için değerlendirmeye alınmamıştır.

Araştırma 1- Depresyon için Bireysel Müzik Terapi (2011)

Çalışma çağındaki bireylerde depresyon tedavisinde, standart bakıma ek olarak müzik terapisinin etkin olma rolüne bakılmıştır.

Çalışma Finlandiya'da bulunan Jyväskylä üniversitesinde Müzik Terapi Araştırma ve Eğitim Kliniği'nde 2008-2009 yılları arasında yürütülmüştür. Çalışma kapsamında 18 ile 50 yaş arasındaki unipolar depresyona sahip 79 kişi katılmıştır. Çalışmaya 10 müzik terapisti katılmıştır.

Klinik ölçümler arasında depresyon, anksiyete, genel işlevsellik, yaşam kalitesi ve aleksitimi yer almaktadır. Standart bakıma ek olarak bireysel müzik terapi alan katılımcılar başlangıçta, 3 ay sonra ve 6 ay sonra olmak üzere kontrol edildi. Bireysel müzik terapi seanslarını iki haftada bir olmak üzere 20 seans ve her bir seans 60 dakika sürecek şeklinde gerçekleştirdiler. Katılımcılar daha önceden müzikal bir özgeçmişi olup olmamasına bakmaksızın seçilmiştir. Katılımcılara aktif bireysel müzik terapi yöntemi uygulanmıştır. Yani katılımcılardan enstrümanlarla müzik yapması istendi. Katılımcı ve terapist te bir çekiçli çalgı bir vurmalı çalgı ve bir akustik djembe davulu dahil olmak üzere sınırlı sayıda müzik aletine dayanıyordu danışanın her ikisinin de aynı enstrümanları vardı. Ayrıca seanslarda çoğu terapist ile düet olacak şekilde olmasının yanı sıra solo doğaçlamalarda vardı. Tüm doğaçlama çalışmalar ses kaydı alındı ve daha sonra değerlendirilmesine olanak sağlandı.

Müzik terapisinin aktif yapmayı içermesi, yani müzik aletleri çalmak, birçok danışan için önemli bulundu. İçsel baskı ve hisler genellikle vurmalı çalgılar aracılığıyla üretilen tonlarla ifade ediliyordu. Seansların iki haftada bir planlanmasının terapinin yoğunluğunu artırdığını ve dolayısıyla olumlu sonuçlara katkıda bulunduğu varsayılmaktadır. İstatistiksel anlamda anlamlı olmasa da hem 3. hem de 6. ayda görülen aleksitimide azalma eğilimi ilginç bulunmuştur. Müzik terapisinin depresyonlu kişilerde aleksitimiyi azaltmada bir etkisi olup olmadığını bulmak için daha fazla araştırmaya ihtiyaç vardır. Müzik terapisine ek olarak standart bakım alan katılımcılar, yalnızca standart bakım alanlara kıyasla 3 aylık takipte depresyon semptomlarında, anksiyete semptomlarında ve genel işlevsellikte daha fazla iyileşme gösterdiği kanıtlanmıştır. Son olarak, standart bakımla birleştirilmiş bireysel müzik terapisi, depresyonu olan çalışma çağındaki kişilerde depresyon için etkili olduğu kanıtlanmıştır.

Araştırma 2- Demanslı Kişiler ve Bakıcıları arasında Bireysel Müzik Terapi (2015)

Çalışma kapsamında 17 bakım evi sakini ve 10 bakım personeli belirlenmiştir. Çalışma suresince ölçümler başlangıçta, 3 ayda, 5 ayda ve 7 ayda olacak şekilde belirlenmiştir. Çalışma süresince haftada bir olacak şekilde bireysel müzik terapi uygulaması gerçekleştirilmiştir. hem nitel hem de nicel veriler toplanılmıştır. Çalışma için izin 2013 yılında Ulusal Araştırma Etik Servisi ve Anglia Ruskin Üniversitesi Etik Komiteleri tarafından incelendi ve onaylandı. Bu kapsamda İngiltere' de bulunan 2 bakım evinde çalışma gerçekleştirildi. Çalışma için demans tanısı olan ve 40 yaşın üzerinde hastalar tercih edilirken bakım personeli olarak da bazı şartlar arandı. Kontrol grubu ve müdahale grubu olarak ikiye ayrılırdı. Müdahale grubundaki kişilere standart bakıma ek olarak bireysel müzik terapi uygulandı. Bu terapiler için iki kalifiye müzik terapisti çalıştı. Bu terapistler en az 2 yıllık tecrübeye ve Sağlık ve Bakım Meslekleri Konseyi'ne (HCPC) kayıtlıydılar. 12 davranış ve nöropsikiyatrik alanda değerlendirmeler gerçekleştirildi. Bunlar: sanrılar, halüsinasyonlar, ajitasyon, depresyon, anksiyete, öfori, ilgisizlik, engellenmeme, sinirlilik, anormal motor davranış, gece davranışı ve iştah bozukluğu.

Oturumlar sırasında ve hemen öncesinde ve sonrasında, sakinlerin fizyolojik durumlarına ilişkin veriler toplandı. Cihazlar bir bakıcı ve araştırmacı tarafından takıldı. Haftada 1 ve 30 dakika süren her seans sessiz bir odada terapist tarafından yürütüldü. Seanslar; müzik dinletesi, özgür müzik yapma, konuşma ve bedensel ifadeler şeklinde gerçekleştirilmiştir. Sonuçta, müzik terapi programı, bakım evi sakinleri ve personelinin demans semptomlarını yönetmesi için uygulanabilir ve kabul edilebilir bir müdahale gibi görünmektedir. Yapılan çalışma ile haftalık aktif bireysel müzik terapi seansları ve müzik terapisti-bakıcı iletişimini içeren bir müzik terapi programı geliştirmenin değerini desteklemektedir.

Çalışma 3- Demans hastalığında ajitasyon için bireysel müzik terapisi (2013)

Yapılan bu çalışmada, huzurevlerinde yaşayan orta veya şiddetli demanslı kişilerde bireysel müzik terapisinin ajitasyon üzerindeki etkisini incelemek ve psikotropik ilaç ve yaşam kalitesi üzerindeki etkisini araştırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya, demanslı 42 katılımcı seçilmiştir. Katılımcılar 2 gruba ayrılmıştır standart bakım grubu ve bireysel müzik terapi uygulaması alanlar olmak üzere. Katılımcılara altı haftalık bireysel müzik terapisi uygulanmış ve altı haftalık standart bakım dizisiyle kıyaslanmıştır. Haftada 2 seans olacak şekilde toplam 12 seans klinisyenler tarafından uygulanmıştır. Klinisyenler müzik terapisti alanında onaylı kurum ve kuruluşlardan gerekli belge ve tecrübeye sahip kişilerdir. Bireysel müzik terapi

yöntemlerinden uygulamada kullanılanlar; vokal veya enstrümantal doğaçlama, şarkı söyleme, dans veya hareket etmek, dinlemek ve diğer aktiviteler (konuşma, yürüyüş) olacak şekilde düzenlenmiştir.

Sonuç ölçümleri ajitasyon, yaşam kalitesi ve ilacı içeriyordu. Bu çalışma sonucunda, altı haftalık müzik terapisinin, ortalama ajitasyon bozuculuk puanlarını önemli ölçüde azalttığını göstermektedir. Demanslı kişiler, standart bakıma kıyasla müzik terapisi sırasında psikotropik ilaç reçeteleri artmadığı gözlemlenmiştir, oysa standart bakım sırasında yedi katılımcı için artış görüldü. Ek olarak demanslı kişilerde ajitasyon bozulmasını azalttığını ve ilaç artışlarını önlediğini göstermektedir. Ajitasyon sıklığı ve yaşam kalitesiyle ilgili olumlu eğilimler gözlemlenmiştir, daha büyük bir örneklemle daha fazla araştırma yapılmasını sonucuna ulaşılmıştır.

5. SONUÇ

Bireysel seanslarda uygulanan müzik terapisi yöntemleri, hem psikolojik hem de fizyolojik düzeyde çok yönlü faydalar sunmaktadır. Aktif müzik yapma, müzik dinleme ve doğaçlama gibi teknikler aracılığıyla bireyler, duygusal düzenlemelerini sağlayarak içsel dengeye ulaşabilirler. Gelecek araştırmalar, bu yöntemlerin farklı demografik yapıda bireyler ve bu bireylerin özel durumlardaki etkinliğini daha detaylı incelemeyi hedeflemektedir.

Grup müzik terapi yöntemleri kapsamında yapılan yerel ve yabancı birçok çalışma bulunmasına rağmen bireysel yöntemlerde kaynak yetersizliği göz önüne çarpıcı şekilde çıkmaktadır. Araştırmalar sırasında yabancı kaynaklar içerisinde de bireysel terapinin uygulamalı ve kanıta dayalı araştırma azlığından bahsedildiği görülmüştür.

Bireysel müzikle terapi yöntemleri kapsamında yerel kaynakların olmaması araştırmacıları yabancı kaynaklara yöneltmektedir. Yabancı kaynakların ışığında yerel kaynakların da oluşturulması amaçlanmaktadır.

KAYNAKÇA

1. Akbulut, C., Anadolu'da Antik Tıp Uygulamaları, Müzikle Tedavinin Doğuşu ve Asklepion'ların Önemi, *Journal of Academic Social Science Studies*, 14(87), 157-170, 2021.

2. Akbulut, C., Lisans Öğrencilerinde Kaygı Ve Müzikli Diyalog. Sosyal ve Beşeri Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler, Ankara: Gece Akademi, 509-532, 2021.
3. Ak Şahin, A., Avrupa ve Türk-İslam Medeniyetinde Müzikle Tedavi Tarihi Gelişimi ve Uygulamaları. İstanbul: Ötüken, 2006.
4. Besel JM., The effects of music therapy on comfort in the mechanically ventilated patient in the intensive care unit. Approved for the Division of Graduate Education;. p. 1-101., 2006
5. Bruscia K., Defining Music Therapy. University Park, IL: Barcelona Publishers,2014.
6. Cavlu, D., İstanbul'da Yasal Yetkinliği Olan Müzik Terapi Kurum ve Kuruluşlarının İncelenmesi. İstanbul Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, 2019.
7. Chang SC, Chen CH. Effects of music therapy on women's physiologic measures, anxiety, and satisfaction during cesarean delivery. Res Nurs Health 2005;28:453-61, 2005.
8. Çoban A., Müzik terapi. İstanbul: Timaş Yayınları, 2005.
9. Erkkila J. ve ark., Individual music therapy for depression:randomised controlled trial, The British Journal of Psychiatry, 2011.
10. Gençel Ö., Müzikle Tedavi, Cilt:14 No:2 Kastamonu Eğitim Dergisi 697-706, 2006.
11. Güvenç R.O., Doğuda ve Batıda Müzik Terapinin Kısa Tarihçesi, 2013.
12. Hsu M.H. ve ark., Individual music therapy for managing neuropsychiatric symptoms for people with dementia and their carers: a cluster randomised controlled feasibility study, MC Geriatrics, 2015.
13. Karasar N,. Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar, İlkeler, Teknikler. Ankara, 1982.
14. McMilian, J. H. and Sally S., Research in Education: A Conceptual Introduction. Boston and Toronto: Little Brown and Company, 1984.
15. Nordoff, P. ve Robbins C., Creative Music Therapy: Individualized Treatment for the Handicapped Child. New York: Nordoff- Robbins Center for Music Therapy, 1980.
16. Pavlicevic, M., Improvisation in Music Therapy: Human Communication in Sound. Journal of Music Therapy, 37(4), s. 269-285, 2000.
17. Ridder H. M. O. ve ark., Individual music therapy for agitation in dementia: an exploratory randomized controlled trial, Aging & Mental Health, 2013.
18. Sezer, F.. "Öfke Ve Psikolojik Belirtiler Üzerine Müziğin Etkisi", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 1, 2011.
19. Simon, J. L. and Paul Berstein. Basic Research Methods in Social Science. Third edition. New York: Random House, 1985.

20. Sur H., Müzik Terapisi ve Bunun Algılanışı Üzerine/ On Music Therapy, and its Perception, 2024.

21. Teo, A.R., Fetters, M.D., Stufflebam, K., Tateno, M., Balhara, Y., Choi, T.Y., Kanba, S., Mathews, C.A. & Kato, T.A. (2015). Identification of the hikikomori syndrome of social withdrawal: Psychosocial features and treatment preferences in four countries. *The International Journal of Social Psychiatry*, 61(1), 64-72, 2015.

22. *TÜMATA, Müzikle Tedavi ve İnsanlığın Yüksek Değerleri Semineri, http://www.tumata.com/muzikletedavi.html*

23. Bruscia, K. E.; Ed:.Uçaner, B., *Müzik Terapiyi Tanımlamak,* Ankara: Nobel Yaşam http://www.muzted.com/mterapistnedir.php, Erişim Tarihi:27.06.2017 17:39

24. Wigram, T., Pedersen I. N. ve Bonde L. O., A Comprehensive Guide to Music Therapy: Theory, Clinical Practice, Research andvTraining. London: Jessica Kingsley Publishers, 2002.

TÜRKİYE'DE GENÇ İŞSİZLİK KAVRAMI VE GİRİŞİMCİLİK EKOSİSTEMİNİN PESTLE ANALİZİ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Emine ÖRS

İzmir Demokrasi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

eors443@gmail.com- 0009-0003-3274-1532

ÖZET

Bu araştırma, girişimcilik ekosistemi kavramı ve Türkiye'nin mevcut genç işsizlik durumu arasındaki ilişkiyi PESTLE analizi yöntemi ile politik, ekonomik, sosyal, teknolojik, yasal ve çevresel yönüyle kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Türkiye'de son yıllarda yaşanan ekonomik krizin işsizliği kalıcı bir sorun haline getirmesi iş gücü piyasasında yapısal açıdan ciddi sorunlara neden olmaktadır. Genç nüfusun devamlı olarak bir işte istihdamlarının sağlanmaması, eğitim ve iş gücü arasındaki negatif yönlü ilişki ve nitelikli beşeri sermaye konusundaki eksiklikler hem ekonomik hem de sosyal problemlerin başlıca nedenleri arasında gelmektedir. İstihdam oranlarındaki düşüşü etkileyen yapısal sorunlar, çözüm olarak uygulanan teşvik ve destek programları ile girişimciliğin önündeki fırsat ve engeller kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bu yaklaşımla yürütülen çalışmada, kavramlar ayrıntılı bir şekilde açıklanmış olup grafikler yardımıyla detaylandırılmıştır. Girişimcilik ekosisteminin geliştirilmesi ve genç işsizlikteki artış oranlarının düşürülmesi açısından özellikle eğitim alanındaki güncel sistemin değiştirilmesi gerektiğine değinilmiştir. Türkiye'de diğer dünya ülkelerine kıyasla bu alanın yeni gelişiyor olması gelecek ve istihdam açısından büyük bir önem arz etmektedir. PESTLE analizinin sonucunda elde edilen bulgulara göre işsizlik ve girişimciliğin geliştirilmesinin ilk adımının statükocu altyapıda köklü değişiklere gidilmesiyle çözümlenebileceği sonucuna varılmıştır. Sonuç olarak ele alınan iki faktörün de ekonomik büyüme ve kalkınma açısından etkileri uzun vadede gözlemlenebilmektedir. Bu sebeple geçici ve kısa vadeli yaklaşımlar işsizlik ve gelişmekte olan girişimcilik kavramı üzerinde etkisiz kalmaktadır. PESTLE analizi faktörleri göz önüne alınarak politika ve teşvikler hususunda kapsamlı değişiklere gidilmesi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Genç İşsizlik, Girişimcilik Ekosistemi, PESTLE Analizi

Jel Kodları: L26, J13, J64

THE CONCEPT OF YOUTH UNEMPLOYMENT IN TURKEY AND PESTLE ANALYSIS OF THE ENTREPRENEURSHIP ECOSYSTEM

ABSTRACT

This research comprehensively examines the relationship between the concept of the entrepreneurial ecosystem and Turkey's current state of youth unemployment through the

PESTLE analysis framework, focusing on political, economic, social, technological, legal, and environmental dimensions. The economic crisis in Turkey in recent years has turned unemployment into a persistent issue, resulting in significant structural challenges within the labor market. The lack of stable employment for the youth, the negative correlation between education and workforce participation, and deficiencies in qualified human capital are key contributors to both economic and social problems. This study thoroughly investigates the structural issues impacting declining employment rates, as well as the incentives, support programs, opportunities, and obstacles related to entrepreneurship. The concepts are elaborated in detail and visually supported with graphs. The study emphasizes the need for a shift in the current education system to foster the entrepreneurial ecosystem and reduce rising youth unemployment rates. Compared to other countries, Turkey's relatively new development in this area is crucial for future employment prospects. The findings of the PESTLE analysis suggest that addressing unemployment and promoting entrepreneurship requires fundamental changes in the traditional, static infrastructure. The study concludes that the long-term effects of both factors on economic growth and development are more observable, while temporary or short-term approaches prove ineffective for unemployment and nascent entrepreneurship. Therefore, the research underscores the need for comprehensive reforms in policies and incentives, considering all PESTLE factors.

Keywords : Youth Unemployment, Entrepreneurial Ecosystem, PESTLE Analysis

Jel Codes: L26, J13, J64

1. GİRİŞ

Çevredeki oluşumların ve kavramların algılanmaya başlandığı zaman dilimi gençlik olarak adlandırılmaktadır. Aynı zamanda fiziksel ve zihinsel gelişimle beraber bir ülkenin ekonomik açıdan kalkınmasını sağlayan dinamik bir nüfusu temsil etmektedir. Ülkeden ülkeye genç nüfus tanımı değişkenlik göstermektedir ancak genel verilere bakıldığında genç kavramı 15-24 yaş arasını kapsamaktadır. Türkiye'deki güncel rakamlara bakıldığında ise genç nüfus, toplam nüfusun %15,1 'ini oluşturmaktadır (TÜİK, 2024). Türkiye'de iç ve dış etkenler birlikte olmak üzere artan nüfusla paralel olarak genç işsizlik oranı hızla artış göstermektedir. Bu artış Türkiye'nin yıllardır makroekonomik açıdan çözmeye çalıştığı bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Genç nüfus, yüksek kapasite ve yenilikçi fikirlere sahip olsa da bunları gerçekleştirebilecekleri bir işgücü ve piyasanın bulunmaması motivasyon kaybı, beyin göçü veya kayıt dışı ekonomiye dahil olmaları ile sonuçlanmaktadır. Ayrıca kadınların, erkeklere göre istihdamdaki paylarının daha az olması genç işsizliğin yanı sıra işgücünde cinsiyet eşitsizliği problemini de ortaya çıkarmaktadır. Bütün bunlar beraber ele alındığında Türkiye için toplumsal refah ve ekonomik büyüme açısından büyük bir sorun teşkil etmektedir. Özellikle son dönemlerde genç nüfus açısından, işsizlik oranı ile eğitim seviyesi arasında ilişkisiz bir paralel artış göze çarpmaktadır. Bu problem ülkemizdeki eğitim ile istihdamdaki negatif ilişkiyi ortaya sermektedir.

Girişimcilik ekosistemi kavramı ise genç işsizlik için bir çözüm önerisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yeni bir iş kurmak, mevcut bir proje ya da işletmeyi büyütmek gibi amaçların

başarıyla sonuçlanması için oluşturulan dinamik yapıya girişimcilik ekosistemi denmektedir. Sanayi değerlerinin bilgi toplumu anlayışına aktarılmasıyla birlikte, günümüzde yeni fikirlerin üretilmesi hem üreticiler hem de bulundukları bölgenin gelişimi açısından büyük önem taşımaktadır. Gençler, girişimcilik faaliyetlerini ekonomik bir değer olarak kullanarak aynı zamanda yeni istihdam fırsatlarına da yön verebilmektedirler. Son yıllarda bu konuda kayda değer bir ilerleme gözlense de ortaya çıkan bürokratik engeller, sermaye ve finansal açıdan yetersizlikler girişimciliğin yaygınlaşmasını kısıtlayan faktörler arasında yer almaktadır (Aka & Özdemirci, 2022). Bu çalışmada Türkiye'de genç işsizliğin boyutu, karşılaşılan yapısal sorunlar ve girişimcilik ekosistemi arasındaki ilişki PESTLE Analizi ile ele alınacaktır. Türkiye'nin güncel sosyoekonomik koşulları göz önünde bulundurularak girişimcilik ekosisteminin, ülkemizdeki fırsat ve tehditler çerçevesinden güçlü ve zayıf yönleri belirtilerek gençlerin, girişimcilik faaliyetlerine yönlendirilmesi için politika önerileri sunulması amaçlanmıştır. Girişimcilik ekosisteminin genç işsizlik üzerindeki potansiyel etkilerinin birlikte ele alınarak incelenmesi literatür açısından özgün bir perspektif sunmaktadır.

2. LİTERATÜR

Uslu ve Tatlı (2024), çalışmada genç işsizliği etkileyen bireysel faktörleri, TRB1 (Malatya, Elazığ, Bingöl ve Tunceli) bölgesi kapsamında 15-24 yaş aralığındaki 400 birey için tesadüfi örnekleme yöntemi ile anket çalışması uygulayarak araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlar Lojistik Regresyon yöntemi ile analiz edilmiştir. Buna göre gençlerin eğitim seviyesi arttıkça ortaokul mezunu gençlere göre işsiz kalma olasılıklarının daha düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca bireylerin babasının eğitim seviyesi yüksek olan gençlerin, babası okuma yazma bilmeyen gençlere göre göre işsiz kalma oranlarının daha düşük olduğu ve bireylerin karşı tarafa güven duyması ile işsiz kalma potansiyelinin düşük olması arasında anlamlı bir ilişki elde edilmiştir. Cinsiyet ve sağlık değişkenleri ile genç işsizlik arasında ise anlamlı bir sonuca ulaşılmamıştır. Gelir dağılımında adalettin sağlanması, girişimcilikle ilgili eğitimlerin artırılması ve işsizliği azaltacak kamusal politikalar ile TRB1 bölgesi kapsamında genç işsizliğin azaltılabileceği belirtilmiştir. Gelecekteki çalışmalar için farklı bölgeler için daha geniş bir analiz yapılabileceği vurgulanmıştır.

Taş ve Bilen (2015), araştırmada genç işsizliğin ne olduğu, neden olan faktörler ve çözüm için geliştirilebilecek politikalar ele alınmıştır. Temel olarak gençlere yönelik istihdam olanaklarının artırılması için devlet destekli stratejilerin belirlenmesinin büyük bir önem teşkil ettiği belirtilmiştir. Uluslararası politikalar doğrultusunda çalışma şartları iyileştirilmeli ve küresel yaklaşımlarla ortak bir plan çerçevesi oluşturularak genç işsizlik problemine yeni bir bakış açısı getirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Tunçsiper ve Rençber (2020), Türkiye İstatistik Kurumu'ndan (TÜİK) elde edilen 2019 yılı hane halkı iş gücü anketi sonuçları kapsamında, İki Yanlı Logit Model ile bireysel özelliklerin genç işsizlik üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre kadınlar geleneksel kadın tiplemesinin getirmiş olduğu baskılama nedeniyle işgücüne katılım oranları erkeklere göre daha düşüktür. Ayrıca gençlerin iş gücüne katılımının en fazla Doğu Anadolu bölgesinde gerçekleştiği belirlenmiştir. Bu durumun eğitim seviyesinin düşük

olmasından ve emek yoğun faaliyetlerin bu bölgede yer almasından kaynaklandığı açıklanmıştır. Eğitim süresinin (16 yıl) uzun oluşunun, yüksek okul mezunlarının deneyim sahibi olamadıklarından istihdamlarını geciktirmesinin yanı sıra İŞKUR'un istihdam sağlama konusunda yetersiz kaldığı sonucuna varılmıştır. Analizde dikkat çeken bir diğer nokta ise gençlerin özel sektörde kamu sektörüne göre daha fazla istihdam edilmeleridir. Bu nedenle kamudaki işe alım süreçlerinin işgücü talebine göre yeniden düzenlenmesi gerektiği belirtilmiştir. Modelden elde edilen sonuçlar eğitim seviyesindeki artışın, bireylerin şehirde ikamet ediyor olmalarının, kadınlara yönelik cinsiyet eşitsizliğinin ve bireyin hane içindeki konumlarının iş bulma olasılığını azalttığı sonucuna varılmıştır.

Kabaklarlı ve Gül (2011), çalışmada genç işsizlik problemi 2005-2010 dönemi için Johansen Eş Bütünleşme analizi ile incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, genç işsizlik oranı üzerinde verimlilik ve enflasyon değişkenleri arasında pozitif yönde bir ilişki elde edilirken, GSYİH ve reel yatırımlardaki artışın genç işsizliği azalttığı sonucuna varılmıştır. İşsizliğin azaltılmasında nitelikli eğitim kalitesinin artırılmasının önemi vurgulanmıştır.

Karadağ (2018), Doğu Asya ülkeleri (Singapur, Tayvan, Hong Kong ve Güney Kore) kapsamında düzenlenen kamu politikalarının girişimcilik üzerindeki etkileri küresel girişimcilik endeksi ile analiz edilmiştir. Sonuç olarak bu ülkelerdeki müdahaleci devlet politikalarının zamanla azalması ve özel sektörle birleştirmesi, girişimcilik ekosistemini geliştirecek bir odak noktası oluşturduğu sonucuna varılmıştır.

Metin (2023), çalışmada Küresel Girişimcilik Endeksi ve Küresel Girişimcilik Monitörü verileri kullanılarak Türkiye'de girişimcilik nosyonunun güçlü ve zayıf yönleri incelenmiştir. Türkiye'nin genç nüfus yoğun bir toplumdan oluşması ve teknolojik süreçlere olan yatkınlığı güçlü yönleri oluştururken, nitelikli iş gücü, adil olmayan rekabet koşulları, girişimcilik motivasyonun ve devlet faktörünün yetersiz oluşunun zayıf yönleri olduğu sonucuna varılmıştır. Elde edilen bulgulara göre zayıflık tespit edilen noktalar için ayrıntılı analizler yapılarak, bu alanların geliştirilmesi ve girişimcilik kültürü ile yeniden inşa edilmesi vurgulanmıştır.

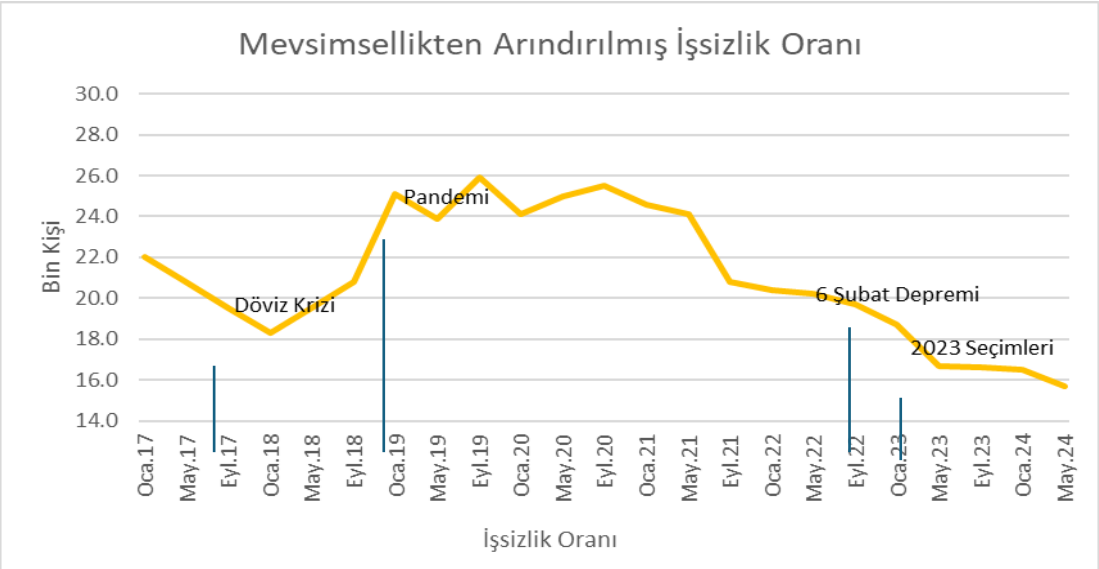
Işık (2016), Türkiye'de genç işsizlik oranlarında yaşanan artışın özellikle eğitim-istihdam uyumsuzluğundan kaynaklandığı belirtilmiştir. Buna göre eğitim oranı arttıkça işsizlik seviyesi paralel olarak artış göstermektedir. Ayrıca iş bulamayan gençlerin iş bulmayı bırakmaları nüfusta atalet problemini ortaya çıkarmaktadır. Sonuç olarak her seviyede nitelikli eğitimin artırılması ve devletin genç istihdamı artıracak uzun vadeli programlar ile gençleri desteklemesi ve yatırım yapması gerektiğine ulaşılmıştır.

Aka ve Özdemirci (2022), araştırmada 2001-2020 dönemi arası girişimcilik tarihindeki dönüm noktaları, İstanbul girişimcilik ekosistemi içerisinde bulunan 42 birey ile görüşme yapılarak incelenmiştir. MAXQDA 2022 programı ile elde edilen sonuçlar görselleştirilmiş ve 3 bölüme ayrılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Teknopark yönetmeliği ile Gitti Gidiyor uygulamasının çıkışının (2001-2011) birinci dönemi, Hasan Aslanoba ve Yemek Sepeti'nin sisteme dahil oluşunun (2012-2015) ikinci dönemi ve Trendyol, OpsGenie ve Gram Games'in durgunluk sürecinden sonra piyasaya dahil olmalarının (2020 ve sonrası) üçüncü dönemi oluşturduğu sonuçlarına ulaşılmıştır.

Yapılan literatür taramasına göre belirli aralıklarla yapılan çalışmalar genç işsizlik ve girişimcilik ekosistemi kavramını birbirinden ayrı konular olarak ele alarak farklı analiz yöntemleri ile sonuçlandırmışlardır. Bu araştırmanın odak noktası ise güncel verilerle ışığında genç işsizliği ve girişimcilik ekosistemi faktörlerinin Türkiye'deki konumunun PESTLE Analizi yöntemi kullanılarak incelenmesi yönünden literatürdeki mevcut çalışmalara farklı bir bakış açısı getirilmesi oluşturmaktadır.

3. TÜRKİYE'DE GENÇ İŞSİZLİĞİN BOYUTU

Genç işsizlik, ulusal ve uluslararası kaynaklar dahil olmak üzere ortak bir bakış açısı çerçevesinde, 15-24 yaş arası bireylerin istihdam edilmek istemelerine rağmen iş bulamamaları durumunu ifade etmektedir (Taş & Bilen , 2015). Özellikle eğitim-öğretim dönemi sonlanan bireylerin iş hayatına atılmaları beklenen bu yaş aralığında, aktif bir çalışma hayatına sahip olamamaları hem bireysel hem de toplumsal açıdan kritik bir noktaya işaret etmektedir. Eğitim seviyesi ile istihdam oranları arasındaki uyumsuzluk, nitelikli beşeri sermaye istihdamının eksikliği, ekonomideki resesyon dönemleri ve bölgelerarası kalkınmada fırsat eşitsizliği genç işsizliğin en temel nedenleri arasında yer almaktadır (Uslu & Tatlı, 2024).

Grafik 1. Mevsimsellikten Arındırılmış Genç İşsizlik Oranları (TÜİK,2024)

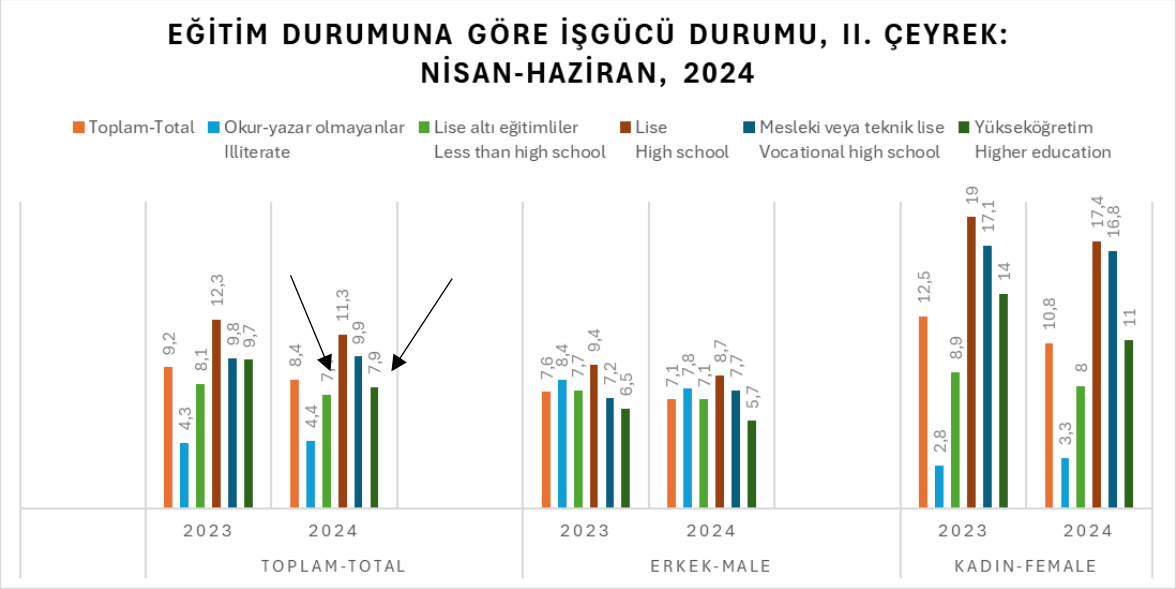
Grafik 1. incelendiğinde TÜİK'ten alınan verilerle oluşturulan 2017-2024 arası genç işsizlik oranları verilmiştir. 2017'den sonra işsizlik oranında fark edilir bir düşüş göze çarpmaktadır ancak 2018 yılında yaşanan döviz krizi, doların yükselişi ve ekonomideki daralmanın işsizlik oranında bir artışa neden olduğu görülmektedir (Metin, 2023). Türk lirasının yabancı para birimleri karşısında yaşamış olduğu değer kaybı işletmelerin ve birçok sektörün daralmaya gitmesiyle birlikte işten çıkartmalara varan bir istikrarsızlık zinciri oluşmuştur. İşgücü talebinin düştüğü bu dönemde genç nüfusun istihdam edilme oranı düşmüş ve iş piyasasına geçiş esnekliği azalmıştır. Tüm dünyayı hem sağlık hem iktisadi açıdan sarsan 2019 pandemi döneminin olumsuz koşulları Türkiye'yi de etkisi altına almıştır. Virüs nedeniyle karantina uygulamaları ve kapanmaların yaşanmasıyla özellikle hizmet sektöründe çalışan gençler için işsizlik oranlarının zirve yaptığı bir dönem olmuştur. Bunun yanı sıra uzaktan

eğitime geçişle verimsiz bir eğitim süreci geçiren öğrenciler bağlamında eğitim ve istihdam arasında düzelmesi zor, büyük bir kopuş yaşanmıştır.

2021 yılında pandemi sürecinin küresel anlamda kontrol altına alınmasıyla beraber kademeli olarak genç işsizlik oranlarında bir azalışın trendinin oluştuğu görülmektedir. Ancak işsizlik oranlarındaki bu azalış tüm sektörlerde homojen bir şekilde gerçekleşmemiştir. Pandemiden olumsuz yönde etkilenen turizm ve hizmet sektörleri küresel belirsizlikler nedeniyle toparlanmakta zorlanmıştır. Covid-19 ile uzaktan çalışma kültürünün yaygınlaşması hizmet sektöründe genç istihdamını azaltmıştır. İnşaat ve sanayi sektörleri ise 2021 yılından sonra toparlanma konusunda daha iyi bir performans göstermiştir. Buna rağmen gençlerin niteliklerinin talep edilen işgücü açısından yetersiz kalışı istihdam potansiyelinin sınırlı kalmasına neden olmuştur. Türkiye'de normalleşme olarak adlandırılan bu süreçte işletmeler yavaş yavaş açılmaya ve eski gücünü tekrar kazanmaya başlamıştır. Pandemi sürecinin beraberinde Türkiye ekonomisinde yaşanan ekonomik kriz, durgunluk etkisinin devam etmesine ve işsizlik oranlarının düşmesi açısından normalleşme süreci beklenen etkiyi gösterememesinde neden olmuştur (Metin, 2023). 2021-2022 yılları arasında yerli paranın, yabancı para birimleri karşısında hızla değer kaybetmesi ve kur oynaklığı krizin bireysel ve ulusal bazda daha da derinleşmesiyle sonuçlanmıştır. Dış ticaret dengesi bozulmuş ve üretimde maliyetler yükselmiştir. Ekonomide geleceğin belirsiz oluşu yatırımcıların ülkeden uzaklaşmasına ve işletmelerin küçülmeye gitmesine sebep olmuştur. 2022 yılında yüksek enflasyon baskısına karşılık asgari ücrete yapılan %50,5 oranındaki artış kısmi bir iyileşme sağlamış olsa da uzun vadede etkili olamamıştır (T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, 2022). Ocak ve Temmuz aylarında asgari ücrete iki kere zam yapılması, özellikle düşük kar marjlı küçük işletmelerde işten çıkarmalarla sonuçlanmış ve yeni istihdam olanakları sınırlı kalmıştır.

2023 seçimleri ve yeni ekonomi politikaları sonrası iş gücü piyasası tekrardan canlandırılmaya çalışılırken, küresel resesyon, enflasyonist baskılama ve özellikle 6 Şubat 2023'te Kahramanmaraş merkezli yaşanan deprem bölgesel açıdan birçok sektörü ve işgücü piyasasını olumsuz yönde etkilemiştir. Bazı illerde ekonomik faaliyetlerin durma noktasına gelmesi gençlerin uzun süre işsiz kalmasına neden olmuştur. Deprem sonrası istihdamın artırılması için yapılan yardım faaliyetleri ve teşvikler kısa vadede etkili olsa da sürdürebilir bir istihdamın yaratılmasında eksik kalmıştır. Deprem bölgesinde eğitim süreci aksamış ve birçok genç iş bulmak için başka illere göç etmek zorunda kalmıştır. Bu durum İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyükşehirlerde işsizlik oranını artırırken aynı zamanda artan iş talebiyle rekabeti artırarak gençlerin istihdamını zorlaştırmıştır. Deprem bölgeleri için bölgesel kalkınma cephesinden uzun süre kapanmayacak bir gerileme yaşanmıştır.

Genel olarak 2023-2024 dönemi önceki yıllara göre genç işsizliğinin göreceli olarak azaldığı bir dönem olsa da krizin beraberinde depremin yaşanması makroekonomik açıdan istikrarsızlık ve belirsizliği artırarak istihdam artışını zorlaştırmıştır.

Grafik 2. Eğitim Durumuna Göre İşsizlik Oranları, II. Çeyrek (TÜİK,2024)

Grafik 2.' ye bakıldığında 2023-2024 yılları arasında eğitim seviyesi ile işsizlik oranları verilmiştir. Toplam işsizlik kısmına bakıldığında genel olarak bir azalma görülmektedir ancak eğitim seviyelerine göre bu oran farklılık göstermektedir. Özellikle okur yazar olmayanların işsizlik oranı ile lise altı eğitimliler, lise, mesleki veya teknik lise ve yükseköğretim eğitim seviyesi arasında anlamsız bir ilişki bulunmaktadır. 2024 yılı toplam işsizlik oranlarında lise altı eğitimliler ile yükseköğretim seviyesindeki bireylerin neredeyse aynı işsizlik seviyesine sahip olması bu ilişkiyi daha net ortaya koymaktadır. Normalde yükseköğretim mezunlarının işsizlik oranının daha az olması beklenirken bu grafikte durumun tam tersi olduğunu görülmektedir. Bunun nedenleri şu şekilde sıralanabilir:

- Mezun sayısının her geçen yıl artmasıyla yükseköğretim mezunlarına olan talebin orantılı olarak azalması. (nitelikli işgücüne olan talebin düşmesi)
- Lise altı eğitimlilerin hizmet veya eğitim gerektirmeyen sektörlerde daha kolay iş bulma potansiyelleri
- İşgücü piyasasında rekabet ortamının oluşması ve işverenlerin nitelikli eleman arayışı.
- Yükseköğretim kurumlarının öğrencileri iş hayatı konusunda yeterli bilgilendirmemesi ve buna yönelik çalışmalarının eksik oluşu

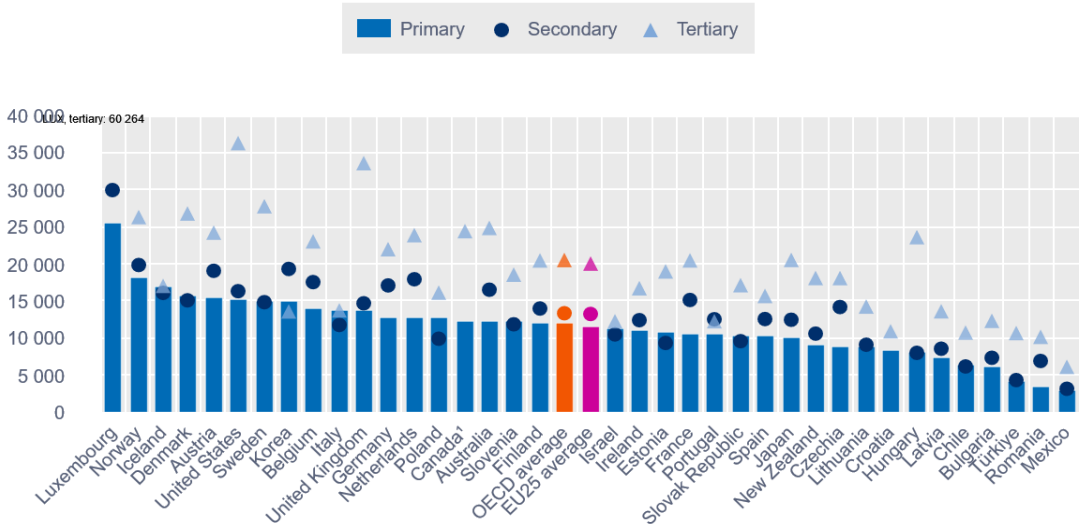
Grafikte kadın ve erkeklerin işsizlik oranları ayrı ayrı incelenmiştir ve cinsiyetten kaynaklı büyük bir fark ortaya çarpmaktadır. Genel toplamda işsizlik oranı azalmış gözükse de kadın işsizlik oranı, erkek işsizlik oranına göre daha fazla gerçekleşmiştir ve eğitim seviyesindeki artış bu farkı kapatmamaktadır. Okur yazar olmayan kadınların işsizlik oranlarının normalden daha düşük olması; kayıt dışı ekonomide olmaları ve güncel olarak iş aramayan kesimin varlığı ile ilişkilendirilebilir. Bu nedenle yükseköğretim eğitim seviyesindeki kadınların işszilik oranları ile arasında bir çelişki bulunmaktadır.

Genel olarak özetlemek gerekirse 2024 yılında işsizlik oranı göreceli olarak 2023 yılına göre azalış göstermiştir. Toplumsal cinsiyet normları, geleneksel kadın algısı ve işverenlerin önyargısı nedeniyle kadın işsizlik oranı, eğitim seviyesi artış gösterse bile daha yüksek

seviyelerde seyretmektedir. Rekabet ortamı, diplomalı mezun enflasyonu, staj olanakları ve mesleki tecrübenin az oluşu ve niteliksiz eğitim gibi birçok neden mezun-istihdam uyumsuzluğu yaratmıştır. Tüm bu durumlar işgücü ve eğitimde yapısal bir sorun olduğuna işaret etmektedir. Bunun giderilmesi için mevcut politikaların gözden geçirilmesi ve güncellenmesi gerektiği ortaya koyulmaktadır. Uzun vadede iyi sonuçlar alınabilmesi için staj ve mesleki eğitim programları artırılmalı ve eğitim kurumları ile istihdam politikalarının nitelikli işgücünü artıracak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir.

3.1.Türkiye ve OECD Ülkelerinde Karşılaştırmalı Eğitim Verileri

Türkiye'deki eğitim-istihdam uyumsuzluğunu somut verilerle açıklamak adına benzer standartlara ve güncel verilere sahip OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development - Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü) ülkeleri ile karşılaştırılmasının daha doğru olduğunu sonucuna varılmıştır. Grafik 3.' te OECD'ninEducation at a Glance – Bir Bakışta Eğitim (2024) raporunda öğrenci başına yapılan eğitim harcamaları verilmiştir.

Grafik 3. İlköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretimde tam zamanlı eşdeğer öğrenci başına yapılan toplam harcama (OECD,2021)

Yayınlanmış olan bu raporda yıllık olarak öğrenci başına yapılan eğitim harcamaları ilkokul, ortaokul ve yüksek öğretim olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. İlkokul 25.584 $ ve ortaokul seviyesinde 29.940 $ ile en yüksek harcamayı Lüksemburg yaparken en düşük harcamayı, ilkokul 2933 $, ortaokul 3130 $ ve yüksek öğretim seviyesinde 6093 $ ile Meksika yapmıştır. Türkiye sıralamada sondan üçüncü sırada yer almaktadır. İlkokul seviyesi 4038 $, ortaokul seviyesi 4305 $ ve yüksek öğretim seviyesi için 10.657 $ harcamıştır. Bu oran hem OECD hem de EU25 (Avrupa Birliği) ülkelerinin ortalamalarının altındadır. Ülkemizde eğitim seviyesi arttıkça istihdam kapasitesinde yaşanan düşüşlerin en önemli nedeni yüksek öğretime ayrılan payın az olmasından kaynaklanmaktadır. Niteliksiz eğitim, staj ve deneyim yetersizliği ile yüksek öğretim kurumlarından mezun olan birçok genç, iş piyasasındaki rekabet ortamında diğer ülkelere göre istihdam edilme konusunda problem yaşamaktadırlar.

4. GİRİŞİMCİLİK VE GİRİŞİMCİLİK EKOSİSTEMİ KAVRAMI

Özgün çözümler üretebilen ve yaratıcı kişi ya da grupların, bir ürün, proje veya hizmeti geliştirmek suretiyle belirli bir riski göze alarak kar etme amacıyla yürütmüş oldukları faaliyetler bütününe girişimcilik denmektedir. Mevcut piyasadaki eksiklikleri gidermek, toplumsal bir amaca hizmet etmek ya da yeni bir istihdam alanı oluşturmak gibi amaçlar girişimciliğin temel fonksiyonları arasında yer almaktadır.

Şekil 1. Girişimcilik Faaliyetlerini Etkileyen Etkenler (Metin, 2023)

Şekil 2.'de bölgesel bazda girişimcilik faaliyetlerinin gelişiminde rol alan faktörler verilmiştir. Yasal düzenlemeler ve finansal destek faktörü; ülkedeki vergi düzenlemeleri, iş hukuku ve diğer yasal mevzuatlar ile bankaların girişimcilere yönelik kredi politikaları ve devletin teşvik programlarını kapsamaktadır. Ekonomik çerçeve ve siyasi istikrar; ülkenin enflasyon, işsizlik ve ekonomik büyüme oranı gibi makroekonomik göstergelerden ve yatırımcı güvenini artıran belirsizliğin olmadığı siyasi bir ortamdan oluşmaktadır. Küreselleşen ekonomilerde teknolojik altyapı entegrasyonunun sağlanması ile Ar-Ge yatırımlarının artırılması ve eğitim sisteminin girişimcilik inovasyonunu sağlayacak şekilde düzenlenmesi eğitim ve teknolojik gelişmeler faktöründe yer almaktadır. Toplumun risk alma kapasitesi, belirsizlikler ile yeni fikirlere karşı olan tutumları ve başarısızlık algıları da girişimcilik faaliyetleri üzerinde etkili olan köktenci tutumları açıklamaktadır.

Türkiye açısından girişimcilik ekosistemi kavramının kökeni kronolojik olarak Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Özellikle 18.yüzyılda başlayan Batılılaşma etkisi altında ekonomik faaliyetler sonucu oluşan çeşitli ticaret ve zanaat alanları, esnaf ve sanatkârlar için bireysel girişimcilik açısından önemli bir rol oynamıştır (Akkuş & Menteş, 2018). Yabancı yatırımlar ve yerli girişimcilerin çabasıyla, modern işletmelerin kuruluşu teşvik edilmiştir. Cumhuriyetin ilanı ve sonrasındaki dönemde ise kalkınma planlarının uygulanması kapsamında devlet destekli girişimcilik faaliyetleri ve ekonomide önemli bir paya sahip olan tarım sektörü kooperatifçilik kuruluşları ile desteklenmiştir. 1980'li yıllarda serbestleşen liberal ekonomi politikaları, girişimciliğin gelişmesi ve büyümesi hususunda önemli bir zemin hazırlamıştır. Özelleştirme politikaları ile bazı devlet işletmeleri özel sektöre devredilmiş ve teknolojinin gelişimiyle beraber sermaye fonları ve melek yatırımcılar [1] Türkiye'ye yöneltilmiştir. Günümüzde Tablo 3.' te verilmiş olan kuruluşlar ve hedef projeleri sayesinde girişimcilik hareketleri hız kazanmıştır.

Çizelge 1. Türkiye'de Girişimcileri Destekleyen Kurum ve Kuruluşlar

[1] Melek yatırımcı birikimini, öz sermayesini veya fonlarını borç karşılığında girişimcilik faaliyetine başlayan kişi yada kişilere nakit ya da sermaye desteği sağlayan kişidir.

GİRİŞİMCİLİĞİ DESTEKLEYEN KAMU ve BAĞIMSIZ	
Kurum Adı	**Amaç ve Sağladığı Destek**
KOSGEB (Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı)	3624 Sayılı Kanun [2] ile kurulmuş olan KOSGEB (1990), KOBİ olarak nitelendirilen küçük ve orta büyüklükteki işletmelere, ihtiyaç duydukları finansman, eğitim, inovasyon, sanayi ve globalleşme desteklerinin sağlayarak rekabet gücünü artırmayı ve küresel piyasalara entegre olmalarını hizmet edinen kamu kuruluşudur.
ABİGEM (Avrupa Birliği İş Geliştirme Merkezi)	2002 yılında TOBB (Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği) ve AB'nin ortak girişimiyle kurulan ve kamu kuruluşu olmayan bağımsız bir iş geliştirme merkezidir. KOBİ'lerin işletmelerinin kapasitelerini büyütmek ve uzun vadede sürdürülebilir bir büyümeyi amaçlayan ABİGEM, iş geliştirme hizmetlerini sağlama konusunda KOBİ'ler için danışmanlık hizmetleri vermektedir.
ETOHUM	2008 yılında kurulan ETOHUM özellikle teknoloji veri tabanlı işletmelere yönelik bir girişim ve yatırım platformudur. Geniş network ağı ile sınır tanımadan girişimcileri bir araya getirebilme imkanı sunması ve startup [3] faaliyetlerinin gelişmesine katkı sağlaması ETOHUM'u diğer kurumlardan farklı kılmaktadır.
TTGV (Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı)	1991 yılında Türkiye'de teknoloji ve türevsel yeniliklerin desteklenmesi amacıyla özel sektör, sanayi ve Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti iş birliği ile kurulan TTGV, işletmeler açısından teknolojinin kapasitesini artırmayı ve Ar-Ge projelerini desteklemeyi amaçlamaktadır. Türkiye'nin teknoloji hedefli büyümesine katkıda bulunmaktadır.
TESKOMB (Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliği)	1970 yılında tüzel kişiliğini kazanan TESKOMB, Türkiye'deki küçük ve orta ölçekli esnaf ve sanatkarların ihtiyaç duydukları finansmanı sağlayarak gelişimlerini desteklemektedir. KOBİ olarak nitelendirilen işletmelerin kredi ve kefalet ihtiyaçlarını, düşük faizli krediler ve yatırımlarla karşılayarak finansmana erişimde kolaylık sağlamaktadır. Günümüz ekonomik sistemi içerisinde işletmelerin rekabet ortamında sürdürülebilirliklerini sağlamaktadır.

[2] KOBİ'lerin desteklenmesi amacıyla oluşturulan yasadır (T.C Resmi Gazete, 2016).
[3] Yeni gelişen, spesifik bir ürün, hizmet üreten ya da hızlı büyüme potansiyeli gösteren esnek yapılı küçük işletmeler bütünüdür (Tutar & Orbey, 2024).

TSKB (Türkiye Sınai Kalkınma Bankası)	1950 yılında kurulan TSKB, sanayi ve ticaret faaliyetlerinin Türkiye'de geliştirilmesi ve ekonomik büyümeye katkıda bulunması amacıyla kurulmuştur. Uzun vadeli krediler, yatırım danışmanlığı ve yatırım projeleri ile önemli bir finans kurumudur.
TGMP (Türkiye Grameen Mikro finans Programı)	TİSVA (Türkiye İsrafı Önleme Vakfı) ve GT (Grameen Trust) iş birliği ile kurulan TGMP, mikro seviyedeki küçük işletmelere finansman desteği sağlayarak kalkınmalarını sağlayan kar amacı gütmeyen bir kuruluştur. Özellikle dar gelirli kadın girişimcilerin istihdamlarının sağlanması açısından mikro kredilerle katkı sağlamaktadır.
KGF (Kredi Garanti Fonu)	1991'de kurulan ve KOBİ'lere kefil olarak finansal gereksinimlerini karşılamaları konusunda erişim kolaylığı sağlayan KGF, teminat yetersizliğinin önüne geçen "müteselsil kefil" kimliğiyle kefalet kuruluşu görevini sürdürmektedir.
Kalkınma Ajansları	Kalkınma Ajansları, DPT (Devlet Planlama Teşkilatı) teşvikiyle bölgelerarası kalkınma farklılıklarını ortadan kaldırmak ve sosyoekonomik problemleri çözmek amacıyla kurulmuşlardır. Türkiye'de güncel olarak 26 bölge için kalkınma ajansı bulunmaktadır ve her bölgenin öncelikli ihtiyaçlarına göre farklı çözümler ve destek mekanizmaları üretilerek yerel potansiyelin artırılması amaçlanmıştır.

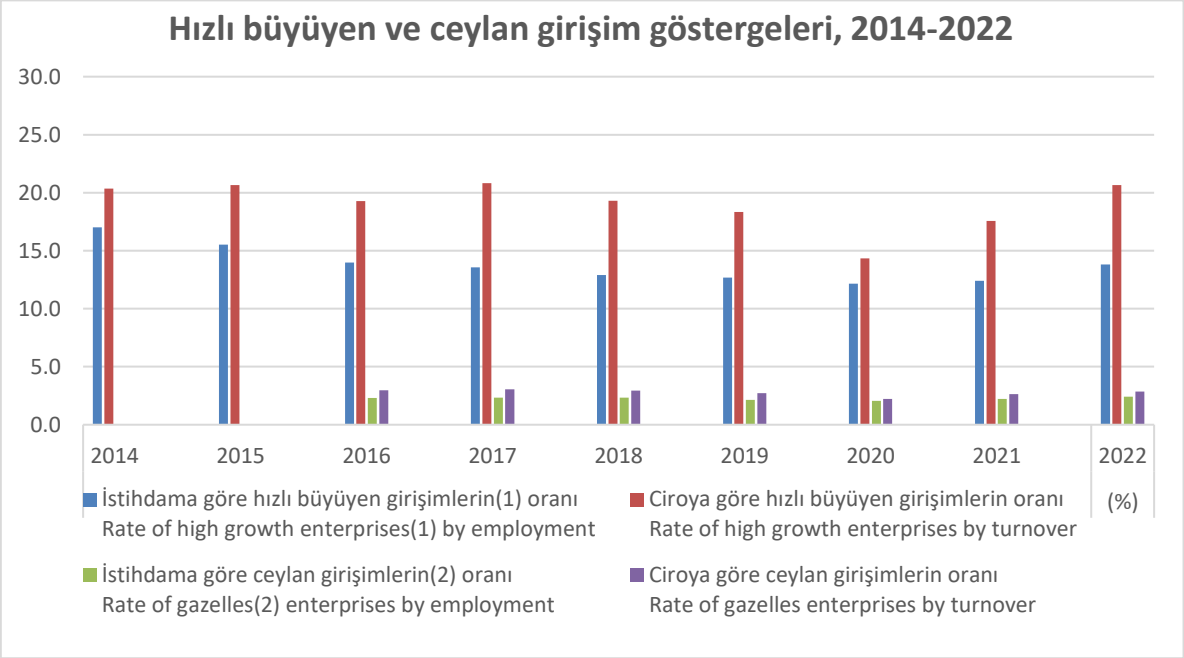
Kaynak: Tabloda kullanılan kaynaklar ‘’Kaynakça’’ bölümünde belirtilmiştir.

Bu bağlamda girişimcilik ekosistemi kavramı, özgün ve yenilikçi fikirlerin proje ya da işletme bazında gerçekleştirilebilmesine olanak sağlayan faktörler toplamı olarak açıklanabilir. Kendine yetebilme, ortak bir paydada girişimcileri buluşturma, merkeziyetçi bir yapının olmaması ve geniş bir ağa sahip oluşu girişimcilik ekosistemini dinamik bir birleşim haline getirmektedir. Grafik 4.’ te Türkiye’de hızlı büyüyen genç işletmeleri temsil etmesi nedeniyle 2014-2022 yılları ceylan girişim [4] (gazelle companies) oranları verilmiştir.

- **İstihdama Göre Hızlı Büyüyen Girişimcilerin Oranı:** Spesifik bir yılda istihdama göre hızla artırılan girişimlerin oranını göstermektedir. Bu grupta yer alan ve hızlı büyüyen bir girişim, istihdam yaratması bakımından oldukça önemlidir. 2014-2022 yılları arası %10-15 arasında değişen bu oran yeni istihdam alanlarının ortaya çıkarıldığını göstermektedir. Girişimcilik popülasyonunda küçük bir grubu temsil etse de istihdam sağlama konusunda ekonomik büyümeye katkı sağlamaktadır.

[4] Ekonomist David Birch’in 1987 yılında açıklamış olduğu bu kavram; hızlı büyüyen, dinamik ve dört yıl boyunca yıllık olarak en az %20 oranında büyüme gösteren işletmeleri temsil eden bir girişimcilik türüdür. (Savin & Novitskaya, 2022)

- **Ciroya Göre Hızlı Büyüyen Girişimlerin Oranı:** Belirli bir dönemde gelir ya da cirosunu hızlı bir şekilde artıran işletmelerin oranını göstermektedir. Bu oran 2014-2022 yılları için ortalama %15-20 arasında kayda değer bir seviyede seyretmektedir. Ciroda gerçekleşen artışlar işletmenin hizmet veya ürün kalitesinin talebi artıracak şekilde yönetildiğini belirtmektedir. Canlı bir rekabet ortamı yaratarak sürdürebilir büyüme potansiyeli açısından önem arz etmektedir. Ayrıca bu orandaki artışların yatırımcı çekme kapasitesi açısından sermaye gücünü artırarak girişimcilik faaliyetlerinin motivasyonunu yükseltmektedir.

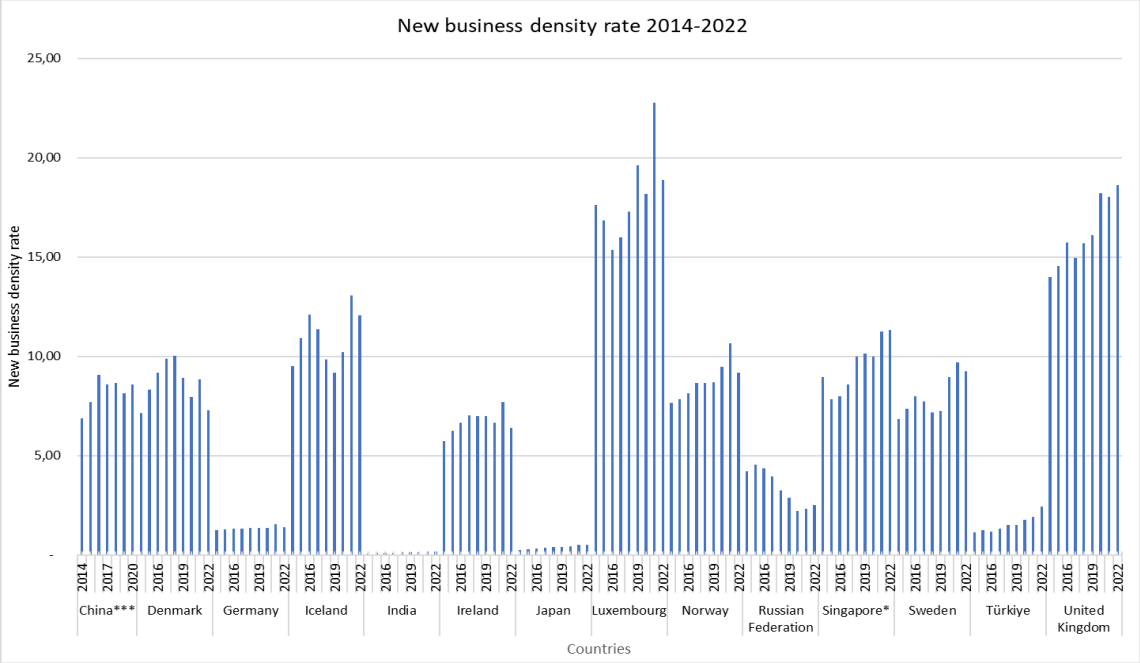

Grafik 4. Hızlı Büyüyen ve Ceylan Girişim Göstergeleri (TÜİK,2022)

- **İstihdama Göre Ceylan Girişimlerin Oranı:** Bu oran genç işletmelerin, istihdam etmiş oldukları bireylerin sayılarındaki hızlı artışları ifade etmektedir. 2014-2022 yılları arası yaklaşık %1-2 oranında çalışan sayısının artırıldığı belirtilmektedir. Ceylan girişimlerin işletmeler genelinde istihdam kapasitesinin sınırlı kaldığını göstermektedir. Potansiyel açıdan hızlı büyüse de nicelik açısından işletmelerin geride kaldığı veya bu tür işletmelere verilen desteklerin (finansman, sermaye eksikliği vs.) daha az olduğu söylenebilir. Girişimlerin artırılmasına yönelik teşviklerle bu işletmelerin uzun vadede katma değer üretmesi sağlanabilir.
- **Ciroya Göre Ceylan Girişimlerin Oranı:** Belirli bir dönemde işletmelerin elde ettikleri kazanç durumuna göre oluşur. Grafikte bu oran %2-4 seviyelerinde stabil bir düzeydedir. Girişimcilik ekosistemi açısından ceylan girişimlerin rolünün kısır kaldığını ve uzun vadede artmadığını göstermektedir.

Türkiye'de genç işsizlik ve girişimcilik ekosistemi kavramlarının semantik açıdan bağdaştırılmasında ceylan girişimcilik oranlarının verilmesinin amacı; bu işletmelerin hızlı, aktif ve yenilikçi bir büyüme kapasitelerine sahip olmaları ve geniş bir ağ ile istihdam yaratma olanağının daha fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Yüksek ciroya kısa bir sürede ulaşmaları, istihdam kapasitesini artırmada daha etkin olmaları açısından diğer değişkenler (enflasyon, kaliteli eğitim, ekonomik büyüme vs.) dahilinde genç işsizlik oranı ile arasında doğrusal bir

ilişki kurulabilir. Grafik genel olarak bize 2014-2022 arası dalgalanmalarla beraber Türkiye'de ceylan girişimlerin trendini göstermektedir. Ciroya göre ceylan girişimler, istihdama göre ceylan girişimlere göre daha istikrarlı bir seyir izlemektedir. 2019 pandemi dönemi ve ekonomik resesyonların yaşanması, belirli bir dönemde ceylan girişim oranlarında azalışlara neden olsa da tekrardan artış yaşanmıştır. Dengeli ve sürdürebilir bir girişimcilik ortamının sağlanması için yatırımcı ağı oluşturulabilir, regülasyonlar ve kanun düzenlemeleri yapılabilir ve teşviklerin kapasitesi artırılabilir.

Grafik 5. Seçili Ülkelerde Yeni İşletme Yoğunlukları (World Bank, 2023)

Grafik 5.'te 2014-2022 yılları arasında Çin, Danimarka, Almanya, İzlanda, İrlanda, Japonya, Lüksemburg, Norveç, Rusya, Singapur, İsveç, Türkiye ve Birleşik Krallık'ın yeni açılan işletme oranları verilmiştir. *''New density rate''* kavramı doğrudan girişimcilik oranından ziyade belirli bir zaman diliminde yeni kurulan işletmelerin yoğunluğunu gösteren oranı ifade etmektedir. Grafikte 2016-2021 arası dalgalanmalar mevcut ve her ülke bu durumdan farklı derecede etkilenmiş görünmektedir. Seçili olan ülkeler konunun daha net bir şekilde açıklanması adına gelişmiş, gelişmekte olan ve gelişmemiş ekonomileri temsil edecek şekilde verilmiştir. Lüksemburg, Norveç, Çin ve Birleşik Krallık'ta yeni açılan işletmelerin oranı oldukça fazla ve yoğunken Türkiye, Hindistan ve Japonya'da durum tam tersinedir. Japonya'nın uzun süredir ekonomik durgunluk ve deflasyon yaşaması istihdam yaratma konusunda olumsuz bir ortam yaratmıştır. Bunun yanı sıra oldukça köklü ve geleneksel işletmelerin varlığı rekabeti kısır bir hale getirmiş ve yaşlı nüfusun genç nüfustan daha fazla artması (genç nüfusta doğum oranlarının azalması) yeni açılan işletme oranını düşürmüştür. Hindistan'da ise özellikle bürokratik engellerin yoğun olması ve halkın büyük bir bölümünün yoksul olmasından kaynaklı gerekli finansmana erişememe durumunun yeni açılan işletme oranını azalttığı görülmektedir. Bunun yanı sıra yıllardır kast sisteminden muzdarip olan Hindistan'da hemen hemen her konuda toplumsal bir tabakalaşmanın olması eğitim ve girişimcilik konuları bakımından oldukça geride kaldığını göstermektedir. Son olarak

Türkiye'de yaşanan krizler, yüksek enflasyon ve belirsiz ekonomik ortam gibi faktörlerin bu oranı düşürdüğünü söyleyebiliriz. Grafiğe göre yıllar içinde bir artış gözlemlense de büyük bir ekonomiye sahip olmanın yanı sıra sosyokültürel bağlar, gelir dağılımında adalet ve kaliteli eğitim gibi belli başlı standartlar sağlanmadığı sürece girişimcilik oranının gerileyeceği ve bununla beraber istihdam yaratma kapasitesinin düşebileceğini söyleyebiliriz.

5. YÖNTEM

PESTLE Analizi yöntemi çalışmada konu başlığının ayrıntılı bir şekilde incelenmesinde yardımcı olması için seçilmiştir. Genellikle işletmeleri etkileyen faktörlerin belirlenmesinde kullanılan yöntemin seçilmesindeki amaç, genç işsizlik ve girişimcilik ekosistemi arasındaki yapısal problemleri yansıtacak anlaşılır bir şekilde yansıtacak olmasından kaynaklanmaktadır (Edin, ve diğerleri, 2016).

1.1.Political (Politik)

- Türkiye'de genç işsizlikle mücadele etmede çeşitli istihdam paketleri bulunmaktadır. SGK prim indirimleri, vergi teşvikleri ve eğitim programları gibi destekleri buna örnek gösterilebilir. Örnek vermek gerekirse, İşsizlik Sigortası Fonu kapsamında uygulanan desteklerle işverenler, genç iş gücü istihdamı sağladıklarında belirli sürelerle prim indiriminden faydalanabilmektedirler.
- KOSGEB ve bölgesel kalkınma ajansları, özellikle genç girişimciliği ve istihdam potansiyelini artırmak amacıyla hibe, faizsiz kredi ve eğitim destekleri sağlamaktadır. Bu teşviklerle birlikte hem gençlerin iş piyasasına atılımı hem de girişimcilik faaliyetlerinin artırılması amaçlanmıştır. Üniversiteden mezun olan bireylerin sayısının artmasıyla beraber nitelikli iş gücünün öne çıkarılması adına sağlanan girişimcilik hibeleri ve uygulamalı girişimcilik eğitimleri, genç mezunların istihdamını artırmak adına yapılan önemli yatırımlardır.
- Çeşitli kurumlar [5] (TÜBİTAK, KOSGEB, yerel yönetimler) vasıtasıyla sunulan destekler gençlerin farklı sektörlerde iş kurmalarını, yeni bir istihdam alanı yaratmalarını ve yenilikçi hizmet/ürünler üretmelerini teşvik etmektedir. Bu girişimlerin maliyetinin azaltılması ve finanse edilmesi için devlet tarafından vergi muafiyeti ve indirimi araçları kullanılmaktadır. Yurtiçinde yapılan çalışmaların yanı sıra özellikle AB (Avrupa Birliği) ile yürütülen ilişkiler ve katılım müzakereleri ile ekonomik açıdan sürdürülebilir bir iş birliği ortamının yaratılması genç istihdamı oranlarının yükseltilmesinde kritik bir önem arz etmektedir. Global yatırımcılar için ülkenin bir cazibe merkezi haline getirilmesi girişimcilik ekosistemini destekleyen ve sermaye yaratan bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Destek programlarının genellikle sınırlı kaynaklar dahilinde sunuluyor olması, tanıtım faaliyetlerinin eksik kalması ve çoğu girişimcinin teşviklerden habersiz kalması Türkiye açısından potansiyel girişimcilik oranını olumsuz etkileyen etkenlerdir. Destek paketleri

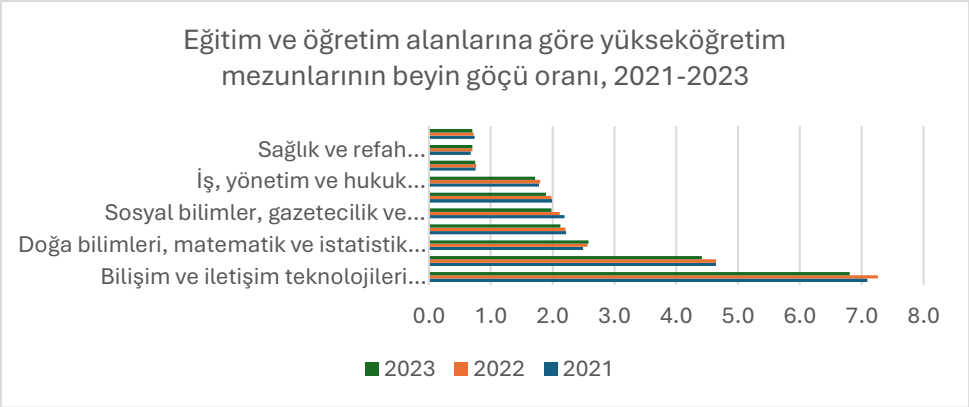
[5] *'Tablo 3. Türkiye'de Girişimcileri Destekleyen Kurum ve Kuruluşlar'* adlı tabloda ilgili kurum ve kuruluşlar verilmiştir.

hakkında bilgi eksikliğinin yanı sıra ortaya çıkan bürokratik engeller ve sürecin gerekenden fazla uzaması girişimcilerde motivasyon kaybına neden olmaktadır.

- Genç işsizliği konusunda azaltılmasında etkili olabilecek bir diğer nokta staj ve deneyim imkanlarının artırılmasıdır. Özellikle stajyerlerin sigorta ve güvence gibi haklarının yasalarla koruma altına alınması ve olası bir hak ihlali durumunda gerekli cezai işlemlerin uygulanması gerekmektedir.

1.2.Economic (Ekonomik)

- Türkiye son yıllarda sürekli olarak dalgalanmaların yaşandığı kırılgan bir süreçten geçmektedir. Ekonomide geleceğe dair belirsiz bir ortamın oluşmuş olması girişimciliğin önündeki başlıca engellerden birini oluşturmaktadır.
- Devlet; vergi indirimleri, düşük faizli ve uzun vadeli kredi ve çeşitli eğitim programları gibi teşviklerle girişimciliği artırmaya yönelik politikalar izlemektedir. Ancak bu politikalar ekonomik istikrarın sağlanmadığı bir ortamda istihdamın ve girişimciliğin artırılmasında yetersiz kalmaktadır.
- Gençlerin kendi ülkelerinde mezun oldukları alanda iş bulamamaları önemli bir kısmının yurt dışına göç etmesiyle sonuçlanmaktadır. Grafik 6.'da Türkiye'den yurtdışına göç eden yükseköğretim mezunlarının okumuş oldukları çeşitli bölümler verilmiştir. Buna göre bilişim ve iletişim teknolojileri alanı en çok, eğitim alanı ise en az beyin göçü veren bölüm olmuştur. Eğitimli iş gücünün yurtdışına gitmesiyle ekonomide ve iş gücü piyasasında bir boşluk oluşmaktadır. Yüksek katma değerli beşeri sermayenin ülkeden gitmesi ekonomik büyüme ve kalkınma açısından negatif bir etki oluşturmaktadır.

Grafik 6. 2021-2023 Öğrenim Alanlarına Göre Beyin Göçü Oranları (TÜİK, 2023)

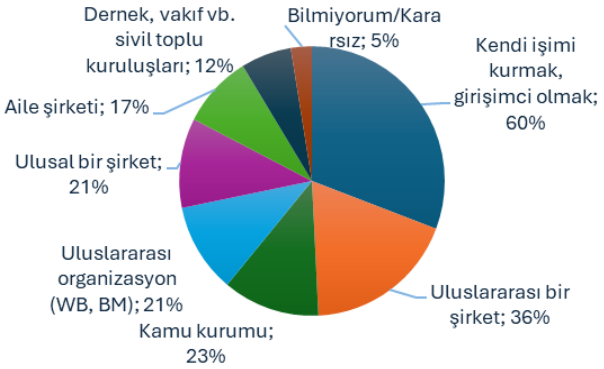
- Türkiye ekonomisinde yaşanan durgunluk, işverenlerin maliyetleri azaltmak adına çalışanları işten çıkarmaya ya da az sayıda nitelikli eleman alımına yönlendirmektedir. Yeni mezun enflasyonunun yaşandığı iş gücü piyasasında bu durum, gençler arasında rekabeti artırmakta ve istihdam fırsatlarını zorlaştırmaktadır. Ayrıca genç girişimcilerin kendilerini ve sunmuş oldukları ürün/hizmetlerini geliştirebilmeleri için gerekli olan finansmana erişmeleri, yüksek maliyetler nedeniyle kısıtlanmaktadır.
- Döviz kurunda yaşanan dalgalanmalar, Türk lirasının yabancı para birimleri karşısında değer kaybetmesi ve yüksek enflasyon işletmelerin maliyet baskısını artırmakta ve kaynaklarla beraber sermayenin finanse edilebilmesi konusunda girişimciler açısından sıkıntı oluşturmaktadır. Yüksek enflasyon tüketim, harcama, tasarruf ve yatırım

değişkenleri üzerinde belirsiz etkiler yaratmakta ve iç piyasada talebin daralmasına sebep olmaktadır.

- Girişimcilerin kurdukları işletmelerin ya da sunmuş oldukları ürün/hizmetlerin tanıtılması, belirli bir müşteri kapasitesine ulaşması, kar etmesi ve işletmenin büyümesinin sağlanması mevcut koşullarda zorlaşmaktadır. Yapılan teşviklerin güncel ekonomik duruma göre güncellenmesi veya genişletilmesi gerekmektedir.
- Ekonomideki istikrarsız ve öngörülemez ortam, Türkiye piyasalarına olan ilgiyi azaltarak yurtdışı kaynaklı yatırımların çekilmesine neden olmaktadır. Özellikle AB, önemli fonlar ve projelerle genç girişimcileri destekleme konusunda bir fırsat ortamı yaratmaktadır ancak Türkiye ve AB arasındaki ilişkinin güçlü olmaması bir entegrasyon problemi yaratmaktadır. Bunun yanı sıra siyasi konuda yaşanan uyuşmazlıklar da genç girişimcilerin AB'nin sunmuş olduğu kaynaklardan yararlanmasını engellemektedir.

1.3.Social (Sosyal)

- İşsizlik; umutsuzluk, depresyon, kendini eksik ve yetersiz hissetme, anksiyete ve toplumdan dışlanma gibi psikolojik problemleri beraberinde getirmektedir. Bu durum hem bireysel hem de toplumsal açıdan huzursuzluk ortamı yaratarak refah kaybına neden olmaktadır.
- Genç nüfusun iş hayatı ve yaşamdan beklentileri ile bulundukları mevcut ortamın uyuşmaması, işverenlerin talep etmiş oldukları niteliklere yeterli seviyede sahip olunmaması ve işsizlik ile istihdam arasındaki negatif ilişki gençlerin iş bulmasında önlerine çıkan en büyük engellerdir. Yaşamış oldukları olumsuz durumlar sonucu gençler, kendi işlerini kurma (kendi işinin patronu olma) düşüncesi ile girişimciliğe yönelmektedir. Şekil 3.'te IPSOS araştırma şirketinin 2021 yılında hazırlamış olduğu raporda gençlerin yaklaşık %60'ının girişimcilik yönünde hedefleri olduğu görülmektedir.

Grafik 7. IPSOS Z Kuşağının Gelecekten Beklentileri (IPSOS, 2021)

- Türkiye'de bireylerin kararları üzerinde toplumun etkisi oldukça fazladır. Fikirler ve bakış açısı aile, arkadaş ve çevre faktörleriyle şekillenmektedir. Ülkemizde meslek hayatıyla genel görüş bireylerin ''devlet memuru'' olması yönünde şekillenmiştir. Devlet faktörü burada halk tarafından paternalist [6] bir unsur olarak karşımıza

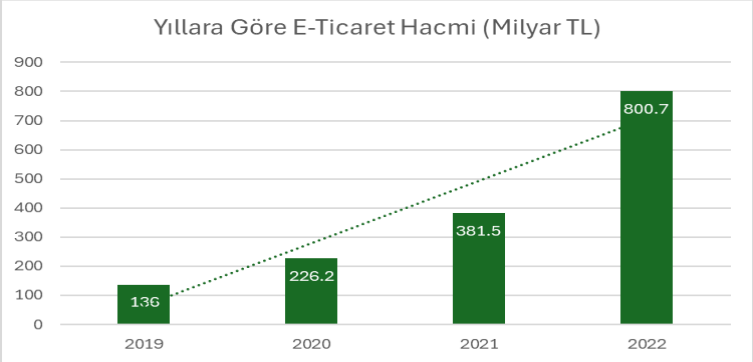
[6] Pater ve paternus (baba ve babalık) kelimelerinin birleşimiyle oluşan paternalizm, kişilerin kendi iyilikleri, güvenlikleri ve refahlarını sağlamak adına iradelerine karşı yapılan otoriter müdahaledir. Devletin çoğunlukla ''baba'' fonksiyonuyla karşımıza çıktığı bu yaklaşımda, bireylerin genellikle rasyonel kararlar

çıkmaktadır. Bu düşünceye göre kamu sektöründe çalışmak devletin himayesine altına girmekle aynı anlama gelmekte ve kişiye sosyal bir güvence sağlamaktadır.

- Başarısızlık korkusu bireylerde girişimciliğe atılmalarında en büyük problem olarak karşımıza gelmektedir. Toplumdaki başarısızlık algısı nedeniyle bireylerin büyük bir çoğunluğu başarısız olarak görülmektense girişimcilik faaliyeti ile uğraşmamayı tercih etmektedir.

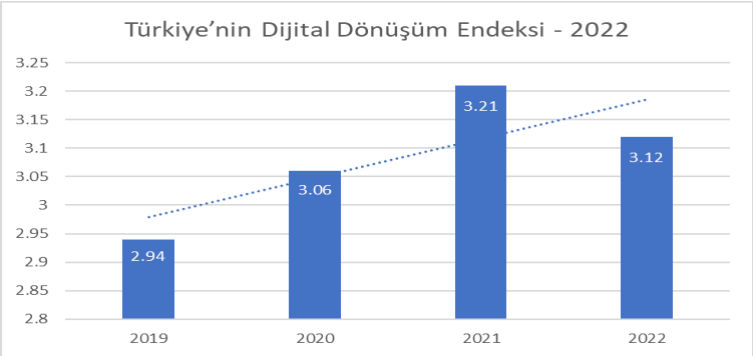
1.4.Technological (Teknolojik)

- Gün geçtikçe hem dünyada hem de Türkiye'de teknoloji ve dijitalleşme büyük bir hızla yaygınlaşmaktadır. Girişimcilik ekosistemi açısından teknolojinin gelişimi ve kullanımının artması dijital platformlar, mobil uygulamalar ve e-ticaret siteleri sayesinde yeni bir istihdam ortamı yaratmaktadır. Grafik 6.'da 2019-2022 yılları arası e-ticaret hacmi verilmiştir. Pandemi döneminin başlamasıyla 2019'dan itibaren e-ticarette düzenli bir artış trendinin oluştuğu gözlemlenmektedir. 2021'de 381,5 milyar TL'ye ulaşan e-ticaret hacmi 2022'de ise 800,7 milyar TL seviyesine yükselmiştir. Bu durum dijitalleşmenin Türkiye'de geliştiğini ve küresel hareketlerle hızlandığını göstermektedir.
- Yapay zeka ve otomasyonun artmasıyla, gençler pandemi sonrasında e-ticaret ve dijital girişimciliğe yönelmiş; bu da düşük maliyetle iş kurma ve istihdam yaratma fırsatı sağlamıştır.
- STEM Eğitimleri, TÜBİTAK ve KOSGEB tarafından verilen kodlama, dijital okuryazarlık ve teknoloji odaklı eğitim programlarıyla gençlerin ve girişimcilerin alanlarında uzmanlaşmaları sağlanmaktadır. Teknoloji destekli teşviklerle genç girişimcilerin bu konudaki altyapılarının güçlendirilmesi ve rekabet konusunda avantaj elde etmeleri iş fikirlerinin gelişmesi ve tanıtılması için büyük bir öneme sahiptir.

Grafik 8. Yıllara Göre E-Ticaret Hacmi (e-ticaret Bilgi Platformu,2022)

almadığı varsayılır ve pozitif dürtmelerle (nudge etkisi) doğru seçeneğe yönlendirilir. Sağlık, ekonomi ve yasal kurallar olmak üzere çoğu yerde bireyler bu dürtmelere maruz kalmaktadırlar (Aktan, 2021).

Grafik 9. Türkiye Dijital Dönüşüm Endeksi (TÜBİSAD,2022)

- Dijital dönüşüm endeksi ir işletme, kuruluş ya da ülkenin teknolojik ilerleme ve dijital dönüşüm sürecindeki ilerlemesini gösteren bir endekstir. Grafik 7.'de 2019-2022 yılları arasında Türkiye için verilen dijital dönüşüm endeksi oranında 2021 yılı 3.21 oranıyla zirve noktası olmuştur. E-ticaret, uzaktan eğitim ve evden çalışma gibi hizmetlerdeki artış pandemiyle paralel olarak dijitalleşmenin hızlanması için gerekli olan altyapının geliştiğini göstermektedir.

1.5.Legal (Yasal)

- 4447 sayılı İstihdamı Teşvik Kanunu ile işgücünün artırılması için 18-29 yaş arası bireyler için özel destekler sağlanmaktadır. 6111 sayılı kanun ile ilgili yaş aralığındaki gençler için işverenlere yönelik prim teşvikleri bulunmaktadır. İşsizlik Sigortası ile işsiz kalan gençlerin işsizlik sigortasından yararlanabilmeleri sağlanmıştır. 4857 sayılı İş Kanunu ve Çalışma Hayatında Kadın-Erkek Eşitliği Kanunu ile çalışanların sosyal hak ve güvenceleri, çalışma saatleri ve ücretleri gibi birçok önemli konu hakkında düzenleme mevcuttur.
- Mevcut kanunların reel iş hayatında eksik kaldığı noktalar bulunmaktadır. İşsizlik makroekonomik bir sorundur ve kısa vadeli ve geçici öneriler, uzun vadede iyileşmesi beklenen istihdam seviyesi açısından yetersiz kalmaktadır. Teşviklerin belirlenen süresi dolduğunda işverenler çalışanlarını işten çıkarabilmektedir. Bu da uygulanan teşviklerin bazı işverenler tarafından kötü amaçla kullanılması ve gençlerin mağdur olması problemini ortaya çıkarmaktadır. Şehirden uzak kırsal bölgelerde, sağlanan teşvikler hakkında çoğu kişinin haberi olmadığı için bölgesel istihdam farklılıkları oluşmaktadır. Ekonominin gidişatına göre uygulanan teşviklerin genellikle ücrete yönelik olması sadece bu alandaki teşviklerin çoğalmasına ve girişimcilik gibi alanların ikinci planda kalmasına neden olmaktadır.

1.6.Environmental (Çevresel)

- İklim değişikliği mevcut ekosistemin bozulması ve tahribata uğraması anlamına gelmektedir. Bu bozulmanın olası doğal afetlere sebebiyet vermesi, girişimcilerin çevre düzenlemeleri için yeni bir altyapı oluşturmalarına ve yenilenebilir enerji piyasasında yeşil girişimcilik faaliyetleri için bir fırsat ortamı yaratmalarını sağlayacaktır.
- Ülkemizde sürekli olarak artan bir üretim maliyeti bulunmaktadır. Sürdürülebilir girişimcilik başlangıçta uygulanabilir olsa da uzun vadede yüksek maliyet ve teknolojik açıdan yetersizlik gibi problemler bu alandaki girişimlerin sonuçsuz kalmasına neden olacaktır.

- İklim değişikliğine bağlı olarak çevre bilincinin artırılmasına yönelik ürün ve hizmetler piyasaya sunulabilir ancak çevresel felaketlerin (küresel ısınma, hava kirliliği, azalan su kaynakları vs.) öngörülemez sonuçlarına karşı genç girişimciler savunmasız kalabilir. Devletin çevreyi korumak için uyguladığı düzenlemeler genç girişimcilerin, büyük şirketlere kıyasla iş kurmalarını zorlaştırabilir. Büyük firmalar maliyet engelini daha kolay aşarken, düşük bütçeli girişimlerin bu maliyetleri karşılama güçleri bulunmamaktadır.
- Çevre dostu ürün ve hizmetlerin üretildiği ve sunulduğu bir piyasada fiyatların görece pahalı olması bu ürün ve hizmetlerin pazarlanmasını zorlaştırabilir ve hedeflenen müşteri kitlesine ulaşmayı engelleyebilir.
- Çevresel açıdan sürdürülebilir istihdamın ve girişimciliğin artırılması için makro açıdan maliyetlerin azaltılması gerekmektedir. Özellikle Türkiye'nin ekonomik yapısı üretimde maliyetlere, maliyetler yüksek fiyatlara ve yüksek fiyatlar ise pazarlama problemlerine yol açmaktadır. Çevre yasalarında genç girişimcileri destekleyen teşviklerin sayısı ve tüketicilerin çevre bilincini yükseltecek çalışmaların sayısı artırılabilir.

6. SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Ekonomik büyümenin nüvesi sayılan işgücünde istihdam-eğitim uyumsuzluğu ve niteliksiz beşeri sermaye sonucu yaşanan aksamalar, sosyoekonomik açıdan istikrarsızlık yaratan sorunların başında gelmektedir. Genç işsizlik oranlarındaki artış, gençleri kendi işlerini kurmaya yani girişimcilik faaliyetlerine yönlendirmektedir. Bu çalışmada PESTLE analizi yöntemi kullanılarak girişimcilik ekosisteminin gelişimi, sunulan imkanlar ve politikalardaki eksik yönler açıklanmıştır. Genel çerçevede, devletin uygulamış olduğu teşvikler girişimciliğe yön verme konusunda önemlidir ancak teşviklerin tanıtımında her kesime ulaşılamaması ve ortaya çıkan bürokratik engeller, girişimcilik oranını olumsuz etkilemektedir. Teşviklerin daha ulaşılabilir hale getirilmesi bu açıdan önem taşımaktadır. Teknolojinin küresel entegrasyondaki öneminin artmış olduğu bu dönemde, gençler e-ticaret ve dijitalleşme sayesinde düşük maliyetli faaliyetlere yönelmektedir. Devletin dijital girişimcilik çalışmalarına destek vermesi bu süreci hızlandırıp, işsizlik faktörünün ekonomik büyüme ve istihdam üzerindeki olumsuz etkisini yavaşlatmasını sağlayacaktır. Bu desteklerin sonuçlanması için öncelikli olarak piyasalar üzerindeki enflasyonist baskılamanın azaltılması ve üretim maliyetlerinin düşürülmesi gerekmektedir. Özellikle lise ve üniversite seviyesindeki eğitim müfredatında öğrencilere mesleki deneyim kazandıracak regülasyonlar uygulanmalıdır. Mezun enflasyonunun artmasıyla işverenler nitelikli çalışan istihdam etmeye yönelmiştir. Bu konuda gençlere staj ve iş deneyimi kazandıracak faaliyetler devlet desteğiyle artırılmalıdır. Makroekonomik değişkenlere bağlı olan işsizlik ve girişimcilik ekosisteminin geleceği yasal çerçevelerle güvence altına alınmalı ve uluslararası piyasalarla rekabet edebilecek paralel bir program yürütülmelidir. Literatürdeki çalışmaların bir kısmının güncel durumu yansıtmaması açısından bu çalışma Türkiye'nin mevcut durumu üzerinden genç işsizliği ve girişimcilik ekosistemi kavramlarını çeşitli verilerle birlikte kapsamlı bir şekilde analiz etmeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular doğrultusunda eğitim ve istihdam uyumsuzluğu konusunda Uslu ve Tatlı (2024), Tunçsiper ve Rençber (2020), Kabaklarlı ve Gül (2011) ve Işık (2016) ile aynı sonuçlara ulaşılmıştır. Bu durum, Türkiye'de

eğitim kalitesinin ve buna bağlı olarak girişimcilik faaliyetlerinin uluslararası konumda rekabet etmekten oldukça uzak olduğunu ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak genç işsizliği kavramı Türkiye'de kronik bir problem haline gelmiştir. Bunun yanı sıra girişimcilik ekosistemi ise ülkemizde yeni gelişmeye başlayan bir alandır. Bu iki faktörün devlet müdahalesi ile bir araya getirilmesi sadece işsizliği azaltmada değil ekonomik büyüme ve kalkınmanın sağlanması açısından da büyük bir önem arz etmektedir. Gelecekte bu alanla ilgili yapılacak olan araştırmaların kapsamı genişletilerek literatüre yeni bir bakış açısı getirebilir.

Kaynakça

Aka, P. S., & Özdemirci, A. (2022). Türkiye Girişimcilik Ekosisteminin Kırılma Noktaları ve 2011-2020 Yılları Arasındaki Tarihsel Süreci. İktisat İşletme ve Uluslararası İlişkiler Dergisi, 1(2), s. 195-227.

Akkuş, Y., & Menteş, S. A. (2018, Ekim 31). Osmanlı İmparatorluğu'nda Girişimcilik: Klasik Dönem Üzerine Bir Çalışma . s. 169-186.

Aktan, C. C. (2021). Patolojik Paternalizm: Paternal Devlet Ve 'İyiniyetli' İyilikseverlik Despotizmi Üzerine . Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 10(27), s. 172-200.

Antakya Ticaret Sanayi Odası. (2024). ABİGEM Nedir? 2024 tarihinde https://www.antakyatso.org.tr/tr/proje-sayfalari/abigem-nedir-2.html adresinden alındı

Deveciyan, M. T. (2023). Dijital Girişimcilik Ekosisteminde Sürdürülebilirlik. Journal of Awareness, 8(1), s. 77-88.

Duman, H., & Künü, S. (2020). Girişimcilik Ekosistemlerini Meydana Getiren Faktörlere Ait Kavramsal Çerçevenin Bibliyometrik Analiz İle Tespiti. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 38(1), s. 33-57.

Edin, İ., Bakoğlu, R., Can, S. Z., Küçükgüzel, G., Özel, S., Dumludağ, D., & Bulut, E. (2016). Üniversitelerde Strateji Geliştirme Sürecinde Uygulamalı Durum Analizleri. R. Bakoğlu, & L. M. Yıldız (Dü). içinde İstanbul: Beta Yayıncılık.

e-ticaret Bilgi Platformu . (2022). 2024 tarihinde https://www.eticaret.gov.tr/istatistikler adresinden alındı

Işık, V. (2016). Türkiye'de Genç İşsizliği Ve Genç Nüfusta Atalet. Hak-İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 5(11), s. 82-97.

KOSGEB. (2024). 2024 tarihinde https://www.google.com/search?q=kosgeb+ adresinden alındı

Metin, B. (2023). Girişimcilik Ekosistemi Yaklaşımı Kapsamında Türkiye'de Girişimcilik: Güçlü ve Zayıf Yönlere İlişkin Bir Değerlendirme. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24(3), s. 70-100.

Savin, I., & Novitskaya, M. (2022). Data-driven definitions of gazelle companies that rule out chance: application for Russia and Spain. 13, s. 507-542.

Statista. (2024). 2024 tarihinde https://www.statista.com/ adresinden alındı

T.C Resmi Gazete. (2016). ARAŞTIRMA, GELİŞTİRME VE TASARIM FAALİYETLERİNİN DESTEKLENMESİNE İLİŞKİN UYGULAMA VE DENETİM YÖNETMELİĞİ. Resmi Gazete: 2024 tarihinde file:///C:/Users/User%20PC/Downloads/Dosya-307-516-4ea2b35b-a5e7-4-542.pdf adresinden alındı

T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. (2022). T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. 2024 tarihinde https://www.csgb.gov.tr/haberler/2022-yili-icin-yeni-asgari-ucret-5-bin-500-tl-olarak-belirlendi/ adresinden alındı

Taş, H. Y., & Bilen , M. (2015). Avrupa Birliği ve Türkiye'de Genç İşsizliği Sorunu ve Çözüm Önerileri. HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi, 3(6), s. 50-69.

TESKOMB. (tarih yok). Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Kredi ve Kefalet Kooperatifleri Birlikleri Merkez Birliği. 2024 tarihinde http://www.teskomb.org.tr/ adresinden alındı

Tunçsiper, B., & Rençber, Z. E. (2020). Türkiye' de genç işsizlik sorunu ve belirleyicileri üzerine logit model analizi. International Journal of Social Sciences and Education Research, 6(4), s. 514-530.

Tutar, İ., & Orbey, Ö. (2024). Start-up Değerlemesi: Yeni bir Yöntem Önerisi. 9(3), s. 549-574.

TÜBİSAD. (2022). Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi. TÜBİSAD. 2024 tarihinde https://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/DDE-2022-Raporu-Final.pdf adresinden alındı

TÜİK. (2024, Mayıs 17). TÜİK. 2024 tarihinde https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Genclik-2023-53677 adresinden alındı

Türkiye Sınai Kalkınma Bankası. 2024 tarihinde https://www.tskb.com.tr/ adresinden alındı

Türkiye Teknoloji Geliştirme Vakfı. 2024 tarihinde https://ttgv.org.tr/ adresinden alındı

Uslu, G., & Tatlı, H. (2024). Factors Affectıng Regıonal Youth Unemployment:Mıcro-Evıdence On Indıvıduals. 20(1), s. 16-42.

DÖNGÜSEL EKONOMİ UYGULAMALARININ ÇEVRESEL PERFORMANS ÜZERİNE ETKİSİ[1]

Doktora Öğrenicisi Sena Esin İMAMOĞLU [1], Doç. Dr. Serhat ERAT[2], Prof. Dr. Hüseyin İNCE[3], Ar. Gör. Dr. Hülya TÜRKCAN[4]

[1] Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, imamogluesin@gmail.com- 0000-0001-6820-0090

[2] Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, erat@gtu.edu.tr- 0000-0003-0227-8914

[3] Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, h.ince@gtu.edu.tr- 0000-0002-5953-6497

[4] Gebze Teknik Üniversitesi, İşletme Fakültesi, hturkcan@gtu.edu.tr- 0000-0001-7452-0461

ÖZET

Tüm dünyada hakim olan çevresel kaygılar, mevcut sistemdeki doğrusal ekonomi modelinin artık sürdürülebilirliğini yitirdiğini göstermekte, doğal kaynakların sistemde daha uzun kalacağı ve atıkların azalacağı bir sistemin varlığını gerektirmektedir. Bu durum hem ekonomik hem de çevresel açıdan iyi bir çözüm olan döngüsel ekonomi sisteminin benimsenmesini gerektirmektedir. Böyle bir ekosistemde işletmelerin döngüsel ekonomi uygulamalarına yönelmeleri kendi performans çıktıları açısından da büyük önem arz etmektedir. Bu kapsamda bu çalışmanın amacı döngüsel ekonomi uygulamalarının çevresel performans ile ilişkisini ortaya koymaktır. Bu kapsamda 231 imalat firmasından anket yöntemi ile veri toplanmış ve araştırma hipotezini test etmek üzere SPSS ile analizler gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda, döngüsel ekonomi uygulamaları ile çevresel performans arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Döngüsel Ekonomi Uygulamaları, Döngüsel Ekonomi, Çevresel Performans.

1. GİRİŞ

Dünya genelinde yaşanan gelişmeler sonucunda kaynakların tüketim hızının artması, teknolojik gelişmelerin yaşanması ve mevcut ekonomik sistemin toplum ihtiyaçlarını karşılayamayacak noktaya gelmesi yaygın olarak kullanılan doğrusal ekonomilerin taleplere cevap verememesine neden olmaktadır (Leipold and Petit-Boix, 2018). Bu durum ekonomik sürdürülebilirliği sağlayan tasarrufi sistem olan döngüsel ekonominin öne çıkmasını sağlamıştır (Lewandowski, 2016). Doğal sermayeyi korumayı ve geliştirmeyi, kaynak verimliliğini optimize etmeyi hedefleyen döngüsel ekonomi uygulamalarının temelinde üç ayrı ilke bulunmaktadır. Atıkların yenilenmesi veya yeniden üretimi ile kısmen veya tamamen kullanılmasını içeren “yeniden

[1] Bu bildiri 2024-A-113-14 nolu GTÜ ADEP Projesi kapsamında desteklenmiştir.

kullanım", üretim ve tüketim süreçlerinde açığa çıkan atıkların azaltılmasını ifade eden "azaltma" ve atıkların geri dönüştürülerek doğrudan kullanılmasını veya geri kazanımı ile işlevsel hale getirilmesini sağlayan "geri dönüşüm" bu üç ilkeyi tanımlamaktadır (Yang et al., 2014).

Kaynakların yeniden kullanılması, azaltılması ve geri dönüştürülmesine odaklanan döngüsel ekonomi uygulamaları, çevresel etkilerin azaltılması için gerekli olan kaynak kullanım verimliliğinin artırılmasına katkıda bulunmaktadır. Döngüsel ekonomi uygulamalarını benimseyen şirketler, atıkları azaltabilmekte ve karbon emisyonlarını düşürebilmektedir. Bu sayede daha iyi çevresel performans gösterebilmektedir (Chen, 2023). Çevresel hususları iş uygulamalarına entegre eden daha sürdürülebilir bir yaklaşımı teşvik eden döngüsel ekonomi uygulamaları "al-üret-tüket-at" modelini izleyen geleneksel doğrusal ekonomi ile tezat oluşturmaktadır (Tran et al., 2023). Doğrusal ekonomiden döngüsel modele geçmek, maddi tasarruf dışında doğal çevre üzerindeki olumsuz etkiyi önemli ölçüde azaltmaktadır. Bu kapsamda bir şirketin özellikle sürdürülebilirlik ve kaynak verimliliği ile ilgili olarak çevresel sorumluluklarını ve etkilerini ne kadar iyi yönettiğini ifade eden çevresel performansın, döngüsel ekonomi uygulamalarının kaynak verimliliğini artırmayı ve firma performansını iyileştirmeyi amaçlamasından ötürü etkileneceği öngörülmektedir (Chen, 2023).

Bu kapsamda döngüsel ekonomi uygulamaları, çevresel performansa ve çevresel performansı artıracak sonuçlar elde etmede kritik rol oynama potansiyeline sahiptir. Ancak literatür incelendiğinde döngüsel ekonomi uygulamalarının firma ve işletme performansına etkilerinin gözlemlenmesine karşın, çevresel performans ile ilişkisini inceleyen yeterli çalışma olmadığı gözlemlenmiştir. Bu çalışmanın amacı, yeni ve önemli bir kavram olan ve özellikle ampirik olarak kısıtlı olarak açıklanmış olan döngüsel ekonomi uygulamalarının çevresel performans ile ilişkisini incelemektir. Böylece literatüre özgün bir katkı sunmak hedeflenmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Döngüsel Ekonomi

Döngüsel ekonomi, bir yaşam döngüsünün tamamlanmasının ardından atılan varlıkların sürekli olarak yeniden elde edilmesi ve yeniden kullanıma sunulması için yöntemler geliştirerek daha fazla kaynak verimliliğini teşvik eden ekonomidir. Malzemelerin tedarik edildiği, üretildiği ve ardından atık olarak bertaraf edildiği doğrusal değer zincirinin aksine değer zincirini optimize etmeye ve doğal sermayeyi korumaya odaklanan döngüsel ekonomi onarıcı ve yenileyicidir (Moktadir et al., 2018). Hammadde tüketiminin azaltılmasını, ürünlerin kullanım sonrası yeniden kullanımını, bakım-onarım ile ürünlerin ömürlerini uzatmayı, geri dönüşümü ve hammaddelerin atık akışından geri kazanılmasını içeren döngüsel ekonomi kavramı (Kirchherr and Piscicelli, 2019), 2050 yılına kadar ikiye katlanacağı öngörülen kaynak talebinin önüne geçmek için onarıcı ve önleyici bir sistemdir (Geng et al., 2019).

Döngüsel ekonomi, geri dönüşüm veya yeniden kullanımdan önce malzemelerin dolaşımını uzatarak kaynak kullanımını optimize etmeyi amaçlayan dinamik bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Atık üretimini en aza indirmeyi, ürünleri yeniden kullanmayı ve malzemeleri geri dönüştürmeyi vurgular; bu da kaynakların çıkarılması, malların üretilmesi ve atıkların bertaraf edilmesi şeklindeki geleneksel doğrusal ekonomi modelinden önemli bir değişimi

temsil eder (Sahoo et al., 2023). Üretim ve tüketimi olumsuz etkileyerek iklim değişikliği ve çevre kirliliğine neden olarak ekosistemleri bozan doğrusal tüketim ekonomisi, hammaddelerin çıkarıldığı, bitmiş ürünlere işlendiği ve tüketildikten sonra atık haline geldiği bir sistem olup, bu modeli değiştirerek kaynakların kullanılmasını derinlemesine dönüştürmeyi amaçlayan sisteme döngüsel ekonomi denilmektedir (Urbinati et al., 2017).

2.2. Döngüsel Ekonomi Uygulamaları

Kaynak verimliliğini artırarak ve ekolojik etkileri en aza indirerek ekonomik ve çevresel büyümeyi teşvik etmeyi amaçlayan, azaltma (reducing), yeniden kullanma (reusing) ve geri dönüşümden (recycling) oluşan 3R ilkesine dayalı entegre bir kalkınma modeli olarak tanımlanan döngüsel ekonomi uygulamaları, firmaları kaynak kullanımını optimize eden stratejiler benimsemeye teşvik ederek genel performanslarını ve sürdürülebilirliklerini geliştirmelerini sağlamaktadır. Döngüsel ekonomi uygulamaları, kaynak verimliliğini artırmak ve atıkları en aza indirmek, böylece çevresel sürdürülebilirliği teşvik etmek ve aynı zamanda kurumsal performansı iyileştirmek için tasarlanmıştır. Genel olarak döngüsel ekonomi uygulamaları, özellikle hızlı sanayileşme ve çevresel zorluklarla karşı karşıya olan gelişmekte olan ekonomilerde sürdürülebilir kurumsal kalkınmayı teşvik etmek için gereklidir (Chen, 2023).

Döngüsel ekonomi uygulamalarının benimsenmesi, kuruluşların faaliyetlerini çevresel yönetim hedefleriyle uyumlu hale getirmelerine yardımcı olduğundan, uzun vadeli sürdürülebilirliği ve ekonomik büyümeyi teşvik etmek için gereklidir. Sürdürülebilir bir çevre yaratırken aynı zamanda işletmelere ekonomik faydalar sağlamak üzere tasarlanmıştır. Örneğin, geri dönüşüm, üretim sürecinde mevcut malzemeleri yeniden kullanarak sınırlı kaynakları koruyan, böylece yeni hammadde ihtiyacını azaltan ve atık bertaraf ihtiyaçlarını en aza indiren önemli bir uygulama olarak vurgulanmaktadır. Atılan ve kullanılan malların geri kazanılmasına yönelik idari ve operasyonel yapılara ilişkin benzersiz bir bakış açısı sunarak, geleneksel iş modellerinin daha sürdürülebilir modellere dönüştürülmesinde verimlilik ve etkinliği kritik bileşenler haline getirmekte olan döngüsel ekonomi uygulamaları, iş operasyonlarını ve finansal performansı önemli ölçüde artırabilmektedir (Yu et al., 2022).

2.3. Çevresel Performans

Çevresel performans, çevre sağlığının ve ekosistem canlılığının ne kadar iyi yönetildiğinin bir ölçüsü olarak tanımlanabilmektedir. Çevresel performans kavramı, bir ülkenin sanayi ve hizmet sektörlerinden etkilenen çevresel ürünler üretme ve doğal kaynakları etkin bir şekilde yönetme kabiliyetidir (Li et al., 2021). Çevresel performans, bir kuruluşun üretim ve dağıtım faaliyetlerinin doğal çevre üzerindeki olumsuz etkilerini ne ölçüde etkin bir şekilde yönettiği ve azalttığı olarak tanımlanabilmektedir. Enerji verimliliği, atık minimizasyonu ve önemli bir süre boyunca çevresel düzenlemelere bağlılık gibi kriterleri içerir (Sahoo et al., 2023).

3. HİPOTEZ GELİŞTİRME

3.1. Döngüsel Ekonomi Uygulamaları ve Çevresel Performans

Dönüşüm ekonomisi uygulamalarının başarılı bir şekilde yerine getirilmesi, ekonomik ve sosyal fayda sağlamasının yanı sıra, atık azaltma, azaltılmış çevresel yük ve materyalin yeniden kullanımı hakkında net bir fikre sahip olunmasını gerektirmektedir. Toplum katılımına, eğitimine ve geniş medya kapsamına izin veren sosyal yeniliklerin yapılması dönüşüm ekonomisi uygulamalarının başarısı için gereklidir (Winans et al., 2017). Mümkün olan en iyi şekilde yeniden kullanılan malzemeler ile endüstriyel zincirdeki atıkları ortadan kaldırmak, üretim maliyetlerinde tasarrufu sağlamakta ve daha az kaynak bağımlılığı vaat etmektedir (Ellen MacArthur Foundation, 2013). Bu durumda çevresel performansı olumlu yönde etkilemektedir.

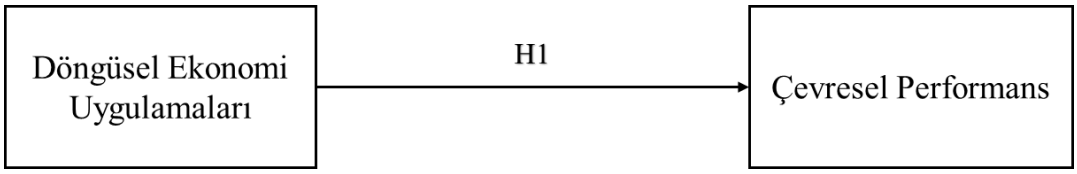
Çevresel performansın iyileştirilmesi, ekonomik kalkınmayı sürdürülebilir çevresel uygulamalarla bütünleştiren dengeli bir yaklaşım gerektirmektedir (Li et al., 2021). Bu noktada döngüsel ekonomi uygulamaları ön plana çıkmaktadır. Artan çevresel zorluklar karşısında, üretimde sürdürülebilirlik ve dayanıklılık elde etmenin bir yolu olarak görülen döngüsel ekonomi uygulamaları, etkili bir şekilde yerine getirildiğinde kuruluşların işlenmemiş kaynaklara olan bağımlılıklarını azaltarak ve atık üretimini en aza indirerek çevresel performansın iyileştirilmesini sağlamaktadır (Sahoo et al., 2023). Sürdürülebilirliğe odaklanan ekonomik sistemin gerekliliğinin bir getirisi olan döngüsel ekonomi uygulamaları, geri dönüşümü teşvik ederek, atıkları azaltarak ve sürdürülebilir kaynak yönetimi sağlayarak daha yüksek çevresel performans elde edilmesine katkıda bulunabilmektedir (Tran et al., 2023).

H1. Döngüsel ekonomi uygulamaları ile çevresel performans arasında pozitif bir ilişki vardır.

H1a. Döngüsel ekonomi uygulamalarının alt boyutlarından yeniden icat etme ve yeniden düşünme ile çevresel performans arasında pozitif bir ilişki vardır.

H1b. Döngüsel ekonomi uygulamalarının alt boyutlarından yeniden canlandırma, azaltma ve kaçınma ile çevresel performans arasında pozitif bir ilişki vardır.

H1c. Döngüsel ekonomi uygulamalarının alt boyutlarından yeniden dolaşıma sokma ve çevresel performans arasında pozitif bir ilişki vardır.

Görsel 1. Araştırma Modeli

4. ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ

4.1. Veri Toplama ve Örneklem

Çalışma kapsamında ortaya konulan hipotezleri test etmek amacıyla anket yöntemi kullanılarak gerekli veriler toplanmıştır. Anket oluşturulurken geçmiş çalışmalarda kullanılmış olan ölçeklerden uyarlamalar yapılmıştır. Çevresel performansı ölçmek için, Rodríguez-Espíndola ve diğerlerinden (2022) alınan üç maddelik bir ölçek kullanılmıştır. Bu yapılandırılmış

yaklaşım, döngüsel ekonomi uygulamalarının çevresel performans üzerindeki etkisinin etkili bir şekilde değerlendirilmesine olanak sağlamıştır. Döngüsel ekonomi uygulamaları için ise üç boyutlu ve 10 ifadeden oluşan Kristoffersen ve diğerlerinin (2021) ölçeğinden yararlanılmıştır. Her iki ölçekte 5'li Likert ölçeği ile değerlendirilmiştir. Anket hazırlandıktan sonra Marmara Bölgesi'ndeki imalat sektöründe faaliyet göstermekte olan firmaların yöneticileriyle iletişime geçilmiş ve 245 anket yöneticilere dağıtılarak veri elde edilmiştir. Dağıtılan anketlerden 14 tanesi boş bırakılmış yanıtlar barındırdığı için analiz dışı bırakılmıştır. Bu sebeple araştırma örneklemi 231 firma yöneticisinden meydana gelmektedir. Katılımcılara yönelik demografik bilgiler kontrol edildiğinde, %59.3'ünün erkek, %67.5'inin 30 yaşından büyük, %84.8'inin en az üniversite mezunu ve %70.1'inin en az 5 yıllık tecrübeye sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte çalıştıkları firmalara yönelik bilgiler incelendiğinde, bu firmaların %54.5'inin 500'den az çalışanı olduğu, %32.5'inin çalışan sayısının en az 1000 olduğu, 10 seneden az süredir faaliyette olan firmaların örneklemin sadece %10'unu oluşturduğu ve %23.4'ünün en az 50 yıllık tecrübeye sahip firmalar olduğu belirlenmiştir.

4.2. Ölçüm Geçerliliği ve Güvenilirliği

Hipotezlerin testine başlamadan ölçümün geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiş ve açımlayıcı (açıklayıcı) faktör analizi (AFA) yapılmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) 0.764'tür ve Bartlett küresellik testi sonucu anlamlıdır (x2(36)=1074.265, p=0.000). Faktör yapısına ilişkin AFA analizi sonuçları Çizelge 1'dedir.

Çizelge 1. AFA Sonuçları

Faktör		İfade	Faktör Yükü
Döngüsel Ekonomi Uygulamaları	Yeniden icat etme ve yeniden düşünme (DEU_YY)	DEU3	0.933
		DEU4	0.923
	Yeniden dolaşıma sokma (DEU_YDS)	DEU10	0.868
		DEU9	0.849
	Yeniden canlandırma, azaltma ve kaçınma (DEU_YAK)	DEU6	0.855
		DEU7	0.786
Çevresel Performans		ÇEVPERF1	0.881
		ÇEVPERF2	0.875
		ÇEVPERF3	0.854

AFA' nın ardından değişkenler arasında ilişkilerin belirlenmesi için korelasyon analizi yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar tüm değişkenlerin birbiriyle istatistiki olarak anlamlı ilişkiye sahip olduklarını göstermektedir. Ardından Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmış, Nunnally

(1978) tarafından önerildiği şekilde 0.70'in üzerinde bulunmuş, ölçüm güvenirliliği test edilerek doğrulanmıştır. Korelasyon analizine ilişkin sonuçlar Çizelge 2'de bulunmaktadır.

Çizelge 2. Korelasyon Analizi Sonuçları

Faktör	Ortalama	Std. Sapma	Cronbach's Alpha	1	2	3	4
1. DEU_YY	3.6991	1.04015	0.884	1			
2. DEU_YAK	4.0563	0.88531	0.801	0.278*	1		
3. DEU_YDS	4.1261	0.90810	0.828	0.233*	0.664*	1	
4. ÇEVPERF	4.2266	0.67613	0.867	0.256*	0.337*	0.322*	1

*p < 0.05.

4.3. Hipotez Testi

Araştırma hipotezlerinin test edilmesi için regresyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçları Çizelge 3'tedir.

Çizelge 3. Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	t	Sig.
DEU_YY	ÇEVPERF	0.173*	2.702	0.007
DEU_YAK		0.171*	2.061	0.040
DEU_YDS		0.168*	2.057	0.041
		R^2=0.145 F=13.989 Sig.=0.000		

Analiz sonuçlarına göre döngüsel ekonomi uygulamalarının tüm boyutlarının çevresel performans ile arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiş, H1a (β=0.173, p<0.005), H1b (β=0.171, p<0.005) ve H1c (β=0.168, p<0.005) hipotezleri desteklenmiştir. Sonuç olarak H1 hipotezi desteklenmektedir.

5. TARTIŞMA VE SONUÇ

Yaşanan teknolojik gelişmeler, krizler ve pandemi gibi durumlar kaynakların hızla tükenmesine neden olmakta ve mevcut ekonomik sistemin toplum ihtiyaçlarını karşılayamayacak noktaya gelmesine yol açmaktadır. Tüm bu gelişmeler yaygın olarak kullanılan doğrusal ekonomilerin yetersiz kalmasına ve döngüsel ekonomi uygulamalarının ön plana çıkmasına neden olmaktadır. Bu da kaynakların doğru kullanım kriteri olan çevresel performansı nasıl etkilediği

sorusunu doğurmaktadır. Çalışma bu iki önemli konuyu ampirik olarak ele alarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Araştırma bulgularına göre döngüsel ekonomi uygulamaları ve çevresel performans arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Güncel literatürde bu ilişki üzerine yapılmış çalışma mevcuttur (Sahoo et al., 2023), lakin çalışma başka değişkenleri de barındıran bir çalışma olup ülkemizdeki sonuçları hakkında yeterli fikir sunmamaktadır. Çalışmanın bulgusu, mevcut literatürle aynı doğrultuda olup, döngüsel ekonomi uygulamalarının çevresel performansı pozitif olarak etkilediğini ortaya koymaktadır.

Çalışmanın kısıtları da mevcuttur. Bunlardan biri örneklemin tek bir bölgeden ve belli bir sektörden elde edilmiş olmasıdır. Farklı bölge ve sektörlerde yapılacak olan çalışmalar ile elde edilecek verilerle farklı sonuçlara ulaşılabilir. Diğer bir kısıt ise araştırmanın nedenselliğine ilişkin daha net sonuçlar elde edilmesini sağlayacak farklı yöntemlerin de mevcudiyetinin olmasıdır.

Gelecek çalışmalarda döngüsel ekonomi uygulamaları ve çevresel performans değişkenlerinin arasına aracı veya ılımlaştırıcı bir değişken getirilerek araştırma modeli geliştirilebilir ve çevresel performansı artıracak başka denklemler oluşturulabilir.

KAYNAKÇA

Chen, P. (2023). What lies about circular economy practices and performance? Fresh insights from China. Journal of Cleaner Production, 416, 137893.

Geng, Y., Sarkis, J. and Bleischwitz, R. (2019). How to globalize the circular economy. Nature, 565(7738), 153-155.

Ellen MacArthur Foundation. (2013). Towards to Circular Economy: Economic and Business Rationale for An Accelerated Transition. https://www.werktrends.nl/app/uploads/2015/06/Rapport_McKinsey-Towards_A_Circular_Economy.pdf (Erişim Tarihi: 03.12.2024)

Kirchherr, J. and Piscicelli, L. (2019). Towards an education for the circular economy (ECE): five teaching principles and a case study. Resources, Conservation and Recycling, 150, 104406.

Kristoffersen, E., Mikalef, P., Blomsma, F. and Li, J. (2021). The effects of business analytics capability on circular economy implementation, resource orchestration capability, and firm performance. International Journal of Production Economics, 239, 108205.

Leipold, S. and Petit-Boix, A. (2018). The circular economy and the bio-based sector-Perspectives of European and German stakeholders. Journal of cleaner production, 201, 1125-1137.

Lewandowski, M. (2016). Designing the business models for circular economy—Towards the conceptual framework. Sustainability, 8(1), 43.

Li, H., Xu, X., Rafique, M. Z., Naqvi, S. A. A. and Nadeem, A. M. (2021). What drives the environmental performance? Evidence from Asian countries. Polish Journal of Environmental Studies, 30(4), 3685-3697.

Moktadir, M. A., Rahman, T., Rahman, M. H., Ali, S. M. and Paul, S. K. (2018). Drivers to sustainable manufacturing practices and circular economy: A perspective of leather industries in Bangladesh. Journal of cleaner production, 174, 1366-1380.

Nunnally, J. C., *Psychometric Theory*, New York: McGraw-Hill, 1978.

Rodríguez-Espíndola, O., Cuevas-Romo, A., Chowdhury, S., Díaz-Acevedo, N., Albores, P., Despoudi, S., Malesios, C. and Dey, P. (2022). The role of circular economy principles and sustainable-oriented innovation to enhance social, economic and environmental performance: Evidence from Mexican SMEs. International Journal of Production Economics, 248, 108495.

Sahoo, S., Upadhyay, A. and Kumar, A. (2023). Circular economy practices and environmental performance: Analysing the role of big data analytics capability and responsible research and innovation. Business Strategy and the Environment, 32(8), 6029-6046.

Tran, T. K., Nguyen, K. Q., Le, Q. C. and Nguyen, T. T. H. (2023). Linking circular economy model and green supply chain practices to shape environmental performance: case of Vietnam. Environmental Science and Pollution Research, 30(41), 94594-94610.

Urbinati, A., Chiaroni, D. and Chiesa, V. (2017). Towards a new taxonomy of circular economy business models. Journal of cleaner production, 168, 487-498.

Winans, K., Kendall, A. and Deng, H. (2017). The history and current applications of the circular economy concept. Renewable and Sustainable Energy Reviews, 68, 825-833.

Yang, Q. Z., Zhou, J. and Xu, K. (2014). A 3R implementation framework to enable circular consumption in community. International Journal of Environmental Science and Development, 5(2), 217.

Yu, Y., Xu, J., Zhang, J. Z., Wu, Y. and Liao, Z. (2022). Do circular economy practices matter for financial growth? An empirical study in China. Journal of Cleaner Production, 370, 133255.

GSYH ÜZERİNDE SOSYAL VE DEMOGRAFİK FAKTÖRLERİN SEÇİLMİŞ ÜLKELER YÖNÜNDEN DİNAMİK ETKİSİ [1]

Öğr. Gör. Dr. Zekiye ÖRTLEK
Aksaray Üniversitesi, Eskil Meslek Yüksekokulu, Eskil/AKSARAY/TÜRKİYE
zekiyeortlek@aksaray.edu.tr, ORC-ID: 0000-0003-0547-3782

Dr. Cansu GÜVEN
Sosyal İnovasyon Ajansı, Meram/KONYA/TÜRKİYE
cansu.guven.50600@gmail.com, ORC-ID: 0000-0002-7490-2184

ÖZET

Büyümenin belirleyicilerinin, kalkınma göstergeleri ile ilişkisi literatürde sıklıkla incelenmektedir. Ancak artık büyümeden kalkınmaya değil, kalkınmanın büyüme üzerine bir etkinin varlığı da literatürde tartışılmaya başlanmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada ekonomik büyümenin kalkınma (refah) göstergelerine değil, tam tersine kalkınmanın ekonomik büyümeye katkısının varlığı araştırılmaktadır.

Çalışmada, seçilmiş 36 ülke için 2013-2020 döneminde sosyal ve demografik faktörlerin Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYH) üzerindeki dinamik etkileri analiz edilmiştir. İnsani gelişme endeksi (IGE), doğumda yaşam beklentisi (YB), kentsel nüfus (KNFS) ve COVID-19 pandemisinin etkilerini temsil eden dummy değişkenler (DD) değişkenleri kullanılmıştır. Sistem Genelleştirilmiş Momentler (GMM) yöntemiyle gerçekleştirilen analiz sonuçlarına göre, GSYH'nin bir dönem gecikmeli değeri pozitif ve anlamlı bulunmuş, bu durum ekonomik büyümenin sürekliliğini göstermektedir. IGE'nin, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) üzerinde pozitif bir etkisi tespit edilirken; YB, KNFS ve DD ise negatif etkileri dikkat çekmekte, COVID-19'un makroekonomik göstergelere olumsuz etkileriyse büyümeyi ciddi ölçüde baskılamıştır. Elde edilen bulgular, sosyal ve ekonomik politikaların yönlendirilmesinde önemli ipuçları sunmaktadır. Eğitim ve sağlık yatırımlarının artırılması ve kriz yönetim planlarının hazırlanması gibi politika önerileri, ekonomik büyümeyi desteklemek için kritik önem taşımaktadır. Ayrıca kentsel nüfusun yarattığı maliyetlerin azaltılması ve yaşam kalitesinin artırılması için şehirleşme ve sağlık altyapısına yönelik yatırımların artırılması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu planların sağlık altyapısının güçlendirilmesi, sosyal güvenlik sistemlerinin geliştirilmesi ve ekonomik istikrarı koruyacak politikaların hayata geçirilmesi gibi önlemleri içermesi hem bireylerin hem de toplumların refahını artırmak için hayati bir role sahiptir. Tüm bu önlemler, yalnızca mevcut sorunlara çözüm üretmekle kalmayacak, aynı zamanda daha dirençli ve sürdürülebilir bir ekonomik yapı oluşturulmasına da olanak sağlayacaktır. Sonuç olarak ekonomik kalkınma göstergeleri de ekonomik büyümeyi etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: GSYH, Ekonomik Büyüme, Sosyal ve Demografik Faktörler, Ülke Grupları, GMM.

[1] Bu çalışma, 26-30 Aralık 2024 tarihinde İzmir'de gerçekleştirilen "EGE ZİRVESİ 12. ULUSLARARASI SOSYAL BİLİMLER KONGRESİ"nde özet bildiri olarak sunulmuştur.

THE DYNAMIC IMPACT OF SOCIAL AND DEMOGRAPHIC FACTORS ON GDP FOR SELECTED COUNTRİES

ABSTRACT

The relationship between the determinants of growth and development indicators is frequently examined in the literature. However, the focus has recently shifted from the impact of growth on development to the influence of development on economic growth. Accordingly, this study investigates not the contribution of economic growth to development (welfare) indicators, but rather the potential contribution of development to economic growth.

This study analyzes the dynamic effects of social and demographic factors on Gross Domestic Product (GDP) for 36 selected countries during the 2013-2020 period. The variables used include the Human Development Index (HDI), life expectancy at birth (YB), urban population (KNFS), and dummy variables (DD) representing the effects of the COVID-19. The analysis conducted using the System Generalized Method of Moments (GMM) shows that the lagged value of GDP is positive and significant, indicating the continuity of economic growth. While IGE has a positive effect on Gross National Product (GNP), the negative effects of YB, KNFS and DD are noteworthy, and the negative effects of COVID-19 on macroeconomic indicators have seriously suppressed growth. The findings provide important insights for guiding social and economic policies. Policy recommendations such as increasing investments in education and healthcare, preparing crisis management plans, and strengthening urban and health infrastructure are crucial for supporting economic growth. Additionally, reducing the costs of urbanization and enhancing quality of life require increased investments in urbanization and healthcare infrastructure. These plans should include strengthening health infrastructure, improving social security systems, and implementing policies to maintain economic stability, as they play a vital role in enhancing both individual and societal welfare. All these measures will not only address current challenges but also contribute to building a more resilient and sustainable economic structure. As a result, economic development indicators also influence economic growth.

Keywords: GDP, Economic Growth, Social and Demographic Factors, Country Groups, GMM analyzis.

1. GİRİŞ

Ekonomik büyüme kavramı, bir ekonomide üretilen toplam ve hizmetler değeri olarak tanımlanmakta olup, geleneksel olarak GSMH göstergesi ekonomik büyüme ile ilişkilendirilen temel değişken olarak karşımıza çıkmaktadır. Sanayi devrimi, ekonomik büyüme olgusuna ivme kazandırarak, çarpıcı boyutlara gelmesinde kritik bir dönüm noktası oluşturmuştur. Hızla gelişen dünyada "ortalama bir vatandaşın" yaşam standart ve fırsatlarının iyileştirilebilmesi açısından ön koşul olan ekonomik büyümenin daha iyi anlaşılarak öngörülebilirliği ve belirleyicilerinin tespit edilmesi, başarılı ve sürdürülebilir politika üretimi açısından hayati önemdedir (Lin ve Rosenbaltt, 2012: 171; Rodrik, 2013: 2). Bu bağlamda ekonomik büyüme yani GSMH (Gayri Safi Milli Hasıla) belirleyicilerine yönelik araştırmalar, özellikle son yıllarda teorik ve ampirik araştırmalarda önemli ölçüde gelişmiştir.

Ekonomik kalkınma kavramı ise temel sosyo ekonomik gelişmelerle birlikte yaşam refahının yükseltilmesi şeklinde kabul görürken, literatürde büyüme gibi üzerinde yoğunlaşılan tek bir

göstergeden bahsedilememektedir. Nitekim bazı çalışmalarda kişi başına düşen hasıla referans alınabildiği gibi, gelir eşitsizlikleri, finansal araçlar, çeşitli eğitim, sağlık, altyapı, nüfus, kentleşme vb. olmak üzere birçok alternatif gösterge kullanımı ile karşılaşılabilmektedir.

Ekonomik büyümenin belirleyicilerini anlamak, hızlı bir büyüme- kalkınma süreçlerine ulaşabilme, sürdürülebilir bir sosyo ekonomik gelişmişliği yakalayabilmeyi amaçlayan ulusal politikalar ve politika yapıcılar açısından kritik önemdedir. Klasik iktisatçıların, ekonomik büyümenin belirleyicilerini "emek ve sermaye" birikimine dayandırdığı teorilere karşın değişen ve gelişen dünya dönüşümüyle neoklasik ve içsel büyüme teorileriyle "küreselleşme, ticari serbesti, teknolojik yenilik, beşerî sermaye vb." kapsar hale gelmişken, son yıllarda ise "yönetim, kurumsallaşma, yolsuzluk vb." kurumsal aktörlerin de eklemlendiği ifade edilebilmektedir (Sachs ve Warner 1997; Barro 1999; Cameron, 2010; Harris, 2007; Acemoğlu ve Robinson, 2013). Nitekim 2024 Nobel Ekonomi Ödülü kurumsallaşma üzerine çalışmaları olan Daron ACEMOĞLU'na verilirken ekonomik büyümenin belirleyicilerinin önemi bir kez daha gün yüzüne çıkartılmıştır. Ancak literatürde bu konuda sıklıkla ekonomik büyümenin, kalkınma göstergelerine olumlu katkı yapacağından hareketle modeller kurularak, incelemeler bu yönde yapılmaktadır. Bu noktada ekonomik büyüme kalkınmayı etkileyebileceği gibi kalkınma göstergelerinin de ekonomik büyümeyi etkileyebileceği düşünülerek bu çalışma hazırlanmıştır.

Bu çalışma, seçilmiş ülke grupları için 2013-2020 döneminde kalkınma göstergeleri arasında yer alan seçilmiş sosyal ve demografik faktörlerin, GSYH yani ekonomik büyüme üzerindeki dinamik etkilerini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Yani bir başka ifade ile İnsani gelişme endeksi (*İGE*), doğumda yaşam beklentisi (*YB*) ve kentsel nüfus (*KNFS*) değişkenlerinin GSYH üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma, bu sosyal-demografik faktörlerin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu ya da olumsuz etkisini ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu çerçevede çalışmadan elde edilecek sonuçlarla, refah seviyesinin artırılması için karar vericilere değerli bilgiler sağlanarak, ekonomik büyüme doğrultusunda sosyal ve ekonomik politikaların yönlendirilmesine yönelik etkili stratejiler geliştirilmesinde bilimsel temellere dayalı öneriler ortaya koyulacaktır.

2. LİTERATÜR

Literatürde uzun yıllardan beri araştırılmakta olan ekonomik büyüme ve belirleyicileri konusu, teorik ve uygulamalı araştırmalara sıklıkla konu edinilmiş, ancak fikir birliğinin sağlandığı indirgenmiş ortak bir görüşten söz edilememektedir. Geleneksel emek ve sermayeye dayalı büyüme teorisinin yetersizliği altında çağdaş büyüme teorileri iki akım üzerinden açıklanabilmektedir ki bunlar: Neoklasik ve içsel büyüme teorileri şeklinde karşımıza çıkar. Bu teorilerin ortak odak merkezinde fiziki sermaye ve beşerî sermaye açısından devlete atfedilen önemdir. Öte yandan gelişerek dönüşen dünyada hemen her alanda adından söz ettirmeye başlayan "verimlilik" kavramı; sosyo ekonomik ve politik unsurlar, kurumlar, demokrasi, demografi, coğrafi vb. alanlara önemli katkı sağlayarak, ekonomik büyüme politikalarında stratejik yer edinmiştir (Chirwa ve Odhiambo, 2016). Dolayısıyla bu başlık altında araştırma konusuna ilişkin teorik ve ampirik çalışmalara kısaca yer verilerek konuya dair genel bilgi verilecektir.

Wu ve Davis (1997) çalışmasında ekonomik özgürlük, siyasi özgürlük ve gelir seviyesi olmak üzere 3 değişkenin ekonomik büyüme ile arasındaki ilişkiyi araştırmıştır. 100 ülkeyi kapsayan, 1975 ile 1992 dönemine ait 17 yıllık veriler yardımıyla yapılan araştırmada, ekonomik özgürlükler ve yüksek gelir seviyesinin büyümeyi teşvik eden temel etkenler olduğu ortaya koyulmuştur (Wu ve Davis, 1997: 39).

Önemli çağdaş kalkınma iktisatçılarından biri olan Rodrik (2014), ekonomik büyümenin dönüşümü ve belirleyicilerini araştıran çalışmasında, piyasa güçleri ile hükümet müdahalesinin birleşiminde iç piyasaların önemi ve özellikle Doğu Asya'da büyüme mucizelerinin tarihsel bağlamı vurgulanarak, ticaret ve uzmanlaşma hakkında devam eden tartışmalara yer verilmektedir. Rodrik, büyüme göstergesi geleneksel değişkenlere ilaveten, ülkelerin iç dinamiklerine dair göstergelerin de dikkate alınması gerektiğini vurgular (Rodrik, 2014: 2).

Veiga vd (2022), ekonomik büyüme ve kalkınma belirleyicilerini araştırarak, ekonomik ve kurumsal faktörlerden hangilerinin bu süreçte itici güç oluşturduğu araştırılmaktadır. 1996-2014 yıllarında ilgili verileri inceleyen çalışma sonuçlarına göre politika yapıcıların ekonomik büyüme ve kalkınma bağlamında bütüncül bakış açısı sistematize etmeleri ve ülkelerin dinamiklerine özgü özellikte çalışmalar gerektireceği ifade edilmektedir (Veiga vd., 2022: 267).

Çizelge 1. GSYH belirleyicilerine İlişkin Ampirik Literatür Özeti

Yazar (Yıl)	**Ülke/Dönem**	**Değişkenler**	**Yöntem**	**Sonuç**
Shi & Wang (2010)	Çin'de 31 il-bölge 1997-2004	KNT = f (GSYİH) KNT: Kentleşme	Dinamik Panel GMM	KNT, GSYİH düşük oranda ve negatif etki
Dina (2020)	Ürdün, Mısır, Suudi Arabistan ve Bahreyn 2000-2016	HDI = f (GSYİH, DTA) HDI: İnsani gelişme indeksi, DTA: Dış Ticaret Serbestisi	İki aşamalı Panel EKK	GSYİH'nin, insani gelişme göstergelerine etkisi tespit edilmiştir
Chikalipah ve Makina (2019)	Zambiya/ 1970-2015	HDI = f (GSYİH)	Gregory–Hansen Eş bütünleşme	GSYİH ile İGE uzun dönemde eş bütünleşiktir
Önder (2022)	Kırılgan Beşli 1990-2019	FDI = f (GSYİH) FDI: Finansal gelişme	Westerlund Eş bütünleşme Testi	FDI gelişimi, ekonomik büyümeyi etkiler
Gömleksiz ve Güven (2022)	Türki Cumhuriyetler 1991-2019	KNT = f (GSYİH) KNT: Kentleşme	Panel Nedensellik	Kentleşmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır
Satrovic ve Dağ (2019)	34 OECD Ülkesi 1996-2015	KNT = f (GSYİH) KNT: Kentleşme	Panel VAR -Etki-Tepki analizi	Kentleşme, ekonomik büyümede etkilidir

Gönüllü (2024)	Kırılgan Beşli 1990-2021	YS = f (GSYİH); ES = f (GSYİH); CCE = f (GSYİH) YS: Yaşam süresi, ES: Eğitim süresi, CCE: Cinsiyet eşitsizlik endeksi	Panel Eş bütünleşme	YS ile GSYİH ilişkisi anlamsız bulunurken, ES ve CEE ile GSYİH arasındaki ilişki anlamlıdır
Shaban, vd. (2022)	Hindistan 15 eyaleti 1971-2020	KNT = f (GSYİH) KNT: Kentleşme	Granger Nedensellik	Örneklemin çoğunda GSYİH, KNT'yi etkilemektedir.
Tiryaki ve Ekinci (2022)	Türkiye 1968-2019	YB = f(GSYİH) YB: Yaşam Beklentisi	ARDL Sınır Testi	Yaşam beklentisi, GSYİH'yi pozitif etkilemektedir
Tıraş ve Özbek (2021)	E-7 Ülkeleri (Brazil, Mexico, India, China, Indonesia, Turkey and Russia) 1991-2019	YB, KNT = f(GSYİH) YB: Yaşam Beklentisi, KNT: Kentleşme	Westerlund Eş bütünleşme Testi	Sonuçlar anlamsız bulunmuştur

Konuya ilişkin ampirik literatüre göre genellikle ülkeler karşılaştırmasına dayalı panel veriler kullanılarak alternatif analizlerle konu araştırılmaya devam etmektedir. Özellikle 1980 dönemi sonrasında küreselleşmeyle birlikte ekonomik büyüme ve kalkınmanın ilişkisi ve birbirine etkisinin sıklıkla araştırıldığı ifade edilebilmektedir.

3. VERİ VE METODOLOJİ

Çalışmada, seçilmiş ülkelerin (ABD, Almanya, Avustralya, Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İsveç, İsviçre, İtalya, İrlanda, İsrail, İzlanda, Japonya, Kanada, Kolombiya, Kore, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Meksika, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Şili, Yeni Zelanda, Yunanistan ve Türkiye) 2013-2020 dönemi yıllık verileri kullanılarak GSYH, doğumda yaşam beklentisi, insani gelişme endeksi ve kentsel nüfus ile ilişkisi incelenmiştir. Verilerin elde edilebilirliğine göre başlangıç ve bitiş yılları belirlenmiştir. Çalışmada GSYH üzerinde, sosyal ve demografik faktörlerin ilişkisi Sistem GMM, Arellano-Bover/Blundell-Bond yöntemi ile elde edilerek, ulaşılan sonuçlar yorumlanmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, sağlık, ekonomik ve yaşam beklentisi çıktılarının ekonomik büyüme oranı ile ilişkisini analiz ederek (1) nolu eşitlikte bu kapsamda literatürdeki çalışmalar izlenerek model hazırlanmıştır. Eşitlikte "GDP" GSYH'yi, i ülkeyi, t zamanı, (YB) doğumda yaşam beklentisini; "IGE" insani gelişme endeksini, "KNFS" kentsel nüfusu, "dum" dummy değişkeni ve "ε" rassal hata terimini ifade etmektedir. Bununla birlikte GSYH üzerinde, sosyal ve demografik faktörlerin ilişkisini test etmek için bağımlı ve bağımsız değişkenler logaritmik formda gösterilmektedir.

$$logGDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 logYB_{it-1} + \beta_2 logIGE_{it} + \beta_3 logKNFS_{it} + \beta_4 dummy_{it} + \varepsilon_{it} \quad (1)$$

Analizlerde kullanılan veri setine yönelik temel bilgiler ise Çizelge 2'de rapor edilmiştir. Verilerin tamamı WB veri tabanından derlenmiştir.

Çizelge 2. Analizde Kullanılan Değişkenlere Yönelik Temel Bilgiler

Değişken	Açıklamalar	Kısaltma	Periyod	Kaynak
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	GSYH	GDP	2013-2020	WB
Doğumda Yaşam Beklentisi	Toplam (Yıl)	YB	2013-2020	WB
İnsani Gelişme Endeksi	İnsan Sermayesi Endeksi (HCI)	IGE	2013-2020	WB
Kentsel Nüfus	Toplam Nüfus (%)	KNFS	2013-2020	WB
Dummy	2019, 2020	dummy	2013-2020	WB

Kaynak: WB, World Bank verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Çalışmada, GSYH üzerinde, sosyal ve demografik faktörlerin etkisi araştırılırken GSYH, doğumda yaşam beklentisi, insani gelişme endeksi, kentsel nüfus ve dummy değişken analize dahil edilmektedir.

2019 ve 2020 yılları için dummy değişkenler eklenmiş olup dummy değişkenlerin kullanılma gerekçeleri ayrı ayrı değerlendirildiğinde; 2019 yılı için dummy değişkenin eklenme nedeni, özellikle COVID-19 pandemisi gibi geniş çaplı ve küresel bir olayın ekonomik ve yaşam beklentisi çıktılarının ekonomik büyüme üzerindeki olası etkilerini analiz etmektir. 2019 yılı, COVID-19 pandemisinin başlamadan önceki son yıl olarak önem taşımaktadır.

COVID-19 pandemisinin küresel olarak etkili olduğu ilk yıl olan 2020 için dummy değişken kullanımı, pandeminin sağlık ve ekonomik sistemler üzerindeki ani ve olağanüstü etkisini modellemek için kritik öneme sahiptir (Özkubat vd., 2024).

Çizelge 3. Veri Setine Yönelik Temel Betimleyici İstatistikler ve Korelasyon

	GDP	YB	IGE	KNFS	DUM
Mean	1598592.	80.53511	0.889688	77.84574	0.234043
Median	498484.0	81.50000	0.903000	80.20000	0.000000
Maximum	21372582	84.70000	0.957000	98.10000	1.000000
Minimum	14378.00	74.10000	0.746000	53.30000	0.000000
Std. Dev.	3269234.	2.663569	0.047631	11.17198	0.424152
Skewness	4.568057	-0.897964	-1.176380	-0.446800	1.256297
Kurtosis	25.16096	2.608255	4.025387	2.473972	2.578283
Korelasyon					
	logGDP	**logYB**	**logIGE**	**logKNFS**	**dum**
logGDP	1,0000				
logYB	0.154	1,0000			

logIGE	0.007	0.737	1,0000		
logKNFS	0.211	0.373	0.247	1,0000	
dum	0.062	0.082	0.126	0.071	1.0000

Not: Serilerin doğal logaritmaları alınmak suretiyle analizlere dahil edilmiştir.

Çizelge 3'te, tanıtılan verilere yönelik temel betimleyici istatistikler raporlanmıştır. Çalışılan veriler yıllık bazda incelenmiştir. Bu Çizelgeden ayrıca panelin dengeli panel olduğu da görülmektedir. Örneğin GSYH 246 gözlemden oluşurken diğer bağımsız değişkenler de aynı gözlem sayısından oluşmaktadır. Panelde yer alan verilerin logaritması alınmamış olup ham verilerin betimleyici istatistiklerini ifade etmektedir. Bununla birlikte değişkenler arasındaki ikili korelasyonlar Çizelge 3'ün alt panelinde rapor edilmiştir. İkili korelasyon değerleri ise çoklu doğrusal bağlantı sorununun olup olmadığının gösterilmesi açısından önem arz etmektedir.

Çizelge 4. Çoklu Doğrusal Bağlantı

Değişken	**VIF**	**1/VIF**
logYB	2.40	0.417
logIGE	2.22	0.451
logKNFS	1.17	0.856
dum	1.02	0.981
Mean VIF	1.70	
Değişken	VIF	1/VIF

Çizelge 4'te yer alan bağımsız değişkenlerin VIF değerlerini inceleyecek olursak; doğumda yaşam beklentisinin (2.40), insani gelişme endeksi (2.22), kentsel nüfus (1.17) ve dummy değişkeni (1.70) olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu bağlamda, çoklu doğrusal bağlantı sorununun, tüm değişkenlerin VIF değerlerinin 5'ten küçük olması nedeniyle olmadığını göstermektedir. Bununla birlikte, VIF değeri (1.70) olup bu değerin de 5'ten küçük olması dolayısıyla çoklu doğrusal bağlantı sorununun olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Panel veri analizinde dinamik yapılar sıklıkla tercih edilmektedir. Bu bağlamda dinamik panel veri modelleri ile statik panel veri modelleri arasındaki temel fark, dinamik modellerin gecikmeli değişkenleri içermesidir. Dinamik panel veri modelleri, otoregresif panel veri modelleri ve dağıtılmış gecikmeli panel veri modelleri olarak iki ana kategoride incelenebilmektedir. Dinamik modellerde karşılaşılan zorluklar nedeniyle, genellikle otoregresif modeller tercih edilmektedir. Otoregresif panel veri modeli, bir gecikmeli durumda şu şekilde formüle edilebilir (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 115-116);

$$Y_{it} = \delta Y_{it-1} + \beta X'_{it} + \mu_i + u_{it} \qquad (3)$$

Bağımlı değişkenin bir gecikmeli değeri (3) numaralı modelde bağımsız değişken olarak gösterilmektedir. Bir diğer modelde ise gecikmeli bağımlı değişkenden başka açıklayıcı değişkeni bulunmayan model şu şekilde ifade edilmektedir;

$$Y_{it} = \delta Y_{it-1} + \mu_i + u_{it} \quad (4)$$

Bu modeller, geleneksel tahmin yöntemleriyle matematiksel olarak tahmin edilebilmesine rağmen, tahmincilerin özelliklerinde bozulmalar meydana gelebilmektedir. Gecikmeli bağımlı değişkenin modelde bağımsız değişken olarak bulunması, en önemli sorunlardan biri olan içsellik problemini ortaya çıkarmaktadır. Geçmiş şoklar nedeniyle $Y_{it-1}'in\ u_{it}$ ile korelasyonlu olduğu genel anlamda dinamik modellerde ifade edilmektedir. Ayrıca panel veri modellerinde Y_{it}, $\mu_i'in$ bir fonksiyonu olduğu gibi $Y_{it-1}\ de\ \mu_i$'in bir fonksiyonu olarak kabul edilmektedir. (3) numaralı model dolayısıyla $Y_{it-1}'in\ \mu_i$'yü de kapsayan hata terimi ile korelasyonlu olduğu kanısına varılmaktadır. Bu nedenle katı dışsallık varsayımı bozularak tahminciler tutarsız ve sapmalı hale gelmektedir.

Bu çalışmanın ampirik analizlerinde, panel veri analiz tekniklerinden Sistem GMM yönteminin kullanılması tercih edilmiştir. Yatay kesit birim sayısının zaman serisi boyutundan büyük olması (T=8 ve N=36) dikkate alındığında, Arellano ve Bover/Blundell ve Bond tarafından geliştirilen Sistem GMM tahmincisi kullanılacaktır.

4. ANALİZ VE AMPİRİK BULGULAR

GSYH üzerinde, sosyal ve demografik faktörlerin ilişkisine yönelik analiz için derlenen veri seti 36 ülke ve 8 yılı kapsamaktadır. Dolayısıyla panel veri analizi teknikleri uygulanacaktır. Bu panel veri analizi içerisinde dinamik panel veri yöntemi, küçük T ve büyük N tipi veri seti ile analizler gerçekleştiği için Sistem GMM yöntemi kullanılmıştır.

Araç değişkenlerin geçerliliği, Sargan ve Hansen testleri ile karar verilmektedir. Sargan testi ile aşırı tanımlama kısıtlamaları test edilmektedir. Sargan ve Hansen testi için olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması istenmektedir (H0: kabul edilir, H1: reddedilir).

H_0: Araç değişkenler geçerlidir.
H_1: Araç değişkenler geçerli değildir.

Veri setinin T=8 ve N=36 (T<N) olması nedeniyle, Birinci Fark GMM tahmincisinin uygulanması gözlem sayısında azalmaya yol açabilecektir. Bu durum dengesiz paneller ve T'nin küçük, N'nin büyük olduğu veri setleri için uygun olmayan bir durum yaratır. Bu bağlamda Arellano ve Bover/Blundell ve Bond tarafından önerilen Sistem GMM tahmincisi, veri setine daha uygun bir yöntem olarak kabul edilmiştir. Bu tahminci, birinci farklar yerine ileri ortogonal sapmaları kullanarak elde edilen sonuçlar aşağıda sunulmuştur (Yerdelen Tatoğlu, 2020: 138).

Çizelge 5. Sistem GMM Tahmin Sonuçları

Bağımlı Değişken: GSYH (log)				
	Katsayı	**Standart Hata**	**z**	**P>z**

$GSYH_{t-1}$	1.130	0.037	30.31	0.000***
Doğumda Yaşam Beklentisi (log)	-0.101	0.047	-2.13	0.033***
İnsani Gelişme Endeksi (log)	0.280	0.100	2.80	0.005**
Kentsel Nüfus	-0.273	0.077	-3.55	0.000***
dummy	-0.069	0.011	-5.86	0.000***
Sistem GMM Tahmin Sonuçları				
Gözlem sayısı	246			
Grup sayısı	36			
Araç değişken sayısı	11			
Birinci Farklarda AR(1) Süreci için Arellano– Bond testi	-8.27 [0.000]			
Birinci Farklarda AR(2) Süreci için Arellano– Bond testi	-0.55 [0. 583]			
Aşırı Belirlenim Kısıtlamaları için Sargan Testi	10.66 [0.099]			

Not: *, ** ile *** sembolleri sırasıyla %10, %5 ve %1 seviyelerindeki istatistiki anlamlılığı göstermektedir. Köşeli parantez içindeki değerler olasılık değerlerini açıklamaktadır. Sistem GMM tahminine yönelik dirençli standart hatalar rapor edilmiştir. Tahmin için Stata paket programı ve xtabond2 komutu kullanılmıştır.

Çizelge 5, Sistem GMM tahmin sonuçlarını vermektedir. Panel verisi için elde edilen tahmin sonuçları şu şekildedir: Bağımlı değişken olarak ele alınan GSYH'nın bir dönem gecikmeli değeri, modele dahil edilmiştir. GSYH'nin bir gecikmeli değeri (p>z) 0.05 anlamlılık seviyesinden küçük olduğu tespit edilerek anlamlı sonuca ulaşılmıştır. Bağımsız değişkenlerden doğumda yaşam beklentisi (yb), kentsel nüfus (knfs) ve dummy değişken anlamlı ve negatifken; insani gelişme endeksi (ıge) anlamlı ve pozitiftir. Yani doğumda yaşam beklentisinde meydana gelen yüzde bir birlik değişme GSYH oranını (-0.101) oranında azaltmaktadır. İnsani gelişme endeksinde meydana gelen yüzde bir birlik değişme GSYH oranını (0.280) oranında artırmaktadır. Kentsel nüfusta meydana gelen yüzde birlik değişme GSYH oranını (-0.273) azaltmaktadır. Dummy değişkeninde meydana gelen yüzde birlik değişme GSYH oranını (-0.069) oranında azaltmaktadır. Özetleyecek olursak analizde kullanılan doğumda yaşam beklentisi, kentsel nüfus ve dummy değişkeni GSYH oranını azaltırken; insani gelişme endeksi, GSYH oranını artırdığını göstermektedir. GMM sonucu, araç değişken sayısı bakımından değerlendirildiğinde de, araç değişken sayısı (11) olup grup sayısının (36) altında gerçekleşmiştir.

GMM tahmin sonuçları incelendiğinde, 1. mertebeden otokorelasyon test sonuçlarının ise z olasılık değeri (0.000) 0,05'ten küçük olup otokorelasyon varken; 2. mertebeden otokorelasyon test sonuçlarının ise z olasılık değeri (0.468) 0,05'ten büyük olup otokorelasyon yoktur sonucuna ulaşılmaktadır. Sargan test sonuçlarına göre olasılık değeri (0.060) 0,05'ten büyük çıkarak aşırı tanımlama kısıtlamalarının geçerli olduğunu göstermektedir.

Genelleştirilmiş momentler tahmininde kullanılan araç değişkenlerin geçerliliğini test etmek için Arellano ve Bover/Blundell ve Bond Sistem GMM bir ve iki aşamalı tahmincileri kullanılmıştır. Sargan test istatistikleri sonucuna göre prob değeri 0.05'ten büyük olduğu için aşırı tanımlama kısıtlamaları geçerlidir.

5. SONUÇ VE POLİTİKA ÖNERİLERİ

Bu çalışmada, seçilmiş ülkeler için 2013-2020 döneminde sosyal ve demografik faktörlerin GSYH üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Sistem GMM yöntemiyle yapılan analiz sonucunda şu bulgular elde edilmiştir:

- GSYH'nın bir dönem gecikmeli değeri pozitif ve anlamlı bir etki göstermektedir. Bu durum, ekonomik büyümenin sürekliliğini ve geçmiş büyüme oranlarının gelecekteki büyümeye olan katkısını göstermektedir.
- İnsani Gelişme Endeksi (İGE), GSYH üzerinde pozitif ve anlamlı bir etki yaratmaktadır. İGE'nin yüksek olduğu durumlarda ekonomik büyüme hızlanmaktadır.
- Doğumda yaşam beklentisi, kentsel nüfus ve COVID-19 etkisini temsil eden dummy değişkenleri ise GSYH üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir. Bu sonuç, özellikle pandemi dönemindeki ekonomik daralmayı ve yaşam beklentisi ile kentsel nüfusun yüksek ekonomik maliyetlerini ortaya koymaktadır.

Sosyal ve demografik faktörlerin GSYH üzerindeki etkilerine yönelik politika önerileri ise;

- Eğitim ve sağlık alanlarında yatırımlar artırılarak insani gelişme seviyeleri yükseltilmelidir. Bu durum, ekonomik büyümenin hızlanmasına doğrudan katkı sağlayabilir.
- Eğitim kalitesinin artırılması ve yaşam boyu öğrenme fırsatlarının geliştirilmesi, uzun vadede ekonomik büyümeyi destekleyecektir.
- Şehirleşme ile ilgili sorunların azaltılması için kentsel altyapı ve hizmetlere yönelik yatırımlar artırılmalıdır.
- Kırsal kalkınma projeleri ile kırsaldan kente göç kontrol altına alınarak, kentsel nüfus baskısı azaltılabilir.
- Pandemi ve benzeri krizlerin ekonomik etkilerini minimize etmek için sağlık altyapısı ve sosyal güvenlik sistemleri güçlendirilmelidir.
- Kriz yönetim planları geliştirilerek ekonomik istikrarın sağlanması hedeflenmelidir.
- Sağlık hizmetlerinin erişilebilirliği ve kalitesi artırılarak yaşam beklentisi yükseltilmelidir. Özellikle, yaşlı nüfus için sağlık ve sosyal destek hizmetleri önceliklendirilmelidir.
- Önleyici sağlık politikaları uygulanarak bireylerin yaşam kalitesi artırılabilir.
- AB ülkeleri ve Türkiye arasında sosyal ve ekonomik işbirlikleri güçlendirilerek, bölgesel refah düzeyi artırılabilir.
- Bölgesel kalkınma projelerine AB fonlarının daha etkin şekilde yönlendirilmesi, ekonomik büyümeyi destekleyecektir.

Bu politika önerileri, ekonomik büyümeyi sürdürülebilir kılmak ve sosyal-demografik faktörlerin olumsuz etkilerini azaltmak için yol gösterici olacaktır.

KAYNAKÇA

Acemoğlu, D., & Robinson, J. A. (2013). Ulusların düşüşü: Güç, zenginlik ve yoksulluğun kökenleri.

Barro, R. J. (1999). Determinants of economic growth: Implications of the global evidence for chile. *Cuadernos de Economía*, 36 (107): 443-478.

Cameron, G. (2010). classical economics and economic growth. In: Durlauf, S.N., Blume, L.E. (eds) Economic Growth. The New Palgrave Economics Collection. Palgrave Macmillan, London.

Chikalipah, S., & Makina, D. (2019). Economic growth and human development: Evidence from Zambia. *Sustainable Development*. doi:10.1002/sd.1953

Chirwa, T. G., & Odhiambo, N. M. (2016). Macroeconomic determinants of economic growth: A review of international literature. *South East European Journal of Economics and Business,* 11(2), 33-47.

Dağ, M. (2019). Energy consumption, urbanizatıon and economic growth relationship: An examınatıon on OECD countries. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (22) , 315-324

Dina, A. O. (2020). Inter-relationship between economic development and human development analytical study of selected Arab countries. *Utopía y Praxis Latinoamericana*, 25(1), 85-94. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.3766122

Gömleksiz, M. & Güven, C. (2022). Ekonomik büyüme ve kentleşme ilişkisi: Türkiye Cumhuriyetleri üzerine bir analiz. *SİRCON Congress*, books part

Gönüllü, O. (2024). Ekonomik kalkınma ve insani kalkınma ilişkisi: Kırılgan beşli ülkeleri üzerine ampirik bir analiz. *İnsan ve İnsan,* 11(37), 27-40.

Harris, D. J. (2007). The classical theory of economic growth. The new Palgrave dictionary of economics, *11. Forthcoming in The New Palgrave Dictionary of Economics*, 2nd Edition, London: Macmillan, 2007.

Lin, J. Y., & Rosenblatt, D. (2012). Shifting patterns of economic growth and rethinking development. *Journal of Economic Policy Reform,* 15(3), 171–194. doi:10.1080/17487870.2012.700565

Özkubat, G., Birecikli, Ş. Ü., & Selim, S. (2024). Is COVID-19 an advantage to disadvantaged groups? Evidence from administrative data on working hours in Turkey. *Journal of Economy Culture and Society*, (69), 100-121.

Rodrik, D. (2014). The past, present, and future of economic growth. *Towards a Better Global Economy,* 70–137. doi:10.1093/acprof:oso/9780198723455.003.0002

Sachs, J. D., & Warner, A. M. (1997). Fundamental sources of long-run growth. *The American Economic Review*, 87 (2): 184-188

Satrovic, E., & Dağ, M. (2019). Energy consumption, urbanizatıon and economic growth relationship: an examınatıon on OECD countries.

Shaban, A., Kourtit, K., & Nijkamp, P. (2022). Causality between urbanization and economic growth: Evidence from the Indian States. *Frontiers in Sustainable Cities*, *4*, 901346.

Shi, J. G., & Wang, Z. (2010, October). Urbanization and economic growth: A dynamic panel data study. *In 2010 IEEE 17Th International Conference on Industrial Engineering and Engineering Management* (pp. 295-298). IEEE.

Tıraş, H. H. & Özbek, S. (2021). Estımation of factors affecting life expectancy at birth example of E-7 countrıes. *Cumhuriyet University Journal of Economics and Administrative Sciences,* 22(2),145-167.

Tiryaki, N. & Ekinci, A. (2023). Nüfus, yaşam beklentisi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ARDL yöntemi ile analizi: Türkiye örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 23(2), 481-500.

Veiga, J., Ferreira-Lopes, A., Carvalho, H., Sequeira, T. N. & Monteiro, H. (2022). Determinants of Africa's development: An exploratory study. *Journal of Developing Areas*. 56 (1), 267-317

Wu, W., & Davis, O. A. (1999). The two freedoms, economic growth and development: An empirical study. *Public Choice,* 100(1), 39-64. DOI: 10.1023/a:1018375926386

Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). İleri Panel Veri Analizi, Stata Uygulamalı, 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayımcılık.

https://databank.worldbank.org

ENFLASYONUN BELİRLEYİCİLERİ: KIRILGAN BEŞLİ ÜLKELERİ İÇİN PANEL EŞBÜTÜNLEŞME ANALİZİ

Dr. Öğr. Üyesi Dilek ATILGAN
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
atlgndilek@hotmail.com - 0000-0002-3776-558X

ÖZET

Yüksek enflasyon oranları, ekonomilerde geleceğe dair öngörülebilirliği azaltarak kaynak dağılımında bozulmalara ve gelir eşitsizliğinin artmasına yol açmaktadır. Ekonomi teorisi ve literatüründe enflasyon her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Enflasyonun yalnızca ekonomik göstergeler üzerinde değil, aynı zamanda sosyoekonomik faktörler üzerinde de etkili olduğu göz ardı edilmemelidir. Bu bakımdan enflasyonu etkileyen faktörlerin araştırılması önemlidir. Çalışma Kırılgan Beşli ülkelerinde (Türkiye, Brezilya, Güney Afrika, Endonezya ve Hindistan) 1990-2021 dönemi için enflasyon oranı üzerine etki eden faktörleri araştırmayı amaçlamaktadır. Ekonometrik yöntem olarak, eşbütünleşme testi ve eşbütünleşme katsayı tahminci yöntemi kullanılmıştır. Ampirik bulgular, değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini doğrulamaktadır. Panel geneli eşbütünleşme tahminci katsayılarına göre ise döviz kuru ve para arzının enflasyon üzerindeki etkisi istatiksel olarak anlamlı ve pozitiftir. Ülke bazlı sonuçlarda, panel geneli bulguları desteklemektedir. Bu doğrultuda, döviz kuru ve para arzı, enflasyon üzerinde doğrudan ve dolaylı etkilere sahiptir. Döviz kurundaki yükselmeler ithalat maliyetlerini artırarak enflasyonu yükseltebilirken, para arzındaki artış da talep enflasyonunu tetikleyebilir. Bu iki etken, birbirini destekleyici biçimde enflasyon üzerinde baskı oluşturabilir. Döviz kuru istikrarsızlıkları ve para arzındaki hızlı artışlar, enflasyonun yükselmesine neden olarak ekonomik istikrarı zedelemekte ve bireylerin alım gücünü azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enflasyon, Kırılgan Beşli Ülkeleri, Panel Veri Analizi.

DETERMINANTS OF INFLATION: PANEL COINTEGRATION ANALYSIS FOR FRAGILE FIVE COUNTRIES

High inflation rates reduce predictability regarding the future in economies, leading to distortions in resource allocation and increasing income inequality. Inflation has always held an essential place in economic theory and literature. It should not be overlooked that inflation impacts not only economic indicators but also socioeconomic factors. In this regard, it is crucial to investigate the factors affecting inflation. This study aims to examine the factors influencing

inflation rates in the Fragile Five countries (Turkey, Brazil, South Africa, Indonesia, and India) for the period 1990-2021. Cointegration tests and cointegration coefficient estimation methods have been employed as econometric techniques. The empirical findings confirm the presence of a cointegration relationship among the variables, indicating a long-term equilibrium association. This suggests that the variables move together over time, reflecting a stable relationship in the long run. The empirical findings confirm a cointegration relationship between the variables. According to the panel-wide cointegration estimator coefficients, the effects of the exchange rate and money supply on inflation are statistically significant and positive. Country-specific results also support the panel-wide findings. Accordingly, the exchange rate and money supply have both direct and indirect effects on inflation. While increases in the exchange rate can raise inflation by increasing import costs, increases in the money supply can trigger demand-pull inflation. These two factors can exert a complementary pressure on inflation. Exchange rate instabilities and rapid increases in the money supply undermine economic stability by driving inflation higher and reducing individuals' purchasing power.

Keywords: Inflation, Fragile Five Countries, Panel Data Analysis.

1. GİRİŞ

Enflasyon olgusu, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren küresel ölçekte tüm ülkelerin karşılaştığı başlıca ekonomik sorunlardan biri olarak öne çıkmıştır. Sağlıksız ve istikrarsız bir ekonomik yapının göstergesi olarak değerlendirilen enflasyon, gelir dağılımındaki eşitsizlikleri derinleştirmesi, kaynakların optimal şekilde dağılımını engellemesi, bütçe açıklarını artırması, borçlanmayı teşvik etmesi ve reel faiz oranlarını yükseltmesi gibi pek çok olumsuz etkiye yol açması nedeniyle ülke ekonomileri açısından önemli bir sorun olarak kabul edilmektedir (Öztürk, 2017).

Enflasyonun nedenlerini incelemek, ekonomi disiplinindeki en önemli makroekonomik tartışma alanlarından biri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Covid-19 pandemisi sonrasında, dünya ekonomilerinde enflasyonist baskılar belirgin bir şekilde artmıştır. Enflasyon ile ilgili olarak iktisat yazınında birçok teorik ve ampirik çalışma yer almaktadır. "Morgan Stanley tarafından 2013 yılında hazırlanan ekonomi raporunda, kırılgan beşli" olarak adlandırılan bir ülke grubu tanımlanmıştır. Bu ülkeler, yüksek cari açık oranları, artan enflasyon seviyeleri, bozulan bütçe

dengeleri, yükselen dış borç yükü ve zayıflayan ekonomik büyüme performansları gibi temel makroekonomik sorunlar nedeniyle bu gruba dahil edilmiştir (Hayaloğlu, 2015).

Uygulamalı literatürde, enflasyonun belirleyicilerini incelemek amacıyla gerçekleştirilen çok sayıda ampirik çalışma yer almaktadır. Bu çalışmaların analizleri, etkilerinin önem dereceleri farklılık gösterse de, para arzı, faiz oranı, döviz kuru, ve bütçe açığı gibi değişkenlerin enflasyon üzerinde en belirgin etkisi olan faktörler olduğunu ortaya koymaktadır. İlgili değişkenlerin enflasyonla ilişkisi genellikle pozitif yönde olmakla birlikte, söz konusu ilişkinin yönü, ele alınan ekonominin özelliklerine ve incelenen döneme bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. İlgili konu alanında Odabaşıoğlu ve Aydın (2014); Lim ve Sek (2015); Korkmaz (2017); Yien (2017); Dereli (2018); Demirgil (2019); Yenisu (2019); Erkişi (2019); Deniz vd., (2021); Torun ve Yılmaztürk (2021); Durguti vd., (2021); Salim vd., (2021); Geyik vd., (2022); Kolcu (2023); Ujkani ve Gara (2023) literatürdeki çalışmaların bir kısmını oluşturmaktadır.

Çalışma Kırılgan Beşli ülkelerinde 1990-2021 dönemi için enflasyon oranı üzerine etki eden faktörleri araştırmayı amaçlamaktadır. Ekonometrik analizler için eşbütünleşme testi ve eşbütünleşme katsayı tahminci yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın takip eden bölümünde veri seti ekonometrik yöntem ve analiz bulguları raporlaştırılmıştır. Daha sonra sonuç bölümünde bulgular tartışılarak çalışma sonlandırılmıştır.

2. EKONOMETRİK ANALİZ

2.1. Veri Seti ve Yöntem

Enflasyon oranını etkileyen faktörleri inceleyen bu çalışma da Kırılgan Beşli ülkeleri kapsamında veri varlığı durumuna göre 1990-2021 dönemi ele alınacaktır. Enflasyon oranının ölçülmesinde tüketici fiyat endeksi kullanılmıştır. Modelde açıklayıcı değişkenler olarak döviz kuru ve para arzına yer verilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler, Dünya Bankası'ndan temin edilmiştir. Enflasyonu etkileyen faktörleri analiz etmek amacıyla oluşturulan ekonometrik model aşağıda sunulmaktadır.

$$LNENF_{it}=\alpha_i+\beta_{1i}LNDK_{it}+\beta_{2i}LNPR_{it}+\varepsilon_{it} \quad (1)$$

$(i = \ldots, 5)$ ve $(t = 1990,\ldots 2021)$

Burada, LNEF, LNDK ve LNPA sırasıyla enflasyon oranını, döviz kurunu ve logaritmik para arzının doğal logaritmasını temsil etmektedir. Ayrıca, i, t ve e_{it} sırasıyla yatay kesiti, zaman dönemini ve artık terimi ifade etmektedir. Panel verilerde yatay kesit bağımlılığının göz ardı edilmesi, dünya genelindeki yüksek entegrasyon nedeniyle hatalı tahminlere yol açabilir. Bunun için metodolojik çerçevede, öncelikle kesitsel bağımlılık testleri uygulanacaktır.

Analizin bir sonraki aşamasında, yatay kesit birimleri arasında bağımlılık olduğunu dikkate alan Panel Fourier LM birim kök testi kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun vadeli ilişkinin geçerliliğini test etmek için "Westerlund ve Edgerton (2008)" panel eşbütünleşme testi ile incelenmiştir. Son olarak, uzun dönem katsayılarının tahmini için CCE tahmincisi kullanılmıştır.

2.2. Ekonometrik Bulgular

Yukarıda ifade edilen testlerin ekonomik bulguları sırasıyla aşağıdaki çizelgelerde raporlanmıştır.

Çizelge 1. Yatay Kesit Bağımlılığı Bulguları

Testler	LNENF	LNDK	LNPA	Model
	İst-P.Değeri	İst-P. Değeri	İst-P. Değeri	İst-P. Değeri
CD_{lm1}	49.091*** (0.000)	39.209*** (0.000)	43.965*** (0.000)	40.849*** (0.000)
CD_{lm2}	8.741*** (0.000)	6.531*** (0.000)	7.595*** (0.000)	6.898*** (0.000)
CD_{lm3}	-1.579*** (0.000)	-2.635*** (0.000)	-2.118*** (0.017)	-1.831*** (0.000)
LM_{adj}	5.556*** (0.000)	48.813*** (0.000)	12.708*** (0.000)	5.992*** (0.000)
"***, %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığını ifade etmekte iken olasılık değerleri parantez içerisinde gösterilmektedir".				

İlk adımda ilgili örnekleme dair yatay kesit bağımlılığı bulguları incelenmiştir. Çizelgede görüldüğü gibi yatay kesit bağımlılığı yoksa sıfır hipotezi reddedilmekte böylece seçilen ülkeler arasında kesitsel bağımlılığın olduğu bulgusu elde edilmektedir. Bulgular, kırılgan beşli ülkelerinden birinde meydana gelen bir şokun diğer ülkelere kolayca aktarılabileceği anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda, ülkeler arasındaki kesitsel bağımlılığı hesaba katan ikinci nesil panel veri metodolojileri kullanılmaktadır.

Çizelge 2'de birim kök testine ait sonuçlar yer almaktadır.

Çizelge 2. Test Bulguları

LNENF

Ülkeler	***Fourier tau LM_1 k=1***	***Fourier tau LM_2 k=2***	***Fourier tau LM_3 k=3***
Türkiye	-2.9768	-1.1694	-1.0140
Brezilya	-0.2625	-0.3699	0.1572
Güney Afrika	-1.8764	-3.2443	-3.4870
Endonezya	0.1487	-1.9252	-2.3785
Hindistan	-3.7315	-3.6529	-3.9344
Bulgular			
Z_{LM} (İst. Değ.)	5.922	2.122	1.855
P-Değ.	1.000	0.983	0.968
LNDK			
Türkiye	1.6072	-0.4255	-0.4895
Brezilya	-0.8016	-1.5527	-2.4025
Güney Afrika	-0.6905	2.9508	1.9949
Endonezya	-3.1899	-3.7726	-4.3719
Hindistan	-0.4672	0.7434	1.5946
Bulgular			
Z_{LM} (İst.Değ.)	11.769	5.608	4.581
P-Değ.	1.000	1.000	1.000
LNPA			
Türkiye	-3.4843	-2.6934	-2.4332
Brezilya	-0.1436	-0.5428	-0.5901
Güney Afrika	-1.3337	-3.2636	-2.8882
Endonezya	-0.1979	-2.2571	-2.4516
Hindistan	-0.8968	-1.6416	-1.2017
Bulgular			
Z_{LM} (İst.Değ.)	6.872	2.089	2.440
P-Değ.	1.000	0.981	0.992

Bulgulara göre değişkenlerin seviyede birim kök sürece sahip olduğu elde edilmekte ve değişkenler arasındaki uzun dönemli eşbütünleşme test bulguları çizelge 3'te sunulmaktadır.

Çizelge 3. Eşbütünleşme Test Bulguları

	Zτ(N)	Zφ(N)

Kırılmasız	-3.579***	0.000	-1.879**	0.030
Sabitte Kırılma	-1.512*	0.065	-0.674	0.250
Rejim Kırılması	-4.715***	0.000	-2.830***	0.002
Kırılma Tarihleri				
	Sabitte Kırılma		*Rejimde Kırılma*	
Türkiye	1993		1994	
Brezilya	1993		1992	
Güney Afrika	2003		1992	
Endonezya	1997		1997	
Hindistan	1997		1997	
" *, **, *** işaretleri sırasıyla %10, %5 ve %1 seviyesinde istatistiksel anlamlılığı belirtmektedir ".				

Bulgulara göre eşbütünleşme ilişkisinin varlığı doğrulanmaktadır. Buna göre değişkenler uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Kırılma tarihlerine göre ise Asya Krizinin etkileri görülmektedir. Çizelge 4'te eşbütünleşme katsayı tahmin bulguları aktarılmaktadır.

Çizelge 4. Eşbütünleşme Katsayı Tahmin Bulguları

	LNDK		**LNPA**	
	Katsayı	**p-değeri**	**Katsayı**	**p-değeri**
Türkiye	1.091***	0.000	0.396***	0.000
Brezilya	0.869***	0.000	0.641***	0.000
Güney Afrika	0.58***	0.000	0.161**	0.027
Endonezya	0.769***	0.000	0.409***	0.000
Hindistan	1.552***	0.000	0.305***	0.001
CCE	0.972***	0.000	0.382***	0.000
"*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeyinde istatistiksel anlamlılığı göstermektedir".				

Bulgulara göre ilgili ülkelerin panel genelinde döviz kuru ve para arzı değişkenlerinin eşbütünleşme katsayılarının istatistiksel olarak anlamlı olduğu elde edilmiştir. Buna göre ülke genelinde döviz kuru ve para arzı değişkenlerinin %1'lik bir artışı enflasyon oranını sırasıyla %0,972 ve %%0,382 oranında arttırmaktadır.

3.SONUÇ

Enflasyon, ekonomik istikrarsızlığın temel kaynaklarından biri olarak değerlendirildiğinden, politika yapıcılar açısından fiyat istikrarının sağlanması önemli bir iktisat politikası hedefi olarak öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda, ekonomi otoritelerinin

enflasyonla mücadelede başarılı olabilmeleri için, enflasyona yol açan unsurları doğru bir şekilde belirlemeleri ve buna uygun politika araçlarını devreye sokmaları gerekmektedir. Teorik çerçevede ele alındığında, enflasyonun birçok farklı nedeni olabileceği ekonomik literatürde geniş bir biçimde tartışılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada enflasyon ile döviz kuru ve para arzı arasındaki ilişkiler 1990-2021 dönemi kapsamında incelenmiştir. Bulgular göre döviz kuru ve para arzı enflasyon oranı üzerinde etkilidir.

Elde edilen bulgular genel olarak değerlendirildiğinde, Kırılgan Beşli ülkelerinin yapısal kırılganlıklarının başlıca nedenlerinden birinin cari açık ve büyüme oranlarındaki dalgalanmalar olduğu anlaşılmaktadır. Bu dalgalanmaların optimal seviyede tutulmasının, enflasyonist baskıların azaltılmasında önemli bir rol oynayabileceği öngörülmektedir. Bu doğrultuda, enflasyonun olumsuz etkilerinin minimize edilmesi mümkün hale gelebilir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar, gelecekte yapılacak daha ayrıntılı araştırmalar için temel bir çerçeve sunmaktadır. İlerleyen çalışmalarda, ülkelerin makroekonomik göstergeleri ayrı ayrı ele alınarak, enflasyonun belirleyicilerine yönelik karşılaştırmalı analizler yapılabilir.

KAYNAKÇA

Breusch T.S. & Pagan, A.R. (1980). A Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. Review of Economic Studies, 47(1), 239- 253.

Demirgil, B. (2019). Türkiye'de Enflasyonun Belirleyicileri Üzerine Uygulamalı Bir Çalışma. Journal of International Management Educational and Economics Perspectives, 7(1), 13-21.

Deniz, P., Tekçe, M., ve Yılmaz, A. (2016). Investigating the Determinants of Inflation: A panel Data Analysis. International Journal of Financial Research, 7(2), 233-246.

Dereli, D. D. (2018). Türkiye'de Döviz Kuru ile Enflasyon Arasındaki İlişkinin Analizi (2005-2017). Electronic Turkish Studies, 13(30).

Durguti, E., Tmava, Q., Demiri-Kunoviku, F., ve Krasniqi, E. (2021). Panel Estimating Effects of Macroeconomic Determinants on Inflation: Evidence of Western Balkan. Cogent Economics & Finance, 9(1), 1942601.

Erkişi, K. (2019). Budget Deficits, Money Supply and Inflation: The Case of Fragile Five Countries. Euroasia Journal of Social Sciences Humanities, 9, 49-59.

Geyik, O., Demir, M. ve Erdoğdu, H. (2022). BRICS-T Ülkelerinde Faiz, Döviz Kuru ile Enflasyon İlişkisi: Panel Eşbütünleşme Analizi. Journal of Life Economics, 9(3), 109-127

Hayaloğlu, P. (2015). Kırılgan Beşli Ülkelerinde Finansal Gelişme Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 11(1), 131-144.

Kolcu, F. (2023). Türkiye'de Enflasyonun Belirleyicileri. Hitit Sosyal Bilimler Dergisi, 16(1), 31-56.

Korkmaz, Ö. (2017). Enflasyon Oranını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 32(2), 109-142.

Lim, Y. C., ve Sek, S. K. (2015). An Examination on the Determinants of Inflation. Journal of Economics, Business and Management, 3(7), 678-682.

Nazlıoğlu, S., ve Karul, C. (2017). Panel LM Unit Root test with Gradual Structural Shifts. 40th International Panel Data Conference, July 7-8, 2017, Thessaloniki-Greece, ss. 1–26.

Odabaşıoğlu, F.G., ve Aydın, C. (2014). Merkezi ve Doğu Avrupa Geçiş Ekonomilerinde Enflasyonun Parasal Belirleyicileri: Dinamik Panel Veri Analizi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 18(3), 293-306.

Öztürk, N. (2017). *Gelir Dağılımının İktisadi Analizi*, Bursa: Ekin Yayınevi.

Pesaran, M. H. (2004). General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels. Cambridge: University Of Cambridge, Working Paper.

Pesaran, M. H. ve Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. Journal of Econometrics, 142(1), 50-93.

Pesaran, M. H., Ullah, A. ve Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. Econometrics Journal, 11, 105-127.

Salim, N. J., Leng, N. K., Yusof, M. H. M., Yahya, H., ve Mamat, M. (2021). Determinants of Inflation in Selected Asian Countries. Sciences, 11(11), 2318-2326.

Torun, M., ve Yılmaztürk, R. G. (2021). Enflasyon Hedeflemesinin Temel Belirleyicileri: Seçilmiş OECD Ülkeleri için Panel Veri Analizi. *B*ilim-Teknoloji-Yenilik Ekosistemi Dergisi, 2(1), 1-8.

Ujkani, X., ve Gara, A. (2023). Determinants of the Inflation Rate: Evidence from Panel Data. Economıcs-Innovative and Economics Research Journal, 11(2), 169-182.

Westerlund, J. ve Edgerton, D. L. (2008). A Simple Test for Cointegration in Dependent Panels with Structural Breaks. Oxford Bulletion of Economics and Statistics, 70(5), 665-704.

Yenisu, E. (2019). Türkiye'de Enflasyonun Makroekonomik Belirleyicileri: Toda-Yamamoto Nedensellik Analizi. Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 7(1), 43-58.

Yien, L. C., H. Abdullah ve Azam, M. (2017), Granger Causality Analysis between Inflation, Debt and Exchange Rate: Evidence from Malaysia. International Journal of Academic Research in Accounting, Finance and Management Sciences, 7(1) 189-196.

INTRA-INDUSTRY TRADE AND REVEALED COMPARATİVE ADVANTAGE ANALYSİS BETWEEN TÜRKİYE AND SOUTH KOREA (2004-2023)

Phd Student Halime KARA

Selçuk University, Institute of Social Sciences

hlmkrcnuu@gmail.com - ORCID ID 0000-0003-0561-6413

Prof. Dr. Fatih MANGIR

Selçuk University,

fmangir@selcuk.edu.tr – ORCID ID 0000-0003-1348-7818

ABSTRACT

This study focuses on the analysis of Intra-Industry Trade (IIT) and Revealed Comparative Advantages (RCA) between the trade relations Türkiye and South Korea. For the period of the 2004-2023, IIT values in specific product groups and RCA calculations were made. The data was obtained from TradeMap, and the changes in the trade structure of product groups were analyzed.

In the study, Product 38 showed high IIT values between 2004 and 2019, but a significant decrease in these values was observed in 2020-2023. Product 30 showed an IIT value of 0 in all analyzed years, indicating that trade between Türkiye and South Korea in this product was completely one-sided, either as imports or exports.

Product 32, on the other hand, exhibited high IIT values after 2018, indicating an increase in intra-industry trade and the trade of similar products between the two countries.Intra-industry trade is an important indicator of trade between countries with similar economic structures and is typically due to differentiated product characteristics and the fixed costs required in the production process. Furthermore, low IIT levels are caused by a high number of products with revealed comparative advantages and disadvantages.

The results of this study show that the IIT values between Türkiye and South Korea were generally low or zero, indicating that intra-industry trade is limited. Intra-industry trade was observed to increase only in certain years and products. This situation reflects the impact of changes in the trade structures of both countries, as well as the influence of comparative advantages and economic strategies.

Keywords: Intra-Industry Trade, Revealed Comparative Advantage, Türkiye, South Korea, Competition, Trade Strategy

1. INTRODUCTION

The trade competitiveness of the partners economies is driven by their comparative advantage in production costs, which stem from differences in theirs factor endowments (Ohlin, 1933). The weakness of the classical Heckscher-Ohlin-Samuelson (H-O-S) trade theory to explain the structure of trade between the countries after World War II is a key factor in the emergence of new trade theories. For this dynamic structure, the concept of "intra-industry trade" is introduced within the framework of the monopoly competition theory, which became a central element of the new theories designed to explain the structure of the international trade. Intra-industry trade is vital for understanding the competitive dynamics of countries and industries, as well as for identifying the benefits of global trade. Intra-industry trade (IIT) involves the export and import of goods in the same industry. Even when there are no variations in factor endowments, intra-industry trade (IIT) can still emerge due to internal economies of scale at the firm level, as well as imperfect market conditions that allow for product differentiation (Krugman, 1981).

Since the establishment of the WTO in 1995, trade policies of the countries in the world have experienced significant changes to their manufacturing tariffs, promoting cross-border trade in this sector. As a result, the extent of intra-industry trade (IIT) between developed nations as well as between developed and developing countries has grown, leading to a deeper integration of production networks in key manufacturing industries (Sakshi, 2023:3). On the other hand, the chemical industry consists of a wide variety of products that impact nearly every aspect of economic sectors ranging various raw materials such as oil, air, and salt. Most of these products, such as paints, plastics, detergents, soaps, and perfumes, are produced and served for the rest of market dynamics. while 70% of the chemicals produced are used in the production of goods for other industries, including various branches of the chemical industry itself (Clements et al., 2010). The developed and outstanding chemical industry is one of the most important sign that pave the way for challenging economies (Başkol, 2022). The chemical industry also constitutes a significant component of global trade.

In 2017, global chemical exports, excluding pharmaceuticals, amounted to USD 1,415.6 billion (OECD, 2019). More than 96% of all produced products are based on chemicals that cannot be replaced by other materials. Over 80% of chemicals are sold to other businesses, undergoing several transformations in various value chains before reaching the final consumer. Chemicals, considered input materials for nearly every product, play a crucial role in the economy, and sales of chemical products can be seen as a barometer of a country’s economic strength (World Bank, 2021).

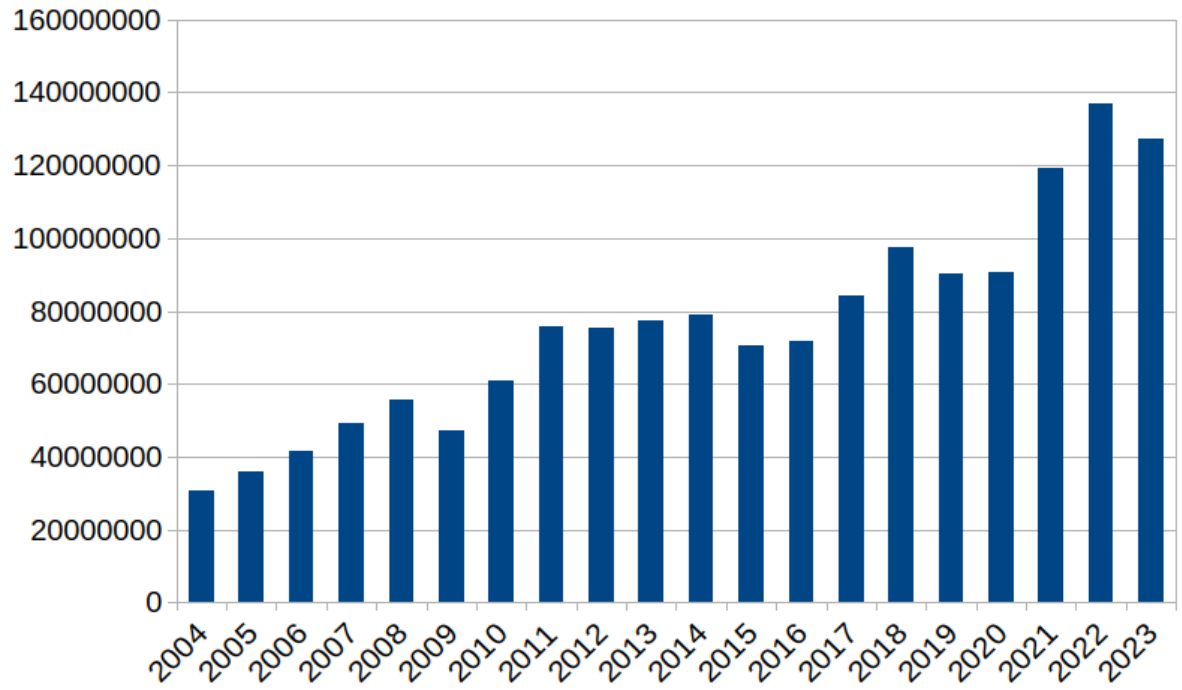
Turkiye, as a producer of many basic and intermediate chemicals and petrochemicals, manufactures a significant portion of chemical products in the private sector. While 30% of the production is directly used by consumers, the remaining 70% is utilized as intermediate goods and raw materials in other sectors. The chemical industry in Türkiye is highly dependent on imports for raw materials and technology in trade. In terms of exports, the chemical industry

became one of the most important sectors of total industrial exports in 2022, with an export value of approximately USD 45.5 billion (Ministry of Trade, 2023).

On the other hand, the manufacturing industry in South Korea has played a key role in the country's economic development. Among all manufacturing sectors, the chemical industry has been a critical driving force in the country's economic reconstruction following the Korean War, which ended in 1953 (Moon & Cho, 2011).

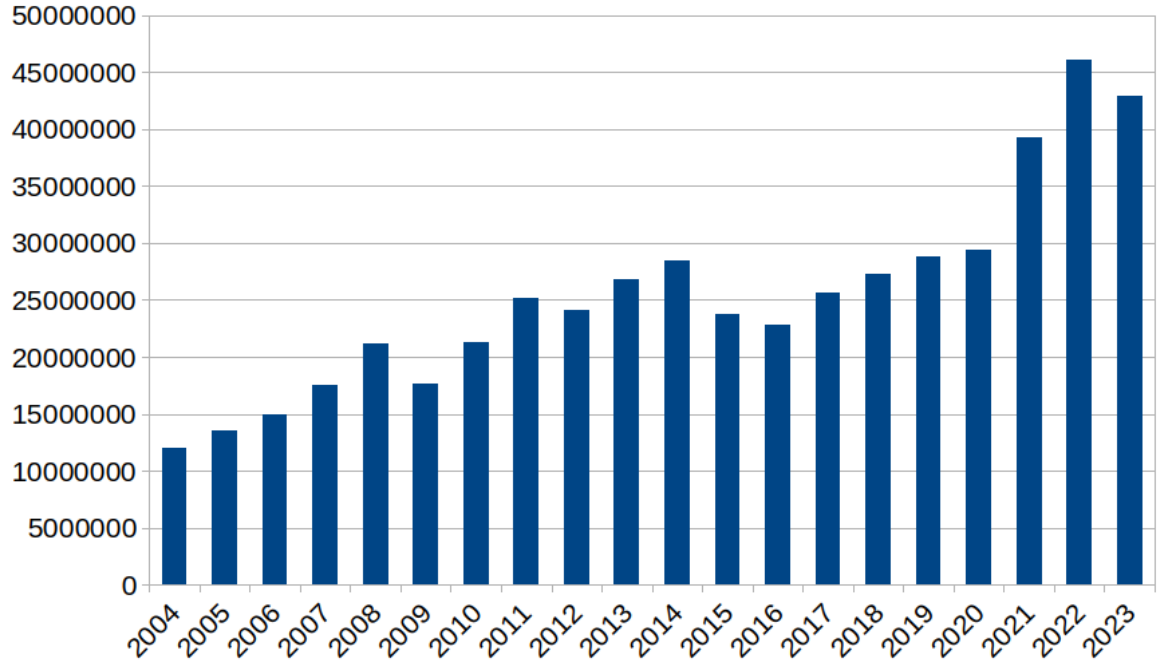
Türkiye and South Korea began their economic development processes in the same period, and both countries experienced a military coup in the early 1960s. However, although initial economic indicators show that Turkey was wealthier than South Korea at the time, over the years, South Korea has achieved much higher development than Turkey (Topuz & Coşkun, 2018; 674). Diplomatic relations between Türkiye and South Korea date back to 1949, but economic relations have only steadily increased since the early 2000s (Kilinc et al., MPRA Paper, 2015).

Graph 1. South Korea's Global Trade Volume in Selected Chemicals (US Dollar Thousand)

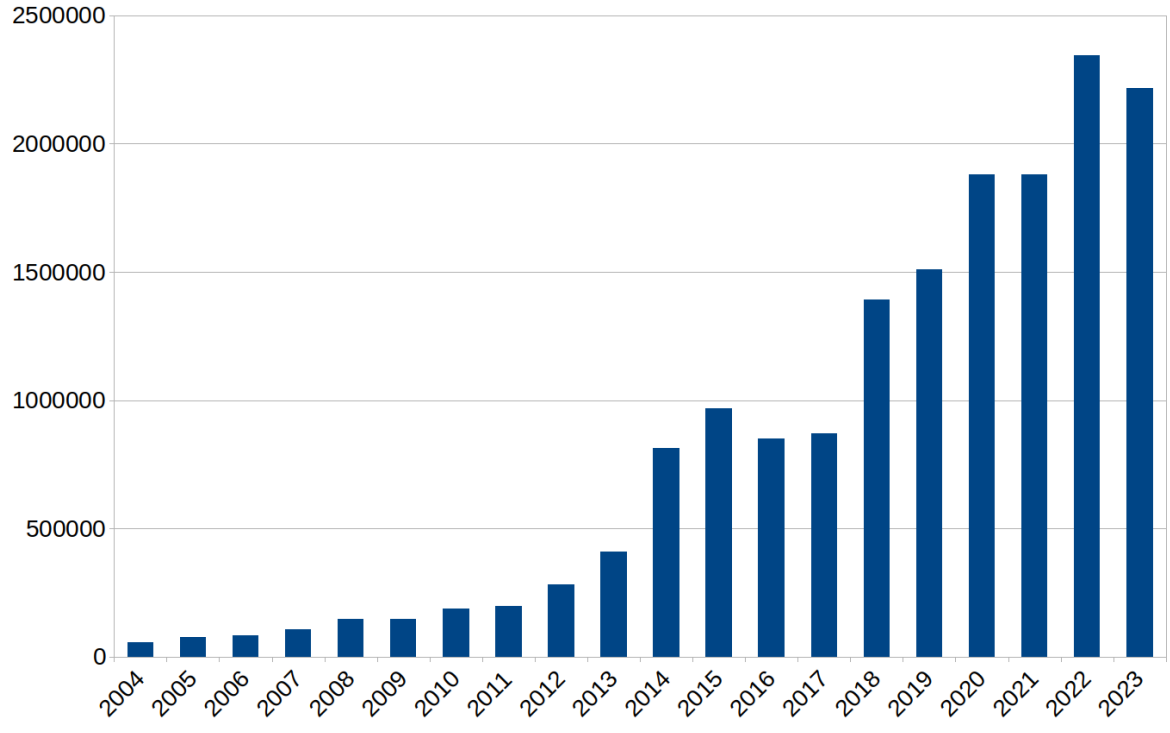

Source: *TradeMap and Authors' Own Calculations*

Graph 2. Türkiye's Global Trade Volume in Selected Chemicals (US Dollar Thousand)

Source: *Trade Map and Author's Own Calculations*

Graph 3. Trade Volume between Türkiye and South Korea (US Dollar Thousand)

Source: *Trade Map and Author's Own Calculations*

For this reason, this study aims to analyze the trade in the chemical sector between South Korea, a developed country, and Türkiye, a developing country, using the revealed comparative advantage (RCA) index and intra-industry trade calculations. The goal is to identify the products in which Türkiye is competitive and to analyze the trade flows between the two countries.

The first chapter of the study belongs to the literature review related to the paper scope within the chemistry sector, the RCA, and the Grubel-Lloyd Index as tools for analyzing intra-industry trade. In the second mentioned the part, data, methodology and findings of this paper. The results are presented in tables and graphs, followed by interpretations. The final section of the study provides conclusions and recommendations.

2. LITERATURE REVIEW

In the global world system, across-border economic activities are mainly conducted by a very huge scope of industrial categories. The chemical sector also enables the exchange of vital resources, fostering innovation and economic growth across various industries. Moreover, the chemical industry's ability to produce goods that meet diverse regional needs highlights its importance in facilitating trade and supporting sustainable development worldwide.

Economic integration plays a vital role in driving intra-industry trade, where a country both exports and imports goods within the same industrial category. By removing trade barriers between participating nations, these integrations facilitate greater trade flow within the region, particularly in terms of intra-industry transactions. In addition, factors such as shared consumer preferences, the ability to benefit from economies of scale, and the availability of foreign capital to support increased production are all key elements that contribute to the growth of intra-industry trade (Küçükahmetoğlu, 2013:44).

Intra-industry trade (IIT) occurs when a country exports and imports goods within the same industry (Ruffin, 1999). The importance of intra-industry trade within global trade has been very attractive topics in the related literature. It is estimated that trade in intermediate goods constitutes more than 50% of international trade, with a large portion of this trade being “produced intermediate products” (Benarroch & Weder, 2006). Intra-industry trade is primarily driven by the differentiation of products and the fact that the production of any product requires certain fixed costs (Rodas-Martini, 1998; 342).

Küçükahmetoğlu (2001) calculated Türkiye's intra-industry trade with the EU, non-EU countries and the world as a whole for the period 1989-1998. Calculations were made with the Grubel Lloyd index based on the export and import values of 259 three-digit product groups within the scope of SITC Rev.3. According to the results of the study, Turkey's intra-industry trade increased both in terms of weighted average and adjusted index for the base period, but the calculated average index value remained below 0.50 throughout the period. Therefore, it can be said that Turkey's intra-industry trade is relatively low. Türkiye's intra-industry trade in industrial products is higher than in primary products for the given period. Türkiye's level of intra-industry trade is lower than that of developed countries but closer to newly industrialized countries.

Yurttançıkmaz and Azgün (2017) analyze the development of intra-industry trade between Turkey and neighboring countries (Azerbaijan, Bulgaria, Egypt, Georgia, Greece, Romania, Romania, Iraq, Ukraine, Russia and Iran) for the period 1995-2015 and identify highly competitive sectors and products based on SITC 0-9 foreign trade data. According to the results of the analysis, intra-industry trade is generally low in trade with our neighboring countries.

The study by Çeştepe et al. (2017) aimed to analyze the level and structure of intra-industry trade (IIT) between the Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC) and Turkey. The foreign trade data for the years 2007-2014 were calculated using the Grubel-Lloyd (GL) index. According to the results, Türkiye's intra-industry trade with this region is low. The industries with high intra-industry trade for the base period are beverages and tobacco, machinery and transportation equipment, and chemicals.

In the study by Köse and Çayır (2019), Turkey's intra-industry foreign trade with Germany, the largest trading partner of Türkiye in selected industries in 2018, in SITC 78 Automotive, SITC 84 Apparel, SITC 67 Iron and Steel, SITC 05 Chemicals and SITC 00 Food sub-sectors was calculated with the Standard Grubel Lloyd Index. The most traded sectors between Türkiye and Germany for 2018 were selected and calculations were made. The results of the research concluded that the trade between Turkey and Germany is not intra-industry trade, but inter-industry trade.

In Küçükaksoy and Kopuk (2020), two-way trade values for sectors in ISIC REV 3 Level 1 and Level 2 were calculated in order to determine whether the trade structure for the Turkish manufacturing industry between 1997 and 2017 is based on product differentiation. The hypothesis that "the sector with the highest intra-industry trade among the sectors in ISIC REV 3 Level 1 is the manufacturing industry" was confirmed as a result of the findings obtained, and it was found that the manufacturing industry is the sector with the highest rate of product differentiation among the eight sectors with a rate of 85%. "Among the ISIC REV 3 Level 2 sectors, it has been determined that the sector with the highest intensity of IIT is the Plastic and Rubber Products sector with a rate of 87%.

Bozduman (2022) analyzed the intra-industry trade of the countries of the Eurasian Economic Union (EAEU) for 2020 using SITC Rev.3 single-digit product classification (food and livestock, beverages and tobacco products, raw materials, mineral oils/fuels, animal and vegetable fats, chemical products, manufactured goods, machinery and transport equipment and various handicraft products, commodities). The analysis shows that Belarus has the highest intra-industry trade in the EAEU. Belarus has a high level of intra-industry trade in 9 out of 10 product groups. Belarus is followed by Russia and Kazakhstan. Russia and Kazakhstan have intra-industry trade in 4 out of 10 product groups.

One of the most commonly used methods to determine a country's ability to compete and stand out in international trade is the Revealed Comparative Advantage (RCA) method (Toksoy & Alpağut, 2022; Altay & Gürpınar, 2008). Understanding the comparative advantages of industries in a dynamic global trade environment can be challenging (Saki et al., 2019). Comparative advantages are a key concept that explains the specialization in the export of goods (Hadzhiev, 2014). Traditional models of international comparative advantage in trade and

specialization are not compatible with intra-industry trade. These models have been criticized for providing an insufficient theoretical framework for shaping and explaining trade patterns (Şahin, 2022; 6). Below are the studies conducted in the field:

Kaya and Gacener Atış (2007) focused on the import and export of chemical industry products in Türkiye, highlighting prominent European Union countries (Germany, Italy, Portugal, Sweden, Greece, Netherlands, Spain, France, Hungary, Belgium, the UK, Denmark, Poland, the Czech Republic) and candidate countries (Bulgaria, Romania), as well as Russia, Ukraine, and China. Using data from the 1990-2005 period and the 5-digit SITC Rev. 3 chemical industry product group, they employed the standard Grubel-Lloyd index and the A and B indices of Brülhart to determine marginal intra-industry trade. The findings showed that the chemical industry, categorized as "Chemicals and Chemical Products Not Elsewhere Classified," generally follows an intra-industry trade structure. Turkey's IIT rate in the chemical industry is low, but in the later years of the analyzed period, some sub-product groups have directed their trade toward IIT.

Çalışkan (2010) analyzed Türkiye's foreign trade with the EU in the period 1990-2007 at a sectoral level. Using 3-digit SITC data, IIT calculations were performed. The results showed that a significant proportion of Türkiye-EU trade occurred in IIT. The study found an increase in all industries, except for the chemical industry, during the period analyzed.

Karaalp (2011) compared Turkey's competitiveness in the global market and the Commonwealth of Independent States (CIS) market, specifically with Armenia, Azerbaijan, Belarus, Georgia, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Moldova, Russia, and Ukraine. RCA indices, Grubel-Lloyd IIT indices, and trade intensity indices were calculated for 16 product groups using World Trade Organization (WTO) data. The findings revealed that Turkey has a comparative advantage in agricultural products, food, textiles, clothing, iron and steel, automotive, chemicals, pharmaceuticals, machinery, transportation equipment, office and telecommunications equipment. IIT results also showed that Turkey was approaching intra-industry specialization not only in raw materials (agriculture and food) and labor-intensive (textiles) goods but also in some capital-intensive goods like iron and steel, telecommunications equipment, machinery, transportation, and automotive products.

Güngör (2014) examined Türkiye's international competitiveness in manufacturing industries from 1996 to 2013 using Balassa, Revealed Comparative Advantage (RCA), and Vollrath indices. The study found that Turkey had no comparative advantage in the chemical sector, though there was a tendency toward growth in this sector.

Akiş and Çetin (2016) compared the competitiveness of Türkiye with the BRIC countries (Brazil, Russia, India, and China) in the chemical industry, using the SITC Rev. 4 classification for import data from 2007-2014. The RCA indices for Turkey's chemical industry in three product categories (53, 55, and 58) showed values above 1, whereas for India, Russia, and China, they showed values above 1 in two categories each (51, 53, 54 for India; 52 and 56 for Russia and China). Brazil's RCA index for the chemical industry was less than 1 for all sections.

Bağcı (2016) analyzed the international competitiveness of Türkiye's manufacturing industry from 1995 to 2014 using data on imports and exports. The study found that Türkiye did not have a competitive advantage in the chemical sector during the analyzed period.

Akis (2017) analyzed the international competitiveness of the chemical industry in Turkey and five EU countries transitioning from the 2nd level (efficiency-driven) to the 3rd level (innovation-driven) as stated in the Global Competitiveness Report. Using the RCA index for actual export data from 2007-2015 and the SITC Rev. 4 classification, the results showed that countries like Croatia, Hungary, and Lithuania had significantly higher competitiveness, while Türkiye, Poland, and Latvia showed no competitiveness.

Başkol (2022) examined the international competitiveness and product mapping of the Turkish chemical industry over the period 2000-2020. The study found that out of 33 sub-sectors, five had a comparative advantage and were net exporters, three had a comparative advantage and were net importers, one had no comparative advantage but was a net exporter, and 24 had no comparative advantage and were net importers.

3. DATA SET, METHOD, AND FINDINGS

3.1. Data Set

In this study, export value of these countries for chemical products, classified according to the 2-digit HS (Harmonized System) codes, for the years 2004-2023 have been provided from TradeMap (https://www.trademap.org/Index.aspx). The products included in our analysis are defined in **Table 1**.

Table 1. Product HS Code and Description Used

HS Code	Product Description
28	Inorganic chemicals; organic or inorganic compounds of precious metals, of rare-earth metals, of radioactive elements or of isotopes
29	Organic chemicals
30	Pharmaceutical products
31	Fertilisers
32	Tanning or dyeing extracts; tannins and their derivatives; dyes, pigments and other colouring matter; paints and varnishes; putty and other mastics; inks
33	Essential oils and resinoids; perfumery, cosmetic or toilet preparations
34	Soap, organic surface-active agents, washing preparations, lubricating preparations, artificial waxes, prepared waxes, polishing or scouring preparations, candles and similar articles, modelling pastes, "dental waxes" and dental preparations with a basis of plaster
35	Albuminoidal substances; modified starches; glues; enzymes

36	Explosives; pyrotechnic products; matches; pyrophoric alloys; certain combustible preparations
37	Photographic or cinematographic goods
38	Miscellaneous chemical products

Source: TradeMap, https://www.trademap.org/Index.aspx

This table shows the chemical product categories used in the analysis, based on the HS classification system, covering a wide range of chemical products from explosives to pharmaceutical goods.

3.2.Method

The main aim of this paper is to analyze the level of competition and intra-industry in the chemical sector of Türkiye compared to South Korea between the years of 2004 and 2023. For this reason, the Revealed Comparative Advantage (RCA) index and the Grubel-Lloyd Index are used to determine the level of trade specialization capability for these two countries.

The concept of Revealed Comparative Advantage was first introduced by Liesner (1958) and later made functional by Balassa (1965). The Balassa Index, which utilizes existing trade data to show a country's comparative advantage, aims to explain whether there is a visible advantage gap between countries without delving into the reasons behind the comparative advantage (Kalaycı, 2017: 141). The Balassa index compares a country's domestic specialization in a product with the world specialization (Bakan et al., 2019: 195)

The Revealed Comparative Advantage (RCA) index is one of the most commonly performed tools in trade theory literature. According to the RCA approach, which reflects a country's comparative advantages through its export structure and comparative disadvantages through its import structure, when the trade balance of a product is positive, it indicates that the country has a comparative advantage in that product/sector. Conversely, if the trade balance is negative, the country is said to have a comparative disadvantage (lack of competitive strength) in that sector/product (Erkan, 2012: 198).

Balassa Index Formula:

Balassa Index=(Xij\ Xj) \ (Xiw\ Xwt),

where:

- Xij: Exports of product i from country j
- Xj: Total exports of country j
- Xiw: Exports of product i from the world
- Xw: Total world exports

In the literature related to intra-industry trade (IIT), the **Grubel-Lloyd Index**, developed by Grubel and Lloyd (1975), is widely used. Analysis is typically carried out based on the calculated values of this index (Mangır and Fidan, 2017: 48).

$$IIT = 1 - [|Xi - Mi| / (Xi + Mi)]$$

where:

- Xi: Exports of product i
- Mi: Imports of product i
- Xi+Mi: Total trade of product i

This indicator is mostly used in international trade analysis to provide evidence about the position of the intra- industry trade between different countries.

3.3. Results and Discussion

3.3.1. Revealed Comparative Advantage of Turkey

According to the RCA index values calculated and shown in Table 2, Turkiye has a comparative advantage in certain products during specific years. Specifically, for the GTIP groups (34), it demonstrates a comparative advantage over the years, with RCA values well above 1, particularly in 2004 to 2010, where it remained strong (around 1.9). Even during the later years (2011-2023), the RCA remained consistently above 1, with a slight decrease in the last few years but still holding a significant advantage (around 1.6). This shows that this product is highly competitive in international trade. For the Item 32 (GTIP: 32), it also shows greater than 1 value for most of the years in the dataset. The RCA value fluctuates around 1.0-1.6 from 2004 to 2023, with a peak in 2021-2023, where the RCA reached values above 1.5. This suggests that item 32 has become increasingly competitive in recent years. In Item 28 (GTIP: 28), RCA for this item consistently remains above 1, especially in the years 2007-2019, where it was solidly above 1. This indicates a strong and consistent comparative advantage in international trade, although the RCA value dipped in 2023, indicating a slight decrease in competitiveness.

For Item 36 (HS: 36), this item has an RCA slightly below 1 in the early years (2004-2006) but shows a sharp increase in competitiveness starting around 2007, with RCA values exceeding 1 from 2011 onwards. The RCA values in 2022 and 2023 are particularly high, indicating a growing comparative advantage in the later years. Finally, item 33 (HS: 33) groups demonstrate a steady increase in RCA values over the years, particularly from 2006 onwards, with RCA consistently above 1 from 2010 to 2023. This suggests that item 33 has become more competitive in international trade.

Table 2: RCA index values for chemical items, Türkiye, 2004 - 2023 years

HS	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
36	0,777	0,722	0,453	0,484	0,647	0,433	0,546	0,578	0,648	0,851	0,667	0,794	0,760	0,642	0,469	0,628	0,611	0,657	1,027	1,025

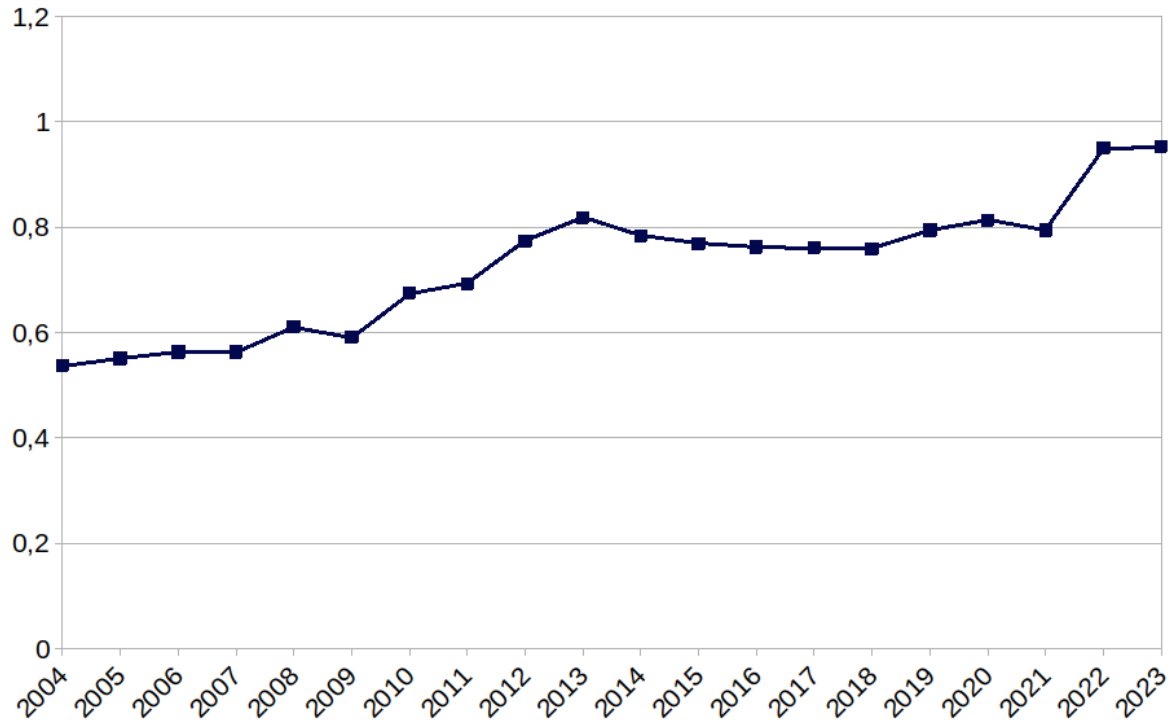
37	0,039	0,051	0,058	0,070	0,074	0,081	0,104	0,127	0,172	0,235	0,170	0,098	0,088	0,105	0,085	0,132	0,107	0,101	0,128	0,163
35	0,248	0,308	0,369	0,362	0,391	0,461	0,559	0,697	0,836	0,820	0,701	0,746	0,775	0,769	0,731	0,798	0,808	0,858	1,118	1,149
34	1,928	1,917	1,990	1,679	1,718	1,857	1,908	1,876	1,834	1,902	1,978	1,841	1,558	1,478	1,457	1,434	1,741	1,318	1,611	1,723
31	0,242	0,189	0,182	0,267	0,354	0,248	0,496	0,354	0,239	0,282	0,453	0,247	0,335	0,356	0,491	0,609	0,698	0,549	0,709	0,488
29	0,177	0,133	0,164	0,140	0,162	0,137	0,186	0,165	0,176	0,178	0,151	0,148	0,153	0,193	0,164	0,164	0,162	0,216	0,243	0,209
33	0,533	0,608	0,652	0,603	0,624	0,638	0,729	0,731	0,712	0,840	0,844	0,714	0,666	0,656	0,613	0,636	0,679	0,652	0,769	0,851
38	0,210	0,243	0,287	0,287	0,284	0,302	0,348	0,332	0,336	0,398	0,352	0,366	0,365	0,340	0,373	0,379	0,531	0,424	0,416	0,467
32	0,522	0,632	0,700	0,713	0,808	0,890	1,010	1,009	1,067	1,108	1,069	1,058	0,975	0,970	1,066	1,102	1,166	1,167	1,558	1,635
28	0,794	0,766	0,788	0,685	0,649	0,866	1,072	1,159	1,192	1,131	1,264	1,293	1,230	1,269	1,494	1,540	1,440	1,335	1,495	1,335
30	0,160	0,160	0,152	0,135	0,128	0,123	0,167	0,162	0,170	0,237	0,229	0,204	0,185	0,185	0,229	0,240	0,277	0,226	0,219	0,240

Source: TradeMap and Authors' Own Calculations

The analysis shows overly that certain chemical items (such as HS 34, 32, 28, and 33) maintain a strong comparative advantage throughout the years, with some items seeing an improvement

in their competitive position in recent years. Items with RCA consistently above 1 are well-positioned in international trade competition, reflecting their competitiveness in the global market. The fluctuations in RCA values across different items also highlight how changing global trade dynamics and market conditions influence the competitiveness of chemical products over time.

Graph 4. The Average RCA of Türkiye

Source: TradeMap and Authors' Own Calculations

3.3.2. Intra-Industry Trade Calculations

In Table 3, which shows the Intra-Industry Trade (IIT) values for Türkiye and Korea, there are high IIT values for product 38 from 2004 to 2019, followed by a decline between 2020 and 2023. For product 30, the IIT value has consistently been 0 throughout all years analyzed,

suggesting no intra-industry trade between Turkey and Korea. For product 32, there is a significant increase in IIT from 2018 onwards.

In many of the products analyzed, the IIT values were either low or consistently 0 in several years, indicating that there was no intra-industry trade, and only unilateral imports or exports took place during these periods. When IIT equals 0, it is observed that trade between Türkiye and Korea involved either only imports or exports of these products, with no exchange within the same industry.

Table 3. Intra-Industry Trade (IIT) Türkiye - South Korea

HS	**2004**	**2005**	**2006**	**2007**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**2017**	**2018**	**2019**	**2020**	**2021**	**2022**	**2023**
36	0,12	0,51	0,00	0,00	0,00	-	0,00	-	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	-	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
37	0,01	0,03	0,00	0,38	0,11	0,01	0,04	0,04	0,08	0,03	0,04	0,04	0,08	0,12	0,23	0,09	0,07	0,12	0,28	0,59
35	0,18	0,16	0,01	0,05	0,18	0,02	0,01	0,03	0,04	0,02	0,03	0,08	0,09	0,18	0,09	0,18	0,20	0,17	0,12	0,17
34	0,00	0,00	0,00	0,00	0,33	0,05	0,07	0,09	0,19	0,11	0,04	0,08	0,06	0,04	0,03	0,03	0,02	0,02	0,02	0,02
31	0,00	0,00	0,00	0,00	0,28	0,08	0,04	0,18	0,23	0,30	0,75	0,23	0,11	0,03	0,07	0,04	0,09	0,06	0,03	0,36
29	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,01	0,02	0,01	0,00	0,00	0,00
33	0,00	0,46	0,63	0,65	0,79	0,61	0,70	0,49	0,50	0,25	0,28	0,27	0,63	0,31	0,49	0,37	0,25	0,19	0,11	0,06
38	0,64	0,85	0,88	0,65	0,78	0,82	0,75	0,91	0,98	0,83	0,72	0,71	0,57	0,72	0,74	0,65	0,43	0,39	0,43	0,36
32	0,22	0,37	0,19	0,19	0,20	0,17	0,24	0,47	0,56	0,42	0,43	0,51	0,46	0,45	0,60	0,65	0,68	0,79	0,74	0,88
28	0,59	0,83	0,66	0,46	0,53	0,24	0,16	0,65	0,63	0,95	0,44	0,26	0,33	0,34	0,20	0,20	0,11	0,20	0,30	0,16

30	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Source: TradeMap and Authors' Own Calculations

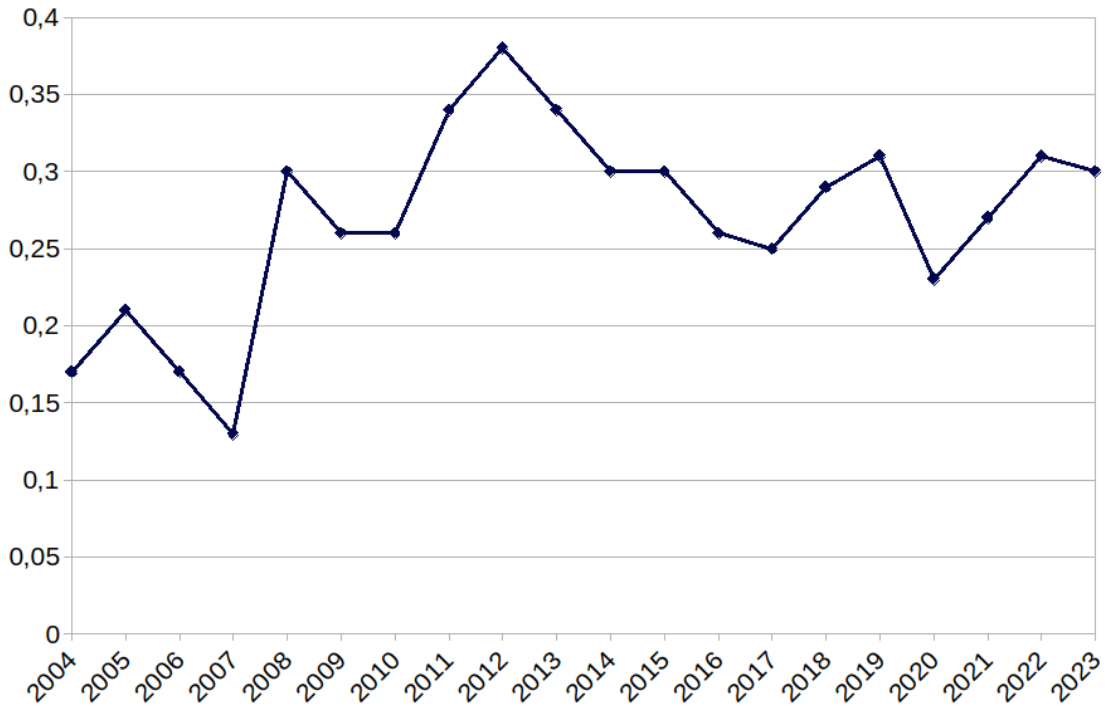
3.3.3. Trends and Insights

From the RCA and IIT data, we can derive the following insights:

- **Turkey's Comparative Advantage:** Products 34, 32, and 28 show a consistent comparative advantage for Türkiye, suggesting that these products are areas of strength for the country's exports.
- **IIT Trends:** There are notable variations in intra-industry trade, especially for product 38, which displays a high level of intra-industry trade until recent years. On the other hand, products like 30 and 29 consistently have low or no IIT, indicating one-way trade rather than exchanges within the same industry.

These insights can help inform trade policy decisions and guide Türkiye's strategy in maintaining or enhancing its comparative advantages.

Graph 5. Average IIT Index

Source: TradeMap and Authors' Own Calculations

Based on the findings of this paper estimations based on the competitive advantage and intra-industry trade (IIT) position of the key chemical industry products between Türkiye and South Korea, the following policy recommendations can be made for both countries:

Policy Recommendations for Türkiye:

Promote Production in Disadvantaged Sectors: Since Türkiye has a comparative disadvantage in products such as 23, 30, 33, 37, and 38, policies should be designed to encourage domestic production or improve imports in these sectors. This can be done through targeted investments in technology, infrastructure, and innovation within the chemical industry, particularly in the underperforming product categories.

Strengthen Intra-Industry Trade (IIT) with South Korea: The low or zero IIT values between Türkiye and South Korea suggest limited trade in similar products. Türkiye can work on improving its IIT with South Korea by focusing on products where both countries have complementary strengths. Encouraging joint ventures, research collaborations, and co-manufacturing initiatives can enhance intra-industry trade in the chemical sector.

Diversify Export Markets: Since Türkiye enjoys a comparative advantage in products 34, 28, 32, 35, and 36, the country should focus on expanding its export markets for these products, particularly targeting South Korea, which has a growing demand for advanced chemical products. This can be achieved through trade agreements, bilateral partnerships, and stronger diplomatic relations.

Innovation and Sustainability Focus: To stay competitive in the chemical sector, Türkiye should prioritize innovation and sustainability in the production of chemical goods. Incentives for research and development (R&D) and eco-friendly practices can help Türkiye maintain and enhance its comparative advantage in the long run.

Policy Recommendations for South Korea:

Boost Trade in Chemical Goods with Turkey: The study indicates a low level of IIT between South Korea and Türkiye, especially in chemical products. South Korea can consider establishing more robust trade policies with Türkiye by focusing on high-demand chemical products where there is potential for mutual benefit. Increased trade negotiations and strategic partnerships could improve this dynamic.

Develop Niche Chemical Products: South Korea may also invest in developing niche chemical products that complement the strengths of Türkiye's industry. For instance, products where South Korea holds a comparative advantage could be integrated into Türkiye's markets to reduce dependency on unilateral trade, fostering a more balanced and diversified chemical trade.

Technology Transfer and Collaboration: South Korea can provide technical expertise to Turkey in areas where Türkiye has a comparative disadvantage, such as products 23, 30, 33, 37, and 38. Initiatives for technology transfer and industry collaborations in research could help both countries advance in the chemical sector.

Encourage Joint Research and Development: Since both countries show signs of increasing competition in overlapping product categories, it would be beneficial for South Korea to collaborate with Türkiye on R&D in chemical goods. This could lead to the development of more advanced chemical products that would benefit both nations' industries and trade relations.

Joint Policy Recommendations for Both Countries:

Focus on Trade Diversification and Integration: Both countries should pursue policies that foster mutual benefits through diversification of their chemical trade, focusing on complementary products to reduce trade imbalances and promote intra-industry trade.

Regional Collaboration and Market Expansion: Both Türkiye and South Korea could leverage regional trade agreements (such as ASEAN, EU-Türkiye Customs Union, etc.) to expand their chemical industry trade further. This collaboration could also serve as a gateway for both nations to enter new markets.

Strengthen Economic Diplomacy: The governments of both countries should enhance economic diplomacy, fostering closer economic ties, promoting trade in the chemical sector, and addressing barriers that inhibit growth in intra-industry trade.

By implementing these strategies, both Türkiye and South Korea can enhance their competitive positions in the global chemical industry and create a more balanced, dynamic, and sustainable trade relationship.

REFERENCE

Altay, B , Gürpınar, K . (2008). Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler ve Bazı Rekabet Gücü Endeksleri: Türk Mobilya Sektörü Üzerine Bir Uygulama. Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , 10 (1) , 257-274.

Aggarwal, Sakshi (2023), "The empirical measurement and determinants of intra-industry trade for a developing country", https://mpra.ub.uni-muenchen.de/117112/

Akiş, E., & Çetin, M. (2016). Comparison of Turkish chemical industry with BRIC countries on the basis of revealed comparative advantages. Istanbul University Econometrics and Statistics e-Journal, (24), 40-59.

Akis, E. (2017). Competitiveness analysis of the Turkish chemical industry: A comparison with the selected European Union countries. Journal of Economics Finance and Accounting, 4(2), 129-137.

Bağcı, E. (2016). Türkiye'nin İmalat Sanayi Sektörünün Uluslararası REkabet Gücü Analizi. Marmara Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi, 38(1), 73-92. https://doi.org/10.14780/iibd.46308

Bakan, S., Akkaya, O., & Yalçın, T. (2019). AÇIKLANMIŞ KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER ENDEKSİ: TÜRKİYE TAŞIMACILIK SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR UYGULAMA. Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 2(2), 190-203.

Başkol, M. O. (2022). Türk Kimya Sanayinin Uluslararası Rekabetçiliği ve Ürün Haritalaması. Ekonomi Politika Ve Finans Araştırmaları Dergisi, 7(Özel Sayı), 81-105. https://doi.org/10.30784/epfad.1158986.

Bozduman, E. T. (2022). "Intra-Industrial Trade Outlook in Eurasian Economic Union Countries" International Social Sciences Studies Journal, (e-ISSN:2587-1587) Vol:8, Issue:101; pp:2520-2525.

Benarroch, M., & Weder, R. (2006). Intra-industry trade in intermediate products pollution and internationally increasing returns. Journal of Environmental Economics and Management. Elsevier BV. https://doi.org/10.1016/j.jeem.2006.05.001

Clements, A., Dunn, M., Firth, V., Hubbard, L., Lazonby, J., Waddington, D. *The Essential Chemical Industry,* York : University of York, Chemical Industry Education Centre, 2010.

Çeştepe, H., Ergün, H., & Zorlu, S. (2017). The Level and Structure of Turkey's Intra-Industry Trade with Countries of Organization of The Black Sea Economic Cooperation. Bartın Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 8(15), 343-362.

Çalışkan, Ö. (2010). TÜRKİYE-AB TİCARETİNDE ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET OLGUSU, 1990-2007. Hacettepe Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 28(2), 1-45.

Çayır, B., & Köse, Z. (2019). Türkiye- Almanya Arasındaki Endüstri İçi Dış Ticaret Yapısının Sektörlere Göre Değerlendirilmesi. Gümrük Ve Ticaret Dergisi, 6(17), 63-84.

Erkan, B. (2012). Ülkelerin Karşılaştırmalı İhracat Performanslarının Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlük Katsayılarıyla Belirlenmesi: Türkiye-Suriye Örneği. Uluslararası Yönetim İktisat Ve İşletme Dergisi, 8(15), 195-218.

Güngör, G. A. (2014). Türkiye İmalat Sanayinin Uluslararası Ticarette Karşılaştırmalı Üstünlükleri ve Rekabet Gücü Göstergeleri. Finans Politik Ve Ekonomik Yorumlar(596), 45-58.

Hadzhiev, Veselin. (2014). More on Measuring the Overall Revealed Comparative Advantage. TEM Journal. 250-256. 10.18421/TEM33-09.

Mangır, F., & Fidan, A. (2017). Grubel-Lloyd Endeksi İle Endüstri-İçi Ticaret Analizi: Tarım Sektörü Türkiye Örneği. Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 19(33), 45-51. https://doi.org/10.18493/kmusekad.400137

Moon, Il & Cho, Jae. (2011). The Chemical Industry of South Korea: Progress and Challenges. Chemical Engineering Progress. 107. 40-45.

OECD (2019), Saving Costs in Chemicals Management: How the OECD Ensures Benefits to Society, OECD Publishing, Paris. https://doi.org/10.1787/9789264311718-en.

Ohlin, B. 1933. Interregional and International Trade. Cambridge: Harvard University Press

Kalaycı, C. (2017). Serbest Ticaret Anlaşmalarının Türkiye'nin Dış Ticaretine Etkileri: Açıklanmış Karşılaştırmalı Üstünlükler Endeksi Uygulaması. Uluslararası Ekonomi Ve Yenilik Dergisi, 3(2), 133-147. https://doi.org/10.20979/ueyd.337299

Kaya, A. A., & Gacener Atış, A. (2007). TÜRKİYE KİMYA SANAYİ ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİNİN STATİK VE DİNAMİK ANALİZİ: AVRUPA BİRLİĞİ ÜYE VE ADAY

ÜLKELERİ, RUSYA FEDERASYONU, UKRAYNA VE ÇİN. Ege Academic Review, 7(1), 251-291.

Karaalp, Hacer. (2010). Competitiveness of Turkey in Eurasia: A Comparison with CIS Countries. 315-321. 10.36880/C01.00210.

Kilinc, Zubeyir & Mavuş, Merve & Oduncu, Arif, 2015. "Economic Impacts of Korea-Turkey FTA," MPRA Paper 63277, University Library of Munich, Germany.

Küçükahmetoğlu, O. (2001). ENDÜSTRİ İÇİ TİCARET VE TÜRKİYE. Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi, 9(2), 129-153. https://doi.org/10.29228/mjes.279

Küçükaksoy, İ. ve Kopuk, E. (2020) Türkiye imalat sanayii'nde endüstri içi ticaretin ölçülmesi:1997-2017 dönemi. Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi, 10 (1), 147-177. Doi: 10.18074/ckuiibfd.591036.

Rodas-Martini, P. (1998). Intra-industry trade and revealed comparative advantage in the Central American Common Market. World Development. Elsevier BV. https://doi.org/10.1016/s0305-750x(97)10044-4

Ruffin, Roy. (1999). The Nature and Significance of Intra-industry Trade. Economic and Financial Policy Review. 2-9.

Saki, Z., Moore, M., Kandilov, I., Rothenberg, L. and Godfrey, A.B. (2019), "Revealed comparative advantage for US textiles and apparel", Competitiveness Review, Vol. 29 No. 4, pp. 462-478. https://doi.org/10.1108/CR-03-2018-0025

Şahin, S. (2022). ENDÜSTRİ-İÇİ TİCARET: MAKİNA VE ULAŞTIRMA ARAÇLARI SEKTÖRÜ ÜZERİNE BİR ANALİZ (1990-2019). International Anatolia Academic Online Journal Social Sciences Journal, 8(2), 6-17.

T.C. Ticaret Bakanlığı (2023) Chemicals. Erişim Yeri: https://www.trade.gov.tr/data/5b8fd4fb13b8761f041fee78/Chemical%20Industry%202023.pdf

Toksoy, Turgay & Alpağut, Serhat. (2022). ULUSLARARASI REKABET GÜCÜ ÜZERİNE BİR UYGULAMA: İMALAT SANAYİ ÖRNEĞİ.

Topuz, H., & Coşkun, A. (2018). RİCARDO'NUN KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜKLER TEORİSİ: TÜRKİYE, KOLOMBİYA VE GÜNEY KORE ÜÇLÜSÜNÜN SEKTÖREL BAZDA UYGULAMALI BİR ANALİZİ - RICARDO'S COMPARATIVE ADVANTAGES THEORY: AN APPLIED ANALYSIS ON THE SECTORAL BASIS IN THE TRIPARTITE OF TURKEY, COLOMBIA AND SOUTH KOREA. Mehmet Akif Ersoy University Journal of Social Sciences Institute, 10(25), 672-685. https://doi.org/10.20875/makusobed.460115

World Bank. Outlook for Chemicals Manufacturing : IFC Sector Notes (English). Washington, D.C.: World Bank Group. http://documents.worldbank.org/curated/en/099838006292213062/IDU0d3f288b90281e043480a056063f460435219

KÜÇÜKAHMETOĞLU, O. (2013), Reel Entegrasyon Teorisi, Ekonomik Entegrasyon Küresel ve Bölgesel Yaklaşım, O. Küçükahmetoğlu, H. Çeştepe, Ş. Tüylüoğlu (Ed.), Bursa: Ekin, 53-91

Krugman, P. 1981. Intra-industry specialization and the gains from trade. Journal of Political Economy 89(5):950-973.

YURTTANÇIKMAZ, Z. Ç., AZGÜN, S. (2017). TÜRKİYE VE KOMŞU ÜLKELER ARASINDA ENDÜSTRİ İÇİ TİCARETİN DÜZEYİ VE SEKTÖREL REKABET GÜCÜ (1995-2015). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* , 31(3), 513 - 528.

ULUSLARARASI SERMAYE GİRİŞLERİ İLE KREDİ NOTLARI ARASINDAKİ İLİŞKİ: SEÇİLMİŞ ÜLKELER İÇİN NEDENSELLİK ANALİZİ

Gülden ŞENSOY[1], Prof. Dr. Yusuf BAYRAKTUTAN[2]

Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmit,

guldendennsensoy@gmail.com ORCID: 0000-0002-4453 -3701

Kocaeli Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü,

ybayraktutan@kocaeli.edu.tr ORCID: 0000-0002-4453-3701

Özet

Uluslararası sermaye girişleri ülkelerin iktisadi büyüme performansı bağlamında önemli bir etkendir. İktisadi aktörler yatırım yapacakları ekonomilerde makroekonomik koşulların yanı sıra riskler ve belirsizlik unsurlarını da hesaba katarak yatırım yeri tercihlerini şekillendirmektedir. Kredi derecelendirme kuruluşlarının açıkladıkları puanlar uluslararası yatırımcılara alternatif ülkeler arasında tercih yapma imkanı sağlamaktadır. Bu çalışma, 1997-2023 dönemi için gelişmekte olan ülkelerde uluslararası yatırımlar ile kredi notları arasındaki ilişkiyi bootstrap panel kayan pencere nedenselliği ile araştırmaktadır. Bu yaklaşım alt örneklem dönemlerinde kredi notları ile uluslararası sermaye yatırımları arasındaki ilişkiyi belirlemekte ve gizli nedenselliği ortaya çıkarmaktadır. Analiz bulgularından hareketle, panelin genelinde kredi notlarının sermaye hareketleri üzerinde etkisi olmadığı; ancak ülkelerin bir kısmında belirli dönemlerde nedensellik ilişkisi olduğu saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kredi Notları, Sermaye Hareketleri, Gelişmekte Olan Ülkeler, Panel Kayan Pencere Nedenselliği.

Abstract

The Relationship between International Capital Inflows and Credit Ratings

International capital inflows are considered to be an important factor in the economic growth/development of countries. Economic actors shape their investment location preferences by taking into account macroeconomic conditions as well as risks and uncertainties in the economies where they will invest. In this context, the scores given by credit grading agencies provide international investors with the opportunity to choose among alternative countries. This study investigates the relationship between international investments and credit ratings in developing countries for the period of 1997-2023 using bootstrap panel rolling window causality. This approach identifies the relationship between credit ratings and international capital investments in sub-sample periods and reveals hidden causality. As an outcome of the analysis, it was concluded that credit ratings have no effect on capital flows in the overall panel, but there is a causality relationship in some of the countries in certain periods.

[1] Bu bildiri, birinci yazarın, ikinci yazar danışmanlığında yazdığı doktora tezinden türetilmiştir.

Keywords: Credit Ratings, Capital Flows, Emerging Economies, Panel Rolling Window Causality

Giriş

Uluslararası sermaye hareketleri iktisadi büyüme ve kalkınmayı artıran kaynakların verimli bir şekilde tahsisine yol açması bakımından hayati bir öneme sahiptir. Sermaye hareketleri, ülkelerin kendi kapasiteleri dışında tasarruf fazlası oluşturarak daha yüksek sermaye birikimi ve büyüme oranlarına ulaşmalarına yardımcı olmaktadır. Yabancı sermaye büyüme, cari açık, döviz kuru, faiz oranları, dış ticaret, yatırım ve istihdam gibi makro iktisadi değişkenler üzerinde farklı etkilere sahiptir.

Yatırım yeri tercihlerine yol göstermeyi amaçlayan kredi derecelendirme kuruluşları, "AAA, BBB ve D" gibi notasyonlarla yatırım riski en yüksek ve en düşük olmak üzere, ülkeleri değerlendirmekte ve kategorize etmektedir.

Bu çalışmada, uluslararası sermaye hareketleri ve kredi derecelendirme kuruluşları ele alınmakta; ardından gelişmekte olan ülkelerde sermaye hareketleri ile kredi derecelendirme notları arasındaki ilişki Konya panel nedensellik analizi ile incelenmektedir. Analiz kapsamında, 1996-2023 dönemi yıllık verileri kullanılarak 7 ülkenin kredi notlarının sermaye girişleri üzerindeki nedenselliği tespit edilmektedir. Nihai olarak, elde edilen bulgular ve öneriler paylaşılacaktır.

1. Uluslararası Sermaye Hareketleri

Uluslararası sermaye hareketleri, bir ülkedeki yerleşiklerin sahip olduğu maddi veya maddi olmayan varlıkların, sahibinin tamamen veya kısmen kontrolü altında getiri sağlamak amacıyla bir ülkeden diğerine transferini içermektedir (Sornarajah, 2004: 7). Farklı ülkeler arasında finansal varlıkların transferi, borç, bağış ve yatırım şeklinde gerçekleşmektedir.

Uluslararası sermaye hareketleri, İngiltere'nin XVIII. yüzyılda sanayi devrimini finanse etmek için gerekli olan sermayenin önemli bir kısmını Hollanda'dan borçlanarak karşılaması sonucu işlerlik kazanmış; bu sayede sermaye stokunu artıran ülke dünyanın en gelişmiş ekonomisi haline gelmiştir. Zamanla artan tasarruflarını XIX. yüzyıldan itibaren Arjantin, Avustralya, Kanada ve ABD gibi başka ülkelere yönlendirerek uluslararası finansa egemen olan İngiliz sermayesi, uluslararası sermaye hareketlerine ivme kazandırmıştır (Davis, and Galman, 2001: 5).

Uluslararası sermaye hareketlerinin hem sermaye ihraç eden hem de ithal eden ülke açısından farklı sonuçları bulunmaktadır (Byrne, and Fiess, 2011: 2). Neoklasik modele göre (Henry, 2006: 1-2), uluslararası sermaye hareketleri, sermaye stokunun fazla, getirisinin düşük olduğu gelişmiş ülkelerden, sermaye stokunun yetersiz, getirisinin yüksek olduğu gelişmekte olan ülkelere yönelmesi sayesinde kaynakların daha verimli tahsisine imkan sunmakta; bu kaynak akışı, sermaye maliyetlerini düşürmekte; sonuç olarak yatırımların finansmanı ve iktisadi büyümeye katkı sağlanmaktadır.

Bir ekonominin büyüme potansiyeline ulaşması, hizmet ve üretim kapasitesini arttırmasına bağlıdır. Bu da genellikle ülkelerin verimli yatırımlar gerçekleştirilebilme potansiyeline sahip olunmasıyla açıklanmaktadır. Uluslararası sermaye hareketleri yeterli

tasarrufa sahip olmayan ülkelere üretken yerli yatırım projeleri için ek finansal kaynaklar sağlamasının yanında uzun vadeli iktisadi büyümeyi etkileyecek teknolojik ve yönetsel bilgi birikimini de beraberinde getirmektedir (Bailliu, 2000: 3; Eichengreen et. al, 1999: 2-3).

Ülkelerin iktisadi büyüme/kalkınma performansı bakımından verimli yatırımlar ve bunları finanse etmek için yeterli sermayeye sahip olması gerekmektedir. Bu bağlamda, uluslararası sermaye hareketlerinin üç farklı türünden yararlanılmaktadır. Bunlar, doğrudan yabancı yatırımları (DYY), dolaylı yabancı sermaye (portföy) yatırımları (PY) ve diğer yatırımlar (DY) şeklinde sıralanmaktadır.

Farklı ülkelerde mal ve hizmet üretmek için gerçekleştirilen (Pandya, 2013: 1) DYY, uzun vadeli ilişkiyi içeren ana ülke dışındaki bir ülkede taşınmaz ve kuruluş için gerekli olan donanım gibi reel varlıklar üzerinde kontrol yetkisi veren yatırımlar olarak tanımlanmaktadır (Hancock, 2018: 63). Bir yatırımın doğrudan yatırım olarak ifade edilebilmesi için yatırımcının bir ülkedeki iştirakin en az %10 hissesine sahip olması gerekmektedir.

DYY, ekonomiler arasında istikrarlı ve uzun süreli ilişkiler oluşmasına yardımcı olmakta; yatırım politikaları için uygun ortamın oluşturulmasına; bu bağlamda hem ev sahibi ülke hem de yatırımcının rekabet potansiyeline ve daha verimli yatırımlar gerçekleştirmelerine katkı sağlamaktadır. Zira bu sayede ekonomiler arasında teknoloji ve know-how transferi gerçekleşmekte; ev sahibi ülke, ürünlerini uluslararası pazarlarda daha fazla tanıtma fırsatı bulmakta ve ülke ekonomisi için ilave finansman kaynağı oluşmaktadır (OECD, 2008: 14).

Portföy Yatırımı, bir firmanın %10'dan daha az miktarda öz sermayesine sahip, doğrudan yabancı yatırımlar ve rezerv varlıklar haricindeki hisse senedi, tahvil şeklindeki borç senetleri, para piyasası araçları, opsiyon gibi finansal türevleri içeren sınır ötesi işlemler ve pozisyonlardır. Portföy yatırımlarının en önemli özelliği kolay bir şekilde devredilebilir olmalarıdır. Bu özellik yatırımcılara, portföylerini çeşitlendirme imkanı tanımasının yanında yapmış oldukları finansal yatırımları istenilen sürede elden çıkarma fırsatı sunmaktadır (IMF, 2009: 110; Lipsey et.al, 1999: 315).

Portföy yatırımlarını oluşturan finansal varlıklarla ilgili bilgiler, fiziksel varlıklarla ilgili bilgilere göre genellikle daha bol ve elde edilmesi daha az maliyetlidir. Bilgi mevcudiyeti, yatırımcıların yatırım kararlarını ve sonuçlarını etkileyebilecek gerekli bilgileri almalarının gerçek olasılığını göstermektedir. Hisse senetleri, tahviller gibi finansal varlıklarda yatırımcılar için önemli olan bilgilerin büyük bir kısmı kamuya açık olduğundan, bu menkul kıymetlerin değerini etkileyen birçok faktörün açıklanması, yatırımcılar tarafından alınan kararlara ve analizlere dahil edilebilmektedir.

2. Kredi Derecelendirme Kuruluşları ve Kredi Notları

Kredi notları ülkelerin ya da firmaların fon temini ve borçlanma maliyetleri yanında finansal sermaye hareketlerinin değerlendirilmesi bakımından önemlidir. Zira kredibilite ya da kredi notu değerlendirmelerinin doğrudan ve özellikle dolaylı yatırım faaliyetlerine ışık tutması beklenmektedir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi sonucu kuruluşların yapmış olduğu değerlendirmelere ilginin artması, ülkelerin yatırım yapma ve yatırım çekme konusunda başvurdukları önemli bir yol gösterici kaynak olmalarını sağlamıştır (Bayraktutan ve Şensoy, 2022: 1-2).

Başlıca kredi derecelendirme kuruluşları arasında, Standard and Poor's, Moody's ve Fitch yer almaktadır.

Standard and Poor's, XIX. yüzyılın ortalarında başlayan demiryolu endüstrisinin, gelişmiş bölgelerden gelişmemiş bölgelere kadar Kuzey Amerika kıtasına yayılmasıyla, demiryolunun güçlü bir şekilde genişlemesi, bankaların ve doğrudan yatırımcıların sağlayabileceğinden çok daha yüksek bir sermaye talebini gerektirmiştir. Bununla ilintili olarak, demiryolu ve diğer ticari kuruluşlar tahvil ihraç etmeye başlamış, yatırımcıların borçlular ve borçlanma araçları hakkında bilgi alma ihtiyacı duyduğu ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda American Railroad Journal'ın editörü Henry Varnum Poor, 1868'de demiryolu şirketlerinin mali bilgilerini içeren ve tahvil ihraç eden şirketler hakkında bağımsız bir ticari bilgi kaynağı olan "Amerika Birleşik Devletleri Demiryolları El Kitabı"nı yayınlamaya başlamış; 1941 yılında Standard İstatistik ve Poor's Publishing'in birleşmesiyle Standard and Poor's (S&P) kurulmuştur (Baresa et.al, 2012: 72-73).

Moody's, John Moody tarafından girişimci ve yatırımcılara yardımcı olma amacıyla 1900 yılında kurulan ve demiryolları şirketlerini ve tedavüldeki menkul kıymetlerin analizini içeren Moody's Endüstriyel ve Çeşitli Menkul Kıymetler El Kitabı'nı yayınlamaya başlayan (Moddy's, 2023) Moody's, derecelendirmelerini uzun ve kısa vadeli olarak gerçekleştirmektedir. Uzun dönem değerlendirmelerini, orijinal vadesi bir yıl veya daha uzun olan sabit getirili borçların göreceli kredi riskine ilişkin görüşleri ifade etmektedir. Finansal bir yükümlülüğün söz verildiği gibi yerine getirilmeme olasılığını; hem temerrüt riskini hem de temerrüt durumunda maruz kalınan her türlü mali zararı yansıtmaktadır (Bayraktutan ve Şensoy, 2022: 8).

Fitch, New York'ta John Knowles Fitch, Henry P. Clancy ve Fabian Levy adlı üç yatırımcı tarafından kurulmuştur. Yayın hayatına, doğrudan yatırımcılara sunulan, kullanıcı dostu tahvil verilerinin bir özeti olan Fitch Tahvil Kitabıyla başlamıştır. Bu kitap "Fitch Yatırımcılar Hizmeti" olarak da bilinmektedir (Fitch, 2023).

Fitch Ratings, bir kuruluşun finansal taahhütleri yerine getirme konusundaki göreceli kabiliyeti veya yükümlülüğü hakkında ileriye dönük görüşler olarak ifade edilen kredi notlarını yayınlar. Bu değerlendirmeler; şirketlere, bağımsız kuruluşlara, bankalara, finansal kiralama şirketleri ve sigortacılar gibi finansal kurumlara ve kamu finansmanı kuruluşlarına verilmektedir (Fitch, 2023).

Kredi notları, bir ülkenin riskliliğinin değerlendirilmesi bağlamında fikir sunmaktadır. Kredi kuruluşları puanlarını ekonomik, finansal ve siyasi değişkenler ışığında değerlendirmektedirler. Ülkelerin kredi değerlendirmeleri beş temel faktöre dayanmaktadır (Dimitrijevic et.al, 2011: 4):

i. Kurumsal etkinlik ve politik istikrar

ii. İktisadi yapı ve büyüme beklentileri

iii. Dış likidite ve uluslararası yatırım pozisyonu

iv. Mali performans ve esneklik ile borç yükünün seyri

v. Para politikası duruşu ve gelişmeler

Yatırım yeri tercihlerine yol göstermeyi amaçlayan kredi derecelendirme kuruluşları, "AAA, BBB ve D" gibi notasyonlarla yatırım riski en yüksek ve en düşük olmak üzere, ülkeleri değerlendirmekte ve kategorize etmektedir. Kredi derecelendirme kuruluşlarının değerlendirmelerinde başvurdukları iktisadi ve siyasi göstergeler ülke karşılaştırmaları ve derecelendirme kuruluşlarının nesnelliğinin izlenmesi için yol gösterici olmaktadır.

3. LİTERATÜR

Sermaye hareketlerinin ne gibi faktörlerden etkilendiğinin tespit edilmesi tasarruf eksikliği yaşayan ülkeler için önemli bir konudur. Bu faktörler arasında akla ilk gelen değişkenlerden biri ise kredi notlarıdır. Alan yazında sermaye hareketleri ile kredi derecelendirme kuruluşlarının vermiş olduğu notlara odaklanan birçok araştırma olmasına rağmen yapılan değerlendirmelerin yatırımları etkilediği konusunda kesin sonuçlara varılamamıştır.

Kanlı ve Barlas (2011), 1990-2011 dönemi için kredi notu "yatırım yapılabilir" seviyeye yükseltilen ülkeleri kapsayan araştırmalarında, yatırım yapılabilir seviyeye yükseltilen ülkelerin portföy yatırımları ve kredi kanallarıyla yabancı sermayeye ulaşım imkanlarının arttığına fakat doğrudan yabancı yatırımlarda belirgin bir değişimin olmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Emara ve El Said (2015), 1990-2012 dönemini için 23 gelişmekte olan ülke için uluslararası sermaye yatırımları ile kredi notları arasındaki ilişkiyi dinamik panel GMM yönteminden faydalanarak araştırmışlardır. Çalışmada gelişmekte olan ülkelerde kredi notunun doğrudan yatırımlar ve portföy yatırımları üzerinde istatistiki olarak anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymuşlardır.

Bulut vd. (2017), 2000-2015 yılları arasında S&P, Moodys ve Fitch kredi notlarının ülke yatırımları üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Moody's ve S&P notlarının yatırımlar üzerinde pozitif ve anlamlı, Fitch ile yatırımlar arasında negatif ve anlamsız bir ilişkinin olduğu ayrıca kredi notlarının sermaye akışını gelişmiş ülkelerde pozitif, gelişmekte olan ve az gelişmiş ülkelerde ise negatif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

Kanlı ve Aydoğuş (2017), ülkelerin gelişmişlik düzeyine göre kredi notlarının doğrudan yabancı yatırım girişine etki edip etmediğini panel regresyon analizi ile incelemişlerdir. Kredi notu ile doğrudan yabancı yatırım girişi arasında gelişmekte olan ülkelerde anlamlı ve pozitif bir etki yarattığını, gelişmiş ülkelerde bu etkinin anlamsız olduğunu tespit etmişlerdir.

Yılmaz vd. (2017), gelişmekte olan 11 ülkede kredi notları ile sermaye hareketleri arasındaki ilişkiyi nedensellik analizi ile incelemişlerdir. DYY ile kredi notları arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir. Fitch'in açıkladığı kredi notları ile portföy yatırımları arasında nedensellik ilişkisi bulunurken S&P ve Moody's için anlamlı bir sonuç olmadığı bulgulanmıştır.

Cai vd. (2018), 1985-2012 döneminde 31 OECD ülkesi için yaptıkları analizde doğrudan yabancı yatırımlarla kredi notu arasında pozitif ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Vergili vd. (2018), Türkiye'nin 2006 -2017 yılları arasında gerçekleşen doğrudan yabancı yatırımları ile kredi derecelendirme kuruluşu Standard & Poors' un ilan ettiği ülke kredi notları arasındaki uzun dönemli ilişki zaman serisi analizleri ile incelemişlerdir. Doğrudan yabancı yatırımlar ile ülke kredi notları arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını bulgulamışlardır.

Sandalcılar vd. (2019), çalışmalarında, kırılgan 8'li ülke grubunda seçilmiş makroekonomik değişkenler ile Moody's tarafından verilen kredi notları arasındaki ilişkiyi 2005-2016 dönemi için araştırmışlardır. Yaptıkları nedensellik analizi sonucu kredi notundan doğrudan yabancı yatırımlara doğru tek yönlü ilişki olduğu tespit edilmiştir.

İnançlı ve Albayrak Demir (2020), 2007-2017 dönemi için Türkiye, Yunanistan, Portekiz, İspanya, İtalya ve BRICS (Britanya, Rusya Federasyonu, Hindistan ve Çin) ülkelerine giden doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile Moody's' in kredi notlarını Konya nedensellik analizi ile incelemişlerdir. Çin, Rusya ve Türkiye'ye verilen kredi notları ve ülkeye giren doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Kredi notlarındaki bir değişmenin DYY'nı etkilediği görülmüştür. Türkiye' nin yüksek kredi notu aldığı yıllarda DYY' ın arttığı görülürken, İtalya, İspanya, Yunanistan, Portekiz, Brezilya, Hindistan ve Güney Afrika'ya verilen kredi notları ile ülkeye giren DYY arasında nedensellik ilişkisi bulunamamıştır.

Keskin (2021), 1998:Q1-2019:Q3 döneminde Türkiye'ye verilen kredi notlarının doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımları üzerindeki etkisi ARDL eşbütünleşme yöntemleri ile araştırmıştır. Analiz sonucunda kredi notları ile doğrudan yabancı yatırımlar arasında anlamlı bir ilişki tespit edilemezken, kredi notları portföy yatırımlarını pozitif olarak etkilemekle birlikte etkinin derecesi oldukça zayıftır.

Arogundade vd (2022), kredi notlarının 20 Güney Afrika ülkesinin doğrudan yabancı yatırım (FDI) akışı üzerindeki etkisini 2007-2019 dönemi için Emirmahmutoglu ve Kose (2011) tarafından önerilen bootstrap paneli granger nedensellik testi ile incelemişlerdir. Kredi notlarının bölgedeki doğrudan yabancı yatırım girişleri üzerinde önemli ve pozitif bir etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Muzaffarli ve Mahmudlu (2024), 1999-2019 yılları arasında gelişmekte olan ülkelerde kredi notlarının uluslararası yatırımlar üzerindeki etkisini araştırdıkları çalışmada, kredi notlarının doğrudan yabancı yatırımları pozitif, portföy yatırımları üzerindeki etkiyi ise belirsiz olarak bulgulamışlardır.

4. Yöntem, Model ve Veri Seti

Bu çalışmada 7 gelişmekte olan ülkenin (Türkiye, Güney Kore, Filipinler, Endonezya, Meksika, Kolombiya, Brezilya), 1997-2023 dönemindeki kredi notları ile uluslararası sermaye hareketleri arasındaki ilişki Konya (2006) tarafından geliştirilen nedensellik analizi kullanılarak araştırılmaktadır. Bu ülkelerin seçilme nedeni, kredi notlarındaki dalgalanmaların sıkça yaşandığı ekonomilerde, sermaye hareketlerine olan etkisini derinlemesine incelemektir. Sözü edilen nedensellik analizinin uygunluğunun kontrol edilmesi için öncesinde yatay kesit bağımlılığı testi uygulanmıştır.

$$KNit = \alpha o + \beta PY + ui \quad (1)$$

$$KNit = \alpha o + \beta DYY + ui \quad (2)$$

Modelde KN kredi kuruluşlarının verdiği notları, PY portföy yatırımlarını, DYY ise doğrudan yabancı yatırım girişlerini ifade etmektedir. Kredi notları Tradig Economics, sermaye yatırımları ise IMF veri tabanından elde edilmiştir. Kredi notları sayısal hale getirilerek analize dahil edilmiştir. Basu et. al. (2012) ve Akçayır (2016) yaklaşımları kullanılarak harfler rakamlara dönüştürülmüş ve S&P, Moody's ve Fitch'in vermiş olduğu notların ortalaması alınarak kredi derecelendirme notları belirlenmiştir.

4.1. Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Yatay kesit bağımlılığı, kurulan modelde hata terimleri arasında ilişki olması durumunda meydana gelmektedir. Bu test, panel zaman serilerinde analiz yaparken birim kök testi öncesinde birinci ve ikinci nesil testlere karar verilmesini sağlamaktadır. Ülkeler arasındaki bağımlılıklar (ticari, finansal vb.) neticesinde yatay kesitler arasında güçlü, karşılıklı ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Veri setlerinde, her bir yatay kesit (cross-section) bir ülkeyi belirtmektedir ve bir ülkede meydana gelen iktisadi ve siyasi şok ya da kriz, yatay-kesit birimleri, yani diğer ülkeleri de etkilemektedir (Al ve Belke, 2018: 278). Bu bağlamda ülkeler arasında oluşan yatay kesit bağımlılığı sorununu saptamak üzere, birim ve zaman boyutuna göre literatürde farklı testler kullanılmaktadır. Breusch Pagan LM (1980) N küçük, T büyük; CD Pesaran (2004) T>3 (T küçük), N büyük; LMadj (NLM) Düzeltilmiş LM Pesaran, Ullah, Yamagata (2008) N ve T büyük; CDNT Pesaran (2015) T büyük iken uygulanan testlerdir. Bu çalışmada zaman boyutu birim boyutundan büyük olduğu için Breusch Pagan LM testi tercih edilmiştir. Boş hipotezi yatay kesit bağımlılığı yoktur üzerine kurulu olan test istatistiği 1 ve 2 numaralı eşitlikte gösterilmiştir.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^{N} p^2 ij \quad (3)$$

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^{T} e_{it} e_{jt}}{(\sum_{t=1}^{T} e_{it}^2)^{1/2} (\sum_{t=1}^{T} e_{jt}^2)^{1/2}} \quad (4)$$

4.2. Bootstrap Panel Granger Nedensellik Testi

Kónya (2006), geliştirdiği Bootstrap panel Granger nedensellik analizinde, Görünürde İlişkisiz Regresyon (SUR) tahmini ve Wald testlerine dayanan bir panel veri yaklaşımı uygulamıştır. Bu yaklaşımın iki avantajı bulunmaktadır. Bir yandan, panelin homojen olduğunu varsaymaz, bu nedenle her bir panel üyesi üzerinde ayrı ayrı Granger nedenselliğini test etmek mümkündür. İkincisi yatay kesitsel bağımlılığı dikkate alır. Öte yandan, bu yaklaşım birim kökler ve eşbütünleşme için ön test gerektirmemektedir. Test istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$KN_{1,t} = \alpha_{1,1} + \sum_{l=1}^{lKN_1} \beta_{1,1,l} KN_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{lDYY_1} \gamma_{1,1,l} DYY_{1,T-l} + \varepsilon_{1,1,t}$$

$$KN_{2,t} = \alpha_{1,2} + \sum_{l=1}^{lKN_1} \beta_{1,2,l} KN_{2,t-l} + \sum_{l=1}^{lDYY_1} \gamma_{1,2,l} DYY_{2,t-l} + \varepsilon_{1,2,t} \quad (5)$$

$$KN_{N,t} = \alpha_{1,N} + \sum_{l=1}^{lKN_1} \beta_{1,N,l} KN_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{lDYY_1} \gamma_{1,N,l} DYY_{N,t-l} + \varepsilon_{1,N,t}$$

$$KN_{1,t} = \alpha_{1,1} + \sum_{l=1}^{lKN_1} \beta_{1,1,l} KN_{1,t-l} + \sum_{l=1}^{lPY_1} \gamma_{1,1,l} PY_{1,T-l} + \varepsilon_{1,1,t}$$

$$KN_{2,t} = \alpha_{1,2} + \sum_{l=1}^{lKN_1} \beta_{1,2,l} KN_{2,t-l} + \sum_{l=1}^{lPY_1} \gamma_{1,2,l} PY_{2,t-l} + \varepsilon_{1,2,t} \quad (6)$$

$$KN_{N,t} = \alpha_{1,N} + \sum_{l=1}^{lKN_1} \beta_{1,N,l} KN_{N,t-l} + \sum_{l=1}^{lDYY_1} \gamma_{1,N,l} DYY_{N,t-l} + \varepsilon_{1,N,t}$$

l, Akaike bilgi kriterlerini kullanarak belirlenen optimum gecikme uzunluğunu ifade etmektedir. KN'nin DYY üzerindeki etkisini değerlendirmek amacıyla, eşitlik 5'te yer alan γ1, 1, l parametresinin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığı Wald testi kullanılarak incelenmiştir. Test sırasında kesitlere özgü bootstrap kritik değerlerinden yararlanılmıştır. KN'nin PY ile olan ilişkisi de aynı şekilde analiz edilmiştir.

4.3. Amprik Bulgular

Boostrap panel Granger nedensellik testinin uygunluğunu kontrol etmek amacıyla yapılan yatay kesit bağımlılığı test sonuçları Tablo-1'de sunulmaktadır.

Tablo-1: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Test	**İstatistik**	**Olasılık Değeri**
LM	452,613	0.000*
LMs	66,599	0.000*
CD	21,228	0.000*
Not: * %1 anlamlılık seviyesini göstermektedir.		

Yatay kesit bağımlılığı testi sıfır hipotezi yatay kesit bağımlılığının olmadığı şeklindedir. Tablo-1 sıfır hipotezinin reddedildiğini göstermektedir. CD testlerinin sonuçlarına göre yedi ülke arasında kesitsel bağımlılık söz konusudur.

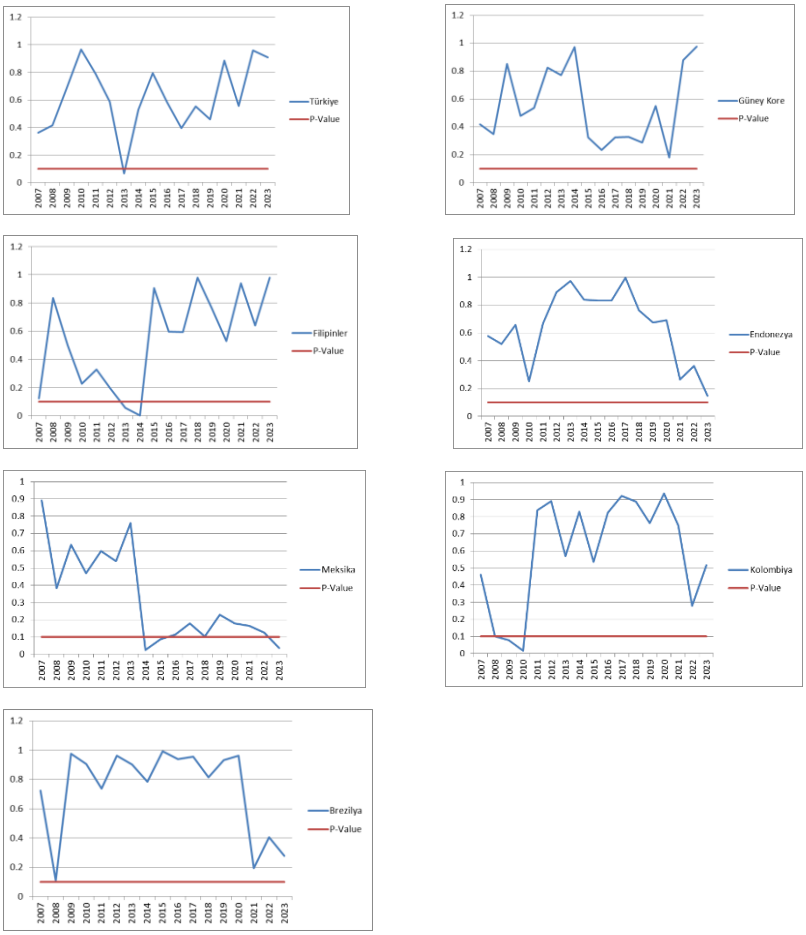
Tablo-2: Bootstrap Nedensellik Test Sonuçları

		Kritik Değerler		
KN →DYY				
Ülkeler	**Wald İst.**	**1%**	**5%**	**10%**
Türkiye	0.001	11,243	7,305	5,562
Güney Kore	2,235	13,329	8,593	6,409
Filipinler	3,506	17,668	12,898	10,498
Endonezya	5,818	30,810	22,053	18,520
Meksika	5,876	21,941	12,981	9,987
Kolombiya	3,974	27,222	18,809	16,021
Brezilya	0.015	11,652	7,563	5,832

KN→PY				
Türkiye	1,132	29,866	20,840	16,580
Güney Kore	0.773	9,898	4,873	3,324
Filipinler	0.001	9,064	5,631	4,010
Endonezya	4,530	12,830	7,124	5,193
Meksika	6,155	4,643	2,705	1,904
Kolombiya	2,223	6,741	4,050	2,741
Brezilya	3,877	20,869	15,535	12,226

Nedensellik testi sonuçlarının yer aldığı Tablo-2'nin üst kısmı, kredi notlarının (KN) DYY'yi etkilemediği sıfır hipotezini test etmek için sonuçları, alt kısım portföy yatırımlarına ilişkin bulguları göstermektedir. Ülkelerin tümü için KN'den DYY'a doğru bir nedensellik söz konusu değildir. Aynı şekilde, KN ile PY arasındaki bireysel sonuçlar incelendiğinde nedensellik ilişkisinin olmadığı gözlenmektedir. Kredi notlarının sermaye hareketleri üzerindeki etkisini test etmek için KN-DYY ve KN-PY arasındaki nedenselliği alt örneklemde yuvarlanan örnek katsayıları ile hangi dönemde nedenselliğin olduğunu tahmin etmek için bootstrap kayan pencere nedenselliği uygulanmıştır.

Grafik-1: Kayan pencere tahmininde KN'den DYY'a nedensellik için bootstrap p değerleri

Grafik-1'deki KN'den DYY'a bootstrap kayan pencere nedenselliğine ilişkin sonuçlar, Güney Kore, Endonezya ve Brezilya'da nedensel bağlantı olmadığını göstermektedir. Bu

sonuçlar, bu ülkelerdeki bootstrap paneli nedenselliğinin bulgularıyla uyumludur. Ancak, kalan ülkelerde, bootstrap kayan pencere paneli nedensellik testini avantaja kullanmıştır. Çünkü test bazı dönemlerdeki gizli nedenselliği yakalamaktadır. Grafik-1 incelendiğinde, Türkiye'de 2013; Filipinler'de 2013-2014; Meksika'da 2014-2015 ve 2023 yıllarında KN'den DYY'a doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Grafik 2: Kayan Pencere Tahmininde KN'den PY'a Nedensellik için Bootstrap P Değerleri

Grafik-2, KN'den PY'a bootstrap kayan pencere nedensellik ilişkisinin test sonuçlarını göstermektedir. Bootstrap kayan pencere nedenselliğine ilişkin bulgular, tam örneklem

nedenselliğine ilişkin bulgularla paralellik göstermekle birlikte bazı ülkelerde farklılaşmaktadır. Türkiye, Güney Kore ve Kolombiya'da nedensel bir ilişki olmadığı görülmektedir. Ancak, kalan ülkelerde çalışma, bazı dönemlerde gizli nedenselliği yakalayan bootstrap kayan pencere paneli nedensellik testinin kullanımından faydalanmıştır. Grafik-2, PY'ın sıfır değerinin bazı alt örneklem dönemlerinde KN'nin reddedilmesine neden olmadığını göstermektedir. Sonuç olarak, Filipinler'de 2021; Endonezya'da 2018; Meksika'da 2016; Brezilya'da ise 2008 ve 2013 yıllarında bir ilişki tespit edilmiştir.

SONUÇ

Bu çalışma, 1997-2023 yılları arasında gelişmekte olan yedi ülkede kredi notları ile sermaye hareketleri arasındaki nedensel ilişkiyi araştırmıştır. Bu amaçla, sermaye hareketleri için doğrudan yabancı yatırım ve portföy girişleri, kredi notlarının bir ölçüsü olarak da S&P, Moody's ve Fitch'in vermiş olduğu harfler rakamlara dönüştürülerek ortalaması kullanılmıştır.

Yapılan analizler, sermaye hareketleri ile kredi notları arasındaki nedensellik ilişkisinin anlamlı olmadığını ortaya koymuştur. Bu bulgu, literatürdeki Kanlı ve Barlas (2011) ile İnançlı ve Albayrak Demir gibi çalışmaların sonuçlarıyla uyumlu bir şekilde, bu iki değişken arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını doğrulamaktadır. Ancak bu sonuç, Arogundade ve ark. (2020) ile Sandalcılar ve ark. (2019) tarafından elde edilen bulgulardan ayrışmaktadır ve literatürde bu konuda farklı sonuçların ortaya çıkabileceğini göstermektedir.

Kredi derecelendirme kuruluşlarının ülkelere vermiş olduğu notlar yatırımcılar tarafından takip edilmekle birlikte geçmişte birçok krizi öngörememeleri ve yanlış değerlendirmelerde bulunmaları kurumların güvenilirliklerini sarsmıştır. Bu yüzden kredi notlarının yatırımları yönlendirmek bakımından etkilerine dair ampirik destek tespit edilememiştir. Bu bağlamda kredi kuruluşlarının değerlendirmelerinin uluslararası sermaye yatırımlarını yönlendirmede yetersiz kaldığı ve alternatif iktisadi göstergelerin ile risk algısını etkileyen politik ve psikososyal faktörlerin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Akçayır, Ö, ve Doğan, B. (2016). Ülke Kredi Derecelendirme Notlarının Uluslararası Sermaye Hareketleri Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. International Congress on European Union Relations, Economics, Finance and Econometrics (EUREFE'16) 14-16 July, Aydın.

Al, İ. ve Belke, B. (2018). "Politik İstikrarsızlık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Mena Ülkeleri İçin Panel Nedensellik Analizi". Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi: 271-286.

Arogundade, S., Mduduzi, B., and Eita, H. (2022). "Do Sovereign Credit Ratings Matter for Foreign Direct Investment: Evidence from Sub-Sahara African Countries". MPRA Paper No. 115404. Munich.

Bailliu, J. N. (2000). "Private Capital Flows, Financial Development, and Economic Growth in Developing Countries". Bank of Canada, Working Paper, 15.

Baresa, S., Bogdan, S., and Ivanovic, S. (2012). "Role, Interests and Critics of Credit Rating Agencies", UTMS Journal of Economics, 3(1): 71-82

Basu, K., Bisen, A. De, S., Shweta, R.G. (2012). "Comparative Rating Index for Sovereigns (CRIS): A Report Based on The Relativity of Sovereigns: A New Index of Sovereign Credit Ratings and an Analysis of How Nations Fared over the Last Six Yearsâ," Working Papers id:4903

Bayraktutan, Y. Ve Şensoy, G. (2022). "Kredi Derecelendirme ve İktisadi Görünüm: Seçilmiş Ülkeler Üzerinden Bir Değerlendirme", içinde Fetullah Akın ve Hasan Çebi Bal (Der.), Dünya ve Türkiye Ekonomisi Üzerine Seçme Yazılar, 2. Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.

Bulut, E., Yenipazarlı, A. ve Kavak, G. (2017). Seçilmiş Ülke ve Ülke Gruplarında Kredi Derecelerinin Yatırımlar Üzerindeki Etkisi. Aydın İktisat Fakültesi Dergisi, 2(1): 80-104.

Byrne, J. P., and Fiess, N. (2011). ''International Capital Flows to Emerging and Developing Countries: National and Global Determinants''. University of Glascow, Scottish Institute for Research in Economics, Working Papers, 1.

Cai, P., Gan, Q., and Kim, S-K. (2018). "Do Soverign Credit Ratings Matter for Foreign Direct Investment?". Journal of International Financial Markets, Institutions & Money, 55: 50-64.

Davis, L. E., and Gallman, R. E. (2001). Evolving Financial Markets and International Capital Flows: Britain, The Americas, and Australia, 1865–1914. Cambridge: Cambridge University Press.

Dimitrijevic, A. (2011). "Ülkelerin Kredi Notunu Nasıl Belirliyoruz?", https://docplayer.biz.tr/241357-Ulkelerin-kredi-notunu-nasil-belirliyoruz-mart-2012.html/27.09.2020.

Eichengreen, B., Mussa, M., Dell'Ariccia, G., Detragiache, E., Milesi-Ferretti, G. M. and Tweedie, A. (1999). "Liberalizing Capital Movements: Some Analytical Issues". Washington, DC: International Monetary Fund, 17.

Emara, N., and El Said, A. (2015). "Revisiting Sovereign Ratings, Capital Flows and Financial Contagion in Emerging Markets". World Journal of Applied Economics, 1 (2): 3-22.

Fitch (2023). https://www.fitchratings.com/products/rating-definitions#about-rating-definitions.01.02.2023.

Hancock, D. (2018). International Finance: For Non-financial Managers. London: Kogan Page Publishers.

Henry, P. B. (2006). ''Capital Account Liberalization: Theory, Evidence, and Speculation''. Journal of Economic Literature, 45(4): 887-935.

IMF (2009). "Balance of Payments and International Investment Position Manual". Sixth Edition (BPM6). Washington. D.C.

Kanlı, İ. B. ve Barlas, Y. (2011), Eşiği Aşınca: Kredi Notunun "Yatırım Yapılabilir" Seviyeye Yükselmesinin Etkileri, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Çalışma Tebliği No:11/23.

Kanlı, N. K. Ve Aydoğuş, O. (2017). Ülke Risk Faktörlerinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Belirleyici Etkisi. Ege Akademik Bakış Dergisi, 17(2): 179-190.

Keskin, N. (2021). Ülke Kredi Notlarının Portföy Yatırımları ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Etkisi: Türkiye Örneği. Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 28(2), 333-353.

Kónya, L. (2006). "Exports and Growth: Granger Causality Analysis on OECD Countries with a Panel Data Approach". Economic Modelling, 23(6): 978–992.

Lipsey, R. E., Feenstra, R.C., Hahn, C. H. and Hatsopoulos, G. N. (1999). "The Role of Foreign Direct Investment in International Capital Flows". NBER Working Paper, 7094.

Modd's (2023). https://ratings.moodys.io/ratings/01.02.2023

Muzaffarli, F., and Mahmudlu, K. (2024). "The Impact of Credit Ratings on International Investment: Evidence from an Emerging Market". World Journal of Advanced Research and Reviews, 24(02): 564–579.

OECD. (2008). OECD Benchmark Definition of Foreign Direct Investment Fourth Edition. https://www.oecd.org/daf/inv/investmentstatisticsandanalysis/40193734. pdf/ 06.12.2021

Pandya, S. S. (2013). Trading Spaces: Foreign Direct Investment Regulation, 1970–2000, New York: Cambridge University Press.

Yılmaz, T., Zeren, F. ve Balıkçı, B. (2017). Kredi Derecelendirme Kuruluşlarının Sermaye Akımları Üzerinde Etkisi: Seçilmiş Gelişmekte Olan Ülkeler Üzerine Bir Uygulama. Uluslararası Katılımlı 21. Finans Sempozyumu, Balıkesir, 417434.

GEÇİŞ EKONOMİLERİNDE KÜRESELLEŞME VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN PANEL NEDENSELLİK YAKLAŞIMI İLE İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇELİK
Dicle Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
huseyincelik@dicle.edu.tr
ORCID:0000-0002-2455-9381

ÖZET

Küreselleşme, üretimden tüketime, fikirden kültüre, ekonomiden siyasete birçok konuda ülkelerin birbirinden etkilenmesi veya bir bütünleşme olarak ifade edilebilir. Böylesine geniş bir etki sahasına sahip olan "küreselleşme" kavramı aynı zamanda birçok disiplin için de araştırma konusu olabilmektedir. İktisat bilimi açısından ele alındığında liberal ekonomilerdeki etkiler ile koruma ekonomi politikalarına sahip ülkelerde açısından etkileri farklılık göstermesi beklenmektedir. Geçiş ekonomileri olarak adlandırılan ülkelerde Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla liberal bir ekonomi modelinin benimsendiği görülmektedir. buradan hareketle 1993 yılından sonra liberalleşmeye başlayan Geçiş Ekonomilerinde 1993-2021 dönemi için ekonomik büyüme ve küreselleşme arasındaki ilişki Emirmahmutoğlu ve Köse (2008) panel nedensellik yaklaşımı ile ele alınacaktır. Küreselleşme olgusu, genel küreselleşme, ekonomik küreselleşme, sosyal küreselleşme ve siyasal küreselleşme şeklinde ele alınarak ekonomik büyüme ile ilişkisi incelenecektir. Sonuçlar, ekonomik büyüme ve sosyal küreselleşme arasında çift yönlü ve ekonomik büyümeden politik küreselleşmeye doğru tek yönlü nedensellik elde edilmiştir.

Anahtar kelimeler: Geçiş Ekonomileri, Küreselleşme, Panel Nedensellik

EXAMINING THE LINKAGE BETWEEN GLOBALIZATION AND ECONOMIC GROWTH IN TRANSITION ECONOMIES USING THE PANEL CAUSALITY APPROACH

ABSTRACT

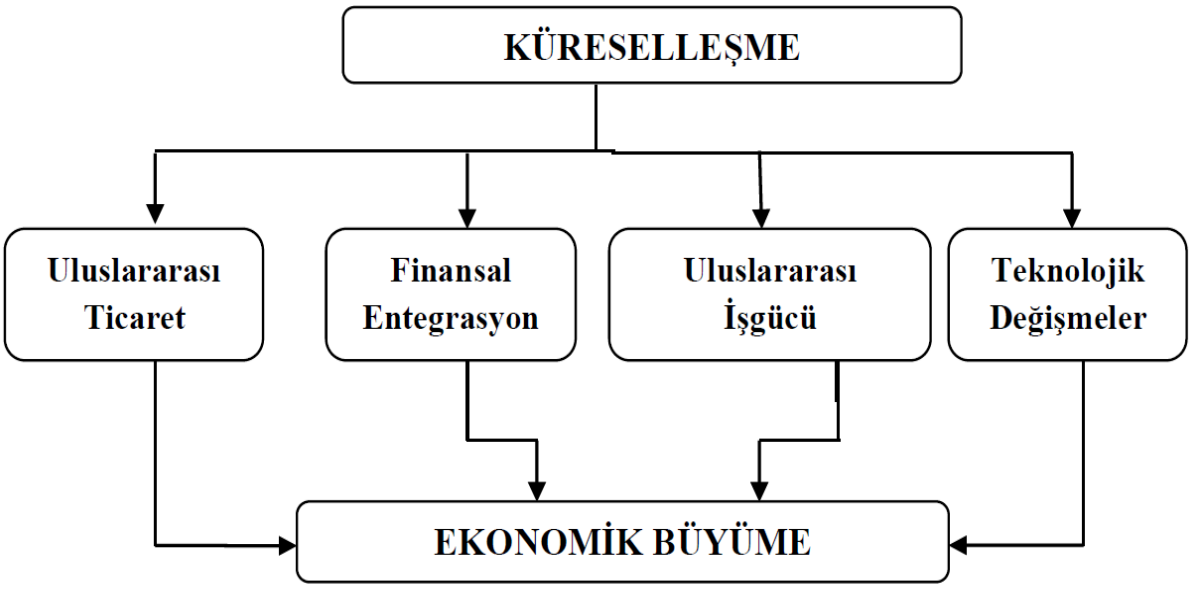
Globalization can be defined as the influence or integration of countries on many issues ranging from production to consumption, from ideas to culture, from economy to politics. The concept of "globalization", which has such a wide range of effects, can also be the subject of research for many disciplines. From the point of view of economic science, it is expected that the effects in liberal economies will differ from the effects in countries with protectionist economic policies. In the countries called transition economies, it is seen that a liberal economic model was adopted with the dissolution of the Soviet Union. From this point of view, the relationship between globalization and economic growth in Transition Economies, which started to liberalize after 1993, for the period 1993-2021 will be examined with the Emirmahmutoğlu and Köse (2008) panel causality approach. The phenomenon of globalization will be considered as general globalization, economic globalization, social globalization and political globalization and its relationship with economic growth will be examined. According

to the findings, bidirectional causality was found between social globalization and economic growth and unidirectional causality from economic growth to political globalization.

Key words: Globalization, Transition Economies, Panel Causality

Giriş

Küreselleşme kavramı her ne kadar 20. Yüzyılın ortalarından sonra ortaya çıkmış olsa da aslında tarih boyunca uluslar birbirini tanıma ve yaklaşma girişiminde olmuşlardır. Tarihsel süreçteki bu yakınlaşma her ne kadar ticaret temelli olsa da (örneğin baharat yolu, ipek yolu ulusların iletişim ve etkileşimini arttırmıştır) günümüzde sosyal, politik, finans vb. birçok alanda bir yaklaşma ve yakınlaşma söz konusudur (Polat ve Peker, 2020). Özellikle doğrudan yabancı yatırımların artması, uluslararası ticaret hacmindeki genişleme küreselleşme kavramının ileri düzeye taşısa da kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, bilgi iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler, uluslararası seyahat maliyetlerinin azalmasıyla insanların uluslararası dolaşımı milletlerin birbirinden etkilenme süreçlerini hızlandırmaktadır. Buradan küreselleşmenin çok boyutlu bir kavram olduğu sonuca ulaşılabilir (Ünkaracalar, 2022). Bu bağlamda Şekil-1 ile küreselleşmenin hangi kanallarla ekonomik büyümeyi etkileyebileceği gösterilmiştir.

Şekil 1: Ekonomik Büyüme ve Küreselleşme İlişkisi

Kanak: (Husain, 2000)

Küreselleşmenin finansal entegrasyon, uluslararası işgücü akımları, uluslararası ticaret ve teknolojik gelişmelerle ekonomik büyümeyi etkilediği görülmektedir. küreselleşme sürecinde uluslararası ticaretin önündeki kısıtlamaların kaldırılması ticareti arttırıcı etki yaparken toplumların tüketim alışkanlıklarının da benzeşmesine neden olmaktadır. Finansal entegrasyonla uluslararası sermaye hareketlerinin artması yoluyla ekonomik büyümeyi etkileyecektir. Diğer yandan uluslararası işgücü akımları da hem üretim yönünde büyümeye katkı sağlarken hem de kültürel etkileşim yoluyla sosyal küreselleşmeyi arttıracaktır.

Teknolojik gelişmeler hem üretim tekniğindeki ilerlemeleri hem de bilgi iletişim teknolojileri yoluyla ekonomik büyüme üzerinde etkileri meydana getirmektedir.

Bu çalışmada küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki nedensellik yaklaşımı ile incelenmiştir. Küreselleşme kavramı ekonomik, politik, sosyal ve genel küreselleşme olarak ele alınmıştır. Ampirik uygulamalar Geçiş Ekonomileri için 1993-2021 dönemine ait veri seti ile gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde "Giriş", ikinci bölümde "Literatür taraması", üçüncü bölümde "Veri seti ve yöntem", dördüncü bölümde "Bulgular" ve son bölümde "Sonuç" yer almaktadır.

Literatür

Küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye ait literatür taraması Tablo 1'de gösterilmiştir. Çoğunlukla küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında bir etkileşim olduğu gözlemlenmektedir. İlgili çalışmalara ait detaylı bilgiler tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar(lar)	**Ülke/Ülke Grubu Dönem**	**Yöntem**	**Bulgular**
Öztürk ve Kılıç (2022)	Türkiye	Nedensellik	Küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Barış ve Barış (2018)	AB Ülkeleri 1996-2015	Regresyon analizi	Küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Tekbaş (2019)	BRICS-T 1990-2014	Panel eşbütünleşme	Küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Polat ve Peker (2020)	Türkiye 1970-2018	Regresyona analizi	Küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında anlamlı ilişki bulunmuştur.
Ünkaracalar (2022)	Seçili ülkeler 2000-2018	Panel nedensellik	Küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik bulunmuştur.
Altıner vd. (2018)	Yükselen piyasa ekonomileri 1990-2015	Panel nedensellik	Küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında nedensellik bulunmuştur.
Doğan (2017)	Türkiye 1970-2011	Nedensellik	Küreselleşmeden ekonomik büyümeye çift yönlü nedensellik bulunmuştur.
Eren ve Çütçü (2018)	Türkiye 1970-2016	Nedensellik	Sosyal ve politik küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında nedensellik bulunmuştur.

Çelik ve Ünsür (2020)	88 ülke 2000-2016	Panel nedensellik	Sosyal ve politik küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında nedensellik bulunmuştur.
Bucak ve Atış (2021)	BRICS-T 1990-2018	Regeresyon analizi	Sosyal küreselleşme büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Çetin ve Çınar (2023)	AB ülkeleri 1995-2019	Pannel nedensellik	Küreselleşme ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik elde edilmiştir.
Kaya ve Çadırcı (2022)	Türkiye 1980-2019	Eşbütünleşme	Küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Günay ve Günsoy (2022)	Sahra Afrika Ülkeleri 1990-2019	Eşbütünleşme	Sosyal ve ekonomik küreselleşmenin ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Buhari ve Can (2016)	Güney Kore 1970-2012	Eşbütünleşme	Küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki bulunmuştur.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Veri Seti ve Yöntem

Bu çalışmanın amacı küreselleşme ve ekonomik büyüme ilişkisini Geçiş Ekonomileri için 1993-2021 dönemine ait veri seti ile Emirmahmutoğlu & Köse (2011) panel nedensellik yöntemi ile ortaya koymaktır. küreselleşme kavramı genel küreselleşme ekonomik küreselleşme, politik küreselleşme ve sosyal küreselleşme olarak dört grupta ele alınmıştır. küreselleşme veri seti İsviçre Ekonomi Enstitüsü'nden alınmıştır. Ekonomik büyüme için GSYH (sabit 2015 USD) alınmıştır. Ekonomik büyüme verisi Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Ayrıca değişkenlerin logaritmik şekli alınarak modele dahil edilmiştir. Değişkenler arasındaki ilişki fonksiyonel olarak aşağıda gösterilmiştir:

$$F(GK, EK, SK, PK) = EB$$

Burada, GK, genel küreselleşmeyi; EK, ekonomik küreselleşmeyi; SK, sosyal küreselleşmeyi; PK, politik küreselleşmeyi ve EB, ekonomik büyümeyi temsil etkemktedir.

Bu çalışmada, değişkenler arasındaki ilişki Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) tarafından geliştirilen panel nedensellik testi kullanılarak analiz edilmiştir. Bu yöntem, ikinci kuşak bir teknik olup yatay kesit bağımlılığını dikkate almaktadır. Ayrıca, bu testin uygulanabilmesi için katsayıların heterojen olması gerekmektedir. Heterojenlik, paneli oluşturan birimlerin kendine özgü özelliklerinin modele yansıtıldığı göstermektedir. Heterojenliği belirlemek için Swamy (1970) ve Pesaran vd. (2008) yöntemleri, yatay kesit bağımlılığını değerlendirmek için ise Pesaran (2004) tarafından önerilen CDlm testi kullanılmıştır. Emirmahmutoğlu ve Köse (2011) panel nedensellik testi, Fisher testi istatistiğine dayanarak hem panelin genelinde hem de paneli oluşturan her bir ülke için ayrı sonuçlar sunmaktadır. Bu yöntemin bir diğer avantajı, serilerin düzey değerleriyle analiz yapılabilmesine olanak tanımasıdır, dolayısıyla birim kök testi uygulanması gerekmemektedir.

Bulgular

Emirmahmutoğlu ve Köse'nin (2011) panel nedensellik testi, değişkenlerin yatay kesit bağımlılığı göstermesi ve eğim katsayılarının heterojen bir şekilde dağılması durumunda uygulanabilir. Bu bağlamda, yatay kesit bağımlılığına ilişkin sonuçlar Tablo 2'de sunulmuştur. Yapılan analiz, tüm değişkenlerin %1 ve %5 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı bir yatay kesit bağımlılığı sergilediğini ortaya koymuştur.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

	EB		GK		EK		SK		PK	
	t-İst	Prob	t-İst	Prob	t-İst	Prob	t-İst	Prob	t-İst	Prob
CD_{lm}	16.374[a]	0.000	31.634[a]	0.000	30.241[a]	0.000	31.479[a]	0.000	29.253	0.000

- [a], %1 istatistiksel önem düzeyini temsil etmektedir

Eğim katsayılarının homojen mi veya heterojen dağılıma sahip olduklarını tespit etmek çin homojenite testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir. Modeldeki değişkenlerin eğitim katsayıları % 1 istatistiksel önem düzeyinde heterojen dağılımı sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3: Homojenlik-Heterojenlik Test Sonuçları

Homojenlik-heterojenlik testleri:	İstatistik	Olasılık
Delta	21.429[a]	0.000
$Delta_{adj}$	52.085[a]	0.000

- [a], %1'i temsil etmektedir

Emirmahmutoğlu & Köse (2011) panel nedensellik sonuçları aşağıda tablolarda gösterilmiştir. Tablo 4'te genel küreselleşme (GK) ve Ekonomik büyüme arasındaki nedensellik sonuçları gösterilmiştir. Panelin geneli için genel küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi elde edilememiştir. Ülke bazlı sonuçlarda Hırvatistan ve Slovenya için sırasıyla %1 ve %5 önem düzeyinde genel küreselleşmeden ekonomik büyümeye; Arnavutluk için %5 önem düzeyinde ekonomik büyümeden genel küreselleşmeye nedensellik elde edilmiştir.

Tablo 4: Panel Nedensellik Sonuçları (GK - EB)

Ülkeler	Lag (k)	GK =>EB		EB=>GK	
		t-İst	Prob	t-İst	Prob
Arnavutluk	1	0.208	0.648	6.290[b]	0.012
Bulgaristan	3	0.491	0.921	1.574	0.665
Hırvatistan	1	0.349	0.554	0.438	0.508
Çekya	1	0.000[a]	0.991	0.076	0.783
Macaristan	1	0.159	0.69	0.129	0.719
Kuzey Makedonya	1	0.324	0.569	0.01	0.921
Romanya	2	1.932	0.381	2.236	0.327
Slovenya	1	0.048[b]	0.827	0.417	0.518
Slovakya	3	15.895	0.001	3.806	0.283
PANEL		19.877	0.340	18.373	0.431

- [a], [b] ve [c] sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel önem düzeyini temsil etmektedir.

Ekonomik küreselleşme (EK) ve ekonomik büyüme nedensellik sonuçları da Tablo 5'te verilmiştir. Panelin geneli için ekonomik küreselleşme ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır. Ülke bazında sonuçlar incelendiğinde sadece Bulgaristan için %10 önem düzeyinde ekonomik büyümeden küreselleşmeye tek yönlü nedensellik elde edilmiştir.

Tablo 5: Panel Nedensellik Sonuçları (EK - EB)

Ülkeler	Lag (k)	EK =>EB		EB=>EK	
		t-İst	Prob	t-İst	Prob
Arnavutluk	3	3.922	0.270	0.398	0.941
Bulgaristan	3	2.438	0.487	7.327	0.062[c]
Hırvatistan	1	0.522	0.470	0.047	0.828
Çekya	1	0.095	0.758	0.144	0.704
Macaristan	1	0.061	0.805	0.088	0.767
Kuzey Makedonya	2	0.162	0.922	0.369	0.831
Romanya	1	0.495	0.482	1.987	0.159
Slovenya	1	0.114	0.735	0.923	0.337
Slovakya	1	0.123	0.726	0.442	0.506
PANEL		9.437	0.949	14.879	0.670

- [a], [b] ve [c] sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel önem düzeyini temsil etmektedir.

Tablo 6'da ise sosyal küreselleşme (SK) ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisine ait sonuçlar gösterilmiştir. Öncelikle panelin geneli için sosyal küreselleşme ve ekonomik büyüme arasındaki çift yönlü nedensellik elde edilmiştir. Ülke bazlı sonuçlarda da Arnavutluk için çift yönlü nedensellik elde edilmiştir. Ayrıca Kuzey Makedonya için sosyal küreselleşmeden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir.

Tablo 6: Panel Nedensellik Sonuçları (SK - EB)

Ülkeler	Lag (k)	SK =>EB		EB=>SK	
		t-İst	Prob	t-İst	Prob
Arnavutluk	3	8.695[b]	0.034	26.355[a]	0.000
Bulgaristan	3	2.346	0.504	1.245	0.742
Hırvatistan	1	0.104	0.747	0.107	0.743
Çekya	1	0.28	0.597	0.000	0.996
Macaristan	1	0.277	0.599	0.387	0.534
Kuzey Makedonya	3	12.975[a]	0.005	4.256	0.235
Romanya	1	2.171	0.141	0.005	0.944
Slovenya	1	2.109	0.146	0.171	0.679
Slovakya	3	2.613	0.455	4.521	0.210
PANEL		30.862[a]	0.003	32.821[b]	0.018

- [a], [b] ve [c] sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel önem düzeyini temsil etmektedir.

son olarak politik küreselleşme (PK) ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi Tablo 7'de yer verilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre panelin geneli için ekonomik büyümeden politik küreselleşmeye doğru tek yönlü nedensellik bulunmuştur. Ülke bazlı sonuçlarda Arnavutluk için çift yönlü, Bulgaristan, Kuzey Makedonya ve Romanya için ekonomik büyümeden politik küreselleşmeye doğru nedensellik elde edilmiştir.

Tablo 7: Panel Nedensellik Sonuçları (PK - EB)

Ülkeler	Lag (k)	PK =>EB		EB=>PK	
		t-İst	Prob	t-İst	Prob
Arnavutluk	3	10.375[b]	0.016	6.730[c]	0.081
Bulgaristan	3	1.518	0.678	13.014[a]	0.005
Hırvatistan	1	0.073	0.787	1.263	0.261
Çekya	1	0.170	0.680	0.168	0.682
Macaristan	1	0.143	0.705	0.012	0.914
Kuzey Makedonya	1	0.994	0.319	2.999[c]	0.083
Romanya	2	3.739	0.154	4.952[c]	0.084
Slovenya	1	0.381	0.537	0.294	0.588
Slovakya	1	0.517	0.472	0.186	0.666
PANEL		19.343	0.343	31.217[b]	0.027

- [a], [b] ve [c] sırasıyla %1, %5 ve %10 istatistiksel önem düzeyini temsil etmektedir.

SONUÇ

Bu araştırmada, geçiş ekonomilerinde küreselleşme ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, Emirmahmutoğlu ve Köse'nin (2011) geliştirdiği panel nedensellik yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar, sosyal küreselleşme ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğunu göstermektedir. Buna karşılık, ekonomik büyümeden küreselleşmeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Ancak, genel küreselleşme ve ekonomik küreselleşme ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir nedensellik ilişkisi tespit edilmemiştir.

Elde edilen sonuçların artan küresel ticarete ve teknolojik gelişmelere rağmen ülkelerin sosyal anlamda daha çok birbirinden etkilendiği görülmektedir. diğer küreselleşme türleri ile ekonomik büyüme arasında istatistiksel olarak anlamlı bir bağ söz konusu değildir. Dolayısıyla burada ortaya çıkan sosyal küreselleşme neticesinde ortaya çıkan talep benzeşmelerine uygun olarak üretim ölçeklerini ayarlayabilen ülkeler ilerleyen dönemlerde rekabet avantajı elde ederek gelirlerini dolayısıyla ekonomik büyüme ve refah düzeyini arttırabilirler. Ancak üretim yapılarını değişen dünya koşullarına göre ayarlayamayan ülkeler dışa bağımlılık dereceleri giderek artabilecektir. Bu bağlamda üretim sistemlerin değişen koşullara göre gözden geçirilerek düzenlenmesi gerektiği belirtilmelidir.

KAYNAKÇA

Altıner, A., Bozkurt, E., & Toktaş, Y. (2018). Küreselleşme ve ekonomik büyüme: Yükselen piyasa ekonomileri için bir uygulama. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (639), 1117-1161.

Barış, S., & Barış, A. (2018, April). Küreselleşme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Avrupa Birliği ülkelerinden deliller. In *Proceedings of 4th SCF International Conference on Economics and Social Impacts of Globalization and Future Turkey-European Union Relations* (pp. 63-73).

Bucak, a. G. Ç., & atış, a. G. BRICS-T ülkelerinde küreselleşme ve ekonomik büyüme ilişkisi. *ISPEC 8th Internatıonal Conference On Socıal Scıences & Humanıtıes* December 24-25, 2021 / Bingol, Turkey

Çelik, M. Y., & Ünsür, Z. (2020). Küreselleşme ve büyüme ilişkisinin Dumitrescu-Hurlin panel nedensellik testi ile belirlenmesi. *İzmir İktisat Dergisi*, *35*(1), 201-210.

Çetin, M., & Çınar, U. (2023). Küreselleşme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: AB Örneği. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, *24*(1), 343-363.

Doğan, B. (2017). Ekonomik küreselleşme ve büyüme ilişkisi: Türkiye örneği Toda-Yamamoto nedensellik analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (628), 19-27.

Doğan, B., & Can, M. (2016). Küreselleşmenin büyümeye etkisi: Güney Kore örnekleminde eşbütünleşme analizi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *6*(2), 197-220.

Emirmahmutoğlu, F., & Köse, N. (2011). Testing for granger causality in heterogeneous mixed panels. Economic Modelling, 28, 870-876.

Eren, M. V., & Çütcü, İ. (2018). Küreselleşmenin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye üzerine ekonometrik bir analiz. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *6*(1), 47-61.

Husain, I. (2000). Making Globalization Work For The Poor Case Study of Pakistan, EMP-CIDA Globalisation Project. *Lahore University of Management Sciences*, 1-28.

Kaya, L., & Çadırcı, Ç. (2022). Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki Türkiye için Ampirik Bir Çalışma. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *6*(1), 539-560.

Pesaran, M., & Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels. *Journal of Econometrics*, *142*(1), 50-93

Öztürk, M. ve Kılıç, M. (2022). Küreselleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye İçin Bir Analiz. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences*, *8*(15).

Pesaran, M. (2004). General diagnostic tests for cross section dependence in panels. *IZA Discussion Paper*, *1240*, 1-42.

Polat, Ç., & Peker, K. Ö. (2020). Küreselleşme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneğinde bir değerlendirme. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, *9*(5), 3988-4015.

Swamy, P. (1970). Efficient Inference in a Random Coefficient Regression Model. Econometrica, 38(2), 311-323

Tekbaş, M. (2019). BRICS-T ülkelerinde ekonomik büyüme ve küreselleşme ilişkisi. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *4*(3), 397-412.

Ünkaracalar, T. (2022). Küreselleşme ve ekonomik büyüme ilişkisi: Seçilmiş ülkeler üzerine bir uygulama. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *24*(43), 762-784.

World Bank. (2024). World Development Indicators: https://databank.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS/1ff4a498/Popular-Indicators# (15.12.2024)

FİNANSAL GELİŞMİŞLİĞİN DOĞRUDAN YABANCI YATIRIM GİRİŞLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: TÜRKİYE İÇİN AMPİRİK BİR ANALİZ

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin ÇELİK
Dicle Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü
huseyincelik@dicle.edu.tr; huseyinclk17@gmail.com
ORCID:0000-0002-2455-9381

ÖZET

Domar büyüme modeline göre tasarruf yapanlarla yatırım yapanlar faklı iktisadi kesimlerdir. Bu varsayım altında ekonomiler için tasarruf-yatırım ilişkisi tasarrufların yatırımlara eşit olması, tasarrufların yatırımlardan büyük olması ve tasarrufların yatırımlardan küçük olması şeklinde gerçekleşecektir. Tasarrufların yatırımlardan küçük olması yurtiçi tasarruf eksikliğine işaret etmektedir. Yurtiçi tasarruf eksikliği yaşayan ülkeler, bu eksikliği doğrudan ve dolaylı yabancı sermaye yatırımları ile karşılamak durumunda kalmaktadır. Ancak yabancı sermaye yatırımlarının bir ülkeye girişi ülkenin işgücü piyasası, enflasyon, döviz kuru vb. birçok iktisadi ve iktisadi olmayan unsura bağlı olarak değişiklik gösterebilmektedir. Buradan hareketle çalışmada finansal gelişmişliğin doğrudan yabancı yatırımların (DYY) girişleri üzerindeki etkisi 1980-2023 döneminde Türkiye için ARDL sınır testi yaklaşımı ile incelenecektir. Ayrıca ekonomik büyüme, ticari dışa açıklık ve enflasyon kontrol değişken olarak modele dahil edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre finansal gelişmişlik, DYY girişlerini istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönde etkilerken, ekonomik büyüme ve enflasyon için negatif bir etki olduğu tespit edilmiştir. Ticari dışa açıklık için istatistiksel olarak anlamlı sonuç elde edilmemiştir. Finansal gelişmişliğin hem yurtiçi tasarrufların artması hem de ihtiyaç duyulan yabancı yatırımların temini açısından önemli olduğu dolayısıyla finansal piyasaların gelişimine yönelik politikalar üzerinde hassasiyetle durulmalıdır.

Anahtar kelimeler: Finansal gelişmişlik, DYY, ARDL, Türkiye

THE IMPACT OF FINANCIAL DEVELOPMENT ON FOREIGN DIRECT INVESTMENT INFLOWS: AN EMPIRICAL ANALYSIS FOR TURKEY

ABSTRACT

According to the Domar growth model, savers and investors are different sectors of the economy. Under this assumption, the savings-investment relationship for economies is realized as savings equal to investment, savings greater than investment, and savings less than investment. When savings are less than investment, it indicates a domestic savings deficit. Countries with a shortage of domestic savings have to make up for this shortage through direct and indirect foreign capital investment. However, the inflow of foreign capital investment to a country may vary depending on many economic and non-economic factors such as labor market, inflation, exchange rate, etc. Therefore, in this study, the impact of financial development on foreign direct investment (FDI) inflows is analyzed using the ARDL bounds test approach for Turkey for the period 1980-2023. In addition, economic growth, trade openness and inflation are included in the model as control variables. According to the results,

financial development has a statistically significant and positive effect on FDI inflows, while economic growth and inflation have a negative impact. No statistically significant results are obtained for trade openness. Since financial development is important in terms of both increasing domestic savings and providing needed foreign investment, it was concluded that financial development is important for the development of financial markets.

Key words: Financial development, FDI, ARDL, Turkey

GİRİŞ

Finansal gelişmişlik kavramı literatürde farklı tanımlamalarla ifade edilebilen bir kavramdır. Bu da finansal gelişmişliğin ülkeler için çok yönlü bir kavram olduğunu göstermektedir. Fitzgerald (2006) finansal gelişmişliği bir ülkedeki finansal kurumlar ve araçlarla belirlenebileceğini belirtmektedir. Buna paralel olarak Fereric ve Caprioli (2009) finansal gelişmişlik düzeyi düşük olan ülkelerde üretim kapasitesinin yeteri düzeyde olmayacağı ve yurtiçi fiyatlarda bir istikrarsızlık olacağını belirtmektedir. Yani finansal gelişmişliğin temelinde bir ülkedeki finansal kurumların ve yapının olduğu söylenebilir. Çünkü finansal bir sistemin amaçlarından biri fon arz edenlerle fon talep edenlerin ihtiyaçlarının giderilmesidir. Dolayısıyla finansal kurumların güçlü olması, finansal yasal mevzuatının güncel olması piyasa işleyişi açısından da önemlidir (Bağcı, 2018). Güçlü bir finansal piyasaya sahip ülkelerde tüketiciler için refah düzeyine katkı sağlarken yatırımcıların talep ettiği fonlara kolayca erişerek yatırımlarını gerçekleştirmesi açısından finansal gelişmişlik düzeyi önem arz etmektedir. Dolayısıyla finansal sistemlerin gelişmişliği üretimin gerçekleştirilmesi bakımından da mühimdir. Özellikle tasarruf eksikliği yaşayan gelişmekte olan ülkelerde yatırımların gerçekleşmesi noktasında yabancı yatırımlara ihtiyaç duyulabilmektedir. Bu noktada doğrudan ve dolaylı yabancı yatırımlar devreye girebilmektedir. DYY'ler tasarruf açığı çeken ülkeler için önemli bir kaynaktır (Aytekin, 2019). Doğrudan yabancı yatırımların hareketliliklerini birçok faktör etkilemektedir. Bir ülkenin ekonomik istikrarı, işgücü durumu, konumu, finans gelişmişlik düzeyi gibi bir çok unsur sıralanabilir. Finansal yönde gelişmiş ülkelerde doğrudan yabancı yatırımları açısından daha cazip yatırım merkezi haline gelecektir. Finansal gelişmişlik yatırımlar için zamandan tasarruf sağlayan hızlı işlemler, düşük maliyetlere bağlı olarak yüksek karlılık, yeni yatırımlar için daha güvenli bir zemin oluşturacaktır. Buradan hareketle bu çalışmada Türkiye için finansal gelişmişlik düzeyinin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkisi 1980-2023 dönemi için ARDL yöntemi ile araştırılmıştır. Modele finansal gelişmişlikle beraber ekonomik büyüme, enflasyon ve ticari dışa açıklık kontrol değişken olarak modele dahil edilmiştir.

Çalışma beş bölüm şeklinde oluşturulmuştur. Giriş bölümünden sonra literatürdeki ilgili çalışmalara, üçüncü bölümde veri seti ve yönteme, dördüncü bölümde bulgulara ve son bölümde sonuca yer verilmiştir.

LİTERATÜR

Finansal gelişmişliğin doğrudan yabancı yatırım girişleri üzerindeki etkilerine ait literatür Tablo 1'de verilmiştir. İlgili çalışmaların farklı ülke ve ülke grupları için zaman ve panel veri

analizleri ile incelendiği görülmektedir. sonuçları itibariyle genellikle finansal gelişmişliğin doğrudan yabancı yatırımları pozitif yönde etkilediği görülürken negatif yönlü ilişkili sonuç elde eden çalışma sayısı sınırlıdır. Dolayısıyla bu tablo da finansal gelişmişliğin yabancı yatırım açısından önemli olduğunu göstermektedir.

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar(lar)	**Ülke/Ülke Grubu Dönem**	**Yöntem**	**Bulgular**
Şahin (2018)	BRIC-T Ülkeleri	Panel nedensellik	Rusya için çift yönlü nedensellik, Çin ve Brezilya için doğrudan yabancı yatırımlardan finansal gelişmişliğe doğru tek yönlü nedensellik elde edilmiştir
Bahri vd. (2018	ASEAN Ülkeleri 1980-2013	Panel eşbütünleşme	DYY ve Finansal gelişmişlik arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Başar vd. (2023)	Seçili Asya Ülkeleri 2010-2017	GMM	DYY ve finansal gelişmişlik arasında anlamlı ilişki bulunmamıştır.
Çelik (2019)	Kırılgan Beşli Ülkeleir1981-2016	Panel eşbütünleşme	DYY ve Finansal gelişmişlik arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Dinç ve Dinç (2021)	Türkiye	Eşbütünleşme	DYY ve Finansal gelişmişlik arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Kılınç (2020)	E7 Ülkeleri 1992-2017	Panel nedensellik	Finansal gelişmişlikten DYY'e tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Turhan (2020)	Türkiye 2000:Q1-2019:Q4	Eşbütünleşme	DYY ve Finansal gelişmişlik arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Öztürk vd. (2023)	OECD Ülkeleri 1980:Q1-2019:Q2	Panel nedensellik	Hollanda ve Norveç için finansal gelişmişlikten DYY'e tek yönlü nedensellik bulunmuştur.
Erdaş ve Yağcılar (2021)	Türkiye 1970-2017	Eşbütünleşme	DYY ve Finansal gelişmişlik arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Alper ve Oransay (2016)	Seçili Ülkeler 2005-2013	Eşbütünleşme	DYY ve Finansal gelişmişlik arasında negatif ilişki bulunmuştur.
İnal ve Beşel (2018)	Türkiye	Nedensellik	DYY ve finansal gelişmişlik arasında nedensellik ilişkisi bulunmamıştır.
Aksu vd. (2018)	Türkiye	Nedensellik	DYY'den finansal istikrara doğru nedensellik bulunmuştur.
Şahin ve Ege (2015)	Türkiye ve komşu ülkeler 1996-2012	Eşbütünleşme	DYY ve Finansal gelişmişlik arasında pozitif ilişki bulunmuştur.
Islam vd. (2020)	79 Ülke 1999-2017	Temel bileşen analizi	DYY ve Finansal gelişmişlik anlamlı ilişki bulunmuştur.

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı finansal gelişmişlik düzeyinin DYY girişleri üzerindeki etkisini 1980-2023 dönemine ait veri seti ile Türkiye ekonomisi için araştırmaktır. finansal gelişmişlikle beraber ekonomik büyüme, enflasyon ve ticari dışa açıklık kontrol değişken olarak modele dahil edilmiştir. Finansal gelişmişlik düzeyini temsil etmek üzere Finansal Gelişmişlik Endeksi kullanılmıştır. Ekonomik büyüme için GSYH(sabit 2015 USD); enflasyon için TÜFE; ticari dışa açıklık için ithalat+ihracatın GSYH'ya oranı şeklinde alınmıştır. Finansal gelişmişlik endeksi IMF'den, diğer değişkenler Dünya Bankasından elde edilmiştir.

Değişkenler arasında araştırılan ilişki fonksiyonel olarak aşağıdaki şekilde gösterilebilir.:

$$F(\text{FİN}, EB, TDA, ENF) = DYY$$

DYY, doğrudan yabancı yatırımları; EB, ekonomik büyümeyi; TDA, ticari dışa açıklığı; ENF, enflasyonu temsil etmektedir.

Çalışmada yöntem olarak öncelikle serilerin durağanlık düzeylerini ortaya koymak için ADF ve Phillips perron birim kök testleri kullanılmıştır. sonraki aşamada ARDL sınır testi yaklaşımı ile modeldeki değişkenler arasındaki ilişki incelenmiştir. ARDL yönteminde değişkenler I(2) olmamak koşuluyla farklı düzeylerde eşbütünleşik olması durumunda da kullanılabilmektedir. Ayrıca bu yöntemde eşbütünleşme ilişkisi tespit edilmekle beraber modeldeki değişkenler arasında kısa ve uzun dönem katsayıları da vermesinden dolayı avantaj sağlamaktadır.

ARDL kısa dönem tahmin sonuçları Denklem 1'de ve uzun dönem tahmin sonuçları ise Denklem 2'de verilmiştir.

$$\Delta DYY_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{1i}\, C_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{2i}\, \text{FİN}_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{3i}\, EB_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{4i}\, TDA_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{5i}\, ENF_{t-i} + \varphi ECT_{T-1} + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$\Delta DYY_t = \varphi_t + \varphi_1 DYY_{t-1} + \varphi_2 \text{FİN}_{t-1} + \varphi_3 EB_{t-1} + \varphi_4 TDA_{t-1} + \varphi_5 ENF_{t-1} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{1i}\, DYY_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{2i}\, \text{FİN}_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{3i}\, EB_{t-i} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{4i}\, TDA_{t-} + \sum_{i=1}^{p} \alpha_{5i}\, ENF_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

BULGULAR

Çalışmanın modelini oluşturan değişkenlerin durağanlık düzeyleri ADF(Augmented Dickey Fulller) ve PP(Phillips-Peron) birim kök testleri kullanılmıştır. Sonuçlar Tablo 2'de gösterilmiştir. DYY, EB ve ENF değişkenleri düzeyde birim köklü, birinci fakta durağan hale gelmektedir. FİN, sabitli modelde, TDA sabitli ve trendli modelde düzeyde durağan olduğu tespit edilmiştir. Yani değişkenlerin düzey ve birinci farkta olmak üzere farklı mertebelerden durağan olduğu ifade edilebilir.

Tablo 2. Birim Kök Test Sonuçlar

		Seviye		Birinci Fark	
Seriler	**Model**	**ADF**	**PP**	**ADF**	**PP**
DYY	C	-22.240 [0.201]	-20.630 [0.260]	-60.684a [0.000]	-113.928a [0.000]

FİN	C+T	-29.071 [0.170]	-27.805 [0.212]	-59.953a [0.000]	-117.079a [0.000]
	C	-18.278 [0.362]	-26.520c [0.091]	-60.516a [0.000]	-
EB	C+T	-16.694 [0.746]c	-12.446 [0.886]	-60.381a [0.000]	-60.992a [0.000]
	C	0.075 [0.960]	0.382 [0.979]	-68.945a [0.000]	-73.866a [0.000]
TDA	C+T	-26.458 [0.263]	-26.428 [0.263]	-98.261a [0.000]	-77.737a [0.000]
	C	-17.134 [0.417]	-25.979 [0.475]	-67.422a [0.000]	-71.247a [0.000]
ENF	C+T	-43.267a [0.007]	-36.710b [0.035]	-	-
	C	-22.975 [0.417]	-23.632 [0.157]	-74.866a [0.000]	-75.639a [0.000]
	C+T	-19.426 [0.615]	-20.823 [0.540]	-72.738a [0.000]	-73.335a [0.000]

Not: C: Sabitli model. C+T: Sabitli ve trendli model. [a] , [b] ve [c] sırasıyla p<0,01; p<0,05 ve p<0.1 temsil etmektedir.

Birim kök testleri sonucunda değişkenlerin farklı mertebelerden durağan oldkları tespit edildikten sonra ARDL yöntem kullanılması gerek görülmüştür. ARDL eşbütünleşme sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir. Elde edilen sonuca göre modeldeki bağımlı değişken ve bağımsız değişkenler %1 istatistiksel önem düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi elde edilmiştir.

Tablo 3. ARDL Sınır Testi Yaklaşımı Eşbütünleşme Sonuçları

Test İstatistikleri	Değer	K
F-istatistiği	6.4315[a]	4
	Kritik Sınır Değerleri	
Anlamlılık Düzeyleri	I(0) Sınırı	I(1) Sınırı
%1	3.74	5.06
%5	2.86	4.01
%10	2.45	3.52

Not: [a], p<0,1 temsil etmektedir.

ARDL (2, 4, 4, 2, 4) modeline ait uzun dönem katsayı sonuçları Tablo 4'te gösterilmiştir. Tablodan görüldüğü üzere FİN, DYY girişlerini %5 istatistiksel önem düzeyinde pozitif etkilemektedir. EB ve ENF için istatistiksel olarak anlamlı ve negatif katsayıya sahip olduğu tespit edilmiştir. TDA için istatistiksel olarak anlamlı sonuç elde edilememiştir.

Tablo 4. ARDL Uzun Dönem Katsayı Sonuçları (2, 4, 4, 2, 4)

Değişkenler	**Katsay**	**t-istatistiği**	**Olasılık (P-value)**
FİN	8.954b	2.876	0.010
EB	-1.032b	-2.807	0.012
ENF	-0.019a	-3.515	0.002
TDA	0.123	1.734	0.100
R-kare	0.82	**F-istatistik**	6.277
Düzeltilmiş R-Kare	0.69	**Prob.(F-istatistik)**	0.000

Not: [a] ve [b], sırasıyla p<0,01 ve p<0,05 temsil etmektedir.

Modelin kısa dönem katsayı sonuçları Tablo 5'te görülmektedir. öncelikle hata düzeltme teriminin istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve katsayısının -0.641 yani (-1 ile 0= aralığında bir değer sahiptir. Bu değer, dengede meydana gelen sapmaların 1,5 dönem sonra tekrar dengeye döndüğünü göstermektedir. diğer yandan katsayıların genellikle istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü olduğu görülmektedir.

Tablo 5. ARDL Kısa Dönem Hata Düzeltme Sonuçları (2, 4, 4, 2, 4)

Değişkenler	Katsayı	t-istatistiği	Olasılık (P-value)
C	7.273a	6.289	0.000
D(FDI(-1))	0.465a	3.354	0.003
D(FIN2)	1.015	0.506	0.619
D(FIN2(-1))	0.438	0.197	0.845
D(FIN2(-2))	-8.123a	-3.703	0.001
D(FIN2(-3))	-3.094	-1.531	0.143
D(GDP1)	1.222	0.344	0.734
D(GDP1(-1))	1.066a	3.076	0.006
D(GDP1(-2))	-0.152	-0.037	0.970
D(GDP1(-3))	7.391c	1.847	0.082
D(INF)	0.006	1.078	0.296
D(INF(-1))	0.021a	3.353	0.003
D(TRADE)	0.048b	2.873	0.010
D(TRADE(-1))	-0.065a	-3.980	0.001
D(TRADE(-2))	-0.026c	-1.949	0.068
D(TRADE(-3))	-0.043a	-2.901	0.009
CointEq(-1)*	-0.641a	-6.302	0.000

Not: [a] ve [b] sırasıyla p<0,01 ve p<0,05 temsil etmektedir

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada finansal gelişmişliğin doğrudan yabancı yatırım girişleri üzerindeki etkisi 1980-2023 dönemi için Türkiye ekonomisi için incelenmiştir. Yöntem olarak ADF ve PP birim kök testlerinden sonra ARDL y sınır testi yaklaşımı kullanılmıştır. elde edilen bulgulara göre değişkenlerin I(0) ve I(1) yani farklı mertebelerden durağan olduğu görülmüştür. sonraki adımda ARDL sonuçlarına göre eşbütünleşme ilişkisi elde edilmiştir. Finansal gelişmişliğin doğrudan yabancı girişlerini pozitif yönde etkilediği, ekonomik büyüme ve enflasyonun negatif etkilediği gözlemlenmiştir.

Özellikle yatırım yetersizliği yaşayan ülkeler için yabancı yatırımlar önemli bir kaynak konumuna gelmektedir. Ancak yabancı yatırımlar, yatırımın gerçekleşeceği ülkeyi seçerken birçok kriter etkili olabilir. Bir ülkenin finansal gelişmişlik düzeyi de yabancı yatırımlar için önemli unsurlar arasında yer alır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin finansal sistemlerini değişen teknoloji ve dünya şartlarına göre gözden geçirmeleri yabancı yatırım tedariki açısından önemlidir. Ancak bu düzenlemelerin yurtiçi tasarruf ve yatırımları da önemli ölçüde teşvik eder olmalıdır. Çünkü sonuçta yabancı yatırıma olan bağımlılığın azaltılması da son derece önemli bir husustur.

KAYNAKÇA

Aksu, M., Sakarya, Ş., & Aksu, S. Finansal İstikrar ile Doğrudan Yabancı Sermaye Girişleri Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Ekonomisinde Bir Uygulama. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2018 6(ICEESS' 18) 195-200

Alper, A. E., & Oransay, G. (2016). Doğrudan Yabancı Yatırımların Belirleyicileri Üzerine Bir Analiz: Üst Orta Gelirli Ülkeler Grubu İle Oecd Karşılaştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *30*(2).

Aytekin, G. K. (2019). Doğrudan yabancı yatırımlar DYY, belirleyicileri ve ekonomik etkileri. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8(15), 255-278.

Bağcı, H. (2018). Finansal Gelişmişlik Endeksi Oluşturulması: Oecd Ülkelerinde Bir Uygulama. Journal of Management and Economics Research, 16(1), 238-254.

Bahri vd. (2018)finansal gelişmişlik, kişibaşı gelir TÜFE ile DYY ilişkisini ASEAN ülkeleri için 1980-2018 dönemine ait veri seti ile incelemiştir. Finansal gelişmişliğin DYY girişlerini uzun dönemde pozitif yönde etkilediği ancak kısa dönemde etkisi olmadığını ortaya koymuştur.

Basar, B. D., Kaya, Z., Eksi, I. H., & Zeren, F. (2023). Finansal gelişmenin doğrudan yabancı yatırımlar üzerindeki etkileri: Seçili Asya ülkelerinden kanıtlar. *Business and Economics Research Journal*, *14*(1), 31-43.

Bahri, Elya Nabila Abdul ve diğerleri. (2018). The Role of Financial Development on Foreign Direct Investments in ASEAN-5 Countries: Panel Cointegration with Cross-Sectional Dependency Analysis, Asian Academy of Management Journal of Accounting and Finance, 14(1): 1-23.

Çelik, İ. E. (2019). Finansal Gelişmişlik Seviyesinin Doğrudan Yabancı Yatırımlar Üzerindeki Rolü: Kırılgan Beşli Ülkeleri Açısından Bir Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *41*(1), 65-82.

Dickey, D. A., & Fuller, W. A. (1981). Testing for unit roots in seasonal time series. Journal of the American Statistical Association, 79, 355-367.

Dinç, M., & Dinç, Ö. G. (2021). Türkiye'de Enerji Tüketimi ile Finansal Gelişmişlik, Ekonomik Büyüme ve Doğrudan Yabancı Yatırım Arasındaki İlişki. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, *22*(2), 30-49.

Erdaş, M. L., & Yağcılar, G. G. (2021). Finansal gelişme, tasarruf ve küreselleşme ile sermaye oluşumu arasındaki ilişkinin saklı eşbütünleşme ve asimetrik nedensellik testleri ile analiz edilmesi: Türkiye örneği. *Verimlilik Dergisi*, (3), 203-222.

Federici, D. ve Caprioli, F. (2009) "Financial Development and Growth: An Empirical Analysis", Ecocomic Modelling, 26: 285-294.

Fitzgerald, V. (2006) "Financial Development and Economic Growth: A Critical View", Background Paper for World Economic and Social Survey, Oxford University,

İnal, V., & Beşel, F. (2018). Doğrudan yabancı yatırım-finansal gelişme-ekonomik büyüme ilişkilerinin nedensellik analizi. 5. *Uluslararası Politik, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Kongresi*, *2*(2), 165-171.

Islam, M. A., Khan, M. A., Popp, J., Sroka, W., & Oláh, J. (2020). Financial development and foreign direct investment—The moderating role of quality institutions. Sustainability, 12(9), 3556.

Kılınç, E. C. (2020). Doğrudan yabancı sermaye girişlerinin finansal gelişme ve ticari açıklık ile olan ilişkisi: E7 ülkeleri örneği. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12*(2), 45-54.

Pesaran, M., Shin, Y., & Smith, R. (2001). Bound testing approaches to the analysis of level relationships. Journal of Apllied Econometrics, 16, 289-326. doi:10.1002/jae.616

Phillips, P. B., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. Biometrika, 75(2), 335-346.

Öztürk, A., Tanır, H., & Eryılmaz, S. (2023). Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Finansal Gelişme İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği. *Journal of International Economics, Finance and Trade*, *1*(2), 52-65.

Şahin, S. (2018). Foreign Direct Investment, International Trade and Financial Development in BRICS-T Countries: A Bootstrap Panel Casuality Analysis, Business and Economics Research Journal, 9(2): 301-316.

Sahin, S., & Ege, I. (2015). Financial development and FDI in Greece and neighbouring countries: A panel data analysis. *Procedia Economics and Finance*, *24*, 583-588.

Turhan, G. T. (2020). Finansal Gelişmenin Doğrudan Yabancı Yatırımlara Etkisi: Türkiye Örneği. Eurasian Academy of Sciences Social Sciences Journal, 45-59.

World Bank. (2024, 09 10). World Development Indicators: https://databank.worldbank.org/indicator/NE.EXP.GNFS.ZS/1ff4a498/Popular-Indicators#

COVİD-19 PANDEMİSİ SONRASI KONTAMİNASYON TEMELLİ OKB YAYGINLIĞI VE BİLİŞSEL DAVRANIŞÇI TERAPİNİN ETKİSİ

Prof. Dr. Fatma Ebru İkiz
Dokuz Eylül Üniversitesi
ebru.ikiz@deu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4381-1658
Psikolojik Danışman Ozan Umut Kara
Dokuz Eylül Üniversitesi
ozanumutkara@gmail.com- ORCID ID: 0009-0004-4718-4166

ÖZET

Covid-19 pandemisi, insanların yaşamını sosyal, ekonomik ve psikolojik olarak etkilemiştir. Bireylerde, sürekli olarak temizlik ritüelleri gözlemlenmiş ve bunlarında sonucunda hastalık, mikrop kapmaya ve bulaşmasına yönelik kaygılar oluşmuştur. OKB, bireyin sahip olduğu olumsuz düşünce yapılarını sürekli düşünmeleri ve bu yapıları gidermeleri için harekete geçmeleri olarak tanımlanmaktadır. Covid-19 pandemisinde, bulaşma obsesyonu ve temizlik kompulsiyonu temelli OKB ve kontaminasyon bir diğer deyişle bulaşma kaygısı yaygınlaşmıştır. Tedavisinde Bilişsel Davranışçı Terapi (BDT) başvurulan önemli terapi yollarından biridir. BDT bireyin olumsuz, irrasyonel ve sağlıksız düşüncelerini; bu düşüncelerin birey üzerindeki rahatsız edici etkilerini ve sorumluluk algısını olumluya çevirmeyi amaçlamaktadır. BDT, Covid-19 pandemisi sonrasında bireylerde gözlemlenen ve kaygıya yol açan hem düşüncelerinin hem de davranışlarının tedavisinde ön plana çıkmıştır. Bu çalışmanın amacı, Covid-19 pandemisi sonrasına kontaminasyon temelli obsesif kompulsif bozukluğunun yaygınlığını ve bilişsel davranışçı terapinin etkisini incelemektir. Bu çalışma sistematik gözden geçirme yöntemine dayalı olarak yapılandırılmıştır. Araştırmada Google Akademik, YÖK Ulusal Tez Merkezi ve Web of Science veri tabanları incelenmiştir. Veri tabanlarına Covid-19, Obsesif Kompulsif Bozukluk, Bulaşma Obsesif Kompulsif Bozukluğu ve Bilişsel Davranışçı Terapi anahtar kelimeleri Türkçe ve İngilizce girilerek literatür taranmıştır. PRISMA Rehberine başvurulmuş, belirlenen dahil etme ve dışlama kriterleri kapsamında 132 makalenin 8 tanesi konuyla ilgili olup ele alınmıştır. Sonuçlar, pandemi sürecinde hijyen önlemleri ve sosyal mesafe kurallarının kontaminasyon obsesyonlarının ve temizliğe yönelik geliştirilen kompulsiyonların sıklığını artırdığı ortaya koyulmuştur. BDT'nin bu semptomlar üzerinde çevrimiçi ve yüz yüze kritik bir role sahip olduğu, bireylerin problem çözme becerilerinde ve düşünme davranma süreçlerinde etkili olduğu vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Covid-19, Obsesif Kompulsif Bozukluk, Bulaşma Obsesif Kompulsif Bozukluğu, Bilişsel Davranışçı Terapi

1. GİRİŞ

İnsanlık tarihi boyunca birçok salgın hastalık meydana gelmiştir ve bu salgın hastalıklar tarihi seyir içerisinde insanlığı çarpıcı bir biçimde etkilemiştir (Sarı, 2024). Salgın hastalıklar ve beraberinde getirdikleri pandemiler, toplumsal yaşamın alışagelmiş boyutunun dışında yaşanmasına sebep olmaktadırlar ve aynı zamanda doğal afetler, savaşlar gibi dünya çapında olumsuz sonuçları doğurmaktadır (Sezgin, 2023). Bu salgın hastalıklardan bir tanesi de yakın zamanda tüm dünyayı çarpıcı bir biçimde etkileyen Covid-19 olmuştur. Covid-19 pandemisinin ilk vakası 2019 yılının aralık ayında olmuştur (Cevik vd., 2020). Covid-19 salgınındaki ilk vaka Çin'e bağlı olan Hubei eyaletinin Wuhan kentinde tespit edilmiştir (Pokhrel ve Chhetri, 2021; Ciotti vd., 2020). Toplumun sağlığını ciddi şekilde etkileyen bu virüs, Wuhan'daki bir deniz ürünleri pazarında maruz kalınmasının sonucunda yayılamaya başlamıştır (Shi vd., 2020; Du vd., 2020). Bu maruz kalma durumu sadece Çin bölgesinde sınırlı kalmamış hızlı bir şekilde tüm Dünya'ya yayılmaya başlamıştır ve vaka sayısında da bu oranda hızlı bir artış görülmüştür (Baloch vd., 2020). Bu hızlı yayılma süreci birçok sektörü sekteye uğratırmıştır ve bu sekteye uğramanın sonucunda Dünya çapında acil durum sinyali verilmiştir (Yang vd., 2020) ve bu durumun yanı sıra süreç içerisinde acil psikolojik kriz müdahaleleri yönergesi de yayınlanmıştır (Duan ve Zhu, 2020). Covid-19 ekonomik ve sosyal alanlarda dünyada küresel bir krize yol açmıştır (Ayittey vd., 2020) ve bu alanların yanı sıra insanların ruh sağlığını da olumsuz yönde etkilemiştir ve bu olumsuz etkilenmenin sonucunda çeşitli duygusal bozukluklar ortaya çıkmıştır (Cullen vd., 2020; Talevi vd., 2020; Rubin ve Wessely, 2020). Bu duygusal bozukluklardan bir tanesi de obsesif kompulsif bozukluk olarak literatürde yerini almaktadır.

OKB, bireyin oluşturduğu ve bir temele dayanmayan düşüncelerinin ortaya çıkardığı anksiyete, kaygı durumunu azaltmak için ortaya koyduğu davranış şemalarıdır ve bu davranış şemaları tekrarlamaya yönelik olarak gerçekleştirilmektedir (Aminabee vd.,2020). Tekrarlanmaya yönelik davranışlar yerine getirilmediği durumda, birey kötü bir durumun meydana geleceğini düşünür ve kaygı ortaya çıkar (Jenike, 2004). Tüm bu bilgiler ışığında, literatürde Covid-19 ve OKB'yi birlikte ele alan ve ilişkisini inceleyen araştırmalar yer almaktadır. Benatti vd. (2020) ifade ettiği üzere Covid-19'un birçok psikolojik ve sosyal boyutu bulunmaktadır ancak bu boyutlar incelendiğinde OKB semptomlarının daha kötüye gitme olgusu sağlık hizmetleri tarafından önemli bir ölçüde göz ardı edilmiştir. Covid-19 süreci boyunca el yıkama, dezenfektan, sabun ve eldiven gibi birçok temizlik maddesinin önemi vurgulanmıştır ancak bu durum hijyen konusunda güvensizlik yaşayan ve aynı zamanda obsesyona sahip olan kişiler için zorlayıcı olmuştur (Benatti vd., 2020). Covid-19 bulaşma hızı ve bulaşma yöntemi OKB tanısı almış kişilerin hayatını da etkilemiştir. Bulaşma konusunda tedirginlik yaşayan OKB tanısı almış kişilerde ölüm kaygısı da görülmektedir (Menzies vd., 2020). Ölüm kaygısının birçok ruh sağlığı bozukluğunun temelinde yer aldığı ve aynı zamanda da birçok tanı kriterinde de yer aldığından dolayı tanılar arası geçiş yapabilen bir yapıya sahip olduğu alanyazında öne sürülmektedir (Menzies vd., 2020). Bulaşma, ölüm kaygısı ve birçok benzeri olgu OKB hastalarının sürekli olarak başlarına geleceğini düşündükleri olgulardır. Yakın (2023) ifadesine göre OKB tanısı almış bireyler, başlarına gelebilecek olayların ihtimalinin çok düşük olmasından dahi rahatsız olmaktadırlar ve bu durum OKB'nin bilişsel bir tarafının olup olmadığını düşündürmektedir. Kontaminasyon, literatürde OKB'nin bir çeşidi

olarak yer almaktadır (Pinciotti vd., 2021) ve OKB' de en yaygın şekilde görülen, kontaminasyon korkusudur (Salmani vd., 2022).

Kontaminasyon temelli OKB bozukluğunda birey, yer veya nesne ile temasa geçtiğinde kendini kirlenmiş hisseder ve kaygı durumu ortaya çıkar. Aynı zamanda temasa geçen ve kirlendiğini düşünen birey, kontaminasyonu başkalarına da yayma sorumluluğunu taşıyabilir (Feinstein vd., 2003). Birey, olası gerçekleşebilecek tüm bu durumlardan kaçınmaya çalışır ve bu durumun sonucu olarak bu kaçınma girişimleri, bireyin belirli bir temizlik ritüelleri oluşturmasını sağlar (Williams vd., 2013). Kontaminasyon korkusunda görülen temizlik ritüelleri; bireyin fiziksel, ruhsal ve sosyal hayatında kaygı yaratacak unsurlardan arınmasını sağlamak amacıyla ortaya koyulmaktadır (Rachman, 2004). Ortaya koyulan ritüeller: Sık sık kıyafet değiştirme, kirlendiğini düşündüğü nesneleri atma, sık bir şekilde eşyalarını dezenfekte etme, çok yoğun bir şekilde el yıkama gibi davranışlardır (Williams vd., 2013).

Yukarıda da bahsedilen temizlik tedbirleri belirli rutinler seviyelerinde kabul görürken, kontaminasyon OKB'sine sahip kişilerin bu rutinleri saatlerce yaptıkları gözlemlenebilir ve bu durum, yaşamsal işlevselliği bozabilir (Knowles ve Olatunji, 2021). Davide'e (2020) göre normal sürece göre daha sık yapılmaya başlanan temizlik alışkanlıkları var olan Covid-19 pandemi süreci içerisinde normal algılansa da obsesyon ve kompulsiyona sahip bireylerin alışkanlarını daha da ciddi etkilemektedir ve obsesyon eylemlerini artırabilmektedir. Covid-19 pandemisinin OKB tanısı almış olan bireyleri nasıl etkileyeceği araştırma cümlesi üzerinde birçok soru sorulmuş ve sorulmaya devam etmektedir. Diğer bir yandan Covid-19 salgını, hastalık kapacağını düşünen veya tam tersi olarak hastalığı yayacağını düşünen kişiler için de tetikleyici özelliğe sahip olduğu görülmektedir (Dennis vd., 2021). Tetikleyici özelliğe sahip olsa bile OKB tanısı almış her kişide bulaşma kaygısı bulunmamaktadır (Brady vd., 2021). OKB tedavisinde bilişsel davranışçı terapi (BDT) ve aynı sistem üzerinden gelen ekollerin kullanıldığı görülmektedir (Reid vd., 2021).

BDT, bireylerin sahip oldukları negatif inançlarının değişimini amaçlamaktadır (Rupke vd., 2006) çünkü bireyin sahip olduğu bilişsel yapı ve ortaya koyduğu davranış setleri arasında bir ilişki bulunmaktadır (Öner vd., 2008). Bu ilişki içerisinde bireyin duygu ve düşünce dünyasını belirleyen unsur, doğrudan olayın kendisi değil, bireyin sahip olduğu düşünce sisteminin olaya yüklediği anlamdandır (Çelebi ve Odacı, 2018). Aynı zamanda BDT, zihinsel ve bilişsel bozulmaların anlaşılmasında; düşünce, davranış ve yaşamsal fonksiyonların sürdürülmesinde ön plana çıkmaktadır (Kazantzis vd., 2021). BDT'nin temel araştırma odağı olan düşünce yapısı, OKB'de de aynı öneme sahiptir. Çünkü OKB tanısı almış kişilerde gözlemlenen tekrarlayıcı düşünceler kaygı yaratmaktadır ve de kişiyi bir eyleme yapmaya zorlamaktadır. Davranışı yapmaya zorlanan birey, eylemleri gerçekleştirdikçe kendine ait bir güvenli alan oluşturmaktadır ve negatif yönde gelişen düşünce yapısı daha da sağlam temellere yerleşmektedir ve bundan dolayı birey, neredeyse geri dönülemez sayılabilecek düşünce yapısının sisli bölgelerinde kaybolacaktır. Bundan dolayı OKB tedavisinde BDT'nin oldukça yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bilgiler ışığında, Covid-19 ile OKB ve kontaminasyon temelli OKB bozukluğu arasındaki ilişkiye dair araştırmalar litetarüde yer almaktadır. Covid-19 salgını sırasında meydana gelen kontaminasyon olasılığının normal bir salgına oranla daha yüksek olmasından dolayı insanlar, korku ve endişeye maruz kalmışlardır

(Zaccari vd., 2021). Bu salgın sırasında OKB ile uyumlu olan kalıcı bulgular gözlemlenirse BDT uygulamalarına yönelik sevk ihtiyacı doğabilir (Jassi vd., 2020). BDT, sadece yüz yüze değil uzaktan da yapılabilen bir terapi yöntemi olduğundan dolayı karantina döneminde de kullanılabilmektedir (Jassi vd., 2020).

Yapılan araştırmalar incelendiğinde Covid-19 sürecinin kontaminasyon temelli OKB tanısı almış kişilerin eylemlerini etkilediği ve artırabildiği saptanmıştır. Ayrıyeten eldeki veriler incelendiğinde OKB'nin tedavisinde bilişsel davranışçı terapinin etkililiği oldukça yüksektir. Yurt dışı alanyazında Covid-19 ve kontaminasyon OKB'sini içeren çalışmalar bulunmaktadır. Yurt içerisinde gerçekleştirilen çalışmalar incelendiğinde de yapılan çalışmalar görülmektedir. Tüm bu bilgileri ele aldığımızda literatürde bu çalışmaları sistematik bir şekilde inceleyen araştırma sayısının az olmasından kaynaklı olarak bu çalışma ortaya koyulmuştur.

Bu araştırmanın amacı Covid-19 pandemisi sonrasında meydana gelen kontaminasyon OKB'sini inceleyen araştırmaları sistematik olarak incelemek ve bu kapsamdaki araştırmalara dair genel bir bilgi sunmaktır. Ayrıca araştırmada obsesif kompulsif bozuklukta bilişsel davranışçı terapinin etkililiğinin kapısı aralanmak istenmektedir. Bu araştırmada kontaminasyon kavramının yanı sıra *bilişsel davranışçı terapi*, *obsesif kompulsif bozukluk*, *bulaşma bozukluğu*, *Covid-19* anahtar kavramlarının da literatürdeki kapsamı sistematik olarak incelenmiştir ve çalışmada yer verilmiştir.

2. Problem

Covid-19 pandemi sürecinin insanlık tarihine etkisi sadece sosyal anlamda değil ruhsal anlamda da olmuştur. Pandemi döneminde uzun süre evde kalmak, birçok hijyen malzemesini normal yaşantıya göre sık sık kullanmak anormal sayılabilecek durumların normal kabul edilmesi noktasına gelmişti. Bu süreçte hijyen ve temizlik sürecinin sahnenin ön planında yer alması, kontaminasyon temelli obsesif kompulsif bozukluğu etkilemiştir. Kontaminasyon OKB'sinde de var olan sık sık el yıkama, temizlik yapma, mikrop kapacağını düşündüğü yerden uzaklaşma gibi durumlar pandemi sürecinde özellikle bulaşma hastalarının rutinlerinin şiddetini artırmıştır. Şiddeti artan rutinler kişilerin yaşamsal fonksiyonları olumsuz etkileyebilmektedir ve oldukların daha zor bir noktaya gelmelerine neden olabilmektedir. Tam olarak bu noktada OKB'nin tedavisinde sıklıkla kullanılan bilişsel davranışçı terapinin (BDT) incelenmesi önem arz etmektedir. Bu bağlamda, Covid-19 sonrasındaki dönemde kontaminasyon OKB'si ile ruh sağlığı bağlamının sistematik olarak incelenmesi var olan bulguların ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Araştırmada aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır.

1-Obsesif kompulsif bozukluk, kontaminasyon ve bilişsel davranışçı terapi çalışmalarındaki araştırmaların desenleri ve örneklemi nasıldır?

2-Covid-19 pandemisi, obsesif kompulsif bozukluğu tanısına sahip kişileri nasıl etkilemiştir?

3- Covid-19 pandemisi, kontaminasyon temelli obsesif kompulsif bozukluğun yaygınlığını nasıl etkilemiştir?

4-Bilişsel Davranışçı Terapi, bulaşma obsesif kompulsif bozukluğu (OKB) olan bireyleri tedavi etmekte, Covid-19 sonrasındaki süreçte ne kadar etkili olmuştur?

3. Yöntem

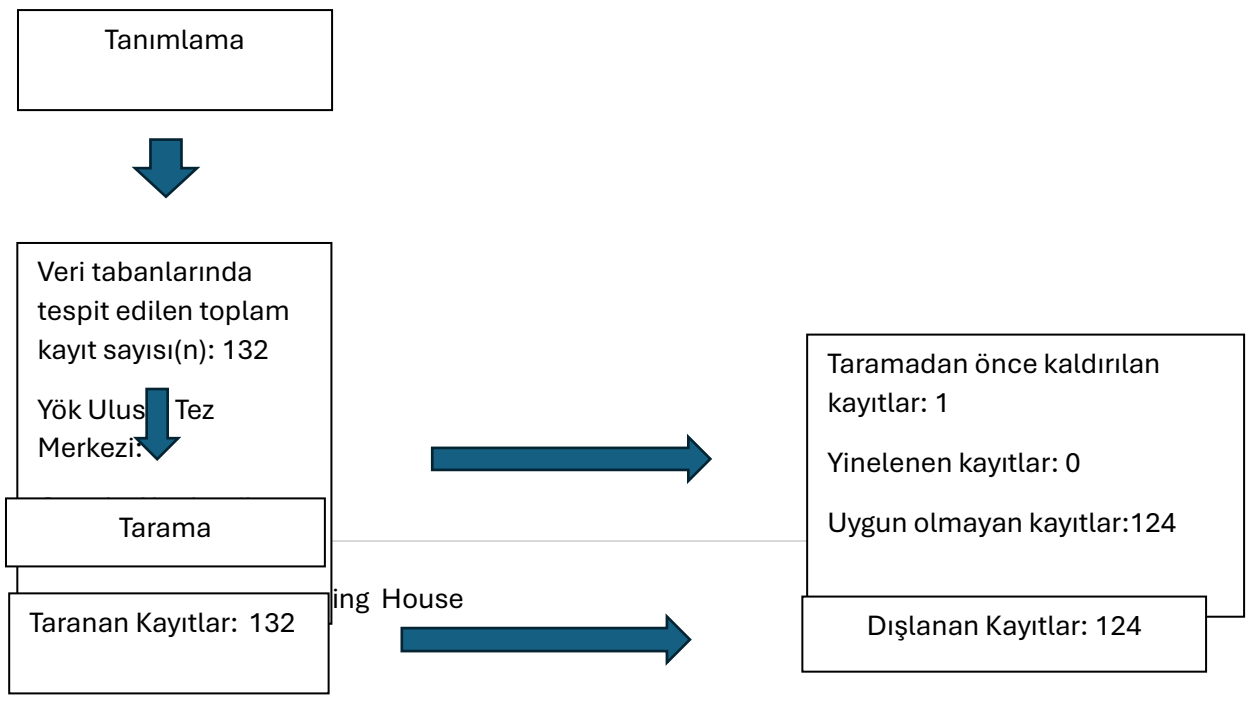
3.1 Araştırma Stratejileri

Bu çalışma, Covid-19 süreci kontaminasyon OKB'siyle ilgili ilişkilerini inceleyen araştırmaları sistematik bir şekilde ele alınmaktadır. Aynı zamanda OKB'ye yönelik terapinin yaklaşımı da değerlendirilmektedir. Sistematik bir çalışma yöntemi benimsenmiştir. Literatür taramasında sistematik incelemeler yapılırken PRISMA modeli kullanılmıştır. Bu doğrultuda Google Akademik, YÖK Ulusal Tez Merkezi, Web of Science veri tabanlarında Covid-19, Obsesif Kompulsif Bozukluk, Bulaşma Obsesif Kompulsif Bozukluğu, Bilişsel Davranışçı Terapi anahtar kelimeleri kullanılmıştır. Literatür taraması 2024 yılının Kasım ayında gerçekleşmiştir ve taramanın kapsamı 2020 – 2025 yılları arasında ortaya çıkarılan çalışmalardan oluşmaktadır. Türkçe ve İngilizce dilleri kullanarak literatür taraması gerçekleştirilmiştir. İngilizce taraması gerçekleştirilirken; Obsessive Compulsive Disorder, Contamination Obsessive Comuplsive Disorder, Cognitive Behavioral Therapy anahtar kelimeleri kullanılmıştır.

3.2 Seçim Kriterleri

Çalışma literatür taraması yapılırken var olan makalelerin tespit sürecinde kullanılan kriterler birkaç basamağa ayrılmaktadır; a) Covid-19 pandemisini ele alan makaleler, b) obsesif kompulsif bozukluğunu ele alan makaleler, c) kontaminasyon obsesif kompulsif bozukluğunu ele alan makaleler, d) bilişsel davranışçı terapiyi inceleyen makaleler, e) Covid-19 pandemisi sonrasında kontaminasyon temelli OKB bozukluğu görülen hastalarda bilişsel davranışçı terapinin etkililiğini inceleyen makaleler sistematik inceleme sürecine dahil edilmiştir. Dahil edilmeyen çalışmaları ele alırken; a) OKB ve kontaminasyon temelli OKB bozukluğu olmayan kişileri ele alan makaleler, b) Covid-19'dan bağımsız şekilde kontaminasyon temelli OKB bozukluğunu ele alan makaleler, c) bilişsel davranışçı terapinin etkililiğini incelemeyen makaleler kriterlerine dikkat edilmiştir ve doğrultuda ele alınmıştır.

Veri tabanlarından elde edilen literatür taraması sonucunda 132 makale sistematik olarak incelenmiş bulunmaktadır. Taranan makaleler içerisinde bilişsel davranışçı terapi bölümünü ele almayan, obsesif kompulsif bozukluktan bağımsız olarak depresyon gibi ruhsal sağlık alanlarını inceleyen araştırmalar dahil edilmemiştir.

Görsel 1: PRISMA Akış Diyagramı,2024

4. Bulgular

4.1 Obsesif kompulsif bozukluk, kontaminasyon ve bilişsel davranışçı terapi çalışmalarındaki araştırma desenleri ve araştırma grupları

Çalışmada ele alınan makaleler incelendiğinde, (Pablo vd., 2023) araştırmacılarının nicel araştırma yöntemlerinden olan meta-analizi kullandıkları aynı zamanda 22 farklı randomize çalışmadan 1796 katılımcı ele aldıkları görülmüştür ve ele alınan çalışmalar sistematik literatür taraması ile seçilmiş ve çalışmalar, OKB semptomlarını gösteren bireylerden oluşmaktadır. Yapılan diğer çalışma (Okray, 2021); bir inceleme çalışmasıdır, örneklem belirtilmemiş olup farklı çalışmalardan elde edilen bulgular ele alınmıştır ve Covid-19 dönemindeki OKB hastalarını çalışma dahil etmiştir. Başka bir çalışma olan (Pinciotti vd., 2022); nicel araştırma yöntemlerinden karşılaştırmalı analizi ele almıştır ve bu ele alma durumu pandemi öncesi yüz yüze ve pandemi döneminde teleterapi olmak üzere iki başlıktadır. Katılımcı sayısı 478 kişiden oluşmaktadır ve bu kişilerin 239 tanesi yüz yüze, 239 tanesi teleterapi katılımcılarıdır. Ele alınan örneklem grubunun tespiti hastane verileri üzerinden gerçekleşmiştir. Diğer bir çalışma (Wheaton vd., 2021); çevrimiçi şeklinde anket yöntemini kullanmıştır, 252 katılımcıdan oluşmaktadır ve kendilerini OKB olarak tanımlayan bireylerden oluşan örneklem grubu üzerinde durulmuştur. Ele alınan diğer bir çalışma (Grant vd., 2022); bir sistematik literatür taramasıdır ve bu taramada toplam 32 adet çalışma ele alınmıştır. Çalışmalar seçilirken, Covid-19 ve OKB ilişkisini filtreleyen çalışmalar dahil edilmiştir. Başka bir çalışma olan (Hosseini vd., 2021); bir vaka raporu çalışmasıdır ve 1 bireyden oluşmaktadır. Bu birey 44 yaşında bir morbid obezitedir ve OKB'dir. Örneklem belirlenirken, bariatrik cerrahi için başvuran bir OKB tanısı alan hasta olarak ele alınmıştır. Başka bir çalışma olan (Carlo vd., 2021); literatür taraması şeklinde bir yapıya sahiptir, örneklem grubu sayısı belirtilmemiştir ve araştırma odağı belirlenirken, telepsikiyatri ve diğer dijital sağlık çözümlerini ele alan makalelerden bulgular kullanılmıştır. En son olarak ele alınan çalışma (Sheykhangafshe vd., 2023); yarı deneysel bir araştırmadır ve ön test son test kullanılmıştır. Örneklem grubu 30 katılımcıdan oluşmaktadır ve bunlardan 15 tanesi deney, 15 tanesi kontrol grubundan oluşmaktadır.

Çizelge 1. Çalışmalarda İncelenen Makalelerin Özelliklerinin İncelenmesi

Araştırma Kodu- İsmi	*Yazar – Yıl*	*Çalışma Grubu*	*Anahtar Kelimeler*	*Veri Toplama Araçları*	*Araştırma ve Veri Analiz Yöntemi*
A1/ Efficacy of Remotely-Delivered CBT for OCB: An Updated MetaAnalysis	Gonzalo Salazar De Pablo, Ana Pascual-Sanchez, Urvashi Panchal, Bruce Clark ve	22 farklı randomize çalışmadan 1796 katılımcı	Obsessive compulsive disorder, Cognitive behavioural therapy, Remotely-	OKB değerlendirme Ölçekleri (Yale-Brown obsessive	Sistematik literatür taraması, Meta-analiz, Alt analizler,

of Randomised CT	Georgina Krebs (2023)		delivered therapy, Meta-analysis	compulsive scale)	Regresyon analizi
A2/ Covid-19 Pandemisi ve Obsesif Kompulsif Bozukluk	Zihniye Okray (2021)	Literatür incelemesi ve grup belirtilmemiş	Obsesif kompulsif bozukluk, COVID-19, Pandemi, Alevlenme	Literatürde yer alan bulgular	İnceleme çalışması, Nitel analiz.
A3/ Efficacy of Intensive CBT Telehealth for Obsessive-Compulsive Disorder During the Covid-19 Pandemic	Caitlin M. Pinciotti, Nyssa Z. Bulkes, Gregor Horvath ve Bradley C. Riemann (2022)	478 kişi (239 yüz yüze terapi, 239 teleterapi)	Obsessive-compulsive disorder, Telehealth, Treatment outcomes, Covid-19	Y-BOCS (Yale-Brown obsessive compulsive scale)	Karşılaştırmalı analiz, Lineer karma modelleme.
A4/ How is the Covid-19 Pandemic Affecting Individuals with OCD Symptoms?	Michael G. Wheaton, Haley, E. Ward, Alana Silber, Elizabeth McIngvale, Thröstur Björgvinsson (2021)	252 OKB tanısı olan birey	OCD, COVID-19, Anxiety, Pandemic, Treatment barriers	Çevrimiçi anket	Nicel analiz, Karşılaştırmalı betimsel istatistikler
A5/ Obsessive-Compulsive Symptoms and the Covid-19 Pandemic: A Rapid Scoping Review	Jon E. Grant, Lynne Drummond, Timothy R. Nicholson, Harry Fagan, David S. Baldwin, Naomi A. Finebarg, Samuel R. Chamberlain (2022)	32 çalışmanın analizi	Obsessive-compulsive symptoms, COVID-19, Pandemic, Systematic review	Literatürde yer alan çalışmaların bulguları	Sistematik literatür taraması, Anlatı analizi
A6/ Management of OCB Before Bariatric Surgery with CBT During Covid-19	Seyed Vahid Hosseini, Zahra Sobhani, Maytham Hameed Al-Ganbar (2021)	1 birey (44 yaşında kadın, morbid obezite ve OKB)	Obsessive-compulsive disorder, Bariatric surgery, Cognitive behavioural therapy	Eyle Brown OCD	Vaka raporu, Betimsel analiz

A7/ Telepsychiatry and other Cutting-Edge Techonologies in Covid-19 Pandemic: Bridging the Distance in Mental Health Asisstance	Francesco Di Carlo, Antonella Sociali, Elena Picutti, Mauro Pettorusso, Federica Vellante, Valeria Verrastro, Giovanni Martinotti, Massimo Di Giannantonio (2021)	Çalışmaların literatür analizi	Telepsychiatry, telemental health, COVID-19, Digital healthcare	Literatür taraması sonucunda elde edilen veriler	Literatür taraması, Nitel analiz
A8/ The Efficacy of CBT on Coping Strategies and Anxiety Sensitivity of Patients with Covid-19 Obsession	Farzin Bagheri Sheykhangafshe, Ali Fathi-Ashtiani, Vahid Savabi Niri, Samaned Otadi, Hamed Rezai Golezani (2023)	30 kişi (15 deney, 15 kontrol grubu)	Cognitive-behavioral therapy, Coping strategies, Anxiety sensitivity, COVID-19 obsession	COVID-19 takıntısı anketi	Çok değişkenli kovaryans analizi (MANCOVA)

4.2 Bulgularının Problem Cümleleri Doğrultusunda İncelenmesi

A1/ Uzaktan bir yöntem kullanarak uygulanan BDT, OKB'ye dair olan semptomların azalmasında etkili olduğu saptanmıştır. Uzaktan uygulanan BDT'nin OKB semptomlarına etkisi Hedges'g = 0.936 olarak yüksek düzeyde tespit edilmiştir. Aynı zamanda depresyone (g= 0.358) ve anksiyeteye (g = 0.468) özgü olan semptomların azalmasında da etkili olduğu ortaya koyulmuştur. Yüz yüze uygulanan BDT ile uzaktan uygulanan BDT karşılaştırıldığında; OKB, anksiyete ve depresyon üzerindeki etkisinde anlamlı bir fark saptanmamıştır. Diğer bir yandan başka bir veri göstermektedir ki şiddetli seyreden OKB vakalarında, yüz yüze olacak şekilde uygulanan BDT daha etkili olmaktadır. OKB'ye özgü semptomlar, pandemi sırasında kötüleştiğinden dolayı BDT'nin ön plana çıkmıştır ve önemi vurgulanmıştır.

A2/ Hem Covid-19 pandemisinde hem de pandemi sonrasında OKB'nin tedavisinde BDT'nin ve bunun yanı sıra özellikle maruz bırakma ve yanıt önleme tekniklerinin bu alana yönelik etkili olduğu saptanmıştır. Pandemi süreci boyunca, hijyen önlemleri ve sosyal mesafe kurallarının OKB semptomlarını artırdığı ortaya koyulmuştur ve BDT'nin bu semptomlar üzerinde kritik bir role sahip olduğu vurgulanmıştır. Diğer bir başka veri, OKB tedavisinde uygulanan BDT'nin uygulanabilirliğini artırmak için çevrimiçi olarak ele alınacak terapilerin etkili olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda pandemi döneminde kontaminasyon obsesyonlarının ve temizliğe yönelik geliştirilen kompulsiyonların sıklığı artmıştır. Tüm bu bilgiler ışığında, özellikle kontaminasyon obsesyonları ve bu obsesyonlara bağlı olarak gelişen kompulsiyonlara yönelik olarak BDT'nin ön plana çıktığı saptanmıştır.

A3/ Bulgular göstermektedir ki, pandemi zamanında tele sağlık aracılığıyla yapılan BDT ve maruz bırakma terapileri, yüz yüze yapılan terapilerle eşdeğer özelliklere, etkinliğe sahiptir. Tele sağlık yöntemiyle tedavi edilen grupta, Yale-Brown Obssesive-Compulsive Scale'nin puanlarında büyük iyileşmeler gözlemlenmiştir. Tele sağlık hizmeti, erişilebilirlik açısından da ön plana çıkmaktadır. Tüm bilgiler ışığında, BDT ve özellikle de tele sağlık uygulamalarıyla OKB'nin tedavisinde ön plana çıkmaktadır.

A4/ Araştırma örnekleminde yer alan bireylerin %65,7'lik oranı maruz bırakma ve yanıt önleme yöntemlerini içeren BDT aldıklarını bildirmişlerdir. Diğer bir bulguya göre, Covid-19 pandemisinde BDT'nin özellikle kontaminasyon obsesyonlarını yönetmede etkili olduğu saptanmıştır. Çalışmada yer alan katılımcıların %59,1'lik bölümü, Covid-19 pandemisin tedavi süreçlerini olumsuz etkilediğini bildirmiştir. Bireylerin çoğunluğu teleterapi yöntemine geçiş yapmıştır ve katılımcıların %91,2'si teleterapi yaklaşımını önemli bir seçenek olarak ele almıştır. Araştırmanın odağından ortaya çıkan sonuca göre, hem pandemi döneminde hem de pandemi sonrasında OKB semptomlarını yönetmek için BDT'nin uyarlanmış versiyonları önem arz etmiştir.

A5/ Covid-19 pandemisinde, kontaminasyon ve yıkama semptomları OKB hastalarında önemli seviyede artış göstermiştir. Covid-19 pandemisinde OKB'nin tedavi edilmesi noktasında BDT ve özellikle de tele sağlık uygulamalarıyla aktif kullanılması etkili bir yöntem olarak vurgulanmıştır. Covid-19 pandemisi sonrasındaki dönemde de OKB'nin tedavisi edilmesinde BDT kritik bir öneme sahip olduğu vurgulanmıştır. Aynı zamanda da tele sağlık uygulamalarının da bu noktaya önemli katkılar sağladığı görülmüştür.

A6/ Yapılan araştırmanın sonuçlarına göre, bariatrik cerrahi operasyon öncesinde OKB'nin tedavisinde uygulanan BDT, OKB'ye dair semptomların belirgin bir biçimde azalmasında rol oynamıştır. Aynı zamanda maruz bırakma ve yanıt önleme ile desteklenen BDT yönteminin, obsesyonların yanlış değerlendirilmesinde etkili olmuş, değişimi sağlamıştır ve bu durumun yanı sıra obsesyon sıklığında da azalmayı desteklemiştir ve sağlamıştır. Sekiz seanslık bir tedavi programı uygulanmış olup, bireyin sahip olduğu OKB semptomları kontrol altına alınmıştır ve Covid-19 ile ilgili oluşturmuş olduğu anksiyete olgusu giderilmiştir. Bilgiler ışığında, Covid-19 pandemisi sırasında BDT'nin OKB üzerinde etkisi doğrulanmıştır.

A7/ İnternet tabanlı olarak yürütülen BDT programları ve bir terapistin rehberliği eşliğinde yürütülen maruz bırakma veya yanıt önleme yöntemleri, OKB semptomlarının azalmasında etkili olmuştur. Yapılan çalışmaların analizine göre, video konferans aracılığıyla uygulanan BDT, yüz yüze uygulanan terapilere kıyasla benzer sonuçlar vermiştir. Dijital araçlar, pandemi döneminde ulaşılabilirlik ve tedavi açısından bazı engelleri kırmada kritik role sahiptir.

A8/ Covid-19 obsesyonuna sahip hastalarda BDT, problem odaklı başa çıkma stratejilerini artmıştır. Bu durumun yanı sıra hem duygu odaklı hem de kaçınma odaklı başa çıkma stratejilerini azaltmıştır. BDT, bireyin sahip olduğu fiziksel, sosyal kaygı ve bilişsel duyarlılığını anlamlı ölçüde azaltmıştır. Aynı zamanda Covid-19 pandemi sürecinde BDT, OKB semptomlarını kontrol alma noktasında etkili bir yöntem olarak vurgulanmıştır ve doğrulanmıştır. Yapılan çalışma sürecinde, deney grubuna 10 seanstan oluşan ve 90 dakika

süren BDT yöntemi uygulanmıştır. Süreç sonucunda ortaya çıkan sonuca, deney grubunda yer alan bireyler obsesyonlarıyla baş etmede önemli gelişmeler göstermiştir.

5. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Covid-19, tüm dünyayı derinden sarsmıştır ve bu sarsmanın etkisiyle de birlikte birçok yıkıcı sonucu beraberinde getirmiştir. İnsanları derinden etkileyen bu pandemi, yıkıcı etkisini hem sosyal anlamda göstermiş hem de bireysel anlamda göstermiştir. Bireylerin hayat standartları içerisine belli başlı temizlik ritüelleri girmiştir ve özellikle de sosyal mesafe kaygısıyla birlikte bireylerin hijyene karşı kaygıları oluşmuştur. Her bir ferdin hayatını bu kadar derinden etkilemesi ve bu etkilenme sonucunda değişime gidilmesi bireylerde bazı ruhsal problemlerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır veya OKB gibi tanılı kişilerin ise ritüellerinin artmasını neden olmuştur. Covid-19 pandemisi, OKB semptomlarına sahip bireylerin semptomlarını artmıştır ve yaptıkları döngülerin daha sık bir noktaya gelmesine neden olmuştur (Grant vd., 2022). Semptomların daha sıklaşmasının sonucu olarak bireyler belirli tedavi alanlarına yönelmiştir.

Bu çalışmada Covid-19 pandemisi, obsesif kompulsif bozukluğu tanısına sahip kişileri nasıl etkilediği konusunda sonuç olarak, Covid-19 pandemisi ve sonrasının, insanların ruhsal yapısını olumsuz yönde değiştirdiği görülmektedir. Bu durumun yanı sıra OKB semptomlarının daha kötüye gitme olgusu sağlık hizmetleri tarafından önemli bir ölçüde göz ardı edilmiştir (Benatti vd., 2020).

Bu çalışma, Covid-19 pandemisi, kontaminasyon temelli obsesif kompulsif bozukluğun yaygınlığını nasıl etkilediğin incelediğinde ortaya çıkan sonuç göstermektedir ki, pandemi döneminde kontaminasyon obsesyonlarının ve temizliğe yönelik geliştirilen kompulsiyonların sıklığı artmıştır. Aynı zamanda kontaminasyon ve yıkamaya yönelik oluşan semptomlar, OKB hastalarında önemli seviyede artış gösterdiği saptanmıştır. Tedaviye yönelik yapılan bir araştırmanın sonucuna bakıldığında, çalışmada yer alan katılımcıların %59,1'lik bölümü, Covid-19 pandemisin tedavi süreçlerini olumsuz etkilediğini bildirmiştir. Aynı zamanda bireyler üzerinde yaşanan olumsuz değişimin, bireylerin bazı temizlik ritüellerini edinmesini sağladığı anlaşılmıştır. Bu ritüellerin sıklığı; yaşamsal fonksiyonların yerine getiremeyecek, kaygı ve endişe gibi olgulardan dolayı bu fonksiyonlara zaman ayıramayacak kadar ileri gidebilmektedir. Özellikle de OKB tanısı ve kontaminasyon temelli OKB tanısı almış bireylerde bu durum gözlemlenebilmektedir. Bu durumun yanı sıra kendisini bu şekilde tanımlayan bireylerin hayatları da oldukça derinden etkilenmiş ve bu ritüelleri artmışlardır çünkü düşünce yapılarının üzerine değişmesi zor bir kalıp eklenmiştir.

Bu çalışmada, BDT'nin kontaminasyon temelli OKB'ye olan bireyleri tedavi etmekte, Covid-19 sonrasındaki süreçte ne kadar etkili olduğuna dair sonuçlara göre, literatürde tedavi alanları incelendiğinde, BDT temelli yapılan terapilerin, OKB semptomları üzerindeki etkisinin oldukça kritik olduğu birçok çalışmada vurgulanmıştır (De Pablo vd., 2023; Okray, 2021; Wheaton vd., 2021; Grant vd., 2022; Hosseini vd., 2021; Sheykhangafshe vd., 2023). BDT alan bireylerde, semptomların azaldığı görülmüştür (Hosseini vd., 2021). Bireylerin BDT yöntemine yönelmelerinin önemli bir sebeplerinden bir tanesi de ulaşılabilir olmasından kaynaklanmaktadır. BDT, hem yüz yüze hem de uzaktan platformlar aracılığıyla

gerçekleştirilebildiğin dolayı Covid-19 pandemisi ve sonrasında sosyal mesafe kaygısı için uygun bir alternatif noktasına gelmiştir. Bu bilgilerin yanı sıra uzaktan bir yolla uygulanan BDT'nin etkililiği de yapılan çalışmalarca ortaya koyulmuştur (De Pablo vd., 2023; Pinciotti vd., 2022; Di Carlo vd., 2021). BDT temelli yürütülen maruz bırakma ve yanıt önleme terapileri, OKB'ye dair semptomların azalmasında kritik bir öneme sahiptir (Okray, 2021; Pinciotti vd., 2022; Wheaton vd., 2021; Hosseini vd., 2021) ve aynı zamanda da hem pandemi sürecinde hem de pandemi sonrasında birçok kez başvurulmuştur. Tüm bu bilgilerin yanı sıra, OKB semptomlarına dair hastalarla yapılacak yüz yüze terapinin daha etkili olduğunu ortaya koyan çalışma da literatürde yer almaktadır (De Pablo vd., 2023). Tüm bu süreç içerisinde tele sağlık hizmetleri ve teleterapi BDT kapsamıyla birlikte ön plana çıkmıştır ve yöntemlerin dahil olmasının aracılığıyla birçok kişinin sahip olduğu OKB'nin semptomlarının azalmasında rol oynamıştır (Pinciotti vd., 2022; Wheaton vd., 2021; Grant vd, 2022)

Tüm bilgiler ışığında normal sürece göre daha sık yapılmaya başlanan temizlik alışkanlıkları, Covid-19 pandemi süreci içerisinde normal algılansa da, obsesyon ve kompulsiyona sahip bireylerin alışkanlarını daha da ciddi etkilediği (Davide, 2020); hastalık kapacağını düşünen veya tam tersi olarak hastalığı yayacağını düşünen kişiler için de tetikleyici olabildiği (De Pablo vd., 2021) ileri sürülmekte iken aynı zamanda OKB tanısı almış her kişide bulaşma kaygısı olmayabileceği (Brady vd., 2021) ileri sürülmektedir. OKB'ye özgü semptomlar, pandemi sırasında kötüleştiğinden dolayı BDT'nin ön plana çıktığı, hem yüz yüze hem online kullanımının faydalarının olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda ulaşılabilirlik açısından da oldukça etkili olan tele sağlık, teleterapi gibi birçok yöntemi de içinde barındıran bu yaklaşım hem Covid-19 sürecinde hem de sonrasında oldukça kritik rol oynamıştır ve oynamaya devam etmektedir. Literatürde bu alana yönelik yapılacak çalışmalar hem OKB semptomları gösteren bireylerin bakış açılarını geliştirmek için hem de BDT'nin etkililiği üzerinde daha kapsamlı bir bilgi edinmek için artırılması önerilmektedir. Yapılacak çalışmalar birçok sisli görünen ve aydınlatılmayı bekleyen noktayı aydınlatabilir ve literatür içerisinde önemli bir noktaya değinebilir. Tüm bu sebeplerin doğal sonucu olarak da bu alana yönelik yapılacak çalışmaların artırılması önerilmektedir.

6. KAYNAKÇA

Aminabee, S., Jayashree, D. D. ve Rao, A. L. (2020). Obsessive-compulsive disorder and its care-review. *International Journal of Research in Pharmacy and Chemistry, 10*(1), 105-110. DOI: 10.33289/IJRPC.10.1.2020.10(25)

Ayittey, F. K., Ayittey, M. K., Chiwero, N. B., Kamasah, J. S. ve Dzuvor, C. (2020). Economic impacts of Wuhan 2019-nCoV on China and the world. *Journal of Medical Virology, 92*(5), 473-475. https://doi.org/10.1002/jmv.25706

Baloch, S., Baloch, M. A., Zheng, T. ve Pei, X. (2020). The coronavirus disease 2019 (COVID-19) pandemic. *Tohoku Journal of Experimental Medicine, 250*(4), 271-278. https://doi.org/10.1620/tjem.250.271

Benatti, B., Albert, U., Maina, G., Fiorillo, A., Celebre, L., Girone, N., Fineberg, N., Bramante, S., Rigardetto, S. ve Dell'Osso, B. (2020). What happened to patients with obsessive compulsive disorder during the Covid-19 pandemic? A multicentre report from tertiary clinics in northern Italy. *Frontiers in Psychiatry*, *11*, 1-5. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2020.00720

Brady, R. E., Badour, C. L., Arega, E. A., Levy, J. J. ve Adams, T. G. (2021). *Journal of Anxiety Disorders, 79*, 102384, 1-7. DOI: 10.1016/j.janxdis.2021.102384

Cevik, M., Bamford, C. G. G. ve Ho, A. (2020). Covid-19 pandemic: A focused review for clinicians. *Clinical Microbiology and Infection, 26*, 842-847. https://doi.org/10.1016/j.cmi.2020.04.023

Ciotti, M., Ciccozzi, M., Terrinoni, A., Jiang, W. C., Wang, C. B. ve Bernardini, S. (2020). The Covid-19 pandemic. *Critical Reviews in Clinical Laboratory Sciences*, *57*(6), 365-388. https://doi.org/10.1080/10408363.2020.1783198

Cullen, W., Gulati, G. ve Kelly, B. D. (2020). Mental health in the Covid-19 pandemic. *QJM: An International Journal of Medicine, 113*(5), 311–312. DOI: 10.1093/qjmed/hcaa110

Çelebi, G. Y. ve Odacı, H. (2018). Bağlanma stilleri, ilişkilere ilişkin bilişsel çarpıtmalar, kişilerarası ilişki tarzları ve kişilik özelliklerinin evlilik uyumunu yordamadaki rolünün incelenmesi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *18*(40), 89-120. https://doi.org/10.21560/spcd.v18i38117.356353

Davide, P., Andrea, P., Martina, O., Andrea, E., Davide, D. ve Mario, A. (2020). The impact of the Covid-19 pandemic on patients with OCD: Effects of contamination symptoms and remission state before the quarantine in a preliminary naturalistic study. *Psychiatry Research*, *291*, 113213. https://doi.org/10.1016/j.psychres.2020.113213

De Pablo, G. S., S´anchez, A. P., Panchal, U., Clark, B. ve Krebs, G. (2023). Efficacy of remotely-delivered cognitive behavioural therapy for obsessive-compulsive disorder: An updated meta-analysis of randomised controlled trials. *Journal of Affective Disorders*, *322*, 289,299. DOI: 10.1016/j.jad.2022.11.007

Dennis, D., Radnitz, C. ve Wheaton, M. G. (2021). A perfect storm? Health anxiety, contamination fears, and Covid-19: Lessons learned from past pandemics and current challenges. *International Journal of Cognitive Therapy*, *14*, 497-513. https://doi.org/10.1007/s41811-021-00109-7

Di Carlo, F., Sociali, A., Picutti, E., Pettorruso, M., Vellante, F., Verrastro, V., Martinotti, G. ve Di Giannantonio, M. (2021). Telepsychiatry and other cutting edge technologies in Covid-19 pandemic: Bridging the distance in mental health assistance. *International Journal of Clinical Practice*, *75*(1), 1-24. https://doi.org/10.1111/IJCP.13716

Du, Z., Wang, L., Cauchemez, S., Xu, X., Wang, X., Cowling, B. J. ve Meyers, L. A. (2020). Risk for transportation of coronavirus disease from Wuhan to other cities in China. *Emerging Infectious Diseases, 26*(5), 1049-1052. https://doi.org/10.3201/eid2605.200146

Duan, L. ve Zhu, G. (2020). Psychological interventions for people affected by the Covid-19 epidemic. *Lancet Psychiatry*, *7*(4), 300-302. DOI: 10.1016/S2215-0366(20)30073-0

Feinstein, S. B., Fallon, B. A., Petkova, E. ve Liebowitz, M. R. (2003). Item-by-item factor analysis of the Yale-Brown Obsessive Compulsive Scale Symptom Checklist. *The Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences, 15*(2), 187-193. https://doi.org/10.1176/jnp.15.2.187

Grant, J. E., Drummond, L., Nicholson, T. R., Fagan, H., Baldwin, D. S., Fineberg, N. A. ve Chamberlain, S. R. (2022). Obsessive-compulsive symptoms and the COVID-19 pandemic: A rapid scoping review. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews, 132*, 1086-1098. https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2021.10.039

Hosseini, S. V., Sobhani, Z. ve Al-Ganbar, M. H. (2021). Management of obsessive-compulsive disorder before bariatric surgery with cognitive behavioral therapy during Covid-19. *Obesity Surgery, 31*(12), 4213–4215. https://doi.org/10.1007/s11695-021-05516-5

Jassi, A., Shahriyarmolki, K., Taylor, T., Peile, L., Challacombe, F., Clark, B. ve Veale, D. (2020). OCD and Covid-19: A new frontier. *The Cognitive Behaviour Therapist, 13*, e27, 1-11. https://doi.org/10.1017/S1754470X20000318

Jenike, M. A. (2004). Obsessive–compulsive disorder. *New England Journal of Medicine, 350*(3), 259-265. https://doi.org/10.1056/NEJMcp031002

Kazantzis, N., Carper, M. M. ve McLean, C. P. (2021). Applications of cognitive and behavioral therapy in response to Covid-19. *Cognitive and Behavioral Practice*, *28*(4), 455-458. https://doi.org/10.1016/j.cbpra.2021.09.001

Knowles, K. A. ve Olatunji, B. O. (2021). Anxiety and safety behavior usage during the Covid-19 pandemic: The prospective role of contamination fear. *Journal of Anxiety Disorders, 77*, 102323, 1-6. DOI: 10.1016/j.janxdis.2020.102323

Menzies, R. E., Zuccala, M., Sharpe, L. ve Dar-Nimrod, I. (2020). Subtypes of obsessive-compulsive disorder and their relationship to death anxiety. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders, 27*, 100572, 1-7. https://doi.org/10.1016/j.jocrd.2020.100572

Menzies, R. E., Zuccala, M., Sharpe, L. ve Dar-Nimrod, I. (2020). Are anxiety disorders a pathway to obsessive-compulsive disorder? Different trajectories of OCD and the role of death anxiety. *Nordic Journal of Psychiatry*, *75*(3), 17-175. https://doi.org/10.1080/08039488.2020.1817554

Okray, Z. (2021). COVID-19 pandemisi ve obsesif kompulsif bozukluk. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, 13*(3), 588-604. https://doi.org/10.18863/pgy.829348

Öner, P., Türkçapar, H. ve Üneri, Ö.Ş. (2008). Çocuk ve ergenlerde bilişsel davranışçı terapi: Anksiyete bozuklukları. *Kriz Dergisi, 16*(1), 11-18. https://doi.org/10.1501/Kriz_0000000278

Pinciotti, C. M., Bulkes, N. Z., Horvath, G. ve Riemann, B. C. (2022). Efficacy of intensive CBT telehealth for obsessive-compulsive disorder during the Covid-19 pandemic. *Journal of Obsessive-Compulsive and Related Disorders, 32*, 100705, 1-9. https://doi.org/10.1016/j.jocrd.2021.100705

Pinciotti, C. M., Riemann, B. C. ve Abramowitz, J. S. (2021). Intolerance of uncertainty and obsessive-compulsive disorder dimensions. *Journal of Anxiety Disorders, 81*, 102417, 1-8. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2021.102417

Pokhrel, S. ve Chhetri, R. (2021). A literature review on impact of Covid-19 pandemic on teaching and learning. *Higher Education for the Future, 8*(1), 133–141. DOI: 10.1177/2347631120983481

Rachman, S. (2004). Fear of contamination. *Behaviour Research and Therapy, 42*(11), 1227-1255. https://doi.org/10.1016/j.brat.2003.10.009

Reid, J. E., Laws, K. R., Drummond, L., Vismara, M., Grancini, B., Mpavaenda, D. ve Fineberg, N. A. (2021). Cognitive behavioural therapy with exposure and response prevention in the treatment of obsessive-compulsive disorder: A systematic review and meta-analysis of randomised controlled trials. *Comprehensive Psychiatry, 106*, 152223, 1-13. https://doi.org/10.1016/j.comppsych.2021.152223

Rubin, G. J. ve Wessely, S. (2020). The psychological effects of quarantining a city. *BMJ, 368*, m313, 1-2. https://doi.org/10.1136/bmj.m313

Rupke, S. J., Blecke, D. ve Renfrow, M. (2006). Cognitive therapy for depression. *American Family Physician, 73*(1), 83-86.

Salmani, B., Mancini, F., Hasani, J. ve Zanjani, Z. (2022). Anti-disgust cognitive behavioral therapy for contamination-based obsessive compulsive disorder: A randomized controlled clinical trial. *Journal of Clinical Medicine, 11*(10), 2875, 1-16. DOI: 10.3390/jcm11102875

Sarı, Z. Ö. (2024). *Covid-19 sürecinin halk kültürü üzerine etkileri* (Tez No. 857809) [Yüksek lisans tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp

Sezgin, E. (2023). *Covid-19 hastalarında mental sağlık etkileniminin değerlendirilmesi* (Tez No. 854744) [Tıpta uzmanlık tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp

Sheykhangafshe, F. B., Ashtiani, A. F., Niri, V. S., Otadi, S. ve Golezani, H. R. (2023). The efficacy of cognitive-behavioral therapy on coping strategies and anxiety sensitivity of patients with Covid-19 obsession. *Journal of Research & Health*, *13*(1), 41-49. http://dx.doi.org/10.32598/JRH.13.1.1922.2

Shi, Y., Wang, G., Cai, X., Deng, J., Zheng, L., Zhu, H., Zheng, M., Yang, B. ve Chen, Z. (2020). An overview of Covid-19. *Journal of Zheijang University-Science B*, *21*(5), 343-360. DOI: 10.1631/jzus.B2000083

Talevi, D., Socci, V., Carai, M., Carnaghi, G., Faleri, S., Trebbi, E., Di Bernardo, A., Capelli, F. ve Pacitti, F. (2020). Mental health outcomes of the Covid-19 pandemic. *Rivista di Psichiatria, 55*(3), 137-144. DOI: 10.1708/3382.33569

Wheaton, M. G., Ward, H. E., Silber, A., McIngvale, E. ve Bjorgvinsson, T. (2021). How is the Covid-19 pandemic affecting individuals with obsessive-compulsive disorder (OCD) symptoms? *Journal of Anxiety Disorders, 81*, 102410, 1-11. https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2021.102410

Williams, M. T., Mugno, B., Franklin, M. ve Faber, S. (2013). Symptom dimensions in obsessive-compulsive disorder: Phenomenology and treatment outcomes with exposure and ritual prevention. *Psychopathology, 46*(6), 365-376. https://doi.org/10.1159/000348582

Yakın, D. (2023). *OKB tanısı almış bireylerde temel inançlar, bilişsel çarpıtmalar ve denetim odağı ilişkisinin incelenmesi* (Tez No. 789925). Yüksek lisans tezi, Doğuş Üniversitesi.

Yang, L., Liu, S., Liu, J., Zhang, Z., Wan, X., Huang, B., Chen, Y. ve Zhang, Y. (2020). Covid-19: Immunopathogenesis and immunotherapeutics. *Signal Transduction and Targeted Therapy, 5*(128), 1-8. DOI: 10.1038/s41392-020-00243-2

Zaccari, V., Gragnani, A., Pellegrini, V., Caiazzo, T., D'Arienzo, M. C., Magno, A., Femia, G. ve Mancini, F. (2021). An observational study of OCD patients treated with cognitive behavioral therapy during the Covid-19 pandemic. *Frontiers in Psychiatry, 12*, 755744, 1-11. https://doi.org/10.3389/fpsyt.2021.755744

LİDERLİK VE LİDERLİK TÜRLERİNİN ÇALIŞANLARIN MOTİVASYONUNA ETKİSİNİN İNCELENMESİ

Psikolojik Danışman Ozan Umut KARA

Dokuz Eylül Üniversitesi

ozanumutkara@gmail.com- ORCID ID: 0009-0004-4718-4166

Prof. Dr. Hatice Zekavet KABASAKAL

Dokuz Eylül Üniversitesi

zekavet.kabasakal@deu.edu.tr- ORCID ID: 0000-0002-3450-1060

ÖZET

Lider; birçok yönetici özelliği, iletişim becerisi ve bilgi seviyesi açısından bulunduğu grubun veya organizasyonun ön plana çıkan şahsıdır ve bu ön plana çıkma durumu, liderin sahip olduğu etkileme gücü, karizma, ikna kabiliyeti, motivasyon sağlayabilme yeteneği olarak birçok kritik filtreyi barındırmaktadır. Tüm bu bilgiler ışığında görülmektedir ki liderler sosyal yapının vazgeçilmez bir parçasıdır ve grup içerisindeki etkileşimin daha verimli ve sürdürülebilir olabilmesi için önemlidir. Grup içerisindeki etkileşimin verilmililiğinin ve sürdürülebilirliliğinin sağlanabilmesi için grup içerisinde bulunması gerek bazı temel kaynaklar bulunmaktadır ve bu temel kaynaklar biri motivasyondur. Motivasyon, bir birey için itici güç olarak tanımlanmaktadır ve hem bir işi başlatma hem de bir işi bitirme noktasına kadar her aşamada aynı öneme sahiptir. Bu olguların yanı sıra liderin grup içerisindeki motivasyonu sürekli canlı, diri tutması gerekmektedir. Motivasyonun canlı olması, çalışanların motivasyonunu doğrudan etkilemektedir ve bu durumun doğal sonucu olarak da yapılacak işin sonucu etkilenmektedir. Bu çalışmanın amacı, liderlik ve liderlik türlerinin çalışanın motivasyonuna etkisini incelemektir. Belirlenen amaç doğrultusunda incelenecek alana yönelik çalışmalara ulaşabilmek için Google Akademik, YÖK Ulusal Tez Merkezi ve DergiPark veri tabanları kullanılmıştır. Sistematik derleme yöntemlerine uygun bir süreç izlenmiştir ve bu süreç içerisinde "liderlik, liderlik türleri, motivasyon, çalışan motivasyonu, iş motivasyonu" anahtar kelimeleri belirtilen veri tabanlarında aratılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda 24 araştırma incelenme kapsamına alınmıştır ve bulgular kısmında bu araştırmalara yer verilmiştir. İncelenen çalışmaların sonucunda liderlik ve liderlik türlerinin motivasyon üzerindeki etkileri gözlemlenmiş ve detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Liderliğin motivasyon üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu gözlemlenmiş olup birçok alt kriterin de bu aşamada kritik role sahip olduğu çıkarımına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Liderlik, Liderlik Türleri, Motivasyon, Çalışan Motivasyonu, İş Motivasyonu

1. GİRİŞ

Liderlik kavramının tarihine baktığımızda, bu kavramın insanlık tarihi kadar eski olduğunu görmekteyiz (İbicioğlu vd., 2009). Liderlik olgusunun bu kadar eskiye dayanması, insanın sosyal bir yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Sosyal yapı içerisinde yer alan insan, diğer insanlarla etkileşime girme eğilimi göstermektedir ve bu etkileşim, sosyal bir ağın oluşmasına neden olmuştur. Bu ağ içerisinde, bazı bireylerin diğerlerinden daha baskın ve ön planda olduğu gözlemlenmiştir. Bu bireyler, belirli olguların bir araya gelmesiyle lider olarak kabul edilmektedir ve lider olarak ön plana çıkan kişilerin davranış ve liderlik özellikler birbirlerinden farklılık göstermektedir fakat toplum içerisinde kabul edilmeleri ve insanları etkileyecek özelliklere sahip olmaları hepsini aynı konuma getirmektedir (İbicioğlu vd., 2009; Aldırmaz, 2018).

M. Şerif ve C. Şerif (1996) ifadesine göre, liderler sosyal yapının bir parçasıdır ve liderlik kavramı, lider kişinin grup üyeleriyle girdiği rol ve statü etkileşimine dayanmaktadır. Bu etkileşimler döngüsü içerisinde lider, grubun sahip olduğu davranışları, grubun ortaya koyacağı eylemleri ve grubun benimsediği inanç yapıları üzerinde en etkili olan kişidir (Taylor vd., 2007). Aynı zamanda yönettiği organizasyon başarıya veya başarısızlığa sürükleyebilir ve bu durumdan lider sorumlu tutulmaktadır (Tekin ve Zorba, 2001).

Alanyazına baktığımızda, grup içerisinde bulunma ve grupların sürdürülebilirliği kavramlarında liderlerin önemini görmekteyiz. Bireyler, bazı ihtiyaç ve arzularını gidermek için gruplara ihtiyaç duyarlar ve bu doğrultuda bir gruba katılma eğilimi gösterirler (Demir vd., 2010). Oluşan grup içerisinde grup dinamizmini belirleyen kişinin liderlik özelliklerinin yüksek, ikna kabiliyetinin ise grup ortalamasının üzerinde olduğunu görmekteyiz. Tarihsel süreçte, bazı şahsiyetler diğer insanlar üzerinde üstünlük kurmayı başarmış ve bu üstünlük sağladıkları kitleleri peşlerinden sürüklemişlerdir (Kırel vd., 2019). Hem kitleleri harekete geçirebilmek hem de etkili liderlik yapabilmek için liderin motivasyon sağlayabilen bir özelliğe sahip olması önemlidir.

Eren'e (2000) göre motivasyonun bir hareketi başlatmak, sürdürmek ve yönlendirmek gibi özellikleri vardır. Motivasyon insanın fizyolojik veya psikolojik alandaki bir eksikliğinin harekete geçirilmesi durumudur (Luthans, 1992). Motivasyon kişiyi belirli bir davranışı yapmaya iten bir durumdur (Spector, 2006). Motivasyon insanın davranışı harekete geçirdiği gibi davranışın süresini ve yönünü belirlemektedir (Ergin, 2005). Ayrıyeten motivasyon kendi içinde içsel ve dışsal olarak 2 alt dala ayrılmaktadır. Bir eylemi yapmak kişi heyecanlandırıyorsa, mutlu ediyorsa, eylemin kendisi bizzat ödüllenme olarak kişinin karşısına çıkıyorsa bu durum içsel motivasyondur diğer yandan yapılan eylem bir değer yargısı elde etmek için yapılıyorsa: şöhret, ün, para, sevgi vb. durumlar dışsal motivasyondur (Solmuş, 2004). Elde edile motivasyon ister içsel bir motivasyon olsun ister dışsal bir motivasyon olsun, kişiyi harekete geçiren ve yaptığı eylemi sürdürmesini sağlayan elementlerden oluşmaktadır. (Daft, 2000).

Liderlik

Liderlik; eğitim, sosyoloji, psikoloji ve siyaset gibi birçok ana dalın araştırma ve inceleme kavramıdır (Yılmaz, 2020). Birçok ana dalın araştırma kavramı olmasına rağmen liderlik hakkında yapılan net bir tanım literatürde yer almamaktadır (Yılmaz, 2020) fakat liderlik belirtilen genel şema içerisinde incelendiğinde; organizasyonları ve kollektif süreçleri ele alan, çoğunluğun pay sahibi olduğu durumları yöneten ve yönlendiren kişidir (Hogan ve Kaiser, 2005). Diğer bir açıdan literatüre bakıldığında liderlerin sahip olması gerektiği bazı özellikler ve becerilerin olduğu görülmektedir. Lider; içgörü sahibi, farkındalığı yüksek, daha iyi kara alan, kriz durumlarını iyi yöneten, çoğunluğa göre farklı bakış açısına sahip olan, başkalarının görüşlerine değer veren ve bu görüşleri dikkatle inceleyen kişidir (Klingborg vd., 2006). Bu özelliklere sahip kişiler lider olarak ön planda çıkabilmektedir ve kollektif yapının önünde yer alabilmektedir. Tüm tarih boyunca liderlerin sahip olduğu yetenekler ve beceriler kollektif yapıları yönetmiş ve hâkim oldukları kollektif yapıyı içerisinde bulundukları duruma adapte etmiş ve yenilikler yapmıştır (Mccauley, 2008). Organizasyonlar yapısı gereği rekabetçi ortamı da içinde barındırdığından dolayı etkili liderliğe ihtiyaç duymaktadır ve bu etkili liderlik; çözüm üretebilen, çevresinde gerçekleşen değişimlere cevap verebilen aynı zamanda da sahip olduğu yüksek performansı sürdürülebilir kılmayı gerektirmektedir (Amagoh, 2009). Bu durumun yanı sıra bir organizasyonun sürdürebilir bir şekilde yüksek performans gösterebilmesi sadece lidere bağlı olan bir durum değildir aynı zamanda çalışanlara da bağlı bir durum olduğundan dolayı çalışanların da liderlik özellikleri ve becerileriyle donatılması önemlidir (McCauley ve Douglas, 2004). Liderlik özellikleri ve bu özelliklerin kullanım şekli bakımından liderlik birçok alt dala ayrılmaktadır.

Liderlik Türleri

Karizmatik Liderlik: Karizmatik liderlik, araştırılması ve tanımlanması zor bir kavram olarak literatürde yer almaktadır (Fuller vd., 1996). Karizmatik liderler, sahip oldukları kişilik özelliklerinin sayesinde etkili oldukları grup üzerinde derin ve olağanüstü izler bırakmaktadırlar (Günçavdı, 2017). Ayrıyeten karizmatik liderlerin hareketleri, duyguları aktarım şekli çoşkuludur ve çoşkulu aktarım, kitleler üzerinde bir hareketlenmeye yol açarak çoşkulu toplumun önünü açmaktadır (Takala, 1997). Tarih içerisinde görülen karizmatik kahramanlar ve karizmatik peygamber bu özellikle sahip olduklarından dolayı tarihte gerçek devrimci olarak görülmektedirler (Gerth ve Mills, 1964).

Demokratik Liderlik: Demokratik özelliğe sahip liderler, bir karar almadan önce etkisi olduğu gruptaki kişilerin fikirlerini beyan etmeleri için istekte bulunur ve gruptaki diğer kişilerin fikirlerini önemser (Bhatti vd., 2012). Demokratik liderler, iş birliği ve takım ruhuna önem vermektedirler ve demokratik liderler, grupta bulunan diğer kişilerin işleri etkileyen her konu hakkında bilgi verirler ve sorumluluklarını paylaşırlar (Khan vd., 2015). Aynı zamanda demokratik lider diğer üyelerin katılımının önemini vurgulayan, ekip odaklı bir liderlik tarzıdır

(Moneva ve Pedrano, 2019). Caillier'e (2020) göre demokratik özelliğe sahip olan liderler eşitlikçi yaklaşımı benimsemektedir. Demokratik liderlerin performansı etkilemede etkili olabileceği öngörülmektedir (Kotamena vd., 2020).

Dönüşümcü Liderlik: Dönüşümcü liderlik kavramı yaklaşık 30 yıldır liderlik literatürünün merkezinde yer almaktadır (Kotamena vd., 2020). Dönüşümcü liderlik sürecinde lider ve liderin peşinden gelen kişiler karşılıklı olarak birbirlerini daha üst bir seviyeye çıkmak için motive etmektedirler ve durumun sonucunda lider ve peşinden gelenler arasında değer sistemi uyumu ilişkisinin oluşması dönüşümcü liderliğin tanımı olarak tanımlanmaktadır (Krishnan, 2005).

Hizmetkâr Liderlik: Hizmetkâr liderlik, liderliğin birçok boyutunu kapsayan çok kapsamlı bir liderlik türü olarak literatürde yerini almaktadır (Coetzer vd., 2017). Hizmetkâr lider, içerisinde bulunduğu ve yönettiği organizasyonu güven içinde tutan bir vekil rolünde yer almaktadır (Reinke, 2004). Ayrıyeten hizmetkâr lider, organizasyon içerisindeki her bir kişinin eşsiz bir değere sahip olduğunu hissedebileceği bir ortam yaratmaya çalışır (Van Dierendonck, 2011).

Etkileşimci Liderlik: Etkileşimci liderlikte, lider ile grup içerisindeki iletişim anlaşma temelli olmaktadır (Bakan vd., 2015). Bu liderlik türünde lider sahip olduğu yetkileri kullanmaya devam ederken diğer bir yandan gruptaki diğer kişilerin istek, ihtiyaç ve beklentilerini karşılamaya yönelik eylemlerde bulunmaktadır (Çatı vd., 2017). Etkileşimci liderlikte, lider ve grup üyeleri arasında koşullu bir ödül-takas mekanizmasının olduğu görülmektedir ve bu mekanizmaya göre grup üyeleri kendilerinden beklenen performansı gerçekleştirdiğinde neler elde edebilecekleri bellidir (Ay ve Keleş, 2017).

Etik Liderlik: Etik liderlik, güçlü bir zihinsel ve kişisel disiplin içermektedir ve bundan dolayı liderlik özellikleri taşıyan herkesin gerçekleştirebileceği bir liderlik türü değildir (Kooskora, 2012). Etik liderliğin ahlaki bir kişi olmak ve ahlaki bir lider olmak üzere iki boyutu vardır (Den Hartog, 2014). Etik lider; dürüst, güvenilir ve adaletli olarak literatürde yer almaktadır (Brown ve Treviño, 2006).

Otantik Liderlik: Otantik liderlik kavramı, etik liderlik ve pozitif örgütsel davranışın çeşitli yönlerden kesişimlerinin bir sonucu olarak literatürde karşılaşılan kavramdır (Akyürek, 2020). Otantik lider, hem kendi sahip problemleri hem de grupta var olan üyelerinin sahip olduğu problemin farkına varır, sahip olunan problemlerinden üstesinden gelir ve hatta grup üyelerini motive etmektedir. (Güler ve Boz, 2016). Otantik liderlik anlayışı sonradan öğrenilebilen ve geliştirilebilen bir liderlik anlayışıdır (Yetgin, 2020) çünkü liderlik kavramı sonradan edinilebilen, öğrenilebilen ve geliştirebilen becerilerin bir araya getirilmesinden oluşmaktadır (Maxwell, 1999).

Yıkıcı Liderlik: Literatür taraması yapıldığında yıkıcı liderliğin oldukça yaygın bir kavram olduğu görülmektedir (Aasland vd., 2010). Bu yaygın kavram literatürde birçok farklı şekilde kullanılmıştır; "küçük zorbalık" (Ashfort, 1994), "liderliğin karanlık yanı" (Conger, 1990), "istismarcı yönetim" (Tepper, 2000; Harris vd., 2007), "zehirli liderlik" (Goldman, 2011), "caydırıcı liderlik" (Thoroughgood vd., 2011). Tüm bu tanımların genel özeti olarak yıkıcı liderlik literatürde tanımlanırken, lider yönettiği kurumdaki kişilere zarar verme eğilimi gösterme ya da uzun vadeli hedefler koyarak grubu ileri bir noktaya taşımak yerine kısa vadeli hedefler belirleyerek kısa vadeli kazançlar hedeflemektir (Illies ve Palmon, 2008).

Tam Serbestlik Tanıyan/Liberal (laissez-faire) Liderlik: Bu liderlik anlayışında lider; özerk olunması gerektiğini, iş ve işin yapısının esnek olması gerektiğini ortaya koymasının yanı sıra yapısı itibariyle astlara daha fazla özgürlük sunmaktadır (Ekiyor ve Dapper, 2019). Özgürlük sağlama konusunda problem yaşamasa da çalışanlarının sorularına cevap verme noktasında sorun yaşar, değerlendirici açıklamalarda bulunmaz ve hatta bu durumlardan kaçınma eğilimi gösterir (Ulukök ve Merdan, 2022). Liderin çalışanlarına karşı sergilediği esnek ve yönlendirici olmayan tutum; önceden planlanmamış, organize edilmemiş ve hatta lider tarafından dahi fark edilmeyen bir tutumdur ve bundan dolayı grup içerisinde ast mevkide bulunan kişiler içsel ve dışsal çevresel faktörlerden motivasyon alarak süreci devam ettirme eğilimi göstermektedirler (Hinkin ve Schriesheim, 2008).

İşlemsel Liderlik: Lider, grup üyelerine hem ceza hem de ödüller yoluyla uyumu teşvik etme yolunda adımlar atmaktadır (Gedik, 2020). İşlem sonunda grup üyesine veya üyelerine verilecek ödül yerine getirilen görevde harcanan performansa bağlıdır.

Otokratik Liderlik: Otokratik lider tutumunu benimseyen kişiler yapılan iş içerisinde bulunan personellerden uzak durma eğilimi göstermektedirler ve personellerin kararlarına karışmamaktadırlar (Ardichvili ve Kuchinke, 2010). Bu liderlik anlayışı, var olan ve uygulamaya geçecek bir organizasyona dayatılan anlayış şeklidir ve zorlayıcı liderlik olarak da adlandırabilmektedir (Baughman, 2008). İş içerisinde yer alan personeller üzerinde otoriter bir tutum sergilenmektedir (Chukwusa, 2018).

Durumsal Liderlik: Durumsal liderlik anlayışında lider, iş yerinde çalışan yönetici ve personele karşı yetkin olma, bağlı olma ve bağımsız olma konularında yardımcı olmanın yanı sıra yönetici ve personeli açık iletişim kurma ve farklılıklara değer verme hususunda adım atması ve uygulaması noktasında öncü olmaktadır, bu koşulların gerçekleşmesini sağlamaktadır (Farmer, 2005). Lider, söz sahibi olduğu astlarının halihazırda var olan bağlılık seviyelerine göre davranışlarını değiştirme eğilimine gitmektedir aynı zamanda lider, çalışanlarının sahip olduğu motivasyon ve duruma göre destekleyici tarzlarını değiştirmekte ve duruma uygun hâle getirmektedir (Ghazzawi vd., 2017).

Karanlık Liderlik: Literatürde yapılan çoğu çalışma, liderlik türlerinin içeriğini açıklamakta ve hangi liderlik türünün daha yapıcı, daha etkili olduğunu belirtecek konular üzerinedir (Can ve Yılmaz, 2023). Bu kapsamın dışında, etkili olmayan liderlik özelliklerine dair araştırmaların üzerinde durulmadığı görülmüştür (Gündüz ve Dedekorkut, 2014). Örgüt yapıları içerisinde çalışanların son yıllarda sergiledikleri olumsuz iş tutumlarının; bireysel ve durumsal belirleyiciler olarak iki yönde toplanmıştır ve tartışmaların oluşmasına yol açmıştır (Marcus ve Schuler, 2004). Ortaya çıkan bu tartışmalar, liderliğin karanlık taraflarını araştırmacılar için cazip kılmıştır ve bu alana yönelmelerini sağlamıştır (Ballı ve Çakıcı, 2019; Okan, 2018; Başar vd., 2016). Görülmektedir ki, liderin stres altında kalması karanlık yönünü oluşturan içsel veya dışsal dürtülerinin bilinçsiz bir şekilde ortaya çıkmasına neden olmaktadır (Hogan ve Hogan, 2003), bu durum liderlerin kararlarını negatif yönde etkilemektedir (Furnham ve Trickey, 2011). Tüm bu durumlar liderin, bulunduğu örgütün amaçlarıyla uyumsuz yaşamasına neden olmaktadır ve olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (Ballı ve Ballı, 2017).

Motivasyon

Motivasyon; bireyi bir davranışa veya eyleme doğru harekete geçiren itici güç olarak literatürde tanımlanmaktadır ve birçok boyuta ev sahipliği yapan bir olgudur (Lai, 2011). Motivasyonu yüksek bir birey, harekete geçireceği eylemi ortaya koyarken heyecanlı ve istekli olarak gözlemlenebilirken motivasyonu daha düşük olan bir birey, eyleme kalkışma safhasında isteksiz gözlemlenebilmektedir. Günlük yaşamın birçok noktasında motivasyon, bir eylemi veya döngüyü gerçekleştirmek için öncü koşullardan sayılabilir. Literatürde temel iki yapıdan söz edilmektedir: içsel motivasyon ve dışsal motivasyon. İçsel motivasyona sahip birey, yerine getireceği görevi ve uygulamaya dökeceği eylemi kendi istediği için yapmaktayken dışsal motivasyona sahip birey, bir görevi yerine getirirken daha çok çevresel uyarıcıların isteklerini ve koyduğu dayatmayı kaldırmak için yapmaktadır (Hennesey vd., 2015). İçsel motivasyon ve dışsal motivasyon amaç edindikleri durum itibariyle birbirleriyle zıt noktalarda yer almaktadırlar çünkü içsel motivasyonda birey yaptığı eylemin sonucunda bir ödül mekanizmasının devreye girmesini beklemez aksine içinden geldiği için yapmaktadır ve bundan keyif almaktadır diğer yandan dışsal motivasyon birey için bir değer aracı olarak ele alınmaktadır (Ryan ve Deci, 2000). Toplum içerisinde bir birey dinlediği bir parçayı çevresindeki kişilere göre seçiyor ve dile getiriyorsa burada saygı değeri ortaya çıkmaktadır ve dışsal motivasyon kaynağını ortaya çıkarmaktadır. Motivasyon kavramı literatürde de incelendiği üzere birçok özelliği bünyesinde barındırmaktadır ve birçok alanda kendini göstermektedir. Bu alanlardan bir tanesi de iş ve çalışan motivasyonudur.

İş ve Çalışan Motivasyonu

Alanyazında iş tatmini ve performans arasındaki ilişkiyi; bireysel olarak, gruplar olarak ve organizasyon olarak inceleyen araştırmalar yürütülmüştür ve Locke'a göre, 1976 yılından itibaren iş tatminini temel alan ve bu alana odaklanan 3000 araştırma bulunmaktadır ve hatta bu alan önemini günümüzde de korumaktadır (Jalagat, 2016). İş ve çalışan motivasyonu üzerine birçok görüş literatürde yerini almıştır ve bundan dolayı hepsini tek çatı altında topladığını iddia edebilecek bir teori yoktur. Tek bir çatı altında toplayan bir teori olmamasına karşın çalışanların

motivasyonların belirleyiciler iki alt başlıkta ele alınmıştır: içsel ödüller ve dışsal ödüller (Hemakumara, 2020). Ücret, maaş, teşvik ve ikramiye gibi somut ödüller dışsal ödüller başlığı atlında değerlendirilirken; takdir edilme, iş ilişkisi ve ikramiye gibi daha soyut sayılabilecek boyutlar içsel ödüller başlığı altında değerlendirilmektedir (Zafar vd., 2014). Özutku (2012) ifadesine göre, içsel ödüllerin çalışanı motive etme noktasında dışsal ödüllerden daha efektif olduğunu ortaya koymuştur.

Yöntem

Yapılan çalışma liderlik türlerinin motivasyon üzerindeki etkisini incelemektedir. Nitel araştırma yöntemleri kapsamında ele alınan sistematik derleme yöntemi kullanılmıştır. Literatür taraması yapılırken Google Akademik ve DergiPark veri tabanları kullanılmıştır. Yapılan literatür taraması ağırlıklı olarak İngilizce ve Türkçe şeklinde yapılmıştır. İngilizce literatür taraması yapılırken *leadership*, *leadership style*, *motivation*, *leadership style and motivation*, ve *leadership and motivation* anahtar kelimeleri kullanılırken Türkçe literatür taraması yapılırken *liderlik, liderlik türleri, motivasyon, çalışan motivasyonu, iş motivasyonu anahtar* kelimeleri kullanılmıştır. Yapılan çalışmada 24 araştırma yer almaktadır ve araştırmaların 21 tanesi makale çalışması 3 tanesi de tez çalışmasıdır.

2.BULGULAR

2.1. Liderlik ve Liderlik türlerinin Çalışanların Motivasyonu Üzerindeki Etkisini Ele Alan Çalışmalar

Çizelge 1. Liderlik ve Liderlik türlerinin Çalışanların Motivasyonu Üzerindeki Etkisini Ele Alan Çalışmalar

Araştırma Kodu- İsmi	*Yazar – Yıl*	*Çalışma Grubu*	*Değişkenler*	*Veri Toplama Araçları*	*Araştırma ve Veri Analiz Yöntemi*
A1/ Dönüşümcü Liderlik Davranışının Motivasyon ve Duygusal Bağlılığa Etkisi	Mahmut Akbolat, Oğuz Işık ve Ali Yılmaz (2013)	452 Sağlık Çalışanı	Dönüşümcü Liderlik, Motivasyon ve Duygusal Bağlılık	Anket Formu, Dönüşümcü Liderlik Ölçeği, Duygusal Bağlılık Ölçeği ve İş Motivasyon Ölçeği	Nicel Araştırma, Regresyon Analizi ve Korelasyon Analizi

A2/ İlkokul Müdürlerinin Dağıtımcı Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Motivasyon ve Yaratıcılık Düzeyleri Arasındaki İlişki	Rezzan Uçar ve Abidin Dağlı (2017)	Diyarbakır Merkez İlçeler ve Bağlı 13 İlçedeki 4552 Öğretmen Evreninden Rastgele 1000 Öğretmen Örnekleme Alınmış Olup 842 Öğretmen Uygun Doldurmuştur	Dağıtımcı Liderlik, Öğretmen Motivasyon ve Öğretmen Yaratıcılığı	Dağıtımcı Liderlik Ölçeği, Öğretmen Motivasyon Ölçeği ve Öğretmen Yaratıcılığı Ölçeği	Nicel Araştırma ve Korelasyon Analizi
A3/ Karanlık Liderlik Davranışlarının İş Tatmini Üzerindeki Etkisi	Jülide Erdal Üngör (2021)	İstanbul'da Kamu veya Özel Sektörde En Az 5 Yıl Çalışmış ve Bir Yöneticiye Bağlı Olan 260 Kişiye Anket Gönderilmiş Katılımcı Sayısı 240	Karanlık Liderlik, Bezdirici Davranışlar, Samimiyetsiz Davranışlar, Zorbaca Davranışlar ve İş Tatmini	Minnesota İş Tatmini Ölçeği ve Karanlık Liderlik Algısı Ölçeği	Nicel Araştırma, Faktör Analizi, Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi, Paerson Korelasyon Katsayısı ve SPSS 25.0
A4/ Lider Davranışlarının Çalışan Motivasyonu Üzerine Etkisi: İpliksan A.Ş. Bir Araştırma	Eylem Bayrakçı (2010)	Isparta İpliksan A.Ş. Çalışanlarına 150 Adet Anket Verilmiş Olup 72 Kişi Dönüş Olmuştur	Çalışan Motivasyonu, Liderlik ve Liderlik Davranışları	3 Kısımdan Oluşan Anket Formu	Nicel Araştırma, SPSS 15.0, One-Sample Kolmogorov -Smirnov Analizi, Wilcoxon Testi, Mann Whitney Testi, Kruskal Wallis, Ki Kare Testleri
A5/ Liderlik Türlerinin Çalışan Motivasyonu ve Performansı	Ahmet Songur ve Negihan İnce (2020)	Akdeniz Elektrik Dağıtım Anonim Şirketinde Çalışan 1472	Dönüşümcü Liderlik, Etkileşimci Liderlik, Serbest Bırakıcı	Anket, Motivasyon Ölçeği, Liderlik Stili Ölçeği ve	Nicel Araştırma

na Etkisi: Bir Uygulama		Kişi Arasından 328 Kişi Katılmıştır	Liderlik, Motivasyon ve Performans	Performans Ölçeği	
A6/ Ortaokul Müdürlerinin Dönüşümcü Liderlik Davranışları ile Öğretmenlerin Motivasyonu Arasındaki İlişki	Nurullah Aksel ve Cevat Elma (2018)	Samsun İl Merkezinde (Atakum, İlkadım, Tekkeköy, Canik) Ortaokullarında Çalışan Tesadüfi Seçilen 493 Öğretmen	Dönüşümcü Liderlik ve Motivasyon, Okul Müdürü ve Öğretmen	İş Motivasyon Ölçeği, Dönüşümcü Liderlik Ölçeği	Tarama Modeli, IBM SPPS Statistics 22
A7/ Yöneticilerin Liderlik Özelliklerinin Çalışanların Motivasyonuna Etkisi ve Bir Uygulama	Özlem Ulus ve Gülmira Kerim (2020)	Koç Sistem Bilgi ve İletişim Hizmetleri A.Ş. Firmasının Bilişim Alanında Faaliyet Gösteren Özel Şirketteki 215 Kişiye Ulaşılmış 204 Kişi Dönmüştür	Liderlik, Liderlik Davranışları, Yöneticilerin Liderlik Davranışları ve Motivasyon	Motivasyon Ölçeği, Liderlik Davranış Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemi, SPSS 22.0, Wilk Testi, Mann Whitney U Testi, Kruskal Wallis Testi, Tukey Testi ve Pearson Korelasyon Analizi
A8/ Günümüzün Dijitalleşen İşletmelerinde Yeni Liderlik ve Motivasyon Modelleri Üzerine Karşılaştırmalı Bir Araştırma	Başak Demiryumruk Dikici (2020)	Bir X Firmasının (Firma A, Firma B, Firma C) Bağlı 150 Çalışan	Dijitalleşme, Endüstri 4.0, Liderlik ve Motivasyon	Liderlik Ölçeği, Motivasyon Ölçeği ve Anket Çalışması	SPSS 15.00, Descriptive Statistics, Faktör Analizi, Reliability Analysis ve Basit Regresyon Analizi
A9/ Liderlik Stillerinin Çalışan Motivasyonu	Münevver Aknur Ak (2010)	Bir Otomotiv Yan Sanayi Firmasında 123	Liderlik, Liderlik Stilleri ve	Anket Formu	Nicel Araştırma, Anova Analizi,

na Etkisi Üzerine Analitik Bir Çalışma Bir Otomativ Yan Sanayi Örneği		Mavi Yakalı Personel	Çalışan Motivasyonu		Tukey HSD Testi ve SPSS 15,0
A10/ Liderlik Türlerinin Kamu Hizmeti Motivasyonu Üzerindeki Etkileri	Nursena Öztürk Kaplan (2021)	Ticaret Bakanlığı, Millî Eğitim Bakanlığı, Hazine ve Maliye Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, Belediye ve Devlet Üniversiteleri Olmak Üzere 10 Kamu Kurumundan 216 Çalışandan 210 Kişi	Liderlik, Kamuda Liderlik, Kamu Hizmeti, Motivasyon ve Kamu Hizmeti Motivasyonu	Karizmatik Liderlik Ölçeği, Hizmetkar Liderlik Ölçeği, Etik Liderlik Ölçeği, İşlemsel Liderlik Ölçeği, Dönüşümcü Liderlik Ölçeği ve Hizmet Motivasyon u Ölçeği	SPSS 25. ve Regresyon Analizi
A11/ Okul Müdürlerinin Liderlik Stillerinin Öğretmen Performansı na Etkisi	Mustafa Özgenel ve Abdussamet Aktaş (2020)	389 Öğretmen	Liderlik, Liderlik Stilleri ve Öğretmen Performansı	Liderlik Stilleri Belirleme Ölçeği, Liderlik Tarzı Davranış Ölçeği, İş Birlikçi İklim Ölçeği, Öğretmen Performans Değerlendir me Ölçeği	Nicel Araştırma Yöntemlerin den İlişkisel Tarama, Korelasyon Analizi, Regresyon Analizi, SPSS 25, Anova Testi ve Pearson Korelasyon Testi

A12/ Effect of Motivation, Leadership, and Organizational Culture on Satisfaction and Employee Performance	Maartje Paais ve Jozef R. Pattiruhu (2020)	155 Çalışan	Motivation, Leadership, Organization Culture, Work Satisfaction ve Employee Performance	Anket Tekniği	Nicel Araştırma, Structural Equation Modelling on Amos, Pearson Korelasyon Yöntemi, SPSS Log-10 Değişkeni ve Asimptotik-Kolomogorv-Smirnov Yöntemi
A13/ Yöneticilerin Liderlik Özeliklerinin Çalışanların Motivasyonu ve Performansı Üzerindeki Etkileri: Kamu ve Özel Hastanelerinde Uygulama	Rahime Dilek Koçak ve Haşim Özüdoğru (2012)	Ankara İlindeki 40 Kamu ve 26 Özel Toplam 66 Hastane Çalışanı	Liderlik, Motivasyon ve Performans	Anket Yöntemi ve Liderlik Ölçeği	Nicel Araştırma
A14/ The Impact of Leadership Style on Employee's Motivation	Ali M. Alghazo ve Meshal Al-Anazi (2016)	Suudi Arabistan Doğu Bölgesinde Yer Alan Petrokimya Şirketindeki 30 Kişi	Employee Motivation, Leadership Styles ve Performance Improvement	Anket Yöntemi, Mülakat Yöntemi	Karma Desenli Çalışma, SPSS
A15/ Exploring the Influence of Leadership Styles on	Afshan Jabeen, Muhamamd Asghar Khan ve Mehwish Manzoor (2020)	Pakistan Pencap Yükseköğretim Departmanın Görev Yapan 366 Erkek 210	Influence, Leadership Styles ve Professional Motivation	Anket Formu, Liderlik Stilleri Ölçeği, Meslek	Nicel Yöntem, SPSS 20

Proffesional Motivation		Kadın Beden Öğretmeni		Motivasyon Ölçeği	
A16/ Özel Okullardaki Yöneticilerin Etik Liderlik Davranışları nın Kurum Öğretmenleri nin Motivasyon Düzeyi ile İlişkisi	Gazi Bedir ve Yusuf Alpaydın (2021)	2016-2017 Yıllarında İstanbul İline Bağlı İlçelerdeki Özel Okullarda Çalışan 353 Öğretmen	Etik, Lider, Etik Liderlik, Motivasyon, Öğretmen Motivasyonu ve Özel Okullarda Liderlik	Motivasyon Ölçeği, Etik Liderlik Ölçeği, Kişisel Bilgi Formu,	Nicel Araştırma, SPSS 2.0 ve Kolmogorov -Smirnov Testi
A17/ The Effect of Leadership on Public Service Motivation: A Multiple Embedded Case Study in Morocco	Zakaria Belrhiti, Wim Van Damme, Abdelmounim Belalia ve Bruno Marchal (2020)	4 Hastanede 17 Bireysel Görüşme, 7 Odak Grup Görüşmesi, Farklı Kadrolarla (Yönetici, hemşire, doktor) 8 Grup Görüşmesi		Görüşme Formları, Belge İnceleme ve Gözlem	Nitel Araştırma, Realist Evalution, Multiple Embedded Case Study Design, Nvivo
A18/ Liderlik Tarzlarının Çalışanların Motivasyonu Üzerindeki Etkisi ve Buna Yönelik Bir Araştırma	Khasan Jaylovov ve Gülmira Kerim (2021)	İstanbul Fatih İlçesinde Tekstil Sektöründe Çalışan 264 Kişi, %35,2 Kadın ve %64,8 Erkek	Liderlik, Liderlik Tarzları ve Çalışan Motivasyonu	3 Bölümlü Anket Formu	Nicel Araştırma, Betimsel İstatistikler, Güvenirlik Analizi, Faktör Analizi, T-Testi ve Anova, Korelasyon Analizi, Regresyon Analizi

A19/ Liderliğin Çalışanların Motivasyonu Üzerindeki Etkisi	Yelda Tezcan (2006)	İzmir'de Faaliyet Gösteren Özel Sektör Firmalarından 150 Çalışan	Liderlik, Etkileşimci Liderlik, Dönüşümcü Liderlik, Motivasyon ve İzleyici	Anket Formu, Demografik Bilgi Formu	Nicel Araştırma, Betimsel İstatistikler, Cronbach's Alpha Güvenirlik Testi, Korelasyon ve Regresyon Analizi
A20/ The Influence of Leadership Style and Motivation on Employee Performance	Rigan Ahmad Sabastian (2021)	Pt. Adyawinsa Telecommunication & Electrical Bandung'da Çalışan 25 Kişi	Employee Performance, Leadership Style ve Motivation	Anket Yöntemi	Nicel Araştırma, Cronbach's Alpha Güvenirlik Testi, SPSS 23, Betimsel İstatistikler, Path Analizi, Hipotez Testleri ve R^2 Testi
A21/ The Influence of Leadership Style, Motivation and Work Discipline on Employee Performance	Nur Aeni ve Heri Gatot Kuswanto (2021)	PT HTSI Cikarang' Deposunda Çalışan 82 Kişi	Leadership Style, Motivation, Work Discipline ve Employee Performance	Anket Yöntemi	Nicel Araştırma, Cronbach's Alpha Güvenirlik Testi, Betimsel İstatistikler, Korelasyon Analizi, Çoklu Regresyon Analizi, R^2 Testi ve T-Testi ile F-Testi

A22/ The Effect of Leadership Styles on Employee Motivation and Organizational Performance in Public Sector Organizations	Danijela Sokolic, Gabriel Croitoru, Nicoleta Valentina Florea, Valentina Ofelia Robescu ve Alexandru Coşan (2024)	Romanya'Nın Muntenia Bölgesindeki 55 Kamu Kurumundan 383 Yanıt alınmıştır, Toplam 56 Lider ve 327 Ast Vardır	Leadership, Motivation, Performance ve Satisfaction	Lider ve Astlara Yönelik 2 Farklı Anket Kullanılmıştır	Karma Yöntem, Geçerlilik ve Güvenirlik Testleri, Betimsel İstatistik, Regresyon Analizi, Korelasyon Analizi, Anova Testi, Doğrulayıcı Faktör Analizi
A23/ The Influence of Leadership Styles on Employee's Performance Through Work Motivation	Laura Natalia Handoyo, Djamhur Hamid ve M. Iqbal (2015)	Malang Şehrindeki 4Otel Sektöründe 4 Otelden 117 Çalışan ve Yönetici	Transformational Leadership Style, Transactional Leadership Style, Work Motivation ve Employee's Performance	Anket Yöntemi	Nicel Araştırma, Geçerlilik ve Güvenirlik Testleri, Betimsel İstatistikler, Korelasyon Analizi, Regresyon Analizi, Hipotez Testleri, Doğrudan ve Dolaylı Etki Analizi

A24/ The Effect of Leadership Style, Work Motivation and Organizational Culture on Employee Performance Mediated by Jon Satisfaction	Andi Irwan, Mahfudnurnajamuddin, Syamsu Nujum ve Suriyanti Mangkona (2020)	Güney Sulawesi'deki İlçe veya Bölge Sekreterliği Ofisinde Çalışan 361 Kişi	Leadership Style, Work Motivation, Organizational Culture, Job Satisfaction ve Employee Performance	Anket Yöntemi	Nicel Araştırma, Geçerlilik ve Güvenirlik Testleri, Betimsel İstatistikler, Yapısal Eşitlik Modellemesi, Hipotez Testleri, Doğrudan ve Dolaylı Etki Analizleri

Çizelge 2. İncelenen Araştırmaların İçeriklerinin Dağılımı

Araştırma İçeriği	**Araştırma Sayısı (n)**
Liderliğin çalışan motivasyonuna etkisinin incelenmesi	8
Belirli liderlik türünün çalışan motivasyonuna etkisinin incelenmesi	16

Bulgular bölümünde incelenen araştırma makalelerinin 8 tanesi liderliğin doğrudan çalışan motivasyon üzerindeki etkisini incelemektedir. İncelenen araştırmaların 16 tanesi liderlik türlerinin çalışan üzerindeki etkisini incelemektedir. İncelemesi yapılan tüm çalışmalar liderlik ve liderlik türlerinin çalışanlar üzerindeki motivasyonlarını bütüncül bir şekilde ele aldığı görülmektedir.

Çizelge 3. İncelenen Araştırmaların Örneklem Grubuna Göre Dağılımı

Araştırma İçeriği	**Araştırma Sayısı (n)**
Sağlık Çalışanı	3

Öğretmen	5
Kamu ve Özel Sektör	16

İncelenen araştırmalar, örneklem gruplarına göre değerlendirildiğinde sağlık çalışanı, öğretmen, kamu ve özel sektör çalışanı başlıklı 3 ana maddede toplandığı görülmüştür. İncelenen araştırmalar içerisinde lider, çalışan, ast olmak üzere birkaç başlığa da araştırmalar içerisinde saptanmıştır. Lider, çalışan ve ast olarak ayrılan örneklemler Çizelge 3'te yer alan 3 ana başlık içerisinde ele alınmıştır.

Çizelge 4. İncelenen Çalışmaların Türlerine Göre Dağılımı

Araştırma İçeriği	**Araştırma Sayısı (n)**
Makale	21
Tez	3

İncelenen araştırmaların türlerine göre dağılımı Çizelge 4'te gösterilmiştir. İncelenen araştırmaların 21 tanesi makale ve 3 tanesi tez çalışmasından oluşmaktadır. Üzerinde özenle durulan bu araştırmalar bulguların değerlendirilmesi bölümünde detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Çizelge 5. İncelenen Çalışmaların Yurt içi ve Yurt ışı Ayrımına Göre Dağılımı

Araştırma İçeriği	**Araştırma Sayısı (n)**
Yurt Dışı	9
Yurt İçi	15

İncelenen araştırmaların yurt içi ve yurt dışına göre dağılımı göre dağılımı Çizelge 5'te gösterilmiştir. İncelenen araştırmaların 15 tanesi yurt içi ve 9 tanesi yurt dışı çalışmalardan oluşmaktadır.

2.2. Liderlik ve Liderlik türlerinin Çalışanların Motivasyonu Üzerindeki Etkisini Ele Alan Çalışmaların Bulgularının Değerlendirilmesi

A1/ Araştırmadan elde edilen bulgular; dönüşümcü liderlik, motivasyon ve duygusal bağlılık kavramlarının oluşturduğu ilişki yapısının tüm boyutları arasında pozitif yönde istatiksel bir

ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Yapılan diğer bir analiz sonucuna göre, çalışanların sahip oldukları dönüşümcü liderlik algılarının motivasyonları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu saptanmış ve liderlik davranışının, motivasyon üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğu hipotezi kabul edilmiştir. Dönüşümcü liderlik davranışının lider tarafından uygulanması, duygusal bağlılığı etkilemektedir, hipotezi de yapılan analizler sonucu kabul edilmiştir. Diğer bir değişken olan motivasyonun da duygusal bağlılık üzerindeki anlamlı etkisi analizler sonucu saptanmıştır ve oluşturulan hipotez kabul edilmiştir.

A2/ Yapılan analizlerde, öğretmenlerin dışsal motivasyon boyutuna içsel motivasyon boyutundan daha çok katılım gösterdikleri görülmüştür. Dağıtımcı liderliğin, "çalışanların katılım ve dinamikleri alt boyutu" ile "içsel motivasyon" alt boyu arasında pozitif yönde orta düzeyde ilişki saptanırken "dışsal motivasyon" alt boyutu arasında pozitif yönde düşük düzeyde ilişki saptanmıştır. Toplam "öğretmen motivasyonu" ise pozitif yönde orta seviyede tespit edilmiştir. Yapılan diğer analizlerin sonucu incelendiğinde; dağıtımcı liderlik ile içsel motivasyon ilişkisi arasında pozitif orta düzeyde ilişki, "dağıtımcı liderlik" ile "dışsal motivasyon" ilişkisi arasında da pozitif orta düzeyde ilişki saptanmıştır. Bu iki analizin toplam değeri incelendiğinde, "dağıtımcı liderlik" ile "öğretmen motivasyonu" arasında da pozitif yönde orta düzeyde anlamlı ilişki belirlenmiştir.

A3/ Çalışma bulguları; hem samimiyetsiz davranış algılarının hem de bezdiren davranış algılarının toplam iş tatmini üzerinde ters yönde ilişki oluşturduğunu ortaya çıkarmıştır. Aynı durum zorbaca davranış algıları için de geçerlidir ki çalışmada incelenen korelasyon sonuçlarına göre zorbaca davranışlar, toplam iş tatmini üzerinde ters yönde ilişki ortaya çıkarmaktadır. Regresyon analizleri sonucunda; bezdiren davranışlar ve zorbaca davranışların iş tatminini negatif ve anlamlı etkili ortaya koyulmuştur. Bu davranışların yanı sıra samimiyetsiz davranış örüntülerinin de iş tatmini üzerinde anlamlı etkisinin olmadığı saptanmıştır.

A4/ Çalışmada sonucunda ortaya çıkan bulgular göstermektedir ki; liderin sergilediği davranış ile çalışanların yaratıcıklarını kullanabilecekleri fırsatların sağlanması, çalışanların saygı gördüğünü hissetmesi, çalışanların başarılı bir işin sonucunda takdir edilmeleri, çalışanlar arasında takım çalışmasının teşvik edilmesi, çalışana değer verilmesi, çalışanların özel hayatına saygı gösterilmesi, çalışma ortamının fiziksel koşullarının yeterli olması, çalışanların ekonomik olarak ödüllendirilmesi, terfi imkanının olması, gerekildiğinde inisiyatif alabilmesi ve liderin aldığı kararlarda çalışanların da söz hakkını alması anlamlı ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. Diğer sonuçlara göre, çalışan üzerinde en yüksek motivasyon sağlayan araç işinin takdir edilmesi daha sonra yöneticisinden saygı görmesi üçüncü olarak ise değer verilmesidir. Diğer bir bulgu ise motivasyon faktörü ile cinsiyet faktörü arasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir. Bilgiler ışığında, liderlik davranışı ile çalışan motivasyonu arasında anlamlı ilişki vardır hipotezi kabul edilmiştir. Bu iki değişken birbirine bağlı olarak işlemektedir ve birbirlerini olumlu veya olumsuz şekilde etkilemektedir. Diğer önemli bir nokta ise çalışanların nasıl bir liderlik davranışı beklentisinde olduğudur. Çalışanlar, geleneksel ve otokratik liderlik davranışını yerine yaptıklarını takdir eden, kendilerine ve diğer arkadaşlarına değer veren, saygı gösteren, takım çalışmasını teşvik eden ve ödüllendiren demokratik lider davranışını beklemektedir.

A5/ Liderlik türleri ve araştırma kapsamında diğer değişkenler arasında ilişki incelendiğinde; içsel motivasyon ile dönüşümcü liderlik arasında pozitif, etkileşimci liderlik ile negatif ve anlamlı düzeyde bir ilişki tespit edilmiştir. Serbest bırakıcı liderlik ile içsel motivasyon değişkeni arasında negatif yönde, düşük düzeyde ve istatiksel olarak anlamlı olmayacak bir ilişki saptanmıştır. Dönüşümcü liderlik ve etkileşimci liderlik ile dışsal motivasyon anahtar kavramı arasında pozitif yönde ve anlamlı ilişki saptanmıştır. Serbest bırakıcı liderlik ve dışsal motivasyon arasında pozitif yönde ve istatiksel olarak anlamlı olan bir ilişki saptanmıştır. Liderlik türlerinin motivasyona etkisi incelendiğinde; dönüşümcü liderlik ve serbest bırakıcı liderlik içsel motivasyon üzerinde pozitif yönlü sonuç ortaya koyarken, etkileşimci liderlik alt boyutu ise negatif bir etki yarattığı görülmektedir.

A6/ Bulgulara göre, dönüşümcü liderlik ile içsel motivasyon arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki bulunmuştur ve dönüşümcü liderlik ile dışsal motivasyon arasında pozitif yönlü orta düzey ilişki bulunmuştur. Dönüşümcü liderlik ile genel motivasyon arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki bulunmuştur. Bilgiler ışığında, okul müdürlerinin sergilemiş oldukları dönüşümcü liderlik davranışlarının, öğretmenlerin içsel motivasyonlarından daha çok dışsal motivasyon algıları ile pozitif ilişkili olduğu söylenebilmektedir.

A7/ Yapılan analizler sonucunda; içsel motivasyon ile katılımcı liderlik ve başarı yönelimli liderlik davranışı arasında pozitif yönde çok zayıf bir ilişki olduğu tespit edilirken, destekleyici liderlik ve yönlendirici liderlik davranışı arasında pozitif yönde zayıf ilişki tespit edilmiştir. Diğer yandan değişken dışsal motivasyon olarak ele alındığında ise, incelenen tüm liderlik türleri ile dışsal motivasyon arasında pozitif yönde zayıf ilişki belirlenmiştir. Tüm bulgular ışığında, motivasyon ve liderlik davranışları arasında pozitif yönlü zayıf bir ilişki olduğu saptanmıştır.

A8/ Yapılan analizler sonucunda ulaşılan bulgular göstermektedir ki; değişim odaklı, liderlik motivasyonu pozitif yönde etkilemektedir. Ana değişkenlerin kendi arasındaki ilişkinin analizi sonucuna göre, liderlik ve motivasyon arasındaki ilişkinin en yüksek olduğu saptanmıştır.

A9/ Araştırmada yer alan ve incelenen liderlik stillerinden sadece vizyoner liderlik stilinin, işin kendisi ile ilgili motivasyon düzeyleri üzerinde anlamlı bir etki görülmüştür. İş dışı motivasyon unsurları açısında liderlik türleri incelendiğinde; vizyoner ve kumandacı liderlik tarzlarının çalışanların iş dışı motivasyon unsurlarından duyduğu motivasyon etkisi üzerinde anlamlı düzeyde etkili oldu görülmektedir. Vizyoner liderlik, iş dışı motivasyon unsurların pozitif yönde etkiliyken kumandacı liderlik ise negatif yönde etkilidir.

A10/ Araştırma bulgularına göre; karizmatik liderlik, kamu yararı değişkeni üzerinde anlamlı sonuçlar vermemiştir fakat genel yapısı ile etki gücü en yüksek liderlik türü olduğundan dolayı "kamu hizmet motivasyonunu artırır" hipotezini kısmen desteklediği ortaya koyulmuştur. Dönüşümcü liderlik de kamu yararı değişkeni üzerinde anlamlı bir sonuç vermemiştir fakat etki gücünün yüksek olmasından dolayı "kamu hizmeti motivasyonu artırır" hipotezini kısmen desteklemektedir. Hizmetkâr liderlik türü ise yapılan regresyon analizleri sonucunda diğer liderlik türleri arasında öne çıkmadığından dolayı "kamu hizmeti motivasyonu artırır" hipotezini desteklemediği görülmektedir. Etik liderlik türü de yapılan regresyon analizleri sonucunda diğer liderlik türleri arasında öne çıkmadığından dolayı "kamu hizmeti motivasyonu

artırır" hipotezini desteklemediği görülmektedir. Son olarak ele alınan işlemsel liderlik ise yapılan doğrusal regresyon analizinde sosyal, adalet vatandaşlık görevi değişkenleri üzerinde anlamlı bulunmuştur ve ayrıyeten işlemsel liderliğin alt boyutlarından olan ödül davranış değişkeni sosyal adalet değişkeni üzerinde, ceza davranış değişkeni ise vatandaşlık görevi değişkeni üzerinde etki gücüne sahiptir ve bu bilgiler ışığında "kamu hizmeti motivasyonu artırır" hipotezi kısmen desteklenmektedir.

A11/ Araştırmanın bulgularına göre okul müdürlerinin benimsedikleri; otokratik liderlik ile öğretmen performansı arasındaki ilişkinin negatif yönde ve düşük düzeyde, demokratik liderlik ile öğretmen performansı arasındaki ilişkinin pozitif yönde ve orta düzeyde, işbirlikçi liderlik ile öğretmen performansı arasındaki ilişkinin pozitif yönde ve orta düzeyde ve son olarak serbest bırakıcı liderlik ile öğretmen performansı arasındaki ilişkinin pozitif yönde ve düşük düzeyde oldu görülmektedir.

A12/ Araştırma, tutumları benimsenen liderliğin çalışanın memnuniyet ve performansı üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bilgiler göstermektedir ki; liderlik faktörü, iş ve çalışan memnuniyetinin gerçekleştirebilmesi için organizasyonlar açısından kritik öneme sahiptir.

A13/ Liderliğin çalışan motivasyonu üzerindeki etkisini incelemek amacıyla yapılan regresyon analizinde, liderliğin çalışanın motivasyonunu etkilediği istatiksel olarak anlamlı olduğu söylenebilir. Diğer bir sonuca göre, liderlik ve motivasyon arasında 0.83 korelasyon katsıyı görülmüştür ve liderlik ve motivasyon arasında aynı yönlü güçlü bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Yorumlama açısından söylenebilir ki liderlik özelliklerinin artması motivasyonun da artması demektir. Tüm bilgiler incelendiğinde, liderlik ve motivasyon kavramları arasında aynı yönlü güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

A14/ Araştırma bulgularına göre, katılımcı ve dönüşümcü liderlik davranışlarını benimseyen liderlerin çalışanlar arasında motivasyon atmosferi yaratma olasılığı daha yüksektir. Katılımcıların üçte ikisinden fazlası kendilerini motive etme olasılığı daha yüksek olan dönüşümcü liderliği seçmişlerdir.

A15/ Bulgular bölümünde dönüşümcü liderlik, işlemci liderlik ve serbest bırakıcı liderlik incelenmiş olup dönüşümcü liderliğin motivasyonu sağlamada ve iyileştirme konusunda diğer liderlik türlerine kıyasla daha etkili olduğu görülmüştür. İncelenen sonuçlara göre işlemci liderlik tarzı, motivasyon üzerinde orta düzeyde etkili olmuştur ve son olarak serbest bırakıcı liderlik tarzı ise profesyonel motivasyon üzerinde en düşük düzeyde etkili olduğu saptanmıştır.

A16/ Araştırmada, etik liderlik ile genel motivasyon seviyesi arasından doğrudan anlamlı sonuç elde edilmemiştir. Alt boyutlar kategorisine inildiği zaman ise içsel motivasyon ve hedefi içselleştirme boyutlarında etik liderlik ile pozitif anlamlı bir ilişki saptanmıştır. Araçsal motivasyon alt boyutu ise etik liderlik ile negatif ve anlamlı bir ilişki ortaya çıkmıştır. İncelenen tüm bilgiler ışığında görülmektedir ki etik liderlik motivasyonu genel anlamda doğrudan etkileyememektedir fakat motivasyonun kritik sayılabilecek alt boyutlarında anlamlı etkilere neden olmaktadır.

A17/ Analizlere göre serbest bırakıcı liderlik ve işlemci liderlik tarzları sağlık çalışanların temel psikolojik ihtiyaçlarını cevap verememiştir ve bu durum kamu hizmeti motivasyonun azalmasına neden olmaktadır. Diğer bir veriye göre, işlemci liderlik hedeflerin netliğini artırmış, iş baskını azaltmış ve dışsal motivasyonu artırmıştır. Aynı zamanda işlemci liderlikte liderler, çalışanlarına gerekli desteği sağladıkları takdirde dışsal motivasyon artabilmektedir. Serbest bırakıcı liderlik tarzı ise, ön safhada çalışanlara yardım etme fırsatlarını azaltarak kamu hizmet motivasyonunu azalttıkları görülmüştür.

A18/ Çalışma bulgularına göre en olumlu algılanan liderlik tarzı demokratik liderlik olarak ortaya koyulmuştur ve demokratik liderlik ile motivasyon arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu liderlik tarzı çalışanların motivasyon seviyesini anlamlı bir şekilde artırmaktadır. Bürokratik liderlik tarzı ile motivasyon arasında da pozitif bir ilişki tespit edilmiştir ancak demokratik liderliğe oranla çalışanların motivasyonu üzerinde daha düşük bir etkiye sahiptir. Diğer verilere göre otoriter liderlik tarzı ile çalışanların motivasyonu arasında negatif ilişki ortaya koyulmuştur. Bu liderlik tarzının benimsenmesi, çalışanların motivasyonu üzerinde olumsuz etki yaratmaktadır. Araştırmada ele alınan son liderlik tarzı olan serbest bırakıcı liderlik ile çalışanların motivasyonu arasında negatif bir ilişki olduğu ortaya koyulmuştur. Serbest bırakıcı liderliğin, çalışanların motivasyonuna etkisi oldukça düşük düzeydedir.

A19/ Çalışmanın bulguları incelendiğinde dönüşümcü liderliğin içsel motivasyonu artırmada etkiye sahip olduğu görülmüştür. Etkileşimci liderliğin ise motivasyon üzerinde orta düzeyde etkili olduğu tespit edilmiştir. Aynı zamanda etkileşimci liderlik tarzı, çalışanların performans odaklı teşvik edilmesini sağladığından dolayı kısa vadeli motivasyon sağlama eğilimindedir. Serbest bırakıcı liderlik tarzı ise çalışanın motivasyonu üzerinde negatif yönde bir etkiye sahiptir.

A20/ Araştırma bulguları incelendiğinde liderlik tarzı ile motivasyon arasında güçlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu bağlam göstermektedir ki liderlik tarzı, çalışanların motivasyonunu etkileyebilmektedir ve bundan dolayı araştırma bulgularına göre, seçilecek olan liderlik tarzının motivasyon artırabileceği işaret edilmektedir.

A21/ Bu araştırmada liderlik tarzı ile motivasyon arasında doğrudan oluşan bir korelasyon bulunmamaktadır. Ayrıyeten motivasyonun çalışanın performansına etkisi negatif ve anlamlı olarak tespit edilmiştir. Diğer bulgulara göre liderlik tarzı, çalışanların davranışını ve performansını şekillendirmede dolaylı etkiler yaratabilmektedir. Ek olarak bulgular kısmında belirtildiğine göre, motivasyonun negatif etki etmesi yapılan çalışmanın bağlamına özgü olarak değerlendirilebilmektedir.

A22/ Bulgular incelendiğinde liderlik tarzı ile çalışanların motivasyonu arasında güçlü bir pozitif ilişki saptanmıştır ve liderlik tarzının motivasyon üzerinde doğrudan etkiye sahip olduğu ortaya koyulmuştur. Bu etki istatiksel anlamda anlamlıdır. Aynı zamanda da liderlik tarzı ile motivasyon arasındaki ilişkinin çalışanların performansına dayalı olarak da arttığı da belirtilmiştir.

A23/ Araştırma incelendiğinde dönüşümcü liderlik tarzının motivasyon üzerinde anlamlı etkiye sahip olmadığı ortaya koyulmuştur. Bu durum göstermektedir ki, dönüşümcü liderlik tarzı çalışanların iş motivasyonunu doğrudan artırmamaktadır. Diğer yandan etkileşimci liderlik tarzının motivasyon üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı olarak saptanmıştır. Etkileşimci liderlikte, çalışanların görev ve rollerinin açıkça tanımlanması ve bunun yanı sıra performansa dayalı ödüllerin verilmesi motivasyonu artırdığı tespit edilmiştir.

A24/ Bulgular incelendiğinde, liderlik tarzı hem doğrudan hem de dolaylı yoldan motivasyon ve iş tatmini yollarıyla çalışan performansını artırmaktadır. Benimsenen liderlik tarzı ile motivasyon arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Liderlik tarzının motivasyon üzerinde pozitif etkileri olduğu saptanmıştır. Tüm bu bilgiler ışığında bulgular incelendiğinde, motivasyonu artıma noktasında benimsenecek liderlik tarzı önem arz etmektedir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Liderlik ve liderlik türlerinin, çalışanların motivasyonu üzerinde nasıl bir etkiye sahip olduğu literatürde kapsamlı bir şekilde ele alındığı ve incelendiği görülmektedir. Benimsenen liderlik tarzı, çalışanlara doğrudan veya dolaylı olarak etki etmektedir ve bu yaratılan etki atmosferi çalışanların hem motivasyonu hem de iş tatmini artırarak çalışanların performansını etkilemektedir (Irwan vd., 2007). Aynı zamanda ortaya koyulan etkili liderlik tarzı, çalışanların hem sorumluluk duygularını hem de iş bağlılıklarını artırır ve hatta çalışanlarına gerçekçi hedefler belirleyen, bu hedefler yolunda onları teşvik eden lider çalışanlarının motivasyonunu üzerinde olumlu etkiye neden olacak ve bu durumun da doğal sonucu olarak çalışanların iş performansını artıracaktır (Safitri ve Patrisia, 2018). Liderin, çalışanlarını sürece içerisine dahil etmesi ve geri bildirim sağlaması da motivasyon için kritik bir öneme sahiptir (Najafi vd., 2011) ve organizasyon içinde uygulanan adalet sistemi de motivasyonla ilişkilidir (Bartol vd., 2001). Uygulanacak adil bir adalet sistemi, çalışanların içsel motivasyonunu artırmaktadır (Bartol vd., 2001). Literatürde birçok liderlik özellikleri ve bu özellikleri uygulama çeşitliliği görülmektedir.

Yapılan araştırmaların bulguları incelendiğinde, özellikle dönüşümcü liderlik türünün, çalışanların motivasyonu için önem arz ettiği ve diğer liderlik türlerine nazaran daha ön planda olduğu görülmektedir (Akbolat vd., 2013). Aynı takdirde, dönüşümcü liderin çalışanlarına ilham vermesi, onları belirledikleri bireysel hedeflerin ötesine ulaştırmak için teşvik etmesi motivasyonu ciddi seviyede artırmaktadır (Sitthiwarongchai vd., 2020; Hemalakshmi, 2017; Xue vd., 2022). Çalışanların motivasyonu üzerinde önemli bir etkisi olan duygusal bağlılığın dönüşümcü liderlik türünden de etkilendiği hipotezi, yapılan araştırmaların incelenmesi sonucu ortaya koyulmuştur. Diğer bir yandan çalışanların motivasyonunu sürdürülebilir duruma getirmek ve sürekli olarak motivasyonları ayakta tutmak için içsel ve dışsal motivasyon kaynakları oluşturulur. Dönüşümcü liderlik, çalışanların hem içsel hem de dışsal motivasyonlarını artırma noktasında da oldukça etkili olduğu bulgularla ortaya koyulmuştur (Songur ve İnce, 2020). Dönüşümcü liderlik, yapısı itibariyle çalışanların sahip oldukları ve benimsedikleri değer sistemlerini önemseyen, bu değer sistemlerine saygı duyan ve bu durumların sağlanmasının çalışanların motivasyonunu artıracağına inanan bir liderlik türüdür. Dönüşümcü liderlikte lider, çalışanların hedefleri içselleştirmesine yardımcı olabilmek amacıyla motivasyonel bir ortam havası ortaya koymaktadır (Alghazo ve Al-Anazi, 2016). Bu

bulguların tersi olarak yapılan farklı araştırmalarda göstermektedir ki, dönüşümcü liderlik ile çalışanların motivasyonu arasında doğrudan bir ilişki yoktur (Handoyo vd., 2015) ve bir başka araştırmanın bulgusunda da liderlik tarzı ile motivasyon arasında bir ilişki olmadığı saptanmıştır fakat bunun o araştırmanın bağlamından kaynaklanabileceği belirtilmiştir (Aeni ve Kuswanto, 2021).

İncelenen araştırma bulgularına göre motivasyon üzerinde anlamlı bir etki gücüne sahip diğer liderlik türü demokratik liderliktir. Demokratik liderlik ile çalışanların motivasyonu arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki bulunmuştur (Jaylovov ve Kerim, 2021). Bu anlamlı ilişkinin gelişmesinde çalışanların fikirlerinin dikkate alınması öne çıkmaktadır çünkü fikirlerinin dikkate alındığını gören çalışanların motivasyon seviyeleri artmakta ve bu sayede ekip ruhu güçlenmektedir ki çalışanların da liderlerden beklentisi incelendiğinde bu özellikler gözlemlenmektedir (Jaylovov ve Kerim, 2021). Ekip ruhunun yakalanması ve çalışanların motivasyonu konusunda diğer önemli kabul edilen liderlik türü ise etkileşimci liderliktir.

Etkileşimci liderlik tarzında lider, çalışanlarının görev ve performanslarına odaklanmaktadırlar fakat bu liderlik anlayışının daha çok kısa vadeli motivasyon sağlama konusunda etkili olduğu görülmüştür (Tezcan, 2006; Hemalakshmi, 2017) ve özellikle de dönüşümcü liderliğe kıyasla daha sınırlı olduğu belirtilmiştir (Sitthiwarongchai vd., 2020). Aynı araştırma yine göstermektedir ki etkileşimci liderliğin motivasyon üzerinde orta düzeyde etkisi bulunmaktadır (Tezcan, 2006). Etkileşimci liderin önemli özelliklerden olan; çalışanların görevlerinin açık ve net bir biçimde tanımlanması, performanslarının sonucu olarak ödüllendirilmesi noktaları çalışanları motivasyonunu artırmaktadır (Handoyo vd., 2015). Bu özelliklerin yanı sıra yapılan bir araştırma bulgusuna göre içsel motivasyon ile etkileşimci liderlik arasında negatif ve anlamlı bir ilişki saptanmıştır (Songur ve İnce, 2020). Liderliğin çalışanların motivasyonuna negatif etkisi gözlemlenen diğer bir liderlik türü ise serbest bırakıcı liderliktir.

Serbest bırakıcı liderliğin çalışanların motivasyonuna üzerinde oldukça düşük bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır (Sitthiwarongchai vd., 2020) ve bu durumun doğal sonucu olarak, çalışanın motivasyonu üzerinde etkisi negatif yönlüdür (Jabeen vd., 2020; Jaylovov ve Kerim, 2021; Tezcan, 2006). Ayrıyeten yapılan bir çalışmaya göre, serbest bırakıcı liderlik türü sağlık çalışanlarının temel psikolojik ihtiyaçlarını karşılamada yeterli olmamıştır ve durum da kamu hizmeti motivasyonunu düşmesine neden olmuştur (Belrhiti vd., 2020). Motivasyonu doğrudan artırdığı veya azalttığı net olarak tanımlayamayan liderlik türleri de bulunmaktadır. Yapılan araştırma bulguları incelendiğinde, etik liderlik ve hizmetkâr liderlik türleri bu başlık altında ele alınabilmektedir. Etik liderlik, motivasyonun alt dallarında anlamlı bir etkiye sahiptir fakat genel motivasyon üzerinde doğrudan bir etkisine analizler sonucu saptanmamıştır (Bilgivar ve Asmaz, 2022). Bu alt dallardan biri olan içsel motivasyonu, benimsenen etik liderliğin artırmada etkili olduğunu belirten çalışma da yer almaktadır (Akaarir, 2021). Aynı araştırmada etik liderliğin, çalışanların kendilerini güvende hissetmelerini sağladığı belirtilmiştir (Akaarir, 2021). Diğer bir araştırma da etik liderliğin motivasyonu artırma noktasında dönüşümcü liderlikten daha etkili olduğuna dair bir veri ortaya koymuştur (Xue vd., 2022). Bu verilen tersi bir sonuç olarak yapılan başka bir araştırmada hem etik liderlik türü hem de hizmetkâr liderlik türü regresyon analizinde incelenmiştir ve her iki türünde kamuda motivasyon kriteri üzerinde

bir etkiye sahip olmadığı görülmüştür (Kaplan, 2021). Etik liderlik, diğer liderlik türleri içerisinde ön plana çıkamadığından dolayı motivasyon üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olamadığı görülmektedir. Aynı kategorik başlık hizmetkâr liderlik için de geçerli sayılabilir çünkü hizmetkâr liderlik türü de diğer liderlik türleri arasında belirli oranda geri planda kalmıştır.

Çalışanların motivasyonunu etkileme noktasında farklı dinamiklere sahip diğer lider türleri olarak; vizyoner liderlik, işlemci liderlik, otokratik liderlik ve dağıtımcı liderlik literatürde yer almaktadır. İlk olarak dağıtımcı liderliğe bakıldığında görülmektedir ki dağıtımcı lider; çalışanlarının fikirlerini önemser ve çalışanlarının katılımcı olmalarını destekler. Dağıtımcı liderliğin öğretmen motivasyonları üzerindeki etkisini inceleyen bir araştırmada, dağıtımcı liderliğin motivasyon üzerindeki etkisini pozitif yönde ve orta düzeyde tespit etmiştir (Uçar ve Dağlı, 2017). Aynı zamanda dağıtımcı liderlik türü, içsel ve dışsal motivasyon durumları üzerinde de pozitif bir etkiye sahiptir. Tüm bu ışığında, dağıtımcı liderliğin çalışanların motivasyonunu olumlu etkilediği söylenebilir ve bu durumun etkisinin de bağlama göre önem arz ettiği unutulmamalıdır. Diğer bir liderlik türü olan vizyoner lider türü, iş dışı motivasyonu pozitif yönde etkilemektedir (Ak, 2010). Aynı araştırmanın diğer bulgusunda ise kumandacı liderliğin, iş dışı motivasyonu negatif yönde etkilediğini göstermiştir (Ak, 2010). Bu bilgilerin yanı sıra vizyoner liderlik anlayışını benimseyen lider, çalışanlarının yaşam kalitelerini, kişisel gelişimlerini önemsemektedir ve bu özelliklerin geliştirilmesini desteklemektedir. Diğer bir önemli liderlik türü olan işlemci liderlik türünde, hedeflerin netliğinin arttığı, iş baskının azaldığı ve bunların sonucu olarak da dışsak motivasyonun arttığı görülmüştür (Belrhiti vd., 2020). Aynı çalışma yine göstermektedir ki, işlemci lider çalışanlarına gerekli desteği sağlarsa dışsal motivasyon artış göstermektedir (Belrhiti vd., 2020). Çalışanlar gelenekselleşmiş ve otokratik liderlik tarzı yerine daha kendilerini ödüllendiren, motivasyonlarını artıran liderlik yaklaşımlarını istemektedirler (Bayrakçı, 2010) ve bu doğrultuda yapılan bir araştırmanın bulgusu göstermektedir ki otokratik liderlik anlayışı, çalışanların üzerinde negatif yönde ve düşük düzeyde etkiye sahiptir (Özgenel ve Aktaş, 2020).

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Tüm bu bilgileri göz önüne aldığımız zaman liderlik ve liderlik türlerinin çalışanların motivasyonu hem doğrudan hem de dolaylı etkileyebildiği görülmektedir. Çalışanların kendilerini daha iyi hissedebilmeleri, kendilerine verilen görevleri daha iyi yerine getirebilmeleri, çalışmalarını istekli ve azimli bir şekilde yapabilmeleri için liderin benimsediği ve çalışanlarına yansıttığı liderlik tarzı hayati öneme sahiptir. Çalışanların motivasyonunu sadece liderlik tarzı değil aynı zamanda yaş, beklentiler ve özellikle bulunulan bağlam da oldukça etkilemektedir. Tüm bu değişkenlerin amaca uygun sağlanması kritik önem arz etmektedir çünkü bu durumların olumlu bir çark içerisinde işlemesi organizasyonların devamlılığını ve başarısını etkileyecektir. Bu bağlamda, gelecekte yapılacak farklı sektörlerdeki ve farklı bağlamlardaki liderlik türü ve motivasyona etkisi araştırmaları literatür için önem arz etmektedir ve aydınlatılmayan, fikir birliği sağlanmayan noktaları keşfetmek için ipucu sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aasland, M. S., Skogstad, A., Notelaers, G. ve Nielsen, M. B. (2010). The prevalence of destructive leadership behaviour. *British Journal of Management*, *21*(2), 438-452. https://doi.org/10.1111/j.1467-8551.2009.00672.x

Aeni, N. ve Kuswanto, H. G. (2021). The influence of leadership style, motivation and work discipline on employee performance. *International Journal of Management Science and Information Technology (UJMSIT)*, *1*(2), 20-24. https://doi.org/10.35870/ijmsit.v1i2.352

Ak, M. A. (2010). *Liderlik stillerinin çalışan motivasyonuna etkisi üzerine analitik bir çalışma: Bir otomotiv yan sanayi örneği* (Tez No. 312285) [Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp

Akaarir, S. ve Asarkaya, Ç. (2021). The effect of ethical leadership on intrinsic motivation and employees job satisfaction. *Working Paper Series*, *1*(1), 1-16. DOI: 10.5281/zenodo.4590861.

Akbolat, M., Işık, O. ve Yılmaz, A. (2013). Dönüşümcü liderlik davranışının motivasyon ve duygusal bağlılığa etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi,* (11). https://doi.org/10.18092/ijeas.54064

Aksel, N. ve Elma, C. (2018). Ortaokul müdürlerinin dönüşümcü liderlik davranışları ile öğretmenlerin motivasyonu arasındaki ilişki. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 18*(3), 1252-1268.

Aktaş, A. ve Özgenel, M. (2020). Okul müdürlerinin liderlik stillerinin öğretmen performansına etkisi. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama, 3*(2), 1-18.

Akyürek, M. İ. (2020). Otantik liderlik: Bir alanyazın taraması. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi*: *Kuram ve Uygulama*, *3*(3), 99-109.

Aldırmaz, M. (2018). Öğretmenlerin liderlik özelliklerinin belirlenmesi. *Uluslararası Liderlik Eğitimi Dergisi*, *2*(2), 85-93

Alghazo, A. ve Al-Anazi, M. (2016). The impact of leadership style on employee's motivation. *International Journal of Economics and Business Administration*, *2*(5), 37-44.

Ay, A. F. ve Keleş, K. (2017). Etkileşimci ve dönüşümcü liderlik tarzlarının işten ayrılma niyeti ve iş performansı üzerinde etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, *6*(4), 193-203.

Amagoh, F. (2009). Leadership development and leadership effectiveness. *Management Decision*, *47*(6), 989-999. https://doi.org/10.1108/00251740910966695

Ardichvili, A. ve Kuchinke, K. P. (2010). Leadership styles and cultural values among managers and subordinates: A Comparative study of four countries of the former soviet union, germany,

and the us. *Human Resource Development International*, *5*(1), 99-117. https://doi.org/10.1080/13678860110046225

Ashforth, B. E. (1994). Petty Tyranny in organizations, *Human Relations*, *47*(7), 755-778. https://doi.org/10.1177/00187267940470070

Bakan, İ., Erşahan, B., Büyükbeşe, T. ve Doğan, İ. (2015). Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik ile öğretmenlerin tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişki. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, *14*, 201,222. https://doi.org/10.18092/ijeas.48129

Ballı, E. ve Ballı, A. İ. K. (2017). Karanlık liderlik ve örgütsel etik iklim arasındaki ilişki: Otel işletmelerinde bir araştırma. *The First International Congress on Future of Toursim*

Balli, E. ve Ballı, A. İ. K. (2019). Karanlık liderlik ile örgüt kültürü arasındaki ilişkiler: Otel işletmecisi çalışanlarına yönelik bir araştırma. *The Third International Congresson Future of Tourism: Innovation, Entrepreneurship and Sustainability (Futoruism 2019)*, 164-168.

Bartol, K. M., Durham, C. C. ve Poon, J. M. L. (2001). Influence of performance evulation rating segmantation on motivation and fairness Perceptions. *Journal of Applied Psychology*, *86*(6), 1106-1119. DOI: 10.1037//0021-9010.86.6.1106

Başar, U., Sığır, Ü. ve Basım, N. (2016). İş yerinde karanlık liderlik. *İş ve İnsan Dergisi*, *3*(2), 65-76.

Baughman, M. (2008). Assessment of teams and teamwork in the university of Maryland libraries. *Portal Libraries and the Academy*, *8*(3), 293-312. DOI:10.1353/pla.0.0005

Bayrakçı, E. (2010). Lider davranışlarının çalışan motivasyonu üzerine etkisi: İpliksan A.Ş. bir araştırma. *The Journal of Visionary*, *2*(2), 15-32.
Songur, A. ve İnce, N. (2020). Liderlik türlerinin çalışan motivasyonu ve performansına etkisi: Bir uygulama. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, *7*(Özel Sayı-Special Issue), 906-925. https://doi.org/10.30798/makuiibf.690754

Bedir, G. ve Alpaydın, Y. (2021). Özel okullardaki yöneticilerin etik liderlik davranışlarının kurum öğretmenlerinin motivasyon düzeyi ile ilişkisi. *Talim, 5*(2), 101-127.

Belrhiti, Z., Damme, W. V., Belalia, A. ve Marchal, B. (2020). The effect of leadership on Public service motivation: A multiple embedded case study in Morocco original research. *BMJ Open*, *10*(1), 1-20. https://doi.org/10.1136/bmjopen-2019-033010

Bhatti, N., Maitlo, G. M., Shaikh, N. ve Hashmi, M. (2012). The impact of autcratic and democratic leadership style on job satisfaction. *International Business Research*, *5*(2), 192-201. DOI: 10.5539/ibr.v5n2p192

Bilgivar, O. O. ve Asmaz, A. (2022). The effect of the Transformational leadership characteristics of school principals according to teachers' perceptions on the levels of teachers' job satisfaction. *Karaelmas Eğitim Bilimleri Dergisi*, *10*, 176-193.

Tekin, A. ve Zorba, E. (2001). Spor ve rekreasyon organizasyonlarında etkili liderlik. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2).

Brown, M. E. ve Treviño, L. K. (2006). Ethical leadership: A review and future directions. The *Leadership Quarterly*, *17*(6), 595–616. https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2006.10.004

Caillier, J. G. (2020). Testing the influece of autocratic leadership, democratic leadership, and public service motivation on citizen ratings of an agency head's performance. *Public Performance & Management Review*, *43*(4), 918-941. https://doi.org/10.1080/15309576.2020.1730919

Can, S. ve Yılmaz, A. A. (2023). Turizm işletmelerinde karanlık liderlik: Sektöre yönelik bir farkındalık çalışması. Ondokuz Mayıs Üniversitesi *Karadeniz Turizm Araştırmaları Dergisi*, *1*(1), 75-84.

Chukwusa, J. (2018). Autocratic Leadership style: Obstacle to success in academic libraries. *Library Philosophy and Practice*

Coetzer, M. F., Bussin, M. H. R. ve Geldenhuys, M. (2017). The functions of a servant leader. *Administrative Sciences*, *7*(1), 1-32. https://doi.org/10.3390/admsci7010005

Conger, J. A. (1990). The dark side of leadership. *Organizational Dynamic*s, *19*(2), 44-55. https://doi.org/10.1016/0090-2616(90)90070-6

Çatı, K., Uludağ, G. ve Kızıltoprak, S. (2017). Dönüşümcü ve etkileşimci liderlik tarzlarının içsel pazarlama çerçevesinde müşteri odaklılık üzerine etkisi: Düzce üniversitesi örneği. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *2*(4), 72-106.

Daft, R. L. (2000). *Management* (5th ed.). Dryden Press.

Demir, C., Yılmaz, M. K. ve Çevirgen, A. (2010). Liderlik yaklaşımları ve liderlik tarzlarına ilişkin bir araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, *2*(1), 129-152.

Den Hartog, D. N. (2014). Ethical leadership. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, *2*, 409-434. https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-032414-111237

Dikici, B. D. (2020). Günümüzün dijitalleşen işletmelerinde yeni liderlik ve motivasyon modelleri üzerine karşılaştırmalı bir araştırma. *OPUS International Journal of Society Researches*, *15*(26), 4185-4207. https://doi.org/10.26466/opus.699386

Ekiyor, R. ve Dapper, E. (2019). Leadership Styles and enterpreneurial orientation. *European Journal of Business and Management*, *11*(8), 88-94. DOI: 10.7176/EJBM/11-8-11

Eren, Erol, (2000). *Örgütsel davranış ve yönetim psikolojisi* (6.baskı). Beta Basım Yayın.

Ergin, C. (2005). *İnsan kaynakları yönetimi, psikolojik bir yaklaşım*. Elma Yayınevi.

Farmer, L. A. (2005). Situational leadership: A model for leading telecommuters. *Journal of Nursing Management*, *13* (6), 483-489. https://doi.org/10.1111/j.1365-2934.2005.00573.x

Fuller, J. B., Patterson, C. E., Hester, K. ve Stringer, D. Y. (1996). A quantitative review of research on charismatic leadership. *Psychological Reports*, *78*(1), 271-287. https://doi.org/10.2466/pr0.1996.78.1.271

Furnham, A. ve Trickey, G. (2011). Sex differences and dark side traits. *Personality and Individual Differences*, *50*(4), 517-522. https://doi.org/10.1016/j.paid.2010.11.021

Gedik, Y. (2020). Dönüşümsel ve işlemsel liderlik. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, *3*(2), 19-34.

Gerth, H. ve Mills, C. W. (Eds.). (1964). *From Max Weber: Essays in sociology*. McGraw-Hill.

Ghazzawi, K., Osta, B. E. ve Choughri, R. (2017). Situational leadership and its effectiveness in rising Employee productivity: A study on North lebanon organization. *Human Resource Management Research*, *7*(3), 102-110. DOI:10.5923/j.hrmr.20170703.02

Goldman, A. (2011). Demagogue to dialogue: An alternative to toxic leadership in corporate downsizings. *Organizational Dynamics*, *40*, 235-241.

Güler, M. ve Boz, D. (2016). Otantik liderliğin topluluk hissi üzerine etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 488-500.

Günçavdı, G. (2017). Karizmatik liderlik: Alan yazın taramasi. *Uluslararası İnsan ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, *1*(21), 21-34.

Gündüz, Y. ve Dedekorkut, S. (2014). Yıkıcı liderlik. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *10*(1), 95-104.

Handoyo, L. N., Hamid, D. ve Iqbal, M. (2015). The influence of leadership styles on employee's performance through work motivation: An organizational study at four hotels in Malang. *Jurnal Administrasi Bisnis*, *22*(1), 1-7.

Harris, K. J., Kacmar, K. M. ve Zivnuska, S. (2007). An investigation of abusive supervision as a predictor of performance and the meaning of work as a moderator of the relationship. *The Leadership Quarterly*, *18*, 252-263.

Hemakumara, H. (2020). The impact of motivation on job performance: A review of literature. *Journal of Human Resources Management and Labor Studies*, *8*(2). https://doi.org/10.15640/jhrmls.v8n2a3

HemaLakshmi, S. ve Begum, A. Z. (2017). A study of the impact leadership styles on employee motivation: An empirical study in corporate Sector. *Journal of Management and Science*, *7*(1), 166-170. DOI:10.26524/jms.2017.21

Hennessey, B., Moran, S., Altringer, B. ve Amabile, T. M. (2015). Extrinsic and intrinsic motivaton. *Wiley Encylopedia of Management*, *11*, 1-4. https://doi.org/10.1002/9781118785317.weom110098

Hinkin, T. R. ve Schriesheim, C. A. (2008). An examination of "nonleadership": From laissez-faire to leader reward omission and punishment omission. *Journal of Applied Psychology*, *93*(6), 1234-1248. https://doi.org/10.1037/a0012875

Hogan, R. ve Hogan, J. (2003). Assessing Leadership: A view from the dark side. *International Journal of Selection and Assessment*, *9*(1-2), 40-51. https://doi.org/10.1111/1468-2389.00162

Hogan, R. ve Kaiser, R. B. (2005). What we know about leadership. *Review of General Psychology*, *9*(2), 169-180. https://doi.org/10.1037/1089-2680.9.2.169

Illies, J. J. ve Palmon R. R. (2008). Responding destuctively in leadership situations: The role of personal values and problem construction. *Journal of Business Ethics*, *82*(1), 251-272. https://doi.org/10.1007/s10551-007-9574-2

Irwan, A., Mahfudnurnajamuddin, M. ve Nujum, S. (2020). The effect of leadership style, work motivation and organizational culture on employee performance mediated by job Satisfaction. *International Journal of Multicultural and Multireligious Understanding*, *7*(8), 642-657. http://dx.doi.org/10.18415/ijmmu.v7i8.2007

İbicioğlu, P., Özmen, Ö. İ. ve Taş, Y. (2009). Liderlik davranışı ve toplumsal norm ilişkisi: Ampirik bir çalışma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *14*(2), 1-23.

Jabeen, A., Han, M. A. ve Manzoor, M. (2020). Exploring the influence of leadership styles on proffesional motivation. *Journal of Research*, *36*(2), 84-93.

Jalagat, R.J. (2016). Job performance, job satisfaction, and motivation: A critical review of their

Jaylovov, K. ve Kerim, G. (2021). Liderlik tarzlarının çalışanların motivasyonu üzerindeki etkisi ve buna yönelik bir araştırma. *International Journal of Social and Humanities Sciences Research*, *8*(72), 1789-1805. https://doi.org/10.26450/jshsr.2595

Kaplan, N. Ö. (2021). *Liderlik türlerinin kamu hizmeti motivasyonu üzerindeki etkileri* (Tez No. 685621) [Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp

Khan, M. S., Khan, I., Qureshi, Q. A., Ismail, H. M., Rauf, H., Latif, A. ve Tahir, M. (2015). The Styles of leadership: A critical review. *Public Policy and Administration Research*, *5*(3), 87-92.

Kırel, A. Ç. ve Ağlargöz, O. (Eds.) (2019). *Örgütsel davranış*. Anadolu Üniversitesi.

Klingborg, D. J., Moore, D. ve Hammond, S. V. (2006). What is leadership? *Journal of Veterinary Medical Education*, *33*(2), 280-283. https://doi.org/10.3138/jvme.33.2.280

Koçak, R. D. ve Özüdoğru, H. (2012). Yöneticilerin liderlik özelliklerinin çalışanların motivasyonu ve performansı üzerindeki etkileri: Kamu ve özel hastanelerinde bir uygulama. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi,* 1, 76-88.

Kooskora, M. (2012). Ethical leadership, the role of leader (2nd ed.). *Cases in Organizational Ethics* (s. 23-38). Vilnius University.

Kotamena, F., Senjaya, P. ve Prasetya, A. B. (2020). A literature review: Is Transformational leadership elitist and antidemocratic. *International Journal of Sociology, Policy and Law*, *1*(1), 35-43. https://doi.org/10.8888/ijospl.v1i1.15

Krishnan, V. R. (2005). Transformational leadership and outcomes: Role of relationship duration. *Leadership & Organization Development Journal*, *26*(6), 442-457. https://doi.org/10.1108/01437730510617654

Lai, E. R. (2011). Motivation: A literature review. *Pearson's Research Reports*, *6,* 40-41.

Luthans, F. (1992). *Organizational behavior* (6th ed.). Mcgraw-Hill.

Marcus, B., and Schuler, H. (2004). Antecedents of counterproductive behavior at work: A general perspective. *Journal of Applied Psychology*, *89*(4), 647-660.

Maxwell, J. C. (1999). *Reddedilemez 21 liderlik yasası liderlik yasaları* (İ. Şener, çev.). Beyaz Yayınları.

McCauley, C. D. (2008). Leader development: A review of research. *Center of Creative Leadership*

McCauley, C. ve Douglas, C. (2004). *Developmental relationships* (2nd ed.) (C. McCauley ve E. Velsor Eds.), *The Center for Creative Leadership Handbook Leadership Development* Jossey-Bass.

Moneva, J. C. ve Pedrano, J. P. M. (2019). Democratic leadership and attitude towards time management of the student leaders. *International Journal of Learning and Development*, *10*(1), 159-175. https://doi.org/10.5296/ijld.v10i1.16662

Najafi, L., Hamidi, Y., Ghiasi, M. ve Shahhoseini, R. (2011). Performance evulation and its effect on employee's job motivation in Hamedan city health centers. *Australian Journal of Basic and Applied Scieces*, *5*(12), 1761-1765.

Okan, G. (2018). *Karanlık liderlik ölçeği: Çalışanların algısı üzerine bir ölçeklendirme çalışması* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Beykent Üniversitesi.

Özutku, H. (2012). The influence of intrinsic and extrinsic rewards on employee results: An empirical analysis in Turkish manufacturing industry. *Business and Economics Research Journal*, *3*(3), 29-48.

Paais, M. ve Pattiruhu, J. R. (2020). Effect of motivation, leadership, and organizational Culture on Satisfaction and Employee performance. *Journal of Asian Finance, Economics and Business*, *7*(8), 577-588. doi: 10.13106/jafeb.2020.vol7.no8.577

Reinke, S. J. (2004). Service before self: Towards a theory of servant-leadership. *Global Virtue Ethics Review*, *5*(3), 30-57.

Ryan, R. M. ve Deci, E. L. (2000). Instrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, *25*(1), 54-67. https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020

Sabastian, R. A. (2021). The influence of leadership style and motivation on employee performance. *Almania Jurnal Manajemen dan Bisnis*, *5*(1), 116-125. https://doi.org/10.36555/almana.v5i1.1587

Safitri, S. R. ve Patrisia, D. (2018). The effect of leadership, communication, and motivation on employee performance: A literature review. *Advances in Economics, Business and Management Research*, *64*, 53-58. DOI: 10.2991/piceeba2-18.2019.33

Taylor, S. E., Sears, D. O. ve Peplau, L. A. (2007). *Sosyal psikoloji* (A. Dönmez, çev.), İmge Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 2007).

Sitthiwarongchai, C., Wichayanuparp, W., Chantakit, P. ve Charoenboon, P. (2020). Impact of organization's leadership style on motivation of its employees. *A Multifaceted Review Journal in The Field of Pharmacy*, *11*(3), 48-56. DOI:10.5530/SRP.2020.3.06

Sokolic, D., Croitoru, G., Florea, V. O. ve Cosac, A. (2024). The effect leadership styles on employee motivation and organizational performance in public sector organizations. *Valahian Journal of Economic Studies*, *15*(29), 53-72. DOI 10.2478/vjes-2024-0005

Solmuş, T. (2004). *İş yaşamında duygular ve kişilerarası ilişkiler, psikoloji penceresinden insan kaynakları yönetimi*. Beta Basım Yayın.

Spector, P. E. (2006). *Industrial and organizational psychology research and practice (*2nd ed.). John Wiley & Sons.

Şerif, M. ve Şerif, C.W. (1996). *Sosyal psikolojiye giriş* (M. Atakay ve A. Yavuz, çev.). Sosyal Yayınları. (Orijinal eserin yayın tarihi 1996).

Takala, T. (1997). Charismatic leadership: A key factor in organizational communication. *Corporate Communications: An International Journal*, *2*(1), 8-13. https://doi.org/10.1108/eb046529

Tepper, B. J. (2000). Consequences of abusive supervision. *Academy of Management Journal*, *43*(2), 178-190.

Tezcan, Y. (2006). *Liderliğin çalışanların motivasyonu üzerindeki etkisi* (Tez No. 189533) [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi. https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/giris.jsp

Thoroughgood, C., Hunter, S. T. ve Sawyer, K. B. (2011). Bad apples, bad barrels, and broken followers? An empirical examination of contextual influences on follower Perceptions and reactions to aversive leaderhip. *Journal of Business Ethics*, *100*(4), 647-672. DOI:10.1007/s10551-010-0702-z

Uçar, R. ve Dağlı, A. (2017). İlkokul müdürlerinin dağıtımcı liderlik davranışları ile öğretmenlerin motivasyon ve yaratıcılık düzeyleri arasındaki ilişki. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, *16*(60), 198-216. https://doi.org/10.17755/esosder.289661

Ulukök, E. ve Merdan, E. (2022). Tam serbesti tanıyan liderliğin kişilerarası çatışma ve işe yabancılaşma üzerindeki etkisi: Rol belirsizliğinin aracı rolü, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, *24* (42): 527-545.

Ulus, Ö. ve Kerim, G. (2020). Yöneticilerin liderlik özelliklerinin çalışanların motivasyonuna etkisi ve bir uygulama. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, *12*(2), 131-151.

Üngör, J. E. (2021). Karanlık liderlik davranışlarının iş tatmini üzerindeki etkisi. *Business & Management Studies: An International Journal*, *9*(1), 126-136. https://doi.org/10.15295/bmij.v9i1.1738

Van Dierendock, D. (2011). Servant leadership: A review and synthesis. *Journal of Management*, *37*(4), 1228-1261. https://doi.org/10.1177/0149206310380462

Xue, H., Luo, Y., Luan, Y. ve Wang, N. (2022). A meta-analysis of leadership and intrinsic motivation: Examining relative importance and moderators. *Frontiers in Psychology*, *13*, 1-13. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.941161

Yetgin, M. A. (2020). Otantik liderlik ve bazı örgütsel modeller ile ilişkisi: Literatür çalışması. *International Journal of Financial Economics and Banking Practices*, *1*(2), 1-23.

Yılmaz, K. (Ed.) (2020). *Kuram-araştırma-uygulama*. Pegem Akademi.

Zafar, N., Ishaq, S., Shoukat, S. ve Rizwan, M. (2014). Determinants of employee motivation and its impact on knowledge transfer and job satisfaction. *International Journal of Human Resource Studies*, *4*(3), 50-69. https://doi.org/10.5296/ijhrs.v4i3.5874

TRAVMA BİLGİLİ BAKIM: BİBLİYOMETRİK ANALİZ ÇALIŞMASI

TRAUMA-INFORMED CARE: A BIBLIOMETRIC ANALYSIS STUDY

Doktora Öğrencisi Yağmur ATALI [1]

[1] Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, atali.yagmur@ogr.deu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-5011-432X

Doç. Dr. Tuba BAĞATARHAN [2]

[2] Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, tuba.bagatarhan@deu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-7885-6496

ÖZET

Bu araştırma, travma bilgili bakım ile ilgili çalışmalara genel bir bakış açısı kazandırmak ve konunun önemine ışık tutmak amacıyla yapılmış bibliyometrik bir analiz çalışmasıdır. Araştırmaya dahil edilecek makalelerin seçiminde Web of Science (WoS) veri tabanı kullanılmış ve yapılan incelemeler sonucunda 586 makale araştırmaya ulaşılmıştır. Verilerin analizinde VOSviewer 1.6.20 bibliyometrik analiz programı kullanılmıştır. Araştırma kapsamında makaleler, yayın yılı ve atıf sayısı, en çok atıf alan yazar ve atıf sayısı, ortak yazarlar, ortak anahtar kelimeler, dergilerin, kurumların ve ülkelerin yayın ve atıf sayıları bakımından incelenmiştir. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, travma bilgili bakım ile ilgili yapılan çalışmaların 2011 yılından 2023 yılına kadar yayın ve atıf sayılarında büyük oranda artış, 2024 yılında ise düşüş olduğu gözlemlenmiştir. 2020-2024 yılları arasında en çok atıf alan makalenin (487 atıf), 2008 yılında gerçekleştirilen çocuklarda travma bilgili bir sistem üzerine yapılan çalışma olduğu belirlenmiştir. En çok atıf alan yazara bakıldığında ise Nancy Kassam-Adams, 4 makale ve 557 atıfla alanyazına önemli katkı sağlamaktadır. En sık kullanılan anahtar kelimeler “travma bilgili bakım”, “travma”, “olumsuz çocukluk yaşantıları”, “ruh sağlığı” ve “TSSB”dir. Yayımlanan makalelerin ülkelerine bakıldığında; ilk sıralarda sırasıyla ABD, Kanada ve Avustralya yer almaktadır. Türkiye’nin bu konuda sadece bir yayını olduğu dikkat çekmektedir. Bu araştırmanın bulguları, farklı kurum ve kuruluşlarda travma ile ilgili çalışmaların travma bilgili bakım yaklaşımına dayalı olarak gerçekleştirilmesinin önemini göstermektedir. Travma bilgili yaklaşımın travmanın anlaşılması ve iyileşme sürecine katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çalışma yalnızca WoS veri tabanıyla sınırlı olup, gelecekte yapılacak çalışmalarda daha geniş bir kapsama ulaşmak için farklı veri tabanlarının da dahil edilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Travma, travma bilgili bakım, bibliyometrik analiz.

ABSTRACT

This research is a bibliometric analysis study conducted to provide an overview of the studies on trauma-informed care and to shed light on the importance of the subject. Web of Science (WoS) database was used to select the articles to be included in the study and 586 articles were found as a result of the examinations. VOSviewer 1.6.20 bibliometric analysis program was used to analyze the data. Within the scope of the research, the articles were analyzed in terms of publication year and number of citations, most cited author and number of citations, co-authors, common keywords, number of publications and citations of journals, institutions, and countries. According to the findings obtained as a result of the research, it was observed that the number of publications and citations of studies on trauma-informed care increased significantly from 2011 to 2023 and decreased in 2024. It was determined that the most cited article (487 citations) between 2020-2024 was the study on a trauma-informed system in children conducted in 2008. Considering the most cited author, Nancy Kassam-Adams makes a significant contribution to the literature with 4 articles and 557 citations. The most frequently used keywords are “trauma-informed care”, “trauma”, “adverse childhood experiences”, “mental health”, and “PTSD”. When the countries of the published articles are analyzed, the USA, Canada, and Australia are ranked first respectively. It is noteworthy that Turkey has only one publication on this subject. The findings of this study show the importance of conducting trauma-related studies in different institutions and organizations based on trauma-informed care approach. It is thought that trauma-informed approach will contribute to the understanding of trauma and the healing process. The study is limited to the WoS database, and it is recommended that different databases be included in future studies to reach a wider scope.

Keywords: Trauma, trauma-informed care, bibliometric analysis.

1. GİRİŞ

Her bireyin yaşamı boyunca en az bir defa deneyimlediği travma (Copeland vd., 2007; Kessler vd., 2001) ihmal, istismar, yaralanma, kazalar, doğal afetler, savaşlar, terörizm gibi olaylar sonucu ortaya çıkabilen bir olgudur (Öz Soysal, 2024). Amerikan Psikoloji Derneği [American Psychological Association (APA)] travmayı; bireyin davranışları, tutumları ve işlevselliği üzerinde uzun süreli ve olumsuz etki bırakan, ciddi korku, kaygı, çaresizlik ve kafa karışıklığı gibi yıkıcı duygulara sebebiyet veren rahatsız edici bir deneyim olarak tanımlamaktadır (Van den Bos, 2015). Bu tanımlara göre travma, bireylerin tehdit altında hissettiklerinde ya da kendilerini fiziki veya ruhen yıkıma uğratacak deneyimlere maruz kaldıklarında ortaya çıkmaktadır (Güneş Aslan, 2022).

Özellikle çocukluk döneminde meydana gelen travma yaşantıları, yaşamın ilerleyen dönemlerinde fiziksel ve ruhsal sağlık üzerinde önemli etkiler bırakabilmektedir (Copeland vd., 2007). Yapılan araştırmalar, çocuk ve ergen nüfusunun önemli bir kısmının yetişkinlik çağına geldiklerinde bir ya da birden fazla travmatik olay deneyimlemiş olacağına işaret etmektedir (Landolt vd., 2013; McLaughlin vd., 2017). Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından yapılan geniş kapsamlı bir araştırmada 68.894 katılımcıyla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Bu

görüşmeler sonucunda katılımcıların %70.4'ünün geçmişte travmatik olaylar deneyimlediği görülmüştür (Kessler vd., 2017). Çocukluk döneminde travma oluşturabilecek olumsuz deneyimlerin yetişkin yaşamında riskli davranışlar gösterme ve ruhsal ve fiziksel sağlık problemleri yaşama üzerinde anlamlı etkileri olduğu bilinmektedir. Olumsuz çocukluk deneyimi sayısı arttıkça alkolizm, sigara ve uyuşturucu madde kullanımı, intihar girişimi, depresyon, cinsel yolla bulaşan hastalıklar, obezite, kanser gibi vakaların görülme oranı da artmaktadır (Felitti vd., 1998). Bilim (2012) ise yaptığı çalışmada çocukluk dönemindeki travma yaşantılarının duygu düzenlemeyi, kişilerarası ilişkileri ve genel psikolojik sağlığı olumsuz etkilediği sonucuna ulaşmıştır. Aynı zamanda çocukluk dönemindeki olumsuz yaşantıların, sürekli kaygı (Cesur vd., 2018) ve aleksitimi (duygu körlüğü) ile pozitif yönde ilişkili olduğu, yaratıcı kişilik özellikleri ile negatif yönde ilişkili olduğu görülmektedir (Büyükcebeci, 2019).

Yetişkin yaşamındaki olumsuz durumların altında yatan sebebin travma deneyimleri olabileceği farkındalığı, "travma bilgili bakım" yaklaşımının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ülkemizde son dönemde kullanılmaya başlanan bu kavram (Güneş Aslan, 2022; Şimşek ve Samancı Öncel, 2024; Tekin ve Bayar, 2023) Amerika'da 1990'lı yıllarda "trauma-informed care" olarak kullanılmaya başlamıştır. Yaşanan farkındalıkla birlikte birçok hizmet sektörüne ve politika uygulamalarına travma ve zorlu deneyimler kavramlarını entegre etme düşüncesi ortaya çıkmıştır. Özellikle travmadan etkilenen çocuk ve ailelerin, yardım almak için hizmet sistemine girdiklerinde daha fazla fayda sağlamaları için tüm hizmet çalışanlarını travma hakkında bilgilendirme ve yardıma teşvik etme çalışmaları başlamıştır (Berliner & Kolko, 2016). Travma bilgili bakım ile ilgili yapılan ilk çalışmalar, Amerika Birleşik Devletleri Sağlık ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (U.S. Department of Health ve Human Services [HHS]) bünyesinde hizmet veren Madde Bağımlılığı ve Ruh Sağlığı Hizmetleri İdaresi (Substance Abuse and Mental Health Services Administration [SAMHSA]) tarafından gerçekleştirilmiştir. SAMHSA'ya göre, travma bilgili bakım, travma ve etkisine dair farkındalığı tüm örgüt işleyişine dahil etmekte ve bunun için belirli varsayım ve ilkelerle çalışmaktadır (SAMHSA, 2021). Bu varsayımlar şu şekilde sıralanmaktadır (SAMHSA, 2014):

1. Travma bilgili bir program, örgüt veya sistem travmanın geniş kapsamlı etkilerinin ve iyileşme için olası yolların farkında olur.
2. Danışanlarda, ailelerde, çalışanlarda ve sistemle bağlantılı diğer bireylerde travmanın belirtilerini ve semptomlarını tanır.
3. Travmaya ilişkin bilgileri politikalara, prosedürlere ve uygulamalara tamamen entegre ederek bir dönüt sağlar.
4. Tekrar travmaya yol açabilecek durumları engellemeye yönelik aktif çalışmalar yapar.

Travma bilgili bakımın 6 ilkesi, SAMHSA (2014) tarafından şu şekilde belirlenmiştir: Güvenlik, güvenilirlik ve şeffaflık; akran desteği; iş birliği ve karşılıklılık; güçlendirme, ses ve seçim hakkı; ve kültürel, tarihsel ve cinsiyetle ilgili meseleler.

1. *Güvenlik:* Örgüt içindeki çalışanlar ve hizmet alan bireylerin hem fiziksel hem de psikolojik açıdan kendilerini emniyette hissetmeleri önemlidir. Bu, fiziksel ortamın güvenli olmasını ve bireyler arasındaki ilişkilerde güven duygusunun sağlanmasını içermektedir.

2. *Güvenilirlik ve şeffaflık:* Hizmet almak isteyen bireyler, aile üyeleri, örgüt çalışanları ve diğer bireyler arasında güven ilişkisi oluşturulmalı ve korunmalıdır; bu da kararların ve kurumsal süreçlerin açık ve anlaşılır bir şekilde yürütülmesini gerektirmektedir.
3. *Akran desteği:* Akranlar, travma deneyimi yaşamış bireyler ya da bu süreçte çocuklara destek olan aile üyelerinden oluşmaktadır. Akran desteği ve karşılıklı dayanışma güven, umut ve iş birliğini güçlendirmenin yanı sıra iyileşme sürecini destekleyen önemli araçlardır.
4. *İş birliği ve karşılıklılık:* İyileşmenin örgütteki tüm bireylerin karşılıklı destek ve iş birliği içinde olduğu ilişkilere dayandığını vurgulayan bir yaklaşımdır.
5. *Güçlendirme, ses ve seçim hakkı:* Hem çalışanlar hem de hizmet almak isteyen bireyler açısından güçlendirilme, süreçlerde söz sahibi olma, karar verme özgürlüğü sağlanmaktadır. Travma yaşayan bireylerin sesini duyurabileceği, seçim yapabileceği ve hedef belirleyebileceği bir ortam sağlanmakta ve personel bu süreci kolaylaştırıcı bir rol oynamaktadır.
6. *Kültürel, tarihsel ve cinsiyet farklılıklarına duyarlılık:* Bireylerin kültürel değerlerine saygı göstererek ve travmanın olası tarihsel temellerini dikkate alarak herhangi bir ayrımcılık yapmaksızın hizmet sunulmasını kapsamaktadır.

Travma bilgili bakım, travmatik yaşantının uzun süreli etkilerinin seyrini belirlemektedir (Wilson vd., 2013). Klasik teori ve tedavi yöntemlerinden farklı olarak travma bilgili bakım, ruh sağlığı uzmanlarının da herhangi bir terapi türü ile birlikte kullanabileceği bir yaklaşımdır. Bu yöntem, travma yaşamış bireylerin davranışlarını, başa çıkma mekanizmalarını ve travmatik olayların yarattığı zorlukları anlamayı amaçlamaktadır. Travma bilgili bakım, sorunlara odaklanmak yerine çözüm bulmaya yönelik bir yaklaşımı benimsemektedir (Tekin ve Başer, 2021). Bu yaklaşım klinik eğitim ve süpervizyon gerektiren travma odaklı uygulamalardan farklı olarak onları tamamlayıcı bir rol oynamaktadır. Bu bakım türü, travmaya maruz kalmanın belirtilerinin taranmasını, travmanın etkilerinin değerlendirilmesini ve bireylerin travma odaklı tedaviye yönlendirilmesini kapsamaktadır (Berliner ve Kolko, 2016; Mersky vd., 2019). Travma bilgili bakıma göre, profesyoneller travmayı genel bir olgu olarak tanımalı ve aynı zamanda bireylerin yaşamları üzerindeki etkilerini bilmelidir. Travma bilgili yaklaşım, doğrudan travmatik yaşantıya müdahale etmeyi değil; çeşitli sorunlara müdahale ederken bu sorunların temelinde travmanın yer alabileceğinin farkında olmayı gerektirmektedir (Güneş Aslan, 2022).

Travma bilgili bakım ile ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında uluslararası alanyazında nörobilim (Evans ve Coccoma, 2014), tıp (Raja vd., 2015), sosyal psikoloji (Becker-Blease, 2017), ruh sağlığı (Leitch, 2017; Oral vd., 2016; Reeves, 2015) gibi alanlarda çok sayıda yayın olduğu görülürken; Türkiye'de sınırlı sayıda araştırma olduğu dikkat çekmektedir (Güneş Aslan, 2022; Şimşek ve Samancı Öncel, 2024; Tekin ve Bayar, 2023). Travmanın yaygınlığı ve etkileri göz önünde bulundurulduğunda travma bilgili bakım anlayışının iyi anlaşılması ve kurum ve kuruluşlarda daha fazla kullanılmasının önemli olduğu düşünülmektedir. Buradan hareketle bu çalışmada, bu konuya ilişkin genel bir bakış açısı kazandırmak ve konunun önemine ışık tutmak amacıyla, alanyazında bulunan travma bilgili bakım ile ilgili çalışmaların çok boyutlu olarak incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın amacı çerçevesinde araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir:

1. Travma bilgili bakım konusunda yayınlanan makale ve atıf sayılarının yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Travma bilgili bakım konusunda en çok atıf alan makaleler hangileridir?
3. Travma bilgili bakım konusunda en fazla çalışılan kavramlar nelerdir?
4. Travma bilgili bakım konusunda yayımlanan makalelere göre; en etkili yazarlar, dergiler, kurumlar ve ülkeler hangileridir?
5. Travma bilgili bakım konusundaki makalelerin yayımlandığı dergiler, bu makalelerin yazarlarının kurumları ve ülkeleri arasındaki ilişki ağları nasıldır?

2. YÖNTEM

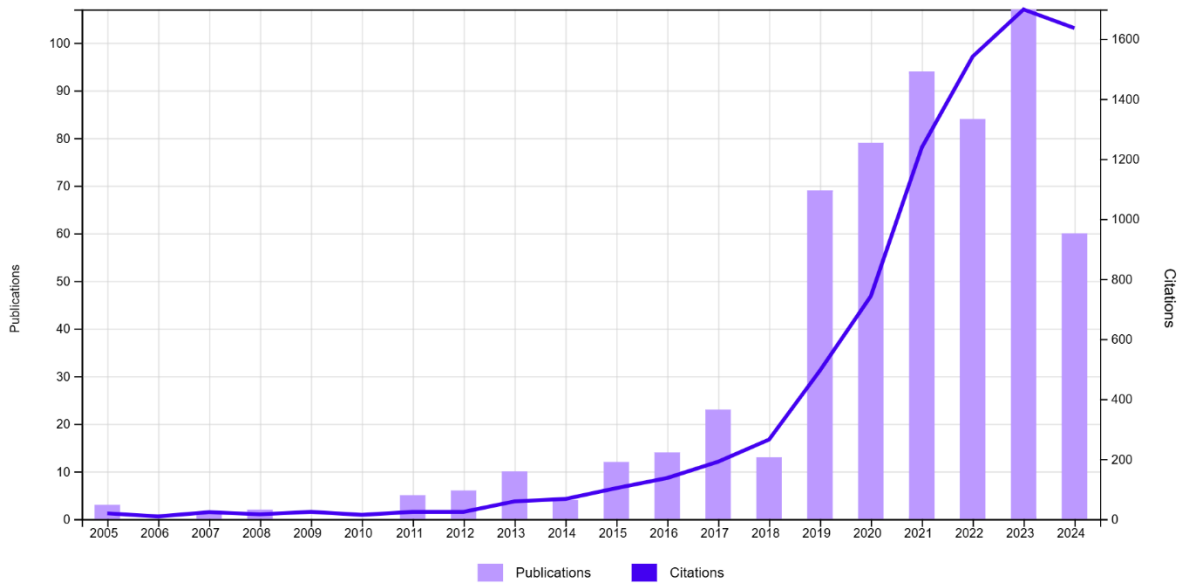
Bu araştırmada travma bilgili bakım ile ilgili yapılan çalışmaları incelemek amacıyla bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Bibliyometrik analiz yöntemi, belirli bir alan yazının yayın ve atıf sayısı temelli performansının değerlendirildiği nicel bir yöntemdir (Cobo vd., 2011). Bilim haritalaması yapmak amacıyla bibliyometrik yöntemlerin kullanımı, araştırma sorularının belirlenmesi, uygun yöntemlerin seçimi, verilerin toplanıp filtrelenmesi, temizlenmesi, analiz edilmesi ve sonuçların görselleştirilerek yorumlanması gibi birçok aşamayı içermektedir. Bu yöntem, alanyazın taramalarında çalışmaların geniş bir perspektifle ele alınarak daha kapsamlı bir anlayış geliştirilmesine olanak tanımaktadır. Böylelikle, alan yazına makro düzeyde bakılarak çalışmalara dair bütüncül bir kavrayış elde edilebilmektedir (Zupic ve Čater, 2015). Bu çalışmada çerçevesinde Web of Sciences (WoS) veri tabanında taranan makaleler yayın yılı ve atıf sayısı en çok atıf alan yazar ve atıf sayısı, ortak yazarlar, ortak anahtar kelimeler, dergilerin yayın ve atıf sayısı, kurumların yayın ve atıf sayısı, ülkelerin yayın ve atıf sayısı bakımından incelenmiştir. Web of Science (WoS) veri tabanında "trauma-informed care" anahtar kelimesi kullanılarak, Science Citation Index (SCI) ve Social Sciences Citation Index (SSCI) indeksli dergilerde eğitim ve psikoloji kategorisinde yayınlanan, 2005-2024 yılları arasındaki 586 araştırma makalesine ulaşılmış ve bu makaleler analize dahil edilmiştir. Bibliyometrik verilerin ağ haritaları VOSviewer programı ile oluşturulmuştur. VOSviewer, alanyazındaki çalışmaların ağ yapıları, bibliyografik verileri ve metin içerikleri temelinde haritalar oluşturmaya, bu haritaları görselleştirmeye ve farklı bağlamlarda analiz etmeye olanak tanıyan ücretsiz ve açık kaynaklı bir bibliyometrik haritalama aracıdır (Van Eck ve Waltman, 2010).

3. BULGULAR

3.1. Yıllara Göre Yayın ve Atıf Sayıları

Travma bilgili bakım ile ilgili yapılan makalelerinin ve atıfların yıllara göre dağılımı Görsel 1'de gösterilmektedir. Görsel 1 incelendiğinde konu ile ilgili makalelerinin 2005 yılında başladığı görülmektedir. Çalışmaların 2011 yılından itibaren ciddi bir artışa geçtiği dikkat

çekmektedir. Konu ile ilgili en çok yayın yapılan yılın 2023 olduğu ve yapılan atıfların 2021 yılı ve sonrasında 1000'in üzerinde olduğu görülmektedir.

Görsel 1. Yıllara göre yayın ve atıf sayıları

3.2. En Çok Atıf Alan Makaleler

Travma bilgili bakım ile ilgili en fazla atıf alan ilk 5 çalışma Görsel 2'de yer almaktadır. Bu çalışmaların farklı dergilerde yayınlandığı ve toplam atıf sayılarının 2020-2024 yıllarında 743-1636 arasında değiştiği görülmektedir.

586 Publications	Citations: highest first	1 of 12	Citations					Average per year	Total
			< Previous year				Next year >		
			2020	2021	2022	2023	2024		
Total			743	1,238	1,541	1,698	1,636	416.4	8,328
1	Creating trauma-informed systems: Child welfare, education, first responders, health care, juvenile justice Kip, SJ; Ford, JD; (...); Layne, CM Aug 2008 | PROFESSIONAL PSYCHOLOGY RESEARCH AND PRACTICE 39 (4), pp.396-404		74	59	43	30	18	28.65	487
2	Inequity and the Disproportionate Impact of COVID-19 on Communities of Color in the United States: The Need for a Trauma-Informed Social Justice Response Fortuna, LR; Tolou-Shams, M; (...); Porche, MV Jul 2020 | PSYCHOLOGICAL TRAUMA THEORY RESEARCH PRACTICE AND POLICY 12 (5), pp.443-445		9	83	75	44	19	46	230
3	Healing Ethno-Racial Trauma in Latinx Immigrant Communities: Cultivating Hope, Resistance, and Action Chavez-Dueñas, NY; Adames, HY; (...); Salas, SP Jan 2019 | AMERICAN PSYCHOLOGIST 74 (1), pp.49-62		17	42	55	28	30	29.83	179
4	Creating trauma-informed correctional care: a balance of goals and environment Miller, NA and Najavits, LM 2012 | EUROPEAN JOURNAL OF PSYCHOTRAUMATOLOGY 3		23	28	32	14	11	12.46	162
5	Adverse Childhood Experiences in the Lives of Male Sex Offenders: Implications for Trauma-Informed Care Levenson, JS; Willis, GM and Prescott, DS Jun 2016 | SEXUAL ABUSE A JOURNAL OF RESEARCH AND TREATMENT 28 (4), pp.340-359		28	30	22	15	13	17.44	157

Görsel 2. Travma bilgili bakım ile ilgili en fazla atıf alan makaleler

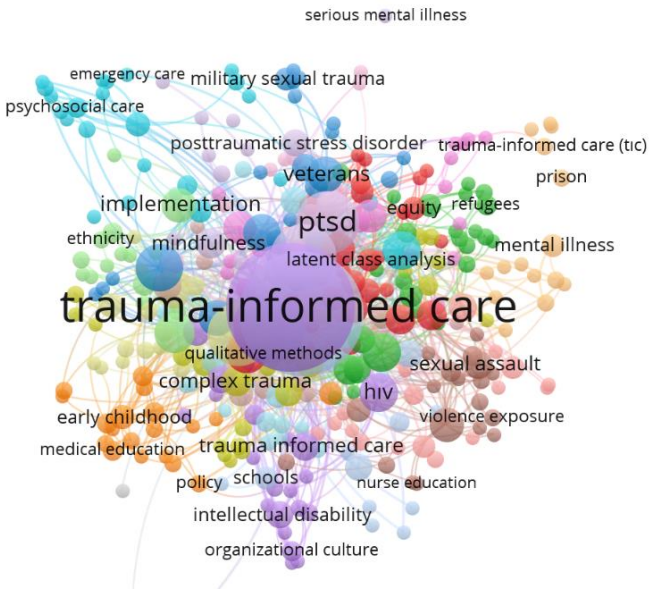
3.3. En Fazla Çalışılan Kavramlar (Ortak Kelime Analizi)

Bu araştırmaya dahil edilen 586 makalede toplam 1544 anahtar kelime kullanılmış, 353 tanesi en az iki kere tekrarlanmıştır. Görsel 3'te en fazla kullanılan anahtar kelimeler ve kullanım sıklıkları yer almaktadır.

Keyword	Occurrences	Total link strength
trauma-informed care	156	382
trauma	144	396
adverse childhood experiences	48	109
mental health	40	111
trauma-informed	38	97
ptsd	37	120
child welfare	21	58
resilience	16	38
covid-19	15	28
hiv	14	46
treatment	14	44
child abuse	14	43
foster care	13	32
child maltreatment	12	26
veterans	12	25
domestic violence	11	33
trauma-informed practice	11	29
implementation	11	25
training	10	33
education	10	32

Görsel 3. En çok kullanılan anahtar kelimeler ve bağlantı güçleri

Görsel 3'te görüldüğü üzere en çok tekrarlanan anahtar kelimeler; "trauma-informed care" (156), "travma" (144), "olumsuz çocukluk deneyimleri" (48), "ruh sağlığı" (40), "travma bilgili" (38) ve TSSB (37)'dir. Makalelerde en sık tekrarlanan anahtar kelimelere ilişkin ağ haritası ise Görsel 4'te yer almaktadır.

Görsel 4. Travma bilgili bakım ile ilgili makalelerdeki anahtar kelimelerin ilişki ağı haritası

Görsel 4 incelendiğinde en az iki kere kullanılan 353 anahtar kelime olduğu belirlenmiştir. Bu kelimeler 1820 kümede toplanmıştır ve aralarında toplam 1841 bağlantı bulunmaktadır.

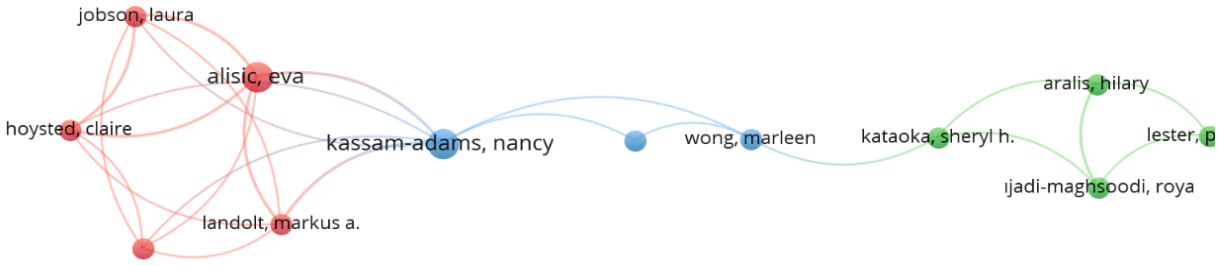
3.4. Yazarların Atıf Sayısı Bakımından İncelenmesi ve Ortak Yazar Analizi

Çalışmaya dahil edilen 586 makalede en çok atıf alan ilk 20 araştırmacı, yayın ve atıf sayıları ve bağlantı güçleri Görsel 5'te sunulmuştur.

Author	Documents	Citations	Total link strength
kassam-adams, nancy	4	557	9
layne, christopher m.	2	538	2
wong, marleen	2	515	3
levenson, jill s.	8	344	7
willis, gwenda m.	4	295	6
baker, courtney n.	7	287	11
brown, steven m.	5	264	11
prescott, david s.	2	224	4
morrissey, jp	3	223	6
banks, s	2	193	6
jackson, ew	2	193	6
reed, bg	2	193	6
butler, lisa d.	2	190	2
carello, janice	2	190	2
overstreet, stacy	2	166	6
wilcox, patricia d.	2	166	6
spinazzola, joseph	3	154	5
kinniburgh, kristine	2	142	5
hodgdon, hilary b.	3	128	7
schaefer, ingo	4	101	18

Görsel 5. En çok atıf alan yazarların yayın sayıları, atıf sayıları ve bağlantı güçleri

Yazarlar arasındaki ilişki ağları ise Görsel 6'da görülmektedir.

Görsel 6. Travma bilgili bakım ile ilgili makalelerde ortak yazarlık

Görsel 6'da yer alan travma bilgili bakım ile ilgili yapılan çalışmaların ortak yazar analizi sonuçlarına bakıldığında, en az 2 makalede yer alan ve an az 1 atıfı olan toplam 219 yazar olduğu görülmektedir. Bu yazarların 12'sinin birbiri ile geniş bir bağlantısı olduğu, 3 kümeye dağıldığı ve kümeler arasında toplam 24 bağlantının olduğu dikkat çekmektedir.

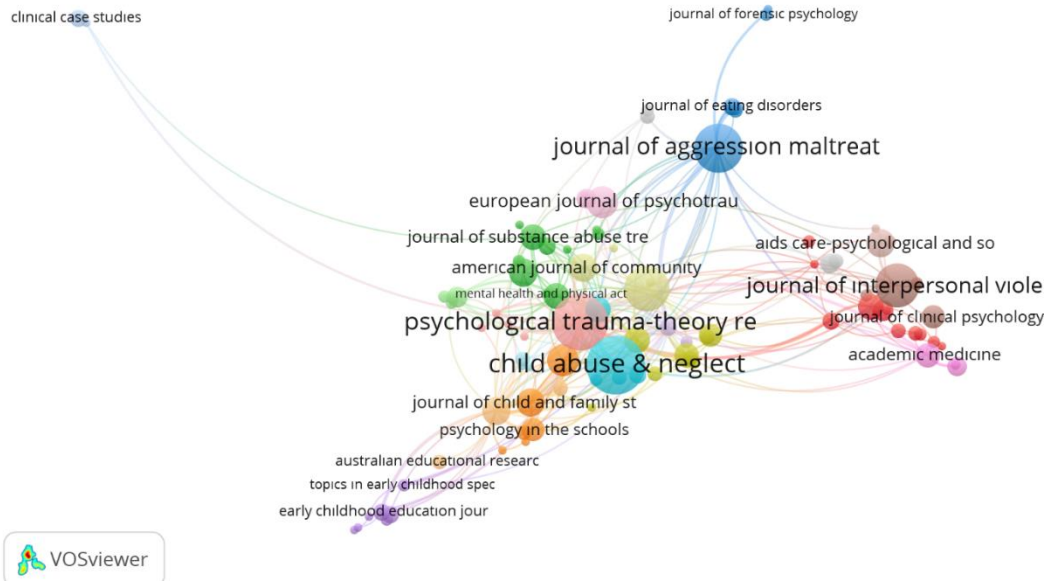
3.5. Dergilerin Atıf Analizi

Travma bilgili bakım ile ilgili gerçekleştirilmiş 586 makalenin yayımlandığı dergilerdeki atıf sayıları (ilk 20 makale) Görsel 7'de verilmiştir.

Source	Documents	Citations	Total link strength
psychological trauma-theory research ...	42	1034	88
child abuse & neglect	46	643	35
professional psychology-research and ...	4	532	60
journal of aggression maltreatment & ...	31	518	43
psychological services	27	354	29
school mental health	11	346	69
journal of substance abuse treatment	9	302	20
european journal of psychotraumatolo...	14	289	5
journal of interpersonal violence	26	276	18
sexual abuse-a journal of research and...	5	242	9
journal of family violence	9	225	26
american psychologist	1	179	0
american journal of community psych...	11	163	9
journal of trauma & dissociation	9	146	11
journal of child and family studies	11	138	21
aids care-psychological and socio-me...	11	122	9
autism	2	117	2
psychotherapy	4	116	13
addictive behaviors	3	116	3
journal of community psychology	9	107	19

Görsel 7. Dergilerin yayın ve atıf sayıları

Görsel 7'ye göre Psychological Trauma-Theory Research Practice and Policy (1034), Child Abuse & Neglect (643 atıf) ve Professional Psychology Research and Practice (532 atıf) ilk sıralarda yer alan dergilerdir. Travma bilgili bakım ile ilgili çalışmaların ruh sağlığı, çocuk ve aile sağlığı, travma ve istismar gibi konuları ele alan dergilerde yayımlandığı görülmektedir. Dergilerin ilişki ağı haritası Görsel 8'de yer almaktadır.

Görsel 8. Dergilerin ilişki ağı haritası

Travma bilgili bakım ile ilgili 586 makalenin toplam 158 dergide yayımlandığı ve dergilerden 104'ü arasında bağlantı olduğu görülmektedir. Öte yandan yapılan analiz sonucu bu dergilerin 20 kümede toplandığı ve dergiler arasında 267 bağlantı olduğu belirlenmiştir.

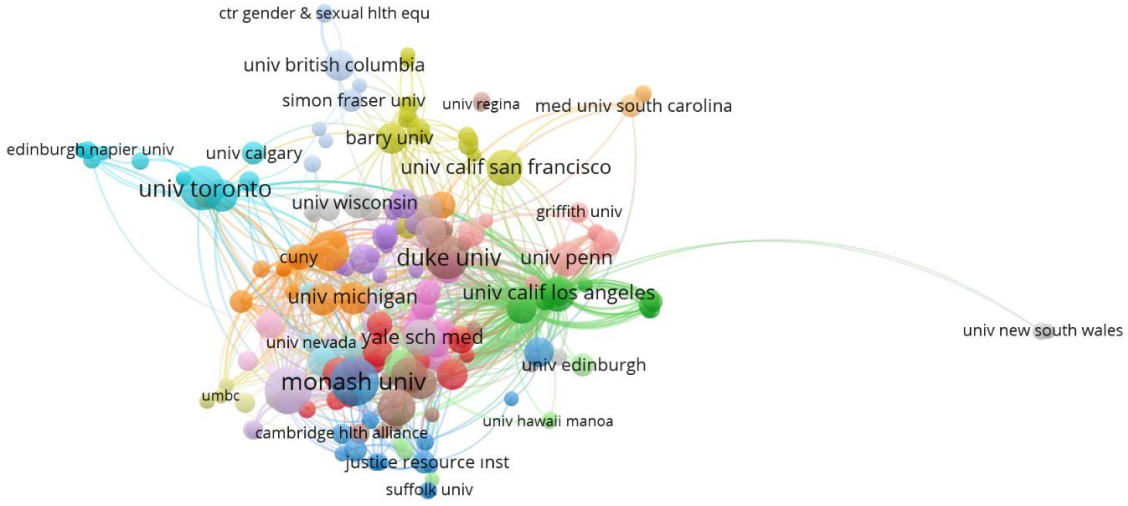
3.6. Kurumların Atıf Analizi

Travma bilgili bakım konusundaki 586 makalenin yazarlarının bağlı oldukları kurumlara göre atıf sayıları Görsel 9'da verilmiştir. ABD'de bulunan "Children's Hospital Philadelphia", "University of California Los Angeles", "University of Connecticut" ve "Yale University" gibi kurumların atıf sayısı bakımından ilk sıralarda oldukları görülmektedir.

Organization	Documents	Citations	Total link strength
childrens hosp philadelphia	8	643	168
univ calif los angeles	11	619	122
univ connecticut	5	553	109
yale univ	6	545	108
rady childrens hosp	4	507	107
univ calif san francisco	12	387	19
univ michigan	10	367	108
barry univ	9	344	44
univ n carolina	15	330	95
univ auckland	5	295	33
univ wisconsin	9	277	21
harvard med sch	20	272	98
klingberg family ctr	4	261	141
duke univ	18	251	54
univ texas hlth sci ctr san antonio	2	233	0
tulane univ	10	232	151
becket family serv	2	224	24
boston univ	10	210	9
univ toronto	18	196	25
policy res associates inc	2	193	52

Görsel 9. Travma bilgili bakım ile ilgili makalelerin yazarlarının kurumları ve atıf sayıları

Makalelerin yazarlarının kurumlarına ilişkin ilişki ağları Görsel 10'da yer almaktadır.

Görsel 10. Kurumların ilişki ağı haritası

Yapılan analiz sonucuna göre, travma bilgili bakım ile ilgili 586 makalenin toplam 881 farklı kuruma bağlı yazar tarafından gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu kurumlardan 225'i arasında geniş bir bağlantı olduğu, kurumların 21 kümede toplandığı ve kurumlar arasında toplam 1326 bağlantı olduğu belirlenmiştir.

3.7. Ülkelere Göre Atıf Analizi

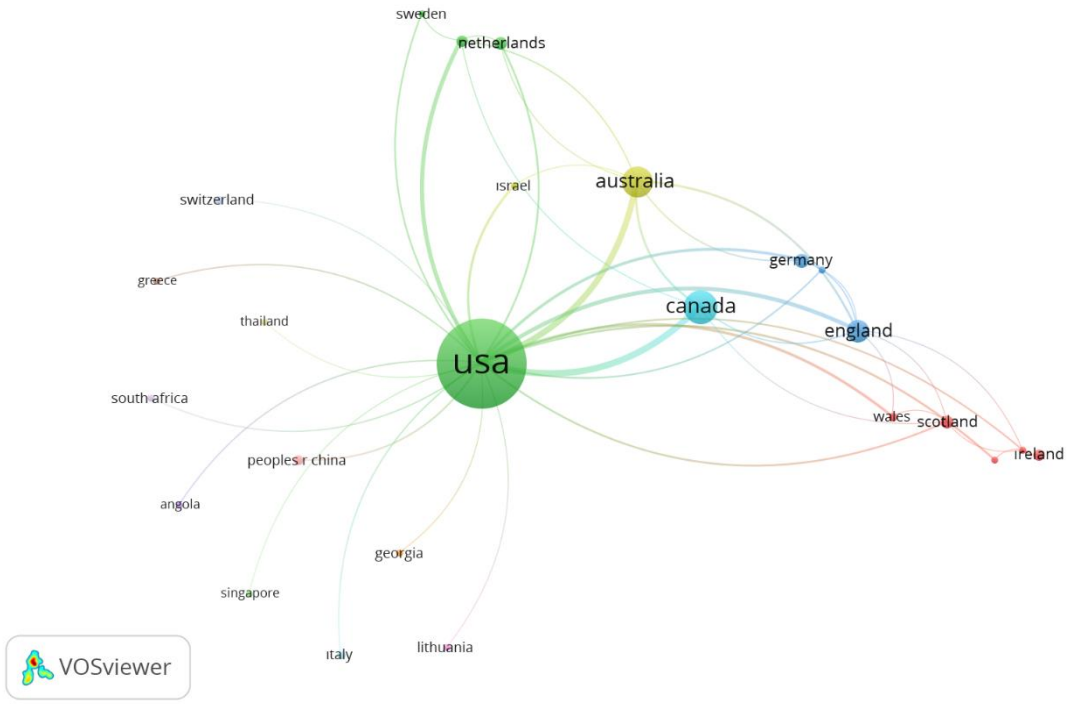
Travma bilgili bakım ile ilgili ülkelere göre yayınlanan makalelere ve atıf sayılarına (ilk 20 ülke) Görsel 11'de yer verilmektedir.

Country	Documents	Citations	Total link strength
usa	443	7092	184
canada	63	608	55
australia	51	407	56
new zealand	7	298	24
england	30	240	31
germany	11	128	14
netherlands	9	125	6
ıreland	7	119	1
scotland	9	108	8
norway	3	107	7
georgia	3	69	1
lithuania	2	68	1
wales	4	64	10
switzerland	5	63	1
north ıreland	3	50	6
ıtaly	4	46	2
sweden	3	40	4
ısrael	2	37	7
peoples r china	6	32	3
poland	1	32	0

Görsel 11. Travma bilgili bakım ile ilgili makalelerin ülkelere göre atıf sayıları

Analiz sonuçları incelendiğinde travma bilgili bakım ile ilgili makalelerin toplam 33 ülkede gerçekleştirildiği belirlenmiştir. ABD (443 yayın), Kanada (63 yayın) ve Avustralya'nın (51 yayın) ilk sıralarda olduğu görülmektedir. Türkiye ise 1 yayın ile 21. sırada yer almaktadır.

Travma bilgili bakım ile ilgili makalelerin yazarlarının ülkeleri arasındaki ilişki ağı haritasına Görsel 12'de yer verilmektedir.

Görsel 12. Ülkelerin ilişki ağı haritası

Analiz sonuçları incelendiğinde travma bilgili bakım ile ilgili 586 makalenin yayımlandığı 33 ülkenin 25'i arasında bağlantılar bulunmaktadır. 25 ülke 15 kümede toplanmıştır ve bu kümeler arasında 44 bağlantı bulunmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu araştırma çerçevesinde alanyazında travma bilgili bakım ile ilgili makalelere ilişkin bibliyometrik bir analiz çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu araştırma, özellikle uluslararası alanyazında travma bilgili bakım ile ilgili araştırmaların artış göstermesi ve ülkemizde de yeni kullanılan bir kavram olması sebebiyle alanyazına katkı sağlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucu travma bilgili bakımın 1990'lı yıllarda ortaya çıktığı, ancak etkili bilimsel çalışmaların 2005 yılı itibariyle başladığı görülmektedir. VOSviewer 1.6.20 programı kullanılarak yapılan analizlerde 586 makale değerlendirilmeye alınmış, çalışmaların ve atıf sayılarının 2011 yılından itibaren hızla arttığı ancak 2024 yılında düşüş gösterdiği belirlenmiştir. Bu çalışmalar atıf sayısı, en çok atıf alan yazarlar ve atıf sayıları, ortak yazarlar, ortak anahtar kelimeler, dergilerin, kurumların ve ülkelerin yayın ve atıf sayıları bakımından incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre, travma bilgili bakım ile ilgili çalışmalarda 2020-2024 yılları arasında en çok atıf alan makalenin Ko ve diğerlerinin (2008) çocukların eğitim, refah ve bakımı için geliştirilen travma bilgili bir sistemle ilgili yaptığı çalışma olduğu görülmüştür. Bu çalışmanın toplam 487 atıf aldığı belirlenmiştir. En çok atıf alan yazar analizine bakıldığında, Nancy Kassam-Adams 4 makale ve 557 atıfla alanyazına katkı sunmaktadır. Travma bilgili bakım ile ilgili 586 makalede en sık kullanılan anahtar kelimeler incelendiğinde; "Trauma-informed care, implementation, training, education" gibi anahtar kelimelerle deneysel çalışmaların, "Mental health, child welfare, resilience" gibi anahtar kelimelerle ruh sağlığını iyileştime ve pozitif psikoloji kavramları ile yapılan çalışmaların, "covid-19, HIV, child abuse,

child maltreatment, domestic violence" gibi anahtar kelimelerle de travmatik yaşantılara sebebiyet verebilecek kavramlarla birlikte yapılan çalışmaların ön plana çıktığı dikkat çekmektedir. Aynı zamanda travma bilgili bakım ile ilgili çalışmaların yayımlandığı dergilerin özellikle ruh sağlığı, çocuk ve aile sağlığı, travma, istismar gibi konuları ele aldığı görülmektedir. Travma bilgili bakım ile araştırmaya dahil edilen 586 makalenin büyük bir çoğunluğunun ABD'de (443 yayın) gerçekleştirildiği dikkat çekmektedir. Bu sırayı Kanada (63 yayın) ve Avustralya (51 yayın) takip etmektedir. Türkiye'de ise belirlenen kriterler dahilinde travma bilgili bakım ile ilgili yapılmış sadece bir makaleye rastlanmıştır (Kazlauskas vd., 2016). Ülkemiz, doğal afet gibi travmatik etki oluşturan olayların özellikle son yıllarda sıklıkla yaşandığı bir ülke olmasına rağmen bu konuda tek bir makaleye rastlanması oldukça düşündürücüdür.

Bu çalışma çerçevesinde travma bilgili bakım ile ilgili yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi sonucunda kapsamlı bilgiler elde edilmiştir. Özellikle ülkemizde yaşanan doğal afet, göç, terör olayları, kazalar gibi pek çok olay travmaya sebebiyet verebilmektedir. Travmanın uzun vadeli sonuçları göz önüne alındığında, travma bilgili bakım ile ilgili yapılacak çalışmaların önem arz ettiği düşünülmektedir. Okul, hastane, iş yerleri gibi örgütlenmelerin travma bilgili bakım anlayışıyla düzenlenmesi, travmanın anlaşılması ve iyileşmeye dair doğru ve hızlı adımların atılması açısından önemlidir. Son olarak, bu araştırma yalnızca WoS veri tabanı kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Travma bilgili bakım ile ilgili daha sonra gerçekleştirilecek çalışmalara farklı veri tabanları dahil edilerek araştırmanın kapsamı ve etkililiği artırılabilir.

KAYNAKÇA

Becker-Blease, K. A. (2017). As the world becomes trauma–informed, work to do. *Journal of Trauma & Dissociation*, *18*(2), 131–138.

Berliner, L., & Kolko, D. J. (2016). Trauma Informed Care. *Child Maltreatment*, *21*(2), 168–172.

Bilim, G. Y. (2012). *Çocukluk çağı örselenme yaşantıları: Duygu düzenleme, kişilerarası tarz ve genel psikolojik sağlık açısından bir inceleme* (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi.

Büyükcebeci, A. (2019). Çocukluk çağı örselenme yaşantılarının yaratıcı kişilik özellikleri ve aleksitimi ile ilişkisi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *8*(4), 3187-3213.

Cesur, G., Sayraç, N., & Korkmaz, E. (2018). Çocukluk çağı örselenme yaşantıları ve sürekli kaygı arasındaki ilişkide bilinçli farkındalığın rolü. *Türk Psikoloji Dergisi*, *33*(81), 97- 112.

Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, *62*(7), 1382–1402.

Copeland, W. E., Keeler, G., Angold, A., & Costello, E. J. (2007). Traumatic events and posttraumatic stress in childhood. *Archives of General Psychiatry*, *64*(5), 577.

Evans, A., & Coccoma, P. (2014). *Trauma-Informed Care*. Routledge.

Felitti, V. J., Anda, R. F., Nordenberg, D., Williamson, D. F., Spitz, A. M., Edwards, V., Koss, M. P., & Marks, J. S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults. *American Journal of Preventive Medicine*, *14*(4), 245–258.

Güneş Aslan, G. (2022). Travma bilgili bakım ve sosyal hizmet. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, *22*(54), 87–106.

Kazlauskas, E., Javakhishvilli, J., Meewisse, M., Merecz-Kot, D., Şar, V., Schäfer, I., Schnyder, U., & Gersons, B. P. (2016). Trauma treatment across Europe: where do we stand now from a perspective of seven countries. *European Journal of Psychotraumatology*, *7*, 29450.

Kessler, R. C., Aguilar-Gaxiola, S., Alonso, J., Benjet, C., Bromet, E. J., Cardoso, G., Degenhardt, L., de Girolamo, G., Dinolova, R. V., Ferry, F., Florescu, S., Gureje, O., Haro, J. M., Huang, Y., Karam, E. G., Kawakami, N., Lee, S., Lepine, J.-P., Levinson, D., … Koenen, K. C. (2017). Trauma and PTSD in the WHO World Mental Health Surveys. *European Journal of Psychotraumatology*, *8*(sup5).

Kessler, R. C., Sonnega, A., Bromet, E., Hughes, M., & Nelson, C. B. (2001). Posttraumatic Stress Disorder in the National Comorbidity Survey. In S. Hyman (Ed.), *Fear and Anxiety* (p. 13). Routledge.

Ko, S. J., Ford, J. D., Kassam-Adams, N., Berkowitz, S. J., Wilson, C., Wong, M., ... & Layne, C. M. (2008). Creating trauma-informed systems: Child welfare, education, first responders, health care, juvenile justice. *Professional Psychology: Research and Practice*, *39*(4), 396.

Landolt, M. A., Schnyder, U., Maier, T., Schoenbucher, V., & Mohler-Kuo, M. (2013). Trauma exposure and posttraumatic stress disorder in adolescents: A national survey in Switzerland. *Journal of Traumatic Stress*, *26*(2), 209–216.

Leitch, L. (2017). Action steps using ACEs and trauma-informed care: A resilience model. *Health & Justice*, *5*(1), 5.

McLaughlin, K. A., Koenen, K. C., Bromet, E. J., Karam, E. G., Liu, H., Petukhova, M., Ruscio, A. M., Sampson, N. A., Stein, D. J., Aguilar-Gaxiola, S., Alonso, J., Borges, G., Demyttenaere, K., Dinolova, R. V., Ferry, F., Florescu, S., de Girolamo, G., Gureje, O., Kawakami, N., … Kessler, R. C. (2017). Childhood adversities and post- traumatic stress disorder: evidence for stress sensitisation in the World Mental Health Surveys. *British Journal of Psychiatry*, *211*(5), 280–288.

Mersky, J. P., Topitzes, J., & Britz, L. (2019). Promoting evidence-based, trauma-informed social work practice. *Journal of Social Work Education*, *55*(4), 645–657.

Oral, R., Ramirez, M., Coohey, C., Nakada, S., Walz, A., Kuntz, A., Benoit, J., ve Peek-Asa, C. (2016). Adverse childhood experiences and trauma-informed care: the future of health care. *Pediatric Research*, *79*(1–2), 227–233.

Öz Soysal, F. S. (2024). *Travma Tedavisinde Kullanılan Çağdaş Psikolojik Danışma Yaklaşımları Vaka Örnekleriyle* (F. S. Öz Söysal, Ed.). Pegem Akademi.

Raja, S., Hasnain, M., Hoersch, M., Gove-Yin, S., & Rajagopalan, C. (2015). Trauma Informed Care in Medicine. *Family & Community Health*, *38*(3), 216–226.

Reeves, E. (2015). A synthesis of the literature on trauma-ınformed care. *Issues in Mental Health Nursing*, *36*(9), 698–709.

Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (2014). *SAMHSA's Concept of Trauma and Guidance for a Trauma-Informed Approach.* HHS Publication No. (SMA) 14-4884. Rockville. https://ncsacw.samhsa.gov/userfiles/files/SAMHSA_Trauma.pdf adresinden alındı.

Substance Abuse and Mental Health Services Administration. (2021). *Who We Are Learn more about the Substance Abuse and Mental Health Services Administration (SAMHSA).*https://www.samhsa.gov/about-us/who-we-are adresinden alındı.

Şimşek, Z., & Samancı Öncel, L. (2024). Cinsel istismar olgularına yaklaşımın travma bilgili hizmet sunumu açısından değerlendirilmesi. *Toplum ve Sosyal Hizmet*, *35*(2), 253–268.

Tekin, H. H., & Başer, D. (2021). Travma bakım temelli sosyal hizmet müdahalesi. *Akademik Araştırmalar, 2*, 125-131.

Tekin, H. H., & Bayar, Y. (2023). Trauma Informed Care Scale: Turkish validity and reliability study. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, *15*(Supplement 1), 252–260.

Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping, *Scientometrics*, *84*(2), 523-538.

VandenBos, G. R. (2015). *APA dictionary of psychology (2nd ed.).* (G. R. VandenBos, Ed.). American Psychological Association.

Wilson C, Pence D, & Conradi, L. (2013) Trauma-informed care. In *Encyclopedia of social work* (Ed C Franklin). New York, Oxford University Press.

Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric Methods in Management and Organization. *Organizational Research Methods*, *18*(3), 429–472.

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNDE ÖZ DÜZENLEME KONUSUNU ELE ALAN MAKALELERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ARTICLES ON SELF-REGULATION IN UNIVERSITY STUDENTS

Dr. Öğr. Üyesi Rukiye AYDOĞAN [1]

[1] Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi Rekreasyon Bölümü, Rekreasyon Anabilim Dalı, rukiye.aydogan@adu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-8967-2684

Doç. Dr. Tuba BAĞATARHAN [2]

[2] Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim Dalı, tuba.bagatarhan@deu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-7885-6496

ÖZET

Öz düzenleme, üniversite öğrencileri için akademik başarı, zaman yönetimi, stresle başa çıkma ve kişisel gelişim gibi alanlarda önemli bir rol oynayarak, hedeflerine ulaşmalarını sağlayan temel bir beceridir. Bu araştırmanın amacı, üniversite öğrencilerinde öz düzenleme konusuyla ilgili yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizini gerçekleştirmektir. Araştırma kapsamına alınacak makalelerin belirlenmesi amacıyla Web of Sciences (WoS) veri tabanı kullanılmıştır. WoS veri tabanından elde edilen makaleler, yayın yılı, atıf sayısı, en sık kullanılan anahtar kelimeler, en fazla atıf alan yazarlar, dergiler, kurumlar, ülkeler ve ilişki ağları bakımından incelenmiştir. Analizler VOSviewer 1.6.20 programı ile yapılmıştır. WoS veri tabanında "Self-regulation" ve "University students" anahtar kelimeleri kullanılarak yapılan tarama ile ulaşılan 230 makale değerlendirmeye alınmıştır. Araştırma bulguları bu konudaki yayınların özellikle 2012 yılından itibaren ciddi bir yükseliş gösterdiğini göstermiştir. Ayrıca en sık kullanılan anahtar kelimelerin "üniversite öğrencileri", "yüksek öğrenim", "öz düzenlemeli öğrenme", "stres" ve "akademik başarı" olduğu belirlenmiştir. En fazla atıf alan ilk sıralardaki yazarların Türk yazarlar oldukları dikkat çekmektedir. En fazla atıf alan dergiler incelendiğinde; "Computers in Human Behavior", "Frontiers in Psychology" ve "International Journal of Environmental Research and Public Health" ilk sıralarda yer almaktadır. En fazla atıf alan yazarların kurumları incelendiğinde Türkiye'deki Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve TED Üniversitesi'nin en fazla atıf alan ilk üç kurum olduğu görülmüştür. En fazla atıf alan ilk üç ülkenin ise Amerika Birleşik Devletleri, İspanya ve Çin olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öz düzenleme, üniversite öğrencileri, bibliyometrik analiz, VOSviewer.

ABSTRACT

Self-regulation is a basic skill that plays an important role for university students in areas such as academic achievement, time management, coping with stress, and personal development, enabling them to achieve their goals. The aim of this study is to perform a bibliometric analysis of the articles published on self-regulation in university students. Web of Sciences (WoS) database was used to determine the articles to be included in the research. The articles obtained from the WoS database were analysed in terms of publication year, number of citations, most frequently used keywords, most cited authors, journals, institutions, countries, and networks. The analyses were performed with VOSviewer 1.6.20 software. In the WoS database, 230 articles reached by searching using the keywords "Self-regulation" and "University students" were evaluated. The findings of the research showed that publications on this subject have shown a significant increase, especially since 2012. It was also determined that the most frequently used keywords were "university students", "higher education", "self-regulated learning", "stress" and "academic achievement". It is noteworthy that the most cited authors in the first rows are Turkish. When the most cited journals were analyzed; "Computers in Human Behavior", "Frontiers in Psychology" and "International Journal of Environmental Research and Public Health" were ranked first. When the institutions of the most cited authors are analyzed, it is seen that Gazi University, Hacettepe University, and TED University in Turkey are the top three most cited institutions. The top three most cited countries are the United States of America, Spain, and China.

Keywords: Self-regulation, university students, bibliometric analysis, VOSviewer.

1. GİRİŞ

Eğitim ortamında motivasyon, çalışma ve anlama becerilerinde öğrenciler arasında yaşanan farklılıklara 20 yy. başlarında ilgi duyulmaya başlanmıştır. Bu farklılıkları gidermek için çözüm yolları aranmış, 1970'li yılların sonunda üst biliş ve sosyal biliş kavramları doğrultusunda bir bakış açısı ortaya çıkmıştır (Aydın ve Demir, 2014). 1980'li yıllarda ise öğrencilerin kendi öğrenme sürecinin yöneticisi olabilmesi için yanıtlar aranmış ve öz düzenleme kavramının temelini oluşturmuştur (Zimmerman, 2001; Zimmerman, 2002).

Sosyal bilişsel kuramın kurucularından Albert Bandura'nın (1986) "self regulation" olarak ifade ettiği kavram dilimizde "öz düzenleme" şeklinde kullanılmaktadır (Aydın ve Demir, 2014). Sosyal öğrenme kuramı hem eğitim bilimlerinde hem de psikolojide geniş ölçüde kabul gören ve önemli olarak değerlendirilen bir öğrenme kuramıdır. Alanyazında öz düzenleme kavramı için herkes tarafından onaylanan müşterek bir tanım bulunmamaktadır (Berger, 2011). Öz düzenleme kavramı farklı kuramlarda farklı bakış açısı ile ele alınmaktadır. Örneğin psikoanalitik kuram duygular ışığında geliştiğini ifade ederken, davranışçılar öz düzenlemenin öğrenilmiş olan bir öz denetim mekanizması olduğunu ifade etmektedir (Bronson, 2019). Bu nedenle öz düzenleme için farklı tanımlar bulunmaktadır. Pintrich (2000) öz düzenlemeyi kendi öğrenme hedeflerini belirledikleri, motivasyonlarını düzenledikleri, davranışlarını

düzenledikleri aktif oldukları bir süreç olarak tanımlamaktadır (Çiltaş, 2011). Senemoğlu (2009) ise öz düzenlemeyi kişinin öğrenme sürecinde kendi davranışlarını gözlemlemesi, kendi ölçütlerini ortaya koyarak değerlendirmesi, kontrol etmesi ve yönlendirmesi olarak tanımlamaktadır.

Öz düzenleme davranışlarla birlikte duyguları da düzenleyebilme becerisidir. İnsanın karakterinden öte çevresel etkiler söz konusudur. Bireyler duygularını kontrol edebildiği zaman davranışlarını da kontrol edebilmektedir (Widiastuti, 2016). Kişi hedeflerine ulaşabilmek için davranışlarını etkinleştirmektedir. Kendilerini izledikleri, geri bildirimde bulundukları bir döngü oluşturulmaktadır (Zimmerman ve Schunk, 2011). Öz düzenlemede zihinsel yetenekler akademik sürece taşınmaktadır. Kişi bu süreçte tamamen aktiftir, hedefine ulaşabilmek için en uygun stratejiyi seçer, uygular, kendi gelişimini izler ve nihayetinde kendini değerlendirir (Zimmerman, 1998). Bu nedenle öz düzenleme aynı zamanda içinde olunan duruma göre kişinin davranışlarını ayarlayabildiği yapı olarak da tanımlanmaktadır. Kişi davranışlarında esnektir ve uyarlama yapabilir (Baumeister ve Vohs, 2007). Öz düzenleme sürecinde kişi davranış olarak ortamı belirleyip zamanı etkili kullanabilirken, bilişsel olarak da kendini izleyip değerlendirebilmektedir. Ayrıca motivasyonel açıdan da inançlıdır ve görevine değer verir (Zimmerman, 2002). Bu nedenle olumlu öz yeterlik inancı ve göreve verilen değer öz düzenleme davranışlarını teşvik etmektedir. Öğrencilerin bilişlerini düzenlemek için kullandıkları stratejiler ve öğrenmelerini kontrol etmek için kullandıkları stratejiler ise öz düzenlemeli öğrenme olarak tanımlanmaktadır (Pintrich, 1999).

Bu yüzyılın paradigması olan yaşam boyu öğrenmenin en öne çıkan özelliği kendi öğrenme sürecini kontrol edebilme becerisidir (Epçaçan, 2013). Öğrenmesini kendisi gerçekleştirebilen kişilere öz düzenleyici öğrenciler gibi bazı isimler verilmektedir (Coşkun, 2009). Bu kişilerin öğrenme sürecinde kullandıkları beceri ise öz düzenlemedir.

Bu çalışmanın amacı, üniversite öğrencilerinde öz düzenleme konusu üzerine yapılmış araştırmaların bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesidir. Bu çalışma kapsamında üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili araştırma yapmak isteyen araştırmacılara bu konu üzerine yapılan araştırmalara ilişkin genel bir çerçeve sunulması amaçlanmıştır. Bu amaç çerçevesinde araştırma soruları şu şekilde belirlenmiştir:

1. Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili yayımlanan makale ve atıf sayılarının yıllara göre dağılımı nasıldır?
2. Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili en çok atıf alan makaleler hangileridir?
3. Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili yayınlarda en sık kullanılan anahtar sözcükler hangileridir?
4. Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili yayınlarda; en etkili yazarlar, dergiler, kurumlar ve ülkeler hangileridir?
5. Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili makalelerin yazarları, yayımlandığı dergiler, kurumlar ve ülkeler arasındaki iş birliği ağları nasıldır?

2. YÖNTEM

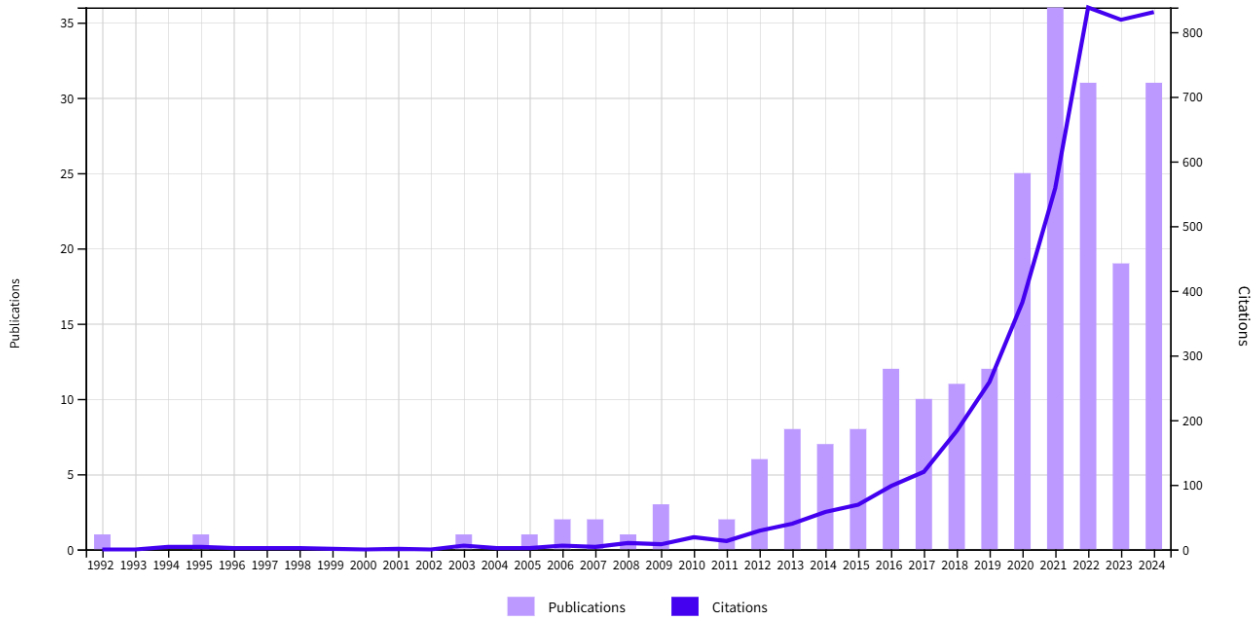
Bu araştırma çerçevesinde üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili yayınlar bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Araştırma çerçevesinde incelenecek yayınlar Web of Science (WoS) veri tabanı kullanılarak elde edilmiştir. WoS veri tabanında "self-regulation" ve "university students" anahtar kelimeleri başlık ve konu olarak taranmıştır. WoS veri tabanında Social Sciences Citation Index (SSCI) ve Science Citation Index Expanded (SCI-E) indeksli dergilerde yayınlanan 230 makaleye ulaşılmıştır. Bu makaleler yayın yılı, atıf sayısı, ilişkili kavramlar, en etkili yazar, dergi ve ülkeler ve iş birliği ağları bakımından detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bibliyometrik analizler VOSviewer 1.6.20 programı ile gerçekleştirilmiştir. Ağ verilerine dayalı olarak harita oluşturma, görselleştirme ve analiz yapma ile ilgili olarak kullanılan ve açık erişimli bir yazılım olan VOSviewer, bibliyometrik analiz çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır (van Eck & Waltman, 2019).

3. BULGULAR

Bu bölümde üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili yıllara göre yayın ve atıf sayılarına, en fazla atıf alan makalelere, en sık kullanılan anahtar kelimelere, yazarların, dergilerin, kurumların ve ülkelerin atıf analizlerine ve ilişki ağlarına dair bulgular yer almaktadır.

3.1. Yayınların ve Atıfların Yıllara Göre Dağılımı

Bu bölümde üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili yıllara göre yayın ve atıf sayılarına, en fazla atıf alan makalelere, en sık kullanılan anahtar kelimelere, yazarların, dergilerin, kurumların ve ülkelerin atıf analizlerine ve ilişki ağlarına dair bulgular yer almaktadır.

Görsel 1. Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili yayınların ve atıfların yıllara göre dağılımı

Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili 1992 yılından beri araştırma yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu konu üzerine yapılan yayınların sayısının özellikle 2012 yılından itibaren ciddi bir yükselişe geçtiği ve 2020 yılında ciddi bir ivme kazandığı görülmektedir. 36 makale ile 2021 yılı bu konu ile ilgili en fazla yayın yapılan yıl olurken 2023 yılında bu sayı 19 ile önemli bir düşüş göstermiştir. İncelenen makalelere yapılan atıf sayısının ise 2021 yılından 2024 yılına kadar yıllık 550'nin üzerinde olduğu dikkat çekmektedir.

3.2. En Fazla Atıf Alan Yayınlar

Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili araştırma makalelerine yapılan atıf sayısının 4378 olduğu görülmüştür. En çok atıf alan ilk 5 makaleye ilişkin bilgiler ise Görsel 2'de sunulmaktadır.

230 Publications	Citations: highest first	1 of 5	Citations						
			Previous year				Next year	Average per year	Total
			2020	2021	2022	2023	2024		
Total			382	559	838	819	831	141.23	4,378
1	Modelling smartphone addiction: The role of smartphone usage, self-regulation, general self-efficacy and cyberloafing in university students Gökçearslan, S; Mumcu, FK; (...); Çevik, YD Oct 2016 | COMPUTERS IN HUMAN BEHAVIOR 63 , pp.639-649		38	40	39	24	24	24	216
2	An exploration of social networking site use, multitasking, and academic performance among United States and European university students Karpinski, AC; Kirschner, PA; (...); Ochwo, P May 2013 | COMPUTERS IN HUMAN BEHAVIOR 29 (3) , pp.1182-1192		24	21	23	10	13	16.75	201
3	Problematic Use of the Internet and Smartphones in University Students: 2006-2017 Carbonell, X; Chamarro, A; (...); Prades, M Mar 2018 | INTERNATIONAL JOURNAL OF ENVIRONMENTAL RESEARCH AND PUBLIC HEALTH 15 (3)		31	32	22	17	19	20.14	141
4	Effects of smartphone addiction on sleep quality among Chinese university students: The mediating role of self-regulation and bedtime procrastination Zhang, MX and Wu, AMS Dec 2020 | ADDICTIVE BEHAVIORS 111		1	20	41	36	36	26.8	134
5	First-year university students' academic success: the importance of academic adjustment van Rooij, ECM; Jansen, EPWA and van de Grift, WJCM Oct 2018 | EUROPEAN JOURNAL OF PSYCHOLOGY OF EDUCATION 33 (4) , pp.749-767		12	19	30	26	32	18	126

Görsel 2. En fazla atıf alan yayınlar

Görsel 2 incelendiğinde en fazla atıf alan ilk iki makalenin de "Computers in Human Behavior" dergisinde yayımlandığı dikkat çekmektedir. Ayrıca bu makalelerin son beş yıla ait atıf sayılarının 382 ile 838 arasında değiştiği görülmektedir.

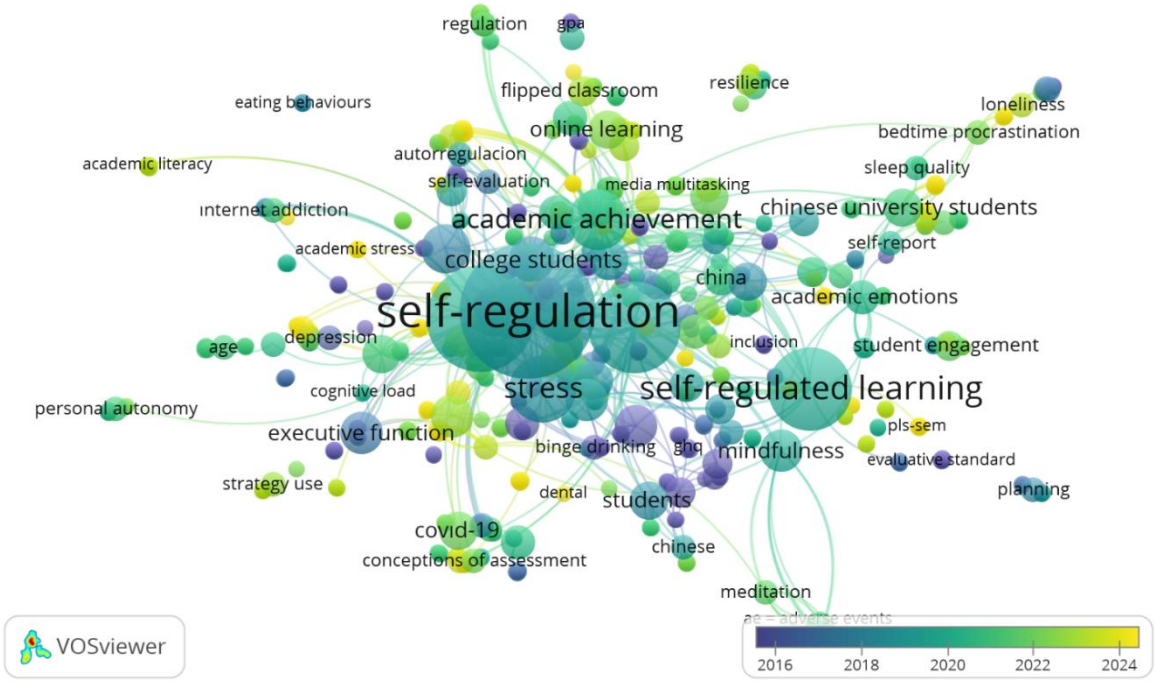
3.3. En Sık Kullanılan Anahtar Kelimeler

Bu çalışmaya dahil edilen 230 makalede toplam 785 anahtar kelimenin yer aldığı belirlenmiştir. Görsel 3'te en fazla kullanılan ilk 20 anahtar kelime ve bu kelimelerin kullanım sıklıkları sunulmuştur.

Keyword	Occurrences	Total link strength
self-regulation	61	271
university students	38	170
higher education	28	135
self-regulated learning	23	98
stress	15	70
academic achievement	12	65
motivation	9	45
self-efficacy	8	41
college students	7	28
procrastination	7	28
mindfulness	6	51
mental health	6	37
university	6	31
metacognition	6	27
executive function	6	26
academic performance	5	29
online learning	5	24
emotional intelligence	5	23
academic success	5	22
anxiety	5	22

Görsel 3. Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili yayınlarda en çok kullanılan anahtar kelimeler ve bağlantı güçleri

Görsel 3'te görüldüğü gibi "self-regulation" yayınlarda en sık kullanılan anahtar kelimedir. En sık tekrarlanan diğer anahtar kelimeler şu şekilde sıralanabilir: university students (38), higher education (28), self-regulated learning (23), stress (15), academic achievement (12), motivation (9), self-efficacy (8), college students (7) procrastination (7), mindfulness (6), mental health (6), university (6), metacognition (6), executive function (6), Academic performance (5), online learning (5), emotional intelligence (5), Academic success (5), anxiety (5) olarak sıralanmıştır. İncelenen yayınlarda en çok tekrarlanan anahtar kelimelerin ilişki haritası ise Görsel 4'te verilmiştir.

Görsel 4. Yayınlardaki anahtar kelimelerin ilişki haritası

Yayınlarda En az bir defa kullanılan anahtar kelimelerin sayısı 785'tir. Analiz sonuçlarına göre anahtar kelimelerin 688'i arasında geniş bir bağlantı bulunmaktadır. Bu kelimeler 50 kümede toplanmıştır ve kelimeler arasında toplam 2638 bağlantı bulunmaktadır.

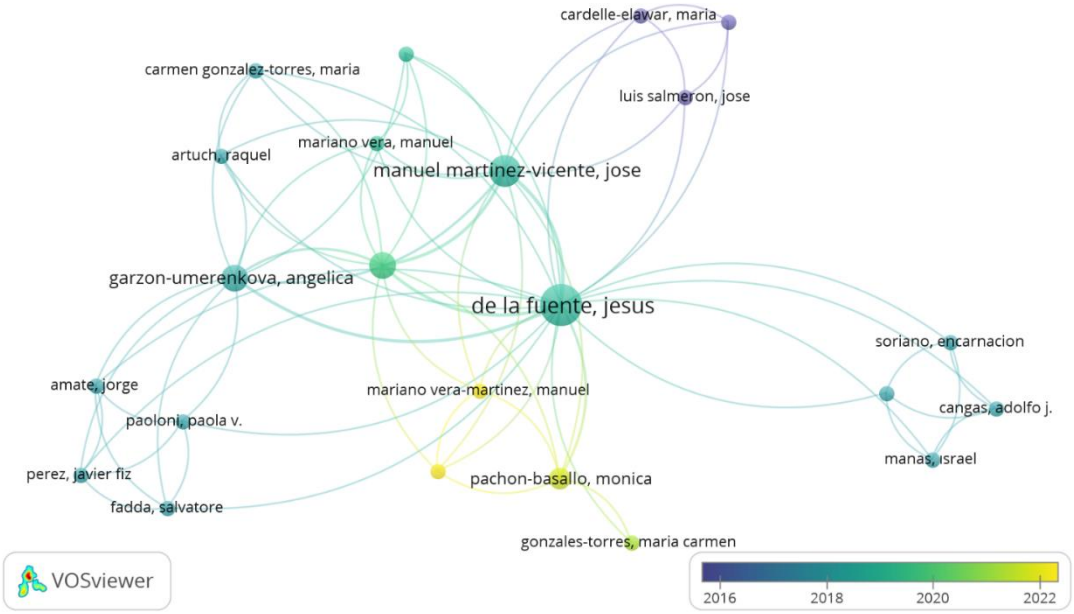
3.4. Yazarların Atıf Sayısı Bakımından İncelenmesi ve Ortak Yazarlık Analizi

Bu çalışmaya alınan 230 makalede toplam 744 yazar bulunurken, bu yazarlardan en az bir yayını ve en az bir atıfı olan yazar sayısı 637'dir. En çok atıf alan ilk 15 yazar, yayın sayıları, atıf sayıları ve bağlantı güçlerine ilişkin bilgiler Görsel 5'te, yazar ağları ise Görsel 6'da yer almaktadır.

Author	Documents	Citations	Total link strength
gokcearslan, sahin	2	293	5
cevik, yasemin demiraslan	1	216	3
haslaman, tulin	1	216	3
mumcu, filiz kuskaya	1	216	3
karpinski, aryn c.	1	201	4
kirschner, paul a.	1	201	4
mellott, jennifer a.	1	201	4
ochwo, pius	1	201	4
ozer, ıpek	1	201	4
tsai, chin-chung	4	182	11
carbonell, xavier	1	141	4
chamarro, andres	1	141	4
oberst, ursula	1	141	4
prades, mariona	1	141	4
rodrigo, beatriz	1	141	4

Görsel 5. En fazla atıf alan yazarların yayın sayıları, atıf sayıları ve bağlantı güçleri

En fazla atıf alan ilk yazarın Şahin Gökçearslan (293) olduğu görülmektedir. İkinci sırada ise aynı yayında yer alan Yasemin Demiraslan Çelik (216), Tülin Haşlaman (216) ve Filiz Kuşkaya Mumcu (216) bulunmaktadır. Üçüncü sırayı ise beş ayrı yazar paylaşmaktadır.

Görsel 6. Ortak yazar analizi

Görsel 6'ya göre, ortak yazar ağının 23 yazardan oluştuğu, bu yazarların 6 kümeye ayrıldığı ve aralarında toplam 71 bağlantı olduğu görülmektedir. Toplam bağlantı gücü ise 83'tür.

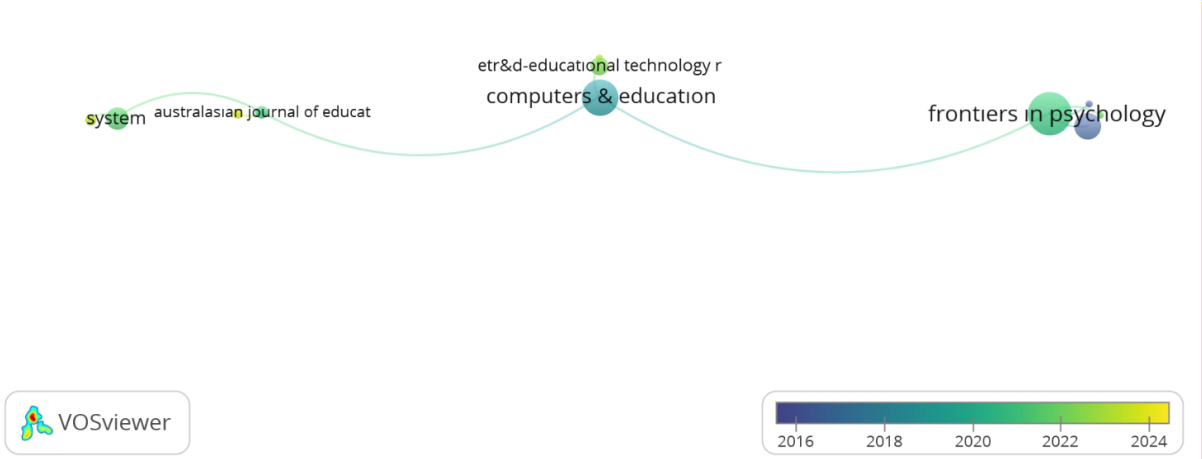
3.5. Dergilerin Atıf Analizi ve Dergiler Arası İlişki Ağları

Bu çalışmada incelenen 230 makale toplam 131 dergide yayımlanmıştır. Bu dergilerden en az 1 yayın ve 1 atıf ölçütünü karşılayan toplam 115 dergi bulunmaktadır. Bu dergilerin atıf sayılarına göre listesi (ilk 15'te yer alanlar) Görsel 7'de sunulmuştur.

Source	Documents	Citations	Total link strength
computers in human behavior	5	490	1
frontiers in psychology	21	365	4
international journal of environmental ...	11	296	0
addictive behaviors	4	234	4
computers & education	4	231	3
european journal of psychology of ed...	6	220	1
international journal of mental health ...	2	147	2
international journal of educational te...	2	101	0
sustainability	8	98	2
learning and individual differences	3	94	1
journal of community psychology	1	90	0
higher education	4	78	3
children and youth services review	1	77	0
system	5	76	2
internet and higher education	1	70	1

Görsel 7. Dergilerin yayın sayıları, atıf sayıları ve bağlantı güçleri

Görsel 7'de en fazla atıf alan ilk üç derginin sırasıyla Computers in Human Behavior (490), Frontiers in Psychology (365) ve International Journal of Environmental Research and Public Health (490) olduğu görülmektedir. En çok atıf alan ikinci dergi olan Frontiers in Psychology (21) yayın sırası olarak da ilk sırada yer almaktadır. Ayrıca, en çok atuf alan üçüncü sıradaki dergi olan International Journal of Environmental Research and Public Health 11 makale ile araştırılan konuda en çok yayın yapan ikinci sıradaki dergidir. Şekil 7'de yer alan dergiler incelendiğinde özellikle teknolojinin ruh sağlığı üzerindeki etkilerini ele alan, bilişim, eğitim ve psikoloji ile ilgili konuları inceleyen dergilerde öz düzenleme konusunun ele alındığı görülmektedir. Bu dergiler arasındaki ilişki ağı haritası Görsel 8'de sunulmuştur.

Görsel 8. Dergilerin ilişki ağı haritası

Analiz sonuçlarına göre, üniversite öz düzenleme ile ilgili 230 makalenin 131 dergide yayımlandığı, bu dergilerden 11'i arasında bağlantı olduğu, 11 derginin 4 kümede toplandığı ve dergiler arasında 10 bağlantı olduğu görülmektedir.

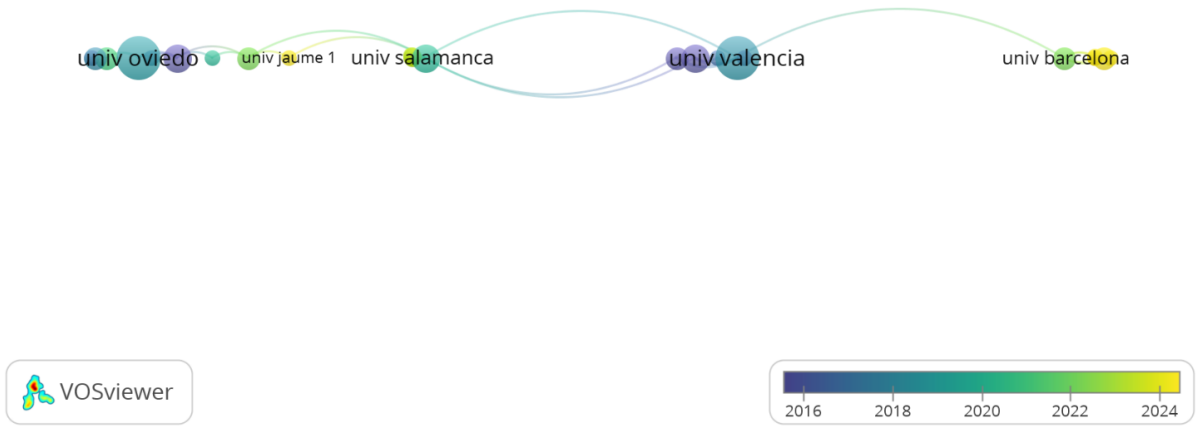
3.6. Kurumların Atıf Analizi ve Kurumlar Arası İlişki Ağları

Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili yayımlanan 230 makalenin yazarlarının kurumlarına göre; atıf sayısı bakımından ilk 15'te yer alanlar Görsel 9'da verilmiştir.

Organization	Documents	Citations	Total link strength
gazi univ	2	293	0
hacettepe univ	3	271	0
ted univ	1	216	0
turkish grand natl assembly	1	216	0
kent state univ	1	201	4
open univ netherlands	1	201	4
univ sydney	6	176	4
natl taiwan univ sci & technol	5	166	16
univ augsburg	2	155	4
univ macau	4	152	3
univ autonoma barcelona	3	146	1
generalitat catalunya	1	141	0
univ ramon llull	1	141	0
univ ottawa	3	136	0
univ almeria	8	134	9

Görsel 9. Kurumların yayın sayıları, atıf sayıları ve bağlantı güçleri

Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili incelenen makalelerin toplam 359 kurum tarafından yayımlandığı görülmektedir. Bu kurumlardan Türkiye'de yer alan Gazi Üniversitesi (293), Hacettepe Üniversitesi (271) ve Ted Üniversitesi (216) sırasıyla en fazla atıf alan ilk üç kurum olarak dikkati çekmektedir. Kurumların ortak yazarlık ağları Görsel 10'da verilmiştir.

Görsel 10. Kurumlarının ilişki ağı haritası

Analiz sonuçlarına göre, üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili 230 makale toplam 359 farklı kuruma bağlı yazarlar tarafından yayımlanmıştır ve bu kurumlardan 28'i arasında geniş bir bağlantı vardır. Ayrıca bu kurumların 5 kümede toplandığını ve kurumlar arasında toplam 61 bağlantı olduğu görülmüştür. Toplam bağlantı gücü 66'dır.

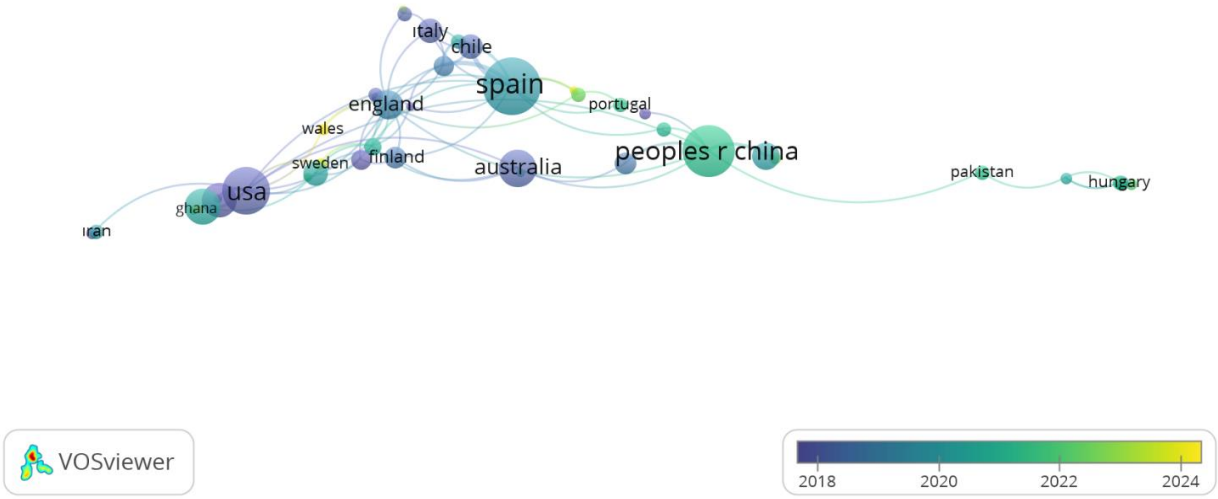
3.7. Ülkelere Göre Atıf Analizi ve Ülkeler Arası İlişki Ağları

Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme ile ilgili 230 makalenin 59 ülkeden yazarlar tarafından yayımlandığı belirlenmiştir. Bu makalelerden ilk 15'te yer alanların atıf sayıları Görsel 11'de verilmiştir.

Country	Documents	Citations	Total link strength
usa	28	761	17
spain	42	708	23
peoples r china	34	494	11
australia	18	446	6
netherlands	8	445	7
turkey	7	417	0
germany	17	364	5
canada	15	360	4
england	11	302	16
taiwan	10	242	5
italy	8	212	6
finland	6	196	5
norway	4	106	8
chile	8	104	10
colombia	5	98	13

Görsel 11. Makalelerin ülkelere göre atıf sayıları

Görsel 11 incelendiğinde 230 makalenin 59 farklı ülke tarafından yayımlandığı görülmektedir. En çok atıfın 761 ile Amerika Birleşik Devletleri'ne ilişkin yayınlara yapıldığı görülmektedir. İkinci sırada 708 atıf ile İspanya ve üçüncü sırada ise 494 atıf ile Çin yer almaktadır. Ülkelerin ortak yazarlık ağları Görsel 12'de verilmiştir.

Görsel 12. Ülkelerin ilişki ağı haritası

Analiz sonuçlarına göre, üniversite öğrencilerinde öz düzenleme konulu 230 makale toplam 59 farklı ülkedeki yazarlar tarafından yayınlanmıştır ve 43 ülke arasında geniş bir bağlantı bulunmaktadır. Bu 43 ülkenin 9 kümede toplandığı ve aralarında 83 bağlantı olduğu tespit edilmiştir. Toplam bağlantı gücü ise 105'tir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmanın amacı üniversite öğrencilerinde öz düzenleme konusu ile ilgili yapılmış araştırmaları bibliyometrik analiz yöntemi kullanarak incelemektir. İncelenecek makalelerin belirlenmesinde Web of Science (WoS) veri tabanından yararlanılmıştır. Web of Science veri tabanında "self-regulation" ve "university students" anahtar kelimeleri kullanılarak tarama yapılmıştır. Taramada Social Sciences Citation Index (SSCI) ve Science Citation Index Expanded (SCI-E) indeksli dergilerde yayınlanan toplam 230 makale değerlendirmeye alınmıştır.

Öğrencilerin gelişimini, öğrenme süreçlerinin yönetimini ve öğrenme durumlarını etkileyen bir kavram olan öz düzenleme beceri olarak çok sayıda çalışmada ele alınmıştır. Öz düzenleme ile ilgili araştırmalar özellikle 2012 yılından bu yana hızlı bir artış göstermektedir. Özellikle son beş yılda bir yükseliş söz konusudur. Araştırma kapsamında yapılan taramada da WoS veri tabanından 230 makaleye ulaşılmıştır.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre, üniversite öğrencilerinde öz düzenleme becerilerine ilişkin olarak SSCI ve SCI-E indekslerinde yer alan ilk makale 1992 yılında yayınlanmıştır. Üniversite öğrencilerinde öz düzenlemeyi konu alan makalelerin 2021 yılında 36 makale ile en üst sayıya ulaştığı tespit edilmiştir. 2023 yılında ise konuya ilişkin makale ve atıf sayılarında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. 2021 yılından 2024 yılına kadar olan dönem için incelenen makalelere yapılan atıf sayısının yıllık 550'nin üzerinde olduğu görülmüştür.

Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme konusunda yayınlanmış makalelere yazarlar açısından bakıldığında en çok atıf alan yazarlarda ilk dört isim Türk yazarlardır. Şahin Gökçearslan, Yasemin Demirarslançelik, Tülin Haşlaman ilk sırada yer almaktadır. En fazla atıf alan yazarların kurumları incelendiğinde Türkiye'deki Gazi Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi ve TED Üniversitesi'nin en fazla atıf alan ilk üç kurum olduğu görülmüştür. Alıntılar bir makalenin okunduğunu ve önemli bulunduğunu göstermektedir. Bir makalenin çok sayıda atıf alması bu makalenin nitelikli bir makale olduğunun kesin bir göstergesi olmasa da genellikle araştırmanın etkilerini göstermesi bakımından önemli bir ölçüt olarak kabul edilebilir.

Üniversite öğrencilerinde öz düzenleme konusunda en sık kullanılan anahtar kelimeler şu şekilde sıralanmıştır: öz düzenleme (self-regulation), üniversite öğrencileri (university students), yüksek öğrenim (higher education), öz düzenlemeli öğrenme (self regulated learning), stres (stress), akademik başarı (academic achievement), motivasyon (motivation), öz yeterlik (self-efficacy), erteleme (procrastination), farkındalık (mindfulness), akıl sağlığı (mental health), üstbiliş (metacognition). Anahtar kelimelerde üniversite öğrencilerini işaret eden sözcüklerin olması beklenen bir durumdur. Diğer anahtar kelimelere yakından bakıldığında ise birkaç grupta toplandığını söylemek mümkündür.

Öz düzenleme birçok psikolojik mekanizma ile yakından ilişkilidir. Öz düzenleme sonradan geliştirilebilen bir beceridir. Makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimelerin bir kısmının psikolojik mekanizmaları işaret ettiği ortadadır. Stres, öz yeterlik, farkındalık, anksiyete, motivasyon, akıl sağlığı gibi kelimeleri bu grupta ele alabiliriz. Sosyal bilişsel yaklaşımda da (Aydın ve Demir, 2014) bireyin kendi yeteneklerine olan inancına (self-efficacy), kendi kendisini yönetme becerisine (self-management), kendine yönelik motivasyonuna (self-motivation) vurgu yapılmaktadır. Öz düzenleme becerisinin kullanımında kişi motivasyonel açıdan görevine değer vermektedir (Zimmerman, 2002).

Öz düzenleme eğitim bilimleri alanında önemli bir beceri olarak kabul görmektedir. Makalelerde en sık kullanılan anahtar kelimelerden biri öz düzenlemeli öğrenmedir. Kendi öğrenmesini yönetebilen öğrencilere öz düzenleyici öğrenenler, stratejik öğrenenler gibi isimler verilmektedir. Öz düzenleme yapabilen bireyler bazı stratejiler kullanmaktadırlar.

Öğrenme stratejileri bireyin var olan kapasitesini etkili bir şekilde kullanma yöntemidir (Stenberg, 1997). Öz düzenlemeli öğrenen bireyler akademik hedeflerine ulaşabilmek için strateji kullanırlar ve bu yönleri ile ayırt edilmektedirler (Zimmerman, 1990). Bu nedenle anahtar kelimelerde strateji kullanımı ve akademik başarıya yönelik ifadelerin sık kullanıldığını görmek mümkündür.

Bir diğer anahtar kelime olan üst biliş ise en basit ifade ile bireyin kendi düşünmesi hakkında düşünmesidir (Akpunar, 2011; Flevell,1979; Sakız, 2014). Üst biliş kavramının kişiye kendi öğrenme becerisini kazandırdığı varsayılmaktadır (Akpunar, 2011). Üst biliş kişinin kendisini bilmesi ile strateji bilgisini de kapsamaktadır. Bu nedenle anahtar kelimelerde strateji kavramının da yer aldığını söylemek mümkündür.

Araştırmada üniversite öğrencilerinde öz düzenleme konusunu ele alan çalışmalarda en çok atıf alan ülkelerin Amerika Birleşik Devletleri, İspanya ve Çin olduğu belirlenmiştir. WoS kapsamında indekslenen dergilerde ABD'nin 1353 dergi ile ilk sırada olduğu bildirilmektedir. İspanya ise 53 dergi ile beşinci sırada bulunmaktadır (Karasözen, Bayram ve Zan 2011). Ülke sıralamasında ABD'nin ilk sırada olması bu durum ile açıklanabilir. En fazla atıf alan dergiler incelendiğinde ise "Computers in Human Behavior", "Frontiers in Psychology" ve "International Journal of Environmental Research and Public Health" ilk sıralarda yer almaktadır.

Bu araştırmada bazı sınırlılıklar bulunmaktadır. Öncelikle araştırmaya dahil edilen yayınlarda yalnızca makalelere yer verilerek bir sınırlandırma yapılmıştır. Bu makaleler ise yalnızca Web of Science veri tabanı üzerinden ulaşılan çalışmalardan oluşmaktadır. Bu sınırlandırmaların yanı sıra, bu çalışmaya dahil olanlar 1992-2024 yılları arasında yayımlanmış makalelerdir. Araştırmadaki bir diğer sınırlılık ise makalelerin yayınlandığı dergi indeksleridir. Araştırmaya dahil edilen makaleler Social Sciences Citation Index (SSCI) ve Sciences Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED) indekslerinde yer alan dergilerdeki çalışmalar olması kriteri ile sınırlandırılmıştır.

Sonuç olarak araştırmada elde edilen bulgulara göre hem ulusal hem de uluslararası alanyazında üniversite öğrencilerinin öz düzenleme becerileri ile ilgili çalışmaların sınırlı olduğunu

söylemek mümkündür. Bu nedenle konuya ilişkin daha kapsamlı araştırmaların yapılması önerilmektedir. Bu araştırmada yalnızca WoS veri tabanı kullanılmıştır. Farklı veri tabanları kullanılarak üniversite öğrencilerinde öz düzenleme becerileri üzerine bibliyometrik analiz çalışmaları yapılabilir. Öz düzenleme konusunu kapsamlı bir şekilde incelemek amacıyla farklı yaş gruplarında yapılan araştırmaların bibliyometrik analizi yapılabilir.

KAYNAKÇA

Akpunar, B. Biliş ve Üstbiliş (Metabiliş) Kavramlarının Zihin Felsefesi Açısından Analizi. (2011). *Electronic Turkish Studies*, 6(4), 333-365.

Aydın, S., & Demir, T. (2017). *Öz-düzenlemeli öğrenme*. Pegem Akademi.

Baumeister, R. F., & Vohs, K. D. (2007). Self-Regulation, ego depletion, and motivation. *Social and personality psychology compass*, 1(1), 115-128.

Berger, A. (2011). *Self-regulation: Brain, cognition, and development.* American Psychological Association.

Bronson, M.B. (2019). *Erken çocuklukta öz-düzenleme* (E. Sezgin ve M. Kır Karyiğit, Çev.). Eğiten Kitap.

Çiltaş, A. A. (2011). Study on the importance of teaching self-regulation in education. *Mehmet Akif Ersoy University Social Sciences Institute Journal*, (5), 1-11.

Coşkun, Y.D. (2009). *Üniversite Öğrencilerinin Yaşam Boyu Öğrenme Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Doktora Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Epçaçan, C. (2013). Yaşam Boyu Öğrenme Becerilerinin Ders Kitaplarında Yer Alma Düzeyine Örnek Bir İnceleme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Türkçenin Eğitimi Öğretimi Özel Sayısı*, 7(11), 353-379.

Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring: A new area of cognitivedevelopmental inquiry. *American Psychologist*, 34(10), 906-911.

Karasözen, B., Bayram, Ö. G., & Zan, B. U. (2011). WoS ve Scopus veri tabanlarının karşılaştırması. *Türk Kütüphaneciliği*, 25(2), 238-260.

Pintrich, P. R. (1999). The role of motivation in promoting and sustaining self-regulated learning. *International journal of educational research*, 31(6), 459-470.

Sakız, G. (2014). *Özdüzenleme. Öğrenmeden Öğretime Öz düzenleme Davranışlarının Gelişimi, Stratejiler ve Öneriler*. Nobel Akademi.

Senemoğlu, N. (2009). *Developmental learning and teaching from theory to practice.* Improved (14th Edition). Pegem Academy.

Sternberg, R.J. (1997). *Thinking Styles*. Cambridge University Press.

Widiastuti, A. A. (2016). *Preschoolers' self-regulation and their early school success*. In 3rd International Conference on Early Childhood Education (ICECE 2016) (pp. 39-43). Atlantis Press.

Zimmerman, B.J. (1998). *Developing self-fulfilling cycles of academic regulation: An analysis of exemplary instructional models.* In D.H. Schunk and B.J. Zimmerman (Eds.), Self-regulated learning: From teaching to self-reflective practice (p.1-19). The Guilford Press.

Zimmerman, B.J. (2001). *Theories of self-regulated learning and academic achievement: An overview and analysis*. In B.J. Zimmerman and D.H. Schunk (Eds.), Self-regulated learning and academic achievement: Theoretical perspectives (p. 1-37). Lawrence Erlbaum Associates.

Zimmerman, B. J. (2002). Becoming sef regulated learner. Theory into Practice. 2(41),64-70.

Zimmerman, B. J., & Schunk, D. H. (2011). *Self-regulated learning and performance: An introduction and an overview. Handbook of self-regulation of learning and performance*, 15-26.

Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2019). *VOSviewer Manual.* University of Leiden. https://www.vosviewer.com/documentation/Manual_VOSviewer_1.6.13.pdf

KISIR DÖNGÜDEN KURTULMAK: MADDE BAĞIMLILIĞI İLE MÜCADELEDE UMUT ODAKLI MÜDAHALE YAKLAŞIMLARI

Dr. Çiğdem KEVEN-AKLİMAN
Milli Eğitim Bakanlığı/Ankara
keven.akliman@gmail.com - ORCID ID:0000-0003-4837-9972

ÖZET

Madde bağımlılığı, birey ve toplum için endişe yaratan önemli sorunlara sebep olmaktadır. Bağımlılığın tedavi sürecinin uzun olması devlet için ciddi maddi yük getirmektedir. Bağımlı bireyler, gerek kendileri gerekse ailelerinin istediği üzerine tedavi merkezlerine başvuru yapsalar da, bir süre sonra tekrar madde kullanma eğiliminde olmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı madde bağımlığının tedavisini engelleyen bu kısır döngüden onları kurtarabilecek umut temelli tedavi yaklaşımlarını incelemek ve bağımlılık tedavisine bakış açısını işlevsel olarak genişletmektir. Bu çalışmada klasik derleme yöntemi kullanılarak madde bağığımlılığının tedavisinde umudu canlandıran terapi yaklaşımlarının yer aldığı güncel yayınlar incelenmiştir. İncelemenin sonunda terapi yaklaşımlarında umudu temel alan pozitif psikoloji, pozitif psikoterapi, motivasyonel görüşme, kabul kararlılık terapisi ve manevi/dini danışmalık yaklaşımları tespit edilmiştir. İlgili yaklaşımlar, bağımlı bireylerin öğrenilmiş çaresizlikten kurtulmaları için, onların umutları hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmakta ve umudun aktif umuda dönüştürülmesini amaçlamaktadır. Bu çalışmada terapi sürecinde umut odaklı yaklaşımların yoksunluk hissi ile mücadelede, motive edici bir faktör olabileceği ve bireylerin yaşamlarının kontrolünü ele almasında önemli ve aktive edici bir rol oynacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler : Umut, madde bağımlılığı, müdahale yöntemleri

1. GIRIŞ

Madde bağımlılığı, birey ve toplum için endişe yaratan psikososyal ve maddi sorunlara sebep olmaktadır. Madde bağımlılığı yüzünden bireyin yaşadığı duygusal, sosyal ve ekonomik sorunlarla başaçıkmada zorlanması onu tekrar alkol ve maddeye yönelterk bir kısır döngü içerisine girmesine sebep olmaktadır. Bağımlı bireyler, gerek kendileri gerekse ailelerinin istediği üzerine tedavi merkezlerine başvuru yapsalar da, bir süre sonra tekrar madde kullanma eğiliminde olmaktadırlar. Bu çalışmanın amacı madde bağımlığının tedavisini engelleyen kısır döngüyü kırabilecek umut temelli tedavi yaklaşımlarını incelemek ve tedaviye bakış açısını işlevsel olarak genişletmektir.

2. MADDE BAĞIMLILIĞI

Madde bağımlılığı genetik ve çevresel risk faktörlerinin karşılıklı etkileşimiyle ortaya çıkan, olumsuz sonuçlarına rağmen madde kullanımını durduramama ve yıkıcı sonuçları olan bir hastalık olarak tanımlanır (Wanner, Colwell ve Faulk, 2019). Ruhsal Bozuklukların Tanısal ve İstatistiksel El Kitabı'nda (DSM-V), madde kullanım bozukluğuna sahip kişilerin genellikle kontrol sorunu yaşadığı (madde alımını bırakma veya düzenleme girişimlerinin başarısız olma), olumsuz sonuçlarına rağmen (iş ve ilişkilerdeki sorunlar gibi) madde kullanımını bırakmada başarısızlık yaşadığını belirtilmektedir. Madde bağımlılığı nedeniyle bireyin yaşadığı sağlık sorunları, iş gücü/iş kaybı, ilişki ve aile içi sorunlar, toplum tarafından damgalanma gibi sorular nedeniyle sıklıkla düşük öz saygı, depresyon ve çaresizlik proplemleri yaşarlar (Dikeç ve Kutlu, 2020).

3. UMUT TEMELLI MÜDAHALELER

Umut kavramı felsefe, teoloji ve psikoloji bilimlerin konusu olan tartışmalı bir kavramdır. Araştırmalar umudun duygusal, bilişsel ve davranışsal süreçlerle bağlantılı çok yönlü yapısına vurgu yapmaktadır (Li ve Monroe, 2018; Finnegan, 2022). Snyder'ın (2002) umut teorisinde umudu, hedefi tanımlama, gideceği yolu belirleme (içsel motivasyon) ve eyleme geçme (irade gücü) gibi bir itici güce sahip olarak tanımlanır.

Macy ve Johnstone'un (2022) aktif umudun üç temel aşamada gerçekleştiğini savunur; İlk aşama, var olanı ve hislerini kabul ederek bulunduğun yerden başlamak olarak tanımlanır. İkinci aşama, olanın hangi yöne gitmesini istediğine veya temsil etmek istediği değeri belirleme

aşamasıdır. Son aşama, kendini veya durumu o yöne taşımak için eyleme geçmektir (Macy ve Johnstone, 2022). Bu aşamalar bireyin yaşamındaki tüm zorlu durumlar için uygulanabilir.

Snyder ve Lopez (2001), umut düzeyi yüksek bireylerin hedeflerine ulaşmak için daha fazla yöntem bulabildikleri bunun aksine düşük umut düzeyine sahip bireylerin hedeflerine ulaşmak için motivasyonlarının düşük olduğunu ve hedefe ulaşma yolları bulmada yetersiz kladıklarını saptamışlardır. Yalom'a (2017) göre danışanlar tedavi sürecinine başlarken durum ve gelecekleri hakkında belirsizlik yaşarlar. Bu koşullarda umut, tedavinin temel unsuru olarak görülür.

Madde bağımlısı bireyler öğrenilmiş çaresizlikten sorunlarına bir çözüm bulamadıklarından yaşam kalitelerini iyileştirmek için psikolojik müdahalelere gereksinim duyarlar. Bu nedenle umut madde bağımlısı bireylerin tedavilerinde önemli bir unsurdur. Aşağıda tedavi süresinde umudu temel alan terapi yöntemlerinden bazılarına değinilmiştir.

3.1. Pozitif Psikoterapi

Pozitif psikoterapi (PPT), İran asıllı Nossrat Peseschkian (2012) tarafından geliştirilmiş transkültürel bir yaklaşımdır. Pozitif psikoterapi, psikodinamik ve hümanistik terapilerden esinlenen yetenek odaklı ve bütüncül bir terapi yaklaşımıdır. Pozitif psikoterapinin temel amacı, danışanın kültürel yapısı içinde gözlenmesi, semptomlarının içinde kullanılan yeteneklerinin danışanlara fark ettirilmesi ve bu yeteneklerini yaşamlarında denge sağlamak amacıyla kullanılmasını sağlamaktır (Peseschkian, 2012).

Pozitif psikoterapi "umut, danışmanlık ve denge" olmak üzere üç temel ilkeye dayanır. Bu yaklaşıma göre, birey günlük enerjini dört yaşam alanında tüketir: beden, başarı, ilişki ve gelecek/maneviyat. Bu yaşam alanlarında enerjinin dengeli dağılmaması huzursuzluk ve çatışma yaratır. Bireyin yeniden dengeye kavuşması, çatışmanın kaynağının bulunması ve bireyin sahip olduğu yeteneklerin işlevsel kullanılmasıyla mümkün olur. Bireyin yaşamına anlan ve yön vermesini sağlayan ve en son gelişen yaşam alanı gelecek/maneviyat alanıdır (Peseschkian, 2016). Terapi sürecinde bireyin yaşamına anlam vermesi ve yaşam amacına gidiş yollarını belirlemesi hedeflenir. Danışma sürecinin başından sonuna danışanın umudu aktif tutularak değişimi deneyimlemesi amaçlanır.

Pozitif psikoterapide danışanda umudu canlandırmanın bazı yolları vardır. Bunlardan biri danışanın semptomunun pozitif yorumudur. Bireyin semptomununun içinde kullandığı yetenek üzerine vurgu yaplır. Ancak sonrasında bu yeteneği daha sağlıklı yollarla kullanması sağlanır. Örneğin; semptomun pozitif yorumunda depresyondaki bir bireyin zor duygu durumlarına katlanma yeteneğine vurgu yapılırken müdahale kısmında bu yeteneğini değişimin

getirdiği zor durumlarla baş etmesi için kullanması istenir. İkinci aktif umut geliştirme yöntemi ise terapi sürecinde anlatılan öyküler aracılığıyla danışanın ilgili metaforlar aracılığıyla değişim isteğini ve umudunu canlandırmaktır.

3.2. Pozitif Psikoloji

Pozitif psikoloji (PP) Seligman tarafından 21. yüzyılın başında ortaya atılmıştır (Seligman, 2004). Bu yaklaşım klasik psikoloji yaklaşımlarının hastalığa ve zayıflıklara vurguyusu yerine PP vurguyu pozitif duyguları artırmak ve yaşam anlamını güçlendirmek üzerine yapmıştır. Pozitif psikolojisi yaklaşımı açısından, pozitif duygular ve yetenekler psikolojik zorluklarla başetmede önemli kaynaklardır. Bu yaklaşıma göre psikologlar insanların sorunlarını azaltmaya ya da sıfırlamaya odaklanmamalı, bunun yerine bu insanların daha mutlu, daha zengin bir hayata sahip olmalarına yardımcı olmalıdır (Rashid ve Seligman, 2014).

Seligman'ın (2011) bakış açısına göre, danışanın mevcut durumundan daha iyi bir duruma geçebilmesi için insanın düşünce, inanç, duygu ve davranışlarının olumlu yönlerine dikkat edilmesi gerekir. Bir insanın olumlu özelliklerinden biri olan iyimserlik, terapi sürecinin unsurlarından biridir (Seligman, 2004). Araştırmalar iyimserliğin insanlarda umudu, öz yeterliği ve öz saygıyı artırdığını göstermektedir (Alberto ve Joyner, 2008; Lee ve ark., 2006). Seligman (2011) ayrıca, her başarısızlıktan sonra düşüncelerimizi iyimser tahminlere doğru itmeyi öğrenmenin, hayal kırıklıklarıyla başa çıkabilmemiz için bize kalıcı bir beceri kazandıracağını ifade etmektedir. Bu beceri, sorun çözmede, umutsuzluğun üstesinden gelmede, hastalıkları iyileştirmede, psikolojik ve fiziksel sağlıkta etkilidir. Seligman (2011), iyimserliği, bir kişinin önceden belirlenmiş hedeflerine ulaşmasına yardımcı olan bir araç olarak görmektedir.

3.3. Motivasyonel Görüşme

Motivasyonel görüşme (MG) Miller ve Rollnick tarafından geliştirilmiştir (Miller, 1996). Bu yaklaşımın amacı, danışanın yaşamındaki çelişkiyi (olmak istediği ve yaptığı arasındaki fark) keşfederek ve çözerek değişime yönelik içsel motivasyonu artırmaktır. Bunu yaparken empatik, danışan merkezli, yarı yönlendirici bir yöntem kullanır (Miller ve Rollnick, 2002). Motivasyonel görüşme, alkol bağımlılığı, sigarayı bırakma, uyuşturucu bağımlılığı, diyet/egzersiz ve yeme bozuklukları üzerindeki etkisine ilişkin olumlu sonuçlar bildirilmiştir (Burke, Dunn, Atkins ve Phelps, 2004; Hettema, Steele ve Miller, 2005).

Motivasyonel görüşme, insanların uyuşturucu ve alkol kullanımını azaltmalarına veya bırakmalarına yardımcı olmayı amaçlayan psikolojik bir tedavi olarak doğmuştur. Bireylerin mevcut davranışlarında kendileri için neyin işe yaramadığını, fazla yüzleşmeci veya

yönlendirici olmadan fark etmelerine ve ifade etmelerine yardımcı olur. Öte yandan hedef odaklıdır ve bireylerin kendileri için daha olumlu gelecekler öngörmelerine ve yaratmalarına yardımcı olur (Miller, 1996). Motivasyonel görüşme, insanların umutla yeniden bağlantı kurmaları, derinden benimsedikleri değerlerle etkileşime girmeleri ve davranışlarını değiştirmeleri için ilham veren, hayatlarını dolu dolu yaşamaları için onları güçlendiren hayati bir enerji görevi görür. Motivasyonel görüşme, umutları, hayalleri, bağlılığı, öz sevgiyi ve gerçek insan bağlantısını kapsar.

3.4. Kabul Kararlılık terapisi

Kabul ve Kararlılık Terapisi (KKT) üçüncü dalga davranışçı terapiler arasında yer alır. Bu yaklaşımın amacı danışana zorluk ve sıkıntılar karşısında psikolojik esneği kazandırabilmektir Bu esneklik altı temel süreçle elde edilir: bilişsel ayrışma, kabul, şimdiki an ile temas (farkındalık), benliği gözlemleme, değerlerin netleştirilmesi ve kararlı eylem (Levin ve ark., 2020).

KKT acı verici duyguların insan deneyiminin bir parçası olduğunu ve kaçınılmaması veya bastırılmaması gerektiğini öne sürer. Bu duyguların içeriğini değiştirmeye çalışmak yerine, KKT bireyleri bu duygularla ilişkilerini değiştirmeye yönlendirir, kabul ve anlayışı teşvik eder (Samaan ve ark., 2021). KKT terapi sürecinde umut ve şefkate vurgu yapar. KKT çerçevesinde umut, yalnızca daha iyi bir gelecek için bir istek değil, aynı zamanda değerlerin açıklığa kavuşturulması ve kararlı eylemle derinden bağlantılıdır. Bu yaklaşım, umudun anlamlı, değerlere dayalı eylemlerde temellenmesini sağlayarak iyileşmede dinamik ve sürdürülebilir bir güç haline getirir (Nicotera, 2023).

3.5. Manevi temelli danışmanlık

Maneviyat ve ruh sağlığı üzerinde yapılan araştırmalar danışmanlık süreçlerine maneviyat ve din unsurlarının entegre edilmesinin olumlu katkılar sunduğunu göstermektedir. Dini/manevi baş çıkma yöntemleri olarak bilinen meditasyon, dua ve ibadet gibi davranışlar, bireylere stres ve hastalıklarla baş etme konusunda yardımcı olmaktadır. Maneviyatın bireyleri ruhsal bozukluklara karşı koruyucu bir rol oynadığını kanıtlayan araştırmalar mevcuttur (Miller, 2003).

Maneviyatı yüksek bireylerin stres durumlarında madde kullanımına meyillinin daha az olduğuna ilişkin kanıtların yanında (Eryılmaz, 2016), bağımlılıktan kurtulmanın yöntemlerinden biri olarak da dinin önemi özellikle son yıllarda sıkça vurgulanmaktadır. Bu doğrultuda, bağımlılıktan kurtulmak isteyen bireyin hayatını daha anlamlı ve amaçlı kılabileceği bir etken olarak dini ve manevi değerleri ile teması artırılır. Madde bağımlılığı olan

bireylerin tedavi süreçlerinde direnç yaratan suçluluk ve utanç duyguları ile baş etmelerini sağlamak için dini ve manevi danışmanlık uygulamalarından olan *affetme* ve *tövbe* uygulamaları faydalı olabilir. Bağımlılığın tedavinde dini/manevi uygulamalarının etkili olduğu üzerine çalışmalar bulunmaktadır (Kelly ve ark., 2011; Tonigan, Rynes ve McCrady, 2013).

4. YÖNTEM

Bu çalışma klasik derleme yöntemi kullanılmıştır. Derlemeler, belirli bir konuda varolan literatürü gözden geçirerek, o konudaki bilimsel kanıtın güncel durumunu anlatan yazılardır (Meyer ve Routh, 2021). Bu derlemede PRISMA, uluslararası yönergeler rehberi dikkate alınmıştır (Page ve ark., 2021). Derleme için yapılan literatür taraması "madde bağımlılığı", "umut", "bağımlılık terapileri", "terapi yöntemleri" anahtar kelimeleri üzerinden yapılmıştır. İlgili makaleler için 2000-2024 yılları aralık olarak seçilmiştir. Google akademi, yök tez ve dergipark veri tabaları kullanılmıştır.

5. TARTIŞMA

Bu çalışmada madde bağımlısı bireylerin tedavi süreçlerinin devamı ve başarı ile sonuçlanmasında etkili olabilecek aktif umudu harakete geçiren beş terapi yönteminin etkili unsurlarına dikkat çekilmiştir. Madde bağımlısı bireylerin tedavilerinde Pozitif Pisikoterapi, Pozitif Psikoloji, Motivasyonel Görüşme, Kabul ve Kararlık terapisi ve Manevi/dini Danışmalık uygulamarının etkili sonuçlar verebileceği görülmüştür. Bu yaklaşımların ortak özelliği bağımlı bireylerin kısır döngüden kurtulmalarında umudu odak alan yaklaşımlar olmasıdır. Aynı zamanda bu beş yaklaşım terapi süreçlerinde madde bağımlısı bireylerin yoğun olarak hissettikleri utanç, suçluluk, damgalanma ve çaresizlik gibi negatif duygularla mücalede; affetme, değerlerle temas, acıya yer açma, aşkınla temas, olmak istediği kendi ve denge sağlama gibi değişim için aktif umudu harekete geçiren uygulamalara yer vermektedir.

Pozitif psikolojinin madde bağımlılığının tedavisine katkısı, danışanların madde kullanarak edindikleri anlık ve kısa süreli keyif duygusu yerine yaşama anlam katan erdemleri harekete geçirerek daha uzun süreli yaşamdan keyif almasına yardımcı olabilir. Seligman ve Pawelski (2003) güç, erdem ve anlamı dikkate almadan basit hedonik teorinin pozitif yaşamı oluşturmada başarısız olacağını savunmaktadır. Yazarlar alışveriş, uyuşturucu, çikolata, sevgisiz cinsel ilişki ve televizyon gibi eylemlerin iyi hissetmenin kısayolları olduğunu ve mutluluğa bu kadar ucuza ulaşmanın bir bedeli olduğunu ifade ederler. Pozitif Psikoloji anlık hedonistik hazlardan daha anlamlı bir yaşam için değerlerin ve erdemlerin yardım sürecini

güçlendireceğini savunmaktadır. Danışanın özsaygını güçlendirmek için yardım alan değil yardım eden rolünü üstlenmesini sağlamanın önemli olduğunu vurgular. Terapi sürecinde umut, danışanın kısa vadeli planlar yapma, değişim sorumluluğunu alma becerisini kazanması olarak atif olarak kullanılabilir.

Pozitif psikoterapide madde bağımlısı bireylerde değişim için umutu harekete geçirmek adına öncelikle semptomunun pozitif yorumu yapılabilir. Örneğin madde bağımlısı bireylerin madde alarak kendini strese karşı koruma yeteneği, stresle başa çıkma becerisi olarak daha sağlıklı yollardan kendini koruma becerisini kullanması sağlanabilir. Aynı zamanda bireyin içinde büyüdüğü kültüre ait umutu aktif kılabilecek, değerleri ile temas etmesini sağlayan öyküler terapi sürecinde kullanılabilir.

Madde bağımlısı bireyler, stresten kurtulma isteğiyle ve maddeyi bırakma isteği arasındaki savaşta genelde başarısız olurlar. KKT de öncelikle danşanın bu savaşı bırakması ve var olan strese yer açabilmesi sağlanır, bu halin devamlılığını sağlamak için danışandan uğrunda gönüllü olacağı değerler temas etmesi ve bu değerleri yaşamında aktif kılması beklenir. Terapi sürecinde danışanın duygu ve dürtülerinden ayrışması ve duygu ve dürtülerin gelip geçici hisler olduğunu gözlemlemesi için farkındalık çalışmaları yapılabilir. KKT, bireylerin mücadeleleri sırasında kendilerine karşı daha nazik olmaları için stratejiler sunar ve böylece bağımlılıkla sıklıkla ilişkilendirilen utanç ve kendini damgalamayı azaltır.

Motivasyonel görüşme, insanların umutla yeniden bağlantı kurmaları, derinden benimsedikleri değerlerle etkileşime girmeleri ve davranışlarını değiştirmeleri için ilham veren, hayatlarını dolu dolu yaşamaları için onları güçlendiren hayati bir enerji görevi görür. Madde bağımlısı bireylerin de her insan gibi yaşamları ilgili hayalleri vardır; örneğin iyi bir baba olmak, iyi bir eş olma vs. MG aracılığıyla onların olmak istediği kişiyle daha çok temas etmesini sağlamak, değişim içsel motivasyonunu harekete geçirebilir. Bu terapi yöntemi özel bir uzmanlık gerektirmediğinden madde bağımlı bireylerin rehabilitasyonunda görev alan personele öğretilerek daha çok madde bağımlısı bireye psikososyal edestek hizmeti sağlanabilir.

Manevi/dini danışmanlık uygulamaları manevi ve dini değerleri olan ancak suçluluk ve pişmanlık duygusu yaşayan madde bağımlısı danışanların kendilerini affetme, tövbe gibi yeniden döşümün uygulamaları ile umudunu aktif tutabilir. Bu çerçevede, affetme ve tövbe (dönüşüm) gibi manevi uygulamalar tüm bağımlılık tedavi modellerini tamamlayıcı bir unsur olarak kullanılabilir. Madde bağımlı bireylerin tek başına kaldıklarında iradelerini güçlendirmek için yaratıcıya yakınlık ve güvenlerini pekiştirecek dua ve meditasyon gibi

deneyimlerle psikolojik dirençlilik ve değişim umudu canlı tutlabilir. Manevi/dini danışmanlık uygulamalarının madde bağımlısı bireyler için sosyal destek grubu olarak cemaat ve yardım faaliyetlerine katılma aracılığıyla değişim umudu canlı tutulabilir. Ayrıca madde bağımlısı bireylerin yaşamlarında sahip olduklarını fark etmelerini ve olumlu düşünmelerini sağlayan şükür ve şükran uygulamalarının tedavi süreçlerinde olumlu sonuçlar doğuracağı düşünülmektedir.

Madde bağımlılarının terapinde umut odaklı yaklaşımlarların etki düzeyleri üzerine karşılaştırmalı deneysel çalışmalar yapılabilir. Bununla birlikte madde bağımlılı terapisinde umuda aracılık değişkenlerin araştırşlması umut odaklı psikososyal çalışmaların planlamasında fayda sağlayabilir. Madde bağımlılığından kurtulmuş ve uzun süre temiz kalmayı başarabilmiş bireylerin değişimin kaynağına ilişkin nitel ve nicel araştırmaların yapılması umudu işlevi üzerine bakış açısını genişletebilir. Madde bağımlılığının tedavisinde tedavisinde umut aktif tumalarına sağlayacak psikolojik, manevi, tıbbı, ekonomik ve sosyal destek mekanizmaların güçlendirilmesini sağlayacak bütüncük yaklaşımlarla politikalar geliştirilebilir.

KAYNAKÇA

1) Alberto, J., & Joyner, B. (2008). Hope, optimism, and self-care among Better Breathers Support Group members with chronic obstructive pulmonary disease. Applied nursing research, 21(4), 212-217.

2) American Psychiatric Association, D. S. M. T. F., & American Psychiatric Association, D. S. (2013). Diagnostic and statistical manual of mental disorders: DSM-5 (Vol. 5, No. 5). Washington, DC: American psychiatric association.

3) Ball, S. A., Martino, S., Nich, C., Frankforter, T. L., Van Horn, D., Crits-Christoph, P., ... &

4) Carroll, K. M. (2007). Site matters: multisite randomized trial of motivational enhancement therapy in community drug abuse clinics. Journal of consulting and clinical psychology, 75(4), 556.

5) Burke, B. L., Dunn, C. W., Atkins, D. C., & Phelps, J. S. (2004). The emerging evidence base for motivational interviewing: A meta-analytic and qualitative inquiry. Journal of Cognitive Psychotherapy, 18(4), 309-322.

6) Dikeç, G., ve Kutlu, F. Y. (2020). Dezavantajlı gruplar olarak bağımlıların psikososyal sorunları. *Turkiye Klinikleri Psychiatric Nursing-Special Topics, 6*(1), 50-55.

7) Eryılmaz, A. (2014). Meaning of life-setting life goals: comparison of substance abusers and non-abusers. Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal, 5(42).

8) Hettema, J., Steele, J., & Miller, W. R. (2005). Motivational interviewing. Annu. Rev. Clin. Psychol., 1(1), 91-111.

9) Kelly, J. F., Stout, R. L., Magill, M., Tonigan, J. S., & Pagano, M. E. (2011). Spirituality in recovery: A lagged mediational analysis of Alcoholics Anonymous' principal theoretical mechanism of behavior change. Alcoholism. Clinical and Experimental Research, 35(3), 454-463.

10) Knight, K. M., McGowan, L., Dickens, C., & Bundy, C. (2006). A systematic review of motivational interviewing in physical health care settings. British journal of health psychology, 11(2), 319-332.

11) Lee, V., Cohen, S. R., Edgar, L., Laizner, A. M., & Gagnon, A. J. (2006). Meaning-making intervention during breast or colorectal cancer treatment improves self-esteem, optimism, and self-efficacy. Social science & medicine, 62(12), 3133-3145.

12) Levin, M. E., Krafft, J., Hicks, E. T., Pierce, B., & Twohig, M. P. (2020). A randomized dismantling trial of the open and engaged components of acceptance and commitment therapy in an online intervention for distressed college students. Behaviour Research and Therapy, 126, 103557.

13) Macy, J., & Johnstone, C. (2022). Active hope (revised): How to face the mess we're in with unexpected resilience and creative power. New World Library.

14) Meyer C, Roux S. (2021). Find and use review articles. University of California: UCLA Library. https://uclalibrary.github.io/research-tips/review-articles/

15) Miller, G. (2003). Incorporating spirituality in counseling and psychotherapy: Theory and technique. John Wiley & Sons.

16) Miller, W. R. (1996). Motivational interviewing: research, practice, and puzzles. Addictive behaviors, 21(6), 835-842.

17) Miller, W. R., & Rollnick, S. (2009). Ten things that motivational interviewing is not. Behavioural and cognitive psychotherapy, 37(2), 129-140.

18) Nicotera, A. (2023). The Circle of Insight: A Process for Deepening Ignatian Imagination and Inviting Hope. Jesuit Higher Education: A Journal, 12(2).

19) Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., ... & Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: an updated guideline for reporting systematic reviews. BMJ, 372.

20) Peseschkian, N. (2012). Positive psychotherapy: Theory and practice of a new method. Springer Science & Business Media.

21) Peseschkian, N. (2016). Positive Psychotherapy of Everyday Life: A Self-Help Guide for Individuals, Couples and Families with 250 Case Stories. AuthorHouse.

22) Rashid, T., & Seligman, M. E. P. (2014). Positive psychotherapy: A treatment manual. Research and Therapy, 49(1), 855-91

23) Samaan, M., Diefenbacher, A., Schade, C., Dambacher, C., Pontow, I. M., Pakenham, K., & Fydrich, T. (2021). A clinical effectiveness trial comparing ACT and CBT for inpatients with depressive and mixed mental disorders. Psychotherapy Research, 31(3), 372-385.

24) Seligman, M. E. (2004). Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment. Simon and Schuster.

25) Seligman, M. E. (2011). Flourish: A visionary new understanding of happiness and well-being. Simon and Schuster.

26) Seligman, M. E., & Pawelski, J. O. (2003). Positive psychology: FAQS. Psychological Inquiry, 159-163.

27) Smedslund, G., Berg, R. C., Hammerstrøm, K. T., Steiro, A., Leiknes, K. A., Dahl, H. M., & Karlsen, K. (2011). Motivational interviewing for substance abuse. Campbell Systematic Reviews, 7(1), 1-126..

28) Snyder, C. R. (2002). Hope theory: Rainbows in the mind. Psychological inquiry, 13(4), 249-275.

29) Snyder, C. R., & Lopez, S. J. (Eds.). (2001). Handbook of positive psychology. Oxford university press.

30) Tonigan, J. S., Rynes, K. N., & McCrady, B. S. (2013). Spirituality as a change mechanism in 12-step programs: A replication, extension, and refinement. Substance Use & Misuse, 48(12), 1161-1173.

31) Tonigan, J. S., Rynes, K. N., & McCrady, B. S. (2013). Spirituality as a change mechanism in 12-step programs: A replication, extension, and refinement. Substance Use & Misuse, 48(12), 1161-1173.

32) Wanner, N. M., Colwell, M. L., & Faulk, C. (2019). The epigenetic legacy of illicit drugs: developmental exposures and late-life phenotypes. Environmental Epigenetics, 5(4).

33) Yalom, I. D., & Crouch, E. C. (1990). The theory and practice of group psychotherapy. The British Journal of Psychiatry, 157(2), 304-306.

GELENEKSEL SPORLARIN TURİZME KATKISI

Doktora Öğrencisi Faik ÖZ[1]

[1]Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye,Orcid: 0009-0008-8883-2130
E-mail: dr.ozfaik@gmail.com

Doç. Dr. Fatih KARAKAŞ[2]

[2]Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye, Orcid: 0000-0002-3366-7587
E-mail: fatih.karakas@omu.edu.tr

ÖZET

Bu çalışma, geleneksel sporların turizm üzerindeki etkilerini ve bu sporların kültürel mirasın korunması açısından oynadığı rolü incelemeyi amaçlamaktadır. Geleneksel sporlar, geçmişten günümüze taşınan kültürel unsurlar olarak, bir toplumun kültürel kimliğinin bir parçasını oluşturur ve bu kimliğin devamlılığını sağlar. Aynı zamanda, turizmle bütünleştiğinde bu sporlar, yerel ve uluslararası düzeyde turistik çekicilik yaratabilir. Bu doğrultuda, çalışmanın temel amacı, geleneksel sporların turizmin gelişimine nasıl katkıda bulunduğunu ve kültürel mirası koruma süreçlerinde nasıl bir rol oynadığını anlamaktır. Turizm, bir ülkenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunan önemli sektörlerden biri olup, geleneksel sporlar bu sektörde farklı bir dinamizm yaratabilir. Özellikle kültürel miras turizmi kapsamında ele alınan geleneksel spor etkinlikleri, turistler için otantik ve benzersiz deneyimler sunar. Bu sporların ulusal ve uluslararası etkinliklerle desteklenmesi, destinasyonların bilinirliğini artırırken, bölgesel kalkınmaya da katkıda bulunur. Çalışmanın önemli bir boyutu da bu sporların tanıtımının sürdürülebilir turizme nasıl katkı sağlayabileceği ve kültürel mirasın nesilden nesile aktarılmasına yardımcı olabileceğidir. Ayrıca, geleneksel sporların ekonomik faydaları da göz ardı edilemez. Spor etkinlikleri hem yerel halkın hem de turistlerin ilgisini çekerek bölgesel ekonomiye katkıda bulunur ve yerel kültürlerin dünya çapında tanıtılmasına olanak sağlar. Çalışmanın önemi, turizm sektörüne yönelik bu tür stratejilerin başarılı bir şekilde nasıl uygulanabileceğini incelemek ve öneriler sunmaktır. Sonuç olarak, geleneksel sporlar turizmi hem kültürel mirasın korunmasına hem de sürdürülebilir turizmin gelişmesine önemli katkılar sağlayan bir unsur olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel sporlar, kültürel miras, turizm, sürdürülebilirlik

THE CONTRIBUTION OF TRADITIONAL SPORTS TO TOURISM

ABSTRACT

This study aims to examine the effects of traditional sports on tourism and their role in preserving cultural heritage. Traditional sports, as cultural elements passed down through generations, form a part of a society's cultural identity and contribute to its continuity. When integrated with tourism, these sports can create a unique appeal both locally and internationally. In this context, the primary goal of the study is to understand how traditional sports contribute to the development of tourism and how they play a role in cultural heritage preservation processes. Tourism is one of the key sectors contributing to a country's economic development, and traditional sports can inject a distinctive dynamism into this sector. Particularly within the scope of cultural heritage tourism, traditional sports events offer tourists authentic and unique experiences. The promotion of these sports through national and international events not only enhances the visibility of destinations but also contributes to regional development. An important aspect of the study is to explore how the promotion of these sports can contribute to sustainable tourism and assist in the intergenerational transmission of cultural heritage.

Additionally, the economic benefits of traditional sports cannot be overlooked. Sporting events attract the attention of both local communities and tourists, contributing to the regional economy and allowing local cultures to be showcased on a global scale. The significance of the study lies in examining how such strategies can be successfully implemented in the tourism sector and providing recommendations. In conclusion, traditional sports tourism is regarded as an important factor in both the preservation of cultural heritage and the development of sustainable tourism.

Keywords: Traditional sports, cultural heritage, tourism, sustainability

1. GİRİŞ

Geleneksel sporlar, bir toplumun kültürel değerlerini yansıtan ve o toplumun tarihsel gelişimi içerisinde şekillenen önemli unsurlardır. Bu sporlar, yerel halkın yaşam biçimini, tarihini ve sosyal yapısını anlamada anahtar rol oynar. Toplumdaki kültürel kaynaşmayı teşvik etmesi, davranış ve ilişkileri istenen düzeye getirmesi, insanların boş zamanlarını değerlendirmesi, sporun geniş kitlelere yaygınlaştırılması, medeni, ruhi ve fiziki anlamda sağlıklı nesillerin yetiştirilmesinin bir aracı olarak kullanılmaktadır (Ramazanoğlu ve ark., 2004) Geleneksel sporlarımız kültürel olduğu kadar turizm yönüyle de ele alınması gerekmektedir (Karcıoğlu ve Söylemez, 2022). Bu sporların turizmdeki yeri, sadece bu sporların rekabetçi doğasından değil, aynı zamanda bu sporların köklü bir kültürel geçmişe dayanmasından kaynaklanır. Geleneksel sporlar, kültürel mirasın somut bir yansımasıdır ve bu yönleriyle turizm sektörü için ciddi bir potansiyel taşırlar. Ziyaretçilere özgün bir deneyim sunarak, bir destinasyonun kültürel kimliğini tanıma fırsatı verirler. Özellikle son yıllarda, kültürel turizme olan ilgi artmış ve turistlerin özgün deneyimler arayışı daha da belirgin hale gelmiştir. Geleneksel sporlar, önemli bir çekim merkezi oluşturmaktadır. Turistler, sadece bir ülkenin veya bölgenin doğal güzelliklerini değil, aynı zamanda o bölgenin yaşam tarzını, kültürel ritüellerini ve geleneksel etkinliklerini de deneyimlemek istemektedirler. Geleneksel sporlar, bu açıdan turistlere benzersiz bir deneyim sunar. Sporun gittikçe gelişen ve büyüyen bir sektör olarak yapıldığı bölgelerde doğal çevre değerlerine ve kültürel yaşam tarzına saygılı bütünleşmesi ile ekonomik açıdan da olumlu etkiler meydana getirmektedir (Koçan, 2007). Geleneksel sporların turizmdeki yeri ve önemi, özellikle kültürel mirasın korunmasına katkı sağlamaları açısından da değerlidir. Bu sporlar, yerel halkın kültürel değerlerine olan bağlılığını güçlendirmekte ve bu değerlerin sonraki nesillere aktarılmasını sağlamaktadır. Kültürel miras turizmi kapsamında geleneksel sporların tanıtımı, hem yerel ekonominin gelişmesine katkı sağlamakta hem de kültürel kimliğin korunmasına olanak tanımaktadır. Birçok destinasyonda geleneksel sporlar, turistik ürün olarak pazarlanmakta ve turistler için özgün bir deneyim sunmaktadır. Olimpiyat oyunları, farklı branşlardaki dünya ve kıtasal şampiyonalar, kitle organizasyonları gibi etkinlikler katılımcılar ve ziyaretçilerin ilgisini çekmekte, organizasyonlara ev sahipliği yapan destinasyonların gelişimine katkı sağlamaktadır (Akyol, 2021). Turistler, katıldıkları geleneksel spor etkinlikleri aracılığıyla bir yandan eğlenceli vakit geçirirken diğer yandan o kültürün bir parçası haline gelirler. Bu etkileşim, sadece turistlerin deneyim kazanmasını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda yerel halk ile turistler arasında kültürel bir köprü kurulmasına da yardımcı olur. Özellikle kültürel turizmin artan popülaritesi, geleneksel sporların turizmin bir parçası olarak değerlendirilmesini daha da önemli hale

getirmiştir. Spor, UNESCO tarafından somut olmayan kültürel miraslar arasında yer alan önemli miraslardan biri olarak kabul edilmektedir. (Genç ve Kırdemir, 2024). Geleneksel sporların kültürel miras turizmi tanıtımı, sadece ekonomik kazanç açısından değil, aynı zamanda kültürel sürdürülebilirlik açısından da değerlidir. Geleneksel sporların tanıtımı ve pazarlanması, bir yandan yerel ekonomiyi canlandırırken diğer yandan o kültürün korunmasına olanak sağlar. Dolayısıyla, geleneksel sporlar, turizm sektöründe sürdürülebilir bir değer olarak ön plana çıkmakta ve kültürel mirasın geleceğe taşınmasında kritik bir rol oynamaktadır. Günümüzde alternatif turizm türleri arasında yer alan spor turizmi her geçen gün popülaritesini arttırmaktadır (Karademir, 2024). Turistlerin bu spor etkinliklerine katılımı, o toplumun kültürel değerlerine olan ilgiyi artırmakta ve bu değerlerin dünya genelinde tanınmasına katkı sağlamaktadır. Çalışmanın amacı, geleneksel sporların kültürel miras turizmi kapsamında önemini ve potansiyelini ortaya koymaktır. Geleneksel sporların yerel halkın kültürel değerlerini yansıtma ve sonraki nesillere aktarma işlevine dikkat çekilerek, bu sporların turizm sektöründe nasıl bir çekim merkezi haline geldiği incelenecektir. Ayrıca, geleneksel sporların kültürel sürdürülebilirliğe ve yerel ekonominin gelişimine olan katkıları analiz edilecektir. Çalışma, bu sporların turizmde birer özgün deneyim unsuru olarak değerlendirilmesiyle, kültürel kimliğin korunmasına hem de ekonomik kalkınmaya olan etkilerini vurgulamayı hedeflemektedir.

1.1 Geleneksel Spor Festivalleri ve Etkinliklerin Turistik Çekim Gücü

Geleneksel spor festivalleri, yerel kültürlerin korunması ve tanıtılmasında önemli bir rol oynayan etkinliklerdir. Özel ilgi gören turizm türlerinden biri spora dayalı seyahat veya spor turizmidir (Gibson 1998). Bu tür organizasyonlar, sadece birer spor etkinliği olmaktan öte, bir toplumun geleneklerini, değerlerini ve tarihini yansıtan önemli kültürel olaylardır. Geleneksel spor festivalleri, yerel halkın kültürel kimliğini yaşatmasının yanı sıra, bölgesel ve uluslararası düzeyde turistler için büyük bir çekim gücü oluşturmaktadır. Bu festivaller, kültür turizmi açısından benzersiz bir deneyim sunarak, turistlerin farklı kültürel mirasları tanıma fırsatı yakalamasına olanak tanır. Özellikle uluslararası düzeyde düzenlenen geleneksel spor etkinlikleri, yabancı turistlerin ilgisini çekerek önemli bir turizm potansiyeli yaratmaktadır. Şölen düzenleyen ülke, insanların hiç tanımadıkları insanları tanıma, görmedikleri ülkeleri görme, bilmedikleri sporları seyretmesinin yanında onların gelenek ve göreneklerini öğrenmesi açısından oldukça önem taşımaktadır (Tuğsav, 2000). Örneğin Kazakistan'da düzenlenen Uluslararası Göçebe Oyunları, göçebe kültürüne özgü sporların sergilendiği bir festivaldir ve son yıllarda turistler arasında büyük bir ilgi uyandırmıştır. Bu tür festivaller, turistlerin kültürel mirasa olan ilgisini artırmakta ve destinasyonun tanıtımına katkı sağlamaktadır. Göçebe Oyunları gibi etkinlikler, sadece bölgesel düzeyde kalmayıp, uluslararası medya ve dijital platformlar aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşmaktadır. Bir diğer dikkat çekici geleneksel spor etkinliği ise Kırgızistan'daki Atlı Oyunlar Festivali'dir. Bu etkinlik, Kırgız kültürünün önemli bir parçası olan at sporlarını turistlerle buluşturmakta ve bölgeye ciddi bir turistik ilgi çekmektedir. Festivalde düzenlenen at yarışları, okçuluk ve güreş gibi etkinlikler, turistlere hem eğlenceli hem de öğretici bir deneyim sunmaktadır. Kırgızistan'da turizm sektörü açısından önemli bir gelir kaynağı olan bu festival, turistlerin harcamaları sayesinde yerel ekonomiyi canlandırmakta ve bölgedeki hizmet sektörüne olumlu etkiler yapmaktadır (Syzdykov, 2020). Geleneksel spor festivallerinin turistik çekiciliği, sadece spor etkinliklerinin kendisiyle sınırlı

kalmamakta, aynı zamanda bu etkinliklerin çevresinde gelişen kültürel aktivitelerle de zenginleşmektedir. İspanya'daki Boğa Güreşi Festivali, bu perspektiften bakılınca öne çıkan örneklerden biridir. İspanyol kültürünün ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilen bu etkinlik, her yıl binlerce turistin dikkatini çekmekte ve ülkenin turizm gelirlerine ciddi katkı sağlamaktadır. Boğa güreşinin yanı sıra festival süresince düzenlenen müzik, dans ve gastronomi etkinlikleri, turistlerin İspanyol kültürünü derinlemesine tanımasını sağlarken, yerel ekonomiye de hareketlilik kazandırmaktadır.

Ekonomik boyut göz önüne alındığında, geleneksel spor festivallerinin turizm üzerindeki etkisi oldukça büyüktür. Bu festivaller, yerel ekonomilere hem doğrudan hem de dolaylı olarak katkı sağlar. Turistlerin konaklama, ulaşım, yiyecek-içecek gibi hizmetlere olan talepleri, bölgedeki küçük ve orta ölçekli işletmelere büyük faydalar sağlamaktadır. Aynı zamanda, festival süresince düzenlenen kültürel gösteriler ve ürün satışları, yerel halkın ekonomik kazancını artırır. Japonya'daki Sumo Güreşi Turnuvaları, bu noktada önemli bir örnektir. Sumo güreşi, Japon kültürünün önemli bir unsuru olup, turistler için büyük bir cazibe merkezidir. Turnuvalar esnasında yerel ekonomiye yapılan harcamalar, bölgenin ekonomik canlılığını artırmaktadır. Son olarak, geleneksel spor festivallerinin turistik çekiciliği, dijitalleşen dünyada daha da güçlenmiştir. Sosyal medya ve dijital platformlar aracılığıyla bu festivaller, geniş kitlelere ulaşmakta ve potansiyel turistlerin dikkatini çekmektedir. Bu da geleneksel spor festivallerinin turizm sektöründeki rolünü daha da güçlendirmekte ve uzun vadeli ekonomik faydalar sağlamaktadır.

1.2 Geleneksel Sporların Uluslararası Tanıtımı ve Kültürel Etkileşimlere Katkısı

Spor, temel kültürel değerleri kapsadığından, bu değerleri aktarma ve yaşatma potansiyeline sahip bir sosyokültürel kurumdur. Bütün sosyokültürel kurumlar gibi diğer sosyokültürel kurumlarla karşılıklı etkileşim halindedir (Başoğlu, 2017). Geleneksel sporlar, her toplumun tarihi ve kültürel mirasının bir parçası olarak önemli bir işlev taşır. Bu sporlar, yalnızca eğlence veya rekabet amacıyla icra edilmez, aynı zamanda bir toplumun değerlerini, inançlarını ve yaşam biçimini yansıtır. Zira yeni ortaya çıkan her insan yeni bir kültür icat etmez, edemez. Önceki kuşaklar, kişinin içine doğduğu kültürü ona aktaracak, bu aktarım süreci kuşaktan kuşağa devam edecektir. Kültür, kişinin genetik olarak getirdiği doğal bir şey değildir (Aydın, 2013). Geleneksel sporlar aracılığıyla kültürel miras, ulusal sınırların ötesine taşınarak küresel çapta tanıtılabilir ve bu süreç, farklı kültürler arasında bir etkileşim ve anlayış yaratılmasına katkı sağlar. Özellikle turizm sektörü, geleneksel sporların uluslararası düzeyde tanıtılmasında önemli bir platform sunar. Geleneksel sporların uluslararası düzeyde tanıtımı, büyük ölçüde turizm faaliyetleri ve spor etkinlikleri yoluyla gerçekleşir. Özellikle uluslararası spor festivalleri ve oyunlar, bu sporların geniş kitlelere ulaşmasını sağlar. Örneğin, Türkiye'de düzenlenen Kırkpınar Yağlı Güreşleri, islamiyet'in kabulünden sonra da savaşçı ruhlarını kaybetmeyen Türkler, bu sporları yarışmalarda, eğlencelerde ve dini merasimlerde hayatlarının bir parçası haline getirmiş, aynı zamanda söz ustalıklarını da yansıtmışlardır (Karadoğan, 2021). Bu güreş festivali, her yıl binlerce yabancı turisti Edirne'ye çekmekte ve Türkiye'nin kültürel mirasını uluslararası düzeyde tanıtmaktadır. Yabancı turistler, yalnızca bu sporu izlemekle kalmayıp, Türkiye'nin tarihi ve kültürel dokusunu da tanıma fırsatı bulur (Demir, 2021). Bir başka örnek, Moğolistan'daki Naadam Festivali'dir. Bu festivalde, at binme, okçuluk

ve güreş gibi geleneksel sporlar sergilenmekte olup, yerel halkın binlerce yıllık kültürünü dünyaya tanıtmakta önemli bir rol oynar. Naadam Festivali'ni izlemek için her yıl binlerce turist Moğolistan'a seyahat eder. Festival süresince, yerel halk ve turistler arasında bir kültürel etkileşim sağlanmakta, böylece farklı kültürler arasında bir köprü kurulmaktadır. Bu tür festivaller, geleneksel sporların global düzeyde tanıtılmasına ve farklı toplumlar arasında kültürel bir bağ kurulmasına yardımcı olur. Uluslararası spor festivallerine katılım, sadece kültürel etkileşimle sınırlı kalmaz, aynı zamanda bu tür etkinlikler, yerel sporların global pazarda daha fazla tanınmasına olanak tanır. İskoçya'daki Highland Oyunları, İskoçya'nın geleneksel sporlarını ve kültürünü dünyaya tanıtmak için önemli bir fırsat sunar. Ağır taş kaldırma, kütük fırlatma ve İskoç milli dansı gibi etkinlikler, her yıl binlerce turistin ilgisini çekmektedir. Bu oyunlar, İskoçya'nın kültürel kimliğini global çapta tanıtarak, ülkenin turizm sektörüne de ciddi ekonomik katkılar sağlar. Küresel ölçekte düzenlenen geleneksel spor etkinlikleri, sadece turist çekmekle kalmaz, aynı zamanda bu sporların diğer ülkelerde de tanınmasını ve yayılmasını sağlar. Örneğin, Güney Kore'deki Ssireum Güreşi, geleneksel bir Kore sporu olmasına rağmen, uluslararası tanıtımlar sayesinde dünya genelinde bilinir hale gelmiştir. Özellikle son yıllarda Kore kültürünün popülerleşmesiyle birlikte Ssireum güreşi, turistler ve sporcular arasında ilgi uyandırmıştır. Ssireum'un dünya genelinde tanıtımı, Güney Kore'nin turizm gelirlerine doğrudan katkı sağlarken, kültürel mirasın uluslararası arenada korunmasına da olanak tanır. Geleneksel sporların turizm aracılığıyla uluslararası tanıtımı, aynı zamanda kültürel diplomasi olarak da değerlendirilebilir. Kültürel diplomasi, bir ülkenin kültürel değerlerini ve mirasını diğer toplumlara tanıtarak, ülkeler arasındaki diplomatik ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlar. Brezilya'da düzenlenen Capoeira Festivalleri, bu anlamda dikkat çekici bir örnektir. Capoeira, Brezilya'nın köklü bir kültürel mirası olup, dövüş sanatı ve dansın bir kombinasyonudur. Bu festivaller aracılığıyla Capoeira, dünya genelinde tanınmakta ve Brezilya kültürüne olan ilgi artmaktadır. Capoeira festivallerine katılan turistler, bu sporu öğrenme ve deneyimleme fırsatı bulmakta, aynı zamanda Brezilya kültürüyle derinlemesine bir bağ kurmaktadır.

2. Sonuç ve Öneriler

Geleneksel sporların turizmdeki yeri, kültürel mirasın korunması ve ekonomik kalkınma açısından büyük bir öneme sahiptir. Geleneksel sporlar, yalnızca yerel kültürlerin yaşatılması değil, aynı zamanda ekonomik faydaların yaratılması konusunda da kritik bir rol oynamaktadır. Bu sporlar aracılığıyla düzenlenen festivaller ve etkinlikler, ulusal ve uluslararası düzeyde büyük bir turist çekme potansiyeline sahip olup, yerel ekonomilere ciddi katkılar sağlamaktadır. Geleneksel sporların tanıtılması ve yaygınlaştırılması, turizm sektörünün sürdürülebilirliğini artırmak için önemli bir strateji olarak değerlendirilebilir. Öncelikle, geleneksel sporların tanıtımına yönelik daha geniş kapsamlı pazarlama stratejilerinin geliştirilmesi önerilmektedir. Yerel yönetimler ve turizm acenteleri, geleneksel spor etkinliklerinin uluslararası platformlarda tanıtımını yaparak, daha fazla turist çekme potansiyelini değerlendirmelidir. Sosyal medya, dijital pazarlama ve influencer iş birlikleri gibi modern iletişim araçları, bu sporların tanıtımında etkin bir şekilde kullanılabilir. Bunun yanı sıra, geleneksel sporların tarihi ve kültürel değerleri hakkında bilgilendirici içeriklerin oluşturulması, turistlerin bu etkinliklere olan ilgisini artıracaktır. İkinci olarak, geleneksel spor etkinliklerinin düzenlenmesinde yerel halkın aktif bir şekilde katılımının sağlanması büyük önem taşımaktadır. Yerel toplulukların

etkinliklerde rol alması, hem kültürel mirasın korunmasına katkı sağlar hem de yerel ekonominin güçlenmesine yardımcı olur. Bu süreçte, yerel halkın eğitimine yönelik programlar düzenlenerek, geleneksel sporların uygulanabilirliği artırılabilir. Bu tür programlar, genç nesillerin geleneksel sporları öğrenmesini ve yaşatmasını sağlayarak, kültürel mirasın devamlılığını güvence altına alır. Üçüncü olarak, geleneksel sporların ekonomik boyutunu artırmak için yan sektörlerin desteklenmesi gerekmektedir. Konaklama, yeme içme, hediyelik eşya satışı gibi sektörlerde, geleneksel spor etkinlikleri ile bağlantılı ürün ve hizmetlerin çeşitlendirilmesi, yerel halkın ekonomik kazançlarını artıracaktır. Özellikle, bu etkinliklerin düzenlendiği bölgelerde turizmle ilgili altyapı yatırımlarının artırılması, turistlerin deneyimlerini iyileştirirken, yerel işletmelerin sürdürülebilirliğini destekleyecektir. Son olarak, geleneksel sporların uluslararası düzeyde tanıtımı için iş birlikleri oluşturulması önerilmektedir. Farklı ülkelerdeki geleneksel spor etkinlikleri arasında kardeş şehir veya kardeş etkinlik ilişkileri kurulması, kültürel etkileşimi artıracak ve deneyim paylaşımını teşvik edecektir. Bu tür iş birlikleri, kültürel mirasın uluslararası düzeyde tanınmasını sağlayarak, geleneksel sporların turizmdeki yerini güçlendirebilir. Tüm bu öneriler ışığında, geleneksel sporların turizm sektöründe daha etkin bir rol oynaması, hem yerel ekonomilerin güçlenmesine katkıda bulunacak hem de kültürel mirasın korunmasına yardımcı olacaktır. Böylece, geleneksel sporlar, yalnızca birer spor dalı olmanın ötesine geçerek, toplumsal ve ekonomik kalkınmanın önemli bir unsuru haline gelecektir.

3. KAYNAKÇA

Akyol, C., & Akkaşoğlu, S. (2021). Alternatif Turizm Türlerinin Destinasyonlara Katkısı: Artvin ve Spor Turizmi. Journal Of Humanities And Tourism Research, 11(1), 177-194.

Aydın, S. (2013). Kültür kavramı. Antropoloji, Editör: Handan Üstündağ, TC Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın, (912), 23-46.

Fatih Ahmet Genç -Ayberk Kırdemir, (2024). Somut Olmayan Kültürel Miras Listesinde Yer Alan Spor Branşlarının İncelenmesi.Journal Of History School

Gibson, H. J. (1 998b). Sport Tourism: A Critica! Analysis Of Research, Sport Manageme/Ll Review, 1 (1): 45-76.

Karademir, N. (2024). 6 Şubat Depremleri Sonrasında Kahramanmaraş'ta Spor Turizmi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 21(2), 783-798.

Karadoğan, U. C. (2021). Osmanlı Sarayında Pehlivanların Himaye Edilmesi ve Ceyb-İ Humayun Defterlerine Kaydedilmeleri. Mecmua, (11), 295-328.

Karcıoğlu, U., & Söylemez, B. (2022). Kültür Turizminde Geleneksel Sporların Yeri ve Önemi. Anasay, (20), 215-238.

Koçan, N. (2007). Geleneksel Sporlarımızdan Ciritin Rekreasyon Amacı ile Günümüze Uyarlanması, Spor Yönetimi ve Bilgi Teknolojileri, 2(1), 31-39.

Ramazanoğlu, F., Altungül, O., Özer, A. (2004). Sportif Açıdan Rekreasyon Etkinliklerinin Değerlendirilmesi. Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, 2004, 176-179.

Smith, M., & Robinson, M. (2006). Cultural Tourism in a Changing World: Politics, Participation and (Re)Presentation. Channel View Publications.

Tuğsav, S., (2000). Uluslararası Festivallerin Türk Turizmine Katkısı, Niçin Festival, Türk Folklorunun Turizm Açısından Değerlendirilmesi Sempozyumu Bildirileri, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 121-122,

TARİHSEL VE GÜNCEL PERSPEKTİFLERDEN KIRGIZ KADINLARININ GELENEKSEL SPORLARA KATILIMI

Doç. Dr. Fatih KARAKAŞ[1]

[1]Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye, Orcid: 0000-0002-3366-7587

E-mail: fatih.karakas@omu.edu.tr

Doktora Öğrencisi Faik ÖZ[2]

[2]Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Samsun/Türkiye,Orcid: 0009-0008-8883-2130

E-mail: dr.ozfaik@gmail.com

ÖZET

Bu çalışma, Kırgızistan'da kadınların geleneksel spor etkinliklerine katılımını tarihsel ve toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden ele almaktadır. Araştırmanın amacı, Kırgız kadınlarının geleneksel sporlarla olan ilişkisini inceleyerek, tarih boyunca karşılaştıkları engelleri ve modern dönemdeki katılım seviyelerini değerlendirmektir. Çalışma, hükümet politikalarının, eğitim reformlarının ve toplumsal algıların kadınların spor alanına katılımını nasıl etkilediğini analiz etmektedir. Araştırmanın bulguları, geleneksel sporların erkek egemen yapısının kadınların katılımını sınırladığını, ancak modernleşme ve toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesi ile bu durumun değişmeye başladığını ortaya koymaktadır. Medyanın, eğitim sisteminin ve sivil toplum kuruluşlarının desteğiyle kadınların spor etkinliklerinde daha fazla yer aldığı gözlemlenmiştir. Bununla birlikte, toplumsal algıların dönüşümü ve kadın sporcuların başarılarının görünür kılınması, kadınların bu alandaki katılımını artırmak açısından kritik önemdedir. Sonuç olarak, kadınların geleneksel spor etkinliklerine katılımını artırmak için hükümetler, sivil toplum kuruluşları ve yerel inisiyatifler stratejik adımlar atmalıdır. Eğitim ve medya aracılığıyla toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda farkındalık yaratılmalı, kadınların spor alanında daha fazla temsil edilmesi sağlanmalıdır. Toplumda sporun kadınlar için de uygun bir alan olarak kabul edilmesi, cinsiyet eşitliğine yönelik önemli bir adım olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, kadın sporcular, toplumsal cinsiyet eşitliği, geleneksel sporlar

PARTİCİPATİON OF KYRGYZ WOMEN İN TRADİTİONAL SPORTS FROM HİSTORİCAL AND CONTEMPORARY PERSPECTİVES

ABSTRACT

This study examines the participation of women in traditional sports events in Kyrgyzstan from a historical and gender equality perspective. The aim of the research is to analyze the relationship between Kyrgyz women and traditional sports, assessing the barriers they faced throughout history and their participation levels in the modern era. The study explores how government policies, educational reforms, and societal perceptions influence women's

involvement in sports. The findings reveal that the male-dominated structure of traditional sports has limited women's participation, but with modernization and the struggle for gender equality, this situation is gradually changing. It has been observed that with the support of media, the education system, and civil society organizations, women are increasingly involved in sports events. Additionally, the transformation of societal perceptions and the visibility of female athletes' achievements are critical to enhancing women's participation in this area. In conclusion, governments, civil society organizations, and local initiatives must take strategic steps to increase women's participation in traditional sports events. Raising awareness of gender equality through education and media, and ensuring greater representation of women in sports are essential. Recognizing sports as a suitable and accessible field for women is a crucial step toward achieving gender equality.

Keywords: Kyrgyzstan, female athletes, gender equality, traditional sports

1. GİRİŞ

Kırgızlar gelenek ve göreneklerine son derece bağlıdırlar ve Kırgızlar dünyayı ayakta tutan varlığın kadın olduğunu söylerler. Kadınlar, tarihin her döneminde eş ve anne olmakla birlikte eşlerinin de sağ kolu, yardımcısı ve danışmanı olmuşlardır Dıykanbayeva, (2017). Aslında önceleri kadın topluluğu yönetendir.Toplumla ilgili pek çok düşünce ve hareket kadına bağlıdır. Topluluktaki beslenme, barınma, örtünme yine kadının sorumluluğundadır (Coşar,2013: 35). Kırgızistan'ın geleneksel toplum yapısında kadınların sporla olan ilişkisi, Kırgız halkının göçebe yaşam tarzının fiziksel gereksinimlerinden kaynaklanmıştır. Kırgızların geleneksel spor oyunları ve bunların uygulandığı toy (şenlik), aş (yuğ /yas) merasimi ve her türlü sosyal-ekonomik, ailevi, dinsel ve seküler tören kültürü, halkın gelişimi ve sürekliliği için kendisine özgü olan iktisadi yaşamı ve bu yaşamı besleyen coğrafi ortamı olan geleneksel kaynaklara dayanmaktadır Türkmen, (2021). Göçebe yaşam biçimi, bireylerin hayatta kalması ve topluma katkıda bulunması için güçlü, çevik ve dayanıklı olmasını gerektirir. Bu nedenle, kadınlar da erkekler gibi bedensel dayanıklılık gerektiren çeşitli etkinliklerde yer almıştır. Özellikle ata binme, Kırgız toplumunda yalnızca erkeklere özgü bir beceri olmaktan öte, kadınlar arasında da yaygın bir pratikti. Ata binme, göçebe yaşam tarzında hayati bir önem taşımış olup, kadınların sosyal statülerinin ve yetkinliklerinin bir göstergesi olmuştur. Kadınlar, hem günlük yaşamın bir parçası olarak hem de törenlerde ve kutlamalarda ata binmiş, böylece bu fiziksel aktivitenin toplumsal cinsiyet rolleri üzerindeki etkilerini göstermişlerdir. Bu anlamda Kırgız kültüründe kadınların fiziksel aktivitelerle ilişkisi, hayatta kalma becerisiyle iç içe geçmiş durumdadır. Kırgız kadınlarının göçebe kültürdeki bu aktif rollerine rağmen, toplumsal cinsiyet rolleri ataerkil bir yapıyla şekillendiği için spor gibi fiziksel etkinlikler daha çok erkeklerle özdeşleştirilmiştir. Geleneksel Kırgız sporları, toplumsal cinsiyet rollerini belirgin bir şekilde yansıtır. Cirit (atlı okçuluk), Kok Boru gibi ata sporları genellikle erkekler tarafından icra edilmiştir. Bu sporlar, fiziksel güç, cesaret ve strateji gerektirdiği için erkek egemen bir alan olarak görülmüş ve kadınların katılımı kısıtlanmıştır. Bu, ataerkil toplumsal yapının bir yansıması olup, kadınların spor alanındaki varlığını sınırlandıran kültürel normların sonucudur. Ancak, kadınların fiziksel becerilerinin ve dayanıklılıklarının ön planda olduğu bazı etkinlikler de mevcuttur. Örneğin, bazı geleneksel festivallerde kadınlar da atlı yarışlarda yer almış, ok atma gibi fiziksel beceri gerektiren etkinliklerde bulunmuşlardır. Bu durum, kadınların fiziksel aktivitelerde sınırlı da olsa yer bulduğunu, ancak bu rollerin genellikle erkeklerin rollerinden daha az görünür ve daha az prestijli olduğunu gösterir. Kırgızistan tarihine bakıldığında, kadınların doğrudan katıldığı geleneksel sporlar sınırlıdır. Ancak, bazı kadınların tarihsel süreçte bu sporlara katılım sağladığı bilinir. Özellikle düğün ve bayramlarda yapılan

festivallerde, kadınlar da at yarışlarına ve ok atma etkinliklerine katılmıştır. Bu katılım, kadınların fiziksel becerilerini sergilemelerine olanak sağlamış, ancak bu etkinlikler genellikle sosyal etkinlikler olarak kabul edilmiş ve erkeklerin katıldığı rekabetçi sporlar kadar prestijli görülmemiştir. Kırgız kadınlarının geleneksel spor etkinliklerine katılımı, genel olarak toplumsal cinsiyet normlarına uygun olarak şekillenmiş ve tarih boyunca kadınların fiziksel olarak aktif olmalarına rağmen, bu etkinliklerde görünürlüklerinin sınırlı olduğu görülmüştür. Kadınlar, fiziksel olarak güçlü olmalarına rağmen, spor alanındaki katkıları ve başarıları toplumsal olarak kabul görmemiş ve erkeklerin hakimiyetindeki spor alanlarında geri planda kalmışlardır. Kırgız kadınlarının geleneksel sporlarla olan ilişkisi, göçebe kültürün fiziksel gereksinimleri ve ataerkil toplumsal yapı tarafından şekillendirilmiştir. Tarih boyunca, kadınlar günlük yaşamda fiziksel olarak aktif olmuş, ata binme ve ok atma gibi becerilerde ustalaşmış olsalar da, bu faaliyetler genellikle erkeklerle özdeşleştirilen rekabetçi sporlar düzeyine ulaşmamıştır. Geleneksel sporlar, toplumsal cinsiyet rollerini pekiştiren bir yapı sergilemiş, kadınların sporla ilişkisi büyük ölçüde sınırlı kalmıştır.

Bu araştırmanın amacı, Kırgız kadınlarının geleneksel sporlara katılımını tarihsel ve güncel perspektiflerden inceleyerek, göçebe kültürün fiziksel gereksinimleri ve ataerkil toplum yapısının kadınların spor alanındaki rollerini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymaktır. Kırgız toplumunda kadınların fiziksel olarak aktif olmalarına rağmen, geleneksel sporlarda görünürlüklerinin sınırlı kalması, toplumsal cinsiyet normları ve kültürel değerlerle doğrudan ilişkilidir. Bu çalışmanın önemi, kadınların fiziksel becerilerinin ve katkılarının tarih boyunca nasıl şekillendiğini ve bu katkıların nasıl toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde değerlendirildiğini anlamaya yöneliktir. Aynı zamanda, Kırgızistan'da kadınların spor alanındaki tarihsel varlığını inceleyerek, modern toplumda cinsiyet eşitliği ve kadınların spor aktivitelerine katılımı konusunda farkındalık yaratmaya katkıda bulunmayı amaçlamaktadır.

1.1 Kadınların Geleneksel Spor Alanlarında Temsil Edilmesi

Kırgızistan'da kadınların geleneksel spor alanlarında temsil edilmesi, genellikle sınırlı kalmıştır. Kok Boru gibi sporlar, Kırgız toplumunda erkeklerin fiziksel güçlerini ve cesaretlerini sergilediği bir arena olarak kabul edilirken, kadınların bu sporlarda görünürlüğü oldukça azdır. Kok Boru, tarihsel olarak erkekler tarafından oynanan ve sert fiziksel temas gerektiren bir spor dalıdır; bu nedenle, kadınların bu spora katılımı genellikle toplumsal olarak kabul görmemiştir. Kadınların geleneksel spor alanlarında temsil edilmemesi, sadece fiziksel zorluklardan değil, aynı zamanda bu sporlara ilişkin toplumsal algılardan kaynaklanmaktadır. Kadınların geleneksel spor etkinliklerine katılmaları, genellikle "erkek işi" olarak görülen bu sporlara karşı cinsiyetçi önyargıların üstesinden gelmelerini gerektirir. Toplumun büyük bir kesimi, bu tür sporların kadınlar için uygun olmadığını düşünmekte ve kadınların bu alanlarda yer almasını bir norm ihlali olarak değerlendirmektedir (Walseth & Fasting, 2003). Bununla birlikte, son yıllarda kadınların geleneksel sporlarda daha fazla yer bulması için çabalar artmıştır. Özellikle uluslararası organizasyonların desteğiyle kadınların geleneksel sporlara katılımı teşvik edilmekte, kadınların bu alanlardaki görünürlüğünü artırmak amacıyla çeşitli projeler geliştirilmektedir. Ancak bu çabalar, hala büyük ölçüde sembolik düzeyde kalmakta ve geleneksel sporların erkek egemen yapısına karşı tam bir dönüşüm sağlanamamaktadır.

1.2 Kadınların Spor Alanındaki Sosyal Mücadelesi

Antik Olimpiyat Oyunları'ndan günümüze kadınların spor dünyasının her alanında mücadelesi birçok araştırmaya konu olmuştur. Spor tarihinin eşitsizlik ve cinsiyetçilik kıskacında örüldüğü ve bu nedenle de kadınların spor alanındaki sancılı yaşam örüntüsü birçok çalışmada vurgulanmıştır (Kara ve Güngörmüş, 2018). Kırgızistan'da kadın sporcular, özellikle geleneksel spor dallarına katılma konusunda çeşitli engellerle karşılaşmışlardır. Bu engeller, kültürel normlar ve de toplumsal beklentilerden kaynaklanmaktadır. Kadınların geleneksel sporlara katılmak için verdikleri mücadele, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve kadın haklarının genişletilmesi mücadelesinin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Fakat tarihsel perspektiften olaya bakıldığında, Kırgız kadınlarının tıpkı diğer Türk kadınlarda olduğu gibi aile, toplum ve hatta devlet yönetiminde söz sahibi olduğu bilinmektedir. Spor dallarına kadınların önem vermelerinin yanı sıra, kadınların sportif faaliyetlere (bedensel aktivitelere) bizzat katıldıkları bilinmektedir (Gölbaşı, 2015). Kadınlarda tıpkı erkekler gibi, spor oyunlarına katılmakta ve yarışmaktaydılar. Bu sporcular, sadece modern spor dallarında değil, aynı zamanda geleneksel sporlarda da yer alarak, toplumsal cinsiyet kalıplarına meydan okumaktadırlar. Kadınların geleneksel sporlara katılma mücadelesi fiziksel ve psikolojik zorlukları içermektedir. Kadın sporcular, toplumun cinsiyetçi bakış açısıyla mücadele etmek zorunda kalmış, fiziksel olarak güçlü ve yetkin olduklarını kanıtlama ihtiyacı hissetmişlerdir (Birrell & Cole, 1994). Bu bağlamda, başarılı kadın sporcuların hikayeleri, toplumsal cinsiyet normlarını sorgulayan ve sporun toplumsal dönüşümdeki rolünü gösteren önemli örnekler sunmaktadır. Kırgızistan'da bazı kadın sporcular, geleneksel sporlarda başarı elde ederek bu alandaki cinsiyet eşitsizliğine dikkat çekmiş ve diğer kadınlar için ilham kaynağı olmuştur (Channon & Matthews, 2015). Bu sporcular, aynı zamanda kadınların toplumsal olarak güçlü bireyler olabileceği algısını pekiştirmiş ve cinsiyetçi bariyerlerin aşılması için önemli bir adım atmışlardır.

2. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kırgızistan'da kadınların geleneksel spor etkinliklerine katılımı, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması açısından önemli bir alandır. Tarihsel süreçte erkek egemen bir yapı içinde kadınların sporda yer bulması zorlaşmış, geleneksel sporlar erkeklerin güç ve dayanıklılıklarını sergilediği alanlar olarak kabul edilmiştir. Ancak, modernleşme ve toplumsal cinsiyet eşitliği mücadelesiyle birlikte, kadınların geleneksel sporlara katılımı konusunda olumlu adımlar atılmaktadır. Kadınların spor alanına katılımını artırmak için hükümetlerin, sivil toplum kuruluşlarının ve yerel inisiyatiflerin etkili stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Hükümetler, toplumsal cinsiyet eşitliğini teşvik eden politikalar ve yasal düzenlemeler yaparak kadınların geleneksel sporlara katılımını destekleyebilir. Eğitim sisteminde yapılacak reformlarla genç kızlara yönelik spor programları oluşturulmalı ve bu alanda kadınların başarıları öne çıkarılmalıdır. Toplumsal algıların dönüştürülmesi ise kadınların spor alanındaki varlıklarını artırmanın en önemli yollarından biridir. Medyanın, kadın sporcuların başarılarını geniş kitlelere tanıtarak kadınların spor alanındaki görünürlüğünü artırması, bu dönüşümde kilit bir rol oynayacaktır. Kadın sporcuların rol model olarak öne çıkarılması ve başarı hikayelerinin yaygınlaştırılması, diğer kadınların geleneksel sporlara katılımını teşvik edecektir. Son olarak, sporu kadınlar için de uygun ve erişilebilir bir alan olarak yeniden tanımlamak, geleneksel sporlar üzerinde var olan cinsiyetçi önyargıları aşmanın en önemli adımlarından biridir. Bu süreçte toplumsal cinsiyet eşitliği eğitimi verilmeli ve sporun herkes için bir hak olduğu anlayışı toplum genelinde benimsenmelidir. Kadınların spor alanındaki varlığının güçlendirilmesi,

sadece spor alanında değil, genel anlamda toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında da kritik bir rol oynayacaktır.

3. KAYNAKÇA

Birrell, S., & Cole, C. L. (1994). Women, Sport, and Culture. Human Kinetics.

Channon, A., & Matthews, C. R. (2015). Global Perspectives on Women in Combat Sports: Women Warriors around the World. Palgrave Macmillan.

Coşar, H. (2013). Tarihte ve günümüzde kadın. Ankara: Sınırsız kitap ve yayıncılık.

Dıykanbayeva, M. (2017). KIRGIZ ATASÖZLERİNDE KADIN VE TOPLUMDAKİ YERİ/Woman in Kyrgyz Proverbs and Her Position in Society. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, (59), 61-70.

Edgar, A. (2004). Tribal Nation: The Making of Soviet Turkmenistan. Princeton University Press.

Gölbaşı, H. (2015). TÜRK DESTANLARINDA KADINLARIN SPORTİF FAALİYETLERE KATILIMI, International Journal of Social Science, Number: 38 , p. 219-225, Autumn II

Kara, F. M., & Güngörmüş, H. A. (2018). The determination of attitude levels of sport science students on social gender role: Demographic differences Spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören gençlerin toplumsal cinsiyet rolüne ilişkin tutum düzeylerinin belirlenmesi: Demografik farklılıklar. Journal of Human Sciences, 15(4), 2468-2478.

Massell, G. (1974). The Surrogate Proletariat: Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919-1929. Princeton University Press.

Türkmen, M. (2021). 19. Yüzyılın Sonu İle 20. Yüzyılın Başlarında: Kırgızların Milli Eğlenceleri Ve Oyunları. Türk Dünyası Araştırmaları, 127(250), 133-150.

Walseth, K., & Fasting, K. (2003). Islam's Influence on Women's Participation in Sport. International Review for the Sociology of Sport, 38(1), 45-60.

SPOR BİLİMLERİ FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİNİN FAİR PLAY DAVRANIŞLARININ İNCELENMESİ

Doktora Öğrencisi, Ahmet Furkan ÇETİNKAYA [1], Doç. Dr., Ayla KARAKULLUKÇU [2], Doç. Dr., Abdurrahman KIRTEPE [3], Dr. Öğr. Üyesi., Muhammed GÜLER [4]

[1] Fırat Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, afcetinkaya23@gmail.com - ORCID ID: 0000-0003-4341-023X
[2]Kırıkkale Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, ayla.karakullukcu@gmail.com - ORCID ID: 0000-0002-2462-514X
[3]Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, akirtepe@firat.edu.tr - ORCID ID: 0000-0003-3268-2192
[4]Munzur Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, muhammedguler@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0002-9335-4611

ÖZET

Araştırmanın amacı, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin fair play davranışlarının incelenmesidir. Araştırma yöntemi olarak betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubu, 2024-2025 eğitim öğretim yılı Elazığ ili Fırat Üniversitesinde Spor Bilimleri Fakültesinde öğrenim gören 207 erkek 93 Kadın toplam 300 kişiden oluşmaktadır. Çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından hazırlanan kişisel bilgi formu, Hassandra ve arkadaşları tarafından 2002 yılında geliştirilen ve Mirzeoğlu tarafından 2015 yılında Türkçeye uyarlanan Beden Eğitimi Fair Play Ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde SPSS24 istatistik programı kullanılmıştır. Öncelikle ölçeklerin cronbach alfa katsayılarına bakılarak güvenirlik analizi yapılmıştır. Sosyodemografik değişkenlerin dağılımlarını tespit etmek için yüzde/frekans değerlerine bakılmıştır. Devamında ölçek toplam puanı ve alt boyutlarının toplam puan ortalamaları tespit edilmiştir. Sonuç olarak, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin hileye karşı duyarlı olduğu ancak takım arkadaşlarına saygı ve geleneklere bağlılık konularında gelişim gereksinimleride olduğu görülmektedir. Genel ölçek puanı ve alt boyutlar arasındaki farklar, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin adil oyun algılarında belirli eksiklikler bulunduğunu ve bu alanlara yönelik pedagojik çalışmalar yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Spor, Fair Play, Davranış

EXAMINATION OF FAIR PLAY BEHAVIORS OF STUDENTS OF SPORTS SCIENCES FACULTY

ABSTRACT

The aim of the study is to examine the fair play behaviors of students of the faculty of sports sciences. Descriptive scanning model was used as the research method. The study group consists of a total of 300 people, 207 male and 93 female, studying at the Faculty of Sports Sciences at Fırat University in Elazığ province in the 2024-2025 academic year. In the study, the personal information form prepared by the researchers and the Physical Education Fair Play Scale developed by Hassandra et al. in 2002 and adapted to Turkish by Mirzeoğlu in 2015 were used as data collection tools. SPSS24 statistical program was used in the analysis of the data. First of all, reliability analysis was performed by looking at the Cronbach alpha coefficients of the scales. Percentage/frequency values were examined to determine the distribution of sociodemographic variables. Then, the total score of the scale and the total score averages of its sub-dimensions were determined. As a result, it is seen that the students of the faculty of sports sciences are sensitive to cheating, but they also need development in terms of respect for teammates and loyalty to traditions. The differences between the general scale score and the sub-dimensions reveal that there are certain deficiencies in the fair play perceptions of sports science faculty students and that pedagogical studies should be conducted in these areas.

Keywords: Sports, Fair Play, Behavior

1. GİRİŞ

Bugün spor, bireylerin sağlıklı bir yaşam sürmelerine katkı sağlamak ve hatta profesyonel başarılar elde etmek için en yaygın başvurulan yöntemlerden biri haline gelmiştir (Çalık, 2023). Spor, kendine özel fiziksel aktivite becerileri olan, oyun ve eğlence içgüdüsünden kaynaklanmış, insana has olan, beceriye ve mücadeleye dayanan hareket becerisidir (Şahin, 2009). Spor kavramı; barış, hoşgörü, eşitlik, haz, mutluluk, sevgi, saygı gibi güzel terimleri bünyesinde bulundurmasıyla birlikte; kasvet, elem, gerginlik gibi insana has negatif terimleri de bünyesine alan bir olgu olarak ifade edilmekte ve de insanı her bakımdan etkisi altına alan bir olgu olma vasfını her zaman muhafaza etmektedir (Dikme, 2021). Sporun ilk kez yapıldığı çağlardan itibaren, başarının artırılabilmesi yalnızca spor ahlakına, felsefi prensiplere ve geçerli kurallara riayet edilerek mümkün olmuştur (Şahin, 2009). Sporda en önemli unsurlar, rakibe saygı göstermek ve kurallara uymaktır. Eğer sportif ilkelere uyulmaz ve kurallar hiçe sayılırsa, bu durum spor değil, kaos oluşturur. Spor, ahlaki ve etik olmayan davranışlarla ilişkilendirilmemesi gerekir, zira bu tür tutumlar sportmenlik anlayışıyla tamamen çelişir (Hacıcaferoğlu ve ark., 2015). Fair Play, bireyin kişiliğine duyulan saygının bir yansıması olarak ortaya çıkmış ve sporun her seviyesinde ve neredeyse tüm branşlarında, dürüstlük ve adaletin esas alındığı bir oyun anlayışının ahlaki bir ilke olarak kabul edilmesini sağlamıştır (Pehlivan, 2004). İngilizce kökenli Fair Play sporda centilmenlik anlamını içermektedir (Arıpınar vd., 2008). Fair Play bir ingiliz terimidir. Dürüst oyun, dürüst davranış manalarını içerir. Fair Play etik üstü bir davranıştır.

Sevgi, dostluk ve kardeşlik bilincidir (Arıpınar vd., 2008). Tel (2014), fair play'i; hak ve dürüstlük temelli bir oyun anlayışı olarak tanımlar ve bunun, kurallara sadık kalmak, rakibe saygı göstermek, haksız avantajlardan kaçınmak, rakibe zarar vermek yerine birlikte vakit geçirmekten zevk almak, elde edilen skoru takdir etmek kadar, rakibin kazandığı skoru da takdir etmek şeklinde tanımlar. Sporcuların öfke ve saldırganlık algılarının, sportif davranışlarını nasıl etkilediği önem kazanmıştır (Tel, 2014). Fair Play, kazanma hırsının ötesinde, kurallara saygı göstermek ve rakiple saygılı bir şekilde mücadele etmek demektir. Bu, sporun temelinde yer alan önemli bir değerdir ve sporcuların, hakemlerin ve seyircilerin birlikte adil ve saygılı bir ortamda spor yapmalarını sağlar (Yıldıran, 2005). Bu sayede spor, sadece sonuç odaklı değil, aynı zamanda karakter gelişimi, ekip çalışması ve toplumsal değerlerin pekiştirilmesi için de bir araç haline gelir. Ek olaraktan sporcuların Fair Play algısına katkı sağlar. (Yazıcı, 2022). Sporcuların sportmentlik algılarının belirlenip olumsuz tutum ve davranışlarına yönelik analizler yapmak ve sporcuların bu alanda rehabilite ve eğitim almaları sağlanmalıdır (Yazıcı, 2022). Bu çalışma ile spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin fair play davranışlarının incelenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli

Araştırmada betimsel tarama modeli kullanılmıştır. Betimsel tarama modeli geniş gruplar üzerinde bireylerin bir olgu veya olayla ilgili görüşlerini ve tutumlarının alınarak olayların betimlenmeye çalışıldığı araştırma modelidir (Karakaya, 2012).

2.2. Araştırma Grubu

Bu çalışmanın evrenini, 2024-2025 eğitim öğretim döneminde Fırat Üniversitesi spor bilimleri fakültesinde öğrenim gören öğrenciler oluşturmuştur. Araştırma örneklemini ise 300 öğrenci temsil etmektedir.

2.3. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu ve Beden Eğitiminde Adil Oyun Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan ölçek ve formlar öğrencilere gönüllülük esasına göre yüz yüze anket olarak yaptırılmıştır.

2.4. Kişisel Bilgi Formu

Araştırmada katılımcıların cinsiyetlerini ve yaşlarını tespit edebilmek için araştırmacılar tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

2.5. Beden Eğitiminde Adil Oyun Ölçeği

Hassandra ve arkadaşları (2002) tarafından geliştirilen ölçek, Mirzeoğlu (2015) tarafından Türkçe' ye geçerlilik güvenirliliği yapılmıştır. Ölçek 15 madde 4 alt boyut (takım arkadaşlarına saygı, geleneklere saygı gösteren, oyunculuk, hile) ve 5' li likert yapıdan oluşmaktadır.

2.6. Verilerin Analizi

Verilerin analizinde SPSS24 istatistik programı kullanılmıştır. Öncelikle ölçeklerin cronbach alfa katsayılarına bakılarak güvenirlik analizi yapılmıştır. Sosyodemografik değişkenlerin dağılımlarını tespit etmek için yüzde/frekans değerlerine bakılmıştır. Devamında ölçek toplam puanı ve alt boyutlarının toplam puan ortalamaları tespit edilmiştir.

3. BULGULAR

Çizelge 1. Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Alt Boyut	N	Alpha
Ölçek Toplam	15	,698
Takım Arkadaşlarına Saygı	4	,883
Geleneklere Saygı Gösteren	4	,805
Oyunculuk	4	,730
Hile	3	,762

Çizelge 1' de ölçeklerin ve alt boyutların güvenilirlik analizi sonuçlarına baktığımızda; Beden Eğitiminde Adil Oyun Ölçeğinin (α=,698), Takım Arkadaşlarına Saygı alt boyutunun (α=,883), Geleneklere Saygı Gösteren alt boyutunun (α=,,805), Oyunculuk alt boyutunun (α=,730) ve Hile alt boyutunun (α=762) olarak yeterli bir güvenirlik düzeyine sahip oldukları görülmüştür.

Çizelge 2. Katılımcılara Ait Sosyodemografik Bilgiler

		N	%
Cinsiyet	Erkek	207	69,0
	Kadın	93	31,0
Yaş	18-20 Yaş	117	39,0
	21-25 Yaş	117	39,0
	26-30 Yaş	55	18,3
	31-35 Yaş	6	2,0
	36-40 Yaş	5	1,7
Çalışmaya toplam **300** kişi gönüllü olarak katılmıştır.			

Çalışmaya katılanların 207' si erkeklerden, 93' ü kadınlardan oluşmuştur. Katılımcıların yaşları; 18-22 yaş (117 kişi), 21-25 yaş (117 kişi), 26-30 yaş (55 kişi),31-35 yaş (6 kişi) ve 36-40 yaş (5 kişiden) oluşmuştur.

Çizelge 3. Genel Ortalama Dağılımı

Alt Boyut	N	Minimum	Maximum	$\bar{x}$	S.s.
Ölçek Toplam	300	16,00	70,00	38,86	8,690
Takım Arkadaşlarına Saygı	300	4,00	20,00	8,27	3,755
Geleneklere Saygı Gösteren	300	4,00	20,00	8,59	3,493
Oyunculuk	300	4,00	20,00	10,96	4,913
Hile	300	3,00	15,00	11,03	2,37

Araştırmaya katılım gösteren katılımcıların ölçeğe verdikleri yanıtlara göre genel ortalama dağılımları çizelgede verilmiştir. Yapılan analizler doğrultusunda, Beden Eğitiminde Adil Oyun Ölçeği' nden alınan toplam puan ortalaması ($\bar{x}$=38,86) olarak tespit edilmiştir. Ölçeğin alt boyutlarının genel ortalama dağılımlarına baktığımızda ise, Takım Arkadaşlarına Saygı alt boyutunda ($\bar{x}$=8,27), Geleneklere Saygı Gösteren alt boyutunda ($\bar{x}$=8,59), Oyunculuk alt boyutunda ($\bar{x}$=10,96) ve Hile alt boyutunda ($\bar{x}$=11,03) olduğu görülmüştür. Beden Eğitiminde Adil Oyun Ölçeği ve ölçek alt boyutlarının genel ortalamalarından alınan puanların orta düzeyde oldukları tespit edilmiştir.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Beden Eğitiminde Adil Oyun Ölçeğinden elde edilen sonuçlar, katılımcıların adil oyun davranışlarını ve etik yaklaşımlarını değerlendirmede önemli bir içgörü sunmaktadır. Genel ölçek puanı ($\bar{x}$=38,86) ve alt boyutların ortalamaları, bireylerin adil oyun algısında belirli eksikliklerin bulunduğunu göstermektedir. Özellikle Hile alt boyutunda yüksek ortalama ($\bar{x}$=11,03) katılımcıların bu konuda duyarlı olduklarını, ancak Takım Arkadaşlarına Saygı ($\bar{x}$=8,27) ve Geleneklere Saygı Gösteren ($\bar{x}$=8,59) alt boyutlarında düşük değerlerin, takım oyunundaki sosyal sorumluluk ve geleneksel değerlere bağlılık konularında eksikliklere işaret ettiğini göstermektedir.

Bu durum, literatürdeki bazı çalışmaları desteklemektedir. Aksoy ve Gürsel'in (2017) bireysel ve sosyal sorumluluk modellerine dayanan araştırması, spor ve beden eğitimi derslerinin, bireylerin etik değerler kazanmasında etkili bir araç olduğunu

vurgulamaktadır. Ancak bu değerlerin kazandırılması için bilinçli bir pedagojik yaklaşımın şart olduğu belirtilmiştir. Aynı şekilde Kuter ve Kuter (2012), değerler eğitiminin spor aktiviteleri yoluyla kazandırılmasının, sadece etik davranışların değil, aynı zamanda empati ve işbirliği gibi sosyal becerilerin gelişimine de katkı sağladığını öne sürmektedir.

Bununla birlikte, takım arkadaşlarına saygı ve geleneklere bağlılık gibi daha düşük düzeyde kalan alanların geliştirilmesi gerektiğini savunan çalışmalar da mevcuttur. Bozkurt ve arkadaşları (2021), öğrencilerdeki sosyal becerilerin eğitsel oyunlar aracılığıyla güçlendirilmesi gerektiğini belirtmiş ve bunun takım çalışması kültürünü olumlu yönde etkileyebileceğini göstermiştir.

Sonuç olarak, spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin hileye karşı duyarlı olduğunu ancak takım arkadaşlarına saygı ve geleneklere bağlılık konularında gelişim gereksinimi olduğunu göstermektedir. Genel ölçek puanı ve alt boyutlar arasındaki farklar, bireylerin adil oyun algılarında belirli eksiklikler bulunduğunu ve bu alanlara yönelik pedagojik çalışmalar yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Öneriler

- Araştırma bulguları, beden eğitimi alanında adil oyun davranışlarının geliştirilmesine yönelik bilinçli ve kapsayıcı bir eğitimin önemini bir kez daha ortaya koymaktadır.

- Özellikle, takım arkadaşlarına saygı ve geleneklere bağlılık gibi alanlarda daha etkili stratejiler benimsenmelidir.

- Öğrencilere, etik değerlerin kazandırılmasında bir rehber rolü üstlenmesi ve bu süreçte öğrenciler arasında işbirliği, empati ve sosyal sorumluluk gibi kavramları teşvik etmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

[1] Arıpınar, E., Donuk B., *Spor Yönetim ve Organizasyonlarında Etik Yaklaşımlar (Fair Play),* Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2009.

[2] Çalık, S., *Sporlarda Motivasyon, Motivasyon Teknikleri ve Yüksek Performans, Spor Bilimlerinde Farklı Yaklaşımlar,* Özgür Yayınları, 2023. DOI: https://doi.org/10.58830/ozgur.pub330.c1502

[3] Çoban, O., Köseoğlu, O., Kabakcı, Y., ve Mart, M.F., (2022). Beden Eğitimi ve Spor Öğretmenlerinin Eğitsel Oyunlara Yönelik Tutumlarının İncelenmesi. Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 6 (2). 107-116..

[4] Hacıcaferoğlu, S., Selçuk M.H., Hacıcaferoğlu, B., ve Karataş Ö. (2015). Ortaokullarda İşlenen Beden Eğitimi ve Spor Derslerinin, Sportmenlik Davranışlarına Katkısının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi, International Journal of Science Culture and Sport (IntJSCS), Özel Sayı:4, 557-566

[5] Hassandra M, Goudas M, Hatzigeorgiadis A, Theodorakis Y., *Development of a questionnaire assessing fair play in elementary school physical education*. Athlitiki Psychologia, 13, 105-126, 2002.

[6] Kangalgil, M., Özgül, F., Temel, A., Kural, T., ve Karagöz, Y. (2021). Beden Eğitimi Ve Spor Dersi Değerler Eğitimi Ölçeği (BESDDEÖ) Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması. Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 15(1), 70-80.

[7] Karakaya, İ., *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Anı. Ankara, 2012.

[8] Karataş, E.Ö., Savaş, B. Ç., ve Karataş, Ö. (2021). Beden eğitimi, spor ve oyunun sosyalleşme üzerine etkisi. Kafkas Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 1(1), 1-16.

[9] Mirzeoğlu, N. (2015). The Validity and Reliability of Turkish Version of Fair Play Questionnaire in Physical Education (FPQ-PE) and an Implementation. Educational Research and Reviews, 10(17), 2469-2480.

[10] Pehlivan, Z. (2004). The place and importance of school sports in developing the concept of fair play. Journal of Sportsmetre Physical Education and Sport Sciences, 2(2), 49-53.

[11] Şahin, M., *Spor ahlakı ve sorunları.* Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2009.

[12] Tel, M. (2014). Türk toplum yaşantısında fair play. International Journal Of Science Culture and Sport, 1, 694–704.

[13] Yazıcı, Ö.F., (2022). Rekabetçi saldırganlık ve öfkede prososyal ve antisosyal davranışların rolü. Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi, 13(2), 117-132.

[14] Yıldıran, İ. (2005). Fair Play Eğitiminde Beden Eğitiminin Rolü. Gazi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 5,(1), 3–16.

[15] Aksoy, G., ve Gürsel, F., (2017). The implementation of personal and social resposibility model in physical education classes: An Action Research. Egitim ve Bilim-Education And Science, 42, (191).

[16] Öztürk, Kuter, F., ve Kuter, M., (2012). Beden eğitimi ve spor yoluyla değerler eğitimi. Eğitim ve İnsani Bilimler Dergisi, 3(6), 75-94.

[17] Bozkurt, Polat, E., Altuner, Çoban, Gül., Kan, A., (2021). *Öğretmen Adayları İçin Eğitsel Oyuna Yönelik Tutum Ölçeği Geliştirilmesi: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması.* Eğitim Bilimlerinde Güncel Akademik Çalışmalar, Kitapta Bölüm, Yayınevi: Iksad Publications, 129-151, Ankara.

EXAMINATION OF PSYCHOLOGICAL NEEDS OF ATHLETES FROM DIFFERENT BRANCHES IN SPORTS

Master's Student Sevil TEKELİ
OMÜ, Graduate School of Education, Department of Coaching Education. Samsun, Turkey
ORCID ID: https://orcid.org/0009-0007-9190-1662
E- mail: sevil.tekeli@gsb.gov.tr

Dr. Metin YILMAZ
Fırat University, Faculty of Sports Sciences, Department of Sport Management, Elazığ, Turkey
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-8191-7264
E-mail: metin.yilmaz@firat.edu.tr

Assoc. Prof. Şaban ÜNVER
OMÜ, Faculty of Sports Sciences, Department of Coaching Education, Samsun, Turkey
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-7378-596X
E-mail: saban.unver@omu.edu.tr

Prof. Dr. Tülin AKMAN
OMÜ, Faculty of Sports Sciences, Department of Coaching Education, Samsun, Turkey
ORCID ID: https://orcid.org/0000-0001-5660-8910
E-mail: takman@omu.edu.tr

Abstract

This research aims to determine the psychological needs of athletes from different branches in sports. The universe of the study consists of athletes from different sports branches, and the sample consists of 534 athletes who were selected by random sampling method and continued their active sports life and agreed to participate in the study voluntarily. In order to evaluate the views of athletes on their psychological needs in the sports environment, the "*Psychological Needs Status Scale in Sports*", consisting of 23 items and 6 dimensions in a 7-point likert type, developed by Unver et al., was used. Descriptive statistics, independent sample t-test and one-way analysis of variance test were used in the analysis of normally distributed data. In the sample group's sport type variable, significant differences were observed in favor of athletes involved in team sports in the "autonomy dissatisfaction" sub-dimension. Additionally, significant differences were found in terms of the variable of athletes' participation in national teams. The study concluded that athletes involved in individual or team sports feel psychologically adequate in the sports environment and have a sense of belonging. Additionally, it has been observed that athletes who are not on national teams need more psychological support in the sports environment.

Keywords: *Sports branch, Psychological needs, Athletes*

PROCEEDING BOOK ISBN NR. : 978-625-5962-08-9

INTRODUCTION

Psychological needs are among the important needs of the individual. Glasser (1965) sees psychological needs as the motivation source underlying behaviors and states that the individual's behaviors are aimed at meeting their psychological needs. Ryan (1995) states that psychological needs have a unifying role between the individual's biological and social characteristics. It is known that meeting psychological needs contributes positively to the individual's mental health and is closely related to the protection of mental health (Schutte and Malouff, 2018). Because meeting psychological needs is also closely related to the individual's self-actualization goals (Henwood et al., 2015).

Basic psychological needs are universal requirements that are innate in all humans. The satisfaction of these needs is important for the healthy growth and development of the individual (Deci & Ryan, 2000). In the literature, it has been revealed that the satisfaction of basic psychological needs has significant and positive effects on various variables such as psychological health (Yıldırım & Koruç, 2021), well-being (Stenling & Tafvelin, 2014), and performance (Verner-Filion et al., 2017). Studies conducted in various cultures have shown that the satisfaction of autonomy, competence, and relatedness needs will provide psychological well-being (Deci & Ryan, 2008).

We can say that the concept of psychological needs was first discussed in detail with its dimensions in the literature by Abraham Maslow (1943). Then, Glasser (1989) drew attention to the importance of psychological needs in his theory called Choice Theory. In addition, Deci and Ryan (2000) considered the concept of psychological needs and were accepted as the pioneers of Self-Determination Theory and defined three dimensions as relatedness, competence and autonomy.

In modern psychology literature, discussions on psychological needs have caused deep disagreements and have led to the formation of different schools. For example, while Gestalt psychologists were interested in perception, Lewin, the pioneer of field theory, emphasized needs and social characteristics (Schultz & Schultz, 2007). On the other hand, Freud, who is considered the most important name in modern psychology, tried to explain human behavior largely with biological factors, while Adler, who opposed this idea, drew attention to social factors (Sweeney, 2009).

The concept of sports, which includes many forms of behavior, is generally expressed as the whole of competitive, socializing, integrative, physical, mental and spiritual activities that are carried out within the framework of certain rules and that activate emotions such as winning, losing and being powerful in the subconscious of the person (Sonuç, 2012). The fact that sports have been accepted as a social phenomenon has also paved the way for the emergence of certain psychological needs in people. It is known that athletes naturally expect to be loved, respected and appreciated. Basic psychological needs, which are continuous in every period of life, can differ from person to person. If the needs of individuals who reach a higher quality of life thanks to their needs met are not met, the fulfillment of their other needs will have no effect. In short, the need for self-actualization and fulfillment is the most important need among basic psychological needs (Ekici, Öntürk and Karafil 2016).

METHOD

Model of The Research

The research was conducted in a descriptive survey model as it describes the opinions of the athletes as they are.

Universe and Sample

The appropriate sampling method was used to determine the sample of the study. The universe of the study consisted of athletes who actively do different sports branches (swimming, archery, tennis, athletics, badminton, basketball, football, volleyball, handball) without any age range, and the sample consisted of a total of 534 athletes, 234 of whom were female (17.69±2.54 years) and 300 of whom were male (20.11±3.81 years), who were selected by random sampling method and agreed to participate in the study voluntarily.

Data Collection Tool

In the study, the "Personal Information Form" was used to determine the demographic characteristics of the participants (age, gender, sports branch, sports experience, national athlete status, etc.) and the "Psychological Needs Status Scale in Sports" developed by Bhavsar et al. (2020) and adapted to Turkish by Ünver et al. (2022). The scale form consists of 23 items and 6 sub-dimensions (Autonomy Satisfaction, Autonomy Dissatisfaction, Competence Satisfaction, Competence Dissatisfaction, Belonging Satisfaction, Belonging Dissatisfaction) and is used in a 7-point Likert type.

Analysis of Data

In the study, the licensed SPSS 22.0 package program was used to analyze the data obtained. A normality test analysis was performed to determine whether the Psychological Needs Status in Sports scale and its sub-dimensions fulfilled the normality assumption. T-test and one-way analysis of variance tests were applied for variables determined to have normal distribution. LSD test was used to reveal significant differences between variables.

FINDINGS

Table 1. Results of the Paired Group t-Test Conducted to Determine Whether There is a Difference Between the Gender Variables of the Research Group

Scale	Gender	N	$\overline{X}$	Sd	t-value	p-value
Autonomy Satisfaction Sub-Dimension	Famele	234	22,615	4,9004	-0.873	0.383
	Male	300	22,976	4,6181		
Autonomy Dissatisfaction Sub-Dimension	Famele	234	11,162	5,1500	-0.331	0.740
	Male	300	11,316	5,4775		
Competence Satisfaction Sub-Dimension	Famele	234	22,517	5,0160	-0.491	0.623
	Male	300	22,730	4,9320		
Competency Dissatisfaction Sub-Dimension	Famele	234	20,260	5,9630	-0.965	0.335
	Male	300	20,760	5,9137		
Belonging Satisfaction Sub-Dimension	Famele	234	13,649	4,7995	0.159	0.873
	Male	300	13,583	4,7347		
Belonging Dissatisfaction Sub-Dimension	Famele	234	25,649	7,1613	-0.522	0.602
	Male	300	25,976	7,2057		
Psychological Needs Status Scale in Sports	Famele	234	115,854	21,0002	-0.806	0.420
	Male	300	117,343	21,2968		

*p<0.05

When the table is examined, as a result of the t-test analysis conducted to determine whether the Psychological Needs Status Scale in Sports and its sub-dimensions differ significantly according to the gender variable, no statistically significant differences were found between the groups in the scale and its sub-dimensions.

Table 2. Results of the Paired Group t-Test Conducted to Determine Whether There is a Difference Between the Sport Type Variables of the Research Group

Scale	Type of Sport	N	$\bar{X}$	Sd.	t-value	p-value
Autonomy Satisfaction Sub-Dimension	Individual	285	23,182	4,6065	1.903	0.058
	Team	249	22,401	4,8700		
Autonomy Dissatisfaction Sub-Dimension	Individual	285	10,659	5,4040	-2.750	**0.006***
	Team	249	11,923	5,1773		
Competence Satisfaction Sub-Dimension	Individual	285	22,701	4,9318	0.324	0.746
	Team	249	22,562	5,0126		
Competency Dissatisfaction Sub-Dimension	Individual	285	20,768	5,7029	0.946	0.344
	Team	249	20,281	6,1912		
Belonging Satisfaction Sub-Dimension	Individual	285	13,266	5,1154	-1.800	0.072
	Team	249	14,008	4,2908		
Belonging Dissatisfaction Sub-Dimension	Individual	285	26,182	6,9466	1.202	0.230
	Team	249	25,433	7,4349		
Psychological Needs Status Scale in Sports	Individual	285	116,761	20,0219	0.082	0.935
	Team	249	116,610	22,4333		

*p<0.05

When the table is examined, as a result of the t-test analysis conducted to determine whether the Psychological Needs Status Scale in Sports and its sub-dimensions differ significantly according to the sport type variable, a statistically significant difference was observed between the groups in the "Autonomy Dissatisfaction" sub-dimension of the scale. No statistically significant differences were observed between the groups in the scale and its other sub-dimensions.

Table 3. Results of the Related Group t-Test Conducted to Determine Whether There is a Difference Between the Variables of Participation in National Teams of the Research Group

Scale	Taking Part in the National Team	N	$\bar{X}$	Sd.	t-value	p-value
Autonomy Satisfaction Sub-Dimension	Yes	75	22,440	4,4455	-0.745	0.457
	No	459	22,880	4,7913		
Autonomy Dissatisfaction Sub-Dimension	Yes	75	11,333	4,5242	0.147	0.883
	No	459	11,235	5,4569		
Competence Satisfaction Sub-Dimension	Yes	75	22,000	4,9100	-1.198	0.231
	No	459	22,740	4,9721		
Competency Dissatisfaction Sub-Dimension	Yes	75	17,920	6,6915	-4.189	**0.000***
	No	459	20,969	5,6963		
Belonging Satisfaction Sub-Dimension	Yes	75	14,533	4,3319	1.812	0.071
	No	459	13,461	4,8126		
Belonging Dissatisfaction Sub-Dimension	Yes	75	23,493	7,7901	-3.068	**0.002***
	No	459	26,215	7,0121		
Psychological Needs Status Scale in Sports	Yes	75	111,720	23,2806	-2.202	**0.028***
	No	459	117,503	20,7078		

*p<0.05

When the table is examined, as a result of the t-test analysis conducted to determine whether the Psychological Needs Status Scale in Sports and its sub-dimensions differ significantly according to the variable of participating in national teams, a statistically significant difference was observed between the groups in the "Dissatisfaction with Competence" sub-dimension, "Dissatisfaction with Belonging" sub-dimension and the general scoring of the scale.

DISCUSSION and CONCLUSION

This research, which was conducted to determine the psychological needs of athletes from different sports branches and who continue their active sports life, was carried out with the voluntary participation of 534 athletes. In the study, the psychological needs of athletes from different branches in sports were examined according to the gender variable and no significant

difference was found between the groups. This situation can be interpreted as the need for psychological support in the sports environment is similar for male and female athletes. Öner (2019), in his study examining the basic psychological needs and mental well-being of exercise participants, and Gürer and Kılınç (2019), in his study examining the basic psychological needs of those doing nature sports, concluded that there was no significant difference between the groups in terms of gender variable.

The psychological needs of the athletes participating in the study were examined according to the sport type variable and it was concluded that only in the autonomy dissatisfaction sub-dimension of the scale, athletes involved in team sports had higher scores than athletes involved in individual sports. Accordingly, it can be said that athletes who are involved in individual or team sports feel psychologically adequate in the sports environment and have a sense of belonging. Gezer (2018); in his study aiming to determine the basic psychological needs of university students who are involved in individual and team sports, concluded that the need for autonomy is higher in those who do team sports, which supports our research finding in terms of the sports type variable.

The psychological needs of the athletes in sports were examined according to the variable of participating in the national team and a statistically significant difference was observed between the groups in the Scale of Psychological Needs in Sports. Accordingly, it was concluded that athletes who were not participating in the national teams needed more psychological support in the sports environment.

REFERENCES

Glasser, W. (1965). Reality Therapy: A New Approches to Psychiatry. New York: Harper And Row.

Ryan, R. M., (1995). Psychological Needs and the Facilitation of Integrative Processes. Journal of Personality, 63(3):397-427. doi: 10.1111/j.1467-6494.1995.tb00501.x.

Schutte, N. S. & Malouff, J. M., (2018). Basic Psychological Need Satisfaction, Affect and Mental Health. Current Psychology, 40:1228–1233. doi.org/10.1007/s12144-018-0055-9

Henwood, B. F., Derejko, K. S., Couture, J. & Padgett, D. K., (2015). Maslow and Mental Health Recovery: A Comparative Study of Homeless Programs for Adults with Serious Mental Illness. Administration and Policy in Mental Health and Mental Health Services Research. 42, 220-228. DOI 10.1007/s10488-014-0542-8.

Deci, E., Ryan, R. (2000). The" what" and" why" of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. Psychological Inquiry, 11(4), 227–268.

Yildirim, S., Koruç, Z. (2021). The Effect of Transformational Leadership and Well-Being on Performance of Soccer Players: An Inclusive Model. The Sport Psychologist, 35(4), 261-269.

Stenling, A., Tafvelin, S. (2014). Transformational leadership and well-being in sports: The mediating role of need satisfaction. Journal of Applied Sport Psychology, 26(2), 182–196.

Verner-Filion, J., Vallerand, R.J., Amiot, C.E., Mocanu, I. (2017). The two roads from passion to sport performance and psychological well-being: The mediating role of need satisfaction, deliberate practice, and achievement goals. Psychology of Sport and Exercise, 30, 19–29.

Deci, E.L., Ryan, R.M. (2008). Self-determination theory: A macrotheory of human motivation, development, and health. Canadian Psychology/Psychologie Canadienne, 49(3), 182.

Maslow, A. H. (1943). A theory of human motivation. *Psychological Review google schola*, *2*, 21-28.

Glasser, W., (1989). Control Theory in the Practice of Reality Therapy: Case Studies. New York, NY: Harper & Row Publishers.

Schultz, D. P. & Schultz, S. E. (2007). Modern Psikoloji Tarihi (Çev: Yasemin Aslay). İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Sweeney, T. J., (2009). Adlerian Counseling and Psychotherapy A Practitioner's Approach (Fifth Edition). New York: Routledge.

Sonuç, A. (2012). Zihinsel Engellilerde Sporun Öfke Düzeyine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Karaman

Ekici, S., Öntürk, Y. & Karafil, A. Y. (2016). Spor eğitimi veren yükseköğretim kurumlarında öğrenim gören öğrencilerin temel psikolojik ihtiyaçlarının incelenmesi. Journal of Human Sciences, 13(3), 3885-3894.

Öner, Ç. (2019). Egzersiz katılımcılarının temel psikolojik ihtiyaçları ve mental iyi oluşlarının incelenmesi. Akdeniz Spor Bilimleri Dergisi, 2(2), 159-174.

Gürer, B. & Kılınç, Z. (2019). Doğa sporları yapanların temel psikolojik ihtiyaçlarının zihinsel dayanıklılığa etkisi. CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi, 14(2), 222-233.

Gezer, H. (2018). Bireysel ve takım sporları ile uğraşan üniversite öğrencilerinin temel psikolojik ihtiyaçlarının belirlenmesi. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Erzurum.

ÇEVİKLİĞİN GELİŞİMİNE YÖNELİK CORE EGZERSİZLERİNİN ROLÜ: 11-13 YAŞ GRUBU FUTBOLCULARDA 8 HAFTALIK BİR ÇALIŞMA

[1]Şafak Özaydın, [2]Mehmet Sarıkaya, [3]Akan Bayrakdar

[1]Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, 0009-0000-7458-3745, ozaydn.1967@hotmal.com
[2]Mardin Artuklu Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksejokulu, E-mail: mehmetsarikaya@artuklu.edu.tr Orcid ID: 0000-0003-3107-9877
[3]Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, akan.bayrakdar@alanya.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-3217-0253

Özet

Bu çalışma, 11-13 yaş arasındaki altyapı futbolcularında core antrenmanlarının çeviklik üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Şafak Özaydın Spor Kulübü'nden 20 gönüllü futbolcu, kontrol (10 sporcu; yaş ortalaması 11,62) ve deney grubu (10 sporcu; yaş ortalaması 11,69) olarak ikiye ayrılmıştır. Deney grubu, futbol antrenmanlarına ek olarak 8 hafta boyunca haftada 3 gün core egzersizleri yapmıştır. Kontrol grubu ise sadece futbol antrenmanlarına devam etmiştir. Çalışmanın başında ve sonunda tüm futbolculara Zig-Zag Çeviklik Testi uygulanmış ve sonuçlar analiz edilmiştir. Verilerin analizi için SPSS 25 yazılımı kullanılmıştır. Araştırma sürecinde deney grubundaki futbolcuların çeviklik test sonuçlarında ön test ile son test arasında anlamlı bir iyileşme gözlemlenmiştir ($p < 0,05$). Kontrol grubunda ise çeviklikte anlamlı bir değişiklik bulunmamıştır ($p > 0,05$). Her iki grup arasında kilo ortalamasında da düşüş tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular core egzersizlerin genç futbolcuların çeviklik performansını geliştirmede etkili olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak core egzersizlerin futbolda olduğu gibi farklı spor branşlarında da temel motorik özelliklerin geliştirilmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çeviklik, Core egzersiz, Futbol, Genç Sporcular.

The Role of Core Exercises in the Development of Agility: An 8-Week Study on 11–13-Year-Old Football Players

Abstract

This study aimed to investigate the effects of core training on agility in football players aged 11-13 years. Twenty volunteer athletes from Şafak Özaydın Sports Club were divided into two groups: a control group (10 athletes; mean age 11.62) and an experimental group (10 athletes; mean age 11.69). The experimental group participated in core exercises three days a week for eight weeks, in addition to their regular football training. The control group continued only with football training. All players underwent the Zig-Zag Agility Test before and after the intervention, and the results were analyzed. Data analysis was conducted using SPSS 25 software. During the study, the experimental group showed a significant improvement in agility test scores from pre-test to post-test ($p < 0.05$). In contrast, no significant changes were observed in the control group ($p > 0.05$). Both groups also experienced a decrease in average body weight. The findings indicate that core training is effective in enhancing agility performance in young football players. This suggests that core exercises may contribute to the development of fundamental motor skills across various sports disciplines. The study emphasizes the importance of implementing training programs that enhance athletes' technical and tactical abilities.

Keywords: Agility, Core exercise, Football, Young Athletes.

Giriş

Futbol hem dünya genelinde hem de Türkiye'de en popüler spor dallarından biri olmasının yanı sıra genç sporcuların fiziksel ve sosyal gelişimlerine önemli katkılar sağlamaktadır. Futbol oyuncuların çeşitli motorik özelliklerini geliştirmelerini gerektirirken aynı zamanda kondisyonel, teknik-taktik ve psikolojik becerileri de içermektedir. Son yıllarda futbol antrenmanları, sporcuların hem bireysel performanslarını artırmak hem de takım içi uyumu sağlamak amacıyla daha sistematik ve bilimsel bir yaklaşım benimsemektedir (Mills, 2016; Meckel ve ark., 2009).

Genç futbolcuların gelişiminde önemli bir rol oynayan core egzersizler sporcuların fiziksel performanslarını artırdığı araştırmacılar tarafından belirtilmektedir (Kılınç ve ark., 2018; Bayrakdar ve ark., 2020; Sarıkaya ve ark., 2023). Ayrıca sakatlık ve yaralanma riskini azaltma açısından da kritik bir bileşen olarak öne çıkmaktadır. Core bölgesi omurga, karın, bel ve kalça kaslarını içermekte olup, bu kasların güçlendirilmesi, üst ve alt uzuvlar arasındaki kuvvet aktarımını optimize ederek hareket kabiliyetini artırmaktadır (Egesoy ve ark., 2018; Yılmaz,

2021). Güçlü bir core yapısı futbolcuların koşu, zıplama ve yön değiştirme gibi dinamik hareketlerde daha etkili olmalarını sağlarken teknik becerilerini de geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Gönener ve ark., 2017).

Bu çalışmanın amacı 11-13 yaş grubu futbolcularında core antrenmanlarının çeviklik üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışma futbolcuların temel motorik özelliklerini geliştirmenin yanı sıra antrenman programlarının nasıl optimize edilebileceğine dair önerilerde bulunmayı hedeflemektedir. Elde edilecek bulgular hem futbolcuların hem de antrenörlerin eğitim süreçlerine katkı sağlayacağı aynı zamanda farklı spor branşlarındaki uygulamalara da ışık tutacaktır. Çalışmanın, genç sporcuların performansını artırmaya yönelik antrenman stratejilerinin belirlenmesine katkıda bulunması beklenmektedir.

Yöntem

Araştırma Tasarımı: Bu çalışma 11-13 yaş arasındaki genç futbolcular üzerinde core egzersizlerinin çeviklik üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla deneysel bir araştırma tasarımı kullanmıştır. Araştırma bir deney grubu ve bir kontrol grubu ile gerçekleştirilmiştir.

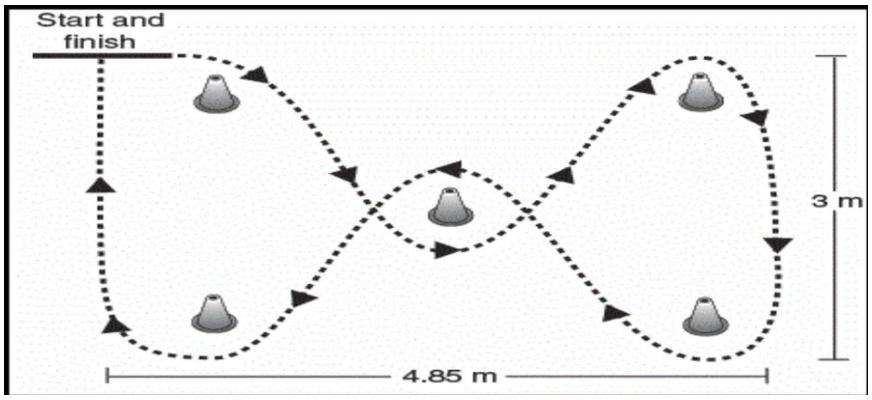
Katılımcılar: Araştırmaya Şafak Özaydın Spor Kulübü'nden gönüllü olarak katılan 20 futbolcu (10 deney grubu; yaş ortalaması 11,69, 10 kontrol grubu; yaş ortalaması 11,62) dahil edilmiştir. Katılımcılar herhangi bir sağlık sorunu veya yaralanma geçmişi olmayan düzenli olarak futbol antrenmanlarına katılan sporculardan seçilmiştir.

Egzersiz Programı ve Uygulama: Deney grubu futbol antrenmanlarına ek olarak 8 hafta boyunca haftada 3 gün core egzersizleri uygulamıştır. Core egzersizleri denge, güç ve stabilizasyon odaklı temel egzersizlerden oluşmuştur. Kontrol grubu ise sadece futbol antrenmanlarına devam etmiştir. Uygulanan core egzersizleri literatürde core kuvvetini artırmaya yönelik önerilen hareketlerden seçilmiş ve sporcuların seviyesine uygun bir program oluşturulmuştur.

Tablo 1. Core egzersiz programı

Hareket	Yüklenme Süresi	Set Sayısı	Set Arası Dinlenme	1. Hafta	2. Hafta	3. Hafta	4. Hafta	5. Hafta	6. Hafta	7. Hafta	8. Hafta
Sit Up (mekik)	15/20 Tekrar	2	2 dk	15 Tekrar	15 Tekrar	15 Tekrar	15 Tekrar	20 Tekrar	20 Tekrar	20 Tekrar	20 Tekrar
Leg Raise	15/20 Tekrar	2	2 dk	15 Tekrar	15 Tekrar	15 Tekrar	15 Tekrar	20 Tekrar	20 Tekrar	20 Tekrar	20 Tekrar
Flutter Kicks (sağ-sol)	15/20 Tekrar	2	2 dk	15 Tekrar	15 Tekrar	15 Tekrar	15 Tekrar	20 Tekrar	20 Tekrar	20 Tekrar	20 Tekrar
Superman	15 Tekrar	2	2 dk	15 Tekrar	15 Tekrar	15 Tekrar	15 Tekrar	-	-	-	-
Russian Twist	20 Tekrar	2	2 dk	-	-	-	-	20 Tekrar	20 Tekrar	20 Tekrar	20 Tekrar
Plank	30/45 sn	2	2 dk	30 sn	30 sn	30 sn	30 sn	45 sn	45 sn	45 sn	45 sn

Veri Toplama Araçları: Araştırmanın başlangıcında ve sonunda tüm katılımcılara Zig-Zag Çeviklik Testi uygulanmıştır. Bu test, sporcuların hız ve çeviklik değerlerini belirlemek amacıyla kullanılan standart bir testtir. Testin uygulanması sırasında, her katılımcı maksimum güç ile testi tamamlamış ve en yüksek değer kaydedilmiştir.

Şekil 1. Zig-Zag Çeviklik Testi

Veri Analizi: Veri analizi için SPSS 25 yazılımı kullanılmış ve öncelikle Shapiro-Wilk testi ile verilerin normal dağılıma uygunluğu değerlendirilmiştir. Normal dağılım varsayımının sağlanmadığı durumlarda non-parametrik testler tercih edilmiştir. Grup içi değişiklikler için Paired Samples T Testi uygulanarak deney grubunun ön test ve son test sonuçları arasındaki fark belirlenmiştir. Gruplar arası karşılaştırmalar için ise Independent Samples T Testi kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi 0,05 olarak belirlenmiş ve elde edilen p değerleri, sonuçların istatistiksel olarak

anlamlı olup olmadığını göstermiştir. Etki büyüklüğü Cohen's d ile hesaplanmış, 0,2 küçük, 0,5 orta ve 0,8 üzeri değerler büyük etki büyüklüğü olarak kabul edilmiştir.

Etik Kurallar: Araştırma sürecinde, katılımcıların velilerinden yazılı onay alınmış ve çalışma, etik kurallara uygun olarak gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Tablo 2. Kontrol ve Deney grubunun Yaş, Boy Uzunluğu, Vücut Ağırlığı ve BKİ değerlerinin Ortalaması

Değişkenler	Grup	N	AO± SS
Yaş (yıl)	Kontrol	10	11.62±1.07
	Deney	10	11.69±1,09
Boy Uzunluğu (m)	Kontrol	10	1.44±0.74
	Deney	10	1.41±0.72
Vücut Ağırlığı (kg)	Kontrol	10	35.67±9.83
	Deney	10	34.95±9.69
BKİ (kg/m^2)	Kontrol	10	22.91±1.52
	Deney	10	22.89±1.65

AO: Aritmetik Ortalama, SS: Standart Sapma, BKİ: Beden Kitle İndeksi

Kontrol ve deney gruplarının yaş, boy uzunluğu, vücut ağırlığı ve beden kitle indeksi (BKİ) açısından ortalamalarını ve standart sapmalarını göstermektedir. Bu değerlere bakıldığında iki grup arasında belirgin bir farklılık olmadığını yani değişkenlerin her iki grup arasında oldukça benzer olduğunu görebiliyoruz. Bu durum grupların homojen dağılım gösterdiğini işaret etmektedir. Yaş ortalamaları kontrol grubunda 11.62±1,07 yıl, deney grubunda ise 11.69±1,09 yıl olarak neredeyse aynıdır. Benzer şekilde, boy uzunluğu kontrol grubunda 1.44±0,74 m, deney grubunda 1.41±0.72 m'dir. Vücut ağırlığı ve BKİ değerleri de her iki grup için oldukça yakın değerler göstermektedir: Vücut ağırlığı kontrol grubunda 35.67±9,83 kg, deney grubunda ise 34.95±9,69 kg; BKİ ise kontrol grubunda 22.91±1,52 kg/m² ve deney grubunda 22.89±1,65 kg/m²'dir. Bu yakın değerler her iki grubun başlangıçta benzer özelliklere sahip olduğunu ve deneysel veya gözlemsel bir çalışmada karşılaştırılabilir olduklarını yani gruplar arasında homojen bir dağılım sağlandığını göstermektedir.

Tablo 2.

Grup	Değişkenler	Test	N	AO	SS	z	p	Cohen's d
Kontrol	Çeviklik (sn)	Ön Test	10	15.86	0.26	-0.8	0.42	0.31
		Son Test	10	15.75	0.42			
	BMI (kg/m²)	Ön Test	10	22.89	1.65	-1.545	0.12	0.13
		Son Test	10	22.68	1.65			
Deney	Çeviklik (sn)	Ön Test	10	15.85	0.84	-0.306	0.00*	0.47
		Son Test	10	15.5	0.62			
	BMI (kg/m²)	Ön Test	10	22.91	1.52	-1.245	0.21	0.09
		Son Test	10	22.77	1.43			

AO: Aritmetik Ortalama, SS: Standart Sapma, BKİ: Beden Kitle İndeksi

Kontrol grubunda çeviklik ve BMI (Vücut Kitle İndeksi) değerleri arasında yapılan karşılaştırmalarda ön test ve son test arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır. Çeviklik testi sonuçları ön testte ortalama 15.86±0,26 saniye, son testte ise 15.75±0,42 saniye olarak ölçülmüştür. Bu küçük fark Cohen's d değeriyle de desteklenmiş ve d=0,31 olarak hesaplanmıştır, bu değerinde küçük bir etki büyüklüğüne işaret eder. p değeri 0.42 olduğundan bu fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. BMI sonuçlarına bakıldığında ön testte ortalama 22.89±1.65 son testte ise 22.68±1.65 olduğu görülmüştür. Burada da p değeri 0.12 olup farkın anlamlı olmadığını göstermektedir. Cohen's d değeri 0,13 olarak hesaplanmış bu sonuçlar da çok küçük bir etki büyüklüğüne işaret etmektedir. Genel olarak, kontrol grubunda hem çeviklik hem de BMI parametrelerinde anlamlı bir gelişme kaydedilmemiştir.

Deney grubunda çeviklik değerlerinde anlamlı bir gelişme gözlenmiştir. Çeviklik testi sonuçları ön testte 15.85±0,84 saniye, son testte ise 15.5±0,62 saniye olarak ölçülmüş ve bu fark p değeri 0.00 ile anlamlı bulunmuştur. Cohen's d değeri d=0.47 olup orta düzeyde bir etki büyüklüğünü göstermektedir. Bu durum deney grubunda uygulanan core egzersizlerinin çevikliği artırmada etkili olduğunu göstermektedir. Ayrıca BMI değerlerinde anlamlı bir fark gözlenmemiştir. Ön testte 22.91±1.52, son testte ise 22.77±1,43 olarak ölçülen BMI değerleri için p değeri 0.21 olup farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı anlaşılmıştır. Cohen's d değeri 0,09

olarak hesaplanmış ve bu değer çok küçük bir etki büyüklüğünü ifade etmektedir. Genel olarak deney grubunda çeviklikte anlamlı bir iyileşme gözlenirken BMI parametresinde belirgin bir değişiklik olmamıştır.

Tartışma

Bu çalışmada 11-13 yaş arası futbolculara uygulanan 8 haftalık core egzersizlerinin çeviklik ve BMI (Beden Kitle İndeksi) üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Deney grubu futbolculara uygulanan core egzersizleri çeviklik performansında anlamlı bir iyileşme sağlarken BMI değerlerinde anlamlı bir fark yaratmamıştır. Bu sonuçlar mevcut literatürle büyük ölçüde uyumludur ve core egzersizlerinin özellikle çeviklik üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu desteklemektedir (Egesoy, Alptekin ve Yapıcı, 2018; Gönener ve ark., 2017).

Çeviklik performansında deney grubunda gözlenen anlamlı iyileşme core bölgesinin kuvvetlendirilmesinin alt ve üst ekstremiteler arasındaki koordinasyonun artırılmasına ve dolayısıyla çevik hareketlerin daha etkili gerçekleştirilmesine yardımcı olduğu şeklinde açıklanabilir (Meckel ve ark., 2009). Core egzersizlerinin omurga stabilizasyonu ve vücut dengesi üzerindeki olumlu etkileri sporcuların hız ve yön değiştirme kabiliyetlerini geliştirebilir ve bu da çeviklik performansındaki iyileşmeyi açıklayabilir (Yılmaz, 2021). Çalışmanın sonuçlarına göre kontrol grubunda yalnızca futbol antrenmanlarına katılan sporcularda çeviklik açısından anlamlı bir fark gözlemlenmemiştir. Bu bulgu core egzersizlerinin futbol antrenmanlarına eklenmesinin çeviklik gelişiminde etkili olduğunu göstermektedir.

BMI sonuçlarına bakıldığında hem deney hem de kontrol gruplarında anlamlı bir değişiklik olmamıştır. Bu durum çalışmanın süresinin BMI üzerinde belirgin bir değişiklik yaratacak kadar uzun olmamasıyla ya da futbolcuların yaş dönemlerinde gerçekleşen büyüme ve gelişme ile açıklanabilir. Literatürde de belirtildiği üzere kısa süreli egzersiz müdahalelerinin vücut kompozisyonu üzerinde etkilerinin sınırlı olabileceği öne sürülmüştür (Gönener ve ark., 2017).

Sonuç olarak, core egzersizlerinin futbolcuların çeviklik performansını artırmada etkili olduğu ancak BMI üzerinde kısa vadede belirgin bir etkisinin olmadığı söylenebilir. Gelecekteki araştırmalar bu egzersizlerin daha uzun süreli etkilerini inceleyebilir ve vücut kompozisyonu üzerindeki potansiyel etkilerini daha ayrıntılı olarak değerlendirebilir.

Kaynaklar

Bayrakdar, A., Boz, H. K., & Işıldar, Ö. (2020). The investigation of the effect of static and dynamic core training on performance on football players. *Turkish Journal of Sport and Exercise, 22*(1), 87-95.
Egesoy, H., Alptekin, A. ve Yapıcı, A. (2018). Sporda kor egzersizler. *International Journal of Contemporary Educational Studies (IntJCES), 4*(1), 10-21.
Egesoy, H., Alptekin, A., & Yapıcı, A. (2018). Sporda kor egzersizler. *Uluslararası Güncel Eğitim Araştırmaları Dergisi, 4*(1), 10-21.
Gönener, A., Demirci, D., Yılmaz, O., Özer, B. ve Yılmaz, O. (2017). 13-15 yaş grubu erkek yüzücülerde 8 haftalık core antrenmanının sırt üstü stili 100 m performansına etkisi. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Der., SI*(1), 29-37
Kılınç, H., Günay, M., Kaplan, Ş., & Bayrakdar, A. (2018). Examination of the effects of swimming exercises and thera-band workouts on dynamic and static balance in children between 7-12 years of age. *Journal of Human Sciences, 15*(3), 1443-1452.
Meckel, Y., Machnai, O. and Eliakim, A. (2009). Relationship among repeated sprint tests, aerobic fitness, and anaerobic fitness in elite adolescent soccer players. *Journal of Strength and Conditioning Research, 23*(1), 163-169..
Mills, A. (2016). *Futbol*. İstanbul: Caretta Çocuk.
Sarıkaya, M., Kılınçarslan, G., Avcı, P., & Bayrakdar, A. (2023). Basketbolcularda Bosu Ball Egzersizlerinin Countermovement Sıçrama ve Squad Sıçrama Performansına Etkisi Var mıdır? *Avrasya Spor Bilimleri ve Eğitim Dergisi, 5*(2), 258-270.
Sevinç Yılmaz, D. (2021). Core Egzersizlerinin Sporsal Performansa Etkisi: Tekvando Örneği Mini Derleme. *Türkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences, 13*(1).
Şatıroğlu, S. Arslan, E. ve Atak, M. (2013). '*Core antrenman, etkisi ve çalışma örnekleri'* 5.Antrenman Bilimi Kongresi.

PADEL SPORUNUN FİZİKSEL VE FİZYOLOJİK FAYDALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ – SİSTEMATİK BİR DERLEME

[1]Edanur Şahin, [2]Mehmet Sarıkaya, [3]Akan Bayrakdar
[1]Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, 0009-0009-3829-7077, 225427005@ogr.alanya.edu.tr
[2]Mardin Artuklu Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, E-mail: mehmetsarikaya@artuklu.edu.tr Orcid ID: 0000-0003-3107-9877
[3]Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, akan.bayrakdar@alanya.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-3217-0253

Özet
Bu çalışma padel'de kondisyon ve vücut kompozisyonu özelliklerini farklı seviyelerdeki oyuncuların katılımıyla araştıran çalışmalara odaklanmakta ve bu amaçla gerçekleştirilen çeşitli makalelerin ve incelemelerin içeriklerini sunmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı fiziksel kondisyon ve fiziksel uygunluk faktörlerinin önemini padel sporu çerçevesinde anlamlandırmaktır. Sonuç olarak elit, alt elit ve amatör padel oyuncularında antropometrik özellikleri ve fiziksel performanslarındaki farklılıkları ele aldığımızda üst seviyedeki sporcuların kadın veya erkek fark etmeksizin antrenman sürelerinin daha uzun olduğunu; bunun yanında alt kategoride olmasına rağmen rekabet duygusu yüksek sporcuların da fiziksel uygunlukları düşük olmasına rağmen antrenman sürelerinin uzun olduğunu göstermiştir. Bu araştırmada derlenen çalışmalarda yapılan testlerde erkek oyuncuların verilerinin kadın oyunculara göre daha yüksek olduğu söylenebilir. Sonuçlar Padel oyuncularının antrenman ve yetenek tespitinin antropometrik özelliklerine ve fiziksel kondisyonlarına odaklanması gerektiğini ve bunların elit ve alt elit sporcular arasında farklı olduğunu göstermektedir.
Anahtar Kelimeler: Padel, Padel Tenisi, Kondisyon, Vücut Kompozisyonu, Fiziksel Uygunluk

Evaluation of Physical and Physiological Benefits of Padel Sport - A Systematic Review

Abstract
This study focuses on studies investigating fitness and body composition characteristics in padel with the participation of players at different levels and presents the contents of various articles and reviews conducted for this purpose. The main aim of this study is to make sense of the importance of physical conditioning and physical fitness factors within the framework of padel sport. As a result, when we consider the differences in anthropometric characteristics and physical performances in elite, sub-elite and amateur padel players, it has been shown that athletes at the top level have longer training times regardless of whether they are male or female; on the other hand, although they are in the lower category, athletes with a high sense of competition also have longer training times, although their physical fitness is low. It can be said that the data of male players are higher than female players in the tests performed in the studies compiled in this research. The results show that the training and talent identification of Padel players should focus on their anthropometric characteristics and physical fitness, which are different between elite and sub-elite athletes.
Keywords: Padel, Padel Tennis, Fitness, Body Composition, Physical Fitness

Giriş

Padel 1970'lerde Güney Amerika'da ilk olarak oynanmaya başlayan, nispeten yeni bir raket sporudur. Padel'in yaygınlaşması son on yılda katlanarak artmaktadır ve dünya çapında 40'tan fazla ülkede popülaritesini arttırmaktadır, özellikle İspanya'da en çok oynanan sporlardan biri haline gelmiştir. (Dört milyondan fazla aktif oyuncu bilinmektedir). Bu spor, kapalı sentetik cam ve metal kortta çiftler halinde (2'ye 2) oynanır. Padel'in özel bir özelliği topun yan ve arka duvarlara sıçrayabilmesidir. Bu da daha hızlı bir oyun ritmi sağlar ve benzer raket sporlarıyla karşılaştırıldığında fiziksel yoğunluğu arttırmada daha dinamiktir (yani oyuncular topa daha sık vurur). Padel antrenmanına başlamak, yüksek teknik beceri veya pahalı ekipman gerektirmez ve açık havada oynanabilir bu da onu sağlığın teşviki ve geliştirilmesi için güçlü bir araç haline getirir. Çünkü padel özellikle Avrupa'da ve Güney Amerika'da profesyonelliğin haricinde rekreasyonel ortamlarda da yoğun olarak oynanmaktadır.

Servis haricinde padelde teknik-taktik ve zamansal yönlerinin tipolojisi, topu sahanın diğer tarafına tam olarak vurmak amacıyla uyarıcılar ve hızlı bir şekilde gerçekleştirilen eylemlerle karakterize edilir. Bu hareketler bir saatin ötesinde süren maçlar boyunca tekrarlanır, dolayısıyla oyuncuların müsabakanın gerekliliklerine göre etkili olmalarını sağlayacak düzeyde fiziksel kondisyona ihtiyaçları vardır. Farklı çalışmalar, padelin oyun eylemlerinin ve zamansal yönlerinin sporcuların, seviyelerine, yaşına, cinsiyetine veya antrenman türüne bağlı olarak değişebileceğini, dolayısıyla fiziksel taleplerin sporcunun profiline bağlı olarak farklı olabileceğini göstermiştir. Bu veriler, antrenman ve yarışma stratejilerinin hassas ve bireyselleştirilmiş bir şekilde tasarlanıp planlanmasında

hayati önem taşımaktadır. Bu çalışma, literatürde çok az belgelenen bu yeni spor branşında kondisyon ve fiziksel uygunluk konularında farklı yöntemlere sahip çalışmaların derlemesiyle katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı padel'de kondisyon ve vücut kompozisyonu özelliklerini farklı seviyelerdeki oyuncuların katılımıyla araştırmayı içeren çalışmaların derlemesidir.

YÖNTEM

Bu çalışmada başlıca elektronik veri tabanları (Google Scholar, PubMed, ResearchGate, CrossRef) üzerinden bir literatür taraması yapılmıştır. Çalışmaların kesitsel yapısı göz önüne alındığında nedensellik ilişkileri kurulamadığı için verilerin dikkatli yorumlanması gerekmektedir. Padel'de fiziksel kondisyon ve vücut kompozisyonu üzerine yapılan bu çalışmada; yaş, cinsiyet veya kategoriye ilişkin hiçbir örnek kısıtlaması dikkate alınmamıştır. Aramada "padel" veya "paddle tenis" ve "raket sporu" veya "raket sporu" terimlerinin kombinasyonları kullanılmıştır. Tarama 2000 yılından sonra yapılan İngilizce, İspanyolca, Portekizce ve Fince yazılmış makaleleri ve incelemeleri içermektedir. Ek olarak, bu çalışmanın potansiyel bir sınırlaması yoktur, tahmini ölçütlerin sınırlandırılarak kullanılması daha yararlı olabilir. Bununla birlikte saha araştırmasının kullanılması hem tekrarlanabilirliği hem de gerçek dünyadaki etkiyi ve faydayı artırabilir.

BULGULAR

İncelenen bilimsel literatüre göre, üst düzey padel yarışmasının fizyolojik, sağlıkla ilgili etkilerini ele alan çok fazla çalışma yoktur. Bu doğrultuda her iki cinsiyet de dahil olmak üzere, farklı seviyelerde ve yaşlardaki Padel oyuncularının katılımıyla yapılan kondisyon ve fiziksel uygunluk temellerini içeren çalışmalar aşağıda sunulmuştur.

Yazar, Yıl	Katılımcılar	Değişkenler	Yöntem	Sonuç ve Öneri
J. Courel-Ibáñez ve diğerleri - 2018	Amatör Kadın Padel Oyuncuları ve Sedanter Bireyler	Vücut kompozisyonu ve fiziksel uygunluk (statik denge, üst vücut kas kuvveti, alt vücut kas kuvveti, karın dayanıklılığı, esneklik ve aerobik dayanıklılık)	Katılımcılar sedanter ve padel oyuncuları olarak iki gruba ayrıldı. Padel oyuncuları ile 1 yıl boyunca haftada 3 saat padel antrenmanı yapılmıştır.	Denek ve kontrol grupları arasında anlamlı farklar bulunmuştur. Bulgulara ışığında orta yaş kadın sedanter bireyler için fiziksel kondisyonu geliştirmek amacıyla düzenli bir şekilde padel oynamaları önerilmektedir.
BJ. SAnchez-Alcaraz MartBennez ve diğerleri - 2018	U -18 Profesyonel Padel Oyuncuları	Fiziksel kondisyon: güç, hız ve çeviklik	İleri seviye kadın ve erkek padel oyuncularının katılımıyla altıgen testi, 10 metre ve 20 metre doğrusal hız testleri ve sağlık topu fırlatma testi yapılmıştır.	Sonuçlar; erkek padel oyuncularının doğrusal hız, üst ekstremite kuvveti ve yön değiştirme hızı açısından kadın katılımcılara göre daha iyi değerler sunduğunu göstermektedir. Hız ve yön değiştirme hızı değişkenleri anlamlı ve pozitif korelasyon gösterirken kuvvet, hız ve yön değiştirme hızı ile anlamlı ve negatif korelasyon göstermektedir.
Müller ve diğerleri - 2018	Farklı seviyelerde kadın ve erkek padel oyuncuları	Kardiyovasküler kondisyon, çeviklik, dikey sıçrama yüksekliği, sağlık topu fırlatma mesafesi ve tutma yeri dayanıklılık	Aerobik kondisyonu değerlendirmek için Yo-Yo aralıklı toparlanma testi; Çevikliği değerlendirmek için hentbola özel çeviklik testi; Alt ekstremite gücünü değerlendirmek için squat jump testi; Üst ekstremite gücünü değerlendirmek için otururak sağlık topu fırlatma testi; Kavrama kuvvetini ölçmek için el dinamometresi ile kavrama kuvveti testi yapılmıştır.	Bütün test değişkenleri cinsiyetler arasında istatistiksel olarak farklı bulunmuştur. Ayrıca erkek kategorisinde birinci kategorideki oyuncular Yo-Yo1 'den sonra kalp atış hızı puanlarının yanı sıra kat edilen mesafe, gaz kelebeği ve maksimum FIPM puanlarına sahipken, kadınlarda üstün kategori Yo-Yo1 'deki değişkenlerde daha iyiydi. Öte yandan, her iki cinsiyette de üstün kategorilerdeki oyuncular daha fazla antrenman süresi sunmuştur. Daha yüksek rekabet seviyesine sahip amatör padel oyuncuları daha yüksek fiziksel uygunluk göstermezler, ancak daha uzun antrenman süreleri sunmaktadırlar.
Sanchez-Muñoz ve diğerleri - 2020	Profesyonel Oyuncular	Vücut kompozisyonu, antropometrik özellikler, kavrama kuvveti, alt boy kas kuvveti, lomber izometrik güç ve esneklik	Katılımcılar yarışma düzeylerine göre iki gruba ayrıldı. Elit grup ile alt elit padel oyuncuları grubu arasındaki fiziksel ve antropometrik değişkenlerdeki farklılıklar, bağımsız bir analiz kullanılarak analiz edildi.	Sonuçlar, padel oyuncularının antrenman ve yetenek tespitinin antropometrik özelliklerine ve fiziksel kondisyonlarına odaklanması gerektiğini ve bunların elit ve alt elit sporcular arasında farklı olduğunu göstermektedir. Normatif veriler, antrenörlere yetenek belirleme süreci boyunca ve spor performansını optimize etmeye çalışırken antrenman programlarının tasarımında yardımcı olabilir.
Courel ve diğerleri - 2021	U- 18 Oyuncuları	Vücut kompozisyonu, yön değiştirme, çeviklik ve baş üstü ve yan sağlık topu atışları	Vücut kompozisyonu biyoempedans ile değerlendirildi. Yön değişikliği ve çeviklik, padel'e uyarlanmış iki testle değerlendirildi. Üst ekstremite kuvveti ölçümü, baskın ve baskın olmayan ellerle baş üstü ve yan sağlık topu atışlarını içeriyordu. Ortak değişken olarak yaşa göre ayarlanan fitness değişkenleri üzerinde cinsiyet ve deneyim arasında anlamlı farklar olup olmadığını belirlemek için tek yönlü ANOVA kullanıldı	Erkek ve kadın genç padel oyuncuları görünüşte sağlıklı bir vücut kompozisyonu sergilediler ve atlama yeteneği dışındaki tüm kondisyon testlerinde benzer performans sergilediler. Uygulama deneyimi üst ekstremite fırlatma gücünü etkiliyor gibi görünüyordu, ancak alt analizler kesin bir sonuç ortaya koymadı.
Pradas ve diğerleri - 2021	Profesyonel Oyuncular	Kavrama kuvveti, esneklik, çeviklik, sürat, kuvvet, maximum oksijen kapasitesi	15 erkek, 15 kadın olmak üzere 30 katılımcı izometrik el kavrama kuvveti, oturma ve uzanma, 10×5 mekik testi, karşı hareket atlama (CMJ), squat sıçrama (SJ), Abalakov testi, tek tekrarlı maksimum test (bench press, bacak uzatma, bacak kıvrılması, lat pulldown, baş üstü pres ve omuz presi), antropometri ve VO2maksimum testleri yapıldı.	Erkek oyuncuların ağırlık, boy, tek maksimum tekrar, sıçrama testleri (CMJ ve ABK) ve VO açısından daha yüksek değerlere sahip olduğu görüldü. Buna karşılık kadınların yağ kütlesi değerleri daha yüksekti. Bu çok yönlü test bataryasından elde edilen değerler, gelecekteki değerlendirmeler ve izlemelerde oyuncuların gelişimi konusunda antrenörler için yararlı bir rehber olabilir.
Pradas ve diğerleri - 2022	Profesyonel Oyuncular	El kavrama kuvveti, izosural esneklik, baskın kolun reaksiyon hızı, dikey sıçrama, kardiyorespiratuar kapasite, yanal hareket, yanal ivme ve reaksiyon süresi	13-16 yaş arası genç padel oyuncularının fiziksel kondisyonlarını ve üst vücut asimetrilerini değerlendirmek, cinsiyetler ve kategoriler arasındaki olası farklılıkları belirlemektir. Toplam 60 padel oyuncusu dört gruba ayrıldı. Alışma seansı ve değerlendirmelerden önce genel hareketlilik ve düşük yoğunluklu sürekli koşuya dayalı standart 15 dakikalık bir ısınma gerçekleştirildi. Katılımcılar her test arasında 3-5 dakika dinlendiler.	Erkek oyuncular dikey sıçrama gücü, kalp-solunum kapasitesi ve yanal hareketlerde daha iyi sonuçlar gösterdi. Üstelik erkeklerde üst ekstremite gücünde daha yüksek oranda asimetri görülüyordu. Kadın oyuncular daha iyi tepki süresi ve daha fazla esneklik gösterdi. Kategoriler arasındaki farklara bakıldığında, 16 yaş altı oyuncular, 14 yaş altı oyuncularla karşılaştırıldığında daha fazla esneklik, raksiyon hızı, dikey sıçrama gücü, kalp-solunum kapasitesi ve yanal hareket gösterdi. Bu sonuçlar, sağlık kontrolünü ve fiziksel performans planlamasını geliştirmek amacıyla daha genç kategorilerdeki antrenörler/fiziksel antrenörler için referans değerler olarak kullanılabilir.

Tablo 1 : Padel oyuncularında kondisyon ve vücut kompozisyonunu araştıran çalışmaların özeti.

TARTIŞMA

Padel'de kondisyon ve vücut kompozisyonu özelliklerini araştıran çalışmaların bir özeti yukarıdaki tabloda gösterilmektedir. Birkaç çalışma profesyonel padel oyuncularının kondisyon seviyelerini incelemiştir. Düzenli, yüksek seviyeli padel uygulamasının sağlıklı kardiyovasküler ve güç adaptasyonlarına yol açtığı fikrini güçlendirmektedir. Profesyonel olmayan padel oyuncuları ile ilgili olarak, erkek padel oyuncularının iyi seviyede kardiyorespiratuar kondisyona, üst vücut gücüne, el kavrama kuvvetine, hıza ve çevikliğe sahip olduğu görülmüştür. Ancak oyuncuların dinamik denge testlerinde hem arka hem de ön değerlendirmelerinde düşük sonuçlar görülmüştür. Bazı çalışmalar, padelle ilgilenen yetişkin kadınların, hareketsiz kadınlara göre daha iyi bir fiziksel kondisyon durumuna sahip olduğunu, daha iyi vücut dengesi, patlayıcı güç, kas dayanıklılığı ve kardiyovasküler kapasiteye sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca, hareketsiz kişilere kıyasla daha düşük bir bel/kalça çevresi ve uyluk derisi kıvrımı elde edilmiştir. Genç, amatör padel oyuncularının kondisyon özellikleri son zamanlarda kesitsel çalışmalarla incelenmiştir. Mevcut sonuçlar, düzenli padel uygulamasının diğer raket sporlarıyla karşılaştırıldığında yağlanma üzerinde bir etkisinin olmadığı konusunda hemfikirdir. Ayrıca genç padel oyuncularının üst ve alt ekstremite kuvvet değerlerinin diğer raket sporlarına göre belirgin şekilde düşük olduğu, fırlatma ve atlama yeteneklerinin daha zayıf olduğu görülmüştür. Son DSÖ fiziksel aktivite kılavuzuna göre,

sağlıklı ve uyumlu koşullarda bu miktardaki düzenli uygulama, genel nüfusun sağlığı için faydalı olabilir. Ancak düzenli padel uygulamasının sağlık açısından uzun vadeli faydaları henüz kanıtlanmamıştır.

SONUÇ

Bulguların ışığında padel başlangıç seviyesindeki kadın oyunculara düzenli antrenmanlar sonucunda fiziksel kondisyon gelişmektedir. Bunun yanında sedanter bireylere kıyasla kardiyovasküler hastalıklar, osteoporoza bağlı bel ağrısı, bel çevresi ölçüm verileri riskli değerlendirmelere dahil değildir.

Erklek oyuncular genel olarak kondisyon testlerinin her birinde daha iyi sonuçlar göstermişlerdir. Sprint hızında, üst vücut kuvvetlerinde kadınlara oranla anlamlı farklılıklar bulunmuştur. Yön değişim hızları kadınlar ile birbirine yakındır. Sürat koşusu ve yön değiştirme değişkenleri pozitif yönde ilişkilidir. Bunun aksine üst vücut kuvveti, sprint hızı ve yön değiştirme hızı değişkenleriyle negatif bir korelasyon göstermektedir, yani üst vücut kuvveti indeksi daha yüksek olan sporcular daha yavaş ve daha az çeviktir sonucu ortaya çıkmaktadır. Erkek ve kadın genç padel oyuncuları, sıçrama yeteneği dışında tüm testlerde benzer performans sergilemektedir. Antrenman deneyiminin üst ekstremite fırlatma gücünü etkilediği ortaya konulmuştur, ancak alt ekstremite ölçümlerinde belirli bir farklılığa saptanmamıştır.

Kardiyovasküler kondisyon, çeviklik, dikey sıçrama yüksekliği, sağlık topu fırlatma mesafesi ve tutma yeri dayanıklılığı tespit etmek için yapılan çalışmalarda kadınlara oranla erkek kategorisinde ve seviyesi üstün olan sporcular daha iyi sonuçlar elde etmişlerdir. Bunun yanında üstün kategorideki kadın ve erkek padel sporcular alt kategorilere göre her zaman daha uzun antrenman süresi sunmaktadır. Öte yandan daha yüksek rekabet seviyesine sahip olan amatör sporcular yüksek fiziksel uygunluk değerlerine sahip olmamakla birlikte uzun antrenman sürelerine ulaşabilmektedirler.

Genel olarak elit ve alt elit padel oyuncularında antropometrik özellikleri ve fiziksel performanslarındaki rekabet düzeylerine göre farklılıklar ele alındığında elit oyuncular, uyluk ve baldır deri kıvrımları, alt ve üst ekstremite deri kıvrımlarının toplamı alt elit padel oyuncularına göre daha düşük değerler göstermektedir. Elit padel oyuncuları aynı zamanda vücut yağ yüzdesi ve uyluk yağ alanı açısından alt elit oyunculardan önemli ölçüde daha düşük değerlere sahipken, lomber izometrik kuvvet açısından önemli ölçüde daha yüksek değerler göstermişlerdir. Sonuçlar, padel oyuncularının antrenman ve yetenek tespitinin antropometrik özelliklerine ve fiziksel kondisyonlarına odaklanması gerektiğini ve bunların elit ve alt elit sporcular arasında farklı olduğunu göstermektedir.

ÖNERİLER

Çalışmaların kesitsel yapısı göz önüne alındığında nedensellik ilişkileri kurulamadığı için verilerin dikkatli yorumlanması gerekmektedir. Ek olarak, bu çalışmanın potansiyel bir sınırlaması yoktur, tahmini ölçütlerin sınırlandırılarak kullanılması daha yararlı olabilir. Bununla birlikte saha araştırmasının kullanılması hem tekrarlanabilirliği hem de gerçek dünyadaki etkiyi ve faydayı artırabilir. Amatör ve elit padel oyuncularına yapılacak olan müdahalelerin etkilerini doğrulamak için gelecekteki çalışmalara ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda fiziksel olarak aktif olmayan nüfuslarda padelin faydalarına ilişkin daha sağlam kanıtlar ilgililere sunulabilir.

REFERANSLAR

Courel-Ibáñez, J.; Cordero, J.C.; Muñoz, D.; Sánchez-Alcaraz, B.J.B.J.; Grijota, F.J.; Robles, M.C. Fitness Benefits of Padel Practice in Middle-Aged Adult Women. Sci. Sport. 2018, 33, 291–298. [CrossRef]

Sánchez-Alcaraz Martínez, B.J.; Orozco Ballesta, V.; Courel Ibáñez, J.; Sánchez Pay, A. Speed, Agility, and Strength Assessment in Young Padel Players. Retos 2018, 2041, 263–266. [CrossRef]

Müller, C.B.; Vecchio, F.B. Del Physical Fitness of Amateur Paddle Tennis Players: Comparisons between Different Competitive Levels. Motricidade 2018, 14, 42–51. [CrossRef]

Sánchez-Muñoz, C.; Muros, J.J.; Cañas, J.; Courel-Ibáñez, J.; Sánchez-Alcaraz, B.J.; Zabala, M. Anthropometric and Physical Fitness Profiles of World-Class Male Padel Players. Int. J. Environ. Res. Public Health 2020, 17, 508. [CrossRef] [PubMed]

Courel-Ibáñez, J.; Llorca-Miralles, J. Physical Fitness in Young Padel Players: A Cross-Sectional Study. Int. J. Environ. Res. Public Health 2021, 18, 2658. [CrossRef]

Federación Española de Asociaciones de Docentes de Educación Física (FEADEF) ISSN: Edición impresa: 1579-1726. Edición Web: 1988-2041 (https://recyt.fecyt.es/index.php/retos/index)

Sánchez-Alcaraz, B.J. History of Padel [Historia Del Pádel]. Mater. Para la Hist. del Deport. 2013, 11, 57–60.

Courel-Ibáñez, J.; Sánchez-Alcaraz, B.J.; García, S.; Echegaray, M. Evolution of Padel in Spain According to Practitioners' Gender and Age [Evolución Del Pádel En España En Función Del Género y Edad de Los Practicantes]. Cult. Cienc. y Deport. 2017, 12, 39–46. [CrossRef]

International Padel Federation List of IPF Associated Countries. Available online: https://www.padelfip.com/ (accessed on 1 May 2022).

International Padel Federation. Rules of Padel; FIP: Lausanne, Switzerland, 2017; Available online: https://www.padelfip.com/ wp-content/uploads/2018/02/Anexo-Reglamento-Juego-FIP.pdf (accessed on 1 May 2022).

Gea García, G.M.; Conesa Garre, C.M.; Courel-Ibáñez, J.; Menayo Antúnez, R. Ball Type and Court Surface: A Study to Determinate the Ball Rebound Kinematics on the Padel Wall. Int. J. Perform. Anal. Sport 2021, 21, 226–241. [CrossRef]

Priego, J.I.; Melis, J.O.; Llana-Belloch, S.; Pérezsoriano, P.; García, J.C.G.; Almenara, M.S.; Priego Quesada, J.I.; Olaso Melis, J.; Llana Belloch, S.; Pérez Soriano, P.; et al. Padel: A Quantitative Study of the Shots and Movements in the High-Performance. J. Hum. Sport Exerc. 2013, 8, 925–931. [CrossRef]

Courel-Ibáñez, J.; Sánchez-Alcaraz Martinez, B.J.; Muñoz Marín, D. Exploring Game Dynamics in Padel: Implications for Assessment and Training. J. strength Cond. Res. 2019, 33, 1971–1977. [CrossRef]

Sánchez-Pay, Gómez-Mármol, Molina-Saorín ve Bazaco- Belmonte, 2017). (Glazier, 2010).

Sánchez-Alcaraz, B.J., y Gómez-Mármol, A. (2015). Revisión de los parámetros de juego en pádel. TRANCES. Revista de transmisión del conocimiento educativo y de la salud, 7(3), 407-416.

Courel-Ibáñez, J., Sánchez-Alcaraz, B.J., Cañas, J. (2015). Effectiveness at the net as a predictor of the final match outcome in professional padel players. International Journal of Performance Analysis in Sport, 15, 632-640.

Muñoz, D., Courel-Ibáñez, J., Sánchez-Alcaraz, B.J., Díaz, J., Grijota, F.J., y Muñoz, J. (2017). Análisis del uso y eficacia del globo para recuperar la red en función del contexto de juego en pádel. Nuevas Tendencias en Educación Física y Deportes, 31, 19-22.

Glazier, P.S. (2010). Game, set and match? Substantive issues and future directions in performance analysis. Sports Medicine, 40, 625–634.

Sög ̈ut, M. Stature: Does it really make a difference in match-play outcomes among professional tennis players? Int. J. Perform. Anal. Sport 2018, 18, 255–261. [CrossRef]

Wong, F.K.H.; Keung, J.H.; Lau, N.M.; Ng, D.K.; Chung, J.W.; Chow, D.H. Effects of body mass index and full body kinematics on tennis serve speed. J. Hum. Kinet. 2014, 40, 21–28. [CrossRef]

Courel-Ibáñez, J.; Herrera-Gálvez, J.J. Fitness testing in padel: Performance differences according to players' competitive level. Sci. Sports 2019. [CrossRef]

Müller, C.B.; Vecchio, F.B. Del Physical fitness of amateur paddle tennis players: Comparisons between different competitive levels. Motricidade 2018, 14, 42–51. [CrossRef]

Gale-Watts, A.S.; Nevill, A.M. From endurance to power athletes: The changing shape of successful male professional tennis players. Eur. J. Sport Sci. 2016, 16, 948–954. [CrossRef]

Martínez-Rodriguez, A.; Roche Collado, E.; Vicente-Salar, N. Body composition assessment of paddle and tennis adult male players. Nutr. Hosp. 2015, 31, 1294–1301.

ZİHİNSEL ENGELLİ ÇOCUKLARIN MOTOR GELİŞİMİNDE EGZERSİZİN ROLÜ

Doç. Dr. MEHMET FATİH YÜKSEL
Necmettin Erbakan Üniversitesi,
yukselmehmetfatih@gmail.com - 0000-0001-6481-5098

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; zihinsel engele sahip çocukların motor yetilerinin geliştirilmesinde egzersizin rolünü incelemektir. Motor gelişim, içerisinde hareket eylemini barındıran özellikler kazanma durumudur. Düzenli, planlanmış ve yapılandırılmış fiziksel aktiviteler olan egzersiz, zihinsel engelli çocukların fiziksel uyumunu artırmakta ve motor gelişimini desteklemektedir. Birçok motorsal beceriyi öğrenebilecek yeterliliğe sahip olmalarına rağmen zihinsel engelli çocuklarda çeşitli motor gelişim bozuklukları ve yetersizlikleri görülmektedir. Bu kapsamda zihinsel engelli çocuklarda oturma, emekleme ve yürüme gibi temel motor becerilerin bile normal gelişim gösteren akranlarına kıyasla daha yavaş geliştiği bilinmektedir. Zihinsel engelli çocukların motor gelişim bozukluklarına paralel olarak fiziksel aktivite düzeyleri de normal gelişim gösteren çocuklara kıyasla daha düşüktür. Yetersiz fiziksel aktivite katılımı, zihinsel engelli çocukların büyüme ve gelişiminin duraklaması ile sonuçlanabilmektedir. Zihinsel engelli çocuklarda motor becerilerin geliştirilmesi, daha sağlıklı bir yaşam sürmelerine ve spor etkinliklerine katılım düzeylerinin artmasına katkı sağlamaktadır. Bu nedenle egzersiz süreci, engelli çocukların eğitim ve rehabilitasyon aşamalarında yaygın olarak kullanılan bir tedavi aracıdır. Sportif etkinlikler, özellikle özel ihtiyaçları olan bireyler için, hem sosyal bir deneyim hem de fiziksel yeterlilik sağlamada önemli bir rol üstlenmektedir. Özel eğitim gereksinimi olan çocukların olabildiğince ‘normal bir yaşam’ sürdürmeleri egzersiz ve spor yolu ile mümkün görünmektedir.

Anahtar Kelimeler: Motor gelişim, Hareket, Zihinsel engelli

THE ROLE OF EXERCISE IN THE MOTOR DEVELOPMENT OF MENTALLY DISABLED CHILDREN

ABSTRACT

The purpose of this study is to examine the role of exercise in the development of motor skills of children with mental disabilities. Motor development is the state of gaining characteristics that include movement action. Regular, planned and structured physical activities, exercise, increases the physical adaptation of children with mental disabilities and supports motor development. Although they have the ability to learn many motor skills, children with mental disabilities have various motor development disorders and deficiencies. In this context, it is known that even basic motor skills such as sitting, crawling and walking develop more slowly in children with mental disabilities compared to their peers with normal development. In parallel with the motor development disorders of children with mental disabilities, their physical activity levels are also lower compared to children with normal development.

Inadequate physical activity participation can result in the stagnation of growth and development of children with mental disabilities. The development of motor skills in children with mental disabilities contributes to a healthier life and an increase in their participation in sports activities. For this reason, the exercise process is a widely used treatment tool in the education and rehabilitation stages of children with disabilities. Sports activities play an important role in providing both a social experience and physical competence, especially for individuals with special needs. It seems possible for children with special educational needs to live as 'normal a life' as through exercise and sports.
Keywords: Motor development, Movement, Mentally disabled

1. GİRİŞ

Motor gelişim içerisinde hareket barındıran ve hareket becerilerinin kazanılması sürecine verilen isimdir. Doğum öncesi dönemden itibaren başlamış olan ve ömrün geri kalanında devam etmekte olan bir süreçtir. Temel motor becerileri ilk çocukluktan itibaren edinilir ve gelişir. Fakat bu gelişim, iyi bir eğitimin olmadığı durumlarda sekteye uğrayabilir veya yanlış yönde gelişebilir (Altınkök vd., 2020; Özer ve Özer, 2021). Bu dönemde, olumlu veya olumsuz maruz kalınan çevresel uyaranlar, yaşam boyu sağlık üzerinde kalıcı etkiler oluşturmaktadır (Capra vd., 2021). Çocuklarda motor becerilerinin gelişimi için doğumdan itibaren düzenli yapılan hareketin yadsınamaz bir önemi vardır. İki yaşından itibaren çocuklarda düzenli hareket ve fiziksel aktivitelere katılımın tahmin edilenden daha çok faydası vardır (Kerkez, 2012).

Fiziksel uygunluğun bir veya daha fazla bileşeninin korunmasını veya geliştirilmesini amaçlayan, hareket ve artan enerji harcamasına neden olan düzenli, planlanmış ve tekrarlı fiziksel aktiviteler olan egzersiz, sağlıklı bir fiziksel yapının gelişiminin yanında, çocuğun çok yönlü gelişmesinde ve sosyalleşmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Her çocuğun fizyolojik durumu ve gelişim aşaması farklıdır. Küçük yaşlardan itibaren büyüme ve gelişme için elde edilen deneyimler bireyin gelecekteki yaşam durumunu da etkilemektedir (Shih, 2022). Nitekim çocuklarda egzersizin yaşam süresince tüm gelişim alanları için önemli olduğu ve gerek kısa gerekse uzun vadede sağlık yararları ile ilişkili olduğuna yönelik pek çok kanıt vardır (Dedaj, 2020; Uzun ve Boyalı, 2020; Biševac, Mahmutović, Mekić ve Dolićanin, 2021; Abusleme-Allimant vd., 2023; Amirkanovich, 2024; Garcia Nunez, Baena-Morales, Mira Verdú ve Gómez Mármol, 2024). Dolayısıyla, egzersizi çocukların yaşamlarıyla bütünleştirmek ve yetişkinlik süresince sağlıklı, aktif bir yaşam biçimini kolaylaştırmak ve sürdürmek için temel oluşturmak çok büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle zihinsel engelli çocukların daha iyi tanınması, gereksinim ve ihtiyaçlarının daha iyi belirlenmesi ve yaşam standartlarını artırma adına kendilerine daha fazla yardım edilebilmesi için fiziksel ve motorsal gelişim özelliklerinin iyi bilinmesi oldukça önemlidir.

Zihinsel engelli çocuklarda motorsal performansın geliştirilmesinde de spor ve fiziksel aktiviteye katılım önemli bir yere sahiptir. Çünkü spor ve fiziksel aktivite faaliyetleri motorsal hareket becerilerini içinde barındıran aktivitelerden meydana gelmektedir (Mujea, 2014). Zihinsel engelli çocukların ise fiziksel aktivite düzeyleri normal gelişim gösteren akranlarından daha düşüktür (Pan, Liu, , Chung ve Hsu, 2015). Bu durum, zihinsel engelli çocukların çeşitli

hastalıklara yakalanma olasılıklarını arttırmakta, kas yapılarının daha gevşek olmasına zemin hazırlamakta ve motor gelişimlerini olumsuz yönde etkilemektedir (Savucu ve Biçer, 2009; Barr ve Shields, 2011).

2. ÇOCUK VE GELİŞİM

Gelişimin tüm alanları birbiriyle etkileşim içerisindedir (Christie, 2022) ve çocuğun gelişimi, sunulan imkanlarla ne düzeyde farkındalık ve doğru davranışların kazandırılacağı ile yakından ilişkilidir (Black vd., 2017). Gelişim genel olarak incelendiğinde önceden tahmin edilebilen bir sıra izlere sahiptir. Bu bağlamda gelişim sürecinin gerçekleşmesinde etkili olan kavramlar; bireyin büyümesi, olgunlaşması, hazır bulunması ve öğrenme şekli olarak sıralanabilir. Büyüme tüm canlıların temel özelliği olarak bilinmektedir. Ayrıca gelişmenin de dinamik bir sonucudur. Olgunlaşma ise bireye özgü olarak tanımlanmış yeti ve becerilerin ortaya çıkması durumudur. Temelde kalıtsal özellikler taşıyan zaman içerisinde geliştirilerek fizyolojik özelliklerin kazanılması halidir. Bu süreç içerisinde ailenin oldukça büyük bir önemi bulunmaktadır. Tam manası ile aile ve dış çevre olgunlaşma üzerinde sürecin işleyişi anlamında etkili olabilmektedir (Muratlı, 2013). Bireyin gelişimi kendi içerisinde bir bütün oluşturmasına rağmen, gelişim evreleri de kendi içerisinde dört kategoriye ayrılmıştır. Bilişsel gelişim, algı, hayal becerisi, hafıza, durumların muhakemesinin yapılabilmesi, akıl ve beden ilişkisi olarak kabul edilmektedir. Çevre ve birey arasında adaptasyonun karşılığı olarak bilinmektedir. Duyuşsal gelişim, kişi ve diğerleri arasındaki tüm duyguların kapsandığı bir süreci temsil etmektedir. Fiziksel gelişim bağımsız bir süreç değildir. Fiziksel gelişim üzerinde kalıtım oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda bireyin ailesi, çevresel faktörler ve motor gelişim oldukça önemli bir yere sahiptir. Aynı zamanda fiziksel aktiviteler ve beslenme alışkanlıkları da fiziksel gelişim üzerinde etki oluşturan durumlardan bazılarıdır (Koş, 2006; Hinckson ve Curtis, 2013; Özer ve Özer, 2021). Motor gelişim, fiziksel ve fizyolojik değişimler doğrultusunda hareket becerilerini kapsamasının yanı sıra diğer gelişim alanlarını da etkilemektedir (Wang ve Zhou, 2024). Kazanılan motor beceriler özellikle sosyal ve bilişsel gelişim olmak üzere gelişimin diğer alanlarına pozitif olarak yansımaktadır (Shi vd., 2024).

2.1. Motor Gelişim

Motor gelişim ise fiziksel olarak gelişimin sağlanması ve merkezi sinir sistemlerinin birbirini tamamlar düzeyde gelişimine verilen isimdir. Bu bağlamda da bireyin organizmalarının hareket kazanması haline verilen isim şeklinde değerlendirilir. Diğer bir ifadeyle, içerisinde hareket yer alan ve harekete dayalı becerilerin elde edilmesi haline motor gelişim adı verilmektedir (Koş, 2006; Muratlı, 2013; Winnick ve Porretta, 2016). Kavramın bu şekilde tanımlanmasındaki en önemli temel unsur ise hareketin motor gelişim üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır (Szabo, Erdei ve Bene, 2015).

Motor gelişimin tanımlanmasında ve içeriğinin anlaşılabilmesi için yan kavramlar ile desteklenmekte ve hareketlerin alanlarına göre kategorize edilmiştir. Bunlar kaba motor hareketler ve ince motor hareketler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu terimlerin ortaya çıkması

ile beraber kaba motor hareketler bireylerin büyük kas gruplarını çalıştırmasını nitelemektedir. İnce motor hareketler olarak bilinen hareketler ise küçük kas gruplarının çalıştırıldığı hareketleri kapsamaktadır (Muratlı, 2013; Winnick ve Porretta, 2016).

Motor gelişim hareketleri kendi içerisinde üç farklı sınıfa ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma içerisinde yer alan hareketler; dengeleme hareketleri, lokomotor hareketler ve manipülatif hareketler şeklindedir (Gallahue, Ozmun ve Goodway, 2014). Dengeleme hareketleri kendi içerisinde bükülme, esneme, kıvrılma ve dönme gibi hareketleri barındırmakta ve bu hareketlerin uygulanması ile beraber denge becerisi kazanılmaktadır (Winnick ve Porretta, 2016). Lokomotor hareketler bireyin yer değiştirmesi ile alakalı hareketlerini kapsamaktadır. Lokomotor hareketler, denge hareketlerine dayalı olarak işlev gösteren hareketlerdir. Bireyin vücut gelişimine (sinir, kas, iskelet sistemi) bağlı olarak bu hareketler gerçekleştirilebilmektedir. Temel hareketlerin bireye kazandırılması ile beraber kişinin özelleşmiş spor aktivitelerini uygulaması noktasında da önemli bir yere sahiptir (Gallahue vd., 2014). Manipülatif hareketler, bireyin herhangi bir nesne vasıtasıyla hareket edebilmesi hallerine verilen isimdir. El ve ayakların kullanılarak nesnelere kuvvet alarak veya kuvvet uygulanarak gerçekleştirilen hareketlerdir. Bireyin halter kaldırması, elle veya ayak ile top sürebiliyor olması, raket kullanabilmesi örnek olarak verilebilir. Ayrıca bu hareketler aynı zamanda ince motor becerinin kazanılmasında oldukça etkindir (Winnick ve Porretta, 2016).

Çizelge 1. Temel Hareket Becerileri

Denge	Lokomotor Hareketler	Manipülatif Hareketler
Bükülme Kıvrılma Eğilme-esnetme Dönme	Koşma Yürüme Sıçrama	Top sürme Topa elle, ayakla vurma Topu fırlatma Raket kullanma

(Gallahue vd., 2014)

Motor gelişim, genel ve fiziksel faktörlerden etkilenmektedir. Motor gelişimi etkileyen genetik ve çevresel etmenler genel faktörlerdir. Kalıtım, cinsiyet, beslenme, hastalık, sosyo-ekonomik düzey, eğitim seviyesi, aile tutumları, vücut ölçüsü bunlardan bazılarıdır. Karmaşık hareketlerin kazandırılması için uzun bir zaman dilimi, sürekli alıştırma ve sabır gerektirmektedir. İlişkili fiziksel faktörler de bedendeki uyum ve motor uyum olarak ifade edilir. Bu maddelerin her ikisi de aslında fiziksel yetenekleri oluşturur. Bu da bir kişinin lokomotor, manipülatif (top vb. objelerle el ve ayakların ilişkisi) ve stabilite (denge) hareketlerinin başarı seviyesini etkiler (Mengütay, 2005; Hartman, Houwen, Scherder ve Visscher, 2010; Jankowicz-Szymanska, Mikolajczyk ve Wojtanowski, 2012; Szabo vd., 2015). Günümüzde motor gelişime verilen önem gittikçe artmakta ve bu alandaki çalışmalara daha yoğun bir ilgi gözlemlenmektedir. Genel bir ifade ile motor gelişimin amacının, uygun yaş grubuna göre, hangi aktivitelerin yapılabileceği ve hareketin ne zaman ve nasıl yapılacağına karar verebilmek olduğu söylenebilir (Özer ve Özer, 2021).

3. ZİHİNSEL ENGELLİLER

3.1. Zihinsel Engelliliğin Oluşum Nedenleri

Bireyin gelişimi çevresel ve kalıtsal değişkenler tarafından etkilenebilmektedir. Gelişim, doğum öncesi, doğum süreci ve doğumdan sonra olarak üçe ayrılmaktadır (Özer ve Özer, 2021). Doğum öncesi olarak adlandırılan dönem fetal dönem olarak bilinmektedir. Bu dönem hamilelik sürecinin üçüncü ayından doğuma kadarki süreci kapsayan dönem olarak adlandırılmaktadır. Bu dönem bebeğin gelişimi üzerinde oldukça etkili olmakta, hücrelerin oluşması, organların gelişimi ve hücre bölünmelerinin yaşandığı dönemi temsil etmektedir. Bu dönem içerisinde birçok çevresel ve fiziksel etmen bebeğin gelişimi üzerinde oldukça önemli etkiye sahiptir (Özer ve Özer, 2021; MEB, 2015b). Doğum sırasında da bebeğin, travma ya da sağlık problemleri gibi yaşanabilecek olumsuz durumlardan etkilenmesi oldukça olağan bir durumdur. Bu bağlamda değerlendirildiğinde, bebeğin besin ihtiyacının karşılanmaması, yeterli oksijeni almaması veya çeşitli komplikasyonlar ile karşılaşılması bebeğin gelişimi üzerinde olumsuz bir durum oluşturabilmekte ve bebeğin zihinsel engelli olması üzerinde etkili olabilmektedir (Özer ve Özer, 2021). Yine doğum sonrasında da motor gelişim sürecinde birçok biyolojik ve çevresel etkinin olduğu görülmektedir. Bu etkiler karşısında çocuk savunmasız kalabilmekte temel motor gelişimini tamamlayamamaktadır. Bu durum sonrasında ise zihinsel problemler ve olumsuz sonuçlar ile karşılaşılabilmektedir (İlhan, 2018; Özer ve Özer, 2021; MEB, 2015b).

3.2. Zihinsel Engelliliğin Sınıflandırılması

Zihinsel yetersizliği olan çocuklar genellikle zekâ testleri ile elde edilen zekâ puanlarına göre sınıflandırılırlar.

Çizelge 2. Zeka Bölümü Puanına göre Sınıflandırma

Zeka Düzeyi	Zeka Bölüm puanı
Hafif Düzeyde Zihinsel Yetersizlik	50-55 puandan 70 Puan arası
Orta Düzeyde Zihinsel Yetersizlik	35-40 puandan 50-55 Puan arası
Ağır Düzeyde Zihinsel Yetersizlik	20-25 puandan 35-40 Puan arası
İleri Düzeyde Zihinsel Yetersizlik	20-25 puandan daha aşağı Puan

(MEB, 2015a)

Zihinsel engelli çocukların yaklaşık %90 'ı düşük (hafif) dereceli zihinsel çocuklardır. Bu çocuklar akranlarıyla tanıştığında, benzerlikleri farklılıklarından çok daha büyük orandadır. Orta ila ağır düzeyde zihinsel yetersizliğe sahip olan kişiler, tüm zihinsel engelli çocukların %40 kadarını oluşturmaktadır (MEB, 2015b).

Psikolojik sınıflandırmada; hafif derecede zihinsel engelli bireylerin zekâ puanları 50- 55 ile yaklaşık 70 arasındadır. Bu çocukların çoğunluğu okula başlayana kadar genellikle ayırt

edilemezler, çünkü gelişimleri ilkokulda başarısız olana kadar sağlıklı çocuklardan önemli ölçüde farklı değillerdir. Hafif zihinsel engelli birçok insan çevreye daha iyi uyum sağlar. Bu gruptaki çocuklar normal okulların özel sınıflarında öğretime tabi tutulurlar. Bu çocukların çoğu, destek hizmetleri veya danışmanlık hizmetleri ile normal sınıflarda yetiştirilmektedirler. Okuma ve yazma, matematik gibi temel akademik becerileri edinmede gecikmeler yaşayabilirler. Ancak, bu çocuklar akademik konularda ilkokulda eğitilebilir, toplumdaki bağımsız yaşam standardına sosyal adaptasyonlarda yardımcı olunabilir ve ister kısmen ister tamamen desteklenmiş olsun, mesleki yeterlilik alanlarında gelişebilirler. Orta derecede zihinsel engelli bireylerin zekâ puanları 35-40 ile 50-55 arasında değişmektedir. Tahmini zekâ yaşları 6-8,5 yaş aralığındadır. Sosyal, duygusal, dil ve davranış gelişimleri ile akademik becerileri öğrenmede gecikmeler yaşanabilmektedir. Genellikle okul çağına gelmeden fark edilmektedir. Basit günlük yaşam becerilerini öğrenebilirler ancak motor gelişimlerinde zayıflık görülebilir. Basit temel işlerde de yetişkinlik dönemlerinde bir desteğe ihtiyaç duyarak gerçekleştirebilirler. Eğitimlerini genellikle özel eğitim sınıflarında tamamlarlar. Bu grupta yer alan bireylerin zekâ puanları 20-25 ila 35-40 arasında değişmektedir. Ağır derecede zihinsel engelli bireylerin neredeyse tamamı doğumda veya kısa bir süre sonra fark edilebilirler. Zihinsel geriliğe motor problemler ve konuşma eşlik etmektedir. Günlük yaşamlarını destekleyebilecek basit motor ve iletişim becerileri kazanabilirler. Karakterleri ve kelimeleri tanıyabilirler ancak uzun, düz metinleri okumakta zorluk çekebilirler. Ağır derecede zihinsel engelli bireylerin zekâ puanları 20-25'in altına düşebilmektedir. Genellikle aileleri tarafından bakım ve korumaya ihtiyaç duymaktadırlar. Öz bakımlarını kendi başlarına gerçekleştiremezler. Konuşma problemleri görülür, ilgileri yoktur, genellikle çoklu engelleri vardır. Bebek ölüm oranları yüksektir.

Eğitsel sınıflandırma da zekâ bölümü sınıflaması esas alınarak, zihinsel yetersizliği olan bireyler üç grupta toplanabilir. Hafif derecede zihinsel yetersizliği olan çocuklar eğitilebilir, orta derecede zihinsel yetersizliği olan çocuklar öğretilebilir ve ağır ve çok ağır derecede zihinsel yetersizliği olan çocuklar da yine ağır derecede zihinsel yetersizliği olan çocuklar olarak sınıflandırılır (MEB, 2015b).

4. ZİHİNSEL ENGELLİ ÇOCUKLARDA MOTOR GELİŞİM VE EGZERSİZ

4.1. Zihinsel Engelli Çocuklarda Motor Gelişim Bozuklukları ve Yetersizlikleri

Bir çocuğun gelişimi her ne kadar zihinsel, duyuşsal ve motor alanlarda ayrı ayrı ele alınarak değerlendiriliyorsa da, gelişimin bir bütün olduğu unutulmamalıdır (Gallahue vd., 2014). Birçok motorsal beceriyi öğrenebilecek yeterliliğe sahip olmalarına rağmen zihinsel engelli çocuklarda çeşitli motor gelişim yetersizlikleri görülmektedir (Hartman vd., 2010; Jankowicz-Szymanska vd., 2012; Şenlik ve Atılgan, 2019). Bu kapsamda zihinsel engelli çocuklarda oturma, emekleme ve yürüme gibi temel motor becerilerin bile normal gelişim gösteren akranlarına kıyasla daha yavaş geliştiği belirtilmektedir. Zihinsel engelli çocukların motor gelişim bozukluklarına paralel olarak fiziksel aktivite düzeyleri de normal gelişim gösteren çocuklara kıyasla daha düşüktür (Hinckson ve Curtis, 2013). Bu durum, normal gelişim gösteren akranları ile kıyaslandığı zaman zihinsel engellilerde obeziteye yakalanma olasılıklarını arttırmaktadır (Queralt, Vicente-Ortiz ve Molina-García, 2016; Hinckson vd.,

2013; Pitetti, Baynard ve Agiovlasitis, 2013; Savucu ve Biçer, 2009). Obezite ise diyabet, kolesterol, hipertansiyon, kardiyovasküler problemler gibi pek çok hastalığın da sebebi olarak görülmektedir. Ayrıca hem çocukluk hem de yetişkinlik dönemlerinde ciddi fiziksel, metabolik, kardiyovasküler ve psikososyal komplikasyonlara yol açtığına dair güçlü kanıtlar mevcuttur (Capra vd., 2021). Zihinsel engelli çocuklarda motor becerilerin geliştirilmesi ise daha sağlıklı bir yaşam sürmelerine ve spor etkinliklerine katılım düzeylerinin artmasına katkı sağlamaktadır (İlhan, 2018; Mehtap, 2024). Bu nedenle zihinsel engelli çocuklarda motor gelişimin desteklenmesine yönelik müdahaleler yapılması gerektiği belirtilmektedir (Hartman vd., 2010; Enkelaar, Smulders, van Schrojenstein Lantman-de Valk, Geurts ve Weerdesteyn, 2012).

Zihinsel engelli çocuklarda motor gelişimde gecikmelere ve motor gelişim bozukluklarına neden olan birçok unsur bulunmaktadır. Bunların başında nöromusküler fonksiyon zayıflığı ve yetersizlikleri gelmektedir. Normal gelişim gösteren çocuklar ile zihinsel engelli çocuklar üzerinde yapılan bir araştırmada çocukların maksimal istemli diz ekstansiyonu esnasında elektriksel sinir uyarı düzeyleri ölçülmüştür. Aynı zamanda çocukların maksimal istemli diz ekstansiyonu esnasında kas aktivasyonları EMG (elektromiyografi) ile tespit edilmiştir. Araştırmanın sonunda normal gelişim gösteren akranlarına kıyasla zihinsel engelli çocukların daha düşük kas kuvvetine ve daha düşük istemli kas aktivasyon düzeyine sahip oldukları belirlenmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular ışığında, zihinsel engelli çocuklarda motor ünite aktivitelerinin ve içsel kas özelliklerinin merkezi sinir sistemi bozukluklarından olumsuz yönde etkilendiği vurgulanmıştır (Borji, Zghal, Zarrouk, Sahli ve Rebai, 2014).

4.5. Motor Gelişimin Desteklenmesinde Egzersizin Rolü

Egzersiz, engelli bireylerin eğitim ve rehabilitasyon sürecinde yaygın olarak kullanılan bir tedavi aracıdır. Özellikle özel ihtiyaçları olan kişiler için, sosyal bir deneyim sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, egzersiz herkesi farklı şekillerde etkileyerek gelişmeyi teşvik etmektedir (Çil ve İlhan, 2023).

Egzersiz, bireylerin kas büyümesi, kemikleşme, kalp ve diğer organların fonksiyonlarını daha düzenli ve sağlıklı bir şekilde yerine getirilebilmeleri için gerekli görülmektedir. Araştırmalar, egzersizlerin kemik mineralizasyonunu artırdığını buna karşın hareketsizliğin kemikleşme mineralizasyonunu azalttığını, daha zayıf bir iskelet sisteminin oluştuğunu ortaya koymaktadır. Engelli olmayan çocuklarda, normal büyüme ve gelişimi sürdürmek için günlük oyun aktivitelerine katılım sağlayarak yeterli fiziksel aktivite gereksinimini karşılama durumu olabilir. Ancak özellikle zihinsel engelli bireylerin büyümesinin duraklaması, yetersiz fiziksel aktivite ve egzersizlere katılmasına bağlanabilmektedir (Christie, 2022). Spor etkinliklerine katılım zihinsel engelli bireylerin temel gelişim alanlarını olumlu yönde etkilemektedir (İlhan, 2018). Bu nedenle engelli bireylerin de egzersiz sürecinde aktif rol alması gerekliliği göz ardı edilmemelidir.

Engelliler de egzersiz ve spor etkinliklerine katılmanın yararlarını felsefi açıdan değerlendiren yazarlar daha çok duyuşsal gelişim ve motor gelişime katkılarını vurgulamaktadırlar. Egzersiz ve sporun hem zihinsel yönden sağlıklı hem de engelli bireyler için son derece değerli olduğu ancak, engelli bireylerin spora olan gereksinimlerinin daha fazla olduğu ifade edilmektedir. Sporun, engelli bireylerin hareket etmekten haz alma, eğlenme ve

başarma gereksinimlerinin karşılanmasında önemli bir araç olduğu belirtilmektedir. Çocuğun motor işlemleri başarmayı hissetmesinin benlik kavramının da çok önemli bir parçası olduğu ifade edilmektedir (Gallahue vd., 2014). Payne ve Issacs (2017) ise zeka gelişiminde egzersiz ve hareketin hayati bir role sahip olduğunu ve çocuğun dünyasını genişletmede motor becerilerinin hızla gelişmesinin önemli bir etken olduğunu bildirmektedir. Öte yandan Gelman vd. (2023) sağlığın korunması ve geliştirilmesi için sağlıklı davranışların erken yaşta teşvik edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla egzersizin, özellikle zihinsel engelli çocukların, motor gelişim ve diğer gelişim alanlarına olan katkıları göz önünde bulundurulduğunda erken yaşlardan itibaren uygulanmasının hayati öneme sahip olduğu söylenebilir. Uygulanacak egzersiz programında, çocukların motor gelişimlerinin desteklenmesi ve hareket becerilerinin kazandırılması öncelikli amaçlar arasında değerlendirilmelidir. Nitekim egzersiz ile birlikte zihinsel engelli çocukların ince ve kaba motor becerilerinde belirgin bir iyileşme kaydedilmektedir. Bu süreçte, çocukların koordinasyonu artarak beynin duyusal ve motor becerileri gelişmektedir. Hareketsizlik durumunda motor becerilerinde aksaklıklar meydana gelebilmekte ve özellikle fiziksel ve bilişsel büyüme gibi diğer alanları da etkileyebilmektedir. Bu nedenle, zihinsel engelli çocukların başta motor gelişim olmak üzere tüm gelişim alanları açısında optimum seviyede büyümesi ve gelişmesi için egzersize dayalı ve hareketli bir yaşamın sürdürülmesinin gerekliliği ortadadır.

5. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Zihinsel engelli çocuklarda gerçekleştirilecek egzersiz sürecinin, temel motor becerilerin desteklenmesi ve geliştirilmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir. Motor gelişim ile birlikte çocuğun; belirli hareketlerin öğretilmesi ve optimal vücut duruş pozisyonlarında iyileşmenin yanı sıra odaklanma ve kurallara uyma gibi tutum ve davranışlar kazanması sağlanabilmektedir.

Sonuç olarak egzersiz ve sportif etkinlikler, özellikle özel ihtiyaçları olan bireyler için, hem sosyal bir deneyim hem de fiziksel yeterlilik sağlamada önemli bir rol üstlenmektedir. Özel eğitim gereksinimi olan çocukların olabildiğince ‘normal bir yaşam’ sürdürmeleri egzersiz ve spor yolu ile mümkün görünmektedir.

KAYNAKÇA

Abusleme-Allimant, R., Hurtado-Almonacid, J., Reyes-Amigo, T., Yáñez-Sepúlveda, R., Cortés-Roco, G., Arroyo-Jofré, P., & Páez-Herrera, J. (2023). Effects of structured and unstructured physical activity on gross motor skills in preschool students to promote sustainability in the physical education classroom. *Sustainability*, *15*(13), 10167.

Amirkanovich, A. N. (2024). Methods of conducting physical education activities in the development of preschool children. *European Journal of Higher Education and Academic Advancement*, *1*(1), 140-144.

Altınkök, M., Esen, H. T., Eraslan, M., Gürbüz, C., Şeran, B., Kurnaz, M., & Eravşar, H. (2020). Farklı hareket eğitimi alan okulöncesi çocukların denge ve esneklik kapasitelerinin incelenmesi. *Sportive*, *3*(1), 42-53.

Barr, M. & Shields, N. (2011). Identifying the barriers and facilitators to participation in physical activity for children with Down syndrome. *Journal of Intellectual Disability Research*, *55*(11), 1020-1033.

Biševac, E. M., Mahmutović, E. H., Mekić, R. H., & Dolićanin, Z. Ć. (2021). Effect of corrective exercises on functional spinal deformities in preschool and school-aged children. *Specijalna Edukacija I Rehabilitacija*, *20*(1), 51-63.

Black, M. M., Walker, S. P., Fernald, L. C., Andersen, C. T., DiGirolamo, A. M., Lu, C., ... & Grantham-McGregor, S. (2017). Early childhood development coming of age: science through the life course. *The Lancet*, *389*(10064), 77-90.

Borji, R., Zghal, F., Zarrouk, N., Sahli, S., & Rebai, H. (2014). Individuals with intellectual disability have lower voluntary muscle activation level. *Research in developmental disabilities*, *35*(12), 3574-3581.

Capra, M. E., Pederiva, C., Viggiano, C., De Santis, R., Banderali, G., & Biasucci, G. (2021). Nutritional approach to prevention and treatment of cardiovascular disease in childhood. *Nutrients*, 13(7), 2359.

Christie, R. (2022). *Can Aquatic Therapy Improve Motor Skills in Children Diagnosed with Autism Spectrum Disorder?: A Meta-Analysis* (Doctoral dissertation, California State University, Fresno).

Çil, H. & İlhan, E. L. (2023). Bedensel engelli sporcu ve sedanter bireylerin normal gelişim gösteren bireylere karşı tutumları: Tersine bir yaklaşım. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *12*(4), 1473-1484.

Dedaj, M. (2020). Causes of improper body posture in children and possibility of prevention. *Sport, Science & Practice*, *10*(2), 71-85.

Enkelaar, L., Smulders, E., van Schrojenstein Lantman-de Valk, H., Geurts, A. C., & Weerdesteyn, V. (2012). A review of balance and gait capacities in relation to falls in persons with intellectual disability. *Research in Developmental Disabilities*, *33*(1), 291-306.

Gallahue, D. L., Ozmun, J. C., & Goodway, J. D. (2014). *Motor Gelişimi Anlamak.* Bebekler, çocuklar, ergenler, yetişkinler.(Çev. DS Özer ve A. Aktop). Ankara: Nobel Yayıncılık.

Garcia Nunez, C. I., Baena-Morales, S., Mira Verdú, C., & Gómez Mármol, A. (2024). Unlocking abilities: enhancing executive skills through play and movement in preschool physical education. *Journal of Physical Education and Sport, 24*(1), 165 – 171.

Gelman, R., Whelan, J., Spiteri, S., Duric, D., Oakhill, W., Cassar, S., & Love, P. (2023). Adoption, implementation, and sustainability of early childhood feeding, nutrition and active play interventions in real-world settings: a systematic review. *International Journal of Behavioral Nutrition and Physical Activity*, *20*(1), 32.

Hartman, E., Houwen, S., Scherder, E., & Visscher, C. (2010). On the relationship between motor performance and executive functioning in children with intellectual disabilities. *Journal of Intellectual Disability Research*, *54*(5), 468-477.

Hinckson, E. A., & Curtis, A. (2013). Measuring physical activity in children and youth living with intellectual disabilities: a systematic review. *Research in Developmental Disabilities*, *34*(1), 72-86.

Hinckson, E. A., Dickinson, A., Water, T., Sands, M., & Penman, L. (2013). Physical activity, dietary habits and overall health in overweight and obese children and youth with intellectual disability or autism. *Research in Developmental Disabilities*, *34*(4), 1170-1178.

İlhan, E. L. (2018). Zihinsel yetersizliği çocuklar için beden eğitimi ve sporun önemi. *Pusula Spor, Aylık Bilimsel Spor Dergisi, 1*(7), 61.

Jankowicz-Szymanska, A., Mikolajczyk, E., & Wojtanowski, W. (2012). The effect of physical training on static balance in young people with intellectual disability. *Research in Developmental Disabilities*, *33*(2), 675-681.

Kerkez, F. İ. (2012). Sağlıklı büyüme için okulöncesi dönemdeki çocuklarda hareket ve fiziksel aktivite. *Spor Bilimleri Dergisi, 23*(1), 34-42.

Koş, S. (2006). *Beden Eğitimi ve Sporda Beceri Gelişimi*. İstanbul: Morpa Yayınları.

Mengütay, S. (2005). *Çocuklarda Hareket Gelişimi ve Spor.* İstanbul: Morpa Yayınları.

Millî Eğitim Bakanlığı. (2015a). Zihinsel Yetersizliği Olan Bireyler "Aileler İçin Rehber Kitapçık" https://orgm.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_02/04102647_ZYHYNSEL_YETERSYZLYYY_OLAN_BYREYLER_TR.pdf

Millî Eğitim Bakanlığı. (2015b). Çocuk Gelişimi Zihinsel Engelliler. https://www.megep.meb.gov.tr/mte_program_modul/moduller_pdf/Zihinsel%20Engelliler.pdf

Mujea, A. M. (2014). The improvement of speed in mentally deficient pupils through the use of differentiated instruction in the physical education lesson. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, *117*, 534-538.

Muratlı, S. (2013). *Çocuk ve Spor.* (3. Baskı). Ankara: Nobel Yayınları.

Özer, D. S., & Özer, K. (2021). *Çocuklarda Motor Gelişim*. Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.

Pan, C. Y., Liu, C. W., Chung, I. C., & Hsu, P. J. (2015). Physical activity levels of adolescents with and without intellectual disabilities during physical education and recess. *Research in Developmental Disabilities*, (*36*), 579-586.

Payne, V. G., & Isaacs, L. D. (2017). *Human Motor Development: A Lifespan Approach*. Routledge.

Pitetti, K., Baynard, T., & Agiovlasitis, S. (2013). Children and adolescents with Down syndrome, physical fitness and physical activity. *Journal of Sport and Health Science*, *2*(1), 47-57.

Queralt, A., Vicente-Ortiz, A., & Molina-García, J. (2016). The physical activity patterns of adolescents with intellectual disabilities: a descriptive study. *Disability and health journal*, *9*(2), 341-345.

Savucu, Y., & Biçer, S. Y. (2009). Zihinsel engellilerde fiziksel aktivitelerin önemi. *Turkiye Klinikleri Journal of Sports Sciences*, *1*(2), 117-122.

Shi, Z., Yang, X., Zhang, X., Zhu, W., Dai, Y., & Li, J. (2024). An empirical study of the flag rugby game programme to promote gross motor skills and physical fitness in 5–6 year old preschool children. *Heliyon*, *10*(8).

Shih, Y. H. (2022). Improving the learning in life education for young children aged 3 to 6 years: A review on the research themes of early childhood life education in Taiwan. *Children*, *9*(10), 1538.

Szabo, E., Erdei, N., & Bene, S. (2015). A comparative study of the physical development and motor performance of mentally non-handicapped children and children with intellectual and development disabilities. *Acta Physiologica Hungarica*, *102*(3), 311-323.

Uzun, A., & Boyalı, E. (2020). *Çocuk ve Egzersiz.* Y Aygün, M Duyan (Ed.), *Ergenlik dönemleri ve spor* (s. 123-140). Ankara, Gece Kitaplığı.

Wang, X., & Zhou, B. (2024). Motor development-focused exercise training enhances gross motor skills more effectively than ordinary physical activity in healthy preschool children: an updated meta-analysis. *Frontiers in Public Health*, *12*, 1414152.

Winnick, J. P., & Porretta, D. L. (2016). *Adapted physical education and sport*. Human Kinetics.

FUTBOL VE ŞİDDET: LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ANALİZİ

Mustafa GÜNDOĞDU[1]
Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü, Samsun, Türkiye
Sinop Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Spor Yöneticiliği Ana Bilim Dalı
mustafa19651988@hotmail.com - https://orcid.org/0009-0000-4470-0103

Doç. Dr. Mehmet İMAMOĞLU
Sinop Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Spor Yöneticiliği Bölümü
mehmet.imamoglu@outlook.com - https://orcid.org/0000-0001-9820-106X

ÖZET

Bu çalışma Futbol ve Şiddet konularını değerlendiren lisansüstü tezlerin incelenmesi amacıyla yapılmıştır. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde bulunan yüksek lisans ve doktora tezleri bibliyometrik yöntem ile analiz edilmiştir. Araştırmacının oluşturduğu veri değerlendirme formunda Futbol ve Şiddet konusu ile ilgili çalışmaların; anahtar kelimeleri, akademik danışman unvanı, yayınlanma yılları, türleri, dilleri, yazıldıkları üniversiteler, enstitüleri, ana bilim dalları, üniversite türleri ve sayfa sayıları başlıklar halinde yer almaktadır. Analize 1992-2024 yılları arasında veri tabanında bulunan 57 lisansüstü çalışma dahil edilmiştir. İncelemeler sonucunda en fazla sayıda bulunan; anahtar kelime "Şiddet", akademik danışman unvanı "Yrd. Doç. Dr.", yayınlanma yılı "2019", çalışma türü "yüksek lisans tezi", dili "Türkçe", yazıldığı üniversite "Marmara Üniversitesi", enstitü "Sağlık Bilimleri Enstitüsü", ana bilim dalı "Beden eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı", üniversite türü "Devlet", sayfa sayısı "101-200" şeklindedir. Futbol ve şiddet konusunun derinlemesine analizini sağlayacak doktora çalışmalarının sayısının artırılması, literatürdeki boşlukların doldurulmasına katkı sağlayacaktır. Futbol ve şiddet konusu; sosyoloji, psikoloji, hukuk, medya çalışmaları gibi farklı disiplinlerde daha fazla ele alınmalıdır. Bu durum, konunun çok boyutlu analizine olanak tanıyacaktır. Vakıf üniversitelerinde bu alanda yapılan çalışmaların teşvik edilmesi, akademik çeşitliliği artırabilir. Tüm çalışmaların Türkçe dilinde olması konunun uluslararası alanda yeterince görünür olmadığını göstermektedir. Konunun toplumsal, bireysel ve medya boyutları nitel ve nicel yöntemlerle daha kapsamlı bir şekilde incelenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Futbol, Şiddet; Lisansüstü; Bibliyometri

FOOTBALL AND VIOLENCE: ANALYSIS OF POSTGRADUATE THESES

ABSTRACT

This study was conducted to examine postgraduate theses and evaluate the subjects of football and violence. Master's and doctoral theses in the National Thesis Center of the Council of Higher Education were analyzed using bibliometrics. In the data evaluation form created by the researcher, the following are included as titles for the studies on the subject of Football and Violence: keywords, academic advisor title, publication years, types, languages, universities,

[1] Sorumlu yazar.

institutes, departments, university types, and page numbers. Fifty-seven postgraduate studies in the database between 1992 and 2024 were included in the analysis. As a result of the examinations, the most common keywords were "Violence," academic advisor title "Assoc. Prof. Dr.", publication year "2019", study type "master's thesis," language "Turkish," university "Marmara University," institute "Health Sciences Institute," departments "Physical Education and Sports Department," university type "State," page number "101-200". Increasing the number of doctoral studies that will provide an in-depth analysis of football and violence will contribute to filling the gaps in the literature. Football and violence should be addressed more in different disciplines, such as sociology, psychology, law, and media studies. This will allow for a multi-dimensional analysis of the subject. Encouraging studies in this field at foundation universities can increase academic diversity. The fact that all studies are in Turkish indicates that the subject must be sufficiently visible internationally. The subject's social, individual, and media dimensions should be examined more comprehensively with qualitative and quantitative methods.

Keywords: Football, Violence; Postgraduate; Bibliometrics

1. GİRİŞ

Futbol, dünya genelinde milyonlarca insanı bir araya getiren, kültürel, sosyal ve ekonomik boyutları olan önemli bir spordur. Ancak futbolun bu birleştirici ve eğlenceli yönünün yanında, zaman zaman şiddet olaylarıyla da ilişkilendirildiği görülmektedir. Seyirciler arasındaki şiddet (ultra taraftarlar gibi), stadyumlardaki güvenlikle ilişkili şiddet (güvenli olmayan altyapı, kalabalık kontrolü ve protokol güvenliğinden kaynaklanan hasar), organizasyonla ilgili şiddet (yolsuzluk, doping, şike ve organizasyonların kendisindeki iç sorunlar), oyundaki şiddet (hakemlere ve futbolculara yönelik), antrenman bağlamlarında şiddet (akranlar arasında ve çocuklara yönelik), kişisel ilişkilerdeki şiddet (istismar, cinsel şiddet ve sömürü ticareti), kültürden kaynaklanan şiddet (futbolda tükenmişlik) ve cinsiyet ayrımcılığından kaynaklanan yapısal şiddet dahil olmak üzere futbolla bağlantılı çeşitli şiddet biçimleri tanımlanmaktadır (Gómez, 2024) . Futbol maçları öncesi, sırasında veya sonrasında ortaya çıkan şiddet olayları; bireysel, grupsal ya da toplumsal düzeyde önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bireyler kültürel olarak farklı yerlerde olsalar da sergilenen aşırı davranışların altında yatan temel biliş oldukça benzer olabilir (Newson, 2019). Bu durum, futbol ve şiddet ilişkisinin yalnızca spor alanıyla sınırlı kalmayıp, sosyal bilimler, psikoloji, hukuk ve medya çalışmaları gibi farklı disiplinler için de bir araştırma konusu haline gelmesine neden olmuştur.

Taraftarlar 1990'lardan bu yana getirilen önlemlerin (değişen polis stratejileri, yasaklama emirleri, alkol yasakları, daha yüksek bilet fiyatları ve CCTV dahil) sonucunda ortaya çıkan durumun şiddet davranışlarında bir azalma eğilimi olduğunu yansıtmaktadır (Cleland & Cashmore, 2016). Sporla ilgili şiddetin yükünün büyüklüğünün ve dağılımının izlenmesi ve sporla ilgili etkili önleme müdahalelerinin geliştirilmesi ve yaygın olarak uygulanmasını desteklemek için gerekli bilimsel altyapının oluşturulması, sporla ilgili şiddetin görülme sıklığının azaltılmasına yönelik önemli ilk adımlardır (Fields vd., 2010). Futboldaki seyirci şiddeti dünya çapında birçok toplumu etkileyen bir sorundur (Dunning, 2000). Almanya'da şiddet suçunun maç günü %17 oranında arttığı ve yıllık 58 milyon avroluk sosyal maliyete

neden olduğu tespit edilmiştir (Andres vd., 2023). Seyirci şiddeti ender görülen veya belirli bir bölgeye özgü bir durum değil, her kıtadan bildirilen bir şeydir (Russell, 2004). Saldırgan eğilimleri olan bireyler holiganlığa katılmaya daha meyilli olabilir (Diníc & Smederevac, 2019). Psikolojik veya durumsal faktörler bireylerin sosyal kimliğini daha belirgin hale getirdiğinde, örneğin bu kimliğin tehdit altında olduğu bir durumda, aynı gruptaki bireyler kendilerini daha benzer olarak algılar ve tanımlar ve böylece grubun normlarına daha fazla uyum sağlayabilir (Stephan vd., 2009).

Futbol ve şiddet konusu, özellikle son yıllarda akademik çalışmaların da ilgi odağı olmuştur. Bu bağlamda yapılan lisansüstü tez çalışmaları, futbolun şiddetle ilişkisini farklı yönleriyle ele alarak önemli veriler sunmaktadır. Akademik çalışmalar; futbol şiddetinin nedenleri, taraftar psikolojisi, medya etkisi, güvenlik önlemleri ve toplumsal yansımalar gibi konularda çözüm önerileri geliştirilmesine olanak sağlamaktadır. Ancak bu alanda yapılan tez çalışmalarının türü, danışman unvanları, üniversiteler, enstitüler ve ana bilim dalları açısından incelenmesi, mevcut akademik durumun ortaya konulması ve alana yönelik gelecekte yapılacak çalışmalara rehberlik edilmesi açısından önem taşımaktadır.

Bu çalışmanın amacı, futbol ve şiddet konusunu ele alan lisansüstü tezlerin çeşitli değişkenler üzerinden analiz edilmesidir. Çalışma kapsamında tezlerin yıllara, türlerine, üniversitelere, enstitülere, ana bilim dallarına ve diline göre dağılımları incelenmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, alandaki mevcut durum değerlendirilmiş ve gelecekte yapılacak çalışmalara yönelik öneriler sunulmuştur. Bu bağlamda, çalışma hem literatürdeki eksikliklerin tespitine hem de futbol ve şiddet konusuna ilişkin daha derinlemesine ve disiplinlerarası araştırmaların teşvik edilmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir.

2. YÖNTEM

Araştırmada Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan lisansüstü çalışmalar, bibliyometrik yöntem ile analiz edilmektedir. Bibliyometrik analizler, araştırmacıların elde ettikleri bulguları, ilgili alanda çalışan ve görüşlerini atıf, iş birliği ve yazılı eserler aracılığıyla ifade eden diğer bilim insanları tarafından oluşturulan kapsamlı bibliyografik verilerle temellendirmelerine fırsat yaratmaktadır (Zupic ve Cater, 2015). İncelemelerin yapılabilmesi için araştırmacı tarafından değerlendirme formu hazırlanmıştır. Bu formda Futbol ve şiddet konusu ile ilgili tez veri tabanında yer alan lisansüstü çalışmaların; anahtar kelimeleri, akademik danışman unvanı, yayınlanma yılları, türleri, dilleri, yazıldıkları üniversiteler, enstitüleri, ana bilim dalları, üniversite türleri ve sayfa sayıları başlıklar halinde yer almaktadır. Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezinde (https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp) Gelişmiş Tarama başlığı seçilerek Anahtar kelimeler "Futbol", "Şiddet" olarak belirlenmiş, "VE" mantıksal operatörü kullanılmış, Aranacak Alan "Tez Adı", Arama Tipi "İçinde geçsin" olarak arama gerçekleştirilmiştir. Analize 1992-2024 yılları arasında veri tabanında bulunan 57 lisansüstü çalışma dahil edilmiştir.

3. BULGULAR

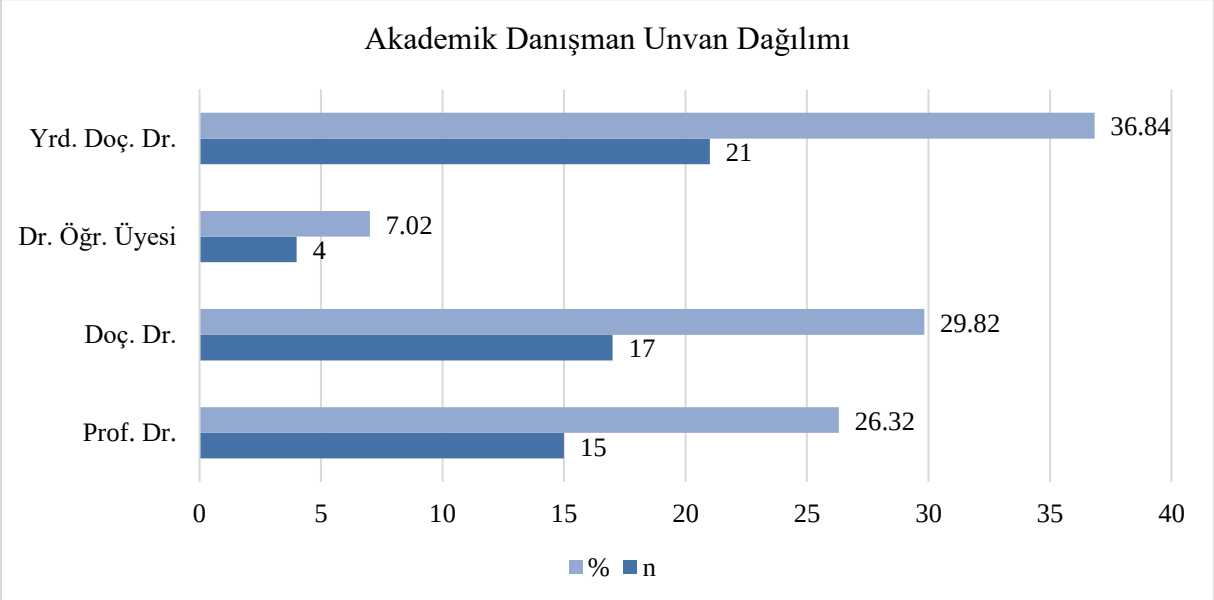
Futbol ve şiddet konusu ile ilgili YÖK tez veri tabanında yer alan lisansüstü çalışmaların anahtar kelimeleri Görsel 1'de yer almaktadır.

Görsel 1. Futbol ve şiddet konusu ile ilgili lisansüstü çalışmaların anahtar kelimeleri

Futbol ve şiddet konusu ile ilgili YÖK tez veri tabanında yer alan lisansüstü çalışmaların anahtar kelimeleri tercih edilme sayısına göre Görsel 1'deki kelime bulutunda daha büyük puntolarla gösterilmektedir. Anahtar kelimeler ve kullanılma sıklıkları; Şiddet (24), Futbol (23), Spor (13), Saldırganlık (10), Taraftar (8), Futbolda Şiddet (6), Holiganizm (6), Taraftarlık (3), 6222 Sayılı Kanun (3), Fanatizm (3), Futbol Seyircisi (3), Anaerobik Eşik (2), Küçük Alan Oyunları (2), Sosyal Medya (2), Tekrarlı Sprint (2), Seyirci (2), Hukuk (2), Spor Hukuku (2), Seyirci Saldırganlığı (2) ve kalan kalan diğerleri (1)… şeklindedir.

Futbol ve şiddet konusu ile ilgili YÖK tez veri tabanında yer alan lisansüstü çalışmaların akademik danışman unvanları Çizelge 2'de yer almaktadır.

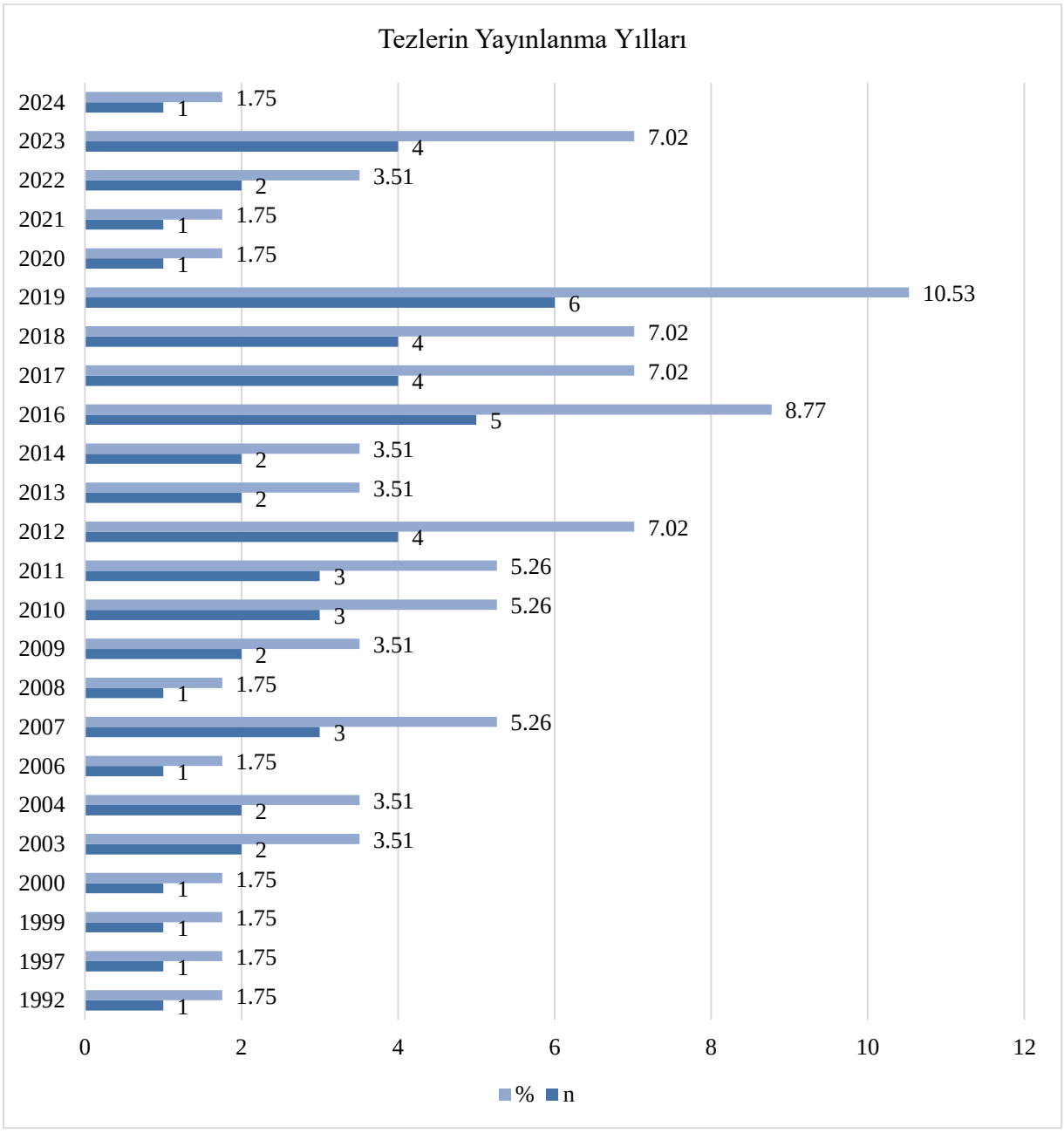

Çizelge 2. Futbol ve şiddet konusu ile ilgili lisansüstü çalışmaların akademik danışman unvanları

Futbol ve şiddet konulu lisansüstü çalışmaların akademik danışmanlarının unvan dağılımına bakıldığında, en yüksek oran %36,84 ile Yrd. Doç. Dr. unvanına sahip danışmanlara aittir. Bunu

%29,82 oranıyla Doç. Dr. unvanlı danışmanlar takip etmektedir. Prof. Dr. unvanına sahip danışmanların oranı %26,32, Dr. Öğr. Üyesi unvanlı danışmanların oranı ise %7,02'dir. Bu bulgular, çalışmaların akademik danışmanlarının daha çok yardımcı doçent ve doçent unvanına sahip akademisyenler tarafından yönlendirildiğini göstermektedir.

Futbol ve şiddet konusu ile ilgili YÖK tez veri tabanında yer alan lisansüstü çalışmaların yayınlanma yılları Çizelge 3'te verilmektedir.

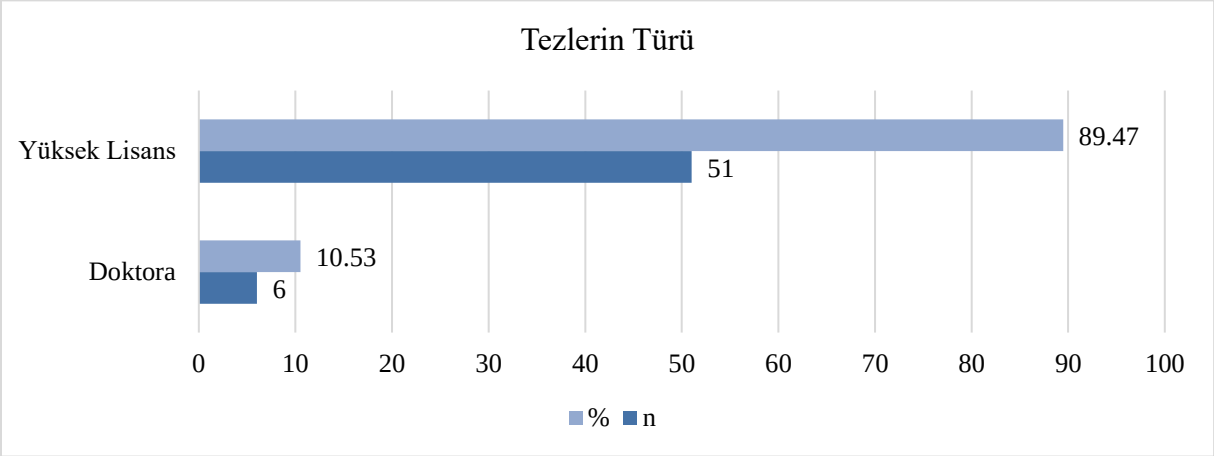

Çizelge 3. Futbol ve şiddet konusu ile ilgili lisansüstü çalışmaların yayınlanma yılları

Çalışmaların yıllara göre dağılımına bakıldığında, futbol ve şiddet konulu lisansüstü çalışmaların belirli yıllarda yoğunlaştığı görülmektedir. En fazla çalışmanın yapıldığı yıl 2019 olup, toplam 6 çalışma (%10,53) gerçekleştirilmiştir. Bunu 2016 yılı (%8,77) takip etmektedir. 2012, 2017, 2018 ve 2023 yıllarında ise 4'er çalışma (%7,02) yapılmıştır. Diğer yıllarda

çalışmalar daha sınırlı sayıda kalmış olup, özellikle 1992, 1997, 1999, 2000, 2006, 2008, 2020 ve 2021 gibi yıllarda sadece 1 çalışma (%1,75) yapılmıştır.

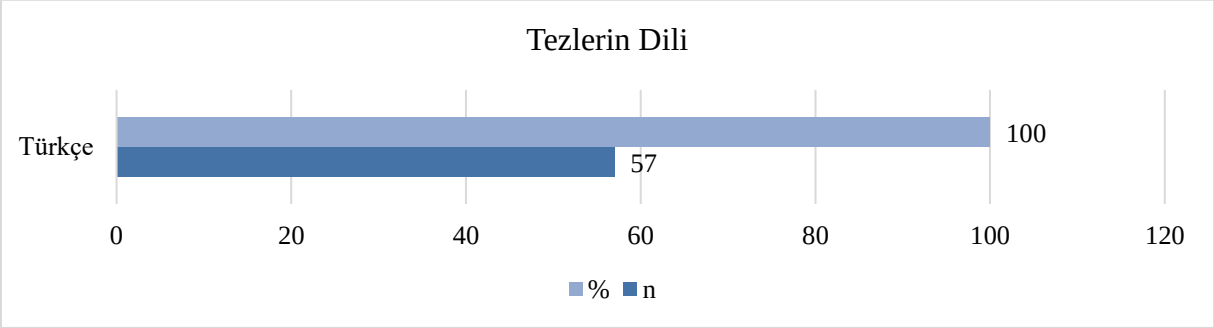
Futbol ve şiddet konusu ile ilgili YÖK tez veri tabanında yer alan lisansüstü çalışmaların türleri Çizelge 4'te yer almaktadır.

Çizelge 4. Futbol ve şiddet konusu ile ilgili lisansüstü çalışmaların türleri

Futbol ve şiddet konusundaki lisansüstü çalışmaların türlerine bakıldığında, yüksek lisans tezlerinin büyük bir ağırlık taşıdığı görülmektedir. Toplam çalışmaların %89,47'si yüksek lisans düzeyinde yapılırken, sadece %10,53'ü doktora düzeyinde gerçekleştirilmiştir. Bu bulgu, futbol ve şiddet konusunun akademik anlamda daha çok yüksek lisans seviyesinde ele alındığını göstermektedir.

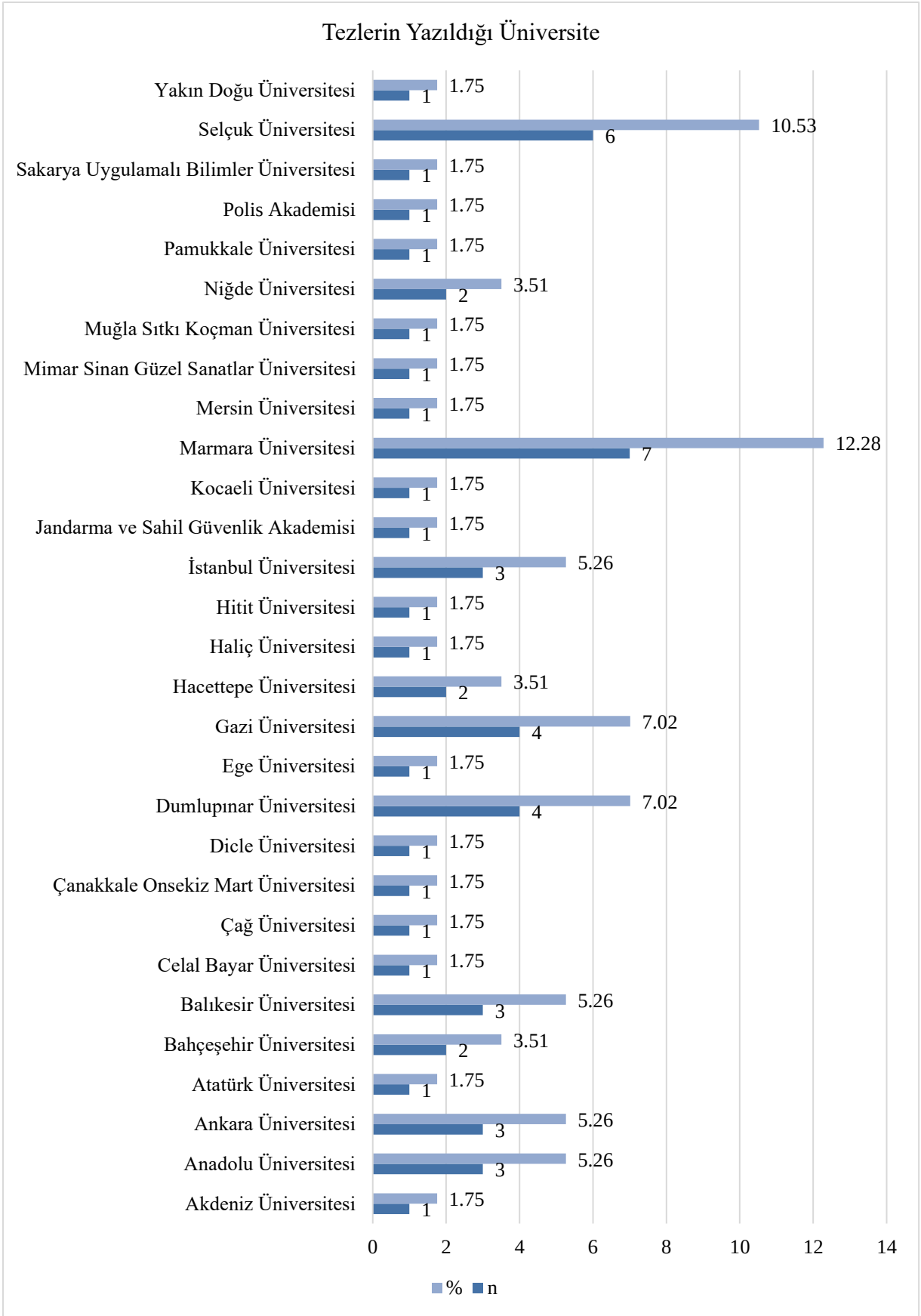
Futbol ve şiddet konusu ile ilgili YÖK tez veri tabanında yer alan lisansüstü çalışmaların dilleri Çizelge 5'te yer almaktadır.

Çizelge 5. Futbol ve şiddet konusu ile ilgili lisansüstü çalışmaların dilleri

Çalışmaların dil dağılımına bakıldığında, tüm lisansüstü çalışmaların %100'ünün Türkçe olarak yapıldığı görülmektedir. Bu durum, futbol ve şiddet konusunun yerel akademik çevrelerde işlendiğini ve çalışmaların uluslararası dillerde henüz bir yaygınlık kazanmadığını ortaya koymaktadır.

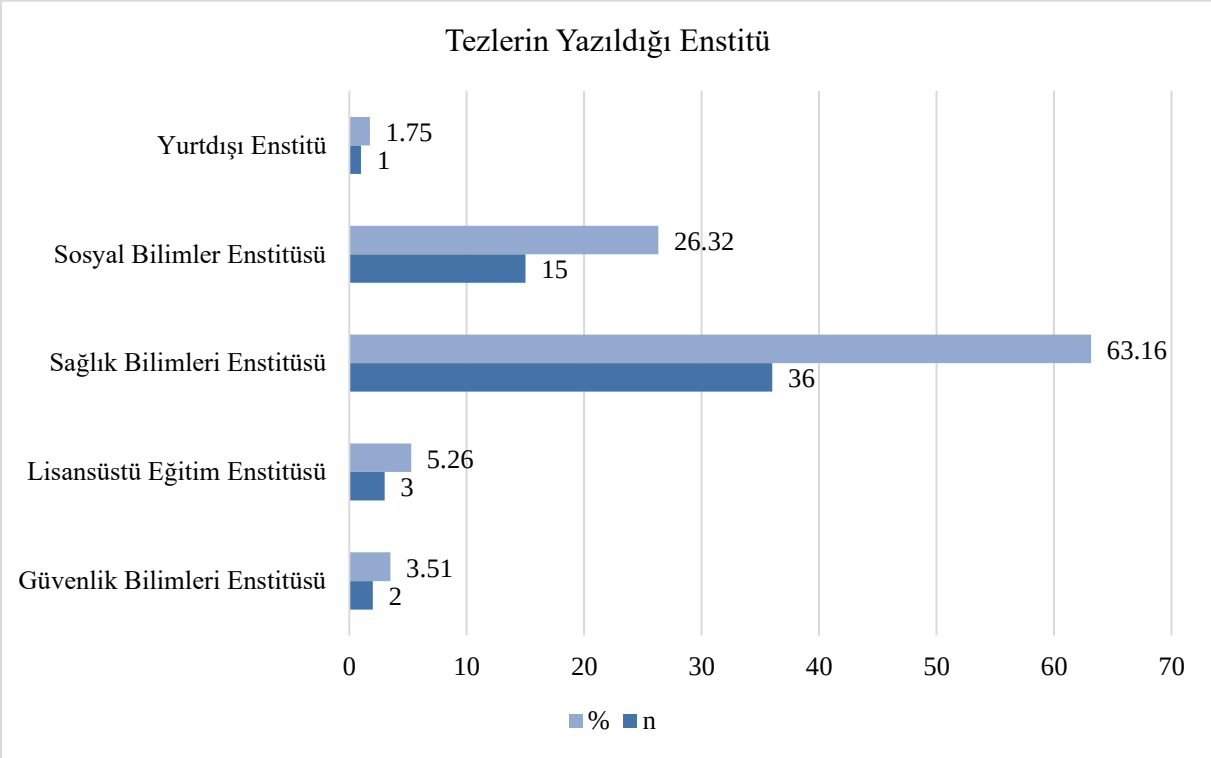
Futbol ve şiddet konusu ile ilgili YÖK tez veri tabanında yer alan lisansüstü çalışmaların yazıldığı üniversiteler Çizelge 6'da yer almaktadır.

Tezlerin Yazıldığı Üniversite
Yakın Doğu Üniversitesi 1.75 1
Selçuk Üniversitesi 10.53 6
Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi 1.75 1
Polis Akademisi 1.75 1
Pamukkale Üniversitesi 1.75 1
Niğde Üniversitesi 3.51 2
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi 1.75 1
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi 1.75 1
Mersin Üniversitesi 1.75 1
Marmara Üniversitesi 12.28 7
Kocaeli Üniversitesi 1.75 1
Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi 1.75 1
İstanbul Üniversitesi 5.26 3
Hitit Üniversitesi 1.75 1
Haliç Üniversitesi 1.75 1
Hacettepe Üniversitesi 3.51 2
Gazi Üniversitesi 7.02 4
Ege Üniversitesi 1.75 1
Dumlupınar Üniversitesi 7.02 4
Dicle Üniversitesi 1.75 1
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi 1.75 1
Çağ Üniversitesi 1.75 1
Celal Bayar Üniversitesi 1.75 1
Balıkesir Üniversitesi 5.26 3
Bahçeşehir Üniversitesi 3.51 2
Atatürk Üniversitesi 1.75 1
Ankara Üniversitesi 5.26 3
Anadolu Üniversitesi 5.26 3
Akdeniz Üniversitesi 1.75 1
0 2 4 6 8 10 12 14
% n

Çizelge 6. Futbol ve şiddet konusu ile ilgili lisansüstü çalışmaların yazıldığı üniversiteler

Futbol ve şiddet konusundaki lisansüstü çalışmaların üniversitelere göre dağılımında, Marmara Üniversitesi toplam 7 çalışma (%12,28) ile en fazla çalışmanın yapıldığı üniversite olarak öne çıkmaktadır. Selçuk Üniversitesi ise 6 çalışma (%10,53) ile ikinci sırada yer almaktadır. Dumlupınar Üniversitesi ve Gazi Üniversitesi'nde ise 4'er çalışma (%7,02) gerçekleştirilmiştir. Anadolu Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Balıkesir Üniversitesi ve İstanbul Üniversitesi gibi üniversiteler ise %5,26 oranıyla dikkat çekmektedir. Diğer üniversitelerde ise çalışmalar sınırlı sayıda kalmış olup, birçok üniversitede yalnızca 1 çalışma (%1,75) yapılmıştır. Bu bulgular, çalışmaların belirli üniversitelerde yoğunlaştığını, özellikle Marmara ve Selçuk Üniversiteleri gibi köklü kurumların bu alanda daha fazla çalışma ürettiğini göstermektedir.

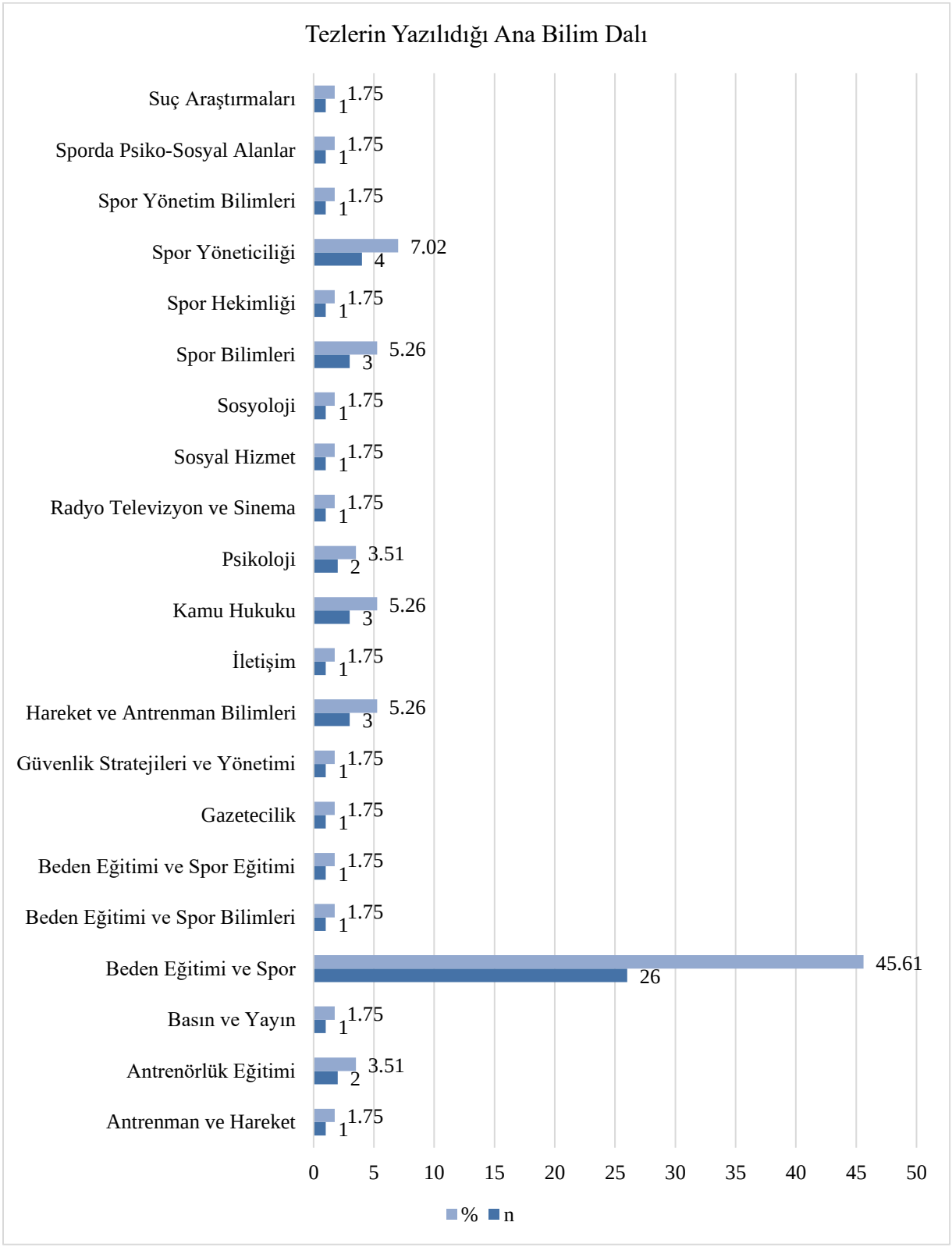
Futbol ve şiddet konusu ile ilgili YÖK tez veri tabanında yer alan lisansüstü çalışmaların enstitüleri Çizelge 7'de yer almaktadır.

Çizelge 7. Futbol ve şiddet konusu ile ilgili lisansüstü çalışmaların enstitüleri

Çalışmaların bağlı olduğu enstitülere göre dağılımında, Sağlık Bilimleri Enstitüsü %63,16 (36 çalışma) oranıyla ilk sırada yer almaktadır. Bunu %26,32 (15 çalışma) ile Sosyal Bilimler Enstitüsü takip etmektedir. Lisansüstü Eğitim Enstitüsü ve Güvenlik Bilimleri Enstitüsü'nde yapılan çalışmalar ise sırasıyla %5,26 (3 çalışma) ve %3,51 (2 çalışma) oranında kalmıştır. Ayrıca, 1 çalışma (%1,75) Yurtdışı Enstitüsünde yapılmıştır. Bu bulgu, futbol ve şiddet konusundaki lisansüstü çalışmaların daha çok sağlık ve sosyal bilimler alanında ele alındığını göstermektedir.

Futbol ve şiddet konusu ile ilgili YÖK tez veri tabanında yer alan lisansüstü çalışmaların ana bilim dalları Çizelge 8'de yer almaktadır.

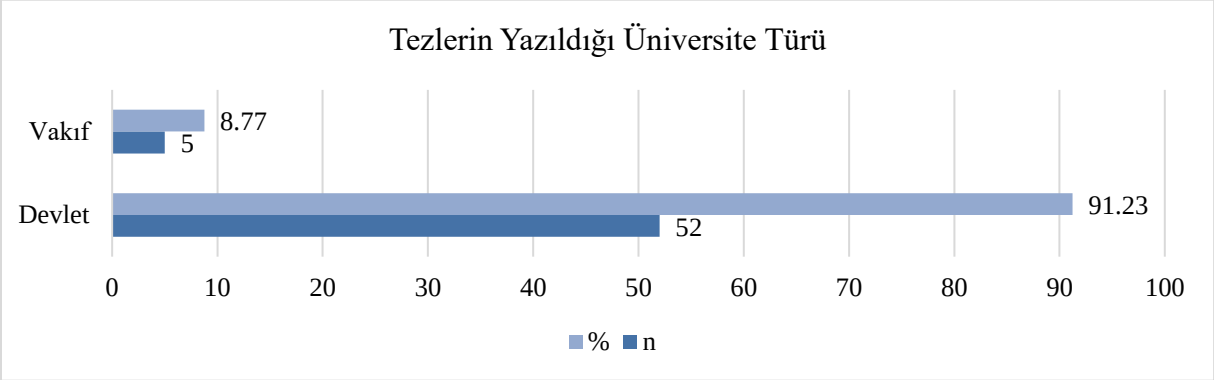

Çizelge 8. Futbol ve şiddet konusu ile ilgili lisansüstü çalışmaların ana bilim dalları

Ana bilim dallarına göre dağılım incelendiğinde, Beden Eğitimi ve Spor ana bilim dalı %45,61 (26 çalışma) ile en yüksek orana sahiptir. Bunu Spor Yöneticiliği %7,02 (4 çalışma) ve Hareket ve Antrenman Bilimleri, Spor Bilimleri ile Kamu Hukuku %5,26 (3'er çalışma) izlemektedir. Diğer ana bilim dalları, %3,51 oranında Antrenörlük Eğitimi ve Psikoloji gibi bölümlerde

yoğunlaşırken, Gazetecilik, Sosyoloji, Güvenlik Stratejileri ve Yönetimi, Radyo Televizyon ve Sinema gibi bölümlerde yalnızca 1 çalışma (%1,75) yapılmıştır. Bu bulgular, futbol ve şiddet konusunun ağırlıklı olarak Beden Eğitimi ve Spor alanında incelendiğini, ancak farklı disiplinlerde de sınırlı sayıda çalışmanın bulunduğunu göstermektedir.

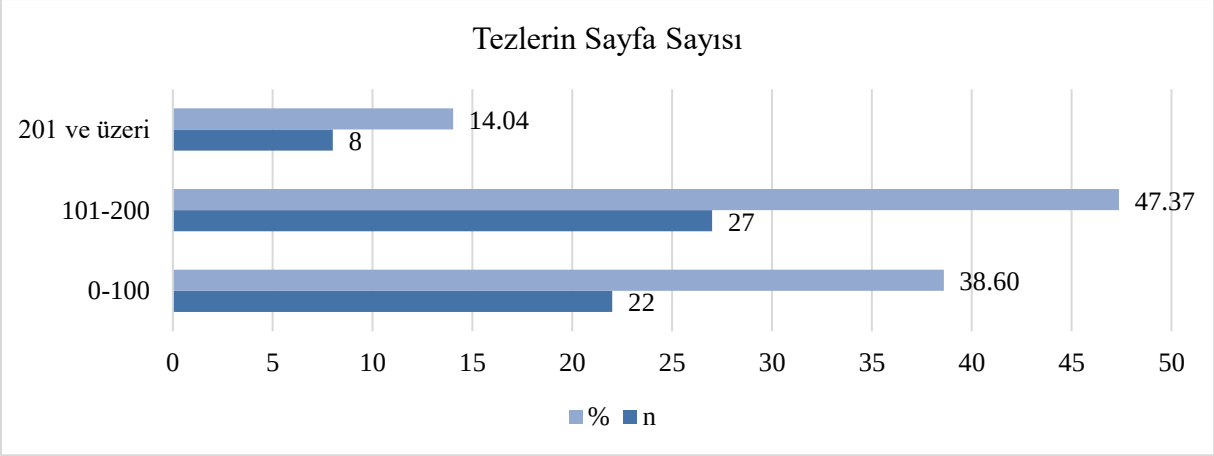
Futbol ve şiddet konusu ile ilgili YÖK tez veri tabanında yer alan lisansüstü çalışmaların yazıldığı üniversite türleri Çizelge 9'da yer almaktadır.

Çizelge 9. Futbol ve şiddet konusu ile ilgili lisansüstü çalışmaların yazıldığı üniversite türleri

Üniversite türlerine göre dağılım incelendiğinde, çalışmaların büyük çoğunluğunun devlet üniversitelerinde yapıldığı görülmektedir. Toplam 52 çalışma (%91,23) devlet üniversitelerinde gerçekleştirilirken, vakıf üniversitelerinde yapılan çalışmalar yalnızca 5 çalışma (%8,77) ile sınırlı kalmıştır. Bu bulgu, futbol ve şiddet konulu akademik çalışmaların daha çok devlet üniversitelerinde ele alındığını göstermektedir.

Futbol ve şiddet konusu ile ilgili YÖK tez veri tabanında yer alan lisansüstü çalışmaların sayfa sayısı Çizelge 10'da yer almaktadır.

Çizelge 10. Futbol ve şiddet konusu ile ilgili lisansüstü çalışmaların sayfa sayıları

Çalışmaların sayfa sayıları açısından dağılımında, 101-200 sayfa aralığında yapılan çalışmalar %47,37 (27 çalışma) ile en fazla orana sahiptir. Bunu 0-100 sayfa aralığındaki çalışmalar %38,60 (22 çalışma) ile takip etmektedir. 200 ve üzeri sayfa sayısına sahip çalışmalar ise %14,04 (8 çalışma) oranında kalmıştır. Bu bulgu, lisansüstü çalışmaların çoğunlukla orta

uzunlukta (101-200 sayfa) hazırlandığını, ancak kısa (0-100 sayfa) ve uzun (200 ve üzeri) çalışmalara da rastlandığını ortaya koymaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada Futbol ve şiddet konusu ile ilgili Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'nde yer alan lisansüstü çalışmalar bibliyometrik yöntem ile analiz edilmiştir. Analize 1992-2024 yılları arasında veri tabanında bulunan 57 lisansüstü çalışma dahil edilmiştir. İncelemeler sonucunda en fazla sayıda bulunan; anahtar kelime "Şiddet", akademik danışman unvanı "Yrd. Doç. Dr.", yayınlanma yılı "2019", çalışma türü "yüksek lisans tezi", dili "Türkçe", yazıldığı üniversite "Marmara Üniversitesi", enstitü "Sağlık Bilimleri Enstitüsü", ana bilim dalı "Beden eğitimi ve Spor Ana Bilim Dalı", üniversite türü "Devlet", sayfa sayısı "101-200" şeklindedir.

Futbol ve şiddet konulu lisansüstü çalışmaların akademik danışman unvanlarına göre dağılımında Yrd. Doç. Dr. (%36,84) ve Doç. Dr. (%29,82) unvanlı akademisyenlerin öne çıktığı görülmektedir. Çalışmaların yıllara göre dağılımı incelendiğinde, özellikle 2010 yılı sonrası belirgin bir artış gözlemlenmiştir. 2019 yılı (%10,53) en fazla çalışmanın yapıldığı yıl olurken, 2000'li yılların başından itibaren konunun akademik ilgide artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu durum, futbol ve şiddet ilişkisinin toplumsal bir sorun olarak giderek daha fazla araştırma konusu olduğunu ortaya koymaktadır. Tez türleri açısından bakıldığında, çalışmaların büyük çoğunluğunun yüksek lisans (%89,47) düzeyinde olduğu, doktora çalışmalarının ise sınırlı sayıda (%10,53) kaldığı tespit edilmiştir. Bu durum, konunun derinlemesine analizlerinin yeterince yapılamadığını ve akademik literatürde doktora düzeyinde boşlukların mevcut olduğunu göstermektedir. Çalışmaların yapıldığı üniversitelere bakıldığında, Marmara Üniversitesi (%12,28) ve Selçuk Üniversitesi (%10,53) en fazla çalışma üreten kurumlar olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca, çalışmaların büyük çoğunluğunun devlet üniversitelerinde (%91,23) gerçekleştirildiği, vakıf üniversitelerinin bu alana katkısının sınırlı kaldığı görülmektedir. Enstitü bazında ise çalışmaların Sağlık Bilimleri Enstitüsü'nde (%63,16) yoğunlaştığı, bunun yanında Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde de önemli sayıda çalışma (%26,32) yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu durum, futbol ve şiddet ilişkisinin hem fiziksel hem de sosyal boyutlarıyla ele alındığını göstermektedir. Ana bilim dallarına göre incelendiğinde ise çalışmaların büyük bir kısmının Beden Eğitimi ve Spor (%45,61) alanında yapıldığı, ancak Spor Yöneticiliği ve Kamu Hukuku gibi farklı alanlarda da çalışmaların mevcut olduğu görülmüştür. Bu bulgu, disiplinlerarası bir perspektifin varlığını ortaya koymaktadır. Sayfa sayıları açısından yapılan değerlendirmede, çalışmaların çoğunlukla 101-200 sayfa (%47,37) aralığında hazırlandığı tespit edilmiştir. Bu durum, lisansüstü çalışmaların kapsamının genel olarak orta düzeyde olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Futbol ve şiddet konusunun derinlemesine analizini sağlayacak doktora çalışmalarının sayısının artırılması, literatürdeki boşlukların doldurulmasına katkı sağlayacaktır. Futbol ve şiddet konusu; sosyoloji, psikoloji, hukuk, medya çalışmaları gibi farklı disiplinlerde daha fazla ele alınmalıdır. Bu durum, konunun çok boyutlu analizine olanak tanıyacaktır. Vakıf üniversitelerinde bu alanda yapılan çalışmaların teşvik edilmesi, akademik çeşitliliği artırabilir. Tüm çalışmaların Türkçe dilinde olması konunun uluslararası alanda yeterince görünür olmadığını göstermektedir. Çalışmaların İngilizce olarak yayımlanması teşvik edilmeli, uluslararası akademik çevrelerle iş birliği sağlanmalıdır. Futbol ve şiddet konusunda akademik

çalışmaları bir araya getirecek çalıştaylar ve kongreler düzenlenerek, bu alandaki bilgi birikiminin paylaşılması sağlanmalıdır. Konunun toplumsal, bireysel ve medya boyutları nitel ve nicel yöntemlerle daha kapsamlı bir şekilde incelenmelidir. Çalışmaların sayfa sayılarındaki sınırlılık, konunun derinlemesine analizini kısıtlamaktadır. Araştırmaların kapsamını genişletecek şekilde daha detaylı incelemelere yer verilmelidir. Sonuç olarak, futbol ve şiddet konusu toplumsal bir sorun olarak akademik ilgiyi hak eden önemli bir alandır. Bu bağlamda yapılacak nitelikli, kapsamlı ve disiplinlerarası çalışmalar, konunun anlaşılmasına ve çözüm önerilerinin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Andres, L., Fabel, M., & Rainer, H. (2023). How much violence does football hooliganism cause?. *Journal of Public Economics*, *225*, 104970.

Cleland, J., & Cashmore, E. (2016). Football fans' views of violence in British football: Evidence of a sanitized and gentrified culture. *Journal of sport and social issues*, *40*(2), 124-142.

Diníc, B. M., & Smederevac, S. (2019). Effects of HEXACO traits and experimental provocation on aggression. Zeitschrift für Psychologie, 227(3), 225–229

Dunning, E. (2000). Towards a sociological understanding of football hooliganism as a world phenomenon. *European Journal on Criminal Policy and Research*, 8, 141–162.

Fields, S.K., Collins, C.L., & Comstock, R.D. (2010). Violence in youth sports: hazing, brawling and foul play. *British journal of sports medicine*, *44*(1), 32-37.

Gómez, A. A. (2024). Conceptual approach to violence in football. *Retos-Nuevas Tendencias En Educacion Fisica Deporte Y Recreacion, 56,* (449-464).

Newson, M. (2019). Football, fan violence, and identity fusion. *International Review for the Sociology of Sport*, *54*(4), 431-444.

Russell, G. W. (2004). Sport riots: A social–psychological review. *Aggression and Violent Behavior*, 9(4), 353–378

Stephan, W. G., Ybarra, O., & Morrison, K. R. (2009). *Intergroup threat theory*. In T. Nelson (Ed.), Handbook of prejudice (pp. 43–59) Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric Methods in Management and Organization. *Organizational Research Methods*, *18*(3), 429-472.

DİYABET VE EGZERSİZ YAKLAŞIMI

DIABETES AND EXERCISE APPROACH

Arş. Gör. Polat Yücedal
Munzur Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi
polatyucedal@munzur.edu.tr 0000-0001-8806-2035

Prof. Dr. Vedat Çınar
Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi
vcinar@firat.edu.tr 0000-0003-4883-3995

ÖZET

Diyabet, kan şekeri seviyelerinin normalin üzerinde seyretmesiyle karakterize, kronik bir metabolik hastalıktır. İnsülin hormonunun üretiminde veya kullanımında bir sorun olduğu zaman ortaya çıkar. İnsülin, pankreas tarafından üretilir ve kan şekerini enerji olarak kullanmak üzere hücrelere taşır. Diyabetin temel türleri Tip 1, Tip 2 ve hamilelik döneminde ortaya çıkan ve genellikle hamilelik sonrasında kaybolan Gestasyonel diyabet olmak üzere üç çeşittir. Sık sık idrara çıkmak, aşırı su tüketimi iyileşmeyen yaralar, halsizlik ve yorgunluk gibi semptomlar diyabetin belirtileri arasında yer almaktadır. Diyabet iyileştirilmediğinde farklı kronik hastalıklara yol açar. Diyabetik bireylerin tedavisinde Oral anti diyabetik ilaçlar, İnsülin tedavisi, Düzenli beslenme ve egzersiz yer almaktadır. Diyabetin iyileştirilmesinde tedavi edici egzersizler olarak, aerobik egzersizler, anaerobik egzersizler ve direnç egzersizleri kullanılmaktadır. Yapılan araştırmalar yürüyüş, bisiklet sürme, düşük tempoda koşular, dans ve yüzme gibi egzersizlerin diyabetli bireyler tedavi edici Haftada düzenli olarak en az 150 dakika orta şiddetli aerobik egzersiz yapılması önerilmektedir. Sonuç olarak diyabetli bireylerde egzersiz, dikkatli bir şekilde planlandığında güvenli ve faydalıdır. Ancak egzersiz programları bireysel ihtiyaçlara göre uyarlanmalı ve sürekli izleme yapılmalıdır. Hipoglisemi, hipoglisemi ve komplikasyon riskleri göz önünde bulundurularak, sağlık profesyonelleri rehberliğinde egzersiz yapılması önerilir.

Anahtar Kelimeler: Diyabet, Aerobik Egzersiz, Anaerobik Egzersiz.

1. DİYABET

Diyabet (şeker hastalığı), kan şekeri seviyelerinin normalin üzerinde seyretmesiyle karakterize, kronik bir metabolik hastalıktır. İnsülin hormonunun üretiminde veya kullanımında bir sorun olduğu zaman ortaya çıkar. İnsülin, pankreas tarafından üretilir ve kan şekerini enerji olarak kullanmak üzere hücrelere taşır. Diyabetin temel türleri şunlardır:

1.1 Tip 1 Diyabet

Otoimmün bir hastalıktır; bağışıklık sistemi pankreasın insülin üreten hücrelerine saldırır (American Diabetes Association [ADA], 2023). Genellikle çocuklun döneminde veya genç yaşta başlar. Hastanın tedavi edilebilmesi için insülin enjeksiyonu şarttır.

1.2. Tip 2 Diyabet

Tip 1 Diyabete oranla daha yaygın olan türdür ve genellikle yetişkin bireylerde görülür, fakat son yıllarda çocuklarda da artışın olduğu görülmektedir (World Health Organization [WHO], 2023). İnsülin direnci ile başlar; vücut insülini etkili bir şekilde kullanamaz ve pankreas zamanla yeterince insülin üretemez. Risk taşıyan unsunlar arasında obezite, egzersiz ve fiziksel aktivite içermeyen bir yaşam, sağlıksız ve düzensiz beslenme, genetik faktörler bulunur.

1.3. Gestasyonel Diyabet

Bu diyabet türü hamilelik döneminde ortaya çıkar ve genellikle doğumdan sonra kaybolur. Ancak genlere işlediği için hem anne hem de çocuk için Tip 2 diyabet riskini artırabilir (ADA, 2023).

1.4. Diyabetin Belirtileri

- Aşırı su içme ihtiyacı duyma (polidipsi)
- Normale göre sık idrara çıkma ihtiyacı duyma (poliüri)
- Yorgunluk ve halsizlik durumu
- İyileşmeyen yaralar
- Hızlı ve ani kilo kaybı (Tip 1'de yaygın)

1.5. Diyabetin Tedavi Yöntemleri

- Sağlıklı beslenme ve düzenli egzersiz
- Tip 1 ve bazı Tip 2 diyabet hastalarında insülin tedavisi
- Oral antidiyabetik ilaçlar (Tip 2 diyabet için)
- Kan şekeri seviye ve durumunun düzenli izlenmesi

Diyabet hastalıkları tedavi edilmediği takdirde kalp hastalığı, böbrekte hasar, sinir hasarı ve görme kaybı gibi günlük yaşamı ve hayatı ciddi anlamda etkileyecek durumlar yol açabilir. Bundan dolayı erken teşhis ve doğru yönetim ile uygulanacak tedavi çok önemlidir.

2. DİYABET VE EGZERSİZ

Diyabet yönetiminde egzersiz yapmak, yaşam kalitesini artırmada ve yaşamı olumsuz etkileyecek kalıcı durumları azaltmada önemli bir rol oynar. Uzun süreli egzersizler, özellikle Tip 2 diyabetli hastalar için etkili bir müdahale yöntemidir, fakat Tip 1 diyabetlilere ise doğru bir biçimde planlandığı zaman faydalıdır. Düzenli bir şekilde yapılan aerobik egzersiz, insülin direncini artırarak kan şekeri seviyesini iyileştirir ve diyabetten kaynaklanabilecek uzun vadeli sağlık sorunlarını azaltır (Colberg et al., 2016).

2.1. Aerobik Egzersizin Diyabet Üzerindeki Etkileri

2.1.1. Kan Şekeri Düzeylerinin Düzenlenmesi

Aerobik egzersiz, glikoz kullanımını artırarak kan şekeri seviyesini düşürür ve insülin direncini artırır. Bununla beraber daha iyi bir glisemik kontrol sağlanır (Cuff et al., 2018).

2.1.2. Kardiyovasküler Sağlık

Diyabet hastalarında kalp ve kalp damarlarında oluşabilecek hastalık riski yüksektir. Aerobik egzersiz, kan basıncını ve LDL kolesterol seviyelerini azaltarak bu riski azaltır. Bunun yanında kalp kasını güçlendirir ve kan dolaşımını iyileştirir (Morrato et al., 2007).

2.1.3. Kilo Yönetimi

Vücutta bulunan fazla yağ ve kilolar, Tip 2 diyabetin yönetimi sırasında tedaviyi zorlaştırabilir. Aerobik egzersizin öenmi burada orataya çıkıyor çünkü Aerobik egzersiz, kalori yakımını artırarak kilo kaybını destekler ve yağ kütlesini azaltır. Aerobik antrenman sayesinde yaşanan bu durum, insülin direncini de azaltır (Colberg et al., 2016).

2.1.4. Psikolojik Faydalar

Egzersiz yapan bireyler daha dinç ve enerjik başlamaları muhtemeldir bu depresyon ve aksiyete gibi riskleri azaltarak diyabet hastası bireylerin yaşam kalitesini daha da iyileştir. Bunların yanı sıra günlük rutinlerimiz olan yürüme, yokuş çıkma, merdiven çıkma gibi durumlara karşı dayanıklılığı arttırır (Sigal et al., 2006).

2.1.5. Önerilen Aerobik Egzersiz Türleri

Haftada düzenli olaarak en az 150 dakika orta şiddetli aerobik egzersiz yapılması önerilmektedir (Colberg et al., 2016). Egzersiz sırasında ve sonrasında kan şekeri seviyelerinin izlenmesi önemlidir. Hipoglisemi riskine karşı önlemler alınmalı ve egzersiz sırasında hidrasyona dikkat edilmelidir. Örnek olarak yapılacak egzersizler;

- Yürüyüş
- Koşu
- Bisiklet sürme
- Yüzme
- Dans

2.2. Anaerobik Egzersiz ve Diyabet Üzerindeki Etkileri

Anaerobik egzersiz, yüksek şiddetli ve kısa süreli aktivitelerden oluşur. Direnç antrenmanları, ağırlık kaldırma, sprint koşuları gibi aktiviteler anaerobik egzersizlere örnek olarak verilir. Diyabet hastalığı olan bireyler için, özellikle Tip 2 diyabet, anaerobik egzersiz metabolik kontrol, insülin duyarlılığı ve kas gücü açısından önemli etkiler sağlar (Colberg et al., 2016).

2.1. Anaerobik Egzersizin Diyabet Üzerindeki Etkileri

2.1.1. İnsülin Duyarlılığını Artırır

Anaerobik egzersiz yaparken kas hücrelerinde meydana gelen glikoz alımı artar ve insülinin etki durumu düzelir. Direnç egzersizlerinin düzenli bir biçimde yapılması, uzun sürede insülin direncine karşı önemli iyileşmelere yol açar (Ishiguro et al., 2016).

2.1.2. Kas Kütlesini Artırır

Kas kütlesinin artması, vücudun glikoz depolama kapasitesini artırır ve temel metabolizmayı hızlandırır. Ayrıca, daha fazla kas dokusu, glikozun enerji için daha etkin bir şekilde kullanılmasını sağlar ve Tip 2 diyabetin kontrolüne yardımcı olabilir (Gordon et al., 2009).

2.1.3. Kan Şekeri Kontrolünü Destekler

Anaerobik egzersiz, glikoz metabolizmasını egzersiz sırasında ve sonrasında artırır. Bu, uzun vadede HbA1c seviyelerinde düşüşünü sağlayarak diyabetten kaynaklanan kötü hastalık riskini azaltabilir (Sigal et al., 2007).

2.1.4. Vücut Kompozisyonunu İyileştirir

Kas kütlesinin artması, yağ dokusunun azalmasına yardımcı olur ve Tip 2 diyabeti olan bireylerde insülin direncinin azalmasına ve glisemik kontrolün iyileşmesine katkı sağlar (Holten et al., 2004).

3. EGZERSİZ GÜVENLİĞİ VE ÖNERİLER

Anaerobik egzersiz programları, diyabetli bireylerin fiziksel durumuna ve komplikasyonlarına göre bireyselleştirilmelidir. Egzersiz sırasında dikkat edilmesi gerekenler:

Hipoglisemi riskine karşı kan şekeri seviyelerinin düzenli takibi.

3.1. Egzersiz öncesi uygun karbonhidrat alımı

Ağırlık antrenmanlarında yada ağırlık kaldırma indirme gibi aktivitelerde güvenlik tedbirleri alınması (örneğin, bir eğitmen eşliğinde çalışma).

Haftada 2-3 gün direnç egzersizi önerilir. Yapılacak olan bu egzersizler büyük kas gruplarını çalıştıracak egzersizler olmalıdır ve büyük kas gruplarını hedef alan egzersizler düşük oranda da olsa küçük kas gruplarına etki eder, örneğin sırt kas grubunu hedef alan bir egzersiz kolun ön tarafını yani biceps olarak adlandırdığımız alanı da kapsar (Colberg et al., 2016).

Egzersiz, kan şekeri kontrolünü geliştirir, kardiyovasküler sağlığı destekler ve yaşam kalitesini artırır. Ancak, egzersiz planlanırken bireyin sağlık durumu, diyabet türü (Tip 1 veya Tip 2), mevcut komplikasyonlar ve egzersiz sırasında karşılaşılabilecek riskler göz önünde bulundurulmalıdır (Colberg et al., 2016).

3.2. Egzersiz Öncesi Değerlendirme

Egzersize başlamadan önce bireylerin çok kapsamlı bir sağlık kontrolünden ve testinden geçmesi önemlidir:

Kalp ve kalp damar hastalıkları, retinopati, nöropati ve nefropati gibi diyabetle ilişkili komplikasyonların varlığı değerlendirilmelidir (Sigal et al., 2006).

Kan şekeri düzeyi egzersiz öncesinde ölçülmelidir. Eğer kan şekeri <100 mg/dL ise hipoglisemiyi önlemek için karbonhidrat alımı önerilir; >250 mg/dL ise egzersiz ertelenebilir (American Diabetes Association [ADA], 2023).

3.3. Egzersiz Türü ve Yoğunluğunun Belirlenmesi

3.1. Aerobik Egzersizler

Yürüyüş, koşu, bisiklet gibi aktiviteler önerilir. Orta yoğunlukta ve düzenli bir biçimde yapılmalıdır (Colberg et al., 2016).

3.2. Direnç Egzersizleri

Haftanın 2 veya 3 günü büyük kas gruplarını hedef alacak şekilde yapılabilir. Egzersiz Süresi: Haftada en az 150 dakika orta yoğunlukta veya 75 dakika yüksek yoğunlukta egzersiz önerilir (Garber et al., 2011).

3.4. Hipoglisemi ve Hiperglisemi Riskine Karşı Önlemler

3.4.1 Hipoglisemi Riski

Egzersiz yapıldığı sırada ya da sonrasında kan şekeri düşebilir. Bu nedenle;

- Egzersiz öncesinde kan şekeri seviyesi ölçülmelidir.
- Uzun süreli yapılan egzersizlerde kan şekeri düzenli olarak kontrol edilmelidir.
- Egzersiz sırasında hızlı emilen karbonhidrat (örneğin şekerli içecek) bulundurulmalıdır ve antrenman aç karna yapılmaması önerilir (Riddell et al., 2017).

3.4.2. Hiperglisemi Riski

Özellikle Tip 1 diyabetli bireylerde, egzersiz sırasında insülin eksikliği yaşanabileceği için kan şekeri yükselebilir. Bu durum da keton üretimine yol açabilme durumunu beraberinde getirdiği için egzersiz öncesi keton testi yapılması gerekebilir.

3.5. Egzersiz Sırasında ve Sonrasında İzlem

Egzersiz yapıldığı esnada aşırı yorgunluk, baş dönmesi veya çarpıntı gibi belirtiler görüldüğü taktirde egzersiz bırakılmalıdır.

Egzersiz sonrası kas ağrısı veya yaralanmalara karşı dikkatli olunmalıdır ve toparlanmanın hızlanması için glutamine, protein gibi gıdalar alınması tavsiye edilir.

Hidrasyon seviyesine dikkat edilmeli ve sıvı kaybı önlenmelidir.

3.6. Komplikasyonlara Özel Yaklaşımlar

3.6.1. Diyabetik Retinopati

Yüksek şiddetli, nabzı yükselten ve basıncı arttıran egzersizlerden kaçınılmalıdır (örneğin ağır kaldırma).

3.6.2. Periferik Nöropati

Ayaklarda yaralanma riskini azaltmak için ortopedik taban ayakkabılar yada ayağa zarar vermeyecek uygun ayakkabılar giyilmelidir. Bununla beraber darbe riski düşük olan aktiviteler (örneğin yüzme) tercih edilebilir (Sigal et al., 2006).

3.6.3. Kardiyovasküler Risk

Yüksek risk taşıyan bireyler için ise egzersiz alanında uzman sağlık doktorları gözetiminde yapılmalıdır.

4. YÖNTEM

Bu çalışma için bilimsel veri tabanlarında (Google scholar, Ulusal Tez Merkezi, dergipar vb.) yayınlanmış makaleler taranmıştır. "Diyabet, arobik egzersiz, Anaerobik egzersiz ve Diyabetli bireylerde egzersiz yaklaşımları" gibi anahtar kelimeler kullanılarak ve yapay zeka programlarından destek alınarak hazırlanmıştır.

5. SONUÇ

Anaerobik egzersiz, diyabet yönetiminde etkili bir araçtır. İnsülin duyarlılığını artırması, kas kütlesini geliştirmesi ve kan şekeri kontrolünü iyileştirmesi nedeniyle, hem Tip 1 hem de Tip 2 diyabetli bireyler için faydalıdır. Ancak, egzersiz programları bireysel ihtiyaçlara göre düzenlenmeli ve bir sağlık uzmanının rehberliğinde uygulanmalıdır. Diğer yandan Aerobik egzersiz düzenli uygulandığında, hem metabolik kontrolü iyileştirir hem de yaşam kalitesini artırır. Bununla birlikte, egzersiz programları bireysel ihtiyaçlara göre planlanmalı ve bir sağlık profesyoneli tarafından denetlenmelidir.

KAYNAKÇA

1. American Diabetes Association. (2023). Standards of medical care in diabetes—2023. Diabetes Care, 46(Supplement_1), S1-S5. https://doi.org/10.2337/dc23-S001
2. Colberg, S. R., Sigal, R. J., Yardley, J. E., Riddell, M. C., Dunstan, D. W., Dempsey, P. C., ... & Tate, D. F. (2016). Physical activity/exercise and diabetes: A position statement of the American Diabetes Association. Diabetes Care, 39(11), 2065-2079. https://doi.org/10.2337/dc16-1728
3. Cuff, D. J., Meneilly, G. S., Martin, A., Ignaszewski, A., Tildesley, H. D., & Frohlich, J. J. (2018). Effective exercise modality to reduce insulin resistance in women with type 2 diabetes. Diabetes Care, 26(11), 2977-2982. https://doi.org/10.2337/diacare.26.11.2977
4. Garber, C. E., Blissmer, B., Deschenes, M. R., Franklin, B. A., Lamonte, M. J., Lee, I. M., ... & Swain, D. P. (2011). Quantity and quality of exercise for developing and maintaining cardiorespiratory, musculoskeletal, and neuromotor fitness in apparently healthy adults: Guidance for prescribing exercise. Medicine & Science in Sports & Exercise, 43(7), 1334-1359. https://doi.org/10.1249/MSS.0b013e318213fefb
5. Gordon, B. A., Benson, A. C., Fraser, S. F., & Luiselli, J. K. (2009). Resistance training improves metabolic health in type 2 diabetes: A systematic review. Diabetes Research and Clinical Practice, 83(2), 157-175. https://doi.org/10.1016/j.diabres.2008.11.024
6. Holten, M. K., Zacho, M., Gaster, M., Juel, C., Wojtaszewski, J. F., & Dela, F. (2004). Strength training increases insulin-mediated glucose uptake, GLUT4 content, and insulin signaling in skeletal muscle in patients with type 2 diabetes. Diabetes, 53(2), 294-305. https://doi.org/10.2337/diabetes.53.2.294
7. International Diabetes Federation. (2023). IDF Diabetes Atlas (10th ed.). Retrieved from https://diabetesatlas.org

8. Ishiguro, H., Kodama, S., Horikawa, C., Fujihara, K., Hirasawa, R., Yachi, Y., ... & Sone, H. (2016). Resistance training and type 2 diabetes: A meta-analysis. Diabetes Care, 39(11), 1870-1879. https://doi.org/10.2337/dc15-2806

9. Morrato, E. H., Hill, J. O., Wyatt, H. R., Ghushchyan, V., & Sullivan, P. W. (2007). Physical activity in U.S. adults with diabetes and at risk for developing diabetes, 2003. Diabetes Care, 30(2), 203-209. https://doi.org/10.2337/dc06-1128

10. Riddell, M. C., & Gallen, I. W. (2017). Exercise management in type 1 diabetes: A consensus statement. The Lancet Diabetes & Endocrinology, 5(5), 377-390. https://doi.org/10.1016/S2213-8587(17)30014-1

11. Sigal, R. J., Kenny, G. P., Boule, N. G., Wells, G. A., Prud'homme, D., Fortier, M., ... & Jaeschke, R. (2007). Effects of aerobic training, resistance training, or both on glycemic control in type 2 diabetes: A randomized trial. Annals of Internal Medicine, 147(6), 357-369. https://doi.org/10.7326/0003-4819-147-6-200709180-00005

12. World Health Organization. (2023). Diabetes. Retrieved from https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/diabetes

DURUŞ BOZUKLUKLARI VE EGZERSİZ YAKLAŞIMI

POSTURE DISORDERS AND EXERCISE APPROACH

Arş. Gör. Polat Yücedal

Munzur Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

polatyucedal@munzur.edu.tr 0000-0001-8806-2035

Prof. Dr. Vedat Çınar

Fırat Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi

vcinar@firat.edu.tr 0000-0003-4883-3995

ÖZET

Duruş bozuklukları, vücut duruşunun ideal hizalanmadan sapmasıyla oluşur. Bu durum, kas dengesizlikleri, yanlış oturma ya da ayakta durma alışkanlıkları, kas zayıflığı, aşırı gerginlik veya yapısal problemler gibi nedenlerden kaynaklanabilir. Temelde dört çeşit duruş bozukluğu vardır. Bunlar; lordoz, Kifoz, Skolyoz ve Düz Sırttır. Bu duruş bozukluklarının tedavisinde cerrahi müdahalelerin yanı sıra tedavi edici egzersizler uygulanması daha az tehlikeli ve daha az masraflı yöntemlerdendir. Yapılacak egzersizler güçlendirme egzersizleri, esneme egzersizleri, denge egzersizleri ve çocuk egzersizleri gibi alt başlıklarda toplanmaktadır. Bu egzersizler tek tek uygulanmakla birlikte komplike olarak gerçekleştirilebilir. Yapılacak egzersizlerin doktor veya fizik tedavi uzmanı eşliğinde düzenli olarak yapılması Kifoz, Lordoz, Skolyuz ve düz sırt duruş bozukluğu olan bireylerde omurganın doğal eğriliğini desteklemeye ve postür dengesizliklerini düzeltmede etkili bir yöntem olacağı kabul edilmektedir. Yapılacak egzersizlerin genel anlamda eğriliği barındıran kas gruplarının güçlendirilmesine yönelik yapılması sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Duruş Bozuklukları, Egzersiz, Skolyoz, Lordoz, Kifoz.

1. DURUŞ BOZUKLUKLARI

Duruş bozuklukları (postüral bozukluklar), vücut duruşunun ideal hizalanmadan sapmasıyla oluşur. Bu durum, kas dengesizlikleri, yanlış oturma ya da ayakta durma alışkanlıkları, kas zayıflığı, aşırı gerginlik veya yapısal problemler gibi nedenlerden kaynaklanabilir (Kendall, McCreary, ve Provance, 2005).

1.1. Başlıca Duruş Bozuklukları

1.1.1. Kifoz (Kamburluk)

Sırtın normalden fazla eğilmesiyle oluşur. Genellikle zayıf sırt kasları, masa başında yanlış oturma ve osteoporoz gibi nedenlerden kaynaklanır (Norris, 2000).

1.1.2. Lordoz (Aşırı Bel Çukuru)

Bel bölgesindeki omurganın normalden fazla çukurlaşmasıdır. Karın kaslarının zayıflığı, hamilelik veya obezite gibi faktörlerle ilişkilidir (Kendall et al., 2005).

1.1.3. Skolyoz

Omurganın yana doğru eğrilmesiyle karakterize edilen bir durumdur. Çoğunlukla ergenlik döneminde ortaya çıkar, ancak doğuştan gelen ya da travmatik nedenlere bağlı olarak da gelişebilir (Weiss et al., 2016).

1.1.4. Düz Sırt (Flat Back Syndrome)

Omurganın doğal eğriliklerinin azalması durumudur. Uzun süreli oturma alışkanlıkları ve kas dengesizlikleri bu bozukluğun temel nedenlerindendir (Norris, 2000).

1.2. Duruş Bozukluklarının Nedenleri

- Kötü Alışkanlıklar: Masa başında uzun süre yanlış oturma, ağır çanta taşımak (Kendall et al., 2005).
- Kas Dengesizlikleri: Bir kas grubunun zayıf, diğerinin aşırı gergin olması (Norris, 2000).
- Yapısal Problemler: Doğuştan gelen deformasyonlar veya yaralanmalar (Weiss et al., 2016).
- Egzersiz Eksikliği: Kasların zayıflaması ve dayanıklılığının azalması (Norris, 2000).
- Hızlı Büyüme: Özellikle ergenlikte kasların ve kemiklerin uyumsuz gelişmesi (Weiss et al., 2016).

1.3. Duruş Bozukluklarında Tedavi Yaklaşımları

- Fizyoterapi: Kişiye özel egzersiz programları ve postür eğitimi (Kendall et al., 2005).
- Egzersiz: Core kaslarının güçlendirilmesi ve germe egzersizleri (Norris, 2000).
- Ergonomik Düzenlemeler: Sandalye, masa ve bilgisayar hizasının uygun şekilde ayarlanması (Weiss et al., 2016).
- Ortopedik Destekler: Skolyoz gibi durumlarda korse kullanımı (Weiss et al., 2016).
- Cerrahi Müdahale: Ciddi vakalarda skolyoz gibi durumlar için cerrahi seçenekler değerlendirilebilir (Weiss et al., 2016).

Duruş bozukluklarının erken fark edilmesi, tedavi sürecini kolaylaştırır ve uzun vadeli komplikasyonların önüne geçer.

2. **KİFOZ VE EGZERSİZ**

2.1. Isınma Egzersizleri

2.1.1. Kedi-Deve Hareketi (Cat-Camel Stretch)

Norris (2000) bu egzersizin postüral gerginliği azalttığını ve omurga hareket açıklığını artırdığını belirtmiştir. Omurga hareketliliğini artırmak ve kas gerginliğini azaltmak amacıyla yapılan bu egzersizde eller ve dizler yerde olacak şekilde başlanır. Omurga yukarı doğru kamburlaştırılır (kedi), ardından aşağı doğru çukurlaştırılır.

2.2. Güçlendirme Egzersizleri

2.2.1 Superman Egzersizi

Kendall, McCreary, ve Provance (2005), bu egzersizin kifoz yönetiminde etkili olduğunu ve sırt kaslarının dayanıklılığını artırdığını vurgulamışlarıdır. Erector spinae (omurga ekstansör kasları) ve gluteal kasları güçlendirmek amacıyla yapılan bu egzersizde birey karın üstü yatırlır. Kollar ve bacaklar aynı anda yukarı kaldırılır ve birkaç saniye tutulur.

2.2.2. Kürek Çekme (Rowing) Egzersizi

Amaç: Romboid ve trapez kaslarını güçlendirerek omuzların geriye çekilmesine yardımcı olmak.

Uygulama: Dambıl veya direnç bandı ile kürek çekme hareketi yapılır. Sırt dik tutulmalıdır.

Kaynak: Hrysomallis (2010), direnç egzersizlerinin kifoz kaynaklı postür bozukluklarını azaltmada etkili olduğunu belirtmiştir.

2.2.3. Ters Açış (Reverse Fly)

Amaç: Omuz stabilitesini artırmak ve üst sırt kaslarını güçlendirmek.

Uygulama: Hafif dambıllarla veya direnç bandıyla, kollar yanlara doğru açılarak omuz seviyesine kaldırılır.

Kaynak: Norris (2000), bu hareketin özellikle ofis çalışanlarında görülen postürel kifozu önlemek için faydalı olduğunu söyler.

2.3. Esneme Egzersizleri

2.3.1. Göğüs Esnetme (Chest Stretch)

Amaç: Pektoral kaslardaki gerginliği azaltmak ve omuzların açılmasını sağlamak.

Uygulama: Kapı çerçevesinde kollar 90 derece açılır ve gövde öne doğru itilir.

Kaynak: Kendall et al. (2005), göğüs kaslarının esnetilmesinin kifozun postürel düzeltmesinde temel olduğunu ifade eder.

2.3.2. Çocuk Pozisyonu (Child’s Pose)

Amaç: Omurganın rahatlamasını sağlamak ve sırt kaslarını esnetmek.

Uygulama: Dizler yere koyularak, kollar ileri doğru uzatılır ve kalça topuklara doğru itilir.

Kaynak: Katzman, Vittinghoff, ve Kado (2011), bu pozisyonun sırt kaslarındaki gerginliği azaltmada etkili olduğunu belirtir.

2.4. Denge ve Postür Egzersizleri

2.4.1. Duvar Kaydırmaları (Wall Slides)

Amaç: Omuz ve sırt kaslarını güçlendirirken postürü düzeltmek.

Uygulama: Duvara sırt dayayarak, kollar W pozisyonundan Y pozisyonuna kaydırılır.

Kaynak: Weiss, Moramarco, ve Borysov (2016), bu tür egzersizlerin omuz stabilitesini artırarak kifozun düzeltilmesine yardımcı olduğunu vurgulamaktadır.

2.4.2. Pilates Topu Üzerinde Denge Egzersizi

Amaç: Omurga stabilitesini artırmak ve sırt kaslarını güçlendirmek.

Uygulama: Pilates topu üzerinde oturarak dengede kalmaya çalışılır.

Kaynak: Lewit (1991), bu tür egzersizlerin kifozu önlemede ve yönetmede etkin olduğunu ifade eder.

3. LORDOZ VE EGZERSİZ YAKLAŞIMLARI

Lordoz, bel bölgesindeki omurganın aşırı içe kıvrılması (hiperlordoz) ile karakterize bir postür bozukluğudur. Bu durum, genellikle karın kaslarının zayıflığı ve bel kaslarının aşırı gerginliği ile ilişkilidir. Lordozun yönetiminde egzersiz, kas dengesizliklerini düzeltmek ve postürü iyileştirmek için önemli bir rol oynar (Kendall, McCreary, ve Provance, 2005).

3.1. Kasları Güçlendirme Egzersizleri

Lordoz yönetiminde zayıf olan karın ve gluteal kasları güçlendirmek kritik öneme sahiptir.

3.1.1 Pelvik Tilt (Pelvik Eğim Egzersizi)

Amaç: Karın kaslarını güçlendirerek pelvisi nötr pozisyona getirmek.

Uygulama: Sırt üstü yatılır, dizler bükülür. Kalça ve sırt yere bastırılarak pelvis düzleştirilir.

Kaynak: Kendall et al. (2005), pelvik tilt hareketinin lordozda pelvik hizalamayı iyileştirmek için etkili olduğunu belirtir.

3.1.2 Glute Bridge (Kalça Köprüsü)

Amaç: Gluteal kasları ve hamstringleri güçlendirmek.

Uygulama: Sırt üstü yatılır, dizler bükülür. Kalça yukarı kaldırılır, birkaç saniye tutulur ve indirilir.

Kaynak: Norris (2000), gluteal güçlendirme egzersizlerinin lordozun yönetiminde önemli olduğunu ifade eder.

3.1.3. Plank

Amaç: Core kaslarını (karın, sırt ve yan kaslar) güçlendirmek.

Uygulama: Ön kollar ve ayak parmakları üzerinde vücut düz bir çizgide tutulur.

Kaynak: Hrysomallis (2010), plank egzersizlerinin postürel kasları güçlendirmede etkili olduğunu vurgulamaktadır.

3.2. Gergin Kasları Esnetme Egzersizleri

Lordoz genellikle bel ve kalça fleksör kaslarının (iliopsoas ve quadriceps) kısalmasıyla ilişkilidir.

3.2.1. Iliopsoas Stretch (Kalça Fleksör Esnetme)

Amaç: Kalça fleksör kaslarını esnetmek.

Uygulama: Diz çökme pozisyonunda bir bacak önde, diğer bacak arkada tutulur. Öndeki dize doğru ağırlık verilerek kalça fleksörleri esnetilir.

Kaynak: Norris (2000), bu esnemenin pelvik hizalamayı iyileştirerek lordozu azaltabileceğini belirtmiştir.

3.2.2. Çocuk Pozisyonu (Child's Pose)

Amaç: Bel kaslarındaki gerginliği azaltmak ve omurgayı rahatlatmak.

Uygulama: Dizler yerdeyken kollar ileri doğru uzatılır ve kalça topuklara doğru bastırılır.

Kaynak: Kendall et al. (2005), bu hareketin sırt ve bel kaslarını rahatlatmada etkili olduğunu ifade eder.

3.2.3. Hamstring Esnetme (Hamstring Stretch)

Amaç: Hamstring kaslarını esneterek pelvik hizayı iyileştirmek.

Uygulama: Ayakta veya oturarak, bacak düz bir şekilde öne uzatılır ve gövde bu bacağa doğru eğilir.

Kaynak: Lewit (1991), hamstring kaslarının esnekliğinin pelvik hizalamada önemli olduğunu vurgulamaktadır.

3.3. Postür ve Denge Egzersizleri

3.3.1. Kedi-Deve Hareketi (Cat-Camel Stretch)

Amaç: Omurga hareketliliğini artırarak bel bölgesindeki gerginliği azaltmak.

Uygulama: Eller ve dizler yerde, omurga yukarı (kedi) ve aşağı (deve) hareket ettirilir.

Kaynak: Kendall et al. (2005), bu egzersizin lordoz gibi postür bozukluklarında spinal mobiliteyi artırdığını belirtmiştir.

3.3.2. Pilates Topu ile Denge Egzersizi

Amaç: Pelvik stabiliteyi ve core kaslarını güçlendirmek.

Uygulama: Pilates topu üzerine oturarak denge korunmaya çalışılır.

Kaynak: Norris (2000), bu tür egzersizlerin lordozun düzeltilmesinde etkili olduğunu belirtmektedir.

3.4. Güçlendirme Egzersizleri:

Pelvik Tilt: 3 set, 12 tekrar.

Glute Bridge: 3 set, 10 tekrar.

Plank: 2 set, 20-30 saniye.

3.5. Esneme Egzersizleri:

Iliopsoas Stretch: 2 set, her iki taraf için 20-30 saniye olarak yapılabilir.

Çocuk Pozisyonu: 2 set, 20 saniye olarak yapılabilir.

Hamstring Stretch: 2 set, her iki taraf için 20 saniye olarak yapılabilir.

3.6. Denge ve Postür Egzersizleri:

Pilates Topu Üzerinde Denge: 2 dakika olarak yapılabilir.

4. SKOLYOZ VE EGZERSİZ YAKLAŞIMLARI

Skolyoz, omurganın yanlara doğru anormal eğrilmesi ile karakterize bir postür bozukluğudur. Tedavi, eğriliğin derecesine ve bireyin yaşına bağlıdır. Hafif skolyoz vakalarında, kas dengesizliklerini düzeltmek, omurgayı stabilize etmek ve postürü iyileştirmek için egzersizler önerilir. Orta ve şiddetli vakalarda ise egzersizler, cerrahi ya da korsenin yanında destekleyici bir yöntem olarak uygulanır (Weiss, Moramarco, ve Borysov, 2016). Egzersizler, skolyozun ilerlemesini durdurmaya veya azaltmaya yönelik postürel kontrol ve kas dengesini hedefler. Özellikle omurganın eğriliği ile ilişkili kısa ve zayıf kasların güçlendirilmesi ve esnetilmesi esastır (Kendall, McCreary, ve Provance, 2005). Ayrıca omurga mobilitesini artırmaya ve ağrıyı azaltmaya yardımcı olur.

4.1. Omurga Stabilizasyon Egzersizleri

Bu egzersizler, omurganın düzgün hizalanmasını sağlamak için postürel kasları güçlendirir.

4.1.1. Side Plank (Yan Plank)

Amaç: Skolyozun konveks tarafında lateral kasları güçlendirmek.

Uygulama: Yan yatış pozisyonunda, ön kol ve ayak bilekleri üzerinde vücut düz bir çizgide tutulur.

Kaynak: Schreiber ve ark. (2016), skolyoz hastalarında yan plank egzersizinin eğriliğin azaltılmasında etkili olduğunu bildirmiştir.

4.1.2. Bird-Dog Egzersizi

Amaç: Core kaslarını güçlendirmek ve omurga stabilitesini artırmak.

Uygulama: Dört ayak pozisyonunda, karşılıklı kol ve bacak aynı anda uzatılır, birkaç saniye tutulur ve başlangıç pozisyonuna dönülür.

Kaynak: Kendall et al. (2005), bu egzersizin postürel kontrolü geliştirdiğini ifade etmektedir.

4.2. Omurga Mobilizasyon Egzersizleri

Omurganın hareketliliğini artırmaya yönelik egzersizler skolyozun belirtilerini hafifletir.

4.2.1. Kedi-Deve Egzersizi (Cat-Camel Stretch)

Amaç: Omurga hareketliliğini artırmak ve gergin kasları gevşetmek.

Uygulama: Eller ve dizler yerde olacak şekilde, omurga yukarı doğru yuvarlanır (kedi pozisyonu), ardından aşağı doğru eğilir (deve pozisyonu).

Kaynak: Weiss ve ark. (2016), bu egzersizin skolyozda spinal mobiliteyi artırmak için önerildiğini belirtmiştir.

4.3. Esneme Egzersizleri

Skolyozda gergin ve kısa kasların esnetilmesi omurganın hizalanmasına yardımcı olur.

4.3.1. Göğüs Esnetme (Chest Stretch)

Amaç: Pektoralis kaslarının gerginliğini azaltarak omuzların hizalanmasını sağlamak.

Uygulama: Kapı çerçevesine eller koyularak gövde öne doğru itilir.

Kaynak: Kendall et al. (2005), pektoral esnetmenin skolyoz hastalarında omuz hizasını iyileştirdiğini vurgulamaktadır.

4.3.2. Lateral Esneme (Side Stretch)

Amaç: Eğriliğin konkav tarafındaki kasları esnetmek.

Uygulama: Ayakta durarak, kollar yukarı kaldırılır ve konkav tarafa doğru eğilerek esnetilir.

Kaynak: Weiss ve ark. (2016), skolyozun lateral esneme hareketleriyle desteklenebileceğini belirtmiştir.

4.4. Schroth Yöntemi Egzersizleri

Schroth yöntemi, skolyozun eğrilik modellerine özgü nefes ve kas aktivasyon tekniklerini içerir.

Amaç: Omurgayı üç boyutlu düzeltme ve postürü iyileştirme.

Egzersiz Örneği:

Gövde rotasyonunu nötralize etmeye yönelik kontrollü nefes ve omuz çekme hareketleri.

Kaynak: Weiss ve ark. (2016), Schroth egzersizlerinin skolyoz tedavisinde etkili olduğunu vurgulamaktadır.

Örnek Egzersiz Programı

1. Isınma:

Kedi-Deve Egzersizi (10 tekrar).

Yavaş yürüme (5 dakika).

4.5. Güçlendirme Egzersizleri:

Side Plank (Her iki taraf için 2 set, 15 saniye).

Bird-Dog (3 set, 10 tekrar).

4.6. Esneme Egzersizleri:

Lateral Esneme (Her iki taraf için 2 set, 20 saniye).

Göğüs Esnetme (2 set, 20 saniye).

4.7. Schroth Egzersizleri:

Konkav tarafa yönelik nefes ve düzeltici hareketler (10 dakika).

5. Düz Sırt Duruş Bozukluğu ve Egzersiz Yaklaşımları

Düz sırt duruş bozukluğu, omurganın doğal eğriliklerinin azalmasıyla karakterize edilir. Bu durumda, lomber lordoz ve torasik kifozun azalması, postürel dengesizliklere ve sırt ağrısına neden olabilir. Düz sırt genellikle zayıf karın ve sırt kasları, kalça fleksörlerinin gerginliği ve yanlış oturma pozisyonlarından kaynaklanır. Tedavi edici egzersizler, omurganın doğal eğriliğini desteklemeyi ve kas dengesizliklerini düzeltmeyi hedefler (Kendall, McCreary, ve Provance, 2005).

5.1. Güçlendirme Egzersizleri

Düz sırt için karın kaslarını dengeleyici şekilde güçlendirmek, sırt ve gluteal kasları aktive etmek önemlidir.

5.1.1. Superman Egzersizi

Amaç: Omurgayı destekleyen kasları güçlendirmek (erector spinae, gluteal kaslar).

Uygulama: Karın üstü yatarak kollar ve bacaklar aynı anda yukarı kaldırılır. 3-5 saniye tutulur ve indirilir.

Kaynak: Kendall ve ark. (2005), bu egzersizin sırt kaslarının dayanıklılığını artırmada etkili olduğunu belirtmiştir.

5.1.2. Glute Bridge (Kalça Köprüsü)

Amaç: Gluteal kasları ve bel kaslarını güçlendirmek.

Uygulama: Sırt üstü yatılır, dizler bükülür. Kalça yukarı kaldırılarak 5 saniye tutulur ve indirilir.

Kaynak: Norris (2000), glute köprüsünün düz sırt postürünü iyileştirmede yardımcı olduğunu ifade etmektedir.

5.1.3. Plank

Amaç: Core kaslarını stabilize etmek ve postürü düzeltmek.

Uygulama: Ön kollar ve ayak parmakları üzerinde düz bir pozisyonda durulur.

Kaynak: Hrysomallis (2010), plank egzersizlerinin postürel kasları güçlendirmede etkili olduğunu vurgular.

5.2. Esneme Egzersizleri

Gergin kasların esnetilmesi, pelvik hizayı ve omurganın doğal eğriliğini destekler.

5.2.1. Iliopsoas Stretch (Kalça Fleksör Esnetme)

Amaç: Kalça fleksörlerinin gerginliğini azaltmak.

Uygulama: Diz çökme pozisyonunda bir bacak öne alınır, diğer bacak arkada tutulur. Öndeki bacağa ağırlık verilir.

Kaynak: Kendall ve ark. (2005), kalça fleksörlerinin esnetilmesinin pelvik hizalamayı iyileştirdiğini belirtir.

5.2.2. Göğüs Esnetme (Chest Stretch)

Amaç: Pektoral kasların gerginliğini azaltarak omuzları geri çekmek.

Uygulama: Kapı çerçevesine eller koyularak gövde öne doğru itilir.

Kaynak: Kendall ve ark. (2005), göğüs kaslarının esnetilmesinin postürel düzeltmede temel olduğunu vurgulamaktadır.

5.2.3. Hamstring Stretch (Arka Bacak Esnetme)

Amaç: Hamstring kaslarını esneterek pelvik hizayı düzeltmek.

Uygulama: Ayakta veya oturarak, bacak düz bir şekilde öne uzatılır ve gövde bu bacağa doğru eğilir.

Kaynak: Norris (2000), hamstring esnetmenin düz sırtlı bireylerde pelvik hizayı iyileştirdiğini ifade eder.

5.3. Postür ve Denge Egzersizleri

Bu egzersizler, postürel farkındalığı artırır ve omurgayı destekleyen kasları aktive eder.

5.3.1. Wall Angels (Duvar Melekleri)

Amaç: Sırt ve omuz kaslarını güçlendirmek, postürü düzeltmek.

Uygulama: Sırt duvara dayalı olarak, kollar W pozisyonundan Y pozisyonuna doğru kaydırılır.

Kaynak: Kendall ve ark. (2005), bu egzersizin sırt kaslarını aktive ederek düz sırt postürünü iyileştirdiğini belirtir.

5.3.2. Pilates Topu Üzerinde Oturma

Amaç: Dengeyi ve omurga stabilitesini artırmak.

Uygulama: Pilates topu üzerinde oturularak, dik bir postür korunur.

Kaynak: Norris (2000), pilates topu denge egzersizlerinin düz sırt tedavisinde etkili olduğunu vurgulamaktadır.

Örnek Egzersiz Programı

1. Isınma:

Hafif yürüyüş veya "Kedi-Deve Egzersizi" (5 dakika).

5.3. Güçlendirme Egzersizleri:

Superman: 3 set, 12 tekrar.

Glute Bridge: 3 set, 10 tekrar.

Plank: 2 set, 20 saniye.

5.4. Esneme Egzersizleri:

Iliopsoas Stretch: Her iki taraf için 2 set, 20 saniye.

Göğüs Esnetme: 2 set, 20 saniye.

Hamstring Stretch: Her iki taraf için 2 set, 20 saniye.

5.6. Denge ve Postür Egzersizleri:

Wall Angels: 2 set, 10 tekrar.

Pilates Topu Üzerinde Oturma: 3 dakika.

6.YÖNTEM

Bu çalışma için bilimsel veri tabanlarında (Google scholar, Ulusal Tez Merkezi, dergipar vb.) yayınlanmış makaleler taranmıştır. “postür, skolyoz, kifoz, lordoz, düz sırt” gibi anahtar kelimeler kullanılarak ve yapay zeka programlarından destek alınarak hazırlanmıştır.

5. SONUÇ

Kifoz, Lordoz, Skolyuz ve düz sırt duruş bozukluğu olan bireylerde omurganın doğal eğriliğini desteklemeye ve postür dengesizliklerini düzeltmede egzersiz yardımcı olabilecek bir tedavi yöntemidir. Yapılacak egzersizlerin eğriliği barındıran kas gruplarının güçlendirilmesine yönelik yapılması sonucuna ulaşılmıştır.

Öneriler

- Egzersizler düzenli yapılmalı, bireysel ihtiyaçlara göre uyarlanmalı ve fizyoterapist gözetiminde yapılmalıdır.
- Ağrı veya rahatsızlık hissedilirse, egzersiz bırakılmalı ve bir fizyoterapiste ve doktora danışılmalıdır.
- Bu egzersizler, Kifoz, Lordoz, Skolyuz ve düz sırt duruş bozukluğu olan bireylerde omurganın doğal eğriliğini desteklemeye ve postür dengesizliklerini düzeltmeye yardımcı olabilir. Ancak, program bir uzmanın değerlendirmesiyle şekillendirilmelidir.
- Şiddetli skolyoz vakalarında, egzersiz tek başına yeterli olmayabilir. Korseler ve diğer medikal tedavilerle desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

1. Hrysomallis, C. (2010). Balance ability and athletic performance. Sports Medicine, 40(2), 101-115.

2. Katzman, W. B., Vittinghoff, E., ve Kado, D. M. (2011). Preventing and managing age-related hyperkyphosis. Current Osteoporosis Reports, 9(4), 220-228.

3. Kendall, F. P., McCreary, E. K., ve Provance, P. G. (2005). Muscles: Testing and Function with Posture and Pain (5th ed.). Lippincott Williams ve Wilkins.

4. Lewit, K. (1991). Manipulative Therapy in Rehabilitation of the Locomotor System. Butterworth-Heinemann.

5. Norris, C. M. (2000). Back Stability: Integrating Science and Therapy. Human Kinetics.

6. Schreiber, S., Parent, E. C., ve Hedden, D. M. (2016). Effectiveness of Schroth exercises in adolescents with idiopathic scoliosis: A randomized controlled trial. Pediatric Physical Therapy, 28(4), 361-368.

7. Weiss, H. R., Moramarco, M., ve Borysov, M. (2016). Schroth Therapy: Advancements in Conservative Scoliosis Treatment. LAP LAMBERT Academic Publishing.

ADÖLESAN BASKETBOL OYUNCULARINDA CORE STABILIZASYON EGZERSIZLERININ DRIPLING HIZI ILE ŞUT VE TURNIKE YÜZDESINE ETKISI

Deniz ATLI
Fırat Üniversitesi
denizatli741@gmail.com - 0009-0000-7912-6658

Prof. Dr. Serdar ORHAN
Fırat Üniversitesi
sorhan23@gmail.com - 0000-0002-7988-5045

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, adölesan basketbol oyuncularında core stabilizasyon egzersizlerinin dripling hızı ile şut ve turnike yüzdesine etkisinin belirlenmesidir. Bu çalışma; Elazığ Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Basketbol Kulübü sporcularından yaşları 15-18 arasında değişen ve en az üç yıl basketbol oynayan toplam 34 erkek sağlıklı ve gönüllü sporcunun katılımıyla gerçekleştirildi.

Araştırmaya katılan sporcular basit randomizasyon yöntemi ile deney ve kontrol gruplarına ayrıldı. Çalışmada yer alan bütün sporculara, 6 hafta süresince haftada 3 gün (Pazartesi, Çarşamba ve Cuma) 90 dakika önceden belirlenmiş rutin basketbol antrenman programı uygulandı. Deney grubu sporcularına rutin basketbol antrenman programına ek olarak 6 hafta süresince haftada 3 gün 11-15 dakika olacak şekilde dizayn edilen core stabilizasyon egzersiz programı uygulandı. Kontrol grubuna sadece rutin basketbol antrenman programı uygulandı.

Elde edilen verilerin istatistiksel analizleri, istatistik paket programında normallik sınamasına göre antrenman öncesi ve sonrası gelişim farklılıklarının tespiti için bağımlı gruplarda eşleştirilmiş t-testi ve bağımsız gruplarda t-testi ile 0,05 önem seviyesinde değerlendirildi.

Elde edilen bulgular ışığında; deney grubunun boy, dripling, şut, isabetli şut ve şut yüzdesi değerlerinde, kontrol grubunun ise boy ve dripling değerlerinde antrenman öncesine göre anlamlı farklılık bulunurken ($p<0,05$), diğer değerlerinde anlamlı farklılık bulunmadı. Gruplar arası karşılaştırmada deney grubu sporcularının şut, isabetli şut ve şut yüzdesi değerlerinde kontrol grubu sporcularına göre anlamlı farklılık bulundu ($p<0,05$).

Sonuç olarak adölesan basketbol oyuncularında core stabilizasyon egzersizlerinin şut, isabetli şut ve şut yüzdesini olumlu yönde etkilediği, dripling hızı ve turnike yüzdesinde etkili olmadığı söylenebilir.

Anahtar Kelimeler : Adölesan, Basketbol, Core Stabilizasyon Egzersizi

The Effect Of Core Stabilization Exercises on Dribbling Speed and Shooting and Layup Percentage in Adolescent Basketball Players

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the effects of core stabilization exercises on dribbling speed and shooting and layup percentage in adolescent basketball players. This study was carried out with the participation of 34 healthy male volunteers from Elazığ Youth and Sports Provincial Directorate Basketball Club athletes, aged between 15-18 and playing basketball for at least three years.

The athletes participating in the study were divided into experimental and control groups using a simple randomization method. All athletes in the study were given a routine basketball training program that was determined for 90 minutes, 3 days a week (Monday, Wednesday and Friday) for 6 weeks. In addition to the routine basketball training program, the experimental group athletes were given a core stabilization exercise program designed to be 11-15 minutes, 3 days a week for 6 weeks. The control group was given only a routine basketball training program.

Statistical analyses of the obtained data were evaluated at a significance level of 0.05 using a paired t-test in dependent groups and a t-test in independent groups to determine differences in development before and after training according to the normality test in the statistical package program.

In the light of the findings obtained; there was a significant difference in the height, dribbling, shooting, accurate shooting and shooting percentage values of the experimental group and in the height and dribbling values of the control group compared to the pre-training period ($p<0.05$), while no significant difference was found in the other values. In the comparison between the groups, there was a significant difference in the shooting, accurate shooting and shooting percentage values of the experimental group athletes compared to the control group athletes ($p<0.05$).

As a result, it can be said that core stabilization exercises in adolescent basketball players have a positive effect on shooting, accurate shooting and shooting percentage, but are not effective on dribbling speed and layup percentage.

Key Words: Adolescent, Basketball, Core Stabilization Exercise

1.GİRİŞ

Spor, genellikle bir yarışma veya oyuna dönüşen, başarılmak istenen bir hedef doğrultusunda yapılan ve fizyolojik sınırları zorlayan beden hareketlerinin toplamıdır. Bu hareketler, genellikle bir dereceye kadar fiziksel performansı artırma amacı taşır ve kişilerin bu hedef doğrultusunda motive eder (Akkoyunlu, 1996). Spor, hem fiziksel hem de mental sınırları zorlayan, rekabetçi bir doğaya sahip bir aktivite olarak tanımlanabilir. Buna karşın, egzersiz ve spor kavramları birbirinden farklıdır (Akkoyunlu, 1996). Egzersiz, belirli bir hedefe ulaşmak için, yani performansı artırmak gibi amaçlarla yapılan, düzenli ve sistematik fiziksel

aktivitelerden oluşur (Akkoyunlu, 1996). Egzersizler, kişisel sağlık ve fitness seviyesini iyileştirmeyi hedefler ve genellikle kişisel gelişim ve sağlığı koruma amacı güder (Akkoyunlu, 1996). Egzersiz, daha yapılandırılmış ve kasıtlı bir şekilde yapılırken, spor genellikle daha geniş bir rekabet ve performans boyutunu içerir (Akkoyunlu, 1996). Spor, kendine özgü kurallar ve düzenlemeler içeren, genellikle bir yarışma veya rekabet ortamında gerçekleştirilen bir etkinliktir (Akkoyunlu, 1996). Bu ortam, oyuncuların fiziksel ve zihinsel kapasitelerini test ettikleri, belirli hedeflere ulaşma çabası içinde oldukları bir yapıyı ifade eder (Akkoyunlu, 1996). Spor, daha aktif ve dinamik bir doğaya sahip olup, bu nedenle sakatlanma riski taşır. Rekabetin getirdiği kazanma arzusu, sporcular arasında yüksek düzeyde hırs ve motivasyon yaratabilir, ancak bu durum egzersizin sağladığı faydaları gölgede bırakabilir (Akkoyunlu, 1996). Rekabetin yoğun olduğu spor ortamında, başarıya odaklanma ve hırs, egzersizin fiziksel ve zihinsel sağlık üzerindeki olumlu etkilerini zaman zaman ön plana çıkmayabilir (Akkoyunlu, 1996)

Bu bağlamda, spor ve egzersiz arasındaki farkları anlamak önemlidir (Akkoyunlu, 1996). Spor, genellikle bir yarışma veya rekabet unsuru taşıyan, belirli kurallara ve düzenlemelere sahip etkinliklerdir (Akkoyunlu, 1996). Egzersiz ise daha geniş bir kavramdır ve belirli bir hedefe yönelik, düzenli ve planlı bir şekilde yapılan fiziksel aktiviteleri ifade eder (Akkoyunlu, 1996). Egzersiz, sporla karşılaştırıldığında daha az rekabetçi ve daha odaklanmış olabilir. Bunun yanı sıra, egzersiz yalnızca fiziksel sağlığı değil, aynı zamanda zihinsel ve duygusal iyilik halini de destekleyebilir (Akkoyunlu, 1996). Egzersiz, sporun yanı sıra matematik, bilim veya sanat gibi çeşitli alanlarda da uygulanabilir ve bu alanlarda sağlığı geliştirmeyi, becerileri artırmayı veya öğrenmeyi teşvik edebilir (Akkoyunlu, 1996). Bu nedenle, spor ve egzersiz kavramlarının farklı yönlerini ve amaçlarını anlamak, her birinin sağlığa ve yaşam kalitesine olan katkılarını daha iyi değerlendirebilmek açısından önemlidir (Akkoyunlu, 1996). Bu çalışmada, önemli bir fiziksel egzersiz türü olarak core egzersizleri incelenmiştir (Akkoyunlu, 1996). Core egzersizleri, atletik gelişimi destekleyen ve çeşitli yöntemlerin uygulanmasını pratik hale getiren egzersizlerdir (Akkoyunlu, 1996). Bu tür egzersizler, karın, bel ve kalça bölgelerindeki kasların kontrolünü artırarak bu kas gruplarını güçlendirmeyi hedefler(Akkoyunlu, 1996). Core egzersizleri, bu kasların kuvvetini ve dayanıklılığını artırarak genel performansı iyileştiren çalışmalardır (Akkoyunlu, 1996). Core egzersizleri, özellikle gelişim aşamasındaki sporcuların motor becerilerini geliştirmek ve performanslarını artırmak için kritik öneme sahip bir egzersiz türüdür (İri, 2021). Bu egzersizler, sporcuların fiziksel yeteneklerini ve hareket kabiliyetlerini artırarak, genel performanslarını önemli ölçüde iyileştirir (İri, 2021). Core egzersizlerinin, sporcuların temel kas gruplarını güçlendirerek, hareket koordinasyonlarını ve dayanıklılıklarını artırmada etkili olduğu bilinmektedir (İri, 2021). Bu çalışmanın temel amacı, genç basketbol oyuncularında core stabilizasyon egzersizlerinin dribbling hızını, şut yüzdesini ve turnike başarı oranını nasıl etkilediğini belirlemektir (İri, 2021). Çalışma, core stabilizasyon egzersizlerinin bu spesifik performans göstergeleri üzerindeki etkilerini inceleyerek, basketbol oyuncularının oyun içi becerilerini geliştirmeye yönelik bilgiler sunmayı hedeflemektedir (İri, 2021).

Core Egzersizlerin Tanımı

"Core" kelimesi, İngilizce kökenli olup "merkez" veya "çekirdek" anlamlarını taşır. Spor bilimlerinde ise core, vücudun ağırlık merkezinin de yani, vücudun ortasında bulunan bölgeyi ifade eder (Mcgill, 2010). Core egzersizleri, vücudun merkezi bölgesindeki kasları hedef alan fiziksel aktiviteler olarak da tanımlanabilir (Willardson, 2018). Bu bölge, karın, sırt, bel ve pelvis kaslarını içine alır ve vücudun genel denge ve gücü için büyük bir öneme sahiptir (Willardson, 2018). Core egzersizlerinin amacı, bu merkezi kas gruplarını güçlendirmek ve şekillendirmektir (Willardson, 2018). Güçlü bir core bölgesi, vücudun duruşunu iyileştirir, hareket kabiliyetini artırır, sakatlanma riskini azaltır ve spor performansını destekler (Willardson, 2018). Core egzersizleri, farklı hareket kalıpları ve tekniklerden oluşabilir (Yasemin ve Çolakoğlu, 2021). Bu tür egzersizler, genellikle karın kas bölgesini hedef alan crunch, plank ve bacak kaldırma gibi hareketleri içerir (Yasemin ve Çolakoğlu, 2021). Ayrıca, sırt ve pelvis bölgesindeki kasları hareketler ettiren de core egzersizlerinin bir parçasıdır (Yasemin ve Çolakoğlu, 2021).

Bu egzersizler, vücudun çeşitli bölümlerini dengeleyen ve destekleyen kasları güçlendirerek, genel vücut dengesini ve hareket kontrolünü güçlendirmeye yardımcı olur (Yasemin ve Çolakoğlu, 2021).

Core egzersizlerinin önemi sadece sporcularla sınırlı kalmaz, aynı zamanda geniş bir toplum kesimi için de büyük bir öneme sahiptir (Sever, 2016). Güçlü bir core, günlük yaşamda da yapılan aktiviteleri daha rahat ve etkili şekilde yapmayı sağlar (Sever, 2016). Örneğin, ağır yük kaldırmak ya da uzun süre oturmak gibi durumlarda güçlü core kasları, sırt ağrısı gibi belli sorunların oluşumunu engellemeyi sağlar (Sever, 2016). Core egzersizleri, vücut koordinasyonunu ve atletik performansı geliştirmede de önemli bir role sahiptir(Sever, 2016). Sporcular için de bu tür egzersizler, daha güçlü ve kontrollü hareketler yapmalarına, denge becerilerini artırmalarına ve sakatlanma riskini azaltmalarına yardımcı olur (Sever, 2016). Özellikle dayanıklılık gerektiren sporlar, örneğin koşu, yüzme ve bisiklet gibi sporlarda, ya da futbol, basketbol ve tenis gibi takım sporlarında, core egzersizlerinin etkisi doğrudan performansı artırabilir (Sever, 2016). Core egzersizleri, vücut sağlığı ve gelişimi için temel bir unsurdur (Willardson, 2018). Bu tür egzersizler, her yaş ve seviyedeki bireyler için uygundur ve genel sağlık ile fitness seviyelerinin iyileşmesin de önemli bir role sahiptir (Willardson, 2018). Düzenli olarak yapılan core egzersizleri ise vücut dengesini, duruşunu ve genel atletik yeteneklerini geliştirir, ayrıca yaşam kalitesini yükseltmesini sağlar (Willardson, 2018). Bu nedenle, core egzersizleri, kişisel antrenman programlarının vazgeçilmez bir parçası olmalıdır (Willardson, 2018).

2.MATERYAL METOT

Bu çalışma; Elazığ Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Basketbol Kulübü sporcularından yaşları 15-18 arasında değişen ve en az üç yıl basketbol oynayan toplam 40 erkek sağlıklı ve gönüllü sporcunun katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmaya katılacak sporcular basit randomizasyon yöntemi ile deney ve kontrol gruplarına ayrılmıştır. Core stabilizasyon egzersizleri ve basketbol antrenmanı uygulanacak 20 sporcu Deney Grubunu (DG), sadece basketbol antrenmanı uygulanacak 20 sporcu ise Kontrol Grubunu (KG) oluşturulmuştur.

6 haftalık antrenman programının öncesinde tüm sporculara fiziksel ölçümler ile basketbol performans testleri uygulanacak, her bir sporcu iki test değeri verecek ve bu değerlerden en iyi olanı kabul edilmiştir.

Çalışmada yer alan bütün sporculara, 6 hafta süresince haftada 3 gün (Pazartesi, Çarşamba ve Cuma) 90 dakika önceden belirlenmiş rutin basketbol antrenman programı uygulanmıştır. Rutin basketbol antrenmanı her birim antrenmanda; ısınma evresi 20 dakika (10 dakika ısınma koşusu, 10 dakika hareketlilik ve esneklik çalışmaları), esas evre 60 dakika (basketbola özgü pas, şut, dribling ve blok teknik becerileri ile set oyunu ve takım taktiğini geliştirmeye yönelik olarak dizayn edilen çalışmaları) ile soğuma evresi 10 dakika (aktif ve pasif streching) olarak uygulanmıştır. Deney grubu sporcularına rutin basketbol antrenman programına ek olarak core stabilizasyon egzersiz programı uygulanacak, 6 hafta süresince haftada 3 gün 11-15 dakika olacak şekilde dizayn edilmiştir. Core stabilizasyon egzersizleri için toplam 8 hareket tesbit edilmiş, her antrenmanda tekrar sayıları önceden belirlenen oranlarda artırılarak yüklenme ilkelerine uyulmuştur.

Deney ve kontrol grubu sporcuları antrenman programının 6. haftasından sonra tekrar teste tabi tutularak son test değerleri alınmıştır.

İstatistiksel İşlemler

Verilerin değerlendirilmesinde ve hesaplanmış değerlerin bulunmasında istatistik paket program kullanılmıştır. Elde edilen değerlerin aritmetik ortalamaları ve standart sapmaları hesaplanmıştır. Normallik sınamasına göre, bağımlı gruplarda antrenman öncesi ve sonrası gelişim farklılıklarının tespiti için, normal dağılım gösteren verilerde Paired Sample T Testi, normal dağılım göstermeyen verilerde 2 Related Sample Testi kullanılmıştır. Bağımsız gruplarda farklılıkların tespiti için, normal dağılım gösteren veriler için parametrik testlerden Student T Testi, normal dağılım göstermeyen veriler için nonparametrik testlerden 2 Independent Sample testleri kullanılmıştır. Anlamlılık düzeyi olarak $p<0,05$ anlamlı olarak kabul edilmiştir.

3.BULGULAR

Bu bölümde, araştırma sonuçlarına ilişkin elde edilen bulgular tablolar halinde sunuldu ve değerlendirildi.

Tablo 1. Deney Grubunun Bazı Fiziksel ve Basketbol Beceri Değerlerinin Karşılaştırılması

Değişkenler	*Ölçüm*	*n*	*X ± Sd*	*Fark*	*t*	*df*	*p*
Yaş (yıl)	Ön Test Son Test	16	16,31±1,01	-	-	-	-
Basketbol Yaşı (yıl)	Ön Test Son Test	16	5,83±1,11	-	-	-	-
Boy (cm)	Ön Test Son Test	16	180,31±2,71 180,56±2,66	-,250	-2,236	15	,041*
Vücut Ağırlık (kg)	Ön Test Son Test	16	77,81±7,97 77,94±8,21	-,125	-,808	15	,432
Dripling (sn)	Ön Test Son Test	16	6,09±1,10 5,54±1,15	-,550	8,467	15	,000*
Şut (adet)	Ön Test	16	6,69 ±0,87	-,563	-4,392	15	,001*

	Son Test		7,25±0,78				
İsabetli Şut (adet)	Ön Test Son Test	16	0,38±0,72 2,13±0,50	-1,750	-15,652	15	,000*
Şut Yüzdesi (%)	Ön Test Son Test	16	4,69±8,98 27,85±6,98	-23,163	-9,370	15	,000*
Turnike (adet)	Ön Test Son Test	16	6,50±0,97 6,69±0,79	-,188	-1,379	15	,188
İsabetli Turnike (adet)	Ön Test Son Test	16	2,81±1,68 2,94±2,49	-,125	-,382	15	,708
Turnike Yüzdesi (%)	Ön Test Son Test	16	43,00±25,22 43,71±36,68	-,708	-,154	15	,879

* p<0.05

Tablo 1'e göre deney grubunun bazı fiziksel ve basketbol beceri değerleri karşılaştırıldığında; boy, dripling, şut, isabetli şut ve şut yüzdesi değerlerinde anlamlı farklılık bulunurken (p<0,05); diğer değerlerinde anlamlı farklılık bulunmadı (p>0,05).

Tablo 2. Kontrol Grubunun Bazı Fiziksel ve Basketbol Beceri Değerlerinin Karşılaştırılması

Değişkenler	*Ölçüm*	*n*	*X ± Sd*	*Fark*	*t*	*df*	*p*
Yaş (yıl)	Ön Test Son Test	18	16,17±1,04	-	-	-	-
Basketbol Yaşı (yıl)	Ön Test Son Test	18	5,50±1,17	-	-	-	-
Boy (cm)	Ön Test Son Test	18	179,11±3,18 179,33±3,20	-,222	-2,204	17	,042*
Vücut Ağırlık (kg)	Ön Test Son Test	18	78,39±7,65 78,44±7,97	-,056	-,437	17	,668
Dripling (sn)	Ön Test Son Test	18	5,91±0,33 5,89±0,33	,014	4,738	17	,000*
Şut (adet)	Ön Test Son Test	18	6,39 ±0,85 6,56±0,62	-,167	-1,844	17	,083
İsabetli Şut (adet)	Ön Test Son Test	18	0,28±0,46 0,22±0,43	,056	,437	17	,668
Şut Yüzdesi (%)	Ön Test Son Test	18	4,29±7,22 3,18±6,11	1,111	,562	17	,581
Turnike (adet)	Ön Test Son Test	18	6,44±0,71 6,44±0,71	-	-	-	-
İsabetli Turnike (adet)	Ön Test Son Test	18	2,11±1,78 1,72±2,19	,389	1,941	17	,069
Turnike Yüzdesi (%)	Ön Test Son Test	18	32,21±27,15 26,19±33,32	6,018	1,930	17	,071

*p<0.05

Tablo 2'ye göre kontrol grubunun bazı fiziksel ve basketbol beceri değerleri karşılaştırıldığında; boy ve dirpling değerlerinde anlamlı farklılık bulunurken (p<0,05); diğer değerlerinde anlamlı farklılık bulunmadı (p>0,05).

Tablo 3. Deney ve Kontrol Grubunun Bazı Fiziksel ve Basketbol Beceri Değerlerinin Karşılaştırılması

			Deney Grubu	***Kontrol Grubu***					
Değişkenler	**Ölçüm**	**n**	**X ± Sd**	**X ± Sd**	**Ort. Farkı**	**F**	**t**	**df**	**p**
Yaş (yıl)	**Ön Test**	34	16,31±1,01	16,17±1,04	-,146	,011	-,412	32	,683

	Son Test								
Basketbol Yaşı (yıl)	**Ön Test**	34	5,83±1,11	5,50±1,17	,333	,041	-,815	32	,745
	Son Test								
Boy (cm)	**Ön Test**	34	180,31±2,71	179,11±3,18	-1,201	,413	-1,179	32	,247
	Son Test		180,56±2,66	179,33±3,20	-1,229	,541	-1,210		,235
Vücut Ağırlık (kg)	**Ön Test**	34	77,81±7,97	78,39±7,65	,576	,039	,215	32	,831
	Son Test		77,94±8,21	78,44±7,97	,507	,023	,183		,856
Dripling (sn)	**Ön Test**	34	6,09±1,10	5,91±0,33	-,178	,010	-,622	32	,542
	Son Test		5,54±1,15	5,89±0,33	,358	,001	1,201		,246
Şut (adet)	**Ön Test**	34	6,69 ±0,87	6,39 ±0,85	-,299	,150	-1,010	32	,320
	Son Test		7,25±0,78	6,56±0,62	-,694	,093	-2,909		,007*
İsabetli Şut (adet)	**Ön Test**	34	0,38±0,72	0,28±0,46	-,097	2,073	-,475	32	,638
	Son Test		2,13±0,50	0,22±0,43	-1,903	,028	-11,960		,000*
Şut Yüzdesi (%)	**Ön Test**	34	4,69±8,98	4,29±7,22	-,401	,310	-,144	32	,886
	Son Test		27,85±6,98	3,18±6,11	-24,67	,087	-10,992		,000*
Turnike (adet)	**Ön Test**	34	6,50±0,97	6,44±0,71	-,056	,943	-,193	32	,848
	Son Test		6,69±0,79	6,44±0,71	-,243	,611	-,946		,351
İsabetli Turnike (adet)	**Ön Test**	34	2,81±1,68	2,11±1,78	-,701	,022	-1,177	32	,248
	Son Test		2,94±2,49	1,72±2,19	-1,215	1,245	-1,514		,140
Turnike Yüzdesi (%)	**Ön Test**	34	43,00±25,22	32,21±27,15	-10,80	,001	-1,197	32	,154
	Son Test		43,71±36,68	26,19±33,32	-17,52	1,597	-1,460		,157

*p<0.05

Tablo 3'e göre deney ve kontrol grubunun bazı fiziksel ve basketbol beceri değerleri karşılaştırıldığında şut, isabetli şut ve şut yüzdesi son testlerinde anlamlı farklılık bulunurken (p<0,05); diğer değerlerde anlamlı farklılık bulunmadı (p>0,05).

4. TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmanın amacı, adölesan basketbol oyuncularında core stabilizasyon egzersizlerinin dripling hızı ile şut ve turnike yüzdesine etkisinin belirlenmesidir. Çalışmamız Elazığ Gençlik ve Spor İl Müdürlüğü Basketbol Kulübü sporcularından yaşları 15-18 arasında değişen ve en az üç yıl basketbol oynayan toplam 40 erkek sağlıklı ve gönüllü sporcunun katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Tablo 1'e göre deney grubunun bazı fiziksel ve basketbol beceri değerleri karşılaştırıldığında; boy, dripling, şut, isabetli şut ve şut yüzdesi değerlerinde anlamlı farklılık bulunurken (p<0,05); diğer değerlerinde anlamlı farklılık bulunmadı (p>0,05). Tablo 2'ye göre kontrol grubunun bazı fiziksel ve basketbol beceri değerleri karşılaştırıldığında; boy ve dirpling değerlerinde anlamlı farklılık bulunurken (p<0,05); diğer değerlerinde anlamlı farklılık bulunmadı (p>0,05). Tablo 3'e göre deney ve kontrol grubunun bazı fiziksel ve basketbol beceri değerleri karşılaştırıldığında şut, isabetli şut ve şut yüzdesi son testlerinde anlamlı farklılık bulunurken (p<0,05); diğer değerlerde anlamlı farklılık bulunmadı (p>0,05). Elde edilen verilerin istatistiksel analizleri, istatistik paket programında normallik sınamasına göre antrenman öncesi ve sonrası gelişim farklılıklarının tespiti için bağımlı gruplarda eşleştirilmiş t-testi ve bağımsız gruplarda t-testi ile 0,05 önem seviyesinde değerlendirildi. Elde edilen bulgular ışığında; deney grubunun boy, dripling, şut, isabetli şut ve şut yüzdesi değerlerinde, kontrol grubunun ise boy ve dripling değerlerinde antrenman öncesine göre anlamlı farklılık bulunurken (p<0,05), diğer değerlerinde anlamlı farklılık bulunmadı. Gruplar arası karşılaştırmada deney grubu sporcularının şut, isabetli şut ve şut yüzdesi değerlerinde kontrol grubu sporcularına göre anlamlı farklılık bulundu (p<0,05). Sonuç olarak adölesan basketbol oyuncularında core stabilizasyon egzersizlerinin şut, isabetli şut ve şut yüzdesini olumlu yönde etkilediği, dripling hızı ve turnike yüzdesinde etkili olmadığı söylenebilir.

Bulduğumuz sonuçlar literatür incelendiğinde büyük oranda paralellik göstermektedir.

Konunun daha sağlam temellere dayandırılabilmesi için farklı popülasyonlar ve çeşitli ölçüm yöntemleriyle araştırmalar yapılması önerilmektedir.

Larcom (2013), Amerikan futbolu antrenmanlarına ek olarak yapılan wobble board ve core stabilite egzersizlerinden oluşan denge çalışmalarının, hazırlık döneminde denge becerilerini geliştirebileceğini ortaya koymuştur.

Sekendiz ve arkadaşları (2010), sedanter kadınlar üzerinde yaptıkları araştırmada, Swiss ball ile yapılan core kuvvet antrenmanlarının dinamik dengeyi geliştirebileceğini belirtmişlerdir.

Samson (2005), yaş ortalaması 20 olan tenis sporcuları üzerinde yaptığı araştırmada, core antrenmanları ile dinamik denge arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada 13 sporcu deney grubunda, 15 sporcu ise kontrol grubunda yer almıştır ve 5 hafta süresince uygulanan core antrenmanlarının etkisi Star Excursion Balance Testi ile değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, deney grubunda dinamik denge performansında anlamlı bir gelişme gözlemlenmiştir.

Aggarwal ve arkadaşları (2010), gerçekleştirdikleri çalışmada core stabilitesi ve denge antrenmanlarının statik ve dinamik denge üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçlarına göre, dinamik denge performansında anlamlı bir iyileşme görülürken, statik denge üzerinde ise core stabilizizasyon antrenmanının, denge antrenmanına kıyasla daha belirgin bir etkisi olduğu belirtilmiştir.

Cosio Lima ve arkadaşları (2003), gerçekleştirdikleri araştırmada, pilates topu ile yapılan 5 haftalık core stabilizizasyon ve denge antrenmanını geleneksel antrenmanla karşılaştırmışlardır. Sonuçlar, core stabilizizasyon ve denge antrenmanı uygulayan grubun, tek ayak denge testlerinde olumlu bir gelişime gösterdiğini ortaya koymuştur.

Yıldız (2012), yaptığı çalışmada, adölesan bayan voleybol oyuncularında gövde stabilizasyon egzersizlerinin kassal kuvvet, dayanıklılık ve denge üzerindeki etkilerini incelemiştir. Denge performansları Star Excursion Balance Testi ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, çalışma grubunun dominant ve dominant olmayan taraflarında denge performansında gelişim gözlenmiştir. Yıldız, gövde stabilizasyon egzersizlerinin adölesan bayan voleybolcularında denge ve kas dayanıklılığında gelişmesine yol açtığını belirtmiştir.

Yüksel ve arkadaşları (2016), 18 yaş ve üzeri 30 erkek basketbolcu (15 denek, 15 kontrol) sporcuları üzerinde yaptıkları araştırmada, 8 hafta boyunca haftada 3 gün core stabilizasyon antrenmanları uygulamışlardır. Dinamik denge performansını değerlendirmek için Star Excursion Balance Testi kullanılmıştır. Çalışmanın sonunda, core antrenmanlarının basketbolcularda hem 2 hem de 3 sayılık şut isabet oranlarını hem de dinamik denge verimliliklerini artırdığı sonucuna ulaşmışlardır.

Literatür taraması sonucunda çalışmamızın sonuçlarıyla paralellik göstermeyen bir çalışma görülmüştür.

Gür (2015), 8-14 yaş arasındaki tenis sporcuları üzerinde yaptığı core antrenman çalışmasında anlamlı bir fark bulamamıştır. Araştırmasında, tenisçilere 12 hafta boyunca haftada 3 gün core antrenmanı uygulanmıştır. Elde edilen farklı sonuçların, antrenman programı veya kullanılan ölçüm yöntemlerinden kaynaklanabileceği düşünülmektedir. Sporcuların skorlarına bakıldığında anlamlı bir gelişim gözlemlenmiş ancak bu gelişim istatistiksel olarak anlamlı olmamıştır.

Literatür incelendiğinde, core antrenmanlarının denge üzerinde olumlu etkiler sağladığı gözlemlenmektedir. Yukarıda belirtilen çalışmalar, bu çalışma ile benzer sonuçlar ortaya koymakta olup, bulguları destekler niteliktedir.

Boyacı ve Afyon (2017), 12-14 yaş arasındaki futbolcular üzerinde gerçekleştirdikleri 12 haftalık core stabizasyon antrenman programı sonucunda, futbolcuların durarak uzun atlama performanslarında gelişim görüldüğünü bildirmişlerdir.

Cosio-Lima ve arkadaşları (2003), araştırma gruplarına uyguladıkları 5 haftalık core stabilizasyon antrenman programı neticesinde sırt kuvveti parametresinde bir artış olduğu görülmüştür.

Carpes ve arkadaşları (2008), core antrenman programı uyguladıkları çalışmalarında, düzenli olarak yapılan core antrenmanlarının sırt ve bacak kuvvetinde gelişim sağladığını belirtmişlerdir.

Literatürdeki çalışmalar ile elde ettiğimiz sonuçlar birbirini destekler niteliktedir ve bu bulgulara dayanarak, core antrenmanlarının kuvvet parametreleri üzerinde olumlu etki yarattığı söylenebilir.

Literatürdeki bazı core çalışmaları da şu şekildedir:

Tse ve arkadaşları (2005), kürek sporcuları üzerinde yaptıkları araştırmada, core antrenman uygulaması sonrasında deneysel grup ile kontrol grubu arasında anlamlı bir farklılık gözlemlemediklerini rapor etmişlerdir.

Sato ve Mokha (2009), atletizm sporcuları üzerinde yaptıkları araştırmada, deneysel grupta anlamlı bir gelişme gözlemediklerini, ancak kontrol grubunun daha iyi performans görüldüğünü ortaya koymuşlardır.

Aslan (2014), futbol oyuncularına uygulanan futbola özgü 8 haftalık core antrenman programının, genç futbolcuların çeviklik ve denge performansını önemli ölçüde etkilediğini belirtmiştir. Deneklerin ön test ve son test performansları karşılaştırıldığında, deney grubunun çeviklik testini tamamlama sürelerinin anlamlı şekilde azaldığı görülmüştür. Fakat kontrol grubunda da benzer bir azalma gözlemlenmiştir.

Snyder ve arkadaşları (2013), futbolcuların ön ve son test çeviklik performanslarını Hexagon testi ve T-testi ile incelemiş ve araştırma neticesinde dinamik core antrenmanlarının çeviklik üzerinde olumlu bir etkisi olabileceğini belirtmişlerdir.

Literatürdeki çeşitli çalışmalar incelendiğinde, core antrenmanlarının denge ve kuvvet parametrelerinin yanı sıra diğer performans ölçütleri üzerinde de olumlu etkiler sağladığı gözlemlenmiştir.

Öneriler:

Altyapı seviyesinde yapılacak bir araştırmanın, bu çalışma ile karşılaştırılması.

Çalışmanın gün sayısının artırılması olabilir.

Çalışmanın sporcular üzerinde psikolojik olarak etkisinin araştırılması.

Yapılan çalışmanın su içinde ki diriller ile desteklenebilir.

Yapılan testler, esneklik hareket açısı, çeviklik testleri ile desteklenmesi önerilebilir.

Bu çalışmanın, müsabaka performansı üzerindeki etkisinin şut ve ribaund yüzdelerine etkisinin incelenmesi ve farklı mevkilerdeki oyunculara göre karşılaştırılması.

Elde edilen sonuçlar ve core antrenmanlarının aktive ettiği kas grupları göz önünde bulundurulduğunda, bu bölgelerdeki kasların stabilizasyonu ve güçlendirilmesi için benzer çalışmaların yapılabileceği söylenebilir. Uygun yüklenme prensiplerine dayalı olarak, bu tür antrenmanların farklı spor branşlarında ve hatta sedanter bireyler için de uygulanabilir olduğu düşünülmektedir.

Basketbol gibi benzer spor dallarında da bu tür çalışmaların yapılması tavsiye edilebilir, ancak öncelikle gerekli ölçümler ve analizlerin gerçekleştirilmesi önemlidir. Bilimsel olarak geçerli sonuçlar elde edilmesi durumunda, bu antrenman programları ile ilgili disiplinlere entegre edilebilir.

Diğer spor branşları ve sedanter bireyler için de aynı parametreler ve farklı parametreler üzerinde etkilerinin olabileceği düşünülmektedir; ancak bunlar yalnızca birer hipotez olup, bu konuda daha fazla araştırma yapılması gerekmektedir. Literatürde yer alan sınırlı sayıda çalışmaya katkı sağlayacağı düşünülen bu araştırmaların, gelecekteki çalışmalar için yol gösterici olacağı düşünülmektedir.

Konunun daha sağlam temellere dayandırılabilmesi için farklı popülasyonlar ve çeşitli ölçüm yöntemleri ile araştırmalar yapılması önerilmektedir.

5.KAYNAKÇA

1. Aggarwal, A., Zutshi, K., Munjal, J., Kumar, S. and Sharma, V. (2010). Comparing Stabilization with Balance Training in Recreationally Active Individuals. *International Journal of Therapy And Rehabilitation*. 17(5), 244-253.
2. Akkoyunlu Y. (1996).Beden eğitimi ve spor. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 1:80
3. Aslan, A.K. (2014). Genç Futbolcularda Sekiz Haftalık Core Antrenman Programının Denge ve Fonksiyonel Performans Üzerine Etkisi. *Yüksek Lisan Tezi,* Selçuk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor ABD, Konya.
4. Boyacı, A. ve Afyon, Y.A. (2017). The Effect the Core Training to Physical Performance in Children. *Journal of Education and Practice*. 8(33), 81-88.
5. Carpes, F.P., Fernanda, B.R. and Carlos, B.M. (2008). Effects of A Program For Trunk Strength and Stability on Pain, Low Back and Pelvis Kinematics, and Body Balance: A Pilot Study. *Journal of Bodywork and Movement Therapies*. 12 (1), 22-30.
6. Cosio-lima, L. M., Reynolds, K. L., Winter, C., Paolone, V. and Jones. M. T. (2003). Effects of Physioball and Conventional Floor Exercise on Early Phase Adaptations in Back and Abdominal Core Stability and Balance İn Women. *The Journal of Strength and Conditioning Research*. 17(4), 721–725.
7. Gür, F. (2015). Kor Antrenmanın 8-14 Yaş Grubu Tenis Sporcularının Kor Kuvveti, Statik ve Dinamik Denge Özellikleri Üzerindeki Etkisinin Değerlendirilmesi. *Yüksek Lisans Tezi.* Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
8. İri R. Öztekin, B Ş.E. (2021). Futbolculara uygulanan core egzersizlerinin bazı motorik özellikler üzerine etkisi. Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 6(3),298,310.
9. McGill, S. (2010). Core training: evidence translating to better performance and injury prevention. Strength and Conditioning Journal, 32(3), ss. 33-46.
10. Samson, K.M. (2005). The Effects of a Five-Week Core Stabilization-Training Program on Dynamicbalance in Tennis Athletes.*Functıonal Rehabilitation 16 (5) 41-46.*
11. Sato, K. and Mokha, M. (2009). Does Core Strength Training Influence Running Kinetics, Lower-Extremity Stability, and 5000-M Performance in Runners.? *Journal of Strength & Conditioning Research*. 23(1), 133-140.

12. Sekendiz, B., Cuğ, M. ve Korkusuz, F. (2010). Effects of Swiss-Ball Core Strength Training on Strength, Endurance, Flexibility, and Balance in Sedentary Women. *J Strength Cond Res*. 24(11), 3032–3040.

13. Sever O, *Statik ve Dinamik Core Egzersiz Çalışmalarının Futbolcuların Sürat ve Çabukluk Performansına Etkisinin Karşılaştırılması* (Tez), Gazi Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Beden Eğitimi ve Spor Anabilim Dalı Doktora Tezi, 2016

14. Sever, O. ve Zorba E. (2017). Investigation of physical fitness levels of Soccer players according topositionandagevariables. PhysicalEducation and Sports, 15(2), ss. 295-307.

15. Sharrock, C., Cropper, J., Mostad, J., Johnson, M. & Malone, T. (2011). A Pilot Study of Core Stability and Athletic Performance: is There a Relationship?. *International Journal of Sports Physical Therapy*. 6(2), 63.

16. Snyder, A., Buechter, A., Schultz, K.K. and Mansur, K. (2013). *Effects of Short-term Dynamic Core Training on Agility*. Available at http://digital.library.wisc.edu/1793/67461. [Erişim Tarihi: 06.05.2019]

17. Tse, M. A., Mcmanus, A. M. and Masters, R. S. (2005). Development and Validation of a Core Endurance Intervention Program: Implications for Performance In College-Age Rowers. *The Journal of Strength & Conditioning Research*. 19(3), 547-552.

18. Willardson, J.M. (Ed). (2018). Core gelişimi (1. Basım). İstanbul: İstanbul Tıp Kitabevleri.

19. Yasemin, Arı, & Çolakoğlu, F. F. (2021). Tenis Oyuncularında Core Egzersizleri Tenis Performansını Etkiler Mi?. Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, 6(1), ss. 40-54.

20. Yıldız, S. A. (2012). Aerobik ve Anaerobik Kapasitenin Anlamı Nedir. *Solunum Dergisi*. 14(1), 1-8.

21. Yüksel, O., Akkoyunlu, Y., Karavelioğlu, M. B., Harmancı, H., Kayhan, M. ve Koç, H. (2016). Basketbolcularda Core Alt Ekstremite Kuvveti Antrenmanlarının Dinamik Denge ve Şut İsabeti Üzerine Etkisi. *Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*. 1(1), 495-499.

KIRSAL SAĞLIK HİZMETLERİNDE TEKNOLOJİLERİN ETKİNLİĞİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr.Öğr. Üyesi. Mustafa FİLİZ

Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi, mustafa2108@artvin.edu.tr.
ORCID: 0000-0002-7445-5361

Prof. Dr.Yalçın KARAGÖZ

Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi, yalcinkaragoz@duzce.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-5642-6498

ÖZET

Amaç: Bu çalışmada, kırsal sağlık hizmetlerinde kolaylaştırılmasında etkili olan sağlık teknolojilerinin değerlendirmesi amaçlamaktadır. Bu teknolojilerin kırsal bölgelerde sağlık hizmetlerinin erişilebilirliğini, kalitesini ve sürdürülebilirliğini nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur.

Yöntem: Çalışmada kırsal alanlarda mevcut sağlık teknolojisi uygulamalarının kapsamlı bir literatür taraması yapılmıştır. Kanıta dayalı olarak değerlendirmelerde bulunulmuştur. Konu ile ilgili literatürde yapılan akademik makaleler incelenmiştir. Sağlık teknolojisinin ilerlemesi ile beraber ortaya çıkan kolaylaştırıcı faktörler üzerinde durulmuştur.

Bulgular: Bulgular, sağlık teknolojilerinin kırsal bölgelerde hasta bakım kalitesini artırdığını, sağlık maliyetlerini düşürdüğünü ve hizmet sürekliliğini iyileştirdiğini göstermektedir. Tele tıp uygulamaları, e-öğrenme ve kanıta dayalı kararlar gibi kırsal sağlık hizmetlerinde geniş bir etki yelpazesinin olduğu görülmüştür.

Sonuç: Sağlık teknolojileri, kırsal sağlık hizmetlerinde hizmet sunumunu, hasta sonuçlarını ve bakım erişimini iyileştirmede önemli imkanlar sunmaktadır. Bu açıdan sağlık politika yapıcılarının kırsal sağlık hizmetlerinde önemli bir faktör olan sağlık teknolojilerinden doğru bir şekilde yararlanmaları önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Teknolojileri, Kırsal Sağlık, Mobil sağlık, Tele Tıp.

EFFECTIVENESS AND EVALUATION OF TECHNOLOGIES IN RURAL HEALTH SERVICES

ABSTRACT

Aim: This study aims to evaluate the role of healthcare technologies in facilitating rural healthcare services. It focuses on how these technologies influence the accessibility, quality, and sustainability of healthcare services in rural areas.

Method: A comprehensive literature review was conducted to analyze the current applications of healthcare technologies in rural settings. The evaluation was based on evidence from academic articles in the relevant literature. The study highlights the enabling factors emerging with the advancement of healthcare technologies.

Results: The findings demonstrate that healthcare technologies improve the quality of patient care, reduce healthcare costs, and enhance service continuity in rural areas. Telemedicine applications, e-learning platforms, and evidence-based decision-making have shown to have a broad spectrum of positive impacts on rural healthcare services.

Conclusion: Healthcare technologies offer significant opportunities to improve service delivery, patient outcomes, and access to care in rural healthcare services. It is crucial for healthcare policymakers to effectively leverage these technologies as a critical factor in strengthening rural healthcare systems.

Keywords: Health Technologies, Rural Health, Mobile Health, Telemedicine.

GİRİŞ

Kırsal sağlık hizmetleri modern sağlık sistemlerinde önemli bir zorlama alanı olarak gösterilmektedir. Coğrafi uzaklık, altyapı eksiklikleri ve sağlık personeli yetersizliği gibi sebeplerle kaliteli ve sürekli sağlık hizmetlerine erişim konusunda önemli zorluklar genel anlamda görülmektedir. Bu durumda ülkeler arası ve bölgeler arası daha çok sağlık eşitsizliğine yol açmaktadır (Lid vd., 2020). Buna karşın sağlık teknolojileri bir çözüm üretebileceği veya ciddi iyileştirmeler sağlayacağı öngörülmektedir (Baker vd., 2017).

Kırsal bölgelerde yaşayan bireylerin sosyo-ekonomik durumu, kentsel alanlardaki bireylere kıyasla genellikle daha düşük olduğundan, sağlık hizmetlerine erişimde ve hizmetlerin kalitesinde eşitsizlikler meydana gelmektedir (Ngene vd., 2023; Reilly, 2021; Fiscella &

Williams, 2004). Ancak, tüm bu zorluklara rağmen, kırsal sağlık hizmetleri büyük önem arz etmektedir. Hükümetler halk sağlığını iyileştirmek ve sağlık eşitsizliklerini azaltmak adına kırsal sağlık hizmetlerinde kullanılabilecek sağlık teknoloji konusuyla ilgilenmeleri önem arz etmektedir.

Bu çalışmada kırsal sağlık hizmetlerinin sunumunu kolaylaştıran, etkinliğini artıran ve başarılı olmasında rol oynayan sağlık teknolojilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Amaç kapsamında literatür taranarak kanıta dayalı bilgiler sunulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın literatüre ve sağlık politika yapıcılara fikir vermesi adına önem arz ettiği düşünülmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın amacı kapsamında literatür taranmıştır. Özellikle son beş yılda yapılan akademik çalışmalara odaklanılmıştır. Kırsal sağlık hizmetlerinde teknolojik ilerleme veya uygulamalara yönelik konular üzerinde durulmuştur. Kırsal sağlık hizmetlerinde teknolojilerin benimsenmesini etkileyen altyapı durumu, eğitim ihtiyacı, maliyet ve veri güvenliği gibi temel faktörler çalışmadan elde edilen bulgular incelenmiştir. Bu yaklaşım sayesinde, sağlık teknolojilerinin kırsal bölgelerdeki potansiyelinin ve sınırlılıklarının daha iyi anlaşılması hedeflenmiştir.

BULGULAR

Kırsal sağlık hizmetlerinin sunumunun kolaylaştırılmasında sağlık teknolojileri başlığı altında çeşitli alt başlıkların öne çıktığı görülmektedir. Aşağıda alt başlıklar ve bu kapsamda elde edilen bulgular paylaşılmıştır.

- ✓ **Eğitim ve e-öğrenme:** E-öğrenme, kırsal sağlık çalışanları için esnek ve etkili bir eğitim çözümü sunarak onların başarı ve memnuniyetini artırmaktadır. Bu memnuniyet dolaylı olarak kırsalda yaşayan bireyleri olumlu etkilemekte ve kırsal sağlık alanında başarı sağlamaktadır. Bu sayede, sağlık çalışanlarının eğitim açısından ortaya çıkan coğrafi engellerini, ortadan kaldırmaktadır (Varekar, 2021; Mahdavi Ardestani vd., 2023; Mridha vd., 2013).
- ✓ **Hizmetlere erişim ve yenilikçi çözümler:** Kırsal alanlarda sağlık hizmetlerine erişimdeki en büyük zorluklardan biri, güvenilir ulaşım eksikliği ve coğrafi izolasyondur. Tele sağlık uygulamaları (ör. teleoftalmoloji ve telepsikiyatri) gibi çözümler, bu sorunları etkili bir şekilde çözerek önemli başarılar elde edilmesini sağlamıştır (Palozzi vd., 2020; Mitton vd., 2011).

- ✓ **Mobil sağlık klinikleri:** Kırsal alanlardaki hizmet sunumunu destekleyen mobil klinikler, erişim sorununu çözmek için önemli bir olanak sunmaktadır ve kırsal sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesinde dikkate değer bir başarıdır (Nkosi, 2023; Hill vd., 2014; Attipoe-Dorcoo vd., 2020).
- ✓ **Veriye dayalı politikalar ve stratejiler:** Kırsal sağlık hizmetlerinin kaynaklarını optimize etmek ve hizmet verimliliğini artırmak için politika kararlarının veriye dayalı olması gerekmektedir. Stratejik planlama, uzun vadeli çözümlerin geliştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Bu açıdan teknolojik cihazlar büyük önem arz etmektedir. (Babawarun vd., 2024; Praveenkumar vd., 2014).

SONUÇ

Bu çalışma, kırsal sağlık hizmetlerinde sağlık teknolojilerinin önemli bir potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Tele tıp, mobil sağlık uygulamaları ve elektronik sağlık kayıtları gibi yenilikçi çözümler, hasta bakım kalitesini artırma, sağlık maliyetlerini düşürme ve hizmet sürekliliğini sağlama gibi çok sayıda fayda sağlamaktadır. Özellikle kırsal ve kentsel bölgeler arasındaki sağlık hizmeti farkının azaltılmasında bu teknolojiler kritik bir rol oynamaktadır.

Ancak bu teknolojilerin tam anlamıyla etkin bir şekilde kullanılabilmesi için belirli sorunların aşılması gerekmektedir. Altyapı eksiklikleri, sağlık personelinin teknoloji eğitimindeki yetersizlikler, veri güvenliği ve gizlilik kaygıları gibi zorluklar, teknolojilerin benimsenmesini sınırlandırmaktadır. Bu bağlamda, politika yapıcılar, teknoloji geliştiriciler ve sağlık hizmeti sağlayıcıları arasında daha güçlü bir iş birliği sağlanması gerekmektedir.

REFERANSLAR

Attipoe-Dorcoo, S., Delgado, R. I., Gupta, A., Bennet, J., Oriol, N. E., & Jain, S. H. (2020). Mobile health clinic model in the COVID-19 pandemic: Lessons learned and opportunities for policy changes and innovation. *International Journal for Equity in Health, 19*.

Babawarun, O., Okolo, C. A., Arowoogun, J. O., Adeniyi, A. O., & Chidi, R. (2024). Healthcare managerial challenges in rural and underserved areas: A review. *World Journal of Biology Pharmacy and Health Sciences*.

Baker, S. B., Xiang, W., & Atkinson, I. (2017). Internet of things for smart healthcare: Technologies, challenges, and opportunities. *IEEE Access, 5*, 26521-26544.

Fiscella, K., & Williams, D. R. (2004). Health disparities based on socioeconomic inequities: Implications for urban healthcare. *Academic Medicine, 79*(12), 1139-1147.

Hill, C., Powers, B. W., Jain, S. H., Bennet, J., Vavasis, A., & Oriol, N. E. (2014). Mobile health clinics in the era of reform. *The American Journal of Managed Care, 20*(3), 261-264.

Li, X., Krumholz, H. M., Yip, W., Cheng, K. K., De Maeseneer, J., Meng, Q., ... & Hu, S. (2020). Quality of primary health care in China: Challenges and recommendations. *The Lancet, 395*(10239), 1802-1812.

Mahdavi Ardestani, S. F., Adibi, S., Golshan, A., & Sadeghian, P. (2023). Factors influencing the effectiveness of e-learning in healthcare: A fuzzy ANP study. *Healthcare, 11*.

Mitton, C., Dionne, F., Masucci, L., Wong, S. T., & Law, S. (2011). Innovations in health service organization and delivery in northern rural and remote regions: A review of the literature. *International Journal of Circumpolar Health, 70*, 460-472.

Mridha, M., Nihlen, G., Erlandsson, B. E., Khan, A. A., Islam, M. S., Sultana, N., Reza, S. M., Phone, G., & Srinivas, M. B. (2013). E-learning for empowering the rural people in Bangladesh: Opportunities and challenges. *2013 Second International Conference on E-Learning and E-Technologies in Education (ICEEE)*, 323-328.

Nkosi, M. Z. (2023). Patients' experiences in the use of mobile health clinics in KwaMachi rural area of KwaZulu-Natal, South Africa. *Dialogues in Health, 4*.

Ngene, N. C., Khaliq, O. P., & Moodley, J. (2023). Inequality in healthcare services in urban and rural settings in South Africa. *African Journal of Reproductive Health/La Revue Africaine de la Santé Reproductive, 27*(5s), 87-95.

Palozzi, G., Schettini, I., & Chirico, A. (2020). Enhancing the sustainable goal of access to healthcare: Findings from a literature review on telemedicine employment in rural areas. *Sustainability*.

Praveenkumar, B. A., Suresh, K., Nikhil, A., Rohan, M., Nikhila, B. S., Rohit, C., & Srinivas, A. (2014). Geospatial technology in disease mapping, e-surveillance and healthcare for rural population in South India. *ISPRS - International Archives of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 221-225.

Reilly, M. (2021). Health disparities and access to healthcare in rural vs. urban areas. *Theory in Action, 14*(2).

Varekar, K. H. (2021). E-learning education: A potential learning solution for rural India. *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education (TURCOMAT, 12)*(10), 1224-1226.

TOPLUMUN GELENEKSEL VE TAMAMLAYICI TIP SAĞLIK İNANIŞLARININ ÇEŞİTLİ DEMOGRAFİK DEĞİŞKENLERE GÖRE İNCELENMESİ

Dr.Öğr. Üyesi. Mustafa FİLİZ

Artvin Çoruh Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi, mustafa2108@artvin.edu.tr.
ORCID: 0000-0002-7445-5361.

Prof. Dr.Yalçın KARAGÖZ

Düzce Üniversitesi, İşletme Fakültesi, Sağlık Yönetimi, yalcinkaragoz@duzce.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-5642-6498.

ÖZET

Amaç: Bu çalışmanın amacı, toplumun geleneksel ve tamamlayıcı tıp sağlık inanışlarının çeşitli demografik değişkenlere göre ortaya konulmasıdır. Özellikle, bireylerin cinsiyet, yaş, gelir düzeyi ve dini inanç düzeyinin, sağlık inançları üzerindeki etkisi ve farklılıkları incelenmiştir.

Yöntem: Araştırma, Marmara Bölgesi'nde ikamet eden 18 yaş üstü bireyler ile gerçekleştirildi. Örneklemi, 593 kişi oluşturmaktadır. Veri toplama süreci, Kişisel Bilgi Formu ve Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Tutum Ölçeği kullanılarak gerçekleştirildi. Kişisel Bilgi Formu, katılımcıların demografik bilgilerini toplarken; ölçek, katılımcıların geleneksel ve tamamlayıcı tıp hakkındaki tutumlarını değerlendirmek amacıyla kullanıldı. Verilerin analizinde t testi ve anova testi uygulanmıştır.

Bulgular: Elde edilen verilere göre; Katılımcıların modern tıbba karşı memnuniyetsizlik düzeyleri orta seviyede (ort. 3.21), tamamlayıcı tıbba yönelik düşünsel bakışları ise daha olumlu bir düzeyde (ort. 3.45) olarak belirlenmiştir. Gelir seviyesi ve hekime yaklaşım, sağlık inanışlarında belirleyici faktörler olarak öne çıkmış; özellikle geliri "çok iyi" olan bireylerin tamamlayıcı tıpa daha ılımlı yaklaşırken, hekimlerin tavrını "kötü" olarak değerlendirenlerin modern tıbba yönelik memnuniyetsizliklerinin daha yüksek olduğu görülmüştür.

Sonuç: Araştırma sonuçları, toplumun geleneksel ve tamamlayıcı tıp sağlık inanışlarının demografik değişkenlerle ilişkisini anlamaya yardımcı olabilir. Elde edilen bulgular, sağlık politikalarının ve uygulamalarının geliştirilmesine katkı sağlayacak, bu alandaki bilgi birikimini artıracaktır.

Anahtar Kelimeler: Geleneksel Tıp, Tamamlayıcı Tıp, Sağlık İnançları.

EXAMINATION OF HEALTH BELIEFS ABOUT TRADITIONAL AND COMPLEMENTARY MEDICINE IN THE COMMUNITY ACCORDING TO VARIOUS DEMOGRAPHIC VARIABLES.

ABSTRACT

Aim: This study aims to examine the traditional and complementary medicine (TCM) health beliefs of the community in relation to various demographic variables. Specifically, the study investigates the influence and differences of gender, age, income level, and level of religious belief on health beliefs.

Method: The research was conducted among individuals aged 18 years and above living in the Marmara region. The sample consisted of 593 participants. Data were collected using a personal information form and the Traditional and Complementary Medicine Attitude Scale. While the personal information form collected demographic information from the participants, the scale was used to assess their attitudes towards traditional and complementary medicine. Data were analysed using t-tests and ANOVA.

Results: The results revealed that participants' dissatisfaction with modern medicine was at a moderate level (mean: 3.21), while their cognitive outlook toward complementary medicine was more favorable (mean: 3.45). Income level and perception of physicians emerged as key determinants of health beliefs. Specifically, individuals with a "very good" income level exhibited a more positive attitude toward complementary medicine, whereas those who rated physicians' attitudes as "poor" demonstrated higher dissatisfaction with modern medicine.

Conclusion: The findings of this study can contribute to understanding the relationship between demographic variables and traditional and complementary medicine health beliefs within the community. The results are expected to aid in the development of health policies and practices while enriching the knowledge base in this field.

Keywords: Traditional Medicine, Complementary Medicine, Health Beliefs.

GİRİŞ

Sağlık, bireylerin yaşam kalitesini etkileyen en temel unsurlardan biridir ve bu alandaki inançlar, tutumlar ve davranışlar toplumların kültürel ve demografik özellikleriyle şekillenmektedir. Geleneksel ve tamamlayıcı tıp, modern tıbbın yanında uzun yıllardır kullanılan bir sağlık yaklaşımı olarak dikkat çekmekte ve farklı toplumlarda yaygın kabul görmektedir. Özellikle bireylerin sağlıkla ilgili inanışları, geleneksel tıbba yönelme eğilimlerini ve bu uygulamaları benimseme derecelerini belirleyen kritik bir faktör olarak görülmektedir (Yiğitbaş & Bulut, 2020).

Geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamaları, bireylerin yalnızca fiziksel rahatsızlıklarını değil, aynı zamanda psikolojik ve sosyal ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlayan bütüncül bir sağlık yaklaşımını temsil etmektedir (Aksungur vd., 2023; Furnham & Kirkcaldy, 1996). Bireylerin bu uygulamalara karşı tutumları ve inançları; cinsiyet, yaş, gelir düzeyi, mutluluk seviyesi, okuma alışkanlıkları ve dini inanç gibi çeşitli demografik değişkenlere göre farklılık gösterebilmektedir. Bu bağlamda, bireylerin geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamalarına

yönelik eğilimlerini anlamak, toplumsal sağlık politikalarının geliştirilmesinde kritik bir önem arz etmektedir.

Bu çalışmanın amacı, toplumun geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamalarına yönelik sağlık inanışlarını farklı demografik değişkenler bağlamında incelemektir. Araştırma, bu inanışların toplumda nasıl bir dağılım gösterdiğini anlamayı ve bu dağılımın altında yatan demografik etkileri ortaya koymayı hedeflemektedir. Elde edilen sonuçların, sağlık hizmetlerinin daha etkili bir şekilde sunulmasına ve bireylerin ihtiyaçlarına uygun sağlık politikalarının geliştirilmesine yönelik literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırmada, toplumun geleneksel ve tamamlayıcı tıp sağlık inanışlarının demografik değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, Marmara Bölgesi'nde yaşayan 18 yaş üstü 593 bireyle gerçekleştirilmiştir.

Araştırma da kullanılan anket iki bölümden oluşmaktadır. Kişisel Bilgi Formu: Katılımcıların cinsiyet, yaş, gelir düzeyi, mutluluk seviyesi ve dini inanç düzeyi gibi demografik özelliklerini belirlemek için hazırlanmıştır. Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Tutum Ölçeği: Katılımcıların geleneksel ve tamamlayıcı tıp uygulamalarına yönelik tutumlarını ölçmek için kullanılmıştır. Ölçek Görpelioğlu vd., (2022) tarafından geliştirilmiştir. Ölçekte toplamda 27 soru bulunmaktadır. Ölçekte üç adet alt boyut bulunmaktadır. Bunlar; Tamamlayıcı tıbba düşünsel bakış, modern tıbba karşı memnuniyetsizlik ve sağlığa bütüncül bakış'tır. Veriler, t-testi ve ANOVA gibi parametrik testlerle analiz edilmiştir. Ayrıca güvenirlik analizi için Cronbach's Alpha katsayısı hesaplanmıştır.

BULGULAR

Tablo 1:Demografik Bulgular

Değişkenler		**n**	**%**	**Değişkenler**		**n**	**%**
Cinsiyet	Kadın	318	53,6	**Sizce günümüz hekimleri nasıl?**	Çok kötü	35	5,9
	Erkek	275	46,4		Kötü	68	11,5
Mutluluk Düzeyi	Çok Kötü	35	5,9		Orta	206	34,7
	Kötü	83	14,0		İyi	213	35,9
	Orta	217	36,6		Çok iyi	71	12,0
	İyi	165	27,8	**Kendinizi ne düzeyde dini inanca sahip görüyorsunuz?**	Hiç	19	3,2
	Çok iyi	93	15,7		Biraz	64	10,8
Gelir	Çok Kötü	24	4,0		Orta Düzeyde	167	28,2
	Kötü	88	14,8		İnançlıyım	343	57,8
	Orta	303	51,1	**Yaş**	18-30	385	64,9
	İyi	137	23,1		31-40	137	23,1
	Çok İyi	41	6,9		41-50	54	9,1
					51 yaş ve üstü	17	2,9

Tablo 1'de ki verilere göre katılımcıların %53,6'kadın olduğu, %36,6'sı kendini "orta" düzeyde mutlu olarak ifade ettiği, %51,1'i gelir düzeyini "orta" olarak belirtiği, katılımcıların %35,9'u

hekimleri "iyi" olarak değerlendirmiştir. Ayrıca katılımcıların %57,8'i kendini "inançlı" olarak değerlendirmiş ve %64,9'u 18-30 yaş aralığında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 2:Güvenirlilik Bulgular

	Reliability Statistics	
Değişkenler	**Cronbach's Alpha**	**N of Items**
Tüm Ölçek	,737	27
Modern Tıbba Karşı Memnuniyetsizlik	,725	10
Sağlığa Bütüncül Bakış	,712	9
Tamamlayıcı Tıbba Düşünsel Bakış	,793	8

Tablo 2'deki verilere göre, Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Tutum Ölçeği, güvenilir bir ölçüm aracı olarak değerlendirilebilir (Cronbach's Alpha>,700).

Tablo 3. Ölçeğe Yönelik Temel Bulgular

Alt Faktörler	N	Min.	Max.	Ort.
Modern Tıbba Karşı Memnuniyetsizlik	593	1.13	5.00	3.21
Sağlığa Bütüncül Bakış	593	1.00	4.30	2.76
Tamamlayıcı Tıbba Düşünsel Bakış	593	1.00	5.00	3.45

Tablo 3'teki bulgulara göre;

Modern Tıbba Karşı Memnuniyetsizlik: Katılımcılar arasında bu faktöre yönelik ortalama puan 3.21 olup, memnuniyetsizlik seviyesinin orta düzeyde olduğunu göstermektedir.

Sağlığa Bütüncül Bakış: Bu faktör için ortalama puan 2.76 olup, katılımcıların sağlık konularına bütüncül bir yaklaşıma nispeten düşük düzeyde eğilim gösterdiği anlaşılmaktadır.

Tamamlayıcı Tıbba Düşünsel Bakış: Ortalama puanın 3.45 olması, katılımcıların tamamlayıcı tıp uygulamalarına yönelik düşünsel bir ilgi ve kabul düzeyinin orta-üst seviyede olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Fark Analizleri

Değişkenler	Yaş	Gelir	Hekimlere Yaklaşım	Dini İnanç	Cinsiyet
Tamamlayıcı Tıbba Düşünsel Bakış	p:,568>,05	p:,018<,05 [Kötü: (m:3.07) iyi (m:3.30)]	p:,552>,05	p:,417>,05	p:,093>,05
Modern Tıbba Karşı Memnuniyetsizlik	p:,218>,05	p:,092>,05	p:,000<,05 [(Kötü; m:3.11 İyi; m:2.59)]	p:,321>,05	p:,196>,05
Sağlığa Bütüncül Bakış	p:,080>,05	p:,117>,05	p:,221>,05	p:,287>,05	p:,138>,05

Tablo 4'e göre geleneksel ve tamamlayıcı tıp sağlık inanışlarının alt boyutlarının yaş, dini inanç ve cinsiyete göre farklılık arz etmediği görülmektedir (p>,05). Ancak gelir ve hekime yaklaşım açısından farklılıklar olduğu görülmektedir (p<,05). Buna göre tamamlayıcı tıpa yönelik gelir

açısından, gelirim çok iyi diyen bireyler (m:3.30), gelirim kötü diyen bireylere (m:3.07) göre daha yüksek ortalamaya sahip olduğu görülmektedir. Diğer ifade ile tamamlayıcı tıp için gelirim çok iyi diyenler, gelirim kötü diyenlere göre daha ılımlı yaklaşmaktadır.

Ayrıca hekimlere yaklaşım açısından modern tıbba karşı memnuniyetsizlik düzeylerinin hekimlerin genel tavrını kötü olarak niteleyen bireyler (m:3.11), iyi (m:2.59) olarak belirten bireylere göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Diğer ifade ile hekimlerin tavrının kötü düzeyde olduğunu belirten bireylere modern tıp memnuniyetsizliği de yüksek olduğu görülmüştür.

SONUÇ

Bu araştırma, toplumun geleneksel ve tamamlayıcı tıp sağlık inanışlarını anlamak amacıyla gerçekleştirilmiştir Katılımcıların demografik özellikleri incelendiğinde, kadınların ve genç bireylerin (18-30 yaş arası) çalışmada ağırlıkta olduğu, gelir düzeyinin genellikle orta seviyede olduğu ve katılımcıların büyük bir kısmının kendilerini "inançlı" olarak tanımladığı görülmüştür. Mutluluk düzeyi ve hekimlere yönelik genel değerlendirmelerde ise katılımcıların çoğunun kendilerini orta veya iyi düzeyde mutlu hissettikleri ve hekimlerin tavırlarını genel anlamda "iyi" olarak değerlendirdikleri tespit edilmiştir.

Araştırmada kullanılan Geleneksel ve Tamamlayıcı Tıp Tutum Ölçeği'nin güvenilir bir ölçüm aracı olduğu tespit edilmiştir. Ölçek alt faktörleri incelendiğinde, katılımcıların modern tıbba karşı memnuniyetsizlik düzeylerinin orta düzeyde olduğu, sağlık konusunda bütüncül bir bakış açısına daha düşük eğilim gösterdikleri, ancak tamamlayıcı tıbba yönelik düşünsel bir bakış açısının daha olumlu olduğu görülmüştür.

Fark analizleri, geleneksel ve tamamlayıcı tıp sağlık inanışlarının yaş, dini inanç ve cinsiyete göre farklılık göstermediğini, ancak gelir düzeyi ve hekimlere yönelik yaklaşım açısından anlamlı farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, toplumun sağlık inanışlarının demografik ve sosyo-ekonomik faktörlerle ilişkisinin önemini ortaya koymaktadır. Geleneksel ve tamamlayıcı tıbbın modern tıpla uyumlu bir şekilde entegrasyonu, bireylerin sağlık hizmetlerine erişimini ve memnuniyetini artırmada etkili olabileceği öngörülmektedir.

REFERANSLAR

Aksungur, A., Şenlik, Z. B., & Özdemirkan, T. (2023). Applicable to family health centers: Detection of attitudes and behaviors about traditional and complementary medicine (T&CM). *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research, 7*(4), 258–265.

Furnham, A., & Kirkcaldy, B. (1996). The health beliefs and behaviours of orthodox and complementary medicine clients. *British Journal of Clinical Psychology, 35*(1), 49–61.

Görpelioğlu, S., Uslu, F., Emiroğlu, C., & Aypak, C. (2022). Geleneksel ve tamamlayıcı tıp sağlık inanış ölçeğinin Türkçe geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Türk Aile Hekimliği Dergisi, 26*(3), 102–107.

Yiğitbaş, C., & Bulut, A. (2020). The effect of socio-demographic and cultural features on traditional, complementary, and alternative medicine in healthcare students. *Journal of Contemporary Medicine, 10*(3), 370–376.

SAĞLIK SEKTÖRÜNDE SESSİZ İSTİFA VE SESSİZ İŞTEN ÇIKARMA: NEDENLERİ, SONUÇLARI VE ÖNLEME POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DERLEME ÇALIŞMASI

Yüksek Lisans Öğrencisi Sena Nur Solmaz

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı,

20239137003@cumhuriyet.edu.tr ORCID NO: 0009-0000-9546-3320

Prof. Dr. Hatice Ulusoy

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü

hulusoy@cumhuriyet.edu.tr ORCİD NO: 0000-0002-8911-5490

ÖZET

Covid-19 Pandemisi döneminde en çok etkilenen sektör sağlık hizmetleri sektörü olmuştur. Pandemi ile beraber iş dünyasında normalin dışında çalışma şartlarının ortaya çıkması, literatürde yeni kavramların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. "Sessiz İstifa" (quiet quitting) ve "Sessiz İşten Çıkarma" (quiet firing) kavramları da bu kavramlar arasında en popülerleridir ve özellikle örgütsel davranış alanı ile ilgili yapılan araştırmaların odağı olmuştur. Sessiz istifa işten ayrılma anlamına gelmemektedir ancak kişinin işinde sadece asgari düzeyde çalışması, yalnızca kendisine verilen işleri başka deyişle zorunlu olduğu işleri yapması anlamına gelmektedir. Sessiz işten çıkarma ise işverenin ya da yöneticinin kasıtlı olarak, iş görenin işi kendi isteği ile bırakması için olumsuz, kötü çalışma ortamı oluşturmasıdır. Sağlık hizmetleri gibi yüksek iş yükü ve duygusal baskının yoğun olduğu sektörlerde bu iki kavram, çalışanların performans ve iş yerinde sürdürülebilirlik açısından ciddi sonuçları ortaya çıkabilir.

Sessiz istifa ve sessiz işten çıkarma kavramları yeni kavramlar olarak kabul edildikleri için ulusal literatür oldukça kısıtlıdır. Bu çalışmanın amacı sessiz istifa ve sessiz işten çıkarma hakkında farkındalık sağlamak ve sağlık sektöründeki etkilerini değerlendirmektir.

Anahtar Kelimeler: Sessiz İstifa, Sessiz İşten Çıkarma, Sağlık Çalışanları, Sağlık Sektörü

QUIET QUITTING AND QUIET FIRING IN THE HEALTH SECTOR: A REVIEW ON CAUSES, CONSEQUENCES AND PREVENTION POLICIES

ABSTRACT

The most affected sector during the Covid-19 Pandemic has been the health services sector. The emergence of abnormal working conditions in the business world with the pandemic has paved the way for the emergence of new concepts in the literature. The concepts of "quiet quitting" and "quiet firing" are the most popular among these concepts and have been the focus of research, especially in the field of organizational behavior. Quiet quitting does not mean quitting the job, but it means that the person works only at the minimum level in his/her job, only doing the work assigned to him/her, in other words, doing the work that he/she is obliged to do. Quiet firing is when the employer or manager intentionally creates a negative, poor working environment for the employee to leave the job voluntarily. In sectors with high workload and emotional pressure, such as healthcare, these two concepts can have serious consequences for employee performance and sustainability in the workplace.

Since the concepts of quiet quitting and quiet firing are considered as new concepts, the national literatüre on this area is quite limited. The aim of this study is to raise awareness about these two concepts and to evaluate their effects in the health sector.

Keywords: Quiet quitting, Quiet firing, Healthcare Workers, Healthcare Sector

1. GİRİŞ

COVID-19 pandemisi, çalışma hayatında alışılmışın dışında güç koşulların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu süreçten en çok etkilenen sektörlerin başında sağlık hizmetleri gelmiştir. Pandemi sürecinde yaşanan yoğun stres, uzun çalışma saatleri, sağlık çalışanlarının aileleri ve sosyal çevreleriyle vakit geçirememesi, sürekli ölüm vakalarına tanıklık etme gibi zorlayıcı koşullar, sağlık çalışanlarının ciddi şekilde yıpranmasına yol açmıştır (Gözlü, 2023). Bu durum, çalışma yaşamında yeni kavramların ortaya çıkmasını tetiklemiştir. Bu kavramlar arasında "Sessiz İstifa" (Quiet Quitting) ve "Sessiz İşten Çıkarma" (Quiet Firing) kavramları da vardır. Bu çalışmada sessiz istifa ve sessiz işten çıkarma kavramları tanımlanarak, nedenleri, sonuçları ve çözüm için öneriler tartışılmıştır.

2. Sessiz İstifa (Quiet Quitting)

Sessiz istifa kavramı ilk defa 2009 yılında Mark Boldger tarafından çalışanların işlerine olan asgari bağlılığını tanımlamak için kullanılmış olup (Buscaglia, 2022), hem işletme dünyasında hem de literatürde çok yeni bir kavramdır. 2022 yılının temmuz ayında New York'da yaşayan yazılımcı ve müzisyen Zaid Khan, bir sosyal medya mecrasında (Tiktok) "sessiz istifa" kavramını kullanarak paylaşım yapmış ve bu paylaşım milyonlarca insanın dikkatini çekmiştir. (Çalışkan, 2023).

Sessiz istifa "kişinin tam olarak işini bırakmadığı, bunun yerine sadece pozisyonundan beklenen işi, beklentinin ötesine geçmeden yapmasıdır" (Scheyett, 2022). Sessiz istifa, isminden hareketle, işten tamamen ayrılmayı ifade ediyor gibi görünse de bu kavram, çalışanların yalnızca görev tanımlarında yer alan minimum gereklilikleri yerine getirmesi anlamına gelmektedir (Galanis ve ark., 2024). Çalışkan'a (2023) göre sessiz istifa "çalışanların işlerine olan bağlılıklarını göstermek için kişisel zamanlarını, sağlıklarını ve mutluluklarını feda etmelerinin beklendiği "koşuşturmaca kültürüne" karşı sessiz bir manifestodur".

Covid 19 Pandemisi boyunca özverili bir şekilde çalışan ve şüphesiz en çok yıpranan sektörlerin başında sağlık sektörü ve sağlık çalışanları gelmektedir. Bu yıpranmışlık Covid -19 sonlarına doğru giderek artarak kendini sessiz istifa olarak göstermiştir (Gözlü, 2023).

Yapılan araştırmalarda sağlık sektöründe en çok sessiz istifa eğiliminin hemşirelerde olduğu görülmektedir. (Hasta bakımından 7/24 sorumlu olan hemşireler özellikle Pandemide yüksek psikolojik baskı altında kalmışlardır. Yapılan araştırmalarda örneğin ABD'de sağlık sektöründe çalışan kişilerin %47'sinin 2025 yılı gelmeden işlerini bırakmayı düşündüğü, hemşirelerde ise bu oranın yaklaşık %90'ını bulduğu belirtilmektedir (Galanis, ve ark., 2023). Yine Galanis ve arkadaşların (2024a) yaptığı bir çalışmada sessiz istifa davranışının sırasıyla hemşirelerde %67.4, hekimlerde %53,8 ve diğer sağlık çalışanlarında %40,3 olduğu saptanmıştır.

Hemşireleri sessiz istifaya iten nedenler genellikle örgütsel konularla ilgilidir. Aşırı iş yükü, stres, mobbing, tükenmişlik, meslektaşlardan ve yöneticilerden destek görülmemesi, zorbalanmak gibi (Galanis, ve ark., 2024b). Sessiz istifa kavramı örgütsel bağlılık ve örgütsel kültüre zarar verebilir. Bunun sonucunda hasta memnuniyeti ve hasta güvenliği olumsuz olarak etkilenebilir (Gün, 2024). Sağlık sektöründe şiddetin artması ve sağlık çalışanları için elverişsiz bir çalışma ortamının oluşması da sessiz istifanın nedenleri arasında görülmektedir (Boy ve Sürmeli, 2023).

Çalışanların sessiz istifaya yönelmeleri halinde belirli davranışlar sergilemektedir. Bu davranışlar (Güler, 2023):

- İşe geç gelmek veya erken ayrılmak,
- Mesai saatleri dışında iş yapmamak,
- Çalışmadığı zamanlarda işle alakalı aramalar ve e-postalara cevap vermemek,
- Planlamalara veya toplantılara katılmamak, ekip projelerine daha az katılım göstermek,
- Ücret almadığı görevleri/sorumlulukları almaktan kaçınmak,
- Yaptığı işe anlam yüklememek, duygusal yatırım yapmamak,
- İş nedeniyle aile ve özel hayatı ihmal etmemek,
- İşini yaparken tutku veya coşkuda eksiklik ve üretkenliğin azalmasıdır.

Sessiz istifa her zaman kurumsal üretkenliği yavaşlatmak, iş yerini aksatmak veya mevcut çalışma koşullarını protesto etmek şeklinde ortaya çıkmayıp, çalışanın iş-yaşam dengesine veya refahına öncelik verme arzusu da ifade eder (Anand vd., 2023).

3. Sessiz İşten Çıkarma (Quiet Firing)

"Sessiz istifa" kavramı ile konuşulmaya başlayan ve sessiz istifadan daha yeni bir kavram olan "sessiz işten çıkarma" ile ilgili akademik çalışma sayısı oldukça kısıtlıdır. Bir çalışan eylemi olan "sessiz istifa"nın ortaya çıkması ile bir işveren eylemi olarak da "sessiz işten çıkarma" kavramı da sosyal medya ve basın yayın yoluyla sıklıkla dile getirilmektedir (Sürücü vd., 2024).

Sessiz işten çıkarma, bir işverenin kasıtlı olarak olumsuz bir iş ortamı yaratarak çalışanların istifa etmesine neden olmasını ifade eder. Böylesi bir durumda çalışanlar, yöneticilerinin artık eskisi gibi çabalarını ve kuruma olan katkılarını takdir etmediğini, iş sözleşmesini feshetmeye çalıştığını, ancak bunu doğrudan yapmadığını düşünmektedir. Sessiz işten çıkarmada işveren örneğin çalışanı işe boğmak, anlayışsız olmak gibi çalışma koşullarını tolere edilemez hale getirir ve sonuçta çalışanın gönüllü olarak işten ayrılmasını bekler. İşverenin artan maliyetleri düşürmek için kendisini baskı altında hissetmesi bu tür bir davranışının altında yatan önemli bir neden olarak görülmektedir (Anand ve ark., 2023).

Sessiz işten çıkarma, yöneticilerin bir çalışana yeterince koçluk, destek ve kariyer gelişimi sağlama konusunda başarısız olması ve bunun sonucunda çalışanın organizasyondan dışarı itilmesiyle sonuçlanan bir süreç olarak da ifade edilmektedir (Wigert, 2022). Sessiz işten çıkarma davranışları sergileyen bir işgören, istismarcı davranışlar sergileyerek veya çalışana gereksiz iş yükü vermek gibi uygulamalarla çalışan üzerinde baskı kurmakta ve böylece çalışanı sessizce izole etmektedir (Anand, 2023).

Jackson (2022) bir çalışanın sessiz işten çıkarma davranışına maruz kalıp kalmadığını anlamasının yedi belirtisi olduğunu ifade etmektedir Bunlar;

1. Bir ya da iki yıl sonra maaşınızda bir artış görmediniz.
2. Yöneticinizden anlamlı geri bildirimler almıyorsunuz.
3. Yöneticiniz sizinle iletişim kurmaktan kaçınıyor.
4. Toplantılarda zor sorulara cevap vermek zorunda bırakılıyorsunuz.
5. Fikirleriniz göz ardı ediliyor.
6. İşinizde size ek fırsatlar ve projeler verilmiyor.
7. Toplantılara, etkinliklere ve/veya sosyal etkinliklere dahil edilmiyorsunuz Jackson (2022)

Türkiye için birinci maddede ifade edilen maaş artışı konusu yalnızca özel sektörü ilgilendiren bir konudur ancak diğer belirtiler kamu ve özel sektörde çalışan herkesi ilgilendirebilecek belirtiler olabilir. Dolayısıyla çalışanların bu belirtilerin farkında olması önemlidir.

Sessiz işten çıkarmanın en önemli sebepleri arasında, işle ilgili sorumluluklardaki değişiklikler, çalışanların örgüte gerekli desteği vermediği ve kariyerle ilgili sorumluluklarını yerine getirmediği halde sürekli artan taleplerde bulunması gösterilebilir (Anand vd., 2023). Ekonomik olumsuzluklar, kurumlardaki artan personel sayısının beraberinde getirdiği çalışanlar arasındaki hoşnutsuzluklar, kurumların kıdem tazminatı ve diğer personel giderlerinden kaçmaya çalışmaları da sessiz işten çıkarma nedenleri arasında sayılmaktadır (Wells, 2022).

Görünüşte bu iki kavram zararsız, gibi görünse de işletmeler için önemlidir. Oldukça güncel olan bu iki kavramın farkında olunmaması ve gerekli önlemlerin alınmaması halinde sağlık sektörü için istenmeyen sonuçlara neden olabilir. Sağlık hizmetlerinin temel amacı “kaliteli hizmet” sunmaktır oysa isteksiz, verimsiz, sadece yapması gerekenleri asgari düzeyde yapan bir sağlık personeli ister istemez kaliteli hizmet vermekten gittikçe uzaklaşacaktır. Sessiz işten çıkarma davranışı ise çalışanlarla ilişkiyi kesmek için oldukça problemli bir yöntemdir. Bu kavram da hizmetleri olumsuz etkileyecek olumsuz bir davranış olarak görülmektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada oldukça güncel olan iki kavram olan sessiz istifa ve Sessiz işten çıkarma üzerinde durulmuştur. Konuyla ilgili yapılmış çalışmaların sayısının oldukça kısıtlı olması nedeniyle bu çalışmanın literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Anand., Doll, J. & Ray, P. (2023). Drowning in Silence: A Scale Development and Validation of Quiet Quitting and Quiet Firing. International Journal of Organizational Analysis, Ahead of print.

Boy, Y., & Sürmeli, M. (2023). Quiet quitting: A significant risk for global healthcare. Journal of global health, 13.

Çalışkan, K. (2023). Sessiz İstifa: Sonun Başlangıcı mı Yeniden Diriliş mi? Journal of Organizational Behavior Review, 5(2), 190-204.

Galanis P, Katsiroumpa A, Vraka I, Siskou O, Konstantakopoulou O, Katsoulas T, Moisoglou I, Gallos P, Kaitelidou D. (2024 a) Nurses quietly quit their job more often than other healthcare workers: An alarming issue for healthcare services. Int Nurs Rev.;71(4):850-859. doi: 10.1111/inr.12931. Epub 2024 Jan 9. PMID: 38193567

Galanis, P., Katsiroumpa, A., Vraka, I., Chrysagi, V., Siskou, O., Koanstantakopoulou, O., & Kaitelidou, D. (2023). Prevalence and risk factors of adverse effects after the first COVID-19 booster dose: evidence from Greece. Vacunas, 24(3), 210-217.

Galanis, P., Moisoglou, I., Katsiroumpa, A., Malliarou, M., Vraka, I., Gallos, P., Kalogeropoulou, M., & Papathanasiou, I. V. (2024b). Impact of Workplace Bullying on Quiet Quitting in Nurses: The Mediating Effect of Coping Strategies. *Healthcare*, *12*(7), 797. https://doi.org/10.3390/healthcare12070797

Gözlü K. Tükenmişlik Bağlamında Yeni Bir Kavram Olarak Sessiz İstifa ve Sağlık Sektöründeki Etkileri. MEYAD Akademi. 2023;4(2):213-41.

Güler, M. (2023). Çalışma Kültüründe Yeni Bir Kavram: Sessiz İstifa Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 32(1), 247-261. https://doi.org/10.35379/cusosbil.1200345

Jackson, A. (2022), "83% of workers have seen or experienced quiet firing – 7 signs to look for", https://www.cnbc.com/2022/09/30/7-signs-of-quiet-firing-to-look-for-at-work.html (Erişim tarihi 28 Aralık 2024)

Scheyett, A. (2023). Quiet quitting. Social Work, 68(1), 5-7.

Sürücü, L., Güleryüz, İ., & Maşlakçı, A. (2024). Sessiz İstifa ve Sessiz İşten Çıkarma Ölçekleri:Türkçeye Uyarlama Çalışması. Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25(2), 570-591. https://doi.org/10.53443/anadoluibfd.1370880

Wells, V. (2022). The quiet quitters are getting quiet fired: the silent war playing out in offices, https://financialpost.com/fp-work/quiet-quitters-quiet-fired

Wigert, B. (2022). Quiet firing: what it is and how to stop doing it. www.gallup.com/workplace/404996/quiet-firing-stop-doing.aspx (Erişim tarihi: 22 Aralık 2024)

GÖÇ EDEN POPÜLASYONLARIN EV SAHİBİ ÜLKELERDE SAĞLIK SİSTEMİNE OLAN GÜVENLERİ

Dr. Öğretim Üyesi Nihal ALOĞLU
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Fakültesi,
nihaless@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0003-4162-2845

Dr. Öğretim Görevlisi Ayla GÜLLÜ
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi /Sağlık Bilimleri Fakültesi,
aylgll@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0003-1241-9370

ÖZET

Göç, göç eden popülasyonlarda fiziksel, ruhsal ve sosyal sağlık sorunlarını artırmaktadır. Sağlık hizmeti sistemine güven, hasta-sağlık sunucusu ilişkilerinin kurulmasında önemli bir unsurdur ve olumlu sağlık sonuçları ile ilişkilendirilmiştir. Güven, genellikle sağlık hizmetinin kalitesini değerlendirmek için kullanılan memnuniyet ile aynı şey değildir. Memnuniyet, hizmet sunumunun bir değerlendirmesi iken güven, bir bütün olarak sağlık sistemi içinde yer alan bakım vericilerin belirli özellikleri ve onlarla olan ilişkinin boyutları etrafında şekillenen bir tutumdur. Güven, sağlık sunucularıyla uzun vadeli ilişkilerin ve tedaviye terapötik bağlılığın önemli bir bileşeni olarak kabul edilmektedir. Sağlık hizmetleri sunumunda güvene dayalı ilişki kurulduğunda, bireylerin sağlığı koruyucu, geliştirici davranışlarında ve olumlu sağlık davranışı sergilemelerinde artış olmaktadır. Göç eden popülasyonlar için sağlık hizmetleri sunumunun iyileştirilmesi, toplumlarda enfeksiyonların yayılmasını ve sağlığın bozulmasını önleyebilir aynı zamanda ikincil sağlık hizmetleri üzerindeki maliyetli yükü azaltabilir. Bununla birlikte göç eden popülasyonlar ev sahibi ülkelerde sağlık hizmetlerine erişimde bazı engellerle karşılaşmaktadır. Küresel sağlık ve toplum sağlığının korunması, geliştirilmesi ve göç eden popülasyonların sağlık hizmetleri sistemine olan güven düzeylerinin daha iyi seviyelere taşınması için yabancı hastalara hizmet veren sağlık çalışanlarının kültürel duyarlılık ve etkili iletişim yöntemleri açısından desteklenmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Göç, güven, sağlık, sağlık hizmeti.

1. GİRİŞ

Bir hareketlilik olgusu olarak göç, eski çağlardan beri insanlara eşlik etmiştir (Cruz-Riveros ve ark, 2022). Son yıllarda savaş, siyasi ve dini çatışmalar, insan hakları ihlalleri, salgın hastalıklar, iklim değişikliği ve ekonomik faktörler gibi nedenlerle evini terk edip başka bölgelere göç etmek zorunda kalan insan sayısı da artmaktadır (Mattar ve Gellatly, 2022). UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği)'nin 2022 yıl sonu raporuna göre çatışma, şiddet, insan hakları ihlalleri veya kamu düzenini ciddi şekilde bozan olaylar sonucunda dünya çapında 108,4 milyon kişi zorla yerinden edilmiştir. Bunların yaklaşık 35,3 milyonunu mülteciler oluşturmaktadır. Mültecilerin ve uluslararası korumaya ihtiyaç duyan

kişilerin yarısı Ukrayna, Afganistan ve Suriye'den göç etmektedir (UNHCR, 2022). Türkiye dünyada en fazla sayıda (3,6 milyona yakın) mülteciye ev sahipliği yapan ülkedir, ve daima çeşitli nedenlerle vatanını terk etme zorunluluğunda kalmış olan insanların sığındığı bir ülke konumunda olmuştur (Gültaç ve Yalçın Balçık, 2018; UNHCR, 2022).

Sığınma alanlarına yolculuk göç edenlerin sağlığını etkilemektedir. Birçoğu travma geçirmiş, enfeksiyonlar, ruhsal ve kronik hastalıklarla karşı karşıya kalmıştır (Khanom ark., 2021). Bununla birlikte mülteciler, sığınmacılar ve göçmenler küresel olarak sağlık hizmetlerine ulaşmada dil engeli, kültürel farklılıklar, düşük sağlık okuryazarlığı, sağlık sistemini anlamada zorluklar, yasal statü, sağlık hakları konusunda farkındalık eksikliği ve mali sınırlamalar dahil olmak üzere çeşitli zorluklar yaşamaktadırlar (Zikusooka ve ark.,2022). Sağlığa göç perspektifinden yaklaşmak, sağlık durumunu etkileyen içsel veya dışsal faktörlerin analiz edilmesiyle gerçekleşebilir. Göç edenlerin sağlığı üzerinde kanıtlanmış bir etkiye sahip olan dışsal faktörler arasında sağlanan hizmetten memnuniyet veya memnuniyetsizliğe neden olan sağlık sistemi yer alır (Cruz-Riveros ve ark, 2022). Sağlık hizmetleri sistemine güven, hasta-sağlık sunucusu ilişkilerinin kurulmasında önemli bir unsurdur ve tıbbi tedaviye yanıt verme sonuçları ile ilişkilendirilmiştir (Pinchas-Mizrachi ve ark., 2020). Güven, genellikle sağlık hizmetlerinin kalitesini değerlendirmek için kullanılan sağlık hizmetlerinden memnuniyet ile aynı şey değildir. Memnuniyet, hizmet sunumunun bir değerlendirmesi iken güven, bir bütün olarak sağlık sistemi içinde yer alan bakım verenlerin belirli özellikleri ve onlarla olan ilişkinin boyutları etrafında şekillenen bir tutumdur (Nikodem ve ark., 2022). Güven, tıbbi sağlayıcılarla uzun vadeli ilişkilerin ve tedaviye terapötik bağlılığın önemli bir bileşeni olarak kabul edilmektedir (Maljichi ve ark., 2022). Toplumun sağlığının korunmasında yabancı hastaların sağlık durumlarının iyileştirilmesi önemli bir faktördür. Sağlık hizmetlerine duyulan düşük güven düzeyi halk sağlığı çabalarını da etkileyebilir. Kişinin sağlık hizmeti sağlayıcısına olan güveni, aynı zamanda, sağlık hizmetlerinden daha iyi yararlanması ile de ilişkilidir (Greene ve Ramos, 2021). Sağlık sistemine güven, kişinin çıkarlarının sağlık personeli, sağlık kurumları veya sistemin kendisi tarafından gözetileceği inancıyla savunmasız bir duruma sahip olduğunu iyimser bir şekilde kabul etmesidir (Nikodem ve ark., 2022). Temel olarak sağlık hizmeti sağlayıcılarına güven hastalar için önemlidir çünkü hastalar bağımsız olarak çözemedikleri sağlık sorunları olduğunda sağlık hizmeti sağlayıcılarına yönelirler. Sağlık hizmeti ararken hastalar savunmasızdır ve sağlık hizmeti sağlayıcılarının sağlık sorunlarını ele alma becerilerine ve taahhütlerine güvenmeleri gerekir (Greene ve Ramos, 2021). Hastalar sağlık hizmeti sağlayıcılarına veya sistemlerine güvenmiyorsa bu bakım arayışını, sağlık davranışlarını ve tıbbi tavsiyelere bağlılığı tehlikeye atabilir ve sosyal refahı bozabilir (Moucheraud ve ark., 2021). Salim ve arkadaşlarının (2021) Ürdün'de yaptıkları çalışmada Suriyeli katılımcıların sağlık hizmetlerinden memnuniyet oranı %72,5 olarak bulunmuştur (Salim ve ark., 2021). Norveç'te Arapça konuşan göçmenlerle yapılan (Irak, Suriye, Mısır, Yemen, Fas ve Filistin) bir çalışmada hastalar şefkat, özen ve saygının yanı sıra kullanılan gelişmiş sağlık bakımı ekipmanı nedeniyle sağlık sisteminden memnun kaldıklarını belirtmişlerdir (Alkhaled ve ark., 2022). Sağlık hizmetleri sunumunda güvene dayalı ilişki kurulduğunda, bireylerin sağlığı koruyucu, geliştirici davranışlarında ve olumlu sağlık davranışı sergilemelerinde artış olmaktadır (Ozawa ve Sripad,2013). Sağlık kurumlarına duyulan güven eksikliğinin, sağlık hizmetlerinin yeterince kullanılmaması ve gecikmiş yardım

arama davranışı, tedaviye zayıf bağlılık, artan psikolojik sıkıntı, zihinsel bozukluklar ve zayıf sağlık öz-değerlendirmesi ile ilişkili olabileceği belirtilmektedir (Baroudi ve ark., 2022). Genel toplum sağlığı açısından yabancı hastaların sağlıklarının korunması ve sağlık hizmetleri sunumunda güvenlerinin kazanılması gerekmektedir. Sağlık sistemi ile ilgili kritik unsurları ortaya koyan bir faktör, sağlık hizmeti sırasında sağlık kuruluşunda meydana gelen kişilerarası ilişkilerdir (Cruz-Riveros ve ark, 2022). Klinisyenlerin yabancı uyruklu ve farklı kültürel gruplarla olan etkileşimlerinde kültürel olarak saygılı olmaları, güven ve mahremiyet unsurlarına önem vermeleri gerekir (Au ve ark., 2021). Farklı kültürden hastaların tedavi görme ihtimalinin yüksek olduğu bölgelerdeki sağlık personellerinin desteklenmesi, dil engeli ve kültürel farklılıkları aşma becerilerinin sağlanması gerektiği belirtilmektedir (Altıner ve Yeşil, 2018). Bu noktada 'kültürel yeterlilik' etkili ve adil hizmet sunumunun kritik bir bileşeni olarak geniş çapta kabul görmektedir. Aynı zamanda kültürel yeterlilik sağlık eşitsizliklerini azaltmak, sağlık hizmetleri, sosyal hizmetler, istihdam ve eğitim dahil olmak üzere çeşitli hizmetlere erişimi iyileştirmek için önerilmektedir (Lau ve Rodgers, 2021).

Göç eden popülasyonlar için sağlık hizmetleri sunumunun iyileştirilmesi, enfeksiyonun yayılmasını ve sağlığın bozulmasını önleyebilir aynı zamanda ikincil sağlık hizmetleri üzerindeki maliyetli yükü azaltabilir (Khanom ark., 2021). Diğer taraftan sığınmacıların en çok karşılaştığı sağlık problemlerinin başında bulaşıcı hastalıklar, beslenmede yetersizlik, aile planlaması yöntemlerinin kullanımında yetersizlik gibi sorunların olduğu, hastanelerde en fazla karşılaşılan sorunun hastane işleyişinin bilinmemesi kayıt prosedürleri, olumsuz muamele korkusu ve iletişim sorunu olduğu belirtilmektedir (Alawa ve ark., 2019; Tanrıverdi ve ark., 2018). Göçmenler etnik bir azınlığın bir örneğini temsil eder. Etnik azınlık, çoğunluk nüfusundan farklı, benzersiz sosyal ve kültürel özelliklere sahip toplumsal bir alt gruptur. Klinisyenler ve sağlık sistemleri göçmen toplulukların güvenini kazandığında, sağlık hizmetlerine erişimleri iyileşebilir (Brand ve ark., 2015).

2. SONUÇ

Küresel sağlık ve toplum sağlığının korunması, geliştirilmesi ve göç eden popülasyonların sağlık hizmetleri sistemine olan güven düzeylerinin daha iyi seviyelere taşınması için yabancı hastalara hizmet veren sağlık çalışanlarının kültürel duyarlılık ve etkili iletişim yöntemleri açısından desteklenmesi gerektiği düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

Alawa, J, Zarei, P. and Khoshnood, K. (2019). " Evaluating the Provision of Health Services and Barriers to Treatment for Chronic Diseases among Syrian Refugees in Turkey: A Review of Literature and Stakeholder Interviews" , International Journal of Environmental Research and Public Health 16(15),2660, https://doi,org/10,3390/ijerph16152660

Alkhaled, T, Rohde, G, Lie, B. and Johannessen, B. (2022)."Navigating the care between two distinct cultures: a qualitative study of the experiences of Arabic-speaking immigrants in Norwegian hospitals", BMC Health Services Research 22(1),400 https://doi,org/10,1186/s12913-022-07833-6

Altıner, A.O. and Yeşil, S.T. (2018). "Emergency Medical Service (EMS) Utilization by Syrian Refugees Residing in Ankara, Turkey", Prehospital and Disaster Medicine 33(2),160–164, https://doi,org/10,1017/s1049023x18000134

Au, M, Preston, R, Rayi RA. and Davis, M (2021). "Refugee healthcare perceptions in regional northern Australia: transition through engagement, access, trust, privacy, the old, and the new", Australian Journal of Primary Health 27(5),382-390, https://doi,org/10,1071/py20265

Baroudi, M, Goicolea, I, Hurtig, A.K. and San-Sebastian, M. (2022). "Social factors associated with trust in the health system in northern Sweden: a cross-sectional study", BMC Public Health 22(1), https://doi,org/10,1186/s12889-022-13332-4

Brand, T, Kleer, D, Samkange-Zeeb, F. and Zeeb, H. (2015). "Prevention among migrants: Participation, migrant sensitive strategies and programme characteristics" , Bundesgesundheitsblatt Gesundh 58, 584–592, https://doi,org/ 10,1007/s00103-015-2149-y

Cruz-Riveros, C, Urzúa, A, Macaya-Aguirre, G. and Cabieses, B. (2022). "Meanings and Practices in Intercultural Health for International Migrants", Int, J, Environ, Res, Public Health 19:13670, https://doi,org/10,3390/ijerph192013670

Figures at a glance | UNHCR, (2022). UNHCR, https://www,unhcr,org/about-unhcr/who-we-are/figures-glance Erişim Tarihi:26.06.2023

Greene, J. and Ramos, C.A. (2021). "Mixed Methods Examination of Health Care Provider Behaviors That Build Patients' Trust", Patient Education and Counseling 104(5),1222–1228, https://doi,org/10,1016/j,pec,2020,09,003

Gültaç, A,S. and Yalçın Balçık, P. (2018). "Suriyeli Sığınmacılara Yönelik Sağlık Politikaları" , Sakarya Tıp Dergisi 8(2),193-204

Khanom, A, Alanazy,W, Couzens, L, Evans, B.A, Fagan, L, Fogarty, R, John, A, Khan, T, Kingston, M,R, Moyo, S, Porter, A, Rhydderch, M, Richardson, G, Rungua, G, Russell, I. and Snooks, H. (2021). "Asylum seekers' and refugees' experiences of accessing health care: a qualitative study", BJGP Open 5(6):BJGPO,2021,0059, https://doi,org/10,3399/bjgpo,2021,0059

Lau, L.S. and Rodgers, G. (2021). "Cultural Competence in Refugee Service Settings: A Scoping Review" ,Health Equity 5(1), 124–134, https://doi,org/10,1089/heq,2020,0094

Maljichi, D, Limani, B, Spier T.E, Angjelkoska V, Zlatanović, S,S, Maljichi, D, Tahirbegolli, I,A, Tahirbegolli, B, Kulanić, A, Nasufi, I,A. and Kovač-Orlandić, M.(2022). "(Dis)trust in doctors and public and private healthcare institutions in the Western Balkans" , Health Expect 25,2015-2024, https://doi,org/10,1111/hex,13562

Mattar, S. and Gellatly, R. (2022). "Refugee mental health: Culturally relevant considerations", Current Opinion in Psychology 47:101429, https://doi,org/10,1016/j,copsyc,2022,101429

Moucheraud, C, Guo, H. and Macinko, J. (2021). "Trust In Governments And Health Workers Low Globally, Influencing Attitudes Toward Health Information, Vaccines" , Health Aff (Millwood) 40(8), 1215–1224, https://doi,org/10,1377/hlthaff,2020,02006

Nikodem, K, Ćurković, M. and Borovečki, A. (2022). "Trust in the Healthcare System and Physicians in Croatia: A Survey of the General Population", International Journal of Environmental Research and Public Health 19(2), 993, https://doi,org/10,3390/ijerph19020993

Ozawa, S. and Sripad, P. (2013). "How Do You Measure Trust in The Health System? A Systematic Review Of The Literature", Social Science & Medicine 91(1),10-14

Pinchas-Mizrachi, R, Zalcman, B.G. and Daoud, N. (2020). "Trust in the Israeli Healthcare System Among Arabs, Jewish Immigrants, and Non-immigrants" , Int J Behav Med 6, 647-659, https://doi,org/10,1007/s12529-020-09902-8

Salim, N,A, Meyad, S.H, Sawair, F,A, Satterthwaite, J.D. and Sartawi, S. (2021). "Satisfaction with healthcare services among refugees in Zaatari camp in Jordan", BMC Health Services Research 21(1), 507, https://doi,org/10,1186/s12913-021-06471-8

Tanrıverdi, S, Soylemez, N, Tanrıverdi, Ö. and Dilekci, Ç. (2018). "Türkiye'deki Mültecilere Transkültürel Hemşirelik Yaklaşımı", İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi 7(1), 40 – 44

Zikusooka, M, Hanna, R, Malaj, A, Ertem, M. and Elci, O.C. (2022). "Factors affecting patient satisfaction in refugee health centers in Turkey", PLOS ONE 17(9),e0274316. https://doi,org/10,1371/journal,pone,0274316

KADIN SAĞLIĞI ÇALIŞANLARININ İŞ TATMİNİNİN BELİRLENMESİ

Dr. Öğretim Üyesi Nihal ALOĞLU
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi/Sağlık Bilimleri Fakültesi,
nihaless@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0003-4162-2845

Dr. Öğretim Görevlisi Ayla GÜLLÜ
Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi /Sağlık Bilimleri Fakültesi,
aylgll@hotmail.com - ORCID ID: 0000-0003-1241-9370

ÖZET

Giriş: İş tatmini, çalışanların hem işin kendisi hem de çalışma ortamıyla ilgili duygularını tanımlayan çok boyutlu bir kavramdır.

Amaç: Bu çalışmada kadın sağlığı alanında hizmet veren çalışanların iş tatminleri ve etki eden faktörlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem: Çalışma kesitsel tipte tasarlanmış tanımlayıcı bir çalışmadır. Çalışmanın örneklemi kamu hastanesinin doğumhane ve kadın sağlığı kliniklerinde çalışan toplam 92 ebe ve hemşireden oluşmuştur. Çalışanların iş tatminlerinin belirlenmesinde 'İş Tatmini Ölçeği' kullanılmıştır.

Bulgular: Katılımcıların %48.7'si 18-30 yaş aralığındadır ve %75'i evlidir. Yine katılımcıların %75'i lisans ve üstü eğitim düzeyine sahiptir. %53.3'ü doğumhane'de çalışmaktadır ve %35.9'u 1-5 yıl arası mesleki deneyime sahiptir. Katılımcıların iş tatmini ölçeği toplam puanları 17.84±4.35 (5-25) olarak bulunmuştur. Yaş, medeni durum, öğrenim durumu, çalışılan birim ve mesleki deneyim değişkenlerinin iş tatmini puanlarını anlamlı olarak etkilediği bulunmuştur ($p<0.05$).

Sonuç: Kadın sağlığı çalışanlarının iş tatminini ve dolayısıyla kaliteli sağlık hizmeti sunumunu olumlu yönde etkilemek için liderlerin profesyonel yeterlilikleri teşvik etmesi ve olumlu iş ortamlarının oluşturulması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş tatmini, ebe, hemşire, kadın sağlığı.

1. GİRİŞ

İş tatmini, "bir kişinin işini veya iş deneyimlerini değerlendirilmesinden kaynaklanan olumlu duygusal durum" veya "insanların işlerini ne kadar sevip sevmediği" olarak bilinmektedir. Kişinin genel olarak işine, meslektaşlarına, gelir düzeyine veya çalışma koşullarına karşı tutumlarını ifade etmektedir (Le ve ark., 2021).
İnsan kaynaklarının üretkenliğini etkileyen ana faktörlerden biri, bir kişinin bir kuruluşta kalma niyetini belirlemede önemli bir rol oynayan iş tatminidir. İş tatmini, profesyonellerin mesleki deneyimlerinin değerini veya adaletini değerlendirmeleri sonucunda ihtiyaçlarını karşılayan çalışma koşullarına verdikleri olumlu tepki olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca, çalışma kalitesinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir (Kinzl ve ark., 2005). İş tatmini, çalışanın refahı ve ruh sağlığı ile de ilişkilendirilmektedir. İşyerinin talebi ve çalışan kontrolünün birleşik düzeyi, algılanan iş gerginliği miktarını etkilemektedir. Yüksek iş talepleri, yüksek iş yükü, düşük akran desteği ve akranlarla zayıf ilişkiler, hepsi gerginliğin kaynaklarıdır. Uzun süreli iş gerginliği, çalışanın tükenmişliğe karşı duyarlılığını artırabilmektedir ve daha yüksek iş gerginliğinin depresyon riskinin artmasıyla ilişkili olduğu bildirilmiştir (Rosenberg ve Bonsaksen, 2022).

Sağlık personelinin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti birçok sağlık sisteminde devam eden bir sorun olmaya devam etmektedir (Rowan ve ark., 2022). Ek olarak, iş tatmini bir sağlık bakım sisteminin etkinliği ve sürdürülebilirliği ile yakından ilişkilendirilmiştir. Yöneticiler, çalışanların iş tatminine odaklanmalıdır çünkü çalışanların iş tatmini düşük olduğunda daha düşük hizmet verme olasılıkları daha yüksektir. Daha üretken olmak için çalışanları neyin motive ettiğini ve organizasyonun ve diğer faktörlerin iş tatminlerini ne ölçüde etkilediğini anlamak gerekmektedir. Sağlık bakım sistemlerinin, yetenekli, motive olmuş ve desteklenen sağlık çalışanları olmadan etkili bir şekilde işleyemeyeceği belirtilmektedir (Karaferis ve ark., 2022). Bu bilgilerden yola çıkılarak bu çalışmada kadın sağlığı alanında hizmet veren çalışanların iş tatminleri ve etki eden faktörlerin incelenmesi amaçlanmıştır.

2. YÖNTEM

2.1.Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmanın evrenini, iki kamu hastanesinin doğumhane ve kadın sağlığına yönelik yataklı kliniklerinde hizmet veren toplam 117 hemşire ve ebe oluşturmuştur. Dahil edilme kriterleri;18 yaş ve üstü olmak ve doğumhane ve kadın doğum servislerinde aktif olarak çalışıyor olmak şeklinde belirlenmiştir. Araştırmanın yapıldığı hastanelerden birinci kurumda ilgili birimlerde çalışan toplam 75 ebe ve hemşire, ikinci kurumda ise ilgili birimlerde çalışan toplam 42 ebe ve hemşire bulunduğu belirlenmiştir. Çalışmaya katılmaya gönüllü olan ve katılım kriterlerini taşıyan toplam 92 ebe ve hemşire ile araştırma gerçekleştirilmiştir.

2.2.Verilerin Değerlendirilmesi

Analizler SPSS (IBM SPSS for Windows, ver.26) istatistik paket programı kullanılarak yapılmıştır. Sayısal verilerin normallik varsayımlarına Kolmogorov Smirnov ve Shapiro-Wilk normallik testleri ile bakılmıştır. Verilerin normal dağıldığı tespit edildiğinden dolayı, iki değişkenin analizi için t testi, ikiden fazla değişkenin analizi için one way anova testi kullanılmıştır. Üç ve daha fazla gruplar arasındaki farkın belirlenmesinde post-hoc testler kullanılmıştır.

2.3.Veri Toplama Araçları

Veriler iki tip form kullanılarak toplanmıştır. Verilerin toplanmasında 'Kişisel Bilgi Formu' ve 'İş Tatmini Ölçeği'nden yararlanılmıştır.

2.3.1.Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacılar tarafından hazırlanan bu form katılımcıların bazı tanımlayıcı özelliklerini belirlemeye yönelik toplam beş sorudan oluşmuştur.

2.3.2.İş Tatmini Ölçeği (Job Satisfaction Scale (JSS))

İş tatmini ölçeği Brayfield ve Rothe (1951) tarafından geliştirilmiştir ve Judge, Locke, Durham ve Kluger (1998) tarafından beş maddelik kısa formu oluşturulmuştur. Bu ölçeğin Türkçe'ye uyarlanması Keser ve Öngen Bilir (2019) tarafından yapılmıştır. İş Tatmini Ölçeğinin Türkçe'ye uyarlanan beş maddelik kısa formunun psikometrik özellikleri değerlendirildiğinde, çalışan bireylerin işlerine yönelik memnuniyet algısını ölçmede geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olduğu saptanmıştır. Ölçeğin iç tutarlık güvenirliğinin (cronbach alpha = 0,85) yüksek olduğu bulunmuştur. İki tane ters madde içeren beş maddelik bu ölçek, 10'lu likert veya 5'li likert tipi derecelendirme üzerinden değerlendirilebilmektedir (Keser ve Öngen Bilir, 2019). Bu çalışmada 5'li likert üzerinden derecelendirme yapılmıştır (1-Kesinlikle katılmıyorum, 5-Kesinlikle katılıyorum). Bu çalışmada ölçeğin cronbach alpha değeri 0,77 olarak belirlenmiştir.

3. BULGULAR

Tablo 1'de çalışmaya katılımcılarının tanımlayıcı özellikleri yer almıştır. Tablo'ya göre katılımcıların %48.7'sinin (n=44) 18-30 yaş aralığında olduğu görülmüştür. Katılımcıların % 75'inin evli olduğu, % 75'inin lisans ve üstü eğitim mezunu olduğu bulunmuştur. Katılımcıların % 46.7'si yataklı serviste çalışmaktadır ve %35.9'u 1-5 yıl arası mesleki deneyime sahiptir (Tablo 1).

Tablo 1. Katılımcıların Tanımlayıcı Özellikleri

Yaş	n	%
18-30	44	48.7
31-40	24	26.1
41 ve üzeri	24	26.1
Medeni durum		
Evli	69	75.0
Bekar	23	25.0
Öğrenim durumu		
Lise-Önlisans	23	25.0
Lisans ve üstü	69	75.0
Çalışılan klinik		
Doğumhane	49	53.3
Servis	43	46.7
Çalışma yılı		
1-5 yıl	33	35.9
6-10 yıl	15	16.3
11-15 yıl	18	19.6
16 yıl ve üzeri	26	28.3

Katılımcıların tanımlayıcı özelliklerine göre iş tatmini puanları incelendiğinde, 31-40 yaş aralığında olan (20.00±3.57), ve 41 ve üzeri yaşında olan (19.16±4.88) katılımcıların iş tatmini puanlarının, 18-30 yaş aralığında olan (15.95±3.64) katılımcılardan daha yüksek olduğu bulunmuştur (F=9.767, p=0.000). Evli olan katılımcıların (18.94±4.18) iş tatminleri bekar olan katılımcılardan (14.56±3.02) daha yüksek bulunmuştur (t=4.617, p=0.000). Öğrenim durumuna göre lise-önlisans mezunu olan katılımcıların iş tatmini puanlarının (19.95±3.64), lisans ve üstü mezunu olan katılımcılardan (17.14±4.36) daha yüksek olduğu bulunmuştur (t=2.779, p=0.000). Çalışılan kliniğe göre incelendiğinde, doğumhanede çalışan katılımcıların iş tatmini puanlarının (18.83±4.53), serviste çalışanlardan (16.72±3.88) daha yüksek olduğu bulunmuştur (t=2.384. p=0.019). 16 yıl ve üzeri çalışma deneyimi olan katılımcıların (20.38±4.60) iş tatminleri 1-5 yıl (15.36±3.68), ve 6-10 yıl arası (17.20±3.89) çalışma deneyimi olan katılımcılardan daha yüksek bulunmuştur (F=9.259, p=0.000).

Tablo 2. İş tatmini Puanlarının Tanımlayıcı Özelliklere Göre İncelenmesi

Değişkenler	İş Tatmini Ölçeği Puan±ss	% 95 CI	t/F	p
Yaş				
18-30 (1)	15.95±3.64	14.84-17.06	9.767	0.000
31-40 (2)	20.00±3.57	18.49-21.50		2>1.3>1
41 ve üzeri (3)	19.16±4.88	17.10-21.23		
Medeni durum				
Evli	18.94±4.18	17.93-19.94	4.617	0.000
Bekar	14.56±3.02	13.25-15-87		
Öğrenim durumu				
Lise-Önlisans	19.95±3.64	18.37-21.53	2.779	0.007
Lisans ve üstü	17.14±4.36	16.09-18.19		
Çalışılan klinik				
Doğumhane	18.83±4.53	17.53-20.14	2.384	0.019
Servis	16.72±3.88	15.52-17.91		
Çalışma yılı				
1-5 yıl (1)	15.36±3.68	14.05-16.66	9.259	0.000
6-10 yıl (2)	17.20±3.89	15.04-19.35		
11-15 yıl (3)	19.27±2.82	17.87-20.68		3>1.4>1
16 yıl ve üzeri (4)	20.38±4.60	18.52-22.24		4>2

Independent Samples T test, Oneway Anova, LSD, Tamhane T2, CI: Confidence Interval

4. TARTIŞMA

Bu çalışmadaki örneklem grubunun iş tatmininin orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Kadın hastalıkları ve doğum servislerinde çalışan sağlık profesyonelleri ile yapılan bazı çalışmalarda iş tatmini düzeyinin ortalamanın üstünde olduğu (Akgün ve ark.,2023; Wiegers ve ark., 2018), bir çalışmada ise iş tatmininin önemli ölçüde düşük olduğu bulunmuştur (Kebede ve ark., 2024). Çalışanların motivasyonlarının ve verilen hizmetin kalitesinin artması için iş tatmininin yüksek olması gerekmektedir. Çalışkan ve Bekmezci (2019)'nin yapmış oldukları araştırmada iş tatmini ile aşırı iş yükünün negatif ilişkisi olduğu (Çalışkan ve Bekmezci, 2019), yine bir çalışmada iş tatmini ile iş performansı arasında güçlü bir pozitif ilişkisi olduğu bulunmuştur (Ali ve Qun, 2019).

Bu çalışmada yaşın iş tatminini etkilediği bulunmuştur. Daha genç yaş grubunda olanların iş tatminlerinin daha düşük olduğu bulunmuştur. Literatürde de yaş ile iş tatmini arasında ilişki olduğu, yaşa göre bireyin iş tatmininde anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. (Özpehlivan, 2018; Nur, 2011). Bu çalışmada öğrenim durumuna göre lise-önlisans mezunlarının iş tatminlerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Literatürde de öğrenim

durumunun iş tatmini etkilediği ancak genel olarak eğitim düzeyi yüksek olan bireylerin eğitim düzeyi düşük olanlara göre işlerinden daha az tatmin oldukları belirtilmiştir (Özpehlivan, 2018; Eren, 2008). Bu çalışmada doğumhanede çalışan katılımcıların iş tatminlerinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu sonuç doğumhanede hasta yakını bulunmaması ve hasta ile birebir iletişim halinde bulunulmasından dolayı kaynaklanmış ya da çalışılan arkadaş grubu gibi başka faktörlerden de kaynaklanmış olabilir. Kurum liderleri ve yöneticiler tarafından iş tatminini artıran faktörlerin ortaya çıkarılıp çalışanların bu yönde desteklenmesi gerekmektedir.

5. SONUÇ

Kurum içinde ve iş yaşamında motive olmuş bir bireyin, faaliyeti esnasında ve faaliyeti sonunda işinden tatmin olması mümkündür. Başka bir deyişle sunulan imkânlarla desteklenen birey iş tatminine daha rahat ulaştırabilir (Şimşir ve Seyran, 2020). Kadın sağlığı çalışanlarının iş tatminini ve dolayısıyla kaliteli sağlık hizmeti sunumunu olumlu yönde etkilemek için liderlerin profesyonel yeterlilikleri teşvik etmesi ve olumlu iş ortamlarının oluşturulması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akgün Ö, Çakır D, Bekar M. (2023). The Evaluation of Job Satisfaction in Healthcare Professionals Working in Obstetrics and Gynecology Services, TOGÜ Sağlık Bilimleri Dergisi. 3(3):319-30.

Ali M, Qun W. (2019). Factors Contributing Job Satisfaction and Job Performance of Nurses in the Healthcare Industry. International Journal of Humanities and Social Development Research, 3(1), 7-22.

Çalışkan A, Bekmezci M. (2019). Aşırı İş Yükünün İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde İş Tatmini ve Yaşam Tatmininin Rolü, Sağlık Kurumu Çalışanları Örneği. Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 11(31), 381-431.

Eren TA. (2008). "Onkoloji Hemşirelerinin İş Doyumu ve Yaşam Doyumunun İncelenmesi",Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Karaferis D, Aletras V, Niakas D. (2022). Job satisfaction and associated factors in Greek public hospitals. Acta Biomed. 93(5):e2022230. doi: 10.23750/abm.v93i5.13095.

Kebede BF, Gebire Mariam T, Genie YD Biyazin T, Hiwot AY. (2024). Job satisfaction and associated factors among midwives, southwest, Ethiopia. International Journal of Healthcare Management, 1–9. doi: 10.1080/20479700.2024.2353500.

Keser A, Öngen Bilir B. (2019). Turkısh relıabılıty and valıdıty study of Job Satısfactıon Scale. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 3(3):229-39.

Kinzl JF, Knotzer Traweger C, Lederer W, Heidegger T, Benzer A.(2005).Influence of working conditions on job satisfaction in anesthetists. Br J Anaesth. 94:211–5. doi: 10.1093/bja/aei035.

Le VNT, Dang MH, Kim JG, Yang YM, Lee DW. (2021).Dentist Job Satisfaction: A Systematic Review and Meta-analysis. Int Dent J. 71(5):369-377. doi: 10.1016/j.identj.2020.12.018.

Nur D. (2011). Kamu Hastanelerinde Çalışan Sağlık Personelinde iş Doyumu ve Stres ilişkisi. (Klinik Psikiyatri. 14:230-240.

Özpehlivan M. (2018). İş Tatmini: Kavramsal Gelişimi, Bireysel ve Örgütsel Etkileri,Yararları ve Sonuçları. Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. 2(2).

Rosenberg MK, Bonsaksen T. (2022). Job Satisfaction Among Psychomotor Physiotherapists in Norway. Inquiry. 59:469580221126763. doi: 10.1177/00469580221126763.

Rowan BL, Anjara S, De Brún A, MacDonald S, Kearns EC, Marnane M, McAuliffe E. (2022). The impact of huddles on a multidisciplinary healthcare teams' work engagement, teamwork and job satisfaction: A systematic review. J Eval Clin Pract. 28(3):382-393. doi: 10.1111/jep.13648.

Şimşir İ, Seyran F. (2020). İş Tatmininin Önemi ve Etkileri. Meyad Akademi 1(1):25-42.

Wiegers TA, Hermus MA, Verhoeven CJ, Rijnders ME, van der Pal-de Bruin KM.(2018). Job satisfaction of maternity care providers in the Netherlands: Does working in or with a birth centre influence job satisfaction? Eur J Midwifery, 2:11. doi: 10.18332/ejm/94279.

SKS (SAĞLIKTA KALİTE STANDARTLARI) GÜNCEL SETLERİN İNCELENMESİ

Doç. Dr. Mehmet YORULMAZ

Selçuk Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü

mtyorulmaz@hotmail.com - 0000-0001-6670-165X

Arş. Gör. Muhammet Raşit AKSOY

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü

rasit.aksoy@izu.edu.tr - 0009-0009-1528-0678

Özet

Türkiye'de Sağlıkta Kalite Standartları çalışmaları 2003 yılı Sağlıkta Dönüşüm Programı ile başlamıştır. Türkiye'de sağlık hizmetlerinde kalite çalışmaları Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlıkta Kalite, Akreditasyon ve Çalışan Hakları Daire Başkanlığı tarafından yürütülmektedir. Bu çalışmada ilgili daire başkanlığı tarafından hazırlanmış ve akredite olmuş beş adet standart setinin şekil olarak karşılaştırılması amaçlanmıştır. Çalışmanın evrenini beş; (SKS- Hastane (Sürüm (6.1) , SKS-Diyaliz, SKS - ADSH (S.4) , SKS–112 (S.3) SKS - Tıp Merkezi) standart setinden oluşmaktadır. Sağlıkta Kalite, Akreditasyon ve Çalışan Hakları Daire Başkanlığı web sitesindeki güncel beş setin tamamının beş boyuttan oluştuğu bu boyutların; "kurumsal hizmetler", "hasta ve çalışan odaklı hizmetler", "sağlık hizmetleri", "destek hizmetleri" ve "gösterge yönetimi" boyutları olduğu belirlenmiştir. Haziran 2020'de sürüm 6.1'i yayınlanan SKS Hastane' de toplam 46 bölüm, 523 standart sayısı ve 1599 değerlendirme ölçütü sayısı bulunmaktadır. Ayrı bir set olarak ilk kez çıkarılan Eylül 2016'da yayınlanan SKS Diyaliz' de toplam 22 bölüm 196 standart sayısı ve 421 değerlendirme ölçütü sayısı bulunmaktadır. 2023 yılında 4.0 sürümü yayınlanan SKS Ağız ve Diş Sağlık Hizmetleri setinde toplam 28 bölüm, 280 standart sayısı ve 818 değerlendirme ölçütü sayısı bulunmaktadır. Haziran 2018'de versiyon-3 yayınlanan SKS 112 Acil Sağlık Hizmetleri setinde toplam 21 bölüm, 163 standart sayısı ve 359 değerlendirme ölçüt sayısı bulunmaktadır. İlk kez 2023 yılında yayınlanan SKS Tıp Merkezi setinde ise toplam 30 bölüm, 311 standart sayısı ve 948 değerlendirme ölçüt sayısı bulunmaktadır. Değerlendirme sonucuna göre tüm setlerin bölüm, standart ve değerlendirme ölçütü sayılarının farklı olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlıkta Kalite Standartları, SKS Hastane, SKS 112, SKS ADSH, SKS Tıp Merkezi, SKS Diyaliz

SKS (Health Quality Standards) Review of Current Sets

Abstract

In Turkiye, studies on Quality Standards in Healthcare started with the Health Transformation Program in 2003. Quality studies in healthcare services in Turkey are carried out by the Ministry of Health, General Directorate of Health Services, Department of Quality in Healthcare, Accreditation and Employee Rights. This study aimed to compare the five standard sets prepared and accredited by the relevant department. The population of the study was five (SKS- Hospital (Version (6.1), SKS-Dialysis, SKS - ADSH (S.4), SKS–112 (S.3) SKS - Medical Center) standard set. It has been determined that all five current sets on the Health Quality, Accreditation and Employee Rights Department website consist of five dimensions,

and these dimensions are; "institutional services", " patient and employee focused services ", "health services", "support services" and "indicator management". SKS Hospital, version 6.1 of which was published in June 2020, has a total of 46 sections, 523 standards and 1599 evaluation criteria. SKS Dialysis, which was first published as a separate set in September 2016, has a total of 22 sections, 196 standards and 421 evaluation criteria. SKS Oral and Dental Health Services set, version 4.0 of which was published in 2023, has a total of 28 sections, 280 standards and 818 evaluation criteria. SKS 112 Emergency Health Services set, version 3 of which was published in June 2018, has a total of 21 sections, 163 standards and 359 evaluation criteria. SKS Medical Center set, which was first published in 2023, has a total of 30 sections, 311 standards and 948 evaluation criteria. According to the evaluation results, it was determined that the section, standard and evaluation criteria numbers of all sets were different.

Keywords: Quality Standards in Health, SKS Hospital, SKS 112, SKS Oral and Dental Health Services, SKS Medical Center, SKS Dialysis

1.Giriş

İnsanların hayatlarının devamı ve kalitesi için sağlık kavramı çok önemlidir. Yaşam için bu kadar önemli olan sağlığın sunumunda gerekli olan sağlık hizmetleri ise yaşam kalitesi ve mutluluk ile bağlantılıdır. Sağlık hizmetlerinin sunumunu üstlenen kurumların başında hastaneler gelmektedir ve hastanelerin işleyiş fonksiyonlarını gerçekleştiren teşhis, tedavi ve bakım gibi süreçler ise kalite çalışmaları ile ilişkilidir (Güden ve ark 2010). Son zamanlarda yaşanan bazı değişikliklerin sonuçları sağlık hizmetlerinde de birtakım değişikliklere neden olmuştur. Teknolojinin ilerlemesi, sağlık hizmetlerinden faydalanan kişilerin hizmetlerden beklenti ve karşılaştırmalarının artması ve pazarda rekabet ortamının mevcudiyeti sağlık kurumlarının sunmuş oldukları hizmetleri daha kaliteli sunmaya ve kaliteyi belgelendirmeye yönelmişlerdir (Şahin 2020).

Kalite standartların var olması sağlık hizmetlerinde hizmet sunucularına kolaylık sağlamaktadır. Standartlar kuruluşlarda yürütülecek olan kalite çalışmaları için bilimsel bir dayanak ve yapı oluşturtacaktır (Ertaş ve Çelik 2018). Kalite standartları kurumlarda sunulan hizmetin kalitesini ölçmede ve değerlendirmede gereklidir. Sağlık hizmeti sunan kuruluşların kurumsal performansını yükseltmek için standartların kullanımı önerilmektedir (Kömürcü ve ark 2014). Türkiye sağlık hizmetlerinde akreditasyon standardı olarak ISQua tarafından akredite edilmiş Sağlıkta Akreditasyon Standartları'nı (SAS) kullanmaktadır. Akreditasyon işlemleri ise bağımsız olarak faaliyet gösteren Türkiye Sağlık Hizmetleri Kalite ve Akreditasyon Enstitüsü (TÜSKA) tarafından yürütülmektedir (Koralay 2021).

Uygulamada olan Sağlıkta Kalite Standartları, Sağlık Bakanlığı tarafından 2003 yılında duyurulan Sağlıkta Dönüşüm Programı bünyesinde oluşturularak hayata geçirilmiş ve devam ettirilmektedir (Uysal ve Yorulmaz 2018). SKS olarak bilinen Sağlıkta Kalite Standartları ihtiyaca ve gerekliliğe göre güncellemeye uygun revizyon yapılabilir bir yapıdadır (Sezdi 2018). Bu standartlar amaç olarak sağlık sisteminin paydaşlarına güvenilir ortam oluşturarak hasta ve çalışan memnuniyetlerinin sağlanmasını hedeflemektedir. Memnuniyetler belirli aralıklarla ölçülerek bakanlığa iletilmekte, hedeflenen memnuniyet yakalanmadığında ise kurumların yöneticileri tarafından gereken önlemlerin alınmasında standartların önemli rol oynadığı görülmektedir (Devebakan ve ark 2024). Bu çalışmada ilgili daire başkanlığı tarafından hazırlanmış ve akredite olmuş beş adet standart setinin (SKS Hastane (Sürüm 6), SKS Diyaliz, SKS ADSH (Sürüm 4), SKS 112 (Sürüm 3) ve SKS Tıp Merkezi) şekil olarak karşılaştırılması amaçlanmıştır.

2.Sağlıkta Kalite Standartları

Sağlık Bakanlığı tarafından 2003 yılından itibaren sağlık sistemlerinin iyileştirilmesi üzerinde bir dizi reformlar yapılmıştır. Hastanelerde sunulacak olan sağlık hizmetlerinin kalitesini artırmak, performansı iyileştirmek, DSÖ tarafından belirlenen hedeflere ulaşmak ve sağlık sistemi için gerekli olan ihtiyaçları gidermek amaçlanmıştır. Bu amaçlar neticesinde ise daha sonra ismi Sağlıkta Kalite Standartları (SKS) olacak Hizmet Kalite Standartları (HKS) rehberini duyurulmuştur (Aksöz ve Korkut 2016). Bu standartların amaçladığı kalite artırmanın ve performansı iyileştirmenin ne kadarının karşılanabildiğinin takibi için belirli aralıklar değerlendirmeler yapılmakta ve kamu, özel ve üniversite bünyesinde sağlık hizmeti sunumu gerçekleştiren tüm kurumlar bu standartlara uygunluk düzeylerine göre puanlandırılmaktadır (Araç ve Koç 2023). 2005 yılında yürütülen çalışmalar sonucu sistematik bir temele dayandırılmak için ortaya konulan 100 kalite standardı 2011 yılına gelindiğinde gerekli revizyonlar ile 621 standarda ulaşmış, Türkiye'de tüm hastaneler için kalite kültürü oluşturulması sağlanmıştır (Kayral 2018).

Tablo 1: Kurumsal Hizmetler Boyutu Karşılaştırması

KURUMSAL HİZMETLER BOYUTU				
SKS Hastane (Sürüm 6)	**SKS Diyaliz**	**SKS ADSH (Sürüm 4)**	**SKS 112 (Sürüm 3)**	**SKS Tıp Merkezi**
Kurumsal Yapı	Kurumsal Yapı	Kurumsal Yapı	Kurumsal Yapı	Kurumsal Yapı
Kalite Yönetimi	Kalite Yönetimi	Kalite Yönetimi	Kalite Yönetimi	Kalite Yönetimi
Doküman Yönetimi	Doküman Yönetimi	Doküman Yönetimi	Doküman Yönetimi	Doküman Yönetimi
Risk Yönetimi	Risk Yönetimi	Risk Yönetimi	Risk Yönetimi	Risk Yönetimi
Kurumsal Verimlilik		Kurumsal Verimlilik		
İstenmeyen Olay Bildirim Sistemi	İstenmeyen Olay Bildirimi	İstenmeyen Olay Bildirim Sistemi	İstenmeyen Olay Bildirim Sistemi	İstenmeyen Olay Bildirim Sistemi
Afet ve Acil Durum Yönetimi	Acil Durum ve Afet Yönetimi	Afet ve Acil Durum Yönetimi	Afet ve Acil Durum Yönetimi	Afet ve Acil Durum Yönetimi
Kimyasal, Biyolojik, Radyasyon ve Nükleer (KBRN) Tehlikelerin Yönetimi				
Eğitim Yönetimi	Eğitim Yönetimi	Eğitim Yönetimi	Eğitim Yönetimi	Eğitim Yönetimi
Sosyal Sorumluluk	Sosyal Sorumluluk	Sosyal Sorumluluk		
Toplam: 10 Bölüm	***Toplam: 8 Bölüm***	***Toplam: 9 Bölüm***	***Toplam: 7 Bölüm***	***Toplam: 7 Bölüm***

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı 2020; T.C. Sağlık Bakanlığı 2016; T.C. Sağlık Bakanlığı 2023a; T.C. Sağlık Bakanlığı 2018; T.C. Sağlık Bakanlığı 2023b.

Tablo 1 incelendiğinde Kalite Setleri Kurumsal Hizmetler boyutunda "Kurumsal Yapı", "Kalite Yönetimi", "Doküman Yönetimi", "Risk Yönetimi", "İstenmeyen Olay Bildirim Sistemi" ve "Eğitim Yönetimi" bölümlerinin tüm setlerde olduğu anlaşılmaktadır. "Afet ve Acil Durum Yönetimi" bölümünün SKS Hastane (Sürüm 6), SKS ADSH (Sürüm 4), SKS 112 (Sürüm 3) ve SKS Tıp Merkezi setlerinde olduğu fakat SKS Diyaliz setinde isim olarak "Acil Durum ve Afet Yönetimi" şeklinde olduğu görülmektedir. "Sosyal Sorumluluk" bölümünün SKS Hastane (Sürüm 6), SKS Diyaliz ve SKS ADSH (Sürüm 4) setlerinde olduğu fakat SKS 112 (Sürüm 3) ve SKS Tıp Merkezi setinde bulunmadığı görülmektedir. "Kurumsal Verimlilik" bölümünün ise SKS Hastane (Sürüm 6) ve SKS ADSH (Sürüm 4) setlerinde olduğu fakat diğer setlerde bulunmadığı değerlendirilmiştir. "Kimyasal, Biyolojik, Radyasyon ve Nükleer (KBRN) Tehlikelerin Yönetimi" bölümünün ise sadece SKS Hastane (Sürüm 6) setinde olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 2: Hasta ve Çalışan Odaklı Hizmetler Boyutu Karşılaştırması

HASTA VE ÇALIŞAN ODAKLI HİZMETLER BOYUTU				
SKS Hastane (Sürüm 6)	**SKS Diyaliz**	**SKS ADSH (Sürüm 4)**	**SKS 112 (Sürüm 3)**	**SKS Tıp Merkezi**
Hasta Deneyimi	Hasta Deneyimi	Hasta Deneyimi	Hasta Deneyimi	Hasta Deneyimi
Hizmete Erişim		Hizmete Erişim	Hizmete Erişim	Hizmete Erişim
Yaşam Sonu Hizmetleri				
Sağlıklı Çalışma Yaşamı	Sağlıklı Çalışma Yaşamı	Sağlıklı Çalışma Yaşamı	Sağlıklı Çalışma Yaşamı	Sağlıklı Çalışma Yaşamı
Toplam: 4 Bölüm	***Toplam: 2 Bölüm***	***Toplam: 3 Bölüm***	***Toplam: 3 Bölüm***	***Toplam: 3 Bölüm***

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı 2020; T.C. Sağlık Bakanlığı 2016; T.C. Sağlık Bakanlığı 2023a; T.C. Sağlık Bakanlığı 2018; T.C. Sağlık Bakanlığı 2023b.

Tablo 2 incelendiğinde Hasta ve Çalışan Odaklı Hizmetler Boyutunda, tüm setlerde "Hasta Deneyimi" ve "Sağlıklı Çalışma Yaşamı" bölümlerinin olduğu anlaşılmaktadır. "Hizmete Erişim" bölümünün SKS Hastane (Sürüm 6), SKS ADSH (Sürüm 4), SKS 112 (Sürüm 3) ve SKS Tıp Merkezi setlerinde olduğu fakat SKS Diyaliz setinde bulunmadığı görülmektedir. SKS Hastane (Sürüm 6) içerisinde ise "Yaşam Sonu Hizmetleri" bölümünün ise diğer bölümlere göre bu set içerisinde tek fark olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3: Sağlık Hizmetleri Boyutu Karşılaştırması

SAĞLIK HİZMETLERİ				
SKS Hastane (Sürüm 6)	**SKS Diyaliz**	**SKS ADSH (Sürüm 4)**	**SKS 112 (Sürüm 3)**	**SKS Tıp Merkezi**
Toplam: 24 Bölüm	**Toplam: 4 Bölüm**	**Toplam: 8 Bölüm**	**Toplam: 3 Bölüm**	**Toplam: 12 Bölüm**

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı 2020; T.C. Sağlık Bakanlığı 2016; T.C. Sağlık Bakanlığı 2023a; T.C. Sağlık Bakanlığı 2018; T.C. Sağlık Bakanlığı 2023b.

Tablo 3 incelendiğinde Sağlık Hizmetleri Boyutunda farkların daha fazla olduğu görülmektedir. SKS Hastane (Sürüm 6)'da 24 Bölüm bulunmaktadır. Bu boyut içerisinde en fazla bölüm sayısı bu settedir. Daha sonra 12 bölüm ile SKS Tıp Merkezi bu boyut özelinde en fazla bölüm içeren ikinci set olduğu, SKS ADSH (Sürüm 4)'te ise 8 bölüm içerdiği, SKS Diyaliz setinin 4 ve SKS 112 (Sürüm 3)'te ise 3 bölüm olduğu anlaşılmıştır.

Tablo 4: Destek Hizmetleri Boyutu Karşılaştırması

DESTEK HİZMETLERİ				
SKS Hastane (Sürüm 6)	**SKS Diyaliz**	**SKS ADSH (Sürüm 4)**	**SKS 112 (Sürüm 3)**	**SKS Tıp Merkezi**
Tesis Yönetimi	Tesis Yönetimi	Tesis Yönetimi	Ambulans Yönetimi	Tesis Yönetimi
Otelcilik Hizmetleri	Otelcilik Hizmetleri	Otelcilik Hizmetleri		Otelcilik Hizmetleri
Bilgi Yönetim Sistemi		Bilgi Yönetim Sistemi	Bilgi Yönetim Sistemi	Bilgi Yönetim Sistemi
Malzeme ve Cihaz Yönetimi	Malzeme ve Cihaz Yönetimi	Malzeme ve Cihaz Yönetimi	Malzeme ve Cihaz Yönetimi	Malzeme ve Cihaz Yönetimi
Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri	Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri	Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri	Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri	Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri
Atık Yönetimi	Atık Yönetimi	Atık Yönetimi	Atık Yönetimi	Atık Yönetimi
Dış Kaynak Kullanımı	Dış Kaynak Kullanımı	Dış Kaynak Kullanımı	Dış Kaynak Kullanımı	Dış Kaynak Kullanımı
Toplam: 7 Bölüm	***Toplam: 6 Bölüm***	***Toplam: 7 Bölüm***	***Toplam: 6 Bölüm***	***Toplam: 7 Bölüm***

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı 2020; T.C. Sağlık Bakanlığı 2016; T.C. Sağlık Bakanlığı 2023a; T.C. Sağlık Bakanlığı 2018; T.C. Sağlık Bakanlığı 2023b.

Tablo 4 incelendiğinde Destek Hizmetleri boyutunda "Malzeme ve Cihaz Yönetimi", "Tıbbi Kayıt ve Arşiv Hizmetleri", "Atık Yönetimi" ve "Dış Kaynak Kullanımı" bölümlerinin tüm setlerde olduğu anlaşılmaktadır. "Bilgi Yönetim Sistemi" bölümünün SKS Hastane (Sürüm 6), SKS ADSH (Sürüm 4), SKS 112 (Sürüm 3) ve SKS Tıp Merkezi setlerinde olduğu fakat SKS Diyaliz setinde bulunmadığı görülmektedir. "Otelcilik Hizmetleri" bölümünün SKS Hastane (Sürüm 6), SKS Diyaliz, SKS ADSH (Sürüm 4), ve SKS Tıp Merkezi setlerinde olduğu fakat SKS 112 (Sürüm 3) setinde bulunmadığı görülmektedir. "Tesis Yönetimi" bölümünün ise SKS Hastane (Sürüm 6), SKS Diyaliz, SKS ADSH (Sürüm 4), ve SKS Tıp Merkezi setlerinde olduğu fakat SKS 112 (Sürüm 3) setinde bulunmadığı bu sette ise "Ambulans Yönetimi" bölümünün olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5: Gösterge Yönetimi Boyutu Karşılaştırması

GÖSTERGE YÖNETİMİ				
SKS Hastane (Sürüm 6)	**SKS Diyaliz**	**SKS ADSH (Sürüm 4)**	**SKS 112 (Sürüm 3)**	**SKS Tıp Merkezi**
Göstergelerin İzlenmesi	Göstergelerin İzlenmesi	Göstergelerin İzlenmesi	Göstergelerin İzlenmesi	Göstergelerin İzlenmesi
Kalite Göstergeleri	Kalite Göstergeleri	Kalite Göstergeleri	Kalite Göstergeler	Kalite Göstergeleri

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı 2020; T.C. Sağlık Bakanlığı 2016; T.C. Sağlık Bakanlığı 2023a; T.C. Sağlık Bakanlığı 2018; T.C. Sağlık Bakanlığı 2023b.

Tablo 5 incelendiğinde tüm setlerde Gösterge Yönetimi boyutu altında iki bölümden oluştuğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6: Standart ve Değerlendirme Ölçütü Sayıları Karşılaştırması

	SKS Hastane (Sürüm 6)		**SKS Diyaliz**		**SKS ADSH (Sürüm 4)**		**SKS 112 (Sürüm 3)**		**SKS Tıp Merkezi**	
Boyutlar	Standart Sayısı	Değerlendirme Ölçütü Sayısı	Standart Sayısı	Değerlendirme Ölçütü Sayısı	Standart Sayısı	Değerlendirme Ölçütü Sayısı	Standart Sayısı	Değerlendirme Ölçütü Sayısı	Standart Sayısı	Değerlendirme Ölçütü Sayısı
Kurumsal Hizmetler	71	196	50	116	64	174	47	113	54	167
Hasta ve Çalışan Odaklı Hizmetler	39	108	25	68	30	89	25	70	24	63
Sağlık Hizmetleri	325	1019	37	94	96	277	25	49	149	460
Destek Hizmetleri	81	264	50	136	83	266	42	119	77	246

Gösterge Yönetimi	7	12	34	7	7	12	24	8	7	12
Toplam	523	1599	196	421	280	818	163	359	311	948

Kaynak: T.C. Sağlık Bakanlığı 2020; T.C. Sağlık Bakanlığı 2016; T.C. Sağlık Bakanlığı 2023a; T.C. Sağlık Bakanlığı 2018; T.C. Sağlık Bakanlığı 2023b.

Tablo 6 incelendiğinde SKS Hastane (Sürüm 6)'da 1599 ölçüt, SKS Diyaliz'de 421, SKS ADSH (Sürüm 4)'de 818, SKS 112 (Sürüm 3)'de 359, SKS Tıp Merkezi'nde ise 948 değerlendirme ölçütü sayısı olduğu görülmektedir.

Sonuç

Standart anlam olarak; herkesçe aynı kabulü gören, değişmeyen, belirgin ölçülere, yasalara, uygun olan anlamlarını içeren formal bir kelimedir. Sağlıkta Kalite Standartları Türkiye'de sağlık hizmetlerinin sunum kalitesinin iyileştirilmesi amacıyla Sağlık Bakanlığı tarafından uzun çalışmalar neticesinde ortaya çıkarılmış değerli bir eser olma niteliği taşımaktadır. Özellikle sağlık yöneticilerin vazgeçilmez rehberi niteliğinde olan bu standartlar, yönetimden, destek hizmetlerine kadar tüm hastane süreçlerini kapsayan önemli bir rehberdir. "Kaliteyi bilen yönetir" anlayışının yaygınlaştırılmasında il sıralarda gelen bir argümandır. Sağlık Bakanlığı Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü Sağlıkta Kalite, Akreditasyon ve Çalışan Hakları Dairesi Başkanlığı tarafından hazırlanmış sağlıkta kalite standart setlerinin karşılaştırılmasının yapıldığı bu çalışmada nicel açıdan incelemeler yapılmıştır. Her biri yoğun emek ve profesyonellikle hazırlanan bu kalite setleri hizmet sunumunda oluşabilecek her türlü risk ve tehlikeleri proaktif bir yaklaşımla kaynağında yok etmeyi amaçlamıştır. Özellikle SKS- Hastane Seti yaklaşık iki bine yakın değerlendirme ölçütü ile bir hastanedeki tüm süreçleri kapsamaktadır. Süreçlerin değerlendirilmesi süreçlerin iyileştirilmesi ile doğru orantılı yürüyeceğinden kalite sürekli iyileştirmeyi kuruma hediye eden bir yönetim felsefesi olmuştur. Bu açıdan bu çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı sağlıkta kalite çalışmalarının görünürlüğünü artıracağı düşünülmektedir.

Kaynaklar

Aksöz, E., Korkut, O. (2016). Hizmet Kalite Standartları Versiyon 4 Ve Versiyon 5'in Hastanelerde İlaç Güvenliği Açısından Karşılaştırılması. Balıkesir Sağlık Bilimleri Dergisi, 5(2), 69-74. https://doi.org/10.5505/bsbd.2016.13007

Araç, S., Koç, E. S. (2023). Sağlık Kurumlarında Kalite Ve Akreditasyon. International Anatolia Academic Online Journal Health Sciences, 9(3), 210-224.

Devebakan, N., Sarıçam, H., Sarı, N., Bağcı, H. (2024). Bir Üniversite Hastanesinde Sağlıkta Kalite Standartları Kapsamında Hasta Deneyimlerinin Değerlendirilmesi. SDÜ Sağlık Yönetimi Dergisi, 6(2), 110-123.

Ertaş, H., Çelik, Ö. (2018). Sağlıkta Kalite Standartları Üzerine Nitel Bir Değerlendirme. Sağlık Yönetimi Dergisi, 2(1), 18-40.

Güden, E., Öksüzkaya, A., & Çetinkara, K. (2010). Kayseri İli Kamu Hastanelerinde Sağlıkta Kalite Standartlarının Değerlendirmesi. Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi, 2(2), 144-166.

Kayral, İ. H. (2018). Dünya'da ve Türkiye'de Sağlık Hizmetleri Akreditasyonu. Sağlıkta Kalite ve Akreditasyon Dergisi, 1 (1), *27-31*.

Koralay, G. (2021). Sağlıkta Akreditasyon Standartlarındaki Güvenli Cerrahi Bölümünün Diğer Bölümler İle İlişkisi Üzerine Bir Analiz. Türkiye Sağlık Enstitüleri Başkanlığı Dergisi, 4(3), 1-16. https://doi.org/10.54537/tusebdergisi.1022258

Kömürcü, N., Durmaz, A., Bayram, N., Genç Koyucu, R., vd. (2014). Sağlık Hizmetlerinde Kalite Standartları ve Modelleri. Sağlıkta Performans Ve Kalite Dergisi, 7(1), 95-114.

Sezdi, M. (2018). Sağlıkta kalite standartları kapsamında tıbbi cihaz yönetimi revizyon çalışması. Tıp Teknolojileri Kongresi, 8(10), 215-218.

shgmkalitedb.saglik.gov.tr 2024. Erişim Adresi: https://kalite.saglik.gov.tr/TR-52460/guncel-standartlar.html Erişim Tarihi: 30.12.2024

Şahin, D. (2020). JCI Akreditasyonu ile Türkiye' de Sağlık Hizmetlerinin Kalite ve Akreditasyonuyla İlgili Kuruluşların Çalışmalarına İlişkin Araştırma. Sağlıkta Kalite Ve Akreditasyon Dergisi, 3(1), 16-26.

T.C. Sağlık Bakanlığı 2023a, (2023). SHGM Sağlıkta Kalite Akreditasyon ve Çalışan Hakları Dairesi Başkanlığı. Sağlıkta Kalite Standartları Ağız ve Diş Sağlığı Hizmetleri Sürüm 4.0. Ankara: Neyir Matbaa. Erişim Adresi: https://kalite.saglik.gov.tr/TR-52460/guncel-standartlar.html Erişim Tarihi: 30.12.2024

T.C. Sağlık Bakanlığı 2023b, (2023). SHGM Sağlıkta Kalite Akreditasyon ve Çalışan Hakları Dairesi Başkanlığı. Sağlıkta Kalite Standartları Tıp Merkezi. Ankara: Kuban Matbaa. Erişim Adresi:https://kalite.saglik.gov.tr/TR-52460/guncel-standartlar.html Erişim Tarihi:30.12.2024

T.C. Sağlık Bakanlığı, (2016). SHGM Sağlıkta Kalite Akreditasyon ve Çalışan Hakları Dairesi Başkanlığı. Sağlıkta Kalite Standartları Diyaliz. Ankara: Anıl Matbaa. Erişim Adresi: https://kalite.saglik.gov.tr/TR-52460/guncel-standartlar.html Erişim Tarihi: 30.12.2024

T.C. Sağlık Bakanlığı, (2018). SHGM Sağlıkta Kalite Akreditasyon ve Çalışan Hakları Dairesi Başkanlığı. Sağlıkta Kalite Standartları 112 Acil Sağlık Hizmetleri Versiyon-3. Ankara: Artı 6 Medya. Erişim Adresi: https://kalite.saglik.gov.tr/TR-52460/guncel-standartlar.html Erişim Tarihi: 30.12.2024

T.C. Sağlık Bakanlığı, (2020). SHGM Sağlıkta Kalite Akreditasyon ve Çalışan Hakları Dairesi Başkanlığı. Sağlıkta Kalite Standartları Hastane 6.1. Ankara: Tam Pozitif Matbaa. Erişim Adresi: https://kalite.saglik.gov.tr/TR-52460/guncel-standartlar.html Erişim Tarihi: 30.12.2024

Uysal, B., & Yorulmaz, M. (2018). Sağlıkta Kalite Standartları Ve Bilişsel Mahremiyet. Selçuk Üniversitesi Sosyal Ve Teknik Araştırmalar Dergisi(16), 24-33.

TÜRKİYE'DE SAĞLIKTA DÖNÜŞÜM PROGRAMI (2003) ÜZERİNE YAPILAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELEMESİ

Doç. Dr. Mehmet YORULMAZ

Selçuk Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü

mtyorulmaz@hotmail.com - 0000-0001-6670-165X

Arş. Gör. Muhammet Raşit AKSOY

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Sağlık Yönetimi Bölümü

rasit.aksoy@izu.edu.tr - 0009-0009-1528-0678

Özet

Bu çalışmanın amacı, 2003 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından uygulamaya koyulan "Sağlıkta Dönüşüm Programı" konulu ve YÖK Tez'de yayımlanmış olan lisansüstü tezlerin incelenmesidir. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi web sitesinde yayınlanmış olan konu ile alakalı tezler değerlendirilmeye alınmıştır. Konu ile ilgili yapılan tezlere ulaşabilmek için "Sağlıkta Dönüşüm Programı" ve "Sağlık Dönüşüm" tarama terimleri ile arama yapılmıştır. Bu kriterlerde çalışma için toplam 63 tez olduğu bulunmuştur. Tezlerin 16 tanesinin doktora tezi olduğu bir tanesinin tıpta uzmanlık tezi ve 46 tanesinin ise yüksek lisans tezi olduğu tespit edilmiştir. Araştırma verilerine göre yayımlanan ilk tezin yayım yılı 2006 olarak bulunmuştur. Çalışmada elde edilen veriler sonucunda; 50 adet tez, Sosyal Bilimler Enstitülerine bağlı olarak, 9 adet tez, Sağlık Bilimleri Enstitülerine bağlı olarak, üç adet tezde, Eğitim Enstitülerine bağlı olarak ve bir adet tezde Tıp Fakültesi bünyesinde yayımlanmış olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Dönüşüm Programı, Sağlıkta Dönüşüm Programı Tezler

Examination of Graduate Theses on the Health Transformation Program in Turkiye(2003)

Abstract

The aim of this study is to examine the postgraduate theses published in YÖK Tez on the subject of "Health Transformation Program" implemented by the Ministry of Health in 2003. The theses related to the subject published on the National Thesis Center website of the Council of Higher Education were evaluated. In order to reach the theses made on the subject, a search was made with the search terms "Health Transformation Program" and "Health Transformation". A total of 63 theses were found for the study in these criteria. It was determined that 16 of the theses were doctoral theses, one was a medical specialty thesis and 46 were master's theses. According to the research data, the publication year of the first published thesis was found to be 2006. As a result of the data obtained in the study; it was determined that 50 theses were published in affiliation with Social Sciences Institutes, 9 theses in affiliation with Health Sciences Institutes, three theses in affiliation with Education Institutes and one theses in the Faculty of Medicine.

Keywords: Health Transformation Program, Health Transformation Program Theses

1.Giriş

1980 sonrası Türkiye dahil çoğu ülkede sağlık politikaları üzerine dönüşüm hareketleri yaşanmıştır. DSÖ, Avrupa Birliği ve Dünya Bankası gibi organizasyonlar bu dönüşüm hareketlerini sağlamıştır. Türkiye ise sağlık sistemi üzerine dönüşüm programına 58. Hükümet ile 2003 yılında duyurulan Sağlıkta Dönüşüm Programı ile başlamıştır. Bu program ile ülkemizde sağlık hizmetlerinde bir dizi reformlar gerçekleştirilmiştir (Seçtim 2019). 1990'lı yıllardan beri planlanan sağlıkta reform çalışmaları Sağlıkta Dönüşüm Programı ile son halkasını tamamlamıştır. Dünya Bankası tarafından önerilen sağlık politikaları içerisinde de yer alan ve SDP ile ülke sağlık sistemine uygulanan maddelere şunlar örnek verilebilir; Sağlık Bakanlığı'nın daha çok sağlık hizmetlerini planlayan ve hizmet sunumu denetleyen bir kurum olarak devam etmesi, farklılıkları kaldırarak birleştirici bir sağlık sigortası modeli olan Genel Sağlık Sigortası, mali açıdan özerk konumda olan sağlık tesisleri, Aile hekimliği uygulaması bu politikalara örnek olarak gösterilebilir. SDP ile Türkiye'de sağlık hizmetlerinde ilaca erişim kolaylaşmıştır. Bu konu hasta memnuniyetlerine de etki etmiştir. Fakat sağlık harcamalarındaki artış uluslararası finans kurumlarını rahatsız etmektedir (Yılmaztürk 2013).

"Herkese Sağlık" hedeflerini belirleyen DSÖ, 1978 yılında Kazakistan'da düzenlenen konferansta daha çok temel sağlık hizmetlerini kapsayan Alma-Ata Bildirgesi'ni yayınlamıştır. Hasta hakları üzerine önemli atımların atıldığı 1981 yılında yayınlanan Lizbon Bildirgesi' nde hastalar için birtakım hak ve sorumlulukları konu edinilmiştir. 1986 yılında yayınlanan Ottowa Şartı' nda sağlık kavramının sadece sağlık hizmeti sunucuları ile sınırlı olmadığı diğer dışsal ve çevresel etmenlerinde etkili olduğu vurgulanmış ve diğer unsurlarında sağlığı destekleyici olmaları gerektiği belirtilmiştir. Sağlık hizmetlerinde eşitsizlikler ve sağlıklı yaşam hakkı üzerinde tavsiyeler sunan Adelaide Tavsiyeleri 1988 yılında yayınlanmıştır. 1994 yılında Kopenhag Bildirgesi, 1995 yılında Amsterdam Bildirgesi, 1995 yılında Bali Bildirgesi, 1996 yılında Ljubljana Bildirgesi, 1997 yılında Jakarta Bildirgesi, 2001 yılında Dubrovnik Sözleşmesi, 2008 yılında Tallinn Şartı, 2012 yılında ise Malta Belgesi yayınlanmıştır (Madenoğlu Kıvanç 2015).

Türkiye'de ilk sağlık bakanı olarak göreve gelen Dr. Adnan ADIVAR ve sonrasında bakanlık görevine gelen Dr. Refik SAYDAM dönemlerinde 1920 ile 1937 yılları arasında savaşta olan ve yeni kurulmuş bir ülkede gerekli olan sağlık hizmetlerinin sunumu ve sağlık altyapısının oluşturulması üzerine çalışmalar yapılmıştır (Ak 2021). Dr. Behçet Uz tarafından 1946 yılında duyurulan "Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı", Cumhuriyet sonrası Türkiye'nin yazılı olarak sağlık üzerine ilk planı olarak hazırlanmıştır. Kanun olarak yürürlüğe girmese de bu plan sağlık alanında önemli bir adım olmuştur (İleri ve ark 2016). 1960'lı yıllarda ise Nusret Fişek sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi üzerine çalışmalar yürütmüşlerdir. Daha sonra 1980 dönemi sağlık sisteminin altyapısı ve örgütlenmesini iyileştirmek amacıyla birtakım çalışmalar yürütülmüştür. 1983 sonrası ise sağlıkta reform çalışmaları gündeme gelmiştir. 1990 yıllarda ise Dünya Bankası tarafından desteklenen projeler üzerine çalışmalar sürdürülmüştür (T.C. Sağlık Bakanlığı 2003). Bu çalışmanın amacı, 2003 yılında Sağlık Bakanlığı tarafından uygulamaya koyulan "Sağlıkta Dönüşüm Programı" konulu ve YÖK Tez'de yayımlanmış olan lisansüstü tezlerin incelenmesidir. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi web sitesinde yayınlanmış olan konu ile alakalı tezler değerlendirilmeye alınmıştır.

3.Sağlıkta Dönüşüm Programı

2003 yılında Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) ile birlikte Türkiye sağlık sisteminde büyük ölçekli ve önemli reformlar uygulanmaya başlanmıştır. SDP ile birlikte sağlıkta çoklu

finans yapısı düzeltilerek tek çatı altında toplanması gerçekleştirilmiştir. Sosyal güvenlik sistemi SDP sayesinde tüm nüfusu kapsayıcı bir yapıya geçmiştir. SDP, sağlık sisteminde birçok noktada problemlerin çözümü ve düzeltilmesinde önemli bir adım olmuş, sağlık sisteminden memnuniyeti yükseltecek dönüm noktası olmuştur (Memişoğlu 2018). Türkiye'yi bu reform programına sevk eden bazı sorunlar olmuştur. Sağlık hizmetlerinde artan maliyetler, hizmet sunumunda faydalananların beklentilerinin artması, kamunun hizmet sunumunda ödeme kapasitesinin kısıtlı olması ve hizmet sunumunda sistem yönetiminin vatandaş tarafından eleştirilmeye başlanması bu reformun zeminini hazırlamıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı 2012). Sağlık Dönüşüm Programı belirli ilkelerle yola çıkmıştır, Bunlar; İnsan merkezlilik, Sürdürülebilirlik, Sürekli Kalite Gelişimi, Katılımcılık, Uzlaşmacılık, Gönüllülük, Güçler Ayrılığı, Desantralizasyon, Hizmette Rekabet ilkeleridir. Ayrıca program bileşen olarak; 1-Planlayıcı ve Denetleyici Bir Sağlık Bakanlığı, 2-Herkesi Tek Çatı Altında Toplayan Genel Sağlık Sigortası, 3-Yaygın, Erişimi Kolay ve Güler Yüzlü Sağlık Hizmet Sistemi (Bu bileşenin altında ise; Güçlendirilmiş Temel Sağlık Hizmetleri ve Aile Hekimliği, Etkili, Kademeli Sevk Zinciri, İdari ve Mali Özerkliğe Sahip Sağlık İşletmeleri), 4-Bilgi ve Beceri ile Donanmış, Yüksek Motivasyonlar Çalışan Sağlık İnsan Gücü, 5-Sistemi Destekleyecek Eğitim ve Bilim Kurumları, 6-Nitelikli ve Etkili Sağlık Hizmetleri İçin Kalite ve Akreditasyon, 7-Akılcı İlaç ve Malzeme Yönetiminde Kurumsal Yapılanma (Bu bileşenin altında ise; Ulusal İlaç Kurumu, Tıbbi Cihaz Kurumu), 8-Karar Sürecinde Etkili Bilgiye Erişim; Sağlık Bilgi Sistemi bileşeni bu programda duyurulmuştur (T.C. Sağlık Bakanlığı 2003). Daha sonra 60.Hükümet döneminde SDP bileşenlerine ekleme yapılmıştır. Bunlardan ilki özetle sağlığın geliştirilmesi ve sağlıklı hayat programları, ikincisi sağlık sektöründeki tarafların sisteme dahil edilmesi ve sektörler arası işbirliği, üçüncüsünde ise sınır ötesi sağlık hizmetleri üzerine dikkat çekilmiştir (T.C. Sağlık Bakanlığı 2008).

3. Yöntem

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi web sitesinde yayınlanmış olan konu ile alakalı tezler değerlendirilmeye alınmıştır. Konu ile ilgili yapılan tezlere ulaşabilmek için "Sağlıkta Dönüşüm Programı" ve "Sağlık Dönüşüm" tarama terimleri ile arama yapılmıştır. Bu kriterlerde çalışma için toplam 63 tez olduğu bulunmuştur.

4. Bulgular

Bu bölümde araştırma hakkında elde edilen bulgulara yer verilmiştir.

Şekil 1: Lisansüstü Tezlerin Konularına Göre Yüzde Dağılımları

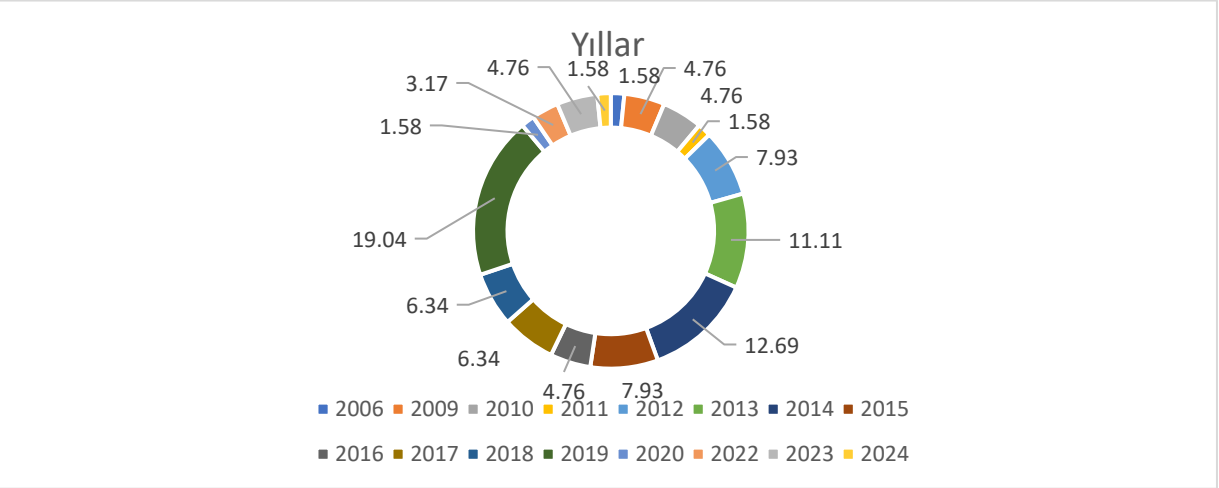

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi 2024.

Şekil 1' e göre, 63 tezin 43 adetinin "Konu" alanında 'Sağlık Yönetimi' ve 'Sağlık Kurumları Yönetimi' konuları olarak yazarlar tarafından belirtildiği görülmektedir. Bu oran incelemeye dahil edilen 63 adet tezin %68,25'ini oluşturmaktadır.

Araştırma kapsamında değerlendirmeye alınan tezlerin yayınlandıkları yıllara göre dağılımları şu şekildedir; İlk tez 2006 yılında yayınlanmış ve aynı yıl içerisinde Sağlıkta Dönüşüm isimli başka bir tezin olmadığı, 2009 ve 2010 yıllarının her birinde 3'er adet, 2011 yılında 1 adet, 2012 yılında 5 adet, 2013 yılında 7 adet, 2014 yılında 8 adet, 2015 yılında 5 adet, 2016 yılında 3 adet, 2017 yılında 4 adet, 2018 yılında 4 adet, 2019 yılında 12 adet, 2020 yılında 1 adet, 2022 yılında 2 adet, 2023 yılında 3 adet, 2024 yılında ise 1 adet tezin olduğu görülmektedir.

Şekil 2: Lisansüstü Tezlerin Yıllarına Göre Yüzde Dağılımları

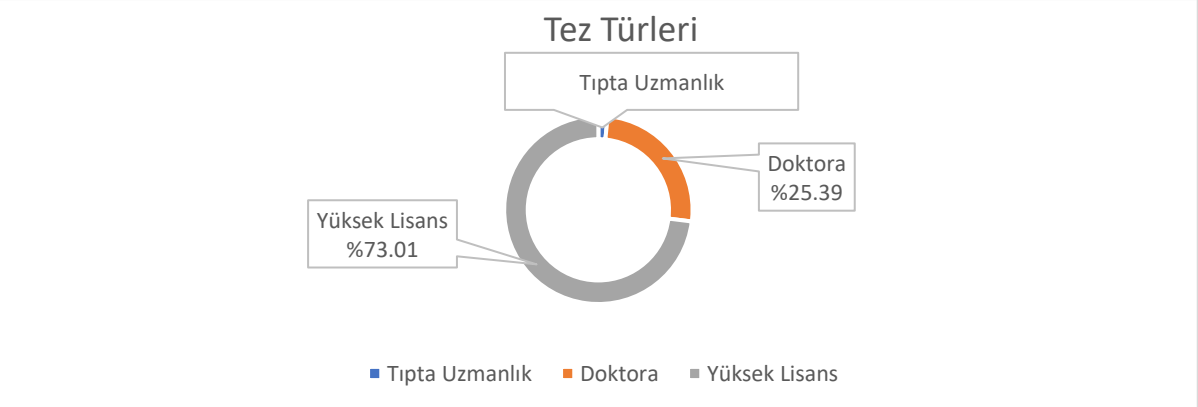

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi 2024.

2007, 2008 ve 2021 yıllarında konu ile ilgili herhangi bir tezin yayınlanmadığı ve en çok tezin ise 12 adet tez ile 2019 yılında gerçekleştiği görülmüştür. Yüzdesel olarak ise genelin %19,04 lük bir kısmını 2019 yılının oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Araştırma kapsamına alınan 63 adet verinin 'Tez Türü' olarak dağılımları ise şu şekildedir; 16 adet Doktora Tezi, 1 adet Tıpta Uzmanlık Tezi, 46 adet ise Yüksek Lisans Tezi olduğu görülmektedir. Tüm tezlerin içerisinde Yüksek Lisans tezleri genel oran içerisinde %73,01 ile en çok paya sahip tez türü olduğu anlaşılmaktadır.

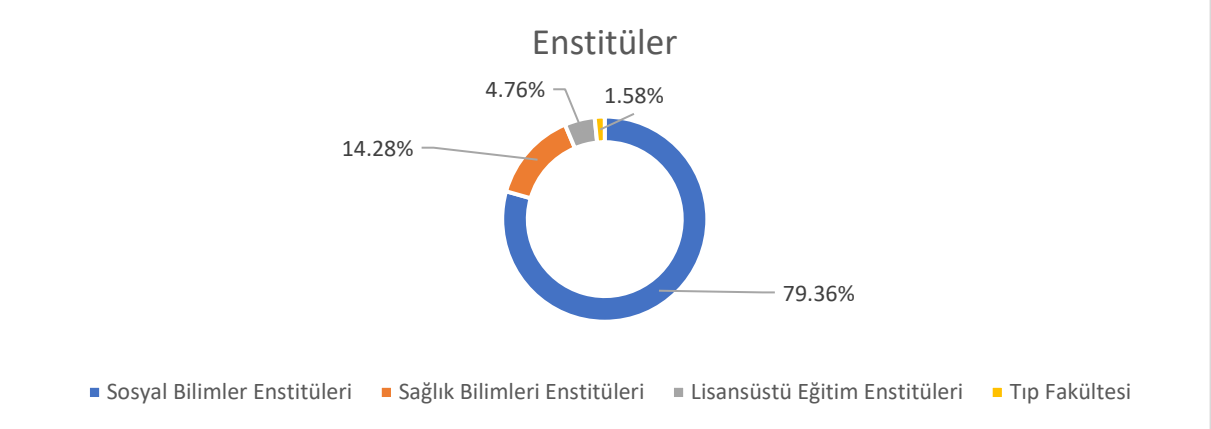
Şekil 3: Lisansüstü Tezlerin Tez Türüne Göre Yüzde Dağılımları

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi 2024.

Araştırmaya konu tezlerden, 50 adet tez Sosyal Bilimler Enstitülerine bağlı olarak, 9 adet tez Sağlık Bilimleri Enstitülerine bağlı olarak, üç adet tezde Eğitim Enstitülerine bağlı olarak ve bir adet tezde Tıp Fakültesi bünyesinde yayınlanmıştır. Değerlendirme sonucunda %79,36 oran ile en büyük pay sosyal bilimler enstitüleri dahilinde yayınlanmıştır.

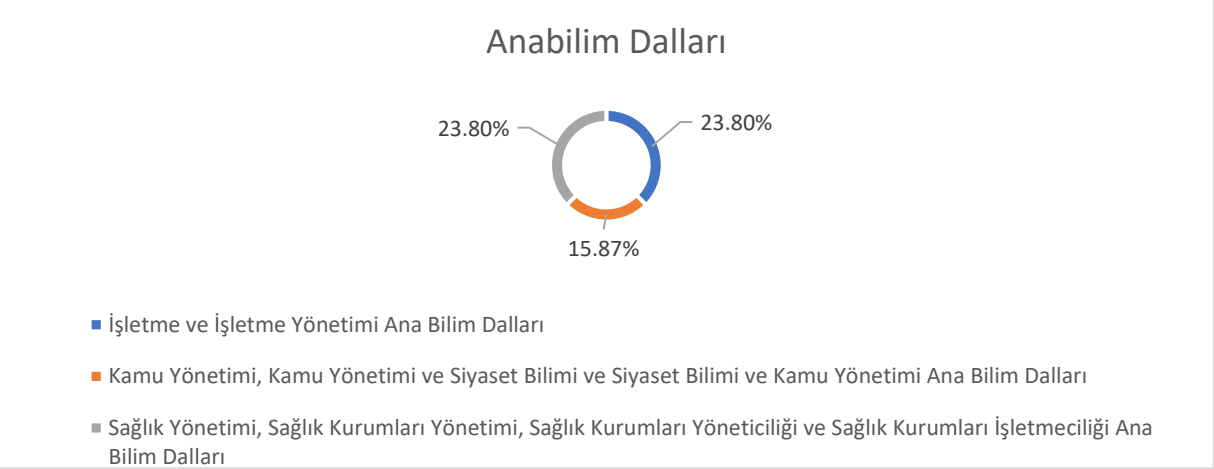
Şekil 4: Lisansüstü Tezlerin Enstitülerine Göre Yüzde Dağılımları

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi 2024.

Yayınlanmış olan 63 tezin anabilim dallarına göre incelemesi yapıldığında Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı 4 adet, Çalışma İktisadı Ana Bilim Dalı 1 adet, Ekonometri Ana Bilim Dalı1 adet, Halk Sağlığı Ana Bilim Dalı 2 adet, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Ana Bilim Dalı 1 adet, İktisat Ana Bilim Dalı 2 adet, İşletme Ana Bilim Dalı 9 adet, İşletme Yönetimi Ana Bilim Dalı 6 adet, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı 6 adet, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı 1 adet, Maliye Ana Bilim 3 adet, Sağlık Kurumları İşletmeciliği Ana Bilim Dalı 2 adet, Sağlık Kurumları Yöneticiliği Ana Bilim Dalı 2 adet, Sağlık Kurumları Yönetimi Ana Bilim Dalı 1 adet, Sağlık Yönetimi Ana Bilim Dalı 10 adet, Sağlıkta Kalite Geliştirme ve Akreditasyon Ana Bilim Dalı 1 adet, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı 3 adet, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı 1 adet, Sosyoloji Ana Bilim Dalı 3 adet, Tıp Tarihi ve Etik Ana Bilim Dalı 2 adet, Uluslararası Ekonomi Politikası Ana Bilim Dalı bünyesinde 1 adet tez yayınlandığı anlaşılmaktadır.

Şekil 5: Lisansüstü Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Yüzde Dağılımları

Kaynak: Ulusal Tez Merkezi 2024.

Şekil 5 incelendiğinde İşletme ve İşletme Yönetimi Ana Bilim Dallarında toplam 15 adet ile %23,80 oranında, Kamu Yönetimi, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi ve Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Ana Bilim Dallarında toplam 10 adet ile %15,87 oranında, Sağlık Yönetimi,

Sağlık Kurumları Yönetimi, Sağlık Kurumları Yöneticiliği ve Sağlık Kurumları İşletmeciliği Ana Bilim Dallarında toplam 15 adet ile %23,80 oranında yayınlanmış lisansüstü tez olduğu anlaşılmıştır.

5. Sonuç

Reform kelime anlamı olarak, değişim, iyileştirme, inkılap veya bir durumun köklü olarak değiştirilmesi anlamlarına gelmektedir. Türkiye'de "Sağlıkta Dönüşüm Programı" tam anlamıyla Türk Sağlık Sisteminde reform niteliğinde bir değişim olmuştur. Böyle önemli bir reformun alan yazına aktarılması ve bilimsel olarak çalışılması önem arz etmektedir. Bu çalışmada Ulusal Tez Merkezi'nde yayımlanan tez niteliğinde olan niteliksel açıdan önemli yayınlar taranarak araştırma sonuçlarına ulaşılmıştır. Konunun önemine binaen 63 tez çalışması yapıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Yaklaşık 20 yıllık bir süreç içerisinde neredeyse yıllık 3 tez yayını gibi ortalama ile konu gündemde tutulmuştur. Sağlıkta Dönüşüm Programı, koyulmuş olan hedeflere neredeyse tamamen ulaşılması açısından da önem arz etmektedir. Bu tür dönüşümler ve reformlar her zaman gerekli olan ve sürekli iyileştirme felsefesi açısından olmaz ise olmaz birer değişim mühendisliği örneğidir. Reformlarda asıl olan konu paydaşlarına ne oranda fayda sağladığı konusudur. Türkiye'de sağlığa erişim verilerine bakıldığında 2003 yılı başlarında bir Türk Vatandaşı ortalama yılda 2 kez sağlık hizmeti almak için sağlık kuruluşlarına giderken günümüzde bu oran yıllık ortalama 13 kez olmuştur. Bu sonuç programın amacına ulaştığının en somut kanıtıdır.

Kaynaklar

Ak, S. (2022). Geçmişten Günümüze Türkiye'nin Sağlık Politikaları. Ankara Sağlık Hizmetleri Dergisi, 20(1), 28-36.

İleri, H., Seçer, B., & Ertaş, H. (2016). Sağlık Politikası Kavramı Ve Türkiye'de Sağlık Politikalarının İncelenmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Ve Teknik Araştırmalar Dergisi(12), 176-186.

Madenoğlu Kıvanç, M. (2015). Evrensel sağlık bildirgeleri ve Türkiye'de sağlık reformları. Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi, *2*(3), 162-166.

Memişoğlu, D. (2016). Bir Kamu Politikası Analizi Örneği: Sağlıkta Dönüşüm Programı. Yasama Dergisi(34), 62-93.

Seçtim, H. (2019). Sağlıkta Dönüşüm Programı Üzerine Bir Değerlendirme. Management and Political Sciences Review, 1(1), 117-133.

T.C. Sağlık Bakanlığı (2003). Sağlıkta Dönüşüm Programı. Erişim Adresi: https://www.saglik.gov.tr/TR,11415/saglikta-donusum-programi.html Erişim Tarihi: 30.12.2024

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2008). İlerleme Raporu Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı Ağustos 2008. R. Akdağ (Baş Ed.). T.C. Sağlık Bakanlığı E-Kütüphane Sistemi. Erişim Adresi: https://ekutuphane.saglik.gov.tr/Yayin/183 Erişim Tarihi: 30.12.2024.

T.C. Sağlık Bakanlığı. (2012). Türkiye sağlıkta dönüşüm programı değerlendirme raporu (2003-2011): herkes için sağlık. R. Akdağ. (Ed.). T.C. Sağlık Bakanlığı E-Kütüphane Sistemi. Erişim Adresi: https://ekutuphane.saglik.gov.tr/Yayin/453 Erişim Tarihi: 30.12.2024.

Ulusal Tez Merkezi (2024). Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Ulusal Tez Merkezi. Erişim Adresi: https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/ Erişim Tarihi: 30.12.2024

Yılmaztürk, A. (2013). Türkiye'de Sağlık Reformlarının Tarihsel Gelişimi ve Sağlıkta Dönüşüm Programı'nın Küresel Niteliğinin Değerlendirilmesi. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 8(1), 176-188.

TERÖRİZMİN FİNANSMANINDA VEKİL-ASİL AKTÖR AYRIMI: ORTADOĞU ÖRNEĞİ

İrem BİLGETÜRK KÜÇÜK[1]

Prof. Dr. Sibel TURAN[2]

ÖZET

Ortadoğu'nun karmaşık ortamında devletlerin hedeflerine ulaşabilmesi bağlamında vekalet savaşlarından faydalandığı bilinen bir gerçektir. Bölgesel devletlerin vekil aktörleri bu amaç doğrultusunda kullandığı gibi, bölge dışı devletler de hem bölge içi hem de vekil aktörleri hedeflerini gerçekleştirme yönünde araç olarak görebilir. Daha çok vekil aktörler üzerinden yürütüldüğü bilinen faaliyetlerin mali, teknik, askeri, stratejik, diplomatik söylemler yoluyla destekleme gibi şekilleri olduğu hususundan hareketle çalışma bağlamında bunlara ilişkin birtakım örnekler verilecektir. Nitekim vekalet savaşı aracılığıyla örgütlerin/terör örgütlerinin finansmanı bilindiği gibi bölgesel karmaşanın devamlılığına hizmet etmekte ve çatışmaların yayılmasına neden olmaktadır. Asil devletler ise amaçlarına ulaşma bağlamında uluslararası imajını tehlikeye atma hususundan kaçınarak hem bölge devletlerini hem de vekil aktörleri destekleyebilmektedir. Güvenlik sorunu oluşturan bu durum, bölgesel devletlerin kutuplara çekilerek güvensizlik algıladıkları devletlerin tam zıttı şekilde konumlanmalarına da sebebiyet vermektedir. Genellikle vekil aktörleri destekleme kapsamında motivasyona sahip olan bölgesel devlet, bu şekilde dini ya da ırki yönelimiyle hedef vekil aktöre etki edebilmektedir. Ancak söz konusu durum kimi zaman hem bölge içi hem de bölge dışı aktörler için karşı tarafa duyulan husumet ya da çıkarların çatışması kapsamında karşı tarafın düşmanıyla işbirliği dolayısıyla finansman bağlarının kurulmasıyla da sonuçlanabilmektedir. Belirtmek gerekir ki; terör algısı devletin çıkarları doğrultusunda şekillenebilmekte ve bölge dışı aktörlerin kimi zaman doğrudan kimi zaman ise bölge içi aktörler vasıtasıyla örgütler ya da terör örgütlerine destek vermesi hususuna dahi işaret edebilmektedir. İran, Suudi Arabistan, BAE, İsrail, ABD ve Rusya üzerinden yapılacak incelemelerde sahasal olarak daha çok Suriye, Irak ve Yemen üzerinde durulacaktır. Örneklemler üzerinden devletlerin teröre bakış açısı, finansman şekilleri, hangi sahada hangi aktörün desteklendiği ve aralarındaki bağlantılar açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: örgüt, İran, vekil, Ortadoğu.

1. GİRİŞ

Çatışma ve rekabet sahası olması nedeniyle tüm dünyanın gözlerini üzerine diktiği Ortadoğu'da süregelen karışıklıklar bölgede örgütler/terör örgütleri gibi oluşumların hat safhaya çıkmasına neden olmuştur. Söz konusu oluşumların bölgeyi sarmalaması ise, bölge içi ve bölge dışı

[1] Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, bilgeturkirem5@gmail.com-ORCID ID: 0000-0001-8358-7326.
[2] Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, sibelturan1@trakya.edu.tr-ORCID ID: 0000-0003-2198-3387.

aktörlerin bahsedilen örgüt/terör örgütlerine nihai amaçlarını gerçekleştirmek üzere destekte bulunmasına sebebiyet vermektedir.

Daha sonraki bölümlerde asil aktörler olarak tanımlanacak olan devletler; teknik, stratejik, askeri ve parasal destek türlerini de içerisinde bulunduran yardımlarda bulunarak örgütler/terör örgütlerinin oluşumuna ve gelişimine katkıda bulunmaktadır. Bu durum ise bölgede içinden çıkılamaz bir döngünün varlığını devam ettirmesini sağlamaktadır. Asil aktörlerin bitmek bilmez hedefleri ve bölgedeki topraklarda sürekli olarak hak iddia etmesi belirtilen durumun en önemli nedenleri arasında sayılabilir.

Nitekim Ortadoğu'nun istikrardan uzak düzleminde devletler dış müdahaleye konu olmama yönünde çaba göstererek uluslararası düzlemde var olmaya çalışmaktadır. İç savaş ve terör örgütü oluşumlarının sıklıkla görüldüğü bölgede, müttefik ilişkileri olmaksızın hayatta kalmak ise neredeyse imkansız bir hal almaktadır. Bu aşamada, eğer ki Ortadoğu'da bir devlet bir başka devletin müdahalesine konu olması hasebiyle karmaşa içerisinde ise genellikle bir sonraki süreçte çatışmalar iç karışıklığa evrilmektedir. Bir diğer ihtimalde zaten iç karışıklıktan ileri gelen karmaşa devleti çatışmalara itmiştir. Söz konusu durumda Ortadoğu'nun iç karışıklığa sürüklenmesinin sebebi ise bölge ülkelerinde ırki ve dini inanç bağlamındaki çeşitliliğin çok olmasından kaynaklanmaktadır.

Bu şekliyle iç karışıklığın odağındaki bir ülke savunmasız hale gelmekte ve terör oluşumlarının ortaya çıkmasına ve gelişimine izin vermektedir. Böylece ülke sınırları kapsamında devleti bölmek isteyen örgütlerin meydana gelmesinin yanı sıra devletin birliğini savunan örgütler de oluşabilmektedir. Her ne olursa olsun bu oluşumlar, bugün olmasa bile gelecekte devlet refahını tehdit eder bir duruma evrilebilir. Nitekim bu oluşumlar da devletin varlığına zararlı örgütler gibi dışarıdan desteklenebilir ve hak iddiasında bulunabilir.

Günümüzde her ne kadar terörizme destek bireysel olarak değerlendirilse de, bütüncül bakış açısında küçük ölçekten büyüğe dernek/vakıf, örgütler, devlet ve nihai olarak uluslararası örgütler yoluyla finansman şekillerine rastlanılmaktadır. Çalışmada, devletlerin finansman faaliyetleri üzerinde durulacak olup, devletten devlete değişen terörizm kavramı ve vekil-asil, asil-asil ilişkisinde vekil haline gelen devletler inceleme konusunu oluşturacaktır.

2. KAVRAMLAR

2.1. Vekalet Savaşları

Günümüzün sürekli değişen uluslararası konjonktüründe doğrudan savaşların yerini dolaylı savaşlar almaya başlamıştır. Dolaylı müdahalelerle yapılan savaşlar, elbette ki yeni bir durum yaratmamaktadır. Bu durum Roma döneminde dahi görülen vekillerle yönlendirilen bir savaş tekniğidir. (Pfaff, 2017, 305-354). Vekiller aracılığıyla yapılan bu dolaylı savaşlara vekalet savaşları denilmektedir. Kelime anlamı olarak vekalet savaşları, temsili olarak görevlendirilen güçlerin asil güçten aldığı teknolojik, askeri, mali vb. yardımlarla destek görmesi vasıtasıyla hedef örgüt ya da devletle savaşma halini almasıdır.

Vekalet savaşları, asil güçlerin resmi askeri güçleriyle bir savaşa girmek yerine vekil kuvvetler yardımıyla hedef devlet ya da diğer aktöre etki edebilmesini sağlamaktadır. Böylece asil aktör, hem uluslararası arenada saygınlığını yitirmemekte hem maddi ve sosyolojik baskıların üstesinden gelebilmekte hem de bağlantıda olduğu vekil devlet ya da devlet dışı aktörle ilişkilerini saklı tutarak kendisini denklemden izole etme fırsatına sahip olabilmektedir. Bu şekilde asil aktör, daha az harcama ve eforla istediği amaca ulaşabilmektedir.

Her ne kadar daha önce kullanımı olsa da vekalet savaşı diğer adıyla hibrit savaşlarının kavramsallaşması, Soğuk Savaş dönemine dayanmakta olup, daha sonra söz konusu kavram günümüzde kullanılan anlamına kavuşmuştur. (Oğuz ve Çelik, 2018, 44-69). Günümüzde özellikle üçüncü dünya ülkeleri ve devlet-dışı aktörler nezdinde kullanım alanı bulan kavram; ülke sınırları, iç savaşlar, hükümet-muhalif ilişkileri kapsamında oldukça önemli bir yere sahiptir.

Bir gizli diplomasi çeşidi olan vekalet savaşları, günümüzde açık diplomasiyle yürütülmesi gereken barışçıl ortama tamamen zıt bir kavramdır. Ancak güç-çıkar ekseni çerçevesinde uygulama alanı bulan kavram, asil devletlerin hedef topraklarda hakimiyet kurmasından çok, kukla bir yönetim oluşturma isteği ve ekonomik çıkarlar odağında değerlendirilmelidir. Nitekim gizli bir diplomasi alanı olan vekalet savaşlarında asil aktör, belgelerle kanıtlanmadığı sürece kendini ifşa etmekten kaçınma ve vekil aktörlerle ilişkili iddiaları reddetme yolunu seçmektedir. Bu durum uluslararası arena kapsamında oluşabilecek negatif bir izlenimi engelleme amacına hizmet etmektedir.

2.1.1. Vekil Aktör

Vekalet savaşlarını meydana getiren belki de en önemli unsur nezdindeki vekil aktör, kavramsal olarak örgüt/terör örgütünü sembolize etmektedir. Asil aktör olarak anlatılacak olan devletler açısından vekil aktörler, uluslararası prestijlerini koruyabilecek; aynı zamanda da nihai hedeflerine giden yola hizmet eden araçlar nezdinde görülmektedir. Nitekim vekil aktörler doğrudan amacı sağlayacak yeterliliğe/güce sahip olmasa dahi amacın gerçekleşebilmesi adına mihenk taşı olarak kabul edilmektedir.

Vekil aktörlerin oluşumu iç karışıklık nedenli olabileceği gibi, uzun zamandır faaliyet gösteren bir örgütün kolu şeklinde ya da karmaşanın olduğu alanda sıfırdan var olma biçiminde olabilmektedir. Yine de ön koşul, karmaşanın olması ve finansman kabiliyetidir. İç savaşlardan kaynak bulan oluşumlara Husiler ve Hizbullah örnek verilebilirken; Devlet'ul İslamiy el-Irak veş-Şam (Irak ve Şam İslam Devleti/DEAŞ) ikinci gruba girmektedir. Yine de belirtilmesi gerekir ki DEAŞ terör örgütü, her ne kadar daha sonraki süreçte organik bağlarını reddederek ayrı bir varlık gösterdiğini ilan etse de El-Kaide'nin Irak kolu olarak tanınmıştır. Sıfırdan oluşuma ise Partiya Karkerên Kurdistanê (Kürdistan İşçi Partisi/PKK) terör örgütü örnek verilebilir. Zira PKK terör örgütü, düşünsel aşamasının tamamlanmasının ardından 1984 yılında Türkiye'nin doğu kesiminde karışıklık yaratarak ilk terör faaliyetini gerçekleştirmiştir.

Ne olursa olsun, karmaşa var olduğu için terör örgütünün bir anda ortaya çıktığı yönündeki düşünce elbette kişiyi hataya düşürecek mahiyettedir. Bu aşamada bilinmelidir ki;

silahlı bir örgüt olmadan önceki süreçte motivasyonel kaynaklar temeli oluşturmaktadır. Düşüncenin yerleşmesi sonrasında bu düşünce geliştirilmelidir. Sonrasında pasif hareket nezdindeki oluşuma üye toplanmalıdır. Tüm bu süreçlerin tamamlanmasının ardından silahlı aşamaya geçilmektedir. Silahlı aşama öncesindeki düşünce ise bir anda açığa çıkmamaktadır. Düşüncenin *"haksızlıklara maruz kalındığı, hak edilenin elde edilmesi için direnişin zorunlu olduğu"* şeklinde iddialara dayandırıldığına sıkça şahit olunmaktadır. Elbette ki düşüncenin ayrılıkçı harekete varabilmesi için bir ırki ya da dini inanıştan kaynak bulması gerekmektedir.

Diğer aşamada silahlı bir örgüt ya da terör örgütü oluşumunun tam anlamıyla sağlanması için finansman gereklidir. Bu finansman silah, para yardımı şeklinde olabileceği gibi asgari insani şartların sağlanması, stratejik, teknik-askeri ve enformasyon desteği şeklinde olabilmektedir. Söz konusu finansman bireylerden karşılanabileceği gibi, bireylerin daha fazla destek sağlamak adına bir araya gelerek vakıf ya da dernek kurmasıyla ya da sıkı bir örgütlenmeyle cemaat/tarikat haline gelmesiyle sağlanabilir. Ancak bilinmelidir ki; devletlerin amaçları bağlamında örgüte/terör örgütüne yardımlarda bulunması terör örgütünün oluşumundan gelişimine kadar en kayda değer destek şeklinde nitelendirilmektedir.

2.1.2. Asil Aktör

Vekil aktörlerin varlığı, vekalet savaşlarının en önemli öncülüyse, asil aktörler o öncülün dayanağı nezdindedir. Nitekim örgüt ya da terör örgütünün oluşumda her ne kadar düşünce temeli önemli olsa da bunu hayata geçirebilmek için finansman gereklidir. Yukarıdaki alt bölümde de bahsedildiği üzere bireysel finansmanlar önem arz etse de terörizme destek olan aslında devletlerdir. Zira devletler, terör örgütlerine parasal desteğin yanı sıra askeri ve teknik danışmanlık, silah yardımı, stratejik noktalara konumlanmalarını sağlama ve istihbari destekte bulunabilirler.

Askeri ve teknik destek örgüt/terör örgütü üyelerinin savaş taktiklerini ve silahı sıfırdan yapmayı öğrenmelerine neden olabilir. Stratejik noktalar saklanmalarına ve belli noktalara saldırmalarına yardımcı olurken, istihbarat ne zaman saldıracaklarını belirlemelerine sebebiyet vermektedir. Bu şekilde terör örgütleri güçlenme fırsatı bulurken; asil devletler ise bunun karşılığında çıkarlarının karşılanmasını beklemektedir.

Asil aktörler olan devletlerin, vekil aktörlerden beklentileri genellikle kendi politik davranışlarına ters düşen ülkelerin daha da zayıflatılması, hedef ülkede rejim ya da yönetici değişikliğinin sağlanması, asil aktörün bölgesel ya da küresel gücünü kanıtlanması, rejiminin ya da yönetiminin başarısının gösterilmesi gibi konularda yardımcı olunması ile kukla devletler kurulmasına destek olunması şeklinde örneklenebilir.

Vekalet savaşı belirtildiği gibi devletin uluslararası imajının korunmasına yardımcı olmaktadır. Ancak unutulmaması gerekir ki; günümüzde bilgiye erişimin yaygınlığı ve teknolojik gelişimler faaliyetlerin denetlenebilirliğini arttırmaktadır. Bu şekilde devletlerin tüm gizli faaliyetleri açığa çıkmakta ve uluslararası prestijleri her şekilde sarsılmaktadır. Devlet bunu bile bile faaliyetlerine devam etme kararı gösteriyorsa, açığa çıkan bilgilerle birlikte kendi resmi ordularını dahi çatışma alanlarına yönlendirme şeklinde politik tavır gösterebilmektedir.

Gizli bir yöntem olarak bilinen ama günümüz konjonktüründe şeffaf bir hal almış olan vekalet savaşları açısından söylenmesi gereken bir diğer husus, kimi durumlarda devletlerin dahi devletleri vekil aktör olarak kullanabildiğidir. Burada karşımıza biri küresel güce haiz bir diğeri ise bölgesel güce sahip iki devlet çıkmaktadır. Küresel çapta güçlü olan devlet, bölgesel güç olarak görülen devleti hedef bölgede çıkarları kapsamında desteklemektedir. Bu şekilde bölgesel devlet örgüt/terör örgütlerini desteklemekte ve ortaya karmaşık bir ağ çıkmaktadır. Nitekim müttefiklik ilişkisi kapsamında kurulan ilişkiler, bölgesel gücün bölgeye güç kanıtlaması şeklinde değerlendirilebilecekken, aslında küresel güce haiz devletin müttefiki sayesinde edindiği zaferleri simgelemektedir.

2.2. TERÖRİZM

Latince'den kaynak bulan (terrero) terör kavramı, *"gözünü korkutmak, korkutmak, terör korkusu"* şeklinde anlamlara sahip olmakla birlikte, akademik çevrelerce politika, şiddet, psikoloji ve sosyoloji gibi tanımlamalarla da anılmaktadır. (Tomaskov vd., 2016, 8-12). 6415 sayılı Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanunun 3/1 maddesi; *"Bir halkı korkutmak veya sindirmek ya da bir hükûmeti veya uluslararası kuruluşu herhangi bir eylemi gerçekleştirmeye veya gerçekleştirmekten kaçınmaya zorlamak amacıyla, kasten öldürme veya ağır yaralama fiilleri"* ifadeleriyle terörü tanımlamaktadır.[3]

Bugün dile getirilen terör tanımı her ne kadar devlete karşı işlenen suçları tanımlasa da terörün politik dayanağı "devletin halka karşı işlediği korkutucu eylemlere" dayanmaktadır. 1793-1794 seneleri arasında yaşanan "Terör Saltanatı" sürecinde binlerce Fransız, yönetimi ele geçiren Jakobenler tarafından idam edilmiştir. Bunun yanı sıra yönetimin devamlılığının sağlanması için birçok baskıcı önlem alınmış ve halk korku içerisinde hayatta kalmaya çalışmıştır.

Terör kavramından farklı olarak daha kuramsal bir anlama haiz olan terörizm kapsamında; Milletler Cemiyeti'nin yürürlüğe girmeyen 1937 tarihli "*Terörizmin Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesi"*nin 1/2 maddesinde yer alan *"Bireylerin, grupların ya da halkın zihninde terör devleti yaratılmak üzere planlanmış/niyet edilmiş olan devlete yönelik suç eylemleri"* şeklindeki ifadeler terörizmin kavramsal çerçevedeki ilk tanımı olarak kabul edilmektedir.[4]

Günümüzde kabul gören terörizm şekilleri kapsamında aşağıda gösterilen sınıflandırmanın faydalı olacağı düşünülmektedir: (Şimşek, 2016, 319-335).

> *"**Ulusal terörizm:** Ülke sınırlarında görülen terörizm biçimi,*
>
> ***Devlet terörü:** Devletin halkına yönelttiği, ülkenin farklı gruplarına uygulanan baskı ve yıldırma politikaları,*

[3] 6415 sayılı Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun'un 3. maddesinin 1/a fıkrası, 16.02.2013 tarihli ve 28.561 sayılı Resmi Gazete.
[4] 1937 tarihli Terörizmin Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesinin 1. maddesinin 2. fıkrası.

Devlet destekli terörizm: *Devletin ülke dışındaki oluşumlara ya da kendi sınırları içerisindeki gruplara destek vermesi,*

Uluslararası terörizm: *Ülke sınırlarını aşarak diğer bölge/ülkelere yansıyan terörizm,*

Ulus-ötesi terörizm: *Mağdurun ve failin farklı uyruklara mensup olduğu terörizm,*

Siber terörizm: *Bilişim sistemlerine yönelen terörizm,*

Modern terörizm: *Günümüz şartlarında meydana gelen-kendini dönüştüren terörizm,"*

Şeklindedir.

2.3. TERÖRİZMİN FİNANSMANI

1989 yılında G-7 ülkeleri[5] tarafından Paris'te gerçekleştirilen toplantıyla kurulan Financial Action Task Force (Mali Eylem Görev Gücü/FATF) *"suçtan kaynaklanan mal varlığı değerlerinin aklanması"*, *"terörizmin finansmanı"* ve *"kitle imha silahlarının yayılması"* ile mücadelede sayılan suçlarla ilgili gerekli önlemlerin alınmasını ve uluslararası standartların oluşmasını hedeflemektedir. Bugün 39 üyesi mevcut olan FATF'in, 40 Tavsiyesi içerisinde bulunan *"terörizmin finansmanı suçu"* konulu 5. Tavsiyesinde *"Ülkeler, terörün finansmanını, Terörün Finansmanı Konvansiyonunu esas alarak suç saymalıdır ve sadece terör eylemlerinin finansmanını değil, belirli bir terör eylemi veya eylemleri ile bağlantılı olmasa bile terör örgütlerinin ve bireysel teröristlerin finansmanını da suç saymalıdır. Ülkeler, bu suçların kara para aklamanın öncül suçları olarak belirlenmesini temin etmelidir."* ifadesi geçmektedir.[6]

Buna ek olarak FATF'in *"Etkililik Kriterleri: 11 Kısa Vadeli Hedef"* çerçevesinde yer alan 9. Kriterinde *"Terörizmin finansmanı suçları ve eylemleri soruşturulur ve terörizmi finanse eden kişiler kovuşturulur ve de etkili, orantılı ve caydırıcı yaptırımlara uğratılır."* ve 10. Kriterinde *"Teröristler, terör örgütleri ve terörizmi finanse edenlerin fon edinimi, fon hareketleri ve fon kullanımı ve de kar amacı gütmeyen kuruluşları suiistimal etmeleri engellenir."* biçiminde ibareler bulunmaktadır.(tavsiye) Bunun dışında, Birleşmiş Milletler (BM), Avrupa Birliği (AB) ve Wolfsberg Grubu bünyesinde de *"terörizmin finansmanı"*na ilişkin birçok çalışma mevcuttur.

2001 yılında "kara para aklama" üzerine yaptığı çalışmalara *"terörizmin finansmanı"* alanını da ekleyen FATF'e, Türkiye 1991 yılında üye olmuştur. Türkiye'nin üyeliğinin ardından uyum sürecinde kendi iç hukukunda gerçekleştirdiği çalışmalar sırasıyla *"3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK), 5271 sayılı Ceza Muhakemesi Kanunu ve 6415 sayılı Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun ile 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi"* şeklindedir.

Uyum sürecinin ardından güncel kanun olarak kabul gören 6415 sayılı Kanunun 4/1 maddesinde *"terörizmin finansmanı"*, *"3'üncü madde kapsamında suç olarak düzenlenen fiillerin gerçekleştirilmesinde tümüyle veya kısmen kullanılması amacıyla veya kullanılacağını*

[5] ABD, Kanada, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Japonya.
[6] FATF'in 40 Tavsiyesi, "Terörizmin Finansmanı Suçu" Başlıklı 5. Tavsiye.

bilerek ve isteyerek belli bir fiille ilişkilendirilmeden dahi bir teröriste veya terör örgütlerine fon sağlayan veya toplayan kişi, fiili daha ağır cezayı gerektiren başka bir suç oluşturmadığı takdirde, beş yıldan on yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır." biçiminde tanımlanmıştır.[7]

Terörizmin finansmanına ilişkin "fon sağlama ve toplama" eylemine ilişkin birtakım anlamsal belirsizlikler yaşanmaktadır. Yargıtay kararları incelendiğinde; *"Yargıtay'ın istikrar kazanan uygulamalarına göre, örgüt mensuplarının geçici olarak barındırılması*[8]*, evde yemek ikram edilmesi, örgütün verdiği para ile ihtiyaç listesindeki malzemelerin temin edilmesi*[9] *gibi eylemler fon sağlama kapsamında değerlendirilmeyip Türk Ceza Kanunu'nun 314. maddesinin 3. ve 220. maddesinin yedinci fıkraları delaletiyle uygulanacak olan ve TCK'nin 314. maddesinin ikinci fıkrasında düzenlenen genel nitelikte silahlı terör örgütüne yardım suçu kapsamındadır."* ifadesi karşımıza çıkmaktadır.[10] (Yargıtay kararı) Bu şekilde parasal değerler üzerinde daha fazla durulduğu anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra bir diğer Yargıtay kararında, *"Kaldı ki, bir teröriste veya terör örgütüne yapılan bu nitelikte yardımlar, terör örgütü mensuplarının faaliyetlerini idame ettirmelerine, bu şekilde mevcudiyetini devam ettiren terör örgütünün de eylem kapasitesini yükseltmesine katkı sağlamaktadır. Buna göre; terör örgütüne veya mensuplarına bilerek ve isteyerek erzak, yaşam malzemesi ve para temin edilmesinin 'fon sağlanması' niteliğinde olduğu ve eylemin bu hâliyle, terörizmin finansmanı suçunu oluşturacağı anlaşılmaktadır."* ifadesi geçmektedir.[11] (Yargıtay kararı) Böylece Yargıtay'ın ev içerisinde emeğe dayalı "geçici nitelikteki" yardımları terör örgütüne yardım şeklinde değerlendirdiği, terör örgütünün yaşamını devam ettirmesine ve gelişimine katkı sağlayan destekleri ise terörizmin finansmanı kapsamına aldığı görülmektedir.

3. ORTADOĞU'DA DEVLETTEN DEVLETE DEĞİŞEN TERÖR ALGISI

Terör algısının Ortadoğu'da iki şekilde incelenmesi gerekmektedir. İlk olarak devletlerin terör algıladığı gruplar, ikinci olarak terörist olarak algılanmayan örgütler şeklindeki sınıflandırma çalışmanın odak noktasını oluşturacaktır. Bu aşamada, bölge içi aktörler kadar bölge dışı aktörler de inceleme konusunu oluşturacaktır.

İlk aşamadan başlamak gerekirse; genellikle devletin örgütleri "terör" sınıflandırmasına alması bağlamında örgüt eylemlerinden zarar görmüş olması ön koşulu oluşturmaktadır. Ancak kimi zaman devletler kendi çıkarlarına ters düşen devletleri ve resmi ordularını da "terör" sınıflandırmasında değerlendirmektedir. Söz konusu duruma örnek olarak; George W. Bush

[7] 6415 sayılı Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun, 4. Maddenin 1. Fıkrası.
[8] Bu yönde karar için bkz.: Y.16.CD 11.06.2019, E. 2018/7195 K. 2019/4064, *"... sanığın, dosya kapsamına göre silahlı terör örgütü DEAŞ'ın üyesi olduğu anlaşılan ve örgüt üyesi olma suçundan hakkında verilen mahkumiyet kararı onanan diğer sanık ...'i evinde barındırmaktan ibaret eyleminin "Silahlı Terör Örgütüne Yardım" suçunu oluşturacağı ..."*, https://kararara ma.yargitay.gov.tr, (Erişim Tarihi: 10.06.2023).
[9] Y.16.CD. 25.05.2017, E. 2017/1249 K. 2017/4166, *"... sanığın bedeli örgütçe karşılanan jeneratörü satın alıp kırsala teslim etmek şeklindeki eyleminin silahlı terör örgütüne yardım suçunu oluşturacağı ..."*, https://kararara ma.yargitay.gov.tr, (Erişim Tarihi: 23.02.2023).
[10] Y.3.CD. 18.10.2022, E. 2021/1859 K. 2022/6630; Y.CGK. 26.02.2019, E. 2017/1104 K. 2019/137; Y.CGK. 12.03.2019, E. 2017/691 K. 2019/202, (https://kararara ma.yargitay.gov.tr/).
[11] Y. 3. CD. 18.10.2022, E. 2021/1859 K. 2022/6630; Y.CGK. 26.02.2019, https://kararara ma.yargitay.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 18.05.2023).

döneminde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) tarafından İran, Irak ve Kuzey Kore'nin "şer ekseni" olarak tanımlanması verilebilir. Daha sonraki süreçte ise İran ve İran'ın resmi ordusunun "terör" oluşumları içerisinde gösterilmesi bahsedilen durumu açıklamaktadır. İran'ın ABD sınırlarına doğrudan bir zarar verdiğinden bahsedilmeyeceği hususu söz konusu olsa da İran destekli grupların ABD'nin Ortadoğu'daki varlığına karşı tehditkar hareketleri mevcuttur. Ancak burada direkt bir zarardan söz edilemeyeceği gibi çıkarların tehdit edilmesi şeklinde bir durumun varlığı ise inkar edilemez.

Doğrudan tehdit konularına ilişkin ise; daha çok yabancı bir devlet ya da grubun mevcut hükümete yönelik eylemleri ve sivil halka zarar veren saldırıları göz önünde bulundurulmalıdır. Örneğin; Suriye'de muhalifleri destekleyen devletler mevcut Esad yönetimine karşı bir tehdit oluşturmaktayken; aynı zamanda bahse konu devletlerden destek alan gruplar Esad yönetimine ve sivil halka karşı eylemlerde bulunduğu sürece yine tehdit kategorisindedir. Genellikle gruplar üzerinden kurulan denklemde hükümet karşıtı silahlı hareketler gerçekleştiren gruplar ise Suriye Hükümetine göre terörist kategorisindeyken; grupları destekleyen devletlere göre değildir.

2011 yılının sonlarına doğru Suriye'de başlayan iç savaş bilindiği gibi yalnızca Esad Hükümeti ve muhalifler arasında çıkmamıştır. Başlarda barışçıl protestolar şeklinde olan hareketler daha sonra Esad Hükümetinin kanlı müdahaleleriyle iç savaşa evrilmiştir. Nitekim bu şekilde muhalifler de silahlanmış ve başta ABD olmak üzere birçok Batı ülkesi ve bölgesel devletin desteğini almışlardır. Bölgesel devletlerden Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) ve İsrail muhaliflere ciddi anlamda destekte bulunan devletler arasında yer almaktadır. İsrail'in desteği ise sürpriz niteliğinde değildir. Suriye'de zayıf bir yönetim isteyen İsrail, bu şekilde Suriye'nin Golan Tepelerinde başından beri iddia ettiği hakkına kavuşabileceği fırsatı kaçırmamıştır.

Nitekim ABD, Suudi Arabistan ve BAE için de durum farklı değildir. İran ve Rusya ile yakın ilişkilere sahip bir Suriye yerine kontrol altında tutulabilecek bir Şam yönetimi elbette ki tarafların yararına bir durum arz etmektedir. Diğer taraftan Esad hükümeti ise İran ve Rusya'dan ciddi anlamda destek almıştır. Bunun yanı sıra İran ve Rusya destekli Hizbullah, İran yönetimli Şii milisler ülkede ideolojik ve sembolik değerler uğruna çatışmaya girmiştir. İç savaşın sonuçsuz kalarak, geniş bir zamana yayılması devlet yönetimin de-facto haline gelmesine neden olmuş ve ülkeyi terör örgütlerinin gelişim ve yayılım alanı haline getirmiştir.

Böylece PKK'nin Suriye kolu Partiya Yekîtiya Demokrat (Demokratik Birlik Partisi/PYD)/ Yekîneyên Parastina Gel (Halk Savunma Birlikleri/YPG) ile DEAŞ ülkede gelişim alanı yakalamıştır. İki terör örgütünün de Suriye topraklarına konuşlandığı ve ülkedeki durumu daha da çözümsüz hale getirdiği bir gerçektir. Ancak DEAŞ'ın saldığı uluslararası korku terör örgütüne karşı uluslararası bir koalisyon kurulmasını sağlamış ve DEAŞ kisvesi altında PKK/PYD terör örgütü desteklenmeye başlanmıştır. Bu şekilde devletler, terör örgütünü ortadan kaldırmak adına başka bir terör örgütünü desteklemeye başlamıştır. DEAŞ tehlikesinin en aza indirilmesinin ardından dahi terör örgütüne başka isimler altında verilen destekler devam etmiştir.

Irak için ise ABD işgali sürecinde ABD ve İngiltere tehdit oluşturmuştur. İşgal sürecinde toparlanamayan ve halkın Sünni-Şii, Arap-Kürt kesimleri arasındaki belirgin çatışmalar meydana gelen Irak ise DEAŞ'ın çıkışına sahne olmuştur. DEAŞ Irak'ta yaşanan Sünni-Şii çatışmaları sırasında ortaya çıkmış ve bölgede yayılım göstererek tüm bölge ülkeleri ve hatta uluslararası arena için tehdit haline gelmiştir. Acımasız silahlı eylemleri dolayısıyla tüm dünya açısından terör örgütü ilan edilen nadir oluşumlardandır. Özel statüye sahip Irak'ın kuzeyinde konuşlanan peşmerge ise terörist olarak algılanmasa da bölücü bir oluşum konumundadır. Terör örgütü sınıflandırılması, özel statüsü dolayısıyla rafa kalkmaktadır.

Hem Suriye hem de Irak için PKK bir terör örgütüdür. Nitekim silahlı saldırı gerçekleştirdiğinde bunu sivil halka yönelterek, korku salmakta ve düzeni bozmaktadır. Ancak Suriye için söylenmesi gereken; Esad yönetiminin zaman zaman PKK'nın Suriye kolu PYD/YPG ile birtakım konularda birlikte hareket ettiğidir. Irak'ta ise PKK terör örgütü kabul edilmektedir. Peşmerge'den ayrı olarak değerlendirilmektedir.

İran açısından ise yine zamanında PKK'nın İran kolu Partiya Jiyana Azad a Kurdistanê (Kürdistan Özgür Yaşam Partisi/PJAK)'nin zararlı faaliyetleri dolayısıyla PKK bir terör örgütü olarak kabul edilmektedir. DEAŞ da yine aynı statüdedir. İran DEAŞ ile mücadele ve Suriye'de Esad'ı savunma amacıyla bilindiği gibi Şii milisleri örgütleyerek ve gelişimleri için fonlayarak örgütler oluşturmuştur. Bu örgütler ise ABD politik bakışında İran ve İran'ın resmi ordusuyla birlikte terörist kategorisindedir.

Ancak ABD için PKK bir terör örgütü kategorisindeyken; aynı durum PKK'nın Suriye kolları için geçerli değildir. Özellikle ABD tarafından kurulan ancak PKK ile organik bağları bulunan Hêzên Sûriya Demokratîk (Suriye Demokratik Güçleri/SDG)'in, devletin resmi bütçesinden ödenek aldığı düşünüldüğünde "terör örgütü" ilanı konusu karmaşık bir hal almaktadır. Nitekim bu aşamada çıkarlar devreye girmekte ve terör örgütü tanımı değişmektedir. Söz konusu durum, ABD'nin Türkiye ile ilişkilerini de bozucu bir etkiye yol açmıştır.

Lübnan açısından ise durum biraz farklı seyretmektedir. Hizbullah bilindiği gibi silahlı oluşum olmasının yanında Lübnan Parlamentosunda temsil edilen bir siyasi parti niteliğindedir. Ayrıca Hizbullah'ın kuruluş amacı İsrail karşıtlığına dayanmaktadır. Bu şekilde Hizbullah'ın İsrail karşıtı eylemlerinin yanıtı kimi zaman Lübnanlı sivil vatandaşlara yönelen bir hale gelmektedir.

Yemen'deki durum ise oldukça karmaşıktır. Nitekim Abdullah Salih'in devrilmesinin ardından Yemen'de geçici bir hükümet kurulmuştu. Ancak tarafların anlaşamaması üzerine Husiler başkent Sana'yı işgal etmiş olup, günümüzde halen hükümet karşıtı eylemlerine devam etmektedir. Böylece Husiler hükümet tarafından tehdit olarak algılanan bir grup şeklinde anılmaktadır. Bilinmesi gereken bir diğer durum ise, Yemen'de güney ayrılıkçı bir grubun da varlık gösterdiğidir. Yemen'deki iç savaşa Husilere destek vererek İran, Yemen Hükümetine destek vererek Suudi Arabistan, başta Yemen Hükümetini desteklese de Suudi Arabistan ile yaşadığı anlaşmazlık sonrası güney ayrılıkçı kesimlere yardımda bulunan BAE müdahil olmuştur.

Bu aşamada Yemen Hükümetini destekleyen Suudi Arabistan ve BAE de Husi saldırılarının konusu haline gelmiştir. Husilere bu devletler tarafından gerçekleştirilen hava saldırılarının ardından Husiler de Suudi Arabistan ve BAE'nin topraklarına saldırılarda bulunmuş ve hatta ABD gemilerine de saldırmışlardır. Yaşanan olayların ardından Husileri desteklediği bilinen İran ise suçlamaların konusu haline gelmiştir. Söz konusu durum Ortadoğu'daki rekabetin üzerine tuz biber ekmiştir.

Ortadoğu'da örgütler/terör örgütlerinden sezilen tehdit algısı, genellikle devletler arasındaki rekabetin bir sonucudur. Nitekim İran ile rekabet halinde olan Suudi Arabistan, BAE ve İsrail Şii inancına mensup milislerin/örgütlerin saldırılarının süjesi halindedir. Ancak bu durum yalnızca rekabet var diye gerçekleşmektedir, denilemez. Nitekim genel olarak Suudi Arabistan ile BAE ve İran zıt kutupları desteklemektedir. Örneğin Yemen'de Riyad ve Abu Dabi Yemen Hükümetini desteklemeseydi, Husilerin saldırılarına konu olmayacaktı. Suriye'de ise Esad karşıtı olmasalardı Şii milislerle savaşmayacaklardı.

Günümüz konjonktüründe ise İsrail'in saldırıları gündemi sarsmaya devam etmektedir. İsrail Hizbullah'a ve Filistinlilere yönelik desteğini öne sürerek doğrudan İran'a saldırmaktadır. Hamas lideri Yahya Sinvar ve Hizbullah lideri Hasan Nasrallah'ın öldürülmesi buna ek olarak Hizbullah çatışmaları adı altında Lübnan'da sivillere yönelen saldırılarda bulunması İsrail'in imajını oldukça kötü yönde etkilemiştir. Bununla kalmayıp İsrail, tüm Ortadoğu'yu tehdit etmiştir. Nitekim öngörülemez saldırganlığı, Filistin halkına "katliama varan" eylemlerle saldırması İsrail'in denklemi yeniden tesis etmesine sebebiyet vermiştir.

Ortadoğu'da daha çok İran-Suudi Arabistan üzerinden okunan rekabet ilişkisi, İsrail'in saldırgan hamleleriyle İran-İsrail denklemi üzerinden değerlendirilmeye başlamıştır. Nitekim İran destekli grupların İsrail'e saldırması, İsrail'in karşı saldırısı ve İran ile savaşa varacak biçimde ilerleyen misillemeler Ortadoğu'nun tümüyle gerilmesine yol açmıştır. Daha önceki ittifak ilişkilerinde genellikle İsrail ile aynı politik tavırları takip eden Suudi Arabistan ve BAE dahi İsrail'i kınayan devlet düzeyinde açıklamalara imza atmıştır. Ortadoğu'da görüldüğü gibi örgütler kadar devletlerden algılanan tehdit de önemlidir. Nitekim terör örgütü sıfatları dahi bu tehditlerden ileri gelebilecek düzeydedir.

4. ORTADOĞU'DA TERÖRİZMİN FİNANSMANI KAPSAMINDA VEKİL-ASİL AKTÖRLER VE BÖLGE DIŞI AKTÖRLERİN ROLÜ

Bu bölümde, devletlerin hangi örgüt/terör örgütüne destekte bulunduğu, bu desteğin nedenleri ve destek şekillerine ilişkin incelemeler yer alacaktır. Devletler ise bölge içi ve bölge dışı olarak incelenecektir.

4.1. İran

Suriye İç Savaşı sırasında İran'ın Esad hükümeti, İran güdümlü Şii milisler ve Hizbullah'ı desteklediği bilinmektedir. Tahran'ın buradaki amacı, Şii kişilerce yönetilen bir devletin gücünü göstermek, Ortadoğu'da oldukça az olan Şii yöneticilerin devleti yönetmesinin devamlılığını sağlamak ve sıkı müttefiki olan Esad'a bölgesel rekabet kapsamında yardımda bulunmaktır. Belirtilmesi gerekir ki; Hafız Esad'ın dini kökeni Şiilik değildir, Arap Aleviliği

(Nusayrilik)'dir. Ancak yönetimsel bağlantının sağlanması adına İran dış politik anlayışında Sünnilik yerine Esad'ın Şiiliğe yakın görülen bir Alevilik inancına mensup olduğu kabul edilmektedir.

İran'ın Suriye ve Irak sahaları kapsamında Şii milisleri örgütleyerek çatışma alanlarına gönderdiği bilinen bir gerçektir. Suriye sahasında örneğin Afgan milislerden oluşan Fatimiyyun Tugayı, Zeynep Türbesini korumak üzere kurulan Zeynebbiyun Tugayı, bunun yanı sıra Ebu Fadl El-Abbas, Zülfikar Tugayı gibi oluşumları kimi zaman para kimi zaman Şii ideolojisi kimi zaman ise İran'da vatandaşlık verme, milisin ailesinin İran'da konaklamasına yardımcı olma gibi vaatlerle çatışma alanlarına sürüldüğü bilinen bir gerçektir.

İran'ın Suriye sahasında da faydalandığı Hizbullah'a ilişkin; Hizbullah milislerine çatışmalara katılmalarını sağlamak üzere 1.300 Dolar ödediğine dair bilgilere rastlanılmıştır (Iran International, 2024). Ayrıca Hizbullah'ın 1990 ve 2000'li senelerde İran'dan senelik 100.000.000-200.000.000 dolar destek gördüğü, 2018 senesinde bu yardımın 700.000.000 doları bulduğu ve söz konusu meblağın Hizbullah'ın gelirlerinin yüzde yetmişini meydana getirdiği ancak 2018 yılının sonlarına doğru İran'a uygulanan yaptırımlar nedeniyle azaldığı yönünde bilgilere ulaşılmıştır. (House Committee on Financial Services, 2023) Bunun yanı sıra İran'ın Hizbullah'a roket, füze ve hafif silahları içeren binlerce mühimmat sağladığı, silah üretimi için altyapı desteği verdiği ve Hizbullah milislerinin İran'daki kamplarda eğitim gördüğü şeklinde veriler edinilmiştir. (US Department of State, 2021). İran'ın bulunduğu en masraflı saha olarak kabul edilen Suriye'deki harcamaların senelik 15.000.000.000 doları aştığı bildirilmiştir (Adesnik, 2018).

Yönetiminde söz sahibi olmak istediği ve İran için Şii Hilalinin önemli bir nüfusunu temsil eden Irak açısından İran'ın El-Nuceba, Kataib Hizbullah ve Asaib Ehlil Hak'a insansız hava araçları (İHA), teknolojik silah temin ettiği, askeri eğitim sağladığı yönünde haberlere rastlamıştır. (US Department of State, 2021). Ayrıca Irak'ta faaliyet gösteren Haşdi Şabi üzerinde de İran etkisi mevcuttur. Yaklaşık 165.000 üyesi alan Haşdi Şabi'nin yüzde elli altısını Şiiler oluştururken, Şii milislerin yüzde 66'sının İran'dan destek edindiği bilinmektedir (Demir, 2023, 33-64).

Yemen sahasında Husilere verdiği destekle bilinen ve Yemen'in Şii yöneticilerce yönetilmesini isteyen İran'ın Husilerin tarafında çatışmalara girmeleri adına Yemenlilere aylık 100 dolar vaat ettiği ve 2015-2021 seneleri arasında Husilerin BAE ve Suudi Arabistan saldırısında kullandığı İHA ve füzelerin İran'dan finanse edildiğine yönelik bilgiler mevcuttur (Foundation of Defence of Democracies, bt). İran'ın Husilere ayrıca İran dronelarının bire bir benzerlerini temin ettiği, bunun yanı sıra kısa ve orta menzilli füzeler, uzun menzilli balistik füzeler ve gemisavar balistik füze sağladığı yönünde bilgi edinilmiştir (Gramer, 2024). İran'ın silah teminin yanı sıra silah yapımı açısından da Husilere teknolojik altyapı sağladığı ve bu aşamada İran'ın resmi ordusunun önemli bir rol oynadığı öğrenilmiştir (Juneau, 2021). Tüm bunların yanı sıra İran'ın yakıt kaçakçılığı yoluyla elde ettiği gelirleri Husilere yardım amacıyla kullandığına yönelik BM tarafından 2019 tarihli bir rapor hazırlanmıştır. (Lederer, 2019).

4.2. Suudi Arabistan ve BAE

Politik olarak genellikle aynı davranışları sergileyen Suudi Arabistan ve BAE birlikte işlenecektir. Her ne kadar genellikle aynı tutumlara sahip olsa da Riyad ve Abu Dabi'nin Yemen konusunda dahaki süreçte farklı yollara ayrılan stratejileri ayrıca inceleme konusu olacaktır. Suriye'de yönetimsel olarak anlaşabilecekleri; mümkünse Sünni soyundan birinin gelmesi için çaba göstermiş olan iki devlet, Yemen'de ise mevcut yönetiminin devamlılığından yana tavır göstermiştir.

Muhalif Suriyeli bir temsilci, Riyad ve Abu Dabi'nin Suriye' sınırlarındaki Ayn el-Arab şehrindeki çatışmaların çıkmasından beri PKK/PYD/YPG'ye sağladığı açık destek miktarının 100.000.000 dolar şeklinde olduğu, gizli desteğin ise 1.000.000.000 doları bulduğu, iki devletin temsilcileri tarafından Suriye'nin kuzeyine çeşitli ziyaretler yapıldığı ve bölgedeki Arap kabilelerinin ikna edilerek PKK/PYD/YPG'nin bahsedilen toprakları işgal etmesinin yolunu açtıkları belirtilmiştir (Daily Sabah, 2019).

Yemen sahasında ilk olarak Yemen Hükümetini destekleyen tarafta bulunan Suudi Arabistan ve BAE'nin sonraki süreçte Riyad'ın Islah grubuyla temaslarının ardından bu gruba oldukça karşı olan Abu Dabi'nin politik olarak farklı bir eksene çekildiği görülmüştür. Nitekim bu durum neticesinde BAE, ülkenin güney ayrılıkçı gruplarını desteklemeye başlamış ve Yemen'deki savaş üç eksende devam etmiştir: Husi-Yemen Hükümeti, Yemen Hükümeti-güney ayrılıkçı gruplar ve Husi-güney ayrılıkçı gruplar. Sonraki süreçte, Yemen Hükümetinin tepkileri ve Riyad-Abu Dabi görüşmeleri neticesinde BAE politik olarak yumuşamış ve ülkede varlığını kademeli olarak çekmiştir.

4.3. İsrail

İsrail'in bölgesel amaçları içerisinde, Büyük İsrail'i kurmak, bunun gerçekleştirilebilmesi için Suriye'nin Golan Tepelerini topraklarına katmak, Filistin ve Lübnan'dan toprak edinmek gibi hususlar bulunmaktadır. Bu anlamda Suriye'de ve Irak'ta kurulacak kukla bir yönetim İsrail çıkarlarıyla uyuşmaktadır.

2019 yılında PKK/PYD/YPG terör örgütüne mensup bir sözde komutanın İsrail'e çağrıda bulunarak Türkiye operasyonları karşısında yardım talebinde bulunmasının ardından İsrailli bir yetkilinin *"İsrail'in Kürtlerin durumunu görmezden gelmeyeceğine inandığına"* yönelik ifadesi, İsrail Başbakanı Benjamin Netanyahu'nun Kürtlere destekte bulunmaya hazır olduklarını belirterek, Türkiye'yi kınaması Tel Aviv'in terör örgütünü tüm Kürt halkı olarak göstererek terörizmi finanse etme yönündeki gayesini göstermektedir (Middle East Monitor, 2019).

Tel Aviv Üniversitesine bağlı bir araştırma merkezinde çalışan Ofra Bengio, Mavi Marmara saldırısı ile Türkiye'de meydana gelen PKK/PYD/YPG terör saldırısının eş zamanlı olduğunu belirterek, saldırının Ankara'da İsrail tarafından planlandığı doğrultusunda şüphe uyandırdığını ifade etmiş olup, tüm bunlara ek olarak Türk istihbaratçılarının İsrail'i, Adana ve Hatay bölgelerinde İHA'lar yoluyla bilgi toplayarak terör örgütüne yardım etme bağlamında suçladığını söylemiştir (Gilani, 2019).

4.4. ABD

ABD'nin Ortadoğu kapsamındaki hedefleri; Esad yönetimini devrilmesi, işgal sonrası Irak'ta oluşan ABD karşıtı lobiye rağmen yönetime etki etmek, Yemen'de Suudi Arabistan'a yakın bir yönetim tesis edilmesi, İsrail'in bölgede büyük güç olması şeklindedir. Elbette ki ABD bölgede müttefikleri sayesinde büyük güç olarak kabul edilmek ve devletlerin politik davranışlarını Washington çerçevesinde ayarlamak istemektedir.

Suriye'de Esad yönetimini devirme faaliyetleri kapsamında önceki süreçte ABD tarafından terör örgütü ilan edilen PKK'nın organik bağlantısı bulunan bir alt örgütü nezdinde olan SDG bilindiği gibi 2015 yılında kurulmuştur. ABD'nin kuruluşundan beri terör örgütünün alt koluna yüksek meblağlar sağladığı bilinmekle birlikte, terör örgütü Washington'ın yayımladığı bütçeden açık ödenek yoluyla 2020 senesinde 500.000.000 doların üzerinde yardım ve 2021 senesinde Suriye'de konuşlanan muhalif oluşumlara 200.000.000 dolar destek taahhüdünde bulunmasının ardından mali yönden rahatlamıştır (TRT World, 2020). Ayrıca ABD'nin terör örgütünü hava saldırısında değerlendirilen silahlar ve ağır silahlar olarak geçen mühimmatlar konusunda da açık şekilde desteklediği bilinmektedir (Cagaptay and Tabler, 2015).

SDG terör örgütünün sözde liderleri Mustafa Bali, DEAŞ karşıtı operasyonlarda kullanılmak üzere ABD liderliğindeki koalisyonun envanterindeki savaş uçaklarının SDG milislerine koruma sağladığını ve böylece terör örgütü mensuplarına rahat hareket alanı yarattığını belirtmiştir (France24, 2019). Tüm bunlara ek olarak, 2019 seneli açıklamasında ABD Savunma Bakanlığı çalışanı Jonathan Rath Hoffman, *"petrol sahalarından elde edilen gelirlerin ABD hazinesi yerine SDG'ye aktarıldığını"* dile getirmiştir (USA Joint Chiefs of Staff, 2019).

2024 senesi ABD savunma bütçesi kapsamında, Suriye ve Irak'ta DEAŞ ile mücadele çerçevesinde 398.000.000 dolar ayrıldığı ve Suriye'de konuşlanan PKK/PYD/YPG için 156 milyon dolar tahsis edildiği yönünde bilgiler edinilmiştir (AA, 2023).

DEAŞ ile mücadele kapsamında PKK/PYD/YPG terör örgütünün teknoloji anlamında elinin güçlendirilmesi için ABD Başkanı Donald Trump'ın ilk döneminde terör örgütüne tanksavar mühimmatları, havan topları, zırhlı araçlar, ağır makineli tüfekler ve teknik ekipmanların teslim edildiği öğrenilmiştir (Kasapoğlu ve Ülgen, 2021). Trump'ın Türkiye ile olan ilişkilerinin geleceğini temin etmek adına Rakka operasyonunun sona ermesinin ardından bahsedilen mühimmatların PKK/PYD/YPG'den geri alınacağı doğrultusunda söz verdiği görülmüştür (Meoni, 2022). Söz konusu durumun hangi derecede sağlandığına yönelik kesin bir bilgi edinilememiştir. Belirtmek gerekir ki; almak vermekten daha zordur.

4.5. Rusya

Ortadoğu'da İran ve Suriye ile birlikte hakaret ettiği bilinen Rusya'nın iki devleti oldukça koruduğu ve bu doğrultuda vekil aktörlere ciddi destek sağladığı açığa çıkmıştır. Söz konusu destekler her ne kadar gizli şekilde gerçekleştirilse de Rusya'nın Suriye ve özellikle İran sayesinde Ortadoğu'da etkin ve baskın güç olarak anılma isteği mevcuttur.

Washington tarafının yaptığı açıklamada, Rusya ve İran'ın Devrim Muhafızları Ordusu (DMO) Kudüs Gücüne aktarılan yüz milyonlarca doların Esad yönetimine milyonlarca varil petrol olarak döndüğü bir uluslararası finansal ağın içerisinde bulunduğu ifade edilerek, sonuç olarak bu tutarların Hizbullah ve diğer oluşumlara aktarıldığı belirtilmiştir (United States Intitute of Peace, 2018). Rusya ve Hizbullah'ın mali yönden de işbirliği içerisinde olduğunu yansıtan ve petrol kaçakçılığını konu alan yaptırımlarından kaçınma amacı taşıyan bahsedilen ağın, İran'dan Suriye'ye aktarılacak şekilde Rusya Enerji Bakanlığına bağlı Promsyrioimport Şirketine para transferine ortam sağladığı, eş zamanlı olarak Suriye Merkez Bankası'nın Tahran adına DMO Kudüs Gücü, Hizbullah ile farklı örgütlere nakit transfer gerçekleştirildiği görülmüş olup, bahsedilen karmaşık ağ, Hizbullah yetkilisi ile ağın parçası olan Suriye uyruklu bir şahısça doğrulanmıştır (Ortega and Levitt, 2023).

Rusya'nın PKK/PYD/YPG terör örgütüyle ilişkileri doğrultusunda kesin bir kanıya varılması zor olmakla birlikte, Türkiye'nin 2019 tarihli Barış Pınarı Harekatıyla ABD askerlerinin birtakım üslerden çekilmesine müteakip ABD'nin yarattığı boşluğu Rus askerlerinin doldurması, Rusya'nın varlığını karakol ve askeri üs sayısını arttırarak sağlamlaştırması Türk-Rus ilişkilerinin gerilmesine yol açmıştır (Erbay, 2021). Yakın tarihli Rus devlet düzeyindeki açıklamalarında, her ne kadar PKK/PYD/YPG terör örgütü Türk sınırlarının yakınından çekilmesi yönünde uyarıların muhatabı olmuş olsa da, Rusya'nın politik tutumuyla ilgili kesin bir çıkarımda bulunulması mümkün değildir. Nitekim Rusya pragmatizm kavramının hakkını vererek uygulayan bir devlettir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yukarıdaki bölümde de bahsedildiği gibi, dikkat edildiğinde devletlerin kendi içerisinde gruplara ayrılmış olduğu görülmektedir. Buna göre; İran ve Rusya politik olarak aynı düzlemde hareket ederken, ABD, Suudi Arabistan, BAE ve İsrail daha çok Suriye, Irak ve Yemen sahaları üzerinden yapılan incelemelerde aynı gruplara destek vermektedir.

Söz konusu duruma ilişkin ulaşılabilecek sonuç, bölge dışı devletlerin aslında Ortadoğu'da milis gruplarını kullandığı kadar bölge içi devletleri müttefiklik ilişkileri çerçevesinde yönlendirdiği ve politik amaçlarını bu doğrultuda gerçekleştirdiğidir. Bilindiği gibi Soğuk Savaş ABD ve Rusya arasında geçmişti. Rusya'nın yenilgisi ve rejim değişikliğiyle ise sona ermişti. Ancak Rusya bu yenilgiyi kabul etmemiş ve gizli diplomasi yoluyla dünyanın belirli bölgelerindeki mücadelesine devam etmiştir. Avrupa'daki mücadelesi yine hüsranla sonuçlandığından Rusya Ortadoğu'da İran ve Suriye'ye büyük önem atfederek ve bu doğrultuda kaynaklarını seferber ederek asil bir güç olarak devletler ve milisler üzerinden rekabetini sürdürmektedir.

Aynı duruma haiz olan ABD'nin Ortadoğu'daki müttefiklik ilişkileri açısından çatlama noktasında olduğu söylenebilir. Nitekim İsrail'in durdurulamayan eylemleri, Suudi Arabistan ve BAE açısından sorun oluşturmaktadır. Buna ek olarak Suriye'deki başarısızlık, Yemen'deki karmaşanın halen sürmesi ve Husilerin durdurulamaması, Irak'ın denge politikası izlemesi gibi durumlar hedefleri boşa düşürmekte ve ittifakın sağlamlığını sarsmaktadır. Sonuç olarak bu

grubun üyelerinden Suudi Arabistan ve BAE'nin yeni politik tavırlarının artık müdahalecilikten ziyade diplomasi alanına doğrulduğu görülmektedir.

Yine de sonu gelmeyen gizli diplomasinin modern zamandaki yansıması olan vekalet savaşlarının bu aşamada biteceğini düşünmek hayal kurmaktan farksız olur. Belirtilmesi gerekir ki; İran ve Suriye gibi bölgede dışlanan devletlerin işbirliği ortamına dahil edilmemesi bahsedilen devletlerin güvensiz hissetmesine ve askeri kapasitelerini arttırmasına neden olmaktadır. Daha sonra oluşan güvenlik ikilemi ise tarafları kimi zaman doğrudan daha çok ise vekalet savaşları yoluyla dolaylı olarak çatışmaların içine yöneltmektedir. Öncelikli olarak İsrail'in özellikle Filistin halkına yaptığı saldırılar bağlamında ABD tarafından durdurulması (gerek destekleri -mali, üst düzey açıklamalarla- keserek gerek diplomasi yolu kullanılarak), sonrasında Suudi Arabistan ve İran üst düzey yetkililerinin Irak'ın arabuluculuğunda bir araya getirilmesi örneğinde olduğu gibi diplomatik yollarının sürdürülmesi yoluyla, Suriye'nin bölgesel örgüt toplantı ve görüşmelerinde varlık göstermeye başladığı görülmekle birlikte bunun daha etkin ve dışlamayan bir zeminde yaygınlık kazanması burada oldukça önemlidir. Yemen açısından ise sorun bölgesel bir çözümün muhatabı olmaktan artık oldukça uzak bir durumdadır. Yemen ile ilgili uluslararası bir mekanizmanın devreye girmesi ve savaşın tüm taraflarının temsil edildiği bir parlamento oluşturulması gerekmektedir.

Elbette ki bölgesel çözüm Avrupa örneğinde olduğu gibi tüm bölgeye yönelen ortak bir tehdit doğrultusunda daha kalıcı bir hal alacaktır. Bu durum ise İsrail tehlikesi olabilir ancak yine de ABD'nin yeni Başkanlık seçiminin ardından Donald Trump'ın yönelimleri ve bakış açısı hesaba katıldığında; İsrail tehlikesinin durdurulabileceği yönünde tahminlerde bulunulabilir. İsrail tehlikesinin ardından belirtilen önerilerle bölgesel gerilimin en azından azaltılması sağlanacaktır. Nitekim özellikle İran'a uygulanan yaptırımlar İran'ın Rusya ile ortaklaşa yeni gizli ve karmaşık bir ağ kurmasına neden olmuştur. Her ne kadar ABD denetim mekanizmasını çalıştırsa da bu eylemler sonradan açığa çıkmakta ve engellenememektedir. Bundan dolayı dışlama politikalarının sona ermesi tekrar belirtilmektedir ki çok önemlidir. Belirtilene ek olarak bölgesel işbirliğini arttırma yönünde çalışmalara ağırlık verilmesi gerekmektedir. Söz konusu durumun sağlanabilmesi için Irak ve Türkiye gibi denge politikası izleyen devletlerin arabuluculuğu büyük önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

1937 tarihli Terörizmin Önlenmesi ve Cezalandırılmasına İlişkin Cenevre Sözleşmesinin 1. maddesinin 2. fıkrası.

6415 sayılı Terörizmin Finansmanının Önlenmesi Hakkında Kanun.

Demir, C., The Antagonist Pro-Iranian Militias in the al-Hashd al-Sha'abi as Sources of Terror and Instability in Iraq, Savsad The Journal of Defence and War Studies, 33, 1, 2023.

FATF'in 40 Tavsiyesi, "Terörizmin Finansmanı Suçu" Başlıklı 5. Tavsiye.

House Committee on Financial Services, Hearing: How America and Its Allies Can Stop Hamas, Hezbollah, and Iran from Evading Sanctions and Financing Terror, 2023.

https://apnews.com/general-news-international-news-b406265e1c6642fd9a614416270263b6, (Erişim Tarihi: 26.03.2024).

https://foreignpolicy.com/2024/02/08/yemen-houthi-iran-weapons-intelligence-report/, (Erişim Tarihi: 26.03.2024).

https://iranprimer.usip.org/blog/2018/nov/27/us-sanctions-network-supporting-assad-hezbollah-and-hamas, (Erişim Tarihi: 31.03.2024).

https://rusi.org/explore-our-research/publications/commentary/hizbullah-and-russias-nascent-alliance, (Erişim Tarihi: 01.04.2024).

https://warontherocks.com/2021/08/how-iran-helped-houthis-expand-their-reach/, (Erişim Tarihi: 29.03.2024).

https://www.aa.com.tr/en/americas/us-allocates-156m-to-fund-benefiting-pkk-ypg-in-2024-defense-budget/3083107, (Erişim Tarihi: 31.03.2024).

https://www.aa.com.tr/en/middle-east/israeli-support-for-ypg-pkk-reeks-of-great-game/1618127, (Erişim Tarihi: 01.04.2024).

https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/moscows-support-to-ypgpkk-obstacle-for-trust-in-ankara, (Erişim Tarihi: 31.03.2024).

https://www.dailysabah.com/war-on-terror/2019/04/13/gulf-countries-support-ypg-transfered-1-billion-to-terrorist-organization ((Erişim Tarihi: 31.03.2024).

https://www.fdd.org/analysis/2018/01/10/iran-spends-16-billion-annually-to-support-terrorists-and-rogue-regimes/, (Erişim Tarihi: 26.03.2024).

https://www.fdd.org/analysis/2022/09/20/a-new-iran-deal-would-empower-the-houthis/, (Erişim Tarihi: 26.03.2024).

https://www.france24.com/en/20190211-syria-usa-trump-sdf-democratic-forces-kurd-islamic-state-withdrawal, (Erişim Tarihi: 13.05.2024).

https://www.iranintl.com/en/202401124858, (Erişim Tarihi: 29.03.2024).

https://www.jcs.mil/Media/News/News-Display/Article/2013114/syrian-democratic-forces-reap-benefit-from-oil-money/, (Erişim Tarihi: 13.05.2024).

https://www.justice.gov/opa/pr/justice-department-announces-terrorism-and-sanctions-evasion-charges-and-seizures-linked, (Erişim Tarihi: 28.03.2024).

https://www.middleeastmonitor.com/20191023-ypg-pkk-terrorists-seek-israels-help-against-turkey/, (Erişim Tarihi: 01.04.2024).

https://www.state.gov/reports/country-reports-on-terrorism-2021/iran/, (Erişim Tarihi: 28.03.2024).

https://www.trtworld.com/magazine/how-does-the-pkk-ypg-raise-funds-in-syria-34537, (Erişim Tarihi: 31.03.2024).

https://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/us-pyd-turkey-puzzle, (Erişim Tarihi: 31.03.2024).

Kasapoğlu, C., Ülgen, S., In the Shadow of Guns: Armanent Trends of the PKK&YPG Terrorist Network, Centre for Economics and Foreign Policy Studies, 6, 11, 2021.

Meoni, B., *Creating the Syrian Democratic Forces: The US Campaign against ISIS in Syria and its Implications for Turkish-American Relations*, Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2022.

Oğuz, Ş., Çelik, K.E., Conflict in Syria: Is it a Proxy Warfare, Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi, 2, 2, 2018.

Pfaff, A., Proxy War Ethics, Journal of National Security Law & Policy, 9, 2017.

Şimşek, M., Terörizm: Kavramsal Bir Çalışma, Akademik Bakış Dergisi, 54, 2016.

Tomaskova, H., Kuhnova, J., Kuca, K., Terrorism Definitions Needed, Mil. Med. Sci. Lett. (Voj. Zdrav. Listy), 85.

Y.16.CD 11.06.2019, E. 2018/7195 K. 2019/4064, https://karararama.yargitay.gov.tr, (Erişim Tarihi: 15.03.2024).

Y.16.CD. 25.05.2017, E. 2017/1249 K. 2017/4166, https://karararama.yargitay.gov.tr, (Erişim Tarihi: 15.03.2024).

Y.3.CD. 18.10.2022, E. 2021/1859 K. 2022/6630; Y.CGK. 26.02.2019, E. 2017/1104 K. 2019/137; Y.CGK. 12.03.2019, E. 2017/691 K. 2019/202, https://karararama.yargitay.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 15.03.2024).

DEVLETLERİN TERÖRİZME DESTEĞİ VE DESTEK ŞEKİLLERİ[1]

Yüksek Lisans Öğrencisi Yiğit Yaşar DEMİRER

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

yigityasardemirer@hotmail.com.tr – 0009-0009-7592-4754

ÖZET

Terör ve terörizm geçmişi çok uzun yıllara dayanan ve var olduğu bölgeleri derinden etkileyen olgulardır. Terör örgütlerinin etkin olduğu bölgelerde bulunan ve terörizm tarafından etkilenen devletler en güçlü motivasyonunu terörizmin bertaraf edilmesine yöneltmekte, terörizm devletlerin içyapısıyla beraber devletlerarası ilişkilere de önemli etkilerde bulunmaktadır. Terörizm çok boyutlu bir olgudur. Devlet destekli terörizm kavramı terörizm çeşitleri arasında önemli bir yere sahiptir. Devletler çok uzun yıllardır çıkarlarını gerçekleştirmek, uluslararası arenada güç elde etmek ve hasım olarak gördüğü devletleri zayıflatmak amacıyla terör örgütlerini destekleme yoluna gitmektedir. Terör ve terörizm tüm ülkeler tarafından hukuksuz kabul edilerek lanetlenmesine rağmen kimi devletler terör örgütleriyle yakın temas içerisinde bulunarak terör kampanyasının parçası olmaktadır. Terör örgütleri açısından devlet desteğinin elde edilmesi de hayati öneme sahiptir. Bir veya daha fazla devletin desteğini arkasına alan terör örgütleri önemli avantajlar elde etmekte, terör örgütlerinin gereksinimleri destekçi devlet tarafından hızlıca temin edilebilmektedir. Devletler terör örgütlerine farklı şekillerde destek vermektedir. Burada devletin uluslararası hukuk endişesi, teröre destek veren ülke durumuna düşmemek istemesi, örgütle olan bağlantısının seviyesi gibi etmenler rol oynamaktadır. Çalışmamızda devletlerin terörizme verdiği destek dört başlık altında incelenmiştir. Bunlar devletin terörizmi himaye etmesi, devletin terörizme destek sağlaması, devletin ülkesinde gerçekleşen terörizm faaliyetlerine karşı kayıtsız kalması ve devletin terörizme karşı harekete geçmekte yetersiz kalmasıdır. Somut olgularda destek tek bir kategoriye de girebilir, birden fazla destek şekli iç içe geçmiş şekilde devletler tarafından terör örgütlerine sağlanabilir. Çalışmamızın amacı devletleri, uluslararası istikrarı, uluslararası ilişkileri derinden etkileyen terörizmin spesifik bir alanı olan terör örgütlerinin devlet tarafından desteklenmesi hususunun nedenlerini ve verilen desteğin niteliğinin açıklanarak örgütleri, hedef ülkeleri, destekçi ülkeleri ne şekilde etkilediğinin ortaya konulmasıdır. Çalışmada belgesel gözlem yolu kullanılarak doküman analizi tekniği kullanılmıştır. Alan yazında bulunan makale, tez, kitap gibi kaynaklar taranarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Devlet destekli terörizm alanının dinamik yapısı gereği devletlerle terör örgütleri arasındaki girift ilişkilerin boyutunun sürekli olarak değişmesi ve yeni kavramların ortaya çıkması literatürün de hızlı gelişme potansiyelini ortaya koymakta ayrıca çalışmanın da bir anlamda sınırlılığını oluşturmaktadır. Çalışmada çok sayıda devletin terör örgütlerine destek vermeyi uluslararası hukuk bakımından kabul görmemesi ve teröre

[1] Bu çalışma Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yazımı devam eden Terörizmin Finansmanı ve Terör Örgütlerinin Finanse Edilmesi, Desteklenmesinin Devletlerarası İlişkilere Etkisi adlı Yüksek Lisans tezinden üretilmiştir.

destek verdiği düşünülen ülkelere iyi gözle bakılmamasına rağmen ülkenin stratejik hedefleri ve çıkarları söz konusu olduğunda tercih ettiği saptanmıştır. Devletlerin örgütlerle ilişkisinin niteliği ve yoğunluğunun değişik faktörlere bağlı olarak kurgulandığı bulgularına ulaşılmıştır. Devletlerin stratejik çıkarlarını gerçekleştirmek için büyük miktarda kaynak sarf etmesi ve sonucu risklerle dolu olan konvansiyonel savaşın yerine risk primi düşük, başarısızlık durumunda destekçi devlet ile irtibatı kolayca inkâr edilebilecek ve hedef devlette az veya çok miktarda tahribat oluşturması kesin olan terör örgütlerini maşa olarak kullandıkları, bu yolla uluslararası istikrarı, devletlerarası ilişkileri ve en önemlisi de toplumlar ve devletler için büyük tahribatlar yaratan terörizmin engellenmesi ve yok edilmesini kimi devletlerin de katkısıyla oldukça zorlaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Terör, Terörizm, Devlet Destekli Terörizm

ABSTRACT

Terror and terrorism are phenomena that have a long history and deeply affect the regions where they exist. States that are in regions where terrorist organizations are active and are affected by terrorism direct their strongest motivation to eliminate terrorism, and terrorism has significant effects on the internal structure of states as well as on international relations. Terrorism is a multidimensional phenomenon. The concept of state-sponsored terrorism has an important place among the types of terrorism. States have been supporting terrorist organizations for many years in order to realize their interests, gain power in the international arena, and weaken states they see as enemies. Although terror and terrorism are considered unlawful and condemned by all countries, some states are in close contact with terrorist organizations and become part of the terror campaign. Obtaining state support is also of vital importance for terrorist organizations. Terrorist organizations that receive the support of one or more states gain significant advantages, and the needs of terrorist organizations can be quickly met by the supporting state. States support terrorist organizations in different ways. Here, factors such as the state's concern about international law, its desire not to become a country that supports terrorism, and the level of its connection with the organization play a role. In our study, the support provided by states to terrorism is examined under four headings. These are the state's protection of terrorism, the state's support for terrorism, the state's indifference to terrorism activities taking place in its country, and the state's inadequacy in taking action against terrorism. In concrete cases, support can fall into a single category, or more than one form of support can be provided to terrorist organizations by states in an intertwined manner. The aim of our study is to explain the reasons for the state's support of terrorist organizations, which is a specific area of terrorism that deeply affects states, international stability, and international relations, and to reveal how the nature of the support provided affects organizations, target countries, and supporting countries. In the study, the document analysis technique was used using documentary observation. Sources such as articles, theses, and books in the literature were scanned and examined in detail. The dynamic nature of the field of state-sponsored terrorism is such that the dimensions of the intricate relationships between states and terrorist organizations are constantly changing and new concepts are emerging, which also reveals the potential for rapid development in the literature, and also constitutes a limitation of the study in a sense. The study has determined that many states prefer to support terrorist organizations

when it comes to the country's strategic goals and interests, despite the fact that it is not accepted in terms of international law and countries thought to support terrorism are not looked upon favorably. It has been found that the nature and intensity of states' relations with organizations are structured depending on different factors. It has been concluded that instead of spending large amounts of resources to realize their strategic interests and conventional wars, which are full of risks, states use terrorist organizations as pawns that have low risk premiums, can easily deny their connection with the supporting state in the event of failure, and are certain to cause little or much damage to the target state, and thus make it very difficult, with the contribution of some states, to prevent and eliminate terrorism, which causes great damage to societies and states.

Keywords: Terror, Terrorism, State Supported Terrorism

GİRİŞ

Terör ve terörizm toplumları ve devletleri derinden etkilemektedir. Terörizme maruz kalan ülkeler terörle mücadele edebilmek için çok büyük miktarda kaynağını bu amaca tahsis etmek zorunda kalmaktadır. Terörizmin özellikle 21. Yüzyılda tüm dünyada çok önemli bir fenomen haline gelmesi, geniş alanlarda etki gösterebilecek kapasiteye ulaşması stratejik çıkarlarını elde etmek isteyen bazı devletlerin terör örgütlerini aparat olarak kullanmasına yol açmıştır. Terör örgütlerini destekleyen devletler hedeflerine ulaşmak açısından terörizmden faydalanmayı risksiz ve düşük maliyetli bir yöntem olması hasebiyle tercih etmektedir. Terör ve terörizm kavramlarının ve terörizm sürecinin bütün toplumlarda, uluslararası hukukta olumsuz algılar oluşturması ve herkesin terörizme karşı olmasına rağmen devletlerin terör örgütlerine örtülü destek vermesinin temelinde terör ve terörizm kavramları açısından üzerinde genel olarak uzlaşılmış tanımının olmaması önemli rol oynamaktadır. Devletler terörizmi ideolojileri, menfaatleri açısından değerlendirerek sübjektif bir yaklaşım sergilemektedir. Bu durum ise neyin terörizm ve hangi örgütlerin terör örgütü olarak kabul edileceği konusunda derin görüş aykırılıklarının ortaya çıkması sonucunu doğurmuştur. Bu temel sorun terör örgütleriyle devletler arasında koordinasyon içerisinde topyekûn mücadele edilmesini engellemekte ve terörizmin varlığını kuvvetli bir şekilde sürdürmesine yol açmaktadır. Devletlerin terörizme verdiği destek devlet destekli terörizm kavramının literatüre girmesine sebep olmuştur. Devletler terör örgütlerini farklı şekillerde desteklemektedir. Desteğin görünümü kimi zaman devletin resmi görevlilerinin de örgütün içyapısına dâhil oldukları yüksek bütünleşme şeklinde olurken, bazen de örgütün ihtiyacı olan her türlü materyalin, finansmanın ve gereksinimlerinin karşılanması ancak örgütün işleyişine karışılmaması şeklinde ortaya çıkabilmektedir. Devletler örgütlerin yapısına, işleyişine ve ihtiyaçlarına karışmamakla beraber egemenliği altındaki ülkesinde örgütün serbestçe faaliyet göstermesine, eğitim kampları kurmasına ve terör kampanyası için ülkesini bir anlamda üs olarak kullanmasına izin verme şeklinde destek sağlamakla birlikte bazı örneklerde de kapasite eksikliği nedeniyle terör örgütlerinin ülkesindeki faaliyetlerini engelleyememekte, istemeden de olsa teröre destek verir duruma düşmektedir. Çalışmanın birinci bölümünde terör ve terörizm kavramlarının tanımı üzerinde durulacak ve ortak bir tanıma varılamaması hususu açıklanacaktır. İkinci bölümde devlet destekli terörizm kavramı incelenecek ve devletleri terör örgütlerine destek vermeye iten

güdüler ortaya konulmaya çalışılacaktır. Son bölümde ise devletlerin terör örgütlerine verdikleri destek somutlaştırılarak desteğin boyutu, türü, niteliği üzerinde durulacaktır.

1. Terör ve Terörizm Kavramları

Latince terrere ve Fransızca terreur kökünden gelen terör kavramı Türkçede en kısa haliyle yıldırı ve tedhiş olarak tanımlanabilir. Siyasal şiddet ve anarşi kelimeleriyle eş anlamlı olacak şekilde de literatürde belli bir dönem kullanılmıştır (Yayla, 1990). Korku salmak, dehşete düşürmek anlamına da gelmektedir. Arapça tedhiş sözcüğü de terör yerine kullanılmaktadır. Terör kavramı ilk olarak Fransız İhtilali sonrası iktidarı ele geçiren Jakoben yönetimce uygulanan baskı ve şiddete dayalı politikayı tanımlamak üzere kullanılmıştır. 1789 Fransız İhtilalini izleyen 1793 Konvansiyon döneminde Jakoben yönetimce uygulanan sistematik şiddet politikası siyaset ve hukuk alanlarında terörizm kavramının doğmasına yol açmıştır (Imıl, 2020). Buradaki anlamıyla terör esas itibariyle devlet idaresini elinde bulunduran grubun devletin hâkimiyeti altındaki insanlara yaptığı şiddeti açıklamaktaysa da daha sonra terör kavramının kullanım alanları genişlemiş ve devlete karşı işlenen şiddet için de tercih edilir olmuştur. Terör kavramının resmi olarak ilk kez Fransız ihtilali dönemindeki şiddet uygulamalarını tanımlamak için kullanıldığı bilinmekle beraber şiddet uygulayarak dehşete düşürmek eylemleri uygarlık tarihinin erken dönemlerinde vuku bulmuştur. Dünyanın çeşitli bölgelerinde birçok kişi, grup ve devlet şiddeti oldukça etkin bir şekilde uygulamışlardır. Antik uygarlıklarda bir ordunun düşman tarafından elde tutulan bir kenti istila ettiğinde tüm kenti yerle bir etmesi ve kentteki tüm erkekleri, kadınları ve çocukları öldürmesi hiç de az görülmüş bir olay değildir. Bunun amacı yalnızca düşmanı fiziksel olarak yıkmak değil ayrıca başka kentlerde yaşayanların içinde dehşet yaratmak ve o dehşetin temsil ettiği gücü göstermektir. Bu yüzden sivil nüfusları dehşete düşürme fikriyle şiddet kullanma olgusu terimden çok daha eskidir (Giddens, 2008). Yasal olduğu varsayılan ve uygulamalarını belirli bir hukuk düzeninde yürütmesi beklenen devletler de stratejik hedeflerine ulaşmak için terör olarak kabul edilebilecek şiddete başvurmuşlardır.

M.S. 66-73 yılları arasında Filistin'de faaliyet gösteren ve bilinen ilk terör örgütü olarak kabul edilen Sicarii tarikatı üyeleri Roma'ya karşı mücadele etmişlerdir. Kalabalık yerlerde Sica adını verdikleri bıçaklarla hedeflerine saldıran örgüt üyeleri eylemi gerçekleştirdikten sonra hızla kalabalığa karışıp ortadan kaybolmaktaydılar. Örgüt ayrıca manastır ve saray tahrip etme, tefeci senetleri ile devlet arşivlerine zarar verme, Kudüs'ün su kanallarına saldırılar gibi eylemlerde bulunmuşlardır (Sarahan, 2018). İslam dünyasında ise Sıffin Savaşından sonra (M.S. 657) Hariciler tarafından yapılan şiddet eylemleri görülmektedir (Çakır, 2013). 1090 yılında Sabbah tarafından kurulan ve Selçuklulara karşı mücadele eden Haşhaşiler isimli örgüt önemli devlet görevlilerine karşı suikast eylemleri tertip etmişlerdir. Şiiliğin İsmailiye mezhebine mensup olan örgüt üyelerinin en önemli eylemi Selçuklu veziri Nizamülmük'e karşı işlenmiştir. 13 Ekim 1092 tarihindeki hadisede Nizamülmülk örgütün düzenlediği suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Engin ve sarp arazide konuşlanmış olan ve örgütün kurucusu Sabbah tarafından Kartal Yuvası anlamına geldiği

belirtilen Alamut Kalesini merkez karargâh olarak kullanan örgüt 1256 yılında Moğol Hükümdarı Hülagü Han tarafından ortadan kaldırılmıştır (Halm, 2020).

Terörizm kavramı da terör kavramıyla karıştırılarak kullanılmakla beraber anlam farklılığının belirginleştirilmesi bu alanda yapılacak çalışmalar açısından önem arz etmektedir. Terörizmin tanımı konusunda da alanla ilgili çalışma yapanlar, devletler, uluslararası kuruluşlar ve diğer ilgililer arasında uzlaşma mevcut değildir. Kavramı tanımlamadaki farklılıkların başlıca nedeni olarak ilgililerin terörizmi ve terörü ne şekilde algıladıkları, hangi tür eylem ve faaliyetlerin terörizm olarak kabul edileceği konusunda farklı görüşe sahip olmaları gösterilebilir. Terörizm konusunda her kesim, kendisine uygun, kendisini hukuksal, yasal ya da ahlaki açıdan haklı olarak gösteren ya da kendisini ve gizli amaçlarını örtmeye ve bunları kabul ettirmeye yönelik bir anlamlandırmayı dayatmaya çalışmaktadır (Aslan, 2020). Konuyla ilgili kişiler kendi algılarına hatta menfaatlerine uygun bir terörizm tanımı yapmaktadır. Terörizmin tanımlanması toplumdan topluma, devletten devlete ve hatta bir akademisyenden diğerine farklılık göstermektedir (Karatay ve Kapusızoğlu, 2011). Sosyal bilimlerin pek çok alanında olduğu gibi kişinin yaklaşımını etkileyen çok sayıda faktör bulunması kavram çeşitliliğine yol açmaktadır (Karacasulu ve Ovalı, 2004). Bu durum günümüzde en önde gelen küresel güvenlik tehditlerinden biri olan terörizmle mücadeleyi sekteye uğratmaktadır. Bir ülkenin terör örgütü saydığı bir örgütü başka bir ülke bağımsızlık veya direniş hareketi olarak görebilmekte, hatta kendi politikasına uygun düştüğü takdirde terörizmin desteklenmesi ve finansmanına katkıda bulunabilmektedir. Özellikle soğuk savaş döneminde Çin ve SSCB batı yanlısı hükümetlere karşı yürütülen hareketleri, ulusal bağımsızlık mücadelesi kabul ederek desteklemiştir (Başbuğ, 2017). Çitlioğluna göre bu durumun yalnızca sivil hedeflere yönelik eylemleri terörizm sayan, güvenlik birimleri ve askeri hedeflerin vurulmasını terörizm tanımının dışında bırakan bir anlayışın terörizmin önlenmesi bir yana hedeflerin sınırlanması koşulu ile sürdürülmesini özendirmesi aşırı görüş olarak sayılmamalıdır. Bu tür bir anlayış sivillerin terörist eylemlerin dışında tutulmaları koşulu ile terör örgütlerinin kendi siyasi ve ideolojik amaçları doğrultusunda devlet otoritesini simgeleyen güvenlik güçleri ile çatışmalara girişmesi ve eylem yapmasının terör suçları kapsamında tutulmaması gerektiğini önermekte ve bu noktadan başlayarak çok daha ayrı etmenlerce de beslenen senin teröristin benim yurtseverim uygulaması yaygınlaşarak kimi eylem ve eylemcilerin aklanmalarını sağlayabilmektedir (Çitlioğlu, 2005). Daha ileri bir yorum olarak terörizmin bir ülkenin diğer ülke içerisindeki faaliyetleri için organize ettiği ve yürüttüğü asimetrik bir savaş olduğunu öne süren araştırmacılar da bulunmaktadır (Başaran, 2017). Bunun gibi örnekler geçmiş tarihten başlamak üzere günümüzde bazı ülkelerin benzer uygulamalarıyla çoğaltılabilir. Terörizmin yararlı bir terim olması için zamana ya da gözlemcinin bakış açısına göre değişen ahlaki değerlendirmeden olanaklı olduğunca özgürleştirilmelidir (Giddens, 2008). Terörizm tanımında uluslararası alanda ortak tanıma yaklaşıldığı ölçüde terörizmle mücadele çalışmalarının başarıya ulaşma olasılığı artacaktır. Yine terör ve terörizm kavramları birbirine karıştırılarak kullanılmaktadır ancak iki kavram birbirinden farklıdır. Terör anlık olarak da ortaya çıkabilen ve siyasal içeriği bulunmayan şiddettir. Terörizm ise içinde siyasi saikler bulunan planlı ve sistematik şiddet uygulamaları ve politikaları olarak tanımlanabilir. Terör stratejik eylem terörizm ise stratejik söylem olarak isimlendirilebilir. (Imıl, 2020). Terör belli bir irade gerektirmeden de ortaya çıkabilen, düzensiz, örgüte gerek duymayan, çoğu kez anlık veya kısa süreli şiddeti ifade ederken terörizm

terörün sistematik, iradi, çoğu kez örgütlü ve uzun süre kullanımını içeren bir kuralsız savaş ve propaganda tekniği ile stratejiye işaret etmektedir.

2. Devlet Destekli Terörizm ve Devletlerin Terör Örgütlerine Desteğinin Nedenleri

Devlet destekli terörizm kavramı terörizm yazınında önemli bir konuma sahiptir. Devletler her ne kadar uluslararası sistem açısından meşru aktörler olarak kabul edilseler ve terörün devlet dışı aktörler tarafından gerçekleştirilebileceği varsayılsa da devletler terör örgütlerine destek olabilmektedir. Çıkarlarını korumak ve stratejik hedeflerini gerçekleştirmek isteyen devletler kanlı ve korkunç eylemleri gerçekleştiren terör örgütlerinin arka plandaki dayanak noktasını oluşturabilmektedirler. Literatürde devlet destekli terörizm veya uluslararası terörizm olarak nitelendirilen devletlerin terörizme desteğinin çok eski dönemlerde dahi ilk nüveleri görülmekle birlikte yoğunlaştığı dönem soğuk savaş sürecine rastlamaktadır. Sovyetler Birliği önderliğinde Komünist sistemi kabul eden Varşova Paktı ülkeleri ile Amerika Birleşik Devletleri önderliğinde Kapitalist sistemi kabul eden ülkeler arasındaki ideolojik temelli rekabet, her iki grubun lideri konumundaki ülkeleri kendi ideolojik saflarına yenilerini katma, hasım ideolojiye sahip rejimleri yıkma ve ortak ideolojiye sahip olduğu yönetimleri muhafaza etme adına her türlü silahlı grubu ve terör örgütlerini desteklemeye itmiştir. Diplomasi ve ikna metotlarıyla elde edilemeyen veya uluslararası hukuk bakımından sakıncalı ve sorumluluk doğurabilecek hedeflere ulaşılmasını kolaylaştırıcı etkisi devlet destekli terörü hızlandıran etken olmuştur (Aras, 2024). Bu süreçte ABD ve Sovyetler Birliği dünyanın farklı bölgelerinde terör örgütlerini ve silahlı isyancı grupları eğitmiş, silahlandırmış, şiddet ve terörizm faaliyetlerini uygulaması için ileri sürmüştür. İki kutup arasındaki mücadelede silahlı gruplara verilen bu destek örtülü operasyon olarak tanımlanarak terörizmden ayırılmaya da çalışılmıştır. İsimlendirmesi farklı olsa da süreçte iki kutup ülkeleri de bu tip şiddetin içerisinde olmuşlardır (Kedikli, 2013). Sovyetler Nikaragua, El Salvador, Güney Afrika, Etiyopya'daki sol grupları desteklerken, ABD ise Afganistan, Nikaragua, Angola, Arnavutluk, Laos ve Tibet'teki anti-komünist grupları destekleme yoluna gitmiştir (Byman vd., 2001). Soğuk Savaş sürecinin sona ermesinden sonra da devletlerin terörizme olan desteği devam etmiştir. Terör örgütleri açısından da devletlerin desteğini almak son derece önemlidir. Genellikle hasım bölgelerde faaliyet göstermeleri nedeniyle güvenli bölgelere, finansal desteğe ve akar insan gücüne ihtiyaç duymaktadırlar (Arıboğan, 2019). Örgütler en güçlü desteği hedef aldıkları ülkenin dış düşmanlarından almaktadırlar. Örgütler savaştıkları ülkenin düşmanlarına kronikleşmiş sorunlarını çözme fırsatı sunmaktadır. Örgütü destekleyen kitlenin akrabalarının da destekçi ülkede yaşaması destek almayı da ziyadesiyle kolaylaştırmaktadır (Akça ve Önder, 2020). Yapılan çalışmalarda devlet desteğini alamayan terör örgütlerinin yaşama şansı hemen hemen imkânsızdır. Mutlak surette desteğe ihtiyaç duymaktadırlar. Esasen devletlerin desteklediği terör örgütlerinin de başarı şansı oldukça düşüktür. Bu nedenle devlet desteğinin terör örgütleri açısından en azından kampanyasını uzun süre devam ettirebilmeleri bakımından hayati ve vazgeçilemez olduğu kuşkusuzdur. Özellikle batılı büyük ülkeler terör örgütlerinin ideoloji ve söylemlerine göre tavrını belirlemekte ve destek vermeyi tercih edebilmektedir (Erdoğan, 2021). Devletleri terörizme desteklemeye iten çok sayıda neden bulunmaktadır. Konvansiyonel savaşın maliyetinin yüksek olması, Soğuk Savaş döneminde nükleer silah stokunun da hızlı artışıyla meydana gelecek savaşta büyük boyutlu yıkım meydana gelmesi riski, savaş kazanılsa dahi büyük oranda zarar görme riski, ekonomik maliyetlerin yüksek olması, çok sayıda asker

kaybı olması halinde iç kamuoyunda görülecek tepki gibi hususlar devletleri düşman devletlere karşı doğrudan savaşmak yerine yasadışı silahlı grupları kullanarak çıkarlarını elde etmeye yöneltmiştir. Hasım ülkede bizzat devlet tarafından güç kullanarak yapılacak tahribat istenilen boyutu aşarak büyük zararlar verebilir. Bu şekilde yapılan kuvvetli saldırılar sonucunda ülkede milli birlik ve beraberlik duygusu oluşarak kenetlenme olabilir, ülkenin yönetici kadrosu iktidarını ve politikalarını sürdürme fırsatı bulabilir. Sayılan nedenlerden dolayı kontrollü istikrarsızlık stratejisi uygulanarak ülke elde tutulmaya çalışılır (Hablemitoğlu, 2003). Saldırgan uluslararası amaçlar peşinde koşan devletler için terör örgütlerini kullanmak çok daha etkili olmaktadır, ciddi ve kalıcı riskler doğurma riski düşüktür. Gerektiğinde destek hızlıca inkâr edilebilir (Martin, 2017). Teröre destek veren ülkeler öncelikle hedef ülkenin zaaf noktalarını, yumuşak karın bölgelerini saptama yoluna gitmektedir, bu bağlamda mevcut etnik ve dinsel azınlıkların tüm boyutları ile profillerinin çıkarılması ve potansiyelinin çok yönlü belirlenmesi; ayrılıkçılığın tahrik ve teşvik edilmesi, tarihsel husumetin körüklenmesi, terörün el altından desteklenmesi, ekonomik ve siyasal kargaşa ortamı yaratılması, ulusal birliğin zaafa uğratılması, zayıf yöneticilerin ve partilerin desteklenmesi, ekonomik yapının çöküntüye uğraması, dış müdahalelere açık hale getirilmesi devlet destekli terörün ana amaçları arasındadır. Hedef ülkenin dengesini bozmak, istikrarsızlaştırmak, ihtilaflı konularda istediği şekilde davranmasını sağlamak, ulusal stratejisinden taviz verdirmek amaçlarıyla da terör örgütlerine finansman, operasyon, eğitim ve lojistik destekler devletler tarafından verilmektedir (Tümlü, 2022).

Bölgesel nüfuzunu artırmak devletler için çok önemlidir, bu manada rakipler üzerinde baskı oluşturmak için örgütleri sıklıkla destekleme yoluna gitmektedirler. Komşu ülkeler arası rekabet ve çekişmeler de devletlerin terör örgütlerine destek vermeleri için önemli bir etkendir. Bu yolla terör örgütüne güvenli bölge de sağlandığında hedef devlet isyanı kontrol altına almak için büyük miktarda kaynak ve silahlı unsur sarf etmek zorunda kalacaktır. Suriye, İran ve Yunanistan'ın PKK terör örgütüne desteği bu kapsamda değerlendirilebilir. Verilen destek bizzat örgüt lideri Abdullah Öcalan tarafından da itiraf edilmiştir (Müftüoğlu, 2018; Uğur, 2022). Güney Afrika komşuları Angola ve Mozambik'teki direniş hareketlerini desteklemiştir. Terör grupları ise ayakta kalabilmek için tipik olarak az sayıda militana ve silaha ihtiyaç duyacaklardır ve destekle hedef ülke için uğraştırıcı bir sorun olarak kalmaya devam edeceklerdir.

Hedef olarak belirlediği ülkedeki rejimin değişmesini isteyen devlet bu amacı gerçekleştirmek maksadıyla silahlı gruplardan faydalanma yoluna sıkça gitmektedir. Uganda ve Ruanda, Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nde Mobutu yönetimine karşı savaşan grupları desteklemiştir. Yine devletler kendilerine karşı mücadele eden örgütlere destek veren ülkelere karşı, bu ülkeler de benzer silahlı grupların saldırılarına maruz kaldıklarında kolaylıkla destek verme yoluna giderek geçmiş dönemde kendisine karşı yapılan saldırıların intikamını alma yoluna gitmektedir. Devletler destek verdikleri terör örgütlerini kendilerine karşı mücadele eden muhalif gruplara ve hükümet karşıtı oluşumlara karşı da kullanarak da desteklemeyi seçebilmektedirler. Bu şekilde örgütü hem hedef ülkeye karşı kullanmakta hem de iç iktidarını tehdit eden grupları da sindirmektedir. Belli bir grubun içinde itibar elde etmek amacı devletleri teröre destek vermeye yöneltmektedir. İran Müslümanların savunucusu algısı oluşturmak ve İslam dünyasındaki itibarını yükseltmek için Lübnan Hizbullahı başta olmak üzere Filistinli

gruplara destek sağlamıştır. Etnik ve dini ortaklık devletlerin teröre destek vermesinde önemli bir unsurdur. Örgütler aynı etnik kökene sahip oldukları veya dindaşı oldukları devletlerden kolayca destek almaktadır. Etnik ve dini ortaklık devletlerin terör örgütlerine desteğinde çok kuvvetli bir motivasyon kaynağı olabilmektedir. Sovyetlerin dağılmasından sonra Özbekistan Afganistan'da bulunan Özbekleri, Ermenistan Azerbaycan'da Ermenileri, Rusya Moldova'da Rus kökenli olan grupları desteklemiştir. Yine Rusya Ukrayna'da bulunan Rus azınlığı bahane ederek önce burada bulunan unsurları desteklemiş daha sonra Kırım'ı işgal etmiştir. Günümüzde hala devam eden Rusya – Ukrayna savaşı da Rus etnisitesi dayanaklı olarak meydana gelmiştir. Ermenistan'ın ülkemize karşı terör eylemlerinde bulunan ASALA'ya yönelik desteği de bu sebepledir. İran'ın farklı bölgelerde bulunan terör örgütlerine desteği, Sudan'ın ve Afganistan'ın El Kaide'ye verdiği destek dini sebeplere dayanmaktadır. Yayılmacı emellerle devletler yasadışı grupları desteklemeye yönelebilirler. Yugoslavya'nın dağılmasından sonra Sırbistan ve Hırvatistan topraklarını genişletmek amacıyla terör yöntemleri uygulayan gruplara destek vermiştir (Byman vd., 2001). Nihai amaç daha ucuz ve kolay yoldan stratejik hedeflerine ulaşmaktır.

Devletler terör örgütlerine çeşitli şekillerde destek sağlamaktadır. Verilen destek çok farklı tabakalardan oluşabilmektedir. Devlet desteği örgütlerin operasyonel kapasitesinde kuvvetli bir çarpan etkisi yaratmaktadır. Bir devletin askeri, istihbari, diplomatik imkânlarının terör örgütüne tahsisi örgütün organizasyonel kuvveti ve eylem kapasitesini ziyadesiyle artırmaktadır. Ayrıca lojistik destek, silah, mühimmat, diplomatik çantalar, dış misyon binalarının güvenli nokta olarak kullandırılması, teröristler için bulunmaz fırsatlar yaratmaktadır (Tümlü, 2022). Devlet desteğinin etkisinde zamanlama da ön plana çıkmaktadır. Yardım genellikle terörist grubun varlığını sürdürmesini sağlamada ve dolayısıyla ömrünü uzatmada merkezi bir rol oynayabileceği bir terör kampanyasının başlangıcında son derece değerli olmaktadır (Byman vd., 2001).

Amaçlarına ulaşmak için olası her fırsatı değerlendirmek isteyen terör örgütleri ve stratejik hedeflerini gerçekleştirmek isteyen devletler ortak paydada kolayca buluşabilmekteyse de devletler daha önce de belirtildiği gibi terör örgütlerinin destekçisi olarak kabul edilmek istemezler. Öncelikle uluslararası hukuk bakımından sorumluluk altına girme riski, uluslararası kurumlardan dışlanma, hedef alınan devletin müttefikleri tarafından da yaptırımlara tabi tutulma gibi rizikoları almak istemeyen devletler terör örgütüyle olan ilişkisini mümkün olduğu kadar gizli bir şekilde yürütmek istemektedir. Bu hususla ilgili olarak ABD eski başkanı George W. Bush'un açıklaması kayda değer bir örnek olarak önümüze çıkmaktadır. Beyaz Saray'ın Bush Doktrini olarak adlandırdığı devlet destekli terörizmi şu şekilde tanımlamıştır: ''Teröristleri barındırıyorsanız teröristsiniz. Bir teröristi eğitiyorsanız veya silahlandırıyorsanız teröristsiniz. Bir teröristi besliyorsanız, teröristsiniz yahut bir teröriste fon sağlıyorsanız siz bir teröristsiniz. ABD ve dostlarımız tarafından sorumlu tutulacaksınız'' (Cohan, 2002). Devletlerin terörizme vereceği desteğin sonucunun varabileceği noktayı göstermesi bakımından ABD başkanının açıklaması dikkat çekicidir. Devletler genellikle istihbarat teşkilatları vasıtasıyla örgütlerle ilişki kurmaktadır. Ayrıca gizli servis elemanlarını örgütün içine de yerleştirmeyi yeğlemektedirler (Kaynak, 2021). Devletler kimi zaman örgütlerin eylemlerinin bizzat içinde olmayı ve örgütü yönlendirmeyi tercih etmeyebilmektedir. Örgüt için gerekli malzemelerin verilmesi veya topraklarının örgüt tarafından kullanılmasına imkân

verilmesiyle desteğini sınırlı tutabilmektedir. Ancak örgütün yönetimine ve stratejisine bizzat yön veren ve kendisine bağlı silahlı unsurları örgütün eylemlerine dâhil ederek terörizmin bizatihi içinde yer alarak destekleyen ülkeler de mevcuttur. Devletlerin örgüt üzerindeki kontrolü verilen desteğin seviyesine göre artmakta veya azalmaktadır.

Devletlerin terörizme verdiği desteğin niteliği konusunda literatürde farklı tasnifler bulunmaktadır. Alanda çalışan araştırmacılar destek ölçütleri konusunda çeşitli yaklaşımlar belirleyerek destek türlerini sınıflandırmışlardır. Bu bağlamda devletin resmi görevlilerinin terör eylemlerinde görev alıp almadığı, terör örgütüne sağlanan malzeme, finansman gibi her türlü maddi ve maddi olmayan haklar, devletin topraklarında örgütü barındırması veya örgütü topraklarından çıkarmakta yetersiz kalması gibi destek şekilleri kategorilendirilerek konu açıklanmaya çalışılmıştır. Metz'e göre destek üç kategoride ele alınabilir. Birinci kategoride teröristlere ulusal politika veya stratejinin parçası olarak sağlanan koruma, lojistik, eğitim, istihbarat ve ekipman sağlama şeklinde ortaya çıkar. Birinci kategorideki ülkeler teröre en yoğun şekilde destek sağlayan ülkelerdir. İkinci kategorideki ülkeler teröre aktif destek sağlamamasına rağmen ülkesindeki faaliyetlere tolerans göstermektedir. Bu ülkeler gösterdiği tolerans karşılığında örgüt tarafından hedef alınmaz. Bununla birlikte rejim içinde teröristlere sempati duyan görevlilerin bulunması halinde tolerans gösterme eşiği artar. Yine topraklarının bir bölümünü kontrol edemeyen ve bu nedenle kontrolsüz topraklarda gelişen terörist aktiviteleri engelleyemeyen ülkeler de ikinci kategoride değerlendirilmelidir. Desteğin üçüncü kategorisinde ise devletler terörizmi desteklemez ve onaylamaz hatta mücadele eder ancak ülkede bulunan örgütlenme, toplantı ve gösteri yürüyüşü, kolluk kuvvetlerinin yetkileri, gelişmiş iletişim ve ulaşım altyapıları ve göçmen toplulukların mobilizasyonu gibi hususlarda bulunan hukuki ve yapısal sorunlar terör örgütlerinin beslenebileceği damarlar meydana getirir (Metz, 2003). Başbuğ'da desteği dört kategoride incelemiştir. Bunlar moral destek, politik destek, malzeme desteği ve güvenli bölge desteğidir. Yazara göre bunlar arasında en hayati olanı güvenli bölge desteğidir (Başbuğ, 2017). Biz ise çalışmamızda konuyu en sade ve anlaşılır olarak anlamamızı sağlayan Devletin Terörizme Sponsor Olması, Devletin Terörizmi Desteklemesi, Devletin Terörizme Tolerans Göstermesi ve Devletin Terörizme Karşı Harekete Geçememesi şeklindeki dörtlü tasnifi kullanacağız. Tasnifi oluştururken, Kedikli'nin çalışmasında Richard Erickson, Anthony Clark Arend ve Robert Beck ve Umut Kedikli'nin tasniflerini baz alacağız. (Kedikli, 2013). Gregory Travalio'da destek şekillerini aynı dört kategoride ele almıştır (Travalio, 2000). Fiili durumda devletlerin örgütlere olan destekleri incelendiğinde genellikle birden fazla destek türünün iç içe geçmiş şekilde devletler tarafından terör örgütlerine sağlandığı görülmektedir.

3. Devletlerin Terör Örgütlerine Destek Şekilleri

3.1 Devletin Terörizme Sponsor Olması

Devletin terörizme sponsor olması devlet himayesi olarak da kullanılmaktadır. Devletin sponsor olduğu durumda terör örgütü ile destekçi devletin deyim yerindeyse iç içe geçtiği söylenebilir. Devletin örgüt üzerindeki etkisi çok kuvvetlidir. Örgüt kendi ideolojisi doğrultusunda faaliyet gösterdiğini iddia etse dahi sponsor devletin bir nevi aparatı olarak işlev görür. Örgütün devlete bağımlılığı yüksek seviyededir. Devlet terör eylemlerinin planlamasına, yönetilmesine ve kontrol edilmesine doğrudan katılır, örgüt destekçi devletin enstrümanı,

maşası olarak da kabul edilebilir (Tümlü, 2022). Sponsor devletin gayri resmi ajanları, paralı askerleri, paramiliter güçleri, suç örgütleri, istihbarat teşkilatları, emniyet ve silahlı kuvvetlerinin bu amaçla organize edilmiş özel birimleri gibi kendisine doğrudan bağlı olan veya olmayan unsurlarla terör örgütlerini desteklemektedir. Devlet, terörizmi dış politika aracı olarak faydalı ve tamamlayıcı öğe olarak kullanmaktadır (Öztürk, 2022). Devletin resmi elemanlarının kullanılmasının teröre destek kapsamında değerlendirilemeyeceği, bu şekilde bir yol tercih edilmesi halinde düşman devlete karşı icra edilen örtülü operasyon olduğunu öne sürenler de bulunmaktadır. Devlet sponsorluğunun, örgütün imkân ve kabiliyetlerine çok önemli katkılarda bulunduğu ve örgütün faaliyetleri için çarpan etkisi yarattığı muhakkaktır. Sponsor devletin silahlı unsurları da dâhil olmak üzere her türlü imkânını örgütün kullanımına sunması, örgütün eylem kapasitesini, strüktürel kuvvetini büyük oranda artırmaktadır. Devlet sponsorluğunda terörizm olgusu özellikle Soğuk Savaş yıllarında sıkça gündeme gelmiştir. Bu süreçte her iki ideolojik kampta bulunan devletler rejim değişikliği yoluyla rakip kampa katılma ihtimali olan devletlere ve karşı kampta bulunan devletlere karşı, nükleer silahlar da dâhil olmak üzere çok büyük miktarda silah stoklanması ve konvansiyonel bir savaşın sonucunun ne olacağının kestirilememesi, hayal dahi edilemeyecek tahribatlar ve maliyetler oluşturması riski nedeniyle terör örgütlerini destekleyici olarak dış politika hedeflerini gerçekleştirme yoluna gitmiştir. Amerika Birleşik Devletlerinin Nikaragua'da bulunan Sandinista hükümetine karşı savaşan Kontra gruplarına olan desteği, İran'ın Ortadoğu'nun farklı bölgelerinde faaliyet gösteren terör örgütlerini himayesi, Kaddafi dönemi Libya'sının uluslararası terörizmle ilişkisi, Suriye'nin teröre olan desteği devlet himayeli terörizme örnek olarak verilebilir. Devlet himayeli terörizmin devletler açısından en riskli yanı ise uluslararası kurumlar tarafından kabul edilen ve uluslararası terörizmi yasaklayan, tespiti halinde yaptırım uygulanabilmesini de gündeme getiren çok sayıda karar bulunması, sponsor devletin sıkı yaptırımlara tabi tutulma riski altında bulunması ve uluslararası camiada terör destekçisi durumuna düşerek yalnızlaşması ve ilişkilerinin bozulması tehdididir.

3.2 Devletin Terörizmi Desteklemesi

Devlet destekli terörizmde de sponsorlukta olduğu gibi terör örgütlerine destekçi devlet tarafından istihbarat, finansman, eğitim, diplomatik ve söylem desteği verilmektedir. Devlet destekli terörizmin sponsorluktan farkı ise devletin örgüt üzerindeki etkisi sınırlı olduğundan eylemleri yönlendirme ve örgütü kontrol etme hedefine yönelmezler (Buck ve Clark'tan akt. Öztürk, 2022). Bu şekilde verilen desteğin sponsorluktan ayrıştığı nokta devletin kendisine bağlı olan resmi veya gayri resmi silahlı unsurların terör eylemlerine katılmaması, örgütün sevk ve idaresine devlet tarafından müdahale edilmemesidir. Devlet, lojistik destek, silah, patlayıcı, mühimmat, sığınma, iletişim, seyahat belgeleri gibi örgüt için gerekli olan malzemeleri temin ederek örgütün terör kampanyasına önemli katkıda bulunur. Örgütü yönetmekten ziyade bazı imkânlar örgüte sağlanmaktadır (Kedikli, 2013). Devletler devlet destekli terörizmde örgütle olan bağını inkâr ederek uluslararası toplum nezdinde terörle ilişkilendirilmekten kurtulmayı istemektedirler. Buna karşın örgüte genellikle sıkı destekle bulunulduğundan devletin sorumluluğunun gündeme gelmesi olasıdır. Teröre aktif destekte bulunulmaktadır. Bu nedenle literatürde araştırmacıların bir bölümü devlet sponsorluğunu ve devlet desteğini içeren terörizm şeklinde devletlerin desteğini aktif destek olarak sınıflandırmışlardır. Terör örgütleri açısından devlet destekli terörizmin içerdiği destekleri elde edebilmek büyük avantajlar sağlamaktadır.

Terör örgütleri varlık sebebi olan ideolojisini duyurmak ve eylemlerini gerçekleştirmek için ihtiyaç duyduğu finansman, silah, mühimmat, eğitim, istihbarat, iletişim, sahte evraklar, patlayıcı gibi ihtiyaçları kendi çabasıyla da elde edebileceği gibi destekçi devletten de sağlayabilmektedir. Bu gibi ihtiyaçların destekçi devletten alınması örgütün terör eylemleri için hızlandıran etkisi oluşturmakta, daha hızlı, sürekli ve etkili eylemler yapmasına yol açabilmektedir. Örgütün yeni organize olduğu safhada alınan devlet desteğiyle süratle eylemler yaparak adını duyurma ve militan elde etme imkânına kavuşacağından örgütün terör stratejisinin ilk aşamasında alacağı destek son derece önemli olmaktadır. Devlet destekli terörizme örnek olarak Afganistan'da Taliban yönetiminin El Kaide'ye desteği, bazı Avrupa ülkelerinin, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, İran ve Suriye'nin PKK'ya desteği verilebilir.

3.3 Devletin Terörizme Tolerans Göstermesi

Devletlerin kendi sınırları içindeki terör örgütü yapılanmasının farkında olmasına rağmen faaliyetlerine göz yumması, örgütün etkinliğini sonlandırmak ve ülke içindeki yapılanmasını bitirmek için gerekli adımları atmaması devletlerin terörizme tolerans göstermesi olarak tanımlanmaktadır (Erickson, 1989). Bu destek türünde devlet terör örgütünü kontrol etmemekte, eylemlerine karışmamakta, lojistik, malzeme, istihbarat vb. gibi fiili destekte bulunmamakta, hatta bazen örgütle iletişimi de bulunmamaktadır. Bu tür gruplar kendi çabalarıyla terör kampanyalarını ayakta tutabilir yahut yabancı sponsorlara veya destekçilere sahip olabilir. Örgüt, ev sahibi hükümetle dile getirilmemiş bir anlaşmaya vararak terör eylemlerini ülke dışında yürütebilir (Erickson, 1989). Devlet terör örgütünün faaliyetlerinin sonlandırılmasına yönelik kapasitesi olduğu halde, örgütün hedef aldığı ülke/ülkelerden ve uluslararası kurumlardan gelen taleplere kayıtsız kalmaktadır. Bu destek türünde örgütün tolerans gösteren ülkede eğitim kampları, hücre evleri bulunması da sıklıkla görülmektedir. Devlet örgüte kendi ülkesi içinde ev sahipliği yaparak terör örgütün sahip olduğu kamplarda eğitim, barınma ve eylem planlaması gibi faaliyetlerine de göz yummaktadır (Tümlü, 2022). Devletin terörizmin ayırdında olmasına rağmen harekete geçmemesi teröre örtülü destek verdiğinin de göstergesidir. Örgüte verilen destek sponsorluk veya doğrudan desteğe göre daha ikincil plandadır ve pasif destek olarak kabul edilmektedir. Suriye, Irak, İran ve Yunanistan'ın PKK terör örgütüne yönelik desteği, Fransa'nın ETA örgütüne belli bir dönemde verdiği destek devletlerin teröre tolerans göstermesinin tezahürüdür.

3.4 Devletin Terörizme Karşı Harekete Geçememesi

Devletin uluslararası terörizme karşı harekete geçememesinde devlet terör örgütünün topraklarında faaliyet göstermesini istememekle beraber örgütü engelleyecek kapasiteye sahip olamadığından terör üssü durumuna düşmektedir. Silahlı kuvvetlerinin zayıflığı, eğitim ve teçhizat yönünden yetersizliği, teknolojik imkânlarının eksikliği nedeniyle devlet örgütle mücadele ederek topraklarından çıkarmayı başaramamaktadır. Terörizme bu tip destek genel itibariyle topraklarının bir bölümünde hâkimiyet sahibi olmayan ve başarısız devlet (failed states) olarak nitelendirilen devletlerde meydana gelmektedir. Her ne kadar bu devletler topraklarında yuvalanan terör örgütlerine karşı etkili bir şekilde mücadele etmekten yoksun olsa da, teröre karşı mücadele etme sorumluluğu devam etmektedir. Devlet kapasite yetersizliğini öne süremez. Sorumluluğunu başka bir devleti veya uluslararası kuruluşu ülkesinde bulunan

teröre karşı mücadele etmeye davet ederek yerine getirebilir. 1977 yılında Mogadişu'ya kaçırılan uçakla ilgili olarak harekete geçemeyen Somali hükümeti Batı Almanya hükümetinden yardım istemiştir. Benzer durumda devlet uluslararası terörizme müdahale etme kapasitesinden yoksunsa ve yardım da talep etmiyorsa bu ülkeye davetsiz olarak müdahale edilebileceği de kabul edilmektedir (Erickson, 1989). Devletin yetersizliği durumunda da devletin örgüte pasif desteği söz konusudur. Terör örgütleri başarısız devletlerin kapasite eksikliğinin oluşturduğu fırsatları değerlendirmek istemekte ve buralarda bulunan kontrolsüz alanlara yerleşerek kampanyalarını yürütme yoluna sıkça başvurmaktadır. Suriye İç Savaşının başlamasından sonraki süreçte başarısız devlet konumuna düşen ülkede çeşitli terör örgütleri kontrolün bulunmadığı bölgelere yerleşerek faaliyetlere başlamıştır ve günümüzde de devam ettirmektedir. Bu ülkede bulunan gizil gücün ayırdına varan farklı coğrafyalardaki terör örgütleri dahi militanlarını Suriye'ye naklederek örgütlenme arayışı içine girmişlerdir. Suriye'nin başarısızlığı nedeniyle topraklarında faaliyet gösteren terör örgütlerine başta PYD/YPG ve IŞİD terör örgütleri olmak üzere çok sayıda radikal İslamcı örgütler açık bir örnektir. Yine 1970 ve 80'li yıllarda yaşadığı iç savaş nedeniyle Lübnan başarısız devlet durumuna düşmüş ve topraklarında PKK ile birlikte çok sayıda terör örgütü kamplar kurarak faaliyet göstermiştir.

SONUÇ

Terörizm toplumları ve devletleri derinden etkilemeye devam etmektedir. Küreselleşen terör dünyanın her noktası için tehdit oluşturmakta, terör örgütleri çok geniş alanlarda hayat bularak eylemler yapabilme kapasitesine ulaşabilmektedir. Terörizmle mücadeleyi sekteye uğratan en önemli etmenlerin başında terörizmin tanımı konusunda uluslararası bir uzlaşma bulunmamasıdır. Herkesin kendi baktığı çerçeveden terörü değerlendirerek anlayışına uygun bir terörizm kabulü terör örgütlerinin etkinliğinin azalması bir yana gittikçe daha da artmasına neden olmaktadır. Terör ve terörizm kavramının en temel çıkış noktası olan ana kavramın tanımıyla ilgili farklı yaklaşımlar konunun karmaşıklığı hususunda önemli fikir vermektedir. Devletlerin terör örgütlerine destek olmasının da en temel nedeninin bu yaklaşım olduğunu söylemek mümkündür. Neyin terörizm olup olmadığı konusunda farklı fikirlere sahip olan devletler kendi bakış açısına göre terör örgütü olarak kabul etmeyeceği yapılarla çıkarları ve stratejisi gereği rahatlıkla ilişki kurabilmekte, şiddetin sıkı bir destekçisi ve ortağı olabilmektedir. Terör örgütleri devletlerden aldıkları desteklerle terör kampanyalarının boyutunu oldukça genişletebilir, hedef aldığı ülkede büyük tahribatlar yaratarak uluslararası düzlemde dahi önemli etkiler oluşturabilmektedir. Devletlerin terör örgütlerini ne şekilde ve ne seviyede destekleyeceği çeşitli parametrelere göre değişmektedir. Kimi zaman devletler terör örgütünü tam anlamıyla kontrol altına alarak resmi görevlileri de dâhil olmak bütün ünitelerini terör örgütüyle bütünleştirmektedir. En yüksek derecede destek anlamına gelen bu durumda devletle terör örgütü arasında çok sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Devletler terör örgütünün ihtiyaç duyduğu gereksinimlerini sağlamakla beraber örgütün hiyerarşik yapısına müdahale etmeyerek stratejisini kendisinin belirlemesi ve uygulamasına izin verebilmektedir. Bazı durumlarla devletler örgütle ilişkisi olmamasına rağmen ülkesindeki faaliyetlerine göz yumarak destek olmakta, ülkesinin bir bölümünde egemenlik sağlayamayan ve kontrol edemeyen devletler ise arzu etmemesine rağmen bu alanlarda yuvalanan terör örgütlerine engel olamamakta ve teröre dolaylı yoldan destek vermektedir. Devletler verdiği desteğin niteliğini farklı değişkenlere göre

belirlemektedir. Bunlar arasında uluslararası çıkarlarına ulaşma hırsının seviyesi, ekonomik, askeri ve istihbari kapasitesi, terör örgütüyle destekçi devlet arasında ortak olan hususiyetlerin çokluğu sayılabilir. Devletlerin teröre verdiği destek ne seviyede olursa olsun örgütün faal olduğu bölgede istikrarsızlık oluşturmakta, terörün hedef aldığı ülkeye önemli zararlar vermekte, uluslararası hukukun ve uluslararası örgütlerin niteliği, etkinliği ve kapasitesini de sorgulamaya açarak darbe vurmaktadır. Bütün devletler, uluslararası kurumlar hülasa insanlık tarafından lanetlenen ve reddedilen terörizmin bir de devlet desteğiyle daha da yıkıcı hale gelmesinin önlenmesinin kritik önemde olduğu açıktır. Devletlerin terör örgütlerine verdiği desteği kesmek için uluslararası hukukta var olan boşlukların doldurulması, uluslararası kurumların teröre destek verdiği tespit edilen devletlere karşı yaptırımlarının öncelikle büyük devletler tarafından engellenmesini önleyecek mekanizmalar tesis edilmesi ve bu yaptırımların etkili bir şekilde uygulanması, terör örgütlerine karşı devletlerarası yaklaşım farklarının ortadan kaldırılarak işbirliği içinde mücadele edilmesinin öncelikle sağlanması lüzumu açıktır.

KAYNAKÇA

Akça, B. Ş., & Önder, İ. B. (2020). Pkk Terörizmine Uluslar Ötesi Bakış. F. Altun, H. B. Yalçın (Ed.). *Terörün Kökenleri ve Terörle Mücadele Stratejisi* içinde (ss. 53-81) Seta Vakfı İktisadi İşletmesi.

Aras, H. (2024). Terörizm Üzerine. *SDE Akademi Dergisi, 4*(3), 363-386 https://dergipark.org.tr/tr/pub/sde/issue/87391/1521572

Arıboğan, D. Ü. (2019). *Tarihin Sonundan Barışın Sonuna Terör.* İnkılap Kitabevi Yayın Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi.

Aslan, R. (2020). Bir Kuşak Bir Yol Girişiminin Dünya Ticareti ve Uluslararası Terörizme Etkisi. M. Imıl (Ed.) *Yeni Nesil Terörizm* içinde (ss. 111-135). Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Ticaret Limited Şirketi.

Başaran, M. (2017). *Kitle Hareketleri Terör ve Terörizm.* Bizim Kitaplar.

Başbuğ, İ. (2011). *Terör Örgütlerinin Sonu*. Remzi Kitabevi.

Byman, D., Chalk, P., Hoffman, B., Rosenau, W. & Brannan, D. (2001). State Support For İnsurgencies. D. Byman, P. Chalk, B. Hoffman, W. Rosenau,, & D. Brannan, (Ed.). *Trends in Outside Support for İnsurgent Movements* içinde (ss.9-40). Rand Corporation. https://www.jstor.org/stable/10.7249/mr1405oti.10?seq=1

Cohan, J. A. (2002). Formulation of a State's Response to Terrorism and State Sponsored Terrorism. *Pace İnternational Law Review, 14*(77), 78-110 https://digitalcommons.pace.edu/pilr/vol14/iss1/3/

Çakır, N. (2013). *Türkiye'nin Güvenliği ve Terörizm.* Korza Yayıncılık

Çitlioğlu, E. (2005). *Gri Tehdit Terörizm.* Ümit Yayıncılık

Erdoğan, R. T. (2021). *Daha Adil Bir Dünya Mümkün.* Turkuvaz Haberleşme ve Yayıncılık Anonim Şirketi.

Erickson, R. J. (1989). *Legitimate Use of Military Force Against State-Sponsored International Terrorism.* Air Univertsity Press.

https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA421977.pdf

Giddens, A. (2008). *Sosyoloji* (C. Güzel, Haz.). Kırmızı Yayınevi. (2006)

Hablemitoğlu, N. (2003). *Şeriatçı Terörün ve Batının Kıskacındaki Ülke Türkiye.* Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Halm, H. (2020). *Haşhaşiler Gizli Bir Örgütün Tarihi* (A. Dirim, Çev.) Runik Kitap. (2017).

Imıl, M. (2020). Terörizm ve Bir Meşruiyet Aracı Olarak Din. M. Imıl (Ed.) *Yeni Nesil Terörizm* içinde (ss. 135-159). Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Ticaret Limited Şirketi.

Karacasulu, N. & Ovalı, B. (2004). Terör: Kavramsal Çeşitlilik. *Mülkiye Dergisi, 28*(243), 49- 62.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye/issue/243/937

Karatay, Ö. & Kapusızoğlu, M. (2011). Mali ve Ekonomik Suçların Terörizmin Finansmanı Bağlamında Değerlendirilmesi. *Ekonomi Bilimler Dergisi, 3*(1), 115-121

https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/56675

Kaynak, M. (2021). *İstihbarat ve Terör Oyunları.* Profil Kitap.

Kedikli, U. (2013). *Uluslararası Terörizm ve Devlet Sorumluluğu.* Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Ticaret Limited Şirketi.

Martin, G. (2017). Types of Terrorism. M. Dawson, D. Kisku, P. Gupta, J. Sing & W. Li (Ed.). *Developing Next Generation Countermeasures for Homeland Security Threat Prevention* içinde (ss. 1-16). IGI Global.

Metz, S. (2002). State Support for Terrorism. J. R. Martin (Ed.). *Defeating Terrorism: Strategic Issue Analyses* içinde (ss. 21-25). Strategic Studies Institute, Us Army War College

Müftüoğlu, R. (2018). *İleri Bölücülük ve Çözüm Yolları.* Kariyer Yayıncılık İletişim Eğitim Hizmetleri Limited Şirketi.

Öztürk, H. B. (2022). Devlet Sponsorluğunda Terörizm: Vekalet Savaşlarında Terör Örgütleri (PKK/PYD Örneği). *Terörizm ve Radikalleşme Araştırmaları Dergisi, 1*(2), 310-347

https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2610853

Sarahan, Z. A. (2018). *Küreselleşme ve Terörizm: Terörizmin Finans Kaynakları.* (Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi). İstanbul.

Travalio, G. M. (2000). Terrorism, International Law, and the Use of Military Force. *Wisconsin International Law Journal, 18*(1), 146-192.

https://repository.law.wisc.edu/s/uwlaw/media/37278

Tümlü, F. (2022). Devlet Destekli Uluslararası Terörizm: İran ve PKK Terör Örgütü İlişkisi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi, 6*(1), 253-293.

https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2039683

Uğur, H. A. (2022). *Sorgu Odasında Apo.* Destek Yayınları.

Yayla, A. (1990). Terörizm: Kavramsal Bir Çerçeve. *Ankara Üniversitesi Sbf Dergisi, 45*(1), 335-385.

https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3227/44955#article_cite

TÜRKİYE'DE MUHASEBE MESLEĞİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ VE GÜNÜMÜZ DİJİTAL DÜNYASINDA Kİ YERİ

Öğr. Gör. Memiş KARAER
Selçuk Üniversitesi/Akören Ali Rıza Ercan MYO,
mkaraer@selcuk.edu.tr - ORCID ID: 0000-00001-5187-3790
Doç. Dr. Ali ANTEPLİ
Selçuk Üniversitesi/Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi,
ali.antepli@selcuk.edu.tr - ORCID ID: 000-00001-9939-2443

ÖZET

Türkiye'de muhasebe mesleği, tarih boyunca önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde devlet muhasebesi ön planda olup, Tanzimat reformları ile çift taraflı kayıt sistemi benimsenmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra modern ticari muhasebe sistemi yaygınlaşmış ve 1926 Türk Ticaret Kanunu ile düzenlenmiştir. 1989'da yürürlüğe giren 3568 sayılı yasa ise muhasebe mesleğini yasal olarak tanımlayarak "Serbest Muhasebeci", "Serbest Muhasebeci Mali Müşavir" ve "Yeminli Mali Müşavir" gibi unvanlarla mesleki örgütlenmeyi kurumsallaştırmıştır.Günümüzde dijitalleşme, muhasebe mesleğini kökten dönüştürmektedir. E-fatura, e-defter, bulut tabanlı muhasebe sistemleri ve büyük veri analitiği gibi yenilikler muhasebe süreçlerini hızlandırırken, hata oranlarını azaltmakta ve verimliliği artırmaktadır. Yapay zekâ, muhasebecilerin tekrarlayan işlerden kurtulmasını sağlarken, stratejik karar destek sağlayıcısı rolünü ön plana çıkarmaktadır. Blokzincir teknolojisi ise finansal kayıtların şeffaflığını ve güvenilirliğini artırarak uluslararası muhasebe standartlarına uyumu kolaylaştırmaktadır.Ancak dijitalleşme, veri güvenliği, etik sorunlar ve dijital beceri eksiklikleri gibi zorlukları da beraberinde getirmektedir. Meslek mensuplarının dijital dönüşüme adaptasyonunu sağlamak için eğitim programları, yasal düzenlemeler ve dijitalleşmeye yönelik teşviklerin geliştirilmesi önem arz etmektedir. Türkiye'deki muhasebe mesleği, dijitalleşme sayesinde stratejik danışmanlık ve veri analitiği gibi alanlarda daha etkin bir rol üstlenmektedir. Bu dönüşüm, muhasebecileri gelecekte iş dünyasının vazgeçilmez bir parçası haline getirecektir.

Anahtar Kelimeler : Muhaebe, Muhasebe Tarihi, Dijital Muhasebe

1. Giriş

Muhasebe mesleği, insanlık tarihinin en eski ve vazgeçilmez uygulamalarından biri olarak, ekonomik ilişkilerin düzenlenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. M.Ö. 3000'lere kadar uzanan muhasebe uygulamaları, ticaretin ve toplumsal örgütlenmenin bir sonucu olarak şekillenmiştir (Özyürek, 2009). Modern anlamda muhasebe mesleğinin temelleri ise Luca Pacioli'nin 1494'te yayımladığı eserle atılmıştır. Türkiye'de muhasebenin gelişim süreci, Osmanlı dönemindeki devlet muhasebesinden Cumhuriyet sonrası ticari faaliyetlere dayalı bir yapıya evrilmiştir (Arıkan & Güvemli, 2013). Özellikle Tanzimat dönemi ile çift taraflı kayıt sisteminin

Türkiye'ye girmesi ve Cumhuriyet sonrası yapılan düzenlemeler, mesleğin kurumsallaşmasını hızlandırmıştır (Güvemli, 2001; Altıntaş, 2011).

Cumhuriyet döneminde muhasebe, ekonomik ve ticari kalkınmayı desteklemek amacıyla öncelikli bir alan haline gelmiştir. 3568 sayılı yasa ile mesleğin yasal çerçevesi 1989 yılında oluşturulmuş ve bu düzenleme, muhasebeciliği profesyonel bir kariyer olarak tanımlamıştır (Özbirecikli & Pastacigil, 2009). Bu düzenlemelerin ardından, muhasebe mesleğinin yalnızca vergi hesaplama değil, işletmelerin finansal kararlarını destekleyen bir araç olarak konumlanması sağlanmıştır (Köroğlu, 2015).

Günümüzde dijital dönüşüm, muhasebe mesleğini derinden etkilemekte ve meslek mensuplarını bilgi teknolojilerine dayalı yeni beceriler geliştirmeye zorlamaktadır. Büyük veri, yapay zeka ve blokzincir gibi yenilikçi teknolojiler, muhasebe uygulamalarında şeffaflık ve verimliliği artırırken, aynı zamanda meslek standartlarını ve etik kuralları yeniden tanımlamaktadır (Aysan, 2019). Türkiye'deki muhasebe mesleği de bu dönüşüm sürecinden etkilenmiş, Türk Ticaret Kanunu ve Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) gibi düzenlemelerle uluslararası standartlara uyum sağlamaya başlamıştır (Güdelci, 2019).

Bu çalışma, Türkiye'de muhasebe mesleğinin tarihsel gelişimini ve günümüz dijital dünyasındaki konumunu incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada, tarihsel süreçteki dönüm noktaları ele alınarak dijitalleşme ve teknolojik yeniliklerin meslek üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir.

2. Türkiye'de Muhasebe Mesleğinin Tarihsel Gelişimi

Muhasebe mesleği, Türkiye'de Osmanlı İmparatorluğu döneminden itibaren önemli bir işlev üstlenmiş ve zamanla gelişerek Cumhuriyet döneminde modern bir yapıya kavuşmuştur. Osmanlı döneminde devlet muhasebesi uygulamaları ön planda olup, bu süreç Tanzimat sonrası Batılı muhasebe sistemleri ile zenginleşmiştir. Cumhuriyet sonrası dönemde ise mesleğin yasal çerçevesi belirlenmiş ve mesleki örgütlenme adımları hız kazanmıştır.

2.1. Osmanlı Dönemi: Devlet Muhasebesi ve İlk Uygulamalar

Osmanlı İmparatorluğu'nda muhasebe, devletin mali yönetiminin bir parçası olarak gelişmiştir. Devlet muhasebesi, gelir ve giderlerin kaydedilmesi amacıyla kullanılan basit yöntemlere dayanıyordu. Bu dönemde uygulanan yöntemlerden biri "Divan Muhasebesi", gelirlerin kontrolünü sağlamayı hedeflemiştir (Arıkan & Güvemli, 2013).

Osmanlı'nın Batı ile ticari ilişkilerinin artmasıyla birlikte, çift taraflı kayıt sistemi 19. yüzyılın ortalarında Tanzimat reformlarıyla Osmanlı'ya girmiştir. Bu dönem, muhasebenin modernleşme sürecinde bir dönüm noktası olmuştur (Güvemli, 2001). Ancak, bu sistem daha çok yabancı yatırımcıların ve gayrimüslim tüccarların faaliyetlerinde görülmüştür; devlet muhasebesinde aynı hızla benimsenememiştir (Bezirci & Karasioğlu, 2011).

2.2. Cumhuriyet Dönemi: Mesleğin Kurumsallaşması

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte, Türkiye'nin ekonomik yapısında köklü değişiklikler meydana gelmiş ve bu süreç muhasebe mesleğini de etkilemiştir. 1926'da kabul edilen Türk Ticaret

Kanunu, muhasebe kayıtlarının düzenlenmesini zorunlu kılmış ve modern bir ticaret sistemine geçişin temel taşlarından biri olmuştur (Özyürek, 2009; Altıntaş, 2011). Ancak bu dönemde muhasebe, genellikle vergi toplama amacıyla kullanılan bir araç olarak görülmekteydi.

1950'lerden itibaren, Türkiye'de ekonomik büyüme ve sanayileşme ile birlikte muhasebe mesleğine olan ihtiyaç artmıştır. Tekdüzen Hesap Planı ve Türkiye Muhasebe Standartları gibi düzenlemeler, mesleğin modernleşmesine katkıda bulunmuştur (Yünlü, 2020). Ayrıca, yükseköğretimde muhasebe eğitiminin yaygınlaşması, mesleğin bilgi temelli bir yapıya kavuşmasını sağlamıştır (Özbirecikli & Pastacigil, 2009).

2.3. 1980'ler: Yasal Düzenlemeler ve Meslek Örgütlenmesi

1980'li yıllarda Türkiye'de muhasebe mesleğinin düzenlenmesi ve meslek mensuplarının statüsünün yasal olarak tanımlanması için önemli adımlar atılmıştır. 3568 sayılı Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlik ve Yeminli Mali Müşavirlik Kanunu, 1989 yılında yürürlüğe girerek mesleğin yasal statüsünü belirlemiştir (Bezirci & Karasioğlu, 2011). Bu kanun, muhasebe meslek mensuplarını "Serbest Muhasebeci", "Serbest Muhasebeci Mali Müşavir" ve "Yeminli Mali Müşavir" olarak sınıflandırmıştır.

2.4. 2000'ler: Uluslararası Standartlara Uyum

Küreselleşme ile birlikte muhasebe mesleği, uluslararası standartlarla uyumlu bir yapıya evrilmiştir. Türkiye'de, Türkiye Muhasebe Standartları Kurulu (TMSK) 1994 yılında kurulmuş ve Uluslararası Finansal Raporlama Standartları'nın (UFRS) Türkiye'deki uygulamasını koordine etmeye başlamıştır (Güdelci, 2019). Ayrıca, 2005 yılında Türk Ticaret Kanunu'nun revizyonu, muhasebe uygulamalarını uluslararası standartlara tam uyumlu hale getirmiştir (Erol & Aslan, 2017).

2.5. Günümüzde Muhasebe Mesleği

Bugün muhasebe mesleği, teknolojik dönüşümle birlikte dijital araçlar ve yapay zeka destekli sistemlerle entegre hale gelmiştir. e-Fatura, e-Defter ve büyük veri analitiği gibi yenilikler, meslek mensuplarının rollerini dönüştürmektedir (Aysan, 2019). Ayrıca, dijitalleşmenin getirdiği etik ve veri güvenliği konuları, mesleğin gelecekteki yönelimini şekillendirecek temel unsurlar arasında yer almaktadır (Sakarya & Kara, 2010).

3. Dijitalleşmenin Muhasebe Mesleğine Etkisi (Detaylı)

Dijitalleşme, muhasebe mesleğinin geleneksel yapısını ve işleyiş biçimini kökten değiştirmiştir. Teknolojik yenilikler, muhasebecilerin rollerini otomasyon ve analitik bir yaklaşımla yeniden tanımlamaktadır. Büyük veri analitiği, yapay zeka, blokzincir ve bulut tabanlı muhasebe sistemleri gibi teknolojiler, meslek mensuplarını geçmişten farklı yetkinlikler geliştirmeye yönlendirmektedir. Dijital dönüşüm, yalnızca mesleğin teknik boyutunu değil, aynı zamanda etik ve güvenlik konularını da derinden etkilemiştir.

3.1. Dijitalleşmenin Muhasebe İşlemlerine Sağladığı Katkılar

3.1.1. Hız ve Verimlilik

Dijitalleşmenin en önemli katkılarından biri, muhasebe süreçlerinin hızlanmasıdır. E-fatura, e-defter ve elektronik belge sistemleri, manuel işlemlerin azalmasını sağlamış, süreçlerde hata

oranını ciddi ölçüde düşürmüştür. Örneğin, Türkiye'de e-Fatura sisteminin yaygınlaşması ile birlikte hem işletmelerin operasyonel maliyetleri düşmüş hem de vergi kaçakçılığı gibi sorunların önüne geçilmiştir (Yünlü, 2020).

3.1.2. Veri Erişilebilirliği ve Analitiği

Teknoloji sayesinde muhasebe süreçleri artık daha kapsamlı ve derinlemesine analiz yapmayı mümkün kılmaktadır. Büyük veri analitiği, geçmişe dair verilerle gelecekteki eğilimleri öngörmeyi sağlayarak finansal karar alma süreçlerini güçlendirmiştir (Bezirci & Karasioğlu, 2011). Bu durum, muhasebecilerin sadece bir veri kaydedici değil, aynı zamanda stratejik bir danışman olarak işlev görmelerine olanak tanımaktadır.

3.2. Blokzincir Teknolojisi: Şeffaflık ve Güvenlik

Blokzincir teknolojisi, finansal kayıt tutma ve denetim süreçlerinde şeffaflık ve güvenilirlik sağlamaktadır. Merkeziyetsiz ve değiştirilemez kayıt yapısı, işletmelerin finansal belgelerinin bütünlüğünü ve güvenilirliğini artırmıştır. Türkiye'de blokzincir teknolojisinin benimsenmesi özellikle bankacılık ve büyük işletmeler arasında hız kazanmıştır. Bu teknoloji, denetim sürelerini kısaltmakta ve üçüncü taraf bağımlılığını azaltmaktadır (Güdelci, 2019).

Blokzincir ayrıca uluslararası muhasebe standartlarına uyum sağlama sürecini kolaylaştırarak, işletmelerin global pazarlarda daha güvenilir olmasını sağlamaktadır (Altıntaş, 2011).

3.3. Yapay Zeka: Muhasebede Yeni Bir Dönem

3.3.1. Otomasyonun Yükselişi

Yapay zeka, muhasebe mesleğinde otomasyonun temel bir bileşeni haline gelmiştir. AI tabanlı yazılımlar, veri girişlerini otomatikleştirmenin ötesinde, karmaşık veri analizi, sahtecilik tespiti ve tahmin analitikleri gibi işlevlerde de kullanılmaktadır (Aysan, 2019). Örneğin, Türkiye'de vergi beyannamelerinin yapay zeka tabanlı yazılımlar tarafından hazırlanması ve doğruluk oranının artırılması yönünde önemli çalışmalar yapılmaktadır (Sakarya & Kara, 2010).

3.3.2. Muhasebecinin Yeni Rolü

Yapay zeka, tekrarlayan görevleri ortadan kaldırarak muhasebecilere daha yaratıcı ve stratejik görevler için zaman kazandırmaktadır. Böylelikle muhasebeciler, iş analisti veya danışman gibi daha fazla katma değer üreten rollere evrilmektedir (Güdelci, 2019).

3.4. Bulut Teknolojisi ve Büyük Veri

Bulut tabanlı muhasebe sistemleri, muhasebecilerin veriye her yerden erişmesine ve paydaşlarla gerçek zamanlı işbirliği yapmasına olanak tanımaktadır. Bulut teknolojisi, özellikle KOBİ'ler için düşük maliyetli ve erişilebilir çözümler sunarak dijitalleşmeyi yaygınlaştırmıştır (Bezirci & Karasioğlu, 2011).

Büyük veri analitiği ise finansal raporlamada devrim yaratmıştır. Verilerin sınıflandırılması, analiz edilmesi ve geleceğe yönelik öngörüler sunulması, büyük veri teknolojilerinin muhasebe alanındaki en önemli katkılarından biridir (Altıntaş, 2011).

3.5. Dijitalleşmenin Etik ve Güvenlik Sorunları

3.5.1. Veri Güvenliği

Dijitalleşme, muhasebe mesleğini daha şeffaf hale getirirken veri güvenliği açısından da riskler oluşturmuştur. Siber saldırılar, verilerin güvenilirliği ve gizliliği açısından büyük tehdit oluşturmaktadır. Özellikle bulut tabanlı muhasebe sistemlerinin yaygınlaşması, bu tür tehditlerin artmasına neden olmuştur (Sakarya & Kara, 2010).

3.5.2. Etik Sorunlar

Dijitalleşmenin getirdiği kolaylıklar, aynı zamanda meslek etiği konularını da gündeme taşımıştır. Teknolojinin yoğun kullanımı, meslek mensuplarının etik değerlere olan bağlılığını test eden yeni zorluklar yaratmaktadır (Aysan, 2019).

3.6. Türkiye'de Dijitalleşmeye Geçişin Önündeki Engeller ve Fırsatlar

3.6.1. Engeller

Türkiye'de dijitalleşme sürecinde karşılaşılan en önemli zorluklardan biri, teknolojiye erişim ve altyapı eksiklikleridir. Ayrıca, muhasebe meslek mensuplarının dijital becerilerini geliştirmesi için yeterli eğitim programlarının bulunmaması da önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Yünlü, 2020).

3.6.2. Fırsatlar

Buna karşın, Türkiye'deki muhasebe mesleği, uluslararası standartlara uyum konusunda önemli fırsatlar sunmaktadır. Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından yapılan düzenlemeler, dijitalleşmenin hızla benimsenmesine katkı sağlamaktadır (Altıntaş, 2011).

4. Günümüz Dijital Dünyasında Muhasebenin Yeri

Dijital dünya, muhasebe mesleğini stratejik bir danışmanlık alanına dönüştürerek işletmelerin karar alma süreçlerinde temel bir unsur haline getirmiştir. Finansal süreçlerin otomasyonu, veri analitiği ve dijital platformlar sayesinde muhasebe, işletmelerin rekabet avantajı sağlamasına yönelik önemli bir araç olarak konumlanmıştır. Bu bölüm, muhasebenin günümüz dijital dünyasındaki işlevlerini, dönüşüm süreçlerini ve gelecekteki rolünü analiz etmektedir.

4.1. Dijitalleşme ile Muhasebenin Stratejik Rolü

Geleneksel muhasebe, finansal verilerin kaydedilmesi ve raporlanmasıyla sınırlıyken, dijitalleşme bu alanın stratejik bir danışmanlık boyutuna evrilmesini sağlamıştır. Günümüzde muhasebeciler, yalnızca geçmiş verileri işlemekle kalmamakta, aynı zamanda gelecekteki finansal eğilimleri tahmin ederek işletmelerin karar alma süreçlerine aktif katkı sağlamaktadır. Bu değişim, dijital araçların sağladığı veri işleme kapasiteleriyle mümkün olmuştur (Güvemli, 2019).

Özellikle yapay zeka tabanlı tahmin sistemleri, işletme sahiplerinin ve yöneticilerin daha bilinçli finansal kararlar almasına olanak tanımaktadır. Muhasebe uzmanları, bu sistemler aracılığıyla gelecekteki piyasa hareketlerini öngörmekte ve olası finansal risklere karşı çözüm önerileri sunmaktadır (Çetiner, 2009).

4.2. Dijital Dünyada Muhasebenin Teknolojik Altyapısı

4.2.1. Bulut Tabanlı Muhasebe Sistemleri

Bulut tabanlı muhasebe sistemleri, günümüzde muhasebe işlevlerinin daha esnek, erişilebilir ve düşük maliyetli hale gelmesini sağlamıştır. Bu sistemler, işletmelere dünyanın her yerinden finansal verilere erişim olanağı sunarken, veri kaybı riskini minimize etmektedir (Altıntaş, 2011). Türkiye'deki işletmeler, özellikle KOBİ'ler, bu sistemleri giderek daha yaygın bir şekilde kullanmaktadır.

4.2.2. Dijital Denetim ve Otomasyon

Günümüz dijital dünyasında denetim süreçleri de büyük ölçüde dijitalleşmiştir. Denetim yazılımları, büyük miktarda finansal veriyi hızlı bir şekilde analiz ederek insan kaynaklı hataları en aza indirgemektedir. Bu, hem zaman tasarrufu sağlamakta hem de denetim süreçlerinin doğruluğunu artırmaktadır (Bezirci, 2011).

4.3. Muhasebenin Yeni İşlevleri: Büyük Veri ve Blokzincir

4.3.1. Büyük Veri ile İleri Finansal Analiz

Büyük veri teknolojisi, muhasebe mesleğinin veri analitiği boyutunu derinleştirmiştir. Muhasebeciler artık yalnızca mevcut finansal bilgileri analiz etmekle kalmayıp, tüketici davranışlarından piyasa trendlerine kadar geniş bir veri havuzunu değerlendirebilmektedir. Bu, özellikle bütçe planlaması ve yatırım kararları için büyük önem taşımaktadır (Erol & Aslan, 2017).

4.3.2. Blokzincir Tabanlı Kayıt Sistemleri

Blokzincir, finansal bilgilerin güvenli bir şekilde saklanmasını ve doğrulanmasını sağlayarak muhasebenin işlevselliğini artırmıştır. Merkezi olmayan yapısıyla blokzincir, finansal işlemlerin şeffaf bir şekilde kaydedilmesine olanak tanımaktadır. Türkiye'de blokzincir uygulamaları, özellikle finans sektöründe yaygınlaşmaktadır ve gelecekte bu teknolojinin muhasebe süreçlerinin ayrılmaz bir parçası haline gelmesi beklenmektedir (Aysan, 2019).

4.4. Dijitalleşmenin Getirdiği Etik ve Yasal Düzenlemeler

Dijitalleşme, muhasebe mesleğine birçok yenilik getirse de aynı zamanda etik ve yasal sorunları da beraberinde getirmiştir. Veri güvenliği, finansal bilgilerde şeffaflık ve dijital ortamdaki etik kurallar, muhasebecilerin sorumluluk alanlarına dahil olmuştur. Özellikle Türkiye'de, Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK), muhasebe meslek etiğini destekleyen önemli düzenlemeler yapmıştır (Yünlü, 2020).

4.4.1. Veri Gizliliği ve Siber Güvenlik

Bulut tabanlı sistemler ve dijital muhasebe platformlarının yaygınlaşması, veri gizliliği konusunu daha önemli hale getirmiştir. Muhasebeciler, müşteri verilerinin korunması konusunda daha fazla sorumluluk üstlenmektedir. Türkiye'de yürürlüğe giren Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK), bu alanda önemli bir adım olarak görülmektedir (Sakarya & Kara, 2010).

4.4.2. Dijital Etik Kurallar ve Şeffaflık

Dijitalleşme, muhasebe meslek mensuplarının dijital etik kurallarına uygun hareket etmesini gerektirmektedir. Finansal şeffaflık ve hesap verilebilirlik, dijital muhasebenin temel prensipleri arasında yer almaktadır. Özellikle e-defter ve e-fatura gibi uygulamaların bu etik prensiplere uygunluğu, Türkiye'deki yasal düzenlemelerle güvence altına alınmaktadır (Çetiner, 2009).

4.5. Gelecekte Muhasebenin Rolü

Dijitalleşmenin hızlanmasıyla birlikte muhasebenin gelecekteki rolü daha da genişleyecektir. Muhasebeciler, yalnızca finansal raporlama uzmanı değil, aynı zamanda stratejik karar destek sağlayıcısı ve veri analisti olarak konumlanacaktır. Yapay zeka ve büyük veri uygulamaları, meslek mensuplarının iş yükünü azaltarak daha fazla değer üreten görevlerde rol almalarını sağlayacaktır (Güvemli, 2019).

5. Sonuç ve Öneriler

5.1. Sonuç

Muhasebe mesleği, tarih boyunca toplumların ekonomik yapıları ve ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş ve her dönemde önemli bir işlev üstlenmiştir. Osmanlı döneminde devlet muhasebesiyle başlayan bu süreç, Tanzimat ile modern muhasebe uygulamalarına evrilmiş, Cumhuriyet dönemi ile yasal düzenlemelerle kurumsallaşmıştır. Günümüzde dijitalleşmenin etkisiyle muhasebe, teknolojinin sunduğu yeni araçlarla hem işlevsellik hem de stratejik önem açısından yeniden tanımlanmaktadır.

Dijital dönüşüm, muhasebe mesleğini köklü bir değişime uğratmış; süreçlerin hızlanması, hata oranlarının azalması ve verilerin daha etkin analiz edilmesi gibi pek çok avantaj sağlamıştır. Elektronik defter (e-Defter) ve elektronik fatura (e-Fatura) gibi uygulamalar, Türkiye'de hem işletmeler hem de devlet tarafından hızla benimsenmiş ve muhasebe uygulamalarında standartlaşmayı artırmıştır (Güven, 2019). Bununla birlikte, blokzincir ve yapay zeka gibi teknolojiler, muhasebe mesleğini yalnızca kayıt tutma işlevinin ötesine taşımış ve stratejik bir danışmanlık rolü üstlenmesini sağlamıştır (Karahan & Sezer, 2020).

Ancak dijitalleşme yalnızca avantajlar sunmamış, aynı zamanda yeni zorlukları da beraberinde getirmiştir. Veri güvenliği, etik sorunlar ve dijital beceri eksiklikleri, meslek mensuplarının karşı karşıya kaldığı başlıca problemler arasında yer almaktadır (Selim, 2021). Bu nedenle, meslek mensuplarının dijitalleşmeye adaptasyon sürecini hızlandıracak politikaların ve eğitim programlarının geliştirilmesi hayati bir önem taşımaktadır.

5.2. Öneriler

5.2.1. Meslek Mensuplarının Dijital Yeterliliklerinin Artırılması

Dijitalleşmenin sunduğu olanaklardan tam anlamıyla yararlanabilmek için meslek mensuplarının dijital becerilerini geliştirmesi gerekmektedir. Bu kapsamda:

Dijital muhasebe yazılımlarının kullanımı ve büyük veri analitiği gibi alanlarda eğitim programları düzenlenmelidir (Karahan & Sezer, 2020).

Türkiye Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler ve Yeminli Mali Müşavirler Odaları Birliği (TÜRMOB) gibi meslek örgütleri, üyelerine yönelik dijitalleşme odaklı sertifika programları sunmalıdır (Güven, 2019).

5.2.2. Yasal Düzenlemelerin ve Standartların Güncellenmesi

Dijitalleşmenin hızına paralel olarak, muhasebe alanında yürürlükteki yasal düzenlemelerin ve standartların da güncellenmesi gerekmektedir:

Veri güvenliği ve dijital etik konularını kapsayan yeni düzenlemeler yürürlüğe konulmalıdır (Selim, 2021).

Türk Ticaret Kanunu ve Kamu Gözetimi Muhasebe ve Denetim Standartları Kurumu (KGK) tarafından, blokzincir ve yapay zeka teknolojilerinin entegrasyonunu destekleyen ek rehberler hazırlanmalıdır.

5.2.3. Etik ve Güvenlik Konusunda Bilinçlendirme

Dijitalleşme, meslek mensuplarının finansal bilgileri koruma ve etik değerlere uyma sorumluluklarını artırmaktadır. Bu doğrultuda:

Veri güvenliği farkındalık programları düzenlenmeli ve muhasebe meslek etiği ile ilgili dijital etik standartları oluşturulmalıdır (Atak, 2018).

Kişisel Verilerin Korunması Kanunu (KVKK) kapsamındaki yükümlülükler muhasebe meslek mensuplarına ayrıntılı bir şekilde aktarılmalıdır (Kurtcebe, 2019).

5.2.4. Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin (KOBİ) Dijitalleşme Sürecine Destek Sağlanması

Dijitalleşme sürecinde KOBİ'lerin yeterli kaynaklara erişimi, muhasebe hizmetlerinin kalitesini doğrudan etkileyen bir faktördür. Bu nedenle:

Devlet destekleri ve teşvik programları, KOBİ'lerin bulut tabanlı muhasebe sistemlerine erişimini artırmalıdır (Arslan & Yıldırım, 2020).

TÜRMOB, KOBİ'lere özel dijital muhasebe araçlarını teşvik eden rehberler hazırlamalıdır.

5.2.5. Akademik Araştırmalar ve İşbirlikleri

Dijitalleşmenin muhasebe üzerindeki etkilerinin derinlemesine incelenmesi için akademik çalışmalar teşvik edilmelidir. Ayrıca:

Üniversiteler ve meslek odaları, dijital muhasebe uygulamaları üzerine ortak projeler geliştirmelidir (Atak, 2018).

Lisans ve lisansüstü eğitim programlarına, dijitalleşme ve muhasebe teknolojileri konuları entegre edilmelidir (Kurtcebe, 2019).

KAYNAKÇA

Altıntaş, A. T. (2011). Uluslararası muhasebe ve Türkiye'de muhasebe hukuku. Sosyal Bilimler Dergisi, 1, 162-174.

Arıkan, Y., & Güvemli, B. (2013). Türkiye'de muhasebe mesleğinin gelişimi ve İstanbul Serbest Muhasebeci Mali Müşavirler Odası. III. Balkanlar ve Ortadoğu Ülkeleri Muhasebe ve Muhasebe Tarihi Konferansı.

Arslan, S., & Yıldırım, T. (2020). Muhasebede dijital dönüşüm: KOBİ'ler için fırsatlar ve zorluklar. KOBİ Araştırmaları Dergisi, 6(1), 45-60.

Atak, A. (2018). Muhasebede etik ve dijitalleşme: Türkiye için çıkarımlar. Etik ve İş Dünyası Dergisi, 10(4), 12-24.

Aysan, M. A. (2019). Türkiye'de muhasebe mesleğinin geleceği. Muhasebe Enstitüsü Dergisi, 61, 1-8. https://doi.org/10.26650/MED.2019569233

Bezirci, M. (2011). Türkiye'de denetimin tarihsel gelişimi ve yeni yönelimler. Uluslararası Denetim Konferansı.

Bezirci, M., & Karasioğlu, F. (2011). Türkiye'de denetimin tarihsel gelişimi. Uluslararası Muhasebe ve Denetim Standartları Konferansı.

Çetiner, E. (2009). Türkiye'de muhasebe ve muhasebe mesleğinin tarihsel dönüşümü. Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tezi.

Erol, M., & Aslan, M. (2017). Uluslararası muhasebe ve denetim standartlarının gelişmesi. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 12, 55-58.

Güdelci, E. N. (2019). Uluslararası muhasebe standartlarının tarihi gelişim sürecinde etkili olan uluslararası ve ulusal kuruluşlar. International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 2(3), 1-15.

Güvemli, O. (2001). Türk devletleri muhasebe tarihi. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

Güvemli, O. (2019). Türk devletleri muhasebe tarihi: Geçmişten günümüze. İstanbul: Avcıol Yayınları.

Güven, M. (2019). Türkiye'de dijital muhasebe uygulamalarının benimsenmesi ve yaygınlaşması. Muhasebe Bilim Dergisi, 22(3), 67-82.

Karahan, C., & Sezer, Y. (2020). Yapay zeka ve muhasebe mesleği: Yeni fırsatlar ve tehditler. Finans ve Muhasebe Araştırmaları Dergisi, 5(2), 78-92.

Köroğlu, Ç. (2015). Türkiye'de Cumhuriyet'in ilanından günümüze muhasebe denetimi konusunda yaşanan gelişmeler. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 8(3), 31-44.

Kurtcebe, E. (2019). Muhasebede dijitalleşme ve veri güvenliği. Kişisel Verilerin Korunması ve Dijitalleşme Semineri, 3(1), 15-32.

Özbirecikli, M., & Pastacigil, A. (2009). Türkiye'de muhasebeci eğitiminin gelişim süreci: IFAC standartları ile mukayeseli bir inceleme. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 1(1), 82-100.

Özyürek, H. (2009). Türkiye'de muhasebe ve muhasebe mesleğinin tarihi, muhasebecilerin iş tatmini, beklentileri, karşılaşılan sorunlar [Yüksek Lisans Tezi, Ufuk Üniversitesi].

Sakarya, Ş., & Kara, S. (2010). Türkiye'de muhasebe meslek etiğine yönelik düzenlemeler ve meslek mensupları tarafından algılanması. KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 12(18), 57-72.

Selim, H. (2021). Türkiye'de muhasebe mesleğinin dijitalleşme süreci: Avantajlar ve zorluklar. İşletme Araştırmaları Dergisi, 34(2), 91-108.

Yünlü, M. (2020). Türkiye'deki muhasebe uygulamalarının tarihsel gelişimi ve günümüzdeki durumu. Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi, 18, 180-192.

GÜNÜMÜZ TEKNOLOJİSİNDE YAPAY ZEKANIN TARİHÇESİ

Doç. Dr. Ali ANTEPLİ

Selçuk Üniversitesi/Beyşehir Ali Akkanat İşletme Fakültesi,

ali.antepli@selcuk.edu.tr - ORCID ID: 000-00001-9939-2443

Öğr. Gör. Memiş KARAER

Selçuk Üniversitesi/Akören Ali Rıza Ercan MYO,

mkaraer@selcuk.edu.tr - ORCID ID: 0000-00001-5187-3790

ÖZET

Yapay zekâ kavramı, ilk olarak 1956'da Dartmouth Konferansı'nda ortaya atılmış olsa da kökleri, insanlık tarihindeki muhakeme ve bilgi teorilerine dayanır. Alan Turing, yapay zekânın fikir babası olarak kabul edilir; onun geliştirdiği Turing Makinesi ve Turing Testi, bilgisayar biliminin temellerini atmıştır. II. Dünya Savaşı sırasında Turing'in kripto analiz çalışmaları, makine zekâsı düşüncesinin doğmasına yol açmıştır. 1940'lardan itibaren elektronik bilgisayarlar, sinir ağları teorileri ve programlama dillerinin (LISP, Prolog) geliştirilmesi yapay zekâ araştırmalarını hızlandırmıştır.1980'li yıllarda endüstride kullanılmaya başlayan yapay zekâ, Japonya'nın 5. Kuşak Projesi gibi önemli atılımlarla gelişmiştir. 1990'lardan itibaren askeri sistemler, uzman sistemler ve otonom teknolojiler, yapay zekânın kullanım alanlarını genişletmiştir. 2000'li yıllarda ise yapay zekâ; sağlık, finans, eğitim, hukuk ve üretim gibi pek çok sektörde kritik roller üstlenmiştir. Siri, Alexa gibi kişisel asistanlar, otonom araçlar ve büyük veri analitiği yapay zekânın gündelik yaşamdaki yaygın uygulamalarıdır.Yapay zekâ teknolojisi, insan zekâsını taklit eden sistemlerden, karar verme, öğrenme, optimizasyon gibi yeteneklere sahip daha gelişmiş çözümler üretebilen yapılar haline dönüşmüştür. Yapay zekânın ekonomik ve teknik altyapı gereklilikleri, iş dünyasında yeni yatırım ve istihdam stratejilerini zorunlu kılmaktadır. Gelecekte yapay zekâ, insan ötesi bilişsel yeteneklere sahip sistemlere dönüşerek teknoloji ve toplumsal yaşamda devrim yaratma potansiyeline sahiptir.

Anahtar Kelimeler : Yapay Zeka, Dijital Dünya, Dijital Muhasebe

1- Giriş

Yapay zekâ (artificial intelligence) ismi ilk olarak Dartmouth konferansında ortaya atılmasına karşın kökleri bilgi ve muhakemenin doğasına ait çalışmalar açısından binlerce yıl öncesine dayanır. Alan Turing ismi ile anılan hesabın ve hesaplamanın temel teorisi olarak bilinen Turing makinesini bulmuştur. Turing bu makinede modern bilgisayarlardaki iki önemli eleman olan programlar ve depolamayı bir araya getirmiştir. Bu nedenle bilgisayar bilimindeki en prestijli ödül onun adıyla anılan Turing ödülüdür. Bu TM, Turing tarafından genelde kod çözme, matematik ve oyunlarda (satranç) kullanılmıştır. Yine adıyla anılan Turing Test çok popülerdir. II. Dünya savaşında müttefikler için kod çözücü olarak çalışan Alan Turing 1954' te intihar etmiştir.

- 1940:Sinir Ağları Teorisinin Doğumu(McCulloch & Pitts (1943), Hebb (1949)
- 1941: İlk elektronik bilgisayar

- 1948: İlk ticari bilgisayar
- 1956: Dartmouth konferansı
- 1956: Mantık teorileri geliştirildi
- 1958: LISP dili geliştirildi
- 1970: İlk uzman sistem
- 1969-197: Bilgi Tabanlı Sistemler
- 1972: Prolog Geliştirildi
- 1980: Yapay Zekâ endüstride kullanılmaya başlandı
- 1981: Japonların 5. Kuşak projesi (CIRCA)
- 1986:YZ temelli donanımların şirketlere 425 milyon$'lık satış yapıldı
- 1986: Yapay Sinir Ağlarına dönüş oldu
- 1988: DEC 40 uzman sisteme sahipti
- 1991:YZ askeri sistemleri 1. Körfez Savaşında etkili bir biçimde kullanıldı
- 1997: Deep Blue isimli satranç programı Kasaparov' u yendi
- 2000: Robot hayvanlar vizyona çıktı.
- 2000: Kısmet Robotu (tebessüm eden robot)
- 2000: Nomad isimli robot göktaşı örneklerini inceleyerek Antartika' nın uzak bölgelerinin araştırılmasında kullanıldı.

Yapay zekâ" kavramının geçmişi modern bilgisayar bilimi kadar eskidir. Fikir babası, "Makineler düşünebilir mi?" sorunsalını ortaya atarak makine zekâsını tartışmaya açan Alan Mathison Turing'dir. 1943'te II. Dünya Savaşı sırasında Kripto analizi gereksinimleri ile üretilen elektromekanik cihazlar sayesinde bilgisayar bilimi ve yapay zekâ kavramları doğmuştur.

Alan Turing, Nazilerin Enigma makinesinin şifre algoritmasını çözmeye çalışan matematikçilerin en ünlü olanlarından biriydi. İngiltere, Bletchley Park'ta şifre çözme amacı ile başlatılan çalışmalar, Turing'in prensiplerini oluşturduğu bilgisayar prototipleri olan Heath

Robinson, Bombe Bilgisayarı ve Colossus Bilgisayarları, Boole cebirine dayanan veri işleme mantığı ile Makine Zekâsı kavramının oluşmasına sebep olmuştu.

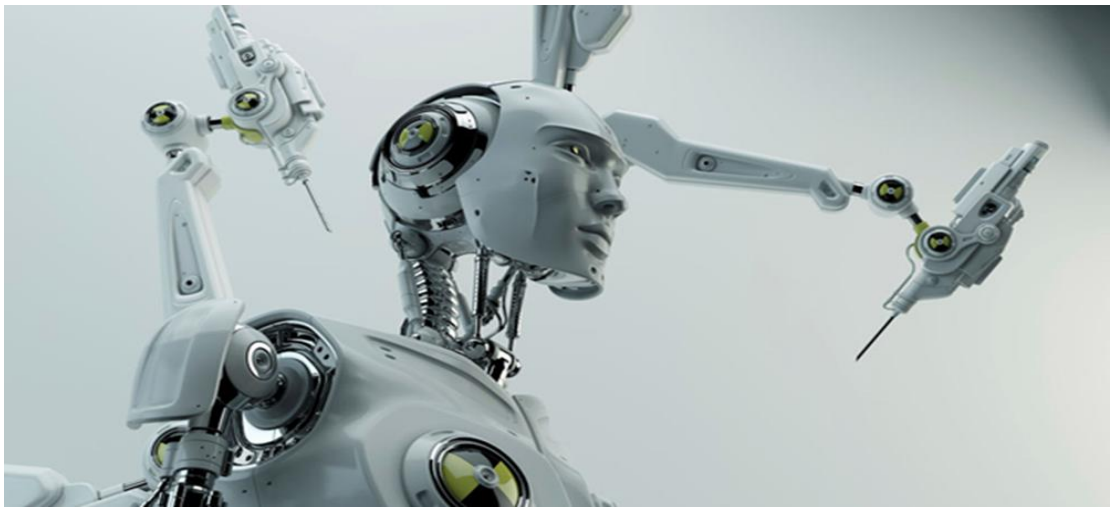
Modern bilgisayarın atası olan bu makineler ve programlama mantıkları aslında insan zekâsından ilham almışlardı. Ancak sonraları, modern bilgisayarlarımız daha çok uzman sistemler diyebileceğimiz programlar ile gündelik hayatımızın sorunlarını çözmeye yönelik kullanım alanlarında daha çok yaygınlaştılar. 1970'li yıllarda büyük bilgisayar üreticileri olan Microsoft, Apple, Xerox, IBM gibi şirketler kişisel bilgisayar modeli ile bilgisayarı popüler hale getirdiler ve yaygınlaştırdılar. Yapay zekâ çalışmaları ise daha dar bir araştırma çevresi tarafından geliştirilmeye devam etti.

Dijital dönüşümden hızla geçen dünyada yapay zekâ birçok alanı ve sektörü etkileyecektir. Beyaz yakalı ya da mavi yakalı mesleklerin kimisinin yerini alacak, kimisini de dönüşüme uğratacaktır. Bu değişime ayak uydurmak için işletmelerin yapay zekâ teknolojilerine uyum sağlamaları ve yatırım yapmaları gerekmektedir. Bu durum üç boyutta ele alınabilir. Birinci boyut ekonomik boyuttur. İşletmelerin bu yeni teknolojiye uyum sağlamak adına ciddi yatırım bütçeleri ayırmaları gerekecektir. İkinci boyut işletmelerin yapay zekâ teknolojilerine uyum sağlayacak teknik alt yapılarını geliştirmeleri gerekecektir. Üçüncü boyutta ise yapay zekâ teknolojilerini kullanabilen personel istihdamı sağlanmalıdır(Yürekli, E. ve Gönen, S. 2018:383).

Günümüzde ise etkileyici bir dizi güçlü hesaplama araçlarıyla yapay zekâ teknolojileri belirgin bir şekilde olgunlaşmıştır. Tıpkı diğer mühendislik dallarının kademeli olarak bir dizi alt uzmanlık alanlarına ayrıldığı gibi, yapay zekâ çalışmaları da alt gruplara ayrılmıştır. (Nilsson, 2009: 589).

Birçok insan için yapay zekâ uzak gelecek anlamına gelmektedir. Ancak yapay zekanın kısa zaman içerisinde insan hayatının bir parçası olacağını düşünülmektedir. Apple'ın Siri'si ve Amazon'un Alexa'sı gibi kişisel asistanlar, dünya genelinde milyonlarca insan için şimdiden normal hale geldi. Bu ve benzeri akıllı cihazlar, söylediklerimizi anlayarak (yani neye ihtiyacımız olduğunu) kendilerine verilen veriler doğrultusunda bize bir cevap ya da çözüm sunmaktadır. Asıl etkileyici olan ise (aynı zamanda korkutucu da olan) bu asistanların zaman içerisinde kullanıcısını daha iyi tanıyarak onun ihtiyaçlarını tahmin edebilir hale gelmesidir.

Spotify, Pandora ve Apple Music de yapay zekâ ile insanların buluştuğu diğer enstrümanlardır. Bu uygulamalar kişilere beğenebileceği müzikleri önerme kabiliyetine sahiptirler. Bu müzik uygulamaları yapmış olduğunuz seçimleri takip ederek öğrenme algoritmalarının içerisine dâhil ediyor ve sizin için muhtemel öneriler ile karşınıza çıkıyor. Öte yandan yapay zeka hiç tahmin etmeyeceğiniz alanlarda da karşımıza çıkmaktadır. Örneğin haber ajansı Associated Press ve Yahoo gibi sitelerde karşınıza çıkan kısa haberleri, büyük ihtimalle yapay zekâ yazıyor. Günümüzde yapay zekâ temel yazım becerilerine sahip. Henüz derin ve yaratıcı hikâyeler yazması için çok erken olsa da, yapay zekâ spor müsabakaları ve finansal özetler için kısa metinler kaleme alma işinde oldukça başarılı olduğu gözlenmektedir. Günümüzde yapay zekânın kullanıldığı diğer alanlardan bazıları da Google NEST, Tesla'nın ürettiği otonom araçlar ve Alien: Isolation isimli çevrimiçi oyunudur.

2- Yapay Zekanın Kullanım Alanları

Sağlık sektörü en yaygın yapay zekânın kullanım alanlarından biridir. Hasta sonuçlarını iyileştirmek ve maliyetleri düşürmek için kullanılan AI teknolojileri, insanlara göre daha iyi ve daha hızlı teşhis yapmak için geliştirilmektedir.

İş dünyası, yapay zekânın çokça kullanıldığı alanlardan bir diğeridir. Otomasyon, makine öğrenimi ve robotlar, iş dünyasının neredeyse her alanında kullanılmaktadır. Hatta tüm Dünya'nın yönünü çizdiği Endüstri 4.0 ile birlikte, bu teknolojiler görmezden gelinemeyecek derecede önem kazanmaktadır.

Yapay zekânın ön plana çıktığı bir diğer alan ise eğitim sektörüdür. Öğrencilere eğitimi daha erişebilir halde sunmak, öğretmenlere daha fazla zaman kazandırmak ve öğrencilerin takibinde ek destek sağlamada kullanılmaktadır.

Veri sayısının çok fazla olduğu finans ve muhasebe ise yapay zekânın en çok rağbet görmesi gereken alanlarından birisidir. Mint veya Turbo Tax gibi kişisel finans uygulamalarına uygulanan AI, finans kurumlarını desteklemektedir. Bu gibi uygulamalar, kişisel verileri toplayarak mali tavsiyelerde bulunabilmektedir. Bugün yazılım, dünyanın ticaret merkezi olarak bilinen Wall Street'te ticaretin büyük bölümünü gerçekleştirmektedir.

Hukuk alanında yasalar ve belgelerin eşleştirilmesinde harcanan süreyi düşürmek için kullanılan yapay zeka teknolojileri, zamanın daha iyi kullanılmasını ve verimi artırmada katkı sağlamaktadır.

Son olarak üretim alanı, yapay zekanın en çok kullanıldığı alanlar arasında başlarda yer almaktadır. İnsan gücünün yetmediği, tekrarlanan ve otomatik gerçekleştirilebilen işlerde sıkça başvurulan otomasyon ve robot teknolojileri, gelecekte üretimin başrolü olmaya hazırlanmaktadır.

Yapay Zekâ, doğadaki tüm canlıların davranışlarından ve en üstünü olan insanın davranış biçiminden esinlenerek böyle davranan sistemleri modelleme çalışmasının genel adıdır ve ismi 1950'li yıllarda 'Artificial İntellegence' olarak konulmuş bir olgudur. Yapay Zekâ, disiplinler arası bir kavram olarak ele alınabilir.

Bu disiplinler biyoloji, psikoloji, sosyoloji, bilgisayar, matematik, tıp ve bunların alt dallarıdır. Yapay Zekâ, genel görüşe göre özellikle insan gibi davranan sistemlerdir. Ama diğer canlıların da model olarak alındığı göz önünde tutulursa genel anlamda doğadaki davranış biçimlerinin modellenmesi olarak tanımlanabilir. İnsan gibi davranan sistemler denildiğinde bu davranış biçimi temelde 6 farklı şekilde karşımıza çıkar. Bunlar;

- Kontrol: Bir sistemin kontrolü (Robot kontrolü, Trafik kontrolü)
- Karar Verme: (Harp stratejileri, tıpta tanı, hukuk, uzman sistemler)
- Tahmin: (çıkarım)(Finans, trafik, image, proses)
- Öğrenme:
- Problem Çözme: (NP, TSP, Pipeline)
- Optimizasyon: (En Mâkul çözüm, en kısa yol, optimum süreç…) şeklinde karşımıza çıkar.

3- Sonuç

Yapay zekâ, idealleştirilmiş bir perspektife göre, insan zekâsının özgü yüksek bilişsel fonksiyonları veya otonom davranışları sergileyen bir yapay işletim sistemidir. Bu sistem, algılama, öğrenme, çoğul kavramları bağlama, düşünme, fikir yürütme (belirtme), sorun çözme, iletişim kurma ve karar verme gibi yeteneklere sahip olmalıdır. Ayrıca, bu yapay zekâ sistemi düşüncelerinden tepkiler üretebilmeli (eyleyici yapay zekâ) ve bu tepkileri fiziksel olarak dışa vurabilmelidir.

Yapay zekâ ya da kısaca YZ, (İngilizce: Artificial intelligence ya da kısaca AI), insanlar da dahil olmak üzere hayvanlar tarafından, doğal zekânın aksine makineler tarafından görüntülenen zekâ çeşididir. Güçlü yapay zeka genellikle Yapay genel zekâ (İngilizce: Artificial General Intelligence kelimelerinin kısaltılmışı olarak: AGI) olarak etiketlenirken, doğal zekayı taklit etme girişimleri yapay biyolojik zekâ (İngilizce: Artificial Biological Intelligence: ABI) olarak adlandırılır. Önde gelen yapay zeka ders kitapları, alanı zeki etmenlerin çalışması olarak tanımlar: Çevresini algılayan ve hedeflerine başarıyla ulaşma şansını en üst düzeye çıkaran eylemleri gerçekleştiren herhangi bir cihaz olarak tarif edilir. Halk arasında, yapay zekâ kavramı genellikle insanların insan zihni ile ilişkilendirdiği öğrenme ve problem çözme gibi bilişsel eylemleri taklit eden makineleri tanımlamak için kullanılır.

Genellikle yapay zekâ olarak sınıflandırılan modern makine yetenekleri satranç ve Go gibi stratejik oyun sistemlerinde, en üst düzeyde rekabet eden insan konuşmasını anlama, poker[ya da otonom arabalar gibi kusurlu-bilgi oyunlarını içerik dağıtım ağındaki akıllı yönlendirmeyi ve askeri simülasyonları kapsar.

Yapay zekâ çalışmaları sıklıkla insanın düşünme yöntemlerini taklit eden yapay algoritmalar geliştirmeye yöneliktir, ancak bununla sınırlı değildir. Öğrenebilen ve gelecekte insan zekâsından bağımsız gelişebilecek bir yapay zekâ kavramına doğru yeni yönelimler oluşmaktadır. Bu yönelim, insanın evreni ve doğayı anlama çabasında kendisine yardımcı olabilecek belki de kendisinden daha zeki, insan ötesi varlıklar meydana getirme düşünün bir ürünüdür. Bu düş, 1920'li yıllarda yazılan ve sonraları Isaac Asimov'u etkileyen modern bilimkurgu edebiyatının öncü yazarlarından Karel Čapek'in eserlerinde dışa vurmuştur. Karel

Čapek, R.U.R. adlı tiyatro oyununda yapay zekâya sahip robotlar ile insanlığın ortak toplumsal sorunlarını ele alarak 1920 yılında yapay zekânın insan aklından bağımsız gelişebileceğini öngörmüştür.

KAYNAKÇA

ANTEPLİ, A. (2018). Endüstri 4.0; Muhasebe Eğitimine ve Muhasebecilik Mesleğine Yansımaları, Journal of Social and Humanities Sciences Research (ISSN:2459-1149), Volum 5, Issue, 29.

CASTELLS, M. (2008). Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür (Cilt 2). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

GÜLER, B. ve Çetinkaya, K. (2018). Internatıonal Journal of 3d Prıntıng Technologıes and Dıgıtal Industry, 2:1, s, 11-22.

ÇAKMAK, U. (2004). Esnek üretim sistemi: İstihdama etkisi ve toyota örneği. (O. Eruygur, Dü.) Ekonomik Yaklaşım Association,15, 235-253

FREEMAN C., ve Soete L. (2003). Yenilik iktisadı (Semih Ofset b.). (E. Türkcan, Çev.) Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

GÜRSAKAL, N. (2014). Büyük Veri, 2. Baskı, Bursa, Dora Yayınları.

HALL, A. J**.** (2011). Accounting Information System, 7.Edition, USA, South-Western Cengage Learning.

GÖRÇÜN, Ömer Faruk, (2017). Dördüncü Endüstri Devrimi – Endüstri 4.0, Beta Yayınları, İstanbul.

KAYA, İ. ATEŞ, S. AKBULUT, D. ve KÖKSAL, A**.** (2017). "Büyük Veri, Veri Analitiği ve Veri Analizi Işığında Muhasebe Eğitimi: Ders İçerikleri Üzerine Bir Araştırma", 36. Muhasebe Eğitimi Sempozyumu Kitabı, Matsis Matbaa, İstanbul.

KÖROĞLU, Y. (2017). Yapay Zekâ'nın Teorik ve Pratik Sınırları. 6. Evrim, Bilim, ve Eğitim Sempozyumu.

MELL, P. & GRANCE T**.** (2011). The NIST definition of cloud computing, National Institute of Standards and Technology Special Publication 800-145.

PARKER, W. (1964). İktisadi büyüme deneyimleri: İktisat tarihinden örnekler (Cilt 24). (B. E. Supple, Dü.) New York: Random House.

TUNZELMANN, N. V. (2003). Historical coevolution of governance and technology in the industrial revolutions. Structural Change and Economic Dynamics, 365-384.

ÖCAL, F. M. ve ALTINTAŞ, K. (2018). Dördüncü sanayi devriminin emek piyasaları üzerindeki olası etkilerinin incelenmesi ve çözüm önerileri. OPUS–Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 8(15), 2066-2092.Özsoylu, F.A., (2017). Endüstri 4.0, Çukurova Üniversitesi İİBF Dergisi, Cilt 21, Sayı 1.

YILDIZ, Aytaç, (2018). Endüstri 4.0 ve Akıllı Fabrikalar, Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, Cilt 22, Sayı 2.

WARREN, J.D.Jr.; MOFFİTt, K.C.; BYRNES, P. (2015), "How Big Data Will Change Accounting", Accounting Horizons, 29/2, s. 397-407, doi: 10.2308/acch-51069.

RAİNER R. K. ve CEGİELSKİ, Jr. C. (2011). Introduction Information System, 3. Edition, USA, John Wiley & Sons, Inc.

(http// (endüstri 4.0 Platforumu)

LEE, Jay, Behrad Bagheri, Hung An Kao, 2015, A Cyber-Physical Systems Architecture For Industry 4.0-Based Manufacturing Systems, Manufacturing Letters, 18-23.

RASGEN, M. ve Gönen, S. (2019). "Endüstri 4.0 ve Muhasebenin Dijital Dönüşümü", Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi, 8(3): 2898-2917.

RUSSELL, S. J., & NORVİG, P. (2010). Artificial intelligence: a modern approach. Pearson Education Limited.

YILDIRIM, G., Yıldırım, S. ve Çelik, E. (2018). Yeni bir bakış - 3 boyutlu yazıcılar ve öğretimsel kullanımı: bir içerik analizi, Bayburt Eğitim Fakültesi Dergisi, 13(25), 163-184.

Yürekli, E. ve Gönen, S. (2018). Muhasebe Ve Denetim Mesleklerinin Dijital Dönüşümünde Yapay Zekâ, Turkish Studies, Volume 13/30.

DİJİTAL ÇAĞDA ÇEVİK (AGILE) MUHASEBE VE İŞLETMELER ÜZERİNE ETKİLERİ

Dr. Öğr. Üyesi Elçin DALKILIÇ

Yozgat Bozok Üniversitesi,

elcin.eren@yobu.edu.tr - 0000-0001-5939-8584

Arş. Gör. Çağrı KÖYLÜ

Yozgat Bozok Üniversitesi,

cagri.koylu@yobu.edu.tr - 0000-0002-7869-0529

ÖZET

Son zamanlarda popülerliği gitgide artan yapay zekâ ve makine öğrenmesi teknikleriyle birlikte muhasebede yapılan günlük kayıtlar, raporlamalar, denetim ve bunun gibi işlemler muhasebe yazılımlarıyla çok daha kolay ve hızlı hale gelmiştir. İlk olarak bir yazılım olarak ortaya çıkan çeviklik çeşitli alanlarda kendine yer bulmuştur. Çeviklik kavramı genel olarak değişim yaratma ve değişimlere hızlı yanıt verme olarak tanımlanmakta ve işletmelere stratejik bir esneklik sunmaktadır. Özellikle pandemi dönemi ve sonrasında bu kavramın önemi daha çok ortaya çıkmış, çevik organizasyona sahip işletmeler piyasadaki değişimlere hızlı bir şekilde ayak uydurarak müşteri ihtiyaçlarına daha hızlı bir şekilde cevap vermişlerdir. Muhasebe meslek mensuplarının hızla değişen iş ortamlarına daha hızlı ve daha etkili bir şekilde yanıt vermesini sağlayan çevik muhasebe iş dünyasında giderek önem kazanmaktadır. Bununla birlikte iş dünyasında değişim ve dönüşüm süreklilik arz ettiği için muhasebe meslek mensuplarının bu değişime ayak uydurmak zorunda olması kaçınılmazdır. Bu çalışmada çevik muhasebe uygulamalarının işletmeleri nasıl etkileyeceği ve işletmelere nasıl değer katacağı araştırılmıştır. Literatürde çevik muhasebe ile ilgili çok az sayıda çalışma bulunması sebebiyle uluslararası literatürden yararlanılarak çeviklik ve çevik muhasebe kavramı hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Literatür değerlendirildiğinde; muhasebe uygulamalarında çeviklik kavramının en yaygın etkisinin maliyetlerin optimizasyonu, yönetim muhasebesi ve denetim alanlarında olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca muhasebede çeviklik anlayışının benimsenmesi muhasebe bilgi sisteminde esnekliği arttırarak daha hızlı karar alınmasını ve kaynakların etkin bir şekilde yönetilmesini sağlayacak ve dolayısıyla firma performansını

arttırabilecektir. Çevik muhasebe, işletmeler için birçok fayda sağlayacak olmasının yanı sıra karşılaşılabilecek çeşitli zorlukları da barındırmaktadır. Çevik muhasebe için çalışacak personelin eğitimi ve teknolojik altyapının uygunluğu bu zorluklara örnek olarak gösterilebilir.

Anahtar Kelimeler: Çeviklik, Çevik Muhasebe, Dijitalleşme

AGILE ACCOUNTING IN THE DIGITAL AGE AND ITS EFFECTS ON BUSINESS

ABSTARCT

With the increasing popularity of artificial intelligence and machine learning techniques, routine accounting tasks such as daily recordings, reporting, auditing, and similar processes have become much easier and faster through accounting software. Initially emerging as a software concept, agility has found applications in various fields. Agility is generally defined as creating change and responding quickly to changes, providing businesses with strategic flexibility. The importance of this concept became even more evident during and after the pandemic period, as businesses with agile organizations adapted swiftly to market changes and responded more quickly to customer needs. Agile accounting, which enables accounting professionals to respond more rapidly and effectively to rapidly changing business environments, is gaining increasing importance in the business world. However, since change and transformation are continuous in the business world, it is inevitable for accounting professionals to adapt to this change. This study investigates how agile accounting practices will affect businesses and how they can add value to them. Due to the limited number of studies on agile accounting in the literature, evaluations have been made about the concepts of agility and agile accounting by utilizing international literature. When the literature is reviewed, it is observed that the most common impacts of the agility concept in accounting practices are in the areas of cost optimization, management accounting, and auditing. Additionally, adopting the agility approach in accounting increases flexibility in the accounting information system, facilitates faster decision-making, and ensures the efficient management of resources, thereby improving firm performance. While agile accounting provides numerous benefits for businesses, it also entails various challenges. Examples of these challenges include the training of personnel who will work in agile accounting and the suitability of the technological infrastructure.

Keywords: Agility, Agile Accounting, Digitalization

1. GİRİŞ

Günümüzde teknoloji, işlerin idare ettirilmesinde hem itici güç hem de işin ne zaman, nerede ve nasıl yapılacağının temeli olarak işlev görmektedir. Bunu da pandemi döneminde oldukça iyi bir şekilde göstermiştir. Pandemi dönemi ve sonrasında uzaktan çalışmaya yönelik ani bir şekilde artan talep kâğıttan dijital süreçlere geçişi hızlandırmıştır. Değişim hoşumuza gitse de gitmese de yeni çalışma biçimleri ve yenilikçi çözümlerle teknoloji etrafımızı sarmış durumdadır. Çevik metodolojiler kuruluşların yeni fırsatlar keşfetmek için değişimden yararlanmalarına yardımcı olmaktadır (Friis, 2023).

Son derece rekabetçi bir değişim ortamında işletmeler yüksek düzeyde risk ve istikrar sağlama sorunuyla karşı karşıya kalmaktadır. 2020 Finans Profesyonelleri Derneği Risk Anketi'ne göre de işletmelerin kârları üzerindeki en büyük etkinin finansal riskler olacağı ifade edilmektedir. Bu sebeple işletmeler esnek takımlar oluşturmak, yenilikçi iş modelleri geliştirmek, organizasyon yapısını dönüştürmek, etkili planlamalar yapmak ve işletme maliyetlerini düşürmek amacıyla çeviklik kavramını yönetim süreçlerine entegre etmektedirler. Esnek işletme modelleri ise yönetim, finans ve muhasebe süreçlerinde şeffaflık ve esneklik gerektirir. Ancak muhasebe sistemleri esneklik konusunda ulusal ve uluslararası düzenlemeler sebebiyle en sınırlı sistemlerdir (Cherniyavskyi vd., 2020).

Başlangıçta yazılım geliştirme için geliştirilen çevik metodoloji, muhasebe de dahil olmak üzere çeşitli iş süreçlerine uyarlanmıştır. Bu yaklaşım, finansal yönetimde verimliliği, doğruluğu ve duyarlılığı artırmayı amaçlayarak esnekliği, iş birliğini ve sürekli iyileştirmeyi vurgulamaktadır. İş ve teknoloji anlamında 'çeviklik', 2000'lerin başındaki çevik yazılım geliştirme hareketine dayanmaktadır. Literatürde bu yaklaşımın yazılım geliştirmede devrim yarattığı ifade edilmektedir. Muhasebe ve finans alanında da benzer gelişmeler yaşanacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda bu çalışmanın amacı, muhasebe ve finans alanında çeviklik anlayışını ele alarak, bu yaklaşımın işletmeler için sunduğu katkıları ve potansiyel faydalarını ortaya koymaktır. Bunun yanı sıra çevikliğin muhasebe ve finans süreçlerinde nasıl uygulanabileceğini, işletmelerin değişen piyasa koşullarına uyum sağlama yeteneklerini nasıl artırdığını ve bu süreçlerin karar alma, risk yönetimi, verimlilik ve rekabet avantajı üzerindeki etkilerini incelemek hedeflenmektedir.

2. ÇEVİK MUHASEBE

Çeviklik sadece moda bir sözcük değil, hayatta kalmak ve başarı için gerekli bir özelliktir (www.wipfli.com). Çeviklik ve çevik metodoloji için çeşitli tanımlamalar ile literatürde çevik

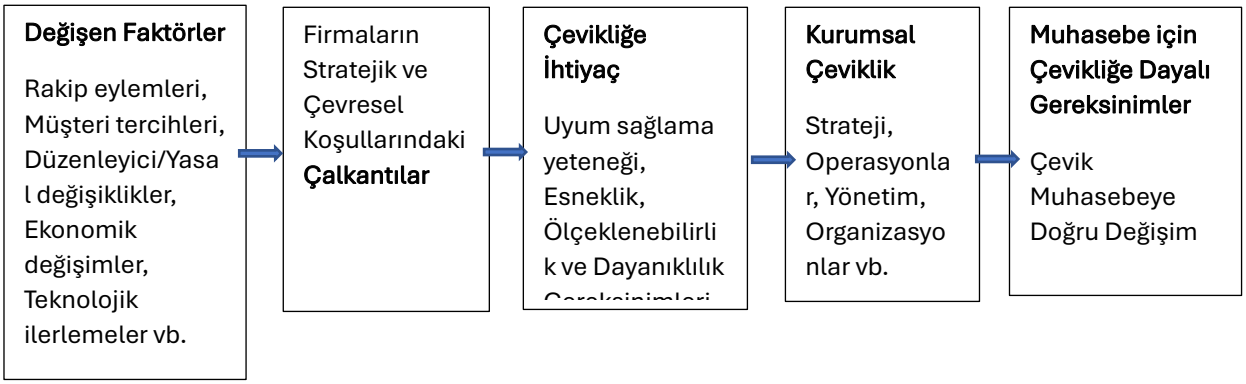
anlayış açıklanmaya çalışılmıştır. Nicoletti (2017) çeviklik için değişen ve gelişen bir ortamda işletmelerin esnekliğini arttırmayı amaçladığını dile getirmiştir. Stachowiak ve Oleśków-Szłapka (2018) ise çevikliğin karmaşık bir kavram olduğunu ve çağdaş pazarda gelişme ve araştırma yapma ve değişen müşteri taleplerini karşılama yeteneğine katkıda bulunma şeklinde ifade edip önümüzdeki yirmi yıl içinde işletmeler için çok önemli olacağını belirtmişlerdir. Özetle çeviklik hız ve ölçeklenebilirliği[1] içerecek şekilde uyum sağlama ve esnekliği genişleten bir kavram olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifadeyle belirsizliğin olduğu bir iş ortamında hayatta kalmak ve başarılı olmak için çevresel değişimi algılama ve hem öngörülebilir hem de öngörülemez olaylara kolayca yanıt verme yeteneği olarak ifade edilebilir (Taipaleenmäki, 2017).

Taipaleenmäki (2017) çevik metodoloji için esnek süreçlere ve prosedürlere sahip olan, organizasyonun alt sistemlerinin özerkliğini sağlayan, aynı zamanda bilinçli karar vermeyi sağlayan ve bir sorumluluk kültürü oluşturan bir yapı olarak tanım yapmıştır. Çevik organizasyon için ise Bran, Tiganoaia ve Ionescu (2017) daha kısa sürede inşa edilen, doğrulanmış bileşenlerden oluşan, operasyonel açıdan daha hızlı, düşük maliyetli ve az hatalı yeni bir sistem olarak ifade etmişlerdir. Çevik organizasyonlar yalnızca değişime muktedir olmakla kalmaz aynı zamanda çeviktirler yani hızlı ve zarif bir şekilde değişebilirler (Taipaleenmäki, 2017).

Artan çevresel belirsizliğin ve işletme ortamındaki hızlanan değişim hızının özellikle işletme organizasyonlarındaki ileriye dönük planlama uygulamalarını etkilediği tartışmasızdır. Bu dış faktörler sebebiyle işletmeler çevik organizasyonlara dönüşme ihtiyacıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu sürekli değişimle karşı karşıya kalan işletmelerin, daha çevik stratejiler ve operasyonlarla değişimi yönetmenin ve işi çevik bir şekilde kontrol etmenin yollarını aramaya zorladığı ileri sürülebilir.

Muhasebecilerin hızla gelişen ve zorlu iş ortamına ayak uydurmak için giderek daha duyarlı ve esnek olmaları gerekmektedir. Daha hızlı bilgi üretmek, planları geliştirmek ve değiştirmek ve koşullar değiştikçe stratejiyi sürekli olarak revize etmek için hızla uyum sağlamaları gerekmektedir. Çeviklik, bu yeni raporlama, planlama, tahmin, yönetim ve karar alma yolu için bir çerçeve sunabilir (www.accountingcpd.net). Çevik muhasebeye giden yol Taipaleenmäki (2017) çalışmasında aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir;

[1] Ölçeklenebilirlik: Bir sistemin, ağın veya sürecin artan iş yükünü yönetebilmek veya büyümeyi karşılamak için kaynakların esnetilerek/arttırılarak kullanılması.

Görsel 1: Muhasebede Çevikliğe Giden Yol

Çevik metodolojileri benimsemenin muhasebe sektörünün çalışma biçimini nasıl değiştirebileceğine dair örnek Friis (2023) çalışmasında aşağıdaki şekilde verilmiştir.

Durum (From)		Hedef (To)
Reaktif	→	Proaktif
İç Odaklı	→	Müşteri Odaklı
Bürokratik	→	Aerodinamik
Manuel	→	Otomatik
İzole	→	İşbirlikçi
Riskten kaçınan	→	Riske duyarlı
Katı	→	Esnek
İşlemsel	→	Stratejik
Sınırlı görünürlük	→	Gerçek zamanlı görünürlük
Etkileşimde (uyumlu) olmayan	→	Entegre
Kâğıt belgeler	→	Dijital göstergeler
Uyumluluk odaklı	→	Değer odaklı

Görsel 2: Muhasebede Çevik Metodoloji Örneği

Yukarıdaki şekilde ifade edilen "çeviklik" aslında bir hedeftir, ancak aynı zamanda o hedefe ulaşmanın bir yoludur. Hedef, yukarıdaki tablonun 'to' sütununda tanımlanmıştır. Çevik olmak, soldan sağa doğru hareket etmek anlamına gelir: reaktiften proaktife, manuelden otomatizeye, katıdan esneğe, vb. Örneğin kâğıt tabanlı süreçleri terk ederek veri doğruluğu ve güvenliği iyileştirilebilir, evrak işlerine ve manuel görevlere harcanan zamanı en aza indirebilir.

3. ÇEVİK MUHASEBENİN İŞLETMELER ÜZERİNE ETKİLERİ

İş ortamındaki hızlanan değişimle birlikte, özellikle teknolojik gelişmeler, artan rekabet ve maliyet baskıları nedeniyle, muhasebeciler hem operasyonel hem de stratejik rollerde hareket etmeleri ve hatta karma roller benimsemeleri gereken tamamen yeni bir durumla karşı karşıya kalmışlardır. Teknolojide yaşanan gelişmelerle birlikte muhasebeciler gelişmiş analiz ve

raporlama sistemleri oluşturabilmek için teknolojik yeterliliklerini de hızla geliştirmek zorunda kalmışlardır. Son yıllarda adını sıkça duyduğumuz yüksek hacimli, hızlı ve çeşitli veri kümlerini ifade eden büyük veri ile birlikte kurumsal çeviklik ve çevik muhasebe kavramlarının önemi ortaya çıkmıştır. Şüphesiz ki büyük veri teknolojilerinin muhasebe mesleğine ve mesleğin icrasına etki edeceği beklenmektedir. Yapay zekâ kendini sürekli yenilemeye ve geliştirmeye devam etmekte, bu sebeple muhasebeciler de bireysel düzeyde yetkinlikleri, görevleri ve hatta yeni karma rollerini çevik bir şekilde benimsemek ve geliştirmek zorunda olacaklardır (Taipaleenmäki, J. (2017). Otomasyon ve teknoloji tarihte hiç olmadığı kadar ve ulusal sınırlardan bağımsız olarak muhasebeyi birçok şekilde zenginleştirebilir ancak yalnızca etik zorunluluklarla güvence altına alınırsa (Beerbaum vd., 2021).

Bu doğrultuda çeviklik kavramının muhasebe uygulamalarına ve bununla birlikte çevik muhasebe uygulamalarının da işletmelere ne gibi katkılar sağlayacağı merak konusu olmuştur. Literatürde bu konuyla ilgili doğrudan kısıtlı çalışmalar bulunması sebebiyle konu disiplinler arası akademik literatüre dayanarak tartışılmıştır. Konu ile ilgili elde edilen bilgiler aşağıda özetlenmektedir.

Muhasebe bilgisi, işletme süreçlerinin ekonomik kontrolü ve organizasyonun temelini oluşturmaktadır. Farklı seviyelerdeki yöneticiler tarafından etkili yönetim kararları almak için kontrol bilgisi muhasebe tarafından oluşturulur. Çeviklikle birlikte muhasebecilerin becerileri ve yetenekleri genişletilebilir ve rolleri mevcut olandan operasyonel, taktiksel ve stratejik olana geçer (Cherniyavskyi vd., 2020). Çevik muhasebe, işletmelerin hızlı karar alma süreçlerine ve dinamik iş ortamlarına uyum sağlayabilmesi için muhasebe sistemlerinin esnek, hızlı ve kullanıcı odaklı bir yapıya kavuşturulmasını amaçlayan bir yaklaşım olarak ifade edilmektedir. Teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme muhasebe çevikliğine katkıda bulunmaktadır. İnternet teknolojisi, bulut teknolojisi ve mobil raporlama gibi gelişmeler muhasebe işlemleri için zamandan ve mekândan bağımsız bir duruma yol açmıştır. Hem verilerin hem de insanların fiziksel yakınlık olmadan erişilebilir olması nedeniyle uzaktan çalışmaya olanak tanımıştır.

Literatürde yer alan çalışmalara bakıldığında muhasebe sistemlerinde çevik metodoloji uygulamalarının bilgi teknolojilerinin muhasebe süreçlerine entegrasyonunu sağladığını, yönetim fonksiyonlarının etkinliğini arttırdığını, maliyetleri azalttığını finansal sonuçların kontrolünü kolaylaştırdığını ve finansal performansın planlanması ve tahmin edilmesini kolaylaştırdığı ifade edilmektedir (Cherniyavskyi vd., 2020).

Genel olarak muhasebenin dönüşümü teknoloji ve süreç otomasyonunun entegrasyonu yoluyla otomatik olarak gerçekleşmiştir. Diğer bir ifadeyle çevik yöntemler ile organizasyonun yapısı değişir, muhasebe ve finans çalışanları maliyet, gelir ve kâr planlama kararları gibi kararları alırken daha esnek davranırlar. Normal şartlarda muhasebe yasal kısıtlamalar sebebiyle en az esnek sistem olmasına rağmen otomasyonla birlikte sınırlı, düzenlemiş ve kaotik bir muhasebe sisteminden esnek ve karma bir sisteme geçiş sağlanmıştır. Çevik yöntemler yönetim muhasebesi üzerindeki dolaylı etkisini yönetim esnekliği, tedarik sistemleri, satış ve üretim üzerinden göstermektedir (Cherniyavskyi vd., 2020). Çevik muhasebe, üretim süreçlerindeki kayıpları ortadan kaldırmak ve yönetime maliyetleri düşürme ve zamanında fiyatlandırma kararları hakkında rasyonel kararlar almalarına yardımcı olan doğru bilgiler sağlamak gibi faydalar da sağlayabilmektedir (Al-Janabi, 2022).

Çevikliğin yönetim muhasebesine etkilerinden biri de bütçeleme uygulamalarıdır. Yönetim muhasebesi uygulamalarından biri olan geleneksel bütçeleme yerine örneğin faaliyet hacmindeki değişikliklere uyum sağlayan esnek bütçeler kullanmak kurumsal çevikliğe yönelik baskıya bir yanıt olarak ve dolayısıyla muhasebe çevikliğinin bir tezahürü olarak görülebilir. Özellikle, yuvarlanan tahminlerle birlikte yönetilen işletme, bir işletmenin "erken uyarı sistemi" olarak da hizmet eder ve algılama ve yanıtlamanın, yani kurumsal çevikliğin özünde yer alır. Daha kısa planlama ve raporlama süreleri, artan analizler ve özel nitelikteki diğer görevler ve yönetim muhasebesi ve raporlama süreçlerinin düzenlenmesi de muhasebede çevikliğe yönelik baskılara bir yanıt olarak görülebilir. Dahası, firmaların yalnızca planlama yöntemlerini değil, aynı zamanda kontrol araçlarını ve tekniklerini seçerken veya tasarlarken çeviklik gereksinimlerine de dikkat ettikleri ileri sürülebilir (Taipaleenmäki, J. (2017).

Çevik muhasebenin finansal planlama ve analizdeki yinelemeli yapısı, maliyet stratejilerinin sürekli olarak iyileştirilmesini, dinamik fiyatlandırmayı ve bunların iş hedefleri ve pazar ihtiyaçlarıyla yakın bir şekilde hizalanmasını sağlamaktadır. Yapay zekâ ve veri analitiği gibi gelişmiş teknolojilerin de dâhil edilmesi maliyet takibini ve analizini optimize ederek süreci daha verimli hale getirir. Çevik muhasebe, nakit akışını sürekli olarak izlemeye, sorunları ve fırsatları daha hızlı belirlemeye yardımcı olan geleneksel işletme sermayesi yöntemlerinden gerçek zamanlı, veri odaklı uygulamalara geçerek nakit akışı yönetimini geliştirir. Nakit kredi ve çek hesabı gibi geleneksel kredilere kıyasla potansiyel maliyet tasarrufları ve artan esneklik sunan dinamik, nakit akışına dayalı kısa vadeli finansal araçların kullanımını teşvik eder. İşbirlikçi yaklaşım, operasyonel faaliyetlerin finansal performansla entegre bir şekilde uyumlu

hale getirilmesini sağlar ve bu da daha etkili genel nakit yönetimiyle sonuçlanır (Venkatakrishnan, 2024).

Çevikliğin bir diğer etkisi denetim boyutudur. Çevik denetim anlayışı ile iç-dış dinamiklere daha kolay ve hızlı bir şekilde adapte olunarak operasyonel performans, denetim kalitesi ve müşteri memnuniyeti arttırmak amaçlanmaktadır. Ayrıca çevik anlayışla tasarlanan denetim ile denetim planları, denetim faaliyetleri, denetim kapsamı, denetim döngüsü ve süreci, denetim sözleşmesi, denetim prosedürleri, denetim testleri, denetim riskleri, denetçilerin taşıması gereken nitelikler, görev ve sorumlulukları, denetim raporu ve denetçi görüşleri gibi denetim mesleğini oluşturan tüm dinamikler etkilenmektedir (Bircan, 2020).

Çevik muhasebenin genel olarak işletmelere çeşitli faydalar sağladığı görülmektedir. Çevik bir muhasebe ekibi işletmeleri ekonomik değişim ve belirsizlik içinde yönlendirmede kritik bir öneme sahip olduğu ifade edilebilir. Çevik muhasebe ekiplerinin işletmelere sağlayacağı faydaları aşağıdaki şekilde sıralanabilir(www.wipfli.com):

- Gelişmiş iş birliği: Çeviklik, muhasebe ekibi içinde ve departmanlar arasında bir iş birliği ve iletişim kültürü oluşturur. Ve daha iyi iletişim, daha tutarlı karar almaya ve şirketin finansal hedeflerine ulaşmak için birleşik bir yaklaşıma yol açar.

- Artan yenilik: Çevik bir muhasebe ekibi, operasyonları kolaylaştırabilecek ve verimliliği artırabilecek teknolojik ilerlemeleri her zaman arar. Muhasebe ekibi, yeniliği benimseyerek rutin görevleri otomatikleştirebilir ve stratejik girişimlere odaklanmak için zaman kazanabilir.

- Veri odaklı kararlar: Muhasebede çeviklik, bilinçli kararlar almak için veri ve analitiği kullanmak anlamına gelir. Çevik bir muhasebe ekibi, stratejiyi yönlendirmek için verileri kullanır ve kararların sezgiden ziyade sağlam kanıtlara dayanmasını sağlar.

- Sürekli iyileştirme: Çevik muhasebe ekipleri sürekli iyileştirmeye kendini adamıştır. Muhasebe işlevinin her zaman en üst düzeyde çalışmasını sağlayarak, iyileştirme alanlarını belirlemek için süreçleri ve sistemleri düzenli olarak incelerler.

Teknoloji ilerledikçe, çevik muhasebe gelişmeye devam edecektir. Ortaya çıkan trendler arasında karmaşık finansal görevleri otomatikleştirmek için yapay zekâ ve makine öğrenimini dahil etmek, şeffaf ve güvenilir finansal işlemler için blok zinciri teknolojisinden yararlanmak ve çevik muhasebeyi bulut tabanlı finansal yönetim sistemleriyle entegre etmek yer almaktadır.

Bu gelişmeler muhasebe uygulamalarının esnekliğini, verimliliğini ve uyarlanabilirliğini daha da artıracaktır (www.cpacredits.com).

Çevik muhasebenin çeşitli faydaları olduğu gibi dezavantajları da bulunmaktadır. Çevik yöntemlerinin özündeki esnekliğin, öngörülebilirliği azalttığı ifade edilebilir. Çünkü çevikliğin özünü oluşturan esneklik projelerin tamamlanması için gereken zamanın tahmin edilmesini, kullanılması gereken kaynakları ve çabaları ölçmek daha zor olabilir. Diğer taraftan çevikliğin gerektirdiği iletişim ve iş birliği harika olmaktadır. Ancak bu sürekli etkileşim bu zincire dahil olan herkes için daha fazla zaman ve enerji gerektirmektedir. Ayrıca bu metodoloji işe dâhil olan herkesin bağlılığını gerektirdiği için kişilerde yer alan bir problem projenin kalitesini olumsuz etkileyebilmektedir. Ayrıca esneklik projeleri kolayca farklılaştırabilecek ve orijinal kapsamının dışına çıkabileceği anlamına gelmektedir (www.ccaps.umn.edu).

Esnekliği ve değişime uyum sağlayabilmesi, çevik metodolojiyi 21. yüzyıl için ideal proje yönetim metodolojisi haline getirmektedir. Olası dezavantajlarına rağmen, ilkelerine bağlı kalmaya istekli bir ekip tarafından doğru şekilde kullanıldığı taktirde, çevik yöntemin avantajları daha fazladır. COVID-19 salgını, belirsizlik karşısında uyum sağlama ihtiyacını fazlasıyla açık hale getirmiş ve gelecek artık daha kesin görünmemektedir. Çevik metodoloji her proje ve her durum için mükemmel uyum sağlamasa da, ilkeleri bir ekibin ayakları üzerinde hazır durmasına ve her şeye hazır olmasına yardımcı olmak için her türlü projeye seçici bir şekilde uyarlanabilmektedir (www.ccaps.umn.edu).

4. SONUÇ

Değişim hoşumuza gitse de gitmese de etrafımızı sarmıştır. Ayrıca teknoloji de değişimin kalbinde yer almaktadır. Çevik bir metodoloji, kuruluşların değişime ayak uydurmaları ve yeni fırsatların keşfedilmesi için değişimden yararlanmalarına yardımcı olmaktadır. Çeviklikte amaç süreçleri daha çevik ve dolayısıyla daha yalın hale getirmek ve karşılaşılabilecek fırsatları daima hesaba katmaktır.

Diğer bir ifadeyle belirsizliğin olduğu bir iş ortamında hayatta kalmak ve başarılı olmak için çevresel değişimi algılama ve hem öngörülebilir hem de öngörülemez olaylara kolayca yanıt verme yeteneği olarak ifade edilebilir. Bu belirsizlik ortamı rakiplerin eylemleri, müşteri tercihlerindeki ve taleplerindeki değişiklikler, düzenleyici veya yasal değişiklikleri, ekonomik

değişimler ve katlanarak artan ilerlemeye sahip teknolojik gelişmeler gibi faktörlerden kaynaklanmaktadır. Çeviklik, çağdaş şirketlerin çağdaş pazarın dinamikleri ve türbülanslarıyla başa çıkmasını sağlayan stratejidir.

Çevik muhasebe, işletmelerin değişen iş koşullarına, düzenlemelere ve müşteri taleplerine hızla uyum sağlamasını sağlayarak rekabet avantajı sunmaktadır. Bu yaklaşım, müşteri ihtiyaçlarına daha duyarlı finansal kararlar almayı, finansal riskleri etkin bir şekilde yönetmeyi ve maliyet tasarrufları elde etmeyi mümkün kılar. Ayrıca, süreçlerde şeffaflığı ve görünürlüğü artırarak paydaşlar arasında güven inşa eder ve daha bilinçli karar alma süreçlerini destekler. Çevik muhasebe, tekrar eden ve uyarlanabilir yapısıyla işletmelerin finansal stratejilerini zamanında ve etkili bir şekilde güncellemelerine olanak tanımaktadır.

Teknolojik gelişmeler, küresel ticaret ağının gelişmesi, risk çeşitlerinin artması ve hızlı karar verme gerekliliği gibi pek çok kaçınılmaz değişim karşısında meslek mensuplarının sürekli kendini yenilemesi ve çağın gerekliliklerine ayak uydurması elzemdir.

Sonuç olarak, çevik muhasebe, çevik metodolojilerin özellikle uygun olduğu değer temelli, insan merkezli bir yaklaşımdır. İş dünyası daha hızlı bir tempoda hareket etmeye devam ettikçe, işletmenin tüm yönlerinde çevikliğe duyulan ihtiyaç daha da önemli hale gelecektir. Değişime açık olarak ve değişime hızla uyum sağlayarak ve yanıt vererek, çevik muhasebe ekipleri firmalarına rekabet avantajı sağlayabilir.

İşletmelerin muhasebe sistemlerindeki çevik metodoloji bilimsel çalışmalarda az çalışılmış bir konu olmaya devam etmektedir. Muhasebe yasal kısıtlamalar sebebiyle daha az esnek bir alandır. Ancak teknoloji ve yeni yöntemlerle hem muhasebe çalışanlarının yetenek ve becerileri gelişecek hem de iş süreçleri daha dinamik, hızlı ve verimli hale gelecektir. Böylece, işletmeler değişen piyasa koşullarına ve müşteri beklentilerine daha hızlı yanıt verebilecek, aynı zamanda finansal raporlama süreçlerinde şeffaflık ve doğruluk artacaktır.

KAYNAKÇA

1. Al-Janabi, A. K. A. (2022). Lean Manufacturing and Lean Accounting And their role in the proper measurement of costs. *Dijlah Journal*, *5*(3).

2. Bircan, N. G. (2020). Belirsizlik ve Kriz Durumlarında Çevik Denetim Anlayışı ve Denetim Mesleği Üzerine Etkileri: Covid-19 Vakası Üzerine Bir Değerlendirme. Mali Çözüm Dergisi, 30(161).
3. Beerbaum Dr., Dirk and Ikäheimo, Seppo and Puaschunder, Julia M. and Derichs, David, Digital Accounting trends of the future – a behavioral analysis (May 27, 2021). Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=3855059
4. Bran, C., Tiganoaia, B., & Ionescu, S. (2017, October). The impact of agile approach of organizations on management flexibility. In *International Conference on Management and Industrial Engineering* (No. 8, pp. 335-344). Niculescu Publishing House.
5. Cherniyavskyi, V. G., Stetsiv, I. I., Ponomarova, T., Borkovska, V., & Slobodyan, D. V. (2020). Integration of flexibility concepts in the management, accounting and financial accounting system: effectiveness of the Agile methodology. *Revista San Gregorio*, (42).
6. Friis, B. (12.08.2023), Agile Accounting: Adopting an "agile" methodology", https://www.quadient.com/en/blog/agile-accounting-adopting-an-agile-methodology (e.t. 20.09.2024)
7. Nicoletti, B. (2017). *Agile Procurement: Volume I: Adding Value with Lean Processes*. Springer.
8. Stachowiak, A., & Oleśków-Szłapka, J. (2018). Agility capability maturity framework. *Procedia Manufacturing*, *17*, 603-610.
9. Taipaleenmäki, J. (2017). Towards Agile Management Accounting: A Research Note on Accounting Agility. I*n K. Lukka (Ed.). A Dean, a scholar, a friend (s.s. 175-204).*
10. Venkatakrishnan, R. (28.01.2024), A flexible solution. Agile accounting is the new norm in finance, https://www.thehindubusinessline.com/on-campus/agile-accounting-is-the-new-norm-in-finance/article67785518.ece (e.t. 12.11.2024)
11. https://cpacredits.com/resources/agile-accounting-future-financial-management/ (e.t. 28.10.2024)
12. https://ccaps.umn.edu/story/agile-methodology-advantages-and-disadvantages (e.t. 22.09.2024)

13. https://www.wipfli.com/insights/articles/aa-the-importance-of-an-agile-accounting-team) (e.t. 19.09.2024)
14. https://www.accountingcpd.net/Agile_Accounting_and_Business_Planning (e.t. 12.09.2024)

DIŞ TİCARETTE ÖDEME YÖNTEMLERİ: GELENEKSEL VE BLOKZİNCİR TABANLI YAKLAŞIMLAR

PAYMENT METHODS IN FOREIGN TRADE: TRADITIONAL AND BLOCKCHAIN-BASED APPROACHES

Doç. Dr. Gizem KIRBAŞ

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Bucak İşletme Fakültesi,

gizemkirbas@mehmetakif.edu.tr – 0000-0003-1125-1772

Aysun ÇATAK

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

aysuncatakatalay@hotmail.com - 0009-0005-5738-1953

ÖZET

Bu çalışmada, dış ticarette kullanılan ödeme yöntemlerini geleneksel ve Blokzincir tabanlı sistemler üzerinden karşılaştırmaktadır. Geleneksel ödeme yöntemlerinin uzun yıllardır güvenli ve düzenleyici temellere dayandığı, ancak teknolojik gelişmelerin bu yöntemlerin sınırlarını zorladığı vurgulanmaktadır. Blokzincir teknolojisinin merkezi olmayan yapısı, işlem hızını artıran ve maliyetleri düşüren özellikleriyle dış ticaret ödeme sistemlerinde önemli bir değişim sağladığı belirtilmektedir. Bununla birlikte, Blokzincir tabanlı yöntemlerin yaygınlaşmasının önünde regülasyon eksiklikleri ve hukuki belirsizlikler gibi engeller bulunduğu ifade edilmektedir. Çalışmanın sonucunda, dış ticarette hız ve maliyet avantajını korurken güvenlik ve düzenleyici uyumluluk sağlamak için geleneksel ve Blokzincir tabanlı yöntemler arasında bir denge kurulması gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler : Blokzincir, Dış Ticaret, Ödeme Yöntemleri

ABSTRACT

This study compares the payment methods used in foreign trade through traditional and blockchain-based systems. It highlights that traditional payment methods have been based on secure and regulated foundations for many years, but technological developments have pushed the limits of these methods. It is stated that blockchain technology, with its decentralized structure, offers a significant change in foreign trade payment systems, increasing transaction speed and reducing costs. However, it also notes that there are barriers to the widespread use of blockchain-based methods, such as regulatory shortcomings and legal uncertainties. The study concludes that a balance should be struck between traditional and blockchain-based methods to

ensure security and regulatory compliance while maintaining speed and cost advantages in foreign trade.

Keywords : Blockchain, Foreign Trade, Payment Methods

1. GİRİŞ

Dış ticaret, küresel ekonomik entegrasyonun temel unsurlarından biridir ve ülkeler arasındaki mal ve hizmet akışını kolaylaştırmaktadır. Bu süreçte, güvenilir ve etkili ödeme yöntemleri kritik bir rol oynamaktadır (Irmak, 2023b). Geleneksel ödeme yöntemleri, uzun yıllar boyunca ticaretin temel taşlarını oluşturmuş ve bankacılık sistemleri tarafından desteklenmiştir. Ancak, bu yöntemlerin sınırlılıkları ve maliyetleri, ticari aktörlerin daha yenilikçi çözümler arayışına girmesine yol açmıştır (Cavusgil & Zou, 1994).

Son yıllarda Blokzincir teknolojisinin yükselişi, ödeme sistemlerinde devrim niteliğinde değişiklikler sağlamıştır. Blokzincir tabanlı yaklaşımlar, merkezi olmayan ve güvenli işlem yapma imkanı sunarak, ticaretin daha hızlı ve maliyet etkin bir şekilde gerçekleştirilmesine olanak tanımaktadır (Tapscott & Tapscott, 2016). Özellikle kripto paralar ve akıllı sözleşmeler, dış ticaret işlemlerinde giderek daha fazla tercih edilmektedir. Bu durum, ticaretin dinamiklerini ve aktörlerin stratejilerini değiştirmektedir (Christidis & Devetsikiotis, 2016).

Geleneksel ve Blokzincir tabanlı ödeme yöntemlerinin avantajları ve dezavantajları üzerine yapılan araştırmalar, bu iki yaklaşım arasında bir denge kurulmasının önemini vurgulamaktadır. Geleneksel yöntemler, yasal güvence ve düzenlemeler açısından sağlam bir altyapı sunarken, Blokzincir teknolojisi maliyet etkinliği ve işlem hızı gibi önemli avantajlar sunmaktadır (Allen & Santomero, 1997). Bu çelişki, ticari aktörlerin hangi ödeme yöntemlerini tercih edecekleri konusunda önemli bir etken oluşturmaktadır.

Bu çalışmanın temel amacı, dış ticaretteki ödeme yöntemlerinin evrimini sistematik bir şekilde inceleyerek, geleneksel ve Blokzincir tabanlı yaklaşımlar arasındaki belirgin farklılıkları ve ticari etkilerini analiz etmektir. Araştırma bulguları, ticari aktörlerin karar alma süreçlerine yönelik önemli içgörüler sunarak, gelecekteki ticaret stratejileri için sağlam bir zemin oluşturacaktır. Böylece hem akademik literatüre katkıda bulunulması hem de uygulayıcılar için pratik önerilerin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Dış ticarette ödeme yöntemleri, küresel ticaretin karmaşık yapısına uygun olarak farklı ihtiyaçlara cevap verecek şekilde geliştirilmiştir. Geleneksel yöntemler, ticari ilişkilerde güven ve risk yönetimi açısından uzun süredir kullanılmakta olup, son yıllarda Blokzincir tabanlı yaklaşımlar, bu sistemlere alternatif olarak ortaya çıkmıştır. Bu bölümde hem geleneksel hem de Blokzincir tabanlı ödeme yöntemlerinin literatürde nasıl ele alındığı ve bu yöntemlerin ticaret süreçlerine katkıları incelenecektir.

Öztürk ve Yücememiş (2024) yapmış oldukları çalışma kapsamında Blokzincir teknolojisinin temel yapı taşları ve kavramları derinlemesine incelemişlerdir. Öncelikle, verinin saklandığı veri tabanları ve çeşitli veri tabanı modellerini ele alarak, Blokzincir ‘in fonksiyonel

özelliklerini açıklamışlardır. Kripto kavramı da ele alınarak, Blokzincir 'in teknik işleyişi somut örneklerle açıklanmıştır. Çalışmanın son bölümünde, Blokzincir teknolojisinin uluslararası ticaret süreçlerine getirdiği yenilikler ve potansiyel katkıları kapsamlı bir şekilde incelenmiş, bu teknolojinin sunduğu avantajlar ve olası etkileri derinlemesine analiz edilmiştir. Bu bağlamda, Blokzincir uluslararası ticaretteki süreçleri daha verimli hale getirdiği, güvenliği artırdığı ve aracılara olan bağımlılığı azalttığı vurgulanmıştır. Ayrıca, Blokzincir iş dünyasında inovasyon ve süreç iyileştirmeleri açısından sağladığı fırsatlar değerlendirilmiştir.

Türkoğlu ve Çelik (2024) çalışmalarında, Blokzincir 'in teknik yapısı, kriptografik altyapısı, dağıtık defter teknolojisi ve uzlaşma mekanizmaları gibi temel bileşenleri detaylı bir şekilde incelemişlerdir. Ayrıca, Blokzincir teknolojisinin farklı sektörlerdeki uygulama alanları ve sunduğu avantajlar üzerine odaklanmışlardır. Çalışmada ayrıca, yapay zekâ ile entegrasyonun, Blokzincir'in veri güvenliği ve otomasyon süreçlerinde daha güçlü çözümler sunma potansiyelini artırdığı vurgulanmıştır.

Varnalı vd. (2024) dijital ekonominin tanımını, gelişimini ve toplumsal ile ekonomik etkilerini detaylı bir şekilde ele almışlardır. Çalışmalarında dijital ekonominin tanımı ve kapsamı, büyüme eğilimleri, elektronik ticaretin uluslararası etkisi ve geleneksel ekonomiden farkları gibi başlıklar altında derinlemesine analizler sunulmuştur. Ayrıca, dijital ekonominin hızla değişen yapısının vergilendirme süreçlerinde yarattığı zorluklar ve bu zorluklara karşı önerilen çözüm yolları ayrıntılı bir şekilde tartışılmıştır. Çalışma, mevcut literatürü sentezleyerek dijital ekonominin çeşitli boyutlarını ele almakta ve gelecekteki vergilendirme trendlerine dair önemli bir perspektif sunmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak, dijital dönüşümün vergi sistemlerini nasıl etkilediği ve bu alanda karşılaşılabilecek olası zorluklar ile fırsatlar hakkında kapsamlı bir bakış açısı geliştirilmiştir.

Irmak (2023) çalışmasında, uluslararası ticarette güvenli ödeme sağlamak amacıyla kullanılan akreditif ödeme yöntemi ile Blokzincir teknolojisinin entegrasyonunu incelemiştir. Blokzincir, dağıtık ve şeffaf yapısı sayesinde akreditif süreçlerindeki belge ve bilgi paylaşımını güvenli ve izlenebilir hale getirmekte, akıllı sözleşmelerin yardımıyla işlemlerin daha hızlı ve hatasız bir şekilde tamamlanmasını sağlamaktadır. Çalışma, Blokzincir teknolojisinin akreditif ödeme yöntemine getirdiği yenilikleri, dijitalleşmenin dış ticaretteki önemini vurgulayarak ele almakta ve bu teknolojinin sağladığı potansiyel avantajları değerlendirmektedir.

Quoc vd. (2022) çalışmalarında geleneksel ticaret sistemlerinin taşımacılık, bilgi akışındaki gecikmeler ve güvenilirlik gibi çeşitli zorluklarla karşı karşıya olduğunu belirtmişlerdir. Bu zorlukların ticari süreçler üzerindeki olumsuz etkilerini vurgulayarak, özellikle uluslararası ticarette operasyonel verimliliği düşürdüğünü ifade etmişlerdir. Araştırmada, Blokzincir teknolojisi ve akıllı sözleşmelerin bu sorunlara çözüm getirebileceği öne sürülmüş ve geleneksel ticarette karşılaşılan sıkıntıların bu yenilikçi teknolojilerle aşılabileceği savunulmuştur. Özellikle uluslararası ticaret ortamında taraflar arasında ortaya çıkan uyuşmazlıklarda, akreditif gibi bankacılık işlemlerinde aracılara olan ihtiyacın Blokzincir sayesinde azaltılabileceği tartışılmıştır. Bu bağlamda, araştırmacılar, Blokzincir'e dayalı güvenli alıcı ve satıcı sistemlerinin gerekliliğini vurgulamışlardır.

Fridgen vd. (2021) yapmış oldukları çalışmada, Blokzincir teknolojisinin uluslararası ticaret finansmanında iki ana hedef doğrultusunda kullanıldığı belirtilmiştir. Birincisi, mevcut finansman süreçlerini daha verimli hale getirmek için Blokzincir uygulamalarından faydalanılmaktadır. İkinci amaç ise, finansman sürecinde yer alan aracılardan bağımsız hale gelmektir. Bu çalışma, bu iki avantajı birleştirerek Blokzincir tabanlı bir akreditif modeli geliştirmeye odaklanmıştır.

Vurdu (2021) çalışmasında Blokzincir teknolojisinden bahsederek bu teknolojinin finans ve bankacılık hizmetleri, tedarik zinciri yönetimi, gümrük işlemleri, sigortacılık ve dokümanların dijitalleştirilmesi gibi dış ticaretle ilgili alanlarda potansiyel kullanım imkânları üzerinde durmuştur. Ayrıca muhasebe, vergi, noter işlemleri, dijital kimlik, patent ve telif hakları gibi çeşitli alanlarda da Blokzincir 'in uygulanabilirliği üzerine çalışmalardan bahsetmiştir. Çalışmasının temel amacı, Blokzincir teknolojisinin dış ticaretteki potansiyel uygulama alanlarını araştırmak ve bu alanlarda sunabileceği katkıları incelemektir.

Topçu vd. (2020) yapmış oldukları çalışmada, Blokzincir teknolojisinin dünyadaki lider ülkelerdeki uygulamaları ile Türkiye'deki kullanımını karşılaştırarak değerlendirmişlerdir. Çalışma, Türkiye'de Blokzincir teknolojisinin hangi alanlarda kullanıldığını ve kaydedilen aşamaları tespit etmişlerdir. Dünya liderleri incelendiğinde, bu ülkelerin Blokzincir kullanımında ileri seviyelere ulaştığı, Türkiye'nin ise geride kaldığını ortaya koymuşlardır. Özellikle dış ticaret alanındaki projelerin henüz hayata geçirilemediğini vurgulamaktadır. Sonucunda Türkiye'nin rekabet gücünün artırılması, hükümetin teşvik ve uygulamalarına bağlıdır sonucuna varmışlardır.

Özyüksel (2020), çalışmalarında Blokzincir teknolojisinin dış ticarete olan etkilerini örnek projeler bağlamında ele almışlardır. Bu araştırmada, Blokzincir 'in yaygın kullanım alanları ve teknolojik gelişimi incelenmiştir. Sonuç olarak, Blokzincir 'in tedarik zinciri yönetimi, belgelerin güvenli paylaşımı, gümrük işlemleri ve dış ticaret finansmanı gibi süreçlerde önemli iyileştirmeler sağladığına ulaşmışlardır. Araştırma, Blokzincir teknolojisinin dış ticaret operasyonlarını daha etkin, güvenli ve şeffaf hale getirme potansiyelini vurgulamaktadır.

Koç (2019) yapmış olduğu çalışmada, dış ticarette kullanılan geleneksel ve yeni nesil ödeme yöntemlerinin bankacılık sektörüne etkilerini incelenmiştir. Geleneksel yöntemler arasında mal mukabili ödeme, peşin ödeme, vesaik mukabili ödeme ve akreditif öne çıkarken, yeni nesil teknolojiler olarak banka ödeme yükümlülüğü (Bank Payment Obligation-BPO), kripto para transferleri ve Blokzincir değerlendirilmektedir. Çalışmada, ihracatçı ve ithalatçıların risk düzeylerine göre ödeme yöntemi tercihlerinin farklılık gösterdiği ve Türkiye'de yıllara göre ödeme yöntemlerinin kullanım oranlarında değişiklikler olduğu ortaya koyulmuştur. Ayrıca, BPO'nun geleneksel yöntemlere kıyasla avantajlar sunmasına rağmen, entegrasyon eksikliği nedeniyle bankacılık sektörüne henüz somut bir etkisinin gözlemlenmediği vurgulanmıştır. Bununla birlikte, BPO'nun tam entegrasyonunun sağlanması durumunda ilerleyen süreçte bankacılık faaliyetlerinde olumlu etkiler yaratacağı öngörülmektedir. Kripto para ile ticaretin gelecekte bankacılık ihtiyacını azaltabileceği düşünülse de belgelerin bankalar aracılığıyla güvence altına alınması gerekliliği, bankacılığın dış ticaretteki merkezi rolünü koruyacağı sonucuna varılmaktadır.

3. DIŞ TİCARETTE KULLANILAN GELENEKSEL ÖDEME YÖNTEMLERİ

Dış ticarette ödeme yöntemleri, ticari tarafların arasındaki güven ilişkisi, pazar koşulları ve hukuki düzenlemelere göre değişiklik gösterebilir. Geleneksel ödeme yöntemleri, tarafların risklerini minimize etmeye yönelik çeşitli finansal araçlar sunar. En yaygın kullanılan geleneksel ödeme yöntemleri şunlardır:

- Peşin Ödemeler
- Bankalar Arası Havale
- Akreditif
- Mal Mukabili
- Açık Hesap

3.1. Peşin Ödemeler

Peşin ödeme yöntemi, ihracatçının ihraç ettiği malların bedelinin, ithalatçı tarafından malın teslim alınmasından önce, banka aracılığıyla veya alıcı ya da yetkili üçüncü bir kişi tarafından satıcıya önceden ödenmesi esasına dayanır. Bu yöntem, ithalatçının ödeme sorumluluğunu, malın tesliminden önce yerine getirdiği bir ödeme şeklidir ve ihracatçı için güvenli ve avantajlıdır, çünkü mal gönderilmeden önce ödeme yapılır, bu da finansman sağlar ve tahsilat riskini ortadan kaldırır. Ancak ithalatçı için riskli bir yöntemdir, zira mallar teslim alınmadan ödeme yapılır ve teslimatın gecikmesi durumunda faiz getirisi kaybedilebilir. Ayrıca, ithalatçı, malların sözleşmeye uygun olmaması gibi risklerle karşı karşıya kalabilir. Bu yöntem, genellikle taraflar arasında güven ilişkisi varsa tercih edilir (Kaya, 2011).

3.2. Bankalar Arası Havale (Wire Transfer)

Banka ödeme yükümlülüğü (BPO), iki banka arasında yapılan bir anlaşma olup, ihracatçının bankası tarafından elektronik ortamda sağlanan işlem verilerinin belirlenen şartlara uygun şekilde eşleşmesi durumunda, belirli bir vadede ödeme yapılmasını garanti eden geri dönülemez bir taahhüttür. Bu yöntemde, bankalar arasında elektronik veri değişimi esas alınır ve ödeme işlemi, verilerin başarılı bir şekilde eşleşmesi sonucunda gerçekleşir. BPO, dış ticarette ödeme riskini azaltan modern bir finansal araç olarak kullanılmaktadır (Irmak, 2023a).

3.3. Akreditif (Letter of Credit)

Akreditif, dış ticarette güvenilir bir ödeme yöntemi olarak kabul edilir ve yaygın bir şekilde kullanılır. "Accredites" kelimesinden türetilmiş olup, güvence ve teminat anlamına gelir, bu da akreditifin güvenli bir işlem olduğunu vurgular. Globalleşen ve sürekli değişen iş dünyasında, işlemlerin güvence altında gerçekleştirilmesi önem arz eder. Akreditif, bu güvenliği sağlayan bir finansal araç olarak işlev görür. İthalatçı ve ihracatçı arasında güven oluşturmak amacıyla kullanılan bu yöntemde, bankalar aracılığıyla ödeme garantisi sağlanır ve böylece tarafların riskleri minimize edilir. (Dölek, 2007). Akreditif ödemelerin bazı önemli avantajları bulunmaktadır. Öncelikle hem alıcı hem de satıcı için yüksek düzeyde güvence sağlar; satıcı, akreditif şartlarına uygun belgeleri sunduğunda ödemeyi alacağından emin olabilir. Ayrıca, alıcının bankası ödeme taahhüdü verdiği için satıcı açısından finansal bir güvence sunar. Bu yöntem uluslararası ticarette yaygın olarak kullanılmakta ve küresel standartlarla düzenlenmektedir, bu da taraflar arasındaki riskleri azaltır. Ancak akreditifin bazı dezavantajları da vardır. İşlem süreci karmaşık olup, taraflar için banka masrafları ve

komisyonlar nedeniyle maliyetli olabilir. Ayrıca, ihracatçının sunduğu belgelerde eksiklik veya hata bulunması durumunda ödeme gecikebilir ya da reddedilebilir (Kutlovaç, 2007).

3.4. Mal Mukabili (Cash Against Documents)

Mal mukabili ödeme, peşin ödeme yönteminin tam tersidir (Çiray, 2009). Bu yöntemde, ihracatçı, ihraç ettiği malların bedelini, malların satış sözleşmesinde belirtilen varış noktasına ulaşması ve ithalatçı tarafından teslim alınmasından sonra tahsil eder. Ödeme, malın teslimi sonrasında gerçekleşir, bu da ihracatçı için daha riskli bir durum yaratır, çünkü malların bedeli, malın ithalatçıya ulaştıktan sonra ödenir. (Cantekin, 2012; A. Öztürk & Sandalcilar, 2018).

4. BLOKZİNCİR VE KRİPTO PARALARIN ROLÜ

4.1. Blokzincir Teknolojisi

2008 yılında Nakamoto Satoshi tarafından yazılan bir yazıya dayanmaktadır (Nakamoto, 2008). Blokzincir teknolojisi, merkezi olmayan, güvenli ve dağıtık bir dijital defter olarak adlandırılmaktadır (Zheng vd., 2017). Blokzincir; Dağıtık Defter yapısı, Merkeziyetsizlik, Kriptografi, Şeffaflık ve Değiştirilemezlik'ten oluşmaktadır (Krause & Velamuri, 2016; Yavuz, 2019). Blokzincir herhangi bir otoritenin kontrolünde olmayan, bir çok bilgisayar tarafından yönetilen işlemlerin doğrulanması için özetleme algoritmasını, onaylanması için ise mutabakat protokollerini kullanan, sakladığı verilerin değiştirilmesi ve kaldırılması neredeyse imkansız olan dağıtık veri kayıt sistemi olarak adlandırılır (Karahan & Tüfekci, 2020). Başka bir tanımlamada ise Blokzincir, bloklar halinde gruplandırılmış işlemler olarak adlandırılan veri tabanındaki atomik değişikliklerle, bloklar arasındaki karma bağlantılar aracılığıyla işlem günlüğünün bütünlüğü ve kurcalamaya karşı dayanıklılığı ile durum makinesi replikasyonunu kullanan dağıtılmış bir veri tabanıdır (Mamoshina vd., 2018).

Sistemde bilgiler hash değerleri aracılığı ile birbirlerine bağlanan bloklar halinde saklanır ve her blok, önceki blokla kriptografik bir bağlantı kurarak zincir oluşturur (Huo vd., 2022). Kriptografik hash dışında, zaman damgası, nonce ve işlem verileri de bir bloğa dahil edilir. Bu yapı, veri bütünlüğünü korur ve işlemlerin şeffaf bir şekilde izlenmesini sağlar. Blokzincir teknolojisi, finansal işlemlerden tedarik zinciri yönetimine kadar geniş bir yelpazede güvenli ve izlenebilir kayıtların oluşturulmasında kullanılmaktadır (Tsai vd., 2016). Günümüzde Blokzincir yapısı, işletmeler, bankalar, tedarik zinciri ve ticaret firmaları, sağlık hizmetleri gibi sektörlerin yanı sıra, hükümetlerin dijital kimlik yönetimi ve noterlik hizmetleri gibi çeşitli alanlarda da etkin bir şekilde uygulanmaktadır. Bu teknoloji, özellikle güvenilirlik, veri bütünlüğü ve şeffaflık gerektiren sistemlerde önemli bir çözüm olarak öne çıkmaktadır (Ünsal & Kocaoğlu, 2018).

Blokzincir, katılımcılar arasında bir işlem gerçekleştirildiğinde bu işlemin bir blok olarak oluşturulmasıyla çalışır. Yeni işlem, Blokzincir 'indeki diğer işlemlere bağlı olarak doğrulanır ve ardından zincire eklenir. Her bir blok, içerdiği veriyi bir önceki bloğun hash kodu ile birleştirerek zinciri oluşturur. Bu süreç, zincirin manipüle edilmesini zorlaştırır, çünkü bir blok değiştirildiğinde tüm sonraki blokların da değişmesi gerekir (Nakamoto, 2008). Blokzincir ayrıca konsensüs mekanizmaları (örneğin Proof of Work veya Proof of Stake) ile güvenliği sağlar (Antonopoulos, 2014). Dış ticarette bu teknoloji, güvenilir ve anında sınır ötesi ödemeler

yapmayı kolaylaştırır, maliyetleri azaltır ve taraflar arasında daha güvenli bir ticaret ortamı sunar (Crosby vd., 2016).

4.2. Kripto Paraların Kullanımı

Kripto paralar, ekonomik ve finansal sistemlerde önemli bir yenilik olarak değerlendirilmekte ve çeşitli kullanım alanları sunmaktadır. Birçok kişi tarafından bir yatırım aracı olarak görülmekle birlikte, aynı zamanda mal ve hizmet alımında ödeme yöntemi olarak da kullanılabilmektedir. Özellikle uluslararası ticarette ve sınır ötesi para transferlerinde hız, maliyet ve güvenlik avantajları sunması, kripto paraların cazibesini arttırmaktadır. Blokzincir ’in getirmiş olduğu yenilikler çerçevesinde dünyada genelinde firmalar Blokzincir teknolojisine yatırım yapmakta ve gelişimine katkıda bulunmaktadır. Blokzincir teknolojisi günümüzde adını Bitcoin isimli kripto para ile adını duyurmuştur (Yilmaz, 2021).

Bitcoin’in kullanıcılarına sağlamış olduğu avantajları şu şekilde madde madde sıralayabiliriz:

Sınırlı sayıda üretim: Bitcoin, en fazla 21 milyon adet üretileceği için enflasyondan etkilenmez.

- **Merkezi olmayan yapı:** Herhangi bir merkeze veya ülke merkez bankasına bağlı değildir.
- **Düşük işlem maliyetleri:** Aracı kurum olmadan işlemler gerçekleştirilebildiği için işlem ücretleri düşüktür.
- **Hızlı transferler:** Geleneksel finansal işlemlere göre çok daha hızlı para transferi imkânı sunar, zaman tasarrufu sağlar.
- **Gizlilik:** Yapılan işlemlerde kullanıcının kimliği gizli tutulur, bu da özgürce işlem yapma imkânı sağlar.
- **7/24 işlem yapabilme**: İnternetin olduğu her ortamda, günün her saatinde işlem yapılabilir.
- **Bölgesel sınırlama olmaksızın transfer:** İstenilen ülkeden istenilen ülkeye, küçük ya da büyük miktarlarda anlık para transferi gerçekleştirilebilir.
- **Güvenlik:** Blokzincir teknolojisi sayesinde yüksek güvenlik sağlar.
- **Gümrük sınırlamalarını aşma:** Küçük bir USB veya bir hesap şifresi ile büyük miktarda parayı yurt dışına çıkarma ve nakde çevirme imkânı tanır.
- **Kolay taşınabilirlik ve saklama:** Bitcoin’in taşınması ve saklanması, dijital formatı nedeniyle kolaydır (İşgör, 2019).

Bitcoin’in kullanımından kaynaklanan dezavantajları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

- **Merkezi bir muhatabın bulunmaması**: Bitcoin, merkezi bir otoriteye bağlı olmadığından, herhangi bir kayıp durumunda telafi talep edilebilecek veya hatalı bir işlem düzeltilebilecek bir muhatap yoktur. Bu, Bitcoin'in doğasından kaynaklanan önemli bir sorundur.
- **Varlık ile kişi arasındaki doğrudan bağlantının eksikliği:** Geleneksel finansal sistemlerde, altın, para veya mevduat gibi varlıklar kişi ile fiziksel veya yasal bir bağlantıya sahiptir. Birey, bu varlıkları fiziksel olarak elinde tutabilir veya kendi adına hesaplarda saklayabilir. Ancak Bitcoin, 16 haneli bir şifreye dayanır ve doğrudan kişinin mülkiyetinde olmayan dijital cüzdanlarda saklanır. Bu durum, varlık ile birey arasındaki doğrudan ilişkinin eksikliği anlamına gelir.
- **Ekonomik işlem hacminin küçük olması**: Bitcoin’in yüksek piyasa değeri bulunmasına rağmen, küresel ekonomi içindeki toplam işlem hacmi oldukça sınırlıdır.

Henüz geleneksel para birimleri gibi yaygın bir şekilde günlük alışverişlerde veya dijital ticarette kullanılmamaktadır.

- **Güven eksikliği**: Bitcoin'in altyapısının ne kadar güvenli olduğu konusunda belirsizlikler ve tartışmalar sürmektedir. Bazı uzmanlar Bitcoin'in güçlü bir altyapıya sahip olduğunu savunurken, bazıları ise bir piyasa balonu olabileceğini düşünmektedir. Bu belirsizlikler, kullanıcılar arasında güven sorunu oluşturmakta ve riskleri artırmaktadır(Parlaktuna & Güngül, 2020).

5. AKILLI SÖZLEŞMELERİN DIŞ TİCARETTEKİ UYGULAMALARI

Akıllı sözleşmeler, Blokzincir üzerinde otomatik olarak gerçekleşen sözleşmelerdir. Akıllı sözleşmelerin en kolay tanımı için ürün otomatları kullanılabilir; nasıl ki ürün otomatlarında parayı ya da kredi kartını kullanarak istenilen ürünün seçilmesi ve paranın yeterli olması durumunda otomatik olarak ürünü bize veriyor, akıllı sözleşmelerin de işleyiş tarzı böyledir (Akbulut, 2023; Bilgili & Cengil, 2022). Akıllı sözleşmelerde, Blokzincir teknolojisi kullanılsa da buradaki amaç sadece veri tutmak değil, belirlenen şartlar sağlandığında sözleşmenin kendini otomatik olarak ifa etmesidir (Arıkan, 2020).

Blokzincir teknolojisinin dış ticaretteki uygulamaları, geleneksel süreçlerle karşılaştırıldığında güvenilirlik düzeyinde önemli bir artış sağlamıştır. Geleneksel dış ticaret uygulamalarında güven eksikliği ve işlemlerin karmaşıklığı sıkça görülürken, Blokzincir teknolojisi merkeziyetsiz ve dağıtık yapısıyla güven sorunlarını büyük ölçüde azaltmaktadır. Blokzincir temelli akıllı sözleşmeler aracılığıyla, aracıların rolü minimuma indirgenmiş, fiziksel belgelerin yerini dijital belgeler almış ve bu sayede işlem maliyetleri düşürülmüştür. Özellikle dış ticarette sıkça karşılaşılan konşimento gecikmelerinin önüne geçilmiş, tedarik zincirinin tüm katılımcıları Blokzincir ağı etrafında bir araya getirilerek süreçlerin daha hızlı ve etkin bir şekilde yönetilmesi mümkün hale gelmiştir.

Blokzincir teknolojisi, yapısı gereği güvenli ve şeffaf bir işlem ortamı sunarak, taraflar arasındaki işlemlerin izlenebilirliğini ve güvenilirliğini artırmaktadır. Böylece, dış ticarette işlem sürelerinin kısalması, operasyonel maliyetlerin azalması ve kullanıcılar için şeffaflık sağlanması gibi önemli avantajlar ortaya çıkmıştır. Bu avantajlar, Blokzincir teknolojisini benimseyen ülkeler için küresel ticarette rekabet üstünlüğü yaratmakta ve bu teknolojiyi kullanmayan ülkeler karşısında stratejik bir avantaj sunmaktadır(Sugözü & Bayrak, 2021).

Sendikasyon kredileri, yüksek işlem maliyetleri ve uzun işlem süreçleri ile bilinirken, son yıllarda bu kredilerin verilmesinde Blokzincir teknolojisi kullanılmaya başlanmıştır. Merkezi bir otoriteye dayanmayan ve aracı kurumların ortadan kaldırılmasını sağlayan Blokzincir teknolojisi, kriptografik yöntemler, dağıtık veri tabanları ve şifreleme teknikleri kullanarak işlemleri güvenli bir dijital ortamda gerçekleştirme olanağı sunmaktadır. Bu sayede finansman ihtiyacı olan kurumlar, kaynaklara çok daha kısa sürelerde ulaşmakta ve kredi maliyetleri açısından önemli avantajlar elde etmektedir. Blokzincir teknolojisi kullanılarak gerçekleştirilen ilk sendikasyon kredisi, 2018 yılında üç büyük uluslararası banka tarafından bir işletmeye sağlanmıştır. Bu örnek, sendikasyon kredilerinin yanı sıra kurumsal ve bireysel krediler, ticaretin finansmanı ve teminat mektupları gibi diğer kredi işlemlerinde de Blokzincir teknolojisinin kullanılabilirliğini ortaya koymaktadır(Özyüksel & Ekinci, 2020).

Ayrıca, uluslararası ödeme sağlayıcısı olan VISA, kurumsal ödemeler için Blokzincir tabanlı "B2B Connect" platformunu geliştirmiştir. Bu platform, özellikle küçük ölçekli finansal kurumların küresel ödeme işlemlerinde büyük bankalara bağımlı olmaları nedeniyle işlem sürelerinin uzaması ve maliyetlerin artması sorunlarını çözmeyi hedeflemektedir. Proje kapsamında, bankalar arası transfer işlemleri herhangi bir muhabir bankaya ihtiyaç duyulmaksızın gerçekleştirilebilmekte ve bu da işlem süresini kısaltarak maliyetleri azaltmaktadır. B2B Connect platformu, halihazırda 30 farklı ödeme kanalında hizmet vermektedir (Özyüksel & Ekinci, 2020).

6. DIŞ TİCARETTE ÖDEME YÖNTEMLERİNİN GELECEĞİ: BLOKZİNCİR TEKNOLOJİSİNİN ARTAN ROLÜ VE SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK PERSPEKTİFİ

Dış ticarette ödeme yöntemleri, ticaretin hızını ve güvenliğini sağlama açısından kritik öneme sahiptir. Geleneksel yöntemler uzun yıllar güvenle kullanılmış olsa da Blokzincir teknolojisinin ortaya çıkışıyla bu alanda önemli değişimler yaşanmaktadır. Kripto paralar ve akıllı sözleşmeler, ticari faaliyetlerin hızlanmasına ve maliyetlerin düşürülmesine yönelik olumlu katkılar sağlamıştır. Ancak regülasyon eksikliği ve sürdürülebilirlik noktasındaki sorunların geliştirilmeye devam etmesi gerekmektedir. Bu çalışma, Blokzincir tabanlı ödeme sistemlerinin dış ticaretteki artan rolünü ve gelecekteki etkilerini incelemektedir.

6.1. Artan Kullanım

Geleneksel ödeme yöntemlerinin dijitalleşme sürecinde artan kullanımı, özellikle ticaretin hız kazanması ve küreselleşmenin etkisiyle daha da önemli hale gelmiştir. Banka havaleleri, akreditifler gibi geleneksel yöntemler halen güvenilirlik açısından yaygın kullanılsa da, Blokzincir teknolojisine dayalı ödeme sistemlerinin ticarette daha fazla benimsenmesi beklenmektedir. Özellikle sınır ötesi ödemelerde hız ve maliyet avantajı sunan kripto para birimleri ve akıllı sözleşmelerin kullanımı, ticari süreçleri daha etkin hale getirmektedir (Tapscott, 2018).

6.2. Regülasyon İhtiyacı

Blokzincir tabanlı ödeme yöntemlerinin yaygınlaşması, özellikle merkezi olmayan yapıları nedeniyle yeni regülasyon ihtiyaçlarını da beraberinde getirmektedir. Blokzincir teknolojisinin sunduğu anonimlik ve izlenebilirlik arasında denge kurulması, mali suçların önlenmesi ve tüketici güvenliğinin sağlanması açısından kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır (Zohar, 2015). Regülatörler, dijital ödeme sistemlerinin hukuki statüsünü belirleyerek güven ortamı oluşturmalı ve ticaretin şeffaf, güvenli bir şekilde gerçekleşmesini desteklemelidir (Yermack, 2017) .

6.3. Dijital Dönüşüm

Dijitalleşme, küresel ticaret süreçlerini köklü bir şekilde değiştirmektedir. Geleneksel ödeme yöntemlerinin dijital platformlara entegrasyonu, ticaret hacmini artırırken işlemlerin hızını ve doğruluğunu da iyileştirmektedir. Blokzincir teknolojisi, merkezi yapıları aradan çıkararak güvenli ve şeffaf bir dijital ödeme altyapısı sunmakta, bu sayede sınır ötesi işlemlerde daha az maliyet ve daha fazla verimlilik sağlanmaktadır (Catalini & Gans, 2019). Bu dönüşüm, ticaretin geleceğinde rekabet avantajı yaratacak kritik bir unsurdur.

6.4. Sürdürülebilirlik

Blokzincir teknolojisi ile ödeme yöntemlerinin sürdürülebilirliği, çevresel ve ekonomik anlamda tartışılan bir konudur. Blokzincir tabanlı sistemler, özellikle enerji tüketimi açısından yoğun eleştirilere maruz kalsa da, yenilenebilir enerji kaynakları kullanılarak bu teknolojilerin daha sürdürülebilir hale getirilmesi mümkündür (Vranken, 2017). Aynı zamanda dijital ödeme sistemleri, kâğıt kullanımını azaltarak çevreye olan olumlu etkisini artırabilir. Sürdürülebilirlik, dış ticarette daha verimli ve çevre dostu ödeme sistemlerinin tercih edilmesi yönünde önemli bir kriter olacaktır (Nakamoto, 2008) .

7.SONUÇ

Dış ticarette ödeme yöntemleri, küresel ticaretin güvenliği ve etkinliği açısından merkezi bir role sahiptir. Geleneksel ödeme yöntemleri, uzun yıllar boyunca güvenli işlem süreçleri sağlamış olsa da teknolojik gelişmeler ve dijitalleşme, bu yöntemlerin sınırlarını zorlamış ve yeni alternatiflerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Blokzincir teknolojisi, merkezi olmayan yapısı, işlem hızını artıran ve maliyetleri düşüren özellikleri ile dış ticaret ödeme sistemlerinde önemli bir dönüşümü tetiklemektedir.

Bu çalışmada, geleneksel ve Blokzincir tabanlı ödeme yöntemlerinin avantajları ve sınırlılıkları karşılaştırmalı olarak ele alınmış, ticari aktörler açısından önemli içgörüler sunulmuştur. Geleneksel yöntemler, sağlam hukuki altyapıları ve düzenleyici güvenlikleri ile güçlü bir seçenek olmaya devam ederken, Blokzincir tabanlı yöntemler, ticaret süreçlerinde hız ve maliyet avantajı sağlamaktadır. Ancak, Blokzincir tabanlı sistemlerin yaygınlaşması, regülasyon eksiklikleri ve hukuki belirsizlikler gibi çeşitli zorluklarla karşı karşıyadır.

Sonuç olarak, dış ticarette hem geleneksel hem de Blokzincir tabanlı ödeme yöntemleri arasında bir denge kurulması gerektiği görülmektedir. Bu denge, ticaretin hızını ve verimliliğini artırırken, ticari aktörlerin güvenliği ve düzenleyici uyumluluğunu koruma gerekliliğini de beraberinde getirmektedir. Gelecekte, Blokzincir tabanlı teknolojilerin daha fazla benimsenmesi ve düzenleyici çerçevelerin geliştirilmesi, dış ticaretin daha güvenli, şeffaf ve sürdürülebilir hale gelmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Akbulut, L. (2023). Blokzincir, Bitcoin, Akilli Sözleşmelerin Uluslararasi Ticarette Kullanilabilirliği Hakkinda Hukuki Bir Değerlendirme. *stanbul Ticaret Üniversitesi Dış Ticaret Dergisi, 1*(2), 61-76. https://doi.org/10.5281/ZENODO.8071206

Allen, F., & Santomero, A. M. (1997). The Theory of Financial Intermediation. *Journal of Banking & Finance, 21*(11-12), 1461-1485. https://doi.org/10.1016/S0378-4266(97)00032-0

Antonopoulos, A. M. (2014). *Mastering Bitcoin: Unlocking Digital Cryptocurrencies*. O'Reilly Media, Inc.

Arıkan, N. (2020). Para Kuramı Açısından Kripto Paraların Ekosistemi. *Yayınlanmamış Doktora Tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya*.

Bilgili, F., & Cengil, M. (2022). *Blockchain ve kripto para hukuku*.

Cantekin, C. (2012). *Dış Ticaret Işlemleri Ve Uluslararası Bankacılık*. Seçkin Yayıncılık.

Catalini, C., & Gans, J. S. (2019). *Some Simple Economics of the Blockchain* (SSRN Scholarly Paper 2874598). Social Science Research Network. https://doi.org/10.2139/ssrn.2874598

Cavusgil, S. T., & Zou, S. (1994). Marketing Strategy-Performance Relationship: An Investigation of the Empirical Link in Export Market Ventures. *Journal of Marketing*, *58*(1), 1-21. https://doi.org/10.1177/002224299405800101

Christidis, K., & Devetsikiotis, M. (2016). Blockchains and Smart Contracts for the Internet of Things. *IEEE access*, *4*, 2292-2303. https://doi.org/10.1109/ACCESS.2016.2566339

Crosby, M., Pattanayak, P., Verma, S., & Kalyanaraman, V. (2016). Blockchain Technology: Beyond Bitcoin. *Applied Innovation*, *2*(6-10), 71.

Çiray, F. C. (2009). *Akreditifte Bankaların Hukuki Bakımdan Sorumlulukları*. Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Dölek, A. (2007). Dış Ticaret ve Gümrükleme İşlemleri. *DTR Basım Yayım*.

Fridgen, G., Radszuwill, S., University of Bayreuth, Schweizer, A., University of Bayreuth, Urbach, N., & Frankfurt University of Applied Sciences. (2021). Blockchain Won't Kill the Banks: Why Disintermediation Doesn't Work in International Trade Finance. *Communications of the Association for Information Systems*, *49*(1), 603-623. https://doi.org/10.17705/1CAIS.04932

Huo, R., Zeng, S., Wang, Z., Shang, J., Chen, W., Huang, T., Wang, S., Yu, F. R., & Liu, Y. (2022). A Comprehensive Survey on Blockchain in Industrial Internet of Things: Motivations, Research Progresses, and Future Challenges. *IEEE Communications Surveys & Tutorials*, *24*(1), 88-122. IEEE Communications Surveys & Tutorials. https://doi.org/10.1109/COMST.2022.3141490

Irmak, E. (2023a). Uluslararası Ticarette Kullanılan Akreditif Ödeme Yönteminde Blokzincir Teknolojisi ve Akıllı Sözleşmeler. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, *11*(2), 87-102.

Irmak, E. (2023b). Uluslararası ticarette kullanılan akreditif ödeme yönteminde blokzincir teknolojisi ve akıllı sözleşmeler. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, *11*(2), 87-102.

İşgör, M. (2019). *Kripto Para Birimi Olan Bitcoin Ve Blockchain Teknolojisinin Ortaya Çıkışı Bugüne Kadarki Gelişim Süreci Ile Gelecekteki Durumu*.

Karahan, Ç., & Tüfekci, A. (2020). Blokzincir Teknolojisinin Dijital Kimlik Yönetiminde Kullanımı: Bir Sistematik Haritalama Çalışması. *Politeknik Dergisi*, *23*(2), 483-496. https://doi.org/10.2339/politeknik.654503

Kaya, F. (2011). *Dış Ticaret Işlemleri Muhasebesi*. Beta Basım Yayım Dağıtım.

Koç, Y. E. (2019). *Diş Ticarette Değişen Ödeme Yöntemleri Ve Bankacılığa Etkisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi.

Krause, E. G., & Velamuri, V. K. (2016). *Blockchain Technology and the Financial Services Market: State-of-the-Art Analysis*.

Kutlovaç, M. (2007). Bosna Hersek Bankacılık Sisteminde Akreditif İşlemleri ve Maliyet-Karlılık Analizi. *Dokuz Eylul Universitesi*.

Mamoshina, P., Ojomoko, L., Yanovich, Y., Ostrovski, A., Botezatu, A., Prikhodko, P., Izumchenko, E., Aliper, A., Romantsov, K., Zhebrak, A., Ogu, I. O., & Zhavoronkov, A. (2018). Converging Blockchain and Next-Generation Artificial Intelligence Technologies to Decentralize and Accelerate Biomedical Research and Healthcare. *Oncotarget*, *9*(5), 5665-5690. https://doi.org/10.18632/oncotarget.22345

Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A peer-to-peer electronic cash system. *Satoshi Nakamoto*. https://static.upbitcare.com/931b8bfc-f0e0-4588-be6e-b98a27991df1.pdf

Öztürk, A., & Sandalcilar, A. R. (2018). Dış Ticaret İşlemlerinde Tercih Edilen Ödeme Yöntemleri: Doğu Karadeniz Bölgesi Üzerine Bir Uygulama. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, *20*(2).

Öztürk, R., & Yücememiş, B. (2024). Blokzincir Kavramı, Çalışma Mekanizması Ve Uluslararası Ticaretteki Kullanımı. *Ulusllararası Akademik Birikim Dergisi*, *7*(3), 327-354. https://doi.org/10.5281/ZENODO.11401799

Özyüksel, S., & Ekinci, M. (2020). Blockchain Teknolojisinin Dış Ticarete Etkisinin Örnek Projeler Çerçevesinde İncelenmesi. *İşletme Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, *3*(1), 82-101. https://doi.org/10.33416/baybem.648600

Parlaktuna, İ., & Güngül, M. (2020). Bitcoin'nin Tanımlanma Sorunu. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, *86*, 25-38. https://doi.org/10.25095/mufad.710117

Quoc, K. L., Trong, P. N., Van, H. L., Vo, H. K., Huong, L. H., Dang, K. T., Gia, K. H., Phu, L. V. C., Quoc, D. N. T., Tran, N. H., Nghia, H. T., Khanh, B. L., & Tuan, K. L. (2022). Letter-of-Credit Chain: Cross-Border Exchange based on Blockchain and Smart Contracts. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications (IJACSA)*, *13*(8), Article 8. https://doi.org/10.14569/IJACSA.2022.01308103

Sugözü, İ. H., & Bayrak, M. (2021). Blockchain Teknolojisinin Ekonomideki Dijital Dönüşüme Etkileri. *2. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi*. 2. Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Kongresi, Asos Yayınevi. https://kongre.akademikiletisim.com/files/javs2/ikinciuiibfkongresitammetinkitabi.pdf

Tapscott, D., & Tapscott, A. (2016). *Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin Is Changing Money, Business, and the World*. Penguin.

Topcu Altay, B., & Sumerli Sarigül, S. (2020). Dünyada ve Türkiye'de Blokzincir Teknolojisi: Finans Sektörü, Dış Ticaret ve Vergisel Düzenlemeler Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *European Journal of Science and Technology*, 27-39. https://doi.org/10.31590/ejosat.araconf5

Tsai, W.-T., Blower, R., Zhu, Y., & Yu, L. (2016). A System View of Financial Blockchains. *2016 IEEE Symposium on Service-Oriented System Engineering (SOSE)*, 450-457. https://doi.org/10.1109/SOSE.2016.66

Türkoğlu, Ç., & ÇeliK, R. (2024). Dijital Dönüşüm Sürecinde Blok Zinciri: Teorik Yaklaşimlar Ve Sektörel Uygulamalar. *Journal of Public Economy and Public Financial Management*, *4*(2).

Ünsal, E., & Kocaoğlu, Ö. (2018). Blokzincir Teknolojisi: Kullanım Alanları, Açık Noktaları Ve Gelecek Beklentileri. *European Journal of Science and Technology*, 54-64. https://doi.org/10.31590/ejosat.423676

Varnalı, T., & Kete, H. (2024). Dijital Ekonomi ve Vergilendirme: Trendler ve Zorluklar. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, *11*(36), Article 36. https://doi.org/10.70490/gumrukticaretdergisi.1439825

Vranken, H. (2017). Sustainability of Bitcoin and Blockchains. *Current opinion in environmental sustainability*, *28*, 1-9. https://doi.org/10.1016/j.cosust.2017.04.011

Vurdu, S. A. (2021). Dış Ticarette Blokzincir Uygulamaları. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, *4*(9), Article 9. https://doi.org/10.26677/TR1010.2021.807

Yavuz, M. (2019). Ekonomide Dijital Dönüşüm: Blockchain Teknolojisi Ve Uygulama Alanlari Üzerine Bir İnceleme. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *4*(1), 15-29. https://doi.org/10.29106/fesa.498053

Yermack, D. (2017). Corporate Governance and Blockchains. *Review of finance*, *21*(1), 7-31.

Yilmaz, Y. (2021). Blokzincir Teknolojisi Ve Kripto Paralarin Finansal Piyasalar Üzerine Muhtemel Etkileri. *Turkish Business Journal*, *2*(4), 1-26. https://doi.org/10.51727/tbj.957037

Zheng, Z., Xie, S., Dai, H., Chen, X., & Wang, H. (2017). An Overview of Blockchain Technology: Architecture, Consensus, and Future Trends. *2017 IEEE International Congress on Big Data (BigData Congress)*, 557-564. https://doi.org/10.1109/BigDataCongress.2017.85

Zohar, A. (2015). Bitcoin: Under the hood. *Communications of the ACM*, *58*(9), 104-113. https://doi.org/10.1145/2701411

ULUSLARARASI PARA SİSTEMLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Prof. Dr. Fatih KONAK
Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
fatihkonak@hitit.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-6917-5082

Doç. Dr. Yasin ŞEKER
Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
yasinseker@hitit.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-0513-7682

Fatih YAKTU
Bilgisayar İşletmeni, Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
fatihyaktu@hitit.edu.tr ORCID ID: 0009-0006-8121-4044

ÖZET

Uluslararası para sistemi, küresel ekonominin istikrarını ve düzenini sağlamak için kullanılan temel bir mekanizma olup ülkeler arasındaki ticaret ve finansal ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadır. Bu sistemin tarihsel gelişimi, Bretton Woods Anlaşması'ndan günümüze kadar birçok dönüşüm geçirmiş ve küresel ekonomik krizler, döviz kuru dalgalanmaları ve uluslararası ticaret politikalarındaki değişimler gibi faktörlerden etkilenmiştir. Özellikle, sabit döviz kuru sisteminden esnek döviz kuru sistemine geçiş uluslararası para sisteminin evriminde önemli bir kırılma noktası oluşturmuştur. Bu çalışmanın amacı, 1954-2024 yılları arasında uluslararası para sistemi üzerine yayımlanan akademik çalışmaları analiz ederek bu alandaki gelişmeleri ortaya koymaktır. Scopus veri tabanında "International Monetary System" anahtar kelimesiyle yapılan taramalarda, yalnızca hakemli makaleler incelenmiş ve yıllara göre yayın eğilimleri, en çok atıf yapılan çalışmalar, önde gelen yazarlar ve uluslararası iş birlikleri gibi bibliyometrik göstergeler değerlendirilmiştir. Elde edilen bulguların, literatürdeki mevcut eğilimleri ve uluslararası para sisteminin gelecekteki yönelimleri hakkında önemli ipuçları sağlaması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Para Sistemi, Ekonomik İstikrar, Finansal Küreselleşme

A REVIEW ON INTERNATIONAL MONETARY SYSTEMS

Abstract

An essential tool for stabilizing and controlling the world economy, the international monetary system also has a significant impact on international commerce and financial ties. Since the Bretton Woods Agreement, this system has had several changes in its historical evolution, influenced by things like changes in international trade policy, exchange rate variations, and worldwide economic crises. One significant turning point in the development of the global monetary system was the switch from a fixed exchange rate system to a flexible exchange rate system. By examining scholarly works on the international monetary system published between 1954 and 2024, this study seeks to shed light on advancements in this area. By using the phrase "International Monetary System" to search the Scopus database, only peer-reviewed papers were examined, and bibliometric indicators such year-by-year publishing trends, the most cited works, top authors, and international partnerships were assessed. It is anticipated that the results

will offer significant hints regarding the present literary trends and the future paths of the global monetary system.

Keywords: International Monetary System, Economic Stability, Financial Globalisation

1. GİRİŞ

Uluslararası para sistemi ülkeler arasındaki döviz kuru düzenlemeleri, uluslararası ödemeler ve sermaye hareketlerini belirleyen temel bir ekonomik yapı olarak küresel ticaret ve finansal ilişkilerde kritik bir rol oynamaktadır. Bu sistemin temelleri 19. yüzyılda Altın Standardı döneminde atılmış ve 20. yüzyılın ortalarında Bretton Woods Anlaşması ile modern bir çerçeve kazanmıştır. Bretton Woods sistemi, sabit döviz kuru sistemine dayalı bir yapı sağlamış, ancak 1971 yılında sona ermesiyle birlikte uluslararası para sisteminde esnek döviz kuru sistemine geçiş yapılmıştır (Eichengreen, 2008).

Uluslararası para sistemi tarihsel olarak ekonomik krizler, döviz kuru dalgalanmaları ve küresel ticaret politikalarındaki değişimlerden etkilenmiştir. Özellikle Bretton Woods sisteminin çöküşünden sonra sistemin işleyişi ekonomik ve politik değişkenlere daha bağımlı hale gelmiştir (Krugman & Obstfeld, 2011). Günümüzde ABD doları uluslararası rezerv para birimi olarak liderliğini sürdürürken, avro ve yen gibi diğer para birimlerinin küresel kullanımında da artış gözlenmektedir (IMF, 2022).

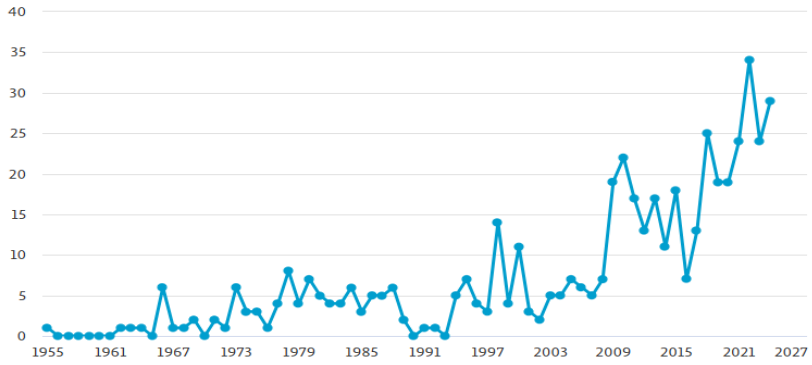
Bu çalışmanın amacı, 1954-2024 yılları arasında uluslararası para sistemi üzerine yapılan akademik çalışmaları analiz ederek bu alandaki eğilimleri incelemektir. Çalışmanın uluslararası para sisteminin tarihsel gelişimi ve gelecekteki potansiyel yönelimleri hakkında literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

2. ARAŞTIRMA

Bu çalışmanın yöntemi, uluslararası para sistemi üzerine yapılan akademik çalışmaları sistematik bir şekilde incelemek amacıyla bibliyometrik analiz olarak belirlenmiştir. Çalışmada Scopus veri tabanı kullanılmıştır. Tarama işlemi sırasında başlık, özet veya anahtar kelimeler kısmında “International Monetary System” kelimesi geçmesi şartı aranmış olup tarama sadece makalelerle sınırlandırılmıştır. Elde edilen 494 makale üzerinden yapılan analizlerde; yıllara göre yayın eğilimleri, öne çıkan yazarlar, etkili dergiler ve ülkelerin yayın sayıları ve fon sağlayan kuruluşlar incelenmiştir.

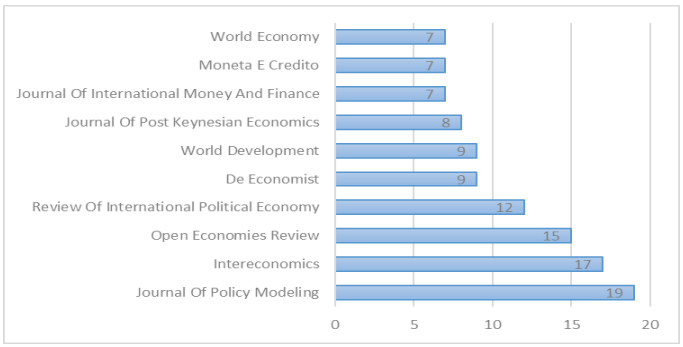
3. BULGULAR

Bu bölümde, 1954-2024 yılları arasında uluslararası para sistemi üzerine yapılan akademik çalışmaların bibliyometrik analizi sonucunda elde edilen veriler sunulmaktadır. Analizler, yıllara göre yayın eğilimleri, önde gelen yazarlar, etkili dergiler, ülkelerin katkıları ve fon sağlayan kuruluşlar gibi temel göstergelere odaklanmaktadır.

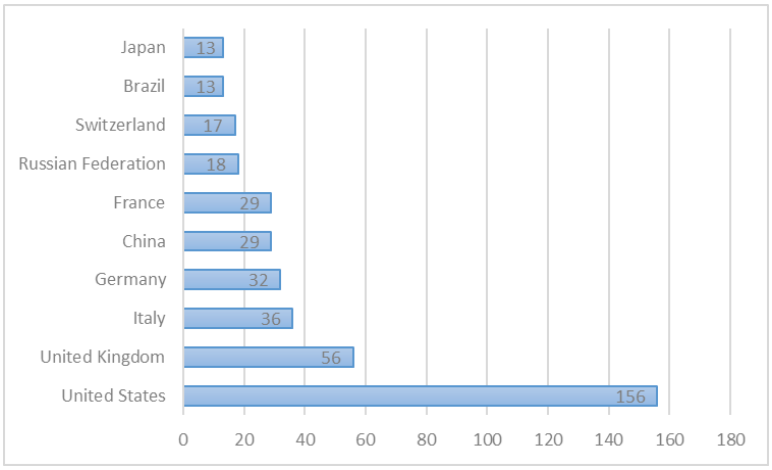

Görsel 1: Yıllık Yayın Sayıları

Görsel 1'de 1955-2027 yılları arasında uluslararası para sistemi üzerine yapılan yayınların yıllara göre dağılımı yer almaktadır. Makale sayılarının 2010 yılına kadar yıllık bazda 20'nin altında olduğu görülmekle birlikte 2010 ve sonrasında 6 yıl 20'nin üzerinde yayın yapıldığı ve son yıllarda konuya olan ilgilinin yayın düzeyinde daha da arttığı görülmektedir.

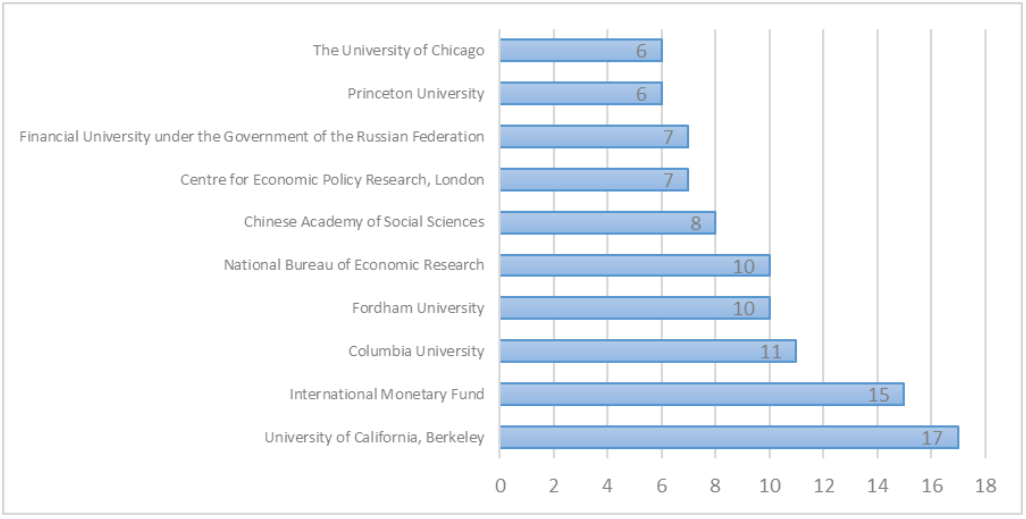

Görsel 2: En Çok Yayına Sahip Dergiler

Görsel 2 uluslararası para sistemi üzerine yapılan çalışmaların en çok yayımlandığı dergileri ve yayın sayılarını göstermektedir. Journal of Policy Modeling (19 yayın) ve Intereconomics (17 yayın) bu alanda en çok yayın yapan dergiler olarak öne çıkmaktadır. Sonuçlar uluslararası ekonomi ve politika temelli dergilerin, literatüre önemli katkılar sunduğunu göstermektedir.

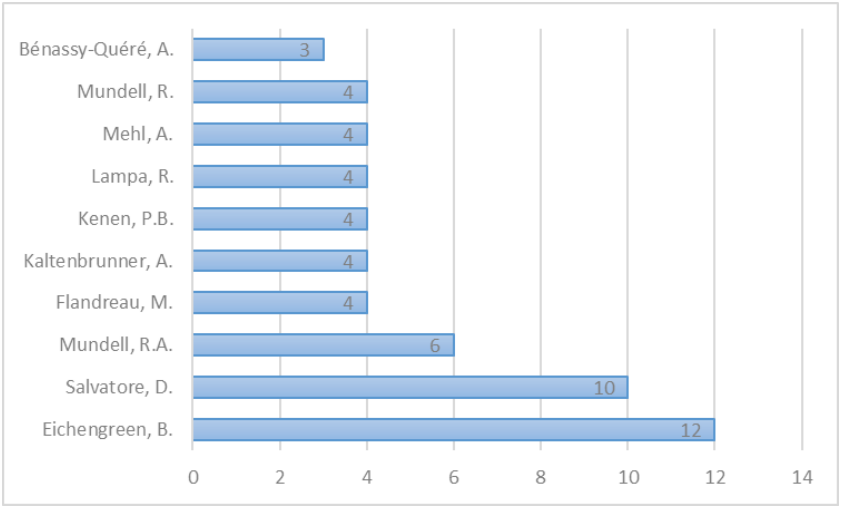

Görsel 3: En Fazla Yayına Sahip Ülkeler

Görsel 3 uluslararası para sistemi üzerine yapılan yayınların ülkelere göre dağılımını göstermektedir. Amerika Birleşik Devletleri (156 yayın) bu alanda en fazla katkı sağlayan ülke olurken, Birleşik Krallık (56 yayın) ikinci sırada yer almaktadır. Çin, Almanya ve İtalya gibi ülkeler ise Avrupa ve Asya merkezli katkılarla literatürde önemli bir yer tutmaktadır.

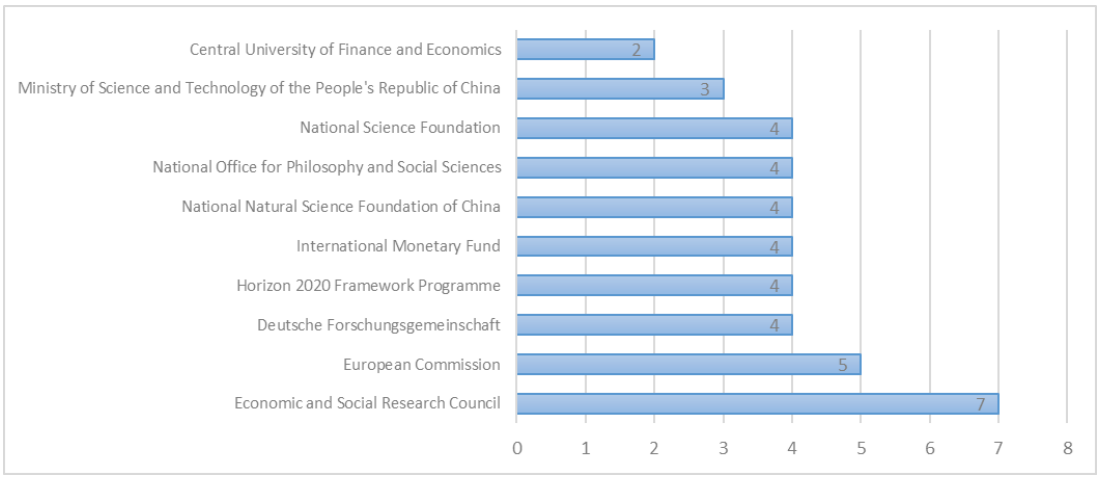

Görsel 4: En Fazla Yayına Sahip Kurumlar

Görsel 4'te uluslararası para sistemi üzerine yapılan çalışmaların kurumları yer almaktadır. University of California, Berkeley (17 yayın) ve International Monetary Fund (IMF) (15 yayın) bu alanda en fazla katkı sağlayan kurumlar olarak öne çıkmaktadır. Columbia University ve National Bureau of Economic Research gibi kurumlar da literatüre önemli ölçüde katkıda bulunmuştur.

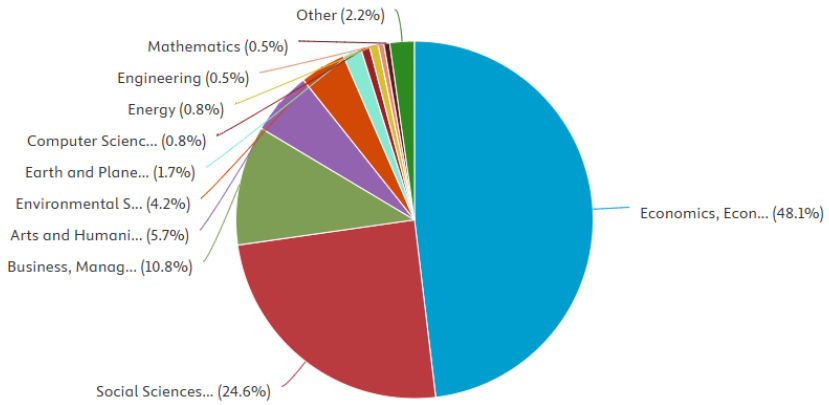

Görsel 5: En Fazla Yayına Sahip Yazarlar

Görsel 5 uluslararası para sistemi konusunda en çok yayın yapan yazarları göstermektedir. Barry Eichengreen (12 yayın) ve Dominick Salvatore (10 yayın) bu alanda en fazla makaleye sahip yazarlar olarak öne çıkmaktadır. Diğer yazarlar arasında R.A. Mundell ve M. Flandreau gibi isimler yer alırken, bu durum literatürde belirli isimlerin önemli bir ağırlığa sahip olduğunu göstermektedir.

Görsel 6: En Fazla Yayına Destek Veren Kuruluşlar

Görsel 6'da uluslararası para sistemi üzerine yapılan araştırmalara destek sağlayan kuruluşlar yer almaktadır. Economic and Social Research Council (7 destek) ve European Commission (5 destek) fazla katkı sağlayan kuruluşlar olarak dikkat çekmektedir. Diğer destek sağlayıcılar arasında Çin ve uluslararası kurumların etkisi görülmektedir. Bu durum küresel ve bölgesel iş birliklerinin önemini vurgulamaktadır.

Görsel 7: Temel Konu Alanları

Görsel 7 uluslararası para sistemi üzerine yapılan çalışmaların disiplinlere göre dağılımını göstermektedir. Ekonomi, Ekonometri ve Finans (%48,1) bu alanda en büyük katkıyı sağlarken, Sosyal Bilimler (%24,6) ve İşletme, Yönetim ve Muhasebe (%10,8) diğer önemli disiplinler olarak öne çıkmaktadır. Bu dağılım uluslararası para sistemi araştırmalarının ekonomik ve sosyal yönlerinin baskın olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışmada 1954-2024 yılları arasında uluslararası para sistemi üzerine yapılan akademik çalışmalar bibliyometrik bir boyutta incelenmiştir. Analiz sonuçları bu alandaki yayın eğilimlerinin yıllar içinde önemli ölçüde arttığını, özellikle 2000'li yılların başından itibaren uluslararası ekonomik krizler ve döviz kuru rejimlerindeki dönüşümlerin akademik ilgi üzerinde belirgin bir etkisi olduğunu göstermektedir. 2022 yılı uluslararası para sistemiyle ilgili

yayın sayısının zirve yaptığı bir yıl olarak dikkat çekmiştir. Bu durum konunun güncelliğine işaret etmektedir. Çalışmaların büyük bir kısmının Ekonomi, Ekonometri ve Finans ile Sosyal Bilimler temel alanlarının kapsamında olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte, İşletme ve diğer disiplinler de önemli katkılar sağlamıştır. Bu sonuçlar, uluslararası para sistemi çalışmalarının disiplinler arası bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu çalışmada uluslararası para sistemi literatürünün genel bir çerçevesini sunarak mevcut eğilimleri ortaya konulmuştur. Gelecekteki çalışmalarda dijital para birimlerinin ve finansal teknolojilerin uluslararası para sistemi üzerindeki etkileri ele alınabilir.

Kaynakça

Bank for International Settlements (BIS). (2021). Central Bank Digital Currencies: Foundational Principles and Core Features. Erişim adresi: https://www.bis.org/publ/othp33.htm

Eichengreen, B. (2008). Globalizing Capital: A History of the International Monetary System (2nd ed.). Princeton University Press.

International Monetary Fund (IMF). (2022). The Role of the US Dollar in the International Monetary System.

Krugman, P., & Obstfeld, M. (2011). International Economics: Theory and Policy (9th ed.). Pearson. Erişim adresi: https://www.pearson.com/store/p/international-economics-theory-and-policy/P100000542235

Obstfeld, M., & Taylor, A. M. (2004). Global Capital Markets: Integration, Crisis, and Growth. Cambridge University Press. Erişim adresi: https://www.cambridge.org/core/books/global-capital-markets-integration-crisis-and-growth/9024B0E76A231E6BAF7C7DD2E2A16755

BLOCKCHAİN'İN MUHASEBE VE FİNANS LİTERATÜRÜNDEKİ YÜKSELİŞİ: 2016-2024 DÖNEMİ ANALİZİ

Yasin ŞEKER
Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
yasinseker@hitit.edu.tr ORCID ID: 0000-0003-0513-7682

Fatih KONAK
Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü
fatihkonak@hitit.edu.tr ORCID ID: 0000-0002-6917-5082

Hülya ŞAR
Yüksek Lisans Öğrencisi, Hitit Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
hulya.ozdemir07@hotmail.com ORCID ID: 0009-0002-3784-3397

ÖZET

Bu çalışma muhasebe ve finans alanlarında blockchain teknolojisinin akademik literatüre olan etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Blockchain'in şeffaflık, güvenlik ve veri doğruluğu gibi özellikleri, muhasebe ve finans uygulamalarında devrim niteliğinde değişikliklere yol açmış ve bu konular üzerine artan bir akademik ilgi doğurmuştur. Çalışma, 2016-2024 yılları arasında yayımlanan blockchain ile muhasebe ve finans kavramlarının bir arada ele alındığı akademik makaleleri kapsamaktadır. Bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak Scopus veri tabanında "accounting," veya "finance" ve "blockchain" kelimeleriyle yapılan taramalarda hakemli makaleler incelenmiştir. Bulgular, yıllara göre yayın eğilimleri, etkili yazarlar, öne çıkan dergiler ve uluslararası iş birlikleri üzerinden değerlendirilmiştir. Çalışmanın, blockchain teknolojisinin muhasebe ve finans literatüründe oluşturduğu etkileri ortaya koyması ve gelecekteki araştırmalar için yeni yollar açması beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Blockchain, Muhasebe, Finans, Teknolojik Yenilikler

The Rise of Blockchain in Accounting and Finance Literature: Analysing The Period 2016-2024

Abstract

The purpose of the research is to assess how blockchain technology has affected scholarly accounting and finance literature. The characteristics of blockchain, namely its openness, security, and data veracity, have revolutionized accounting and financial procedures and sparked a growing interest in these subjects among academics. The research includes scholarly works that examine blockchain in conjunction with accounting and finance topics that were published between 2016 and 2024. Only peer-reviewed papers were examined using the bibliometric analysis approach, which involved searching the Scopus database using the words "accounting" or "finance" and "blockchain". Publication patterns by year, well-known authors, prestigious journals, and worldwide partnerships were used to assess the results. The study is anticipated to provide light on how blockchain technology has affected accounting and finance literature and pave the way for new lines of inquiry.

Keywords: Blockchain, Accounting, Finance, Technological Innovations

1. GİRİŞ

Blockchain teknolojisi, merkezi olmayan, şeffaf ve güvenilir bir veri kayıt sistemi olarak son yıllarda çeşitli sektörlerde büyük bir dönüşüme neden olmuştur. Muhasebe ve finans alanlarında blockchain özellikle verilerin doğrulanması, işlem maliyetlerinin azaltılması ve dolandırıcılık riskinin önlenmesi gibi potansiyel faydalar sunmaktadır (Nakamoto, 2008). Geleneksel muhasebe sistemlerinde yer alan güvenlik açıkları ve işlem verimliliği sorunları blockchain teknolojisinin uygulama alanlarını genişletmiştir. Bu doğrultuda, blockchain'in defter tutma ve veri doğrulama süreçlerinde sunduğu yenilikler literatürde giderek artan bir ilgiyle ele alınmaktadır (Tapscott & Tapscott, 2016).Muhasebe ve finans literatüründeki bu yenilik, işletmelerin finansal süreçlerini optimize etmelerine ve uluslararası düzenleyici standartlarla uyumlu sistemler geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Blockchain'in muhasebe sistemlerine entegrasyonu, gerçek zamanlı raporlama, denetim kolaylığı ve veri güvenliği gibi avantajlar sağlayarak, geleneksel uygulamalardan önemli ölçüde farklılaşmaktadır (Dai & Vasarhelyi, 2017).

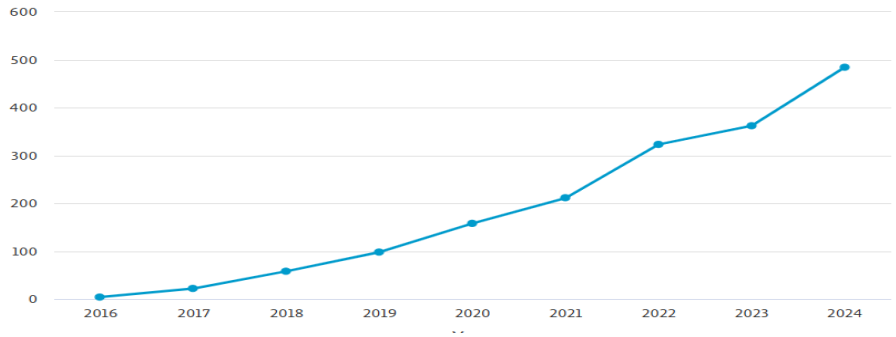
Bu çalışmanın amacı, 2016-2024 yılları arasında blockchain teknolojisinin muhasebe ve finans literatüründeki etkisini analiz etmek ve bu alandaki eğilimleri ortaya koymaktır. Çalışmanın bundan sonraki bölümleri veri seti ve yöntem bulgular ve sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

2. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın veri seti, 2016-2024 yılları arasında blockchain teknolojisinin muhasebe ve finans alanlarındaki etkisini inceleyen akademik makalelerden oluşmaktadır. Scopus veri tabanında yer alan yayınlarda başlık, özet veya anahtar kelime kısmında "muhasebe-accounting" veya "finans-finance" ve "blockchain" kelimeleriyle tarama yapılmıştır. Toplamda 2.156 makale üzerinden yayın eğilimleri, öne çıkan yazarlar, dergiler, ülkeler ve fon sağlayıcılar gibi bibliyometrik göstergeler üzerinden analizler gerçekleştirilmiştir. Çalışma blockchain teknolojisinin muhasebe ve finans literatürüne etkisini kapsamlı bir şekilde ortaya koymayı hedeflemektedir.

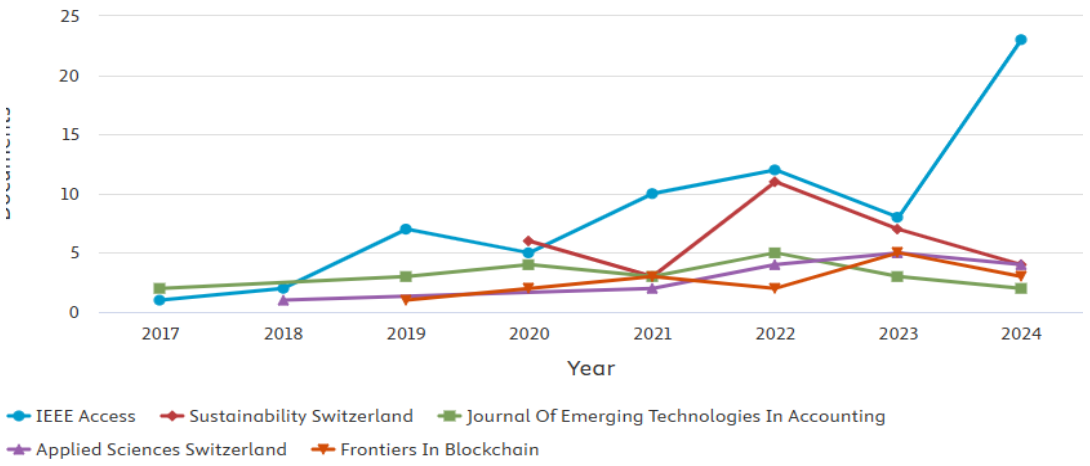
3. BULGULAR

Bu bölümde, 2016-2024 yılları arasında blockchain teknolojisinin muhasebe ve finans literatürüne katkılarını analiz eden bibliyometrik sonuçlar sunulmaktadır. Analizler, yıllara göre yayın eğilimleri, en etkili yazarlar, dergiler, uluslararası iş birlikleri ve fon sağlayıcıların katkıları gibi temel göstergelere odaklanmaktadır.

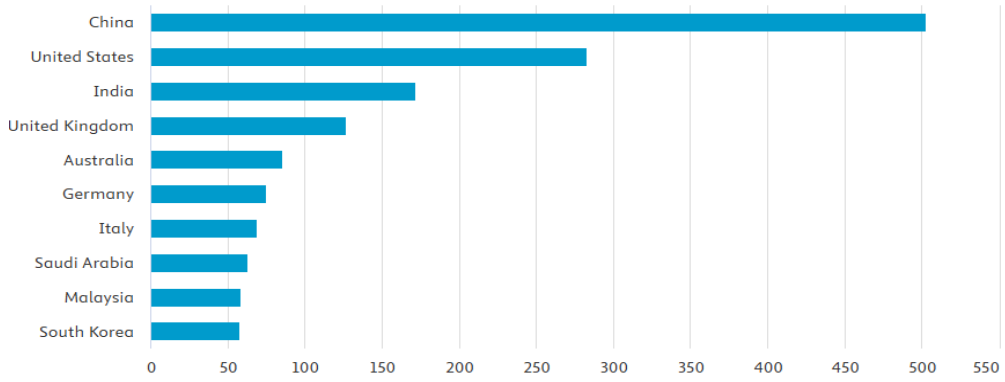

Görsel 1: Yıllık Yayın Sayıları

Görsel 1, 2016-2024 yılları arasında blockchain teknolojisinin muhasebe ve finans literatüründeki yayın sayılarının düzenli bir artış gösterdiğini ortaya koymaktadır. 2020 yılından itibaren dikkat çeken ivme, blockchain'in bu alanlarda giderek daha fazla önem kazandığına işaret etmektedir. 2024 yılı itibarıyla yayın sayısının yaklaşık olarak 500 seviyesine ulaşması ise konunun literatürde kalıcı bir yer edindiğini göstermektedir.

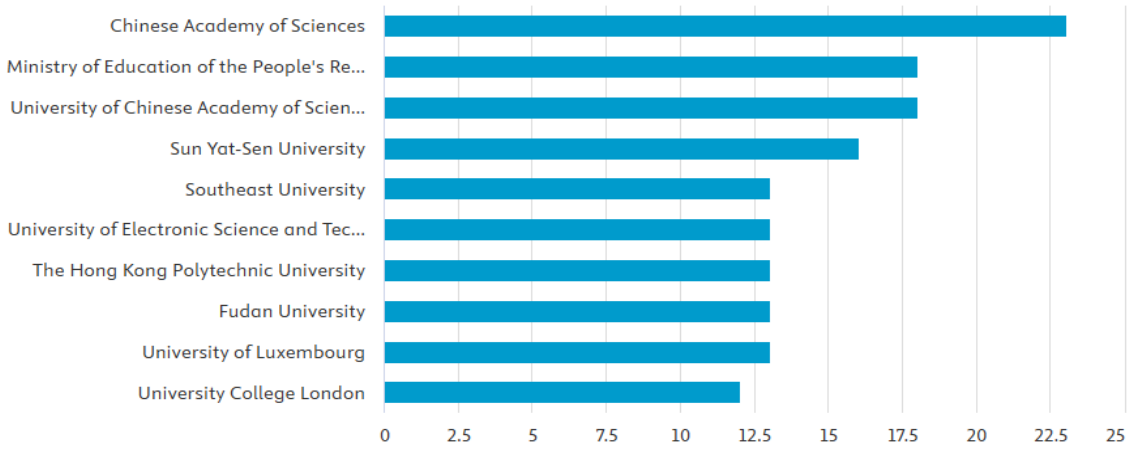

Görsel 2: En Çok Yayına Sahip Dergiler

Görsel 2, blockchain'in muhasebe ve finans literatüründeki çalışmaların yayımlandığı önde gelen dergilerin yıllara göre yayın eğilimlerini göstermektedir. IEEE Access özellikle 2024 yılında belirgin bir artış göstererek bu alanda en fazla yayın yapılan dergi olmuştur. Diğer dergiler ise yayın sayılarında istikrarlı bir seyir izlerken farklı alanları kapsayan dergilerdeki bu eğilim blockchain konusunun farklı disiplinlerde çeşitlenerek önem kazandığını göstermektedir.

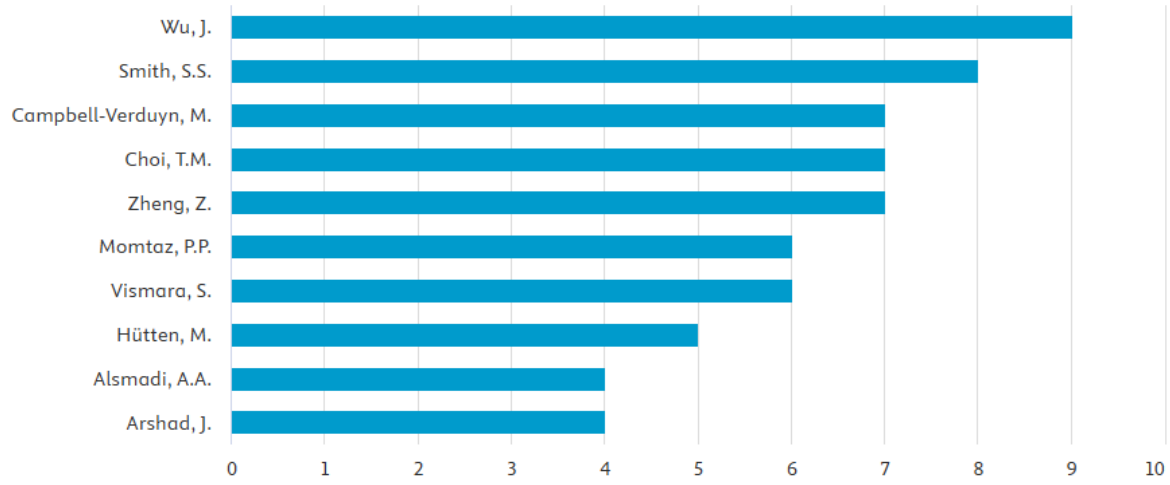

Görsel 3: En Fazla Yayına Sahip Ülkeler

Görsel 3'te muhasebe ve finans literatüründeki blockchain konusunda en fazla yayına sahip ülkeler yer almaktadır. Çin 500'ün üzerinde yayın sayıyla ilk sırada yer alırken, onu Amerika Birleşik Devletleri ve Hindistan takip etmektedir. Bu sonuç, Asya ve Kuzey Amerika'nın blockchain araştırmalarında önemli bir merkez olduğunu ve akademik üretkenlikte öne çıktığını göstermektedir.

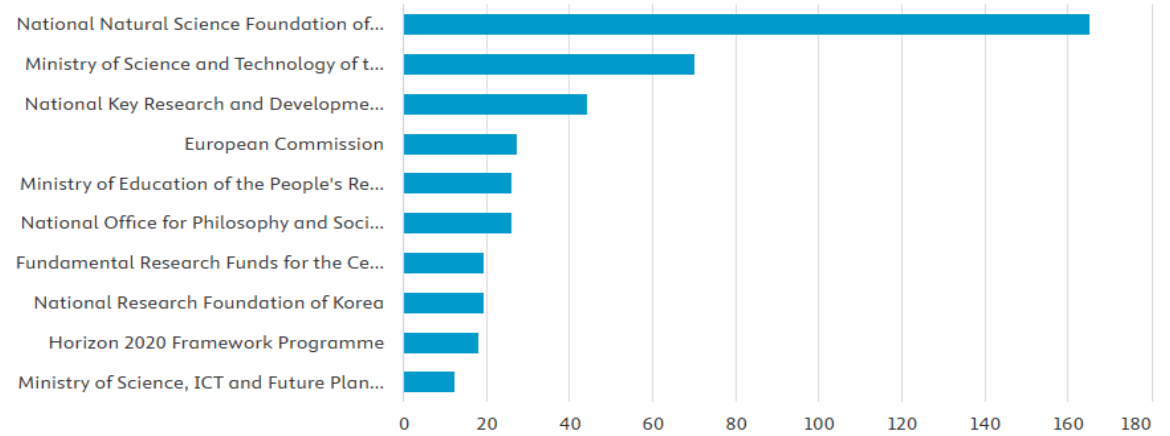

Görsel 4: En Fazla Yayına Sahip Kurumlar

Görsel 4'te muhasebe ve finans literatüründeki blockchain konusunda en fazla yayına sahip kurumlar yer almaktadır. Chinese Academy of Sciences ve Ministry of Education of the People's Republic of China 23 yayınla ilk sırada yer alarak öne çıkmaktadır. Diğer kurumlar arasında yine Çin merkezli üniversitelerin ağırlığı dikkat çekmekte bu da Çin'in literatürdeki baskın rolünü ortaya koymaktadır.

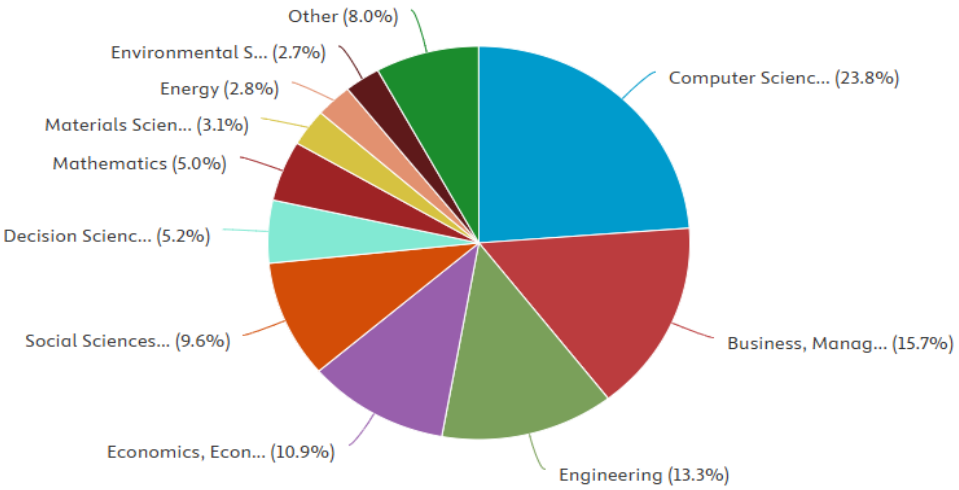

Görsel 5: En Fazla Yayına Sahip Yazarlar

Görsel 5 ise muhasebe ve finans literatüründeki blockchain konusunda en çok yayın yapan yazarları göstermektedir. Wu, J. ve Smith, S.S., sırasıyla 9 ve 8 yayınla bu alanda en fazla makaleye sahip yazarlar olarak öne çıkmaktadır. Diğer yazarların eşit ya da benzer katkıları ise literatürde bireysel katkıların geniş bir yelpazeye yayıldığını göstermektedir.

Görsel 6: En Fazla Yayına Destek Sağlayan Kuruluşlar

Görsel 6 muhasebe ve finans literatüründeki blockchain konusundaki araştırmalara en fazla fon sağlayan kuruluşları göstermektedir. National Natural Science Foundation of China diğer kurumlara kıyasla büyük bir farkla ilk sırada yer almakta, ardından Ministry of Science and Technology of the People's Republic of China gelmektedir. Bu sonuç, Çin merkezli kurumların bu alandaki araştırmalara yönelik güçlü finansal destek sağladığını ortaya koymaktadır.

Görsel 7: Temel Konu Alanaları

Görsel 7'de muhasebe ve finans literatüründeki blockchain konusundaki çalışmaların kapsamına girdiği temel alanlar yer almaktadır. Bilgisayar Bilimleri (%23,8) bu alandaki en büyük katkıyı sağlarken, İşletme, Yönetim ve Muhasebe (%15,7) ve Mühendislik (%13,3) diğer önemli katkı sağlayan disiplinler arasında yer almaktadır. Bu dağılım, blockchain'in disiplinler arası bir etki alanına sahip olduğunu göstermektedir.

4. SONUÇ

Bu çalışma, 2016-2024 yılları arasında blockchain teknolojisinin muhasebe ve finans literatüründeki etkisini bibliyometrik bir boyuttan analiz etmeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, blockchain'in muhasebe ve finans alanlarında giderek artan bir akademik ilgi gördüğünü ve literatürde kalıcı bir yer edindiğini göstermektedir. Yayın eğilimleri özellikle 2020 sonrası dönemde blockchain'in finansal süreçlerde şeffaflık, güvenlik ve verimlilik sağlayan bir teknoloji olarak hızla önem kazandığını ortaya koymaktadır.

Ülkeler bazında yapılan analizlerde ise Çin ve Amerika Birleşik Devletleri'nin bu alanda en fazla katkıyı sağladığı belirlenmiştir. Ayrıca Çin merkezli kurumların ve fon sağlayıcıların yayınlarda belirleyici bir rol oynadığı anlaşılmıştır. Ayrıca, literatüre yön veren dergiler ve yazarlar arasında, blockchain'in muhasebe ve finans süreçlerindeki uygulamalarına odaklanan yayınların yoğunluğu dikkat çekmektedir.

Sonuç olarak bu çalışmada blockchain'in yalnızca yayın sayılarında değil, aynı zamanda araştırmalara yön veren yazarlar ve fon sağlayıcılar açısından da önemli bir ağırlığa sahip olduğu ortaya konulmuştur. Bu durum, blockchain'in finansal süreçlerin şeffaflığı, güvenilirliği ve verimliliği üzerine etkilerini anlamak için daha derinlemesine çalışmaların gerekliliğini göstermektedir.

Kaynakça

Dai, J., & Vasarhelyi, M. A. (2017). Toward Blockchain-Based Accounting and Assurance. Journal of Information Systems, 31(3), 5-21. Erişim adresi: https://aaajournals.org/doi/10.2308/isys-51804

Nakamoto, S. (2008). Bitcoin: A Peer-to-Peer Electronic Cash System. Erişim adresi: https://bitcoin.org/bitcoin.pdf

Tapscott, D., & Tapscott, A. (2016). Blockchain Revolution: How the Technology Behind Bitcoin and Other Cryptocurrencies is Changing the World. Penguin. Erişim adresi: https://www.penguinrandomhouse.com/books/533763/blockchain-revolution-by-don-tapscott-and-alex-tapscott/

SÜRDÜRÜLEBİLİR ÇEVRE BİLİNCİ KAPSAMINDA ÖNLİSANS ÖĞRENCİLERİNİN ÇEVRE SORUNLARINA YÖNELİK TUTUMLARININ İNCELENMESİ

Öğr.Gör.Dr. Nurcan GÜNCE

Kocaeli Üniversitesi,Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO,Muhasebe ve Vergi Uygulama Bölümü

nurcan.günce@kocaeli.edu.tr, ORCİD NO:0000-0003-0065-6694

Doç.Dr.Gönül KONAKAY

Kocaeli Üniversitesi,Hereke Ömer İsmet Uzunyol MYO,Muhasebe ve Vergi Uygulama Bölümü

gkonakay@kocaeli.edu.tr ORCİD NO:0000-0002-4113-8992

Özeti

Ön lisans öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik tutumlarını ve bu tutumların davranışlarına nasıl yansıdığını araştırmaktadır. Araştırma, Kocaeli Üniversitenin çeşitli Meslek Yüksekokullarındaki Muhasebe ve Vergi Uygulama Bölümü öğrencilerinden toplanan verilerle gerçekleştirilmiştir. Veriler, Güven, E. (2013) tarafından geliştirilen ‘ Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin geliştirilmesi ve öğretmen adaylarının tutumlarının belirlenmesi’ ölçeği kullanılarak elde edilmiştir. Veriler spss 29.0 programında betimsel analizlere tabi tutulmuştur.

Bulgular: öğrencilerin büyük çoğunluğunun çevre sorunlarına karşı duyarlı olduğunu göstermiştir. Özellikle, çevresel bilincin yüksek olduğu öğrencilerin, geri dönüşüm yapma, enerji tasarrufu sağlama ve çevreyi koruma konularında aktif olarak davrandıkları ortaya çıkmıştır.. Bunun yanı sıra, çevresel eğitim ve bilinçlendirme çalışmalarının, öğrencilerin tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir.

Bu çalışmada, üniversitelerde çevre bilincini artırıcı programların ve faaliyetlerin önemi vurgulamaktadır. Ayrıca, genç nesillerin çevresel tutum ve davranışlarının, sürdürülebilir gelecek için kritik bir rol oynayabileceğine dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Çevre Bilinci, Çevre sorunları, MYO Öğrencileri Çevre Bilinci

*Güven, E. (2013). Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin geliştirilmesi ve öğretmen adaylarının tutumlarının belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33*(2), 411-430. http://gefad.gazi.edu.tr/article/view/5000078376

ABSTRACT

It investigates the attitudes of associate degree students towards environmental problems and how these attitudes are reflected in their behaviors. The research was carried out with the data collected from the students of the Department of Accounting and Tax Practice in various Vocational Schools of Kocaeli University. The data were obtained by using the scale of 'Development of the Attitude Scale Towards Environmental Problems and Determination of the Attitudes of Teacher Candidates' developed by Güven, E. (2013). The data were subjected to descriptive analysis in SPSS 29.0 program.

Results: It was shown that the majority of the students were sensitive to environmental problems. In particular, it has been revealed that students with high environmental awareness are active in recycling, saving energy and protecting the environment. In addition, it has been determined that environmental education and awareness-raising activities positively affect students' attitudes and behaviors.

This study emphasizes the importance of programs and activities to increase environmental awareness in universities. It also draws attention to the fact that the environmental attitudes and behaviors of younger generations can play a critical role for a sustainable future.

Keywords: Sustainable Environmental Awareness, Environmental problems, Vocational School Students Environmental Awareness

GİRİŞ

Sürdürülebilir çevre bilinci, bireylerin çevresel sorunlara karşı tutum ve davranışlarını şekillendiren önemli bir unsurdur. Özellikle önlisans öğrencileri gibi genç bireylerin çevre sorunlarına yönelik tutumları, gelecekteki sürdürülebilirlik hedeflerinin gerçekleştirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Eğitim, bu bilincin kazandırılmasında temel bir araç olarak öne çıkmaktadır. Çevre eğitimi, bireylerin çevresel sorunları anlama, bu sorunlara karşı duyarlılık geliştirme ve sürdürülebilir yaşam tarzlarını benimseme süreçlerini desteklemektedir (KARAKAYA, 2023; Özdemirkol, 2020).

Sürdürülebilirlik kavramı, doğal kaynakların korunması ve çevre kirliliğinin azaltılması gibi hedefleri içermektedir. Bu bağlamda, çevre bilincinin artırılması, bireylerin çevresel etkileri göz önünde bulundurarak daha bilinçli tüketim alışkanlıkları geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Altın, 2023; KÜÇÜKYÖRÜK & Kurtuldu, 2022). Genç tüketicilerin çevre bilinci, sürdürülebilir tüketim niyetlerini etkileyen önemli bir faktördür. Örneğin, mikroplastik gibi çevresel sorunlara karşı duyarlılık, tüketicilerin alışveriş tercihlerini değiştirme niyetlerini doğrudan etkileyebilmektedir (Toklu, 2024). Bu durum, çevre bilincinin artırılmasının sadece bireysel davranışları değil, aynı zamanda toplumsal değişimleri de tetikleyebileceğini göstermektedir.

Önlisans öğrencileri, çevre bilincinin geliştirilmesi açısından önemli bir hedef kitleyi oluşturmaktadır. Eğitim programları aracılığıyla bu bireylere çevresel sorunlar hakkında bilgi verilmesi, onların çevreye karşı duyarlılıklarını artırmakta ve sürdürülebilirlik bilincini pekiştirmektedir (OKUTKAN, 2023; Telli, 2024). Ayrıca, çevre eğitimi, bireylerin çevresel sorunlara karşı tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkilemekte, bu sayede daha sürdürülebilir bir gelecek için gerekli olan bilinçli bireylerin yetişmesine katkı sağlamaktadır (Mercan, 2023).

önlisans öğrencilerinin çevre sorunlarına yönelik tutumları, sürdürülebilir çevre bilincinin geliştirilmesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Eğitim yoluyla sağlanan çevre bilinci,

bireylerin çevresel sorunlara karşı duyarlılıklarını artırmakta ve sürdürülebilir yaşam tarzlarını benimsemelerine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için çevre eğitiminin rolü yadsınamaz bir gerçektir.

SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE ÇEVRE BİLİNCİ

Sürdürülebilirlik, günümüzde çevresel, ekonomik ve sosyal boyutlarıyla ele alınması gereken kritik bir kavramdır. Hızla artan nüfus, iklim değişikliği, doğal kaynakların tükenmesi ve çevre kirliliği gibi sorunlar, sürdürülebilirliğin önemini daha da artırmaktadır (KARAKAYA, 2023; Erol-Boyacı & Özer, 2023). Bu bağlamda, sürdürülebilirlik, yalnızca çevresel koruma değil, aynı zamanda sosyal adalet ve ekonomik gelişim ile de doğrudan ilişkilidir. Gelecek nesillere daha yaşanabilir bir dünya bırakmak için bireylerin ve toplumların sürdürülebilirlik bilincini geliştirmeleri gerekmektedir (Demirtaş & Çinici, 2019).

Sürdürülebilirlik anlayışının temelinde, kaynakların verimli kullanımı ve çevresel etkilerin en aza indirilmesi yatmaktadır. Bu, bireylerin ve işletmelerin çevre dostu ürün ve hizmetleri tercih etmeleri, geri dönüşüm uygulamalarını benimsemeleri ve enerji tasarrufu sağlamaları gibi davranışları içermektedir (KÜÇÜKYÖRÜK & Kurtuldu, 2022; Kara & Kaya, 2020). Özellikle tüketicilerin çevresel duyarlılıkları, sürdürülebilir tüketim alışkanlıklarını etkileyen önemli bir faktördür. Tüketicilerin, giyim endüstrisi gibi sektörlerdeki sürdürülebilirlik sorunlarına karşı kaygıları artmakta, bu durum da sürdürülebilir markalardan alışveriş yapma isteğini etkilemektedir (Erol-Boyacı & Özer, 2023; Altın, 2023). Sürdürülebilirlik tüketici davranışları üzerinde de önemli bir etkiye sahiptir (Hasibuan, 2023). tarafından yapılan bir çalışmada, eğitim, tüketici bilinci ve hükümet düzenlemeleri arasındaki olumlu ilişkiler vurgulanmış ve bu faktörlerin sürdürülebilir tüketim davranışını nasıl etkilediği incelenmiştir (Hasibuan, 2023). Bu bağlamda, tüketicilerin çevresel duyarlılıkları, sürdürülebilir ürün ve hizmetleri tercih etme eğilimlerini artırmakta ve bu durum, işletmelerin sürdürülebilirlik stratejilerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Bascoul et al., 2013; Wamsler, 2020).

Sürdürülebilirlik ve çevre bilinci, günümüzün en önemli kavramları arasında yer almakta ve bireylerin, toplumların ve işletmelerin çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan sorumlu davranışlar sergilemesini gerektirmektedir. Sürdürülebilirlik, mevcut nesillerin ihtiyaçlarını karşılarken, gelecekteki nesillerin de ihtiyaçlarını tehlikeye atmadan gelişmeyi ifade eder Mitra (2016). Bu kavram, çevresel koruma, sosyal adalet ve ekonomik büyüme gibi üç temel boyutu içermektedir (Rossi et al., 2012).

Eğitim, sürdürülebilirlik bilincinin geliştirilmesinde kritik bir rol oynamaktadır. Okul öncesi dönemden başlayarak, bireylere çevre sorunları hakkında bilgi verilmesi ve bu sorunlara karşı duyarlılık kazandırılması, sürdürülebilir bir gelecek için gereklidir (Çimen, 2014). Çevre eğitimi, bireylerin çevresel sorunları anlamalarına ve bu sorunlara karşı tutum geliştirmelerine yardımcı olmaktadır (Toklu, 2024). Ayrıca, öğretmenlerin çevre eğitimi konusundaki bilgi ve becerileri, öğrencilerin çevreye yönelik tutumlarını doğrudan etkilemektedir (YILDIZ, 2023; Gürbüz & Kışoğlu, 2017). Araştırmalar, sürdürülebilirlik eğitiminin, öğrencilerin çevresel tutumlarını ve davranışlarını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Wang & Zhang, 2021; Griffin et al., 2022). Örneğin, Wang ve Zhang (2021) tarafından yapılan bir çalışmada, ekolojik medeniyet teorisinin üniversite öğrencilerinin çevre dostu davranışları üzerindeki etkisi incelenmiş ve çevresel bilgi ile tutum arasındaki ilişki ortaya konmuştur (Wang & Zhang, 2021). Bu tür eğitimler, öğrencilerin çevresel sorunlara karşı duyarlılık geliştirmelerine ve sürdürülebilir yaşam tarzlarını benimsemelerine yardımcı olmaktadır (Bor et al., 2023; Bellou et al., 2017).

Sürdürülebilirlik, bireylerin ve toplumların gelecekteki yaşam kalitesini belirleyen önemli bir kavramdır. Eğitim yoluyla sağlanan çevre bilinci, bireylerin çevresel sorunlara karşı duyarlılıklarını artırmakta ve sürdürülebilir yaşam tarzlarını benimsemelerine yardımcı olmaktadır. Bu bağlamda, sürdürülebilirlik hedeflerine ulaşmak için bireylerin ve toplumların aktif katılımı ve bilinçlenmesi gerekmektedir (GÜNEY, 2023; Artun, 2013).

YÖNTEM

2. YÖNTEM

Bu çalışmada, **Sürdürülebilir Çevre Bilinci Kapsamında Önlisans Öğrencilerinin Çevre Sorunlarına Yönelik Tutumları** İncelenmeye çalışılmıştır. Kocaeli Üniversitesi Farklı MYO larda Muhasebe ve Vergi Uygulama Bölümünde okuyan 120 öğrenci ile Güven, E. (2013) tarafından geliştirilen ‘ Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeği’uygulanmıştır. Veriler, betimsel istatistikler ve nicel veri analiz yöntemleriyle analiz edilmiştir.

Ölçek 5 boyutta ele alınmıştır:

1. Çevre Bilinci: Bu boyut, bireylerin çevresel sorunlar hakkında bilgi düzeyini ve bu sorunlara karşı duyarlılıklarını ölçmektedir. Çevre bilinci, bireylerin çevre koruma konusundaki farkındalıklarını ve bu konudaki tutumlarını belirlemekte önemli bir rol oynamaktadır Alpdoğan (2023)KARAKAYA, 2023).

2.Sürdürülebilirlik Tutumu: Bu boyut, bireylerin sürdürülebilirlik kavramına olan yaklaşımlarını ve bu kavramın önemine dair algılarını değerlendirmektedir. Sürdürülebilirlik tutumu, bireylerin çevresel kaynakları koruma ve gelecek nesillere daha yaşanabilir bir dünya bırakma konusundaki isteklerini yansıtmaktadır (Kocaşaban, 2024; DEMİREL, 2023).

3. Eyleme Geçme Eğilimi: Bu boyut, bireylerin çevresel sorunlara karşı aktif bir şekilde eyleme geçme istekliliğini ölçmektedir. Eyleme geçme eğilimi, bireylerin çevre koruma faaliyetlerine katılım düzeylerini ve bu konudaki motivasyonlarını değerlendirmektedir (BATUR, 2023; Murat, 2017).

4. Çevresel Sorumluluk: Bu boyut, bireylerin çevresel sorunlara karşı sorumluluk hissetme düzeylerini ölçmektedir. Çevresel sorumluluk, bireylerin çevre koruma konusunda kendilerini nasıl konumlandırdıklarını ve bu konudaki tutumlarını belirlemektedir (Telli, 2024; KÜÇÜKYÖRÜK & Kurtuldu, 2022).

5.Toplumsal Duyarlılık: Bu boyut, bireylerin çevresel sorunların toplumsal boyutuna olan duyarlılıklarını değerlendirmektedir. Toplumsal duyarlılık, bireylerin çevresel sorunların sadece bireysel değil, aynı zamanda toplumsal bir mesele olduğunu anlama düzeylerini yansıtmaktadır (Avşar & Tandoğan, 2023; Demirtaş & Çinici, 2019).

Ölçek boyutlarına göre geliştirilen hipotezler:

H1. Sürdürülebilir Çevre Bilinci Kapsamında Önlisans Öğrencilerinin Çevre Bilinci oluşmuştur

H1a. Sürdürülebilir Çevre Bilinci Kapsamında Önlisans Öğrencilerinin değişkenler boyutuna göre çevre bilinci farklılık göstermektedir.

H2. Sürdürülebilir Çevre Bilinci Kapsamında Önlisans Öğrencilerinin sürüdürülebilirlik algıları gelişmiştir.

H2a. Sürdürülebilir Çevre Bilinci Kapsamında Önlisans Öğrencilerinin sürüdürülebilirlik algıları değişkenler boyutuna göre farklılık göstermektedir.

H3. Sürdürülebilir Çevre Bilinci Kapsamında Önlisans Öğrencileri çevre sorunlarına karşı aktiftirler.

H3a. Sürdürülebilir Çevre Bilinci Kapsamında Önlisans Öğrencileri değişkenler boyutuna göre çevre sorunlarına karşı farklılık göstermektedirler.

H4. Sürdürülebilir Çevre Bilinci Kapsamında Önlisans Öğrencilerinin çevresel sorumlulukları gelişmiştir.

H4a. Sürdürülebilir Çevre Bilinci Kapsamında Önlisans Öğrencilerinin çevresel sorumlulukları değişkenler boyutuna göre farklılık göstermektedir.

H5. Sürdürülebilir Çevre Bilinci Kapsamında Önlisans Öğrencilerinin toplumsal duyarlılıkları gelişmiştir.

H5a. Sürdürülebilir Çevre Bilinci Kapsamında Önlisans Öğrencilerinin toplumsal duyarlılıkları değişkenler boyutuna göre farklılık göstermektedir.

3.BULGULAR

Tablo 1.Güvenilirlik Analizi

Açıklama	Soru Sayısı	Cronbach's Alpha
Tüm Sorular	40	,894

Cronbach's Alpha katsayısı 0,894 >0,01 ölçek % 89 güvenilir çıkmıştır.

Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin Demografik dağılımı

	Seçenekler	**Frekans (Frequency)**	**Yüzde (%) (Percent)**	**Geçerli Yüzde (%) (Valid Percent)**	**Kümülatif Yüzde (%) (Cumulative Percent)**

Yaşınız	18-20 yaş arası	58	48,3	48,3	48,3
	21-23 yaş arası	46	38,3	38,3	86,7
	24-30 yaş arası	10	8,3	8,3	95,0
	30 yaş ve üzeri	6	5,0	5,0	100,0
	Total	120	100,0	100,0	100,0
Cinsiyetiniz	Kadın	70	58,3	58,3	58,3
	Erkek	50	41,7	41,7	100,0
	Total	120	100,0	100,0	100,0
Mezun olduğunuz lise	Anadolu Lisesi	53	44,2	44,2	44,2
	Fen Lisesi	1	0,8	0,8	45,0
	İmam Hatip Lisesi	11	9,2	9,2	54,2
	Mesleki ve Teknik Lisesi	50	41,7	41,7	95,8
	Anadolu Öğretmen Lisesi	1	0,8	0,8	96,7
	Açık Öğretim Lisesi	3	2,5	2,5	99,2
	Temel Lise	1	0,8	0,8	100,0
	Total	120	100,0	100,0	100,0
Ailenizde kaç kişi yaşıyor	2-4	61	50,8	50,8	50,8
	5-7	56	46,7	46,7	97,5

	8 ve üzeri	3	2,5	2,5	100,0
	Total	120	100,0	100,0	100,0
Ailenizin ortalama geliri	10.000-25.000 TL	50	41,7	41,7	41,7
	25.001-35.000 TL	28	23,3	23,3	65,0
	35.001-45.000 TL	23	19,2	19,2	84,2
	45.001-55.000 TL	5	4,2	4,2	88,3
	55.001 TL ve üzeri	14	11,7	11,7	100,0
	Total	120	100,0	100,0	100,0
Yaşadığınız bölge	Marmara Bölgesi	88	73,3	73,3	73,3
	Ege Bölgesi	2	1,7	1,7	75,0
	Akdeniz Bölgesi	6	5,0	5,0	80,0
	Karadeniz Bölgesi	17	14,2	14,2	94,2
	Doğu Anadolu Bölgesi	2	1,7	1,7	95,8
	İç Anadolu Bölgesi	2	1,7	1,7	97,5
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	3	2,5	2,5	100,0
	Total	120	100,0	100,0	100,0

Katılımcıların çoğu (%48,3) **18-20 yaş aralığında**, ardından %38,3 ile **21-23 yaş aralığı** geliyor. Çoğunluğu **kadın (%58,3)**, erkek katılımcılar %41,7 oranında. Kadınların daha fazla temsil edilmesi, örneklem grubunun kadın ağırlıklı olduğunu gösteriyor. **Anadolu Lisesi mezunları (%44,2)** ve **Mesleki ve Teknik Lise mezunları (%41,7)** en büyük grupları oluşturuyor.Fen Lisesi (%0,8), Anadolu Öğretmen Lisesi (%0,8), Açık Öğretim (%2,5), ve

Temel Lise (%0,8) mezunları azınlıkta. Bu dağılım, katılımcıların çoğunun genel ve mesleki eğitime yöneldiğini gösteriyor. Katılımcıların yarısından fazlası (%50,8), **2-4 kişilik ailelerde** yaşıyor.**5-7 kişilik aileler** de oldukça yaygın (%46,7). Katılımcıların büyük çoğunluğu **Marmara Bölgesi'nde yaşıyor (%73,3)**. **Karadeniz Bölgesi (%14,2)** ikinci sırada geliyor. Diğer bölgelerdeki temsil oranı oldukça düşük, özellikle **Ege, Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri** (%1,7-%2,5 arasında). Bu durum, ankete katılımın coğrafi olarak Marmara Bölgesi'nde yoğunlaştığını gösteriyor.

Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin Ortalama puanları ve Standart sapmaları

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Çevre sorunlarının nasıl ortaya çıktığını merak ediyorum.	**120**	**1**	**3**	**1,21**	**,500**
Çevre sorunlarının asıl kaynağının eğitimsizlik sonucu oluşan zihniyet olduğunun bilincindeyim .	**120**	**1**	**3**	**1,24**	**,580**
Bazen doğa olaylarının da çevre sorunlarına neden olduğunu fark ettim.	**120**	**1**	**3**	**1,15**	**,442**
Dünyanın diğer ülkelerinde bazı insanların aç kalması, yiyecek besin maddesi bulamaması beni çok derinden etkiliyor.	**120**	**1**	**3**	**1,19**	**,507**
Çevre sorunlarını gidermeye yönelik bir çalışma yapma ya da proje üretme niyetinde değilim	**120**	**1**	**3**	**2,12**	**,751**
Çağımızda toprak kirlenmesine neden olan olaylar pek fazla ilgimi çekmiyor	**120**	**1**	**3**	**2,47**	**,777**
Asit yağmurlarının neden olduğu çevresel sorunlarla ilgili bilgi sahibi değilim	**120**	**1**	**3**	**1,88**	**,836**
Su kirliliğinin insanlara olduğu kadar diğer canlılara da büyük zararlar verdiğinin farkındayım	**120**	**1**	**3**	**1,11**	**,362**
Günümüzde karşı karşıya kaldığımız çevre sorunlarını çok önemli buluyorum	**120**	**1**	**3**	**1,20**	**,478**

Radyoaktif kirlenmenin insan sağlığına etkisini düşündükçe nükleer santraller konusunda çok daha fazla kaygılanıyorum	**120**	**1**	**3**	**1,36**	**,577**
Sanayi kuruluşlarının yol açtığı kirlilik beni her geçen gün biraz daha fazla huzursuz ediyor	**120**	**1**	**3**	**1,22**	**,453**
Hava kirliliğinin ne denli büyük çevre felaketlerine yol açtığının farkındayım	**120**	**1**	**3**	**1,16**	**,449**
Çevre sorunlarını önlemede çevre eğitiminin çokta gerekli olduğunu zannetmiyorum	**120**	**1**	**3**	**2,46**	**,819**
Çevre kurum ve kuruluşlarının (TEMA, ÇEVKO vb) çalışmalarının takdir ediyorum	**120**	**1**	**3**	**1,31**	**,562**
Erozyon olayının abartıldığı kadar büyük ölçekli olmadığı kanısındayım	**120**	**1**	**3**	**2,44**	**,754**
Sanayi kuruluşlarının çevreye zarar verdiği fikrinde değilim	**120**	**1**	**3**	**2,60**	**,691**
Cadde, sokak ve evlerin çok fazla ışıklandırılmasından rahatsız oluyorum	**120**	**1**	**3**	**2,07**	**,827**
Toprak kirliliğinin endişe verici düzeye ulaştığının bilincindeyim	**120**	**1**	**3**	**1,30**	**,574**
Kendi hayat tarzımda yaptığım küçücük değişikliklerin bile çevreyi doğrudan etkilediğini bildiğim için davranışlarıma özen gösteriyorum	**120**	**1**	**3**	**1,32**	**,550**
Çevre sorunlarının yerel değil küresel olduğu fikrini savunuyorum	**120**	**1**	**3**	**1,48**	**,673**
Sürdürülebilir kalkınma ile ilgili faaliyetleri onaylıyorum	**120**	**1**	**3**	**1,37**	**,564**
Her türlü çevresel faaliyette etkin görev almaktan zevk duyuyorum	**120**	**1**	**3**	**1,42**	**,630**
Sera etkisi ve küresel ısınmanın gezegenimizin sonunu getirmesinden korkuyorum	**120**	**1**	**3**	**1,33**	**,613**

Günün birinde içmek için bile temiz su bulamamaktan tedirginim	**120**	**1**	**3**	**1,22**	**,522**
Zaman geçtikçe daha fazla sayıda ormanımızı yitireceğimizden tedirginim	**120**	**1**	**3**	**1,18**	**,449**
Bireysel olarak aldığım tedbirlerin çevre sorunlarını önleyebileceğinden emin değilim	**120**	**1**	**3**	**1,55**	**,720**
Çevredeki kirliliğinin kentleşme sonucu oluştuğunu düşünmüyorum	**120**	**1**	**3**	**2,13**	**,859**
Herhangi bir ürünü satın alırken geri dönüşümlü olanları almayı tercih ediyorum	**120**	**1**	**3**	**1,58**	**,682**
Teknolojik gelişme ve bilimsel icatların çevre sorunlarını çok kısa bir sürede çözeceği inancındayım	**120**	**1**	**3**	**1,72**	**,721**
Günümüz yaşam standartlarının hava kirliliğine neden olması beni çok üzüyor	**120**	**1**	**3**	**1,24**	**,518**
Sanayi kuruluşlarının çevresel etki değerlendirme raporu hazırlamalarını uygun bulmuyorum	**120**	**1**	**3**	**1,89**	**,818**
Ozon tabakasının her geçen yıl biraz daha incelmesinden ciddi şekilde endişeliyim	**120**	**1**	**3**	**1,30**	**,588**
Çevre sorunlarını önlemek için gerekirse ulaşabildiğim herkesle görüşmeyi düşünüyorum	**120**	**1**	**3**	**1,61**	**,690**
Ne pahasına olursa olsun turizm faaliyetlerinin artmasını ve turizmin gelişmesini gerekliliğine inanıyorum	**120**	**1**	**3**	**1,77**	**,753**
Dünyadaki en büyük problemlerden birinin katı atıklar olduğu ayrımını yapabiliyorum	**120**	**1**	**3**	**1,29**	**,525**
Küresel çevre sorunlarının türlerin yok oluşuna neden olduğunun farkındayım	**120**	**1**	**3**	**1,18**	**,443**

İnsanların neden olduğu deniz, göl ve akarsulardaki kirlilik beni oldukça rahatsız ediyor	**120**	**1**	**3**	**1,21**	**,500**
Bir gün hava kirliliğine bağlı ciddi bir rahatsızlık geçirmekten korkuyorum	**120**	**1**	**3**	**1,30**	**,559**
Asit yağmurlarının neden olduğu çevresel sorunları ilgiyle takip ediyorum	**120**	**1**	**3**	**1,77**	**,764**
Erozyon ile kaybedilen topraklar beni oldukça endişelendiriyor	**120**	**1**	**3**	**1,37**	**,623**
Çevre sorunlarına yönelik çalışma ve etkinliklere katılmayı vakit kaybı olarak görüyorum	**120**	**1**	**3**	**2,28**	**,862**
Bir ürünü satın alırken çevreye yönelik işaretler taşıyıp taşımadığına bakmayı alışkanlık haline getirdim	**120**	**1**	**3**	**1,76**	**,745**
Ülkelerin gelişmesi ve diğer ülkeler ile rekabet edebilecek duruma gelmesi için çevresel kaynaklarını sonuna kadar kullanmasını kabul edilebilir buluyorum	**120**	**1**	**3**	**1,86**	**,813**
Çevre sorunlarının bir süreç sonucunda oluştuğunu düşünmüyorum	**120**	**1**	**3**	**1,97**	**,879**
Gürültünün de bir çeşit kirlilik olduğunu düşündüğüm için buna neden olacak davranışları göstermekten rahatsız oluyorum	**120**	**1**	**3**	**1,23**	**,526**

Olumlu Farkındalık ve Hassasiyet (Düşük Ortalama)

- **Su kirliliği (Mean: 1.11), orman kaybı (1.18), küresel türlerin yok oluşu (1.18)** gibi çevre sorunlarına dair farkındalık çok yüksek. Katılımcılar bu sorunların ciddiyetini kavramış görünüyor.
- **Hava kirliliği (1.16), radyoaktif kirlenme (1.36), sürdürülebilir kalkınma (1.37)** gibi konular hakkında kaygılar da belirgin.
- **Gürültü kirliliği (1.23)** ile ilgili hassasiyet dikkat çekici.
- **Katı atıklar (1.29) ve ozon tabakasının incelmesi (1.30)** gibi sorunlar da katılımcılar tarafından önemli bulunuyor.

Katılımcılar çevresel sorunların büyük çoğunluğunun farkında ve bu konularda endişe duyuyor. Bu durum, genel çevre bilincinin yüksek olduğunu gösteriyor

Kararsızlık veya Düşük Katılım (Orta Seviyede Ortalama)

- **Projeler geliştirme niyetinde olmama (2.12), çevre etkinliklerini vakit kaybı olarak görme (2.28), bireysel tedbirlerin etkisizliği (1.55)** gibi ifadelerde orta düzeyde ortalamalar dikkat çekiyor.
- **Geri dönüşümlü ürün tercih etme (1.58)** ve **çevresel işaretlere dikkat etme (1.76)** gibi alışkanlıklar yaygın ancak tam olarak oturmuş değil.

Katılımcıların çevre bilinci yüksek olsa da, bunu aktif bir şekilde davranışlarına veya projelere dönüştürmekte zorlandıkları görülüyor. Özellikle bireysel çabanın etkisine dair inanç eksikliği var.

Olumsuz Farkındalık ve İlgi Eksikliği (Yüksek Ortalama)

- **Sanayi kirliliğinin çevresel etkilerini reddetme (2.60)**, **toprak kirlenmesinin abartıldığını düşünme (2.44)**, ve **çevre eğitiminin gereksiz olduğunu düşünme (2.46)** gibi ifadelerde yüksek ortalamalar var.
- **Çevre sorunlarının süreç sonucunda oluştuğunu düşünmeme (1.97)** ve **kentleşmenin çevreye etkisini kabul etmeme (2.13)** gibi konularda farkındalık eksikliği dikkat çekiyor.

Çevresel eğitimin gerekliliğini ve sanayi ile kentleşmenin çevresel etkilerini anlamada bazı eksiklikler var. Bu, çevre bilincinin bazı alanlarda yetersiz kaldığını gösteriyor.

Genel Eğilimler

1. **Çevre sorunlarına dair farkındalık yüksek, ancak eylem odaklılık düşük.** Katılımcılar çevresel sorunların farkında olmalarına rağmen, bireysel veya kolektif eylemlere katılım konusunda çekimserler.
2. **Çevresel eğitimin önemi tam olarak kavranmamış.** Bu durum, eğitim programlarının çevre bilinci kazandırma konusunda daha etkili olması gerektiğini gösteriyor.
3. **Sanayi ve kentleşmenin etkilerine dair farklı yaklaşımlar var.** Özellikle sanayi kirliliği konusunda bazı katılımcılar daha az kaygı duyuyor.

Demografik değişkenlerin analizi

Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin cinsiyet açısından T testi Sonuçları

st Türü	**Levene's Test for Equality of Variances**	**t-test for Equality of Means**				**95% Confidence Interval of the Difference**
	F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference

Equal variances assumed	0.246	0.621	-0.339	118	0.735	-0.34000
Equal variances not assumed			-0.335	101.807	0.738	-0.34000

F değeri: 0.246, **p-değeri (Sig.)**: 0.621

Bu sonuçlar, iki grubun varyanslarının eşit olduğu varsayımını desteklemektedir ($p > 0.05$).

- **t-değeri**: -0.339, **df (serbestlik derecesi)**: 118
- **p-değeri (Sig. 2-tailed)**: 0.735
- Ortalama fark: -0.34000
- Güven aralığı: -2.32790 ile 1.64790 arasında

p-değeri 0.735 olduğundan, gruplar arasında anlamlı bir fark bulunmamaktadır ($p > 0.05$).

Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum ölçeğinin yaşa göre ANOVA testi sonuçları

	Sum of Squares	**df**	**Mean Square**	**F**	**Sig.**
Between Groups	**8.366**	**3**	**2.789**	**0.093**	**0.964**
Within Groups	**3463.225**	**116**	**29.855**		
Total	**3471.592**	**119**			

Toplam varyansın **8.366** birimi gruplar arasındaki farklardan kaynaklanmaktadır
F değeri: **0.093** Bu değer, gruplar arası ve gruplar içi varyansın oranını temsil eder.
p-değeri: **0.964**. $p > 0.05$ olduğu için gruplar arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum ölçeğinin yaşanılan bölgeye göre ANOVA testi sonuçları

	Sum of Squares	**df**	**Mean Square**	**F**	**Sig.**
Between Groups (Combined)	105.608	6	17.601	0.591	0.737
Linear Term (Unweighted)	14.687	1	14.687	0.493	0.484
Linear Term (Weighted)	53.439	1	53.439	1.794	0.183
Deviation	52.169	5	10.434	0.350	0.881
Within Groups	3365.984	113	29.787		
Total	3471.592	119			

Gruplar Arası (Between Groups - Combined):

- Gruplar arasındaki toplam varyans: **105.608**.
- Gruplar arası ortalama kare (Mean Square): **17.601**.
- F değeri: **0.591**.
- p-değeri (Sig.): **0.737**. Bu değer, 0.05'ten büyük olduğu için, gruplar arasında anlamlı bir fark olmadığı sonucuna varılmaktadır.

Doğrusal Terim (Linear Term):

- **Unweighted** (Ağırlıksız): Gruplar arasındaki doğrusal ilişki için toplam varyans: **14.687**; F değeri: **0.493**, p-değeri: **0.484**. Anlamlı bir doğrusal ilişki bulunmamaktadır.
- **Weighted** (Ağırlıklı): Toplam varyans: **53.439**; F değeri: **1.794**, p-değeri: **0.183**. Ağırlıklı doğrusal terim de anlamlı değildir.

Sapma (Deviation):

- Toplam varyans: **52.169**, F değeri: **0.350**, p-değeri: **0.881**. Sapma da istatistiksel olarak anlamlı değildir.

Gruplar İçi (Within Groups):

- Gruplar içindeki bireysel varyans: **3365.984**.
- Gruplar içi ortalama kare: **29.787**.

Toplam:

- İncelenen tüm varyansın toplamı: **3471.592**.

Araştırmanın Ana Bulguları

Çevre Bilinci ve Tutumlar:

- Katılımcıların çoğunluğu çevre sorunlarına duyarlı olduğunu belirtmiştir. Çevre bilincinin yüksek olduğu bireylerin geri dönüşüm, enerji tasarrufu ve çevre koruma gibi konularda aktif oldukları tespit edilmiştir.
- Çevresel eğitimin ve farkındalığın, öğrencilerin tutum ve davranışlarını olumlu yönde etkilediği görülmüştür.

Davranışlar ve Eylemler:

- Katılımcılar çevresel sorunlara dair farkındalık göstermelerine rağmen, bireysel veya toplumsal düzeyde eylem odaklı katılım sınırlı kalmıştır.
- Çevre projelerine katılım istekliliği veya bireysel katkının etkisi konusunda kararsızlık gözlenmiştir.

Eğitim ve Farkındalık Kampanyalarının Etkisi:

- Çevre eğitimi, çevresel sorumluluğun geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

- Öğrencilerin sürdürülebilirlik kavramına olan ilgileri, bu tür programlarla daha da pekiştirilebilir.

Demografik Faktörlerin Etkisi:

- Kadın katılımcıların çevresel sorunlara karşı daha duyarlı olduğu gözlenmiştir.
- Yaşanılan bölge, aile yapısı ve gelir düzeyi gibi faktörlerin çevre bilinci üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamıştır (ANOVA sonuçlarına göre $p > 0.05$).

Sonuç ve Öneriler

Sürdürülebilir Çevre Bilinci:

- Üniversitelerde sürdürülebilir çevre bilincini artırıcı eğitimler ve farkındalık kampanyaları düzenlenmelidir.
- Genç nesillerin çevresel tutum ve davranışlarının geliştirilmesi, sürdürülebilir gelecek için kritik öneme sahiptir.

Aktif Katılımın Teşvik Edilmesi:

- Öğrencilerin çevresel sorunlara yönelik projelere ve etkinliklere katılımını artırmak için teşvik edici mekanizmalar oluşturulabilir.
- Yerel etkinlikler ve topluluk destekli projeler, bireylerin çevresel eylemlere katılımını artırabilir.

Eğitim Programlarının Geliştirilmesi:

- Çevresel eğitimin müfredatta daha fazla yer alması sağlanmalı ve bu eğitimler daha interaktif ve uygulamalı hale getirilmelidir.
- Sanayi ve kentleşme gibi çevresel etkiler konusunda farkındalığı artırmak için özel eğitim modülleri geliştirilmelidir.

Toplumsal Sorumluluk Vurgusu:

- Çevresel sorunların bireysel değil, toplumsal bir mesele olduğu vurgulanarak, kolektif sorumluluk bilinci aşılanmalıdır.
- Çevre kuruluşlarının (ör. TEMA, ÇEVKO) etkinliklerine katılım teşvik edilmelidir.

Araştırma ve Uygulama Alanlarının Genişletilmesi:

- Bu çalışma, önlisans öğrencileri ile sınırlı olduğundan, farklı yaş grupları ve eğitim seviyeleri üzerinde de benzer çalışmalar yapılması önerilmektedir.
- Çevresel tutum ve davranışların daha uzun vadeli etkilerini incelemek için boylamsal çalışmalar gerçekleştirilebilir.

Bu çalışma, önlisans öğrencilerinin çevresel sorunlara yönelik tutumlarını ve sürdürülebilir çevre bilincinin önemini vurgulamaktadır. Çevre eğitimi ve farkındalık artırıcı faaliyetlerin,

bireylerin çevresel sorunlara karşı duyarlılığını artırmada ve sürdürülebilir geleceği desteklemede etkili bir araç olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

Güven, E. (2013). Çevre Sorunlarına Yönelik Tutum Ölçeğinin geliştirilmesi ve öğretmen adaylarının tutumlarının belirlenmesi. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 33*(2), 411-430. http://gefad.gazi.edu.tr/article/view/5000078376

KARAKAYA, A.; KURTDEDE FİDAN, N. (2023). Sınıf öğretmenlerinin hayat bilgisi dersinde sürdürülebilir çevre bilinci kazandırmaya yönelik görüşleri. Uluslararası Bilim ve Eğitim Dergisi, 6(2), 38-62. https://doi.org/10.47477/ubed.1301808

Altın, S. (2023). Sürdürülebilir tüketimi sağlamak için çevresel duyarlılık etkili bir faktör müdür? Erciyes Akademi, 37(3), 1062-1083. https://doi.org/10.48070/erciyesakademi.1343768

KÜÇÜKYÖRÜK, G.; Kurtuldu, G. (2022). Sürdürülebilir pazarlamanın sürdürülebilir tüketim üzerindeki etkisinde çevre bilincinin aracılık rolü. Trakya Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi E-Dergi, 11(2), 141-162. https://doi.org/10.47934/tife.11.02.04

Toklu, İ. T. (2024). Genç tüketicilerin mikro plastik içeren ürünlere yönelik tutumunun öncülleri ve ardıllarının modellenmesi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(47), 114-132. https://doi.org/10.35343/kosbed.1496670

Mercan, G. (2023). Türkiye çevre eğitim vakfı (türçev)nin çevre eğitimindeki öncü rolü: sürdürülebilir. International Journal of Eurasia Social Sciences. https://doi.org/10.35826/ijoess.3358

Özdemirkol, M. (2020). Çevre bilinci eğitiminde muş Alparslan üniversitesinin ders müfredatı üzerine bir inceleme. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 8(UMS'20), 181-191. https://doi.org/10.18506/anemon.833005

Wang, K. and Zhang, L. (2021). The impact of ecological civilization theory on university students' pro-environmental behavior: an application of knowledge-attitude-practice theoretical model. Frontiers in Psychology, 12. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.681409

Griffin, M., Barona, J., & Gutierrez, C. F. (2022). Strategies to increase sustainability awareness in higher education: experiences from abu dhabi women's college. International Journal of Sustainable Development and Planning, 17(6), 1831-1838. https://doi.org/10.18280/ijsdp.170617

Bor, Ö., TOSUN, B., Eler, S., & Eler, N. (2023). Sport academics' awareness and knowledge of sustainability in higher education in türkiye. Sustainability, 15(8), 6527. https://doi.org/10.3390/su15086527

Hasibuan, F. U. and Judijanto, L. (2023). The influence of education, consumer awareness, and government regulation on sustainable consumption behavior: a case study on ciawitali market in garut regency. West Science Journal Economic and Entrepreneurship, 1(03), 109-119. https://doi.org/10.58812/wsjee.v1i03.406

Bhattacharya, H. (2019). Do pro-social students care more for the environment?. International Journal of Sustainability in Higher Education, 20(4), 761-783. https://doi.org/10.1108/ijshe-11-2018-0223

Sutinah, C., Widodo, A., Muslim, M., & Syaodih, E. (2023). Sustainable awareness about climate change on elementary school pupils' perspective: what wonderful finding!. Al Ibtida: Jurnal Pendidikan Guru MI, 10(1), 53. https://doi.org/10.24235/al.ibtida.snj.v10i1.13037

ÇOCUK ÇALIŞANLARIN 657 SAYILI DEVLET MEMURLARI KANUNU, 4857 SAYILI İŞ KANUNU VE ILO SÖZLEŞMELERİNDE YERİ

Dr.Esin ŞENOL

Hazine ve Maliye Bakanlığı,
esin.cicek@hmb.gov.tr., https://orcid.org/ 0009-0001-7999-5500

ÖZET

657 sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda (DMK) yer alan çocuk kavramı ile 4857 sayılı İş Kanunu'nda yer alan çocuk çalışan kavramları arasında farklılıklar bulunmaktadır. Anne ve/veya babası memur olan çocuklar ile ilgili düzenlemeler vardır. Çocuk yaşta çalışma ile ilgili olarak sadece memuriyete giriş yaşını düzenleyen 40.maddede bir düzenleme mevcuttur. Buna göre küçüğün Devlet memurluğuna atanabilmesi için bir meslek veya sanat okulunu bitirmiş olması en az 15 yaşını doldurması ve Türk Medeni Kanunu'nun 12.maddesine göre kazai rüşt kararı almış olması gerekmektedir. Bu düzenlemede, 15 yaşın altında çalışamamakla beraber bir meslek veya sanat okulunu bitirmiş olmak ve kazai rüşt kararı alma koşulu getirilerek küçüğün çalışmasına sınırlama getirilmiştir. 4857 sayılı İş Kanunu ve bu Kanunun uygulanmasını göstermek üzere çıkarılan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik hükümlerinde çocuk işçi 14 yaşını bitirmiş 15 yaşını doldurmamış ilköğretimini tamamlamış kişiyi; genç işçi ise15 yaşını tamamlamış 18 yaşını tamamlamamış kişiyi ifade etmektedir. 18 yaşını doldurmayan küçüklerin (çocuk işçi, genç işçi) tek başına iş sözleşmesi yapma ehliyeti yoktu. Bunun için kanuni temsilcilerinin izni gerekmektedir. Bu izin verilene kadar sözleşme hükümsüzdür.

Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) çocuk işçiler hakkında bir dizi sözleşmesi bulunmaktadır. Bu sözleşmelerde iş kollarına göre küçükler için farklı asgari yaş sınırları belirlenmiştir. Türkiye'nin de kabul ettiği çocuk çalışanlar ile ilgili ILO sözleşmeleri; 15 No'lu Asgari Yaş (Trimciler ve Ateşçiler) Sözleşmesi, 58 No'lu Asgari Yaş (Deniz) Sözleşmesi, 59 No'lu Asgari Yaş (Sanayi) Sözleşmesi, 123 No'lu Asgari Yaş (Yeraltı İşleri) Sözleşmesi, 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi, 182 No'lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi olarak sıralanır. Bu çalışmada çocuk çalışanların 657 sayılı DMK, 4857 sayılı İş Kanunu ve ILO Sözleşmelerindeki yeri ve önemine yer verilirken ilgili kanun ve sözleşmelerdeki çocuk işçilerle ilgili farklılıklara

değinilerek karşılaştırmalı bir analiz yapılacaktır. Bu kapsamda ele alındığında çocuklar geleceğimizdir ve onların haklarına saygı duymamız gereklidir.

Anahtar Kelimeler : 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK), 4857 sayılı İş Kanunu, ILO sözleşmeleri, çocuk çalışanlar.

THE PLACE OF CHILD EMPLOYEES IN THE CIVIL SERVANTS LAW NO. 657, LABOR LAW NO. 4857 AND ILO CONVENTIONS

ABSTRACT

There are differences between the concept of child in the Civil Servants Law No. 657 (DMK) and the concept of child employee in the Labor Law No. 4857. There are regulations regarding children whose parents are civil servants. There is a regulation regarding child employment in Article 40, which only regulates the age of entry into civil service. Accordingly, in order for the minor to be appointed as a civil servant, he must have graduated from a vocational or art school, be at least 15 years old, and have reached the age of majority according to Article 12 of the Turkish Civil Code. In this regulation, although minors under the age of 15 cannot work, they are required to have graduated from a vocational or art school and to have reached the age of majority, thus limiting the employment of minors. According to the provisions of the Labor Law No. 4857 and the Regulation on the Procedures and Principles of Employment of Child and Young Workers, which was issued to demonstrate the implementation of this Law, a child worker means a person who is over 14 years of age and who is under 15 years of age and has completed primary education; Young worker refers to a person who has completed the age of 15 and has not completed the age of 18. Minors (child workers, young workers) who were under the age of 18 did not have the capacity to enter into an employment contract on their own. For this, the permission of their legal representatives is required. Until this permission is given, the contract is void.

The International Labor Organization (ILO) has a number of conventions on child labor. In these contracts, different minimum age limits are determined for minors depending on the line of business. ILO conventions regarding child workers, which Turkey also accepts; Minimum Age (Trimmers and Shooters) Convention No. 15, Minimum Age (Maritime) Convention No. 58, Minimum Age (Industrial) Convention No. 59, Minimum Age (Underground Works) Convention No. 123, Minimum Age (Underground Works) Convention No. 138 Minimum Age Convention No. 182 as Convention on Urgent Action for the Prohibition and Elimination of the Worst Forms of Child Labor are sorted. In this study, while the place and importance of child

workers in DMK No. 657, Labor Law No. 4857 and ILO Conventions will be included, a comparative analysis will be made by touching on the differences regarding child workers in the relevant laws and contracts. Considered in this context, children are our future and we need to respect their rights.

Key Words: Civil Servants Law No. 657 (DMK), Labor Law No. 4857, ILO conventions, child workers.

1. GİRİŞ

Çocuğun gerek bedensel gerek zihinsel bakımdan tam erginliğe ulaşmamış olması nedeniyle uygun yasal korumayı içeren özel güvence ve koruma gereksinimi bulunmaktadır. Bu nedenle uluslararası platformda;

- 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi'nde,
- 20 Kasım 1959 tarihinde Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurulunca kabul edilen Çocuk Hakları Bildirisi'nde,
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde,
- Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nde (özellikle 23 ve 24'üncü maddelerinde) Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme'de (özellikle 10'uncu maddesinde)
- Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi'nde,
- Çocukların esenliği ile ilgili uzman kuruluşların ve uluslararası örgütlerin kurucu ve ilgili belgelerinde

Çocukların sağlığı, eğitimi, gelişimi ve refahı için önemli düzenlemeler yapılarak çocuklar haklarının korunması ve güvenliği sağlanmaya çalışılmıştır. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20 Kasım 1989 tarihinde kabul edilen Çocuk Hakları Sözleşmesi uyarınca on sekiz yaşına kadar her insan çocuk sayılır.

Tüm bu düzenlemelere karşın Dünyamızda eski zamanlardan bu yana çocuklar gerek ücretsiz aile işçisi olarak gerekse bir ücret karşılığı çocuk çalışan olarak işgücüne katılmaktadır. Bu durum göz önüne alındığında çocukların çalışma hayatında korunması için birçok yasal düzenlemeler ve sınırlamalar getirilmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), ülkeler bazında ise Anayasalarda, işgücü piyasasını düzenleyen İş Hukukunda çocuk çalışanlara dair koruyucu düzenlemeler içermektedir.

Bu çalışmada, Ülkemizde yürürlükte olan 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu, 4857 sayılı İş Kanunu ve Ülkemizde çocuk çalışlara dair kabul edilen ilgili ILO sözleşmelerindeki düzenlemeler karşılaştırmalı olarak ele alınılmaya çalışılacaktır.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2023 istatistiklerle çocuk verilerine göre 0-17 yaş toplam çocuk nüfusu 22.206,034 kişi olup bunun %17,5'i 15-17 yaş grubunda olan çocuk nüfusu oluşturmaktadır. 15-17 yaş grubunda olan çocukların toplam işgücüne katılma oranı ise %22,1 olarak gösterilmiştir (www.tüik.gov.tr.).

2. 657 SAYILI DEVLET MEMURLARI KANUNU, 4857 SAYILI İŞ KANUNU VE İLGİLİ ILO SÖZLEŞMELERİNDE ÇOCUK ÇALIŞANLAR

2.1. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nda Çocuk Çalışanlar

14/07/1965 tarihli 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK), kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan memur, işçi ve sözleşmeli personel kadrolarında istihdam edilen kamu personelinin hak, sorumluluk, görev ve disiplin hükümlerini düzenlemektedir. 657 Sayılı DMK'da memur, işçi ve sözleşmeli personel kadrolarında istihdam edilen kamu personeli çocuk çalışanlar ile ilgili düzenlemelerde farklılıklar vardır.

2.1.1 Memur Kadrosunda İstihdam edilen Çocuk Çalışanlar

657 sayılı DMK'da anne ve/veya babası memur olan çocuklar ile ilgili düzenlemeler vardır. Çocuk yaşta çalışanlar ile ilgili olarak sadece memuriyete giriş yaşını düzenleyen 40.maddede bir düzenleme mevcuttur. Madde 40'da memuriyete girişte yaş sınırı düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; "Genel olarak 18 yaşını tamamlayanlar Devlet memuru olabilirler. Bir meslek veya sanat okulunu bitirenler en az 15 yaşını doldurmuş olmak ve Türk Medeni Kanunu'nun 12.maddesine göre kazai rüşt kararı almak şartı ile Devlet memurluklarına atanabilirler" denilmektedir (657 Sayılı DMK M.40). Buna göre küçüğün Devlet memurluğuna atanabilmesi için;

- Genel olarak 18 yaşını tamamlayanlar ile;
- Bir meslek veya sanat okulunu bitirmiş olması
- En az 15 yaşını doldurması ve
- Türk Medeni Kanunu'nun 12.maddesine göre kazai rüşt kararı almış olması gerekmektedir.

Bu düzenlemede, Devlet memuru olarak atanabilmek için çocuk yaş sınırı olarak kabul edilen 18 yaşını doldurmuş olup çocukluktan çıkmış olmak gerekmektedir. İstisnai olarak da birtakım

şartlarla çocuk çalışan yaş sınırı olarak kabul edilen 15 yaşını doldurmuş olmak gerekmektedir. Böylece, 15 yaşın altında olan çocuklar 657 sayılı DMK.'ya göre Devlet memuru olarak çalışamamaktadır. Bir meslek veya sanat okulunu bitirmiş olmak ve kazai rüşt kararı alma gibi sınırlamalar, koşullar altında 15 yaşını doldurmuş olan küçüğün çalışması söz konusu olmaktadır.

657 Sayılı DMK 40.Maddesinde geçen kazai rüşt kavramı Türk Medeni Kanunu'nun 12.Maddesinde yerini bulmaktadır Buna göre Türk Medeni Kanunu'nun 12.Maddesinde; "Onbeş yaşını (15) dolduran küçük, kendi isteği ve velisinin rızasıyla mahkemece ergin kılınabilir." şeklinde düzenleme yapılmıştır.

Türk Medeni Kanunu'nun 12.Maddesinin kenar başlığında "Kazai Rüşt" kavramının yerine 1984 tarihinde "Ergin Kılınma" kavramı kullanılmıştır. Küçüğü ergin kılmada görevli olan mahkemenin de asliye mahkemesi ifadesi yerine, "mahkemece" ifadesinin kullanılması yeterli görülmüştür. Maddede ana ve babanın muvafakati yerine rıza gösterecek kimsenin veli olması koşulu getirilerek, velayeti kaldırılmış bulunanların rızasının aranmayacağı açıklığa kavuşturulmuştur. Türk Medeni Kanunu'nun Vesayet Dairelerinin Görevleri – İzin – Denetim Makamından kenar başlıklı 463.maddesi'nde vesayet makamının izninden sonra denetim makamından da onayının alması gerekenler maddeler halinde sıralanmış olup, küçüğün ergin kılınması da bunların arasında sayılmıştır. Bu madde gereği, küçüğün ergin kılınma için vesayet makamının izni ve denetim makamının onayının alınması öngörüldüğünden Türk Medeni Kanunu'nun 12.Maddesinde ayrıca vasinin dinlenilmesi hususuna yer verilmemiştir.

2.1.2 İşçi Kadrosunda İstihdam edilen Çocuk Çalışanlar

İşçi kadrosunda istihdam edilen kamu personeli 657 Sayılı DMK.M.4/D'de düzenlenmiş olup bunlar;

-İlgili mevzuatı gereğince tahsis edilen sürekli işçi kadrolarında belirsiz süreli iş sözleşmeleriyle çalıştırılan sürekli işçiler ile,

-Mevsimlik veya kampanya işlerinde ya da orman yangınıyla mücadele hizmetlerinde ilgili mevzuatına göre geçici iş pozisyonlarında altı aydan az olmak üzere belirli süreli iş sözleşmeleriyle çalıştırılan geçici işçilerdir.

657 Sayılı DMK'nın kapsamında işçi kadrosunda istihdam edilen personel hakkında ise, bu Kanun hükümlerinin uygulanmayacağı 657 sayılı DMK m.4/D'de ifade edilmiştir. Kamu işçilerine DMK m.4/D gereği; 4857 sayılı İş Kanunu'nda, bu Kanun'la ilgili diğer alt mevzuatta ve toplu iş sözleşmeleri ve sözleşmelerin ekinde yer alan hükümler ile işyeri uygulama yönetmelik hükümleri uygulanmaktadır. Dolayısıyla buradan kamuda istihdam edilen çocuk

işçilere de kamu işçileri hakkında uygulanan bu hükümlerin çocuk çalışanlar ile ilgi düzenlemeleri göz önüne alınarak uygulanacağı sonucuna ulaşılmaktadır.

2.1.3 Sözleşmeli Personel Kadrosunda İstihdam edilen Çocuk Çalışanlar

Kamu kurum ve kuruşlarında istihdam edilecek olan sözleşmeli personel hakkında 657 Sayılı DMK m.4/B'de yapılan düzenlemede; "kalkınma planı, yıllık program ve iş programlarında yer alan önemli projelerin hazırlanması, gerçekleştirilmesi, işletilmesi ve işlerliği için şart olan, zaruri ve istisnai hallere münhasır olmak üzere özel bir meslek bilgisine ve ihtisasına ihtiyaç gösteren geçici işlerde, Cumhurbaşkanınca belirlenen esas ve usuller çerçevesinde, ihdas edilen pozisyonlarda, mali yılla sınırlı olarak sözleşme ile çalıştırılmasına karar verilen ve işçi sayılmayan kamu hizmeti görevlileridir." olarak yer almaktadır. Bu düzenlemeden de anlaşılacağı üzere sözleşmeli personel;

- Zaruri ve istisnai durumlarda,
- Özel bir meslek bilgisine ve ihtisasına ihtiyaç gösteren,
- Geçici işlerde
- Cumhurbaşkanınca belirlenen esas ve usuller çerçevesinde ihdas edilen pozisyonlarda,
- İşçi sayılmayan kamu hizmeti görevlilerini ifade ettiği için;

Bu tür bir kadroda istihdam edilecek personelin işin tabiatı gereği çocuk çalışanları kapsamayacağı sonucuna varılmaktadır.

2.2. 4857 Sayılı İş Kanunu'nda Çocuk Çalışanlar

4857 sayılı İş Kanunun çalıştırma yaşı ve çocukları çalıştırma yasağı kenar başlıklı 71. maddesinde çocuk çalışanlar ile ilgili genel düzenlemeler yapılmıştır. Bu maddeye göre;

- 15 yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır,

- Ancak, 14 yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış olan çocuklardan bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler,

-14 yaşını doldurmamış çocuklar ise bedensel, zihinsel, sosyal ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak sanat, kültür ve reklam faaliyetlerinde yazılı sözleşme yapmak ve her bir faaliyet için ayrı izin almak şartıyla çalıştırılabilirler.

Çocuk ve genç işçilerin işe yerleştirilmelerinde ve çalıştırılabilecekleri işlerde güvenlik, sağlık, bedensel, zihinsel ve psikolojik gelişmeleri, kişisel yatkınlık ve yetenekleri dikkate alınmalıdır. Çocuğun gördüğü iş onun okula gitmesine, mesleki eğitiminin devamına engel olamaz, onun derslerini düzenli bir şekilde izlemesine zarar vermemelidir (4857 sayılı İş Kanunu m.71).

-18 yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçiler bakımından yasak olan işler ile,

-15 yaşını tamamlamış ancak 18 yaşını tamamlamamış genç işçilerin çalışmasına izin verilecek işler,

-14 yaşını doldurmuş ve zorunlu ilköğretim çağını tamamlamış çocukların çalıştırılabilecekleri hafif işler,

- 16 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşını bitirmemiş genç işçilerin hangi çeşit işlerde çalıştırılabilecekleri ve çalışma koşulları

4857 sayılı İş Kanunu ve bu Kanunun uygulanmasını göstermek üzere çıkarılan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik hükümlerinde yer almaktadır.

2.3. ILO Sözleşmelerinde Çocuk Çalışanlar

Çocuk çalışanlarla ilgili olarak Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) sözleşmeleri mevcuttur. Bu sözleşmeleri kabul eden ülkeler bu sözleşmelere uymakla yükümlüdür. Bu sözleşmelerde iş kollarına göre küçükler için farklı asgari yaş sınırları belirlenmiştir. Türkiye'nin de kabul ettiği çocuk çalışanlar ile ilgili ILO sözleşmeleri; 15 No'lu Asgari Yaş (Trimciler ve Ateşçiler) Sözleşmesi, 58 No'lu Asgari Yaş (Deniz) Sözleşmesi, 59 No'lu Asgari Yaş (Sanayi) Sözleşmesi, 123 No'lu Asgari Yaş (Yeraltı İşleri) Sözleşmesi, 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi, 182 No'lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi olarak sıralanır.

2.3.1. 15 No'lu Asgari Yaş (Trimciler ve Ateşçiler) Sözleşmesi

Bu sözleşmede, 18 yaşından küçük çocukların trimci veya ateşçi sıfatiyle gemilerde çalıştırılamayacağı düzenlenmiştir. ILO kabul tarihi 29 Ekim 1921 olan bu sözleşme Türkiye'de 29 Eylül 1959 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

2.3.2. 58 No'lu Asgari Yaş (Deniz) Sözleşmesi

Bu sözleşmede, aynı aile efradının çalıştığı gemiler hariç, diğer gemilerdeki işlerde 15 yaşından aşağı çocuklar çalıştırılamayacağı düzenlenmiştir. ILO kabul tarihi 22 Ekim 1936 olan bu sözleşme Türkiye'de 29 Eylül 1959 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

2.3.3. 59 No'lu Asgari Yaş (Sanayi) Sözleşmesi

Bu sözleşmede, genç kişilerin veya yetişkinlerin bu işlere kabul edilebilmesi için 15 yaşın üstünde bir yaş veya yaşlar tespit edilmesi gerektiği düzenlenmiştir. ILO kabul tarihi 3 Haziran 1937 olan bu sözleşme Türkiye'de 12 Temmuz 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

2.3.4 123 No'lu Asgari Yaş (Yeraltı İşleri) Sözleşmesi

Bu sözleşmede, tespit edilmiş belirli bir yaş altındaki kişiler yeraltında madenlerde istihdam edilemez veya çalıştırılamazlar. İş bu sözleşmeyi onaylayan her ülke onay belgesine ekleyeceği

bir açıklamada tespit ettiği asgari yaşı belirtmek zorundadır. Ancak her halükarda asgari yaşın hiçbir şekilde 16 yaşından aşağı olamayacağı düzenlenmiştir. ILO kabul tarihi 22 Haziran 1965 olan bu sözleşme Türkiye'de 8 Aralık 1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

2.3.5. 138 No'lu Asgari Yaş Sözleşmesi

Bu sözleşmede, asgari yaş sınırı zorunlu öğrenim yaşının bittiği yaşın altında ve her halükarda 15 yaşın altında olmayacağı düzenlenmiştir. Ekonomisi ve eğitim olanakları yeterince gelişmemiş olan her üye ülke ilgili işveren ve işçi örgütlerinin görüşünü aldıktan sonra asgari yaşı başlangıçta 14 yaş olarak belirleyebileceği asgari yaşı 14 olarak belirleyen her üye ülkenin bu sözleşmenin uygulanmasına ilişkin olarak sunacağı raporlarda bu belirlemenin gerekçelerinin devam ettiğine veya belirli bir tarihten sonra söz konusu hükümlerden yararlanma hakkından vaz geçtiğine ilişkin bir açıklamaya yer vermek zorunda olduğu düzenlenmiştir. ILO kabul tarihi 6 Haziran 1973 olan bu sözleşme Türkiye'de 30 Ekim 1998 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

2.3.6. 182 No'lu En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Eylem Sözleşmesi

Bu sözleşmede, "çocuk" teriminin 18 yaşın altındaki herkese uygulanacağı düzenlenmiştir. Sözleşmeyi onaylayan her üye ülke en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin yasaklanmasını ve ortadan kaldırılmasını sağlayacak ivedi ve etkin önlemler almak zorundadır.

3. SONUÇLAR VE DEĞERLENDİRME

Ülkemizde çalışma hayatını düzenleyen mevcut yasalar olan kamu kurum ve kuruşlarında çalışanlar hakkında 657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK), özel sektörde çalışanlar hakkında 4857 sayılı İş Kanunu ve bu kanuna dayanarak çıkarılan yönetmeliklerde çocuk çalışanların yeri ele alınmıştır. 657 sayılı DMK'da kamu kurum ve kuruluşlarında çalışan memur, işçi, sözleşmeli personel olmak üzere 3 tip istihdam türü bulunmaktadır. Bu 3 istihdam tipinde istihdam edilen çocuk çalışanlara bakıldığında faklı düzenlemeler olduğu görülmektedir. Memur kadrosunda istihdam edilen çocuk çalışanlar 657 sayılı DMK ve bu kanuna uygun olarak çıkarılan ilgili yönetmeliklerdeki hükümlere tabi iken, işçi kadrosunda istihdam edilen çocuk çalışanlara çocuk işçiler ile ilgili düzenlemeler göz önüne alınarak 4857 sayılı İş Kanunu ve bu kanuna dayanarak çıkarılan yönetmeliklerdeki ilgili hükümler uygulanmaktadır. Sözleşmeli personel olarak istihdam edilenlerin belli bir mesleki tecrübe, ihtisas gerektiren işler yapmaları gereği işin doğasından kaynaklı olarak çocukların henüz böyle

bir bilgi, tecrübe ve birikime sahip olamayacağı düşünüldüğünde çocuk çalışanların sözleşmeli kadrosunda istihdam edilemeyeceği sonucuna varılacaktır.

Çocuk çalışanlar ile ilgili olarak Uluslararası Çalışma Örgütü'nün (ILO) de çocuk çalışanlar ile ilgili olarak kabul ettiği ve ülkemizin de kabul ettiği sözleşmeler mevcuttur. Bu sözleşmeleri kabul eden ülkeler sözleşmelerdeki hükümlere uymakla yükümlüdürler. Söz konusu bu sözleşmeler çocuk çalışan sayısının azalması gerektiği çocukların çalışma hayatı yerine eğitim hayatı içinde yer almaları gerektiği, bedenen, fikren, duygusal olarak çocukların istihdama dahil olmaya henüz hazır olmadığını kabul ederek, her yaşta çocuğun çalışma hayatında yer almaması için asgari çalışma yaşı belirlemiştir. Asgari çalışma yaşı bazı istisnai hallede 14 yaşını doldurmuş olma durumu dışında genel olarak asgari çalışma yaşı 15 yaşını doldurmuş olmak olarak belirlenmiştir. Ülkemizde iş hayatını düzenleyen 657 sayılı DMK ve 4857 sayılı İş Kanunu ve bu kanunlara uygun olarak çıkarılan yönetmeliklerde de ILO sözleşmelerindeki asgari çalışma yaşlarına uygun düzenlemeler yapılmıştır.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) 2023 istatistiklerle çocuk verilerine göre 0-17 yaş toplam çocuk nüfusu 22.206,034 kişi olup bunun %17,5'i 15-17 yaş grubunda olan çocuk nüfusu oluşturmaktadır. 15-17 yaş grubunda olan çocukların toplam işgücüne katılma oranı ise %22,1 olarak gösterilmiştir. Ancak, iş hayatındaki bu düzenlemelere rağmen özellikle özel sektör bazında asgari yaş sınırı altında olan çocukların çalıştırılmasına da rastlanılmaktadır.

KAYNAKÇA

-Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik. http://www.mevzuat.gov.tr. (Erişim tarihi: 06.12.2024)

-4857 sayılı İş Kanunu. http://www.mevzuat.gov.tr. (Erişim tarihi: 06.12.2024)

-657 sayılı Devlet Memurları Kanunu (DMK). http://www.mevzuat.gov.tr.(Erişim tarihi: 06.12.2024)

-4721 sayılı Türk Medeni Kanunu. http://www.mevzuat.gov.tr. (Erişim tarihi: 06.12.2024)

-https://www.ilo.org/tr/resource/15-nolu-asgari-yas-trimciler-ve-atesciler-sozlesmesi (Erişim tarihi: 06.12.2024)

-https://www.ilo.org/tr/resource/58-nolu-asgari-yas-deniz-sozlesmesi-revize (Erişim tarihi: 06.12.2024)

-https://www.ilo.org/tr/resource/59-nolu-asgari-yas-sanayi-sozlesmesi-revize (Erişim tarihi: 06.12.2024)

-https://www.ilo.org/tr/resource/123-nolu-asgari-yas-yeralti-isleri-sozlesmesi
(Erişim tarihi: 06.12.2024)
-https://www.ilo.org/tr/resource/138-nolu-asgari-yas-sozlesmesi (Erişim tarihi: 06.12.2024)
-https://www.ilo.org/tr/resource/182-nolu-en-kotu-bicimlerdeki-cocuk-isciliginin-yasaklanmasi-ve-ortadan (Erişim tarihi: 06.12.2024)
istatistiklerle_cocuk_2023.pdf. ttps://www.tüik.go.tr. (Erişim tarihi: 06.12.2024)
https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2023-53679
(Erişim tarihi: 06.12.2024)

YAŞLILIK ÇALIŞMALARINDA YAŞLILIĞIN KADINLAŞMASI OLGUSU VE YAŞLI KADINLARIN GÜÇLENDİRİLMESİ

Doktorant Özlem ŞAKAR

Yalova Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyal Hizmet Ana Bilim Dalı,

ORCID: 0009-0009-0431-035X

Prof. Dr. Harun CEYLAN

Yalova Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü,

ORCID: 0000-0001-9047-2316

ÖZET

Yaşlı kadın nüfusunun artması sonucu gündeme gelmeye başlayan yaşlılığın kadınlaşması olgusu yaşlı kadınların toplumun tüm alanlarında yaşadıkları sorunlar karşısında daha savunmasız konumda olmalarına neden olmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın amacını yaşlı bireylere yönelik hazırlanmış çalışmalarda yaşlılığın kadınlaşması olgusuna yer veren çalışmaların incelenmesi ve güçlendirme yaklaşımı perspektifinde yaşlı kadınların dezavantajlılık durumlarına dair çözüm önerilerinin üretilmesi oluşturmaktadır. Araştırma nitel veri toplama araçlarından doküman incelemesiyle yürütülmüştür. Veriler öncelikle Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanından ve DergiPark'dan yapılan tarama sonucunda ulaşılan 5 doktora ve 8 yüksek lisans tezinden ve 2 makaleden elde edilmiş, daha sonra MAXQDA programı kullanılarak içerik analizi tekniğiyle incelenmiştir. Elde edilen veriler sonucunda yaşlılığın kadınlaşması kavramına yer veren ilk çalışmanın 2011 yılında yazıldığı ve bu yıldan itibaren bu konuda yazılmış çalışmaların çoğunlukla 2022 ve 2023 yılları arasında üretildiği, birçok çalışmanın türünün yüksek lisans tezi olduğu, çalışmaların birçoğunun sosyal hizmet ve sosyoloji alanlarında yazıldığı saptanmıştır. Çalışmaların çoğunda yaşlı kadınların dezavantajlılık durumlarına yeterince dikkat çekilmediği tespit edilmiştir. Bu nedenle yaşlı kadınları daha savunmasız konuma getiren sorunlara yönelik üretilen önerilerin de yeterli olmadığı saptanmıştır. Çalışmalar derinlemesine incelendiğinde bütün çalışmalarda yaşlı kadınların yaşlı erkeklerden daha uzun yaşaması ve yaşlı kadın nüfusunun yaşlı erkek nüfusundan daha fazla olması gibi durumların yaşlılığın kadınlaşması olgusunu ortaya çıkardığı tespit edilmiştir. Çalışmaların yarıdan fazlasında yaşlı kadınların yaşlılığın kadınlaşmasından dolayı daha fazla yalnız ve dul yaşadıkları, daha yoksul ve sosyal güvenceden yoksun oldukları, hem kadın hem de yaşlı oldukları için cinsiyet eşitsizliğine ve ayrımcılığa daha çok maruz kaldıkları, daha uzun süreli sağlık sorunları yaşadıkları, daha çok ihmal ve istismara uğradıkları, daha fazla tek başına yaşama sürecini deneyimledikleri için psikolojik iyilik hali düzeylerinin düştüğü, gelirlerinin azalmasıyla birlikte daha fazla barınma sorunu yaşadıkları ve daha bakıma muhtaç oldukları saptanmıştır. Ayrıca yaşlılara yönelik politikaların belirlenmesinde ve

uygulanmasında toplumsal cinsiyetin daha fazla dikkate alınması gerekliliğinin de çalışmalarda vurgulanan öneriler arasında yer aldığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Yaşlılık, Yaşlı Kadın, Yaşlılığın Kadınlaşması, Güçlendirme, Akademik Çalışma, İçerik Analizi

GİRİŞ

Yaşlanma insanın kronolojik, fizyolojik, patolojik ve psikososyal açıdan yaşadığı ve doğumla birlikte başlayan bir değişim sürecini ifade ederken yaşlılık, genellikle 65 yaşla birlikte başlatılan ve bireyin yaşamının son dönemi olarak kabul edilmektedir. Bireyin yaşlanması kadar dikkat çekici bir olgu olan demografik yaşlanma ise genel nüfus içinde yaşlı nüfusun oransal olarak artışı anlamına gelmektedir. Bu yönüyle yaşlanma hem bireysel hem de toplumsal yönü olan bir olgudur (Ceylan, 2024, ss. 209-210).

Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) verilerine göre; yaşlı nüfusun genel nüfus içindeki oranı 2018 yılında %8,8 iken, 2023 yılında bu oran %10,2'ye yükselmiştir. Ayrıca 2023 yılında yaşlı nüfusun %44,5'ini erkek nüfus, %55,5'ini ise kadın nüfus oluşturmuştur (TÜİK, 2024).

TÜİK verilerinden toplumdaki yaşlı birey sayısının artmakta olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda yaşlı nüfus içindeki kadın nüfusunun erkek nüfusundan daha fazla olduğu görülmektedir. Demografik değişimlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan ve "yaşlılığın kadınlaşması" olarak ifade edilen bu olgu yaşlılığın kadınlar açısından çok boyutlu bir sorun haline geldiğini belirtmek için de kullanılmaktadır (Tufan, 2014'ten aktaran: Duvan ve Kantar-Davran, 2023, s.187).

Yaşlı kadınların yaşlılık sürecinde yaşadıkları sorunlar hem yaşlanma sürecinin geneline yönelik hem de kadınlara ilişkin sorunların birlikte yer aldığı kesişimsel bir dezavantajlılık sürecini beraberinde getirmektedir. Yaşlanmayla birlikte ortaya çıkan fizyolojik ve psikososyal sorunlar yaşlılığı kadınlar için daha zorlu hale getirebilmektedir. Zira yaşlı kadınların yalnızlık, yoksulluk, sosyal güvencesizlik, ihmal, istismar, ayrımcılık ve dışlanmaya maruz kalma gibi pek çok sorunla karşılaşma ihtimalleri yaşlı erkeklere göre daha yüksektir (Artan ve Irmak, 2018, s. 238).

Bu anlamda yaşlı kadınların hem kadın hem de yaşlı olmalarından kaynaklı dezavantajlılık yaşlı kadınların yaşadıkları sorunlarla mücadele edebilmeleri için güçlendirilmeye daha fazla ihtiyaç duyduklarını göstermektedir. Ötekileştirilmiş ya da baskıya maruz kalmış bireylerin yaşamları üzerinde kontrole sahip olma ve kaliteli bir hayata erişmek için kendi kendilerine yardım etme yetisi kazanmaları olarak tanımlanan güçlendirme (Teater, 2019, s. 69) sürecinde sosyal çalışmacılar bireylerin (müracaatçı) güçlü yönleri üzerine odaklanarak onların sorunlarla baş edebilme potansiyellerini geliştirmelerine yardımcı olmaktadırlar (Erbay, 2019).

Bu bağlamda aşağıdaki ilkeler müracaatçının güçlü yönlerinin ortaya çıkarılmasında sosyal çalışmacıya yol gösterici niteliktedir (Sheafor ve Horejsi, 2016, s. 292):

- Birçok insanın bulundukları koşullar içerisinde yapabileceklerinin en iyisini yaptıklarını öngörmek

- Müracaatçının kendi hayatının uzmanı olduğunu varsaymak ve müracaatçıyı süreç içerisine dahil edip neler yapılabileceği konusunda fikirlerini almak
- Müracaatçının sosyal destek kaynaklarının bol olabileceğini dikkate almak
- Müracaatçıyı daha önceden yapmış olduğu durumlara karşı suçlamanın müdahale süreci için hiçbir çözüm getirmeyeceğinin bilincinde olmak
- Müracaatçının güçlü yönlerini "beceri, yeterlilik, motivasyon ve davranış" çerçevesinde değerlendirmek.

Lee ve Hudson'un (2011) görüşlerini aktaran Teater'e (2019, ss. 73-74) göre uygulama sürecindeki müdahaleler[1] motivasyon oluşturmayı ve artırmayı, baskı oluşturan sorunlara yönelik farkındalık kazandırmayı, olumsuz görüşleri yeniden yapılandırmayı, olumsuz düşünce ve hisleri azaltıp psikolojik rahatlığı sağlamayı, benlik saygısı düzeyini artırmayı ve kendi kendini yönetme duygusunu oluşturmayı kapsamalıdır.

Güçlendirmeyi uygulama sürecinde kullanırken, yaşlı kadının güçlü yönlere ve kaynaklara sahip olduğunun, halihazırdaki dezavantajlılık konumlarının ise özellikle ayrımcılık ve toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeniyle kaynakları kullanamamasının ve fırsatlara erişememesinin sonucu olduğunun bilinmesi gerekmektedir (Teater, 2019, s. 71).

Bu yönüyle çalışmada Türkiye'de akademik çalışmalarda yaşlılığın kadınlaşması olgusunun ne ölçüde dikkate alındığı sorusuna cevap aramaktadır. Yaşlılığın kadınlaşması olgusunun ortaya çıkardığı dezavantajlılık durumunun belirlenmesi ve güçlendirme yaklaşımı bağlamında çözüm önerileri geliştirerek yaşlılığın kadınlaşması olgusunu bütüncül bir yaklaşımla ele almak da bu çalışmanın amaçları arasında yer almaktadır.

YÖNTEM

Araştırma doküman incelemesi yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. "Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini" kapsamaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 189).

Tezlerin ve makalelerin içerisinde ve başlığında yaşlılığın kadınlaşması kavramı geçen, 2011-2023 yılları arasında Türkiye'deki üniversitelerde yazılan, tam metnine erişim izni bulunan ve yazı dili Türkçe olan çalışmalar araştırma kapsamına dahil edilmiştir. Bu doğrultuda Yükseköğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi veri tabanında "yaşlı kadınlar, toplumsal yaşlanma, yaşlılık algısı, aktif yaşlanma, yaşlanma, nüfusun yaşlanması" anahtar kelimeleriyle yapılan tarama sonucunda toplam 545 teze ulaşılmıştır. Ayrıca DergiPark'da "yaşlılığın kadınlaşması" anahtar kelimesiyle yapılan tarama sonucunda da toplam 271 makaleye ulaşılmıştır. Ulaşılan çalışmalar içerisinde mükerrer, yaşlılığın kadınlaşması kavramına yer vermeyen ve İngilizce tezlerin olduğu görülmüştür. Bu çalışmaların çıkarılması ile geriye 15 çalışma kalmıştır. Böylece araştırmanın örneklemini Türkiye'de 2011-2023 yılları arasında hazırlanan yaşlılığın kadınlaşması olgusunu vurgulayan 5 doktora tezi, 8 yüksek lisans tezi ve 2 makale oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında incelenen çalışmaların yıl aralığı yaşlılığın

[1] Bu müdahaleler göz önünde bulundurularak yaşlı kadınların güçlendirilmelerine yönelik öneriler sonuç ve öneriler başlığında sunulmuştur.

kadınlaşması kavramına yer veren ilk çalışmanın ve son çalışmanın yılları dikkate alınarak belirlenmiştir.

Verilerin analizi sürecinde Forster'in (1995) ileri sürdüğü (aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2018, s. 194) doküman incelemesinin aşamaları takip edilmiştir. Öncelikle dokümanlara ulaşılmış, özgünlüğü kontrol edilmiş, daha sonra dokümanlar anlaşılmaya çalışılmış, son olarak veriler analiz edilmiş ve kullanılmıştır. Analizde MAXQDA programından yararlanılmış ve çalışmalar içerik analiziyle incelenmiş ve yorumlanmıştır.

Araştırma "Farklı disiplinlerde üretilmiş çalışmalarda demografik değişimlerden biri olan yaşlılığın kadınlaşması sürecinde yaşlı kadınların dezavantajlı konumları yeterince vurgulanıyor ve buna yönelik çözüm önerileri sunuluyor mu?" sorusunun cevabını almak için planlanmıştır.

BULGULAR

Çizelge 1. Çalışmaların Özelliklerine Göre Dağılımı

Çalışmanın Kodu	Çalışmanın Türü	Çalışmanın Yazarı ve Yayımlanma Yılı	Çalışmanın Alanı
DR 1	Doktora Tezi	Çalmaz (2023)	Sosyal Hizmet
DR 2	Doktora Tezi	Soysal (2023)	Yönetim ve Çalışma Sosyolojisi
DR 3	Doktora Tezi	Özütürker (2021)	Sosyoloji
DR 4	Doktora Tezi	Yılmaz (2022)	Sosyal Hizmet
DR 5	Doktora Tezi	Önder-Erol (2011)	Sosyoloji
YL 1	Yüksek Lisans Tezi	Öner (2023)	Sosyal Hizmet
YL 2	Yüksek Lisans Tezi	Akkaya (2023)	Sosyal Hizmet
YL 3	Yüksek Lisans Tezi	Uygun (2022)	Sosyal Hizmet
YL 4	Yüksek Lisans Tezi	Arslan (2021)	Sosyal Hizmet
YL 5	Yüksek Lisans Tezi	Akülkü (2015)	Sosyoloji
YL 6	Yüksek Lisans Tezi	Keskin (2022)	Sosyal Yapı ve Sosyal Çalışma
YL 7	Yüksek Lisans Tezi	Karaali (2017)	Sosyal Politika
YL 8	Yüksek Lisans Tezi	Hasbenli (2020)	Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri
M 1	Derleme Makale	Artan ve Irmak (2018)	Sosyal Hizmet ve Gerontoloji
M 2	Araştırma Makalesi	Güler ve ark. (2016)	Sosyoloji, Hemşirelik ve Kamu Yönetimi

Tablo 1 incelendiğinde araştırma kapsamına dahil edilen çalışmalardan 5'inin doktora tezi, 8'inin yüksek lisans tezi, 2'sinin ise makale olduğu, ilk çalışmanın 2011 yılında, son çalışmanın ise 2023 yılında hazırlandığı, bu konuda yazılmış çalışmaların çoğunlukla 2022 ve 2023 yılları arasında üretildiği, hazırlanan araştırmaların birçoğunun sosyal hizmet ve sosyoloji alanlarında yazıldığı görülmektedir.

Yaşlılığın kadınlaşması kavramına yer veren çalışmalardan genel olarak elde edilen veriler şu şekildedir:

Uygun (2022) çalışmasında 18 kez yaşlılığın kadınlaşması kavramından bahsetmiştir. Bu durumu yaşlı kadınların gündelik yaşamları doğrultusunda ele almıştır. Yaşlılığın kadınlaşması ile yalnız yaşayan kadın sayısı arttığı için yaşlı kadınların gündelik hayatlarına odaklanmanın gerekliliğini vurgulamıştır. Bu araştırmanın yaşlılığın kadınlaşması problemi üzerinden ortaya çıktığı tespit edilmiştir.

Yaşlılığın kadınlaşması kavramını araştırmasında 5 kez vurgulayan, bu durumun yaşlı bakımı, yaşlı yoksulluğu ve yaşlı kadın nüfusunun fazla olması ile ilişkili olduğunu ifade eden Soysal (2023) yaşlı kadınların dezavantajlı konumlarının cinsiyete dayalı eşitsizliklerden kaynaklandığını belirtmiştir.

Karaali (2017) çalışmasında 4 kez yaşlılığın kadınlaşması gerçekliğini vurgulamış ve bu gerçekliği demografik değişimler açısından ele almıştır.

Öner (2023) çalışmasında 3 kez yaşlılığın kadınlaşmasını vurgulamıştır. Yaşlılığın kadınlaşmasını bu vurgulardan 1'inde yaşlı kadınların ekonomik sorunlarında yoksulluğun kadınlaşması ile yaşlılığın kadınlaşması olgularının iç içe geçmiş bir tahayyül olduğu şeklinde değerlendirmiş, 1'inde kesişimsel eşitsizlik olarak belirtmiş, 1'inde ise yaşlı kadın nüfusunun yaşlı erkek nüfusundan fazla olması şeklinde ifade etmiştir. Toplumsal yaşlanmanın günlük hayata yansıyan birçok yönünün bulunduğunu ifade eden Özütürker (2021) bu yansımalardan birinin de yaşlılığın kadınlaşması olgusunun olduğunu belirtip çalışmasında 3 kez bu gerçekliğe dikkat çekmiştir. Yaşlı kadın nüfusunun daha fazla dezavantajlı konumda olduklarını vurgulamıştır.

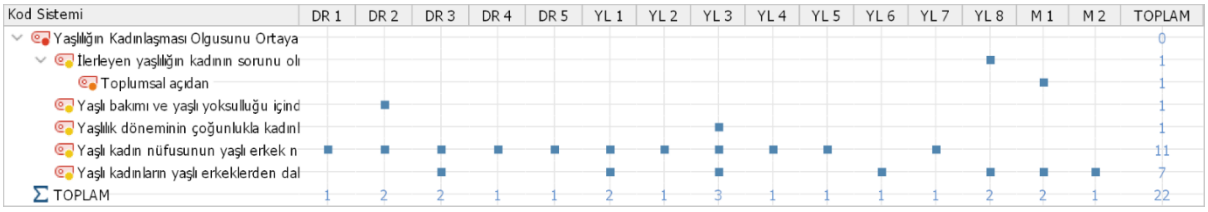
Yaşlılığın kadınlaşmasını 2 kez vurgulayan Arslan (2021) araştırmasında yaşlılığın kadınlaşmasından yaşlı nüfus içinde kadın sayısının fazla olmasının kadınların hem yaşlılık döneminin getirdiği sorunlarla hem de toplumsal cinsiyetleri nedeniyle eşitsizlikler yaşadığı şeklinde bahsetmiştir.

Yaşlılığın kadınlaşması vurgusunun 1 kez geçtiği birçok çalışmada yaşlı kadın nüfusunun yaşlı erkek nüfusundan fazla olmasına dikkat çekilmesine rağmen yaşlı kadınların dezavantajlı konumlarına değinilmemiştir (Akülkü, 2015; Akkaya, 2023; Hasbenli, 2020; Keskin, 2022; Önder-Erol, 2011; Yılmaz, 2022). Çalmaz (2023) da araştırmasında 1 kez yaşlılığın kadınlaşması kavramına yer verip yaşlı kadınların dezavantajlı durumlarını vurgulamıştır. Bu vurgu yaşam süresinin kadınlarda daha uzun olması gerçeğinin yaşlı kadınların sağlık durumları üzerindeki olumsuz etkisini artırdığına yöneliktir. Güler ve ark. (2016) ise araştırmalarında 1 kez yaşlılığın kadınlaşması kavramına yer vermesine rağmen yaşlı nüfus içindeki demografik değişimlerin yaşlılığın kadınlaşması gerçekliğini ortaya çıkardığını ve bu gerçekliğin yaşlı kadınların dezavantajlı durumlarını daha da pekiştirdiğini vurgulamıştır.

İncelenen çalışmalar arasında yalnızca Artan ve Irmak'ın (2018) çalışmalarının doğrudan yaşlılığın kadınlaşması/kadınsallaşması olgusuna yönelik olduğu saptanmıştır. Bu olguya hem demografik değişimler ve dönüşümler hem de toplumsal cinsiyete bağlı olarak ortaya çıkan sorunların tespit edilmesi açısından dikkat çekilmiştir.

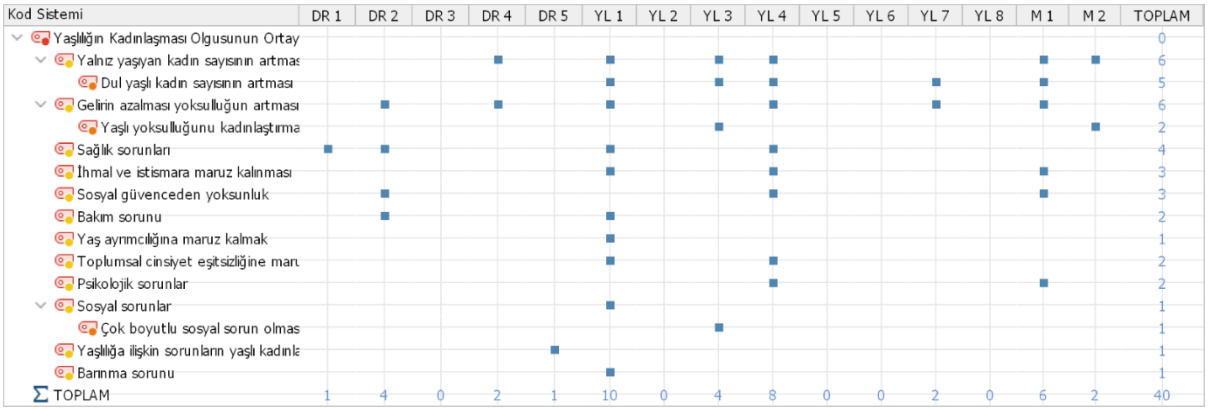
Elde edilen veriler sonucunda yaşlı kadınların yaşlılığın kadınlaşması sürecinde nasıl dezavantajlı hale geldiğini ayrıntılı bir şekilde ele alan çalışmaların yetersiz olduğu görülmüştür. Genel olarak yaşlı bireylere yönelik yapılan çalışmaların çoğunda sadece yaşlılığın kadınlaşması kavramının tanımına yer verilmiştir. Özel olarak yaşlı kadınlara yönelik yapılan çalışmalarda ise yaşlılığın kadınlaşması kavramı daha ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Birebir yaşlılığın kadınlaşması durumuna yer veren ve bu durumun çok boyutlu bir süreç olduğunu vurgulayan yalnızca bir çalışma olduğu saptanmıştır.

İçerik analizi sonucunda aşağıdaki kod matrisleri elde edilmiştir.

Görsel 1. Yaşlılığın Kadınlaşması Olgusunu Ortaya Çıkaran Durumlara Yönelik Kod Matrisi

Şekil 1 incelendiğinde yaşlılığın kadınlaşması olgusunun yaşlı kadın nüfusunun yaşlı erkek nüfusundan daha fazla olmasından ve yaşlı kadınların yaşlı erkeklerden daha uzun yaşamasından kaynaklandığı görülmektedir. Bu nedenler haricinde yaşlılık döneminin genel olarak kadınlar tarafından deneyimlenmesi ve ilerleyen yaşlılık sürecinin kadının sorunu olarak görülmesi durumlarının da yaşlılığın kadınlaşması sürecini gündeme getirdiği anlaşılmaktadır. Vurgulardan da anlaşılacağı üzere yaşlılığın kadınlaşması olgusunun hem toplumsal cinsiyet hem de yaşlılık süreci doğrultusunda ele alınması gerekmektedir.

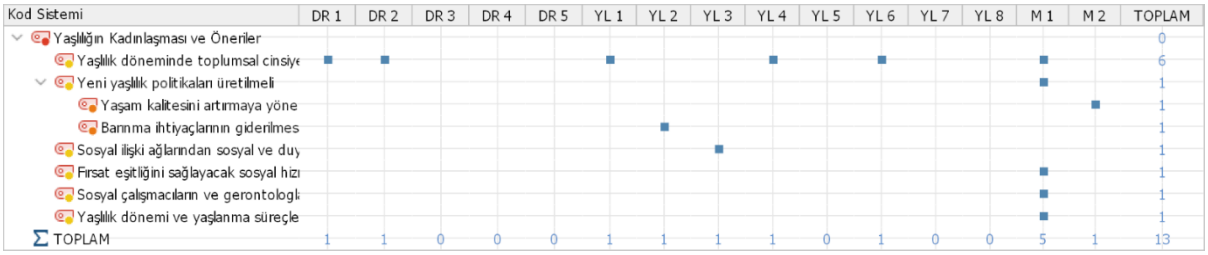

Görsel 2. Yaşlılığın Kadınlaşması Olgusunun Ortaya Çıkardığı Sorunlara Yönelik Kod Matrisi

Şekil 2 incelendiğinde yaşlı kadınların daha fazla yalnız ve dul yaşadıkları, daha yoksul ve sosyal güvenceden yoksun oldukları, hem kadın hem de yaşlı oldukları için toplumsal cinsiyet eşitsizliğine ve ayrımcılığa daha çok maruz kaldıkları, daha uzun süreli sağlık sorunları yaşadıkları, daha çok ihmal ve istismara uğradıkları, daha fazla tek başına yaşama sürecini

deneyimledikleri için psikolojik iyilik hali düzeylerinin düştüğü, gelirlerinin azalmasıyla birlikte daha fazla barınma sorunu yaşadıkları ve daha fazla bakıma muhtaç oldukları görülmektedir.

Burada genel olarak yaşlılık sürecinde yaşanan sorunlardan yaşlı kadınların daha fazla etkilendikleri ve yaşlılık döneminde kadınların daha savunmasız konumda oldukları vurgulanmıştır. Diğer bir ifadeyle yaşlılığa ilişkin sorunlar daha çok yaşlı kadınlara yönelik sorunlar olarak görülmeye başlanmıştır.

Yaşlılığın kadınlaşması kavramını yalnızca yaşlı nüfus içerisinde yaşlı kadın sayısının artması gerçeği doğrultusunda ele alan çalışmalarda bu olgunun ortaya çıkardığı sorunlara yer verilmemiştir.

Görsel 3. Yaşlılığın Kadınlaşması Olgusunun Ortaya Çıkardığı Sorunlara Yönelik Çözüm Önerilerinin Kod Matrisi

Şekil 3'de görüldüğü üzere çalışmaların birçoğunda yaşlılığın kadınlaşmasının cinsiyete bağlı bir durum olması nedeniyle yaşlı bireylere yönelik yapılacak düzenlemelerde cinsiyete göre bir planlama yapılmasının gerekli olduğu tespit edilmiştir. Bunun haricinde yaşlı kadınların yaşam kalitesini artırmaya ve barınma ihtiyaçlarını gidermeye yönelik yeni yaşlılık politikalarının üretilmesi, yaşlı kadınların sosyal ve duygusal destek almalarına yönelik stratejiler geliştirilmesi, yaşlı kadınlarla yaşlı erkekler arasında fırsat eşitliğini sağlamaya yönelik sosyal hizmet uygulamalarının yapılması ve yaygınlaştırılması, biyopsikososyal bir varlık olan yaşlı kadınların yaşlılık dönemlerini bütün yönleriyle ele alan çalışmaların yapılması, yaşlı bireylerle doğrudan ilgilenen sosyal çalışmacı ve gerontolog gibi meslek elemanlarının yaşlı kadınların dezavantajlı durumlarına yönelik mesleki bilgilerinin artırılması gibi çalışmaların yapılmasının gerekliliği saptanmıştır.

İncelenen çalışmalar arasında yalnızca 9 çalışmada yaşlı kadınların dezavantajlılık durumlarına yönelik çözüm önerilerinin sunulduğu saptanmıştır. Ayrıca bu çalışmaların hem yaşlı bireylere hem de yaşlı kadınlara yönelik çalışmalar olduğu da tespit edilmiştir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Türkiye'de 2011-2023 yılları arasında yaşlı bireylere yönelik hazırlanmış çalışmalarda yaşlılığın kadınlaşması kavramına yer veren tezlerin ve makalelerin derinlemesine incelendiği bu çalışmada ayrıca güçlendirme yaklaşımı bağlamında yaşlı kadınların dezavantajlılık konumlarına yönelik değerlendirme yapılıp bu yaklaşım çerçevesinde öneriler sunulmuştur.

Yaşlılığın kadınlaşması kavramına yer veren ilk çalışmanın 2011 yılında yazıldığı ve bu yıldan itibaren bu konuda yazılmış çalışmaların çoğunlukla 2022 ve 2023 yılları arasında üretildiği,

birçok çalışmanın türünün yüksek lisans tezi olduğu, çalışmaların birçoğunun sosyal hizmet ve sosyoloji alanlarında yazıldığı saptanmıştır.

Çalışmaların çoğunda yaşlı kadınların dezavantajlılık durumlarına yeterince dikkat çekilmediği tespit edilmiştir. Bu nedenle yaşlı kadınları daha savunmasız konuma getiren sorunlara yönelik üretilen önerilerin de yeterli olmadığı saptanmıştır. Bu sonuç yaşlılığın kadınlaşması konusunu farklı değişkenler açısından ele alıp değerlendiren çalışmaların sınırlı kaldıklarını göstermektedir.

Elde edilen veriler doğrultusunda yaşlı kadınların yaşlı erkeklerden daha uzun yaşaması ve yaşlı kadın nüfusunun yaşlı erkek nüfusundan daha fazla olması gibi durumların literatürde "yaşlılığın kadınlaşması" kavramıyla ifade edildiği tespit edilmiştir. Bu durumun yaşlı kadınları fizyolojik açıdan daha avantajlı gösterirken, sosyal, ekonomik ve psikolojik açıdan ise daha dezavantajlı hale getiren bir durum olduğu, yaşlı kadınların hem kadın hem de yaşlı olmasından dolayı yaşlılık sürecinde maruz kaldıkları sorunların daha karmaşık bir hal aldığı ve onların daha savunmasız konuma geldikleri saptanmıştır. Ayrıca toplumsal cinsiyetin yaşlılık sürecine yönelik yapılacak politika ve uygulamalarda dikkate alınması gereken temel göstergelerden biri olması gerektiği vurgulanmıştır.

Sonuçlar genel olarak değerlendirildikten sonra yaşlılığın kadınlaşması konusuna yönelik hazırlanacak çalışmalar için genel olarak şu öneriler sunulmuştur:

- Yaşlılığın kadınlaşması cinsiyete bağlı bir durum olduğu için toplumsal cinsiyet ve yaşlılık kesişimini ele alan uygulamalı akademik araştırmalar yaygınlaştırılmalıdır.
- Yaşlılığın kadınlaşması olgusunun ortaya çıkmasıyla birlikte yaşlı kadınların dezavantajlılık durumlarını göz önünde bulunduran sosyal politikalar ve sosyal hizmet uygulamaları planlanmalı ve uygulamaya geçirilmelidir.

Sosyal hizmetin temel yaklaşımlarından biri olan güçlendirme yaklaşımı çerçevesinde yaşlı kadınlara yönelik üretilen öneriler ise şu şekildedir:

- Yaşlı kadınların toplumsal hayata katılımları desteklenmelidir.
- Yaşlı kadınların özgüvenleri ve motivasyonları artırılmalıdır.
- Yaşlı kadınlar kendi yaşamları üzerindeki kontrollerini artırma noktasında desteklenmelidir.
- Yaşlı kadınların aile hayatındaki ilişki ağlarını ve güven düzeylerini artırmaya yönelik stratejiler geliştirilmelidir.
- Yaşlı kadınlara yönelik yapılacak politika ve uygulamalarda yaşlı kadınların sürece dahil edilip söz sahibi olmaları sağlanmalıdır.
- Yaşlı kadınların becerilerine uygun yeni iş olanakları oluşturulmalıdır.
- Yaşlı bireylerin yaşam kalitelerini artırmaya yönelik hizmetlerden yaşlı kadınların tam anlamıyla faydalanabilmeleri için onların dezavantajlı konumda olmalarına neden olan sorunların tüm yönleriyle ele alındığı programlar düzenlenmelidir. Bu programlarda yaşlı kadınların sorunlarına yönelik farkındalıkları artırılmalı ve daha önceki yaşam deneyimleri de dikkate alınmalıdır.
- Yaşlı kadınlara yönelik sosyal ve kültürel faaliyetler düzenleyen sivil toplum kuruluşlarının sayıları artırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Akkaya, N. (2023). *Yaşlı kadınlarda algılanan yoksulluğun yaşam kalitesine etkisinin incelenmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İstanbul Üniversitesi.

Akülkü, H. (2015). *Yaşlıların yaşlılık algısı: Antalya/Finike ve Polonya/Rzeszow örneği* [Yayımlanmış yüksek lisans tezi]. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Arslan, M. (2021). *Toplumsal cinsiyet bağlamında huzurevlerinde kalan yaşlı kadınların yaşam deneyimleri* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Artan, T. ve Irmak, H. S. (2018). Feminist gerontoloji bağlamında yaşlılığın kadınsallaşması. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi, 5*(2), 236-243.

Ceylan, H. (2024). *Yaşlılık ve refah devleti*. Nobel Akademik Yayınları.

Çalmaz, A. (2023). *Sağlığı geliştirme Modeline dayalı olarak geliştirilen aktif yaşma programının yaşlı kadınların sağlıklı yaşam biçimi davranışları ve yaşam doyumlarına etkisi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Duvan, E. K. ve Kantar-Davran, M. (2023). *Yaşlılık olgusu ve kırsal alanda yaşlılık.* IKSAD Yayınları. https://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8256506

Erbay, E. (2019). Güç ve güçlendirme kavramları bağlamında sosyal hizmet uygulaması. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi, 19*(42), 95-107.

Güler, Z., Güler, N. ve Özsel, D. (2016). Kırsal kesimde "yaşlı kadın" olmak. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi, 1*(2), 202-215.

Hasbenli, H. K. (2020). *Nüfus yaşlanması bağlamında gümüş ekonomi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazi Üniversitesi.

Karaali, G. B. (2017). *Türkiye'de yaşlı refahına ilişkin uygulamaların aktif yaşlanma kavramı çerçevesinde değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Gazı Üniversitesi.

Keskin, A. (2022). *Aktif yaşlanma perspektifinden yaşlı çalışanların yaşam memnuniyetini etkileyen dinamiklerin analizi* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

Önder-Erol, P. (2011). *Sosyolojik perspektiften demografik yaşlanma: Toplumsal, ekonomik ve politik alanlarda yaşlı failliği* [Yayımlanmış doktora tezi]. Ege Üniversitesi.

Öner, E. (2023). *Toplumsal cinsiyet bağlamında yalnız yaşayan yaşlı kadınların sorunları ve yaşam deneyimleri: Kocaeli ili örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Hacettepe Üniversitesi.

Özütürker, M. (2021). *Toplumsal yaşlanma ve yaşlı dolandırıcılığı "Erzincan ili örneği"* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi.

Sheafor, B. W. ve Horejsi, C. J. (2016). Sosyal hizmet uygulaması temel teknikler ve ilkeler (3. Ed.) (Çev. Ed. D. B. Çiftci). Nika Yayınevi.

Soysal, G. (2023). *Türkiye'de toplumsal yaşlanma ve çalışma hayatı: Özellikler, sorunlar ve bir uygulama* [Yayımlanmamış doktora tezi]. Bursa Uludağ Üniversitesi.

Teater, B. (2019). Sosyal hizmet kuram ve yöntemleri uygulama için bir giriş (2. Ed.) (Çev. Ed. A. Karatay). Nika Yayınevi.

Türkiye İstatistik Kurumu. (2024). *İstatistiklerle yaşlılar, 2023.* Haber Bülteni, 27 Mart, Erişim adresi: https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Yaslilar-2023-53710,Erişim tarihi: 24.11.2024

Uygun, M. Ö. (2022). *Yalnız yaşayan yaşlı kadınların gündelik hayat deneyimleri ve başa çıkma stratejileri: Çorum ili örneği* [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri.* Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz, A. (2022). *Sağlıklı yaşlanma ile psikopatoloji ilişkisinin incelenmesi* [Yayımlanmamış doktora tezi]. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi.

VERGİ MÜKELLEFLERİNİN TUTUM VE DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER VE TÜRKİYE'DE DURUM

Prof. Dr. Hakkı M. AY
Selçuk Üniversitesi
hma@selcuk.edu.tr- ORCID: 0000-0001-9033-8248
Öğr. Gör Nihal GÜNEŞ AY
Selçuk Üniversitesi
nihalay@selcuk.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-9788-7872

ÖZET

Vergi günümüz devletlerinin en önemli ve en büyük gelir kaynağıdır. Vergilendirme yetkisi anayasadan kaynaklı olarak devletlere tanınmış yasal bir alanıdır. Vergiler mükellef ile devlet arasında bir alacak-borç ilişkisi doğurur. Vergilendirmenin pasif süjesi olarak mükelleflerin vergi hasılatını etkileyecek tutum ve davranışları çok sayıda faktör tarafından etkilenmektedir. Mükellef psikolojisi olarak ta değerlendirilen tutum ve davranışlar, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesinde de etkidir. Devletler vergilendirme yetkisini sınırsız olarak kullanamazlar. Bazı ilke ve kurallar, vergilendirme yetkisinin alanını daraltmaktadır. Aynı zamanda kamu harcamalarının bir sonucu olarak hizmetlerin de mükelleflerin talep ve beklentilerini karşılaması önemlidir. Dolayısıyla yapılan kamu harcamalarının etkinlik, verimlilik ve yerindeliği de vergi mükelleflerinin tutum ve davranışlarında etkilidir. Mükelleflerin yaş, eğitim, medeni durum, psikoloji, gelir seviyesi gibi faktörlerin yanı sıra vergilerin ahlakiliği, kamu harcamalarının yerindeliği, af yasaları, muafiyet ve istisna gibi uygulamalar da mükellef tutum ve davranışlarında etkili olabilmektedir. Türkiye'de vergi yapısı dolaylı vergiler lehine bir durum arz eder. Dolaylı vergiler mükellefi daha önceden belli olmadığı için, şahsi özellikler dikkate alınmaz. Bu nedenle Türkiye vergi sistemi adaletsizdir. Belli aralıklarla uygulamaya giren vergi afları, vergi cezalarının caydırıcı olmaması ve denetim yetersizliği gibi sorunlar, mükellef tutum ve davranışlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu çalışma Türkiye'de vergi mükelleflerinin vergi karşısındaki tutum ve davranışlarını, kişisel özellikleri ve kamunun uygulamaları bağlamında irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Vergi mükellefi, mükellef davranışları, vergi yapısı, vergi affı, dnetimsizlik.

1. GİRİŞ

Ekonomik yaşam içinde devletin fonksiyonları yaşanan döneme ve izlenen ve/veya hüküm süren politikalara göre değişmiştir. "Küçük güzeldir" felsefesinin hâkim olduğu politikaya göre devlet, ekonomik ve sosyal yaşam içinde mümkün mertebe belli başlı görevleri ifa etmekle yükümlü tutulmuştur. Öyle ki bu görevler iç-dış güvenlik, adalet ve diplomasi olarak sınırlandırılmıştır. Ancak kriz ve savaşlar gibi yaşanan ekonomik ve sosyal gelişmelerden

dolayı modern devletin görev ve sorumlulukları artmıştır. Artık yeni anlayışa göre devlet, yalnızca tam kamusal mal ve hizmet değil; yarı kamusal, özel, erdemli, kulüp ve küresel kamusal mal ve hizmetler de üretmek durumunda kalmıştır. Devletin niceliksel ve niteliksel olarak artan bu harcamaların yegâne finansman kaynağı vergilerdir.

Vergi yalnızca devlet ya da devletin yetkili kıldığı kişi/kurum tarafından kanuna dayanarak, karşılıksız olarak, hukuki cebir altında kişilerden alınan ekonomik değerlerdir. Vergilerin başlangıçta alınma gayesi sadece gelir sağlamak olarak nitelendirilen mali (fiskal) amaç idi. Kentleşme, sanayileşme, savaşlar, ekonomik krizler, küreselleşme, ekonomik kalkınma, adil gelir dağılımı, müdahaleci devlet, sosyal devlet, küresel kamusal mallar, göçler gibi nedenlerle mali olmayan (ekstra-fiskal) amaçlar da artmıştır. Borçlanma, emisyon gibi finansman kaynaklarının ekonomide yaratacağı enflasyonist ve gelir dağılımında adaletsizlik gibi etkilerinden dolayı vergiler günümüz devletlerinin en önemli gelir kaynağı haline gelmiştir.

Üzerine vergi borcu terettüp eden (düşen) vergi mükelleflerinden herhangi bir karşılık olmadan servet, harcama veya gelirlerin üzerinden alınan vergilere karşı farklı tutum ve davranışlar sergileyebilmektedirler. Bu açıdan hukuki, ekonomik ve siyasi değerlendirilmesinin yanı sıra vergilerin mükellef psikolojisi açısından da değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Kamu maliyesinin alt disiplini içerisinde yer alan mükellef psikolojisi, vergi mükelleflerinin salınan vergilere karşı göstermiş oldukları tepkileri konu edinen kapsamlı bir kavramdır (Laufenburger, 1967: 239; Pedone, 2009: 1). İzlenilen vergi politikalarının başarısı açısından vergi karşısında kişilerin hangi davranışlar sergileyeceklerinin tespit edilmesi önemlidir (Çataloluk, 2008: 215). Mükellef psikolojisi, vergi mükelleflerinin vergi karşısındaki algısını, vergiye bakışını ve vergilemeye dönük gösterilen tepkileri anlatır (Taşkın, 2010: 69). Mükellef psikolojisi, bir toplumdaki vergi zihniyet ve ahlakının oluşmasını değiştirmektedir. Bu açıdan hükümetlerin vergisel kararları alırken psikolojik faktörlerin de dikkate alınması (Nadaroğlu, 1998: 289) vergi hasılatı ve vergilerin sürdürülebilirliği için önemlidir.

Bugün itibariyle OECD üyesi ülkelerin gayri safi yurt içi hasılalarının (GSYH) yaklaşık üçte biri vergi olarak toplanmaktadır. Türkiye'de toplam vergi yükü OECD üyesi ülkelerin ortalamasının oldukça altındadır (SESAM, ty.: 1). Türkiye'de ise toplanan vergilerin GSYH'nin ancak dörtte biri kadardır (Nalbant Efe, 2021: 181). OECD ülkelerinde vergi yükü yüksek olsa da; vergi politikalarının daha adil uygulanması ve vergilerin geniş bir tabana yayılması sonucunda (Tezel, 2018: 111) mükellef psikolojisi olumsuz yönde etkilenmemektedir. Ayrıca bu ülkelerde gelirlerin yüksek olması ve sosyal devlet uygulamaları ile mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışları olumlu olmaktadır. Bunun yanında ülkelerin vergi yapısı da vergiye karşı davranışlarda etkili olmaktadır. Çünkü adil bir vergi yapısının oluşturulması, vergi ahlakının yerleşmesini sağlar. Oysa Türkiye'de vergi yapısı, genellikle tüketim vergilerinden oluşan dolaylı vergilerin ağırlığını taşımaktadır. Dolaylı vergiler gelir dağılımındaki eşitsizliği arttırırken, dolaysız vergiler ise eşitsizliği azaltmaktadırlar (Tabar, 2023: 82).

Bu çalışmada vergi mükelleflerinin vergiye karşı oluşturdukları tutum ve davranışları etkileyen faktörler, vergiye karşı davranış şekilleri anlatılmaktadır. Ayrıca Türkiye'de vergi mükelleflerinin davranışları analiz edilmektedir

2. VERGİYE KARŞI MÜKELLEF DAVRANIŞLARI

Mükellefler, üzerlerinde bir yük olan vergiyi ödemeyerek veya kısmen ödeyerek hafifletmek isteyebilirler. Mükelleflerin vergi borcunu zamanında ve eksiksiz olarak ödeme konusunda isteksiz davranmaları ve vergi ödemeye karşı koymasına vergi direnci denir (Gök, 2007; 146) Mükellefler ödeyecekleri vergiye karşı dirençlerini aşağıda açıklanan farklı yol ve yöntemlerle ortaya koyarlar.

2.1. Vergi Kaçırma: Vergi mükelleflerinin vergiye karşı gösterdikleri en yaygın ve en etkili tepkiler içinde vergi kaçırma ya da vergi kaçakçılığı eylemi yer almaktadır. Vergi kaçırma mükellefler tarafından bilinçli olarak vergilendirilebilir gelir veya servetlerini vergi idaresinin bilgisi dışında bırakmak, gerçekleştirdikleri giderleri kayıt dışında tutmak, kanunen indirilecek giderleri fazla gösterilerek vergi ziyaını (kaybını) oluşturmak dolayısıyla kanun dışı yollara başvurmak ve kanuna karşı gelmektir (Tanzi & Shome, 1993: 2; Kaşıkçı, 1999: 92). Vergiyi doğuran olaya neden olan vergi mükellefi, kanunlara aykırı davranarak hiç vergi ödememekte veya ödemesi gereken miktardan daha düşük vergi ödemektedir. Birçok ülke vergi kaçırma eylemini devletin mali menfaatlerinin korunması (Ömercioğlu, 2022: 188) amacıyla para cezası, hapis cezası, toplum hizmetinde çalıştırma, ismin ifşası ve utandırma, belirli görevlerden men etme, lisans veya diğer ayrıcalıkların askıya alınması gibi (Dayıoğlu Erul, 2022: 371) pek çok alternatif yaptırımlar uygulanmaktadır. Vergi ziyaına neden olan vergi kaçırma fiili, toplanacak vergi hasılatını düşürmekle kalmaz, sunulacak kamu hizmetlerinin de aksamasına neden olmaktadır.

2.2. Vergiden Kaçınma: Vergiden kaçınma, vergi yükünü minimize edici davranışlar içerisinde vergi kaçırma ile vergi azaltma arasında yer almaktadır (Prebble, 2011: 8). Mükellefin vergi yükünü en aza indirmek için yasalara aykırı olmadan ve fırsatlardan yararlanarak vergi yükümlülüğünü yerine getirmesi olarak tanımlanır (Garner, 2009: 1599). Kaçınma işlemi, kanun koyucu tarafından amaçlanmamakla birlikte mükellefin vergi avantajları elde etmek için vergi kanunundaki belirli hükümlere veya kurallara dayanması olarak ortaya çıkar (Prebble and Prebble, 2012: 22-23). Vergiden kaçınma eylemi vergiyi doğuran olayın vukuuna neden olmadığı için kanuna aykırı bir davranış değildir. Hatta vergi kanunları içerisinde vergiden kaçınma fiiline yasak koyan veya cezalandıran bir hüküm bulunmamaktadır. Vergi oran veya tutarlarının yüksek olması, kanunlarda bazı boşlukların yer alması, muafiyet ve istisna uygulamalarının yaygın olarak kullanılması, kamu harcamalarının etkinsiz ve verimsiz kullanılması vergiden kaçınmayı artırmaktadır. Vergiden kaçınma tıpkı vergi kaçırma fiilinde olduğu gibi hedeflenen vergi hasılatının eksik toplanmasına neden olmaktadır.

2.3. Vergi Yansıması: Mükellef ödediği vergi dolayısıyla rahatsızlık duyar ve bu vergi yükünü başka kişilere devretmek ister. Ödenen bir vergi yükünün başka kişilere devredilmesine vergi yansıması denir. Verginin yansıması ödeme, vurgu, devretme (yayılma) ve yerleşme şeklinde

dört aşamadan geçmektedir. Yansıma vergi yükünün toplumda dengeli dağılımını sağlamasına engel olmaktadır. Verginin yansıması dolaylı verilerde daha kolay oluşurken, dolaysız vergilerde vergi yükü genellikle mükellef üzerinde kalmaktadır.

2.4. Vergi Cennetlerine Göç: 1980'lerden itibaren neo-liberal ve küreselleşme akımı ile beraber vergi cenneti ülkelerin sayıları hızla artmıştır. Küreselleşme gerçeği ile dünya adeta tek bir pazar şekline dönüşmüştür. Serbestleşen piyasa sayesinde sermaye de özgür hale gelmektedir. Serbestleşme sermayenin de olması gerekenin üzerinde vergiye daha duyarlı hale gelmektedir (Yılmaz, 2018: 198). Vergi cenneti, giderek yayılan haksız vergi rekabeti nedeniyle bazı devletlerin bilinçli olarak yabancı sermaye sahipleri ve şirketlere ortalamanın üzerinde vergi avantajının sunulduğu ülke veya bölgelere denir. Bu sayede vergi avantajı sunan ülke veya bölgeler, sermayedar veya şirketlerin vergi merkezlerini veya yatırımlarını çekmeyi hedeflemektedirler (Bilici, 2013: 97). Vergi cennetleri, şirketlerin esas faaliyet alanı olduğu ülkelerde vergiden kaçınmasına sebep olmakta ve böylece gizlenmelerini sağlamaktadırlar (Slemrod, Wilson, 2006:1). Vergi cenneti ülkeler, bazı vergi oranlarını sıfır ya da oldukça düşük tutmalarının yanı sıra birçok teşvik ve sübvansiyonlar da uygulamaktadırlar. Bu ülkeler bilgi paylaşımına açık olmayarak, küresel boyutta verginin uyumu, ahlakı ve bilincini olumsuz etkilemektedir. Vergi uyumunun düşük olduğu büyük sermayeli şirketlerin bu ülkelerde gelir ve servetlerini gizleyebilmeleri olanağı, bu ülkelerin cazibesini arttırmakta ve böylece vergi kaçakçılığı veya vergiden kaçınmayı teşvik etmektedir (Ulusoy ve Karakurt, 2009: 82). Esasen bir vergi cenneti, yabancıların yüksek oranda vergi ödemeden gelir elde edebilecekleri veya varlık sahibi olabilecekleri bir yerdir. Vergi cennetlerinin kamuoyunda geniş yer bulması, birçok gelişmekte olan ülkenin kalkınma hedeflerini hızlandırma amacından kaynaklanmaktadır (de Jantscher, ty.: 31).

2.5. Vergi Grevi: Mükelleflerin vergi ödememek için toplu olarak vergiye karşı direnmelerine vergi grevi denir (Çakar, 2013: 1295-1296). Finansal, ekonomik veya politik nedenlerle mükellefler üzerlerindeki ağır vergi yükünden dolayı, kamu idaresine yönelik vergi yükünün hafifletilmesi talepleriyle kanunlara, genel kamu düzenine ve demokratik ilkelere uygun şekilde gösterdikleri toplumsal reaksiyona vergi grevi denir (Temel, 2019: 82). Vergilerin hiç ödenmemesi ve başka kişilere zarar verilmemesi durumu vergi grevini bir nevi sivil itaatsizlik haline sokmaktadır. 12 Mart 1930 yılında Gandhi tarafından 78 kişi beraberinde şiddet içermeyen 390 kilometrelik Tuz Yürüyüşü hareketi, vergi grevine bir örnektir (Şen ve Sağbaş, 2020: 189). Vergi mükelleflerinin, vergi ödeme kapasitesinin büyük ölçüde azalması karşısında, devletin maliyetlerinin büyük ölçüde artmasından duydukları memnuniyetsizlik, yakın zamana kadar vergi grevlerinin birçok çeşidinde kendini gösterme eğilimi göstermiştir. (Putkammer & Sears, 1934: 14).

2.6. İkame Etkisi: Mükellef ödediği vergi nedeniyle elde ettiği gelirde bir azalma meydana gelmekte, çalışma ve üretme arzusunu kaybetmekte ve yerine aylaklığı tercih etmektedir. Bu duruma verginin ikame etkisi denir (Akdoğan, 1999: 98). Vergi sonrası gelirin azalması dolayısıyla kişinin daha çok veya farklı işlerde de çalışmasına verginin gelir etkisi denir. İkame etkisinin artması halinde mükellefler kayıt dışında çalışmaya başlayacaklar ve vergiye karşı

tepkiler de büyüyecektir. Kanun koyucu vergi düzenlemesi yaparken, verginin ikame etkisine neden olmamasına dikkat etmeli, hatta verginin gelir etkisi cazip hale getirilmelidir.

2.7. Tüketim ve Tasarrufu Kısma: Tüketim ve tasarruf insan gelirinin fonksiyonlarıdır. İnsan yeni olan her şeye karşı direnç göster, davranışlarını değiştirme ve konfor alanını terk etme ihtiyacından korkar (Mitu, 2016: 80). Vergi oranlarında meydana gelecek bir artış, gelir düzeyinin düşmesine ve buna bağlı olarak ta tüketim ve tasarruf oranları da değişecektir. Tüketiciler fiyatı artan malı ya daha az satın alırlar veya satın almak ve tüketmekten vazgeçerler. Önce lüks nitelikteki tüketimleri ve tasarrufları düşecek, ilerleyen zamanlarda zorunlu mal ve hizmetlere doğru bir düşme görülecektir (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2003: 8). Hatta gelirin vergi nedeniyle düşmesi, bireyleri kayıt dışında üretilen mal ve hizmetlere yönelmeye itecektir. Kayıtlı ekonomideki daralma, devletin vergi hasılatını da düşürecektir.

2.8. Üretimi Azaltma ve Yatırımdan Vazgeçme: Bireysel gelir üzerindeki vergi artışı, tüketimde azalmaya neden olacaktır. Tüketim düşüklüğü zamanla üretimde de azalmaya neden olacaktır (Aktan, Dileyici ve Saraç, 2003: 8). Üreticiler üzerinde gelir ve kurumlar vergisi gibi dolaysız vergilerin oran veya tutarlarının artması halinde, üretilen mal ve hizmetlerin fiyatları artacaktır. Fiyat artışı tüketicilerin tercihlerini değiştireceği için firmalar üretimlerini azaltma yönünde politika uygulamak zorunda kalacaklardır. Üretimin azaltılması politikası genellikle işçi sayısını azaltmak olarak başlatılır. Arz üzerindeki vergi oran veya tutarların artırılması ya da yeni vergilerin konması durumunda yatırım sonrası kazancın bir kısmı devlete aktarılacağı için, yatırımların karlılığı azalacaktır. Girişimciler de yatırım yapmaktan kaçınırlar.

3. MÜKELLEFLERİN TUTUM VE DAVRANIŞLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Ekonomi ile psikoloji bilimlerinin sistematik olarak birleşimleri 1980'lerden sonra ortaya çıksa da; aslında bu birleşim Klasik iktisatçı Adam Smith'e kadar dayanmaktadır (Dumludağ ve Ruben, 2015). Smith, 1759 yılında yayınlanan Ahlaki Duygular Kuramı ve 1776 yılında yayınlanan Ulusların Zenginliği kitaplarında insan psikolojisi hakkında görüşler ortaya koymuştur (Ruben, 2013: 31). Davranışsal ekonomi, insanların reel yaşamda davranış nedenlerini anlamak için ekonomi ve psikolojinin unsurlarını birleştirir. Çoğu insanın iyi tanımlanmış tercihlere sahip olduğunu ve bu tercihlere dayanarak iyi bilgilendirilmiş, rasyonel kararlar aldığını varsayan neo-klasik ekonomiden farklıdır. Chicago Üniversitesi akademisyeni ve Nobel ödüllü Richard Thaler'in alanı tanımlayan çalışmalarından şekillenen davranışsal ekonomi, insanların yapması gereken şeyler ile gerçekte yaptıkları şeyler arasındaki farkları ve bu eylemlerin sonuçlarını inceler (Witynski, 2024).

Davranışsal ekonominin vergi politikasının tasarlanması ve geliştirilmesine katkısı konusunda giderek büyüyen bir literatür bulunmaktadır. Ancak davranışsal araştırmaların daha iyi vergi idaresine katkıda bulunma potansiyeli oldukça zayıf kalmıştır. Vergi mükelleflerinin güdülerinin ve vergilendirmeye yönelik tutum ve davranışlarının daha iyi anlaşılması, hem vergiye gönüllü uyumu hem de vergi idaresinin etkinliğini artırabilir. Yapılan çalışmalar genellikle davranışsal veya psikoloji araştırmalarının vergi politikası veya vergi tasarımı

üzerindeki etkilerine odaklanmaktadır. Oysa vergi idaresini bilgi sahibi yapmak için davranışsal araştırmaların kullanılması literatürde daha az yer almaktadır (Walsh, 2012: 452-453). Bugüne kadar yazılmış bilimsel yayınlar incelendiğinde mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışlarını etkileyen beş ana faktörden söz edilebilir. Bunlar (EC, 2010: 254-259; Walsh, 2012: 451): 1-Caydırıcılık, 2- Normlar (kişisel ve sosyal), 3- Adalet ve güven (vergi idaresine karşı), 4- Vergi sisteminin karmaşıklığı ve 5- Hükümetin ve ekonomik atmosferin rolü.

Bir vergi sisteminde kurallara uymayanlara uygulanacak cezaların caydırıcılıktan yoksun olması, mükellefleri vergi kaçırmaya teşvik edecektir. Suç ile orantılı olmayan cezaların var olduğu bir toplumda adaleti sağlamak ve sürdürmek zorlaşır. Nitekim Anayasa Mahkemesi'nin verdiği bir kararda (Esas Sayısı: 2016/16, Karar Sayısı: 2016/37, s. 1): "Ceza, toplumda korunmaya değer görülen hukuki değerlerin ihlali durumunda devletin gösterdiği tepki olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla ceza hukukunun amacı, toplumsal yaşam bakımından önem arz eden hukuksal değerleri korumaktır. Fakat devlet, bu hukuksal değerleri korumak üzere sahip olduğu cezalandırma yetkisini istediği biçim ve kapsamda kullanamaz. Bu yetkisini kullanırken suç ve ceza arasındaki adil dengenin korunmasını da dikkate almak zorundadır. Faile, işlediği suçun ağırlığı ile orantılı ceza ve güvenlik tedbiri uygulanması, orantılılık ilkesi ile örtüşmektedir. Bu ilke, cezaya ve güvenlik tedbirine hükmedilmesinde önemli bir sınırlayıcı unsurdur. Bu noktada orantılılık ilkesi hem kanun koyucuyu hem de hâkimi bağlar." hükmü yer almaktadır.

Birey ve toplumu koruyan kural ve kurumlar, vergiye karşı tutum ve davranışlarda etkili olmaktadır. Güçlü kurumlar ve herkese eşit olarak uygulanan kurallar, birey ile devlet arasında barışı tesis edecektir. Kural ve kurumların dikkate alınmadığı bir toplumsal yapıda legal adalet inancı kalmadığı için adalet farklı şekillerde tesis etme yoluna gidenler olacaktır.

Veri idaresi aldığı ve uyguladığı kararları ayırım gözetmeksizin herkese yöneltmelidir. Açıklık, şeffaflık ve belirliliğin hâkim olduğu bir vergi sisteminde yalnızca yereller değil, yabancı sermayedar ve yatırımcılar için de güven tesis edilmiş olacaktır. Bugünden yarına değişen uygulamalar, mevcut tasarruf ve yatırımları da yurt dışına kaçıracaktır.

Vergi sisteminin basit, sade ve anlaşılır olması, vergi mükelleflerinin geleceği öngörebilmesini sağlayacaktır. Ekonomideki istikrar gibi vergi sisteminde de istikrarın sağlanması, vergi mükelleflerini tedirgin etmeyecek ve yatırım kararlarında ülke kalkınmasına katkı sunacaktır.

Ekonomik ve siyasi istikrar, üretim faktörlerinin tam istihdamda çalışmasını sağlar. Enflasyonist veya deflasyonist baskı veya döviz istikrarsızlığı gibi ekonomik olaylar, üretici ve tüketicilerin kararlarında etkili olmaktadır. Sürekli fiyat veya döviz kuru artışı beklentisi, mal ve hizmetlere talebi ve stokçuluğu körükleyecek ve enflasyonun dozunu arttıracaktır. Aynı zamanda siyasi yaşamda yaşanan istikrarsızlıklar, kayıt altındaki sermaye ve tasarrufun, kayıt dışına (yastık altına) veya reel olmayan ve spekülatif alanlara kayması sonucunu doğuracaktır.

4. TÜRKİYE'DE DURUM

Vergi yükü belli bir dönem içinde mükelleflerin ödedikleri vergi toplamının, söz konusu dönemde oluşturulan toplam gelire oranlanması olarak ifade edilir. Bir ülkede vergi yükünün

değeri ve dağılımı, o ülke vatandaşlarının vergiye karşı tutum ve davranışlarında etkili olmaktadır. Türkiye'de vergi yükü %24,4 oranına sahip iken; OECD üyesi ülkelerinin vergi yükü ortalaması %34,5 olarak gerçekleşmektedir (Çağdaş, 2020: 91; Çanakçıoğlu ve Görçün, 2022: 2). Vergi gelirlerindeki artışın milli gelirdeki artıştan daha yüksek gerçekleşmesi, vergi yükünün artması anlamına gelmektedir (Öztürk vd., 2019: 49). Oysa Türkiye'de vergi gelirleri toplamı, milli gelirdeki artıştan düşük gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de vergi yükü düşüktür. Oysa vatandaşlar tarafından hissedilen vergi yükü ise oldukça ağırdır. Bu farklı algılamanın nedeni, vergi yükünün dağılımından kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkiye'de mevcut vergi yapısı incelendiğinde, dolaylı vergilerin ağırlıkta olduğu ortaya çıkmaktadır. 2020 yılı itibariyle dolaylı vergilerin payı % 66,3 dolaysız vergilerin payı ise % 33,7 olarak gerçekleşmiştir (sosyalveri, 2024). Hatta 2024 yılının ilk 10 ayı bütçe gerçekleşmelerine göre dolaylı vergilerin payı % 66,5 olarak gerçekleşmiştir (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2024).

Dolaylı vergiler katma değer vergisi, özel tüketim vergisi, gümrük vergisi gibi harcamalar üzerinden alınmaktadır. Bu vergilerin en önemli özelliği, objektif olmalarıdır. Harcamada bulunan kişinin kendisi ve ailevi durumu dikkate alınmadığı için dolaylı vergiler acımasızdır. Hükümetler, tahsilatı kolay ve mali anesteziye uygun olmaları nedeniyle dolaylı vergilere ağırlık vermektedirler. Bu nedenlerle dolaylı vergilere muhatap olan gelirden düşük pay alan sabit ve düşük gelirli kişiler, vergi yüküne en fazla maruz kalan kişiler olmaktadırlar. Vergi yükünün belli toplum kesimleri üzerinde yoğunlaşması, yüksek gelirli kesimlere uygulanan muafiyet ve istisna gibi vergi bağışıklıkları, vergilerin adil dağılmadığı algısını arttıran durumlardır.

Vergi yükünün belli toplum kesimleri üzerindeki ağırlığının yanı sıra vergi oran ve tutarlarının yüksek olması, mükellefleri kayıt dışılığa itmektedir. Kaçakçılıkla yakın ilgili olan farklı bir kavram olarak kayıt dışı ekonomi yeraltı, gizli veya kara ekonomi olarak ta tanımlanır. Kayıt dışı ekonomi, resmi makamlar tarafından gözlemlenemeyen ve ölçülemeyen farklı ölçeklerde olan ekonomik faaliyetlerdir (Slemrod, 2018: 10). Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutu hakkında farklı oranlar ortaya atılmaktadır. Ekonomide kayıt dışılık vergi hasılatının azalması, mal ve hizmetlerde kalitenin düşmesi, mükellef psikolojisinin olumsuz etkilenmesi, sağlık sorunlarının artması gibi dışsallıkları beraberinde getirmektedir.

Vergi cezalarının düşük olması ve belli aralıklarla (özellikle seçim öncesinde) yürürlüğe konulan aflar, Türkiye'de mükellef davranışlarına olumsuz yansımaktadır. Ayrıca denetim yetersizliğinin de eklenmesi ile matrahın gerçeği yansıtmaması, vergi kaçırma ve kayıt dışına çıkma gibi eylemler artmaktadır. Vergi denetimi geçirmeyen veya çok sık vergi denetimine tabi olan mükellefler, vergi affının çıkmasından yana değillerdir. Denetim geçirme sıklığı ile denetime yaklaşım arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Sıkça yapılan denetimler sonucunda, doğru beyan verme oranı artmaktadır (Çelikkaya ve Gürbüz, 52-53). Vergi borcunu zamanında ve eksiksiz olarak yerine getiren dürüst mükellefler, dürüst olmayan mükelleflere sağlanan vergi aflarına tanık olunca, devlete bağlılıkları zayıflamakta ve vergiye uyumsuzluk göstermeye başlamaktadırlar.

Vergi mevzuatında sık yapılan düzenlemeler yalnızca vergi mükelleflerinin değil, ilgili meslek mensuplarının dahi izlemekte ve anlamakta zorlandığı konuları içermektedir. Ekonomik ve

siyasal yaşamda meydana gelen olumsuz gelişmeler, vergi mevzuatı ve uygulamalarında da değişikliklere neden olmaktadır. Bu değişiklikler sadece yerel halkı değil yabancı sermayedar ve yatırımcıyı da tedirgin etmektedir.

Bir topluma vergi bilincinin verilmesi vergi hasılatı ve vergilerin sürdürülebilirliği açısından önemlidir. Bilinçli toplumda vergi tahsilatının yüksek çıkması ve kamu harcamalarının da rahatlıkla finanse edilebilmesi sonucu çıkacaktır. Mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışları, vergi politikalarının tespiti ve uygulanması yönünden dikkate alınması gereken bir konudur (Altun, Gürdal ve Beşel, 2017: 46). Vergi bilinci bireylere eğitimin ilk yıllarında verilmelidir. Vergilerin tahsil edilmemesinin aslında kamu hizmetlerinin eksik ve gecikmeli olarak sunulması anlamına geldiği anlatılmalıdır.

5. SONUÇ

Mükelleflere dönük bir kavram olan vergi ahlakı kadar, devlete dönük olan ahlaki vergi kavramı da önemlidir. Mükelleflerin vergi ahlakı çerçevesinde vergi borçlarını kanun ve kurallara uygun olarak ödemeleri beklenir. Oysa vergilendirme yetkisini elinde bulunduran devlet, herhangi bir verginin salınmasında veya oran ve tutarlarında değişikliğe gitmesinde, vergileme ilkelerine uymak zorundadır. Bu sadece ilkesel bir zorunluluk değil, mükellef ile devlet arasındaki bağın da güçlenmesine neden olacaktır. Ahlaki bir vergi, mükellef tutum ve davranışlarını olumlu etkileyecektir. Mükellefin vergi uyumunu yakalaması, vergilerin tahsilatını kolaylaştıracaktır. Vergi ağırlıklı bütçe gelirlerinde tahakkuk tahsilat oranındaki olumlu gelişme, kamu hizmetlerinde aksaklık yaşanmamasını beraberinde getirecektir. Dürüst mükellefleri küstürecek vergi affı, cezasızlık veya cezada indirim uygulamaları, sistemden kaldırılmalıdır. Vergi denetim mekanizması içindeki personel yetersizliği giderilmeli ve yeterli denetim yapılarak, gerçek matraha ulaşma sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Akdoğan, A. (1999). Vergilendirme Politikası, Gelir ve İkame Etkileri Açısından İzlenebilecek Gelir Vergisi Politikasının Değerlendirilmesi. *Gazi Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 1 (2), 97-104. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/288005

Aktan, C. C.; Dileyici, D. ve Saraç, Ö. (2003). *Vergi, Zulüm ve İsyan.* Ankara: Phoenix Yayınevi. https://www.slideshare.net/slideshow/vergilere-karitepkilerinanatomisi/56669550#8

Altun, N.; Gürdal, T. ve Beşel, F. (2017). Mükelleflerin Vergiye Karşı Tutum ve Davranışları: Sakarya İli Alan Araştırması. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi,* 3 (1), 39-48. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/792837

Anayasa Mahkemesi (2016). *Esas Sayısı: 2016/16, Karar Sayısı: 2016/37.* https://www.anayasa.gov.tr/Kararlar/GenelKurul/Basvuru_Karari/2016-37.pdf

Bilici, N. (2013). *Avrupa Birliği ve Türkiye: Mali Yardımlar, Vergilendirme.* Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Çağdaş, Y. (2020). Türkiye'de Toplam Vergi Yükünün OECD Ülkeleri ile Karşılaştırılması. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 20 (1), 81-96. https://doi.org/10.11616/basbed.v20i53206.689265

Çakar E. P. (2013). Vergiye Karşı Direnme Şekilleri ve Vergi İnzivası. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 17 (1-2), 1293-1313.

Çanakçıoğlu, M. ve Görçün, Ö. F. (2022). Comparison of the Tax Burden of the OECD Countries with The Critic and Rafsi Approach. *36th International Public Finance Conference*, October 27-30, 2022, Antalya, Türkiye.

Çataloluk, C. (2008). Vergi karşısında mükelleflerin tutum ve davranışları. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (20), 212-228.

Çelikkaya, A. ve Gürbüz, H. (2018). Mükelleflerin Vergiye Karşı Tutum ve Davranışlarını Etkileyen Çeşitli Değişkenler Arasındaki İlişkinin Analizi. *Sosyoekonomi*, 8 (8), 23-53. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/197630

Dayıoğlu Erul, R. (2022). Türk Vergi Hukukunda Vergi Kaçakçılığı Suçuna Yönelik Son Düzenlemeler: OECD'nin Birinci Küresel İlkesi Çerçevesinde Bir Değerlendirme. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 11 (2), 366-384. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2505010

de Jantscher, M. C. (ty). *Tax havens explained.* International Monetary Fund. Not for Redistribution, 31-34. file:///C:/Users/AY/Downloads/022-article-A011-en.pdf

Dumludağ, D. ve Ruben, E. (2013). Davranışsal İktisadın Gelişimi. *İktisat ve Toplum Dergisi,* (Davranışsal İktisat Özel Sayı), (58). https://iktisatvetoplum.com/davranissal-iktisadin-gelisimi/

EC. (2010). *Compliance Risk Management Guide for Tax Administrations*. (Financial Code: FPG/11), European Commission Directorate-General Taxation and Customs Union Belgium, Brussels: Fiscalis Risk Management Platform.

Garner, B. A. (2009). *Black's Law Dictionary*. (9th Edition). Minesota: West Publishing Co.

Gök, A. (2007). Vergi Direncinin Gelişimi. *Marmara Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi,* 22 (1), 143-163. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3699

Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2024). Bütçe Finansmanı İstatistikleri, İstatistikler - T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (19.12.2024) https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri

Kaşıkçı, M. (1999). *Türk Hukukunda Vergi Kaçakçılığı Suçları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Laufenburger, H. (1967). *Maliyenin Ekonomik ve Psikolojik Teorisi.* (çev. İ.H. Ülkmen). Ankara: Maliye Enstitüsü Yayınları, No:25.

Nadaroğlu, H. (1998). *Kamu Maliyesi Teorisi.* İstanbul: Beta Basım Yayım ve Dağıtım A. Ş., 10. Baskı.

Nalbant Efe, G. (2021). *OECD Ülkelerinde Büyüme Odaklı Vergi Reformları ve Türkiye İçin Değerlendirmeler.* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ömercioğlu, A. (2022). 7318 Sayılı Kanun ile Eklenen Vergi Kaçakçılığı Suçları. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 17 (1), 167-192. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2400495

Öztürk, Ö. F.; Şaşmaz, M. Ü.; Bayar, Y. ve Odabaş, H. (2019). Türkiye'de Başlıca Ekonomik Değişkenlerin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi, *Sayıştay Dergisi,* 30 (115), 37-53. https://www.sayistay.gov.tr/files/5025_115m2.pdf

Pedone, A. (2009). *Tax theory and taxpractice: The problems of defining, measuring and assessing tax bases.* NBER Working Paper, No: 119.

Prebble, B.C. (2011). *Should Tax Avoidance be Criminalised?* Tax Avoidance and Criminal Law Theory. Dunedin: The University of Otago.

Prebble, R. and Prebble, J. (2012). *Does the Use of General Anti-Avoidance Rules to Combat Tax Avoidance Breach Principles of the Rule of Law?* Victoria University of Wellington Legal Research Papers, 2 (2), 8/2012, 21-45. file:///C:/Users/AY/Downloads/ssrn-1523043.pdf

Putkammer, E. W. & Sears, K. C. (1934). *The Criminal Aspects of an Income Tax Strike.* The University of Chicago Law Review, 14-32. https://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1249&context=uclrev

Ruben, E. (2013). *İktisadın Unuttuğu İnsan.* İkinci Baskı, İstanbul: Bağlam Yayınları.

SESAM. (ty). Türkiye'de Yüksek Olan Vergi Yükü Değil, Vergi Baskısı!! *Sakarya Üniversitesi Sakarya Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Merkezi,* 1-5. https://sesam.sakarya.edu.tr/sites/sesam.sakarya.edu.tr/file/vergi_baskisi.pdf

Slemrod, J. & Wilson,J. D. (2006). *Tax Competition and Parasitic Tax Havens.* NBER Working Paper: 12225, Cambridge: The National Bureau of Economic Research. https://core.ac.uk/download/pdf/6586199.pdf

Slemrod, J. (2018). *Tax Compliance and Enforcement.* Working Paper 24799, NBER Working Paper Series, Cambridge: National Bureau of Economic Research. http://www.nber.org/papers/w24799

sosyalveri. (2024). *Dolaysız ve Dolaylı Vergi Gelirleri (2010-2022).* https://sosyalveri.net/grafik/1296

Şen H. ve Sağbaş İ. (2020). *Vergi Teorisi ve Politikası.* 4. Baskı, .Ankara: Barış Arıkan Yayınları.

Tabar, Ç. (2023). Vergilerin Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkisi: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi. *International Journal of Public Finance*, 8 (1), 67-84. https://doi.org/10.30927/ijpf.1145774

Tanzi, V., & Shome, P. (1993). *Primer on tax evasion.* IMF Working Paper.

Taşkın, Y. (2010). Vergi Psikolojisi Ve Vergiye Karşı Mükellef Tepkileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları,* 54 (86).

Temel, R. (2019). Poujade ve Sarı Yelekliler Hareketlerinin Vergi Grevi/Verginin Reddi Olguları Etrafında Analizi. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi,* 2 (1), 77-104.

Tezel, K. (2018). Bazı OECD Ülkeleri ve Türkiye'deki Toplam Vergi Gelirlerinin Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla (GSYH) Oranlarının Karşılaştırılması. *Vergi Raporu*, (4), 104-113. https://www.vergiraporu.com.tr/upImage/org/9-kadir%20tezel-04e50a33.pdf

Ulusoy A. ve Karakurt B. (2009). Vergi Politikasının Mali Amacının Karşılanamamasında Vergi Cennetleri ve Offshore Finansal Merkezlerin Rolü. *TİSK Akademi,* 4 (8), 81-105.

Walsh, K. (2012). *Understanding Taxpayer Behaviour-New Opportunities for Tax Administration.* The Economic and Social Review, (Policy Paper), 43 (3), 451–475. https://www.revenue.ie/en/corporate/documents/research/understanding-taxpayer-behaviour.pdf

Witynski, M. (2024). *Behavioral economics, explained.* Explainer Series, UChicago Creative, The University of Chicago. https://news.uchicago.edu/explainer/what-is-behavioral-economics

Yılmaz, M. (2018). Vergi Cennetleri ve Ülke Uygulamaları. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (4), 197-222.

DÜNYADA BORÇ-DOĞA TAKASI ÖRNEKLERİ

Prof. Dr. Hakkı M. AY
Selçuk Üniversitesi
hma@selcuk.edu.tr- ORCID: 0000-0001-9033-8248
Öğr. Gör Nihal GÜNEŞ AY
Selçuk Üniversitesi
nihalay@selcuk.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-9788-7872

ÖZET

İnsanların bireysel ve toplumsal ihtiyaçları, üretilen mal ve hizmetler ile karşılanır. Ekonomik faaliyetler, ister istemez dışsallık meydana getirirler. Hükümetler tarafından pozitif dışsallıklar, teşvik edilir ve ödüllendirilir. İnsana, diğer canlılara ve doğaya zararı olan negatif dışsallıklar ile hükümetlerin ve uluslararası kurum ve organizasyonların mücadele etmesi gerekir. Doğanın korunması, tahrip edilmemesi ve geleceğe en az zararla taşınması için küresel bir davranış oluşturulmalıdır. Dünyada en borçlu ülkeler az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerdir. Genellikle bu borçlar, yabancı ülke veya kurumlardan alınmıştır. Aynı zamanda doğanın korunması konusunda en kırılgan ülkeler yine bunlardır. Yağmur ormanları, resifler, mercan kayaları, okyanuslar, nesli tükenmekte olan maymun veya kuşlar gibi küresel kamusal malların finansmanı için tüm ülkelerin katkı sunması şarttır. Uluslararası anlaşmalarla ülkeler doğanın korunması ve geleceğe en az zararla aktarılması için bütçelerinden kaynak ayırmak zorundadırlar. Ekonomik krizler, sınır aşan göçler, gelir düşüklüğü gibi ülke ekonomilerinde yaşanan olumsuzluklar, iç ve dış borç ödemelerinin aksamasına ve hatta hiç ödenememesine neden olabilmektedir. İklim değişikliğine ve buna bağlı olarak doğal biyolojik çeşitlilik kaybına karşı en savunmasız olan ülkeler, bütçeleri borç yükü altında olduğundan genellikle dayanıklılığı güçlendirecek yatırımları karşılayamayan ülkelerdir. Çözülmemiş devlet borç krizi, sosyal, ekonomik ve çevresel kalkınmaya yapılan yatırımları ciddi şekilde tehdit ederek sürdürülebilir kalkınma hedeflerine doğru ilerlemeyi engellemektedir. Sürdürülemez kamu ve özel borcun bir kısmını iklim koruması için takas etmek için hızlı hareket etmek, borç sıkıntısı çeken borçlular için zamanında rahatlama sağlayabilir. Yerel ekonomilerin güçlendirilmesi için yerel yeşil işler oluşturulabilir, temiz teknolojilere yatırımlar teşvik edilebilir ve daha esnek bir ekonomik toparlanma sağlanabilir. Geliştirilecek yeni finansman yaklaşımları ile çevresel sorunlara karşı sisteme özgün perspektifler entegre edilebilir. Bu bağlamda gündeme gelen Borç-Doğa Takası (BDT) mekanizması ile gelişmekte olan ülkelerin borç yükümlülüğü hafifletilebilir ve aynı zamanda doğanın korunması sağlanabilir. BDT, ekonomik büyüme ile doğanın korunması ve sürdürülebilirliğini birlikte başarabilir. Bu çalışmada BDT özellikleri, bazı ülke örnekleri ve sonuçları anlatılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Borç-Doğa Takası, küresel kamusal mal, doğa, sürdürülebilirlik

1. GİRİŞ

Doğa, tüm dünya için ortak bir değer taşıdığı, sınırsız ve tüketilemez olduğu için küresel ölçekte bir kamu malıdır. Doğanın korunması ve sürdürülebilir yönetimi, sadece bazı ülkenin değil, tüm dünya toplumlarının ortak sorumluluğudur. Hızlı kentleşme, nüfus artışı ve sanayileşme doğanın tahrip edici üretim yöntemleriyle hızla tükenmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda küresel iklim değişikliği, kirlilik ve biyolojik çeşitliliğin kaybolması gibi küresel olaylar her geçen gün artarak yaşamı ve geleceği tehdit etmektedir.

Küreselleşme süreci ekonomik, sosyal ve çevresel zorlukları beraberinde getirmiştir (OECD, 2007: 2). Doğal ekosistemlerin insan eliyle tahrip edilmesi, yalnızca doğaya değil insanın kendi sağlığına ve geleceğine de zarar vermektedir. Bu bağlamda, BDT adı verilen yeni bir finansman yöntemi, az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde çevreyi ve biyoçeşitliliği korumak, sürdürülebilirliği sağlamak ve ülkenin borç yükünü hafifletmek amacıyla kullanılmaktadır (Georgieva et al., 2022; Gockel & Gray, 2011: 13).

Doğanın korunması için gerekli finansman kaynakları, özellikle gelişmekte olan ülkeler için yetersiz kalmaktadır. Küreselleşmenin yaygın hale gelmesi ile üretim ve tüketim alışkanlıkları değişime uğramıştır. Artan talep nedeniyle doğanın sunduğu doğal kaynakların aşırı kullanılması ve tüketilmesi sorunlarını beraberinde getirmiştir. Doğanın kirletilmesi, kendini yenilemesinden daha hızlı gerçekleşmektedir. Bu nedenle farklı yöntem, teknik ve uygulamaların ortaya konması zorunlu hale gelmiştir.

İklim değişikliğine ve buna bağlı olarak doğal biyolojik çeşitlilik kaybına karşı en savunmasız olan ülkeler, aynı zamanda kamu bütçelerinde borç yükü en yüksek olan ülkelerdir. Küresel faiz oranlarında yaşanan yükseliş, büyük bir borç krizi dalgası korkusunu da arttırmaktadır (Euractiv, 2023). Aynı zamanda bu ülke ekonomilerinde değer kaybına, döviz kıtlığına, borç sorunlarına ve yerel para biriminde spreadlerin artmasına yol açan benzeri görülmemiş sermaye kaçışları da artmaya başlamıştır (Bortz et al., 2020: 318). Spread, bir finansal enstrümanın alış ve satış kotasyonları arasındaki farka denir (Deniz, 2024).

BDT hükümetlerin bir mali krizi tetiklemeden veya diğer kalkınmada öncelik arz eden harcamalardan ödün vermeden, mali kaynakları serbest bırakmayı amaçlamaktadır. Alacaklılar, hükümetin doğayı sera gazından arındırma, iklime dayanıklı altyapıya yatırım yapma veya biyolojik çeşitliliğe sahip ormanları veya mercan kayalıklarını koruma gibi taahhütler karşılığında borç ertelemesi veya azaltılmasını sağlamaktadırlar.

Uluslararası uygulamada farklı ülkelerdeki takasların kullanımında önemli farklılıklar görülebilmektedir (Naumenkova et al., 2023: 699).BDT borç alan ülke ile borç veren ülke veya kurumları kısmen memnun edecek ortak bir anlayışta buluşturur. Böylece borçlu ülkenin kredibilitesi düşmemiş, kredi veren açısından da borcun akıbeti ile ilgili karanlık noktalar giderilmiş olacaktır. Oysa BDT anlaşmaları, doğayı koruduğu ve sürdürülebilirliğini sağladığı için daha önemlidir. Bu çalışmada borç alan ve ilerleyen dönemde takas anlaşması imzalayan bazı ülkelerden örnekler verilmiştir. Genellikle BDT'lerden olumlu sonuçlar alınsa da bazı ülke

örnekleri öngörülerin dışında sonuçlar doğurabilmektedir. Örneklerden yola çıkarak BDT uygulamalarının olumlu ve olumsuz sonuçları değerlendirilmektedir.

2. BORÇ-DOĞA TAKASI

BDT biyolojik çeşitlilik gösteren gelişmekte olan ülkelerdeki doğayı koruma çabalarının finansmanını artırma çabalarının bir parçası olarak son yıllarda önem kazanmıştır. Bir koruma kuruluşunun veya hükümetinin, yerel koruma faaliyetlerine yatırım karşılığında gelişmekte olan bir ülkenin borcunu indirimli olarak azalttığı, yeniden yapılandırdığı veya satın aldığı finansal anlaşmalara BDT denir (Chandrasekhar & Quıroz, 2024). Borç-doğa takasında, kalkınma finansmanı alan bir ülke, borç servisi için ödeyeceği fonları biyolojik çeşitliliği koruyan programların finansmanı için ayırmayı kabul ederse borcunu iptal edebilir (Ledwell, 2024). Borç-doğa takası yoluyla borçlu ülkenin borç stoku azaltılmış, karşılığında borçlu hükümet doğayı çeşitli biçimlerde koruma taahhütlerinde bulunmuştur. Son verilere göre bugüne kadar 200'den fazla BDT gerçekleştirilmiş ve bu anlaşmalar dolayısıyla ilk anlaşma tarihi olan 1987 yılından itibaren değiştirilen borç miktarı, toplamda 3 milyar ABD dolarına yaklaşmıştır (Grund & Fontana-Raina, 2023).

BDT kavramı ilk olarak 1984 yılında Dünya Yaban Hayatı Fonu başkan yardımcısı Thomas Lovejoy tarafından, özellikle Latin Amerika'da gelişmekte olan ülkelerdeki tropikal yağmur ormanlarının bozulması ve artan borç yükümlülüklerine yanıt olarak ortaya atılmıştır. BDT yoluyla borçlu ülkenin borç stoku, borçlu hükümetin doğayı çeşitli biçimlerde koruma taahhütleri karşılığında azaltılmaktadır. İlk BDT anlaşması 1987 yılında Bolivya ile ABD'li kar amacı gütmeyen bir çevre örgütü olan Conservation International (CI) arasında imzalanmıştır. Bu anlaşmada CI, Bolivya'nın 650.000 ABD doları tutarındaki dış borcunu ikincil piyasadan 100.000 ABD doları indirimli fiyatla satın almıştır. Karşılığında Bolivya hükümeti üç koruma alanındaki 3,7 milyon dönümü tampon bölge olarak ayırmıştır.

Kredilere ve faiz ödemelerine dayanan orijinal alacaklı-borçlu hükümet ilişkisi, temerrüt riski nedeniyle sıkıntıda olduğunda, müzakereler BDT'ye yol açabilir. Alacaklılar, ödenmemiş borcu (veya bir kısmını) %100'e varan bir iskontoyla bir çevre güven fonuna satarlar. Güven fonu, borcu satın alabilmek için uluslararası STK'lar, bağışçı ülkeler vb. tarafından finanse edilir. Borçlu hükümet, alacaklıya faiz ödemek yerine (azaltılmış) faizleri (genellikle yerel para biriminde) çevre güven fonuna öder. Güven fonu, bu gelirle yerel koruma projelerine yatırım yapar ve bunları sürdürür.

BDT iki şekilde yapılandırılabilir (Perera vd., 2018: 42):

-Alacaklı hükümet, kredi haklarının tamamından veya bir kısmından feragat eder ve borçlu hükümet eşdeğer değeri biyolojik çeşitliliğin korunmasına yatırır.

-Alacaklı hükümet, borçlu ülkede biyolojik çeşitliliği koruma çalışmaları yürütme konusunda uzmanlığa sahip bir kuruluşa borcun tamamını veya bir kısmını satar.

Borç genellikle alacaklı hükümet tarafından üçüncü taraf kuruluşa nominal değerinden daha düşük bir fiyata satılır. Borçlu ülke daha sonra borcu üçüncü tarafa geri öder, üçüncü taraf da ödemeleri biyolojik çeşitliliği koruma çabalarını finanse etmek için kullanır.

İlk seçenekte, borç-doğa takasından elde edilen gelirin yatırılacağı bir fon kurmak önemlidir. Bir fonun kurulması, borçlu hükümetin BDT işlemlerini koruma amaçlı kullanma konusundaki uzun vadeli taahhüdünü gösterir ve alacaklı hükümetin ilerlemeyi izlemesini sağlar. Borçlu hükümetin geliri ülkesinde kurulan bir çevre güven fonuna yatırması en iyisidir. Güvenden alınan hibeler veya krediler daha sonra ülkenin korunan alanlarının bakımı ve biyolojik çeşitliliğin korunması için kullanılabilir. Alternatif olarak, BDT'de elde edilen gelir, projeler için uzun vadeli, yıllık finansman sağlayacak bir bağış fonuna yatırılabilir. Genellikle, güven fonu veya bağış fonu hükümetten bağımsızdır, ancak hükümet temsilcileri genellikle yönetim kurullarında yer alır. Ayrıca, sübvansiyonlu borç takası adı verilen ayarlanmış bir BDT aracı da vardır. Bu durumda, bir hükümet dışı kuruluş (potansiyel olarak koruma projelerini uygulayan kuruluş), bir alacaklı hükümetin borç azaltma taahhüdüne ek olarak tamamlayıcı finansal kaynaklar sağlamayı taahhüt eder. Bu taahhüt, genel finansal hacmi artırabilir ve uygulayan kuruluşu kaynakları akıllıca ve etkili bir şekilde kullanmaya teşvik edebilir.

Kuruluşundan bu yana 30'dan fazla ülkede BDT uygulanmaktadır. 1987'den 2015'e kadar, BDT anlaşmaları kapsamında yeniden yapılandırılan borcun toplam değeri dünya çapında 2,6 milyar ABD dolarının üzerinde gerçekleşmiştir. Bu koruma projelerine yaklaşık 1,2 milyar ABD Doları transfer yapılmıştır. Bu dönemdeki tüm BDT anlaşmaları arasında, 1990'larda dörtte üçünden fazlası tamamlanmış ve% 93'ün üzerinde BDT yapılmıştır. Değere göre, doğaya borç takaslarının çoğu, El Salvador, Kolombiya, Jamaika, Peru ve Şili gibi Latin Amerika ülkelerinde ve Kosta Rika ve Mısır gibi Afrika ülkelerinde gerçekleştirilmiştir. Meksika gibi bazı ülkeler, 1991'den 1998'e kadar ABD ile 12 borç karşılığı takas anlaşması imzalanmıştır (Chandrasekhar & Quıroz, 2024).

2003 sonunda, çoğunluğu Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde olmak üzere en az 66 ikili BDT anlaşması tamamlanmıştır. Bu borç takaslarının yaklaşık % 28'i ABD'yi ve % 27'si Almanya'yı içermektedir. Bu takaslara katılan diğer alacaklı ülkeler arasında İsviçre, İsveç, Kanada, Finlandiya, Belçika, Hollanda ve Fransa vardı. Diğerlerinin yanı sıra, El Salvador, Polonya, Peru, Ürdün ve Jamaika en fazla borç takasına sahiptir.

2022'de borç sıkıntısı riski yüksek ülkelerin oranı% 60'a ulaşmıştır. Aşırı borç yükü, zarar görmüş ekosistemleri restore etmek, yeşil ve güvenli bir ortam yaratmak için programların finansmanını sınırlandırmaktadır. Ağır borçlu birçok ülke kısır bir döngüye girmektedir. Bu şartlar altında borca hizmet etmek, iklim ve çevre yatırımları yapmak giderek zorlaşmakta, borçlu ülkeler için sermaye piyasalarına erişim kısıtlanmaktadır (Naumenkova vd., 2023: 698).

Borç takasları hedeflerine ulaşmak için ele alınması gereken bir dizi risk ve yönetim sorununu da beraberinde taşır. Borç takaslarının mantığı, borcun indirimli olarak alınabilmesidir. Alacaklılar borçların nominal değerinin tamamını geri almayı beklemediklerinde, daha azını kabul etmeye istekli olabilirler. Borcun (kısmen) iptali karşılığında, borçlu hükümet, kararlaştırılan şartlarda kararlaştırılan amaçlar için yerel para birimindeki indirgenmiş tutarın

eşdeğerini seferber etmeye hazırdır. Uluslararası toplumdaki son değişiklikler, BDT'nin geliştirilmesi için bir fırsat penceresi yaratmaktadır. Birincisi, uluslararası toplum düşük gelirli ülkeler için borç azaltımını daha destekleyici konuma gelmektedir. Bu ülkelerde borç iptalini destekleyen bir yönelim bulunmaktadır. İkincisi, iklim değişikliği ve enerji verimliliğine yönelik büyük endişelerin gösterdiği gibi, uluslararası siyasi gündemde çevre duyarlılığı artmıştır. Üçüncüsü, Paris Kredi Kulübü, gelecekte bu tür işlemleri mümkün kılan BDT mekanizması ile deneyim biriktirmiştir (OECD, 2007: 7). Paris Kredi Kulübü, gelişmekte olan ülkelerin alacaklı hükümetlere olan borçlarının çok taraflı yeniden yapılandırılması ve bazı durumlarda azaltılması işlemlerini gerçekleştiren gayri resmi bir alacaklı hükümetler grubudur (U.S. Department of State, 2000).

3. BORÇ-DOĞA TAKASI ÖRNEKLERİ

İlk BDT uygulaması 1987 yılında Bolivya ile imzalanmıştır. 1992-1997 yıllarında aralarında Kosta Rika, Madagaskar, Filipinler ve Ekvador gibi ülkelerin yer aldığı 14 ülke ile 23 adet BDT anlaşması imzalanmıştır (Deacon & Murphy, 1997: 3). BDT anlaşmaları 39 farklı ülkede olumlu yansımalara neden olmuştur. Ayrıca doğanın korunması için büyük miktarlarda finansal kaynak oluşturulmuştur. Bu çalışmada BDT anlaşması yapmış bazı ülkeler örnek olarak anlatılmıştır.

3.1. Seyşeller

Küçük Ada Gelişmekte Olan Devletleri, egemen borç yükü altında ezilirken aynı zamanda kasırgalar ve yükselen deniz seviyeleri gibi iklim değişikliğinin oluşturduğu risklere de fazlasıyla maruz kalmaktadır (BFT, 2024). Çin hariç, düşük ve orta gelirli ülkelerin ortalama borcu, 2011'deki % 26'dan 2020'de gayri safi milli gelirlerinin % 42'sine ulaşmıştır. Latin Amerika ve Karayipler'deki ülkeler için, sadece bu borcu ödemek için yapılan yıllık ödemeler, toplam ihracatlarının ortalama % 30'una denk gelmektedir. Yükselen borçlanma maliyetleri, yüksek enflasyon ve yavaş ekonomik büyüme gelişmekte olan ülkeleri iklim değişikliği konusunda zor bir durumda bırakmaktadır (Oh, 2022).

Seyşeller, daha önce eşi benzeri görülmemiş bir anlaşma yaparak, iklim değişikliğinin okyanuslara olan olumsuz etkisiyle mücadele etmek için borcunun % 5'ini nakit karşılığı takas etmiştir. Karşılığında da sularının % 30'unu, yani Türkiye'nin yüzölçümünün yaklaşık yarısı kadar bir alanı, koruma taahhüdünde bulunmuştur. Bu, küçük bir ada ülkesi için hayli büyük bir taahhüttür.

Seyşeller hükümeti, ABD merkezli bir yardım kuruluşu olan Doğa Koruma Vakfı (Nature Conservancy) ve bir dizi yatırımcıyla 2016 yılında borç takası üzerinde bir anlaşmaya varmıştır. 21 milyon ABD doları bir anlaşma çerçevesinde, vakıf ile Amerikalı oyuncu Leonardo Di Caprio'nun derneğinin de aralarında olduğu yatırımcılar, Seyşeller'in Avrupa ülkelerine olan dış borcunun bir bölümünü satın almıştır. Borç Seyşeller Koruma ve İklim Uyumluluğu Vakfı (Seychelles Conservation and Climate Adaptation Trust-SeyCCAT) bünyesinde tutululmakta ve vakıf, ülkenin geri ödemeleri rahatça yapmasına imkân tanımak için düşük faizler uygulamaktadır. Anlaşma ile yapılan 8 milyon ABD dolarından fazla tasarruf ise deniz altı

hayatını korumak ve iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle mücadele etmek için geliştirilen projelere aktarılmak üzere tutulmaktadır.

Görsel 1: Seyşeller-1 (Kaynak: Getty Images)

Küçük ada ülkeleri, artan deniz seviyeleri karşısında en büyük tehdidi hisseden yerlerdir. Çevreci örgütler, tükenmek üzere olan mercan kayalıklarının, aşırı iklim koşullarının ve heyelanların Seyşeller takım adalarının varlığını bütüncül olarak tehdit ettiğini ifade etmektedirler. Ada ülkesi, çok ta kolay olmayan en büyük doğal kaynağı olan denizi korumaya çalışmaktadır. Koruma altına alınan bölgelerde balıkçılık ve turizm de dâhil tüm insani faaliyetlerin kısıtlanması gerekmektedir. Devasa Hint Okyanusu'nu denetlemek görevi ise ülkenin sahil güvenlik birimlerine aittir (Byaruhanga and Adamou, 2019).

Artan sıcaklıklar nedeniyle okyanuslardaki oksijen tükeniyor. Bu bağlamda okyanustan plastik toplama projesi başlatılmış ve ülkedeki tüm paydaşlar tarafından proje sahiplenilmiştir. Nitekim askeri uçak ve helikopterler yardımıyla izlenen gemilerin yasal olup olmadığı hakkında ipuçları yakalanmaya çalışılmaktadır. Örneğin: geminin hangi ülke bayrağı taşıdığı, gemide ne tür ekipmanlar mevcut olduğu veya geminin şamandıralarının olup olmadığı gibi sorulara cevap aranmaktadır.

Görsel 2: Seyşeller-2 (Kaynak: Panorama Solution for a Healty Planet)

Doğa Koruma Örgütü (TNC), Seyşeller'in dış dış borcunu indirimli bir fiyata satın almış ve ayrıca özel aktörlerden 5 milyon ABD doları değerinde ek bağışçı fonu toplamıştır. Seyşeller hükümeti, TNC tarafından özel olarak oluşturulan Seyşeller Koruma ve İklim Uyum Vakfı'na (SeyCCAT) kredileri geri ödeyecektir. Özel bağışçı fonu ayrıca Seyşeller'deki mercan resiflerinin ve sığ suların %85'inden fazlasını kaplayan 13 Deniz Koruma Alanını (MPA) koruyacak olan SeyCCAT'a gidecektir.

SeyCCAT, 2017'den bu yana 25'ten fazla hibe sahibine toplam 33 projeyi hayata geçirerek 1,5 milyon ABD dolarından fazla hibe vermiştir. Hibeler Curieuse Deniz Milli Parkı, Aldabra, Bird Adası, Alphonse Adası ve Farquhar gibi deniz koruma alanlarına ve yükselen bir deniz koruma alanı olan Fregate adasının deniz biyoçeşitliliğinin temel değerlendirmesine yarar sağlamıştır. Fonların yarısından fazlası kadınlar tarafından yönetilen veya kadınlara fayda sağlayan projelere, üçte biri ise gençlerin yönettiği veya gençlerin birincil faydalanıcı olduğu projelere gitmiştir. 23 proje küçük ölçekli zanaatkâr balıkçılığa yarar sağlamıştır (CPI. (2024).

BDT sayesinde başarılan bu koruma, Seyşel Adaları'nın deniz mekânları planlama sürecine, iklime uyum politikalarına ve koruma için sürdürülebilir bir finansman kaynağına yatırım yaparak, Batı Hint Okyanusu bölgesindeki ve diğer alanlara uyarlanabilecek örnek projelerin oluşturulmasına yardımcı olacaktır (The Nature Conservancy. 2016).

Seyşeller'in BDT deneyiminden çıkarılacak bazı dersler şunlar olabilir (Pouponneau, 2023: 7):

-BDT ve mavi tahviller borçlanma araçlarıdır. Şimdiye kadar, örnekler borcun geri alımını ve borcun sonlandırılmasını değil, borcun yeniden yapılandırılmasını içermektedir.

- Alacaklılar borç satmaya veya indirimli borç satmaya istekli olmalıdırlar.

- Faiz maliyetlerini düşürmek için risk azaltma mekanizmaları kullanılmıştır.

-Geri alım işlemini desteklemek için ortaklıklar gerekecektir.

-BDT ölçülü ve dengeli olmalıdır. Belize'nin süper mavi tahvilinin değeri, 360 milyon ABD dolarından fazladır.

-Taahhüdü ve ihtiyaçları karşılamak için maliyetlendirmelerin fizibilitesi önceden yapılmalıdır.

-Gelirlerin yöneticileri (genellikle kamu-özel sektör ortaklıkları) ulusal temelli, verimli ve yerel halkın ihtiyaçlarına cevap veren niteliktedir.

-Öncelikler yerel olarak belirlense de finansmanın verilebilmesi için bazı şartlar koşulabilir. Ancak şu ilkeyi akıldan uzak tutmamak gerekir: Yenilikçi finansman, gümüş kurşun değildir.

3.2. Peru

Peru hükümeti, ABD'ye olan 20 milyon dolardan fazla borcunu, dünyanın biyolojik çeşitliliği en yüksek bölgelerinden bazılarının korunmasına yönlendirmek üzere bir anlaşma imzalamıştır (McCoy, 2023a). Borç-doğa takasından elde edilen fonlar, ülkenin yaklaşık % 10'unu kaplayan Peru Amazon'undaki üç öncelikli alanı, parklar ve koruma alanları kurarak koruyacak ve

Amazon topraklarının geniş alanlarını koruyan yerli halkların ve yerel toplulukların geçim kaynaklarını iyileştirecektir. Anlaşmaya Conservation International, The Nature Conservancy, Wildlife Conservation Society ve World Wildlife Fund 3 milyon ABD doları katkıda bulunmuştur (Andrews, 2024). Bu BDT Tropikal Orman ve Mercan Resifi Koruma Yasası (TFCCA) ve orman koruma kapsamında gerçekleştirilmiştir. Anlaşmalar, Peru'nun önümüzdeki 13 yıl içinde ABD Hükümeti'ne olan borç ödemelerini 20 milyon dolardan fazla azaltacaktır. Yerel STK'lar bu hibeleri Peru Amazon'una ve Peru halkına doğrudan fayda sağlayan projeleri desteklemek için kullanacaktır.

Bu yapılan son anlaşma ABD ile Peru arasındaki üçüncü borç-doğa takasıdır. İlk iki takas 2002 ve 2008'de gerçekleşmiş ve birlikte tropikal ormanların restorasyonu, korunması, yönetimi ve sürdürülebilir kullanımı için yaklaşık 36 milyon dolar gelir sağlanmıştır (Radwin, 2023).

2023 yılındaki bu orman koruma anlaşması için ilk hibe yöneticisi, yaklaşık 30 yıllık deneyime sahip ulusal bir kuruluş olan Peru Ulusal Parklar ve Korunan Alanlar Güven Fonu'dur (Profonanpe). Profonanpe, çevre projelerinin oluşturulması, geliştirilmesi ve uygulanması ve fon yönetimi konusunda uzmanlaşmıştır. Profonanpe, Uyum Fonu ve Yeşil İklim Fonu tarafından proje geliştirme ve uygulama akreditasyonuna sahip tek ulusal kuruluştur.

Görsel 3: Peru Amazon'unda yüzen bir köy

Peru anlaşması Bangladeş, Belize, Botsvana, Brezilya, Kolombiya, Kosta Rika (iki anlaşma), El Salvador (iki anlaşma), Guatemala, Endonezya (üç anlaşma), Jamaika, Panama (iki anlaşma), Paraguay, Peru (iki anlaşma) ve Filipinler (iki anlaşma) ile yapılan anlaşmaların ardından 22. TFCCA anlaşmasını oluşturmuştur. Zamanla, bu borç-doğa programları ile birlikte tropikal ormanları korumak için 380 milyon ABD dolarının üzerinde gelir elde edilecektir (U.S.D.T., 2023). Yapılan bu BDT anlaşmaları sayesinde 28 milyon hektardan (68 milyon dönüm) fazla tropikal ormanı korumaya yardımcı olunmaktadır (McCoy, 2023a).

3.3. Bolivya

1960'lardan sonra sanayileşmek ve ekonomik kalkınmayı finanse etmek için büyük miktarda borç alan Latin Amerika ülkeleri, aldıkları borçları ödemekte zorlanmaktadırlar. Enflasyon ve

işsizlik arttıkça gelirler düşmüş ve ortaya mali kriz çıkmıştır. Nitekim 1980'li yıllara yerel halk Kayıp On Yıl olarak adlandırmışlardır.

1984 yılında krizin tam ortasında, bilim dünyasından bu sorunu çözmeye yönelik fikirler ortaya atılmaya başlanmıştır. 1987'de Conservation International ilk BDT'sini gerçekleştirerek, Bolivya Amazon'unda yerli topluluklara, nesli tükenmekte olan yaban hayatını ve tüm Kuzey Amerika'dan daha fazla kuş türüne ev sahipliği yapan yaklaşık 1,6 milyon hektarlık (4 milyon dönüm) yağmur ormanının korunmasını güvence altına almıştır. Ayrıca bu takaslar, hükümet gelirinin ülke içinde kalmasını ve ülkenin ve alacaklılarının üzerinde anlaşabileceği çevre projelerini desteklemesini sağlamaktadır (Miller, 2024). Bolivya'nın son ulusal korunan alanları 2000'lerin başında oluşturulmuştur. Ülke tarihsel olarak dünyadaki en yüksek kişi başına ormansızlaşma oranlarından birine sahiptir. Aynı zamanda topluluklar topraklarını yaklaşan madencilik ve tarımsal tehditlerden korumak için de harekete geçmek zorundadırlar. Mutlak değerler açısından, 650.000 ABD doları -bugünkü değeri 1,7 milyon ABD doları- o kadar da büyük bir miktar değildir. Ancak anlaşmanın etkileri niceliksel değerini aşmıştır. Çünkü bu anlaşma sonucunda dünyayı değiştirebilecek borç hafifletme ile çevre koruma ilişkilendirilmiştir.

Bolivya'daki ilk takastan bu yana küresel olarak 140'tan fazla BDT anlaşması imzalanmış ve çevre koruma için milyarlarca dolarlık fon serbest bırakılmıştır. Bugünün BDT, boyut ve kapsam açısından bu ilk orijinal anlaşmayı gölgede bırakmış ve ülkelerin borçlarını hafifletmeleri ve doğayı korumak için kaynakları serbest bırakmaları için güvenilir bir yöntem olmuştur. Ülkeler doğayı korumak ve restore etmek için küresel hedeflere ulaşmaya çalışırken, takaslardan elde edilen gelir, kalıcı bir finansman açığını kapatmaya yardımcı olabilmektedir. Birleşmiş Milletler'in yakın tarihli bir raporu, finansmanın şu anki yıllık 154 milyar ABD dolarından 2025 yılına kadar yıllık 384 milyar ABD dolarına -iki katından fazla- artmaması durumunda dünyanın iklim ve biyolojik çeşitlilik hedeflerine ulaşamayacağı tahmininde bulunmaktadır.

Korunan alanlar yalnızca toplulukların iklim kaynaklı felaketleri önlemesine ve bunlardan kurtulmasına yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda bölgedeki yaban hayatını da korumaya yardımcı olmaktadır. Alto Beni'yi çevreleyen ormanlara temiz su sağlanmakta, topluluğun kakao üretimi için olmazsa olmazı olan polinatörleri desteklemekte ve çok sayıda aile için bir gelir kaynağı oluşturmaktadır (Burson, 2024). Bolivya'nın Madidi Milli Parkı ormanlarının derinliklerinde, gözlüklü ayı, jaguar ve And Dağları kaya horozu gibi simgesel türler, nesillerdir ormanı koruyan San José de Uchupiamonas halkıyla birlikte yaşamaktadırlar. Ancak bölgenin uzağında olmasına rağmen madencilik ve tarım tehditleri ortaya çıkmıştır. Ormanı ve toplulukların yaşam biçimini korumak için Conservation International ve ortakları, ilk yerliler tarafından işletilen ekolojik kampı Chalalán Ecolodge oluşturarak, dünyaya yayılan daha kapsayıcı bir seyahat yaklaşımını başlatmıştır (McCoy, 2023b).

Görsel 4: Madidi Milli Parkı'ndaki Chalalán Ecolodge

Chalalán'a ulaşmak için ziyaretçilerin önce La Paz'dan Rurrenabaque'ye, yağmur ormanına açılan kapı olarak bilinen küçük bir kasabaya hava yolu ile gitmeleri ve gece orada kalmaları gerekir. Ertesi sabah Beni ve Tuichi Nehirleri'nde beş saatlik bir yolculuk için bir oyma kanoya binerler. Bu yolculuk esnasında dikkatli olurlarsa dev nehir su samurlarını, kaplumbağaları ve korunan alanda yaşayan yaklaşık 1.000 kuş türünden bazılarını görebilirler. Son olarak, yağmur ormanında kısa bir yürüyüş, Chalalán Gölü kıyısındaki geleneksel Tacana kulübelerine götürürler.

Görsel 5: Sincap maymunu (Madidi Ulusal Parkı)

Ziyaretçiler gündüzleri ormanda 50 kilometreden (31 mil) fazla patikada yürüyerek yeni keşiflerde bulunabilirler. Akşamları dunucuabi gibi geleneksel yemekler -muz yapraklarında pişirilmiş balık- ikram edilir. Chalalán Gölü bölgenin mücevheri olarak nitelendirilen en az beş maymun türüne ev sahipliği yapmaktadır. Chalalán kurulduğundan bu güne geçen yıllarda, başarılı bir ekoturizm destinasyonu sunmuştur. Bugün 74 aile Chalalán'dan doğrudan gelir elde etmektedir. Ayrıca sürdürülebilir tarımda çalışan ve ormandan topladıkları el sanatlarını satan çok sayıda kişi de geçimini gelen ekoturistlerden sağlamaktadırlar.

2030 yılına kadar Conservation International'ın toplulukların ek 4 milyon hektarı (10 milyon dönüm) korumasına yardımcı olmasını beklenmektedir. Bu stratejinin gerçekleşebilmesi için yerli halk ve topluluklar, yerel ve ulusal yönetimlerle güçlü ortaklıklar gerçekleştirmesi gerekir (Burson, 2024). Örneğin belediyeler, bilgi paylaşımı ve ortaklıklar kurma amacıyla bir ağ kurulmasına yardımcı olabilirler. Nitekim Bolivya belediyeleri korunan alanlarının ilk kapsamlı atlasını geliştirmeye yardımcı olmuşlardır. Conservation International'ın Amazonia programını yöneten Candido Pastor, 1995 yılında madencilik ve tarımın toplum topraklarına yönelik tehdit oluşturduğu ve doğaya zarar vermeden toplum için gelir oluşturacak sürdürülebilir ekonomik faaliyetlere ihtiyaç duyulduğu bir dönemde, bu kulübe fikrinin ortaya çıktığını söylemiştir. San José de Uchupiamonas topluluğu Chalalán'da bu kulübe ekoturizmi ile seyahati daha sorumlu ve samimi bir hale getirmek ve yerel toplulukların refahını iyileştirmek için ilk girişimlerden birisi haline gelmiştir (McCoy, 2023b).

3.4. Polonya

İsveç, Norveç, Amerika Birleşik Devletleri, Fransa, İtalya ve İsviçre, ilk çok taraflı borç-doğa takasında, Polonya'nın kendilerine olan borcunun bir kısmını çevre girişimleri için bir fona dönüştürmeyi kabul etmişlerdir. 39 Nisan 1992'de ülkeler, kar amacı gütmeyen bir vakıf olarak Polonya'nın Varşova kentinde bulunan EcoFund'u kurmuşlardır. 2003 yılı boyunca Polonya, Finlandiya, Fransa, İtalya, Norveç, İsveç, İsviçre ve Amerika Birleşik Devletleri'nden 580 milyon ABD dolarından fazla BDT almış ve bunların büyük çoğunluğunu EcoFund aracılığıyla yönetmiştir. EcoFund finansmanı, sera gazı emisyonlarının azaltılması, biyolojik çeşitliliğin korunması, atık yönetimi ve toprak kirliliğinin önlenmesi dahil olmak üzere çevresel hedeflere tahsis edilmiştir (Picolotti et al. 2020: 10).

Polonya Hükümetinin zamanında başlattığı bir girişim nedeniyle, bu anlaşma alacaklı ülkelerin Polonya ile çevre koruma amacıyla borcun % 10'una kadar ek bir kısmının dönüştürülmesi için ikili anlaşmalar yapma seçeneğini içermektedir. EcoFund, BDT gelirlerini yönetmek amacıyla Orta ve Doğu Avrupa'da kurulan ilk tam teşekküllü kurumdur. ABD, borç takas seçeneği aracılığıyla EcoFund'a katkıda bulunan ilk ülke olmuştur. Daha sonra bu katkıyı Fransa, İsviçre ve daha yakın zamanda İsveç yapmıştır. Norveç, 1997'nin sonunda EcoFund'a hibe sağlamıştır. Fonun kurulmasından önce Finlandiya, Polonya ile çevre takası için de borç almayı kabul etmiş, ancak elde edilen gelirler EcoFund tarafından yönetilmemektedir. Mevcut anlaşmalara göre, EcoFund'a 2010 yılına kadar (bu anlaşmaların çoğunun süresi dolduğunda) yapılan toplam katkılar, herhangi bir kurum tarafından yönetilecek en yüksek çevre için borç takas fonu değeri olan yaklaşık 474 milyon ABD dolarına ulaşacaktır. Ecofund'un 1996 gelirleri yaklaşık 31 milyon ABD dolarıdır ve mevcut borç takas anlaşmalarından elde edilen müteakip yıllık gelirlerin ortalama 30 milyon ABD Doları olması beklenmektedir. 1996 yılı sonunda Fon, 109 milyon ABD Doları değerinde 171 hibeyi onaylamış ve 164 projenin uygulanması için 61 milyon ABD Doları ödenmiştir (OECD, 2009).

1991'de Polonya'da çevre için borç takası fikri pek de yeni değildir. 1990'da Dünya Yaban Hayatı Fonu (WWF), Polonya borcunun 50.000 ABD dolarını (ikincil piyasadan 11.500 $ karşılığında satın alındı) Mazuriye Gölü koruma projesine dönüştürmüştür. Yine 1990 yılında, Finlandiya çevre koruma ve enerji tasarrufu ekipmanı satın alan Polonyalı ithalatçılar için resmi

ikili borcun önemli bir bölümünü sübvansiyonla (sözleşme fiyatının % 30'una kadar) değiştirmek üzere ikili bir Polonya-Finlandiya anlaşmasına varılmıştır. İkincisi, bağlı tedarikin ve özel bir kurumsal yapının tüm dezavantajlarına sahip tipik bir ikili anlaşmadır. Başlangıçta Polonya tarafındaki bürokratik ve prosedürel başarısızlıklar nedeniyle anlaşmanın uygulanması yavaş ilerlemiştir (Tomasz, 1998: 8).

EcoFund, tüzüğü gereği Polonya'daki kükürt ve azot oksitlerin sınır ötesi hava kirliliğini ele alan projelere hibe desteği sağlamakla yükümlüdür. Baltık Denizi'nin kirlenmesi ve ötrofikasyonu, küresel iklim değişikliği gazları, biyolojik çeşitlilik, atık yönetimi ve kirlenmiş toprağın ıslahı. Bu son öncelikli sektör ancak yakın zamanda Fon tarafından kabul edilmiş ve henüz faaliyete geçmemiştir. 1996 yılında EcoFund'un desteğinin üçte ikisinden biraz azı kamu kurumlarına sağlandı; geri kalanlar büyük ölçüde kamu iktisadi teşebbüslerine (% 30), özel teşebbüslere (% 5) ve STK'lara (% 2) gitmiştir. 1992-1996 yılları arasında EcoFund, öncelikli çevre sektörleri arasında hibeleri, proje adedi, hibe değeri ve toplamdaki payı aşağıdaki gibi onaylamıştır (OECD, 2009):

-Sınır ötesi hava kirliliği için 11 projeye 39,7 milyon dolar (% 36)

-Baltık Denizi için 26 projeye 27,8 milyon dolar (% 26)

-İklim değişikliği için 74 projeye 28,5 milyon dolar (% 26)

-Biyolojik çeşitlilik için 60 projeye 13.2 milyon dolar (% 12).

3.5. Gabon

ABD Koruma Örgütü The Nature Conservancy tarafından kolaylaştırılan bir BDT düzenlenmiştir. Birçok rapora göre takas, alacaklıların hükümetin deniz koruma alanlarını okyanuslarının %30'una kadar genişletme sözü karşılığında 500 milyon ABD doları değerinde borç takasını içermektedir Takasın bir sonucu olarak, Gabon'un dış borç yükümlülüklerini azaltmak ve ülkedeki deniz koruma için ek 163 milyon ABD doları sağlamaktır. Gabon, ABD koruma örgütlerinin son birkaç yılda sonuçlandırdığı beşinci BDT'dir. Gabon, ABD koruma örgütleri tarafından yeniden finanse edilen toplam borcu 2,5 milyar ABD dolarının çok üzerine çıkarmaktadır. Bu takaslar genellikle yoksul ülkelerdeki sürdürülemez borç ve deniz biyoçeşitliliğinin endişe verici kaybı gibi ikili sorunlara yaratıcı bir çözüm olarak kabul edilmektedir.

Gabon BDT bazı sorunları beraberinde getirmiştir. Bu takas, özellikle küçük ölçekli balıkçılık perspektifinden bakıldığında deniz kaynaklarının sürdürülebilir yönetimini ilerletmek için çekici bir çözüm değildir. Ayrıca Gabon'daki borç takası, hükümetin okyanusların %30'unu koruma taahhüdünde bulunmasına neden olmadı ve okyanusu koruma için 163 milyon ABD doları ek gelir sağlamamıştır.

Görsel 6: Gabon kıyıları (https://images.app.goo.gl/Juew4qJSVCHLseSx5)

2007 ile 2022 arasında Gabon'un dış borcu aşırı yükselmiş ve GSYİH'nın %70'inin üzerine çıkarak IMF'nin borç sıkıntısı çeken ülkeler listesine girmiştir. 2007'de Paris Kulübü üyelerinin ve özellikle Fransa'nın Gabon ile BDT anlaşması bazı belirsizlikleri korumaktadır. Paris Kulübü bağışçıları Gabon'un borcu olan 2,4 milyar ABD doları borcunu ödemek için nakit ödemesine izin vermektedir. Anlaşma Gabon'a borçta bir indirim sağlamıştır. Ancak anlaşmanın içeriği hakkında kamuya açık bilgi verilmemiştir (Standing, 2023).

Gabon, borcunun küçük bir kısmının yeniden finanse edilmesine yardımcı olan ve denizlerin korunmasına yönelik fonları durduran 500 milyon dolarlık bir borç-doğa takasını tamamlamıştır (Duarte and Gokoluk, 2023). Gabon'un borcunun yaklaşık %4'üne eşdeğer olan bu tahviller, daha uzun vadeli 500 milyon dolarlık yeni bir krediyle değiştirilmiş ve bu kredi de eşdeğer miktarda yeni mavi tahvillerle finanse edilmiştir. Takas düzenlemesinin, 15 yıl boyunca okyanusların korunması için 125 milyon dolar fon sağlaması ve hükümetin 2030 yılına kadar denizlerinin %30'unu koruma taahhüdünü yerine getirmesine yardımcı olması beklenmektedir (White and Duarte, 2023).

4. SONUÇ

En yoksul gelişmekte olan ülkelerin 50'den fazlası borçlarını ödeyememe ve hatta fiilen iflas etme tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Bunların arasında iklim açısından dünyanın en savunmasız 50 ülkesinden 28'i de yer almaktadır. Küresel ekonominin yalnızca %3'ünü temsil etmelerine rağmen, aşırı yoksulluk içinde yaşayan insanların yarısından fazlasını oluşturmaktadırlar. BDT yeni bir enstrüman olmamakla beraber önemli ölçüde daha büyük anlaşmaların yeni bir dalgası, borç sıkıntısına çözümün bir parçası, iklim ve korumaya ek kaynaklar oluşturmanın yöntemi olabilir. İklim değişikliğine karşı savunmasız olan ağır borçlu ülkeler kısır bir döngüye girmişlerdir. Ödenecek borç miktarı ve bunların servisi doğayı korumak için yapılacak yatırımlarda mali sıkışmaya neden olur. aynı zamanda küresel bir sorun olan iklim değişikliği bu ülkelerin üretim kapasitesini düşürür ve doğal afetleri (ardından pahalı imar faaliyetlerini) tetikler, bu durum borçların geri ödenmesini daha da zorlaştırır. Oysa BDT alacaklılara doğaya yatırım karşılığında borcu hafifletme veya indirimde bulunma şeklinde bir teşvik sağlayabilir.

Gelecekteki iklim değişikliği projeksiyonlarına göre 2050 yılına kadar İstanbul Roma gibi, Ankara da Taşkent gibi olabilir endişesi vardır (Byaruhanga and Adamou, 2019). Borçla mücadele eden, iklim değişikliği veya doğa kaybıyla karşı karşıya kalan ülkeler için evrensel bir çözüm sağlamaları pek mümkün değil. Ve bunlar, geleneksel borç erteleme veya imtiyazlı finansman pahasına yapılmamalıdır. Bununla birlikte, mevcut araçları tamamlayacak ve finansmanın kısıtlı olduğu bir dönemde iklim değişikliği ve doğal biyolojik çeşitlilik kaybıyla ön cephede yer alan ülkelerde dayanıklılığı güçlendirecek şekilde ölçeklendirilebilirler (IMF, 2022). Sürdürülebilirlik etiketlerinin kullanımı hâlâ gevşek olup, düzenleyiciler ve denetleyicilerin açık kurallar koyması ve uygulamaları sıkılaştırması gerekmektedir. Sürdürülebilir yatırım fonlarına ilişkin açıklamaların ve etiketlerin piyasa şeffaflığını ve pazar bütünlüğünü etkili bir şekilde geliştirmesini sağlamalı ve iklim hedefleriyle daha iyi uyum sağlamalıdır. Doğayı koruma ve onarmaya yönelik küresel taahhütler ivme kazanırken, borç-doğa takaslarından elde edilen para, bu çabaları desteklemek için finansmanda devam eden açığı kapatmaya yardımcı olabilir.

Birleşmiş Milletler'in yakın tarihli bir raporu, finansmanın 2025 yılına kadar yılda 154 milyar ABD dolarından yılda 384 milyar ABD dolarına iki katından fazla artmaması durumunda dünyanın iklim ve biyolojik çeşitlilik hedeflerine ulaşamayacağı sonucuna ulaşılmaktadır (McCoy, 2023a). Uluslararası Para Fonu'na (IMF) göre, 2050'ye kadar iklim değişikliğini hafifletmek küresel olarak yılda 3-6 trilyon ABD doları arasında bir maliyete yol açacağı öngörülmektedir (Whiting, 2024). Doğayı korumak ve geleceğe taşımak politikalarının büyük çoğunluğunun uygulanması ve amaçlanan etkilere ulaşması elbette zaman alacaktır. Daha kapsamlı kamu ve özel sektör risk paylaşımı, gelişmekte olan ekonomilerde iklim özel yatırımlarının teşvik edilmesi açısından kritik önem taşımaktadır. Çok taraflı kalkınma bankaları ve bağışçılar, garantilerin daha kapsamlı kullanımı da dâhil olmak üzere, karma finansmanın desteklenmesinde önemli bir rol oynayabilirler (Ananthakrishnan vd., 2023).

Performansa dayalı hibeler kapsamında, hibelerin ödenme miktarı, önceden belirlenmiş hedeflerin doğru yolda olup olmadığının değerlendirilmesine bağlı olacaktır. Bazı ODA (Official Development Assistance) ülkeleri, iklim veya çevre projeleri söz konusu olduğunda daha da düşük borç verme oranlarında imtiyazlı krediler sağlamaktadır. Bununla birlikte, daha olumlu etkiler sağlama olasılığı nedeniyle performansa dayalı finansman da araştırılabilir. Ancak bunu yaparken, bağışçı ülkelerin finansman operasyonlarına daha fazla esneklik katmak için geleneksel kalkınma finansmanı yaklaşımlarını ayarlamaları gerekebilir (Shirai, 2022: 42)

Negatif dışsallığı olmayan enerji stratejileri, finans, çalışma, vergilendirme, ulaştırma ve sanayi politikalarına entegre edilmiş olarak tüm hükümetlerin katılımını ve işbirliğini gerektirir. Bu nedenle, çevre konularına tutarlı bir yaklaşımın daha geniş ulusal çerçevelere (ulusal kalkınma planları gibi) ve daha ayrıntılı politika ve planlama belgelerine (yenilenebilir enerji eylem planları, ulaştırma stratejileri, altyapı veya elektrifikasyon planlaması, inşaat mevzuatı gibi) dâhil edilmesi gerekmektedir (IEA, 2021: 61). Kamu ve özel sektörün uyumu yanı sıra yerel halkın politika uygulamalarına dâhil edilebilmesi için kamu spotu şeklindeki görseller ve

eğitimin ilk başlarında verilecek bilgiler verilmeli ve böylece bilinçli tüketicinin oluşumuna katkı sağlanmalıdır.

KAYNAKÇA

Ananthakrishnan, P; Ehlers, T.; Gardes-Landolfini, C. and Natalucci, F. (2023). Emerging Economies Need Much More Private Financing for Climate Transition. IMF Blog, https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2023/10/02/emerging-economies-need-much-more-private-financing-for-climate-transition

Andrews, S. K. (2024). Peru Debt-for-Nature Swap. DLA Piper& New Perimeter. https://www.newperimeter.com/our-work/economic-development/peru-debt-swap.html

BFT. (2024). Seychelles Debt Swap. Blended Finance Taskforce. https://www.blendedfinance.earth/sustainability-linked-debt/2020/11/16/seychelles-debt-swap

Bortz, P. G.; Michelena, G. & Toledo, F. (2020). A Gathering of Storms: The Impact of COVID-19 Pandemic on the Balance of Payments of Emerging Markets and Developing Economies (EMDEs), International Journal of Political Economy, 49:4, 318-335.

Burson, K. A. (2024). Small Towns Thrive as Forces of Nature at Amazon. Nature Ornate. https://natureornate.com/small-towns-thrive-as-forces-of-nature-at-amazon/

Byaruhanga, C and Adamou, L. (2019). Seyşeller: İklim değişikliğiyle mücadelede özgün bir yol seçen ada ülkesi. BBC News. https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-50737628

Chandrasekhar, A. & Quıroz. Y. (2024). Q&A: Can debt-for-nature ‘swaps’ help tackle biodiversity loss and climate change? Carbon Brief Clear on Climate. https://www.carbonbrief.org/qa-can-debt-for-nature-swaps-help-tackle-biodiversity-loss-and-climate-change/

CPI. (2024). Seychelles Debt for Climate (DFC) swap. Climate Policy Initiative. https://www.climatepolicyinitiative.org/gca-africa-adaptation-finance/case_studies/seychelles-dfc-2/

Deacon, R. T. & Murphy, P. (1997). The structure of an environmental transaction: the debt-for-nature swap. Land Economics, 73 (1), 1-24. doi: https://doi.org/10.2307/3147074

Deniz, E. (2024). Spread Nedir? GCM Yatırım. https://www.gcmyatirim.com.tr/egitim/makaleler/spread-nedir

Duarte, E. and Gokoluk, S. (2023). BofA-Led Debt Swap for Gabon Moves Ahead With $500 Million Bond. Bloomberg. https://www.bloomberg.com/news/articles/2023-08-02/bofa-led-debt-swap-for-gabon-moves-ahead-with-500-million-bond

Euractiv (2023). EU's powerful lending arm eyes first 'debt-for-nature' swap, Jun 22, 2023, https://www.euractiv.com/section/biodiversity/news/eus-powerful-lending-arm-eyes-first-debt-for-nature-swap/

Euractiv (2023). EU's powerful lending arm eyes first 'debt-for-nature' swap, Jun 22, 2023, https://www.euractiv.com/section/biodiversity/news/eus-powerful-lending-arm-eyes-first-debt-for-nature-swap/

Georgieva, K.; Chamon, M. and Thakoor, V. (2022). Swapping Debt for Climate or Nature Pledges Can Help Fund Resilience. December 14, 2022, IMF Blog, https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2022/12/14/swapping-debt-for-climate-or-nature-pledges-can-help-fund-resilience

Gockel, C. K. and Gray, L. C. (2011). Debt-for-Nature Swaps in Action: Two Case Studies in Peru. Ecology and Society, 16 (3), https://www.jstor.org/stable/26268934?seq=1

Grund, S. & Fontana-Raina, S. (2023). Debt-for-nature swaps: the belize 2021 deal and the future of green sovereign finance. Capital Markets Law Journal, 19 (2), 128-151. https://ssrn.com/abstract=4437615

IEA (2021). Financing Clean Energy Transitions in Emerging and Developing Economies, International Energy Agency. World Energy Investment 2021 Special Report.

Ledwell, C. (2024). Debt-for-Nature Swaps. NAP Global Network. https://napglobalnetwork.org/innovative-financing/debt-for-nature-swaps/

McCoy, M. K. (2023a). U.S. Peru trade debt for nature. Conservation International. https://www.conservation.org/blog/us-peru-trade-debt-for-nature

McCoy, M. K. (2023b). In Amazon, small towns are a force of natüre. Conservation International.

Miller, S. R. (2024). Can Debt-For-Nature Swaps Help Achieve Climate Goals? https://today.duke.edu/2024/09/can-debt-nature-swaps-help-achieve-climate-goals

Naumenkova, S.; Mishchenko, V.; Chugunov I. and Mishchenko, S. (2023). Debt-for-nature or climate swaps in public finance management. Problems and Perspectives in Management, 21(3), 698-713. file:///C:/Users/AY/Downloads/PPM_2023_03_Naumenkova.pdf

OECD. (2007). Lessons Learnt from Experience with Debt-for-Environment Swaps in Economies in Transition. Organisation for Economic Co-Operation and Development,Environmental Finance. https://www.oecd.org/env/outreach/39352290.pdf

OECD. (2009). Swapping Debt for the Environment: The Polish Ecofund. OECD-Phare. https://www.cbd.int/doc/external/oecd/oecd-poland-1998-en.pdf

Oh, S. (2022). How debt-for-climate swaps can help solve low-income countries' crushing debt and environmental challenges at the same time. The Conversation.

Perera, O., Wuennenberg, L., Uzsoki, D., & Cuéllar, A. (2018, July). Financing soil remediation: Exploring the use of financing instruments to blend public and private capital. International Institute for Sustainable Development. https://www.iisd.org/system/files/publications/financing-soil-remediation.pdf

Picolotti, R.; Zaelke, D.; Silverman-Roati, K. and 'Tad' Ferris, R. (2020). Debt-for-Climate Swaps, IGSD Background Note, Institute for Governance & Sustainable Development, Discussion Document: 6 October 2020, https://www.igsd.org/wp-content/uploads/2020/08/Background-Note-on-Debt-Swaps-11Aug20.pdf

Pouponneau, A. (2023). Applicability of innovative finance for addressing loss and damage. Lessons from the Seychelles. UNFCCC. https://unfccc.int/sites/default/files/resource/1_TC_Lessons%20from%20the%20Seychelles.pdf

Radwin, M. (2023). Peru signs $20-million debt-for-nature swap with focus on Amazon rainforest. Mongabay. https://news.mongabay.com/2023/09/peru-signs-20-million-debt-for-nature-swap-with-focus-on-amazon-rainforest/

Shirai, S. (2022). An Overview on Climate Change, Environment, and Innovative Finance in Emerging and Developing Economies. ADBI Working Paper 1347. Tokyo: Asian Development Bank Institute.

Standing, A. (2023). Gabon's Odious Debt-for-ocean Swap: The implications for ocean governance. Coalition for Fair Fisheries Arrongements (CFFA). https://www.cffacape.org/publications-blog/gabon-debt-ocean-swap-tnc

The Nature Conservancy. (2016). A Sea Change in the Indian Ocean, Seychelles' Transformational Debt-For-Adaptation Buy-Back. https://www.cbd.int/doc/meetings/mar/soiom-2016-01/other/soiom-2016-01-seychelles-03-en.pdf

Tomasz, Z. (1998). Debt-for-environment swap as a game: The case of the Polish EcoFund. Nota di Lavoro, No. 69.1998, Milano: Fondazione Eni Enrico Mattei (FEEM).

U.S. Department of State. (2000). The Paris Club. The Bureau of Economic and Business Affairs. International Finance and Development, Economic and Business Affairs, Department of State. https://1997-2001.state.gov/issues/economic/fs_000301_parisclub.html

U.S.D.T. (2023). United States Signs $20 Million Debt Swap Agreement with Peru to Support Amazon Conservation. United States Department of the Treasury. https://home.treasury.gov/news/press-releases/jy1724

White, N. and Duarte, E. (2023). Gabon Wraps Up $500 Million Debt-for-Nature Swap. Bloomberg News, Aug 15, 2023, https://www.bnnbloomberg.ca/gabon-wraps-up-500-million-debt-for-nature-swap-1.1959083

Whiting, K. (2024). Climate finance: What are debt-for-nature swaps and how can they help countries? World Economic Forum, Forum Institutional.

https://images.app.goo.gl/Juew4qJSVCHLseSx5

TÜRKİYE'DEKİ VERGİ YAPISININ YANSIMALARI

Prof. Dr. Hakkı M. AY
Selçuk Üniversitesi
hma@selcuk.edu.tr- ORCID: 0000-0001-9033-8248
Öğr. Gör Nihal GÜNEŞ AY
Selçuk Üniversitesi
nihalay@selcuk.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-9788-7872

ÖZET

Ülkeler ekonomik yönden gelişmiş ve az gelişmiş olarak sınıflandırılırlar. Gelişmişlik seviyelerine göre ülkeler, ekonomik ve sosyal ölçütler açısından farklılıklar arz etmektedir. Modern devletlerin en büyük ve önemli finansman kaynağı doğal olarak vergilerdir. Vergilerin alternatifi olarak para basmak veya borçlanmaya gitmek daima enflasyon baskısı yaratır. O nedenle vergiler, alternatifsiz gelir kaynağıdır. Vergi yapısı, sistem içerisinde yer alan ve farklı etkileri barındıran vergilerin bileşimini açıklamaktadır. Ülkelerin gelişmişlik seviyelerine göre vergi yapıları da farklılık gösterir. Gelişmiş ülkelerdeki vergi sistemi dolaysız vergilerin ağırlığına sahiptir. Dolaysız vergiler kişilerin kişisel özelliklerini dikkate aldıkları için daha adil olabilmektedirler. Az gelişmiş ülkelerin vergi sisteminde kişisel özellikleri dikkate almayan dolaylı vergilerin ağırlığı hâkimdir. Türkiye'nin vergi yapısı dolaylı vergi ağırlıklı olduğu için az gelişmiş ülke özelliği taşımaktadır. Daha adaletsiz vergilerden oluşan dolaylı vergiler, devlet ve mükellef açısından farklı yansımaları barındırır. Devlet için dolaylı vergiler daha kolay ve zahmetsiz tahsil edilirken; mükellef için daha acımasız olabilmektedir. Türkiye'nin vergi sistemine yöneltilen eleştirilerin birçoğunun nedeni, vergi yapısına dayanmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de dolaylı vergilerin ekonomik ve sosyal etkileri anlatılmaktadır. Vergi sistemine yapılan eleştirilere yönelik çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Vergi yapısı, dolaylı vergi, ahlaki vergi, Türk vergi sistemi

1. GİRİŞ

Tarihsel süreç içinde devletlerin ve izlenilen ekonomik politikaların amaçlarının değişiklik gösterdiği bir gerçektir. Tarafsız devlet anlayışının hâkim olduğu dönemlerde devletler mümkün olduğunca ekonomik ve sosyal yaşama müdahaleden kaçınmışlardır. Devletin gelir ve harcamaları aracılığıyla piyasaya etki etmemesini salık vermişlerdir. Dolayısıyla minimal bir devlet anlayışı çerçevesinde yalnızca sınırlı hizmetler yerine getirilmiştir. Merkantilist düşüncenin hâkim olduğu dönemde ise devlet, dünyada sınırlı arz ve stoku olan altın ve gümüş gibi değerli madenlerin ülkeye getirilmesi amaçlanmıştır. Gümrük vergileri ve tarifeleri ihracatı arttırıcı, ithalatı ise daraltıcı politikalar çerçevesinde şekillendirilmiştir.

Büyük savaş ve ekonomik krizlerin akabinde ise devletin tarafsızlığı değil, müdahaleci anlayışı izlenilen ekonomi politikalarında kendisini hissettirmeye başlamıştır. Nitekim kentleşme,

sanayileşme, gelir artışı, talep ve beklentilerin artması, devlet harcamalarının ve hizmetlerinin niceliksel ve niteliksel olarak büyümesine neden olmuştur. Hatta küreselleşme, sosyal devlet ve yerel demokrasinin politikalara yansıması ile ulusal gelir içerisinde devletlerin payı sürekli artış göstermiştir. Bu gelişmeler ülke ekonomileri içinde vergi gelirlerinin özellikle son elli yılda artışına neden olmuştur (Smith, 2015: 12). Alman ekonomist Adolph Wagner tarafından kamu harcamalarının sürekli olarak milli gelir artışının üzerinde arttığı ifade edilir (Diamond, 1977: 37-38).

Bir ülkenin vergi sisteminin bileşimi ve tekniği, o ülkenin ekonomik ve toplumsal yapılarıyla sıkı bir ilişki içindedir. Nitekim bir vergiden beklenen verimlilik, bu bağlılığın zorunlu bir sonucudur (Gülşen ve Yıldıran, 2021: 53). Vergi yapısı, uygulanacak vergi politikalarında iki farklı uçta yer alan adalet ve verimlilik ilkeleri arasındaki seçimi yansıtmaktadır. Nitekim vergi literatürünün büyük çoğunluğunda kamudaki karar vericilerinin verimlilik ve adalet gibi genel sosyal kriterlere göre politikalar seçip, uyguladıkları varsayılır (Hettich and Winer, 1988. 701). Günümüz modern ekonomilerinde oluşturulacak vergi yapısının, adalet ilkesi doğrultusunda yalnızca dolaysız vergiler lehine değişmesi ile mümkün olabilecektir (Karabacak & Meçik, 2022: 161).

Mali ve mali olmayan amaçlarla toplanan vergilerin kaynağına, ülkenin gelişmişlik düzeyine ve gelir dağılımına uygun olarak dizayn edilmesi gerekir (Brochier & Tabatoni, 1971: 71). Her ülkenin vergi yapısı, ekonomik gelişmişliğe, izlenecek farklı ekonomik, sosyal ve siyasi amaçlara ve sahip olduğu kurum ve kural zenginliğine göre değişiklik gösterir. Az gelişmiş ülkeler ekonomik kalkınma aşamalarında ciddi boyutlarda finansman gereksinimi duymaktadırlar. Ekonomik ve sosyal yapıda meydana getirilecek köklü değişimler, büyük kamu harcamaları aracılığıyla gerçekleştirilebilecektir. Bilindiği gibi az gelişmiş ülkelerin kronikleşen yapısal sorunları içinde gelirin ve buna bağlı olarak tasarrufların düşük gerçekleşmesi yer almaktadır. İç kaynakların yetersiz kalması durumunda pahalı dış (borç) kaynaklardan önce yeni vergilerin ihdası ile iç kaynak yaratılmak istenecektir. Az gelişmiş ülkelerde tüketicilerin birlikteliği sağlanamadığı için hükümetler, özellikle tüketim üzerindeki dolaylı vergiler aracılığıyla yeni finansman kaynakları üretilmeye çalışılacaktır.

Bu çalışma henüz gelişmemiş bir ekonomiye sahip olan Türkiye'nin vergi yapısı, tercih edilen vergilerin gerekçeleri ve adaletin sağlanması ile verimlilik arasında nerede durması konusunda açıklamalar ve analizler içermektedir.

2. VERGİ YAPISI KAVRAMI

Çağdaş vergi politikaları, kamunun hedeflediği amaçlara uygun olarak düzenlenir. Vergilendirme, yalnızca devlet harcamaları için gerekli fonları sağlamayı değil, aynı zamanda gelirin adil dağıtımını, ekonomik istikrarı sağlamayı, kaynak tahsisine katkıda bulunmayı ve ekonomik büyümeyi de destekleyici olmalıdır. Düzgün tasarlanmış bir vergi sisteminin amacı, arzu edilen maliye politikası hedeflerine en etkin şekilde, istenmeyen çarpıklıkları sınırlandırarak, vergi harcamalarını ve tahsilat maliyetini en aza indirerek ve ekonomik büyümeyi teşvik ederek ulaşmaktır. Vergilemenin etkinliği ve özellikle vergi yapısı, ekonomik büyüme ve mali konsolidasyonun sağlanmasında önemli rol oynamaktadır.

Vergi yapısı kavramı, bir vergi sistemindeki vergi çeşitlerinin tüm vergi hasılatı ve milli gelir içindeki payını ifade eder (Korkmaz, 1982: 21). Bir başka tanıma göre vergi yapısı, farklı gelir, servet ve harcamalardan toplanan vergilerin bileşimini ve karşılıklı yerini ifade etmek için kullanılan bir kavramdır (Ay ve Talaşlı, 2008: 136-137). Aynı zamanda vergi tabanı, indirim, muafiyet ve istisnaların kapsamı yanında vergi oranlarının yapısal özelliklerini de kapsamaktadır (Gülşen, 2022: 86).

Vergi yapısı ile ilgili tartışmaların yoğunlaştığı alan ekonomik gelişme ile siyasal karar alma süreçleridir. Bir ülkenin vergi yapısı ile ekonomik yapısı arasında sıkı bir ilişki vardır ve ekonomik gelişmenin her bir aşamasında vergi yapısı da değişebilmektedir (Arsan, 1968: 43-44). Farklı bir bakış açısına göre ise vergi yapısı bir takım siyasi hedefler için kullanılan etkili bir araçtır. Buna göre politikacılar, politik alanlardaki net getirileri olan oy sayısını artırmak için, çıkarları doğrultusunda vergi yapısını değiştirebilmektedirler (Pınar, 2002:84). İktidara gelen her siyasi partinin farklı ideolojileri olduğu için her hükümet değişikliğinde, maliye politikası araçları olan kamu gelir ve harcamalarının kullanımında değişiklik yaşanmaktadır (Hettich & Winer, 1984: 67-68). Politikacıların, seçmenlerinin ekonomik çıkarlarından ziyade kendi siyasi çıkarlarını ilerleten kararlar aldıklarına yaygın olarak inanılır. Bu kararlar, sağlık ve eğitim gibi yeni programlar uygulanıp uygulanmayacağı, yollar ve köprüler gibi mevcut altyapıların yenilerinin inşa edilip edilmeyeceği veya iyileştirilip iyileştirilmeyeceği ve firmaları ve spor kulüplerini kendi yargı bölgelerine çekmek veya tutmak için teklif verilip verilmeyeceği gibi kararları içerir (Biglaiser & Mezzett, 1997: 425).

Bazı karşılaştırmalar içeren çalışmalar, vergi yapısının genellikle ekonomik kalkınma düzeyiyle ilişkili olduğunu doğrulamaktadır. Başlangıçta yeni vergiler veya vergi oran ve tutarları ekonomik kalkınma düzeyine paralel olarak konmaktadır. Bu nedenle gelişmiş (sanayi) ülkelerinin vergi yapıları, az gelişmiş ülkelerin vergi yapılarından farklı özellikler taşımaktadır (Hitiris, 1990: 29).

Musgrave'a göre ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ile vergi yapıları arasında güçlü bir ilişki vardır (Gülşen, 2022: 87). Tüketim ve dış ticaret üzerinden alınan vergilerin tahsilat harcamaları düşük olduğu için, kalkınmanın ilk aşamalarında dolaylı vergilere ağırlık verilmelidir. Çünkü kalkınmanın ilk aşamalarında vergi sistemi henüz oluşmamış ve siyasi birliktelik zayıf olduğu için vergilerin tahsili oldukça zordur. Oysa tahsili en kolay vergiler tüketim üzerinden alınan dolaylı vergilerdir. Az gelişmiş ülkelerde henüz oluşmamış vergi kültürü olduğu için dolaysız vergilerin tahsili kolay değildir. Bu yüzden tahsili kolay, işlem maliyeti düşük ve mükellefler tarafından hissedilmeden (mali anestezi) alınan dolaylı vergiler (Kagan, 2024) kalkınmalarının başlangıcında ekonomik kalkınma hedefi olan az gelişmiş ülkeler tarafından tercih edilmektedir. Genellikle bu ülkelerde tütün, alkol, akaryakıt, araç ve giderek artan elektronik iletişim üzerinden tüketim vergileri tahsil edilmektedir (actionaid, 2018). Bunun önemli bir nedeni, vergilerin toplanmasıyla ilgili işlem maliyetlerinin yüksek olması ile vergi kültürünün henüz oluşmamasıdır. Kalkınma sürecinin ilk yıllarında olan ülkelerde, vergi sistemi ve politik birlik nispeten zayıf olmakta ve bu durum vergilerin toplanmasını zorlaştırmaktadır.

Bilim insanları uzun süredir hangi kaynağa daha çok vergi getirilmeli konusunda tartışmalara katılmaktadır (Çevik, 2005: 89). Yapılan vergi reformlarının amaçlarından birisi, sermaye

oluşumu ve ekonomik büyümeye yönelik ekonomik teşviklerin yanı sıra gelir adaleti ve bazı sosyal hedeflerin iyileştirilmesi olmuştur. Son otuz yıl boyunca birçok ülke artan tasarruf ve yatırımlar sonucunda ekonomik kalkınmayı teşvik etmek için bazı vergisel düzenlemelere gidilmiştir. Sermaye geliri üzerindeki vergi oran ve tutarlarını düşürmek ve tüketim üzerindeki vergileri artırmak, vergi reformlarının temel politikası olmuştur.

Geleneksel iktisat teorisine göre vergilendirme sonucunda ekonomide çarpıklıklar oluşmakta ve ekonomik büyüme olumsuz etkilenmektedir. Basit bir üretim fonksiyonu göz önüne alındığında, vergilendirmenin fiziksel sermaye, beşeri sermaye ve toplam faktör verimliliği üzerindeki etkisi yoluyla büyümeyi etkileyebileceği açıktır. Bazı çalışmalar kurumsal ve kişisel gelir vergilerinin büyümeye en fazla zarar veren vergiler olduğunu, tüketim, çevre ve emlak vergilerinin ise daha az zararlı olduğunu belirtmektedir (OECD, 2008: 466). Bir vergi sisteminin optimum tasarımı birçok faktöre bağlıdır ve ülkeden ülkeye farklılık gösterir. Çeşitli çalışmalar, tüketim vergilerini artırırken aynı zamanda emek ve sermaye üzerindeki vergileri düşürmenin ekonominin büyüme güçlerini harekete geçirebileceğini iddia ediyor. Aynı zamanda diğer çalışmalar, vergi yükünün ve vergi yapısının farklı ülkeler, dönemler ve değişen koşullar altında ekonomik faaliyet üzerinde farklı etkileri olacağını belirtmektedir (Stoilova, 2017: 1041). Genel vergi oranlarında veya vergi yapısında meydana gelen değişiklikler ekonomik büyüme üzerinde de etkili olmaktadır. Nitekim yapılan birçok araştırmaya göre gelir üzerinden alınan vergilerin, tüketim ve emlak vergilerine geçişinde ekonomik büyüme oranı üzerinde olumlu sonuçlar verdiği kanıtlanmıştır. Ayrıca tüketim ve emlak vergilerinden gelir üzerinden alınan vergilere geçişte ise az gelişmiş ülkeler için olumlu bir etki oluşturduğu gözlenmiştir (Yanıkkaya and Turan, 2020: 217).

Sermaye hareketlerini ve uluslararası şirket yatırımlarını ülkeye çekebilmek için kurum kazançlarına düşük vergi oranları uygulayan ülkelerin, küresel rekabet güçleri artacaktır. Ekonomik, sosyal ve siyasi hedeflerine ulaşsalar da rakip ülkelerin vergi tabanı aşınacağı için zararlı ve/veya haksız bir vergi rekabeti doğacaktır (Temelli ve Yakar Önal, 2012: 6). Oysa yatırım ve sermaye çekebilmek için hukuki düzenlemelerin yanında uluslararası alanda üstünlüğe sahip üretim faktörlerinin varlığı da gereklidir. Çünkü karşılaştırmalı üstünlükler doğrultusunda uzmanlaşan ekonomilerde üretim verimliliği artar ve toplumun yaşam standartları yükselecektir (Matthews, 2011: 3).

Mükelleflerin vergi ödeme sırasında üzerinde oluşan psikolojik baskı olarak ta ifade edilen (Şen ve Sağbaş, 2015: 66-67) vergi yükü, tüketim ve tasarruf kararlarını değiştirebilmektedir. Her ne kadar vergilerin kişilerin tercih ve davranışlarını değiştirmemesi ve tarafsızlığını koruması istense de bugünün devletleri mali olmayan amaçlar için de vergileri kullanmaktadırlar (Akdoğan, 2016: 127). Vergi yükünün bireyler, bölgeler, meslekler ve sektörler arasında sağlanacak adaletli dağılımı, mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışları üzerinde etkili olacaktır. Mükelleflerin vergiye karşı tutum ve davranışlarının uyumlu olabilmesinin ilk koşulu vergilerin adil olmasıdır. Vergi yükünün bireylerin şahsi ve ailevi durumlarını dikkate alması, vergilerin adil dağıldığının göstergesidir (Başaran Yavaşlar, 2011: 62). Artan oranlı vergi tarifesi, ayırma kuralı, en az geçim indirim, muafiyet ve istisna gibi teknikler kullanılarak bireylerin şahsi ve ailevi durumları gözetilir. Vergi yapısı içinde

incelenen dolaylı ve dolaysız vergilerin vergi sistemi içerisindeki dağılımı, vergi yükünün adil dağıtılıp dağıtılmadığı konusunda fikir verebilir. Çünkü tüketim vergilerinden oluşan dolaylı vergiler, objektif karakterli olup, şahsi ve ailevi özellikleri dikkate almazlar. Oysa vergiler keyfi olarak grupları, bireyleri veya faaliyetleri hedef almamalıdır. Aynı zamanda maliyetleri, farklı gelir seviyelerindeki insanların bu maliyetleri ödeme konusundaki değişen yeteneklerini (gelir, sağlık gibi) tanıyacak şekilde dağıtmalıdır (Wise & Berger, 2010: 6). Vergi sisteminde dolaylı vergilerin ağırlığı söz konusu ise bireylerin özellikleri ve ödeme güçleri dikkate alınmadığı için o ülkede vergiler adil dağıtılmamaktadır.

Dolaylı vergiler, birey ve kurumların mali güçlerini dolaylı bir şekilde hedef alan vergilerdir. Birey ve kurumların mali güçlerini doğrudan hedef alan vergiler ise dolaysız vergi olarak adlandırılır (Turhan, 1998: 98). Tüketimi vergilendiren dolaylı vergi iken; gelir ve serveti vergilendirenler dolaysız vergi kapsamındadır. Dolaylı ve dolaysız vergilerin başlıca özellikleri Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Özellikleri

Dolaylı Vergilerin Özellikleri	Dolaysız Vergilerin Özellikleri
Genellikle düz/sabit oranlı vergi tarifesi hâkimdir.	Artan oranlı vergi tarifesi ve en az geçim indirimi gibi uygulamalara uygundur
Tahsili kısa zamanda ve kolay yapılır	Tahsilatı uzun zamanda yapılır
Yatay adaleti sağlar	Dikey adaleti sağlar
Mükellef psikolojisine (mali anestezi) daha uygundur	Mükellef psikolojisine uygun değildir
Vergi kaçırma ve vergiden kaçınma olasılığı düşüktür	Vergi kaçırma ve vergiden kaçınma olasılığı yüksektir
Objektif, adaletsiz ve acımasızdır	Sübjektif olduğu için daha adildir
Yükümlüsü önceden belli değildir	Yükümlüsü önceden bellidir
Tahsil zamanı belli değildir	Tahsil zamanı önceden bellidir
Yansıtılma özelliği vardır	Yansıtılma özelliği yoktur

Dolaylı vergiler genellikle düz oranlı olup, tahsilatı kısa zaman içinde ve kolay bir şekilde yapılmaktadır. Aynı gelir düzeyindekiler için ödenen dolaylı vergi yalnızca o gelir düzeyindeki bireyler açısından aynı vergi oranında olduğu için adaletsizliğe neden olmaz. Ancak farklı gelir düzeyindeki bireyler açısından adaletsizliğe yol açar. Örneğin: 5 kg zeytinyağına asgari ücretli birey de bir fabrikatör de aynı oran ve tutar dolaylı vergi ödeyecektir. Gelirlerine nispeten asgari ücretlinin ödediği vergi yüksek olacaktır. Dolaylı vergiler mükellefin haberi olmadan, ne kadar ödendiğini dahi bilinmeden tahsil edildiği için mükellef psikolojisine uygundur. Dolaylı vergiler mal tesliminde veya hizmet ifasında alındığı için vergi kaçırma veya vergiden kaçınma olasılığı yoktur. Düşük gelirli bireylerden de yüksek gelirli bireylerden de aynı vergi oranı veya tutarı alınmaktadır. Objektif nitelikte oldukları için bireylerin şahsi (örneğin engelli olup olmadığı) ve ailevi (medeni durumu veya bakmakla yükümlü olduğu aile fart sayısı) durumları ile vergi ödeme gücü dikkate alınmamaktadır. Bu nedenle dolaylı vergiler acımasız ve adaletsizdir. Herhangi bir malın kimin tarafından ve ne zaman satın alınacağı belli olmadığı için dolaylı vergilerin mükellefi önceden bilinemez. Dolaylı vergiler yansıtılma (devredilme/aktarılma) özelliği nedeniyle imalattan tüketiciye gelinceye kadar geçen

aşamalarda, vergi bir sonraki mükellefe aktarılır. Ancak vergi son olarak nihai tüketici tarafından ödenir.

Dolaysız vergiler içinde yer alan gelir vergisi bireylerin farklı gelir unsurlarından elde ettiği kazanç ve iratlardan oluşur. Gelir vergisi artan oranlı tarifeye tabidir. Bu özelliği ile geliri artan mükellefin vergi matrahı da yükselir. Yükselen matraha ise daha fazla oran uygulanır. Dolayısıyla az kazanan az vergi öderken, çok kazanan daha fazla vergi ödeyecektir. Ayrıca gelir vergisinde bireyin ödeme gücüne ulaşabilmek için birçok teknik kullanılarak, vergilemede adalet sağlanabilmektedir. Artan oranlı vergi tarifesinin yanında asgari geçim indirimi, ayırma kuramı, muafiyet ve istisna uygulamaları da gelir vergilerini daha adil yapmaktadır. Ayrıca bu vergiler yansıtılamaz ve ödeyen mükellefin üzerinde kalır.

3. TÜRKİYE'DE VERGİ YAPISININ DURUMU

Konuları itibariyle vergiler gelir üzerinden, tüketim (gider) üzerinden, servet ve servet transferi üzerinden olmak üzere üç kategoriye ayrılır. Türkiye'de konularına göre vergilerin sınıflandırılması Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Türkiye'de Konularına Göre Vergilerin Sınıflandırması

1-Gelir Üzerinden Alınan Vergiler	2-Tüketim Üzerinden Alınan Vergiler	3-Servet ve Servet Transferi Üzerinden Alınan Vergiler
- Gelir Vergisi - Kurumlar Vergisi	- Katma Değer Vergisi - Özel Tüketim Vergisi - Gümrük Vergisi - Damga Vergisi - Özel İletişim Vergisi - Şans Oyunları Vergisi - Dijital Hizmet Vergisi - Konaklama Vergisi - Banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi -Belediye Gelirleri Kanunu Uyarınca Alınan Vergiler • Çevre Temizlik Vergisi • İlan ve Reklam Vergisi • Eğlence Vergisi • Haberleşme Vergisi • Elektrik ve Havagazı Tüketim Vergisi • Yangın Sigorta Vergisi	- Emlak Vergisi - Motorlu Taşıtlar Vergisi - Veraset ve İntikal Vergisi - Değerli Konut Vergisi

Türkiye'nin vergi yapısı incelenecekse dolaylı ve dolaysız vergilerin hangileri olduğunun tespit edilmesi gerekir. Dolaylı vergiler maliye literatürüne göre yansıtılabilen (devredilebilen veya aktarılabilen) ve mükellefi ve tahsilat büyüklüğü önceden bilinen vergilerdir. Türk vergi sistemi içinde gelir üzerinden alınan gelir ve kurumlar vergisi, servet ve servet transferi üzerinden alınan emlak, motorlu taşıtlar, veraset ve intikal ile değerli konut vergisi dolaysız vergileri oluşturur. Katma değer vergisi ve özel tüketim vergisi başta olmak üzere tüketim üzerinden alınan vergilerin büyük çoğunluğu (belediye gelirleri içindeki bazı vergiler hariç) dolaylı vergileri oluşturmaktadır. 2020 yılında Türk vergi sistemi içine Konaklama Vergisi, Dijital

Hizmet Vergisi ve Değerli Konut Vergisi olmak üzere üç adet yeni vergi girmiştir. Bu düzenleme ile Türk vergi sisteminde vergi sayısı artmıştır.

Türkiye'nin vergi yapısı konusu, vergi sistemi ve hasılatı içinde dolaylı ve dolaysız vergilerin ağırlığı önem arz etmektedir. Ayrıca vergi ödeme gücü, gelirin yeniden dağıtılması ve ekonomik kalkınma gibi sosyal yapı ile doğrudan ilgili olan dolaylı ve dolaysız vergi kavramı, bireylerin mali gücü dikkate alındığında vergi adaletinin sağlanması kapsamında başat faktörlerden birisi olmaktadır (Türk ve Barışık, 2021: 46). Vergi konusunda çalışan bilim insanlarının üzerinde durdukları konuların başında vergi adaleti gelir (Demircan, 2015: 260; Peran ve Gümüş, 2017: 187). Salınacak vergilerin toplumu oluşturan bireyler arasında adalete en uygun dağıtılacağı şeklinde düşüncenin (Edizdoğan, 2000: 139) hâkim olması, vergi uyumu ve hasılatı açısından önemlidir. Her alanda olduğu gibi özgürlüklerin korunması veya eşitsizliklerin en aza indirilmesi ile vergide adalet sağlanacaktır (Hayek, 1978: 100). Vergi adaleti verginin yürürlüğe girmesinden önce kanun gerekçesi ve meclis tutanaklarından başlayarak, uygulama ve yargı süreçlerine kadar geçerlidir. Çünkü adil olmadığına inanılan bir vergi uygulamasının başarılı olması ve beklenen amaçlara ulaşması mümkün olamayacaktır (Rawls, 2003: 21). Hukuk adalete dayandığı kadar (Karakoç, 2014: 217) beşeri sorunlara çare olabilecektir.

Türkiye'de vergi sisteminin adaleti konusunda fikir sahibi olabilmek için vergi yükü ve bunun bireyler arasındaki dağılımına bakmak gerekir. Türkiye'nin vergi yükü %24,4 iken OECD ülkelerinde bu oran ortalama % 35 dolaylarında gerçekleşmektedir (Çağdaş, 2020: 91). Vergi gelirlerindeki artışın milli gelirdeki artıştan daha yüksek gerçekleşmesi, vergi yükünün artması anlamına gelmektedir (Öztürk vd., 2019: 49). Oysa Türkiye'de vergi gelirleri toplamı, milli gelirdeki artıştan düşük gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de vergi yükü düşüktür. Oysa vatandaşlar tarafından hissedilen vergi yükü ise oldukça ağırdır. Bu farklı algılamanın nedeni, vergi yükünün dağılımından kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkiye'de mevcut vergi yapısı incelendiğinde, dolaylı vergilerin ağırlıkta olduğu ortaya çıkmaktadır. Tablo 3'te Türkiye'nin vergi yapısı içinde dolaylı ve dolaysız vergilerin vergi gelirleri içindeki dağılımı gösterilmektedir.

Tablo 3: Türkiye'nin Vergi Yapısı (Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Dağılımı) (Milyon TL)

Yıllar	Dolaylı Vergiler	% Payı	Dolaysız Vergiler	% Payı
2015	279.291	68,5	128.528	31,5
2016	308.821	67,3	150.180	32,7
2017	359.768	67.0	176.849	33,0
2018	390.105	63,0	231.431	37,0
2019	416.720	62,0	257.140	38,0
2020	551.924	66,3	281.139	33,7
2021	746.245	64,0	418.743	36.0
2022	1.462.827	62.2	890.459	37,8
2023	2.945.975	65.5	1.554.890	34.5
2024*	3.842.920	66.5	1.934.743	33.5

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, Bütçe Finansmanı İstatistikleri, İstatistikler - T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı (19.12.2024) https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri

* 2024 yılının ilk 10 ay verisi

Tablo 3 Türkiye'de dolaylı vergilerin her zaman dolaysız vergilerden daha fazla tahsil edildiğini göstermektedir. 2015 yılında dolaylı vergilerin vergi gelirleri içindeki payı % 68,5'e ulaşmıştır. 2019 yılında % 62'ye düşse de 2023 yılında tekrar yükselişe geçmiş ve % 65,5 olarak gerçekleşmiştir. Hatta 2024 yılının ilk 10 ayının bütçe gerçekleşmelerine göre bile bu oran % 66,5'e yükselmiştir. Bir vergi sistemi içinde dolaylı vergilerin payının yüksek olması, o ülkede vergi dağılımının adaletsiz ve acımasız olduğunu göstermektedir. Türkiye'de objektif nitelikli tüketim vergilerinden oluşan dolaylı vergiler, ödeme gücünü, kişisel ve ailevi özellikleri dikkate almadığı için düşük ve sabit gelirli (asgari ücretli, emekli, memur ve işçi) bireylerin aleyhine bir durum arz etmektedir.

Dolaylı vergilerin toplam vergi yükü içinde 2/3 oranına sahip olması Anayasa'nın 73. maddesinde yer alan "vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı maliye politikasının sosyal amacıdır" hükmüne aykırılık teşkil etmektedir. Vergi sisteminin adaletli olması konusunda devletin ve mükelleflerin sorumlulukları vardır. Ödeme gücü aynı düzeyde olanlardan aynı oran ve tutarda, yüksek gelirli kişilerden ise daha fazla vergi alması, dolayısıyla vergi yükünü adil dağıtması devletin sorumluluğundadır. Mükellefler ise ödedikleri vergilerin takibini yapabilmeli, hesap sorabilmeli ve harcamaları denetleyebilmelidirler (UŞD, 2017).

Tablo 4'te Türkiye'de 2024 yılı için uygulanan gelir vergisi tarifesi yer almaktadır.

Tablo 4: Gelir Vergisi Tarifesi (2024 yılı için)

110.000 TL'ye kadar	%15
230.000 TL'nin 110.000 TL'si için 16.500 TL, fazlası için	%20
580.000 TL'nin 230.000 TL'si için 40.500 TL, fazlası için	%27
3.000.000 TL'nin 580.000 TL'si için 135.000 TL, fazlası için	%30
3.000.000 TL'den fazlasının 3.000.000 TL'si için 982.000 TL, fazlası için	%40

Kaynak: Deloitte. (2024). Gelir Vergisi Tarifesi-Gelir Vergisi Dilimleri. https://www.verginet.net/dtt/1/gelirvergisitarifesi_3804.aspx

Tüketim üzerinden alınan vergiler genellikle düz oranlıdır. Oysa bireylerin farklı gelir unsurlarından elde edilen kazanç ve iratlarına -vergide adaletin sağlanması adına- artan oranlı vergi tarifesi uygulanmaktadır. Öyle ki gelir vergisi tarifesi Tablo 4'te görüldüğü gibi % 15'ten başlayıp, % 40 oranına kadar gidebilmektedir.

4. TÜRKİYE'DEKİ VERGİ YAPISININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Türkiye'de vergi gelirleri içinde dolaylı vergilerin payı yaklaşık %70'e yakın, gelişmiş ülkelerde ise bu oran %30 düzeyindedir. Zamanla ekonomik gelişme yaşandığı halde vergi yapısı kompozisyonu korunmaktadır. Dolaylı vergilerin ağırlığının yaşandığı Türkiye'de bu durumun verginin aktif süjesi olan devlet ile pasif süjesi olan mükellefe yansımaları farklılık arz etmektedir.

4.1. Devlete Yansımaları

Ülkelerin ekonomik kalkınmalarının ilk aşamalarında tahsilinin kolay ve mükellef psikolojisine uyumlu olması nedeniyle dolaylı vergileri tercih etmeleri anlaşılabilir bir durumdur. Düşük gelirli ülkelerin ticaretten ve tüketimden alınan vergilerin önemi artarken, gelirden sağlanan vergiler önemsizleşmektedir (Greenaway ve Milner, 1991: 95-132). Dolaylı vergiler yalnızca tahsilinin kolay olması nedeniyle değil, tüketimin vergilendirilmesiyle enflasyonu önleyecek ve iyi bir tasarruf kaynağı olabileceği için tercih edilmektedir (Mintz, 2003: 226). Ekonomik kalkınmanın başlangıcında finansman için dolaylı vergilere ağırlık verilmesi, bu adaletsiz uygulama nedeniyle bazı tepkilere neden olabilecektir. Ancak dolaysız vergiler tercih edilecek olunursa bu defa da üretici ve işçi sınıfı bu uygulamaya direnç göstereceklerdir (Selçuk, 2002: 43, Musgrave, 1989: 215-216).

Sanayileşmenin ilerlemesi ve ekonomik kalkınmanın olgunlaşma aşamasına gelmesi ile birlikte, ülkelerin vergi yapısı da değişir. Gelişmiş ekonomilerde dolaysız vergiler içinde yer alan gelir ve kurumlar vergisi, kamu bütçesinin en önemli gelir kaynağını oluşturur. Tüketim vergilerinin ise önemi nispeten azalır. Ekonomik gelişmenin arttığı ve sanayi sektörünün ağırlık kazandığı bir dönemde hem gelir hem de harcama akımları arttığı için vergi tabanı genişlemektedir (Batırel, 1984: 117–118). Dolayısıyla ekonomik gelişme ile birlikte verginin yapısı değişmekte ve dolaysız vergiler ağırlık kazanmaya başlamaktadır (Bulutoğlu, 1988: 422).

Türkiye vergi yapısı itibariyle az gelişmiş ve halen kalkınamayan bir ülke görünümündedir. Devletin dolaysız vergilere ağırlık vermesi durumunda gelir ve servet üzerindeki vergiler yükselecek, vergi mükelleflerinin tüketimleri azalırken tasarrufları artacaktır. Bu arada emeğin çalışma arzusu azalacak ve üretimde aksamalar meydana gelecektir. Üretimde yaşanan düşme, girişimcilerin yatırımlarını azaltmasını zorlayacaktır. Sonuçta ekonomik büyüme düşecek, üretim düşüklüğü nedeniyle arz enflasyonu başlayacak, vergi hasılatının azalması ile ekonomik büyüme de düşecektir. İşte muhtemel bu olumsuz sonuçlardan dolayı ülkeler enflasyon dönemine girdiğinde, uygulayacakları vergi politikası aracı olarak dolaysız vergiler değil, dolaylı vergileri tercih edeceklerdir (Kamacı ve Kurt, 2024: 147). Türkiye'de yaşanan ekonomik gelişme vergi yapısını değiştirememektedir. Gelirin adil dağılımını sağlamak için vergilerden tarafa herhangi bir yapı değişikliğine gidilmemektedir. Bu noktada ekonomik kalkınmanın göstergelerinden birisi olan kişi başına düşen gelir ile vergi yapısı arasındaki ilişki bozulmaktadır (Karabacak & Meçik, 2022: 149).

Dolaylı vergilerin verimliliği yüksek ve maliyeti düşüktür. Dolaysız vergilerin ise beyana dayanmaları nedeniyle beyannamelerin analiz edilmesi ve toplanması emek ve maliyet gerektirir (Bingöl, 2021). Bunun için Türkiye'de vergi idareleri de vergi yapısının dolaylı vergiler lehine gelişmesini istemektedirler. Ayrıca orta gelir tuzağında bulunan Türkiye'de hem vergi sisteminin sağlıklı çalışmaması hem de kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, vergi yönetimi açısından dolaylı vergilere ağırlık verilmesini zorunlu kılmaktadır (Kayalıdere, Mastar Özcan ve Tepekule, 2016: 1913). Üretimin daralmamasını ve ekonomik büyüme hızının düşmemesini isteyen hükümetler enflasyon baskısından fazla çekinmezler. Bu dönemlerde matrah ve fiyat artışlarına bağlı olarak vergi hasılatını arttıran dolaylı vergiler tercih sebebi olmaktadır.

Üretici ve işçi sınıfı adına kurulan dernek ve sendika gibi toplu hareket etmelerini sağlayacak kurumların varlığı hükümet üzerinde baskı oluşturur. Aynı şekilde büyük servet ve sermaye sahibi olanlar da sendika ve sivil toplum kuruluşlarının yanı sıra hükümet yetkilileri ile bağlantıları nedeniyle gelir ve servet üzerinden alınan dolaysız vergilerin düşürülmesi veya en azından arttırılmaması için baskı kurabilirler. Hükümet yetkilileri fikir ve eylem birliği olan bu büyük topluluklar karşısında siyasi kaygılarından dolayı dolaylı vergileri tercih etmek durumunda kalacaktır. Bilindiği üzere mali anestezi özelliği nedeniyle tüketici bireylerden fark ettirilmeden dolaylı vergiler tahsil edilmektedir. Tüketicilerin fikir ve eylem bağlamında birlikte hareket edememeleri, dolaylı vergilerin bir başka tercih nedeni olmaktadır.

Küreselleşmeyle başlayan ülkelerarası vergi rekabeti, tasarruf ve yatırım eksikliği olan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından son derece önemlidir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve portföy yatırımlarını ekonomilerine kazandırmak isteyen bu ülkeler başta kurumlar vergisi olmak üzere yatırım ve sermaye üzerindeki vergi oranlarını düşürmeye itmiştir. Küreselleşme hareketleri sermayenin hareketliliğini arttırmış ve vergi oranları düşük olan -vergi cennetleri gibi- ülkelere kaymıştır. Yabancı yatırımcı ve sermayedarlara sağlanan bu vergisel kolaylıklar dolayısıyla sermaye kaybına uğrayan ülkeler, bir yandan kendileri de bu türden kolaylıklara gitmeye başlamışlar, diğer yandan da kamu hizmetleri için gerekli finansman kaynağı olarak dolaylı vergilere ağırlık vermek durumunda kalmışlardır. 1990'lı yılların başında kurumlar vergisi oranı % 46 iken bugün itibariyle 2017’de %20’ye kadar düşürülmüş olması (Atuçuran, 2023) küreselleşmenin bir yansımasıdır. Bugün ise bu oran% 25'tir.

4.2. Mükellefe Yansımaları

Bir vergi sistemi içinde dolaylı vergilerin adet ve hasılat olarak fazla olması, vergi mükellefi açısından çeşitli sakıncaları barındırmaktadır. Milli gelirden yeterince pay alamayan kesimler gündelik yaşamları içerisinde tüketim vergileri ile sürekli muhatap olmaktadırlar. Bu vergiler her ne kadar genellikle düz oranlı olsa da; aslında farklı gelir gruplarında farklı etkiler oluşturdukları için tersine artan oranlı (ric’i) vergi etkisi meydana getirmektedir.

Tersine artan oranlılık katlanılan vergi yükü ile toplam gelir düzeyi arasında bir kıyaslama sonucunda oluşan ilişkiden kaynaklanmaktadır (Ermeydan, 1992: 136). Tüketim üzerinden alınan dolaylı vergiler, alt gelir gruplarını orta ve üst gelir gruplarına oranla daha fazla bir vergi yükü altında bıraktıkları için tersine artan oranlı bir etki oluşturur. Dolaylı vergilerin alındığı mal ve hizmetlerin marjinal tüketim eğilimi yüksektir. Genellikle düşük gelirli birey ve ailelerin tüketimleri içinde bu mal ve hizmetler daha fazla yer almaktadır. Geliri yüksek birey ve ailelerin ise zorunlu ve gündelik yaşamları içinde tükettikleri aynı mal ve hizmetlerin marjinal tüketim eğilimi -gelirleri arttıkça- azalmaktadır. Bu durumda geliri yüksek olan kesimlerin gelirlerine oranla ödemiş oldukları dolaylı vergilerin payı giderek düşmektedir.

Dolaylı vergiler mükelleflerin şahsi ve ailevi durumlarını dikkate almadığı için tersine artan oranlılık etkisine sahiptir ve bu durum gelir dağılımını da daha adaletsiz hale getirir (Noyan ve Avşarlıgil, 2007: 51; Türk, 1969: 304; Tuncer, 1970: 53-54). Geliri düşük olan toplum kesimlerinin ödedikleri dolaylı vergiler toplamının gelirlerine oranı, Türkiye ortalaması ve

yüksek gelirli kesimlere göre ortalamanın üzerindedir. Bunun anlamı en fakir toplum kesimleri en zengin toplum kesimlerinin vergi yükünün neredeyse iki katını ödemektedirler. Dolayısıyla Türkiye'de birey ve ailelerin gelir seviyesi düştükçe gerçek vergi yükleri artmaktadır (Özatay, 2010) ya da birey ve ailelerin gelirleri arttıkça tükettiği mal ve hizmetler için ödediği vergilerin gelirlerine oranı azalmaktadır (Öncel, Kumrulu ve Çağan, 2005: 399).

Enflasyon nedeniyle alt gelir grubunun vergi yükü artar ve gelir dağılımında adaletsizlik te artar. Çünkü yüksek enflasyon gelirin adaletsiz dağılımını arttırır. Bu ortam sabit gelirli ya da emek geliri sahibi kişilerin aleyhine bir gelir adaletsizliğine neden olur. Enflasyon oranı düşse bile gelir dağılımında doğrudan düzelme olmaz. Enflasyon gelir dağılımı üzerinde tersine artan oranlı bir vergi ile benzer etkilere sahiptir. Gelir dağılımında piramidin en üstünde yer alan yüksek gelirli kişiler enflasyonun olumsuz etkilerinden kendilerini koruyacak -servet unsurları gibi- olanaklara sahip oldukları için (Aktan vd., 2002: 7) daha avantajlı duruma bile gelebilirler. Sonuç olarak tüketim üzerinden alınan dolaylı vergiler gelir dağılımını olumsuz etkilemektedirler. Bu vergiler fiyat mekanizmasıyla en son nihai tüketiciye yansıtılabilmektedir. Bu yansıma ile toplumun alt gelir grupları orta ve üst gelir gruplarına göre daha ağır vergi yükü altında kalmaktadırlar.

Dolaylı vergilerin mükellefe yansıyan yönlerinden birisi ekonomik krizlerde veya olağanüstü durumlarda kamunun finansman açığını kapatmak için özel tüketim vergisi, özel iletişim vergisi, dijital hizmet vergisi gibi vergilerin yürürlüğe konması ile dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı artmaktadır. Ancak söz konusu bu vergiler kriz veya olağanüstülük geçse bile Türk vergi sisteminde kalıcı hale gelmektedir (Karabacak. & Meçik, 2022: 161). Bu durum vergi yapısını dolaylı vergiler lehine bozmakta, vergilemede belirlilik ve öngörülebilirlik ilkelerine ters düşmekte ve mükellef davranışlarını olumsuz etkilediği için de vergilerin sürdürülebilirliğini tehlikeye atmaktadır.

Devletin artan kamu harcamalarını finanse etmek için devamlı dolaylı vergilere başvurarak vergi yükünü arttırması, anayasanın kendisine verdiği vergilendirme yetkisini çoğu zaman kötüye kullanılabilmektedir (Yereli ve Ata, 2011: 23). Oysa vergilerin doğru alanlarda kullanılması yalnızca ekonominin gelişmesi ve bireylerin refahını yükseltmekle (Akçağlayan & Kayıran, 2010: 134) kalmaz, aynı zamanda vergilerin sürekliliği ve sürdürülebilirliğini de sağlar.

Devletin belli kesimlere muafiyet, istisna, indirim ve erteleme uygulamaları, dürüst mükelleflerin vergiye uyumunu zorlaştırmaktadır. Ekonomik ve sosyal gerekçelerle rasyonel vergisel kolaylıklar her ekonomide uygulanır. Ancak kamu harcamalarının artan finansman gereksinimini karşılamak gerekçesiyle vergi mükelleflerinin dolaylı vergilerin ağır yükü altında kaldığı bir ortamda, zaten gelir dağılımının en üstünde yer alan kesimler için vergisel kolaylıkların sağlanması, vergi ahlakını zedelemektedir.

Bir ülkede vergi yükü optimalin üzerinde ve yaptırım sistemi çok zayıfsa kayıt dışı sektörün nispi büyüklüğü ekonomik büyüme oranı ile negatif ilişkilidir. Şöyle ki; kayıt dışı ekonomiyi teşvik eden politikaların ve devlet kurumlarının kalitesinde meydana gelen değişiklikler de ekonomik büyümede düşüşe yol açacaktır (Loayza, 1997: 19). Hem fiilen ve hem de hissedilen

vergi yükü kayıt dışı ekonominin nedenleri arasında yer almaktadır (Schneider & Williams, 2013: 37; Dell'Anno, 2003: 9). Hatta kayıt dışı ekonominin oranında yaşanan yükseliş vergi yükünün artışından kaynaklanmaktadır (Feige, 1989: 371; Mazhar & Méon, 2017: 90, 101).

Türkiye'de vergi kaçırma ve kayıt dışı ekonomi gerçeği vardır. Dolaylı vergilere muhatap olan kişilerin bu vergileri kaçırması olanak dışıdır. Oysa Türkiye'de vergi kaçırma eylemi daha ziyade dolaysız vergi mükellefleri –gelir ve kurumlar vergisi- tarafından gerçekleştirilir. Ayrıca devletin bilgisi ve denetimi dışında gerçekleşen ekonomik olayların oluşturduğu kayıt dışı ekonomi, genellikle dolaysız vergi mükelleflerinin alanına girmektedir. En büyük vergi suçu olan vergi kaçırma eylemini ve de kayıt dışı ekonomik faaliyetleri en fazla dürüst olmayan dolaysız vergi mükellefleri gerçekleştirmektedirler. Ekonomik özgürlük endeksinde yolsuzluğu yüksek seyreden ülkelerde kişi başına düşen gelir de düşük gerçekleşmektedir. Vergi yükü yüksek, gelir dağılımı adaletsiz ve vergi yönetiminde kurumsal zaafiyet gibi nedenlerle bu ülkelerde vergi kaçırma dışında verginin ikamesi olarak görülen rüşvet olayları da yaşanmaktadır (Gülşen ve Yıldıran, 2021: 49). Vergilerin oran ve tutarlarının arttırılmasından ziyade vergi kayıp ve kaçaklarının en aza indirilmesi için yapısal ve denetimsel reformlar yürütülmelidir (Çelik, 2016: 259).

Dolaylı vergiler genellikle düz oranlı vergiler olup, fiyat içerisine gizlenmektedirler. Mükelleflerin farkına varmadan ve hissettirilmeden alınan bu vergiler aynı zamanda ad valorem karakterli (değer esaslı) olmaları nedeniyle fiyat artışlarını takip edebilmektedirler. Ad valorem karakterli vergilerde fiyat artışlarının yaşandığı bir ortamda devlet ile mal ve hizmetin üreticisi ve ticaretini yapanlar, bu fiyat artışlarından dolayı gelir kaybına uğramazlar. Oysa fiyat artışlarından en fazla nihai tüketiciler olumsuz etkilenirler. Vergiden kaçınma, daha düşük (ikame) mal kullanmak, verginin gelir etkisi nedeniyle daha fazla çalışmak gibi tutum ve davranışlara girmek zorunda kalırlar.

Vergi mükellefleri kendilerinden alınan ve acımasız olan dolaylı vergilerin, kendilerinin talep ve beklentilerine cevap vermeyen, etkinsiz ve verimsiz alanlarda kullanılması nedeniyle, vergi ve devlete karşı olumsuz tepkiler gösterebilirler. Öncelikli ve zorunlu kamu hizmetlerinin dışında kullanılan vergiler, mükellefin vergi ahlakını olumsuz etkilemektedir.

Küreselleşme hareketleri sermayenin serbest dolaşımını hızlandırmıştır. Sermaye gelirlerinin daha düşük vergi uygulayan ülkelere kayması, vergi rekabeti açısından sermaye gelirlerine giderek daha az vergi uygulanmasına neden olmuştur. sermaye gelirlerinde yaşanan bu vergi geliri kaybı ise emek gelirleri ile tüketim harcamaları üzerindeki vergilerle giderilmeye çalışılmaktadır. Emek gelirleri ve harcamalar üzerindeki vergi yükünün artmasının aksine faiz, kar payı gelirleri gibi finansal kazançlar üzerinden alınan vergilerin azalması, gelecekte servet eşitsizliklerinin de ortaya çıkmasına yol açacaktır (Piketty, 2014: 536-537).

Avrupa'da 2024 yılının ilk aylarında çiftçiler kendilerine tanınan sübvansiyonların kaldırılacağı yönündeki uygulamaları protesto etmişlerdir. Almanya, Fransa ve Hollanda gibi tarım sektörünün güçlü olduğu ülkelerde çiftçiler, mazot fiyatının artacağı endişesiyle yaygın ve uzun süreli eylemler yapmışlardır (Frost, 2024). Benzer şekilde fakir bir Afrika ülkesi Kenya'da da vergi zammına karşı halkın şiddetli protestoları ile karşılaşılmıştır (İncekaya, 2024). Türkiye'de

ise geçmiş tarihlerde şiddetli ve ölümle sonuçlanan eylemlerin bıraktığı acı tecrübelerle, hak arama ve seslerini duyurmak adına bu tür anayasal haklar kullanılamamaktadır.

5. SONUÇ

Bir ülkenin vergi yapısı, ekonominin gelişmişlik seviyesi ve vergilerin adil dağılımı hakkında fikir verir. Gelişmiş ekonomiler, kalkınmalarını tamamladıkları ve sosyal devlet fonksiyonlarını yerine getirdikleri için vergi sistemleri daha adil olan dolaysız vergilerin ağırlığını taşımaktadır. Oysa henüz ekonomik kalkınmanın başlarında olan ekonomilerde tahsili daha kolay, mükellef psikolojisine uyumlu ve büyük toplumsal tepkilere neden olmayacak dolaylı vergilerin ağırlığını taşımaktadır. Türkiye'nin vergi yapısı tıpkı henüz kalkınma aşamasında olan az gelişmiş bir ülke gibi dolaylı vergilerin büyük pay aldığı ülke gibidir.

Türkiye'nin ekonomik, politik, idari ve sosyal sorunları bulunmaktadır. Ülkenin orta gelir tuzağında bulunması, gelirin düşüklüğü, vergi yükünün fiilen düşük ama hissedilenin yüksek olduğu, kayıt dışı ekonominin varlığı, denetim ve cezaların zayıf ve caydırıcılıktan uzaklığı, kamu harcamalarının etkinlik ve verimlilikten uzaklığı gibi çok sayıda sorunları vardır. Vergi yapısının adaletten uzak olması da bu sorunlardan biridir. Vergiler gelir ve servetten elde edilemeyince, genellikle neticede nihai tüketici tarafından ödenen tüketim vergileri tercih edilmektedir. Tüketim vergileri var olan gelir dağılımı adaletsizliğini daha da derinleştirmektedir.

Avrupa Birliği'nin vergi uyumlaştırma çalışmaları ve uygulamaları hem demokratikleşme hem serbest piyasa hem de vergi adaleti alanlarında önemli bir kaynaktır (Gül, 2023). Gerek Avrupa Birliği ülkelerinde ve gerekse diğer gelişmiş ülkelerde vergi sistemleri daha adil olan dolaysız vergiler üzerine kurgulanmıştır. Türkiye'de vergi kayıp ve kaçakları ve kayıt dışı ile mücadele edilmesi, bir yandan vergi gelirlerini arttıracak, diğer yandan dürüst vergi mükelleflerinin kaybedilen vergi ahlakı yeniden kazandırılacaktır.

Türkiye'de toplam vergi gelirlerinin gayri safi yurtiçi hasılaya oranı, gelişmiş ülkelere göre oldukça düşüktür. Bu oran aslında ülkenin kaynak üretme potansiyeline sahip olduğunu göstermektedir (Özatay, 2010). Adil bir vergi sisteminin oluşturulması mükelleflerin devlete ve vergilere bakışını olumlu yönde değiştirecektir. Vergi politika ve uygulamaları ile bir taraftan mükelleflerin vergi ahlakı arttırılmalı, diğer yandan da devletten ahlaki vergi ilkesine uyulması beklenmeli ve talep edilmelidir.

KAYNAKÇA

Abdurrahman, A. (2016). *Kamu Maliyesi.* 22. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

actionaid. (2018). *Excise taxes.* Progressive taxation policy brief. https://actionaid.org/sites/default/files/publications/excise_taxes.pdf

Akçağlayan, A., & Kayıran, M. (2010). Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Gelirleri: Nedensellik İlişkisi Üzerine Bir Araştırma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi,* 5 (2), 129-146. https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php

Aktan, C. C. ve Vural, İ. Y. (2002). Gelir Dağılımında Adalet(siz)lik ve Gelir Eşit(siz)liği: Terminoloji, Temel Kavramlar ve Ölçüm Yöntemleri. *Yoksullukla Mücadele Stratejileri,* 5 (1), Hak-İş Konfederasyonu Yayınları, 5-32. https://doi.org/10.21547/jss.414774

Atuçuran, Ş. (2023). *Kurumlar Vergisi Oranlarında Son Durum Nedir?* KPMG (13.10.2023). https://kpmgvergi.com/blog/kurumlar-vergisi-oranlarinda-son-durum-nedir/1281

Ay, H. M. ve Talaşlı, E. (2008). Ülkelerin Ekonomik Gelişmişlik Seviyeleri ve Vergi Yapıları Arasındaki İlişki. *Maliye Dergisi,* (154), 135-155. https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/9.HakkiMAY.EsraTALAsli.pdf

Başaran Yavaşlar, F. (2011). *Gelir Vergilendirmesinin Temelleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

Batırel, Ö. F. (1984). *Maliye Politikası ve Gelişmekte Olan Ülkeler*. İstanbul: Okan Dağıtımcılık Yayıncılık.

Biglaiser, G. & Mezzett, C. (1997). Politicians' decision making with re-election concerns. *Journal of Public Economics*, 66 (3), 425-447. https://doi.org/10.1016/S0047-2727(97)00032-7

Bingöl, O. (2021). *Dolaylı ve Dolaysız Vergi Oranlarımız ve Sayın Cumhurbaşkanının Açıklaması: Hangisi Doğru?* Vergiye Dair (15.07.2021). https://vergiyedair.com/2021/07/15/dolayli-ve-dolaysiz-vergi-oranlarimiz-ve-sayin-cumhurbaskaninin-aciklamasi-hangisi-dogru/

Brochier, H. & Tabatoni, P. (1971). *Mali İktisat.* İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1712, İstanbul: Fakülteler Matbaası.

Bulutoğlu, K. (1988). *Kamu Ekonomisine Giriş (Devletin Ekonomik Bir Kuramı).* 4. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Çağdaş, Y. (2020). Türkiye'de Toplam Vergi Yükünün OECD Ülkeleri ile Karşılaştırılması. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 20 (1), 81-96. https://doi.org/10.11616/basbed.v20i53206.689265

Çelik, S. B. (2016). Vergilemede Adalet Açısından Türkiye'nin Dolaysız ve Dolaylı Vergileme Politikası. *International Conference on Eurasian Economies,* 256-259. https://www.avekon.org/papers/1564.pdf

Çevik, S. (2015). Domestic Saving and Tax Structure: Evidence from Turkey. *Sosyoekonomi. 23 (23), 87-112. https://doi.org/10.17233/se.48977*

Dell'Anno, R. (2003). *Estimating the Shadow Economy in Italy: A Structural Equation Approach.* Economics Working Papers, Department of Economics and Business Economics, Aarhus University, 2003-7. https://repec.econ.au.dk/repec/afn/wp/03/wp03_07.pdf

Deloitte. (2024). *Gelir Vergisi Tarifesi-Gelir Vergisi Dilimleri.* https://www.verginet.net/dtt/1/gelirvergisitarifesi_3804.aspx

Demircan, A. S. (2015). Anayasal Vergilendirme İlkeleri Işığında Ücret Gelirlerinin Vergilendirilmesi. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi,* (116), 259-274.

Diamond, J. (1977). Wagner's Law and the Developing Countries. *The Developing Economies*. 15 (1), 37-59. https://www.ide.go.jp/library/English/Publish/Periodicals/De/pdf/77_01_03.pdf

Edizdoğan, N. (2000). *Kamu Maliyesi.* Bursa: Ekin Kitabevi.

Ermeydan, İ. (1992). *Vergi Yükünün Adaletli ve Dengeli Dağılım İlkesi*. (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Feige, E. L. (1989). *The (Underground) Wealth of Nations.* Book World Commentary On The Other Path, 371-379.

Frost, R. (2024). EU faces pressure to defuse mounting anger as farmers protest across Europe. *Euronews,* (25.01.2024). https://www.euronews.com/green/2024/01/25/eu-faces-pressure-to-defuse-mounting-anger-as-farmers-protest-across-europe

Greenaway, D. and Milner, C. (1991). Fiscal Dependence on Trade Taxes and Trade Policy Reform. *Journal of Development Studies,* 27 (2), 95–132.

Gül, H. E. (2023). *Dolaylı Vergi, dolaysız vergi nedir?* Özgürlük Araştırmaları Derneği. https://oad.org.tr/yayinlar/dolayli-vergi-dolaysiz-vergi-nedir/

Gülşen, M. A. (2022). *Türkiye'de Vergi Yapısı*. Vergi Politikasının Transformasyonu (Editörler: Mustafa Yıldıran, Mustafa Alpin Gülşen, Tolga Evrim Türkan), Ankara: Nobel Bilimsel Eserler Yayın No: 1262, Sertifika No: 20779, 85-106.

Gülşen, M. A. ve Yıldıran, M. (2021). Geçiş Ekonomilerinde Vergi Yapısı ve Kurumsal Belirleyicileri. *Maliye Çalışmaları Dergisi,* (65), 49-69. DOI: 10.26650/mcd2021-903832

Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2024*). Bütçe Finansmanı İstatistikleri*. İstatistikler, T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı. https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri

Hettich, W. and Winer, S. L. (1988). Economic and Political Foundations of Tax Structure. *The American Economic Review*, 78 (4), 701-712. https://www.jstor.org/stable/1811169

Hettich, W., & Winer, S. (1984). A positive model of tax structure. *Journal of Public Economics,* 24 (1), 67-87. https://doi.org/10.1016/0047-2727(84)90005-7

Hitiris, T. (1990). *Tax Structure, Trade Taxes, and Economic Development: An Empirical Investigation.* IMF eLibrary, International Monetary Fund, Not for Redistribution, 29-41. file:///C:/Users/AY/Downloads/9781557751713-ch003.pdf

Hüseyin, Ş. ve Sağbaş, İ. (2015). *Vergi Teorisi ve Politikası.* Ankara: Kalkan Ofset.

İncekaya, G. (2024). Kenya'da vergi zammına karşı düzenlenen gösterilerde en az 10 kişi öldü. *Anadolu Ajansı*, (25.06.2024). https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kenyada-vergi-zammina-karsi-duzenlenen-gosterilerde-en-az-10-kisi-oldu/3258184

Kagan, J. (2024). *Excise Tax: What It Is and How It Works*. With Examples.Investopedia. https://www.investopedia.com/terms/e/excisetax.asp

Kamacı, A. ve Kurt, O. (2024). Dolaylı ve Dolaysız Vergilerin Enflasyon ve Ekonomik Büyümeye Etkilerinin İncelenmesi: Türkiye Örneği. Uluslararası Bankacılık, *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi,* 7 (1), 133-152. Doi:10.52736/ubeyad.1339343

Karabacak, M. & Meçik, O. (2022). Analysing the Tax Structure of Turkish Economy: A Time Varying Causality Analysis. *Sosyoekonomi,* 30 (51). 149-164. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1777046

Karakoç, Y. (2014). Sosyal Düzen Kurallarının İşlevi. Hukuka Felsefi ve Sosyolojik Bakışlar-VI Sempozyumu (26-29 Kasım 2012), *Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arkivi*, No: 36, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 215-218.

Kayalıdere, G.; Mastar Özcan, P. ve Tepekule, U. (2016). Orta Gelir Tuzağını Önlemede Vergi Politikalarının Rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5 (7), 1905-1915. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/225871

Korkmaz, E. (1982), *Vergi Yapısı ve Gelişimi*. Yayın No:2989, İstanbul: İstanbul Üniversitesi.

Loayza, A. N. (1997). The Economics of the Informal Sector a Simple Model and Some Empirical Evidence from Latin America. *Carnegie-Rochester Conference Series on Public Policy,* (45), 129-162. https://doi.org/10.1016/S0167-2231(96)00021-8

Matthews, S. (2011). *What is a Competitive Tax System?* OECD Taxation Working Papers No:2. https://dx.doi.org/10.1787/5kg3h0vmd4kj-en

Mazhar, U. &, Me´on, P. G. (2017). Taxing the Unobservable: The Impact of the Shadow Economy on Inflation and Taxation. *World Development,* (90), 89-103. https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.08.019.

Mintz, J. (2003). *Growth and Taxes: Some Implications for Developing Economies.* J. Martinez-Vazquez & J. Alm (Eds.) Public Finance in Developing and Transitional Countries: Essays in Honour of Richard Bird, 205–231, Edward Elgar Publishing, Cheltenham, UK and Northampton, MA, USA.

Musgrave, R. A. and Musgrave, P. B. (1989). *Public Finance in Theory and Practice*. 5. Edition, New York: Mc Graw-Hill International Editions.

Noyan, E. ve Avşarlıgil. N. (2017). Türkiye'de 1980 Sonrası Dönemde Uygulanan Dolaylı ve Doğrudan Vergi Politikaları Üzerinden Müşevvik Sorunun Ekonometrik Analizi. *Alanya Akademik Bakış Dergisi,* 1(3): 49-59.

OECD (2008). *Taxing Wages 2006-2007*. Special Feature: Tax Reforms and Tax Burdens.

Öncel, M.; Kumrulu, A. ve Çağan, N. (2005). *Vergi Hukuku.* (Gözden Geçirilmiş Son Değişiklikleri İşlenmiş) 13. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi Ofset Matbaacılık Tesisleri.

Özatay, F. (2010). *Tax structure in Turkey*. TEPAV. https://www.tepav.org.tr/tr/blog/s/2062

Öztürk, Ö. F.; Şaşmaz, M. Ü.; Bayar, Y. ve Odabaş, H. (2019). Türkiye'de Başlıca Ekonomik Değişkenlerin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi, *Sayıştay Dergisi,* 30 (115), 37-53. https://www.sayistay.gov.tr/files/5025_115m2.pdf

Peran, T. ve Gümüş, İ. (2017). Sosyal Politika Açısından Vergi Adaleti: Kuramsal Bir Tartışma. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi,* 6 (5), 184-191. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/387935

Pınar, A. (2002). Kayıtdışı Ekonomi ve Vergi Kaybı-Türkiye İçin İller Bazında Bir Tahmin. *Ekonomik Yaklaşım,* 13 (45), 83-97. doi: 10.5455/ey.10372

Piketty, T. (2014). *Yirmi Birinci Yüzyılda Kapital.* (Çev. Hande Koçak), 6. Basım, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Rawls, J. (2003). Distributive Justice. Çev: Vural Savaş, *Hukuk Felsefesi ve Sosyoloji Arkivi*, No: 7, İstanbul: İstanbul Barosu Yayınları, 5-10.

Schneider, F. & Williams, C. (2013). *The Shadow Economy*. The Institute of Economic Affairs (iea).https://www.iea.org.uk/sites/default/files/publications/files/IEA%20Shadow%20Economy%20web%20rev%207.6.13.pdf

Selçuk, G. N. (2002). Türkiye'de 1980 Sonrası Vergi Politikalarının Seyri. *Atatürk Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi,* 16 (5-6), 41-62.

Smith, S. (2015). *The structure of taxation*. (Chapter 2), Taxation: A Very Short Introduction. 12-30.https://doi.org/10.1093/actrade/9780199683697.003.0003

Stoilova, D. (2017). Tax structure and economic growth: Evidence from the European Union. *Contaduría y Administración,* 62 (3), 1041-1057. DOI: 10.1016/j.cya.2017.04.006

Temelli, S. ve Yakar Önal, A. (2012). *Vergi Yapısındaki Dönüşüm ve Türkiye*. Friedrich Ebert Stiftung, Türkiye Analizleri. https://library.fes.de/pdf-files/bueros/tuerkei/12243.pdf

Tuncer, S. (1970). *Gelirin Yeniden Dağılımı*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.

Turhan, S. (1998). *Vergi Teorisi ve Politikası*. 6. Baskı, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Türk, İ. (1969). *Maliye Politikası (Amaçlar-Araçlar) ve Çağdaş Bütçe Teorileri*. 2. Baskı, Ankara: Sevinç Matbaası.

Türk, M. T. ve Barışık, S. (2021). Türkiye'de Vergi ve Büyüme Etkileşiminde Dolaylı-Dolaysız Vergi Ayrımı. *Efil Journal,* 4 (13), 42-65. https://efiljournal.com/wp-content/uploads/2022/03/42-65-Mehmet-Mert-Tu%CC%88rk-Salih-Baris%CC%A7ik.pdf

UŞD. (2017). *Türkiye'de Dolaylı ve Dolaysız Vergiler.* Uluslararası Şeffaflık Derneği. https://www.seffaflik.org/wp-content/uploads/2017/02/Turkiyede-dolayli-ve-dolaysiz-vergi.pdf

Wise, K.& N. Berger (2010). *Understanding Our Tax System: A Primer for Active Citizens.* Massachusetts Budget and Policy Center. https://massbudget.org/reports/pdf/Tax_Primer_83110.pdf

Yanıkkaya, H. and Turan, T. (2020). Tax Structure and Economic Growth: Do Differences in Income Level and Government Effectiveness Matter? *The Singapore Economic Review,* 65 (01), 217-237. https://doi.org/10.1142/S0217590818500170

Yereli, A. B. ve Ata, A. Y. (2011). Vergi Adaletine Ulaşma Yöntemleri Çerçevesinde Fayda İlkesinin Teorik Açıdan Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi,* (161), 21-32. https://www.ahmetburcinyereli.com/MLY161.pdf

TÜRKİYE'DE VERGİ YÜKÜNÜN BÖLGESEL DAĞILIMI

Prof. Dr. Hakkı M. AY
Selçuk Üniversitesi
hma@selcuk.edu.tr- ORCID: 0000-0001-9033-8248
Öğr. Gör Nihal GÜNEŞ AY
Selçuk Üniversitesi
nihalay@selcuk.edu.tr - ORCID ID: 0000-0001-9788-7872

ÖZET

Kamu harcamalarının yegâne finansman kaynağı olan vergiler, ülkesel ve bölgesel gelişmişlik ile doğrudan bağlantılıdır. Az gelişmiş ülkeler yeterli vergi tahsil edemedikleri için, harcamalarını karşılamak için borçlanma veya para basmaya yönelirler. Oysa bu kaynaklar, ekonomide enflasyon baskısını arttırmaktadır. Uluslararası kurumlar ve borç-doğa takası gibi finansman seçenekleri genellikle az gelişmiş ülkeler içindir. Bu ülkelerin yapısal sorunlarının yanı sıra vergi yükünün adil olmayan dağılımı, farklı sorunların kaynağı olma özelliğini beraberinde getirmektedir. Vergi mükellefi ile devlet arasındaki bağın güçlü olması ve vergiye uyumun sağlanması için adil bir vergi sisteminin kurulması gerekir. Bu sistem içinde vergi yükünün kişisel, sektörel ve bölgesel dağılımı önem arz etmektedir. Tıpkı bireylerde olduğu gibi ülke içi bölgeler arasında ekonomik yönden eşitlik mümkün değildir. Bölgenin iklimi, coğrafi ve stratejik konumu, yerel halkın tutum ve davranışları, kentleşme ve sanayileşme gibi faktörler, bölgeler arasında oluşan ekonomik farklılıkların nedenleri arasında yer almaktadır. Türkiye'nin coğrafi bölgeleri hem nüfus yoğunluğu hem de gelir seviyesi dolayısıyla ciddi farklılıkları barındırır. Legal ekonomik faaliyetlerinin yetersizliği, bölgelerden elde edilen vergi gelirlerinin üzerinde kamu harcaması yapılmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada Türkiye'de bölgesel vergi yükü farklılıkları ve bunların nedenleri anlatılmaktadır. Müdahaleci devlet ve sosyal devlet kavramlarının neticesi olarak bazı bölgelere daha fazla kamu hizmeti götürülmektedir. Çalışmada bölgesel gelir-gider farklılıkları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Vergi yükü, bölgesel vergi yükü, kamu hizmeti, sosyal devlet, müdahaleci devlet.

1. GİRİŞ

Ekonomide üretim faktörlerinin üretim sürecine sokularak üretilen mal ve hizmetler, piyasa şartlarında oluşan fiyat üzerinden satılır. Bu satış fiyatı aslında üretim faktörlerinin gelirlerini içerir. Emeğin ücreti, girişimcinin karı, doğal kaynakların rantı ve sermayenin faizi bu fiyat içindedir. Belirli bir zaman içinde elde edilen gelir, bu gelirin oluşumunda yer alan faktörler arasında nasıl pay edileceği gelir dağılımı konusuna girer. Kapitalist sistem içerisinde gelirin üretim faktörleri arasında bölüşümü, piyasaya ve ekonomi aktörlerine bırakılmıştır. Üretim faktörlerini bir araya getirerek üretim sürecinde kullanan girişimci başta olmak üzere sermaye

sahibi sermayedarlar ve doğal kaynakların sahibi olan zengin sınıf, gelirin dağılımı konusunda söz sahibi olabilmekteler. Üyesi oldukları dernek ve sendika gibi kurumsal yapılar bu kişilerin maddi haklarını savunmaktadırlar. Hükümetlerle kurdukları bağlar aracılığıyla, kanuni düzenlemelerde ve bunlarla ilgili uygulamalarda hükümet üzerinde baskı oluşturarak çıkarlarını koruyabilirler. Birincil gelir dağılımı denen piyasa dağılımı her zaman ve hatta genellikle adil bir gelir dağılımı sağlayamaz.

Üretim faktörlerinden emek piyasadaki dağılımda gelirden en düşük payı alan faktördür. Emeğin haklarını savunmak, işyeri ve çalışma koşullarını iyileştirmek ve işverenlerle pazarlık gücünü arttırmak (ITF, 2024) gibi nedenlerle işçi sendika ve dernekleri kurulmuştur. Ancak sermayenin etkinliği ve gücü nedeniyle hükümet veya işveren tarafından kurulmuş veya işverenden yeterince bağımsız olmayan -sarı- sendikaların (Tax vd., 2018: 7) varlığı, işçi hakları konusunda yeterli direnci göster(e)memektedirler.

Gelirin belli kişi, grup, sektör, meslek veya bölgede toplanması toplumdaki adalet duygusuna zarar verir ve sosyal barışı zedeler. Küreselleşme, demokratikleşme, kentleşme, göç, savaş, kriz gibi konularda yaşanan gelişmeler, ulusal ve uluslararası düzeyde gelir ve gelirin dağılımı kavramlarını öne çıkarmıştır. Emeğin gelirden yeterince pay alamamasının da etkisiyle ülkeler içindeki bazı bölgeler ekonomik açıdan gelişememiştir.

Bir hizmet akışı olarak değerlendirilen gelir (Hewett, 1925: 239), önce serbest piyasa koşullarında yaşanan bölüşüm kurallarına göre dağılır (birincil gelir dağılımı). Piyasa şartlarının bu dağılımı genellikle adil olmadığı için, kamu topladığı vergiler ve yaptığı harcamalar aracılığıyla gelir tekrar (ikinci gelir dağılımı) dağıtılır. Kamu elinde bulundurduğu yetki, kural ve fonksiyonlar aracılığıyla birincil gelir dağılımına da müdahalede bulunabilmektedir.

Küreselleşmenin dünya gelir eşitsizliği üzerindeki etkileri son yıllarda çok tartışılmaktadır. Ancak son 20-30 yılda küresel eşitsizlikteki değişimin yönü konusunda bir fikir birliği yoktur (Anand and Segal, 2008: 61). Dünyadaki eşitsizlik ve yoksulluğun gelişimine ilişkin görüş farklılıkları, kısmen bunların nasıl ölçüleceğine ilişkin farklılıklardan kaynaklanmaktadır. Dünyadaki gelir eşitsizliğinin ölçülmesine yönelik refah yaklaşımının altında yatan temel kavramların ve bunun yoksulluğun ölçülmesiyle ilişkisinin yeniden gözden geçirilmesi gerekir (Atkinson and Brandolini, 2010: 2, 34). Ekonomik büyümenin yeterli olduğu ancak zenginlere kıyasla yoksullara çok daha az hizmet ve fayda sağlayan ülkelerde, kaynakları gelir ölçeğinin en üstündekilerden en alttakilere kaydırmak için açıkça güçlü bir neden vardır. Örneğin; yoksul çocuklara daha iyi eğitim imkânı sunmak ve bunun finansmanını zenginlerden alınacak vergilerle sağlamak, eşitsizliği azaltmanın ve aynı zamanda gelecekteki büyümeyi teşvik etmenin bir yoludur. Yeniden dağıtım politikaları, sosyal ve politik gerginliklerin veya popülist rejimlerin yükselişinin uzun vadede büyüme için kötü olabileceği yüksek eşitsizlik sahibi ülkelerde zengin ve yoksul arasındaki uçurumu daraltmaya da yardımcı olabilir (Bourguignon, 2018: 22-23).

Devletin bütçe araçları içerisinde bulunan vergi ve harcamalar, makro ekonomik göstergeler üzerinde etkileri vardır. Bunun gibi vergilerin yapısı, dağılımı ve yükü, gelirin bölüşümü

konusunda olumlu veya olumsuz değişiklikleri barındırmaktadır. Gelirin birinci dağılımı olan piyasa şartlarına göre üretim faktörleri arasındaki dağılımı, vergiler, teşvikler, istisna, indirim veya muafiyetler gibi uygulamalar ile değiştirme olanağı bulunmaktadır. Ardından adil bir gelir dağılımına hizmet etmek için bütçe araçları aracılığıyla ikinci gelir dağılımını düzenleyebilir.

Hükümetlerin insanlar için fırsat eşitliği ve asgari bir yaşam standardı sağlaması, sosyal huzursuzlukları ortadan kaldırmanı ve sosyal refahı teşvik etmenin anahtarıdır (OECD, 2019: 162). Ekonomik kalkınma için kaynakların etkin ve verimli bir şekilde dağıtılması ve kullanılması kadar, bunları başarabilmek için doğru araçlara da sahip olmak gerekir. Bu araçlardan bazıları adil vergi dağılımı, rasyonel transferler, beşeri sermaye yatırımları ve kapsayıcı büyüme stratejileridir. Ancak az gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde bu araçlar yeterince kullanılamamaktadır. Gelirin yeniden dağılımını sağlamak ta ekonomik büyüme/kalkınma ve sürdürülebilirlik için önemli ve gerekli bir araçtır. Devlet bütçe içinde yer alan gelir ve gider araçlarıyla kendisinden veya özel sektörden kaynaklanan piyasa başarısızlıklarını kısmen düzeltmesi mümkündür. Bireysel veya bölgesel gelir dağılımı farklılığı kamunun en önemli gelir kaynağı olan vergilerin toplanmasını olumsuz etkileyecektir. Mükelleflerin vergi ahlakı birçok faktörden etkilenmektedir. Gelirin düşüklüğü ve gelir dağılımının adaletsizliği, mükelleflerin vergiye uyumunu engeller ve devlete olumsuz bakışına neden olur.

Bir ülkenin vergi sisteminin bileşimi ve tekniği, o ülkenin ekonomik ve toplumsal yapılarıyla sıkı bir ilişki içindedir. Nitekim bir vergiden beklenen verimlilik, bu bağlılığın zorunlu bir sonucudur (Gülşen ve Yıldıran, 2021: 53). Vergi yapısı, uygulanacak vergi politikalarında iki farklı uçta yer alan adalet ve verimlilik ilkeleri arasındaki seçimi yansıtmaktadır. Nitekim vergi literatürünün büyük çoğunluğunda kamudaki karar vericilerinin verimlilik ve adalet gibi genel sosyal kriterlere göre politikalar seçip, uyguladıkları varsayılır (Hettich and Winer, 1988. 701). Günümüz modern ekonomilerinde oluşturulacak vergi yapısının, adalet ilkesi doğrultusunda yalnızca dolaysız vergiler lehine değişmesi ile mümkün olabilecektir (Karabacak & Meçik, 2022: 161).

Bu çalışmada vergi yükü ve türlerinin yanı sıra özellikle bölgesel vergi yükü incelenmiştir. Türkiye'de vergi yükünün bölgesel dağılımı, nedenleri ve bunun ekonomik ve sosyal sonuçları analiz edilmiştir.

2. VERGİ YÜKÜ KAVRAMI

2.1. Tanım

Vergi yükü kavramı birçok maliyeci tarafından değer yargılarının gölgesinde değerlendirildiği için çok net tanımı yapılamamaktadır (Aksoy, 1998: 209). Kimi yazarlar vergi yükünü alıcılar ve satıcılar veya üreticiler ve tüketiciler gibi paydaşlar arasındaki bölünmesini anlamak için kullanılan ekonomik bir terim (Kagan, 2024) kabul ederler. Gerçek kişi, tüm toplum, ekonomik sektör veya coğrafi bölge gibi ekonomik aktörler tarafından ödenen vergilerin gelirlerine oranlanmasıdır (Savaşan, 2019: 94; Pehlivan, 2016: 159). Vergi yükü fiyatlar ve kamu hizmetleri/refahın dağılımına ilişkin vergi politikalarının etkinliğini incelemektedir (Kotlikoff

and Summers, 1986: 1). Vergi yükü bir muhasebe uygulaması değil, vergiler değiştirildiğinde ekonomik dengedeki değişikliklerin analitik bir yansımasıdır (Hoynes, 2013: 2, 4). Ekonomik yükü kimlerin taşıdığını bilmek politika analizi için hayati derecede önemlidir (Metcalf and Fullerton, 2002a: 1). Sadece verginin miktarı değil ayrıca verginin üzerinden alınan kaynak (gelir, servet, harcama) ile ödenen vergi arasındaki ilişkiyi göstermektedir (Edizdoğan vd., 2010: 170). Nicelik ve nitelik itibariyle vergilerin artması, maliye politikalarının önemli duruma gelmesi, vergilendirmeyi haklı gösterme çabaları, kamu hizmetlerinin çeşitlenmesi ve artması gibi gelişmeler, vergi yükünün hesaplanması ve karşılaştırmalarda kullanılma konusunun önemini arttırmıştır.

Vergi yükü ekonomilerde ekonomik istikrar, kalkınma plan ve programları, gelir dağılımı, maliye politikası, tasarruf, yatırım ve ihracat teşviki gibi politikalarının belirlenmesi ve uygulanması açısından dikkate alınmalıdır (Öztürk ve Ozansoy, 2011: 200). Vergilerle kamu giderleri ve hizmetleri arasında bağ kurulabilmesi, vergi koyma nedenlerinin gerekçelendirilebilmesi, vergi politikalarının belirlenmesi ile uluslararası kuruluşlar ile girişilecek parasal akımlarda başvurulacak bir orandır (Heper, 2003: 207). Vergi yükünün büyüklüğü ve dağılımı konusundaki tartışmalar ve sorunlardan dolayı vergi mükelleflerinin tutum ve davranışlarını etkileme gücü vardır (Ay vd., 2023: 35-36). Vergiye uyumun güçlendirilmesi ve mükellef uyumunun sağlanması açısından vergi idaresinin vergi yükünü dikkate alması zorunluluktur.

2.2. Vergi Yükü Türleri

Vergi yükü, devletin kişi ve kurumlardan aldığı ekonomik değerleri anlatmak için kullanılsa da; vergilerin kimlerden alındığı ve ekonomide oluşturduğu etkileri ortaya çıkarmak için de kullanılmaktadır (Demir, 2013: 4). Bu nedenle vergi yükü türleri de çeşitlilik arz etmektedir.

2.2.1. Objektif Vergi Yükü

Gerçek vergi yükü de denilen objektif vergi yükünde sadece ölçülebilen ekonomik büyüklükler dikkate alınmaktadır (Savaşan, 2019: 94). Objektif vergi yükü, ödenen vergi ile mükellefin gelir düzeyi ve bakmakla yükümlü olduğu aile fertlerinin göz önünde bulundurularak ölçülmesini ifade eder (Arsan, 1975: 12).

2.2.2. Sübjektif Vergi Yükü

Sübjektif vergi yükü mükelleflerin gelirleri, kişisel özellikleri, zevk, tercih ve kişiliklerine göre değişiklik gösterebilen bireylerce hissedilen ekonomik ve psikolojik bir baskı olarak tanımlanabilir (Arsan, 1975: 11-12). Maliye yazınında vergi baskısı, vergi tedirginliği, vergi tazyiki (Akdoğan, 2017: 201; Şen ve Sağbaş, 2017: 298) gibi kavramlarla da açıklanmaktadır. Mükellefler vergi ödeme zorunluluğu altında kalmalarından dolayı psikolojik olarak hissettiği isteksizlik ve olumsuzluk durumudur (Erdem vd., 2017: 230).

2.2.3. Toplam Vergi Yükü

Bir ekonomide vergi gelirleri toplamının ülkenin gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH)ya oranını ifade eder (Savaşan, 2019: 95). Uluslararası karşılaştırmalara paralellik göstermesi açısından

toplam vergi yükü içerisine belirli gelir kalemlerine (vergi, harç, şerefiye, parafiskal gelirler, fonlar gibi) yer verilmektedir (Demir, 2013: 9).Toplam vergi yükü bir ekonomideki vergi hasılatının o ekonomi üzerindeki baskısıdır. Toplam vergi yükü ekonominin içinde bulunduğu istikrar durumu ile vergi kapasitesi değişkenleri açısından önem taşımaktadır (Gümüş, 2020: 143).

2.2.4. Kişisel Vergi Yükü

Kişisel vergi yükü, bir gerçek kişinin belirli bir dönem içinde ödediği toplam vergilerin o dönemde elde ettiği toplam gelirlerine oranını demektir (İnaltong, 2012: 17). Kişisel açıdan vergi yükün hesaplamalarının amacı, mükelleflerin gelirleri üzerinde ne kadar tasarrufta bulunma yetisini ortaya çıkarmaktır (Doğruyol, 2012: 275). Kişisel vergi yükü dolaylı ve dolaysız olarak ikiye ayrılabilir. Reel yük te denilen dolaylı vergi yükü, ödenen vergi neticesinde kişinin ekonomik refahı üzerindeki etkiyi dikkate alır. Parasal yük te dolaysız vergi yükü ise, kişinin doğrudan ödediği vergilerin parasal ifadesidir (Herekman, 1989: 142).

2.2.5. Brüt Vergi Yükü

Brüt vergi yükü, ödenen vergilerden devlet tarafından sunulan mali yardım gibi hizmetlerin çıkarılmasıyla kalan tutarın GSYİH'ye oranıdır (Gümüş, 2020: 143). Bu vergi yükü hesaplamasında, devlet tarafından özel ekonomi içindeki aktörlere karşılıksız olarak yapılan transfer harcamaları (nakdi yardım/negatif vergi) dikkate alınmamaktadır (Edizdoğan vd., 2010: 173). Bu kavrama bireysel objektif vergi yükü de denmektedir (Demir, 2013: 13).

2.2.6. Net Vergi Yükü

Devlet tarafından sağlanan hizmetlerden doğan faydanın gelire bölünmesi sonucunda hesaplanan vergi yüküdür (Savaşan, 2019: 95). Kamu hizmetlerinin kişilere sunduğu fayda ödenen vergiden az ya da az olabilir. Eğer elde edilen yarar ödenen vergi miktarından fazla ise net vergi yükü negatif olur ve yük değil yarar getirmiş olur (Arsan, 1975: 13). Ancak fayda kavramı ölçülebilir olamadığı için kamu hizmetlerinden sağlanan faydanın da sayısallaştırılması zordur. Özellikle tam kamusal mal ve hizmetlerden sağlanan faydanın ölçülmesi mümkün değildi (Heper, 2003: 209). Ekonomi politikası açısından net vergi yükünün anlamı, devletin sadece net vergi yükü kadar kişilerin ekonomik kaynakları üzerinde tasarruf gücü olmalıdır (Türk, 2011: 218).

2.2.7. Sektörel Vergi Yükü

Bir ekonomi tarım, sanayi ve hizmetler sektöründen oluşur. Bu sektörlerin ayrıca ulaştırma, gıda, lojistik, telekomünikasyon gibi alt dalları da bulunmaktadır. Sektörel vergi yükü, ekonomideki herhangi bir sektörün ödediği toplam vergilerin ile o sektörün GSYİH içindeki payına oranlanmasını ifade etmektedir (Erdem vd., 2017: 233; Şen ve Sağbaş, 2017: 295). Bu vergi yükü, özellikle dış ticarete açık olan sektörler açısından önemlidir. Farklı sektörlerin vergi yükleri uluslararası rekabet ortamında karşılaştırma olanağı sağlayacaktır (Türk, 2011: 219).

2.2.8. Bölgesel Vergi Yükü

Bölgesel vergi yükü, belli bir dönemde coğrafi bir bölgenin ödediği vergilerin aynı dönemde o bölgeden toplanan gelire oranını ifade eder (Erdem vd., 2017: 233). Bu vergi yükü, bölgelerin vergi yükünde yaşanılan dengesizlikleri ortaya çıkarmaktadır. Bir maliye politikası amacı olan mali tevzin (dengeleme) sağlanması açısından bu yük önemlidir (Edizdoğan, 2010: 172). Bölgesel vergi yükü hesaplaması ekonomik, sosyal, demografik ve coğrafi yönlerden farklı olan bölgeler için vergi yükü dengesizlikleri, yatırım, istihdam ve bölgesel kalkınma alanlarında rasyonel karar alınmasına ve karşılaştırma yapabilme olanağına sahiptir (Tekbaş ve Dökmen, 2007: 198-199).

3. BÖLGESEL VERGİ YÜKÜ VE ÖNEMİ

Toplanan vergi ile GSYİH arasındaki ilişkiyi veren vergi yükü birçok ekonomik bileşenden etkilenebilir. Nitekim vergi yükündeki artışın en önemli nedenlerinden biri de devletin mali zorunluluğudur. Çünkü devlet tarafından sunulan hizmetlerin çeşitliliği ve parasal değeri sürekli ve düzenli olarak artmaktadır. Nitekim Wagner (1890), Musgrave (1959), Rostow (1960), Peacock ve Wiseman (1961), Downs (1957), Buchanan ve Tullock (1962, 1977) ve Niskanen (1979) gibi fenomenler kamu harcamalarının sürekli ve milli gelirden daha fazla arttığını savunmuş ve ispatlamışlardır. Orta ve uzun vadede kamu harcamalarındaki artış ile vergi yükündeki artış birlikte gerçekleşmiştir. Bu görüş aynı zamanda Buchanan ve Wagner'in (1977) siyasi finansman yaklaşımını da desteklemektedir (Geniş bilgi için bkz. Boudreaux, 2022).

Toplumsal ihtiyaçların toparlanması sürecinde ortaya çıkan devlet, sosyo-ekonomik faaliyetleri sürekli etkileme potansiyeline sahiptir. Bu etkilerin yoğunluğu geçmişten bugüne değişmekle birlikte, süreç içinde sosyal ihtiyaçlar dinamik olarak gelişmektedir. Bu kamu gereksinimleri geçmişten bugüne hem kamu harcamaları hem de vergiler üzerinde baskı oluşturmaktadır. Bu bağlamda harcamalar ve vergiler gibi çeşitli finansal araçlar bir yandan sosyo-ekonomik durumlara yansımalar yaratmakta, diğer yandan makroekonomik gelişmelerden etkilenmektedirler.

Vergi yükünün büyüklüğü ve yapısı, hükümet eylemlerinin ekonomik faaliyeti etkilemesinin en önemli yollarından biridir (Kiss, Jędrzejowicz and Jirsákova, 2). Gelişmiş bir ekonomide vergilerin yükü ve dağılımı toplumsal refah üzerinde olumlu yansımalara neden olmaktadır. Vergilemede vergi yükümlülüğü olan bir kişinin refahı, verginin varlığıyla azalmamalı temel anlayışı hakim olmalıdır. Geliri çok düşük olan toplum kesimleri için herhangi bir zorunlu tüketim için ödenecek vergi, küçük geliri içinde büyük bir yük anlamına gelir (Metcalf and Fullerton, 2002b: 1, 7). Tersine artan bir vergi olan bu durum, geliri düşük olan kesimler için adaletsizlik doğurur. Vergilendirme ve yeniden dağıtım politikalarının niteliği genellikle vergi politikalarından çıkar sağlayanlar ile kaybedenler arasındaki dengeye göre belirlenir. Yüksek gelirli ve vergi karşıtı koalisyon tarafına yapılan transferler, düşük gelirli gruplara ağır vergi yükü anlamına gelmektedir (Razin and Sadka, 1997: 1, 12). Rasyonel davranan ekonomik aktörler genellikle vergi baskısını en aza indirmeye çalışırlar. Özellikle vergi kaçakçılığını kullanarak, etkin bir bütçe planlanması yaparlar (Sokolovskyi and Sokolovska, 2016: 16).

Bir ekonomide üretim faktörlerinin fiyat ve istihdamından, mal ve hizmetlerin üretim yöntemi ve düzeyine kadar her aşamada vergiler, dolaylı veya dolaysız bir şekilde etkili olmaktadır (Abdiyeva ve Baygonuşova, 2016: 59). Hem gelişmiş ve hem de gelişmemiş ülkelerde vergiler yalnızca kamu hizmetlerinin finansmanını sağlamakla kalmaz, ekonomik kalkınma/büyüme, ekonomik istikrar, adil gelir dağılımı, ödemeler dengesi, sürdürülebilirlik gibi oldukça geniş bir alanda önemli roller oynamaktadır. Gelişmiş ülkelerde daha çok doğanın korunması, karbon ayak izinin azaltılması, bireysel ve bölgesel gelir düzeyi farklarını azaltmak şeklindeki amaçları gerçekleştirmede kullanılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ise genellikle vergi, ekonomik kalkınmanın ve toplumsal refahın sağlanmasında, tasarruf seviyesinin yükseltilmesinde ve optimal kaynak dağılımında önem kazanmaktadır (Yardımcıoğlu, 2012: 27-28).

Son yirmi yılda ülkeler arasındaki gelir eşitsizliğini azaltmada kaydedilen bazı ilerlemelere rağmen, ülke içindeki gelir eşitsizliğinin arttığına dair kanıtlar bulunmaktadır. Bir sektörde doğrudan yabancı yatırım yoğunlaşmasının, yabancı sermayenin en karlı endüstrilere akma eğiliminde olması, sektörler arasında eşitsiz büyüme yaratması ve sektörler arası gelir eşitsizliğini artırması nedeniyle gelir eşitsizliğini daha da kötüleştirmektedir (Hekmatpour, 2024: 133, 134). Ülke içi gelir eşitsizliği birçok ülkede artmıştır. Son otuz yılda küresel eşitsizliğin azaltılmasında kaydedilen ilerleme dikkat çekici olsa da; ülke içi eşitsizlikler özellikle gelişmiş ekonomilerde artmıştır. Son otuz yılda ülkelerin yarısından fazlası ve gelişmiş ekonomilerin yaklaşık yüzde 90'ı gelir eşitsizliğinde artış yaşamış ve bazı ülkeler Gini katsayılarında iki puanı aşan bir artış kaydetmiştir. Literatürde ülke içi gelir eşitsizliğindeki artışın arkasındaki bazı temel faktörler arasında teknolojik ilerleme, küreselleşme, emtia fiyat döngüleri, yeniden dağıtım politikaları, işgücü ve ürün piyasası ve yerel ekonomik politikalar yer almaktadır (IMF, 2024).

Bölgelerdeki sektörel verimlilik açıkları, geride kalan bölgelerde kullanılmayan potansiyele işaret etmektedir. Toplam verimlilikteki bölgesel farklılıklar kısmen sektörel kompozisyonlardaki farklılıkları yansıtırken, aynı sektörlerdeki verimlilik farklılıklarını da yansıtmaktadır. Bu aktif inovasyon, inovasyon yayılımı, ölçeklendirme politikaları ve altyapıya yapılan yatırımlar (örneğin dijital teknolojiler) yoluyla verimlilik artışını artırma kapsamını ifade eder (OECD, 2023a: 62). Bölgelerdeki büyük ölçüde yapısal farklılıklar göz önüne alındığında, üretkenlikteki tüm eşitsizliği tamamen ortadan kaldırmak maalesef gerçekçi değildir. Ancak eşitsizliğin itici güçlerinin daha iyi anlaşılması, özellikle dijitalleşme yoluyla yapılan hızlı ilerlemeler, yeşil geçişi hızlandırma ihtiyacı ve esnekliğe daha fazla vurgu yapılması da dahil olmak üzere ticaretin değişen kalıpları bağlamında boşlukları kapatmayı sağlar. Bölgesel farklılıkların varlığı zorlukların yanında karşılaştırmalı avantajlar ve fırsatlar da sunmaktadır (OECD, 2015: 63).

Teknolojik ilerleme ve inovasyondaki bölgesel eşitsizlikler, verimlilik eşitsizliklerinin genişlemesine neden olmaktadır. Özellikle ticarete konu hizmetlerde teknolojik ilerleme, tüm firmalar için üretkenliği artırırken, daha çok eğitim ve beceri düzeyi yüksek çalışanları olan firmalar için üretkenliği artırmaktadır. Bu işçiler, halihazırda ülkeleri içinde daha üretken bölgeler arasında yer alan daha büyük şehirlerde veya metropol bölgelerde yaşama ve iş sahibi olma eğilimindedir. İklim nötr ekonomilere doğru geçiş, küresel eşitsizlikleri daha da

kötüleştirebilir. İklim tarafsızlığı hedefleriyle uyumlu hale getirilmesi en zor endüstriler, genellikle sosyo-ekonomik yönden daha zayıf bölgelerde yoğunlaşma eğilimindedir. Bu nedenle, yeterli politikalar bölgeleri bu değişiklikleri atlatmaya desteklemediği sürece, iklim tarafsızlığına geçişin OECD ülkeleri içindeki ekonomik eşitsizlikleri artırması muhtemeldir (OECD, 2023b: 62).

Büyükşehirlerden yoksun olan bölgeler, genellikle altyapıya erişimleri daha kötü ve zordur. Oysa teknoloji ve inovasyon yoğunluğu ile bu bölgelerdeki üretkenliği arttırmak bölgesel kalkınma açısından itici bir güç oluşturabilirler (OECD, 2022). Yetersiz ulaşım bağlantıları, doğal kaynakların önemli olduğu metropol olmayan bölgelerin verimlilik artış potansiyelini sınırlayabilir (OECD, 2020). Dijital altyapının daha düşük seviyeleri veya kalitesi, bölgelerin ulaşabileceği verimlilik seviyesini de azaltabilir. Fakat yine de, bu yapısal farklılıklar çözülemez değildir ve bunları ele almak, yalnızca verimlilik artışının ötesinde uzun vadeli kazançlar da sağlayabilir (OECD, 2020). Daha küçük şehirler, yerel kritik kütle oluşturmak için faaliyetlerin yoğunlaşmasını artırarak veya bölgeler arasındaki ve içindeki bağlantıları güçlendirerek yığılma faydalarının sağladığı faydalardan bazılarını elde edebilir (OECD, 2016).

Aşırı vergilendirme yükü, bir verimlilik maliyetidir. Bir verginin toplam ekonomik yükü, hem vergi mükelleflerinin hükümete yaptığı ödemeleri hem de vergilere tepki olarak üstlenilen verimsiz faaliyetlerden kaynaklanan ekonomik değer kaybını içerir. Doğrudan vergi yükleri, vergi mükelleflerinin hükümetlere havale ettiği gelir biçimini aldığından, aşırı vergilendirme yükü, ekonomik çarpıklıklarla birlikte büyük ekonomik maliyetlerdir. Gerçekten de ağır bir verginin yükü ekonomik faaliyeti ortadan kaldıracak olumsuzlukları barındırır (Hines Jr., 2007: 1). Üretimin düşük olduğu bölgelerde ekonomik büyüme/kalkınma yoluyla verimlilik açıklarının kapatılması, gelir eşitsizliğini azaltabileceği ve ticarete konu sektörleri geliştireceği kadar (OECD, 2018), artan gelir ile birlikte bu bölgelerdeki vergi yükünü de hafifletebilir.

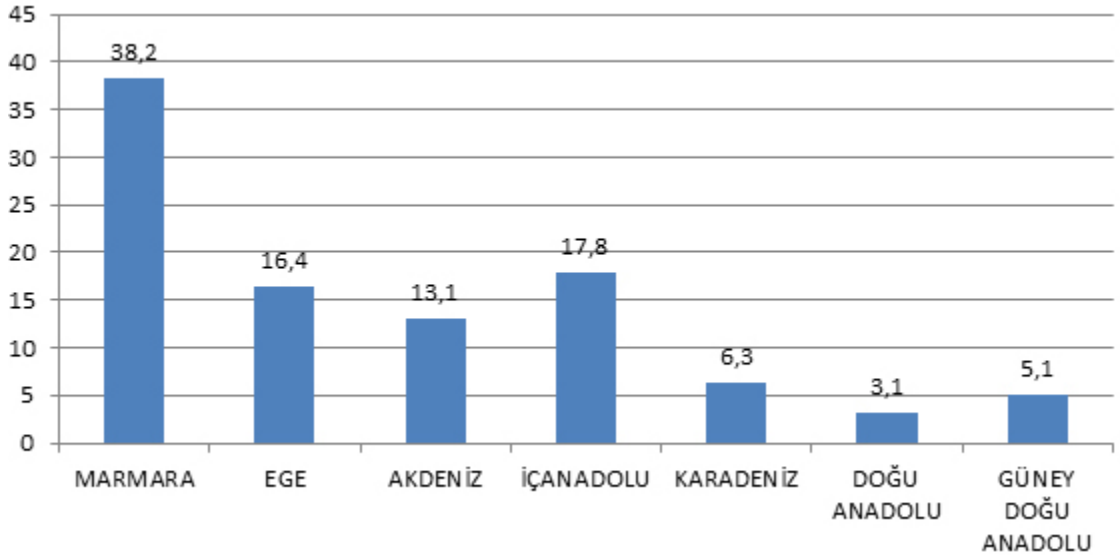
4. TÜRKİYE'DE BÖLGESEL VERGİ YÜKÜ

Türkiye'de vergi sisteminin adaleti konusunda fikir sahibi olabilmek için vergi yükü ve bunun bireyler arasındaki dağılımına bakmak gerekir. Türkiye'nin vergi yükü %24,4 iken OECD ülkelerinde bu oran ortalama % 35 dolaylarında gerçekleşmektedir (Çağdaş, 2020: 91). Vergi gelirlerindeki artışın milli gelirdeki artıştan daha yüksek gerçekleşmesi, vergi yükünün artması anlamına gelmektedir (Öztürk vd., 2019: 49). Oysa Türkiye'de vergi gelirleri toplamı, milli gelirdeki artıştan düşük gerçekleşmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de vergi yükü düşüktür. Oysa vatandaşlar tarafından hissedilen vergi yükü ise oldukça ağırdır. Bu farklı algılamanın nedeni, vergi yükünün dağılımından kaynaklanmaktadır. Çünkü Türkiye'de mevcut vergi yapısı incelendiğinde, dolaylı vergilerin ağırlıkta olduğu ortaya çıkmaktadır.

Tahakkuk oranlarına göre bölgesel vergi yükünün dağılımına bakıldığında 2018'de en yüksek vergi tahakkuk oranı % 38,2 ile Marmara Bölgesi olmuştur (Grafik 1). Bu orana göre Türkiye'de hizmet, sınai ve ticari faaliyetlerin en yoğun olduğu Marmara Bölgesi, ülkenin vergi hasılatının yaklaşık üçte birinden fazlasını karşılamaktadır. Bölgesel vergi yükü bakımından İç Anadolu Bölgesi % 17,8, Ege Bölgesi % 16,4 oranı ve Akdeniz Bölgesi %13,1 ile takip etmektedir. Karadeniz Bölgesi'nde bu oran %6,3, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde % 5,1 ve

Doğu Anadolu Bölgesi'nde% 3,1olarak tahakkuk etmiştir. Son yayımlanan istatistiklere göre, toplumun en yüksek gelire sahip olan %10'unun geliriyle en düşük gelire sahip olan %10'unun geliri arasındaki fark bir önceki yıla göre %5,6 oranında açılmıştır. 2022 yılında P90/P10 oranı 14,2 olarak gerçekleşirken, 2023'te bu oran 15'e ulaşmıştır. Bir başka deyişle en zengin %10'un geliri en yoksul %10'un gelirine göre 15 kat daha fazla gerçekleşmiştir. P80/P20 oranı ise 7,9'dan 8,4'e çıkmıştır (İltir, 2024).

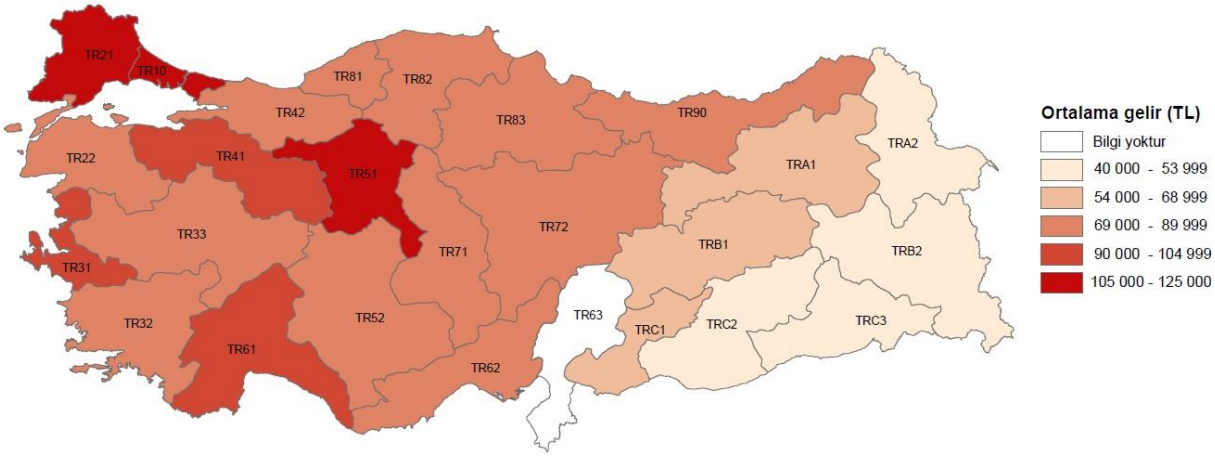
Grafik 1: Türkiye'de Bölgesel Vergi Yükü (%)

Kaynak: Sarı, T. (2022). Bölgeler Bazında Vergi Yükleri ve Yatırım Teşvikleri.

Ülkede 6 Şubat 2023'te yaşanan Kahramanmaraş depremleri nedeni ile o yılda TR63 (Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye) bölgesi için alan çalışmaları yapılamamıştır. Bu nedenle İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) ayrımında yer alan bölgesel sonuçlarda bu bölge yer alamamış ve 25 bölge dikkate alınmıştır. Tablo 1'de görüldüğü gibi Türkiye'de yıllık ortalama eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert geliri 2023'te 90.116 TL'dir. 2. Düzey bölgelerinde TR10 (İstanbul) bölgesi 124.723 TL ile en yüksek gelir sahibi olmuştur. Ardından 115.758 TL ile TR51 (Ankara) bölgesi ve 107.583 TL ile TR21 (Tekirdağ, Edirne, Kırklareli) bölgesi gelmiştir. En düşük yıllık ortalama eşdeğer hane halkı kullanılabilir fert geliri ise 41.385 TL ile TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) bölgesi olmuştur. Gelir eşitsizliğinin en az olduğu bölge olarak TR42 (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) bölgesi olmuştur. Gelir eşitsizliğinin en fazla yaşandığı bölge TRB2 (Van, Muş, Bitlis, Hakkari) bölgesi olarak gerçekleşmiştir (TÜİK. (2024).

Tablo 1: Yıllık Ortalama Eşdeğer Hane Halkı Kullanılabilir Fert Geliri (TL, İBBS 2. Düzey)

Kaynak: TÜİK. (2024). Gelir Dağılımı İstatistikleri, 2023.

Tablo 2'de il düzeyinde cari fiyatlarla kişi başına GSYİH endeksi yer almaktadır. GSYİH içinde il düzeyinde en yüksek payı % 30,4 ile İstanbul gerçekleştirmiştir. Bu oran ile İstanbul 4 trilyon 564 milyar 280 milyon TL ile en yüksek GSYİH'yi gerçekleştirmiştir. İstanbul'u 1 trilyon 329 milyar 810 milyon TL ve % 8,9 pay ile Ankara, 972 milyar 238 milyon TL ve % 6,5 pay ile İzmir takip etmiştir. İl düzeyinde son üç sıralamada 11 milyar 288 milyon TL ile Tunceli, 10 milyar 539 milyon TL ile Ardahan ve 8 milyar 287 milyon TL ile Bayburt yer almıştır. GSYİH'den en yüksek payı alan ilk beş il olan İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli ve Bursa 2022 yılında toplam GSYİH'nin %53,9'unu gerçekleştirmişlerdir. İstanbul %2,46 büyüme oranı ile 2022 yılı Türkiye GSYİH büyümesine %5,5 oranında en fazla katkı sağlayan il olmuştur. Kocaeli 302 bin 772 TL ile GSYİH'de kişi başına en yüksek geliri gerçekleştiren il olmuştur. Kocaeli'den sonra 287 bin 524 TL ile İstanbul ve 253 bin 501 TL ile Tekirdağ izlemiştir. GSYİH hesaplamalarında il düzeyinde kişi başına en düşük gelir 64 bin 416 TL ile Şanlıurfa, 55 bin 296 TL ile Ağrı ve 54 bin 272 TL ile Van son üç sırada yer almıştır (TÜİK, 2023).

Tablo 2: İl bazında kişi başına GSYİH endeksi, cari fiyatlarla (2022)

Kaynak: TÜİK. (2023). İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (2022).

Ekonomik faaliyetler dikkate alındığında 2022 yılında cari fiyatlarla GSYİH'den en yüksek payı İstanbul ili almıştır. Tarım sektörü ve diğer hizmet faaliyetleri hariç, tüm faaliyetlerde ilk sırada yer almıştır. Bilgi ve iletişim faaliyetlerinde İstanbul % 65,4, finans ve sigorta faaliyetlerinde % 59,0, mesleki, idari ve destek hizmet faaliyetlerinde % 46,7, hizmetler sektöründe % 41,5, inşaat sektöründe % 32,6 oranında pay almıştır. Konya tarım, ormancılık ve balıkçılık sektöründe 81 il içinde % 6,2 pay ile ilk sırada yer almıştır. Ankara diğer hizmet faaliyetleri içinde % 43,4 pay ile ilk sırada yer almıştır (TÜİK, 2023).

Türkiye'de vergi tahsilat oranı en yüksek il % 90,97 ile Kocaeli olmuştur. Kilis'te tahakkuk eden verginin sadece % 27,39'u tahsil edilebilmiştir. Vergi tahsilat oranının en düşük gerçekleştiği il ise, tahakkuk edilen verginin yalnızca beşte birinin (%21,5) toplanabildiği Kars olmuştur. 2021 yılında Türkiye genelindeki toplam verginin % 42'si İstanbul'da tahakkuk edildiği halde toplam vergi tahsilatının % 44'ü İstanbul'dan gerçekleştirilmiştir (Veri Kaynağı, 2023).

Tablo 3'te 2018-2022 yılları arasında İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması 2. Düzey Kişi Başına Gayrisafi Yurt İçi Hasıla tutarları verilmiştir. 2022 yılında Kişi başına GSYH tutarı Türkiye ortalaması 176 651 TL olarak gerçekleşmiştir. Aynı yıl en yüksek kişi başına GSYH tutarı 287 524 TL ile İstanbul olmuştur. Tekirdağ, Edirne, Kırklareli bölgesi 220 555 TL ile ikinci sırada yer almıştır. 63 706 TL ile Van, Muş, Bitlis, Hakkari bölgesi kişi başına GSYH tutarı en düşük olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2023).

Tablo 3: Kişi Başına Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (2. Düzey) (2018-2022)

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (2. Düzey)		Kişi başına GSYH (TL)				
		2018(r)	2019(r)	2020(r)	2021(r)	2022
TR	**Türkiye**	**46 202**	**52 287**	**60 546**	**86 231**	**176 651**
TR10	İstanbul	77 036	86 651	98 032	140 864	287 524
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	54 420	61 902	73 901	112 618	220 555
TR22	Balıkesir, Çanakkale	41 021	47 043	56 326	77 478	160 313
TR31	İzmir	54 915	60 587	69 852	104 603	218 779
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	40 404	46 416	51 005	72 969	155 292
TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	39 464	44 369	52 957	72 883	148 170
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	52 876	58 125	66 058	96 041	191 030
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	61 005	65 430	77 593	118 020	233 964
TR51	Ankara	61 307	71 674	85 113	117 515	230 677
TR52	Konya, Karaman	36 838	41 847	50 218	66 433	141 867
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	48 152	56 365	50 497	77 343	177 477
TR62	Adana, Mersin	34 125	39 724	48 072	68 696	148 121
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	29 633	32 241	38 248	58 082	116 663
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	32 461	36 268	43 207	58 624	131 544
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	34 411	38 895	47 249	64 711	129 796
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	35 628	36 194	44 175	67 214	138 415
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	31 409	36 459	45 967	62 107	124 181
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	28 086	32 466	38 843	50 177	103 649
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	29 530	34 981	41 105	51 973	98 239
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	29 563	33 810	41 218	53 694	103 193
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	19 713	22 801	28 279	35 047	72 793
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	27 151	31 304	38 690	51 219	96 062
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	18 283	21 352	25 528	31 819	63 706
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	29 377	33 809	43 289	62 304	129 110
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	17 467	20 285	24 139	31 335	67 695
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	22 878	26 776	32 129	43 573	90 491

Kaynak: TÜİK. (2023). İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla.
(r) Revize edilmiştir.

Tablo 4'te 2018-2022 yılları arasında Bölgelerin zincirlenmiş hacim endeksiyle Türkiye GSYH büyümesine katkısı verilmiştir. Türkiye'nin 2022 yılında gerçekleşen % 5,53 büyüme oranına İstanbul tek başına % 2.46 katkıyı sunan il olmuştur. Mardin, Batman, Şırnak, Siirt bölgesinin katkı oranı % 0.06 olmuştur. Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye bölgesi deprem nedeniyle -0,03 katkısı gerçekleşirken, Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane bölgesi -0,05, Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli bölgesi -0,03, Erzurum, Erzincan, Bayburt ise -0,02 katkı sağlamıştır (TÜİK, 2023).

Tablo 4: Zincirlenmiş Hacim Endeksiyle Bölgelerin Türkiye GSYH Büyümesine Katkısı (2. Düzey) (2018-2022)

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (2. Düzey)		Bölgelerin Türkiye GSYH büyümesine katkısı (%)				
		2018(r)	2019(r)	2020(r)	2021(r)	2022
TR	**Türkiye**	**3,01**	**0,82**	**1,86**	**11,44**	**5,53**
TR10	İstanbul	0,82	0,31	-0,02	4,01	2,46
TR21	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli	0,09	0,04	0,12	0,45	0,01
TR22	Balıkesir, Çanakkale	0,08	0,02	0,09	0,15	0,04
TR31	İzmir	0,24	-0,10	0,09	0,86	0,30
TR32	Aydın, Denizli, Muğla	0,19	0,05	-0,10	0,43	0,25
TR33	Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak	0,13	-0,05	0,11	0,23	0,02
TR41	Bursa, Eskişehir, Bilecik	0,19	-0,09	-0,04	0,69	0,18
TR42	Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova	0,17	-0,19	0,26	0,91	0,17
TR51	Ankara	0,16	0,44	0,48	0,96	0,55
TR52	Konya, Karaman	0,12	0,00	0,12	0,14	0,16
TR61	Antalya, Isparta, Burdur	0,45	0,14	-0,83	0,75	0,66
TR62	Adana, Mersin	0,06	0,09	0,27	0,45	0,29
TR63	Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye	0,03	-0,06	0,11	0,31	-0,03
TR71	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir	0,06	-0,02	0,06	0,10	0,13
TR72	Kayseri, Sivas, Yozgat	0,04	0,01	0,11	0,17	0,07
TR81	Zonguldak, Karabük, Bartın	-0,01	-0,07	0,05	0,07	0,00
TR82	Kastamonu, Çankırı, Sinop	0,02	0,02	0,05	0,04	0,02
TR83	Samsun, Tokat, Çorum, Amasya	-0,02	0,03	0,10	0,07	0,09
TR90	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane	0,01	0,10	0,05	0,02	-0,05
TRA1	Erzurum, Erzincan, Bayburt	0,01	0,00	0,04	0,04	-0,02
TRA2	Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan	0,00	0,00	0,05	0,01	0,01
TRB1	Malatya, Elazığ, Bingöl, Tunceli	0,03	0,02	0,09	0,08	-0,03
TRB2	Van, Muş, Bitlis, Hakkari	0,06	0,03	0,06	0,03	0,03
TRC1	Gaziantep, Adıyaman, Kilis	0,06	0,06	0,28	0,26	0,13
TRC2	Şanlıurfa, Diyarbakır	-0,02	0,05	0,11	0,11	0,15
TRC3	Mardin, Batman, Şırnak, Siirt	0,08	0,06	0,09	0,14	0,06

Kaynak: TÜİK. (2023). İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla.
(r) Revize edilmiştir.

5. SONUÇ

Devlet tarafından gelirin yeniden dağıtılması, piyasanın oluşturduğu eşitsizliğe müdahale ederek yoksulluğu azaltacaktır. Belki eşitsizlikten kaynaklanan sosyal barışı önleyen gerginlikleri azaltarak ve yoksul insanların insani ve fiziki varlığına daha fazla kaynak ayırmasına izin vererek büyümeyi önemli ölçüde hızlandıramayabilir. Ancak yoksul insanlara sunulacak fırsatlar beşeri ve nakdî sermayelerine katkı sunabilecektir. Yoksullara yapılan transferler yalnızca nakitten oluşmamalı; aynı zamanda insanların bugün ve gelecekte gelir elde

etme kapasitelerini de artırmalıdır. Eğitim ve öğretimin yanı sıra sağlık hizmetlerine, mikro krediye, suya, enerjiye ve ulaşıma erişim sağlanarak, yaşamları kolaylaştırılmalıdır. Sosyal yardımlar, ekonomik şoklara karşı insanların yoksulluk tuzaklarına düşmesini önlemek için kritik öneme sahiptir (Bourguignon, 2018: 24).

Bölgesel gelir dağılımı eşitsizliği sorunu sadece gelişmekte olan ülkelerin değil, aynı zamanda gelişmiş ülkelerin de sorunudur. Dolayısıyla bu sorunu çözmek isteyen tüm ülkeler ekonomi politikalarını gözden geçirmeli ve toplumun tüm kesimlerini kapsayacak ve toplumun tüm üyelerine fırsat eşitliği sağlayacak politikalar benimsemelidir. Temel insani ihtiyaçların, eğitimin, sağlığın, sosyal güvenliğin ve girişimciliğin sağlanmasında toplumun tüm üyelerinin yeterli düzeyde kamu olanaklarından yararlanması gerekir.

Rasyoneliteden uzak bir piyasa yapısı, yalnızca finansal sistemde öngörülemeyen olumsuzluklara neden olmakla kalmaz (Tong ve Wei, 2008: 9); reel ekonomi ve mali piyasalar üzerinde de belirsizlikleri barındırır. Vergi politikalarından orta ve uzun vadede beklenen amaç, mali konsolidasyonun sağlanabilmesi için vergi hasılatının artırılmasıdır (Zipfel, 2007: 9). Oysa küreselleşme ve sosyal devlet kavramları, vergilemeden beklenen amaçları çoğaltmıştır. Bölgesel ve ulusal kalkınma çabaları, doğrudan kamu yatırımlarının yer alması yanında, uygulanacak mali ve finansal kolaylıklar ile yatırımların arttırılması olmuştur.

Günümüzün küreselleşen dünyasında, devletin ana gelir kaynağı olan vergiler, çeşitli sosyoekonomik bileşenleri etkilemektedir. Vergi yükünün hesaplanması, hem ulusal hem de uluslararası yaklaşımlarla vergilerden kaynaklanan etkilerin belirlenmesinde literatürde kullanılan birincil araçtır. Genel olarak vergi yükü, belirli bir dönemde tahsil edilen vergilerin toplam ürüne oranı olarak tanımlanabilir. Teorik olarak, vergi gelirindeki artış gelirdeki artıştan büyük olduğunda vergi yükü artabilir. Nitekim Smith'e (1776) göre, vergi yükünde ertelenmeyen bir artış, ekonomik faaliyetler, özellikle vergilendirilebilir kaynaklar üzerinde aşındırıcı etkiler yaratacaktır. Ricardo (1871) yüksek vergi oranlarının sermayenin yerinden edilmesine yol açabileceğini de savunsa da Keynes (1936) vergi yükünün yatırım ve tasarrufları etkileyebileceğini düşünmektedir.

Yalnızca uygulanacak vergi politikaları bölgesel gelir dağılımında olumlu etkiler yaratmaz. Para ve kredi politikalarının da bölgesel kalkınma ve gelir eşitliğini sağlama konusunda fonksiyonları olacaktır. Kalkınmada öncelikli bölge veya öncelikli sektörler bağlamında mali ve parasal politikalar Düşük veya ertelenmiş vergi politikaları ile uygun faizli kredi olanakları yanı sıra enerji indirimi, yer tahsisi gibi kolaylıklar, bölgenin kalkınması ve zenginleşmesinde önemli katkıları olacaktır. Ancak Türkiye`de halen izlenen yüksek faiz politikası gelir dağılımını bozan önemli bir faktördür. Yüksek faiz politikası sermayeyi kar, faiz ve rant alanlarına yönelmeye teşvik etmekte, yatırımları yavaşlatarak gelir dağılımının çalışan geniş kitleler aleyhine bozulmasına yol açmaktadır (Aydın, 2012: 164)

Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin gereksinimlerini karşılamak için ihtiyaç duyduğu kaynaklardan ödün vermeden mevcut beklentileri karşılayan ilerlemedir. Sürdürülebilirlik kalkınma kavramı, maddi mallar edinerek ve gelir ve serveti artırarak insan refahını destekler. Küreselleşme tarafından doğrulanan bölgesel entegrasyon, sürdürülebilir kalkınmaya olumlu

katkıda bulunmaktadır. Ancak gelir dağılımı eşitsizliği, sürdürülebilir kalkınma üzerinde olumsuz bir etki göstermekte olup, sürdürülebilirliğe ulaşmak için yoksulluk ve eşitsizliği ele alan politikalara ihtiyacı vurgulamaktadır (Ullah, Khan, and Pinglu, 2024: 2).

Kalınmanın başlangıç aşamalarında yetersiz olan kaynakların telafisi için, dolaylı vergilere ağırlık verilmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerdeki dolaylı vergilendirme, vergi oranlarının yapısına ve hanelerin gelir ölçeğinin çeşitli basamaklarındaki tüketim sepetine bağlı olarak yoksulluğu bile artırabilir (Higgins ve Lustig 2016). Bölgesel kalkınma ve gelir eşitliği için, dengeli ve uzlaşmacı bir vergi politikası izlenmelidir. Statü malları için teşvikin olduğu gruplardan daha düşük gelir gruplarına, gelirin yeniden dağıtılması nedeniyle göze çarpan tüketime yapılan harcamalar da azaltılabilir (Tekin & Akar, 2020: 39). Bu nedenle dolaylı vergiler zorunlu tüketim mallarından ziyade, statü veya lüks mallara uygulanmalıdır.

Bölgelerdeki büyük ölçüde yapısal farklılıklar göz önüne alındığında, üretkenlikteki tüm eşitsizliği tamamen ortadan kaldırmak gerçekçi değildir. Ancak eşitsizliğin itici güçlerinin daha iyi anlaşılması, özellikle dijitalleşme yoluyla yapılan hızlı ilerlemeler, yeşil geçişi hızlandırma ihtiyacı ve esnekliğe daha fazla vurgu yapılması da dahil olmak üzere, ticaretin değişen kalıpları bağlamında boşlukları daraltmak için ortam oluşturur. Bölgesel karşılaştırmalı avantajlar, zorluklar ve aynı zamanda fırsatlar sunulmalıdır. Vergi ve finansal alanlarda sağlanacak teşvik ve kolaylıklar, ulusal ve uluslararası sermaye tarafından öngörülebilir statüde ikna edici olmalıdır.

KAYNAKÇA

Abdiyeva, R. & Baygonuşova. D. (2016). Geçiş Ekonomilerinde Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Kırgızistan Örneği. Akademik Bakış Dergisi, (53), 59-71.

Akdoğan, A. (2017). Kamu Maliyesi. Gözden Geçirilmiş ve Genişletilmiş 18. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi.

Aksoy, Ş. (1989). Vergi Hukuku ve Türk Vergi Sistemi. İstanbul: Filiz Kitabevi.

Anand, S. and Segal. P. (2008). What Do We Know about Global Income Inequality? Journal of Economic Literature, 46 (1):57–94. https://www.aeaweb.org/articles?id=10.1257/jel.46.1.57

Arsan, H. Ü. (1975). Vergi Yükü Üzerinde Bir İnceleme. İkinci Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.

Atkinson, A. B.and Brandolini, A. (2010). On Analyzing the World distribution of Income. The World Bank Economic Review, 24 (1), 1–37. doi:10.1093/wber/lhp020

Ay, H. M.; Söylemez, S. ve Güneş Ay, N. (2023). Türkiye'de Mükellef Davranışlarının Analizi. I. Uluslararası El-Bab Sosyal Bilimler Kongresi: Bildiriler Kitabı, Gaziantep: Gaziantep Üniversitesi Yayınları: 21, 34-40.

Aydın, K. (2012).Türkiye'de Kişisel Gelir Dağılımının Sosyo Ekonomik ve Demografik Belirleyicileri. Çalışma ve Toplum, (1), 144-166. https://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423873942.pdf

Boudreaux, D. J. (2022). James M. Buchanan and the Political Economy of Debt Financing. Do Budget Deficits Matter? Essays on the Implications of Government Deficits and Debt, Fraser Institute, Second Essay.

Bourguignon, F. (2018). Spreading the Wealth. Inretnationale Monetary Fund, Finance & Development Magazine, Balancing Act, (March), 22-24. https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2018/03/bourguignon

Çağdaş, Y. (2020). Türkiye'de Toplam Vergi Yükünün OECD Ülkeleri ile Karşılaştırılması. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20 (1), 81-96. https://doi.org/10.11616/basbed.v20i53206.689265

Çağdaş, Y. (2020). Türkiye'de Toplam Vergi Yükünün OECD Ülkeleri ile Karşılaştırılması. Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20 (1), 81-96. https://doi.org/10.11616/basbed.v20i53206.689265

Demir, İ. C. (2013). Türkiye'de Vergi Yükü (Objektif ve Sübjektif Yönleriyle). Afyonkarahisar: Dora Basım Yayın Dağıtım.

Doğruyol, C. (2012). Kamu Maliyesi Bütçe ve Borçlanma. Ankara: Savaş Yayınevi.

Edizdoğan, N.; Ö. Çetinkaya ve E. Gümüş (2010). Kamu Maliyesi. 11. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Erdem, M.; Şenyüz, D. ve Tatlıoğlu, İ. (2017). Kamu Maliyesi. 14. Baskı, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Gülşen, M. A. ve Yıldıran, M. (2021). Geçiş Ekonomilerinde Vergi Yapısı ve Kurumsal Belirleyicileri. Maliye Çalışmaları Dergisi, (65), 49-69. DOI: 10.26650/mcd2021-903832

Gümüş, E. (2020). Vergileme İlkeleri ve Vergilendirmeye İlişkin Sorunlar. Kamu Maliyesi, (Ed.: M. Kolçak), Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını, 132-158.

Hekmatpour, P. (2024). Foreign direct investment, sectoral distribution and income inequality in developed and developing economies. International Journal of Sociology, 54 (3), 133-154. https://doi.org/10.1080/00207659.2024.2348380

Heper, F. (2003). Vergi Analizi. Kamu Maliyesi, (Ed.: N. Varcan ve T. Çakır) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1464, 205-222.

Heper, F. (2003). Vergi Analizi. Kamu Maliyesi, (Ed.: N. Varcan ve T. Çakır) Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 1464, 205-222.

Herekman, A. (1989). Kamu Maliyesi (Genel Vergi Kuramı). Cilt: 2, Ankara: Sevinç Matbaası.

Hettich, W. and Winer, S. L. (1988). Economic and Political Foundations of Tax Structure. The American Economic Review, 78 (4), 701-712. https://www.jstor.org/stable/1811169

Hewett, W. W. (1925). The Definition of Income. The American Economic Review, 15 (2), 239–246. http://www.jstor.org/stable/1807115

Higgins, S. and Lustig, N. (2016). Can a poverty-reducing and progressive tax and transfer system hurt the poor? Journal of Development Economics, 122 (C), 63-75.

Hines Jr., J. R. (2007). Excess Burden of Taxation. Michigan Ross Schol of Business, Working Paper Series, Product Number WP 2007-1. https://www.bus.umich.edu/otpr/wp2007-1.pdf

Hoynes, H. (2013). Econ 230A: Public Economics Lecture: Tax Incidence 1. UC Davis, Winter 2013. https://gspp.berkeley.edu/assets/uploads/courses/notes/Lec1-Tax-Incidence.pdf

IMF. (2024). What is inequality. Income Inequality Introduction to Inequality, Inretnationale Monetary Fund. https://www.imf.org/en/Topics/Inequality/introduction-to-inequality

ITF. (2024). Trade unions. ITF Seafarers. https://www.itfseafarers.org/en/your-rights/trade-unions-0

İltir, M. (2024). Gelir Eşitsizliği Artıyor. Doğruluk Payı, Bültenler (26 Şubat 2024).

İnaltong, C. (2012). Vergi yükü: Türkiye ve OECD ülkeleri karşılaştırması. Vergi Dünyası, 369 (5), 16-30.

Kagan, J. (2024). Tax Incidence: Definition, Example, and How It Works. InvestopediaUpdated June 15, 2024

Karabacak, M. & Meçik, O. (2022). Analysing the Tax Structure of Turkish Economy: A Time Varying Causality Analysis. Sosyoekonomi, 30 (51). 149-164. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1777046

Kiss, G.; Jędrzejowicz, T. and Jirsákova, J. (ty). How to measure tax burden in an internationally comparable way? European Central Bank. https://www.ecb.europa.eu/events/pdf/conferences/ws_pubfinance/paper_Kiss.pdf

Kotlikoff, L. J. & L. H. Summers (1986). Tax Incidence, NBER Working Paper Series.

Metcalf, G. E. & D., Fullerton (2002b). Tax Incıdence, NBER Working Paper Serıes, 1-85.

Metcalf, G. E. and Fullerton, D. (2002a). The Distribution of Tax Burdens: An Introduction. National Bureau of Economic Research. Working Paper: 8978, 1050 Massachusetts Avenue. Cambridge, MA 02138. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w8978/w8978.pdf

OECD (2016). OECD Regional Outlook 2016: Productive Regions for Inclusive Societies, Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264260245-en

OECD. (2015). The Metropolitan Century: Understanding Urbanisation and its Consequences, Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264228733-en

OECD. (2018). Productivity and Jobs in a Globalised World: (How) Can All Regions Benefit?, Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9789264293137-en

OECD. (2019). Government at a Glance 2019. Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/8ccf5c38-en

OECD. (2020). Rural Well-being: Geography of Opportunities, OECD Rural Studies, Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/d25cef80-en

OECD. (2022). Unlocking Rural Innovation, OECD Rural Studies, Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/9044a961-en

OECD. (2023a). OECD Regional Outlook 2023: The Longstanding Geography of Inequalities, Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/92cd40a0-en

OECD. (2023b). Job Creation and Local Economic Development 2023: Bridging the Great Green Divide, Paris: OECD Publishing. https://doi.org/10.1787/21db61c1-en

Öztürk, İ., ve Ozansoy, A. (2011). Ücret gelirleri üzerindeki vergi yükünün analizi. Maliye Dergisi, 161 (2), 197-214.

Öztürk, Ö. F.; Şaşmaz, M. Ü.; Bayar, Y. ve Odabaş, H. (2019). Türkiye'de Başlıca Ekonomik Değişkenlerin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi, Sayıştay Dergisi, 30 (115), 37-53. https://www.sayistay.gov.tr/files/5025_115m2.pdf

Öztürk, Ö. F.; Şaşmaz, M. Ü.; Bayar, Y. ve Odabaş, H. (2019). Türkiye'de Başlıca Ekonomik Değişkenlerin Vergi Gelirleri Üzerindeki Etkisi: Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi, Sayıştay Dergisi, 30 (115), 37-53. https://www.sayistay.gov.tr/files/5025_115m2.pdf

Pehlivan, O. (2016). Kamu Maliyesi. Trabzon: Celepler Matbaacılık.

Sarı, T. (2022). Bölgeler Bazında Vergi Yükleri ve Yatırım Teşvikleri. https://www.muhasebetr.com/yazarlarimiz/tahirsari/002/

Savaşan, F. (2019). Vergileme ve Ekonomik Etkinlik. Vergi Teorisi (Ed.: İ. Sağbaş), Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2960, 92-113.

Sokolovskyi, D. and Sokolovska, O. (2016). Tax burden optimization on economic agents by modeling interaction in the taxation system. MPRA, Paper No. 71110. https://mpra.ub.uni-muenchen.de/71110/1/MPRA_paper_71110.pdf

Şen, H. ve İ. Sağbaş (2017).Vergi Teorisi ve Politikası. 3.Baskı, Ankara: Barış Arıkan Yayınları.

Tax, F.; Bouwsma, K.; Abelskamp, N. and Johannes, C. (2018). The Power of Trade Union Freedom. CNV Internationaal, Utrecht, The Netherlands

Tekbaş, A. ve Dökmen, G. (2007). Türkiye'de Vergi Yükünün Bölgesel Dağılımı. Maliye Dergisi, (153), 195-213.

Tekin, İ. & Akar, B. G. (2020). The Role of Regional Income Inequality In Conspicuous Consumption: A Case of Turkey. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, 16 (1), 27-40. https://dergipark.org.tr/en/pub/esad/issue/54125/570512

Tong, H. & Wei, S. (2008). Real Effects of Subprime Mortgage Crisis: Is It a Demand or a Finance Shock?. Cambridge: NBER Working Paper1420. https://www.nber.org/papers/w14205

TÜİK. (2023). İl Bazında Gayrisafi Yurt İçi Hasıla, 2022. Türkiye İstatistik Kurumu Haber Bülteni, Sayı: 45867, (07 Aralık 2023) https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Il-Bazinda-Gayrisafi-Yurt-Ici-Hasila-2022-45867

TÜİK. (2024). Gelir Dağılımı İstatistikleri, 2023. Haber Bülteni, Türkiye İstatistik Kurumu (10 Ekim 2024). https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-Dagilimi-Istatistikleri-2023-53840

Türk, İ. (2011). Kamu Maliyesi (Dokuzuncu Bası), Ankara: Turhan Kitapevi.

Ullah, A.; Khan, S. and Pinglu, C. (2024). Income distribution and sustainable development nexus: Fostering poverty reduction and integrated sustainability amidst multi-dimensional regional integration. Sustainable Futures, (7), 1-14. https://doi.org/10.1016/j.sftr.2024.100159

Veri Kaynağı. (2023). Vergi Tahsilat Oranı En Yüksek ve En Düşük İller (2021). https://www.verikaynagi.com/grafik/vergi-tahsilat-orani-en-yuksek-ve-en-dusuk-iller-2021/

Yardımcıoğlu, F. (2012). OECD Ülkelerinde Sağlık ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ekonometrik Bir İncelemesi. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 13 (2), 27-47.

TÜRKİYE'DE MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİNİN İNSAN HAKLARINA DUYARLI BÜTÇELEME YAKLAŞIMI AÇISINDAN ANALİZİ

Arş. Gör. Dr. Merve BEYDEMİR

İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü

merve.beydemir@inonu.edu.tr-0000-0002-0112-166X

ÖZET

İnsan hakları, bireylerin dil, din, ırk, milliyet ve sosyal statülerine bakılmaksızın insan olma doğası gereği sahip olduğu hakları ifade etmektedir. İnsan hakları ihlallerinin önüne geçilebilmesi için bütçe politikalarının insan hakları standartları ile uyumlu olması ve bütçe sürecinin aşamalarına insan hakları ilkelerinin entegre edilmesi önem arz etmektedir. Hak temelli bir yaklaşımın devlet bütçesine uyarlanması ile bütçe ödeneklerinin herkese asgari temel yükümlülükleri garanti edecek şekilde tahsis edilmesi mümkün hâle gelmektedir. Bu bağlamda devlet bütçeleri, insan haklarının aşamalı olarak gerçekleştirilmesini sağlamak, alternatif kamu politikaları arasında önceliklendirmeyi savunmak ve hesap verebilirliği güçlendirmek açısından etkili bir araç niteliğine sahiptir. Bu minvalde insan haklarına duyarlı bütçeleme, bütçe kaynaklarının insan hakları yükümlülüklerini yerine getirmeye odaklanan sosyal ve hak temelli bir bütçeleme yaklaşımıdır. İnsan haklarına duyarlı bütçeleme ile hiçbir bireyin ayrımcılığa maruz kalmaması ve toplumsal ihtiyaçların etkili bir şekilde karşılanması hedeflenmektedir. Dolayısıyla hükümetlerin insan hakları yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğini tespit etmek için bir değerlendirme aracı niteliğine sahiptir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, Türkiye'de merkezi yönetim bütçesi kapsamında insan hakları ile ilişkili bütçe kalemlerini tespit etmek ve yıllar içerisinde söz konusu kalemlere ayrılan payları analiz etmektir. Çalışmada Merkezi Yönetim Bütçesi'nin program sınıflandırması kapsamında 67 program incelenmiş ve insan hakları ile ilişkili programların 2021-2024 yılı bütçe ödenekleri içerisindeki gelişim trendi analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Hakları, Sosyal Bütçe, İnsan Haklarına Duyarlı Bütçeleme

ANALYSIS OF THE CENTRAL GOVERNMENT BUDGET IN TURKIYE FROM THE PERSPECTİVE OF HUMAN RIGHTS RESPONSIVE BUDGETING APPROACH

ABSTRACT

Human rights refer to the rights that individuals inherently possess by virtue of being human, regardless of their language, religion, race, nationality, or social status. To prevent human rights violations, it is crucial for budget policies to be aligned with human rights standards and to integrate human rights principles into the stages of the budgeting process. By adapting a rights-based approach to the state budget, it becomes possible to allocate budget resources in a way that guarantees minimum essential obligations for everyone. In this context, state budgets serve as an effective tool to ensure the gradual realization of human rights, advocate for the prioritization of alternative public policies, and strengthen accountability. In this regard, human

rights sensitive budgeting is a social and rights-based budgeting approach focused on fulfilling human rights obligations with budget resources. The goal of human rights responsive budgeting is to ensure that no individual is subjected to discrimination and that societal needs are effectively met. Therefore, it serves as an evaluation tool to determine whether governments are fulfilling their human rights obligations. In this context, the aim of the study is to identify budget items related to human rights within the framework of Türkiye's central government budget and to analyze the shares allocated to these items over the years. The study examined a total of 67 programs classified within the Central Government Budget and analyzed the development trends of human rights-related programs within the 2021-2024 budget allocations.

Keywords: Human Rights, Social Budget, Human Rights Responsive Budgeting.

1. GİRİŞ

"Bütçeler, bir hükümetin değerlerinin önemli bir göstergesidir. Dolayısıyla eğer insan haklarına yer verilmiyorsa, bu durum bu hakların sayılmaya değer bir değer olmadığı anlamına gelir"

Professor Aoife Nolan

Devlet bütçeleri, kamu gelirlerinin toplanması ve harcanmasını planlayan temel mali araçlar olmanın ötesinde, toplumsal refahın sağlanmasında ve insan haklarının korunmasında da önemli bir misyonu üstlenmektedir. İnsan haklarına duyarlı bir bütçeleme anlayışı, devletlerin kamu politikalarını dizayn ederken eşitlik, adalet ve sosyal haklar gibi temel insan haklarını gözetmesini zorunlu kılmaktadır. Bu yaklaşım, kaynakların toplumun en kırılgan ve dezavantajlı kesimlerini destekleyecek şekilde tahsis edilmesini böylece herkesin eğitim, sağlık, barınma gibi temel hizmetlere erişimini güvence altına almayı hedeflemektedir. İnsan haklarına duyarlı bütçeleme kamu kaynaklarının adil, eşitlikçi ve toplumun tüm kesimlerine fayda sağlayacak şekilde dağıtılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla toplumun en kırılgan kesimlerinin de ihtiyaçlarını karşılamayı ve hiçbir bireyin ayrımcılığa maruz kalmamasını sağlayarak toplumsal adaletin sağlanması için etkili bir araç niteliğindedir. Bu sayede toplumsal refahın artması ve gelir dağılımı eşitsizliklerinin azalması beklenmektedir.

Türkiye'de merkezi yönetim bütçesinin insan haklarına duyarlılığı, hem ulusal hem de uluslararası normlar çerçevesinde değerlendirilmesi gereken kritik bir konudur. Anayasa'nın sosyal devlet ilkesi ve Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası insan hakları sözleşmeleri, devletin bütçeleme süreçlerinde sosyal adalet ve eşitlik ilkelerine uygun hareket etmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda, merkezi yönetim bütçesinin insan hakları perspektifinde analizi, bütçenin temel hak ve özgürlüklerin korunması ve geliştirilmesi yönündeki katkısını ortaya koymak açısından önem arz etmektedir. Bu çalışmada öncelikle insan hakları kavramı ele alınmış ve insan hakları ile devlet bütçesi arasındaki ilişki açıklanmıştır. Ardından insan haklarına duyarlı bütçeleme kavramı detaylandırılmış ve bu yaklaşımın teorik çerçevesi irdelenmiştir. Türkiye'de merkezi yönetim bütçesinin insan haklarına duyarlılığı, program sınıflandırması kapsamında incelenmiş; öncelikle insan haklarıyla ilişkili programlar tespit edilmiştir. 2021-2024 yılları arasında insan hakları ile ilgili programlara aktarılan başlangıç ödenekleri ve gerçekleşen harcamalara ilişkin veriler sunulmuştur. Çalışmanın statik analizinin yanında dinamik analizi de yapılarak bütçe ödeneklerinin gerçekleşen harcamalara oranı

incelenmiş ve maksimum mevcut kaynaklar yükümlülüğüne riayet edilip edilmediği analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Türkiye'nin merkezi yönetim bütçesinde insan haklarını destekleyici harcamaların düzeyini ortaya koymaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise insan haklarına duyarlı bütçeleme yaklaşımının tahayyülden gerçeğe dönüşebilmesi için gelecekte atılabilecek adımlar konusunda öneriler sunulmuştur.

2. İNSAN HAKLARI KAVRAMI VE TANIMI

Evrensel bir hak niteliğine sahip olan insan hakları; cinsiyet, ulusal veya etnik köken, renk, dil veya herhangi bir statüye dikkat edilmeksizin bireylerin doğuştan sahip olduğu hakları ifade etmektedir. İnsan hakları en temel hak olan yaşam hakkından başlayarak, bireylerin hayatlarını yaşamaya değer kılan hakları kapsamına almaktadır (OHCHR, 2024). Dünya üzerinde bütün insanlar için geçerli olan onurlu bir yaşamın gerektirdiği hakları ifade etmektedir (OHCHR&IBP, 2017, s.11). Bu minvalde kişisel haklar, medeni haklar, sosyal haklar, ekonomik haklar, düşünce, vicdan ve din özgürlüğüne ilişkin haklar insan hakları bünyesinde yer almaktadır. Kişisel haklar kapsamında; eşitlik ve özgürlük hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü, dini vecibelerini yerine getirme özgürlüğü gibi fiziki ve ahlaki bütünlüğün korunmasına ilişkin haklar yer almaktadır. Medeni haklar kapsamında; bireylerin yasal ve siyasal sistem içerisinde keyfi uygulamalara maruz kalmayarak bilgiye erişim hakkı, düşünceyi ifade etme hakkı, oy kullanma hakkı gibi haklar yer almaktadır. Sosyal haklar kapsamında; toplumsal yaşama katılım sağlayabilmek için öncelikli olarak eğitim hakkı olmak üzere aile kurma ve sürdürme, sağlık hakkı ve ayrımcılıktan korunma hakkı yer almaktadır. Ekonomik haklar kapsamında; çalışma hakkı, konut hakkı, emeklilik hakkı ve yeterli yaşam standardına sahip olma hakkı yer almaktadır (TİHEK, 2024). Ekonomik ve sosyal hakların rolünü anlamak açısından Kuzey Amerika ve Fransa'daki devrimler önem ifade etmektedir. Bu dönemin metinleri arasında; 1789 tarihli Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi, 1791 sayılı ABD Federal Haklar Bildirgesi ve 1790'larda yapılan çeşitli Fransız devrimci bildirgeleri; insan hukuku belgelerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlayan önemli devrimci metinlerdir (O'Connell vd., 2014, ss. 3-4). 10 Aralık 1948'de Paris'te Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından ilan edilen 'Evrensel İnsan Hakları Bildirisi' ise insan haklarının tarihsel serüveninde dönüm noktası olarak addedilmektedir (UN, 2024).

3. İNSAN HAKLARI VE DEVLET BÜTÇESİ ARASINDAKİ İLİŞKİ

Bütçe ile insan hakları arasındaki ilişkinin teorik dayanağı, bütçe hakkının insan hakları mücadelesinden kaynaklanmaktadır. Bütçe hakkının elde edilmesine yönelik mücadeleler ve bütçe hakkının tanınması, insan hakları ile bütçe arasındaki bağlantının kurulmasına öncülük etmektedir. Nitekim bütçe hakkı ile otokratik yönetimlerin bireyler üzerindeki mutlak güçleri sınırlandırılmıştır. Söz konusu yönetimler tarafından getirilen ağır vergi yüklerinin kısıtlanması ile bireylerin mülkiyet ve yaşama hakkı gibi temel hak ve özgürlüklerinin zedelenmesinin önüne set çekilmesi amaçlanmıştır (Canbay, Çetin-Gerger, 2012, s.177).

Hak temelli bir yaklaşım, toplumda ayrımcılığa maruz kalan ve dezavantajlı konumdaki bireyleri de kapsayarak insan hakları ilkelerinin kalkınma sürecinin aşamalarına entegre edilmesinin önemine dikkat çekmektedir. Hak temelli bir politika sürecinin benimsenmesi ise insan haklarının ayrımcılık yapılmadan gerçekleştirilmesine katkı sağlayarak bütçe döngüsünü etkilemektedir (OHCHR, 2010, s.14). İnsan hakları ile ilgili hukuki düzenlemelere taraf olan

devletler; insan haklarına saygı gösterme, koruma ve hukuki yükümlülükleri yerine getirmek gibi birtakım görevleri üstlenmektedir. Ancak devletler, insan hakları ihlallerini önlemek ve korumak için bütçelerinden yeterli düzeyde mali kaynak ayırmadıkları sürece anlamlı bir sonuç ortaya çıkmayacaktır (Oropeza, 2011, s.2). Dolayısıyla hükümet bütçeleri, insan haklarının korunmasında ve geliştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İnsan hakları ilkelerinin temel içeriği, politika yapıcılara bütçe tahsislerinin insan haklarını korumaya ve iyileştirmeye yönelik kullanılması açısından rehberlik sağlama potansiyeline sahiptir. Buna göre; örneğin bütçe tahsislerinde en dezavantajlı veya ayrımcılığa maruz kalan kesime öncelik verilmesi, tüm insan hakları için gerekli asgari düzeyin öngörülmesi gibi önerilerin sunulmasına aracılık etmektedir (HRBA, 2024). Ancak devlet bütçesinin hak temelli yaklaşım perspektifinde dizayn edilmesi bütçeleme sürecinde şeffaflık, hesap verebilirlik, ayrımcılığa karşıtlık ve katılımcılık ilkelerine riayet edilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda insan hakları ilkelerinin ulusal kalkınma planlarının istişaresi de dahil olmak üzere bütçe hazırlık sürecinden bütçenin denetim sürecine kadar her aşamada göz önünde bulundurulması, değerlendirilmesi, uygulanması ve izlenmesi gerekmektedir (OHCHR, 2010, s.4).

4. İNSAN HAKLARINA DUYARLI BÜTÇELEME YAKLAŞIMININ TEORİK ÇERÇEVESİ

İnsan haklarına duyarlı bütçeleme yaklaşımına ilişkin çalışmalar son yıllarda popüler hâle gelmiştir. Ancak bu yaklaşım teorik düzeyde 1990'lı yılların ortalarından itibaren sivil toplum bütçe çalışmalarının akabinde gündeme gelmiştir. Bu nedenle insan haklarına duyarlı bütçeleme ve sivil toplum bütçe çalışmalarının gelişim nedenleri ve süreçleri birbiri ile benzerlik göstermektedir. Soğuk Savaş'ın sona ermesinin ardından demokratikleşmenin gelişim süreci sivil toplumun büyümesi için elverişli bir ortam yaratmıştır. BM, Dünya Bankası ve diğer uluslararası kuruluşlar tarafından iyi yönetişim ve iyi yönetişimin bileşenleri gündeme gelmeye başlamıştır. Özellikle şeffaflık, hesap verebilirlik, katılımcılık ve yolsuzluğun azaltılması gibi konulara ilgi artmıştır. Sivil toplumun gelişmesinin yanı sıra merkeziyetçiliğin azalması ve yerelleşmenin de gelişmesi söz konusu olmuştur. Ayrıca ek olarak bilgi ve iletişim teknolojisinde yaşanan gelişmeler ile birlikte sivil toplum bütçe çalışmaları desteklenir hâle gelmiştir. İnsan haklarına duyarlı bütçeleme çalışmalarının gelişim sürecinde ise bunlara ek olarak Soğuk Savaş'ın ve ideolojik çatışmaların sona ermesinin ardından insan haklarına ilişkin yükümlülüklerin göze çarpar hâle gelmesi önemli etkenlerden biri olmuştur. İnsan haklarının korunabilmesi ve geliştirilebilmesi için eğitim, sağlık gibi sosyal hizmetlerin sağlanmasında devletin merkezi bir rolü bulunması nedeniyle, bütçe harcamaları ve insan hakları arasındaki ilişki belirginleşmiştir (Blyberg, 2009, ss.124-125).

Hak temelli bütçe yaklaşımı ya da insan haklarına duyarlı bütçeleme, toplumda bireyler arasında ayrımcılığın önlenmesi ve eşitliğin sağlanması amacıyla hükümet bütçelerinin tüm bireyler, kadınlar, çocuklar, yoksullar, azınlık gruplar, engelli bireyler ve diğer gruplar açısından düzenlenmesini ifade etmektedir (OHCHR&IBP, 2017, s.33). Bu bağlamda insan hakları çerçevesinde ele alınan yoksulluğun önlenmesi, eğitim ve sağlık hakkı gibi hak ve özgürlüklerden bireylerin hangi düzeyde faydalandığı açıklanmaya çalışılmaktadır (Meriç, 2013, s.159). İnsan haklarına duyarlı bütçeleme, hükümetlerin bütçe ödeneklerini insan hakları ihlallerinin önlenmesi ile ilişkilendirmesi nedeniyle hükümetlerin insan haklarıyla ilgili eylemlerini artıran bir araç niteliğine sahiptir (Oropeza, 2011, s.1). Ancak bütçeleme sürecine

insan hakları ilkelerini entegre etmek için kurumsal süreçlerde birtakım değişikliklerin yapılması gerekmektedir. Sivil toplum kuruluşlarının katılımı ve çok paydaşlı bir yapı kritik bir rol oynamak ile birlikte sürecin sürdürülebilirliğinin de sağlanması gerekmektedir (Oropeza, 2011, s.1). Hak temelli bir yaklaşım perspektifinde devlet bütçeleri analiz edilirken birtakım sorulara yanıt aranması gerekmektedir. Buna göre; bütçenin insan hakları ilke, standart ve hedefleri ile uyumu, uluslararası insan hakları düzenlemeleri ve ulusal olarak belirlenmiş öncelikler ile uyumu, ulusal kalkınma planlarının uluslararası insan hakları ilkeleri ile uyumu, bütçelerin şeffaflık ve hesap verebilirlik düzeyi, bütçe sürecinin bireyler, sivil toplum ve devletin farklı rolleri arasındaki ilişkiyi ne kadar yansıttığı değerlendirilmelidir (OHCHR, 2010, ss.14-15). Ayrıca harcamaların planlanması sürecinde; Bütçe ödenekleri dezavantajlı konumda bulunan hak sahiplerine ulaşıyor mu?, İnsan hakları ile ilişkili kalemlere tahsis edilen harcamalar ile diğer harcamalar kıyaslandığında insan hakları ile ilişkili harcamaların payı ne kadardır?, Bütçe tahsisleri, toplumda sosyal adaletin sağlanması ve ayrımcılığın azaltılması amacına hizmet ediyor mu?. Bunlara ek olarak bütçeleme sürecinde; Vatandaşlar ve sivil toplum kuruluşları, bütçe gelir ve giderleri hakkında anlaşılır ve kapsamlı bilgilere zamanında erişebiliyor mu?, Vatandaşların ve sivil toplum kuruluşlarının bütçeleme sürecini etkileme imkanları ne düzeydedir?. İzleme ve denetleme sürecinde; İzleme ve denetleme sonuçları kamuoyuna açıklanıyor mu? sorularının yanıtlarının incelenmesi gerekmektedir (GTZ, 2009, s. 3). Bu bağlamda insan hakları ilkelerinin bütçeleme sürecine entegrasyonunda dikkat edilmesi gereken birtakım temel hususlar bulunmaktadır. Bunlar (OHCHR&IBP, 2017, s. 45):

- Sivil toplumun ve vatandaşların da bütçeleme sürecinin her aşamasına katılım sağlayabilmesi için katılım mekanizmaları oluşturulmalıdır.
- Sivil toplumun ve vatandaşların bütçe ile ilgili bilgilere rahatlıkla ulaşabilmeleri için temel bütçe belgeleri zamanında kamuoyu ile paylaşılmalıdır.
- Temel bütçe belgelerine ilişkin bilgiler vatandaşların kolaylıkla anlayabileceği açık ve sade bir dilde hazırlanmalıdır.

İnsan hakları ilkelerinin bütçeleme sürecine entegre edilmesi kamu maliyesi reformuna ek bir değer katmaktadır. Bütçeleme sürecine vatandaş katılımına olanak sağlayarak şeffaflık ve hesap verebilirliği artırmaktadır. Ayrıca uluslararası düzeyde hukuki düzenlemelere taraf olmak, ortak ülkelerde yatay hesap verebilirliği güçlendirmekte ve ülkelerin kalkınma stratejilerine sahip çıkmalarını desteklemektedir (GTZ, 2009, s. 4).

5. MERKEZİ YÖNETİM BÜTÇESİNİN İNSAN HAKLARINA DUYARLILIĞININ ANALİZİ

İnsan haklarına duyarlı bütçeleme analizi, bütçeleme süreçlerini ve sonuçlarını maddi insan hakları yükümlülükleri açısından incelemeyi ifade etmektedir (O'Connell vd., 2014, s.18). Bütçe analizi yapmak; kamu politikaları ile eylemler arasındaki boşlukları incelemek, insan hakları ilkelerinin kademeli olarak kamu politikalarına entegre sürecinin gerçekleştirilmesini sağlamak, alternatif politika seçimleri ve önceliklendirme konusunda savunuculuk yapmak ve insan hakları yükümlülüklerini yerine getirenlerin hesap verebilirliğini güçlendirmek açısından kritik bir araç niteliğine sahiptir (OHCHR, 2009, s.4). Bu doğrultuda bütçe analizi kapsamında statik ve dinamik analiz yöntemleri ile ekonomik, sosyal ve kültürel hakların analizi yapılabilmektedir. Statik analiz, bütçeyi belirli bir döneme ilişkin olarak kendi başına değerlendirmektedir. Statik analizin ikinci adımında ise farklı sektörlerde belirli haklar için

ayrılan kaynak tahsisleri tanımlanmakta ve toplam kaynaklar ile karşılaştırılmaktadır. Dinamik analiz, bütçelerin zaman içerisindeki gelişimini karşılaştırmakta ve geçmiş yıllara ilişkin tahsisat ve harcama değişimlerine odaklanmaktadır (OHCHR, 2009, s.13).

Türkiye'de 16 Ekim 2020 tarihinde yayımlanan *"Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"* ile 5018 sayılı KMYKK'da birtakım değişiklikler yapılmış ve program bütçe sistemine geçiş yapılacağı yasal olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'de 2021 yılından itibaren program bütçe sistemi uygulanmaya başlamıştır. Program bütçe sistemi, *"harcamaların program sınıflandırmasına göre tasnif edildiği, harcama önceliği geliştirme konusunda karar alıcılara kamu hizmet sunumu performansına ilişkin bilgilerin sağlandığı ve bu bilgilerin kaynak tahsisi sürecinde sistematik olarak kullanıldığı bir bütçeleme sistemi"* olarak ifade edilmektedir. Bu bağlamda program bütçe ile sınırlı kaynakların topluma en yüksek faydayı sağlayacak düzeyde programlara tahsis edilmesi amaçlanmıştır. Harcamaların programlar itibarıyla sınıflandırılmasının yanı sıra programların politika amaç ve hedefleri ile ilişkisi ve performans bilgisinin bütçeleme sürecinde kullanılması sağlanmıştır (CSSB, 2024, ss.11-12). Çalışma kapsamında Türkiye'de merkezi yönetim bütçesinin insan haklarına duyarlılığını analiz edebilmek için öncelikle program sınıflandırması kapsamında insan hakları ile ilişkili programlar incelenmiştir. İnsan hakları ile ilişkili programları tespit edebilmek için 2025-2027 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi ve 2025 yılı Bütçe Gerekçesi'nden faydalanılmıştır. İncelenen 67 program neticesinde 38 programın insan hakları ilke ve standartları ile uyumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda 2021-2024 yılları arası merkezi yönetim bütçe başlangıç ödeneklerinin ve harcamalarının programlara göre dağılımına ilişkin veriler sunulmuştur. İlgili verilere Muhasebat Genel Müdürlüğü 'Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri'nden ulaşılmıştır.

Çizelge 1: Merkezi Yönetim Bütçe Başlangıç Ödeneklerinin ve Bütçe Harcamalarının Programlara Göre Dağılımı (2021-2024)

Programlar	**2021**	**2022**	**2023**	**2024***
Ailenin Korunması ve Güçlendirilmesi	1.455.560	2.266.725	3.862.233	11.904.918
	1.503.140	2.264.630	4.901.332	
Aktif ve Sağlıklı Yaşlanma	1.422.550	2.732.604	4.253.941	8.579.113
	1.587.134	2.786.780	5.755.557	
Bağımlılıkla Mücadele	2.419.008	3.765.849	4.741.364	9.343.722
	386.572	723.583	1.323.048	
Bilgi ve İletişim	1.108.924	2.317.052	7.466.141	10.757.267
	1.776.787	4.620.135	8.982.579	
Bölgesel Kalkınma	1.047.027	1.482.617	2.691.059	5.132.760
	1.130.039	3.056.990	3.244.375	

Çocukların Korunması ve Gelişiminin Sağlanması	4.168.749	7.553.380	14.052.132	26.619.724
	4.165.809	7.529.799	14.927.283	
Din Hizmetleri ve Yaygın Din Eğitimi	11.190.929	19.693.296	31.495.342	79.718.344
	12.691.425	22.978.550	46.616.582	
Engellilerin Toplumsal Hayata Katılımı ve Özel Eğitim	21.315.163	35.787.309	73.813.479	135.643.743
	21.914.498	37.947.607	76.172.096	
Gençlik	744.538	887.435	3.456.428	8.527.496
	1.613.824	3.144.012	4.998.702	
Göç Yönetimi	2.976.893	6.680.825	10.421.747	21.589.103
	4.099.745	7.390.059	16.505.579	
Hayat Boyu Öğrenme	3.024.407	5.251.954	8.470.661	21.109.466
	2.583.781	6.394.445	13.079.294	
Hukuk ve Adalet	26.947.465	48.125.176	87.030.770	201.700.556
	30.972.314	55.524.898	115.685.660	
İnsan Hakları	71.469	102.421	212.125	474.255
	61.811	119.280	236.305	
İstihdam	35.508.394	61.342.806	136.517.494	238.131.763
	38.747.302	72.454.203	148.031.294	
Kadının Güçlenmesi	424.983	1.361.776	2.103.358	3.817.148
	368.234	1.939.262	2.641.495	
Kamu Denetçiliği	36.243	55.996	87.129	214.749
	33.992	59.495	129.535	
Kırsal Kalkınma	6.039.973	9.926.933	17.874.405	30.009.556
	4.416.368	9.043.353	18.653.295	
Koruyucu Sağlık	19.161.422	54.133.915	93.135.213	203.145.497
	45.573.567	59.103.623	102.390.437	
	3.066.432	5.800.571	10.209.497	21.750.193

Ormanların ve Doğanın Korunması ile Sürdürülebilir Yönetimi	4.306.066	7.161.970	13.688.199	
Ortaöğretim	43.052.310	79.924.422	141.694.189	335.939.310
	45.671.057	83.654.147	166.609.423	
Sanat ve Kültür Ekonomisi	1.211.760	2.056.773	3.234.973	7.198.909
	1.240.921	2.112.956	4.262.870	
Sosyal Güvenlik	211.547.271	356.706.167	456.603.597	1.237.249.854
	192.767.056	302.660.187	736.999.347	
Sporun Geliştirilmesi ve Desteklenmesi	2.826.121	3.729.399	11.728.308	27.484.143
	4.406.495	8.682.635	18.575.762	
Stratejik Yönetim ve Kaynak Tahsisi	317.102	1.402.486	2.363.625	5.665.143
	647.564	1.705.478	4.556.772	
Sürdürülebilir Çevre ve İklim Değişikliği	1.824.129	2.945.534	6.243.644	13.434.417
	3.096.153	4.413.012	10.155.349	
Şehircilik ve Risk Odaklı Bütünleşik Afet Yönetimi	3.680.923	14.470.727	496.161.918	906.494.905
	16.969.325	21.265.130	894.910.845	
Şehit Yakını ve Gaziler	4.833.329	5.487.947	6.761.358	11.028.077
	1.617.876	2.049.440	5.738.932	
Tarım	31.347.706	82.297.548	154.764.705	294.115.061
	32.606.501	81.097.224	165.166.253	
Tedavi Edici Sağlık	59.939.069	125.039.594	230.296.846	573.041.418
	64.994.487	130.911.472	326.218.600	
Temel Eğitim	82.238.296	152.695.156	250.337.218	584.471.540
	79.393.782	149.071.689	307.952.317	
Toplum Güvenliği	66.064.240	122.735.957	190.728.233	477.707.276
	77.389.399	134.744.044	267.024.881	
Trafik Güvenliği	5.563.563	10.595.163	19.474.236	27.656.942

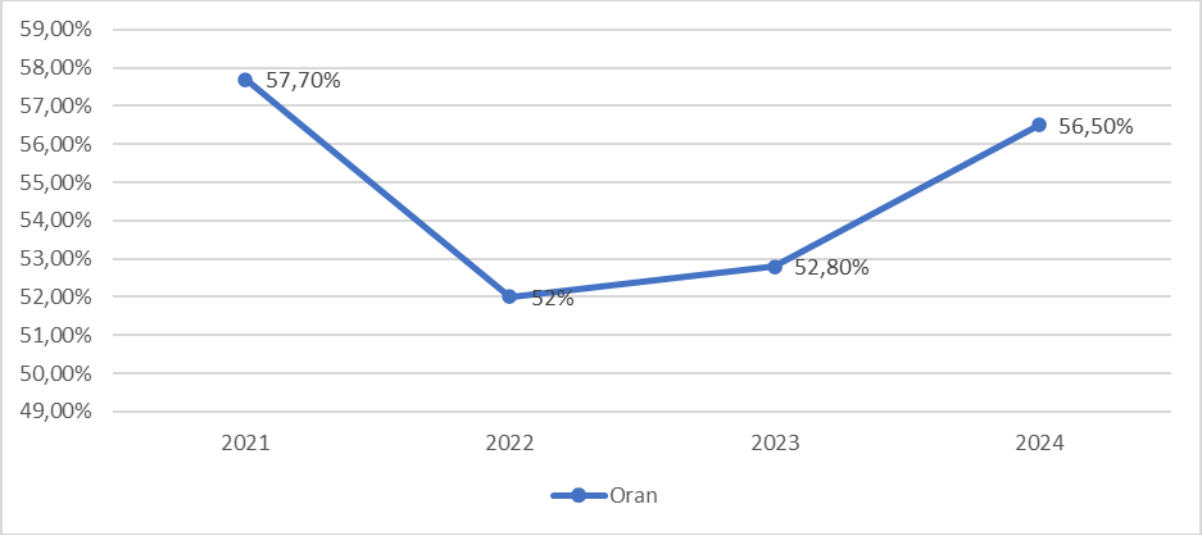
	3.564.984	6.936.375	13.805.743	
Tüketicinin Korunması, Ürün ve Hizmetlerin Güvenliği ve Standardizasyonu	3.043.150	5.339.358	7.495.410	18.956.126
	1.188.943	4.668.213	10.642.099	
Ulusal Savunma ve Güvenlik	87.661.843	188.882.659	309.621.975	618.482.818
	100.878.975	187.696.193	334.624.510	
Uluslararası Eğitim İş birlikleri ve Yurt Dışı Eğitim	1.920.764	4.752.210	8.294.778	12.813.103
	2.606.609	4.863.505	7.999.600	
Vatandaşlık ve Sivil Toplum	2.078.191	3.753.221	6.552.939	15.162.167
	2.333.216	3.732.761	6.929.928	
Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşma	38.202.087	80.341.284	172.565.559	280.035.971
	64.477.826	87.551.013	187.732.763	
Yükseköğretim	52.222.616	85.644.568	167.613.537	379.372.772
	56.453.441	103.020.258	199.551.257	
Toplam	841.704.599	1.866.397.337	3.154.431.566	6.864.205.312
	930.237.017	1.625.078.405	4.267.419.894	
Merkezi Yönetim Bütçesi (Hazine Yardımları ve DDK Gelir Fazlaları Dahil)	1.456.568.613	3.062.021.000	5.972.787.785	12.131.477.944
	1.754.360.859	3.244.989.439	7.146.251.431	

*****Başlangıç Ödeneği

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü istatistiksel verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Çizelge 1'de insan hakları ile ilişkili olan programlar ve 2021-2024 yılları arasında söz konusu programlara aktarılan başlangıç ödeneklerine ve gerçekleşen harcamalara ilişkin veriler yer almaktadır. 2021-2023 yılları için ilk satırda bütçe başlangıç ödenekleri, ikinci satırda ise gerçekleşen harcama tutarlarına yer verilmiştir. 2024 yılı için ise yalnızca başlangıç ödeneği verileri kullanılmıştır. Merkezi yönetim bütçe başlangıç ödeneklerinin programlara göre dağılımı incelendiğinde; eğitim ve sağlık ile ilişkili programlara ayrılan ödeneklerin daha yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. 2024 yılında önceki yıllara göre en yüksek ödenek artışının söz konusu olduğu program ise "Şehircilik ve Risk Odaklı Bütünleşik Afet Yönetimi" programıdır. Program kapsamında; insan odaklı, güvenli, yaşam kalitesi yüksek yerleşim yerlerinin afetlere dayanıklı bir şekilde oluşturulması amaçlanmaktadır. Özellikle 2023 yılında

yaşanan ve Türkiye'de 11 ili etkileyen Kahramanmaraş merkezli 6 Şubat depremlerinin akabinde konunun önemi bir kez daha belirgin hale gelmiştir. Afet yönetim politikaları ve uygulamaları doğrudan bireylerin yaşam hakkını, güvenliğini ve yaşam kalitesini etkilemektedir. Uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile de uyum sağlaması nedeniyle afet yönetim politikalarının insan hakları ile yakın bağlantısı bulunmaktadır. Bu bağlamda söz konusu programa aktarılan ödeneklerin artışı olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

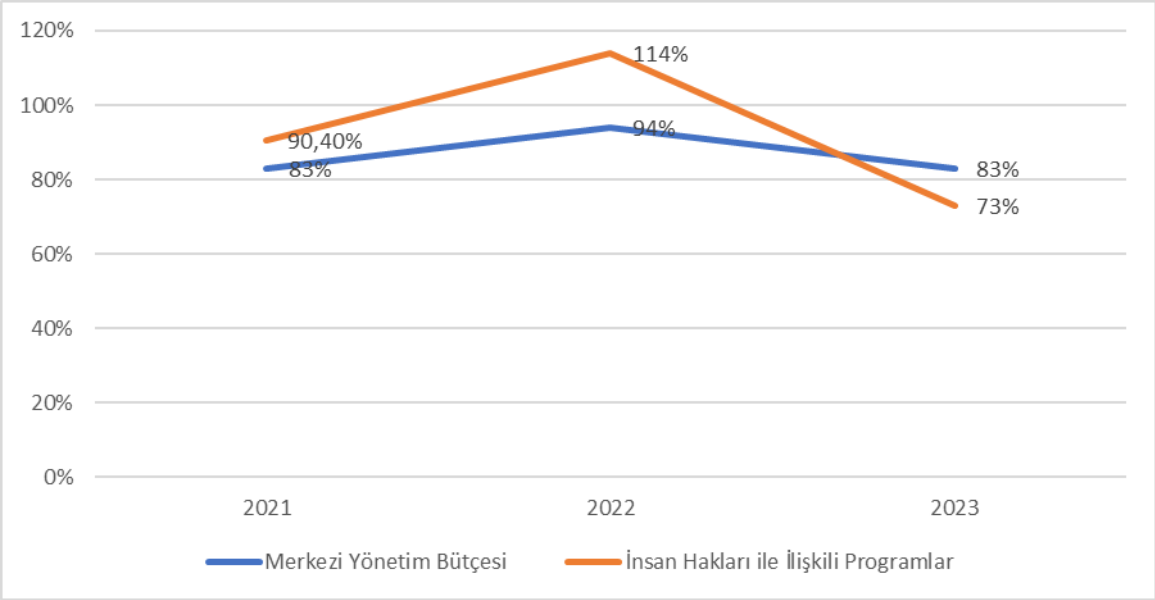

Grafik 1: İnsan Hakları ile İlişkili Programların Başlangıç Ödeneklerinin Toplam Merkezi Yönetim Bütçesi İçerisindeki Payı (2021-2024)

Kaynak: Yazar tarafından 2021-2025 Bütçe Gerekçesi raporlarından elde edilen verilerden faydalanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 1'de program sınıflandırması kapsamında incelenen insan hakları ile ilişkili 38 programa aktarılan başlangıç ödeneklerinin toplam merkezi yönetim bütçesi içerisindeki payı incelenmiştir. Buna göre; insan hakları ile ilişkili bütçe kalemlerinin toplam merkezi yönetim bütçesi içerisindeki payı 2021 yılında %57,7, 2022 yılında %52, 2023 yılında %52,8 ve 2024 yılında %56,5 olduğu tespit edilmiştir. Yıllar içerisindeki gelişim trendi değerlendirildiğinde; 2021 yılından sonra merkezi yönetim bütçesi kapsamında söz konusu programlara ayrılan ödeneklerin tutarında keskin bir düşüş söz konusu olmuştur. 2022 yılında bir önceki yıla göre merkezi yönetim bütçesi %47,5 artış göstermiştir. İnsan hakları ile ilişkili 38 programın toplam tutarı ise bir önceki yıla göre %45 artış göstermiştir. Ancak insan hakları ile ilişkili bütçe kalemlerinin toplam merkezi yönetim bütçesi içerisindeki payında %5,7'lik bir düşüş söz konusudur. 2024 yılına gelindiğinde ise 2023 yılına kıyasla %3,7 puanlık bir yükseliş görülmektedir. "Ailenin Korunması ve Güçlenmesi", "Hukuk ve Adalet", "Koruyucu Sağlık", "Sosyal Güvenlik", "Toplum Güvenliği" ve "Yükseköğretim" programlarına aktarılan ödeneklerde bir önceki yıla göre yüksek tutarda bir artış söz konusu olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda özellikle bu programların 2024 yılında insan hakları ile ilişkili bütçe kalemlerinin toplam merkezi yönetim bütçesi içerisindeki payında artışa sebebiyet verdiği düşünülmektedir.

O'Connell (2017, s.88)'e göre; insan hakları ile ilişkili bütçe kalemlerine aktarılan ödeneklerin başka amaçlar doğrultusunda kullanılmaması ya da merkezi hükümet bütçesine geri aktarılmaması gerekmektedir. Bu husus aynı zamanda 2007 yılında Birleşmiş Milletler

tarafından da *"Maksimum Mevcut Kaynaklar Yükümlülüğü"* olarak ifade edilmiştir (UN,2007). Bu nedenle çalışma kapsamında insan haklarına duyarlı bütçeleme analizi yapılırken gerçekleşen harcamaların, başlangıç bütçe ödeneklerine oranı incelenerek insan haklarının korunması için kaynakların maksimum düzeyde kullanılıp kullanılmadığı da analiz edilmiştir.

Grafik 2: İnsan Hakları ile İlişkili Programlarda Gerçekleşen Harcamaların Başlangıç Ödeneklerine Oranı (2021-2023)

Kaynak: Muhasebat Genel Müdürlüğü istatistiksel verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Grafik 2'de insan hakları ile ilişkili programların gerçekleşen toplam harcamalarının, başlangıç ödeneklerinin toplamına ilişkin oranlar yer almaktadır. Buna göre; 2021 ve 2023 yıllarında insan hakları programları ile ilişkili harcamaların başlangıç ödeneklerine oranı %100'den az gerçekleşmiştir. 2022 yılında bu oran %100'ün üzerine çıkılarak %114 olarak gerçekleşmiştir. 2023 yılında merkezi yönetim harcamalarının başlangıç bütçe ödeneklerine oranı %83 olmasına rağmen insan hakları programları ile ilişkili harcamaların başlangıç ödeneklerine oranı %73 oranında gerçekleşmiştir. Program sınıflandırması kapsamında 67 programın 38 tanesinin insan hakları ile ilişkili olması ve 2021 yılından itibaren aktarın başlangıç ödeneklerinin %50'nin üzerinde olması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak insan hakları ile ilişkili bütçe harcamalarının başlangıç ödeneklerine oranı incelendiğinde; 2021 ve 2023 yıllarında gerçekleşme oranının %100'ün altında olması insan haklarını korumak ve geliştirmek amacıyla kaynakların üst limitte kullanılmadığının göstergesi niteliğindedir.

6. SONUÇ VE ÖNERİLER

Devlet bütçeleri, kamu gelir ve kamu harcamalarının uygulamaya aktarılış biçimi olması nedeniyle hükümetlerin en önemli ekonomik, sosyal ve mali plan araçlarından bir tanesidir. Kamu politikalarının gerçekleşmesine olanak sağlayan nihai bir mekanizma olarak değerlendirilmektedir. Hukuki, iktisadi, siyasi ve mali fonksiyonlarının yanı sıra sosyal fonksiyonları da bulunmaktadır. Çalışma ile bağlantısı bakımından insan hakları ihlâllerinin önlenmesi ve korunması için de önemli bir misyonu üstlenmektedir. Nitekim insan hakları yükümlülüklerinin yerine getirilebilmesi için hukuki alt yapının yanı sıra insan haklarına ilişkin

kaynak tahsisi yapılabilmesi için mali alt yapıya da ihtiyaç vardır. Dolayısıyla insan hakları ve bütçeleme arasında yakın bir bağlantı söz konusudur. İnsan haklarına duyarlı bütçeleme ise bütçe politikalarının insan hakları ile uyumlu olmasını ve bütçelemede vatandaşların ihtiyaç duyduğu alanlara kaynak tahsisi yapılmasını hedeflemektedir. Bütçelemede insan haklarına duyarlı bir yaklaşım benimsemek, bütçe harcamalarının insan hakları ihlallerinin önlenmesi ve insan haklarının korunmasına öncelik verecek şekilde dağıtılmasını ifade etmektedir. Dolayısıyla bütçe politikalarına insan hakları ilkelerinin yansıtılması ve bütçeleme sürecinin bütün aşamalarına insan hakları ilkelerinin entegre edilmesi önem arz etmektedir.

Çalışma kapsamında Türkiye'de merkezi yönetim bütçesinin insan haklarına duyarlılığının analiz edilmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda program sınıflandırmasında insan hakları ile ilişkili programlar incelenmiştir. 67 program içerisinde 38 programın amacının ve performans bilgisinin insan hakları ilke ve standartları ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. 2021 yılından itibaren insan hakları ile ilişkili programların merkezi yönetim bütçesi içerisindeki payı analiz edilmiş ve bu payın 2021 yılında %57,7, 2022 yılında %52, 2023 yılında %52,8 ve 2024 yılında %56,5 olduğu tespit edilmiştir. İnsan hakları ile ilişkili programlar içerisinde en yüksek ödenek tutarına sahip olan programların ise eğitim ve sağlık hakkı ile ilgili programlar olduğu incelenmiştir. İnsan haklarına duyarlı duyarlı bütçeleme esasen toplumda kırılgan grupları da dikkate alarak sosyal adaletin ve toplumsal refahın sağlanması maksadıyla öne sürülen bir sosyal bütçeleme tekniğidir. Bu kapsamda çocuk haklarına duyarlı bütçeleme ve toplumsal cinsiyete duyarlı bütçeleme de insan hakları ile ilişkili sosyal bütçeleme teknikleri olarak kabul edilmektedir. Ancak merkezi yönetim bütçesinde çocuk hakları ve kadın hakları ile ilgili programlar incelendiğinde söz konusu programlarda iyileştirme yapılmasının gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Genel olarak değerlendirme yapıldığında; 67 program içerisinde 38 programın insan hakları ilke ve standartları ile uyumlu olması ve başlangıç ödeneklerinin %50'nin üzerinde olması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir. Ancak gerçekleşen harcamaların başlangıç ödeneklerine oranı incelendiğinde; insan haklarını korumak ve geliştirmek amacıyla kaynakların üst limitte kullanılmadığı tespit edilmiştir. 2021 ve 2023 yıllarında gerçekleşme oranının %100'ün altında olması kaynakların insan haklarının iyileştirilmesi için maksimum düzeyde kullanılmadığını göstermektedir. Bu nedenle, öncelikle mevcut kaynakların en iyi şekilde kullanılması sağlanmalı ve gerçekleşen harcamaların başlangıç ödeneklerine oranı %100'ün üzerinde olmalıdır.

İnsan haklarına duyarlı bütçelemeye ilişkin süreç karmaşık bir yapıya sahiptir. Ancak bir ülkede merkezi yönetim bütçesinin tam anlamıyla insan haklarına duyarlılığını analiz edebilmek için yalnızca insan hakları ile ilişkili programlara aktarılacak ödeneklerin tutarında artış olması yeterli olmamaktadır. Bu bağlamda fiili harcamalar ile insan hakları ihlallerinin önlenmesine ilişkin hedeflerin yerine getirilip getirilmediğinin de analizi yapılması gerekmektedir. Bu kapsamda hesap verebilirliğin güçlendirilmesi için gözetim ve inceleme mekanizmalarının varlığı önem arz etmektedir. Bu noktada bütçe savunucularına ve sivil toplum kuruluşlarına da birtakım görevler düşmektedir. Dolayısıyla öncelikle bütçeleme sürecinde şeffaflık, hesap verebilirlik ve katılımcılık ilkelerine riayet edilmesi gerekmektedir. Bütçeleme sürecinin bütün aşamalarına insan hakları ilkelerinin dahil edilebilmesi için hükümetlerin insan hakları odaklı bir yaklaşımı benimsemesi gerekmektedir. Yani bütçe politikalarının toplumdaki kırılgan gruplar da düşünülerek ayrımcılığa neden olmaması gerekmektedir. Bu doğrultuda bütçeleme

sürecinde kalkınma planları itibariyle insan hakları ilke ve standartlarının bütçeleme sürecinin bütün aşamalarında ve temel bütçe belgelerinde somut hale getirilmesi gerekmektedir. Söz konusu temel bütçe belgelerinin ise zamanında kamuoyu ile paylaşılmasının yanı sıra temel bütçe belgelerinin vatandaşların kolaylıkla anlayabileceği açık ve sade bir formatta hazırlanması gerekmektedir. Bu doğrultuda özellikle vatandaş bütçelerin zamanında kamuoyu ile paylaşılması ve çeşitli bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalanılarak yaygınlaştırılması önem arz etmektedir.

İnsan haklarına duyarlı bütçelemenin anlam ifade edebilmesi için önem arz eden hususlardan bir diğeri ise bütçeleme sürecinde katılımcı mekanizmaların varlığıdır. Bütçeleme sürecinde vatandaşların görüş ve önceliklerine yer verilmesi halinde insan haklarına duyarlı bütçelemenin tahayyülden gerçeğe dönüşmesi aşamasına doğru adım atılmış olacaktır. Bu bağlamda gerek yerel gerekse ulusal düzeyde kamu politikası oluşturma sürecine sivil toplumun ve vatandaşların görüş ve önceliklerini ifade edebileceği ve sürece aktif olarak katılım sağlayabileceği mekanizmaların oluşturulması gerekmektedir. Bu sayede toplumun gerçek beklentileri ve öncelikleri ile uyumlu programlar belirlenebilecek ve bu programlara kaynak tahsisi gerçekleştirilebilecektir.

KAYNAKÇA

A Human Rights-Based Approach to Programming (HRBA Portal), How can human rights influence national budgets?, https://hrbaportal.org/faq/how-can-human-rights-influence-national-budgets/, (Erişim Tarihi: 04.12.2024).

Blyberg, A. (2009). The Case of the Mislaid Allocation: Economic and Social Rights and Budget Work. International Journal on Human Rights, 6/11, 123-141.

Canbay, T., Çetin-Gerger, G. (2012), Batı'da Bütçe Hakkının Gelişiminin Toplumsal Yapının Değişimi Üzerindeki Etkileri, Çelebi, A. K. (Ed.). Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler, Hermes Matbaacılık/Ankara, 159-195.

Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit (GTZ). (2009). Human Rights Budgeting.

Meriç, M. (2013), Bütçe Sistemlerinde Dönüşüm ve Değişim, Altuğ, F., Kesik, A., Şeker, M. (Ed.), Kamu Bütçesinde Yeni Yaklaşımlar, Seçkin Yayıncılık/İstanbul, 155-171.

O'Connell, R., Nolan, A., Harvey, C., Dutschke, M. ve Rooney, E. (2014). Applying an International Human Rights Framework to State Budget Allocations-Rights and Resources, Routledge Research in Human Rights Law.

Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), What are human rights?, https://www.ohchr.org/en/what-are-human-rights (Erişim Tarihi: 03.12.2024).

Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2009). Report of the High Comissioner for Human Rights on Implementation of Economic, Social and Cultural Rights. E/2009/90, United Nations Office at Geneva, Switzerland

Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR). (2010). Human Rights in Budget Monitoring, Analysis and Advocacy.

OHCHR&IBP. (2017). Realizing Human Rights Through Government Budgets, United Nations, New York and Geneva.

Oropeza, J. (2011). ELLA Policy Brief: Mexico City's Innovation: Budgeting with a Human Rights Approach. ELLA, Practical Action Consulting, Lima-Peru.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (CSSB). (2024). 2025-2027 Dönemi Bütçe Hazırlama Rehberi, https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2024/09/2025-2027_ButceHazirlamaRehberi.pdf, (Erişim Tarihi: 10.12.2024).

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (CSSB). Bütçe Gerekçeleri, https://www.sbb.gov.tr/butce-gerekceleri/, (Erişim Tarihi: 10.12.2024).

T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü İstatistikleri, Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri, https://www.hmb.gov.tr/muhasebat-genel-mudurlugu-istatistikleri, (10.12.2024).

Türkiye İnsan Hakları ve Eşitlik Kurumu (TİHEK), https://www.tihek.gov.tr/, (Erişim Tarihi: 04.12.2024).

United Nations (UN), Universal Declaration of Human Rights, https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights, (Erişim Tarihi: 03.12.2024).

Unites Nations (UN), An Evaluation of the Obligation to Take Steps to the "Maksimum of Available Resources" under an Optional Protocol to the Covenant, Committee on Economic, Social and Cultural Rights.

EĞİTİMDE YAPAY ZEKA DESTEKLİ ÖĞRENME ARAÇLARI: BİR İNCELEME

Doç. Dr. Okan KOÇ
Balıkesir Üniversitesi
okankocbby@gmail.com - 0000-0001-5861-2999

ÖZET

Bu araştırma, eğitimde kullanılan yapay zeka (YZ) destekli öğrenme araçlarının dört ana alanı incelemektedir: öğrenme, değerlendirme, uygulama ve destek. Öğrenme araçlarının temel amacı, öğrencilerin öğrenme sürecini ve deneyimlerini iyileştirmektir. Bu araçların amacı, eğitimin mevcut durumunu değerlendirmek ve öğrenme stratejilerinin uygulanmasını değerlendirmektir. Değerlendirme araçları, öğrencilerin öğrenme becerilerini geliştirmeyi ve öğrenme çıktılarını artırmayı amaçlar. ALEKS, Carnegie Learning (MATHia), Coursera, Khan Academy, Duolingo, IBM Watson Tutor, ChatGPT, ClassCraft, DreamBox Learning, Kidaptive, Century Tech ve Edmentum, incelenen eğitim teknolojileri arasındadır. Bu araçların amacı, öğrenme ortamlarını anlamak ve öğrencilerin ihtiyaçlarına uygun öğrenme deneyimleri sağlamaktır. YZ destekli öğrenme araçlarının ahlaki ve güvenlik yönleri de çalışmanın odak noktasıdır. Bu araçların, güvenli bir öğrenme ortamı oluşturmak ve öğrenci verilerini korumak için dikkatle tasarlanması gerektiği belirtilmektedir. Ek olarak, öğrenme araçlarının etkili ve verimli bir şekilde kullanılmasının, eğitimdeki genel başarıyı artırmada çok önemli olduğu vurgulanmaktadır. Sonuç olarak, YZ destekli öğrenme araçlarının eğitimde kullanılması, öğrenme süreçlerini değiştirebilir ve öğrenmeyi kişiselleştirebilir. Eğitimde daha iyi sonuçlara ulaşmak, bu teknolojilerin etkin bir şekilde entegrasyonu yoluyla mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Yapay Zekâ, Öğrenme Araçları, Değerlendirme, Eğitim Teknolojileri, Etik.

ABSTRACT

This research examines four main areas of artificial intelligence (AI) supported learning tools used in education: learning, assessment, application, and support. The primary aim of learning tools is to enhance students' learning processes and experiences. The purpose of these tools is to assess the current state of education and evaluate the implementation of learning strategies. Assessment tools aim to improve students' learning skills and enhance learning outcomes. ALEKS, Carnegie Learning (MATHia), Coursera, Khan Academy, Duolingo, IBM Watson

Tutor, ChatGPT, ClassCraft, DreamBox Learning, Kidaptive, Century Tech, and Edmentum are among the educational technologies examined. The purpose of these tools is to understand learning environments and provide learning experiences tailored to students' needs. The ethical and security aspects of AI-supported learning tools are also the focus of the study. It is stated that these tools should be carefully designed to create a safe learning environment and protect student data. Additionally, it is emphasized that the effective and efficient use of learning tools is very important in enhancing overall success in education. In conclusion, the use of AI-supported learning tools in education can transform learning processes and personalize learning. Achieving better outcomes in education is possible through the effective integration of these technologies.

Keywords: Artificial Intelligence, Learning Tools, Assessment, Educational Technologies, Ethics

1. GİRİŞ

Eğitimdeki teknolojik gelişmeler, eğitimi önemli ölçüde değiştirmiştir. Yapay zekâ (YZ) teknolojileri, öğretim yöntemlerini öğrenci odaklı hale getirirken, YZ tabanlı araçlar, öğrencilerin öğrenme hızlarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak öğrenme deneyimini en üst düzeye çıkarmıştır.
Alan Turing'in 1950'lerde yaptığı "Turing Testi", zeki makinelerin insanlardan ayırt edilemez hale gelebileceği fikrini ortaya atmasıyla başlayan bu süreç, YZ'nin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Matematikçi Marvin Minsky, Turing'in çalışmalarının bir sonucu olarak Massachusetts Institute of Technology'de (MIT) Yapay Zekâ Laboratuvarı'nı kurmuş ve böylelikle YZ'nin kapsamlı bir şekilde incelenmesinin önünü açılmıştır (Minsky ve Papert, 1969).

Eğitim bağlamında, Seymour Papert'in Jean Piaget'den ilham alarak geliştirdiği öğrenme teorileri, yapay zekanın öğrencilerin çevreleriyle etkileşim yoluyla öğrenmelerini destekleyebileceğini öne sürmüştür (Papert, 1980). Papert, bilgisayar destekli eğitim teknolojilerinin öğrencilerin düşünce süreçlerini iyileştirerek öğrenmeyi verimli hale getireceğini savunmuştur. Günümüzde YZ, kişiselleştirilmiş eğitim sistemlerinden sanal öğretim asistanlarına kadar geniş bir alanda kullanılmaktadır (Wong ve diğerleri, 2020).

Bu çalışmada, eğitimde yapay zekanın kullanımını farklı boyutlarıyla ele alarak uygulama alanlarına dair genel bir çerçeve sunulmaktadır. Özellikle öğrenme araçlarının, değerlendirme süreçlerinin ve öğrenci destek sistemlerinin eğitimde nasıl dönüştürücü bir etki yarattığı incelenmiştir. Eğitimde YZ teknolojilerinin, öğrenme sürecini yeniden şekillendirerek bireysel ve toplumsal düzeyde önemli katkılar sağladığı değerlendirilmektedir. Yapay zekâ uygulamaları, öğrenme süreçlerini daha etkili ve kişiselleştirilmiş hale getirme potansiyeliyle ön plana çıkmaktadır. YZ, bireysel öğrenme hızlarına uygun içerikler sunarak öğrencilerin öğrenme deneyimini geliştirirken, öğretmenlere daha verimli yönetim araçları sağlamaktadır. Bu çalışmada, eğitimde kullanılan öne çıkan YZ uygulamaları ve bunların etkileri incelenmiştir.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, yapay zekâ (YZ) teknolojilerinin eğitimdeki mevcut durumunu, uygulama alanlarını ve örneklerini değerlendirmektir. Çalışma kapsamında, YZ'nin eğitimde kullanımını konu alan güncel literatür taranmış, bu bağlamda öğrenme, değerlendirme, uygulama ve destek araçları gibi farklı kategorilerde öne çıkan YZ uygulamaları analiz edilmiştir.

Araştırma yöntemi olarak literatür taraması benimsenmiştir. Literatür taraması, araştırmacılara belirli bir konu hakkında kapsamlı bilgi sağlamak ve ilgili teorileri, uygulamaları ve eğilimleri incelemek için temel bir yöntemdir (Snyder, 2019). Bu yöntemde, uluslararası düzeyde kabul görmüş akademik kaynaklardan, makalelerden ve raporlardan elde edilen bilgiler derlenerek değerlendirilmiştir. YZ uygulamalarının eğitim bağlamında öğrenme süreçlerini nasıl etkilediği ve bu uygulamaların eğitimcilere ve öğrencilere sunduğu fırsatlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır (Holmes ve diğerleri, 2019; Wong ve diğerleri, 2020).

3. BULGULAR

3.1. Öğrenme Araçları

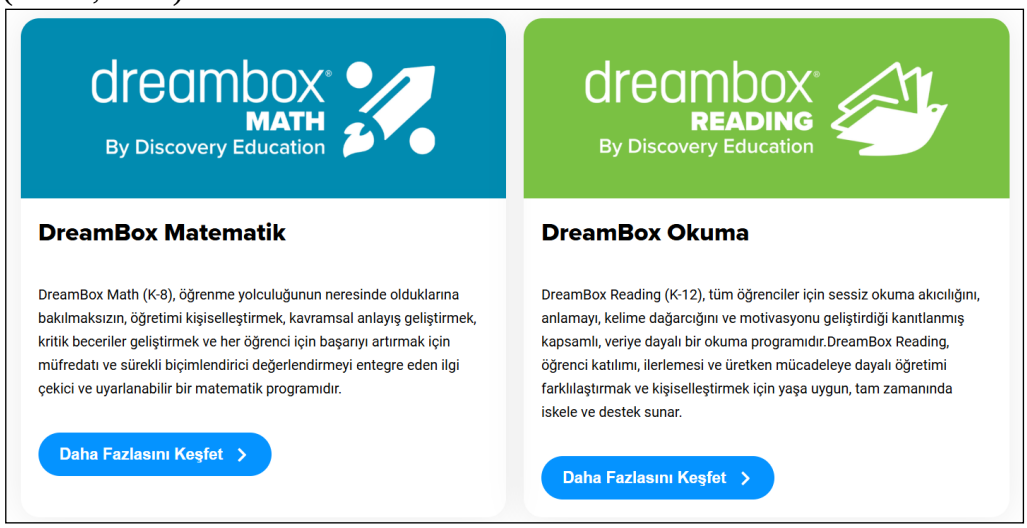
Öğrenme araçları, öğrencilerin bireysel ihtiyaçlarına göre öğrenme süreçlerini geliştiren ve öğrenme deneyimini iyileştiren araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu araçlar, öğrencilerin öğrenme hızlarını ve seviyelerini dikkate alarak kişiselleştirilmiş bir eğitim- öğretim sürecinin yürütülmesine katkı sağlamaktadır. Uyarlanabilir öğrenme platformları, dijital çağda kişiselleştirilmiş öğrenmenin artmasıyla birlikte, öğretmenler tarafından bireysel ihtiyaçları karşılamak ve eğitimsel uyarlanabilirliği geliştirmek için giderek daha fazla kullanılmaktadır.

- **Khan Academy:** Khan Academy, öğrencilere çeşitli akademik alanlarda eğitim vermek amacıyla oluşturulmuş çevrimiçi bir platformdur. 2008 yılında Sal Khan tarafından kurulan bu platform, dünya çapında milyonlarca öğrenciye ücretsiz eğitim materyalleri sağlayarak öğrenmeyi daha kolay ve daha kişiselleştirilmiş hale getirmeyi amaçlamaktadır. Khan Academy, eğitimde teknolojinin yaygınlaşmasıyla birlikte, öğrenme bilimlerinden ilham alan içerik ve adaptif öğrenme teknikleri sunar (Khan, 2012).
  Khan Academy, öğrencilere öğrenme sürecinde rehberlik ederek içerikleri bireysel hızlarına göre uyarlayan bir platformdur. Öğrencilerin güçlü ve zayıf yönlerini analiz ederek, onların öğrenme süreçlerine uygun rehberlik sağlamaktadır.
  Kâr amacı gütmeyen bir kurum olan Khan Academy ile öğrenciler, konulardaki eksikliklerini giderebilir ve öğrenmelerini hızlandırabilirler. Khan Academy'nin yardımıyla, öğretmenler öğrencilerinin bilgi eksikliklerini belirleyebilir, onlara özel ödevler verebilir ve her öğrencinin ihtiyaçlarını karşılayabilirler (Khan Academy, 2024).

Şekil1. Khan Academy kullanıcı arayüzü

- **DreamBox Learning:** DreamBox Learning, özellikle ilköğretim seviyesinde matematik öğretimine odaklanan bir YZ uygulamasıdır. Bu araç, öğrencilerin bilgi seviyelerine göre öğrenme içeriklerini otomatik olarak uyarlayarak, her öğrencinin ihtiyaçlarına göre kişiselleştirilmiş bir öğrenme deneyimi sunar (Foster, 2024).

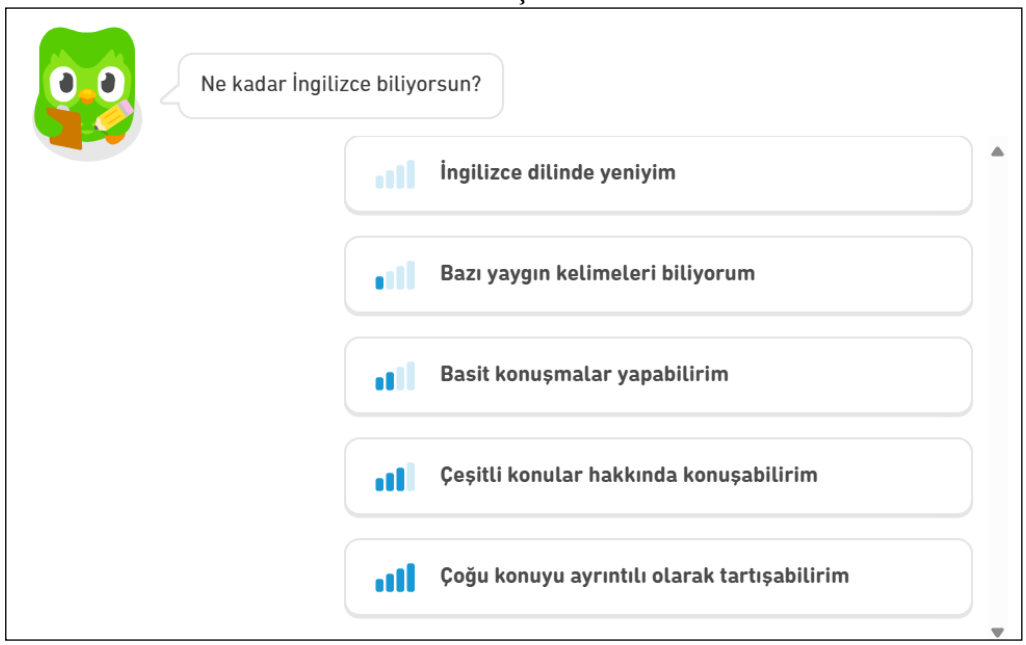

Şekil 2. DremBox Learning kullanıcı arayüzü

Şekil 2'de gösterildiği gibi DreamBox Learning, uyarlanabilir teknolojiyi kullanarak matematik öğrenimini ve okuma deneyimini kişiselleştirmektedir. Sık sık anlayışınızı geliştiren, boşluklarınızı dolduran ve sizi tamamen zorlayan bir öğretmen olarak karşımıza çıkmaktadır. DreamBox, interaktif alıştırmalara verdiğiniz yanıtları inceleyerek güçlü ve zayıf yönlerinizi ortaya çıkarır. Bu veriler, ihtiyaçlarınıza göre uyarlanmış hedefli alıştırmalar, tavsiyeler ve açıklamalar sunan kişiselleştirilmiş bir öğrenme yöntemini desteklemektedir.

- **Duolingo:** Duolingo, teknoloji destekli bir dil öğrenme platformudur ve geniş bir kitle tarafından kullanılmaktadır. Bu platform, Luis von Ahn ve Severin Hacker tarafından 2012 yılında geliştirilmiştir ve kullanıcıların çeşitli dilleri öğrenmelerine olanak tanımaktadır. Aynı zamanda oyunlaştırma veya oyunlaştırma stratejileri kullanılarak öğrenmeyi teşvik etmektedir (von Ahn, 2013). Duolingo, yapay zeka ve öğrenme bilimi kullanılarak kişiselleştirilmiş dil eğitimi sağlamaktadır.

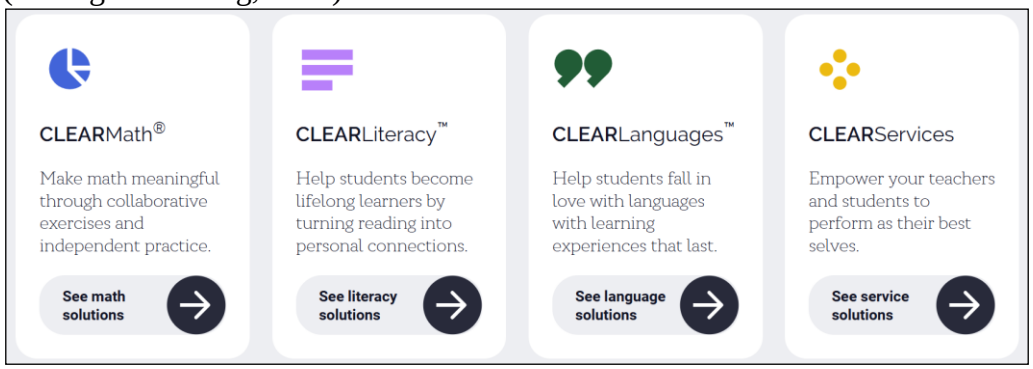
  Duolingo, dil öğrenimine yönelik bir platform olup, "Birdbrain" adlı YZ algoritması ile öğrencilerin öğrenme seviyesine uygun zorlukta görevler sunarak etkili bir öğrenme deneyimi sağlar. Ayrıca, öğrenci yanıtları analiz edilerek öğrenme materyalleri optimize edilir (Kaharuddin, 2021).

Duolingo, aktif öğrenme, geri bildirim ve tekrar (spaced repetition) gibi öğrenme bilimlerinden ilham alan bir yapı içermektedir. Spaced repetition yöntemi, öğrenilen bilgilerin uzun süre hafızada kalmasını sağlamayı amaçlamatadır (Ebbinghaus, 1913). Platform, kullanıcıların öğrenme sürecini kişiselleştirir ve önceki hatalarını analiz ederek tekrarı teşvik etmektedir.

Şekil 3. Duolingo kullanıcı arayüzü

- **Carnegie Learning:** Eğitim teknolojisi ve öğrenme bilimleri alanında Carnegie Learning'in yapay zekâ tabanlı öğrenme sistemleri öne çıkmaktadır. Bu sistem, öğrencilerin performansını en üst düzeye çıkarmak ve öğrenme süreçlerini iyileştirmek için bilişsel bilim ve yapay zekâ araçlarını birleştirerek bireyselleştirilmiş öğrenme deneyimlerini desteklemeyi amaçlamaktadır. Sistem, uyarlanabilir öğrenme ve bilişsel modelleme gibi yöntemler kullanır (Carnegie Learning, 2024).

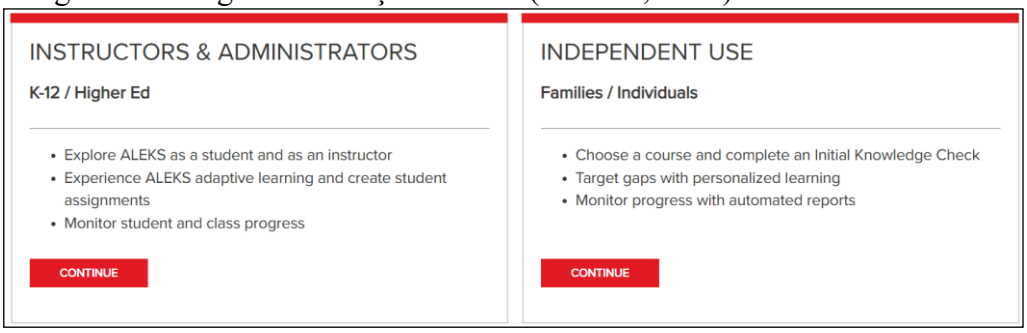

Şekil 4. Carnegie Learning kullanıcı arayüzü

Çok sayıda ampirik araştırma, Carnegie Learning sisteminin etkili olduğunu göstermiştir. Örneğin, Koedinger ve Corbett (2006) tarafından yürütülen bir araştırmaya göre sistem, geleneksel yöntemlere kıyasla öğrencilerin matematik eğitiminde daha yüksek başarı elde etmesine olanak tanımaktadır. Bu sistemin uygulandığı sınıflarda öğrencilerin problem çözme becerilerinin geliştiği ve kavramsal öğrenmede daha derin bir anlayış kazandıkları keşfedilmiştir (Pane ve arkadaşları, 2014).

Carnegie Learning'in yapay zekâ tabanlı öğrenme sistemleri, veri odaklı karar alma süreçleri ve bireyselleştirilmiş eğitim için önemli bir potansiyele sahiptir. Bu sistemler, öğrencilerin öğrenme süreçlerini en üst düzeye çıkarmak için tasarlanmıştır. Eğitimde teknoloji entegrasyonunun olumlu bir örneği olarak görülebilir. Bununla birlikte, bu teknolojilerin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için öğretmenlerin rehberliği ve pedagojik süreçlerle dengeli bir şekilde entegre edilmesi gerekmektedir. Bu yöntem, öğrencilerin bireysel öğrenme ihtiyaçlarını karşılayacak ve aynı zamanda teknolojinin sosyal ve ahlaki etkilerini dengeleyecektir.

- **ALEKS (Assessment and Learning in Knowledge Spaces):** ALEKS, öğrencilerin öğrenmelerini izlemek, değerlendirmek ve özelleştirmek için tasarlanmış bir akıllı öğretici sistemdir. Bu sistem, 1996 yılında Michael L. Orey tarafından kurulmuş olup, öğrencilerin kavrayış seviyelerini ölçmek, dinamik bir değerlendirme ile öğretim süreçlerini daha verimli hale getirmeyi amaçlamaktadır. Ayrıca öğrencilerin öğrenme yolculuklarını kişiselleştirir ALEKS, özellikle matematik, fen bilimleri ve diğer sayısal alanlar için yaygın olarak kullanılır, çünkü öğrencilerin öğretim materyallerine erişimi kolaylaştırır ve öğrencilerin öğrenme süreçlerini izler (ALEKS, 2024).

Şekil 5. ALEKS (Assessment and Learning in Knowledge Spaces) kullanıcı arayüzü

ALEKS, her öğrencinin öğrenme hızına ve seviyesine uygun materyaller sunarak öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılar. Bu, öğrencilerin öğrenme arzusunu ve başarılarını artırmaktadır (VanLehn, 2011). Öğrencilerin öğrenme süreçlerini düzenli olarak izlemek, öğretmenlere daha etkili müdahalelerde bulunma fırsatı vermektedir (Corbett, Koedinger ve Anderson, 1997).

3.2. Sanal Öğretim Asistanları

Sanal öğretim asistanları, eğitim süreçlerini destekleyen yapay zeka tabanlı sistemler veya yazılımlardır. Bu asistanlar, öğrencilere bilgi sağlama, eğitim materyallerini düzenleme ve eğitim süreçlerini özelleştirme görevlerini üstlenmektedir. Dijital eğitimle birlikte bu asistanların kullanımı artmıştır. Bu araçların kullanımı, eğitim süreçlerinde hem öğretmenlerin iş yükünü azaltmak hem de öğrencilerin öğrenme deneyimini iyileştirmek için kullanılmaktadır. Bu konuda çeşitli literatür incelemeleri öne çıkmıştır.

- **Sanal Gerçeklik (VR) Tabanlı Öğrenme Ortamları:** Sanal gerçeklik (VR) teknolojisi, öğrencilerin etkileşimli ve immersif bir öğrenme deneyimi yaşamasına yardımcı olur ve bu da onları daha motive etmektedir. VR, özellikle yabancı dil öğrenimi gibi beceri temelli alanlarda öğrencilerin uygulamalarını gerçek hayata yakın bir ortamda gerçekleştirmelerine olanak tanımaktadır. Bu alanda, Çağlar tarafından yapılan araştırmalar, sanal gerçeklik teknolojilerinin yabancı dil öğreniminde ne kadar etkili olduğunu ortaya koymuştur (Çağlar, 2020).

- **Üç Boyutlu Sanal Öğrenme Ortamları:** Üç boyutlu sanal ortamlar, öğrencileri motive etmek ve dil becerilerini geliştirmek için tasarlanmıştır. Bu ortamlar, özellikle dil öğreniminde kullanıldıklarında, öğrencilerin aktif katılımını teşvik eder ve öğrenmeyi daha eğlenceli hale getirmektedir. Çalışmasında Demirbağ (2019), üç boyutlu sanal öğrenme ortamlarının tasarım ilkelerini incelemiş ve bu ortamların eğitimsel faydalarına dikkat çekmiştir.
  Zoom: Eğitim kurumları, video konferans özelliği nedeniyle bu platformu sıklıkla kullanır. Sınıflar, video konferanslar ve kişisel görüşmeler için uygundur. Kullanıcı dostu arayüzü, öğretmenler ve öğrenciler arasında kolay etkileşim sağlar (Zoom Inc., 2023).
  Google Meet: Google tarafından sağlanan bu araç, özellikle G-Suite ile entegrasyonu nedeniyle eğitim alanında oldukça tercih edilmektedir. Gerçek zamanlı görüntülü ve sesli iletişimi destekleyen ve kullanıcıların belgeler ve sunumlar üzerinde birlikte çalışmalarını imkan vermektedir (Google LLC, 2023).
  Microsoft Teams: Microsoft'un çevrimiçi işbirliği ve iletişim platformu Teams, eğitim kurumlarının ihtiyaçları doğrultusunda özelleştirilmiş araçlar sunmaktadır. Ders materyallerinin paylaşımı, eşzamanlı sohbet ve video konferans özellikleri açısından güçlü bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır (Microsoft Corporation, 2023).
  Adobe Connect: Eğitim odaklı bu platform, eşzamanlı sınıflar için güçlü özellikler sunmaktadır. Ekran paylaşımı ve çoklu oturum özellikleri, etkileşimli eğitim sürecini kolaylaştırmaktadır (Adobe Inc., 2023).
  Blackboard Collaborate: Bu araç akademik kurumlar tarafından çok tercih edilen bir araçtır. Öğrencilere ve eğitmenlere etkileşimli bir öğrenme ortamı sunmaktadır.
  BigBlueButton: BigBlueButton, çevrimiçi eğitim için açık kaynaklı bir yazılımdır. Düşük maliyetli yapısı ve öğrenme yönetim sistemleriyle entegrasyonu ile dikkat çekmektedir.
- **Sanal Öğretim Asistanları:** Yapay zeka ve makine öğrenmesi tabanlı sistemler, sanal öğretim asistanları tarafından öğrencilere kişisel destek sağlamaktadır. Örneğin, IBM Watson ve ChatGPT gibi asistanlar, öğrencilerin sorularına yanıt vermek, ders materyallerini özetlemek ve öğrenme sürecini kişiselleştirmek için kullanılmaktadır. Bu asistanlar vasıtasıyla, öğrenciler bireysel ihtiyaçlarını karşılayıp ve eğitim içeriğine kolay erişim sağlayabilmektedir (IBM, 2023; OpenAI, 2023).

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Yapay zeka destekli teknolojilerin eğitimde daha fazla kullanılması, öğrenme süreçlerini daha etkili ve kişiselleştirilmiş hale getirme potansiyeline sahiptir. Sanal öğretim asistanları, yalnızca öğrencilere bireysel destek sağlamakla kalmaz, aynı zamanda öğretmenlerin iş yükünü azaltarak eğitim süreçlerini daha verimli hale getirir. Örneğin, Zoom, Microsoft Teams ve Google Meet gibi eşzamanlı sanal sınıf araçları, uzaktan eğitimi gerçek zamanlı etkileşimle zenginleştirir. Ayrıca BigBlueButton ve Adobe Connect gibi platformlar, eğitim materyallerinin paylaşımını ve katılımcıların işbirliğini kolaylaştırır.
Sanal gerçeklik ve üç boyutlu öğrenme ortamları, öğrencilerin dikkatini çeken immersif deneyimler sunarak öğrenme motivasyonunu artırıyor. Bunun yanı sıra, Duolingo gibi dil öğrenme uygulamaları, kullanıcı dostu bir arayüze sahiptir ve bireysel öğrenme hızlarına uyum sağlar. Öğrencilerin öğrenme süreçlerini daha etkili ve kişiselleştirilmiş hale getirmek için

yapay zeka destekli algoritmalar, ChatGPT ve IBM Watson gibi sanal öğretim asistanları tarafından kullanılabilir.

Bu bağlamda, sanal öğretim asistanlarının başarılı bir şekilde kullanılabilmesi için teknolojiye dayalı eğitim uygulamalarının yalnızca donanım ve yazılımla sınırlı kalmayıp öğretim süreçleriyle de desteklenmelidir. Öğretmenlerin bu araçları doğru bir şekilde kullanması ve teknolojiyi sınıftaki dinamiklerle entegre etmesi, bu tür teknolojilerin etkinliğini artıracaktır

Sonuç olarak, sanal öğretim asistanlarının eğitimde oynadığı rol her geçen gün önem kazanmaktadır. Dijital teknoloji ve yapay zeka, öğrencilerin ihtiyaçlarını karşılamak ve öğretmenlerin iş yükünü azaltmak için kullanılabilir. Bununla birlikte, bu teknolojilerin etkili bir şekilde kullanılması, hem altyapı yatırımlarını hem de eğitim programları aracılığıyla öğretmenlerin bu araçlara yönelik yeterliliklerini geliştirmelerini gerektirmektedir. Dijital eğitim dönüşümü, sanal öğretim asistanları ve yapay zeka destekli araçlar yoluyla daha kapsayıcı ve verimli hale gelecektir.

KAYNAKÇA

1. Minsky, M., & Papert, S. (1969). Perceptrons. MIT Press.
2. Papert, S. (1980). Mindstorms: Children, Computers, and Powerful Ideas. Basic Books.
3. Wong, G., Ma, X., Dillenbourg, P., & Huan, J. (2020). Broadening artificial intelligence education in K-12: Where to start? ACM Inroads, 11(1), 20-29.
4. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial intelligence in education promises and implications for teaching and learning*. Center for Curriculum Redesign.
5. Snyder, H. (2019). Literature review as a research methodology: An overview and guidelines. *Journal of business research*, *104*, 333-339.
6. Koedinger, K. R., & Corbett, A. T. (2006). Cognitive tutors: Technology bringing learning science to the classroom. In R. K. Sawyer (Ed.), The Cambridge Handbook of the Learning Sciences (pp. 61–78). Cambridge University Press.
7. Pane, J. F., Griffin, B. A., McCaffrey, D. F., & Karam, R. (2014). Effectiveness of cognitive tutor algebra I at scale. *Educational Evaluation and Policy Analysis*, *36*(2), 127-144.
8. von Ahn, L. (2013, March). Duolingo: learn a language for free while helping to translate the web. In *Proceedings of the 2013 international conference on Intelligent user interfaces* (pp. 1-2).
9. Ebbinghaus, H. (1913). *Memory: A contribution to experimental psychology* (No. 3). Teachers college, Columbia university.

10. Kaharuddin, K. (2021). Assessing the effect of using artificial intelligence on the writing skill of Indonesian learners of English. Linguistics and Culture Review, 5(1), 288–304.

11. Foster, M. E. (2024). Evaluating the impact of supplemental computer-assisted math instruction in elementary school: A conceptual replication. Journal of Research on Educational Effectiveness, 17(1), 94-118.

12. Khan, S. (2012). *The one world schoolhouse: Education reimagined*. Twelve.

13. VanLehn, K. (2011). The relative effectiveness of human tutoring, intelligent tutoring systems, and other tutoring systems. *Educational psychologist*, *46*(4), 197-221.

14. Corbett, A. T., Koedinger, K. R., & Anderson, J. R. (1997). Intelligent tutoring systems. In *Handbook of human-computer interaction* (pp. 849-874). North-Holland.

15. Çağlar, C. (2020). *Yabancı dil öğreniminde sanal gerçeklik uygulamaları*. Eğitim Teknolojileri Dergisi, 15(3), 45-56.

16. Demirbağ, İ. (2019). *Üç boyutlu sanal öğrenme ortamlarının tasarımı*. Yeni Nesil Eğitim Araştırmaları, 12(2), 78-90.

17. Adobe Inc. (2023). *Adobe Connect: Virtual classrooms and webinars*. Adobe Systems.

18. BigBlueButton. (2023). *Open-source virtual classroom software*. BigBlueButton Project.

19. Google LLC. (2023). *Google Meet for education*. Google Workspace.

20. IBM. (2023). *IBM Watson Assistant*. IBM.

21. Microsoft Corporation. (2023). *Microsoft Teams for education*. Microsoft.

22. OpenAI. (2023). *ChatGPT: AI-powered learning assistant*. OpenAI.

23. Zoom Inc. (2023). *Zoom for education*. Zoom Video Communications.

BİBLİYOMETRİK ANALİZ: TÜRKİYE ADRESLİ BİLGİ BİLİM ALANINDA YAPAY ZEKA KONULU WEB OF SCİENCE İNDEKSLİ YAYINLAR (1994-2024)

Doç. Dr. Okan KOÇ
Balıkesir Üniversitesi
okankocbby@gmail.com - 0000-0001-5861-2999

ÖZET

Bu çalışmada, Türkiye adresli ve Web of Science (WoS) veri tabanında indekslenen bilgi bilim alanında yapay zekâ konulu toplam 74 makale bibliyometrik açıdan analiz edilmiştir. Değerlendirilen yayınlar, 1994-2024 yıllarını kapsamakta olup, Türkiye'deki bilgi bilim alanındaki yapay zekâ araştırmalarının zaman içindeki gelişimi, yazarların iş birliği ağları, en çok atıf alan makaleler, dergi dağılımları, tematik odaklar ve araştırma eğilimleri gibi çeşitli boyutlar ele alınmıştır.

Çalışma bulguları, bilgi bilim alanında Türkiye kaynaklı yayınların 2000'li yıllardan itibaren düzenli bir artış gösterdiğini, özellikle son 10 yılda uluslararası iş birliklerinin ve atıf performansının önemli ölçüde arttığını ortaya koymaktadır. Ayrıca, analizler sonucunda en çok tercih edilen dergiler, sık kullanılan anahtar kelimeler ve alandaki etkili yazarlar belirlenmiştir. Bibliyometrik yöntemler, alandaki araştırma eğilimlerini ve akademik üretimin dinamiklerini daha iyi anlamak için kullanılmıştır.

Bu çalışmanın, bilgi bilim alanında Türkiye'nin uluslararası bilimsel görünürlüğünü ve katkılarını anlamaya yönelik önemli bir kaynak sunması beklenmektedir. Bulgular, politika yapıcılar ve araştırmacılar için stratejik planlamada yol gösterici olabilir.

Anahtar Kelimeler: Bilgi ve belge yönetimi, Bilgi bilim, Yapay zekâ

ABSTRACT

In this study, a total of 74 articles on artificial intelligence in the field of information science, indexed in the Web of Science (WoS) database and affiliated with Turkey, were analyzed bibliometrically. The evaluated publications cover the years 1994-2024, examining various aspects such as the development of artificial intelligence research in the field of information science in Turkey over time, authors' collaboration networks, the most cited articles, journal distributions, thematic focuses, and research trends.

The study findings reveal that publications originating from Turkey in the field of information science have shown a consistent increase since the 2000s, with a significant rise in international collaborations and citation performance, particularly in the last 10 years. Additionally, as a result of the analyses, the most preferred journals, frequently used keywords, and influential authors in the field have been identified. Bibliometric methods have been used to better understand the research trends in the field and the dynamics of academic production. This study is expected to provide an important resource for understanding Turkey's international scientific visibility and contributions in the field of information science. The findings may serve as a guide for policymakers and researchers in strategic planning.

Keywords: Information and document management, Information science, Artificial intelligence

1. GİRİŞ

Son yıllarda, yapay zekâ (YZ) bilimi, dünya çapında hızla gelişen bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır. YZ teknolojileri, bilgi keşfi, bilgi analitiği, bilgi yönetimi ve bilgi erişimi gibi birçok uygulama alanında büyük değişiklikler yapmıştır (Russell & Norvig, 2016; LeCun, Bengio, & Hinton, 2015). Bilgi bilimi alanında yapay zekâ ile ilgili araştırmaların ve bilimsel çalışmaların Türkiye'de de önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Web of Science (WoS) veri tabanında indekslenen Türkiye adresli araştırmalar, bilimsel üretim süreçlerini, uluslararası işbirliği düzeylerini ve araştırma eğilimlerini anlamak için değerli bilgiler sağlamaktadır.

Bilimsel literatürün gelişimini anlamak, araştırma işbirliklerini ve eğilimleri belirlemek için biyometrik analizler yaygın olarak kullanılmaktır (Leydesdorff & Bornmann, 2011; Aghaei ve diğerleri, 2013; Velmurugan, 2013). Belirli bir alandaki literatürün dinamiklerini anlamak ve uygun araştırma politikaları oluşturmak için bu yöntemler çok önemlidir (Uzun & Öztürk, 2022). Bilgi bilimi alanında yapay zeka konulu Türkiye'nin çalışmalarını incelemek, ülkenin bilim politikalarını yönlendirmek ve uluslararası görünürlüğü artırmak için değerli bir fırsat sunmaktadır.

Bu araştırma, 1994'ten 2024'e kadar Türkiye adresli ve WoS veri tabanında indekslenen bilgi bilimi alanında yapay zekâ ile ilgili 74 makaleyi bibliyometrik açıdan incelemektedir. Bilgi bilimi alanında Türkiye'deki yapay zekâ araştırmalarının zaman içindeki ilerlemesi, yazarların işbirliği ağları, tematik odaklar, araştırma eğilimleri ve atıf performansları gibi çeşitli boyutlar değerlendirmeye alınmıştır. Çalışmanın amacı, Türkiye'nin bilgi bilimindeki bilimsel ilerlemelerine ve bu ilerlemelerin uluslararası görünürlüğüne ilişkin bir bakış açısı sunmaktır. Bununla birlikte, en çok tercih edilen dergiler, başarılı yazarlar ve sık kullanılan anahtar kelimeler gibi veriler, bu sektördeki temel dinamikleri göstermeyi amaçlamaktadır.

Araştırmaya ilişkin bulguların, Türkiye'nin bilim politikalarının oluşturulması ve akademik işbirliğinin geliştirilmesi açısından yararlı olacağı düşünülmektedir. Ülkelerin bilimsel başarılarını artırmak ve dünya çapında rekabet edebilir hale gelmeleri için bilim politikaları stratejik öneme sahiptir. Türkiye'de özellikle 2000'li yıllardan itibaren uluslararası atıf performansları ve iş birliklerini ortaya çıkaran çalışmaların önemli bir artış gösterdiği

görülmektedir. Bu durum, Türkiye'nin bilimsel görünürlüğünün ve etkinliğinin arttığını göstermektedir.

2. AMAÇ VE YÖNTEM

2.1. Amaç

Bilgi bilimi alanında yapay zekâ ile ilgili akademik makalelerin bibliyometrik analizi, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Bu analiz, Türkiye'de adreslenen ve Web of Science (WoS) veri tabanında indekslenen makaleleri kapsamaktadır. Bilgi bilimi alanında yapay zeka konusunda Türkiye'nin bilimsel üretim kapasitesi, uluslararası görünürlüğü ve akademik işbirlikleri analiz edilecektir. 1994'ten 2024'e kadar yayınlanan makaleler, yazarların işbirliği ağları, atıf performansları, tematik odaklar ve yayın eğilimleri dahil olmak üzere çeşitli ölçütler kullanılarak değerlendirilmiştir. Ayrıca, bu çalışmanın amacı, stratejik bilim politikaları oluşturma ve Türkiye'nin bilgi bilimindeki uluslararası bilimsel görünürlüğünü artırmaktır.

2.2. Yöntem

Bu çalışmada bibliyometrik analiz uygulanmıştır. Bilimsel literatürün niteliksel ve niceliksel özelliklerini incelemek, araştırma eğilimlerini belirlemek ve bilimsel işbirliği yapılarını haritalamak için yaygın olarak bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmaktadır.

Araştırmanın temel aşamaları şu şekildedir:

1. ***Veri Toplama:*** Araştırmanın veri seti, Web of Science (WoS) veri tabanından "bilgi bilim" ve "yapay zekâ" anahtar kelimeleri kullanılarak elde edilmiştir. Veriler, 1994-2024 yılları arasında yayımlanan toplam 74 makaleyi kapsamaktadır.
2. ***Veri Analizi:*** Toplanan veriler, bibliyometrik analiz yöntemleriyle incelenmiştir. Analiz sürecinde, R Studio bibliometrix kullanılmıştır. En etkili yayınlar ve en çok atıf alan çalışmalar, çalışmalara yapılan atıf sayılarının analizi gerçekleştirilmiştir. B**ibliometrix** ile oluşturulan tematik haritalar oluşturulmuştur.

3. BULGULAR

3.1. Genel Bilgi

Bu bölümde, bibliyometrik analiz sonucunda elde edilen genel bilgiler özetlenmiştir.

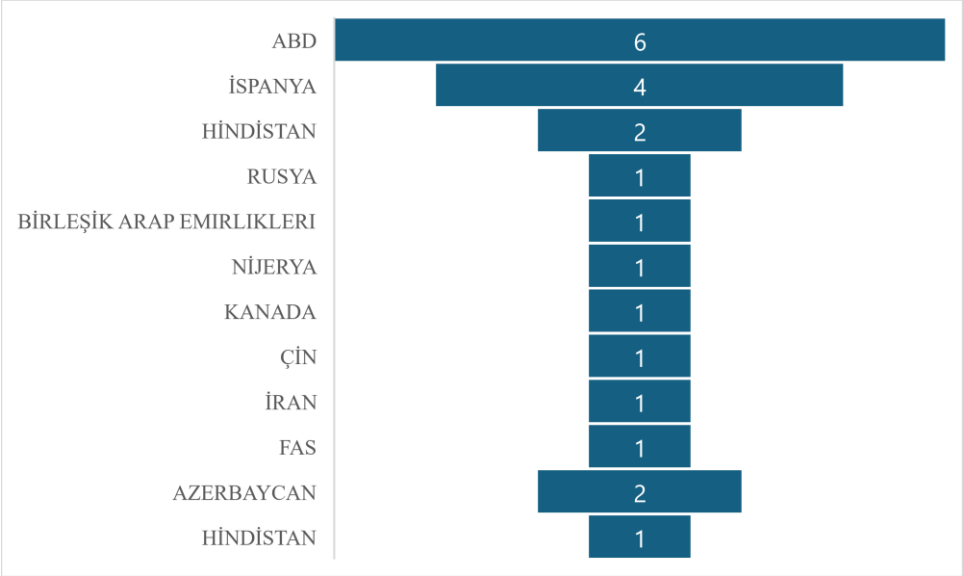

Resim 1. Genel değerlendirme

Genel değerlendirme şu şekilde yapılabilir:

Çalışmalar otuz yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Bu nedenle, bilgi bilimi alanında yapay zekâ ile ilgili araştırmaların uzun bir süre boyunca ilerlemesini incelemek mümkündür. Analizde

kullanılan 36 farklı kaynağın yer alması, çalışmanın geniş bir literatür taramasıyla desteklendiğini göstermektedir. Toplamda 74 makale incelenmiştir. Yıllık büyüme oranı %8.64 olarak tespit edilmiş olup oldukça yüksektir. Bu durum, bilgi bilim alanında yapay zekâ konusundaki araştırmaların yıllar içinde artarak daha fazla ilgi gördüğünü göstermektedir. Çalışmaya katkı sağlayan 194 farklı yazar bulunmaktadır. Bu durum, alandaki araştırmacı çeşitliliğini ve iş birliğini ifade etmektedir. 12 çalışma yalnızca tek bir yazar tarafından yazılmıştır. Çalışmaların %27'sinde uluslararası iş birliği bulunmaktadır. Bu oran, Türkiye'nin bilgi bilim alanındaki küresel bağlantılarının güçlü olduğunu ve uluslararası projelere açık bir yaklaşım benimsendiğini göstermektedir. Her bir belgeye ortalama 2.82 ortak yazar düşmektedir. Bu, iş birliği düzeyinin yüksek olduğunu ve bilimsel üretim süreçlerinde ekip çalışmasının önem kazandığını gösterir. Analizde kullanılan 306 farklı anahtar kelime, yapay zekâ ve bilgi bilim alanında geniş bir tematik çeşitliliğin olduğunu ortaya koymaktadır. İncelenen makalelerin toplamda 3440 atıf referansı bulunmaktadır. Bu durum, çalışmaların literatürle iyi bir şekilde bağlantılı olduğunu ve araştırmaların derin bir akademik zemine dayandığını göstermektedir. Çalışmaların ortalama yaşının 6.18 yıl olması, analiz edilen literatürün çoğunlukla son yıllara ait olduğunu ve güncel araştırma eğilimlerini yansıttığını göstermektedir. Her bir belgenin ortalama 28.04 atıf alması, analize dahil edilen çalışmaların akademik etki açısından oldukça güçlü olduğunu göstermektedir.

3.1. Yayınların Ülkelere Göre Dağılımı

Grafik 1. Yayınların ülkere göre dağılımı

ABD (6 yayın):

- ABD, en fazla yayına sahip olan ülke olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, ABD'nin bilgi bilim ve yapay zekâ alanlarındaki liderliğini ve güçlü akademik altyapısını yansıtmaktadır. Bu alanda, Amerika Birleşik Devletleri'nin önde gelen üniversiteleri ve araştırma merkezlerinin önemli bir etkisi söz konusudur.

İspanya (4 yayın):

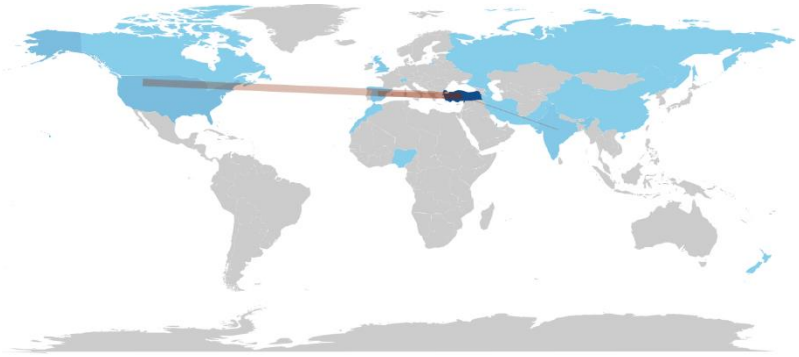
- İspanya, ikinci sırada yer almakta ve Avrupa'daki bilgi bilim araştırmalarında önemli bir rol oynamaktadır. Avrupa Birliği'nin araştırma ve işbirliği fonlarının bu yaygınlığı artırdığı düşünülebilir.

Hindistan (2 yayın):

- Hindistan, gelişmekte olan ülkeler arasında bilgi bilim ve yapay zekâ alanlarında önemli katkılar sunmaktadır.Bu sonuçlara, artan teknoloji yatırımları ve geniş akademik ağların katkıda bulunduğu düşünülebilir.

Diğer Ülkeler (1 yayın):

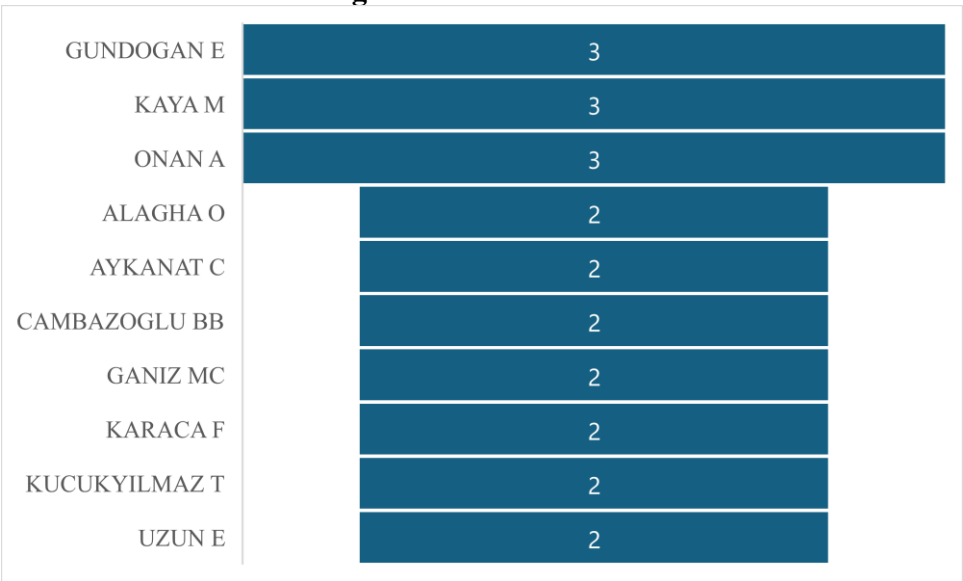
- Rusya, Birleşik Arap Emirlikleri, Nijerya, Kanada, Çin, İran, Fas ve Azerbaycan gibi ülkeler 1'er yayınla temsil edilmektedir. Bu ülkeler, yapay zekâ ve bilgi bilimi alanında çok az katkıda bulunmalarına rağmen, bu alanlarda önemli bir yere sahiptir.

Resim 1. En çok birlikte çalışılan ülkeler

Ülkelere göre dağılımın, bilgi bilimi ve yapay zekâ alanında yapılan bilimsel çalışmaların çoğunlukla gelişmiş ülkelerden geldiğini göstermektedir, ancak gelişmekte olan ülkelerin de etkisinin artmaya başladığını görülmektedir.

3.2. Yayınların Yazarlara Göre Dağılımı

Grafik 2. Yayınların yazarlara göre dağılımı

Gundogan E, Kaya M, Onan A (3 Yayın):

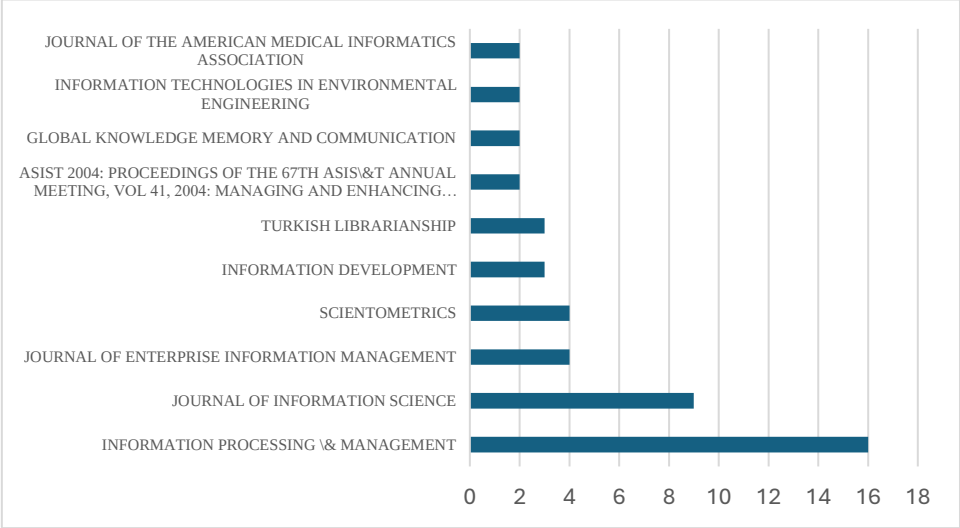
- Bu üç yazar, listedeki en yüksek yayın sayısına sahiptir ve bilgi bilim alanında yapay zekâ konusundaki katkılarıyla öne çıkmaktadır. Üç yayın, bu yazarların alandaki aktif çalışma ve üretkenliğini göstermektedir.

Diğer Yazarlar (2 Yayın):

- Alagha O, Aykanat C, Cambazoglu BB, Ganiz MC, Karaca F, Kucukyilmaz T ve Uzun E, 2'şer yayın ile katkıda bulunmuştur. Bu yazarlar da bilgi bilim alanında etkin çalışmalar yaparak bilimsel üretime önemli katkılarda bulunmuşlardır.

İlk 10 yazarın toplam katkısı, bu alandaki yayınların büyük bir kısmını oluşturmaktadır.

3.3. Yayınların Dergilere Göre Dağılımı

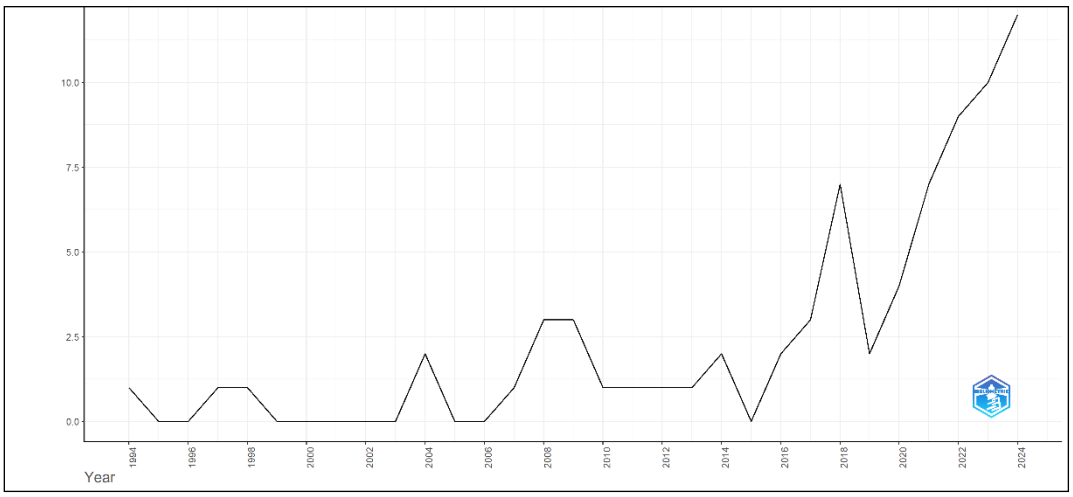

Grafik 3. Yayınların dergilere göre dağılımı

74 yayından 36'sı söz konusu dergilerde yayınlanmıştır. Bu durum, bu dergilerde yayınlanan yayınların toplam yayınlar içindeki oranının yaklaşık %48,6 olduğunu göstermektedir.

Information Processing & Management: Söz konusu dergi, toplam 16 yayınla, analiz edilen yayınlar arasında en fazla tercih edilen dergi olduğu görülmektedir. Bu durum, derginin bilgi yönetimi, bilgi işleme ve ilgili alanlardaki güçlü akademik etkisini göstermektedir. Yüksek yayın sayısı, bu derginin Türkiye'de alanında lider bir konumda olduğunu ve araştırmacıların çalışmalarını sunmak için bu dergiyi sıklıkla tercih ettiğine işaret etmektedir.

Journal of Information Science: 8 yayınla, en çok yayın yapılan ikinci dergi olarak öne çıkmaktadır. Bu dergi, bilgi bilimi alanındaki araştırmaları yayınlamada etkili bir platform olarak öne çıkmaktadır. Araştırmacıların bu dergiyi seçmesi, alanındaki geniş kapsama alanı ve akademik prestijiyle ilişkilendirilebilir.
Söz konusu iki dergideki toplam oranı yüze 32,4 olarak belirlenmiştir. Bu durum, araştırmacıların iki dergiyi önemli ölçüde tercih ettiğini ve hedef kitleleri, yayın süreçleri açısından önemli olduğunu göstermektedir.

3.4. Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

Grafik 4. Yayınların yıllara göre dağılımı

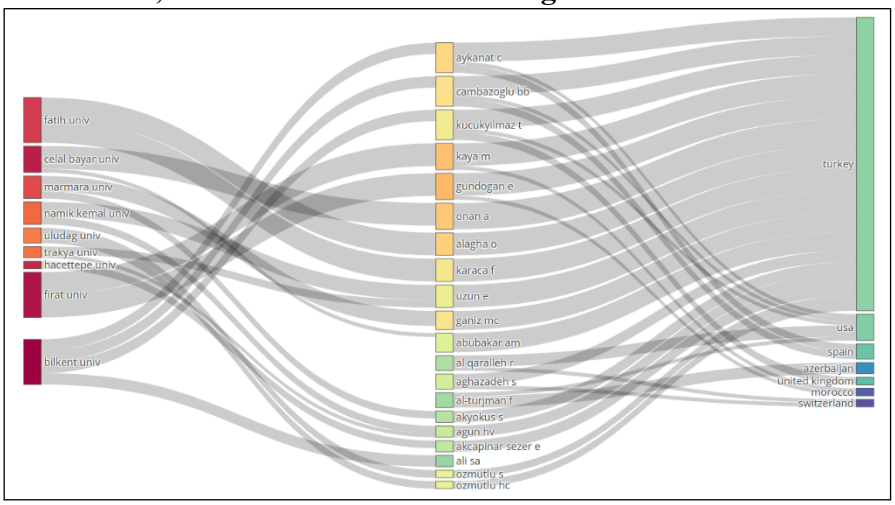
Görsel, yıllara göre bilimsel üretimin (yayın sayısı) zaman içerisindeki değişimini göstermektedir.

1990'lardan 2010'lara Kadar Düşük Üretim: 1990'lı yılların başından 2010'lara kadar yayınlanan yayın sayısı düşüktür. Bu dönemde sıklıkla sıfır veya çok az sayıda yayın yapılmıştır (1-2 yayın). Bilimsel çalışmalara ayrılan kaynakların sınırlı olması veya odaklanılan alanların sınırlı olması bu durumun nedeni olabilir.

2010'dan Sonra Artış Başlangıcı: 2010 yılından itibaren bilimsel üretimde nispeten bir hareketlilik görülmekte, özellikle 2016 yılından sonra dikkat çeken bir yükseliş başlamaktadır. Yeni projelerin finanse edilmesi, teknolojik altyapının gelişmesi veya akademik işbirliğinin artması, yayın sayısındaki artış üzerinde etkili olduğu düşünülmektedir.

2018 ve Sonrası Hızlı Büyüme: 2018 yılından itibaren belirgin bir yükselme eğrisi ortaya çıkmakta ve 2024 yılına kadar bu artış hızlanmaktadır. 2024 yılında 12 yayınla en yüksek üretim gerçekleşmiştir. Bu durum, ilgili alanlarda artan ilgi ve kaynakların olduğunu veya bilimsel çalışmaların daha düzenli bir şekilde desteklendiğini gösterebilir. Genel olarak, bilimsel üretimin 2020'den itibaren arttığını söylemek mümkündür.

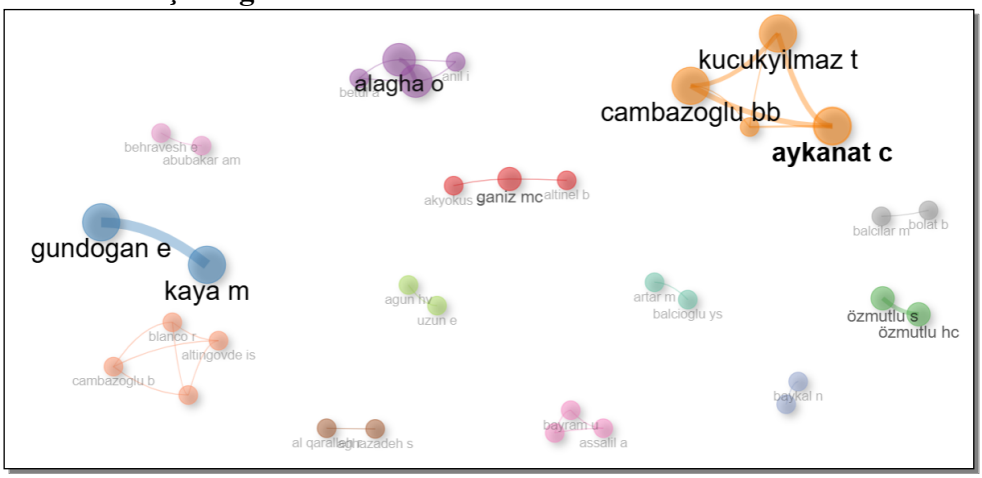
3.5. Yayınların Kurum, Yazar ve Ülkelere Göre Dağılımı

Grafik 5. Yayınların kurum, yazar ve ülkelere göre dağılımı veren Sankey diyagramı

Yazarların büyük çoğunluğu, Fatih Üniversitesi, Celal Bayar Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Namık Kemal Üniversitesi, Hacettepe Üniversitesi, Bilkent Üniversitesi ve diğer Türkiye merkezli üniversitelerde görev yapmaktadır. **Akyanat C, Kaya M, Gundogan E, Karaca F, Al-Turjman F** gibi yazarların, birden fazla kurum ve ülke ile iş birliğine girerek yayın ürettiği görülmektedir. **ABD, İspanya, Birleşik Krallık, İsviçre ve Azerbaycan** gibi ülkelerle olan bağlantılar, uluslararası iş birliği içeresinde yayınların üretildiği söylemek mümkündür. Diyagram, Türk üniversitelerinin ve araştırmacılarının bilgi bilim yapay zeka konulu yayınlarda yerel ve uluslararası bilimsel iş birliklerinde aktif rol aldığını ortaya koymaktadır.

3.6. Yazarlar Arası İşbirliği

Grafik 6. Yazarlar arası işbirliği

Güçlü İşbirliği Grupları:

Kucukyilmaz T, Cambazoglu BB, Aykanat C: İşbirliği ağında bu grup belirgin şekilde öne çıkmaktadır. Üç yazar arasında güçlü bir bağ ve işbirliği söz konusu olup, ortak projeler veya makaleler üzerinde yoğun bir çalışmanın olduğu görülmektedir.

Gundogan E ve Kaya M: Bu yazarlar arasında da belirgin bir işbirliği söz konusudur. İki yazar arasındaki bağlantının yoğunluğu, akademik ortaklığın güçlü olduğuna işaret etmektedir.

Alagha O ve Betul A: Bu grup, daha küçük bir işbirliği içerisinde olup, daha sınırlı bir bağlantıya sahip olduğu görülmektedir.

Bağımsız Gruplar:
Görselde bulunan bazı küçük gruplar (Özmutlu S ve Özmutlu HC, Balcılar M ve Bolat B) yalnızca kendi aralarında işbirliği yapmaktadır. Bu durum, çalışmanın daha izole bir alanda yapıldığını veya belirli bir proje üzerinde yoğunlaşıldığını gösterebilir.

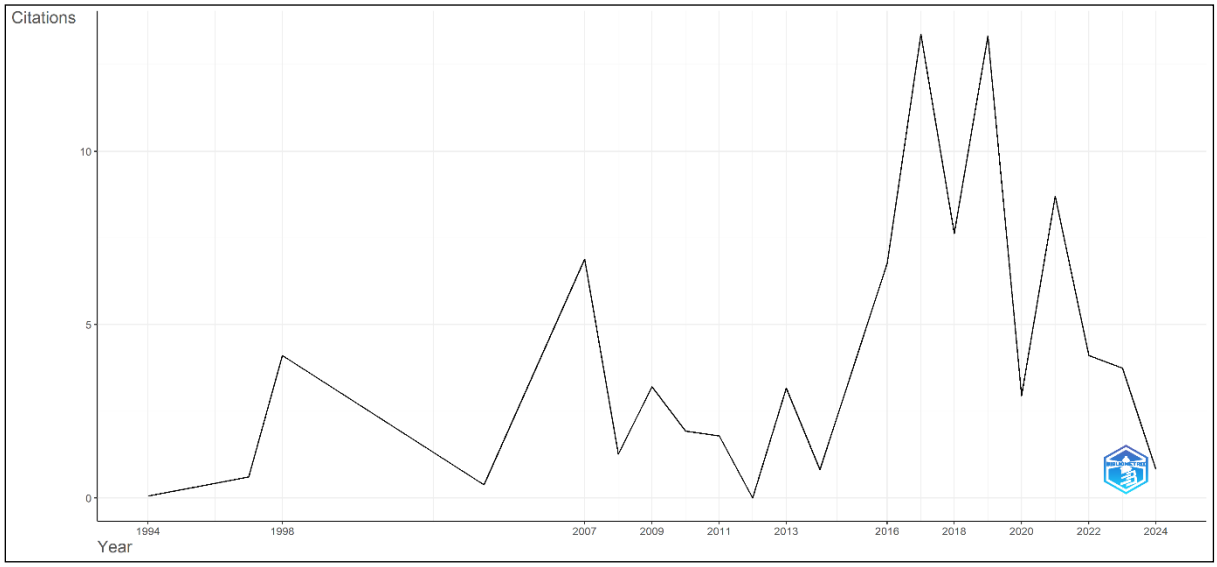
Geniş İşbirliği Ağları Eksikliği:
Görselde, genel olarak küçük gruplar ve ayrı bağlantılara odaklanıldığı görülmektedir. Çok sayıda yazarın birlikte çalıştığı daha geniş bir işbirliği ağından söz etmek mümkün değildir. Bu durum, yazarların çoğunlukla bireysel veya küçük gruplar halinde çalışmaya yöneldiğini veya belirli alanlarda uzmanlaşmaya gittiklerini gösterebilir.

3.7. Yıllara Göre Atıf Analizi

Yıl	Makaleye Düşen Ortalama Atıf	İlgili Yılda Yayınlanan Makale	Yıllık Bazda Ortalama Atıf	Atıf Alınabilecek Yıl
1994	2,00	1	0,06	31
1997	17,00	1	0,61	28
1998	111,00	1	4,11	27
2004	8,00	2	0,38	21
2007	124,00	1	6,89	18
2008	21,67	3	1,27	17
2009	51,33	3	3,21	16
2010	29,00	1	1,93	15
2011	25,00	1	1,79	14
2012	0,00	1	0,00	13

Tablo 1. Yıllara göre atıf analizi

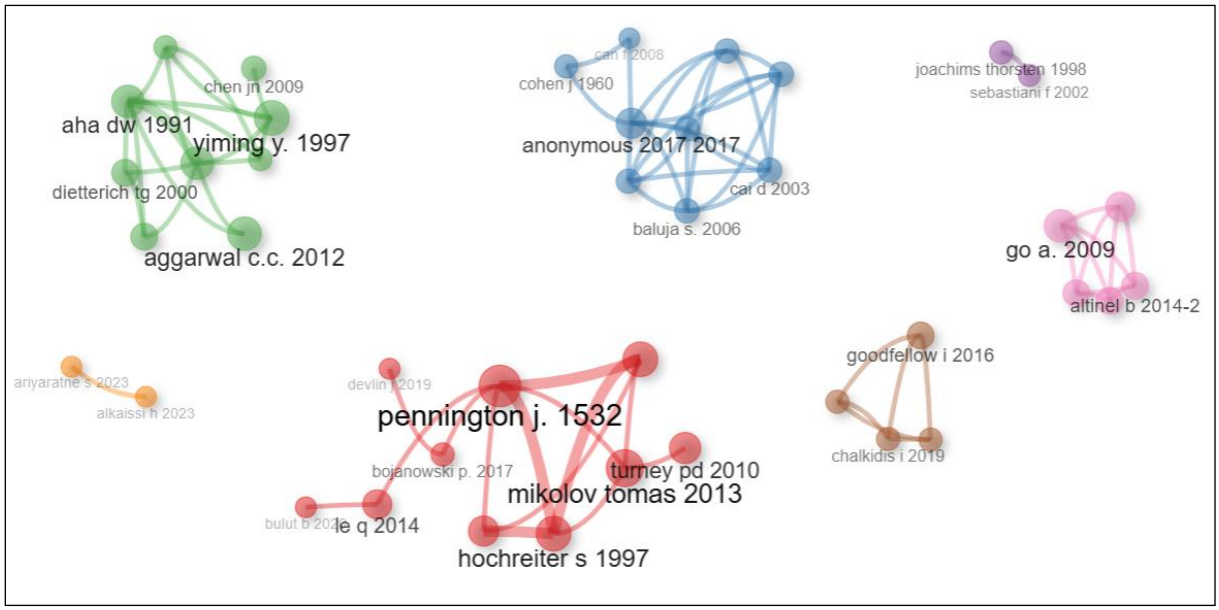
Yüksek Atıf Alınan Yıllar: 2007 (124 atıf/makale) yılında en yüksek atıf sayısına sahip olan makalenin üretildiği yıldır. Bu durum, yayınlanan makalenin oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Diğer yüksek atıf alan makale 1998 (111 atıf/makale) yılında üretilmiştir. 2009 (51.33 atıf/makale) yılında yayınlanan çalışmalar aynı zamanda yüksek ortalama atıf sayısına sahip görülmektedir. 2007 yılı, 6.89 yıllık atıf ortalaması ile diğer yıllardan açık ara önde olduğu tespit edilmiştir.

Grafik 7. Yıllara göre ortalama atıf

Atıf Sayılarında Dalgalanma:
Yıllar göre makalelere yapılan ortalama atıf sayısı grafikte gösterilmektedir. 1990'lı yıllardan 2010'lara kadar, genel olarak düşük bir atıf eğilimi görülmektedir. 2007 ve 2018 yıllarında önemli bir artış görülmüş, ancak bu artış kısa vadeli olup uzun vadeli bir trend oluşturmamıştır.

2007 yılı civarında önemli bir artış olmuş ve ortalama atıf sayısı önemli ölçüde artmıştır. Bu dönemde yayınlanan çalışmalar muhtemelen daha fazla ilgi çekmiştir. 2018 yılı da en yüksek atıf sayısının görüldüğü bir dönemdir. Bu durum özellikle bu dönemde yayınlanan çalışmaların geniş bir etki alanına sahip olduğunu göstermektedir. 2020 sonrası ortalama atıf sayısı önemli ölçüde düşmüştür. Bunun nedeni, güncel çalışmaların henüz çok sayıda atıf almamış olması olabileceği düşünülmektedir.

Grafik 8. Yayınlar arası atıf ilişkisi

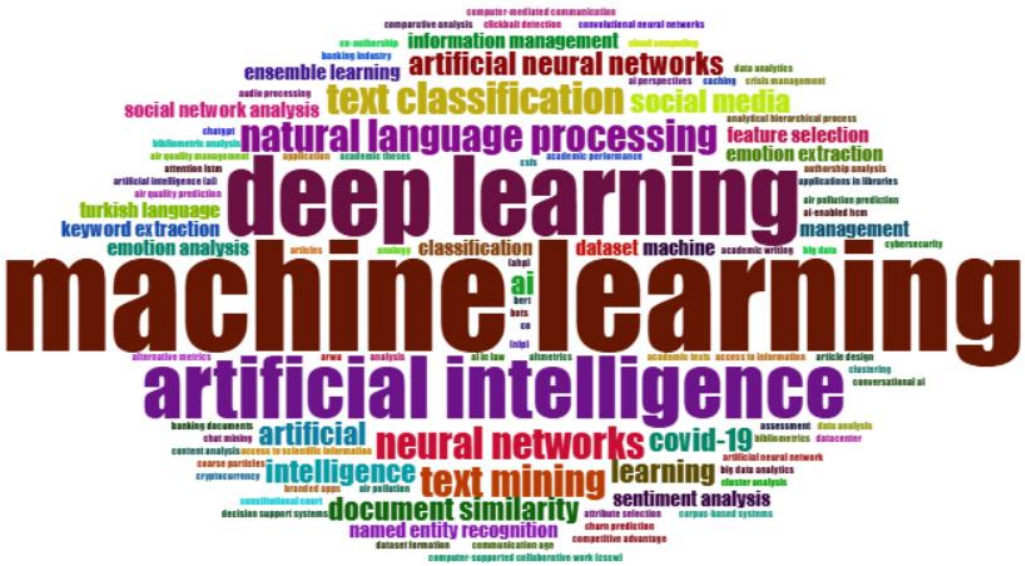
Bu grafik, akademik yayınlar arasındaki atıf ilişkilerini ve kümelenmeleri göstermektedir. Her nokta veya düğüm bir yayın gönderir, ancak düğümler arasındaki bağlantılar atıf ilişkilerini gösterir. Yayınların belirli tematik kümelere ve birbirine daha fazla atıfta bulunan gruplara ayrıldığını gösteren renkler vardır.

Yeşil Küme (Aha DW 1991, Yiming Y 1997, Dietterich TG 2000): Bu küme, makine öğrenimi ve veri madenciliği ile ilgili kapsamlı çalışmaları içermektedir.
Kırmızı Küme (Pennington J 1532, Mikolov Tomas 2013, Hochreiter S 1997): Bu grup, doğal dil işleme (NLP) ve derin öğrenme konulu çalışmalara yönelmiştir
Mavi Küme (Anonymous 2017, Cohen J 1960, Baluja S 2006): Bu kümenin, istatistiksel öğrenme üzerine yoğunlaştığı görülmektedir.
Pembe Küme (Go A 2009, Altinel B 2014): Bu kümenin sosyal medya ve duygu analizi üzerinde çalışmalar yaptığı tespit edilmiştir.
Kahverengi Küme (Goodfellow I 2016, Chalkidis I 2019): Derin öğrenme ve diğer alanlarda benzer yayınlar gerçekleştirdiği görülmektedir.

Yayınlar arası atıf ilişkisi bilimsel alandaki disiplinler arası ilişkileri ve belirli çalışmaların etkisini anlamak için güçlü bir araçtır. Görsel, Mikolov (2013), Pennington (2013) ve Hochreiter (1997) gibi yayınların öne çıktığını göstermektedir.

3.8. Anahtar Kelime Analizi

Çalışmada, araştırmaya dahil edilen makalelerindeki 306 anahtar kelime incelenmiştir. Bir çalışmanın temel odaklarını hızlı bir şekilde anlamak için etkili bir görselleştirme aracı olarak anahtar kelime bulutu kullanılmıştır. Kelimelerin birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu veya hangi veri kaynaklarının kullanıldığını incelemek, daha fazla ayrıntıyı ortaya çıkarmak için anahtar kelime bulutunun önemli olduğu düşünülmektedir.

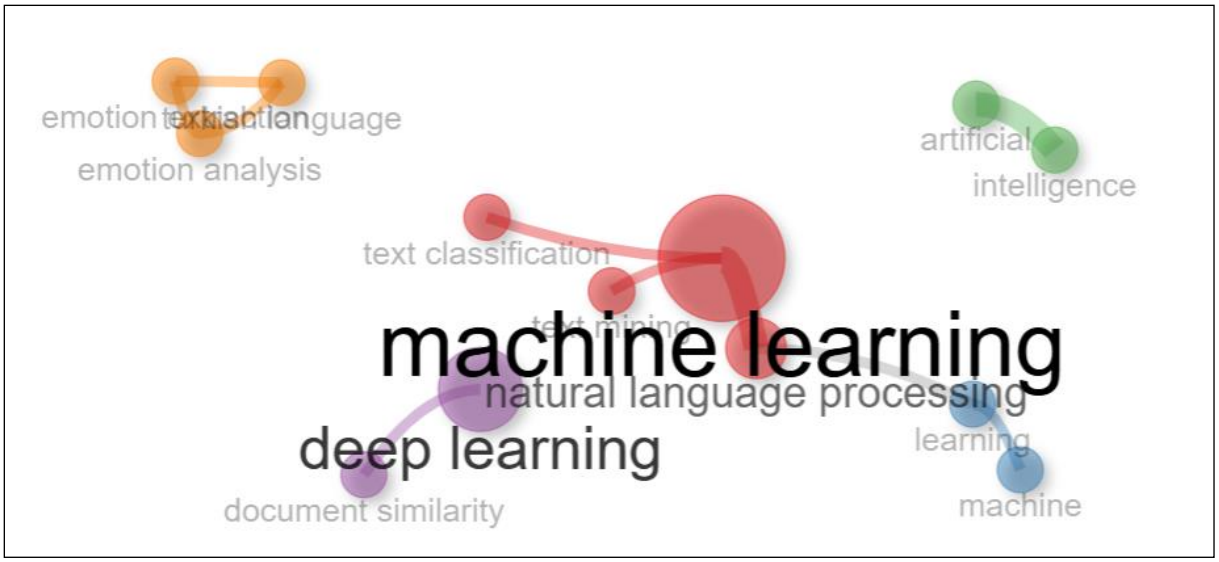

Resim 2. Anahtar kelime bulutu

Görselde en sık kullanılan anahtar kelimeler, çalışmaların ana konusunu doğal dil işleme, derin öğrenme, makine öğrenimi ve yapay zekâ üzerine yoğunlaştığını göstermektedir.
En Öne Çıkan Anahtar Kelimeler:

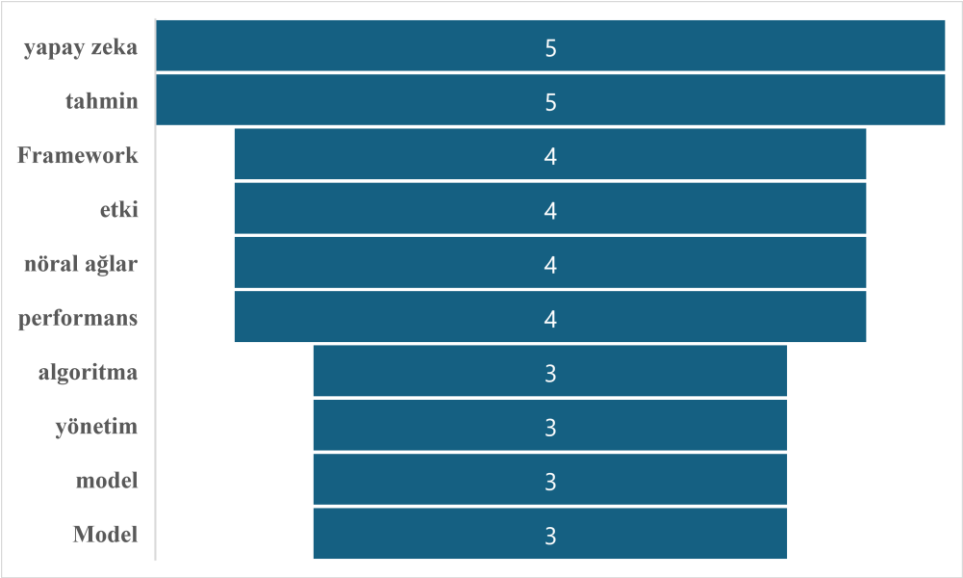
Machine Learning (Makine Öğrenimi): Merkezde yer alarak çalışmalar arasında en çok tercih edilen ve çalışmaların temel odağını oluşturan anahtar kelimedir.
Deep Learning (Derin Öğrenme): Derin öğrenme makine öğrenimi ile yakından ilişki olan bir diğer sık tercih edilen anahtar kelime olarak karşımıza çıkmaktadır.
Artificial Intelligence (Yapay Zekâ): Yapay zeka, ana temada yoğun olarak tercih edilmiştir.

Görselde "Prediction", "Impact", "Framework" gibi daha genel ve uygulama odaklı kelimelerin varlığı, çalışmaların uygulamaya daha fazla odaklandığını düşündürtmektedir.

Grafik 9. Birlikte en çok tercih edilen anahtar kelimeler

Grafik 9, anahtar kelimelerin ve kavramların birbiriyle nasıl bağlantılı olduğunu gösteren bir bağlantı haritasıdır. Her düğüm bir anahtar kelimeyi temsil ederken, bağlantılar kelimelerin birbirleriyle nasıl ilişkili olduğunu göstermektedir. Kelime boyutları, bir kelimenin daha sık kullanıldığını veya daha önemli bir yere sahip olduğunu belirtmektedir.
"Machine Learning" (Makine Öğrenimi): "Machine Learning", görseldeki en önemli kelimedir. Bu, araştırmaların makine öğrenimine odaklandığını göstermektedir.
"Deep Learning" (Derin Öğrenme): "Makine öğrenimine doğrudan bağlı ve büyük bir düğüm olarak gösterilmiştir." Bu durum, derin öğrenmenin makine öğreniminin alt bir dalı olarak çalışmalarda sıklıkla ele alındığını gösteriyor.
"Natural Language Processing" (Doğal Dil İşleme): Natural language processing kelimesinin görselde, "makine öğrenimi" ve "derin öğrenim" ile doğrudan bağlantılı olduğu görülmektedir. Bu durum iki teknolojinin doğal dil işlemesinde sıklıkla kullanıldığını göstermektedir.

Grafik 10. Başlıkta en sık geçen kelimeler

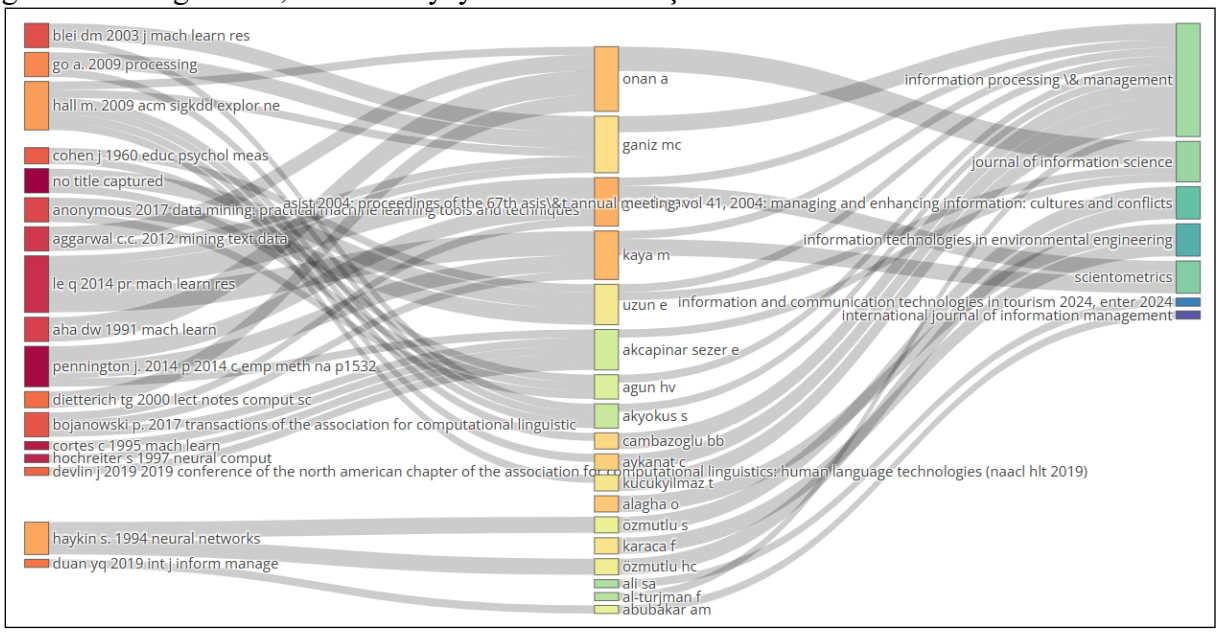
Bu tablo, akademik çalışmaların başlıklarında en sık geçen kelimeleri ve bunların tekrar sayısını göstermektedir. Elde edilen veriler, hangi konuların araştırmalarda daha fazla vurgulandığını anlamak için önemlidir.

"Artificial-Intelligence" (5 kez): Yapay zeka, başlıklarda en sık kullanılan kelime olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, çalışmalarda yapay zekanın ana temayı oluşturduğunu göstermektedir.

"Prediction" (5 kez): "tahmin kelimesi" bir diğer en sık tercih edilen kelime olmuştur. Bu durum tahmin modelleme ve öngörü çalışmaları ile yapay zeka arasında sıkı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

3.9. Kaynakça Analizi

Aakademik çalışmalar arasındaki ilişkiyi ve hangi kaynakların hangi yazarlar tarafından atıfta bulunulduğunu ortaya koymak için kaynakça analizi gerçekleştirilmiştir. Kaynakça analizi aynı zamanda, çalışmların hangi dergilerde yayınlandığını da ortaya koymaktadır. Aşağıdaki görseldeki bağlantılar, akademik yayınlardaki etkileşimlerin bir haritasını sunmaktadır.

Grafik 11. Kaynakça analizi

Anahtar Kaynaklar: Grafiğe göre bazı kaynakların diğerlerine göre daha fazla bağlantıya sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, **Pennington J. (2014)** ve **Dietterich TG (2000)** gibi kaynaklar, birden fazla yazar tarafından sıkça kullanılmıştır. İlgili konuda bu kaynakların öneminin büyük olduğu düşünülmektedir.

Yazarların Yayınlarla İlişkisi: Bazı yazarların bazı yayınlarla güçül bağlatıla rkurduğu görülmektedir. Örneğin, **Onan A**, **Pennington J. (2014)** gibi çalışmalara yoğun şekilde atıf yapmıştır.

Dergi Dağılımı: Grafikte, atıf yapılan çalışmaların yayımlandığı dergilere de yer verilmiştir. Journal of Information Science adlı derginin atfı yapılan kaynaklar için önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Bir diğer sıkça atıf yapına dergi ise Information Processing & Management ve Scientometrics'dir.
Söz konusu dergilerin alandaki çalışmalarda önemli bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu çalışmada, 1994'ten 2024'e kadar Türkiye adresli bilgi bilim alanındaki yapay zekâ konulu akademik yayınların bilimsel ilerlemesini ve akademik etkisini bibliyometrik yöntemler kullanılarak incelenmiştir. Çalışmanın ana sonuçları, Türkiye'nin bilgi bilimi ve yapay zeka alanında son yıllarda önemli bir üretim artışına tanık olunduğunu göstermektedir. Özellikle, uluslararası iş birliğindeki artış ve akademik etkisi yüksek yayınların varlığı, Türkiye'nin bu alandaki küresel bilimsel görünürlüğünü arttırmaktadır.

Yayınların dergi dağılımı, atıf performansı, yazarlar arası iş birliği ve anahtar kelime analizi gibi parametreler, bilgi bilimi alanında yapay zekâ konusunun giderek artan bir ilgiye sahip olduğunu ve bu alanda güçlenmeye başlayan bir akademik altyapının oluştuğunu göstermektedir. Konuya ilişkin gerçekleştirilen bibliyometrik analize dair sonuçlar alan özgü çalışmaların nasıl bir bilimsel etkiye sahip olduğu göstermektedir.
Bu doğrultuda konuya ilişkin önerileri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür;

- Türkiye'deki akademisyenler uluslararası etkinliklerde daha fazla yer almalı.
- Ulusal düzeyde daha fazla kaynak sağlanmalı ve uluslararası kongrelere katılım teşvik edilmelidir.
- Bilgi bilimi ve yapay zekâ alanında yüksek kaliteli dergilere yönelik yayın sayısını artırmak için yüksek kaliteli araştırma fonları ve teşvik programları oluşturulması gerekmektedir.
- Anahtar kelime analizinde belirlenen odak noktalarının ötesine geçerek, daha kapsamlı ve yaratıcı konular üzerine araştırmalar yapılması teşvik edilmelidir. Yapay zekâ etiği ve sosyal etkileri gibi konuların yanı sıra derin öğrenme, duygu analizi ve doğal dil işleme (NLP) gibi konular araştırma gündemine alınmalıdır.
- Bilgi bilimi ve yapay zekâ alanındaki genç araştırmacılar için proje bazlı burslar ve eğitim programları geliştirilmelidir.
- Bilgi bilimi ve yapay zekâ araştırmalarının dünya çapında tanınmasını sağlamak için açık erişim yayıncılığa daha fazla önem verilmelidir. Bilimsel etkinliklerin (çalıştaylar, paneller vb.) sayısındaki artışın bir sonucu olarak, bu etkinliklerin bulguları uluslararası platformlarda paylaşılmalıdır.
- Yapay zekâ ve bilgi bilimi alanındaki ulusal ve uluslararası eğilimleri göz önünde bulundurarak, bilim politikaları güncellenmelidir. Bilgi bilimi alanında multidisipliner yaklaşımlar benimsenmeli ve diğer alanlarla entegre edilmelidir.

KAYNAKÇA

24. Aghaei Chadegani, A., Salehi, H., Yunus, M. M., Farhadi, H., Fooladi, M., Muniandy, B., & Farhadi, M. (2013). A comparison between two main academic literature collections: Web of Science and Scopus databases. *Asian Social Science*, *9*(5), 18-26.

25. LeCun, Y., Bengio, Y., & Hinton, G. (2015). Deep learning. *nature*, *521*(7553), 436-444.

26. Leydesdorff, L., & Bornmann, L. (2011). *Mapping (USPTO) patent data on US inventors: Patent analysis as a tool for measuring science and technology interaction*. Journal of the American Society for Information Science and Technology, 62(4), 660-669. https://doi.org/10.1002/asi.21434

27. Russell, S., & Norvig, P. (2016). *Artificial Intelligence: A Modern Approach* (3rd ed.). Pearson Education.

28. Uzun, K., & Öztürk, O. (2022). *Bibliometric Analysis of Organizational Ecology Theory (OET): To Review Past for Directing the Future of the Field*. Ege Academic Review, 22(2), 195-212.

29. Velmurugan, C. (2013). Bibliometric analysis with special reference to Authorship Pattern and Collaborative Research Output of Annals of Library and Information Studies for the Year 2007–2012. *International Journal of Digital Library Services*, *3*(3), 13-21.

BİR SOSYAL SORUMLULUK PROJESİ ÖRNEĞİ: GELENEKSEL OYUN UYGULAMALARI

Dr. Öğr. Üyesi GAMZE BİLİR-SEYHAN[1]
[1] Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, gamze.bilir.seyhan@ege.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-9888-8612

ÖZET
Bu bildiri, öğretmen adaylarının *Öğretmenlik Uygulaması* dersi kapsamında bir anaokulunda gerçekleştirdiği "Geleneksel Oyun Uygulamaları" başlıklı sosyal sorumluluk projesini ele almaktadır. Projenin temel amacı, geleneksel çocuk oyunlarının unutulmasını önlemek, çocukların fiziksel, sosyal ve duygusal gelişimlerine katkı sağlamak ve öğretmen adaylarına sınıf içi uygulama deneyimi kazandırmaktır. Proje, öncelikle öğretmen adaylarının geleneksel oyunlar ve kültürel aktarım üzerine teorik bir eğitim almasıyla başlamıştır. Daha sonra adaylar, proje kapsamındaki anaokulu öğretmenleriyle iş birliği yaparak uygulama planları hazırlamış ve "saklambaç", "mendil kapmaca", "yağ satarım bal satarım" gibi oyunları çocuklarla birlikte oynamışlardır. Etkinlikler sırasında çocukların eğlenceye dayalı öğrenme süreçleri gözlemlenmiş ve bu süreçlerin etkisi değerlendirilmiştir. Projenin sonunda yapılan değerlendirmelerde, geleneksel oyunların çocukların grup çalışması, problem çözme ve iletişim becerilerini geliştirdiği görülmüştür. Ayrıca, öğretmen adaylarının hem mesleki yeterliklerinde hem de toplumsal farkındalıklarında artış olduğu belirlenmiştir. Ailelerden ve anaokulu öğretmenlerinden alınan geri bildirimler, bu tür projelerin kültürel değerlerin korunması ve aktarılması açısından önemini vurgulamaktadır. Bu bildiri, sosyal sorumluluk projelerinin erken çocukluk eğitimi üzerindeki etkilerini tartışmayı ve öğretmen adaylarının toplumsal farkındalık geliştirmedeki rollerine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır. Geleneksel oyunların çocuk gelişimi ve kültürel mirasın korunması açısından sunduğu katkılar, bildirinin odak noktalarından biridir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal sorumluluk, proje, geleneksel oyunlar

1. GİRİŞ
Toplumsal değerlerin korunması ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması, sosyal sorumluluk projelerinin önemli hedeflerinden biridir. Geleneksel oyunlar, kültürlerin tarih boyunca çocuklar ve yetişkinler arasında güçlü bir bağ kurmasını sağlayan ve aynı zamanda eğlenceli olduğu kadar eğitici yönleriyle de dikkat çeken bir mirastır. Bu oyunlar, sadece bireylerin fiziksel, bilişsel ve sosyal gelişimlerine katkı sağlamakla kalmaz, aynı zamanda topluluk bilinci, iş birliği ve hoşgörü gibi değerlerin pekiştirilmesinde de önemli bir rol oynar.
Bu çalışmada, geleneksel oyunların uygulamalı olarak tanıtılmasını hedefleyen bir sosyal sorumluluk projesinin tasarımı, uygulanışı ve sonuçları ele alınmaktadır. Proje, teknolojinin yaygınlaşmasıyla unutulmaya yüz tutmuş geleneksel oyunların yeniden hatırlatılması ve çocukların bu oyunlar aracılığıyla fiziksel aktivite, sosyal etkileşim ve kültürel farkındalık

kazanmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Bildiride, projenin teorik arka planı, uygulama süreci ve elde edilen bulgulara yer verilerek, geleneksel oyunların çocukların gelişimindeki yeri ve toplumsal etkisi detaylı şekilde tartışılacaktır.

Günümüzde, teknolojinin hızla ilerlemesiyle birlikte çocuklar, fiziksel oyunlardan dijital oyunlara doğru bir kayış yaşamaktadır. Ancak bu dijitalleşme süreci, geleneksel çocuk oyunlarının unutulmasına ve kaybolmasına neden olabilmektedir. Geleneksel oyunlar, nesiller arası bir kültürel mirası taşımakla kalmaz, aynı zamanda çocukların gelişimi üzerinde de önemli bir rol oynar. Özellikle okul öncesi dönemde, çocukların sosyal, duygusal, bilişsel ve motor gelişimlerini desteklemek adına geleneksel oyunlar önemli bir araçtır (Savaş & Gülüm, 2014). Geleneksel oyunlar, çocukların tarihsel ve kültürel mirasını öğrenmelerini sağlayan, bedensel aktiviteler, grup dinamikleri ve yaratıcı düşünmeyi teşvik eden oyunlardır. Türk kültüründe yer alan geleneksel oyunlar, çocukların sosyalleşme süreçlerini, motor becerilerini, takım ruhunu ve problem çözme yeteneklerini geliştirmede önemli bir rol oynamaktadır (Sümbüllü & Altınışık, 2016). Özellikle okul öncesi dönemde, çocukların fiziksel, duygusal ve sosyal gelişimleri açısından geleneksel oyunlar önemli fırsatlar sunar.

Geleneksel oyunlar, çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal becerilerini geliştirmelerine yardımcı olur. Çocuklar bu oyunlarla grup içinde nasıl iletişim kuracaklarını, kurallara nasıl uyacaklarını ve empati geliştirmeyi öğrenirler. Ayrıca, fiziksel oyunlar çocukların motor becerilerini geliştirirken, zihinsel oyunlar ise bilişsel süreçleri destekler (Küçükibiş, Özkurt, Sirkeci & Öztürk, 2022). Bu tür oyunlar, çocukların iş birliği yapmalarını, sorun çözme becerilerini geliştirmelerini ve yaratıcı düşünmelerini teşvik eder. Geleneksel oyunlar, pedagojik açıdan da güçlü bir eğitim aracıdır.

Oyun yoluyla öğrenme, çocukların daha fazla motivasyona sahip olmalarını sağlar ve öğrenme süreçlerini eğlenceli hale getirir. Geleneksel oyunların eğitimde kullanımı, öğretmenlerin sınıf içinde daha etkin öğretim yapabilmelerine olanak sağlar (Savaş & Gülüm, 2014). Özellikle okul öncesi eğitimde, geleneksel oyunların eğitsel potansiyeli yüksek olup, bu oyunlar çocukların çeşitli gelişim alanlarını destekler (Küçükibiş, Özkurt, Sirkeci & Öztürk, 2022). Geleneksel oyunlar, çocuklar arasında sosyal etkileşimi artırarak, birlikte oyun oynama deneyimi sunar. Bu tür oyunlar, bireysel olarak veya gruplar halinde oynanabilir ve çocukların grup içinde iş birliği yapma, liderlik etme, kurallara uyma gibi sosyal becerilerini geliştirir. Aynı zamanda, bu oyunlar çocuklara adalet, dürüstlük, sabır gibi değerleri kazandırır ve duygusal zekalarını artırır (Sümbüllü & Altınışık, 2016).

Bu bağlamda, bu bildiri Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Okul Öncesi Öğretmenliği lisans programı 4. sınıf öğrencilerinin, Öğretmenlik Uygulaması dersi kapsamında gerçekleştirdiği *"Geleneksel Oyun Uygulamaları"* başlıklı sosyal sorumluluk projesini tanıtmayı ve geleneksel oyunların bir eğitim aracı olarak kullanmasının bir örneğini sunmayı amaçlamaktadır. *"Geleneksel Oyun Uygulamaları"* başlıklı sosyal sorumluluk projesi okul öncesi dönem çocuklarına geleneksel oyunları tanıtmak ve çocukların bu oyunlarla tanışmalarını sağlamak için anaokulunda yapılan uygulamaları içermektedir.

2. YÖNTEM

Nitel bir araştırma olarak planlanan bu çalışma kapsamında Bir Sosyal Sorumluluk Projesi Örneği olarak Geleneksel Oyun Uygulamaları'nın gerekçesi, içerikleri ve katkılarının incelenmesi amaçlanmıştır. Betimsel nitelik taşıyan bu çalışmada, Sosyal Sorumluluk Projesi'ne ait kaynaklar temel veri kaynakları olarak kullanılmıştır. Bu kaynaklardan elde edilen veriler doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir.

3. BULGULAR

Proje, öncelikle öğretmen adaylarının geleneksel oyunlar ve kültürel aktarım üzerine teorik bir eğitim almasıyla başlamıştır. Daha sonra adaylar, proje kapsamındaki anaokulu öğretmenleriyle iş birliği yaparak uygulama planları hazırlamış ve "saklambaç", "mendil kapmaca", "yağ satarım bal satarım" gibi oyunları planlarına dahil etmişlerdir.

Şehit Teğmen Murat Arslantürk Anaokulu Öğretmenleri'ne yönelik bir bilgilendirme toplantısı yapılmıştır. Şehit Teğmen Murat Arslantürk Anaokulu öğrencilerine yönelik uygulamalı bir gün planlanarak yürütülmüştür.

Etkinlikler sırasında çocukların eğlenceye dayalı öğrenme süreçlerine ilişkin uygulama günlükleri tutulmuştur.

Birinci Hafta:

1. Hazırlık
   - Proje ekibinin sınıfı seminere uygun hazırlaması.

2.Uygulama
   - Katılımcılara seminer verilmesi.
   - Katılımcılara Türk kültürü ile Türk geleneksel oyunlarının arasındaki ilişkinin sunulması.
   - Katılımcılara geleneksel Türk kültürü oyunlarının tanıtılması ve aktarılması.
   - Katılımcıların geleneksel Türk oyunlarını deneyimlemelerinin sağlanması.

İkinci Hafta:

1.Hazırlık:
   - Eğitim akışı projeye uygun şekilde hazırlanması.
   - Sınıflarda stantların kurulması ve önceden hazırlanan geleneksel Türk oyunlarının stantlarda hazır bulundurulması.

2.Uygulama:
   - Stantlardaki geleneksel Türk oyunlarının öğrenciler ve öğretmenler ile oynanması.
   - Günün değerlendirilmesinin yapılması.

Proje günlüklerine göre; geleneksel oyunların çocukların grup çalışması, problem çözme ve iletişim becerilerini geliştirmesi; öğretmen adaylarının hem mesleki yeterliklerinde hem de toplumsal farkındalıklarında artışa yol açması ve bu tür projelerin kültürel değerlerin korunması ve aktarılması açısından önemi konularının altının çizildiği ifade edilebilir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Projenin, öğretmen adaylarına hem oyunların eğitimsel yönlerini kavramalarını hem de çocukların gelişim süreçlerine nasıl katkı sunduğunu gözlemlemeleri için bir eğitim ortamı

sunulmasını sağlamıştır. Ayrıca, çocuklara yönelik geleneksel oyunların sunulması, kültürel mirasın korunmasına ve yayılmasına da katkıda bulunmuştur. Bu bildiri, sosyal sorumluluk projelerinin erken çocukluk eğitimi üzerindeki etkilerini tartışmayı ve öğretmen adaylarının toplumsal farkındalık geliştirmedeki rollerine dikkat çekmeyi amaçlamaktadır.

Geleneksel oyunların çocuk gelişimi ve kültürel mirasın korunması açısından sunduğu katkılar, bildirinin odak noktalarından biridir. "Geleneksel Oyun Uygulamaları" başlıklı sosyal sorumluluk projesi, geleneksel çocuk oyunlarının eğitimsel değeri üzerine önemli bulgular ortaya koymuştur. Proje, çocukların geleneksel oyunlar aracılığıyla hem kültürel mirasa sahip çıkmalarını hem de çeşitli gelişim alanlarında ilerlemelerini sağlamıştır. Geleneksel oyunlar, sadece eğlenceli değil, aynı zamanda eğitici bir araçtır ve çocukların fiziksel, duygusal, bilişsel ve sosyal gelişimlerini desteklemektedir (Küçükibiş, Özkurt, Sirkeci & Öztürk, 2022; Savaş & Gülüm, 2014).

Geleneksel oyunlar, çocukların fiziksel, bilişsel ve sosyal gelişimini desteklemesinin yanı sıra toplumsal değerlerin kuşaklar arasında aktarılmasında önemli bir köprü görevi görmektedir. Bu çalışmada uygulanan sosyal sorumluluk projesi, geleneksel oyunların günümüz çocuklarının yaşamına yeniden entegre edilmesine yönelik bir adım olarak önemli kazanımlar sunmuştur. Proje sırasında elde edilen gözlemler, çocukların bu oyunlarla fiziksel aktiviteye olan ilgisinin arttığını, iş birliği ve problem çözme becerilerinde belirgin bir gelişme yaşandığını ve özellikle ebeveyn-çocuk etkileşiminde anlamlı bir güçlenme olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte, projenin uygulanışı sırasında karşılaşılan zorluklar da dikkat çekicidir. Özellikle, geleneksel oyunların modern yaşamın hızına ve dijital medya araçlarının cazibesine karşı rekabet etmekte zorlandığı görülmüştür. Bu durum, kültürel mirasın korunmasında yenilikçi yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, proje sürecinde, eğitimciler ve ailelerin geleneksel oyunlara yönelik farkındalık eksikliği, bu oyunların çocukların gelişimindeki rolünü vurgulamak için daha kapsamlı bir bilgilendirme ve eğitim sürecinin gerekli olduğunu göstermiştir.

Anaokulu seviyesindeki çocuklar, oyunlar sayesinde birlikte hareket etme, kurallara uyma, paylaşma ve iletişim gibi temel becerileri öğrenmişlerdir. Projenin bir diğer önemli sonucu, okul öncesi öğretmenliği öğrencilerinin öğretmenlik becerilerini geliştirme fırsatı bulmuş olmalarıdır. Bu süreç, öğrencilerin sadece oyunları öğretmekle kalmayıp, çocuklarla etkileşimde bulunarak pedagojik becerilerini pekiştirmelerine yardımcı olmuştur. Ayrıca, geleneksel oyunların kültürel mirasın bir parçası olarak korunması gerektiği konusunda bir farkındalık oluşturulmuştur (Sümbüllü & Altınışık, 2016).

Sonuç olarak, geleneksel oyunlar, sadece eğlence aracı olarak değil, aynı zamanda çocukların bütünsel gelişimini destekleyen ve kültürel bağları güçlendiren önemli bir eğitim aracı olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

- Geleneksel oyunların sürekliliği sağlanabilir.
- Eğitimciler için rehberlik programları düzenlenebilir.
- Geleneksel oyunların modern çocuklara/çocukluğa uyarlanabilir.
- Aileler sürece dahil edilerek, aile katılımı sağlanabilir.
- Araştırma ve değerlendirme çalışmaları yapılarak sürecin etkisi iyileştirilebilir.

Bu öneriler doğrultusunda, kültürel mirasın korunması ve çocukların gelişimine katkı sağlanması hedeflenmektedir. Geleneksel oyunların sürdürülebilir bir eğitim ve eğlence aracı olarak değerlendirilmesi, toplumsal faydayı artıracaktır.

KAYNAKÇA

Küçükibiş, H. F., Özkurt, B., Sirkeci, H., & Öztürk, O. (2022). Geleneksel oyun ve geleneksel çocuk oyunlarının eğitim-öğretim programlarındaki yeri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, 21*(83), 1422-1436.

Savaş, E., & Gülüm, K. (2014). Geleneksel oyunlarla öğretim yöntemi uygulamasının başarı ve kalıcılık üzerine etkisi. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *16*(1), 183-202.

Sümbüllü, Y. Z., & Altınışık, M. E. (2016). Geleneksel çocuk oyunlarının değerler eğitimi açısından önemi. *Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *1*(2), 73-85.

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ EDEBİYATI DERSİ İÇİN SINIF DIŞI ÖĞRENME ÖRNEĞİ: İZMİR KİTAP FUARI GEZİSİ

Dr. Öğr. Üyesi GAMZE BİLİR-SEYHAN[1]
[1] Ege Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, gamze.bilir.seyhan@ege.edu.tr - ORCID ID: 0000-0002-9888-8612

ÖZET
Bu bildiri, Erken Çocukluk Dönemi Edebiyatı dersi kapsamında öğretmen adayları ile gerçekleştirilen İzmir Kitap Fuarı alan gezisini ele almaktadır. Gezinin temel amacı, öğretmen adaylarının çocuk edebiyatı eserlerini nitelikli bir şekilde değerlendirme becerisi kazanmaları ve kitap seçimi sürecinde eleştirel bir bakış açısı geliştirmeleridir.
Gezi öncesinde, adaylara çocuk edebiyatında kalite ölçütleri, resimli kitapların pedagojik değeri ve çeşitlilik gibi konularda teorik bilgiler verilmiştir. Fuar sürecini daha etkileşimli hale getirmek için bir "hazine avı" etkinliği planlanmıştır. Bu etkinlik kapsamında, öğretmen adaylarına çocuk kitaplarıyla ilgili belirli görevler ve ipuçları verilmiş, bu görevler aracılığıyla fuarı çocuk edebiyatı perspektifiyle incelemeleri istenmiştir. Örneğin, adaylardan çokkültürlü bir temayı ele alan bir kitap bulmaları ya da bir kitap serisinin pedagojik değerini değerlendirmeleri istenmiştir.
Gezinin ardından gerçekleştirilen değerlendirme oturumunda, adaylar fuar deneyimlerinin mesleki bilgi ve farkındalıklarını artırdığını ifade etmişlerdir. Ayrıca, fuarın sunduğu çeşitli kitap türlerini incelemek, yayınevleriyle doğrudan etkileşim kurmak ve çocuk edebiyatının güncel eğilimlerini takip etmek açısından etkili bir öğrenme fırsatı sunduğu gözlemlenmiştir.
Bu bildiri, alan gezilerinin erken çocukluk dönemi eğitimi bağlamındaki rolünü ve bu tür deneyimlerin öğretmen adaylarının mesleki gelişimindeki önemini tartışmayı amaçlamaktadır. İzmir Kitap Fuarı deneyimi, kitap seçiminde bilinçli bir yaklaşım geliştirmek ve çocuk edebiyatına dair eleştirel bir göz kazandırmak açısından model bir uygulama olarak değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Erken çocukluk dönemi edebiyatı, kitap fuarı, alan gezisi

1. GİRİŞ
Erken çocukluk dönemi, çocukların gelişimlerinin temellerinin atıldığı ve öğrenmeye karşı en duyarlı oldukları bir evredir. Bu dönemde çocuklara sunulan edebi eserler, onların dil gelişimlerini, hayal gücünü, empatik becerilerini ve dünyaya bakış açılarını şekillendirir. Bu nedenle çocuk edebiyatı, sadece eğitici bir araç olmanın ötesinde, çocukların duygusal ve sosyal gelişimlerini destekleyen önemli bir unsurdur (Peterson & Swartz, 2008).
Erken çocukluk dönemi, bireyin yaşam boyu sürecek öğrenme serüveninin temelini oluşturur. Bu dönemde sunulan zengin öğrenme deneyimleri, çocukların bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerine katkı sağlar. Çocuk edebiyatı, erken çocukluk eğitimi bağlamında, çocukların dil gelişimini desteklemenin yanı sıra hayal gücünü güçlendirme, empati kurma becerisi

kazandırma ve farklı kültürel bakış açılarıyla tanışma gibi önemli roller üstlenir. Bu nedenle, erken çocukluk eğitimi alan öğretmen adaylarının, çocuk edebiyatı ile ilgili teorik bilgilerin yanı sıra bu alanın uygulamalı yönlerini de deneyimlemesi büyük önem taşımaktadır.

Çocuk edebiyatı, çocukların düşünme, duygu, davranış ve değerler dünyasının şekillenmesinde kritik bir rol oynamaktadır (Lukens, 1998). Bu yüzden, erken çocukluk dönemi edebiyatı, çocukların temel okuma yazma becerilerinden daha fazla, onların duygusal ve sosyal zekalarını geliştiren bir eğitim aracı olarak kabul edilmektedir. Çocuk kitapları, çocukların çevreyi keşfetmelerini sağlayacak farklı dünyaların kapılarını açar. Hikayeler, çocukların empati kurmalarını, başkalarının duygularını anlamalarını ve kendi duygusal deneyimlerini başkalarına ifade etmelerini teşvik eder (Monoyiou & Symeonidou, 2016).

Sınıf dışı etkinlikler, eğitimde çocuk edebiyatı gibi yaratıcı disiplinlerin etkili bir şekilde uygulanabilmesini sağlayan önemli fırsatlar sunmaktadır. Çocuk kitaplarını geziler, fuarlar veya atölye çalışmaları gibi aktivitelerle bağdaştırmak, çocukların kitaplara karşı ilgilerini artırabilir. Bu tür aktiviteler, çocuklara sadece kitapları okumalarını değil, aynı zamanda kitapların arkasındaki dünyayı keşfetmelerini de öğretir. Bu tür etkinlikler, kitap okuma alışkanlıklarını pekiştirirken, aynı zamanda kitapların öğretici ve eğlenceli yönlerini de ortaya koyar (Monoyiou & Symeonidou, 2016). Sınıf dışı öğrenme etkinlikleri, öğrencilerin sadece teorik bilgiyi öğrenmekle kalmayıp, öğrendiklerini gerçek dünyada gözlemleme ve deneyimleme fırsatı buldukları aktiviteler olarak tanımlanabilir. Bu tür etkinlikler, öğrencilerin bilgiyi daha derinlemesine anlamalarını sağlar ve sınıf içindeki öğrenmeye somut bir bağ kurar (Reutzel & Gali, 1998).

Sınıf dışı öğrenme etkinlikleri, öğretmen adaylarının öğrenme süreçlerini zenginleştiren ve edindikleri bilgiyi gerçek yaşam bağlamında somutlaştırmalarını sağlayan etkili bir pedagojik yaklaşımdır. Bu bağlamda, İzmir Kitap Fuarı gibi kültürel etkinlikler, öğretmen adaylarına çocuk edebiyatının farklı boyutlarını keşfetme, sektör temsilcileriyle buluşma ve yeni kaynaklara erişim imkânı sunar.

İzmir Kitap Fuarı gibi etkinlikler, çocuk edebiyatı ile ilgilenen öğretmen adaylarına farklı yazarlarla, yayıncılarla ve eserlerle doğrudan etkileşime girme şansı sunar. Böylece öğrenciler, yalnızca kitapları değil, aynı zamanda bu kitapların üretim süreçlerini, yazarların bakış açılarını ve yayın dünyasının dinamiklerini daha iyi kavrayabilirler. Bu çalışma, Erken Çocukluk Dönemi Edebiyatı dersi kapsamında öğretmen adayları ile gerçekleştirilen İzmir Kitap Fuarı alan gezisini ele almaktadır. Gezinin temel amacı, öğretmen adaylarının çocuk edebiyatı eserlerini nitelikli bir şekilde değerlendirme becerisi kazanmaları ve kitap seçimi sürecinde eleştirel bir bakış açısı geliştirmeleridir. Bu bildiri, alan gezilerinin erken çocukluk dönemi eğitimi bağlamındaki rolünü ve bu tür deneyimlerin öğretmen adaylarının mesleki gelişimindeki önemini tartışmayı amaçlamaktadır.

2. YÖNTEM

Nitel bir araştırma olarak planlanan bu çalışma kapsamında bir alan gezisi olarak İzmir Kitap Fuarı'na yapılan gezinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada, gezinin gerçekleştirildiği ders olan Erken Çocukluk Dönemi Edebiyatı ders izlencesi ve ders akış planı temel veri kaynakları olarak ele alınmıştır. Temel veri kaynaklarının incelenmesinden elde edilen veriler doküman incelemesi yoluyla elde edilmiştir.

3. BULGULAR

Gezi öncesinde, adaylara çocuk edebiyatında kalite ölçütleri, resimli kitapların pedagojik değeri ve çeşitlilik gibi konularda teorik bilgiler verilmiştir. Fuar sürecini daha etkileşimli hale getirmek için bir "hazine avı" etkinliği planlanmıştır. Bu etkinlik kapsamında, öğretmen adaylarına çocuk kitaplarıyla ilgili belirli görevler ve ipuçları verilmiş, bu görevler aracılığıyla fuarı çocuk edebiyatı perspektifiyle incelemeleri istenmiştir. Örneğin, adaylardan çokkültürlü bir temayı ele alan bir kitap bulmaları ya da bir kitap serisinin pedagojik değerini değerlendirmeleri istenmiştir.

İzmir Kitap Fuarı gezisi, Ege Üniversitesi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Okul Öncesi Öğretmenliği lisans programı 2. sınıf öğrencileri için önemli bir öğrenme deneyimi olmuştur. Bu öğrenme deneyimi şu 4 başlıkta etkili olmuştur:

- Çocuk Edebiyatına İlgi ve Farkındalık Artışı
- Yazarlarla ve Yayıncılarla Etkileşim
- Kitap Seçimi ve Eleştirel Düşünme
- Edebiyatın Çocuk Gelişimine Katkısı Hakkında Fikir Edinme

Çocuk Edebiyatına İlgi ve Farkındalık Artışı

Öğrenciler, fuar sürecinde çocuk edebiyatı alanındaki kitapları ve yazarları daha yakından tanıma fırsatı bulmuşlardır. Katılımcılar, geleneksel çocuk kitaplarının yanı sıra güncel ve çağdaş eserler hakkında da bilgi edinmiş, çocukların ilgisini çekecek kitapların içeriklerini ve anlatım biçimlerini gözlemlemişlerdir.

Yazarlarla ve Yayıncılarla Etkileşim

Öğrenciler, fuar boyunca yazarlar ve yayıncılarla birebir etkileşimde bulunarak, çocuk kitaplarının üretim süreçlerini öğrenmişlerdir. Bu etkileşim, öğrencilerin öğretmenlik mesleğine yönelik pedagojik bakış açılarını genişletmiş ve yazarlık süreci hakkında daha fazla bilgi edinmelerine katkı sağlamıştır.

Kitap Seçimi ve Eleştirel Düşünme

Öğrenciler, farklı yaş gruplarındaki çocuklara uygun kitaplar seçme konusunda daha bilinçli hale gelmişlerdir. Özellikle erken çocukluk dönemi için uygun kitapları belirlerken, kitapların dil yapısı, görsel anlatım ve pedagojik içerik açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiğini tartışmışlardır.

Edebiyatın Çocuk Gelişimine Katkısı Hakkında Fikir Edinme

Fuar gezisi, çocuk edebiyatının çocukların dilsel, bilişsel, duygusal ve sosyal gelişimlerine nasıl katkıda bulunduğu hakkında derinlemesine düşünmeyi sağlamıştır. Öğrenciler, kitapların çocukların empati, hayal gücü ve problem çözme becerilerini nasıl geliştirebileceğini gözlemlemişlerdir.

Gezinin ardından gerçekleştirilen değerlendirme oturumunda, adaylar fuar deneyimlerinin mesleki bilgi ve farkındalıklarını artırdığını ifade etmişlerdir. Ayrıca, fuarın sunduğu çeşitli kitap türlerini incelemek, yayınevleriyle doğrudan etkileşim kurmak ve çocuk edebiyatının güncel eğilimlerini takip etmek açısından etkili bir öğrenme fırsatı sunduğu gözlemlenmiştir.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Bu bildiri, alan gezilerinin erken çocukluk dönemi eğitimi bağlamındaki rolünü ve bu tür deneyimlerin öğretmen adaylarının mesleki gelişimindeki önemini vurgulamak için bir uygulama örneği paylaşmayı hedeflemiştir. İzmir Kitap Fuarı deneyimi, kitap seçiminde bilinçli bir yaklaşım geliştirmek ve çocuk edebiyatına dair eleştirel bir göz kazandırmak açısından (Monoyiou & Symeonidou, 2016) örnek bir uygulama olarak değerlendirilebilir. İzmir Kitap Fuarı gezisinin, öğrencilerin erken çocukluk dönemi edebiyatı konusundaki bilgi ve farkındalıklarını artırdığı gözlemlenmiştir.

Fuar, çocuk edebiyatını daha geniş bir perspektiften keşfetme fırsatı sunmuş ve öğrencilerin kitaplar ile olan ilişkilerini derinleştirmiştir. Bu tür alan gezileri, öğrencilere sadece teorik bilgi edinmekle kalmayıp, aynı zamanda edebi eserleri ve yaratıcı süreci gözlemleme imkanı tanımaktadır. Fuar gezisinin en önemli katkılarından biri, öğrencilerin kitapları sadece birer eğlence aracı olarak değil, çocukların gelişimini destekleyen pedagojik araçlar olarak görmelerini sağlamış olmasıdır. Ayrıca, fuar gezisi sırasında yapılan söyleşiler ve atölye çalışmaları, öğrencilerin daha derinlemesine düşünmelerini ve çocuk edebiyatını eğitimde nasıl kullanabileceklerini tartışmalarını sağlamıştır.

Eğitimde sınıf dışı öğrenme etkinlikleri, öğrencilerin derste kazandıkları teorik bilgileri gerçek dünyada uygulamalarını sağlayarak öğrenme süreçlerini derinleştiren bir pedagojik yaklaşımdır. İzmir Kitap Fuarı gezisi, erken çocukluk dönemi edebiyatı dersi bağlamında gerçekleştirilen bir sınıf dışı öğrenme örneği olarak, öğretmen adaylarının mesleki bilgi ve becerilerini geliştirmeleri açısından çeşitli fırsatlar sunmuştur. Bu tür etkinliklerin etkileri üzerine yapılan tartışmalar hem katılımcı geri bildirimlerine hem de alanyazında yer alan bulgulara dayanmaktadır.

Gezi sırasında öğretmen adayları, çocuk edebiyatı eserlerinin çeşitliliğini görme, yayınevleriyle doğrudan iletişim kurma ve edebiyat alanındaki yeni yayınları tanıma fırsatı bulmuştur. Bu deneyim, adayların mesleki farkındalığını artırmış ve çocuk edebiyatı ile ilgili materyal seçiminde eleştirel bir bakış açısı geliştirmelerine katkı sağlamıştır. Öğrenciler, fuarda edindikleri deneyimleri ders ortamında paylaştıklarında, bu deneyimlerin yalnızca bireysel kazanımlarla sınırlı kalmayıp, grup içinde tartışma ve iş birliği yoluyla kolektif öğrenmeye dönüştüğü gözlemlenmiştir.

Bununla birlikte, bu tür etkinliklerin planlanmasında ve uygulanmasında karşılaşılan bazı zorluklar da dikkate alınmalıdır. Özellikle zaman yönetimi, ulaşım ve bütçe gibi lojistik unsurlar, etkinliğin tüm öğrencilere erişilebilir olmasını etkileyebilecek unsurlar olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, fuar ortamının yoğunluğu ve katılımcıların bireysel hedefleri arasındaki uyum da etkinliğin başarısını etkileyebilecek faktörlerdendir.

İzmir Kitap Fuarı gezisi, okul öncesi öğretmenliği öğrencilerine çocuk edebiyatı ile ilgili bilgilerini derinleştirme ve gelişen yayın dünyası hakkında fikir sahibi olma fırsatı sunmuştur. Öğrenciler, fuar sürecinde, erken çocukluk dönemi için uygun kitapların seçiminden, yazarların yaratıcı süreçlerine kadar birçok önemli deneyim edinmişlerdir. Ayrıca, fuar gezisi, öğrencilerin öğretmenlik mesleği için gerekli olan gözlem yapma, eleştirel düşünme ve eğitim materyali seçme becerilerini güçlendirmiştir.

Bu bağlamda, İzmir Kitap Fuarı gezisi, erken çocukluk dönemi edebiyatı öğretimi için etkili bir sınıf dışı öğrenme modeli sunarken, uygulama süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik öneriler geliştirilmesi gerektiğini de ortaya koymaktadır. Bu tür etkinliklerin daha planlı ve sistematik bir şekilde gerçekleştirilmesi, öğretmen adaylarının mesleki gelişimlerini daha da destekleyebilir ve çocuk edebiyatına dair bilinçlerini derinleştirebilir. Bu tür ders dışı etkinliklerle derslerin kalıcılığı artırılabilir. Derslerin içerinin günlük yaşamla ilişkilendirilebileceği bir yol olarak bu tür alan gezileri kullanılabilir. Farklı ders içerikleriyle de alan gezisi lisans eğitim programlarına eklenebilir.

KAYNAKÇA

Lukens, R. J. (1998). *A critical handbook of children's literature*. Diane Publishing.

Monoyiou, E., & Symeonidou, S. (2016). The wonderful world of children's books? Negotiating diversity through children's literature. *International Journal of Inclusive Education*, *20*(6), 588-603.

Peterson, S. S., & Swartz, L. (2008). *Good books matter: How to choose and use children's literature to help students grow as readers*. Pembroke Publishers Limited.

Reutzel, D. R., & Gali, K. (1998). The art of children's book selection: A labyrinth unexplored. *Reading Psychology: An International Quarterly*, *19*(1), 3-50.

İLKOKUL İKİNCİ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN KİTAP OKUMA MOTİVASYONLARININ İNCELENMESİ

Prof. Dr. Sabri SİDEKLİ
Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Education, ssidekli@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3202-6451

Yüksek Lisans Öğrencisi Sebahat Şenocak
Muğla Sıtkı Koçman University, Institute of Educational Sciences,
sebahatsenocak@posta.mu.edu.tr
ORCID ID: 0009-0005-8481-7222

ÖZET

Bu çalışmanın amacı ilkokul ikinci sınıf öğrencilerinin motivasyon düzeylerinin belirlenmesidir. Tarama modelinde gerçekleştirilen araştırmanın örneklemini Muğla Menteşe ilçe merkezinde bulunan resmi ilkokullarda ikinci sınıflarda öğrenim gören 73 kız 77 erkek olmak üzere toplam 150 öğrenciden oluşturmaktadır. Veriler araştırmacı tarafından oluşturulan kişisel bilgi formu ve Yıldız (2010) tarafından Türkçeye uyarlanarak 9-12 yaş öğrenciler için geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılan Okuma Motivasyonu Ölçeği ile toplanmıştır. Toplanan verilerin analizi SPSS (Statistical Package of Social Science) versiyon 22.0 kullanılarak analiz edilmiş ve değerlendirilmiştir. Parametrik verilerde bağımsız gruplar t testi ve çoklu karşılaştırmalar için Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) kullanılmıştır. Araştırma sonucunda; ilkokul ikinci sınıf öğrencilerinin kitap okuma motivasyonları yüksek düzeyde olduğu, kız öğrencilerin kitap okumaya yönelik dışsal motivasyonları erkek öğrencilere göre daha yüksek olduğu ve kendine ait kitaplığa sahip olma durumunun kitap okuma motivasyonunu olumlu yönde etkilediği belirlenmiştir. Araştırma sonuçları anne ve baba eğitim düzeyinin kitap okuma motivasyonuna göre anlamlı farklılık göstermediği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Okuma, motivasyon, ilkokul

THE INVESTIGATION OF READING MOTIVATION OF SECOND-GRADE PRIMARY SCHOOL STUDENTS

ABSTRACT

The aim of this study is to determine the motivation levels of second-grade primary school students. The research, conducted using a survey model, consists of a sample of 150 students (73 girls and 77 boys) studying in the second grades of official primary schools in Menteşe district of Muğla province. The data were collected using a personal information form created by the researcher and the *Reading Motivation Scale*, adapted into Turkish by Yıldız (2010) and validated for students aged 9-12. The collected data were analyzed and evaluated using SPSS (Statistical Package of Social Science) version 22.0. Independent samples t-test was used for parametric data, and One-Way Analysis of Variance (ANOVA) was applied for multiple comparisons. As a result of the research, it was determined that the reading motivation of second-grade primary school students is at a high level. Female students' extrinsic motivation for reading was found to be higher than that of male students. Additionally, owning a personal bookshelf positively affected reading motivation. The study also concluded that the education level of parents did not show a significant difference in terms of reading motivation.

Keywords: Reading, motivation, primary school

GİRİŞ

Okuma, bilgiye ulaşmanın ve bu bilgilerin anlamlandırılmasının sağlandığı temel dil becerilerinden birisidir. Eğitimin temel amacı da bilgiye ulaşma ve anlamlandırma sürecinde öğrenme becerilerinin gelişimini sağlayabilmektir. Alanyazın incelendiğinde okuma, "yazıya geçirilmiş bir metne bakarak bunu sessizce çözümleyip anlamak veya aynı zamanda seslere çevirmek" (TDK, 2009, s. 1494) olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda okumanın, etkili öğrenme sürecinde özellikle zihinsel bir faaliyeti harekete geçiren etkisi ön plana çıkmaktadır. Diğer araştırmalarda ise okuma, "harfleri tanıma, seslerle harfleri birleştirerek zihinde düzenleme, bunlara anlam ekleyerek seslendirme, bir metnin içindeki bilgileri alma, öğrenme, başkasını bilgilendirmek amacıyla yazılı bir metni sesli okuma, görsellerdeki veya yazılardaki işaretleri anlama ve yorumlama, bazı işaretleri yorumlayarak geleceği okuma," gibi anlamlarda verilmektedir (Larousse, 2016; Güneş, 2017). Bu tanımlardan hareketle okuma, yazılı harf ve işaretleri çözümleme, bunları zihinde düzenleme, seslendirme ve anlama; yazılı metinlerdeki bilgileri alma, yorumlama ve öğrenme olarak açıklanmaktadır (Güneş, 2017). Okumaya dair yapılan tanımlarda da okumanın; bilgileri özümseme ve yeniden yapılandırma süreci ön plana çıkmaktadır.

Okuma kavramı bilişsel, sosyal, fiziksel, duygusal pek çok süreçle olmasına rağmen okumayla ilgili yapılan araştırmalar okumanın bilişsel yönüyle ilgilenmişlerdir. Fakat okuma alışkanlığının kazanılmasında ve devamlılığının sağlanmasında araştırmalarda yeterince üzerinde durulmayan kavram "okuma motivasyonu" dur (Durmuş, 2014).

Kitap okuma öğrencilerin tercihleri doğrultusunda çaba gerektiren bir beceridir. Bu çaba da motivasyonu gerekli kılmaktadır (Katrancı,2015). Motivasyonun, organizmayı bir hedef doğrultusunda harekete geçirme gücü veren ve bu hareketin devamlılığını sağlayan ve hareketin yönünü belirleyen dürtü, istek, ihtiyaç ya da hırstır (Slavin, 2013; Selçuk, 2007). Arık (2019)'a göre doğada hiçbir nesne, kendi kendine harekete geçmemektedir. İnsan da aynı şekilde, kendi kendine harekete geçmemektedir. Onu harekete geçirecek bir nedene ihtiyaç duyar. Dolayısıyla insanın harekete geçmesini sağlayan bu ihtiyaca motivasyon denmektedir (Kızgın ve Baştuğ, 2020).

Kitap okuma motivasyonu, kitap okumaya yönelik içsel bir itici güçtür. Bu itici güç, kitabı okumak için istek, merak, ilgi, tutum ve davranışın oluşmasını sağlar. Ayrıca, kitap okumanın değerli bir eylem olarak görülmesini ve kitap okuma alışkanlığının devam edebilmesini destekler (Katrancı,2015).

Motivasyon, içsel ve dışsal motivasyon süreçleri olmak üzere iki farklı açıdan ele alınabilmektedir (Wang ve Guthrie, 2004). İçsel motivasyon, görünürlük gibi dışsal nedenlerden daha çok kişinin kendi için yaptıkları olarak tanımlanmaktadır (Deci ve Ryan, 1985). Dışsal motivasyon ise kişinin kendisi için yaptıklarından daha ziyade dışarıdan ne kazanılacağı olarak ifade edilmektedir (Akbaba, 2006). Yani kişinin yaptığı eylem sonucunda ödül ve ceza gibi etkilerle ortaya çıkar.

Özetle kişiyi yaşamı süresince harekete geçiren, birtakım davranışları oluşturması veya sürdürebilmesi noktasında motivasyon önemli unsurlardan biridir. Okuma ise yine kişiyi özellikle zihinsel bir faaliyeti gerçekleştirme noktasında harekete geçiren bir davranıştır. Dolayısıyla bu faaliyetin gerçekleştirilmesi için okuma motivasyonun önemi ön plana çıkmaktadır. Okuma motivasyonu ile birlikte kişiler; sürekli bir davranış haline getirdikleri okuma becerileriyle bilgiyi özümseme, yeniden yapılandırmayla birlikte öğrenme performanslarını artırmaya yönelik becerilerini geliştirmektedirler. Bu anlamda eğitim sistemimizde okumanın önemi de göz önünde bulundurulduğunda; okuma motivasyonu özellikle istendik davranışları meydana getirmede oldukça önemlidir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı ilkokul 2. Sınıf öğrencilerinin kitap okuma motivasyonlarının çeşitli değişkenler açısından etkilenip etkilenmediğini belirlemek hedeflenmiştir. Bu hedefe bağlı olarak alt problemler belirlenmiştir.

Alt Problemler

1.İlkokul 2. Sınıf öğrencilerinin kitap okuma motivasyonları ne düzeydedir?

2.İlkokul 2. Sınıf öğrencilerinin kitap okuma motivasyonları,

2.1. Cinsiyete,

2.2. Kendine ait kitaplığa sahip olma durumuna

2.3. Anne eğitim düzeyine

2.4. Baba eğitim düzeyine göre anlamlı farklılık göstermekte midir?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

İlkokul ikinci sınıf öğrencilerinin kitap okuma motivasyonlarının bazı değişkenlere göre incelenmesi amaçlandığı nicel olan bu araştırmada, betimsel araştırma türü olan tarama modeli kullanılmıştır. Bir grubun özelliklerini betimlemek için yapılan araştırmalara tarama araştırması denir (Büyüköztürk ve diğerleri, 2023).

Evren ve Örneklem

Araştırmanın örneklemini Muğla ili Menteşe ilçesinde bulunan kamuya ait ilkokullar da öğrenim gören 2. Sınıf öğrencileri oluşturmaktadır. Örneklem belirlenirken basit seçkisiz örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırmaya 77 erkek öğrenci, 73 kız öğrenci toplam 150 öğrenci katılmıştır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada iki adet veri toplama aracı kullanılmıştır. Veri toplama araçlarına yönelik bilgiler aşağıda verilmiştir.

Kişisel Bilgi Formu

Kişisel bilgi formu, araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyeti, kendine ait kitaplığa sahip olma durumu, anne ve baba eğitim düzeyi ile ilgili bilgilerin toplanması amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanmıştır.

Okuma Motivasyonu Ölçeği (OMÖ)

Araştırmada Yıldız (2010) tarafından Türkçeye uyarlanarak 9-12 yaş öğrenciler için geçerlik ve güvenirlik çalışması yapılan Okuma Motivasyonu Ölçeği kullanılmıştır. Okuma Motivasyonu Ölçeği, Wigfield ve Guthire (1995, 1997) tarafından geliştirilmiş, zamanla çeşitli analizlere tabi tutularak (Baker ve Wigfield, 1999; Wang ve Guthire, 2004) yeniden yapılandırılmıştır. Okuma motivasyonunu çok boyutlu olarak ele alan ölçek literatürde okuma motivasyonunun ölçülmesinde en sık kullanılan araçlardan biridir. Yıldız (2010) çalışmasında Wang ve Guthire (2004) tarafından içsel ve dışsal motivasyon olarak yenilenen versiyonu uyarlamıştır. Ölçek Likert tipi dörtlü derecelendirme yapısına sahiptir. Derecelendirme ifadeleri 1 (benden çok farklı), 2 (benden biraz farklı), 3 (bana biraz benziyor) ve 4 (bana çok benziyor) şeklindedir. Bu durum ölçeği tamamlayanlar açısından ele alındığında, öğrencinin puanı 4'e yaklaştıkça motivasyonun arttığını ifade etmektedir. Ayrıca ölçeğin zaman içindeki tutarlılığını belirlemek için uygulanan test-tekrar test tekniği sonucunda faktörlerin .65 ile .81 arasında değişen ilişkiye sahip olduğu görülmüştür. Bu çalışmada ölçeğin güvenirlik analizleri kapsamında hesaplanan Cronbach Alpha iç tutarlılık katsayısı (α) .82 olarak tespit edilmiştir. Bu durum ölçekten elde edilecek puanların güvenilir olduğunu göstermektedir. Veri toplama aracının alt boyutlarına yönelik güvenirlik değerleri Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1. Okuma motivasyonu ölçeğinin güvenilirlik verileri

	Cronbach'sAlpha	N of Items
Testin genel güvenilirliği	.789	21
İçsel Motivasyon Güvenilirliği	.598	7
Dışsal Motivasyon Güvenilirliği	.749	14

Ölçeğin bu araştırma kapsamında belirlenen Cronbach Alpha güvenirlik katsayıları ölçek geneli için .789 içsel motivasyon alt boyutu için .598 ve dışsal motivasyon alt boyutu için .749'dur.

Verilerin Toplanması

Veriler her sınıfta araştırmacı tarafından toplanmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak kullanılan Okuma Motivasyonu Ölçeği 21 maddeden oluştuğu için uygulaması kısa

sürmektedir. Fakat ölçek uygulanmadan önce verilerin daha sağlıklı bir şekilde toplanabilmesi için hazırlık aşamasına uygun zamanın ayırılması gerekmektedir. Hazırlık sürecinde ilk olarak öğrencilere okumayla ilgili hangi kitapları okudukları, okumayla ilgili sınıfta nasıl etkinlikler yaptıkları gibi birtakım sorularak sohbet edilmiştir. İkinci aşamada ise ölçeğin uygulanmasına yönelik bir örnek tahtaya yazılarak işaretlemenin nasıl yapılacağı gösterilmiştir. Ardından araştırmacı her maddeyi yüksek sesle okumuş, öğrenciler kendilerine uygun seçeneğe işaretleme yapmışlardır. Ölçeğin uygulanması her sınıfta yaklaşık 30 dk. sürmüştür.

Verilerin Analizi

Ölçek ve form uygulandıktan sonra toplanan verilerin analizi SPSS (Statistical Package of Social Science) versiyon 22.0 kullanılarak analiz edilmiş değerlendirilmiştir. İkinci sınıf öğrencilerinin ölçekte yer alan maddelere verdikleri yanıtlara göre toplam puan, Kitap okuma motivasyon puanı olarak hesaplanmıştır. Elde edilen okuma motivasyon puanların analizinde hangi istatistik tekniklerinin kullanılacağına karar verebilmek için normallik testi yapılmıştır. Dağılımın normalliğini belirlemek amacıyla Kolmogorov-Smirnov testi ile Skewness ve Kurtosis testleri yapılmıştır. Puanların normal dağılım gösterdiği yani normallik varsayımını sağladığı görülmüştür. İkinci sınıf öğrencilerinin kitap okuma motivasyonları iki değişkenli gruplar için (cinsiyet, kendine ait kitaplığa sahip olma durumu) incelenirken Independent-Sample (Bağımsız Örneklem) T-Testi analizi ile bakılmıştır. İkiden fazla değişkenli gruplar (anne eğitim düzeyi, baba eğitim düzeyi) arasında anlamlı fark olup olmadığını değerlendirmek amacıyla One-Way-ANOVA (Tek Yönlü Varyans) analizi kullanılmıştır. Araştırmanın verilerine göre normallik dağılımı incelenmiştir. Gruptan alınan verilerin sonucuna göre ölçme aracından alınan toplam puanların normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla araştırma için verilerin analizinde parametrik testler kullanılmasına karar verilmiştir.

BULGULAR

Araştırmanın alt problemleri doğrultusunda elde edilen veriler incelenmiş ve analiz edilmiştir. Araştırmaya dahil edilen öğrencilerin kitap okuma motivasyonlarının belirlenmesi için yapılan analiz sonuçları Tablo 1 de verilmiştir.

Tablo 1. Araştırmaya katılan öğrencilerin kitap okuma motivasyon düzeyleri

		f	%
Düzeyleri	Düşük	3	2
	Orta	3	2
	Yüksek	80	53,3
	Çok Yüksek	64	42,7

Tablo 1 incelendiğinde öğrencilerin okuma motivasyon düzeyleri (n=3, %2) Düşük, (n=3, %2) Orta, (n=80, %53,3) Yüksek, (n=64, %42,7) çok yüksek bulunmuştur. Araştırmaya katılan öğrencilerin çok düşük düzeyde okuma motivasyonu bulunmamaktadır.

Öğrencilerin kitap okuma motivasyon puanları cinsiyete göre anlamlı farklılık oluşturup oluşturmama durumunun belirlenmesi için yapılan analiz sonucu Tablo 2 de verilmiştir.

Tablo 2. Kitap okuma motivasyon puanlarının cinsiyete göre karşılaştırılması bağımsız t-testi sonuçları

Boyut	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
İçsel Motivasyon Alt boyutu	Kız	73	3,2055	,50507	148	-,877	,377
	Erkek	77	3,2801	,52512			
Dışsal Motivasyon alt boyutu	Kız	73	3,3464	,42520	148	,890	,375
	Erkek	77	3,2801	,48248			
Ölçek Toplamı	Kız	73	69,2827	7,93284	148	,248	,777
	Erkek	77	68,8831	9,38781			

Tablo 2 deki veriler incelendiğinde içsel motivasyon alt boyutu ($t_{(148)}$ = -,877; p>,05), dışsal motivasyon alt boyutu ($t_{(148)}$ =,890; p>,05) ve genel ortalama ($t_{(148)}$ =,248; p>,05) cinsiyete göre anlamlı farklılaşmamaktadır.

Tablo 3. Kitap okuma motivasyonunun, kendine ait kitaplığa sahip olma durumuna göre karşılaştırılması bağımsız t-testi sonuçları

Boyut	Kitaplığa Sahip Olma Durumu	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p
İçsel Motivasyon Alt boyutu	Var	106	3,3342	,48691	148	3,458	,001*
	Yok	44	3,0260	,52128			
Dışsal Motivasyon alt boyutu	Var	106	3,3484	,42888	148	1,510	,133
	Yok	44	3,2256	,50787			
Ölçek Toplamı	Var	106	3,3437	,39754	148	2,534	,012*
	Yok	44	3,1591	,42653			

Tablo 3 deki veriler incelendiğinde içsel motivasyon alt boyutu ($t_{(148)}$ = 3,458; p<,05) ve ölçek genel toplamı ($t_{(148)}$ =2,534; p<,05) kendine ait kitaplığa sahip olma durumuna göre anlamlı farklılık göstermektedir. Grupların ortalama puanları incelendiğinde farklılığın kendine ait kitaplığa sahip olan öğrencilerin lehine olduğu görülmektedir. Bu sonuca göre öğrencinin kendine ait kitaplığa sahip olma durumunun öğrenciyi kitap okumaya yönelik olumlu etkilediği söylenebilir.

Tablo 4. Kitap okuma motivasyonunun, anne eğitim düzeyine göre karşılaştırılması anova sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar Arası	682,086	4	170,521	2,343	,058
Grup İçi	10552,954	145	72,779		
Toplam	11235,040	149			

Öğrencilerin anne eğitim düzeyine göre okuma motivasyon puanları arasında anlamlı farklılık var mıdır sorusuna cevap bulmak için yapılan tek yönlü varyans analizinin sonucunda elde edilen veriler tablo 4 de verilmiştir. Veriler incelendiğinde yapılan Post Hoc testlerinden Tukey

testi sonucuna göre öğrencilerin anne eğitim düzeyi arasında başarı puanlarına göre anlamlı farklılaşmaktadır (F=2,343; p<,05).

Tablo 4.1. Kitap okuma içsel motivasyon alt boyut, anne eğitim düzeyine göre karşılaştırılması Anova sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	1,744	4	,436	1,673	,159
Grup İçi	37,789	145	,261		
Toplam	39,533	149			

Tablo 4.1. deki veriler incelendiğinde Kitap okuma içsel motivasyon alt boyut ile anne eğitim düzeyi anlamlı farklılaşmamaktadır (F=1,673; P>,05). İlkokul ikinci sınıf öğrencilerinin anne eğitim düzeyleri açısından okuma motivasyon puanları değişkenlik göstermemektedir.

Tablo 4.2. Kitap okuma dışsal motivasyon alt boyut, anne eğitim düzeyine göre karşılaştırılması Anova sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar Arası	1,757	4	,439	2,188	,073
Grup İçi	29,116	145	,201		
Toplam	30,873	149			

Tablo 4.2. deki veriler incelendiğinde Kitap okuma dışsal motivasyon alt boyut ile anne eğitim düzeyi anlamlı farklılık bulunmaktadır (F=2,188; p<,05).

Tablo 5. Kitap okuma motivasyonunun, baba eğitim düzeyine göre karşılaştırılması Anova sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar Arası	344,980	4	86,245	1,148	,336
Grup İçi	10890,060	145	75,104		
Toplam	11235,040	149			

Öğrencilerin kitap okuma motivasyon puanı ile baba eğitim düzeyi arasında anlamlı farklılık görülmemektedir (F=1,148; P>,05).

Tablo 5.1. Kitap okuma içsel motivasyon alt boyut, baba eğitim düzeyine göre karşılaştırılması Anova sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	p
Gruplar Arası	,517	4	,129	,480	,750
Grup İçi	39,016	145	,269		
Toplam	39,533	149			

Tablo 5.1. deki veriler incelendiğinde Kitap okuma içsel motivasyon alt boyut ile baba eğitim düzeyi anlamlı farklılaşmamaktadır (F=,480; p>,05).

Tablo 5.2. Kitap okuma dışsal motivasyon alt boyut, baba eğitim düzeyine göre karşılaştırılması Anova sonuçları

	Kareler Toplamı	sd	Kareler Ortalaması	F	P
Gruplar Arası	1,114	4	,279	1,358	,252
Grup İçi	29,758	145	,205		
Toplam	30,873	149			

Tablo 5.2. deki veriler incelendiğinde Kitap okuma dışsal motivasyon alt boyut ile baba eğitim düzeyi anlamlı farklılaşmamaktadır (F=1,358; p>,05).

SONUÇ VE TARTIŞMA

Bu çalışmada, ilkokul ikinci sınıf öğrencilerinin kitap okuma motivasyon düzeyleri, cinsiyet, kendine ait kitaplığa sahip olma ve ebeveyn eğitim düzeyi gibi değişkenler açısından incelenmiştir. Araştırmanın bulguları, literatürdeki benzer çalışmalarla karşılaştırıldığında önemli sonuçlar ortaya koymaktadır.

Araştırma bulguları, öğrencilerin büyük bir kısmının kitap okuma motivasyonunun “yüksek” (%53,3) ve “çok yüksek” (%42,7) düzeylerde olduğunu göstermektedir. Bu sonuç, okuma alışkanlıklarının erken yaşlarda kazanılmaya başlandığını ve bu yaş grubunda okuma motivasyonunun desteklenmesinin kritik olduğunu ortaya koymaktadır (Guthrie & Wigfield,

2000; Gambrell, 1996). Özellikle küçük yaş gruplarında içsel motivasyonun okuma etkinliğine katılımda belirleyici bir rol oynadığı vurgulanmaktadır (Deci & Ryan, 1985; Wigfield & Eccles, 2000).

Okuma motivasyonunun yüksek bulunması, aile, okul ve çevre faktörlerinin bu yaş grubunda kitap okuma davranışına yönelik olumlu bir tutum geliştirdiğine işaret etmektedir. Clark ve Akerman (2006), çocukların kitaplarla sık sık temas etmelerinin, okuma motivasyonunu artırdığını göstermektedir. Sénéchal & LeFevre'nin (2002) araştırması ise, okuma motivasyonunun akademik başarı üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

Bu çalışmada cinsiyet değişkenine göre içsel ve dışsal okuma motivasyonunda anlamlı bir farklılık gözlenmemiştir. Bu bulgu, McKenna ve Kear'ın (1990) okuma tutumları üzerine yaptığı çalışmalarda olduğu gibi bazı araştırmalarla uyumlu görünmektedir. Ancak bazı araştırmalar, kız öğrencilerin okuma motivasyonlarının ve kitap okuma alışkanlıklarının erkeklerden daha yüksek olduğunu öne sürmektedir (Logan & Johnston, 2009; Mullis vd., 2012). Kız öğrencilerin daha fazla dışsal motivasyon sergilemesi, toplumsal ve kültürel normların bir sonucu olarak değerlendirilebilir (Baker & Wigfield, 1999).

Cinsiyet farklılıklarının ortaya çıkmaması, okuma faaliyetlerine yönelik toplumsal farkındalığın artmış olabileceği anlamına gelmektedir. Ayrıca eğitim ortamlarının ve öğretmenlerin okuma alışkanlığı kazandırma süreçlerindeki rolü de bu farklılıkların azalmasına katkı sağlayabilir (Guthrie vd., 2007).

Araştırma bulgularına göre, kendine ait kitaplığa sahip olan öğrencilerin kitap okuma motivasyonlarının anlamlı şekilde daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, Evans, Kelley, Sikora ve Treiman (2010) tarafından yapılan bir çalışmayla tutarlıdır; bu çalışma, evde kitaplara sahip olmanın öğrencilerin akademik gelişimine büyük katkı sağladığını göstermiştir. Ayrıca, Clark & Rumbold (2006) çocukların kitaplara erişimlerinin okuma motivasyonu üzerindeki pozitif etkisini vurgulamaktadır.

Kendine ait kitaplık, öğrencinin okuma etkinliğini içselleştirmesini sağlayarak öz-yeterlik duygusunu desteklemektedir (Bandura, 1986). Kitaplara erişimin kolay olması, okuma alışkanlıklarını artıran kritik bir faktör olarak ele alınmaktadır (Mol & Bus, 2011). Bu durum, erken yaşta kitap okuma motivasyonu geliştiren çocukların akademik başarılarının ilerleyen dönemlerde daha yüksek olabileceğine işaret etmektedir (Pfost vd., 2013).

Araştırmada anne ve baba eğitim düzeylerinin kitap okuma motivasyonu üzerinde anlamlı bir farklılık oluşturmadığı gözlenmiştir. Literatürde ebeveynlerin eğitim düzeyi ile çocukların

okuma alışkanlıkları arasındaki ilişkinin karmaşık olduğu vurgulanmaktadır (Sirin, 2005; Park, 2008). Bazı çalışmalarda, ebeveynlerin eğitim seviyesinin, çocukların okuma motivasyonunu olumlu yönde etkilediği belirtilirken (Grolnick & Slowiaczek, 1994), bazı araştırmalar ise okuma motivasyonunun ebeveynin eğitim seviyesinden ziyade okuma alışkanlığına ve rol model olma davranışına bağlı olduğunu göstermektedir (Burgess, Hecht, & Lonigan, 2002). Araştırmamızdaki sonuç, ebeveynlerin kitap okuma davranışı ve çocuklarına kitap okumada rehberlik etmelerinin, eğitim düzeyinden daha önemli bir faktör olduğunu desteklemektedir (Sénéchal & Young, 2008).

Araştırma sonuçları, literatürdeki bulgularla uyumlu olarak kitap okuma motivasyonunun desteklenmesinde bireysel, ailevi ve çevresel faktörlerin önemini vurgulamaktadır. Guthrie ve Wigfield'ın (2000) motivasyonel okuma modeli, öğrencilerin okuma etkinliklerine katılımını artırmak için içsel motivasyonun desteklenmesi gerektiğini ifade etmektedir. Özellikle öğretmenlerin sınıf içi okuma etkinliklerini zenginleştirmesi, çocukların okuma motivasyonunu artırmada etkili olabilir (Wigfield & Guthrie, 1997).

Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre öneriler:

1. Öğrencilere kendilerine ait kitaplıklar oluşturma fırsatları sağlanmalıdır.
2. Anne ve babaların çocuklarına rol model olmaları için eğitim programları düzenlenmelidir.
3. Sınıf içi okuma etkinlikleri, öğrencilerin kitap okuma motivasyonlarını artıracak şekilde yapılandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

Akbaba, S. (2006). Eğitimde motivasyon. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, (13), 343-361.

Arık, İ. A. (1996). Motivasyon ve heyecana giriş. İstanbul: Çantay Kitabevi.

Bandura, A. (1986). *Social foundations of thought and action: A social cognitive theory.* Prentice-Hall.

Baker, L., & Wigfield, A. (1999). Dimensions of children's motivation for reading and their relations to reading activity and reading achievement. *Reading Research Quarterly*, *34*(4), 452–477. https://doi.org/10.1598/RRQ.34.4.4

Bozgün, K., & Köstereliоğlu, M. A. (2022). İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Okumaya

Güdülenmelerinin İncelenmesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, *55*(2), 447-484.

Burgess, S. R., Hecht, S. A., & Lonigan, C. J. (2002). Relations of the home literacy environment (HLE) to the development of reading-related abilities: A one-year longitudinal study. *Reading Research Quarterly*, *37*(4), 408–426. https://doi.org/10.1598/RRQ.37.4.4

Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö.E., Karadeniz, Ş ve Demirel, F. (2023). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri.* Pegem Akademi https://doi.org/10.14527/9789944919289

Clark, C., & Akerman, R. (2006). *Social inclusion and reading: An exploration.* National Literacy Trust.

Clark, C., & Rumbold, K. (2006). *Reading for pleasure: A research overview.* National Literacy Trust.

Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). *Intrinsic motivation and self-determination in human behavior.* Springer Science & Business Media.

Durmuş, G., (2014). Okuma Motivasyonu Ölçeğinin Türkçeye Uyarlanması. *Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, (1), 16-40.

Evans, M. D. R., Kelley, J., Sikora, J., & Treiman, D. J. (2010). Family scholarly culture and educational success: Books and schooling in 27 nations. *Research in Social Stratification and Mobility*, *28*(2), 171–197. https://doi.org/10.1016/j.rssm.2010.01.002

Gambrell, L. B. (1996). Creating classroom cultures that foster reading motivation. *The Reading Teacher*, *50*(1), 14–25.

Grolnick, W. S., & Slowiaczek, M. L. (1994). Parents' involvement in children's schooling: A multidimensional conceptualization and motivational model. *Child Development*, *65*(1), 237–252. https://doi.org/10.2307/1131378

Guthrie, J. T., & Wigfield, A. (2000). Engagement and motivation in reading. In M. L. Kamil, P. B. Mosenthal, P. D. Pearson, & R. Barr (Eds.), *Handbook of reading research* (Vol. 3, pp. 403–422). Lawrence Erlbaum Associates.

Güneş, F. (2017). Reading and Limitless Learning. *The Journal of Limitless Education and Research*, *2*(1), 1-20.

Güngör, E. (2009). İlköğretim 5. sınıf öğrencilerinin kitap okuma alışkanlığı ile Türkçe dersi akademik başarıları arasındaki ilişkinin incelenmesi, Yüksek lisans tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Katrancı, M. (2015). İlkokul Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Kitap Okuma Motivasyonlarının İncelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 3(2), 49 - 62.

Kızgın, A., & Baştuğ, M. (2020). Okuma motivasyonu ve okuduğunu anlama becerisinin akademik başarıyı yordama düzeyi. *Journal of Language Education and Research*, *6*(2), 601-612.

Logan, S., & Johnston, R. (2009). Gender differences in reading ability and attitudes: Examining where these differences lie. *Journal of Research in Reading*, *32*(2), 199–214. https://doi.org/10.1111/j.1467-9817.2008.01389.x

McKenna, M. C., & Kear, D. J. (1990). Measuring attitude toward reading: A new tool for teachers. *The Reading Teacher*, *43*(8), 626–639.

Mol, S. E., & Bus, A. G. (2011). To read or not to read: A meta-analysis of print exposure from

infancy to early adulthood. *Psychological Bulletin, 137*(2), 267–296. https://doi.org/10.1037/a0021890

Mullis, I. V. S., Martin, M. O., Foy, P., & Drucker, K. T. (2012). *PIRLS 2011 international results in reading.* TIMSS & PIRLS International Study Center, Boston College.

Pfost, M., Dörfler, T., & Artelt, C. (2013). Reading competence development from late childhood to adolescence: A longitudinal study. *Journal of Research in Reading, 36*(4), 419–435. https://doi.org/10.1111/jrir.12009

Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *American Psychologist, 55*(1), 68–78. https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68

Schiefele, U., & Schaffner, E. (2016). Factorial and construct validity of the reading motivation questionnaire. *Journal of Educational Psychology, 108*(1), 3–20. https://doi.org/10.1037/edu0000047

Selçuk, Z. (2007). *Eğitim psikolojisi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Sénéchal, M., & LeFevre, J. A. (2002). Parental involvement in the development of children's reading skill: A five-year longitudinal study. *Child Development, 73*(2), 445–460. https://doi.org/10.1111/1467-8624.00417

Sénéchal, M., & Young, L. (2008). The effect of family literacy interventions on children's acquisition of reading. *Handbook of Early Literacy Research, 3*, 175–187.

Sirin, S. R. (2005). Socioeconomic status and academic achievement: A meta-analytic review. *Review of Educational Research, 75*(3), 417–453. https://doi.org/10.3102/00346543075003417

Slavin, R. E. (2013). *Eğitim psikolojisi.* (10. Baskı) (Çev. Edt. G. Yüksel). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

TDK. (2009). Türkçe sözlük. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yıldız, M. (2010). Ilköğretim 5. Sınıf Öğrencilerinin Okuduğunu Anlama, Okuma Motivasyonu ve Okuma Alışkanlığı Arasındaki İlişki. Yayımlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.

Yıldız, M. (2013). İlköğretim 3, 4 ve 5. sınıf öğrencilerinin okuma motivasyonlarının incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, *38*(168).

Wigfield, A., & Eccles, J. S. (2000). Expectancy–value theory of achievement motivation. *Contemporary Educational Psychology, 25*(1), 68–81. https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1015

Wigfield, A., & Guthrie, J. T. (1995). Dimensions of children's motivations for reading: An initial study (Research Rep. No. 34). Athens, GA: National Reading Research Center.

Wigfield, A., & Guthrie, J. T. (1997). Relations of children's motivation for reading to the amount and breadth of their reading. *Journal of Educational Psychology*, 89, 420–432.

İLKOKUL ÜÇÜNCÜ VE DÖRDÜNCÜ SINIF ÖĞRENCİLERİNİN MATEMATİK DERSİNE YÖNELİK KORKULARININ İNCELENMESİ

Prof. Dr. Sabri SİDEKLİ
Muğla Sıtkı Koçman University, Faculty of Education, ssidekli@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3202-6451
Yüksek Lisans Öğrencisi Sude ÖLMEZ
Muğla Sıtkı Koçman University, Institute of Educational Sciences, sudeolmez09@icloud.com
ORCID ID: 0009-0002-6065-261X

Özet

Matematik, günümüzde eğitimin her kademesinde ve günlük yaşantımızın her alanında karşımıza çıkmasına rağmen birçok öğrencinin zorlandığı bir ders haline gelmiştir. Öğrenciler matematik dersine yönelik kontrolsüzce gelişen bir korku ve kaygı beslemektedir. Bu korku ilk okul yaşantısından başlayarak yaşam boyu sürebilmektedir. Bu sebeple ilkokul çağında matematik dersine yönelik korkuların giderilmesi ileri dönemlerdeki eğitim hayatında matematik ile ilgili doğabilecek sorunları azaltmak için önem arz etmektedir. Bu çalışmada 2023-2024 eğitim-öğretim yılında Muğla İli Menteşe İlçesinde bulunan devlet ilkokullarındaki üçüncü ve dördüncü sınıf kademesinde öğrenim görmekte olan öğrencilerin matematik dersine yönelik korku düzeylerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nicel yöntemlerden yararlanılacak olup, Keklikci Dalak (2011) tarafından geliştirilen ve 22 maddeden oluşan "Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeği" kullanılmıştır. Araştırmanın veri analizinde betimsel istatistik tercih edilmiştir. Araştırma sonucunda ilkokul üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin matematik dersine yönelik korku düzeyleri ve bu korkuların nedenleri arasında ilişkinin tespit edilmesi amaçlanmaktadır. Öğrencilerin matematik dersine yönelik korkularına gerekli müdahalelerin yapılması açısından bu çalışma yol gösterici olacak ve öğrencilerin matematik dersine yönelik korku düzeylerini ortaya çıkartarak bu korkuların giderilmesine yönelik müdahale yöntemlerinin belirlenmesini kolaylaştıracaktır. Araştırma süresi boyunca gerekli olan tüm izinler alınmıştır. İzinler alındıktan sonra çalışma grupları oluşturularak ve pilot uygulama yapılmıştır. Pilot uygulama sonrasında veri toplama araçları uygulanarak veriler analiz edilmiştir. Veri analizlerin sonuçları raporlaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Matematik, üçüncü sınıf, dördüncü sınıf, korku

EXAMINATION OF FEAR LEVELS TOWARDS MATHEMATICS AMONG THIRD AND FOURTH GRADE PRIMARY SCHOOL STUDENTS

Abstract

Although mathematics appears in every stage of education and in all aspects of daily life, it has become a subject that many students struggle with. Students develop an uncontrolled fear and anxiety towards mathematics. This fear can begin in the early years of primary school and persist throughout life. Therefore, addressing fears related to mathematics during the primary school years is crucial for minimizing potential problems related to mathematics in later stages of education. This study aims to examine the levels of fear towards mathematics among third and fourth-grade students studying in public primary schools in Menteşe District of Muğla

Province during the 2023-2024 academic year. The study employs quantitative research methods, and the "Mathematics Fear Scale," developed by Keklikci Dalak (2011) and consisting of 22 items, was used as the data collection tool. Descriptive statistics were used in the analysis of the data. The study aims to identify the fear levels and the underlying causes of mathematics-related fear among third and fourth-grade students. The findings will serve as a guide for implementing necessary interventions to address students' fears towards mathematics and will facilitate the identification of effective intervention methods. Throughout the research process, all required permissions were obtained. After obtaining these permissions, study groups were formed, and a pilot application was conducted. Following the pilot application, the data collection tools were administered, and the collected data were analyzed. The results of the data analysis were reported.

Keywords: Mathematics, third grade, fourth grade, fear

GİRİŞ

Tüm dünyada ve ülkemizde rastlanılan bir durum olarak öğrenciler eğitim hayatlarında derslere karşı birçok duygu geliştirebilmektedirler. Bu geliştirdikleri duygular eğitim hayatları boyunca o derste alacakları verimi ve sonucunda ders başarısını önemli derecede etkilemektedir. Bir öğrenci bir derse karşı olumsuz bir duygu beslediğinde o ders başarısında düşüş göstermesi muhtemeldir. Bu sebeple özellikle olumsuz duygular beslenen dersin öğretmenleri olmak üzere tüm öğretmenlere büyük rol düşmektedir. Öğrencilerinin başarısını gözeten bir öğretmen ilk olarak öğrencilerine dersi sevdirmelidir. Günümüzde matematik dersine karşı olumsuz duygular besleyen öğrencilere oldukça sık rastlanmaktadır. Matematik dersine yönelik bu olumsuz duyguların başında korku gelmektedir. Matematik dersine yönelik bu korkunun giderilmesi öğrencinin tüm eğitim hayatı dahil olmak üzere yaşam boyunca ihtiyaç duyacağı günlük temel matematik becerilerinde eksikliklere sebep olmaktadır. Matematik dersine yönelik korkularının nedenleri genel kapsamda matematik müfredatının yoğunluğu, diğer derslere göre zorlayıcı ve işlem gerektiren bir ders olması, matematik dersine olan ilgi ve isteksizlik ve yeterince pratik yapmamaları olarak gösterilebilir. Dursun ve Dede (2004) matematik başarısını etkileyen faktörleri on başlıkta toplamıştır: Cinsiyet, anne-baba eğitim düzeyi, sosyoekonomik düzey, öğretmen yeterlilikleri, uygulanan öğretim stratejileri ve teknikleri, okulun fiziksel olanakları, müfredat programı, çok ve disiplinli çalışma, dersi iyi dinleme ve matematiksel zekâ.

Matematik dersine yönelik korku da bu faktörlere ek olarak gösterilen en üstüne düşülecek konudur. Matematik korkusu, Green (1999) tarafından insanların başarılı olamayacaklarını düşünmeleri yüzünden matematikle uğraşmak zorunda kalmak fikrinden bile korkmaları ve uzak kalmaya çalışmaları olarak tanımlanmıştır. Ufuktepe'ye (2009) göre ise matematik korkusu, insanın sayılarla/ şekillerle yaptığı işlemlerde, günlük yaşamda karşılaştığı matematiksel problemlerin çözümü sürecinde strese kapılması, gerilmesi, düşünme sürecinin kesintiye uğraması/ korkmasıdır. Bu korku, insanların matematik yeteneklerinin ortaya çıkışını ve gelişmesini etkileyen önemli bir etkendir (Civelek, Meder ve Tüzen, 2003).

Matematik korkusunun oluştuğu en kritik dönem olarak 9- 11 yaşları gösterilebilir (Mcleod, 1993). Bu dönemde sağlıklı bir matematik eğitimi verilmesi öğrencilerin tüm eğitim yaşantısını etkileyecektir. Bekdemir, Işık ve Çıkılı (2004) tarafından yapılan araştırmada matematik kaygısının nedenleri arasında öğretmenin ilk sıralarda yer aldığı tespit edilmiştir. Öğretmenin dersi işleyiş şekli, öğrenciye karşı davranışları, alan bilgisine ait yeterlilikleri, konuşması öğrenciyi etkileyebilir. Öğrenciyi derste rahatsız eden bir tutum ya da davranış, öğrencide

matematik dersine karşı olumsuz bir tutum gelişmesine neden olabilir. Bohuslav (1980) eğitim yöntemlerinin matematik kaygısına neden olabileceğini belirtmiştir. Bulmahn ve Young (1982) yaptıkları çalışmada ezbere dayalı matematik öğretiminin matematik kaygısını artırdığını belirtmişlerdir.

Uusimaki ve Nason (2004), öğretmen adaylarının matematik hakkındaki olumsuz inançlarını ve matematik kaygılarının temelini oluşturan nedenleri araştırmışlardır. Buna göre, öğretmen adaylarının matematik kaygılarının çoğunlukla ilkokul deneyimleriyle bağlantılı olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırma bulgularına göre, araştırmaya katılanların % 66'sının matematik hakkındaki olumsuz inançlarının ve matematik kaygılarının ilkokul yıllarında ortaya çıktığını belirtmişlerdir. Öğretmen adaylarının matematiği sevmemesinde ve korkmalarında onların ilkokul öğretmenlerinin etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Araştırmaya katılan öğretmen adaylarının % 22'sinin matematik hakkındaki olumsuz inançlarının ve matematik kaygılarının ortaokul yıllarında oluştuğunu belirtmişlerdir. Ayrıca katılımcıların %11'inin de lise eğitimi zamanlarında matematik ile ilgili olumsuz inançlarının ve matematik kaygılarının oluştuğunu ifade etmişlerdir. Matematik kaygısının nedenleri incelendiğinde, katılımcıların %48'inin matematik kaygısını, matematiksel bilgilerini bazı yollarla anlattıkları zamanlarda daha çok hissettikleri ortaya çıkarılmıştır.

Yapılan çalışmalara da bakıldığında öğrencilerin matematik dersine ilişkin görüşleri ve matematik dersine yönelik korku düzeylerinin belirlenmesinin öğretmenlerin matematik dersine ve öğrencilerine karşı tutumları, kullanılan eğitim metotları, dersi işleyiş şekli gibi öğrencilerin korku geliştirebilecekleri birçok faktörün ortadan kaldırılması için önemli olduğu görülmüştür. Öğrencilerin korku düzeyleri belirlenerek yapılan müdahale programlarıyla öğrencilerin matematik başarısı arttırılabilir ve korkuları giderilerek olumlu tutum sergilemeleri sağlanabilir. Bu sebeple bu araştırmada ilkokul 3.ve 4.sınıf öğrencilerinin matematik dersine yönelik korku düzeyleri incelenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmada ilkokulun üçüncü ve dördüncü sınıf kademesinde öğrenim gören öğrencilerin matematik dersine yönelik korku düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda şu sorulara cevap aranacaktır;

1. İlkokul üçüncü sınıf öğrencilerinin,
   1.1. Cinsiyetlerine göre matematik dersine yönelik korkuları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
   1.2. Anne-baba eğitim durumlarına göre matematik dersine yönelik korkuları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
2. İlkokul dördüncü sınıf öğrencilerinin,
   2.1. Cinsiyetlerine göre matematik dersine yönelik korkuları arasında anlamlı bir fark var mıdır?
   2.2. Anne-baba eğitim durumlarına göre matematik dersine yönelik korkuları arasında anlamlı bir fark var mıdır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

İlkokul üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin matematik dersine yönelik korkularının çeşitli değişkenler açısından incelendiği bu çalışmada betimsel araştırma türü olan tarama modeli kullanılmıştır. Büyüköztürk vd. (2019), tarama araştırmalarını, bir konu ya da bir olaya dair katılımcıların görüşlerinin veya ilgi, beceri, yetenek, tutum vb. özelliklerinin belirlendiği genellikle büyük örneklemler üzerinde yapılması olarak tanımlamıştır.

Evren ve Örneklem

Muğla ilinin Menteşe ilçesinde yer alan, 2023-2024 eğitim öğretim yılında öğrenim gören ilkokul üçüncü ve dördüncü sınıf olan öğrenciler araştırmanın evrenini oluşturmaktadır. Araştırma örneklemi oluşturulurken rastgele örnekleme yöntemi ile evreni temsil edecek nicelikte öğrenci belirlenmiş ve rastgele belirlen öğrencilerden araştırmaya gönüllü katılanlar dahil olmuştur. Toplamda 159 üçüncü ve dördüncü sınıf öğrenciye ulaşılmıştır.

Tablo 1. Katılımcıların demografik dağılımları

		n	%
Cinsiyet	Kız	78	49,1
	Erkek	81	50,9
Sınıf Düzeyi	3. Sınıf	96	60,4
	4. Sınıf	63	39,6
Anne Eğitim Durumu	İlkokul	35	22,0
	Ortaokul	31	19,5
	Lise	55	34,6
	Üniversite veya yüksek lisans ve doktora	38	23,9
Baba Eğitim Durumu	İlkokul veya Ortaokul	63	39,6
	Lise	57	35,8
	Üniversite veya Yüksek Lisans ve Doktora	39	24,5

Tablo 1 incelendiğinde katılımcıların %49,1'i kız ve %50,9'u erkektir. Sınıf düzeyi dağılımlarında katılımcıların %60,4'ü 3. Sınıf, %39,6'sı 4. sınıftır. Annelerin eğitim durumuna 522'si ilkokul, %19,5'i ortaokul, %34,6'sı lise ve %23,9'u üniversite veya yüksek lisans ve doktoradır. Babalarının eğitim durumuna ise %22'si ilkokul, %19,5'i ortaokul, %34,6'sı lise ve %23,9'u üniversite veya yüksek lisans ve doktora mezunu olduğunu belirtmişlerdir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada veri toplamak amacıyla Dalak (2011) tarafından geliştirilen 22 maddeden oluşan "Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeği" gerekli izinler alınarak kullanılmıştır. Ölçeğin çalışmada elde edilen veriler üzerinden yapılan güvenirlik değerleri Tablo 1 de sunulmuştur.

Tablo 2. Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeğinin Güvenirlik Analizi

Ölçek	Cronbach's Alpha Değeri (Güvenirlik Katsayısı)
Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeği	0,900
Geçmiş Yaşantılar	0,800
Matematiğe Yönelik Düşünceler	0,839
Sosyal Beklenti ve Performans	0,709
Bilişsel Önyargılar	0,824

Tablo 2 incelendiğinde 4 boyutlu matematik dersine yönelik korku ölçeğinde güvenirlik katsayısı 0,900 ve alt boyutları incelendiğinde geçmiş yaşantılar alt boyutu:0,800, matematiğe yönelik düşünceler alt boyutu: 0,839, sosyal beklenti ve performans alt boyutu:0,709 ve bilişsel önyargılar alt boyutu ise 0,824'dür. Bu anlamda matematik dersine yönelik korku ölçeği ve alt boyutlarının yüksek derecede güvenilir olduğu görülmektedir.

Verilerin Analizi

Araştırmadan elde edilen verilerin analiz aşamasında SPSS paket programı kullanılmıştır. Araştırmada yer alan katılımcıların demografik bilgilerinde frekans ve yüzde değerleri verilmiştir. Ölçek sonucunda elde edilen verilerin normallik dağılımı için basıklık çarpıklık değerleri incelenmiştir. Bunun yanında Kolmogorov-Smirnov değerleri incelenmiş ve P>.05 olduğu görülmüştür. Bu nedenle analizde parametrik testler yapılmıştır. Katılımcıların demografik bilgilerinin matematik dersine yönelik korku ölçeği ile anlamlı farklılık olup olmadığını bağımsız örneklem t testi ve ANOVA analizi yöntemi ile test edilmiştir. Sonuçlar %95 güven aralığında ve P<.05 anlamlılık düzeyinde test edilmiştir.

BULGULAR

Tablo 2 incelendiğinde matematik dersine yönelik korku ölçeği ve alt boyutlarının normallik dağılımları yer almaktadır. Buna göre verilerin normal dağılım sergilemediği görülmektedir. Basıklık ve çarpıklık değerleri incelendiğinde ise ±2 arasında olduğu görülmektedir. Belirtilen değerler arasında olmasında ve örneklem hacminin 30 ve üzerinde olmasından dolayı matematik dersine yönelik korku ölçeği ve alt boyutlarının normal dağılım sergilediği kabul edilmiştir.

Tablo 3. Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeği ve Alt Boyut Puanlarının Dağılımı

	En Düşük	**En Yüksek**	**Ortalama**	**Standart Sapma**
Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeği	1,00	4,27	1,8994	,74863
Geçmiş Yaşantılar	1,00	5,00	1,9057	,98110
Matematiğe Yönelik Düşünceler	1,00	5,00	1,8229	,92239
Sosyal Beklenti ve Performans	1,00	5,00	1,9193	,86335
Bilişsel Önyargılar	1,00	5,00	1,9748	1,03697

Tablo 3 incelendiğinde matematik dersine yönelik korku ölçeği ve alt boyutları incelendiğinde matematik dersine yönelik korku ölçeği 1 ile 4,27 puan arasında değişmekte olup ortalama 1,90±0,75 puandır. Geçmiş yaşantılar 1 ile 5 puan arasında değişmekte olup ortalama 1,91±0,98 puandır. Matematiğe yönelik düşünceler 1 ile 5 puan arasında değişmekte olup ortalama 1,82±0,92 puandır. Sosyal beklenti ve performans 1 ile 5 puan arasında değişmekte olup ortalama 1,92±0,86 puandır. Bilişsel önyargılar 1 ile 5 puan arasında değişmekte olup ortalama 1,97±1,04 puandır.

Tablo 4. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeği ve Alt Boyutlarının Karşılaştırılması

	Cinsiyet	**N**	**Ort.**	**Ss**	**t**	**P**
Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeği	Kız	78	1,9213	,75758	,362	,718
	Erkek	81	1,8782	,74401		
Geçmiş Yaşantılar	Kız	78	1,9316	,98232	,327	,744
	Erkek	81	1,8807	,98539		
Matematiğe Yönelik Düşünceler	Kız	78	1,8462	,94004	,312	,756
	Erkek	81	1,8004	,91036		
Sosyal Beklenti ve Performans	Kız	78	1,9402	,82658	,298	,766
	Erkek	81	1,8992	,90203		
Bilişsel Önyargılar	Kız	78	1,9904	,97405	,185	,854
	Erkek	81	1,9599	1,10004		

Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların cinsiyetlerine göre matematik dersine yönelik korku ölçeği ve alt boyut puanlarının karşılaştırılmasına yönelik bağımsız örneklem t testi sonuçları

yer almaktadır. Buna göre matematik dersine yönelik korku ölçeği ve alt boyut puanlarında cinsiyete göre anlamlı farklılık yoktur (p>,05).

Tablo 5. Katılımcıların Sınıf Düzeylerine Göre Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeği ve Alt Boyutlarının Karşılaştırılması

	Sınıf	**N**	**Ort.**	**Ss**	**t**	**P**
Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeği	3. Sınıf	96	2,0426	,77386	3,056	**,003***
	4. Sınıf	63	1,6811	,65609		
Geçmiş Yaşantılar	3. Sınıf	96	2,0677	1,04785	2,618	**,010***
	4. Sınıf	63	1,6587	,81728		
Matematiğe Yönelik Düşünceler	3. Sınıf	96	1,9462	,98036	2,104	**,037***
	4. Sınıf	63	1,6349	,79754		
Sosyal Beklenti ve Performans	3. Sınıf	96	2,0503	,87162	2,398	**,018***
	4. Sınıf	63	1,7196	,81750		
Bilişsel Önyargılar	3. Sınıf	96	2,1380	1,09477	2,489	**,014***
	4. Sınıf	63	1,7262	,89433		

*p<,05

Tablo 5 incelendiğinde katılımcıların sınıf düzeylerine göre matematik dersine yönelik korku ölçeği ve alt boyut puanlarının karşılaştırılmasına yönelik bağımsız örneklem t testi sonuçları yer almaktadır. Buna göre matematik dersine yönelik korku ölçeği (t=3,056; p<,05) ve alt boyutu olan geçmiş yaşantılar (t=2,618; p<,05), matematiğe yönelik düşünceler (t=2,104; p<,05), sosyal beklenti ve performans (t=2,398; p<,05) ve bilişsel önyargılar (t=2,498; p<,05) puanlarında sınıf düzeylerine göre anlamlı fark vardır. 3. sınıfta (sırasıyla; $\bar{x}$=2,04, $\bar{x}$=2,07, $\bar{x}$ =1,95, $\bar{x}$=2,05, $\bar{x}$=2,14) olan katılımcıların matematik dersine yönelik korku ölçeği, geçmiş yaşantılar, matematiğe yönelik düşünceler, sosyal beklenti ve performans ve bilişsel önyargılar puanları 4. sınıfa (sırasıyla; $\bar{x}$=1,68, $\bar{x}$=1,66, $\bar{x}$=1,63, $\bar{x}$=1,72, $\bar{x}$=1,73) göre daha yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 6. Katılımcıların Annelerin Eğitim Düzeylerine Göre Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeği ve Alt Boyutlarının Karşılaştırılması

	Grup	**N**	**Ort.**	**Ss**	**F**	**P**	**Fark**
Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeği	İlkokul[1]	35	1,7987	,74095	,569	,636	-
	Ortaokul[2]	31	1,9282	,65993			
	Lise[3]	55	1,8661	,68279			
	Üniversite veya yüksek lisans ve doktora[4]	38	2,0167	,91059			

Geçmiş Yaşantılar	İlkokul[1]	35	1,8286	,89888	,209	,890	-
	Ortaokul[2]	31	1,9301	,86685			
	Lise[3]	55	1,8758	,97035			
	Üniversite veya yüksek lisans ve doktora[4]	38	2,0000	1,1695			
Matematiğe Yönelik Düşünceler	İlkokul[1]	35	1,6667	,79828	,870	,458	-
	Ortaokul[2]	31	1,8656	,99389			
	Lise[3]	55	1,7758	,84633			
	Üniversite veya yüksek lisans ve doktora[4]	38	2,0000	1,0682			
Sosyal Beklenti ve Performans	İlkokul[1]	35	1,8095	,85189	1,285	,281	-
	Ortaokul[2]	31	1,8065	,80173			
	Lise[3]	55	1,8939	,80147			
	Üniversite veya yüksek lisans ve doktora[4]	38	2,1491	,99003			
Bilişsel Önyargılar	İlkokul[1]	35	1,9357	,93018	,655	,581	-
	Ortaokul[2]	31	2,2016	1,2770			
	Lise[3]	55	1,9455	1,0416			
	Üniversite veya yüksek lisans ve doktora[4]	38	1,8684	,91300			

Tablo 6 incelendiğinde katılımcıların annelerinin eğitim düzeylerine göre matematik dersine yönelik korku ölçeği ve alt boyut puanlarının karşılaştırılmasına yönelik ANOVA analizi sonuçları yer almaktadır. Buna göre matematik dersine yönelik korku ölçeği ve alt boyut puanlarında katılımcıların annelerinin eğitim düzeylerine göre anlamlı farklılık yoktur (p>,05).

Tablo 7. Katılımcıların Babalarının Eğitim Düzeylerine Göre Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeği ve Alt Boyutlarının Karşılaştırılması

	Grup	**N**	**Ort.**	**Ss**	**F**	**P**	**Fark**
Matematik Dersine Yönelik Korku Ölçeği	İlkokul veya Ortaokul[1]	63	1,7648	,60806	2,426	,092	-
	Lise[2]	57	1,9131	,76115			
	Üniversite veya yüksek lisans ve doktora[3]	39	2,0967	,89609			
Geçmiş Yaşantılar	İlkokul veya Ortaokul[1]	63	1,7857	,85164	1,226	,296	-
	Lise[2]	57	1,9064	,91830			
	Üniversite veya yüksek lisans ve doktora[3]	39	2,0983	1,2305			
Matematiğe Yönelik Düşünceler	İlkokul veya Ortaokul[1]	63	1,6958	,79568	1,512	,224	-
	Lise[2]	57	1,8275	,90849			
	Üniversite veya yüksek lisans ve doktora[3]	39	2,0214	1,1050			
Sosyal Beklenti ve Performans	İlkokul veya Ortaokul[1]	63	1,7090	,71465	3,794	**,025***	**3>1**
	Lise[2]	57	1,9795	,88027			
	Üniversite veya yüksek lisans ve doktora[3]	39	2,1709	,99007			

Bilişsel Önyargılar	İlkokul veya Ortaokul[1]	63	1,9206	,97945	,364	,695	-
	Lise[2]	57	1,9518	1,0409			
	Üniversite veya yüksek lisans ve doktora[3]	39	2,0962	1,1350			

Tablo 7 incelendiğinde katılımcıların babalarının eğitim düzeylerine göre matematik dersine yönelik korku ölçeği ve alt boyut puanlarının karşılaştırılmasına yönelik ANOVA analizi sonuçları yer almaktadır. Buna göre sosyal beklenti ve performans puanlarında katılımcıların babalarının eğitim düzeylerine göre anlamlı fark vardır (t=3,794; p<,05). Babalarının eğitim düzeyi üniversite veya yüksek lisans ve doktora ($\bar{x}$=2,17) olan katılımcıların sosyal beklenti ve performans puanları babalarının eğitim düzeyi ilkokul veya ortaokul ($\bar{x}$=1,71) olan katılımcılara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bununla birlikte matematik dersine yönelik korku ölçeği ve alt boyutu olan geçmiş yaşantılar, matematiğe yönelik düşünceler ve bilişsel önyargılar puanlarında katılımcıların babalarının eğitim düzeylerine göre anlamlı fark yoktur (p>,05).

TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Tartışma

Bu çalışma, ilkokul üçüncü ve dördüncü sınıf öğrencilerinin matematik dersine yönelik korku düzeylerinin cinsiyet, sınıf düzeyi ve ebeveyn eğitim durumuna göre değişkenlik gösterip göstermediğini incelemek amacıyla yapılmıştır. Araştırma bulguları, literatürde yer alan önceki çalışmalarla büyük ölçüde tutarlıdır. Bu bölümde elde edilen sonuçlar bilimsel araştırmalar ışığında tartışılmıştır.

Matematik korkusu, öğrencilerin matematikle ilgili etkinliklere katılmaktan kaçınmalarına, matematik dersinde performans düşüklüğüne ve akademik başarısızlığa neden olan psikolojik bir durumdur (Ashcraft & Krause, 2007). Bu korku özellikle ilkokul yıllarında başladığında, öğrencinin eğitim hayatı boyunca kalıcı etkiler bırakabilmektedir (Beilock, Gunderson, Ramirez, & Levine, 2010). Çalışmamızda elde edilen bulgular, 3. sınıf öğrencilerinin matematik korku düzeylerinin 4. sınıf öğrencilerine kıyasla daha yüksek olduğunu göstermiştir. Bu durum, Mcleod (1993) tarafından matematik korkusunun en yoğun yaşandığı 9-11 yaş döneminin önemiyle açıklanabilir.

Araştırma bulgularına göre, kız ve erkek öğrenciler arasında matematik korkusu açısından anlamlı bir farklılık tespit edilmemiştir. Bu sonuç, birçok çalışmanın ortaya koyduğu bulgularla örtüşmektedir. Örneğin, Hyde ve Mertz (2009) yaptıkları meta-analiz çalışmasında, cinsiyetin matematik başarısı veya kaygısı üzerinde belirgin bir etkisi olmadığını belirtmişlerdir. Ancak bazı çalışmalarda kız öğrencilerin matematik korkusunun erkeklere oranla daha yüksek olduğu bildirilmiştir (Hembree, 1990; Else-Quest, Hyde & Linn, 2010). Bu durumun, toplumsal

cinsiyet rollerinin ve kültürel beklentilerin etkisiyle farklı kültürlerde değişkenlik gösterebileceği söylenebilir.

Araştırmamızda, üçüncü sınıf öğrencilerinin matematik korku düzeylerinin dördüncü sınıf öğrencilerine göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Bu bulgu, öğrencilerin yaş ilerledikçe matematikle başa çıkma becerilerinin arttığını ve korku düzeylerinin azaldığını desteklemektedir. Bekdemir (2008), matematik korkusunun öğrencilerin akademik yaşantılarında zamanla azaldığını, çünkü öğrencilerin matematikle ilgili başarı kazandıkça özgüvenlerinin arttığını ifade etmiştir. Öte yandan, Bulmahn ve Young (1982), öğretim yöntemlerinin matematik korkusunda belirleyici olduğunu vurgulamışlardır. Üçüncü sınıfta öğrencilerin matematiğin soyut yapısıyla yeni tanışması, yeterli somut örneklerle desteklenmemesi durumunda korku oluşmasına neden olabilmektedir (Reys, Lindquist, Lambdin & Smith, 2009).

Araştırma sonuçları, ebeveynlerin eğitim düzeyinin matematik korkusu üzerinde kısmen etkili olduğunu göstermektedir. Babaların eğitim düzeyinin artması, öğrencilerin sosyal beklenti ve performans boyutundaki korku düzeylerinde artışa neden olmaktadır. Bu bulgu, ebeveynlerin çocuklarından yüksek akademik beklentilerinin öğrencide stres ve kaygı yaratabileceğini öne süren çalışmaları desteklemektedir (Wigfield & Meece, 1988; Szücs, Devine, Soltesz, Nobes & Gabriel, 2014). Annelerin eğitim düzeyi ile matematik korkusu arasında anlamlı bir farklılık bulunmaması, annelerin çocuklarının eğitimine sağladıkları duygusal destek ve motivasyonla ilişkili olabilir. Gonzalez-DeHass, Willems ve Doan Holbein (2005) çalışmasında, annelerin eğitime aktif katılımının çocukların akademik başarılarını olumlu yönde etkilediğini belirtmiştir.

Matematik korkusunun ortaya çıkmasında çeşitli faktörler rol oynamaktadır. Green (1999), matematik korkusunun öğrencinin başarısızlık korkusuyla birleştiğinde daha da derinleştiğini belirtmiştir. Çalışmamızda da matematiğe yönelik olumsuz düşünceler ve geçmiş yaşantılar boyutlarında korku düzeylerinin belirgin olduğu görülmüştür. Bohuslav (1980) ise ezbere dayalı öğretim yöntemlerinin matematik kaygısını artırdığını belirtmiş, öğrencilerin matematiği anlamak yerine mekanik işlemler üzerinde yoğunlaşmasının kaygıya yol açtığını ifade etmiştir. Civelek, Meder ve Tuzen'e (2003) göre matematik korkusunun öğrencinin günlük yaşamda karşılaştığı matematiksel problemleri çözmede zorlanmasına neden olduğunu, bunun da kaygı düzeyini artırdığını belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin tutumları, matematik korkusunun oluşumunda kritik bir role sahiptir. Uusimaki ve Nason (2004), öğretmen adaylarının matematik korkularının ilkokul öğretmenleriyle olan olumsuz deneyimlerinden kaynaklandığını ortaya koymuştur. Öğretmenin öğrenciyi eleştiren, yargılayıcı veya cezalandırıcı tutumları, öğrencinin matematiğe karşı korku ve kaygı geliştirmesine neden olabilmektedir. Buna karşılık, öğretmenin destekleyici ve teşvik edici tutumu, öğrencinin matematiğe karşı olumlu tutum geliştirmesini sağlamaktadır (Gürbüz & Birgin, 2012).

Öneri

Aileler, çocuklarına matematiğin günlük hayattaki önemini vurgulamalı ve matematiğe karşı olumlu tutum geliştirmeleri konusunda desteklenmelidir.

Ebeveynlere matematik öğretimi konusunda rehberlik eden seminerler düzenlenmeli ve ev ortamında matematik etkinliklerinin yapılması teşvik edilmelidir.

Ailelerin çocuklarına yönelik yüksek akademik beklentilerini dengelemeleri sağlanmalıdır. Bu durum öğrencilerde sosyal performans kaygısını azaltabilir.

Öğrencilere matematiği sevdirecek, oyun tabanlı öğrenme etkinlikleri düzenlenmelidir. Matematik dersleri, problem çözme ve grup çalışmaları gibi eğlenceli hale getirilmelidir.

Matematikte zorluk yaşayan öğrencilere yönelik ek destek programları hazırlanarak bireysel ihtiyaçlara yönelik çalışmalar yapılmalıdır.

Matematik korkusunun uzun vadeli etkilerini inceleyen takip çalışmaları yapılmalıdır.

Matematik korkusunu azaltmaya yönelik geliştirilen programların etkililiği deneysel çalışmalarla test edilmelidir.

KAYNAKÇA

Ashcraft, M. H., & Krause, J. A. (2007). Working memory, math performance, and math anxiety. *Psychonomic Bulletin & Review, 14*(2), 243-248. https://doi.org/10.3758/BF03194059

Beilock, S. L., Gunderson, E. A., Ramirez, G., & Levine, S. C. (2010). Female teachers' math anxiety affects girls' math achievement. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 107*(5), 1860-1863. https://doi.org/10.1073/pnas.0910967107

Bekdemir, M. (2008). Mathematics anxiety and its impact on pre-service elementary school teachers. *Inonu University Journal of the Faculty of Education, 9*(16), 89-97.

Bohuslav, R. (1980). Anxiety in mathematics education. *Journal of Educational Psychology, 72*(5), 590-597.

Bulmahn, B., & Young, D. M. (1982). On the causes of math anxiety. *Educational Studies in Mathematics, 13*(3), 201-208. https://doi.org/10.1007/BF00366605

Civelek, M., Meder, M., & Tuzen, F. (2003). Matematik korkusu ve çözüm önerileri. *Eğitim ve Bilim, 28*(128), 23-30.

Dursun, S., & Dede, Y. (2004). Matematik başarısını etkileyen faktörler. *Matematik Eğitimi Dergisi, 2*(1), 14-20.

Else-Quest, N. M., Hyde, J. S., & Linn, M. C. (2010). Cross-national patterns of gender differences in mathematics: A meta-analysis. *Psychological Bulletin, 136*(1), 103-127. https://doi.org/10.1037/a0018053

Gonzalez-DeHass, A. R., Willems, P. P., & Doan Holbein, M. F. (2005). Examining the relationship between parental involvement and student motivation. *Educational Psychology Review, 17*(2), 99-123. https://doi.org/10.1007/s10648-005-3949-7

Green, S. (1999). Math anxiety: Personal, educational, and societal implications. *Journal of Social Issues, 55*(1), 83-94. https://doi.org/10.1111/0022-4537.00104

Gürbüz, R., & Birgin, O. (2012). The effects of the cooperative learning method supported by multiple intelligence theory on mathematics anxiety. *International Journal of Human Sciences, 9*(1), 156-172.

Hembree, R. (1990). The nature, effects, and relief of mathematics anxiety. *Journal for Research in Mathematics Education, 21*(1), 33-46. https://doi.org/10.2307/749455

Hyde, J. S., & Mertz, J. E. (2009). Gender, culture, and mathematics performance. *Proceedings of the National Academy of Sciences, 106*(22), 8801-8807. https://doi.org/10.1073/pnas.0901265106

Keklikci, H., Yılmazer, Z. (2013). İlköğretim Öğrencilerinin Matematik Korku Düzeyleriyle Matematik Öğretmenlerine Yönelik Görüşleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi III (25), 198-204.

McLeod, D. B. (1993). Research on affect in mathematics education: A reconceptualization. In D. A. Grouws (Ed.), *Handbook of Research on Mathematics Teaching and Learning* (pp. 575-596). Macmillan.

Reys, R. E., Lindquist, M. M., Lambdin, D. V., & Smith, N. L. (2009). *Helping children learn mathematics*. Wiley.

Szücs, D., Devine, A., Soltesz, F., Nobes, A., & Gabriel, F. (2014). Developmental dyscalculia is related to visuo-spatial memory and inhibition impairment. *Cortex, 49*, 2674-2688. https://doi.org/10.1016/j.cortex.2013.12.007

Ufuktepe, Ü. (2009). Matematik öğretiminde başarı ve başarısızlık nedenleri. *Eğitim ve Bilim, 34*(151), 65-80.

Uusimaki, L., & Nason, R. (2004). Causes underlying pre-service teachers' negative beliefs and anxieties about mathematics. In M. J. Hoines & A. B. Fuglestad (Eds.), *Proceedings of the 28th PME Conference* (pp. 369-376). Bergen, Norway.

Wigfield, A., & Meece, J. L. (1988). Math anxiety in elementary and secondary school students. *Journal of Educational Psychology, 80*(2), 210-216. https://doi.org/10.1037/0022-0663.80.2.210

EĞİTİM BAĞLAMINDA SIĞINMACI, MÜLTECİ VE GÖÇMEN KAVRAMINA YÖNELİK BİR DEĞERLENDİRME

Doç. Dr. Celalettin KORKMAZ

Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi,

celalettinkorkmaz@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7249-1070

ÖZET

Göçmen, sığınmacı ve mülteci kavramları, ulusal ve uluslararası hukukta farklı anlamlara sahiptir ve bu bireylerin topluma entegrasyonu için eğitim kritik bir rol oynamaktadır. Mülteciler, zulüm korkusuyla ülkesini terk eden; sığınmacılar, koruma talebinde bulunan; göçmenler ise başka bir ülkeye yerleşmek veya geçici konaklamak amacıyla göç eden bireylerdir. Uluslararası mevzuatta 1951 Cenevre Sözleşmesi ve diğer protokoller, mülteci ve sığınmacıların haklarını düzenlerken, Türkiye'de 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, göçmenler ve sığınmacılara yönelik düzenlemeleri içerir. Eğitim, mülteciler ve göçmenler için dil öğrenimi, psikolojik destek ve kültürel uyum süreçlerinde hayati bir araç olarak kabul edilmektedir. Göçmen, sığınmacı ve mülteci çocuklar için eğitim sistemine entegrasyonu kolaylaştıracak politikalar, ayrımcılığın önlenmesi, dil desteği ve rehberlik hizmetleri sağlanması önemlidir. Ayrıca, eğitim, bu bireylerin uzun vadeli refahını desteklemek ve toplumsal uyumu güçlendirmek için bir öncelik olmalıdır. Eğitim sistemlerinin kapsayıcı ve eşitlikçi olması, sığınmacıların, mültecilerin ve göçmenlerin toplumda daha iyi bir gelecek inşa etmelerine katkı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kavram, Eğitim, Göçmen, Mülteci, Sığınmacı.

1. GİRİŞ

Göçmen, sığınmacı ve mülteci kavramları, ulusal ve uluslararası hukukta farklı anlamlar taşırken, eğitim bu bireylerin entegrasyonu ve refahı için kritik bir rol oynamaktadır. Mülteci, zulüm korkusuyla kendi ülkesinin dışında bulunan kişiyi tanımlarken, sığınmacı, başka bir ülkeye korunma başvurusunda bulunan ve sonucunu bekleyen bireydir. Göçmen ise kendi ülkesinden ayrılarak başka ülkeye giden ve oraya yerleşme amacı güden insanlar için kullanılan kavramdır. Eğitim, bu bireylerin topluma entegrasyonunu sağlamak ve yaşam standartlarını yükseltmek için hayati öneme sahiptir. Dil desteği, psikolojik yardım ve kültürel uyum gibi unsurlar, eğitimde başarılarını artırmak için gereklidir. Göçmenlerin, sığınmacıların ve mültecilerin eğitim sistemine entegrasyonunu sağlamak amacıyla geçici eğitim merkezleri ve dil kursları gibi uygulamalar bu insanlar için önemli kabul edilebilecek öncelikler olarak

belirtilebilir. Bu şekilde vatanını, toprağını, ülkesini terk eden insanların eğitimde eşit fırsatlara erişiminin sağlanması, başarılı bir entegrasyon için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, eğitim kurumları ile hükümetlerin, sığınmacıların, mültecilerin ve göçmenlerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamak üzere gerekli destek ve politikaları geliştirmesi elzemdir.

2. ULUSLARARASI VE ULUSAL HUKUKTA GÖÇMEN, SIĞINMACI VE MÜLTECİ KAVRAMI

Uluslararası mevzuata göre mülteci; 2004/83/EC (AT) Sayılı Avrupa Konsey Yönergesinde ırk, din, milliyet, siyasal görüş veya belirli bir sosyal gruba üye olma nedeniyle zulüm göreceği korkusuyla kendi ülkesinin dışında bulunan ve bu nedenle koruma istemeyen kişi olarak tanımlanır. 1951 Cenevre Sözleşmesi ve 1967 Protokolünde ise mülteci, zulüm göreceğinden haklı sebeplerle korktuğu için vatandaşı olduğu ülkenin dışında bulunan ve bu ülkenin korumasından yararlanamayan kişi olarak tanımlanır. Bölgesel Tanımlar da Afrika Birliği Örgütüne göre kamu düzenini ciddi biçimde bozan olaylar nedeniyle ülkesini terk eden kişileri de mülteci kapsamına alır. 1984 Cartagena Bildirisi ise yaygın şiddet, iç çatışmalar ve insan hakkı ihlalleri nedeniyle ülkelerinden kaçan kişileri mülteci olarak kabul eder. Sığınmacı, 1951 Sözleşmesine göre zulüm nedeniyle başka bir ülkeye korunma başvurusunda bulunan ve başvurusunun sonucunu bekleyen kişilerdir. Sığınmacı, mültecilik statüsü kazanamazsa ülkeyi terk etmek zorunda kalabilir (Çakran ve Eren, 2017; Ziya, 2012, Ergüven ve Özturanlı, 2013).

Ulusal mevzuatta ise 6458 Sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK): Mülteci, Avrupa'dan gelen ve zulüm göreceğinden korktuğu için ülkesinin dışında bulunan kişilerdir. Avrupa dışından gelen ve sığınma talep eden kişiler ise "şartlı mülteci" olarak tanımlanır. Şartlı mültecilere, üçüncü ülkeye yerleştirilinceye kadar Türkiye'de kalma izni verilir. Menşe ülkesine geri gönderildiğinde ölüme, işkenceye veya insanlık dışı muameleye maruz kalacak yabancılara ise ikincil koruma statüsü verilir. Suriyeliler gibi kitlesel olarak sınırlarımıza gelen veya geçen yabancılara da geçici koruma sağlanmaktadır. Suriyeliler ise ne göçmen ne de mülteci tanımına uyar. Bu nedenle Suriyelilerin statüsü "geçici koruma" olarak belirlenmiştir. Bu durumda olanlara 6458 Sayılı YUKK'un 91. maddesi gereğince geçici koruma sağlanır ve bu kişiler olumsuz şartların ortadan kalkması durumunda ülkelerine geri dönmek zorundadır.

Göçmen sözcüğü Türk Dil Kurumu (TDK) tarafından "Kendi ülkesinden ayrılarak yerleşmek için başka ülkeye giden (kimse, aile veya topluluk); muhacir" olarak tanımlanmıştır. Yabancı sözcüğü ise "Başka bir milletten olan, başka devlet uyruğunda olan (kimse); bigâne, ecnebi olarak açıklanmıştır (TDK, 2024).

Öncelikle göçmen kavramına baktığımızda Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı'na göre evrensel bir "göçmen" tanımı bulunmamaktadır. Genel olarak göçmen, kendi menşe ülkesinden çeşitli nedenlerle başka bir ülkeye göç eden kişidir. Göç nedenleri itici faktörler (olumsuz koşullar) ve çekici faktörler (olumlu koşullar) olarak ikiye ayrılır. Göç nedenleri sosyal, ekonomik, insani ve çevresel boyutlar taşımaktadır. Uluslararası Göç Örgütü (IOM), göçmeni, hukuki statü, yer değiştirme hareketinin istemli veya istemsiz olması, sebepler ve kalış süresi gibi faktörleri dikkate almadan, menşe yerinden uzaklaşan kişi olarak

tanımlamaktadır. Avrupa Parlamentosu ve Konseyi ise göçmeni, en az 12 aylık süreyle başka bir üye devlete yerleşen kişi olarak tanımlar ve bu tanım IOM'nin tanımına bir zaman boyutu eklemektedir. Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) de göçmeni, yabancı bir ülkede bir yıldan fazla ikamet eden kişi olarak tanımlamaktadır. Türkiye'nin ulusal mevzuatında, göçmen, Türk soyundan ve kültürüne bağlı olup, Türkiye'ye yerleşmek amacıyla gelen kişiler olarak tanımlanmaktadır. Türk soyundan ve kültürüne bağlı olmayan yabancılar ise göçmen olarak kabul edilmez. Bu tanım, Avrupa İnsan Hakları ve Temel Özgürlüklerin Korunmasına İlişkin Sözleşme ile çelişmektedir. Göç İdaresi Genel Müdürlüğü ise göçmeni, kişisel rahatlık sebepleriyle kendi özgür iradesiyle göç eden kişi olarak tanımlamaktadır (Çakran ve Eren, 2017; Ziya, 2012, Ergüven ve Özturanlı, 2013).

3. GÖÇMENLERİN, SIĞINMACILARIN VE MÜLTECİLERİN EĞİTİMİ

Savaş, çatışma veya zulümden kaçarak başka ülkelere sığınan göçmenler, sığınmacılar ve mülteciler, eğitim açısından özel ihtiyaçlara sahiptir. Onların travmatik deneyimlerinin üstesinden gelmelerine yardımcı olmak, psikolojik destek sağlamak ve dil engellerini aşmalarına destek olmak gerekir (HRW, 2015; Koehler ve Schneider, 2019). Ayrıca, eğitim ortamlarında kültürel farklılıklara saygı gösterilmeli ve uyum süreçleri desteklenmelidir (Gümüşten, 2017).

Bazı ülke ve sektörlerde, özellikle Avusturya ve Almanya'daki genç, düşük eğitimli erkekler arasında mülteci yerleşiminin etkisinin daha yüksek olması beklenmektedir. Bu hassas gruplara yönelik etkili işgücü piyasası entegrasyon önlemlerinin hayata geçirilmesine, özellikle başarılı entegrasyonları ve ekonomik olarak kendi kendine yeterlilikleri için eğitim ve beceri geliştirme açısından onları destekleyecek politikaların güçlendirilmesi eşlik etmelidir. Ayrıca, eğitime erişim, mültecilerin başarılı entegrasyonu ve uzun vadeli refahı için hayati öneme sahiptir (Murray ve diğerleri, 2010). Mültecilerin başarılı entegrasyonu ve uzun vadeli refahı için eğitime erişim çok önemlidir. Bu, eğitime erişimin yeniden yerleştirilen mülteci çocuklar için koruyucu bir faktör olduğunu gösteren araştırma bulgularıyla desteklenmektedir. Eğitime erişim, mülteci çocuklara yalnızca akademik bilgi ve becerilerin yanı sıra normallik, rutin ve aidiyet duygusu da sağlar. Eğitim sistemleri ve politika yapıcıların mültecilerin eğitimine öncelik vermesi, onlara eşit fırsatlar sunması ve tam potansiyellerine ulaşmaları için gerekli desteği sağlamaları önemlidir. Ayrıca araştırmalar, eğitime erişimin mültecilerin ruh sağlığı ve refahı üzerinde olumlu bir etkisi olabileceğini göstermiştir. Bu bağlamda eğitim kurumlarının ve öğretmenlerinin kültürel açıdan duyarlı olmaları ve mülteci öğrencilerin kendine özgü ihtiyaçlarını destekleyecek gerekli bilgi ve becerilerle donatılmış olmaları önemlidir. Mültecilerin eğitimini etkili bir şekilde desteklemek için hükümetlerin ve kuruluşların dil sorunu, belge eksikliği ve kaynaklara sınırlı erişim gibi engelleri ele alması önemlidir. Bu engeller, dil ve kültürel oryantasyon programlarının uygulanması, danışmanlık ve mentorluk gibi destek hizmetlerinin sağlanması ve geçmişleri veya statüleri ne olursa olsun tüm mültecilerin eğitim fırsatlarına eşit erişiminin sağlanması yoluyla aşılabilir (Dryden-Peterson, 2011; Sheikh ve Anderson, 2018; Antony-Newman ve Niyozov, 2023; Monitoring Educational Equity, 2019; Lau ve Rodgers, 2021). Mültecilerin yüksek kaliteli eğitime erişiminin olmaması

herkes için eğitim hedeflerine, kalıcı çözümlere ve sürdürülebilir kalkınmaya ulaşılmasına engel olmaktadır. Başarılı entegrasyonu ve uzun vadeli refahı teşvik etmek için mültecilerin eğitimi bir öncelik olmalıdır.

Göçmenler genellikle ekonomik veya eğitim fırsatları nedeniyle ülkeler arasında yer değiştirmektedir (PRC, 2020; Marrow ve Batalova, 2024). Onların eğitiminde, dil öğrenimi, kültürel uyum ve ayrımcılıkla mücadele önemli unsurlardır. Ayrıca, eğitim sistemlerinin çok kültürlülüğe açık olması ve farklı geçmişlerden gelen öğrencilere uygun programlar sunması gerekmektedir (U.S. Department of Education, 2023; NRC-RIM, 2024; Riza vd., 2020).

Göçmenlerin eğitimi günümüz toplumunda önemli ve karmaşık bir konudur (Schugurensky, 2010). Göçmen öğrencilerin karşılaştığı ihtiyaçların ve zorlukların ele alınması, dil desteği sağlanması, kültürel entegrasyon ve göçmenlik statülerine bakılmaksızın tüm öğrenciler için kapsayıcı ve eğitime eşit erişimi teşvik etmek konunun vurgulanması gereken ana boyutlarıdır (Aguado ve diğerleri, 2003). Göçmenlere destek, başarılarını garanti altına almak için çok önemlidir. Ayrıca göçmenlere eğitim olanakları ve kaynakları konusunda kapsamlı ve doğru bilgilerin sağlanması gerekmektedir (Bajwa ve diğerleri, 2017). Bu kapsamlı destek, göçmenlerin karşılaştığı yeniden yerleşim sorunlarına çözüm bulmak ve bu öğrenci nüfusu için bir topluluk duygusu oluşturmayı da içermektedir. Eğitim, göçmenlerin yeni topluluklarına entegrasyonunda ve başarısında çok önemli bir rol oynamaktadır (Mutiani, 2018; Sheikh & Anderson, 2018). Göçmenlerin eğitimi, karmaşık kesişen eğitim, göç, mali yardım ve yeterlilik değerlendirme kurumları sistemlerinde gezinmek için eğitim kurumları ve işbirliği yapan hizmet sağlayıcılar/kurumlar tarafından özel olarak hazırlanmış rehberlik de dâhil olmak üzere kapsamlı destek gerektiren devam eden bir süreçtir (Bajwa ve diğerleri, 2017; U.S. Department of Education, 2023; Masinda, 2014; Díez ve diğerleri, 2011).

4. ULUSAL HUKUKTA SIĞINMACILARIN, MÜLTECİLERİN VE GÖÇMENLERİN EĞİTİMİ

Geçici Koruma Yönetmeliği kapsamında sığınmacılar ve mülteciler Türkiye'de eğitime erişim hakkına sahiptir. Bu düzenleme, kayıtlı tüm sığınmacıların ve mültecilerin devlet okullarına, üniversitelere ve mesleki eğitim programlarına kaydolma hakkına sahip olmasını sağlamaktadır. Ayrıca mevzuat, eğitim kurumlarında mülteci çocuklara yönelik ayrımcılığı yasaklar ve yasal statülerine bakılmaksızın herkesin eğitime erişimini güvence altına almaktadır. Türk hükümeti, mültecilerin eğitim sistemine entegrasyonuna yardımcı olmak amacıyla geçici eğitim merkezlerinin sayısını artırarak ve dil kursları sağlayarak mültecilerin eğitime erişimini iyileştirmeye yönelik adımlar atmaktadır. Türkiye'deki sığınmacıların ve mültecilerin, Türk Ulusal Hukuk Sistemi tarafından korunan belirli eğitim hakları ve sorumlulukları vardır. Bir sığınmacı, ilköğretimden yükseköğretime kadar her düzeyde eğitime erişim hakkına sahiptir. Buna devlet okullarına kaydolma ve eğitimde eşit fırsatlar sağlamak için gerekirse dil desteğine erişim hakkı da dâhildir. Tüm bunların yanında Türkiye'de sığınmacıların eğitim konusunda sorumluluklarının olduğunu anlamaları önemlidir. Buna düzenli olarak okula gitmek ve eğitim kurumlarının belirlediği kurallara ve düzenlemelere uymak da dâhildir. Ayrıca, Türk eğitim sisteminde sığınmacılara sunulan, akademik ve sosyal

ihtiyaçlara yardımcı olacak danışmanlık ve rehberlik gibi destek hizmetlerinin de bilinmesi önemlidir. Türkiye'deki sığınmacıların eğitim hakları ve sorumluluklarını anlamaları, eğitim sisteminde başarılı bir şekilde ilerlemek ve daha parlak bir gelecek inşa etmek için çok önemlidir (Aydın ve Kaya, 2019; HRW, 2017; Gürel ve Büyükşahin, 2020; Maadad ve Yılmaz, 2021; Çelik ve diğerleri, 2021)

Türk Ulusal Hukuk Sisteminde göçmenlerin kanunlarla güvence altına alınan ve düzenlenen bir takım eğitim hakları ve sorumlulukları bulunmaktadır. Göçmen çocukların eğitime Türk çocuklarıyla eşit erişim hakkı vardır ve onların kaliteli eğitime erişimlerini sağlamak Türk hükümetinin sorumluluğundadır (Reliefweb, 2017; Aydın ve Kaya, 2019; Uyan-Semerci ve Erdoğan, 2018; Öztürk ve Doğan, 2017; Gürel ve Büyükşahin, 2020).

Göçmenlerin Türk eğitim sistemindeki en önemli haklarından biri mümkün olduğu ölçüde kendi ana dillerinde eğitim alma hakkıdır. Bu özellikle Türkçesi akıcı olmayan göçmen çocukları için önemlidir. Ayrıca Türk hükümetinin, göçmen öğrencilerin eğitim sistemine entegrasyonuna ve akademik açıdan başarıya ulaşmalarına yardımcı olacak destek ve kaynakları sağlama sorumluluğu da bulunmaktadır (Maadad ve Yılmaz, 2021; Özyurt ve diğerleri, 2020; UNHCR Türkiye, 2023; Anis ve diğerleri, 2021; Ereş, 2016; Çelik ve diğerleri, 2021). Göçmenlerin kendilerine sunulan fırsatlardan tam olarak yararlanabilmeleri için Türk eğitim sistemi içerisindeki hak ve sorumluluklarının bilincinde olmaları önemlidir. Bu hak ve sorumlulukları anlamak, göçmenlerin eğitim sisteminde yön bulmalarına ve ihtiyaçlarını savunmalarına yardımcı olacaktır (Kılcan ve Şimşek, 2021; UNHCR Türkiye, 2023). Nitekim göçmenler bir ülkede geçici olarak bulunmaktadırlar. Bunlar göç etme nedenleri ortadan kalktığında büyük olasılıkla geri dönecek veya göç sonucu bulunduğu yerde geçici olarak konaklayıp göçe devam edecek olma ihtimali yüksek olan birey veya topluluk olarak değerlendirilmektedir.

5. SONUÇ

Göçmenlerin, sığınmacıların ve mültecilerin eğitimi, toplumsal entegrasyon ve bireysel refah açısından kritik öneme sahiptir. Eğitim, sadece akademik bilgi ve becerilerin kazandırılmasıyla sınırlı kalmayıp, aynı zamanda normallik, aidiyet duygusu ve psikososyal destek gibi temel ihtiyaçların karşılanmasında da önemli bir araçtır. Uluslararası ve ulusal hukuk bağlamında göçmen, sığınmacı ve mülteci statülerine ilişkin farklı tanımlar ve yasal düzenlemeler bulunmasına rağmen, bu bireylerin eğitime eşit ve adil bir şekilde erişimini sağlamak ortak bir sorumluluk alanıdır.

Türk eğitim sistemi, özellikle geçici eğitim merkezleri, dil kursları ve entegrasyonu destekleyen rehberlik hizmetleri gibi uygulamalar aracılığıyla mültecilerin ve sığınmacıların eğitime erişimlerini kolaylaştırma yönünde önemli adımlar atmıştır. Bununla birlikte, lisan engeli, kültürel farklılıklar ve ayrımcılık gibi sorunların çözülmesi, bu bireylerin eğitimde tam anlamıyla başarılı olmaları için hayati önem taşımaktadır. Göçmenlerin eğitim sürecinde, çok kültürlü eğitim yaklaşımlarının benimsenmesi, öğretmenlerin kültürel duyarlılıkla hareket etmesi ve psikososyal desteğin artırılması gerekliliği öne çıkmaktadır.

Sonuç olarak, hükümetlerin ve eğitim kurumlarının, mülteciler, sığınmacılar ve göçmenlerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamak üzere daha kapsamlı ve sürdürülebilir politikalar geliştirmesi gerekmektedir. Eğitim, bu bireylerin topluma entegrasyonunu kolaylaştıran en etkili mekanizmalardan biri olarak değerlendirilmelidir. Uzun vadede, bu alanda yapılacak yatırımlar, sadece bireylerin değil, aynı zamanda ev sahibi toplumların da sosyal uyum, ekonomik kalkınma ve sürdürülebilir bir gelecek hedeflerine ulaşmalarına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

Aguado, T., Ballesteros, B., & Malik, B. (2003). Cultural diversity and school equity. A model to evaluate and develop educational practices in multicultural education contexts. *Equity & Excellence in Education, 36*(1), 50-63. https://doi.org/10.1080/10665680303500

Anis, R., Calia, C., Demir, Ö O., Doyran, F., & Hacıfazlıoğlu, Ö. (2021). The psycho-social needs of displaced Syrian youth in Turkish schools: A qualitative study. Cypriot *Journal of Educational Sciences, 16*(2), 1602-1615. https://doi.org/10.18844/cjes.v16i4.6025

Antony-Newman, M., & Niyozov, S. (2023). Barriers and Facilitators for Academic Success and Social Integration of Refugee Students in Canadian and US K–12 Schools: A Meta-Synthesis. *Canadian Journal of Education, 46*(4), 980-1012. https://doi.org/10.53967/cje-rce.5859

Aydin, H., & Kaya, Y. (2019). Education for Syrian refugees: The new global ıssue facing teachers and principals in Turkey. *Educational Studies, 55*(1), 46–71. https://doi.org/10.1080/00131946.2018.1561454

Bajwa, J K., Couto, S., Kidd, S A., Markoulakis, R., Abai, M., & McKenzie, K. (2017). Refugees, higher education, and ınformational barriers. *York University, 33*(2), 56-65. https://doi.org/10.7202/1043063ar

Çakran, Ş. & Eren, V. (2017). Mülteci politikası: Avrupa Birliği ve Türkiye karşılaştırması. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 14*(39), 1-30.

Çelik, S., İşler, N K., & Saka, D. (2021). Refugee education in Turkey: barriers and suggested solutions. *Pedagogy, Culture & Society, 31*(4), 687-705. https://doi.org/10.1080/14681366.2021.1947878

Díez, J S., Gatt, S., & Racionero, S. (2011). Placing Immigrant and Minority Family and Community Members at the School's Centre: the role of community participation. European *Journal of Education,46*(2),184-196 https://doi.org/10.1111/j.1465-3435.2011.01474.x

Dryden-Peterson, S. (2011). Refugee education: A global review. UNHCR. https://www.heart-resources.org/doc_lib/refugee-education-global-review/

Ereş, F. (2016). Problems of the Immigrant Students' Teachers: Are They Ready to Teach?. *International Education Studies, 9*(7), 64-71. http://dx.doi.org/10.5539/ies.v9n7p64

Ergüven, N. S. & Özturanlı, B. (2013). Uluslararası mülteci hukuku ve Türkiye. *AÜHFD*, 62 (4), 1007-1061.

Gümüşten, D. (2017). Mülteci çocukların eğitimi ve uyumlarına yönelik yapılan müdahale programları üzerine bir derleme. *Nesne Psikoloji Dergisi (NPD), 5*(10), 247-264. https://doi.org/10.7816/nesne-05-10-03

Gürel, D., & Büyükşahin, Y. (2020). Education of Syrian refugee children in Turkey: Reflections from the application. *International Journal of Progressive Education, 16*(5), 426-442. https://doi.org/10.29329/ijpe.2020.277.26

HRW (2017, May 31). Turkey: Education Barriers for Asylum Seekers. https://www.hrw.org/news/2017/05/31/turkey-education-barriers-asylum-seekers

Human Rights Watch (HRW) (2015). "Geleceğimi Hayal Etmeye Çalıştığımda Hiçbir Şey Göremiyorum". Türkiye'deki Suriyeli Mülteci Çocukların Eğitime Erişiminin Önündeki Engeller – Kayıp Nesil Olmalarını Önlemek. https://www.hrw.org/tr/report/2015/11/09/282910

Kılcan, B., & Şimşek, Ü. (2021). Investigation of social studies curriculum in regards to migrant, refugee, asylum-seekers concepts. *Participatory Educational Research, 8*(1), 395-408. https://doi.org/10.17275/per.21.23.8.1

Koehler, C., & Schneider, J. (2019). Young refugees in education: the particular challenges of school systems in Europe. *CMS* **7**, 28. https://doi.org/10.1186/s40878-019-0129-3

Lau, L S., & Rodgers, G. (2021). Cultural Competence in Refugee Service Settings: A Scoping Review. *Health Equity, 5*(1), 124–134. https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7990563/

Maadad, N., & Yilmaz, M. (2021). Educational Policies and Schooling for Arabic Speaking Refugee Children in Australia and Turkey. *Australian Journal of Teacher Education, 46*(11), 18-36. https://doi.org/10.14221/ajte.2021v46n11.2

Marrow, B. & Batalova, J. (2024). *Middle Eastern and North African Immigrants in the United States.* Migration Policy Institute (MPI). https://www.migrationpolicy.org/article/middle-eastern-and-north-african-immigrants-united-states

Masinda, M T. (2014). Immigrant Settlement Services Literacy. *International Journal of Social Work,* 1(2), 1-13. https://doi.org/10.5296/ijsw.v1i2.5335

Murray, K E., Davidson, G., & Schweitzer, R. (2010). Review of refugee mental health interventions following resettlement: Best practices and recommendations.. *American Psychological Association, 80*(4), 576-585. https://doi.org/10.1111/j.1939-0025.2010.01062.x

Mutiani, M. (2018). Education and multiculturalism: The road ahead harmony in globalization. *Advances in Social Science, Education and Humanities Research (ASSEHR)*, 147, 225-228. https://doi.org/10.2991/icsse-17.2018.52

National Academies of Sciences, Engineering, and Medicine (2019). Monitoring Educational Equity. National Academies Press. https://doi.org/10.17226/25389

National Resource Center for Refugees, Immigrants, and Migrants (NRC-RIM) (2024). Involve the people you serve. https://nrcrim.org/toolkits/community-engagement-toolkit

Öztürk, A., & Doğan, G Ö. (2017). Effective children's rights education from the perspectives of expert teachers in children's rights education: A Turkish sample. *Journal of Education and Learning*, *6*(4), 303-303. https://doi.org/10.5539/jel.v6n4p303

Özyurt, M., Kayıran, B. K., & Küçükoglu, Ş. T. (2020). A Review of the ınclusion process of Syrian refugee students in the formal education system of Turkey. *FIRE: Forum for International Research in Education, 6*(2), 141-166. https://fire-ojs-ttu.tdl.org/fire/index.php/FIRE/article/download/186/94

Pew Research Center (PRC) (2020). Key findings about U.S. immigrants. https://www.pewresearch.org/short-reads/2020/08/20/key-findings-about-u-s-immigrants/

Reliefweb (2017, June 9). Turkey: Education Update - May 2017. https://reliefweb.int/report/turkey/turkey-education-update-may-2017

Riza, E., Kalkman, S., Coritsidis, A., Koubardas, S., Vassiliu, S., Lazarou, D., Karnaki, P., Zota, D., Kantzanou, M., Psaltopoulou, T., & Linos, A. (2020). Community-Based Healthcare for Migrants and Refugees: A Scoping Literature Review of Best Practices. *Healthcare (Basel, Switzerland)*, *8*(2), 115. https://doi.org/10.3390/healthcare8020115

Schugurensky, D. (2010). Citizenship and Immigrant Education. Editor(s) Penelope Peterson, Eva Baker, Barry McGaw in *International Encyclopedia of Education* (Third Edition) ss. 113-119. Elsevier. https://doi.org/10.1016/b978-0-08-044894-7.00020-8

Sheikh, M., & Anderson, J. R. (2018). Acculturation patterns and education of refugees and asylum seekers: A systematic literature review. *Learning and Individual Differences*, 67, 22-32. https://doi.org/10.1016/j.lindif.2018.07.003

Türk Dil Kurumu (TDK) (2024). Güncel Türkçe sözlük. Türk Dil Kurumu Sözlükleri. https://sozluk.gov.tr/

U.S. Department of Education (2023). Educational Resources for Immigrants, Refugees, Asylees and other New Americans. https://www2.ed.gov/about/overview/focus/immigration-resources.html

UNHCR Türkiye (2023, January 1). *Education*. https://www.unhcr.org/tr/en/education

Uyan-Semerci, P., & Erdoğan, E. (2018). Who cannot access education? Difficulties of being a student for children from Syria in Turkey. *Vulnerable Children and Youth Studies, 13*(1), 30-45. https://doi.org/10.1080/17450128.2017.1372654

Ziya, O. (2012). Mülteci-Göçmen belirsizliğinde iklim mültecileri. *TBB Dergisi*, 99, 229-240.

ÖZEL EĞİTİM SINIFLARINDA GÖREVLENDİRİLEN ÖĞRETMENLERİN YAŞADIKLARI SORUNLARA YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. Celalettin KORKMAZ

Fırat Üniversitesi Eğitim Fakültesi,

celalettinkorkmaz@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-7249-1070

ÖZET

Bu çalışmada özel eğitim sınıflarında görev yapan alan dışı öğretmenlerin yaşadıkları sorunların belirlenmesi amaçlanmıştır. Nitel olarak tasarlanmış olan araştırma bir durum çalışmasıdır. Konuya yönelik hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile veriler toplanmıştır. Araştırmanın çalışma grubu olasılıklı olmayan örnekleme yöntem çeşitlerinden uygun örneklem belirleme yöntemine göre seçilmiştir. Araştırma 2023-2024 eğitim öğretim yılında Sinop ili Merkez ilçesinde Özel Eğitim Okulunda alan dışı olarak görev yapan, farklı branşlardan 20 öğretmenle yürütülmüştür. Elde edilen veriler içerik analizi yapılarak çözümlenmiştir. Araştırma bulgularına göre, özel eğitim sınıfında alan dışı olarak görev yapan öğretmenler Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı hazırlama ve uygulama, davranış değiştirme, beceri öğretimi sınıf yönetimi konularında çeşitli sorunlar yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Bireyselleştirilmiş Eğitim Programı, Özel Eğitim, Öğretmen.

1. GİRİŞ

Toplumun eğitim hedefleri doğrultusunda bireylere eğitim ve öğretim sunmakla görevli kişiye verilen mesleki unvan olan öğretmenlik kutsal bir meslek olup öğretmenler eğitim sisteminin en önemli paydaşlarındandır (Dilekmen, 2010; Çıltaş ve Akıllı, 2011).

Farklı branşlarda eğitim öğretim hizmetini yerine getiren öğretmenler arasında ise özel eğitim öğretmenleri diğerlerinden ayrılmaktadır. Diğer öğretmenler yeterliği olan öğrenciler ile ilgilenirken özel eğitim öğretmenleri yetersizliği veya engeli olan özel öğrencilerle eğitim öğretim faaliyetlerini yürütmektedirler (MEB, 2010).

Özel eğitime ihtiyacı olan pek çok tipte birey vardır. Özel Eğitim Hizmetleri yönetmeliğinde; Duygusal ve Davranış Bozukluğu, Dikkat Eksikliği ve Hiperaktivite, Otizm Spektrum Bozukluğu, Dil ve Konuşma Güçlüğü, Görme ve İşitme Yetersizliği, Ortopedik (Fiziksel) Yetersizlik, Zihinsel Yetersizlik, Özel Öğrenme Güçlüğü, Süreğen Hastalıklar,

Üstün ve Özel Yeteneklilik ile Çoklu Yetersizlik olarak özel eğitime ihtiyacı olan bireyler olarak gruplandırılmışlardır (Resmi Gazete, 2006).

Özel gereksinimli bireylerle çalışmak normal gelişim gösteren bireylere nazaran daha büyük sabır ve özveri gerektirmektedir. Özel eğitimde çalışan öğretmenler sınıflarında fazla heterojen bir grupla eğitim öğretim sürecini devam ettirmektedir. Dolayısıyla özel gereksinimli bireylerin yetersizliklerinin sonucunda oluşabilecek olumsuzlukları en aza indirmek, onları bağımsız yaşama kazandırmakta öğretmene çok büyük görev düşmektedir ((Ünlü, 2021; Omak vd., 2022).

Özel eğitim sınıfında görev yapan özel eğitim öğretmenleri; zihin engelliler öğretmeni, işitme engelliler öğretmen ve görme engelliler öğretmeni olarak ayrı branşlarda uzmanlaşmaktadırlar. Bu sınıflarda alan dışı görev yapan öğretmenler ise farklı branş öğretmeni olup özel eğitim sınıfında görevlendirme ile çalışmaktadırlar. Buna karşın bu öğretmenler yüzeysel ve hızlı bir şekilde özel eğitim ile ilgili genel bilgilerin yer aldığı 80 saatlik eğitim programını almaları zorunludur. Hizmet öncesi ve hizmet içi eğitim programları ile öğretmenlerin öğretmenlik niteliğini arttırmakta, alan yeterlilikleri yükseltilmektedir. Alan ve meslekle ilgili öğretmenlerin kendilerini eksik gördüğü noktaların belirlenip ona göre eğitimlerin sağlanması gerekmektedir (Karacaoğlu, 2008).

İlgili alan yazını incelendiğinde özel eğitim sınıflarında görev yapan alan dışı öğretmenlerin kişisel oalrak yaşadığı sorunların neler olduğu ile ilgili çalışmaların çok az olduğu görülmektedir. Bu araştırma ile belirlenen sorunlarla birlikte, yapılmakta olan hizmet içi eğitimlerin niteliğinin arttırılması programların düzenlenmesi açısından oldukça önemlidir.

Bu araştırmanın genel amacı; Karadeniz bölgesinde yer alan bir şehirdeki özel eğitim sınıflarında görevlendirilen alan dışı öğretmenlerin yaşadığı sorunları belirlemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır.

1. Özel eğitim sınıfında çalışmanın psikolojinize etkisini nasıl açıklarsınız?
2. Özel eğitim sınıfında çalışmanın sosyal yaşantınıza etkisini nasıl açıklarsınız?
3. Özel eğitim sınıfında çalışmanın aile yaşantınıza etkisini nasıl açıklarsınız?
4. Özel eğitim sınıfında çalışırken karşılaştığınız sorunlar nelerdir?

2. YÖNTEM

Araştırma, özel eğitim sınıflarında görevlendirilen alan dışı öğretmenlerin yaşadığı kişisel sorunların belirlenmesine yönelik nitel olarak tasarlanmış bir durum çalışmasıdır. Nitel araştırma, gözlem, görüş ve olayların ve algıların doğal ortamda, gerçekçi bir biçimde ortaya konmasına yönelik sürecin izlendiği araştırmalardır (Yıldırım ve Şimşek, 2021). Araştırmanın çalışma grubunu Karadeniz bölgesinde bir il merkezinde çalışmaya gönüllü olarak katılan özel eğitim sınıflarında görev yapan 11 alan dışı öğretmenden oluşmaktadır. Araştırma verileri uzman görüşü alınarak araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile elde edilmiştir. Bulgular içerik analizi ile çözümlenmiştir.

3. BULGULAR

Araştırmanın birinci alt problemi olan özel eğitim sınıfında çalışmanın öğretmenlerin psikolojik durumlarına etkisine yönelik görüşleri belirlenmiştir. Psikolojiye etkisi teması altında; olumlu yönde etkilendim ve olumsuz etkilendim cevaplarının verildiği görülmüştür. Alınan cevaplar incelendiğinde cevapların çoğunluğunda öğretmenler psikolojilerinin olumlu yönde etkilendiğini ifade etmişlerdir. Örneğin, "*Tamamen yabancı olduğum alanda çalışmak tedirgin etmiş olsa da zaman içinde özel çocuklara bir şeyler öğretiyor olmak mesleki doyumu arttırdığını düşünüyorum. Olumlu yönde etkilediğini düşünüyorum* (Öğretmen 7). *İlk etapta çok stresliydim ve çaresiz hissediyordum. Sonra vicdani olarak kendimi iyi hissettiğim zamanlar yaşadıkça öğretmenlikte doyuma ulaştığınız bir branş olduğunu fark ettim* (Öğretmen 11). *İlk zamanlarda psikolojik yorgunluk ve çocukları acıma duygusu yaşadım. Branşım olmadığı için kabul edememe durumu da psikolojik olarak yoruyor* (Öğretmen 5).

Araştırmanın ikinci alt problemi olan özel eğitim sınıfında çalışmanın öğretmenlerin sosyal yaşantısına etkisine yönelik görüşleri belirlenmiştir. Sosyal yaşantısına etkisi teması altında; sosyalleşmem arttı, sosyal yaşantım olumsuz etkilendi ve etkilenmedi cevaplarının verildiği görülmüştür. Alınan cevaplar incelendiğinde cevapların çoğunluğunda öğretmenler sosyalleşmelerinin arttığını ifade etmişlerdir. Örneğin, "*Öğrencilere göstermiş olduğum sabır sosyal yaşantımda da sabır konusunda daha duyarlı olmamı sağladı* (Öğretmen 2). "*Dışarıda ve toplum içinde özel eğitim gerektiren bireylere karşı farkındalık oluştu ve daha duyarlı oldum* (Öğretmen 6). *Günün sonunda yorgun olduğum için hafta içi sosyal yaşantım olumsuz etkileniyor* (Öğretmen 10).

Araştırmanın üçüncü alt problemi olan özel eğitim sınıfında çalışmanın aile yaşantısına etkisine yönelik görüşleri belirlenmiştir. Aile yaşantısına etkisi teması altında; etkisi olmadı ve olumsuz etkisi oldu cevaplarının verildiği görülmüştür. Örneğin, "*Bazen psikolojik olarak yorgun ve çaresizlik hissi doğal olarak kendi çocuğuma tahammül seviyeni azalttı* (Öğretmen 1). *Okulda bütün sabrımı kullandığım için aileme tahammülüm azaldı* (Öğretmen 9).

Araştırmanın dördüncü alt problemi olan özel eğitim sınıfında çalışmaya bağlı yaşanan diğer problemlere yönelik öğretmen görüşleri belirlenmiştir. Özel eğitim sınıfında çalışmaya dayalı yaşanılan diğer problemler teması altında; sınıf mevcudunun fazla olması, eğitimlerin niteliği, öğretmenlere terapi uygulanması, olumsuz ön yargı kavramlarının vurgulandığı görülmektedir. Alınan cevaplar incelendiğinde çoğunluğunda öğretmenler, sınıf öğrenci sayılarının fazla olduğunu ifade etmişlerdir. Örneğin, *"Sınıflardaki maksimum öğrenci sayısı fazla. Adından da anlaşılacağı gibi bu çocuklar özel ve her biri farklı algılamaya, farklı akademik düzeye sahip. Bu yüzden bence öğrenci sayısı konusunda bir sınırlama getirilmeli. Bu sınırlama şu anki maksimum sayının altında olmalı* (Öğretmen3). "*Hafif düzey zihinsel engelliler sınıfında çalışmama rağmen dokuz kişilik bir sınıfın kalabalık olduğunu düşünüyorum* (Öğretmen 4). *Öğrenci mevcudunun fazla olmasından dolayı zorluk çekiyorum* (Öğretmen 8). *Bu alanda görevlendirileceksek daha kapsamlı bir eğitim alarak daha nitelikli bir eğitim verebiliriz. Bu şekilde özel eğitim sınıflarında görevlendirilmeliyiz* (Öğretmen 2). *Sene başında aldığımız eğitim sadece bir formaliteden ibaretti. Hâlbuki bu alanda çok önemli ciddiye alınması gereken*

konular var (Öğretmen 7). *Belli aralıklarla öğretmenlerin de Terapiye ihtiyacı olduğuna inanıyorum. Mesleki anlamda bu konuda bir adım atılmasının öğretmenlerin mental sağlığı ile mesleğin niteliği açısından önemli olduğunu düşünüyorum* (Öğretmen 9).

4. SONUÇ

Araştırma sonuçlarında alan dışı olarak özel eğitim sınıflarında görevlendirilen öğretmenler kendi branşlarından farklı, özel bir alanda görev yapmanın genel olarak psikolojilerine iyi geldiğini, özel çocuklara bir şeyler öğretmenin verdiği huzurun ve doyumun kendilerini psikolojik olarak rahatlattığından bahsetmişlerdir. Sosyal yaşantıları ile ilgili ise özel eğitim okullarında haftanın beş günü okula gitmek zorunda olmaları ve yoğun çalışmalarından dolayı sosyal yaşantılarının aksadığını dile getirmişlerdir. Özel eğitim alanında görevlendirilirken öğretmenlere hizmet içi eğitimler, kurslar verilmekte ve bu alana ait bilgiler verilmektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin aldıkları hizmet içi eğitimler ile farklı eğitsel belgelere rağmen tam olarak kendilerini yeterli görmedikleri ve desteğe ihtiyaç duydukları anlaşılmaktadır. Yapılan görüşme sonuçlarında öğretmenlerden öneriler istediğinde büyük bir kısım, verilen kursların, eğitimlerin niteliğinin arttırılması gerektiğini dile getirmektedir. Hafif düzey zihin yetersizliğine sahip öğrencilerin eğitim gördüğü sınıflarda maksimum on öğrenci bulunabilmektedir. Bundan dolayı on öğrenciye kadar bir sınıf açılmaktadır. Çalışmada öğretmenlerin önerilerinin büyük bir çoğunluğu sınıf mevcudunun fazla olduğunu belirtmişlerdir.

Bu sonuçlara dayalı olarak, özel eğitim sınıflarında görevlendirilen alan dışı öğretmenlere verilen hizmet içi eğitimlerin niteliği artırılmalı, kapsamı genişletilmelidir. Eğitim fakültelerinde özel eğitim derslerinin çeşitliliği ve niteliği artırılması faydalı olacaktır. Özel eğitim sınıflarındaki öğrenci sayıları azaltılabilir. Öğretmenlere sosyal ve psikolojik destek sağlanabilir.

KAYNAKÇA

Çiltaş, A. ve Akıllı, M. (2011). Öğretmenlerin pedagojik yeterlilikleri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* (4), 64-72. https://doi.org/10.20875/sb.93129

Dilekmen, M. (2010). Etkili eğitim için etkili öğretmenlik. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12*(2). 213– 221.

Karacaoğlu, Ö. C. (2008). Öğretmenlerin yeterlilik algıları. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 5(1), 70-97.

MEB (Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü) (2010). Okullarımızda Neden Niçin Nasıl Kaynaştırma Yönetici, Öğretmen ve Aile Kılavuzu. Ankara. https://orgm.meb.gov.tr/alt_sayfalar/yayimlar/kaynastirma/kaynastirma.pdf

Omak, S., Alpdoğan, Y., ve Sazak, E. (2022). Sınıfında OSB'li öğrenci bulunan özel eğitim öğretmenlerinin özel alan yeterliklerine ilişkin görüşleri. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 8*(1), 152-171. https://doi.org/10.31592/aeusbed.1030716.

Resmi Gazete (Sayı 26184) (2006). Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği. https://orgm.meb.gov.tr/alt_sayfalar/mevzuat/Ozel_Egitim_Hizmetleri_Yonetmeligi_son.pdf

Ünlü, E. (2021). Özel eğitime gereksinim duyan çocuklar ve özel eğitim. İ. H. Diken (Ed.), Özel Eğitime Gereksinimi Olan Öğrenciler ve Özel Eğitim (ss. 3-17). Pegem Akademi.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2021). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık

KARBON SALINIMINI AZALTMA HEDEFİNDE YEŞİL TAHVİLLERİN ROLÜ

Doç.Dr.Ferah YILDIZ
Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi
ferah.yildiz@kocaeli.edu.tr
Uzm.Furkan ŞEN
Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi
frknsn297@gmail.com

ÖZET

Karbon salınımının küresel ölçekte azaltılması, iklim değişikliğiyle mücadelede önemli bir amaç olarak ön plana çıkmaktadır. Bu amaç doğrultusunda finansal araçların etkin verimli kullanımı, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen politikaların hayata geçirilmesinde önemli bir role sahip olmuştur. Yeşil tahviller, çevresel projeleri finanse etmek için ihraç edilen özel bir borçlanma aracı olarak, karbon salınımını azaltmaya yönelik projelerin desteklenmesinde stratejik bir finansman aracı olarak değerlendirilmektedir. Yeşil tahviller, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, sürdürülebilir tarım ve orman projeleri gibi karbon salınımını doğrudan azaltmayı hedefleyen faaliyetlerin finansmanında kullanılmaktadır. Bu tahviller, yatırımcılara hem çevresel hem de ekonomik fayda sağlama konusunda destek vermektedir. Özellikle karbon yoğun sektörlerde dönüşüm gereksinimi yüksek olan ekonomilerde, yeşil tahvillerin sağladığı finansman desteği, yenilikçi teknolojilerin uygulanabilirliğini artırarak karbon azaltım hedeflerine katkı sağlamaktadır. Yeşil tahvil piyasasının büyümesi, uluslararası standartların ve düzenleyici çerçevelerin gelişmesiyle birlikte hızlanmıştır. Paris İklim Anlaşması ve Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri gibi küresel inisiyatifler, yeşil tahvillere olan talebin artmasında etkili rol oynamıştır. Bununla birlikte, bu tahvillerin etkinliği, şeffaflık, denetim mekanizmaları ve fonların doğru projelere tahsisi gibi unsurlara bağlıdır. Sonuç olarak, yeşil tahviller, karbon salınımını azaltmayı amaçlayan projelere finansman sağlayarak sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada hayati bir araç olarak düşünülmektedir. Ancak bu finansman modelinin başarısı, piyasa aktörlerinin sorumluluk bilinci, düzenleyici otoritelerin teşvik edici politikaları ve uzun vadeli bir perspektifle yapılan yatırımlarla mümkün olacaktır. Bu bağlamda, yeşil tahvillerin daha yaygın bir şekilde benimsenmesi, iklim değişikliğiyle mücadelede finansal sistemin dönüştürücü gücünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karbon Salınımı, Yeşil Tahvil, İklim Değişikliği, Yenilenebilir Enerji

1. YEŞİL TAHVİLLER

Yeşil tahviller, çevreye faydalı projeler yürütmek için sermaye toplamak amacıyla hükümet, şirketler veya diğer herhangi bir finansal kuruluş tarafından ihraç edilen bir tür sabit getirili menkul kıymettir. Bu tür projeler yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, temiz ulaşım ve sürdürülebilir çiftçilikle ilgili olanları içerebilir. Buna uyumlu olarak, yeşil tahviller yatırımcılara sürdürülebilir girişimlere yatırım yapma fırsatı vermenin bir yoludur, çünkü finansal getiri elde edip aynı zamanda iklim değişikliği olan acil küresel çevre sorununu ele almanın bir parçası olurlar (Kandır ve Yakar, 2017, s. 160-161).

Yeşil tahviller genellikle yüksek şeffaflık gereklilikleri altında yürütülür. Tahvil ihraç eden genellikle fonların nereye tahsis edildiği ve bu projelerin çevresel sonuçları hakkında periyodik raporlar sunar. Bu, karbon emisyonu azaltımları veya diğer sürdürülebilirlik önlemleri gibi metrikler hakkında bilgi içerir. Genel olarak, yeşil tahvil kavramı, iklim değişikliği ve çevresel bozulmayı ele alan çözümlerin finansmanında umut verici bir gelişmedir. Ancak, hem ihracatçıların ihtiyaçlarını hem de yatırımcıların ve genel halkın beklentilerini karşıladığından emin olmak için sürekli olarak iyileştirilmesi gerekir (Turguttopbaş, 2020, s. 274-275).

2. KARBON SALINIMININ KÜRESEL EKOSİSTEME ETKİLERİ

Karbon salınımının en belirgin etkilerinden biri küresel ısınmadır. Atmosferde artan sera gazı dünya yüzeyinden yansıyan ısının uzaya geri kaçmasını engelleyerek gezegenlerin sıcaklık dengesini bozar. Bu durum, iklim değişikliği büyük oranda tetiklemektedir. İklim değişikliği, kuraklık, şiddetli fırtınalar ve yoğun yağış gibi hava olaylarının olmasını arttırmaktadır (Demircan, 2018, s. 65).

Küresel ısınmanın etkileri sadece atmosferi değil aynı zamanda deniz seviyelerinin yükselmesine de neden olmaktadır. Kutup bölgelerinde ve yüksek dağlık alanlardaki buzulların erimesiyle okyanus sularının ısınmasına bağlı olarak deniz seviyelerinde yükselme meydana gelmektedir. IPCC raporlarına göre, deniz seviyesindeki yükselme 20. yüzyılın başından bu yana hızlanmıştır ve bu eğilimin 21. yüzyılda da devam edeceği öngörülmektedir (IPCC, 2021, s. 40).

Karbon salınımının yol açtığı diğer bir sorun ise okyanus asitlenmesidir. Atmosferdeki fazla karbondioksitin yaklaşık %30'u okyanuslar tarafından emilir ve okyanus sularının pH seviyesi düşer. Bu durumda asitlenmeye neden olur. Bu durum, mercan resifleri gibi denizdeki

ekosistemlerin zarar görmesine yol açar. Mercan resifleri, sadece biyoçeşitlilik açısından değil, kıyı toplulukları için dalga enerjisini emerek koruma sağlayan doğal bariyerlerdir. Mercan resiflerinin bozulmasıyla birlikte deniz yaşamı ve kıyı toplulukları için geri dönülmesi zor olan sorunlara neden olmaktadır (Bozkurt ve Akçakaya, 2020, s. 112).

İklim değişikliği, tarımsal üretim üzerinde de etkiler bırakmaktadır. Sıcaklıkların artması ve yağışların düzensiz bir şekilde olması özellikle tahıl üretimini olumsuz yönde etkiler. Türkiye'de yapılan bir çalışmada, sıcaklıkların artmasının tahıl verimliliğinde %20'ye varan düşüşlere yol açtığı belirtilmiştir. (Çiftçi ve Yalçın, 2017, s. 48).

Karbon salınımının ekosistemler üzerindeki etkileri, biyolojik çeşitliliğin giderek azalmasına neden olmaktadır. İklim değişikliği nedeniyle pek çok türün yaşam alanı yok olmaya başlamıştır. Özellikle, kutup ekosistemlerinde yaşayan hayvanlar bu durumdan en çok etkilenenlerdir. Türkiye'de, Toros Dağları'nda yaşayan endemik bitki türleri, iklim değişikliğine bağlı sıcaklık artışları nedeniyle tehdit altındadır (Kaya ve Çobanoğlu, 2021, s. 89).

Sonuç olarak, karbon salınımı, küresel ekosistemi derinden etkileyen, bir sorun meydana getirmektedir. Küresel ısınma, deniz seviyesinin yükselmesi, okyanus asitlenmesi ve biyoçeşitlilik kaybı gibi etkiler, sadece doğal yaşamı değil insan toplumlarını da tehdit etmektedir. Bu nedenle, karbon salınımını azaltılması; çevrenin korunması ve gelecek nesillerin hayatı için büyük önem taşımaktadır.

3. YEŞİL TAHVİLLERİN KARBON SALINIMINI AZALTMADAKİ ROLÜ

Günümüzde iklim değişikliği, küresel düzeydeki en büyük çevresel sorunlardan biridir. Bu sorunla mücadele kapsamında birçok finansal araç geliştirilmiştir. Bu araçlardan biri de yeşil tahvillerdir. Yeşil tahviller çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini desteklemek için özel olarak tasarlanmış finansal araçlardan biridir. İlk olarak 2007 yılında Avrupa Yatırım Bankası tarafından yeşil tahviller, enerji verimliliği ve sürdürülebilir ulaşım gibi projelere finansman sağlayarak karbon salınımını azaltmada önemli katkılar sağlamıştır (Bayındır, 2021, s. 34).

Yeşil tahvillerin en önemli avantajlarından biri, yenilenebilir enerji projelerini desteklemeleridir. Güneş ve rüzgâr enerjisi gibi fosil yakıtlara alternatif olan projeler, enerji üretimindeki karbon salınım yoğunluğunu azaltmak için önemlidir. Örneğin, Türkiye'de 2021 yılında ihraç edilen yeşil tahvil, rüzgâr enerjisi santrallerinin kurulmasına yardımcı oldu ve bu projeler sayesinde yaklaşık 200 bin ton karbon emisyonunun önüne geçildi (Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası, 2021, s. 22).

Yeşil tahvillerin bir diğer önemli etkisi, sürdürülebilir ulaşım projelerine olan katkısıdır. Şehir içi raylı sistemler, elektrikli araç altyapıları ve bisiklet yolları gibi projeler, ulaşım sektöründen kaynaklanan karbon salınımını önemli ölçüde azaltmaktadır. Özellikle Avrupa'da, yeşil tahvil gelirlerinin %30'dan fazlası bu tür ulaşım projelerine yönlendirilmiştir. Gelirlerin kullanımında yeşil projeler, özellikle çevre dostu olanlar için olmalıdır. İhraççı, fonların uygulanmasının yanı sıra fonların kapsadığı projelerin çevresel etkileri hakkında net raporlama yapmak zorundadır. Yeşil Tahvil İlkeleri (GBP) veya herhangi bir diğer sertifika standardı gibi uluslararası kurallara dayalı önceden belirlenmiş standartlardan az olmamalıdır. (Demirtaş ve Kaya, 2020, s. 41).

Bununla birlikte, yeşil tahviller çevresel faydalar sağlamakla birlikte finansal piyasalarda sürdürülebilir yatırımların yaygınlaşmasına yardımcı olur. Yeşil tahvil ihraç eden kuruluşlar, gelirlerini çevre dostu projelere yönlendirdiği zaman yatırımcılar açısından güven sağlamaktadır. (Kaya ve Öztürk, 2020, s. 29).

Ancak, yeşil tahvil piyasasının bazı sınırlamaları da bulunmaktadır. En önemli zorluklardan biri, bu tür tahvillerin etkinliğini değerlendirmek için kullanılan standartların uluslararası düzeyde henüz tam anlamıyla oturtulamamış olmasıdır. Bu durum, projelerin karbon salınımını azaltmadaki etkilerini doğru bir şekilde ölçmeyi zorlaştırmaktadır (Gökçe ve Demir, 2021, s. 38).

4. TÜRKİYE'DE YEŞİL TAHVİL PİYASASININ DURUMU VE POTANSİYELİ

Küresel iklim değişikliği ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri, dünyada olduğu gibi Türkiye'de de finans sektörünü yeniden şekillendirmektedir. Bu durumlu birlikte yeşil tahviller, çevresel sürdürülebilirlikle birlikte finansman sağlayan önemli araçlar arasında yer almaktadır. Türkiye, enerji ihtiyacının büyük bir kısmını fosil yakıtlardan karşılayan ve sera gazı salınımını azaltma yönünde uygulamalar yapan bir ülke olarak, yeşil tahvillerin sunduğu fırsatlardan yararlanmaya çalışmaktadır (Kara ve Yılmaz, 2020, s. 22).

Türkiye'nin yeşil tahvil piyasası, yenilenebilir enerji açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Özellikle güneş ve rüzgâr enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynakları bakımından zengin olan Türkiye, bu alanda birçok projeye ev sahipliği yapmaktadır. 2022 yılı itibarıyla Türkiye, yenilenebilir enerji kapasitesini artırmak amacıyla yeni yatırımlar gerçekleştirmiş ve bu projelere yönelik finansman ihtiyacı artmıştır (Güneş, 2021, s. 19).

Uluslararası finans kuruluşlarının Türkiye'ye olan ilgisi, yeşil tahvil piyasasının büyümesine ve gelişmesine katkı sağlamaktadır. Dünya Bankası ve Avrupa Yatırım Bankası gibi kuruluşlar,

Türkiye'deki yeşil projelere yönelik finansman desteği sunmaktadır. Bu destekler yeşil tahvil ihracını artırmak açısından kritik öneme sahiptir (Öztürk, 2021, s. 47).

Ancak, Türkiye'de yeşil tahvil piyasasının karşı karşıya olduğu bazı zor durumlarda bulunmaktadır. Yeşil projelerin belirlenmesi ile ilgili ulusal standartların olmaması, yatırımcıların güven duygusunu azaltmaktadır. Ayrıca, yeşil tahvil piyasasında yer alan projelerin şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine uygun olması da piyasanın sürdürülebilirliği açısından önemlidir (Çelik, 2020, s. 53).

Türkiye'de yeşil tahvil piyasasının gelişimi, hükümet politikalarına ve düzenleyici çerçevelerin güçlendirilmesine bağlıdır. Paris İklim Anlaşması'na taraf olan Türkiye, karbon salınımını azaltmak için yeşil finansman araçlarını etkin bir şekilde kullanmalıdır. Bu şekilde yatırımcılar için teşvik edici düzenlemeler yapılmalı ve yeşil tahvil piyasasının büyümesi ve gelişmesi desteklenmelidir (Kara ve Yılmaz, 2020, s. 23).

5. YEŞİL TAHVİLLERİN İKLİM PİYASASINDAKİ PAYI VE ÖNEMİ

Küresel iklim kriziyle mücadele finansal piyasaların gündem maddelerinden biri haline gelmiştir. Bu bağlamda, yeşil tahviller, çevresel sürdürülebilirlik açısından önemli bir faktördür. Yeşil tahviller, genellikle yenilenebilir enerji projeleri ve enerji verimliliği gibi çalışmalarla yatırımcılar için finansman sağlamak amacıyla ihraç edilmektedir (Kaya ve Özdemir, 2021, s. 18).

İklim piyasasının hızla büyümesi ile birlikte yeşil tahvillerin piyasa içerisindeki payı artmaktadır. Climate Bonds Initiative tarafından yapılan araştırmalara göre, 2022 yılında ihraç edilen yeşil tahvillerin toplam değeri 1 trilyon doları aşmıştır. Bu sonuç yeşil tahvillerin çevresel sürdürülebilirliği teşvik eden bir araç olarak ne kadar önemli bir faktör olduğunu göstermektedir (Demir ve Yılmaz, 2022, s. 45).

Türkiye açısından değerlendirildiğinde yenilenebilir enerji kaynakları açısından zengin bir ülke olarak, güneş ve rüzgar enerjisi projelerine yapılan yatırımlarla dikkat çekmektedir. Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası (TKYB) gibi kuruluşların gerçekleştirdiği yeşil tahvil ihraçları uluslararası düzeyde yatırımcıların ilgisini çekmiştir (Çelik, 2020, s. 37).

Yeşil tahviller, sadece finansman sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda yatırımcıları çevresel projelere de yönlendirmiştir. Bu tahvillerin ihraç edilmesi, şirketlerin çevresel sürdürülebilirlik politikalarını benimsemelerini sağlamıştır. Türkiye'de de Paris İklim Anlaşması'na taraf olunmasının ardından yeşil tahvil piyasasının gelişimi hız kazanmıştır (Güneş, 2021, s. 22).

Ancak, yeşil tahvil piyasasının gelişimi önündeki bazı engeller de bulunmaktadır. İlk olarak, yeşil projelerin doğrulanıp raporlanması konusunda standartların yeterince oturmamış olması, piyasanın aktörleri arasında güven sorunlarına neden olabilmektedir. İkinci olarak, yeşil tahvillerin getirileri genellikle diğer tahvillere kıyasla daha düşük olabilmekte ve bu durum yatırımcıların ilgisini sınırlayabilmektedir (Kara ve Aydın, 2022, s. 50).

6. SONUÇ

Günümüzde iklim değişikliği, insanlık tarihindeki en önemli çevresel ve ekonomik tehditlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu bağlamda, yeşil tahviller, çevresel sürdürülebilirliği destekleyen ve karbon salınımını azaltmayı hedefleyen projelere finansman sağlayan önemli bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Yeşil tahvillerin sunduğu imkanlar, hem çevresel hem de ekonomik kalkınma açısından bir dönüşüm sürecini tetiklemektedir. Yeşil tahvillerin karbon salınımını azaltma konusundaki en önemli katkısı, yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, temiz ulaşım ve sürdürülebilir tarım gibi projelere kaynak sağlamasıdır. Güneş ve rüzgar enerjisi gibi temiz enerji projeleri, fosil yakıtlardan kaynaklanan karbon salınımını büyük ölçüde azaltarak çevresel etkileri minimize etmektedir. Özellikle Türkiye gibi yenilenebilir enerji potansiyeline sahip ülkelerde, bu projeler hem enerji bağımlılığını azaltmakta hem de ulusal sürdürülebilirlik hedeflerine katkı sağlamaktadır. Örneğin, Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası'nın rüzgar enerjisi projeleri için ihraç ettiği yeşil tahviller, binlerce ton karbon emisyonunun önlenmesine yardımcı olmuştur.

Yeşil tahvillerin bir diğer önemli katkısı, finansal piyasalarda sürdürülebilir yatırımların yaygınlaşmasına olanak tanımasıdır. Yatırımcılar, bu tahviller aracılığıyla hem finansal getirilerini artırmakta hem de çevresel projelere destek olma fırsatı yakalamaktadır. Ancak, bu tahvillerin başarısı, şeffaflık, hesap verebilirlik ve uluslararası standartlara uyum gibi temel ilkelere bağlıdır. İhraç edilen tahvillerin çevresel etkilerini ölçmek ve bu etkileri düzenli olarak raporlamak, yatırımcı güveninin korunması açısından kritik öneme sahiptir. Türkiye'nin yeşil tahvil piyasasındaki gelişimi, Paris İklim Anlaşması'na taraf olunmasıyla hız kazanmıştır. Ülkenin güneş ve rüzgar enerjisi potansiyeli, uluslararası yatırımcıların ilgisini çekmekte ve sürdürülebilir projelere daha fazla kaynak ayrılmasını sağlamaktadır. Ancak, Türkiye'nin yeşil tahvil piyasasında karşılaştığı en önemli sorunlardan biri, ulusal standartların henüz tam anlamıyla belirlenmemiş olmasıdır. Bu durum, yatırımcı güvenini zedeleyebilir ve projelerin sürdürülebilirliği üzerinde olumsuz etkiler yaratabilir.

Sonuç olarak, yeşil tahviller, karbon salınımını azaltmaya yönelik projeler için hayati bir finansman aracı olarak hem çevresel hem de ekonomik faydalar sağlamaktadır. Türkiye'nin yenilenebilir enerji kaynaklarına dayalı projelerle bu alanda lider bir konuma gelme potansiyeli bulunmaktadır. Bununla birlikte, yeşil tahvil piyasasının sürdürülebilirliği için şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkelerine dayalı uluslararası standartların benimsenmesi elzemdir. Türkiye, ulusal ve uluslararası düzeyde daha güçlü politikalar ve teşvik mekanizmaları geliştirerek yeşil tahvil piyasasını desteklemeli, iklim değişikliği ile mücadelede lider ülkeler arasında yerini almalıdır. Bu çabalar, sadece çevresel hedeflere ulaşmayı değil, aynı zamanda finansal piyasaların sürdürülebilirlik temelli dönüşümüne katkı sağlamayı mümkün kılacaktır.

Kaynakça

Bayındır, H. (2021). Yeşil Tahvillerin Sürdürülebilir Finansman Üzerindeki Etkileri. Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Dergisi, s. 34-42.

Bozkurt, G. ve Akçakaya, H. (2020). İklim Değişikliğinin Deniz Ekosistemlerine Etkisi. Marmara Üniversitesi Yayınları, 112-118.

Çelik, A. (2020). Türkiye'de Yeşil Tahvillerin Potansiyeli. Finansal Araştırmalar Dergisi, s. 35-40.

Çelik, A. (2020). Yeşil Tahvillerin Sürdürülebilir Finansman Üzerindeki Etkileri. Finans ve Çevre Dergisi, s. 50-55.

Çiftçi, O. ve Yalçın, S. (2017). Tarım ve İklim Değişikliği: Türkiye'de Buğday Verimliliğine Etkiler. Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi, 45-52.

Demir, F. ve Yılmaz, M. (2022). İklim Finansmanı ve Yeşil Tahvillerin Rolü. Çevre Ekonomisi Araştırmaları Dergisi, s. 42-50.

Demircan, M. ve Ark. (2018). Türkiye'de İklim Değişikliği ve Aşırı Hava Olayları. TÜBİTAK Raporları, 60-70.

Demirtaş, M. ve Kaya, T. (2020). Sürdürülebilir Finansman ve Yeşil Tahvillerin Uygulamaları. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, s. 41-50.

Gökçe, S. ve Demir, F. (2021). Karbon Salınımını Azaltmada Yeşil Tahvillerin Rolü. İstanbul Üniversitesi Çevre Araştırmaları Dergisi, s. 38-46.

Güneş, T. (2021). Türkiye'de Yeşil Tahvil Piyasası: Fırsatlar ve Zorluklar. Ekonomik Araştırmalar Dergisi, s. 15-20.

Güneş, T. (2021). Türkiye'de Yeşil Tahvil Piyasasının Gelişimi. Sürdürülebilirlik Araştırmaları Dergisi, s. 20-25.

IPCC. (2021). Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Intergovernmental Panel on Climate Change, 40-45.

Kandır, S. Y. ve Yakar, S. (2017). Yeşil Tahvil Piyasaları: Türkiye'de Yeşil Tahvil Piyasasının Geliştirilebilmesi İçin Öneriler. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 26(2), 159-175.

Kara, B. ve Aydın, S. (2022). Yeşil Tahviller ve İklim Değişikliği ile Mücadeledeki Önemi. Sürdürülebilir Finans Dergisi, s. 45-55.

Kara, B. ve Yılmaz, M. (2020). Yeşil Tahvil Piyasasında Yükselen Trendler. Sürdürülebilir Finans Dergisi, s. 20-25.

Kaya, B. ve Özdemir, Z. (2021). Yeşil Tahvil Piyasasının Büyüme Dinamikleri. Uluslararası Finansal Araştırmalar Dergisi, s. 15-20.

Kaya, E. ve Çobanoğlu, H. (2021). Endemik Türler Üzerinde İklim Değişikliği Etkileri. Türkiye Doğa Bilimleri Dergisi, 85-93.

Kaya, E. ve Öztürk, B. (2020). Sürdürülebilir Yatırımlar ve Yeşil Finansman Araçları. Uluslararası Ekonomi ve Finans Dergisi, s. 29-37.

Öztürk, E. (2021). Yeşil Tahvil İlkeleri ve Uluslararası Standartlar. Çevre ve Finans Araştırmaları Dergisi, s. 45-50.

Turguttopbaş, N. (2020). Sürdürülebilirlik, Yeşil Finans Ve Ilk Türk Yeşil Tahvil Ihraci. Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi, 12(22), 267-283.

Türkiye Kalkınma ve Yatırım Bankası. (2021). Sürdürülebilir Finans Raporu. TKYB Yayınları, s. 18-26.

DEĞİŞKEN VE SABİT MALİYETLERİN E-TİCARET İŞ MODELLERİNDEKİ ROLÜ: DİNAMİK FİYATLANDIRMA STRATEJİLERİ ÜZERİNE BİR ANALİZ

Doç.Dr. Ferah YILDIZ

Kocaeli Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü

ferah.yildiz@kocaeli.edu.tr

Özet

E-ticaret iş modelleri, dijital dönüşüm ve değişen tüketici alışkanlıkları ile hızlı bir şekilde farklılaşmakta ve bu süreçte maliyet yapıları işletmeler açısından önemli olmaktadır. Değişken ve sabit maliyetlerin doğru bir şekilde yönetimi, işletmelerin rekabet gücünü artırması ve sürdürülebilir büyüme sağlaması için kritik öneme sahiptir. Değişken maliyetler, üretim hacmiyle doğrudan ilişkili olduğu için işletmelerin operasyonel esnekliğini artırırken, sabit maliyetler ise işletmenin faaliyetlerini sürdürebilmesi için temel bir altyapı oluşturur. E-ticaret sektöründe dinamik fiyatlandırma stratejileri, maliyet unsurlarını göz önünde bulundurarak hızlı ve etkili fiyat değişimleriyle tüketici talebine uyum sağlamayı mümkün kılar. Özellikle değişken maliyetler, dinamik fiyatlandırma stratejilerinin belirlenmesinde önemli bir veri kaynağını oluşturmaktadır. Örneğin, lojistik ve ürün stoklama maliyetlerindeki değişiklikler, fiyat politikalarını doğrudan etkileyebilmektedir. Sabit maliyetler ise fiyatlama kararlarında daha uzun vadeli etkiler yaratmakta ve işletmelerin kârlılık hedeflerini dengelemede temel bir referans noktası sunmaktadır. Bu çalışmada, e-ticaret iş modellerinin maliyet yapıları ile dinamik fiyatlandırma stratejileri arasındaki ilişki analiz edilmiştir. E-ticaret platformlarında maliyet unsurlarının nasıl ele alındığı ve bu unsurların fiyatlandırma stratejilerine olan etkisi, teorik bir çerçevede ve sektörden örneklerle ele alınmıştır. Çalışmanın sonuçları, maliyet muhasebesi ve fiyatlandırma stratejilerinin entegre bir şekilde yönetilmesinin işletmelere hem operasyonel verimlilik hem de rekabet avantajı sağladığını ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Değişken Maliyet, E-Ticaret, Dinamik Fiyatlandırma Stratejileri, Sabit maliyet.

1. Giriş

E-ticaret, dijital teknolojilerin hızlı gelişimi ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte küresel ekonomide yeniden yapılanmaya yol açmıştır. Bu yapılanma, işletmelerin maliyet yönetimi ve fiyatlandırma stratejilerinde köklü değişiklikler yapmasına yol açmıştır. E-ticaret iş modellerinde, değişken maliyetlerin etkili yönetimi ve sabit maliyetlerin optimize edilmesi, işletmelere rekabet avantajı sağlamıştır (Laudon ve Traver, 2022). Ayrıca, dinamik fiyatlandırma stratejileri, e-ticaret sektöründe maliyet yönetimiyle güçlü bir ilişki kurarak talebe hızlı bir şekilde yanıt verme olanağı sunar (Chaffey vd., 2019). Bu çalışmanın amacı, e-ticaret iş modellerinde maliyet yapısının analizi ve bu yapının dinamik fiyatlandırma stratejilerine etkisinin incelenmesidir. Çalışma, değişken maliyetlerin (örneğin, lojistik giderler) ve sabit maliyetlerin (örneğin, teknoloji altyapısı) işletmelerin fiyatlandırma kararlarına olan etkisini ortaya koymayı hedeflemektedir (Kotler vd., 2022). Ayrıca, çalışmada e-ticaret iş modellerinin farklı yapıları ele alınarak, bu modellerin maliyet ve fiyatlandırma stratejilerindeki farklılıkları değerlendirilmiştir. Bu analiz, işletmelerin maliyet yönetimini daha etkili bir şekilde optimize etmesine ve kârlılıklarını artırmasına yönelik içgörüler sağlamayı amaçlamaktadır (Chiu vd., 2019).

E-ticaret iş modelleri, işletmelerin ürün veya hizmetlerini dijital platformlar üzerinden sunma yöntemlerini ifade eder. İşletmeden Tüketiciye, İşletmeden İşletmeye, Tüketiciden Tüketiciye ve Tüketiciden İşletmeye olmak üzere dört temel model vardır (Laudon ve Traver, 2022). İşletmeden tüketiciye modeli, genellikle bireysel tüketicilere odaklanırken, işletmeden işletmeye modeli daha büyük ölçekli işletme faaliyetlerini kapsar. Özellikle İşletmeden tüketiciye modelinde, pazarlama ve müşteri hizmetleri gibi değişken maliyetler önemli olurken, sabit maliyetler dijital platformların altyapı gereksinimlerinden kaynaklanmaktadır (Chaffey vd., 2019). Tüketiciden tüketiciye ve tüketiciden işletmeye modelleri ise daha çok işlem bazlı maliyetlere odaklanır ve bu model genellikle sabit maliyetlerden daha az etkilenir (Kotler vd., 2022). Dinamik fiyatlandırma stratejileri, e-ticaret iş modellerinde müşteri taleplerine hızlı bir şekilde uyum sağlama olanağı sunar. Özellikle talep dalgalanmalarının sık yaşandığı sektörlerde, bu stratejiler hem maliyet yönetimi hem de gelir artırma açısından önemli bir faktördür (Chiu vd., 2019). Örneğin, otel rezervasyon platformları veya uçak bileti satış sistemleri, stok seviyelerine ve talep değişikliklerine göre fiyatlarını gerçek zamanlı olarak güncelleyerek kârlılıklarını maksimize etmektedir (Laudon ve Traver, 2022).

2. Değişken ve Sabit Maliyet Kavramları

2.1.Değişken Maliyetlerin Tanımı ve Unsurları

Değişken maliyetler, üretim veya satış hacmine bağlı olarak artan ya da azalan maliyetlerdir. Üretim hacmindeki değişimle birlikte hammadde, direkt işçilik ve enerji gibi maliyet kalemleri artar veya azalır. Bu maliyetler, genellikle ürün başına birim maliyet hesaplamalarında önemli paya sahiptir (Horngren vd., 2020). Değişken maliyetler arasında hammadde maliyetleri, direkt işçilik maliyetleri ve enerji tüketimi gibi üretimle doğrudan bağlantılı maliyetler yer alır. Örneğin, otomotiv sektöründe üretilen her araç için kullanılan çelik ve diğer malzemeler değişken maliyetlerin önemli bir parçasıdır (Drury, 2018). Bu maliyetlerin doğru bir şekilde belirlenmesi, işletme yönetiminde karar alma süreçleri açısından kritik öneme sahiptir. Örneğin, üretim maliyetlerini optimize etmek isteyen bir işletme, değişken maliyetleri azaltmak için üretim süreçlerini yeniden yapılandırabilir (Kaplan ve Atkinson, 2015).

2.2.Sabit Maliyetlerin Tanımı ve Unsurları

Sabit maliyetler, üretim hacmindeki değişikliklere rağmen belirli bir süre boyunca sabit kalan maliyetlerdir. Örneğin, kira, sigorta ve amortisman giderleri gibi sabit maliyetler, işletmenin toplam maliyetleri içinde önemli bir yer tutar (Zimmerman, 2017). Bu maliyetler, üretimden bağımsızdır ancak işletmenin kapasite kullanım oranına göre birim maliyetlere etkide bulunabilir. Örneğin, düşük üretim hacimlerinde sabit maliyetlerin toplam maliyet içindeki oranı artarken, yüksek hacimlerde bu oran azalma eğiliminde olur (Drury, 2018). Sabit maliyetlerin doğru yönetimi, işletmelerin uzun vadeli faaliyetlerini devam ettirebilmeleri açısından hayati öneme sahiptir. Özellikle kriz dönemlerinde, işletmeler sabit maliyetlerini düşürmek için stratejik kararlar almak zorunda kalabilmektedirler (Horngren vd., 2020).

2.3.Değişken ve Sabit Maliyetlerin İşletme Kararlarına Etkisi

Değişken ve sabit maliyetlerin işletme kararlarına etkisi, işletme yönetiminin temelini oluşturur. Özellikle fiyatlandırma kararlarında bu iki maliyet türünün analizi kritik öneme sahiptir. Örneğin, değişken maliyetlerin yüksek olduğu bir işletme, düşük kâr marjıyla rekabet avantajı sağlayabilir (Kaplan ve Atkinson, 2015). Sabit maliyetlerin yüksek olduğu işletmeler ise genellikle ölçek ekonomilerinden yararlanmayı hedefler. Bu durumda, işletmeler üretim hacimlerini artırarak sabit maliyetlerin birim başına düşen maliyet üzerindeki etkisini azaltabilirler (Zimmerman, 2017). Ayrıca, değişken ve sabit maliyetlerin doğru analiz edilmesi,

risk yönetimi açısından da önemlidir. Örneğin, yüksek sabit maliyetli bir işletme, talep dalgalanmalarına karşı daha hassas olabilir ve bu durum kârlılığı olumsuz etkileyebilir (Drury, 2018).

3. E-Ticaret İş Modellerinde Maliyet Yapısı

3.1.Platform Tabanlı İş Modellerinde Maliyetler

Platform tabanlı iş modelleri, kullanıcılar arasında etkileşimi artıran dijital altyapılara dayanır. Bu modellerde en büyük maliyet unsurlarından biri, platformun geliştirilmesi ve bakımının sağlanması için yapılan yazılım ve teknoloji harcamalarıdır. Yüksek kullanıcı trafiğine uygun bir altyapının sağlanması, bu iş modelinin sürdürülebilirliği için kritik öneme sahiptir (Evans ve Gawer, 2016).

Ayrıca, platform tabanlı iş modelleri için veri güvenliği ve kullanıcı gizliliği büyük bir maliyet kaynağıdır. Veri ihlallerinin önlenmesi ve yasal düzenlemelere uyum sağlanması amacıyla siber güvenlik teknolojilerine yapılan yatırımlar, giderek artan bir öncelik haline gelmiştir (Zhu ve Liu, 2020).

Pazarlama ve müşteri kazanım maliyetleri de önemli bir masraf kalemidir. Platformun tanıtımı, kullanıcıların platforma katılmalarını teşvik eden kampanyalar ve içerik üretimi, yüksek rekabet ortamında ayakta kalabilmek için gereklidir (Chen vd., 2019).

3.2.Ürün ve Hizmet Tabanlı İş Modellerinde Maliyetler

Ürün ve hizmet tabanlı iş modelleri, üretim süreçleri ve operasyonel maliyetlerin yönetimini içerir. Üretim maliyetleri, kullanılan malzemeler, iş gücü ve üretim tesislerinin masraflarını kapsar. Verimlilik artışı sağlamak ve maliyetleri düşürmek, bu tür iş modellerinin temel stratejilerinden biridir (Porter, 1985).

Bunun yanı sıra, stok yönetimi maliyetleri ürün tabanlı modeller için belirleyici bir unsurdur. Fazla stok bulundurmanın getirdiği depolama masrafları ve tedarik zinciri planlamasındaki zorluklar, maliyetlerin artmasına neden olabilir. Etkili bir stok yönetimi, bu maliyetleri minimize eder ve işletmelerin kârlılığını artırır (Silver vd., 1998).

Ürünlerin müşteriyle buluştuğu dağıtım ve teslimat süreçleri de yüksek maliyet yaratır. Bu süreçler, ürünlerin fiziksel olarak taşınmasını ve müşterilere ulaştırılmasını içerir. Özellikle küresel ölçekli işletmelerde bu maliyetler daha da yükselir (Christopher, 2016).

3.3.Lojistik ve Depolama Maliyetlerinin Rolü

Lojistik maliyetleri, e-ticaret iş modellerinin toplam maliyet yapısında önemli bir yer tutar. Ürünlerin müşterilere zamanında ulaştırılması, hızlı ve güvenilir bir lojistik ağının varlığını gerektirir. Bu süreçte taşıma maliyetleri, özellikle büyük hacimli siparişlerde artış gösterir (Langley vd., 2008).

Depolama maliyetleri, ürünlerin saklanması için gerekli olan alan ve enerji masraflarını içerir. Bu maliyetler, işletmelerin depolama kapasitesini artırarak veya optimize edilmiş bir tedarik zinciri ağı kurarak azaltılabilir. Özellikle modern otomasyon teknolojileri bu alanda maliyet tasarrufu sağlamaktadır (Frazelle, 2002).

Son olarak, sipariş yönetimi ve geri iade süreçleri de lojistik maliyetlerini etkileyen önemli faktörlerdir. E-ticaretin artan geri iade oranları, hem müşteri memnuniyeti hem de maliyet yönetimi açısından dikkatle ele alınmalıdır (Rogers ve Tibben-Lembke, 1998).

4. Maliyet Muhasebesi ve Dinamik Fiyatlandırma İlişkisi

4.1.Dinamik Fiyatlandırma Kavramı

Dinamik fiyatlandırma, ürün veya hizmetlerin fiyatlarının talep, rekabet, stok durumu ve pazar koşulları gibi değişkenlere bağlı olarak gerçek zamanlı veya belirli aralıklarla ayarlanması sürecidir. Bu strateji, işletmelerin gelirlerini maksimize etmelerine ve piyasa dalgalanmalarına hızlıca yanıt vermelerine olanak tanır. Özellikle dijitalleşmenin artmasıyla birlikte, dinamik fiyatlandırma stratejileri daha yaygın hale gelmiştir. Bu stratejiler, fiyatların esnek bir şekilde belirlenmesini sağlayarak hem tüketici davranışlarına uyum sağlar hem de rekabet avantajı elde edilmesine yardımcı olur (Kalyanam ve McIntyre, 2002).

Dinamik fiyatlandırma, yalnızca gelir artışı için değil, aynı zamanda talep yönetimi ve stok optimizasyonu için de kullanılmaktadır. Örneğin, otel ve havayolu sektörleri, belirli dönemlerde artan talebi karşılayabilmek için fiyatlarını dinamik olarak değiştirmektedir. Bu, işletmelere kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlarken, tüketicilere de talep yoğunluğu düşük dönemlerde daha düşük fiyatlarla erişim fırsatı sunar (Elmaghraby ve Keskinocak, 2003).

Bu strateji, müşterilerin fiyat duyarlılıklarının ölçülmesini ve buna uygun stratejiler geliştirilmesini de mümkün kılar. Talep esnekliği analizleri ve pazar koşullarına dayalı algoritmalar, fiyatların daha etkin bir şekilde belirlenmesini sağlar. Böylece, işletmeler hem müşteri memnuniyetini artırabilir hem de uzun vadeli kârlılıklarını sürdürebilir (Talluri ve Van Ryzin, 2004).

4.2.E-Ticarette Dinamik Fiyatlandırmanın Kullanımı

E-ticaret sektöründe dinamik fiyatlandırma, çevrimiçi perakendecilerin rekabetçi kalabilmeleri ve kâr marjlarını artırabilmeleri için kritik bir araçtır. Bu strateji, müşteri talebi, stok durumu ve rakip fiyatları gibi faktörlere dayanarak fiyatların otomatik olarak ayarlanmasını içerir. Örneğin, yüksek talep dönemlerinde fiyatlar artırılabilirken, düşük talep dönemlerinde indirimler uygulanarak satışlar teşvik edilebilir (Chen vd., 2016).

Dinamik fiyatlandırma, tüketicilere kişiselleştirilmiş alışveriş deneyimleri sunma imkânı da tanır. Çevrimiçi platformlar, kullanıcıların tarama ve satın alma davranışlarına dayalı olarak fiyatları optimize edebilir. Bu yaklaşım, hem müşterilere daha uygun fiyat seçenekleri sunar hem de işletmelerin tüketici eğilimlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olur (Hinz vd., 2011).

4.3.Maliyet Muhasebesi ve Dinamik Fiyatlandırma İlişkisi

Maliyet muhasebesi, işletmelerin maliyetlerini izlemelerine ve kontrol etmelerine yardımcı olarak, dinamik fiyatlandırma stratejilerinin uygulanmasında önemli bir rol oynar. Doğru maliyet analizi, ürün veya hizmetlerin minimum satış fiyatını belirlemek için gereklidir ve bu da fiyatlandırma stratejilerinin etkinliğini doğrudan etkiler (Horngren vd., 2012).

Dinamik fiyatlandırmada, maliyet muhasebesi verileri, fiyat değişimlerinin kârlılık üzerindeki etkisini değerlendirmek için kritik bir araçtır. Özellikle değişken maliyetlerin takip edilmesi, fiyatların hangi düzeyde olması gerektiğini belirlemek açısından büyük önem taşır. Bu analizler, fiyatlandırma kararlarının finansal sürdürülebilirlikle uyumlu olmasını sağlar (Drury, 2013).

Ayrıca, maliyet muhasebesi, fiyatların dönemsel olarak yeniden gözden geçirilmesinde stratejik bir rehber görevi görür. Bu, işletmelere hem pazar koşullarına uyum sağlama hem de maliyetlerini minimize etme fırsatı verir. Böylece, dinamik fiyatlandırma stratejileri daha etkin bir şekilde uygulanabilir hale gelir (Kaplan ve Atkinson, 1998).

5. Değişken ve Sabit Maliyetlerin Fiyatlandırma Stratejilerine Etkisi

5.1.Değişken Maliyetlerin Fiyatlandırma Stratejilerindeki Rolü

Değişken maliyetler, üretim ve satış miktarına bağlı olarak değişen maliyet kalemlerini ifade eder. Bu maliyetler, fiyatlandırma stratejilerinde önemli bir rol oynar çünkü bir ürünün birim başına maliyeti doğrudan değişken maliyetlerin büyüklüğüne bağlıdır. Firmalar, değişken maliyetleri göz önünde bulundurarak kâr marjlarını belirler ve rekabetçi fiyatlar oluşturur. Örneğin, düşük değişken maliyetlere sahip firmalar, fiyat liderliği stratejileri benimseyebilir (Hinterhuber, 2008).

Değişken maliyetlerin doğru şekilde hesaplanması, firmaların fiyat esnekliğini ve pazardaki pozisyonunu anlamasını sağlar. Maliyetlerin doğru yönetimi, özellikle yüksek rekabetin olduğu e-ticaret sektöründe önemlidir. Tüketici talebindeki dalgalanmalara hızlı bir şekilde uyum sağlamak, değişken maliyetlerin etkili yönetimiyle mümkün olur (Nagle ve Müller, 2017).

E-ticaret uygulamalarında, değişken maliyetler genellikle lojistik, ödeme işlem ücretleri ve pazarlama harcamalarından oluşur. Bu maliyetlerin kontrol altına alınması, dinamik fiyatlandırma stratejilerinin başarısını etkiler. Özellikle, Black Friday gibi kampanyalarda değişken maliyetlerin düşük tutulması, ürün fiyatlarının çekici hale getirilmesine olanak tanır (Chen vd., 2021).

5.2.Sabit Maliyetlerin Fiyatlandırma Stratejilerindeki Rolü

Sabit maliyetler, üretim miktarından bağımsız olarak sabit kalan maliyet unsurlarını kapsar ve uzun vadeli fiyatlandırma stratejilerinde belirleyici bir faktördür. Yüksek sabit maliyetler, firmaları maliyetleri karşılayabilmek adına minimum fiyat seviyelerini belirlemeye zorlar. Örneğin, büyük depo yatırımları yapan bir e-ticaret firması, bu maliyetleri ürün fiyatlarına yansıtarak uzun vadede kârlılığı sağlamak durumundadır (Kaplan ve Atkinson, 2015).

Sabit maliyetlerin etkili yönetimi, şirketlerin fiyat esnekliği üzerinde sınırlamalar yaratabilir. Örneğin, teknoloji tabanlı sabit maliyetlerin yüksek olduğu sektörlerde, firmalar genellikle premium fiyatlandırma stratejileri uygular. Bu durum, ürün veya hizmetin yüksek katma değer sunmasını gerektirir. E-ticaret firmaları, platform altyapısı ve sabit pazarlama harcamalarını fiyatlandırma kararlarında bir temel olarak kullanır (Drury, 2018).

E-ticaret uygulamalarında sabit maliyetlerin en önemli unsurlarından biri olan teknoloji altyapısı, firmaların müşterilere sundukları hizmet kalitesini etkiler. Özellikle, güçlü bir lojistik ve dağıtım altyapısına sahip firmalar, sabit maliyetlerini uzun vadede amorti etmek için müşterilere düşük fiyat avantajı sunabilir. Amazon gibi platformlar bu yaklaşımın en başarılı örneklerinden biridir (Brynjolfsson ve McAfee, 2014).

6. Değişken ve Sabit Maliyetleri Dinamik Fiyatlandırma Stratejisi Uygulama Örneği

Bir e-ticaret işletmesinin değişken ve sabit maliyet yapısına dayanarak, dinamik fiyatlandırma stratejileri ile elde edilecek kârı optimize etmek için aşağıdaki bilgilere göre optimal fiyat ve kar analizi yapılmıştır. İşletme, A, B ve C olmak üzere 3 farklı ürün kategorisi satmaktadır. Bu ürünlerin birim başına değişken maliyetleri, lojistik maliyeti 20 TL, Stoklama Maliyeti 10 TL'dir. Sabit maliyetler ise teknoloji alt yapısı olarak aylık 10.000 TL, Pazarlama Giderleri aylık 5.000 TL'dir. Talebe göre fiyatlar, temel fiyatın %20 altında veya üstünde değişebilir. Temel fiyatlar A ürünü 100 TL, B ürünü 150 TL ve C ürünü ise 200 TL'dir.

A ürününün birim değişken maliyeti 30 TL, B ürününün birim değişken maliyeti 30 TL ve C ürününün birim değişken maliyeti de 30 TL'dir.

Bu ürünlerin sabit maliyet katkısı (10.000 + 5.000) /Satış miktarı

Talep yüksek olduğunda fiyat %20 artırılacak, talep düşük olduğunda ise fiyat %20 azaltılacaktır.

Bu ürünleri satış tahminleri; A ürünü için 500 adet, B ürünü için 300 adet ve C ürünü için 200 adettir. Yüksek talep olduğunda satışlar %30 artacak, düşük talep olduğunda ise satışlar %30 azalacaktır.

Bu durumda kar, toplam gelir – (toplam değişken maliyet + Sabit Maliyet) olur.

Bu durumda tablonun daha iyi anlaşılması için tablodaki gelir, A ürününün birinci satırdaki değişken maliyet, sabit maliyet katkısı ve Karın hesaplanması aşağıdaki şekilde gösterilmiştir.

A ürününden sağlanan toplam gelir = 650 adet x 120 TL

= 78.000 TL

A ürününün toplam değişken maliyeti = 650 adet x 30 TL

= 19.500 TL

A ürününün sabit maliyet katkısı = (10.000 + 5.000)/650

= 3.250 TL

Kar = 78.000 – (19.500 + 3.250)

= 55.250 TL

Ürün	Fiyat (TL)	Talep Durumu	Talep (Birim)	Gelir (TL)	Değişken Maliyet (TL)	Sabit Maliyet Katkısı (TL)	Kâr (TL)
A	120	Yüksek Talep	650	78.000	19.500	3.250	55.250
A	100	Normal Talep	500	50.000	15.000	2.500	32.500
A	80	Düşük Talep	350	28.000	10.500	1.750	15.750
B	180	Yüksek Talep	390	70.200	11.700	1.950	56.550
B	150	Normal Talep	300	45.000	9.000	1.500	34.500
B	120	Düşük Talep	210	25.200	6.300	1.050	17.850
C	240	Yüksek Talep	260	62.400	7.800	1.300	53.300
C	200	Normal Talep	200	40.000	6.000	1.000	33.000
C	160	Düşük Talep	140	22.400	4.200	700	17.500

Optimal fiyatlandırma stratejisi, işletmenin toplam karını maksimize edecek şekilde fiyat ve talep eşleştirmesi yapmayı amaçlar. Yukarıdaki tabloya göre, tüm ürünler için yüksek talep durumu ve yüksek fiyat senaryosu A ürünü için 55.250 TL, B ürünü için 56.550 TL ve C ürünü için 53.300 TL'de maksimum karı sağlamaktadır. Düşük ve normal talep durumları her ürün için daha düşük karlılığa sebep olmaktadır. Yüksek talep dönemlerinde fiyat artışı, sabit maliyetlerin birim başına dağılımlarını artırarak bu maliyetlerin etkisini azaltmaktadır. Bu durum da, işletmenin toplam karlılığını pozitif yönde etkilemektedir. Örneğin, A ürününde 120 TL fiyat ve 650 birim talep kombinasyonu, sabit maliyet başına düşen yükü azaltarak, düşük veya normal talep durumlarına kıyasla daha fazla kâr sağlamıştır.

Değişken maliyetler, her bir ürünün üretim hacmine bağlıdır. Yüksek talep durumlarında artan satış hacmi, toplam değişken maliyetleri artırsa da, ürün başına elde edilen net kâr bu maliyetleri fazlasıyla dengelemektedir. Bu senaryoda, artan talebe göre fiyat yükseltmek, toplam maliyetlerin daha verimli bir şekilde karşılanmasına yardımcı olmaktadır. Dinamik fiyatlandırma stratejilerinde, fiyat artışı genellikle talebin düşmesine yol açar. Ancak bu tabloda, yüksek fiyat + yüksek talep birleşimi, ürünlerin talep esnekliğinin işletme lehine olduğunu göstermektedir. Bu, özellikle üst segment ürünler (Özel nitelikli ürünler) için fiyat artırmanın müşteri kaybına yol açmayacağını gösterir.

İşletmenin sabit maliyetlerinin (teknoloji altyapısı ve pazarlama) yüksek olması, yüksek talep dönemlerinde fiyat artışı stratejisinin uzun vadeli sürdürülebilirliğe katkı sağlayacağını gösterir. Daha yüksek kâr marjı, bu maliyetlerin karşılanmasını hızlandırır ve işletmeye sermaye birikimi sağlar. Bu durumlar göz önünde bulundurulduğunda, işletme maksimum toplam karlılığı sağladığı, sabit maliyetlerin etkin dağılımını desteklediği ve dinamik fiyatlandırma avantajlarını en iyi şekilde kullandığı için A, B ve C ürünü için yüksek talep durumlarında fiyat artışı uygulayan stratejiyi benimsemelidir.

Düşük veya normal talep dönemlerinde fiyat indirimine gidilmesi, işletmenin uzun vadeli rekabet gücünü ve kârlılığını olumsuz etkileyebilir. Bu nedenle, işletmenin talep artışını teşvik eden fiyat politikalarıyla yüksek talep senaryolarını desteklemesi daha rasyonel bir strateji olacaktır.

7. SONUÇ

Bu çalışma, e-ticaret iş modellerinde sabit ve değişken maliyet yapılarının dinamik fiyatlandırma stratejileri üzerindeki etkilerini inceleyerek, maliyet muhasebesinin işletme kararlarındaki kritik rolünü ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, e-ticaretin dijitalleşme ile hızla evrilen yapısında maliyet unsurlarının etkin bir şekilde yönetilmesinin rekabet avantajı sağladığını ve işletmelerin finansal sürekliliği için belirleyici olduğunu göstermiştir. Öncelikle, değişken maliyetlerin dinamik fiyatlandırma stratejilerinde oynadığı rol öne çıkmıştır. Değişken maliyetler, üretim ve satış hacmine doğrudan bağlı olduğundan, fiyatlama kararlarının esnekliğini ve etkinliğini belirlemede kilit bir rol oynamıştır. Özellikle, lojistik ve stoklama maliyetlerindeki dalgalanmaların fiyat politikalarına etkisi, talep yönetimi ve maliyet optimizasyonu açısından önemlidir. Çalışma kapsamında incelenen örnekler, değişken maliyetlerin doğru analizinin, e-ticaret işletmelerinin karlılıklarını artırmalarına yardımcı olduğunu göstermiştir. Diğer yandan, sabit maliyetlerin uzun vadeli stratejik kararların

merkezinde yer aldığı ve bu maliyetlerin dinamik fiyatlama stratejilerinde önemli bir referans noktası sunduğu tespit edilmiştir. Teknoloji altyapısı, platform geliştirme ve pazarlama giderleri gibi sabit maliyet unsurları, işletmelerin rekabet güçlerini sürdürebilmeleri için kritik öneme sahiptir. Sabit maliyetlerin birim başına düşen oranın yüksek talep dönemlerinde azaldığı ve bu durumun işletmelerin kârlılıklarına olumlu katkı sağladığı belirlenmiştir. Özellikle, sabit maliyetlerin etkin bir şekilde yönetilmesi, işletmelerin uzun vadeli finansal sağlıkları açısından çok önemlidir.

Dinamik fiyatlama stratejilerinin e-ticaret çerçevesindeki kullanımı, çalışmanın temel odak noktalarından birini oluşturmuştur. Bu stratejiler, tüketici talebine hızlı bir şekilde uyum sağlama, stok yönetimi ve gelir optimizasyonu için etkili bir araç sunmaktadır. Araştırmada, dinamik fiyatlama stratejilerinin doğru uygulandığı durumlarda, işletmelerin hem kârlılıklarını artırdıkları hem de tüketici memnuniyetini iyileştirdikleri görülmüştür. Özellikle, algoritmik fiyatlama modellerinin kullanımı, fiyatlama kararlarını daha hassas hale getirerek işletmelere rekabet avantajı sağlamaktadır. Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu, sabit ve değişken maliyetlerin dengeli bir şekilde yönetilmesinin çok boyutlu faydalarının bulunmasıdır. Bu iki maliyet yapısının uyumlu bir şekilde optimize edilmesi, işletmelere operasyonel esneklik sağlarken, finansal dayanıklılıklarını da artırmaktadır. Sabit maliyetlerin uzun vadeli kararları etkileyen niteliği ile değişken maliyetlerin kısa vadeli kararlar üzerindeki etkisi arasındaki bu dengenin kurulması, işletmelerin hem piyasa şartlarına uyum sağlamasına hem de finansal hedeflerine ulaşmasına olanak tanımaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma, e-ticaret işletmelerinde maliyet muhasebesi ve fiyatlama stratejilerinin entegre bir şekilde yönetilmesinin çok boyutlu avantajlarını ortaya koymuş ve bu alanın önemi konusunda teorik ve pratik bir katkı sunmuştur. Elde edilen bulgular, e-ticaret işletmelerinin maliyet ve fiyatlama stratejilerini yeniden değerlendirmelerine yönelik önemli öneriler sunmaktadır. İşletmelerin, hem sabit hem de değişken maliyetlerin doğru yönetimi ile maliyetlerini minimize ederek, dinamik fiyatlama stratejileri ile gelirlerini maksimize etmeleri mümkün olmaktadır. Gelecek çalışmalar, farklı e-ticaret modellerindeki maliyet ve fiyatlama etkileşimini daha detaylı inceleyerek, bu alanın daha derin bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunabilir.

Kaynakça

Brynjolfsson, E. ve McAfee, A. (2014). The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies. W. W. Norton & Company.

Chaffey, D., Hemphill, T. ve Edmundson-Bird, D. (2019). Digital Business and E-Commerce Management. Pearson.

Chen, J., Gu, X. ve Huang, Z. (2019). Marketing strategies for platform businesses: Evidence from B2B platforms. Industrial Marketing Management, 83, 12-25. DOI: 10.1016/j.indmarman.2019.03.002

Chen, Y., Fay, S. ve Wang, Q. (2016). The Role of Pricing Strategies in E-commerce Success. Marketing Science.

Chiu, C. M., Wang, E. T., Fang, Y. H. ve Huang, H. Y. (2019). Understanding customers' repeat purchase intentions in B2C e-commerce: The roles of utilitarian value, hedonic value, and perceived risk. Information Systems Journal, 29(1), 85–114. https://doi.org/10.1111/isj.12202

Christopher, M. (2016). Logistics & Supply Chain Management. FT Press.

Drury, C. (2013). Management and Cost Accounting. Cengage Learning.

Drury, C. (2018). Management and Cost Accounting (10th ed.). Cengage Learning.

Elmaghraby, W. ve Keskinocak, P. (2003). Dynamic Pricing in the Presence of Inventory Considerations: Research Overview, Current Practices, and Future Directions. Management Science.

Evans, P. ve Gawer, A. (2016). The rise of the platform enterprise: A global survey. Journal of Economics & Management Strategy, 25(1), 12-20. DOI: 10.1111/jems.12140

Frazelle, E. (2002). Supply Chain Strategy: The Logistics of Supply Chain Management. McGraw-Hill.

Hinterhuber, A. (2008). Customer value-based pricing strategies: Why companies resist. Journal of Business Strategy, 29(4), 41-50.

Hinz, O., Hann, I.-H. ve Spann, M. (2011). Price Discrimination in E-Commerce? An Examination of Dynamic Pricing in Online Retailing. MIS Quarterly.

Horngren, C. T., Datar, S. M. ve Rajan, M. V. (2012). Cost Accounting: A Managerial Emphasis. Pearson Education.

Horngren, C. T., Datar, S. M. ve Rajan, M. V. (2020). Cost Accounting: A Managerial Emphasis (17th ed.). Pearson Education.

Kalyanam, K. ve McIntyre, S. (2002). The E-Marketing Mix: A Contribution of the E-Tailing Wars. Journal of the Academy of Marketing Science.

Kaplan, R. S. ve Atkinson, A. A. (1998). Advanced Management Accounting. Prentice Hall.

Kaplan, R. S. ve Atkinson, A. A. (2015). Advanced Management Accounting. Pearson Education.

Kotler, P., Keller, K. L. ve Chernev, A. (2022). Marketing Management. Pearson.

Langley, C. J., Coyle, J. J., Gibson, B. J. ve Novack, R. A. (2008). Managing Supply Chains: A Logistics Approach. Cengage Learning.

Laudon, K. C. ve Traver, C. G. (2022). E-Commerce 2022: Business, Technology, Society. Pearson.

Nagle, T. ve Müller, G. (2017). The Strategy and Tactics of Pricing: A Guide to Growing More Profitably. Routledge.

Porter, M. E. (1985). Competitive Advantage: Creating and Sustaining Superior Performance. Free Press.

Rogers, D. S. ve Tibben-Lembke, R. S. (1998). Going Backwards: Reverse Logistics Practices and Trends. University of Nevada, Reno.

Silver, E. A., Pyke, D. F. ve Thomas, R. (1998). Inventory Management and Production Planning. Wiley.

Talluri, K. T. ve Van Ryzin, G. J. (2004). The Theory and Practice of Revenue Management. Springer.

Zhu, K. ve Liu, L. (2020). The security challenge of e-commerce platforms: A big data approach. Information & Management, 57(3), 103-119. DOI: 10.1016/j.im.2018.09.012

Zimmerman, J. L. (2017). Accounting for Decision Making and Control (9th ed.). McGraw-Hill Education.

FİNANSAL PERFORMANS ANALİZİNDE ÇOK KRİTERLİ KARAR VERME TEKNİKLERİNİN KULLANIMI: GÜNCEL EĞİLİMLER ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR PERSPEKTİF

Doç. Dr. Abdullah KILIÇARSLAN
Aksaray Üniversitesi,
abdullah.kilicarslan@aksaray.edu.tr, ORCID ID:0000-0002-7251-9990

ÖZET

Bu çalışma, 1982-2024 yılları arasında finansal performans ve çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemlerinin bibliyometrik analizini kapsamaktadır. Toplam 1.589 bilimsel çalışma incelenmiş olup, "model" (314 kez), "selection" (299 kez) ve "performance" (204 kez) anahtar kelimeleri ön plana çıkmıştır. ÇKKV kavramının ve yöntemlerinin ilgili tüm dönemlerde ana tema olarak ilk sırada yer aldığı görülmüştür. ÇKKV kavramıyla birlikte finansal performans kavramının frekansının yüksek çıkması beklentisi gerçekleşmemiş olup, çok düşük çıktığı (18 kez) tespit edilmiştir. Araştırma dönemleri incelendiğinde özellikle 2017 sonrası dönemde makale sayısında belirgin bir artış gözlemlenmiştir. 1982-2016 döneminde bankacılık ve iflas, 2017-2022 döneminde entropi ve bilgi teknolojileri, 2023-2024 döneminde ise döngüsel ekonomi ve sürdürülebilirlik konularının öne çıktığı görülmüştür. European Journal of Operational Research ve Technological and Economic Development of Economy gibi önde gelen dergilerde yayınlanan çalışmalar, alanın akademik gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Zavadskas, E.K., Turskis, Z., Hashemkhani Zolfani, S. gibi öncü araştırmacıların çalışmaları alanın gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Uluslararası akademik performans açısından Litvanya, Tayvan ve İran ön plana çıkarken, Türk araştırmacıların son dönemde alana katkıları belirginleşmiştir. Küresel ölçekte en çok atıf alan çalışma Opricovic ve Tzeng'in (2004) "Compromise solution by MCDM methods" çalışması olmuştur. Güncel eğilimler, sürdürülebilirlik, dijital dönüşüm ve inovasyon gibi yeni kavramların finansal performans ölçümü kapsamında ÇKKV yöntemlerine entegrasyonunu işaret etmektedir. Gelecek çalışmalar için finansal performans analizinde disiplinler arası yaklaşımlar ve güncel teknolojik eğilimlerin ÇKKV yöntemlerine entegrasyonu önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Finansal Performans, ÇKKV, Bibliyometrik Analiz

THE USE OF MULTI-CRITERIA DECISION-MAKING TECHNIQUES IN FINANCIAL PERFORMANCE ANALYSIS: A BIBLIOMETRIC PERSPECTIVE ON CURRENT TRENDS

ABSTRACT

This study covers the bibliometric analysis of financial performance and multi-criteria decision making (MCDM) methods between 1982 and 2024. A total of 1,589 scientific studies were analyzed and the keywords “model” (314 times), “selection” (299 times) and “performance” (204 times) were prominent. It was observed that the concept of MCDM ranked first as the main theme in all relevant periods. The expectation that the frequency of the concept of financial performance together with the concept of MCDM was high was not realized, and it was found to be very low (18 times). When the research periods are analyzed, a significant increase in the number of articles was observed especially in the post-2017 period. Banking and bankruptcy in the 1982-2016 period, entropy and information technologies in the 2017-2022 period, and circular economy and sustainability in the 2023-2024 period. Studies published in leading journals such as European Journal of Operational Research and Technological and Economic Development of Economy have made significant contributions to the academic development of the field. The work of pioneering researchers such as Zavadskas, E.K., Turskis, Z., Hashemkhani Zolfani, S. has contributed significantly to the development of the field. While Lithuania, Taiwan and Iran stand out in terms of international academic performance, the contributions of Turkish researchers to the field have recently become evident. The most cited study on a global scale was “Compromise solution by MCDM methods” by Opricovic and Tzeng (2004). Current trends point to the integration of new concepts such as sustainability, digital transformation and innovation into MCDM methods in financial performance measurement. For future studies, interdisciplinary approaches in financial performance analysis and integration of current technological trends into MCDM methods are recommended.

Keywords : Financial Performance, MCDM, Bibliometric Analysis

1. GİRİŞ

Bibliyometrik analiz, bilimsel araştırmaların yapısal özelliklerini ve bilgi üretim desenlerini derinlemesine anlamak ve anlamlandırmak için kullanılan gelişmiş bir nicel araştırma yöntemidir (Donthu vd., 2021; Pessin vd., 2022). Yöntem kapsamında, atıf ağları, ortak yazarlık haritaları ve görselleştirme teknikleri aracılığıyla etkili yazarlar, önemli yayınlar ve bilimsel belgeler arasındaki örtük bağıntılar etkili bir şekilde belirlenebilmektedir (Ellegaard & Wallin, 2015). Bibliyometrik analizle akademik bilginin yayılımı, etkileşimleri ve gelişim süreçleri sistematik olarak incelenir (Chen vd., 2023; Nakazawa vd., 2019). Bu doğrultuda, araştırma alanındaki kavramsal kümelenmeler, etkili bilimsel aktörler ve potansiyel araştırma boşlukları tespit edilir (Clough & Evans, 2015; Rejeb vd., 2023). Araştırmacılara, araştırma eğilimleri hususunda ışık tutarak farklı bir bakış açısı kazandırılır (Donthu vd., 2021).

Bir şirketin kâr veya değerinin maksimize edilmesi kapsamında, şirket finansal kaynaklarının etkili bir şekilde yönetilebilme becerisinin ölçüsü olarak değerlendirilen finansal performans, finansal sağlığı ortaya koyacak çeşitli metrikler üzerinden değerlendirilmektedir (Erhardt vd., 2003; Noviyana vd., 2023; Rijajami, 2024; Thuy, 2023; Türegün, 2022; Yiwei, 2024). Finansal

performans, piyasa koşulları, düzenlemeler, uluslararası gelişmeler, likidite oranları, ödeme gücü oranları, karlılık oranları ve faaliyet oranları gibi rasyolar ışığında, şirkete özgü faaliyet verimlilik durumlarını ve şirketin sürdürülebilirliğini ölçümleyebilme imkanı sunması yönüyle iç ve dış paydaşlar açısından önemlidir (Alkhadouri, 2024; Harinurdin, 2023; Juddoo vd., 2023; Ramakrishnan, 2008; Thompson & Parent, 2024; Wayne Rockmore & Jones, 1996). Finansal performans; kurumsal yönetişim, aktif büyüklük, kaldıraç ve likidite gibi faktörlerin etkisinde bir pusula rolüyle, şirket mali başarısının bütünsel bir perspektifle değerlendirilebilmesine, yatırımcılar açısından risklerin öngörülebilmesine ve stratejilerin geliştirilebilmesine katkı sunan, aynı zamanda da büyüme, uyum ve dirençlilik potansiyelinin bir haritası olarak kritik bilgiler sunan dinamik bir enstrümandır (Arhinful & Radmehr, 2023; Fight, 2006; Guliman-Qudsi vd., 2024; Iotti vd., 2023; Kylaheiko vd., 2016; Muslim vd., 2023; Wei, 2023). Bir diğer ifadeyle finansal performans, salt bir ölçüm aracı değil, aynı zamanda şirketin geleceğine ışık tutan stratejik bir pusuladır (Aguilera vd., 2024; Valaskova vd., 2020). Finansal performans, lojistik regresyon, Altman Z ve çok kriterli karar verme (ÇKKV) yöntemleri gibi çeşitli tekniklerle de ölçümlenebilmektedir (Horobet vd., 2021; Özekenci, 2024; Supsermpol vd., 2023).

Çok kriterli karar verme (ÇKKV), alternatiflerin çeşitli kriterler kapsamında güvenilir ve hızlı bir biçimde değerlendirilmesini ve seçilmesini içeren ve kompleks karar verme senaryolarında sıklıkla kullanılan yapılandırılmış bir karar verme tekniğidir (Bajić vd., 2024; Sahoo & Goswami, 2023; Yüksel vd., 2023). Araştırmaya konu hususlarda, birbirleriyle çelişen kriterleri ele alma ve potansiyel çözümlerin kapsamlı bir analizini sağlama kabiliyeti nedeniyle, kurumsal karar verme sürecinden finansal analize, yatırımdan teknolojiye birçok alanda uygulanmaktadır (Shaikh, 2025). ÇKKV yöntemleri, büyük veri ve internet teknolojilerinin ortaya çıkmasıyla birlikte ideal çözüm bağlamında en iyi alternatifi belirlemek üzere yaygın olarak kullanılmaktadır (Öztaş, 2024). ÇKKV yöntemleri geliştirildikleri metodolojiye uygun olarak, çeşitli normalizasyon teknikleri çerçevesinde uygulamaya konu edilebilmektedir. Doğru vakaya doğru ÇKKV yönteminin uygulanması, doğru kriterlerin belirlenebilmesi hatalı sonuçlara yol açmamak adına önemlidir (Chechnev, 2024).

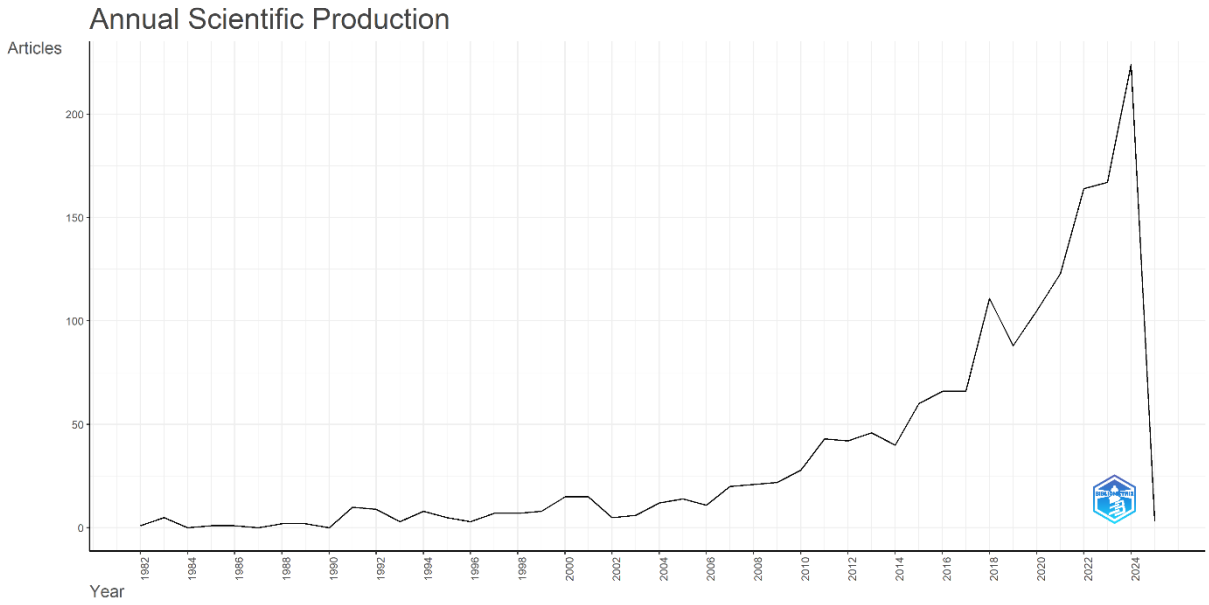
ÇKKV yöntemleri, finansal performans analizinde kritik bir rol oynamaktadır. Şirketlerin finansal sağlığı, çoklu değişkenler üzerinden bütüncül ve nesnel olarak değerlendirilebilmektedir. ÇKKV yöntemlerinin metodolojik sınırlılıkları kapsamında şirketlerin likidite, karlılık, verimlilik gibi farklı finansal kriterlerinin entegre edilmesi ve ağırlıklandırılması sağlanarak, karar vericilere daha kapsamlı, hızlı, esnek ve güvenilir bir analiz altyapısı sunulabilmektedir. ÇKKV yöntemleri, şirketlerin finansal performanslarına göre sıralanmasına imkan sunarak hangi şirketlerin iyi performans gösterip hangilerinin göstermediğine dair doğru bilgiler sağlar. Bu sıralama, stratejik kararlar alması gereken paydaşlar için çok önemlidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, ÇKKV yöntemlerinin finansal performans analizindeki rolünü bibliyometrik bir yaklaşımla inceleyerek, akademik literatürdeki güncel eğilimleri, metodolojik gelişmeleri ve uygulama stratejilerini bütüncül bir perspektifle ortaya koymak ve karar vericilere yenilikçi bir analiz çerçevesi sunmaktır.

2. YÖNTEM

ÇKKV yöntemleri aracılığıyla finansal performans analizi kapsamında bibliyometrik analiz yapmak için Web of Science (WoS) veri tabanı kullanılmıştır. Çalışma verileri 19 Aralık 2024 tarihinde elde edilmiştir. Çalışma kavramlarının WoS analizinde arama seçeneği olarak "Topic" kullanılmış olup, aratılan konuya ilişkin "ÇKKV" ve "Finansal Performans" kelimelerinin bir arada bulunduğu sonuçları göster" şeklinde bir filtreleme uygulanmıştır. Analizde kullanılan sorgu modeli şu şekildedir: "MCDM (Topic) AND Financial performance (Topic) AND Multi-criteria decision-making (Topic) AND multi-criteria decision making (Topic) AND multi criteria decision making (Topic) and Multi Criteria Decision Making Mcdm (OR – Search within topic) and Mcdm (OR – Search within topic) and Multi-criteria Decision-making Mcdm (OR – Search within topic) and Multi-criteria Decision Making Mcdm (OR – Search within topic) and Financial Ratio (OR – Search within topic) and Financial Performance Evaluation (OR – Search within topic) and Hybrid Mcdm (OR – Search within topic) and Article (Document Types) and Management or Business Finance or Business or Economics (Web of Science Categories) and English or Turkish (Languages)". Bu sorguya, A&HCI , BKCI-SSH , BKCI-S , ESCI , CPCI-SSH , CPCI-S , SCI-EXPANDED, SSCI indeksleri dahil edilmiştir. 1982-2024 yılları arasında WoS veri tabanında makale olarak yayımlanan toplam 1.589 çalışma elde edilmiştir. Çalışma kullanılan yöntem ve kapsamla sınırlıdır. Bibliyometrik analiz, VOSviewer yazılımı ve RStudio'da bibliometrix (biblioshiny) kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

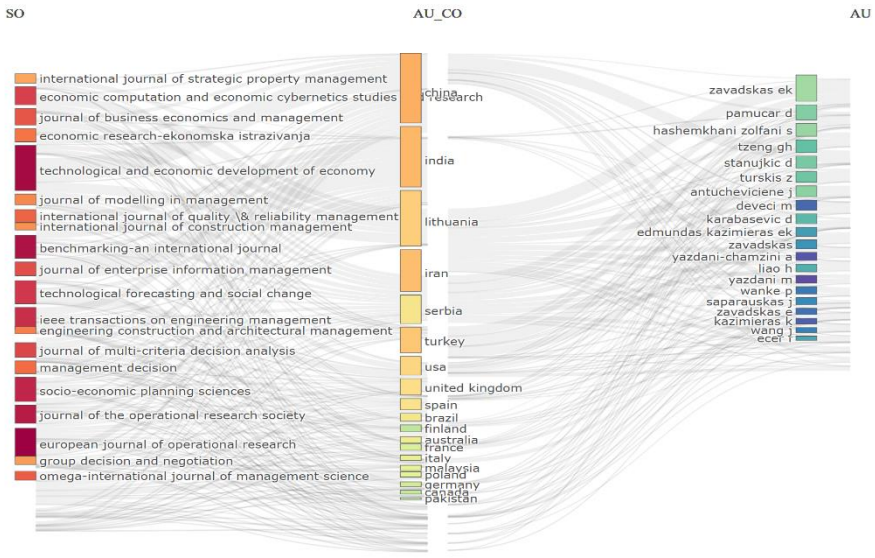
3. BULGULAR

1982-2024 dönem aralığında 352 kaynak, 65.800 referans ve 4.862 yazar anahtar cümlesi çerçevesinde 3.617 yazarın katkı sunduğu ingilizce makale tipinde yapılan çalışmaların sayısı 1.570, Türkçe makale tipinde yapılan çalışmaların sayısı ise 19'dur. İlgili dönemde yıllık bazda ortalama artış oranı %2,59'dur.186 yazar tek yazarlı çalışma gerçekleştirmiştir. Yazarlar arasında uluslararası iş birliği oranı %30,71'dir. Dokümanların ortalama yaş yılı 7,01'dir. Doküman bazında ortalama alıntı sayısı 29,35'tir. Referanslar içerisinde yer alan kelime veya kelime öbekleri kapsamındaki gizli tema veya kavramların sayısı 2.259'dur. Yazar iş birliği kapsamında doküman başına ortak yazarlık oranı %3,12'dir.

Görsel 1. Yayınların Yıl Bazlı Dağılımı

Görsel 1'de yer aldığı şekilde 1982-2014 yılları arasında ilgili kavramların bir arada ele alındığı çalışmaların sayısının 40'ın altında kaldığı görülmektedir. 2017 yılından itibaren çalışma sayısında belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Özellikle 2019 yılından itibaren çok hızlı bir ivme kazanarak 2024 yılında 227 çalışmaya ulaştığı görülmektedir. Toplam yayınlar içerisinde 1982-2014 dönemi yayınlarının oranı %25,9 iken, 2015-2024 dönemi yayınlarının oranı % 74'tür.

Görsel 2. Ülkeler, Kaynaklar ve Yazarlar Arasındaki İlişkiler ve Bağlantılar

İlgili alan çalışmalarında öne çıkan ülkelerin, yazarların ve kaynakların ilişkileri Görsel 2'de yer aldığı şekilde üç alanlı grafik üzerinden görselleştirilmiştir. Çin, Hindistan, Litvanya, İran, Sırbistan ve Türkiye en büyük katkı sağlayıcılar olarak ön planda iken onları Amerika, İngiltere

ve İspanya takip etmektedir. Kaynak bazında Technological and Economic Development of Economy ve European Journal of Operational Research ön planda yer alırken, yazar bağlamında ise Zavadskas E. K. ve Pamucar D. ilk iki sırada yer almaktadır.

Aşağıda Çizelge 1'de, ilgili kavramların bir arada ele alındığı çalışmalar bazında en fazla yayın gerçekleştiren, ilk 10 derginin ismi ve bu dergilerde yayımlanan makale sayıları yer almaktadır.

Çizelge 1. En Sık Görülen ve En Çok Atıf Alan Kaynaklar

En Sık Görülen Kaynaklar	**Makale Sayısı**
European journal of operational research	92
Technological and economic development of economy	89
Benchmarking-an international journal	50
Journal of the operational research society	49
Socio-economic planning sciences	42
İEEE transactions on engineering management	38
Technological forecasting and social change	35
Economic computation and economic cybernetics studies and research	34
Journal of multi-criteria decision analysis	33
Journal of enterprise information management	29
En Çok Atıf Alan Kaynaklar	
European journal of operational research	9116
Technological and economic development of economy	3667
Journal of the operational research society	1663
Economic computation and economic cybernetics studies and research	1316
Technological forecasting and social change	1235
Benchmarking-an international journal	876
Journal of enterprise information management	837
İEEE transactions on engineering management	832
Socio-economic planning sciences	718
Journal of multi-criteria decision analysis	590

Çizelge verilerine göre “European Journal of Operational Research” dergisi hem en sık görülen kaynak kategorisinde (92 makale) hem de en çok atıf alan kaynak kategorisinde (9.116 atıf) ilk sırada yer alarak, ÇKKV araştırma alanında lider konumunu net bir şekilde ortaya koymaktadır.

Atıfları bağlamında çalışmaların yer aldığı Çizelge 2 verilerine göre yüksek düzeyli küresel atıf sayıları, bir dokümanın uluslararası düzeydeki etkisini ve itibarını gösterirken; yerel atıf sayıları

ise, belirli bölgelerdeki araştırmalarla olan ilişkilere ve yerel literatürdeki önemine işaret etmektedir. Bu farklılıklar, araştırmalara yönelik ilginin ve etki alanlarının ne denli çeşitli olabileceğini ortaya koymaktadır. Ayrıca, yerel ve küresel etkilerin bütünsel bir perspektifle dikkate alınması ve değerlendirilmesi, akademik yayınların kapsamını ve katılımcılığını anlamak açısından önem taşımaktadır.

Çizelge 2. Atıfları Bağlamında Çalışmalar

En Çok Küresel Atıf Yapılan Dokümanlar			
Doküman	**Toplam Atıf**	**Ortalama Yıllık Atıf**	
Opricovic S, 2004, eur j oper res	3.033	144,43	
Rezaei J, 2015, omega-int j manage sci	2.462	246,20	
Opricovic S, 2007, eur j oper res	1.084	60,22	
Rezaei J, 2016, omega-int j manage sci	1.072	119,11	
Tsaur S.H., 2002, tourism manage	558	24,26	
Adler N, 2002, eur j oper res	546	23,74	
Zavadskas E. K., 2011, technol econ dev econ	528	37,71	
Zavadskas E. K., 2010, technol econ dev econ	523	34,87	
Yazdani M, 2019, manag decis	477	79,50	
Altman E. İ., 1994, j bank financ	464	14,97	
En Çok Yerel Atıf Yapılan Dokümanlar			
Doküman	**Yıl**	**Yerel Atıflar**	**Global Atıflar**
Opricovic S, 2007, eur j oper res	2007	49	1084
Liu C.H., 2012, tourism manage	2012	19	158
Tsaur S.H., 2002, tourism manage	2002	13	558
Stewart T.J., 1996, j oper res soc	1996	12	177
Azimi R, 2011, j bus econ manag	2011	12	75
Hashemkhani Zolfani S., 2013, inz ekon	2013	12	129
Aghdaie M.H., 2013, j bus econ manag	2013	12	66
Stanujkic D, 2015, inz ekon	2015	12	145
Zhang H, 2011, tourism manage	2011	11	262
Keshavarz Ghorabaee M, 2017, j bus econ manag	2017	10	136
En Çok Atıf Yapılan Yerel Referanslar			
Referans	**Atıflar**		
Zadeh L.A., 1965, inform control, v8, p338, doi 10.1016/s0019-9958(65)90241-x	243		
Saaty T.L., 1980, multicriteria decision making: the analytic hierarchy process: planning, priority setting resource allocationmcgraw-hill	171		
Opricovic S, 2004, eur j oper res, v156, p445, doi 10.1016/s0377-2217(03)00020-1, doi 10.1016/s0377-2217(03)00020-1	147		

Hwang C.L., 1981, methods for multiple attribute decision making, v186, doi 10.1007/978-3-642-48318-9, doi 10.1007/978-3-642-48318-93	113	
Rezaei J, 2015, omega-int j manage s, v53, p49, doi 10.1016/j.omega.2014.11.009	103	
Tzeng gh, 2011, multiple attribute decision making: methods and applications, p1	94	
Zadeh L.A., 1975, inform sciences, v8, p199, doi 10.1016/0020-0255(75)90046-8	78	
Saaty T.L., 1996, decision making with dependence and feedback: the analytic network process	76	
Zavadskas E.K., 2011, technol econ dev eco, v17, p397, doi 10.3846/20294913.2011.593291	72	
Kersuliene V, 2010, j bus econ manag, v11, p243, doi 10.3846/jbem.2010.12	71	

Çizelge 2 verilerine göre uluslararası ölçekte etkinlik açısından Opricovic S.'nin 2004 tarihli European Journal of Operational Research dergisinde yayınlanan " Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS" makalesinin 3.033 toplam atıf ve yıllık ortalama 144,43 atıfla küresel atıf listesinin zirvesinde yer alması, ÇKKV yöntemleri alanında öncü bir çalışma olduğunu ve akademik etkisinin uzun yıllar devam ettiğini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yerel atıflar açısından Çizelge verileri incelendiğinde Opricovic S.'nin 2007 tarihli "European Journal of Operational Research" makalesinin 49 yerel atıf ve 1.084 global atıfla hem yerel hem de uluslararası düzeyde bir akademik referans olarak kabul gördüğünü işaret etmektedir. Yerel referanslar arasında ilk sırada yer alan Zadeh L.A.'nın 1965 tarihli "Information and Control" makalesinin 243 atıfla en çok atıf alan yerel referans olması, geleneksel küme teorisinden farklı olarak karmaşık ve belirsiz sistemlerde daha esnek ve gerçekçi bir sınıflandırma yaklaşımı sunan matematiksel model bilimsel alandaki kalıcı etkisini ve öncü rolünü net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bibliyometrik analizde kavramların kullanım sıklığının incelenmesi, akademik literatürdeki entelektüel eğilimlerin haritalanması, araştırma alanlarının dinamik yapısının anlaşılması ve bilimsel bilgi üretiminin örüntülerinin ortaya çıkarılmasında büyük rol oynar. Bu bağlamda ilgili çalışmalarda kullanılan kelimeler ve görülme sıklıkları Çizelge 3'te yer almaktadır.

Çizelge 3. Kelimelerin Görülme Sıklıkları

Başlık ve Referans		**Yazar Anahtar**		**Başlık**		**Özet**	
Kelime	**Sıklık**	**Kelime**	**Sıklık**	**Kelime**	**Sıklık**	**Kelime**	**Sıklık**
Model	314	Mcdm	328	Approach	320	Study	1988
Selection	299	Topsis	124	Fuzzy	255	Criteria	1904
Performance	204	Ahp	96	Decision	226	Method	1743
Decision-making	184	Dematel	69	Mcdm	222	Decision	1452
Management	177	Decision making	64	Selection	218	Mcdm	1444
Ahp	142	Multi-criteria	62	Model	217	Model	1314

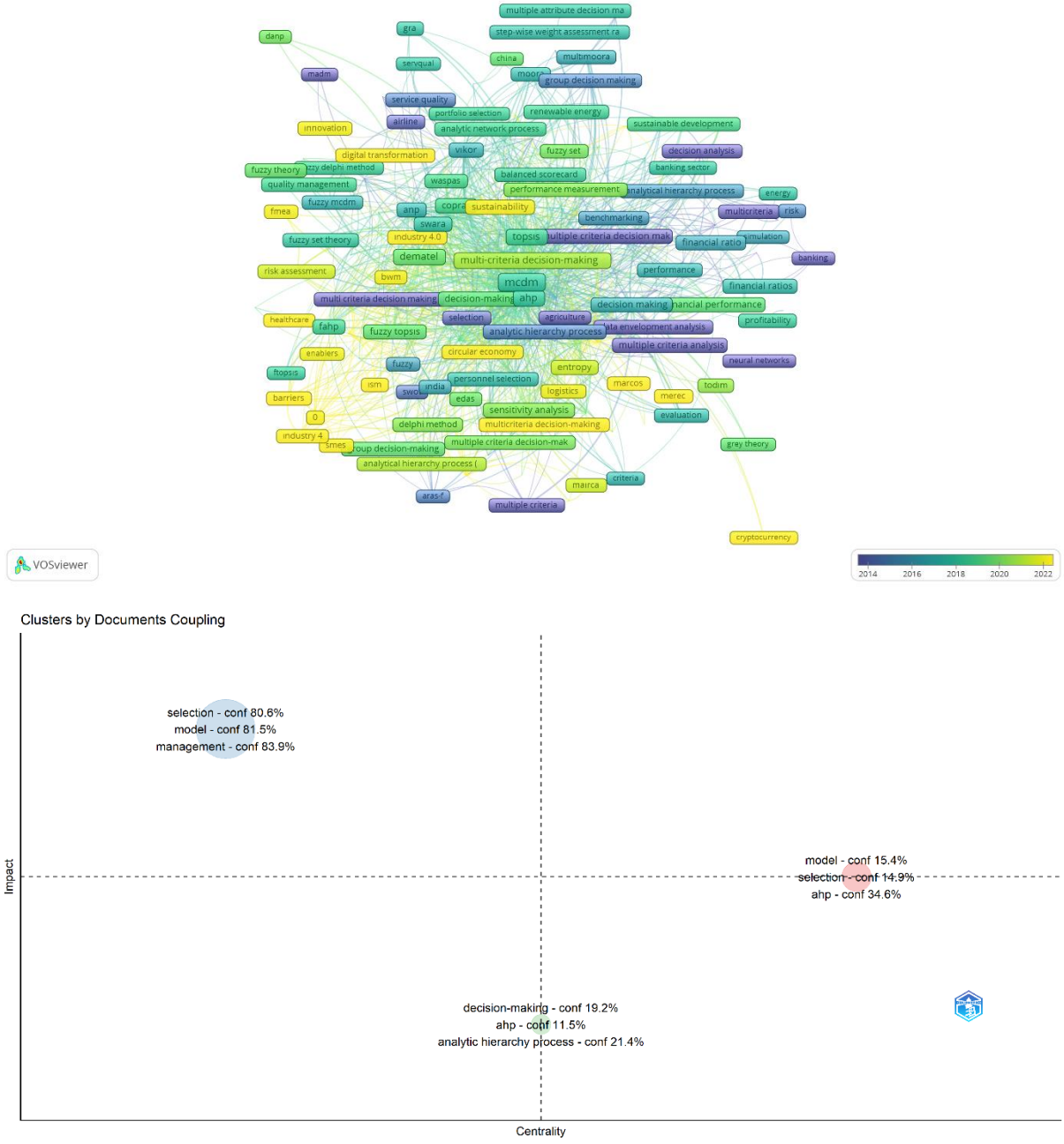
		decision-making					
Topsis	138	Vikor	56	Analysis	190	Performance	1255
Framework	125	Decision-making	50	Method	179	Analysis	1129
Criteria	113	Multi-criteria decision making	50	Performance	177	Fuzzy	1108
Mcdm	98	Multi-criteria	45	Decision-making	171	Results	1089

Çizelge 3 verilerine göre “model” (314 kez), “selection” (299 kez) ve “performance” (204 kez) kelimelerinin Başlık ve Referans kategorisinde ön plana çıkması, ÇKKV yöntemlerinde model seçimi ve performans değerlendirmesinin merkezi bir konumda olduğunu göstermektedir. Yazar Anahtar kategorisinde ise “MCDM” (328 kez), “TOPSIS” (124 kez) ve “AHP” (96 kez) gibi kavramların yaygın kullanımı, akademik çalışmaların birbirinden farklı ÇKKV yöntemlerine odaklandığını net bir şekilde ortaya koymaktadır. Başlık ve referanslarda kullanılan kavramlar bağlamında, 2.260 kelime arasında finansal performansı ortaya koyan ilgili kelime sıklıkları incelendiğinde; anahtar kelimelerde, “performance” (204 kez), “performance evaluation” (23 kez), “financial performance” (18 kez), “performance-measurement” (17 kez) ve “financial ratios” (7 kez) terimlerinin ağırlıklı olarak ön plana çıktığı görülmüştür. Görsel 3’te yer alan kavram bulutu kapsamında akademik çalışmaların finansal performans değerlendirmesi ve model seçimi üzerine odaklandığı söylenebilir.

Görsel 3. Sık Kullanılan Kavramların Bulutu

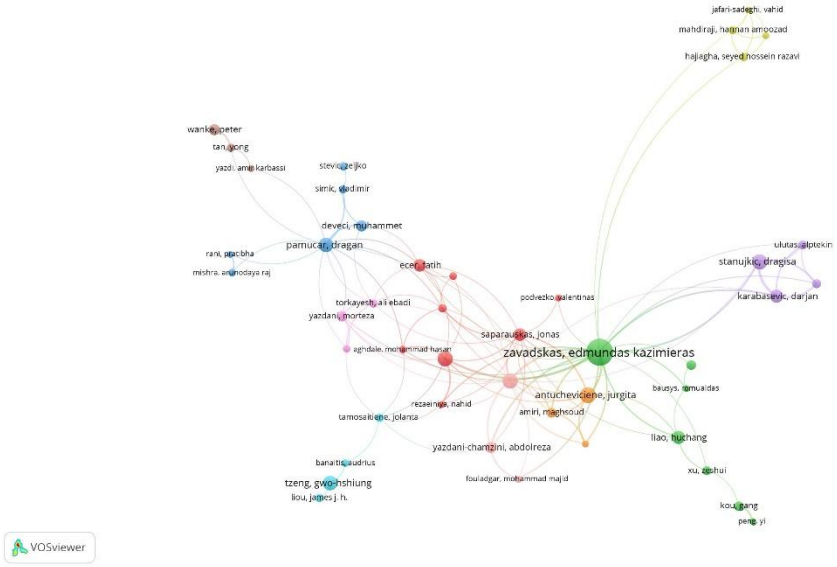
Yazar anahtar kelimeleri bağlamında global atıf skorları baz alınarak ilk 250'de yer alan dokümanlar kullanılarak elde edilen doküman bağlantı kümelemesi ile anahtar kelimelerin birlikte bulunma ağı Görsel 4'te yer almaktadır. Görsel 4 verileri model, seçim ve AHP kavramlarının orta düzeyde etki ve merkezilik, seçim, model ve yönetim kavramlarının ise yüksek etki derecesi sergilediğini işaret etmektedir. Kripto para, endüstri 4.0, sürdürülebilirlik, dijital dönüşüm ve inovasyon gibi kavramların yakın dönemde kullanım sıklığının arttığı anahtar kelime ağ haritasından görülebilmektedir.

Görsel 4. Doküman Bağlantı Kümelemesi

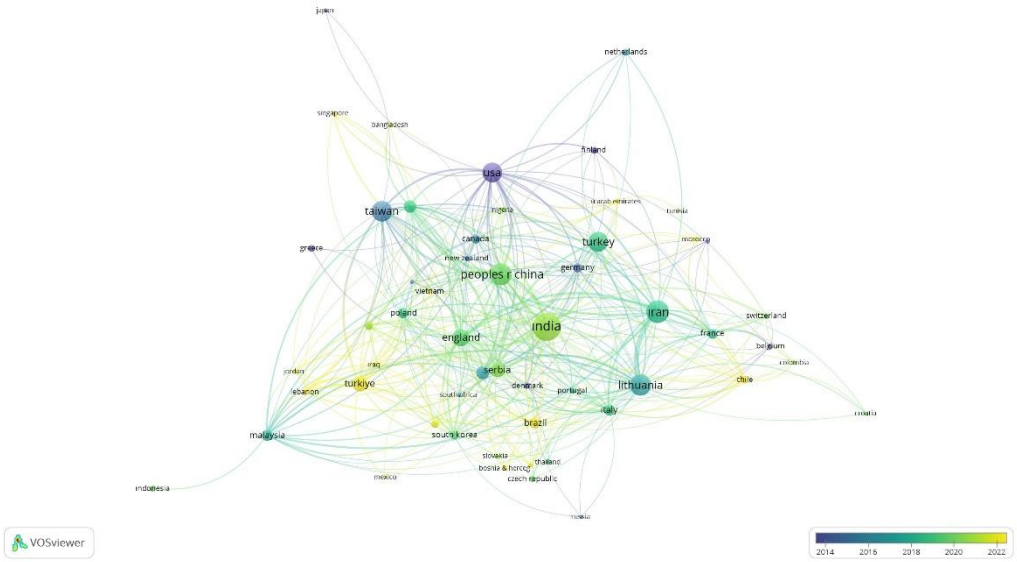
Ortak yazar analizi kapsamında yazarların ağ ve yoğunlaşma haritası Görsel 5'te gösterilmektedir. Harita, en az 5 doküman ve 5 atıf sahibi yazar dikkate alınarak

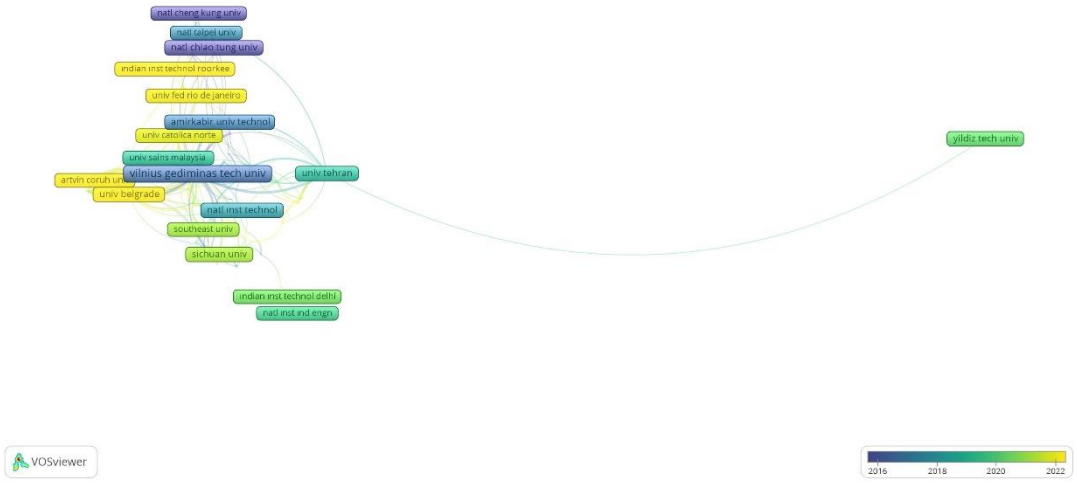
oluşturulmuştur. 3.522 yazarın 60'ı ilgili koşulları sağlamaktadır. Haritada, yazarlar arasında 10 farklı küme ve 305 bağlantı bulunmaktadır.

Görsel 5. Ortak Yazar Haritası

Yazarların kurum ve ülke bağlamında ortak yazar haritası Görsel 6'da yer almaktadır. Harita, en az 5 doküman ve 5 atıf sahibi ülke ve kurum dikkate alınarak oluşturulmuştur. 94 ülkenin 55'i ve 1.574 kurumun 103'ü ilgili koşulları sağlamaktadır. Haritada, ülkeler arasında 7 farklı küme ve 1.052 toplam bağlantı gücü, kurumlar arasında 11 küme ve 498 toplam bağlantı gücü bulunmaktadır.

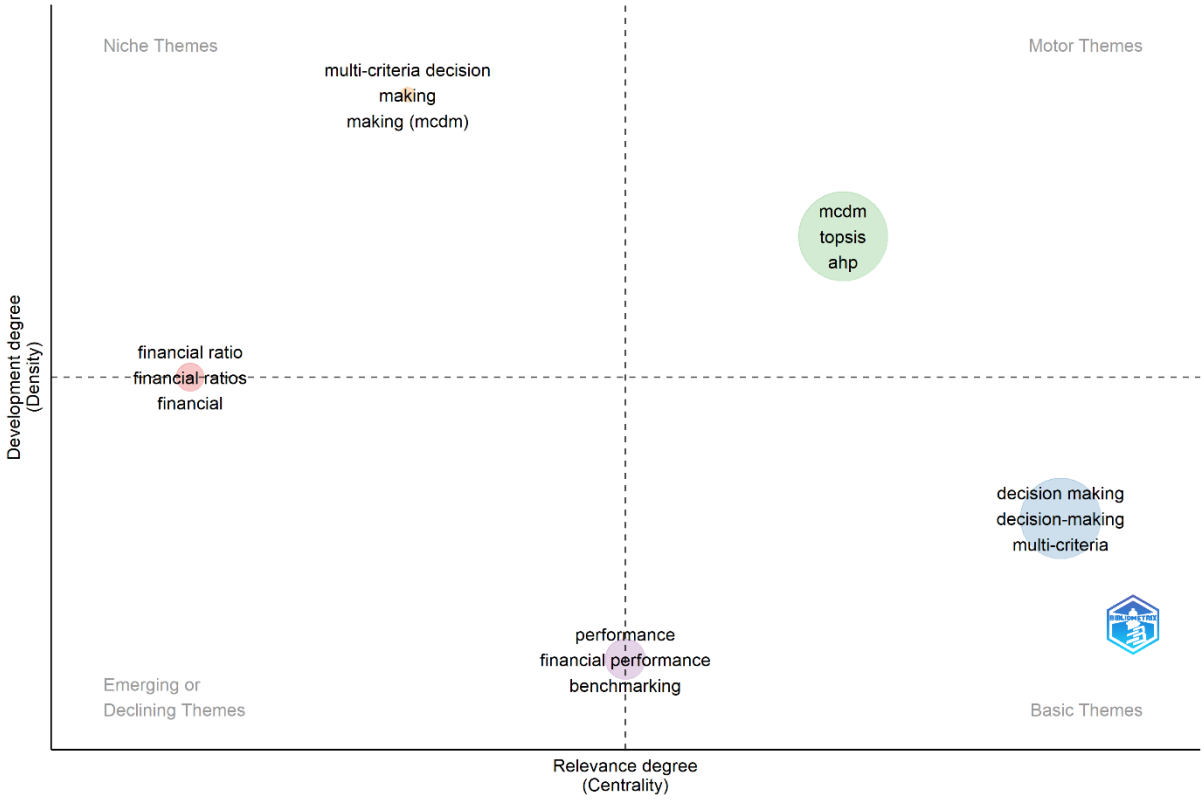

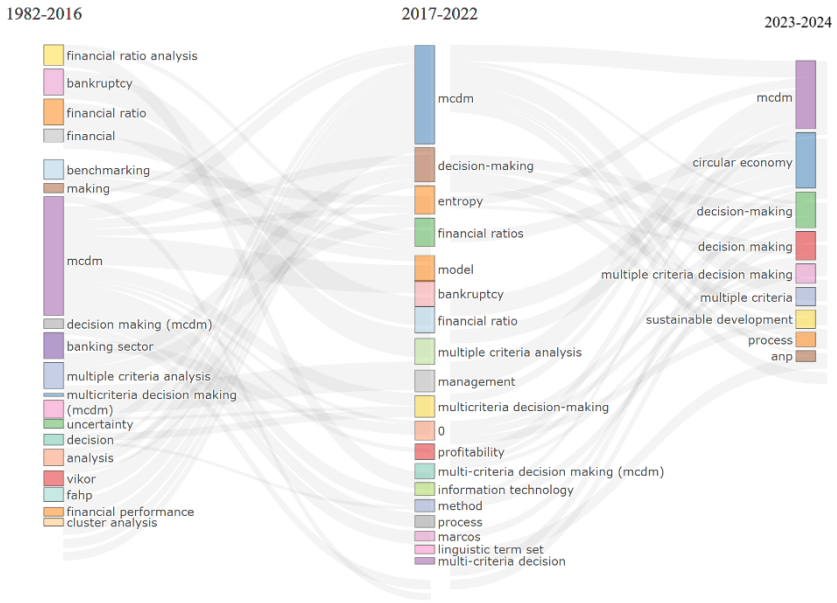

Görsel 6. Ülke ve Kurumların Ortak Yazar Haritası

Görsel 6 verilerinde ilgili alanda Türkiye'nin de belirgin bir akademik etkisinin bulunduğu görülmektedir.

Görsel 7'de yazarların anahtar kelimelerinin tematik haritası ve kavramların dönem bazlı kırılımları yer almaktadır.

Görsel 7. Yazar anahtar Kelimeleri Tematik Haritası

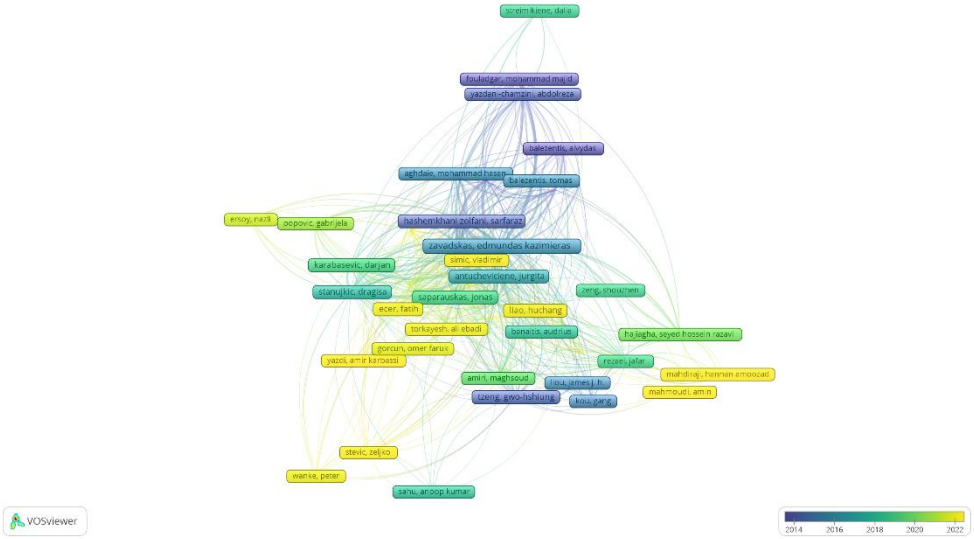
Görsel 7 verilerine göre karar verme ve çoklu kriter kavramları ana tema olarak, ÇKKV, TOPSIS ve AHP kavramları yoğunluk ve merkezilik derecesi yüksek motor tema, finansal rasyo, finansal rasyolar ve finansal kavramları yoğunluk derecesi yüksek düşük merkezilik dereceli niş temalar olarak dikkati çekmektedir. Performans, finansal performans ve kıyaslama kavramları düşük yoğunluklu orta düzey merkezilik derecesine sahip kavramlar olarak yazarlar tarafından ilgili alan çalışmalarında kullanılmaktadır. Dönem bazlı kırılımlarda 1982-2016 döneminde ÇKKV kavramı ile iflas , bankacılık sektörü ve çoklu kriter analizi gibi kavramlar ön plandadır. 2017-2022 döneminde yine ÇKKV kavramı ilk sırada iken entropi, model, yönetim, karlılık ve bilgi teknolojileri gibi kavramların kullanımının arttığı görülmektedir. 2023-2024 döneminde ise diğer dönemlerde olduğu gibi ilk sırada ÇKKV kavramı yer alırken bu dönemde döngüsel ekonomi ve sürdürülebilir gelişme gibi kavramların kullanımının arttığı görülmektedir. Çizelge 4'te yazarların atıf ve doküman sayısı ile toplam bağlantı güçleri yer almaktadır.

Çizelge 4. Yazarların Atıf ve Doküman Sayısı ile Toplam Bağlantı Güçleri

		Doküman Sayısı (D.S.)	Atıf Sayısı (T.A.S.)	Toplam Bağlantı Gücü (T.B.G)
T. B. G	Zavadskas, Edmundas Kazimieras	65	4672	775
	Turskis, Zenonas	21	2764	426
	Hashemkhani Zolfani, Sarfaraz	22	971	293
	Antucheviciene, Jurgita	23	1314	220
	Stanujkic, Dragisa	21	688	179
	Yazdani-Chamzini, Abdolreza	12	584	149

	Karabasevic, Darjan	16	502	147
	Tamosaitiene, Jolanta	7	336	116
	Yazdani, Morteza	10	814	106
	Saparauskas, Jonas	14	453	103
T. A. S.	Zavadskas, Edmundas Kazimieras	65	4672	775
	Rezaei, Jafar	8	3696	87
	Turskis, Zenonas	21	2764	426
	Tzeng, Gwo-Hshiung	19	1862	63
	Antucheviciene, Jurgita	23	1314	220
	Hashemkhani Zolfani, Sarfaraz	22	971	293
	Yazdani, Morteza	10	814	106
	Stanujkic, Dragisa	21	688	179
	Keshavarz Ghorabaee, Mehdi	5	677	83
	Yazdani-Chamzini, Abdolreza	12	584	149
D. S.	Zavadskas, Edmundas Kazimieras	65	4672	775
	Antucheviciene, Jurgita	23	1314	220
	Hashemkhani Zolfani, Sarfaraz	22	971	293
	Stanujkic, Dragisa	21	688	179
	Turskis, Zenonas	21	2764	426
	Pamucar, Dragan	20	313	88
	Tzeng, Gwo-Hshiung	19	1862	63
	Karabasevic, Darjan	16	502	147
	Liao, Huchang	16	260	51
	Ecer, Fatih	14	287	74

Çizelge 3'te yer alan veriler incelendiğinde en çok dokümana sahip olan ve aynı zamanda yüksek atıf sayısına sahip olan yazar Zavadskas, Edmundas Kazimieras, 65 doküman sayısı, 4672 atıf sayısı ve 775 toplam bağlantı gücü ile ÇKKV literatüründe mutlak lider konumunda olup diğer yazarlardan belirgin bir şekilde ön plandadır. Turskis, Zenonas ve Hashemkhani Zolfani, Sarfaraz gibi araştırmacılar da yüksek atıf ve doküman sayıları ile alanlarında önemli katkılar yapan akademisyenler olarak öne çıkmaktadır. Doküman sayısı ile atıf sayısı arasında doğrusal bir ilişki görülmemektedir. Örneğin Stanujkic, Dragisa 21 dokümanla 688 atıfa sahipken Turksis, Zenonas aynı dokümanla 2.764 atıfa sahiptir. Toplam bağlantı gücü, araştırmacıların akademik ağ etkisini göstermektedir. Yine benzer şekilde doküman sayısı, toplam bağlantı gücü ve atıf sayısı arasında doğrusal bir ilişki görülmemektedir.

Görsel 8. Yazar Atıf Haritası

En az 5 dokümana ve 5 atıf sayısına sahip yazarların atıf ağ haritası Görsel 8'de yer almaktadır. Görsel verilerinde de görüleceği üzere 2022 ve sonrası dönemde ilgili alanda çalışma yapan araştırmacılar arasında "Deveci, Muhammet", "Ecer, Fatih", "Ersoy, Nazlı", "Gorcun, Omer Faruk" ve "Kazancoglu, Yigit" gibi Türk yazarlar da yer almaktadır. Bu durum Türk araştırmacıların ÇKKV yöntemlerinde uluslararası düzeyde çalışmalar yaptığını göstermektedir. Bir diğer ifadeyle ÇKKV alanındaki bilimsel üretimde Türk araştırmacıların varlığı ve akademik katkısı belirginleşmiştir. Doküman bazında yazarların atıf ve bağlantı sayıları Çizelge 5'te yer almaktadır.

Çizelge 5. Doküman Bazında Yazarların Toplam Atıf ve Bağlantı Sayısı

	Doküman	Bağlantı	Atıf Sayısı	Doküman Başlığı
T. A. S.	Opricovic S, 2004, eur j oper res	95	3033	Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS
	Rezaei J, 2015, omega-int j manage sci	62	2462	Best-worst multi-criteria decision-making method
	Opricovic S, 2007, eur j oper res	32	1084	Extended VIKOR method in comparison with outranking methods
	Rezaei J, 2016, omega-int j manage sci	19	1072	Best-worst multi-criteria decision-making method: Some properties and a linear model
	Tsaur S.H., 2002, tourism manage	8	558	The evaluation of airline service quality by fuzzy MCDM
	Adler N, 2002, eur j oper res	4	546	Review of ranking methods in the data envelopment analysis context
	Zavadskas E. K., 2011, technol econ dev econ	59	528	Multiple criteria decision making (MCDM) methods in economics: an overview

	Zavadskas E. K., 2010, technol econ dev econ	39	523	A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making
	Yazdani M, 2019, manag decis	24	477	A combined compromise solution (CoCoSo) method for multi-criteria decision-making problems
	Altman E. I., 1994, j bank financ	1	464	Corporate distress diagnosis: Comparisons using linear discriminant analysis and neural networks (the Italian experience)
T. B. G.	Opricovic S, 2004, eur j oper res	3033	95	Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS
	Rezaei J, 2015, omega-int j manage sci	2462	62	Best-worst multi-criteria decision-making method
	Zavadskas E. K., 2011, technol econ dev econ	528	59	Multiple criteria decision making (MCDM) methods in economics: an overview
	Zavadskas E. K., 2010, technol econ dev econ	523	39	A new additive ratio assessment (ARAS) method in multicriteria decision-making
	Opricovic S, 2007, eur j oper res	1084	32	Extended VIKOR method in comparison with outranking methods
	Yazdani M, 2019, manag decis	477	24	A combined compromise solution (CoCoSo) method for multi-criteria decision-making problems
	Rezaei J, 2016, omega-int j manage sci	1072	19	Best-worst multi-criteria decision-making method: Some properties and a linear model
	Tsaur S.H., 2002, tourism manage	558	8	The evaluation of airline service quality by fuzzy MCDM
	Adler N, 2002, eur j oper res	546	4	Review of ranking methods in the data envelopment analysis context
	Altman E. I., 1994, j bank financ	464	1	Corporate distress diagnosis: Comparisons using linear discriminant analysis and neural networks (the Italian experience)

Çizelge 4 verilerine göre Opricovic S, Rezaei J, Zavadskas E.K. ve Yazdani M gibi ön planda yer alan yazarların çalışmaları kapsamında; ÇKKV yöntemlerinin geliştirilmesi, ÇKKV yöntemlerinin mukayesesi ve farklı sektörel uygulamalar ışığında uygulamaların disiplinler arası yaklaşımlarla geliştirilmesi çalışmaları göze çarpmaktadır.

Çizelge 6. Kurumların Atıf ve Doküman Sayısı ile Toplam Bağlantı Güçleri

	Kurum adı	**Doküman sayısı**	**Atıf sayısı**	**Toplam bağlantı gücü**
D. S.	Vilnius gediminas tech univ	136	6275	930
	Islamic azad univ	56	1218	203
	Univ belgrade	41	633	142

	Univ tehran	41	947	213
	Natl ınst technol	25	744	63
	Sichuan univ	25	438	76
	Amirkabir univ technol	19	733	194
	Natl chiao tung univ	19	5028	297
	Kainan univ	17	949	154
	Yildiz tech univ	16	530	37
T. A. S	Vilnius gediminas tech univ	136	6275	930
	Natl chiao tung univ	19	5028	297
	Delft univ technol	9	3697	175
	Islamic azad univ	56	1218	203
	Kainan univ	17	949	154
	Univ tehran	41	947	213
	Allameh tabatabai univ	12	764	104
	Natl ınst technol	25	744	63
	Amirkabir univ technol	19	733	194
	Univ manchester	10	732	34
T. B. G.	Vilnius gediminas tech univ	136	6275	930
	Natl chiao tung univ	19	5028	297
	Univ tehran	41	947	213
	Islamic azad univ	56	1218	203
	Amirkabir univ technol	19	733	194
	Delft univ technol	9	3697	175
	Shomal univ	11	419	167
	Kainan univ	17	949	154
	Univ belgrade	41	633	142
	Natl taipei univ	13	402	115

Çizelge 6'da yer alan veriler incelendiğinde, 6275 atıf, 930 bağlantı gücü ve 136 doküman ile Vilnius Gediminas Tech Univ ön planda olduğu görülmektedir. Islamic Azad Univ 56 doküman ve 203 bağlantı gücü ile dikkati çeken bir diğer kurumdur. Bazı kurumlar az sayıda dokümana rağmen yüksek atıf sayısına sahip olup kurumların akademik performansları farklılık göstermektedir. Bu durum, ilgili kurumların nezdinde yürütülen bazı çalışmaların çok etkili olduğunu, bazılarının düşük etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ülkeler bazında doküman, atıf sayısı ve toplam bağlantı güçlerine ilişkin veriler Çizelge 7'de yer almaktadır.

Çizelge 7. Ülkelerin Atıf ve Doküman Sayısı ile Toplam Bağlantı Güçleri

	Kurum Adı	**Doküman Sayısı**	**Atıf Sayısı**	**Toplam Bağlantı Gücü**
D. S.	India	279	4609	657
	Iran	181	4978	1027
	Peoples r china	167	4563	538
	Lithuania	157	6596	1233
	Taiwan	148	8725	681

	Usa	143	4506	309
	Turkey	140	3076	520
	England	101	2312	334
	Türkiye	77	309	239
	Serbia	68	5511	674
T. A. S	Taiwan	148	8725	681
	Lithuania	157	6596	1233
	Serbia	68	5511	674
	Iran	181	4978	1027
	India	279	4609	657
	Peoples r china	167	4563	538
	Usa	143	4506	309
	Netherlands	16	4070	306
	Turkey	140	3076	520
	Spain	62	2341	203
T. B. G.	Lithuania	157	6596	1233
	Iran	181	4978	1027
	Taiwan	148	8725	681
	Serbia	68	5511	674
	India	279	4609	657
	Peoples r china	167	4563	538
	Turkey	140	3076	520
	England	101	2312	334
	Usa	143	4506	309
	Netherlands	16	4070	306

Çizelge 6'de yer alan veriler incelendiğinde, En yüksek atıf sayısında Tayvan, Litvanya ve Sırbistan, en fazla dokümana sahip ülkeler Hindistan, İran ve Çin iken bağlantı gücü açısından Litvanya, İran ve Sırbistan yer almaktadır. Tayvan, düşük doküman sayısına karşın en yüksek atıf sayısına sahip olarak dikkati çekmektedir. Litvanya hem atıf hem bağlantı gücünde üst sıralarda yer almaktadır. İlgili verilere göre Türkiye'nin akademik performansı diğer ülkelere kıyasla düşük gözükmektedir.

4.SONUÇ

Bu çalışmada, finansal performans ölçümünde ÇKKV kullanımı kapsamında finansal performans ve ÇKKV kavramlarının etkileşim alanında gerçekleştirilen bibliyometrik analizle, güncel eğilimlerin tespiti açısından araştırmacılara önemli bir perspektif sunulmaktadır.

1982-2024 yılları arasında finansal performans ve ÇKKV konularına odaklanan 1.589 çalışma yayınlanmıştır. Özellikle 2017 yılından itibaren makale türündeki çalışmalarda artış trendi gözlemlenmiş ve 2024 yılı itibarıyla en yüksek çalışma sayısına ulaşılmıştır. Akademik alanda finansal performans ve ÇKKV yöntemlerinin giderek daha fazla ilgi gördüğünü söylemek mümkündür. European journal of operational research, Technological and economic development of economy, Benchmarking-an international journal, Journal of the operational research Society ve Socio-economic planning sciences dergileri en sık görülen kaynaklar arasında ilk onda yer almıştır. European journal of operational research, Technological and economic development of economy, Journal of the operational research Society, Economic

computation and economic cybernetics studies and research ve Technological forecasting and social change dergileri atıf sayısında en yüksek atıfla ilk on içerisinde yer almıştır. Küresel ölçekte, Opricovic ve Tzeng (2004) tarafından kaleme alınan " Compromise solution by MCDM methods: A comparative analysis of VIKOR and TOPSIS" isimli eser 3.033 atıfla ilk sırada yer alırken onu 2.462 atıfla Rezaei (2015) tarafından yazılan "Best-worst multi-criteria decision-making method" isimli eser ve 1.084 atıfla Opricovic ve Tzeng (2007) tarafından yazılan "Extended VIKOR method in comparison with outranking methods" isimli eser izlemiştir. 1982-2016 döneminin odak noktası iflas, bankacılık, çoklu kriter analizi iken temel yaklaşımın finansal risk ve performans değerlendirmesi olduğu söylenebilir. 2017-2022 döneminde kullanımı artan kavramlar entropi, model, yönetim, karlılık ve bilgi teknolojileri iken bu dönemde analitik yaklaşımın çeşitliliğinin arttığı söylenebilir. 2023-2024 döneminde ise döngüsel ekonomi, sürdürülebilir gelişme kapsamında sosyal ve çevresel sürdürülebilirliğe artan bir ilgi söz konusudur. 1982-2024 dönem aralığı verilerinde de görüleceği üzere her dönemde ÇKKV yöntemlerinin temel araştırma aracı olarak varlığını koruduğu, bununla birlikte araştırma konularının güncel toplumsal ihtiyaçlar doğrultusunda şekillendiği söylenebilir. Finansal performansın ÇKKV yöntemleriyle analizi kapsamında ilgili alandaki bilimsel çalışmalar, model seçimi, performans değerlendirmesi ve disiplinler arası yaklaşımlar üzerinde yoğunlaşmaktadır. Zavadskas, E. K. gibi öncü araştırmacıların çalışmaları, alanın gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Güncel eğilimler, sürdürülebilirlik, döngüsel ekonomi, dijital dönüşüm ve inovasyon gibi yeni kavramların Finansal performans analizinde ÇKKV yöntemlerine entegrasyonunu işaret etmektedir. Uluslararası akademik performans açısından Litvanya, Tayvan ve İran ön plana çıkarken, Türk araştırmacıların son dönemde alana önemli katkılar yaptığı görülmektedir. Gelecek çalışmalar için disiplinler arası yaklaşımlar ve güncel teknolojik eğilimlerin ÇKKV yöntemlerine entegrasyonu önerilmektedir.

Kaynakça

Aguilera, R. V., De Massis, A., Fini, R., & Vismara, S. (2024). Organizational Goals, Outcomes, and the Assessment of Performance: Reconceptualizing Success in Management Studies. *Journal of Management Studies*, *61*(1), 1-36. https://doi.org/10.1111/joms.12994

Alkhadouri, S. (2024). *Analysıs Of The Overall Fınancıal Performance Of The Bank Dhofar* (SSRN Scholarly Paper 4872940). Social Science Research Network. https://doi.org/10.2139/ssrn.4872940

Arhinful, R., & Radmehr, M. (2023). The Impact of Financial Leverage on the Financial Performance of the Firms Listed on the Tokyo Stock Exchange. *Sage Open*, *13*(4), 21582440231204099. https://doi.org/10.1177/21582440231204099

Bajić, S., Bajić, D., Gluščević, B., Gaćina, R., & Išek, J. (2024). Definition of criteria and alternatives for choosing the optimal mining method deposits when applying multi: Criteria optimization. *Podzemni radovi*, *44*, 69-83. https://doi.org/10.5937/podrad2444071B

Chechnev, V. B. (2024). Analysis and classification of multi-criteria decision-making methods. *Ontology of designing*, *14*(4), 607-624. https://doi.org/10.18287/2223-9537-2024-14-4-607-624

Chen, H., Tsang, Y., & Wu, C. (2023). When text mining meets science mapping in the bibliometric analysis: A review and future opportunities. *International Journal of Engineering Business Management*, *15*, 18479790231222349. https://doi.org/10.1177/18479790231222349

Clough, J. R., & Evans, T. S. (2015). *Time and Citation Networks* (arXiv:1507.01388). arXiv. https://doi.org/10.48550/arXiv.1507.01388

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, *133*(C), 285-296. https://ideas.repec.org//a/eee/jbrese/v133y2021icp285-296.html

Ellegaard, O., & Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics*, *105*(3), 1809-1831. https://doi.org/10.1007/s11192-015-1645-z

Erhardt, N. L., Werbel, J. D., & Shrader, C. B. (2003). Board of director diversity and firm financial performance. *Corporate Governance-An Internatıonal Revıew*, *11*(2), 102-111. https://doi.org/10.1111/1467-8683.00011

Fight, A. (Ed.). (2006). Chapter 3—Factors impacting financial performance. İçinde *Cash Flow Forecasting* (ss. 41-75). Butterworth-Heinemann. https://doi.org/10.1016/B978-075066136-2.50073-9

Guliman-Qudsi, S. D. O., Dumapias, D. A., & Teaño, B. M. (2024). The role of adaptive resilience on the financial performance of Philippine hospitality and tourism enterprises: Amid a disrupted business environment. *Cogent Business & Management*, *11*(1), 2390689. https://doi.org/10.1080/23311975.2024.2390689

Harinurdin, E. (2023). The Influence of Financial Ratio and Company Reputation on Company Stock Prices Financial Sector. *Proceedings*, *83*(1), Article 1. https://doi.org/10.3390/proceedings2022083047

Horobet, A., Curea, S. C., Smedoiu Popoviciu, A., Botoroga, C.-A., Belascu, L., & Dumitrescu, D. G. (2021). Solvency Risk and Corporate Performance: A Case Study on European Retailers. *Journal of Risk and Financial Management*, *14*(11), Article 11. https://doi.org/10.3390/jrfm14110536

Iotti, M., Manghi, E., & Bonazzi, G. (2023). Financial performance of companies associated with the PDO Parma ham consortium: Analysis by quartile of firms. *Journal of Agriculture and Food Research*, *13*, 100598. https://doi.org/10.1016/j.jafr.2023.100598

Juddoo, K., Malki, I., Mathew, S., & Sivaprasad, S. (2023). An impact investment strategy. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, *61*(1), 177-211. https://doi.org/10.1007/s11156-023-01149-0

Kylaheiko, K., Puumalainen, K., Sjögrén, H., Syrjä, P., & Fellnhofer, K. (2016). Strategic planning and firm performance: A comparison across countries and sectors. *International Journal of Entrepreneurial Venturing*, *8*(3), 280. https://doi.org/10.1504/IJEV.2016.078965

Muslim, M., Noch, M. Y., & Sonjaya, Y. (2023). The Dynamics of Financial Strategy, Performance, and Investment Decisions. *The Journal of Business and Management Research*, *6*(2), Article 2. https://doi.org/10.55098/tjbmr.v6i2.661

Nakazawa, R., Itoh, T., & Saito, T. (2019). CoCoa: A Linked Network Visualization System of Co-citation and Co-author Relationships. *EuroVis 2019 - Short Papers*, 109-113. https://doi.org/10.2312/EVS.20191179

Noviyana, S., Febriyola, A. S., & Koranti, K. (2023). Analysis of Financial Performance Using Lıquıdıty Ratıo, Solvency Ratıo, Actıvıty Ratıo, Profitabılıty Ratıo In Pharmaceutıcal Sub-Sector Manufacturıng Companıes On The Indonesıa Stock Exchange For The 2018-2020 Perıod In Dkı Jakarta. *Jurnal Syntax Transformation*, *4*(8), 79-89. https://doi.org/10.46799/jst.v4i8.788

Özekenci, S. Y. (2024). Financial Performance Measurement of Companies in the BIST Sustainability 25 Index with LBWA and MEREC-based CRADIS Methods. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, *11*(3), Article 3. https://doi.org/10.30798/makuiibf.1465069

Öztaş, T. (2024). Big Data Analytics Software Selection With Multi-Criteria Decision-Making Methods For Digital Transformation. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *63*, Article 63. https://doi.org/10.30794/pausbed.1398830

Pessin, V. Z., Yamane, L. H., & Siman, R. R. (2022). Smart bibliometrics: An integrated method of science mapping and bibliometric analysis. *Scientometrics*, *127*(6), 3695-3718. https://ideas.repec.org//a/spr/scient/v127y2022i6d10.1007_s11192-022-04406-6.html

Ramakrishnan, D. (2008). *Financial Performance and Stakeholder Management* (SSRN Scholarly Paper 1091547). Social Science Research Network. https://doi.org/10.2139/ssrn.1091547

Rejeb, A., Rejeb, K., Appolloni, A., Kayikci, Y., & Iranmanesh, M. (2023). The landscape of public procurement research: A bibliometric analysis and topic modelling based on Scopus. *Journal of Public Procurement*, *23*(2), 145-178. https://doi.org/10.1108/JOPP-06-2022-0031

Rijajami, W. (2024). Pengukuran Kınerja Keuangan Perusahaan Dengan Menggunakan Analısıs Dıskrımınan Pada Perusahaan Makanan Dan Mınuman Yang Terdaftar Dı Bursa Efek Indonesia. *Jurnal Manajerial Bisnis*, *7*(3), 233-245. https://doi.org/10.37504/jmb.v7i3.625

Sahoo, S. K., & Goswami, S. S. (2023). A Comprehensive Review of Multiple Criteria Decision-Making (MCDM) Methods: Advancements, Applications, and Future

Directions. *Decision Making Advances*, *1*(1), Article 1. https://doi.org/10.31181/dma1120237

Shaikh, Z. P. (2025). Multi-Criteria Decision Making (MCDM) in Organizations: Conceptualization of Theory and Methods. Içinde *Recent Theories and Applications for Multi-Criteria Decision-Making* (multi-criteria-decision-making-mcdm-in-organizations; ss. 151-180). IGI Global Scientific Publishing. https://doi.org/10.4018/979-8-3693-6502-1.ch006

Supsermpol, P., Huynh, V. N., Thajchayapong, S., & Chiadamrong, N. (2023). Predicting financial performance for listed companies in Thailand during the transition period: A class-based approach using logistic regression and random forest algorithm. *Journal of Open Innovation: Technology, Market, and Complexity*, *9*(3), 100130. https://doi.org/10.1016/j.joitmc.2023.100130

Thompson, A., & Parent, M. M. (2024). Examining internal and external stakeholders' experiences with radical change in sport organizations. *Managing Sport and Leisure*, *29*(6), 936-954. https://doi.org/10.1080/23750472.2022.2134187

Thuy, D. T. (2023). Literature review on Factors Affecting Financial Performance of firms. *International Journal of Business and Management Invention (IJBMI)*, *12*(6), 181-188. https://www.ijbmi.org/papers/Vol(12)6/T1206181188.pdf

Türegün, N. (2022). Financial performance evaluation by multi-criteria decision-making techniques. *Heliyon*, *8*(5), e09361. https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2022.e09361

Valaskova, K., Durana, P., Adamko, P., & Jaros, J. (2020). Financial Compass for Slovak Enterprises: Modeling Economic Stability of Agricultural Entities. *Journal of Risk and Financial Management*, *13*(5), Article 5. https://doi.org/10.3390/jrfm13050092

Wayne Rockmore, B., & Jones, F. F. (1996). Business Investment Strategy and Firm Performance: A Comparative Examination of Accounting and Market-Based Measures. *Managerial Finance*, *22*(8), 44-56. https://doi.org/10.1108/eb018576

Wei, Y. (2023). Research on Financial Investment Strategies of Operating Enterprises in the Context of Market Economy. *Modern Economy*, *14*(10), Article 10. https://doi.org/10.4236/me.2023.1410068

Yiwei, L. (2024). Financial Performance: Cases From Hong Kong-Listed Company. *International Journal of Professional Business Review*, *9*(1), e04231-e04231. https://doi.org/10.26668/businessreview/2024.v9i1.4231

Yüksel, F. Ş., Kayadelen, A. N., & Antmen, F. (2023). A systematic literature review on multi-criteria decision making in higher education. *International Journal of Assessment Tools in Education*, *10*(1), 12-28. https://doi.org/10.21449/ijate.1104005

KİRALAMA İŞLEMLERİNİN FİNANSAL RAPORLAMASI: TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS VE VUK/MSUGT KARŞILAŞTIRMASI

Doç. Dr. Hakan ÖZÇELİK

Süleyman Demirel Üniversitesi

hakanozcelik@sdu.edu.tr - ORCID ID: 0000-0003-0494-0561

ÖZET

Kiralama, bir menkul veya gayrimenkulün kullanım hakkının belirli bir bedel karşılığında belli bir süre için kiracıya devredilmesidir. Kiralama işleminde kiracı ve kiralayan olmak üzere iki taraf vardır. Kiracı; bedeli karşılığında, belirli bir süre için dayanak varlığın kullanım hakkını elde eden işletmedir. Kiraya veren ise; bedeli karşılığında, belirli bir süre için dayanak varlığın kullanım hakkını veren işletmedir. Kiralama işlemleri faaliyet ve finansal kiralama olmak üzere ikiye ayrılır. Faaliyet kiralaması; Faaliyet kiralaması, kiralanan varlığın mülkiyetinin kiraya verende kaldığı, kiracının ise yalnızca kullanım hakkını elde ettiği, genellikle kısa vadeli tercih edilir ve kiracının, varlık üzerindeki ekonomik riskleri ve getirileri üstlendiği kiralama türüdür. Finansal kiralama ise; kiralanan varlık üzerindeki ekonomik risklerin ve getirilerin büyük bir kısmının kiracıya geçtiği, varlığın ekonomik ömrü boyunca kiracı tarafından kullanılmak üzere kiralandığı sözleşme türüdür. Türkiye'de uygulamadaki raporlama çerçevelerine göre finansal raporlama farklılaşmaktadır. Çalışmanın amacı, farklı finansal raporlama çerçevelerinin kiralama işlemlerine etkisinin incelenerek benzer ve farklı yönlerin ortaya çıkartılmasıdır. Amaç kapsamında, Türkiye'de finansal raporlama çerçevesini oluşturan MSUG/VUK, TFRS 16, BOBİ FRS ve KÜMİ FRS açısından kiralama işlemlerinin finansal raporlamaya etkisi incelenerek, benzer ve farklı yönlerin tespit çalışması yapılmıştır. Çalışmada, finansal raporlama çerçeveleri ile ilgili yayımlanmış raporların incelenmesini kapsayan doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda, farklı işletme gruplarına uygulanmakla birlikte finansal raporlama çerçevelerine göre kiralama işlemleri uygulamalarının, finansal tablolara alınmasında farklılıklar olduğu ve işletmenin bilanço büyüklüğü ile karlılık durumları üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: TFRS, BOBİ FRS, KÜMİ FRS, VUK/MSUGT, Faaliyet Kiralaması, Finansal Kiralama.

GİRİŞ

İşletmeler kar ve sürdürülebilir büyüme hedeflerinde faaliyetlerini sürdürebilmeleri için, ihtiyaç duydukları menkul ve gayri menkul varlıkları satın alma veya kiralama yoluyla edinebilmektedirler. Menkul ve özellikle gayri menkullerin satın alma bedellerinin yüksek olması, işletmeleri satın almak yerine alternatif finansal araç olarak kiralama seçeneği ön plana çıkmaktadır. Diğer taraftan yatırım amaçlı gayrimenkulleri elinde tutanlar veya aktifinde kayıtlı ihtiyaç fazlası varlıkları değerlendirmek isteyenler içinde, varlığın kiralanması yoluyla hem kazanç sağlamış olurken, hemde ülke ekonomisi açısından âtıl varlıkların değerlendirilmesine imkân sağlanmış olmaktadır. Ticari faaliyetleri sürdürülebilir kılmak adına ihtiyaç duyulan

varlıkların temini için farklı finansal araçlar geliştirilirken, ticari süreçlerin kolaylaştırılması ve işlemlerin kayıt altına alınarak raporlanması için düzenlemeler yapılmaktadır. Bu düzenlemeler yasal ve finansal raporlama çerçeveleri olarak tanımlanabilir.

Çalışmada finansal raporlama çerçeveleri olarak Uluslararası Finansal Raporlama Standartları 16 Kiralamalar (çalışmada Türkiye Finansal Raporlama Standartları TFRS 16 olarak kullanılacaktır), Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı Modül 15 Kiralamalar (BOBİ FRS 15) ve Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Bölüm 13 Kiralamalar (KÜMİ FRS 13) standartlarına ve Vergi Usul Kanunu / Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne (VUK-MSUGT) kiralama işlemeleri incelenerek, aralarındaki benzerlik ve farklılıkların tespiti amaçlanmıştır. Finansal raporlama çerçeveleri farklı işletme gruplarına uygulanmakla birlikte, VUK'na tüm işletmeler tabidir. Kiralama ile ilgili işlemlerini halka açık şirketler ve belirli büyüklükteki şirketler TFRS 16'ya, TFRS uygulama zorunluluğu olmayan büyük ve orta boy işletmeler BOBİ FRS'ye ve küçük ve mikro ölçekli işletmeler ise KÜMİ FRS'ye göre raporlanmak durumundadırlar.

Amaç kapsamında kiralama kavramı incelenerek, finansal raporlama çerçevelerine ve VUK/MSUGT'a göre kiralama işlemleri tek tek değerlendirilirek araştırma bölümünde ilgili düzenlemelerin finansal raporlamaya etkisi, benzerlikleri ve farklılıkları değerlendirilmiştir.

KİRALAMA

Türk Dil Kurumuna (TDK) göre Kira; *"Bir konutun, bir mülkün veya taşıt gibi herhangi bir şeyin belli bir bedel karşılığında, bir süre için sahibi tarafından başkasına verilmesi, icar*" olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2019).

TDK' da kiralama *"Bir taşınır veya taşınmazın kullanım hakkının belli bir süre için ve belli bir kira karşılığında kiracıya verilmesi"* olarak tanımlamıştır (Türk Dil Kurumu, 2019).

İşletmeler açısından kiralama; işletme faaliyetleridne ihtiyaç duyulan menkul veya gayri menkullerin sözleşme kapsamında belirlenmiş şartlar dahilinde kullanım haklarının elde edilmesidir. Kiralama işleminde kiracı ve kiralayan olmak üzere iki taraf bulunmaktadır. Kiralamalar özellikleri itibariyle genel olarak faaliyet ve finansal kiralamalar olarak sınıfladırılmaktadır. Her iki türde işletmelerin ihtiyacı olan varlıkları daha uygun maliyetli ve ödeme şartlarında kullanım hakkı elde etmelerini sağlamaktadır. Kiramala kavramı, finansal raporlama çerçeveleri kapsamında alt başlıklarda değerlendirilmiştir.

2.1 Kiralama Türleri

Kiralama türleri genel olarak faaliyet kiralaması, finansal kiralama, yurt içi ve dışı kiralama ile satış ve geri kiralama olarak sınıflandırılabilir (Karan vd., 2018). Kiralama türleri ile ilgili olarak farklı sınıflandırmalar yapılmakla birlikte, faaliyet ve finansal kiralama türleri ön plana çıkmaktadır.

Faaliyet kiralaması: Faaliyet kiralamalarında işletme faaliyetlerinde kullanılacak araçların kullanımı söz konusudur. Kiralanan araçların işletme faaliyetlerinde kullanımı tamamlandığında, sözleşmenin iptali konusunda kiracı inisiyatif sahibidir (Güvemli, 1994). Faaliyet kiralaması, kısa dönemli kiralama türüdür. Bu tür kiralama genellikle bilgisayar, araçlar, makine, teçhizat ve cihaz alımlarında kullanılmaktadır. Faaliyet kiralamasına konu olan

varlıklar, teknolojik gelişmeye duyarlı, bakım ve onarım maliyetleri yüksek olan varlıklardır. Varlıkların teknolojik eskime ve demode olma riskleri, kiralayan tarafından yüklenilmektedir. Riski üstlenen kiralayan işletmeler, kiralama bedellerini yüksek olarak belirlemektedirler. Bir kiralamanın faaliyet kiralaması sayılabilmesi için aşağıdaki şartları taşıması gerekir (Karan vd., 2018);

- Sözleşme sonunda varlığın mülkiyetinin kiracıya devrinin gerekmemesi,
- Sözleşme süresinde kiracının ödeyeceği kira bedellerinin bugünkü değerlinin toplamının kiralanan varlığın defter değerinden küçük olması gerekir.

Faaliyet kiralamasının avantajları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür (Parlak & Akdoğan, 2019);

- ***Maliyet Avantajı:*** Şirketler faaliyetlerinde ihtiyaç duyulan varlıkları yüksek maliyetlerle almak yerine, faaliyet kiralaması kapsamında daha düşük maliyetlerle karşılama yoluna gitmektedirler.
- ***Kısa süreli kullanım avantajı:*** Faaliyet kiralaması genellikle dönemsel projelerde ihtiyaç duyulan varlıkların kiralanması amaçlı kullanılmaktadır. Faaliyet kiralaması ile şirketlerin ihtiyaç duydukları varlıkları, gerektiğinde kullanma ve kullanılan oranda maliyetlerine katlanmaktadır.
- ***Teknoloji yenileme avantajı;*** Şirketler, teknolojik değişim ve gelişmeler karşısında yetersiz kalan varlıklarda faaliyet kiralaması yoluyla, son teknoloji donanımlı varlıkları çok daha ekonomik şartlarda sahip olma imkânı elde edebilirler.
- ***Operasyonel Avantajlar;*** Faaliyet kiralaması, bir taraftan şirketlere varlıkları daha düşük maliyetlerle elde edebilme imkânı sunarken, diğer taraftan şirketleri bakım ve onarım gibi faaliyetlerle ilgilenme zorunluluğundan kurtararak, temel faaliyetlere odaklanma imkânı sağlamaktadır.

Finansa Kiralama: TDK'da Finansal Kiralama; "*Bir taşınır veya taşınmazın kullanım hakkının belli bir süre için ve belli bir kira karşılığında kiracıya verilmesi, anlaşmaya göre kira süresinin bitiminde mülkiyetin kiracıda bırakılabilmesi durumu*" olarak tanımlanmıştır (Türk Dil Kurumu, 2019). TFRS 16'da Finansal Kiralama; *"Dayanak varlığın mülkiyetinden kaynaklanan tüm risk ve getirilerin önemli ölçüde devredildiği kiralama"* olarak tanımlanmıştır (*TFRS 16: Kiralamalar*, 2018).

Finansal kiralama "Leasing" işlemlerinin M.Ö. 2.000'li yıllarda başladığını gösteren tarihi kayıtlar mevcutuur. Günümüzdeki uygulama şekliyle 1930'lu yıllarda AB.D.'de, 1960'lı yıllarda Avrupa'da kullanılmaya başlamıştır (Kırlıoğlu & Öztaş, 2015). Türkiye'de yasal olarak 1985 yılında Finansal Kiralama Kanunu ile uygulanmaya başlanmıştır.

Aşağıdaki kriterlerden biri veya daha fazlasını kapsayan kiralamalar finansal kiralama olarak kabul edilecektir (Cömert Doyrangöl, 2003);

- Kiralanan varlığın kira süresi sonunda kiracıya devredilmesi: Sözleşmede varlığın kira süresi sonunda kiracıya devrine ilişkin hüküm olması veya satım opsiyonu bulunması ve kiracının söz konusu opsiyonu kullanabilecek durumda olması,
- Kiracı sözleşme süresi sonunda varlığın rayiç bedelinden daha düşük bir fiyata satın alma hakkının bulunması,

- Kiralama süresinin varlığın ekonomik ömrünün %80'ninden daha büyük bir bölümünü kapsaması,
- Sözleşmeye göre yapılacak kira ödemelerinin bugünkü değerleri toplamının varlığın rayiç bedelinin %90'nından daha büyük bir değeri oluşturması.

Faaliyet ve finansal kiralama arasındaki farklar Çizelge 1'de gösterilmiştir.

Çizelge 1: Faaliyet ve Finansal Kiralama Karşılaştırılması

Özellik	Faaliyet (Operasyonel) Kiralama	Finansal Kiralama
Mülkiyet	Kiraya verende	Ekonomik risk ve getiriler kiracıya geçer
Bilanço raporlaması	Kiraya verenin bilançosunda, varlığın ait olduğu gruba göre aktifinde raporlanır.	Kiracının bilançosunun akitifinde "Kullanım Hakkı Varlığı" ve pasifinde "Kiralama Yükümlülüğü" olarak raporlanır
Kira Süresi	Genellikle kısa	Genellikle uzun
Kullanım Süresi	Ekonomik ömrün %80'inden az	Ekonomik ömrün %80'inden fazla
Amortisman	Kiraya veren tarafından ayrılır	Kiracı tarafından ayrılır
Varlığın değeri-kira değeri		Kira ödemelerinin bugünkü değer toplamı varlığın rayiç bedelinin, %90'ından fazla olması

2.2 TFRS 16

TFRS 16'da Kiralama "*Sözleşmenin, bir bedel karşılığında tanımlanan varlığın kullanımını kontrol etme hakkını belirli bir süre için devretmesi durumunda bu sözleşme, bir kiralama sözleşmesidir ya da bir kiralama"*(*TFRS 16: Kiralamalar,* 2018) olarak tanımlanmıştır. Belirli süre, kiraya konu olan varlığın kullanım miktarı üzerinden tanımlanabilir

"TFRS 16 *Kiralamalar*" standardı 2019 yılından itibaren Türkiye'de kullanılmaya başlanmıştır. Standardın amacı, kiralama işlemlerinin kiracı ve kiralayan tarafından gerçeğe uygun biçimde raporlanmasını sağlayarak finansal bilgi kullanıcılarının ihtiyacına uygun bilgiler sağlamaktır. Standart kapsamında üretilen finansal bilgiler, kiralamaların işletmenin finansal durumu, finansal performansı ve nakit akışları üzerindeki etkisinin bilgi kullanıcıları tarafından değerlendirilmesinde kullanılır (*TFRS 16: Kiralamalar,* 2018).

Kiraya veren, kiralamanın türünün faaliyet veya finansal kiralama olarak belirlemelidir. TFRS 16 *"Dayanak varlığın mülkiyetinden kaynaklanan tüm risk ve getirilerin önemli ölçüde devredilmediği kiralama faaliyet kiralaması*", "*Dayanak varlığın mülkiyetinden kaynaklanan tüm risk ve getirilerin önemli ölçüde devredildiği kiralamayı finansal kiralama"* olarak tanımlanmıştır (*TFRS 16: Kiralamalar*, 2018). TFRS 16'ya göre faaliyet ve finansal kiralama arasındaki temel fark, kiralanan varlıkla birlikte tüm risk ve getirilerin önemli ölçüde devredilme durumudur. Varlıkla birlikte risk ve getirilerin önemli ölçüde devri söz konusu ise finansal kiralama değilse faaliyet kiralamasıdır.

Kira süresinin belirlenmesinde ve bedelsiz kira süresinin değerlendirilmesinde sözleşme süresi esas alınır. Kira sözleşmesi kiracı ve kiraya veren tarafından imzalanır. Taraflardan birinin, kiralamayı sözleşmede belirtilen düşük bir ceza bedeli ile diğer tarafa sormadan sonlandırmak istediğinde, sözleşmenin hukuki süresi sona ermiştir.

Kiralama süresi, kiralamanın fiilen başladığı tarihte başlar ve kiraya verenin kiracıya verdiği tüm bedelsiz kiralama sürelerini kapsar. Kısa vadeli kiralama 12 ay ve altındaki süreleri kapsayan kiralamadır. Satın alma opsiyonu içeren kiralamalar kısa vadeli olarak değerlendirilmez.

TFRS 16 kiralama işlemlerinin uygulaması, kiralama sözlşemesinin tanımlanması, kiralama hakkı varlığı ve kiralama yükümlülüğü olmak üzere üç temel prensibe dayanmaktadır.

Kiralama Sözleşmesinin Tanımlanması: TFRS 16'ye göre kiralama sözleşmesinin geçerliliği, söz konusu sözleşmenin bir varlığın kullanım hakkını kiracıya vermesi gerektiğini belirtmesi durumunda mümkündür.

Kiralama Hakkı Varlığı Kiracılar: Kiralama sözleşmesi üzerinden elde ettikleri kullanım hakkı varlıklarını finansal durum tablolarında raporlarlar. Kullanım hakkı varlığın değeri sözleşme başlangıcında, kiralama yükümlülüğünün toplam değeriyle ilişkilendirilir ve zaman içinde amortismana tabi tutulur.

Kiralama Yükümlülüğü: Kiracılar, kiralama sözleşmesinden doğan ödeme yükümlülüklerini finansal durum raporlarında raporlarlar. Kiralama yükümlülüğü, kiralama sözleşmesinin başlangıcında ödeme yapılacak tutarın bugünkü değerine göre hesaplanır. Kiralama yükümlülüğü, finansman gideri ve ödemelerle birlikte zaman içinde değişir.

2.3 BOBİ FRS Bölüm 15 Kiralama

BOBİ FRS'de Kiralama *"Kiraya verenin kiralanan varlığın kullanım hakkını bir ödeme veya ödeme planı karşılığında, taraflarca karartırılmış zaman sürecince kiracıya devrettiği sözleşme"* olarak tanımlanmıştır.

BOBİ FRS'de Faaliyet Kiralaması, "F*inansal kiralama dışındaki kiralamalar*" olarak tanımlanmıştır (*BOBİ FRS Modül 15 Kiralamalar*, 2021). Faaliyet kiralaması kapsamıdna varlık, kiralayanın bilançosunda, kira gelirlerini ise gelir tablosunda raporlar. Kiralayan, kiralanan varlığı bilançosunda gösteremez, kira giderlerini ise gelir tablosunda raporlar.

BOBİ FRS'de Finansal Kiralama; *"Bir varlığın mülkiyetine sahip oolmaktan kaynaklanan her türlü risk ve yararların devredildiği sözleşme"* olarak tnaımlanmıştır. Sözleşme süresi sonunda, mülkiyet devri zorunluluğu yoktur (*BOBİ FRS Modül 15 Kiralamalar*, 2021).

Finansal kiralama kapsamında kiraya veren, kiralanan varlığı bilanço dışında bırakır. Kiralanan varlığa ilişkin olarak, kiralama sözleşme bedeli üzerinden doğan alacak haklarını bilanço aktifinde raporlar. Yıllık kiralama gelirleri gelir tablosunda raporlanır. Finansal kiralama kapsamında kiracı, kiralanan varlığın gerçeğe uygun değeri veya asgari kira ödemelerinin bugünkü değerinden düşük olanı üzerinden kiralanan varlık olarak raporlar. Kiralanan varlığın aktifinde raporlanan değer, aynı zamanda kiralama yükümlülüğü olarak pasifte raporlanır. Kira ödemeleri gerçekleştikçe ödenene kısım finansman gideri oalrak gelir tablosunda raporlanır. Ödenen kira gideri bilançoda, yıllık ödeme tutarları kira yükümlülüğünden düşülerek raporlanır. Kiralanan varlık ise, varlık üzerinden hesaplanacak amortisman giderlerinin bilançoda raporlanması ile varlık kira süresi boyunca düşen net değeri üzerinden raporlanmış olur.

2.4 KÜMİ FRS 13 Kiralama

KÜMİ FRS'de Kiralama; "*Kiraya verenin bir varlığın kullanım hakkını, bir ödeme veya ödeme planı karşılığında, taraflarca kararlaştırılmış bir süre için, kiracıya devrettiği sözleşme*" (*KÜMİ FRS Bölüm 13 Kiralamalar*, 2022) olarak tanımlanmıştır.

KÜMİ FRS'de kiralama faaliyet ve finansal kiralama olarak iki kısımda incelenmiştir. Finansal kiralama; "*Kiralama süresi sonunda mülkiyetin devredilip devredilmediğine bakılmaksızın, bir varlığın sahipliğinden kaynaklanan risk ve getirilerin tamamına yakınının devredildiği kiralamalar"*, Faaliyet kiralaması ise "*Varlığın sahipliğinden kaynaklanan risk ve getirilerin tamamına yakınının kiracıya devredilmediği kiralamalar"* olarak tanımlanmıştır (*KÜMİ FRS Bölüm 13 Kiralamalar*, 2022). Kiralama ilgili tnaımlama ve sınfılandırma kira sözleşmesinin başlangıcında yapılır ve kiralama şartlarında değişiklik yapılması ile iglili anlaşma yapılmadığı müddetçe sınıflandırmada değişiklik yapılmaz. KÜMİ FRS'de finansal kiralama şartları yuakrıda bahsedilen BOBİ FRS finansal kiralama şartları ile aynıdır.

Finansal kiralamada kiracı, kiranana varlığı ve kira yükümlülüğünü varlığın gerçeğe uygun değeri veya kira ödemelerinin bugünkü değerinden düşük olanı üzerinden bilançoda'da raporlar. Kiralanan varlık, ilgili varlık grubunda aktifte raporlanırken, kira yükümlülüğü ise grubuna ve vadesine göre kısa ve uzun vadeli borçlarda pasifte raporlanır. Kiralanan varlığın amortiman giderleri ile finansman gideri kapsamındaki ödemeleri, dönemsel olarak gelir tablosunda raporlanır. Kiracı faaliyet kiralaması kapsamındaki gider ödemelerini, her yıl eşit olacak şekilde gelir tablosunda gider olara raporlar.

Finansal kiralamada kiralayan, kiralanan varlığı bilanço dışı bırakır. Varlığın gerçeğe uygun değeri ile başlangıçtaki doğrudan maliyetlerin toplamına eşit bir tutarı (kira sözleşmesindeki kiralama tutarını) bilanço alacaklar grubunda raporlar. Tahsil edilen kira gelirleri, finansman geliri ve anapara geri ödemesi olarak ayrıştırılır. Kiralayan faaliyet kiralaması kapsamıdnaki kira gelirlerini gelir tablosunda gelir olarak raporlar.

2.5 Vergi Usul Kanununda Kiralama Düzenlemeleri

Vergi Usul Kanununda faaliyet kiralaması ile ilgili özel bir düzenleme olmayıp, finansal kiralama ile ilgili düzenleme mevcuttur. VUK'un mükerrer 290. maddesinde; *"Kira süresi sonunda mülkiyet hakkının kiracıya devredilip devredilmediğine bakılmaksızın, bir iktisadi kıymetin mülkiyetine sahip olmaktan kaynaklanan tüm riskler ile yararların kiracıya bırakılması sonucunu doğuran kiralamalar*" finansal kiralama olarak tanımlanmıştır (Vergi Usul Kanunu, 1961).

Vergi Usul Kanunu (VUK) Mükerrer 290. maddesi ile ilgili yayımlanan 319 nolu tebliğe göre kiracı ve kiralayanın muhasebe kayıtları ile ilgili olarak yapacağı işlemler aşağıda özetlenmiştir (VUK 319 Nolu Tebliğ, 2003).

Kiralayan Açısından:

a. ***İz Bedeliyle Değerleme*:** İktisadi kıymetin net bilanço aktif değeri ile kira ödemelerinin bugünkü değeri arasındaki fark sıfır veya negatif ise, kıymet iz bedeliyle değerlenir ve fark gelir olarak kaydedilir. Fark pozitif ise, bu fark amortismana tabi tutulur.

b. ***Faiz Gelirlerinin Tahakkuku*:** Gelecek dönemlere ait faiz gelirleri, kiralama tarihindeki rayiç bedelden anapara ödemeleri düşülerek kalan tutar üzerinden sabit bir dönemsel faiz oranıyla hesaplanır. Her ödeme dönemi sonunda faiz ve anapara ayrıştırması yapılır.

c. ***Reeskont Yasağı:*** Aktifleştirilen alacak tutarı reeskonta tabi tutulamaz.

d. ***Kur Farkı ve Faiz Giderleri:*** İktisadi kıymetin alımında kredi kullanılmışsa, ilk yıl ödenen kur farkları ve faiz giderleri, sözleşme öncesinde maliyete eklenebiliyorsa maliyete eklenir, aksi takdirde ve diğer yıllarda gider kaydedilir.

e. ***Rayiç Bedel:*** Kiralayanın iktisadi kıymeti üretmesi veya alım satımını yapması halinde, net bilanço aktif değeri olarak rayiç bedel dikkate alınır ve rayiç bedel ile maliyet arasındaki fark kâr/zarar olarak işlenir.

Kiracı Açısından:

a. ***Değerleme:*** İktisadi kıymeti kullanma hakkı ve borç, kıymetin rayiç bedeli veya kira ödemelerinin bugünkü değerinden düşük olanı ile değerlenir. Kullanım hakkı aktife, borç pasife kaydedilir.

b. ***Amortisman ve Yeniden Değerleme:*** Aktifleştirilen kullanım hakkı, VUK ve ilgili tebliğlerde belirtilen esaslara göre amortismana ve yeniden değerlemeye tabi tutulur. Sözleşme feshedilirse bu işlemler durdurulur.

c. ***Kira Ödemelerinin Ayrıştırılması:*** Kira ödemeleri, her ödeme döneminde kalan borç tutarına sabit bir dönemsel faiz oranı uygulanarak anapara ve faiz olarak ayrıştırılır.

d. ***Reeskont Yasağı:*** Finansal kiralama borçları reeskonta tabi tutulamaz.

e. ***Finansman Gider Kısıtlaması:*** Kiralayana ödenen finansal kiralama bedellerinin faiz kısmı finansman gider kısıtlamasına tabidir.

3 Finansal Raporlama Çerçevelerine Göre Kiralama İşlemlerinin Karşılaştırılması

Çalışmanın bu bölümünde finansal raporlama çerçevelerine ve VUK'a göre kiralama işlemlerinin finansal raporlanmasında benzerlikler ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Türkiye'de kiralama işlemleri ile ilgili düzenlemeler kapsamında TFRS 16 Kiralamalar, BOBİ FRS Modül 15 Kiralamalar, KÜMİ FRS Bölüm 13 Kiralamalar standartları ile ve VUK'ta kiralama işlemleri ile ilgili düzenlemeler incelenmiştir.

TFRS 16 kiralama işelmelerinin faaliyet ve finansal kiralama olduğuna bakılmaksızın bilançoda raporlanmasını gerektirir. Kiracı açısından, kiralanan varlık bilançonun aktifinde "Kullanım Hakkı Varlık" olarak raporlanırken, pasifte kısa ve uzun vadeli borçlarda "Kiralama Yükümlülüğü" olarak raporlanır. Bilanço aktifine kaydedilen kullanımhakkı varlığk için hesaplanan amortisman gideri ve kira bedellerinin finansman gider kısmı gelir tablosunda raporlanır. Kiralanan bedel için ödenen kira giderlerinin ana para kısmı nakit akış tablosunda faaliyetlerden kaynaklı nakit çıkışları bölümünde raporlanırken, kira gideri için hesaplanan finansman giderleri ise, finansman faaliyetlerine ilişkin nakit çıkışları bölümünde raporlanır.

TFRS 16'da kiralayan açısından faaliyet ve finansal kiralama ayrımına bakılmaksızın ilgili varlık bilançı dışı bırakılır. Elde edilen kira gelirleri dönemsel olarak gelir tablosunda raporlanır ve dönemin kar/zarar hesaplarını etkiler.

BOBİ FRS Modül 15 Kiralamalar Standardında, kiralanan varlığın finansal raporlaması kiralama türüne göre farklılık gösterir. Kiracı açısından faaliyet kiralaması bilançoda raporlanmaz, ödenen kira giderleri gelir tablosunda raporlanır. Finansal kiralamada ise, kiralanan varlık bilançoda kullanım hakkı varlık olarak aktifte, kiralama yükümlülüğü olarak pasifte raporlanır. Bilançoya alınan varlık için hesaplanan amortisman gideri ile kira giderlerinin finansman gider kısmı gelir tablosunda raporlanır. Kiralayan açısından faaliyet kiralama türünde kiralanan varlık bilançoda raporlanmaya devam edilirken, finansal kiralamada bilanço dışı bırakılır. Faaliyet kiralamasında kiralanan varlığın amortisman giderleri ve kira gelirleri gelir tablosunda raporlanır.

KÜMİ FRS Bölüm 13 Kiralamalar Standardında, kiralanan varlığın finansal raporlaması BOBİ FRS'de olduğu gibi kiralama türüne göre farklılık gösterir. Kiracı açısından faaliyet kiralaması bilançoda raporlanmaz, ödenen kira giderleri gelir tablosunda raporlanır. Finansal kiralamada ise, kiralanan varlık bilançoda kullanım hakkı varlık olarak aktifte, kiralama yükümlülüğü olarak pasifte raporlanır. Bilançoya alınan varlık için hesaplanan amortisman gideri ile kira giderlerinin finansman gider kısmı gelir tablosunda raporlanır. Kiralayan açısından faaliyet kiralama türünde kiralanan varlık bilançoda raporlanmaya devam edilirken, finansal kiralamada bilanço dışı bırakılır. Faaliyet kiralamasında kiralanan varlığın amortisman giderleri ve kira gelirleri gelir tablosunda raporlanır.

VUK'ta finansal kiralama ile ilgili özel düzenleme yapılmış iken, faaliyet kiralaması ile ilgili düzenleme söz konusu değildir. Kiracı finansal kiralamalar dışındaki kiralamalar bilançoya alınmaz. Kira giderleri gelir tablosunda raporlanır. Fiannsal kiralamalar bilançoda varlık ve yükümlülük olarak raporlanır. Kiralanan varlığa ilişin yıllık hesaplanan amortisman giderleri gelir tablosunda raporlanır.

Çizelge 2'de kiralan açısından raporlama çerçevelerine göre kiralama işlemlerinin finansal raporlaması özetlenmiştir. Faaliyet kiralamasında kiralayan TFRS 16'ya göre varlığı bilanço dışı bırakırken, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK/MSUGT'a göre bilançoda tutmaya devam etmektedir. Kiralayan finansal kiralamada, TFRS 16, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK/MSUGT'a göre bilanço dışı bırakır. Finansal kiralamanın kiralayan açısından raporlama çerçevelerinin tamanında bilanço dışında bırakılmaktadır.

Çizelge 2:Kiralayan Açısından Finansal Raporlama

Raporlama Çerçevesi	**TFRS 16**	**BOBİ FRS 15**	**KÜMİ FRS 13**	**VUK/MSUGT**
Kiralama Türü Ayrımı	Faaliyet- Finansal	Faaliyet- Finansal	Faaliyet-Finansal	Finansal
Faaliyet Kiralaması	Kiralanan varlık bilanço dışı bırakılır. Kira gelirleri gelir tablosunda raporlanır.	Kiralanan varlık bilanço'da raporlanmaya devam eder. Kira gelirleri gelir tablosunda raporlanır.	Kiralanan varlık bilanço'da raporlanmaya devam eder. Kira gelirleri gelir tablosunda raporlanır.	Kiralanan varlık bilançoda raporlanır. Kira gelirleri gelir tablosunda raporlanır.
Finansal Kiralama	Kiralanan varlık bilanço dışı bırakılır. Kira gelirleri gelir tablosunda raporlanır.	Varlık bilanço dışı bırakılır. Kira gelirleri gelir tablosunda raporlanır.	Varlık bilanço dışı bırakılır. Kira gelirleri gelir tablosunda raporlanır.	Varlık bilançoda iz bedeli ile raporlanır

Çizelge 3'te finansal raporlama çerçevelerine ve VUK/MSUGT'a göre kiracı ve kiralayan açısından faaliyet ve finansal kiralama türlerinin finansal raporlamaları özetlenmiştir. Kiracı faaliyet kiralamasında TFRS 16 'da kiralanan varlığı bilançoya alırken, BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK/MSUGT'a bilançoya almamaktadır. Finansal kiralamada ise raporlama çerçevelerinin tamamında kiralanan varlık kiracı tarafından bilançoda raporlanmaktadır.

Çizelge 3:Kiracı Açısından Finansal Raporlama

	TFRS 16	**BOBİ FRS 15**	**KÜMİ FRS 13**	**VUK/MSUGT**
Kiralama Türü Ayrımı	Faaliyet- Finansal	Faaliyet- Finansal	Faaliyet-Finansal	Finansal
Faaliyet kiralaması	Kullanım hakkı varlığı ve kiralama yükümlülüğü olarak Bilanço'da raporlanır. Amortisman ve finansman gideri olarak gelir	Bilanço'da gösterilmez. Gider olarak Gelir Tablosunda raporlanır	Bilançoda gösterilmez. Gider olarak Gelir Tablosunda raporlanır.	Finansal kiralama dışındaki kiralamalar gider olarak Gelir Tablosunda raporlanır

	tablosunda raporlanır.			
Finansal Kiralama	Kullanım hakkı varlığı ve kiralama yükümlülüğü olarak Bilanço'da raporlanır. Amortisman ve finansman gideri olarak gelir tablosunda raporlanır.	Kullanım hakkı varlığı ve kiralama yükümlülüğü olarak Bilanço'da raporlanır. Amortisman ve finansman gideri olarak gelir tablosunda raporlanır.	Kullanım hakkı varlığı ve kiralama yükümlülüğü olarak Bilanço'da raporlanır. Amortisman ve finansman gideri olarak gelir tablosunda raporlanır.	Kullanım hakkı varlığı ve kiralama yükümlülüğü olarak Bilanço'da raporlanır. Amortisman ve finansman gideri olarak gelir tablosunda raporlanır.

4. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇLAR

Çalışmada finansal raporlama çerçeveleri olarak Uluslararası Finansal Raporlama Standartları 16 Kiralamalar (çalışmada Türkiye Finansal Raporlama Standartları TFRS 16 olarak kullanılacaktır), Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı Modül 15 Kiralamalar (BOBİ FRS 15) ve Küçük ve Mikro İşletmeler için Finansal Raporlama Standardı Bölüm 13 Kiralamalar (KÜMİ FRS 13) standartlarına ve Vergi Usul Kanunu / Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği'ne (VUK-MSUGT) kiralama işlemelerinin finansal raporlaması incelenmiştir.

Uygulamada kiralamalar faaliyet ve finansal kiralamalar olarak ikiye ayrılmaktadır. İki kiralama türü arasındaki temel fark, kiralanan varlıkla birlikte getiri ve riskin büyük ölçüde kiracıya geçip geçmediğidir. Kiralanan varlıkla birlikte getiri ve riskin büyük ölçüde kiracıya geçtiği kiralama türü finansal kiralama iken, getiri ve riskin büyük ölçüde kiracıya geçmeyip kiralayanda kaldığı tür ise faaliyet kiralamasıdır.

Finansal raporlama çerçevelerinde finansal kiralama kiracı ve kiralayan açısından benzer şekilde raporlanmaktadır. Raporlama çerçevelerinin benzer yönü olarak finansal kiralama kiracı tarafından bilançoda raporlanırken, kiralayan ise bilanço dışında bırakmatadır. Faaliyet kiralamasında raporlama çerçevesine göre farklılıklar tespit edilmiştir. TFRS 16'da faaliyet ve finansal kiralamalar benzer şekilde raporlanırken diğer raporlama çerçevelerinde farklılık göstermektedir. BOBİ FRS, KÜMİ FRS ve VUK/MSUGT'a göre faaliyet kiralamasında kiralayan kiralanan varlığı bilançosunda raporlamaya devam ederken, finansal kiralamada kiralayan kiralanan varlığı bilanço dışı bırakırken, kiracı bilançosunda raporlar.

KAYNAKÇA

BOBİ FRS Modül 15 Kiralamalar (2021). www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/5151/Büyük-ve-Orta-Boy-İşletmeler-İçin-Finansal-Raporlama-Standardı-BOBİ-FRS

Cömert Doyrangöl, N. (2003). Son Düzenlemelere Göre Finansal Kiralama İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, *64*, 1-12.

Güvemli, O. (1994). *Yatırım Projelerinin Düzenlenmesi ve Değerlendirilmesi, Yapılabilirlik Raporları Esasları*. Grafik Sanatlar Matbaacılık ve Ambalaj Sanayi.

Karan, M. B., Doğukanlı, H., Aras, G., & Korkmaz, T. (2018). *Finansal Yönetim*. T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 2610.
Kırlıoğlu, H., & Öztaş, S. (2015). Türkiye'de Finansal Kiralama İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies, 1*(2), 1-21.
KÜMİ FRS Bölüm 13 Kiralamalar (2022). www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/11692/Küçük-ve-Mikro-İşletmeler-için-Finansal-Raporlama-Standardı-KÜMİ-FRS
Parlak, N., & Akdoğan, H. (2019). Faaliyet Kiralama İşlemlerinin UMS 17 ve Yeni UFRS 16 Standartlarına Göre Karşılaştırmalı İncelenmesi: BİST İmalat Sektörü Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Denetime Bakış Dergisi*, *58*, 63-82.
TFRS 16: Kiralamalar (2018). www.kgk.gov.tr/DynamicContentDetail/11574/TFRS-2024-Seti-Mavi-Kitap
Türk Dil Kurumu. (2019). https://sozluk.gov.tr/
Vergi Usul Kanunu, 213 (1961).
VUK 319 Nolu Tebliğ, 319 Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği (2003).

COVİD-19 PANDEMİ DÖNEMİNDE BORSA İSTANBUL'DA İŞLEM GÖREN İNŞAAT FİRMALARININ FİNANSAL BAŞARISIZLIK RİSKLERİNİN Z SKOR MODELİ İLE İNCELENMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Emrah ŞAHİN

Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü

emrahsahin@hitit.edu.tr - Orcid: 0000-0002-1001-6511

ÖZET

Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren inşaat firmalarının Covid- 19 pandemi öncesi, pandemi dönemi ve pandemi sonrasında finansal başarısızlık ve iflas riskleri hesaplayarak, pandeminin inşaat sektörü üzerindeki olası etkilerini değerlendirmektir. Bu amaçla BİST İnşaat endeksinde yer alan 12 firmanın 2019-2023 dönemleri arasındaki finansal verilerinden faydalanılarak Altman Z skor değerleri hesaplanmıştır. Araştırma sonucunda 2019 yılında 4 firmanın finansal olarak başarılı, bir firmanın finansal başarısız olduğu, diğerlerinin ise gri bölgede oldukları tespit edilmiştir. 2020 yılının başında Türkiye'de görülmeye başlanan Covid-19 vakaları ve ona bağlı olarak gerçekleştirilen kapanmaların da etkisi ile birlikte 5 firmanın finansal verileri kötüleşmiş ve finansal iflas riskleri yükselmiştir. 2021 yılında finansal iflas riski yüksek olan iki firma kırmızı bölgeden gri bölgeye geçmiştir. 2022 yılı sonu itibariyle firmalar toparlanmaya başlamış ve kırmızı bölgede yer alan firma sayısı ikiye kadar düşmüştür. Covid-19 pandemi sonrası dönem olan 2023 yılında ise kırmızı bölgede 2 firma, gri bölgede sadece bir firma, diğer 9 firma ise yeşil bölgede yer almıştır. İncelenen 12 firma içerisinden ENKAİ, ORGE ve TURGG firmaları araştırılan tüm dönemlerde yeşil bölgede, yani finansal iflas riskleri düşük olan bölgede yer almıştır. ANELE firması 2019 yılında gri bölgede iken Covid-19 dönemi ile kırmızı bölgeye yerleşmiş ve Covid-19 sonrasında da bu bölgeden çıkmayı başaramamıştır. SANEL firması 2019 yılında yeşil bölgede iken Covid-19 dönemi ile kırmızı bölgeye geçmiş ve ANELE firması gibi Covid-19 sonrası dönemde de kırmızı bölgeden çıkamamıştır. Ayrıca özellikle Covid-19 pandemisinin olumsuz etkilerinin en yoğun yaşandığı 2020 ve 2021 yıllarında kırmızı alanda olmayan 5 firma kırmızı alana geçmiş, 2021 yılında sadece 2 firma kırmızı alandan gri alana geçebilmiştir. Bu sonuçlar özelinde BİST İnşaat endeksinde yer alan firmaların Covid-19 pandemisinden derin bir şekilde etkilendikleri söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Altman Z Skoru, Finansal Başarısızlık, İflas Riski.

EXAMINATION OF THE RISKS OF FINANCIAL FAILURE OF CONSTRUCTION COMPANIES TRADED IN STOCK EXCHANGE ISTANBUL DURING THE COVID-19 PANDEMIC PERIOD WITH THE Z SCORE MODEL

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the possible effects of the pandemic on the construction sector by calculating the financial failure and bankruptcy risks of construction firms operating in Borsa Istanbul before, during and after the Covid-19 pandemic. For this purpose, Altman Z score values were calculated by utilizing the financial data of 12 firms in the BIST Construction index for the 2019-2023 periods. As a result of the research, it was determined that 4 firms were financially successful in 2019, one firm was financially unsuccessful, and the others were in the gray zone. At the beginning of 2020, the financial data of 5 companies deteriorated and their financial bankruptcy risks increased due to the Covid-19 cases that started to be seen in Turkey and the effect of the related closures. In 2021, two companies with a high risk of financial insolvency moved from the red zone to the gray zone. By the end of 2022, firms started to recover and the number of firms in the red zone decreased to two. In 2023, the post-Covid-19 pandemic period, there were 2 firms in the red zone, only one firm in the gray zone and the other 9 firms in the green zone. Among the 12 firms analyzed, ENKAİ, ORGE and TURGG were in the green zone, i.e. the zone with low financial insolvency risks, in all periods analyzed. While ANELE was in the gray zone in 2019, it moved to the red zone with the Covid-19 period and did not manage to leave this zone after Covid-19. SANEL, which was in the green zone in 2019, moved to the red zone with the Covid-19 period and, like ANELE, could not leave the red zone in the post-Covid-19 period. In addition, especially in 2020 and 2021, when the negative effects of the Covid-19 pandemic were the most intense, 5 companies that were not in the red zone moved to the red zone, and only 2 companies were able to move from the red zone to the gray zone in 2021. Based on these results, it can be said that the firms in the BIST Construction index were deeply affected by the Covid-19 pandemic.

Keywords: Altman Z Score, Financial Failure, Bankruptcy Risk.

1. GİRİŞ

Covid-19, ilk olarak 2019 yılının Aralık ayında Çin'in Wuhan kentinde ilk ortaya çıkmış ve başlangıçta şiddetli akut solum yolu hastalığı olarak değerlendirilmiştir. Wuhan'da ortaya çıkan bu salgın çok geçmeden Asya ülkelerine yayılmış ve devamında Avrupa ülkelerinden vaka haberleri gelmeye başlamıştır (Ünüvar ve Aktaş, 2022: 125). Covid 19, 2020 yılı Nisan ayının ilk günlerinde dünyada 212 ülkede kendisini göstererek hızlı bir yayılım göstermiştir (Nakiboğlu ve Işık, 2020: 768). Dünya Sağlık Örgütü (DSO), 30 Ocak 2020 tarihinde yeni ortaya çıkan hastalığı "halk sağlığı acil durumu" olarak nitelendirmiş, 28 Şubat tarihinde ise küresel risk seviyesinin en yüksek seviyeye çıktığını ve 11 Mart tarihinden ise hastalığı pandemi olarak ilan etmiştir (Çetin, 2020: 344; Bakırtaş ve Ozan, 2021: 60). Türkiye'de ise 11 Mart 2020 tarihinde ilk vakalar görülmeye başlanmıştır. Türkiye'de ilk vakalar görülmeye başlandıktan sonra ilk olarak okullar tatil edilmiş, yurt dışından gelenlere yönelik karantina uygulamasına geçilmiş, sınırlarda alarma geçilerek giriş ve çıkışlar sınırlandırılmıştır (Keleş, 2020: 105; Nakiboğlu ve Işık, 2020: 768).

Pandeminin ortaya çıkması ile birlikte küresel ekonomi büyük bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Gelişen süreç, üretim faaliyetlerinden başlamak üzere küresel ekonominin tüm faaliyetlerinde büyük bir panik yaratmıştır. Küresel düzeyde bulaşma riskinin azaltılabilmesi amacıyla ticari faaliyetlerde kısıtlamalara gidilmiştir. Buna bağlı olarak küresel tedarik zincirinde kopmalar, ülkelerin ihracat ve ithalatlarında ciddi düşüşler, istihdam oranlarında azalışlar, hane halkı gelirlerindeki azalışa bağlı olarak tüketim davranışlarında değişiklikler meydana gelmiştir (Ölmez ve Ekinci, 2020: 226). Tüm bu gelişmelere bağlı olarak 2019 yılında küresel büyüme oranı %2,8 iken, pandeminin etkisi ile birlikte 2020 yılında %-3,1 oranında gerçekleşmiştir. 2021 yılında baz etkisi ile beraber küresel büyüme oranı %5,9'a çıkmıştır. Aynı dönemde Türkiye, 2019 yılında % 0,8 büyümüş, 2020 yılında % 1,7 ve 2021 yılında ise % 8,9 büyüyerek küresel büyüme oranlarının üzerinde bir büyüme performansı gerçekleştirmiştir (Ünüvar ve Aktaş, 2022: 129-130). Türkiye, küresel büyüme rakamlarında pozitif ayrışmış olsa da pandemi ile mücadele noktasında alınan önlemler nedeniyle turizm, otelcilik, ulaştırma, lokantacılık, ev hizmetleri, kuaför, düğün, sinema, konser, tiyatro, kongre ve konferans gibi birçok sektörde faaliyetler aylarca yapılamamıştır. 2015 yılı baz alınarak hesaplanan sanayi üretim endeksi salgının başladığı Mart 2020'de 113,9 iken, Nisan ayına gelindiğinde 78'e kadar gerilemiştir. Mart 2020'de % 75,3 olan kapasite kullanım oranı, Nisan ayında % 61,6'ya gerilemiştir (Demir ve Esen, 2021: 92).

Tüm dünyada ekonomik faaliyetler üzerinde yıkıcı etkileri olan Covid-19 salgınının olumsuz etkileri inşaat firmalarını da derinden etkilemiştir. Bu çalışma ile Covid-19 salgını öncesinde, sırasında ve sonrasında BİST İnşaat endeksinde yer alan firmaların finansal performanslarının nasıl etkilendiğinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla BİST inşaat endeksinde yer alan 12 inşaat firmasının 2019-2023 dönemleri arasındaki finansal verilerinden yararlanılarak Altman Z skor modeli ile Z skor değerleri hesaplanmış ve firmaların finansal başarı ve başarısızlıkları dönemler itibariyle değerlendirilmiştir. Literatürde taramasında, pandemi döneminde BİST İnşaat endeksinde yer alan firmaların, Z skor modeli ile finansal performanslarının araştırıldığı çalışmaya rastlanmamıştır. Bu anlamda çalışmanın literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Altman vd. (2014), Altman Z skor finansal başarısızlık iflas modelinin küresel etkinliğini değerlendirmek üzere 31'i Avrupa ülkesi olmak üzere 34 ülkenin firmalarını incelemiştir. Çalışma bulguları, genel bir uluslararası modelin çoğu ülke için yaklaşık % 75 tahmin doğruluk seviyesine ulaştığı ve bazı ülkeler için ise % 90 tahmin doğruluk seviyesinde çalıştığını göstermektedir. Ayrıca sınıflandırma doğruluğu, ülkeye özgü ek değişkenlerin eklenmesiyle önemli ölçüde iyileştirilebilmektedir.

Yuliastary vd. (2014) çalışmalarında, Endonezya Menkul Kıymetler Borsa'sından faaliyet gösteren bir fast-food firmasının 2008-2012 dönemleri arasındaki finansal başarısızlık düzeyini üç faklı Altman Z skor modeli ile araştırmışlardır. Çalışma sonucunda, söz konusu firmanın ele alınan dönemler itibariyle finansal iflas riskinin olmadığı ve sağlıklı bir firma olduğu ifade edilmiştir.

Kulalı (2016), 2000-2013 yılları arasında BİST'te faaliyet gösteren iflas etmiş firmaların verilerini kullanarak Altman Z skor modelinin tahmin gücünü belirlemeyi amaçlamıştır.

Araştırma sonuçları, Altman Z skor modelinin firmaların iflas risklerini belirlemede oldukça güçlü bir tahmin yaptığını göstermektedir.

Gümüş vd., (2017) çalışmalarında, Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren 4 çimento firmasının 2011-2015 dönemleri arasındaki finansal başarısızlık risklerini Altman Z skor modeli ile incelemişlerdir. Araştırma sonucunda, Konya çimento firmasının tüm dönemlerde skor değerinin kritik değerin üzerinde olduğu yani finansal başarısızlık riskinin düşük olduğu belirlenmiştir. Çimsa çimento firmasının skor değeri ise 2012 dışında tüm dönemlerde gri bölgede, 2012 yılında ise skor değeri kritik değerin altında yani finansal başarısızlık riskinin yüksek olduğu bölgededir.

Primasari (2017) çalışmasında, Endonezya borsasında faaliyet gösteren 29 firmanın 2012-2015 dönemleri arasındaki mali verilerini kullanarak finansal başarısızlık tahminlerini farklı modeller kullanarak en uygun modeli belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışma sonucunda, firmaların finansal başarısızlıklarını belirlemede en uygun modelin Altman Z skor modeli olduğu ifade edilmiştir.

Mammadli ve Helhel (2017) çalışmalarında, yetenek politikalarını uygulamada ilk yüze girmeyi başaran altı firmadan, verilerine ulaşılabilen üç turizm firmasının iflas etme ihtimallerini 2013-2016 dönemleri arasında Altman Z skor modeli ile incelemişlerdir. Çalışma sonucunda, Cheesecake Factory firmasının finansal başarısının diğer firmalardan daha iyi olduğu belirlenmiştir. Bu sonuç itibariyle finansal başarı ile yetenek yönetimi politikaları arasında bir paralellik olduğu ifade edilmiştir.

Çelik (2018) çalışmasında, 2015-2017 dönemleri arasında BİST 30 endeksi içerisinde yer alan imalat şirketlerinin finansal başarısızlıklarını Altman Z skor modeli ile tahmin etmiştir. Araştırma sonucunda, iki firmanın Z skor değerleri alınan tüm dönemlerde kritik eşik değerinin altında olduğu, dolayısıyla finansal başarısızlık riskinin yüksek olduğu, diğer firmaların ise skor değerleri kritik değerin üzerinde olup finansal başarısızlık risklerinin düşük olduğu tespit edilmiştir.

Suteja (2018) çalışmasında, Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'nda faaliyet gösteren PT. Ace Hardware Endonezya firmasının 2011-2015 dönemleri arasındaki finansal gelişimini Altman Z skor modeli ile incelemiştir. Araştırma sonuçları, söz konusu firmanın skor değerinin kritik eşik değerin üzerinde olup, finansal açıdan sorun yaşamayan sağlıklı bir firma olduğunu göstermektedir.

Gülençer ve Hazar (2020) çalışmalarında, Borsa İstanbul'da teknoloji endeksinde faaliyet gösteren 16 firmanın 2019 yılına ait finansal başarısızlık ve iflas risklerini belirlemişlerdir. Çalışma sonucunda, firmalar içerisinde sadece INDES firmasının skor değeri gri bölgede kalmış, diğer tüm firmaların skor değerleri kritik değerin üzerinde hesaplanarak bu firmalar finansal başarılı olarak değerlendirilmiştir.

Fidan (2021) çalışmasında, Borsa İstanbul tekstil sektörel endeksinde işlem gören 22 firmanın 2017-2019 dönemleri arasındaki finansal başarısızlıklarını Altman Z skor modeli ve kilit denetim konuları ile birlikte değerlendirmiştir. Çalışma sonuçları, bahsi geçen sektörde faaliyet gösteren firmalardan ikisi dışında diğerlerinin finansal olarak başarısızlık risklerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

3. METEDOLOJİ

Bu çalışmada Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren inşaat firmalarının Covid- 19 dönemi ve sonrasında finansal başarısızlık ve iflas riskleri hesaplanarak, pandeminin inşaat sektörü üzerindeki olası etkileri değerlendirilmiştir. Bu amaç kapsamında, BİST İnşaat endeksinde yer alan 12 firmanın 2019-2023 dönemleri arasındaki 5 yıllık mali verileri Altman Z skor modeli ile incelenmiştir. İlgili dönem içerisinde BRLSM, DAPGM ve GESAN firmaları, ilk halka arz olmalarına rağmen bu firmaların 2019 ve sonrası mali tablolarına ulaşılabildiğinden bu firmalar hesaplamaya dahil edilmiştir. BİST İnşaat endeksinde yer alan firmaların mali verileri iş yatırım (https://www.isyatirim.com.tr) web sitesinden ve Kamuyu Aydınlatma Platformundan (KAP) elde edilmiştir.

Firmalara yönelik finansal başarısızlıkların tahmininde birçok yöntem geliştirilmekle birlikte en çok bilinenlerden birisi ise Altman'nın 1968 yılında geliştirdiği Z Skor modelidir (Kulalı, 2016: 286). Altman (1968) çalışmasında, çoklu diskriminant analizini kullanarak imalat işletmelerinin finansal başarısızlıklarını (iflas etme risklerini) tahmin etmek için finansal açıdan güçlü 33 firmayı ve iflas etmiş 33 firmayı ele alarak incelemiştir. Geliştirdiği model, çeşitli muhasebe ve piyasa temelli oranları kullanarak firmaların gelecek iki yılda iflas etme olasılıklarını ve finansal başarısızlıklarını tahmin etmeyi amaçlamaktadır (Aksoylu vd., 2024: 98). Günümüzde Z skor modelleri bilimsel çalışmaların yanı sıra kurumsal risk ölçümü, piyasa gözetimi, erken uyarı gibi amaçlarla birçok kurum ve kuruluş tarafından kullanılmaktadır (Özdemir 2014: 152)

Altman (1968) çalışması sonucunda, halka açık imalat firmaları için diskriminant fonksiyonunu denklem 1'deki gibi oluşturmuştur:

$$Z = 1{,}2X_1 + 1{,}4X_2 + 3{,}3X_3 + 0{,}06X_4 + 0{,}999X_5 \quad (1)$$

X_1 =Net İşletme Sermayesi/Toplam Varlıklar

X_2 =Dağıtılmamış Karlar/Toplam Varlıklar

X_3 =Faiz ve Vergi Öncesi Kar/Toplam Varlıklar

X_4 =Özkaynakların Piyasa Değeri/Toplam Borçların Defter Değeri

X_5 =Net Satışlar/Toplam Varlıklar

Yukarıdaki denkleme göre elde edilen Z skor değerinin değerlendirilmesinde referans aralıkları; $Z>2{,}99$ ise finansal açıdan başarılı, $Z<1{,}8$ ise finansal açıdan başarısız, $1{,}8<Z<2{,}99$ ise gri bölge olarak belirlenmiştir (Aksoy ve Göker, 2018: 421-422). Gri bölgede olan firmalar hakkında net bir değerlendirme yapılamamakta ve bu firmaların sonraki Z skor değerindeki değişimlerin izlenmesi gerekmektedir.

İmalat dışındaki firmalar ve hizmet işletmeleri için oluşturulan diskriminat fonksiyonunun denklemi ise denklem 2'deki gibi oluşturulmuştur (Gülençer ve Hazar, 2020: 67):

$$Z'' = 6{,}56X_1 + 3{,}26X_2 + 6{,}72X_3 + 1{,}05X_4 \quad (2)$$

X_1 =Net İşletme Sermayesi/Toplam Varlıklar

X_2 =Dağıtılmamış Karlar/Toplam Varlıklar

X_3 =Faiz ve Vergi Öncesi Kar/Toplam Varlıklar

X_4 =Özkaynakların Piyasa Değeri/Toplam Borçların Defter Değeri

İmalat dışındaki firmalar ve hizmet işletmeleri için geliştirilen denkleme göre elde edilen Z" skor değerinin değerlendirilmesinde şu referans aralıkları; Z">2,6 ise finansal açıdan başarılı, Z"<1,1 ise finansal açıdan başarısız, 1,1<Z"<2,6 ise gri bölge olarak belirlenmiştir (Nadirli, 2015: 4). Bu çalışmanın örneklemini oluşturan BİST inşaat endeksinde yer alan firmalar, imalat dışı firma olduklarından, firmaların Z" skor değerleri denklem 2'deki fonksiyon denklemi kullanılarak hesaplanmıştır. Çalışmanın örneklemini oluşturan Borsa İstanbul İnşaat Endeksinde yer alan firmaların kodları ve firma isimleri Çizelge 1'de verilmiştir.

Çizelge 1. BİST İnşaat Endeksinde Yer Alan Firmalar ve Kodları

Firma Kodu	Firma İsmi
ANELE	ANEL ELEKTRİK PROJE TAAHHÜT VE TİCARET A.Ş.
BRLSM	BİRLEŞİM MÜHENDİSLİK ISITMA SOĞUTMA HAVALANDIRMA SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
DAPGM	DAP GAYRİMENKUL GELİŞTİRME A.Ş.
EDİP	EDİP GAYRİMENKUL YATIRIM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
ENKAİ	ENKA İNŞAAT VE SANAYİ A.Ş.
GESAN	GİRİŞİM ELEKTRİK SANAYİ TAAHHÜT VE TİCARET A.Ş.
KUYAS	KUYAŞ YATIRIM A.Ş.
ORGE	ORGE ENERJİ ELEKTRİK TAAHHÜT A.Ş.
SANEL	SAN-EL MÜHENDİSLİK ELEKTRİK TAAHHÜT SANAYİ VE TİCARET A.Ş.
TURGG	TÜRKER PROJE GAYRİMENKUL VE YATIRIM GELİŞTİRME A.Ş.
YAYLA	YAYLA ENERJİ ÜRETİM TURİZM VE İNŞAAT TİCARET A.Ş.
YYAPI	YEŞİL YAPI ENDÜSTRİSİ A.Ş.

4. BULGULAR

Çalışmanın amacına paralel olarak öncelikle firmaların 2019, 2020, 2021, 2022 ve 2023 yıllarına ait Z" skor değerleri hesaplanmıştır. Hesaplanan Z" skor değerleri Çizelge 2'de verilmiştir.

Çizelge 2. BİST İnşaat Endeksinde Yer Alan Firmaların Z" Skor Değerleri

Firmalar	Z Skoru Değerleri				
	2019	2020	2021	2022	2023
ANELE	2,090556	1,077404	-0,12006	-0,28939	0,248639
BRLSM	1,779763	3,615024	3,437153	2,27168	1,81129
DAPGM	1,764119	3,272745	2,527348	3,28255	4,289316
EDİP	1,347227	-0,27331	1,29592	2,30481	3,197052
ENKAİ	6,498298	6,885414	5,868037	5,228864	6,39078
GESAN	2,115013	6,353177	4,997617	3,852475	5,44106
KUYAS	1,011411	2,655723	5,710845	8,375185	8,814176
ORGE	7,333169	7,012084	6,968446	6,638024	7,304032
SANEL	3,380366	-1,25069	-2,06768	-1,76239	-2,33709
TURGG	5,478981	5,65779	6,717016	9,055989	5,077447
YAYLA	1,753433	0,745066	1,74599	6,421371	11,06731
YYAPI	1,213976	0,694344	0,850916	4,07364	3,794411

Çizelge 2'ye göre, 2019 yılında en yüksek Z" skor değerine sahip ilk üç firma sırasıyla ORGE, ENKAİ ve TURGG, 2020 yılında ORGE, ENKAİ ve GESAN, 2021 yılında ORGE, TURGG ve ENKAİ, 2022 yılında TURGG, KUYAS ve ORGE, 2023 yılında ise YAYLA, KUYAS ve ORGE firmalarıdır. ORGE firması, araştırma dönemi boyunca en yüksek Z skoruna sahip firmadır. Ayrıca ORGE firması ele alınan tüm dönemler birlikte dikkate alındığında, Z" skor değeri performansı en yüksek olan firmadır. Araştırma dönemi boyunca Z" skor değeri performansı en kötü olan firma ise SANEL firmasıdır.

Covid 19 pandemi döneminde önlemlerin ve kapanmaların en yoğun olarak yaşandığı dönem 2020 ve 2021 yılları olup, 2020 yılında bir önceki yıla göre 6 firmanın Z" skor değeri düşmüştür. 2021 yılında ise 7 firmanın Z" skor değeri düşmüştür. Pandemiye yönelik kısıtlamaların oldukça sınırlandırıldığı 2022 yılında ise 7 firmanın Z" skor değeri yükselmiştir. Pandemi sonrası dönem olan 2023 yılında ise 8 firmanın Z" skor değeri yükselmiştir.

BİST İnşaat endeksinde yer alan söz konusu 12 firmanın hesaplanan Z" skor değerleri çerçevesinde finansal başarısızlık ve iflas risklerinin hangi bölge içerisinde yer aldığı Çizelge 3'de gösterilmiştir.

Çizelge 3. BİST İnşaat Endeksinde Yer Alan Firmaların Z" Skor Bölgeleri

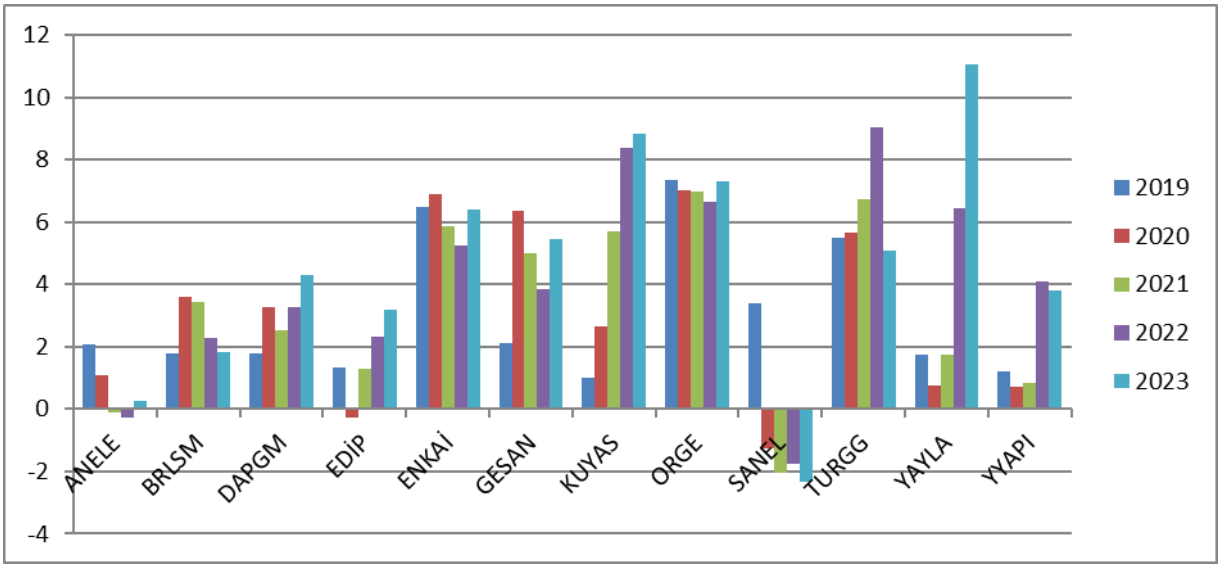
Şirketler	Z Skor Bölgesi				
	2019	2020	2021	2022	2023
ANELE	Gri	Kırmızı	Kırmızı	Kırmızı	Kırmızı
BRLSM	Gri	Yeşil	Yeşil	Gri	Gri
DAPGM	Gri	Yeşil	Gri	Yeşil	Yeşil
EDİP	Gri	Kırmızı	Gri	Gri	Yeşil
ENKAİ	Yeşil	Yeşil	Yeşil	Yeşil	Yeşil
GESAN	Gri	Yeşil	Yeşil	Yeşil	Yeşil
KUYAS	Kırmızı	Yeşil	Yeşil	Yeşil	Yeşil
ORGE	Yeşil	Yeşil	Yeşil	Yeşil	Yeşil
SANEL	Yeşil	Kırmızı	Kırmızı	Kırmızı	Kırmızı
TURGG	Yeşil	Yeşil	Yeşil	Yeşil	Yeşil
YAYLA	Gri	Kırmızı	Gri	Yeşil	Yeşil
YYAPI	Gri	Kırmızı	Kırmızı	Yeşil	Yeşil

Çizelge 3'te incelenen firmaların hesaplanan Z" skor kritik eşik değerleri çerçevesinde oluşturulan Z" skor bölgeleri yer almaktadır. Gri bölge firmalar hakkında net bir görüşün oluşmadığı ve izleme faaliyetlerinin sürdürülmesi gerektiği bölge, yeşil bölge finansal açıdan başarılı olunan ve iflas riski düşük olunan bölge ve kırmızı bölge ise finansal açıdan başarısız ve iflas riskinin yüksek olduğunu bölgeyi temsil etmektedir.

Pandemi öncesi dönem olan 2019 yılında, inşaat firmalarından 4 tanesi finansal olarak başarılı bölgede, bir tanesi finansal olarak başarısız bölgede, geri kalanları ise gri bölgede yer almıştır. Pandeminin başladığı dönem olan 2020 yılında 5 firma finansal başarısız bölgede, geri kalan firmalar ise yeşil bölgede yani finansal başarılı bölgede yer almıştır. 2021 yılında 2020 yılında kırmızı bölgede yer alan iki firma gri bölgeye ve yeşil bölgeden bir firma ise gri alana geçmiştir. 2020 yılında yeşil bölgedeki firma sayısı 7 iken 2021 yılında yeşil bölgedeki firma sayısı 6'ya düşmüştür. Pandeminin etkisinin özellikle ilk çeyreğinden sonra azaldığı 2022 yılında toparlanma inşaat firmalarının finansal performanslarında da etkisini göstermiş, yeşil bölgede firma sayısı 8'e çıkmıştır. Bu dönemde kırmızı bölgede yer alan iki firma, ANELE ve SANEL firmalarıdır. 2022 yılında BRLSM ve EDİP firmaları da gri bölgede yer almışlardır. 2023 yılında, bir firma daha yeşil alana geçerek finansal başarılı olan firma sayısı 9'a yükselmiştir. Bu dönemde 2 firma kırmızı bölgede kalmaya devam ederken, bir firma da gri bölgede kalmıştır.

Çizelge 3 genel olarak incelendiğinde, tüm dönemlerde incelenen firmalardan ENKAİ, ORGE ve TURGG firmaları yeşil bölgede yer almıştır. Dolayısıyla bu firmaların finansal olarak oldukça başarılı, iflas risklerinin ise oldukça düşük olduğu ifade edilebilir. İncelenen firmalar içerisinde en başarısız olan firmalar ise sırasıyla ANELE ve SANEL firmalarıdır.

Görsel 1'de BİST inşaat sektöründe yer alan firmaların 2019-2023 dönemleri arasındaki Z" skor değerlerinin grafiği yer almaktadır.

Görsel 1. BİST İnşaat Endeksinde Yer Alan Firmaların Z" Skor Değerlerinin Grafiği

İmalat dışı firmalar ve hizmet işletmeleri için Altman Z" skor değerinin 2,6'nın üzerinde olması, firmaların finansal başarılı olduklarını ve iflas risklerinin düşük olduğunu göstermektedir. Z" skor değerinin 1,1'nin altında olması ise finansal açıdan başarısız ve iflas riskinin yüksek olduğunu göstermektedir. Görsel 1 incelendiğinde, ANELE firmasının incelenen tüm dönemlerde finansal başarılı olmanın eşik değeri olan 2,6'nın altında olduğu, sadece 2019 yılında gri bölgede diğer yıllarda ise kırmızı bölgede olduğu görülmektedir. Benzer şekilde SANEL firmasının da 2019 yılında 2,6 eşik değerinin üzerinde olup finansal başarılı olduğu, sonraki yıllarda finansal başarısız eşik değeri olan 1,1 değerinin çok altına inerek finansal açıdan başarısız olduğu belirlenmiştir. ENKAİ, ORGE ve TURGG firmaları, incelenen tüm dönemlerde 2,6 eşit değerinin üzerinde bir skor ile finansal açıdan başarılı firmalardır.

ANELE, EDİP, SANEL, YAYLA ve YYAPI firmaları Covid-19 pandemi döneminin başladığı dönem olan 2020 yılında, önceki yıla göre pandemiye bağlı kısıtlama ve önlemlerden etkilenerek kırmızı bölgeye geçmişlerdir. Bu firmalardan SANEL yeşil bölgeden kırmızı bölgeye geçerken, diğerleri gri bölgeden kırmızı bölgeye geçmiştir. Pandemi sonrası dönemde bu firmalardan ANELE ve SANEL haricindeki firmalar finansal performanslarını iyileştirerek yeşil bölgeye geçmeyi başarmışlardır. Bu açıdan bakıldığında Covid-19 pandemisinin BİST inşaat endeksinde faaliyet gösteren firmaları derin bir şekilde etkilediği söylenebilir.

5. SONUÇ

Covid-19 salgını tüm ülkelerinin sağlık sistemleri üzerinde yıkıcı etki yaratırken, ülkelerin ekonomileri üzerinde de ciddi tahribatlar yol açmıştır. Sağlık ürünleri, gıda üretimi, temizlik ürünleri, perakende ticaret, online sipariş ve dağıtım, iletişim ve teknoloji gibi alanlarda talep artışları yaşanırken, bunun dışında kalan tüm sektörlerde farklı seviyelerde üretim kayıpları yaşanmış, işsizlik oranları artmıştır. Bunun yanı sıra finansal piyasalarda da ciddi kayıplar meydana gelmiştir. Salgının yıkıcı etkisinden inşaat firmaları da nasibini almış, kısıtlamalara bağlı olarak büyük projelerin yapımında gecikmeler ve aksamalar meydana gelmiştir. Bu anlamda çalışmanın amacı, Covid- 19 salgını öncesi, salgın dönemi ve salgın sonrasında Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren inşaat firmalarının finansal başarısızlık ve iflas risklerini hesaplayarak, salgının inşaat sektörü üzerindeki olası etkilerini değerlendirmektir. Bu amacı gerçekleştirmek üzere BİST İnşaat endeksinde yer alan 12 firmanın 2019-2023 dönemleri arasındaki 5 yıllık mali verileri, imalat olmayan işletmeler ve hizmet işletmeleri için geliştirilen Altman Z" skor modeli ile incelenmiştir.

Araştırma sonucunda pandemi öncesi dönem olan 2019 yılında sadece bir firma kırmızı bölgede yani finansal başarısız olan bölgede yer alırken, pandeminin başladığı 2020 yılı sonunda kırmızı bölgede olmayan beş firma kırmızı bölgeye geçmiştir. Yine pandeminin etkisinin yüksek olduğu 2021 yılında kırmızı bölgede olan firma sayısı üçe düşmekle birlikte, bir önceki dönemde kırmızı bölgede iken bu dönem iki firma gri bölgeye ve yeşil bölgede olan bir firma da gri bölgeye geçmiştir. 2020 yılında yeşil bölgede yer alan firma sayısı yedi iken 2021 yılında altıya düşmüştür. Pandeminin etkisinin ve kısıtlamaların azaldığı dönem olan 2022 yılında söz konusu firmalarda toparlanmalar başlamış, kırmızı bölgede olan firma sayısı ikiye düşmüş, yeşil bölgede olan firma sayısı ise sekize çıkmıştır. Pandemi sonrası dönem olan 2023 yılında ise gri bölgede olan bir firma daha yeşil bölgeye geçerek yeşil bölgedeki firma sayısı dokuza çıkmıştır. Ancak bu dönemde hala kırmızı bölgeden çıkamayan iki firma ANELE ve SANEL firmalarıdır. İncelenen inşaat firmalarının Altman Z" skor değerleri ilgili dönemler dahilinde değerlendirildiğinde, söz konusu firmaların Covid- 19 salgınından önemli ölçüde etkilendikleri ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

Aksoy, E. E. A., Göker, İ. E. K. Bankacılık Sektöründe Finansal Risklerin Z-Skor ve Bankometer Metodları ile Tespiti, BİST'te İşlem Gören Ticari Bankalar Üzerine Bir Araştırma, Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi, 20,2, 418-438, 2018.

Altman, E. I. Financial Ratios, Discriminant Analysis and the Prediction of Corporate Bankruptcy, The Journal of Finance, 23,4, 589-609. 1968.

Altman, E. I., Iwanicz-Drozdowska, M., Laitinen, E. K., Suvas, A. (2014). Distressed Firm and Bankruptcy Prediction in an İnternational Context: A Review and Empirical Analysis of Altman's Z-Score Model, Available at SSRN 2536340, 2014.

Aksoylu, S., Altınışık, F., Taşdemir, B. BİST Tekstil Endeksi'nde Yer Alan İşletmelerin Finansal Risklerinin ve Performanslarının Altman Z-Skor ve VIKOR Yöntemleriyle Analizi, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 103, 93-112, 2024.

Bakırtaş, İ., Ozan, E. C. COVID-19'un Ekonomik Etkileri Üzerine Genel Bir İnceleme, Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 13,4, 59-74, 2021.

Çelik, M. S. *Altman Z-Skor Modeli Kullanılarak BİST-30 Endeksinde Yer Alan İmalat Şirketlerinin Finansal Başarısızlık Riskinin Tahmin Edilmesi*, 5th International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS), 525-535, Niğde, 2018.

Çetin, A. C. Koronavirüs (COVID-19) Salgınının Türkiye'de Genel Ekonomik Faaliyetlere ve Hisse Senedi Borsa Endeksine Etkisi, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Dergisi, 4,2, 341-362, 2020.

Demir, O., Esen, A. Covid 19'un Yıkıcı Ekonomik Etkileri ve Türkiye Ekonomisinde Dönüşüm İhtiyacı, JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy, 6,1, 88-105, 2021.

Fidan, M. E. BİST'te İşlem Gören Tekstil, Giyim Eşyası ve Deri Sektörü İşletmelerinin Altman-Z Skor Yöntemi İle Finansal Başarısızlık Tahmini, İşletme Araştırmaları Dergisi, 13,3, 1945-1969, 2021.

Gülençer, S., Hazar, A. Borsa İstanbul Teknoloji Endeksi (XUTEK) Şirketlerinin Altman Z-Skor Analizi ile Değerlendirilmesi, ISPEC International Journal of Social Sciences & Humanities, 4,2, 59-76, 2020.

Gümüş, U. T., Bilge E., Özdemir, G., Sarak, G. BİST 100'de İşlem Gören Çimento Şirketlerinin Finansal Performanslarının Altman-Z Skor Yöntemiyle İncelenmesi, Journal of Academic Value Studies, 3,12, 129-135, 2019.

Keleş, E. Covid-19 ve BİST-30 Endeksi Üzerine Kısa Dönemli Etkileri, Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 42,1, 91-105, 2020.

Kulalı, İ. Altman Z-Score Modelinin BİST Şirketlerinin Finansal Başarısızlık Riskinin Tahmin Edilmesinde Uygulanması, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 12,27, 283-292, 2016.

Mammadli, A., Helhel, Y. *Fortune 100 Listesinde Yer Alan Turizm Şirketleri İçin Altman Z Skor Modeli Kullanılarak İflas Tahmini*. 1. Uluslararası Turizmin Geleceği Kongresi: İnovasyon, Girişimcilik ve Sürdürebilirlik Kongresi (Futourism 2017), 1219-1226, Mersin, 2017.

Nadirli, N. Kredi Riskinin Ölçülmesinde Z-Skor Yönteminin Rolü, Journal of Banking and Financial Research, 2,1, 1-6, 2015.

Nakiboğlu, A., Işık, S. Kovid-19 Salgınının Ekonomi Üzerindeki Etkileri: Türkiye'de İşletme Sahipleri Üzerinde Bir Araştırma, Turkish Studies, 15,4, 765-789, 2020.

Ölmez, U., Ekinci, A. A. Koronavirüs (Covıd-19) Salgınının Hisse Senedi Piyasasına Etkisi: BİST100 Örneği, Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi, 5(Özel Sayı), 225-239, 2020.

Özdemir, F. S. Halka Açık ve Halka Açık Olmayan İşletmeler Yönüyle Tekdüzen Muhasebe Sistemi ve Altman Z Skor Modellerinin Uygulanabilirliği, Ege Academic Review, 14,1, 147-161, 2014.

Primasari, N. S. Analisis Altman Z-Score, Grover Score, Springate, Dan Zmijewski Sebagai Signaling Financial Distress (Studi Empiris Industri Barang-Barang Konsumsi Di Indonesia), Accounting and Management Journal, 1,1, 2014.

Suteja, I. G. N. (2018). Analisis Kinerja Keuangan Dengan Metode Altman Z-Score Pada PT Ace Hardware Indonesia Tbk, Moneter-Jurnal Akuntansi Dan Keuangan, 5,1, 12-17. 2018.

Ünüvar, İ., Aktaş, H. Dünya'da ve Türkiye'de COVID-19 Pandemisinin Ekonomik Etkileri, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi, 25,1, 124-140, 2022.

Yuliastary, E. C., Wirakusuma, M. G. Analisis Financial Distress Dengan Metode Z-Score Altman, Springate, Zmijewski, E-Jurnal Akuntansi Universitas Udayana, 6,3, 379-389, 2014

https://www.isyatirim.com.tr/tr-tr/analiz/hisse/Sayfalar/default.aspx, (Erişim Tarihi: 10.12.2024).

KAHRAMANMARAŞ DEPREMİNİN SEKTÖREL ENDEKSLER ÜZERİNE ETKİSİ: BORSA İSTANBUL'DAN KANITLAR

Öğr. Gör. Dr. Fazlı IRMAK

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Bafra Meslek Yüksekokulu

fazli.irmak@omu.edu.tr - 0000-0003-3584-2462

ÖZET

Son zamanlarda dünyada meydana gelen en yıkıcı depremlerden biri 6 Şubat tarihinde Kahramanmaraş merkezli gerçekleşen ikiz depremlerdir. Depremden Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde farklı seviyelerde 11 il etkilenmiş, 50 bini aşkın can kaybı yaşanmıştır. Deprem ile etkilenen illerde şehirlerin altyapı ve üstyapıları çökmüştür. Özellikle deprem sonrası binalarda yaşanan çökmelerden dolayı konut sıkıntısı doğmuştur. Depremin Türkiye ekonomisine etkisinin 100 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Depremin sosyolojik ve makroekonomik etkilerinin yanında finansal piyasalar üzerinde doğrudan ve dolaylı etkileri de olmuştur. Bu çalışmada, deprem sonrası yıkım göz önüne alınarak inşaat, gayrimenkul ve taş ve toprak sektörel endeksinde yer alan firmaların performansına etkisini belirlemek için olay çalışması analizi yöntemi kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda, XGMYO endeksinde olay penceresinde CAAR getirilerinde anlamlı seviyede %27,72 oranında azalma belirlenmiştir. XGMYO'nun deprem sonrası kümülatif anormal getirilerin azalmaya devam ettiği belirlenmiştir. XINSA sektöründe, CAAR değerlerinin deprem öncesi dönemde negatif olduğu ve depremle birlikte CAAR değerlerinde artış yaşandığı ancak bu artışın anlamlı seviyede olmadığı belirlenmiştir. XTAST sektöründe ise, deprem sonrası olay penceresinde CAAR değerlerinde artış yaşandığı ve bu artışın istatistiki olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Bölgenin yeniden imarı için ihtiyaç duyulacak inşaat malzemesinin büyüklüğünü fark eden yatırımcıların yatırım kararlarında fırsat penceresini yakalamak adına yatırım tercihlerinde pozisyon değişikliği yaptıkları düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Doğal Afet, Olay Çalışması, Sektörel Endeks Getirileri

ABSTRACT

One of the most devastating earthquakes in the world in recent times was the twin earthquakes centered in Kahramanmaraş on February 6. The earthquake affected 11 provinces in the Eastern Anatolia region of Turkey at different levels, with more than 50,000 casualties. The infrastructure and superstructures of the cities in the affected provinces collapsed. Especially after the earthquake, there was a housing shortage due to the collapse of buildings. The impact of the earthquake on the Turkish economy is estimated to be over 100 billion dollars. In addition to its sociological and macroeconomic effects, the earthquake also had direct and indirect effects on financial markets. In this study, the event study analysis method is used to determine the impact of the earthquake on the performance of firms in the construction, real estate and stone and soil sectoral indices, taking into account the post-earthquake devastation. As a result of the analysis, a significant 27.72% decrease in CAAR returns in the event window was determined in the XGMYO index. It was determined that the cumulative abnormal returns of XGM REIT continued to decline after the earthquake. In XINSA sector, CAAR values were negative in the pre-earthquake period and CAAR values increased after the earthquake, but this

increase was not significant. In the XTAST sector, CAAR values increased in the post-earthquake event window and this increase was statistically significant. It is thought that investors who realized the magnitude of the construction material that would be needed for the reconstruction of the region changed their investment preferences in order to capture the window of opportunity.

Keywords: Natural Disaster, Event Study, Sectoral Index Returns

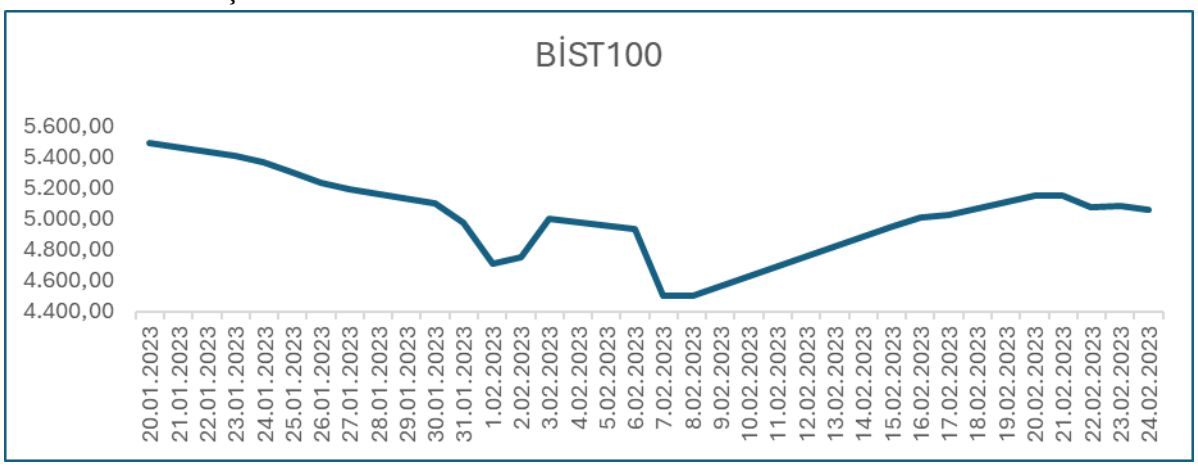
1. GİRİŞ

Son zamanlarda dünya yerküresinde yaşanan, en yıkıcı ve ölümcül deprem olarak adlandırılabilecek doğal afet, Kahramanmaraş/Türkiye merkezli meydana gelen depremdir. Türkiye saati ile saat 04.17 ve 13.24'te yaşanan depremlerin merkez üssü Kahramanmaraş ilinin Pazarcık ve Elbistan ilçeleridir. Pazarcık ilçesinde 04.17'de yaşanan deprem 7,7 büyüklüğünde ve 8,6 km derinlikte meydana gelmiştir. Büyük bir yıkıma sebep olan deprem sonrasında zorlu kış şartları sebebiyle bir hayli zorluklar yaşanırken ikinci bir deprem daha meydana gelmiştir. Elbistan ilçesinde aynı gün saat 13.24'te yaşanan 7,6 büyüklüğündeki deprem birinci depremde hasar alan evlerinde yıkılması ile Kahramanmaraş ilinde çok büyük yıkıma neden olmuştur. 11 ilde farklı seviyelerde yıkıma sebep olan depremler 50 binin üzerinde insanın ölümüne sebep olmuştur. Deprem ile yarım milyonu aşkın bina yıkılmış veya ağır hasar almış ve enerji, haberleşme ağları zarar görmüştür. Cumhuriyet tarihinden beri yaşanan en yıkıcı deprem olduğu belirtilen Kahramanmaraş depremi sonrası ortaya çıkan zararın Türkiye milli gelirinin yaklaşık olarak %10'u kadar olduğu ve dolar cinsi zararın 100 milyar doların üzerinde olduğu tahmin edilmektedir.

Türkiye ekonomisi 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında ulusal ve küresel birçok belirsizliğe maruz kalmıştır. 15 Temmuz darbe girişimi, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile yaşanan siyasi ve ekonomik problemler, Covid 19 küresel salgını, Suriye iç savaşı, Rusya-Ukrayna savaşı gibi ortaya çıkan jeopolitik, ekonomik, askeri ve siyasi şoklar sonrası borsalarda belirsizlik ve borsa oynaklığında artışlar yaşanmıştır (Salisu vd., 2020; Derindere Köseoğlu vd., 2023; Pandey vd., 2024). Türkiye ekonomisinde ve piyasalarda yaşanan kırılganlıklar hala belirsizliğini sürdürürken yaşanan Kahramanmaraş depremi, finansal piyasalardaki belirsizlikleri körüklemiştir. Çünkü depremler altyapı ve üstyapıda hasar, ekonomik faaliyetlerde aksama, tedarik zincirlerinin kopması, işgücü piyasasında daralma gibi sebeplerle borsada düşüşlere yol açabilmektedir (Pandey vd., 2024). Pandey vd.'nin (2024) belirttiği sebeplerle borsalarda yaşanabilecek olumsuzluklara ek olarak Shan ve Gong'a (2012) göre, yatırım ortamında yaşanan olumsuzluklara karşın beklentilerde kötüleşme ve sermayenin daha güvenli alanlara akmasına yol açabilir. Wang vd. (2012), doğal afetlerin yatırımcılarda sürü etkisi yarattığı ve borsalar üzerinde olumsuz etkiler yarattığını belirtmiştir. Diğer taraftan Gürsoy vd. (2023), deprem sonrası maliyetleri doğrudan maliyetler, dolaylı maliyetler ve makroekonomik maliyetler olarak üçe ayırmıştır. Doğrudan maliyetler deprem sebebiyle yaşanan can ve mal kayıplarından, dolaylı maliyetler üretimin durması sebebiyle yaşanan kayıplardan ve makroekonomik maliyetler ise deprem sonrası yeniden imar maliyetlerinden oluşmaktadır. Depremlerin finansal piyasalar üzerindeki etkisini tespit etmeye yönelik olarak birçok çalışma gerçekleştirilmiştir (Valizadeh vd., 2017; Malik vd., 2020; Chen vd., 2023).

Türkiye deprem kuşağında yer almakla birlikte son çeyrek yüzyılda 1999 Marmara depremi, 2011 Van depremi ve 2020 Elâzığ depremi gibi can ve mal kayıplarına yol açan doğal afetler ile karşı karşıya kalmıştır. 1999 depreminde borsada yaklaşık olarak %13 düşüş tespit edilirken

(Güleç, 2020), Van depreminde %6,7 (Yıldırım ve Alola, 2020) ve Elâzığ depreminde %1,66 düşüş (Khan vd., 2024) belirlenmiştir. Depremlerin borsa üzerindeki olumsuz etkilerine ilişkin literatür kanıtlarını doğrulayacak şekilde, Türkiye'de meydana gelen Kahramanmaraş depremi sonrası Borsa İstanbul'un deprem günü ve sonrasında açık kaldığı üç gün içinde yaklaşık olarak %10 oranında değer kaybettiği görülmüştür. Sonrasında 5 işlem günü boyunca panik satışlarını önlemek için borsa kapatılmıştır. Borsa İstanbul için deprem öncesi ve sonrası 10 işlem gününde XU100 endeks değeri Görsel 1'de verilmiştir.

Görsel 1. XU100 Endeks Değeri

Deprem sonrası finansal piyasalarda ve makro ekonomik yapıda meydana gelen bozulmalara ek olarak yıkılan konutlar sebebiyle insanlar farklı illere göç etmek zorunda kalmıştır. Deprem bölgesinin yeniden imarı için yapılması gereken altyapı üstyapı yatırım miktarının yaklaşık olarak 100 milyar dolar seviyesinde olduğu belirlenmiştir (Özdoğru, 2024). Yaşanan bu denli büyük yıkım sonrası bölgenin yeniden imar edilebilmesi için inşaat firmaları ve inşaata bağlı faaliyet gösteren firmaların büyük yatırımlar yapması gerekecektir. Ancak yaşanan deprem felaketi sonrası felaket bölgesinde konut, altyapı gibi yatırımları bulunan veya dolaylı ilişkili olan firmaların olumsuz etkilenmesi ve hisse senedi fiyatlarının düşmesi beklenmektedir (Pandey vd., 2024).

Deprem sonrası yaşanan büyük yıkım, tüm ulusu yasa boğmuştur. Bu durum özellikle yurt içi yatırımcıların doğal duygusal tepki vererek inşaat ve gayrimenkul yatırım ortaklığı firmalarıyla olan yatırım ilişkilerini yeniden gözden geçirmelerine yol açmış olabileceği değerlendirilmektedir. Diğer taraftan bölgenin yeniden imarı için yüksek miktarlarda inşaat malzemelerine ihtiyaç duyulacaktır. Bu durum, taş ve toprağa dayalı sektörel endekslerde faaliyet gösteren firmaların daha çok üretim ve satış yapmasını gerekli kılmaktadır.

Felaket sonrası yatırımcıların duygusal durumları ve bölgenin yeniden imarı için ortaya çıkacak potansiyelden dolayı fırsat penceresinin değerlendirilebileceği çalışma sonuçları, finansal açıdan önemli olduğu kadar insani duygularla ilgili de bilgiler sağlayabilir. Yani sonuçlar, varlık fiyatları ile yatırımcı hissiyatı arasındaki dinamik etkiye ilişkin bir öngörü sağlayabilir. Bu da yatırımcıların ve ilgili düzenleyici ve denetleyici kurumların gelecekte muhtemel afet durumunda uygun stratejiler geliştirmesine olanak tanıyacaktır. Kısa vadeli etkiye odaklanan çalışma sonuçları, sektörler bazında kırılganlıklar ve risk azaltma stratejileri hakkında ilgili kesimlere bilgi sağlamaktadır. Son olarak çalışmanın, doğal afetlerin gelişmekte olan piyasalara etkisinin tespit edildiği sınırlı sayıdaki çalışmadan biri olarak literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu amaçlarla, çalışma 6 Şubat

depremi sonrası Taş, Toprak Sektörel Endeksi (XTAST), İnşaat Sektörel Endeki (XINSA) ve Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Sektörel Endeksi (XGMYO)'inde yer alan firmaların anormal getirilerine belirlemeye odaklanmıştır. Bu amaçla, üç sektörel endekste yer alan firmaların günlük borsa getirileri kullanılarak olay çalışması yapılmıştır. Çalışmada analiz için STATA paket programından faydalanılmıştır.

6 Şubat depreminin XTAST, XGMYO ve XINSA endekslerinde yer alan firmaların anormal getirilerini belirlemek için yapılan çalışmanın devamında depremin borsalara etkilerine ilişkin literatür taraması yapılmış, veri ve yöntem tanıtılarak elde edilen analiz sonuçları ve bulgulara değinilmiştir. Çalışma bulguların sonuçları ile tamamlanmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Doğal afetler, finansal piyasalar üzerinde etki ortaya çıkartan finansal olmayan dışsal şoklardır (Skidmore ve Toya, 2002; Yang, 2008; Mahajan ve Yang, 2020). Deprem, sel gibi doğal afetlerin yatırımcıların davranışı üzerindeki etkisi kaçınılmazdır. Doğal afetlerin sermaye piyasalarına etkisi akademik çalışmalarla sürekli izlenmektedir. ABD, Japonya gibi etkin piyasalarda, doğal afetlerin yoğunluğundan dolayı doğal afet borsa ilişkisi çokça araştırılmıştır. Ancak, etkinliği daha az olan gelişmekte olan piyasalara ilişkin çalışmalar nispeten daha azdır (Bolak ve Süer, 2008).

Türkiye'de depremin borsalar üzerine etkisine ilişkin literatürde çokça kanıt bulunmakla birlikte (Kanat ve Tetik, 2023; Ünkaracalar, 2023) sektörler bazında depremlerin etkisini araştıran çalışma sayısının sınırlı olduğu ve literatür sonuçlarının karmaşık olduğu belirlenmiştir. Bu çalışma, borsa getirilerinden ziyade deprem nedeniyle meydana gelen yıkım sonrası yeniden imar gerçekleştirmede rol alacak inşaat, taş, toprak ve gayrimenkul sektörel endekslerinin getirilerine odaklanmaktadır. Elde edilen sonucun, yatırımcıların karar alımlarında panik havasının mı yoksa geleceğe ilişkin beklentilerin mi egemen olduğuna ilişkin bilgi sağlayacağı düşünülmektedir. Bu nedenle çalışmada incelenen sektörel endekslerin performansına ilişkin literatür kanıtları ön plana çıkarılmıştır.

Gürsoy vd. (2023), 6 Şubat depreminin borsaya etkisini araştırdığı çalışmasında Fourier Volatilite Yayılma Testi ile depremini sektörler üzerindeki volatilitesini incelemiştir. Gıda, GYO ve madencilik sektörlerinde depremin etkisinin olmadığı ve bankacılık, aracılık, bilişim, tekstil sektörlerinde volatilite nedeniyle nedensel bir etkinin olduğu belirlenmiştir. Yıldırım ve Alola (2011), depremin XGMYO endeksine etkisini araştırmak için yaptığı ARDL analizi sonucunda, depremin XGMYO getirileri üzerinde kısa vadede önemli bir etki bulamazken, uzun vadede negatif etki belirlenmiştir. Akkuş ve Kışlalıoğlu'nun (2023), Wilcoxon İşaretli Sıralar Testi ile 6 Şubat ikiz depremlerinin sektörler üzerindeki etkisini incelediği çalışmada, XGMYO endeksinin deprem öncesi ve sonrası medyan değerlerinde önemli bir fark tespit edilememiştir. XGMYO endeksi için depremin anormal bir getiri sunmadığı belirlenmiştir. Tao vd., (2019), benzer şekilde deprem sonrası gayrimenkul firmalarının tepki vermediğini belirlemiştir. Diğer taraftan Shelor vd. (1992) ve Shelor vd. (2020), Kaliforniya'da yaşanan depremin gayrimenkul sektörü üzerinde negatif etkisinin olduğunu belirlemiştir. Yılmaz ve Karan'nın (2015), Van, Ceyhan ve Marmara depremlerinin sektörler üzerindeki etkisini belirlemek için yaptığı olay çalışması analizi sonucunda, gayrimenkul yatırım ortaklıklarının ortalama getirilerinde Marmara depreminde negatif ilişki tespit ederken, Van ve Ceyhan

depremlerinde sektörün etkilenmediği belirlenmiştir. Depremini gayrimenkul yatırım ortaklığı sektörel endeksine ilişkin ulusal ve uluslararası literatür taramalarında, farklı sonuçlar tespit edildiği belirlenmiştir.

Yılmaz ve Karan (2015), Marmara ve Van depremlerinin taş, toprak sektörel endeksi getirilerini olumlu etkilediğini, Ceyhan depreminde ise anlamlı bir etki olmadığını belirlemiştir. Akkuş ve Kışlalıoğlu (2023), Eşleştirilmiş Örneklemler t-Testi ile 6 Şubat depremlerinin XTAST'ın deprem öncesi ve deprem sonrası normal getirileri arasında anlamlı bir fark olmadığını belirlemiştir.

Tao vd.'nin (2019), Pasifikte 2011 yılında meydana gelen Tokyo depreminin bireysel ve sektörel getirilerini belirlemek için yaptıkları olay çalışması sonucunda, inşaat sektörünün deprem sonrası anormal getirilerinde anlamlı seviyede pozitif artış tespit edilmiştir. Pandey ve Kumari (2021), doğal afet sonrası meydana gelen yıkım sebebiyle, ilgili yatırımları bulunan inşaat firmalarının borsa fiyatında düşüş yaşanması muhtemeldir. Ancak hükümetin kurtarma planları devreye girdiğinde altyapı ve üst yapı yatırımlarında artış yaşanacağından dolayı, inşaat firmaların borsa performansı olumlu etkilenecektir.

3. YÖNTEM VE BULGULAR

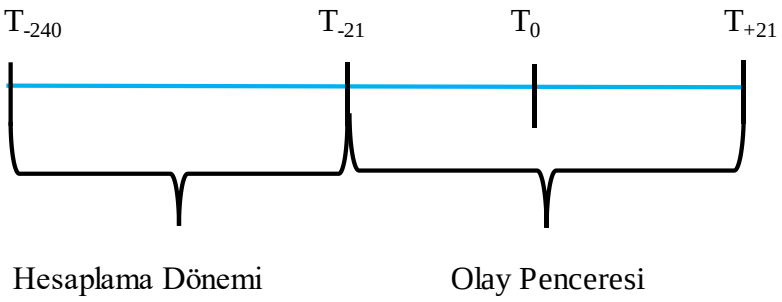
3.1. Materyal Yöntem

6 Şubat 2023 tarihinde meydana gelen Kahramanmaraş merkezli ikiz depremler sonrasında Borsa İstanbul'da yer alan XTAST, XINSA ve XGMYO firmalarının anormal getirileri araştırılmıştır. Depremin yarattığı büyük yıkım sonucunda altyapılar ve üstyapılar kullanılamaz hale gelmiş, konut ve işyerleri yıkılmıştır. Yatırımcıların, deprem sonrası finansal kararlarında yıkılan yerlerin yeniden imarı için ortaya çıkan potansiyel fırsatı dikkate aldıkları ve finansal kararlarını mevcut duruma göre revize ettikleri düşünülmektedir. Olay çalışması yöntemi ile üç sektörel endeks için anormal getiriler hesaplanmış ve depremle ilişkili olarak getirilerde anlamlı bir artış olup olmadığı belirlenmeye çalışılmıştır. Aslında, deprem sonrası yeniden inşa süreci ile ilgili potansiyel fırsatları değerlendiren yatırımcıların, yatırım kararlarını yeni duruma uygun olarak gözden geçirmeleri ve söz konusu sektörel endekslerin anormal getirilerinde artış yaşanması beklenmektedir. Depremin sektörel endeks getirileri ile ilişkisini belirlemek amacıyla yapılan çalışma sonucunda, yatırımcı kararlarına ilişkin de bilgiler elde edilmesi planlanmaktadır. Bu amaç kapsamında XINSA endeksinde 12 firma, XTAST endeksinde 19 firma ve XGMYO sektöründe 32 firma araştırmaya dahil edilmiştir.

Bowman (1983) olay çalışmasının askeri, ekonomik, siyasi krizler gibi beklenmeyen durumlarda kullanımının uygun olduğunu belirtmiştir. Olay çalışması yöntemi, belirli bir tarihte meydana gelen olayların finans piyasalarına etkisini tahmin etmede kullanılmaktadır. Olay çalışması yönteminde olay dönemi öncesinde, stabil bir ekonomik aktivitenin olduğu döneme ilişkin tahmin dönemi seçilmektedir. Tahmin döneminde ortalama getiriler belirlendikten sonra, olayın meydana geldiği olay penceresi döneminde tahmin döneminden sapmalar hesaplanmakadır.

Çalışmada 6 Şubat 2023 tarihi olay günü olarak alınmıştır. Tahmin yapılan hesaplama dönemi için geçmiş 240 günlük borsa fiyatları baz alınmıştır. Firma performansının olay sonrası 21 günlük anormal getirileri (AR), ortalama anormal getirileri (AAR) ve kümülatif ortalama anormal getirileri (CAAR) hesaplanmıştır. AR hesaplamasında piyasa modeli kullanılmıştır. Cowan (1992), anormal getirilerin pazar endeksi üzerinden hesaplanması gerektiğini

belirtmiştir. Piyasa getirisi için BİST100 endeksi kullanılmıştır. Olay çalışması zaman periyodu Görsel 2'de verilmiştir.

Görsel 2. Olay Çalışması Zaman Akışı

AR değerleri hesaplamasında, piyasa değeri getiri oranını temsilen BİST100 endeksi kullanılmıştır. Hesaplama döneminde tüm firmalar ve BİST100 endeksi için -240 ile -21 arası getiriler hesaplanmıştır. Firma getirilerinden piyasa getirisi düşülerek AR değerlerine ulaşılmıştır. Ortalama anormal getiriler için AR değerlerinin ortalaması hesaplanarak AAR değerleri belirlenmiştir. Sektörün ortalama AAR değerleri için farklı olay pencereleri için kümülatif ortalama anormal getiriler hesaplanmıştır. Olay çalışması yöntemi için takip edilen işlem adımları aşağıdaki gibidir (Salameh ve Albahsh, 2011):

Hisse senedi getirileri:

$$R_{it} = Ln\left(\frac{P_{it}}{P_{it-1}}\right) \quad (1)$$

R_{it} = t dönemde i hisse senedinin logaritmik getirisi,
P_{it} = t dönemde i hisse senedinin getirisi,
P_{it-1} = t-1 dönemde i hisse senedinin getirisini gösterir.

Piyasa getirisi şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$R_{mt} = Ln\left(\frac{I_{it}}{I_{it-1}}\right) \quad (2)$$

R_{mt} = piyasa getirisinin logaritmik değeri,
I_{it} = t dönem piyasa getirisi,
I_{it-1} = t-1 dönem için piyasa getirisini gösterir.

Denklem (1) ve denklem (2) kullanılarak piyasa modeli bazlı beklenen getiri şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$E(R)_{it} = \alpha_i + \beta_i R_{mt} + \epsilon_i \quad (3)$$

$E(R)_{it}$ = beklenen getiriyi,
α_i = piyasanın durgunluğunda "i" hisse senedinin getirisini,
β_i = hisse senedi ile piyasa getirisi arasındaki ilişkiyi,
R_{mt} = pazar getirisini,
ε_i = hata terimini ifade eder.

Denklem (3), piyasa modeline göre beklenen getirileri gösterir. Beklenen getiriler sonrasında günlük normal getirilerin (AR) hesaplanması gerekir. AR hesaplamasında beklenen getiri ile hisse getirisi arasındaki fark şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$AR_{it} = R_{it} - E(R)_{it} \quad (4)$$

AR_{it} = t zamandaki i hissesinin anormal getirilerini gösterir.

Bir sonraki aşamada olaydan etkilenen tüm şirketlerin ortalama anormal getirileri (AAR) hesaplanır. Aşağıdaki denklem AAR değerlerinin hesaplanmasını göstermektedir:

$$AAR_{it} = (\frac{1}{n}) \sum_{t=1}^{n} AR_{it} \quad (5)$$

Deprem öncesi ve sonrası için 21 günlük olay penceresi belirlenmiştir. Her olay penceresi için kümülatif ortalama anormal getiriler (CAAR) şu şekilde hesaplanmaktadır:

$$CAAR_t = AAR_{t-21} + AAR_{t-20} + \ldots\ldots AAR_{t+0} + AAR_{t+1} + \ldots\ldots\ldots AAR_{t+21} + \quad (6)$$

$CAAR_t$ = belirlenen olay penceresi için kümülatif ortalama anormal getirileri göstermektedir.

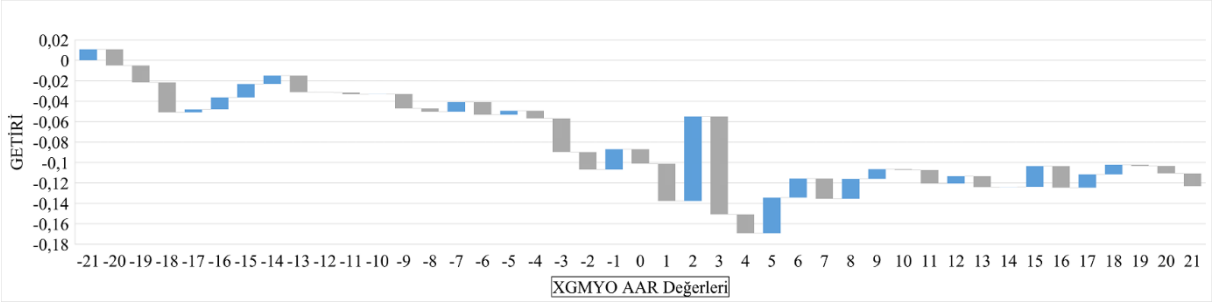
6 Şubat depremlerinin inşaat, gayrimenkul yatırım ortaklığı ve taş, toprak sektörel endeksleri üzerindeki etkisini olay çalışması yöntemi ile analiz edilen çalışmada her bir sektör için deprem sonrası dönemlerde kümülatif ortalama anormal getirilerin sıfırdan farklı olması beklenmektedir. Çalışmanın temel hipotezi bu beklentiye göre oluşturulmuştur.

3.2. Bulgular

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen 7,6 ve 7,5 büyüklüğündeki depremler 11 ili etkilemiş ve Türkiye'nin güneydoğu bölgesinde büyük yıkımlara neden olmuştur. Çalışmada, ikiz depremlerin inşaat sektörü ve inşaata bağlı sektörler olarak değerlendirilen gayrimenkul ve taş, toprak sektörel endeksleri üzerindeki etkisini belirlemek için olay çalışması yöntemi kullanılmıştır. Çalışma kapsamındaki sektörel endeksler için gerçekleştirilen analiz sonuçlarına aşağıda değinilmiştir.

3.2.1. Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Sektörel Endeksi Bulguları

Görsel 3, 6 Şubat depremi öncesi ve sonrası 21 günlük [-21, +21] olay penceresinde ortalama anormal getirileri göstermektedir. AAR değerleri incelendiğinde olay öncesinde XGMYO endeksinde belirgin bir şekilde azalma görülmektedir. Deprem gününde anormal getirilerde bir azalma olduğu ve bir sonraki işlem gününde satış baskısının devam ettiği belirlenmiştir. Deprem sonrası ikinci gün anormal getirilerde artış tespit edilmiş ve artış deprem günü ve birinci gün meydana gelen kayıpları telafi etmiştir. Depremin ikinci gününden sonra panik satışlarını önlemek için 7 gün (5 işlem günü) süreyle, borsa işleme kapatılmıştır. Deprem günü ve deprem sonrası günde, getirilerde meydana gelen azalmanın aksine ikinci gün meydana gelen artışın, yatırımcıların fırsat penceresini algılayarak alış pozisyonuna geçtiğini göstergesidir. Borsa kapanması sonrası ilk işlem gününde sektör getirilerinin azaldığı ve belirli bir noktada dengeleme oluştuğu tespit edilmiştir. Borsanın işleme başladığı ilk işlem gününde, hukuki sorumluluğu bulunan inşaat ve müteahhitlik firmalarının cezalandırılacağına ilişkin beklentiler kaynaklı AAR değerlerinde düşüş olduğu düşünülmektedir.

Görsel 3. BIST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Sektörel Endeksi Ortalama Anormal Getirileri (AAR)

Çizelge 1, BIST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı sektörel endeksinde faaliyet gösteren firmaların, olay penceresindeki kümülatif ortalama anormal getirilerini göstermektedir. Deprem öncesi 21 ve deprem sonrası 21 günlük CAAR değerlerinin incelendiği çalışma sonuçları Çizelge 1'de verilmiştir. Gayrimenkul sektörel endeksinde, deprem öncesi (etkinlik öncesi günler) CAAR değerlerinde anlamlı seviyede azalma olduğu belirlenmiştir. Gayrimenkul sektöründe etkinlik öncesi günlerde, endekste yer alan firmaların kümülatif ortalama anormal getirilerinde anlamlı seviyedeki düşüş hızının, etkinlik sonrası günlerde anlamlı seviyede olmasa da azaldığı belirlenmiştir. Etkinlik sonrası günlerde tespit edilen anlamlı negatif CAAR değerlerinin, deprem sonrası CAAR getirilerini depremin etkilediğini göstermektedir. CAAR değerlerinin en geniş etkinlik penceresi olan [-21, +21] periyotta %27,72, [-15, +15] olay penceresinde %16,65 ve [-10, +10] olay penceresinde %16,16 azaldığı belirlenmiştir. En geniş etkinlik pencerelerinde meydana gelen azalmaların istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 1. BIST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Sektörel Endeksi CAAR Değerleri

Etkinlik Pencereleri	GÜN	CAAR	p değeri
Etkinlik Günleri Civarında	[-21,21]	-27.72%	(0.0330)
	[-15,15]	-16.15%	(0.0330)
	[-10,10]	-16.16%	(0.0020)
	[-5,5]	-8.56%	(0.1128)
	[-1,1]	-3.37%	(0.1173)
Etkinlik Öncesi Günler	[-21,0]	-30.06%	(0.0001)
	[-15,0]	-23.67%	(0.0002)
	[-10,0]	-23.46%	(0.0000)
	[-5,0]	-17.13%	(0.0000)
Etkinlik Sonrası Günler	[0,1]	-0.83%	(0.7059)
	[0,2]	-5.39%	(0.0698)
	[0,5]	-0.18%	(0.9802)
	[0,10]	-1.46%	(0.7524)
	[0,15]	-1.23%	(0.8735)
	[0,21]	-6.42%	(0.5137)

XGMYO sektörel endeksinde yer alan AAR değerlerine ilişkin Görsel 3 ve CAAR değerlerini bildiren Çizelge 1'de yer alan sonuçlara göre, deprem sonrasında gayrimenkul sektörel endekste yer alan firmaların borsa performansında azalma olduğu belirlenmiştir. Elde edilen bulgular, XGMYO sektörel endeks getirisinde depremin etkisinin bulunmadığını tespit eden Gürsoy vd.'nin (2023), kısa vadede gayrimenkul sektöründe depremin anlamlı etkisinin olmadığını tespit eden Alola'nın (2011), deprem sonrası gayrimenkul sektörü medyan değerlerinde önemli bir farklılık olmadığını belirleyen Tao vd. (2019)'nin çalışmaları farklılaşmaktadır. Diğer taraftan Yılmaz ve Karan'ın (2015) Marmara depreminde gayrimenkul sektörünün negatif etkilendiğini tespit eden bulguları ile sonuçlarımız benzerlik gösterirken, aynı çalışmada Van ve Ceyhan depremlerinde gayrimenkul sektörünün etkilenmediğini belirten sonuçlarından farklılık göstermektedir.

CAAR değerleri firma bazında incelendiğinde bazı firmaların sektörden olumlu olarak farklılaştığı belirlenmiştir. Deprem sonrası etkinlik pencerelerinde firma bazlı CAAR değerleri

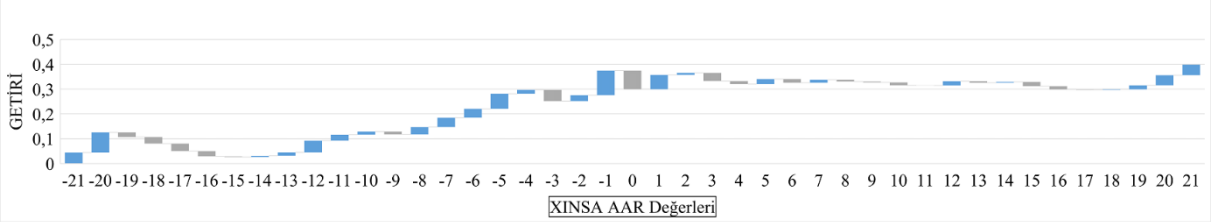
Çizelge 2'de verilmiştir. DGGYO, EKGYO, HLGYO ve KRGYO firmalarında, sektörde yer alan diğer firmalardan farklı olarak CAAR'da anlamlı seviyede artış tespit edilmiştir. Firma bazında meydana gelen farklılığın, firmaların elinde tuttukları konut stoğu ve deprem bölgesinde meydana gelen yıkımdan etkilenen varlıklara bağlı olduğu düşünülmektedir. Kamuyu Aydınlatma Platformu'nda (KAP) yer alan mali bilgilere göre, artış tespit edilen bazı firmalarda yatırım amaçlı gayrimenkul stoklarının aktif içindeki payının %80 üstü oldukları belirlenmiştir.

Çizelge 2. BIST Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Sektörel Endeksinde Yer Alan Firmalarının Deprem Sonrası CAAR Değerleri

Firma	CAAR [0,2]	CAAR [0,5]	CAAR [0,10]	CAAR [0,15]	CAAR [0,21]
AKFGY	-7.06%	2.77%	5.38%	7.33%	-1.32%
AKSGY	-15.26%**	-1.59%	-2.52%	-5.78%	-15.23%
AKMGY	-4.68%	-5.31%	5.44%	10.89%	7.89%
ALGYO	-1.67%	1.16%	3.84%	1.25%	-6.49%
ATAGY	3.53%	3.12%	7.73%	16.76%	6.63%
AGYO	-1.15%	-3.22%	-2.16%	-2.00%	-4.10%
BASGZ	-9.19%*	-5.59%	-3.90%	-2.50%	-16.54%
DGGYO	-2.20%	-3.48%	4.31%	9.37%	39.25%***
EKGYO	-0.78%	17.85%**	8.53%	1.31%	-14.71%
HLGYO	-2.07%	15.97%*	6.58%	-0.38%	-15.23%
IDGYO	-4.16%	-1.91%	5.01%	2.29%	-0.54%
ISGYO	-3.35%	-4.70%	-6.51%	-5.19%	-13.58%
KLGYO	-1.73%	9.52%	8.87%	-5.45%	-13.98%
KGYO	-11.78%*	-12.82%	-16.76%	-30.74%**	1.49%
KRGYO	-8.63%	-4.44%	-1.93%	29.79%**	59.94%***
MRGYO	-18.59%***	-11.83%	-20.43%*	-24.97%*	-43.76%**
MSGYO	-4.09%	-2.85%	1.82%	5.74%	-2.95%
NUGYO	-6.25%	-0.70%	-1.88%	1.01%	-9.19%
OZKGY	-7.32%	1.17%	0.11%	-8.93%	-19.21%
OZGYO	-10.53%	-4.77%	-9.92%	-8.77%	-19.85%
PAGYO	-8.18%	-12.85%*	-14.17%	-15.62%	-15.53%
PSGYO	-10.30%	-0.79%	-6.05%	-8.02%	-17.69%
PEKGY	-1.38%	-2.26%	-5.66%	-7.92%	-5.00%
RYGYO	-11.29%**	0.71%	7.56%	11.34%	0.02%
SRVGY	4.99%	-0.90%	-8.51%	-4.83%	-14.13%
SNGYO	-4.20%	0.99%	1.08%	6.89%	-2.48%
TRGYO	-3.09%	11.07%	-0.82%	3.80%	-6.91%
TDGYO	-11.93%**	-17.17%**	-16.07%	-3.75%	-17.14%
TSGYO	-7.69%	0.22%	-1.56%	-3.93%	-14.95%
VKGYO	-4.54%	10.04%	-4.98%	-8.76%	-24.08%
YGGYO	-3.14%	-2.96%	0.66%	-2.01%	-2.61%
ZRGYO	5.69%	19.80%**	11.54%	4.46%	-4.22%
Ptf CARs n	-5.39%**	-0.18%	-1.46%	-1.23%	-6.42%
CAAR group	-5.25%*	0.09%	-0.95%	-0.49%	-5.40%

3.2.2. İnşaat Sektörel Endeksi Bulguları

Görsel 4'te Kahramanmaraş ikiz depremleri öncesi 21 ve deprem sonrası 21 günlük XINSA sektöründe yer alan firmaların ortalama anormal getirileri yer almaktadır. Deprem öncesi XINSA sektörü ortalama anormal getirilerinde artış olduğu, deprem gününde, günlük kayıp yaşandığı, deprem sonrası ilk günde deprem günü kayıpların çoğunun geri kazanıldığı belirlenmiştir. Panik satışlarını önlemek için 5 işlem günü boyunca borsa işlem kapatılmış ve kapatma sonrası ilk işlem gününde sektör AAR değerlerinin yatay bir seyir izlediği tespit edilmiştir.

Görsel 4. BIST İnşaat Sektörel Endeksi Ortalama Anormal Getirileri (AAR)

Çizelge 3'te BIST İnşaat sektörel endeksinde faaliyet gösteren firmaların, olay penceresi CAAR değerlerini göstermektedir. Deprem öncesi ve deprem sonrası etkinlik pencerelerinde (etkinlik günleri civarında), anlamlı seviyede negatif CAAR değerleri belirlenmiştir. Negatif CAAR değerlerinin olay öncesi 21 günlük periyotta firma AAR değerlerinin düşük olmasından kaynaklandığı Görsel 4'te görülmektedir. Dolayısıyla etkinlik günleri civarı negatif CAAR değerleri deprem sonrası kayıplardan ziyade, olay öncesi CAAR değerlerinden kaynaklanmaktadır. Etkinlik öncesi ve etkinlik sonrası CAAR değerleri de bu bulguyu destekler niteliktedir. Etkinlik öncesi günlerde anlamlı seviyede negatif CAAR değerleri görülürken, etkinlik sonrası günlerde pozitif CAAR değerleri tespit edilmiştir. Ancak etkinlik sonrası günlerde pozitif CAAR değerlerinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir. XINSA sektöründe, [-1, +1] etkinlik penceresinde CAAR değerlerinde anlamlı seviyede %6,83 düşüş tespit edilmiştir. Bu sonuç, yatırımcıların meydana gelen depreme tepkilerini daha net göstermektedir. [0, +1] etkinlik penceresinde CAAR değerlerinde %2,91 artış gözlemlenmiştir. Bu iki etkinlik penceresi sonuçlarına göre, yatırımcıların deprem anında panik satışları gerçekleştirdiği ve deprem sonrasında, meydana gelen yıkımın inşaat firmalarına sağlayacağı fırsatları dikkate alarak tekrar alıcı pozisyona geçtiği söylenebilir.

Çizelge 3. BIST İnşaat Sektörel Endeksi CAAR Değerleri

Etkinlik Pencereleri	GÜN	CAAR	p değeri
Etkinlik Günleri Civarında	[-21,21]	-35.08%	(0.0000)
	[-15,15]	-25.47%	(0.0001)
	[-10,10]	-17.28%	(0.0020)
	[-5,5]	-11.05%	(0.0004)
	[-1,1]	-6.63%	(0.0020)
Etkinlik Öncesi Günler	[-21,0]	-25.52%	(0.0001)
	[-15,0]	-23.50%	(0.0000)
	[-10,0]	-14.82%	(0.0007)
	[-5,0]	-5.71%	(0.0737)
	[0,1]	2.91%	(0.2298)

Etkinlik Sonrası Günler	[0,2]	1.09%	(0.6118)
	[0,5]	3.40%	(0.3583)
	[0,10]	6.28%	(0.2165)
	[0,15]	6.77%	(0.2549)
	[0,21]	-0.81%	(0.8313)

XINSA sektöründeki yer alan 12 firmanın AAR değerlerinin yer aldığı Görsel 4 ve CAAR değerlerinin yer aldığı Çizelge 3 sonuçları birlikte değerlendirildiğinde; deprem günü AAR ve CAAR değerlerinde azalma olduğu, deprem sonrası ilk işlem gününde (t+1) fırsatların farkına varılarak sektörde toparlanma yaşandığı belirlenmiştir. Deprem sonrası 5 işlem günü borsa kapatılmış ve borsa yeniden işleme açıldığında, yatırımcıların sektörle ilgili pozitif veya negatif beklentilerinde önemli bir değişme olmayarak AAR değerlerinin yatay seyrettiği görülmüştür. Pandey ve Kumari (2021) inşaat firmalarında deprem kaynaklı fiyat düşüşlerini, ilgili firmaların deprem bölgesindeki yatırımlarına bağlamıştır. Elde edilen bulgular Pandey ve Kumari'nin (2021) sonuçları ile tutarlıdır.

Deprem sonrası firma bazlı CAAR değerleri Çizelge 4'te verilmiştir. Firma bazlı kümülatif ortalama anormal getiriler incelendiğinde; ENKAI firmasında [0, 5] ve [0, 10] etkinlik pencerelerinde %10 anlamlılık seviyesinde kümülatif ortalama anormal getirilerin sırasıyla %13,80 ve %19,52, TURGG firmasında [0, 10] ve [0, 15] etkinlik pencerelerinde %10 anlamlılık seviyesinde kümülatif ortalama anormal getirilerin sırasıyla %18,95 ve %23,68 artarak sektörde yer alan diğer firmalardan ayrıştığı belirlenmiştir. SANEL firmasında olay sonrası tüm etkinlik pencerelerinde meydana gelen kayıpların diğer firmalardan daha fazla olduğu, BRLSM firmasında olay sonrası kısa etkinlik pencerelerinde kötü performans sergileyen ikinci firma olduğu belirlenmiştir. Bu iki firmanın olumsuz performanslarının XINSA sektörü kümülatif ortalama anormal getirilerini olumsuz yönde etkilediği belirlenmiştir. Bu iki firmanın performansının sektörün altında kalması mali yapısından kaynaklı veya deprem bölgesindeki yatırımlarından kaynaklı olduğu düşünülebilir. Çünkü Pandey ve Kumari (2021), depremden etkilenen inşaat firmalarının anormal getirilerinde kısa vadede düşüş yaşanabileceğini belirlemiştir.

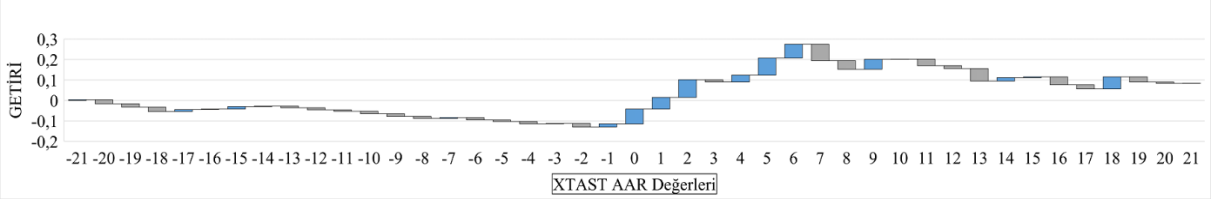
Çizelge 4. BIST İnşaat Sektörel Endeksinde Yer Alan Firmalarının Deprem Sonrası CAAR Değerleri

Firmalar	CAAR [0,2]	CAAR [0,5]	CAAR [0,10]	CAAR [0,15]	CAAR [0,21]
ANELE	-0.55%	0.95%	1.81%	10.81%	-1.92%
BRLSM	-7.76%	-5.91%	-5.04%	-4.69%	-6.25%
DAPGM	1.50%	6.51%	10.41%	0.22%	-7.44%
EDIP	-3.51%	9.17%	-0.14%	6.75%	-10.72%
ENKAI	4.24%	13.80%*	19.52%*	18.90%	-0.71%
GESAN	0.03%	1.62%	16.84%	9.33%	-7.68%
KUYAS	5.81%	6.65%	7.08%	0.88%	-4.66%
ORGE	1.05%	8.34%	8.64%	10.26%	8.42%
SANEL	-5.10%	-19.73%	-15.31%	-16.11%	-28.99%
TURGG	7.98%	9.02%	18.95%*	23.68%*	12.19%
YAYLA	5.21%	6.42%	9.72%	18.89%	9.89%

YYAPI	2.97%	0.23%	-2.89%	-7.00%	14.73%
Ptf CARs n	0.92%	3.08%	5.69%	5.90%	-2.00%
CAAR group	1.09%	3.40%	6.28%	6.77%	-0.81%

3.2.3. Taş, Toprak Sektörel Endeksi Bulguları

Görsel 5, taş ve toprak sektörel endeksinde yer alan firmaların olay penceresi boyunca ortalama anormal getirilerini göstermektedir. 6 Şubat depreminin gerçekleştiği olay günü olan t0 zamanı öncesi 21 ve sonrası 21 gün için AAR değerleri hesaplanmıştır. AAR değerleri incelendiğinde hem deprem günü hem de deprem sonrası 6 işlem günü boyunca, yatırımcıların taş, toprak sektörel endeksinde yer alan firmaların piyasa fiyatlarında sürekli artış yaşandığı ve 7. işlem gününde endekste yer alan hisse fiyatlarında ufak bir düzeltme sonrası olay penceresi boyunca yatay seyrettiği belirlenmiştir. XTAST sektörünün deprem sonrası pozitif etkilendiği ve bunun sebebinin altyapı ve üstyapı yatırımlarına ilişkin gelecekle ilgili beklentiler kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Aslında yatırımcıların olay günü, diğer endekslerde meydana gelen aşırı değer kayıplarının aksine, panik hareketlerden kaçınarak taş, toprak sektörel endeksinde alıcı pozisyonda oldukları belirlenmiştir.

Görsel 5. BIST Taş, Toprak Sektörel Endeksi Ortalama Anormal Getirileri (AAR)

Çizelge 5, XTAST sektöründe olay penceresinde farklı etkinlik pencereleri için CAAR değerlerini göstermektedir. Sektörde olay öncesi CAAR değerlerinden, [-21, 0] etkinlik penceresinde %15,04 oranında anlamlı düşüş belirlenmiştir. Diğer etkinlik öncesi günlerde taş ve toprak sektörel endeksinde anlamlı seviyede olmasa da CAAR değerlerinin negatif olduğu belirlenmiştir. Etkinlik günleri civarı olan [-5, 5] etkinlik penceresinde anlamlı seviyede %36,54 artış belirlenmiştir. Olay öncesi negatif CAAR etkisini hesaba katmadan oluşturulan [0, 5] etkinlik penceresinde CAAR değerinin istatistiksel olarak anlamlı seviyede %33,78 ile en yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir. Olay sonrası ilk gün sonu %8,63 ve ikinci gün sonunda %13,61 anlamlı artış tespit edilmiştir. Olaydan 10 işlem günü geçtikten sonraki CAAR değerlerinin %22,75 ve 15 işlem günü sonunda CAAR değerlerinin %14,27 olduğu belirlenmiştir. Yatırımcıların, bölgenin imarı için yapılacak yatırımları dikkate alarak pozisyon aldıkları ve gelecekteki fırsat penceresini yakalamak adına taş ve toprak sektörel endeksinde yer alan firmalara yatırım ağırlıklarını artırdıkları belirlenmiştir. Olay sonrasında, hisse fiyatlarında meydana gelen ani artışlar sonrasında bazı yatırımcıların kar realizasyonu yaptıkları için CAAR değerlerinin anlamlı seviyede azaldığı belirlenmiştir.

Çizelge 5. BIST Taş, Toprak Sektörel Endeksi CAAR Değerleri

Etkinlik Pencereleri	GÜN	CAAR	p değeri
Etkinlik Günleri Civarında	[-21,21]	-5.72%	(0.6477)
	[-15,15]	5.34%	(0.6066)
	[-10,10]	16.50%	(0.0496)
	[-5,5]	36.54%	(0.0000)
	[-1,1]	14.79%	(0.0000)
Etkinlik Öncesi Günler	[-21,0]	-15.04%	(0.0807)
	[-15,0]	-8.68%	(0.2307)
	[-10,0]	-6.00%	(0.3122)
	[-5,0]	3.00%	(0.4883)
Etkinlik Sonrası Günler	[0,1]	8.63 %	(0.0006)
	[0,2]	13.61%	(0.0000)
	[0,5]	33.78%	(0.0000)
	[0,10]	22.75%	(0.0002)
	[0,15]	14.27%	(0.0494)
	[0,21]	9.57%	(0.2654)

Görsel 5 ve Çizelge 5 sonuçlarına göre XTAST sektöründe, deprem sonrası anormal getirilerde anlamlı seviyede artış olduğu belirlenmiştir. Yatırımcıların deprem günü bile geleceğe ilişkin fırsat penceresini yakaladıkları tespit edilmiştir. Elde edilen bulgular, Marmara ve Van depremleri sonucunda taş ve toprak sektörel endeks getirilerinin olumlu etkilendiğini belirleyen Yılmaz ve Karan'ın (2015) sonuçlarını desteklemektedir. Diğer yandan t-testi ile normal getiriler arasındaki farkı taş ve toprak sektörel endeksi için analiz eden Akkuş ve Kışlaoğlu'nun (2023) sonuçlarından farklılaşmaktadır.

Firma bazında CAAR değerleri incelendiğinde, deprem sonrası etkinlik pencerelerinde BTCIM, BSOKE, BOBET, EGSER, KUTPO, QUAGR ve USAK firmalarının CAAR getirilerinin sektörde yer alan firmaların altında kaldığı belirlenmiştir. Deprem sonrası CAAR değerlerinde sektör CAAR değerlerinin altında ve hatta negatif CAAR değerlerine sahip firmaların bir kısmının seramik alanında faaliyet gösterdiği ve deprem sonrası ana inşaat kalemlerinin önem kazanacağı düşüncesiyle yatırımcıların pozisyonlarını belirledikleri düşünülmektedir. Bazı çimento firmalarında görülen düşük CAAR değerlerinin ise firmaların yapısal durumları ile ilgili olduğu söylenebilir.

Çizelge 6. BIST Taş, Toprak Sektörel Endeksinde Yer Alan Firmalarının Deprem Sonrası CAAR Değerleri

Firmalar	CAAR [0,2]	CAAR [0,5]	CAAR [0,10]	CAAR [0,15]	CAAR [0,21]
AFYON	28.48%***	56.91%***	57.90%***	41.00%***	34.78%**
AKCNS	24.54%***	35.81%***	8.05%	-6.68%	-11.36%
BTCIM	-13.53%**	4.34%	-13.66%	-16.41%	-13.73%
BSOKE	-17.51%***	-4.57%	-20.64%**	-30.95%***	-38.85%***
BOBET	1.20%	1.45%	8.70%	16.97%	20.44%
BUCIM	23.89%***	51.94%***	24.08%**	14.55%	8.36%

CMBTN	28.45%***	56.92%***	25.88%**	13.28%	9.92%
CIMSA	20.70%***	49.10%***	23.62%**	8.89%	5.24%
DOGUB	3.03%	17.39%	21.93%	27.88%	32.90%
EGSER	-4.16%	17.24%*	12.43%	-1.23%	-11.88%
GOLTS	20.03%***	33.25%***	12.10%	6.71%	-0.64%
KLKIM	12.49%**	33.24%***	20.78%*	24.37%*	17.13%
KONYA	27.82%***	55.65%***	23.65%*	8.17%	15.49%
KUTPO	-1.02%	17.31%**	9.14%	6.78%	0.33%
NIBAS	29.20%***	58.34%***	49.06%***	25.51%*	20.80%
NUHCM	28.42%***	56.79%***	48.91%***	35.10%***	33.64%**
OYAKC	28.49%***	56.95%***	79.24%***	65.40%***	55.13%***
QUAGR	3.79%	8.10%	10.26%	8.93%	-5.22%
USAK	6.20%	25.53%***	14.76%	7.20%	-4.89%
Ptf CARs n	13.61%***	33.78%***	22.75%***	14.27%**	9.57%
CAAR group	13.72%	34.01%**	23.18%	14.88%	10.42%

4. SONUÇ

6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen iki büyük deprem Türkiye'nin doğu bölgesinde 11 ilde büyük yıkıma neden olmuş, 50 bin üzerinde can yitirilmiş, 100 milyar doların üzerinde ekonomik kayıpla sonuçlanarak toplumda derin bir yara oluşturmuştur. Deprem günü meydana gelen yıkımın büyüklüğü insanlarda büyük bir panik havası oluşturmuştur. Depremin yarattığı insan kayıpları, yer altı ve yerüstü düzenlerinin yok olması, işyerlerinin yıkılması sonrası üretimde meydana gelen aksamalar ve tedarik zincirinde yaşanan kopmalar, konut ve binaların yıkımı sonrası barınma sorunları, tüm bu sorunların getirdiği ekonomik yük, sosyolojik travmalar gibi birçok faktör birlikte değerlendirildiğinde; deprem arkasında büyük bir enkaz bırakmıştır. Bu büyük enkazın üstesinden gelmek için acilen alınması gereken önlemlerden birinin de şehirlerin yeniden inşa çalışmaları olmuştur. Yıkılan şehirlerin yeniden inşası, bazı sektörler için gelecekte muhtemel fırsatları da barındırmaktadır. Yer altı ve yer üstü düzenlerinin yeniden kurulması, barınma için konutların yapılması, işyerlerinin yeniden inşası gibi faaliyetler bölgeyi büyük bir şantiye haline getirmiştir. Bu süreci yürütmek için ihtiyaç duyulan ilk şey inşaat malzemeleri olacaktır. Bu çalışmanın amacı, bölgenin yeniden imarı için gerekli olan inşaat faaliyetlerinin yürütülmesinde aktif rol alacak sektörlerin deprem sonrası getirilerini araştırmaktır. Bu amaçla XINSA, XTAST ve XGMYO sektörleri olay çalışması yöntemi ile incelenmiştir. Olay öncesi 240 günlük tahmin dönemi oluşturulmuş ve olay sonrası firmaların anormal getirileri, ortalama anormal getirileri ve kümülatif ortalama anormal getirileri hesaplanmıştır.

XGMYO sektörel endeksi analiz sonuçlarına göre, deprem sonrası AAR ve CAAR değerlerinin düştüğü belirlenmiştir. [0, 2] etkinlik penceresinde kümülatif ortalama anormal getirilerde meydana gelen azalma istatistiksel olarak anlamlıdır. Türkiye'de 6 Şubat depremi benzeri yıkıma neden olan Marmara depreminde de gayrimenkul sektörünün benzer şekilde negatif yönde etkilendiği belirlenmiştir. Bu kadar büyük yıkım sonrası konut talebinde meydana gelen artışa rağmen gayrimenkul sektörel endeksinde anormal getirilerde meydana gelen gerileme; meydana gelen yıkımlarda sorumluluğu bulunanlar için hukuki süreç başlatılacağına ilişkin

oluşan kanaat, sektör firmalarının elinde yeterince stok olmaması ve/veya deprem bölgesinde etkilenen projelerinin varlığından kaynaklandığı düşünülebilir. XGMYO sektöründe yer alan firmalar içinde sektör getirisinden farklılaşarak pozitif getiri sağlayan firmalar incelendiğinde, konut stoğunun aktif içindeki payının %80 üstü olduğu belirlenmiştir. Benzer durum XINSA sektörü için de geçerlidir. İnşaat sektörel endeksinde etkinlik günleri civarı CAAR değerlerinde anlamlı düşüş olduğu belirlenmiştir. Pandey ve Kumari'nin (2021) belirttiği gibi, düşüşün sebebi firmaların deprem bölgesinde yer alan projelerinden kaynaklı olabileceği düşünülmektedir. Deprem sonrası inşaat firmalarının, konut projelerinde usulsüzlüklerine ilişkin oluşan yargı bu düşüşü desteklemiş olabilir. Diğer taraftan taş ve toprak sektörel endeksinden elde edilen bulgular gayrimenkul ve inşaat sektörel endeksi sonuçlarından farklılaşmaktadır. XTAST sektöründe etkinlik günleri civarında ve etkinlik sonrası günlerde anlamlı seviyede CAAR değerlerinde artışlar belirlenmiştir. Türkiye'nin güney doğusunda meydana gelen deprem, finansal piyasalarda da deprem etkisi yaratmış ve borsada yüksek kayıplara yol açmıştır. Ancak taş ve toprak sektörel endeksi, borsadan farklı olarak depremden sonra pozitif getiri performansı göstermiştir. XTAST sektöründe meydana gelen artışın nedeni, 11 ili etkileyen yıkım sonrası devletin bölgenin yeniden imarı için ihtiyaç duyacağı inşaat malzemesine oluşacak firmalar için bir fırsat yaratmıştır. Yatırımcıların, ilgili fırsat penceresini değerlendirmek için yatırımlarını XTAST sektörü lehine yeniden gözden geçirdikleri düşünülmektedir.

Türkiye ölçeğinde 6 Şubat ikiz depremlerinin endeksler üzerindeki etkisine odaklanan bu çalışmanın, doğal afetlerin finansal piyasalar üzerindeki etkisine yönelik sunduğu kanıtlar ile literatüre önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Diğer yandan, 6 Şubat depremlerini ele alan çalışmaların borsa endekslerine veya herhangi bir sektörel endekse odaklandığı belirlenmiştir. Çalışma, 6 Şubat depremlerinin etkilerini inşaat ve bağlı sektörleri bir arada değerlendiren ilk çalışmadır. Bu anlamda, çalışma 6 Şubat depremlerinin bir bütün olarak inşaat, gayrimenkul ve taş, toprak sektörel endekslerine ilişkin etkilerini değerlendirerek okuyuculara ve karar alıcılara daha geniş bir bakış açısı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

Wang, X., Bai, Y., and Wang, L., *The İnfluence of Japanese Earthquake on Global Stock Markets*. 2012 Fourth International Conference on Computational and Information Sciences, 259-262, Chongqing, 2012.

Cowan, A. R. Nonparametric Event Study Tests, Review of Quantitative Finance and Accounting, 2, 343–358. 1992.

Bowman, R. G. Understanding and Conducting Event Studies, Journal of Business Finance & Accounting, 10, 4, 561–584. 1983.

Yıldırım, H., and Alola, A. Do Earthquakes Affect Stock Market İndex?, OPUS International Journal of Society Researches, 15, 1, 4768-4780, 2020.

Gürsoy, S., Zeren, F. Z., Kevser, M., Akyol, G., and Tunçel, M. B. The impact of 2023 Turkey earthquake on İstanbul Stock Market: evidence from Fourier volatility spillover test, SSRJ| Social Sciences Research Journal, 12, 1, 98-105, 2023.

Güleç, T. C. An Analysis of the Effects of Seismic Events on The Turkish Stock Market, İşletme Araştırmaları Dergisi, 12, 4, 4043-4050, 2020.

Tao, Z., Han, L., Song, Y., and Bai, K. Stock Market Reactions to the 2011 off the Pacific Coast of Tohoku Earthquake, International Journal of Disaster Risk Reduction, 41, 101294, 2019.
Salameh, H., and Albahsh, R. Testing the Efficient Market Hypothesis at the Semi Strong Level in Palestine Stock Exchange–Event Study of the Mandatory Disclosure, International Research Journal of Finance and Economics, 69, 45-50, 2011.
Pandey, D. K., and Kumari, V. Event Study on the Reaction of the Developed and Emerging Stock Markets to the 2019-nCoV Outbreak, International Review of Economics & Finance, 71, 467-483, 2021.
Shelor, R., Anderson, D., and Cross, M. The İmpact of the California Earthquake on Real Estate Firms' Stock Value, Journal of Real Estate Research, 5, 3, 335-340, 1990.
Khan, K., Cifuentes-Faura, J., and Shahbaz, M. Do Earthquakes Shake the Stock Market? Causal İnferences from Turkey's Earthquake, Financial Innovation, 10, 1, 145, 2024.
Mahajan, P., and Yang, D. Taken by Storm: Hurricanes, Migrant Networks, and US İmmigration, American Economic Journal: Applied Economics, 12, 2, 250-277, 2020.
Yang, D. Coping With Disaster: The İmpact of Hurricanes on İnternational Financial Flows, 1970-2002, The BE Journal of Economic Analysis & Policy, 8, 1, 1-38, 2008.
Skidmore, M., and Toya, H. Do Natural Disasters Promote Long-Run Growth?, Economic inquiry, 40, 4, 664-687, 2002.
Yılmaz, F. A., and Karan, M. B. Türkiye'deki Büyük Depremlerin Borsa İstanbul'da Sektörel Etkisinin Test Edilmesi, Journal of Insurance Research/Sigorta Arastirmalari Dergisi, 11, 5-26, 2015.
Shelor, R. M., Anderson, D. C., and Cross, M. L. Gaining from Loss: Property-Liability İnsurer Stock Values in the Aftermath of the 1989 California Earthquake, Journal of Risk and Insurance, 59, 3, 476-488, 1992.
Bolak, M., and Süer, Ö. The Effect of Marmara Earthquake on Financial İnstitutions, Doğuş Üniversitesi Dergisi, 9, 2, 135-145, 2008.
Özüdoğru, B. A. 2023 Yılında Gerçekleşen Kahramanmaraş Merkezli Depremin Etkileri ve Politika Önerileri, Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı, 2024.
Salisu, A. A., Akanni, L., and Raheem, I. The COVID-19 Global Fear İndex and the Predictability of Commodity Price Returns, Journal of Behavioral and Experimental Finance, 27, 100383, 2020.
Ünkaracalar, T. 2023 Yılı Kahramanmaraş Depremlerinin BIST 30 Endeksi Üzerine Etkisi, Türk Deprem Araştırma Dergisi, 5, 2, 183-193. 2023.
Kanat, E., and Tetik, N. 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş Merkezli Depremlerin BİST (Borsa İstanbul) Üzerindeki Etkileri. M. Öztürk ve M. Kırca (Ed.) *Kahramanmaraş Merkezli Depremler Sonrası için Akademik Öneriler* (113-123), Özgür Yayınları, Gaziantep, 2023.
Pandey, D. K., Kumar, S., Kumari, V., and Alahdal, W. M. Quaking the Stock Market: Event Study Evidence on the Turkey-Syria Earthquake, International Review of Economics & Finance, 93, 182-194, 2024.
Derindere Köseoğlu, S. Mercangöz, B. A., Khan, K., and Sarwar, S., The impact of the Russian-Ukraine war on the stock market: A causal analysis, Applied Economics, 56, 21, 2509-2519, 2024.

Shan L, Gong S. X. Investor Sentiment and Stock Returns: Wenchuan Earthquake, Financ Res Lett, 9, 1, 36–47, 2012.

Valizadeh, P., Karali, B., and Ferreira, S. Ripple Effects of the 2011 Japan Earthquake on İnternational Stock Markets, Research in International Business and Finance, 41, 556-576, 2017.

Chen, Y., Guo, K., Ji, Q., and Zhang, D. Not All Climate Risks Are Alike: Heterogeneous Responses of Financial Firms to Natural Disasters in China. Finance Research Letters, 52, 103538, 2023.

Malik, I. A., Faff, R. W., and Chan, K. F. Market Response of US equİTies to Domestic Natural Disasters: İndustry-Based Evidence, Accounting *& Finance, 60*, 4, 3875-3904, 2020.

FİNTECH VE BANKACILIK: REKABETTEN İŞBİRLİĞİNE GİDEN YOL

Ceyda Sekizkardeş Keskin
Marmara Üniversitesi
ceyda.sekizkardes@gmail.com
ORCID ID 0009 – 0009 – 7288 - 2325

ÖZET

Son yıllarda bankacılık dünyasının yaşadığı kabuk değişimini Oscar'a aday bir film olarak değerlendirirsek, finans teknolojilerinin (fintechlerin) yıldızlı baş rol oyuncusu olduğunu söylemek oldukça yerinde olacaktır. Fintechler, reformist teknolojileri kullanarak finansal hizmetleri daha erişilebilir, hızlı ve kullanıcı dostu hale getirmektedir. Bu yenilikçi teknoloji oluşumu geleneksel bankacılık iş modelini yeniden biçimlendirirken sektördeki rekabet ortamının dinamiklerini de değiştirmiştir. Başlangıçta rakip gibi gözüken 'geleneksel bankacılık' ve 'fintech' kavramları, değişen dünya ihtiyaçlarına yanıt vermek için iş birliklerinin ve entegrasyonlarının gücü ile sektöre olumlu katkılar sağlamaktadır.Fon ihtiyacı olanlar ile fon fazlası olanları belirli kurallar çerçevesinde buluşturarak çeşitli finansal hizmetler sunan geleneksel bankacılık modeli oldukça köklü bir sektördür. Bu modelin inşasında en temel kolonların fiziksel şubeler ve manuel yürütülen süreçler olduğu aşikardır; ki bu durumda da operasyonel verimlilik ve işlem hızı açısından düşündürücüdür. Geleneksel bankacılık sektörü her ne kadar müşteri odaklı hizmet vizyonu belirlemiş olsa dahi doğası gereği kısıtlı hizmet kalemleri arasında sıkışmaktadır. Dünyada yaşanan teknolojik dönüşüm, tabir uygunsa bankacılık sektöründe dijital yenilik tansiyonu yaratmış ve fintechler sektörün kalbine yoğun kan pompalayan mekanizmanın dijital katalizörü olmuştur. Yenilikçi teknolojiler ile finansal hizmetlerin erişilebilirliğini arttıran fintechler müşteri beklentilerini de yeniden şekillendirmiştir. Bu durum, bankaları dijitalleşme plasmanını arttırmaya ve daha inovatif ürünler geliştirmeye yöneltmiştir.Bankacılık ve fintech ortaklığı, data güvenliği, mevzuat ve teknoloji uyumu gibi zorluklarla karşılaşmaktadır. Bu zorlukların, inovatif çözümler ve verimli birliktelik modelleri ile üstesinden gelmek mümkündür. Yakın gelecekte, fintech ve bankalar arasındaki sinerjinin finans sektörünün evriminde belirleyici bir rol üstleneceği öngörülmektedir. Geleneksel bankacılığın dijitalleşmesi ve fintechlerle kaynaşması, finansal hizmetlerin daha etkili, ulaşılabilir ve kullanıcı merkezli hale gelmesine destek olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fintech, Geleneksel Bankacılık, Açık Piyasa İşlemleri, Açık Bankacılık Sistemleri, Dijitalleşme, Bankacılık Sektörü, Ödeme Sistemleri, İnovasyon, Regülasyon, Yapay zeka, Müşteri Deneyimi

1. GİRİŞ

'FinTech' kavramı 'Finansal Teknoloji' ifadesinin kısaltılmış hali olup, finansal çözümlerin teknoloji aracılığı ile sunulmasını ifade etmektedir. Günümüzde, FinTech kavramı finansal teknolojiler ve bilgi teknolojilerinin yeni bir bileşimi olarak addedilse de finans ve teknolojinin uzun bir geçmişe dayanan birliktelikleri mevcuttur. Geçmişte analog bir ilişkiye dayanan bu birliktelik, yirminci yüzyılın sonlarına doğru dijitalleşmiştir. 2008 yılından itibaren modernize bir FinTech çağından söz etmek mümkündür ve bu çağ yalnızca gelişmiş ülkeleri değil gelişmekte olan ülkeleri de ilgilendirmektedir. Öyle ki, bu çağın odağı salt arz edilen finansal hizmet ve ürünler değil bu ürün ve hizmetlerin kimler tarafından arz edildiğidir. FinTech kavramını, belirli sektörlerle kısıtlamayıp, bankacılık sektörünün arz ettiği hizmet ve ürünleri de kapsayacak şekilde tanımlamak yerinde olacaktır. (Arner, Barberies, & Buckley, 2015)

Henüz hafızalardan silinmesi mümkün olmayan yakın bir döneme kadar bankacılık faaliyetleri banka şubeleri aracılığı ile gerçekleştirilmekte iken günümüzde internet ve telefon bankacılığı gibi alternatif bankacılık hizmet kanalları tercih edilmektedir. Şubelere ihtiyaç duyulmaksızın gerçekleştirilen bu bankacılık hizmetleri 'doğrudan bankacılık' olarak adlandırılmakta olup, bu teknolojik dönüşüm, farklı dijital ürünler ve hizmetlerin ortaya çıkmasına olanak tanımaktadır. Sözleşmelerin elektronik olarak düzenlenmesi ve dijital teknikler ile kimlik doğrulama gibi evvelden hayal dahi edilemeyen hizmetler bankacılık dünyasının sıradan aktörleri olmuştur. Akıllı mobil cihazların herkesçe kabul görmesi ve yüksek hızda internete erişimine ulaşabilmek gibi katalizörler tüketicinin bankacılık hizmetlerine bakış açısını değiştirmiştir. Tüketiciler, finansal işlemlerini gerçekleştirmek için banka şubelerine gitmek yerine dijital olarak bulundukları konumdan bağımsız işlem yapma özgürlüğünü tercih etmektedir. Değişen bu tüketici tercihleri ise bu teknolojik dönüşüm beraberinde farklı pek çok dijital ürün ve hizmetlerin de doğmasına fırsat yaratmış; dünya, temassız ödeme, sanal para ve kodlu ödeme sistemi gibi çeşitli finansal ürünler ile tanışmıştır. (Dal, Yılmaz, Kıran, Güleş, & Ermiş, 2021-Aralık)

Bankalar ve finTechler arasındaki ilişki, en genel tabiri ile rekabet ve iş birliği dengesini kurmak üzerinedir. Bankalar, finTechler ile ortaklaşa faaliyet göstererek dijital transformasyonlarında ivmelenmekte ve daha etkili hizmetler sunmaktadır. FinTech çözümlerine uyumlama sağlayan bankacılık sistemi, inovatif ödeme sistemleri, online kredi sunma ve portföy yönetimi gibi konularda ilerleme kaydetmektedir. (Gomber, Koch, & Siering, Digital Finance and Fintech: Current Research and Future Research Directions, 2017) Öte yandan, finTechler bankalarca arz edilen geleneksel finansal ürün ve hizmetlere alternatif olarak sunduğu dijital seçenekler ile piyasada rekabeti arttırmaktadır. (Philippon, The FinTech Opportunity, 2016) Artan rekabet ortamı bankaları daha randımanlı teknolojiler geliştirmeye ve finTechler tarafından üretilen özgün çözümleri kabul etmeye mecbur bırakmaktadır. (Zohar A. , 2019)

Bu makalenin amacı, finansal teknolojiler ve bankacılık sektörü kapsamlı bir biçimde incelemek, aralarındaki iş birliği modellerini analiz etmek, bu teknolojilerin dünya ve Türkiye'deki durumunu değerlendirmek ve gelecekteki olası gelişimlerini tespit etmektir.

2. FİNTECH VE BANKACILIK SEKTÖRÜNÜN TARİHSEL GELİŞİMİ

FinTech devri, teknoloji ile finansal hizmetlerin buluşma dönemi ile benzer patern izlemektedir. İlk kez online ödeme sistemlerinin piyasaya arz edildiği 1950'li yıllarda finTech devrinin dönüşümü de başlamıştır. 1960'lı yıllar ise bilgisayar tabanlı veri işleme sistemi ile tanışan bankacılık sistemi, iş yapış biçiminde mutlak bir biçimde hız ve verimlilik artışı yaşamıştır. (López-Muñoz, 2017) Ancak, finTech kavramının bilinirliği 1990'lı yılları bulmuştur. Bu dönemde internetin popülerleşmesi ve elektronik ödeme sistemlerinin piyasada belirmesi finansal hizmetleri dijitalleştirmek için harekete geçirmiştir. Bu dijital hizmetleri yalnızca ödeme sistemleri olarak düşünmek oldukça kısır kalacaktır. Kredi sağlama, sigorta ve yatırım gibi finansal hizmetler de inovatif çözümler ile tanışmıştır. En başta sadece bir finansal hizmet teknolojileri olarak tanımlanan finTech kavramı, gittikçe daha geniş bir içeriğe sahip olmuş; robo-danışmanlık ve blockchain gibi birçok farklı finansal hizmeti de kapsamıştır. (Murray & Berens, 2019) FinTech tarihçesinde milat sayılabilecek yıl ise 2008'dir. Bu yılda yaşanan Küresel Finansal Kriz sektörde ciddi güven kaybına sebep olmuş, daha açık, daha anlaşılır ve daha az maliyetli finansal hizmetlere ihtiyaç duyulmuştur. (Lee, 2017) Bu periyotta, dijital ortamlar ve ileri teknoloji ödeme sistemleri süratle kabul görmüş, geleneksel bankacılık sistemine opsiyonel ürün ve hizmetler sunan finTechler vesilesi ile de finansal dönüşüm çarkının ilk dişlisi hareket ettirilmiştir. Takvimler 2010'lu yılları işaret ederken, sahnede blok zincir altyapısı ve blockchain tabanlı para birimleri belirdi ve böylece finTechlerin rolü sektörde güç kazandı. (Puschmann, FinTech in the Banking Industry: The Role of Digital Technologies in the Transformation of Financial Services., 2017)

Dijital adaptasyonunu başarı ile sağlayan finansal hizmetler sektörü, finTech piyasası için de yeni bir devrin başladığına işaret etmektedir. Bilhassa taşınabilir teknolojik cihazların ve internet bağlantılarının gelişmesi dijital bankacılık hizmetlerinin çok daha geniş kitlelere ulaşmasına olanak tanıdır. (Gai, Qiu, & Sun, 2018) 2019 yılında hayatımıza giren COVID-19 pandemisi, tüm dünyada iş yapış biçimlerini kökten değiştirmiştir. Bu dönemde, dijitalleşmenin hızlanması çevrimiçi hizmetlere olan talebi de belirgin bir şekilde arttırmıştır. Pandemi ile hayatımızda slogan haline gelen 'sosyal mesafe' kavramı, fiziksel bankacılığın hali hazırda kaynamakta olan suyunun ateşine bir har daha eklemiştir. Temastan kaçınılması zaruri olan bu dönemde, finTech çözümleri zorunlu bir alternatif haline gelmiştir. (Ozili, 2018) Özellikle dijital ödeme sistemleri, online kredi verme hizmetleri ve mobil bankacılık uygulamaları bu süreçte hızla yaygınlaşmıştır. 2020'ler itibariyle, finTech çözümleri makine öğrenmeleri ve yapay zeka gibi bileşenlerden çok daha fazla beslenmeye başlamıştır. Müşteri eğilimleri tahmini, risk analiz değerlendirmesi ve fraud işlem tespiti gibi alanlarda bu teknolojik yenilikler hayati bir görev üstlenmektedirler. (Ducas E. W., 2022) Tüm bunların yanında, gün sonunda amacı finansal kapsayıcılığın arttırılması olan finTechler, özellikle gelişmekte olan piyasalarda yenilikçi hizmetler sunmaya başlamıştır. (Demirgüç-Kunt, 2022)

Bankacılık sektörünün dijital evriminin başlangıç noktası on yedinci yüzyıla kadar uzanmaktadır. 1609 yılında faaliyete başlayan Hollanda merkezli Amsterdam Bankası modern bankacılığın atası sayılmaktadır. Bu dönemde, geleneksel kayıt sistemini esas alan bankacılık sektöründe tüm veriler kağıt ortamında manuel arşivlenmekteydi. Bu tasnif şekli bankacılığın

güvenilirliği ve düzenli biçimde yönetimi için kâfi idi ancak teknolojiden ve inovasyondan bahsetmek pek de mümkün değildi. (Mishkin, 2015) Elektronik bankacılığın ilk adımları 1960'lı yıllarda bankaların bilgisayar sistemiyle tanışması ile başladı. O tarihe kadar benzeri görülmemiş bir finansal teknolojiye Londra ev sahipliği yaptı ve 1967'de Barclays Bank ilk otomatik para çekme makinesini (ATM) faaliyete geçirdi. Bu yenilik, bankacılık sektörünün teknolojik kabuk değişiminin ilk öncüsü olarak nitelendirilir. (Company., McKinsey &, 2020) Bankacılık sektöründe dijitalleşmenin hızlandığı yıllar ise 1980'ler ila 1990'lar olarak tanımlanabilir. Elektronik fon transferi (EFT) gibi teknolojik ödeme sistemlerin doğumu bankacılık hizmetlerinin mevcut çerçevesini genişletmiş ve küresel anlamda finansal işlem döngüsüne katkı sağlamıştır. (Ducas & Wilner, 2022) 1990'ların sonunda internet erişiminin evrenselleşmesi, bankacılık hizmetlerinin de reformu oldu ve 1994 yılında Stanford Federal Credit Union, internet tabanlı bankacılık sisteminin mucidi olarak addedilmektedir. (Zohdy, 2018)

2000'li yıllarda popülerlik kazanan mobil telefonlar, bankacılık hizmetlerinin mekândan bağımsız olarak sunulmasına olanak sağlamaktadır. Müşteriler için finansal hizmetler bankaya fiziksel olarak gitmeden erişebilir hale gelmiştir. (Johnson & L., 2018) Geliştirilen kullanıcı dostu mobil uygulamalar ile mobil ödeme, online fatura ödeme ve kredi başvurusunda bulunma gibi hizmetlerin arzı da başlamıştır. (Frost & Sullivan, 2016) 2008 yılında yaşanan küresel finansal kriz, piyasada finTech girişimlerinin kuvvetlenmesini ivmelendirmiştir. Bu yenilikçi firmalar online ödeme ve borç verme sistemleri ile geleneksel bankacılığın tahtına aday olarak nitelendirilmektedir. (Duncan, 2020) 2015'lere gelindiğinde ise zincir teknolojileri ortaya çıkmış ve merkeziyetsiz finansal sistemler hızla gelişmeye başlamıştır. Bu dönüşüm kripto varlıkların da bankacılık sisteminde kabul görmesine olanak tanımıştır. (Narula, . Blockchain Technology and its Impact on the Banking Industry, 2019) 2019 yılında COVID-19 pandemisi, teknolojik bileşenlerden oluşan dijital sistemi vazgeçilmez hale getirmiştir. Dijital platformlardan tüm bankacılık işlemlerinin gerçekleştirilmesi sağlanmış ve müşteri deneyimleri iyileştirilmiştir. (Williams, 2021) Günümüzde ise bankacılık sistemi yapay zeka ve veri analitiği gibi konularla harmanlanarak sektörel dijital dönüşümünde farklı bir perspektif sunmaktadır. (KPMG, 2022)

3. FİNTECHLERİN BANKACILIK SEKTÖRÜNE ETKİLERİ

FinTechlerin kaldıraç etkisi, bankacılık sektöründe dijitalleşmeyi hızlandırmış ve bu vesile ile bankaların operasyonel etkinliği artmıştır. (Philippon, The FinTech Opportunity, 2016) Bu inovatif girişimler, müşterilere farklılaştırılmış ürün ve hizmetlere çok daha hızlı ve düşük maliyetli erişim imkanı tanımıştır. (Arner D. W., 2016) Bankalar, finTech firmalarına karşı daha güçlü bir rekabet avantajı elde edebilmek amacıyla teknolojiyi entegre etmeye ve dijital platformlar aracılığıyla hizmet sunmaya başlamışlardır. (Huang, (2020)) Tüm bu bilgiler ışığında, finTechlerin bankacılık sektörüne olan etkilerini dört ana başlık altında ele almak daha anlamlı olacaktır.

3.1. Operasyonel Verimlilik ve Maliyet Azaltma

FinTechlerin, bankacılık sektörüne en kıymetli jesti operasyonel etkinliğin artışı ve maliyetlerin azalması olarak değerlendirilmektedir. Dijitalleşme süreçlerini başarı ile sürdüren bankaların hizmet kaliteleri artmaktadır. Özellikle, yapay zeka (AI), otomasyon ve veri analitiği gibi teknolojiler bankaların kaynaklarını (zaman, iş gücü, sermaye vb.) en etkin şekilde kullanarak optimum sonuçlar almasını sağlamaktadır. Kredi risk analizi gibi süreçler AI ve makine öğrenmesi teknolojileri ile geleneksel yöntemlere göre görece seri ve maliyet etkin çözümler sunmaktadır. (Arner D. W., 2016) Ek olarak, finTechlerce gelişimine katkıda bulunulan blockchain teknolojileri finansal sistemlere duyulan güveni arttırmaktadır. Bu bağlamda, uluslararası para transferlerinde zaman ve maliyet optimizasyonu sağlanmakta; bankaları rekabete dayalı ürün ve hizmetler sunmaya teşvik etmektedir. Gelişen bu teknolojiler kapsamında, bankalar fiziki şube sayılarını azaltarak yatırım yönlerinin dijital hizmetler sunmaya evirmiştir. (Narula, Blockchain Technology and its Impact on the Banking Industry, (2020))

3.2. Müşteri Deneyiminin İyileştirilmesi:

Finansal teknolojilerin bankacılık sektörüne en ödemli faydalarından bir diğeri de müşteri deneyiminin iyileştirilmesidir. FinTechler tarafından sunulan hizmetler geleneksel bankacılığa kıyasla çok daha kolay erişilebilir hizmetlerdir. Bu yenilikçi teknoloji altyapıları müşterilere çevrimiçi çözümler sunarken fiziki şubelere duyulan ihtiyacı minimize eder. Daha çevik ve daha ergonomik sistemler sunan finTechler, kullanıcıların finansal gereksinimlerine göre özgülenmiş çözümler sunar. Böylece müşterilere geleneksel bankacılık hizmetlerine kıyasla daha verimli bir deneyim yaşama imkânı sunarlar. (Gomber P. K., 2017) Aynı zamanda, finTechlerin sunduğu robo-danışmanlık gibi hizmetler müşterilerin risk tercihlerini analiz ederek, bu doğrultuda kişiye özel yatırım önerisinde bulunur. Bu vesile ile de geleneksel yatırım danışmanlığı hizmetlerine inovatif bir opsiyon sağlanmış olur. Farklı ve verimli ürün ve hizmet sepeti sunabilen bankacılık sektörünün hitap ettiği kitle de şüphesiz ki artmaktadır. (Chesbrough, 2019)

3.3. Yeni Ürün ve Hizmetlerin Gelişimi:

FinTechler muhteviyatları gereği yeni ürün ve hizmetler ortaya çıkartır ve bankacılık sektörünü çeşitlendirirler. Robo-danışmanlık, peer-to-peer (P2P) lending, kripto paralar ve blockchain teknolojisi gibi yenilikçi çözümler, bankacılığın geleneksel yapısını değiştirmektedir. Özellikle, P2P lending, bankaların kredi verme süreçlerine alternatif olarak gelişmiş ve bireyler arasında doğrudan kredi verilmesine olanak tanımaktadır. Bu platformlar, geleneksel bankaların uyguladığı kredi değerlendirme süreçlerinden daha esnek ve hızlıdır. Ayrıca, kripto paralar ve blockchain, finansal işlemlerin güvenliğini artırırken, bankalar için daha düşük maliyetli ve hızlı işlem alternatifleri sunmaktadır. (Beck, Lee, & Kim, 2020) Bununla birlikte, finTechler yalnızca kredi verme alanında değil, ödeme sistemleri, sigorta ve yatırım yönetimi gibi diğer finansal hizmetlerde de yenilikçi çözümler sunmaktadır. Blockchain teknolojisi, özellikle ödeme işlemlerinde yüksek güvenlik sağlarken, kripto paraların kullanımı, finansal sistemin merkezsizleşmesine olanak tanımaktadır. Bankalar, bu yenilikçi ürün ve hizmetleri benimseyerek, dijital bankacılığa geçiş sürecinde önemli adımlar atmaktadır. (Narula, Blockchain Technology and its Impact on the Banking Industry, (2020), s. 61)

3.4. Rekabetin Artması ve Bankalar Üzerindeki Etkisi:

FinTechlerin bankacılık sektörü ile etkileşimini sadece operasyonel etkinlik veya müşteri deneyimi olarak sınırlandırmak eksik bir tanımlama olacaktır. Tüm bu pozitif etkilerinin yanı sıra finTechlerin varlığı bankacılık sistemi üzerindeki rekabet baskısını arttırmıştır. FinTech şirketleri, sağladıkları dijital çözümlerle bankaların faaliyetlerini daha süratli, bütçe dostu ve kullanıcı merkezli hale getirmiştir. Bu vesileyle, bankaların dijitalleşme döngüleri ivmelenmiştir. Hızlanan dijital dönüşüm furyası, bankaların dijital bankacılık uygulamalarını kanıksamalarını kolaylaştırmıştır. Bankaların yalnızca diğer bankalarla rakip olduğu geleneksel bankacılık dönemi yerini bankaların finTechler ile de rakip olduğu döneme bırakmıştır. Bankalar, finTechler ile rekabet edebilmek amacıyla kendi teknolojik dijital zeminlerini inşa etmekte ve yaratacağı katma değerli çevirimiçi çözümler ile farklı müşteri kitlelerine ulaşmayı amaçlamaktadır. (Beck, Lee, & Kim, 2020)

4. FİNTECH VE BANKACILIK ARASINDAKİ İŞ BİRLİKLERİ

Dijitalleşmenin hızla yayıldığı günümüzde finTechler, teknolojinin finans sektörünün uygulama butonu olarak değerlendirilmektedir. Bu bağlamda ele alındığında, finTechlerin bankacılık sektörü ile yarattığı iş birliktelikleri finansal sistemin dönüşümünü ve geleceğini şekillendirmektedir. API bankacılığı, servis bankacılığı ve platform bankacılığı gibi hizmetlerin varlığı finansal sektörde rekabet yerine iş birliği modellerine dikkat çekmektedir. Bu modellerin başarısı, güçlü bir teknoloji altyapısı ve etkili bir düzenleyici çerçevenin varlığına bağlıdır. (Puschmann, Fintech, 2017)

4.1.Bankalar ve FinTechlerin Ortaklık Modelleri

4.1.1. API Bankacılığı

Finans sektörünün geçirdiği köklü teknolojik dönüşümün, en önemli bileşenlerinden biri de Uygulama Programlama Arayüzleridir. Bu arayüzler İngilizce kısaltmasıyla API'ler (Application Programming Interfaces) olarak tanımlanmaktadır. FinTechler ve bankalar, API'ler aracılığı ile etkin bir şekilde bilgi alışverişinde bulunmaktadırlar. (European Commission, 2018) API bankacılığı olarak isimlendirilen bankacılık sisteminde, banka ve müşteri haricinde üçüncü bir tarafın banka alt yapısına güvenli bir şekilde erişmesine olanak tanınır. (Zachariadis & Özcan, 2017)

Bu erişim, finansal yenilikleri destekleyen açık bankacılık uygulamalarının da zeminini oluşturmaktadır. (Kou, Chao, Peng, & Alsaadi, 2021) Başka bir ifade ile, API bankacılığı, bankaların müşteri verilerini güvenli ve şeffaf bir biçimde üçüncü taraf uygulamalara açmasına imkân tanırken, müşterilere inovatif ve kişiselleştirilmiş hizmetlerin sunulmasını kolaylaştırmaktadır. (Zhang, Zhu, & & Ye, 2020) API bankacılığı özellikle blockchain ve yapay zekâ gibi teknolojilerle birleştirildiğinde daha kuvvetli çözümler sunmaktadır. Bu bağlamda, API'lerin sunduğu esneklik ve ölçeklenebilirlik finansal hizmet sağlayıcılarına rekabet avantajı sağlar. (Bech & Garratt, 2017) Avrupa Birliği yönetmeliği olan PSD2'de API'lere dayanan açık bankacılık modeli zorunlu kılınmış ve böylelikle de rekabetten doğan iş birliğinin avantajlarından faydalanılmak amaçlanmıştır. (EBA (European Banking Authority), 2022) Bu

yönetmelik, açık bankacılık kavramını evrenselleştirmiştir. (Farrell & Goodman, 2020) Türkiye finansal sisteminde ise büyük ölçekli bankalar, API platformlarını oluşturarak finTech firmalarıyla iş birliğini güçlendirmeyi hedeflemektedir. (Göçer & Aydın, 2021)

4.1.2. Servis Bankacılığı

Servis bankacılığı, bankalar tarafından sağlanan hizmetlerin ara yüz sağlayıcısı üçüncü taraf şirketler vasıtasıyla görece daha ekonomik maliyetler ile müşteriye servis edilmesi olarak tanımlanır. Arayüz sağlayıcısı üçüncü taraf şirketin finansal olan veya finansal olmayan bir şirket olması mümkündür. (Cowlwey & Malani, 2021) Servis bankacılığı sistemi, finTechler ve diğer üçüncü taraf işletmelere bankacılık alt yapısına erişimine izin verirken, bankaların iş modelinden faydalanma imkânı da sunarlar. Bir diğer taraftan bakıldığında ise servis bankacılığı sistemi, bankacılık sektörü için de finansal ürün ve hizmetlerin çeşitlenmesine olanak sağlanmaktadır. (Weber, 2023) Literatürde yer alan İngilizce ismi ile Banking-as-a-Service (BaaS) modeli, bankalara alternatif gelir kaynakları oluştururken, finTechlerin lisanslama ve düzenleme masraflarından da kaçınmaktadırlar. (Alt, Beck, & Smits, 2018)

4.1.3. Platform Bankacılığı

Teknoloji çağının, finans sektörü üzerindeki en majör etkilerinden bir diğeri de platform bankacılığı olmuştur. Platform bankacılığı, bankaların kendi yarattıkları bir ekosisteme kendi ürün ve hizmetlerine ek olarak üçüncü taraf şirketlerin ürün ve hizmetlerini de dahil ederek geniş bir yelpazede hizmet sunması olarak tanımlanır. Böylece bankalar, mevcutta var olan bir sisteme entegre olmak yerine, kendi yarattıkları ekosistemin öncüsü olmaktadırlar. (Vives, 2019) Teknik olarak bakıldığında, platform bankacılığı açık bankacılık alt yapısından beslenir. Başka bir ifade ile ekosistemin kurucusu olan bankalar API'ler aracılığı ile üçüncü taraf bir şirketin kendi ekosistemine dahil olmasın icazet verir. Bu model ekosisteme taraf olan her aktör için oldukça kazançlıdır. Bankalar, farklı ürün ve hizmetleri lideri oldukları piyasada sunma avantajı yakalarken, finTechler ve diğer teknoloji sağlayıcıları ürünlerini sunmak için pazar yaratma maliyetinden kaçınırlar. Alışverişin üçüncü tarafı olan müşteriler için ise talep edilen ürün ve hizmete düşük maliyet ile erişim imkânı sağlanmaktadır. (Gonzalez-Pampillon, Haldane, & Mayhew, 2021)

4.2.Bankaların FinTech Yatırımları ve Etkileri

Finansal teknolojiler, beraberinde getirdiği dinamizm ve sağladığı maliyet optimizasyonu sebebiyle finans piyasalarının dikkatini çekmektedir. Bankalar, dijital reformlara uyum sağlamak ve üstünlük avantajı sağlamak için finTech şirketlerine sermaye aktarmayı tercih ederler. Bu sermaye akımları, bankaların finansal açıdan işletme performanslarına etki ettiği kadar sektörel dinamikleri de etkiler. (Aysan, Demir, & Yıldırım, 2020)

Bankaların, finTechlere yatırım yapmasındaki amaç birkaç temel nedene dayanmaktadır. Bunlardan ilki bankaların operasyonel süreçlerindeki ataletin finTechlerin sunduğu dijital çözümler ile yenmektir. Örneğin, ödeme sistemlerinde dijital tabanların

kullanılması bankalar için maliyet düşürücü bir alternatiftir. Bir diğer neden ise, finTechlerin bankaların temas edemediği müşteri segmentine temas edebilme ihtimalidir. Finansal ürün ve hizmetlere erişimde güçlük çeken yahut hiç erişemeyen gurupların finTechler vasıtası ile bankacılık hizmetlerine ulaşabilmesi bankacılık tarafı için de kazançlı olmaktadır. (Puschmann, Fintech: The Impact of Technology on Financial Services, 2017)

Bankalar, finTechler üzerine sermaye aktarımlarını doğrudan veya dolaylı olarak yapabilmektedirler. FinTechlere yapılan yatırımlar, finTech şirketleri tarafından sunulan teknoloji ve iş yapısının bankaların kendi altyapılarına intibak etmesi ile nihayetlenmektedir. (Schindler, 2017) Bankaların daha çevik, daha az kırılgan, daha dijital ve müşteri odaklı olması doğru finTechlere doğru zamanda yatırım yapması ile ilişkilidir. Bankaların finTech yatırımları finansal sistemin dinamizmini ve etkinliğini arttırmakta iken geleneksel bankacılığın geçerliliğini sorgulatmaktadır. FinTech şirketleri tarafından sunulan düşük maliyetli inovatif finansal hizmetler, bankalar pazarını tehdit etmekte ve daha fazla rekabetin oluşmasına sebep olmaktadır. Bu oluşan rekabet ortamı, varlığını sürdürmek isteyen bankacılık sektörünün iş modelini yeniden şekillendirilmesine olanak sağlamaktadır. (Zohar M. , 2020)

FinTechlerin varlığı, bankacılık sektörü için yalnızca fırsatlar sunmamakta, bazı riskleri de beraberinde getirmektedir. Geleneksel bankacılığa kıyasla erişilebilir hizmetler sunan finTechler düzenleme, denetim, ağ ve veri güvenliği gibi alanlarda ciddi endişeler yaratmaktadır. (Narayan S. , 2018)Dijitalleşme ve teknolojinin etkisi ile finTech entegrasyonu sağlayan bankalar daha hızlı ve etkin hizmetler sunma imkân yakalarken, siber saldırılara ve veri hırsızlığına karşı korunmasız duruma gelmektedirler. Bu bağlamda bir diğer risk unsuru olan yasal belirsizlik kavramı gündemin odağı olmaktadır. FinTech şirketleri regülasyon anlamında bankacılık sektörüne göre oldukça esnektir. Aynı regülasyona tabi olmayan bu iki sektörün entegrasyonundan doğan yeni iş modelinin hangi düzenlemeye tabi olacağı ve kimler tarafından denetleneceği bilinmemekte, regülasyon boşluğu oluşmaktadır. Bu yenilikçi kaynaşma, regülatör açısından da denetleme zorluğu doğurmaktadır. Denetim kurgusunda karşılaşılan zorluk, finansal sektörü piyasa dalgalanmalarına, krizlere, dışsal şoklara karşı daha savunmasız hale getirmektedir. (Chen & De La Rosa, 2018)

5. DÜNYA'DA FİNTECHLER VE BANKACILIK EKOSİSTEMİ

FinTech ve bankacılık entegrasyonunda bu iki sektör birbirlerini tamamladıkları gibi, birbirlerinin dönüşümüne de şahitlik etmektedirler. Bankalar finTechlerin ileri teknolojiye dayalı yeniliklerinden faydalanarak hizmetlerini elektronikleştirmek için kullanırken, finTechler de bankalarca sağlanan finansal hizmetlere alternatifler pazarlayarak piyasadaki rekabet ortamını desteklemektedirler. (Puschmann, Fintech: The Impact of Technology on Financial Services, 2017)

5.1. Gelişmiş Ülkelerde FinTech ve Bankacılık Ekosistemi

Gelişmiş ülkeler, çoğunlukla teknolojik alt yapıları güçlü, finansal okuryazarlık seviyesi yüksek ve gelişmiş internet ağ ve hızına sahip ülkelerdir. Haliyle bu ülkeler, finTechler ve bankacılık sistemi entegrasyonunda başrol oyuncusu olarak görev almaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Birleşik Krallık gibi gelişmiş ülkelerde bankalar, finTechler ile iş birliği

kurarak dijitalleşme süreçlerini ivmelendirmişlerdir. Örneğin, 2021 yılı rakamları esas alındığında ABD'de finTech yatırımları 132 milyar doları aşmış, bankalar finTechlerle kurdukları ekosistemde müşteri deneyimini geliştirmek ile ilgilenmektedirler. (Gomber P. K., 2017) FinTechlerin bankacılıkla iş birliği, yalnızca bankaların hizmetlerini dijitalleştirmeyi değil, aynı zamanda müşteri deneyimini iyileştirmeyi ve işlem maliyetlerini azaltmayı amaçlamaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'ne mukim bankalar, finTechler ile girdiği çözüm ortaklıklarında yapay zekâ destekli risk yönetimi, kredi analiz algoritması, dijital ödeme sistemleri ve blok zincir tabanlı çözümler ile inovatif hizmetler sunmaktadır. Böylelikle güvenilir ve erişilebilir hizmetler sunulmakta ve farklılaşan müşteri isteklerine ivedilikle inovatif hizmetler arz edilmektedir. (Narayan P. K., 2019)

5.2. Az Gelişmiş Ülkelerde FinTech ve Bankacılık Ekosistemi

Gelişmiş ülkelere kıyasla, az gelişmiş ülkelerde finTech ve bankacılık entegrasyonu oldukça farklı sistemsel ilişkiler içermektedir. Az gelişmiş ülkelerde finansal hizmetlere ulaşım sınırlı olduğundan sebep, bankacılık altyapısının da aynı oranda güçsüz olduğu gözükmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunan dijitalleşme ve alt yapı imkânları, az gelişmiş ülkelerde mevcut değildir. Bu az gelişmiş finansal sistemler içinde potansiyel bir tetikleyici görev üstlenmek finTech mekanizmaları için bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca gelişmiş ülkelerde finTechler tarafından arz edilen teknolojik ödeme çözümleri, az gelişmiş ülkeler üzerinde de hızla yayılmaktadır. (Chen L. , 2021)

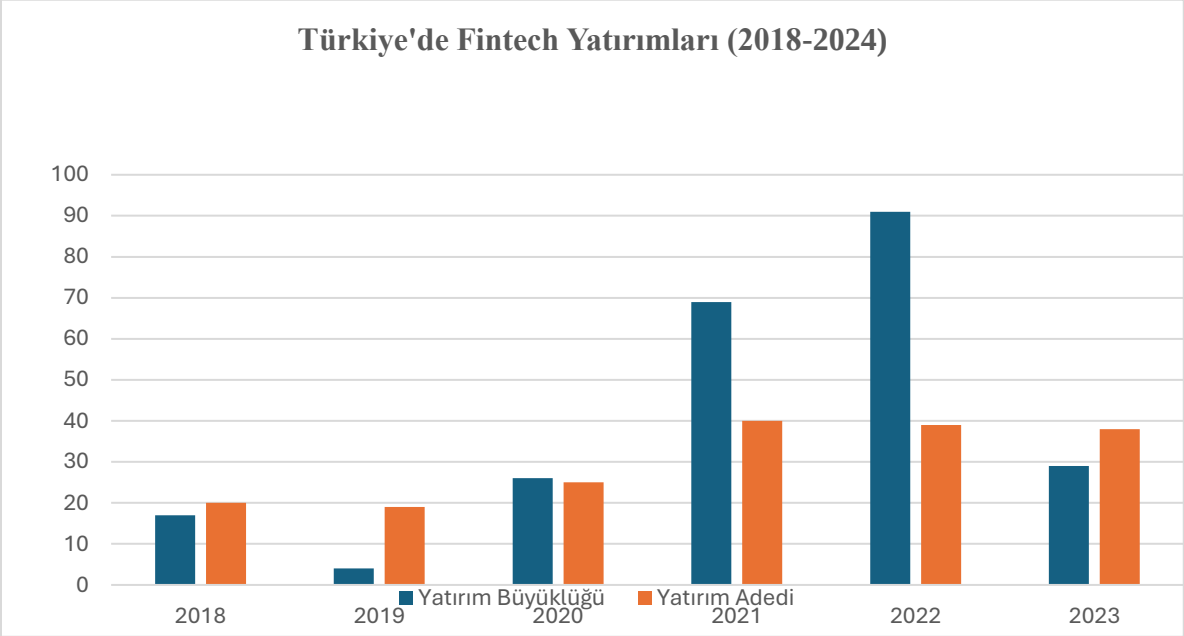
Güneydoğu Asya, Latin Amerika ve Afrika gibi bankacılık hizmetlerine ulaşmakta güçlük yaşayan bölgeler, finTech çözümleri ile ekosisteme dâhil olmaktadırlar. Afrika pazarında kendisine yer edinen M-Pesa uygulaması, finTech ekosisteminin nimetleri ile Kenya gibi ülkelerde banka hesabı olmayan milyonlarca kişiyi sunduğu dijital ödeme çözümleri ile finansal sisteme entegre etmiştir. (Jack & Suri, 2011) Az gelişmiş ülkelerde finTechlerin bankacılık entegrasyonu finansal okuryazarlık seviyelerinin düşüklüğü ve teknolojik altyapı yetersizlikleri sorunları ile karşılaşmaktadır. Konu ülkelerde, finTech sistemlerinin başarısı bireylerin mobil veriye ulaşma kapasitesine ve dijital finansal hizmetlere duyduğu güvene bağımlıdır. Bu bağlamda, az gelişmiş ülkeler, pazarın henüz gelişmemiş olması vesilesi ile finTechlere ve bankalara mikro finansman, dijital ödemeler ve dijital kredi gibi birçok alanda büyük avantajlar sunmaktadır. (Chen L. , 2021)

6. TÜRKİYE'DE FİNTECHLER VE BANKACILIK EKOSİSTEMİ

Günümüzde gelişmesi durdurulamayan bir alan olan teknolojik reformalar, insan ve toplum hayatına da önemli katkılarda bulunmaktadır. Türkiye'de finTech sektörü yaklaşık %14 oranında bir büyüme göstererek faaliyet sürdürmektedir. FinTech alanında yer alan temel hizmet kategorilerini ödeme sistemleri, mobil bankacılık, varlık yönetimi ve dijital para şeklinde sıralamak mümkündür. Bu sektörün sunduğu hizmetler arasında dijital cüzdan uygulamaları, para transferi çözümleri, bankacılık yazılımları ve POS (point of sale) sistemleri gibi çeşitli çözümler bulunmaktadır. (Aktuğ, 2020) Değişen dünyada, tüketicilerin talepleri gibi harcama alışkanlıkları ve hatta harcamalarını ödeme şekli dahi değişmektedir. Ekonomik sistem, modernleşme, hayat standartlarında farklılaşma, finansal biliş düzeyinin gelişmesi ve

ihtiyaçların değişmesi gibi birçok farklı bileşene dayanmaktadır. Bu gelişme ve değişmeler bireylerin ekonomik sistemden beklentilerini de değişmektedir. Kişiler, cüzdanlarında fiziki para taşımak yerine alternatif mobil ve daha güvenli ödeme yöntemleri tercih etmektedirler. Böylelikle paranın fizikken taşınma maliyetinden de kurtulmuş olmaktadırlar. (Çavuş, 2006)

Grafik 1'de Türkiye'de 2018-2024 yılları arasında yapılan finTech yatırımları incelenmiştir. Bu bağlamda, 2010'lu yılların başında yapılandırma sürecinin tamamlanmasını müteakip, 2018 ila 2019 yılları arasında finTech sektöründe hissedilir bir faaliyet gözlemlenmiştir. 2020-2022 yıllarında ise, COVID-19 pandemi sürecinin etkisiyle dijitalleşme hızlanmış ve bu durum finTech sektörünün gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Yatırım sayısı ve miktarında kayda değer bir artış yaşanmış, 2022 yılında yatırım tutarı 91 milyon dolara ulaşmıştır. Buna karşın 2023 senesinde yatırım miktarında hissedilir bir azalma yaşanmıştır. 2024 yılında ise, yatırım tutarı 182 milyon dolara ulaşarak periyodun en tepe seviyelerine ulaşmıştır. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2023)

Grafik 1: Türkiye'de Fintech Yatırımları (2018-2024)

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi

Tablo 1'de yer alan bilgilere göre; Finansal hizmetlerin sunulduğu şirketler incelendiğinde 2022'ye kadar Türkiye'de toplam 731 finTech şirket bulunmaktadır. Bu şirketlerin aktif olarak faaliyet gösterenlerinin sayısı 629 iken pasif olan sayı 102 olarak belirtilmektedir. Türkiye Fintek Ekosistemi durum raporunun 2023 Eylül ayı verilerine göre ise bu sayı artmış ve güncel aktif şirket sayısı 822, pasif şirket sayısı 126 ve toplam FinTech şirket sayısı 696 olarak güncel veriler sunulmuştur. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2023, s. 7)

TÜRKİYE'DE FİNTECH EKOSİSTEMİ	
Aktif FinTech Sayısı	696
Lisanslı E-para ve Ödeme Kuruluşu Sayısı	81
Kuruluş izni Alan Paya Dayalı Kitle Fonlama Platformu Sayısı	21
Kuruluş izni Alan Dijital Banka Sayısı	5
Kredi Kartı Sayısı	117,7 M
Kredi Kartı İşlem Sayısı Dünya Sıralaması	5
Ön Ödemeli Kart Sayısı	90 M
POS Sayısı	2 M
ATM Sayısı	52,9 M
Dijital Bankacılık Aktif Bireysel Kullanıcı Sayısı	106,6 M
Uzaktan Edinilen Müşteri Sayısı	6,4 M
Karekod İşlem Adedi	35,5 M
Mobil Temassız İşlem Adedi	50,5 M

Tablo 1: Türkiye Fintek Ekosistemi

Kaynak: T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi

Konu raporda, 2023 yılı verilerine göre, Türkiye'de kuruluş izni alan banka sayısı 5'tir. Yaklaşık 85 milyonluk nüfusa sahip ülkemizde, toplam kredi kartı sayısı 117,7 milyon olarak kaydedilmiştir; bu rakamla Türkiye, dünya genelinde yedinci sırada yer almaktadır. Kredi kartı ile yapılan işlem sıralamasında ise Türkiye, dünyada beşinci sıradadır. Aynı dönemde, Türkiye'deki toplam finTech şirketi sayısı ise 696 olarak tespit edilmiştir. Bu şirketler arasında lisanslı e-para ve ödeme kuruluşlarının sayısı ise 81'dir. (T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi, 2023)

7. SONUÇ, DEĞERLENDİRME VE GELECEĞE DAİR BEKLENTİLER

Bankacılık sektörüne hızlı, etkili ve yenilikçi bir dönüşüm getiren finansal teknolojiler, geleneksel bankacılık iş modellerinin ilerisine geçerek sektörün geleceğine dair umut vaat eden inovasyonlar getirmiştir. Literatürde, önümüzdeki on yıllarda finansal sistemlerin nasıl değişip gelişeceğine dair çeşitli fikirler bulunmaktadır. Geleneksel bankalar, FinTech, büyük veri, yapay zekâ, blockchain ve mobil teknolojiler ile yeniden şekillenmektedir. (Gomber, Koch, & Siering, Digital Finance and FinTech: Current Research and Future Research Directions, 2018)

Geleneksel bankacılık sistemi finTechler ile olan ilişkisini ya rekabet stratejisi üzerine kurmakta ya da onlarla iş birliği modelleri benimsemektedir. Finansal sistemin çevrimiçi bir modele doğru evrilmesi, kullanıcıların beklentilerini dikkate alarak şeffaf, hızlı ve düşük maliyetli hizmetlerin arz edilmesini mecburi kılmıştır. Bankalar gelecekte fiziki şube ağı ile kurdukları iş modelini tamamen ortadan kaldırarak, hizmetlerini dijital platformlar üzerinden yönetecektir. Başka bir ifade ile, geleneksel bankalar yenilikleri içselleştirmek ve finTechler ile iş birliği stratejisi kurmak zorundadır; aksi halde bu değişime uzun soluklu olarak direnemeyeceklerdir. (King, 2020) Zira, finTechler inovasyonu getirirken, bankacılık sektörü düzenleyici uyumu ve piyasa güvenliğini sağlayacaklardır. Bu iki vazgeçilemez unsur bir araya geldiğinde, düşük maliyetli ve müşteri odaklı bir ekosistemi oluşturacaktır. (Skinner, 2016) FinTech ve bankacılık iş birliğinin gelecekte özellikle 'platform bankacılığı' ve 'servis bankacılığı' üzerine şekillenmesi beklenmektedir. FinTechler tarafından sunulan çözümler bankalarca kendi altyapılarına entegre edilecek, uçtan uca finansal çözümler bankalar aracılığı ile sunulacaktır. Bu bağlamda bankalar, sadece finansal ürün ve hizmetler sunan kuruluşlar değil aynı zamanda teknolojik çözümlerin piyasaya arz edilmesine de aracılık eden kurumlar olacaktır. (Birch, 2017)

Özetle, geleneksel bankacılık modeli finTechler ile rekabet etmek yerine, piyasaya daha etkin finansal çözümler sunmak amacıyla onlarla iş birliği etmek zorundadır. Bu sinerji uzun dönemli başarının yegâne anahtarıdır. (Boden, 2020) FinTech ve bankacılık sektörü arasında sağlanacak iş birliği gelecekte daha da önem kazanacak, müşteriye daha değerli hizmetler sunmanın zaruriyeti artacaktır.

Kaynakça

Çavuş, M. F. (2006). Bireysel Finansmanın Temininde Kredikartları: Türkiye'de Kredikartı Kullanımı Üzerine Bir Araştırma. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 1*(15), 173-187.

Aktuğ, S. S. (2020). Türkiye'de Fintech Sektörünün Gelişimi, Bil Türk. *Ekonomi ve ilişkili çalışmalar dergisi, 2*(3), 487-499.

Alt, R., Beck, R., & Smits, M. T. (2018). FinTech and the transformation of the financial industry. *Electronic Markets,, 28*(3), 235-243.

Arner, D. W. (2016). FinTech, RegTech, and the Reconceptualization of Financial Regulation. *Northwestern Journal of International Law & Business, 37*(3), 371-413.

Arner, D., Barberies, J., & Buckley, R. (2015). *The Evolution of Fintech, A New Post-Crisis Paradigm?* Hong Kong: University of Hong Kong Faculty of Law.

Aysan, A. F., Demir, E., & Yıldırım, D. (2020). FinTech Investments and Their Impact on Turkish Banking Sector Performance. *Borsa Istanbul Review, 20*(3), 218-230.

Bech, M. L., & Garratt, R. (2017). Central Bank Cryptocurrencies. *BIS Quarterly Review*, 55-70.

Beck, T., Lee, D., & Kim, Y. (2020). *Fintech and Financial Market Dynamics.* Elsevier.

Birch, D. (2017). *Before Babylon, beyond Bitcoin: From money we understand to money that understands us.* London Publishing Partnership.

Boden, A. (2020). *Banking on it: How I disrupted an industry.* Penguin Business.

Chen, L. (2021). FinTech in developing countries: Opportunities and challenges. *Journal of Emerging Markets, 13*(1), 45-60.

Chen, M. A., & De La Rosa, C. (2018). The Impact of Financial Technology on Banking Services: A Case Study Approach. *ü Journal of Financial Services Research, 53*(2), 215-237.

Chesbrough, H. (2019). *Open Innovation: The New Imperative for Creating and Profiting from Technology.* Harvard Business Press.

Company., McKinsey &. (2020). *Banking on the future of payments.* New York: McKinsey.

Cowlwey, A., & Malani, N. (2021). *Banking as a Service Explained: What is this, Why it's Important and How to Play.* Deloitte Digital.

Dal, C., Yılmaz, B., Kıran, F. N., Güleş, B., & Ermiş, D. (2021-Aralık). *Ödeme Hizmetlerindeki Finansal Teknolojilere Yönelik İnceleme Raporu.* Ankara: Rekabet Kurumu. https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/sektor- raporlari/odeme-hizmetlerindeki-finansal-teknolojilere-yonelik-inceleme-raporu- 20211209145616284-pdf adresinden alındı

Demirgüç-Kunt, A. (2022). *The global findex database: Financial inclusion and the role of Fintech. .* World Bank Group.

Ducas, E. W. (2022). Artificial intelligence in fintech: Emerging trends and future directions. *Journal of Financial Innovation, 4*(3), 12-23.

Ducas, E., & Wilner, A. (2022). Artificial Intelligence in Fintech: Emerging Trends and Future Directions. *Journal of Financial Innovation*, 12-23.

Duncan, K. (2020). *FinTech and Its Impact on Traditional Banking.* Springer.

EBA (European Banking Authority). (2022). *PSD2 and Open Banking Guidelines.* EBA (European Banking Authority).

European Commission. (2018). *The Impact of Open Banking on Financial Services.* European Commission.

Farrell, D., & Goodman, M. (2020). Banking transformation through APIs. *Journal of Financial Services Innovation, 12*(1), 34-49.

Frost & Sullivan. (2016). *Global Mobile Banking Market Outlook.* Texas: Frost & Sullivan.

Göçer, K., & Aydın, S. (2021). Türkiye'de açık bankacılık: API kullanımının gelişimi ve gelecek perspektifleri. *Bankacılık ve Finans Araştırmaları Dergisi, 19*(3), 101-118.

Gai, K., Qiu, M., & Sun, X. (2018). A Survey on FinTech. *Journal of Information Security and Applications*, 32-52.

Gomber, P. K. (2017). *Digital Finance: Challenges and Opportunities in the Financial Sector.* Springer.

Gomber, P., Koch, J. A., & Siering, M. (2017). *Digital Finance and Fintech: Current Research and Future Research Directions.* Journal of Business Economics.

Gomber, P., Koch, J. A., & Siering, M. (2018). Digital Finance and FinTech: Current Research and Future Research Directions. *Journal of Business Economics, 85*(5), 537-592.

Gonzalez-Pampillon, N., Haldane, A., & Mayhew, K. (2021). Platform economies and financial intermediation. *Journal of Financial Perspectives, 8*(2), 27-45.

Huang, Z. ((2020)). Digital Transformation of Financial Services. *Journal of Financial Technology*, 10-25.

Jack, W., & Suri, T. (2011). *Mobile money: The economics of M-Pesa.* National Bureau of Economic Research Working Paper Series.

Johnson, T., & L., J. (2018). *Mobile Banking: Trends and Future Implications.* Oxford University Press.

King, B. (2020). *Bank 4.0: Banking Everywhere, Never at a Bank.* Wiley.

Kou, G., Chao, X., Peng, Y., & Alsaadi, F. (2021). Machine Learning and APIs in Financial Services: Opportunities and Challenges. *Decision Support Systems*, 139.

KPMG. (2022). *Banking Transformation and the Digital Shift.* KPMG Insights.

Lee, I. (2017). The Rise of FinTech and Its Potential Effects on Financial Regulation. *Financial Innovation, 3*(2), 45-56.

López-Muñoz, F. (2017). *The Evolution of FinTech and its Impact on the Financial Industry.* Journal of Financial Technology.

Mishkin, F. S. (2015). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets.* Pearson.

Murray, A., & Berens, T. (2019). *FinTech: The New Frontier in Financial Services* (Cilt 68). Journal of Business Research.

Narayan, P. K. (2019). Fintech and its impact on the banking sector: A global perspective. *International Journal of Banking and Finance, 12*(3), 89-104.

Narayan, S. (2018). Cybersecurity in the Age of FinTech. . *Journal of Financial Regulation and Compliance, 26*(4), 340-355.

Narula, R. ((2020)). *Blockchain Technology and its Impact on the Banking Industry.* Wiley.

Narula, R. (2019). . *Blockchain Technology and its Impact on the Banking Industry.* New Jersey: Wiley.

Ozili, P. K. (2018). COVID-19 pandemic and economic crisis: The Nigerian experience and structural causes. *Journal of Network and Computer Applications, 103*, 262-273.

Philippon, T. (2016). *The FinTech Opportunity*. Cambridge: Brookings Papers on Economic Activity.

Philippon, T. (2016). The FinTech Opportunity. *Brookings Papers on Economic Activity*(1), 39-84.

Puschmann, T. (2017). Fintech. *Business & Information Systems Engineering, 59*(1), 69-76.

Puschmann, T. (2017). *FinTech in the Banking Industry: The Role of Digital Technologies in the Transformation of Financial Services.* (Cilt 2). Journal of Digital Banking.

Puschmann, T. (2017). Fintech: The Impact of Technology on Financial Services. *Journal of Economic and Business Studies, 45*(1), 1-11.

Schindler, J. (2017). Fintech: A Literature Review. *Business & Economics Research Journal, 8*(2), 1-16.

Skinner, C. (2016). *ValueWeb: How fintech firms are using Bitcoin blockchain and mobile technologies to create the Internet of value.* Marshall Cavendish Business.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Finans Ofisi. (2023). *2023 Türkiye Fintek Ekosistemi Durum Raporu.*

Vives, X. (2019). Digital disruption in banking. *Annual Review of Financial Economics, 11*(1), 178.

Weber, M. (2023). Banking-as-a-Service: Opportunities and Challenges. *Financial Innovation Journal, 12*(3), 45-60.

Williams, J. (2021). *The Future of Banking Post-COVID-19.* New York: Routledge.

Zachariadis, M., & Özcan, P. (2017). *The API economy and digital transformation in financial services: the case of open banking.* Swift Institute Working Paper.

Zhang, T., Zhu, Q., & & Ye, J. (2020). The Evolution of API Banking in Financial Services. *Journal of Financial Services Marketing*, 102-112.

Zohar, A. (2019). *The Role of Banks in the Digital Finance Era.* Journal of Financial Regulation and Compliance.

Zohar, M. (2020). Fintech and the Transformation of the Banking Sector. *Journal of Financial Innovation, 6*(1), 1-16.

Zohdy, M. A. (2018). The evolution of internet banking: Challenges and solutions. *International Journal of Banking, Finance, and Development, 5*(2), 115-130.

TÜRKİYE'DE DAVRANIŞSAL FİNANS KONUSUNDA HAZIRLANAN LİSANSÜSTÜ TEZLERİN BİBLİYOMETRİK ANALİZ İLE İNCELENMESİ

Dr. Öğr.Üyesi Hakan KIRBAŞ

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Bucak İşletme Fakültesi

hakankirbas@mehmetakif.edu.tr - 0000-0001-9208-0498

Pembe Nur PEKİNCE

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü

pembenur_topuzcu@hotmail.com - 0009-0001-0936-2062

ÖZET

Davranışsal finans kavramı ile ilgili yapılmış araştırmalar incelendiğinde çalışmaların neredeyse tamamında yatırımcı davranışları, bilişsel psikoloji ve duygusal eğilimlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak özellikle bireylerin tasarruf ve yatırım kararlarının farklı iktisadi fonksiyonlardan etkilendiği gerçeğinden hareketle konunun daha geniş bir perspektifte incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışmada davranışsal finansal konusunda 2010-2023 yılları arasında Türkiye'de hazırlanmış lisansüstü tezler analiz edilerek, konuya ilişkin son yıllardaki gelişmeler incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Bu kapsamda davranışsal finansın Türkiye'deki durumunu belirlemek amacıyla Yüksek Öğretim Kurulu Ulusal Tez Merkezi'ndeki erişilebilir durumdaki lisansüstü tezlerden yararlanılmıştır. Araştırmada tezlere ilişkin yıl, adet, tür, anahtar kelime ve üniversite bilgisi gibi etmenlerin değişimi ve bunlar arasındaki ilişkiler ortaya koyulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Davranışsal Finans, Yatırım Kararları, Bireysel Yatırımcı, Yatırımcı Psikolojisi, Bibliyometrik Analiz

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bireylerin tasarruf ve yatırım kararı alırken farklı iktisadi fonksiyonlardan etkilenmeleri finansın temelini oluştururken; tasarruf sahiplerinin tasarruflarını fon ihtiyacı olan ekonomik birimlere aktarması ise finansal sistemin özünü oluşturmaktadır.

Geleneksel finans, bireylerin duygularından arınmış ve maksimum faydayı gözeterek karar alan rasyonel bireyler oldukları ön kabulüne dayanmaktadır. Davranışsal finans ise bireylerin finansal kararlarında her zaman rasyonel kararlar alamadıklarına, irrasyonel veya sınırlı rasyonel olduklarına ve çoğunlukla kararlarına duygusallığı dahil ettikleri varsayımına odaklanan bir alandır. Bireyler risk ve belirsizliğin olduğu durumlarda her zaman rasyonel kararlara sahip değildir. Bireylerin finansal karar süreçlerinde ekonomik yapı, fırsatlar,

tehditler, piyasaların mevcut durumu ve psikolojik faktörler gibi etmenler genel olarak belirleyici olmaktadır.

Daniel Kahneman ve Amos Tversky'in (1979) geliştirdikleri "beklenti teorisi" sonrasında ortaya çıkan ve davranış bilimlerinin finans teorilerine dahil olmasını sağlayan bir alan olarak davranışsal finans, finansal karar verme sürecinde insan davranışını inceleyen bir bilim dalıdır. Davranışsal finans, finansal piyasalar ve yatırımlar üzerine araştırmalar yapar ve insanların finansal karar verme sürecinde nelerin etkili olduğunu incelemektedir. Daniel Kahneman'nın 2002 yılında Nobel ödülüne layık görülmesiyle birlikte davranışsal finans alanında yapılan çalışmaların sayısında da önemli bir artış olduğu görülmektedir.

Davranışsal finans, insanların finansal karar verme sürecinde nelerin etkili olduğunu inceleyerek, insanların finansal kararlarını anlamaya ve tahmin etmeye çalışmaktadır. Bu bilim dalı finansal piyasaların nasıl çalıştığını anlamaya ve insan davranışlarının piyasalar üzerindeki etkilerini de incelemeye çalışmaktadır (Sefil ve Çilingiroğlu, 2011:254). Beklenti teorisi, insanların gelecekteki olayları tahmin etme sürecinde, geçmişte yaşadıkları olayları ve bu olayların sonuçlarını dikkate almalarını öngörmektedir. Bu sayede insanlar, gelecekteki olayları tahmin etme sürecinde geçmişteki benzer olaylardan yola çıkarak, gelecekteki olası sonuçları değerlendirirler. Bu değerlendirmeye göre de kar ve zarar ile ilgili yorumlar oluşmakta veya şekillenmektedir.

Yatırımcılar yatırım karar alma süreçlerinde, yaşamsal tecrübelerini, kişisel iç yaşamlarını ve deneyimledikleri olaylara tepkilerini de dikkate almaktadır (Doğan ve Faikoğlu, 2018: 51). Dolayısıyla yatırım kararları, rasyonel temelde olmaktan ziyade, sezgi ve hisler temelinde şekillendirilmektedir (Aydın ve Ağan, 2018:14). Davranışsal finans kavramı ile ilgili olarak geliştirilen araştırmalar genel olarak incelendiğinde ise neredeyse tamamında bilişsel psikoloji ve duygusal eğilimlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Örneğin Sancarbarlaz (2022) bireysel yatırımcıların aldıkları yatırım kararlarında etkili olan psikolojik eğilimleri incelediği çalışmasında, psikolojik eğilimlerin yatırımcıların risk tutum profillerine yönelik bir etkisinin bulunmadığını tespit etmiştir. Uluyol ve Ayna'nın (2022) çalışmasına göre ise yatırımcıların risk alma durumu ile yaşları, medeni durumları, gelir ve özgüven düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Yatırımcıların riskten kaçınma düzeyleri ile eğitim ve sürü davranış düzeyleri arasında da anlamlı bir ilişki söz konusu olmaktadır. Sarıdağ ve Doğan (2022) davranışsal finansın Türkiye'deki durumunu belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında Türkiye'deki lisansüstü çalışmalarda araştırmacıların davranışsal finans konusunu çoğunlukla yatırımcı davranışları ve yatırım kararları başlıkları ile ilişkilendiği sonucuna varmışlardır. Zada (2022) bireylerin yatırım yapma süreçlerinde kaybetme korkusu, sürü psikolojileri, aşırı özgüven ve bilinirlik faktörleri gibi etkenlerin etkili olduğunu belirlemiştir. Üster (2023) çalışmasında aşırı güven, kayıptan kaçınma, sürü davranışı ve risk algısı bağımsız değişkenleri ile tanımlanan davranışsal finans faktörlerinin Borsa İstanbul'da hisse senedi yatırımı kararı alan yatırımcıların üzerinde önemli bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır. Ayrancı (2020) bir grup akademisyen yatırımcı üzerinde yaptığı bir araştırmada ise yatırımcıların finansal kararlarını verme aşamasında demografik özelliklerinin ve yatırım tutumlarının aldıkları kararlara farklı etki ettiği sunucuna varmıştır. Gül vd. (2017) bireysel yatırımcıların büyük bir çoğunluğunun genellikle kayıptan kaçınma eğilimi sergilediklerini tespit etmişlerdir. Bunlara

ek olarak literatürde çok sayıda araştırmanın (Küçüksille, 2004; Altan, 2007; Gümüş vd., 2013; Akin,2009; Bayar,2012) bu tespitlere benzer şekilde davranışsal finansın yatırımcı davranışları üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaştığı anlaşılmaktadır. Sonuç olarak araştırmaların pek çoğunda davranışsal finansın yatırımcı davranışları üzerinde etkili olduğu; yatırımcı davranışları, bilişsel psikoloji ve duygusal eğilimlerin bu alanda ön plana çıktığı görülmektedir.

2. VERİLER VE METODOLOJİ

Bu çalışmanın amacı, 2010-2023 yılları arasında davranışsal finans konusunda hazırlanmış lisansüstü tezlerin incelenerek konuya ilişkin güncel gelişmeleri ortaya koymaktır.

Araştırmada veri toplama aracı olarak doküman inceleme tekniği kullanılmış ve elde edilen veriler betimsel analiz yoluyla analiz edilmiştir. Veriler, çalışmanın amacına uygun olarak Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Ulusal Tez Merkezi'nde 2010-2023 yıllarında yayınlanan lisansüstü tezlerden elde edilmiştir. Verilerin toplanması aşamasında ilk olarak, "davranışsal finans" tarama terimi kullanılarak tarama yapılmış ve doğrudan ulaşılabilen tezler kullanılmıştır. Bu kapsamda analize 147 adet lisansüstü tez dahil edilmiştir. İkinci olarak, tezlerin yılı, türü, araştırma yöntemi, veri analiz yöntemi, anahtar kelimeleri ve çalışma yapılan üniversite ölçütleri kullanılarak bunlara ilişkin veriler toplanıp sınıflandırılmıştır. Çalışmanın son bölümünde ise sınıflandırılan verilerden elde edilen bulgular tanımlanmış ve ortaya çıkan sonuçlar yorumlanmıştır.

3. BULGULAR

Bu bölümde, elde edilen verilerin frekans ve oransal değerleri analiz edilerek çözümlenmiş ve ulaşılan değerler sayısal olarak tablolarda gösterilmiştir.

Çizelge 1. Tezlerin Türlerine Göre Dağılımı

Tez Türü	Frekans	Oran
Yüksek Lisans	122	%83
Doktora	25	%17
Toplam	**147**	%**100**

Çizelge 1'de YÖK Ulusal Tez Merkezi veri tabanında kayıtlı davranışsal finans alanında hazırlanmış tezlerin %83'nün yüksek lisans tezi, %17'sinin ise doktora tezi olduğu görülmektedir.

Çizelge 2. Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Tez Yılı	Frekans	Oran
2010	3	%2
2011	2	%1
2012	6	%4
2013	4	%3
2014	2	%1
2015	5	%3

2016	5	%3
2017	3	%2
2018	17	%12
2019	16	%11
2020	16	%11
2021	27	%18
2022	23	%16
2023	18	%12
Toplam	**147**	**%100**

Çizelge 2'ye göre davranışsal finans konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin %18 oranla en fazla 2021 yılında ardından da %16 oranla 2022 yılında yazılmış olduğu görülmektedir. Bu alanda hazırlanan tezlerde özellikle 2018 yılı ve sonrasında önemli bir artış olduğu gözlenmektedir.

Çizelge 3. Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Frekans	Oran
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ	8	%16
BAHÇEŞEHİR ÜNİVERSİTESİ	6	%12
MARMARA ÜNİVERSİTESİ	6	%12
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ	5	%10
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ	5	%10
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ	5	%10
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ	4	%8
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ	4	%8
MANİSA CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ	4	%8
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ	4	%8
Toplam	**51**	**%100**

Türkiye'de 2010-2023 yıllarında davranışsal finans konusunda yazılan 147 adet lisansüstü tezin toplam 74 farklı üniversitede hazırlandığı görülmekle beraber Çizelge 3' deki bu alandaki tezlerin üniversitelerie göre dağılımlarına göre ilk 10 sıralama incelendiğinde; en fazla çalışmanın %16 (8 adet tez) ile İstanbul Gelişim Üniversitesi'nde yapıldığı görülmektedir. Diğer yandan ilk 10'da yer alan üniversitelerin 5 tanesinin İstanbul İlinde yer alan üniversiteler olduğu ve bu üniversitelerde toplam 29 adet tez hazırlandığı görülmektedir.

Çizelge 4. Tezlerde En Sık Kullanılan 10 Anahtar Kelime

Sıra	Çalışma Konusu	Frekans	Oran
1	Davranışsal Finans	121	%51,71
2	Bireysel Yatırımcı	47	%20,09
3	Yatırımcı Psikolojisi	16	%6,84
4	Geleneksel Finans	8	%3,42
5	Yatırımcı Davranışı	8	%3,42
6	Kripto Para	8	%3,42
7	Yatırım Kararları	7	%2,99

8	Anomali	7	%2,99
9	Yatırım	6	%2,56
10	Finansal Okur Yazarlık	6	%2,56
	Toplam	**234**	**%100**

Çizelge 4'e göre davranışsal finans alanında yazılan tezlerde en sık kullanılan 10 anahtar kelime içerisinde %51,71 oranıyla en fazla "davranışsal finans" kelimesi (121 kez) anahtar kelime olarak kullanılmıştır. Bunu %20,09 ile "bireysel yatırımcı", %6,84 ile de "yatırımcı psikolojisi" kelimeleri izlemektedir.

Çizelge 5. Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Araştırma Yöntemi	Frekans	Oran
Ampirik	133	%90
Teorik	14	%10
Toplam	**147**	**%100**

Çalışmaya dahil edilen tezlerin araştırma yöntemlerine göre dağılımlarına ilişkin Çizelge 5 incelediğinde tezlerin %90'nın ampirik çalışma %10'nun ise teorik çalışma olduğu görülmektedir. Çizelge 6'da tezlerin veri analiz yöntemlerine göre dağılımında ise, tezlerde en çok tercih edilen analiz yönteminin %70 oran ile istatistiksel analiz ve %20 oran ile ekonometrik analiz olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 6. Tezlerin Araştırma Yöntemlerine Göre Dağılımı

Veri Analiz Yöntemi	Frekans	Oran
İstatistiksel Analiz	103	%70
Ekonometrik Analiz	30	%20
Doküman İncelemesi	10	%7
Karşılaştırma ve Yorumlama	4	%3
Toplam	**147**	**%100**

4. SONUÇ

Davranışsal finans kavramı ile ilgili yapılmış araştırmalar incelendiğinde çalışmaların neredeyse tamamında yatırımcı davranışları, bilişsel psikoloji ve duygusal eğilimlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Ancak özellikle bireylerin tasarruf ve yatırım kararlarının farklı iktisadi fonksiyonlardan etkilendiği gerçeğinden hareketle konunun daha geniş bir perspektifte incelenmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu çalışmada davranışsal finansal konusunda 2010-2023 yılları arasında Türkiye'de hazırlanmış lisansüstü tezler incelenerek, konuya ilişkin son yıllardaki gelişmeler incelenmiştir. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre;

- Tezler yıllara göre analiz edildiğinde 2018-2023 yılları itibariyle alana olan ilginin arttığı gözlemlenmektedir. En fazla tez çalışmasının 2021 yılında olduğu saptanmıştır.
- Üniversitelere göre dağılımı analiz edildiğinde en çok tezin (29 tez) İstanbul'da yer alan üniversitelerde hazırlandığı tespit edilmiş, kurum olarak ise en fazla tezin İstanbul Gelişim Üniversitesi'nde (8 tez) hazırlandığı saptanmıştır.

- Tezlerde anahtar kelime analizi sonucunda, 121 kez kullanım ile davranışsal finans birinci sırada yer alırken, 47 kez kullanım ile bireysel finans ikinci sırada ve 16 kez kullanım ile yatırımcı psikolojisi üçüncü sırada yer almaktadır.
- Tezlerin büyük çoğunluğunun ampirik çalışma olduğu, tezlerde yine en çok istatistiksel ve ekonometrik analiz yöntemleri kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak Türkiye'de davranışsal finans başlığı ile hazırlanmış olan tezlerde bilişsel faktörlerden yatırımcı psikolojisin en fazla ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Bu alanda çalışma yapmak isteyen araştırmacıların, bu çalışmada elde edilen bulgulara göre güncel olan konu başlıklarını tespit edebilme imkanı olacaktır ancak bu çalışmanın sadece 2010-2023 yıllarını kapsadığı düşünüldüğünde ilerleyen dönemlerde yeniden benzer analiz gerçekleştirilerek ilgili dönemin güncel gelişmelerinin tespit edilmesine ihtiyaç duyulacağı unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Akin, H., *Menkul Kıymet Portföy Yatırımlarında Davranışsal Finans Yönteminin Kullanılması ve Bir Uygulama Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2009.

Altan, M., *Finansal Yatırımların Davranışsal Finans Açısından Değerlendirilmesi Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2007.

Aydın, Ü. Ve Ağan, B., Davranışsal Finans: Finansal Yatırım Kararlarının Davranışsal Temeli, Ekin Kitabevi Yayınları, 2018.

Ayrancı.A.E., Bireylerin Yatırım Kararlarının Davranışsal Finans Yaklaşımıyla İncelenmesi: Akademisyenlere Yönelik Değerlendirme, Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 1, 1, 13-29, 2020.

Bayar, Y., *Davranışsal Finans Perspektifinden Küresel Finansal Krizin Yatırımcı Davranışlarına Etkileri,* Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul, 2012.

Doğan, M. ve Faikoğlu, S., Davranışsal Finans ve Finansal Okuryazarlık. Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2016.

Gümüş, F. B., Koç M., ve Agalarova M., Bireysel Yatırımcıların Yatırım Kararları Üzerinde Etkili Olan Demografik ve Psikolojik Faktörlerin Tespiti Üzerine Bir Çalışma: Türkiye Ve Azerbaycan Uygulaması, Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 4, 6: 71-94, 2013.

Kahneman, D. & Tversky, A., Prospect !eory: An Analysis of Decision Under Risk, Econometrica, Journal of The Econometric Society, 47, 2, 263-264, 1979.

Küçüksille, E., *Optimal Portföy Oluşturmaya Davranışsal Bir Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2004.

Sarıdağ, U. ve Doğan, O., Dünyada ve Türkiye'de davranışsal finans kavramının bibliyometrik analiz teknikleri kullanılarak incelenmesi, *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi, 10*, 70-94, 2022.

Sefil, S., ve Çilingiroğlu, H., Davranışsal finansın temelleri: karar vermenin bilişsel ve duygusal eğilimleri, İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19, 247-268, 2011.

Uluyol, O., & Ayna, B, Davranışsal Finans Perspektifinden Bireysel Yatırımcıların Risk Algısı, R&S, Research Studies Anatolia Journal, 5, 363-390, 2022. https://doi.org/10.33723/rs.1119314

Üster, M. M., Davranışsal Finansta Anomaliler: Yatırımcı Kararları ve Borsa İstanbul'da Bir Uygulama, Quantrade Journal of Complex Systems in Social Sciences, 5 (2) , 118-128, 2023. Doi: 10.5281/zenodo.10339595

Zada, M.A.T., *Davranışsal finansta risk faktörleri Türkiye için bir uygulama,* Yüksek Lisans Tezi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu, 2022.

ENDEKS VE PARİTE ARASINDAKİ NEDENSELLİK İLİŞKİSİNİN ANALİZİ: "DAX40 ENDEKSİ VE EURUSD PARİTESİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA"

Dr. Tuğberk ÇİTİLCİ
Nişantaşı Üniversitesi/Lisansüstü Eğitim Enstitüsü,
ahmet.citilci@nisantasi.edu.tr – ORCID: 0000-0001-5054-0556

ÖZET

Küresel piyasalarda ana oyun kurucu olan merkez bankalarının asli görevi fiyat istikrarını sağlamak olurken, ekonomi ekosisteminde değişen dinamikler önceliğin lokal para biriminin değerine odaklanmaya yöneltmiştir. Makroekonomi politikalarında büyümeyi desteklemek için genişleyici gevşek para politikalarının uygulanması, para biriminin ticaret ve rekabet gücünü arttırmak için değersizleştirme politikalarını öne çıkmaktadır. Yeni normal olan bu durumun adı ticaret savaşları olarak konulurken, merkez bankaları aldıkları/alacakları aksiyonlarla para biriminin değersizleşerek daha rekabetçi hale getirerek ihracat, büyüme ve istihdam artışlarını hedeflemektelerdir. Bu bağlamda değersiz para birimi ile ihracat odaklı şirketlerin hisse senedi fiyatlarıyla doğrudan bir ilişki varsayımından bahsedilebilir. Lokal para biriminin değer kaybetmesi ihracatı pozitif yönde etkileyerek, şirketlerin kârlılığını arttıracağından dolayı hisse senedi fiyatlarına pozitif yansıması beklenmektedir. Çalışmada, DAX40 endeksi ile EURUSD paritesi arasındaki ilişki analiz edilecektir. EUR para biriminin değer kaybetmesi durumunun DAX40 endeksi için pozitif veya tam tersi durumun (değer kazanması) negatif olması beklenmektedir. 2014 – 2024 dönemi için günlük DAX40 endeksi ve EURUSD paritesi fiyatlarından oluşan veri seti Bloomberg terminalinden indirilmiştir. İki varlık arasında ki nedensellik ilişkisini tespit etmek için ilk olarak normal dağılım testine tabi tutulduktan sonra serilerin logaritmaları alınarak analiz ilerleyecektir. Birim kök sınaması gerçekleştirildikten sonra uzun dönemli ilişki sınaması için Johansen eşbütünleşme testi uygulanacaktır. Kısa dönemli ilişki için Granger nedensellik testinden faydalanılarak varlıklar arasında herhangi bir ilişki olup olmadığına ilişkin bulgularına ulaşılması hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Granger Nedensellik Testi, Eşbütünleşme, Normal Dağılım, Birim Kök Sınaması, EURUSD Paritesi

1. GİRİŞ

Ülkelerin para birimleri uluslararası ekonomi sisteminin temel taşlarını oluştururken, dış ticaret, ödemeler dengesi ve büyüme başta olmak üzere makro ekonomi dinamiklerinde önemli bir rol oynamaktadır. İlgili para biriminin diğer para birimlerine göre değer kazanması veya değer kaybetmesi ülke ekonomisinin gelişiminde dış ticaret dengesini oluşturan ihracat ve ithalat kalemlerin gelişimini direkt olarak etkilemektedir. Ülkenin para biriminin diğer para birimine karşı değer kaybetmesi kur tarafında rekabet avantajı sağlayarak ihracatı olumlu yönde etkilerken, tam tersi durumda ise ülkenin para biriminin diğer para birimine karşı değer kazanması kur tarafında rekabet avantajının kaybedilerek ihracatı olumsuz yönde etkilediği teorik olarak varsayılmaktadır. Para biriminin değerinin oluşmasında merkez bankalarının belirlediği faiz oranları ve ülkeler arasında ki faiz farkları önemli belirleyicilerden olurken, ekonomi sistemini oluşturan tüm faktörler etkili olmaktadır.

Avrupa Birliği'nin para birimi Euro (€), ABD'nin para birimi Dolar ($) olmaktadır. Para çiftleri, ülkelerin para birimlerinin oluşurken, sıralamada ilk başta yer alan para birimi majör para birimi iken, sıralamada sonda yer alan para birimi minör para birimi olarak tanımlanmaktadır. Örnek olarak EURUSD paritesinde € majör para birimi, ise minör para birimi olarak oluşmuştur. EURUSD paritesinin yukarı yönlü hareketi € para biriminin $ para birimine karşı değer kazanmasını, EURUSD paritesinin aşağı yönlü hareketi € para biriminin $ para birimine karşı değer kaybetmesidir. Bu bağlamda EURUSD paritesinin aşağı yönlü hareketi Avrupa Birliği'ne ticaret avantajı sağlarken, ihracatı pozitif yönde desteklemektedir.

Küresel ekonomilerde kovid salgını sonrası ekonomik aktivitenin hızlı toparlanması için ülkeler bilinçli olarak para birimlerini müdahale ederek, değersiz lokal para birimleri yaklaşımını benimsemişledir. Değersiz para birimi, ihracatı pozitif yönde destekleyerek gayri safi yurtiçi hasıla'nın (GSYİH) artışına destek sağlamaktadır. Bu noktada ihracatın kalitesi ön plana çıkarken, miktarsal ihracat ve yüksek katma değerli ihracat ayrımı önemli rol oynamaktadır. Miktarsal ihracat, para biriminin sürekli değer kaybetmesine bağlı olurken, yüksek katma değerli ihracat tarafında ise belirli bir oranda değer kaybına ilave yüksek teknoloji avantajı ön plana çıkmaktadır.

Küresel piyasalarda ana oyun kurucu olan merkez bankalarının asli görevi fiyat istikrarını sağlamak olurken, ekonomi ekosisteminde değişen dinamikler önceliğin lokal para biriminin değerine odaklanmaya yöneltmiştir. Makroekonomi politikalarında büyümeyi desteklemek için genişleyici gevşek para politikalarının uygulanması, para biriminin ticaret ve rekabet gücünü arttırmak için değersizleştirme politikalarını öne çıkmaktadır. Yeni normal olan bu durumun adı ticaret savaşları olarak konulurken, merkez bankaları aldıkları/alacakları aksiyonlarla para biriminin değersizleşerek daha rekabetçi hale getirerek ihracat, büyüme ve istihdam artışlarını hedeflemektelerdir. Bu bağlamda değersiz para birimi ile ihracat odaklı şirketlerin hisse senedi fiyatlarıyla doğrudan bir ilişki varsayımından bahsedilebilir. Lokal para biriminin değer kaybetmesi ihracatı pozitif yönde etkileyerek, şirketlerin kârlılığını arttıracağından dolayı hisse senedi fiyatlarına pozitif yansıması beklenmektedir.

Finansal piyasalarda son dönemde para biriminin değer kaybetmesine bağlı haber akışları ve fiyatlama reaksiyonları etkin olarak yer almaktadır. ABD Başkanı Donald Trump 2016 dönemiyle başlayan ticaret savaşları ve kur savaşları öne çıkarken, değersiz para birimi yaklaşımı ekonomiler için gelişmiş olan ülkelerden gelişmekte olan ülkelere kadar hepsinde yeni normal olarak ekosistemde yer almaktadır.

Bu çalışmada, EURUSD paritesinin aşağı yönlü hareket etmesinin (€ değer kaybı durumu) Almanya ekonomisinde ihracatı pozitif yönde destekleyeceği ve bu bağlamda DAX40 kapsamında yer alan şirketlerin karlılıkları artarak hisse senedi performanslarının pozitif etkileneceği varsayımı etkin olmaktadır. Bu durum için Almanya DAX40 endeksi ile EURUSD paritesi arasında ki nedensellik ilişkisi, Granger nedensellik testi ile incelenecektir. Test sınaması için 2014 – 2024 dönemi günlük DAX40 endeksi ve EURUSD paritesi veri setleri kullanılmıştır.

DAX40 endeksini oluşturan 40 adet hisse senedinin detayları aşağıda yer alan çizelgede belirtilmiştir. Almanya'nın önde gelen küresel şirketlerinden olup, ihracatçı özellikleri öne çıkmaktadır. Şirketlerin reel ekonomi faaliyet alanlarına göre dağılımları kimyasal üretimden otomotive, finanstan beyaz eşyaya ve uçak üretiminden spor giyime kadar oldukça kapsamlı şekilde yer almaktadır. Bu yapı DAX40 endeksinin ihracatçı yapısına bağlı olarak EUR (€) para

birimin diğer para birimlerine karşı değer kaybı ve değer kazanımın ilgili şirketlerin ekonomik performanslarında etkili olabileceğini belirtmektedir.

Çizelge 1. DAX40 Endeksine Dahil Hisse Senetleri

Hisse Senedi
Adidas AG
Airbus SE
Allianz SE
BASF SE
Bayer AG
Bayerische Motoren Werke AG
Beiersdorf AG
Brenntag SE
Commerzbank AG
Continental AG
Covestro AG
Daimler Truck Holding AG
Deutsche Bank AG
Deutsche Boerse AG
Deutsche Post AG
Deutsche Telekom AG
Dr Ing hc F Porsche AG
E.ON SE
Fresenius SE & Co KGaA
Hannover Rueck SE
Heidelberg Materials AG
Henkel AG & Co KGaA
Infineon Technologies AG
Mercedes-Benz Group AG
Merck KGaA
MTU Aero Engines AG
Muenchener Rueckversicherungs-Gesellschaft AG in Muenchen
Porsche Automobil Holding SE
QIAGEN NV
Rheinmetall AG
RWE AG
SAP SE
Sartorius AG
Siemens AG
Siemens Energy AG
Siemens Healthineers AG
Symrise AG
Volkswagen AG
Vonovia SE
Zalando SE

Kaynak: Bloomberg veri terminali

Çalışmanın ilk aşamasında literatür taramasına yer verilirken, daha sonrasında ise Granger nedensellik testi aşamaları için kapsamlı ekonometrik analizlere yer verilmiştir. Son aşama olarak elde edilen bulgular sonuç bölümünden tartışılmıştır.

2. LİTERATÜR

Literatür taramasında bu çalışma ile birebir örtüşen çalışmaya rastlanılmazken, hisse senetleri ile pariteler arasında nedenselliği inceleyen çalışmalar yer almaktadır.

Cheng ve diğerleri, 2017 yılında yaptıkları çalışmalarında ABD'nin ticaret partnerlerinden olan Almanya, Kanada, İngiltere ve Japonya için döviz kurlarıyla enflasyon arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testleri kullanarak sınamışlardır. Çalışmalarında döviz kurları için satın

alma gücü paritesini ihmal ederlerken, ABD ticaret partneri ülkelerde döviz kurlarının tüketici fiyatlarının Granger nedeni olduğunu göstermişlerdir.[1]

Hatemi-J ve Irandoust, çalışmalarında Nordik ülkeler için ihracat performansı ve büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik testleriyle sınamışlardır. Sonuçlara göre ihracat performansı ve büyüme arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirtmişlerdir.[2]

Kosapattarapim, Tayland için 2012-2016 döneminde hisse senetleri fiyatları ve döviz kurunu Granger nedensellik bağlamında incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre hisse senetlerinden döviz kuruna doğru uzun dönemli anlamlı bir ilişkiyi bulunurken, döviz kurundan hisse senetlerine doğru bir nedenselliğe ulaşılamamıştır.[3]

Khalid, 2017 yılında yayınlanan çalışmasında faiz oranı ve döviz kurunun borsa performansı üzerine etkilerini 1990-2017 dönemi için incelemiştir. Analize konu olan serilerde uzun dönemli ilişki tespit edilmiştir.[4]

Chen, çalışmasında Brezilya için döviz kuru ve borsa endeksi arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik bağlamında incelemiştir. Endekslerde olan değişiklik döviz kurunu etkilediği sonucuna ulaşırken, döviz kuru ve endeks tarafındaki değişimlerin negatif korelasyona sahip olduğunu göstermiştir.[5]

Granger ve diğerleri, Asya için borsa endeksleri ve döviz kurları arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Analiz edilen ülkeler için güçlü anlamlı nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.[6]

Abdalla ve Murinde, çalışmalarında 1985-1994 döneminde Hindistan, Kore, Pakistan ve Filipinler için döviz kurlarıyla borsa endekslerini nedensellik bağlamında incelemişlerdir. Sonuçlara göre döviz kurlarından endekslere doğru tek yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.[7]

---

[1] Jen-Chi Cheng, Larry Taylor, ve Wenlong Weng, "Exchange rates and prices: revisiting Granger causality tests", *Journal of Post Keynesian Economics* 29, sy 2 (01 Ocak 2007): 259-83.
[2] Abdulnasser Hatemi-J ve Manuchehr Irandoust, "Export Performance and Economic Growth Causality: An Empirical Analysis", *Atlantic Economic Journal* 28, sy 4 (Aralık 2000): 412-26.
[3] Chaiwat Kosapattarapim, "Granger causality between stock prices and currency exchange rates in Thailand" (PROCEEDINGS OF THE 13TH IMT-GT INTERNATIONAL CONFERENCE ON MATHEMATICS, STATISTICS AND THEIR APPLICATIONS (ICMSA2017), Kedah, Malaysia, 2017), 050025, https://pubs.aip.org/aip/acp/article/1020874.
[4] Waqar Khalid, "Effects of Interest Rate and Exchange Rate on the Stock Market Performance of Pakistan: A Cointegration Approach", *Journal of Finance and Economics* 5, sy 5 (15 Eylül 2017): 219-32.
[5] Jeng-Hong Chen, "The Relations between Exchange Rates and Stock Indexes for Brazil", SSRN Scholarly Paper (Rochester, NY: Social Science Research Network, 2020).
[6] Clive W.J Granger, Bwo-Nung Huangb, ve Chin-Wei Yang, "A Bivariate Causality between Stock Prices and Exchange Rates: Evidence from Recent Asianflu☆", *The Quarterly Review of Economics and Finance* 40, sy 3 (Eylül 2000): 337-54.
[7] Issam S.A. Abdalla ve Victor Murinde, "Exchange Rate and Stock Price Interactions in Emerging Financial Markets: Evidence on India, Korea, Pakistan and the Philippines", *Applied Financial Economics* 7, sy 1 (Ocak 1997): 25-35.

Bahmani-Oskooee ve Sohrabian, 1992 yılında yayınlanan çalışmalarında ABD borsa endeksi S&P500 endeksi ve $ döviz kuru arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik bağlamında incelmişlerdir. Kısa dönem için çift yönlü ilişki tespit edilirken, uzun dönem için herhangi bir anlamlı ilişki tespit edilememiştir.[8]

Ajayi ve Mougoué, 8 gelişmiş ekonomi endeksler ve döviz kurlarının ilişkisini kısa ve uzun dönem için sınamışlardır. Endeks yükselişinin döviz kuru üzerinde kısa dönemde negatif etkisi bulunurken, uzun dönemli olarak pozitif etkisi bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır.[9]

Morley, 2002 yılında yaptığı çalışmasında Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya ve Hollanda için döviz kurlarıyla hisse senetleri fiyatları arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. İngiltere için güçlü anlamlı bir ilişki tespit edilirken, Almanya için stabil olmayan bir ilişki sonucuna ulaşılmıştır.[10]

Nieh ve Lee, G7 ülkeleri için döviz kurları ve borsa endekslerini nedensellik testleri bağlamında incelemişlerdir ve uzun dönemde anlamlı bir ilişkiye ulaşamamışlardır.[11]

Aggarwal, çalışmasında geleneksel yaklaşım olarak döviz kurlarında değişimlerin şirketlerin kar veya zarar durumlarını etkilediğini bununda hisse senedi fiyatlarına etki ettiğini göstermiştir.[12]

3. METODOLOJİ

3.1. Amaç, Kapsam, Veriseti

Bu çalışmada, Almanya borsa endeksi DAX40 endeksi ile EURUSD paritesi arasındaki ilişki Granger nedensellik testi bağlamında incelenmiştir. İlgili veri seti küresel çapta yaygın ve etkin olarak finans profesyonelleri tarafından kullanılan Bloomberg Terminali'nden indirilmiştir. Veri seti için 1 Aralık 2014 - 29 Kasım 2024 günlük dönem seçilmiştir.

Aşağıda yer alan görselde Bloomberg veri terminalinden alınmış DAX40 endeksi (beyaz çizgi), EURUSD paritesi (mavi çizgi) ve DXY $ endeksi (turuncu çizgi) fiyat grafiği yer almaktadır.

[8] Mohsen Bahmani-Oskooee ve Ahmad Sohrabian, "Stock Prices and the Effective Exchange Rate of the Dollar", *Applied Economics* 24, sy 4 (Nisan 1992): 459-64.
[9] Richard A. Ajayi ve Mbodja Mougoué, "ON THE DYNAMIC RELATION BETWEEN STOCK PRICES AND EXCHANGE RATES", *Journal of Financial Research* 19, sy 2 (Haziran 1996): 193-207.
[10] Bruce Morley, "Exchange Rates and Stock Prices: Implications for European Convergence", *Journal of Policy Modeling* 24, sy 5 (Ağustos 2002): 523-26.
[11] Chien-Chung Nieh ve Cheng-Few Lee, "Dynamic Relationship between Stock Prices and Exchange Rates for G-7 Countries", *The Quarterly Review of Economics and Finance* 41, sy 4 (Aralık 2001): 477-90.
[12] Raj Aggarwal,"Exchange Rates and Stock Prices: A Study of the U.S. Capital Markets under Floating Exchange Rates", *Akron Business and Economic Review*, Vol. 12, pp. 7-12.

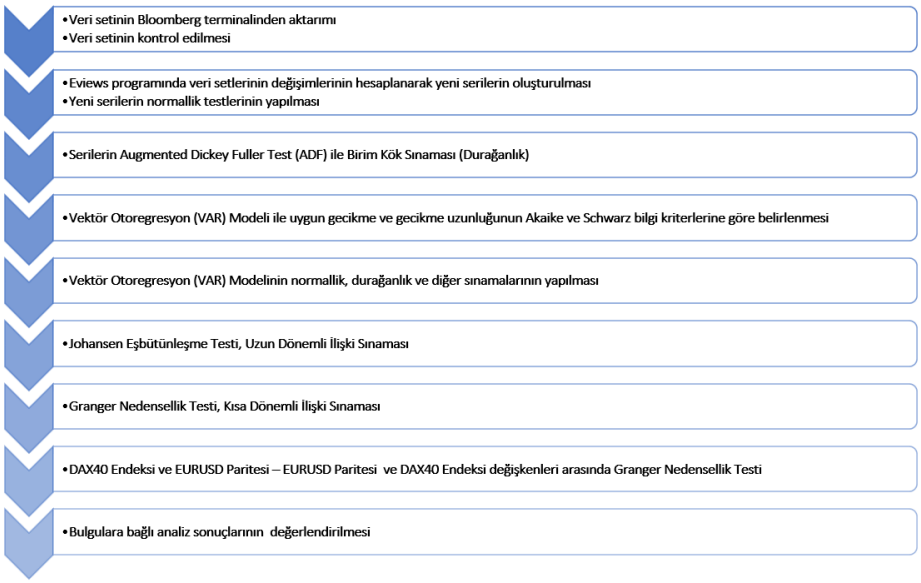

Görsel 1. DAX 40 Endeksi ve EURUSD Paritesi

Kaynak: Bloomberg Terminali

Çalışma için EViews programı kullanılmıştır.

Çalışmanın analiz işleyişine ilişkin akış şeması aşağıda belirtilmiştir.

Görsel 2. Analiz Akış Şeması

Granger nedensellik testi sınamasının ilk aşaması olarak DAX40 endeksi ve EURUSD paritesine ait veri setinin ayrı ayrı logaritmik getirileri hesaplanarak analize dahil edilecek yeni seriler oluşturulmuştur.

Yeni seriler aşağıda belirtilen şekilde tanımlanmıştır.

DAX40 endeksi serisi = lndax_endeksi_getiri

EURUSD paritesi serisi = lneurusd_paritesi_getiri

Yeni oluşturulan serilere normallik testi sınaması %5 anlamlılık seviyesinde yapılmıştır.

Normallik testi için H_0 ve H_1 hipotezleri aşağıda belirtilen şekilde kurulmuştur;

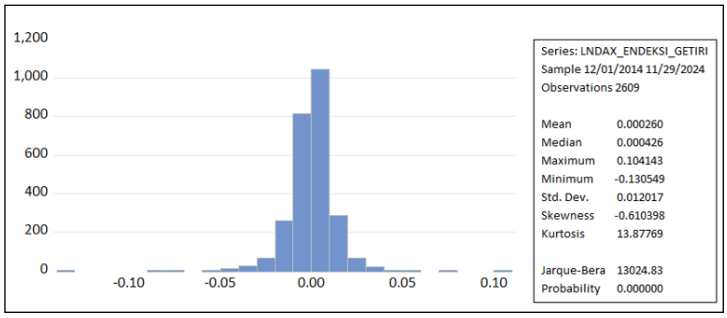
H_0 = Veriler normal dağılıma uygundur.

H_1 = Veriler normal dağılıma uygun değildir.

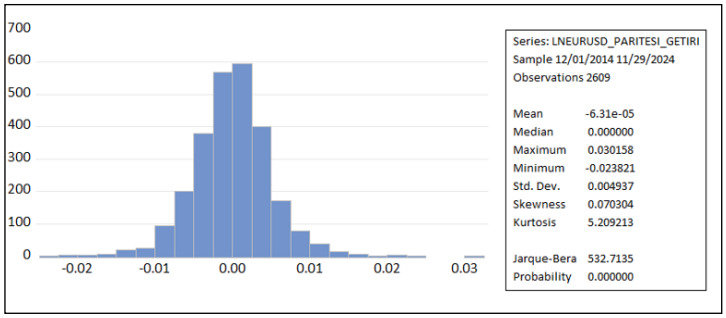
Test sonuçlarına göre lndax_endeksi_getiri ve lneurusd_paritesi_getiri serilerinde %5 anlamlılık seviyesine göre olasılık değeri < 0.05 olduğundan dolayı H_0 hipotezi kabul edilmez ve H_1 hipotezi kabul edilir. Bu bağlamda seriler normal dağılıma uygun değildir.

	LNDAX_ENDEKSI_GETIRI	LNEURUSD_PARITESI_GETIRI
	LNDAX_ENDEKSI_GETIRI	LNEURUSD_PARITESI_GETIRI
Mean	0.000260	-6.31E-05
Median	0.000426	0.000000
Maximum	0.104143	0.030158
Minimum	-0.130549	-0.023821
Std. Dev.	0.012017	0.004937
Skewness	-0.610398	0.070304
Kurtosis	13.87769	5.209213
Jarque-Bera	13024.83	532.7135
Probability	0.000000	0.000000
Sum	0.677949	-0.164644
Sum Sq. Dev.	0.376634	0.063559
Observations	2609	2609

Görsel 2. EViews Normallik Testi Sonuçları

Görsel 3. EViews DAX Endeksi Normallik Testi Histogram

Görsel 4. EViews EURUSD Paritesi Normallik Testi Histogram

3.2. Ampirik Bulgular

Çalışmaya konu olan lndax_endeksi_getiri ve lneurusd_paritesi_getiri serilerinin normal testleri sınaması sonrasında zaman serilerinin durağan olup olmadıkları analiz edilmiştir. Durağanlık sınaması için 1979 yılında oluşturulan ADF (Augmented Dickey Fuller) testi uygulanmıştır.

Durağanlık testi için H_0 ve H_1 hipotezleri aşağıda belirtilen şekilde oluşturulmuştur;

H_0 = Seri durağan değildir. (Birim kök vardır.)

H_1 = Seri durağandır. (Birim kök yoktur.)

Analiz sonucunda, lndax_endeksi_getiri ve lneurusd_paritesi_getiri serilerinin %5 anlamlılık seviyesine göre olasılık değerleri < 0.05 olduğundan dolayı H_0 hipotezi kabul edilmemiştir ve H_1 hipotezi kabul edilmiştir. H_1 hipotezine göre seri durağan yani seride birim kök olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

ADF (Augmented Dickey Fuller) testi sonuçları aşağıda gösterilmiştir.

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test on LNDAX_ENDEKSI_GETIRI

Null Hypothesis: LNDAX_ENDEKSI_GETIRI has a unit root
Exogenous: None
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=27)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-51.71041	0.0001
Test critical values:	1% level	-2.565849	
	5% level	-1.940945	
	10% level	-1.616618	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
Dependent Variable: D(LNDAX_ENDEKSI_GETIRI)
Method: Least Squares
Date: 12/27/24 Time: 01:22
Sample (adjusted): 12/03/2014 11/29/2024
Included observations: 2608 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNDAX_ENDEKSI_GETIRI(-1)	-1.012809	0.019586	-51.71041	0.0000

R-squared	0.506340	Mean dependent var	5.08E-06
Adjusted R-squared	0.506340	S.D. dependent var	0.017109
S.E. of regression	0.012021	Akaike info criterion	-6.003897
Sum squared resid	0.376739	Schwarz criterion	-6.001647
Log likelihood	7830.081	Hannan-Quinn criter.	-6.003082
Durbin-Watson stat	1.998709		

Augmented Dickey-Fuller Unit Root Test on LNEURUSD_PARITESI_GETIRI

Null Hypothesis: LNEURUSD_PARITESI_GETIRI has a unit root
Exogenous: None
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=27)

		t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic		-51.23530	0.0001
Test critical values:	1% level	-2.565849	
	5% level	-1.940945	
	10% level	-1.616618	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
Dependent Variable: D(LNEURUSD_PARITESI_GETIRI)
Method: Least Squares
Date: 12/27/24 Time: 01:24
Sample (adjusted): 12/03/2014 11/29/2024
Included observations: 2608 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LNEURUSD_PARITESI_GETIRI(-1)	-1.003109	0.019578	-51.23530	0.0000

R-squared	0.501725	Mean dependent var	3.59E-06
Adjusted R-squared	0.501725	S.D. dependent var	0.006993
S.E. of regression	0.004936	Akaike info criterion	-7.784103
Sum squared resid	0.063519	Schwarz criterion	-7.781854
Log likelihood	10151.47	Hannan-Quinn criter.	-7.783288
Durbin-Watson stat	2.000684		

Görsel 5. EViews ADF Testi

Granger nedensellik testine geçmeden önce ilgili serilerin normallik ve durağanlık testleri yapıldıktan sonra optimal gecikme uzunluğunun belirlenmesi için VAR (Vector Autoregressive) modeli oluşturulmuştur. Oluşturulan Var modelinde optimal gecikme aralığının belirlenmesi için Akaike bilgi kriterine göre seçim yapılmıştır. Seçime göre optimal gecikme süresi 3 olarak belirlenmiş ve model buna göre çalıştırılmıştır.

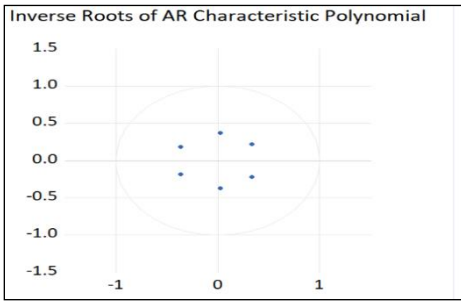
VAR Lag Order Selection Criteria
Endogenous variables: LNDAX_ENDEKSI_GETIRI LNEURUSD_PARITESI_GETIRI
Exogenous variables: C
Date: 12/27/24 Time: 01:31
Sample: 12/01/2014 11/29/2024
Included observations: 2601

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	17935.53	NA	3.52e-09	-13.78972	-13.78521*	-13.78808*
1	17939.36	7.660230	3.52e-09	-13.78959	-13.77606	-13.78469
2	17942.69	6.640468	3.52e-09	-13.78907	-13.76653	-13.78090
3	17953.85	22.27399	3.50e-09*	-13.79458*	-13.76302	-13.78315
4	17954.82	1.928156	3.51e-09	-13.79225	-13.75167	-13.77755
5	17958.27	6.873806	3.51e-09	-13.79183	-13.74223	-13.77386
6	17963.76	10.92113*	3.51e-09	-13.79297	-13.73436	-13.77174
7	17967.87	8.173956	3.51e-09	-13.79306	-13.72543	-13.76855
8	17970.98	6.173844	3.51e-09	-13.79237	-13.71572	-13.76460

* indicates lag order selected by the criterion
LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)
FPE: Final prediction error
AIC: Akaike information criterion
SC: Schwarz information criterion
HQ: Hannan-Quinn information criterion

Görsel 6. VAR Modeli Optimal Gecikme

VAR modelinde optimal gecikmenin bulunması sonrasında oluşturulan VAR modeli normallik ve durağanlık testlerine tabi tutulmuştur. Süreç durağanlığı için tablo ve inverse roots of AR characteristic polynomial (AR Karakteristik Polinomun Ters Kökleri) aşamaları uygulanmıştır. Modulus değerlerinin hepsinin 1 seviyesi altında olmaları ve AR Karakteristik Polinomun Ters Kökleri birim çember içinde kaldığından dolayı VAR modelinin istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

VAR Stability Condition Check

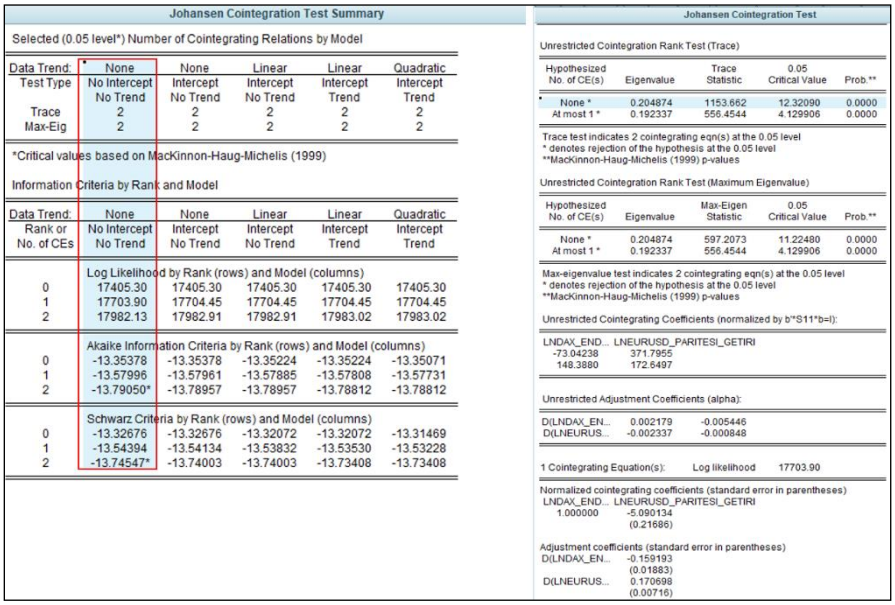
Roots of Characteristic Polynomial
Endogenous variables: LNDAX_ENDEKSI_ GETIRI LNEURUSD_PARITESI_GETIRI
Exogenous variables: C
Lag specification: 1 3
Date: 12/27/24 Time: 01:56

Root	Modulus
-0.366348 - 0.185060i	0.410436
-0.366348 + 0.185060i	0.410436
0.335237 - 0.217324i	0.399517
0.335237 + 0.217324i	0.399517
0.023886 - 0.369314i	0.370086
0.023886 + 0.369314i	0.370086

No root lies outside the unit circle.
VAR satisfies the stability condition.

Görsel 7. Modulus değerleri ve AR Karakteristik Polinomun Ters Kökleri

VAR modelinin istikrarlı olup olmadığına ilişkin gerekli testler yapıldıktan sonra kurulan VAR modelinin istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Daha sonrasında Granger nedensellik testine geçmeden önce veriler arasında uzun dönemli ilişki olup olmadığının analiz edilmesi için Johansen Eşbütünleşme sınaması yapılmıştır. EViews programında en optimal modelin 1 numaralı "None No Intercept No. Trend" modeli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İlgili modelle analiz devam etmiştir.

Johansen Cointegration Test Summary

Selected (0.05 level*) Number of Cointegrating Relations by Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Test Type	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
Trace	2	2	2	2	2
Max-Eig	2	2	2	2	2

*Critical values based on MacKinnon-Haug-Michelis (1999)

Information Criteria by Rank and Model

Data Trend:	None	None	Linear	Linear	Quadratic
Rank or No. of CEs	No Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept No Trend	Intercept Trend	Intercept Trend
	Log Likelihood by Rank (rows) and Model (columns)				
0	17405.30	17405.30	17405.30	17405.30	17405.30
1	17703.90	17704.45	17704.45	17704.45	17704.45
2	17982.13	17982.91	17982.91	17983.02	17983.02
	Akaike Information Criteria by Rank (rows) and Model (columns)				
0	-13.35378	-13.35378	-13.35224	-13.35224	-13.35071
1	-13.57996	-13.57961	-13.57885	-13.57808	-13.57731
2	-13.79050*	-13.78957	-13.78957	-13.78812	-13.78812
	Schwarz Criteria by Rank (rows) and Model (columns)				
0	-13.32676	-13.32676	-13.32072	-13.32072	-13.31469
1	-13.54394	-13.54134	-13.53832	-13.53530	-13.53228
2	-13.74547*	-13.74003	-13.74003	-13.73408	-13.73408

Johansen Cointegration Test

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
* None *	0.204874	1153.662	12.32090	0.0000
At most 1 *	0.192337	556.4544	4.129906	0.0000

Trace test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.204874	597.2073	11.22480	0.0000
At most 1 *	0.192337	556.4544	4.129906	0.0000

Max-eigenvalue test indicates 2 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level
* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level
**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegrating Coefficients (normalized by b'*S11*b=I):

LNDAX_END...	LNEURUSD_PARITESI_GETIRI
-73.04238	371.7955
148.3880	172.6497

Unrestricted Adjustment Coefficients (alpha):

D(LNDAX_EN...	0.002179	-0.005446
D(LNEURUS...	-0.002337	-0.000848

1 Cointegrating Equation(s): Log likelihood 17703.90

Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)

LNDAX_END...	LNEURUSD_PARITESI_GETIRI
1.000000	-5.090134
	(0.21686)

Adjustment coefficients (standard error in parentheses)

D(LNDAX_EN...	-0.159193
	(0.01883)
D(LNEURUS...	0.170698
	(0.00716)

Görsel 8. Johansen Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Granger nedensellik testine geçmeden önce gerekli tüm analiz adımları tamamlanarak, çalışmada süreç ilerleyişi adım adım belirtilmiştir. Kısa dönemli nedensellik sınaması için Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Çalışmanın son aşamasında DAX40 endeksi ve EURUSD paritesi arasındaki ilişki tek yönlü ve çift yönlü olmak üzere Granger nedensellik testiyle analiz edilmiştir.

Granger nedensellik testi için H_0 ve H_1 hipotezleri aşağıda belirtilen şekilde kurulmuştur;

H_0 = Granger nedeni değildir.

H_1 = Granger nedenidir.

Granger nedensellik testi sonucuna göre, EURUSD paritesinden DAX40 endeksine doğru Granger nedensellik testinde olasılık değeri %5 anlamlılık seviyesinde < 0.05 olduğundan dolayı H_0 hipotezi yani Granger nedeni değildir reddedilmiş ve H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Granger nedensellik testi sonucuna göre, DAX40 endeksinden EURUSD paritesine doğru Granger nedensellik testinde olasılık değeri %5 anlamlılık seviyesinde < 0.05 olduğundan dolayı H_0 hipotezi yani Granger nedeni değildir reddedilmiş ve H_1 hipotezi kabul edilmiştir.

Granger nedensellik analizinde DAX40 endeksi ve EURUSD paritesi arasında anlamlı bir Granger nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. DAX40 Endeksi ve EURUSD paritesi arasında iki yönlü bir nedensellik vardır.

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests
Date: 12/27/24 Time: 02:10
Sample: 12/01/2014 11/29/2024
Included observations: 2606

Dependent variable: LNDAX_ENDEKSI_GETIRI

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LNEURUSD_PARITES...	20.53688	3	0.0001
All	20.53688	3	0.0001

Dependent variable: LNEURUSD_PARITESI_GETIRI

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LNDAX_ENDEKSI_GE...	11.80140	3	0.0081
All	11.80140	3	0.0081

VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests
Date: 12/27/24 Time: 02:10
Sample: 12/01/2014 11/29/2024
Included observations: 2606

Dependent variable: LNDAX_ENDEKSI_GETIRI

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LNEURUSD_PARITES...	20.53688	3	0.0001
All	20.53688	3	0.0001

Dependent variable: LNEURUSD_PARITESI_GETIRI

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
LNDAX_ENDEKSI_GE...	11.80140	3	0.0081
All	11.80140	3	0.0081

Görsel 9. Granger Nedensellik Testi Sonuçları

4. SONUÇ

Ülkelerin yurt içi ve yurt dışı piyasalarda en önemli temsilcileri merkez bankaları olurken, merkez bankalarının alacakları karalar ilgili ülkenin lokal para birimi üzerinde etkili olmaktadır. Ülkenin para biriminin diğer para birimlerine karşı değer kazanması veya kaybetmesi ödemeler dengesi ve dış ticaret başta olmak üzere birçok makroekonomik dinamikleri a'dan z'ye etkilemektedir.

ABD Başkanı Donald Trump'ın 2016 yılında seçilmesi ve sonrasında 2024 yılında tekrar ABD Başkanı seçilmesinden itibaren yeni normal olarak ülkeler arasında ticaret savaşları ve buna bağlı değersiz para birimi yaklaşımı kur savaşları küresel ekonomiler için yeni normal olmuştur.

Merkez bankaları uyguladıkları para politikalarıyla para birimlerinin değer kayıplarını tetiklerken, bu durum ihracat kalemini pozitif yönde etkileyerek gerek şirketlerin karlılıklarını gerekse de ülkenin büyümesine pozitif katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmada, DAX40 endeksi ve EURUSD paritesi arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi olup olmadığı Granger nedensellik testiyle test edilmiştir. Granger nedensellik testi öncesinden DAX40 ve EURUSD paritesi serilerinin logaritmik getirileri hesaplanarak analize başlanmıştır. Daha sonrasında normallik ve birim kök testleri yapılarak devam edilmiştir. VAR modeli oluşturulup, oluşturulan VAR modelinin optimal gecikme süresi bulunmuştur. Ayrıca oluşturulan VAR modelinin istikrarlı olup olmadığı analiz edilmiş ve VAR modelinin istikrarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Kısa dönemli nedensellik için Granger nedensellik testi uygulanırken, uzun dönemli ilişki için Johansen eşbütünleşme testi uygulanmıştır. Gerekli model seçimi sonrasında DAX40 endeksi ve EURUSD paritesi arasındaki kısa dönemli ilişki Granger nedensellik testiyle analiz edilmiştir.

Çalışmanın sonucunda DAX40 endeksi ve EURUSD paritesi arasında çift yönlü anlamlı bir Granger nedensellik olduğu görülmüştür.

Çalışmanın ileri aşamalarında veri seti döneminin daha uzun süreli olarak Granger nedensellik analizine eklenmesi ve model çalışmasına hata düzeltme modeli ekleyerek analizin kapsamının genişletilmesi planlanmaktadır. Ayrıca DAX40 endeksi ve EURUSD paritesi serilerine 6 para biriminden oluşan ve ağırlık dağılımında en büyük payın € para birimi olduğu dolar ($) endeksinin eklenmesi suretiyle Granger nedensellik testi sınamasının yapılması planlanmaktadır.

KAYNAKÇA

Abdalla, Issam S.A., ve Victor Murinde. "Exchange Rate and Stock Price Interactions in Emerging Financial Markets: Evidence on India, Korea, Pakistan and the Philippines". *Applied Financial Economics* 7, sy 1 (Ocak 1997): 25-35.

Aggarwal, Raj, "Exchange Rates and Stock Prices: A Study of the U.S. Capital Markets under Floating Exchange Rates", *Akron Business and Economic Review*, Vol. 12, pp. 7-12.

Ajayi, Richard A., ve Mbodja Mougouė. "ON THE DYNAMIC RELATION BETWEEN STOCK PRICES AND EXCHANGE RATES". *Journal of Financial Research* 19, sy 2 (Haziran 1996): 193-207.

Bahmani-Oskooee, Mohsen, ve Ahmad Sohrabian. "Stock Prices and the Effective Exchange Rate of the Dollar". *Applied Economics* 24, sy 4 (Nisan 1992): 459-64.

Chen, Jeng-Hong. "The Relations between Exchange Rates and Stock Indexes for Brazil". SSRN Scholarly Paper. Rochester, NY: Social Science Research Network, 2020.

Cheng, Jen-Chi, Larry Taylor, ve Wenlong Weng. "Exchange rates and prices: revisiting Granger causality tests". *Journal of Post Keynesian Economics* 29, sy 2 (01 Ocak 2007): 259-83.

Granger, Clive W.J, Bwo-Nung Huangb, ve Chin-Wei Yang. "A Bivariate Causality between Stock Prices and Exchange Rates: Evidence from Recent Asianflu☆". *The Quarterly Review of Economics and Finance* 40, sy 3 (Eylül 2000): 337-54.

Hatemi-J, Abdulnasser, ve Manuchehr Irandoust. "Export Performance and Economic Growth Causality: An Empirical Analysis". *Atlantic Economic Journal* 28, sy 4 (Aralık 2000): 412-26.

Khalid, Waqar. "Effects of Interest Rate and Exchange Rate on the Stock Market Performance of Pakistan: A Cointegration Approach". *Journal of Finance and Economics* 5, sy 5 (15 Eylül 2017): 219-32.

Kosapattarapim, Chaiwat. "Granger causality between stock prices and currency exchange rates in Thailand", 050025. Kedah, Malaysia, 2017. https://pubs.aip.org/aip/acp/article/1020874.

Morley, Bruce. "Exchange Rates and Stock Prices: Implications for European Convergence". *Journal of Policy Modeling* 24, sy 5 (Ağustos 2002): 523-26.

Nieh, Chien-Chung, ve Cheng-Few Lee. "Dynamic Relationship between Stock Prices and Exchange Rates for G-7 Countries". *The Quarterly Review of Economics and Finance* 41, sy 4 (Aralık 2001): 477-90.